JESU CHRISTI DOMINI NOSTRI Novum Testamentum,

Sive

Novum Fœdus,

Cujus Græco contextui respondent interpretationes duæ:
una, vetus; altera,

THEODORI BEZÆ.

Ejusdem THEOD. BEZæ *Annotationes, in quibus ratione Interpretationis vocum reddita, additur Synopsis doctrinæ in Evangelica historia, & Epistolis Apostolicis comprehensæ, & ipse quoque contextus quasi brevi Commentario explicatur.*

Omnia nunc demum, ultimâ adhibitâ manu, ex collatione exemplarium omnium quàm accuratissimè emendata, & aliquantulum aucta.

Accessit etiam JOACHIMI CAMERARII *in Novum Fœdus Commentarius, in quo & figuræ sermonis, & verborum significatio, & orationis sententia, ad illius Fœderis intelligentiam certiorem, tractantur.*

CANTABRIGIÆ:

Ex Officina ROGERI DANIELIS, Almæ Academiæ Typographi.

Anno Dom. MDCXLII.

Et sub signo Angeli, in vico Lumbardensi (vulgò Lumbardstreet) *Londini venales prostant.*

Bi 46.42.5 F*
~~42.17.5~~
~~Bi 26.42.5 F~~

HARVARD COLLEGE LIBRARY

Beza's Editions of 1589 & 1598
vary only in a very few Notes
First Edition 1556 was dedic[illegible] to K. Edw[illegible]
second of 1565 to Q. Elizabeth
third of [illegible] dedica[illegible] the same time [illegible]
to Elizabeth

13.3.21
11.2.1.18
8.2 8

JESU CHRISTI DOMINI NOSTRI Novum Testamentum,

Sive

Novum Fœdus,

Cujus Græco contextui respondent interpretationes duæ: una, vetus; altera,

THEODORI BEZÆ.

Ejusdem THEOD. BEZÆ *Annotationes, in quibus ratione Interpretationis vocum redditâ, additur Synopsis doctrinæ in Evangelica historia, & Epistolis Apostolicis comprehensæ, & ipse quoque contextus quasi brevi Commentario explicatur.*

Omnia nunc demum, ultimâ adhibitâ manu, ex collatione exemplarium omnium quàm accuratissimè emendata, & aliquantulum aucta.

Accessit etiam JOACHIMI CAMERARII *in Novum Fœdus Commentarius, in quo & figuræ sermonis, & verborum significatio, & orationis sententia, ad illius Fœderis intelligentiam certiorem, tractantur.*

CANTABRIGIÆ:
Ex Officina ROGERI DANIELIS, Almæ Academiæ Typographi.
Anno Dom. MDCXLII.

Et sub signo Angeli, in vico Lumbardensi (vulgò Lumbardstreet*) Londini venales prostant.*

[illegible]

¶ Typographus Lectori.

CUm animadverterem D. Bezæ Annotationes in N. F. paſſim à ſtudioſis requiri, eas prælo noſtro ſubjicere viſum eſt: Etſi enim ſæpiùs jam antè excuſæ fuerint, cùm tamen diu ſit, ex quo poſtremò prodierint, abſumta jam vetuſtate exemplaria, & privatis bibliothecis abſorpta, recentes denuo ſpes & vota ſuccreſcentis ævi deſtituebant. Hunc defectum novâ hâc impreſſione ſupplere operæ pretium duxi, præſertim cùm ad id multorum precibus eram invitatus, & hoc theſauro diu carere non poſſe videbatur Reſpublica literaria. Nolo hederam hîc ſuſpendere, nedum calculum ponere, & ſumtus & labores noſtros computare. Non dicam quanto tempore operas exercuit hæc editio, nec quanta cum cura & induſtria in ea adornanda verſati ſumus. Tantùm conſilii noſtri rationem tibi aperire, & quid in hoc opere à nobis præſtitum ſit breviter indicare volui.

Poſtremam Bezæ editionem ſecuti ſumus, utpote in quam ultimas curas adeóque optimas Autor impenderat. In qua elaboranda tantum adjecit, ut jam (*ipſius verbis utor*) novum opus videri poſsit. *Nonnulla, fateor, ex prioribus editionibus adjecimus, quod tamen nullâ temeritate, ſed neceſſitate à nobis factum putes. Erant enim quibuſdam in locis mutilæ, abruptæ, & imperfectæ ſententiæ, ubi ad ſenſûs integritatem aliquid deeſſe apertè deprehendimus. Ex crebra ſtyli verſione, & Autographo multùm interpolato, fluxiſſe has lacunas in prælum pluſquam veriſimile eſt. Utcunque ad priora exemplaria hîc nobis neceſſariò recurrendum erat, & exinde remedia his vulneribus adhibenda. Quin & alia quoque nonnulla, etiam ubi ſententia erat completa, indidem depromta attexuimus: quippe quæ cum loci genio ſenſúq; Autoris apprime quadrabant, adeóque ex illo, quem dixi, caſu potiùs quàm conſilio videbantur omiſſa. Sed hæc & pauca ſunt, & his notis* [ ] *incluſa facilè diſcerni poſsint, ut judicium Lectoris liberum relinquatur.*

Bezæ comitem adjunximus Camerarium, tum ob paritatem materiæ, tum ut aliquid ſaltem auctarium & ἐπίμετρον adderemus ad priores Editiones. Iſte autem non minus quàm alter, imò majus pro mole operis nobis

facessebat negotium. Cùm enim ejus dictio & phrasis, alioquin in se satis intricata, tum verò ex prava interpunctione adhuc obscurior fieret & perplexior, nos distinctiones & commata aptè disponendo, & characteres insuper variando, curavimus, ut ordo sensusque verborum multò dilucidiùs appareret. Præterea cùm nulla esset versuum distinctio, nos etiam hac in parte Lectoris commodo consulendum, & designatis versibus, qui explicarentur, hanc confusionem tollendam putavimus. Postremò nequid omisisse videremur quod è re tua futurum sit, Indicem de novo apposuimus. Hæc sunt quæ te nescire nolui. Tu autem, Humanissime Lector, vale, & fruere, & boni consule.

SERENISSIMÆ REGINÆ,
ET SUIS HEROICIS VIRTUTIBUS
NON MINUS QUAM R. M.
SPLENDIDÆ,

D. ELISABETÆ,

Angliæ, Franciæ, Hiberniæ, & circumjacentium insularum Reginæ, Fidei Christianæ Propugnatrici,

THEODORUS BEZA, Genevensis *Ecclesiæ Minister*,
Gratiam & Pacem à Domino & Servatore nostro
JESU CHRISTO.

ANNUS jam tricesimus secundus agitur, SERENISSIMA REGINA, ex quo meos istos illustrandæ N. Testamenti Latinæ translationi impensos labores, decimo antè anno quorumvis lectorum oculis ac judiciis expositos, ego quidem satis audacter Regiæ Tuæ Majestati, additis quoque & epistolâ satis longâ expositis instituti mei rationibus, peculiariter consecravi, Tua verò R. M. eâ, quâ cæteras illas Heroicas virtutes veluti condire solet, Benignitate excepit. Hoc autem illud ipsum est opus, REGINA, quôcum ad eandem R. Tuam M. nunc revertor. Quod enim jam olim usu ipso tuum fecisti, quo pudore ad alium quenquam transferre cogitarem? Et quod adhuc rude & impolitum tam benignè excepisti, quînam multò nunc limatius & quantâ maximâ potui diligentiâ emendatum, aliter acceptum iri censuerim? Ad hæc autem & illud accedit, quòd multò etiam plures & certiores, quàm antea, sese interpellandæ Tuæ R. M. occasiones huic Civitati, & Ecclesiæ, nunc offerant, in quarum nomine potiùs quàm privato meo, hæc accipias velim. Quantò enim uberiores nobis quàm superioribus annis omnibus, causæ præbentur, ipsi Opt. Max. Deo gratias agendi, de felicissimo illo R. Tuæ M. & tot Regnorum tuorum statu, sicut divinitus olim cœpto, ità prorsus admirabilibus modis, terrâ, marique, publicè & privatim, ad hunc usq; diem conservato & bono quidē non unis tuis populis proprio, sed vicinis etiam, ac præsertim orthodoxis omnibus orbis Christiani

ni Eccleſiis communi? Sed & ſpeciatim hæc Civitas in ſummis difficultatibus, tam ſæpe, & tam liberaliter adjuta, quid non ſecundùm Deum, huic tuæ verè Regiæ ſimul & Chriſtianæ charitati debet? Hæc autem omnia & ſingula, cùm, ut omnibus ſeculis celebranda, non ſanè quantumvis prolixam epiſtolam, ſed longam & luculentam hiſtoriam requirant: nec alio quàm Gratulationis nomine nunc à me leviter commemorentur: ſatis nunc illa mihi fuerit attigiſſe, ut R. tua M. norit, ſi qua eſt ſub cœlo extera Civitas & Eccleſia, quæ de R. tuæ M. & tot populorum tam feliciter ſub ipſius imperio degentium ſalute & incolumitate, tùm apud ſe lætetur tùm ab omnium horum bonorum autore, ſeriis perpetuíſque precibus petat, ut hoc perpetuum eſſe bonum velit, eam eſſe Genevam, in cujus rurſus nomine

SERENISSIMA REGINA, has repetitas meas vigilias, R. Tuæ M. conſecro, renovato ſimul, quod jampridem concepi, voto, nempe

Vt te Angli longùm, longùm Anglis ipſa fruaris,
Quàm dilecta bonis, tam metuenda malis.
Tuque illâ longùm regnante, Britannia, felix,
Virgineâ duci te patiare manu.

Genevæ, Calendis Auguſti, Anno ultimæ Dei patientiæ. CIƆ IƆ XCVIII.

SERENISSIMÆ REGINÆ,
ET SUIS VIRTUTIBUS NON MINUS
QUAM REGIIS DECORIBUS
SPLENDIDÆ,

D. ELISABETÆ,

Angliæ, Franciæ, Hiberniæ, & circumjacentium insularum Reginæ,
Fidei Christianæ Defensatrici,

THEODORUS BEZA, Genevensis *Ecclesiæ Minister*,
Gratiam & Pacem à Domino.

PRECOR Serenissimam tuam Majestatem, Regina, ut me de hujus operis, nunc sub augusto tuo nomine apparentis, ratione nonnihil disserentem, benignè & patienter audias. Annus jam agitur octavus ex quo nostram hanc novi Fœderis versionem, additis annotationibus, aggressus, aliquod ejus operis specimen edidi. Confidebam enim fore ut ii in quorum manus hæc nostra incidissent, si quidem amici nobis essent, monitorum officio fungerentur: sin verò vel invidi vel malevoli, severè in singula inquirendo, quædam vel inveniendi, vel diligentiùs considerandi, vel etiam corrigendi occasionem saltem aliquam nobis præberent. Hanc enim ego ex ipsis etiam adversariorum calumniis vel maximam utilitatem capiendam esse semper existimavi. Itaque quod olim perfectis operibus Apellem ferunt factitasse, id ego mihi in isto vixdum inchoato faciendum putavi: eóque consilio nec Regiæ tuæ Majestati, quæ tum (ut omnes magno cum mœrore audiebamus) de capite ipso, Evangelicæ veritatis causâ, periclitabatur, nec cuiquam etiam alii qualecunque illud meum scriptum dicavi, sed omnibus Christianæ religionis studiosis veluti spectandum proposui. Sed ecce, contra spem & exspectationem nostram, ab amicis nihil præter immodicas laudes, quas minimè omnium optabam aut sperabam, retuli: altera verò ex parte duo tantùm apparuerunt, Sebastianus Castellio & Franciscus Balduinus: quorum ille, ut nullâ erat in his rebus doctrinâ nullóque judicio præditus, multa quidem reprehendit, sed temerè planè & imperitè (sicut in mea responsione planum feci) adeò ut vix in uno & altero loco nos adjuverit: alter verò, planè virulentus Apostata, contentus in genere culpare quod antea laudabat, nihil peculiare, quod quidem alicujus sit momenti, observavit. Et tamen eum nostra legisse, atque adeò in iis profecisse, sic constat ut nè ipse quidem id inficiari posit. Tum sic egomet mecum, Quod tot amici & tales laudant, malevoli verò tanto tempore nondum carpere sine manifesta calumnia potuerunt, dignum est fortasis quod semel inchoatum pro viribus absolvas. Itaque ex Gallicis illis civilibus discordiis servatus, hoc consilio ad opus iterum redii: in quo quid præstare studuerim, partim res ipsa ostendet, partim etiam optimè (opinor) aperuero, si eadem illa quæ initio superioris editionis fueram testatus iterum repetiero,

tiero, quibus videlicet de causis hoc quicquid est scripti (quod nonnulli fortassis si non inutile, at certè non ità necessarium arbitrari possent) tantâ contentione sim aggressus.

QUAM necesse sit in Ecclesia Dei exstare emendatam sacrarum nostrarum tabularum Latinam interpretationem, non est quòd pluribus conemur ostendere, cùm de eo nemo possit dubitare quin sese pietati ac religioni Christianæ inimicum esse profiteatur. Dicendum est igitur mihi potiùs quæ me causa impulerit ut post aliorum, ac præsertim Erasmi, interpretationes, in hoc argumento versarer: deinde etiam paucis est explicanda ratio quam in hoc opere absolvendo sum secutus. Vulgatæ illius editionis, quâ jampridem utimur, quis autor fuerit, video inter doctos homines non constare. Hoc quidem constat, præterquam quòd plurimis locis à librariis est dapravata, sæpe illam à Græcis discedere, sæpe obscurè multa interpretari, quædam prætermittere, quædam adjicere: ut eam minimè mirum sit eruditis hominibus nunquam satisfecisse, imperitis autem multis magnos errores objecisse. Eruditos voco, non eos duntaxat qui præcipuè hoc nomine digni sunt, quales sanè perpauci semper exstiterunt: sed eos etiam qui vel mediocrem utriusque linguæ peritiam ad pietatis studium attulerunt. Cæteros autem, quod ad id attinet de quo agimus, nihil moror: quorum tamen duo genera esse video. Unum, eorum qui per imperitiam, quòd pleraque errata non modò non intelligant, sed nè suspicari quidem possint, idcirco in recepta illa interpretatione acquiescunt: qui tamen proculdubio meliora amplecterentur siquis illa commonstraret. Alterum, eorum qui perverso quodam ingenio prædití, ità in crassis illis & obscuris tenebris versantur ut veritatis lucem spontè refugiant. Illi commiseratione sanè aliquâ digni sunt: isti verò planè indigni quorum corruptis & depravatis judiciis quisquam commoveatur: quinimo aperti sunt veritatis hostes. mirus enim est inter mendacium & ignorantiam, quâ isti tantopere delectantur, consensus. Adferunt tamen ipsi aliquid, nè nihil dicere videantur. Majores nostri (inquiunt) illâ interpretatione fuerunt contenti. Cedo verò quos Majores appellatis? Nam Augustinum, Ambrosium, Hilarium, ullum denique scriptorem eruditum esse nego qui non ab illa sæpenumero discesserit. Id si pernegatis, ipsorum libros vobis judices fero. Ad Hieronymum autem quod attinet, si Vetus illa editio tam erat emendata quàm vos esse vultis, cur ipse, Damasi Romani Episcopi hortatu, idem in illa tentavit quod olim Origenes in Veteris testamenti Græca interpretatione? Nam ista certè de qua agimus, si Hieronymo tribuatur, necesse est fateamur illum plurimis & iis quidem manifestissimis erratis teneri. Denique cùm (ut olim idem conquerebatur) tot penè sint hujus editionis exemplaria quot sunt codices, primùm omnium oportuit decidere quænam illa sit cæteris anteponenda. Veritas certè quamvis vetustior sit mendacio, tamen non perinde ut vinum probatur vetustate. Cùm igitur in illa Vulgata editione (quam tamen ego quoad ejus fieri potuit integram servavi) permulta requirantur, laudandus est profectò eorum labor qui illam emendare studuerunt. Ex illis autem alii, ut omnem novitatis suspicionem effugerent, ex collatione antiquissimorum codicum conati sunt quæ luxata videbantur restituere: alii Hieronymi exemplum & Pontificum decreta, ipsámque adeò rationem secuti, ad Græcorum usque fontes recurrerunt. nam de Novo Testamento hîc à nobis quæritur. In utrisque nonnulla probo, quædam reprehendo. Illos in eo laudo quòd antiquitati tantum honorem habuerint: in eo vitupero quòd dum à Latinorum codicum vestigiis nunquam volunt discedere, sæpenumero errata erratis cumularunt. Istorum verò consilium, eruditionem, diligentiam sicut non possum non vehementer approbare, ità quædam (quod eorum

eorum pace dixerim) in ipsis desidero. Nam ut in genere de omnibus loquar, cùm in ipsis Græcis codicibus maxima sit interdum varietas, videntur omnes vel satis multis exemplaribus non fuisse instructi, vel non satis de hac annotanda varietate soliciti. Video enim illos, cæteris neglectis, ea demum plerumque annotasse quæ ipsi probabant: cùm singula potiùs annotare oportuerit, ut suum cuique judicium relinqueretur. Id ergò ab illis factum esse vehementer cuperem. In singulis autem quid requiram, ac præsertim in Erasmo, qui superiores omnes magno post se intervallo reliquit, malo ex nostrarum annotationum collatione intelligi quàm ipse sigillatim explicare: nequis quod veritatis studio dico, vel ab invidia, vel ab obtrectandi studio profectum putet. Pauca tamen commemorabo quæ ad consilii nostri explicationem pertinent. Veterem interpretem Erasmus meritò in eo reprehendit quòd unum idémque vocabulum sæpe diversis modis explicet. Atqui in eo ipso quoties peccat? Leviculum hoc est, dices. Ego verò aliter censeo, nisi cùm ità necesse est, in his quidem libris in quibus sæpe videas mirifica quædam arcana velut unius vocabuli involucris tegi: ut quò propiùs abest à Græcis & Hebræis Latina interpretatio, eò mihi quidem magìs probanda videatur: ità tamen ut simplicitate illâ sermonis servatâ, quæ in his Spiritûs sancti oraculis planè divina est & admirabilis, asperum illud & horridum scribendi genus vitetur. Deinde quàm immeritò multis Veterem interpretem reprehendit, tanquam à Græcis dissentientem? Dissentiebat, fateor, ab iis exemplaribus quæ ille nactus erat: sed non uno loco comperimus aliorum codicum, & quidem vetustissimorum, autoritate eam interpretationem niti quam ille reprehendit. Quinetiam aliquot locis animadvertimus Veteris interpretis lectionem, quamvìs cum nostris Græcis exemplaribus interdum ei non conveniat, tamen ipsis rebus multò meliùs quadrare: nempe quòd ille, quisquis fuit, emendatius aliquod exemplar nactus esset. Præterea quisquis ex veterum scriptis aut Græcis aut Latinis ista emendanda susceperit, nisi admodum attentè & consideratè id faciat, omnia certè corruperit potiùs quàm emendarit. Scriptores enim illos seu Græcos seu Latinos non est existimandum, quoties locum aliquem citarunt, toties vel libros inspexisse, vel singula verba numerasse. Fuisset enim hoc infiniti penè laboris, nec (ut ego quidem arbitror) prorsus necessarii: cùm nè ipsi quidem Apostoli vel cum Hebræa veritate, vel cum Græca interpretatione totidem verbis semper consentiant, ut qui de sententia potiùs ipsâ quàm de syllabis laborent. Itaque sicut Erasmi studium ac diligentiam in eo magnopere laudo quòd veterum scripta tam diligenter evolverit: ità cogor, quod ad ipsam locorum collationem attinet, nonnullam in eo majorem attentionem desiderare, qua in re ab ipso non semel & in Græcis & in Latinis Theologis citandis peccatum fuisse animadverti. Sed & illud fateor videre me non posse, cur quod uno loco comprobavit, alio rejiciat: quod alibi mutavit, alibi retineat, quod tamen poterat vel memoriæ vel librariorum culpæ tribui, nisi id esset plurimis locis admissum. Nam quòd interdum in ipsa interpretatione occurrunt quæ in annotationibus non probantur, in eo culpa est manifesta typographi, alioqui diligentissimi, qui interpretationem ipsam non satis diligenter cum annotationibus comparandam curavit. Denique ut sunt varii hominum sensus, partim eorum rationibus adductus qui hoc nostro felici & erudito seculo Theologiam sanctissimè & eruditissimè explicarunt, partim etiam meum judicium secutus, nonnulla mihi animadvertisse videor ab eo prætерita quæ mutanda existimarem: nonnulla rursus mutata quæ relinquenda potiùs fuisse viderentur.

Quid igitur? Nempe (ut de nostro tandem instituto aliquid dicam) si is esset omnium, ac præsertim Regum & Principum, animus qui esse debuit, & quem

 tibi

tibi esse audio, Regina, nihil certè haberent antiquius quàm ut primo quoque tempore doctissimos & religiosissimos quosque undique cogerent, ex quorum judicio & autoritate, utriusque Testamenti interpretatio quæpiam semel ederetur, cujus, quoad ejus fieri posset, sacra & inviolata esset autoritas. Neque enim ab uno quopiam tantum opus ritè absolvi posse videtur. Sed plerique aliud habent scilicet quod agant: & ea quoque est in multis doctis alioquin hominibus ambitio, (quidni enim dicam quod res est?) ea φιλαυτία, is pruritus, ut vel aliud quidvis curare, vel in his etiam sacris tractandis, ab optimis malint discedere, quàm videri nihil ipsi dixisse aut scripsisse. Ea quoque typographorum quorundam avaritia est & impietas, quibusdam etiam in locis in quibus Evangelium docetur, ut dum lucrum captant, nihil tam sit ineptum, tam ridiculum, tam impium, quod Ecclesiæ Dei non obtrudant: homines planè digni qui communi omnium Principum autoritate severè coerceantur. Cùm igitur illud adhuc requiramus quod est in primis necessarium, nonnullam certè laudem merentur qui in ista senescentis mundi corruptione, sua omnia studia in rem istam omnium longè utilissimam ac maximè necessariam conferunt. In iis autem etsi, Dei beneficio, possum nomen ipse meum profiteri, nunquam tamen profectò eò progressus essem ut in hoc argumenti genere quicquam scriberem quod publicè appareret, nisi me optimorum ac doctissimorum hominum autoritas in hanc velut arenam invitum ac reluctantem pertraxisset. Satis enim, Dei gratiâ, intelligo quàm non satis sim instructus omnium earum rerum cognitione quæ ad hoc perficiendum requiruntur: & aliorum exemplo didici quàm facilè in omnium reprehensionem hoc scribendi genus incurrat: in quo videlicet, siquid novi adferas, cæteros reprehendere; sin verò ab aliis dicta commemores, actum agere videaris. Sed me, quo primùm tempore ista sum aggressus, partim Roberto Stephano nostro, homine juvandæ Ecclesiæ Dei nato, incitante; partim verò aliis permultis non desinentibus tum ut tardum & cunctantem accusare, tum etiam reprehendere quòd donum Dei in me (ut ipsi dicebant) collatum, tam diu sepultum jacere sinerem: constitui tandem, illorum judicia diutius à me contemni non posse quin pro modestiæ & constantiæ laude, in arrogantiæ & pertinaciæ crimen inciderem. Parui igitur illorum consiliis, præsertim eximii illius servi Dei, ac optimi mei in Christo parentis, Joannis Calvini autoritate victus: cujus & vivi judicium tanti feci, & nunc (quando ità Deo visum est) nobis erepti memoriam sic veneror, ut quod hortatore illo susceptum, nunc expolire studeo, omnino confidam Ecclesiis inutile non fore.

Studui autem in primis ut non modò à Græcis, sed etiam à recepta jam olim editione quàm minimùm deflecterem. Verborum proprietatem adeò studiosè sum sectatus, ut etiam à synonymis, quoad ejus fieri potuit, libens abstinuerim. Singula Græca vocabula eodem ubique modo exprimere studui, nisi cùm diversa fuit significatio, aut peculiaris aliqua ratio incidit: quam & ipsam breviter plerumque annotavi. Hebraismos tum in singulis dictionibus, tum in sensibus integris plurimos observavi, partim doctissimorum hominum commentariis, partim quorundam amicorum & collegarum meorum, ac præsertim Antonii Cevallerii (hominis non vulgari doctrinâ, & singulari quodam in Hebræis judicio præditi) diligentiâ ac eruditione sic adjutus, ut quæ sunt hujus generis, non mihi sed illi debeantur. In ipsis porrò Hebraismis Latinè exprimendis aliquoties malui non summam habere Latinitatis rationem, quàm temere Castellionis exemplo quicquam audere. Videtur enim Hebræus ille sermo, præsertim in iis quæ ad religionis mysteria pertinent, plurima nescio quomodo ἐμφατικώτατα ac divinè prorsus exprimere, quæ nullo alio idiomate satis feliciter possis declarare. Quòd si Græcè loquens Spiritus sanctus,

ab

ab istiusmodi Hebraismis non abstinuit, & doctissimi quoque Græcorum interpretes illos adeò non rejecerunt, ut iis etiam tanquam gemmis quibusdam scripta sua exornarint, non est (opinor) cur hoc meum studium quispiam reprehendat. Deinde cùm in illis explicandis non semper consentiant doctissimi etiam Scriptores, satius esse existimavi, integra omnia interdum relinquere quàm committere ut illatâ in ipsum contextum unâ interpretatione, alias omnes viderer rejecisse. Neque tamen nobis religio fuit in annotationibus illustrare quæ obscuriùs dicta videbantur, & quid potissimùm sequeremur, paucis indicare. In ipsis autem annotationibus studui ut nihil prorsus appareret ad ostentationem compositum, cùm alioquin multæ sese liberiùs exsultandi occasiones offerrent. Itaque verborum & formularum interpretatione contentus, addidi exempla ex profanis Autoribus petita, non quoties licuit, sed quoties (meo judicio) ità necesse fuit. Res autem ipsas tum attigi cùm visa est sententiæ expositio cum ipsa vocabulorum interpretatione conjungenda: in cæteris memini quid in hoc opere mihi esset propositum. Ex veteribus Origenem acerbè reprehendi, quem tantum abest ut cum Erasmo veteribus omnibus anteponam, ut contrà liberè profitear, nullum mihi magìs impurum Scriptorem videri. Ex recentioribus verò Castellionem (de quo paulò antè dixi) aliquot locis pupugi, quòd intolerandam ipsius audaciam existimem. In his autem omnibus concinnandis, cum Vallæ, Stapulensis, Erasmi annotationibus, etiam veterum tum Græcorum tum Latinorum, & recentiorum quoque doctissima scripta diligenter contuli: à quibus me plurimùm adjutum esse ultrò profiteor: quanquam nè his quidem aut illis ità fui addictus ut meum judicium liberè non sim sequutus. Ad hæc omnia accessit exemplar ex Stephani nostri bibliotheca cum viginti quinque plus minus manuscriptis codicibus, & omnibus penè impressis, ab Henrico Stephano ejus filio, & paternæ sedulitatis hærede, quàm diligentissimè collatum: quæ res una præ cæteris magnopere me in plerisque sublevavit, cùm interdum viderem, quæ alioqui solâ interpretum conjecturâ nitebantur, alicujus codicis autoritate confirmata: interdum autem ex veteris lectionis vestigiis aditus ad cognoscendam veritatem nobis patefieret. in quo tamen hunc modum tenuimus, ut admonitione contenti, ex ingenio aut simplici conjectura nè apicem quidem mutaremus.

Hæc tum igitur, Regina, consilia mea fuerunt: quæ nè nunc quidem mutavi, sed quantâ maximâ fide ac diligentiâ potui, sum persequutus. Emendavi plurima, expunxi quæ videbantur redundare, adjunxi difficiliorum quorundam locorum expositiones: denique operam dedi, quantum quidem in me situm fuit, ut & multæ loquendi formulæ plerisque non satìs adhuc (quod sine invidia dictum sit) perspectæ, & ipsa in primis Apostolicarum disputationum methodus, omnibus paterent. qua in re quantum sit à nobis sudatum, ii demum intelligent qui hæc singula diligenter expenderint. Sed quorsum hæc apud te, Regina? quasi scilicet Regiam tuam Majestatem hujus vel illius homunculi sermonibus interpellari deceat. Ego verò (ut paucis respondeam) de me quidem nihil habeo quod dicam, quem tamen confido tuæ Majestati nec ignotum, nec invisum, imò nè molestum quidem esse, ídque in Domini mei Jesu Christi gratiam, cujus gloriæ sic studes ut omnes fidos ejus servos etiam amare consueveris: sed de excellentissimis tuis dotibus, & maximis in Ecclesiam Dei beneficiis, quæ me ad hoc suscipiendum consilium impulerunt, necessariò mihi agendum puto, tum nè ingratus videar, tum etiam multò magìs ut hâc tam commodâ occasione Reges ac Principes omnes, proposito sibi tuæ Majestatis exemplari, ad verè regias laudes quærendas accendantur. Minimè quidem, fateor, pendet Dei regnum à Regum potentia, quos etiam plerumque

quæ eſt mundi perfidia) infeſtiſsimos habuit : ſed tamen ſiquid eſt in terris in quo liceat divinæ gloriæ imaginem velut in ſpeculo intueri, illud eſt profectò quod in te hodie præ cæteris orbis terrarum Principibus conſpicitur : Regia videlicet Majeſtas, purâ Dei notitiâ ac reverentiâ exornata : quarum rerum illa Reges ſupra mortales plurimos attollit, iſta verò etiam Angelis penè exæquat. Verè autem hæc à me dici cùm & pii omnes magno cum gaudio intelligant, & Antichriſtiani ipſi magno cum dolore intus agnoſcant, minimè vereor nè dum hæc de te prædico, in adulationis ſuſpicionem incidam. Quæ porrò de tuis virtutibus, ſuperſtite adhuc altero illo noſtrorum temporum Joſia, Edvardo Rege fratre tuo, fuerit exſpectatio, vel illud declarat quòd illo in cœlum recepto, certum ſit neminem pium fuiſſe qui non tacito ſaltem cum gemitu (quoniam apertè non licebat) injuriam non ſolùm tibi ſed etiam toti Angliæ regno factam deploraret, atque adeò qui non mala illa quæ poſtea evenerunt, à Deo Optimo Maximo deprecaretur. Aſperrimis autem illis tempeſtatibus quæ tot pias & ſanctas animas, quibus indignus erat mundus, in cœlum uſque expulerunt, quis te tandem ab indigniſsima morte liberavit? Is unus profectò qui te (ſicut omnes præſagiebant, & res ipſa declarat) pacandis tam multorum miſeriis deſtinarat. Quæ tunc in his quoque regionibus pro tua ſalute fuſæ ſint preces ac lacrymæ, tum à nobis exteris, tum à tuæ gentis exulibus, quibus tum hæc civitas perfugium erat : & quæ viciſsim fuerint omnium gratulationes cùm de tua inauguratione nuncius eſſet allatus, & cœlum & terra penè ipſa teſtari poſſunt. Jam tum enim præſagiebant omnes, quæ poſtea ſunt conſecuta, fore videlicet ut te apparente, ſæviſsimam illam tempeſtatem placidiſsima quædam tranquillitas exciperet. Quod tamen evenit, nempe ut ſine turbis & cæde, tnm divina tum humana penè omnia in Angliæ regno, uno veluti momento componerentur, hoc nè ſperare quidem homines audebant. Eſt igitur hæc adeò ſubita rerum inſtauratio divinitus quidem data, ſed ſecundùm Deum ab illa tua virtute profecta, quâ teipſam planè, ut multis aliis, reliquos orbis terrarum Principes ſuperaſti. Clementiam dico & illam naturæ lenitatem, quâ ſic ipſa tibi vel ferociſsimos quoſvis devinxiſti, ut quantò ſanctæ pacis artes omnibus illis virtutibus bellicis præſtent, quæ cum humani generis pernicie effloreſcunt, reipſa perſpicuè demonſtraris.

Anglia igitur tibi, Regina, ſecundùm Deum Optimum Maximum, cujus nobiliſsimum es inſtrumentum, iſtud pacis beneficium debet : quod etſi per ſe eſt excellens, altero tamen illo inferius eſt, cujus gratiâ, pax ipſa hominibus eſt expetenda : quod & ipſum tibi debet Anglia, nempe verum Dei cultum, nunc tandem à ſordidiſsimis illis Antichriſtianiſmi ſordibus repurgatum. Hoc illud eſt igitur quod te meritò ſupra omnes horum temporum Reges, ipſis etiam è cœlo conſentientibus Angelis, attollit. Aliis enim quod placet, non licet : qui quidem carnis prudentiâ potiùs quàm Dei ſapientiâ in conſilium adhibitâ, peſsimè tum ſibiipſis, tum populis ſuis conſulunt : alii qui plurimi & potentiſsimi ſunt, apertum cum pietate bellum gerunt : nonnulli qui pauci ſunt, religionem quidem profitentur, ſed quomodo tandem inſtitutam, & quàm multis adhuc nævis deformatam, præſertim ſi diſciplinam Eccleſiaſticam ſpectes ? Idololatriam damnant aliqui, nec tamen idola profligant. Miſſam Papiſticam ejiciunt nonnulli, ſed ut ſuam introducant. Tranſſubſtantiatio ab omnibus ſummo conſenſu repudiatur, ſed ità ut non deſint quidam qui nihilo ineptius delirium tanquam Chriſtianæ religionis arcem tueantur : adeò quidem ut (quod non ſine horrore dico) nonnullos jam non pudeat apertè Chriſtum ſimul & quod ad naturas attinet, cum Neſtorio dividere, & quod ad proprietates, cum Eutychete confundere. Quid multa ? non deſunt alii qui Macedonii & Triteitarum horrendas blaſphemias tum voce tum ſcriptis aſſerant : quibus

bus nunc hæresibus miseræ Polonicæ Ecclesiæ divexantur. At tibi, Regina, tuísque populis, quod haud scio an cuiquam nostrâ tempestate regno, per te datum est, puræ videlicet ac sinceræ Evangelii doctrinæ integra professio, ad quam si (ut boni omnes sperant, & fidelissimi quique tuarum regionum Episcopi jampridem desiderant) plenam quoque Ecclesiasticæ disciplinæ instaurationem adjunxeris, sanè non video quid amplius vel Anglia ipsa possit à te flagitare, vel tua Majestas in ipsam conferre. Jam verò cujusmodi est duplex illud tuum heroicum planè facinus ? Nota sunt illa vetera Scotorum cum Anglis dissidia : at tu illa omnia memorabili planè officio abolevisti, cùm Scotiam in extremum periculum adductam, ab Antichristi fraudulenta tyrannide, opportunissimis auxiliis summissis asseruisti. Bellorum inter Francos & Anglos gestorum celebres sunt historiæ : & tamen nuper cùm & regni ipsius Gallici status & Ecclesiarum Gallicarum pericula promtum auxilium flagitarent, (nihil enim amplius de funestissimo illo bello dicendum arbitror, nè vulnerum cicatrices nondum persanatas refricare velle videar) quæ tua tunc fuit in juvandis piis voluntas ? adeò quidem ut istam qualemcunque Gallicarum Ecclesiarum libertatem, assertore & vindice (unà cum inclyto D. Amiralio & magna Gallicæ nobilitatis parte) illustrissimo principe Condensi, impetratam, Regiæ tuæ Majestati, & illustrissimis Germaniæ principibus, exemplum tuum secutis, omnes magna ex parte deberi meritò fateantur. Quominus autem plenum hoc beneficium fuerit, rectè profectò judicant qui nulli æquè rei atque nostris ipsorum peccatis imputandum esse arbitrantur. Id quod eò liberiùs testor quòd istis tum consiliis tum etiam plerisque rebus præsens (quandoquidem ità Deo visum est) interfui. Itaque confectâ pace, cùm in hanc urbem, alteram videlicet patriam meam, ex qua viginti antè mensibus fueram ad Posiacenum illum conventum evocatus, rediissem, cùm alia multa mihi occurrerunt de quibus sæpe ac multùm cogitarem, tum verò maximè tanti beneficii accepti memoria non aliter animo meo obversari cœpit quàm obæratis perpetuæ de exsolvendo ære alieno curæ ac solicitudines :nec priùs mihi quiescendum putavi quàm ut, quantumvis cessantibus aliis multò locupletioribus, non quidem illius beneficii (quod in æstimationem non cadit) pretium persolverem, sed grati saltem animi monimentum velut communi Galliæ patriæ meæ nomine, Regiæ tuæ Majestati consecrarem. Cui enim potiùs hæc conveniunt quàm tibi, quæ singulari Dei Optimi Maximi beneficio id etiam es consecuta, ut non modò quid hîc dicatur, absque interprete intelligere, sed etiam tum de his linguis, tum de rebus ipsis vel optimè possis judicare ? En igitur tibi, Regina, qualecunque munus : quod si tibi gratum fuisse cognovero, non mediocrem laborum meorum fructum me percepisse existimabo, atque adeò Ecclesiis istud quicquid est, non inutile fore, multò (ut mihi quidem videor) certiùs præsagiam. Dominus Regiam tuam Majestatem, Regina, Spiritu illo suo, quem David Rex & ipse נדיבה tanquam principum proprium appellat, magìs ac magìs locupletet : zelo gloriæ suæ unà cum tuis populis vestiat : templo denique suo penitus repurgando, omnibúsque Excelsis semel abolendis, invictâ suâ fortitudine quàm potentissimè fulciat ac confirmet.

Genevæ, Anno à nato Jesu Christo, M. D. lxiiii, Decembr. xix, quo die ante biennium Gallica nobilitas, illustrissimo principe Condensi duce, Regiæ tuæ Majestatis & illustrissimorum quorundam Germaniæ principum subsidiis freta, non procul Druidum urbe, fortissimè præliata, prima restituendæ in Galliis Christianæ religionis fundamenta sanguine suo feliciter Deo consecravit.

¶ CHRISTIANO LECTORI
THEODORUS BEZA
Gratiam & Pacem à Domino.

ANNUS *agitur quadragesimus secundus, Christiane lector, ex quo Novi Testamenti Latinam interpretationem emendare sum aggressus, Græco contextu, non modò cum novemdecim vetustissimis quàm plurimis manuscriptis & multis passim impressis codicibus, sed etiam cum Syra interpretatione collato, & quàm optimâ potui fide ac diligentiâ, partim cum veterum, Græcorum, ac Latinorum Patrum scriptis, partim cum recentioribus, tum pietate, tum eruditione præstantissimorum Theologorum versionibus, & variis enarrationibus comparato. Neque verò cùm hoc opus aggrederer, tantæ rei, sicut oportuit, præstandæ parem esse me ullo modo posse speravi: sed, ità me bene Deus amet, mihi potiùs propositum fuit, aliorum quorumuis potiùs eruditorum hominum, quales, Dei beneficio, permultos habet hæc ætas, ad hoc tam sanctum & necessarium opus præstandum excitare: Nempe, ut tandem, Deo dante, commodâ quapiam ratione collatis tot spectatissimæ, tum pietatis, tum doctrinæ, Theologorum judiciis, certa quæpiam exstet S. Scripturæ Latina interpretatio, in qua per ipsorum quoque verè Christianorum Principum orthodoxorum autoritatem sancita, & in varia vulgarium linguarum idiomata (consultis semper ipsis fontibus) transfusa, Ecclesiæ verè Christianæ omnes acquiescant. Vulgarem enim illam veterem versionem non eam ipsam esse quam Hieronymus olim correxit, ex illo ipso non paucis locis apparet, & etiam ex eo quòd, nè Augustino quidem, Ambrosio, Hilario exceptis, vix ullus sit vetus Scriptor eruditus, qui nonnunquam ab illa non discesserit. Certè quamvis illam non modò minimè abolendam, imò verò studiosè, & religiosè, quoad ejus fieri potest, censeam retinendam, liquet tamen, ex infinita penè lectionum varietate, illam fuisse plurimis locis à librorum descriptoribus depravatam: imò etiam, ut liberè dicam quod res est, sæpe à Græcis prorsus discedere, obscurè multa interpretari, quædam (ex iis fortasse, quos sequutus est hic quisquis est interpres, codicibus) prætermittere, quædam adjicere: ut eam minimè sit mirum eruditis jampridem non satisfecisse, imperitis autem multis magnos errores objecisse.*

His igitur de causis, & summorum virorum, ac quidem in primis verè magni illius, & nunquam satis laudatæ memoriæ, viri, D. Joannis Calvini adhortationibus impulsus, primum hujus operis specimen, nullius nomini speciatim dicatum, sed quibusvis veluti spectandum, & dijudicandum proposui, donec magnæ illi Heroinæ & Serenissimæ Angliæ, Franciæ, Hiberniæ, & circumjacentium insularum Reginæ, istud quicquid est anno Domini LXIIII. *consecrarem. Ità igitur factum, ut quater istud à me fuerit editum, novis semper accessionibus valdè locupletatum, dum paucula quædam in ipso contextu facere meliora studeo, in annotationibus quædam, partim ab*

amicis

amicis admonitus, partim judicio ipse meo, emendo: quædam prorsus tollo: multa priùs à me non animadversa, adjicio: quod à me factum si quis levitati, vel inconstantiæ tribuerit, non dubito certè, bonâ conscientiâ fretus, ad omnes æquos lectores provocare. Imò tantum absum ab eo, ut toties innovatæ istius rei me pœnituerit, ut in hac quinta hujus operis editione eandem, imò etiam penè majorem quàm unquam antea operam, diligentiam, fidem adhibuisse me minimè pudeat: imò nunc quoque libens agnoscam, ac profitear à me, neque tanti suscepti operis magnitudini, neque meo ipsius summo desiderio, quamvis non paucorum verè amicorum operâ adjuto, esse satisfactam. Inter hos autem, nisi duos nominatim hoc loco recenseam, penè fuerim plagii crimen subiturus. Hi duo sunt D. Joannes Piscator, Sigenensis Academiæ, apud illustres Nassovios Principes moderator, & D. Tussanus Berchetus, Sedanensi Scholæ Præfectus: qui duo, cùm meas istas annotationes accuratissimè ab initio ad finem usque perlectas summo adhibito judicio expendissent, atque adeò suas illas animadversiones in libellum non sanè parvum contulissent, mecum omnia communicare sustinuerunt, nedum ut eos sint imitati, qui partim alienum opus interpolare, partim ex reprehensionibus, vel etiam sugillationibus nomen & famam aucupari consueverunt: ut profiteri minimè verear non parvam istius quintæ, &, ut spero, ultimæ futuræ editionis partem, illorum eruditioni & candori deberi. Quid plura? Hanc ipsam editionem, dum adhuc sub prælo esset, non paucis in locis, & in ipso contextu, & in annotationibus, nonnullis partim mutatis, partim detractis, partim adjectis, recognovi: qua de re opusculum unà cum mea ad Bellarmini reprehensiones refutatione, Deo favente, perbrevi sum editurus. Interea, vere Christiane Lector, quisquis es, his nostris laboribus, utinam tibi tam utilibus, quàm illos sumus magnos ac diuturnos, tam multis annis, experti, feliciter fruere: & siquid ex iis fructûs collegeris, Deo mecum gratias age. Sed & huic senectam meam, adversùs illorum perditissimorum nebulonum, sacrosanctum etiam JESV nomen ementitorum impudentissimè confictas calumnias, commendes velim: quibus ausi nuper sunt per totam Europam, tum voce, tum scriptis, non mihi modò (quem etiam ità mortuum esse confinxerunt) verùm etiam toti huic inclytæ, & verè per Dei gratiam, orthodoxæ Civitati, Ecclesiæ, & Scholæ Genevensi, horrendam illam Apostasiæ notam inurere. At ego, Dei beneficio, adhuc vivo: adhuc, satis rectè, & mente, & corpore octuagesimum annum ingressus, valeo: adhuc quadragesimum jam octavum annum agens in hac sacri Ministerii militia sacrosanctam illam veri Dei veritatem, purè, ex sacro Dei verbo, pro meo modulo, docere pergo, ad extremum usque halitum adversùs exsecrandam illam urbi septicolli insidentem meretricem, eundem me semper, eodem favente Deo, præstiturus. Ad ea verò dijudicanda, Christiane lector, in quibus cœcutivisse me existimaveris, eum, quæso, candorem adfer, qui Christianæ charitati conveniat, & sinceritati ac diligentiæ in his observandis meæ respondeat. Benevale. Genevæ, Calendis Augusti, Anno ultimæ Dei patientiæ. CIↃ IↃ XCVIII.

amici admonitus, partem [illegible] meo, emendo: quod [illegible] propria, tollo, quae
prius a me non [illegible], adjicio: quod [illegible] [illegible]
[illegible], non [illegible] certe, bona conscientia [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
in [illegible] opera [illegible] [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible] [illegible] qui ex [illegible], qui [illegible]
[illegible]
[illegible] quam [illegible]
[illegible] credulitati & candori adscribi. Quod [illegible]
[illegible] prelo [illegible] in lucem, cum magno conatu, &
[illegible] [illegible] detracto partium [illegible]
[illegible] ad Bellarmini [illegible]
[illegible] (Christiane Lector) [illegible]
[illegible] quam illos [illegible] ac [illegible], tam
[illegible] & [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible], [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] Lector [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] [illegible]

This t.-p., and following 11 ff., belong with Camerarius' Commentary, and should be prefixed to it.

COMMENTARIVS IN NOVUM FOEDUS:

In quo & figuræ sermonis, & verborum significatio, & orationis sententia, ad illius Fœderis intelligentiam certiorem, tractantur.

Elaboratus studio & diligentiâ

JOACHIMI CAMERARII

Pabepergensis.

Nunc denuo plurimùm illustratus, & locuplete Indice auctus.

CANTABRIGIÆ:

¶ Ex Officina ROGERI DANIELIS, Almæ Academiæ Typographi.

ANNO DOM. MDCXLII.

*

ILLUSTRISSIMO PRINCIPI AC DOMINO DN.

JOACHIMO FRIDERICO

Adminiſtratori Primatûs & Archiepiſcopatûs *Magdepurgenſis* &c. Principum Elect. JOHANNIS GEORGII. F. JOACHIMI N. JOACHIMI Pron. Marchioni *Brandepurgenſi* &c. ſubjectiſsima autoris præfatio.

IN re eadem complurium elaboratio, & eſt exercendo uſitata, & fructuoſa effectu. Nam & æmulatione, ſecundùm Heſiodum, induſtria incitatur, & artificiorum opera cùm auctiora numero, tum pulchriora ſpecie prodeunt. Atque in iis artibus, quæ ingenuæ & liberales vocantur, & optimarum diſciplinarum nomen habent, doctrina inter contentiones diſſenſionéſque amplificata eſt, & ad ſapientiam atque virtutem directiorem apertiorémque viam demonſtravit, ut honeſtatis ac laudis decus perpoliendo animos & excolendo ingenia clariùs emineret, & vita eſſet conſuetudine ſuavior, humanitatéque jucundior, & officiorum communicatione melior. Quod ſtudium Græci *Philoſophiam* appellarunt, vitæ illam ducem, ac parentem, virtutis indagatricem expultricémque vitiorum, ſecundùm glorioſam de ea M. Ciceronis prædicationem. Atque hæc ſunt præconia humanæ excellentiæ, & propriæ dignitatis iſta eſt oſtentatio & ſuarum celebratio virium, in quibus etiam ultimi boni perfectionem, quæ ad vitam pertineret beatam, collocarunt. De quo plura nunc dicenda non ſunt. Verùm alia eſt non terrena ſed cœleſtis ſchola, ſapientiæ non caducæ ſed ſtabilis ac certæ, & virtutis veræ atque ſolidæ, & vitæ non verborum jactatione, ſed efficacitate eventûs, beatæ. In qua ſonat vox divinæ majeſtatis, & ſunt diſcipuli illam audientes & ſequentes ſummâ attentionis diligentiâ & obedientiæ maximo ſtudio. In hac inſtituuntur erudiunturq; ij, qui à filio Sermonéq; Dei naturali, facto homine, & Rege præpoſito generi humano, qui eſt *Meſsias* Hebræis & *Chriſtus* Græcis, *Chriſtiani* nominantur. Doctrina autem & diſciplina comprehenſa eſt iis literis, quæ *ſacræ* appellantur, præſidente Spiritu ſancto Magiſtro atq; Doctore, & commovente præſentiâ divinitatis ſuæ animos cordáq; audientum ad intelligendum exercendúmq; patefacta atq; perſcripta tam de natura quàm voluntate Dei æterni. Cujus doctrinæ revera unum eſt caput, Fides cum dilectione atq; ſpe, deſinens in ſalute animorum & vita ſempiterna. Ut autem artes humanæ tam cognitionis atq; ſcientiæ quàm actionum atq; operum, ſuorum habent autorum propoſita ſcripta, quorum explicatione illæ celebrantur, & in quibus enarrandis ſtudium induſtriáq; colentium ipſas exercetur: ſic divina cœleſtiſq; doctrina in eo occupatur, ut ingenij omnes vires in ſuorum librorum, quæ ſunt literæ, quemadmodum dictum eſt, ſacræ, interpretationem incumbant. Et hæc eſt pietatis religioniſq; in congregatione peculiari Dei æterni, ſive Eccleſia Chriſti, inſtructio

ſtructio & exercitatio. Rectè autem atq; fructuoſè in hanc partem opera datur à compluribus, quia alii aliis ut rebus, ſecundùm Homerum, ſic etiam expoſitionibus delectantur, & verum eſt id quod Græco verſu dicitur, *Unus non videt aliquis omnia*. Cùm quidem hac quoq; in parte quemadmodum omnibus aliis rebus modum ſervari deceat. Quanquam verò et id, quod *parum* dicitur, et huic contrarium *nimium*, in vitio ſit, *magis tamen offendit nimium quàm parum*, ut ait Cicero. Operæ autem tam iſtæ quàm aliæ quarumcunq; artium parvarum magnarúmq; et temporibus et perſonis, etiam judiciis, quæ ſunt varia, differre ſolent. Cùm et vetuſtiora minùs polita, et ſimpliciora minùs elaborata, et in copia inopiâq; eruditæ doctrinæ meliora deterioráve opera appareant. Animadverſio autem, quo animo atq; conſilio aggrediatur rem aliquis, et quâ diligentiâ ſolertiâq; tractet, plurimùm momenti habet ad bonitatem et laudem effectionis. Sunt in medio Græcorum ſcripta ſacras literas explicantia. Magnam eſſe horum reperient ſtudioſè legentes differentiam, in temporum perſonarúmq; diſsimilitudine. Veterum autem Latinorum libri exſtant præclari, cùm poſteriorum pleriq; ſint nequaquam luculenti, aut lectione magnopere digni. Neq; tamen ingenium quibuſdam, neq; attentio videtur defuiſſe, ſed facultas doctrinæ eruditæ, ſtudiis bonarum literarum et artium illis temporibus barbariâ oppreſsis, inter motus perpetuos bellorum et imperiorum ruinas, et hâc calamitate omnes fructus ingeniorum et ſtudiorum intercipiente. Cùm præſertim ad Rerumpublicarum clades accederet ſuperſtitionum peſtis, quibus animi excœcati in profundiſsimis tenebris indies aberrarent à veritate longiús. Cœpere tamen aliquando, maximo Dei æterni beneficio, quaſi renaſci recta ſtudia, et horum integritas rurſum ſeſe oſtendere, et de omnibus rebus cùm cogitari tum dici accuratiùs et exquiſitiús: Et nonnulla errata priorum corrigi, inchoata perfici, inculta perpoliri, multa quoq; nondum demonſtrata indicari. Principium autem et cauſa fuit, revocata cognitio atq; ſcientia inprimis duarum linguarum Græcæ et Latinæ, quibus ferè ſcripta, quæ in manibus habebantur, edita eſſent. Accedente autem Hebraici quoq; ſermonis intelligentiâ atq; uſu, totum veluti ædificium iſtud omnibus partibus ac numeris ſuis abſolutum jam cumulatúmq; eminuit. Atq; nè in hac generali mentione diutius moretur ſic ſatis altè repetita oratio mea, proponatur tanquam ſignum aliquod antiquum aut priſca tabula neq; veritatis effigiem habens, neq; pulcritudinis ſpeciem undiq; perfectam et illuſtrem, Laurentii Vallæ, ſi videtur, par eſt enim libera eſſe judicia, opus notationum et interpretationum, et navatum ſtudium in iis ſacræ Scripturæ libris, qui Græco ſermone compoſiti vim et autoritatem habent divinam, quia his patefacta æterna atq; cœleſtis veritas continetur, et in eis catholicus et orthodoxus conſenſus in Eccleſia Chriſti definitus acquieſcit: Quod *novum Teſtamentum* appellari uſus obtinuit. Illius enim certè quaſi fabricæ antiquioris neq; materia ubiq; probata, et artificium alicubi deſideratum eſt. Sumſit eandem rem deinde in manus Deſiderius Eraſmus, et abundantiâ ingenii et doctrinæ copiâ longè extulit ſpecioſiorem et ampliorem. Poſteáq; eo ſtudio commoto, certatim iſtud ſpacium quamplurimi ſunt ingreſsi atq; decurrerunt. Quorum commentationes magno numero prodierunt, neq; illi nominatim à me celebrandi, neq; de his omnino plura dicenda ſunt, cùm quidem Eraſmica aliquos admonere, aliquos deterrere nè retractaretur ſcriptione ſuâ argumentum iſtud, potuiſſe videantur. Quod autem ego quoq;, qui mea ſtudia ſervire vellem venerationi Dei æterni, cujus fundamentum eſt cognitio veritatis cœleſtis patefactæ et declaratæ ſermone ejus, interprete coæterno, et quemadmodum Eccleſia ſancta loquitur, Hypoſtatico ſermone, quæ eſt perſona filii Dei, et ſancti Spiritûs adminiſtratione. Ego ipſe etiam, inquam, quod ad intelligendum hæc

ſcripta

ſcripta verborum ſignificationem et ſententiarum explicationem diligenter conſiderarem, et de utriuſq; linguæ autorum lectione, quæ aliquid ad hoc momenti afferrent, notare obſervaréq; ſtuduiſſem, rogatus ſuperioribus annis, ut ea, quæ hujus generis in commentarios haberem relata, colligerem & divulganda curarem, non quidem vel ad Eraſmicum vel ad alterius ullius exemplum, ſed ſecundùm meæ profeſsionis, quæ Grammatica eſt, rationem ac modum: Significationes verborum et figurarum demonſtrationes à me notatas in Pauli Apoſtoli & cæteris canonicis Epiſtolis, uno libello comprehenſas, ità tradidi typographo apud nos exprimendas, ut cum volentibus cognoſcere communicarentur. Petitum poſtea à me eſt, ut in Evangeliorum ſcripta datæ ſimiliter operæ meæ participes, in publicum proferendo, alios quoq; facerem. Cui petitioni non refragante voluntate quidem meâ, multa tamen impedimenta & variæ moræ illatæ fuerunt. Et ipſo tandem opere inſtituto, ad cætera acceſsit valetudinis infirmitas, quæ interdum morbi graviſsimis tentationibus debilitaretur, ut in perficiendo neq; cura contentióq; animi, neq; corporis labor atq; vires, quæ requirebantur, adhiberi poſſent. Sed nihilo tamen minùs tam de amicorum quàm mea ſententia, iſta cujuſcunq; modi eſſent, divulgare placuit. Quæ ſunt illa quidem ejus generis quod exile & leve à pleriſq; ducitur, Grammatici ſtudii, & verborum, cùm hoc fundamento omnis doctrina atq; ſcientia veritatis nitatur. Id quod alibi diſſeruimus copioſiùs, & huic præfationi iſtud argumentum quaſi intexendum non fuit. In his autem notationibus magìs ſtudui ſcriptum iſtud, omittendis aliquibus, brevius, quam pluribus addendis, prolixius efficere, tametſi fortaſſe alicubi non alienus cumulus accedere potuiſſet. Id quod à legentibus facilè perſpicietur. Operam enim hanc ſervire volui ſtudioſorum attentioni, non ignavorum oſcitantiæ, & iis, quicunq; tandem futuri eſſent, qui deficientem alicubi cognitionem induſtriâ ſuâ augere cuperent, non arripere aliquam copiolam expertem laboris proprii. Fit autem hoc ab negligentibus ac levibus, & fit cum ipſorum dedecore, & detrimento aliorum, in pernicioſa opinatione, *judicare ſe ſcire, quod neſciant*, ut verbis utar Ciceronis. Nam qui utriuſq; linguæ ipſi periti ſunt, & cognoſcendi veritatem amore flagrant, ii ſubjectionibus meis, & indiciis iſtis non indigent omnino: viri ipſi primarii, ſecundùm Heſiodum, qui per ſe & intelligunt, & ſapientiâ ſuâ explicant univerſa. Ut autem non indiſerta prorſus brevitas ſcriptorum animós legentium attentiores interdum, & acriorem efficit cogitationem, ſic accidere ſolet, ut verboſitas remiſsionem atq; languorem afferat. Eorum quidem, qui noſtrâ ætate hoc argumentum tractaſſent, quorum ego quidem ſcripta inſpexiſſem, quæ numero pauca non ſunt, nomina inculcare, vel cum commendatione ac laude, vel cum notatione atq; reprehenſione, non putavi decere conditionem meam, & eſt planè aliena natura mea ab audacia de aliis judicium faciendi, & quaſi cenſuram exercendi confidentia. Neq; eam ego mihi doctrinæ facultatem, neq; id acumen ingenii arrogo, ut de erroribus aliorum pronunciare, & mihi tribuere, quod illis detrahatur, audeam. Et magìs bene exiſtimantium de me eruditorum teſtimonio opus mihi eſſe confiteor, quàm illorum meâ prædicatione honorem augeri poſſe credam: Et æquum eſt de omnibus, quæ ad communem cognitionem eduntur, liberum relinqui quaſi ſuffragiorum jus, neq; veluti prærogativam aliquam valere hujus illiúſve declaratam ſententiam. Litigare verò decertaréve cum ullo, de quibuſcunque, non eſt mei moris. Qui & meis meliora proferri lætor, & manente re ambiguâ atq; incertâ, illud teneo, *Mihi mea, tibi tua*. Sanè in hujus ſeculi moribus, res jampridem evadere cernitur ad infinitas & valde atroces contentiones & altercationes & rixas verborum, cùm Chriſtianæ religionis pietatem atq; profeſsionem, veterum quidam præclarè

 ſcripſerit,

ſcripſerit, Non eſſe in orationis accurata meditatione, ſed rerum, nimirùm laudabilium, declaratione & doctrina poſitam. Hæc enim leguntur in Athenagoræ defenſione Chriſtianorum ad Imperatores, ὐ μελέτη λόγων, ἀλλ' ἐπίδειξις ϗ διδασκαλία ἔργων τῶ ἡμέτερα. Quò minùs pertinent ſcilicet ad Chriſtianos prælia pertinacium diſſenſionum, & iracundorum contumelioſorúmq; conflictuum impetus. De quo cùm non injuſtæ querelæ deplorari poſſent, & multùm fieri verborum, hoc tempore et iſto argumento duxi moderandum eſſe orationi meæ, et utendum, ità re poſtulante, aliâ occaſione, vel deplorandi iſtam miſeriam, vel perverſitatem etiam accuſandi. Quemadmodum autem opellas meas, quas dediſſem hujus generis in Epiſtolas canonicas ſuperioribus annis, ſubjectiſsimo ſtudio miſi ad Reverendiſsimum & illuſtriſsimum principem Sigiſmundum, illuſtriſsimæ excelſitatis tuæ, princeps inclite Joachime Friderice, patruum, cujus illæ clementiſsimo favore protegerentur, ſi viderentur mereri, permiſſâ, ſicut par erat ſubjectiſsimè, clementiæ ipſius & admonendi & corrigendi poteſtate: Ità hoc opuſculum illuſtriſsimæ excelſitati tuæ, eodem loco dignitatis atq; principatûs conſtitutæ, ſimiliter offerendum eſſe ſubjectiſsimâ conſideratione ſtatui. Quod conſilium factúmq; meum, ut illuſtriſsima excelſitas tua clementiſsimè in bonam partem accipiat, & illuſtriſsimæ benignitatis ſuæ ſententiâ comprobet, quantæ maximæ debeo reverentiæ ſubmiſsione oro: eidem, ſicut decet & rectum eſt, omne de meo ſcripto judicandi decernendíq; jus concedens. Requirit autem hac in parte jampridem licentia vitæ diſſolutæ reſpectum ſeveræ animadverſionis, quo audacia, &, ut graviore verbo utar, temeritas coerceatur, proclivium ad ſcribendum, & ſcripta qualiacunq; ad proferendum immoderatè cupidorum. Atq; illud nè ſcriptiones frequententur, in hac animorum levitate & opinionum varietate, & laxatis diſciplinæ vinculis, vix vel omnino non poterit obtineri. Illud alterum autem nè arbitrio quiq; ſuo divulgarent ſcripta, intereſſet enim hoc Reipublicæ, pati ii, quibus Reſpublica regenda divinitus commiſſa eſt, non debebant, et poterant nè fieret interdicere. Ut pueri ferociores ſi nequeant cohiberi quo minùs domi exſultent, prohiberi tamen poſſunt, nè procurrant petulanter ante ædes. Atq; huic cenſuræ indies magìs atq; magìs neceſſariæ, mea inprimis ſcripta ſubjecta eſſe volo, totámq; hanc rem ad illuſtriſsimæ tuæ excelſitatis et cæterorum Reipublicæ gubernationi præfectorum, reſpectum, curam, providentiam, judicium, poteſtatem ſubjectiſsimâ attributione remitto. Deúmq; æternum largitorem omnis boni, quem veneratur religio noſtra, patrem Domini et Salvatoris noſtri Jeſu Chriſti, ſupplicibus votis precor, ut tuam Illuſtriſsimam excelſitatem in tam ſublimi adminiſtratione ejus principatûs qui in Germania primas tenet, collocatum, miſericorde manu ſuâ protegere, et vitam, ſalutem, incolumitatem, dignitatis altitudinem benignè tueri velit, et illuſtriſsimæ excelſitatis tuæ voluntatem, conſilia, actiones convertere dirigeréq; et deducere ad laudem et gloriam ſanctiſsimi nominis ſui, et ſanctæ Eccleſiæ fructuoſum patrocinium, et Reipublicæ commoda atq; felicitatem. Quibus et tuæ inclitæ excelſitatis, et illuſtriſsimæ familiæ illius, antiquâ nobilitate, virtute, rerum geſtarum gloriâ celeberrimæ, proſperitatem ac decus contineri neceſſe eſt, et conſequi inenarrabile gaudium vitæ beatæ ſempiternum.

¶ REVERENDISS. ET ILLUSTRISS. PRINCIPI AC DOMINO D. SIGISMUNDO

Archiepiscopo *Magdepurgensi*, & Primato *Germaniæ*, illustrissimi Principis ac domini, domini JOACH. Marchionis *Brandepurg.* &c. Princ. Elect. F.

JOACHIMI CAMERARII *Pabepergensis*.

ANte annos tres non modò morborum sed bellorum quoq; peste affligente Germaniam, cœpi recognoscere quasdam veterum Græcorum explicationes, quas collegeram ante annos octo, cùm perniciosissimo in his regionibus tumultu perterritæ Musæ silerent atq; occultarentur, oberrantésq; inter arma, vel ferociam fugerent victoriæ, vel in oppressorum metu atq; formidine trepidarent: Tum igitur & nos, cedentes tempori, cùm à Scholasticis operis vacationem haberemus, & copia nobis facta esset quarundam explicationum, quæ studiosè & diligenter collectæ, ínq; unum quoddam quasi corpus coagmentatæ, continerent diversorum sententias enarrantes scripta Apostolica, cupidè totam expositionem harum percurri, atq; indè quæ placuissent excerpens, & suis quæq; locis in meo libello asscribens, ea præcipuè notavi, quæ ad verborum & orationis certam & veram cognitionem, visa sunt pertinere. Postea cùm in illa altera perturbatione cœtus Scholastici apud nos, incumberem recognitioni, de qua incipiens mentionem feci, etsi antea quoq; sæpe legeram Apostolica scripta, déq; his cùm ipse cogitaveram animo meo, tum fueram studiosè cum aliis collocutus: Tamen factum illo tempore fuit, quod operas doctrinæ Grammaticæ in manibus haberem, ut de omnibus quærerem ac commentarer attentiús. Atq; inchoatam descriptionem eorum quæ tam de Græcorum interpretum sententia, quàm nostrâ consideratione instituteram, interruperunt tunc peregrinationes meæ. In quarum tamen molestia & multiplicibus curis, nunquam abjeci, ac nè deposui quidem, illius quasi structuræ laborem. Ac potiùs circumspexi interea omnia, unde aliquid adjumenti ad perficiendam rem & opus illud absolvendum, afferri posset conatui meo, quo tempore etiam nactus fui enarrationes Joannis Episcopi Constantinopolitani cognomento Chrysostomi, Græcè editas in Italia perquam accuratè. Et interea eruditis atq; doctis viris compluribus, non modò ostendi quod consilium ego secutus essem, sed descripta etiam à me cognoscenda & dijudicanda exhibui. Ità accidit ut cùm de amicorum sententia, tum mea voluntate, ista qualiacunq; in lucem emittenda & cum omnibus viderentur esse communicanda. Neq; me fugiebat de hoc opere aliorum alios sermones esse futuros, id quod fieri necesse est, discrepante ratione, vel opinionis vel scientiæ: Quæ sunt in diversis diversa. Atq; prævidebam nonnullos

nullos existimaturos tales tractationes ad meam professionem non pertinere, qui fortasse jussuri essent, τὸν τέκτονα πράττειν τὰ ξυλουργικά. Alios verebar inclementiùs hunc conatum reprehensuros esse, indignantes & ægreferentes, εἰ πτωχὸς ὢν ἔπειτ' ἐν Ἀθηναίοις λέγειν μέλλω, secundùm Comicum. Atq; ego sanè fateor, neq; ingenium esse in me acre, neq; copiam sapientiæ. Et quamcunq; facultatem bonarum artium atq; literarum consecutus sim, eam longo tempore & diuturno labore esse comparatam. Neq; tamen contentione studii & industriæ meæ, potuisse adhuc me extra fines humilis & parvæ cognitionis egredi. ejus nimirum ut linguæ Græcæ & Latinæ mediocri scientiâ acquisitâ, itâ Autores veteres legere, & quibus de rebus monumenta scriptorum suorum relinquere posteris voluissent, perspicere, & enarrare aliis liceret. Scio esse hoc parvum & humile. Sed in adipiscendo quid temporis impendendum & negotii suscipiendum, quid preferendum molestiæ & sustinendum oneris sit, ut ego periclitando comperi, itâ nemini, cui rectè consultum esse cupiam, suadere velim ut ipse quoq; experiendum sibi statuat. Quantò enim unum aliquod celebre quasi opificium doctrinæ colere, & facere grandiorem artem utiliùs est? vel ad dignitatis vel rei familiaris incrementa, vel etiam cursum æquabilem & planum vitæ. Præsertim cùm ipsa jamdudum tempora eruditioni, &, ut itâ appellem, elegantiæ literarum atq; disciplinarum adversentur. Vt quemadmodum à se & suis justitiæ cultum ἀπεύχεται Hesiodus contrarium & non aptum seculo suo; sic optandum esse nè nos aut nostri eruditione & splendore doctrinæ eniteant, & rectè illa Hesiodea hoc quodammodo commemorari posse videantur,

Νῦν δ' ἔτ' ἐγὼ μήτ' αὐτὸς ἐν ἀνθρώποις φιλόμουσος
Εἴην μήτ' ἐμὸς υἱὸς, ἐπεὶ κακὸν ἔμμεναι οὕτως.

Sed quoniam nos quidem quæ præterierunt relinquere cogimur, & non tamen penitus contemnere studium nostrum possumus, quemadmodum autores nemini esse volumus, in hoc se itâ immittendi, ut reditus vel difficilis vel nullus reperiatur, sic animadvertere nobis videmur, maximos & pulcherrimos fructus de illo produci aliis, & viam aperiri, ad omnem doctrinæ splendorem & famam. Ut autem in cæteris artificiis omnibus paucos quosdam excellere videmus, ad quos non tam utilitas professionis suæ, quàm defatigatio occupationum in perquirenda veritate pertineat; sic in eruditione etiam literarum, si non prorsus interire studia doctrinæ debeant, oportet esse quosdam quorum assiduitate vel pertinaciâ potiùs discendi, ad sua commoda alii abutantur. Hoc genus Grammaticorum est. Cujus conditionem & veluti censum, quia superare mihi non datum fuit, necessitas quædam relinquitur hoc perficiendi, ut quamvìs ignobile istud nomen & artis promissionem levem sustinere & præstare possimus, nisi planè futiles atq; nihili perhiberi nos velimus. Cùm autem hæc ars duo potissimùm se demonstraturam esse polliceatur: Unum quæ singulorum verborum sit natura, significatio, usurpatio; alterum quæ forma compositorum ut oratio perficiatur, quam φράσιν & quas *figuras sermonis* vocamus, præcipua discrimina duo habet utrunq;, nam aut propria notio verbi & simplicis compositionis figura indicatur, qui ferè *modi loquendi* nominantur, aut translati illius & hujus mutatæ, quæ peculiaris appellatio est *figurarum*, id est, eorum quæ à Græcis ἐσχηματισμένα dicuntur. prioris generis exempla sunt, *stipes arboris*; *columna in porticu*; *opus est mihi te adjutore*; *feci damnum & flagitium*, & similia: posterioris, *columen familiæ*; *stipes*; *plumbeus*; *Egone illam? quæ illum?* Item, *Accessi, vos semotæ, nos soli*; Et, *varium & mutabile semper fœmina*; Et, *qui eos gubernat animus, infirmum gerunt*; Et, *eis onera adjuta*; Et, *nè revereatur minùs jam quo redeat*; & alia hujusmodi. Hæc qui animadvertere possunt, eos non facilè effugiet unquam sententia & voluntas

quam

quam enarrare & interpretari oratio voluit. Qui autem vel non potuerunt iſtam ſcientiam adipiſci, vel ut puerilis inſtitutionis doctrinam humilem contemnentes celeriter relinquendo comprehendere noluerunt,& ad alia majora atq; ſplendidiora incitaverunt ſtudium ſuum, vel etiam, ut compertum eſt de quibuſdam, illâ ſpecie ad licentiam vitæ abuſi fuerunt; eos in omnib. partib. literatæ ſapientiæ, ſæpe labi & hallucinari neceſſe eſt. Atq; fuiſſet in promtu per omnes diſciplinas veluti gradientem, prætereundo ea notare, in quibus imperiti ſermonis turpiter & non ſine detrimento aliorum, erraſſe videantur. Sed hæc colligere atq; exponere noluimus duabus potiſsimùm de cauſis. Una, nè magis aliquos,quorum ſtudium & operam, pro eo atq; res & tempus tulit, navatam eſſe conſtaret, inſectando lædere, quàm certæ cognitionis iter illa corrigendo demonſtrare cupere videremur. Altera, quòd infelicem laborem iſtum eſſe judicaremus, et odioſam occupationem, ea conquirere & quaſi digito monſtrare, quæ perperam facta, aut in quibus alicujus vel judicium & cogitatio lapſa, vel opinionem ſpes ſucceſſûs fruſtrata ſit. Cùm quoties hoc, ut fiat monendi cauſâ, neceſsitas poſtulat, à me quidem, & ut arbitror bonis doctíſque aliis omnibus ſine moleſtia fieri nequeat. Obverſante ſemper illâ Tragœdiæ exſecratione, ὄλοιο θνητῶν ἐκλέγων τὰς συμφοράς. Hæc igitur ſibi quiſque obſervet & notet. Nos ea quæ in manus ſumſimus abſolvamus.Atq; nunc quidem de iis tantummodo ſcriptis loquar, quibus religio & cultûs divini veritas ac fides, & ſalutis atq; vitæ ſempiternæ promiſsio munúſq; continetur. Quæ, ſi quem, qui Chriſtianum ſe perhiberi cupit, vel non cognoſcere, vel in copia aliqua doctrinæ, non explicare etiam interpretando poſſe, ferendum eſſe exiſtimatur, nimis facilè & parùm exquiſitum judicium fit de rebus graviſsimis atque maximis. Qui curandi corpora artem, qui patrimonium & rem familiarem tuendi, id eſt, legum et juris prudentiam atque peritiam profiteantur, quíque ad hos confugiant et cupiant percipere fructum profeſsionum illarum, et ea diſcere quæ aut valetudini conducant, aut fortunas augeant, plurimi ſunt ubiq; locorum et gentium. Ac potiùs nemo eſt ferè omnium mortalium, non ille quidem prorſus ἀναίσθητος, id eſt, qui nullum reſpectum commoditatum ſuarum habet, quin et ſanitatis tam conſervandæ quàm inſtaurandæ quædam præcepta, et juris civilis quaſi iter quoddam deſignatum teneat, et in commentarios relatum tractet, atq; ad uſum quoq; tempore neceſſarium promat. Hoc ſi de religionis et pietatis doctrina non fit, aut fit oſcitanter,non habeo decernere,quæ perſuaſio tum ſit de illis tantis rebus,quibus ſignificandis nulla oratio humana ſufficere poteſt, De cognitione naturæ et voluntatis Dei; De humani generis cum Deo irato reconciliatione; De uniuscujuſque ad Deum innocentia; Denique de cœleſti veritate, quod eſt Evangelium filii Dei Domini noſtri Jeſu Chriſti, offerens accipientibus fide juſtitiam et vitam ſempiternam. Atq; eſt ſanè neutiquam deſpicienda pia et religioſa ſimplicitas, ac potiùs hæc curioſæ inquiſitioni et ſuperbæ oſtentationi intelligentiæ ſemper præferenda. Sed non tamen ſtudium cognoſcendi veritatem unquam intermitti oportere exiſtimandum eſt. Quid credat quiſque et docentibus et diſcentibus eſt conſiderandum. Nam quid profuerit decepto et in fraudem impulſo, ſi fidem ſe habuiſſe temerè non rectè monſtranti dicat? aut ſi ille qui fefellit, non ſciviſſe meliora perhibeatur? nunquid minus damnum aut exitium erranti perpetiendum eſt? Id quod Chriſtus præclarâ ſimilitudine oſtendit, Cœci ductoris, quem ſequens cœcus alter cum illo præcipitetur. Non enim certè incogitantes et fatuos, in iis quæ proponuntur conſiderandis, ſed prudentes et attentos omnes eſſe rectum eſt ac decet, ut neque vel ſentiant falſò id quod credunt, vel ſimulent ſe credere, quod non ſentiunt. Quemadmodum et Apoſtolus Paulus ſcribens Corinthiis,

μὴ παιδία, inquit, γίνεσθε ταῖς φρεσίν, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε. Qui igitur in multitudine obedientiam impensè laudant, iis videndum & curandum erat, ut quibus alios sine recusatione parere postulant, illi veritatis cognitione instructi fidem & diligentiam in hac docenda præstarent. Quo neglecto obedientiæ commendatio futilis est, & eam vi extorqueri etiam perniciosum. Ut autem ea diligentia & fides præstetur, quâ perfici possit ut veritatis cœlestis certa cognitio multitudini contingat, necessaria est notitia ejus sermonis, quo exposita atque descripta est voluntas, & sententia æterni Dei patefacta hominibus. Quæ si aliâ ratione comparari potest, quàm studio & curâ discendi, cedat omnis humana doctrina, illi nimirum divinæ. nam divinam hanc & esse & dici necesse est. Sed si industriæ quasi gnavitatem, & laborem studii, & vim ingenii, pertinere ad copiam istam facultatémque acquirendam, dubium non est, neque jam alio mirabili quodam modo illam conciliari animadvertitur, restat scilicet huc incumbendum, & annitendum esse, nè destinata & propria huic elaborationi repudientur, id est, ut colantur studia artium & literarum, & his ipsis animus ad veritatis cœlestis cognitionem atq; doctrinam præparetur, & mens ad ea comprehendenda intelligentiâ suâ, & declaranda enarratione instruatur, quibus & Dei veneratio & hominum salus omnis continetur. Quod verum esse hoc quoque argumento comprobatur, quia inter pœnas vel improbitati & sceleri hominum, vel incuriæ & negligentiæ constitutas, non levissima reperitur, privatio & ademtio eorum commodorum, quibus instructa hominum vita certam aliquam notitiam utilium & bonarum rerum assequi possit. Quæ profectò nulla alia sunt quàm artium disciplinarúmque optimarum & literarum studia. Videamus enim quàm longissimè retro respicientes, ut de re proposita pergamus quærere, statim ubi non magìs intelligi is sermo cæpit, quo veritas cœlestis prodita est & mandata literis, qui errores sati, & quæ natæ sint superstitiones, & quæ pestes Ecclesiam corripuerint. Novum quoddam illius ædificium conspectum fuit, quale olim templi opus, quod judicio pravo & perversâ sententiâ Oniæ perperàm enarrantis non intellectam Esaiæ Prophetiam, in Aegypto fuit exstructum. Cùm in illo populo magìs tum vigeret ambitio quàm religio, & alia quævis studia potiùs quàm veritatis τοῦ λόγου τοῦ θεοῦ exercerentur. Eo autem labes aspersa religioni quoque tempore vel minùs fœda, vel etiam tolerabilior fuit, quo contra barbariam indoctorum, & audaciam imperitiæ, & tenebras superstitionum, plus præsidii & opis adhuc superfuit, & veritatis lumen, cura atque respectus instructorum literarum & bonarum artium disciplina, et fideliter studioséque docentum, non passus fuit exstingui, ac perfecit etiam, ut illius splendor clariùs refulgens longè latéque conspiceretur. Hujus felicitatis tempus desinere fermè reperitur apud Græcos pariter et Latinos eâ ætate, quæ de pontificatûs Romani principatu, edicta regia proponi vidit, etsi in Græcia jam superstitiosæ contentiones graviter afflixerant Ecclesiam. Sed nos propiora contemplemur. Annis igitur retro quingentis quæ studia fuerint et qualis Ecclesiæ status, libri sine fine et modo compositi testantur. Nam ardor ingens illo seculo fuit scribendi, et quò ferè quisque ad scribendum minùs fuit idoneus, eò scribere plura contendit. Commoverunt autem rem Gallici Theologi, qui capita quædam disciplinæ illius ediderunt, *Summas* appellantes, et blandiore interdum nomine *Summulas*. His nihil minùs curæ fuit quàm quæ esset significatio verborum aut orationis natura, quâ descriptæ legerentur eæ res de quibus disputare auderent. Cúmque homines illi laborem non fugerent et ingeniis neutiquam destituerentur, assumserunt ad rerum Theologicarum tractationem, disputationes Aristotelicas; delectati,

lectati, ut videtur acumine autoris & subtilitate scriptorum. Sed sermonem cùm non intelligerent, mirifica opera pertexuerunt implicatione philosophicarum commentationum in Theologicas considerationes. expositione autem usi sunt novâ & peculiari & inusitatâ aliis, ut suam quandam & propriam linguam tanquam alienæ & externæ gentis fingendo usurparent. Cúmq; neq; ipsi veterum orationem intelligerent, neq; eorum oratio ab aliis plerisq; intelligeretur, quid errorum indè nasci oportuerit, & animadvertere unumquemlibet necesse est, & res ipsa loquitur, vel potiùs clamat. Quapropter inter alia Philosophi antiqui præclarè monuerunt, videndum, ut ante omnia exploratus & certus esset sermo, quo uterentur studiosi sapientiæ. Nam hâc curâ neglectâ, non tantùm hoc sequi incommodum, ut elocutio inculta esset & horrida, sed alterum multò majus, ut in ignoratione proprii sermonis, rei etiam veritas depravaretur, id est, ut Plutarchus retulit, τὺς μὴ μανθάνοντας ὀρθῶς ἀκύειν ὀνομάτων, κακῶς χρῆσθαι καὶ τοῖς πράγμασιν. Hæc autem infelicitas diu sanè duravit, ut aucta esse mala accumulatione diuturnâ non sit mirandum. Et, cùm ante annos centum, rursum literæ & artes bonæ caput proferre cœpissent, incredibili contentione adversata fuit inscitia, & infenso inimicóq; conatu oppugnavit cultores illarum: Regnante in scholis passim inerudito genere doctrinæ illiberalis, in quam ambigua callidè, & levia superstitiosè, & falsa temerè inculcata plurima fuisse constat. Nostrâ autem ætate, Desiderius Erasmus patriâ Roterodamus, cùm & ingenio esset præditus excellente, & studii industriâ non facilè alteri cuiquam cederet, copiâ artium et literarum instructus, neglectos jamdudum et in pulvere jacentes libros et monumenta doctrinæ Christianæ in lucem reduxit, et ad hos in manus sumendos hominum cupiditatem excitavit. Cùm autem hoc pulcherrimo facto quamplurimorum odia erga se commovisset et irritasset animos, distractæ cogitationes illius et impedita opera nonnunquam fuit, necessitate quâdam defensionis, dum à se quasi vim et injuriam insectationum propulsare cogitur. Sed nimirum verum id est, quod senarius Latinus memorat, *Nimis altercando veritas amittitur*. Nam et semel ille quasi impulsus, ruere deinde cœpit, responsionúmq; et assertionum frequentiâ, cùm longiùs interdum ab instituto videtur recessisse, tum certè his occupationibus commoda, quæ interea conciliari studiosis piarum literarum potuissent, fuerunt interversa. Neque ego video quæ gratia ab ullo digna meritis ipsius haberi possit. Cujus diligentiâ, labore, assiduitate, et constantiâ illis temporibus periculosâ, perfectum est ut libros scriptorum Apostolicorum et Evangelicæ historiæ integros purósq; habeamus. Neq; meâ quidem sententiâ, ullius operæ quæ corrigendo ultra Erasmicas notationes progrediatur, locus est relictus. Tria enim sunt, quibus libri illi, sicuti alii quicunq; corrumpi potuerunt. Unum librariorum negligentia, vel oscitanter omittendo aliquid vel inculcando temeré. Alterum, audacia mutandi, et emendandi ea quæ depravata fortè aliquis suspicaretur. Tertium est malitiosæ fraudis inculcatio, quâ perniciosè veritas contaminatur. Atq; hâc arte eos qui ab Ecclesia descivissent usos esse sæpe accepimus, ut alicubi libros sacros corrumperent, quisq; nimirum pro eo atq; in hunc aut illum errorem lapsus fuisset. Et hoc nomine Marcionem imprimis tanquam falsæ scripturæ diversis in locis autorem accusari scimus. His omnibus animadversis, Erasmus religione et prudentiâ et attentione singulari hoc præstitit, ut talium librorum copia fieret omnibus, in quibus neq; suspicio insidiosæ implicationis lateret, neq; unde metus afferretur confidentiæ in corrigendo, neq; ubi scripturæ incuria occurreret. Hos igitur libros et legit profectò quicunq; veritatis cœlestis studio cognoscendæ tenetur, & leget posteritas, si qua futura est religiosa, neq; alias editiones circumspiciet. Ità autem hos legi par est, ut quid autores eorum senserint, et quæ illis

 doctrina

doctrina comprehendatur unúsque perspiciat. Quod sine scientia ejus sermonis quo sunt compositi, fieri nequit. Quamvis autem Græca in hoc genere scripta, non sint expressa ad autorum linguæ hujus elegantiam, tamen sine Græcæ linguæ cognitione, non posse illa intelligi certè confitendum est. Quòd si quis dicat antiquis quoq; temporibus florente doctrinâ, multas absurdas opiniones sparsas atq; etiam portenta quædam errorum nata esse, ut culpa errorum ignorationi sermonis & imperitiæ literarum non sit asscribenda; Huic qui respondere velit, ei fortasse narratio longior & petita altiùs instituenda sit. Quam nos exsequi in præsentia oportere non arbitramur. Non sanè inficias eo, omnibus temporibus errores satos fuisse, neq; nego ut præstantissimum vinum in acetum acerrimum converti solet, ità sagacissimos & eruditissimos homines ad deterrimos atque turpissimos errores detorqueri. Neq; ad perniciem auscultantum quicquam interest, Utrùm imprudentiâ an voluntate veritas obscuretur. Id tamen videor observasse, Eos ferè qui errores in Ecclesiam invexerint, aut non fuisse bene institutos, aut institutione liberali versutè abusos esse. Cujus rei argumentum est, Quòd in perversitate illa, sive per ignorationem certæ rationis, seu per versutiam calliditatis, ambigua et incerta pleraq; omnia proferuntur, et quicquid concluditur id fallaciâ aliquâ involvitur. Institutio autem liberalis et artium ingenuarum doctrina, inprimis odit dubia et flexibilia, atq; varia. Itaq; cura et exquisitio proprietatis, non modò nullos ipsa errores gignit unquam, sed potentissima est ad hos demonstrandos atque convincendos. Semper erunt aliqui improbi et mali. Hi indocti esse et barbari poterunt, docti et eruditi haud scio an non possint. Non enim doctum et eruditum voco quemlibet literatum et instructum cognitione aliquâ artium bonarum, sed qui in hanc partem et dedit operam diligentem, et dare perseverat. Non ille aliis rebus curísq; atq; occupationibus serviens, non indulgens cupiditatibus pravis, non perturbationibus fluctuans. In his enim doctrina, esse doctrina desinit, si adest vanitas, si calumniæ pravitas, si vera pervertendi, et sincera contaminandi voluntas. Id quod statim proditur ambiguis et dubiis et fallaciâ eorum quæ dicuntur. Socratem insimularunt quòd adolescentiam ad mala facinora cohortaretur, commemorando versum Hesiodi, ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος. Sed proposito convenientia referamus. Derisisse fertur Elymas magus Paulinam sententiam, μὴ δύνασθαι τὸν Θεὸν αὐτὸν ἀρνήσασθαι. Ergò non est, inquit, παντοδύναμος. Apollinaris probare voluit ἄψυχον γεγονέναι τὴν σάρκα τοῦ κυρίου, quia Christus dixerit, *Solvite templum hoc.* Alii, nescio qui, dixerunt præcipi gratificationem etiam concubitûs, hoc dicto, *omni petenti dato.* Quid Marcion? Nonne ità voluit ostendere iterari posse baptisma? Quòd Christus dixerit, βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι: Et eo quod legitur, χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασε, demonstrare, esse aliquam ἀρχὴν κακοῦ. Atque in his obsecro an doctrinæ aliquid inest? Ac non potiùs, si ista ex animo ad hunc illi modum exposuerunt, quis non fuisse indoctissimum facilè videt? Sin ludere ingenio suo voluerunt, non etiam ista petulantia veræ sed fictæ doctrinæ opus perhibendum est. Quidam eorum qui γνωστικοὺς se nominarunt, Joanni Baptistæ obtrectarunt, negantes in eo fuisse perfectionem veritatis, quòd de illo hæc à Christo ipso dicta legerentur, τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον; Conjungentes enim hæc, neque distinguentes, ut ponuntur, verba κατ' ἀνθυποφορὰν, ità sententiam autoris depravarunt. Nam à Christo dixerunt perhiberi, esse arundinis instar Joannem, mobilem atque inconstantem, καὶ ἐμπνεόμενον ὑπὸ πολλῶν πνευμάτων. Quid Ebion? ut opinor, cùm asserere vellet dogma circumcisionis, nonne pervertit sententiam verborum Christi? ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ εἶναι ὡς ὁ διδάσκαλος. quia Christum circumcisum fuisse constaret. Alii de hoc dicto, ἐν γὰρ χριστῷ οὔτε

ἄρσεν

ἄρσεν οὔτε θῆλυ, introduxerunt ritum, ut Epiſcopi munere fungerentur, & in presbyterium referrentur fœminæ quoque. Atque eſſet in promtu alia hujuſmodi plura commemorare, ſed nimis diu in iis quæ narravimus videor eſſe moratus. Arripit autem imperitia ſubitò id quod legit aut audivit, & incogitantiâ animi illud ſæpe corrumpit. Itaque præclarè & hoc legitur in præceptis Salomoneis, *Reſpondentem priuſquam auſcultet, pro ſtulto haberi, & hoc illi eſſe ignominioſum.* Atque accidit interdum gravibus & magnis viris, ut properando offendant. Quò magis ſocordiæ & levitati in proclivi eſſe putandum, incurrere atque præcipitari in errorem. Nonne enim Jeſu Chriſti filii Dei qui de morte jam reſurrexerat, diſcipuli, id quod ille de Joanne cum conditione pronunciarat, tanquam affirmationem non animadvertendo ſparſerunt, & id divulgarunt quod dictum non erat. Quapropter opus eſt ad veram intelligentiam Scripturæ ſacræ, cognitione ſermonis quo illa exponitur, & præterea diligentiâ & aſsiduitate & ſtudio religioſo atque pio, ad veram ſententiam percipiendam ac tuendam. Hæcque disjungi non oportet. Nam neque voluntatis rectæ & ſingularis curæ labor atque contentio, ſine doctrinæ adminiculo ſatìs valet ad aſſequendam ſententiam, de qua jamdudum loquimur, autoris; neque copia facultáſque ingenii & literarum deſtituta à conſideratione & ſedulitate inquirendi veritatem. Itaque ut illud de quo agimus adipiſcamur, requiritur, ἀμφότερον, ἀπολειφθὲν γὰρ οὐδὲν θάτερον. Quò minùs ferenda præmatura quædam ſcientiæ oſtentatio, in quacunque diſciplina: In hac verò parte cùm omnino intolerabilis tum pernicioſa eſt. Ea autem plerumque exſiſtere ſolet, iis temporibus quibus quaſi lux quædam eruditionis literarum rurſum exoriens conſpicitur. Magna enim tum & audax exſultatio complurium cognoſcitur. Qui triduo non dubitant profiteri ſe futuros, quicquid eſſe ipſis fortè collibuit. In his jam non modò eſt θράσος καὶ εὐτολμία, ἀλλ' ἡ μεγίστη τῶν ἐν ἀνθρώποις νόσων πασῶν ἀναίδεια, ut ait Euripides, judicium ſuum interponendi negociis controverſíſque omnibus, & repentè pronunciandi tam de rebus quàm perſonis, ſive condemnare ſeu abſolvere placeat. Sed multò procliviores ſunt ſententiæ ad condemnandum quàm abſolvendum. Itaq; videas ſuperbè à quibuſdam deſpici omnium aliorum tam veterum quàm novorum operam. His nihil eſt opus præſidiis jam aut inſtructione aliâ quàm propriâ atq; ſuâ. Ipſiq; quaſi terræ ſoboles cum armis ſolo orti, per ſeſe muniti contemnunt atq; repudiant aliena univerſa, ac domeſtica tantùm & veluti ingenii ſuifœtus magnifaciunt & admirantur. Sed hæc ad cætera incommoda vel reliquam potiùs infelicitatem ætatis noſtræ apponantur. Neq; propoſitum mihi eſt cum ullo in hac diſputatione quaſi conflictari ac decertare. Eos quibus veritas ὅς ἐστι λόγος Θεοῦ cordi eſt, ut neceſſe eſt eſſe omnibus, qui venerari religioſè & piè colere Deum volunt, & ſpem certam habent, ex hac vita illam cuſtodientes tranſire in vitam ſempiternam: eos igitur ad certam & ſimplicem cognitionem hujus cohortor, quod eſt ſtudium legendi intelligendíque ſacros libros, ad quod jam oſtendimus, quibus quaſi inſtrumentis & quâ præparatione opus eſſe videatur. Quod ſi quis non aſſentitur nobis, ad eum inanis noſtra cohortatio ſcilicet eſt futura. Græcè ſunt edita ſcripta Apoſtolica: ad horum igitur explicationem Græcæ linguæ ſcientia neceſſaria eſt. Neq; ego poſſum conſtituere animo meo, quid ſibi velint aut quò tendant eorum rationes, ſi tamen in hoc conatu aliquid rationis ineſſe eſt putandum, qui omnia colligunt undique, quibus autoritatem Græcorum librorum diminuere, & de fama horum aliquid detrahere ſe poſſe ſperant, adeò ut non vereantur, per ſummam impudentiam, ſuſpectos hos reddere, & neſcio quas interpretationes illis præponere. Atque ego quidem converſa Græca in ſermonem Latinum, qualiacunque ſint, ſi intelliguntur & ſunt in manibus, neutiquam

 improbo

improbo aut repudio. Sed hoc est auditu penè horribile, certam cognitionem sententiæ, autorum de interpretatione potiùs esse petendam quàm de archetypis, id est, iis libris quos vertendo aliqui interpretati fuerunt. Prodiit superioribus annis libellus hominis neq; ingeniosi, et sanè confidentis, quem nominare nihil attinet, præsertim hoc loco ubi reprehenditur, Quo Hieronymi diligentia convertendi Hebraicos libros penè inhumaniter exagitatur. Censet enim ille, quàm severè obsecro, quo supercilio? minimè discedendum ab interpretatione Græca, aut illam mutandam fuisse, et nihil esse præter nota et usitata quoq; tempore proferendum. Etiámne ad explicandum et docendum et enarrandum, scripta aliorum? Nemo, qui sapit, obtrudit ulli seculo, aut nationi, inusitata atq; peregrina. Legantur et celebrentur sanè quæ in consuetudinem venerunt, sed nè eripiatur etiam facultas cognitionis certæ, neq; veritatis studium debilitetur, aut frangatur cupiditas industriæ; Si removeantur vel notis quibusdam infamiæ inurantur ii libri, de quibus manant interpretationum quasi rivuli, et longiùs etiam veluti à fontibus deducti, turbidè interdum fluere cernuntur. Sed quid turbarum exstiterit, et dissensiones quantæ exortæ sint omnibus temporibus, de contentionibus interpretum, quis nescit? Huic malo verâ ratione occurratur. Et inveniatur morbo remedium, non laborans membrum præcidatur. Infelix & nefaria ista est curatio, hominem ægrotantem ità morbo liberare, ut vita exstinguatur. Et ab eruditis atq; rectè institutis vel nihil vel non multùm certè est in hac parte periculi. Aut non enim unquam, aut omnino raró vel docti vel studiosi doctrinæ, qui φιλομαθεῖς à Græcis dicuntur, autores sunt atque confirmatores erroris falsitatis. Sunt enim hi εὐλαβεῖς, sunt moderati, sunt placidi, sunt φιλαλήθεις, sunt constantes. Non sunt ἀγέρωχοι, neque ὑπερήφανοι, non pervicaces, non θορυβοποιοὶ, non κενόδοξοι, neq; ambitiosi, non fluctuantes judicio neq; sententiâ vacillantes. In his ego neq; arrogantiæ crimen veritus, & cupidus societatis eorum à quibus veritas quæritur atq; diligitur, meum quoq; nomen profiteor. Atque ut scio me legendis sacris libris, simplice animo, sententiam Autorum semper vestigasse, ità fateor hanc operam, quæ nunc prodit in publicum, studii nostri esse perquam levem & exilem, cùm tamen, eos qui rectè usi illâ fuerint, fructus expertim sensuros non esse confidam. Sed quanti ista fiant minimè laboramus. Hoc spero me cavisse, nè in sententiam alienam à veritate & de hac consensione Ecclesiæ Jesu Christi, indicatio mea præcipitaretur. Quòd si quid erratum à nobis fortè sit, in eo asserendo non pertinaces futuri, ac potiùs admoniti libenter errorem correcturi sumus. Quod quidem ad explicationes nostras attinet, poteramus plura addere exempla autorum Græcæ linguæ, quibus illæ cùm locupletarentur tum illustrarentur; sed hæc collecta à nobis & magìs idoneo loco exposita dabitur opera ut aliquando editione nostrâ cum iis qui fortè requirunt communicentur, unde assumere ubiq; convenientia quamplurima aliquis poterit. In metaphoris enarrandis non visum est, quasi periclitari ingenii mei vires. quòd hoc opus magìs arduum esse judicarem, quàm ut elaboratio illius talis argumenti tractationi adjungenda esset. Itaq; attigimus has non crebrò, neq; de ipsis disserentes modum institutæ descriptionis sumus transgressi. Sæpe enim ad Grammaticam interpretationem translati etiam verbi Notatio pertinet. ἀλληγορίας autem & τροπολογίας & quas nominarunt ἀναγωγίας, tanquam longiora & difficiliora itinera declinando vitavit imbecillitas nostra, neq; hanc viam nos ingredi, quasi instrumenti penuria sivit. De quibus quidem, ità locuti sunt nonnulli, ut fuisse eos γραμματικωτέρους optandum esse videatur. Quod autem interdum conversione nostrâ studuimus declarare orationis Græcæ proprietatem atque significationem, id non abhorrere existimandum est ab officio Grammatici. Atque optarim non tantopere

placuisse

placuisse veteribus illam traductionem scriptorum quam Jurisconsulti Graeci κατὰ πόδας vocant. Non modò enim, cùm opulenti idem loquuntur & ignobiles, eadem dicta eademq; oratio aequa non aequè valet, secundùm Tragoediam: Sed idem in diversis etiam linguis cùm eodem modo pronunciatur, non eandem sententiam reddit, & res quae narrantur plerumq; obscurat, saepe corrumpit. Sed ut finiamus hanc disputatiunculam nostram: Ità nos quidem minùs gloriose loqui volumus, & humiliter sentimus de nostra hac opella, ut ipsam tamen rem, id est, cognitionem certam sententiae & voluntatis Autorum, quorum scripta Ecclesiam Christi constituunt & instituunt, omnibus piis & bonis praecipuae curae esse oportere censeamus, vel potiùs asseveremus. Nam his praesidiis tectissimis muniri veritas poterit & defendi religio, quae non minùs vehementer vel potiùs atrociter oppugnatur à transfugis civibus, id est, haereticis, quàm ipsis hostibus. atq; sunt difficiliora certamina multò cùm est dimicandum adversùs haereticos, quoniam extorqueri & eripi his ipsis arma oportet, quibus percellantur & sternantur. Quorum etiam solent esse, quoties potentiam & vires nacti fuere, λοιγμοὶ non mitiores quàm hostium. id quod Ariana crudelitas docuit. Quòd si qui sunt, qui credunt rebus laborantibus & commotis succurri posse atq; consuli violentiâ edictionum, aut animadversionis saevitiâ, etiamsi errores non tollantur neq; sanentur vitia: Illos velim considerare ea tantùm quae ipsi cognoverunt experiendo, ut requirenda exemplorũ doctrina, quae petant de lectione librorum veterum, supersedere possint. Quantò enim nunc poterant esse mala tolerabiliora, si medicatio celeriter ordine & ratione verâ fuisset tentata, id est, si studium veritatis & odium falsitatis valuisset, & huic fundamento imposita essent caetera. Sed qui neq; ipse per se sapit, neq; audit rectè monentes, ὁδ' αὖτ' ἀχρήιος ἀνήρ, secundùm Hesiodum. Homeri autem esse scimus ῥεχθὲν δέ τε νήπιος ἔγνω. At in plerisq; adversorum & gravissimorum etiam casuum documenta nihil proficiunt. Vident ipsi frustrà jamdudum teneri quaedam quae retineri nequeant. Itaque incipiunt alicubi concedere ea, propter quae vita fortunaeque aliquibus sunt ademtae. Non ista ad salutem via, sed ad interitum ducit. Ut medicina si non removeat morbi in corpore aegroto causam, siq; indulgeat cupiditati laborantis, magis nocet quàm prodest: Sic in omni administratione non sunt salutaria remedia, quae non ad conservandum caput ipsum etiam cum aliqua molestia, adhibentur, sed tanquam si frigida in febre daretur, ità in praesentia illa quidem grata sunt, postea tamen gravior sentitur afflictio. Dum autem negligitur res & cura ista non suscipitur, vel etiam omnia perversè geruntur, videat sibi quisq;. Morbus est falsitas errorum, hunc sola potest tollere veritas & fides. A veritate quidem qui recedit, is ab ipso Deo avertitur. Ut progrediendo deferri hunc in profundum impietatis, id est, ἄβυσσον ἀθεότητος necesse sit. quo nihil dici possit horribilius. Est igitur primum studium atque cura cognoscendae veritatis: Sed videndum ne verbis tantùm illa cognitio ostentetur, verùm re etiam ipsâ ut comprobetur. Fit enim semper ut scientiae affectatio in multis ἀπραξίαν ἀργίας complectatur, aut κακοπραγμοσύνας incitet contumaciam, idque est quod Apostolus Paulus scripsit, ὅτι ἡ γνῶσις φυσιοῖ. Est tamen haec ipsa ψευδώνυμος, ut idem nominat, γνῶσις. Nos autem cùm sententiam explicantem aeternam & immutabilem voluntatem Dei perceperimus, annitamur ut hoc ipsum obediendi contentione declaretur. Nam quòd veterum quidam de sua aetate queritur nimis verè, & nunc dici potest, ὅτι οἱ λόγοις ἀποχλεύοντες πολλοί ἐσμεν σύμμαχοι, οἱ δὲ ἔργοις παιδεύοντες ἢ παιδευόμενοι πάνυ εἰσὶν ὀλίγοι. Id tam mihi quàm aliis dictum existimari velim, & quale sit diligenter considerari, praesertim post multiplices in peracta vita lapsus & errores, atq; etiam delicta graviora. Terribilis enim est haec κατάπληξις, *Servus cui explorata est voluntas domini sui, si huic non obtemperat, vapulabit*

labit

labit durius. Hunc autem studii nostri qualemcunq; laborem, si in hac vita & in terris adhuc versaretur Reverendissimus & Illustriss. princeps, princeps Anhaldinus Georgius, ad quem alterum peculiariter recognoscendum atq; protegendum mitterem, vel cujus etiam nomini quasi consecrarem, quærendum mihi esse non putarem. Nunc verò, postquam optimum & sanctissimum principem ut migrare hinc vellet Deus, cùm alia seculi hujus peccata, tum non levissimum, maximorum beneficiorum oblivio, in causa fuerunt, ad tuam, Reverendissime & Illustrissime princeps Sigismunde, clementiam, cogitatio mea recto itinere deducta est, ab illo quem propinquum inclyti generis & nobilissimæ domûs vestræ, tua clementia habuit, & cujus pietatis summæ & suavissimi amoris plenissimi sermones sæpe auditi fuere, tam prædicantes bonitatem indolis tuæ, quàm præsagientes gubernationis præcipuæ, quod tuæ Cl. aliquando impositura esset Resp. onus, quam etiam religiosiss. vota facientes successûs & prosperitatis, quæ T. R. & Illustriss. clementiæ contingeret ab æterno Deo largitore unico bonorum. Et nunc celebrat fama studium ardens Clem. tuæ, in omnibus iis accuratè perdiscendis, quibus excultus animus, cœlestis veritatis perspicuam certámq; scientiam percipere, & exercendo augere posit. Cum quo voluntas atq; propositum illam tuendi propugnatione, & frequentatione amplificandi, conjunctum sit necesse est. Quod autem facit T. R. & Illustriss. Cl. ut ipsa non negligat exquisitam literarum cognitionem, quam plerosq; eorum quoq; qui doctrinæ studia profitentur, non tanti quanti merebatur facere cernimus, id non dubium esse ulli debet, quin ad multorum utilitatem pertinere existimandum esse videatur. Primùm enim quòd animo Cl. T. placet, id conservari atq; augeri illa scilicet curabit modis omnibus. Ità jam scholas doctrinæ liberalis frequentiores & luculentiores reddi oportebit, & istum contemtum pulverem nitidum atq; præclarum videri. Deinde R. Cl. T. exemplo alii ad similem curam cogitationémq; convertentur. Nam veteres sapientes hoc observatione suâ notatum literis prodiderunt, Quales in Rep. quoq; tempore principes sint, tales esse cives & multitudinem solere. Quapropter quicquid à principibus geritur, illud non tam facto vel prodesse vel nocere, quàm exemplo, statuendum est. Itaq; ut προστάτας οἱ πολλοὶ, ὅταν χρηστοὺς λάβωσι, χρηστὰ βουλεύουσ' ἀεὶ, secundùm Euripidem, & multitudo quamvìs prava sit, principum bonorum curâ in officio contineri, vel melior etiam fieri potest: Sic princeps malus, si quid fortè adhuc in illa quasi mentis bonæ inest, suo exemplo pervertere consuevit. Lætantur igitur meritò hæ regiones spe gubernationis atq; principatûs R. & Illustriss. Cl. tuæ, & hinc sibi pollicentur cùm religionis puræ cultum, tum vitæ communis honestatem & decus virtutis in nostra gente, cujus nonnihil existimatio labefieri cœpta est. Quæ bona, Te principe & antistite conspicua fore, & pristinæ aliquid famæ recuperaturam Germaniam, & provocantem iram Dei impietatem atq; vesaniam repressum iri confidunt. Tuæ Rever. & Illustriss. Cl. ego quidem optarim studium impensum huic, quam illi subjectiss. reverentia, ut par est, dedico operæ, probari & non malè esse positum videri. Sed mihi neq; admonitio contraria futura est. Precor autem æternum Deum, creatorem mundi & omnium quæ hoc includuntur, per filium unigenitum ipsius Dominum nostrum Jesum Christum, per quem facta sunt omnia, ut sancto Spiritu suo illustret mentem & confirmet judicium, ac dirigat voluntatem Reverendiss. & Illustriss. Cl. T. ad celebrationem & gloriam nominis sui, & commoda ac incrementa Ecclesiæ, útq; tuæ Reverendiss. ac Illustriss. Cl. ætatis cursum moderetur atque deducat ad omnium actionum felices eventus, de veris et sapientibus consiliis. Cujus unius veri, solius, æterni, immortalis, justi, misericordis Dei est omnis laus, honor, gloria, regnum, victoria, seculis infinitis. Amen.

DE

DE AUTORIBUS EVANGELIORUM ET SCRIPTIS EVANGELICIS.

EST de Autoribus horum scriptorum, & ipsis scriptis, aliquid dicendum est. Præscribitur autem ei, quod serie primum est, EVANGELIUM ΚΑΤᾺ ΜΑΤΘΑΙ̃ΟΝ. Quæ est expositio Matthæi Evangelica. Atque de autore exstat nostra narratio jampridem edita in historiola Apostolorum. Græci de hoc breviter ità, Ματθαῖος ὁ εὐαγγελιστὴς τὸ εὐαγγέλιον τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ γράψας ἐξέδωκεν. ἐκοιμήθη δὲ ἐν Ἱεραπόλει τῆς Παρθίας, κἀκεῖ θάπτεται, id est, *Matthæus Evangelista Evangelium linguâ Hebraicâ conscriptum edidit. Consopitus autem est Hierapoli in Parthia, & ibi sepelitur.* & est superioribus annis aliquid hujus generis à Munstero editum. Exstant autem passim & de hoc & aliis Apostolis atque sanctis viris narrationes nugatoriæ & futiles & refertæ superstitiosâ falsitate, quas non legi quàm legi fuerit melius. De quo & nos alibi plura, neque in his modò est morandum. *Evangelii* verò nomen, qui est titulus libri argumentum indicans, significationem habet *boni* seu *præclari* & *læti nuncii*. Quæ de duplicatione in nomine significatio evidens est. μετωνυμικῶς autem significat apud autores Græcæ linguæ *Gaudium* quoque, & hujus declarationem sacrorum solenni operatione, cùm nuncius advenisset rei bene & feliciter gestæ. Quod dixere, θῦσαι εὐαγγέλια: Et Homero præmium, quod daretur bona & optata nuncianti. Aristophanes verò ἐπεσίωσαν ità, εἶτ' ἐστεφάνουν μ' εὐαγγέλια, *honore afficiebant me, ob lætum jucundúmque nuncium, corona.* Et εὐαγγελίσασθαι πρῶτον ὑμῖν βούλομαι, ibidem, *læta & bona nunciare.* Est autem prius nomen unde hoc denominatur, εὐάγγελος, & in Phœnissis Euripidis, εὐάγγελος φήμη, *boni nuncii narratio.* In sermone qui usurpatur in Ecclesia Christi nuncius maximi & æterni gaudii est filius Dei Θεὸς λόγος, favoris & benignitatis Dei, propter ipsum propitii generi humano, quod reconciliatur Deo æterno dimissis peccatis, filii unigeniti æterni patris, gratiâ atque merito. Et hujus tam læti atque salutaris nuncii nomen eximium est, *Evangelium.* Significat idem tamen & universam doctrinam & historicam expositionem de Filio Dei Domino nostro Jesu Christo, & secundùm hanc piæ atque religiosæ vitæ in terris cultum, & Ecclesiasticarum observationum sanctam disciplinam: Itémque, scripta historiam & doctrinam explicantia. Quæ plura à diversis composita atque edita fuere. Id quod & procemium Evangelii Lucæ indicat. Et narrat Epiphanius Gnosticos dictos hæreticos, propaginem Basilidæ, habuisse singulare Evangelium, quod appellarent Τελειώσεως, id est, *Perfectionis.* Et ausos fuisse multa Evangelia conscripta proferre nominibus discipulorum Christi, imprimis unum commentitium nomine, Sancti discipuli Philippi. Quod fieri potest, ut fuerit illud Perfectionis Evangelium. Idem Epiphanius mentionem facit Evangelii Ægyptiaci. Ex quo retulisse colloquia cum mulieribus Jesu, Julium Cassianum hæreticum, scripsit Clemens Alexandrinus. Quæ fuisse ambagibus obscura, id est, αἰνιγματώδη, quocunque autore collecta, aut conficta, ex iis quæ ibi referuntur, apparet. Quæsiverat de quibusdam ex Jesu, inquit Clemens, Salome, & addidit, Quando futurum esset, ut illa cognoscerentur? Respondit Jesus, Quando turpitudinis vestem calcabitis. Et quando facta fuerint duo unum, & mas cum fœmina, neque mas neque fœmina. Item interroganti, Quousque tandem vis mortis esset progressura? Respondit Jesus, Donec vos mulieres parietis. Item eidem ibidem dixisse Jesus scribitur, Veni ad destruendum opera mulieris. Quæ si ità dixit, nimirum, & mortis vim grassaturam in genus humanum tamdiu indicavit, quamdiu duraret procreatio. Et Evæ contumaciæ opera suâ obedientiâ destructum iri. Epiphanius item ait Tatianum Syrum discipulum Justini Martyris, post hujus mortem fuisse sectæ autorem, eorum qui ἐγκρατῖται, id est *continentes,* sunt appellati, & composuisse Evangelium nomine Διὰ τεσσάρων, quasi de quatuor compilatum, quod vocetur Κατὰ Ἑβραίους, id est, *Hebraicum.* Ab Eusebio quoque Evangelium Thomæ itémque Petri memoratur & improbatur. Memoratur etiam liber πρωτευαγγελίου, quod Jacobo aliqui Apostolo attribuerunt. Quinetiam eò processit audaciæ furor, ut hæretici, cognomento Caiani, Judæ Iscariotæ nomine scriptum Evangelium proponerent. Quæ fortasse Deus æternus ità fieri passus est, ut pietatis & religionis fidelis diligentia attentióque & cura in scrutanda & sequenda veritate exerceretur. Sed Ecclesia Jesu Christi, magistro atque doctore Spiritu sancto, quatuor admisit & retinet, ut vera Evangelii scripta, & exploratæ ac certæ autoritatis. Quæ constaret esse composita ab iis, qui singulis præposuissent sua nomina: Apostolis duobus Matthæo & Joanne, & discipulis duobus Marco & Lucâ. Et hæc scripta Justinus Martyr Ἀπομνημονεύματα vocat; quasi dicamus, memoriæ mandata ac recitata Christi Jesu dicta atq; facta. Exstat hoc nomen in disputatione illius cùm Tryphone Judæo, & in defensione nominis Christiani ad Imperatores hæc leguntur, οἱ γὰρ ἀπόστολοι ἐν τοῖς γενομένοις ὑπ' αὐτῶν ἀπομνημονεύμασιν, ἃ καλεῖται εὐαγγέλια, οὕτω παρέδωκαν. Et hi propriè Evangelistæ, id est, Evangelii scriptores, nominantur. De significatione nominis adscribenda duximus pauca, cùm occurrant ubiq; plurima Matthæi 4. κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας. Marci 1. ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ χριστοῦ. Et, μετανοεῖτε καὶ πιστεύετε τῷ εὐαγγελίῳ. Ad Corinth. 2. cap. 8. συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν ἐκκλησιῶν. ad Rom. 15. εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ. Ad Galatas 2. τὸ εὐαγγέλιον ὃ κηρύσσω. Et in eadem epistola aliquoties. Ad Titum 2. cap. 2. κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου. Ex Esaia Lucæ 4. εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με. Gregorius Nazi-

anzenus ἐν τῷ περὶ ἁγίου πνεύματος· εἰ μὴ τὴν φωνὴν ἐκείνην ἐξεῖλες τῶν σῶν εὐαγγελίων. Demosthenes ἐν τῷ περὶ στεφάνου absolutè verbum posuit. τὴν δεξιὰν προτείνων, καὶ εὐαγγελιζόμενος τούτοις οὓς ἂν ἐκεῖσε ἀπαγγέλλειν οἴομαι, *porrigens dextram, & læta nuncians iis, quos illuc ea delaturus esse existimem.*

Fuere autem scripta Evangelicæ historiæ quemadmodum & Apostolicarum epistolarum, studio pio Ecclesiastici magisterii distincta in capita, ut lectio esset planior, & audita meliùs comprehendi intelligendo, & retineri memoriâ possent. Græci addidere distinctiones subtiliores notantes varietatem expositionis, iis, quæ vocarunt κεφάλαια, dividentes etiam libros totos in titulos, quos τίτλους dixere. Et legitur in collectis à Suida, esse in Matthæo Titulos LXVIII. Capitula CCCLV. In Marco Titulos XLVIII. Capitula XXXVI. In Luca Capitula CCCXLVIII. Titulos LXXXIII. In Joanne Titulos XVIII. Capitula CCXXXII. Atque exstant notæ Titulorum istorum in Græcè quibusdam editis libris Evangeliorum. Capitum autem numeri in Latinis libris exstantes servati sunt: Matthæi 28. Marci 16. Lucæ 24. Joannis 21.

DE FORMA ORATIONIS Scriptorum Evangelicorum, & aliis *quibusdam consideratione non indignis.*

Consilium Autorum, inscriptione etiam indicatur. Exponi autem simplice & temporibus quibus haberetur usitatâ oratione historiam Evangelicam, multorum admonitione constat. Non enim est illa vel exquisitis verbis elegans, vel copiosa & ornata accuratâq; compositione, vel figurarum quasi luminibus splendida, sed vulgaribus verbis explicat communi quâdam formâ sine omni apparatu dicta & facta, id est res gestas atq; doctrinam: Quo nomine est à sapientibus & disertis contemta, à nonnullis etiam derisa. Ut maneat hoc, ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν. Est autem hæc una etiam causa, qua de causa Scripturæ sacræ lectio in diversis diversas sententias excitarit. Non enim incubuit omnium in hoc diligentia studii, ut orationis veritatem perspicere possent, consideratâ tam verborum propriâ significatione, quàm constructionis horum naturâ; & præterea, in quo plurimum momenti inest, figurarum usurpatione, quæ σχήματα & τρόποι sunt Græcis. Atq; est notandum figuras orationis trifariam perhiberi. Primùm eas, quas Græci φράσεις vocant, & aliqui Modos loquendi, quæ est in unaquaq; gente, sermonis sua & propria ratio, Ut quod Latinè dicitur *facere damnum*, id est accipere, Græcè ποιεῖν ζημίαν, id est dare. Sed de his breviter dici non potest, & exstant aliorum copiosi, ínq; iis nostri quoq; tractatus peculiares. Hæc igitur observatio complectitur orationis seu linguæ in quacunq; natione & populo integritatem, & neglecta atq; posthabita, non id modò incommodi & mali affert, quòd tunc est sermo incultus & deformis, quemadmodum aliqui arbitrantur, sed quòd eorum quæ exponuntur sententias esse ambiguas, incertas, obscuras, futiles, necesse est; Unde & multiplices variíq; errores exsistere, & vita vanitate & nugatoriâ levitate compleri solet. *Figurarum* etiam nomine indicantur ea quæ Græcis sunt πάθη, verborum singulorum mutatio & alienatio à sua origine & veluti statu primo, inter pronunciandum & perscribendum, (scriptio enim pronunciationi inservire debet) unde perpeti tunc aliquid verba, id est, aliter quasi affici putantur. *Ut liberum nummum, dicier.* de quibus diligens exstat nostræ operæ & non inutilis futura attentè legentibus descriptio. Tertiò *figurarum* nomine significantur quæ Græcis propriè sunt σχήματα καὶ τρόποι. De quibus ipsis meo judicio, post tot veterum & recentium doctrinam desideratur nunc quoque dilucidior & planior explicatio, quam nobis aliquoties è manibus excussere res & occupationes oblatæ magis necessariæ. Non loquor autem modò de rhetoricis figuris, sed iis, quæ ad cujusq; sermonis peculiarem varietatem pertinent, quásq; *grammaticas* appellare licet. Neq; est necesse de schematum troporúmq; discrimine, multò minùs de numero contendere. Sed satis habere potest is, cui veritas cordi est, quod Grammatici veteres, qui in manibus sunt, de his tradiderunt, ut Diomedes & Donatus, si in cognoscendo & distinguendo adhibeatur cura & consideratio diligentiæ. Quòd si quis in Sacris literis nihil ἐσχηματισμένον aut τροπικὸν esse putat, is non modò ab omni doctrinæ eruditione abhorret, sed planè sensu communi omnium videtur carere. Non autem intelligi ista volo de tropologiis iis, quibus omnis generis allegoriæ, &, quemadmodum eximias has vocarunt, anagogiæ implicantur: Quibus ut fructuosè nonnulla declarantur, ità licentiâ facta est res deterior, in superstitionis præsertim & barbariæ confusione. Etsi docti quoq; & eruditi Veteres in hac parte nimis sibi indulsisse nonnunquam reperiuntur: Crescente nimirum interpretationum & explicationum operâ, & commentandi industriâ, & unoquoque alterum reperiendo aliquid novi vincere studente. Reprehendit istam quasi alacritatem ingenii hac in parte ex veteribus Ecclesiæ doctoribus Methodius, cujus verba Epiphanius in disputatione de erroribus Origenis hæc exposuit, τὸ μὲν οὖν παλαιὸν βραχὺ παντελῶς τὸ περὶ τὴν ἐξήγησιν ἦν, φιλοτιμουμένων μὴ τέρπειν ἀλλ᾽ ὠφελεῖν τοὺς παρόντας τῶν τότε. ἀφ᾽ οὗ δὲ λοιπὸν εἰς ῥᾳστώνην ἐπετράπη πᾶσιν ἑρμηνεύειν ἐξεῖναι τὰς γραφὰς, καὶ πάντες εἰς τὸ ποιῆσαι μὲν τὸ καλὸν ἠμβλυώθησαν πλησθέντες οἰήματος, περὶ τὸ λογικεύεσθαι δὲ προέκοψαν καλλωπιζόμενοι. ὡς πάντα γινώσκειν ὑπάρχοντες δεινοὶ, διδάσκεσθαι μὲν ὁμολογεῖν χρήζειν αἰδεσθέντες, φιλονεικεῖν δὲ μᾶλλον καὶ προσποιεῖν ὥσπερ διδάσκαλοι. Horum sententiam studuimus Latinâ oratione exprimi hoc modò, *Antiquis temporibus pauca admodum fuere explicationum & enarrationum operæ, quòd illa ætas non esset ambitiosa in voluptate, sed utilitate concilianda suis. Ex quo autem licentia concessa est permissúmque interpretari Scripturas omnibus, omnes itidem ad honestatis actiones hebetiores facti sunt, & inani opinione repleti, cùm quidem proficerent verbositate, & comtæ facultati orationis operam darent, quasi ii essent, qui omnium rerum scientiâ præstarent: cúmque puderet eos confiteri, quòd aliorum doctrinâ ipsi indigerent, cupidâque contentione incitarentur, ut tanquam doctores ac magistri præcurrerent cæteris exsultando.* Atq; videtur concludi posse: primum et diligentissimum studium esse debere in Ecclesia, sacrarum literarum eam intelligentiam quæ est sermonis ipsius. Quod legitur autem in Justini Martyris cum Tryphone colloquio, Non indigere sacras literas enarratione, sed tantummodo auscultatione; id considerationem quandam attentionis commovere potest ac debet pertinentem ad ea, quæ sunt in manibus. Ait enim ibi ipse Justinus, se commemorare quædam velle ἀπὸ τῶν ἁγίων γραφῶν οὐδὲ ἐξηγηθῆναι δεομένων, ἀλλὰ μόνον ἀκουσθῆναι. Primùm autem quid percipiet audiendo is, qui quid dicatur parùm intelligit, vel nihil omnino? Verùm sunt tamen quædam ejusmodi, ut ad eam rationem non quadrent, de qua dictum est, et secundùm quam humana intelligentia cognitióque perficitur, expositionis inquam simplicis et figuratæ. Nam locutiones etiam reperiuntur

tur aliæ quædam eximiæ & ſingulares, de iis rebus, quæ neque captu humanæ mentis comprehendi, neque orationis facultate demonſtrari poſſunt. Quæ ſunt figuræ ſermonis communiter, &, ut ità loquar, naturaliter omnibus mortalibus ubicunq; locorum & gentium inuſitatæ. Neque quicquam ſignificant uſpiam, niſi in cœtu & congregatione eorum, qui præconio divino convocati magiſtrum habent & doctorem veritatis Spiritum ſanctum, quem ab æterno patre ſuo unigenitus filius mittit Eccleſiæ ſuæ, in qua verbum Dei religioſâ pietate prædicatur & auditur. Sunt autem eximiæ & ſingulares iſtæ locutiones eæ, quibus dogma comprehenditur, id eſt capita fidei Chriſtianæ, & quibus arcanæ rei aperta actio inſtituitur, quæ ſunt Græcis μυστήρια, Latinis *ſacramenta.* Hæc enim ad ſagacitatis humanæ veſtigationem nullo modo revocari debent, neque in his quaſi enucleandis adhiberi adjumenta ulla ſolertiæ aut calliditatis. Cúmq; refragentur iſta intelligentiæ & perſpicaciæ hominum, non etiam figurarum quaſi beneficio ità conari quenquam oportet ipſa explicare, ut jam neque arcana & ſacra, ſed vulgaria atq; profana appareant. Sed eſt fide & aſſenſione tantùm hac in parte opus, quæ quidem fit καὶ ἀδιαλόγιστος καὶ ἀδιάκριτος. His autem ſingularibus, eximiis, inuſitatis locutionibus exceptis, (in quibus tamen & ipſis verba orationémque intelligi, ſiquis aſſentiri debeat, neceſſe eſſe, nemo non videt) ad cætera omnis ſagacitas ingenii, animi ſolertia, ſtudii induſtria, denique mentis facultas atq; vis adhibeatur licet, ut quid quomodo dicatur planè & perſpicuè intelligi poſſit. Ad hoc affertur noſtræ tenuis & exilis quidem illius copiolæ iſtud adjumentum, ſed ejuſmodi tamen, ut ſerviat ſtudio (quod ex Juſtini quoq; ſententia concludi poteſt,) quo & verba ſeu vocabula quid ſignificent planè perſpiciatur, & orationis figuræ cognoſcantur. Ità enim poterit ſententia certa comprehendi, & quæ exponuntur non ambigua neq; obſcura futura ſunt. Neq; aliud poteſt explicationis conſentaneæ & veræ poni fundamentum. Abſq; quo neq; argumentationes neq; diſputationes firmæ aut exquiſitæ erunt, & declamationes populares, & quos Græci πανηγυρικοὺς λόγους vocarunt, fluctuabunt, atque magis interdum lædent, infamabúntq; rem Eccleſiaſticam, quàm ornabunt & adjuvabunt. facilè eſt autem otioſo homini neq; prorſus inerti neq; omnino indocto, aliquid comminiſci de propoſito quoque loco ad tractandum, & inculcare aliqua quibus explicatio fiat copioſior & illuſtrior. Sed dum quæritur veritas, omnis tandem conſideratio ad ſermonis certam exploratámq; notitiam recurrit, & in ea inſiſtit. Nam loca ſeu ſententiæ Sacrarum literarum, Græcis ῥητὰ ſunt, ità demum ſtabilia & rata manebunt, ſi perſpicua ſint & aperta atque manifeſta. Cujuſmodi in ignoratione naturæ ſermonis eſſe nequeunt. Quæ cum ità ſint, univerſis iis, qui doctrinam cœleſtis veritatis adamaverunt, quod proprium eſt cupientium ſe perhiberi Chriſtianos, ante omnia curæ eſſe debet, ut ſacrarum literarum ſermonem intelligant, & illarum orationis contextum perſpiciant. Et hoc ſtudio oportet eos ſæpe multúmque occupari. Quod etſi eſt ejuſmodi, ut excellentiam profeſſionis Theologicæ non attingat, animadvertitur tamen in hujus negligentia ſæpe præclaros & ſpecioſos tractatus enarrationum hallucinari. Cùm autem ab ineunte ætate plurimùm temporis impenderim legendis Græcæ & Latinæ linguæ Autoribus, &, in pueritia ſtatim cœperim has operas ſtudii conjungere, ſiquid, ut par eſt, fructûs peperiſſet ille labor, eum cum ſtudioſis veritatis cœleſtis expoſitæ eâ ſcripturâ & iis literis quæ Sacræ atq; Divinæ nominantur, communicare nos, imprimis oportere duximus. Conferent autem à ſe alii alia, nos de noſtra nequaquam locuplete penu & antea quaſi ad epulas Paulinarum et cæterarum, quarum in Eccleſia Chriſti perpetua autoritas eſt, epiſtolarum quædam depromſimus, et hoc tempore reliqua ſcripta Apoſtolica ac Evangelica ſimili induſtriâ ſtudii noſtri perluſtravimus, et quæ digna indicio notationéq; et admonitione putaſſemus, ea perſcripta edere viſum eſt ; In bona ſpe, aliquibus hæc utilitatem allatura eſſe, qui ſecundùm illa ſacrorum librorum ſcripta percenſere legendo voluiſſent. Oraculi memoratur verſus primi omnium, ut fertur,

ξυμφέρετε πτερὰ οἰωνοὶ κηρόν τε μέλισσαι.

Quo ſcilicet ſignificatum eſt, in contribuendo ſua quemque & propria afferre rectum eſſe. Id nos facere ſumus conati, ſermonis & verborum uſum rationémque demonſtrando, & de noſtris bonis atque facultatibus haud ſanè copioſis & amplis id conferentes quod ſuppeditarent quales & quantulæcunque ipſæ. Quæ munera Deo æterno etiam grata eſſe ſcimus. Non autem imperiti clamores quorundam temerè audiendi ſunt : Qui humanarum virium & rationis atque mentis poteſtatem ac vim, à tractatione & conſideratione rerum divinarum prorſus removent exagitando. Quibus & ſtudia nonnullorum debilitata, & languidior eſt facta induſtria. Nam res diſtinctè & disertè demonſtranda eſt. Servire, & quemadmodum veteres locuti fuere, ancillari debent humana omnia Dei æterni gloriæ. Quòd ſi ea, quæ corporis bona & externa perhibentur, aliquid momenti in hoc famulatu habent, multò certè magis habere animi bona exiſtimandum eſt. Non igitur nullam eſſe oportere dicemus cogitationem, conſiderationem, attentionem, circumſpectionem, & ut ſemel dicam rationem alicujus in legendis, cognoſcendis, intelligendis, explicandis literis ſacris, ſed non ſui quaſi juris atque dominam, & quæ ſuo arbitrio, & per ſe adminiſtrare rem aggrediatur, cùm ſequi debeat ductum, & obtemperare imperio illarum per omnia. Talis autem ratio & mens nè humana quidem jam ſimpliciter eſt, ſed in homine divina. Atque ut corpora tenuia nempe vitrum & ſimilia, admittentia lumen, verbi causâ ſolis, jam illuſtria ſunt & ſplendorē proferunt, miniſtra radiorum: ſic humana induſtria claritatem cœleſtis veritatis accipiens, ità & ipſa lucet & fulgorem longè latéque ſpargit. Sua igitur ſtudia tribuentes lectioni & conſiderationi ſacrarum literarum, jam non hoc agunt, ut aliquam ſapientiam in illas à ſe inferant, ſed ut & ipſi ſalutari & Deo æterno gratâ ſcientiâ inſtruantur, & ſuam operam ſimiliter aliis navent. In hoc quicquid poſſunt & valent, ſuo quiſque loco & pro parte ſua impendunt, conferunt, attribuunt, & quæ benignitate Dei collata ſibi ſunt, ea non patiuntur otioſa eſſe, ſed ſecundùm Evangelicam ſimilitudinem, exerceri ità ſtudent, ut etiam fœnorentur, Domino illa quidem ſuo, cùm ipſorum tamen etiam labor non ſit inanis, neq; præmio merito fraudetur. θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί, ut ait Apoſtolus Paulus. Quòd ſi res hæc ſubtilius diſſerenda eſt, primùm hoc conſideretur, omnem doctrinam veritatis cœleſtis, quod eſt Evangelium de regno filii Dei, ad hominum genus pertinere. Eſſe autem homines ità creatos, vt non ſolùm ſenſibus, quemadmodum cætera animalia, præditi ſint, ſed his percepta ad animum revocare, & cogitando evolvere, & intelligendo diſtinguere, & ratiocinando definire ſciant. Atque eſſe aliquod oportet, in quo omnia hæc ultimò inſiſtāt ac terminentur, nē excurrentia in infinitum, aut vagantia temerè evaneſcānt atque diſſipentur. Eam vim facultatémque Græci νοῦν, Latini *mentem* appellarunt. Qui eſt fons humanæ ſolertiæ, & hanc naturam ſingularem atque eximiam conſtituit, ubi inſunt principia & cauſæ omnium de quibus deliberant, conſultant, decernunt,

 ſtatuunt

statuunt homines, quæ sunt δόγματα καὶ προαιρέσεις. Ad tale igitur animal pertinet doctrina cœlestis, quod primùm ad audiendum sensu naturaliter concesso utatur, deinde audita animo meditetur, & tandem his consideratis atque perspectis assentiatur veritati & eam teneat, falsitati adversetur & eam repudiet. Cùm autem doctrina cœlestis rerum sit reconditarũ et abstrusarum, quas captus ingenii humani non assequitur, ac ad quas potiùs jam, ut dicitur, claudus, cæcus, mutus, mancus, debilis est, non modò comprehendendas sed omnino indagandas, in contumaciæ corruptela, quâ integritas conditionis humanæ convulsa fuit à primo ortu generationis naturalis: Talium igitur rerum doctrina et autorem doctorémque eximium habet, et ad efficacitatem suam novas vires requirit. Est autem istud benignitatis et favoris donum clementis mesericordísque et propitii Dei, ad salutem Mundo collatum universo, ut nisi accipere ilud et retinere nolentes, sive negligentiâ amittendo, seu refutando pertinaciâ, compotes ipsius omnes fieri possint. Id quod verum esse sacrarum literarum testimonio declaratur, quæ affirmant, Sic dilectum esse Mundum à Deo æterno, vt in hunc miserit filium suum ad salutem omnium ipsi credentium. Neque debet jam curiositas ullius per impiam audaciam exquirere atque scrutari alia velle non patefacta et occulta. Atque restat hoc modo, Ut audiatur verbum Dei sonans in sacris literis, quæ sunt scripta Prophetica et Apostolica, et fides ut huic habeatur sine dubitatione conctationéque et hæsitatione omni. Est autem cum hujus prædicatione atque doctrina efficax semper Spiritus sanctus movens corda ad assentiendũ veritati cœlesti, et hanc amplectendã atque tuendam, cui refragari, summa et exitiosa impietas est, sive per superstitionem contumaciter, seu impietatem profanè, seu malitiam perversè, resistendo (quemadmodum vehementer increpando S. Stephanus Judæos objurgat) Spiritui sancto. Hæc erunt igitur principia in mente constituta, ad quæ scilicet renovatæ hujus reliquæ omnes similiter vires animi sequenda sese incitare debent, et de illis commentando ac differendo deducere pertinentia ad celebrandum Deum, et conciliandam suo generi utilitatem, et Ecclesiam Christi augendam ornandámque. Quorum nihil fieri potest sine doctrina, quam Spiritus sanctus ad rerum divinarum intelligentiam adhibet. Quomodo enim crederetur non auditis? frustrà autem audirentur soni ignoti, et ideo sermonis naturam in iis quæ proponuntur, esse perspectam oportet, ut quid significetur constet, et liquidò planéque tradi possit. Quia autem, quemadmodum Clemens Alexandrinus præclarè et hoc scripsit, fieri non potuit ut verbis exprimeretur habitus numinis divini, eam ob rem quo nos carne alligati audiendo poteramus percipere, eo modo nobis Prophetæ locuti fuere, salubriter sese Deo æterno imbecillitati humanæ accommodante: Ità fit manifestum ad rerum divinarum cognitionem humanis viribus Deum æternum uti famulis ac ministris, quibus cœlestis doctrina efficacitate sancti Spiritûs exercendo elaboretur, et esse istud quod diximus fundamentum, perspectam rationem sermonis, id est, verborum singulorum et constructorum in oratione exploratam notitiam. Atque hoc donum linguarum et usus scientiæque sermonis mirabiliter initio, sicut alia, credentibus collatum fuit, quod nunc à studio curáque et diligentia discendi, Deo volente et favente, contingit. Quo loco in mentem venit, adversantes quondam doctrinæ veritatis æternæ, qui docti haberi vellent, ἄλογον per contumeliam appellasse Fidem Christianorum. Et est hæc certè ἄλογος, si quid per se et sola excogitare, invenire, comminisci, concludere ratio humana possit, spectes. Sed nequaest ἄλογος, si de illis principiis, id est, oraculis divinis, quæ mens proferente sancto Spiritu cognovit, et quibus cogitando argumentandóque omnis nititur consideratio, ductum sequens ejusdem Spiritûs sancti, qui veritatis magister est universæ, ità et intelligendo et edisserendo patefacta divinitus, sermonem rationémque Dei æterni teneat ac complectatur. Neque me fugit, accidere etiam solere, ut in copia disputationum quibuscunque de rebus quarum consideratio opera quoque et actiones complectitur, in verbis plerumque contentio omnis desinat. Et quamvis præcipiantur verissima, et optima monstrentur concionibus & libris, tamen ex auditoribus atque lectoribus paucissimos eo pacto esse consuevisse, quo jubentur. Quinetiam doctrinæ magistros non inveniri multos qui suo etiam exemplo ad ea, quæ tradunt, sequenda, alios instituere studeant. Et est ista vel querela vel animadversio non nova neq; hujus tantùm ætatis, sed pervetusta et omnibus ferè seculis ab aliquibus usurpata, id est, quemadmodum quidam Ecclesiasticus scriptor Maximus ait, ὅτι οἱ λόγοις ἐνοχλοῦντες πολλοί εἰσιν σήμερον, οἱ δὲ ἔργοις παιδεύοντες ἢ παιδευόμενοι, πάνυ εἰσὶν ὀλίγοι. Quorum verborum talis quædam sententia est: *Eos qui disputando & verbis obstrepant, esse hodie multos, sed re ipsâ, qui tam instituant quàm instituantur, perpaucos.* Verùm tametsi ista ad hunc modum sese habeant, necesse tamen est ante omnia veritatis rationem haberi in doctrina Ecclesiæ. Nam in Dei veritate omnis sanctitas illius consistit, & veritas est verbum illius, quemadmodum ipse ait Dominus deprecans pro suis apud Joannem. Quicquid igitur fiat passim in morum depravatione & dissolutione vitæ, quæ cunctis sincera & pura ut sit integritas doctrinæ videndum. Et quoties incidunt tempora necessarii respectûs ad rem Ecclesiasticam, & cura suscipienda est corrigendi vitia, non aliunde incipi negotium oportet, quàm veritate doctrinæ restituendâ, & removendis erroribus, qui in illam vel ignorantiâ vel malitiâ implicati fuerunt. Habétq; se res aliter in ratione civili de legum sanctionibus & edictis, & in Ecclesiæ constitutione. Nam in civitatum statu ordinando nisi moribus quasi conformata sit vita ad honestatem, frustrà feruntur leges. Quid enim leges sine moribus vanæ proficiunt? secundùm Poetam. At in Ecclesia nihil sunt prorsus mores sine doctrina. Ut hâc falsâ atq; corruptâ, quamvis in speciem eminens sanctitas, non modò nihil momenti ad salutem habeat, sed hujus spem omnino percellat atque evertat. Est enim in doctrina & per doctrinam veritatis, quæ prædicatio est Evangelii, efficax Spiritus sanctus, & hanc admittentes audiendo, & assentiendo comprehendentes, convertit ad studium omnis honestatis atq; officii. Itaq; fit necessariò, ut in Ecclesia servetur disciplina honestatis & virtutis gravissima atque severissima, & nihil concedatur omnium neq; liceat dicere, facere, cogitare, quod voluntati Dei æterni contrarium sit, quæ est lex immota justitiæ & recti: útque hæc præstetur oportet, & maneat perpetuò sine macula ac ruga & sancta atque vacans culpâ, id est, ἁγία καὶ ἄμωμος. Sed nihil horum nisi doctrina veritatis teneatur sana, integra, incorrupta, certa, explicata, consistere potest. Et quantumcunq; præclara ac luculenta alia species maximopere offendit Deum æternum, & irritat animadversionem illius, denique prorsus perniciosa est atque pestilens. De quo & alius locus magis opportunus fuerit disputandi copiosiùs, & ab aliis jampridem res est luculentè explicata. Hoc autem in præsentia hactenus attingendum putavi, ut ad putam sincerámq; integritatem doctrinæ cœlestis in Ecclesia Christi, vel instaurandam vel revocandam, major ubique cura diligentiáque adhibeatur. Nam

qui

qui, hâc parte neglectâ, decernendo & regulas fabricando rem Ecclesiasticam ruentem fulcire, & laborantem quasi sanare aggrediuntur, hi idem facere videntur, atq; si quis ægroti, cui malum deflueret in manus ac pedes ex capite, quædam sedantia dolorem fomenta articulis applicaret. Hâc enim medendi ratione nonnunquam malum irritatur & fit asperius. Quòd si fortè in præsentia unum membrum liberatur cruciatu, nihil tamen proficitur in posterum, sed fieri deinde solent omnia deteriora. Tales enim correctiones & emendationes, cùm præclarissimè cecidit, veluti momento quodam sublevant laborantia & afflicta, cùm sic tamen occasio detur majoris mali deinde secuturi. Sed rursum jam dicentem aliquem audire videor, doctrinam quidem cœlestem, quæ est explicata veritas æterna libris Propheticis & Apostolicis, esse in medio, sed de ea nunquam consensum esse, neque fore ut consentiatur unquam, nisi severitate quâdam edictorum coerceatur licentia audaciæ hominum, ex sacris literis eliciendi modò hoc modò illud. Fateor verum hoc esse. Nam unde tot sectæ nisi de singulorum quorundam peculiari sententia hausta ex sacris literis exstiterunt ? sed manet nihilo minùs consensus perpetuus in Ecclesia Christi de veritate, cùm ipse Christus veritas sit, & se suos (qui est cœtus Ecclesiæ) nunquam deserturum esse promiserit. Qui verò hunc consensum turbant? non ii profectò qui errores & vitia notant aut reprehendunt, sed qui tanquam vulnerum fœditatem tegunt, & curandi difficultatem pertimescunt. Sunt autem modò tam in doctrina quàm moribus quædam adeò absurda, perspicuè falsa, turpia, deformia, ut tantùm detecta ac conspecta ea improbare, aversari, vel deridere etiam non dementes neq; vesani omnes statim soleant. Hæc defendere, asserere, retinere, aliquibus coloribus pingere ut species honesta sit, consensum perpetuum (qui est catholicæ & orthodoxæ Ecclesiæ Christi) violat sine dubio. Quædam ambiguitatis aliquid habent, & dant causam quærendi, veriq; ac falsi considerationem participant ; quæ diversis temporibus ac locis commoveri deprehenditur. Hæc judicio legitimo & cognitione exquisitâ explicanda, definienda, decidenda sunt tanquam controversa. Id quod consensum perpetuum illum non labefactare sed stabilire potiùs existimandum est. Atq; animadverto hæc dici obscuriùs & quasi involutiùs, quòd non explicentur & illustrentur exemplorum applicatione. Verùm mihi multis de causis visum est rectiùs, relinquere adjunctionem horum suo loco cuiq;, quàm meipsum meo arbitrio illa apponere. Atq; sunt in medio Theophylacti explicationes, excerptæ de verbosioribus Chrysostomi, & ipsæ cognoscendæ à studiosis hac in parte. Quòd si pervenissent ad nos ejusdē Chrysostomi σχεδιάσματα τῆς θείας γραφῆς, quarum meminit Zonaras, quæ & in triclinio Tomaita conflagrasse scribit ; plus, ut videtur, adjumenti afferri potuisset, in hoc genere elaborare volentibus. Meum sanè pensum absolutum, & hæc opera bono consilio suscepta & diligenter præstita est, ut hanc aliquibus confidam esse profuturam, τοῖς μὴ ὑπερφρονοῦσιν, ἀλλὰ φρονοῦσιν εἰς τὸ σωφρονεῖν. De abstrusis sententiis disputationes, & altercationes de singularibus rebus, & de religionis negotiis contentiones, relinquo iis, quibus illæ cordi sunt. Ego & mihi & aliis parvis grandibúsve discere volentibus & debentibus (tamdiu autem discendum est, quamdiu nescias, et, si Proverbio credimus, quamdiu vivas, ut Veterum quidam scripsit) hanc operam dedi, deducturam unumquemque ad initia certæ intelligentiæ, per verborum exploratam significationem, & orationis perspectam compositionem, quibus ad omnem scientiam atque cognitionem via aperitur, & quasi lumen infertur, nè in tenebris ignorantiæ vagantes animi hallucinentur, et aberrent à veritate. Grammatica et literarum nostra est doctrina, altior atque sublimior et quærenda et invenienda alibi.

[illegible]

[illegible] conti-
[illegible] dispensaret, ac
[illegible]
[illegible] dicere volunt-
[illegible] quan-
[illegible] Petrus [illegible] quamdiu
[illegible] literam de-
[illegible] ad initium certe incl-
[illegible] significationem, &
[illegible] qui [illegible] omnem
[illegible] quam ha-
[illegible]
[illegible] Graeca et I-
[illegible] Italice et

LECTORI.

QUæ & in hoc meo scripto, & aliis similibus, exposita sunt à me & tradita, ea ipse ego volo ac cupio ità approbari, si cum Catholico & Orthodoxo consensu Ecclesiæ Jesu Christi, de salvifica doctrina veritatis cœlestis congruant, quem tenere & sequi harum regionum Ecclesias, habeo persuasum. Quòd si quid uspiam per incuriam dictum est à me minùs perspicuè minúsve explicatè, unde vel minima suspicio elici posset novi & alieni dogmatis, id ipsum meâ ego sententiâ condemno, & non dictum fuisse opto ex animo, et benignè corrigi peto ab eorum qui legerint et animadverterint pietate. Sparsa est fama de me nominatim, quasi aliquid scripserim, quod autoritatem canonicam detrahat ei symbolo, quod præscriptum habet nomen Athanasii, et in Ecclesia Jesu Christi studiosè celebratur. Istius famæ autores atque dissipatores id crimen in me intenderunt quod falsissimum est. Neque ea cogitatio mihi in mentem unquam venit, nedum verba facta sint impietatem illam indicantia, multò minùs asserentia. Nullam scio ego spem salutis concipi firmam posse, extra Catholicam & Orthodoxam Christi Jesu Ecclesiam. In quâ sola est vera Dei æterni veneratio, & cognitio veritatis, & consensus in hac est sancti Spiritûs Magistri ac ducis ad omnem veritatem, maximum & summum beneficium atque donum. Hujus consensûs fundatam precibus quoque ardentissimis Domini nostri Jesu Christi, Ut sint unum, sicut nos unum sumùs, autoritatem labefactantes, & violantes Dogmatis sanctitatem, ego omnibus modis, & totâ mente aversor: neq; hac in parte cum illis mihi quicquam rei aut negotii esse profiteor. Et toto pectore oro Deum æternum, ut in hoc proposito ipse confirmet sententiam meam: Qui est animus amplectens Evangelium Jesu Christi, in promissæ gratuitæ misericordiæ divinæ fide, & religiosa invocatione Dei unius solius æterni, veri, justi, sancti, omnipotentis, misericordis, Patris et Filii et Spiritûs sancti, Amen.

Index rerum & verborum quæ in Annotationibus in novum Fœdus continentur.

Prior numerus paginam, posterior lineam denotat.

A Præpositio 93.60
A præfecto, pro ab ædibus præfecti 113.32
A & Ω 746.4
Abba pater συνώνυμα cur simul juncta 422.60
Abdias Babylonius 324.37. De vitis Apostolorum 454.16
Abdicare se 58.50
Abelis fides 683.48
Abesse à Deo 525.44
Abija 151.21
Abiathar pro Abimelecho 105.36
Abire pro transire 89.34
Ablaqueare 195.8
Ablutiones mortuales 85.22
Abnegare se 58.53
Abominatio desolationis 79.47
Ἀβέλπτων species ἀδυνάτου 243.37
Abrahami Deus 210.14. legitimæ progenies 260.26. justificatio 387.61. peregrinatio unde inchoanda 315.19. Quomodo dicatur emisse à filiis Emmoris 316.18. Quomodo justificatus operibus 21.29. vidit diem Domini 262.22. Ejus vocatio 314.22. Justificationis fidelium exemplar 396.69. Incircumcisus justificatus 397.7. Non justificatus ex operibus 397.15. Quomodo pater omnium credentium 398.24. Proponitur non solùm ut exemplar sed ut pater 401.24. Emortuus quomodo dicatur 684.39. Justificatus ex operibus 697.13. Abrahami filii duorum generum 396.7. Is duplicis sobolis pater 563.24. Abrahamum habere de quo glorietur dicit Origenes 397.33. In illo Gentes benedicendæ 554.59. Abrahamos duos facit Erasmus 400.38
Abrogare Dei consilium quomodo dicantur homines 177.10
Absalomus uxores patris violat 308.45
Abscedere Petrus à Christo jussus 125.11
Abscindi optat Paulus eos qui Galatas turbabant 565.7
Abscondita vita quomodo dicatur 611.7
Absolvere 174.59
Abstemius Timotheus 638.39
Abstenti 173.36
Abundare nosse, quæ virtus 601.19
Abyssinorum error in Baptismo 11.34
Abyssus 180.24. Quid sit 753.31. Angelis malis constituta 720.9
Academici 499.15
Accipere, quid 415.57
Accipere gladium 91.15
Accolæ 157.2
Accubuit Christus comesturus Pascha 87.27
Ἀκάραιοι 35.45
Acetum Christo porrectum 95.21
Achaiæ proconsul cur diceretur 351.1
Achimelech & Abiathar 105.38
Ἀκμὴ de ætate ad nuptias matura 481.7
Ἀκοὴ pro fama 14.33
Ἀκριβοῦν quid sit 16.52
Ἀκριβῶς 150.14
Ἀκρίδες, quid sint 9.42
Acta Apostolorum 293.24
Acti spiritu Prophetæ 719.48
Actiones ex fine sunt æstimandæ 432.20. Actionum distinctiones 495.4
Ἀκυροῦν quid 53.6
Adamus quomodo typus Christi 406.32. Ejus operibus Deus ἀνηριστεῖτο 691.23. quomodo seductus 630.50. Adamos duos facit Paulus 406.32. Adami cum Christo collatio 404.64
Adductio nostra ad Deum 402.55
Ἀδημονεῖν quid sit 89.19. 597.7. Quomodo de Christo dicatur ibid.
Ἀδικεῖν pro βλάπτειν 186.15. Ἀδικεῖσθαι peculiaris significatio 473.32. Ἀδικία idem ac injuria 383.28
Adjici quomodo dicantur vitæ commoda 25.33
Adimpleta Dei Charitas 727.3. 734.3
Adjurant dæmones Dominum 112.20. adjurare 92.20. adjurationes in baptismi puerorum formulam illatæ 14.59
Adjuvare quid sit 464.46. Adjutores Dei malè dici pastores ibid.
Administri Dei pastores 465.4
Admonitio Dei 588.43
Ἀδόκιμος 486.13
Adolescere in Christo 464.15. in Christum 583.34
Adoptari in Christo 571.49. Adoptio Ecclesiæ 560.77. Adoptionis testes 422.17
Quomodo Adorandus Deus 240.57. Adorandus filius. 656.9. Adoratur Christus 240.28. Adorare Christus quatenùs dicatur 240.27. Adoravit Jacobus super baculo 685.49
Adramytum 372.3. Adramyttenus sinus ibid.
Adriaticus sinus 374.45
Adstare pro λειτουργεῖν 680.45. Adstans Christus ad dextram Dei 319.8
Advenæ dispersionis 702.19. Advenæ Romani 299.27
Adventûs Domini magnificentia 619.33. Adventus Christi uterque ridetur ab impiis 679.25. Adventus Domini 203.39. Adventus Christi posterior 679.14
Adultera an à Christo absoluta 258.44. Adulteri qui 44.37. in Adulteris puniendis Judæorum negligentia 19.19. Adulteria sola prohibita docuerunt Scribæ 18.58. Adulteria capitalibus pœnis damnata 476.60. Adulterii nomine Idololatria intelligitur 748.10
Adultos quos vocet Paulus 461.9. Inter Adultos loquitur Paulus sapientiam 461.7
Ἀδυνάτου species 243.37. 255.1
Advocatus Christus 726.40. Advocatus spiritus 276.40. Advocati qui ibid.
Ædes Marci apud Venetos 287.16
Ædificare sepulcra 78.16. Ædificandi vox 481.61. Ædificatio Dei 626.30
Ægyptii sacerdotes furtorum partem sibi vendicabant 189.27
Æmulatio Dei 539.18
Æneas lectum sternere jussus 325.20
Ænigma, quid 499.57. per Ænigma videre ibid.
Æquitas quid 600.15
Æra pro denariis 137.53. æramenta 120.7. ærarium unde dictum 138.10
Ærumna 541.43
Æstus 46.21. æstuare ibid.
Ætatis provectæ hominibus cognitio convenit 728.18
Æternâ vitâ dignum censeri, Christi beneficium 401.69.
Æthiopum sive Abyssinorum error in Baptismo 11.34
Affectare 561.13
Affecti, κακῶς ἔχοντες 14.37
Afflatui extraordinario locus in Ecclesia non dandus 503.36
Afflictio & affligere 47.35. Afflictionem in carne habere quomodo dicantur conjuges 479.14. Afflictiones Evangelii 641.12. Afflictiones piorum non esse Dei iræ testimonium 402.48. Afflictiones explere pro Christi corpore 604.73. Afflictionum opus 692.22
Ἄγαμος pro cœlibe 476.1
Agapæ 303.49. Adjunctæ cœnæ administrationi 492.20. ἀγάπαι Ecclesiæ communes 721.36
Ἀγαπητὸς nomen est 11.47
Ἀγαθοποιῆσαι & ἀγαθουργεῖν 106.8
Ἄγειν pro ire 14.41. & 31.23
Agar ancilla 562.70. signum servitutis liberorum 562.29. Typus pacti Regis in Sina 563.11. Agar Sina dicitur 562.40. Quomodo Hierosolymæ respondeat 562.67. Servire dicatur quomodo 563.12
Ἀγαθὴ ἐλπὶς, quæ 438.32
Ἀγαθωσύνη & πονηρία opposita 452.13
Ager Figuli 93.15
Agere in nobis facit Deus 595.47
Agglutinari uxori 64.53
Aggredi 149.44
Aggregatio cum Christo 622.34
Ἁγιάζειν 360.12
Agnitio peccati ex lege 394.19. Agnitio Dei à cognitione differt 717.45. Agnitio veritatis 647.43. Agnitionis vox latiùs patet quàm notionis 644.23
Ἀγνοεῖν pro rudem & ignarum esse 494.37. quomodo intelligendum 504.27
Agnoscere Deum 226.15. Agnoscere & confiteri differunt 37.20. Agnoscendus Christus 573.44. Agnoscere & cognoscere Deum 385.58
Agnus tollens peccata 230.53. per Agnos malè Apostoli intelliguntur 292.17
Ἀγωνία quid 216.37. Christi lucta dicitur ibid.
Ἀγγαρεύειν vox quid significat 356.28
Ἀγορὰ quid 765.1
Ἀγραυλεῖν 160.46
Ἀγχόνειν 135.48
Agricolæ 111.22
Agrippa Rex 368.13
Ἀχός 117.23
Αἱμοῤῥοοῦσα 32.69
Αἶνος ἔπαινος 206.32
Αἰὼν, quid 456.28. Status non renatorum 442.39. pro perpetuitate 260.39. 262.21. ἀπ' αἰῶνος 158.15
Αἴρειν pro solvere 373.36. pro gestare 12.62
Αἵρεσις 310.28
Αἰσχεῖν & βάσανον differunt 632.4
Αἰσθητήρια, sensus pro facultatibus 667.59
Αἰτία 64.30. 65.22. 95.35. אל pro ב ponitur 8.20
Alabastrum 85.29
Ἀλαζονεία & ὑπερηφανία differunt 386.7. ἀλαζόνες ibid.
Ἀλαλάζειν & ὀλολύζειν 113.45
Albatus 290.4. Albati qui 749.6
Alea hominum 582.43
Alexander faber 355.5
Ἀληθὴς 258.25. ἀληθεύειν, pro constantem esse 583.28. ἀληθινὸς cui opponatur 737.42
Aliena bona 201.8. Alienum quid 453.14
Aliud & aliud in Christo 246.46. Alius & alius, & aliud & aliud quomodo de Christo dicantur 227.57. Alius in Deo non aliud 237.6. Alius pater quàm filius 246.47. Alius Spiritus 539.50
Ἀλλὰ interrogans 38.59. particula αὐξητικὴ 279.37. ἀλλὰ pro εἰ μὴ 126.25. ἀλλὰ ἢ particula 410.6. ἀλλὰ pro ὅτι 532.9. 587.20. ἀλλὰ per imò conversum 530.46
Ἄλλος & ἕτερος quomodo differant 20.21
Altaria nunc usurpanda, quàm malè colligatur à Christi dicto 17.58. Altare spirituale 690.53. Altaris consortes 488.53. Altaris sacramentum 690.25. Altari assidere, quid sit 484.15. Altari participare ibid.
Altè repetita 150.3. Altissimus, de Deo 154.4
Amarantina corona 716.14
Amare Deum & eum nosse cohærent 727.38. Amare filium pater dicitur 244.35
Ἁμαρτία & παράπτωμα distinguenda 406.64. pro naturæ pravitate apud Paulum 687.31. ἁμαρτίας nomine reatus intelligitur 406.27. ἁμαρτίας & ἁμαρτιῶν distinctio 404.85. ἁμαρτωλὸς pro ἁμαρτωλὴ positum 416.7. ἁμαρτωλὸς quid 416.4
Ambitio Pontificia in horrendam tyrannidem evasit 547.6. ambitio prohibita 76.16. ambitio in Ecclesiasticis 238.30
Ambrosii error de Zacharia 151.9. ejusdem error de dierum discrimine 448.17. Ambrosius de Deitate Christi 379.76. De fide Romanorum 381.44. De Sacramentis veterum & nostris 487.7
Ambulare 120.11. Ambulare viis suis 340.26. Ambulare in carne, quid 418.49. Ambulare in peccatis 611.14
Ἄμεμπτος 151.32
Amen precum clausula 23.52. vox Hebræa 16.22. quæ vox sit. 502.40. ejus significatio 749.29. & duplex usus 502.41. Amen, Amen 746.1
Ἀμεταμέλητος, quid significet 530.27
Ἄμωμα 538.42
Amicos quomodo dicat Christus suos discipulos 377.26
Amolita vel amuleta 76.29
Amor Christi 527.2. pecuniæ 640.3
Amplexi promissiones patres 685.10
Ἀμφίβληστρον 14.15. 49.42
Amphoræ 232.46
Ἀμφότεροι de pluribus dicitur 363.18
Ampliare 367.49
Ἂν particula 40.27
Ἀνὰ particula 117.41. æqualitatis 67.18. distributionis 181.26. in compositione vel ἄνευ vel χωρὶς significat 12.1. in compositione pro ἄνω 51.18. pro πάλιν 13.59. iterationem significat 38.62. pro σὺν 150.8
Anabaptistæ 499.17. 731.17. 748.9. Anabaptistarum κοινωνία 185.23. suam perfectionem unde fulciant 23.1
Ἀναβλέπειν 38.60. 51.16
Ἀνακάμπτειν quid significet 7.7
Ἀνακεῖσθαι pro mortuum esse 113.23. pro unà sedere 148.82
Ἀνακεφαλαιοῦσθαι 570.62
Ἀνακῦψαι 117.16
Ἀνακόλουθον 282.21
Ἀνακρίνειν 483.44. ἀνακρίνεσθαι, de quo dicatur 307.9
Ἀναχωρῆσαι pro reverti 13.58
Ἀναδεικνύειν, pro simplici 297.26
Ἀνάγεσθαι quid 12.1
Ἀναγινώσκειν quid sit 515.51
Ἀναίδεια 188.16
Ἀναιρεῖν 311.16
Ἀναλαμβάνειν pro αἴρεσθαι 317.50. ἀναλαμβάνεσθαι pro sursum recipi 294.24
Ἀνάληψις Christi 184.26
Ἀναλγησίας reprehensio 700.23
Ἀναλογία quid 443.59. Analogia inter purificantia & purificata 678.21
Ἀναλύειν 193.36
Ananias exanimis cecidit 309.38
Ananias Pontifex 363.30
Anantapodoton 195.12. Anantapodoti exemplum 497.44
Ἀνατίθεσθαι 549.33
Ἀνάθημα unde & quid 426.34. ἀνάθημα pro ἀνάθεμα, qui differant 426.44. Anathema dicere Jesum 494.30. Anathema non fore ampliùs 765.5
Ἀναπαύειν 42.29
Ἀναπαῦσαι 55.9
Ἀναπαλάζεσθαι 359.13
Ἀνάπηρος 121.4
Ἀνασείειν 122.43
Ἀναστρέφεσθαι 60.32
Ἀναστενάζεσθαι 150.4

A

Ἀνατ[illegible]

Ἀνατέλλειν quid 21. 32
Ἀνάθημα 211. 37. ἀναθηματίζειν 92.45. ἀναθήματα 211. 30
Ἀνατολὴ Christus 159. 19. ἀνατολαὶ 196. 14
Ἀνεβόησεν 96. 32
Ἀνέγκλητος 40. 55. ἀνέγκλητος & ἄμεμπτος 60.16
Ἀνὴρ 37. 33
Angari qui fuerint 20. 42. angariare 20. 38,48
Ἄγγελος, nuncius 39. 3. angelus Petri 332. 29. angeli ascendentes & descendentes 231. 42. angelus turbans aquam 242. 34. angeli 363. 46. diaboli 84. 15. puerulorum 62. 1. quomodo adstent Domino 153. 7. angeli sensu animi cognoscentes 148. 70. angelorum ministerio lex data 319. 21. angelis similes 74. 47. angelorum ministerium 753. 19. angelus Satan 543. 70. angelus Ecclesiæ ἀγγελος 747. 9 ut angelus Dei Paulus à Galatis receptus 561. 15. angeli cupiunt introspicere in ecclesiæ mysteria 704. 57. Angeli hospitio excepti 689. 70. Duo insidentes propitiatorio 704. 51. non dicunt maledictionis judicium adversus potestates 721. 15. An habeant notitiam operum Dei in terris 762. 19. Reverentur dignitates 721. 15. Angelorum judices futuri fideles 472. 82. lapsus 720. 12. Angelorum linguis loqui 498. 1. Angelorum ordines 574. 50. Ministerium 726. 52. nomen quibus tribuatur 491. 21. Angelos Christus non assumsit 660. 71. Propter Angelos velandæ mulieres 491. 42. Angelis inferior factus Christus 659. 27. Angelis parumper homo inferior 658. 15. Angelorum invocatio 726. 52. Angelis per Ecclesiam Dei sapientia innotescit 579. 30. Angelorum de hominum salute cura 726. 63
Angularis lapis Christus 577. 47. anguli platearum 22. 44. anguli pro plagis 752. 11
Ἀνὴρ interdum sexûs nomen 499. 26. ἀνὴρ pro τὶς 321. 31
Animâ mulctari 58. 37. Anima pro vita 749. 615. 36. Anima Christi apud inferos 301. 25. animæ Christi descensus ad inferos 97. 2. anima una 308. 35. anima hominis pro homine 184. 40. 445. 25. 704. 16. animæ subsistentia & immortalitas 181. 14. animæ vocabulum 106. 18. animam Christus deponit 266. 43. animam invenire 38. 17. 58. 23. animas possidere 212. 17. animam servare 58. 8. animæ sanctorum 199. 12. animarum salus 303. 22. anima altera hominis pars quæ 510. 27. animæ functiones 620. 65. animæ & spiritûs divisio 664. 53. animam diligere 756. 17. animæ, Hebraismus pro personis 544. 34. animæ status ante resurrectionem 421. 64. de animæ traduce quæstio 405. 7
Animale corpus 510. 29. quid sit ibid. animalis homo 463. 18. Chrysostomi ejusdem definitio ibid. 31. animalis qualitas in Adamo 510. 22. in corpore fidelis ante resurrectionem ibid. 25. animalis & spiritalis qualitas in eodem subjecto ibid. ex animali spirituale fiet 511. 1. Animalem esse 510. 23. Animalium extra castra exustorum collatio cum Christo extra portam passo 690. 42. Animantia rationis expertia quæ dicat Petrus 721. 63. Animi divisio 600. 34. animi submissio in vitio ponitur 608. 41
Anni servitutis in Ægypto 315. 6. Annorum supputatio quibus populum ad Samuelem usque Paulus ait fuisse in Chananæa 335. 44
Ἀνόμων χειρῶν 300. 23
Annunciare mortem Domini 493. 32
Ἄνωθεν 141. 19
Ἄνομοι 146. 23. ἀνομία quid 412. 17. 732. 8. ἀνομίας & ἁμαρτίας discrimen ex Origene 398. 18
Ἄνωθεν pro iterum 234. 53
Ante Christum quomodo fures dicantur qui venerunt 266. 28
Antesabbatum 147. 5
Antecedens sine relativo 107. 27
Ἀντέχειν sustinere 24. 58
Antepositus Joanni Christus 228. 56
Ἀνέθετο 368. 21
Ἀντὶ præpositionis vis 229. 38. pro ἵνα 132. 30. pro ὑπὲρ 61. 9. 508. 17
Ἀνταπόδοσις 612. 46. ἀνταπόδοσιν 404. 71
Antichristus distinctionem potestatum violavit 286. 2. gladium utrumque sibi vendicat 309. 38. ejus tyrannis 34. 45. tyrannidis fundamentum 292. 3, 15 Antichristus 622. 60. 729. 9. quid complectatur 622. 32. Petri & Pauli successorem sese jactat 539. 63. Antichristi & Pauli collatio 468. 35. Antichristi qui 678. 60
Ἀντιβῆναι quid sit 20. 18
Antitheses Hebræis familiares 245. 14
Ἀντίδικος quid sit propriè 18. 3
Ἀντιλαμβάνεσθαι 156. 58
Ἀντιμισθία plus quàm μισθὸς 385. 58
Antinomi 474. 16
Antiochi persecutio 686. 43
Ἀντίτυπον 712. 8
Ἀνέγκλητος 67. 12. ἀνέγκλητος pro τὶς 125. 46. 204. 13
Ἀντοφθαλμεῖν 314. 8. 374. 33
Aoristus pro præsenti 75. 29. Aoristi significatio 268. 17. Aoristum pro plusquam perfecto 48. 10
Ἀπείθεια triplex significatio 332. 44
Ἀπαρχὴ quid 438. 65
Ἀπατᾶν 48. 15
Ἀπείθεια duplex 239. 5
Ἀπειθείας & ἀπιστίας discrimen 441. 10
Ἀπέχει pro sufficit 142. 22. ἀπέχειν 173. 14. pro ἀπολαμβάνειν 22. 46
Ἀπ' ἄρτι 92. 37. 231. 38
Ἀφροσύνη 538. 68
Ἀπιστία 401. 11. ἄπιστος & ψευδὴς differunt 391. 51
Ἁπλῶς, Benignè, 531. 42. ἁπλότης quid sit 531. 51. ἁπλότης & κακία 444. 5
Ἀπελπίζειν pro sperare 174. 14
Aperti 122. 20. apertum os Zachariæ 157. 39. aperto ore loqui 15. 4.
Aperire os 590. 7
Ἀφανίζειν corrumpere 24. 36. ἀφανίζειν, quid 24. 15.
Ἀφεδρὼν 54. 9
Ἀφίεσθαι 18. 60
Ἀφιέναι pro omittere 24. 32
Ἀφιέναι quid sit activum 18. 59
Ἀπὸ 91. 21. 120. 42. pro ἐκ 94. 18. ἀπὸ & ὑπὸ permutari solent 40. 14. ἀπὸ pro ὑπὸ 49. 24. 58. 4. 97. 56. 124. 46
Apocalypsis quid 744. 65. ejus libri autoritas 743. 41. sitne Joannis Apostoli ibid.
Ἀποχὴ quid 22. 48
Ἀποκτείνειν trucidare 37. 1
Ἀποδιδόναι pro reddere vel persolvere 18. 16
Ἀπαγγέλλεσθαι 549. 11
Ἀπεκρίθη 752. 15
Ἀπέχομαι quid 609. 45
Ἀπόδειξις spiritualis 461. 46
Ἀποψυχόντων 708. 3
Apollinaris 227. 45. Ejus error confutatur 379. 59
Ἀπολέσθαι 195. 40
Ἀπολύτρωσις 212. 40
Ἀποφθέγγεσθαι 298. 52
Ἀπορεῖσθαι verbi quæ vis 515. 4
Ἀποσυνάγωγος 550. 20
Ἀποθνήσκειν 212. 29
Ἀποσκιάζειν 359. 12
Ἀποσυνάγωγοι 173. 25
Apostasia universalis ab Evangelio tollit spem gratiæ 668. 5, 32
Ἀποσκευάζειν 104. 26
Ἀποστέλλει remittet 69. 27. ἀποστέλλειν pro σημαίνειν 328. 15
Ἀποστερεῖν 130. 16
Apostolatus est Διακονία 292. 23. Apostolatûs sortem capere 297. 46. Apostolicus sermo 328. 53. Apostolicum munus 215. 42. Apostolus Christus 54. 51. ἀπόστολος pro legato 274. 8. Apostoli qui 34. 28. 502. 4. Nomina ipsorum ibid. Apostoli 4 ad lacum Tiberiadis profecti 223. 10. Apostoli domum Christi venerunt 107. 59. in Galilæam ire jussi 282. 3. missi à Christo 114. 42. nihil novi acceperunt à spiritu 277. 4. Apostoli quibuscum versatus est Paulus Hierosolymis 324. 29. Apostoli quomodo ad sacrificium convenerint 304. 33. Apostoli vocati qui ante discipuli 298. 16. Apostolorum disceptatio de majore inter ipsos 184. 12. fides & constantia 319. 31. missio alia à filio Dei 283. 30. propria Spiritûs S. missio 298. 32. eorum vocatio 14. 8. vocatio immediata 328. 35. Apostolus 378. 12. Apostoli nomen 454. 33. Apostoli pro Pastoribus 747. 28. Apostolus Gentibus destinatus 549. 18. Quod eorum officium 582. 4. Apostoli morti addicti 468. 12. Apostoli & Prophetæ non sunt fundamentum 577. 51. Apostoli Prophetis junguntur 722. 39. Quomodo post acceptum Sp. S. ἀναμάρτητοι 551. 19. Apostoli in conjugio vixerunt 483. 19. Eorum doctrina à Christo 722. 47. Apostolatûs autoritas 478. 50. Apostolica παράδοσις 722. 20. Apostolici muneris finis 647. 49
Ἀποσωματίζειν 191. 20
Ἀποκαλύπτειν 118. 10. ἀποκαλύπτεσθαι verbi vis 351. 11
Apparitio eorum qui resurrexerunt in morte Christi 96. 50. apparitio prima à resurrectione 148. 30
Applicatio singularis generalium promissionum singulis necessaria 422. 46
Appellere 118. 25
Appellativorum genitiva pro adjectivis usurpant Græci 25. 15
Apphia Philemonis uxor 662. 34
Appii forum 376. 42
Approbatus Jesus à Deo 300. 29
Appropinquasse Christi regnum quomodo dicatur 14. 4
Ἀπωλεία 609. 21. ἀπώλεια de συνείδησις dici 475. 13
Aqua & spiritu 235. 35. ex lateris vulnere fluens 289. 31. viva 240. 4. aquâ baptizati, vel in aqua, idem 10. 8. 100. 49. ex aqua & spiritu gigni 235. 8. aquæ multæ 237. 55. aquæ pro ærumnis 194. 17. aquæ lavacrum 587. 30. aqua testatur de Christo 734. 50. aquæ lustralis cæremonia blasphema 677. 21. aquâ purâ ablui 681. 17. ex aqua quomodo terra constare dicatur 723. 24
Aquilæ 80. 39
Aquila & Priscilla 454. 37
Ἄρα particula 66. 36. 82. 12. ἄρα γε idem quod ἄρα οὖν 27. 27
Ara ignoto Deo posita Athenis 349. 28. aræ, scopuli 275. 13
Ἀρεστὸς 134. 14
Arcæ Domini præsentia quid adumbrârit 529. 50
Arcanam Theologiam somniantes explosi 543. 2
Archelaus Herodis magni filius 7. 55
Ἀρχιερεὺς qui 307. 4. τὴν ἀρχὴν vocum expositiones variæ 259. 52
Archippus 662. 40
Archisynagogi 112. 40. plures erant 196 4
Architriclinus 232. 57
Ἄρχων præfectus synagogæ 32. 64
Ἀρεσκεία 602. 23
Ἄρχειν quid & unde 413. 1
Areopagitæ 136. 12. Areopagus 349. 5. in Areopagum pertractus Paulus ibid. 13
Argentarii 207. 32. 233. 35. 355. 6. argentei 85. 42
Arguere mundum de peccato 280. 7. arguere quid propriè, 586. 30. arguere peccata quomodo Legi & Evangelio conveniat 383. 31
Ἀργύρια 85. 42. 98. 40
Ἀρπαγὴ 21. 9
Arida 77. 10
Arimathæensis 97. 22. 289. 22
Aristocratia Christiana 62. 58
Ἀρνεῖσθαι 58. 54
Ariani 224. 67. 244. 12. 277. 38. 302. 60
Arius 224. 68. ariani refelluntur 278. 21. 282. 38. 602. 31. adversus arianos 560. 4
Armageddon 759. 17
Arrhabo hæreditatis 573. 42. Quid per vocem arrhabonis intelligunt Hebræi 517. 17
Ἀῤῥαβὼν 543. 52
ארש & אשה & קה differunt 2. 55
Arte compositæ fabulæ 719. 32
Articuli geminati vis 24. 4. articuli præpositivi varius usus 442. 48
Ἄρτι, pro in præsens accipitur 11. 6. pro νῦν 39. 56. 89. 17
Articuli τῷ vis ἀναφορικὴ 48. 64
Ἄρτιον quid 14. 39. ἄρτιον 101. 54. pro πλῆθος 70. 52. ἄρτος ἀζύμους ibid. 56. ἄρτος & ἀρτίζειν quid 458. 27
Ascendere ad festum quomodo se neget Christus 255. 38. ascendere & descendere 242. 8. ascendere orationes quomodo dicantur 325. 51. ascendere in cœlum 236. 42. ascendisse in cœlos Christus quomodo dicitur 250. 53. ascensionis Christi prædictio 253. 52. ascensionem Christi evertentes 306. 18. ascendere Deus quomodo dicatur 581. 56
Ἀσέλγεια 120. 51
Ἀσχημοσύνη 498. 16
Ἄσοφοι homines 398. 6
Asia 357. 25. asiarchæ qui 355. 43
Asinæ & pullo Christus insedisse quomodo dicatur 69. 27
Asinaria mola 61. 38
Ἄσωτος 199. 14. ἀσωτία in vino 586. 45
Ἀσπάζεσθαι quid 21. 25. salutare 35. 44
Aspectus libidinosus damnatus 18. 14
Aspersio sanguinis Jesu 702. 45. aspersione purgata corda 681. 45. aspersus liber & populus sanguine vitulorum 678. 24
Ἀσφάλεια 150. 80. ἀσφαλὲς pro ἀληθὲς 362. 36. ἀσφαλίζεσθαι 345. 10
Aspicere fratris errores 26. 15. aspicere plus quàm videre 22. 17
Assaria 192. 13. Assarius quid fuerit 37. 20
Assertio Deitatis Spiritûs S. 421. 17
Asseverandi ratio apud Hebræos 19. 35
Assidere altari quid sit 484. 15
Asterius Arii socius 460. 27
Ἄσσον adverbium, factum urbis nomen 373. 2. Assos civitas ibid. 11
Assimilari 22. 59
Ἀσωτία 386. 14
Assuere 105. 45
Assumi 294. 19
Assus urbs Æolidis 357. 15
Assurgere pro excrescere 46. 28
Ἀσυνετοι 316. 43
Ἀσθενὴς & ἀσθενεῖν quid 29. 52. ἀσθένεια pro morbo 242. 43. ἀσθένεια 403. 41. nostra qualis 419. 61. ἀσθενεῖς quos vocet Paulus 403. 40
Asyndeto quando locus 266. 49
Athanasii locus 154. 58
Athenæ idolis referta civitas 347. 58. athenienses ἀλλοθνεῖς 349. 24. athenienses religiosiores à Paulo dicti ibid. 32. atheniensium festum 70. 2. athenis non esse missam epistolam ad Thess. 621. 11
Ἀθεότητος species 401. 48
atheorum multiplex genus 576. 79
Ἀθετεῖν 116. 56. 120. 23. 682. 3. abrogare 177. 10
tollere è medio 459. 49
Ἀθετίζειν plus quàm ἀθλεῖν 295. 67
Athletis ciborum modus præscriptus 687. 20
Ἀτιμάζειν 135. 1. ἄτιμος 114. 7. ἀτιμία pro fœditate 385. 53
Ἄτοπον 376. 21. indecens 219. 31
Atrium à templo distinctum 152. 15
Attendere & intelligere differunt 47. 36
Attollere aliquid ad iter 114. 50
Attalia urbs Pamphyliæ 340. 37

Avaritiæ

INDEX.

Avaritiæ nota 24.19. avarus Idololatra 585.34
Autoritas 71.11. Christi in docendo 28.4. 170. 10. in miraculis 31.14. non agnita ibid. data apostolis 34.17. quæ data Christo 98.54
Audiendi verbum 729.43. audientia episcopalis 472.68. audiendo audire 46.29. auditorium 369.29. audire Deum 267.37
Ave 153.49
Augmentum Dei 609.24
Augustinus de corpore Domini 221.16. ejus argumentum 283.58. de magis locus 5.56. de Maria sententia 232.41. de verbo Dei filio 224.37. Augustinus in infantes durior 406.42. ejus de peccato sententia 411.20. locus de gratia peccatum interficiente 407.36. de mali permissione 430.44. de peccato Originis 405.25. de sacramentis veterum & nostris 487.8. de prædestinatione 428.51
Augustus tributa provinciis imposuit 60.54
Aula 189.6. apud veteres 144.10
Aureliani locus de militum officio 166.6
Aures ad audiendum habere 39.28. in aures introire 700.66
αὐθάδεια quid & unde 648.33
αὐτάρκης 535.51
αὐθεντεῖν 630.46
αὐτοὶ pro soli 116.55
αὐτιμάτως 111.34
αὐτόπται spectatores 150.55
αὔξησις quam dat Deus 464.19
ἄξιον unde dictum & quid significet 9.53. ἄξιος idoneus seu conveniens 37.52. ἄξια quid & unde 423.8
Azyma quando cœperunt 273.3. azymorum dies 86.15. azymi singuli fideles dicuntur 470.53

BAal, quid 436.57. Baalim Deo uni opponuntur 482.14
Babylonis fines ad quos populus translatus 318.21. Babylone scripta Petri prior epistola 717.10
Baculum gestare qualem suos Christus prohibeat 35.19
Bajulare de magnis oneribus 11.13
Balbutire qui dicantur 502.44
βάλλειν 121.48. 135.33. βάλλεσθαι pro abjicere 10.8
Banquiers 207.18
Baptisat Joannes 237.50. baptisandi & baptismatis voces 10.45. baptisare in nomen 99.32. baptisare malè versum perfundere 10.30. baptisari in nomen Christi 303.17. baptisari in aliquem, in Christi mortem, & similia 352.26. baptisari Spiritu S. 166.36. βαπτίζειν quid 10.21. Quomodo differt a δῦναι ibid. βαπτίζεσθαι 119.19. pro λούεσθαι 189.27. βαπτίζων ἐγένετο 100.38. baptismus 132.1. ejus appellatio 119.18. triplex ejus significatio 352.52. baptisma pro afflictionibus 68.34. baptismus an petendus à Papistis 75.33. baptisma Joannis 71.27. an præcessit prædicationem 100.53. baptismus Joannis & Christi 230.11. idem 353.1. baptismus noster & Christi 162.20. baptismus Sp. & ignis, quis 11.41. baptismi aquæ cum Spiritûs effusione comparatio 294.66. baptismi formula abdicationis sui 58.60. ejus formula ab apostolis servata 330.7. ejus signum externum 10.12. baptismi iteratio 353.22. ad baptismum Joannis qui admissi 92.11. baptismi vis 100.43. Βαπτισταὶ dicti Pharisæi 119.42. baptisandi munus se non accepisse quomodo dicat Paulus 459.12. baptisari in Christum 409.46. in mortem Christi 409.17. baptisari Judæi per Mosen 486.50. baptismus noster 409.37. ἀντίτυπον liberationis in diluvio 712.17. exterior sine interiore 390.44. circumcisioni successit 559.42. legalibus purificationibus opponitur 681.19. baptismi ritibus adjecta 559.16. ad baptismum cur liberi sanctorum recipiantur 477.25. baptismum primum salutis limen facientes refelluntur 477.29. per baptismum consepeliri Christo 606.65. baptismo certi dies attributi 667.71. baptismata cur dicantur 667.69. βαπτίζεσθαι quomodo usurpetur 508.12
Barbarismus cacolyceæ Romanæ pseudecclesiæ 501.19. barbarus quis 501.19
Barjesus Elymas 334.12. barjesu pseudopropheta 334.28
Barnabas doctor Antiochiæ 333.33. filius consolationis 309.4
βάρος δόξης 525.9
Barrabas 94.12
βασανιζόμενοι 118.24. βασανιζόμενον navigium 52.41. βάσανος, cruciatus 14.45
βασκαίνειν apud Paulum, quid 411.8
Basilius 638.28 de oblocutore 386.66
βάσις planta pedis 304.25
βαστάζειν pro φέρειν 11.13
Battologia in precibus vitanda 22.65. βαττολογεῖν quid sit ibid.
Batus 200.15
Beatior quæ virgo est quomodo dicatur 481.33
Beelzebub quid 36.46. princeps Dæmoniorum 43.9
Belial quid declaret 529.24
Benedicere 51.20. 84.15. 117.50. pro bene precari 21.1. benedicere Deo 157.50. mensæ 182.38. benedixisse panibus Christus quomodo dicitur 182.27. benedicta Maria 153.35. benedictus 70.25. 133.27. Christus 155.40. Deus 144.7. Benedicti 84.14. benedicendæ gentes in Abrahamo 554.59. ad benedicendum sacerdotes constituti 669.53. benedicere pro quo accipiatur 502.1. benedictio Melchisedeci 669.55. benedictionis poculum 488.30. benedictiones spirituales 568.46. benedixit Abrahamo Melchisedech 669.52
Benefacere 106.8. sabbato 172.36. beneficentiæ Davidis 337.32. benefici principes 215.7. beneficio Dei Christus mortem gustavit 659.28. beneficentia commendatur 612.48. à Dei timore pendet 709.58
Benevolentia 161.16
Benignus & benignitas 174.37
Bernardi locus de Christo in cruce clamante 96.1. locus de diligendo Christo 277.46. Bernardi locus 716.3
Bernice 368.15
Berœenses 347.10
Bestiarii 508.69. ad bestias 468.19
Betæ fatuæ 15.22
Bethabara 230.25
Bethania 133.29. 140.25. 223.6. 230.29. ab urbe quot stadiis distaret 296.2
Bethlehem Juda 4.58. in Judæa sita 6.11. Bethlehemi Josephus videtur mansisse à nato Christo 8.1
Bethesda 242.48
Biceps Ecclesia 539.65
Bigami qui 631.5
Bileami historia 721.69
Binis tunicis indui 115.29
Bion de amore pecuniæ 639.34
βίος pro ὁσία 180.32. βίος 199.9
Bis idem dicere in communi sermone assuetum 24.61
Blasphemare 95.17. 370.26. in sacris quid 31.24. βλασφημίαι 54.3. βλασφημεῖν quid sit 450.15. blasphemare pro maledictis incessere 651.10
βλέπειν cernere 38.55. 42.61. βλέπειν & ὁρᾶν differunt 18.60. plus quàm ὁρᾶν 26.13. βλέπειν & ἰδεῖν distinguenda 46.44. 109.23. βλέπειν pro attendere 110.41. pro cavere 123.11. 137.42. pro plus quam videre 22.17
Boanerges 107.39
βοηθεῖν 54.21
Bolis, nauticum perpendiculum 274.57
Bona 66.37. aliena 201.7. bona quatenus à Deo concessa 200.41. boni viri qui 151.40. Bonum pro præstante 233.5. bonus Christus 206.29. bonus Deus 130.9. bonæ intentiones 384.34. evertuntur 380.10. opera bona fidem consequuntur 382.52. justificatum sequuntur 595.41. 691.36. bonorum operum regula 727.24. bonum mulierem non tangere 475.8
Boves curæ non esse Deo 484.9
βούλεσθαι & θέλειν differunt 20.66
βραβεύειν & καταβραβεύειν 608.45. βραβεύειν pro gubernare 612.29
Brachium Dei 272.16
βρέφος pro ἔμβρυον 155.26
βροχὴ pro ὑετὸς 27.39
βρῶσις, ærugo 24.26

KAκία quid 25.47. quale vitium 386.55
Κακοήθεια quale malum 386.59
Κακοπαθεῖν 646.32. opponitur εὐθυμεῖν 701.36
Κακοποιὸς, de leviorum criminum reo dicitur 715.7
Κακοῦν malè affectum reddere 338.61. κακὸς 204.8. 579.27
Cadaver 80.18. ad cadaver aquila 204.4
Cadere 72.52. humi 37.32. in faciem 59.46
Cæcitas hominum lethalis 263.41. cœci Pharisæi 265.44. cœcus cœcum ducens 53.42. cœcus peccâsse quomodo dicatur nondum natus 263.12. quomoda non 263.21
Cæsarea 351.39. Philippi 56.48
Καὶ 123.18. adversativè posita 4.14. καὶ γὰρ 121.8. καὶ ἐὰν & οὐδὲ synonyma 129.4. καὶ particula illativa 131.4. καὶ ὡ pro οὐδὲ 108.34. καὶ particula per exexegesin explicata 267.29 variæ ejus acceptiones 110.38. pro καίτοι 204.54. 314.26. ἀλλὰ 43.23. 44.50. 48.10. 226.68. 381.16. 682.37. καὶ δὲ pro ἀλλὰ καὶ 259.9. καὶ pro ὅτι 158.33. pro γὰρ 233.30. pro ἢ 44.23. 725.18. pro ἵνα 115.24. 126.11. 137.21. 497.28. 604.42. 725.40. 730.12. pro ὅτι 166.45. pro τότε 31.6. 161.50. 171.6. 212.37. pro vel 208.19. redundans 260.9. 392.56. καὶ particulæ sensus 528.2. καὶ pro etiam 747.16. pro εἰ ὡς 627.1
Caiani 543.82
Caiaphæ de Christo consilium 270.3. apud Caiapham gesta 284.34
Καινὸν quid Græcis 15.42
Καιρὸς 209.25. 242.39. quid 444.11. καιρὸς & χρόνος differunt 295.10
Calamus aureus 764.1
Calceatos esse discipulos Christus jubet 115.6. calceos ponere Moses & alii jussi 11.8. calceos exuere ibid.
Calculus albus 748.5
Καλοὶ κἀγαθοὶ 179.19
Καλὸν pro bono 54.25
Caligo tenebrarum 722.1. 743.11. caliginis catenæ 720.12
Calanus gymnosophista 498.43
Calvinus à Sorbonicis Sabellianismi accusatus 262.32
Camelus per foramen acûs 66.45
Κάμιλος ibid. 50
Καμμύειν 47.4
Cananites Simon 34.56
Candelabra in tabernaculo & in templo 556.23
Candidum 59.5
Κανὼν 538.42. canones 547.5. canonicæ epistolæ 692.16
Cantica quid sint 612.18
Capernaum urbs Christi 31.7
Καπηλεύειν quid 519.6
Capillus non cadit 375.19
Capita pro nominibus 296.45
Capitalia judicia Judæis erepta 144.57. non fuerunt penès Judæos 286.15. 311.48. capitis capilli 178.11
Captandi vocabulum 247.42. captura pro piscibus captis 171.22
Captivitas captiva ducta est 581.46. captivitas quid ex Origenis opinione ibid. 84
Caput anguli 72.3. caput corporis Ecclesiæ Christus 603.25. caput Christi Deus 490.27. caput Ecclesiæ Christus 574.17. caput uxoris vir 587.10
Carbones in caput alicujus acervare 445.15
Caro Christi cœlis continetur 306.6. panis fidelium 252.9. quomodo vivifica 252.52. caro & sanguis 57.33. caro factus sermo 227.12. caro infirma 90.19. caro pro homine 80.33. 227.43. 282.18. 300.7. 353.37. 552.27. pro servi forma 302.34. caro quid Hebræis significet 57.31. ex carne genitum 235.45. carnis appellatio 227.2. 235.60. caro 704.74. caro & spiritus 529.56. caro pro consanguineis 438.41. pro consanguinitate 427.25. pro corpore 552.60. 592.49. nulla caro justificatur operibus legis 552.27. caro pro vitiositate 607.8. pro externo homine 479.12. caro & spiritus opponuntur 553.61. caro pro tota hominis natura 378.20. caro Christi à Deo exaltata 507.25. expers peccati 410.50. secundùm carnem 516.15. caro & sanguis quid significent 511.3. carnis & spiritûs significata 418.53. caro & spiritus in uno & eodem homine 565.33. caro in duos partes à Paulo dividitur 575.32. caro pro cæremonialibus operibus 553.61. concupiscit adversùs spiritum 565.33. pro cæremoniis externis 567.13. pro vitæ hujus conditione 713.35. pro toto hominum genere 460.54. caro mortalis quomodo intelligitur 524.2. secundùm carnem & in carne ambulare 536.39. caro ulla non gloriabitur 460.52. secundùm carnem Israelitæ qui 488.40. in carne esse 708.28. quid Paulo 420.51. in carne confidere 597.39. vivere 552.64. cum carne & sanguine 549.6. carne perfici 553.61. 554.2. carnalis peculiaris significatio 464.8. carnale mandatum sacerdotii Aaronici 671.13. carnalem esse quid sit 464.39. carnales ritus 676.3. Carnes sacrificatæ venales fuerunt 489.53. carnalia 536.41
Carpocratiani 474.15
Καρποφορεῖν 296.50
Castellionis versio reprehensa 7.34. 14.44. ibid. 54. 17.23. 18.29. 29.5. 40.9. 54.14. 62.26. 106.52. 152.24. 153.7. 154.30. 163.30. 177.27. 204.28. 267.3. 287.14. 291.43. 300.41. 304.39. 350.33. 355.37. 388.13. 478.60. 565.35. 733.2. Castellio 500.12. 568.17. 622.22. ejus audacia 610.42. 661.20. Castellionis blasphema vox 570.15
Castigatio Domini 687.35. castigationes Dei eruditiones vocantur 494.16
Castitas 539.53. in matrimonio 649.61
Castrare sese 65.29
Casu accidere aliquid quomodo dicatur 187.25. casus absoluti quomodo resolvantur 12.24 casus & resurrectio Christus 163.23. casus quarti absolutè positi 574.13
Κατὰ 77.11. 102.56. distributivum 79.18. 145.15. 178.20. præpositionis usus 117.25. pro διὰ 30.60. pro κατὰ τὸ 70.40. pro in vel per 3.83. κατὰ subauditur 114.46. quomodo à Dialecticis usurpatur 505.43. pro διὰ vel ἐν ibid. 46. idem quod ἐν 538.39
Καταβὰ pro καταβῆθι 146.33
Catabaptistæ refelluntur 477.28
Καταβιβάζειν 40.64
Καταβολὴ 48.49
Καταγελᾶσθαι 68.15
Καταλύειν divertere 182.30
Κατάμονας 109.16
Κατάνυξις quid 411.36
Καταρᾶσθαι quid propriè 21.8
Καταργεῖν 195.38
Καταργεῖσθαι quid 413.42. 499.1. quomodo dicantur Galatæ καταργεῖσθαι 564.47

Καταρτίζειν 70, 51. 101, 53. 546, 1. ejus ſignificatio 432, 18
Κατασκηνώσεις pro nidis 29, 40. κατασκηνοῦν 544, 27
Κατασοφίζεσθαι 316, 30
Καταστῆσαι pro perducere 347, 26
Κατέχειν verbum nauticum 375, 29. ejus ſignificatio 414, 61
Catechiſmi capita quinque 667, 71
Κατείδωλος Athenæ 347, 58
Catenâ vinctus Paulus 377, 1. catenæ caliginis 720, 12. catenatus Paulus 590, 11
Κατεργάζεσθαι 589, 50. Sophiſtis detortum ad merita ſanctorum ſtabilienda 525, 9
Καθάπερ quid declaret 522, 14
Cathari 731, 17. καθαρίζειν quid 677, 20
Καθ' ἕν 359, 22
Καθεξῆς 150, 40
Καθηγηταὶ 76, 48
Καθήμενος ſedens vel deſidens 31, 29
Κατηχεῖν & κατηχεῖσθαι 150 69. κατήχησις ibid. 78. κατηχεῖσθαι & διδάσκεσθαι 566, 27
Κατηρτισμένοι 458, 20
Καθίζειν quale verbum 15, 48
Catholica epiſtola quæ dicatur 692, 16
Καθώς 298, 46
Καθότι pro διότι 206, 39
Κατοικεῖν 227, 18. differt à παροικεῖν 8, 11. κατοικοῦντες 299, 1
Κατορθώματα quid propriè dicantur 365, 29
Cavere παραιτεῖσθαι 27, 1. cavenda nefariorum doctrina 724, 55
Καυματίζεσθαι 46, 19
Καυχᾶσαι pro καυχᾷ 389, 56. καυχᾶσθαι 402, 1
Cauponari 519, 27
Cauſa quid Latinis ſignificet 15, 15. cauſarum in eodem opere diverſarum reſpectus 431, 10
Cauteriata conſcientia 634, 23. καυτηριάζειν ibid. 29
Cedron torrens 284, 5
Χειροτονεῖν 340, 6. χειροτονία Dei 328, 30
Κενοφωνίαι 640, 22
Cenſuræ Eccleſiaſticæ 63, 1. cenſores multi 698, 6
Cenſus 73, 49. pro tributo 136, 12. in agros impoſitus 60, 20
Centuplicia quomodo promittuntur 131, 6
Centurio Chriſto morienti aderat 147, 1. centurionis ratiocinatio à minori 28, 39
Κεφάλαιον 135, 45. κεφάλαιον novè uſurpatum in re nummaria 362, 30. vel caput vel ſumma 673, 48
Cephas quis 458, 15. pro Petro ponitur 552, 10
Κεράμιον 141, 6
Κεράννυσθαι 758, 3
Κερδαίνειν 374, 36
Cerei Baptiſmi ritui adjecti 11, 36
Cæremonialis lex quomodo abrogata 16, 13. 396, 56. quomodo proſit 390, 19. à Morali non ſeparanda 390, 52. uſus 390, 30. cæremoniarum legalium uſus 485, 4. cæremonias cum lege morali conjungit Paulus 564, 25
Cerinthus 340, 59. 540, 31. 551, 24. 729, 4
Κήρυγμα & κηρυγματικὸς 233, 38
Certaminis olympici & fidelium collatio 20, 26. certamina quatuor Græciæ 485, 48
Certus ſermo 627, 3
Chalcolibanum quid 746, 37
Chananæa mulier 54, 23
Character perſonæ filius 655, 28. Χάραγμα quid in Scriptura ſit
Χάρις quomodo accipiatur 521, 29. χάρισμα Θεοῦ & δώρημα differunt 406, 71. χάρισμα quomodo dicatur Chriſti obedientia ibid.
Charitas 564, 30. Chriſtiana 17, 73. Dei 190, 30. 402, 76. 727, 37. 728, 55. juſtificationis effectum 178, 7. charitas rapinæ opponitur 189, 17. ejus commendatio 200, 52. 274, 9. charitatem Dei non habentes 247, 31. charitatis chriſtianæ cauſa 279, 5. deſcriptio 732, 7. charitas ex fide gignitur 732, 42. charitas Chriſti quid 425, 52. effectum κοινωνίας cum Deo 727, 27. differt à φιλαδελφίᾳ 718, 33. ædificat 481, 61. τεκμήριον vitæ non cauſa 732, 5. charitas ſpiritûs 453, 57. Electionis teſtimonium 669, 6. fidei index 734, 12. connexus perfectionis 612, 23. operit multitudinem peccatorum 714, 34. legis ſumma 446, 51. tollit metum 734, 2. charitas Pauli in ſuos 427, 18. charitas cur maxima dicitur 499, 49. charitas quam dedit pater 730, 45. charitatis officia 694, 46. in charitate radicati 580, 12. charitas non eſt ubi non eſt ſana doctrina 734, 21. Χαρίζεσθαι pro condonare 585, 22
Cherem 262, 2
Cherinthus cæremonias quo loco fulſerit 36, 41. Cherinthus 551, 24
Chiorum factum quoddam 93, 10
Chijun idoli nomen 318, 31
Chiliades populi Iſraelitici 6, 38
Chirographum rituum 607, 16
Χιτὼν & ἱμάτιον differunt 20, 63
Chlamys coccina 94, 27
Chloe fœminæ nomen 458, 50
Χοϊκοὶ ſumus quomodo 511, 28
Χορὸν 65, 27
Χαρτίσαι 55, 43
Χρεία quid 444, 40
Χρηματίσαι pro ὀνομάζεσθαι 331, 17. χρηματίζειν 689, 65
Χρησμοὶ 351, 37
Χρηστεύεσθαι quid 498, 48
Chriſtiani ovibus collati 15, 33. qui & ubi primùm dicti 2, 22. quando primùm dicti 331, 17
Chriſtus 57, 21. qui 2, 19. Chriſti nomen 227, 70. 302, 58. Chriſtus appellativè pro Meſſia 346. 35, 42. Chriſti nomen appellativè poſitum 75, 24. Chriſtus ſalus 208, 17. Non eſt à ſe Deus quatenus filius 262, 28. duplex ejus natura 3, 54. in virgine & ex virgine ibid. à Patre prodiit 261, 12. corpus ejus in utero virginis 3, 38. fuit antequam Abraham exſiſteret 262, 46. Chriſtus παρακλητος 276, 51. vitis 278, 6. Apoſtolus 54, 51. ex alto prodiens 159, 18. Chriſti nativitatis tempus 164, 30. ætas cùm baptiſatur 166, 48. de Chriſto quid cognoſcendum 176, 34. Chriſtus καρδιογνώστης 178, 7. an agnoſci potuit eſſe Meſſias 203, 9. unus μεσίτης 11, 65. Chriſtus cum ſummo Pontifice collatus ibid. quomodo dicatur appropinquaſſe 9, 16. Chriſti cognitionis gradus 58, 41. cur circumciſus & baptiſatus 11, 14. Joanni ante baptiſmum non de facie notus 11, 34. an à tentatione, perſecutionem fugiens, ſeceſſerit 13, 60. à baptiſmo cur in deſertum ſubductus 12, 21. cur à Sp. Sancto ibid. Chriſto quæ data poteſtas 99, 22. Chriſtus multorum poſitus caſui & reſurrectioni 163, 13. Joanni antepoſitus 228, 56. de Chriſto enunciationes 236. 8, & ſeq. ejus præſentia 227, 35. Chriſtus adoratur 240, 28. Deum patrem ſuum vocat 243, 15. de Chriſto variæ opiniones 115, 38. per patrem vivere quomodo dicatur 253, 12. fide perceptus famem abolet 250, 2. per eum quomodo vivamus 253, 13. Chriſtus cauſa efficiens vitæ 278, 20. ut mediator precatur 283, 56. de Chriſto prima cognitio ubi habitat 285, 10. è cœlo deſcendit 236, 50. ejus diſputatio de lege 16, 28. Chriſtus non arctioribus vinculis nos quàm veteres conſtringit ibid. fuit λυτρωτὴς & λύτρον 317, 19. in ſervis ſuis colendus 38, 8. imperii ejus amplitudo 307, 28. Chriſti carnem cœlis capi 306, 6. Chriſtus tributi lege quomodo non teneretur 60, 55. Nocte venturus 82, 23. quomodo non poſſit à ſe aliquid 243, 35. Chriſti corporis ubiquitatis fundamentum 66, 49. Pilato traditus 144, 55. regiis ornamentis indutus 95, 3. in cruce exclamans 96, 32. cum ſceleratis numeratus 146, 22. Chriſti luctantis ἀγωνία 216, 37. Chriſto illatæ injuriæ à militibus 217, 7. ejus ad mortem pergentis alacritas 207, 30. Chriſti crucifixi ætas 144, 55. Chriſtus crucifixus 236, 35. ſuſcitatus 89, 42. condolens hominibus 106, 29. non potuit edere miracula 114, 23. Chriſtus invitatus ad legendum 168, 11. adulteram cur non condemnet 258, 54. veſpere urbem egrediebatur 208, 47. modeſtiæ exemplum 215, 23. ejus humanæ infirmitatis teſtimonia 216, 25. Chriſtus apparens ἑτέρᾳ μορφῇ 221, 23. factus ἐμφανὴς 222, 10. Mariæ indignatur 232, 21. non damnat mundum 237, 9. fide apprehenſus quid efficiat 237, 15. ſe non accuſaturum Judæos quomodo dicit 247, 46. è cœlo quomodo dicatur deſcendiſſe 250. 9, 51. & aſſcendiſſe ibid. quomodo dicatur aliàs ſtare aliàs ſedere 319, 8. ſolus in templo relictus 257, 25. digito ſcribens in terra 257, 28. Chriſtus unde fit nemo cogniturus 256, 32. ſe occultavit 262, 57. ſe auditum à patre quomodo dicat 269, 19. Chriſtus ſuam vim ad Patrem refert 269, 24. abiens præparaturus locum 275, 35. rediturus ibid. Chriſtus quid notet 379, 73. ejus appellatio 402, 37. perſonæ Chriſti deſcriptio 725, 6. quomodo ſpiritus 510, 47. Deus & homo unica perſona 670, 12. Evangelii præco 660, 70. Chriſtus & dona ipſius correlata 425, 50. hodie & heri fuit 487, 27. per Chriſtum omnia 482, 38. Chriſtus unde dictus 656, 42. Dei potentia 469, 27. ſemen Abrahæ 356, 85. θεάνθρωπος in utero Mariæ 378, 75. φωσφόρος 719, 11. mundi hæres 399, 27. factus ſapientia 460, 38. homo cur dicitur 407, 18. viti comparat ſeſe 410, 26. quomodo & quando vivere Deo cœperit 411, 73. magnus ovium paſtor 691, 12. mediator Judæorum & Gentium 577, 16. Moſis velamen ſuſtulit 521, 35. Chriſti præſtantia 574, 9. de ſe cum Patre teſtatur 735, 38. implet omnia 574, 39. Chriſti dignitas tribus teſtibus laudata 735, 20. crucifigitur in membris 507, 4. pro ſuo jure extra ordinem docuit 503, 54. quomodo à patre excitatus à mortuis 507, 20. Chriſtus dedit ſeipſum, & Chriſtus ipſe ſeſe dedit quomodo differant 629, 62. factus exſecratio pro nobis 555, 33. & ſeq. inferior angelis factus 659, 27. quomodo primitiæ 506, 17. angularis lapis 577, 40. in gloriam ſuſcitatus 409, 48. depictus ob oculos 553, 44. vilis quoad carnem 545, 44. extra portam paſſus 690, 45. minimè mendicabat 532, 50. Chriſtus peccatum pro nobis, id eſt, peccator 527, 48. ex Maria natus & genitus quomodo dicatur 378, 79. Non item ex Spiritu S. conceptus ibid. Chriſtus è cœlo corpus in virginis uterum non intulit 510, 61. Chriſtus homo verus Dei filius 660, 55. Chriſtus multis exemplaribus reſpondet 676, 37. eſt ille ſpiritus qui tollit velamen 521, 67. Chriſtus glorioſus quomodo afficiatur malis noſtris 664, 62. quomodo vocetur poſterior Adamus 510, 26. Chriſtus eſt ſuo corpori caput 507, 26. Chriſtus quomodo mortuus peccato 411, 73. quomodo prædicavit ſpiritibus 708. 40, & ſeq. regnum Deo patri quomodo traditurus 506, 40. mortuus & ſuſcitatus cum planta confertur 410, 16. Chriſtus Eccleſiæ caput ſingulis membris vim inſtillat 583, 3. ut in forma ſervi manifeſtatus à patre poteſtatem accepit 507, 16. Chriſti perpeſſiones 660, 27. humanitas Deitati nunquam æquiparatur 507, 17. ejus imbecillitatis imaginem circumferimus 545, 45. Chriſtus ſubſternitur τῇ εὐδοκίᾳ 570, 37. ejus majeſtas adhuc operta 703, 24. ejus divinitatis argumenta 378, 66. Chriſti metus. 666. 48, & ſeq. liberatus ab eo ibid. Chriſti corpus quomodo dicatur non manu factum 676, 45. Chriſti obedientia à morte liberat & ad vitam jus acquirit 402, 22. Chriſti meritum tolli ſi meritis ſervamur 553, 7. Chriſti cum Pontifice Levitico collatio 678. 20, & ſeq. ejus exhibitio, cur tamdiu dilata 395, 23. ejus mortis beneficio non reſurgunt qui ſunt extra Chriſtum 506, 22. Chriſti oblatio repeti non debet 678, 56. Chriſti naturæ duæ declarantur 379, 11. Chriſti cum Melchiſedeco collatio 669. 35, & ſeq. Chriſti qui eſſe ſeſe profitebantur Corinthii quomodo reprehenſi 458, 42. ejus connubium cum Eccleſia 539, 24. ejus membra quatenus ſumus 587, 28. Chriſtum in nobis eſſe 556, 80. Chriſti beneficia duo conjunctiſſima 401, 47. Chriſtum oportuit pati 662, 17. gloriâ coronatum quomodo cernimus 659, 14. Chriſtum ſapientiæ rudimentum facit Caſtellio 570, 15. in Chriſtum baptiſari 409, 46. Chriſtum induere 559, 8. per Chriſtum aditus ad patrem 577, 34. extra Chriſtum non eſt fides 642, 19. Chriſto συμπάσχειν 604, 62. Chriſtum nocte venturum opinio 620, 7. in Chriſto eſſe 556, 80. mori, eligi, &c. ibid. in Chriſto electi 568, 36. benedicti 568, 51. ſanctificati 456, 40. Chriſto Pontifice cur ceſſat Leviticum ſacrificium 674, 21. ſub Chriſto cœleſtia omnia, ſimili ratione ſanctificantur 678, 26. Chriſtiana ſobrietas 442, 5. Chriſtiana & philoſophica præcepta quomodo differant 444, 3. Chriſtianam religionem in Eleuſinia myſteria transformantes refutati 543, 2. Chriſtiani ante lucem convenientes, carmen Chriſto quaſi Deo dicebant 501, 46. Chriſtianiſmus verus quâ θεμέλιῳ nitatur 387, 39
Χρηστολόγος quis 455, 19. χρηστότης quid 439, 31
Χειρὸς 343, 30
Chryſes ἀρητὴρ 21, 9
Chryſoſtomus 272, 27. de Monachorum immunitate 445, 32
In cibis verſati 690, 45
Ciceronis locus 14, 29
Kineorum vocatio 5, 37
Cingendi ſe conſuetudo 292 44
Cinis Juvencæ 677, 19
Circumforanei 346, 25
Circumciſi credentes 330, 8. circumciſio duplex 319, 9. circumciſione ſabbatum non violari 256, 44. circumciſionis cur nulla mentio fiat in ſynodo Hieroſolymitana 342, 28. Circumciſus Chriſtus & cur 162, 16. non circumcidendas eſſe Gentes 562, 59. an oporteat circumcidi 397, 20. circumciſi non fuerunt hæredes 562, 59. circumciſio Chriſti 606, 51. circumciſio tripliciter accipitur 390, 44. circumciſio pro circumciſis 396, 15. pro lege cæremoniali 390, 19. gentibus opponitur 576, 32. externa ſine interna magìs damnat 390, 40. juſtitiæ σφραγὶς 390, 38. ſigillum juſtitiæ fidei 398, 41. præputio opponitur 576, 32. ejus uſus 390, 38. circumciſionis legem cur Abrahamus accepit 397, 13. circumciſionem nihil eſſe quomodo dicat Paulus 478, 25. ex circumciſione qui dicantur 649, 5. circumciſis Chriſtus inutilis 564, 33. circumciſionem caveri jubet Paulus 597, 39
Κηρύσσειν 107, 40
Ciſtophorus 354, 36. poteſtas Civilis à ſpirituali differt 286, 2
Civitas habens fundamenta 684, 8
Claſſis Abiiæ 151, 22
Clauda inſula 374, 6. claudi pro tardis in officio 688, 14
Claves cognitionis 191, 6. regni 57, 49. an ſoli Petro datæ 57, 44
Clauſtrum pro ſepulcro 322, 21
Clementis locus de fidei augmento 382, 82
Cleopas 221, 25
Clerici dominatum deſpiciunt 720, 52. clerus Eccleſia dicitur 716, 3
Χαλδάζειν 229, 43
Κληρονομεῖν pro κτᾶσθαι 130, 6. κληρονομία 358, 9. κλῆρος

9. κλῆσις δέδοται 298, 17. κλητοὶ 573, 1
Κλῆσις vocatio 333, 57. κλητοὶ & ἐκλεκτοὶ iidem 73, 28. κλητοὶ vocati & electi 68, 4. 380, 20. κλητὸς & ἐκκλησία differunt 377, 25
Κλησίας 182, 9
Coccineus color Romanæ curiæ gratus 740, 15
Cœlis capi Christum 306, 1. cœli cui aperti in Christi baptismo 11, 25. cœli nomen pleonasticè positum 307, 25. cœlum pro aere 25, 14. 48, 21. pro Deo 71, 22. cœli & terræ succussio 689, 19. cœli & terra damnationi impiorum asservantur 724, 11. in cœlis benedicti 568, 34
Cœlibatum quatenus commendet Paulus 479, 17
Cœna paschæ 214, 7. cœnæ institutio 274, 32. institutioni non interfuit Judas ibid. cœnæ paschalis ritus 273, 32. cœna peracta quæ intelligatur 273, 10. cœnæ Domini administratio 492, 19
Cœnaculum 241, 19. ubi commorati Apostoli 296, 33
Cœtus Ecclesiasticos quidam refugerunt 681, 27
Cogitatio non prohibita 139, 18
Cognatorum Christi malevolentia 108, 21
Cognitio Dei 226, 70. 727, 11. cognitio Christi duplex 251, 10 cognitionis Christi gradus 58, 41. cognitionem dare 158, 52. cognoscendi vox 154, 36. cognoscere uxorem 4, 21. cognitionem omnem Corinthiis Paulus tribuit 457, 32. à cognitione Dei manat justitiæ studium 730, 27. cognitus à Deo 481, 46. cognoscere ex parte & omnia nosse quomodo conveniant 729, 41
Cohors 284, 24
Κοιλία & γαστὴρ 65, 51
Κοινὸν profanum 53, 31. κοινωνία credentium cum Christo 283, 43. κοινωνία ἰδιωμάτων 236, 57. 290, 12. 462, 22. κοιναὶ ἔννοιαι hominum animis insitæ 386, 38. κοινωνικοὺς divites esse jubet Paulus 640, 56
Κοίτης vox 428, 22
Κολαφίζειν 592, 14
Κόλασις ibid. 16
Colere & cultûs voces 13, 38
Collegium angustius quàm synagoga 14, 44
Collybistæ 233, 35
Colossæ 601, 39
Columba, qualo in Baptismo Christi symbolum 11, 41
Coma mulieri pro velamine data 492, 23. comam alere qui consueverint, qui non 492, 14. κομᾷν pro nutrire comam 492, 5
Κομψότερον quid 716, 30
Comedendi & bibendi voces 254, 9. comedo 40, 9. comessura βρῶσις 24, 35
Κομίζειν 319, 30
Comitialis morbus 183, 23
Commemoratio Christi facienda 214, 14
Commoratio carnis cum spe 301. 18, & seq. commoratus Christus inter homines 227, 48
Commune aliquid habere cum Christo 273, 37. communia omnia quomodo habuerint fideles 303, 25. communicandi verbum 53, 36. communicatio fidelium 303, 27. communicatio fidei 662, 38
Communio sanguinis Christi 488, 15. communio spiritûs 453, 59. communionem habere cum luce 726, 15. communio cum luce quo vinculo cohæreat 726, 33. ad communionem vocati 457, 47. communis fides 648, 8
Κωμόπολις 103, 16
Compacti eadem mente 458, 20
Comparandi gradus pro absoluto 274, 21
Compensatio animæ 58, 43
Compita 73, 3
Complementum Christi 574, 27. complendi verbum 566, 43. complere peccata 616, 27. completi in Christo 606, 42. completi in Dei voluntate 613, 18
Κομίζεσθαι 243, 16
Ex concessione loqui se Paulus quomodo dicat 475, 39. concessum nonnullis ut extra ordinem in synagogis docerent 503, 50
Conciliatio Mat. cum Marco de Herode 50, 59. loci Malachiæ & Lucæ 152, 54. Lucæ & Pauli 177, 14. dicti Christi cum facto 255, 5, & seq. locorum Mosis & Lucæ 314, 30. locorum repugnantium 35, 24. Lucæ & Joannis 296, 1. Marci & Lucæ 125, 61. Marci & Joannis 146, 9
Concilium magnum 91, 34
Concio Christi de adventu suo 79, 15. concio legitima 356, 17. concio pro confusa multitudine 355, 43
Concivis vox 577, 39
Conclave quid 22, 52
Concubinatûs consuetudo unde 475, 38
Condere & occultare diversa 48, 32
Conditionem priorem Corinthiis cur Apostolus in memoriam revocet 494, 49
Condolere 106, 32
Confabulari 59, 20
Confessio auricularis 354, 20. 726, 9. unde eliciatur 28, 47. confessionis quæ à baptisandis requirebatur formula 322, 15. confessiones Ecclesiæ quid 37, 25. confessio peccatorum apud Israelitas in sacrificiis anniversariis 679, 29. confiteri peccata qui dicantur Hebræis 9, 85
Conficere salutem quomodo dicamur 595, 35
Confidentia distinguitur à fide 251, 54
Configurare, quid 442, 20
Conformatio nostri cum Christo 410, 69
Congruitatis gratia 387, 35
Conjugii contractus 129, 42. conjugiorum vinculum 64, 31. conjugati non excluduntur ab Episcopatu 631, 35. conjugium 475, 10. honorabile 475, 13. conjugium in rebus malis Hieron. numerat ibid. conjugium non simpliciter indissolubile 476, 48. omnibus quomodo Paulus præcipiat 476, 32. multas habet molestias 479, 14. usus ejus non prohibetur à Paulo 475, 26. conjugii usus non sine aliqua ἀταξίᾳ 475, 52. conjugia imparia 476. 53, & seq.
Conjunctio loco relativi 225, 44. conjunctio signi & rei 88, 50. conjunctionis credentium tres gradus 283, 43. conjunctio nostra cum Christo 410, 23. qualis 588, 10. conjunctionis cum Christo symbolum 587, 41. organum 588, 10
Conjuratio 354, 2
Connivere 47, 6. 350, 28. 377, 9
Conquirere 102, 43
Conscientia mille testes 387, 47. canteriata 634, 23. conscientia Dei 707, 48. conscientia idoli quid vocetur 482, 13. conscientiam quæ urgent maximè 402 16. conscium se nullius quomodo dicat Paulus 467, 11
Consecrationis vox 88, 36. consecrandi vocabulum 493, 30
Consilia 206, 8. consilium Dei 215, 12. à causis mediis distinguendum ibid. consilium Evangelicum 66, 31. consilium omne Dei expositum 357, 36. consilium & præceptum 478, 43
Consistere 205, 2. consistere ante filium hominis 213, 1. consistere quid sit propriè 299, 56
Consolator Spiritus 276, 41. consolationis fidelium fons 621, 33
Conspectus verus Christi 281, 9. in conspectu Domini 152. 25, 33. conspicere & nosse spiritum 634, 35. conspicere Christum 272, 52. conspiciendum se Christus exhibet 277, 16. 291, 30. conspicuus Christus quando fiet 611, 5
Consternationis vox 709, 1
Consummatum est 288, 27. non consummantur Patres sine nobis 687, 5. consummati justi pro in cœlum recepti 689, 53. consummatio seculorum 678, 45. consummavit nihil lex 672, 19.
Contactum suum quomodo Christus prohibeat 290, 25. à contrariis repetitiones apud Hebræos familiares 730, 35. contrarii collatione dicta Hebræi amplificare soliti 727, 20
Contradicere Christo ex sententia Origenis 163, 48
Continentiæ votum 65, 39
Contritio 8, 62
Contumacia 259, 33
Contumelia in Christum 206, 21
Quæ convenientia inter Christum passum & nos 713, 24
Conversatio in cœlis, 599, 27
Conversio ad Deum 357, 40. conversionis summa 357, 16. qui convertant se 306, 35. convertere se ibid. convertere Joannes ad Deum multos quomodo dicatur 152, 21. converti pro resipiscere 47, 7. conversio dicitur pœnitentia 702, 12. conversionis obumbratio non est in Deo 594, 9
Convivia solennia Principum 72, 62
Κοπάζειν 52, 34
Cophinus 52. 5, 11
Copiæ Dei 73, 4
Κωφὸς 122, 2. pro muto 55, 16
Κόπος & πόνος 85, 55
Cor 44, 56. magnum 47, 5. unum 308, 35. cor pro intimo affectu 193, 33. cordatè 137, 22. cordis nomen 272, 43. cordis propositum 331, 10. cor carneum & lapideum opponuntur 519, 48. cor carneum dare quid sit 521, 60. cor illuminare quid sit ibid. cordis homo occultus 738, 35. in cordibus fides 580, 8
Coram Deo 394, 1
Corbana 93, 3
Corinthii gloria Christi 534, 5. Corinthii quilibet quibus vitiis laborarint 473, 19. Corinthiorum error 464, 38. Corinthus corruptissima 473, 16
Cornelii familiares 326, 3. Cornelius εὐσεβὴς 325, 39. in Petro salutando modum non tenet 327, 15. Cornelius ante baptismum fidelis 327, 40
Cornu salutis 158, 1
Corona è spinis 95, 8
Corporalis præsentiæ cavillum 295, 34. corpus Christi sitne ubique 66, 49. corpus Christi pro tota humanitate 234, 29. Templum vocatum 234, 24. corporis Christi visibilitas 263, 6. corpus Christi à resurrectione quale 291, 9. corporis Christi vera exhibitio significata 291, 32. corpus dicitur tabernaculum 301, 22. corporatum Christum venisse 733, 2. corpus carnis Christi 604, 5. corpus pro carnis mole 417, 42. corpus Christi Ecclesia 582, 16. corpus peccati 410, 71. peccatorum 606, 62 corpus suum contundere quomodo se dicat Paulus 486, 1. corpus Domini discernere 494, 17. corpus Christi ἀχειροποίητον unde fingatur 581, 31. corpus in se recipiet vel gloriam vel ignominiam pro transactæ vitæ ratione 526, 19. corpus adaptatum Christo 689, 5. corpus pro non regenerata parte 421, 49. corporis Christi reus 493, 50. in corpore esse 690, 6. corpora nostra membra Christi 474, 3. corpora nostra quomodo & quando futura spiritualia 510, 3. corporales exercitationes 690, 35. corporalis exercitatio 635, 14. corporaliter in Christo habitat Deitas 606, 22
Corruptionem Christus non sensit 302, 6. corruptio nativa 404, 11. remedium adversus eam 404, 22. corruptio in qua maximè hominis parte 604, 69. corruptio sive vis peccati quomodo extinguatur 409, 7. corruptionis sedes 718, 27
Corus 200, 28
Κόσμιος quid sint 7644
Κρατεῖν 126, 31. quid significet 33, 30. amplecti 98, 17. pro firmiter tenere 304, 50. κράτιστος 150, 48
Creatio nova in Christo 567, 39. creator prætereitus ab hominibus 385, 36
Credendum de Christo quid 291, 11. credentium unitio 283, 52. credere Deo & in Deum 95, 32. 101, 38. credere in nomen 234, 15. credere improbi nolunt 272, 29. credendi impossibilitas unde 628, 62. credentes qui 679, 22. credere Deum esse Deum 684, 10
Χρίσαι ἔχειν, & ὀφείλειν differunt 11, 74
Crepusculi partes 220, 17
Crescere Christus, minui Joannes quomodo dicatur 238, 51
Cretenses 649, 26. Cretenses & Arabes 299, 37
Χρηματίζειν 130, 44. Χρηματίζειν Deus dicitur 6, 49
Χρηστοὶ 188, 2. χρηστὸς 41, 21. χρηστὸς & πονηρὸς opposita 19, 70. 20, 2. χρηστὸς variè sumitur 174, 37
Cribrare 216, 10
Κρίμα pro κατάκριμα 221, 40. pro κατακρίσις 77, 31. κρίνειν 371, 50. κρίνειν & κρίνεσθαι pro rixari 20. 35, & seq. κρίνειν novè constructum 305, 26. κρίσις pro κατακρίσις 108, 53. κριτὴς pro præfecto 366, 1. κρίνεσθαι pro κολάζεσθαι 714, 16. κρίνειν damnare 387, 8. κρίνειν & διακρίνειν quid 448. 32, & seq. κρίνειν statuere 461, 10. κριτικὸς nomen 473, 12
Criminario 95, 35
Χρόνος de longo tempore 204, 22
Crux quale genus supplicii 286, 29. crucem attollere 58, 64. Crucem portasse Simon ut dicatur 145, 44. crucem suam Christus portat 287, 21. crucine Petrus affixus 292, 55. crucifigi Christum cur Judæi voluerint 286, 27, 53. crux Christi 567, 14. crux δουλικὸν 561, 13. crux pro Evangelica doctrina 564, 66. crux Christi pro Evangelicæ prædicationis argumento 459, 18. crucis victoria 607, 44. crucis supplicium infamiâ notatum 555, 43. sub cruce conditio 402, 63. crucifigere rursum Christum 668, 35. crucifigi cum Christo 409, 40. crucifixus cum Christo vetus homo 410, 48. crucifixus mundus alicui 567, 26. crucifixi imago 553, 49
Κτᾶσθαι quid propriè 35, 18. pro acquirere 296, 65
Κτίσις 139, 23. 140, 8. κτίσις κόσμου 383, 73. κτίσις pro civilis gubernationis dispositione 707, 3
Cubitus 193, 3. cubitum apponere ibid. cubitorum ratio 295, 48
Κῦμα 117, 23
Cultus Deo debitus 240, 57. cultus externus 190, 24. cultus falsos cur homines retinent 606, 5. cultus voluntarius 610, 38
Cupiditas sedes corruptionis 718, 27
Curator animarum 708, 16
Κυριεύειν 215, 39
Curiositas quæ somnia in Ecclesiam invexit 324, 36
Cursoribus crassa corporis habitudo obstitit 687, 23
Custodia 97, 22. pro carcere 18, 7. custos legum 66, 9
Cybea vox 583, 5
Cyprum sublegit Paulus 372, 20
Cyrenius 160, 23
Cyrillus de humanitate Christi 495, 3
Κυριότης pro quorumvis magistratuum collegio 720, 49

DÆmonia pro impuris spiritibus 27, 47. dæmonia tacere jussa 102, 46. 107, 6. dæmoniacus prædicans Decapoli 180, 32. dæmones non se exsecrantur mutuò 721, 48. dæmones vel impii non abolebuntur sed eorum potentia 507, 5. dæmonia 634, 84. dæmoniis consociari 488, 64. dæmonibus in porcos ingredi cur permissum 180, 18. δαιμόνιον furoris genus 29, 39. dæmoniorum ejectio 43, 25. eorum scelerata natura & astutia 180, 12. impudentia 112, 25. dæmoniaci

niaci qui 29, 35. malè furiosi 14, 51
Dalmanutha 122, 50
Damascenus de humanitate Christi operante miracula 495, 10
Damnationis causa non est Deus 267, 32. damnandi verbum pro causa damnationis 237, 5 damnari carne 714, 50. damnationis χειρόγραφον 390, 25
Damnum quid vocet Paulus 598, 18
Δάνειον 63, 31
Danielis scripta 5, 1
Dare quàm accipere beatius, ubi dixerit Christus 358, 28. dare in manum 239, 14. datum Christi nomen 307, 32. datus à Deo filius 237, 11. dare operam peccato quid sit 731, 7. data gratia ab æterno 641, 24
Davidis sepulcrum 302, 29. David in Spiritu locutus 137, 37. Rex 1.22. non ascendisse in cœlos quomodo dicatur 302, 56. voluntates Dei facturus 336, 15. David in se judicium ferens 387, 2
Δὲ causalis particula 76, 11. discretiva 50, 62. δὲ pro ἀλλὰ 76, 58. pro γὰρ 134, 51. 148, 76. 565, 38. 616, 36. de pro E interdum ponitur 2, 47. δὲ pro ἦν 175, 18. 420, 49
Debita peccata 77, 39. cur peccata dicantur 23, 25. debita benevolentia uxori reddenda 475, 29
Decapolis 121, 36. regio 180, 26
Δέχεσθαι de quibus dicitur 38, 5
Decertare pro fide 741, 19
Decimarum oblatio signum subjectionis 670, 35. decimare 77. 52. decimare mentham soliti Pharisæi 190, 13. decimare oportere 190, 43. decimas cur solverent Pharisæi 77, 33
Declarare & significare differunt 458, 44. declaratus filius Dei Christus 378, 32
Decorum in cœtu servandum 490. 31, & seq.
Decretum Dei faciunt improbi 308, 35. decretum Dei à præscientia distinguendum 308, 40. decretum Dei omnem temporum seriem antecedit 300, 57. decretum Dei à causis mediis distinguendum 215, 28. æternum decretum de reprobis 741, 22. decretum Dei de reprobis ab exsecutione distinguendum 706. 21, & seq.
Decuriones 345, 7
Dedolere pro doloris sensum abjicere 584, 6
Δεδιωγμένον Participii hujus vis 307, 34
Defectionis prætextus 483, 12. defici Dei gloria 394, 52
Deformare faciem vetamur 24, 15
Δέησις 296, 67. δέησις, προσευχὴ & ἔντευξις quomodo differant 628, 16
Δεῖπνον pro cœna legali 88, 27
Δεισιδαίμονες quid 349, 31. δεισιδαιμονία 369, 33
Deitas Christi 113, 18. 272, 60. 725, 9. in Christo habitat 227, 65. Deitatis proprietatum assumtio 239, 4. Deitatis Christi assertio 253, 43. 544, 9. testimonia 252, 19. 462, 18. 650, 55. 717, 22. Deitas ab humanitate distinguitur 259, 15. deitatem Christi quomodo Petrus asserat 307, 39
Delectari Deum sanctorum sacrificiis 691, 16
Demas 646, 26
Demensum 194, 11
Demetriani nummi 355, 40
Demoliendi verbum 24, 19
Democratiam in Ecclesiam invehentes 62, 43
Demonstrare 244, 14. Demonstrativum pronomen pro relativo 328, 19. demonstratio spiritualis quâ usus Paulus 461, 46
Denarius 74, 7. ad denarium solvere 18, 30. denarius quid 354, 32. denariorum usus 138, 27
Deponit spiritum Christus 219, 26. 266, 42. deponere animam 715, 26. depositum sana Evangelii doctrina dicitur 640, 10. depositum credere Deo 642, 28
Derelinquere patrem & matrem 64, 46
Δέρω pro δαίρω 135, 23
Descendisse Christus è cœlo quomodo dicatur 250. 8, 51
Descensus Christi in terras 581, 16
Deserta mulier 563, 27. desertio conjugii 129, 28
Descriptio orbis 159, 41
Descendere ad inferos 301, 30
Desertum pro regione saltuosa 8, 34. desertum urbis Bethsaida 182, 22
Desponsi corrumpens adulterii reus 3, 28. desponsa Josepho Maria 153, 28. sponsa viro uxor habebatur 3, 26
Detegitur justitia Dei 382, 62
Devovere 92, 43
Dei nomen in juramentis 19, 16. Deus ignorantiæ futura 72, 31. dominus mortuorum 74, 46. sceleratorum utitur operâ 73, 5. Deus alicujus Deus 74, 60. 396, 31. Deus Pater ὁ ἐξ ἑαυτοῦ 188, 13. Deus vivorum Deus 210, 12. in Deo dives 192, 57. Deus in cœlis 209, 19. Deus ex Deo 224, 34. Deus gloriæ 314, 21. ex Deo geniti 227, 9. Deus esse cum aliquo 234, 38. Deus pro patre 237, 61. Deus est spiritus 240, 41. Deo potiùs quàm hominibus obediendum 311, 7. Deus esse cum aliquo quomodo dicatur 315, 41. Deus incorporeus quasi corporeus factus 350, 38. Deus unus 396, 56. 558, 31. Deus Pater 601, 39. pacis 691, 9. Deus est Charitas 733, 19. Deus exercituum 700, 57. Deus & Servator Jesus Christus 717, 20. Deus carni opponitur 536, 44. Deus unus à quo omnia 482, 19. Deus unus fit oportet 384, 21. Deum quis dicatur nosse 727, 38. Deus meus quàm sanctis conveniat 380, 26. Deus conspicuus factus in carne 632, 50. quomodo verè quæratur 684, 29. Deúmne esse justum naturâ homines norint 730, 28. Deus coronat opera sua in suis 691, 23. Deus vocat quæ non sunt 400, 25. Deus efficit in nobis velle 595, 41. quomodo Deus impios excæcet 438, 41. Dei gloriam mutare 385, 21. Dei divinitas quibus gradibus cognoscatur 384, 11. in Dei sapientia mundus Deum non cognovit 459, 46. Deum agnoscere aliter quam in Christo 401, 48. Deum non pudet suorum nomine cognominari 685, 30. Deum nosse & fratrem diligere conjuncta 728, 7. Deum diligimus priùs dilecti 734, 13. Deum nosse, amare, ejus mandata servare, sunt cohærentia 727, 40. Deum ut Deum glorificare 384, 28. de Deo gloriari 404, 31. in Deo gloriari 404, 35. in Deo esse 727, 19. absque Deo fuisse gentes quomodo dicantur 576, 73
Δή τι particula 14, 28
Δέχεσθαι pro δέχεσθαι 306, 30
Δεξιολάβοι qui fuerint 364, 26. dextræ maxillæ cur mentio potiùs quàm sinistræ 20, 12. dextra potentiæ 92, 40. dextra pro virtute 302, 46. dextræ societatis 550, 63. ad dextram Dei est Christus 712, 46. ad dextram patris in cœlis sedere 574, 41
Δῆτα 112, 8
Δι' ὅ pro ἐφ' ᾧ 457, 42
Διὰ præpositionis vis 11. 66, 72. 379, 77. 520, 62. pro εἰς 92, 2. 409, 48. 414, 7. 521, 20. 619, 2. 630, 14. 670, 24. pro μετὰ 103, 36. pro ὑπὸ 104, 18. διὰ i. e. à 523, 40. διὰ præpositionis usus 528, 34. pro εἰς 717, 30
Διαβάλλειν quid 12, 32. diabolus 84, 14. 660, 65. quis dicitur 12, 30. 699, 28. homicida 261, 36. diabolum pro simplici μωρία malè accipi 14, 53. diabolos morbos ciere 60, 6. diabolus gignere quomodo dicatur 48, 53. ab angelis suis distinguitur 33, 31. diabolo dare locum 584, 45. ex diabolo esse quid 372, 28. diaboli non habent fidem 734, 25
Diaconi qui 73, 22. 590, 48. 632, 38. Διάκονοι 18, 1. diaconissæ 274, 14. 636, 7. διακονεῖν quid 453, 26. quæ diaconorum partes 632, 43. diaconia quid 443, 13. 532, 6. διακονίας & ἐνεργήματος differentia 495. 10, & seq. 554, 23
Διακρίνεσθαι 71, 9. 694, 57. διάκρισις quid 447, 50
Διαδέχεσθαι 318, 42
Diagramma festi Paschæ 87, 8
Dialogis Hebræi frequenter utuntur 175, 22. διαλογίζεσθαι 71, 26. 104, 40. διαλογισμοί 54, 13 202, 12. 303, 15
Διαμαρτύρεσθαι 356, 17
Dianæ simulacrum διοπετές 604, 50
Διάνοια, διάλογος ψυχῆς 33, 4. διάνοια 575, 28. quæ animi facultas
Διαφέρειν præstare, præcellere 37, 42. διαφέρειν 25, 22. pro συμφέρειν 390, 6
Διαρπάζειν pro sepulcro 337, 22
Διαπορεῖν & διαπορεῖσθαι 220, 42. διαπορεῖν 182, 16
Διασείειν 311, 45
Διασώζεσθαι 343, 19
Διατάγματα 38, 23. διατάσσειν edicere 38, 22. διατάττεσθαι 366, 43. διαταγὴ pro διαθήκη 319, 22
Διαθήκη 215, 31. quid 427, 34
Διασπορά Græcis quid sint 639, 7
Δικαιώματα 151, 12. 407, 42. 675, 12. δικαιώματα & κρίματα 151, 4. δικαίωμα & δικαίωσις distinguuntur 408, 82. 420, 28. δικαίωμα cur dicitur obedientia Christi 407, 12
Δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ & δικαίωμα differunt 386, 28
Dicere idem quod jubere 12, 14. 56, 43. 132, 20. 523, 44. pro cogitabat 33, 4. cum dicendi peritia quomodo se non evangelizasse Paulus dicat 459, 11
Dicendi genera apud Hebræos non ἱλαστικὰ sed αὐξητικὰ 513, 30
Δίκη tria significat 369, 8
Διχοτομεῖν 82, 7
Διδαχὴ 109, 6. διδάσκαλος & μαθητής 251, 54
Διδόναι 80, 41. peculiaris significatio 749, 18. διδόναι ἐργασίαν 194, 38
Didrachma 60, 46. à Judæis exactum ibid.
Διήγησις 182, 10
Διϊστάναι 112, 11
Differri idem ac jactari 374, 42
Dies pro tempore 8, 34. 39, 51. 300, 5. dies pœnis constituti 85, 12. dies Herodis 151, 1. Domini 262, 62. 395, 65. filii hominis 203, 31. Hierusalem 208, 13. diem Domini Abraham vidit 262, 22. dies antiqui 341, 19. diem ultimum dæmones metuunt 30, 60. dies bonos videre 709, 53. dies carnis Christi 666, 33. dies Domini adventûs ad judicium 457, 24. 470, 34. dies epuli 701, 1. dies pro judicio 467, 13. pro luce veritatis 465, 48. pro plena cognitione 719, 5. dies Domini instare quomodo dicatur 622, 61. de die ultimo quomodo loqui soliti Apostoli 479, 42. dies Domini cur differtur 724, 21. dies mali qui dicantur 586, 58
Adversùs diffidentiam remedium 622, 29
Digami qui 476, 3. 636, 12
Digitus Dei 188, 33
Dignus 35, 35. dignum haberi 213, 20. dignè ad mensam Domini accedere 493, 44. dignitates 721, 10. dignum haberi regno 621, 20. dignum vitâ pronunciari quid 408, 37
Dijudicare & dijudicari 467, 19. dijudicare se 494, 4
Dilectio Dei 130, 29. dilectio signum justificationis 178, 6. diligere proximum 66, 2. dilecti Dei 380, 30. dilectionis Dei causa 734, 13. diligere verè Deum quis dicatur 727, 39
Dimittere 163, 22. 518, 58
Dimaritæ Hæretici 154, 67
Διωκεῖν quid 15, 50. 444, 45. verbi significatio 36, 16
Dionysii Hierarchia cœlestis 466, 41
Διοπετὲς quæ dicantur 676, 17
Dioscuri 376, 31
Δίψυχος quis 693, 4
Directionis tempus 676, 15
Discernere corpus Domini 494, 17
Discerptus à dæmone 102, 38
Discipuli Christi 105, 36. præter Apostolos 109, 29. Discipuli pro uno ex illis 85, 47. discipulus perfectus 174, 31. discipuli credentes vocati initio 99, 17. Jesum ad nuptias comitati 232, 7. ad Christum à Joanne missi 176, 31. discipuli Christi alii quàm duodecim 30, 10. discipuli Ephesini 352, 58. discipuli dicti qui Christiani postea 324, 16. discipuli dati Prophetis non dicuntur 660, 26
Discretio adhibenda 699, 20
Discrimen inter ὑπὸ & διὰ 546, 55. discrimen inter pugnantes cum bestiis, & bestiis objectos 508, 66
Discubitus antiquorum 274, 31. discumbere cum Abrahamo quid 28, 49
Dispensator 200, 1. dispensatoris iniqui similitudo 200, 41
Disperditor à quo perierunt Israelitæ 487, 45
Dispersi evangelizant 319, 42. dispersi Judæi 270, 16. dispersionis nomine qui intelligantur 256, 53. dispersionis advenæ 702, 19. dispersos quos vocet Jacobus 692, 20
Diffidium 194, 20
Dissolvere legem pro violare 16, 8
Διϊζεῖν 52, 28
Distenti loris 686, 36
Distinctio sonitûs sacrarum tubarum à Mose tradita 500, 16
Distributivis Hebræi carent 114, 45. 117, 22
Dives in Deo 192, 57
Divites qui à regno Dei excludantur 66, 40
Ditati in omnibus 457. 8, & seq. dives & πλούσιος 693, 22. dives misericordiâ Deus 576, 22. divites fide fieri 695, 9. divitiæ benignitatis Dei 387, 68. divitiæ benignitatis Hebraismus 531, 50. divitiæ pro copia 441, 26. pro immensa magnitudine 432, 33. divitiarum nomine copia significatur 457, 19
Divina vis Christi 717, 24. divinitas in Christo inhabitans 107, 13. divinitatis Christi vis 56, 10. divinæ naturæ consortes 718, 7. divinitatis Christi quatuor argumenta 378, 66
Diverti uxor quomodo dicitur 3, 74. divortii libellus 18, 49. qui scribarum hic error ibid. an ab uxoribus daretur viris 18, 61. divortium & repudium differunt 3, 64. divortia non præcepta lege Mosis 65, 14. divortii lex antiquata 64, 44. divortii libellus cur concessus 129, 31. divortii causa 477, 57. divortia tolerata 476, 44
Δοκεῖν & δόξα 132, 15. δοκεῖν 487, 67. opponitur εἶναι 566, 48. variæ significationes 9, 64. peculiaris significatio 481, 36. δοκοῦνται 739, 32. δοχὴ epulum 172, 4. Docitæ Hæretici 132, 16
Δοκιμάζειν 615, 14. τὸ δοκιμάζειν peculiaris significatio 385, 61. δοκιμὴ 402, 76. distinguitur à δοκίμιον 692, 20. δόκιμοι & ἀδόκιμοι opponuntur 492, 39
Docere idem ac donorum facere participem 302, 18. docti a Deo 251, 52. doctorem vocari quomodo prohibeat Christus 76, 17. doctores qui audiendi 265, 54. doctores 76, 48. Antiochiæ 333, 28. doctrina cum signis conjungenda 149, 28. doctrina Christi 255, 40. doctrina vera salutis 265, 51. doctrinæ Apostolicæ nihil adjectum 277. 4, & seq. doctores multos esse quomodo prohibeat Jacobus 697, 75. doctores percontari in Judaicis synagogis licuit privatis assidentibus, non docere 503, 47. doctores qui & quod eorum officium 582, 36. doctores posse quotidie aliquid discere 730, 16. doctrina quid significat 443, 55. doctrina diversa quæ dicatur 626, 16. doctrinæ puritas gemmis comparatur 465, 1. doctrinæ veræ norma 733, 16
Δόγματα pro ritibus 607, 37. δογματίζεσθαι 609, 53. δόγμα pro traditionibus 607, 38
Dolores mortis quibus solutus Christus 300, 49.
Δῶμα, & domus, & pars 37, 8. domatim fractus panis 303, 43. domatim docuerunt Apostoli 312, 40. domus Assaraci 54, 59. domus Christi

sti 103, 40. 128, 29. domûs appellatio 153, 42. domus pro domesticis 35, 46. domus Israel pro Gente 54, 56. domus Zachæi filia Abrahæ 206, 53. Domum venisse Jesus quomodo dicatur 33, 43. domum Apostoli communem elegerunt ab afscensione Christi 296, 24. domum construendarum ratio 141, 22. domestici fidei 567, 33. domûs pars Moses 661, 37. domus Davidis pro Ecclesia 749, 12. domui Ecclesia comparatur 661, 38. domi manere mulieres oportere 649, 35
Dominicus dies 356, 49. dominicæ diei cœtus 746, 43. dominica in albis 559, 20. dominicus dies quomodo constitutus 512, 27
Dominatio Ecclesiastica prohibita 215, 42. domini dicti Cæsares 369, 33. Dominus ore Prophetarum locutus 7, 14. Dominus gloriæ crucifixus 236, 10. 462, 11. Dominum vocat Maria cadaver Christi 290, 9. Dominatum despicere 720, 47. 742, 12. Dominus 708, 32. Dominus Jesus cur 402, 31. Domini & ministrorum antithesis 494, 60. à Domino accepisse cœnæ institutionem Paulus quomodo se dicat 493, 17. in Domino esse 491, 39. in Domino gloriari 460, 52. in Domino ut Domino serviendum Dominis 589, 5. nubere in Domino 481, 30
Dona Dei 211, 17. 238, 15. ἀμεταμέλητα 9, 6. 278, 51. 673, 7. dona bona 26, 35. dona & munera differunt 17, 50. dona Dei evanida in reprobis 46, 18. non occultanda 49, 14. dona Dei Spiritus vocantur 184, 36. δόναι & πνευματικά 194, 22. donum Christi 581, 38. donum Dei instar flammæ 641, 14. dona pro oblationibus 665, 36. dona spiritualia à quo proficiscantur 494, 49. donorum Dei imparitas 468, 12. donorum usus, ἐνεργήματα 495, 8. donorum distinctiones 494, 39. donorum Dei in nobis facultas 403, 45
Donaria 211, 30
Donatistæ 731, 17. eorum error 587, 49
דור Dor, quid significet 39, 36
Δωρεὰν 279, 17. δωρεὰν Christus quomodo dicatur mortuus 553, 16
Dormire mortua quomodo dicatur 33, 23
Dormientes pro mortuis capiuntur 619, 37
Δῶρον pro munere 17, 49. δώρημα Θεοῦ & χάρισμα differunt 406, 71
Dorsiani 73, 18
Δόσις & δώρημα 693, 31
Δουλεία sub se λατρείαν comprehendit 13, 31. δουλεύειν quid 444, 19
Δόξα opinio & gloria 22, 40. δοξάζεσθαι pro πιστεύεσθαι ibid.
Δραστεύειν quid sit 466, 14
Drachma 165, 33. duplex 138, 3. drachmarum usus 138, 24
Δρέπανον pro messoribus 111, 4
Druides 384, 72
Drusilla 367, 48
Duarum in Christo naturarum ἀντίδοσις 379, 11
Dubius 52, 27. dubitatio cum fide non est 734, 27
Ducenti denarii 117, 49
Ductores qui & Episcopi 691, 47
Duliæ & latriæ voces 585, 36
Duo duo 114, 44. duo una caro 64, 59. duobus dominis servire 24, 58
Duplex doni linguarum abusus apud Corinthios 520, 43
Δύναμις 71, 14. 544, 11. quid 452, 54. δύναμις & ἰσχύς differunt 98, 55. 107, 53. δύναμις pro miraculo 114, 32. δύναμις Eliæ 152, 43. δύναμις pro potestate edendi prodigia 378, 59. 624, 2. δυνάμεις 27, 6. 114, 36
Duumviri in Coloniis 345, 10
Δύειν & καταδύειν 102, 25
Dynastæ 156, 23
Δύνασθαι pro velle 261, 28

E

EA hem particula 103, 16. 170, 6
Ἐὰν μὴ 131, 44. variè convertitur 552, 71. ἐὰν pro ὅταν 275, 36. ἐὰν pro ἐπειδὰν 730, 56
Eandem escam quam vocet Paulus 486, 45
Ἐκ & ἀπὸ sæpe permutantur 16, 36. 19, 69. ἐκ pro διὰ 555, 24. pro ἕνεκα 440, 56. ἐκ πίστεως 118, 40
Ἐκβάλλειν 101, 32
Ἐκκακεῖν quid sit 204, 7. 579, 26
Ecclesia 57, 62. 109, 11. vera quæ 265, 55. 382, 23. ecclesia ædificio comparatur 323, 32. ecclesia de Judæis dicta 62, 61. ecclesia acquisita Dei sanguine 358, 4. ecclesiæ dicere 62, 26. ad ecclesiam totam an singula referenda 62, 43. ecclesiastica dominatio 286, 4. ecclesiasticæ administrationis voces unde soleant transferri 297, 31. ecclesiasticæ censuræ 63, 1 ecclesiastici ministerii functio 215, 5. ecclesiasticum munus non idem quod civile 68, 27. ecclesiæ præscriptio 624, 22. ecclesia complementum Christi 574, 27. ecclesia domus Dei 481, 63. columna veritatis 632, 73. ecclesia Israelitica sub lege 560, 2. ecclesia semper aliqua fuit 557, 35. Pontificia qualis 632, 14. ecclesia in Christo adoptata familia Dei 579, 54. ecclesia magistratûs gladio non exarmanda 536, 45. ecclesia unus Christus 496, 54. ecclesia à Presbyterio gubernata 620, 22. ecclesiæ autoritas 632, 83. caput Christus 574, 20. ejus partium distributio 590, 37. ecclesiæ cœtus totus an conveneritin judiciis ecclesiasticis 470, 8. ecclesiæ nomen quibusdam personis malè alligatur 587, 10. ecclesiæ nomine non tantùm parietes intelliguntur 500, 36. ecclesiam destruentia 537, 3. ecclesiæ veræ norma 733, 16. per ecclesiam Angelis sapientia Dei innotescit 579, 30. ecclesiam sanctificat Christus 587, 24. ecclesiastica judicia 469, 19. ministeria 443, 41. ecclesiastici muneris à civili distinctio 620, 34
Ἐκγαμίζειν 74, 40
Ἐκδημεῖν ἀπὸ κυρίου peregrè abesse à Domino 526, 3. ἐκδημεῖν ἐκ τοῦ σώματος, abesse ex corpore ibid.
Ἔχειν 54, 46. pro δύνασθαι 16, 63. 532, 50. ἔχεται pro ἔχει 21, 40
Ἐκλελυμένοι dissipati 34, 4
Ἐκλύεσθαι 122, 34
Ἐκδέχειν 243, 1
Ἐκκόπτειν de quibus dicatur 509, 10
Ἐκπλήττεσθαι percelli 28, 17
Ἔκφοβοι 126, 21
Ἔκστασις 113, 40. 326, 25
Ἐκτενὲς 370, 12
Edere apposita discipuli jussi 186, 8. edere panem 52, 55. 119, 12. edere olera quid 448, 3
Effulgentia gloriæ patris filius 654, 56
Ἔλεγχος quid propriè 369, 31
Ἐδωλόθυτον pro εἰδωλίων 393, 9
Ἐγείρειν variæ significationes 30, 4. ἐγείρεσθαι 111, 12
Ἐγνώκαμεν pro ἔγνωμεν usurpatum 531, 11
אהיה vox Hebræa quid significet 745, 30
Εἰ in subjectione positum 134, 1. pro μὴν 42, 13. pro ὅτι 147, 32. 370, 28. 371, 35. εἰ μὴ pro sed 42, 7. εἰ μὴ pro ἀλλὰ 547, 23. 753, 31. εἰ pro cùm 404, 21. pro ἐπεὶ 307, 3
Ejecti foràs à Christo 181, 13
Εἰκόνα quid vocant Græci 679, 33
Εἶπεν pro ἐκέλευσε 420, 55
Εἶπε pro jussit 132, 20
Εἰς pro ἐν 8, 18. 17, 26. 50, 27. 100, 60. 101, 38. 307, 10. τὸ εἰς nova constructio 400, 41. εἰς & πρὸς eodem sensu usurpantur 10, 17. εἰς pro περὶ 25, 36. pro πρὸς 54, 55. 346, 16. εἰς τέλος 204, 29. εἰς pro de 543 28
Εἷς pro τὶς 171, 3
Ejulatûs & fletûs discrimen 7, 23
Ἐλαιῶνος 118, 26
Electi Dei in arcano 178, 31. nunquam perituri 45, 50. electio æterna 283, 12. ejusdem declaratio ibid. electio confirmanda 278, 55. electorum salus immota 278, 48. electio pastorum 340, 9. electæ nomen an proprium an commune 738, 29. electi in Christo 568, 36. electi unde sæpe vocentur 386, 34. non sunt περίεργοι 722, 7. de electorum electione 424, 51. electis datur fides 695, 12. electio ante jacta mundi fundamenta 648, 25. ejus fons 624, 35. fidei proponitur 695, 13. firma 564, 11. quomodo ab ea excidere quidam dicantur ibid. quomodo differt à prædestinatione 571, 31. quando fit re ipsâ 644, 19. quotidie confirmanda 719, 8. ejus doctrinam iter ad Epicurismum mentiuntur adversarii 634, 7. nititur æterno proposito 568, 28. ejus finis 568, 50. 702, 21. firmitas 486, 4. 633, 37. causas ubi pater quæsierit 571, 14. certioratio unde petenda 614, 38. electionis divinæ causæ in Deo 615, 17. fundamentum 580, 13. electionis & reprobationis discrimen tollentes 727, 3. electionem firmam efficere 719, 7. de primaria tum electionis tum reprobationis causa 436, 62. causa electionis primaria 429, 71. causæ electionis 570, 36. eligere in Christo 571, 26
Eleemosyna quid 22, 10. eleemosynæ afscendere in memoriam quomodo dicantur 325, 45. eleemosynis peccata redimere 189, 20. eleemosynæ quando in ecclesia collatæ 512, 18
Elementa mundi 606, 24. egena 560, 67. elementa mundi quæ vocet Paulus 560, 17
Elias 96, 7. venturus 39, 22. Elias & Moses Christo colloquentes 59, 20. Elias venturus ante Christum 59, 26. Eliæ prophetia de mundi ætate 140, 20. Eliæ reditus exspectatus à Judæis 230, 4. Elias tertio anno missus ad Achabum 169, 20
Elisabeth cognata Mariæ 151, 26. Elisabeth occultans se 153, 24. Elisabethæ reginæ Angliæ laus 504, 7
Ἑλληνισταὶ 306, 3. Ἑλληνισταὶ & Ἕλληνες differunt 312, 50. Ἑλληνισταὶ qui dicti sunt 325, 1. pro προσηλύτοις 331, 33
Ellipsis 105, 41. 110, 32. ellipses Hebræis familiares 13, 36. 67, 24. 464, 33. ellipsis particulæ 145, 30. ellipseωs exemplum 52, 47
Elogia damnatorum 287, 39
Elohim de uno vero Deo dici 656, 49. pro Angelis & pro regibus 656, 14
Eloquia Dei 391, 32. Judæis commissa 391, 60
Elymais Persidis pars 334, 31
Elymas id est, magus 334, 28. obsistit Apostolis 334, 6
Emanans à Patre spiritus 279, 28
Emmanuel Tremellius 87, 26
Ἐμβατεύοντες, omnes homines 384, 49
Ἐμβριμᾶσθαι quid significet 33, 18
Ἐμβριμεῖσθαι 141, 4
Eminentes 369, 30
Emisit Deus filium 560, 38. emissus Christus in desertum 101, 36
Emmanuel Christus 4, 35
Emmor τοῦ Συχὲμ 316, 5
Emortuus Abraham dicitur 684, 39
Ἐμφανίζειν 277, 17. forense verbum 364, 7
Ἐμπαίζειν 76, 66. 238, 39
Empyrei cœli nulla in sacris mentio 543, 39
Ἐν particula 84, 10. abundans 11, 19. 128, 1. 240, 35. ἐν & ἀπὸ differunt 223, 29. idem quod διὰ 225, 40. ἐν particulæ vis 298, 23. 546, 13. præpositioni על respondet 37, 31. pro cum 25, 33. pro εἰς 101, 37. 152, 61. 408, 72. 584, 26. 590, 23. pro inter vel apud 9, 75. 56, 53. pro per 15, 25. 19, 44. 26, 46. 36, 23. 43, 9. pro σὺν 58, 50. 152, 40. 170, 8. 290, 7. 304, 12. 358, 15. 453, 38. 588, 36. 642, 16. quomodo vertatur 519, 23. ἐν id est, ב 566, 13. pro σὺν & pro διὰ 378, 57. ἐν ἐμοὶ mihi 549, 8. ἐν σαρκὶ esse, quid vocet Apostolus 615, 40. ἐν προσώπῳ Χριστοῦ quomodo intelligatur 518, 23. ἐν pro τί 377, 20. ἵνα pro τινὰ 71, 24
Enallages exempla 85, 27. enallage appellativi pro adjectivo apud Hebræos 426, 23. Græcis usitata 466, 63. Hebræis familiaris 541, 40
Encænia 267, 3
Ἐνδημεῖν ἐν τῷ σώματι, versari in corpore 526, 1
Ἕνεκα variè reddi 15, 14
Ἐνέχειν 116, 15. 191, 15
Ἐνεργούμενοι qui olim dicti 14, 56. 29, 36. ἐνεργήματα 495, 4. ἐνεργημάτων & διακονίας discrimen 495, 12
Ἔνι pro ἔνεστι 694, 6
Enochi fides 684, 4. vaticinum 743, 14
Ἐνεχυριάζειν quid sit 16, 49
Τὰ ἐνόντα 189, 50
Ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ 549, 35
Ἔντιμος pro τίμιος 175, 24
Ἐντολαὶ præcepta 151, 56. ἐντολὴ doctrina resipiscentiæ & remissionis peccatorum 722, 37
Ἐντὸς 203, 30
Enthusiasmus prophetarum 746, 15. enthusiastæ 540, 32
Ἐντρέπεσθαι 135, 12
Ἕως ἂν pro πρὶν ἢ 36, 23. ἕως de quo tempore dicatur 4, 24. ἕως ἢ pro dum 52, 35. ἕως pro ὅπως 111, 27. ἕως ὅτου pro interim dum 18, 7
Ἑορτὴ 608, 7
Ἐπ' εὐλογίαις hic triplex Hebraismus 535, 20
Ἐπαγγελία pro ἀπαγγελία 364, 19. ἐπαγγελία quid notet 555, 46. ἐπαγγέλλεσθαι 640, 39
Ἐπαναγαγεῖν 170, 32
Epaphroditus legatus Philippensium 597, 23
Ἐπενδύτης quid sit 292, 1
Ἐπέχειν 197, 29. pro προσέχειν 635, 30. ἐπέχειν varias habet significationes 596, 24
Ἐπέρχεσθαι & εἰσέρχεσθαι 154, 32
Ἐπεὶ particulæ vis 411, 10
Ἐπεισάκτη Græcis quid 672, 52. ἐπεισαγωγὴ ibid.
ἐπερώτημα 681, 21
ἐφ' ἑαυτὸν 188, 28. ἐφ' ᾧ 90, 39
ἐφάπαξ quid significet 411, 40
Ephesiæ literæ 352, 51. 354, 25. Ephesus Asiæ metropolis 356, 35. Ephesi biennium docuit Paulus 626, 45. ἐφέσια γράμματα 626 22. Ephesina ecclesia cur à Paulo Timotheo commendata 626, 1
ἐφημερία 151, 14
ἐφιστάναι 160, 60
Ephraim 270, 3
ἐπιτιμάζειν quid & unde 21, 20
Ἐπὶ cum tertio casu 117, 32. ἐπὶ 98, 50. ἐπὶ pro de 126, 46. ἐπὶ γῆς pro ἐν τῇ γῇ 24, 17. ἐπὶ idem quod διὰ 305, 48. pro κατὰ 171, 9. 188, 29. pro coram 139, 2. pro πρὸς 186, 18. redundat 483, 17. ἐπὶ pro instrumentali causa 436, 1
Ἐπιβάλλειν pro ἐμβάλλειν 32, 1. ἐπιβάλλειν cum impetu projicere 111, 29
Ἐπίβλημα ῥάκους quid 32, 4
Epicureorum vera descriptio 722, 35
Ἐπιζητεῖν 170, 25
Ἐπιχειρεῖν 218, 21
Ἐπιδημοῦντες 55, 7
Ἐπιδιδόναι quid notet 26, 32
Ἐπιλαμβάνεσθαι 74, 14
Ἐπιγινώσκειν quid sit 515, 54
Ἐπιλαμβάνεσθαι carpere 209, 17. 210, 11
Epimenides propheta cur dictus 649, 13
Ἐπίνοια pro vafro commento 320, 49
Ἐπιούσιον quid significet 19, 1
Ἐπιούσιος 23, 3
Epiphanii locus de spiritu S. 154, 34. de Christi conceptione 154, 50. Epiphanii locus mendosus 262, 9. Epiphanius de imaginibus in sacris 738, 7
Ἐπιφανείας vox 623, 44. 642, 12. Ἐπιφάνεια de

adventu Christi 650, 42
ἐπιποθεῖν 700, 37
ἐπισκέπτεσθαι 313, 18
Episcopatus humanus 297, 14. episcopatus pro functione 297, 26. ἐπισκοπὴ 208, 42. in episcopo quæ virtutes requirantur 631, 35. episcopi qui 590, 43. episcoporum ambitio 472, 19 appellatio qualis olim 590, 51. episcopalis gradus 621, 2. episcopatum appetere 631, 6. episcopatûs nomen 631. 4
Ἐπισπασμὸς 182, 40
Ἐπιστάτης 170, 30
Epistola ad Thessalon. unde missa 621, 11. ad Hebr. quando scripta 682, 28. sitne Pauli 654, 1. non esse Pauli unde videri possit 691, 39. epistolæ ad Hebræos olim repudiatæ occasio 668, 7. epistola Petri quibus inscripta 707, 16. epistolæ Joannis inscriptio 725, 1. epistolam 2. Petri esse Petri 719, 40. epistolæ Apostolicæ quibus missæ 620, 66. epistolæ Pauli 567, 45. epistolarum Pauli ἐπιγραφὴ 641, 3
Epitheton pro substantivo ponitur apud Hebræos 721, 46
ἐπιθυμία quid apud Paulum 415, 51. quid 646, 24
ἐπιτρέπειν 370, 45. ἐπίτροπος quis 370, 38
ἐπιφάνεια crimus quomodo 511, 29
ἐπίπλα pro ἐπιπλάκις 63, 22
Erasmi de juramento opinio suspecta 19, 31. reprehensio 275, 56. Erasmus ab Origene deceptus 406, 2. de his vocibus, *in forma Dei*, malè sentit 594. 17, & seq. testimonia Deitatis leviter transit 650, 61. ejus interpretatio de Sina 562, 79
Erat docens, periphrasis Hebrææ vis 28, 1. erat, est, & venturus est 750, 7
Ἔρχεσθαι pro εἶναι 164, 11. 220, 34. 376, 40. ἔρχεται 110, 21. ἐρχόμενος 70, 28. pro ἐσόμενος 545, 4
ἐργάζεσθαι 83, 22. 207, 28. 249, 20
Eremitæ 8, 63
ἑρμηνεία 229, 30
ἐρωτᾷν 54, 45
ἐρωτῶν vox latè patet 326, 24
Error Gentium 385, 57
Erudita Pauli distributio instrumentorum musicorum 500, 13. erudiri à Domino 494, 16
οἱ ἐξ ἐριθείας 389, 2
Esavus reprobatus 688, 10
ἔσχατον 18, 18
Esca pro solido alimento 464, 26. escæ ventri destinatæ 474, 43. escam spiritualem omnes Judæi ederunt 486, 32
Esras scriba 50, 25
Esse angelorum & aliarum rerum creatarum 245, 19. esse in felle 320, 34. in Patre vel in filio 268, 3. esse pro fieri 64, 17. 165, 8. esse pro reipsa esse comperiri 21, 28. est pro significat 48, 31. verbi vis 88. 50. esse aliquid quomodo dicantur ministri 464, 27. Essentiæ divinæ transfusio imaginaria 718, 19. ἐστιν ἀλήθεια 540, 31.
ἔσται pro ἐστὶν 132, 24
ἑστηκέναι pro εἶναι 165, 20. ἑστηκέναι opponitur τῷ πεσεῖν 322, 54
Non esuriturus qui ad Christum venit 250, 2. ἔτερος ἀντὶ τοῦ πλησίου 446, 41. ἑτεροδιδασκαλεῖν 626, 11
Et factum est, Hebraicum dicendi genus 28, 5
ἑταῖρος 67, 38
ἐθελοθρησκεία 727, 26
Ethnici quid in sacris 22, 56. ethnicus quis 63, 8
ἔτι particula 152, 4. ejus trajectio 403, 33
Evangelicæ functionis amplitudo 149, 23. evangelistarum ordo 99, 52. evangelium quid 1, 1. quomodo secundùm Matth. dicatur 1, 14. evangelium Matth. quâ linguâ scriptum 4, 47. evangelium Regni 14, 52. 79, 43. evangelium & evangelizare 38, 21. evangelium Domini 85, 30. ἄγγελον 295, 29. sermo salutis 357, 43. evangelii lucem suffocantium conditio 45, 37. evangelii fulgor 80, 48. cui apertum ibid. evangelio quando locus 153, 3. evangelii vera interpretatio 293, 50. evangelium 547, 44. 725, 34. arcanum 462, 5. Dei 378, 31. gratuitum 485, 10. Filii Dei 381, 4. evangelium lex fidei 396, 4. potentia Dei 488, 18. evangelium præputii 550, 61. evangelium pro ipsa prædicatione 596, 58. 614, 47. evangelium in quibus efficax 614, 51. evangelium spiritus dicitur 520, 53. evangelium toti mundo prædicatum 604, 29. evangelii tradendi ratio divina 462, 63. ejus distinctio Origenica 378, 40. ejus lux arguit mundum de peccato 383, 29. evangelii & legis discrimen 727, 50. evangelii prædicatio stulta dicitur ab Apostolo 460, 7. ex evangelio vivere 484, 32. evangelii vis quæ 521, 29. evangelio cur nomen ἐπιγνώσεως tribuatur 727, 48. evangelicæ doctrinæ descriptio 573, 26. evangelicæ prædicationis excellentia 461, 52. evangelici fœderis conditio ante Christi adventum 563, 30. evangelici ministerii efficacitas 391, 9. evangelistæ qui & quod eorum officium 582. 28. evangelizandi verbum 554, 50. evangelizare 382, 24. evangelizatum nobis sicut veteribus 662, 53
Eucharistia 488, 32. εὐχάριστος quis propriè 612, 57
Εὐδοκία 41, 5. 161. 16, & seq. 548, 54. 571, 60. de reprobatione dicitur 41, 1. εὐδοκεῖν quid sit 11, 56. 453, 33. 544, 32. quomodo de Deo dicatur Christi respectu 11, 63. εὐδοκίας ἀγαθωσύνη 622. 15, 19
εὐγενὴς de virtute dicitur 347, 6
εὐλαβὴς 162, 24
εὐλογεῖν pro εὐχαριστεῖν 117, 50. 182, 20. εὐλογεῖν & καταρᾶσθαι opposita εὐλογεῖν idem quod ἁγιάζειν 488, 2. εὐλογία quid 455, 31. εὐλογία 535, 2
Eundi verbi usus 32, 22
εὐνοεῖν & συννοεῖν 17, 69
Eunuchi 321, 35. Eunuchus 65, 45
εὐοδοῦσθαι quomodo accipiatur 512, 57
εὐψυχεῖν & θαῤῥεῖν 596, 49
εὐπερίστατος ἁμαρτία 687, 30
εὑρεῖσθαι 153, 60
εὑρίσκειν 58, 26. 231, 33. 397, 33
Euroclydon ventus 374, 7
Eusebius hallucinatus 311, 28
εὐθὺ 230, 16
εὐτραπίζεσθαι 72, 27
εὐτραπελία quale vitium 585, 38
Eutyches 236, 20. Eutychiani 244, 14. 306, 14. nostri seculi 99, 3. scripturam depravarunt 146, 23. Eutychiani hujus temporis 239, 4. refelluntur 278, 24
Exauditus filius à patre 666, 20
Excandescentia 585, 9
Excidere à gratia quomodo quidam dicantur 564, 12
Excitatus minus quàm experrectus 4, 6. excitare pro creare 430, 1
Excommunicatio minor 173, 36. excommunicationis species 264, 24. finis 470, 21. 629, 51. excommunicationis jus penès quos 469, 59
Excludendi verbum 561, 23
Ἐξέγειρεν verbi significatio 430, 2
Exemplare 3, 14
Exercitus cœlestes 160, 51. 317, 37
ἐξέρχεσθαι 122, 36
Exhibitionis Christi modus 277, 21
ἐξῆλθεν 124, 23
ἐξηγεῖσθαι 229, 22
Exire pro venire 287, 16
ἐξίστασθαι 43, 1. 108, 23. 118, 48. 320, 18. ἐξιστάναι 104, 33. 113, 39
Existimo, puto & reor quî differant 422, 51
Exitum Christi dicunt Moses & Elias 183, 7
Exlex Antichristus 623, 24
ἐξομολογεῖν 213, 40. ἐξομολογεῖσθαι 40, 43. ἐξομολόγησις & ἐξαγόρευσις differunt 9, 6
Exorcistæ 92, 25. 354, 13. Judæi 43, 38. ἐξορκίζειν 92, 18
Exornandi ministerii ratio 438, 23
Exortus est sol 693, 13
ἐξουσία potestas sive autoritas 28, 4. ἐξουσία & δύναμις differunt 98, 58. ἐξουσία 71, 16. 102, 54. 107, 56. 167, 10. 216, 44. ἐξουσία pro ἀξίωσις 226, 45. ἐξουσία Deo propria 266, 50. ἐξουσία quid 433, 54. ἐξουσίαι quid 445, 48
Experimentum fidei cum experimento auri confertur 703, 7
Explicare librum 168, 21
Explorare se debet quisquam ad cœnam venturus 493, 36. exploratio pro rebus adversis 693, 26
Expurgare 120, 52
Exsecratio pro exsecrabilis 555, 33. exsecratio pro nobis factus Christus ibid.
Exspoliata imperia 607, 15
Exsuscitare Dei donum 641, 14
Exteri 109, 14
Externus homo quis 524, 35
Extra in exceptione positum 19, 8. extra Christum qui sunt vi divinâ resurgunt, sed ex maledictionis formula 506, 22
Ezras an Scribarum autor 5, 57

FAber vocatus Christus 114, 47
Fabulari & confabulari 220, 47. fabulæ arte compositæ 719, 32. fabulæ pro curiosis speculationibus 626, 21. pro falsis doctrinis 646, 29
Faces in mundo fideles 595, 58
Faciendi verbum ad statum refertur 303, 5. facio 122, 25. factus Christus quomodo dicatur ex semine Davidis 378, 60. fecit pro constituit 107, 28
Facies 56, 22. faciem dirigere aliquò 184, 33. in facie 526, 47
Facultas pro peritia 83, 15
Famelici 156, 44
Fastus vitæ 728, 6
Fel amaritudinis 320, 55
Felix Præses Judææ 366, 1
Felicitas hominum qua in re consistit 726, 22
Φέρειν & ἄγειν 121, 41
Fermenti expertes esse fideles oportet 470, 52. 471, 5
Fervere 749, 23
Festi Paschæ translatio 85, 43. festum azymorum 85, 5
Festus Judæis gratificari studet 367, 60. cur judicii locum Paulum mutare voluit 368, 14
Ficûs parabola 81, 17. ficus à Christo maledicta 134, 12
Fides 77, 47. 88, 64. 313, 41. fideles qui 328, 46. fides pro doctrina 354, 24. 447, 30. 627, 37. 633, 35. 634, 85. 741, 22. à fiducia distinguenda 25, 54. 50, 27. 401, 11. 579, 21. ex fructibus censetur 44, 14. fides vera donum ἀμεταμέλητον 45, 49. ad fidem iter 72, 17. fidem habenti omnia possibilia 127, 20. fides Dei 134, 17. 211, 18. 391, 53. fides malè infantibus tribuitur 149, 36. fidem non esse opus 249, 18. fidei implicitæ commentum 251, 8. fides electorum nunquam excidit 250, 31. fides à confidentia distinguitur 251, 54. 435, 11. fides vera 283, 48. fidei exemplum 289, 59. fides in nomen Christi 305, 36. fides nominis 305, 51. pro doctrina Evangelica 313, 35. fides causa instrumentalis 341, 20. fides omnibus oblata, non est omnium 350, 36. fides quid unde, quæ ejus vis 462, 40. fides Christi 552, 25. electorum 647, 43. Dei gratuitum donum 734, 24. fides justificans 382, 3. ejus objectum 382, 22. fides temporaria 634, 18. fides ὑπόστασις 683, 6. fides implicita 382, 24. fides variè sumitur 696, 32. fides miraculorum 498, 18. fides pro Dei cognitione 443, 17. fides Romanorum 380, 32. fides testimonium electionis 624. 11, 35. fides, de speciali fide miraculorum 495, 50. fides sine operibus perfecta quomodo dicatur 697. 35, & seq. per charitatem operans 564, 28. pro fidelitate 650, 10. dilectioni præponitur 695, 13. pro re credita 553, 47. quomodo justificet 397, 40. fides Domini non habetur cum acceptione personarum 694, 58. gignit πληροφορίαν 463, 23. fides una suis gradibus perficitur 382, 81. fidei nomen 380, 4. vox 549, 40. fidei justificantis à Dæmonum fide discrimen 435, 5. fidei descriptio elegans 401, 7. fidei & incredulitatis ἀντίθεσις 433, 5. fidei πληροφορία 681, 42. fidei ab effectis descriptio 683, 36. scopus 397, 55. effecta 382, 52. opus 622, 10. per fidem vivere 552, 68. quid sit 382, 72. fidem esse donum 552, 74. fidem in Abrahamo perfectam facit Origenes 397, 70. 400, 55. fidem habere gloriam apud Deum docet Origenes 397, 44. fide justificati 401, 60. fides vincit mundum 735, 14. in fide filius 626, 4. ex fide esse 555, 6. ex fide Jesu esse 395, 62. sine fide impossibile placere Deo 691, 35. fide unâ nos justificari 393, 52. à fide desciscere 633, 34. an electi possint 729, 19. fidelis Deus 457, 29. 620, 57. fidelis & justus 726, 11. fideline liceat coram magistratu jure experiri 471, 59. fideles oblatio Domini 513, 28. fiducia fidei comes 382, 52. fiducia fidelium 734, 11
Fidus dispensator 467, 7. fidus Deus duplici ratione dicitur 467, 9. fidus sermo 648, 47
Filia pro ex posteritate 151, 25. filiæ Hierusalem 219, 8. filiarum nomen Hebræis 69, 23. filiationis donum 226, 43. filii vocabulum 70, 16. filius Dei Christus 59, 39. 97, 10. filius patris Character 224, 56. filius quâ ratione λόγος dicatur 223, 60. quomodo à patre distinguitur 224, 36. filius hominis 245, 50. descendit è cœlo 236, 49. 253, 35. filius hominis quomodo vocatus Christus 29, 47. filius consolationis 309, 4. filius in sinu Patris 229, 10. filius Dei Christus à Satana dicitur 168, 4. filius Dei, idem δίκαιος dictus 12, 64. filius Abrahami Christus 1, 17. 661. 15. filius Abrahæ 206, 41. pacis 185, 28. est in cœlo 236. 58, & seq. exponit quæ Dei sunt 229, 21. à seipso quomodo nihil facit 243, 35. filius Mariæ Christus 4, 38. filius Dei subjectus hominibus judicio 287, 1. filius verè Jehova 225, 38. ut homo quomodo in se habeat vitam 245, 61. filium esse in Patre 268, 3. filii missio alia quàm Apostolorum 283, 30. filius vivificat quos vult 244, 40. filius Dei non cognitus à Satana ut ὁμοούσιος 12, 1. filius gehennæ 77, 28. perditionis 283, 23. 622, 46. filiorum nomen 60, 49. filiorum Dei appellatio 12, 63. quid contineat 1, 29. filiorum nomen quo significatu apud Hebræos usurpetur 29, 6. filii thalami qui dicuntur 32, 49 105, 29. filii regni 29. 1, 13. filii illius mali qui 48, 60. filii iræ 185, 30. filii resurrectionis 210, 30. filii pro generis 166, 21. filii hujus seculi 200, 22. 210, 21. filii hominum 108, 51. prophetarum 306, 44. filiorum Dei υἱοθεσία 213, 3. filiam servare patri quomodo turpe 480, 60. filius Davidis Christus 643. 2. filio hominis similis 746, 31. filius Dei, Deus 655, 72. filius Dei, & filius à patre 378, 53. filius causa rerum cum patre 482, 40. filius Dei, propheta 654, 57. rex ac Dominus 654. 44. æternus pontifex 655, 35. filius Dei Christus, esse Deus convincitur ex resurrectione 379, 16. filius tradito patri regno non desinet regnare 506, 47. filius Dei speculum quomodo dicatur 522, 25. filii Dei spiritu Dei aguntur 726, 26. filii contumaciæ 575, 15. filius Dei summus Propheta 654, 39. filius in fide 626, 4. filii vera Deitas 670, 15. filii persona à patris persona discernitur 379, 28. filii Abrahami spiritualiter noscuntur 563, 20. filii iræ omnes natura

turâ 393,43. 575,41. 576,5. filium Dei esse tantùm humanæ naturæ respectu voluit Servetus 602,39. filium negans non novit Deum 726,34. in filio quomodo Deus locutus 654,57. filii Angeli 655,73. filii carnis qui 427,85. filii promissionis qui 428,3. filii lucis 586,21. filii Dei diminutio 660,15. filii ab æterno destinati adoptioni 560,1. filiorum appellatio 372,25. filiolos vocat Galatas Paulus 562,31. filiorum Dei Character 567,36. filios gignere ministri dicuntur 694,25
Finis seculorum 487,57. finis pro mercede 412,33. 540,53. finis nomen ambiguum 434,34. finis Apostolici muneris 647,49
Flagellatus Christus à Pilato 94,14. flagellatus bis Christus 145,24. flagellis teneri 106,47
Flamma ignis pro igne flammæ 317,11
Flevit Christus 208,15
in Fluxione esse 113,3
Fœdus unum 89,5. ejus appellatio 88,60. fœdus Evangelii melius priore 672,1. fœdus ἐμπεπτον quod 674,30. fœderis novi ratio quæ 680,7. fœdera cur vocet Paulus 576,64
Felix Paulum ampliat 367,49
Fœminis ex legibus nonnullorum populorum jus regnandi tributum 504,3
Fœnerari quomodo permissum 65,6. fœneratio 83,31. fœneratoriæ pactiones 174,36
Fontes aquâ carentes 722,2
Forâs Christus expulsus 265,7. foribus clausis Christus ingressus 291,6
In forma Dei Christus 594,16. formari Christus in nobis quomodo dicatur 562,45. formam servi accepit Christus 594,55
Fornax ignis 49,7
Fornicatio 65,1
Fortè vox repudiata 13,2. in sacris 18,10
Forum quid 765,1
Fractio panis 222,10. pro mutuo convictu 303,44. frangendi panis ritus 55,23. frangere panem 303,38. 357,2. fractio panis in cœna 493,20. frangi corpus Christi quomodo dicatur 493,10
Franciscani 466,51
Frater defuncti uxorem ducturus 74,10. fratres qui 45,50. pro cognatis 50,20. 233,23. fratres & sorores 108,49. fratres Domini 255,21. fratres Christi pro cognatis 296,33. fratres & mater Domini 108,40. fratres suos Christus vocat Apostolos 290,9. fratrum & discipulorum nomina 359,6. fraternitatem diligere 707,32. pro fratre habendus peccator 736,10. fratres vocat Corinthios Paulus 467,47
Fructus regni Dei edere 72,36. fructus ventris 302,45. fructus pro liberis 414,18. fructus justitiæ 591,37. fructus spiritûs 565,50. 586,25. fructus pro eleemosynis 453,30. fructus justitiæ seritur 696,23
Fruitus 453,18
Fucus & pigmenta debent abesse à sacris literis 539,10
Fugere in aliam urbem quid sit 36,42
Fugit pro nescit 723,14
Fulgentius de peccatorum remissione 44,2
Funda 49,5
Fundamentum Apostolorum 577,46
Funerare & sepelire 85,13. funeratum Christi corpus 289,26. funerum pompa apud Judæos 33,16
Fures & latrones 266,33
Furiosi ad agnatos 108,8. furorem divinum sibi tribuit Paulus 526,34
Futura pro imperativis 76,61. futurum indicativi pro imperativo 13,7. 730,2. futurum pro imperativo 20,72. 21,39. 22,29. 132,25. de futuris Isaacus benedixit Jacobum 685,40

GAbbatha 287,16
Gadara 30,38. Gadareni 111,46
Gaius quis 455,42
Galatæ servi 560,37. retrorsum conversi ad elementa 560,56
Galea salutis 590,23
Galilæa gentium 14,6. Galilæa quomodo πέραν Ἰορδάνου 13,43. Galilææ nomine quid intelligatur 257,4. in Galilæam ire jussi Apostoli 282,14. Galilæi 195,4
Galleni locus de Deo creatore 384,44
Gallina 37,78
Gamalielis oratio 312,1
Γαμβρὸς 74,23
Γαμεῖν & γαμίζειν 65,23. 74,34. 481,30
Gangrænæ comparatur falsa doctrina 643,21.
Γὰρ 539,56. particula illativa 594,7. expletiva 2,27. γὰρ pro ἄν 194,36. 322,32
Garrulus appellatus Paulus 347,45
Gaudium Abrahæ 262,23. fidei 593,8. fidelium 620,24. filiorum Dei 600,11. gaudio affici in explorationibus 692,32
Gazæ duæ 321,9. cur Gaza deserta ibid.
Gazophylacium 259,29
Γε particula 188,11
Gehenna ignis 17,33. gehenna quid 17,26
גליל pro confinio 9,14
Gemini 376,32
Gemitus 701,27
Γεμίζειν pro πληροῦν 111,31
Gemmarum voce Paulus doctrinam notat 465,1
Genebrardi de Magis opinio 5,18. Genebrardus de Scribis 5,73
Generationis carnalis & spiritualis discrimen 235,2. generationis vox 1,23. geniti ex Deo fidem habent 734,27. γενεὰ 44,29. 78,20. pro ætate 81,40. pro certa specie hominum 200,29. γενεᾶς appellatio 156,28. genealogia Christi 166,16, & seq. geniti à mulieribus 39,13. genitus & natus 2,11. genitus ex Maria Christus 2,9. γέννημα 89,19. γεννηθὲν 3,47. γεννηθῆναι Christo dupliciter convenit 3,53. γεννητοὶ γυναικῶν 39,17
Gens hominum 350,26. Gentes & Judæi opponuntur 303,9. 380,18. gentium vocatio Petro ignota 303,12. 306,9. gentes expulsæ à conspectu patrum 318,50. gentium vocationis triplex initium 319,44. gentes rogant Apostolos 338,28. gentes 494,41. in carne 576,12. gentes Judæis exæquantur 573,23. in Abrahamo benedicuntur 555,6. faciunt quæ legis sunt 389,51. gentium vocatio 574,60. gentium & Judæorum vinculum 555,36
Gergeseni vel Gadareni 30,29
Gergessa & Gerazi 30,35
Geth-semane 89,52
Γεύεσθαι pro vesci 326,20
Γῆ pro χώρα 33,41. 169,24
Γίνεσθαι 228,5. 248,24. γίνεσθαι pro εἶναι 8,52,21. 21. 101,46. γίνεσθαι pro παραγίνεσθαι 187,9. γίνεσθαι peculiaris usus 615,34
Γίνεσθαι pro advenire 114,4. γίνεσθαι quæ dicantur 224,75. gignendi verbum diversè usurpatum 235,24
Γινώσκειν pro sentire 113,6. γινώσκειν & ἐπιγινώσκειν 385,58. γινώσκειν & γνωρίζειν qui differant 456,14. γινώσκειν pro agnitum comprobare 748,28
Gladius pro belli calamitate 37,42. spiritualis & temporalis 68,35. 258,12. gladium utrumque quo jure sibi Antichristus vindicat 309,38
Γλεῦκος pro vino dulci 299,44
Gloria pro Majestate 25,34. gloria falsæ religionis scopus 255,44. gloria Christi 227,38. quâ cupit glorificari 282,37. data credentibus 283,36. gloria Dei pro Deo glorioso 319,6. 573,10. gloriam Deo dare 333,23. glorificare quid significet 16,2. glorificare 168,2. gloria boni operis 388,68. gloria Dei pro vita æterna 394,61. ad gloriam vocati 717,14. gloriari pro consolare se 693,18. gloriari de Christi cruce 568,7. gloriari in semetipso quid sit & an liceat 566,53. gloriari in spe 402,70. gloriari in hominibus 466,47. gloriatio Pauli 484,43. glorificare Deum ut Deum 384,28. glorificare Deum in corpore 474,48. in spiritu 474,58. gloriosus Dominus 694,60
Γνωρίζειν 161,62
Γνωστὸν Θεοῦ 384,35. Gnostici 543,84
Golgotha 93,15
Γογγυσμῶν 39,39
Grabbatum 104,12
Gradus in Ecclesia nullus inter ministros 467,44. gradum acquirere 632,58
Græci 256,58. 351,22. græca editio 100,4. græca mulier 121,28. græcorum nomen 271,8. græcorum murmur 312,47. græci qui dicantur Paulo 382,35. græci scholiastæ locus de fide 683,8
Γράμμα quomodo vocetur lex cæremonialis 390,51. γραφὴ pro Lege 558,72
Gratiæ pleni sermones 169,15. gratia & merces 174,2. gratia nulla diligentibus diligentes 173,37. gratia pro gratia 229,29. gratia legi opposita 229,1. electis propria 250,30. gratia divina in nobis 335,21. gratia S. Pauli 376,24. gratificari 176,9. Gratiæ vocabulum 380,44. gratia 535,36. pro dono 515,47. gratia superabundavit 408,61. data ab æterno 641,23. pro peculiari beneficio 591,35. gratia à Domino Christo 380,57. cum merito non potest esse 468,14. 553,12. gratia & agnitio junguntur 724,69. gratia & fides cohærent 576,60. gratiæ Dei nomine quid intelligatur 402,63. gratiæ Dei deesse non debemus 718,5. gratia & Apostolatus 379,79. gratia quæ peccata interficiat 407,37. gratia Dei Judæis non incognita 411,22. gratiæ Dei effecta duo 627,53. gratiæ omnia debentur 576,3. gratiæ vitæ cohæredes 709,10. gratìs justificari 394,41. gratìs fieri 279,18. gratuita justificatio non excludit opera 727,30. gratuitum Evangelium 485,10
Grave pretium 85,40. gravia non sunt præcepta Dei 734,27. gravitas quæ ministros decet 649,51. graviter audire 47,7
Gravidæ ex adulterio, aut ex scortatione pœna 3,42. gravidam Mariam Josephus deprehendit 3,2
Gregorii locus de purgatorio 465,20
Grex unus 266,46
Grumi sanguinis 216,25
Gubernationes 497,8
Gustare mortem 58,58. Dei verbum 668,19. gustare quòd Dominus sit bonus 705,44
Gymnastarum diætâ 485,28
Gymnosophistæ 384,65

HAbens & non habens 46,8. 83,37. habentes gratiam, pro grati & accepti 304,6. habitationes multæ in domo patris 275,28
Habitare in aliquo quo sensu usurpetur 529,41. habitare in Christo 727,31. habitare Deum in nobis 727,37
Hæreditas 358,10. Hebr. sors & funis dicitur 538,46. hæreditatis possidendæ conditio, crux 422,36. hæres Dei 560,28. hæres filius 654,47. hæres & hæreditas quid notent 399,21. hæres mundi Abrahamus 399,54
Hæresis vox quid propriè 310,29. hæreticos evellere an magistratibus prohibitum 48,64. hæreticus quis 310,35. hæresis quid 458,5. quomodo à schismate differat ibid. hæreses esse oportet 492,50. unde proficiscantur 719,57. hæretici devitandi 662,11. hæreticorum fraudes 622,39
Hæsitare 182,15
Halleluiah 762,16
Hebionitæ 162,13. Hebion 551,24. 729,4. Hebionis somnium 540,31
Hebræi qui vocati 306,1. 724,26. eorum idiotismus 12,39. Hebrææ quædam voces in Ecclesia receptæ 502,2. ad Hebræos Epistolæ 654,20
Henrici Stephani conjectura 256,60
Herba de quibus dicitur 25,40. herbæ & fœnum differunt 51,11
Hercules 318,5
Hermas autor libri pastoris 454,42
Herodes 73,22. Rex 151,6. Joannem metuebat 50,59. Herodes tres 50,50. Herodes Rex dictus 115,38. Joannem audiens libenter 116,3. in Judæa regnans 159,55. veste splendidâ Christum induit 218,10. manus injicit in Ecclesiam 331,47. quis iste Herodes 331,48. Herodes non dat Deo gloriam 333,23. à vermibus erosus 333,3. Herodis fermentum 73,29. Herodiani 73,34. 123,13. Herodias & filia ejus 116,19
Hieronymus de magis 5,53. de matrimonio 475,14. Hieronymi quæ diligentia 704,46. Hieronymi expositio verborum ἐν ἀρχῇ 551,8. ejus interpretatio reprehenditur 556,31
Hierosolymæ obsidio 139,30. Hierosolyma quando excisa 81,18. Hierusalem civitas David 155,24. Hierosolyma 5,9. 106,59. non agnoscens Messiam 208,33. ἱερουσαλὴμ quæ 563,15
Hilaritas in curandis pauperibus necessaria 444,19
Hilarii de Magis opinio 5,47
Hoc 88,13
Hodie & cras 196,29. hodie dum dicitur 663,13. quamdiu duret 662,53. hodie de æterna generatione filii dicitur 655,57. hodiernus dies quamdiu dicatur 662,52
עולם seculum 23,33. quid significet 656,51
Holocautomata 137,11
Homeri locus de judicio Dei 388,4
Homicida 106,26. Homicidarum tres gradus 17,43
Homo Joannes dictus 226,10. homo homini lupus 36,8. homo perdi quomodo dicatur 106,24. homo pro Judæo 80,34. homo satus 47,25. hominis appellatio 238,29. hominis vox emphaticè dicta 26,17. homines pro gentibus 60,39. hominum vox abundans 133,1. ex hominibus consilium 312,18. hominibus remittere offensas 23,39. homo Christus 629,46. homo Dei 640,13. quis dicatur 645,29. homo peccati 622,29. hominis excellentia ex Psal. 8. 667,5. homo pro ἵτερος 466,62. 493,36. homo Christus cur dicitur 407,15. homo Christus verus Dei filius 660,55. hominis pactio 556,9. hominis non renati facultates ad spiritualia cognoscenda 463,47. hominem fieri oportuisse filium Dei 660,45. cur id oportuerit 660,49. homines omnes impietatis extra Christum rei 387,29. hominum ministerium quomodo nihil esse dicatur 464,27. homini similis 758,11
Honestum quid 54,25. honestatis magistræ mulieres 649,49
Honoris appellatio 53,46. 497,13. 637,27. 709,34. honoris à timore discrimen 446,10. honorandi verbum 635,41. honorabile connubium 690,24. honorare 707,30
Hora nona orationis 304,24. hora pro momento 29,25. pro tempore 176,4. 271,16. horâ tertiâ Christus crucifixus 145,51. horæ canonicæ 22,24
Hortus 284,21
Hosanna 70,41
Hospitium mutare quomodo Apostoli prohibiti 181,33. hospitium eligere prohibiti discipuli 185,6. & mutare 185,33. hospites in terra patres 685,15
Hostes captivi ducti à Christo 581,48. ἀγγεῖα 473,3. ἀγγεῖα pro χρείαν 473,6
Humana Christi natura 227,12. humanitas Christi quid agat in divinis operibus 241,10. humana sapientia Deo stultitia est 433,38. hu-

manæ naturæ cum divinâ unitio 661,16. humanitas Christi 725, 29. humanitatis Christi in edendis miraculis actio 495,39. humano more se loqui Paulus ut dicat 395, 15
Humida lina 49, 17
Humilitas 61, 38. 357, 28. humilitas ancillæ 155, 52
Hymnus 89, 37. hymni quid 612, 18
Hydriæ 232, 31
Hypallage 675, 18. 699, 21. hypallages exempla 317, 11. 573,47. 585,13
Hyperbaton 381, 27
Hypocritæ qui dicantur 22, 19. hypocrisis falsiloquorum 634, 3
Hyssopo circumdata spongia 288,29

'H Particulæ vis 26, 58. pro εἰμὴ 367,46
Jacobus frater Domini lapidatus 319, 17. Jacobus Petro præpositus 54, 43. Jacobus quomodo nos justificari dicit operibus 392,31. cum Paulo conciliatur 696.53, & seq. Jacobi epistola 692, 22. cur repudiata 696, 54. Jacobi fides 685, 40. Jacobus adoravit super extremo baculo 685,49. Jacobi super Esavum præstantia quæ 429,48. à Jacobo venientes 551, 18. Jacobitæ 694, 49
Jactus retis 171, 24
Janitor regni cœlorum 266. 8. janitores 266,14
Jannes & Jambres 645,4
Ἱκανὸς pro digno 44, 10. vel idoneo ibid. ἱκανὸν 132, 34. ἱκανὸς 98, 41. ἱκάνωσεν 602, 39
Iconici pictores 679, 35
ἰδεῖν & βλέπειν differunt 46, 44
Idiomatum communicatio 236, 61
Idiotæ qui 307, 27. 502, 33. ἰδιῶται 540,4
Idoleum quid 482,42. in idoleo epulantes 488,6
Idoli nomen dæmonii tribuitur 33, 36. idolis autoritas quâ ratione acquiratur 304, 47. Idolum nihil esse 481, 63. idololatrarum acumen 385, 27. idololatrarum quomodo meminit Paulus apud Corinth. 471, 27. idolorum nomina 482, 4. ab idolis cavendum 737, 56. idolothytorum usus 489. 23, 44. de idolothytis quæstio 481, 43. idolum aliquid esse 488, 61
ἰδοὺ particulæ vis 3, 79
Jehova cur conversum in Κύριος 45, 8
Jejuni 375, 13. pro impastis 55, 29. jejunii voce quod tempus notetur 372, 54. jejunium precibus conjunctum 475, 51
Jeremias pro Zacharia 93, 23
Jesuitæ monachi 331, 28. Jesuitarum hypocrisis 24, 31. Jesuitæ 466, 53
Ἱερουργεῖν quid 452, 31
Jesus Nazaræus 300, 22. Jesum unxit Deus 328, 7. Jesum esse Christum testati Apostoli 350, 1. Jesus Christus 379, 63. Jesus quid in Christo notet 379, 72. Jesus appellatio 402, 35. Jesus Christus, Evangelii sive de Christo prædicatio 516, 17. Jesu Christi servus Paulus 377, 21. Jesum Christum profiteri 372, 66. Jesum dicere anathema 494, 30. Jesum Paulus vidit 483, 26. Jesum esse Messiam quis neget 729,28
Ἡγεῖσθαι minus quàm πιστεύειν 684, 37
Ἡγεμόνες Præsides provinciarum 36, 18. ἡγεμόνος vox 68, 92. ἡγεμονεύειν 160, 16. ἡγεμονία 164, 31. ἡγεμόνος 215, 19. ἡγεμονικὸν Philosophicum 583, 50
Ignatius martyr 61, 31. bestiis objectus 468,17
Ignis baptismi quid significet 11,38. ignis in valle Hinnom 17,44. ignis inexstinguibilis 129,8. inexstinctus 11,68. ignis & spiritus conjunguntur 235,38. ignis sedit super Apostolos 298, 35. igni baptisari quid 11, 27. igne inuruntur baptisati ab Æthiopibus 11,34
Ignorantia Judæorum 704, 13. ignorantia non excusat peccantem 627, 36. ignorantiâ non tegi blasphemiam 721,11
Ἦλθετε pro ἤλθον 393, 10
Ἡλικία pro corporis quantitate 164, 23
Illyricus 86, 4. de animæ essentia 261, 42. sophista 678, 33. perversa ejus opinio de animæ corruptione 732, 31
Imago Dei Christus 602, 5. imago Dei in homine 718, 12. imago Dei filius 654, 59. imago Dei homo quomodo dicatur 491, 12. imaginum usus in Ecclesia 738, 7
Ἱμείρεσθαι 615, 27
Ἱμάτιον pro vestibus 38,60. pro omni vestimenti genere 32,29
Ἡμέρα 97,47
Imitationis peccata, error Origenicus 405, 12. imitatione nos bene velle 405,16
Immunitas Ecclesiasticorum qualis 445, 29
Imperatores damnatorum elogiis subscribebant 287, 41. cum imperio loqui Titum quomodo doceat Paulus 650, 63. Imperiorum nomen malis Angelis quomodo tribuatur 589,41. Imperia exspoliata 607,15. Imperium Domini se habere Paulus, ut neget 478, 60
Imperitia Græci sermonis Paulo objecta 471, 14
Impietas quid 383, 19. impietatis & injustitiæ nomine omnia scelera comprehenduntur 383, 64. impietatis rei omnia extra Christum 387, 29
Implere pro præstare 4, 3. implere cur dicitur Satanas 309, 24. implere omnia quomodo Christus dicatur 58, 44. implet omnia Christus 574, 39
Impositio manuum 313, 1
Impostores 739, 30
Improbus Satan 23, 44
Imputationis species duæ 398, 8. imputatum Abrahamo ad justitiam 397, 48. 554, 58
In præpositio 100, 48. in diem 187, 38. in & ad eodem sensu usurpantur 10, 17. in pro cum 40, 30. in te, pro te conscio 62, 42. in conspectu Dei quo sensu 531, 20. in conspectu Ecclesiarum 534, 25. in Deo sumus 482, 29. in Ecclesia non licet quibusvis loqui 503,29
Ἦν pro ἦσαν 228, 23. ἦν verbi usurpatio 2, 49
Ἵνα εἰδῆτε 126, 14. particula τελικῶς 271, 26. ἵνα particulæ trajectio 274, 30. εἰδικῶς positum 279, 8. 279, 12. 282, 27. ἵνα pro ὥστε 184,9. 485,23. 757, 9. ἵνα particula quid 438, 45
Incedere vestigiis fidei Abrahæ 399, 34
Incircumcisi corde 319, 8. incircumcisi vocati 400, 32
Incontinentes ducere uxores jubentur 476, 9
Increduli condemnati 237, 21. increduli & ingrati 114, 28. incredulitas à diffidentia differt 50, 26. incredulitatis autor non est Deus 267, 32. incredulitatis exemplum 289, 6. incredulæ mentis perturbatio 434, 55
Incrementum Deus dat 464, 19
Inculpatos Corinthios quomodo dicat Paulus 457, 16
Indicare vox Latina à Græca ἐνδείκνυσθαι 13, 11. indicativus pro optativo 44, 23
Indignè bibere poculum Domini 493,41
Inducere in tentationem quomodo Deus dicatur 23, 32
Indurat Deus Pharaonem 308,44. indurat Deus quos vult 272,35. indurare Deus dicitur 385, 17. induratio reproborum unde & qualis 431, 14. indurationis causa voluntas Dei 430,34
Indusium album additum Baptismo 559, 21
Inebriari quid sit apud Hebræos 601, 17
Inescare 722, 9
Infantes ad Christum allati 206,11. an fide præditi 61, 25. animo etsi non ratione præditi 226, 38. infantes in Christo 464, 13. infantes rei nascuntur 406, 19. peccant ad similitudinem Adami 406, 19. in infantes durior Augustinus 406, 42. infantes exponere fas apud Græcos 386, 18. infantes morti obnoxii 405, 66. infantia Judæorum 502, 45. infantia vario respectu dicitur à Petro & Paulo 705,37. 450, 29
Inferorum pœnæ 202, 2
Infidelitas reproborum præit damnationi 163, 19. infidelis discedens à fideli 477, 38. infidelis vir in uxore fideli sanctificari quomodo dicatur 477, 6. infidi Judæi 391, 40
Infimæ partes terræ 581,81
Infirmitas fidelium 90,41. infirmitatis vox 29, 13. infirmos suscipere 358, 21. infirmus quis 482,35. infirmum cur dicatur sacerdotium Leviticum 672, 2. infirmi qui 447, 35. 449, 6. infirmiora majore curâ dignamur 709,27. infirmitas carnis Pauli 561, 6. infirmitas carnis Christi cum morte cessavit 409, 24. cum infirmitate se fuisse Paulus dicit 461, 20
Informatio cognitionis 390, 8
Ingredi & egredi 266, 15
Inhabitatio Dei in Christo & in sanctis 234, 5
Initiatus omnibus Paulus 601, 6
Injuria quid 383, 27
Injustitia quid 383. 20, 55. injustitia 386, 45. injustitia hominum justitiæ Dei opposita 392,4
Innocentia Christi 91, 38
Inordinatè ambulantes 625, 12. inordinati monendi 620, 4
Inquietantes Galatas 565, 1
Insignia naviam olim 376, 29
Insitio duplex 278, 44
Instituta 151, 25
Insititius sermo 694, 39
De futura mundi instauratione 423, 40
Intemperantiæ plenæ patinæ 78, 1
Intempestivè prædicandum sermonem 646, 5
De bona intentione 433, 67
Inter præpositio 105, 16
Intercessio Christi in cœlis 281, 13
Intergerini parietis septum 577, 11
Interior homo 708, 38
Internuncius Moses 558, 30
Interpellatio sacerdotii Christi pars 673, 45
Interpretationes falsæ legis à Christo notatæ 16, 20
Interrogationes Catechistarum 712, 37
Intervertere 309, 11
Intrare & exire 297, 35
Intus 120,35. intus habere regnum 203,26
Invenire animam 58, 23. gratiam 153, 56. inveniri in Christo 598, 13
Investigare 350, 37
Invidia 700,36
Invisit Deus populum 157, 32. invisere orphanos 694, 53
Invisibilium divisio 603, 9
Invocatio vera non agnita ante Christi adventum 281, 21. invocandi verbum de quibus dicitur 456, 32. invocandi nullus locus inter jurgia 709, 16
Joannes Drusius 73, 14. 270, 6. 459, 38
Joannes in utero subsiliens 155, 58. Joannis & Christi educatio 247, 3. Joannes à Deo suscitatus 39, 8. Joannes Christum à baptismo conatur divertere 11, 79. quomodo in solitudine concionatus 8, 63. ad baptisandum exteriùs missus 11, 12. Joannis munus 152, 54. præconium 226, 6. Joannes testatus de Christo 228, 4. cur ad Christum misit discipulos 38, 49. Joan. medius inter Christum & Prophetas 176, 22. Joannes interrogatus quis esset 229, 36. negat se esse Christum 229, 56. non novit Jesum 231, 10. Joan. non fuit lux 226, 5. Joann. sub Eliæ nomine notatus 230, 10. virginitatem vovisse fingitur 232, 11. inclinatus in pectus Christi 274, 36. Joanni Christus revelatus in baptismo 11, 37. Joannis ministerium cum Christi prædicatione collatum 153, 16. Joannis testimonium 247, 10. Joan. lucens lucerna 247, 22. in Joannis Baptisma baptisati 352, 14. de se testimonium 293, 9. Joannes Baptista 687, 4. Joannes à Christo cæteris prælatus 500, 41
Joiadas binomius 78, 16
Josephus Arimathæensis 5,51. 681,30
Joseph vel Joses 297, 16. Josephus Mariam non attingit 4, 15. noluit eam παραδειγματίζειν 3, 12. Christi pater habitus 163, 6. Josephus honoratus Senator 147, 12. Josephus Mariam gravidam deprehendit 2, 41. Josephus venditus in Ægyptum 315, 38. Josephi sepultura 315, 68
Josias quomodo liberos transportationis tempore genuerit 1, 34
Josue dictus Jesus 664, 9
Jovinianus 275, 13
ἥττων 134, 22
Ira Dei quomodo manet 89, 52. irâ non omnis damnanda 16, 45. ira pro calamitatibus 212, 28. ira restricti animi 17, 20. ira Dei 404, 17. ira pro pœna 392, 11. 446, 18. ira Dei in homines 383, 45. unde colligitur 383, 48. ira Dei ad extremum usque in Judæos 616, 39. ira pro vindicta Dei 614, 56. iræ Dei omnes naturâ obnoxii 393, 48. irascendum quomodo 584, 38
Irrisores 722,26
Isaac ingenuus typus Hierosolymæ cœlestis 563, 15. Ecclesiæ velut primogenitus 563, 37. Isaaci fides 685, 40
Ismael servus typus Hierosolymæ terrestris 563,15
Isaacus Casaubonus 113, 10. 347, 17. ejus conjectura 313, 25
Iscariotes Judas 34, 27. 271,10
Ἴγγος 10,43. 43, 2
ἰσθίω 37, 85
Isidorus de ficu maledicta à Christo 134,9
Israelis in Ægypto peregrinationis anni 315, 6. Israeli nomen unde datum 401, 24. Israelitæ secundùm carnem 488,41. loquentem Deum ferre non potuerunt 689, 25
Isthmus 375, 22. Isthmia certamina 485, 30
Ità pro itaque 381, 59. pro talis 748, 32
Iter sabbati 295. 43, & seq.
è Juda Christus exortus 671, 33
Judæa 4, 65. Judæi hodie Turcarum publicani 21, 22. 32, 12. stantes & flexis genibus precare soliti 134, 42. Judæi & Proselyti 299, 49. Judæi Romæ tumultuati 350, 59. Judæi quibus comparentur 39, 41. Judæorum pervicacia notatur 261, 29. Judæorum veternum 8, 42. Judæis quæ judicia permissa 286, 15. Judæus in propatulo 391, 8. Judæi quomodo habendi 419, 10. Judæi Christum suspensum vocant 555, 23. Judæi & Gentes unus in Christo 559, 34. Judæi legi confidentes arguuntur 389, 47. quatenus censentur Abrahæ filii 397, 42. eorum præstantia quæ 392, 64. Judæorum duo genera 706, 13. Judæorum reconciliatio mundi gaudium 438, 46. de eorum reconciliatione 440,34. Judæis eloquia Dei commissa 391, 60
Judas præcipitatus 297, 6. Judas agrum acquisivisse quomodo dicatur 296, 66. Judas cœnæ institutioni non interfuit 274, 32. Judas Galilæus quando exortus 312, 36. Judas Gaulonites 73, 24. Judas Jacobi frater 296, 39. 740, 28. Judam unde quidam colligunt non Apostolum 743, 32
Judicandi potestas filio data 245, 48. Judicare aliquem phrasis Hebræa 43, 46. Judicia quæ condemnet Christus 26, 4. judicare pater nullum quomodo dicatur 244, 52. judicare se neminem quomodo Christus dicat 259, 3. judicium 190, 26. judicium Christi sublatum 322, 13. judicium Gentibus annunciandum 42, 56. ad judicium exercendum Christus venit 265, 13. judicium mundi 271, 43. judicii locum mutare reisne permissum 368, 14. de judicio mundus arguitur 280, 16. judiciorum civilium forma Judæis usitata 17, 6. judex iniquus cum Deo quomodo comparetur 24, 15. judicare pro dominari 441, 38. judicatur à nemine

nemine homo spiritualis 463,35. judices mundi futuri fideles 472,49. judices perversarum cogitationum 695, 3. judicium Dei 388,7. judicium edere quid 494, 12. quomodo sacer panis fiat judicium 493, 55. judicio experiri sub magistratu infideli 472, 37. judicia Ecclesiastica 470, 8. judicia inter se habere Corinth. damnat Paulus 473, 10. judicia omnia non damnantur 467, 5. judicium pro sententia lata in aliquem 494, 10
Jugum Christi leve 41,21
Julianus Apostata 131, 11. 628, 29. 668, 10
Jura legis pro morali lege 390, 51
In juramentis error Scribarum 19, 6. jurandi indirectæ species non jusjurandum prohibitum 19, 41. jurandum quomodo 19, 16. jurare omnino prohibitum 19, 39. jurejurando jurat Dominus 302, 39. jurisjurandi quod genus à Christo reprehensum 19, 63. jusjurandum in Dei cultu numeratur 19, 66. juravit Deus æternitatem Sacerdotii Christi 673, 9. jusjurandum legem secutum 673, 33. Jusjurandum prohibet Jacobus 701, 10. in jurejurando Deus quando advocandus 508, 28, 517, 3
Jus suum tueri Christianis an liceat 21, 10. jus Gentium 386, 30. jus dicere pro gubernare 682, 14. jus naturæ 386,30. primogenitorum 429, 34
Jurisdictio Ecclesiastica 469, 16
Justificare Deum 40, 19. 176, 38. justificare se 186, 34. 201, 23. justificari 337, 36. ex sermonibus 44, 50. justificatus 205, 10. justificata sapientia 40, 22, justificatus Abrahamus operibus 186, 35. 697,13. justificandi vis detrahitur Cæremoniis 673, 24. justificantur legem implentes 389,33. justificare & condemnare opponuntur 392, 13. justificari quid sit 558, 69. justificari à re aliqua 392, 18. justificari pro liberari 411,12. justificari operibus 392, 31. non justificatur homo ex operibus 552, 35. justificari ex fide sine operibus 409, 19. justificari Deus quomodo dicatur 392, 5. justificari operibus quomodo apud Jacobum & apud Paulum intelligatur 696. 53, & seq. justificari & justitia voces variè sumuntur 392.8, & seq. justificat impium Deus 398,1. justificati ex fide 401, 53. justificati gratiâ 651, 9. justificatio gratuita fontem operum bonorum ostendit 727, 30. justificatio quomodo definiatur remissione peccatorum 389, 48. justificatio ex lege quid requirat 388, 44. justificationis nostræ partes 420, 30. justificationis altera pars 404, 41. ad justificationem Christus suscitatus 401, 46. justificatione gratuitâ non augeri peccandi licentiam 552,38. justificatæ conscientiæ pax 434, 57. justificatus Christus spiritu 392, 26. justificatus in spiritu 633, 29
Justitia pro sincera doctrina & vita 16,7. justitia interdum pro eleemosyna 22, 1. justitia operum 44, 51. justitia unde æstimanda 130, 8. uni Christo tribuenda 151, 50. justitia duplex distinguenda 151, 54. justitiæ quis verè studeat 237, 22. justitiam facere quid 21, 54. justitiam implere oportere Christus in suo baptismo, ut dicat 11, 11. justitiæ appellatio 393, 56. justitiæ nomen quid interdum significet 392, 20. justitia Dei 694, 34. 717, 17. justitiæ Dei descriptio 604,21. justitia vera in quo sita 387, 74. Justitia Christi gratis imputata 389,42. duplici modo consideratur 389, 45. justitia inhærens 409,9. justitia quæ apud Deum recipiatur 388,21. Dei justitia quomodo in impari parium judicio constet 429, 18. Justitia Dei patefacta sine lege 394, 32. justitia in Christo triplex 408,9. justitia quâ digni vitâ efficimur 408, 78. justitiæ Christi fructus 520, 57. Justitiæ Dei mali patroni 706. 18, & seq. justitia operum tollit meritum Christi 553,17. justitia vera apud Deum quæ 383,12. quomodo conferatur ibid. quis fructus ibid. justitia Dei per evangelium retegitur 382, 39. justitiæ tres partes 393,59. justitiæ studium à cognitione Dei manat 730, 27. justitiæ falsa opinio ex operibus 564, 47. justitiæ Dei demonstratio 395, 49. justitiæ fructus meritò requiruntur 696, 19. justitiæ Christi nomine, quæ contineantur 717, 14. justitiam fide consequimur 383, 39. justitiam ubi nancisci possimus 407, 50
Justi in conspectu Dei 131, 56. justus cognominatus Joseph 297,20. justus ille Christus 362, 9. justi 209, 15. justos non vocat Christus 32, 32. justus Deus 395,52. justus ex fide vivet 682,60. justus occisus 701,4. justum constitui quid sit 408, 36. justum esse, & non esse conscium differunt 467, 16
Ἠχήσεως 229, 29

ל Lit. Hebr. respondet λ & ει 385, 27
Labes ac maculæ 721,25
Lac & solidus cibus 464, 18. lac sermonis 705,8
Lacerare 127, 6
Lacus Genezaret 170, 29
Laici ecclesiasticis oppositi 502,35. idiotæ vocati ibid.
Λαλιὰ pro λόγῳ 241,17
Λαμβάνειν pro δέχεσθαι 38, 4. 468, 9. pro παραδέχεσθαι 110,5
Lampades 82. 23,45
Lanceâ perfossus Christus 289, 14
Laodiceâ scripta epistola 613, 9. Laodiceæ multæ 605, 22
Lapidare 135, 31. lapideæ tabulæ quod adumbrent 519, 44. lapidi Dominus, & singuli fideles comparantur 705,51
Lasæa 372,42
Latinæ voces Græcè declinatæ 18, 17. Latinæ linguæ abusus inter Pontificios 500,48
Latitudo & longitudo &c. conciliationis nostræ in Christo 580, 23
Λατρεία in sacris libris pro cultu sacro 13, 33
Latrina 54,9
Latrones 70,43. Christo convitiantes 219, 15
Latus Christi lanceâ perfossum 289, 14
Lavacrum regenerationis 651, 32
Laudabilis æmulatio 438,30
Lazari excitatio 245, 16. Lazarus 201, 14. & alii bis mortui 679, 8
Lebbæus 34, 53
Legio 91, 4. 325, 27
λέγειν præcipere 442, 27
cum Lenitate excipere sermonem 694, 41
Lentitudo 388, 13
Leo de Nerone dicitur 647,15
Leviticum sacerdotium non consistere cum Christi Sacerdotio 674, 21
Legalium cæremoniarum usum Cherintus quo loco fulserit 36, 41. legalium rituum cur nulla mentio in synodo Hierosolymitana 342, 28. lex pro sacris scripturis 267, 36. pro tota doctrina sacra 299, 11. 396, 2. lex nova non est allata per Christum 66, 34. lex quomodo intelligenda 16, 32. legis explicatio necessaria ad Evangelii beneficium percipiendum 16,36. legi gratia opponitur 229, 1. legis moralis & legum civilium collatio 64, 61. legis Dei tria vocabula 151, 58. legis & Evangelii discrimen 327, 33. legis promulgatio per Angelos 319, 21. legem Christus implevit non irritam fecit 16, 11. legis cæremoniis Apostoli se accommodant 304, 37. legem facere an possint aliqui 202,38. lex circumcisionis à Mose lata 256,2. lex gratiam promittit implentibus eam 203, 5. legis falsæ interpretationes notatæ 16, 20. lex ut filiæ nubant in sua tribu 151, 28. lex pro toto vetere testamento 393, 16. lex fidei quæ 396,4. lex cæremonialis abrogata 559,9. lex stabilitur justitiâ Christi imputatâ 396, 45. lex cæremonialis quomodo prosit 390, 19. lex generaliter accipitur 394, 15. lex iram efficere dicitur 399, 66. lex aliqua ante peccatum 406, 1. lex introiit ut redundaret peccatum 405, 48. lex Dei nunquam mortua 413, 18. lex litera vocata 520, 35. lex quomodo consideranda 521, 11. lex Christo prælata à Judæis 554, 4. lex signum alienationis 558, 7. lex non data ad justificationem 558, 62. lex promissioni subservit 558, 76. lex libertatis 696, 17. léxne Christo adjungenda 557, 19. lex per angelos ordinata 558, 7. 665,47. lex quare lata si promissio sufficit 557, 7. lex tota perfectè implenda ad salutem 564, 42. lex pro libris Mosis 562, 51. lex uno dicto continetur 565, 12. legis servituti cur fuerit Christus subjectus 560, 70. legem prædicantes inquietant conscientiam 565, 3. lex Christi quæ 566, 37. lex præceptorum in ritibus posita 577, 32. lex Christi & lex Mosis 566, 41. lex impleta 577, 13. lex pro Levitico sacerdotio 673, 18. lex sive Moralis sive Cæremonialis nihil consummavit 672,19. lex quot post promissionem annis facta 673,42. lex non potuit consummare cultorem 676,20. lex peccandi abrogata 678, 52. lex umbram obtinet 679, 29. lex libertatis cur dicatur 694, 23. léxne Dei duplex 694, 18. lex Regia 695, 13. legis operibus nemo justificatur 393, 18. 552, 55. legis varia acceptio 394, 14. legis nomen πολύσημον 411,69. legis distinctio 427, 42. legis imbecillitas quæ 419, 64. legem præstare nemo potest 388, 46. legis nomen quid complectatur 389,53. legem Naturæ nemo implet 386, 28. lege non justificari homines 393, 53. legi mortuus 552,49. legi mortuus per legem ibid. ex lege esse quid sit 399, 62. 400, 26. legis nomine quid declaretur 502, 43. per legem non cessit promissio Abrahamo 399, 39. legi adjuncti appendices 402, 11. legem justo non esse positam 626, 54. sub lege non esse 565, 41. legales genealogiæ cur dictæ 651,36. legales cæremoniæ umbræ 608,16. earum usus 485, 4
Λειτουργεῖν de publicis functionibus dicitur 333, 48
Lentuli de Christo epistola 8, 23
Lepra quis morbus 28,21. de lepra judicium penès quos 103,16. leprosum sanatum cur Christus vetat cuiquam dicere 28, 39
Levi idem qui Matthæus 104, 41. decimatus in Abrahamo 670, 24
Levitæ per Judam distributi 168, 16
Λίαν 118, 40. 539,66
Liber generationis 1, 22. vitæ judicium 8, 36. libri olim complicabantur 680, 22. libri sacri multi interciderunt 743, 20
Liber à vitio regeneratus 410, 84. liber & libertas quid 483, 24. liberare à peccatis Dei proprium 3, 82. Christo tribuitur 3, 71. liberationis variæ species 158, 2. liberi maximè qui 474, 28
Liberi sancti ex impari conjugio 477, 13. liberos gignendo quomodo dicatur servari mulier 630, 13.
Libertas Christiana quæ 474, 10. libertas quæ sit 521, 54. libertas Dei in movendis quibuslibet instrumentis 430, 53. libertatis lex 656,17
Libertinorum synagoga 313, 60. libertini 474, 26. 731, 18. & Anabaptistæ 742, 16
Liberum arbitrium 306, 33. 460, 53. 565, 50. 718, 7. liberi arbitrii vires 644, 27
Licentia tenebrarum 216, 44. licita quomodo fient peccata 485, 16
Λιμὸς 45, 72
Ligandi & solvendi voces 57,59
Lignum vitæ 747, 36. lignum pro arbore 765,4
Lilia agrorum 25, 29
Limbus 275, 20. limbi fabricatio 361, 26. limbus pontificius 675, 44. limbi opinio refellitur 708, 9
Linguarum donum 328, 53. linguis aliis locuti Apostoli 298, 43. lingua pro idiomate 500, 16. pro linguarum dono 500, 36. linguæ peregrinæ usus in Ecclesia 433, 37. linguâ ignotâ loqui est maledictio quâ Deus ingratos ulciscitur 503, 14. linguarum peregrinarum usus signum maledictionis infidelibus, non benedictionis quâ suos Deus erudiret 502, 59
Litera quomodo dicatur lex 390, 51. literarum B & V mutatio frequens 391, 59
Linum pro ellychnio 42, 35
Lithostrotos 287, 9
Litium componendarum ratio 472, 63
Λίτρα 271, 1
Locustæ quibus Joannes vixit quales 9, 42
Λόγια quid significent Græcis 317, 16. λογίζεσθαι 716, 5. de avaro 192, 56. pro numerari 146, 27. λόγοι 150,68. λόγος est homo 236,17. λόγος pro indefinita particula 54, 41. pro re 75, 23. λόγος 71, 21. 540, 24. pro verbo 28, 34. pro filio Dei 229, 31. λόγος quomodo in seipso 227, 12. λόγος varia significat 223, 57. λόγον ποιεῖσθαι 293, 42. λόγια Dei 391,32. λόγος Dei filius cur dicatur 735, 30. pro spiritualis δεινότητος dono 457, 35. λογομαχία 639, 20
Λοιδορεῖν 265, 22
Λοιπὰ 193, 15
Longinus 289, 17. de eo fabula ibid.
Loquelam Christi Judæi non agnoscunt 261, 18. loqui pro jubere 28, 30
Lotio inter Sanctos usitata 325, 15. lotio pedum 274, 1
Lucas audita scripsit 150,80. Lucæ historia quando edita 150, 2. Lucæ cum Mose conciliatio 314, 30
Lucerna quid 15, 51. lucerna lucens Joannes 247, 22
Lucra quæ vocet Paulus 598, 15. lucrificare Christum 598, 10
Lumbi mentis 704, 73
Lucifer pro Evangelii doctrina 719, 6
Lucis appellatio 159,27. lux hominum 225,67. lux color ignis 59, 11. lux vera 226, 17. illuminat omnem hominem 226,28. non comprehensa ab hominibus 225, 65. lux non agnita 226, 34. lux esse & non esse quomodo dicantur Apostoli 226,6. lux pro doctrina de vita 371, 24. lux mundi Christus 263, 48. lucis patefactio per Evangelium 226,3. lucis oblatæ tempus 263, 14. lucem non Christum Paulus vidit 362,6. ad lucem venire 237,22. lucidum corpus 24, 53. lux est Deus 726, 29. lux manifestat omnia 586, 43. lux pro regno cœlesti 602, 43. lucis nomen 540, 42. fidelibus tribuitur 586, 17. lucis filii 586, 21. lucis voce quid significetur 523, 5. lucem videre quid sit 521, 61. in luce incedere 726, 30
Lugentes quibus opponantur 15, 22. lugentium olim habitus 40, 33
Lunatici 59, 44
Lupus 266, 33. in luporum medio quomodo sunt fideles 35, 39
Luscus 62, 13
Lystrenses Paulum Deum existimant 339, 26. tauros ad eum adducunt 339, 29
Λυτρώσεως liberatio 158, 3

Μακαρισμὸς & μακαριότης distinguenda 561, 30. μακαρίζειν 561, 29
in Macedoniam Pauli profectiones 626, 55
Macellum 489, 45
Μακροθυμεῖ 18,63. μακροθυμεῖν variè accipitur 701,10. μακροθυμία 388,9. μακρόθυμος 669, 16
Mactatio paschæ 141, 1
Magdala 55,37
Magdalena 55,40
Magi qui fuerint 4, 70. Magi qui in Judæam venerunt an Reges 5, 9. an Reges in Oriente 5, 31 coram-

32. eorundem apud Persas autoritas 5, 34. eorum adventus 164, 9. Magi quomodo nativitatem Christi edocti 4, 64. magorum adventus Bethleemam quo tempore contigerit 6, 27. magi 384, 65. eorum cadavera & nomina 5, 69
Magister ac dominus vocatus à suis Christus 273, 32. magistræ honestatis quomodo dicantur mulieres 649, 49
Magisterium ordinarium Sp. S. in ecclesia 280, 51. Magistratûs jus in perturbatores 312, 43. autoritas 286, 13. Magistratus pro Decurionibus 345, 7. magistratuum officium 310, 13. magistratuum officium in adulteros 258, 15. magistri nomen 29, 32. magistratûs in Ecclesia partes 628, 54. magistratus Θεῶ διάκονοι 445, 52. magistratûs officium in sana doctrina fovenda 741, 29. magistratui cur parendum 446, 30. quatenus parendum 446, 33. an resistendum 446, 36. an coram magistratu infideli liceat fideli adversùs fidelem jure experiri 471, 60
Magnum præceptum 75, 1. magnus dies sabbati 285, 26. 289, 8. magnus dies festi 257, 1. magnus in regno cœlorum 128, 3
Major pater filio 277, 38. majorem Patrem filio quomodo Ariani probarent 358, 38. majores qui 683, 16. à majoribus accepta 605, 35
Μάγοι qui dicantur 370, 32
Μαλακία quid 14, 64
Malè agere qui dicantur 237, 45
à Maledictione legis quomodo liberemur 402, 13
Maleficus dictus Christus 286, 9
Malice & Meschanceté 386, 58
Malignus Satan 23, 48. 625, 5
Malleoli 304, 35
Μᾶλλον ἢ 310, 11. μᾶλλον pro imò 242, 14. redundans 122, 9
Malum pro ærumna & afflictione 25, 47. malis Deus non tentatur 693, 31
Mammona quid 24, 59
Manci qui 54, 56
Mandata Dei 151, 53. mandativus modus 104, 30. mandati nomen 727, 43. quomodo Evangelio tribuatur 727, 47
Manducandi & bibendi voces 254, 6. manducatio carnis Christi 253, 48
Manere pro divertere 185, 34. pro habitare 276, 50. mansio pro hospitio 185, 2. manet fides, spes, &c. 499, 39
Manes 79, 40
Manicare 213, 15
Manichæorum insania 261, 42. Manichæi error de essentia animæ 584, 11. de malis angelis 589, 1. eorum error 732, 30
Manna 249, 28. panis spiritualis, & panis corporeus cum Christo confertur 251, 67. manna spiritualis esca 249, 32. 486, 35. mannam patres ederunt 251, 62. Manna & virga Aaron proximè arcam 675, 13
Mansuetum se fuisse quomodo dicat Apostolus 615, 9
Manus Dei 157, 19. 308, 11. manus domini pro virtute 114, 41. 335, 26. manus pollutæ 119, 7. manuum lotio 94, 31. 119, 42. per manus edita signa 310, 35. manus pro quolibet instrumento 317, 26. manuum impositionis ritus 313, 1. 340, 13. manus pro opera & ministerio 558, 22. manûs significatio 558, 47. manuum impositio nomine presbyterii fieri solita 638, 35. manuum sublatio pro invocatione 630, 17
Maran atha quæ vox sit 513, 36
Marcionitæ refelluntur 278, 20. marcionitarum δόκησις 291, 35. Marcion 206, 29. Marcionis error 378, 69. confutatur 379, 56. ejus fraus in Paulina scripta 450, 69
Marcus Romæ Petri comes 149, 36. Marci Evangelium 143, 23. Marci locus cum Luca conciliatus 125, 63. Marco Evangelium dictatum 124, 32
Mare pro lacu 14, 8
Maria Clopæ 288, 1. Maria de domo Davidis 153, 46. 671, 33. Maria gravida 2, 41. Maria Lazari soror 268, 20. Maria desponsa dicta cùm jam nupsisset 160, 34. Maria desponsa Josepho 153, 28. Maria effundens unguentum 271, 15. Mariæ falsissima adoratio 232, 18. Maria gratìs dilecta 153, 51. Maria Josephi uxor 2, 32. Θεοτόκος 155, 19. 378, 78. Mariæ nulla merita 155, 59. Mariæ peccatum petentis miraculum 232, 51. Mariæ purificatio 162, 22. Mariam virginem mansisse 3, 21. Mariam sine Peccato comminiscuntur Tridentini 232, 28. Mariam virginitatem non vovisse 154, 66. Maria an Domina 436, 62. Mariæ placenta consecrata olim 634, 57
Marthæ solicitudo 187, [illegible]
Martyres qui in sacris dicantur 362, 26. μαρτυρεῖν 168, 58. 274, 29. μαρτυρόμενος 313, 21.
Martyrum sanguis 579, 35
Massa nova dicitur Ecclesia 470, 52
Materiæ nomen quomodo accipiatur 510, 64
Μαθητεύειν 99, 25. docendo adducere ad finem 340. 56. μαθητεύσαις 50, 21
Matres duæ duo fœdera repræsentant 562, 9
Matrimonium post repudium 201, 28. matrimonium non contrahendum sine autoritate 480, 59. sacramentum quo fundamento vocetur 588, 17. honorabile 690, 24. matrimonii vinculum non simpliciter indissolubile 476, 48
Maximus in Regno cœlorum 61, 18
Medium nullum inter Christum & Satanam 43, 17. mediarum rerum usus 474, 19. Mediator unus Christus 629, 26. secundùm utramque naturam 670, 22. in mediis rebus quæ cautio adhibenda 481, 48
Μεῖναι Hebræis familiaris 400, 50
Μεγαλύνειν 38, 76
Megistanes in Oriente 116, 11
Μείζων pro μέγιστος 128, 3
Melita Insula 375, 32. duæ hujus nominis Insulæ ibid.
Μέλλον & ἐσόμενον 242, 12
Melchisedec sine patre 669, 65. sine dierum initio ibid. Christi typus 669, 27. Abrahamo excellentior 670, 26. Melchisedeci & Levitarum collatio 670, 24. ejus genus non inquirendum 669, 41. ejus cum Christo collatio 669, 44
Membra Christi quatenus sumus 587, 28. membra terrestria cupiditates 611, 13
μεμονωμένη vidua 43, 22
Memor esse Deus quomodo dicitur 158, 29. in memoriam revocanda Apostolis 277, 8
Μίμεισθαι 119, 16
Μὲν particula sine δὲ 269, 5. μὲν non additum à Paulo 469, 43
Mendacem Deum facere quid 726, 30
Mendicantes fratres 185, 35
Mens judicii expers 386, 3. mens reproba 386, 17. in mentis vanitate ambulare 583, 49. mentis nomen 649, 20. oculi 574, 18. menti vitium offertur 539, 8. mentem Domini nosse 463, 54. mentem Christi habere 464, 2. mente dimoveri 622, 38
Mensa Domini 489, 10. mensarii 207, 33. mensis ministrare 313, 6
Mentiri in spiritum 309, 30
Mercedis nomen quomodo accipitur in sacris 22, 7. mercede dignus operarius 29, 35. mercenarii an audiendi, an tolerandi 75, 32. merendi dignitas lege ipsâ tollitur 203, 3. merces fidei 704, 12. mercedem se habere quomodo dicat Paulus 485, 3. mercedem iniquitatis reportare 721, 65. μεριμνᾶν pro φροντίζειν 479, 59. μεριμνᾶν solicitè cogitare 25, 4
Μερίζειν 43, 15
Meritum ex congruo 130, 34. meritorum gloria 65, 42. merita 726, 23. meriti ex congruo & condigno refutatio 418, 12. 422, 12. 423, 1. merita monachorum 610, 48. operum 676, 32
Μεριμνίζειν 134, 29
Μεσιτεύειν quid sit 669, 2
Messiæ nomen 162, 47. Messias sol justitiæ 159, 24. non agnitus 281, 18
Mesopotamia 314, 24
Μετὰ 124, 36. pro διὰ 335, 36. 340, 49. pro μεταξὺ 220, 13
Metam apprehendere quid sit 598, 47
Μεταμέλεια 72, 17. μεταμέλεσθαι pro μετανοεῖν 72, 4. μετανοεῖν quid propriè sit 8, 44. μετανοεῖν & μεταμέλεσθαι differunt 8, 47. μετάνοια 357, 15. μετάνοια & μεταμέλεια differunt 311, 29
Μετεμψύχωσιν Judæi credebant 263, 15
Μετεωρίζεσθαι 193, 20
Μεθύειν unde dictum 489, 5
Μέτρον & κανὼν pro eodem 538, 50
Metonymia Sacramentalis 213, 29. duplex 214, 54
Metropolitani 590, 56
Metus cum fiducia pugnat 158, 18. metus & pavor 98, 26. metus non est in Charitate 734, 2. metu servare 743, 17. à metu liberatus Christus quomodo dicatur 666. 48, & seq.
Μὴ particula 3, 4. 25, 58. interrogationis 644, 8.
Μηδὲ 103, 45
Μηδὲν adverbii loco positum 308, 5
μήποτε particula 82, 36
μιᾶ τῶν σαββάτων 356, 43
Michael 742, 11
Migdal, Heber. 160, 43
μύαγρος Græcorum idolum 36, 48
μίλιον vox Latina 20, 57
Milites qui ad Joannem venerint 165, 33. militant cupiditates 707, 12. militis πανοπλία 589, 51. militant in membris voluptates 699, 33
Minimus in regno cœlorum 16, 61. 39, 30. minima præcepta quomodo dicantur 16, 41
Ministerium Evangelicum 57, 52. ministerii natura & ratio 68, 44. ministrorum officium 111, 19. ministrorum verbi potestas 68, 37. ministrorum est salire auditores 129, 19. S. ministerii origo & fructus 435, 33. efficacitas 391, 9. usus 520, 40. dignitas 466, 68. ministerium quomodo nihil esse dicatur 464, 27. ministeriorum distinctiones 494, 58. ministri Dei nomine venientes 380, 4. ministri Ecclesiæ instrumenta passiva & activa 495, 15. ministri pronubi connubii Christi cum Ecclesia 539, 27. ministri sponsam proco conciliant, despondent, exornant, & ad ipsum sponsum deducunt 539, 28. ministri suo jure quomodo debent uti in rebus mediis 483, 33. ministri filios gignere dicuntur 694, 25. ministrorum & Domini antithesis 494, 60. ministrorum officium 466, 40. ministrorum corpora vasculis testaceis comparata 524, 5. ministros spiritus Dei dicitur ungere 517, 5
Minutum 195, 1. minuta 211, 8
Miracula Christi 107, 6. 244, 66. miracula ad μνημεῖα martyrum 107, 12. miracula ab Apostolis edita 107, 62. miracula cum verbo conjungenda 181, 29. à doctrina nunquam separanda 232, 10. per nomen Christi edita 186, 29. miraculorum donum 265, 46. miracula 554, 30. miraculorum edendorum vis 495, 24. miraculorum finis 667, 16
Miseratio quid 32, 23. misericordes 174, 54. misericordia Dei qualis 429, 65. misericordia à gratia differt 626, 18. misericordia gloriatur adversùs damnationem 696, 35. misericordiam præstare 696, 32
Missum fecisse Christum Satan quomodo dicatur 13, 47. mitti spiritus quomodo dicatur 276, 34. misit Deus spiritum 560, 3. missio filii qualis 560, 5
Missæ privatæ 492, 57. missaticæ oblationis refutatio 442, 8
μισθὸς & ἐπαγγελία relata sunt 684, 19
Mites quibus opponantur 15, 24
μνημονεύειν pro μνήμη 85, 33
μνησικακία 386, 24
μνηστεύεσθαι 153, 31. & γαμεῖν differunt 2, 54
μόχθος & κόπος differunt 615, 48
Modestiæ commendatio 274, 20. exemplum 68, 49
Mollities quid 611, 18
Mœchari verbo impudicitia notata 18, 22. μοιχεία 65, 54
μοιχαλὰς 121, 46
Momentum 299, 8
Monachorum ordines 99, 21. Monasterienses Anabaptistæ 79, 42. Monachi animas cauponantes 532, 59. Monachus non laborans 625, 42. Monachorum elogia 455, 37. larvæ 634, 10. Monastice votiva 638, 30. Monachorum pictura 644, 61
Mons ψηλαφώμενος spirituali opponitur 689, 12
Monstrare opera sua pater filio dicitur 244, 50
Montanus 295, 26
Moralis Lex non abrogata 16, 14. morales virtutes 130, 37. 387, 6
Morborum origo 106, 51. causæ 263, 25. causæ peccata 702, 12. morbos interdum à dæmonibus immitti 29, 43
Mori peccato 259, 38. in peccatis 259, 36. mors Christi vivifica 234, 10. mortem videre 162, 38. mortem non conspicere 262, 15. morte mori 120, 27. mortui audient vocem filii 245, 23. mortuos excitare 269, 22. è mortuis resurgere 126, 43. mortificandi vox 421, 45. mortificare membra 611, 11. mortificatio quæ 523, 65. mortificatio veteris hominis, & peccatorum remissio à Christi morte pendet 506, 4. mortuus peccato & in peccatis 576, 37. non mortuus vivificatus in Christo 527, 35. mortuus peccatis 409, 31. 409, 42. mortua opera 677, 18. in & per Christi corpus mortui 414, 3. mortui cum Christo 609, 28. mortui in offensis & peccatis 574, 68. mortuis evangelium evangelisatum 713, 46
Mos 218, 17
Moses accusator Judæorum non Christus 247, 46. Moses ἄστειος τῷ Θεῷ 316, 43. Moses extrusus in opus Dei 34, 12. Moses & Elias Christo colloquentes 59, 26. Moses & Prophetæ non ante sed cum Christo venerunt 266, 6. Moses liberator 317, 18. à Deo missus ibid. Mosis nomen 126, 14. Cathedra 75. 28, & seq. Mosis cum Luca conciliatio 314, 30. Mosis concio 313, 5. Mosis error in circumstantia temporis 317, 11. Moses expavefactus 689, 36. Moses Mediator 558, 33. internuncius 558, 30. ejus ministerium quale 521, 27. fides 686, 26. de Mosis corpore contentio 742, 20. Mosis cum Christo collatio 661. 48, & seq. Mosi & Jehovæ credidisse quomodo dicantur Judæi 486, 51. Mosen pro Mosis lege Origenes accepit 406, 48. per Mosen Baptisati 486, 50
Mulier ad Christi pedes 178, 11. mulier adultera ad Christum adducta 257, 36. an absoluta 258, 44. mulierem Christus Samaritanam solus alloquitur 240, 55. mulieres molere solitæ 81, 42. operam Levitis præstabant 164, 4. mulieres primariæ adversùs Paulum excitatæ 338, 50. mulieres à ministerii functione excludantur 297, 33. non accumbebant cum viris 116, 28. mulierum profectio ad sepulcrum 148, 23. mulier gloria viri 491, 21. mulieris contactum damnat Hieronymus 475, 5. mulierem non attingere 475, 24. mulierum quarundarum fides 685, 51. mulieris officium erga virum 630, 42. mulieres à postulationibus, testimoniis, omnibúsque rebus judiciariis remotæ 504, 29. mulieribus interdictum in Ecclesia loqui 504, 15
Multa suis Christus dicturus 280, 20. multa

hora 117, 12. multitudo pro Ecclesiæ cœtu 359, 34. multus dies 117, 13. multitudo pro cœtu seniorum 341, 33. multi opponuntur uni 407, 4. multi Doctores 697, 75. multi Baalim uni Deo opponuntur 482, 14. multorum peccata Christus sustulisse quomodo dicatur 679, 7. multiformis sapientia Dei 579, 1. non multiplex verum Evangelium 547, 51
Mundus per sermonem conditus 226, 51. mundus servandus 237, 17. mundus pro quibusvis 285, 2. munda omnia mundis 649, 9. mundanæ cupiditates 650, 25. mundanarum rerum amor vitandus 728, 51. mundi appellatio 480, 1. 726, 59. mundus pro passim 380, 38. ex nihilo conditus 683, 24. per filium conditus 654, 52. pro quo usurpetur 527, 32. mundus quibus viribus expugnetur 735, 9. mundus dissolvitur 723, 5. amor mundi vetatur 728, 51. mundus futurus 667, 32. mundus ante diluvium 720, 19. mundus non permanet ut fuit initio 723, 5. mundus injustitiæ 698, 31. mundus totus in malo jacet 737, 62. mundus pro rerum mundanarum splendore 567, 27. mundi judices futuri fideles 472, 49. mundi hæres Abraham 399, 54. mundi hæres Christus 399, 27. pro mundi peccatis quomodo Christus mortuus 726, 57. mundum ingressus quomodo dicitur Dei filius 680, 39. mundo facti spectaculum Apostoli 468, 19. mundum sibi crucifixum quomodo Paulus dicat 587, 27. mundo uti 479, 57
Munsteri locus de manuum lotione 119, 47
Munus à dono differt 17, 50
Munimenta 537, 8
Mutare Dei gloriam 385, 21
Mutua fides 381, 7
μύωπες qui 718, 34
Mutatoriæ vestes 115, 31
Mutum dæmonium 188, 25. mutus spiritus 127, 12
Myra Lyciæ urbs 372, 28
Myrrhatum vinum 145, 50. myrrhatum vinum Christus recusat 145, 46
Mysteria arcana sacra 46, 50. mysterium quid 456, 23. 511, 10. mysterium voluntatis Dei patefactum 570, 17. mysterium magnum conjunctio Christi & Ecclesiæ 587, 46. mysterium fidei 632, 41. salutis 632, 44

NAὶ particula 54, 33. ejus usus 516, 35. ναὶ ναὶ & ȣ̓ ȣ̓ quare geminatæ 19, 67
Nardus liquida 140, 27
Narrationes Hebræorum inductis personis fiunt 79, 5
Nasci iterum 234, 57. nati ex Deo 27, 29. nativitas Jesu cur dicatur, non ortus 2, 37. nativitatis Christi tempus 4, 52. nativa facies & nativa macula 694, 4
Naturarum Christi confusio 306, 15. naturas Christi separantes Nestoriani 306, 11. naturæ duæ Christi declarantur 379, 11. naturæ divinæ consortes 718, 7. naturæ ordo 401, 31. naturâ filii iræ 709, 40. Naturæ Christi distinguendæ 558, 38. naturales rami qui 439, 42. naturarum in Christo conjunctio 462, 19
Nazareus Christus 8, 17. Nazarei qui 8, 3. vocari Christiani 365, 24. eorum oblationes 360, 23. Nazareatûs votum 360, 17. Nazarenus Jesus 100, 57. 102, 21. Nazareatûs lex 402, 18
Nazianzenus de Christi tentationibus 13, 13. Nazianzeni locus 119, 24. de filio λόγῳ 223, 61
Neapolis 344, 23
Necessaria cur vocentur quæ decreverunt Apostoli in Synodo 343, 27. necessitas offendiculorum 61, 49. necessitas & coactio 61, 51. necessariò evenientia an necessariam habeant mediam causam 486, 11
Νίκητος quid declaret 523, 58
Negare seipsum 58, 53. negationes duæ 103, 11. negatio duplex magis negat apud Græcos 16, 32. negantes orationes apud Joannem quomodo explicandæ 244, 64
Negotiantur animas falsi doctores 720, 3
Nemo pro perpauci 238, 53
Νέος & καινὸς differunt 32, 53
Neronis domestici 601, 26
Nestoriani 291, 4. 306, 12. 670, 12. Nestorius 236, 17
Νηφάλιοι 649, 35
Nexus injustitiæ 320, 54
Nicodemus non bene novit Christum 234, 41. Nicodemus 178, 33. 681, 29
Niddui 264, 25
Nidi & niduları 48, 27
Nihil in seipso 227, 12. nihil absque sermone factum 224, 85
Nimirum particula 102, 33
Νινευῖται 45, 11
Nisi particulæ vis 243. 46. 552, 80
Νήπιοι 40, 54
Nissenus de humanitate Christi operante 495, 42
Noctu venturus Dominus, i. ex improviso 724, 55
Noe præco justitiæ 81, 32. octavus servatus 720, 25
Νοῦς 123, 25
Nolle Deum ullos perire quomodo dicat Petrus 724, 34
Nomen Christi 229, 62. 305, 53. in nomen Christi baptisari 303, 17. nomen Dei 27, 45. in nomen Domini quomodo baptisârint Apostoli 330, 7. nomen datum per quod serventur homines 307, 21. nominis imponendi jus matri tribuitur 4, 29. nominis impositio potestatis testimonium 4, 32. nomine Christi excipere 128. 25, 38. nomine Christi prædicare 138, 47. nomine Christi venturi 79, 34. in nomine Domini venire 222, 30. nomine Christi venientes pseudoprophetæ 211, 13. in nomine Domini 70, 30. nomen Jesu 473, 32. nomen supra omne nomen 595, 2. nomen pro re celebri 574, 3. in nomen Pauli baptisati nulli 459, 5. nomen pro dignitate & præstantia 655, 61. nominare nomen Christi 644, 1. in nomine Christi congregati 469, 55. in nomine Christi facere, quid 612, 26
Nonnisi 123, 5
Non se sed Dominum præcipere quomodo dicat Paulus 476. 33, 56
Non posse pro nolle 243, 36
Noscens patrem novit filium 259, 26. nosse aut non nosse de Deo quomodo dicatur 27, 22. notitia Dei in Christo 250, 27. notitiæ salvificæ objectum 251, 7. nosse Deum quis dicatur 727, 38. nosse omnia & nosse ex parte quomodo conveniant 729, 40. non novisse peccatum quid sit 527, 47. novit filium pater 266, 38
Νομίζειν quid 309, 14
Νοῦς quid significet 416, 51
Notare per epistolam 625, 17
Novæ linguæ 149, 8. novum præceptum 275, 7. nova creatio in Christo 567, 39
Novatianorum hæresis 681, 48
Νοσφίζω 620, 8
Novus homo 584, 8. secundùm Deum quomodo dicatur conditus 584, 10
Noxa 217, 23
Nubere meliùs quàm uri 476, 19. nubere quare dicuntur mulieres 491, 47
Nuditati Adami opponitur gloria Christi amictûs 525, 48
Nulla caro justificatur operibus legis 393, 29
Numella 345, 12
Numerus personarum quæ venerunt in Ægyptum 315, 46, & seq. numeri mutatio Hebræis frequens 3, 79
ut Numen se coli jubet Antichristus 623, 2
ad Numum solvere 18, 33
Nunc pro conjunctione συναπτικῇ 685, 25
Nuncius missus Joannes 100, 3
Nuptiæ 73, 10. nuptiarum pompæ 81, 32. nuptiæ ab Antichristo concessæ 469, 57
Nutricis personam sustinet Paulus 615, 13
Νῦν adverbium connexionis 496, 51
Νυμφίων 82, 53
Νὴ unde & quid 411, 43

O Articulus indefinitus 46, 6. ὁ universaliter enunciatum 53, 12. ὅ pro ὅτι 411, 24
Obdormivit Stephanus 319, 27. obdormire pro mortuum esse 481, 25. pro reponi in sepulcro 619, 32
Obedientia Christi 702. 25, & seq. cur δικαίωμα dicitur 407, 8. cur χάρισμα vocetur ibid. obedientia Christi reatui opponitur 404, 19. obedientiâ Christi justi declaramur 408, 17. dupliciter consideratur 407, 10
Obire pro mori 7, 41
Objurgare mare 30, 11
Oblatio Christi pro mundi vita 252, 21. oblationes 317, 41. spontaneæ cur vocatæ 17, 61. oblatio Christi non repetenda 678, 52. oblatio Christi in sacrificium 673, 15. oblatio pro peccato 681, 9. oblatio Gentium pro Gentibus 452, 35. oblationis Christi repetitæ fundamentum evertitur 669, 59. oblationis Themupha ritus 580, 26. oblationem noluisse Deum quomodo Davidi conveniat 680, 51. oblationes spirituales 690, 53
Oblectari 192, 48
Oblocutor quis 386, 66
Obolus Italicus 138, 7
Obsignatus filius à Patre 249, 30. obsignari per spiritum 573, 32
Obtestari jubet Paulus 643, 24
Obtrectator 54, 16
Obtulisse se Christus, & peccata in altare crucis sustulisse quomodo dicatur 679, 14. obtulit Isaacum per fidem Abrahamus 685, 47
Occidens sol 102, 24
Occultatio donorum Dei 49, 14
Ὀχλοῦσθαι 173, 22
Octavus dies circumcisionis 162, 8
Oculus malus 68, 11. 121, 3. oculus pro oculo 20, 7. quomodo in ejus legis explicatione peccarint Scribæ ibid. oculus simplex 24, 44. oculum eruere quomodo jubeamur 18, 31. oculi clausi & aperti 264, 8. oculi clausi 69, 13. oculi dextri vel manûs dextræ cur mentio 18, 36. oculi pro toto hominis ingenio 24, 44. oculi retenti 221, 5. oculis videre 163, 39. oculi duces in amore 721, 44. ob oculos Christus depictus 553, 44. oculos dare 561, 38
Odor ex vita 519, 3. ex morte ibid. odoris voce quid innuatur 518, 52
ὀδὸς & αἴρεσις sunt synonyma 322, 43. ὀδὸς vox quo sensu accipiatur 367, 56
Offendere σκανδαλίζειν 13, 3. offendere quæ faciant 18, 28. offendi in Christo 38, 32. offendiculum Christo Petrus 58, 31. offendicula 49, 4. necesse est ut eveniant 61, 49. offendiculorum distinctio 46, 62. offensæ Græco σκανδάλισμα respondent 23, 43. offendiculum crucis 564, 65. offensæ hominum 401, 35
ὄγκος quid 687, 19
οἱ pro αὐτοὶ 68, 57. pro τινὲς 52, 55
οἴκημα pro carcere 332, 1. οἰκία pro domo 114, 18. οἰκονόμος 194, 7. οἰκοδομεῖν apud Paulum quid 450, 24
ὀλιγόπιστος quis 35, 39
ὅτι pro διὰ τί 427, 13
Oleum symbolum virtutis 115, 29. sanationis 702, 6
Olympas 454, 46
ὁμοίωμα, ὁμοιότης, ἢ ὁμοίωσις 419, 72
Omne indefinitum 15, 5. omne Dei consilium Ephesiis expositum 357, 36. omnis particula indefinita 14, 60. omnis tentatio 168, 15. omnis veritas pro tota re 113, 23. omnes 100, 22. à Deo docti 251, 45. omnes homines illuminari luce quomodo dicantur 226, 37. omnes homines salvos fieri quomodo velit Deus 251, 19. omnes jubentur bibere in cœna 88, 8. omnes pro quibusvis 272, 30. omnia Christo commissa 41, 12. omnia Christo Satan se pollicetur daturum 167, 35. omnimajestatica chimera 306, 19. omnis pro quovis 628, 3. omnis fides 498, 26. omnis caro gramen 704, 74. omnis plenitudo in Christo habitat 603, 29. omne gaudium pro perfecto gaudio 452, 18. omnem cognitionem quomodo Corinthiis tribuit Paulus 457, 32. omnes peccâsse in Adamo 405, 3. omnes homines Deus vult servari 628, 3. omnes homines reprobi naturâ 386, 25. omnium reus qui in uno offendit 696, 5. omnia implere Christus quomodo dicatur 581, 82. omnia subjecta homini 658, 41. quomodo adhuc diaboli cum suis reluctentur 658, 43. omnia bona communicare 566, 46. omnia sibi licere quomodo dicat Paulus 474, 6. in omnibus non regeneratis inest omnium scelerum semen 473, 20. in omnibus ditati Corinthii 457, 9
Omnino 122, 28
Omnipotens Deus 131, 22. omnipotentia Christi 99, 13. omnipotentiæ duæ 99, 5. omnipotentis sensus 529, 54
ὁμολογεῖν quid 37, 20. 50, 46. pro profiteri 27, 13. ὁμολογίας vox 681, 91
ὃν pro οὗ ȣ̓ 228, 29
ὀνειδίζειν 40, 20. quid 40, 15
ὀνειδιζόμεναι mulieres 3, 18
Onus prophetarum 748, 19
Operanti merces ex debito datur 397, 62. operatio virtutum 495, 69
Opitulationes quid sint 497, 4
ὀπίσω quid 447, 10. ὀπτάνω quid significet 411, 59
Opportunitatem redimere 586, 49. 613. 4. opportunitates nosse 295, 7
ὀψώνιον quid apud Paulum 412, 39. ὀψώνια quid sint 484, 2. opsonia quid fuerint 165, 13
Opus Dei fides 249, 7. opus Dei ab hominum opere distinguendum 308, 40. opera Christi similia Patris operibus 243, 26. opera Dei 249, 51. opera & facta 33, 38. opera patris facit filius 267, 48. opera præparatoria 234, 60. 327, 43. opera Trinitatis extrinseca 294, 7. operum dignitas 83, 27. operum fiduciæ evertitur 206, 8. operari cibo qui permanet in vitam 249, 18. operarii in opus Dei emittendi 34, 7. operatio unica patris & filii 258, 52. opus fidei 622, 9. opus Dei sumus 576, 81. opus Apostoli Corinthii 483, 30. opus vocatur Episcopatus 631, 28. opus afflictionum 692, 23. opus Christi quid vocet Paulus 597, 14. operis operati refutatio 391, 6. opera bona etiam gratiæ deberi 576, 3. per opera justificari 388, 65. opera tenebrarum quæ 447, 23. opera pro præmio 758, 7. opera Trinitatis indivisa 379, 36. opera omnia excluduntur à salute 651, 17. opera supererogationis 610, 56. operum & fidei ἀντίθεσις 411, 14. operum justitia tollit meritum Christi 553, 16. operum meritis quæ opponat Apostolus 559, 7. operum justitia & justitia fidei 552, 83. operum vocabulum 696, 61. operibus an debita merces 388, 38. operibus Legis nulla caro justificatur 393, 17. operibus perfecta fides Abrahami 697, 35
ὀψάριον piscis genus 292, 16. ὀψάρια 248, 6
Opes injustæ 200, 43. opibus non fidendum 192, 31
ὀρφανὸς & ὀρφανίας 77, 34
ὅσιον 115, 23
ὅσια 118, 37
ὅτι ἂν pro ἵνα δὲ 305, 34
ὀψὲ 97, 33
ὀψὲ pro μεθ' ὕστερον 256, 25

Optimates 116, 12
ὥρα 51, 23. 213, 33. pro momento 33, 6. pro tempore 133, 22
Oratio pro Judæis 439, 18
Oraculi vox 6, 45
ὄρκια 59, 14
ὀρκίζειν 112, 22
Ordinati ad vitam æternam 338, 28
Ordinis distinctio inter Apostolos 297, 12. ordo in ecclesia non gradus 467, 42. ordo ecclesiarum 547, 1
Orichalcum 746, 37
Origenes de Christo 163, 48. Origenes hallucinatus 66. 3, & seq. Origenes 381, 27. de invisibilibus Dei 384, 38. de fide Romanorum 380, 40. pervertit sensum Pauli 397, 34. pro Anabaptistis faciens 446, 42. fidei tribuit quod est sanguinis Christi 403, 62. Origenis expositio erronea 406, 44. de peccato originali error 404, 69. ejus scripta quomodo legenda 406, 15. ejus nugæ de Dei judicio ultimo 388, 11. ejusdem error circa prædestinationis doctrinam 441, 52. Origenis ineptissima multa 409, 10. Origenis locus quomodo lex iram faciat 400, 3. Origenis lapsus 393, 21. Origenis verba quibus Doctrinam Apostoli corrumpit 398, 24. ejus de reproborum induratione sententia refellitur 430, 53. Origenistarum somnium 526, 22
ὀργυιᾶς quæ mensura 375, 5
Originalis peccati gravitas 736, 34. originis peccatum negat Erasmus 406, 6. in originis peccato quæ consideranda 404, 12
Oris vocabulum 70, 56. oris & cordis dilatatio de maledico dicitur 528, 47. oris confessio ex fide cordis manat 435, 15
ὀρθιστικὸς modus 378, 35. ὀρίζειν Græcis quid 378, 38
Ornatus Satanæ gratus 189, 4
ὀρθίζειν 213, 18. ὀρθὸς λόγος Peripateticorum 384, 44
ὅρος 378, 34
Os gladii 212, 31. os pro facultate loquendi 212, 9. pro sermone 62, 64
ὡς particula 98, 5. pro ὅπως 111, 27. 453, 5. pro ὅτι vel ὥστε 169, 24. pro σχεδὸν 112, 15. ὡς veritatis non similitudinis nota 704, 30
Osculo salutandi ritus 90, 37. osculum unde manarit 513, 23. oscula multis gentibus communia quid denotent 546, 11
Osiandri de Justitia Christi nobis imputata error 408, 26
ὅσια Δαβὶδ 337, 32. ὅσον & ἡλίκον 106, 20. ὅσον indefinitè positum 122, 2
ὥστε 551, 42
Ostium sermonis 612, 65
ὅτι 102, 49. 114, 35. 120, 9. particula 176, 25. similitudinis 200, 20. ὅτι causæ vim habet 46, 42. particulæ vis 30, 22. confirmandi 27, 18. ὅτι pro nam 208, 35. affirmationis particula 732, 47. ὅτι ἀντιλογικῶς positum 727, 54. pro διότι 127, 39
Otiosi sermones 44, 46. otiosum verbum 44, 40. otium ad se Satanam allicit 45, 37
Ovem esse 267, 37. oves Christi pascere Petrus jubetur 292, 27. an universas ibid. oves pro mansuetis hominibus 27, 6. ovium ostium 266, 25. ovium unus Dominus 292, 22
Οὐ interrogans 60, 43. οὐ μὴ particula 46, 6
Οὐαὶ particula 212, 25
οὖν pro ἀλλὰ 42, 16
ὥστε ὡς 111, 3. particulæ vis 295, 32. ὥστε pro itaque 381, 59
ὅπως pro τοῦτο 33, 26
cum Ovillis pellibus oberrarunt multi 686, 54

PAx Hierusalem 208, 16. pacis nomen 159, 31. 208, 16. apud Hebr. 52, 35. 380, 51. pacem in Christo habere 282, 10. cum pace dimissi 343, 33. in pace 113, 28. 189, 11. pax Dei 600, 25. βεβαίωσις 612, 29. pacis apud Deum causæ 402, 23. ad pacem vocati conjuges 477, 43. pacem habere apud Deum 402, 1. pacificè pro benignè 686, 41
Pactum unum semper fuisse 677, 41. pacti novi partes duæ 680, 61. pacta duo non item duo fœdera quomodo 671, 48. pacta duo quomodo dicantur 562, 21
Πάγος quid propriè 349, 7
Pædagogos in Christo quos vocet Paulus 468, 47. παιδίον & παῖς 127, 26. παῖς vocabulum ambiguum 42, 36. παιδίον & μειράκιον opponuntur 687, 41
Παλιγγενεσία 67, 1. πάλιν pro εἰς τοπίον 121, 20
Pallium deponens Christus 273, 33
Palmites seorsum à Christo 278, 19
Παμπόλλοι 122, 28
Πᾶν indefinitum 15, 5. πᾶν 102, 38. 225, 9. pro quovis 190, 22. πανοπλία militis Christiani 589, 51. πάντες pro quibusvis 380, 16
Panis 122, 41. panis & poculi cæremonia Judaica 214, 27. panis è cœlo 249, 21. panis cœlestis Christus 249, 30. panis fidelium caro Christi 252, 9. panis in diem 187, 38. panis pro doctrina 252, 29. panis præscripti quid 23, 11. panis quotidianus 23, 3. panis vitæ 250, 19. panis pro quovis cibo 303, 44. panis vivus 252, 15. panis unus, corpus unum 488, 40. panis quomodo dicitur esse corpus 470, 58. panem & vinum figuram Christi faciunt Pontificii 669, 64
Panniculus 32, 23
πανουργία 210, 5
Papæ potestas quam sibi arrogat 716, 19. papæ tyrannis 720, 5. papismus intra Ecclesiam est 729, 16. papismum & Evangelii professionem concilliare somniantes 548, 44. papistæ an hodie audiendi 75, 33
Φάντασμα quid 52, 6
Παρὰ τινὸς 108, 13. παρὰ τῷ Θεῷ 251, 42. παρὰ pro ad 134, 10. παρὰ 547, 45. in παρελθεῖν quam vim habeat 408, 25
Παράβασις 297, 62
Parabola quid 135, 1. pro proverbio 169, 14. parabola 53, 48. παραβολὴ typum & exemplar declarat 676, 1
Παραβουλεύεσθαι quid 597, 18
Παρακαλεῖν quid sit 3, 18. 166, 39, variæ ejus significationes 7, 27. Paracletus 276, 38
παρακολουθεῖν 150, 26
Παρακύπτειν 220, 29
Παράδειγμα 3, 23. παραδειγματίζειν quid 3, 12. παραδειγματίζεσθαι 682, 34
Παραδιδόναι 79, 31. 86, 9. παραδῷ 111, 38
paradisus 543, 42. paradisus beata gloriæ Dei sedes 543, 49. paradisus in Eden plantatus 543, 46
Παράδοξα 172, 1
Παράγειν 69, 10. pro παράγεσθαι 479, 30
Παραγγέλλειν 618, 21
Παραλαμβάνειν 119, 36. & ἀπολαμβάνειν 3, 10. παραλαμβάνειν pro assumere 12, 37. παραλαμβάνειν & δέχεσθαι differunt 616, 33
Paralyticus Christo oblatus 31, 10
Παρανυμφίους Græci quos dicant 32, 57
Παραπίπτειν quid 23, 45
Παραπορεύεσθαι 128, 4
Παράπτωμα quid 23, 50. 401, 36. παράπτωμα & ἁμαρτία distinguenda 406, 64
Παραζηλοῦν vocis significatio 438, 65
Parasceue Paschæ 287, 31
Παρατήρησις regni Dei 203, 18. παρατηρεῖν in vitio positum 209, 13
Παρατυγχάνειν & ἐντυγχάνειν 347. 31, & seq.
Parem Deo se facit Christus 243, 26
Parcere quid 425, 32
Πάρεσις quid 395, 5. πάρεσις peccatorum ibid.
Παρεῖναι 79, 10
Παρέρχεσθαι 16, 29
Παριέναι pro καταφρονεῖν 395, 8
Παραμένειν verbi significatio 411, 49
Parmenones servi 55, 24
Parœmia pro parabola 266, 19
Παροικία vita nostra dicitur 8, 14
Παροικεῖν 221, 32
Paranomasia 679, 13
Paropsis 78, 1
Παῤῥησία pro σαφῶς 125, 5. pro celebritate 255, 23. Παῤῥησιάζεσθαι dicuntur Apostoli 339, 18
Παρουσία adventus 79, 10
Partes pro regione 54, 18
Participium loco nominis 6, 40. resolvitur per ἐὰν 182, 47. participia loco verbalium 73, 13. participiorum in rus significatio 372, 15. participia pro verbalibus 115, 46. participium præsens pro verbo 404, 25. participium pro nomine 551, 2
Particulatim esse membra Christi 497, 35
Parturire se dicit Paulus Galatas 562, 41
Parvi fideles 61, 23. parvi discipuli Christi 38, 13. parvis & magnis testificans Paulus 371, 26
Πᾶς indefinitè positum 326, 9. πᾶσα indefinita particula 300, 8. πᾶς perfectionem declarat 457, 27. πᾶσα junctum cum adverbio negante 460, 52
Pascere agnos Christi Petrus jussus 292, 12
πάσχειν quid 422, 42. absolutè positum 707, 32
Paschæ cœna 214, 7. pascha Judæorum 285, 13. pascha celebratum à Christo 86, 71. pascha pro agno 141, 22. 213, 28. 470, 56. paschæ festi translatio 86, 43. 287, 32. paschalis cœnæ cæremonia 214, 27. paschalis festi ritus 87, 33. paschæ festi dies 270, 19
Passerculis præstant fideles 37, 42
Passus, quæ mensura 375, 5. passus duplex 295, 49
Passiones in Christum quomodo cadant 664, 63
Pastor unus 266, 49. pastorum officium 266, 18. pastor unicus multos pascit greges 503, 32. pastoris munus 464, 16. pastores qui & quod eorum officium 582, 36. pastores Corinthii qua de re à Paulo reprehendantur 465, 39. pastorum alendorum ratio quæ olim 566, 32
Pater Deus 24, 7. pater quis dicatur Hebræis 261, 33. pater unus Christi & credentium 290, 24. pater Diabolus quomodo dicatur 261, 32. pater solus verus Deus 282, 35. quomodo nullum judicare dicatur 244. 52, & seq. patris ἀξίωσις 245, 59. patrem suum Deum Christus vocat 243, 15. per Patrem quomodo vivat 252, 60. pater mendacii Diabolus 261, 38. pater credentium 399, 1. gloriæ 573, 20. luminum 694, 2. spirituum 688, 1. pater Romæ Romulus 694, 5. pater de filio testatus 735, 34
Πάθη 340, 13. παθητὸς 371, 6. pati 294, 32. pro affici supplicio 213, 44. 346, 36. παθήματα apud Paulum quid 414, 43. πάθος morbus 618, 13. pati absolutè positum 715, 33. pro affligi 593, 26
Patientia Dei in puniendis sceleratis 204, 14
Patriarchæ 590, 39. patrum fidei exempla 683. 16, & seq. eorum fides eadem atque nostra 683, 44. patrum nemo non peccarit 387, 63. patrum voluntas in liberis matrimonio locandis 481, 8. patrum mensuram implere 616, 28. patriarchæ translati Sichemam 315, 67
Patria Christi 50, 9. 114, 1
Pavimentum perfossum 171, 20
Paulisper non videndus Christus 281, 1
Paulus & Barnabas Hierosolymam missi 340, 61. Paulus Athenas deductus 347, 18. Paulus ubi captus 367, 1. Paulus cogebat ad blasphemandum 370, 26. Stephani cædem se approbásse fatetur 370, 31. Paulus dictus qui antè Saulus 334, 47. Presbyteros per suffragia creat 340, 6. Paulus omnia omnibus factus 274, 13. se Pharisæum fuisse agnoscit 369, 5. Paulus excœcatus 322, 60. vocem solus audit ibid. Pontificem objurgat 362, 41. quomodò dicat se nescivisse fuisse pontificem ibid. Pauli descensus 375, 25. adventus in urbem post triennium à liberatione 324, 1. cum quibus Apostolis Hierosolymis versatus 324, 29. Paulus hybernam navigationem vitandam censet 373, 1. adversùs Paulum calumniæ 325, 7. Paulo seorsim habitare concessum 376, 35. Paulus Apostolus 377, 21. Paulus cicuratus 694, 43. Paulus quomodo laboret nè reprobus fiet 486, 8. Paulus decimus-tertius Apostolus 539, 68. bis Corinthi fuit 544, 23. quomodo se non Dominum præcipere dicat 476, 56. & contrà 476, 33. an cœlebs an conjugatus 476, 8, & seq. Paulus vinctus 578, 20. Gentibus destinatus 539, 68. obstitit Petro in os 551, 7. Paulúsne autor Epistolæ ad Hebræos 654, 1. Paulus quomodo optet omnibus ut sint sicuti est 476, 4. factus ἀνόμοις ἄνομος quomodo 485, 30. Paulus à Christo ἀμέσως designatus 546, 44. Paulúsne Romæ absolutus 592, 51. an Paulus Anathema fieri optarit 426, 52. Paulus jactat suam nobilitatem adversùs hostes 541, 40. ministerium suum asserit 478, 50. Paulus se ità gratiæ administrum facit, ut illi omnia tribuat quomodo 505, 40. Paulúsne potuerit fide Romanorum adjuvari 371, 43. Paulus à Christo edoctus 549, 7. Paulus peculiaria habet 408, 75. Paulus quomodo impleat restantes afflictiones 507, 7. Paulúsne habuerit abstrusiorem sapientiam scriptis non traditam 570, 3. Pauli profectiones quinque Hierosolymam 549, 46. Pauli & Antichristi antithesis 468, 35. Pauli peregrinationis descriptio 545, 11. Pauli prædestinationis ad Apostolatum tres gradus 548, 51. Pauli in Galatas benevolentia 560, 81. Paulo imperitia Græci sermonis impingitur 469, 42. 471, 14
Paulus quartus pontifex 24, 34
Pauperes spiritu qui 15, 8. pauperes mundi 695, 7
Peccare in cœlum 199, 18. peccatum originale 230, 52. peccatum debitum 77, 38. peccatum tollitur 230, 53. peccatum Judæorum tradentium Christum 287, 5. peccatum quodvis mortem meretur 16, 64. peccatum in Sp. sanctum 45, 25. peccata debita vocantur 320, 56. peccatum in Sp. S. nunquam remittitur 43, 36. peccata non esse paria 63, 16. peccata redimere eleemosynis 189, 20. peccata veluti saxa 18, 29. in peccatis natus 265, 6. peccator pro impio 264, 14. peccatoris nomen 265, 44. peccatores an Deus audiat 265, 41. peccandi lex abrogata per Christum 678, 53. peccandi licentiam non augeri gratuitâ justificatione 552, 38. non peccare quid sit 732, 15. peccatum pro peccato actuali 693, 35. peccatum lex mortis 414, 82. peccatum ante legem 405, 35. peccatum pro labe originali 404, 79. peccatum nullum manet impunitum 388, 35. peccatum & mors inseparabiliter cohærent 404, 37. peccatum non tantùm originis sed sequentia tolluntur per Christi obedientiam 407, 38. peccatum per immolationem Christi sublatum 678, 49. peccatum in Sp. sanctum 736, 3. in quos cadat 736, 43. cur non remittatur 377, 25. peccatum ante mortem 406, 1. peccatum non extra corpus 474, 24. peccatum quomodo mortuum 415, 21. peccatum quid ex Paulo 411, 16. peccati fruitio 686, 23. peccati dignoscendi regula 731, 19. peccato mortui 409, 31. peccato Adami omnes rei 405, 5. in peccato permanere 409, 1. absque peccato Christus cernitur 676, 9. peccata subsequi quomodo dicantur 638, 43. peccata præteriisse Deus quomodo dicatur 395, 10. peccata quorundam antè manifesta, &c. 638, 35. peccata omnia morte æternâ digna 736, 24. peccata extra regenerationem 650, 28. peccata patrum cur tamdiu distulerit Deus 395, 52. peccata omnia quatenus paria 736, 24.

peccatorum

peccatorum remissione justificamur 408, 14. peccatorum confessio 726, 7. propter peccata morbi 702, 12. in peccatis esse quid sit 506, 2. peccatis quibus absolvamur 403, 11. in peccatis quæ numerantur à Deo 389, 40. peccatores ex gentibus 552, 26. peccatores esse alienum à filiis Dei 731, 17. peccatores 681, 45. in sacris qui dicantur 403, 51
Pecunia ἀργύριον 207, 25. pecuniæ appellatio 130, 44
Pecuaria porta 242, 31
Pedes Apostolorum lavat Christus 273, 1. quis scopus Christi in hac lotione 273, 21. apud pedes nutritus 361, 32. pedum lotionis ritus 274, 1. 636, 59. pede recto incedere 551, 35
Pejerare 19, 25
Πειράζειν de insidiosa exploratione dicitur 12, 52. 13, 3
Πείθειν 548, 6. pro suadere 377, 11. πείθεσθαι 312, 34. pro parere 553, 34
Πειθαρχεῖν quid sit 311, 37
Pelagiani refelluntur 278, 22. 576, 83. pelagiani 403, 48. 644, 26. 731, 17. nostri temporis 387, 51. pelagianis favet Erasmi interpretatio 406, 53
Πέλαγος 61, 46. pelagus 61, 47
Πέμπειν 7, 29
Pendens ab ore 209, 1
Πένητες 66, 23. & πτωχοί 66, 20
Penitus 150, 14
Pentecostes dies completi 298, 19
Penula 647, 1
Πέραν pro secus 13, 44. πέρας 182, 26. 247, 62
Percellere 104, 35
Perditio ab hominibus 237, 33
Perfectus 66, 15. perfectionis analogia non æqualitas requiritur in fidelibus 22, 73. perfectus quando fit discipulus 174, 32. perfectos quidam malè somniant 21, 37. quare Christiani perfecti vocantur 21, 44. perfectio fidelium 667, 68. perfectionem somniantes 726, 3. perfectionem somniantes hæretici 731, 18
Peregrinus 498, 44
Perfluere qui dicantur 667, 35
Perge Pamphyliæ 335, 13
Περὶ τινὰ 109, 21. περὶ pro ὑπὲρ 103, 23. 739, 36
Περίεργος idem quod ἀργός 9, 82
Περιαυτολογία 246, 31
Periœci 157, 6
Περιοχὴ pro scripturæ loco 321, 29
Περιουσία Græcis quid 650, 53
Περιπατεῖν πνεύματι Hebraismus 544, 56
Περιφρονεῖν idem quod καταφρονεῖν 651, 3
Perire ullos Deum nolle 724, 34. perire ab aliquo 487, 40
Περισσεύειν pro ὑπάρχειν 618, 18. περισσεύειν 192, 38. περίσσευμα exundantia 44, 28. περισσεῦον 51, 25. περισσὸν in laude & vitio 39, 2. περισσὸν idem quod πλεῖον 21, 31. περισσὸν pro præstantia 391, 26. περισσὸν 192, 43. pro redundantia 59, 19
in Persecutionibus felicitas 131, 26. persecutionis fuga 13, 60. persecutiones fidelium 15, 50
Permissio Dei non opponitur ejus voluntati 30, 46. permissio & voluntas Dei quid 430, 69. permissio Dei non separanda à decreto 385, 12
Περπερεύεσθαι & περπερεία 498, 53
Perpessiones Christi quomodo intelligantur 514, 26. perpessiones Dei dona 542, 15
Perpetuum sacerdotium Christi 673, 31
Perseverantia 593, 9
Persona 210, 6. personæ appellatio 136, 23. personam respicere 45, 73. 136, 7. personarum æqualitas 243, 26. distinctio 276, 14. personarum mutationes apud Hebræos 115, 24. 155, 26. 314, 37. personarum numerus quæ in Ægyptum venerunt cum Jacobo 315, 47. personarum non omne discrimen vetitum 136, 25. personæ Character filius 655, 49. persona hominis 550, 29. personarum respectus unde 694, 62. personarum acceptio 389, 9. 589, 19
Perstare in Domino 617, 40
Pervidere 350, 32. pervidere Dei invisibilia 384, 26
Perusim & perutsim 70, 47
Petentes non accipiunt 700, 24. quomodo non petere dicuntur non obtinentes 700, 15
Petrus & petra 46, 57. Petrus ex Apostolo fit Episcopus à Romanis 332, 17. Petrus ducendus quò nolit 292, 48. abscedere à Christo jussus 125, 11. dictus petra 231, 45. quando in Antiochia fuerit 332, 26. Romæ fuisse non videtur 332, 14. Petrus falsâ persuasione peccans 58, 38. Petrus & Joannes missi ab Apostolis Samariam 320, 26. Petrus interrogatus an Christum amet plus quàm cæteri 292, 31. Petrus de vocatione gentium edoctus 277, 27. Petrus suscitaturus Tabitham omnes ejicit 325, 29. Petrus ubi Christum abnegarit 244, 1. Petri fletus 92, 52. mentis excessus 326, 25. Petri mors prædicitur 292, 55. Petri severitas in Ananiam 310, 6. petra spiritualis 487, 26. petra erat Christus 487, 35. Petri primatus 577, 56. patrimonium 716, 20. successor ibid. Petri inter Galatas error 551, 24. Petrus à Paulo reprehensus 551, 7. Petri abnegatio cur non fuerit peccatum in Spiritum sanctum 736, 59. Petrusne Corinthi docuerit 458, 18. Petrum culpâ liberare qui conati sunt 551, 50. 2. Pet. Epistola eadem verba cum epistola Judæ 741, 46. an Petrus Romæ fuerit 454, 12
Πηγή 51, 13
Φαγεῖν & ἐσθίειν 119, 34
Φαίνεσθαι 220, 20. φαντασία 369, 14. φανερὸν & κρυπτὸν opponuntur 391, 8. φανερῶς pro oblata specie 689, 43
Pharaonis solertia adversus Israelitas 316, 26. ejus induratio, unde 430, 1
Pharisæi 135, 45. unde dicti 9, 17. 378, 27. quare à Joanne acerbè reprehensi 9, 31. Pharisæus consistens seorsim 204, 38. Pharisæus sectæ nomen 197, 33. Pharisæi decimas solventes 77, 52. Pharisæus fuit Paulus 369, 50. Pharisæorum discipuli 105, 20. Pharisæum idémne ac Catholicum 6, 8. Pharisaica superbia damnata 66, 2. Pharisaismus 369, 53. Pharisæus publicanum despiciens 468, 14. Pharisæorum duplex genus 548, 34
Φάσκειν verbi vis 384, 68
Φάσις pro rumore 361, 12
Φέρεσθαι cum impetu venire 298, 63
Φιλόνη quale vocabulum 647, 1
Φιλεῖν amare & solere 22, 30
Philippus ad Eunuchum missus 321, 43. Philippi uxor Herodias 50, 43. Philippenses ἅγιοι vocantur 596, 28. Philippus Diaconus 632, 48
Philosophiam damnat Paulus 605, 53. philosophi varii omnium gentium 384, 71
Φιλοστοργία quid 444, 42
Φιλοτιμία & φιλοτιμεῖσθαι 61*, 18
Φοβεῖσθαι 708, 45. de reverentiæ cultu 588, 22
Phœbes charitas 454, 32
Phœnix urbs 373, 22
Φόρος quid 210, 10. 446, 4
Φῶς 59, 16. pro igne 143, 29. φωτίζεσθαι in cœtum Ecclesiæ per baptismum aggregari 682, 24
Photii opinio 60, 10
Φράζειν & λέγειν diversa 48, 58. φράσις 48, 59
Φρένες quæ sint 502, 32
Φρονεῖν & φρόνιμος 27, 37. φρονεῖν quid 444, 50. 448, 44. φρονεῖν ἐν φρόνιμος quid 420, 30. φρονεῖν 593, 42. φρόνημα σαρκὸς 384, 46
Φθάνειν quid 433, 43
Φθονοῦσι quæ dicantur 742, 38
Φθορὰ in sacris 385, 21
Φθορὰ mundi non in essentia sed in qualitatibus 423, 44
Φυλακὴ 45, 52. pro carcere 18, 7. φυλακὴ carcer 306, 56. φυλάσσειν & συντηρεῖν differunt 162, 27
Φύραμα quid 438, 67
Φύσις & δόξα opponuntur 560, 48
πόρνος & πόρνη differunt 118, 14
πᾶσα pro κρατεῖν 256, 48
Pietas vera 151, 39. iter ad vitam 717, 38
Pigii de reprobatione error 436, 56
Pilati metus 286, 51. Pilato Christus traditus 144, 55
Pileus libertinæ conditionis olim insigne 491, 49
Pilis camelinis Joannes vestitus 38, 9
Pinnæ templi quæ dicantur 12, 43
πιπράσκειν 376, 16
Piscina 242, 42. Siloam 263, 34. piscis S. Petri 61, 13
πιστὸς 140, 27. πιστοὶ qui dicantur 25, 57. πίστις variè usurpatur 457, 29. πιστὸς λόγος 457, 39. πίστις pro eo cui fides habenda 478, 55
Placamentum Christus 394, 53
Placere sibi quid 450, 73
Placita Apostolorum 344, 18
πλάνη 79, 29. πλάνη 385, 57. planus 97, 10
Plantati cum Christo 410, 15
Plateæ quid dicantur 22, 31
Platonis delirium de communione 303, 27
Plenitudo quæ ex Christo percipitur 228. 61, & seq. plenitudo Dei 580, 27. plenitudo Deitatis in Christo 606. 34, & seq. plenitudo terræ Domini 489, 35. plenitudo omnis in Christo habitat 603, 29. plenum tempus 560, 34. plenus gratiæ 227, 59
πλεονεξία 192, 34. 584, 13. πλεονεξίας 120, 38.
πλεονεκτεῖν quid sit 518, 32
Pleonasmi frequentes apud Hebræos 8, 6. pleonasmus 229, 52. pleonasmus particulæ ἐν 260, 11
πλὴν particula 40, 43
πλήρωμα idem quod ἀνάπλωμα 32, 39
πληροφορεῖν 150, 17. & πληροφορεῖσθαι ibid. πληροφορία 150, 25. πληροφορία Pauli, omnibus exemplo 425, 50
πλοῖον quodcunque navigii genus 30, 26
Plutarchi locus 22, 50
Pluvia matutina & serotina 701, 19
πνεῦμα pro spectro 52, 16. πνεύματος nomine venti intelliguntur 656, 29
Poculum pro ira Dei 90, 6. poculum pro vino 214, 58. poculi appellatio 68, 24. poculum benedictionis 488, 30. poculum dæmoniorum 489, 5
Pœnæ quibus diebus apud Judæos constitutæ 85, 12. pœnam retineri sophistarum commentum 23, 27. pœnarum æternarum imparitas 17, 2. pœnæ quibus Deus impios homines afficit 385, 33
Pœnitere & resipiscere differunt 8, 44. pœnitendi verbum quomodo accipiendum 530, 27
ποῖα qualis 71, 4. ποῖα pro τίς 209, 7. ποῖον de qualitate quærit 65, 47
ποιεῖν 123, 49. ποιεῖν χάριν 343, 29. ποιεῖν pro χρήματα 107, 33. pro διατρίβειν 351, 48. ποιεῖν verbi constructio 101, 48. ποίημα Dei 384, 9
ποιμαίνειν de regibus dicitur 6, 44
πολίτευμα & πολίτευμα 362, 39. πόλις & ἐρημία opponuntur 541, 41. πολίτευμα & πολιτεία differunt 599, 38
Pollicere & promittere differunt 303, 22
Pollucere pro polluto habere 326, 32. pollutum nullum quomodo dicat Petrus, cùm omnes polluti nascuntur 327, 22
Polybii locus de opsoniis 165, 15
Polygamus non est unus 474, 13. polygamia 631, 2. polygami qui 631, 5
Ponderis abjectio 687, 16
Pone Christum venire 58, 47. ponè sequi Christum 38, 6. pone Joannem veniens Christus 928, 31
Ponere super cor 354, 28. ponere verba in ore Hebraismus 527, 35
πονηρία 189, 47. πονηρίαι pro vitiorum radicibus 306, 48. πονηρὸς 120, 45. πονηρὸς de persona dicitur 23, 45. de Diabolo 19, 70. de quovis malo 20, 26
Ponti regio 702, 35
Pontifex Aaronicus 234, 27. pontifices duo maximi 165, 4. pontificis Aaronici cum Christo collatio 678, 40. pontifex perpetuus Christus 665, 29. hodie nulli 665, 39. pontifex verus Christus etsi non ex tribu Levi 666, 8. pontifex maximus virginem uxorem ducebat 539, 2. pontifex Romanus re se supra Petrum & Paulum extollit 540, 33. pontificum Romanorum vitæ cum Episcopi officio collatio 631, 32
Populi Israelis 308, 27
Porci quomodo Gaderæ paverint 30, 31. quomodo à Judæis nutrirentur 180, 10
πορεύεσθαι 178, 24. πορεύεσθαι pro ἰέναι 105, 24. πορευόμενοι 151, 48. πορευόμενοι pro χρήματα 38, 45
πορνεία 65, 3. πορνεία & μοιχεία de adulterio 19, 13
πόρνος & πόρνος differunt 106, 46. 118, 14 548, 37
Portæ inferorum 57, 25
Portio quo sensu usurpetur 529, 34
πῶς pro ὡς 136, 30. πῶς admirantis particula 26, 21. 56, 22. pro ποῖα 748, 32
Possessiones 66, 38. possidere animam suam 212, 17
Post tres dies quomodo Christus resurrecturus 134. 47, & seq.
Postelli error 225, 47. furor 293, 18
ποταπὸς qualis particula 30, 19
Potari in unum Spiritum 496, 31
ποτὲ particula redundans 55, 34
Potens de Deo 156, 16. potens in Scripturis 351, 54. potentia Dei 144, 16. potentia Christi ἐξουσία 244, 40. potentia pro donis sp. S. 313, 45. potens, ab eo qui potest, quomodo differat 43. 9, 49. potenter declaratus Dei filius Christus 378, 55. potentia Dei Christus 460, 27. potentia Dei Evangelium 382, 28. potentia Dei sermo Evangelii 459, 25
Potestas verbi ministrorum 68, 37. potestas Satanæ nulla nisi ex Dei permissu 30, 50. potestates cœlorum 80, 51. potestatem habere in capite mulier quomodo dicatur 491, 42
Potius quiddam nobis à Deo provisum 687, 1
Potum eundem veterum & nostrum quomodo vocet Paulus 486, 53
ποταμὸς 165, 31
Præcepta omnia paris momenti 16, 45. præcepta secundæ tabulæ 130, 61
Præcogitare 139, 16
Præcognitio Dei 300, 13. 702, 42. præcognitione Dei Christus traditus 300, 47. præcogniti ante jacta mundi fundamenta 704, 33
Prædestinati à Deo 571, 24. prædestinati & destinati distinctio ex Origene 378, 41. prædestinatio ab operibus non inchoatur 549, 2. an sit singularis singulorum prædestinatio 441, 4. de æterna Dei prædestinatione 427, 31
Prædicare absolutè positum 8, 47. prædicationis Evangelicæ excellentia 461, 52
Præfecti templo 213, 32. præfectus Synagogæ 112, 43
Præmeditari prohibentur Apostoli 212, 5
Præmia Deus largitur 684, 18
Præputium quid 564, 36. præputium dictæ Gentes 576, 28. præputii nomen tripliciter accipitur 390, 44. præputium attrahere 478, 7. præputium pro incircumcisis 396, 16
Præscientia rerum futurarum 300, 55. præscientiæ voce multi abutuntur 300, 51. præscientia non est à decreto separanda 338, 32. 704, 36. de præscientia Dei 428, 29
Præscripti ad damnationem 741, 41
Præsens tempus variè ab Hebræis sumitur 8, 53. præsens tempus quibus narrationibus conveniat 7, 6. præ-

7, 6. præsens pro præterito 104,10. pro futuro positum 38, 48. 80, 22. 81, 39. 89, 25. 97, 15. 128, 22
Præsentiæ & absentiæ Christi modus 99,39. præsentia Christi 253,48
Præsidium templi 97,22
Præstare virtutes 27,10
Præteriti per præsens tempus conversio 11,76
præteritum pro præsente 77,40
Prætores 345,10. prætorium 285, 30. prætorii appellatio 592,4
Prævisa opera sintne salutis causæ 428,21
προσαιτεῖν 117,37
Precatio Dominica 187,31. preces Deo gratæ ante Christi cognitionem 281,27. preces ante Christi adventum 281, 15. precandum pro quibusvis hominibus 628,21. precandum quovis loco 630,7. preces publicæ altera ministerii pars 628,5. preces à spiritu 590,33. preces sanctorum 753,6. preces publicæ vel privatæ apud Catholicos Romanos Latinè conceptæ 502,7. in precando quæ puritas requiratur 630,20
Presbyteri qui 340,30. 637,4. duo presbyterorum genera 637,12. presbyterium populi 217, 1. presbyteri nomen generaliter sumtum 715, 40. presbyterum cur se Joannes nominet 738, 17. presbyteri duplices 637, 31. presbyteri peccantes 638,1. presbyterium 637,18. adversùs presbyterum accusationem non recipere quomodo Paulus doceat 637.4, & seq.
Pressa mensura 174,17
Pretio empti 474,43. pretio liberati & gratìs justificati non pugnant 394,46
Prima fides 636,45
Primarii Sacerdotes qui 5, 18. primatus nullus 128,10
Primatus Petri qualis 34,46. primatum lupi Romani evertentia 539,60. primatus Petri 577, 56
Primitiæ Christus factus 506,17. primitiæ oblatæ reliquorum fructuum cumulum sanctificabant 506,21
Primogenitus Christus 656,23. ex mortuis 603, 7. omnis rei creatæ 602,13
Primores 218,25. 219,13. populi 208,49. primores iidem qui Sanhedrin 306,56. primores Pharisæorum 197,25
Primus inter Apostolos Petrus 34, 39. primus Simon 107,17. primum præceptum 137,17
Princeps mundi ejiciendus 271, 49. principes sanctuarii & sacerdotum 5,22. princeps dæmoniorum 33, 29. princeps aeris Diabolus 720,7. princeps Deus quomodo dicitur 640,34
Principii nomen variè accipitur 261,40. in principio 223,16. 224,60. principum seculi sapientia 461,34. principium retinere 662, 40. principium ex mortuis Christus 603,31
Prior Joanne Christus 228,48. prius id est ab æterno 253,42. prioris & posterioris matrimonii allegoria 413,46
Priscilla 454,37
Prisca 454,38
Privatæ ecclesiæ in alias quasdam, nedum in totum orbem terrarum nulli attributa dominatio ab Apostolis 546,59
Πρὸ Græcum, præ Latinis 424,17
Προάγειν verbi significatio 6,17
Προαιτιᾶσθαι 392,67
Προβάλλειν pro βλαστάνειν 212,42
Probatio ad mysterium cœnæ requiritur 493,36. ad quos pertineat, an ad solos accedentes, an ad pastores etiam 493,43
Προβιβάζεσθαι 50,56
Probrum Christi 686,25
Προχειρίζεσθαι 305,54
Proconsul Achaiæ 350,57. proconsulum nomine etiam legati intelliguntur 356,9
Procul 91,23
Procuratores 178, 25. Cæsaris 164,39. eorum duo genera 92,60. procuratoris officium quale 456,2
Prodigia cur dicta miracula 657,18
Prodiit à Patre Christus 261,12
Productus 50,56
Profanatio Sabbati 42,14. profanum 53,32
Professio Jesum esse Dei filium 734,6
Profundum diluculum 220,15. profunditates Satanæ 748,6
Progenies Dei homines 350,7. progenies & generationes ut differant 2,25. progeniti sermone veritatis 694,22
Prognostica 56,2
Προηγεῖσθαι 207,31
Prohibitiones apud Hebræos per futurum fiunt 13,9
Προελπίζειν 308,14
promissionum Dei efficacitas unde pendet 375,7. promissa non adeptos patres quomodo intelligendum 684,59. 687,11. promissio spiritûs 555,42. per promissionem nati liberi 562,81. promissiones Dei ad quos pertineant 706,40. promissionis filii 563,20
Προπέμπειν 55,14
Pronomina cur inventa 176,29
Propemodum & admodum 371,49
Πρόφασις 77,16
Properare ad adventum diei Dei 724,74
Profanum ducere Christi sanguinem 682,10
Prophetæ pro uno ex prophetis 338,3. prophetarum nomen pro propheta 8, 22. propheta pro Esaia 251, 38. prophetæ nomen Christo attributum 221, 31. propheta Christus 115,38. propheta exspectatus à Judæis 329,66. prophetæ pro doctoribus 343, 24. propheta in patria 242,7. prophetæ varii 5,62. prophetarum appellatio quid contineat 99,58. prophetæ pro propheticis prædictionibus 16,20. prophetare 39,18. prophetandi vox 53,15. propheta Epimenides cur dictus 649,13. prophetæ qui & quod eorum officium 582,19. prophetæ acti spiritu 719,48. Apostolis junguntur 722,39. prophetæ reges sunt reveriti, licèt reprehenderent 721,22. prophetæ de prophetis judicantes 463,36. prophetare quid 501,34. prophetare qui debeant 503, 33. prophetiæ scripturæ 719,16. prophetia quid 443,22. prophetiæ onus appellatæ 748,21. prophetia inter ἐνεργήματα refertur 496,14. prophetiæ quomodo dicantur inanes reddendæ 498,58. prophetiæ munus duplex 500,45. per prophetiam vocatus Timotheus 635,6. prophetiæ cum Evangelio comparandæ 719,35. prophetiarum intelligentia petenda à Spiritu 719,40. prophetiæ pro verbi Dei interpretatione 620,44. in prophetis Deus locutus 654,47. propheticum munus Christi 660,70. 689,1. prophetici muneris Christi cum Mosis ministerio collatio 661, 26
Propinqui Christi venientes ut eum prehenderent 108,13
Propitiatorium 675,42
Propositii panes 42,1
Proprætor 334,43
Propriæ cupiditates 722,33
Πρὸς præpositio 108, 16. πρὸς τὸν Θεὸν λόγος 224,34. πρὸς pro ἐν vel διὰ 64,52. πρὸς finem declarat 627,10. ejus vis 526,24
Προσκαρτερεῖν quid 106,29. 446,45
Πρόσκομμα & σκάνδαλον, quî differant 450,48
Προσέχειν adhibere animum 21,51
Proseuchæ quid fuerint 313,57
Προσευχὴ propriè quid 296,56
Προσεδρεύειν altari 484,15
Proselyti 299,36. proselytus 77,22
Προσμένειν 55,23
Προσορμίζεσθαι 118,22
Πρόσωπον 56,24. 526,50. opponitur veritati 567, 51
Προσφάγιον quid sit 291,43
Πρόσφατος de quo propriè dicitur 681,21
Προστίθεσθαι 25,31
Προσῆται, πρόξενοι 454,28
Πρόθεσις & προορισμὸς 579,9. πρόθεσις apud Deum quid 424,12. πρόθεσις quid 429,15
Πρόγνωσις quid ibid.
Προορισμὸς quid ibid.
Προθυμὸν Pauli 382,13
Protevangelium rejiciendum 4,19
Protinus 116,41
Πρῶτος pro πρότερος 228,43. πρῶτον particula initium declarans 380,24. πρῶτον de primaria sorte 391,41
Provehere 118,28
Providentia Dei in nostra salute 271,19. providentia Dei non separanda à decreto 215,13. providentia idem quod σύνεσις 570,8
Provocatio Pauli ad Cæsarem 369,11
Prudentia non repugnat Dei providentiæ 234,24. prudentia justorum 152,55
Psalmus primus & secundus 337,1. psallere quid sit 501,39. psalmi qui vocentur 612,14
Ψηλαφᾶν 350,37
Ψωμίζειν quid 498,33
Πτόησις metus 708,40
Πτῶσις casus 28,3
Πτωχὸς quid propriè 15, 8. πτωχοὶ 66,20. & πένητες 66,23
Publicani cur peccatores vocari soliti 32.2, & seq. publicanorum magister 206,36. publicani qui dicti 21,44. cur exosi ibid.
Pudefieri ex aliquo 730,16
Puer 28,56. pueri pro servis 50,30. puero similem fieri 44,61. pueruli in plateis clamantes 39,49. puerulos compellat Joannes nominatim 728,38
Pugno lavare 119,22
Pulchri portus 372,40
Pullicies 197,19
Pulmentarium 291,43
Pulvere & cinere aspergi 40,33
Purgamenta mundi Apostoli 468, 39. purgare nos beneficium Christi 726,26
Purgatorium 44,7. 195,1. purgatorii satisfactiones quo fundamento fulciuntur 18,40. purgatorium quo fundamento quidam fulciant 17,60. 465,12. de igne purgatorii Gregorii locus 465,20. purgatorius ignis 595,18
Purificandi verbum 28,33. purificationis ritus apud Judæos 232,40. purificatio Mariæ 162, 22. de purificatione quæstio 238,11. purificatio justificatum sequitur 737,52. purificationis facultas non est à natura 731,2. purificationis partes duæ 677,22
Purpuram vendens Lydia 344,35
Putris sermo 584,54
Pythonis testimonium 102,53
Python spiritus 344,40

Quadrans 138,18. quadrantem ultimum solvere 18,27
Quadrangularis urbs 764,5
Quadrupedia pro domesticis tantùm 326,11
ad Quærendum verè Deum quæ necessaria 684, 27. quæstus magnus pietas 639,25. quæstiones pro religionis placitis 369,49. quæstiones Paulo propositæ à Corinthiis pastoribus 474,69
Quæ qualésve hostiæ Deo offerendæ 442,16
Qualitates animæ 584,13
Quasi 52,21. pro ferè 118,3
pro Quibusvis hominibus precandum 628,21
Quinam pereant 522,31
Quinquaginta annos nondum habere Christum Judæi arguunt 262,29
Quisquis petit, quomodo exaudiatur 26,54
Quoniam & quia particulæ 7,21

Rabbi Hebræis quis 34. 29,34. Rabbi 76,6. 231,20. Rabboni 132,26. & Rabbi 132, 34. differunt 290,15. Rabbini ut salutati 76,37
ῥαβδίζειν 541,30
Raca quid 17,16
ῥάκος pro panno sumitur 32,18
ῥᾳδιουργία 335,8
Radicati in charitate 580,12. radix amara 688, 26. radix omnium malorum 639,34
Rahabæ fides 686,36
Rapere regnum cœlorum 39,12. rapinam in Christo non fuisse 594,80
ῥαπίζειν quid propriè 20,4. ῥαπίζειν 144,39
Ratiocinationes hominum damnantur 384,38. ratiocinatus Abraham 685,14
Reatûs propagatio 404,17. reatus omnes pervasit 405,36
Rebellio duplex 239,5. rebelles 152,69
De Rebus mediis quæ cautio adhibenda 481,49. de iis doctrina generalis 478,44. in rebus mediis quomodo ministris sit suo jure utendum 483,33
Recens via per Christum dicata 681,21
Reconciliatio mutua malè ad reconciliationem cum Deo trahitur 18,35. reconciliari separatos jubet Paulus 476,53
non Recordator peccatorum Deus 681,5
Recta locutio pro obliqua 228,61. rectus casus suppleri ferè solet 15,43. rectus pro vocandi casu 132,12. rectè administrati muneris Ecclesiastici finis 444,23
Reddet Deus secundùm opera 388,38
Redemtionis pretium 158,6. redimere opportunitatem 586,49. redemtio nobis factus Christus 460,47
Redire se Christus quomodo dicat 277,6
Regem se Christus profitetur 286,40
Regeneratio sensim efficitur 235,11. regenerationis varius respectus 67,1. regeneratio & renovatio 651,36. regeneratio nostra hîc imperfecta 418,2. regeneratio salutis non causa sed πιστεύειν 421,45. nostræ adoptionis testimonium 422,25. regenerati sentiunt in se reliquias carnis 388,50. regenerationis effectus 421,60. beneficium 409,5. finis 612,5. regeneratio unde 421,60
Regina Sabæ, vel Austri 45,21
Regius quidam 242,17. Regiæ potestatis Christi cum Mose collatio 689,63. pro regibus precandum 628,37
Regnum Christi non est ex hoc mundo 286,40. regnum cœlorum 9,25. 39,48. 48,1. 50,1. pro Ecclesia 16. 3, 16. Dei 125,64. regni Dei venientis signa 203,9. regnum filii 58,59. regnum Christi & ejus administrandi ratio 61, 20. regno cœlorum vis affertur 39,58. regnum Christi non mundanum 68,38. regnare quid sit 507,9. quomodo regnet pater 506, 36. regnum Dei non est positum in cibo 610, 25. regnum Dei pro Evangelio 613,13. regnum Dei quod sit 507,8. regnum Dei pro administratione Ecclesiæ 469,14
Rejectanei 645,8. rejectaneum se fieri quomodo metuat Paulus 486,13
Rejiculæ oves 645,10
Relativum absque antecedente 129,14. relativa negligit sæpe Joannes 268,3. relativis utuntur Hebræi loco conjunctionis 314,44. relativum redundans 22,19. relativorum regula apud Hebræos 579,37
Religione abutens Herodes 116, 53. religionis falsæ scopus 255,48. religionis capita evertentes 306,16. religionis dissidiorum componendorum ratio. 152, 38. religiosæ mulieres 338,50. religiosi proselyti 338,53. religiosi cultûs inepta distinctio 13,40. religio Christiana 402,7. religionis summa 717,41. religionis falsæ ad tres species referuntur 606,5. religionis cura ad principes pertinet 385,1. religionis contemptus vitiorum origo 385,43. religionum falsarum species unde 402,6
Reliquæ afflictionum Christi 604,55
Reliquorum nomine qui intelligantur 310,29

Remetiri

Rémetiri pro contrà metiri 26, 3
Remphan idoli nomen 318, 3
Reminiſcentia Platonica 573, 41
Remittere debita 23, 21. remiſſio peccatorum quomodo in ultimum diem differatur 43, 43. remiſſio peccatorum 158, 59. remiſſionis peccatorum cauſa 178, 7. remiſſio peccatorum ante & poſt baptiſmum 395, 28. remiſſio peccatorum altera novi pacti pars 681, 2. remiſſione peccatorum quomodo definiatur juſtificatio 389, 48
Renaſci oportet cœlitus 234, 57
Renovalia 267, 4
Renovari denuo 668, 25
Repouere in corde 157, 15
Repoſcere ſanguinem 752, 5
Reprobi cur non credant 272, 31. reprobandi decretum 41, 5. de reprobatione impiorum 424, 56 de reprobationis primaria cauſa 430, 18. reprobatus Eſavus 688, 8. reprobi 645, 12. ad exitium conſtituti 705, 48
Repudium & divortium differunt 64, 3
Rerum mediarum uſus 474, 19
Reſidere Hieroſolymis juſſi Apoſtoli 223, 5
Reſipiſcentia quid 311, 29. à remiſſione peccatorum non ſeparatur 100, 49. præit peccatorum remiſſionem 32, 45. reſipiſcere quid ſit 8, 47. reſipiſcentia 667, 60. ejus deſcriptio 700, 8. Dei donum eſt 644, 11
Reſpicere pro diligere 155, 46
Reſpondens 98, 10. reſpondens quomodo dicatur non interrogatus 40, 34. reſpondens abundanter poſitum 134, 16. reſpondere 178, 5
Reſpublica 62, 31
Reſurgere à mortuis 126, 43. reſurrectio vitæ 246, 41. corporum 74, 31. Chriſti poſt tres dies 124, 47. Chriſti 45, 6. reſurrectionis Domini declaratio 148, 50. reſurrectio Chriſti quando facta 148, 3. reſurrectionis filii 210, 30. reſurgere cum Chriſto 409, 40. 610, 64. reſurrectio quæ ſit 524, 11. quæ hîc intelligenda 524, 27. reſurrectio pro vita immortali 598, 38. reſurrectio Chriſti 409, 23. reſurrectio Chriſti in gloriam 409, 48. reſurrectio Chriſti patri attribuitur 379, 34. humanitatis ejus teſtimonium 379, 56. Deitatis teſtimonium 379, 3. reſurrectio ſpiritualis quæ 524, 17. reſurrectionis fundamentum 619, 6
Retro pro rurſus 80, 4
Revelabitur filius 203, 40. revelandus Jeſus Chriſtus 703, 23. revelatio 550, 7. Evangelii 548, 5
Reus & obnoxius, de inſontibus dicuntur 16, 50. reus corporis Chriſti 493, 49
ῥηγνύειν lacerare 26, 50
Rex regum 640, 42
Ritûs nomen de Judæorum cæremoniis 369, 48. ritus religionis ſub Meſſia 230, 3. ritus à ſacramentis diſtinguendi 249, 19. ritus carnales qui dicantur 676, 3. rituum chirographum 607, 16
Rheda 761, 13
Robertus Stephanus 2, 12
Rogandi verbum 54, 44
Ῥοιζὸς quid 724, 66
Romani cives tributa ſolvebant 60, 53. Romanus Paulus 362, 27. Romanæ eccleſiæ error de noſtra redemtione 387, 48. Románe caput eccleſiarum 380, 48. Romanorum fides 380, 32. cùm ad eos Paulus ſcriberet 381, 44
Rota geniturae noſtræ 698, 15
Rudimenta 728, 47
Rufus pater Simonis 145, 33
ῥύμη quid & unde dictum 22, 34
ῥύσις 113, 3

SAbæorum regio 45, 25
Sabbata 97, 32. pro ſabbato 41, 37. 102, 13. 106, 1. ſabbati quies 80, 15. ſabbatorum duæ ſpecies 172, 17. ſabbatum δευτερόπρωτον 172, 28. ſabbatorum conventus 112, 56. ſabbati Dominus 105, 50. ſabbatum operibus Chriſti non violari 243, 50. ſabbati verus uſus 245, 9. profanatio 42, 14. ſabbati dies cæremonialis 746, 32. ſabbatiſmus 664, 23
Sabellii error 224, 74. Sabelliani 244, 11. refelluntur 278, 17
Sacerdotes de lepra judicabant 103, 17. ſacerdotes qui dicti 5, 18. ſacerdotis nulla mentio in confeſſione peccatorum 702, 15. ſacerdotes ad benedicendum inſtituti 669, 53. ſacerdotii Chriſti pars ſupereſt 673, 45. ſacerdotium ſanctum 705, 4. ſacerdotis nomen ad Evangelii miniſtros nuſquam accommodatur 705, 7. ſacerdotium Regale 706, 39. ſacerdotium Leviticum infirmum 672, 7. poſteriore abrogatum ibid. imperfectum 670, 51. ac proinde mutatum ibid. ſacerdotium Chriſti à Levitico diverſum 671, 47. ſacerdotium papiſticum 665, 39. Aaronicum non æternum 671, 19
Sacramenta duo 240, 21. ſacramenta novi teſtamenti ibid. ſacramenta à ritibus diſtinguenda 240, 19. ſacramentalis metonymia 48, 35. ſacramentalis carnis Chriſti eſus 254, 6. ſacramenta verbum præit 100, 59. ſacramentorum uſus 88, 43. ſacramenti vox 570, 23. 605, 12. ſacramentum pro myſterio 588, 22. ſacramenta duo Eccleſiæ 681, 14. an cuivis accedenti danda 493, 43. ſacramenti utriuſque unus ſcopus 496, 29. ſacramentum baptiſmi 398, 19. ſacramentorum opus operatum refellitur 390, 40
Sacrificia anniverſaria non habuiſſe vim purgandi 679, 35. ſacrificia vetera quomodo dicantur expiare 679, 49. ſacrificia quotidiana non habuiſſe vim reconciliandi 675, 55. ſacrificiorum duo genera 691, 11. ſacrificium Chriſti ſemel factum 673, 9
Sadducæorum opinio 74, 36. Sadducæi tria inficiati 373, 12. Sadducus 73, 24
Sagena 59, 39
Σαίνειν & σαίνειδς 617, 40
Saiſon 209, 5
Sal infatuari quomodo dicitur 15, 19. ſalis evanidi nulla utilitas 15, 31. ſali comparantur Doctores 129, 14. ſaliebatur omnis victima 129, 7. ſale conditus ſermo 613, 3
Salamin urbs Cypri 334, 18
Σαλεύειδς 38, 47. σαλεῦσαι 175, 9. σαλευόμενα quæ vocantur 689, 37
Salmone vel ſalmonium 372, 35
Σαλπίζειν quid 22, 14
Salutare in via prohibiti diſcipuli 185, 16. ſalutationes humanæ 185, 19
Salus Dei 165, 11. Domini 163, 47. ſalutis noſtræ ſumma 283, 12. ſalus animarum 704, 16. à Dei promiſſione pendet 726, 12. ſalutis cauſæ propriæ 702, 35. ſalutem conficere quînam dicamur 595, 35. ſalus à Deo 752, 17
Samaria urbs & regio 320 4 Samaritani qui 239, 30. quàm exoſi Judæis ibid. Samaritani Galilæorum nomine comprehenſi 195, 4. eorum hæreſis de templo 184, 24
Samatha 265, 4
Samoſateniani refelluntur 278, 19
Sancta urbs 96, 48
Sanctificare quid 22, 65. 77, 43. 283, 12. ſanctificat ſe Chriſtus 283, 39. ſanctificatus Chriſtus 267, 44. ſanctum quid 283, 13. 587, 24. ſanctum de Chriſto dicitur 155, 13. ſanctus Dei 102, 33. 301, 59. ſancta ſanctorum 675, 25. ſancta ſpiritu virgo quomodo dicitur 480, 54. ſancti liberi ex impari conjugio 477, 13. ſanctus dicitur Chriſtus 729, 32. ſanctorum defunctorum cultus 690, 33. ſanctorum defunctorum de fratrum ſalute cura 726, 63. ſanctorum invocatio 726, 55. merita 387, 53. orationes 753, 6. ſancti & inculpati regenerati 571, 6. ſancti oſculi vetus conſuetudo 455, 1. ſanctorum pedes lavare 636, 59. ſanctos intueri in Trinitate quæ hîc geruntur quale commentum 762, 17. ſanctificandi vox 456, 38. ſanctificare 620, 59. Deum 708, 1. ſanctificari vario reſpectu dicitur Chriſtus & cœlum 678, 30. ſanctificatio 409, 9. ſanctificationis definitio 713, 6. ſanctificatio teſtimonium electionis 624, 35. ſanctificari in Chriſto 456. 40. ſanctificatio humanæ naturæ 404, 25. ſanctificatio pacti novi pars 680, 62. ſanctificationis finis 704, 58. ſubjectum 702, 32. meta 410, 68. ſanctificationis progreſſus quomodo urgendus 731, 21. ſanctificationis doctrina meritò ſequitur juſtificationem 409, 11. ſanctificatur Eccleſia à Chriſto 587, 24. ſanctificatus maritus infidelis in uxore 477, 4. ſanctitatis beneficium 402, 46. ſanctitatis epitheton ſpiritui adjunctum 379, 31
Sanctuarii nomen pro cœlis 673, 49. ſanctuarium mundanum 675, 15
Sandalia 115, 15
Sanè 120, 4
Sanguis pro cæde 94, 47. & pœna 311, 5. ſanguis Dei quomodo dicatur 358, 10. ſanguine acquiſita Eccleſia 358, 16. ex ſanguine geniti 226, 66. cur ex ſanguinibus ſcriptum ibid. ſanguine ex uno gens hominum 350, 22. ſanguinis pretium 93, 5. ſanguinem eſſe ſuper aliquem 350, 21, ſanguinem fundere quàm religioſum 94, 44. ſanguis Chriſti cur vivificus 677, 8. purgat ab omnibus peccatis 679, 44. ſanguinis Chriſti nomine quid notetur 394, 66. in ſanguine Chriſti placamentum 394, 60. ſanguini pecudum ſanguis Chriſti oppoſitus 677, 3. ſanguis hircorum cum vino cœnæ comparatur 678, 3. adverſùs ſanguinem quomodo non ſit pugna 589, 30. ſanguinem eſſentiâ ſuâ præſentem in cœna vult Illyricus 678, 33. ſanguis de Chriſto teſtatur 735, 58
Sanitas mentis 644. 29
Sapientiâ Chriſtus profecit 164, 16. ſapiens an idem cum σοφὸς 465, 35. ſapientem metu & ſpe vacare volunt Philoſophi 402, 68. ſapientia vera 605, 50. ſapientia factus nobis Chriſtus 460, 38. ſapientiæ ſermo 495, 49. ſapientia in myſterio 461, 42. ſapientia pro doctrinæ afflictionum cognitione 692, 29. pro excellenti doctrina 610, 28. ſapientum diſceptationes vanæ 466, 26. ſapientiam quomodo tollat Deus 459, 39
Σαπρὰ 49, 30. σαπρὸν pro vitioſo 27, 17
Sara ingenua typus Eccleſiaſtici pacti 563, 14. Saræ fides 684, 16
Sardanapali vox 192, 48
Sarepta Sidoniæ 169, 19
Sarona regionis nomen 325, 30
Σὰρξ 536, 37
Satagere 187, 21. 625, 11
Satan 58, 23. 636, 57. ſatanæ vox quid ſignificet 12, 38. ſatanæ quies 189, 1. ſatan in aere collocatur 186, 3. ſatanæ poteſtas quæ 167, 15. ſatanæ regnum deſtruitur 43, 27. ſatanæ aſtus 107, 10. fraus 102, 24. ſatan adverſùs Eccleſiam quid poſſit 57, 36. nihil niſi Deo volente novit 3, 8. ſatanæ tradere 470, 28. 627, 46. ejus adventus cum potentia 624, 1. ſatan voluit Moſis corpus proferre 742, 1
Satìs accipere 346, 43
Satum menſura 48, 39
Scabellum quid Latinis 19, 51
Scaliger 87, 27
Scamnum quid Latinis 91, 54
χεῖν pro κρατεῖν 72, 43
Scenopegiorum dies 255, 36. ſcenopegia 255, 4
שאול apud Hebræos quid 301, 34
Σκεῦος pro velis cum rudentibus 374, 24
Schiſma quid 458, 7. quomodo ab hæreſi differat 458, 5
Σκυρτᾶν 173, 40
Sciſſio veſtium 92, 54
Scienter viros uxoribus oportere cohabitare 709, 7. ſcientia an abolenda 499, 13. ſcientia inflat 481, 58. ſcientiæ boni & mali fructus 384, 42
Σκαλληνας 333, 44
Σκόλοψ 543, 44
Scortationis nomine quid intelligatur in ſynodo Hieroſolymitana 342, 68. ſcortatio peccatum in proprium corpus 474, 25. non eſt in rebus mediis reponenda 474, 57. ſcortationis nomine quid intelligendum 474, 61. ejus nomen latè patet 469, 36
Scribæ 75, 6. ſcriba pro doctore 50, 24. ſcribæ populi qui 5, 46. ſcribæ canoniſtis collati 5, 75. ſcribarum tria genera 5, 33. ſcriba pro legis interprete 459, 56
Scripta Apoſtolica perſpicua 553, 47. ſcriptum intus & à tergo 750, 13
Scripturarum lectio 247, 15. ſcriptura pro ſacris ſcriptis 289, 47. ſcripturarum collatio 169, 8. ſcripturæ falſis explicationibus quomodo occurrendum 13, 17. ſcriptura pro lege 558, 72. ſcriptura concluſit omnia ſub peccatum 558, 71. ſcriptura divinitus inſpirata 645, 55. ſcriptura impleta cùm Abraham credidit 697, 61. ſcriptura prævidere dicitur 554, 48. ſcripturam non eſſe propriæ explicationis 719, 23
Σκύβαλα 598, 2
Sculptura artificii 350, 16
Σκώληκες quid 34, 11
Σκυθρωποὶ qui 24, 10
Σίβαρις 349, 24. σκόμβροι inter Gentes 281, 28. σκόμβροι 338, 53
Secare ſermonem veritatis 643, 35
Seculum duplex 43, 32. ſeculum apud Hebræos quid 23, 24. ſeculum Chriſti inenarrabile 322, 29. ſeculum futurum quando inchoatur 43, 59. in ſecula ſeculorum 547, 8. ſeculares qui 472, 2. ſeculum malum 547, 12
Secundæ tabulæ præcepta 130, 61. ſecundùm particula 7, 53. ſecundæ nuptiæ 476, 2. ſecundùm opera juſtificari 388, 67
Secura corda reddit charitas 372, 35. ſecuritas in Dei promiſſiones 487, 52. ſecuritas ſatanæ aditum patefacit 45, 37
Sedere 350, 52. ſedebant in ſynagogis magiſtri & diſcipuli 106, 5. ſedere pro habitare 14, 20. ſedere ad dextram 667, 4. ſedere ad dextram patris in cœlis 574, 41
Seducere & ſeductio 48, 15
à Seipſo loqui 255, 40
Σεισμὸς & χίννος differunt 30, 1
Semel mori ſtatutum 679, 7. ſemel exſpectans patiens Dei animus 712, 29. ſemel tradita doctrina 741, 37
Semen pro ſobole 260, 46. ſemen non ſine certamine ſervatur 179, 4. ſeminis appellatio 48, 42. vis 111, 24. ſeminis nomen 378, 6. ſeminare carni 566, 61. ſeminis appellatio quid contineat 557, 25. ſemen Abrahæ Chriſtus aſſumſit 661, 1. ſemen Abrahami duplex 400, 23. ſemen Dei Sp. S. 732, 38. ſeminis voce quomodo Paulus utatur 556, 36. ſeminis concipiendi fides 684, 20. ſemini Abrahami facta promiſſio 399, 34. ſemen & fidem nondum veniſſe quomodo dicat Paulus 557, 22. cum ſemine verbum comparatur 410, 28. ex ſemine Davidis factus Chriſtus 378, 5
Semipelagiana doctrina 527, 11. Semipelagiani 552, 83. refelluntur 576, 85
Senatores 58, 10. ſenator Joſephus 147, 14. ſenatus Eccleſiaſticus ante captivitatem 5, 59
Seneca 601, 28
Seniores 58, 5. 119, 6. qui 306, 59. ſeniores pro majoribus 52, 58. ſeniores populi 217, 3. ſeniorum ordo 635, 15
Senſus pro notitia 591, 16
Separatio à ſynagoga 173, 25. ſeparare ſeſe conjuges vetantur 476, 35. ſeparatio ſanctificatio dicitur 702, 42. ſeparatus Paulus ad Evangelium

lium 378, 22
Septem ministri ante thronum 745, 25
Septuaginta discipuli à Christo designati 185, 1. septuaginta versio 93, 51. septuaginta quinque capita venisse in Ægyptum quomodo dicantur 315. 46, & seq.
Sepulchra Patriarcharum 315, 67. sepulchrum Davidis post urbis ruinas 302, 28. sepulchrum novum in quo Christus positus 289, 33. sepulchra aperta 96, 39. è sepulchris prodituri 246, 36
Sepultura Christi 409, 28. cum Christo 409, 22
Sequi Christum quid sit 38, 8
Sermo Deus 224, 67. apud Deum 224, 33. sermo erat 223, 43. sermo regni 47, 20. sermo salutis pro nuncio 336, 42. per sermonem omnia facta 224, 66. sermo gratiæ 358, 40. sermo pro Evangelio prædicato 245, 25. sermonis cur nominatim à Christo fiat mentio 44, 16. sermo factus caro 227, 12. sermo Dei 604, 80. auditionis 616, 29. cognitionis 495, 63. justitiæ 667, 52. sapientiæ 495, 49. sermo vivus 664, 44. putris 584, 54. sermo vitæ 725, 14. sermo Dei filius cur dicatur 735, 30. sermo pro Evangelica doctrina 592, 7. sermo esse in nobis quomodo dicatur 726, 34. sermonis probabilitas 605, 55. sermonis nomine Evangelium intelligitur 727, 46. sermonem tolerantiæ servare 749, 22
Serpens elatus in deserto 236, 54
Servandi decretum 163, 17. servare quid 651, 25. servare seipsum 737, 47. servare se & alios quomodo dicantur ministri 635, 33. servari omnes Deúsne vult 628. 2, & seq. servati in Christo 740, 45
Servetus 154, 14. Serveti audacia 154, 39. error 718, 21
Servivisse se Judæi negant 260, 47. servis malis Judæi conferuntur 260, 32. servo sufficit ut sit sicut Dominus 36, 38. servitutis nomen 477, 63. servire Deo, regnare est 412, 37. servus pro ministro 377, 21. servus vocatus in Domino 478, 36. servus quis dicatur ab Apostolo 560, 23. servus Dei, id est, minister 647, 38. servi peculiari ratione dicuntur à Paulo 562, 72
Sessionem ad dextram evertentes 306, 18. sessio filii ad dextram 667, 7
Sextarius 119, 43
Si, imprecationis particula 123, 2. si pro quàm 275, 40. si fortè 320, 46
Sibyllarum χρησμοὶ 340, 39
Sicarii 361, 23
Siccuth Idoli nomen 318, 20
Sicera 152, 28
Sichar 239, 21
Sicut similitudinem declarat non paritatem 731, 1
Sigillum justitiæ fidei 398, 41
Signa cum doctrina conjungenda 149, 28. signum Christus 163, 45. signum quærunt Judæi 233, 25. signum filii 81, 8. signum è cœlo 56, 2. signum circumcisionis 398, 18. signa cur dicta miracula 667, 16. signis attribuentes quod est spiritûs 391, 7
Signaculum 398, 57
Significare & declarare differunt 458, 44
Σημεῖον quid sit 503, 5
Siloam 195, 17. 263, 34
Similiter operatur filius non similia 244, 27. similiter filius operatur cum Patre 244, 34. similitudo pro parabola 281, 36. similitudinis particula ὡσαύτως apud Hebræos deest 22, 72. similis factus hominibus Christus 594, 84. similes futuri Christo 730, 61. similitudo transgressionis Adami 406, 17. similitudo mortis Christi 410, 42. similitudine recepit Isaacum Abrahamus 685, 25
Simeon 341, 47. εὐλαβὴς 162, 24
Simon Petrus dictus 14, 9. 107, 30
Simon quomodo crucem Domini portarit 145, 44. Simon Cyrenæus crucem cum Christo portat 287, 29
Simonis Magi machinatio 320, 49. Simon Magus 638, 38
Simplex oculus 24, 49. simplicitas cordis 304, 15. simplices & simplicitas quid 35, 45
Simul convenire 475, 55
Sinapi granum 202, 22. sinapi arborescens 48, 23
Sindon 143, 5
Sine patre cadere quid 37, 33. sine patre Melchisedec 669, 65
Sinistra nosse quid dextra faciat 22, 12
in Sinu recumbens 274, 31. sinus Abraham extra cœlos locatus 675, 43
ex Sina Hagar quomodo dicatur 562, 39
Σὴς tinea 24, 23
Sitire nunquam, quî dicantur bibentes aquam spiritualem 240, 6. sitis Christi 288, 19
Σιτιστὰ 72, 57
Socratis de Deo dictum 311, 10
Sol Regina cœli 154, 6. ejus veneratio ibid. deliquium in Christi morte 147, 12. sol nè occidat 584, 56. solis conversio Dei voluntati opponitur 694, 11
Solaria domuum 37, 4. solarium quid 80, 15. 141, 26. 171, 19
Solatium 173, 19
Solea quid 10, 61
Solicitudo non labor in victu quærendo prohibita 25, 12. solicitudo & solicitum esse quid 479, 48. solicitudo pia 487, 55. solicitudo non pugnat cum electionis firmitate 486, 4. absque solicitudine esse Corinthios quomodo velit Paulus 479, 48
Solitaria vita 130, 26
Solœcus 137, 36. solœcophanes duplici ratione excusandus 523, 2. σολοικοφανὲς 713, 38
Solomonis cum filia Pharaonis matrimonium 656, 32
Solvere ad denarium, ad nummum, ultimum quadrantem quomodo differant 18, 31. solvere & facere opponuntur 16, 39
Solus verus Deus Pater 282, 40. solus Deus colendus 13, 23
Σῶμα & πνεῦμα 116, 47
Σοφία hominum 58, 39. σοφία & σύνεσις quomodo distinguantur 459, 32. σοφία & φρόνησις distinguuntur 459, 4. sophistæ qui dicti sunt 459, 8
Σωφρονεῖν 112, 21. σωφροσύνη pro mentis sanitate 371, 30. σωφροσύνη quid 648, 48. 649, 57
Sorores & fratres pro agnatis 114, 2. sorores pro cognatis 50, 20. soror uxor 483, 54. sororem uxorem ducere ibid.
Sortem capere ministerii 297, 40. sortes jactæ ab Apostolis 298, 11. sortiri 152, 4
Sosthenes 351, 2
Spada 65, 50
Σπαράττειν & ῥήσσειν 127, 22
Species mundi 479, 41. à specie mali abstinendum 620, 51
Speculum Christi limpidissimum velatæ Mosis faciei oppositum 522, 6
Spectandi vox 26, 18. spectari & videri differunt 22, 5
Σπεῖρα 325, 37. σπειρεῖς 509, 39
Σπέρμα de mascula sobole 74, 27. σπερμολόγος 347, 45
Spes Christi 614, 6. justitiæ 564, 21. vocationis 574, 21. spes pro rebus speratis 424, 18. spei nomen cur Christi sacrificio tribuitur 672, 44 contra spem credidit Abrahamus 400, 38
Σπιλάδες Græci quid vocent 742, 40
Spira 94, 36
Spiritualis cultûs divini ratio 240, 55. spiritus pro Angelo 222, 16. pro animi motu 184, 33. pro anima 269, 17. pro donis 152, 41. 162, 31. 539, 47. sp. S. Deitas 236, 2. spiritûs distinctio 235, 11. ex spiritu genitum 235, 8. spiritus S. alius quàm filius 276, 30. alius advocatus ibid. dari quomodo dicatur ibid. emanat à Patre 279, 22. spiritus S. superveniens in Christi conceptione 154, 15. ex spiritu S. esse Christum 3, 63. spiritus veritatis 276, 33. spiritûs S. sonitus 235, 82. spiritus id est quod vivificat 253, 54. spiritus Christum in desertum subducit 12, 13. spiritus S. de Christo accipit 280, 43. spiritus S. promittitur qui suggerat Apostolis quæ audierant 277, 4. spiritûs S. missio Apostolis propria 298, 32. spiritum S. accipere 320, 22. 352, 11. spiritus S. vento comparatur 235, 66. spiritus S. nondum esse qui dicatur 257, 10. pro donis ejus ibid. spiritum sanctum nè audivisse quidem quomodo dicant discipuli 352, 40. in spiritu loqui 137, 34. spiritu baptizari 294, 70. spiritus S. an sibi repugnans 359, 15. spiritus promtus 90, 19. spiritu Christus exsultans 186, 20. spiritus S. arguit mundum de peccato 280, 7. spiritûs nomine substantiam quandam imaginantes 235, 40. spiritus non alligandus sacramentis 327, 46. spiritu ac veritate adorare 240, 35. spiritu constringebatur Paulus 350, 12. spiritus avaritiæ 184, 37. infirmitatis 195, 23. in spiritu aliquo esse 112, 3. spiritus morientium in Domino 302, 60. spirituum de rebus terrenis notitia 199, 5. spiritus dæmoniacus 170, 16. spiritus mutus & surdus 127, 37. spiritus impuri in locis aridis 45, 23. spiritus Eliæ 152, 39. spiritus Christi quid 420, 59. spiritus quis sit 510, 29. spiritûs sanctificatio 702, 19. spiritus gratiæ 682, 6. gloriæ 714, 67. mentis 584, 4. sapientiæ 573, 25. vitæ 756, 6. veritatis 733, 12. timiditatis 641, 19. spiritus probandi 467, 5. 503, 26. spiritus lenitatis 469, 16. 566, 26. spiritus fidei, quomodo intelligatur 524, 36. spiritus discernendi 699, 17. spiritus seductores 634, 38. spiritus omnia scrutatur 462, 50. spiritus ex fide quis sit 564, 15. spiritus pro mente 620, 63. pro corde 700, 48. spiritus hujus mundi 575, 20. spiritus Dei an possit exstingui in fidelibus 620, 37. spiritus pro commentis 622, 48. spiritus æternus appellatur 677, 3. spiritus S. semen dicitur 732, 38. spiritus S. quomodo interpellet pro nobis 424, 52. spiritus S. partes in Christi generatione 378, 463, 23. spiritus à verbo non separandus 463, 25. spiritus dux noster est ad Patrem 577, 34. spiritus unus omnium seculorum doctissimos vincit 540, 13. spiritus Dei extra ordinem agit per mulieres 504, 2. spiritus nomen variè usurpatum 411, 24. spiritus & caro opponuntur 553, 61. spiritus pro zelo pietatis 635, 26. spiritus mittitur à patre & filio 560, 3. spiritus appellatione ipsa Dei ἀξία intelligitur 379, 18. spiritûs & carnis judicia contraria 527, 10. spiritus S. testis de Christo 735, 40. spiritus Dei hominum pigmenta superat 540, 13. spiritûs promissio 555, 42. spiritus hominis novit quæ sunt hominis 462, 62. spiritui cuivis non credendum 372, 66. in spiritu glorificare Deum 474, 58. spiritu ambulare 565. 24. spiritu Deum colere 380, 56. spiritu oris Dei absumendus Antichristus 623, 32. spiritum accipere ex fide 553, 26. spiritu præsens Paulus 469, 39. spiritu vivere 565, 49. spiritu Christus vivificatus 708, 22. spiritu servire Deo 597, 47. spiritu correptus Joannes 746, 15. spiritum nondum exstitisse quomodo dictum 395, 57. spiritum in ore qui semper habeant 748, 9. secundùm spiritum Christus declaratus filius Dei 378, 82. per spiritum se Christus obtulit 677, 3. spiritum S. tristitiâ afficere 585, 26. spirituum discretio 496, 2. spirituum pater 688, 1. spiritus quibus in carcere prædicavit Christus 708, 42. & seq. spiritualis petra 487, 26. spiritualis in Christo 510, 23. spiritualis demonstratio Apostoli 461, 46. spiritualis esca manna 486, 32. spiritualis qualitas in Christo post resurrectionem 510, 26. spiritualis dijudicat omnia 463, 32. spiritualem esse 510, 22. spirituale corpus 510, 31. quid sit 510, 36. spiritualium donorum abusus 494, 29. spiritualibus spiritualia Paulus locutus 463, 8. spirituale quid 463, 11. spiritualibus cognoscendis & dijudicandis erudito opponitur carnalis, tum qui adhuc infans est in Christo 504, 12
Σπλαγχνίζεσθαι quid 33, 43. σπλάγχνα quo sensu dicantur 529, 45
Splendidâ veste Christus indutus 218, 10
Sponsaliorum ratio apud Judæos 2, 25. sponsus 82, 31
Σπουδὴ pro festinatione 116, 32
Sputum adhibitum in cæco sanando 263, 25
Stancariani 670, 22
Στῆναι 69, 13. stantes Judæi precari soliti 22, 47. stare vel sedere ad dextram Dei 319, 8. stare in uno spiritu 593, 15
Stater 61, 6
στῆσαι πρὸς ἑαυτὸν 204, 38
Statua ænea Christo posita 181, 1
Statuere peccatum 319, 24
στέλλεσθαι quid declaret 533, 37
στενάζειν & στεναγμὸς 122, 43
στενοχωρεῖσθαι de quo dicatur 529, 25
Sterilis quæ 563, 20
Sternere lectum pro colligere 325, 22
στέγη & τοῖχος opponuntur 177, 24
Stigmata Christi 568, 11
στίλβειν & λάμπειν 126, 9
Stipulatio bonæ conscientiæ 712, 23
Stipendii & doni ἀντίθεσις 412, 53. stipendia 484, 1
στοιχεῖν & περιπατεῖν differunt 567, 51
Stola 137, 54
Stomachus quid 638, 6
στοργαὶ φυσικαὶ 386, 16. inter vitia à Stoicis numeratæ 386, 17
στράτευμα 218, 5. στρατηγοὶ 213, 34. qui dicantur 345, 14
στρέφεσθαι 61, 34
Studere 135, 28
Stultitia Dei sapientior quàm homines 460, 7. stultam prædicationem Evangelii cur vocet Paulus 460, 7
συγᾶν & μυεῖν quî differant 444, 32
Stylus 48, 60
ad Sua venire 226, 18
Subditus quid propriè 393, 35
Subjectio cum timore Dei 587, 4
Subjugalis 70, 14
Submersionis pœna 61, 35
Subscriptio epistolæ ad Hebræos 692, 9
Subservientes Paulo 354, 42
Substantia pro facultatibus 682, 51. substantia nostra non perimetur sed immutabitur qualitas 511, 1. substantiæ nomen quando usurpatum 655, 49. substantiam Christi ore accipi non posse 488, 53
Subterranea 595, 7
Succincti lumbis mentis 704, 66
Sudarium & semicinctium 353, 42
Suffitus duplex 151, 10
Suffocatis rebus abstinere jussi Judæi 342, 60
Suffragium ferre pro assentiri 370, 31
Suggerere 277, 4
Submissus corde Christus 41, 15
Summus sacerdos Aaronicus, Christi typus 11, 70
Sumtus sementi comparat Paulus 566, 61
quæ non Sunt quid significet apud Hebræos 460, 46
Superabundavit gratia 408, 61
Superbi dissipantur à Domino 156, 14
Supercilium montis 169, 33
Superna quærenda 610, 63
Superstitio 369, 33. superstitionis color 610, 54
Supervenire 160, 61
Suppliciorum quatuor genera 17, 38. supplicia fumi solita extra castra 690, 52
Supra cœlos ascendit Christus 581, 30
Suscipere infirmos 358, 21
Suscitari pro exoriri 176, 24. suscitatus Christus 89, 42. susci-

89,42. suscitantur à Deo ministri 39,9
Suspensum Christum contumeliosè Judæi vocant 555,24
Sustinet omnia filius 655,15
Sycomorum 202,35
Σ[illegible] 106,29
Sylvanus Troados Episcopus 472,26
Συμβιβάζειν 463,63. quid propriè 344,40
Symbola Baptismi & cœnæ sunt id quod significant 48,32. symbolísne opus hodie habeamus ad fidem excitandam 681,11
συμφωνεῖν 67,23
σὺν præpositionis vis 364,8
συνάγεσθαι 119,2
Synagogæ quid 14,43. synagogæ Judæorum 36,1. synagoga Libertinorum 315,53. synagogæ pro συμπόσια 22,42. synagogæ conventus vel locus in quem conveniebant Judæi 22,25. synagogâ movere 264,15. in synagogis loqui permissum quibus 168,13
συναλίζεσθαι idem ac συναθροίζεσθαι 294,17. vel συναυλίζεσθαι 294,34
συναπάγεσθαι quid sit 444,64
συνέχεσθαι detineri 14,48. συνέχειν quid sit 527,14
Synedrium 134,31. 310,45. synedria & synagogæ de Judæis dicuntur 36,10
συνείδησις 649,23
συνέρχεσθαι de conjugii usu dicitur 2,29
συνεργεῖν de Deo 149,16
συνιέναι 47,31
συνευδοκεῖν pro consentire 386,63
συνηγέρθαι verbi vis 530,50
Synodi veræ ratio 341,39. synodus Hierosolymitana 341,37
συνοικήσεις vox 709,9
συντελεῖν pro simplici τελεῖν 28,14. συντελεῖσθαι pro destrui 138,37
συντετριμμένοι 42,62
συνθήκη & διαθήκη 88,56
συνθρύπτειν 359,5
συστέλλειν 310,21
συστοιχεῖν quid significat 563,12
Syriæ nomen 121,41
συζητεῖν pro altercari 314,5. συζητεῖν 102,44. qui dicantur 459,34
σύζυγος malè de uxore Pauli dici 600,4

TAbernacula æterna 200,53. tabernaculum testimonii 318,34. tabernaculum Moloch 318,12. tabernaculum humanæ Christi naturæ typus 676,49. tabernaculum de corpore Domini 673,51. tabernaculi potiùs quàm templi cur fiat ab Apostolo mentio 675,1
Tabitha 325,11
Tabulæ 200,23
Τάχιον pro mox 274,21
Talentariæ balistæ 760,3. talentum duplex 760,4
Talitha 113,33
Ταμεῖον quid Græcis 22,52. ταμιεῖον 193,16
Tamen ellipticum 376,45
Tangi se Christus prohibet 290,21
Tantus 55,41
ταπεινοφροσύνη Christi 41,18. ταπεινὸς & ταπεινόφρων differunt 693,13
Tardare quis dicatur 724,32. tarditas ad iram 388,8
Tartarus quid sit 720,30
Tecla Pauli soror 483,43
Τεκμήρια 294,51
Τέκνα 74,26. latiùs patet quàm liberi 10,1
Tectum 104,23. pro domo 28,28
Τελεσφορεῖν 178,39
Τέλη quæ dicantur 32,14
Τέλειοι Christiani 21,44. τελειοῦσθαι 196,18. τέλειοι qui sint 402,37. τελειῶν 727,7. τελείως quos vocet Paulus 461,9 τελειωθῆναι & τέλειοι qui dicantur 598,48. τέλος quid 446,8. τελείως 704,2
Τελευτᾶν 7,39. τελευτὴ quid significet propriè 13,7
Telonium quid 31,33
Temetum 152,3
Temperanter vivere 650,33. temperantiæ commendatio 485,34
Templum destrui jubet Christus 233,42. templa argentea Dianæ 355,10. templi triplex dedicatio 267,3. templi distinctio 152,15. templum quot annis ædificatum 234,10. templum Domini fideles 481,65. 578,17. templum Dei polluere 466,53. in templo Dei sedet Antichristus 623,2. templo ejici qui dicantur 756,8
Tempus 51,23. 56,38. futuri judicii ignotum 140,3. tempora sæpe à Prophetis mutantur 4,16. temporarius spirituali oppositus 47,30. tempus ætatis 684,33. tempus cum mundo cœpit 704,49 tempus adversum 589,42. ultimum 703,19. tempora seculorum 641,32. quid sint 648,10
Tenebrarum appellatio 159,25. tenebræ Ægyptiæ 147,29. extimæ 29,16. tenebræ in Christi morte obortæ 147,9. tenebræ pro hominis mente post peccatum 225,50. pro ignorantia 447,27. pro exitio 602,45. pro tenebricosis 586,14
Tenere 126,29
Tentantes Deum 375,9. tentare vox media 13,3. tentare spiritum Dei 301,28. tentari Christus cur voluit 12,26. tentari Deus quomodo dicatur 13,3. tentare, vel Deus, vel homines, vel Satan quomodo dicantur 55,51, & seq. in tentationem Deus inducit 23,32. tentationes Christi ad tria capita relatæ 13,13. tentator Satan 12,51. tentatus in deserto Christus 101,21. tentare Christum 487,27. tentari multi 686,47. tentatus Abrahamus à Deo 685,43. tentatus Christus 661.14. in omnibus 665,10. tentatio humana 488,3
Ter pro sæpe 543,84. tertium cœlum 543,32 tertiam horam diei quam dicant Apostoli 300,1
Terra Dei 226,21. terra pro regione Chanaan 147,16. terræ motus 98,31. terram obtinere quid 15,25. terrena quæ vocet Christus 236,25. terreni terrena sapiunt 238,59. terrarum Domini 159,52. terra ex aqua & in aqua consistens 723,15. terræ & cœli concussio 689,19. ex terreno cœleste fiet corpus 511,2. terrestria quæ vocet Paulus 611,1
Tertulliani falsa interpretatio notata 18,4. Tertulliani locus 79.25. Tertulliani dictum de Dei cognitione 350,46. locus de Nazaræo 8,17. de Magis opinio 5,24. de permissione Dei 30,52. Tertullianus Montani scelere fascinatus 295,26. Tertulliani locus de patris & filii notitia 259,26. de Mosis apparitione 59,32. Joanni injuriam facit 38,52. Tertull. de filio Dei facto ex muliere 560,51. de baptismo locus 712,44. de Deitate Christi 379,73
Testatur pater de filio 247,44. testes lapidationem auspicabantur 319,12. testimonium 115,17. Dei de filio 247,44. Christi de se 246,22. ab homine Christus non capit 247,13. testimonium Christi de se legitimum 258,30. testimonium datum Christo 168,57. testimonium Christi non receptum 236,12. testamenti cur fiat mentio ab Apostolo 677,40. testes tres cœlestes, tribus aliis in terra oppositi 735,23. testimonium Dei Evangelium 461,1
Thaddæus 107,53
Θανατοῦν verbum forense 36,26
Θάπτειν & ἐνταφιάζειν 85,12
Θαῤῥεῖν idem ac confidere 31,17. θαῤῥεῖν 536,51
Θεῖος & ἱερὸς differunt 22,5
Θεατρίζεσθαι 682,33
Θειότης & θεότης quomodo differant & quomodo dignoscantur 384,8
Θέλω 116,38. θέλειν 248,19. quid declaret 532,27. θέλειν pro amare 137,46. pro δύνασθαι 299,36. θέλημα βούλησις & τὸ θελητικὸν inter se differunt 22,69
Θεοδίδακτος quis 251,56
Theophylacti expositio reprehenditur 276,8. Theophylacti locus de prædicatione verbi 181,29. Theophylactus de Maria 156,4. ejus error de primariis sacerdotibus 5,24
Θεοπνευστία 386,71
Θεωρεῖν 272,52
Θεραπεύειν quid propriè 14,56. pro ἰᾶσθαι 28,25. pro sanare 64,26
Theriaca 376,8
Theruma & Tenupha oblationis ritus 580,26
Theophilus 150,56
Theophrasti nomen 48,61
Thesaurus pro penu 50,5. thesaurus in agro occultatus 49,12. thesaurizare 388,27
Thessalonicenses cum Beræensibus collati 347,9
Theudas quando exortus 311,23
Θηρίον 101,27. nominatim vipera dicitur 376,3
Θλάσμ 72,41
Τεθλιμμένη via 26,51
Θλίβειν 106,37. θλίψις 48,2
Θνη 93,10
Thomæ confessio de Christo 291,3
τοῦ Θορυβεῖν constructio 346,28
Θρησκεία in vitio ponitur 608,53
Thuribulum aureum 675,31
Thyinum quid sit 761,2
Θυμὸς 7,24. pro ira 63,42. θυμομαχῶν & θυμὸς ibid.
Thus à θύω 32,27. θύειν 72,60. θυσία de sacrificio & victima dicitur 32,26. θυσία oblatio 317,42. θυσία pro eleemosynis 596,10
Tiberii anno 15 natus Christus 164,30
Τί γὰρ pro πάντως γὰρ 31,34
Τηλαυγῶς 124,8
Τιμῆς & ἀτιμίας significata 433,56
Timonis sententia de amore pecuniæ 640,1
Timor Dei 156,47. 327,37. timor quid 446,10. pro Dei cultu 439,29
Timæi filius 132,37
Τιμωρίας 370,18
Timotheus an Episcopus Ephesi 626,40. Timotheus solutus vinculis 691,37. ejus vocatio 627,22. ad Timotheum prior unde scripta 640,51
Τινὰς pro quilibet 473,19
τὸ κατ' ἐμὲ 381,55. τὸ pro τοῦτο 127,16
τῷ ἐκείνου opponitur διακονούμενοι 525,17
Tolerantia 179,16
Toletus de Maria virgine 232,32
Tollens peccata 230,53. tolli è medio 272,22
τολμᾶν quid 452,39. τῷ ἀδυνατεῖν opponitur 341,28. τολμηρῶς 147,23
τῆς articulus ἐπιπολαστικῶς explicandus 383,29
Tormina minus quàm cruciatus 14,44
Torrens Cedron 284,3
τρώγειν 55,38
Totus mundus 273,1. toti mundo prædicatum Evangelium 604,29
τραχηλίζεσθαι 664,45
Tradi ellipticè positum 101,31. tradidit spiritum Christus 288,32. traditionis vocabulum 52,60. traditiones 119,5. traditiones à Pharisæis Dei verbo adjectæ 52,59. traditiones Apostolicæ 53,1. tradere Satanæ quid sit 472,28. tradidit Deus homines cupiditatibus 385,5. traditiones paternæ 548,52. traditiones Pauli 490,58. traditiones retineri jubet Apostolus 624,27. traditionum merita 676,34. traditus Christus propter offensas 401,28
Traducere 3,15. traducem divinæ essentiæ imaginantes 732,42. quæstio de traduce animæ 405,7
Trahendi vox quomodo usurpetur 311,33. trahi fideles quomodo dicantur 251,33
Trajectionis exemplum 274,22. trajectiones particularum 260,1. trajicere & penetrare 163,60. trajectiones Hebræis familiares 381,25
Tranquillitas non tollit Dei iram adversùs impios 387,72
Transformatio Christi 59,7. quam tacere jubentur Apostoli ibid. transformationis mysterium 522,11
Transgressiones pro transgressoribus 677,46. transgressionum gratiâ lex lata 55.7,16
Transire pœna quomodo dicatur 89,50. transitiones Hebræis familiares 134,46
Transsubstantiatio unde stabilitur 131,16
Τραῦμα & πληγή 135,42
Tres dies quibus Christus resurrecturus 124,47. tres tabernæ 376,29
Tribuere gloriam Deo 265,8. tributum cur Christus non deberet 60,55. cur pro Petro persolvit ibid. tributa provinciis imposita 60,54
Triplex confessio Petri 292,41. triplex negatio 80,18
Tristitia secundùm Deum & tristitia mundi opponuntur 530,39
Trium cœlorum mentio in sacris 543,36
Triumphare & triumphari quid sit 518,63
Troas urbs & regio 344,35
Trogyllium 357,22
Trucidare plus quàm occidere 37,2
Tu dixisti 92,29
τυμπανίζεσθαι quid 68,36
Turba & turbæ differunt 15,1. turbata anima Christi 271,42. turbatus Christus 269,15
Turris Siloam 195,17
Tutor Latinis quis 370,38
Typhon & Typhonicus 373,53
Τύπος pro figura 292,22. typus Christi Adamus 406,35. typi terreni rerum cœlestium typi 678,22. typi nostri quomodo sacramenta veterum 487,45. typi alii ordinarii, alii accidentales 487,13
Tyranni schola 353,50. tyrannis divitum 695,16
Τυρβάζεσθαι 187,21
Tyrus & Sidon pro regione vicina 173,13

VÆ apud Prophetas 721,25
Vanitas Creaturarum pro dissolutione 423,5
Vasa 43,10. vas quomodo dicatur fœmina 709,21. vasa iræ 432,7. vasa diversa in ecclesia Domini 644,16
Vaticinari & prophetare 144,30. vaticinari 500,12
Ubiquitatis commentum 306,19. ubiquitas unde nata 227,36. ubiquitarii 278,25. ubiquitariorum error 574,50
Velamen cordis filiis Dei quomodo exemtum 521,56. quomodo nobis ademerit Christus 521,68. velamen subjectionis symbolum 521,45. velamen non Legi sed Israelitis positum 521,55. velamine faciei Mosis quid Deus adumbraret 521,9. velato capite orantes 490,49
Velim 116,37. velle pro optare 132,1 velle agit in nobis Deus 595,43
Velum templi 96,33. velum tabernaculi velo altero oppositum 681,32. vela duo in tabernaculo, unum in templo 675,5
Vendere omnia cur juvenem Christus jusserit 130.61
Venire Christus quomodo dicatur qui jam venerat 36,27. venire ad Christum 250,21. venturus participium anceps 38,44. venit in carnem filius 238,49
Venter escis destinatus 474,43
Ventilabrum quid 11,58
Ventus 235,51. similitudo à vento ducta ibid. ventus cum impetu ruens 298,63
Venus Eliensium 649,36
Vera gloriatio qualis 420,52
Verbum, λόγος 224,37. verbum ἄγραφον unde probetur 280,29. verbum Dei non potest excidere 177,14. verbum Dei semper stat 53,12. verbum Dei non audientes 262,4. verbum nullum impossibile 155,6. verbi Dei vis 116,29. verbi incarnationem evertentes 306,17. verbo pro jubendo 29,47. verbo Dei detrahentes 53,7. verbo Dei vivere 167,38. verbo

vivere

vivere homines ut dicantur 12,28. verba ellipticῶs ab Hebræis usurpari solita 184,50. verba vitæ 310,44. verbum Dei quid 435,49. verbum filii potens 655,25. verbum pro negotio Hebr. 545,26. verbum ἄγραφον 645,37. verbum quo purificatur Ecclesia 587,36. verbum Dei quàm religiosè tractandum 669,36. verbum Dei sufficiátne decidendis controversiis religionis 742,5. verbum cum spiritu conjungendum 463,25. verbum cum semine comparatur 410,28. verbi Divini annunciandi ratio 460,7. verbo Dei cibi sanctificati 634,65. verba 469,3. verbis Domini dicere 619,16
Veritas 237,54. Dei 283,19. veritas pro fidelitate vel integritate 261,14. veritatis studiosus quis 237,23. veritatis vis 116,4. in veritate non mansit Diabolus 261,14. ex veritate esse 286,32. veritas secundùm pietatem 647,49. veritas Evangelii 551,48. veritas in Jesu 584,19. veritas pro justitia 498,30. veritas Dei pro vera Dei cognitione 644,19. veritas præsens quæ 719,25. veritas pro vita integra 739,41. pro cognitione 739,4. veritas Dei 383,45. detinetur ab hominibus in seipsis 383,66. veritas Dei idem cum Dei justitia 392,37. de naturali notitia dicitur 309,16. veritati parere 564,43. secundùm veritatem Dei judicium 387,53
Vertere se Deus quomodo dicitur 317,30
Vesci & edere 119,54
Vestibulum 144,19
Vestium scissio 92,54. vestimentum 80,6. vestis immortalitatis gloria 525,29. vestem primam quidam pro Christi justitia sumunt 525,35
Veteris testamenti citata loca 93,41. veteris testamenti divisio 251,40
Vetus homo quis dicatur 410,32. quomodo crucifixus dicatur 713,11. cum Christo crucifixus 410,48. veterem hominem deponere 584,34. vetustas literæ, quid Paulo 414,77
Via Dei 351,38. 355,1. viæ nomen 353,43. 366,55. via cujusque vocatio 298,3. viæ Gentium 34,55. viæ pro vita & moribus 72,13. viam complanare 230,19. vias Domini pervertere 335,21. viis suis ambulare 340,26. viatores qui dicti 346,2
Vibicibus Christi sanari 708,8
Victimæ nomen Paulo familiare 596,5. victimæ potiores quæ dicantur 678,34
Vicus Mariæ 268,8
Videntes Pharisæi 265,33. videre patrem operantem quomodo dicitur Christus 244,10. videre pro convenire 271,11. pro cognoscere 171,31. pro sentire 302,3. videre regnum Dei 234,45. videbimus Deum sicuti est 730,67. videre Deum pro cognoscere 740,21. videre per speculum 499,42. videre dies bonos 709,53. videre vocem 746,27. vidit Jesum Paulus 483.26
Viduæ ministeriis templi occupatæ 163,73. vidua unius viri uxor 636,9. viduæ quæ & Diaconissæ 636,5. viduas juniores rejici ab Ecclesiæ ministerio cur velit Paulus 636,10. viduarum commendatio 635,39. quæ sint 635.45,51. viduis subveniendi ratio 635,53
Vigiliæ 52,45. vigilia Paschæ 82,24. vigiliæ cur institutæ 724,60
Vinctus spiritu Paulus 357,22. vinculorum appellatio 38,31
Vinea Domini ad tempus diripi potest 548,43. vini copia suppeditata à Christo 232,53. vinum pro fœdere 214,59. vinum conditum reis damnatis præbitum 145,29
Violare Dei templum 466,52
Vir pro quidam 231.7. vir Eunuchus quare dicatur 321,22. vir Dei imago 491,12. vir operiens caput in cœtu 491,27
Virga pro administratione Regum 656,28. virga gymnasiarcharum 608,58
Virginitatis voto an Maria fuerit adstricta 154,66, virginitatis votum in Maria ficititium 3,4. virgines 82,35. virginum decem parabolæ finis 82,26. virginem esse quomodo bonum 479,1. virginem ducebat uxorem Pontifex 539,3. virginitatis laus 475,19
Virtutes edere quid sit 27,2. virtutes agere in Joanne 115,48. virtus Dei quomodo se exserat 244,59. virtus Dei 708,31. virtutis Theologicæ & Philosophicæ discrimen 442,25. virtutem fidei adjicere 718,24. virtutum vocabulum 706,44. operatio 495,69. virtutes morales 387,6. virtutes cur dicta miracula 667,19. virtutes pro ministris virtutum 497,48. πλεῖσται in nullo reperiuntur 387,62
Visa pro cognita 184,5. visus 97,46
Viscera Christi 591,46. viscera claudere 372,20. viscera pro intimo affectu 591,13. quo sensu usurpentur 529,46
Vita in sermone 225,37. vita quomodo lux dicatur 225,67. vita nostra unde emanet 252,20. vita in Deo quomodo 225,45. vita Angelorum & hominum 245,22. vitam non habet qui filium non habet 252,43. vitam in seipso habet filius 245,41. vitæ præsentis nimium studium 193,43. vita Dei 583,47. vita æterna quibus tribuitur 599,33. vita Christi mortificationi opponitur 523,63. vita nostra sacrificium 442,2. vita benefica magna consolatio 715,32. vitæ Christianæ summa 717,41. vitam expetere 709,57. ad vitam jus quomodo nobis acquiratur 402,21
Vitis Christus 278,6. vitis vera 278,30. unica ibid. viti se Christus, nos palmitibus comparat 410,26
Vitiorum fons 694,41
Vivens Pater Deus 252,35. vivere pro valere 242,14. vivere Deo quid sit 225,59. vivere in Deo 350,48. vivere per Christum & Christus per patrem quomodo dicatur 253,12. vivens mortua 636,1. vivens Deus quomodo intelligatur 529,38. vivo ego, jurisjurandi formula 450,9. vivere in carne 592,45. vivere spiritu 565,49. vivere per fidem 552,67. vivere Ecclesia quomodo dicitur 748,30. vivere in peccatis 611,14. vivere ex evangelio 484,32. sibi vivere quis dicatur 449,16
Vivificat filius Dei quos vult 244,45. vivificans mortuos Deus 400,21. vivificari quid sit 558,69. vivificatio nostra pendet à Christi resurrectione 506,3. vivificatus Christus spiritu 708,22. vivos judicaturus Dominus 646,1
Ultimum quid sit Latinis 18,16. ultimi Apostoli 468,1. ultimi dies 654,52. ultimi temporis commemoratio pueris utilis 729,1
Ultro peccare qui dicantur 681,37
Umbilici librorum 268,26
Umbra mortis 14,23. umbræ legales cæremoniæ 608,16
Unctio Domini 85,16. unctionis cæremonia 115,31. unctiones mortuales 85,21. unctus Christus 231,36. unctio & ablutio sepulcralis cum legalibus ritibus abolita 507,72. unctionem habere à spiritu 726,28
Undecim quando dicti 222,25
Unguenta liquida 140,29. unguentorum usus 24,6. quomodo à Christo præceptus ibid.
Unigenitus 237,8
Unionis gratia ab habituali distinguenda 227,30. unionem hypostaticam evertentes 306,15. unitio credentium ejusdémque causa 283,54. unitio naturarum in Christo 227,19. unum esse credentes 283,52. unum sunt pater & filius 267,23. unum deesse quomodo dixerit Christus 206,3. unum opus Christi 256,3. unus Deus Pater 482,22. unus mediator Christus 629,26. unus dies apud Dominum 724,21. unus Deus est 558,31. unus in Christo 559,34. unus spiritus 580,49. unus malè de Christo intellectum 393,5. unus panis, unum corpus 488,40. unus spiritus cum Domino 474,16. unum cum Christo fieri 556,81. unum corpus cum Christo 496,52. unum maritum habuisse quæ dicatur 636,46. unum pactum semper fuisse 677,41. unum corpus Ecclesiæ, diversæ functiones 581,39. in unum Christum fieri pactum cum Abrahamo 557,8
Vocari pro esse 15,37. 16,64. 70,42. 158,42. 231,40. vocari pro esse & manifestari 154,12. vocatio quid sit 333,57. vocatio cujusvis 298,3. vocatio nostra legitima 340,14. Papistarum illegitima 340,19. vocatio tribuitur Patri Filio,& Sp. sancto 294,8. vocationis Gentium triplex initium 319,44. de vocatione quæstio 209,6. vocandi vox 478,26. vocans Deus quæ non sunt 400,25. vocari Dei filios pro esse 730,66. vocati sancti 456,48. vocati à Jesu Christo 380,20. vocatio Judæorum 573,5. vocatio Gentium revelata Prophetis aliter quàm Apostolis 578,48. vocatio Pauli peculiaris 578,22. vocatio pro prædestinatione 425,2, vocatio universalis fidelium 589,49. vocatio pro re ad quam vocati 622,9. vocati 622.9. vocationis à Deo meditatio 709,39. vocationis appellatio in ecclesia retinenda 377,27. vocationis partes duæ expressæ 624,18. vocationem suam Corinthii videre jubentur 460.37. ex vocatione sancti 380,28. vocatus Paulus 377,24
Voces novæ in Theologia fugiendæ 10,46. voces pro idiomatibus 500,38
Volantes substantivè positum 25,10
Voluminum vetus ratio 750,13
Volucres cœli 25,14
quare Volunt fideles 251,34. voluntas 219,2. voluntatis Patris & Filii unitas 251,24. voluntatem suam non exsequi quomodo Christus dicatur 251,8. voluntates in Christo duæ numero 246,9. voluntates Dei facturus David quomodo dicatur 336,15. voluntatum repugnantia sítne in Christo 90,11. voluntas Dei 620,28. voluntatem habere in potestate 481,7. de voluntate Dei duplici 431,24
Voto se obstringere 360,8
ὑπακούειν & κηρύσσειν relata 380,9. pro πείθειν 313,37
ὕπαγε idem quod ἄπαγε 13,20. ὑπάγειν 49,31. 125,16
ὑπάρξεις & κτήματα 303,32
ὑπάτους Græci quos vocarint 334,45
ὑπὲρ pro περὶ 380,11. 534,21. ὑπὲρ ἀντὶ τοῦ ἕνεκα 424,50
ὑπερβαίνειν quid 618,20
ὑπερβάλλειν verbi constructio 580,36
ὑπερηφανία & ἀλαζονεία differunt 386,7
ὑπερῷον 296,33
ὑπερορᾶν connivere 350,28
ὑπηρέται quales ministri 18,13. ὑπηρέτης quid sit 334,23
ὕπνος & ὄνειρος differunt 3,85. ὑπνοῦν & καθεύδειν 180,1
ὑπὸ in compositis 9,41. ὑποδέχεσθαι 346,38
ὑπόδικος totus mundus 393,30
ὑποδήματα 115,7. & σανδάλια 115,15. ὑποδήματα quid 10,61
ὑπολαμβάνειν pro ἀνταμείβεσθαι 187,14
ὑπομείνας quid sit 36,32. ὑπομονὴ 614,18
ὑποπιάζειν 204,37
ὑποπόδιον quid sit Græcis 19,51
ὑποτάσσεσθαι quid sit 513,48
ὑποστέλλεσθαι quid sit propriè 357,34
Urbs & Civitas differunt 15,38. urbs Juda 155,22. urbs Christi Capernaum quomodo dicta 31,7
Uri quid vocet Paulus 476.27
ὑστερεῖν 66,11. significatio 600,44. ὑστερεῖν ἀντὶ τοῦ ἀφιστάναι 688,21. ὑστερεῖσθαι 394,56
Ut particula 227,43. analogiam declarat 21,47. effectum notat 457,52
Uterus & vulva differunt 401,7
Uti 239,42
Uxores Apostolorum cum illis conveniebant 296,24. uxores non dabant libellum divortii 18,61. uxores dimittere Judæi quâ causâ soliti 64,32. uxores Episcoporum quales esse debent 632,52. uxores subjici viris ut Domino quomodo intelligendum 587,9. uxoribus qualem honorem viri debent 709,33

Ξέστης 119,44

Zacchæus, & ejus fides 206,47
Zachariæ locus de agro figuli 93,63
Zelus quid 233,44. zelus duplex 233,17. ζῆλος pro φθόνῳ 699,1. ζηλοῦν 561,13. 700,8. zelus Dei quid 433,69
Ζημίαν quid vocet Paulus 598,18
Ζητεῖν 135,27
Zizaniorum parabola 310,12
Ζωογονεῖν pro ζωοποιεῖν 203,45
Ζωοποιεῖσθαι quid sit 506,23
Ζωστὴρ balteus 589,51

FINIS.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ τὸ κατὰ ΜΑΤΘΑΙΟΝ.

EVANGELIUM secundùm MATTHÆUM.

EVangelium, Εὐαγγέλιον. Id est, historia eorum quæ docuit & fecit Jesus Christus, jucundissimum salutis nuncium afferens. sic enim Lucas ipse interpretatur, Act. 1. 1. Et cùm *Evangelium* Græcis quodvis bonum & optatum nuncium declaret, propriè dici cœpit de vera illa salutis doctrina, quæ non est excogitata ab hominibus, sed è cœlo ad nos allata, sicut prædictum fuit Es. 52. 7. ut mutua sit inter fidem & verbum prædicatum relatio, Rom. 10. 17. Sed & illud observandum est, Interdum *Evangelii* nomine neque hos quatuor libellos, neque ipsam propriè doctrinam, sed ejus potiùs doctrinæ annunciationem significari; ut Rom. 1. 1. & 1. Cor. 4. 15. & 2. Cor. 8. 18, & alibi sæpe. Græcum autem hoc vocabulum, quasi Ecclesiæ Christi peculium, ut alia ejusmodi omnia, libenter retinuimus. ¶ *Secundùm Matthæum*, τὸ κατὰ Ματθαῖον. id est, ut scriptum & traditum est à Matthæo. Castellio convertit, *Autore Matthæo:* quod mihi duriusculum videtur. Magis enim (ut opinor) propriè loquetur qui Deum hujus Evangelii autorem vocabit; scriptorem, Matthæum. Fateor tamen, Evangelium Matthæi, & aliorum, non minùs quàm Pauli vel Petri Epistolas, atque etiam autorem pro scriptore, dici solere. Sed non puto temere scriptum κατὰ Ματθαῖον potiùs quàm Ματθαίου, vel ὑπὸ τοῦ Ματθαίου, vel aliud ejusmodi: quoniam videlicet *Evangelii* nomen hoc in loco non tam aliquod scripti genus declarat quàm ipsius scripti sententiam; cujus autor sit Christus, scriptor Matthæus. Idque etiam magis liquet ex inscriptione quæ in Latinis cod. reperitur, nempe, *Sanctum Domini nostri Jesu Christi Evangelium, secundùm Matthæum.* Tertullianus & Cyprianus sæpe hos libros citantes, Græcam præpositionem, quamvis Latinè scribentes, ità retinuerunt, ut sæpe scribant, Κατὰ *Matt.* &c.

ΚΕΦΑΛ. α.

ΒΙ'ΒΛΟΣ γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.
2 Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ. Ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ.
3 Ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν Φάρες καὶ τὸν Ζαρὰ ἐκ τῆς Θάμαρ. Φάρες δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐσρώμ. Ἐσρὼμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀράμ.
4 Ἀρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμιναδάβ. Ἀμιναδὰβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ναασσών. Ναασσὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Σαλμών.
5 Σαλμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Βοὸζ ἐκ τῆς Ῥαχάβ. Βοὸζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὠβὴδ ἐκ τῆς Ῥούθ. Ὠβὴδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεσσαί.
6 Ἰεσσαὶ δὲ ἐγέννησε τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα. Δαβὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν Σολομῶντα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου.
7 Σολομὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ῥοβοάμ. Ῥοβοὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιά. Ἀβιὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀσά.
8 Ἀσὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσαφάτ. Ἰωσαφὰτ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωράμ. Ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὀζίαν.
9 Ὀζίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωάθαμ. Ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἄχαζ. Ἄχαζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐζεκίαν.
10 Ἐζεκίας δὲ ἐγέννησε τὸν Μανασσῆ. Μανασσῆς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμών. Ἀμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσίαν.
11 Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος.
12 Μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν Βαβυλῶνος, Ἰεχονίας ἐγέννησε τὸν Σαλαθιήλ. Σαλαθιὴλ δὲ ἐγέννησε τὸν Ζοροβάβελ.
13 Ζοροβάβελ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιούδ. Ἀβιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιακείμ. Ἐλιακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀζώρ.
14 Ἀζὼρ δὲ ἐγέννησε τὸν Σαδώκ. Σαδὼκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀχείμ. Ἀχεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιούδ.
15 Ἐλιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλεάζαρ. Ἐλεάζαρ δὲ ἐγέννησε τὸν Ματθάν. Ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ.
16 Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσὴφ, τὸν ἄνδρα Μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ΙΗΣΟΥΣ ὁ λεγόμενος Χριστός.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

† LIBER generationis Iesu Christi, filii Davidis, filii Abrahami.
‖ Abrahamus genuit Isaacum. * Isaacus autem genuit Jacobum. † Jacobus autem genuit Judam & fratres ejus.
‖ Judas autem genuit Pharesum & Zaram è Thamar. Pharesus autem genuit Esromum. Esromus autem genuit Aramum.
Aramus autem genuit Aminadabum. Aminadabus autem genuit Naassonem. Naasson autem genuit Salmonem.
Salmo verò genuit Boozum ex Rachaba. * Boozus autem genuit Obedum ex Rutha. Obedus autem genuit Jessen.
† Jesse verò genuit Davidem regem illum. ‖ David autem rex ille genuit Solomonem ex ea quæ *fuerat uxor* Uriæ.
* Solomon verò genuit Roboamum. Roboamus autem genuit Abiam. Abias autem genuit Asam.
Asas autem genuit Josaphatum. Josaphatus autem genuit Joramum. Joramus autem genuit Hoziam.
Hozias autem genuit Joathamum. Joathamus autem genuit Achazum. Achazus autem genuit Ezeciam.
† Ezecias autem genuit Manassem. Manasses autem genuit Amonem. Amon autem genuit Josiam.
‖ Josias autem genuit Jechoniam & fratres ejus, in transportatione illa Babylonica.
Post transportationem autem illam Babylonicam, * Jechonias genuit Salathielem. † Salathiel autem genuit Zorobabelem.
Zorobabel autem genuit Abiudem. Abiudes autem genuit Eliacimum. Eliacimus autem genuit Azorem.
Azor autem genuit Sadocum. Sadocus autem genuit Achimum. Achimus autem genuit Eliudem.
Eliudes autem genuit Eleazarum. Eleazarus autem genuit Matthanem. Matthanes autem genuit Jacobum.
Jacobus autem genuit Josephum, virum Mariæ, ex qua genitus est JESUS ille qui dicitur Christus.

VETUS.

CAP. I.

LIBER generationis Jesu Christi, fili David, filii Abraham.
Abraham genuit Isaac. Isaac autem genuit Jacob. Jacob autem genuit Judam & fratres ejus.
Judas autem genuit Phares & Zaram de Thamar. Phares autem genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.
Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon.
Salmon autem genuit Booz de Rahab. Booz autem genuit Obed ex Ruth. Obed autem genuit Jesse.
Jesse autem genuit David regem. David autem rex genuit Solomonem ex ea quæ fuit Uriæ.
Solomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abiam. Abia autem genuit Asa.
Asa autem genuit Josaphat. Josaphat autem genuit Joram. Joram autem genuit Oziam.
Ozias autem genuit Joatham. Joatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam.
Ezecias autem genuit Manassem. Manasses autem genuit Josiam.
Josias autem genuit Jechoniam & fratres ejus, in transmigratione Babylonis.
Et post transmigrationem Babylonis, Jechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.
Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor.
Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.
Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Jacob.
Jacob autem genuit Joseph, virum Mariæ, de qua natus est JESUS, qui vocatur Christus.

† Luc. 3. 23. Jesus Christus ortus est ex Abrahamo, ex tribu Juda, & ex familia Davidis, sicut Deus promiserat.
‖ Gen. 21. 2.
* Gen. 25. 24.
† Gen. 29. 35.
‖ Gen. 38. 27. 1. Par. 2. 4.
* Ruth 4. 18.
† 1. Sam. 16. 1 & 17. 12.
‖ 2. Sam. 12. 24.
* 1. Reg. 11. 43. 1. Par. 3. 10.
† 2. Reg. 20. 21. & 21. 18. 1. Par. 3. 13.
‖ 2. Reg. 23. 30. & 24. 1. 2. Par. 36. 4.
* 2. Reg. 24. 6. 1. Par. 3. 16. 2. Par. 36. 9.
† 1. Esdr. 3. 2. & 5. 2. 1. Par. 3. 17.

ANNOTATIONES, IN QUIBUS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITUR.

1 LIBER, Βίβλος, id est, *recensio*, Hebræorum idiotismo, ut Gen. 5. 1. ספר תולדות *Sepher tholedoth*; quamvis istud sit plurale, & *posteros* designet, hoc verò singulare, ut Christi γένεσιν declaret. Subauditur autem, *Hic est*, vel aliquid ejusmodi: ut sit hic titulus non totius historiæ, sed sequentis genealogiæ. Nam etiam hoc totum, βίβλος γενέσεως, nihil aliud quàm *generis seriem* declarat. Cicero similiter *libellum nominum* dixit. ¶ *Generationis*, γενέσεως, id est, majorum ex quibus ortus est Christus; ut Tertullianus, lib. De carne Christi, vertit. Vocabulum autem *Generationis* retinui, partim quòd Christianorum auribus illi sint assuetæ, partim etiam quòd optimè videatur Christi ἐνανθρώπησιν exprimere. quia æternus ille Dei Filius non potest dici ex Davide & Abrahamo genitus, quin statim veniat in mentem illud Johannis, *Et Sermo ille factus est caro.* ¶ *Filii Davidis*, υἱοῦ Δαβίδ. Fateor apud Hebræos *Filiorum* appellatione, sicut etiam apud Latinos poetas *Nepotum* vocabulo, posteros omnes intelligi. quæ res fecit, ut nonnulli tum hoc tum aliis locis maluerint dicere, *Davide prognatum.* Sed ego illud malui: quia (nisi fallor) siquis diligenter expendat promissionum formulam, ad quas respexit Matthæus, intelliget Dominum disertè polliceri Abrahamo & Davidi, fore ut non tam ex ipsorum posteritate quàm ex illis ipsis beatum illud Semen exoriatur. Neque temere factum est ut Christus peculiariter vocetur *Filius Abrahami & Davidis*; quasi non tam ex iis qui intercesserunt fuerit oriundus, quàm verus & proximus illorum duorum filius, promissionis & fidei virtute. ¶ *Filii Abrahami*, υἱοῦ Ἀβραάμ. Quamvis hæc possint de Davide exponi, qui fuerit ex Abrahami genere; malo tamen utrumque ad Christum referre, ut idem & *filius Davidis* & *filius Abrahami* dicatur, propter peculiares his duobus factas promissiones.

6 *Davidem regem illum*, τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα. Repetitus articulus emphasi non caret: neque tamen probabilis est Erasmi conjectura, qui putat sic Davidem illum regem ab aliis, quibus idem nomen fuerit, discerni. Malim igitur ità hunc designari, non modò tanquam primum illum regiâ dignitate auctum ex tribu Juda, sed imprimis ut illum cujus suprà, versu 1, facta fuit mentio; cui videlicet Messias, ut perpetuus rex futurus, nominatim fuerat promissus. ¶ *Ex ea quæ fuerat uxor Uriæ*, ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου. Vulgata, *Ex ea quæ fuit Uriæ*: quod rectè emendavit Erasmus. ut Ellipsi Græcis familiari non modò subaudiatur γυναικὸς, sed & participium aoristi secundi γενομένης addatur; ne videatur Solomon natus ex adulterio.

11 *Josias autem genuit Jechoniam & fratres ejus*, Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ. Sic jampridem scriptus fuit hic locus, qui propterea veteres Patres exercuit. Omnino enim cùm Jechonias & secundam tesseradecadem finiat & tertiam

tertiam inchoet, necessariò alteri illarum unus videtur deesse. Ideo Epiphanius duos constituit Jechonias, quorum prior fuerit posterioris pater; annotante præterea Hieronymo, priorem illum per K & M, posteriorem per CH & N, scribendum fuisse, *quod*, inquit, *scriptorum vitio & longitudine temporum apud Græcos & Latinos confusum fuit.* Sed neque verisimile est Evangelistam ità voluisse duo illa nomina confundere, & nè sic quidem constaret sibi numerus, nisi, sicut in secunda tesseradecade, vers. 6. bis numeratur David, primam quidem finiens, alteram autem minimè incipiens, sic versic. 12. legamus, Ἰεχονίας δὲ (prior ille videlicet) ἐγέννησε Ἰεχονίαμ (alterum videlicet) ; à quo demum tertia tesseradecas inciperet. At Robertus Stephanus beatæ memoriæ vir, ex vetusto codice manuscripto, quem Stapulensis quoque, & post illum Martinus Bucerus, indubitatæ fidei testes, laudant, sic versiculum hunc videri poterat excudisse, Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακὶμ (qui est Hebræis Jehoiakim) Ἰακὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαμ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, id est, *Josias autem genuit Jakim, Jakim autem genuit Jechoniam & fratres ejus in transportatione illa Babylonica.* quam lectionem aliquando sum secutus. Sed his rursum obstat historiæ veritas. Quinam enim Josias ullo tempore transportationis liberos genuerit, qui octennio ante Jehoiakimi captivitatem, ante captum verò Jechoniam annis undecim, deniq; ante Sedechiæ transportationem annis minimum viginti duobus interierit? Itaq; in hac quoq; illius manuscripti codicis alioqui vera & germana lectione error inolevit, sed levis, & sic emendandus, ut nunc transtuli, Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακὶμ, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, Ἰακὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαμ ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, id est, *Josias autem genuit Jakim & fratres ejus. Jakim autem genuit Jechoniam in transportatione Babylonica*, utpote quæ sub Jakim cœperit, aucta postea sub Jechonia, & sub Sedechia demū consummata. Sic enim & ipsa historia postulat, & trium tesseradecadum numerus explebitur.

16 *Ex qua genitus est*, ἐξ ἧς ἐγεννήθη. Vulgata, *Natus.* quod idem valet. Idem enim Lucas 2. 11. ἐτέχθη, inquit, cùm capite 1. 57. de Elisabetha dixisset, ἐγέννησεν υἱόν. Sed & apud Latinos *genitus* & *natus* permutantur. Prætuli tamen hoc quidem loco Erasmi versionem, nè unum verbum pluribus modis, nullâ necessitate coactus, interpretarer. quod vitare constitui, quoad ejus fieri poterit. Capite quidem secundo, quò dilucidior sit sensus, vertemus *natum*, quia expressa natalis loci illic fit mentio: & forma loquendi fortassis fuisset durior, si illic posuissem *Genitus*. ¶ *Qui dicitur*, ὁ λεγόμενος. Vulgata, *Qui vocatur*, id est, ὁ καλούμενος. ¶ *Christus*, Χριστός. Hebraicè משיח *Meschiah*, id est, *unctus*: verè Rex nimirum & unicus ille Sacerdos & Propheta, humano generi promissus. Latini Græcam vocem integram servare maluerunt quàm *unctum* vocare. Unde postea Antiochiæ primùm dicti sunt *Christiani*, qui priùs *discipuli* vocabantur. Vide Act. 11. 26.

---

17 Πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἀβραὰμ ἕως Δαβίδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ Δαβὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος ἕως τοῦ Χριστοῦ, γενεαὶ δεκατέσσαρες.

18 Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν. Μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου.

19 Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὤν, καὶ μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν.

20 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ, λέγων, Ἰωσὴφ υἱὸς Δαβίδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου.

21 Τέξεται δὲ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ ΙΗΣΟΥΝ· αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν.

22 (Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος,

23 Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ· ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός.)

24 Διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἐποίησεν ὡς προσέταξεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

25 Καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτήν, ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ΙΗΣΟΥΝ.

‖ Luc. 1. 27. Christus verus Immanuel, ac proinde Iesus (id est Servator) ex Spiritu S. conceptus est in virgine, sicut prædictum fuit a prophetis.

* Deut. 24. 1.

† Luc. 1. 31.

‖ Act. 4. 12.

* Esa. 7. 14. Christus ex eadem virgine incorrupta natus est, & Jesus vocatus ab ipso Deo per Angelum.

Universæ igitur progenies ab Abrahamo usque ad Davidem, progenies quatuordecim: & à Davide usque ad transportationem Babylonicam, progenies quatuordecim: & à transportatione Babylonica usq; ad Christum, progenies quatuordecim.

Jesu verò Christi nativitas ità fuit. ‖ Cùm enim mater ejus Maria desponsa esset Josepho, priusquam ipsi convenissent, inventa est gravida esse è Spiritu sancto.

Porrò Josephus vir ejus, cùm esset justus, & nollet eam * ignominiæ exponere, voluit clàm eam dimittere.

Hæc autem cùm in animum induxisset, ecce, angelus Domini in somnio apparuit ei, dicens, Josephe fili Davidis, nè metue accipere Mariam uxorem tuam. Nam quod in ea genitum est, ex Spiritu sancto est.

Pariet autem filium, & † vocabis nomen ejus Jesum. Ipse enim ‖ liberabit populum suum ex peccatis ipsius.

(Totum hoc autem factum est, ut impleretur quod dixit Dominus per prophetam, dicentem,

* Ecce, virgo illa erit gravida, & pariet filium, & vocabis nomen ejus Emmanuel: quod est, si interpreteris, Nobiscum Deus.)

Experrectus autem Joseph ex somno, fecit ut ei imperarat angelus Domini, & accepit uxorem suam.

Sed non cognovit eam quousque peperisset filium illum suum primogenitum: vocavitque nomen ejus Jesum.

Omnes itaque generationes ab Abraham usque ad David, generationes quatuordecim: & à David usq; ad transmigrationem Babylonis generationes quatuordecim: & à transmigratione Babylonis usq; ad Christum, generationes quatuordecim.

Christi autem generatio sic erat. Cùm esset desponsata mater ejus Maria Joseph, antequam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto.

Joseph autem vir ejus, cùm esset justus, & nollet eam traducere, voluit occultè dimittere eam.

Hæc autem eo cogitante, ecce, angelus Domini apparuit in somnis ei, dicens, Joseph fili David, noli timere accipere Mariam conjugem tuam: quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est.

Pariet autem filium, & vocabis nomen ejus JESUM. ipse enim salvum faciet populum suum à peccatis eorum.

(Hoc autem totum factum est ut adimpleretur quod dictum est à Domino per prophetam dicentem,

Ecce, virgo in utero habebit, & pariet filium, & vocabunt nomen ejus Emmanuel: quod est interpretatum, Nobiscum Deus.)

Exurgens autem Joseph à somno, fecit sicut præcepit ei angelus Domini, & accepit conjugem suam.

Et non cognoscebat eam donec peperit filium suum primogenitum: & vocavit nomen ejus JESUM.

---

17 *Universæ igitur progenies*, πᾶσαι οὖν αἱ γενεαί. id est, Omnes isti suis gradibus, prout alius alium genuit, in hac familiæ Davidis descriptione enumerati. Itaque hoc demum est quod Hebræi תולדות *tholedoth* vocant, passivè quidem acceptum pro singulis qui gignuntur. *Generationis* autem nomen, quod Vetus interpres & Erasmus usurparunt, Græco quidem respondet, sed mihi visum est obscurius. Castellio maluit *genera* interpretari, vocabulo magìs ambiguo: quamvìs animadverterim Herodotum in Clio πέμπτον γένος dixisse, cùm de abnepotis filio ageret. Vetus autem ipse interpres ità ut ego istud interpretatus est Luc. 1. 50. cùm alioquin non ignorem *progeniei* vocabulo plerunq; totam generis seriem significari.

18 *Nativitas*, ἡ γέννησις. Vulgata, *Generatio.* quod huic quidem loco non videtur convenire, cùm Matthæus explicandam non susceperit ipsius ἐνσαρκώσεως historiam, sed exponendum ubi & quomodo illum pepererit Maria, adjunctis quæ cum hac narratione proximè cohærent. Latiùs ergò patet *gignere*: sed cùm verbali nomine careat, coacti sumus synonymum quærere; quod & ipsum alibi quàm apud Ulpianum non memini legere. *Nativitatem* tamen malui dicere quàm *ortum*, nequis cum Serveto illo impio existimet Filium Dei tum demum exortum, & quod ad hypostasin attinet à Patre fuisse distinctum, cùm ex Virgine natus esset. quamvìs constet, hoc loco de Filio Dei, quatenus homo factus est, institutam esse narrationem. ¶ *Ità fuit*, οὕτως ἦν. Verbum ἦν positum est in aoristi secundi significatione, sicut infrà 2. 15, & Marci 11. 32. Erasmus convertit, *sic habet*, id est, οὕτως ἔχει. Terent. Adelph. *Nam ità est homo.* ¶ *Cùm enim mater ejus Maria esset desponsa Josepho*, μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ, id est, *sponsione promissâ.* nec enim adhuc in eandem domum convenerant: & constat, τὸ μνηστεύεσθαι & τὸ γαμεῖν apud Græcos, sicut apud Hebræos ארש, *Arasch*, & illud quod ipsi per periphrasin dicunt לקח אשה, *Lakach ischah*, non minùs inter se differre quàm apud Latinos *sponsalia* à *nuptiis*. Et huc spectat ille Terentii versiculus, *Placuit, despondi: nuptiis hic dictus est dies.* Et hanc Judæis consuetudinem fuisse ut inter sponsalia & nuptias tempus aliquod intercederet, constare potest ex Deuter. cap. 21. 12. Porrò particula γὰρ hoc loco non est causalis, sed expletiva, sicut apud Latinos *enimvero*. ¶ *Priusquam ipsi convenissent*, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς. id est, Priusquam illam duxisset domum, sive (ut mox ait ipse Angelus vers. 20.) antequam eam accepisset uxorem. Erasmus, *Priusquam congressi fuissent*; eos nimirum secutus qui hoc ità exponunt quasi jam antea Maria fuerit Josephi ducta uxor, à qua tamen abstinuerit, & quidem ex virginitatis voto. Sed non dubito quin veteres hac in re sint planè hallucinati: quod videtur unus penè Gerson inter illos recentiores animadvertisse, quem immeritò flagellat Erasmus hoc nomine, infrà, Luc. 1. 59. Alioqui τὸ συνέρχεσθαι de mutuo conjugii usu honestè dicitur, ut 1. Cor. 7. 5. cui respondet Latina vox *coire*, sed minùs verecunda. Hinc factum ut Theophylactus συνελθεῖν interpretetur μιγῆναι. quod ipsum durius inveni. ¶ *Gravida esse*, ἐν γαστρὶ ἔχουσα. Vulgata, *In utero habens.* Erasmus, *Gravida*, i. ἔγκυος. ad verbum, *In ventre habens.* quod dicendi genus proprium est Græcis medicis, præsertim Hippocrati: Cujus loco apposui quod Latinis est usitatius: nisi malimus interpretari, *Ventrem ferre*, ut loquitur Plinius. ¶ *E Spiritu sancto*, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, *De Spiritu sancto.* Quamvìs autem *De* pro *E* interdum ponatur, tamen hoc loco minimè necesse fuit hanc enallagen accersere: quod annotavit Erasmus. Ista verò narrantur προληπτικῶς, id est per anticipationem, & narrationis exitûs habitâ ratione: quamvìs aliter censeat Theophylactus, ac etiam Basilius homiliâ de Christi generatione. Unde enim Josephus Mariam non ex congressu cum viro, sed Divinâ prorsus virtute prægnantem esse, nisi ex revelatione intelligere potuit? Et si hoc aliunde cognovisset, cur illam cogitasset dimittere? Aut igitur expungendum esset istud, quod tamen in omnibus codicibus exstat, & omnino videtur fuisse adjiciendum; aut subaudiendum est relativum cum verbo substantivo, ellipsi Hebræis minimè insuetâ, ut ità totus

iste

iste locus vertatur, *Compertam esse gravidam* quod erat è *Spiritu sancto*. Gravidam igitur illam esse Josephus ex evidentibus signis didicerat: hoc autem esse Spiritûs sancti opus, ex Angelo demum cognovit. Quod autem alii de Virginitatis voto, alii de Virgine Josepho non ad conjugium sed ad custodiendam illam commissa tradunt, inanissima est fabula, ut & illud quod ex veteribus etiam nonnulli scribunt, Sic nimirum Deum voluisse Satanæ hunc Virginis conceptum celari: quamvis alioquin nè Satan quidem nosse quidquam possit quod Deus velit ipsi esse ignotum.

19 *Cùm esset*, ὤν. Erasmus, *Quia erat*. Vulgatus interpres & Latinè locutus est, & Græcorum participium eleganter expressit. ¶ *Ignominiæ exponere*, παραδειγματίσαι. Vel, *in eam exemplum statuere*. hæc enim est notatio Græci hujus verbi, quod Augustinus ad verbum Epist. 59. vertit *exemplare*, & Vetus interpres, *traducere*, quo passim utitur Tertullianus, ut & verbo *publicare*, in tractatu De fuga. Sed certè nec omnis infamia fit traductione, nec omnis traductio infamia est; sed ea demum quæ fit ignominiæ causâ, veluti mulieres ὀνοβάτιδες apud Cretenses; & captivi Romæ in triumpho traducti. Ad quem morem cùm respexerit Paulus manifestè Coloss. 2. 15. ἐδειγμάτισεν rectè ibi conversum est verbo *traducere*. In epistola verò ad Hebræos 6. 6, παραδειγματίζοντες, Vulgatus interpres vertit *ostentui habentes:* quo sensu Sallustius utitur *ostentûs* voce. Certè παράδειγμα hoc significatu non ineptè Gellius lib. 6. cap. 14. à κολάσει & τιμωρίᾳ, quod ad formam judicii attinet, distinguit, & τὸ παραδειγματίζειν nihil aliud declarat quàm *publicæ infamiæ exponere:* sicut Gallicè dicimus, *Eschaffauder*: Dicitúrque interdum etiam cùm à judice non infligitur pœna; ut apud Plutarchum Archilochus scribitur editis parùm honestis versiculis sese παραδειγματίσαι. quod & mihi juveni, necdum in Ecclesiam Dei adscito, evenit: quam tamen maculam spero me tum dictis tum factis eluisse. Citantur ab aliis exempla tum ex Demosthene κατ' Ἀνδροτίωνος, tum illud quod maximè appositum est, ex Polybii historiarum libro 11. ubi de Aristomacho tyranno quodam differens, dignum illum esse ait περιαγόμενον εἰς Πελοπόννησον καὶ μετὰ τιμωρίας παραδειγματιζόμενον, οὕτως ἐκλιπεῖν τὸ ζῆν. Sic etiam in hoc de quo agitur facto, proculdubio Mariæ infamiam non parvam inussisset Josephus, si vel privatim vel adscitis domesticis testibus eam repudiasset. Neque puto hìc agi de Maria pœnæ lapidationis eximenda: quamvis Græci interpretes Num. 25. 4. verbum יקע *iakah*; quod *suspendere* significat, hoc verbo Græco expresserint. Etsi enim justi & probi hominis est privatas injurias oblivisci, tamen adulterii crimen, longè gravissimum, non fuit facilè tegendum, Domino tam severè edicente ut hoc malum è medio tollatur. Potiùs igitur, cùm fieri etiam posset ut Maria ab alio quopiam ante desponsionem esset gravidata, maluit eam existimare gravidam ἀπὸ πορνείας (ut etiam loquitur Justinus in Dialogo πρὸς Τρύφωνα) potiùs quàm ἀπὸ μοιχείας ut viri boni solent omnia (quoad ejus fieri potest) in meliorem partem accipere. Id autem si contigisset (id est, si ante sponsalia rem habuisset cum alio) Mariam ducere uxorem eum oportebat (sicut cavit Moses, Deut. 22. 28.) ex parentum consensu, à quo vitium fuisset ipsi oblatum ante desponsionem. quod tamen sine aliquo Mariæ dedecore fieri non potuisset, si de illius fraude conquestus fuisset Joseph: cui etiam fas fuisset eam ducere, & non inventâ virgine, ad judices lapidandam trahere, ut eodem loco cavetur. Itaq; noluit (ut erat vir insigni probitate) vel uxorem alienam retinere, vel injuriam suam summo jure persequi: sed clàm potiùs & causâ nullâ expositâ (sicut Judæi consueverant) à sponsione & fide data illam absolvere ac liberare. Syrus interpres utitur vocabulo quod propriè significat *operire*, & de pudendis etiam dicitur: & contrariâ quoque significatione declarat, id quod turpe est palàm facere. ¶ *Dimittere eam*, ἀπολῦσαι αὐτήν. Erasmus, *Ab ea divertere* Docet Modestinus jurisconsultus, *Divortium inter virum & uxorem fieri, Repudium verò sponsæ remitti*. Erat autem hoc tempore Maria desponsa tantùm, non nupta. proprium ergò fuit *repudiandi* vocabulum; sed malui vulgatam versionem retinere: quamvis potiùs respondeat τῷ ἀφεῖναι: quòd appareat Evangelistas, atque etiam Paulum, in re durissima quæsivisse mollissimum aliquod vocabulum, ideóq; libentiùs dicere solitos, ἀπολύειν, vel ἀφεῖναι, quàm ἀποπέμπεσθαι, vel ἐκβάλλειν quæ propria quidem sunt, & eidem verbo Hebræo שלח *schalach* respondent; sed sunt duriora. Dicitur autem *diverti* uxor quando è domo mariti ad suos reverti jubetur, ἀπολύεσθαι verò propter solutum conjugii vinculum.

20 *Cùm in animum induxisset*, αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος. id est, ἐννοήσαντος, *cùm apud se constituisset*, servatâ aoristi significatione. Vulgata & Erasmus, *Eo cogitante*. ¶ *Ecce*, ἰδού. Hebræis הנה, *hinne*, quâ particulâ singulis penè versibus utuntur. Interdum tamen hæc ipsius vis est ut lectorem præparet ad aliquid insigne & mirificum audiendum. ¶ *In somnio*, κατ' ὄναρ. id est *nocturnâ visione*. nam κατὰ sæpe idem valet quod *in*, vel *per*. Vulgata & Erasmus *In somnus* maluerunt interpretari, quasi scriptum sit ἐνύπνιον. Atqui ὕπνος & ὄνειρος sive ὄναρ inter se differunt, non minùs quàm *somnus* à *somnio*. quod indicat hic Homeri versiculus Iliad. β', θεῖός μοι ἐνύπνιον ἦλθεν ὄνειρος. nec semper servatur discrimen inter ὕπαρ & ὄναρ. Herodotus in Terpsich. ὄψιν ἐνυπνίου vocat. ¶ *Nè metue*, μὴ φοβηθῇς. Vulg. *Noli timere:* quo modo ubique ferè convertere solet prohibendi particulam. Erasmus, *Nè metuas*. Hæc autem indicant, timore Dei adductum Josephum cogitasse de sponsa repudianda, sive quòd (ut antè dixi) alii viro obnoxiam arbitraretur, sive quòd adulteram fovere nullo modo sibi fas aut honestum esse sciret. ¶ *Accipere*, παραλαβεῖν, tradendam videlicet tibi à suis ut priùs desponsam, servato discrimine inter παραλαμβάνειν & ἀπολαμβάνειν. quorum illud de eo dicitur quod tunc primum ab alio traditum accipitur; istud verò de eo quod possidere desieris, & postea recuperes, ut pluribus ostendit Demosthenes in oratione περὶ τῆς Ἀλοννήσου. quo demum verbo utendum fuisset, si Josephus Mariam apud se jam habitam cognatis ob suspicionem vel ut prægnantem redditam ab illis repetere juberetur. Sed & hoc verbum commodè verteris, *Apud te recipere*, sicut παραλαβεῖν Grammatici declarant παρ' ἑαυτὸν λαβεῖν. pro quo Erasmus scribere maluit, *Adjungere ad consuetudinem vitæ*. quæ interpretatio favere videri potest eorum commento qui votum virginitatis in Maria comminiscuntur: quamvis illam quidem intactam virginem mansisse testetur mox ipse Evangelista. Nihil autem est ineptius Judaicâ fabulâ quam Suidas in Ἰησοῦς recenset, & mirum est à Christianis non paucis dignam visam fuisse quæ Latinè verteretur. ¶ *Uxorem tuam*, τὴν γυναῖκά σου. quæ tibi pacta est uxor. Nam quæ desponsa erat, jam uxor destinatione habebatur, nisi quid incidisset quod sponsalia dirimeret. quamobrem etiam ut adulter puniebatur non minùs qui desponsam quàm qui nuptam corrupisset, Deut. 22. 24. & Jacob, Gen. 29. 21. loquens de Rachele sibi tantùm desponsa, *Trade*, inquit, *mihi uxorem meam*. Possumus & interpretari τὴν γυναῖκά σου, *ut sit uxor tua*, ut Marci 12. 23. ubi tamen non additur articulus, nec pronomen. Itaque non erit hìc simplex appositio, sed supplendum erit, εἰς τὸ εἶναι. cujusmodi ellipsis apud Hebræos passim occurrit, qui tamen suum ל adjicere sæpe consueverunt, ut Exod. 21. 7. *Siquis vendiderit filiam* לאמה *leamah*, pro quo verterunt Græci οἰκέτιν, id est, *ut sit ancilla*. sed prior certè interpretatio vera est propter adjunctum articulum τήν. ¶ *Quod in ea genitum est*, τὸ ἐν αὐτῇ γεννηθέν. Vulgata, *Natum*, τεχθέν. Erasmus, *Conceptum*, συλληφθέν. Ego, quamvis ista permutentur interdum, propriam significationem hìc retinendam censeo. Nam subtiliter potiùs quàm solidè Basilius in homilia de Christi generatione hinc colligi posse existimat, corpus Christi fuisse non successu temporis efformatum, ut nostra consueverunt, sed momento integrè creatum in virginis utero: cùm meo quidem judicio sufficiat credere quod verissimum est, Christi humanitatem nunquam extra filii personam hypostaticè ipsi unitam substitisse. Maluit autem Evangelista scribere neutro genere, τὸ γεννηθέν, *Quod genitum est*, quàm ὁ γεννηθείς, *Qui genitus est*, quoniam illud abstractum commodiùs declarat humanam naturam distinctè & in sese consideratam; cujus si habita fuisset ratio, quod ad Spiritum sanctum attinet, magis propriè scribendum fuisset, τὸ κτισθέν, *quod conditum fuit*, ex virginis videlicet substantia, quod ad corpus attinet. Sic igitur verbum γεννηθῆναι, sicut duplex est in Christo natura, dupliciter etiam ei convenit: nempe quatenus est unicus ille Dei Filius Patri ὁμοούσιος & coæternus generatione ἀρρήτῳ & ἀμήτορι: quatenus autem homo est, generatione, quod ad materiam attinet, humanâ; quod ad causam autem efficientem & ad modum attinet, ὑπερφυσικῇ prorsus & ἀπάτορι: quæ sunt in Melchisedeci typo adumbrata, Heb. 7. 3. ¶ *In ea*, ἐν αὐτῇ. Sic in ea ut etiam ex ea, Gal. 4. 4. ut graviter urget Tertullianus in lib. De carne Christi. nam alioqui non esset Filius ille ex Davidis lumbis oriturus, nec verè frater noster. ¶ *Ex Spiritu sancto*, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulg. *De Spiritu sancto*. Erasmus, *A Spiritu sancto*. Et sanè constat has præpositiones permutari. Malui tamen ἐκ præpositionem retinere, quanquam siquis veretur nè hæc interpretatio fanaticis illis favere videatur qui corpus Christi spirituale faciunt, tanquam ἐκ materiam declaret, illis licebit uti præpositione *a*. qua de re multa eruditè scribit Basilius tractatu De Spiritu sancto, ad Amphilochium.

21 *Liberabit*, σώσει. Alibi utor *servandi* verbo, à quo tamen hìc abstinui, propter sequentem præpositionem ἀπό. nam illud Virgilianum, *Servatum ex undis*, poeticum est. Vulgata & Erasmus, *Salvum faciet*, periphrasi (ut opinor) minimè necessariâ. Apparet autem vel ex hoc loco, quem Ἰησοῦν Græci, *Jesum* Latini vocant, Hebraicè dici ישוע à ישע, *Jeschuah* à *Jaschah*, quod declarat τὸ σώζειν: ut planè inepta sint Osiandri & quorundam in hunc locum commenta. ¶ *Ipsius*, αὐτῶν. Ad verbum, *Eorum*. Numeri autem mutatio ex Hebræorum idiomate nata est, qui in nominibus collectivis ejusmodi dicendi genera frequenter usurpant, ut & Græci & Latini interdum. Scitè autem annotat Cassianus lib. De Incarnatione 5. cap. 1. ista duo, *Liberare à peccatis*, & *Populum suum*, non posse κυρίως convenire nisi ei qui naturâ sit Deus.

22 *Impleretur*, πληρωθῇ. Vulgata, *Adimpleretur*. Erasmus,

Perficeretur, i. πληρωθῇ. quia hoc dicendi genus (inquit) Latinis auribus est ignotum, nisi cùm sentimus addi quod deerat rei consummandæ. Atqui Cicero multis locis usurpat *implere* pro *præstare:* quo sensu videtur hìc usurpatum. Neque verò hoc annotassem, nisi voluissem semel esse dictum quod sæpissime fuisset nobis repetendum. ¶ *Per prophetam*, διὰ τοῦ προφήτου. Nonnulla exemplaria nomen habent Esaiæ expressum. Vide infrà, 2. 17.

23 *Virgo illa*, ἡ παρθένος. Articulus non temere additus est in Græcis, respondens ה, *he*, quintæ literæ expressæ in Hebræo contextu: nimirum ut insignis quædam Virgo significetur; ab æterno videlicet selecta; & cujus semen erat contriturum serpentis caput. ¶ *Prægnans erit*, ἐν γαστρὶ ἕξει. Vulg. ad verbum, *In utero habebit*. Hieronymus ad Pammachium legit ἔχει, id est *habet*, eodem sensu. Nam in Hebræo tam potuit subaudiri *est* quàm *erit*. & Prophetæ sæpe tum præsenti tum etiam præterito tempore utuntur, quamvis de re multis etiam pòst seculis futura loquantur, ut prophetiæ veritatem sanciant. ¶ *Et vocabis*, καὶ καλέσεις. Scio in plerisque exemplaribus legi, καὶ καλέσουσι, id est, *& vocabunt*, vel, *& vocabitur*. quam etiam lectionem sequitur Syrus interpres, & Justinus Martyr in Dialogo πρὸς Τρύφωνα: urget quoque Epiphanius in Ancorato. [ut mirum sit Hieronymum ad Pammachium scribere, Hebræos codices habere, *& vocabit*, ipsa scilicet Virgo.] Cyprianus in tract. adversùs Judæos vertit, *Et vocabitis*, καὶ καλέσετε. Sed præstat receptam lectionem sequi, ut sit apostrophe prophetæ spiritu Dei correpti, & Virginem post tot secula nascituram, quasi præsentem, alloquentis. quod magnam vim habet. Neque leviter prætereundum est quod est à doctis interpretibus observatum, non temere tribui matri jus nominis huic filio tribuendi: quod jus potiùs patri conveniebat, non autem matri, nisi ex patris consensu, ut liquet ex Luc.1.60,62. & Gen.35.18. Fuit enim nominis impositio herilis potestatis & imperii testimonium, Gen.2.19. Dan.1.7. Itaque significatur hâc ratione filium hunc, quatenus homo est, esse ἀπάτορα. ¶ *Emmanuel*, Ἐμμανουήλ. Heb. *Immanuel*. Sed vocales istæ sæpe dialectis variantur. Longè majoris est momenti quòd nonnulli hoc non referunt ad ipsam duarum naturarum hypostaticam conjunctionem: quod tamen nisi statuatur, nihil hìc dicetur de hoc Filio quod non etiam reliquis conveniat per quos Dominus suos liberaverit. Est igitur unus iste *Deus nobiscum*, id est θεάνθρωπος, id est, sic est Deus (Act.10.38.) ut omnis plenitudo Deitatis habitet in ipso σωματικῶς, Coloss.2.9. Imò in iis etiam quæ constituuntur ex materia & forma, (quod de Christo somniat Apollinaris) forma magìs propriè dicitur *cum materia* quàm *in materia*. ¶ *Quod est, si interpreteris*, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. Vulgata, *Quod est interpretatum*. Erasmus, *Quod si quis interpretetur, sonat*. Illud est ambiguum: hoc à Græcis recedit. Ostendit autem hic locus, ut & alii similes, vel Matthæum (quod nonnulli ex traditione opinantur) Hebraicè non scripsisse Evangelium (Cur enim Hebraicè scribens intelligentibus, Hebræa interpretaretur?) vel Hebraicè & Græcè quoque scripsisse, vel hæc ab eo adjecta qui sit Hebræa Matthæi Græcis interpretatus.

24 *Experrectus autem Joseph*, διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσήφ. Erasmus, *Excitatus autem Joseph*. sed hoc quidem loco plus est τὸ διεγείρεσθαι quàm *excitari*. Vulg. *Exsurgens autem Joseph*. id est, ἀναστάμενος δὲ Ἰωσήφ. ¶ *Imperat*, προσέταξεν. Præterita perfecta & aoristi sæpe cum plusquamperfectis confunduntur à Græcis. Vulg. *Præcepit*. quo uno vocabulo in hac re ferè uti solet. Nos autem, cùm diversis vocabulis utantur scriptores, conabimur cuique Græco Latinum aliquod opponere. ¶ *Uxorem suam*, τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. id est, Quam antea desponderat, uxorem duxit.

25 *Sed*, Καί. Vulg. & Erasmus, *Et*. Verùm nemo non videt adversativam particulam meliùs convenire. Certum est autem Josephum religione tactum illam non attigisse, cùm eam ex Spiritu sancto gravidam esse didicisset: atque adeò vel ex eodem illo Angelo vel ex ipsa Maria pleniùs cognovisset hujus facti mysterium. Itaque conspuenda est fabula illa quam *Protevangelium* vocant, & tota illa falsissima narratio quæ apud Suidam tam multis recitatur in voce Ἰησοῦς. ¶ *Non cognovit*, οὐκ ἐγίνωσκεν. Sic rectè significatur mariti cum uxore congressus etiam apud idoneos Græcos scriptores, pro quo Cæsar lib.6. De bello Gall. dicit *fœminæ notitiam habere*. ¶ *Quousque*, ἕως οὗ. Notandum est, adversus Helvidianos, ἕως interdum ità referri ad tempus præcedens ut de sequenti non affirmetur contrarium. quod satis indicant vel postrema verba hujus Evangelii, Ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. id est, *Ecce, vobiscum sum usque ad consummationem seculi*. ex quibus verbis colligere non possis Christum non esse nobiscum futurum post consummationem seculi. Neque aliter interdum accipitur particula עד, *hedh*, apud Hebræos, ut 2.Sam.6.23. ubi dicitur Michol *nullos liberos sustulisse, usque ad diem obitus sui*. Sed & interdum hæc particula tempus interjectum simpliciter declarat, ut possis etiam interpretari, *interim dum erat paritura, tandis qu' elle devoit enfanter:* ut infrà, 5. 25. ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ, *tandis que tu es en chemin*, & Actor.27.33. Ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, *interim dum oriturus erat dies*. ¶ *Filium illum suum*, τὸν υἱὸν αὐτῆς. Vulg. & Erasmus, *Filium suum*. Nobis autem non videtur Græcus articulus otiosus: ità tamen ut vis ejus sit ἀναφορική, [non διακριτική.] id est, ut de eo agi significetur cujus antè facta est ab angelo mentio, non autem ut filius hic ab aliis Mariæ filiis distinguatur, quos ego quidem nullos fuisse credo. Assentior enim iis qui de Maria virgine, ut selectissimo organo, sanctissimè sentiunt. ¶ *Vocavitque nomen ejus Jesum*, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. id est (ut ferè dicunt Græci) ἐκάλεσεν αὐτὸν Ἰησοῦν τοὔνομα. Latini, *Vocavit eum* JESUM *nomine*.

ΚΕΦ. β.

Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ, μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα,

2 Λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ.

3 Ἀκούσας δὲ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐταράχθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ.

4 Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται.

CAP. II.

† Nato autem Jesu Bethleemæ *quæ est* Judææ, temporibus Herodis regis, ecce, magi ab Oriente advenerunt Hierosolymam,

Dicentes, Ubi est ille rex Judæorum qui natus est? vidimus enim ejus stellam in Oriente, & venimus ut adoremus eum.

His autem auditis Herodes rex turbatus est, & tota Hierosolyma cum eo.

Et congregatis omnibus primariis sacerdotibus & scribis populi, percontatus est ab eis ubi Christus ille nasciturus esset.

CAP. II.

Cum ergò natus esset Jesus in Bethleem Judæa, in diebus Herodis regis, ecce, magi ab Oriente venerunt Jerosolymam,

Dicentes, Ubi est qui natus est rex Judæorum? vidimus enim stellam ejus in Oriente, & venimus adorare eum.

Audiens autem Herodes rex, turbatus est, & omnis Jerosolyma cum illo.

Et congregans omnes principes sacerdotum & scribas populi, sciscitabatur ab eis ubi Christus nasceretur.

† Luc.2.6. Christus pauperculus puer in præsepi reclinatus & a suis neglectus, nihilominus celebre testimonium habet suæ Divinitatis è cœlo, & regiæ Majestatis ab exteris, quòd etiam ab iis ipsis à quibus non agnoscitur, tamen imprudenter approbatur.

[1. *Ergò*, δέ. Erasmus, *autem*. Sed (ut existimo) hæc particula hoc loco non est discretiva, (ut vocant) sed potiùs συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, id est, copulativa sententiæ (ut Grammaticorum more loquar) sicut sæpe apud Latinos *ergò* & *igitur*.] ¶ *Nato*, γεννηθέντος, id est τεχθέντος. vide superioris cap. v. 16. Sed ista certè non possunt ità intelligi, quasi statim nato Christo sint gesta, cùm saltem intercesserint quæ apud Lucam narrantur de puero secundùm Legem Hierosolymis oblato: & biennio pòst demum Magi videantur in Judæam advenisse. Vide infrà 11. ¶ *Bethleemæ* quæ est *Judææ*, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Sic loquuntur Hebræi, ut Judicum 19. 18. dicitur *Bethleem Juda:* id est, Bethleem quæ est in tribu Juda: quod addi solet ad alterius differentiam, quæ est in tribu Zabulon, id est, in Galilæa inferiore. Vulgata vertit, *In Bethleem Judææ*. Erasmus, ut Hebraismum molliret, addidit *civitatis* appellativum. Sed hoc quoque non satis exprimit differentiam illam: itaque aliquid amplius supplevi. Judæa verò hìc intelligitur regio; sic propriè dicta à tribu Juda, sub qua etiam tribus Benjamin comprehenditur. Hieronymus ad Pammachium librariorum errore factum putat ut pro *Juda* scriberetur *Judææ*. *Quæ enim est*, inquit, *aliarum gentium Bethleem?* Est certè. alia enim erat regio Judææ quàm Galilæa. ¶ *Magi*, μάγοι. Plato in Alcibiade priore magos dicit fuisse Persarum sapientissimos, & μαγείαν Zoroastris filii Horomazi vocat τῶν θεῶν θεραπείαν, id est, Deorum cultum, quem magi docuerint ipsos Persarum reges, ut etiam τὰ βασιλικά, id est, regni jura. Apparet igitur magos fuisse tum divini tum humani juris interpretes. quod etiam testantur seu vero seu falso potiùs Zoroastris nomine editi versiculi Græci, quos λόγια vocarunt, Phocylidæ & Theognidis sententiis non absimiles. Sed jampridem magi ad nefarias artes conversi (ut non tantùm ex profanis sed multò etiam magìs ex sacris literis liquet) suam hanc sapientiam infamarunt. quò admirabilior est hæc historia de Christo vixdum nato, tam procul (ut loquitur Theodoretus) diaboli vates ad sui adorationem præ cæteris evocante, & Gentium primitias ex ipsis inferorum penetralibus ciente; idque per extraordinarium prorsus præconem, novum videlicet sidus, ut (quod copiosè in hunc locum disserit Chrysostomus) per novam stellam docerentur veritatem qui veteribus illis stellis ad omnem impietatem erant abusi. Sidus enim extraordinarium prorsus fuisse tota narratio declarat. Sed muta certè stella docere illos tantum mysterium non potuit. Itaque accessisse aliud oportuit, quo ad tantum suscipiendum iter, & rem tam invidiosam tanto fervore persequendam impellerentur; prophetiam videlicet Bileami, unius proculdubio ex vetustissimis illis impurissimis magis, cujus prophetiæ verba (sicuti scripta sunt Num.24.17.) usqueadeo cum horum percontatione congruunt, ut omnino, sive id peculiari revelatione (nam & Nebucadnezari Deus mysteria multa in somnis patefecit, & per Danielem explicanda curavit) sive quâvis aliâ ratione cognoverint,

rint, eò prorsus respexisse videantur: Sed & Danielis olim apud magos & dignitate penè regiâ & divinis prophetiis proculdubio celebratissimi scripta, dubium non est quin fuerint apud Persas pretiosa, ac fortassis etiam accuratiùs quàm apud ipsos Judæos observata. Denique insignis est hic locus Suetonii, apud Tacitum totidem penè verbis repetitus, quamvìs ad Vespasiani tempora & rem ipsam non rectè accommodatus: *Percrebuerat*, inquit, *Oriente toto vetus & constans opinio, esse in fatis ut eo tempore Judæa profecti terris potirentur.* Istos autem reges fuisse, temere omnino & falsò diu creditum fuit, errore ex falsa interpretatione Psal. 72. 10. exorto, ubi dicuntur reges Scheba & Seba munus Christo oblaturi: cùm ità significetur Evangelii sive regni Christi propagatio undique secutura: neque ad istos, quamvìs Gentium vocationis primitias, istud restringi ullo modo possit aut debeat; minimè istorum regiam dignitatem dissimulaturo Evangelistâ: nec sanè istos, si reges fuissent, & ab Arsacidis tunc Persidis regione potitis missi, facilè admissuro Herode, Parthorum hoste jurato. Et tamen si Genebrardo, Parisiensi theologo, creditur, hæc est vetus Ecclesiæ traditio. Cedò quibus testibus? Tertulliano (inquit) Augustino, Hilario, Hieronymo, & recentibus aliis nonnullis scriptoribus. Atqui apud Chrysostomum, Theodoretum, Cyprianum, Nyssenum, Cyrillum, etiam ubi hanc historiam pertractant, nulla nè tenuissima quidem regiæ istius majestatis mentio. Sed quid ait Tertullianus? locum illum Psalmi huc applicans adversus Judæos & Marcionem, *Nam & magos*, inquit, *reges ferè habuit Oriens, & Damascus Arabiæ retro deputabatur.* Quis verò non videt, Tertullianum in eo deceptum, quòd istos ex Arabia atque adeò Damasco propinquissima regione educit, qui tamen ex Perside, aut fortassis etiam Media ultima (in qua Magos populos Herodotus, Strabo, Plinius collocant) advenerint? gentis nomine proculdubio, ut & Chaldæis accidit, ad eos homines tandem translato, qui sapientiæ illius specie sese venditabant? Et quod Orientem ait Tertullianus magos ferè reges habuisse, quibus testimoniis probari potest? Nam magos quidem maximâ fuisse apud Persarum reges autoritate (quibus tunc Arsacidæ Parthi imperitabant cùm Christus natus est) tum ex sacris tum ex profanis historiis liquet, atque adeò sub Cambyse regnum ipsum Persidis aliquandiu occupasse, & magiæ quoque studiosos fuisse reges eorum, certissimum est: imò verum etiam est quod scribit Cicero, lib. De Natura deorum 3. neminem esse potuisse Persarum regem qui non antea magorum scientiam & disciplinam percepisset. [Quod sanè potiùs Chaldæorum regibus convenire, fortasis ostendit vox *Nebu*, sive *Nabo*, nominibus illorum præfixa: quod est Hebræis *Nabi*, & Græcis *προφήτης*.] magos tamen propterea dictos aut habitos fuisse reges, vix unquam invenias. Sed ità sanè scripserit obiter Tertullianus, locum illum Psal. detorquens. num propterea istud commentum, fuerit Ecclesiæ traditio? Hilarius autem locum Esa. 45. 14. cum altero illo Psal. 72. 10. comparat quidem, sed ità ut istos minimè dicat reges fuisse: in eo quidem certè hallucinatus, quòd laborem Ægypti partim allegoricè de magia interpretatur, partim de itinere à magis confecto Bethleem usque intelligit; cùm Ægyptus non fuerit ad Orientem sed ad meridiem Judææ sita. Hieronymus verò in illum ipsum Psalmum scribens, nequaquam dicit istos fuisse reges, sed regum typos, nempe illius prophetiæ primitias de regionibus ipsis ad Christi cognitionem accessuris. Sed in Augustino præsertim citando manifestus error apparet. Sic enim apud illum legitur lib. 3. De mirabilibus scripturæ, cap. 4. *Magi Hierosolymam venerunt, indè, inventis Israelitarum oraculis vatum de eodem nato ubi nascendi locum acciperet, monente subdolo sermone, reges alacres eunt.* Quis verò vel mediocris judicii lector corruptam esse lectionem, & *monente subdolo sermone regis*, (Herodis videlicet) *alacres eunt*, legendum esse non videt? Sed de istis nugis plùs satis: de quibus certè tantopere non laboraremus (cùm, etiamsi reges istos fuisse daremus, salva maneat historiæ veritas) nisi, præterquam quòd ferenda non est eorum audacia qui hujusmodi commenta sacris historiis affuunt, longiùs etiam processisset eorum impudentia, qui non modò magorum numerum & nomina sunt commenti, sed & eorum cadavera (si credere dignum est) Coloniam usque ad Rhenum devexerunt, ubi etiamnum adoranda hodie miseris populis nescio quæ cadavera proponuntur. Denique nequid ad impiam profanationem deesset, mos etiam ipse verè magicus, faventibus imprimis bonis istis traditionum Ecclesiæ defensoribus, inolevit, ut fictis illis Gasparis, Melchioris, Balthasaris nominibus, non sine crucis signo ter repetito, puræ chartæ vel pergamenæ inscriptis & collo appensis, quosvis morbos, scilicet, depellant. Num verò, Genebrarde, hæc quoque vetus est Ecclesiæ traditio? & tamen tu & tui ista scitis, videtis, & silentio saltem probatis.

2 *Dicentes*, *λέγοντες*. Solent ferè Hebræi historias quæ narrantur, inductis ipsis personis explicare: Latini contrà plerunq; obliquis narrationibus, quas vocan, tutuntur; quo modo etiam Castellio nuper totam hanc periodum convertit. Me verò istius simplicitatis quam Spiritus sanctus amplexus est, nunquam pudebit. Nam certè hæc narratio plus habet energiæ quàm si obliquè aliena dicta referrentur, eò quòd res non tam narrari quàm geri videatur. ¶ *Vbi est ille rex Judæorum qui natus est?* ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Vulg. *Vbi est qui natus est rex Judæorum?* Erasmus, *Vbi est ille qui natus est rex Judæorum?* Ego vocabulorum collocationem mutavi, ut sensus esset dilucidior. Nam alioqui viderentur magi aliud quærere; nempe, ubi sit ille qui minimè natus est privatus, sed rex Judæorum ab ipsis incunabulis. qui sensus non convenit. Eâdem trajectione usus est Lucas, 19.38.

3 *Tota Hierosolyma*, πᾶσα Ἱεροσόλυμα. Erasmus, *Tota Hierosolymorum urbs*: offensus mutatione declinationis, quia *Hierosolyma* paulò antè plurali numero usurpat Evangelista: sed hoc ego nihil moror. Nam Cicero etiam ipse pro Flacco, utroque genere usus est in hac urbe appellanda. Quòd autem Hegesippus vocatam esse putat *Hierosolymam* quasi ἱερὸν σολύμων, & Eusebius quasi ἱερὸν Σολομῶντος, hoc certè arguit magnam Hebraicæ linguæ imperitiam: unde etiam factum puto ut librarii huic nomini aspirationem præposuerint.

4 *Primariis sacerdotibus*, ἀρχιερεῖς. Sic vocabantur qui ex posteris Aaronis (nam ii soli ἱερεῖς, id est, sacerdotes, dicebantur) erant familiarum suarum capita, sicuti post captivitatem fuerat earum distributio instaurata, ut refertur Nehem. 11. & 12. si modò vices istæ omnes ad hæc usque tempora perstiterant. Quamobrem etiam vocantur *principes sanctuarii*, 1. Chro. 24. 5. & hoc ipso nomine, *principes sacerdotum*, 2. Chro. 36. 14. Itaque fallitur Theophylactus; qui scribens in 14. Mar. putat sic vocatos qui aliquando pontifices maximi fuissent, non tunc perpetuo sed venali facto pontificatu: sicut apud Romanos *Prætorii*, *Quæstorii*, *Consulares* dicebantur, præturâ, quæsturâ, consulatu functi. Erasmus hoc loco *pontifices* interpretatur: quod nomen malui uni pontifici maximo proprium servare. Fuit autem hic cœtus ab Herode coactus, non illud συνέδριον civile, sed Ecclesiasticus senatus, ab illo civili distinctus. ¶ *Scribis populi*, γραμματεῖς τοῦ λαοῦ. Scribarum tria genera in sacris literis reperio. Unum eorum qui regibus apparebant, (quodcunque tandem eorum munus fuerit) ut 2. Sam. 9. 3, & 20. 25. item 2. Reg. 12. 10, & 22. 3. & alibi sæpe. Alterum, eorum qui privatorum contractus & instrumenta videntur descripsisse; quos *notarios* vocamus: cui rei operam solitos fuisse navare Kinæos, nullam alioqui hæreditatem cum tribubus sortitos, liquere opinor ex 1. Chro. 2. 55. Cujusmodi etiam contractuum quis mos fuerit, colligi potest ex Jer. 32. 11. quò videtur allusisse Propheta Psal. 45. 2. Scribæ denique dicti sunt juris Divini periti inter cæteros: (quo nomine laudatur Ezras Ezræ 7. & 11.) quorum munus fuit tum in synagogis tum in templo legem docere. qua de causa νομικοὶ appellati sunt, ut constare potest ex Matt. 7. 29, & 17. 10, & 23. 10. Mar. 12. 28, & Luc. 7. 30, & 11. 46, & 1. Cor. 1. 20. Sed quoniam ii quorum hìc fit mentio, non simpliciter *Scribæ* sed *Scribæ populi* vocantur, apparet selectos fuisse ex illo ordine nonnullos, qui primariis sacerdotibus adjuncti, Ecclesiasticum cœtum explerent: sicut etiam Senioribus populi, id est Senatoribus, quos *Sanhedrin* Hebræi demum vocarunt (ex quorum numero fuit Josephus ille Arimathæensis, Marci 15. 43.) id est, civili illi septuaginta virorum συνεδρίῳ, adjuncti erant alii Scribæ, itidem *Scribæ populi* appellati, 1. Macab. 5. 42: quos plerisque placet fuisse exsequendis synedrii judiciis præfectos. Scribas autem illos dictos fuisse ex eo quòd legi scribendæ & interpretandæ vacarent, quasi sacrarum tabularum custodes, constare potest ex Jerem. 8. 8. Unde Thalmudistas hallucinatos esse apparet, qui Ezram volunt fuisse ordinis Scribarum autorem, cujus potiùs fuit instaurator. Sed hoc quidem verum est, senatum Ecclesiasticum ante captivitatem Babylonicam potiùs dici compositum ex sacerdotibus & prophetis quàm ex scribis: ut Jerem. 26. 11, & 29. 1. In quibus locis prophetas istos oportet à prophetis illis distinguere qui uno spiritûs Divini extraordinario afflatu futura prædicebant: cùm illi essent ordinarii, & humanitus in legis doctrina instituti. Quamobrem etiam Jonathas Paraphrastes *Scribas* utroque illo Jeremiæ loco interpretatur: & indè factum ut apud Paulum non semel *prophetandi* verbum de prophetiarum interpretatione, etiam absque futura prædicendi spiritu, usurpetur. Nec etiam dubium est quin isti præcipuè fuerint Levitæ. quamobrem etiam plerunque Senatus hic Ecclesiasticus ex Sacerdotibus & Levitis compositus dicitur, veluti Joh. 1. 19. Quod autem Thalmudistæ fuisse plerosque ex Simeonis tribu dicunt, eâ quâ solent audaciâ comminiscuntur. Sed scitè admodum Genebrardus, de Scribis ex Rabbinorum lacunis hausta nobis reponens, *Certè*, inquit, *ut Pharisæi theologis respondebant, qui penitiùs mysteria scripturarum scrutantur; ità isti Canonistis, quia leges civiles & Mosaicas secundùm legis corticem curabant.* Hæc ille; quæ quoniam barbarè & obscurè scripta sunt, egent fortassis interpretatione. Vult igitur iste Pharisæos quidem id fuisse apud Judæos quod Theologi præsertim Sorbonici (quorum & ipse unus est) hodie sunt Ecclesiæ Christianæ. quod ultro ipsis concedimus, quos nimirum Christus, ut & scribas, verbi sui flagello ex Ecclesia nunc exturbet: Scribas verò id olim fuisse quod sint hodie Doctores quos *Canonistas* appellant, leviter admodum sacra explicantes. Quæ quidem Genebrardi sententia haud scio quàm

sit Gregorio XIII (canonistæ quondam Doctori, nunc verò P.M.) grata futura. Sed audiamus etiam aliud: *Erant autem & ipsi Scribæ,* inquit, *Catholici: unde Mat. 23. unà cum Pharisæis dicuntur sedisse supra cathedram Mosis, ut qui eam vacuam invasissent dum sacerdotes divitiis Ecclesiasticis abutentes suum officium desererent.* Enimvero, Genebrarde, qui sedisse illos dixit super cathedram Mosis, annon etiam irrita eos fecisse Dei mandata, & ab eorum fermento esse cavendum, est vociferatus? Quòd si Pharisæum esse idem est atque Catholicum, hoc est, orthodoxum Christianum esse, quis tibi censetur Paulus, qui Pharisaismum ejuratum pro stercoribus duxit, ut Christianus esset? At idem (inquies) se Pharisæum esse clamat, Act. 23.6. Nempe in capite sive articulo de resurrectione, sicut disertè explicat: tu verò in genere loqueris. Et sanè dicis quod res est. nec enim est ovum ovo similius quàm vos Theologi & Canonistæ veteribus illis Pharisæis, ut pari prorsus jure *Catholici* vocari possitis: sive dogma de operum justitia, sive illam traditionum superstitiosissimarum atque adeò impiissimarum colluviem spectemus. ¶ *Nasciturus esset,* γεννᾶται. id est, quo loco apud prophetas nascatur vel nasciturus fuisse dicatur. quæ phrasis petita est è medio.

5 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας· οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου,

‖ Mich.5.2. Joh.7.42.

6 Καὶ σὺ Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ.

7 Τότε Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος.

8 Καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεὲμ εἶπε, Πορευθέντες, ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου· ἐπὰν δὲ εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ.

9 Οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως, ἐπορεύθησαν· καὶ ἰδοὺ, ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον.

10 Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα, ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα.

11 Καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εὗρον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν.

Christus vixdum natus, incipit pro nobis crucifigi, tum in sese, tum in membris suis.

12 Καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν.

13 Ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν, ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ Ἰωσὴφ, λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἴπω σοί· μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό.

14 Ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ νυκτὸς, καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Αἴγυπτον.

At illi dixerunt ei, Bethleemæ *quæ est* Judææ. Sic enim scriptum est per prophetam,

‖ Et tu Bethleema terra Juda, nequaquam minima es inter duces Judæ. ex te enim exibit dux qui pascet populum illum meum Israel.

Tum Herodes clàm vocatis magis, exquisivit ab eis quo tempore stella apparuisset.

Et eis Bethleemam dimissis, dixit, Profecti, penitus exquirite de puerulo illo: postquam autem *illum* inveneritis, denunciate mihi, ut & ego veniam & adorem eum.

Ipsi verò, audito rege, profecti sunt: & ecce, stella quam viderant in Oriente, præibat eis, donec venit stetítque supra *locum in* quo erat puerulus ille.

Visâ autem stellâ, gavisi sunt gaudio magno valde:

Et ingressi domum, invenerunt puerulum cum Maria matre ipsius: & prostrati adoraverunt eum: apertísque thesauris suis obtulerunt ei munera, aurum, & thus, & myrrham.

Et Divinitus admoniti in somnio nè reverterentur ad Herodem, per aliam viam regressi sunt in regionem suam.

Ipsis autem regressis, ecce, angelus Domini apparet in somnio Josepho, dicens, Experrectus accipe puerulum & matrem ejus, & fuge in Ægyptum: & esto illic usquedum dixero tibi. futurum est enim ut Herodes quærat puerulum, ad eum perdendum.

Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem ejus nocte, & secessit in Ægyptum.

At illi dixerunt eis, In Bethleem Juda. Sic enim scriptum est per prophetam,

Et tu Bethleem terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda. ex te enim exiet dux qui reget populum meum Israel.

Tunc Herodes clàm vocatis magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis.

Et mittens illos in Bethleem, dixit, Ite, & interrogate diligenter de puero: & cùm inveneritis, renunciate mihi, ut & ego veniens adorem eum.

Qui cùm audissent regem, abierunt: & ecce, stella quam viderant in Oriente, antecedebat eos, usquedum veniens staret suprà ubi erat puer:

Videntes autem stellam, gavisi sunt gaudio magno valde:

Et intrantes domum, invenerunt puerum cum Maria matre ejus: & procidentes adoraverunt eum: & apertis thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum, thus, & myrrham.

Et responso accepto in somnis nè redirent ad Herodem, per aliam viam reversi sunt in regionem suam.

Qui cùm recessissent, ecce, angelus Domini apparuit in somnis Joseph, dicens, Surge & accipe puerum & matrem ejus, & fuge in Ægyptum: & esto ibi usquedum dicam tibi. futurum est enim ut Herodes quærat puerum, ad perdendum eum.

Qui consurgens accepit puerum & matrem ejus nocte, & secessit in Ægyptum.

6 *Terra Juda,* γῆ Ἰούδα, id est, quæ in Judæa sita es, quæ pars es tribûs regionis Juda. Nam mihi quidem durum videtur γῆν interpretari pro *urbe*: quomodo tamen Euripides in Hecuba usurpavit. Alia exemplaria habent τῆς Ἰουδαίας, *Judææ*, quod planius est. In Michæa legitur *Bethleem Ephrata*. Est enim hoc alterum urbis cognomentum, quo ab altera discernitur. ¶ *Nequaquam minima es*, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ. Hanc lectionem sequitur etiam Justinus: cùm tamen in Hebræo legatur צעיר *tsebir*, & in Græca editione ὀλιγοστὸς εἶ. ut quod Michæas 5.2. in Hebræo affirmat, videatur hîc negare. Alii igitur existimant in posteriore membro subaudiri apud prophetam adversativam particulam; quod videtur sensus ipse postulare, & alibi etiam reperitur, ut Psal. 119.v.141, & 157. & Joh.9.30. ut totus locus ità sit legendus, *Et tu Bethleem Ephrata, parvula es inter chiliadas Juda: ex te* tamen *egredietur mihi qui sit dominator in Israele.* Sed & potest hic locus in Hebræo contextu legi interrogante accentu negante, Minimáne es? quod ab Hebræis significatur literâ ה, interdum tamen prætermissâ, ut Job 40.10. & 41.20. Sic etiam 1 Cor.15.13. Ità igitur fiet ut eadem sit Michææ & Matthæi sententia. Sed alii simpliciter sentiunt, Matthæum respexisse ipsius prophetiæ exitum, ac proinde *non minimam*, id est, per μείωσιν, excellentissimam, dixisse, quam propheta, nondum videlicet nato Christo, minimam vocavit. In summa, apparet prophetam significare voluisse, hoc oppidulum, alioquin exiguum, Messiæ tamen exortu nobilissimum ac celeberrimum fore: quod paulò apertiùs declarat Græca hæc interpretatio. ¶ *Inter duces*, ἐν τοῖς ἡγεμόσιν. Vulg. *In principibus*. In Hebræo legitur באלפי *bealphe*, hoc est, *in chiliadibus*, seu potiùs *inter chiliarchas*. Distributus enim erat populus Israeliticus in chiliadas, sicut apparet ex capite Exod. 18.25. & Gedeonis oratione Judic.6.15. ¶ *Dux*, ἡγούμενος. Participium est loco nominis, id est, ἡγεμών. quod Hebræis est usitatissimum. ¶ *Pascet*, ποιμανεῖ. Vulg. *reget*, quod respondet τῷ εὐθύνειν. Erasmus, *gubernaturus est*, id est, κυβερνήσει. Ego elegantem sanè metaphoram servavi. Sic solet Homerus reges ποιμένας λαῶν vocare. & præclarum est illud dictum Xenophontis, Παραπλήσια ἔργα εἶναι νομέως ἀγαθοῦ καὶ βασιλέως ἀγαθοῦ. ¶ *Populum illum meum Israel*, τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. Articulum expressi, cujus emphasis hoc loco non fuit negligenda, cùm bis repetatur à Domino, ut suam in illum unum populum benevolentiam singularem declaret.

8 *Vocatis*, καλέσας. Erasmus, *Accersitis*, id est μεταπεμψάμενος. ¶ *Exquisivit*, ἠκρίβωσε. Vulg. *Diligenter didicit*. Erasmus, *Accuratè perquisivit*. Vocabulum Græcum significat in genere, Summâ & exquisitâ diligentiâ aliquid facere. Vide Luc. 1.3. ¶ *Quo tempore stella apparuisset*, τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος. Vulg. *Tempus stellæ quæ apparuit eis.* Ad verbum, *Tempus apparentis stellæ*. Erasmus (quem sequor) mihi videtur hunc hellenismum optimè expressisse. est enim positum φαινομένου pro φανέντος.

8 *Et eis Bethleem dimissis*, καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεέμ. Erasmus expunxit pronomen, & vertit πέμψας, *jussis ire*, id est, κελεύσας ἰέναι. Ego verò existimo, regem illis à se dimissis, blandè & benignè iter commonstrasse. ¶ *Penitus exquirite*, ἀκριβῶς ἐξετάσατε. Vulg. *Interrogate diligenter*, neutro duorum vocabulorum satis expresso. Erasmus, *Accuratè*, id est, ἐπιμελῶς.

9 *Præibat*, προῆγεν. Vulg. *Antecedebat*. Erasmus, *Præcedebat*. quod & ipsum Latinis significat Ità præcedere ut sis dux viæ. sed illud propiùs abest à Græco. Subauditur autem reciprocum pronomen, sicut accidit in conjugatione quam Hebræi Hithpahel vocant. Virg. lib.8. *Haud secùs Æneas se matutinus agebat.* quamvis ponatur etiam absolutè interdum pro *Præire*, ut infrà 21.9, & Luc.18.39. ¶ *Supra* locum in *quo*, ἐπάνω οὗ. Vulgata, *supra ubi*. Supplevit Græcorum eclipsin Erasmus, quem secuti sumus. Est autem hæc integra locutio, ἐπάνω τοῦ τόπου ἐφ' οὗ. atq; indè factum est ut οὗ degenerarit in adverbium loci.

11 *Domum*, εἰς τὴν οἰκίαν. Hinc conjicit Epiphanius κατὰ τῶν ἀλόγων, Magos Bethleemam advenisse, cùm ibi jam ad biennium substitissent Josephus & Maria, neque jam versarentur in diversorio & stabulo, sed in domo quapiam: quod etiam observatur ex Magorum responso suprà 7. Sed & hoc videtur colligi posse ex verbo ἀνεχώρησαν infrà vers.22. Cur enim ex Ægypto rediens Josephus non esset rectà Nazaretham reversus, si domicilium antea non mutasset? ¶ *Invenerunt*, εὗρον. In omnibus vetustis exemplaribus scriptum legimus εἶδον, *viderunt*. ¶ *Procidentes*, πεσόντες. Erasmus, *prostrati*: ad verbum, *cùm cecidissent*. Significatur autem adorantium gestus. Sic Latinè *accidere alicui* dicitur qui prostratus alicui supplicat. τὸ κυνεῖν verò est *osculari*, sive os, sive manum, sive genua: quæ demississima fuit adoratio. Ideo participium πεσόντες adjunctum fuit, quod tamen plerunque reticetur quasi verbo προσκυνεῖν inclusum.

12 *Divinitus admoniti*, χρηματισθέντες. Vulgata, *Responso accepto*: non satis propriè, quia percontantibus demum responsum datur. Erasmus, *Oraculo admoniti*. Ego verò etsi religionem nullam statuo in vocabulis, tamen *oraculum* libens refugio, veluti idolorum superstitione contaminatum. Cæterùm quamvis verbis χρᾶν & χρᾶσθαι, sive χρῆσθαι, ad Divinas patefactiones applicatis, non χρῆμα, sed χρησμὸς pro *Divino monito* sive *responso*, deducatur; tamen & Deus ipse χρηματίζειν dicitur cùm homines alloquitur, & ii quos ità compellat, χρηματίζεσθαι, & ejus sermo τὸ κεχρηματισμένον, ut Luc. 2.26. ut χρηματισμὸς Rom. 11. Exemplum verbi χρηματίζειν in illo significatu sanè exstat Heb. 12.25. Significat autem τὸ χρηματίζεσθαι hoc loco & mox vers. 22. *Divinitus admoneri*, etiamsi quis prior Deum non compellarit. Justinus, ad Tryphonem, rectè interpretatur, κατ' ἀποκάλυψιν κελευσθέντες, *Arcanâ declaratione jussi.* ¶ *Nè reverterentur*, μὴ ἀνακάμψαι. Vulg. *Nè redirent*, id est, μὴ ἐπανελθεῖν. quod tamen discrimen leve est, eâdem etiam manente sententiâ:

ſententiâ: verùm & hîc & aliis pleriſque locis (in quorum etiam nonnullis eundem ſenſum diverſa alioqui verba habent) ut obiter aliquid iis etiam qui Græcæ linguæ ſunt ſtudioſi, gratificarer, ex ſynonymis Latinis ea deligere conatus ſum quæ Græcis planè reſpondent: præſertim verò ubi eadem utrobique metaphoræ eſt ratio, aut ſaltem aliqua eſt metaphoræ affinitas. quod videre hîc eſt in verbo *ἀνακάμπτειν*. quamvis enim Latino verbo *reverti* Græcum *ἀναστρέφειν* reſpondeat, tamen verbum etiam *ἀνακάμπτειν* cùm propriè ſit *reflectere*, ad verbum illud *reverti* proximè accedit: cùm is qui *ἀνακάμπτει*, curſum vertat. Siquidem *ἀνακάμπτειν* navale eſſe videtur, & propriè ſignificat *in contrariam partem flectere*: ſicut *ἀναστρέφειν* de peditibus & equitibus dicitur. Diodorus libro ιδʹ, ὁ δὲ ναύαρχος πεμφθεὶς ἀνέκαμψεν εἰς Καρχηδόνα, id eſt, *præfectus autem claſſis qui miſſus fuerat, versùs Carthaginem curſum reflexit*.

13 *Apparet*, φαίνεται. Vulg. *Apparuit*. Convertit tempus præſens narrationibus etiam rerum præteritarum. Sextum exemplar ſcriptum habebat ἀποκτεῖναι· quam lectionem ſi ſequaris, optimè vertes ex Cicerone pro Sextio, *Ad necem*.

14 *Seceſſit*, ἀνεχώρησεν. Præpoſitio ἀνὰ hîc idem valet quod χωρὶς· paulò antè verò in eodem verbo idem quod πάλιν.

---

15 Καὶ ἦν ἐκεῖ ἕως τῆς τελευτῆς Ἡρώδου· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου.

16 Τότε Ἡρώδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων, ἐθυμώθη λίαν· καὶ ἀποστείλας ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀπὸ διετοῦς, καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσε παρὰ τῶν μάγων.

17 Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

18 Φωνὴ ἐν Ῥαμᾷ ἠκούσθη, θρῆνος, καὶ κλαυθμὸς, καὶ ὀδυρμὸς πολὺς, Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσί.

19 Τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἡρώδου, ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου κατ᾽ ὄναρ φαίνεται τῷ Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ,

20 Λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ πορεύου εἰς γῆν Ἰσραήλ· τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου.

21 Ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἦλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ.

22 Ἀκούσας δὲ ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ Ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐφοβήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν· χρηματισθεὶς δὲ κατ᾽ ὄναρ, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας.

23 Καὶ ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέθ· ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, Ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται.

Et fuit illic uſque ad obitum Herodis: ut impleretur quod ait Dominus per prophetam, dicentem, *Ex Ægypto vocavi filium meum.

Tum Herodes, cùm vidiſſet *ſe* deluſum fuiſſe à magis, excanduit valde: & miſſis *carnificibus* interemit omnes pueros qui erant in Bethleem, & in omni confinio ejus, à bimulis & infrà, ſecundùm tempus quod exquiſierat ex magis.

Tunc impletum fuit quod ait Dominus per Hieremiam prophetam, dicentem,

† Vox in Rhama audita eſt, lamentatio & fletus & ejulatus multus, Rachel plorans filios ſuos: & noluit conſolationem admittere, *de eo* quòd non ſint.

Cùm autem obiiſſet Herodes, ecce, angelus Domini in ſomnio apparet Joſepho in Ægypto,

Dicens, Experrectus accipe puerulum & matrem ejus, & proficiſcere in regionem Iſraelis. mortui ſunt enim qui petebant animam puerull.

Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem ipſius; & venit in regionem Iſraelis.

Cùm autem audiſſet Archelaum regnare in Judæa pro Herode patre ejus, metuit illuc abire: verùm Divinitus admonitus in ſomnio, ſeceſſit in partes Galilææ.

Et cùm eò veniſſet, habitavit in urbe quæ dicitur Nazaretha: ut impleretur quod dictum eſt per Prophetas, ‖ Fore ut Nazaræus vocaretur.

Et erat ibi uſq; ad obitum Herodis: ut adimpleretur quod dictum eſt à Domino per prophetam, dicentem, Ex Ægypto vocavi filium meum.

Tunc Herodes, videns quoniam illuſus eſſet à magis, iratus eſt valde: & mittens occidit omnes pueros qui erant in Bethleem, & in omnibus finibus ejus, à bimatu & infrà, ſecundùm tempus quod exquiſierat à magis.

Tunc adimpletum eſt quod dictum eſt per Jeremiam prophetam, dicentem,

Vox in Rhama audita eſt, ploratus & ululatus multus, Rachel plorans filios ſuos: & noluit conſolari, quia non ſunt.

Defuncto autem Herode, ecce, angelus Domini apparuit in ſomnis Joſeph in Ægypto,

Dicens, Surge, & accipe puerum & matrem ejus, & vade in terram Iſrael. defuncti ſunt enim qui quærebant animam pueri.

Qui conſurgens accepit puerum & matrem ejus, & venit in terram Iſrael.

Audiens autem quod Archelaus regnaret in Judæa pro Herode patre ſuo, timuit illo ire: & admonitus in ſomnis, ſeceſſit in partes Galilææ.

Et veniens, habitavit in civitate quæ vocatur Nazareth: ut adimpleretur quod dictum eſt per prophetas, Quoniam Nazaræus vocabitur.

* Oſea 11.1.

† Jer. 31.15.

Chriſtus, extincto tyranno, ex Dei providentia educatur Nazarethæ: ut ex ipſo etiam gentili nomine, quod ipſi propterea tributum eſt, conſtet eum eſſe verum illum Dominum Nazaræum

‖ *Jud.* 13.5.

---

15 *Et fuit*, καὶ ἦν. Vulg. *Et erat*. Vide caput primum, verſiculo 18. ¶ *Obitum*, τελευτῆς. Ità vocant Græci *mortem* metonymicè, quòd (ut inquit Demoſthenes) ſit πέρας τοῦ βίου ἑκάστῳ. alioqui τελευτὴ extremum ſignificat cujuſcunque rei: adeò quidem ut τελευτὴ θανάτοιο, periphraſticè mortem ipſam apud Homerum declaret. Latini ratione parùm diſſimili *obitum* vocant, ſumtâ metaphorâ ab iis qui iter faciunt. τελευτὴν igitur ubique interpretabimur *obitum*, & θάνατον *mortem*.

16 *Se deluſum eſſe*, ὅτι ἐνεπαίχθη. Vulg. *Quoniam illuſus eſſet*. Sæpe enim uſurpat has particulas *Quoniam* & *Quia*, quæ in hoc dicendi genere ſunt barbaræ, atque etiam perobſcuræ multis. ¶ *Excanduit*. ἐθυμώθη. Vulgata, *iratus eſt*, id eſt, ὠργίσθη. Eraſmus, *indignatus eſt*. Cicero θυμὸν *excandeſcentiam* interpretatur, quem ſecuti ſumus. ¶ *Miſſis* carnificibus, ἀποστείλας. Vulgata, *mittens*. Verbum abſolutum poſuit Matthæus ſecundùm phraſin Hebraicam Pſalm. 57. 4. ישלח, *jiſchlach*, *Mittet è cœlo; & liberabit me*, ut & Pſalm. 105. 20. quomodo etiam apud Græcos uſurpatur verbum πέμπειν nullo addito caſu. Herodot. in Clio, αὐτίκα σφι πέμψας, ὅπλα ἀρήϊα μὴ ἐκτίθεσθαι. Eraſmus ergò, ut eclipſin ſuppleret, vertit, *miſſis ſatellitibus*. At ego, *miſſis carnificibus*: quod mihi meliùs viſum eſt convenire ſceleris atrocitati. in quo Eraſmum etiam ipſum ſequor, qui ità loqui maluit infrà 14. 10. Nuper Caſtellio hunc locum his verbis eſt interpretatus, *Miſit interfectum*; quàm rectè, judicent alii. Mihi quidem ἐμφατικώτερον eſſe videtur per alium interficere quàm mittere qui interficiat. ¶ *Interemit*, ἀνεῖλε. Vide infrà 10. 28. ¶ *Et in omni confinio*, Καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις. Vulg. & Eraſmus, *in omnibus finibus*, ambiguè. Nam τὰ ὅρια vocat non territorii Bethleemitici extrema, ſed quicquid fuit συνόρον. ¶ *Ejus*, αὐτῆς videlicet Bethleemæ. neque hîc ullam amphiboliam video, quæ nos cogat ad repetendum antecedens, ſicut fecit Eraſmus. ¶ *A bimulis & infrà*, ἀπὸ διετοῦς, καὶ κατωτέρω. Vetus interpres, *à bimatu, & infrà*. Nam etiam in quibuſdam exemplaribus legitur κάτω, & eum legiſſe apparet ἀπὸ διέτους, id eſt ἀπὸ διετίας. Sed potiùs legendum eſſe ἀπὸ διετοῦς, præterquam quòd omnium exemplarium conſenſus probat, Hebræorum etiam idioma confirmat, qui opinor hoc loco dicerent, מבן שנתים ולמטה *mibben ſchenathajim ulemattah*, *à filio duorum annorum, & infrà*; ſervatâ etiam enallagê numeri ſingularis pro plurali. Eraſmus, *Quotquot eſſent bimuli, & minores*: quæ interpretatio longiùs recedit à Græcis. ¶ *Secundùm tempus*, κατὰ τὸν χρόνον. Hoc non video cur minùs ſit Latinè dictum quàm Ciceronis illud, *Secundùm naturam*. Eraſmus autem non hoc tantùm loco, ſed etiam aliis plurimis, mutavit *ſecundùm* in *juxta*: quod tamen poſterius nuſquam legi apud idoneos autores.

17 *Quod ait Dominus per Hieremiam prophetam, dicentem*, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Κυρίου διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. In codicibus impreſſis legitur, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. Sed probatur hæc lectio, quam ſecutus ſum, manuſcripti exemplaris autoritate: & ità ſolere loqui Matthæum, ſuperiora oſtendunt. Certè magna vis eſt horum verborum, ex quibus intelligimus, non ipſos prophetas, ſed Dominum ore Prophetarum loqui.

18 *Lamentatio*, θρῆνος. Hoc vocabulum prætermiſit Vulgata, neque etiam legit Juſtinus dialogo πρὸς Τρύφωνα. ¶ *Fletus*, κλαυθμός. Vulg. *ploratus*. Mihi autem videtur *flere* Latinorum à κλαίειν Græcorum derivatum; quamvis Latinum illud diphthongo non ſcribatur. ¶ *Ejulatus*, ὀδυρμός. Vulgata, *ululatus*. Eraſmus, *ploratus*. Ego malui *ejulatum* convertere quàm *fletum* vel *ululatum*, quorum illud non ſatis magnam vim habet, hoc potiùs declarat τὸν ὀλολυγμόν. ¶ *Conſolationem admittere*, παρακληθῆναι. Vulg. *conſolari*, quod paſſivè rarò dicitur à Latinis. Itaque rectè fecit Eraſmus qui periphraſin quæſierit. Cæterùm παρακαλεῖν interdum etiam *precari*, interdum *hortari* declarat. quare variis etiam modis fuit alibi vertendum. ¶ De eo *quòd non ſint*, ὅτι οὐκ εἰσί. id eſt, quòd ſublati ſint, & peremti; ſive, quòd deſierint eſſe inter homines: more loquendi ſacris etiam ſcriptoribus familiari, ut Pſal. 39. 14. & Jerem. 49. 10. Addidi autem hæc verba *de eo*, ut locum alioqui ſatis obſcurum illuſtrarem. Nam quòd Vulgatus interpretatur, *quia non ſunt*, videtur obſcuriùs dictum. Eraſmus, *Propterea quòd non ſint*: quod videtur ſenſum diverſum oſtendere. Neque enim exiſtimo Evangeliſtam exponere cauſam quamobrem non admiſerit conſolationem, ſed narrare potiùs de qua re noluerit conſolatione ullâ permulceri.

19 *Cùm autem obiiſſet*, τελευτήσαντος δὲ. Subaudi, τὴν ζωὴν, *vitam*. ſic enim Herodotus lib. primo, τελευτᾶν τὸν αἰῶνα. Vulgata & Eraſmus, *Defuncto autem*. vide ſuprà verſu 15. *Obire* verò pro *mori*, abſolutè & à Plauto & à Plinio uſurpatur.

20 *Experrectus*, ἐγερθείς. Abundant interdum ejuſmodi voces ex Hebræorum more, cùm per ſe ſatis intelligantur. Sed videtur hoc loco expreſsè moneri, ut ſtatim ſeſe ad reditum compararet. ¶ *Proficiſcere*, πορεύου. Vulgata, & Eraſmus, *Vade*, id eſt, βάδιζε. ¶ *Mortui ſunt*, τεθνήκασι. Vulgata, & Eraſmus, *Defuncti ſunt*, quomodo paulò antè verterant τὸ τελευτᾶν. ¶ *Animam*, τὴν ψυχήν. id eſt, vitam, Hebræorum idiotiſmo, à quo nec Græci (præſertim poetæ) abhorrent, nec Latini. Differentiam enim illam *animi* & *animæ* ſubtilioribus relinquimus. [Eſt autem hoc medium dicendi genus, cùm de eo quoque dicatur qui de ſervanda vita alterius ſit ſolicitus, ut Pſal. 142. 5.]

22 *Patre ejus*, πατρὸς αὐτοῦ. Fuit Archelaus Herodis magni filius, ex Marthaca Samaritana, regni ſucceſſor relictus à patre: ſed poſtea ab Auguſto factus Judææ ethnarcha, cùm aliquandiu regis nomine fuiſſet abuſus, tandem in exſilium pulſus eſt. *Metuit*, ἐφοβήθη. Ergò extra hunc metum rediiſſet in Judæam, nempe Bethleemam; ac proinde cùm ante conceptionem Domini

ni habitaret Nazarethæ, Luc 1. 26. post natum Bethleemæ Christum videtur omnino Josephus unà cum virgine domicilium ibi fixisse, quò etiam Magi biennio demum exacto advenerint, ut etiam existimat Epiphanius. Vide suprà vers. 11.

23 *Et cùm eò venisset*, καὶ ἐλθών. Hæc genera dicendi sumta sunt ab Hebræis, quibus sunt isti pleonasmi frequentes: veluti cùm dicunt, *Et surgens, abiit, Et respondit, dicens*, & similia multa, quæ infinitis locis occurrunt, neque tamen putavimus immutanda. ¶ *Habitavit*, κατῴκησεν. id est, sibi domicilium delegit, in quo non commoraretur ad tempus, sed cum familia habitaret, patriæ valedicens. Nam apud Græcos differunt κατοικεῖν & παροικεῖν, sicut apud Latinos *habitare* & *commorari*. Sic enim Cicero, *Natura*, inquit, *domicilium nobis non habitandi sed commorandi dedit*. Ideo etiam Petrus vitam nostram παροικίαν vocat eleganter, 1. Epist. 1. 17. Fateor tamen hanc differentiam non esse perpetuam. Illic autem domicilium fixisse Josephum, vel ex eo liquet quòd propterea Christus vocatus est *Nazarenus*. ¶ *In urbe*, εἰς πόλιν. Frequenter εἰς pro ἐν ponitur, ut Mar. 2. 1. ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι, pro ἐν οἴκῳ, & alibi sæpe. itaque satìs fuerit semel id annotasse. Sic apud Hebræos אל *el*, pro ב deserviente ponitur, ut Gen. 49. 29, אל־המערה *el-hamehahrab*. ¶ *Per Prophetas*, διὰ τῶν προφητῶν. Sic habent omnes codices Græci: neque propterea necesse est ex pluribus Prophetis petitum esse hoc testimonium, cùm ità citari quoque soleat singularis quispiam propheta: quòd uno volumine scripta prophetica aut certè duobus comprehenderentur. Sed & liber Judicum, unde sumtus putatur hic locus, puta ex 13. 5, à pluribus Prophetis necessariò fuit scriptus. Syrus tamen Paraphrastes legit, *Per Prophetam*, singulari numero: & Hieronymus vult citari Esaiam, cap. 11. 1, ubi perperam legit *Nezir* pro *Netzer*, quæ vox *surculum* declarat. ¶ *Fore ut Nazaræus vocaretur*, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται. Vulgata & Erasmus, *Nazaræus vocabitur*. Nam fieri etiam potest ut abundet ὅτι, sicut alibi frequentissimé. Existimo tamen eam particulam indicare, hæc esse Evangelistæ verba, referentis non tam ipsa Prophetarum verba quàm sententiam. Quod autem ad *Nazaræi* nomen attinet, Syrus quidem Paraphrastes illud scribit per Tsadi, cùm ii qui voto obstringebantur *Nazaræi* per Zaiin dicantur, quos Græci interpretes alicubi Hebræam vocem retinentes Ναζηραίους, alibi ἡγιασμένους, ut Amos 2. 11, alibi ἁγνισθέντας & ἡγνευμένους interpretantur, Numeror. 6. 2. quò respexit etiam locus Actor. 21. 23. & 26. Sed certum est, apud Evangelistas Ναζωραῖον & Ναζαρηνὸν per ζ, esse gentile nomen à Nazareth civitate deductum: cujus urbis cùm nuspiam fiat in veteri Testamento mentio, necesse est locum ex Prophetis citatum per allusionem intelligere, ut videlicet Jesus à Judæis vocatus fuerit *Nazaræus*, sive *Nazarenus*, quasi Nazarethâ ortus: sed verè fuerit Nazaræus, cujus typus fuerit Simson, non ex voto sed perfectissimâ sanctitate. Huc pertinet insignis locus Tertulliani in libro adversùs Marcionem quarto; *Nazaræus vocari habebat secundùm Prophetiam Christus Creatoris. Unde & ipso nomine nos Judæi Nazarenos appellant per eum. Nam & sumus de quibus scriptum est, Nazaræi exalbati sunt super nivem: qui scilicet retro luridati delinquentiæ maculis, & nigrati ignorantiæ tenebris. Christo autem Nazaræi appellatio competitura erat ex infantiæ latebris, ad quas apud Nazareth descendit, vitando Archelaum filium Herodis.* Nam commentitiam illam epistolam Lentuli, nescio cujus imaginarii Proconsulis, in qua describitur Christi forma & habitus, qualis (inquit) erat Nazaræorum, nemo sani judicii homo est (opinor) qui non perspiciat ab homine Romano neque scriptam neque conversam fuisse, sed ab indocto quopiam confictam: sicut infinita alia ejusmodi, quæ nobis hodie lucri causâ à typographis, partim interpolata, partim ità ut sunt ineptissima, veteris alicujus scriptoris nomine proponuntur. *Nazaræum* autem quàm *Nazoræum* dicere malui, ut homonymiam vitarem.

ΚΕΦ. γ´.

ΕΝ δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις παραγίνεται Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς, κηρύσσων ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας,
2 Καὶ λέγων, Μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.
3 Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ ῥηθεὶς ὑπὸ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.
4 Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ· ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον.
5 Τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν Ἱεροσόλυμα, καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου·
6 Καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.
7 Ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;
8 Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας·
9 Καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ· λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.

CAP. III.

*TEmporibus autem illis adfuit Joannes Baptista, prædicans in deserto Judææ,
Dicénsque, Resipiscite, appropinquavit enim regnum cœlorum.
Nam hic est ille de quo dictum est per Esaiam prophetam, dicentem, † Vox vociferantis in deserto, Parate viam Domini, complanate calles ejus.
|| Ipse verò Joannes habebat indumentũ suum è pilis camelinis, & zonam coriaceam circũ lumbos suos. alimentum autem ejus erat locustæ & mel agreste.
*Tunc exivit ad eum Hierosolyma, & tota Judæa, totáque regio circumjacens Jordani:
Et baptizabantur ab eo in Jordane, confitentes peccata sua.
Cùm vidisset autem multos ex Pharisæis & Sadducæis venientes ad baptismum suum, dixit eis, † Progenies viperarum, quis vobis præmonstravit ut fugeretis à futura ira?
Ferte igitur fructus convenientes resipiscentiæ.
Et nè putate *vobis* dicendum apud vosipsos, || Patrẽ habemus Abrahamum. Dico enim vobis Deũ posse etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

CAP. III.

IN diebus autem illis venit Joannes Baptista, prædicans in deserto Judææ,
Et dicens, Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cœlorum.
Hic est enim de quo dictum est per Esaiam prophetam, dicentem, Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus.
Ipse autem Joannes habebat vestimentum de pilis camelorum, & zonam pelliceam circa lumbos suos. esca autem ejus erat locustæ & mel sylvestre.
Tunc exibat ad eum Hierosolyma & omnis Judæa, & omnis regio circa Jordanem:
Et baptizabantur ab eo in Jordane, confitentes peccata sua.
Videns autem multos Pharisæorum & Sadducæorum venientes ad baptismum suum, dixit eis, Progenies viperarum, quis demonstravit vobis fugere à ventura ira?
Facite ergò fructum dignum pœnitentiæ.
Et nè velitis dicere intra vos, Patrem habemus Abraham. Dico enim vobis, Quoniam potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.

*Mar. 1. 4. Luc. 3. 3. Joannes singulari sanctimoniâ & extraordinariâ vitæ austeritate omnium oculos in se convertens, Christo statim secuturo veluti viam præparat, sicut Esaias prædixerat, summam Evangelii pleniùs mox tradendi prænuncians.
† Esa. 40. 3. Mar. 1. 3. Luc. 3. 4. Joan 1. 23.
|| Mar. 1. 6.
* Mar. 1. 5. Luc. 3. 7. Nihil æquè nobis viam ad misericordiam & salutem præcludit quàm nostræ justitiæ opinio.
† Infr. 23. 33. Vera resipiscentia est res interior, quæ in mente & animo sedem habet.
|| Joan. 8. 39. Act. 13. 26. Patrum fides incredulos filios nihil juvat: nec propterea tamen Deus in suo cum sanctis patribus fœdere mendax evadit.

---

1 *Temporibus autem illis*, ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. *Dierum* appellatione apud Hebræos tempus significatur; quod non pigebit nos aliquando imitari: hoc tamen loco putavimus mutandum, propterea quòd inter eas historias quæ præcesserunt ea de quibus hìc agitur, satìs longum temporis intervallum intercesserit oportet; cùm Christus nonnisi circiter annum trigesimum fuerit baptizatus, nec multo antè tempore videatur Joannes suum ministerium inchoasse. Tempus igitur illud significatur quo Christus Nazarethæ ut privatus apud parentes latitabat. Et hìc mihi videtur incredibile penè Judæorum veternum, quos neque Prophetarum voces quas in synagogis legebant, neque pastorum renunciatio Luc. 2. 17, neque magorum adventus infanticidio quoque celebris, neque cygneus ille Simeonis cantus, neque Annæ celebratissimæ viduæ in medio templo audita prædictio, excitare, & ad Christum perquirendum, & ubicunque latitaret, inveniendum commovere potuerunt. Verè igitur ille *venit ad suos, & ipsum sui non admiserunt*. ¶ *Adfuit*, παραγίνεται. Vulgata, *Venit*, id est, ἦλθεν. Erasmus, *accedit*, id est, προσέρχεται. Γίνεσθαι verò pro ἥκειν accipi, notius est quàm ut sit probandum. Deinde præsens tempus, quamvìs narrationibus accommodatum, mutavi in præteritum; quod videtur melius cum sequentibus & præcedentibus (hoc quidem loco) cohærere, cùm hoc facilè patiatur Hebraicæ linguæ ratio. Contrà verò paulò pòst præteritum interpretabimur per præsens. ¶ *Prædicans*, κηρύσσων. id est, *conciones habens*, vel *proclamans*: nisi malimus subaudire βάπτισμα μετανοίας, id est, *baptismum resipiscentiæ*, quod addidit Marcus: quamvìs concio quæ sequitur, ad hoc etiam participium referri possit. Sed apud Theologos hoc vocabulum absolutè ponitur ex consuetudine, à qua discedere noluimus. Quod autem dicitur Joannes concionatus in solitudine, non est ità accipiendum quasi fugerit hominum conspectum, ut ii postea fecerunt qui propterea dicti sunt Eremitæ: sed *desertum* ex vulgi consuetudine hìc vocatur regio saltuosa, in qua habitabat Zacharias, ut scribitur Luc. 1. 40. Ibi quoque fuisse domum Joab legimus, 2. Sam. 2. 34. & hujus deserti sex oppida numerantur Jos. 15. 51.

2 *Resipiscite*, μετανοεῖτε. Vulgata, *Pœnitentiam agite*. Erasmus quoque eodem modo, sed addidit, *vitæ prioris*. quam interpretationem multas ob causas repudio; sed ob eam potissimùm, quòd multi imperiti occasionem ex hoc dicendi genere arripuerint falsarum opinionum de satisfactione, quibus hodie agitatur Ecclesia. Cæterùm μετανοεῖν, cùm est verbum absolutum, propriè significat *Post factum sapere, & de errore admisso ità dolere ut corrigas*: quod Latinis propriè significat *Resipiscere*. Itaque propriè nunquam ponitur nisi in bono: ut (meo quidem judicio) Ausonius in illo suo epigrammate omnibus noto μεταμέλειαν potiùs quàm μετάνοιαν dicturus fuerit, si versûs pentametri ratio permisisset. Semper enim cum μετανοίᾳ cohæret ὁ σωφρονισμός: sicut hæc duo rectè conjunguntur à Plutarcho in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα. At verò μεταμέλεσθαι declarat *Post rem aliquam factam solicitum esse & anxium*: pro quo Latini dicunt *Pœnitere*: atque id etiam usurpari potest in vitio. Neque enim propriè complectitur vitæ & consilii mutationem in melius (ut quidam tradunt) sed simpliciter solicitudinem quandam καὶ δυσαρέστησιν (id est *displicentiam*) exprimit, quæ facit ut rem factam, seu bona seu mala sit, infectam esse velimus, etiam cùm non est novo consilio locus relictus. Plutarchus De discer. adul. (ubi etiam abutitur nomine μετανοίας pro μεταμελείας,) δηγμὸν, id est *morsum*, vocat: Græci Theologi κατάνυξιν, quòd animum sauciet: Latini recentiores *Contritionem* vocant: quæ si fuerit λύπη κατὰ Θεόν, tum gignit μετάνοιαν: (ut declarat Apostolus 2. Corinth. 7. 10.) sin minùs, iter est

ad maximum quodque scelus, & tandem ad desperationem. Itaq; Matthæus de Juda proditore loquens, μεταμεληθεὶς, inquit, ἀπέστρεψε, non μετανοήσας: tristitiam significans à qua est absorptus. Sic etiam apud Paulum, 2. Corinth. 7. 8. μεταμέλεσθαι declarat *Dolorem capere ex eo quod factum erat*: & Rom. 11. 29. dona Dei dicuntur ἀμεταμέλητα, id est, ejusmodi ut non possint ipsi displicere, cùm semel placuerunt: quod Hebræis declarat vocabulum נחם *nacham*, cùm μετανοεῖν potiùs significetur verbo שוב *schub*, unde תשובה *theschubah*, id est *conversio*. Itaque Petrus Actor. 3. 19, cùm μετανοήσατε dixisset, statim subjunxit, καὶ ἐπιστρέψατε, ut illud explicaret. Idem facit Paulus Actor. 26. 20. Ergò μετανοεῖν & μετάνοιαν ubique interpretabimur *resipiscere* & *resipiscentiam*; (ità enim, quamvis autore Ausonio nomen Latinum non habeat, loqui nobis liceat, autore Lactantio lib. 6. cap. 24, ubi rectè & eleganter rem totam exponit.) μεταμέλεσθαι verò *pœnitere*. ¶ *Appropinquavit*. ἤγγικε [Vide infrà 4. 17.] Malè in multis Latinis codicibus legitur, *Appropinquabit*. Opponitur autem istud Testamenti veteris umbris, in quibus Christus quasi procul positus conspiciebatur solis fidelis mentis oculis, Hebr. 11. 13. Et rursus cùm Christus, etsi jam natus, & circiter annos triginta provectus, nondum tamen munus illud suum obiret, utpote cui mox appariturо Joannes auditores pararet; hæc appropinquatio ab ipsa præsentis & loquentis Christi exhibitione distinguenda est, quæ commemoratur infrà 10. 9. ¶ *Regnum cœlorum*, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. id est, regnum cœleste. Respicit autem hoc dicendi genus prædictiones de Messia, & ipsius regno; quod ab ipso etiam vulgo cœleste vocabatur, quia Messiam à Deo exspectabat, quamvis quale hoc regnum futurum esset pauci intelligerent.

3 *Vox vociferantis*, φωνὴ βοῶντος. id est βοῶσα, *clamans*. ut sit sensus, Adest proclamator, dicens, ¶ *Complanate*, εὐθείας ποιεῖτε. id est, planas & æquabiles facite. quod vulgò dicimus, *Applanir, dresser & unir*: sicut fieri solet principibus solenni comitatu in urbem ingressuris. εὐθὺ enim *planum* & *æquabile* separatim non significat, sed utrumque simul; ideóque à Cicerone ferè semper conjunguntur. Vulgata, & Erasmus, *Rectas facite*, satis significanter.

4 *E pilis camelinis*, ἀπὸ τριχῶν καμήλου. villosum videlicet: cujusmodi fuit Prophetarum amictus, ut 2. Regum, 1, 8, & Zach. 13. 4. Autor Epistolæ ad Hebr. vocat μηλωταῖς & αἰγείοις δέρμασι, ex villis videlicet & caprinis pellibus villosis confectum. Heb. 11. 37. ¶ *Locustæ*, ἀκρίδες. Laborant plurimi in hujus nominis explicatione. Nonnulli enim existimarunt ità vocari summas olerum partes, id est, ἀκρέμονας, ut vult Isidorus Pelusiotes lib. 1. ep. 133. communem interpretationem ut ineptam refellens, ipse potiùs, ut arbitror, hac in re hallucinatus. Alii *cancros* interpretantur, quos ad Jordanis ripam, tanquam in Lege prohibitos, abjecerint piscatores. Sed hæc explicatio prorsus absurda est. Neque enim ullos cancros Græci vocant ἀκρίδας, sed squillas καρίδας dicunt. Unde verò squillæ in Jordane, cùm præsertim in mare non influat, sed arenis absorbeatur? Deinde non dubium est quin Joannes cibis in Lege prohibitis vesci nec debuerit nec voluerit. Denique sunt qui ex ἀκρίδας fecerint ἀχράδας, quo nomine Græci pyra sylvestria vocant: sed repugnat omnium codicum consensus. Nos Veterem interpretem sequi non dubitavimus. Nam solitos fuisse in Oriente & apud Æthiopas quoque nonnullos populos fumo & sale duratis locustis vesci, ex Plinio, Strabone, & aliis liquet: & à Mose numerantur locustæ, ubi ciborum discrimen explicat, ut quidem omnes Hebræum vocabulum ארבה *arbeh*, interpretantur. Vox autem Syriaca קמצא *kametza*, quâ utitur Syrus interpres, à verbo Hebræo deducitur quod *colligere* significat, sicut ארבה *arbeh*, à multitudine, & quòd agminatim volitent, dicuntur ejusmodi bestiolæ: & reperitur eâ significatione vocabulum illud Syriacum Esa. 40. 22. & Nahum 3. 15. & 17. Sed & in Græcia ἀκρίδας (quæcunque sit tandem hujus nominis significatio) fuisse inter viliores cibos numeratas, constat ex Aristophane in Acharnens. Et apud Plutarchum in Symposio Thales ità loquitur, Γεωργοῦ γὰρ ἀκρίδας καὶ ὄρνιθας ἀντὶ πυρῶν καὶ κριθῶν συγκομίζειν ἰδεῖν, οὐδὲν διαφέρει τύραννος, ἀνδραπόδων μᾶλλον ἄρχειν ἢ ἀνδρῶν βουλόμενος. Certum est autem significari hoc nomine tenuissimum victum & maximè parabilem. Annotat etiam Epiphanius κατ' Ἐβιωναίων, nonnullos Judæos depravatè pro ἀκρίδας legisse ἐγκρίδας, quod nomen declarat *bellaria ex melle*.

5 *Exivit*, ἐξεπορεύετο. Erasmus, *Egressa est*. id est ἐξῆλθεν. nam πορεύεσθαι, ἰέναι, ἔρχεσθαι, βαίνειν, sæpe confunduntur. ¶ *Totaque regio circumjacens Jordani*, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. *Et omnis regio circum Jordanem*. Erasmus, *Totaque regio undique finitima Jordani*. Nonnulla exemplaria addunt ποταμοῦ, *fluvio*. Subauditur autem in Græco γῆ, *terra*; & usurpatur continens pro contento. περίχωρος enim idem valet quod περικειμένη, id est *circumjacens*, quo vocabulo utitur T. Livius.

6 *Confitentes peccata sua*, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. *Confiteri peccata sua* ab Hebræis dicuntur qui se modis omnibus peccatores esse profitentur, & veniam à Dei misericordia petunt, ut Dan. 9. 3. & deinceps. Hinc igitur apparet Joannem non alios admisisse ad suum baptismum quàm qui doctrinam gratuitæ remissionis peccatorum seriò se amplecti testarentur: cujusmodi etiam ἐξομολόγησις in vetere Ecclesia à catechumenis requirebatur. Differunt autem peccatorum ἐξομολόγησις & ἐξαγόρευσις, quæ (autore Plutarcho) in Cereris mysteriis superstitione vanissimâ usurpabatur: quam haud scio an indè mutuati sint Pontificii, sicut Judaicas satisfactiones depravarunt, adjecto etiam peculiari absolutionis ritu. Quòd si nolint isti discrimen istud admittere, dicant ipsi quomodo potuerit summus pontifex totius Israelis peccata confiteri, sicut jubet Dominus Levit. 16. 21.

7 *Multos ex Pharisæis*, πολλοὺς τῶν Φαρισαίων. Vulg. *Multos Pharisæorum*. Græca est constructio, ut etiam notat Erasmus; quam secutus Plinius alicubi dixit, *degeneres canum*, & *nigras lanarum*. De Pharisæis autem, unde sic vocati sint, sic scribit vir singularis & doctrinæ & judicii Joannes Mercerus piæ memoriæ, in animadversionibus ad Sanctis lexicon. Rabini *Perusim* dixerunt formâ Paul, Kal Pharisæos, quòd ab aliis affectatâ vitæ sanctimoniâ & munditie sejuncti essent, non, ut alii volunt, quòd legem populo interpretarentur: tum enim scribendum fuisset in Benoni *Phorsim*. & hanc sententiam confirmat illius Pharisæi arrogans illa precatio Luc. 18. 11. Ego verò assentiri malo Josepho lib. Antiq. 4. c. 29. & Drusio viro in Hebræis scriptoribus exercitatissimo, ut sic dicti fuerint, quòd Legis enarrationem profiterentur in synagogis. Nam quod attinet ad passivi participii formam, docet illius enallagen Elias in suo Thesbite. ¶ *Progenies*, γεννήματα. Illud est quod vernaculo sermone invidioso vocabulo dicimus *engeance*. ¶ *Præmonstravit*, ὑπέδειξεν. Dicuntur ista Pharisæis & Sadducæis præsertim qui antea concionibus ipsius non interfuerant, sed rei novitate commoti potiùs quàm discendi studio, ad eum spectandum, ac fortassis etiam æmulatione adducti, advenerant, minimè certè ad resipiscentiam comparati; ac proinde tam acerbâ reprehensione, ut qui suæ justitiæ ac generis falsò fiduciâ inflati turgerent, ad baptismum præparandi, quorum magna pars nihilo melior evasit, infrà 21. 25. Vulgata, *Demonstravit*: ut videatur legisse ἀπέδειξεν. Erasmus, *Submonstravit*; novo vocabulo. id est (ut ipse exponit) clanculum indicavit: quod mihi quidem videtur penitus alienum ab hoc loco. Nam potiùs ὑπὸ [idem hîc valere puto quod ὑφ', sicut in ὑφηγεῖσθαι, ὑποφθάνειν, ὑποφαίνειν, ὑποφήτης. Sic etiam videtur usurpari Act. 9. 16. ubi Erasmus cum Vetere interprete ὑποδείξω vertit [ostendam] in istiusmodi compositis tribuitur magistris, discipulorum ut inferiore loco sedentium respectu: unde ὑπόδειγμα pro παράδειγμα, Heb. 4. 11. ¶ *Futurâ*, τῆς μελλούσης. Ità etiam in antiquissimo codice Latino scriptum se reperisse testatur Erasmus: qui tamen dicere maluit *venturâ*, quasi scriptum sit, μελλούσης ἐλθεῖν.

8 *Convenientes resipiscentiæ*, ἀξίους τῆς μετανοίας. Vel (ut Erasmus vertit) *Qui deceant resipiscentiam*, πρέποντας τῇ μετανοίᾳ. Nam τὸ ἄξιον παρὰ τὸ ἄγειν, propriè de eo dicitur quod æqualis est ponderis ac momenti, translatione à ponderandi ratione sumtâ, in qua lanx lancem sustinet in ponderis æqualis rebus: quamobrem etiam Syrus interpres rectè convertit voce à verbo Hebræo שוה *schava* deductâ, quod significat *æquale esse*: & sic quoque Latinis *dignus* accipitur. Sed certè *fructus digni pœnitentiâ* (ut Vetus interpres convertit) vix aliter posset intelligi quàm contrario penitus sensu, *digni* videlicet *quorum aliquem pœniteat*.

9 *Et nè putate* vobis *dicendum*, καὶ μὴ δόξητε λέγειν. Id est, Nè putate causam esse cur de Abrahamo superbiatis. Vulg. *Et nè velitis dicere*. Erasmus, *Ne hac mente sitis ut dicatis*. Cæterùm τὸ δοκεῖν neque hîc simpliciter significat *videri*, quod vulgò dicimus *sembler*, neque *putare* aut *existimare*, sicut Luc. 12. 40. 51, item 13. 2; sed, *aliquid sibi per arrogantiam & animi elationem persuadere*, vel, *Sibi de aliquo placere*: sicut etiam accipitur Philip. 3. 4, & Marci 10. 42. Itaque addidi pronomen *vobis*, & λέγειν converti *dicendum*, paulò liberiùs quàm soleam, ut aliquo modo hoc dicendi genus saltem adumbrarem: quod quidem vernaculo sermone satis commodè exprimimus, cùm dicimus, *Ne pensez pas*, ou *ne cuidez pas dire*. ¶ *Apud vosipsos*, ἐν ἑαυτοῖς. id est ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ut interpretatur Marcus cap. 2. v. 8. ἑαυτοῖς enim hoc loco est secundæ personæ: & ἐν præpositionem in hoc genere dicendi Latini interpretantur *apud*. Possemus tamen convertere *Inter vos*, id est ἐν ὑμῖν, ut loquitur infrà cap. 20. 26, & alibi sæpe: quia præpositio ἐν idem quoq; valet apud Græcos quod *inter* apud Latinos: ut infrà cap. 11. 11. ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, id est *inter genitos ex mulieribus*. Sed prior illa expositio mihi magis arridet. Vulgata & Erasmus sæpe convertunt, *Intra vos*: quod non modò non est Latinum (ut opinor) sed etiam obscurum. ¶ *Etiam ex lapidibus*, καὶ ἐκ τῶν λίθων. Conjunctionem καὶ magnam hoc loco vim habere, & non incommodè à nobis expressam esse, nemo (ut opinor)

dubitabit. Eam autem addidimus, vetusti exemplaris fidem secuti, & Theophylacti Romæ excusi. ¶ *Excitare liberos*, ἐγεῖραι τέκνα. Vulgata, *Suscitare filios*. Erasmus, *Facere ut surgant filii*. Ego causam non video cur utar periphrasi, cùm ἐγείρειν propriè sit transitivum. Deinde τέκνον, id est *prolis* nomen, seu *liberorum*, latiùs quàm *filiorum* patet. quod semel annotatum volui, cùm idem infinitis penè locis occurrat.

---

* *Inf.7.19. Joan.15.6.*
10 Nè in signis quidem à Deo salutis nostræ causâ institutis vel in eorum administris hærendum est: Sed assurgendum est ad rem ipsam, id est, ad Christum intus suâ unius vi efficientem quod exteriùs figuratur.
† *Mar.1.8. Luc.3.16. Joan.1.26. Act.1.5. & 11.16. & 19.4.*
‖ *Luc.3.17.*
12 Impiorum triumphi sempiterno cruciatu terminabuntur.
‖ *Mar.1.9,4. Luc.3.21. Joan.1.33.*
14 Christus nostrum baptismum in sese sanctificat.
16 Christi plena consecratio & initiatio ad Mediatoris munus, Patris ipsius voce & visibili S. Spiritûs symbolo declaratur.
* *Inf.17.5. 2.Pet.1.17.*

10 Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.
11 Ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν· ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἰσχυρότερός μου ἐστὶν, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.
12 Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην· τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.
13 Τότε παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην, πρὸς τὸν Ἰωάννην, τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ᾽ αὐτοῦ.
14 Ὁ δὲ Ἰωάννης διεκώλυεν αὐτὸν, λέγων, Ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με;
15 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ἄφες ἄρτι· οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. Τότε ἀφίησιν αὐτόν.
16 Καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος· καὶ ἰδοὺ ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοὶ, καὶ εἶδε τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ ἐρχόμενον ἐπ᾽ αὐτόν.
17 Καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα.

* Jam verò etiam securis ad radicem arborum posita est. Omnis igitur arbor non ferens fructum bonum, exciditur, & in ignem abjicitur.
† Ego quidem baptizo vos aquâ ad resipiscentiam: is verò qui ponè me venit, validior me est, cujus non sum dignus qui soleas portem: ipse vos baptizabit Spiritu sancto & igne.
‖ Cujus ventilabrum *est* in manu sua, & *qui* perpurgabit aream suam: & congregabit triticum suum in horreum, paleam autem exuret igni inextincto.
‖ Tunc advenit Iesus à Galilæa ad Jordanem ad Joannem, ut baptizaretur ab eo.
At Joannes obnixè prohibebat eum, dicens, Necesse habeo ut à te baptizer, & tu venis ad me?
Respondens autem Jesus dixit ad eum, Omitte *me* nunc. ità enim decet nos implere omnem justitiam. Tunc omittit eum.
Et baptizatus Jesus ascendit statim ex aqua: & ecce, aperti sunt ei cæli, & vidit Spiritum Dei descendentem quasi columbam, & venientem super ipsum.
Et ecce, vox *adfuit* è cœlis, dicens, * Hic est Filius ille meus, dilectus ille, in quo acquiesco.

Jam enim securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergò arbor quæ non facit fructum bonum, exciditur, & in ignem mittitur.
Ego quidem baptizo vos in aqua in pœnitentiam: qui autem post me venturus est, fortior me est, cujus non sum dignus calceamenta portare: ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igni.
Cujus ventilabrum in manu sua, & permundabit aream suam: & congregabit triticum in horreũ suum, paleas autem comburet igni inextinguibili.
Tunc venit Jesus à Galilæa in Jordanem ad Joannem, ut baptizaretur ab eo.
Joannes autem prohibebat eum, dicens, Ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me?
Respondens autem Jesus dixit ei, Sine modò: sic enim decet nos implere omnem justitiam. Tunc dimisit eum.
Baptizatus autem Jesus, confestim ascendit de aqua: & ecce, aperti sunt ei cæli, & vidit Spiritum Dei descendentem sicut columbam, & venientem super ipsum.
Et ecce vox de cælis, dicens, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.

---

10 *Jam verò etiam*, &c. ἤδη δὲ καὶ. Apparet Veterem interpretem & Erasmum in annotationibus legisse γάρ: quod etsi malè non convenit, tamen nullius exemplaris vetusti autoritate legimus confirmatum. ¶ *Abjicitur*, βάλλεται. Observanda est emphasis temporis præsentis, ut judicium Dei non tanquam futurum procul demonstret, sed veluti jam præsens oculis subjiciat. Itaque non probo Castellionis interpretationem, qui convertit, *Exscindenda est, & in ignem injicienda*. Erasmus & Vulgata, *Mittitur*: quæ significatio etiam huic verbo convenit, sed tum præcipuè cùm de telis agitur, quæ ob eam etiam causam *missilia* dicuntur. Itaq; verbum delegi quod majorem rei inutilis contemtum declarat; composito tamen usus pro simplici, sicut in Hebræorum scriptis facere sæpe necesse est. Infrà Erasmus, cap. 5. vers. 13. convertit βληθῆναι, *ut projiciatur*.

11 *Ego quidem baptizo*, ἐγὼ μὲν βαπτίζω. Vel (si vetustum quoddam exemplar sequaris, in quo scriptum est, μὲν οὖν) *Ego igitur baptizo*. Significat autem τὸ βαπτίζειν *tingere*, cùm παρὰ τὸ βάπτειν dicatur, & cùm tingenda mergantur, *madefacere* & *mergere*. & à verbo δῦναι differt quod *profundum petere* & *submergere* declarat, ut ex illo veteris oraculi versiculo constat, Ἀσκὸς βαπτίζῃ, δῦναι δέ τοι οὐ θέμις ἐστί, in quo hæc duo ut diversa distinguuntur [ex quo efficitur esse ἀπροσδιόνυσον quod nonnulli de integro corpore in Baptismi cerimonia immergendo jampridem disputarunt.] Nec alia est significatio verbi עמד, *hamad*, quo utuntur Syri pro *baptizare*. Julianus, adversùs quem eruditissimos libros scripsit Augustinus, *perfundere* interpretatus est: quam novitatem Augustinus reprehendens, *Baptizandi verbum*, inquit, *ex Græco Latina lingua sic habet, ut non soleat nisi in sacramento regenerationis intelligi*. Quamvis autem hoc meo quantulocunque labore sic omnes juvare cupiam ut à me nullus offendatur, & ab inani λογομαχίᾳ tam certè abhorream quàm qui maximé; tamen hoc loco non possum dissimulare quorundam audaciam, quæ utinam intra verba consisteret. Isti igitur (quorum princeps est Sebastianus Castellio) *Baptizandi* verbum, (quod quidem, si vocabulum ipsum spectes, respondet Hebræo טבל, *tabbal*, potiùs quàm רחץ, *rachatz*) olim in novo mysterio usurpatum à sacris scriptoribus, tótque seculis postea omnium Ecclesiarum tacito consensu huic uni sacramento consecratum, adeò ut in vulgaria etiam idiomata omnium penè gentium transierit, audent tamen temerè immutare, ut *Lavandi* & *Abluendi* & *Lotionis* vocabulo, usitatâ voce *Baptizandi* & *Baptismi* quasi eliminatâ & profligatâ, utantur. Delicati certè homines, qui neque perpetuâ tot seculorum autoritate commoventur, neque quotidianâ vulgi consuetudine in loquendo adduci possunt ut Theologis licere putent quod cæteris artium magistris & professoribus omnes concedunt; hoc est, ut quæ longo usu & optimâ fide possederint, tanquam sua retineant. Neque est cur aliquot veterum scriptorum autoritatem prætexant, veluti quòd Cyprianus *Tingentes* dixit pro *Baptizantes*, & Tertullianus quodam loco Christum *Sequestrem* pro *Mediatore* vocat. Nam quod illis veteribus quasi novum erat, nobis vetus est; & jam tum ea ipsa vocabula quæ nunc usurpamus, fuisse Ecclesiæ magis familiaria, & proinde illis ipsis magis placuisse, id convincit, quòd admodum rarò deprehenduntur aliter locuti. Verùm quid agas cum istis malis geniis, qui pro Angelis nobis fabricant *Genios*, & quibus religio est Christum *Mediatorem* appellare? Nam de *Trinitatis* verbo minimè (ut opinor) dubitant quin sit expungendum qui sese *in Deum credere* erubescunt profiteri. Sed agè, confidentibus istis hominibus suam *confidentiam* relinquamus. ¶ *Aquâ*, ἐν ὕδατι. Vulgata, *In aqua*. Præpositio addita est (ut annotat Erasmus) ex Hebræorum idiotismo, apud quos scilicet ב, *beth*, præpositio causarum omne genus declarat. Itaque Lucas, qui minùs interdum videtur Hebraizare quàm reliqui tres Evangelistæ, præpositionem omisit, cap.3.16. Hoc autem annotavi, nequis in hac particula vim aliquam subesse putaret: quod ii videntur sibi persuasisse qui pueros non putant ritè baptizatos nisi prorsus immergantur. ¶ *Ad resipiscentiam*, εἰς μετάνοιαν. id est, *ut resipiscatis*. Externum enim Baptismi signum eos admonebat de corrigenda vita: & ità quidem admonebat, ut insitionem in Christi corpus, quo vetus homo moritur & novus nascitur, verè & efficaciter in iis obsignaret qui Joanni crederent. Vulgata, *In pœnitentiam*. Erasmus maluit convertere, *Ad pœnitentiam*. Illud constat, εἰς & πρὸς, id est, *In* & *Ad*, in hoc dicendi genere, eodem sensu usurpari. Aristoteles, Eth.2. Οὐ γὰρ μικρὸν εἰς τὰς πράξεις εὖ ἢ κακῶς χαίρειν. item, lib.10. Δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν οἷς δεῖ. Ex quibus exemplis apparet, rem eandem utrâque præpositione explicatam. Sic etiam Latini sæpissimè utuntur præpositione *Ad*: ut cùm dicunt *aliquid conferre ad vitam beatè transigendam*, & multa similia. Terentius verò dixit, *Pisciculos emere in cœnam*; & Quintilianus, *Uti re aliquâ in argumentum*. Sed videtur interdum præpositione *Ad* vel instrumentum vel causa efficiens potiùs quàm finis significari. Itaque pro ratione eorum de quibus agitur, considerandum est utra interpretatio magis conveniat: sicut infrà c.12.41. εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ, nolim convertere *in prædicationem*, sed *ad prædicationem*. Neque verò hæc annotassem, nisi frequentissimè occurreret hæc loquendi formula. ¶ *Qui venit*, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata & Erasmus, *Qui venturus est*. Sed (ni fallor) Joannes de re præsenti loquitur; neque venturum notat, sed eum qui jam sit in via, atque adeò proximus, digito commonstravit. Sed non temerè dixit ὀπίσω μου, id est *ponè me*, potiùs quàm μετ᾽ ἐμὲ, *post me*. Nam de Christo hìc agi certum est, ut jam, quod ad personam ipsam attinet, præsente, atque adeò tergo ipsius Joannis imminente. Potest tamen hoc ac sanè debet referri ad ipsum Christi mox prædicationis ministerium & mediatoris munus aggressuri patefactionem: quâ etiam ratione dixit βαπτίσει futuro tempore, potiùs quàm βαπτίζει. ¶ *Validior*, ἰσχυρότερος. id est, δυνατώτερος. Vulg. & Erasmus, *Fortior*, rectè quidem: sed tamen quia pro ἰσχύειν ferè dicere soleo *valere*, idcirco etiam ἰσχυρὸν *validum* potiùs quàm *fortem* sum interpretatus. ¶ *Dignus*, ἱκανός. Erasmus, *Idoneus*. Atqui (ni fallor) non hìc agitur quàm sit aptus aut accommodatus ad hoc officium præstandum, sed quàm dignus sit qui cum Christo comparetur. Alioquin ἱκανὸς *alicui rei præstandæ parem* significat: quo modo etiam Gallis dicuntur *sufficientes*, quorum non modò vires corporis aut virtutes animi sufficiant rei alicui præstandæ, sed etiam qui digni sint quibus aliquid committatur. Hebræi ad eundem modum utuntur voce ראויים, *raviim*. Latinis tamen haud satìs scio an *Sufficiens* hâc significatione usurpetur: itaque converti tanquam ἄξιος scriptum esset, Veterem interpretem secutus tum hoc loco, tum etiam infrà 8. 8. & 1.Cor.15.9. quo modo etiam hæc duo inter se permutantur, Luc.7.4. & 6. & ità etiam Syrus interpres pro ἱκανὸς vertit שוא, *Schave*. Alibi verò (ut Coloss. 1. 12. & 2.Cor.3.5.) *idoneum* dicere malui. Sic etiam Herodianus, Ἱκανώτατος ἦν πάντων ἀνθρώπων προσποιήσασθαι τὴν εὔνοιαν, *Omnium hominum erat aptissimus ad simulandam benevolentiam*. ¶ *Soleas*, τὰ ὑποδήματα. Sic Græci vocant quæ Latini *soleas*, quibus plantæ pedis duntaxat obteguntur, nisi malimus sic in genere *calceos* interpretari, quòd infrà, ad pedes videlicet, alligentur

tur

tur: (unde illud Maronis, *Tyrrhena pedum vincula*) ut *διαδήματα* & *ἀναδήματα* dicebantur capiti alligata. Est autem proverbiale hoc dicendi genus, usurpatum etiam à Davide Psal. 60.10. quo vilissimum ministerium significatur: ortum (ut opinor) à consuetudine Judæorum, qui advenientium hospitum pedes lavare consueverant, regione nimirum calidiore (quod ex variis locis intelligimus) atque etiam sanctiorem aliquem locum ingressuri, calceos ponere. Itaque Mosen & alios aliquot jubet Dominus, cum illis collocuturus, calceos exuere; accommodans sese (ut opinor) ad ejus gentis ritum & consuetudinem. Hodie quoque Turcis hunc morem esse ferunt, ut domos ingressuri, calceos exuant: sicut olim facere consueverant qui erant accubituri. ¶ *Portem, βαστάσαι.* Hoc loco *βαστάζειν* simpliciter idem valet quod *φέρειν*, cùm propriè de magnis oneribus dicatur, sicut Latinis *bajulare*. Lucas habet *λῦσαι τὸν ἱμάντα, solvere lorum solearum ipsius.* cujusmodi est Ovidianum illud, *Vincla duæ demunt pedibus.* ut *βαστάσαι* possit fortasse converti *sustinere*, sicut sustinet pedem & calceum aliquis ejus cui calceos exuit. ¶ *Spiritu sancto, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.* Rursus nobis abundat præpositio, quæ ex Hebræorum idiomate addita est. Adjungunt enim isti præpositionem casui instrumenti, item propriis nominibus locorum, aliâ ratione quàm vel Græci vel Latini. Per *Spiritum* autem *sanctum*, si dicamus hic distingui baptismum interiorem & spiritualem ab exteriore, qui est illius signum Sacramentale, hoc loco intelligenda fuerit vis & efficacia Christi nos vivificantis & sanctificantis; quæ per Spiritum sanctum credentibus insinuatur, sicut exterior baptismus testatur. *Ignis* autem nomen fuerit aquæ oppositum: ut sciamus vim quandam igneam & spiritualem nobis illustrandis & purgandis per baptismi aquam (elementum videlicet sordibus eluendis aptissimum) efficacissimè repræsentari. ¶ *Et igne, καὶ πυρί.* Hoc deest in nonnullis vetustis codicibus, ut etiam observavit Erasmus: sed exprimitur apud Lucam, summo codicum omnium consensu; & ità citatur hic locus ab omnibus veteribus tum Græcis tum Latinis. Malè autem Æthiopes (quos hodie Abyssinos vocant) *ignis* vocem, quæ hic translatitiè accipitur, propriè intelligentes, igne baptizatos inurunt: ut superstitiosè Pontificii cereos accensos baptismi ritui adjecerunt. Meliùs Græci, qui *φωτισμὸν* baptismum ab effectu appellarunt. Videtur verò hic ignis, purgans & illustrans hominum mentes, illi pœnarum igni sempiterno opponi, cujus superiore versiculo mentionem fecerat. Sed fallor ego, aut baptismus iste Spiritûs sancti & Ignis qui hìc promittitur, metaphoricè vocatur illa missio Spiritûs sancti, quæ die Pentecostes exhibita fuit Apostolis, duplici adhibito symbolo, venti videlicet vehementis, & linguarum ignearum: illo quidem Spiritum sanctum commodissimè repræsentante; istis verò vim illam prædicationis Evangelicæ, in illustrandis & purificandis mentibus aptissimè designantibus, & collata dona illa mirifica Spiritûs sancti in eos quibus post baptismum aquæ imponebantur manus. Huc enim expressè applicatur hic ipse locus Act. 1.5. & quod à Petro Actor. 11.16. & à Paulo Act. 19.4. & 6. dicitur: quò etiam spectat quod scribitur Act. 8.15. & 17. & Gal. 3.2. & 5.

12 *Cujus ventilabrum* est *in manu ipsius, οὗ τὸ πτύον αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.* id est, Qui manu gestat ventilabrum. Additum enim relativum sequente antecedente, satìs indicat Hebræam esse phrasin. quod magìs etiam apparet ex hac lectione quam sequitur Justinus Martyr *πρὸς* Tryphonem, *Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.* Id est, ad verbum, *Cujus ventilabrum ejus in manu ejus.* Est autem ventilabrum, non vannus (ut nonnulli putarunt) quem Græci *λίκνον* appellant, sed pala, quam etiam Gallico nomine vocamus, *une palez* quomodo etiam hunc locum converterunt, Tertullianus de fuga, Cyprianus epist. 51. & Augustinus in Psal. 92. Qui verò ventilatorem palâ utentem ipsis penè oculis depictum potiùs quàm descriptum volet intueri, legat Homeri versus hac de re Ἰλιάδ. ί. ¶ *Perpurgabit, διακαθαριεῖ.* Id est, Omnino purgabit. nam hæc est vis præpositionis *διά*. Erasmus, *Repurgabit.* ¶ *Exuret, κατακαύσει.* Vulgata, *Uret.* Erasmus rectè addit præpositionem, quæ declarat totam fore exurendam. ¶ *Inexstincto, ἀσβέστῳ.* id est, qui exstingui nunquam potest; sicut *inaccessus* locus, quò accedi non potest.

14 *Obnixè prohibebat, διεκώλυεν.* verbis videlicet urgendo nè id faceret. Vulgata & Erasmus, *Prohibebat.* Addidi adverbium, ad vim præpositionis *διά* exprimendam; quæ certè non debuit prætermitti. ¶ *Necesse habeo, χρείαν ἔχω.* Vulgata, *Debeo.* id est. *ὀφείλω.* Erasmus, *Mihi opus est:* quâ interpretatione minus quidpiam quàm illâ significari, declarat illud Ciceronis ad Lentulum, *Legem curiatam consuli ferre opus esse, non necesse esse.* ¶ *Et tu venis ad me? καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με;* Vide Mar. 4.13.

15 *Respondens, ἀποκριθείς.* Ex hoc verbo & oratione Christi perspicuum est, Joannem & oratione & manu conatum fuisse Christi propositum impedire, singulari tamen utrinque modestiæ exemplo. ¶ *Omitte me, ἄφες.* Vulg. *Sine.* Et paulo pòst, *ἀφίησιν, dimisit.* [Ego Erasmi interpretationem prætuli, quia meliùs respondet Græco verbo: quod tamen etiam interdum coactus sum interpretari permittere, remittere, & relinquere; ut sunt interdum variæ unius & ejusdem vocabuli significationes.] Erasmus, *Omitte*, id est, desiste prohibere nè abs te baptizer. Non enim sese à Joanne missum fieri volebat Christus, sed baptismum suum nolebat impediri, & sic intelligendum est quod mox sequitur. ¶ *Nunc, ἄρτι.* Vulg. *Modò.* Idem hìc valet *ἄρτι*, quod *εἰς τὸ παρόν.* id est, *in præsens:* alioqui significat *πρὸ ὀλίγου*, & tempus præteritum notat. Vide infrà, 26. 29. ¶ *Implere, πληρῶσαι.* Erasmus, *Ut compleamus:* quasi subaudiatur *ὥστε*. Ego verò puto cum illo *πρέπον ἐστὶν* esse jungendum. ¶ *Omnem justitiam, πᾶσαν δικαιοσύνην.* id est, omnia nobis in nostro munere fungendo mandata. Missus enim erat Joannes, ut aquâ baptizaret exteriùs, at non Christus, utpote interioris autor, Joan. 4. 2. Sed adjiciendum tamen est, Christum non sui sed nostri causâ fuisse tum circumcisum tum baptizatum. Omnis enim circumcisionis Patrum fructus à Christo circumcidendo, & nostri baptismi vis ab eodem baptizato nititur, qui propter nos legis onus subiit. Quamvìs autem Christus hoc loco generaliùs de omni justitia implenda sit locutus, quasi de munere Joanni & sibi communi, accuratè tamen distinguendum est, quod Christus perfectissimè pro nobis præstitit ut nos ab utriusque, nempe & moralis & ceremonialis, legis violatæ maledictione liberaret, Gal. 4. 4. & 5. ab eo quod Joannes pro viribus præstitit ut injuncto sibi muneri satisfaceret.

16 *Ei, αὐτῷ.* Joanni scilicet. novam enim periodum incipio ab his verbis, *καὶ ἰδού.* quamvis etiam ad Christum hoc pronomen referri possit, si *ἐπ' αὐτὸν* accipias pro *ἐφ' ἑαυτόν.* i. *super se*, ut habent aliquot veteres codices Latini, & citat Augustinus. Sed in Græco sermone inusitata est hæc enallage. Certè non modò utrique visum est hoc signum, sed ipsi quoque circumstanti turbæ: quod sequens Patris cœlestis oratio satìs declarat, & Lucas etiam cap. 3.21, 22, disertè narrat. Utitur autem Matthæus singulari verbo *εἶδε, vidit*, propter Joannem cui peculiariter fuerat ista visio promissa, Joan. 1.33. ex quo etiam colligitur Christum antea non fuisse Joanni multùm de facie cognitum, providente videlicet Deo nequid ex pacto geri inter Christum & Joannem quasi conjuratos videretur. Fuit igitur Joanni tunc Divinitus patefactum, Christum esse qui ad ipsum accederet. quamobrem etiam recusat ipsum baptizare: & additum posteà signum, quò magìs confirmaretur Joannes Jesum ipsum Christum esse. ¶ *Quasi, ὡσεί.* id est *instar columbæ*, seu fuerit duntaxat *ὅραμα*, sive (quod verius est) sicut vera & sensibilis fuit vox hæc quâ se Pater patefacit, ità quoque vera fuit hæc columba ad hoc ipsum creata, ut esset verum Spiritûs sancti plenissimè in Christi carnem & quidem *οἶκοθεν* effusi visibile symbolum.

17 *Filius ille meus, ὁ υἱός μου.* Vide infrà, 17.5. ¶ *Dilectus ille, ὁ ἀγαπητός.* id est, mihi charus. est enim *ἀγαπητός* nomen, ut etiam *κλητός*, quæ pari ratione explicari Latinè non possunt, nec temerè repetitus est articulus. ¶ *In quo acquiesco, ἐν ᾧ εὐδόκησα.* Vulg. *In quo mihi complacui.* Erasmus, *In quo mihi bene complacitum est.* Cyprianus lib. 1. testimoniorum adversùs Judæos, *bene sensi*, parùm commodè. In hoc autem verbo explicando quàm variè multi se torserint, tum ex doctissimis Budæi commentariis, tum ex Erasmi annotationibus intelligi potest. Ego paucis dicam quod sentio. *Δοκεῖν* idem valet quod *sentire & existimare:* à quo deductum est *εὐδοκεῖν*, quod interdum casum habet adjunctum, atque idem valet quod *approbare.* Quia verò quæ approbamus, illis quoque favemus, indè factum ut etiam significet, *Bene erga aliquem esse affectum.* Rursus quia propensio ista animi ex eo nascitur quòd res aliqua planè nobis satisfacit, (necesse enim est ut judicium præeat animi assensioni) idcirco idem quoque valet quod *Conquiescere* sive *Acquiescere in re quapiam*; i. *ἐναναπαύεσθαι καὶ ἀρέσκεσθαι·* sicut hoc loco accipitur. Significat enim Pater, Christum eum unum esse, quem cùm intuetur, omnem in nos indignationem conceptam deponat. Itaque unus est *μεσίτης* & pacificator Christus. quod optimè intelligi potest, si locus iste comparetur cum Exod. 28.36. ubi summus sacerdos jubetur apparere in conspectu Domini, laminam præferens in vertice, in qua sculptum sit, SANCTUS DOMINI, *ut* (inquit) *Dominus placetur ipsis.* Nam fuisse summum illum pontificem, Christi æterni nostri pontificis typum, in Epist. ad Hebr. copiosè declaratur. Syrus autem interpres voce utitur ab Hebraico verbo צבו *tsavad* deductâ, quod Chaldæis etiam declarat *placere & jucundum esse.* Oritur autem à verbo *εὐδοκεῖν* verbale *εὐδοκία*, frequenter in novo Testamento repetitum: cujus significationes ad thema sunt exigendæ, atque ad id de quo agitur accommodandæ. Quòd autem præteritum convertimus per præsens, nemo (ut opinor) mirabitur, qui vel Psalmorum lectioni assueverit. Sed & hoc modo Græcos interdum loqui, vel illud Demosthenis *ἀεὶ σιγαίνε* ostendis, *Οἰκοδομῆσαι τοὺς προγόνους ταῦτα τὰ δικαστήρια ὑπείληφα*, i. *Majores nostros existimo istas curias ædificasse.* Quanquam hìc etiam potest retineri significatio præteriti perfecti, ut declaret Pater se jam esse in Filio hominibus reconciliatum. Alludit autem manifestè ad locum Esa. 42.1.

† Mar.1.12. Luc.4.1.
Christus omnibus modis tentatus, semper victor evadit, ut & nos ipsius virtute eundem hostem superemus.
‖ Deut.8.3.
* Psal.91.13.
† Deut.6.16.

ΚΕΦ. δ'.

Τότε ὁ Ἰησοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου.
2 Καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα, ὕστερον ἐπείνασε.
3 Καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πειράζων, εἶπεν, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ ἵνα οἱ λίθοι οὗτοι ἄρτοι γένωνται.
4 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Γέγραπται, Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ.
5 Τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἵστησιν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ·
6 Καὶ λέγει αὐτῷ, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω· γέγραπται γάρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.
7 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πάλιν γέγραπται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.
8 Πάλιν παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν, καὶ δείκνυσιν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν·
9 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ταῦτα πάντα σοι δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι.

CAP. IV.

† TUnc Jesus subductus fuit in desertum à Spiritu, ut tentaretur à diabolo.
Et cùm jejunasset dies quadraginta & noctes quadraginta, postea esuriit.
Et cùm venisset ad eum tentator, dixit, Si Filius es Dei, dic ut isti lapides panes fiant.
At ille respondens, dixit, Scriptum est, ‖ Non solo pane vivet homo, sed ex quovis verbo prodeunte per os Dei.
Tunc assumit eum diabolus in sanctam urbem, & statuit eum super pinnas templi;
Dicitque ei, Si Filius es Dei, dejice teipsum deorsum. nam scriptum est, *Angelis suis præcipiet de te, & *ipsi* attollent te in manus, nequando offendas ad lapidem pedem tuum.
Dixit ei Jesus, Vicissim scriptum est, † Non tentabis Dominum Deum tuum.
Rursum assumit eum diabolus in montem sublimem valde, & ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum.
Dicitque ei, Hæc omnia tibi dabo, si prostratus adoraveris me.

CAP. IV.

TUnc Jesus ductus est in desertum à Spiritu, ut tentaretur à diabolo.
Et cùm jejunasset quadraginta diebus & quadraginta noctibus, postea esuriit.
Et accedens tentator dixit ei, Si filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant.
Qui respondens dixit, Scriptum est, Non in solo pane vivet homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei.
Tunc assumsit eum diabolus in sanctam civitatem, & statuit eum super pinnaculum templi,
Et dicit ei, Si filius Dei es, mitte te deorsum. scriptum est enim, Quia angelis suis mandabit de te, & in manibus tollent te, nè fortè offendas ad lapidem pedem tuum.
Ait illi Jesus, Rursum scriptum est, Non tentabis Dominum Deum tuum.
Iterum assumsit eum diabolus in montem excelsum valde, & ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum.
Et dicit ei, Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me.

---

1 *Subductus fuit*, ἀνήχθη. Præpositio ἀνὰ idem hìc valet quod ἄνω. i. *sursum*, sicut Budæus existimat. quod si verum est, habita fuit ratio sitûs deserti, ut sunt ferè montes deserti & inculti. quo modo etiam accipitur idem verbum Luc.4.5. Nihil tamen impedit quominus ἀνὰ pro χωρὶς vel ἀπὸ accipiatur, ut vertas, *Abductus fuit*. i. ἀπήχθη· vel *seductus*. i. seorsum ductus: sicut usurpavit Cicero Epist. ad Att. lib.5. *Cùm hæc disseruissem*, inquit, *seducit me Scaptius*. & sic explicare malo quàm pro simplici ἤχθη, *Ductus est*, cum Vetere interprete. Videtur enim quasi repentè post hanc visionem abreptus fuisse in desertum inaccessum, turbâ quæ hæc è cœlis audiverat, alioquin, ut probabile est, eum intempestivè secuturâ: quâ etiam occasione rumor de hoc facto repentè refrixit, Christo tanto tempore nusquam apparente. ¶ *A Spiritu*, ὑπὸ τοῦ πνεύματος [Si libeat ἀναφορὰν articuli servare, vertere licebit, *Ab eo Spiritu*; ut de eodem illo Spiritu hìc agi constet cujus paulò antè mentio facta fuerat. i. de Spiritu sancto. quod etiam animadvertit Erasmus in annotationibus, quamvìs non mutarit versionem, quod neque ego sum ausus.] videlicet sancto, qui etsi non fuit hypostaticè Christi carni unitus, nunquam tamen à Filii persona nec Patris fuit separatus, & qui præterea, quod ad ἐνέργειαν attinet, fuit in Christi carnem plenissimè effusus. Cur igitur, inquiet aliquis, Evangelista hoc exprimendum putavit? Nempe ut sciamus nostrum hunc Mediatorem mox suum illud munus inter homines aggressurum, non temerè sese in desertum extra hominum conspectum recepisse, nec velut nunquam rediturum: sed ut ibi cum Satana ipso congressus, postea quasi novus homo apparens, non Legis illius tabulas quæ nos occidit, sicut olim Moses, cœlitus referret, sed ut novi fœderis promissi promulgator & exhibitor fieret. ¶ *A Diabolo*, ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Sic dicitur impurus ille Spiritus qui Deum apud Adamum impudentissimè calumniatus, quasi homini invidentem, nos in mortem præcipites dedit. cùm enim τὸ διαβάλλειν propriè declaret *trajicere*, ad criminationes præsertim injustas hæc vox est translata, quibus veluti venenatissimis telis boni transfiguntur. quam metaphoram sæpe explicat David in Psalmis. Syriaca verò interpretatio אכל קרצא, *Acal Karetza*, id est, *promulgatorem obtrectationis*, idem prorsus, nempe falsum criminatorem publicum, declarat, ut differat ab eis qui ψιθυρισταὶ, id est *susurrones*, dicuntur. Sed cùm hæc vox, ut & *Satanæ* nomen, quo significatur *Adversarius*, nusquam in sacris literis numero plurali usurpetur; dubium non est, quin ità impurissimus quispiam inter cæteros Spiritus designetur, cui tanquam principi subjiciantur tanquam ipsius administri, ut Matth. capite 25.41. qui *dæmones* & *dæmonia* vocantur, quem locum vide.

[2 *Dies*, ἡμέρας. Vulg. *Diebus*. Annotant Grammatici tempus continuum ferè quarto casu poni: cujus etiam hoc loco aliquod est pondus.

3 *Cùm venisset ad eum*, προσελθὼν αὐτῷ. Vulg. *Accedens*; qui etiam αὐτῷ, *ei*, conjunxit cum verbo εἶπε. Erasmus, *Cùm accessisset*. Ego uti malui *adeundi* vocabulo, quoties licuit; vel (ut hoc loco, & aliis plurimis) dissolvere compositionem.] ¶ *Tentator*, ὁ πειράζων. *Tentare* hoc loco ponitur in vitio, pro insidiosa [exploratione] ad malum impulsione, quod Satanæ & malorum proprium est: ut Jacobi 1.13. Generalius enim est δοκιμάζειν quàm πειράζειν, id est, *explorare* quàm *tentare*: quod posterius tum in vitio ponitur in sacris literis, tum etiam in laude, ut cùm *tentasse Abrahamum* dicitur Dominus, Gen.22.1. & Psal.26.2. & 2 Cor.13.5. Sed & in vitio ponitur, pro *Temerè*, vel *per incredulitatem Deo abuti*, ut sæpissime in Psalmis dicitur: unde *Massæ & Meribæ* appellationes Exod.17.7. Hæc est igitur altera nota impuri Spiritûs, quòd sit πειραστὴς, id est *insidiosus explorator*. ¶ *Si filius Dei es*, εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ. Non additur articulus; & constat *filiorum Dei* appellatione generaliter intelligi dignitate aliquâ insigni Divinitus ornatos. Imò qui Matth.27.54. *Filius Dei* à Centurione prædicatur, simpliciter dicitur δίκαιος Luc.23.47. Imò verisimile non est, Satanam quantumvìs impudentissimè improbum, si Christi θεότητα illam ὁμοούσιον tunc agnovisset, hoc sermone usurum fuisse. Etsi enim Prophetias & Danielis hebdomadas, & superiùs narrata non ignorabat veterator, tamen tam sublime est & incomprehensibile istud hypostaticæ Filii Dei ἐνανθρωπήσεως mysterium, ut ante ipsius resurrectionem quæ fuit ipsius Deitatis irrefragabile τεκμήριον, Actor.13.30. & Rom.1.16. à non ità multis enucleatè cognitum. quò spectat Apostolus Rom.16.20. & Heb.10.19. adeò ut Petri confessio peculiari cuidam gratiæ tribuatur, Matth.16.17. & 20. quod etiam arguit Thomæ incredulitas. Divinissimus igitur & præstantissimus homo tunc fuit à discipulis etiam suis cognitus & habitus, & ex Propheticis scriptis, & ex ipsius operum conspectu, & non statim θεάνθρωπος, ut hoc quoq; ipsum Satanam latere potuerit. ¶ *Dic*, εἰπέ. vel, ut Erasmus, *Jube*, id est, κέλευε. Nam cùm Deus quippiam dicit, etiam imperat: quò etiam respexit Satan, minimè videlicet ignorans mundum ipsum totum solo Dei mandato extitisse. [Itaque (ni fallor) emphasis hujus vocabuli servanda fuit.] Hebræis quoque verbum אמר *Amar*, quod respondet τῷ εἰπεῖν, utrunque significat, nempe & *dicere* & *jubere*.

[4 *Vivet*, ζήσεται. Erasmus suo more prætulit periphrasin, *Victurus est*. Constat Hebræorum more positum esse hoc loco futurum pro præsenti; cujus enallages ea vis est ut significet aliquid ampliùs; quasi dicas, *vivere solet*.] ¶ *Prodeunte*, ἐκπορευομένῳ. Vulgata, *Quod procedit*. Erasmus, *Quod egreditur*. Ego causam non video cur repudietur participium. ¶ *Per*, διά. Hebræa simpliciter habent על־כל־מוצא פי יהוה, *Hal-kol-motza pi Jehovah, de omni exitu oris Dei*; Id est, omni eo quod egressum fuerit ex ore Dei, sive, quod Deus constituerit & decreverit. Itaq; apparet Græcos sententiam non verba interpretatos. Sensus autem est, homines non vivere ex solis causis physicis, cùm Deus non sit illis adstrictus, quod Stoici somniabant; ut potuit etiam ex Mosis & Heliæ exemplis patere. Illud Christus innuit, Satanæ impudentiam acriter carpens, ipsius fame abutentem. [Quod autem Rabbini ad legalium promissionum verbum istud referunt, ineptè dicitur, nisi ad ipsarum promissionum expositionem referatur.]

5 *Assumit*, παραλαμβάνει. Hoc loco παραλαμβάνειν declarat *acceptum transferre*, ut paulò post versu 8. Itaque Lucas capite 4. eandem historiam narrans, maluit uti verbo ἀνάγειν. Est autem hic idiotismus Hebræorum, apud quos sæpe posito uno verbo intelligitur consequens, ut dicemus infrà 13.43. & Mar.8.11. Luc.3.7. & 21.38. ¶ *Pinnas*, πτερύγιον. Vulgata & Erasmus, *Pinnaculum*, barbarè. Sic autem vocat Matthæus ambitum quo planum templi tectum ambiebatur, nequis indè posset decidere, sicut cautum erat Deut.22.8.

6 *Dejice teipsum*, βάλε σεαυτόν. Vulg. *Mitte te*. de qua interpretatione suprà diximus cap.3.10. Erasmus, *Præcipita te*; audaciùs fortasse, quamvìs sensum expresserit: nisi cum verbo conjungas particulam κάτω, *deorsum*, pro quo Tertullianus adversus Praxeam legit ἐντεῦθεν, *hinc*. [¶ *Quia*, Ὅτι. Prætermittere solet hanc particulam Erasmus multis locis, & meritò quidem. Sed videtur hìc citari ab Evangelista integer versiculus Hebraicus, qui incipit à particula כי *ki*, quâ videlicet redditur ratio eorum quæ præcedunt. ¶ *Mandabit*, ἐντελεῖται. Ἐντέλλεσθαι, *mandare*, & ἐντολὰς, *mandata*, ubique convertemus, non autem *præcipere* & *præcepta*, ut nobis constemus, cùm præsertim Græci Jurisconsulti mandatum vocent ἐντολήν.] ¶ *Et ipsi*, καί. Evangelista non recenset singula Davidis verba. prætermisit enim membrum unum, & particulam καὶ addidit. Ideo inserui pronomen, ut magis perspicua fieret sententia. ¶ *Attollent te in manus*, ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε. i. *te manibus gestabunt*. Nam ἐπὶ præpositio, id est על *hal*, quam Erasmus omisit, minimè redundat; & τὸ αἴρειν hìc non declarat *jacentem sublevare*, sed *aliquid in manibus ferre & gestare*; ductâ significationis origine ab iis qui onus aliquod gestaturi, attollunt in humeros; quamobrem etiam *in manus* malui interpretari

terpretari quàm *in manibus*. ¶ *Nequando*, μήποτε. Vulg. *Ne forte*. Atqui nullus hìc fortunæ locus. & hanc interpretationem plurimis locis rectè emendavit Erasmus. ¶ *Offendas*, προσκόψῃς. Sic Vulg. interpretatio, quam miror hoc quidem in loco ab Erasmo repudiatam, cùm in Luca, cap. 4, retinuerit. Nam præterquam quòd ex adverso respondet Græco verbo, est etiam Latina oratio: cùm Quintilianus dixerit ex Cicerone, *Caput offendere ad fornicem*: & Columella, *Cornu ad stipitem offendere*. Erasmus, *Impingas*. Græci προσκρούειν ferè dicunt, ut in illo senario, Δὶς πρὸς τὸν αὐτὸν αἰσχρὸν προσκρούειν λίθον. & προσκρούματα, offensiones animi ex quibus tandem odia nascuntur, Demosthenes vocat oratione κατὰ Κόνωνος. ¶ *Vicissim*, πάλιν, id est, ἀνάπαλιν· nec enim ad verbum ἔφη referri potest hæc particula, ut putavit Erasmus, repugnante omnium codicum lectione, aliter distinctâ. Christus autem non opponit hos duos scripturæ locos ut repugnantes, sed sic inter se confert, ut falsam illius interpretationem ex alterius collatione convincat: ex quo docemur quâ ratione sit falsis scripturæ explicationibus occurrendum, Satanâ per os hæreticorum loquente. ¶ *Tentabis*, ἐκπειράσεις. Compositum pro simplici accipiendum. τὸ πειράζειν autem paulò antè diximus de insidiosa exploratione dici, quâ utuntur etiam adversùs Deum, qui vel diffidentiâ promissionum ipsius volunt experiri an possit quæ promisit præstare, vel minas ipsius aspernati, callidè explorant an seriò loquatur. Futurum autem indicativi pro imperativo positum est, Hebræorum more, quasi dictum esset, *Ne tentato*. Prohibitiones enim Hebræi per futurum concipiunt.

8 *Ostendit*, δείκνυσιν. Videtur Latinum *indicare* à Græco ἐνδεικνύειν sumtum: itaque mihi magis placet quàm *monstrare*, vel *commonstrare*: sed spectandum quid cui loco conveniat. Nazianzenus oratione in sanctum Baptismum scitè istas tentationes ad tria refert capita, quæ spectent etiam nobis adversùs eundem hostem subeunda certamina; nempe ad penuriam, animi elationem, & avaritiam.

10 Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε Σατανᾶ. γέγραπται γὰρ, Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.
11 Τότε ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος· καὶ ἰδοὺ ἄγγελοι προσῆλθον, καὶ διηκόνουν αὐτῷ.
12 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.
13 Καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρὲθ, ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς Καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν, ἐν ὁρίοις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλείμ.
14 Ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου λέγοντος,
15 Γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλείμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν·
16 Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, εἶδε φῶς μέγα, καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς.
17 Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν, καὶ λέγειν, Μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.
18 Περιπατῶν δὲ ὁ Ἰησοῦς παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε δύο ἀδελφοὺς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)

Tunc dicit ei Jesus, Abi Satana. scriptum est enim, ‖ Dominum Deum tuum adorabis, & illum solum coles.
Tunc missum fecit eum diabolus: & ecce, angeli accesserunt, & ministrabant ei.
* Cùm audisset autem Jesus Joannem traditum esse *in custodiam*, regressus est in Galilæam.
Et derelictâ Nazareth, venit & habitavit in Capernaum *urbe* maritima, in finibus Zabulon & Nephthalim.
Ut impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem,
† Terra Zabulon & terra Nephthalim, *ad* viam maris secùs Jordanem, Galilæa Gentium:
Populus positus in tenebris, vidit lucem magnam: & positis in regione & umbra mortis, lux exorta est.
‖ Ex eo tempore cœpit Jesus prædicare, & dicere, Resipiscite. appropinquavit enim regnum cœlorum.
* Ambulans autem Jesus ad mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem, qui dictus est Petrus, & Andream fratrem ejus, jacientes rete in mare: (erant enim piscatores)

Tunc dicit ei Jesus, Vade Satana: scriptum est enim, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.
Tunc reliquit eum diabolus: & ecce, angeli accesserunt, & ministrabant ei.
Cùm autem audisset Jesus quòd Joannes traditus esset, secessit in Galilæam.
Et relictâ Nazareth, venit & habitavit in civitate Capernaum maritima, in finibus Zabulon & Nephthali.
Ut adimpleretur quod dictum est per Esaiam prophetam,
Terra Zabulon & terra Nephthali, via maris trans Jordanem, Galilæa Gentium:
Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: & sedentibus in regione & umbra mortis, lux orta est eis.
Exinde cœpit Jesus prædicare, & dicere, Pœnitentiã agite. appropinquavit enim regnum cœlorũ.
Ambulans autem Jesus juxta mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem, qui vocatur Petrus, & Andream fratrem ejus, mittentes rete in mare: (erant enim piscatores)

‖ *Deut.6.13. & 10.20.*

* *Mar.1.14. Luc.4.14. Joan.4.43.* Cessante præconis voce, sese patefaciens Dominus, plenam lucem infert mundi tenebris, gratuitam peccatorum remissionem resipiscentibus offerens.
† *Esa.9.1.*
‖ *Mar.1.15.*
* *Mar.1.16. Luc.5.2.* Christus de suo à nobis recessu aliquando futuro maturè cogitans, jam ab ipsis initiis suæ prædicationis, discipulos sibi divinitus asciscit, pauperculos quidem illos & planè rudes, sed eorum quæ vidissent & audissent tantò minùs suspectos testes futuros.

10 *Abi*, ὕπαγε. Octo vetusti codices additum habent ὀπίσω μου, *ponè me*. quod videtur ex aliis locis additum. Vide Mar. 8.33. Idem autem hìc valet ὕπαγε atque ἄπαγε, quo verbo utuntur etiam Latini, & sic etiam loquitur Aristophanes. Citatur hic locus à Tertulliano adversùs Gnosticos, ubi etiam addit, *Scandalum mihi es*, ex Matth. 16.23. ¶ *Ipsum solum*, αὐτῷ μόνῳ. Hæc particula exclusiva non adjicitur in Mosis contextu Deuter. 6.13. & 10.20. sed includitur in pronomine emphatico αὐτῷ, *ipsi*: ut Psalm. 2.6. pronomen σὺ alios omnes *filios Dei* vocatos excludit. deinde ex aliorum etiam locorum collatione intelligitur, ubi scribitur, *Non habebis alios deos*; &, *Deus tuus, Deus unus est*. Simili ratione dicimus nos solâ fide justificari, additâ exclusivâ ex eo quod addit Apostolus χωρὶς ἔργων, *absque operibus*. ¶ *Coles*, λατρεύσεις. Constat non tantùm ex Græcis Grammaticis, verùm etiam ex sacris scriptis, ac præsertim Apocal. 22.3. nomine δουλείας etiam comprehendi λατρείαν: usus tamen obtinuit, ut λατρεία in his libris pro cultu sacro & uni Deo debito usurpetur, quasi cum peculiari reverentia conjuncto, quo & corpus & animus Deo uni sese totum ut αὐτοκράτορες consecrat, tum interiore tum externo cultu, etymo (ut volunt Grammatici) à λα particula αὐξήσεως & verbo τρεῖν quod *tremere* significat deducto: & sic quoque voces istæ *colere* & *cultus* quandam peculiarem venerationem includunt. Perperàm igitur & inscitè quoque recepta fuit religiosi cultûs distinctio in λατρείαν, δουλείαν & ὑπερδουλείαν, cùm potiùs cultus & reverentia, quæ ab inferioribus debetur superioribus, & aliquâ ratione præstantioribus, distinguenda fuerit in eam quæ merè Civilis est, id est ad hujus vitæ εὐταξίαν & externa illa spectat, & Religiosam adorationem sive cultum uni Deo sine ulla prorsus distinctione debitum.

11 *Missum fecit*, ἀφίησιν. Victus nimirum in illa lucta, & abscedere jussus ab eo cui parere quantumvis invitus tenebatur. Abiit tamen, etsi nunquam simili certamine Christum tentaturus, tamen omnia adversùs illum per addicta sibi mancipia moliturus, Joan. 12.31. & Luc. 22.2. donec ipse sibi ultimam crucem figeret.

12 *Traditum esse*, παρεδόθη, id est, in carcerem conjectum esse. Subaudiendum enim est εἰς φυλακήν. Quod nos expressimus, ut planior esset oratio. Sic Cicero ad Quintum fratrem, *Hominem comprehendit, & in custodiam Ephesi tradit*. ¶ *Regressus est*, ἀνεχώρησεν. id est, ὑπέστρεψεν, vel (ut Lucæ 2.39) ἐπέστρεψαν. Suprà etiam, cap. 2.12. dicuntur magi ἀνεχώρησαν, id est ἐπανέστρεψαν. ut ἀνὰ idem hìc valeat quod πάλιν. Alii convertunt *Secessit*: quod occasionem præbuit hoc loco disserendi de persecutionis fuga. Sed si secedere volebat Christus ut Herodis tyrannidem vitaret, cur iret in Galilæam, quæ erat in ditione Herodis Antipæ, ac non potiùs maneret in Judæa, quæ jam erat redacta in provinciam? Christus ergò persecutionis metu non secessit in Galilæam, unde profectus erat ut baptizaretur à Joanne; sed potiùs ad Galilæos statim accurrit, & ibi discipulos cœpit colligere, nihil veritus Herodis rabiem, donec Joannem audiret interemtum, & Herodem sibi quoque minari. nam tum demum secessisse dicitur εἰς ἔρημον τόπον, infrà 14.13. Ideò Marcus simpliciter dixit capite 1.14. ἦλθεν, & Joannes ἀπῆλθεν, cap. 4.43. Neque tamen nego Christum suo tempore persecutionem vitasse, ut scribit Matthæus cap. 12.15. hoc eodem verbo utens.

13 Urbe *maritimâ*, τὴν παραθαλασσίαν. Hìc sciendum est articulum non esse additum, ut distinguatur hæc urbs ab alia ejusdem nominis, sed duntaxat ad ipsius urbis situm exprimendum: ut sciamus Jesum patriâ expulsum non fugisse lucem, cùm urbs ista ad lacum sita multò celebrior esset quàm Nazareth.

15 Ad *viam maris*, ὁδὸν θαλάσσης. Vulgata, *Via maris*, sexto casu, ut opinor. Erasmus, *Juxta viam maris*, id est, vergens ad mare, Galilææ videlicet, id est, lacum qui dicitur Tiberiadis & Genesareth. Subauditur autem κατὰ vel πρὸς, ut annotat Theophylactus. quæ eclipsis sanè dura est, Hebræis tamen satis familiaris. Sed apparet locum Esaiæ non esse integrum citatum ab Evangelista. Significatur ergò his verbis, ἡ παραλία, id est ea portio Galilææ quæ est ad lacum Tiberiadis, in qua sitæ sunt Capernaum, Bethsaida & Chorazin, urbes prædicatione Christi celeberrimæ. ¶ *Secus Jordanem*, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. & Erasmus, *Trans Jordanem*, quæ etiam propria est Græcæ vocis πέραν declaratio. Sed constat, habitâ Judææ ratione, Galilæam utramque esse cis Jordanem; ut planè τὸ πέραν respondeat Latinæ voci *secus* in hoc significatu. Plin. lib. 24. cap. 15. *Nascitur secus fluvios, folio populi*. Quintil. lib. 8. cap. 2. *Conductus est cæcus, secus viam ferre*. Sic Hebræis עֵבֶר *heber latus* significat, quod ut adverbialiter sumtum, non minùs declaret citerius littus quàm ulterius: sicut in Deuteronomio frequenter dicitur de Mose, qui Jordanem nunquam trajecit. Quare videri potest hoc loco non tam designari Peræa, id est, Transjordanina regio, quàm ora & littus quod Jordanis alluit, ut aliis aliquot locis: Vide infrà 19.1. Quòd si quis tamen urgere velit proprietatem Græci vocabuli πέραν, id est *trans*, dicam, quod etiam planius erit, vicinas & continuas quatuor regiones hìc designari, nempe tribum Zabulon, tribum Nephthalim, oram lacûs ulteriorem (id est, Peræam regionem, in qua sunt Chorazin & Genesareth, quas regiones frequenter Christus invisit) denique etiam Galilæam Gentium, superiorem vocatam; quæ etsi aliqua ex parte comprehendat tribum Nephthalim, tamen ad tribum Aser potissimùm pertinet, quæ maritima erat, & Tyri finibus vicina: quò etiam pervenit Christus, ut narratur infrà, cap. 15.21. Atque hoc modo ter repetendum erat vocabulum γῆ, *terra*; & copulativæ, per asyndeton

deton omissæ, supplendæ fuerint: perinde acsi ità integrè scriptum esset, Γῆ Ζαβουλὼν, καὶ γῆ Νεφθαλείμ, καὶ γῆ παρ' ὁδὸν τῆς θαλάσσης πέραν τοῦ Ἰορδάνου, καὶ Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. ¶ *Gentium*, ἐθνῶν. Hoc nomen retinuimus ut familiare sacris scriptoribus, quo vocabant Judæi cæteros populos in Dei fœdere non comprehensos. Sic autem dicta est Galilæa superior, non solùm quòd Tyriis & Sidoniis esset finitima, sed etiam propter viginti illas urbes à Solomone datas Tyriorum regi, sicut refertur 1.Reg. 9.11. Intellige igitur Galilæam & partes vicinas. Nonnulli tamen apud Esaiam גליל *ghelil* appellativâ significatione pro *confinio* accipiunt, quòd גליל *ghelil circuitum* sive *ambitum* generaliter declaret. Sed quòd quidam interpretantur *Galilæam gentium*, quasi scriptum sit *Galilæa* עמים *hammim*, ac si dicas *Galilæa populosa*, probare nullo modo possum: quamvìs sic verterit Syrus interpres hoc loco.

16 *Positus*, ὁ καθήμενος. id est, qui versabatur. Vulg. *Qui ambulabat*. Ità enim habent Hebræa. Sed in quibusdam codicibus Latinis legimus *sedebat*. ¶ *Positus*, καθημένοις. Vulg. *Sedentibus*. Erasmus, *Qui sedebant*. nam hoc quoque significat Græcum vocabulum. Sed *Sedere* ex Hebræorum idiomate hìc ponitur pro *Habitare* & *Incolere*. quâ significatione non memini legere hoc verbum apud idoneos autores, quamvìs Latini *sedem* domicilium vocent. ¶ *Umbrâ mortis*, σκιᾷ θανάτου. Hebraismus, id est umbrosâ sive tenebricosâ morte. Quanquam hìc צלמות *tzalmaveth* unicum vocabulum est ex duobus conflatum, ut rectè annotat Erasmus.

17 *Ex eo tempore*, ἀπὸ τότε. Vulg. *Exinde*. Ad verbum, *Ex tunc*. id est (ut loquuntur Hebræi) מעת *mehetb*. ¶ *Appropinquavit*, ἤγγικε. Erasmus, *Instat*. id est ἐνέστηκε. quod non probo. Neque enim dicere voluit Christus, regnum cœlorum non procul abesse, sed jam ad eos pervenisse. quamobrem etiam maluimus interpretari *appropinquavit* quàm *appropinquat*. Alludit autem manifestè ad Esa.56.1.

18 *Ad mare*, παρὰ τὴν θάλασσαν. Hebraismus, pro *lacu*. ¶ *Qui dictus est*, τὸν λεγόμενον. Vulg. *Qui vocatur*. id est, τὸν καλούμενον. Erasmus, *Qui vocabatur*. Atqui nondum ei cognomentum hoc inditum erat à Christo; sed sic jam tum illum voluit Evangelista ab altero Simone Cannita distinguere. ¶ *Jacientes*, βάλλοντας. Vulg. *Mittentes*. Illud autem (ut magis proprium) sum amplexus: siquidem *jactus retis* Latinè quoque dicitur, sicut Græcè ὁ βόλος. ¶ *Rete*, ἀμφίβληστρον. Sic dictum ab ἀμφὶ & βάλλειν, quòd cùm jacitur, in orbem complectatur ingens aquæ spatium. Est autem (opinor) retis species, quæ Gallis dicitur *un esprevier*. ἀπὸ γὰρ στενοῦ (inquit Ruffus lib. 2. De appellationib. partium corporis humani) εἰς τὸ πλάτος ἀνευρύνεται, καὶ κοιλαίνεται. id est, *ex angusto in latum expanditur & incurvatur*. Nec illud est (meo judicio) quod Latini *verriculum* appellant. itaque Vallæ interpretationem non recipio. Quæ fuerit autem hujus retis forma, ex ea oculi parte rectissimè cognosci potest quæ ab ea denominata est ἀμφιβληστροειδής. Sed hujus vocis propriam appellationem apud Latinos non reperio, quare generis nomen retinui.

19 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων.	Et dicit eis, Sequimini me, & faciam vos piscatores hominum.	*Et ait illis, Venite post me, & faciam vos fieri piscatores hominum.*
20 Οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.	Illi verò statim omissis retibus secuti sunt eum.	*At illi continuò relictis retibus secuti sunt eum.*
21 Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφούς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν, καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν· καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς.	Tunc progressus illinc, vidit alios duos fratres, Jacobum filium Zebedæi, & Joannem fratrem ejus, in navigio cum Zebedæo patre suo, sarcientes retia sua: & vocavit eos.	*Et procedens inde, vidit alios duos fratres, Jacobum Zebedæi, & Joannem fratrem ejus, in navi cum Zebedæo patre eorum, reficientes retia sua: & vocavit eos.*
22 Οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.	Illi autem statim omisso navigio & patre suo, secuti sunt eum.	*Illi autem statim relictis retibus & patre, secuti sunt eum.*
23 Καὶ περιῆγεν ὅλην τὴν Γαλιλαίαν ὁ Ἰησοῦς, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.	Obivit autem totam Galilæam Jesus, docens in synagogis ipsorum, & prædicans Evangelium regni, & sanans quemvis morbum & quemvis languorem in populo.	*Et circuibat Jesus totam Galilæam, docens in synagogis eorum, & prædicans Evangelium regni, & sanans omnem languorem & omnem infirmitatem in populo.*
24 Καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους, καὶ δαιμονιζομένους, καὶ σεληνιαζομένους, καὶ παραλυτικούς· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.	Et emanavit fama ipsius in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè affectos, variis morbis & cruciatibus detentos, & dæmoniacos, & lunaticos, & paralyticos: sanavítque eos.	*Et abiit opinio ejus in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè habentes, variis languoribus & tormentis comprehensos, & qui dæmonia habebant, & lunaticos, & paralyticos: & curavit eos.*
25 Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ Δεκαπόλεως, καὶ Ἱεροσολύμων, καὶ Ἰουδαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου.	Et secuta est eum turba multa à Galilæa, ac Decapoli, & Hierosolymis, & Judæa, & *regionibus* trans Jordanem *sitis*.	*Et secutæ sunt eum turbæ multæ de Galilæa, & Decapoli, & de Hierosolymis, & de Judæa, & de trans Jordanem.*

Christus corporales morbos sanans, spiritualem & salvificam suam virtutem in animis credentium obsignat.

19 *Sequimini me*, δεῦτε ὀπίσω μου. Vulgata & Erasmus, *Venite post me*. pro quo dicere malim *ponè me*. Est autem δεῦτε propriè adverbium hortantis, sicut Hebraicum לכו *leku*. ut etiam non ineptè verti possit, *Agite ponè me*. i. adeste, sequimini me.

20 *Statim*, εὐθέως. Vulg. *Continuò*, συνεχῶς. Erasmus, *Illico*, id est, παραυτίκα. ¶ *Omissis*, ἀφέντες, nempe nunquam posteà ad piscationem suam redituri, quam propriam esse volunt Grammatici huius verbi notationem. Vulg. *relictis*, non satis expressè, sicut in Gallico nostro sermone magnum est discrimen inter *Laisser* & *Quitter*. Verbum autem ἀφιέναι non eodem semper verbo fuisse me interpretatum, non est quòd quisquam miretur.

21 *Sarcientes*, καταρτίζοντας. Vulgata, *Reficientes*. ad verbum, *redintegrantes*. nam ἄρτιον dicitur quod integrum est. Sed de hoc verbo plura Mar.1.19, & Rom.9.22.

23 *Obivit*, περιῆγεν. Ad verbum, *Circumegit*. sed ἄγειν pro *ire* accipitur, ut alibi annotatum est. *Circumagere* verò à Latinis pro *Circumducere* accipitur. ¶ *Synagogis*, συναγωγαῖς, i. cœtibus & conventibus sacris. *Collegiorum* autem nomen, quod Castellioni placuit, angustioris est significationis, ut ipsa verbi notatio declarat: neque Græco nomini respondet, cùm hìc dicatur *Synagoga* locus ipse in quem conveniebant Judæi ad audiendum Dei verbum. Sed illum fefellit nimirum, quòd sicut συναγωγὴ ἀπὸ τοῦ συνάγειν, sic *collegium* à *colligendo* dici, falsò existimavit. Cùm autem hoc nomen Judæorum Ecclesiis factum sit peculiare, putavi omnino esse retinendum. ¶ *Ipsorum*, αὐτῶν. Galilæorum videlicet, quod tamen non præcessit. ¶ *Regni*, τῆς βασιλείας. id est, annuncians felicem illum nuncium regni Messiæ tamdiu exspectati. Quòd ergò *Evangelium regium* convertit Castellio, obscurum est, atque etiam (ut dicam quod sentio) parùm appositum. ¶ *Sanans*, θεραπεύων. Admonet Erasmus eruditè, τὸ θεραπεύειν impropriè hìc usurpari, cùm apud medicos significet propriè pharmacis, manu, aut victûs ratione sanare; quod *mederi* dicunt. ¶ *Quemvis*, πᾶσαν. Sic etiam interpretatur infrà Erasmus 10.1. Est enim hæc particula hoc loco non universalis simpliciter, sed indefinita, ut idem rectè notat. quod si nonnulli animadvertissent, non adeò imperitè interpretarentur illud, *Deus vult omnes homines salvos fieri*, & similes locos, quibus abutuntur ad evertendam prædestinationis doctrinam. ¶ *Languorem*, μαλακίαν. Propriè apud medicos ignaviam stomachi significat μαλακία, quam aliter vocant κίσσαν· sed pro iis morbis hìc accipitur, quibus correpti, etsi non decumbunt, tamen languent & contabescunt.

24 *Emanavit*, ἀπῆλθεν. Vulg. ad verbum, *Abiit*. id est, יצא *jatza*, ut Psal.19.5. Erasmus, *dimanavit*, quod respondet potiùs τῷ διελθεῖν, quo utitur Plato in Epist. in ea significatione. Cicero pro Amerino, *Ego etiamsi omnia quæ dicenda sunt, liberè dixero, nequaquam tamen similiter oratio mea exire & in vulgus emanare poterit*. quorum duorum verborum istud mihi commodius visum est. ¶ *Fama*, ἀκοή. Vulg. *Opinio*. i. δόξα. Ad verbum, *Auditio*: quod vocabulum Cæsar & Cicero usurpat pro fama & rumore, sicut Hebræi suum שמע *schemah*, ut 2.Sam.4.4. Nos tamen illud, ut magis familiare, prætulimus. ¶ *Obtulerunt*, προσήνεγκαν. Erasmus, *Adduxerunt*. i. προσῆγον. ¶ *Affectos*, ἔχοντας. Vulg. ad verbum, *Habentes*: quod rectè mutavit Erasmus. nam *Malè habere* simpliciter positum pro *Ægrotum esse*, Latinum esse negat. Galli servato Hellenismo dicunt *Avoir mal*. ¶ *Tormentis*, βασάνοις. Vulg. *Tormentis*. id est, στρέβλαις, ut Attici vocant. Erasmus *Torminibus* convertit, ut vitaret amphiboliam, quæ tamen etiam in Græco locum habet: sed facilè vocabulo præcedente tollitur. Deinde *Torminum* appellatione certus tantùm morbus continetur, cùm βασάνους vocet Evangelista sævos omnes morbos, qui ægrotum acerrimis doloribus excruciant, quasi reos tormentis & equuleo veritatis extorquendæ causâ impositos. ¶ *Detentos*, συνεχομένους. Vulg. *Comprehensos*. id est, συνειλημμένους. Erasmus. *Constrictos*, id est, συνεστραγγαλισμένους, vel συνδεδεμένους. Certè τὸ ἔχεσθαι hìc idem valet quod *captum teneri* & veluti *haberi* à morbo. ¶ *Dæmoniacos*, δαιμονιζομένους. Quidam nuper vertit *furiosos*, vocabulo certè nimiùm generali, & periculosâ etiam versione. Nec enim desunt quibus dæmonium sive diabolus nihil aliud est quàm μανία, morbus videlicet naturalis, & qui pharmacis sanari possit: qui tamen tum sacris tum profanis historiis & frequente experientiâ refelluntur. Veteres vocarunt ἐνεργουμένους qui tamen Christo nomen dederant, & inter catechumenos censebantur: quibus in integrum restituendis adhibebantur quos exorcistas vocabant, certis adjurationibus adhibitis, quæ jam olim, magno errore, sicut & alia non pauca solis adultis convenientia, in formulam baptismi puerorum irrepserunt.

25 *Et Judæâ*, καὶ Ἰουδαίας. Vide Mar.3.7. ¶ *Et regionibus trans Jordanem sitis*, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata ad verbum, *Et de trans Jordanem*. quæ locutio est præcisa. Itaque rectè fecit Erasmus, qui suppleverit aliquot vocabula, nè videretur καὶ accipi pro *Etiam*; quasi dicerentur ex his regionibus secuti Jesum, *etiam trans Jordanem*.

ΚΕΦ. ε.

1 Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.
2 Καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς, λέγων,
3 Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.
4 Μακάριοι οἱ πενθοῦντες· ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται.
5 Μακάριοι οἱ πρᾳεῖς· ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν.
6 Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην· ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται.
7 Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες· ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται.
8 Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.
9 Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί· ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται.
10 Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.
11 Μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ.
12 Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε· ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ὑμῶν.
13 Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς. ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι, εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω, καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.
14 Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη.
15 Οὐδὲ καίουσι λύχνον, καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν· καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.

CAP. V.

Cum vidisset autem turbam, ascendit in montem: & cùm consedisset, adierunt eum discipuli ejus.
Tunc aperto ore suo docebat eos, dicens,
† Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum cœlorum.
‖ Beati qui lugent: quoniam ipsi solamen recipient
* Beati qui sunt mites: quoniam ipsi terram hæreditario jure obtinebunt.
† Beati qui esuriunt & sitiunt justitiam: quoniam ipsi saturabuntur.
Beati qui sunt misericordes: quoniam ipsis misericordia tribuetur.
‖ Beati qui sunt mundi corde: quoniam ipsi Deum videbunt.
Beati qui sunt pacifici: quoniam ipsi filii Dei vocabuntur.
* Beati quos persequuntur *homines* justitiæ causâ: quoniam ipsorum est regnum cœlorum.
† Beati eritis cùm vos convitiis affecerint, & persecuti fuerint, & mentientes dixerint quidvis mali adversùs vos, propter me.
Gaudete & exsultate: quoniam merces vestra multa est in cœlis. ità enim persecuti sunt prophetas qui *fuerunt* ante vos.
‖ Vos estis sal terræ. quòd si sal infatuatus fuerit, quo salietur? ad nihil valet ampliùs nisi ut abjiciatur foràs, & conculcetur à quibusvis.
Vos estis lux mundi. non potest urbs occultari supra montem posita.
* Neque accendunt lucernam, & ponunt eam subter modium, sed in candelabrum: & splendet omnibus qui sunt in domo.

CAP. V.

Videns autem Jesus turbas, ascendit in montem: & cum sedisset, accesserunt ad eum discipuli ejus.
Et aperiens os suum, docebat eos, dicens,
Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum cœlorum.
Beati qui lugent: quoniam ipsi consolabuntur.
Beati mites: quoniam ipsi possidebunt terram.
Beati qui esuriunt & sitiunt justitiam: quoniam ipsi saturabuntur.
Beati misericordes: quoniam ipsi misericordiam consequentur.
Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt.
Beati pacifici: quoniam ipsi filii Dei vocabuntur.
Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam: quoniam ipsorum est regnum cœlorum.
Beati estis cum maledixerint vobis homines, & persecuti vos fuerint, & dixerint omne malum adversum vos, mentientes, propter me.
Gaudete & exsultate: quoniam merces vestra copiosa est in cœlis. sic enim persecuti sunt prophetas qui fuerunt ante vos.
Vos estis sal terræ. quòd si sal evanuerit, in quo salietur? ad nihilum valet ultrà, nisi ut mittatur foràs, & conculcetur ab hominibus.
Vos estis lux mundi. non potest civitas abscondi supra montem posita.
Neque accendunt lucernam, & ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt.

Christus docet summum bonum in hujus vitæ commodis & rebus secundis positum non esse, sed in cœlo esse repositum iis qui ut à reliquis miserabiliter & modis omnibus ideo vexentur quòd nolint eorum mores imitari, nihilominus in Dei voluntate spontè acquiescunt, & quibusvis prodesse student.
† Luc. 6. 20.
‖ Luc. 6. 21.
Esa. 61. 2, 3.
* Psal. 37. 11.
† Esa. 55. 1.
‖ Psal. 124. 4.
* 1. Pet. 3. 14.
† 1. Pet. 4. 14.
‖ Mar. 9. 50.
Luc. 14. 34.
13 Verbi præsertim ministros necesse est (nisi velint omnium esse miserrimi) hanc viam ad summum bonum & verbis & re ipsâ cæteris commonstrare.
* Mar. 4. 21.
Luc. 8. 16.
& 11. 33.

1 *Turbam*, ὄχλους. *Turbas* in plurali non memini legere aliâ significatione quàm pro *tumultu*. itaque ubique utemur numero singulari.

2 *Aperto*, ἀνοίξας. Hebraicum dicendi genus, cujus tamen hanc emphasin nonnulli esse volunt, ut iis demum tribuatur qui serium & eximium aliquid dicturi sunt. Sed hoc perpetuum non est.

3 *Pauperes spiritu*, πτωχοὶ τῷ πνεύματι. Vocant πτωχοὺς propriè *mendicos*, id est, ad extremam inopiam redactos: quo modo etiam placuit Tertulliano libr. adversùs Marcionem 4. hunc locum convertere. Sed additum *spiritûs* nomen, ostendit sic vocari hoc loco, qui, sive paupertate aliisve calamitatibus domiti, sive ultro sensu peccatorum suorum tacti, & ab omni superbia remoti, sese Deo subjiciunt. Ii Proverb. 16. 19, & Es. 57. 15. (qui loci sunt istorum Christi verborum interpretes) vocantur שפלים רוח *scephalim rua*, & עניים *hanjim*, & לב נדכאים *leb nidkaim*, oppositos ferocibus & superbis, ut idem Tertullianus in libro De patientia copiosissimè exponit. Syrus Paraphrastes convenientissimè πτωχοὺς πνεύματι, servatâ metaphoricâ translatione מסכינא ברוח *Maskine beruah* interpretatur.

4 *Qui lugent*, οἱ πενθοῦντες. Opponuntur *lugentes* iis qui voluptatibus vacant: & alludit Christus ad Esaiæ verba, 57. 18.

5 *Qui sunt mites*, οἱ πρᾳεῖς, oppositi feris & agrestibus hominibus. ¶ *Terram obtinebunt*, κληρονομήσουσι τὴν γῆν. Id est, pacificè hâc vitâ & bonis suis fruentur, eáque ad posteros suos transferent. plus enim est κληρονομεῖν quàm τὸ κτᾶσθαι. Est autem petita hæc sententia ex Psal. 37. 11. quam in hominibus etiam alioqui veræ religionis ignaris ipsa communis experientia confirmat: sicut contrà, teste etiam Platone, αὐθαδείᾳ ξύνοικος est ἐρημία, id est, *morositatis consors solitudo*. Quantò igitur magis id eveniet iis quos ipsa pietas amabiles reddiderit, quantumvis sint impiis exosi? Itaque Christiani ovibus comparantur. Hæc autem benedictio sic terrena est, ut piis sit etiam melioris vitæ & multò certioris pignus. [sicut contrà, &c.]

9 *Vocabuntur*, κληθήσονται. id est, erunt. Significat enim Hebræis verbum *vocandi* קרא *kara* sic acceptum, aliquid ejusmodi esse ut hoc nomine ab omnibus celebretur.

11 *Vos convitiis affecerint*, ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς. Vulg. *Maledixerint vobis homines*, id est, κακολογήσωσιν ὑμᾶς. Cæterùm addidit Vetus interpres rectum, qui deesse videbatur ad explendam constructionem: sed is in plerisque linguis suppleri solet. Sic enim Cicero, 1. Off. *Deserendi*, inquit, *officii plures solent esse causæ. nam aut inimicitias suscipere nolunt; aut suis studiis sic impediuntur, ut quos tutari debeant, desertos esse patiantur.* Erasmus vertit, *Probra jecerint in vos*. Malui *vos convitiis affecerint*, nullâ additâ præpositione. Tertullianus in Scorpiaco vertit *Dedecoraverint*, dilutè. ¶ *Persecuti fuerint*, διώξωσιν. Διώκειν, id est *persequi*, forense verbum est, quo eas potissimùm injurias hîc puto significari, quibus viri innocentes afficiuntur, cùm ex tyrannorum edictis ad judicum tribunalia pertrahuntur; id est, ad publicam injuriam, quæ autoritate magistratûs armatur. sicut primum illud ὀνειδίσωσιν ad convitia privatorum hominum refero; postremum autem εἴπωσιν, ad testium & judicum iniquitatem. Quarum omnium injuriarum manifestissima exempla nobis hodie suppeditant ii qui veritatem Dei in nobis persequuntur. quanquam hæc omnia generaliter accipere commodè possumus. ¶ *Quidvis mali*, πᾶν πονηρὸν ῥῆμα. Vulg. *Omne malum*. neque enim legit ῥῆμα· quod etiam non reperitur apud Chrysostomum lib. 3. περὶ ἱερωσύνης. Erasmus, *Omne malum verbum*. Nos verò suprà ostendimus, πᾶν indefinitè accipi, 4. 23. ῥῆμα verò respondet דבר *davar* Hebræorum. quod & ipsum pro indefinita particula usurpatur: ut à nobis sine ulla sensûs injuria potuerit prætermitti. Nam etiam in meo vetustissimo exemplari deerat. quod tamen verbis ὀνειδίζειν & εἰπεῖν optimè convenit: ut possimus etiam de omnibus quantumvis atrocibus maledictis hoc intelligere. cùm alioqui τὸ πονηρὸν hoc loco generaliter significet τὸ κακὸν, oppositum videlicet *bono*. ¶ *Propter me*, ἕνεκεν ἐμοῦ. Secundum exemplar scriptum habebat, ἕνεκεν δικαιοσύνης, *justitiæ causâ*. Alibi ἕνεκα soleo *causâ* interpretari: sed vitanda fuit absurditas sententiæ. Latinis enim *causa* ferè semper causam finalem designat, cui nullus hîc locus, ubi significatur causa persecutionem efficiens, quamvìs per accidens.

13 *Infatuatus fuerit*, μωρανθῇ. Id est, omni acrimoniâ deperditâ, quâ res cæteras solet adversùs putredinem condire, (quæ vis est Spiritûs sancti, ministerio verbi ad coercendam in nobis omnem corruptionem utentis) insipidus evaserit. sicut betæ *fatuæ*, id est saporis expertes, dicuntur. Vulgata, *evanuerit*, sicut in Gallico nostro dicimus *estre eventé*. ¶ *Quo*, ἐν τίνι. id est, *per quod*. Vulgata ad verbum, *In quo*. *In* pro *per*, Hebræorum idiotismo, de quo alibi dixi. ¶ *Salietur*, ἁλισθήσεται. id est, Quid tandem supererit quo uti possis ad saliendum? vel, Sal ipse infatuatus, quo tandem salietur? ut est apud Marcum 9. 50. ¶ *Ampliùs*, ἔτι. Vulgata & Erasmus, *Ultrà*. id est περαιτέρω. ¶ *Nisi ut*, εἰ μὴ ἵνα. Genus dicendi petitum è medio. Nec enim ulla ex sale evanido utilitas nè ad fimum quidem indè conficiendum colligi potest. Huc autem pertinet illud Os. 4. 6. quod tandem in Ecclesia Romana impletum cernimus; *Quia scientiam sprevisti, spernam quoque te, nè officio fungaris mihi.* ¶ *A quibusvis*, ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ab hominibus*. sicut vernaculo sermone dicimus, *Des gens*, ou *D'un chascun*.

14 *Urbs*, πόλις. Erasmus, *Oppidum*. Ego ubique *urbem* converti, sicut Vallæ placet; quòd *civitatis* nomen latiùs pateat.

15 *Accendunt*, καίουσι. Impersonaliter, ut admonuimus suprà, vers. 11. Cæterùm Græcis hoc verbum non tam *accendere* quàm *urere* significat, ut in illo Virgilii, *Urit odoratam nocturna in lumina cedrum*. Sed apparet hîc habere significationem Hebraicæ conjugationis quam vocant Hiphil מדליקים *medolekim*. Nam qui accendit, facit ut aliquid uratur: sicut apud eosdem Græcos καθίζειν interdum neutrum est, interdum verò μεταβατικὸν, ut infrà 21. 7. Apertiùs Lucas, qui pro καίουσιν scripsit ἅπτουσιν. Sic Aristophanes in Nebulis, ἅπτε παῖ λύχνον. ¶ *Lucernam*, λύχνον. Ità vocatur vel instrumentum ipsum, putà lampas, cui oleum aut aliud quidpiam imponitur quod accendatur; vel id ipsum quod ardet, putà fax aut candela. ¶ *In candelabrum*, ἐπὶ λυχνίαν. vel, *Supra candelabrum*, instrumentum videlicet eminenti loco positum, cui imponebatur aut infigebatur lucerna. Homerus Odyss. σ', λαμπτῆρας vocat.

† 1 Pet. 2. 12.
17 Christus non venit ut novam quampiam justitiæ & salutis rationem in mundum inveheret, sed partim ut quod ceremoniis erat adumbratum, re ipsâ impleret, liberatis per gratiam hominibus a maledictione legis: deinde ut verum obedientiæ â Lege præscriptæ usum doceret, atq; adeò vim obediendi mentibus insculperet.
‖ Luc. 16. 17.
* Jac. 2. 20.
† Luc. 11. 39.
21 Incipit à vera Legis expositione, quam vetustis quidem sed falsis Scribarum commentis opponit, nedum ut vel minimum præceptorum Patris velit abolere
‖ Exod. 20. 13. Deut. 5. 17.
22 Sexti præcepti vera expositio.

16 Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.
17 Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι.
18 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται.
19 Ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων, καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ᾽ ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.
20 Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεῖον τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.
21 Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ὃς δ᾽ ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει.
22 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῇ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει· ὃς δ᾽ ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, Ῥακά, ἔνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ· ὃς δ᾽ ἂν εἴπῃ, Μωρέ, ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

† Ità splendeat lux vestra coram hominibus, ut videant vestra bona opera, glorificéntque Patrem illum vestrum qui *est* in cœlis.

Nè existimate me venisse ut dissolvam Legem, aut prophetas: non veni ut *eam* dissolvam, sed ut *eam* impleam.

‖ Amen quippe dico vobis, usquedum præterierit, cœlum & terra, iota unum aut unus apex nequaquã præterierit ex Lege, usquedum omnia facta fuerint.

* Quisquis igitur solverit unum ex præceptis hisce minimis, & ità docuerit homines, minimus vocabitur in regno cœlorum: quisquis autem fecerit & docuerit, iste magnus vocabitur in regno cœlorum.

Dico enim vobis, nisi abundaverit vestra justitia † ampliùs quàm illa Scribarum & Pharisæorum, vos nequaquam ingressuros in regnum cœlorum.

Audistis dictum fuisse à veteribus, ‖ Non occides: quisquis autem occiderit, damnas erit judicii.

Ego verò dico vobis, quicunque irascitur fratri suo temerè, damnas erit judicii: quicunque verò dixerit fratri suo, Raca, damnas erit consessûs: quisquis autem dixerit, Fatue, damnas erit gehennæ ignis.

Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, & glorificent Patrem vestrum qui in cœlis est.

Nolite putare quoniam veni solvere legem, aut prophetas: non veni solvere, sed adimplere.

Amen quippe dico vobis, donec transeat cœlum & terra, iota unum aut unus apex non præteribit à Lege, donec omnia fiant.

Qui ergò solverit unum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cœlorum: qui autem fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cœlorum.

Dico enim vobis, quia nisi abundaverit justitia vestra plusquam Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cœlorum.

Audistis quia dictum est antiquis, Non occides: qui autem occiderit, reus erit judicio.

Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit judicio: qui autem dixerit fratri suo, Racha, reus erit concilio: qui autem dixerit, Fatue, reus erit gehennæ ignis.

---

16 *Glorificéntque*, καὶ δοξάσωσι. id est, Gloriam Dei prædicent: pro quo Basilius dicit δοξολογεῖν. *Glorificandi* autem vocabulum usitatum & familiare sacris scriptoribus, interdum significat *gloriosè Dei majestatem & laudes prædicare*; interdum verò, *gloriam & splendorem alicui afferre*. quæ posterior significatio non videtur propriè convenire hominibus, quibus satìs est Dei gloriam profiteri, quam reipsâ amplificare non possunt.

17 *Ut dissolvam*, καταλῦσαι. id est violem, eleganti translatione. quoniam videlicet homines legibus quasi vinculis asstringuntur. ¶ *Legem aut prophetas*, τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας. Legem quidem in genere Christus pro nobis implevit, sed non ut illam irritam faceret, sicut mortem & peccatum destruxit. Nam Ceremonialem quidem legem sic abrogavit, ut rem ipsam pro umbris substituerit: & quod ad Moralem legem attinet, liberavit nos quidem ab ejus maledictione, sed tantum abfuit ab eo ut illam tolleret, ut è contrario nos justificatos, id est ab illa Legis condemnatione assertos, sanctificet, id est, illius pro viribus præstandæ studio nos donet, sicut passim docet Apostolus, & quidem Rom. 6. & 7. Et hoc quidem semel de hac legis impletione dictum esto. Per Prophetas autem, propheticas prædictiones intelligit, quas itidem omnes præstitit.

18 *Amen*, ἀμήν. i. verè & certó. Hebræorum autem vocabulum ab אמונה *emuna* derivatum, (quod *veritatem* significat) cùm non modò Græci omnes novi Testamenti scriptores retinuerint, sed vulgata quoque linguarum idiomata, nè hîc quidem volui expungere: quamvìs id licuerit, quoniam in hoc dicendi genere vulgata idiomata non solent id usurpare. Quintum exemplar habebat bis scriptum ἀμήν. ¶ *Usquedum præterierit*, ἕως ἂν παρέλθῃ. Verbum Hebræum יחליף *jacaliph*, cui Græcum παρέλθῃ ex adverso respondet, significat, sic aliquid præterire ut etiam mutetur: quo modo usurpatur Psalmo 102. 27. ¶ *Nequaquam*, οὐ μή. Duplex est negatio in Græco: sed quæ magìs neget quàm simplex, contrà quàm apud Latinos. Nos verò ità vertimus ut à simplici negatione distingueremus: quod idem fecimus in οὐδαμῶς. ¶ *Ex*, ἀπό. Vulgata, *á*. Præpositiones ἐκ & ἀπὸ sæpe apud Græcos permutantur: veluti cùm dicimus, εἰκὼν ἀπὸ ξύλου, id est, *imago è ligno*: ut suprà, 3. 4.

19 *Solverit*, λύσῃ. Id est violarit, cui opponitur τὸ ποιεῖν. ¶ *Unum*, μίαν. Id est, vel unicum, κἂν μίαν, ut Mar. 6. versu 56. ¶ *Hisce minimis*, τούτων τῶν ἐλαχίστων. id est, quæ isti præclari doctores pro minimis habent; ut qui, quæ potissima erant legis, negligerent, ut externis ceremoniis & suis traditionibus præcipuè inhærentes: sicut illis passim prophetæ etiam ipsi exprobrarant. Nec tamen negandum est, non omnia paris esse momenti præcepta, quamvìs nullum non sit gravissimum. ¶ *Et ità docuerit*, καὶ οὕτω διδάξῃ. id est, malæ vitæ exemplo (tota autem hæc concio in Pharisæos & Scribas, partim moribus hypocritas, partim legem in synagogis falsâ interpretatione depravantes, dirigitur) auditores corrumpunt. Nisi malimus καὶ pro κἂν accipere, & interpretari, *Licèt ità docuerit homines*. id est, qui quod ad vitam attinet, præcepta quidem violat, docet tamen quod lex præcipit. de quibus loquitur Dominus infrà, 23. 2. & 3. ità ut οὕτω referatur non ad verbum λύσῃ, sed ad ipsam legem. Et certè sic meliùs sibi constabit oppositio inter eos qui dicunt & non faciunt, ut isti, & eos qui dicunt & faciunt. Nam qui neque faciunt neque dicunt quod rectum est, imò etiam falsam doctrinam spargunt, non modò minimi habendi sunt in Ecclesia, sed sunt etiam fugiendi, atque adeò abigendi; ut qui non sint pastores, sed lupi: de quibus dixit Dominus, *Cavete à pseudoprophetis*. Neque ignoro, ἐλαχίστους propterea plerosque exponere, non qui infimo sed qui nullo prorsus sint loco. Verùm hæc interpretatio coacta est. Itaque hanc posteriorem explicationem amplector. ¶ *Vocabitur*, κληθήσεται). Id est, erit & censebitur. de quo Hebraismo diximus suprà, versu 9. ¶ *In regno cœlorum*, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Id est, in Ecclesia, sive verè piorum cœtu rectè instituto. Considerat enim Christus instaurationem mox secuturam, ruituro Pharisaismo, cæterísque veræ doctrinæ corruptelis per Apostolos detegendis ac corrigendis.

20 *Vestra justitia*, ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν. *Justitiæ* nomine intellige sinceram tum doctrinam tum vitam, cum verbo Dei videlicet, quod est justitiæ vera norma, congruentem. Sed de doctrina potissimùm hîc agi liquet ex sequenti reprehensione falsarum Legis interpretationum. Est autem repetendum *justitiæ* vocabulum, acsi scriptum esset, τῆς τῶν Φαρισαίων. Vide infrà, 16. 11. ¶ *Nequaquam ingressuros in regnum cœlorum*, ὅτι οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Id est, indignos fore qui in Ecclesia doceatis. Nec enim de quorumvis piorum officio, sed de solis doctoribus agit: & nomine *regni cœlorum*, ut alibi sæpe, non triumphantem (ut vulgò loquuntur) sed adhuc militantem & ministerio pastorum egentem Ecclesiam intelligit.

21 *Audistis*, ἠκούσατε. His verbis significat falsas legis interpretationes jampridem in Judæorum synagogis recepetas. Præstat enim τοῖς ἀρχαίοις explicare quasi scriptum sit ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, (ut sic notentur synagogæ doctores, jampridem sic docentes, qui solebant patrum & majorum nomina suis falsis interpretationibus prætexere) quàm ad auditores referre. Et diligenter observandum est, ità præcipuè notari adjectas à Scribis appendices, qualis est ista, *Quisquis occiderit, damnas erit judicii*. Cæterùm prorsus ineptiunt, neque quod sit Evangelii & Legis discrimen intelligunt, qui ex hac Christi disputatione constituunt, Christum idcirco etiam venisse, ut nos arctioribus quàm veterem populum vinculis constringeret: cùm è contrario idcirco fuerit missus ut nos à maledictione Legis absolveret. Semper igitur Lex ità fuit intelligenda ut nunc à Christo explicatur, spiritualis nimirum, ut loquitur Apostolus Rom. 7. 14. id est, non tantùm ipsas exteriores actiones, sed imprimis intimas etiam cogitationes arguens: sed cùm aliter à Scribis explicaretur, & recta Legis explicatio ad intelligendum & expetendum Evangelii beneficium prorsus requiratur, atque præire remissioni peccatorum resipiscentiam oporteat, nec ad resipiscentiam adduci possit nisi qui se coram Deo reum esse cognoverit; idcirco fuerunt etiam falsæ istæ opiniones, præsertim longo jam usu inveteratæ, detegendæ ac refellendæ, ut cognito morbo ad unicum hunc medicum homines accurrerent: quod omnibus quoque fidis Evangelii doctoribus est sedulò faciendum.

22 *Temerè*, εἰκῇ. Non est igitur omnis ira damnanda, utpote quæ zeli nomine commendetur, & quam etiam non immeritò Peripatetici fortitudinis cotem vocant: sed ea demum vituperanda est, quæ vel injusta est vel immoderata, Ephes. 4. 26. ¶ *Damnas erit*, ἔνοχος ἔσται. Vulgata, *Reus erit*. Erasmus, *Obnoxius erit*. neuter, meo judicio, satìs expresse. Nam *reus* etiam esse potest qui sit innocens: & *obnoxius* interdum de insontibus quoque dicitur, ut cùm bonos dicimus esse *multis periculis & injuriis obnoxios*: hîc verò ἐνέχεσθαι sive ἔνοχον εἶναι significat αἱρεῖσθαι καὶ ἁλίσκεσθαι, & ei convenit qui apud judicem non ut audiendus, sed ut damnandus, sistitur. Nam, ut ait Job 19. 29. *Ira est scelus gladii*, id est capitale crimen apud Dei Tribunal. ¶ *Judicii*, κρίσει. id est, pœnis quæ à judicibus infliguntur. Christum autem certum est non de civilibus judiciis & pœnis à magistratu infligendis, sed de ipsius Dei tribunali agere: apud quem pœnâ homicidii ob violatum hoc præceptum teneantur, non modò qui vitam alteri eripuerint, sed etiam qui proximo nocendi affectum habuerint, aut convitiis sive levibus sive gravioribus eum affecerint: quamvìs neque paria hæc sint peccata, neque paribus pœnis vindicanda. Etsi enim quodvis peccatum suâpte naturâ

turâ mortem æternam mereatur, nè ipso quidem merè originali excepto, (Rom. 5. 14. & 6. 23.) tamen æternarum etiam pœnarum aliquam futuram imparitatem, liquet ex ipsius Christi verbis infrà 10. 15. & ista quoque imparitas proculdubio in pœnis quoque servatur quas Deus peccantibus in hac vita infligit. Sed Christus totam hanc orationem ad civilium judiciorum formam Judæis usitatam accommodavit: apud quos (ut ex Thalmud multi annotarunt) triumviri de pecuniariis & minimis caussis cognoscebant, ac proinde levibus mulctis convictos reos castigabant: συνέδριον autem eorum, quos etiam *Sanhedrin* vocabant, & in quo XXIII judices considebant, de gravioribus caussis decernebat, ac proinde graviores pœnas infligebat: summum autem consilium judicum LXXI, de gravissimis rebus, veluti de certa aliqua tribu, de summo sacerdote, de pseudopropheta, de pace vel bello, statuebat: ad quem morem Christus respexit. ¶ *Raca*, ῥακά. Vulgatæ Latinæ editionis codices legunt ῥαχά, sed perperam, ut apparet ex Syro interprete, qui רקא *reka* scribit per Coph, & ex Thalmudicis libris, ubi doctissimus Emmanuel Tremellius noster testatur sæpe sic legi, quâ voce significetur *homo imprudens*, & quasi *cerebro vacuus*, à nomine Hebræo רק *rik*, quod *vacuum* & *inanem* declarat. Nos Gallico idiomate *Follem* eâdem ratione vocamus, Latini *fatuum*, fortassis à voce Hebræa פתי *pethi*. Sed haud scio an sit levius convitium, ac non potiùs hoc ipsum quod mox voce μωρὸς significatur, pro qua Syrus interpres habet ללא *lele*, à vocabulo Hebræo אליל *Elil*, quod *rem nihili* declarat, neque Græcæ voci respondet. Græci profectò non temere hanc vocem retinuerunt, de qua sic Basilius, aut quisquis est autor τῶν ἀσκητικῶν κατ' ἐπιτομὴν, ὅρῳ να', Ῥακά ἐστιν ἐπιχώριον ῥῆμα, ἠπιωτέρας ὕβρεως, πρὸς τοὺς οἰκειοτέρους λαμβανόμενον. id est, *Raca est dictio illis locis usitata, mitioris probri, quam adversùm domesticos & familiares usurpant.* Chrysostomus in hunc locum addit Syros hoc nomine uti pro TU, non, ut opinor, quòd existimarit ità significari hoc pronomen, sed quòd per contemtum soleant domini servos, ut alii alios quos aspernantur, appellare, quod est Gallis *Tutoyer:* [quæ sanè prima est iræ in sermone demonstratio, cùm inferiores aut pares amicos sive ignotos isto pronomine *Toy* non sine contemtu appellamus] Alii (quod Jo. Drusio diligenti rerum in his libris multarum observatori acceptum fero) putant deductum videri posse à themate Syro רוח *Rach* quod *spuere* declarat, quod etymon secutus Theophylactus καταπτυστὸν interpretatur, i. *conspuendum* & *abominandum*: quod certè convitii genus gravius eo fuerit, de quo tamen ut graviore loquitur Christus. Itaq; mihi ista conferenti maximè videtur probanda eorum sententia qui putant hìc constitui tres ejus adversùs proximum indignationis gradus; quæ hoc interdicti homicidii præcepto comprehenduntur, quamvis impari peccato. Unum eorum qui levitate aut aliquo inconsiderato affectu abrepti proximo malè volunt, etiam si totum hunc infensum animum intus premant, ut qui non usquè adeò efferbuerit. Alterum eorum quibus indignatio non quidem apertum & atrox convitium, sed tamen voculam aliquam contemtus insignis indicem & quidem cum gestu quopiam suggerat, ut si Gallico sermone dicas *fy*, & simul despuas, cujusmodi hæc vox RACA fuerit: cujusmodi quiddam videtur notari Num. 12. 14. & expressè Deut. 25. 9. quod non sic accipiendum est, acsi illius de quo ibi agitur facies conspueretur, sed quòd ipso cernente & in ipsius oculis spueretur. Tertium denique eorum qui apertis convitiis proximos lædunt. quorum speciem unam proculdubio usitatissimam commemorat Christus, ut si Gallicè dicas *sot, fol, badin*. Est igitur hæc vox Syra: quo maximè idiomate, licèt non puro, Judæos post captivitatem usos fuisse constat: imò & captivitatis ipsius tempore, ut sic à Chaldæis Babyloniis dignosci vulgò possent, sicut ex Xenophontis insigni loco apparet, ubi Babylonis à Cyro captæ historiam describit. Itaq; assentior iis qui *Raca* volunt inconditam esse voculam hominis indignantis: ità ut tres gradus hìc constituantur eorum qui contra hominum opinionem pro homicidis apud Deum censentur: Unus, eorum qui intus duntaxat adversùs proximum commoventur. quam scitè admodum Tertullianus De patientia, *Iram restricti animi* vocat: alter, eorum qui eousq; effervescunt ut iracundum aliquid evomant: tertius deniq;, eorum qui in apertum aliquod convitium erumpunt. Castellio *balatronem* eam interpretatus; quàm rectè, ipse videris. ¶ *Consessu*, συνεδρίῳ. Vulgata & Erasmus, *Concilio*. Et certè fateor *Concilii* vocabulum id valere, sed illud propiùs abest à Græco. ¶ *Gehennæ*, εἰς τὴν γέενναν. Vocabulum hoc Hebræum est ex duobus compositum, & vallem Hinnon declarat, quæ etiam תופת *Tophet* dicitur: in qua olim Israelitæ superstitionibus vicinarum gentium addicti, filios suos diis adolebant, inauditâ quâdam immanitate. Indè factum ut acciperetur pro loco cruciandis in æternum reprobis destinato, atque adeò pro ipso supplicio & cruciatu quo afficiuntur cùm Satana & angelis ipsius: sicut Erasmus & alii multi annotarunt. Vide Jer. 7. 31. ¶ *Ignis*, πυρός. i. ardentem: ex Hebræorum idiotismo, qui simili ratione *Carnem peccati* pro *carne peccatrice* dicunt, & *Hominem avaritiæ* pro *homine avaro*. Si tamen *gehennam* pro ipso cruciatu accipias, nulla erit enallage. Sed hoc quoque accommodavit Christus ad jus civile Israelitarum, apud quos (sicut ex libro Sanhedrin Babylonico constat) summum concilium quadruplici suppliciorum genere utebatur, antequam Herodes & post Herodem Romani totum hunc ordinem perturbassent; nempe strangulatione, gladio, lapidatione, & combustione: inter quas non dubium est quin hæc gravissima fuerit. Indè factum ut æternas illas pœnas cum ignis supplicio passim sacri scriptores comparent. Quàm autem verum sit nescio, quod Kimhi notat in Psal. 27. in hac valle olim fuisse perpetuum ignem comburendis cadaveribus & corporibus pollutis, quæ illò conjiciebantur; quò tamen Christum allusisse nonnulli volunt.

23 Ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ,
24 Ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε· πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου.
25 Ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ, μή ποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ εἰς φυλακὴν βληθήσῃ.

Igitur si munus tuum obtuleris ad altare, & illic memineris fratrem tuum habere aliquid contra te,
Relinque illic munus tuum ante altare, & abi: primùm reconciliator fratri tuo, & tunc veni & offer munus tuum.
* Compone cum adversario tuo citò, dum es in via cum eo: nequando te tradat adversarius judici, & judex te tradat ministro, & in custodia conjiciaris.

Si ergò offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adversùm te,
Relinque ibi munus tuum ante altare, & vade: priùs reconciliare fratri tuo, & tunc veniens offeres munus tuum.
Esto consentiens adversario tuo citò, dum es in via cum eo: nè fortè tradat te adversarius judici, & judex tradat te ministro, & in carcerem mittaris.

Docebant avari Pharisæi placari Deum oblationibus in Lege præceptis quas ipsi vorabant. Negat contrà Christus Deo gratam esse cujusquam oblationem qui fratri offenso non satisfecerit, quæ etiam affirmat nunquam præfractis istis fratrum contemtoribus patefaciendum esse velut exitum ex ira & maledictione Dei, priusquam fratri penitus satisfecerint.

* Luc. 12. 58

23 *Munus*, τὸ δῶρον. Sic rectè vertit Vulgata Græcam hanc vocem, potiùs quàm *donum*, licèt à Græco δῶρον appellatum. *Munus* enim propriè dicitur ea doni species quod officii gratiâ datur, ac proinde eâ ratione debetur, cujusmodi sunt quæ homines Deo, testandæ suæ pietatis causâ, animo grato offerunt, & amici in amicos conferunt, nullâ aliâ quàm mutuæ benevolentiæ causâ astricti. *Dona* verò sunt peculiariter appellanda, quæ prorsus ex mera benignitate cuipiam donantur, & recipientem eo beneficio sibi obstringunt. Itaq; dona quidem confert Deus hominibus, homines autem Deo non item, nisi *doni* vocabulo generalissimè accepto, cùm homines quæcunque habent, imò etiam seipsos totos Deo debeant; nec de ipso Deo bene mereri ullo modo dici sine impietate queant, Psal. 16. 2. & Luc. 17. 10. Erant tamen, fateor, oblationes quædam sub Lege ab Hebræis נדבות *nedivoth*, appellatæ, quasi *spontaneitates*, id est, ultroneo affectu præstitæ; minimè id quidem quasi non debitæ (quid non enim Deo debemus?) sed ab iis oblationibus distinctæ ad quas quispiam ex certo præscripto Legis tenebatur: quas proinde falsò ac etiam impiè machæologi *opera supererogationis* ausi sunt appellare. Ad hanc autem oblationum speciem, ut quæ Deo præ cæteris placere per se videri possent, mihi videtur Christus respexisse, eas quoque negans esse Deo acceptas, si ab eo proficiscantur qui offenso fratri non priùs satisfecerit, nedū ut ordinaria illa per se vel (ut hodie nonnulli loquuntur) ex opere operato placerent. ¶ *Obtuleris*, προσφέρῃς. Id est, si ad altare veneris munus oblaturus. Opponit charitatem Christianam quæ illatas etiam injurias obliviscitur, iracundiæ & malis indè nascentibus: simúlq; innuit plerunq; accidere ut difficiliores sese ad reconciliationem præbeant, quos potiùs petere veniam oportuit. Sed hæc est gravissima sententia, non recipi à Deo qui à proximis dissideant; & litigiosos ac juris sui nimiùm tenaces pessimè sibi consulere: quod sæpe etiam in forensibus controversiis experiuntur. unde lepidus ille scriptoris alioqui detestandi versiculus, *Viginti litigat annis Quisquam, qui vinci, Gargiliane, potest.* Sed metuendum imprimis Dei tribunal, apud quod implacabiles homines judicium absq; misericordia sensuri sunt. Est autem observandum, Christum accommodare totum hunc sermonem ad temporum suorum rationem. Itaq; inepti sunt, qui ex hoc loco habenda nunc esse Altaria & usurpandas ejusmodi oblationes colligunt: sed ii longè sunt ineptissimi, qui quod dictum est de mutua reconciliatione, ad purgatorium suum transferunt.

24 *Primùm*, πρῶτον. Hanc particulã alii conjungunt cum ὕπαγε, alii cum διαλλάγηθι. quod posterius videtur meliùs convenire.

25 *Compone cum*, ἴσθι εὐνοῶν. Erasmus, *Habeto benevolentiam.* Ad verbum, *Esto benevolus*. i. Redi in gratiam, & fac ut sis amicus. Nec enim monet tantùm ut animo bene velimus adversario, sed ut cum eo transigamus: quod fiet si cum ipso collocuti reconciliemur. Vulgata vertit, *Esto consentiens*. Et indicat Augustinus (sicut annotat Erasmus) nonnullos vertisse, *Esto concors.* Ex quibus conjicio Veterem interpretem legisse συνοῶν: facilis enim fuit lapsus εὐ in συ: atq; adeò hæc lectio fortassis est verior, cùm veteris interpretis autoritate nitatur, & sensum habeat (ni fallor) pleniorem. Unum tantùm obstat, quod συννοεῖν apud idoneos autores (ut semel atq; iterum initio Alcibiadis posterioris apud Platonem) significet *Secum & tacitè cogitare aliquid* [i. ἐννοεῖν] potiùs quàm ὁμονοεῖν, id

est

est *consentire.* [quamvis hanc quoq; significationem facilè admittere videatur particula σὺν, ex qua componitur.] ¶ *Adversario,* τῷ ἀντιδίκῳ. Ad verbum, *Contralitigatori.* Neq; enim ἀντίδικος tam latè patet Græcis quàm Latinis *Adversarius,* nisi cùm est verbum forense: quia tunc idem valet atq; *pars adversa,* ut vulgus loquitur. ¶ *Dum,* ἕως ὅτε. Alibi verti *Quousq;,* quod huic loco non convenit. Hîc enim idem valet quod *interim dum,* ut infrà 14. 22. in quo genere dicendi etiam usurpatur ἕως simplex, sine ulla adjectione, ut Mar.6.45. ¶ *Nequando,* μήποτε. Vulg. *Ne fortè:* quod rectè mutatum est ab Erasmo plurimis locis, ut annotavimus suprà, 4.6. ¶ *Tradat,* παραδῷ. i. causam apud judicem obtineat, qui te in carcerem adducendum apparitori tradat. ¶ *Ministro,* ὑπηρέτῃ. i. lictori, vel apparitori. ὑπηρέται tamen in genere dicuntur qui subserviunt, quasi *subremiges,* metaphorâ à re navali sumtâ. Hebræi שוטרים *schoterim* vocant, à Græcis διάκονοι vocantur, ut infrà 20. 26. Itaq, utrunq; Græcum uno Latino exprimere solemus, nisi cùm de Diaconis Ecclesiasticis fit mentio. hos enim maluimus ex consuetudine *Diaconos* Græco nomine vocare. Tertullianus totum hunc locum falsâ interpretatione depravans in libro De anima, interpretatur *Angelum exsecutionis.* ¶ *Custodiam,* φυλακήν. Græci honesto vocabulo sic carcerem vocant: quem etiam ob eam causam οἴκημα dicebant Athenienses, id est, *domicilium,* autore Plutarcho in Solone. Sed & Latinis *custodia* vocatur carcer. Cicero ad Quintum fratrem libro 1. *Hominem comprehendere & in custodiam tradere.* ¶ *Conjiciaris,* βληθήσῃ. Ad verbum, *Jaciaris.* Vulg. *Mittaris:* quod paulò lenius videtur. In secundo manuscripto exemplari legitur βληθῇς, rectiús.

26 Ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.	Amen dico tibi, nequaquam exibis illinc usquedum reddideris ultimum quadrantem.	*Amen dico tibi, non exies inde donec reddas novissimum quadrantem.*
27 Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ μοιχεύσεις.	Audistis dictum fuisse à veteribus, † Non mœchaberis.	*Audistis quia dictum est antiquis, Non mœchaberis.*
28 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.	Ego verò dico vobis, Quicunque aspicit mulierem ut eam concupiscat, jam adulteravit eam in corde suo.	*Ego autem dico vobis, quia omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo.*
29 Εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.	‖ Quòd si oculus tuus dexter facit ut tu offendas, erue eum, & abjice abs te. expedit enim tibi ut pereat unum ex membris tuis, ac non totum corpus tuum conjiciatur in gehennam.	*Quòd si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, & projice abs te. expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum mittatur in gehennam ignis.*
30 Καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὴν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.	Et, si dextera tua manus facit ut tu offendas, exscinde eam, & abjice abs te. expedit enim tibi ut pereat unum ex membris tuis, ac non totum corpus tuum conjiciatur in gehennam.	*Et, si dextera manus tua scandalizat te, abscinde eam, & projice abs te. expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum eat in gehennam.*
31 Ἐῤῥέθη δὲ, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δότω αὐτῇ ἀποστάσιον.	Dictum est autem, * Quisquis dimiserit uxorem suam, det ei libellum abscessionis.	*Dictum est autem, Quicunque dimiserit uxorem suam, det ei libellum repudii.*
32 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται.	Ego verò dico vobis, Quisquis dimiserit uxorem suam, extra rationem scortationis, facit ut ea mœchetur: & quisquis dimissam duxerit, mœchatur.	*Ego autem dico vobis, quia omnis qui dimiserit uxorem suam, exceptâ fornicationis causâ, facit eam mœchari: & qui dimissam duxerit, adulterat.*
33 Πάλιν ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου.	Rursum audistis dictum fuisse à veteribus, † Non pejerabis, sed reddes Domino quæ tu juraveris.	*Iterum audistis quia dictum est antiquis, Non perjurabis, reddes autem Domino juramenta tua.*

Scortator censetur coram Deo quisquis mulierem concupiscit: ac proinde oculi continendi sunt & membra omnia, omnésq; adeò occasiones quibus ad malè agendum commoveri possumus, vel maximis cum damnis sunt vitandæ.

† *Exod.*20.14.
‖ *Inf.*18.9. *Mar.*9.47.
* *Inf.* 19.7. *Deut.*24.1. *Mar.*10.4. *Luc.*16.18. 1.*Cor.*7.10.
† *Exod.*20.7. *Lev.*19.12. *Deut.*5.11.

26 *Reddideris,* ἀποδῷς. Erasmus, *Persolveris.* id est ἀποτίσῃς. nam hoc declarat verbum ἀποδιδόναι hoc in loco, ut mox quoque versu 33. ¶ *Ultimum,* ἔσχατον. Vulgata, *Novissimum.* i. νεώτατον. Erasmus, *Extremum:* quo propriè τὸ ἄκρον declaratur. Græci ἔσχατον dicunt à σχεῖν, i. à *continendo* & *cohibendo,* id videlicet in quo necesse est ut consistamus: sicut Latinè illud dicitur *ultimum,* ultra quod pergere non liceat. ¶ *Quadrantem,* κοδράντην. Latina vox Græcè declinata, ut multæ aliæ passim apud Evangelistas: cujusmodi ista sunt, à nobis semel collecta, ἀσσάριον, δηνάριον, ἰοῦστος, κεντυρίων, κῆνσος, κολωνία, κουστωδία, λεγεὼν, λέντιον, λιβερτῖνος, λίτρα, μίλιον, μάκελλον, μεμβράνα, μόδιος, ξέστης, πραιτώριον, ῥέδα, σιμικίνθιον, σικάριος, σουδάριον, σπεκουλάτωρ, ταβέρνη, τίτλος, φόρον, φραγέλλιον, φραγελλοῦν, i. *Assarius, Denarius, Justus, Centurio, Census, Colonia, Custodia, Legio, Linteum, Libertinus, Litra, Miliare, Macellum, Membrana, Modius, Sextarius, Prætorium, Rheda, Semicinctium, Sicarius, Sudarium, Speculator, Taberna, Titulus, Forum, Flagellum, Flagellare.* Sed ut ad rem redeam, *Ad ultimum quadrantem solvere,* proverbialiter dicitur is quicum summo jure agitur. Quod autem Castellio annotavit, id esse quod Latini dicunt, *Ad denarium solvere,* citato loco ex oratione Ciceronis pro Quintio, falsum est. illîc enim *ad denarium solvere* est *denario solvere:* sicut vulgò dicimus *payer en escus,* ou *en testons.* Sed alio loco, nempe postremâ ad Attic. lib. 5. *ad numum solvere* simili prorsus sensu scribitur: quod vulgò dicimus *payer jusques au dernier denier.* Cæterùm series ipsa & scopus sermonis satis ostendit, extra viam vagari quicunque quod hîc dicitur de mutua hominum inter se reconciliatione, trahunt ad nostram cum Deo reconciliationem per conversionem & remissionem peccatorum: quod tamen in Patrum scriptis sæpe inculcatur, & excusari applicatione quapiam potest. Sed quis illos ferat qui ad purgatorii satisfactiones istud referunt? quasi verò si exsolvi possent peccata nostra à nobis illis pœnis, Christi perpessionibus fuerit nobis opus: vel Christus sit nobis datus duntaxat pro solutionis à nobis præstandæ supplemento. Deinde, si valet hæc allegoriæ applicatio, quis hîc sustinuerit Adversarii personam præter Deum, cum quo redire nos in gratiam oporteat, dum in via, i. in hac vita sumus? Atqui carceris & integræ solutionis mulcta iis demum denunciatur, qui in gratiam non redierint: istis verò num ignem purgatorii, ac non potiùs æternas inferorum pœnas ipsi purgatorii fautores destinant?

27 *A veteribus,* τοῖς ἀρχαίοις. Hæc neq; apud Syrum interpretem, neq; in meo venerandæ imprimis antiquitatis codice adjiciuntur hoc loco, in quo nimirum purum Dei præceptum recitatur. Apparet tamen ex iis quæ subjiciuntur, depravatam hujus quoq; præcepti sententiam à Scribis fuisse propriæ significationi verbi μοιχεύειν inhærentibus, ut hîc quoq; verba illa retineri possint. ¶ *Non mœchaberis,* οὐ μοιχεύσεις. Utitur Dominus apud Mosen verbo נאף, *naaph,* quod non nisi in nuptam competit. itaque sola adulteria & quidem reipsa patrata docebant Scribæ hoc præcepto inhiberi.

28 *Quisquis aspicit,* πᾶς ὁ βλέπων. Vulg. *Omnis qui videt.* Atqui plus est τὸ βλέπειν quàm ὁρᾷν. notat enim intentionem animi oculos ad rem aliquam cernendam adjicientis. Totum autem illud Græci verbo dicunt ἐγκισσᾷν & ἐποφθαλμιᾷν, de libidinoso eorum aspectu quorum pupillæ πόρναι sunt, non κόραι. ¶ *Mulierem,* γυναῖκα. Sic rectiùs Vetus interpres quàm Erasmus, qui *uxorem* interpretatur, cùm non sit adjectum τινὸς vel ἀδελφοῦ: & in genere significet Christus, omnem libidinosum aspectum concupiscentis mulierem, sive nuptam alteri sive innuptam, hoc præcepto prohiberi. ¶ *Adulteravit eam,* ἐμοίχευσεν αὐτήν. Sic utuntur hoc Latino verbo idonei scriptores, ut periphrasi non sit opus. Et sic quoque transitivè accipitur verbum Hebræum *Naaph* aliquoties: quod quamvis differat à זנה *zanah,* quod *Scortari* significat (ut liquet ex Oseæ 4. 14.) tamen hîc *Scortationem* quoq; comprehendit: acsi diceret Christus, legislatorem omnem impudicitiam verbo *Mœchari* (quo gravissimum scelus arguitur) notasse, adversùs eos qui scortationis flagitium elevabant. Seneca in declam. *Incesta est & sine stupro quæ stuprum cupit.*

29 *Facit ut offendas,* σκανδαλίζει σε. Vulg. *Scandalizat te.* Erasmus, *Tibi est obstaculo,* i. ἐμποδίζει. Idem paulò pòst, *Obstiterit tibi.* Cæterùm ea faciunt ut offendamus quæ impediunt quominus inoffenso cursu pergamus in Lege Domini. Peccata enim sunt veluti saxa ad quæ impingimus, vel etiam corruimus. unde illud, *Qui stat videat nè cadat,* 1.Cor.10.12. ¶ *Erue eum,* ἔξελε αὐτόν. Allegoricè & hyperbolicè hæc dicuntur, aptissimè tamen ad significandum quàm solicitè, si effugere volumus æternum illud exitium, vitandæ sint, etiam cum charissimarum rerum jactura, omnes occasiones quibus ad obscœnas cogitationes impelli mentes nostras senserimus. quamobrem etiam oculi dextri & manûs dextræ fit mentio, quòd dextræ partes sint chariores: cùm istis alioqui partibus etiam sinistris non minùs quàm dextris homines abutantur. ¶ *Ut,* ἵνα. Vide Mar.9.12. & Joan. 15. 8.

30 *Conjiciatur,* βληθῇ. Vulgata, *Eat,* ἀπέλθῃ. quod habet vetustissimum illud meum exemplar.

31 *Dictum est autem,* ἐῤῥέθη δὲ ὅτι. Redundat particula ὅτι, ut apparet ex verbo δότω. Neq; hîc additur illud *à veteribus.* Nam hîc non peccabant Scribæ aliquâ adjectione ad legis verba, sed in eo quòd falsâ interpretatione legem depravabant; quasi videlicet tradito libello divortii vel repudii putarent absolvi conscientiam coram Dei tribunali: quod negat Christus. Aliud enim esse aliquid ut justum præcipere, quàm quod mutare non possis, mitigare quantum possis. Obligatio enim ista ad dandum divortii libellum multos non penitus impudentes proculdubio retinebat quominus uxores amandarent, quòd ejusmodi libellis quibus cavebatur potiùs mulieri dimissæ quàm viro dimittenti, maritorum levitas aut improbitas arguebatur: sicut declaratur infrà, 19. 8. ex quo etiam loco apparet hâc quidem falsâ Scribarum explicatione deceptas fuisse aliquorum conscientias, & fuisse in Synagogis disputatum an libello divortii ob quascunq; causas dato, conscientiæ satis caveretur; de quo respondet apertè Christus hoc loco, & Paulus 1. Cor.7.10, 11. ¶ *Abscessionis,* ἀποστασίου, quasi *abscessionale* dicas. nam ἀφιστάναι activum significat *Seorsum ponere* sive *Amovere,* & opponitur τῷ συνιστάναι. ἀφίστασθαι verò neutropassivum significat *abscedere.* Non licebat autem uxori recedere à marito, sive libellum vel repudii vel divortii dare marito, ut apparet tum ex

legis

legis ipsius contextu, Deut. 24.1. tum imprimis ex Mal. 2.16. sed maritus ab uxore sese sejungebat. ut hic libellus videri possit non uxoris dimissæ, sed mariti ab uxore secedentis respectu ἀποστάσιον vocari, & quidem non sine mariti uxorem à se amandantis infamia: Deo videlicet ejusmodi maritorum factum non approbante; quamvis ob duritiem cordis istud à magistratu toleraretur.

32 *Extra rationem*, παρεκτὸς λόγου. Vulgata, *Exceptâ causâ*. Erasmus, *Nisi causâ*, i. εἰ μὴ ἕνεκα. *Extra* hic est in exceptione positum, sicut apud Terentium in Phormione, *Neq; cognatus, extra unam aniculam, quisquam ei aderat*. Quo etiam modo Græci suum ἔξω interdum usurpant. Verti autem λόγου *rationem*, non *causam*, i. αἰτίαν. ¶ *Scortationis*, πορνείας. Erasmus, *Stupri*. Vulgata, *Fornicationis*. Hîc autẽ poni constat πορνείαν pro *adulterio*, sicut *adulterii* & *stupri* nominibus Latini quoq; interdum promiscuè utuntur. Sed & πορνεύειν, i. *scortari*, dicitur de uxore quæ palàm omnibus prostat, uno & altero adultero non contentâ: quo modo usurpavit Dion extremo libro quinquagesimo octavo, de Messalinæ & Silii nuptiis loquens. Apparet autem ex hac adjecta exceptione, tunc temporis fuisse quoque negligenter apud Judæos observatam legem de adulterorum lapidatione: quæ si fuisset ità ut decuit usurpata, supervacanea hæc exceptio fuisset, quam quidem in altero membro hujus versiculi repetendam esse res ipsa demonstrat.

33 *Rursum*, πάλιν. In uno exemplari vetusto scriptum offendimus πάλαι. id est, *præterea*, vel *cæterùm*. ¶ *Pejerabis*, ἐπιορκήσεις. id est, violabis jusjurandum. Significat enim ἐπιορκεῖν aliquid facere supra jusjurandum, & illud transgredi. Latinis quoque (ut inquit Cicero Offic. tertio) *Pejerare, non est falsum jurare: sed, quod ex animi tui sententia juraris, id non facere, perjurium est*. Cujus rei lectorem admonere placuit, quia quæ sequuntur, alioqui non videntur cohærere. Hinc autem apparet Scribas dupliciter hoc præceptum falsasse. Primùm quidem quòd Exod. 20.7. & Deut. 5.11. acceperint לשוא *lischave*, & Levit. 19. לשקר *laschaker*, pro uno & eodem: cùm illo vocabulo temerarium jusjurandum, isto verò perjurium prohibeatur. Deinde superstitiosâ quâdam vel potiùs cum Dei ludibrio conjunctâ simulatione obliquas & indirectas formulas pro nihilo habebant. Ad hoc autem posterius respondet priore loco Christus, ostendens, Deum istiusmodi strophis decipi non posse, quibus homines non modò non excusentur, cùm Dei nomen in totidem literis & syllabis non sit positum, sed etiam impietatis arguantur, cùm quoties jurandum est, per ipsius Dei nomen, non per res creatas illas, sit jurandum: ut qui sit unicus καρδιογνώστης, & in jurejurando non simpliciter ut testis, sed etiam ut conscientiæ judex, nuncupetur. ¶ *Reddes*, ἀποδώσεις. Erasmus, *Persolves*. i. e. ἀποτίσεις, ut suprà, vers. 26. ¶ *Quæ tu juraveris*, τοὺς ὅρκους σου. Cicero de Legib. *Cautè vota reddunto: utpote quæ interposito Dei nomine concipiantur*. quanquam latiùs patet τῶν ὅρκων nomen. Quòd si præstandum est ipsius Dei respectu imprimis quicquid juratũ est, quo pudore audent nonnulli sequentia Christi verba citare, quasi jurare nullo modo liceat?

34 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ὀμόσαι ὅλως, μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ·
35 Μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ· μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως.
36 Μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι.
37 Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, ναὶ, ναί· οὒ, οὔ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν.
38 Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη, Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.
39 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιὰν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην.

Ego verò dico vobis, Nè jurate omnino: neque per cœlum, quia thronus Dei est:
Neque per terram, quia scabellum est pedum ejus: neque per Hierosolyma, quia urbs est magni regis.
Neque per caput tuum jures, quia non potes unum capillum album aut nigrum facere.
‖ Esto autem sermo vester, etiã etiã, non non: quod autem supra hæc redundat, ab illo improbo emanat.
Audistis dictum fuisse, * Oculum pro oculo, & dentem pro dente.
Ego verò dico vobis, † nè obsistite improbo: sed qui te cædet in dexteram tuam maxillam, obverte ei & alteram.

Ego autem dico vobis, non jurare omnino: neque per cœlum, quia thronus Dei est:
Neque per terram, quia scabellum est pedum ejus: neque per Jerosolymam, quia civitas est magni regis.
Neque per caput tuum juraveris, quia non potes unum capillum album facere aut nigrum.
Sit autem sermo vester, est est, non non: quod autem his abundantius est, à malo est.
Audistis quia dictum est, Oculum pro oculo, & dentem pro dente.
Ego autem dico vobis, non resistere malo: sed siquis te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram.

Tertii præcepti explicatio adversùs perversam Scribarum sententiam qui obliquas sive indirectas jurandi formas excusabant.
‖ *Jac.* 5.12.
* *Exod.* 21.24. *Levit.* 24.20. *Deut.* 19.21.
Secundæ tabulæ summam contra quam docebant Scribæ, sic ostendit accipiendam ut malum malo retaliare nullo modo liceat, imò potiùs repetitæ injuriæ sint perferendæ, & ipsis capitalibus hostibus sit benefaciendum.
† *Luc.* 6.29. *Rom.* 12.17. 1. *Cor.* 6.7.

34 *Nè jurate*, μὴ ὀμόσαι. Vulgata, *Non jurare*. τὸ ὀμόσαι positum est pro ὀμόσατε, imperandi modo: nisi illud λέγω ὑμῖν interpreteris, *jubeo vos*; sicut etiam paulò pòst v. 39. Cæterùm etsi neq; mei est propositi commentaria scribere, neque libens quenquam reprehendo, in hoc præsertim scribendi genere, in quo non dubito quin ipse in varias reprehensiones incurram; tamen monendum esse putavi lectorem, ut quædam ab Erasmo scripta in hunc locum de jurejurando, & superiorem de litigando, cum summo judicio legat. Nam etsi malo omnia in meliorem partem accipere, quoad ejus fieri potest, & ejus laboribus tam faveo quàm qui maximè, tamen dissimulare non possum pleraque sic ab eo explicari in his capitibus, ut videri possit vel ab opinione Anabaptistarum, vel à fanaticorum illorum distinctione qui hæc omnia ad solos quosdam perfectos pertinere credunt, non prorsus dissentire. ¶ *Omnino*, ὅλως. id est, per ullam rem creatam: ut apparet ex proximè sequentibus quas Christus damnat formulis: ex quibus liquet indirectas jurandi species, non ipsum jusjurandum legitimè conceptum reprehendi; ac proinde universalem particulam à nonnullis temere hoc loco urgeri. ¶ *Per cœlum*, ἐν τῷ οὐρανῷ. Ad verbum, *In cœlo*: quæ phrasis sæpè repetitur infrà, cap. 23.16. Est autem nata ex Hebræorum idiomate, apud quos ב *beth* litera sæpe ponitur pro jurantis adverbio, ut Gen. 22.16. & Jos. 2.12. Cæterùm fuit hæc jurisjurandi formula etiam profanis gentibus familiaris, ut liquet ex illo Virgilii loco, *Per sidera juro*. ¶ *Thronus*, θρόνος, sive solium, ac sedes regia.

35 *Scabellum*, ὑποπόδιον. Erasmus, *subsellium*; fortassis non satìs rectè. ὑποπόδιον enim Græcis dicitur non illud quo sedemus, (sive sedes sit sive subsellium) sed quod sedentis pedibus est subjectum: & à Latinis *Scamnum* à *scandendo*, itémque *scabellum* formâ diminutionis dicitur, quo scilicet in sedem altiorem ascenditur. Ovid. *Et cava sub tenerum scamna dedisse pedem*. Græci elegantiores βάθρον appellant. Cyprianus lib. 2. adversùs Judæos, *suppedaneum* interpretatur.

36 *Per caput*, ἐν τῇ κεφαλῇ. Sic Iulus apud Virgilium, *Per caput hoc juro*. ¶ *Album aut nigrum*, λευκὴν ἢ μέλαιναν. Octavum exemplar tollit particulam ἢ: ut sit hic sensus, Non posse homines capillum qui sit albus, nigrum reddere: itaque non videri capitis sui dominos.

37 *Esto autem*, ἔστω δὲ. Vel, *Sit autem*. Erasmus, *Erit autem*, ἔσται δὲ. ¶ *Etiam etiam*, ναὶ ναί. Vulg. & Erasmus, *Est est*. Idem tamen infrà 21.16. ναὶ interpretatur *quidni?* i. πῶς γὰρ οὔ; & vertit ut ego hîc feci, 2. Cor. 1.17. Quòd autem existimat conduplicationem hanc ad eundem pertinere, sed priorem particulam esse interrogantis, posteriorem respondentis, nullius (quod sciam) exemplaris autoritate confirmatur. ità enim scribendum fuisset, ναί; ναί. οὔ; οὔ. [quod nusquam legi.] Idem rursus aliam affert interpretationem, quasi nimirum jubeat Dominus ut si sermo noster affirmat, verè affirmet; si negat, verè neget. Sed ea quæ statim subjiciuntur, indicant hîc agi de affirmandi & negandi formula, non autem de ipsius affirmationis & negationis veritate. Quomodo enim hæc cohæreant non video, *Verè affirmetis quæ affirmatis; & verè negetis quæ negatis. quod autem supra hæc redundat, à malo proficiscitur*. Non desunt igitur qui putent geminatam utranque particulam emphaseos causâ, quasi Dominus, propterea quòd ferè juramus ut nobis credatur, jubeat ut geminâ potiùs affirmatione & negatione utamur quàm Dei nomen temerè usurpemus. Hanc enim consuetudinem in asseveratione fuisse apud Hebræos usurpatam, apparet ex 2. Reg. 10.15. ubi legimus יש ויש *Jesch vajesch* pro eo quod hîc dicitur ναί. Sed tamen quia in omnibus codicibus interponitur distinctio, sunt qui existiment in his verbis, ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, *Esto autem sermo vester*, prolepsin esse, quâ dividitur λόγος in duas species, affirmantem videlicet & negantem, id est, in ναὶ & οὔ. Sic enim usurpari has particulas liquet ex 2. Cor. 1.17. ubi sermonem suum testatur Apostolus non fuisse ναὶ & οὔ, id est varium & inconstantem, ut rem eandem modò affirmaret modò negaret: sicut parasitus ille apud Terentium loquitur, *Negat quis? nego; ait? aio*. Quare hæc Christi verba perinde possunt accipi, acsi ità scriptum esset, ἔστω δὲ ὑμῶν ὁ λόγος, ὁ μὲν ναὶ, (id est καταφατικὸς) ναί· ὁ δὲ οὔ, (id est ἀποφατικὸς) οὔ. Hoc est, *Vester sermo sit, affirmans quidem, Etiam: negans verò, Non. Nam simplici & nudæ affirmationi aut negationi quod ità adjicitur ut redundet, à malo proficiscitur*. Idque prorsus respondet totidem ferè Jacobi verbis 5.12. ubi sic scribit, ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναί· καὶ τὸ οὔ, οὔ. quæ verba simili ratione interpretor de non jurando, non autem de affirmationis aut negationis veritate: cùm totum illum locum Jacobus ex hoc Christi sermone sit mutuatus. Sed & Basilius in Psal. 14. ità ut nos, interpretatur hunc locum de nuda vel affirmatione vel negatione. ¶ *Quod autem supra hæc redundat*, τὸ δὲ περισσὸν τούτων. Vulg. *Quod autem his abundantius est*. Erasmus, *Quod ultra hæc adjungitur*. Ego sic coactus sum interpretari, ut quæ sit hoc loco vis τοῦ περισσοῦ exprimerem: quo nimirum vocabulo non hîc significatur simplex adjectio jurisjurandi, sed superflua redundantia. Quod videntur illi non considerasse qui ex his Christi verbis censent penitus interdictum esse jusjurandum: cùm tamen id unum jurisjurandi genus reprehendat Christus, quod cùm alioquin fiat per nomen Dei, tamen redundat; id est, quod simplici affirmationi vel negationi additur, cùm minimè sit necessarium. Nam & ipse Dominus, & Prophetæ, & Apostoli, quoties necesse est, jurant: atque adeò in Dei cultu numeratur quoq; jusjurandum. ¶ *Ab illo improbo*, ἐκ τοῦ πονηροῦ. ἐκ pro ἀπό. id est [à conscientia mala, sive] à diabolo. Significat autem πονηρὸς à πόνος, ut à μόχθος μοχθηρὸς, aliquid ampliùs quàm κακὸς, nempe eum qui sit in omni

scelere exercitatus & ad injuriam cuivis inferendam totus comparatus: cui opponitur ὁ χρηστός, qui est usui omnibus. ideóque per antonomasian sic vocatur Satan: Quamvis hæc differentia non semper observetur.

38 *Audistis*, ἠκούσατε. Nè hic quidem fit veterum mentio, quos tamen ex verbis Domini apparet legem talionis ad judicia pertinentem perperam ad privatam vindictam retulisse. ¶ *Oculum*, ὀφθαλμὸν. sub. *erue*. Hæc est lex talionis, de qua vide apud [Aristotelem &] A. Gellium Phavorini disputationem: quem tamen certum est sophisticè legem illam exagitasse, ut & alteram de debitorum sectione, qui solvendo non essent. Sed cùm hæc sint ipsa Divinæ legis verba, sine ulla adjectione, num aut Mosen reprehendit Christus, aut Mosaicæ legis onus auxit? Neutrum certè verum est, sed receptam in Synagogis hujus legis falsationem reprehendit: quâ id quod de pœna talionis à judice, legitimâ cognitione præeunte, infligenda cavebatur, isti ad privatam vindictam referebant.

39 *Nè obsistite*, μὴ ἀντιστῆναι. Hic servanda est propria vis hujus verbi. Nec enim ἀντιστῆναι dicuntur quicunque se adversùs injuriam vel illatam vel inferendam tuentur; cùm & jure agere apud magistratum possimus, & honestis rationibus injuriam arcere: sed de eo dicitur qui vim vi opponat, ut par pari referat; cùm apertæ vi potiùs cedere nos oporteat, & patientiâ obniti. Sic ubi agitur de iis qui sanæ doctrinæ obsistunt, Paulus τοὺς ἀνθεστηκότας 2. Tim. 3.8. discernit ab iis quos ἀντιδιατιθεμένους appellat, 2. Tim. 2.25. ¶ *Improbo*, τῷ πονηρῷ. sive scelerato, à quo videlicet per manifestum scelus læsus fueris. Heb. רשע, ut Exod. 2.13. Vulg. *Malo*; non malè, sed ambiguè, nè quis id accipiat neutro genere pro *injuria*, quam non liceat injuriâ pensare, ut accepisse videtur Chrysostomus. quod verè quidem dicitur: sed præstat πονηρὸν de persona potiùs quàm de re accipere, ut si Gallicè dicas *meschant*, cum articulo indefinitè posito. Nisi malimus neutro genere τῷ πονηρῷ intelligere pro τῇ πονηρίᾳ. i. *malitiæ*, sive *improbitati*. de qua vide Rom. 1.29. ¶ *Qui*, ὅστις. Vulg. *Siquis*. i. εἴ τις. quod molliùs cohæret cum iis quæ subjiciuntur. ¶ *Te cædet*, σε ῥαπίσει. Vulg. *Te percusserit*. i. σε πατάξει. Erasmus, *Impegerit alapam*. & dubium non est quin de alapa quoque istud dicatur, qui fuit etiam manumissionis cujusdam modus. Videtur tamen Græcum vocabulum fideliùs hoc quidem loco expressisse Vetus interpres. Nam ῥαπίζειν is demum dicitur Græcis qui contumeliæ causâ, virgâ, aut fuste, aut etiam crepidâ, alium cædit, (nam ῥαπὶς & *virgam* & *crepidam* significat) sicut Omphale sandalio caput Herculis verberabat. Plutarchus in Themistocle, Τοὺς ἐν τοῖς ἀγῶσι προεξανισταμένους ῥαπίζουσι. i. *Eos qui in certaminibus intempestivè surgunt, cædunt*. Et paulò pòst, id explicans, Ἐπαραμένου, inquit, αὐτοῦ βακτηρίαν ὡς πατάξοντος, hoc est, *Cùm baculum extulisset, velati percussurus*. vide infrà 26.67. & Marci 14.65. Quòd autem dextræ fit potiùs mentio quàm sinistræ, cùm in sinistram potiùs feratur impetus ferientis, id quoque non puto esse negligendum. Duplex enim est injuria, cùm ad illam accedit contemtus. Quos autem contemnimus, eos ferè solemus aversò ictu cædere, nimirum in sinistrum latus, jubentes à nobis facessere, quasi etiam indignos quos verberemus. Sed hoc tamen fortassis nimium est argutum. ¶ *Obverte*, στρέψον. Ad verbum, *Verte*. Vulgata, *Præbe*, id est, πάρεχε. In uno codice scriptum erat τρέψον, eodem sensu. ¶ *Alteram*, τὴν ἄλλην. Apud Græcos differentia illa inter ἄλλος & ἕτερος non observatur tam diligenter quàm inter *Alius* & *Alter* apud Latinos: neque Hebræi hæc distinguunt, cùm pro utroque unicam vocem אשר *Ascher* usurpent. Huc spectat locus insignis Isidori Pelusiotæ ex epist. 126. libro 3. quem propterea placuit exscribere; *Nostrum*, inquit, *certamen est Olympico prorsus adversum. Illic enim qui cædit & superat, palmam obtinet: hic autem qui cæditur & perfert, præconis voce celebratur: Illic qui vicissim ferit, hic qui alteri maxillam præbet, in Angelorum theatro prædicatur. Non enim ultione sed patientiâ victoria ponderatur. Nova enim hæc coronarum lex est, quoniam nova quoque certaminum ratio*. Hæc ille, eadem penè repetens epist. 169. lib. 2. quæ cuinam hodie persuaserimus?

	40 Καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον.	Et ei qui velit tecum contendere, ac tunicam tuam capere, dimitte illi etiam pallium:	*Et ei qui vult tecum in judicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium:*
	41 Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο.	Et quisquis te angariabit ad milliare unum, abi cum eo duo.	*Et quicunque te angariaverit mille passus, vade cum illo & alia duo.*
‖ Deut. 15.8.	42 Τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς.	‖ Petenti abs te dato: & volentem mutuari abs te, nè aversator.	*Qui autem petit à te, da ei: & volenti mutuare à te, nè avertaris.*
* Lev. 19.18.	43 Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου.	Audistis dictum fuisse, * Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.	*Audistis quia dictum est, Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.*
† Luc. 6.27. ‖ Luc. 23.34. Act. 7.60. 1. Cor. 4.13.	44 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς.	Ego verò dico vobis, † Diligite inimicos vestros, benedicite iis qui exsecrantur vos, benefacite iis qui oderunt vos, ‖ & orate pro iis qui vobis sunt infensi, & persequuntur vos:	*Ego autem dico vobis, Diligite inimicos vestros, benefacite iis qui oderunt vos, & orate pro persequentibus & calumniantibus vos:*

40 *Ei qui velit tecum contendere*, τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι. Vulgat. *Ei qui vult tecum in judicio contendere*. Erasmus, *Ei qui te velit in jus trahere*. Atqui in hac significatione utendum esset verbo κρίνειν cum quarto casu, τῷ θέλοντί σε κρίνειν. & quoniam sicut τὸ κρίνειν de eo qui in jus vocat, ità κρίνεσθαι dicitur de eo qui in jus vocatur, vertendus fuisset hic locus ità ut σοὶ acciperetur pro ὑπὸ σοῦ, ei qui velit à te in jus trahi, id est, qui occasionem tibi præbet ipsum in jus vocandi erepto tibi pallio, &c. quæ interpretatio præterquam quòd violenta est, duabus certis (ni fallor) rationibus evertitur. Nam fuisset τὸ λαβεῖν præponendum τῷ θέλοντι. Nec enim ejusmodi quispiam vellet in jus vocari ut eriperet pallium, sed pallium potiùs eriperet ut occasionem secum litigandi præberet. Deinde agit Christus de tolerandis injuriis quæ vi contra omnem juris speciem inferuntur, & potiùs quàm injuriam etiam gravissimam (qualis est prædonum, & eorum qui publicâ autoritate abutuntur) privatâ vindictâ retaliemus, paratos esse nos oportere docet ad alteram quoque graviorem perferendam. Nihil igitur ista pertinent ad judicia & magistratus, coram quibus, modò publicæ offensionis, & charitatis summam rationem habeamus, nihil prohibet quò minùs justam causam tueamur. Itaque τὸ κριθῆναι omnino mihi persuadeo respondere verbo Hebræo דין *Dun*, quod etsi de forensibus controversiis propriè dicitur, ut Græcis τὸ κρίνειν & κρίνεσθαι: tamen etiam *rixari* & *contendere* declarat (quod Gallico idiomate dicimus *quereller*) veluti Jer. 15.10. & Prov. 21.25. & 26.21. & 27.15. Idem erit igitur τὸ σοὶ κριθῆναι, atque μάχεσθαι καὶ ἐρίζειν σοι. quæ usitatissima est horum verborum constructio apud Græcos: ut dixit poeta, *Cui nec certaverit ulla*. id est, *Quicum*. Et sic etiam *litis* & *litigandi* vocabulis utuntur promiscuè Latini. ¶ *Tunicam*, χιτῶνά σου. Lucas 6.29. priore loco ponit ἱμάτιον, quod meliùs convenit: cùm res ipsa postulet ut potiùs spolietur quispiam exteriore quàm interiore veste. Nam χιτῶνα de interiore, id est de tunica, dicitur manifestè Joan. 19.23. quamvis de veste quoque extima sive ἐπενδύτῃ interdum dici observet Eustathius Iliad. 6. ut generaliùs ἱμάτιον nonnunquam pro omni indumento dicatur. Budæus Gallicam vocem *hoqueton* putat merè Græcam esse ὁ χιτών. [*Pallium* autem quàm *togam* dicere malui, quòd propiores essent Judæi Græcis quàm Romanis, quamvis Judæi longioribus extimis vestibus (ut & hodie orientales) uterentur quam palliati Græci. Nos Gallici χιτῶνα vertimus *la robbe*; ἱμάτιον, *le saye*.] Sed hoc nomen quod Grammatici Græci ut à χέειν derivatum pro laxiore veste accipiunt, merè est Hebræum, כתנת, *chetonet*, à septuaginta quoque interpretibus retentum.

41 *Angariabit*, ἀγγαρεύσει. Erasmus, *Adegerit te*. Duabus de causis hoc verbum retinui: primùm, quia Latinum nullum habeo quod satis vim illius exprimat; deinde, quia Ulpianus etiam Jurisconsultus illud non repudiavit libro XL. Pandectarum, De privilegiis veteranorum. Angari autem (ut notant Erasmus & Budæus) Persis dicebantur quos hodie *Postas* vocamus. Sed hoc interest, quòd hodie certis spatiis collocati sunt qui principum stipendiis aluntur, ut equos habeant ad cursum paratos: Persarum verò cursoribus (sicut etiam hodie Turcarum) fas erat cujusvis equos, vel naves, aut ipsos etiam homines rapere ad cursum. Unde factum ut *Angariare* accipiatur pro *Adigere ad currendum, vel ad ferendum aliquid*: sicut infrà cap. 27.32. refertur de Cyrenæo illo, quem adegerunt Judæi ad bajulandum crucem. Proponitur ergò à Christo servitutis genus penè intolerabile, quod peculiari etiam vocabulo declarandum fuit. Hoc est quod Hebræi verbo נגש *Nagas* declarant: unde fortassis translatis literis *Angaria* vocabulum Persicum deductum, & Græcum ἄγχω, & Latinum *Ango*. ¶ *Ad milliare unum*, μίλιον ἕν. Addidi præpositionem, ut constructionem lenirem alioquin asperiorem. Μίλιον autem Latinum est vocabulum corruptum, cùm Græci potiùs stadiis soleant metiri locorum intervalla, ut Persæ parasangis, Ægyptii schœnis. ¶ *Duo*, δύο. Vulg. (ut est in quibusdam exemplaribus) *Et alia duo*. id est, καὶ ἄλλα δύο, scilicet μίλια. Puto autem Veterem interpretem, propterea quòd convertat μίλιον *Mille passus*, addidisse *alia* de suo, nè ambigua esset oratio. Ità conficientur milliaria tria, cùm hîc fiat duorum duntaxat mentio. Sed si sententiam ipsam spectemus, hæc discrepantia nullius est momenti.

42 *Volentem*, θέλοντα. vel (ut Erasmus) *Cupientem*. Nam *velle* respondet τῷ ἐθέλειν: sed τὸ θέλειν aliquando expressius aliquid declarat. Videntur autem hæc duo membra distinguenda, sic ut priùs ad mendicos & prorsus inopes pertineat, quibus donandum sit, non mutuandum: posterius autem de mutuatione generaliter accipiatur, cùm Judæis fœnerari per legē non licuerit.

43 *Diliges*, ἀγαπήσεις. futurum pro imperativo: sicut paulò pòst μισήσεις, *oderis*. Nonnulli converterunt, *Amato*: quoniam *amare* amplius quiddam significat quàm *diligere*, ex Ciceronis quodam loco.

44 Bene-

44 *Benedicite*, εὐλογεῖτε. Hebraica phrasis, pro *Bene precamini* [vel *Beneficio afficite*]. Alioquin εὐλογεῖν idem valet quod ἐπαινεῖν, *laudare*: quæ significatio huic loco minimè convenit: neq; enim mendacii præceptor est Spiritus sanctus. Totum autem hoc membrum, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, non est in Vulg. editione: & fortassis ex Luca irrepsit. est tamen in Syriaca interpretatione. Vide inf. c. 25.34, & 26.26. ¶ *Iis qui exsecrantur*, τοὺς καταρωμένους. vel, *Iis qui imprecantur*. hoc enim propriè declarat τὸ καταρᾶσθαι. ex quo Chryses ab Homero dicitur ἀρητήρ. i. *precator*, seu *sacerdos*. ¶ *Iis qui oderunt*, τοὺς μισοῦντας, vel τοῖς μισοῦσιν, ut in vetustis omnibus exemplaribus scriptum reperimus. [¶ *Orate*, προσεύχεσθε. Videtur Græca præpositio significationem augere. Nam εὔχεσθαι, *optare* vel *vovere* significat; at προσεύχεσθαι, *aliquid optare ab aliquo*. quod videtur etiam Augustinus confirmare Epist. 57. ad Paulinum.] ¶ *Qui vobis sunt infensi*, τῶν ἐπηρεαζόντων. Vulg. *Calumniantibus*: permutato vocabulorum ordine, quasi prius facta sit mentio τῶν διωκόντων quàm τῶν ἐπηρεαζόντων. Cui interpretationi favet Petrus duobus locis, hac ipsa in re utens verbo καταλαλεῖν, 1. Pet. 2.12. & 3.16. Erasmus, *Qui lædunt*, τῶν βλαπτόντων. Utrunq; nimis dilutè: hoc enim verbo, ut observant Græci Grammatici, ab ἄρης deducto, hostilis ac veluti bellicus insultus notatur: quod postea, ut & ipsum τὸ μάχεσθαι, ad jurgia privatorum traductum est: & τὸ κρίνειν & κρίνεσθαι forenses voces evaserunt. Ego verò studui significantiùs hanc vocem exprimere, Christo videlicet significante, sive apertissimâ vi & infestissimâ quispiam Christianus homo appetatur, sive juris obtentu ad magistratus trahatur (nam τὸ διώκειν evasit propriè forense verbum) non esse illi committendum quod in alio, ut injustè agente, meritò condemnet: sicut observavimus sup. v. 39. in verbo ἀντιστῆναι. Jus autem suum adversùs injustè agentem tueri, non dubito quin jure & divino & humano Christianis liceat: quamvis tunc quoq; singulare patientiæ exemplum præstare, ipsius imprimis Christi exemplo, oporteat, ac juri quoq; suo potiùs renunciare quàm aliquid committere quod Dei gloriæ officiat & fratrum ædificationi. Sed & illud observandum est, hoc verbum apud scriptores elegantiores cum tertio potiùs quàm quarto casu sive Rei sive Personæ construi consuevisse. Syrus interpres, *Qui vos trahunt in vincula*, exponit; quasi de foro duntaxat agatur, ac etiam decrescat oratio. Pronomen autem ut non temerè bis repetitum, bis etiam expressi.

---

45 Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθούς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.

46 Ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι;

47 Καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσι;

48 Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι.

* Ut sitis filii Patris illius vestri qui est in cœlis. facit enim ut sol suus exoriatur super improbos ac bonos, & pluit super justos & injustos.

† Nam si dilexeritis eos qui diligunt vos, quam mercedem habebitis? nonne & publicani idem faciunt?

Et si complexi fueritis fratres vestros solùm, quid ampliùs facitis? nonne & publicani ità faciunt?

Estote igitur vos perfecti, ut Pater vester ille qui est in cœlis, perfectus est.

Ut sitis filii Patris vestri qui in cœlis est: qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super justos & injustos.

Si enim diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nonne & publicani hoc faciunt?

Et si [illegible] *fratres vestros tantùm, quid ampliùs* [illegible] *nonne & Ethnici hoc faciunt?*

Estote [illegible] *perfecti, sicut & Pater vester qui in* [illegible]*, perfectus est.*

* Luc. 6.35. Argumentum duplex, unum à relatis, Qualis pater, tales liberos esse oportet: alterum à comparatis, Præstare oportet Dei filios hujus seculi filiis.

† Luc. 6.32.

---

45 *Sitis*, γένησθε. Γίνεσθαι interdum idem valere quod εἶναι vel illud Homericum epitheton ostendit, quo vocat θεοὺς αἰειγενέτας, id est (ut alibi dicit) αἰὲν ἐόντας, id est, *semper exsistentes*. Sed enim cùm nemo nisi actus Spiritu illo Patris, & nemo nisi qui jam filius Dei factus est illius Spiritûs donatione καὶ ἀναγεννήσει, præstat quod hìc exigitur, quìnam hæc filiatio consequi dicetur illud ipsum cui causam præbet? Itaque in hoc dicendi genere valet illa regula, Tunc dici sæpe aliquid esse, cùm esse intelligitur. *Ut sis* ergò idem valet atque *Ut esse re ipsâ comperiaris*. Sic dicit Abrahamum Jacobus ex operibus justificatum, agens videlicet non de causis justificationem efficientibus, sed de effectis ex quibus demum quis sit justificatus declaratur. ¶ *Facit enim*, ὅτι ἀνατέλλει. Vulgata vertit, *Qui*, videtur enim legisse, ὅστις & fortassis rectiùs quàm ὅτι, melius enim videtur cohærere. Est autem in verbo ἀνατέλλειν forma conjugationis Hebræorum quam vocant Hiphil: quam non satis videtur exprimere Erasmus, cùm interpretatur, *Exoriri sinit*. Plus est enim facere quippiam quàm sinere fieri. ¶ *Et pluit*, καὶ βρέχει. Ad verbum, *Et rigat*, videlicet pluviâ. Erasmus, *Pluviam mittit*; eâdem nimirum formâ quâ modò diximus accipi τὸ ἀνατέλλειν.

46 *Habebitis*, ἔχετε. Videtur enim ἔχετε pro ἕξετε hìc usurpari, & alibi quoque, ut infrà 6.1, & in meo vetustissimo exemplari legitur ἕξετε. Quòd si legimus ἔχετε cum Vetere interprete, sensus erit, Quam mercedem habetis? id est, quam mercedem meremini? vel, quid vobis debetur? ¶ *Publicani*, οἱ τελῶναι. Sic dicuntur qui vectigalia redimunt. Erant autem isti reliquis Judæis exosi, tum quòd profanis hominibus (id est, equitibus Romanis) operam suam quasi ad opprimendam populi Dei libertatem locassent, tum etiam quòd hoc hominum genus avaritiæ nomine pessimè semper audierit; postremò, quòd Judæi iniquissimè ferrent Romanorum jugum. vide infrà 9.10. Neque illud omittendum est, Judæos, quibus olim publicani tantopere fuerunt exosi, hodie esse Turcarum publicanos, admirabili quodam Dei judicio.

47 *Complexi fueritis*, ἀσπάσησθε. Vulg. *Salutaveritis*. ἀσπάζεσθαι *salutare* quidem significat, sed osculo & complexu: qui mos illarum gentium erat. Hìc autem hoc uno officio cætera etiam comprehendit: alioqui contenti fuissemus vulgatâ versione, quam frequenter in Epistolis Pauli secuti sumus. ¶ *Fratres*, τοὺς ἀδελφούς. In omnibus vetustis codicibus legimus τοὺς φίλους, *amicos*. ¶ *Ampliùs*, περισσόν. Idem hìc valet περισσὸν quod πλεῖον: & subauditur, *Quàm alii*. Sic etiam infrà, 27.23. ¶ *Et publicani ità faciunt?* οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσι; Vulg. *Ethnici*, sicut etiam in duobus codicibus & in vetustissimo meo scriptum offendi, καὶ οἱ ἐθνικοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσι; *Et Ethnici* (id est exteræ & profanæ gentes) *idem faciunt?*

48 *Estote*, ἔσεσθε. Erasmus ad verbum, *Eritis*: qui videlicet existimavit hanc Christi concionem ad solos quosdam perfectos pertinere: quæ opinio falsissima est. Nemo autem ignorat apud Hebræos sæpissime futurum indicativi accipi pro imperandi modo, ut infrà, 6.6. & Perfecti estote, idem hìc declarat atque Planum facite, Patrem illum cœlestem imitando, vos esse germanam ejus spiritualem videlicet sobolem: & cùm in eo perfecta sint omnia, nè hanc virtutem patiamini in vobis requiri. Τέλειοι itaq; vocantur verè Christiani, tum quòd ad perfectionem illam contendant, Eph. 4.13, & Phil. 3.15. tum quòd omnium verarum virtutum semina sint ipsis à Spiritu Dei insita, quamvis nondum adoleverint. ¶ *Ut*, ὥσπερ. Particula non æqualitatem, sed analogiam declarans. Vide infrà, 6.10.

ΚΕΦ. ϛ'.

Προσέχετε τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς· εἰ δὲ μή γε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

2 Ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

3 Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου.

4 Ὅπως ᾖ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸς ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

5 Καὶ ὅταν προσεύχῃ, οὐκ ἔσῃ ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ, ὅτι φιλοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως ἂν φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

CAP. VI.

Attendite nè justitiam vestram exerceatis coram hominibus, ut spectemini ab eis: alioqui mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui *est* in cœlis.

‖ Itaque cùm præstabis eleemosynam, ne curato buccinâ cani coram te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis & in plateis, ut gloriam consequantur ab hominibus. amen dico vobis, perceptam habent mercedem suam.

Cùm vero tu das eleemosynam, nè noverit sinistra tua quid faciat dextera tua:

Ut sit tua eleemosyna in occulto: Pater autem tuus qui *te* aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

Et cùm orabis, nè esto ut hypocritæ. amant enim in conventibus & in angulis platearum stantes orare, ut appareant hominibus. amen dico vobis, perceptam habent mercedem suam.

CAP. VI.

Attendite ne justitiam vestram faciatis coram hominibus, ut videamini ab eis: alioqui mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui in cœlis est.

Cùm ergò facis eleemosynam, noli tubâ canere ante te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis & in vicis, ut honorificentur ab hominibus. amen dico vobis, receperunt mercedem suam.

Te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua:

Ut sit eleemosyna tua in abscondito: & Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.

Et cùm oratis, non eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis & in angulis platearum stantes orare, ut videantur ab hominibus. amen dico vobis, receperunt mercedem suam.

Eleemosynis ambitio irritas facit.

‖ Rom. 12.8.

Duo in precibus maxima vitia reprehendit, ambitionem & inanem garrulitatem.

---

1 *Attendite*, προσέχετε, vel *cavete*, ut vertit Augustinus lib. De sermone Domini in monte, secundo capite, ut & accipitur Luc. 12.1. & infrà 7.15. Possemus etiam vertere, *Adhibete animum*. Nam προσέχειν *adhibere* significat: & subaudiri videtur τὸν νοῦν, quod etiam sæpe exprimitur: jungitúrque tertio casui apud Græcos: ut ante particulam μὴ, quæ sequitur, videatur subaudiendus articulus τῷ. ¶ *Nè justitiam vestram exerceatis*, τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν. Quamvis plerique Græci codices pro δικαιοσύνην, scriptum etiam hìc habeant, ut paulò pòst, ἐλεημοσύνην, *eleemosynam*, de qua voce mox dicemus; tamen & duorum manuscriptorum codicum vetustissimorum, & Veteris interpretis, & antiquissimorum aliquot Patrum autoritatem, rationem ipsam denique (ni fallor) secutus, *justitiæ* nomen prætuli. Quod enim de eleemosyna, de precibus quoque & jejunio postea Christus præcipit, quibus tum charitatis in proximum, tum pietatis in Deum, argumentis testari suam probitatem homines consueverunt. Est autem Hebræis *Justitiam facere*, idem atque *justè & rectè vivere*: quod generaliter initio dictum, postea speciatim illis tribus applicatur, ut meo quidem judicio rectè locus iste ab Augustino explicatur eo quem dixi libro De sermone in monte 1. cap. quamvis non ignorem Hebræos,

quos

quos etiam secutus est hoc loco Syrus interpres, *Justitiæ* nomine interdum speciatim eleemosynam intelligere, ut verterunt etiam Græci Deut.24.13, & Dan.4.25. ¶ *Vt spectemini*, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulg. *Vt videamini*: quæ locutio est ambigua, ut ex Augustino annotat Erasmus. Deinde θεᾶσθαι plus est quàm ὁρᾶσθαι, sicut apud Latinos plus est *spectari* quàm *videri*. ¶ *Mercedem*, μισθόν. *Mercedis* nomen passim in sacris Scripturis accipitur pro constituto quidem præmio, sed eo tamen gratuito: ut frustrà Scholastici mutuam Meriti & Mercedis relationem somnient.

2 *Cùm præstabis eleemosynam*, ὅταν ποιῇς ἐλεημοσύνην. Hâc voce quam Latini Theologi suam fecerunt, pro stipe quæ pauperibus erogatur, generaliter intelligitur alioquin genus omne beneficii quod in miseros confertur; sic etiam eâ utente Callimacho in Hymno in Delum. ¶ *Nè curato bucciná cani*, μὴ σαλπίσῃς. Σαλπίζειν illud est omnino quod Latini *buccinare* dicunt. hìc autem accipitur tanquam in Hebræâ conjugatione Hiphil הריע *Horiah*. Vulg. *Noli tubâ canere*. Erasmus rectiùs, *Nè tubis canatur*; mutato activo in passivum. ¶ *Hypocritæ*, ὑποκριταὶ. i. *simulatores*; quod vocabulum Theologi retinuerunt. Dicitur autem propriè de Histrionibus personam aliquam sustinentibus in fabula: convenítq; (ut annotat Erasmus) cum eo quod dixerat paulò antè, *Vt spectemini*, tanquam in theatro videlicet, quod & ipsum tibicinibus perstrepebat: ut tota hæc actio planè histrionica videri posset, in qua simulatè cuncta agerentur. ¶ *Synagogis*, συναγωγαῖς. Vocabulum Græcum retinuimus, ut suprà 4.23. cùm videlicet agitur de conventu, seu loco ipso in quem convenire solebant Judæi ad Scripturam tractandam; quo modo hìc quoq; accipi videtur: sicut per *plateas* intelligitur forum quod civilibus negotiis & commerciis est accommodatum. Celebriores igitur omnes urbium locos captabant ii de quibus hìc agitur: sicut histriones quærere solent πανηγύρεις, vel lucri vel ostentationis causâ. ¶ *Plateis*, ῥύμαις. Sic malui interpretari quàm *Vicis*, tum ad vitandam amphiboliam, tum etiam quia non quoslibet vicos, sed plateas & fora verisimile est istos quæsivisse. quæ potissimùm significatio videtur convenire Græco vocabulo ῥύμη, cùm deducatur à ῥύω, i. ὁρμῶ, ut eum in urbe locum significet in quem omnes certatim confluunt. Idem enim est Polluci quod πλατεῖα. Stephanus autem στενωπὸν, i. *angiportum* sive *compitum*, exponit, ubi videlicet plures vici terminantur: qui loci propterea sunt laxiores & frequentiores; ut postea vers. 5 ¶ *Vt gloriam consequantur*, ὅπως δοξασθῶσιν. Vulg. *Vt honorificentur*. nam δοξάζεσθαι idem hìc valet quod τιμᾶσθαι. Δόξα autem tum *opinionem* significat & *existimationem*, tum etiam *gloriam*. Itaq; Erasmus interpretatus est *Glorificentur*: quo modo etiam nos, quoties quidem agitur de Dei laude & gloria. ¶ *Perceptam habent*, ἀπέχουσι [i. ἀπέχουσι] nempe gloriosam illam, sed inanem prædicationem, quæ ab hominibus proficiscitur. Vulg. *Receperunt* [Erasmus vertit, *habent*.] Cæterùm propriè τὸ ἀπέχειν, *Abesse* significat. hìc autem idem valet quod ἀπολαμβάνειν .i. *ab aliquo perceptum* [*ac persolutum*] *aliquid obtinere*: unde ἀποχὴ dicitur scriptum quo creditor debitorem absolvit. Plutarchus in Solone de scortatoribus loquens, quorum filios Solon constituit ad alendum patrem non cogi, ὁ γὰρ ἐν γάμῳ παρορῶν τὸ καλὸν, οὐ τέκνων ἕνεκα δῆλός ἐστιν ἀλλ' ἡδονῆς ἀγόμενος γυναῖκα, τόν τε μισθὸν ἀπέχει, καὶ παρρησίαν αὑτῷ πρὸς τοὺς γενομένους οὐκ ἀπολέλοιπεν, οἷς αὐτὸ τὸ γενέσθαι πεποίηκεν ὄνειδος. i. *Qui enim honestatem illam ac decus nuptiarum despexit, declarat sese non liberorum, sed voluptatis gratiâ mulieris consuetudinem quæsivisse: itaq; mercedem suam perceptam habet, neque sibi jus ullum reliquum facit eos conveniendi qui ex eo concubitu nati sunt, ut qui effecerit ut nè nasci quidem sine infamia & dedecore potuerint.* Sic etiam apud Lucam τὸ ἀπελπίζειν significat *ex mutuo lucrum sperare*: & apud Aristotelem libro οἰκονομικῶν β', ἀποπορεύεσθαι, *ab alio discedere*.

3 *Cùm verò tu das*, σοῦ δὲ ποιοῦντος. Vulg. ad verbum, *Te autem faciente*: quod paulò obscurius videbatur. Erasmus, *Cæterùm cùm præstabis*. ¶ *Nè noverit sinistra*, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά. Proverbiale & hyperbolicum dicendi genus, ut sese frustrà Augustinus in hoc explicando loco fatigarit, libro paulò antè citato.

4 *In occulto*, ἐν τῷ κρυπτῷ. Hebr. pro *occultè*. ¶ *Qui te asspicit*, ὁ βλέπων. sive, *Qui hoc asspicit*. Ad verbum, *Qui videt*. quo modo Vulg. & Erasmus. Atqui βλέπειν dicitur quasi βάλλειν ὦπας, id est *adjicere oculos*, quod plus est quàm *videre*, ut diximus suprà 5.28. Abundat autem relativum αὐτὸς Hebraico more, vel additum est (ut annotavit Erasmus) ut personam patris distinguat ab eo in quem confertur beneficium. Deerat tamen in vetustis exempl. 4.6.8. ¶ *In propatulo*, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc desunt apud Veterem interpretem. Et testatur Augustinus lib. sæpius jam à me citato, non fuisse in Græcis exemplaribus. In meo quidem vetustissimo, neque hoc loco, neque in consequente legitur. Syrus tamen interpres utroque loco plenam hanc habet antithesin.

5 *Cùm orabis*, ὅταν προσεύχῃ. Vulgata legit plurali numero, ὅταν προσεύχησθε, οὐκ ἔσεσθε. *Cùm precabimini non eritis*. ¶ *Non esto*, οὐκ ἔσῃ. Heb. enallage futuri pro imperandi modo. ¶ *Amant enim*, ὅτι φιλοῦσι. Hoc loco videtur Erasmus rectè novam periodum inchoasse, ut sensus esset aptior. Vulgatus autem interpres habet, *Qui*, ut legisse videatur οἳ pro ὅτι. At φιλοῦσι vertit Erasmus *Solent*. i. εἰώθασιν. Ego verò etsi hunc sensum esse non nego, & φιλεῖν sæpe accipi pro *solere*, tamen Vulgatam interpretationem probo, quia Græcis respondet: & hoc dicendi genus video & ab Horatio & à Plinio & à Cornelio Tacito usurpatum. Sic etiam vulgò Galli, *Qui aiment à prier*. ¶ *In conventibus*, ἐν ταῖς συναγωγαῖς. Atqui synagogæ sacris lectionibus, ac proinde etiam precibus erant destinatæ. Itaq; fortassis (ut accepit etiam Erasmus) συναγωγὰς appellat non sacros conventus, neq; loca iis sacrata, sed quosvis hominum in foro & celebrioribus locis cœtus sive circulos, ut & suprà accipi potest hoc vocabulum vers. 2. sicut Græcis συμπόσια etiam συναγώγια dicuntur. nos vertere possumus Gallico idiomate *es compagnies*, ou *assemblées*. ¶ *Angulis*, γωνίαις. i. ubi desinunt viæ in angulos: ibi enim sunt bivia, aut trivia, in quibus ferè habentur hominum conventus. Catullus, *Nunc in quadriviis & angiportis*. quod moneo nè quis *angulum* pro loco abdito interpretetur. ¶ *Stantes*, ἑστῶτες. Nam Judæi interdum etiam stantes expansis manibus precabantur. Possumus tamen *stantes* simpliciter accipere pro eo quod dicimus nostro idiomate, *estans*. ¶ *Vt conspicui sint*, ὅπως ἂν φανῶσι. Vulg. *Vt videantur*, nimiùm dilutè.

6 Σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

7 Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί· δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται.

8 Μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς. οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν.

Vera omnium Christianarum precum summa ac formula. * Luc.11.2.

9 Οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς, ΠΑΤΕΡ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.

10 Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

11 Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.

Tu verò cùm orabis, introito in conclave tuum, & clauso ostio tuo ora Patrem tuum in occulto: & Pater tuus qui te asspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

Orantes autem nè eadem blaterate ut Ethnici. putant enim fore ut suâ illâ loquacitate exaudiantur.

Nè igitur ipsis assimilamini. novit enim Pater ille vester quibus sit vobis opus, antequã vos petatis ab eo.

Vos igitur ità orate; * PATER noster qui *es* in cœlis, sanctificetur nomen tuum.

Adveniat regnum tuum. fiat voluntas tua, ut in cœlo, *ità* etiam in terra.

Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.

Tu autem cùm oraveris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio, ora Patrem tuum in abscondito: & Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.

Orantes autem nolite multũ loqui, sicut Ethnici. putant enim quòd in multiloquio suo exaudiantur.

Nolite ergò assimilari iis. scit enim Pater vester quid opus sit vobis, antequam petatis eum.

Sic ergò vos orabitis, PATER *noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum.*

Adveniat regnum tuum. fiat voluntas tua, sicut in cœlo, & in terra.

Panem nostrũ supersubstantialem da nobis hodie.

6 *Conclave*, ταμιεῖον. Vulg. *Cubiculum*. Latiùs patet Græcis ταμιεῖον, significat enim generaliter locum secretiorem in quo recondimus aliquid. Hic autem convenire videtur *Conclavis* vocabulum, alioqui *penarium* vel *cellam* dixissem, si ageretur de rebus ad familiæ victum pertinentibus; sicut Luc.12.24. & infrà, 24.26. τὰ ταμιεῖα vertit Erasmus cum Vetere interprete *penetralia*. ¶ *In occulto*, ἐν τῷ κρυπτῷ. Sic legit Vetus interpres, & rectè meo judicio: ut etiam scriptum legi in duobus manuscriptis codicibus, & in illo meo vetustissimo. Alii legunt τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, *qui est in occulto*, id est, qui non est conspicuus: ut opponatur Deus inconspicuus, & tamen omnia etiam occultissima perspiciens, hominibus quorum laudem isti simulatâ pietate captabant. ¶ *In propatulo*, ἐν τῷ φανερῷ. Iterum hæc desunt in editione Vulgata.

7 *Nè eadem blaterate*, μὴ βαττολογήσητε. Notum est deductum esse hoc verbum à Batto quodam, & eo significari vitium eorum qui eadem identidem molestissimè inculcant, cujus exemplum nullum aptius proferri possit eo sermone quem ab Erasmo appositissimè citatum, ingeniosissimus ille poeta Ovid. ipsi Batto in lib. Metam. tribuit his verbis, *Montibus, inquit, erant, & erant in montibus illis*: cui par pari referens Mercurius, — *& me mihi perfide prodis, Me mihi prodis? ait*. Neq; tamen Christus hìc unum hypocritarum ardorem in precando ità simulantium notatum voluit, sed omnes istiusmodi non preces, sed ipsius numinis derisiones, expressâ unâ molestissimâ sanè ipsisq; etiam hominibus precum specie, sic designavit, quarum nimiùm vera & usitata exempla qui nosse volet, legat Romanensium Breviaria & Horas quas vocant Canonicas, Rosaria, & infinita hujusmodi, quorum vel Satanam ipsum pudeat. ¶ *Vt Ethnici*, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί. Hoc etiam vocabulum Latini Theologi suum fecerunt, quo nomine Judæi cæteras gentes veri Dei & Divini cultûs ignaras vocabant, sicut explicat Paulus Ephes.2.11.

8 *Assimilamini*, ὁμοιωθῆτε, id est, similes fiatis. Videtur enim mihi hoc verbum (quod etiam non rejecit Erasmus infrà cap.7.24.) optimè respondere verbo Græco. Cicero quoq; *Assimilandus* dixit. ¶ *Antequam vos petatis ab eo*, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. In quodam exemplari manuscripto legimus, πρὸ τοῦ ὑμᾶς ἀνοῖξαι τὸ στόμα, id est, *Antequam vos aperueritis os*.

9 *Sanctificetur*, ἁγιασθήτω. id est, Sanctum habeatur, & sanctè colatur. Est autem hoc vocabulum Theologis peculiare, respondens Hebræo יתקדש *Jithkadesch*, cujus variæ sunt significationes suis locis explicandæ.

10 *Voluntas tua*, τὸ θέλημά σου. i. quod tu decernis ut fiat. Est enim inter τὸ θελητικὸν, i. ipsam volendi facultatem, τὴν βούλησιν, ipsius nempe actum, quasi *volitionem* dicas, & τὸ θελητὸν sive θέλημα observandum discrimen. ¶ Ità *etiam*, καί. Apud Hebræos sæpissime deest particula similitudinis ἀποδοτική. Vide Mar.3.26. Sic autem requiritur non perfectionis æqualitas, sed tantùm analogia,

ut

ut etiam suprà 5 48. ac proinde istud ab Anabaptistis ad stabiliendam suam falsissimam impietatem impudentissimè detorquetur. ¶ *Quotidianum*, τ̀ ἐπιούσιον. Hoc vocabulum veteres interdum ἀπὸ τοῦ ἐπιέναι, unde ἡ ἐπιοῦσα Græcis dies alterum proximè consequens dicitur, deductum interpretantur *Crastinum*, id est qui in crastinum sufficiat: quod ut prorsus coactum repudio, quamvis ab Hieronymo confirmetur Evangelii cujusdam (quod secundùm Hebræos vocat) autoritate, qui etiam in comment. ad Ezech. 18. *superventurum* interpretatur, ut Augustinus *advenientem*, sermon. De verbis Domini 28. Iidem autem interdum ab ἐπὶ & οὐσία derivantes hanc vocem, interpretantur *supersubstantialem*, quasi de Christo cœlesti pane hic agatur, quasi (inquit Erasmus) in precatione tam cœlesti Christus de eo pane non loquatur quem à suis parentibus accipiunt etiam gentes. Sed hoc certè prorsus repudiandum est, cùm Christum res ipsa ostendat hoc precationis compendio comprehendisse quicquid est nobis à Dei benignitate petendum: & quod addit Lucas, τὸ καθ' ἡμέραν, manifestè declarat de cibo hoc agi quo in singulos dies nobis opus est, cujus quærendi non curam convenientem, sed anxiam solicitudinem postea redarguens, nos docet in cœlestem illum patrem dietim recumbere. Ego igitur ab ἐπὶ & οὐσία quoq; deduco, sicut Græci interpretes περιούσιον, ὁμοούσιον, συνούσιον, ἐπερούσιον, novâ quâdam etymologiæ formâ dixerunt, & cum Græcis scholiis explico, ἐπὶ τὴν ἡμῶν οὐσίαν ἐπαρκοῦντα, sive cum Basilio in Asceticis, definitione 242, πρὸς τὴν ἐφήμερον ζωὴν τῇ οὐσίᾳ ἡμῶν χρησιμεύοντα, i. *frugalem* ut victum & vestitum habentes, iis contenti simus, quod vetus interpres satis commodè *quotidianum* vertit, cùm sic vocare quod vulgatum est & usitatum soleamus. Huic autem interpretationi favet etiam Syra interpretatio, quæ *panem sufficientem* sive *necessarium* vocat. Denique doctissimo viro sanctæ memoriæ D. Mercero assentior, qui hunc esse panem tradit, quem Solomon *panem præscripti*, id est, convenientem & naturæ nostræ tuendæ à Deo præscriptum appellat, Pro. 30. 8. Quia tamen *quotidianum* sic quoq; potest accipi quasi cibus in unum tantùm diem petatur, huic autem interpretationi id obstat, quòd in hoc orationis compendio Lucas non contentus ἐπιούσιον dixisse, etiam addit τὸ καθ' ἡμέραν idcirco fortassis præstiterit *Panem cibarium* interpretari, vocabulo Latinis usitato in hac quoq; significatione; vel per periphrasin, *Panem sustentandis nobis idoneum*. Verùm tanti apud me non fuit hæc amphibolia, ut quicquam hic innovandum putarim quo quisquam offendi posset.

12 Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.
13 Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ· ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.
14 Ἐὰν γὰρ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος.
15 Ἐὰν δὲ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.
16 Ὅταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ σκυθρωποί. ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.
17 Σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλήν, καὶ τὸ πρόσωπόν σου νίψαι.
18 Ὅπως μὴ φανῇς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων, ἀλλὰ τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.
19 Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι καὶ κλέπτουσι.
20 Θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν οὐδὲ κλέπτουσιν.
21 Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν.

Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.
Et nè nos inducas in tentationem, sed libera nos ab illo † improbo. Quia tuum est regnum, & potentia, & gloria in secula. Amen.
‖ Nam si remiseritis hominibus ipsorum offensas, remittet etiam vobis Pater ille vester cœlestis:
Sin autem non remiseritis hominibus ipsorum offensas, nec Pater vester remittet vobis offensas vestras.
Cùm autem jejunatis, nè estote ut hypocritæ tetrico vultu. deformant enim facies suas, ut appareant hominibus jejunare. amen dico vobis, retulerunt mercedem suam.
Tu verò, cùm jejunas, unge caput tuum, & faciem tuam lava:
Ut nè appareas hominibus jejunare, sed Patri tuo qui *est* in occulto: & Pater tuus, qui *te* aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.
Nè thesauros recondite in terra, ubi tinea & erosio corrumpit, & ubi fures perfodiunt ac furantur.
* Sed recondite vobis thesauros in cœlo, ubi neq; tinea neque erosio corrumpit, & ubi fures non perfodiunt neque furantur.
Nam ubi est thesaurus vester, illic erit etiam cor vestrum.

Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.
Et nè nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo. Amen.
Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet & vobis Pater vester cœlestis delicta vestra:
Si autem non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra.
Cùm autem jejunatis, nolite fieri sicut hypocritæ tristes: exterminant enim facies suas, ut pareant hominibus jejunantes. amen dico vobis, quia receperunt mercedem suam.
Tu autem cùm jejunas, unge caput tuum, & faciem tuam lava:
Nè videaris hominibus jejunans, sed Patri tuo qui est in absconso: & Pater tuus qui videt in absconso, reddet tibi.
Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, ubi ærugo & tinea demolitur, & ubi fures effodiunt & furantur.
Thesaurizate autem vobis thesauros in cœlo: ubi neque ærugo neque tinea demolitur, & ubi fures non effodient nec furantur.
Ubi enim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum.

† *Infr.* 13. 19.
14 Condonantibus injurias condonantur peccata, ultoribus autē parata est ultio.
‖ *Mar.* 11. 25. *Eccles.* 28. 2.
16 In eos qui sanctitatis famam ex jejuniis venantur.
19 Vana hominum studia ostenduntur, qui certo vitæ æternæ thesauro neglecto, in caducis & inanibus opibus congerendis vitam consumunt.
* *Luc.* 12. 33. 1. *Tim* 6. 19.

12 *Remitte*, ἄφες. Vulgata, *Dimitte*. quomodo ipse quoque Cicero 5. Verrinâ dixit, *Dimittere de summa*: sed illud prætuli, non modò quia Latinis magìs usitatum, sed etiam quia Vetus ipse interpres aliis plerisque locis ità est interpretatus. ¶ *Debita*, ὀφειλήματα. id est peccata, ex Syri sermonis idiotismo: nempe quoniam qui peccat, tum pœnam Deo, tum injuriæ compensationem proximo debet. Itaque non modò falsa, sed etiam inepta & fatua est opinio Sophistarum, existimantium retentâ pœnâ peccatum remitti: cùm remittere peccatum, nihil sit aliud quàm ejus pœnam non exigere.

13 *Inducas*, εἰσενέγκῃς id est, εἰσάγῃς. nam φέρειν & ἄγειν sæpe permutantur. Inducit autem Dominus in tentationem eos, quos ut justus judex, non ut peccatorum autor, Satanæ arbitrio permittit, ut cor eorum impleat: sicut loquitur Petrus Actor. 5. 3. qui propterea dicuntur *introire in tentationem*, infrà 26. 41. Est enim vis præpositionis εἰς diligenter consideranda. Cyprianus post Tertullianum lib. De oratione citato ab Augustino lib. De bono persev. cap. 6. vertit, *Nè nos patiaris induci*, sententiam potiùs explicans quàm verba interpretans. Quæ sit autem ista permissio, pete ex eodem Augustino lib. adversùs Julianum 5. c. 2. ¶ *Libera*, ῥῦσαι. Tertullianus De fuga, vertit *Erue*, quod prorsus Græco verbo respondet. Idem lib. De oratione vertit *Evehe*. Ego in formula tam usitata nihil nisi optima de causa mutandum censui. ¶ *Ab illo improbo*, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. id est à Satana, qui dictus est ὁ πειράζων, suprà 4. 3. Nam πονηρὸς potiùs de persona quàm de re dicitur, & articulus masculinus adjunctus omnem dubitationem tollit, interprete ipso Joanne 1. Joan. 2. 13. & Tertulliano qui *Malignum* interpretatur in libro De fuga. Ideo articulum expressi, non tam emphaseos causâ, quæ tamen negligenda non fuit, quàm ut falsam eorum expositionem ostenderem, qui ambiguitate horum verborum decepti, putant hic peti malorum, id est, incommodorum & calamitatum aversionem. Vulgata addit particulam *Amen*, quæ tamen in Græcis quibusdam non legitur, nec etiam est apud Augustinum lib. De sermone Domini in monte, 2. Notum est autem Christianos sic preces sacras omnes claudere consuevisse: ex qua etiam consuetudine non desunt qui existiment totam istam coronidem, *Quia tuum est regnum*, &c. in contextum irrepsisse, magnificam quidem illam & longè sanctissimam, sed quæ tamen in vetustissimis aliquibus codicibus Græcis desit, & à Cypriano, Augustino, & Chrysostomo non explicetur, etiam ubi ex professo totam hanc precationem interpretantur. Exstat tamen apud Syrum interpretem, & in plerisque Græcis aliis legitur. ¶ *In secula*, εἰς αἰῶνας. id est in perpetuum. Sic enim dicere solent Hebræi לְעוֹלָם *Lebolam*, apud quos tamen interdum hoc dicendi genus non perpetuum sed continuum temporis spatium declarat. (Sed quid cui loco conveniat, diligenter est considerandum) usque ad præstitutum finem, eúmque in Dei potiùs voluntate absconditum, quàm hominibus speciatim notum, ut *Usque ad legem*, *Usque ad Christum*, *Usque ad mundi consummationem*, *Usque ad vitæ exitum*. Unde non temere à Grammaticis ejus etymon refertur ad verbum עלם *balam*; quod Hebræis est *Abscondere*. Vanum autem esse quod ait Hieronymus in epist. ad Galatas, nempe עולם *bolam* cum Vau *æternitatem*, sine illo *tempus diuturnum* significare, jam est ab aliis annotatum, multis scripturæ locis refelli. Latina certè particula *Olim* quæ de præterito & futuro tempore dicitur, rectè traditur ab Hebræa illa voce deducta.

14 *Hominibus*, ἀνθρώποις. id est, æqualibus vestris. Jubet enim ut homines esse meminerimus, & planè nostri similes, eos à quibus offendimur: quibuscum deinde Pater ille cœlestis confertur. Itaque si simpliciter convertamus *Aliis*, erit quidem sermo ornatior, sed perierit hæc emphasis. ¶ *Offensas*, τὰ παραπτώματα. Sic converti potiùs quàm *errata* (id est, ἁμαρτήματα) ut vim Græci vocabuli exprimerem. Significat enim παραπίπτειν aliquid ampliùs quàm προσκόπτειν vel πταίειν, ut declarat Apostolus Rom. 11. 11. id est, ità impingere & offendere ad aliquid ut concidas: quod est Latinis *prolabi*, ut apud Gallos differunt *chopper* & *broncher*. Sic Cicero *pedis offensionem* vocat τὸ πταῖσμα lib. de Divinat. 2. & alibi, *Siquid*, ait, *offensum titubatúmque sit*. Est igitur παράπτωμα, quod Hebræis *Sekel*, & de erratis temere & inconsideratè potiùs quàm destinatâ improbitate factis dicitur. Sed hæc distinctio fuerit hoc loco periculosa, cùm gravissimas etiam offensas alii aliis remittere teneamur. Et promiscuè Scriptura his vocibus utitur, quibus peccatum in genere significatur. Itaque *offensas* ubique converti, quâ voce significatur id omne quo Deus vel proximus læditur, eodem translationis genere servato. Vulgatus interpres, cùm hic vertat priore loco *peccata*, paulò post vertit *delicta*, id est, πλημμελήματα. Erasmus *errata*, & cap. 18. 35. *delicta*.

licta. ¶ *Pater vester ille cœlestis*, πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. Post οὐράνιος (id est, *cœlestis*) Vetus interpres addit, *Delicta vestra*; & eadem verba omittit sequenti versiculo: ut facilè appareat ex sequente versu in hunc esse translata. Est autem geminati articuli magna vis, præsertim si *Patris* appellatio diligenter consideretur. graviùs enim peccatur in Patrem quàm in alium quemvis. Deinde quis hîc Pater est? is nimirum qui nos creavit, quíque in cœlis dominatur. & ab hoc petemus veniam quam fratri nostro negabimus?

16 *Tetrico vultu*, σκυθρωποί. Vulgata, *Tristes*. Non satis expressè. ὄψιν vocant Græci *aspectum* & *ipsius vultûs compositionem*: σκυθρὸν autem quod opponitur τῷ φαιδρῷ καὶ ἱλαρῷ, fronti videlicet ad hilaritatem moderatam compositæ. Videtur autem hoc cohærere cum γίνεσθε ut sit hæc sententia, *Ne estote tetrici, ut hypocritæ solent.* ¶ *Deformant*, ἀφανίζουσι. Τὸ ἀφανίζειν propriè valet Sic delere quidpiam & tollere è medio ut nusquam appareat: quamobrem etiam Vulgata vertit *Exterminant*, id est, ἐξορίζουσι, sed parùm appositè. Ideo magis placuit Hieronymo *demoliendi* verbum, quo mox utitur Vetus interpres versu 20. non minùs tamen incommodè: neque aliud hîc declarat quàm ἀγνῶτας ποιεῖν, ut Eustathius illam phrasin Homericam αἰσχύνειν πρόσωπον declarat Iliad. 3. Ovidius sic utitur *corrumpendi* verbo, vetans lacrymis oculos corrumpi. quomodo bis sum mox interpretatus, quoniam aliquid ampliùs ibi declarant. Denique *deformandi* verbum optimè huic loco videtur convenire, cùm de ipsa vultûs externa specie, cui (sicut solent histriones ad eam quam in theatris sustinent personam, assumtis etiam, si sit opus, larvis, aut aliâ ratione vultum componere) isti quoque hypocritæ comtum & munditiem omnem subtrahebant, illuvie & squalore fœdi prodeuntes, quasi nativum vultum è medio tollerent, qualem suum illum Pisonem personatum Stoicum Cicero describit: & quales PseudoJesuitas illos præsertim hodie, & Capucinos cernimus obstipo vultu & sulphuris vapore infecto obambulantes, ut viduarum, imò & principum, domos devorent. Talis fuit Carapha ille Chietinorum princeps, antequam Pontifex Maximus crearetur, Paulus quartus vocatus, in quem hoc epigramma lusimus;

Pane & aqua Paulus contentus vixerat olim,
Cùm traheret rubræ syrmata longa togæ.
Idem nunc vino & dapibus se farcit opimis,
Cujus nunc onerat terna tiara caput.
Miraris factum? mirari desine, Roma.
Jussisti esse lupum qui fuit antè canis.

¶ *Appareant jejunare*, φανῶσι νηστεύοντες. Vulgata ad verbum, *Appareant jejunantes*, id est, ut omnes intelligant ipsos jejunare: nam certè jejunabant. Quod autem attinet ad verbum *apparendi*, sic animadvertimus usurpari à Cicerone 2. de Finibus, *Membra nobis ità data sunt*, inquit, *ut ad quandam rationem vivendi data esse appareant.*

17 *Unge*, ἄλειψαι. Vetustissimum fuisse unguentorum usum ex ipsius Mosis libris apparet: & hunc fuisse morem Judæorum cùm sese ad hilaritatem componerent, liquet ex Ruth. 3. 2. Non tamen commendat luxum Christus, ac nè ipsum quidem simpliciter unguentorum usum, quo nunc vix quispiam sine luxûs suspicione justa utatur. Habenda igitur in istis componendis ratio temporum quibus est Christus locutus, & spectandus est loquentis scopus: nec propterea ad allegorias aut metaphoricas interpretationes decurrendum.

18 *In propatulo*, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc deerant hoc loco in omnibus vetustis codicibus, neque leguntur in Vulgata.

19 *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. Idem valere ἐπὶ τῆς γῆς quod ἐν τῇ γῇ (id est, *in terra*) ostendit antithesis ἐν τῷ οὐρανῷ, id est, *in cœlo*. Eorum igitur avaritiam notat qui pecuniam solent non modò recondere sed etiam defodere. ¶ *Ubi tinea & erosio corrumpit*, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει. Vulgata, *Ubi ærugo & tinea demoliuntur*. Erasmus, *Ubi ærugo & tinea corrumpit*. Primùm demiror cur hæc duo vocabula σὴς καὶ βρῶσις fuerint permutata. neq; enim dubium est quin σὴς *tineam* declaret, etymologiâ (ni fallor) Hebræâ à סס Sas, quæ vox *tineam* declarat, ut Esaiæ 51. 8. unde vestimenta Jacobo σητόβρωτα. Ærugo igitur respondet τῇ βρώσει, quæ tamen posteriore loco hîc ponitur. Deinde pro *ærugine* ubiq; lego ἰὸν (ut Jacobi 5. 3.) βρῶσιν nusquam. Quare existimo hoc vocabulum latiùs patere, quo videlicet intelligantur metonymicè omnia quæ solent depasci res in terra defossas. Propterea quòd autem facta est thesaurorum mentio, qui quoniam ferè in pecunia siti sunt, ærugine corrumpuntur; idcirco Vetus interpres videtur *æruginis* vocem usurpasse. Itaque generaliter *erosionem* vertimus, cùm βρῶσις etiam pro *cibo* accipiatur, quasi *devorationem* dicas. Cyprianus (ut Erasmus notat) vertit alicubi *comestura*: quod verbum apud Catonem quoque reperitur. Cæterùm ἀφανίζει hoc loco sum interpretatus *corrumpit*, ex Luca, qui in hac eadem re utitur verbo διαφθείρειν. ¶ *Perfodiunt*, διορύσσουσι. Vulgata, *Effodiunt*, id est, ἐξορύττουσι, quod emendavit Erasmus.

21 *Ubi est*, ὅπου ἐστίν. Erasmus, *Fuerit*, id est, ὅπου ἂν ᾖ. neque tamen locum cum loco, sed res terrenas potiùs cum cœlestibus intelligendum est hîc conferri.

---

† Luc. 11. 34.
22 Homines quantulamcunque naturæ suæ lucem malignè exstinguunt.
‖ Luc. 16. 13.
‖ Luc. 12. 22.
Phil. 4. 6.
1. Tim. 6. 8.
1. Pet. 5. 7.
Psal. 55. 23.
25 Perversa solicitudo de hujus vitæ rebus, seriâ providentiæ Dei meditatione corrigitur in Dei filiis.

22 Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός. ἐὰν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται·
23 Ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστὶ, τὸ σκότος πόσον;
24 Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν. ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμωνᾷ.
25 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε, καὶ τί πίητε· μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσησθε. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;
26 Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;
27 Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

† Lucerna corporis est oculus. itaque si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit.
Sin autem oculus tuus improbus fuerit, totum corpus tuum tenebrosum erit. Ergò si lumen quod est in te, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ?
‖ Nemo potest duobus dominis servire. aut enim unum habebit odio, & alterum diliget; aut uni adhærebit, & alterum contemnet. Non potestis Deo servire & mammonæ.
* Propterea dico vobis, nè estote soliciti de anima vestra, quid esuri sitis, aut quid bibituri: neque de corpore vestro, quâ re sitis induendi. Nonne anima plus est quàm alimentũ, & corpus quàm indumentũ?
Intuemini in volucres cœli: non enim serunt, neque metunt, neque cogunt in horrea, sed Pater ille vester cœlestis alit eas. nonne vos multò præstatis eis?
Quis autem ex vobis solicitè cogitando potest apponere ad staturam suam cubitum unum?

Lucerna corporis est oculus: si igitur oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit.
Si autem oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebrosum erit. Si ergò lumen quod in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt?
Nemo potest duobus dominis servire. aut enim unum odio habebit, & alterum diliget: aut unum sustinebit, & alterum contemnet. Non potestis Deo servire & mammonæ.
Ideo dico vobis, nè soliciti sitis animæ vestræ, quid manducetis; neque corpori vestro, quid induamini. Nonne anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm vestimentum?
Respicite volatilia cœli, quæ non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea, & Pater vester cœlestis pascit illa. nonne vos magis pluris estis illis?
Quis autem vestrûm cogitans potest adjicere ad staturam suam cubitum unum?

---

22 *Simplex*, ἁπλοῦς. Quoniam oculi sunt præcipui mentis indices, ideo pro toto hominis ingenio apud Hebræos *oculus* ponitur. Itaque mentis ipsius indicium hîc significatur: cui comparando potiùs quàm accumulandis opibus incumbere nos oportuit: ut sicut oculis corpus, ità etiam rectâ ratione (id est, Spiritu Dei) illustrata tota vita nostra regeretur. *Simplicem* ergò intelligit *oculum* seu *vultum* qui purum & integrum animum intuentibus testetur; nimirum *purum* & *integrum*: cui opponitur *improbus*, id est malè affectæ mentis testis, id est, aliquo vitio inquinatus: quem etiam in vernaculo sermone vocamus *un mauvais œil*. *Lucidum* autem *corpus* vocat, quod luce oculorum, rectò cernentis judicio, illustratur: cui opponitur *tenebrosum*, id est, quòd in tenebris positum est, vitiosis videlicet affectibus luminibus mentis officientibus.

24 *Duobus*, δυσί. Id est, inter se repugnantibus. Nam alioqui plures inter se prorsus consentientes pro uno ducuntur. ¶ *Unum*, τὸν ἕνα. Erasmus, *Hunc*, id est, τὸν μὲν quia (inquit) alioquin bis videbitur res eadem inculcari. Atqui non est novum bis idem dicere in communi sermone, præsertim apud Hebræos: sed tamen propter conjunctionem disjunctivam videri possit inepta repetitio: sicut idem Erasmus in Convivio religioso observavit. Perinde enim est acsi quis diceret, *Aut Petrus me vincet, & ego cedam; aut ego cedam, & Petrus me vincet*: quod omnino esset absurdum. Itaque præstat utramque partem ad utrumlibet referri, ut utrumcunque delegeris, ei opponatur quod significatur per alterum. veluti si dicas, *Aut A excludes & admittes B, aut A admittes & excludes B*. Quod etiam de B potes dicere hoc pacto, *Aut B excludes & admittes A, aut B admittes & excludes A*, ità videlicet ut manente eâdem personâ res transferatur. Nam ineptum esset dicere, *Aut A excludes & B admittes, aut B admittes & A excludes*. Quòd si priùs illud, *Aut unum diliget & alterum odio habebit*, ad ipsum mentis affectum, istud verò ad actiones quæ affectus illos consequuntur, referamus; tum nobis istâ subtiliore interpretatione non erit opus. ¶ *Aut uni adhærebit*, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται. Vetus interpres, *Aut unum sustinebit*: ut videatur legisse, ἕνα ἀνέξεται. quamvis apud Demosthenem Olynth. primâ, & apud Xenophontem Ἑλληνικῶν δ'. ἀντέχειν pro *sustinere* accipiatur. ¶ *Mammonæ*, μαμμωνᾷ. id est, lucro & aggerendis opibus. Vox est Syra, quam alii *lucrum*, ut Augustinus serm. 35. De verbis Domini, alii *opes*, alii *pecuniam* interpretantur.

25 *De anima vestra*, τῇ ψυχῇ ὑμῶν. id est, de vita vestra sustentanda, id est, quid edatis aut bibatis, quo vita videlicet fovetur, cùm *vestitus* peculiari ratione quâdam ad corpus ipsum referatur. ¶ *Aut quid bibituri*, καὶ τί πίητε. Hanc particulam non

non habet Vetus interpres, quam tamen reperi in omnibus exemplaribus Græcis, quæ quidem mihi videre contigit: quamvis supervacuum esse censeat Erasmus, quòd nomine *cibi* etiam potus intelligatur. ¶ *Quàm alimentum*, τῆς τροφῆς. Vulgata, *Esca*, id est, βρώματος. quo verbo non videtur potus comprehendi, nisi συνεκδοχικῶς. Erasmus, *Quàm cibus*, id est, σίτου. rectè quidem, sed συνωνύμως.

26 *Intuemini*, ἐμβλέψατε. Vulgata, *Respicite*, id est, ἀναβλέψατε. ¶ *In volucres*, εἰς τὰ πετεινά. Vulgata & Erasmus, *Volatilia*, quod nusquam legi non addito appellativo. *Volantes* simili prorsus genere dicendi Maro vocavit his versibus,

Quam super haud ullæ poterant impunè volantes
Tendere iter pennis.

¶ *Cœli*, οὐρανοῦ. id est, aereas, sive in aere versantes. Nam *cœlum* pro *aere* usurpare, omnibus penè linguis usitatum est. Appellativorum autem genitivis utuntur Hebræi adjectivorum loco, ut omnes norunt. [¶ *Cogunt*, συνάγουσιν. Vulgata, *congregat*. id est, συναθροίζουσιν. Erasmus, *Convehunt*, i. e. συγκομίζουσιν. Cicero in hac significatione sæpe etiam utitur verbo *Conducendi*, quod respondet verbo τῷ συνάγειν.] ¶ *Multò præstatis eis* οὐ μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; Vulgata, *Magìs pluris estis illis?* Erasmus, *Longè præcellitis illa?* Verbum διαφέρειν comparationem declarat. significat enim *præstare* & *excellere*. Illud autem μᾶλλον Græci conjungunt per pleonasmum etiam comparativis, majoris emphasis causâ, cujus constructionis exempla passim occurrunt: sicut apud Plautum aliquoties particula *magìs* redundat, ut etiam hæc particula apud Syrum interpretem non legitur. Nos igitur, ut aliquo modo exprimeremus hunc pleonasmum, perinde vertimus acsi scriptum esset πολὺ διαφέρετε.

27 *Solicitè cogitando*, μεριμνῶν. Vulgata, *Cogitans*. At plus est μεριμνᾶν (id est, *solicitum esse*) quàm *cogitare*, ut annotat Erasmus, cujus opinionem confirmat Ciceronis illud Tusc. 4. *Solicitudo est ægritudo cum cogitatione*. Itaque μεριμνᾶν derivant Grammatici παρὰ τὸ μερίζειν [τὸν νοῦν,] quòd solicitudo *animum* (ut inquit Virgilius) *rapiat in partes varias*. Neque verò hæc addidissem, nisi ex propria hujus verbi vi & significatione penderet tota explicatio hujus doctrinæ, quâ nonnulli otiosi ventres ad mendicitatem suam propugnandam abutuntur: cùm Christus non vetet, imò verò jubeat, nos labore victum quærere, & curare rem domesticam: sed solicitudinem prohibeat & anxietatem animi, cui semper conjuncta est diffidentia. ¶ *Apponere*, προσθεῖναι, id est, *addere*, ut vertit Erasmus, vel *adjicere*, ut interpretatur Vulgata. Horatius, *Et illi, quos tibi demserit, apponet annos*. ¶ *Staturam*, ἡλικίαν. vel (si mavis) *quantitatem*, id est, ποσότητα. Nam ἡλικίας nomine, hoc quidem loco, ut Lucæ 12. 25. & 19. 3. non significatur *ætas*, sed ipsa *corporis* (ut ità dicam) *quantitas ac magnitudo*, formato nomine ab ἡλίκος, id est, *quantus*. Sic etiam accipitur apud Plutarchum libro περὶ παίδων ἀγωγῆς, ubi τοὺς παῖδας ait ἡλικίαν λαβεῖν, id est, αὐξάνειν. & apud Lucianum libro Verarum narrationum primo, ubi mentiens, viros memorat τὰς ἡλικίας ἡμισταδιαίους· & in dialogo de Syria dea agens de templi porticibus, ἡλικίην, inquit, καὶ ὅσον τριηκοσίων ὀργυιῶν.

28 Καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει.
29 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.
30 Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;
31 Μὴ οὖν μεριμνήσητε, λέγοντες, Τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περιβαλώμεθα;
32 (Πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ.) οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων.
33 Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.
34 Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.

Ac de indumento quid soliciti estis? discite quomodo lilia agrorum augescant: non fatigantur, neq; nent.
Sed dico vobis, nè Solomon quidem cum universa gloria sua sic amictus fuit ut unum ex istis.
Quòd si herbam agri, quæ hodie exstat, & cras in clibanum immittitur, Deus ità circumvestit, nonne vos multò magìs, ô exiguâ fide præditi?
Nè igitur estote soliciti, dicentes, Quid edemus, aut quid bibemus, aut quo amiciemur?
(Nam omnia ista gentes requirunt.) novit enim Pater ille vester cœlestis vos indigere his omnibus.
Sed quærite primò regnum Dei, & justitiam ejus, & ista omnia adjicientur vobis.
Nè igitur estote soliciti de crastino: nam crastinus *dies* solicitus erit de *rebus suis*. sufficit diei suum malum.

Et de vestimento quid soliciti estis? Considerate lilia agri quomodo crescunt: non laborant, neque nent.
Dico autem vobis quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut unum ex istis.
Si autem fœnum agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quantò magis vos, modicæ fidei?
Nolite ergò soliciti esse, dicentes, Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?
(Hæc enim omnia gentes inquirunt.) scit enim Pater vester quia his omnibus indigetis.
Quærite ergò primùm regnum Dei, & justitiam ejus, & hæc omnia adjicientur vobis.
Nolite ergò soliciti esse in crastinum: crastinus enim dies solicitus erit sibiipsi. sufficit diei malitia sua.

28 *Discite*, καταμάθετε. Erasmus, *Cognoscite*, id est, γιγνώσκετε. Vulgata, *Considerate*, θεωρήσατε, vel κατανοήσατε, sive σκέψασθε. ¶ *Agrorum*, ἀγροῦ. Hebraismus, pro *agrestia*, sive, quæ passim in agris occurrunt. ¶ *Non fatigantur*, οὐ κοπιᾷ. Vulgata & Erasmus, *Non laborant*. id est, οὐ πονεῖ, vel ἐργάζεται. Hebraicum quoque verbum עמל *Hamal* hæc omnia declarat.

29 *Cum*, ἐν. Ad verbum, *In gloria*, sicut loquuntur Hebræi, & interdum Græci. Vide infrà, cap. 11. 21. *Gloriam* autem vocat majestatem & splendorem illum qui reges illustriores reddit, unde ab Hebræis הוד *Hod* vocatur. ¶ *Amictum fuisse*, περιεβάλετο. Vulgata, *Coopertus est*, συνεκαλύφθη, nimiùm generaliter: quamvis id sequatur paulò pòst Erasmus. Sed illud Latinum Græco prorsus respondet. Homerus Ἰλιάδ. β. περὶ δ' αὖ μέγα βάλλετο φᾶρος.

30 *Herbam*, χόρτον. Vulgata, *Fœnum*. Erasmus, *Gramen*. Ego verò *herbam* potiùs converti, quæ de segetibus etiam dicitur; *fœnum* verò & *gramen* [ni fallor] non item. de segetibus autem hìc agitur, iisque omnibus quorum grana pinsi consueverunt, cùm clibani fiat mentio, &, ut quidem videtur mihi, Christus hìc agat de virentibus spicis quibus torrefactis uti mos fuit Hebræis, ut apparet ex Levit. 2. 14. ¶ *Quæ hodie exstat*, σήμερον ὄντα. Erasmus, *Quòd hodie cùm sit*. Sic Demosthenes, περὶ στεφάνου, ζώντων Ἀθηναίων καὶ ὄντων id est, *Vivis & superstitibus Atheniensibus*. id est quod vulgò dicimus, *Esse in natura*. ¶ *Nonne vos multò magìs?* οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς; Vulgata, *Quantò magis vos?* id est, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς; Erasmus longiùs à Græco recedens, *An non multò magìs vobis id faciet?* ¶ O *exiguâ fide præditi?* ὀλιγόπιστοι; Vulgata, *Modicæ fidei?* non satìs exprimens τὸ ὀλίγον. Erasmus, *Parùm fidentes*, & alibi, *Exiguâ fiduciâ præditos*, interpretatur. Ego verò fidem à fiducia, ut causam ab effectu, distinguo. Hoc autem observandum est, in sacris literis πίστιν dici *fidem*; à qua denominantur πιστοὶ, non tam qui fidem datam servent, quàm qui credant Dei promissis: de quo copiosiùs alibi dicemus.

31 *Requirunt*, ἐπιζητεῖ. Erasmus, *Exquirunt*. i. ἐξετάζει. Vide infrà 12. 39. ¶ *Cœlestis*, οὐράνιος. Hoc non legit Vulgata, licèt minimè redundans.

32 *Adjicientur*, προστεθήσεται. Paulò antè usi sumus *apponendi* verbo, quod Græco respondet, sed hìc fuisset obscurius. *Adjici* enim hoc loco significat Pro auctario & cumulo tribui. Vera enim & præcipua nostra felicitas est in cœlis, cujus quædam sunt velut appendices hujus vitæ commoda.

34 *De crastino*, εἰς τὴν αὔριον, i. περὶ τῆς αὔριον, ut etiam legit Clemens in Pædagogo. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In crastinum*. ut etiam ב accipitur, Prov. 27. 1. Sed hoc dicendi genere significatur, vel Differri aliquid in diem sequentem, ut Act. 4. 3. vel Rei continuatio ad certum usq; tempus. Hom. Odyss. ξ. μεῖνα τελεσφόρον εἰς ἐνιαυτόν. Neutrum autē hìc significari puto, ac potiùs Hebræorum phrasin esse, apud quos reperio ב *beth* interdum significare *propter*. Cujus exemplum habes huic nostro prorsus simile, Prov. 27. 1. ¶ *Solicitus erit de rebus suis*, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. Vulg. *Solicitus erit sibiipsi*. i. μεριμνήσει ἑαυτῇ. sicut in Victoriano codice scriptum reperimus. Erasmus, *Curam habebit suiipsius*. i. φροντίσει ἑαυτῆς. ¶ *Suum malū*, κακία αὐτῆς. i. ærumna sua, sive afflictatio: ut in Gallico sermone *Mal* pro omni eo sumitur quod molestiam adfert. Acsi diceret Dominus, Nihil aliud homines istâ solicitudine perpetuâ quàm suam miseriam augere, cui alioqui feret illos obnoxios peccatum, jubente Domino hominem sudoribus ac laboribus victum sibi parare. Hieronymus igitur rectè κάκωσιν interpretatur, sicut Virgilius laborem *improbum* vocavit. Vulgata, *malitia sua*, quod absurdum est: cùm alioqui κακία, interprete Cicerone, *vitiositatem* declaret. Tertullianus lib. 2. in Marcionem, *Malitia*, inquit, *apud Græcos interdum pro vexationibus & læsuris, non pro malignitatibus, ponuntur*. [Ponitur autem κακία pro κάκωσις.]

ΚΕΦ. Ζ.

Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε.
2 Ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε· καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

CAP. VII.

† Ne judicate, ut nè judicemini.
Quo enim judicio judicatis, eo judicabimini: & ‖ quâ mensurâ metimini, eâdem contrà metientur vobis.

CAP. VII.

Nolite judicare, & non judicabimini: nolite condemnare, & non condemnabimini.
In quo enim judicio judicaveritis, judicabimini: & in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.

† Luc. 6. 37. Rom. 2. 1. 1 Cor. 4. 3.
1 Reprehendere quidem alii alios debemus, sed nec temerè, neq; ut sanctiores videamur, neque ullo fratrum odio.
‖ Mar. 4. 24. Luc. 6. 38.

1 *Nè judicate*, μὴ κρίνετε. Vulg. *Nolite judicare*: quo modo ferè solet explicare particulam μὴ sequente imperandi modo, quem etiam mutat in infinitum. Idque dicendi genus imposuit Augustino, qui ex hac voce *Nolite* (quæ tamen in Græco non est) arripit ansam philosophandi de libero arbitrio, libro De gratia & libero arbitrio, cap. 2. quod vidit & annotavit superiore capite Erasmus. ¶ *Ut nè judicemini*, ἵνα μὴ κριθῆτε. Vulgata, *Et non judicabimini*, καὶ οὐ μὴ κριθήσεσθε. Erasmus omisit particulam *ut*. Additur in

Vulgata, *Nolite condemnare, & non condemnabimini* (quod etiam arbitratur Erasmus ex margine in contextum irrepsisse) & in uno exemplari manuscripto Græcè legimus, μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε. Cæterùm neque de publicis sive civilibus sive ecclesiasticis, neq; de privatis legitimè pro cujusque vocatione factis judiciis, sed de contrariis & malignis rerum vel ipsarum etiam personarum censoribus hìc agi, extra controversiam est apud omnes non pervicacis ingenii homines.

2 *Quo enim*, ἐν ᾧ γάρ. Vulgata, *In quo enim*. Erasmus rectè expunxit particulam ἐν, quam Latini in hoc quidem dicendi genere non exprimunt. ¶ *Judicabimini*, κριθήσεσθε. Erasmus, *Judicabitur de vobis*. Illud enim rejicit, quia Latinè existimat *judicatum* non dici cum de quo judicatum est: atqui Livius participio sic utitur, cùm inquit, *Eximendo de medio cives vestros, prohibendo judicatos addictosq; duci*. ¶ *Contrà metientur vobis*, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Vulgata ad verbum, *Remetietur vobis*, impersonaliter. Erasmus, *Eâ metientur vobis alii*. Mihi verò videtur *remetiri* plerunque idem valere quod Iterum metiri. hìc autem additâ particulâ ἀντὶ aliquid amplius declarat, Fore videlicet ut mensura mensuræ respondeat ex adverso, ut in lege talionis. Idque etiam optimè respondet Hebræorum proverbio, quod apud illos circumfertur, מדה כנגד מדה, *Middà heneged midda*, id est, *mensura pro mensura*: pro quo Latini dicunt, *Par pari referre*.

* Luc.6.41.
6 Pervicaces Evangelii hostes indigni ejus prædicatione.
7 Preces certum in omnibus malis perfugium.
† Infr.21.21. Mar.11.24. Luc.11.9. Joan.14.13. & 16.23. Jac.1.6.
‖ Luc.6.31. Tob.4.16.
12 Anacephaleosis interpretationis secundæ tabulæ.
* Luc.13.24.
13 Exemplum vitæ non petendum à multitudine.

3 Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς;
4 Ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, Ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου· καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου;
5 Ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου.
6 Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων· μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς.
7 Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.
8 Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.
9 Ἢ τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;
10 Καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;
11 Εἰ οὖν ὑμεῖς, πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;
12 Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται.
13 Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς.
14 Ὅτι στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν.

Quid autē aspicis festucam quæ est in oculo fratris tui, trabē verò quæ est in oculo tuo non animadvertis?
* Aut quomodo dices fratri tuo, Sine ejiciam festucam ex oculo tuo; & ecce trabes in oculo tuo?
Hypocrita, ejice primùm trabem illam ex oculo tuo, & tum dispicies ut ejicias festucam ex oculo fratris tui.
Nè date quod sanctum est canibus, nec projicite margaritas vestras coram porcis; nequando conculcent eas pedibus suis, & conversi lacerent vos.
† Petite, & dabitur vobis; quærite, & invenietis; pulsate, & aperietur vobis.
Quisquis enim petit, accipit; & qui quærit, invenit; & ei qui pulsat aperietur.
Nam quis est ex vobis homo, qui si filius ejus petierit ab eo panem, det ei lapidem?
Et si piscem petierit, num serpentem dabit ei?
Si vos igitur, qui improbi estis, nostis dona bona dare liberis vestris, quantò magis Pater ille vester qui est in cœlis, dabit bona iis qui petierint ab ipso?
‖ Quæcunque igitur volueritis ut faciant vobis homines, ità & vos facite eis. ista enim est Lex & Prophetæ.
* Introite per angustam portam: quoniam lata est porta & spatiosa via quæ abducit in exitium; multíque sunt qui introeunt per eam.
Quia angusta est porta & stricta via quæ ducit ad vitam; & pauci sunt qui inveniant eam.

Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, & trabem in oculo tuo non vides?
Aut quomodo dices fratri tuo, Frater, sine ejiciam festucam de oculo tuo; & ecce trabs est in oculo tuo?
Hypocrita, ejice primùm trabem de oculo tuo, & tunc videbis ejicere festucam de oculo fratris tui.
Nolite dare sanctum canibus: neque mittatis margaritas vestras ante porcos; nè fortè conculcent eas pedibus suis, & conversi dirumpant vos.
Petite, & dabitur vobis; quærite, & invenietis; pulsate, & aperietur vobis.
Omnis enim qui petit accipit; & qui quærit invenit; & pulsanti aperietur.
Aut quis est ex vobis homo, quem si petierit filius suus panem, nunquid lapidem porriget ei?
Aut si piscem petierit, nunquid serpentem porriget ei?
Si ergò vos, cùm sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris, quantò magìs Pater vester qui in cœlis est, dabit bona petentibus se?
Omnia ergò quæcunque vultis ut faciant vobis homines, ità & vos facite illis. hæc est enim Lex & Prophetæ.
Intrate per angustam portam: quia lata porta & spatiosa via est quæ ducit ad perditionem, & multi sunt qui intrant per eam.
Quàm angusta porta & arcta via est quæ ducit ad vitam, & pauci sunt qui inveniunt eam!

3 *Aspicis*, βλέπεις. Vulgata & Erasmus, *Vides*. Sed præterquam quòd βλέπειν plus est (ut suprà dixi 5.28.) quàm ὁρᾶν, sensus etiam videtur postulare ut illo verbo utamur. Nec enim damnatur qui vel fratris vel suos errores videt & intelligit, sed qui in alienos intuetur studio reprehendendi, suos autem dissimulat: quod studium verbo *spectandi* potiùs quàm *videndi* declaratur: ut in illo Terentii, *Me specta*.

4 *Quomodo*, πῶς. id est, quâ fronte: sicut vulgò etiam dicimus, *Comment*. Est enim admirantis potiùs quàm simpliciter interrogantis. ¶ *Sine*, ἄφες. Ad verbum, *Dimitte*, vel, *Omitte*. Interdum autem necesse est ut idiotismo linguarum aliquid demus. Abundat vocabulum *frater* in Vulgata, ut annotavit Erasmus. Certè in nullis exemplaribus reperimus ἀδελφέ, videtur tamen optimè blanditias illas hypocritarum declarare. ¶ *Ejiciam*, ἐκβάλω. Erasmus, *Eximam*. quod meliùs respondet τῷ ἐξαιρεῖν. Idem sequenti versiculo *ejicere* interpretatur. Est autem hoc prius Talmudistis etiam familiare. ¶ *Trabs*, vel, *trabes*, ἡ δοκός. Vulgata, *Trabs est*. Sed regi puto hanc particulam ab adverbio ἰδού, *ecce*. Itaque abundat verbum substantivum apud Veterem interpretem, quod tamen vult suppleri Erasmus ex Gaza. Poscit autem ratio antitheseωs ut κάρφος hìc significet *festucam* potiùs quàm *paleam*.

5 *Dispicies ut ejicias*, διαβλέψεις ἐκβαλεῖν. id est, Dispicies qualis sit, & quomodo evellenda. Vulgata, *Videbis ejicere*. Ad verbum, *Despicies ejicere*. Versionem quam sum secutus, probavit etiam Erasmus in annotationibus: quamvìs in ejus versione legatur *perspicies*, quod respondet quoque eidem verbo διαβλέπειν, sed nonnihil diverso sensu.

6 Quod *sanctum* est, τὸ ἅγιον. Sic rectè Erasmus vertit, ut ostenderet, *Sanctum* esse neutrius generis, quod apud Græcos ex articulo cognoscitur. Vulgata, *Sanctum*. In duobus vetustis exemplaribus legimus τὰ ἅγια, *Sancta*. ¶ *Pedibus suis*, ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν. Ad verbum, *In pedibus suis*. id est, inter pedes suos. nisi ἐν accipias pro *per*, Hebræorum more: quod utrumque notat Erasmus. ¶ *Conversi*, στραφέντες. Id quia quibusdam videtur ad canes pertinere, ideo addunt pronomen *illi*. Potest tamen utrumque ad canes simul & porcos referri. ¶ *Lacerent*, ῥήξωσι. Vulgata, *Dirumpant*, impropriè: quamvìs τὸ ῥηγνύειν etiam *rumpere* declaret. Hìc autem agitur de laceratione quæ fit bestiarum morsibus, & canum ac porcorum. & alludens ad immunda hæc animalia secundùm legē, homines desperatæ impuritatis intelligit.

8 *Quisquis*, πᾶς. Atqui infrà scribitur, *Non quisquis mihi dixerit, Domine, Domine*, &c. Intelligitur ergò dictum istud de iis qui petunt quæ petenda sunt, & à quo, & quomodo petitionem fieri Deus jubet.

9 *Nam quis*, ἢ τίς, vel, *nunquis*. Erasmus, *An quisquam*. ἢ particula vel interrogandi vim vel ratiocinandi hoc quidem loco commodè habere potest. Quòd autem Vulgata convertit, *Aut quis*, certè non convenit, cùm hìc non sit locus disjunctivæ. Idem etiam factum infrà cap.12.29. ¶ *Ex vobis homo*, ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος. i. siquidem homo est, nec prorsus ἄστοργος. Erasmus, *Vestrûm homo*, eodem sensu. Quod autem additur appellativum *homo*, id non modò (ut opinor) factum est ex Hebræorum idiotismo, (sicut alibi frequenter, ut infrà 12.11.) sed fortassis etiam aliquam vim habet, ut apparet ex conclusione: argumentatur enim à comparatis. ¶ *Qui si filius ejus petierit ab eo panem*, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον. Vulg. ad verbum, *Quem si filius suus petierit panem*, Græcâ constructione servatâ: quam imitatus Virgilius dixit, *Pacem te poscimus omnes*, pro *à te*. Erasmus, *Qui si filius ejus petierit panem*; testatus se à Græcis paulùm deflexisse. ¶ *Det ei lapidem?* μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; Vulgata, *Nunquid lapidem porriget ei?* i. μήτι λίθον παρέξει αὐτῷ; Erasmus, *Lapidem daturus sit illi?* Repetitio particulæ interrogantis, & eclipsis nominativi ante verbum ἐπιδώσει, constructionem faciunt paulò duriorem: quod dicendi genus iterum occurrit infrà 12.11. & 2.Cor.12.17. Itaq; Erasmus, quem sum secutus, vertit relativum nominandi casu, & μὴ interrogationis adverbium sustulit. Verbum autem ἐπιδιδόναι, si præcisè servetur vis præpositionis ἐπί, traditionem in manus, & amplius quiddam etiam notat quàm παρέχειν, id est, *porrigere*, ut vertit Vulgata.

11 *Bona dona*, δόματα ἀγαθά. Vulg. *Bona data*, quam posteriorem vocem nonnulli expungunt, ut satis in verbo διδόναι expressam. Sed non donatur quicquid datur; & apud Syrum interpretem utrumque ponitur.

13 *Qui introeunt*, οἱ εἰσερχόμενοι. Vetusta exemplaria tria habent οἱ ἐρχόμενοι, *qui incedunt*, vel *gradiuntur*.

14 *Quia angusta est*, ὅτι στενή. subauditur ἐστί, *est*. Vetus interpres, *Quàm angusta*. Itaq; existimat Erasmus eum legisse ὡς στενή. in quo non dubium est quin fallatur. Siquidem in vetustis codicibus legimus τί στενή. idq; Theophylactus Romanus interpretatur quasi particula τί sit admirantis, & ità scriptum esset, βαβαί, πόσον ἐστὶ στενή. i. *Papæ, quàm est angusta!* & Syrus interpres habet מא *ma*. Non desunt etiam codices Latini qui pro *quàm* habeant *quoniam*. Fulgentius lib.2. De peccat. remiss. c.4. citans hunc locum, in priore vers. legit *Quàm lata*; in isto verò, *Quàm angusta*. Ego receptā lectionē sum secutus, quam etiam sinceriorem esse arbitror. ¶ *Stricta*, τεθλιμμένη. Ad verbum, *Pressa*. res enim compressione fiunt arctiores; nequis fortè τετριμμένην, i. *tritam*, dici putet. Sed quid si τεθλιμμένην jam dixit in qua gradientes non quidem multitudine sed multis ærumnis premantur? Sic enim à Græcis hunc locum explicari observavit eruditissimus & beatæ memoriæ Camerarius. Sed hæc mihi quidem arguta potiùs quàm solida expositio videtur. [Apparet igitur Veterem quoq; interpretem hanc lectionem & interpretationem secutum esse. Ego tamen quia in codicibus impressis legimus ὅτι, nihil mutandum putavi.]

15 Προσ-

15 Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες.
16 Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλήν, ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα;
17 Οὕτω πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ· τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ.
18 Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν.
19 Πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.
20 Ἄραγε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.
21 Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.
22 Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, Κύριε Κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν;
23 Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.
24 Πᾶς οὖν ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ ποιεῖ αὐτούς, ὁμοιώσω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν·
25 Καὶ κατέβη ἡ βροχή, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοί, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ· καὶ οὐκ ἔπεσε· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.
26 Καὶ πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ μὴ ποιῶν αὐτούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον·
27 Καὶ κατέβη ἡ βροχή, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοί, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔπεσε, καὶ ἦν ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη.
28 Καὶ ἐγένετο ὅτι συνετέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.
29 Ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς.

Cavete verò vobis à pseudoprophetis, qui veniunt ad vos cum indumentis ovium, sed intrinsecùs sunt lupi rapaces.

A fructibus eorum agnoscetis eos. † Num colligunt ex spinis uvam, aut ex tribulis ficus?

Ità omnis arbor bona fert fructus bonos: putris autem arbor fert fructus putres.

Non potest arbor bona fructus malos edere, neque arbor mala fructus bonos edere.

‖ Quæcunque arbor non fert fructum bonum, exciditur, & in ignem conjicitur.

Nempe igitur ex fructibus ipsorum agnoscetis eos.

* Non quisquis dicit mihi, Domine Domine, introibit in regnum cœlorum, sed qui facit quod vult Pater meus qui in cœlis est.

Multi dicent mihi die illo, Domine Domine, nonne per nomen tuum prophetavimus, & in nomine tuo dæmonia ejecimus, & per nomen tuum multas virtutes edidimus?

Tunc autem profitebor eis, † Certè nunquam novi vos. ‖ abscedite à me qui operam datis iniquitati.

* Quisquis igitur audit ex me sermones istos, & eos præstat, assimilabo eum viro prudenti, qui ædificavit domum suam super petram:

Decidit autem nymbus, & venerunt flumina, & flaverunt venti, & inciderunt domui illi: sed non cecidit. fundata enim fuerat super petram.

Et quisquis audit ex me hos sermones, & eos non præstat, assimilabitur viro fatuo, qui ædificavit domum suam super arenam:

Descendit autem pluvia, & venerunt flumina, & flaverunt venti, & impegerunt in domum illam: & cecidit, & fuit casus ejus magnus.

† Factum est autem, cùm finisset Jesus sermones istos, ut percelleretur turba super doctrina ipsius.

Docebat enim eos ut habens autoritatem, non autem ut Scribæ.

Attendite à falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecùs autem sunt lupi rapaces.

A fructibus eorum cognoscetis eos. numquid colligunt de spinis uvas, aut de tribulis ficus?

Sic omnis arbor bona fructus bonos facit: mala autem arbor malos fructus facit.

Non potest autem arbor bona malos fructus facere, neque arbor mala bonos fructus facere.

Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, exciditur, & in ignem mittitur.

Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos.

Non omnis qui dicit mihi, Domine Domine, intrabit in regnū cœlorū: sed qui facit voluntatem Patris mei, qui in cœlis est, ipse intrabit in regnum cœlorum.

Multi dicent mihi in illa die, Domine Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, & in nomine tuo dæmonia ejecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus?

Et tunc confitebor illis, Quia nunquam novi vos. discedite à me omnes qui operamini iniquitatem.

Omnis ergò qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificavit domum suam super petram:

Et descendit pluvia, & venerunt flumina, & flaverunt venti, & irruerunt in domum illam: & non cecidit. fundata enim erat super petram.

Et omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificavit domum suam super arenam:

Et descendit pluvia, & venerunt flumina, & flaverunt venti, & irruerunt in domum illam: & cecidit, & fuit ruina illius magna.

Et factum est, cùm consummasset Jesus verba hæc, admirabantur turbæ super doctrina ejus.

Erat enim docens eos sicut potestatem habens, & non sicut Scribæ eorum & Pharisæi.

15 Cavendi doctores falsi, quorum notæ sunt, falsa doctrina & mali mores.
† Luc.6.43.44
‖ *Suprà*, 3.10.
* Rom.2.13. Jac.1.22.
21 Excellentissima etiam dona absque pietate nihil sunt.
† Luc.13, 25. 27.
‖ *Psal.*6.9.
* Luc.6.47.
24 Vera pietas uno Christo nititur, ideóque perstat invicta.
† Mar. 1. 22. Luc.4.32.

---

15 *Cavete*, προσέχετε. Vulg. *Attendite.* quo modo nos etiam aliquoties. sed hoc loco *Cavere* significat, sicut rectè vertit Erasmus: ut etiam Luc.12.1. Ità accipitur verbum שמר *Samar* in Niphal, sicut apud Gallos verbum *garder* cum accusativo personæ accipitur pro *servare*, adjuncto verò casu rei pro *Cavere*, ut *gardez cela*, & *gardez vous de cela*. ¶ *Ovium*, προβάτων. Translatitiè vocat *oves*, mansuetos & fraudis nescios homines, quales isti se esse toto habitu simulant. & fortassis allusit Christus ad vestes ex quibus olim dignoscebantur Prophetæ, durioribus præsertim temporibus, quos isti simioli (ut hodie Monachi & Eremitæ) videri volebant moribus imitari. Vide Heb.11.37. ¶ *Intrinsecùs*, ἔσωθεν pro ἔνδοθι, sicut vulgò dicimus *par dedans*.

17 *Putris*, σαπρόν. id est vitiosa. Possis etiam *cariosam* vel *marcidam* interpretari: ut non agat Christus de apertè flagitiosis hominibus, sed qui arbores referant foris quidem speciosas, intus verò carie vitiatas, quod ex fructibus demum putridis apparet. Sed antithesis τοῦ ἀγαθοῦ ostendit τὸ σαπρὸν hìc pro *malo* poni sive *vitioso*, sicut Tharghum (ut observat doctissimus Mercerus in Lexicon Sanctis in radice באש *baasch*) pro רע *rah* sæpe usurpat באש *beesch*, ut Syrus interpres pro σαπρὸν habet בישא *bischa*, & ità etiam hæc vox accipitur infrà 13.48.

18 *Neque arbor*, οὐδὲ δένδρον. In quodam vetere exemplari legitur οὐδὲ πάλιν δένδρον. id est, *neque rursus*, vel *neque contrà, arbor*.

19 *Quæcunque arbor*, πᾶν δένδρον. Unum vetus exemplar interpositam habebat particulam οὖν, *ergò*.

20 *Nempe igitur*, ἄραγε. Vulgata & Erasmus, *Igitur*. Mihi verò videtur hæc particula idem valere quod ἄρα οὖν: & præter illationem habere etiam vim confirmandi.

21 *Qui facit*, ὁ ποιῶν. Sic rectè Vulgata. Erasmus, *Qui fecerit*, id est, ὁ ποιήσας. ¶ *Quod vult*, τὸ θέλημα. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Voluntatem*. quod est ambiguum. Vetus interpres post *qui in cœlis est*, addit, *ipse intrabit in regnum cœlorum:* quod per se satìs intelligitur, neque in Græcis codicibus neque in Syra paraphrasi legitur.

22 *Nonne*, οὐ. Particula οὐ, cùm propriè sit negans indefinita, interdum tamen interrogantis vice fungitur: quod ex sola pronunciatione intelligitur, idque cùm affirmare volumus id de quo quæritur, ut hoc loco. Apud Hebræos autem hujusmodi interrogationes affirmationem augent. ¶ *Per nomen tuum*, τῷ σῷ ὀνόματι. Plerunque additur ἐν Hebraico more in hoc dicendi genere: quod idcirco Vulgata expressit, quamvìs in Græco sit prætermissum. Rectè autem Erasmus addidit præpositionem *Per*, quæ signum est causæ. Nam si vertas ad verbum, *nomine tuo*, intelliges ἀντὶ σοῦ, id est *vice tuâ*. Significat autem *nomen* hoc loco celebrem illam Dei virtutem, quam testatur quisquis Deum appellat. ¶ *Dæmonia*, δαιμόνια. Sic in his sacris libris vocantur impuri spiritus. qui sunt à profanis pro diis culti & habiti, & hoc ipso nomine Græcè vocati, sed tanquam honorifico, quasi *scientes* sive *sapientes* appelles; propter oracula videlicet; appellatione certè mirè congruente cum historia arboris Scientiæ boni & mali. ¶ *Virtutes*, δυνάμεις. Ad verbum, *potestates*. Hoc autem nomine, ex Hebræorum idiotismo (qui גבורות *Gheburot* dicunt) à consequenti intelliguntur quæcunque præter naturæ ordinem facta, illam Dei infinitam potentiam testantur. Ἐνεργήματα δυνάμεων vocat Paulus 1.Cor.12.10. Accipiuntur igitur δυνάμεις pro cœlestis δυνάμεως (i. virtutis & potentiæ) effectis extraordinariis, sicut etiam loquitur Justinus Apologetico posteriore, ubi agit de Simone Mago, sed addit μαγικάς. ¶ *Edidimus?* ἐποιήσαμεν; Vulg. *Fecimus?* Erasmus, *Præstitimus?* Atqui *præstare virtutes* non magìs Latinè dicitur quàm *facere:* & ipse interpretatur infrà, cap.13.58. ἐποίησεν *edidit*.

23 *Profitebor*, ὁμολογήσω. id est, palàm dicam. Vulgata & Erasmus, *Confitebor*. Et certè ὁμολογεῖν propriè significat *confiteri*: sed hoc loco amplius aliquid declarat, cùm alioquin *confitendi* vocabulum, ut Ecclesiis usitatissimum, retinere soleam. Vide infrà, cap.10.32. ¶ *Certè nunquam novi vos*, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. Etsi particula ὅτι potest videri in hoc dicendi genere redundare, tamen etiam confirmandi vim quandam videtur hìc habere. quod exprimendum putavi, ut sit quædam ἀποσιώπησις: acsi diceret Christus, Scitote jam ac discite quòd vos ego nunquam noverim. Sed observandum est hæc esse verba non ignorantis, (quid enim ignoret Deus?) sed istos acerbissimè repellentis, Christo proculdubio alludente ad Psal.1.9. ¶ *Qui operam datis iniquitati*, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. id est, omnibus sceleribus & flagitiis addicti homines, Hebraico idiotismo, פועלי און *Pohale aven*, & qui velut artem peccandi exercent, sicut Latini, *Medicinam, Argentariam, facere*, dicunt. Hi sunt qui in sacris libris passim ἁμαρτωλοί. i. *peccatores*, dicuntur, quibus 1.Joan.3.8. opponuntur *nati ex Deo, non peccantes:* cùm alioquin eodem teste 1.8. nemo sit in hac vita qui peccatum non habeat: & sunt hæc Christi verba petita ex Psal.6.9. Particulam autem universalem πάντες, *Omnes*, à Vetere interprete expressam, in duobus tantùm vetustis codicibus inveni. De ipso verò nomine ἀνομίας, vide 1. Joan.

24 *Assimilabo*, ὁμοιώσω. i. comparabo. Vulg. *Assimilabitur*. id est, ὁμοιωθήσεται: sicut etiam scriptum legimus in uno vetere exemplari. ¶ *Prudenti*, φρονίμῳ. Vulg. *Sapienti*, σοφῷ. Interdum tamen φρονεῖν vertemus *sapere*, interdum *cogitare*.

25 *Nimbus*, ἡ βροχή. τὸ βρέχειν, quod *rigare* significat, manifestè ponitur pro ὕειν suprà 5.45. & Luc.17.29. unde βροχὴ pro ὑετὸς, ut verterunt Græci Psal.68.10. & 105.32. quam Hebræi generali nomine מטר *Matar* vocant, quod secutus est etiam Syrus interpres. Sed mihi quidem videtur hoc loco significari non quævis pluvia, sed vehemens & procellosa, quam terrarum eluviones sequuntur, & Hebræi peculiariter גשם *Geschem*, Latini *nimbum* vocant, Homerus ἄσπετον ὄμβρον appellat. ¶ *Inciderunt domui*, προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ. Vulg. & Erasmus, *Irruerunt in domum*. id est, ὥρμησαν εἰς τὴν οἰκίαν. Livius, *Fugâ trepidum, ac pavore incidentem portis*. ¶ *Cecidit*, ἔπεσε. Erasmus, *Est prostrata*. Et paulò pòst, *Dejecta est*. id est, κατεβλήθη.

27 *Impe-*

27 *Impegerunt in domum illam;* προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ. Vulg. *Irruerunt*, ut suprá: cùm hic diverso verbo utatur Evangelista, quamvìs eâdem manente sententiâ. ¶ *Casus*, πτῶσις. Horat.--- *celsæ graviore casu, Decidunt turres.*

28 *Et factum est*, καὶ ἐγένετο. Hebraicum dicendi genus, ויהי *vajehi.* quo suas narrationes solent connectere, idque subjecto indicandi modo, constructione Græcis & Latinis inusitatâ, quâ utitur Matthæus quinquies; Marcus, ter; Lucas, tricies semel; Joannes, nunquam: Lucas denique in altero libro sexies, sed cum infinitivo modo; ut & semel in Evangelio, nempe 16. 22. [Addere solet Erasmus particulam *ut*. Ego malui retinere Hebraismum, alioqui nimiùm sæpe fuisset mutandum.] ¶ *Finivisset*, συνετέλεσεν. Vulgata, *Consummasset*: quo etiam alicubi uti cogimur, ut Joannis cap.19.30. Idem autem hic valet συντελεῖν quod simplex τελεῖν, cujus alioqui multiplex est significatio. ¶ *Percellebatur*, ἐξεπλήσσοντο, vel *obstupescebat*. Vulg. *Admirabantur*. id est ἐθαύμαζον. quod quidem minus aliquid significat quàm ἐκπλήττεσθαι. Ad verbum, *excutiebantur*. nam qui obstupescunt, illis veluti valido aliquo ictu mens excutitur.

29 *Docebat*, ἦν διδάσκων. Vulgata ad verbum, *Erat docens*. Periphrasis Hebræa, Græcis etiam familiaris: cujus tamen interdum ea vis est ut moram significet & perseverantiam in aliqua re facienda: quamobrem etiam alicubi retinuimus. ¶ *Autoritatem*, ἐξουσίαν. sive *potestatem*, ut convertit Vetus interpres, id est δύναμιν. nam hæc inter se parùm differunt. Interdum autem ἐξουσία declarat ἀξίωσιν, id est *dignitatem*, ut Joan. 1. 12. Sed *licentiæ* nomen, quamvis Græco vocabulo ἐξουσία respondeat, tamen ubique repudiavi, quia plerunque in vitio ponitur. Talem autem hic sese præstitit Christus in doctrina cœlesti promulganda, ut se planè αὐτοκράτορα esse ostenderet, à quo Lex ipsa esset perlata, quique pro suo jure de vita & morte disceneret: quamobrem visum est mihi nomen *potestatis* hoc loco & aliis nonnullis non satìs expressum. Itaque pro eo quod Prophetæ interpretes alienæ voluntatis, dicunt, *Hoc dicit Dominus*, ipse dicere solet, *Amen amen dico vobis*, ut ipsius legis autor. Vide Luc.4.32. ¶ *Scribæ*, οἱ γραμματεῖς. Vulg. scribit, *Scribæ eorum & Pharisæi*, οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ φαρισαῖοι. & ità etiam legit Syrus interpres.

1 Christus leprosum manu tactum sanans declarat se nullos quantumvìs impuros peccatores ad se confugientes abhorrere.
‖ *Mar.*1.40. *Luc.*5.12.
* *Levit.*14.4.
† *Luc.*7.1.
5 Christus proposito Centurionis incircumcisi, sed excellenti fide prædìti, exemplo, Judæos ad æmulationem provocat, simul prædicens eorum rejectionem & Gentium vocationem.

ΚΕΦ. η.

Καταβάντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί.
2 Καὶ ἰδοὺ, λεπρὸς ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.
3 Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἥψατο αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα.
4 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅρα μηδενὶ εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ. καὶ προσένεγκε τὸ δῶρον ὃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.
5 Εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ εἰς Καπερναοὺμ, προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος, παρακαλῶν αὐτὸν,
6 Καὶ λέγων, Κύριε, ὁ παῖς μου βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικὸς, δεινῶς βασανιζόμενος.
7 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν.
8 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἑκατόνταρχος ἔφη, Κύριε, οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς· ἀλλὰ μόνον εἰπὲ λόγον, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.
9 Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας· καὶ λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.
10 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐθαύμασε καὶ εἶπε τοῖς ἀκολουθοῦσιν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.
11 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν·

CAP. VIII.

Descendentem autem eum è monte, secuta est turba multa.
‖ Et ecce, leprosus venit, & adoravit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purificare.
Extensáque manu tetigit eum Jesus, dicens, Volo, purificator. Statim igitur purificata fuit ejus lepra.
Tunc dicit ei Jesus, Vide *ut* nulli dicas: sed abi, ostende te sacerdoti, & offer donum illud quod * imperavit Moses, *ut hoc sit* eis testimonio.
† Ingressum autem Jesum Capernaumam adiit centurio, precans eum,
Et dicens, Domine, puer meus projectus est domi paralyticus, & vehementer torquetur.
Tunc dicit ei Jesus, Ego veniam, & sanabo eum.
Et respondens Centurio dixit, Domine, non sum dignus ut sub tectum meum ingrediaris: sed solùm loquere, & sanabitur puer meus.
Etenim ego sum homo sub *alterius* autoritate *constitutus*, habens sub me milites: & dico huic, Proficiscere, & proficiscitur; & alteri, Veni, & venit; & servo meo, Fac hoc, & facit.
Hæc autem cùm audisset Jesus, miratus est: & dixit iis qui sequebantur, Amen dico vobis, nè in Israel quidem tantam fidem inveni.
Dico autem vobis multos ab oriente & occidente venturos & discubituros cum Abrahamo & Isaaco & Jacobo in regno cœlorum:

CAP. VIII.

Cùm autem descendisset de monte, secutæ sunt eum turbæ multæ.
Et ecce, leprosus veniens, adorabat eum, dicens, Domine, si vis, potes me mundare.
Et extendens Jesus manum, tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et confestim mundata est lepra ejus.
Et ait illi Jesus, Vide nemini dixeris: sed vade, ostende te sacerdoti, & offer munus tuum quod præcepit Moyses, in testimonium illis.
Cùm autem introisset Capharnaum, accessit ad eum centurio, rogans eum,
Et dicens, Domine, puer meus jacet in domo paralyticus, & malè torquetur.
Et ait illi Jesus, Ego veniam, & curabo eum.
Et respondens centurio ait, Domine, non sum dignus ut intres sub tectum meum: sed tantùm dic verbo, & sanabitur puer meus.
Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic, Vade, & vadit; & alii, Veni, & venit; & servo meo, Fac hoc, & facit.
Audiens autem hæc Jesus, miratus est: & sequentibus se dixit, Amen dico vobis, non inveni tantam fidem in Israel.
Dico autem vobis quòd multi ab oriente & occidente venient, & recumbent cum Abraham & Isaac & Jacob in regno cælorum:

1 *Secuta est*, ἠκολούθησαν αὐτῷ. Redundat αὐτῷ ex Hebræorum idiotismo. ¶ *Leprosus*, λεπρός. Lepra non declarat morbum quem Græci elephantiasin, nos *ladrerie* vocamus, sed pertinacissimæ scabiei genus. qua de re multa apud Græcos medicos traduntur. Herodotus in Clio λέπραν per λεύκην exponit. Sed videri potest Dominus hoc morbo populum suum peculiariter castigasse: unde etiam orta fabula de Judæis Ægypto propter tabem pulsis, quæ corpora fœdaret: quam ut veram Tacitus commemorat lib. hist. 5. Justino & Arnobio dicitur *Vitiligo*. quam Seneca vocat *fœdam cutis ex albo varietatem*, lib. Nat. quæst. 3. cap. 25. Alii aliud esse scabiei genus volunt.

3 *Purificator*, καθαρίσθητι. Vulg. rectè ad verbum, *Mundare*, vel *Munderis*. sed vitanda fuit amphibolia; quæ quidem in Græco nulla est: & *purificandi* verbum ut sacris proprium optimè convenit. Erasmus, *Mundus esto*, quod potiùs exprimit neutrum absolutum, cùm καθαρίζεσθαι sit passivum.

4 Ut *nulli dicas*, ἵνα μηδενὶ εἴπῃς. Ergò vel non præsente seu consciâ turbâ illum tangendo sanavit, quæ fortassis illum propterea tanquam immundum refugisset; vel prohibet illum hoc longiùs spargere. Varias autem hujus interdicti causas refert Basilius in longa ad Cæsarienses epistola. Ego verissimam & appositissimam esse credo quæ à doctissimo interprete affertur, Nè turba in solis miraculis obstupescens, non satìs ipsi spatii ad præcipuum illud sibi à Patre impositum munus obeundum, ad docendum videlicet, relinqueret. ¶ *Donum illud*, τὸ δῶρον. De certa oblatione loquitur. itaque articulum ab aliis omissum expressimus. Vulg. legit, τὸ δῶρόν σου. i. *oblationem tuam*, sive, tibi leproso præscriptam. & Syrus interpres quoque addit pronomen. Quàm autem ineptè nonnulli ex his verbis conentur auricularē illam confessionem elicere, in qua constituunt absolutionem à peccatis, vel ex eo constat, quòd ad sacerdotem non mundandi, sed jam mundati ablegantur.

5 *Ingressum autem Jesum*, εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ. Vide supr. 1. ¶ *Precans*, παρακαλῶν. Vulg. *Rogans*. id est δεόμενος. Erasmus, *Obsecrans*. i. ποτνιαζόμενος. Alii, *Supplicans*. i. ἱκετεύων. Studuimus enim quoad ejus fieri potuit suam cuique Græcæ Latinam vocem opponere.

6 *Puer*, ὁ παῖς. Vel filius, vel servus. Nam *pueri* etiam à Latinis servi dicuntur, sicut apud Hebræos נער *Naar* & *puerum* & *ministrum* declarat. ¶ *Projectus est*, βέβληται. in lecto videlicet prostratus, quasi cadaver, sicuti sunt paralytici. Sic Virgilius, *Sternitur & toto projectus corpore terræ.* Vulg. *Jacet*, id est, κεῖται. Erasmus, *Decumbit*. id est κατάκειται.

7 *Sanabo*, θεραπεύσω. Vulgata, *Curabo*. Erasmus, *Medebor*: qui tamen hanc versionem meritò rejecit suprà cap.4.23. Certè hìc ponitur pro ἰᾶσθαι: quo vocabulo postea utitur.

8 *Dignus*, ἱκανός. Erasmus, *Idoneus*. Vide suprà cap. 3.11. ¶ *Sub tectum meum*, μου ὑπὸ τὴν στέγην. Id est *domum*, per synecdochen. Gallicè, *Sous mon couvert*. & notanda est rara pronominis trajectio. ¶ *Loquere*, εἰπὲ λόγον. Erasmus ad verbum, *Dic verbum*. sicut vulgò dicimus, *Dites un mot*: sed pro *Loqui* simpliciter hanc phrasim sumi liquet infrà 12.32. Vulg. *Dic verbo*. nam in quibusdam codicibus scriptum invenimus, εἰπὲ λόγῳ, sed eodem sensu. nam εἰπὲ, id est *dic*, accipitur Hebraico more, pro *jube*. λόγῳ verò significat *locutione & verbis*: perinde acsi diceret, *Tantùm loquere: nam tantùm opus est ut verbo jubeas*. Alioquin λόγος non *verbum* sed *sermonem* & *orationem* declarat. vide infrà vers.16.

9 *Etenim ego*, καὶ γὰρ ἐγώ. Vulg. *Nam & ego*: quæ interpretatio sententiam depravat. Nec enim à pari centurio iste fidei plenus argumentatur, neque dixit Evangelista κἀγὼ γὰρ, sed à minore ad majus sic colligit, Si ego sic aliis imperans ut tamen aliis subsim, tamen quod jubeo per subditos meos efficio, quid tu non effeceris vel solo verbo, qui videlicet supra omnia emineas? ¶ *Sub autoritate* constitutus, ὑπὸ ἐξουσίαν, id est ὑπεξούσιος. Erasmus, *Alterius potestati subditus*. Ego Vulgatam interpretationem prætuli, non modò quia propiùs accedit ad Græca, sed etiam quia participium τεταγμένος (id est *constitutus*) supplevit ex Luca.

11 *Discubituros*, ὅτι ἀνακλιθήσονται. Translatio est sumta à conviviis, quibus sæpe solet comparari vitæ æternæ felicitas. Itaq; *discumbere* idem hìc declarat atque promissionis Abrahamo factæ, id est æternæ felicitatis, cum eo fore participes: quod etiam declaratur appellatione Collocationis in sinu Abrahami, sicut charissimi patrisfamilias: proximi quasi in sinum illius recumbebant. quod de Joanne in extrema illa cœna commemoratur. Nam ἀνακλίνεσθαι pro κατακλίνεσθαι hìc ponitur. Latini *recumbendi* quidem verbo utuntur (quod Vetus interpres usurpavit, simili etiam significatione) sed raró.

12 Οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.
13 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ ἑκατοντάρχῃ, Ὕπαγε, καὶ ὡς ἐπίστευσας γενηθήτω σοι. Καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ.
14 Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρου, εἶδε τὴν πενθερὰν αὐτοῦ βεβλημένην, καὶ πυρέσσουσαν.
15 Καὶ ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετός. καὶ ἠγέρθη, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.
16 Ὀψίας δὲ γενομένης προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζομένους πολλούς· καὶ ἐξέβαλε τὰ πνεύματα λόγῳ, καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν.
17 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν.
18 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς πολλοὺς ὄχλους περὶ αὐτὸν, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν.
19 Καὶ προσελθὼν εἷς γραμματεὺς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ.
20 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.
21 Ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου.
22 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.
23 Καὶ ἐμβάντι αὐτῷ εἰς τὸ πλοῖον, ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.
24 Καὶ ἰδοὺ, σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων· αὐτὸς δὲ ἐκάθευδε.
25 Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤγειραν αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε, σῶσον ἡμᾶς, ἀπολλύμεθα.
26 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε, ὀλιγόπιστοι; Τότε ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ· καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.
27 Οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν, λέγοντες, Ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

‖ Filios verò regni ejectum iri in tenebras illas extimas. illic erit fletus & stridor dentium.
Et dixit Jesus Centurioni, Abi, & ut credidisti fiat tibi. Sanatúsque est puer ejus eo ipso momento.
* Et cùm venisset Jesus domum Petri, vidit socrum ejus in lecto projectam, & febricitantem.
Tetigitque manum ejus, & dimisit eam febris: & surrexit, ac ministravit eis.
† Cùm autem serum diei esset, obtulerunt ei dæmoniacos multos: & ejecit spiritus verbo, omnésque malè affectos sanavit.
Ut impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem, ‖ Ipse infirmitates nostras accepit, ac morbos portavit.
* Cùm vidisset autem Jesus turbam multam circum sese, jussit ut abiretur in ulteriorem ripam.
Et cùm accessisset quidam Scriba, dixit ei, Magister, sequar te quocunque abieris.
Tunc dicit ei Jesus, Vulpes habent lustra, & volucres cœli, nidos: filius autem hominis non habet ubi caput reclinet.
Alius autem ex discipulis dixit ei, Domine, permitte mihi primùm abire & sepelire patrem meum.
Jesus autem dixit ei, Sequere me, & sine ut mortui sepeliant mortuos suos.
† Et cùm ipse esset ingressus navigium, secuti sunt eum discipuli ejus.
Et ecce succussio magna facta est in mari, adeò ut navis operiretur fluctibus: ipse verò dormiebat.
Et accedentes discipuli excitaverunt eum, Dicentes, Domine, serva nos, perimus.
Ipse verò dixit eis, Quid formidolosi estis, exiguâ fide prædití? Tunc experrectus objurgavit ventos & mare: & facta est tranquillitas magna.
Homines autem illi mirati sunt, dicentes, Qualis est iste, quòd venti quoque & mare auscultant ei?

Filii autem regni ejicientur in tenebras exteriores. ibi erit fletus & stridor dentium.
Et dixit Jesus centurioni, Vade, & sicut credidisti fiat tibi. Et sanatus est puer ex illa hora.
Et cùm venisset Jesus in domum Petri, vidit socrum ejus jacentem & febricitantem.
Et tetigit manum ejus, & dimisit eam febris: & surrexit, & ministrabat eis.
Vespere autem facto, obtulerunt ei multos dæmonia habentes: & ejiciebat spiritus verbo, & omnes malè habentes curavit.
Ut impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem, Ipse infirmitates nostras accepit, & ægrotationes nostras portavit.
Videns autem Jesus turbas multas circum se, jussit discipulos ire trans fretum.
Et accedens unus Scriba, ait illi, Magister, sequar te quocunque ieris.
Et dicit ei Jesus, Vulpes foveas habent, & volucres cœli, nidos: Filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet.
Alius autem de discipulis ejus ait illi, Domine, permitte me primùm ire, & sepelire patrem meum.
Jesus autem ait illi, Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos.
Et ascendente eo in naviculam, secuti sunt eum discipuli ejus.
Et ecce motus magnus factus est in mari, ita ut navicula operiretur fluctibus: ipse verò dormiebat.
Et accesserunt ad eũ discipuli ejus, & suscitaverunt eum, dicentes, Domine, salva nos, perimus.
Et dicit eis Jesus, Quid timidi estis, modicæ fidei? Tunc surgens, imperavit ventis & mari: & facta est tranquillitas magna.
Porrò homines mirati sunt, dicentes, Qualis est hic, quia venti & mare obediunt ei?

‖ *Infrà* 22.13
* *Mar.* 1.29. *Luc.* 4.38.
14 Christus varios morbos sanans ostendit se missum à Patre, ut in eo uno remedium in quibusvis malis quæratur.
† *Mar.* 1.32. *Luc.* 4.40.
‖ *Esa.* 53.4. 1. *Pet.* 2.24.
* *Luc.* 9.57.
19 Veri discipuli Christi ad quasvis ærumnas se comparent.
21 Cessent quæcunque hominibus debemus officia, ubi jubet Dominus operam sibi impendi.
23 Christus etiamsi videatur suos interdum etiam in extremis periculis negligere, suo tamen tempore sedatis omnibus tempestatibus illos in portum perducit.
† *Mar.* 4.36. *Luc.* 8.22.

---

12 *Filios regni*, οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας, id est indigenas, quos vocant vulgò *naturales subjectos*. Intelligit autem Dei regnum, ad quod pertinebant in genere quicunque erant ex Abrahæ genere, cùm longè alia sit ratio coram Deo censendi filios Abrahæ, nimirum ex fide. Castellio *regios* interpretatur, duplici errore. Primùm enim, quamvis soleant Hebræi *filios* generaliter vocare qui sunt alicui rei peculiariter destinati (ut infrà 9.15. *filii thalami* dicuntur qui cum sponso versantur, & Joan. 17.12, *filius perditionis*, id est exitio devotus) tamen peculiaris est hoc loco emphasis hujus nominis, adeò ut nullo modo expungendum fuerit, quoniam nullus in hoc regno censetur, nisi idem sit Abrahami filius, quia Deus cum solo Abrahamo & ejus sobole regnum æternum pactus est. Deinde non temere scriptum est FILII REGNI potiùs quàm FILII REGIS; quoniam multi sunt in regno quos tamen rex tandem ut infidos rejicit, omnes autem regis filii sunt unici illius naturalis Filii cohæredes. ¶ *Illas extimas*, τὸ ἐξώτερον, i. quæ extra sunt & quàm longissimè distant, ut intelligas extra hoc regnum nullam esse lucem, sed tenebras, id est pœnas illas æternæ felicitati oppositas, quibus nihil horribilius. Ideo articuli repetiti vim expressi.

13 *Eo ipso momento*, ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ. Vulg. *Ex illa hora*. Erasmus, *In illa hora*. Vide inf. c. 9.22. Post hæc testatur Erasmus (cui adstipulantur nonnulli veteres codices) se additum reperisse, καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα. i. *Et reversus Centurio domum suam eo ipso momento invenit puerum suum sanum*. Ὥρα verò non simpliciter hîc significat duodecimam partem diei, sicut apud Judæos dies dividebatur, sed illud ipsum tempus quo Christus isto sermone fuit usus, ut ab ipso non aliunde profectum hoc beneficium constaret: quamobrem *momentum* quàm *horam* vel *tempus* malim interpretari

16 *Cùm autem serum diei esset*, ὀψίας δὲ γενομένης, sub. ἡμέρας. Vulg. *Vespere autem facto*. i. ἑσπέρας δὲ γενομένης. Erasmus, *Cùm autem appetisset vespera*. Livius, *Castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere*. ¶ *Obtulerunt*, προσήνεγκαν. Erasmus, *Adduxerunt*. i. προσήγαγον: quamvis quod ad sententiam attinet, nihil intersit utro verbo exponas. ¶ *Dæmoniacos*, δαιμονιζομένους. i. à dæmonibus obsessos, non simpliciter furiosos, quos vetus Ecclesia ἐνεργουμένους vocabat, eos etiam meo judicio, intelligens qui interiore & à medicis sanabili furore corripiebantur, dilucida habentes intervalla. Nam & Græci medici quoddam istiusmodi furoris naturalibus remediis sanabilis genus δαιμόνιον vocant, in eo tamen reprehendendi quòd superstitiosa & magica quædam interdum admiscent, ut apud Nicolaum Damascenum videre est. Morbos autem istos etiam à corporis intemperie orientes à dæmonibus etiam interdum immitti & ex historia Jobi liquet, & ex iis qui σεληνιαζόμενοι in his historiis dicuntur, & ex incurva illa muliere cujus fit mentio Luc. 13.11. Sed & Euripides in Phœnissis, δαιμονῶντας vocat eos qui dæmonum agitatione insaniunt. ¶ *Verbo*, λόγῳ. i. loquendo duntaxat, & jubendo, ut ii solent quorum est summa potestas. Cicero 2. in Catil. *Ego vehemens ille consul, qui verbo cives in exsilium ejicio*. Et paulò pòst, *Quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos ejicerem qui hæc loquuntur*. Vide suprà, vers. 8.

17 *Infirmitates*, τὰς ἀσθενείας. τὸ ἀσθενεῖν, à quo ἀσθενὴς & ἀσθένεια, in his libris dicitur tum de eo qui ut sit omnibus viribus destitutus, sive corporis, ut 1. Cor. 15.43, sive animi, quod ad pietatem & Dei cultum attinet non regenerati, sed in peccato prorsus jacentis, ut Rom. 5.6. tum de virium illarum imbecillitate (quocunq; id defectu seu vitio accidat) usum perfectum actionum corporis vel animi naturalem impediente. Hinc fit ut ad supernaturalis quoq; regenerationis, in nobis duntaxat inchoatæ, debilitatem transferatur. Interdum denique miserias illas peculiariter declarat, quæ *Crucis* nomine in his libris significantur, propter quas Sancti à mundo despici, ut viles & abjecti, imò etiam vexari consueverunt. Cùm autem à *morbo* distinguitur, ut hoc loco, levius quiddam videtur significare, acsi *invaletudinem* dicas, quâ voce Tertullianus hunc locum citans usus est. Ego communem illam & Theologis Latinis familiarem *infirmitatis* vocem ubique, cùm debilitatem notat, retinui. Cæterùm certum est Esaiam generaliter agere de iis omnibus quæ Christus propter peccata nostra pertulit, & spiritualia ipsius in nos beneficia propriè respicere, quorum specimen in sanandis ægrotis edidit.

18 *Jussit ut abiretur*, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν. i. *Indixit profectionem*, pro quo Gallicè dixeris, *Il commanda qu'on allast*. Nec enim ità est hoc accipiendum quasi discipulos trans lacum ablegarit, ut qui unà cum ipsis trajecisse postea dicatur: sed significavit illis se trajicere lacum constituisse, nempe ut navigium & cætera necessaria compararentur. Itaq; Vulgatam interpretationem, *Jussit discipulos ire trans fretum*, (præterquam quòd addit de suo vocem *discipulos*, neque τὸ πέραν *fretum* significat) ut ambiguam meritò mutavi. ¶ *In ulteriorem* ripam, εἰς τὸ πέραν. Vulg. *Trans fretum*. id est πέραν τῆς θαλάσσης, vel τοῦ πορθμοῦ. Erat enim sita Capernaum cis lacum Tiberiadis.

19 *Quidam Scriba*, εἷς γραμματεύς. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Unus Scriba*. quo genere dicendi utimur etiam in vernaculo nostro sermone. ¶ *Magister*, διδάσκαλε. Vid. inf. 19.16. *Magistri* nomen alioqui latiùs patet, & ἐπιστάτῃ potiùs quàm διδασκάλῳ respondet. Sic tamen Hebræis *Rabbi* dicitur de doctoribus, interprete Joanne 20.16. Sed & Latini interdum *Magistri* nomen peculiariter præceptoribus, quos vocamus, tribuunt, ut ille apud Ciceronem De amicitia, Scævolam *magistrum suum* appellat.

20 *Lustra*, φωλεούς. Vulg. & Erasmus, *Foveas*, i. ὀρύγματα, vel βόθρους. Ego *lustra* interpretor, servatâ ejusdem etymologiæ ratione, si Grammaticis credimus. ¶ *Nidos*, κατασκηνώσεις: id est hoc loco, νοσσιάς: nisi ad arborum ramos referre malimus, quò sese aves quotidie recipiunt. Significantur autem propriè hoc vocabulo *umbracula*. nam σκηνὴ à σκιᾷ derivatur, declarátque propriè tabernaculum ex ramis & frondibus contextum, Virg. 1. Æneid. *tum silvis scena coruscis Desuper*, &c. quo modo etiam nidi ab avibus construuntur. ¶ *Filius autem hominis*, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Quod nonnulli putant sic vocatum Christum quòd filius esset unius tantùm hominis, (i. Mariæ) cæteri verò *filii* potiùs *hominum*, eo refellitur quòd sic Ezechielem sæpe vocat Spiritus Dei: ut alios taceam. Rursus quòd nonnulli volunt humanam naturam Christi sic indicari, etsi verum est, tamen mihi quoque videtur plerisq; locis non usquè adeò magnum pondus habere. Assentior igitur illis qui

Hebraicam phrasin esse volunt pro *homine*, sicut Homerus sæpe *υἱὰς Ἀχαιῶν, filios Achivorum*, vocat Achivos. Sic enim omnino accipitur capite 49. Jeremiæ & aliis locis plurimis: quamvis Vetus interpres ferè vertat plurali numero, *Filii hominum*. Sed hoc addo, propterea quòd familiare est Hebræis ut de se loquantur in tertia persona, ideo accipi loco pronominis primæ personæ in Evangelica historia: in qua non memini quenquam, præter unum Christum, *filium hominis* vocatum, idque tum demum cùm ipse de se loquitur.

21 *Ex discipulis*, *τῶν μαθητῶν*. At non certè ex illis duodecim, assiduis ejus comitibus: ex quo intelligitur Christum palàm indicasse suam trajectionem, ac proinde non paucos sese ad illum sequendum comparasse, ut etiam versum superiorem 18. Chrysostomus & Augustinus accipiunt. ¶ *Primùm abire*, *πρῶτον ἀπελθεῖν*. Vetustum quoddam exemplar hoc vocabulum *πρῶτον* non habet, & videtur expungi posse.

22 *Suos*, *τοὺς ἑαυτῶν*. Leviculum est quod admonet Erasmus, vertendum fuisse, *Suos ipsorum*, quia *ἑαυτῶν* additur. Constat enim loco simplicium pronominum reciproca à Græcis usurpari in hujusmodi locis: ut paulò antè *ὑπ' ἐμαυτὸν*, pro *ὑπ' ἐμέ*. Sed hoc potiùs observandum erat, mortuos priore loco dici homines *ψυχικούς*, neq; de Evangelii doctrina solicitos, quod tamen studium oportuit, sine exceptione, cæteris rebus omnibus anteponi.

23 *Cùm ipse esset ingressus*, *ἐμβάντι αὐτῷ εἰς τὸ πλοῖον*. Vulg. *Aſcendente eo in naviculam*, id est, *τὸ πλοιάριον*. Erasmus, *Cùm esset ingressus navim*, i. *τὴν ναῦν*. Est autem *πλοῖον* quodcunque navis genus, *παρὰ τὸ πλεῖν*, quod *navigare* significat in genere. *πλοιάριον* verò Lentulus dicit *Navigiolum*, li. 12. epist. Gallis, *une flette*.

24 *Succussio*, *σεισμός*. id est, vehementissima tempestas. plus enim est *σεισμὸς* quàm *κίνησις*: quamvis *Terræ motum* dicant Latini quem *γῆς σεισμὸν* vocant Græci.

25 *Excitaverunt*, *ἤγειραν*. Hoc verbum cùm est transitivum converto *Suscitare*, ut suprà cap. 3. 9. cùm de ortu rei alicujus agitur, Deo videlicet sursum ciente quæ priùs non exsistebant: *Excitare*, cùm de somno disseritur, ut hoc loco: quoties denique absolutè vel passivè accipitur, interpretari soleo *Surgere*, vel *Expergefieri*, vel *Excitari*, ut suprà cap. 1. 24. & 2. 13.

26 *Experrectus*, *ἐγερθείς*. vel, *cùm surrexisset*, ut infrà 9. 6, 7. ¶ *Objurgavit*, *ἐπετίμησε*. Vulg. *Imperavit*, id est, *ἐνετείλατο*. Erasmus, *Increpavit*: quod potiùs respondet *τῷ ἐπιπλήττειν*. Interdum autem accipitur pro *Additis minis præcipere*, ut infrà cap. 12. 16. sicut apud Latinos accipitur *Interminari*. Est autem hæc phrasis Hebraica, ut apparet ex Psalmo 106. 9. & Nahum. 1. 4. Et videtur uti hoc verbo Spiritus sanctus ubi de inhibenda maris tempestate agitur, quòd vis vi objici & opponi videatur. quâ etiam ratione de Satana dicitur, *Increpet te Dominus*, Zach. 3. 2.

27 *Qualis*, *ποταπός*. Annotat Erasmus hanc particulam ità interrogare ut habeat admirationis emphasin: quod non est perpetuum. distingui tamen debet à *ποδαπὸς*, *Cujas*. ¶ *Quòd ei*, *ὅτι αὐτῷ*. Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Quia ei*. quod dicendi genus Latinis est ignotum. Galli verò sic loquuntur, cùm dicunt, *Quel homme est ceci, que les vents & la mer luy obeissent?* Sed particulam *Quia* nusquam memini legere hoc modo usurpatam. ¶ *Auscultant*, *ὑπακούουσιν*. Erasmus & Vulg. *Obediant*, id est, *πείθονται*. Certè illa translatio in Latino sermone non est durior quàm in Græco.

Christus homines à miserabili Satanæ servitute liberatum venit, sed mundus Christo quàm ullis vel levissimis commodis carere mavult.
‖ Mar. 5. 1. Luc. 8. 26.

28 Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ πέραν εἰς τὴν χώραν τῶν Γεργεσηνῶν, ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι, ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι, χαλεποὶ λίαν, ὥστε μὴ ἰσχύειν τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης.
29 Καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν, λέγοντες, Τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;
30 Ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν ἀγέλη χοίρων πολλῶν βοσκομένη.
31 Οἱ δὲ δαίμονες παρεκάλουν αὐτόν, λέγοντες, Εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων.
32 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑπάγετε. Οἱ δὲ ἐξελθόντες ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. Καὶ ἰδοὺ ὥρμησε πᾶσα ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν.
33 Οἱ δὲ βόσκοντες ἔφυγον, καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν πόλιν ἀπήγγειλαν πάντα, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων.
34 Καὶ ἰδοὺ, πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τῷ Ἰησοῦ· καὶ ἰδόντες αὐτόν, παρεκάλεσαν ὅπως μεταβῇ ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

‖ Et cùm venisset ipse ad ulteriorem ripam, in regionem Gergesenorum, occurrerunt ei duo dæmoniaci, è monumentis prodeuntes, sævi valde, adeò ut non valeret quisquam præterire per viam illam.
Et ecce clamarunt, dicentes, Quid nobis *rei est* tecum, Jesu fili Dei? venisti huc ut torqueres nos ante constitutum tempus?
Erat autem longè ab eis grex porcorum multorum pascens.
Dæmones verò precabantur eum, dicentes, Si ejicis nos, permitte nobis abire in gregem porcorũ illorum.
Et ait eis, Abite. Illi verò egressi abierunt in illum gregem porcorum: & ecce, ruit totus ille grex porcorum è præcipitio in mare, & mortui sunt in aquis.
Pastores autem fugerunt: & cùm abiissent in urbem, renunciarunt omnia, & quæ dæmoniacis facta fuerant.
Et ecce, tota urbs illa exivit in occursum Jesu: & cùm vidissent eum, rogarunt ut digrederetur à finibus ipsorum.

Et cùm venisset Jesus trans fretum, in regionem Gerasenorum, occurrerunt ei duo habentes dæmonia, de monumentis exeuntes, sævi nimis, ità ut nemo posset transire per viam illam.
Et ecce clamaverunt, dicentes, Quid nobis & tibi, Jesu fili Dei? venisti huc ante tempus torquere nos?
Erat autem non longè ab illis grex multorum porcorum pascens.
Dæmones autem rogabant eum, dicentes, Si ejicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum.
Et ait illis, Ite. At illi exeuntes abierunt in porcos: & ecce, magno impetu abiit totus grex per præceps in mare, & mortui sunt in aquis.
Pastores autem fugerunt: & venientes in civitatem, nunciaverunt hæc omnia, & de iis qui dæmonia habuerant.
Et ecce, tota civitas exiit obviàm Jesu: & viso eo, rogabat eum ut transiret à finibus eorum.

---

28 *Gergesenorum*, *Γεργεσηνῶν*. Sic constanter legitur hoc loco in Græcis codicibus. Syrus autem interpres & Epiphanius adversùs Manichæos habent *τῶν Γαδαρηνῶν*, *Gadarenorum*: ut scribitur in Græcis libris apud Marcum & Lucam, ubi eadem describitur historia. apud quos rursus Vetus interpres Latinus legit *Gerasenorum*, *Γερασηνῶν*. Neq; causa est cur quispiam hâc varietate offendatur Gergessa enim & Geraza una & eadem urbs est (unde Gergeseni de quibus Josephus l. 2. de bello Jud. c. 20.) quam mirum non est à Ptolemæo adscribi Petrææ Arabiæ, cùm eo tempore Damascus etiam Arabiæ adscriberetur, ut patet ex 2. Cor. 11. 32. Gadara verò, à qua Gadaris regio, fuit & ipsa Lacui Genesareth, quem Plinius Genesaram vocat, prorsus *ὅμορος*, ut unus idémq; tractus & his & illis tribui potuerit. Apud Strabonem autem libro 16. perperam meo quidem judicio *Gadaris regio*, inter Casium montem & Pelusium sita, pro *Gazaris* vel *Gazeris* legitur, à Gazera civitate sic dicta, quam ipse quidem non commemorat, sed legimus 2. Sam. 5. 25. Nam Gadaridem à Gadara oppido munitissimo in Peræa, fuisse orientalem, videlicet Galilææ limitem interjecto Jordane, ex Josepho liquet plurimis locis, ac præsertim ex libro de bello Judaico 3. cap. 2. & ex Plinio quoq; lib. 5. cap. 18. ¶ *Sævi*, *χαλεποί*. id est, *δεινοί*. nam (ut rectè notat Erasmus) varia declarat hoc vocabulum, de quo Plato in Protagora.

29 *Clamarunt*, *ἔκραξαν*. Erasmus, *vociferabantur*, i. *ἀνεβόων*. ¶ *Quid nobis* rei est *tecum?* *τί ἡμῖν καὶ σοί;* Erasmus, *Quid rei nobis tecum?* & rectè quidem. nam subauditur *πρᾶγμα*: cùm sic loquatur Demosthenes *περὶ στεφάνου*, *Διομνήμου μηδὲν εἶναί σοι καὶ Φιλίππῳ πρᾶγμα*. Et Herodotus in Terpsich. *σοὶ δὲ καὶ τούτοισι πρῆγμα τί ἐστι;* Sed præcisè etiam interdum sic loquuntur Latini: ut Cicero, *Quid huic cum Fabio?* Idem, *Cum Vatinii legionibus quid erat Antonio?* Vulgata ad verbum, *Quid nobis & tibi?* obscurè & barbarè. ¶ *Ante constitutum tempus*, *πρὸ καιροῦ*. Diem illum videlicet ultimum, quem qui irrident, hinc dici possunt ipsis dæmonibus deteriores. Usus sum igitur periphrasi, ut propriam hujus Græcæ vocis significationem exprimerem.

30 *Longè*, *μακρὰν*. Vulg. *Non longè*: repugnante quidem fide omnium Græcorum exemplarium, quæ nobis videre contigit: sed tamen rectiùs (ni fallor) quàm absq; negante particula: cùm testentur alii Evangelistæ porcos istos in montibus fuisse veluti in conspectu sitos, ut apparet ex articulo quasi *δεικτικῶς* adjuncto. Porcos autem illic & quidem gregatim pavisse mirum non est: præterquam enim quòd Gadara & Hippon urbes Perææ vicinas, (utpote Galilæam interjecto Jordane ab Oriente finientes, teste Josepho lib. de bello Jud. 3. c. 2.) testatur idem Josephus lib. Antiq. 17. c. 13. fuisse Græcanici instituti, constat plurimis incircuncisis (quos generaliter Græcos vocant) plerasque civitates refertas illis jam tum temporibus fuisse; nè ipsâ quidem Judæâ exceptâ. qua de re vide Josephum lib. de bello Judaico 2. cap. 19. & 20. Id autem etiam ex eo apparet, quòd hîc fit mentio monumentorum, ut loci sepulcris referti: cùm Judæorum instituto ad septem dies impurus haberetur qui in talibus locis versaretur, ut disertè scribit Josephus de Tiberiade ab Herode Antipa sub Tiberii nomine exstructa disserens lib. Antiq. 16. cap. 3.

31 *Ejicis*, *ἐκβάλλεις*. Vulg. addit *Hinc*, i. *ἐντεῦθεν*. ¶ *Permitte nobis abire*, *ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν*. Vulg. *Mitte nos*, i. *πέμψον ἡμᾶς*, ut etiam apud Marcum scribitur. Ridiculi sunt igitur qui permissionem voluntati opponunt. neq; injustus Deus, cùm rebus quas condidit, ad suam ipsius gloriam, etiam cum ipsarum exitio conjunctam, utitur. Sed insigne est Tertulliani dictum libro De fuga, alioqui hyperbolicè scripto, qui ibi hinc evicit nullam esse potestatem Satanæ, nisi ex permissu Domini vel probationis, vel reprobationis, vel coercitionis causâ, *Possumus*, inquit, *dicere porcorum quoque setas fuisse apud Deum numeratas, nedum sanctorum capillos*. ¶ *Porcorum illorum*, *τῶν χοίρων*. Puto articulum hîc poni *δεικτικῶς*, & gregem illum quasi in conspectu fuisse, quod exprimendum putavi.

32 *Ruit*, *ὥρμησε*. Vulg. *Impetu abiit*, non necessariâ periphrasi. Erasmus, *Ferebatur*, i. *ἐφέρετο*. ¶ *E præcipitio*, *κατὰ τοῦ κρημνοῦ*. Vulgata & Erasmus, *Per præceps*: nec id quidem Latinè (ut opinor) nec satis appositè. Ponitur enim *κατὰ* pro *ἀπὸ*, ut in illo Homeri Odyss. ξ. *κατὰ πέτρης βαλέειν*, *de saxo dejicere*. ¶ *In mare*, *εἰς θάλασσαν*, vide Marc. 5. 13. ¶ *Mortui sunt*, *ἀπέθανον*. Erasmus, *Perierunt*, id est, *ἀπώλοντο*.

33 *Pastores*, *οἱ βόσκοντες*. Erasmus, *Qui pascebant*. Vide infrà cap. 19. 4. ¶ *Cùm abiissent*, *ἀπελθόντες*. Vulgata, *Venientes*, id est, *ἐρχόμενοι*. Erasmus, *Digressi*, id est, *μεταβάντες*.

¶ *Omnia*,

¶ *Omnia*, πάντα. Vulg. *Omnia hæc*. i. πάντα ταῦτα. quod etiam videtur cum iis quæ sequuntur meliùs convenire. ¶ *Quæ dæmoniacis facta fuerant*, τὰ τῶν δαιμονιζομένων. vel (ut Erasmus) *quæ dæmoniacis accidissent*. sic enim rectè Hellenismus (alicquin obscurus) illustratur. Vulg. *De iis qui dæmonia habuerant*. i. περὶ τῶν δαιμονιζομένων. Simili dicendi genere etiam utitur infrà, cap. 21. 21.

34 *Digrederetur*, μεταβῇ. Vulg. *Transiret*. id est, διαβαίνῃ. Erasmus, *Decederet*. id est, ἀποχωρήσῃ. & infrà, cap. 12. 9. *Progressus*, id est, προβάς. Sic quotidie vilissima etiam quæque mundus salutis suæ jacturâ redimit.

ΚΕΦ. θʹ.

ΚΑὶ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, διεπέρασε, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.

2 Καὶ ἰδοὺ, προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον· καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπε τῷ παραλυτικῷ, Θάρσει τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

3 Καὶ ἰδοὺ, τινὲς τῶν γραμματέων εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτος βλασφημεῖ.

4 Καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν, Ἱνατί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

5 Τί γάρ ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι, ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι καὶ περιπάτει;

6 Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, (τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ) Ἐγερθεὶς ἆρόν σου τὴν κλίνην, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

7 Καὶ ἐγερθεὶς ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

8 Ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐθαύμασαν, καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν, τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις.

9 Καὶ παράγων ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Ματθαῖον λεγόμενον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

10 Καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδοὺ, πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

11 Καὶ ἰδόντες οἱ Φαρισαῖοι, εἶπον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Διατί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ διδάσκαλος ὑμῶν;

12 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

13 Πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν. οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

14 Τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου, λέγοντες, Διατί ἡμεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλὰ, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσι;

15 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος; ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν.

16 Οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.

17 Οὐδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μή γε, ῥήγνυνται οἱ ἀσκοὶ, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς, καὶ ἀμφότερα συντηροῦνται.

CAP. IX.

INgressus igitur navigium, trajecit, & venit in suam urbem.

* Et ecce, obtulerunt ei paralyticum in lecto projectum: cúmque vidisset Jesus fidem eorum, dixit paralytico, Confide fili; remissa sunt tibi peccata tua.

Et ecce, quidam è Scribis dicebant apud se, Iste blasphemat.

Et cùm vidisset Jesus cogitationes eorum, dixit, Quid cogitatis mala in cordibus vestris?

Utrum enim est facilius, dicere, Remissa sunt tibi peccata; an dicere, Surge & ambula?

Ut autem sciatis autoritatem habere Filium hominis in terra remittendi peccata, (tunc dicit paralytico,) Surge, attolle tuum lectum, & abi domum tuam.

Tunc ille surrexit, abiitque domum suam.

Turba vero cùm *hoc* vidisset, mirata est, & glorificavit Deum, qui dedisset talem autoritatē hominibus.

† Et progrediens Jesus illinc vidit quendam sedentem ad telonium qui Matthæus dicebatur, & dixit ei, Sequere me. Et is surgens secutus est eum.

Et ecce factum est cùm Jesus accumberet domi *illius*, ut multi publicani & peccatores qui venerant, simul accumberent cum Jesu & discipulis ejus.

Cùm autem *id* vidissent Pharisæi, dixerunt discipulis ejus, Quare cum publicanis & peccatoribus edit Magister ille vester?

Jesus autem cùm *hoc* audisset, dixit eis, Iis qui valent non est opus medico, sed iis qui malè *se* habent.

Ite verò & discite quid sit, ‖ Miserationem volo, & non sacrificium. non enim veni vocatum justos, * sed peccatores ad resipiscentiam.

Tunc adeunt eum discipuli Joannis, dicentes, † Quare nos & Pharisæi multùm jejunamus, discipuli verò tui non jejunant?

Et dixit eis Jesus, Num possunt filii thalami lugere quamdiu cum eis est sponsus? Aderunt autem dies cùm tolletur ab eis sponsus, & tunc jejunabunt.

Nullus autem indit panniculum novum in vestimentum vetus: illud enim ipsius supplementum tollit *aliquid* ex illo vestimento, & fit pejor fissura.

Neq; injiciunt vinum novum in utres veteres: alioqui rumpuntur utres, & vinum effunditur, & utres pereunt: sed injiciunt vinum novum in utres recentes, & utraque conservantur.

CAP. IX.

ET ascendens Jesus in naviculam, transfretavit, & venit in civitatem suam.

Et ecce, offerebant ei paralyticum jacentem in lecto: & videns Jesus fidem illorum, dixit paralytico, Confide fili; remittuntur tibi peccata tua.

Et ecce, quidam de Scribis dixerunt intra se, Hic blasphemat.

Et cum vidisset Jesus cogitationes eorum, dixit, Ut quid cogitatis mala in cordibus vestris?

Quid est facilius, dicere, Dimittuntur tibi peccata tua; an dicere, Surge & ambula?

Ut autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, (tunc ait paralytico) Surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam.

Et surrexit, & abiit in domum suam.

Videntes autem turbæ timuerunt, & glorificaverunt Deum, qui dedit potestatem talē hominibus.

Et cum transiret inde Jesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine, & ait illi, Sequere me. Et surgens secutus est eum.

Et factum est, discumbente eo in domo, ecce multi publicani & peccatores venientes discumbebant cum Jesu & discipulis ejus.

Et videntes Pharisæi dicebant discipulis ejus, Quare cum publicanis & peccatoribus manducat Magister vester?

At Jesus audiens, ait, Non est opus valentibus medicus, sed malè habentibus.

Euntes autem discite quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium. non enim veni vocare justos, sed peccatores.

Tunc accesserunt ad eum discipuli Joannis, dicentes, Quare nos & Pharisæi jejunamus frequenter, discipuli autem tui non jejunant?

Et ait illis Jesus, Numquid possunt filii sponsi lugere quamdiu cum illis est sponsus? Venient autem dies cum auferetur ab eis sponsus, & tunc jejunabunt.

Nemo autē immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus: tollit enim plenitudinem ejus à vestimento, & pejor scissura fit.

Neq; mittunt vinum novum in utres veteres: alioquin rumpuntur utres, & vinum effunditur, & utres pereunt: sed vinum novum in utres novos mittunt, & ambo conservantur.

Peccata sunt nostrarum afflictionum causa, & ab uno Christo credentibus remittuntur.
* *Marc.* 2.3. *Luc.* 5.18.

† *Mar.* 2.14. *Luc.* 5.27.
9 Christus humiles peccatores ad se vocat, hypocritas fastuosos aspernatur.

‖ *Osea* 6.6. *Infrà* 12.7.
* 1.*Tim.* 1.15.
14 Adversùs pravam æmulationem in rebus mediis.
† *Mar.* 2.18. *Luc.* 5.33.

---

1 *Ingressus*, ἐμβάς. Vulg. *Ascendens*. id est ἀναβαίνων: & addit, *Jesus*, Ἰησοῦς. ¶ *Urbem suam*, εἰς ἰδίαν πόλιν. in qua videlicet veluti domicilium habebat, totam alioqui regionem obiens, nempe Capernaum. Mar. 2. 1.

2 *Obtulerunt*, προσέφερον. Erasmus, *Adduxerunt*. quæ interpretatio neq; Græco vocabulo propriè respondet, neq; huic loco convenit. Neq; enim ducebatur sed ferebatur paralyticus, & quidem in lecto decumbens, ut narratur Mar. 2. 1. ¶ *Cùmq; vidisset*, καὶ ἰδών. i. cùm ex manifesto signo cognovisset. Sic in hoc eodem cap. vers. 4. ἰδὼν τὰς ἐνθυμήσεις: & Exodi 20. 18. *Omnis populus videbat voces*. ¶ *Confide*, θάρσει. Erasmus, *Bono animo esto*. Cicero in hac significatione dicere solet *confidere animo*. Θαῤῥεῖν autem idem etiam valere quod apud Latinos *confidere*, vel illud Herodiani confirmat lib. 4. ἐθάῤῥει δὲ αὐτῷ θεραπεύοντι αὐτὸν ἄνωθεν. id est, *Confidebat autem ei, utpote jampridem sui studioso*. ¶ *Remissa sunt*, ἀφέωνται. Vulg. & Erasmus, *Remittuntur*, ἀφίενται. Sed est in tempore perfecto emphasis minimè negligenda. Vide Mar. 2. 5.

3 *Blasphemat*, βλασφημεῖ. id est impiè loquitur. Nam hâc significatione peculiari usurpatur à sacris scriptoribus nostris, quo modo etiam apud Platonem bis in Alcibiade posteriore, & in extremo de Rep. secundo libro ponitur. cùm alioqui communi usu apud Græcos disertiores idem valeat quod βλάπτειν τὴν φήμην καὶ συκοφαντεῖν. id est, *Calumniari*, vel *Maledicere*, sive *Alterius famam maledictis lædere*.

4 *Cùm vidisset*, ἰδών. Chrysostomus legit, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, *Cùm sciret Jesus*. ¶ *Quid*, ἱνατί. Heb. לָמָּה *lammah*, pro *quamobrem*, vel *quorsum*.

5 *Utrum enim est*, τί γάρ ἐστιν, pro πότερον γάρ ἐστι. Vulg. ad verbum, *Quid est?* quod in Latino præsertim sermone novum est. deinde etiam omisit conjunctionem.

6 *Autoritatem*, ἐξουσίαν. Vulg. *Potestatem*. Vide suprà 7. 29. ¶ *Tunc*, τότε. Hæc sunt non Christi, sed Evangelistæ verba sic describentis Christi sermonem, ut superiora quidem ad Pharisæos, sequentia verò ad ipsum paralyticum Christus direxerit. ¶ *Attolle*, ἆρον. Id est, tolle in humeros, ut appareret de viribus penitus ipsi restitutis: quod simplici *tollendi* verbo Latinè non satis exprimitur.

7 *Tunc ille surrexit*, καὶ ἐγερθείς. pro καὶ vertimus *Tunc*, quia (ut sæpe nobis dicendum erit) *Vau* Hebræorum ità etiam accipitur: & visa est mihi hæc significatio huic loco meliùs convenire. Erasmus autem, quem sum secutus, rectè fecit quòd relativum addiderit, ut tolleretur amphibolia.

8 *Mirata est*, ἐθαύμασαν. Vulg. *Timuerunt*, id est ἐθαμβήθησαν, ut existimat Erasmus. Sed etiamsi ità scriptum esset Græcè, potiùs dicendum fuerat, *Expaverunt*. Exemplar quoddam habet ἐφοβήθησαν: quod potiùs legit Vetus interpres. ¶ *Talem autoritatem hominibus*, ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις. Loquuntur isti ut hoc ipsum quod mirabantur non intelligentes. Christus enim eam sibi autoritatem vendicarat, quæ unius Deitatis propria, ipsorummet testimonio, Matth. 9. 6. adeò ut nè Christo quidem, nisi verus Deus esset, fuerit attribuenda: quod minimè tamen agnoscebant. Deinde cùm hanc edendi miracula potestatem faciunt cum aliis communem, impietatem committunt, ut declarat Petrus Act. 3. 6. & 11.

9 *Progrediens*, παράγων. Hîc ἄγειν ponitur pro βαδίζειν ut in illo Terentii, *Quò te agis?* Erasmus, *Præteriens*, παριών. Ponitur ergò hîc τὸ παράγειν, multiplicis alioqui significationis, pro *digredi*, sicut paulò pòst versu 27. id quod ostendit particula ἐκεῖθεν, domo videlicet egressus: ità tamen ut in ipso itinere id esse factum intelligamus. Alioquin idem valet quòd παρελθεῖν & παριέναι, ut infrà cap. 20. 30. ¶ *Sedentem*, καθήμενον. Sic Vetus interpres. Erasmus autem maluit vertere *desidentem*, id est otiosum sedentem: quod non probo. Nam & judices καθημένους eâdem ratione dicas *desidere*, non *sedere*. Deinde vix unquam est otiosum hoc hominum genus. ¶ *Ad telonium*, ἐπὶ τὸ τελώνιον. id est, Ad publicanorum mensam, quò videlicet tributa referebantur. Memini porrò me apud Chrysostomum legere τελώνιον pro *scrinio*.

10 *Domi*, ἐν τῇ οἰκίᾳ. Matthæi videlicet, sicut liquet ex Luca. Quamobrem etiam Erasmus rectè addidit relativum *illius*, nempe ex improviso, quod ad ipsos quidem Publicanos attinet, qui sese Matthæo αὐτόκλητοι adjunxerant. [¶ *Ecce*. Particula καὶ omnino abundat hoc loco, ut à Vulgato interprete meritò sit prætermissa. Sic etiam infrà cap. 28. 9. apud Lucam autem sæpissime

pissime. Cujus pleonasmi simile prorsus exemplum habemus Gen. 22. 1.] ¶ *Et peccatores*, καὶ ἁμαρτωλοί. Publicani, sive potiùs publicanorum socii, qui ferè provinciales erant, propterea quòd Judæâ in provinciam redactâ, operam suam ad exactionem tributorum Romanis locabant (quibuscum etiam plerunque versabantur) à cæteris Judæis inter profanos censebantur, ideóque חטאים *chataim*, (id est *peccatores* & *scelerati*) vocabantur. neque in synedria recipiebantur, religionis quidem obtentu, quòd cum incircuncisis communem vitæ consuetudinem haberent; sed revera Romanorum jugum exosi, quibus isti operam locabant. Quâ verò rapacitate publicani provinciales exsugerent, ex historiis intelligitur. Sed nunc miro quodam Dei judicio factum est ut publicanis illis in regnum Dei ingressis, ipsi Judæi inter Turcas sint facti publicani. Τέλη propriè dicuntur *portoria*, quæ significatio convenit huic loco. Gesta enim hæc sunt in Capernaum, frequentissimo lacûs illius portu.

11 *Edit*, ἐσθίει. id est (ut vertit Erasmus) *Sumit cibum*. Vetustum quoddam exemplar additum habet, καὶ πίνει, *& bibit*.

13 *Ite verò*, πορευθέντες δὲ. Erasmus, *Quin potiùs ite*. μᾶλλον δὲ πορευθέντες, sicut scribit Evangelista noster infrà, cap. 10. 6. Sic autem Latini quoque *eundi* verbo utuntur, rei alicujus aggressionem significantes. ¶ *Miserationem*, ἔλεον. Hoc ipsum est quod ἐλεημοσύνην suprà vocavit, cap. 6. 1. ubi diximus hâc voce contineri omnia charitatis officia, quæ inani externo cultui hoc in loco opponuntur. ¶ *Sacrificium*, θυσίαν. Causa (ut opinor) non fuit cur hâc interpretatione offenderetur Valla. Nam etsi *Thus* Latinum vocabulum à θύω derivatur, minimè tamen indè efficitur θύειν & θυσίαν de *suffitibus* tantùm dici, cùm τὸ θύειν *mactare* & *occidere* significet. unde vocabulum Gallicum *Tuer*. Deinde nihil prohibet quominus θυσία interdum ipsum *sacrificium*, interdum verò *victimam* declaret. ¶ *Justos*, δικαίους. id est, eos qui sibi justi videntur, sive qui se justos esse somniant, quod fuit Pharisæorum dogma: quibus opponuntur *peccatores*, id est, qui suorum peccatorum sensu vulnerati ad unam Dei misericordiam confugiunt. Utrorumque exemplum proponitur Luc. 18. 10. ¶ *Ad resipiscentiam*, εἰς μετάνοιαν. Hæc neque Vetus interpres nec Syrus legit, nec Hieronymus. quæ tamen minimè redundant, & in veteribus codicibus leguntur. Accusabatur enim Christus quòd cum profanis illis versaretur nimis familiariter, ac velut illis faveret. Fatetur Christus, Se cum illis liberè & familiariter versatum esse, sed ut eos ad bonam frugem revocaret. At si requiritis cur ad vos potiùs non accedam; hoc idcirco facio quòd vos videamini vobis non egere resipiscentiâ, cujus tamen denunciandæ causâ sum missus à Patre. præeat enim resipiscentia oportet peccatorum remissioni. Utrumque autem donum largitur Spiritus sanctus per Evangelii prædicationem; Lege quidem ostendente, Evangelio verò purgante peccatum.

15 *Filii thalami*, οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος. Vulgata, *Filii sponsi*. Erasmus *filios thalami* interpretatur, ut ego in Marco & Luca. Nam (ut ipse rectè notat) νυμφῶνος appellatione non significatur *sponsus*, sed *thalamus*. Vocantur autem *filii thalami* quos sponsus in suum usque thalamum admittit, ut sodales & maximè familiares: sicut dicunt Hebræi *filios plagarum*, *filios mortis*, & alia id genus quæ passim occurrunt, sicut annotavimus suprà cap. 8. 12. Horum autem sponsi sodalium exemplum exstat Jud. 14. 12. Græci παρανυμφίους appellant, qui apud profanas gentes epithalamium carmen canebant. ¶ *Tolletur*, ἀπαρθῇ. Legitur in vetere codice ἀρθῇ, eodem sensu. Vulg. *Auferetur*, id est ἀφαιρεθῇ.

16 *Indit*, ἐπιβάλλει. Ad verbum, *immittit*, ut Vulgata & Erasmus. Budæus tamen maluit interpretari *assuit*, vel *addit*, cui non possum assentiri. Neque enim ἐπὶ hoc loco nota est adjectionis ad justam mensuram, sed supplementum potiùs declarat ejus cui deerat aliquid. Denique τὸ ἐπιβάλλειν hoc loco idem valet quod ἐμβάλλειν. quamobrem malui apud Marcum interpretari ἐπιῤῥάπτει, *insuit* quàm *assuit*. Tertullianus diversis locis vertit *recondit*, *committit*, *adsuit*, *immittit*. ¶ *Panniculum*, ἐπίβλημα ῥάκους. Vulgata, *Commissuram panni*. Erasmus, *Assumentum panni*. Budæus, *Additamentum panniculi*. ut Tertull. lib. adversùs Marc. 4. qui tamen in lib. De oratione, *plagulam* eleganter interpretatur, & adversùs Marcionem lib. 3. Existimat enim Budæus significari προσθήκην, id est *additamentum* & *auctarium*. quod mihi quidem non placet, nisi *auctarium* voces quod hianti vestis parti sarciendæ adhibetur. sic enim Evangelista ipse postea exposuit cùm πλήρωμα vocavit: Neque *assumentum* meliùs convenit, quod etiam Latinum vocabulum esse non arbitror. *Commissura* autem non ineptè videretur dictionem Græcam exprimere, nisi potiùs commissionem ipsam & suturam declararet quàm illud quod insuitur, & hoc loco dicitur ἐπίβλημα. Nos Galli (ut notat etiam Erasmus) vulgò *peciam* vocamus, *une piece*. Sed duo vocabula Græca uno Latino studui exprimere. Ῥάκος enim, cùm vestem detritam & laceram propriè declaret, hîc tamen est potiùs materiæ vocabulum, & *pannum* significat: ut idem omnino valeat ἐπίβλημα ῥάκους, atque ῥάκος ἐπιβαλλόμενον. id est pannus qui parti laceræ inditur. nos vulgò diceremus *une piece de drap*. Cùm autem *panniculus* Latinis idipsum quod insuitur & ejus præterea materiam declaret, utrumque illud Græcum putavi hoc uno Latino non ineptè exprimi posse. ¶ *Novum*, ἀγνάφου, vel (ut Vulg. & Erasmus) *rudem*. Budæus *impolitum* interpretatur, eodem sensu. Ad verbum, *cui fullo manum adhuc non adhibuit*, ac proinde *novum*, à consequenti. ¶ *In vestimentum*, ἐπὶ ἱματίῳ. Suprà capite 5. 40. ἱμάτιον sumus interpretati *pallium*: hîc autem & aliis plurimis locis pro omni vestimenti genere accipi videtur. ¶ *Illud enim ipsius supplementum tollit*, αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου. Vulg. *Tollit enim plenitudinem ejus à vestimento*. Erasmus, *Aufert enim supplementum illius à vestimento*. Budæus, *Aufert enim illud supplementum ejus à veste*. Hi omnes videntur existimasse τὸ πλήρωμα positum quarto casu, & conjungi cum verbo αἴρει. Certè ità sensisse Veterem interpretem apparet ex eo quòd vertit *plenitudinem*: & Erasmum quoque, ex ipsius annotationibus. *Offensus enim*, inquit, *dissimilitudine novi panni, postea detrahit, & deformior fit ruptura*. Atqui τὸ πλήρωμα (quo vocabulo idem illud significatur quod paulò antè vocavit ἐπίβλημα, illud videlicet quod ad implendam & sarciendam rupturam inditur) ponitur potiùs recto casu, dicitúrque detrahere aliquid de veste trita, cùm ipsum sit novum. quo modo postea vinum novum dicitur veteres utres frangere. Supplementum autem ejus vocat à quo videlicet inditum est. Hoc enim meliùs videtur convenire quàm si ad pallium referas, cùm statim repetatur nomen ἱματίου. Præterea articulum expressi, & addidi casum verbo, ut ambiguitatem illam constructionis vitarem, à qua illos dixi fuisse deceptos. ¶ *Fissura*, σχίσμα. Erasmus, *Ruptura*. id est ῥῆγμα. Vulg. *Scissura*. id est τμῆσις, eâdem tamen manente scripturâ.

17 *Recentes*, καινούς. Vulgata & Erasmus, *Novos*. Ego diversum vocabulum quæsivi, propterea quòd (ut annotavit Erasmus) Evangelista utitur duplici vocabulo, νέος & καινός: quorum illud eorum est qui ætatem sentiunt, hoc opponitur vetustati; ut νέος potiùs *juvenem* significet quàm *novum*: quod tamen discrimen non semper observatur. Istâ verò utrâque similitudine significat Christus haberi humanæ infirmitatis rationem à Deo, qui non sinat nos supra vires tentari, ideóque paulatim militiæ laboribus suos assuefaciat, quod in ipsis etiam Apostolis præstitit, sic moderatus hostium sævitiem, ut primùm quidem minis agerent, indè aliquantò pòst ad verbera, ac tandem ad cædes perventum est, quò etiam respicit quod scribitur Joan. 17. 11, & 12, & 1. Cor. 10. 13.

‖ Mar. 5. 22. Luc. 8. 41.
18 Nullum est tam inveteratum vel insanabile malum, quod Christus verâ fide tanquam manu vel levissimè attactus, protinus non sanet.

18 Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς, ἰδοὺ, ἄρχων ἐλθὼν, προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Ὅτι ἡ θυγάτηρ μου ἄρτι ἐτελεύτησεν· ἀλλὰ ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά σου ἐπ' αὐτὴν, καὶ ζήσεται.
19 Καὶ ἐγερθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἠκολούθησεν αὐτῷ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.
20 (Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ αἱμοῤῥοοῦσα δώδεκα ἔτη προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.
21 Ἔλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῇ, Ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι.
22 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν αὐτὴν, εἶπε, Θάρσει θύγατερ· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης)

‖ Hæc eo loquente ipsis, ecce quidam præfectus *synagogæ* venit, & adoravit eum, dicens, Filia mea modò obiit: sed veni & impone manum tuam super eam, & vivet.
Tunc surgens Jesus secutus est eum, & discipuli ejus.
(Et ecce, mulier sanguinis profluvio laborans à duodecim annis, accedens à tergo, tetigit fimbriam vestimenti illius.
Dicebat enim apud se, Si solùm tetigero vestimentum ejus, liberabor.
Jesus verò conversus & intuitus eam, dixit, Confide filia; fides tua te liberavit. Et liberata fuit mulier ab eo momento)

Hæc illo loquente ad eos, ecce, princeps unus accessit, & adorabat eum, dicens, Domine, filia mea modò defuncta est: sed veni, impone manum tuam super eam, & vivet.
Et surgens Jesus sequebatur eum, & discipuli ejus.
(Et ecce, mulier quæ sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, accessit retro, & tetigit fimbriam vestimenti ejus.
Dicebat enim intra se, Si tetigero tantùm vestimentum ejus, salva ero.
At Jesus conversus & videns, dixit, Confide filia; fides tua te salvam fecit. Et salva facta est mulier ex illa hora)

---

18 *Quidam præfectus* synagogæ, ἄρχων. Sic vulgò legunt, ut subaudiatur particula τὶς, quam tamen reperimus expressam in tribus vetustis exemplaribus. Vulgata, *Princeps unus*: ut legisse videatur εἷς. quod etiam scribitur in quatuor exemplaribus: de quo dicendi genere diximus suprà, 8. 19. nè quis putet unum à pluribus distingui. Addidi autem *synagogæ* nomen ex Marco 5. 22. Irenæus Latinus lib. 5. cap. 15. *summum sacerdotem* perperam interpretatur, quamvis ἀρχιερεῖς interdum dicantur, qui ex Aarone genus ducebant à Levitis distincti. ¶ *Modò*, ἄρτι. Quidam non rectè, *Nuper*. nam illud majorem emphasin habet. Cicero 6. in Verr. *Quid dico nuper? imò verò modò, ac planè paulò antè vidimus*.

20 *Sanguinis profluvio laborans*, αἱμοῤῥοοῦσα. Quod uno verbo Græci dicunt pluribus necessariò explicamus. Sic autem propriè significatur

significatur sanguinis fluxus muliebri sexui peculiaris, & in iis quæ sanæ sunt, menstruus, in hac verò perpetuus: quamvis venas ani hæmorrhoidas appellent. Vulgata, *Quæ sanguinis fluxum patiebatur*, id est, αἱμοῤῥαγίαν πάσχουσα. Erasmus maluit interpretari, *quæ sanguinis profluvio laboraverat:* impropriè, ni fallor. nondum enim laborare desierat. ¶ *A duodecim annis*, δώδεκα ἔτη. Sicut Luc. 8. 43. ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα. Ad verbum, *Duodecim annos*. Sed poscit Latinæ linguæ ratio præpositionem, si cum αἱμοῤῥοοῦσα jungas, secutus receptam lectionem. Nam secundus codex distinctionem habebat post αἱμοῤῥοοῦσα: & deinde additum habebat, δώδεκα ἔτη ἔχουσα ἐν τῇ ἀσθενείᾳ, id est ad verbum, *Duodecim annos habens in ea infirmitate*. sicut dixit Virgilius, *—una cum gente tot annos Bella gero.* [¶ *Fimbriam*, τοῦ κρασπέδου. vel *oram*, seu *limbum*. Institam enim additam fuisse nescio an sit probabile: cùm ipsius χιτῶν, id est, (ut arbitror) extrema vestis, fuerit ἄῤῥαφος, ut dicitur Joan. 19. 23.]

21 *Dicebat*, ἔλεγε. id est, cogitabat. Est enim (ut scitè ait Plato in Sophista) ἡ διάνοια, διάλογος ψυχῆς αὐτῆς λόγου.

22 *Momento*, ὥρας. Vetus interpres ad verbum, *horâ*. Erasmus, *tempore*. id est χρόνου. Mihi verò videtur *momentum* meliùs huic loco convenire; cùm hìc significetur ille temporis articulus quo hæc dicta sunt. quamvis ῥοπὴ magis propriè *momentum* declaret. Respondet autem Chaldaico vocabulo שעתא *scabatha*, quod usurpatur apud Danielem 4. 30. & significat ipsum temporis momentum quo aliquid exstat, à verbo שעה *scbabat*, id est *respexit*.

23 Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος, καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον,
24 Λέγει αὐτοῖς, Ἀναχωρεῖτε. οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει. Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ.
25 Ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, εἰσελθὼν ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς· καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον.
26 Καὶ ἐξῆλθεν ἡ φήμη αὕτη εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην.
27 Καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ, ἠκολούθησαν αὐτῷ δύο τυφλοὶ, κράζοντες, καὶ λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς, υἱὲ Δαβίδ.
28 Ἐλθόντι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ τυφλοὶ, καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πιστεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ, Κύριε.
29 Τότε ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, λέγων, Κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενηθήτω ὑμῖν.
30 Καὶ ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί· καὶ ἐνεβριμήσατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέτω.
31 Οἱ δὲ ἐξελθόντες διεφήμισαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ.
32 Αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων, ἰδοὺ προσήνεγκαν αὐτῷ ἄνθρωπον κωφὸν, δαιμονιζόμενον.
33 Καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου, ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τῷ Ἰσραήλ.
34 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἔλεγον, Ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.
35 Καὶ περιῆγεν ὁ Ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.
36 Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν, ὅτι ἦσαν ἐκλελυμένοι, καὶ ἐρριμμένοι ὡσεὶ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα.
37 Τότε λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι.
38 Δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

Et cùm venisset Jesus domum præfecti synagogæ, vidissétque tibicines & turbam tumultuantem,
Dicit eis, Secedite: non enim mortua est puella, sed dormit. Et deridebant eum.
Cùm autem fuisset ejecta turba, ingressus prehendit manum ejus: & surrexit adolescentula.
Et exiit hæc fama in totam illam regionem.
Et progressum illinc Jesum secuti sunt duo cæci, clamantes, & dicentes, Miserere nostri, fili David.
Cùm autem venisset domum, adierunt eum cæci illi, & dicit eis Jesus, Creditis me hoc posse facere? Dicunt ei, Etiam, Domine.
Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundùm fidem vestram fiat vobis.
Et aperti sunt oculi eorum: & graviter interminatus est eis Jesus, dicens, Videte nemo sciat.
At illi egressi sparserunt ejus famam in tota illa regione.
* Ipsis autem egredientibus, ecce obtulerunt ei hominem mutum, dæmoniacum.
Et ejecto dæmonio locutus est mutus: & mirata est turba, dicens, Nunquam apparuit tale quidpiam in Israel.
† Pharisæi verò dicebant, Per principem dæmoniorum ejicit dæmonia.
‖ Et peragrabat Jesus urbes omnes ac vicos, docens in synagogis eorum, & prædicans Evangelium regni, & sanans quemvis morbum & quemvis languorem in populo.
*Cùm vidisset autem turbam, commiseratione intimâ commotus est super eis, quòd essent dissipati & disjecti quasi oves non habentes pastorem.
Tunc dicit discipulis suis, † Ipsa quidem messis multa, operarii autem pauci.
Deprecamini igitur Dominum messis ut emittat operarios in messem suam.

Et cùm venisset Jesus in domum principis, & vidisset tibicines & turbam tumultuantem,
Dicebat, Recedite: non est enim mortua puella, sed dormit. Et deridebant eum.
Et cùm ejecta esset turba, intravit, & tenuit manum ejus, & dixit, Puella, surge. Et surrexit puella.
Et exiit fama hæc in universam terram.
Et transeunte indè Jesu, secuti sunt eum duo cæci, clamantes, & dicentes, Miserere nostri, fili David.
Cùm autem venisset domum, accesserunt ad eum cæci, & dicit eis Jesus, Creditis quia hoc possum facere vobis? Dicunt ei, Utique, Domine.
Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundùm fidem vestram fiat vobis.
Et aperti sunt oculi eorum: & comminatus est illis Jesus, dicens, Videte nequis sciat.
Illi autem exeuntes diffamaverunt eum in tota terra illa.
Egressis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum, dæmonium habentem.
Et ejecto dæmonio, locutus est mutus: & mirata sunt turbæ, dicentes, Nunquam apparuit sic in Israel.
Pharisæi autem dicebant, In principe dæmoniorum ejicit dæmones.
Et circuibat Jesus omnes civitates & castella, docens in synagogis eorum, & prædicans Evangelium regni, & curans omnem languorem & omnem infirmitatem.
Videns autem turbas, misertus est eis, quia erant vexati, & jacentes sicut oves non habentes pastorem.
Tunc dicit discipulis suis, Messis quidem multa, operarii autem pauci.
Rogate ergò Dominum messis ut emittat operarios in messem suam.

23 Christi potentiæ mors etiam ipsa cedit.

27 Christus, sanatis duobus cæcis, confirmat se mundi lucem.

* Luc. 11. 14.
32 Exemplum potestatis Christi in diabolum.
† Infr. 12. 24. Marc. 3. 22. Luc. 11. 15.
‖ Mar. 6. 6. Luc. 13. 22.
* Mat. 6. 34.
36 Etiamsi cessent ordinarii Pastores, Christus tamen Ecclesiæ suæ curam non abjecit.
† Luc. 10. 2. Joan. 4. 35.

23 *Tibicines*, τοὺς αὐλητὰς, θρηνῳδοὺς videlicet & μοναύλους, quos vocat Homerus in descriptione funeris Hectoris θρήνων ἐξάρχους, Latini peculiariter *siticines* vocant: quem morem proculdubio Judæi à profanis gentibus hauserant, ut & reliquas funerum pompas, licèt inhibuisset Dominus in Lege. Huc spectat quod refertur infrà 11. ¶ *Tumultuantem*, θορυβούμενον. id est, strepentem, & ad funeris pompam concurrentem.

24 *Puella*, κοράσιον. August. lib. De consensu Evang. 2. cap. 28. monet, in quibusdam codicibus legi *Mulier*, quod tamen Hebraico more de virginibus etiam dicitur. ¶ *Dormit*, καθεύδει. quia nimirum à mortuis mox excitanda. unde Christianorum κοιμητήρια. Sed hæc tamen etiam per ironiam videtur Christus loqui, occurrens etiam hoc miraculum calumniaturis, quasi non mortuam sed sopitam excitasset.

25 *Prehendit*, ἐκράτησε. Vulg. & Erasmus, *Tenuit*. id est, εἶχεν. Infrà tamen cap. 12. 11. Erasmus vertit, *apprehendit*. Rursus cap. 14. 3. κρατήσας interpretatur *ceperat*. Vocabulum autem ipsum propriè significat Vi adhibitâ aliquid retinere; veluti cùm trahimus reluctantem injectâ manu: sicut etiam Erasmus interpretatus est infrà, cap. 18. 28. Hìc autem & aliis locis multis idem valet quod ἅπτεσθαι, id est *prehendere*, vel *tangere*. Marci autem 7. 3. & 4. pro *retinere*, & *studiosè quidpiam observare* accipitur. Post hæc verba, *Prehendit manum ejus*, Vulg. addit, *Et dixit, Puella surge*, καὶ εἶπε, Κοράσιον ἔγειρε. quæ tamen in nullis codicibus Græcis legimus. sunt autem petita ex Lucæ 8. 54.

26 *Hæc*, αὕτη. id est, hujus rei fama, ut Actor. 2. 6. In secundo exemplari scriptum erat αὐτοῦ, *ejus*, id est, de eo. Vide suprà cap. 4. 24. ¶ *Regionem*, γῆν, id est, χώραν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Terram:* quod poeticum est.

28 *Domum*, εἰς τὴν οἰκίαν. Dicitur Jesus *domum venisse*, eam nimirū in qua consueverat habitare, cùm in ea urbe sibi domicilium delegisset. Nam cùm ità loquuntur, ea demum significatur domus quam is incolit qui venisse dicitur; nisi quidpiam addideris ex quo alia domus intelligatur: quod ex ipsa narratione satis liquet, ut & suprà 10. ¶ *Cæci illi*, οἱ τυφλοί. Illi videlicet qui paulò antè ipsi occurrerant. itaque articulus non fuit omittendus.

29 *Secundùm*, κατά. Erasmus, *Juxta*. quod magis etiam est insolens apud Latinos quàm illud.

38 *Aperti sunt*, ἀνεῴχθησαν. Quartum exemplar addit παραχρῆμα, id est *illico*. Hebræis autem dicuntur oculi *clausi*, qui nihil vident, quibus opponuntur *aperti*. ¶ *Et graviter interminatus est*, καὶ ἐνεβριμήσατο. Addidi adverbium *graviter*, ad vim vocabuli exprimendam. nam ἐμβριμᾶσθαι significat, *Additâ increpatione & cum fremitu aliquid edicere*: ut plusculum aliquid declaret quàm ἐπιτιμᾶν, quo utitur infrà, cap. 12. 16.

31 *Egressi*, ἐξελθόντες, videlicet domo ipsius Christi. Erasmus, *Cùm abiissent*. id est, ἀπελθόντες. ¶ *Sparserunt ejus famam*, διεφήμισαν αὐτόν. Ad verbum, *Diffamarunt eum*, sicut etiam vertit Vetus interpres. Sed præterquam quòd hoc verbum raro à Latinis usurpatur, etiam in vitio ponitur pro διαβάλλειν & ἀτιμάζειν.

33 *Tale quidpiam*, οὕτως. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Sic*. Ponitur autem οὕτως pro τοιοῦτο, sicut etiam Mar. 2. 12. & omnino hoc est quod Hebræi dicunt כזאת *kezoth*.

34 *Principem dæmoniorum*, τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων. Apparet igitur impuros spiritus cuidam etiam capiti subjici, sicut è contrario caput electorum est Christus. Quamobrem etiam diabolus ab angelis suis distinguitur infrà 25. 41. & nomen *principatuum* & *potestatum* tribuitur etiam regno tenebrarum, Coloss. 2. 15. Hic est igitur qui & *Satan*, & *Diabolus*, & *Tentator*, & *Princeps mundi* & *Beelzebub* vocatur. Sed in meo vetustissimo codice manuscripto totus hic versiculus non legitur. Est autem illud quoque observandum, tribui ipsi idolo nomen dæmonii.

35 *In populo*, ἐν τῷ λαῷ. Hæc non legit Vetus interpres, & in quibusdam Græcis exemplaribus non invenimus. Sed in quodam additum erat, καὶ πολλοὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ, *Et multi secuti sunt eum*.

36 *Commiseratione intimâ commotus est*, ἐσπλαγχνίσθη. Vulgata, *Misertus est*. Erasmus, *Affectu misericordiæ tactus est*. Indicat hoc verbum (quo Græci interpretes expresserunt Hebræum רחם *racham*, summam & vehementem commiserationem ex intimis visceribus profectam: ut explicat ipse Zacharias Luc. 1. 78. qualis est illius qui apud Virgilium lib. 10.

Ingemuit miserans graviter, dextrámque tetendit,

quod ut exprimerem, circumlocutionem adhibui ex Ciceronis Tuscul. 4. *Nemo*, inquit, *parricidæ supplicio misericordiâ commovetur*.

movetur. ¶ *Super eis*, περὶ αὐτῶν. id est, eorum causâ. sicuti Mar. 14. 24. τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id est, ὑπὲρ πολλῶν. Similem constructionem habemus Psal. 103. 17. Vulgata, *Eis*. Erasmus, *Erga illos*. ¶ *Dissipati*, ἐκλελυμένοι. Ad verbum, *exsoluti*. quia quæ soluta sunt & dejuncta, eadem quoque sunt dissipata. Alioquin hoc vocabulum idem valet quod verbum simplex *solvere*: veluti cùm *vires exsolutas* dicimus, & *æs alienum exsolvere*. Vulgata vertit *vexati*, id est, ἐσκυλμένοι: quod etiam scriptum erat in sex vetustis codicibus; item apud Chrysostomum, Hieronymum, Hilarium, Theophylactum, sicut Erasmus observavit. Sed hoc notandum videtur, σκύλλεσθαι propriè non de quavis molestia dici, sed de fatigatione & lassitudine ex via: quod facilè (ut spero) mihi concedent quicunque usum hujus verbi observarunt. Itaque commiseratur hîc turbam Jesus, quòd de via plerique essent defessi: deinde, quòd nemo ex illis quos oportebat huic uni rei intentos esse, curam salutis eorum gereret; adeò ut huc & illuc errarent, tanquam oves pastore destitutæ. ¶ *Et disjecti*, καὶ ἐῤῥιμμένοι. id est, palantes: quod dixit Plutarchus in libello De virtutibus mulierum, ἀποῤῥίψαι κείμενα. Sic autem acciderat huic populo quod deprecatus est Moses Num. 27. 17.

38 *Emittat*, ἐκβάλῃ. ut infrà, cap. 12. 35. Vulgata, *mittat*. Erasmus, *extrudat*. Ad verbum, *ejiciat*: quam vocis hujus proprietatem si sequi volumus, intelligemus operarios vel celeriter mittendos in opus Dei, vel etiam invitos & cunctantes extrudendos. Sumus enim omnes in istis præsertim rebus tardissimi, adeò quidem ut Moses etiam ipse potius extrusus quàm missus videri potuerit. Sic apud Hebræos שלח *schalach* tum de simplici *missione*, tum de *coactione* dicitur.

‖ Mar. 3.15. Luc. 9.1.

1 Mittuntur Apostoli ad prædicandum Evangelium in Israel.

* Infr. 15.24. Act. 13.46.

† Luc. 10.9, 11.

7 Summa Evangelii sive prædicationis Apostolicæ.

8 Miracula, verbi appendices.

‖ Mar. 6.8. Luc. 9.3 & 22.35.

9 Abjiciendæ sunt verbi ministris quæcunq; sollicitudines vel tantillum possint eos remorari.

*1. Tim. 5.18. Luc. 10.7.

ΚΕΦ. ι.

Καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν πνευμάτων ἀκαθάρτων, ὥστε ἐκβάλλειν αὐτά, καὶ θεραπεύειν πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν.

2 Τῶν δὲ δώδεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα· πρῶτος, Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος, καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ·

3 Φίλιππος, καὶ Βαρθολομαῖος· Θωμᾶς, καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης· Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος·

4 Σίμων ὁ Κανανίτης, καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης, ὁ καὶ παραδοὺς αὐτόν.

5 Τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων, Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε·

6 Πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.

7 Πορευόμενοι δὲ κηρύσσετε, λέγοντες, ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

8 Ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε.

9 Μὴ κτήσησθε χρυσόν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν·

10 Μὴ πήραν εἰς ὁδόν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον· ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν.

Cap. X.

‖ Tunc advocatis duodecim discipulis suis, dedit eis autoritatem adversùs spiritus impuros, ut ejicerent eos, & sanarent quemvis morbum & quemvis languorem.

Porrò duodecim Apostolorum nomina sunt hæc: Primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater ejus; Jacobus *filius* Zebedæi, & Joannes frater ejus;

Philippus, & Bartholomæus; Thomas, & Matthæus ille publicanus; Jacobus *filius* Alphæi, & Lebbæus cognominatus Thaddæus;

Simon Cananites, & Judas Iscariotes, qui etiam prodidit eum.

Hos duodecim misit Jesus, & addidit eis mandata, dicens, In viam Gentium nè abieritis, & in urbem Samaritanorum nè ingrediamini:

Sed proficiscimini potiùs * ad oves perditas domùs Israel.

Iter facientes verò proclamate, † dicentes, Appropinquavit regnum cœlorum.

Infirmos curate, leprosos purificate, mortuos suscitate, dæmonia ejicite: dono accepistis, dono date.

‖ Nè comparate aurum, neque argentum, neque æs in zonis vestris:

Neque peram ad iter, neque binas tunicas, neq; soleas, neque baculum. * nam dignus est operarius alimento suo.

Cap. X.

Et convocatis duodecim discipulis suis, dedit illis potestatem spirituum immundorum, ut ejicerent eos, & curarent omnem languorem & omnem infirmitatem.

Duodecim autem discipulorum nomina sunt hæc: Primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater ejus; Philippus, & Bartholomæus;

Jacobus Zebedæi, & Joannes frater ejus; Thomas, & Matthæus publicanus; & Jacobus Alphæi, & Thaddæus;

Simon Cananæus, & Judas Iscariotes, qui & tradidit eum.

Hos duodecim misit Jesus, præcipiens eis, dicens, In viam Gentium nè abieritis, & in civitates Samaritanorum nè intraveritis:

Sed potiùs ite ad oves quæ perierunt domûs Israel.

Euntes autem prædicate, dicentes, Quia appropinquavit regnum cœlorum.

Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, dæmones ejicite: gratis accepistis, gratis date.

Nolite possidere aurum, neque argentum, neque pecuniam in zonis vestris:

Non peram in via, neque duas tunicas, neq; calceamenta, neq; virgam. dignus enim est operarius cibo suo.

---

1 *Tunc advocatis*, καὶ προσκαλεσάμενος. Vulg. *Convocatis*, id est, συγκαλέσας. Erasmus, *Accersitis*. id est μεταπεμψάμενος. ¶ *Autoritatem*, ἐξουσίαν, non tamen αὐτοκρατορικὴν, sed ministerialem; Act. 3. 11. ¶ *Adversùs spiritus*. vel *In spiritus*, κατὰ πνευμάτων. ut in duobus exemplar. scriptum invenimus: sic etiam Theophylacti codex Romæ impressus: ut omnino idem sit κατὰ πνευμάτων, atque id quod dicit Lucas ἐπὶ δαιμόνια. & apud Syrum interpretem additur על *hal*. Alii tamen codices non habent κατὰ: sed omnino videtur vel addendum, vel supplendum, nisi malimus esse genus dicendi ei non absimile quo vulgò utimur, ut si dicas *Imperium Galliæ*, pro *Imperio in Galliam*. Similis autem eclipseως exemplum habes infrà, cap. 12. 31, & Mar. 6. 7.

2 *Apostolorum*, ἀποστόλων. Vulg. (ut quædam exemplaria habent) *Discipulorum*, id est μαθητῶν. Nos Græcum vocabulum (ut alia multa Ecclesiæ Christi familiaria) putamus retinendum. Latinè possis *legatos* vocare. ἀπόστολος autem simili etymologiâ Hebræis שליח *scheliah* vocatur, Abdiæ 1. & hâc Græcâ voce pro *legato* utuntur etiam Herodotus & Demosthenes. ¶ *Primus*, πρῶτος. Quid si hoc vocabulum ab aliquo additum est qui Petri primatum vellet stabilire? nihil enim sequitur quod cohæreat. Sed tamen hoc idem observavimus alibi usurpatum simili ratione, ut dicemus Mar. 3. 16. Sed & reperimus ità scriptum in omnibus exemplaribus, & Theophylacto Romano, qui disertè admonet, Primos idcirco recenseri Petrum & Andream quòd essent πρωτόκλητοι. In hoc autem ordine nihil mysterii latere, vel illud declarat, quod Marci 3. & Luc. 6. idem prorsus ordo non observatur: & hoc etiam loco in vetere translatione Philippus & Bartholomæus Jacobo & Joanni præponuntur. Sed & apud Paulum ipsum Galat. 2. 9. Jacobus Petro præponitur: ut planè sint ridiculi qui volunt hoc argumento tyrannidem Antichristi confirmare; etiamsi primatum inter Apostolos libenter concedimus Petro, sed ordinis inter pares, non gradus supra inferiores

3 *Publicanus*, ὁ τελώνης. sive, ut Erasmus, *qui fuerat publicanus*. Non putavi tamen supplendum ὁ γενόμενος, cum Erasmo: cùm satis intelligatur publicanum esse desiisse, ex quo factus est Christi Apostolus. ¶ *Cognominatus*, ὁ ἐπικληθεὶς. Vulg. non legit totum illud, Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς, quod tamen in omnibus Græcis nostris codicibus inveni. *Lebbæum* verò possimus Latinè *Corculum* interpretari, quod fuit apud Romanos Scipionis illius Nasicæ cognomentum.

4 *Cananites*, Κανανίτης. Vulgata & Erasmus, *Cananæus*, id est, Καναναῖος, ut etiam scriptum inveni in duobus vetustis codicibus. Existimant nonnulli potiùs legendum Καννίτης, *Cannites*, vel Κανναῖος, *Cannæus*: & rectè eos sentire, vel illud declarat quòd Luc. 6. 15. & Act. 1. 13. ζηλωτὴν vocat. *zelus* enim Hebræis & Syris est קנא *kana*. Itaq; (ut rectè observat Caninius) nomen Cananæorum, quod crebrò occurrit in sacris libris, hoc loco vel librariis parùm doctis, vel expositoribus Hebraicæ linguæ imperitis imposuit. Meritò tamen quæsierit aliquis cur appellativum nomen Hebræum Evangelista inflexerit Græcâ terminatione, & quidem hujusmodi ut gentile sive patrium nomen meritò videri possit à Cana Galilææ oppido deductum, & huic Simoni additum ut à Simone Petro distingueretur. Sed hîc rursus duplex occurrerit difficultas: Una, cur dicatur Cannites seu Cannæus, cùm *Cana* simplici literâ נ scribatur; Altera, cur gentile nomen Lucas appellativo Græco ζηλωτὴς explicarit. ¶ *Iscariotes*, Ἰσκαριώτης. Recepta est hæc lectio, neque dubito quin verum sit quod Caninius felicissimè conjecit, hoc nimirum esse quod Hebræis איש-קריות *isch kerijot*, *Vir Kerioth*, id est Kereothites, ab urbe sic vocatâ in tribu Juda, cujus fit mentio Jos. 15. 25. sicut Gallico idiomate dicimus, *enfant de Paris*, de eo qui sit Parisiensis. Meus ille vetustissimus codex planè admirabilis, in hoc nostro Evangelista, itémque Marco & Luca, scriptum habet σκαριώθης absque I, corruptâ facilè voce Hebræâ à Græcis illius ignaris, quod accidisse videmus in aliis vocabulis, ut in *Boanerges*, *Golgotha*, *Belzebul*. Hinc factum ut Syrus etiam interpres Græcam corruptam vocem vertens scripserit סכריוטא *skarjuta*, per *Samech*, *Caph*, & *Theth*, pro *Sin*, *Coph*, & *Tau*, affinibus literis. Sed veram lectionem & Caninii sententiam idem meus codex apertissimè confirmat, ubique apud Joannem (quinque nimirum locis) scriptum habens ἀπὸ Καριώτου in Græcis, & Latinè *à Carioto*, id est Cariotensis. Alterum autem etymon à נשה & שכר, *nata scheker*, ut is significetur qui acceptâ mercede esset defecturus, nè refutatione quidem videtur indigere: nec eorum quoque sententia qui à tribu Isachar deducunt. Chrysostomus certè Homil. in Matth. 33. sic à patria denominatum scribit. ¶ *Prodidit*, παραδοὺς. Vulg. *Tradidit*: quæ propria etiam est hujus vocabuli significatio, sed hoc loco & alibi sæpe accipitur ἀντὶ τοῦ προδοῦναι.

5 *Addidit eis mandata, dicens*, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων. id est, *additis mandatis, in hæc verba*. Vulgata, *Præcipiens eis*. Erasmus, *Quibus præceperat*. Malim, *Mandavit*. In meo illo vetustissimo codice legitur, καὶ λέγων, *Addiditque eis mandata, & dixit*. ¶ *In viam Gentium*, εἰς ὁδὸν ἐθνῶν. id est, iter ad exteras & profanas Gentes, Jer. 2. 18. Nam alioqui *vias Gentium* vocant Prophetæ profanos & impios illarum mores: ut Jer. 10. 3. ¶ *Urbem*, πόλιν. Vulgata, *Civitates*, nullâ sensûs injuriâ. Ponitur enim

πόλιν

πόλιν indefinitè; neque de metropoli videtur posse intelligi, cùm articulus non addatur.

7 *Iter facientes*, πορευόμενοι. Vulg. *Euntes*. Malim, *Inter eundum*. Erasmus, *profecti*, πορευθέντες. ¶ *Appropinquavit*, ἤγγικεν. vide suprà 3. 2.

8 *Mortuos excitate*, νεκροὺς ἐγείρετε. Hæc desunt apud Veterem interpretem & Theophylactum. ¶ *Dono*, δωρεάν. Terent. Eunucho, *Hanc tibi dono do*. Vulg. *Gratis*. Erasmus *Gratuitò*.

9 *Nè comparate*, μὴ κτήσησθε. Vulg. *Nolite possidere*, quæ interpretatio mala est, usquè adeò ut totam hujus loci rectam sententiam pervertat. Neque enim hìc interdicitur harum rerum possessio, ut nonnulli Apostolorum perversi imitatores fingunt: sed de hac una profectione agitur, ad quam vult Dominus Apostolos accingi absque ullis sarcinis, atque adeò absque viatico; non modò ut nullis impedimentis retardentur, sed etiam ut hâc providentiæ Divinæ quasi degustatione ad futuram illam functionem Apostolicam præparentur. Ideo quærit ex illis domum reversis Dominus ecquid illis in via defuerit, Luc. 22. 35. Κτᾶσθαι verò magìs propriè & frequentiore usu idem valere atque *Quidpiam comparare* sive *acquirere quod postea possideas*, extra controversiam est: unde κτητικὴ apud Aristotelem, ars omnis qua sibi unusquisque victum parat: & illud Demosthenis Olynth. 2. *Naturâ sic comparatum esse, ut quæ habeas facilius sit* φυλάττειν, *quàm* κτᾶσθαι *quæ non habeas*. Pendet autem à propria hujus verbi significatione conciliatio hujus loci, itidémque Luc. 9. 3. & 22. 35. cum iis quæ scribuntur Mar. 6. 8, & 9. Nam & apud Matthæum & apud Lucam interdicuntur discipulis baculi & soleæ; apud Marcum autem jubentur baculum duntaxat gestare, & sandaliis subligatis itineri sese dare: quos locos Augustinus & alii ut conciliarent, ad allegorias confugerunt. Atqui non vetat illos Dominus in hac quidem profectione baculis uti ex communi more Judæorum iter pedibus facientium, sicut ex sacrificii paschæ ritibus & aliis infinitis sacrarum historiarum locis liquet: neque ipsos simpliciter jubet absque soleis (pedibus videlicet prorsus nudis) istam legationem obire, ut ex Marci verbis constat: sed cùm profectionem aliquam instituentes soleant ea sibi studiosè comparare quæ ad iter quàm commodissimè conficiendum requiruntur, contrà jubet Dominus discipulos nullâ interpositâ morâ, abjectâque prorsus rerum istarum omnium curâ, itâ ut erant, baculis videlicet quos manu, & soleis quas pedibus eo ipso tempore gestabant contentos, sese è vestigio in viam dare. Quamobrem etiam disertè dicitur apud Marcum illos non simpliciter misisse, sed binos, ut eo ipso momento iter ingressos fuisse intelligamus, quod ipsum de aliis quoque septuaginta duobus cum eodem mandato emissis scribitur Luc. 10. 1. ubi etiam ob eam causam additur πρὸ προσώπου αὐτοῦ, *ante faciem suam*. Κτᾶσθαι igitur hoc loco significaverit, quod Gallico idiomate dicimus, *faire provision*, & αἴρειν εἰς τὴν ὁδὸν, *Itineris faciendi causâ*, extra ordinem videlicet, *aliquid sumere*: & Luc. 10. 3. observanda e[illegible]pria significatio verbi βαστάζειν, perinde acsi diceret Dominus, [illegible] *vos crumenâ neque perâ*, &c. i. ullis sarcinis, *onerate*. ¶ *Æs*, χαλκόν. Ænei enim erant asses & quadrantes. Emenda ex Mar. 12. 41.

10 *Baculum*, ῥάβδον. Heb. מקל *Makel*, ut Gen. 32. 10. Exod. 12. 11. & 1. Sam. 17. 40. unde vox etiam illa Latina videtur deducta. Vulgata & Erasmus, *virgam*, quâ voce cùm Latini tenuius quiddam significent quàm ut viatoribus magno usui esse possit, *baculum* malui interpretari, id est βακτηρίαν, παρὰ τὸ βαίνειν, sicut etiam nonnulli ῥάβδον dictam volunt, παρὰ τὸ ῥᾷον ποιεῖν βαδίζειν. ¶ *Alimento*, τῆς τροφῆς. Vulg. & Erasmus, *Cibo*. id est σίτου. Quoddam exemplar scriptum habebat τοῦ μισθοῦ, id est *mercede*, quod etiam legitur Luc. 10. 7. & 1. Tim. 5. 18. Cæterùm mirifica hæc est demonstratio (quam utinam plerique satìs intelligerent) *Dignus est operarius mercede suâ: Ergò nobis merces non deerit*. Nititur enim hoc promissum justitiâ Dei, quæ fallere non potest: tanti est vocatione suâ defungi. Sed meminerimus hanc mercedem (quod ad Deum attinet) esse gratuitam, & ab æternæ etiam vitæ dono distinguendam, & non aliis quàm fidis operariis solvendam.

---

11 Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν ἢ κώμην εἰσέλθητε, ἐξετάσατε τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστι· κἀκεῖ μείνατε ἕως ἂν ἐξέλθητε.
12 Εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, ἀσπάσασθε αὐτήν.
13 Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτήν· ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστραφήτω.
14 Καὶ ὃς ἐὰν μὴ δέξηται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν.
15 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.
16 Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.
17 Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς.

† In quamcunque verò urbem aut vicum introieritis, exquirite quis in ea sit dignus: & illic manete usquedum exeatis.
Introeuntes autem domum, salutate eam.
Et si quidem fuerit domus digna, venito pax vestra super eam: sin autem non fuerit digna, pax vestra ad vos revertitor.
‖ Et quicunque non exceperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes domo aut urbe illâ, * excutite pulverem pedum vestrorum.
Amen dico vobis, tolerabilior erit conditio terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die judicii, quàm urbis illius.
† Ecce, ego mitto vos ut oves in medium luporum. estote igitar prudentes ut serpentes, & simplices ut columbæ.
Cavete verò ab hominibus. tradent enim vos in consessus, & in conventibus suis flagellabunt vos.

In quamcunque autem civitatem aut castellum intraveritis, interrogate quis in ea dignus sit: & ibi manete donec exeatis.
Intrantes autem in domum, salutate eam, dicentes, Pax huic domui.
Et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam: si autem non fuerit digna, pax vestra revertetur ad vos.
Et quicunque non receperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes foràs de domo vel civitate illa, excutite pulverem de pedibus vestris.
Amen dico vobis, tolerabilius erit terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die judicii, quàm illi civitati.
Ecce, ego mitto vos sicut oves in medio luporum. estote ergò prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ.
Cavete autem ab hominibus. tradent enim vos in conciliis, & in synagogis suis flagellabunt vos.

† Luc. 10. 3.
11 Felicissimi qui præconium Evangelii recipiunt: infelicissimi qui rejiciunt.
‖ Mar. 6. 11. Luc. 9. 5.
* Act. 13. 51. & 18. 6.
† Luc. 10. 3.
16 Christus docet quomodo se gerere debeant ministri sub cruce.

---

11 *Dignus*, ἄξιος. Erasmus in annotationibus putat ἄξιον *idoneum & commodum hospitem* significare. Ego verò existimo propriè accipi, & ad ministerii Ecclesiastici dignitatem hæc pertinere: quæ paucis quidem verbis, sed egregiè, describitur Hebr. 11. 38. Sed dignus hìc demum habetur qui se indignum esse confitetur, sicut paulò antè Centurio, cap. 8. 8. ¶ *Et illic manete*, κἀκεῖ μείνατε. Vetat hospitem talem mutare: ut facere solent qui diutius aliquo loco mansuri, quàm commodissima hospitia captant.

12 *Salutate*, ἀσπάσασθε. Suprà, 5. 47. vertimus *complecti*, quod hìc fuisset durius: quanquam hoc etiam utrumque ferat sententia hujus loci. *Domum* enim vocat eos qui in eâdem domo versantur. ¶ *Eam*, αὐτήν. Quinque vetusti codices hæc addunt, λέγοντες, Εἰρήνη ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ, id est, *dicentes, Pax sit in hac domo*. quod etiam legit Vetus interpres. addit enim, *dicentes, Pax huic domui*. Item sic habet Theophylacti codex Romanus, quem Erasmus non vidit. Cæterùm hæc salutationis formula ad Hebræorum morem pertinet, qui *Pacis* nomine fausta & prospera omnia intelligunt.

13 *Venito*, ἐλθέτω. aut (ut in uno exemplari scriptum erat) εἰσελθέτω, *introito*: id est, Ei bene precamini, quod etiam ratum erit. sin minùs, illis frustrà bene precati fueritis. Itaque noster Vetus interpres, ut & Syrus, legit futuro tempore, *veniet*, & *revertetur*, ut scribit etiam Lucas 10. 6.

14 *Et quicunque non*, καὶ ὃς ἐὰν μή. Quoddam exemplar habuit scriptum in plurali, καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσιν, *Et quicunque non receperint vos, neque audierint*: eodem manente sensu. ¶ *Domo*, τῆς οἰκίας. Vulgata addit *Foràs*, id est ἔξω, quod etiam in uno vetere exemplari legimus. ¶ *Vestrorum*, ὑμῶν. Quoddam exemplar addit ἐπ' αὐτῷ, id est ἐπ' αὐτῆς. ut apud Homerum Iliad. β'. Τόσσοι ἐπὶ Τρώεσσι καρηκομόωντες Ἀχαιοὶ Ἐν πεδίῳ ἵσταντο.

15 *Amen*, ἀμήν. Duo codices addunt γάρ, *enim*.

16 *In medium luporum*, εἰς μέσον λύκων. Sic Herodotus οἰόλυκον vocat eum qui solus sit inter lupos relictus: quod tamen veris Christianis nunquam contigit; ut qui à Deo nunquam minùs deserantur, àc perinde nunquam minùs soli sint, quàm cùm omni humano præsidio sunt destituti. Magni enim momenti est pronomen *Ego* in hac sententia. Huc pertinet locus 2. Reg. 6. 16. & 34. 8. Joan. 8. 16. & 16. 32. & 2. Cor. 8. ¶ *Simplices*, ἀκέραιοι. id est, versutiæ atque calliditatis prorsus expertes, quæ solent specie prudentiæ nobis imponere. Virtus autem ista passim in his libris dicitur ἁπλότης, & illâ præditi ἁπλοῖ, *simplices*, vocantur, etymo quoque Græcæ vocis id declarante ab α privante & verbo κεράω deductæ, ut significetur id cui nihil alienum sit admixtum quo adulteretur. Alii deducunt ab α & κέρας, ut hominem significet nulli noxium, &, si loqui sic Latinè activâ significatione liceret, *Indemnem*, translatione ab animalibus sumtâ quæ natura nullis ad vim vi repellendam aut ad nocendum cornibus armavit: quæ interpretatio eódem penè recidit. Nam & columbæ peculiari epitheto *imbelles* dicuntur, & ovibus comparantur verè Christiani, lupis ferisque cæteris animantibus oppositi. Requirit Christus in summa χρηστότητα σωφρόνως κεκραμένην, ut loquitur Nazianzenus in senariis, ad hunc locum alludens: nec alienum est prorsus ab hoc loco illud Platonis interprete Cicerone lib. Offic. 1. *Scientia quæ est remota à justitia, Calliditas potiùs quàm Sapientia appellanda est*. Syrus interpres priorem interpretationem probat, ut qui pro ἀκέραιοι verterit תמימא *thamime*. Denique in illo meo vetusta-

tis admirandæ codice pro ἀκέραιοι scriptum est ἀπλούστατοι, quod fortasse legit Vetus interpres noster.

17 *Ab hominibus*, ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. Erasmus addidit pronomen *illis*, ut exprimeret articuli vim: quam ego quidem hîc non agnosco. Videtur ergò potiùs additus articulus ut discipuli intelligerent quàm periculosam viam ingrederentur, in qua potiùs ab ipsis hominibus quàm à feris timendum esset. Nam præcipuè in religionis causa verissimum est illud proverbium, *Homo homini lupus*. ¶ *In conventibus suis*, ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν. Erasmus, *In conciliabulis* vel *concionibus*, quasi συνέδρια sint aliarum gentium, Synagogæ verò Judæorum: qua in re fallitur. Nam & illa & istæ Judæorum fuerunt: illa quidem judiciis exercendis, etiam cùm jam Romanis subessent, ut ex istis historiis liquet, destinata; istæ verò legendis & explicandis die Sabbatorum scripturis consecratæ, sicut apud Christianos Ecclesiastica presbyteria à civili foro distinguuntur. Sed tamen hoc in loco vel συναγωγὰς accipit Christus pro conventibus ordinariis civilibus quos à Synedriis, nempe 23. judicum, & magno illo in quo sedebat Pontifex Maximus, distinguit, qua de re diximus suprà 5.22. vel existimandum fuerit reos in synedriis religionis causâ ad verberum pœnam damnatos, fuisse ad synagogam postea deductos, & ibi verberatos ex lege Deut. 23. 3. quod mihi tamen non fit verisimile. Hujus autem prædictionis Christi exemplum editum legimus in magno synedrio Actor. 4.5. & 5.21. & 40. Denique cùm neque *Synagogas* alibi inveniam de judicii domibus dici, ut loquuntur Hebræi, neque in synagogis fuisse sumtas civiles pœnas, mihi suspectus est hic locus. [¶ *Flagellabunt*, μαστιγώσουσιν. Erant enim sic αὐτόνομοι Judæi ut capitalia judicia penès Romanos essent: ut non ex jure sed seditiosè lapidatus fuerit Stephanus.]

---

18 Καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν.

‖ Mar. 13.11. Luc. 12.11.
19 Ὅταν δὲ παραδιδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε πῶς ἢ τί λαλήσητε. δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλήσετε.

20 Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν.

21 Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.

* Mar. 13.13. Luc. 21.19.
22 Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

23 Ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ τελέσητε τὰς πόλεις τοῦ Ἰσραὴλ ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

† Luc. 6.40. Joan. 13.16. & 15.20.
24 Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐδὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ.

‖ Infr. 12.24.
25 Ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ τῷ δούλῳ ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβοὺλ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰκιακοὺς αὐτοῦ;

* Mar. 4.22. Luc 8.17. & 22.2.
26 Μὴ οὖν φοβηθῆτε αὐτούς· οὐδὲν γάρ ἐστι κεκαλυμμένον ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

27 Ὃ λέγω ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν τῷ φωτί· καὶ ὃ εἰς τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων.

28 Καὶ μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ.

Sed & ad præsides ac reges ducemini meâ causâ, *ut hoc sit* eis & Gentibus testimonium.

‖ Sed cùm tradent vos, nè estote soliciti quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis illo momento quod loquamini.

Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri *is est* qui loquitur in vobis.

Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filium: & insurgent liberi in parentes, & morte mulctandos eos curabunt.

Et eritis exosi omnibus propter nomen meum: * verùm qui substiterit ad finem usque, is servabitur.

Cùm autem persequentur vos in ea urbe, fugite in aliam. Amen enim dico vobis, nequaquam obieritis urbes Israelis quin venerit Filius hominis.

† Non est discipulus supra magistrum, neque servus supra dominum suum.

Sufficiat discipulo ut fiat sicut magister ipsius, & servo *ut sit* sicut dominus ipsius. ‖ Si ipsum patremfamiliâs Beelzebulem vocarunt, quantò magìs domesticos ejus?

Itaque nè ipsos metuite: * Nihil enim est opertum quod non detegatur, & *nihil* occultum quod non innotescat.

Quod dico vobis in tenebris, dicite in luce: & quod in aurem auditis, prædicate in solariis.

Et nè metuite *vobis* ab iis qui trucidant corpus, animam autem non possunt trucidare: sed metuite potiùs eum qui potest & animam & corpus perdere in gehenna.

Et ad præsides & ad reges ducemini propter me, in testimonium illis & Gentibus.

Cùm autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini.

Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis.

Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & insurgent filii in parentes, & morte eos afficient.

Et eritis odio omnibus hominibus propter nomen meum. qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.

Cùm autem persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam. Amen dico vobis, non consummabitis civitates Israel, donec veniat Filius hominis.

Non est discipulus super magistrum, nec servus super dominum suum.

Sufficit discipulo ut sit sicut magister ejus, & servo sicut dominus ejus. Si patremfamiliâs Beelzebub vocaverunt, quantò magìs domesticos ejus.

Nè ergò timueritis eos. nihil enim est opertum quod non reveletur, & occultum quod non sciatur.

Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis, prædicate super tecta.

Et nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potiùs timete eum qui potest & animam & corpus perdere in gehennam.

---

18 *Sed & ad præsides*, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δέ. Vulgata, *Et ad præsides*: non expressâ particulâ δέ. Erasmus, *quin & ad principes*. ἡγεμόνας autem hîc vocat præsides provinciarum, sicut accipitur infrà, cap. 27. & in Actis Apostolorum: cùm alioquin hoc vocabulo in genere *duces* significentur. ¶ *Eis & Gentibus*, αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν. id est, adversùs eos & adversùs Gentes, ut liquet ex Luc. 9.15.

20 *In vobis*, ἐν ὑμῖν. id est per vos, vel intra vos.

21 *Morte mulctandos curabunt*, θανατώσουσιν. Vulg. & Erasmus, *Morte afficient*. Est hoc vocabulum plerunque forense: & accipitur veluti in conjugatione Hiphil; quod declarat præcedens illud, εἰς θάνατον: ut significetur fore ut hæc omnis juris Divini & humani violatio tegatur quoque tuendæ & asserendæ religionis specie, quorum quantumvis nefandorum parricidiorum exempla non sunt à veteribus usque seculis repetenda.

22 *Qui substiterit*, ὁ ὑπομείνας. Vulgata, *Qui perseveraverit*, sensu quidem rectè expresso, at non servato vocabulo, quod valde est expressum. Significat enim, quietum & constantem sub onere permanere: & Latinè quidem *sustinere* dicitur, sed nonnisi adjuncto casu. ¶ *Ad finem usque*, εἰς τέλος. Vide infrà, 24.13. Sic autem declarat neque momentaneam neque perpetuam hanc conditionem fore.

23 *In ea urbe*, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. In ea videlicet quam ingressi fueritis. Vulgata & Erasmus, *In civitate hac*, vel *ista*. Exemplar unum habebat, διώκωσιν ἐκ τῆς πόλεως ταύτης. id est, *Vos abegerint ex ea urbe*. ¶ *Fugite*, φεύγετε. Id est, Properate in aliam, nedum ut munus quod vobis impono pertefacti deseratis. Potiùs enim hîc de perseverantia quàm de vitanda persecutione disserit, sicut φεύγειν Græcis, & *fugere* Latinis interdum de sola cursûs celeritate dicitur. quo modo accipitur verbum ברח *barah*, Nehem. 10. & Cant. 8. 14. Rectè igitur Tertullianus hunc locum citans, quamvìs alioquin in hoc argumento immodicus, *Non erat*, inquit, *tacitè in civitatem aliam transfugiendum, sed quasi ubique annunciaturis, donec ubique replerent doctrinam suam.* ¶ *In aliam*, εἰς τὴν ἄλλην. Exemplar quoddam additum habebat, κἂν ἐκ ταύτης ἐκδιώξωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν. id est, *Quòd si ex ea quoque urbe vos exegerint, fugite in aliam*. Alterum verò, & meum vetustissimum, ἐὰν δὲ ἐν τῇ ἄλλῃ διώκωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην, *Si verò in alia vos persecuti fuerint, fugite in aliam*. Verbum autem διώκειν modò convertimus *persequi*, modò *abigere* & *exigere*, propter additam variam constructionem. ¶ *Obieritis*, τελέσητε. Vulgata, *consummabitis*. Erasmus, *perambulaveritis*. Ad verbum *finieritis*. Exemplar quoddam, πληρώσητε, *Impleveritis*: quo modo etiam loquitur Paulus Rom. 15.19. Sed verbum Latinum quo usus sum, videtur satis commodè Græcum explicare: quia utrâque significatione accipitur, nempe pro *peragere* & pro *circuire*. ¶ *Quin*, ἕως ἄν. Videntur hæc accipi pro πρὶν ἤ: alioqui significant *usquedum*: quo modo convertere solemus. Itaque malè Vulg. vertit, *Donec veniat*. ¶ *Venerit filius hominis*, ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Id est, Quin ego venero. Atqui, dicet aliquis, jam venerat, ut qui in terris jamdiu esset versatus, & ista ipsis loqueretur. Hæc igitur vel non ad ipsum Christi in terras adventum, sed ad ipsius adventûs patefactionem & perceptionem referuntur, nec ipsius Christi sed hominum respectu dicuntur: vel his verbis Christus simpliciter significaverit se rursus illis affuturum priusquam totam regionem peragrassent: nè videlicet sese à Magistro ablegari existimantes animum desponderent. Nam hæc ad ingressum illum Christi ultimum & celeberrimum in Hierusalem referre, mihi quidem argutum videtur. Posterior mea illa interpretatio est Theophylacti, & simplicissima videtur.

25 *Sufficiat*, ἀρκετόν. id est, Sufficere debet. Hanc verò de servo sententiam fuisse proverbialiter apud Judæos usurpatam docet Tremellius noster ex Thalmude, in tractatu De Benedictionibus, cap. 9. Hoc autem loco improbè abusum fuisse Cherinthum, ad retinendum legalium ceremoniarum usum, docet Epiphanius. ¶ *Et servo* ut sit, καὶ τῷ δούλῳ. Ità legit Vetus interpres. ¶ *Beelzebulem*, Βεελζεβούλ. Vulgata ubique *Beelzebub*. Nam etiam quoddam exemplar legit Βεελζεβούβ: & scribendum esse β, non λ, apparet ex 2. Reg. 1. 2. Fuit autem Acaronitarum idolum, quod commodè possis *dominum muscarum* appellare: ac si Gallicè diceres *Maistre mouche*. Cujusmodi fuit Græcorum Μυίαγρος, ab Acaronitis profectus, ut testatur Plinius lib. 10. cap. 28. ubi tamen pro *Acaron* perperam legitur *Achorem*, & apud eundem lib. 29. cap. 6. Myioden pro Μυιώδην. ¶ *Vocarunt*, ἐκάλεσαν. Quidam vetus codex scriptum habebat καλοῦσι, *vocant*.

26 *Quod non innotescat*, ὃ οὐ γνωσθήσεται. Vulgata, *Quod non sciatur*, non expressâ futuri significatione, in quo tamen posita est

vis

vis hujus sententiæ. Erigit enim suos discipulos, admonens fore ut tandem vincat Veritas, & tum ipsorum innocentia tum adversariorum improbitas appareat.

27 *In solariis*, ἐπὶ τῶν δωμάτων, id est, in ipsis ædium tectis, populo circunstanti aut prætereunti. Erant enim olim (quemadmodum etiam hodie in illis regionibus) ità fabricata ædium summa, ut in illis ambulare & versari possent: sicut liquet ex Deuteronomii 22.8. & 2.Sam.11.2. & Actor.10.9. Itaque Græcis quidem scriptoribus, δῶμα idem omnino valet quod οἶκος, aut ea certè pars domûs intra quam habitatur. Sed hoc loco, ut observat Erasmus ex Hieronymo, significat supremam partem ædium, quam Græci vocant τέγος, vel ὑπερῷον, Hebræi vocant גג gag; sic enim hanc vocem Græci verterunt passim in vetere Testamento, ut Jos.2.6. Jud.9, & 1.Sam.9.25. Soph.1.5. Plautus *solarium* vocat, quod manifestè distinguitur ab ipsa οἰκίᾳ, id est, inferiore domo. Mar.13.15, & infrà 24.17.

28 *Qui trucidant*, τῶν ἀποκτεινόντων. Vertimus hoc loco ἀποκτείνειν, *Trucidare*, quòd melius vocabulum non haberemus: est enim *trucidare* majus quidpiam quàm *occidere*. Virg. Æn.2. *Fit via vi, rumpunt aditus, primósque trucidant.* φονεύειν verò *occidere*, & φόνον *cædem*, διαχειρίζεσθαι *interficere*, ἀναιρεῖν *interimere*: ut cuique Græco suum Latinum opponamus. Videtur autem Christus usurpasse vocabulum quo declaratur cædes cum sævitia & crudelitate conjuncta, ut doceat nullos quantumvis immanes tyrannos esse nobis metuendos. ¶ *Potiùs*, μᾶλλον. Erasmus, *Magis*: & fateor hanc esse propriam hujus vocabuli declarationem: (sicut etiam suprà convertimus, 6.30. & 7.11.) sed hoc quidem loco non est dubium quin aliud declaret. Neque enim monet Christus ut hunc magis quàm illos timeamus, sed ut hunc unum potiùs timeamus quàm illos. ¶ *Perdere*, ἀπολέσαι. æternis videlicet suppliciis, ac proinde neutrius substantia peritura, ut docet solidissimè Tertullianus lib. De resurrectione carnis.

29 Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν;	Nonne duo passerculi assario væneunt, & unus ex eis non cadet in terram sine Patre vestro?	*Nonne duo passeres asse veneunt; & unus ex illis non cadet super terram sine Patre vestro?*
30 Ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσί.	Vestri verò etiam † capilli capitis omnes numerati sunt.	*Vestri autem & capilli capitis omnes numerati sunt.*
31 Μὴ οὖν φοβηθῆτε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς.	Nè igitur metuite: multis passerculis præstatis vos.	*Nolite ergò timere: multis passeribus meliores estis vos.*
32 Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.	‖ Quisquis igitur agnoscet me coram hominibus, agnoscam & ego eum coram Patre meo qui est in cœlis:	*Omnis ergò qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo qui in cœlis est:*
33 Ὅστις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.	Quisquis autem abnegaverit me coram hominibus, abnegabo eum & ego coram Patre meo qui est in cœlis.	*Qui autem negaverit me coram hominibus, negabo & ego eum coram Patre meo qui in cælis est.*
34 Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν.	* Nè existimate me venisse immissurum pacem in terram: non veni immissurus pacem, sed gladium.	*Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram: non veni pacem mittere, sed gladium.*
35 Ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς.	† Nam veni facturus ut dissideat filius à patre suo, & filia à matre sua, & nurus à socru sua.	*Veni enim separare hominem adversus patrem suum, & filiam adversùs matrem suam, & nurum adversùs socrum suam.*
36 Καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ.	Et inimici hominis *erunt qui sunt* domestici sui.	*Et inimici hominis domestici ejus.*
37 Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.	‖ Qui amat patrem aut matrem supra me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiam supra me, non est me dignus.	*Qui amat patrem aut matrem plùs quàm me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiam super me, non est me dignus.*
38 Καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.	* Et qui non accipit crucem suam, ac ponè me sequitur, non est me dignus.	*Et qui non accipit crucem suam, & sequitur me, non est me dignus.*
39 Ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.	† Qui invenerit animam suam, perdet eam: & qui perdiderit animam suam meâ causâ, inveniet eam.	*Qui invenit animam suam, perdet illam: & qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam.*
40 Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με.	‖ Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui misit me.	*Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui me misit.*
41 Ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου, μισθὸν προφήτου λήψεται· καὶ ὁ δεχόμενος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου, μισθὸν δικαίου λήψεται.	Qui recipit Prophetam nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit justum nomine justi, mercedem justi accipiet.	*Qui recipit Prophetam in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit justum in nomine justi, mercedem justi accipiet.*
42 Καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.	* Et quicunque potum dederit uni ex his parvis poculum frigidæ solum, nomine discipuli, amen dico vobis, non perdiderit mercedem suam.	*Et quicunque potum dederit uni ex minimis istis calicem aquæ frigidæ tantùm in nomine discipuli, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.*

† 1.Sam.14.45. & 2.Sam.14.12. Act.27.34.
‖ Mar.8.38. Luc.9.26. & 12.8. 2.Tim.2.12.
32 Confessionis publicæ necessitas & præmium.
* Luc.12.51.
34 Evangelii prædicationem civilia dissidia consequuntur.
† Mich.7.6.
‖ Luc.14.26.
37 Omnia sunt sine exceptione nostro erga Deum officio postponenda.
* Infr.16.24. Mar.8.34. Luc.9.23. & 14.27.
† Infr.16.25. Mar.8.35. Luc.9.24. & 17.33. Joan.12.25.
‖ Luc.10.16. Joan.13.20.
40 Deus sacri ministerii est autor & vindex.
41 Nullum officium Christo impensum perit.
* Mar.9.41.

29 *Passerculi*, στρουθία. Vulgata, *Passeres*: non rectè, cùm magna hîc sit emphasis diminutivi. ¶ *Assario*, ἀσσαρίου. Hoc vocabulum Romanum est, cujus mentionem facit Varro libro de Analogia primo. Fuit autem assarius (ut doctissimus Georgius Agricola primus, ut opinor, observavit) dimidia pars assis, non libralis illius veteris, sed semuncialis: quem testatur percussum lege Papyriâ Plinius lib.33.cap.3. adeò ut assarius tantùm fuerit quarta unciæ pars, quasi *Assiculum* dicas. Quamobrem etiam uncia dicitur à Cleopatra in Cosmeticis τετράσσαρον *Italicum*. Vulg. *Asse*. Erasmus vertit, *Minuto asse*: referens ad pretii vilitatem, ut vim exprimeret diminutivi. Syrus interpres Latinam vocem אסר *asar* retinuit. & ex collatione multorum locorum in Græcis scriptoribus videri possit generaliter hæc vox pro asse Romano usurpari. Vide Mar.2.42. ¶ *In terram*, ἐπὶ τὴν γῆν. id est, χαμᾶζε. Vulg. *Super terram*. Chrysostomus (ut annotat Erasmus) videtur legisse εἰς παγίδα, *in laqueum*. *Cadere* autem *humi*, Hebræorum more dicitur quod perit & abolétur, ut 2.Reg.10.10. ¶ *Sine*, ἄνευ. id est, non interveniente decreto & voluntate. Alioqui videretur significari Patrem cœlestem simul cum passerculis cadere, ut quidem solet hæc particula plerunque usurpari: quo modo sumitur apud Demosthenem περὶ στεφάνου, Καὶ ταῦτα συνετάχθη τῷ ναυάρχῳ ἄνευ τοῦ δήμου Ἀθηναίων, *Et hæc quidem à classis præfecto comparata sunt sine populo Atheniensi*, id est, non adhibitâ autoritate & consensu populi Atheniensis. ¶ *Vestro*, ὑμῶν. Addit quoddam exemplar, τοῦ ἐν οὐρανοῖς, i. *qui est in cœlis*.

31 *Multis passerculis præstatis vos*, πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς. Vulg. *Multis passeribus meliores estis vos*. Erasmus, *Vos pluris estis quàm multi passerculi*. Idem tamen suprà cap.6.26. uti maluit verbo *Præcellendi*, cùm illic Vetus interpres vertisset διαφέρετε, *Pluris estis*. Castellio, *Vos passeribus multò estis præstantiores*. quod non probo. Est enim in Christi verbis ἔλλειψις, quæ species etiam est amplificationis: acsi diceret Christus, Videtis tam viles esse passerculos ut duo non ampliùs quàm assario væneant, qui tamen absq; Patris vestri decreto non intereunt. Quid ergò metuitis? nam certè hâc ratione oportuerit multos passerculos conjungi ut vos pretio superent. Tertullianus lib. de fuga vertit, *Antistatis*.

32 *Agnoscet*, ὁμολογήσει. Verbum *Confitendi*, quod alioqui ut Theologis familiare minimè repudio, vix tamen invenias apud idoneos scriptores cum casu personæ conjunctum. Verbum autem *agnoscendi* hâc omnino significatione à Latinis, præsertim jurisconsultis, usurpatur. Est tamen ὁμολογεῖν amplius quidpiam quàm *agnoscere*, ut apparet ex isto Ciceronis loco pro Rabirio, *Crimen susciperem, agnoscerem, confiterer*. Sed illud quod subjicitur, *Coram hominibus*, satis id videtur explicare: alioquin vertissem, *Palàm agnoscet*. Hoc est nimirum quod vernaculâ linguâ dicimus, *Advouer publiquement, & recognoistre*. Unde factum ut *confessiones* vocet Ecclesia quas edunt Christiani suæ religionis professiones: sicut etiam sacrificia εὐχαριστικὰ in Lege תודות *thodoth* dicebantur. Conjunctæ sunt enim istæ publicæ professiones cum ejus laude quem nos agnoscere profitemur. ¶ *Me*, ἐν ἐμοί. Et paulò pòst, ἐν αὐτῷ, *in eo*, pro *eum*, constructione Hebraicâ, cujus exemplum habemus Nehem.9.2. Hîc enim ἐν respondet præpositioni על *hal*.

34 *Immissurum*, βαλεῖν. Hebraism: לְהָבִיא *lehabia*: ut si dicas *Pour faire venir*, aut *Pour faire arriver*. Sed tamen observandum est, [quamvis ante hæc infinita βαλεῖν & διχάσαι subaudiatur conjunctio ὥστε, quâ propriè designatur causa finalis quam vocant, id est, quis sit scopus agenti propositus, tamen] Christum hîc significare non quò tendat ipsius adventus, sive proprium Evangelii finem, sed duntaxat quæ ipsius adventum, quamvis non absque justo ipsius decreto, κατὰ συμβεβηκὸς erant secutura, & quæ nos etiamnum quotidie Evangelio nostrâ memoriâ veluti renato experimur. ¶ *Gladium*, μάχαιραν. Heb. חרב *chereb* cum sex punctis, pro *belli calamitate*.

35 *Filius*, ἄνθρωπον. Heb. איש *isch* pro בן *ben*, ut Deut.22.30. quo modo etiam accipitur אדם *adam* Proverb.15.20. Vulg. & Erasmus, *Hominem*. ¶ *Nurus*, νύμφην. Erasmus, *Sponsam*. Sed hîc opponitur socrui.

37 *Qui amat*, ὁ φιλῶν. Erasmus, *Qui amaverit*, ὁ φιλήσας. ¶ *Supra me*, ὑπὲρ ἐμέ. vel *præ me*. Vulg. *Plus quàm me*, id est, πλέον ἐμοῦ, eodem sensu. Horatius 3.Car. —*tres cyathos probibet supra rixarum metuens tangere Gratia*. ¶ *Non est me dignus*, οὐκ ἔστι μου ἄξιος, id est, *mibi non est idoneus* seu *conveniens*, ut alibi de voce ἄξιος diximus. Nam alioqui nemo sanè, nè angelis quidem

dem exceptis, dignus est quem Christus pro discipulo adsciscat, vel etiam adscitum agnoscat.

38 *Accipit*, λαμβάνει. Id est, à me impositam admittit seu recipit. Nam τὸ λαμβάνειν, ἀντὶ τοῦ δέχεσθαι, id est, *Accipere* pro *Recipere*, sæpe accipitur. sed τὸ δέχεσθαι nunquam nisi de receptis aliunde oblatis memini legere usurpatum. ¶ *Ponè me sequitur*, ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου. Ad verbum, *retro me*, vel, *post me*, ut suprà cap.3.11. Quod certè notandum est, ut qui Deum colunt cultu à se excogitato, intelligant sese non sequi Christum, sed illi præire velle. Itaque ὀπίσω μου sum interpretatus *ponè me*: quia cùm non Evangelista præter verbum ἀκολουθεῖν addendum hoc præterea judicarit, hoc quoque putavimus necessariò exprimendum, quod à Vetere interprete & ab Erasmo fuit neglectum. Multi enim se Christum sequi dicunt, cùm illi soli sequantur qui ponè sequuntur, id est, qui illum verbo suo præeuntem possunt ostendere.

39 *Qui invenerit*, ὁ εὑρὼν. Vulgata, *Qui invenit*. *Animam invenire* (id est, vitam suam servare) dicitur qui præsenti vitæ consulit. Videtur enim periisse qui in certo vitæ discrimine versatur, & è contrario veluti seipsum recuperare qui ex eo salvus evadit. Dicuntur tamen hæc ex vulgari opinione hominum, qui, quoniam de futura vita non cogitant, periisse putant eos qui moriuntur, & evasisse qui ex morte elabuntur.

41 *Nomine*, εἰς ὄνομα. id est ad verbum, *In nomen*. εἰς pro ἐν posito. id est, ut Prophetam, & eò quòd est Propheta, sicut explicatur Mar.9.41. Debemus enim Christum colere in ipsius servis: alioqui nihil præstamus quod profanæ quoque gentes cumulatè non præstent.

42 *Parvis*, μικρῶν. Vulgata, *Minimis*, (sicut etiam legit Hilarius, ut annotavit Erasmus) id est ἐλαχίστων, quod etiam scriptum invenimus in uno exemplari. Parvos autem vocat per concessionem suos discipulos, homines nimirum coram mundo viles & abjectos, quos Hebræi צעירים tsebirim vocant. ¶ *Solum*, μόνον. Vulgata & Erasmus, *Tantùm*. Ego verò malui ut nomen interpretari. Deest in uno exemplari. ¶ *Nomine discipuli*, εἰς ὄνομα μαθητοῦ. Vide Marc.9.41.

---

1 Christus ex suis operibus probat se esse promissum illum Messiam. † Luc.7.18.

7 Quæ convenientia, quod item discrimen inter Prophetarum ministerium, Joannis præconium, & plenam Evangelii lucem à Christo allatam.

ΚΕΦ. ια΄.

Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ, μετέβη ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν.

2 Ὁ δὲ Ἰωάννης, ἀκούσας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ, πέμψας δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

3 Εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;

4 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ ἀκούετε καὶ βλέπετε·

5 Τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, καὶ χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, καὶ κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

6 Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

7 Τούτων δὲ πορευομένων, ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς λέγειν τοῖς ὄχλοις περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

8 Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ, οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες, ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσίν.

9 Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

CAP. XI.

Et factum est cùm finem fecisset Jesus præcipiendi duodecim discipulis suis, ut digressus illinc doceret & prædicaret in urbibus eorum.

† Joannes autem cùm audisset in vinculis opera Christi, missis duobus ex discipulis suis,

Dixit ei, Túne is es qui venturus eras, an alium exspectabimus?

Et respondens Jesus dixit eis, Ite & enunciate Joanni quæ auditis & conspicitis:

Cæci visum recipiunt, & claudi ambulant, leprosi purificantur, & surdi audiunt, mortui suscitantur, & pauperibus evangelizatur.

Et beatus est qui non fuerit offensus in me.

Illis autem abeuntibus, cœpit Jesus dicere turbæ de Joanne, Quid exiistis in desertum spectaturi? arundinem à vento agitatam?

Sed quid exiistis visuri? hominem mollibus vestibus amictum? ecce, qui gerunt molles vestes, in domibus regum sunt.

Sed quid exiistis visuri? Prophetam? certè dico vobis, etiam amplius quàm Prophetam.

CAP. XI.

Et factum est cùm consummasset Jesus præcipiens duodecim discipulis suis, transiit indè ut doceret & prædicaret in civitatibus eorum.

Joannes autem cùm audisset in vinculis opera Christi, mittens duos de discipulis,

Ait illi, Tu es qui venturus es, an alium exspectamus?

Et respondens Jesus ait illis, Euntes renunciate Joanni quæ audistis & vidistis:

Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes evangelizantur.

Et beatus est qui non fuerit scandalizatus in me.

Iis autem abeuntibus, cœpit Jesus dicere ad turbas de Joanne, Quid exiistis in desertum videre? arundinem vento agitatam?

Sed quid exiistis videre? hominem mollibus vestitum? ecce, qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt.

Sed quid exiistis videre? Prophetam? etiam dico vobis, & plus quàm Prophetam.

---

1 *Cùm finem fecisset*, ὅτε ἐτέλεσεν. Vulgata, *Cùm consummasset*: quod respondet τῷ συντελεῖν, & transitivum est. ¶ *Præcipiendi*, διατάσσων. Vulgata ad verbum, *Præcipiens*. Erasmus, *Mandandi*, ἐντελλόμενος. Porrò διατάσσειν *edicere* declarat, unde διατάξεις & διατάγματα dicuntur principum edicta, ut Hebr. 11.23. Sed hoc loco nihil aliud declarat quàm præceptis aliquem formare & instituere. Nam totâ illâ concione Christus quales illos esse oporteret ostendit. ¶ *Eorum*, αὐτῶν: nempe discipulorum, id est, in Galilæa, unde plerique erant oriundi, ut apparet ex Actorum 2.7.

2 *In vinculis*, ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ. Erasmus, *In carcere*. Vocabulum Græcum (ut etiam notat Erasmus) à vinculis dictum est. Cùm igitur Latinis *vinculorum* appellatione tam compedes quàm carcer ipse significetur, à Vetere interprete nolui discedere. ¶ *Opera*, τὰ ἔργα. Erasmus, *Facta*, i. τὰ πεπραγμένα. qui etiam hoc nomine Veterem interpretem reprehendit. Atqui si potiùs putavit *facta* dicendum, cur toties in Epistolis Pauli *operum* nomen retinuit, & de Operibus hodiè potiùs quàm de Factis disputatur? Et fateor quidem *opera* magis propriè esse officinarum, ut πράξεις potiùs quàm ἔργα, id est, *gesta* vel *actiones* potiùs quàm *opera* Christi dici oportuerit. Sed subtilitatem istam nihil moramur.

3 *Dixit ei*, εἶπεν αὐτῷ. Id est, ipsi per eos dici curavit. ¶ *Is qui venturus erat*, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata, *Qui venturus es*; neglecto articulo. Erasmus per præsens, *Ille qui venturus est*. Græcum participium est anceps ad utrunque tempus: sicut apud Latinos *Venturus* potest cum omnibus temporibus verbi substantivi conjungi. Visum est autem mihi imperfectum optimè omnium convenire. ¶ *Exspectabimus*, προσδοκῶμεν. Ad verbum, *Exspectamus*: quo modo Vulgata & Erasmus. Mihi videtur præsens pro futuro positum, sicut ἔχετε pro ἕξετε suprà capite 5.46. Cæterùm non sui, sed discipulorum ab ipsomet Christo coarguendorum causâ, misit suos Joannes istud percunctaturos, quod non observatum fefellit Tertullianum, indignissimâ factâ Joanni injuriâ tribus locis, nempe De præscriptionibus, De baptismo, & lib.4. adversus Marcionem.

4 *Conspicitis*, βλέπετε. id est, ὁρᾶτε. Hoc enim loco βλέπειν amplius aliquid significat quàm *Aspicere*, etiamsi quod aspicis non pervideas. quæ tamen est propria hujus verbi notatio. Vulgata, *Quæ audistis & vidistis*. Sed de re præsenti loqui videtur, & in eo conveniunt omnia exemplaria.

5 *Visum recipiunt*, ἀναβλέπουσι. Vulgata, *vident*, non expressâ præpositione ἀνά. Sic autem usurpatur hoc verbum à Platone quoque & Aristophane, ità ut ἀνά iterationem significet: cùm alioqui pro ἄνω quoque accipiatur, ut infrà 14.19. & interdum redundet, nihil aliud significans quàm βλέπειν, id est, *videre*, absolutè, vel *Aspicere* μεταβατικῶς. ¶ *Evangelizatur*, εὐαγγελίζονται, id est, pauperibus annunciatur Evangelium. Cæterùm *Evangelium*, *Evangelizare*, & *Evangelizari*, vocabula Græca, tanquam in Latina Ecclesia jampridem usurpata, libenter retinuimus. Hæc autem pertinent ad illum Esaiæ locum 61.1. *Ad Evangelizandum pauperibus misit me*. cujus fit mentio Luc.4.18. ubi tamen legimus ענוים hanivim, id est, *mansuetis*, & iis qui hominibus superbis & elatis opponuntur, עניים hanjim, quos solent Græci πένητας & πτωχοὺς interpretari. Sed tenue est hoc discrimen, si rem ipsam spectemus. Vulg. & Erasmus, *Pauperes evangelizantur*, eodem sensu manente; sed constructione paulò duriore.

6 *Qui non fuerit offensus in me*, ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. id est, qui ex me non ceperit offendiculi, ac proinde mei non audiendi, occasionem. Vulg. *Qui non fuerit scandalizatus in me*. Erasmus, *Qui non fuerit offensus per me*: quod sic accipi posset, quasi dicat Christus eos fore beatos quos ipse non læserit: qui sensus non convenit. Sic autem ut verti, loquitur etiam Cicero sæpe, ut lib. 2. De Inventione, *Si quo in vitio ejus offenderemur*. Infr. cap.13.57. Erasmus vertit, *Offendebantur super eo*, ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. & capite 26.31. *Offendiculum patiemini meâ causâ*, σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί. qui tamen variam istam & multiplicem interpretandi rationem sæpe, idque meritò, reprehendit.

7 *Illis autem abeuntibus*, τούτων δὲ πορευομένων. Erasmus, *Euntibus autem illis*. Atqui teste Luca 7.24. πορευομένων idem hic valet atq; ἀπερχομένων, & infrà 28.11. id est, *sese in viam dantibus*. ¶ *Quæ agitetur*, σαλευόμενον. Significat vocabulum Græcum, undarum more huc & illuc impelli: quod poeta dicit *undantem* & *fluctuantem*, vim Græci vocabuli exprimens: Galli verò, *qui flotte*. Heliodorus Æth.hist.l.3. τῆς ψυχῆς ἀμφοτέροις ἐφ' ὑγροῦ τοῦ πάθους σαλευούσης, i. *Animo utrinq; ex humido affectu fluctuante*. Latini quoque dicunt segetes *fluctuare*, cùm vento agitantur. Vulg. *Agitatam*. Hoc autem dicendi genere proverbiali declarat rem ludicram & vilem, cujus spectandæ causâ nullus meritò pedem moveat, potiùs quàm inconstantis ac levis ingenii hominem: id quod declarat antithesis hominis opulenti & cujus luxum ac magnificentiam spectare omnes gestiant.

8 *Sed*, ἀλλά. Sic vernaculo sermone dicimus, *Mais qu'estes vous allez voir?* Interrogat enim ἀλλά hoc loco. Erasmus, *Age:* & paulò pòst, *At*. ¶ *Vestibus*, ἱματίοις. Accipitur ἱμάτιον generali significatione hoc loco, ut suprà cap.9.16. Vulgata prætermisit. ¶ *Qui gerunt*, οἱ φοροῦντες. Vulgata, *Qui mollibus vestiuntur*, οἱ μαλακοῖς ἠμφιεσμένοι.

9 *Am-*

9 *Amplius*, περισσότερον. Erasmus, *Excellentiorem*. Ego malui sic convertere, sive ut nomen sive ut adverbium accipias. Ad verbum τὸ περισσὸν dicitur, quod superat & abundat, interdum in laude, ut hic; interdum in vitio, ut suprà, cap. 5. 37.

10 Οὗτος γάρ ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.
11 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, μείζων Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μείζων αὐτοῦ ἐστιν.
12 Ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν.
13 Πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ ὁ νόμος ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν.
14 Καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν Ἠλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι.
15 Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.
16 Τίνι δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην; ὁμοία ἐστὶ παιδαρίοις ἐν ἀγοραῖς καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσι τοῖς ἑταίροις αὐτῶν,
17 Καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε.
18 Ἦλθε γὰρ Ἰωάννης μήτε ἐσθίων μήτε πίνων· καὶ λέγουσι, Δαιμόνιον ἔχει.
19 Ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγουσιν, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς.
20 Τότε ἤρξατο ὀνειδίζειν τὰς πόλεις ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ πλεῖσται δυνάμεις αὐτοῦ, ὅτι οὐ μετενόησαν,

Iste enim est de quo scriptum est, ‖ Ecce, ego mitto nuncium meum ante faciem tuam, qui apparabit viam tuam coram te.
Amen dico vobis, non est suscitatus inter genitos è mulieribus quisquam major Joanne Baptistâ: sed qui est minimus in regno cœlorum, major eo est.
* Porrò à diebus Joannis Baptistæ usque nunc regno cœlorum vis affertur, & violenti rapiunt illud.
Nam omnes Prophetæ & ipsa Lex usque ad Joannem prophetarunt.
Et, si vultis *hoc* recipere, † ipse est Elias ille qui venturus erat.
Qui habet aures ad audiendum, audiat.
‖ Sed cui assimilabo gentem istam? Similis est puerulis qui sedent in foris, & acclamant sodalibus suis,
Ac dicunt, Tibiis cecinimus vobis, & non saltastis; lamentati sumus vobis, & non planxistis.
Venit enim Joannes nec edens nec bibens; & aiunt, Dæmonium habet.
Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicunt, Ecce homo edax & vini potor, publicanorum amicus & peccatorum. Sed justificata est Sapientia à filiis suis.
* Tunc cœpit cum exprobratione arguere civitates in quibus editæ fuerant plurimæ virtutes ipsius, quòd non resipuissent, *dicens*,

Hic est enim de quo scriptum est, Ecce, ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.
Amen dico vobis, non surrexit inter natos mulierum major Joanne Baptistâ: qui autem minor est in regno cœlorum, major est illo.
A diebus autem Joannis Baptistæ usque nunc regnum cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud.
Omnes enim Prophetæ & Lex usque ad Joannem prophetaverunt.
Et, si vultis recipere, ipse est Elias qui venturus est.
Qui habet aures audiendi audiat.
Cui autem similem æstimabo generationem istam? Similis est pueris sedentibus in foro, qui clamantes coæqualibus,
Dicunt, Cecinimus vobis & non saltastis; lamentavimus, & non planxistis.
Venit enim Joannes neque manducans neque bibens; & dicunt, Dæmonium habet.
Venit Filius hominis manducans & bibens; & dicunt, Ecce homo vorax, & potator vini, publicanorum & peccatorum amicus. Et justificata est Sapientia à filiis suis.
Tunc cœpit exprobrare civitatibus in quibus factæ sunt plurimæ virtutes ejus, quia non egissent pœnitentiam,

‖ *Malach.* 3. 1
* *Luc.* 16. 16.
† *Infrà*, 17. 10
Mal. 4. 5.
‖ *Luc.* 7. 31.
16 Nulli pervicaciores Evangelii hostes quàm ii quibus charissimum esse oportuit.
19 Quod plerique repudiant, electi amplectuntur.
* *Luc.* 10. 13.
20 Superbi Evangelium oblatum suo maximo malo rejiciunt, quod parvulis cedit saluti.

10 *Nuncium meum*, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, *Angelum meum*: quod rectè mutavit Erasmus, cùm de homine hic agatur. ¶ *Apparabit*, κατασκευάσει. Hæc nimirum petita sunt à regum & principum consuetudine, quorum adventus multo antè tempore solet nunciari, ut ipsis majore cum pompa occurratur.

11 *Est suscitatus*, ἐγήγερται. id est (ut Erasmus rectè exponit) *exortus est*. Sed malui servato genere passivo, interpretari, *suscitatus est*, ut significetur hæc Dei organa peculiari quâdam Numinis voluntate in hunc mundum prodire, vel jam natos ex reliquorum numero seligi: quamobrem etiam nolui cum Vetere interprete vertere *surrexit*. ¶ *Inter genitos è mulieribus*, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν. Vulgata ad verbum, *Inter natos mulierum*. Erasmus, *Inter eos qui nascuntur è mulieribus*. Ego verò puto hic poni τοὺς γεννητοὺς in propria significatione, nempe ut hoc ad virum referatur qui prolem gignit ex uxore: quo modo non potest dici Christus γεννητὸς γυναικὸς, cùm conceptus sit ex Spiritu sancto. Hebræis tamen verbum ילד *jalad* tam de patre quàm de matre dicitur: quamobrem Job cap. 15. 14, & 25. 4. *natus* vel *generatus ex muliere*, hominem declarat. infrà quoque Lucæ 1. 13. de Elisabetha dicit Angelus Zachariæ, γεννήσει υἱόν σοι. Ex quo liquet τὸ γεννᾷν etiam de matre dici. Sed quomodocunque accipias, constat intelligi hæc Christi verba de iis qui consueto naturæ ordine gignuntur, ex semine viri videlicet: quod in Christum non cadit, quamvis natum ex muliere. Quod autem Erasmus annotat, sibi videri γεννητοῖς neutrum esse, mihi nè probabile quidem videtur. nam quid tandem secundùm naturam parere potest mulier præter hominem? ¶ *Sed*, δέ. Vulg. *Autem*. non satis commodè expressâ particulâ δέ. Erasmus, *Attamen*, id est, μέντοι. ¶ *Minimus*, μικρότερος. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Minor*. Sed interdum solent Græci συγκριτικὰ usurpare ἀντὶ τῶν ὑπερθετικῶν, & contrà quoque hæc pro illis usurpare: quam enallagen etiam in nostro sermone vernaculo usurpamus: Sic enim hoc exprimas, *Le plus petit*, aut *le moindre*: quod dicendi genus frequenter etiam deinceps occurret. Quod autem subjicitur, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, apud Theophylactum conjungitur cum μείζων ἐστὶν, quasi hæc de seipso Christus dicat: qui cùm re ipsâ sit maximus, atque adeò Rex in regno Dei, tamen opinione hominum sit minimus: quem sensum etiam videtur secutus Epiphanius adversùs Gnosticos. Sed in aliis omnibus codicibus adscripta erat distinctio post οὐρανῶν, ut plenissima illa lux quæ à Christi prædicatione mundo affulsit, cum ea veluti scintilla conferatur quæ ad Joannem usque emicuerat. Idque videntur ea quæ consequuntur, optimè declarare. Neque enim hic comparantur inter se personæ, sed impar doctrinæ cœlestis dispensatio, præconium videlicet Joannis cum Lege & Prophetarum concionibus, & cum illo rursus clarissima illa Evangelii prædicatio. Et *regnum cœlorum* declarat Ecclesiæ statum sub exhibito Messia, in quo vera Dei gloria elucet. Sic etiam accipitur *majoris* appellatio, 1. Cor. 13. 13. & 14. 5.

12 *A diebus*, ἀπὸ τῶν ἡμερῶν. Hebraismus. id est, à tempore quo Joannes Baptista prædicare cœpit. ¶ *Usque nunc*, ἕως ἄρτι. id est, *Ad hunc usque diem*. quo modo vertit Erasmus. At ego non video cur minùs liceat dicere *Usque nunc* quàm *Usque sub*, *Usque adhuc*, *Usque antè*; quorum exempla frequenter occurrunt. Sic ἄρτι suprà, cap. 3. 15. pro νῦν positum esse diximus, ut idem valeat ἕως ἄρτι atq; ἕως νῦν. id est, (ut loquuntur Hebræi) עד עתה *had hattha*. ¶ *Vis affertur*, βιάζεται. id est, quasi impetu quodam in illud perrumpitur. Est enim veluti omnibus expositus, avidè quibusvis arripiendus, hic Patris cœlestis thesaurus, quem videri poterat antea occultasse, sicut explicatur Rom. 16. 26. Ideóq; Luc. 16. 16, pro βιάζεται scribitur εὐαγγελίζεται. Ex quibus locis inter se comparatis intelligimus & quomodo nobis offeratur receptio in regnum cœleste, nempe Evangelii prædicatione; & quomodo nobis oblatum recipiatur, vi nimirum nobis ipsis ad credendum factâ, & zeli ardore perseverante. Nec enim dubium quin βιάζεται hic passivè accipiatur. Vulgata & Erasmus, *vim patitur*: quod mihi visum est obscurius. ¶ *Rapiunt*, ἁρπάζουσιν. id est, *arripiunt*, vel *deripiunt*, ut citatur ab Hilario, & ut testatur Erasmus se legisse in aureo codice. metaphorâ sumtâ à castris, aut ab arce quapiam quæ irrumpentibus hostibus diripitur. Sic autem fervens illa vis Spiritûs significatur, quâ correpti fideles summo studio ad vitam æternam feruntur.

13 *Prophetarunt*, προεφήτευσαν. Futura tantùm prædixerant, quæ nunc præsentia clarè & perspicuè cernuntur. Cæterùm hoc quoque vocabulum tanquam Christianorum auribus familiarissimum, non inviti usurpavimus.

14 *Elias*, Ἠλίας. Spiritu videlicet ac virtute Eliæ similis, Lucæ 1. 17. non autem ipsa illius Eliæ persona, Joan. 1. 21. ¶ *Qui venturus erat*, ὁ μέλλων ἔρχεσθαι. i[illegible] ut suprà dixerat uno verbo) ὁ ἐρχόμενος. Hæc autem pa[illegible] ut rectè observat Erasmus) ad imperfectum etiam pe[illegible] Itaque non rectè vertit Vulgata, *Qui venturus est*.

15 *Qui habet aures*, ὁ ἔχων ὦτα. [illegible]bia le dicendi genus quo in rebus seriis summa postulaba[illegible]tio: specialiter autem à Christo sæpe usurpatum, ut significe[illegible]us potissimùm audiendæ rei causâ Deus hominibus aures [illegible]endum tribuerit.

16 *Gentem istam*, τὴν γενεὰν τ[illegible] id est, hoc hominum genus tam præfractum & contumax. [illegible] nomen plerunque latiùs patet: quamvis cùm familiarem [illegible]enti pervicaciam exprobret, *nationem* hoc quoque loco no[illegible]è possis interpretari. Sed vocabulum Hebræum דור *dor*, q[illegible]t ego quidem existimo) huic opponitur, *ætatem* propriè [illegible]: & deducitur non à *generando*, sed potiùs ab *incolendo* & [illegible]. Itaque significat hominum universitatem, quæ eodem [illegible] in orbe terrarum degit. Quamobrem etiam *ætatem* conv[illegible] infrà, cap. 24. 34. ¶ *Similis est*, ὁμοία ἐστί. Genus hoc di[illegible]tum est è medio, ac proinde spectanda est dicti sententi[illegible] dictum ipsum. Neque enim Judæi comparantur puer[illegible] iis quos compellant puerali, in hac similitudine: & argu[illegible] qui neque Joannis austeritate sese & in ratione ipsa docendi [illegible] in victu tum in vestitu ostendente, neque Christi sese ad co[illegible] captum accommodantis lenitate, quâ singulos ad melio[illegible] tam blandè alliciebat, non modò non commoverentu[illegible]iam ad utrunque falsissimè & impudentissimè calumniand[illegible]rentur. Solitos autem fuisse in plateis puerulos istiusmodi [illegible]calis se oblectare probabile est, & Christum de industria [illegible]sse Scribarum & Pharisæorum fastum dejicere. ¶ *S*[illegible], τοῖς ἑταίροις. Vulgata, *Coæqualibus*, id est, ἡλιξι. Qu[illegible] legit, *Sedentibus in foro, qui clamantes coæqualibus, dic*[illegible] respondet his Græcis quæ in vetustissimo nostro codice leg[illegible], καθημένοις ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἃ προσφωνοῦντα τοῖς ἑταίροις, λέγουσιν.

17 *Lamentati sumus*, ἐθρηνήσαμεν. id est, *Lugubres cantiones cecinimus*. Vulgata, *Lamentavimus*. Erasmus, *Lugubria cecinimus*:

mus: quod Græcis significat θρηνῳδεῖν. Cujus verbi vis optimè exprimitur historiæ Æthiopicæ Heliodori lib. 5. his verbis, ἤδη τὸ γυναικὸς λαθραῖόν τι καὶ γοερὸν ὡς ἐπὶ ἐρήμης ἀνδρὸς ᾠδὴν, ἐν νυκτὶ μυρομένης.

18 *Joannes,* Ἰωάννης. Quoddam exemplar addit πρὸς ὑμᾶς, *Ad vos.* ¶ *Nec edens,* μήτε ἐσθίων. communi videlicet cæterorum hominum more. Est enim figurata oratio καθ' ὑπερβολήν.

19 *Edax,* φάγος, seu *comessator.* Vulgata, *vorax,* id est, βόρος. Erasmus, *comedonem.* Sed hoc *comedonis* vocabulum præterquam quòd est obsoletũ, etiam plusculum aliquid declarat, eum videlicet qui bona & facultates suas abliguriat. Itaq; Erasmus ipse infrà, Luc. 7.34. *edacem* interpretatur, non *comedonem.* ¶ *Peccatorum,* ἁμαρτωλῶν. Vide suprà, 9.10. ¶ *Justificata est,* ἐδικαιώθη. Hoc vocabulum Theologis admodum familiare, quamvis non eâdem semper significatione accipiatur, tamen libens amplector. Cæterùm quod paulò ante hæc verba reperimus scriptum Lucæ 7.29. καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεόν, id est, *Et omnis populus qui audierat, & publicani justificaverunt Deum,* id (ni fallor) optimè hunc locum explicat. Ait enim Lucas publicanos & turbam justificasse Deum, id est, agnovisse Dei sapientiam & bonitatem in Christo & Joanne elucentem: ut meritò postea Christus Pharisæis exprobrans pervicaciam, dixerit *justificatam esse Sapientiam à filiis suis,* id est, eos demum qui verè filii sapientiæ essent, id est, sapientes (ex Hebræo idiotismo de quo sæpe jam diximus) Dei sapientiam agnoscere in eo quem Pharisæi contemnerent. Justificatur igitur Sapientia à filiis suis, cùm Evangelium Christi recipitur. eáque interpretatio optimè cohæret cum præcedentibus, præsertim si Lucas cum Matthæo conjungatur. Quod etiam planiùs fiet si καὶ verteris *Sed,* ut nos fecimus. Nam illud ו *vau* Hebræorum (cui respondet καὶ Græcorum) hanc etiam significationem admittit, ut manifestè apparet Actor. 10.28. & infrà 12.39. Castellio convertit, *Estque suis aliena sapientia:* cui non assentior. Nam ut δικαιοῦσθαι fatear à Paulo etiam accipi pro ἐλευθεροῦσθαι, id est, *liberari,* Rom. 6.7. tamen nemo non videt aliud esse *liberari* quàm *alienum fieri,* & hunc sensum parùm convenire. Neque verò (ut ipse putat) cogimur in hanc sententiam descendere, quia scriptum est ἀπὸ non ὑπὸ, solent enim hæ particulæ permutari, ut apparet infrà, cap. 16.21. item Marci 8.31. Lucæ 9.22. & 17.25. Sed & in veteribus synodis Græcè scriptis passim reperitur hæc formula, Ἀπὸ πάσης συνόδου ἐλέγχθη. ¶ *Suis,* αὐτῆς. nempe τῆς σοφίας. Valla, *Ejus.* refert enim ad γυναῖκα: sed perperàm.

20 *Cœpit,* ἤρξατο. Quoddam exemplar addit ὁ Ἰησοῦς, *Jesus.* ¶ *Cum exprobratione arguere,* ὀνειδίζειν. Vulgata, *Exprobrare,* quòd videlicet non resipuissent. Et nos idem verbum passim vertimus *convitiari:* Et sic esse hoc loco vertendum hoc verbum, liquet ex ejus constructione cum quarto casu.

21 Οὐαί σοι Χοραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊδάν· ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν.	Væ tibi Chorazin, væ tibi Bethsaidan: nam si Tyri & Sidoni editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud vos, olim cum sacco & cinere *sedentes* resipuissent.	*Væ tibi Chorazain, væ tibi Bethsaida: quia si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent.*
22 Πλὴν λέγω ὑμῖν, Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ ὑμῖν.	Quinetiam dico vobis, Tyro & Sidoni tolerabilior erit conditio in die judicii quàm vestra.	*Veruntamen dico vobis, Tyro & Sidoni remissius erit in die judicii quàm vobis.*
23 Καὶ σὺ Καπερναοὺμ ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ. ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν σοί, ἔμειναν ἂν μέχρι τῆς σήμερον.	Et tu Capernaum, quæ es usque ad cœlum sublata, usque ad inferos deprimeris. nam si Sodomis editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud te, mansissent usque ad hodiernum diem.	*Et tu Capharnaum, numquid usque in cœlum exaltaberis? usque in infernum descendes: quia si in Sodomis factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in te, fortè mansissent usque in hanc diem.*
24 Πλὴν λέγω ὑμῖν ὅτι γῇ Σοδόμων ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ σοί.	Quinetiam dico vobis, terræ Sodomorum tolerabilior erit conditio in die judicii quàm tua.	*Veruntamen dico vobis quia terræ Sodomorum remissius erit in die judicii quàm tibi.*
† Luc. 10.21. 25 Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι, πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις.	† Illo autem ipso temporis momento respondens Jesus dixit, Gloriam tibi tribuo, Pater, Domine cœli & terræ, quòd hæc occultaveris à sapientibus & intelligentibus, & ea detexeris infantibus.	*In illo tempore respondens Jesus dixit, Confiteor tibi, Pater, Domine cœli & terra, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & revelasti ea parvulis.*
26 Ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.	Etiam, Pater, quia ità libuit apud te.	*Ità, Pater, quoniam sic fuit placitum ante te.*

21 *Chorazin,* Χοραζίν. In uno exemplari legimus Χοραζαΐν, sicut Vetus interpres convertit. ¶ *Bethsaidan,* Βηθσαϊδάν. In tribus exemplaribus scriptum erat Βηθσαϊδά. quod Vetus interpres secutus est. ¶ *Cum sacco & cinere* sedentes, ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ. Particulam ἐν exprimo per σὺν, id est, *cum:* & suppleo ex Lucæ 10.13. participium καθήμεναι, *sedentes:* quod etiam hoc loco adscriptum erat in uno exemplari. Illa autem enallage *In* pro *Cum,* etsi nata videtur ex Hebræorum idiotismo, cujus exemplum habes prorsus simile Nehem. 10.1; tamen (ut alibi ostendimus) occurrit etiam int[illegible] apud Græcos disertiores. Cæterùm fuisse veterum quoque [illegible] [illegible]suetudinem, inter profanas gentes, ut in gravi luctu sese ja[illegible] pulvere & cinere aspergerent, vel ex Homeri versiculis lique[illegible] [illegible] σ', quibus Achillem lugentem non tam describit quàm de[illegible] eruditissimus poeta; itémque ex istis Plutarchi περὶ δεισιδ[illegible] verbis, quibus superstitiosum quendam ità describit, ἔξω [illegible]ας, φησὶ, σακκίον ἔχων, ἢ περιεζωσμένος ῥάκεσι ῥυπ[illegible], πολλάκις δὲ γυμνὸς ἐν πηλῷ κυλινδούμενος. quæ consu[illegible] postea fuit ad pœnitentes, quos vocarunt, (utinam major[illegible] judicio & feliciore exitu) traducta.

22 *Quinetiam,* π[illegible] Hebraicè, אַךְ *ak.* Vulgata, *Veruntamen.* Erasmus, *Att*[illegible] Fateor enim hanc particulam absolutè positam plerumque i[illegible]alere quod ὅμως: (sicut accipitur Luc. 10.11.20, & 22.22, [illegible]i aliquoties) sed interdum quoque poni videtur pro *Sed* ([illegible] אֲבָל *aval)* ut Luc. 6.24, & 12.31, & 23.28. Hîc autem [illegible]ur in ea specie correctionis quâ utimur cùm superiora quide[illegible] [illegible]nimè reprehendimus ut falsa, sed tamen amplificamus. Sic [illegible] omnino accipitur אַךְ *ak* Psal. 13.6. pro ἀλλὰ καὶ, & hîc quoq[illegible] [illegible]ulò pòst, vers. 24, & infrà 26.64. Nonnullis tamen placet [illegible]am esse pro eo quod Galli dicunt *Mais pourtant:* Itali autem *però.* quo modo commodissimè exponi posse videtur Luc. 6.35. ¶ *Tolerabilior erit conditio,* ἔσται ἀνεκτότερον. τὸ ἀνέχεσθαι [illegible] cætera *tolerare* significat, idque (ni fallor) propriâ significati[illegible] Vulg. *Remissius.* Erasmus, *Tolerabilius.* Ego perspicuitatis cau[illegible] [illegible]i *tolerabiliorem conditionem* interpretari.

23 *Capernaum,* [illegible]ναούμ. In uno exemplari scriptum erat Καφαρναούμ, ut i[illegible] quoque cap. 17.24. ¶ *Quæ es usque,* ἡ ἕως. In quodam [illegible]plari legimus, μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ; ἕως ᾅδου καταβ[illegible] [illegible]st, *Num usque in cœlum extolleris? usque in infernum descende*[illegible] [illegible]ut legit & interpretatus est Vetus interpres. ¶ *Deprimeris,* καταβιβασθήσῃ. Vulg. *Descendes.* legit enim καταβήσῃ. Porrò verbum καταβιβάζω, est, *Ex alto dejicio;* ut ἀναβιβάζω (quod ei opponitur) significat *In altum attollo:* propriè, *Descendere facio,* & *Ascendere facio.* Itaque malui vertere *deprimeris,* quod & fecit Erasmus infrà, Luc. 10.15. quo tamen loco Vetus interpres legisse videtur καταβιβασθήσῃ: ut qui interpretetur, *demergeris.* Videtur autem esse allusio ad verba Esaiæ, 14.14, & 15. ut appareat proverbialia fuisse hæc dicendi genera. ¶ *Mansissent,* ἔμειναν ἄν. Vulgata, *fortè mansissent.* Sed ἂν particula non semper est δυνητικὴ, ut rectè annotat Valla, ex aliorum locorum collatione.

24 *Tua,* σοί. In uno exemplari legimus ὑμῖν. id est, *vobis.*

25 *Illo autem ipso temporis momento,* ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ. Vulgata & Erasmus, *In illo ipso tempore,* id est, χρόνῳ, non expressâ temporis circumstantiâ, minimè tamen hoc loco negligendâ. ¶ *Respondens,* ἀποκριθεὶς. Atqui nemo eum interrogarat. Sciendum est igitur verbum עָנָה *hana* dici quoque de eo tum qui incipit tum qui continuat sermonem, [etiamsi unus & idem sit perpetuò locutus.] Sed tamen cognoscenda videtur historia ex Lucæ 10.17. Contigerunt enim hæc post septuaginta discipulos reversos, quos verisimile est cum Jesu varios sermones habuisse. Inter loquendum igitur, cùm Jesus ex discipulorum sermone intellexisset plebem avidè excepisse verbum Dei, quod à principibus & Pharisæis partim contemnebatur partim etiam oppugnabatur, tandem in hæc verba erupit, ¶ *Gloriam tibi tribuo,* Ἐξομολογοῦμαί σοι. id est, *Agnosco coram te,* vel, *Gratias ago,* ut rectè explicat Erasmus. Nam apud Hebræos sic etiam accipitur verbum ידה *jadah* in conjugatione Hiphil. Vide suprà 10.32. Est autem apostrophe ad Patrem, cùm antea Christus septuaginta illos discipulos alloqueretur. Itaque non tacet Lucas hæc dixisse Christum spiritu exsultantem, & animi impetu correptum, quòd gloriam Patris videret mundo patefieri. ¶ *Intelligentibus,* συνετῶν. à συνίημι, ut rectè observavit Valla. Vulgata, *Prudentibus,* id est, φρονίμοις. Dicuntur autem ista per concessionem. Tales enim oportuerat esse Scribas & Pharisæos, qui tamen erant omnium maximè rudes. ¶ *Infantibus,* νηπίοις. id est, rudibus alioqui & indoctis, cujusmodi est plebecula. νήπιος Græcis dicitur à νὴ & εἰπεῖν, sicut Latinis *Infans* ab *in* & *fari:* quod ad animum transfertur. Vulgata & Erasmus, *Parvulis.* Videtur autem Christus translatitiè alludere ad illud Davidis, Psal. 8.3. *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem tuam.*

26 *Etiam,* Ναί. Particula est quâ testatur Christus se in Patris consilio prorsus acquiescere. ¶ *Pater,* ὁ πατήρ. *Pater* vocandi casu, ut ὁ Θεός μου, Marci 15.34. quo modo etiam à Paulo usurpatur ad Rom. 8.15. & Gal. 4.6. sic infrà, 27, 29, & 40. Fortassis autem hîc est Hebræorum idiotismus, qui suo illo ה *he* utuntur partim pro nominativo articulo, partim pro vocandi adverbio. Sed & Atticos ità loqui observavimus. sic enim Aristophanes in Ranis, ὁ παῖς ἀκολούθει δεῦρο. ¶ *Quia ità libuit apud te,* ὅτι

ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Particulam ὅτι, quam expunxit Erasmus, non puto abundare. Addit enim Christus causam cur Patris factum probet, eam videlicet quæ apud Christianos omnes plurimùm valere debet; id est, Patris cœlestis voluntatem. Cæterùm εὐδοκία id declarat quod Gallicè vocamus *bon plaisir:* & ἐγένετο εὐδοκία, vel periphrasis est verbi ηὐδόκησε, de quo diximus suprà, 3.17. vel declarat id factum esse quod Deo libuit, cujus consilii Divini scopus & finis itémque causa προκαταρκτικὴ explicatur 1. Cor. 1. 21. & 27. Deinde alius est Hebraismus in ἔμπροσθέν σου, *coram te.* pro quo etiam dicunt *in oculis tuis,* pro *apud te,* vel simplicis pronominis loco, sicut sumus interpretati. Sed hoc quoque observandum est, nomen εὐδοκίας, cùm magis propriè usurpetur in Electionis decreto, applicari quoque Reprobationi hoc in loco, quasi *libentiam* dicas, nempe ut norimus, sicut nec fidei nec bonorum operum prævisio causa est Electionis impulsiva, ità Reprobandi quoque decretum neque incredulitatis neq; peccatorum prævisionem antegredi, Paulo propterea utrinque ad voluntatem Dei adscendente, quæ unica est Recti regula, causas quidem inferiores ad utriusque decreti exsecutionem ordinans, sed à semetipsa una pendens, quod ad deliberationis consilium attinet, Rom. 9.11. & 18. quod adorare oporteat, ad humani autem judicii normam exigere sit nefas.

---

27 Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου, καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ· οὐδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ υἱός, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.
28 Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς.
29 Ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾷός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν.
30 Ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.

‖ Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo novit Filium nisi Pater; neque Patrem quisquam novit nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius *eum* retegere.
Venite ad me omnes qui fatigati estis & onerati, & ego faciam ut requiescatis.
Attollite jugum meum in vos, & discite à me quòd lenis sim & summissus corde: * & invenietis requiem animabus vestris.
† Jugum enim meum facile est, & onus meum leve est.

Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo novit Filium nisi Pater; neque Patrem quis novit nisi Filius, & cui voluerit Filius revelare.
Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos.
Tollite jugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde: & invenietis requiem animabus vestris.
Jugum enim meum suave est, & onus meum leve.

‖ Joan.3.35. & 6.46.
27 Nulla nisi in uno Christo vera Dei notitia, nulla animi tranquillitas.
* Jer.6.16.
† 1.Joan.5.3

---

27 *Omnia,* πάντα. Est quidem hoc universaliter verum, omnem administrationem rerum esse commissam Christo, excepto eo qui subjecit ei omnia: sed restringendum est hoc loco ad id de quo agitur, nempe ad salutem electis conciliandam: perinde acsi diceret Christus, Utcunque isti qui sibi sapere videntur, me & meos aspernentur, & sola me plebecula audiat; attamen is unus sum ego in quo sita sunt omnia quæ ad felicitatem illam veram spectant, ut qui unus verum illum Deum Patrem meum patefaciam. Itaque vos qui sub peccatorum vestrorum onere fatiscitis, adeste. ¶ *Novit,* ἐπιγινώσκει. Compositum pro simplici. Nam alioqui latiùs patet *cognoscere* quàm *agnoscere.* Rom. 1.21.

28 *Qui fatigati estis,* οἱ κοπιῶντες. Vulgata & Erasmus, *Qui laboratis.* Vide suprà, cap. 6.28. Certè plus est κοπιᾷν quàm πονεῖν, si propriam utriusque significationem spectemus: sicut etiam apud Latinos plusculum declarat *fatigatum esse* quàm *laborare:* quamvìs interdum ista permutentur. Itaque *animo delassati* dicuntur, qui sub peccatorum gravi sensu animo fatiscunt. ¶ *Faciam ut requiescatis,* ἀναπαύσω. Vulgata, *Reficiam,* sententiâ expressâ, voce verò non item, quâ tacitè significatur irrequieta illorum omnium perturbatio qui huc non confugiunt. Respondet autem hæc Græca vox Hebrææ נוח *nuah* in conjugatione Hiphil.

29 *Attollite,* ἄρατε. Vulg. *Tollite.* Vide suprà, 9.6. ¶ *Summissus corde,* ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ. id est, ταπεινόφρων, ut interdum Græci uno vocabulo declarant. cui opponitur ὑπερήφανος, homo videlicet superbus & ferox. Hujus autem ταπεινοφροσύνης Christi explicationem, cui opponitur Pharisaica superbia, pete ex Philip. 2.5. & deinceps.

30 *Facile,* χρηστός. sive *commodum,* id est, quod facilè ferre & quo facilè uti possimus, παρὰ τὸ χρῆσθαι. Illud autem de quo tam multis disserit Erasmus in hunc locum, nimirum quâ ratione dicatur jugum Christi leve, planè explicatur 1. Joan. 5.3. & 4. *Mandata ejus,* inquit, *gravia non sunt: quia omne quod genitum est ex Deo, vincit mundum: & hæc est victoria quæ vincit mundum, fides nostra.* Quisquis verò existimat ideo leve esse Christi jugum quòd Dei duntaxat amorem & proximi requirat, ille profectò seipsum ignorat, neq; etiam novit quod sit Legis & Evangelii discrimen.

ΚΕΦ. ιβ΄.

Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων· οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπείνασαν, καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχυας, καὶ ἐσθίειν.
2 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἰδόντες εἶπον αὐτῷ, Ἰδοὺ, οἱ μαθηταί σου ποιοῦσιν ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν σαββάτῳ.
3 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ, ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ;
4 Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν, οὐδὲ τοῖς μετ' αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις;
5 Ἢ οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι τοῖς σάββασιν οἱ ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, καὶ ἀναίτιοί εἰσι;
6 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι τοῦ ἱεροῦ μείζων ἐστὶν ὧδε.
7 Εἰ δὲ ἐγνώκειτε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσατε τοὺς ἀναιτίους.
8 Κύριος γάρ ἐστι καὶ τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.
9 Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν.
10 Καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπος ἦν τὴν χεῖρα ἔχων ξηράν. καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες, Εἰ ἔξεστι τοῖς σάββασι θεραπεύειν; ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.
11 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃς ἕξει πρόβατον ἕν, καὶ ἐὰν ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσει αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ;
12 Πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου; ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασι καλῶς ποιεῖν.
13 Τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. καὶ ἐξέτεινε, καὶ ἀποκατεστάθη ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

CAP. XII.

‖ EO verò tempore ibat Jesus sabbato per sata: discipuli verò ipsius esuriebant, cœperúntque vellere spicas, & edere.
Pharisæi verò, cùm *hoc* vidissent, dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt * quod non licet facere sabbato.
Ipse autem dixit eis, Non legistis quid fecerit † David, cùm esuriret ipse, & qui erant cum eo?
Quomodo introierit domum Dei, & panes propositios ederit, quibus vesci non erat ipsi licitum, neq; iis qui cum eo erant, sed ‖ Sacerdotibus solis?
Aut non legistis * in Lege, sabbatis Sacerdotes in templo sabbatum profanare, & inculpabiles esse?
Dico autē vobis, *quendam* templo majorē hîc esse.
Quòd si nossetis quid sit, † Misericordiam volo, & non sacrificium, non condemnassetis inculpabiles.
Nam Dominus est etiam sabbati Filius hominis.
‖ Et digressus illinc, venit in synagogam eorum.
Et ecce, quidam *illic* erat manum habens aridam. & interrogarunt eum, dicentes, Licétne sabbatis *quempiam* sanare? ut accusarent eum.
Ipse verò dixit eis, Quis erit ex vobis qui habeat ovem unam, &, si ea inciderit sabbato in foveam, non apprehendat eam & erigat?
Quantum autem homo præstat ovi? Itaque licet sabbatis benefacere.
Tunc dicit homini illi, Protende manum tuam. Et *is* extendit: éstq; restituta sana ut altera.

CAP. XII.

IN illo tempore abiit Jesus per sata sabbato: discipuli autem ejus esurientes, cœperunt vellere spicas, & manducare.
Pharisæi autem videntes, dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt quod non licet eis facere sabbatis.
At ille dixit eis, Non legistis quid fecerit David quando esuriit, & qui cum eo erant?
Quomodo intravit in domum Dei, & panes propositionis comedit: quos non licebat ei edere, neque iis qui cum eo erant, nisi solis Sacerdotibus?
Aut non legistis in Lege, quia sabbatis Sacerdotes in templo sabbatum violant, & sine crimine sunt?
Dico autem vobis, quia templo major est hîc.
Si autē sciretis quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium, nunquā condemnassetis innocētes.
Dominus enim est Filius hominis etiam sabbati.
Et cùm inde transisset, venit in synagogam eorum.
Et ecce, homo manum habens aridam. & interrogabant eum, dicentes, Si licet sabbatis curare? ut accusarent eum.
Ipse autem dixit illis, Quis erit ex vobis homo qui habeat ovem unam, &, si ceciderit hæc sabbatis in foveam, nonne tenebit & levabit eam?
Quantò magis melior est homo ove? Itaque licet sabbatis benefacere.
Tunc ait homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est sanitati sicut altera.

‖ Marc.2.23. Luc.6.1.
1 De vera sanctificatione sabbati, & ejusdem abrogatione.
* Deut.23.25.
† 1.Sam.21.6
‖ Exod.29.33
* Lev.8.32. & 24.9. Num.28.9.
† Ose.6.7.
‖ Marc.3.1. Luc.6.6.
10 Legales cæremonias cum dilectione proximi minimè pugnare.

---

1 *Eo verò tempore,* ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ. sive *Per id tempus.* Hæc autem verba significant hanc historiam non narrari ex temporis serie, sicut etiam constat ex Luca & Marco, ut nullum hîc sit inter καιρὸν & χρόνον discrimen, minimè alioquin negligendum. ¶ *Ibat,* ἐπορεύθη, id est, ἐβάδιζε. Sic enim hoc loco accipitur hoc verbum, & aoristus pro imperfecto positus videtur. Vulg. *Abiit,* ἀπῆλθε. Nonnulli vertunt per plusquamperfectum, *iverat;* sed non satis commodè. ¶ *Sabbato,* τοῖς σάββασι. Erasmus interpretatur *Sabbatis,* & Veterem etiam interpretem reprehendit. Atqui plurale pro singulari positum esse, satis indicant sequentia, ut etiam Marc. 1.21. Neque est quod de hebdomade intelligas. Nam de septimo demum die hîc agi, & eo quidem solenni, Lucas ostendit. neque hoc murmur Judæorum alio die exoriri potuisset; siquidem non violassent Legem discipuli. Nam quòd Erasmus ait singulos dies hebdomadis fuisse *sabbata* appellatos (quod etiam asserit Theophylactus infrà, cap. 28.) etiamsi verum esset, præsenti loco quadrare non posset. ¶ *Sata,* σπορίμων. Erasmus, *Segetes.* Illud longiùs abest à Græco. ¶ *Vellere,* τίλλειν. ac ex consequenti grana folliculis eximere comedenda.

2 *Cùm hoc vidissent,* ἰδόντες. Duo exemplaria addunt αὐτοὺς, id est, *eos.* ¶ *Licet,* ἔξεστι. Vetus interpres addit αὐτοῖς, *eis:* quod tamen videtur expungendum. Est enim generale sabbati mandatum. ¶ *In sabbato,* ἐν σαββάτῳ. In quodam exemplari legitur ἐν σάββασι, eodem tamen sensu: quod tamen satis indicat superiore loco esse numeri enallagen. quamvìs hoc posteriore loco liceat interpretari *sabbatis,* plurali numero. Loquuntur enim Pharisæi in genere de quovis sabbato.

4 *Propositios*, προθέσεως. Hebræi *panes facierum* vocant, quòd coram Domino appositi, totâ hebdomade manerent in aurea mensa huic cultui consecratâ: sicut edixit Dominus Levit. 24.6. Græci interpretes interdum etiam ἐνωπίους; interdum προκειμένους sunt interpretati. Quidam Latinè *appositítios* non ineptè vocavit: maluimus tamen appellationem vulgò usurpatam retinere. ¶ *Sed*, εἰ μὴ. Hebræi אם לא *Im lo*, pro *Sed*, ut Gen. 24.38. Vide Gal. 2.16. Vulgata & Erasmus, *Nisi*, sententiâ & hoc loco & alibi sæpe depravatâ. Videtur autem hoc dicendi genus petitum è medio, multis omissis quæ facilè per se intelligi possunt: plena igitur esset oratio, *Nec ullis aliis nisi*, &c. Sic ille apud Terentium, *Nescio, nisi deos mihi fuisse iratos scio.*

5 *Sabbatis*, σάββασι. Nulla hìc est numeri enallage, quia de singulis sabbatis hoc intelligitur. ¶ *Profanare*, βεβηλοῦσι. Profanari verò hìc dicitur Sabbatum à Sacerdotibus, non ipsorum sed Legis sabbati respectu, si absque exceptione accipiatur, ut isti velle videbantur, qui neque Christi opera à quotidianis quorumvis, neque Christum à communi hominum sorte discernebant. ¶ *Inculpabiles esse*, ἀναίτιοί εἰσι. ut qui videlicet in Legem non peccent. Est autem ejusmodi argumentum; Sacerdotes cùm Dei opus faciunt sabbato, tamen Legem non violant: Itaque Sabbati Lege omnia opera non prohibentur sine exceptione: Quòd si Sacerdotes quominus sabbato quiescerent excusabat templi cultus, multò magis ipse templi & sabbati Dominus, Dei opus faciens, sabbati Lege non tenebatur. Apparet ergò Christum propositam hypothesin ad thesin revocare: & meritò quidem. Nam superstitiosè reprehensi fuerant discipuli à Pharisæis, ac proinde nullâ excusatione egebant.

6 *Majorem*, μείζων. Pleraque vetera exemplaria & Theophylactus quoq; legunt μεῖζον, i. *majus quidpiam:* subauditur enim τι.

7 *Non*, οὐκ ἄν. Vulgata, *nunquam*, id est, οὐδέποτε. Erasmus, *nequaquam*. Particula ἂν facit ut finitus modus pro optativo accipiatur: neque quicquam addit significationi vel negantis particulæ, vel sequentis verbi.

8 *Etiam sabbati*, καὶ τοῦ σαββάτου. Deerat καὶ particula in veteribus exemplaribus: neque exprimitur à Veteri interprete. Videtur tamen emphasin habere minimè negligendam. Vide Marc. 2.28.

10 *Erat*, ἦν. Quatuor codices additum habebant ἐκεῖ, *illic*. Vetus interpres videtur neutrum legisse. ¶ *Licétne*, εἰ ἔξεστι. Vulgata ad verbum, *Si licet*. Sed εἰ apud Græcos sæpe pro μῶν ponitur: quod imitantur etiam aliquando Latini, sed in subjectione tantùm. Terentius, *Visam si domi est.*

12 *Quantum autem*, πόσῳ οὖν. Particulam οὖν non memini alibi legere in assumtione argumenti positam pro ἀλλὰ, vel δέ. Apparet tamen omnino ità esse accipiendam hoc loco, cùm statim subjiciatur argumenti conclusio. ¶ *Benefacere*, καλῶς ποιεῖν. id est, hoc loco, εὐεργετεῖν, ut rectè vertit Erasmus: nisi malimus in genere significari Legem de feria sabbati nullum rectum opus, prioris videlicet vel posterioris tabulæ, impedire.

13 *Homini illi*, τῷ ἀνθρώπῳ. Additum habebant duo exemplaria, ἐξηραμμένην ἔχοντα τὴν χεῖρα, *arefactam manum habenti*. quod tamen satìs intelligitur præposito articulo quem expressimus. Hieronymus annotat in hunc locum quædam hìc inseri ex Hebræo Evangelio Nazaræorum, quod nonnulli dictitabant esse Matthæi αὐθεντικόν. Sed hoc nullius est momenti.

---

14 Quatenus & quo respectu cedendum indomito impiorum furori

* Esa. 42.1.

† Sup. 9.32. Luc. 11.14.

22 Manifestissima etiam veritas, impiorum calumniis est obnoxia: sed ea nihilominus est fortiter asserenda

14 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ ἐξελθόντες, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσι.
15 Ὁ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας.
16 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν.
17 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος,
18 Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ᾑρέτισα· ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου· θήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ.
19 Οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει, οὐδὲ ἀκούσει τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ.
20 Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει· ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν.
21 Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι.
22 Τότε προσηνέχθη αὐτῷ δαιμονιζόμενος, τυφλὸς καὶ κωφός· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτὸν, ὥστε τὸν τυφλὸν καὶ κωφὸν καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν.

Pharisæi verò egressi cœperunt consilium adversùs eum, ut eum perderent.
Jesus autem cùm *hoc* nosset, secessit illinc, secutáque est eum turba multa, sanavítq; eos omnes.
Et interminatus est eis nè se manifestum facerent.
Ut impleretur quod dictum erat per Esaiam Prophetam, dicentem,
* Ecce servus ille meus, quem elegi; dilectus ille meus, in quo acquiescit anima mea: ponam Spiritum meum super eum, & judicium Gentibus annunciabit.
Non litigabit, neque clamitabit, neque audiet quisquam in plateis vocem ejus.
Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non exstinguet; usquedum protulerit ad victoriam judicium:
Et in ejus nomine Gentes sperabunt.
† Tunc oblatus est ei dæmoniacus cæcus & mutus: & sanavit eum, adeò ut qui cæcus ac mutus *fuerat*, & loqueretur & videret.

Exeuntes autem Pharisæi consilium faciebant adversus eum, quomodo perderent eum.
Jesus autem sciens recessit indè, & secuti sunt eum multi, & curavit eos omnes.
Et præcepit eis nè manifestum eum facerent.
Ut adimpleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem,
Ecce puer meus quem elegi; dilectus meus in quo bene complacuit animæ meæ: ponam Spiritum meum super eum, & judicium Gentibus nunciabit.
Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem ejus.
Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non exstinguet: donec ejiciat ad victoriam judicium:
Et in nomine ejus Gentes sperabunt.
Tunc oblatus est ei dæmonium habens, cæcus & mutus: & curavit eum, ità ut loqueretur & videret.

---

14 *Cœperunt*, ἔλαβον. Vulgata, *Fecerunt*. Legimus etiam in uno exemplari ἐποίησαν, id est, *consilium indixerunt:* sicut dicunt Græci ἐκκλησίαν ποιεῖν. Sic etiam Marci 3.6. συμβούλιον ἐποίουν. ¶ *Ut*, ὅπως, vel, *quomodo*, id est, πῶς, indefinitè acceptum. Sic Demosthenes, σκοπεῖτε ὅπως τοὺς λόγους ἐρεῖ.

16 *Interminatus est*, ἐπετίμησεν. id est, additis minis vetuit. Vulgata, *præcepit*. Ad verbum, *increpavit*. Vide suprà 8.26. Terentius, *Interminatus sum nè faceres.*

18 *Servus ille meus*, ὁ παῖς μου. Nonnulli *filium* convertunt: alii *puerum*, ambiguâ voce: nam apud Græcos ὁ παῖς vocabulum est ambiguum. Alii & *puerum* & *filium* interpretantur: Sic enim citat Cyprianus libello adversùs Judæos, ut Erasmus observavit. Sed Cyprianum constat hunc locum ità citasse ut de verbis ipsius Prophetæ non fuerit solicitus: quod etiam Evangelistæ plerunque faciunt, sicut vel ex hoc loco apparet. Certè apud Hebræos עבד *heved* semper pro *servo*, nunquam (quòd sciam) pro *filio* ponitur, quamvis aliud sentiat Erasmus, qui etiam existimat *filii* vocabulum meliùs Christo convenire: Nam, inquit, non defuerunt apud Græcos qui Servi vocabulum vererentur tribuere filio Dei, quorum est Chrysostomus. Atqui ità loquitur ipse Paulus Philip. 2.7. cùm dicit filium Dei se exinanivisse, formâ servi acceptâ. Neque verò à *servi* nomine abhorruit Latinus Interpres, quoties in aliis ejusdem Prophetæ locis Christus παῖς vocatur. Et hoc quoque videtur ad immensam ipsius bonitatem magnopere pertinere. Denique non patitur Hebrææ linguæ ratio, ut *filium* vertamus. ¶ *Ponam*, θήσω, vel *Indam:* quâ Hebræâ phrasi velut ipsis oculis spectanda proponitur illa Dei benignissima manus, sua dona quasi intra nos insinuantis, quod in Christi baptismo adumbravit Columba. ¶ *Judicium Gentibus annunciabit*, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ. *Judicii* appellatione compositum statum intelligit: quia videlicet à Christo vera religio erat inter Gentes promulganda, ejectis superstitionibus. quod ubicunq; fit, ibi *regnare* dicitur Dominus & *judicare*, id est, rebus præesse & moderari.

20 *Quassatam*, συντετριμμένον. Virgil. primo Æneid. *Quassatam ventis liceat subducere classem. Quassatum* autem Latinis est quod vernaculo sermone dicimus *froissé*. Tertullianus lib. adversùs Marc. 3. *contusam* vertit, & quassam Judæorum fidem ità vult significari. Erasmus, *comminutam*; id est, contritam. quæ propria est verbi συντετριμμένον significatio. Sed hìc accipi pro *quassatam* indicat verbum sequens. nam qui fieri potest ut quod jam comminutum est & contritum, confringas? Itaq; Grammatici Hebræi ex hoc Prophetæ loco differentiam esse ostendunt inter רצץ & שבר *Retzatz* & *Schibbar*, quòd illud non declaret penitus conterere & comminuere. ¶ *Linum*, λίνον, id est, ellychnium, materiæ nomine posito pro eo quod ex ea materia confectum est, ut alibi λίνα dicuntur retia ex lineis seu tenuibus linis contexta. ¶ *Protulerit*, ἐκβάλῃ. (ut infrà versiculo 35. pro ἐκφέρει καὶ προφέρῃ) id est, pronunciet & ferat, sed cum vi quadam, (frustrà videlicet obsistente Satanâ & mundo) judicium & sententiam, quâ se verè & re ipsâ victorem declaret omnium inimicorum suorum. Tunc enim rebellium colla confringet, non jam clemens & humilis, sed severus judex & majestate plenus. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ejiciat*. In Hebræo pro εἰς νῖκος legitur לאמת *leemeth*, id est, εἰς ἀλήθειαν. Sed (ut antè dixi) Evangelista sententiam spectat, singula verba non numerat. Justinus quoque in Dialogo πρὸς Τρύφωνα, duas affert hujus loci Græcas interpretationes, quarum neutra cum hac consentit in verbis.

21 *Et in ejus nomine*, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Omissa est hoc loco pars altera hujus versiculi ità ut legitur in Hebræis: sive quòd Evangelistæ non soleant singulis verbis insistere, sive (ut scribit Hieronymus ad Algas. qu. 2.) librarii culpâ, qui, propterea quòd nomen κρίσιν & superiorem versiculum & istius priorem partem terminat, idcirco facilè potuit inter scribendum integram lineam prætermittere. quod quàm sæpe librariis usuvenerit, norunt optimè qui veteres codices manuscriptos cum excusis comparant. Deinde pro, *Et in ejus nomine Gentes sperabunt*, legitur in Hebræo, *Et legem ejus insulæ exspectabunt*: sed eâdem manente sententiâ.

22 *Oblatus est*, προσηνέχθη. Erasmus, *Adductus est*, i. προσήχθη. Vide Mar. 7.32. ¶ *Qui cæcus ac mutus* fuerat, τὸν τυφλὸν καὶ κωφόν. Vetus interpres hæc non legit. ¶ *Videret*, βλέπειν. Hoc igitur verbum, quod modò *aspicere* modò *cernere* sumus interpretati, ipsam videndi facultatem declarat, quod discrimen studuimus suis locis observare.

23 Καὶ

23 Καὶ ἐξίσταντο πάντες οἱ ὄχλοι, καὶ ἔλεγον, Μήτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Δαβίδ;
24 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες εἶπον, *Οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια εἰ μὴ ἐν τῷ Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων.
25 Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, ἐρημοῦται· καὶ πᾶσα πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, οὐ σταθήσεται.
26 Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν ἐκβάλλει, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη· πῶς οὖν σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ;
27 Καὶ εἰ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί.
28 Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.
29 Ἢ πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰσχυροῦ, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρόν, καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει;
30 Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.
31 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, Πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις.
32 Καὶ ὃς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι.

Et obstupuit tota turba, dicebátque, Nonne iste est filius ille Davidis?
Pharisæi verò, cùm *hæc* audissent, dicebant, ‖ Iste non ejicit dæmonia nisi per Beelzebulem principem dæmoniorum.
Jesus autem, cùm sciret cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum dissidens adversùs sese vastatur: & omnis urbs aut domus dissidens adversùs seipsam, non stabit.
Sed si Satanas Satanam ejicit, adversùs seipsum dissidet: quomodo ergò stabit regnum ejus?
Et, si ego per Beelzebulem ejicio dæmonia, filii vestri per quem ejiciunt? propterea ipsi erunt vestri judices.
Sin autem per spiritum Dei ego ejicio dæmonia, nempe antevertens venit ad vos regnum Dei.
Nam quomodo potest aliquis ingredi domum validi *alicujus*, & vasa ejus diripere, nisi primò vinxerit validum illum, & tunc domum illius diripiet?
Qui non est mecum, adversùm me est: & qui non congregat mecum, spargit.
* Propterea dico vobis, Quodvis peccatum & blasphemia remittetur hominibus: blasphemia verò in Spiritum non remittetur hominibus.
Et quisquis locutus fuerit adversùs Filium hominis, remittetur ei: quisquis autem fuerit locutus adversùs Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc seculo neque in futuro.

Et stupebant omnes turbæ, & dicebant, Nunquid hic est filius David?
Pharisæi autem audientes dixerunt, Hic non ejicit dæmones nisi in Beelzebub principe dæmoniorum.
Jesus autem sciens cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum divisum contra se, desolabitur: & omnis civitas vel domus divisa contra se, non stabit.
Et si Satanas Satanam ejicit, adversùs se divisus est: quomodo ergò stabit regnum ejus?
Et, si ego in Beelzebub ejicio dæmones, filii vestri in quo ejiciunt? ideo ipsi judices vestri erunt.
Si autem ego in Spiritu Dei ejicio dæmones, igitur pervenit in vos regnum Dei.
Aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis, & vasa ejus diripere, nisi priùs alligaverit fortem, & tunc domum illius diripiet?
Qui non est mecum, contra me est: & qui non congregat mecum, spargit.
Ideo dico vobis, Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus: Spiritûs autem blasphemia non remittetur.
Et quicunque dixerit verbum contra Filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc seculo neque in futuro.

‖ *Suprà* 9.34. *Mar.* 3.22. *Luc.* 11.17.
24 Christi & Satanæ regna simul consistere non possunt.
31 De blasphemia in Spiritum sanctum.
* *Mar.* 3.28. *Luc.* 12.10. 1. *Joan.* 5.16.

23 *Obstupuit*, ἐξίσταντο. id est, ἐξεπλήσσοντο. Latinum vocabulum nullum habeo quo uno possit Græcum illud ἐξίστασθαι satis exprimi. Significat autem, Præ admiratione apud se non esse, & de statu mentis dejici. Vide Mar. 2.12. ¶ *Nonne*, μήτι. Vulgata, *Nunquid*. Erasmus, *Num:* quæ particulæ ità quærunt ut subintelligatur negatio. Itaque non videntur huic loco satis convenire. ¶ *Filius ille*, ὁ υἱός. In Complutensi editione legitur, ὁ Χριστὸς ὁ υἱός, id est, *Christus ille filius*.

24 *Per Beelzebulem*, ἐν τῷ Βεελζεβούλ. Vulgata ad verbum, *In Beelzebub*. Erasmus, *Præsidio Beelzebub*. Vide suprà, 10.25. Cur autem princeps dæmoniorum dicatur, diximus suprà 9.34.

25 *Cùm sciret*, εἰδώς. In uno exemplari legimus ἰδών, *cùm vidisset*. ¶ *Dissidens*, μερισθεῖσα. Vulgata & Erasmus, *Divisum*, id est διαιρεθεῖσα. quod non satis convenit, si Latinæ linguæ usum spectes. Nam τὸ μερίζεσθαι (ut suprà 10.35. τὸ διχάσαι) id est *divisum esse* aut *partitum*, idem hìc valet ac *dissidere*, sive *In varias factiones scissum esse*, ut ait Maro, *Scinditur incertum studia in contraria vulgus*. sicut è contrario dicuntur *unum esse* quibus optimè inter se convenit. Itaque τὸ μερίζειν hâc significatione respondet Hebræo verbo פרד *Parad*. ¶ *Vastatur*, ἐρημοῦται. Erasmus, *Desolatur*. quod est translatitium, & μονοῦσθαι significat: unde μεμονωμένη dicitur vidua, quæ sola relicta est, 1. Tim. 5.5.

26 *Sed si*, καὶ εἰ. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et si*. Ego verò omnino puto καὶ pro ἀλλὰ positum, cujus particulæ usus est in assumtione argumentorum. Ut autem valeat hujus argumenti conclusio, oportet conjungere cum ejectione dæmoniorum doctrinam cujus sigillum erant miracula, & quâ præcipuè destruebatur Satanæ regnum, id est tyrannis quam in homines exercet. Nam alioqui non ex quavis ejectione dæmoniorum ex hominum corporibus potest adstrui quod hìc colligit Christus, cùm ex pacto facilè possit pati Satan se ex corporibus ejici, ut in animis eò faciliùs regnet, falsâ sic stabilitâ religione ex efficacia erroris justo Dei judicio, ut de pseudoprophetis admonetur populus Deut. 13.1. & infrà 24.24. Itaque συνῆχον hujus argumenti est in his verbis, *Aut facite arborem bonam*, &c. infrà 33.

27 *Filii vestri*, οἱ υἱοὶ ὑμῶν. Heb. id est *vestri*, sive *vestrates*. De discipulis autem suis Christus hoc intelligit, quos reversos & edita à se miracula narrantes turba audierat, potiùs quàm de exorcistis Judæis, quorum fit mentio Actor. 19.13. ut sit firmum argumentum. Nam potiùs cum istis collusit Satan quàm seriò ab ipsis ejiceretur; & quod illo Actorum loco refertur, versutè fecit Satan, sicut etiam quoties Christo gloriam tribuit: idcirco ab eo tacere jussus. ¶ *Ejiciunt?* ἐκβάλλουσι; In duobus exemplaribus scriptum erat ἐκβαλοῦσι; *ejicient?* ¶ *Ipsi erunt vestri judices*, αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί. Erasmus, *Ipsi judicabunt de vobis*, id est, αὐτοὶ κρινοῦσιν ὑμᾶς. Familiaris autem est hæc loquendi formula sacris scriptoribus, quâ dicitur aliquis eum judicare cujus vitia suæ virtutis exemplo etiam tacens coarguit: quo modo accipiendum est quod paulò pòst de Ninevitis & regina Austri commemoratur.

28 *Sin autem*, εἰ δέ. Ità loquuntur Latini cùm alterum *Si* præcessit. & hoc dicendi genus meliùs respondet Græcis quàm illud *Quòd si*, quo utitur Erasmus. ¶ *Nempe*, ἄρα. Vulgata, *Igitur*. Erasmus, *Ergò*. id est, οὖν. ¶ *Antevertens venit*, ἔφθασεν, vel *Occupavit venire*, ut loqui solet Livius, quæ propria est hujus verbi notatio hoc in loco observanda. Vulgata & Erasmus, *Pervenit*, non expressâ sententiâ, ad quam refertur quod dicit Dominus Esa. 63.1.

29 *Nam*, ἤ. Vulgata, *Aut*: quod non convenit huic loco. Erasmus, *Alioqui*. Particulam autem ἢ interdum poni αἰτιολογικῶς Budæus prolatis exemplis ostendit. ¶ *Validi alicujus*, τοῦ ἰσχυροῦ. id est, δυνατοῦ, sive ad copias & facultates, sive ad strenuum animum vel ad corporis robur referas, qui Hebraicè גבור *ghibbor* dicitur. quanquam hìc videtur potiùs significari qui Hebraicè à formidabili & aliis noxiâ potentiâ vocatur עריץ *harits*, & alludit omnino Christus ad locum Esa. 49.24. Vulgata, *Fortis*: de quo diximus suprà, 3.11. Cæterùm articulus significationem habet quam Grammatici vocant ἀόριστον, id est, indefinitam. itaque adjeci particulam, *alicujus*. ¶ *Vasa*, σκεύη. id est, res & supellectilem omnem, sive *instrumentum*: quo modo *vasorum* vocabulum à Latinis accipi constat. Τεύχεα etiam dixit Euripides in Andromacha, & *Vasa* Latini, ut Hebræis כלי *Keli*.

30 *Mecum*, μετ' ἐμοῦ. id est, à meis partibus, sed ità ut ex meo præscripto agat quod agit. nam sese hujus partis ducem constituit. significat autem nullum inter se & Satanam, sive inter veram & falsam religionem, dari posse medium; qua de re populum etiam admonuit Elias 1. Reg. 18.21. Quid fiet igitur iis qui, religionis controversias scilicet composituri, viam invenire se posse sperant quâ concilietur carnis prudentia cum Spiritûs sapientia?

31 *Blasphemia*, βλασφημία. Erasmus, *Convitium*. Quidam, *Maledictum*. Vocabulum Græcum quid valeat, & cur servare illud maluerimus, antè diximus 9.3. ¶ *In Spiritum*, τοῦ Πνεύματος. [*Spiritûs*, nimiùm obscurè. Malui igitur subaudire præpositionem κατά.] Vide suprà, 10.1. Quod sit autem peccatum in Spiritum sanctum, exposui 1. Joan. 5.16.

32 *Locutus fuerit*, εἴπῃ λόγον. Vide suprà, 8.8. ¶ *In hoc*, ἐν τούτῳ. In decem vetustis exemplaribus legitur ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, id est, *in præsenti seculo*. ¶ *Neque in futuro*, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. id est, neque in vita, neque post mortem. Notum enim est cuivis Christiano, duplicis seculi mentionem fieri in sacris literis: quorum unum ab eo die incipit quo nascimur, & hujus vitæ spatio terminatur; alterum verò propriè ab eo die quo morimur initium capit, éstque infinitum. Cæterùm quia peccatorum remissio, quam quispiam in ipso mortis articulo consequitur, propriè respicit futurum seculum, ideo (opinor) dicit Christus fore ut blasphemia in Spiritum sanctum neque in hac vita constitutis neque etiam morientibus (id est nunquam) remittatur: cùm alioquin multa peccata in hac vita remittantur, (ut 2. Samuelis 12.13.) & rursus multorum absolutio in extremum vitæ momentum differatur. Præterea quamvis nulla peccata post mortem propriè remittantur, sed vel in vita vel in ipsa morte, tamen quia hujus remissionis plenum fructum non percipient fideles nisi ab extremo illo die judicii futuri, videtur quodammodo ipsa peccatorum remissio in illum diem differri, ac vicissim declaratio eorum quæ non fuerint remissa. Neque novum est hoc loquendi genus, cùm ferè semper soleat Spiritus sanctus, quoties agitur vel de salute nostra, vel de exitio diaboli & reproborum, nos in extremum illum diem perinde rejicere acsi interim neque Dei gloriâ fruerentur electorum animæ, neque cruciatum ullum sentirent reprobi. Hoc tamen utrumque cùm falsum sit, apparet & remissionem & condemnationem in futurum seculum non simpliciter rejici, sed κατά τι, quatenus videlicet Dominus eò demum die penitus sua judicia revelabit & exsequetur. Sic ergò loquitur Paulus Rom. 2.5. & 1. Cor. 1.8. & 5.5. & 2. Cor. 5.10. & 2. Tim. 4.8. & alibi. Sic etiam Petrus 1. Epist. 1.5. Itaque futurum seculum, sive à die mortis singu-

lorum, sive à die judicii supremi, sive ab utroque, diversâ tamen ratione inchoatur. Sed & aliter & quidem simplicius hunc nodum expedire facile est. Notum enim est ex Hebræis usitatissimâ μειώσει hujusmodi negationes in contraria maximè affirmare. Itaque *Non remittetur*, idem fuerit atque Certò & absque ulla venia punietur, tum in præsenti vita, tum in futura: quod in his ipsis impletum est quos hîc alloquitur Christus. Itaque modis omnibus ineptissimi sunt qui ex hoc loco suum illum Purgatorium ignem, & Preces pro defunctis exstruere sunt conati. Hoc autem ut magis norint veteribus quoque sanioris judicii Patribus non placuisse, audiant quid in hunc locum scripserit Fulgentius ante annos mille & centum, & quidem hoc argumentum tractans ex professo in lib. De peccatorum remissione, 1. c. 24. *Hoc*, inquit, *verbo Dominus & Salvator noster non aliqua peccata in futuro seculo dimittenda quæ in hoc seculo dimissa non fuerint, sed bene intelligentibus ostendit non alia sed illa tantùm in futuro seculo dimittenda, quæ in hoc seculo in una & vera Ecclesia Catholica fuerint unicuique dimissa.* Hæc ille, dimittenda docens jam dimissa, quòd tunc peccator verum & plenum remissionis peccatorum fructum, ultimo illo die videlicet, consequetur. Denique quoquo modo istud accipiatur, cujus est impudentiæ locum istum ad Purgatorii flammas illas detorquere, cùm illic non dicantur peccata remitti sive condonari, sed ad extremum usque quadrantem pœnæ persolvi?

---

34 Hypocritæ tandem seipsos suo testimonio produnt.
† Luc.6.45.
38 Adversus præposteros miraculorum flagitatores.
‖ Infrà 16. 2. Luc.11.29. & 12. 54. 1.Cor.1.22.
* Jonæ 2.1.
41 Docet Christus tristi Judæorum exemplo, nullos esse infeliciores quàm qui accensam in se Evangelii lucem exstinguunt.
† Jonæ 3.5.

33 Ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον καλὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλόν· ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον σαπρὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρόν. ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται.
34 Γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πονηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ.
35 Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά.
36 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργὸν, ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.
37 Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ.
38 Τότε ἀπεκρίθησάν τινες τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἀπὸ σοῦ σημεῖον ἰδεῖν.
39 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.
40 Ὥσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας.
41 Ἄνδρες Νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδοὺ, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

Aut facite arborem bonam, & fructum ejus bonum; aut facite arborem putrem, & fructum ejus putrem. nam è fructu arbor cognoscitur.
Progenies viperarum, quomodo possitis bona loqui, cùm sitis improbi? † nam ex exundantia cordis os loquitur.
Bonus homo è bono thesauro cordis profert bona: & malus homo ex malo thesauro profert mala.
Sed dico vobis, quodcunque verbum otiosum locuti fuerint homines, de eo reddituros rationem in die judicii.
Ex sermonibus enim tuis justificaberis, & ex sermonibus tuis condemnaberis.
Tunc responderunt quidam è Scribis ac Pharisæis, dicentes, Magister, ‖ velimus ex te signum videre.
Ipse verò respondens dixit eis, Gens improba & adulterina signum requirit, sed signum non dabitur ei nisi signum illud Jonæ Prophetæ.
* Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti tres dies & tres noctes, ità erit Filius hominis in corde terræ tres dies & tres noctes.
Ninevitæ resurgent in judicio cum gente ista, & condemnabunt eam: † quòd ipsi resipuerint ad præconium Jonæ: & ecce, plus quàm Jonas *est* in hoc loco.

Aut facite arborem bonam, & fructum ejus bonum; aut facite arborem malam, & fructum ejus malum. siquidem ex fructu arbor agnoscitur.
Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cùm sitis mali? ex abundantia enim cordis os loquitur.
Bonus homo de bono thesauro cordis profert bona: & malus homo de malo thesauro profert mala.
Dico autem vobis quoniam omne verbum otiosum quod locuti fuerint homines, reddent rationem de eo in die judicii.
Ex verbis enim tuis justificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis.
Tunc responderunt ei quidam de Scribis & Pharisæis, dicentes, Magister, volumus à te signum videre.
Qui respondens ait illis, Generatio mala & adultera signum quærit, & signum non dabitur ei nisi signum Jonæ Prophetæ.
Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, sic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.
Viri Ninivitæ surgent in judicio cum generatione ista, & condemnabunt eam: quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Jonæ: & ecce plus quàm Jonas hîc.

---

33 *Facite*, ποιήσατε, id est, ponite vel statuite, in vestris videlicet de me sermonibus. Argumentatur enim Jesus (ut mihi quidem videtur) ab effectu ad causam. Cùm enim ipsius opus, Dæmoniorum videlicet ejectionem, reprehendere non possent, ipsum tamen ut magum accusabant. At enim, inquit Christus, quale est opus talis est ejus autor: Aut igitur fatemini bonum eum esse à quo bonum opus edatur, aut utrumque malum esse ostendite. Simul autem Christus eorum hypocrisin coarguit.

34 *Possitis*, δύνασθε, Vulgata & Erasmus ad verbum, *Potestis*. Sed res ipsa apertè ostendit indicativum pro optativo positum esse. Sic Aristoteles, Οὐδὲν πώποτε ζῶον ἐγένετο, ὃ τὸ μὲν εἶδος ἔσχεν ἑτέρου ζώου, τὴν δὲ διάνοιαν ἄλλου. pro, ὃ ἔσχεν ἂν ἔχοι. Gregorius de Baptismate, Οὐδὲν τῷ Θεῷ μέγα ὃ μὴ καὶ πίστις δίδωσι. pro δοίη ἄν. quæ exempla observavit Budæus ille Græcæ linguæ doctissimus. ¶ *Ex exundantia*, Ἐκ περισσεύματος. Vulgata & Erasmus, *Ex abundantia*, non satis expressè. est enim hoc non generaliter accipiendum, cùm neque semper intus sit multum ejus rei de qua sermonem aliquis habeat, neque semper animus & os consentiant: sed est peculiariter à Christo in suorum oblocutorum desperatam improbitatem dictum, perinde acsi scriptum esset, Ex eo quod in corde vestro redundat, os vestrum istam blasphemiam evomit. Huc etiam spectat *Thesauri* nomen in proximè sequente versiculo, ubi generaliter dicitur homines id quod maximè ipsis intus allubescit, libenter velut ex cordis penu reconditum depromere.

36 *Otiosum*, ἀργὸν. In quodam exemplari pro ἀργὸν scriptum erat πονηρὸν, id est *malum*. Rursus in alio neutrum scriptum erat. sed receptam lectionem maximè probo. Argumentatur enim Christus à comparatis, comparans peccatorum maxima cum minimis: quæ tamen tam parva esse non possint, quin reddenda sit eorum ratio, nisi Christi satisfactionem amplectamur. Otiosos autem sermones Tertullianus De patientia rectè vocat *vana & supervacua dicta*. hujusmodi est etiam εὐτραπελία quam damnat Apostolus Ephes. 5. 4.

37 *Justificaberis*, δικαιωθήσῃ, id est, absolveris. Opponitur enim τῷ καταδικασθήσῃ. Itaque inepti sunt qui ex hoc loco & similibus conantur Operum justitiam (id est, qualitatem quâ in nobis coram Deo justi sumus) stabilire: cùm *justificari* hoc loco non significet Justum fieri, sed Justum declarari. Diversum autem est illud ex quo justi sumus, ab ipsius justitiæ testimonio: & Paulus præsertim ex tota Scriptura testatur nos, cùm in nobis justi non simus, in Christo tamen (qui est justitia nostra) per fidem apprehenso justificari, id est pro justis censeri, ac proinde absolvi. Sed hæc fides ex ipsius fructibus (id est ex operibus) censetur, nempe ut vera distinguatur à falsa & adulterina, ut docet Jacobus. Christus autem *sermonis* facit mentionem, non ut cætera hominis opera excludat, sed ad id de quo agebatur orationem dirigens. Et certè locutio, cùm sit cogitationum index & character, una est ex præcipuis hominis actionibus, & quidem maximi inter cæteras momenti, ut docetur copiosè Jac. 3. ¶ *Et ex*, καὶ ἐκ. In uno exemplari scriptum erat, ἢ ἐκ, *vel ex*; fortassis rectiùs. Quanquam in hoc dicendi genere καὶ pro ἢ interdum accipitur. Aristoteles, ἡ ἀρετὴ μετὰ λύπης καὶ ἡδονῆς. Et contrà ἢ pro καὶ, ut Rom. 4. 13.

38 *Responderunt*, ἀπεκρίθησαν. Erasmus, *Interrogarunt*. id est ἐπηρώτησαν. ¶ *Velimus*, θέλομεν. Vulgata & Erasmus, *Volumus*. quod nimiùm imperiosè dictum videtur.

39 *Gens*, γενεά. Vulgata & Erasmus, *Generatio*. Ego illud malui usurpare quod planum est, & vocabulum Græcum optimè exprimit hoc quidem loco. nam γενεὰ etiam alia interdum declarat, ut alibi observavimus. Erasmus *nationem* interpretatus est infrà, Luc. 11. 29. ¶ *Improba*, πονηρά. Erasmus, *Prava*. Ego verò malui semper interpretari eodem modo; quamvis fortassis rectiùs verterimus *sceleratam*. ¶ *Adulterina*, μοιχαλίς. Vulgata, *Adultera*. Alludit ad locum Esaiæ 57. 3. Usitatum enim est Scripturæ, *adulteros* vocare omnes eos qui à vero Dei cultu deficiunt, inter quos præcipuè numerandi sunt hypocritæ. Mihi videntur tamen hîc potiùs Judæi vocari spurii & degeneres, quos Hebræi vocant בני נכר *bene nakar*, & Græci generali nomine ἀλλογενεῖς, sicut Psal. 144. בני נכר *Bene nekar*, id est *filii extraneæ*, dicuntur: quò spectant etiam Christi verba, Joan. 8. 39. & 44. Sed *adulterii* nomen optimè convenit, quoniam ratio habenda est promissionis Abrahamo factæ, & ejus soboli, videlicet non adulterinæ, sed legitimæ, quam describit specificâ suâ differentiâ Paulus Gal. 3. 9. ¶ *Requirit*, ἐπιζητεῖ. Vulgata & Erasmus, *Quærit*. Sed aliqua est emphasis præpositionis ἐπὶ, adeò ut etiam pro *desiderare*, & *summo studio aliquid efflagitare* ἐπιζητεῖν à Græcis, & *requirere* à Latinis usurpetur. ¶ *Sed signum*, καὶ σημεῖον. Iterum καὶ pro ἀλλά. ut suprà, 11. 19. & Act. 10. 28.

40 *Tres dies*, τρεῖς ἡμέρας. Vulgata & Erasmus, *Tribus diebus*. Sed miror cur constructionem mutarint, cùm præsertim Grammatici omnes testentur tempus continuum (cujus hîc est magna emphasis) quarto casu declarari. ¶ *In corde*, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraicè בלב *beleb*, id est *Intra*. Nam apud Hebræos *cor* pro medio accipitur, & ad res etiam inanimas transfertur, ut Exod. 15. 8.

15.8. quod in vernaculo sermone imitamur, ut cùm dicimus, *Le cœur du bois, le cœur de la pomme*. Sed & *medium* pro intimo usurpatur omnibus linguis. *Cor* autem *terræ* vocat sepulcrum, quoniam qui sepulti sunt, velut in terræ visceribus sunt absorpti. neque appositè Hieronymus in Jonam, locum hic putavit significari inferorum. Docet itaque Christus resurrectionem suam fore istis perfidis & impiis omnium signorum vice, idque in eorum perniciem. Quod autem ad trinoctii supputationem attinet, conjungenda est nox cum die, cujus est appendix, sicut ostendemus infrà 26.17. Vide Joan.2.19.

41 *Ninevitæ*, ἄνδρες Νινευῖται. Illud ἄνδρες addere ferè solent Græci, Latini prætermittunt. Hebræi quoque addunt, sed primitivis, non derivativis. dicunt enim *Viri Nineve*, sicut *Viri Jerusalem*. Hoc autem annotavi, quia nonnullos video parùm appositè, arreptâ occasione ex hac particula, quibusdam locis de humanæ vitæ conditione disserere. Cæterùm illud παρέργως libet observare, literam υ, quæ respondet propriè literæ Latinæ v consonanti, non autem ου diphthongo, in his vocibus Hebræis, Νινευῖται, Εὔα, Εὐιλά, Λευΐ, Δαυίδ, Εὐαῖος, & cæteris, si quæ ejusmodi in his libris & Græca veteris Testamenti editione occurrunt, non cohærere cum ε, ut efficiat diphthongum ευ, sed respondere literæ consonanti ו Hebræorum, quæ est digamma Æolibus solis inter Græcos notum, ideóque cum sequenti vocali connectendum, quod cùm exprimere ac proinde nè scribere quidem possent cæteri Græci, coacti sunt ejus loco in peregrinis vocibus substituere & pronunciare modò per υ, ut in his Hebræis, modò per ου in Romanis vocibus, ut in Οὐαλέριος & similibus, quem sonum imperitia tandem invexit in literam β Græcorum. Et hanc quidem causam vel præcipuam esse arbitror, non illam merè Judaicam & superstitiosam, cur nomen illud tetragrammaton Judæi converterint Κύριος, quod illud videlicet Græcè nec scribi nec enunciari possit. ¶ *Resurgent*, ἀναστήσονται. vel *Surgent*, ut pro simplici accipiatur, atque referatur ad judiciorum consuetudinem: solent enim assurgere qui in publicis cœtibus aliquid sunt dicturi: quò respexit Christus. Malo tamen ad ipsam resurrectionem hoc referre, perinde acsi scriptum esset, *resurgentes cum hac natione*. nam certum est hic agi de extremo judicio, neque utitur Christus præpositione κατὰ, sed μετὰ, pro qua Syrus interpres habet עם *him*. ¶ *Et condemnabunt*, καὶ κατακρινοῦσι, suo videlicet exemplo, ut suprà 27. Vide Rom.2.27.

---

42 Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτήν· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδοὺ πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.
43 Ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν, καὶ οὐχ εὑρίσκει.
44 Τότε λέγει, Ἐπιστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅθεν ἐξῆλθον. Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον, καὶ κεκοσμημένον.
45 Τότε πορεύεται, καὶ παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ· καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ, καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων. οὕτως ἔσται καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ.
46 Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις, ἰδοὺ, ἡ μήτηρ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἱστήκεισαν ἔξω, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι.
47 Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ἑστήκασι, ζητοῦντές σοι λαλῆσαι.
48 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ εἰπόντι αὐτῷ, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου;
49 Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπεν, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου.
50 Ὅστις γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, αὐτός μου ἀδελφὸς, καὶ ἀδελφὴ, καὶ μήτηρ ἐστίν.

‖ Regina Austri surget in judicio cum gente ista, & condemnabit eam: quòd venerit ab ultimis terris ut audiret sapientiam Solomonis: & ecce, plus quàm Solomon *est* in hoc loco.
* Cæterùm cùm impurus spiritus exierit à quopiam, transit per arida loca, quærens requiem, & non invenit.
Tunc dicit, Revertar domum meam, unde exivi. Et cùm venit, invenit *eam* vacantem, versam & ornatam.
Tunc abit & accipit secum septem alios spiritus improbiores quàm ipse *sit*: & ingressi habitant illic, † fitque ultima conditio hominis illius deterior priore. ità etiam erit genti isti improbæ.
‖ Cùm autem adhuc loqueretur turbæ, ecce, mater & fratres ejus adstiterunt foris, quærentes ejus colloquium.
Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris adstant, quærentes tuum colloquium.
Ipse vero respondens dixit illi qui *hoc* ei dixerat, Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei?
Et protensâ manu suâ in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei.
Quisquis enim fecerit quod vult Pater ille meus qui est in cœlis, is est meus frater, & soror, & mater.

Regina Austri surget in judicio cum generatione ista, & condemnabit eam: quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis: & ecce, plus quàm Salomon hîc.
Cùm autem immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quærens requiem, & non invenit.
Tunc dicit, Revertar in domum meam, unde exivi. Et veniens, invenit eam vacantem, scopis mundatam & ornatam.
Tunc vadit, & assumit septem alios spiritus secum nequiores se: & intrantes, habitant ibi: & fiunt novissima hominis illius pejora prioribus. sic erit & generationi huic pessimæ.
Adhuc eo loquente ad turbas, ecce, mater ejus & fratres stabant foris, quærentes loqui ei.
Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris stant, quærentes te alloqui.
At ipse respondens dicenti sibi ait, Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei?
Et extendens manum in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei.
Quicunque enim fecerit voluntatem Patris mei qui in cœlis est, ipse meus frater & soror & mater est.

‖ 1.Reg.10.1. 2.Par.9.1.
* Luc.11.24.
† Heb.6.4. & 10.26. 2.Pet.2.20.
‖ Mar.3.31. Luc.8.19.
46 Docet Christus suo exemplo omnia esse gloriæ Dei postponenda.
49 Nulli nobis conjunctiores quàm qui sunt domestici fidei.

---

42 *Austri*, νότου. id est meridiei. Ea verò 1.Reg.10. Regina Sabæ vocatur, quam nonnulli volunt fuisse Meroes insulæ metropolin, ex Josephi autoritate, qui hanc reginam ipsi quoque Ægypto præfuisse tradit. At ego Josepho non possum in eo assentiri, cùm nihil impediat quominus hæc potiùs accipiamus de Sabæorum regione, apud omnes autores celebri: cujus etiam situm (si diligenter metiamur) comperiemus esse aut ejusdem aut certè non multùm diversæ à Judæa longitudinis; hoc est, sub eodem ferè meridiano ac Judæam: (æquales enim locorum longitudines definiunt Geographi, cùm loca ipsa sub uno & eodem meridiano ipsa sunt) adeò ut Sabæorum regionis situs, habitâ ratione Judææ, sit prorsus meridionalis. ¶ *Ab ultimis terris*, ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς. Vulg. & Erasmus, *Finibus*, id est ὅρων. Indicant autem etiam ista hanc reginam è Sabæa potiùs quàm Meroe advenisse. Sita enim est Sabæa & Saba ejus metropolis in extremo Arabiæ Felicis littore, non procul ab ipsis sinus Arabici faucibus.

43 *Cæterùm cùm impurus*, ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον. Docet Christus eorum quos alloquebatur exemplo, homines qui Evangelii lucem ipsis elucescentem destinatâ præsertim malignitate suffocarint, deteriores eousque evadere, ut (sicut alibi dicitur) multò præstiterit ipsos nunquam quidquam de salutis doctrina degustasse. Hoc autem significat Christus sumto ab iis exemplo quos à dæmonis re ipsâ corpore obsessos liberabat, ut postulabat sermo ab iis cœptus in quos horrendam hanc sententiam stringit, qui cùm à Satana captivi non corpore sed animo tenerentur, (de quibus Paulus 2.Tim.2.26.) cognoscere, vel inviti, coacti fuerant oblatam sibi per Christum libertatem, & quamvis non affectu, intelligentiâ tamen & agnitione Christi fuerant illustrati, de quibus Christus Joan.7.28. Itaque hoc Christi dictum nihil ad eos pertinet qui verâ ἀναγεννήσει sunt donati, utpote quæ sit ἀμεταμέλητον donum, cùm solis electis, nunquam certè perituris, donetur. Et tamen necessaria est hæc doctrina imprimis, tum adversùs offendicula, cùm ex nobis exeunt qui ex nobis esse quidem videbantur, sed non erant; tum ut sicut firma est electio, cujus invictum testimonium est vera fides, sic ea media summo studio retineamus quibus fides retinetur. ¶ *Per arida loca*, δι' ἀνύδρων τόπων. Neque allegoriis neque curiosis speculationibus indulgendum hìc puto: [& spiritus impuros res ipsa ostendit nusquam efficaciùs quàm frequentissimis locis dæmones regnare. Sed] & mirandum non est, increpatos à Domino & extra hominum cœtum quoties ei libuit ablegatos, in solitudine novas redeundi occasiones quærere irrequietos. Quinetiam incultis & squalidis locis mirum est, & tamen experientiâ ipsâ confirmatum, sagas & veneficas plerunque inveniri. Denique quantum illic valeant Satanicæ præstigiæ docent mala per Eremitas & Monachos jampridem in Ecclesiam invecta.

44 *Versam*, σεσαρωμένον. à *Verrendo*, non à *Vertendo*: quo participio idonei autores utuntur. Vulgata, *Scopis mundatam*. Erasmus, *Scopis purgatam*. His autem verbis, quæ cùm ad homines ipsos referantur, necesse est allegoricè exponere, securitatem & otium videtur designare: quorum illa Satanæ aditum patefacit, istud autem eum etiam ad se ultrò allicit.

45 *Improbiores*, πονηρότερα. Ità vertimus, ne à nobis dissidere videamur. Alioqui enim suprà admonuimus πονηρὸν aliquid amplius significare quàm κακὸν: ut mihi minimè displiceat Erasmi versio, qui interpretatur *Sceleratiores*. Vulg. *Nequiores*: quod propriè libidinosiores declarat. ¶ *Ingressi*, εἰσελθόντα. Erasmus, *Ingressus*, εἰσελθὸν: quod testatur se legisse in quodam exemplari. ¶ *Ultima conditio*, τὰ ἔσχατα. Vulgata, *Novissima hominis illius*. Erasmus, *Postrema illius hominis*. Mihi verò visum est hoc dicendi genus perobscurum.

47 *Tuum colloquium*, σοὶ λαλῆσαι. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Tibi loqui*. In uno exemplari legimus σε ἰδεῖν, *videre te*. Fratres autem appellantur ejus cognati, de quibus infrà 13.55.

48 *Et qui*, καὶ τίνες. Erasmus, *Aut qui*. id est, ἢ τίνες.

50 *Meus frater*, ἀδελφός μου. id est, mihi commune genus.

ΚΕΦ. ιγ'.

Ἐν δὲ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς οἰκίας ἐκάθητο παρὰ τὴν θάλασσαν.
2 Καὶ συνήχθησαν πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοί, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει.

CAP. XIII.

* Illo verò die egressus Jesus domo, sedit apud mare.
Et congregata est ad eum turba multa, adeò ut navigium ingressus sederet. tota autem turba in littore adstabat.

CAP. XIII.

In illa die exiens Jesus de domo, sedebat secus mare.
Et congregatæ sunt ad eum turbæ multæ, ità ut in naviculam ascendens sederet. & omnis turba stabat in littore.

† Christus proposito satoris ænigmate, declarat semé vitæ impari successu in mundo seri, quòd videlicet plerique vel non admittant, vel adolescere non sinant.
* Marc.4.1. Luc.8.4.

3 Καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς, λέγων, Ἰδοὺ, ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν.
4 Καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ἃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν· καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ, καὶ κατέφαγεν αὐτά.
5 Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλὴν, καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς·
6 Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.
7 Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ ἀπέπνιξαν αὐτά.
8 Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν, καὶ ἐδίδου καρπὸν, ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.
9 Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.
10 Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ εἶπον αὐτῷ, Διατί ἐν παραβολαῖς λαλεῖς αὐτοῖς;
11 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται.
12 Ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ περισσευθήσεται· ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.
13 Διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ συνιοῦσιν.
14 Καὶ ἀναπληροῦται ἐπ' αὐτοῖς ἡ προφητεία Ἡσαΐου ἡ λέγουσα, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.
15 Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

11 Intelligentiæ & fidei donum est proprium electorum, reliquis justo Dei judicio excæcatis.
† Infr.25.29
‖ Esa.6.9. Marc.4.12. Luc.8.10. Joan.12.40. Act.28.26. Rom.11.8.

Et locutus est eis multa per parabolas, dicens, Ecce, *quidam* sator exiit ad serendum.
Et cùm is seminaret, alia quidem ceciderunt secundùm viam: & venerunt volucres, & exederunt ea.
Alia verò ceciderunt in petrosa, ubi non habebant terram multam: & statim exorta sunt, propterea quòd non habebant profundam terram:
Sole autem exorto ardore tacta sunt, & propterea quòd non habebant radicem, exaruerunt.
Alia verò ceciderunt in spinas: & asscenderunt spinæ, & suffocarunt ea.
Alia verò ceciderunt in terram bonam: & ediderunt fructum, aliud quidem centena, aliud verò sexagena, aliud verò tricena.
Qui habet aures ad audiendum, audiat.
Tunc accedentes discipuli, dixerunt ei, Quare per parabolas loqueris eis?
Ipse verò respondens dixit eis, Quia vobis datum est nosse mysteria regni cœlorum, illis autem non est datum.
† Quisquis enim habet, dabitur ei, & amplius habebit: quisquis autem non habet, etiam quod habet tolletur ab eo.
Propterea per parabolas loquor eis, quia conspicientes non vident, & audientes non audiunt, nec intelligunt.
‖ Itaque completur in ipsis prophetia Esaiæ, quæ dicit, Auditu audietis, & non intelligetis; & conspicientes conspicietis, & non videbitis.
Crassum factum est enim cor populi hujus, & auribus graviter audierunt, & oculis suis conniverunt: nequando cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & se convertant, & sanem eos.

Et locutus est iis multa in parabolis, dicens, Ecce, exiit qui seminat seminare.
Et dum seminat, quædam ceciderunt secus viam: & venerunt volucres cæli, & comederunt ea.
Alia autem ceciderunt in petrosa, ubi non habebant terram multam, & continuò exorta sunt, quia non habebant altitudinem terræ.
Sole autem orto æstuaverunt, & quia non habebant radicem, aruerunt.
Alia autem ceciderunt in spinas, & creverunt spinæ, & suffocaverunt ea.
Alia autem ceciderunt in terram bonam, & dabant fructum, aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud tricesimum.
Qui habet aures audiendi, audiat.
Et accedentes discipuli dixerunt ei, Quare in parabolis loqueris eis?
Qui respondens ait illis, Quia vobis datum est nosse mysteria regni cælorum, illis autem non est datum.
Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet, & quod habet auferetur ab eo.
Ideo in parabolis loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, neque intelligunt.
Et adimpletur in eis prophetia Esaiæ, dicentis, Auditu audietis, & non intelligetis; & videntes videbitis, & non videbitis.
Incrassatum est enim cor populi hujus, & auribus graviter audierunt, & oculos suos clauserunt: nequando videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & convertantur, & sanem eos.

---

2 *In littore adstabat*, ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν. loco videlicet superiore.

3 *Per parabolas*, ἐν παραβολαῖς, id est, per comparationes & similitudines. Vocabulum autem Græcum servavi, ipsi etiam vulgo satis jam familiare. ¶ Quidam *sator*, ὁ σπείρων. Vulg. *Qui seminat*. Ad verbum, *Seminans*. Sciendum est autem articulum hoc loco, (cui respondet apud Hebræos litera ה *he* præfixa verbis & participiis) esse ἀόριστον, id est indefinitum: quasi dixisset σπείρων τις, id est, *quidam qui sementem faciebat*.

4 *Cùm is seminaret*, ἐν τῷ σπείρειν. Ad verbum, *In seminando*. Terentius, *In agendo partem ostendent*. Vulgata, *Dum seminat*. Erasmus, *Cùm seminaret*.

5 *In petrosa*, ἐπὶ τὰ πετρώδη. Erasmus, *In loca saxosa*. Illud propiùs abest à Græco, & frequenter etiam apud Plinium occurrit.

6 *Ardore tacta sunt*, ἐκαυματίσθη. Erasmus, *Exusta sunt*. Vulg. *Æstuaverunt*. quod de stirpibus & hujusmodi rebus non memini legere usurpatum. Adde quòd τὸ καῦμα *ardorem* declarat, à quo deducitur καυματίζεσθαι, id est *ardore exhauriri & torreri*. Vertimus autem, *Ardore tacta sunt*, potiùs quàm *æstuarunt*: quòd *æstus* propriè de alio caloris genere, humente videlicet eóque suffocante aut præfocante, dicatur, hoc est, de eo qui udo cœlo sudorem nimium exprimendo, nostra corpora penitus resolvit. Vernaculâ linguâ dicimus *Une chaleur soubs nue & estouffee*. ¶ *Et propterea quòd non*, καὶ διὰ τὸ μή. Sic etiam Erasmus superiore versiculo.

7 *Alia verò*, ἄλλα δέ. Erasmus, *Alia rursus*, id est, ἄλλα πάλιν. ¶ *Assurrexerunt*, ἀνέβησαν. i. excreverunt. Plinius (quem sequor) hâc significatione uti solet *Assurgendi* vocabulo.

8 *Centena*, ἑκατόν. sub. *grana*. Vulgata, *Centesimum*, id est, ἑκατοστόν. Erasmus, *Centuplum*, id est, ἑκατονταπλοῦν, ut loquitur Theophrastus. Ad verbum, *Centum*, ut post ἄλλα subaudiatur σπέρματα, & post ὃ μὲν subintelligatur κόκκος, propter mutatum genus in Græcis.

10 *Per parabolas*, ἐν παραβολαῖς. Intelligit quæ vocant Hebræi משלי *Misle*, quâ voce non tantùm significatur *comparatio* sive *similitudo*, quibus sæpe non obscuratur sed illustratur sententia, sed figuratum dicendi genus, indigens interpretatione, quamvis sæpe à rebus pervulgatis sint petitæ, cujusmodi sunt præsertim Allegoriæ.

11 *Quia*, ὅτι. Erasmus omisit hanc particulam tanquam redundantem, ut sæpe aliàs πλεονάζει. Mihi autem videtur causæ vim habere hoc loco, & [vel] cum superiore interrogatione cohærere: [acsi quæsivissent discipuli cur turbam obscuriùs quàm ipsos Christus doceret: vel potiùs respondere initio versûs 13. ità ut vers. 12. parenthesi includatur, & sic cohæreat sententia, Quia vobis datum est nosse, illis autem non est datum (idque meritò, quoniam ob suam contumaciam dignissimi sunt quibus quicquid etiam datum erat eripiatur) idcirco per ænigmata & similitudines eos alloquor.] ¶ *Mysteria*, μυστήρια. Hic quoque vocabulum Græcum servavi, quo frequenter Cicero etiam ipse utitur, quo videlicet arcana, non quævis, sed sacra, & profanis hominibus minimè committenda, significantur: quamobrem etiam Græcis ità sunt vocati sacri symbolici & figurati Christianorum ritus, quos Latini *sacramenta*, à solenni, ut arbitror, jurejurando vocarunt. Mysteria verò dici meminerimus, non quæ in Ecclesia sua Deus quibusvis patere velit, sed quæ soli Ecclesiæ suæ patefacit Filius, cæteros justo suo judicio deserens in tenebris: & præsertim hoc judicium (ut ex hoc loco apparet) in eos ferens qui Dei beneficium sunt pertinaciter asspernati. ¶ *Illis autem non est datum*, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται. In duobus exemplaribus scriptum erat, ἐκείνοις δὲ ἐν παραβολαῖς, *illis verò per parabolas*, quod est in Luca.

12 *Quisquis enim habet*, ὅστις γὰρ ἔχει. Id est, qui non contemsit Dei gratiam, sed jam aliquantulum saltem in ea profecit. Huic opponitur qui non habet, nisi in speciem videlicet: cujusmodi erant Judæi plerique, quamvis sibi solis res divinas esse patefactas gloriarentur: idcirco digni quibus etiam illa lux qualiscunque eriperetur, quâ in genere cæteris gentibus præstabant. ¶ *Amplius habebit*, περισσευθήσεται. Erasmus, *Reddetur abundantior*, ut ostenderet non significari abundantiam, sed incrementum. Sed qui non abundavit, quomodo dicetur abundantior factus? ¶ *Quod habet*, ὃ ἔχει. quod se putat habere, Luc.8.ver.18. Evanida sunt enim Dei dona in reprobis, de quibus nihilominus superbiunt. Vide infr.25.29.

13 *Quia*, ὅτι. In sexto exemplari scriptum erat, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ ἀκούωσι, μηδὲ συνιῶσι, Καὶ τότε πληρωθήσεται αὐτοῖς. Id est, *Ut conspicientes* (nam hîc accipitur βλέπειν pro ὁρᾷν) *non videant, & audientes non audiant, neque intelligant. Tunc igitur implebitur in eis.* Ego receptam lectionem sequor, de qua vide Marc.4.12.

14 *Auditu*, ἀκοῇ. Sic rectiùs convertit Vetus interpres quàm Erasmus, qui *auribus* interpretatur, quasi scriptum sit ἀκοαῖς: & apud Esaiam non אזנים *ozenim*, sed שמוע *schemoah*. Est autem hæc Hebraica phrasis, *audiendo audire, & videndo videre*, omnibus (ut existimo) satis nota. ¶ *Audietis*, ἀκούσετε. In duobus exemplaribus scriptum erat, ἀκούσητε καὶ βλέψητε. id est, *audiatis & videatis*: quod meliùs quadrat cum Hebræis. Quanquam hæc etiam futura indicativi possumus per imperandi modum vertere hoc modo, *Auditu audite, & nè intelligite; & videntes videte, & nè cernite*. Est enim familiarissima Hebræis hæc enallage. Quod autem attinet ad οὐ μή, quamvis plerunque sint hæ particulæ negantes (sicut annotat Erasmus, & Budæus quoque in Commentariis linguæ Græcæ) tamen interdum etiam ἀπαγορευτικῶς ponuntur. Euripides, οὐ μὴ ἐρεῖς, *Nequaquam dixeris*. Aristoph. νεφέλαις, Οὐ μὴ σκώψῃς, μηδὲ ποιήσῃς ἅπερ οἱ τρυγοδαίμονες οὗτοι. id est, *Nequaquam irriseris, neque feceris quæ feculenti isti dii solent*. Sic etiam commodiùs accipi posse videtur Gal.5.16. ¶ *Non videbitis*, οὐ μὴ ἴδητε. vel *Non perspicietis*. Vulgata, *Non videbitis*. Erasmus rectè mihi videtur distinxisse τὸ ἰδεῖν à βλέπειν. Nam hoc quidem loco τὸ βλέπειν videtur simpliciter accipi pro eo quod Latini dicunt *Videre*, quod longè minus est quàm ἰδεῖν, i. *perspicere & cernere*. Hoc enim est potiùs animi quàm oculorum: sicut plus est *Intelligere* quàm *Audire*. Sed tam commodo & apto vocabulo non potest notari hæc differentia in aurium sensu: Nam συνιέναι semper est mentis, cùm utrunq; illud de oculis propriè dicatur. Fateor tamen hanc differentiam perpetuam non esse. Siquidem etiam duobus versiculis sequentibus ἀκούειν dici videtur non de simplici auditione, sed de eo quod cùm audieris intelligas: contrà τὸ βλέπειν, versiculo 16. pro *Cernere*: versiculo autem 17. ἰδεῖν & βλέπειν de externa visione dicuntur,

dicuntur, sine ullo discrimine. Hæc autem annotavi, partim nequis temere putet quicquam mutatum, partim quòd illâ verborum notatione videtur hic locus nonnihil illustrari.

15 *Crassum factum est*, ἐπαχύνθη. Vulg. & Erasmus, *Incrassatum est*: quod non memini legere apud idoneos autores. Testantur autem physiognomi cor magnum & obesum declarare ingenium hebes & stolidum. ¶ *Graviter audierunt*, βαρέως ἤκουσαν. Hos vocant Græci βαρυηκόους, Latini *surdastros* appellant. Loquitur autem hic de animi surditate affectata, de quibus Galli proverbialiter dicunt, *Nullos pejùs audire quàm qui audire nolunt*. Sic dicuntur *connivere* non naturâ cæci, sed qui se videre dissimulant quod vel inviti vident. ¶ *Oculos suos conniverunt*, τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν. *Occludendi* vocabulum (quo utuntur Vetus interpres & Erasmus) nimiùm latè patet, cùm καμμύειν pro καταμύειν Græcis propriè de oculis dicatur, sicut apud Latinos *Connivere*. ¶ *Se convertant*, ἐπιστρέψωσι. Jam antè admonuimus שוב *schub* (id est, *converti*) idem valere quod μετανοεῖν, id est, *resipiscere*. Accipitur autem ἐπιστρέψωσι passione reciprocâ, ut solent Hebræi sæpe accipere conjugationem Niphal & Hithpahel: vide Act. 3. 26.

16 Ὑμῶν δὲ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ, ὅτι βλέπουσι· καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούει.
17 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.
18 Ὑμεῖς οὖν ἀκούσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπείροντος.
19 Παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας καὶ μὴ συνιέντος, ἔρχεται ὁ πονηρὸς, καὶ ἁρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· οὗτός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς.
20 Ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρεὶς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν·
21 Οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστι· γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθὺς σκανδαλίζεται.
22 Ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρεὶς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συμπνίγει τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.
23 Ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρεὶς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιὼν, ὃς δὴ καρποφορεῖ, καὶ ποιεῖ, ὁ μὲν ἑκατὸν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα.
24 Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ.
25 Ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἔσπειρε ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου· καὶ ἀπῆλθεν.
26 Ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος καὶ καρπὸν ἐποίησε, τότε ἐφάνη καὶ τὰ ζιζάνια.
27 Προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πόθεν οὖν ἔχει τὰ ζιζάνια;
28 Ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς, Ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν. Οἱ δὲ δοῦλοι εἶπον αὐτῷ, Θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά;
29 Ὁ δὲ ἔφη, Οὔ· μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια, ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον.
30 Ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα μέχρι τοῦ θερισμοῦ· καὶ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θερισμοῦ ἐρῶ τοῖς θερισταῖς, Συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια, καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά· τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου.
31 Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ·
32 Ὃ μικρότερον μέν ἐστι πάντων τῶν σπερμάτων· ὅταν δὲ αὐξηθῇ, μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστὶ, καὶ γίνεται δένδρον· ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

Vestri verò beati sunt oculi, quòd videant; & aures vestræ, quòd audiant.
* Amen enim dico vobis, multi prophetæ & justi desiderarunt conspicere quæ conspicitis, & non conspexerunt; & audire quæ auditis, & non audierunt.
Vos igitur audite parabolam ejus qui seminat.
† Quoties quispiam audit sermonem de regno illo, & non attendit, venit ille Improbus, & rapit quod satum est in corde ipsius: is est qui secundùm viam semen excepit.
Qui verò in petrosa semen excepit, is est qui sermonem audit, & eum statim cum gaudio excipit:
Non habet autem radicem in sese, sed temporarius est: ortâque afflictione vel persecutione propter sermonem, statim offenditur.
Qui verò in spinas semen excepit, is est qui sermonem audit: sed solicitudo seculi hujus, & seductio divitiarum suffocat sermonem, qui fit fructûs expers.
Qui verò in terram bonam excepit semen, is est qui sermonem audit & intelligentiam intendit, qui videlicet fructum fert; editque alius quidem centena, alius sexagena, alius verò tricena.
Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Simile est regnum cœlorum homini serenti bonum semen in agro suo.
Cùm autem dormirent homines, venit ejus inimicus, & sevit zizania inter triticum; & abiit.
Cùm verò germinasset herba & fructum edidisset, tunc apparuerunt etiam zizania.
Accedentes autem servi patrisfamiliâs, dixerunt ei, Domine, nonne bonum semen sevisti in tuo agro? unde ergò habet zizania?
Ille verò dixit eis, Inimicus quispiam hoc fecit. Servi autem dixerunt ei, Vis igitur abeamus & colligamus ea?
At ille dixit, Non: nè colligendo zizania, eradicetis simul cum eis triticum.
Sinite utraque simul crescere usque ad messem: & præstituto tempore messis dicam messoribus, Colligite primùm zizania, & ligate ea in fasciculos ad exurendum ea: triticum verò congregate in horreum meum.
‖ Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod acceptum quispiam sevit in agro suo.
Quod minimum quidem est omnium seminum: cùm autem excreverit, maximum est olerum: & arborescit; adeò ut veniant volucres cœli & nidulentur in ramis ipsius.

Vestri autem beati oculi, quia vident; & aures vestræ, quia audiunt.
Amen quippe dico vobis, quia multi prophetæ & justi cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt; & audire quæ auditis, & non audierunt.
Vos ergò audite parabolam seminantis.
Omnis qui audit verbum regni & non intelligit, venit Malus, & rapit quod seminatum est in corde ejus. hic est qui secus viam seminatus est.
Qui autem super petrosa seminatus est, hic est qui verbum audit, & continuò cum gaudio accipit illud.
Non habet autem in se radicem, sed est temporalis: factâ autem tribulatione & persecutione propter verbum, continuò scandalizatur.
Qui autem seminatus est in spinis, hic est qui verbum Dei audit: & solicitudo seculi istius, & fallacia divitiarum suffocat verbum, & sine fructu efficitur.
Qui verò in terram bonam seminatus est, hic est qui audit verbum, & intelligit, & fructum affert: & facit aliud quidem centesimum, aliud autem sexagesimum, aliud verò tricesimum.
Aliam parabolam proposuit illis, dicens, Simile factum est regnum cælorum homini qui seminavit bonum semen in agro suo.
Cùm autem dormirent homines, venit inimicus ejus, & superseminavit zizania in medio tritici: & abiit.
Cùm autem crevisset herba & fructum fecisset, tunc apparuerunt & zizania.
Accedentes autem servi patrisfamiliâs, dixerunt ei, Domine, nonne bonum semen seminasti in agro tuo? unde ergò habet zizania?
Et ait illis, Inimicus homo hoc fecit. Servi autem dixerunt ei, Vis imus, & colligimus ea?
Et ait, Non: nè fortè colligentes zizania, eradicetis simul cum eis & triticum.
Sinite utraque crescere usque ad messem: & in tempore messis dicam messoribus, Colligite primùm zizania, & alligate ea in fasciculos ad comburendum: triticum autem congregate in horreum meum.
Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod accipiens homo seminavit in agro suo.
Quod minimum quidem est omnibus seminibus: cùm autem creverit, majus est omnibus oleribus: & fit arbor; ità ut volucres cæli veniant & habitent in ramis ejus.

16 Potior est Ecclesiæ præsentis conditio, quàm patrum qui fuerunt sub Lege.
* Luc. 10. 24.
† Mat. 4. 15. Luc. 8. 11.

24 Christus alio ænigmate mali seminis cum bono permixti, docet nunquam fore penitus liberam Ecclesiam ab offendiculis, tum in doctrina, tum in moribus, donec advenerit dies ille instaurationi rerum omnium destinatus.
‖ Mar. 4. 30. Luc. 13. 18.
31 Deus regnum suum à tenuissimis principiis auspicatur, ut insperati progressus meliùs illustrent ejus potentiam.

19 *Quoties quispiam audit*, παντὸς ἀκούοντος. Vulgata, *Omnis qui audit*. id est, πᾶς ὁ ἀκούων. Erasmus, *Cùm quivis audit*. Ad verbum, *Omni audiente*. Sed constat hujusmodi casus absolutos in particulam *Cùm* resolvi solere. Hoc autem loco particula universalis, addito participio, exprimenda fuit. Itaque pro *Cùm* dixi *Quoties*. & verbo præposui particularem *Quispiam*: quoniam τὸ παντὸς existimo referri ad tempus, orationem autem ipsam, quod ad subjectum attinet, potiùs indefinitam esse quàm universalem. Neque enim παντὸς ἀκούοντος declarat, *Omnibus audientibus*, sed, *Quoties aliquis audit*. ¶ *Sermonem de regno illo*, τὸν λόγον τῆς βασιλείας. Vulgata, *Verba regni*. Erasmus ad verbum, *Sermonem regni*: quod mihi visum est obscurum. Dicimus enim Latinè *Sermonem de re aliqua fieri*, non *alicujus rei*: & rursus, Sermo ejus dicitur à quo, non de quo habetur. Itaque haud satis scio quò respexerit ille qui nuper *Sermonem regium* convertit. Nam etsi hæc est consuetudo Hebræi sermonis ut genitivos appellativorum pro adjectivis usurpent, hoc tamen perpetuum non est, cùm sæpe appellativa vim suam conservent. Deinde prætermittendus non fuit articulus, quo ostenditur de certo regno hîc agi, nempe cœlesti & æterno: quam tamen emphasin non putavimus ubiq; observandam. ¶ *Non attendit*, μὴ συνιέντος. videlicet animum: id est, animo non recondit, neq; apud se auditum considerat. Pro quo Syrus interpres habet, לאמסתכל *lamestacal* à שכל *schacal* Hebræo, quod declarat non tantùm Animo percipere sive intelligere, sed etiam Animum in aliquam rem circumspectè considerandam intendere, ut Psalmo 41. vers. 2. Itaq; verbum *intelligendi*, etsi respondet verbo Græco συνιέναι in significatione usitata, tamen huic loco non convenit. Nec enim hîc agit Christus de hominibus prorsus rudibus & qui nihil eorum quæ audiant intelligant, sed de iis qui audita nihil curent: quibus opponuntur quos mox dicit audita amplecti cum gaudio. Inter hos autem hoc est discrimen, quòd audita illorum aures statim prætervolent, Satana prohibente nè animo infigantur; istis autem paulò pòst effluant quæ animo quidem, sed non satis altè reconsiderant: idq; ità esse, nec Christum agere de iis qui vel audire penitus recusent, vel audita non percipiant, apparet ex eo quòd istis eripi dicit à Satana quod in ipsis satum fuerat, sed in via ipsa, ubi cùm solum non sit subactum, à terra quidem excipitur, sed terræ sinu recipi non potest. ¶ *Ille improbus*, ὁ πονηρός. Erasmus rectè articulum expressit: & haud scio an in Dominica oratione addendus fuerit. Nos tamen illic noluimus quicquam mutare, nequis novitate non necessariâ offenderetur. ¶ *Rapit*, ἁρπάζει. In quodam exemplari legitur αἴρει, *tollit*. ¶ *Semen excepit*, σπαρείς. Ad verbum, *Satus*. Nam homo *satus* hîc dicitur eâdem ratione quâ *satum agrum* vocamus qui semen excepit, ut rectè observat Erasmus. ¶ *Qui excipit*, ὁ λαμβάνων. id est, δεχόμενος, ut loquitur Marcus 4. 20. At τὸ δέχεσθαι pro λαμβάνειν vix usquam invenias.

21 *Temporarius*, πρόσκαιρος. Vulg. *Temporalis*: quod etiam vocabulum pro eo quod nonnisi ad tempus perseverat, à Quintiliano usurpatur lib. 6. cap. 20. Illud autem apud utrunq; Plinium frequenter occurrit. Deinde cùm vulgò in scholis opponantur temporalia spiritualibus, studui amphiboliam vitare. ¶ *Afflictione*, θλίψεως. Vulg. *Tribulatione*, id est τρίψεως, potiùs quàm θλίψεως: metaphorâ sumtâ à tribulis. *Affligere* verò significat quidem propriè Ad terram dare ità ut elidas: quod Græci dicunt καταρράσσειν καὶ προσαράττειν. Cic. in Pisonem, *Statuam deturbant, affligunt, comminuunt, dissipant*. τὸ θλίβειν autem est πιέζειν, & tam arctè aliquid

aliquid stringere ut opprimas: unde *Thlibiæ* Eunuchi. Sed interdum vehementiorem duntaxat pressuram declarat: unde apud Paulum Rom. 8.35. & 2. Cor. 4.8. & 6.4. θλίψις levius quiddam est quàm στενοχωρία. Itaque *afflictionis* nomen quo exprimitur res ipsa, quamvis Græcæ voci θλίβειν non penitus respondeat, tamen ut nostris auribus magis usitatum & proximè ad Græcum illud accedens ubique retinui, nisi cùm meliùs convenire visum est *comprimendi* & *compressionis* vocabulum. ¶ *Vel*, ἤ. In quinto exemplari scriptum erat καὶ, *Et*.

22 *Sed*, καί. Vulgata & Erasmus, *Et*. Respondet autem particula καὶ Hebræorum literæ ו *vau*, quæ interdum etiam ponitur pro אבל *abal*, id est, *Sed*; ut Gen. 42. 10. Et usus etiam erat Evangelista in superiore membro particula δέ: & ità Vetus ipse interpres convertit 1. Joan. cap. 2. vers. 20. Sed de hac enallage sæpe jam dictum est à nobis. ¶ *Seductio*, ἀπάτη. Ἀπατᾷν significat Extra viam ducere, & facere ut aliquis à via aberret, ut doctè annotavit Erasmus: Sed Latinum verbum non addidit: id autem est *Seducere*, eâdem prorsus translationis ratione. Sic *seductionem testium* dixit Cicero. Et meritò vocat opes Ovidius *Irritamenta malorum*. ¶ *Sermonem*, τὸν λόγον. Quoddam exemplar addit τοῦτον, *hunc*. ¶ *Fructûs expers*, ἄκαρπος. Virgilius, *steriles dominantur avenæ*.

23 *Qui videlicet*, ὃς δή. Miror placuisse Erasmo ut relativum referretur ad λόγον, cùm appareat Christum non de uno aliquo homine, sed de uno hominum genere loqui, cujus postea varias species enumerat. Nam (ut ait Paulus 1. Corinth. 12. 4.) varia sunt dona. ¶ *Fructum fert*, καρποφορεῖ. Hoc exprimunt Græci uno verbo, pro quo barbari dicunt *Fructificare*. ¶ *Tricena*, τριάκοντα. In duobus exemplaribus reperitur, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω, id est, *Qui habet aures ad audiendum, audiat*.

24 *Simile est*, ὁμοιώθη ἡ βασιλεία. Id est, Simile quiddam accidit regno cœlorum, Ecclesiæ videlicet, sive cùm prædicatur Evangelium, atque cùm quispiam agrum, &c. ¶ *Serenti*, σπείροντι. Vulgata, *Qui seminavit*, id est σπείραντι. quod etiam scriptum invenimus in duobus exemplaribus, & videtur meliùs cohærere cum iis quæ proximè consequuntur.

25 *Inter*, ἀνὰ μέσον. Vulgata, *In medio*. Ad verbum, *Per medium*. Sic Gallicè dicimus, *parmi*. Hebræi, בתוך *bethoc*.

28 *Seminasti*, ἔσπειρας. Erasmus, *Seminaveras*. id est, ἐσπάρκεις. Sed frequentissimè aoristi pro plusquamperfectis accipiuntur, ut infrà 16. 5.

30 *Sinite*, ἄφετε. vide Act. 15. 5. ¶ *Præstituto tempore*, ἐν τῷ καιρῷ. ideóq; exspectando, non autem temere occupando. ¶ *Ad exurendum*, πρὸς τὸ κατακαῦσαι. Vulgata & Erasmus, *Ad comburendum*. Vide suprà 3. 12. Apud Epiphanium adversùs Manichæos citatur hic locus multis vocabulis immutatis, ut satis appareat illum habuisse non verborum sed sententiæ rationem.

32 *Olerum*, τῶν λαχάνων. Erasmus, *Inter olera*. In tribus vetustis exemplaribus additur πάντων, *omnium*, sicut etiam legit Vetus interpres. ¶ *Veniant*, ἐλθεῖν. In Complutensi editione legitur κατελθεῖν, id est, *descendant*. ¶ *Cœli*, τοῦ οὐρανοῦ. id est, aereæ, epitheton avium Hebræis familiare. Sic tradit Herodotus in agro Babylonico milium & sesamum arborescere: & de sinapi Judæâ mirabiliter excrescente penè incredibilia narrari testatur noster Tremellius in Syra interpretatione, ex Thalmudis tractatu, De Angulo agri, c. 2. ¶ *Et nidulentur*, καὶ κατασκηνοῦν. Sic Erasmus rectè convertit. Nidos enim suprà vocavit κατασκηνώσεις, 8. 20. quasi *tabernacula* vel *umbracula* dicas: quâ etiam ratione à Græcis disertioribus καλιαὶ dicuntur, quòd sint ex bacillis & festucis compacti. Vulg. *Et habitent*.

---

*Luc. 13. 20.

† Mar. 4. 34.

‖ Psal. 78. 2.

37 Explicatio superioris ænigmatis de bono & malo semine.

* Apoc. 14. 15. Joel 3. 13.

33 Ἄλλην παραβολὴν ἐλάλησεν αὐτοῖς, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

34 Ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις, καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς.

35 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου· ἐρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

36 Τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν ὁ Ἰησοῦς, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ.

37 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα, ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

38 Ὁ δὲ ἀγρός, ἐστιν ὁ κόσμος· τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζάνια, εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ·

39 Ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρας αὐτά, ἐστιν ὁ διάβολος· ὁ δὲ θερισμός, συντέλεια τοῦ αἰῶνός ἐστιν· οἱ δὲ θερισταί, ἄγγελοί εἰσιν.

* Aliam parabolam locutus est eis, *dicens*, Simile est regnum cœlorum fermento, quod acceptum mulier condidit in farinæ sata tria, usquequo fermentaretur tota.

Hæc omnia locutus est Jesus per parabolas ad turbam: † & absq; parabola nihil locutus est eis.

Ut compleretur quod dictum fuit per Prophetam, dicentem, ‖ Aperiam per parabolas os meum; eructabo occultata à jacto fundamento mundi.

Tunc dimissâ turbâ venit domum Jesus, & adierunt eum discipuli ejus, dicentes, Edissere nobis parabolam zizaniorum agri illius.

Ipse vero respondens dixit eis, Qui seminat bonum semen, est Filius hominis:

Ager autem, est mundus: bonum verò semen, sunt filii regni: zizania verò, sunt filii illius Improbi:

Inimicus autem qui seminavit ea, est diabolus: * messis verò, consummatio seculi est: messores autem, Angeli sunt.

Aliam parabolam locutus est eis: Simile est regnum cœlorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farina satis tribus, donec fermentatum est totum.

Hæc omnia locutus est Jesus in parabolis ad turbas: & sine parabolis non loquebatur eis.

Ut impleretur quod dictum erat per Prophetam, dicentem, Aperiam in parabolis os meum; eructabo abscondita à constitutione mundi.

Tunc dimissis turbis venit in domum, & accesserunt ad eum discipuli ejus, dicentes, Edissere nobis parabolam zizaniorum agri.

Qui respondens ait illis, Qui seminat bonum semen, est Filius hominis:

Ager autem, est mundus: bonum verò semen, hi sunt filii regni: zizania autem, filii sunt nequam:

Inimicus autem qui seminavit ea, est diabolus: messis verò, consummatio seculi est: messores autem, Angeli sunt.

---

33 *Locutus est eis*, ἐλάλησεν αὐτοῖς. Quoddam exemplar addit, λέγων, *dicens*: cujus autoritatem sumus secuti. ¶ *Condidit*, ἐνέκρυψεν. Vetusta omnia exemplaria scriptum habebant ἔκρυψεν, eodem sensu. Vulg. *Abscondit*. Erasmus, *Abscondidit*. Ego verò cùm τὸ κρύπτειν interpretari soleam *occultare*, hîc malui *condendi* vocabulo uti. Id enim occultare vel abscondere dicimur, quod eo consilio seponimus ut ubi sit ab aliis ignoretur, quod huic loco non quadrat: sed quod conditur, aufertur spectantium oculis. ¶ *Sata tria*, σάτα τρία. id est, epha unum, sive modios quatuor & semis. Nam סאה *seah* apud Judæos mensura fuit rerum aridarum, sesquimodium capiens, quam ter continebat epha. Sed existimo nonnullos intempestivè in hac mensura philosophari. ¶ *Tota*, ὅλον. Vulg. & Erasmus, *Totum*. At ego repetendum puto ἄλευρον.

35 *Aperiam per parabolas*, ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς. Hebræum dicendi genus, pro *Loquar parabolas*. ¶ *A jacto fundamento*, ἀπὸ καταβολῆς. Vulg. & Erasmus, *A constitutione*. καταβάλλειν significat In inferiorem locum jacere: sicut fieri solet in ædificiorum fundamentis. Unde καταβολὴ, quæ vox cùm de quovis ex superiore loco in inferiorem jactu dicatur, videtur subaudiri in hac locutione genitivus τῶν θεμελίων, id quod exprimere studui. Verùm quia hoc loco non res ipsa, sed tempus rei gestæ significatur, malui uti verborum ambitu: quem etiam probat Erasmus in annotationibus. *Constitutionis* autem vox mihi non videtur satis expressa. Fundatus enim fuit mundus primo statim die, constitutus autẽ sexto.

36 *Edissere*, φράσον. Id est, *declara* & *explica*: quo posteriore vocabulo utitur hic Erasmus, cùm infrà 15. 15. cum Vetere interprete maluerit simplex *disserendi* verbum usurpare. Est igitur φράζειν hoc loco diversum à λέγειν, vel λαλεῖν: unde φράσις Græcis dicitur qui Latinis *stylus*. Permutantur hæc tamen interdum, ut φράζειν & λαλεῖν idem valeant. Itaq; Cicero Theophrasti nomen in Oratore interpretans, cum dicit à *divinitate loquendi* nomen invenisse. ¶ *Agri illius*, τοῦ ἀγροῦ. id est, quæ in illo agro sata fuisse dixisti. Est enim articuli vis hoc loco ἀναφορική: suprà verò 6. 28. & 30. aliter accipitur ἀγροῦ, non addito articulo, nempe adjectivi loco.

38 *Est*, ἐστιν. id est, Significat mundum, in hac videlicet parabola. Sic etiam cùm symbola tum Baptismi tum Cœnæ Domini, signa sint earum rerum quibus significandis adhibentur, simili metonymiâ dicuntur id esse quod significant: quod qui negant, meram pervicaciam ostendunt. Sed hoc in sacramentali metonymia non est omittendum, non esse nudam sacramentalem significationem, sicut in istis & similibus parabolis; sed quod verbo promittitur, & symbolis significatur, verè quoque à Deo præberi fide sumendum. ¶ *Regni*, τῆς βασιλείας. Vide suprà 8. 12. *Filios* autem *regni* non vocat ut suprà 8. 12. omnes in genere regni Dei incolas, sed eos demum qui sic sunt in Ecclesia ut sint etiam ex Ecclesia. Cæterùm *Seminis* appellatio, cùm ipsi Dei verbo propriè conveniat, transfertur hoc loco ad eos ipsos qui instar arvi ipsius seruntur: nempe propter hujus seminis & eorum qui exceptum fovent, contemperationem & veluti transelementationem. Per semen enim hoc fertili solo cordis credentium exceptum Christus in iis formatur, & ipsi vicissim in Christo formantur, quò respicit Paulus fidelis ille sator, Gal. 4. 19. & Heb. 4. 2. ut annotat in hunc locum Isidorus Pelusiotes epist. 107. lib. 3. ¶ *Illius Improbi*, τοῦ πονηροῦ. Vulg. *Nequam*. Erasmus rectè expressit articulum, non modò quia de diabolo agitur, (qui κατ' ἐξοχὴν dicitur ὁ πονηρός) sed etiam ut distinguatur casus. Dicitur autem Diabolus istos gignere, non substantiæ respectu, ut qui dixerunt duos esse Deos, unum bonum, alterum malum; neque ità ut nostrâ memoriâ somniavit homo ille damnatæ memoriæ Flaccius Illyricus: sed partim qualitatis corruptæ respectu, partim quod Satanæ astu talia hominum monstra in Ecclesiam irrepant, quorum videlicet vitia & crimina sequuntur ipsorum in Ecclesiam ingressum, ut scribit Apostolus 1. Tim. 5. 24. *Filii* verò *illius Mali* sunt, non tantùm qui sunt hæretici, sed quicunque sic vitam instituunt ut, quantum in ipsis est, & sese & alios perdant: ut mox explicatur v. 41.

39 *Angeli*, ἄγγελοι. Malè igitur hæc parabola à nonnullis ad hæreticos applicatur, quasi illos agnitos & αὐτοκατακρίτους evellere magistratus prohibeatur, ut ipsis impunè

grassari

grassari in oves liceat: cùm hîc non de humanis in hunc vel illum legitimis sive civilibus sive Ecclesiasticis judiciis agatur, sed de integra Ecclesiæ repurgatione in ultimum illum diem differenda.

40 Ὥσπερ οὖν συλλέγεται τὰ ζιζάνια, καὶ πυρὶ κατακαίεται· οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου.
41 Ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα, καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν·
42 Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.
43 Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.
44 Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ· ὃν εὑρὼν ἄνθρωπος ἔκρυψε, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγοράζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον.
45 Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ, ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας·
46 Ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην, ἀπελθὼν πέπρακε πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἠγόρασεν αὐτόν.
47 Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ·
48 Ἥν, ὅτε ἐπληρώθη, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον.
49 Οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος· ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι, καὶ ἀφοριοῦσι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων·
50 Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.
51 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Συνήκατε ταῦτα πάντα; Λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ, Κύριε.
52 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τοῦτο πᾶς γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά.
53 Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖθεν.
54 Καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν, ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς, καὶ λέγειν, Πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις;
55 Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριὰμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας;
56 Καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα;
57 Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.
58 Καὶ οὐκ ἐποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.

Sicut ergò colliguntur zizania, & igni exuruntur; ità erit in consummatione seculi hujus.
Mittet Filius hominis angelos suos, qui colligent ex ipsius regno omnia offendicula, & eos qui dant operam iniquitati;
Projiciéntque eos in fornacem ignis: illic erit fletus stridórque dentium.
† Tunc justi fulgebunt ut sol, in regno Patris sui. Qui habet aures ad audiendum, audiat.
Rursus simile est regnum cœlorum thesauro occultato in agro: quem inventum quispiam occuluit, & præ gaudio quod accipit ex eo, subducit sese, & omnia quæ habet vendit, emitque agrum illum.
Rursus simile est regnum cœlorum cuipiam negotiatori, quærenti pulchras margaritas:
Qui inventâ quâdam magni pretii margaritâ, abiit & venundedit omnia quæ habebat, & emit eam.
Rursum simile est regnum cœlorum sagenæ jactæ in mare, & quæ res cujusvis generis congregavit.
Quam impletam piscatores subduxerunt in littus: & sedentes collegerunt quæ bona erant in vasa, quæ verò putria extra abjecerunt.
Ità erit in consummatione seculi: Prodibunt angeli, & separabunt improbos è medio justorum;
Projiciéntque eos in caminum ignis: illic erit fletus & stridor dentium.
Dicit eis Jesus, Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam, Domine.
Ipse verò dixit eis, Propterea omnis Scriba edoctus in regno cœlorum, similis est cuipiam patrifamiliâs, qui profert è thesauro suo nova & vetera.
Et factum est cùm finivisset Jesus parabolas istas, ut solveret illinc.
‖ Et cùm venisset in patriam suam, docuit eos in synagoga eorum; adeò ut percellerentur, ac dicerent, Unde huic sapientia ista & virtutes?
Nonne iste est ille fabri filius? nonne mater ejus dicitur Maria, * & fratres ejus Jacobus & Joses & Simon & Judas?
Et sorores ejus nonne omnes apud nos sunt? unde igitur isti hæc omnia?
Et offendebantur in eo. Jesus autem dixit eis, † Non est Propheta inhonoratus nisi in patria sua & domo sua.
Neque edidit illic virtutes multas, propter incredulitatem eorum.

Sicut ergò colliguntur zizania, & igni comburuntur; sic erit in consummatione seculi.
Mittet Filius hominis angelos suos, & colligent de regno ejus omnia scandala, & eos qui faciunt iniquitatem;
Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium.
Tunc justi fulgebunt sicut sol, in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat.
Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro, quem qui invenit homo, abscondit, & præ gaudio illius vadit & vendit universa quæ habet, & emit agrum illum.
Iterum simile est regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas:
Inventâ autem unâ pretiosâ margaritâ, abiit & vendidit omnia quæ habuit, & emit eam.
Iterum simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti.
Quam, cùm impleta esset, educentes, & secus littus sedentes, elegerunt bonos in vasa, malos autem foràs miserunt.
Sic erit in consummatione seculi: Exibunt angeli, & separabunt malos de medio justorum;
Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium.
Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam, Domine.
Ait illis, Ideo omnis Scriba doctus in regno cœlorum similis est homini patrifamiliâs, qui profert de thesauro suo nova & vetera.
Et factum est cùm consummasset Jesus parabolas istas, transiit indè.
Et veniens in patriam suam, docebat eos in synagogis eorum; ità ut mirarentur, & dicerent, Unde huic sapientia hæc & virtutes?
Nonne hic est fabri filius? nonne mater ejus dicitur Maria, & fratres ejus Jacobus & Joseph & Simon & Judas?
Et sorores ejus nonne omnes apud nos sunt? unde ergò huic omnia ista?
Et scandalizabantur in eo. Jesus autem dixit eis, Non est propheta sine honore nisi in patria sua & in domo sua.
Et non fecit ibi virtutes multas propter incredulitatem eorum.

† *Sap.3.7. Dan.12.3.*
44 Quantæ sint opes regni cœlestis, paucissimi intelligunt, nec fit quisquam earum particeps nisi qui aliarum omnium rerum jacturâ illas redimit.
47 Multi sunt in Ecclesia qui tamen non sunt ex Ecclesia, ac proinde tandem ejicientur. Sed plena ista repurgatio in ultimum illum diem differtur.
51 Sedulos esse oportet quos non solùm sibi sapere, sed etiam aliis Dei sapientiam dispensare necesse est.
‖ *Marc.6.1. Luc.4.16.*
54 Homines non solâ ignorantiâ peccant, sed ultro sibi accersunt offendicula, ne Deo vocanti obsequantur, idque certa cum eorum pernicie.
* *Joan.6.42.*
† *Marc.6.4. Luc.4.24. Joan.4.44.*

41 *Qui dant operam iniquitati*, τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν. De hoc dicendi genere vide suprà 7.23. Sic autem per epexegesin explicat quid *Offendiculorum* nomine intelligat, eosdem postea vocans πονηρούς. Vide suprà 7. 21.

42 *In fornacem ignis*, εἰς κάμινον πυρός. i. in fornacem ardentem, ex Hebræorum idiomate, ut Psalm. 21.10.

43 *Patris sui*, τοῦ πατρὸς αὐτῶν. In quodam exemplari pro τοῦ πατρὸς αὐτῶν, scriptum erat τῶν οὐρανῶν, *cælorum*, i. cœlestis.

44 *Quispiam*, ἄνθρωπος. Hebr. pro τις. Vulgata, *Homo.* ¶ *Occuluit*, ἔκρυψε, id est, inventum, ac proinde ipsi detectum, rursus ingestâ terrâ obtexit, nè quis videlicet ipsum re patefactâ anteverteret. Itaque hoc verbo minimè significatur veritatem aut alia Dei dona esse aliis celanda, ut iis soli in sinu fruamur, & pericula subterfugiamus, quod damnatur in talentorum parabola, & tum zelo gloriæ Dei, tum charitati in cæteros, perpetuis veræ fidei comitibus, ex diametro repugnat: sed declarat hoc unum Christus, invento Evangelicæ gratiæ thesauro, summo studio dandam operam, postpositis cæteris sine exceptione rebus, & vitatis omnibus quæ nos obturbare vel tanto bono privare possunt, impedimentis, ut eo potiamur. Neque longiùs trahenda est hæc similitudo, quasi vel obtingat nobis fortuitò Dei agnitio, vel emi possint dona Dei, ac præsertim veritatis cognitio. ¶ *Præ*, ἀπό. In hoc dicendi genere libentiùs Græci utuntur præpositione ὑπό: quanquam ità etiam interdum loquitur Thucydides ille ἀττικώτατος. ¶ *Gaudio quod accipit ex eo*, τῆς χαρᾶς αὐτοῦ. id est, de eo thesauro reperto: nisi malimus ad ipsum inventorem referre, & uti reciproco. Vulgata ad verbum, *Gaudio illius*, quod quia perobscurum est, circuitione usi sumus. Erasmus, *Quod habet super eo.* ¶ *Subducit sese*, ὑπάγει. id est, clàm discedit. Nam ὑπάγειν id videtur declarare hoc loco, & amplius aliquid significare quàm ἀπέρχεσθαι, id est, *Abire*: quo modo sumus alioqui plerunq; interpretati.

46 *Qui inventâ*, ὃς εὑρών. Vulg. *Inventâ autem.* i. εὑρὼν δέ. quod scriptum invenimus in duobus vetustis codicibus. ¶ *Magni pretii*, πολύτιμον. Hoc Græci uno verbo exprimunt. Vulg. & Erasmus, *Pretiosâ.* i. τίμιον. Ovidius, *Exerces pretiosa odia & constantia magno.*

47 *Sagenæ*, σαγήνῃ. Hoc vocabulo utitur Manilius lib. 5. Est autem Sagena, retis genus, à quo vernaculum vocabulum *seinne* deductum videri possit. Erasmus, *Verriculo*: quo nomine Valla (neq; id rectè admodum, meo judicio) interpretatur ἀμφίβληστρον, ut suprà 4.19. monuimus, ex Ruffi medici descriptione lib. 2. quo loco de partibus oculorum agit. Nam tunica oculi quæ Græcis medicis ἀμφιβληστροειδὴς, à figura τοῦ ἀμφιβλήστρου appellatur, omnino refert illud retis genus quod nostri dicunt *un esprevier*, Latini verò (ni fallor) *Fundam*. Virgilius lib. 1. Georg. *Atque alius funda latum jam verberat amnem, Alta petens, pelagóque alius trahit humida lina.* Quo loco Servius *Fundam* interpretatur βόλον: Romani quoque, *jaculum*. Atque adeò nostri piscatores, quod superiùs diximus appellari *l'esprevier*, i. ἀμφίβληστρον, vocitant *un jet*, utrâq; linguâ vim & etymon Græci vocabuli retinente. *Fundam* verò dictam volunt eo loco Grammatici quòd desuper in amnem fundatur, & mox cum prædâ in sublime referatur: quo modo etiam Gallico sermone dicimus, *l'esprevier fond d'enhaut*: nimirum de ave loquentes, cùm toto impetu è sublimi deorsum fertur, & in prædam irruit: unde appellationem quoq; linguâ nostrâ vernaculâ habuit genus illud retis quod ἀμφίβληστρον Græci dicunt. Cæterùm in superioribus Virgilii versiculis, *Humida lina*, omnes interpretantur *Verriculum*, id est (ut nonnulli volunt) σαγήνην. Quæ quidem etsi πάρεργα, tamen libenter hoc loco annotavimus, quòd plerosque hujusmodi vocabulorum proprietates magnopere interdum observandas parùm intellexisse videam. ¶ *Et quæ res cujusvis generis congregavit*, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ. Rursum igitur particula universalis indefinitè tantùm ponitur, ut annotavimus suprà 4. vers. 23. Vetus interpres addit piscium nomen, quoniam videlicet de piscatione agitur. nec indè videtur τῶν σαπρῶν epitheton piscibus convenire. Sed perpauci sunt pisces nullius usûs, & si qui fortè in aquis ipsis emortui computruerunt, quod rarò accidit, cùm supernatent, vix possint in sagenam dici incidisse. Itaq; τὰ καλὰ potiùs dicendum vocari pisces; σαπρὰ autem vocari algam, silices, arenulas, sordes denique quales solent ex aquarum fundo à piscatoribus attrahi, & rursum in aquas projici: quamvis fortasse non fuerit ineptum de cæteris rebus inutilibus accipere, quæ unà cùm piscibus ex aquarum fundo everriculo attrahuntur.

48 *In littus*, ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν. Vulg. legit, καὶ ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν καθίσαντες, *Et in littore sedentes*, eâdem manente sententiâ. [¶ *Bona*, τὰ καλὰ, bonos videlicet & esui aptos pisces, ut subaudiatur ἰχθύδια, vel illud fit quod nostro idiomate dicimus singulari numero, *le bon*. ¶ *Mala verò*, τὰ δὲ σαπρά. Vide sup. 7.17.]

49 *Prodibunt*, ἐξελεύσονται, videlicet missi à Domino. Erasmus, *venient.* i. ἐλεύσονται, neq; id malè. Nam Hebræorum more sæpè intelligitur consequens ex antecedente, ut suprà 4. 5. Et ità accipitur πορευθεὶς pro ἐλθὼν, Luc. 14.10. & 1. Pet. 3. 19. & infrà,

18.12. [¶ *Separabunt*, ἀφοριοῦσι. Erasmus, *Segregabunt*. quo verbo etiam Vetus interpres utitur. Ego verò illud potiùs sum amplexus, quia Græcum vocabulum eam demum segregationem declarat quæ certo scopo destinata est: ut hoc loco dicantur impii ἀφορίζεσθαι, morti videlicet secundæ. Hoc autem videtur Latino vocabulo *separari* utcunque exprimi: cujus ea vis esse videtur ut significet Sepositum aliquid ad certum finem comparare.] ¶ *E medio*, ἐκ μέσου. Sic Latini dicunt *tollere è medio*, sed sine adjectione. Hoc autem est quod in communi sermone dicimus *d'entre*, id est, *de intra*.

51 *Dicit eis Jesus*, λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. Vulgata hæc non legit, neque sunt necessaria, & in meo vetustissimo exemplari non adduntur. ¶ *Hæc omnia*, ταῦτα πάντα. Id est, has omnes parabolas, quamvìs duas posteriores ipsis non explicasset.

52 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Id est, quandoquidem eò usquè video vos profecisse, ut per vos possitis quæ dico percipere, jam vos admoneo, ut re ipsâ verorum doctorum munere defungamini, quandoquidem vobis Dominus suam familiam pascendam committet: id est, ut sedulos patresfamiliâs imitemini, qui quæcunque habent seu priùs seu recèns congesta, in usum familiæ alacriter depromunt. ¶ *Edoctus*, μαθητευθεὶς. Participium, non nomen, à verbo μαθητεύειν, i. διδάσκειν: quo utitur infrà 28.19. quod tamen etiam neutrâ significatione accipitur pro *discipulum esse*, ut infrà 27.57. Quid sit autem Scriba diximus suprà 2.4. Sed videtur hìc in genere pro doctore accipi. quo cognomento Esras etiam ille sapientissimus appellatur. ¶ *In regno*, εἰς βασιλείαν. Erasmus, *Ad regnum*. Ego malo εἰς pro ἐν positum esse, quæ permutatio etiam apud idoneos autores locum habet. Sic enim Sophocles in Ajace, ἐμοὶ μὲν ἀρκεῖ τοῦτον εἰς δόμους μένειν, pro ἐν δόμοις. & vetustissimum meum exemplar habet ἐν τῇ βασιλείᾳ. *Regnum* autem *cælorum* vocat, vel Ecclesiam in qua regnat Deus, vel doctrinam ipsam quæ in Ecclesia regnat, per metonymiam. ¶ *Profert*, ἐκβάλλει. Vel *extrudit*, ut significetur copiosa & summa cum alacritate exhibita communicatio. *Thesaurum* autem penum appellat, sive cellam, neque id tamen absque emphasi, ut significet nihil esse tam pretiosum quod ultro non effundatur ad fratrum ædificationem.

53 *Parabolas*, παραβολάς. Erasmus, *Sermones*, id est, λόγους.

54 *In patriam suam*, εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Nazareth videlicet: ut apparet ex eo quod scribitur illic non multa signa edidisse. Nam cùm duas etiam alias patrias habuerit, (ut loquitur Cicero) unam videlicet ortûs, nempe Bethleem; alteram habitationis, nempe Capernaum, ubi habitans plurima signa edidit, ut ei exprobratur Luc.10.15. nec unquam legatur in Bethleem venisse, sequitur hæc de Nazareth accipienda. Sed hæc profectio ab ea distinguenda est quæ refertur Luc.4. quamvìs eadem de utraque referantur, Nazarethanis priore reprehensione nihilo factis melioribus. ¶ *Adeò ut percellerentur*, ὥστε ἐκπλήττεσθαι. vide suprà 7.28. ¶ *Sapientia*, ἡ σοφία. Quoddam exemplar legit, πᾶσα ἡ σοφία, *Omnis sapientia*.

55 *Fratres*, οἱ ἀδελφοὶ. i. cognati, ut mox etiam *sororum* appellatione cognatæ intelligantur, ex communi Hebræorum idiotismo. ¶ *Joses*, Ἰωσῆς. Vulg. *Joseph*.

57 *In eo*, ἐν αὐτῷ. vide sup.11.6. ¶ *Inhonoratus*, ἄτιμος. Nonnulli, *Inglorius*. i. ἄδοξος. Vulg. *Sine honore*. Erasm. *Expers honoris*. In legibus autē sanciendis infamem notat illa formula, ἄτιμος ἔστω.

58 *Incredulitatem*, ἀπιστίαν. Quidam interpretari malunt *Diffidentiam*: quod non probo. Fiducia enim à fide & diffidentia ab incredulitate sic differunt, ut effecta distinguuntur à causis.

‖ Marc.6.14. Luc.9.7.

1 In Joanne exemplum fortitudinis invictæ, quod omnes fidi verbi ministri imitentur: in Herode exemplum tyrannicæ vanitatis, superbiæ ac sævitiæ, aulicæ denique conscientiæ, & miserabilis eorum servitutis qui sese voluptatibus semel dediderunt: in Herodiade & ejus filia, exemplum meretriciæ lasciviæ, & fœmineæ crudelitatis.

* Marc.6.17. Luc.3.19.

† Infrà,21.26

ΚΕΦ. ιδ'.

Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἤκουσεν Ἡρῴδης ὁ τετράρχης τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ.

2 Καὶ εἶπε τοῖς παισὶν αὐτοῦ, Οὗτός ἐστιν Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής· αὐτὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ.

3 Ὁ γὰρ Ἡρῴδης κρατήσας τὸν Ἰωάννην ἔδησεν αὐτὸν, καὶ ἔθετο ἐν φυλακῇ διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ.

4 Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, Οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτήν.

5 Καὶ θέλων αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἐφοβήθη τὸν ὄχλον, ὅτι ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

6 Γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ Ἡρῴδου, ὠρχήσατο ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρωδιάδος ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἤρεσε τῷ Ἡρῴδῃ.

7 Ὅθεν μεθ' ὅρκου ὡμολόγησεν αὐτῇ δοῦναι ὃ ἐὰν αἰτήσηται.

8 Ἡ δὲ προβιβασθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς, Δός μοι, φησὶν, ὧδε ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

9 Καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεύς· διὰ δὲ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους ἐκέλευσε δοθῆναι.

CAP. XIV.

‖ Illo tempore audivit Herodes tetrarcha famam de Jesu.

Et dixit pueris suis, Iste est Joannes ille Baptista: ipse suscitatus est à mortuis, & propterea virtutes agunt in eo.

* Nam Herodes prehensum Joannem vinxerat, & posuerat in carcerem, propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui.

Dicebat enim ei Joannes, Non licet tibi eam habere.

Et cùm cuperet eum interimere, metuebat turbam, † quòd eum haberent ut prophetam.

Cùm autem agerentur natalitia Herodis, saltaverat filia Herodiadis in medio; & placuerat Herodi.

Unde eum jurejurando spoponderat *se* daturum ei quicquid petiisset.

Illa verò producta à matre sua, Da mihi, inquit, hìc in patina caput Joannis Baptistæ.

Et tristitiâ affectus fuerat rex: sed propter jusjurandum, & eos qui simul accumbebant, jusserat dari.

CAP. XIV.

In illo tempore audivit Herodes tetrarcha famam Jesu.

Et ait pueris suis, Hic est Johannes Baptista: ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo.

Herodes enim tenuit Johannem, & alligavit eum, & posuit in carcerem, propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui.

Dicebat enim illi Johannes, Non licet tibi habere eam.

Et volens illum occidere, timuit populum: quia sicut prophetam eum habebant.

Die autem natalis Herodis, saltavit filia Herodiadis in medio; & placuit Herodi.

Unde cum juramento pollicitus est ei dare quodcunque postulasset ab eo.

At illa præmonita à matre sua, Da mihi, inquit, hìc in disco caput Johannis Baptistæ.

Et contristatus est rex: propter juramentum autem & eos qui pariter recumbebant, jussit dari.

2 *Pueris*, παισὶν. i. servis, vel famulis, ut Erasmus convertit, iis deniq; quorum operâ utebatur. Nam de hujus Herodis Antipæ filiis nihil traditur. ¶ *Iste*, Οὗτος. In secundo codice scriptum erat, μήτι οὗτος; id est, *Num iste?* ¶ *Baptista*, ὁ Βαπτιστής. Veteres duo codices additum habent, ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα, id est, *quem ego decollavi*. ¶ *Agunt*, ἐνεργοῦσιν. Vide Marci 6.14.

3 *Vinxerat*, ἔδησεν. Vulgata, *Alligavit*. Erasmus rectè mutavit tempus. Hæc enim antea contigerant, & ab Evangelista, quoniam mentionem mortui Baptistæ fecerat, commodissimè sunt hìc veluti per digressionem & parenthesin inserta, à versu 3. ad 12 finitum: indè postea ad intermissam narrationem redit. [quæ mutatio temporis perfecti in plusquamperfectum servari in tota narratione debuit.] ¶ *Philippi*, Φιλίππου. Deest hoc nomen in plurimis veteribus codicibus, ut & Luc.3.19. sed scribitur summo omnium exemplarium consensu Marci 6.17. & est apud Syrum interpretem. Josephus verò non Philippi uxorem fuisse tradit, sed Herodis secundi, qui frater fuit ὁμοπάτριος hujus Herodis cognomento Antipæ. Sed absit ut Evangelistarum potiùs quàm Josephi fidem in dubium vocemus. cùm præsertim apud Josephum Gorionidem eadem hæc historia similiter narretur, lib. 6. c.63. Tres autem Herodes ab Evangelistis commemorantur: unus cognomento Magnus, sub quo natus est Christus; alter Tetrarcha, dictus Antipas; tertius Herodes Agrippa, Magni nepos ex Aristobulo filio, cujus Agrippæ fit mentio Actor. 12. Nam alteri Agrippæ filio istius non additur avitum Herodis prænomen, Act.25.13.

5 *Cùm cuperet*, θέλων. Plus enim est hoc loco τὸ θέλειν (pro quo Syrus habet צבא *tsaba*) quàm simpliciter *quidpiam velle*. Quod autem scribit Marcus de Herode quasi religiosè Joannem metuente, cum hoc Matthæi dicto non pugnat. Nec enim Herodes vero pietatis sensu, sed à conscientia ipsa convictus Joannem reformidabat potiùs quàm amabat: & cùm illam incestuosam perditè deperiret, à Joanne reprehensus, proculdubio id fecisset quod & ira suadebat, & quod ejusmodi fœmina ipsi dictabat, amplius aliquid jam tum ausurus, nisi populum magìs quàm Deum metuisset, quâ ratione sæpe Dominus cohibuit tyrannicam sævitiem. Neque his obstat quod postea dicitur vers. 9. Nam & hâc eâdem causâ nè commoveretur populus, & ipsius rei indignitate, præsertim cùm nulla præivisset causæ cognitio, sive judicii forma, perturbatus videtur aliquandiu substitisse. ¶ *Metuebat*, ἐφοβήθη. ¶ *Turbam*, ὄχλον. Eam turbam intelligit quæ Joannem assectabatur. Erasmus, *Multitudinem*, id est, τὸ πλῆθος. Vulgata, *Populum*, id est, τὸν δῆμον, vel τὸν λαόν.

6 *Cùm autem agerentur natalitia*, γενεσίων δὲ ἀγομένων. Sic Valla rectè convertit. Vulgata, *Die autem natalis*. Erasmus, *Cùm autem celebraretur natalis*. ¶ *In medio*, ἐν τῷ μέσῳ. id est, palàm & spectantibus omnibus: sicut etiam Latini *Ponere in medio*, & *Proferre in medium* dicunt.

7 *Spoponderat*, ὡμολόγησε. Propriè usurpatur in mutua stipulatione hoc verbum, significátque Factam stipulationem responso suo ratam habere: ut cùm unus quærit, *Spondes?* alter respondet, *Spondeo*, posterior iste dicitur ὁμολογεῖν, id est, assentiri, & confessione suâ sese ad id præstandum obligare. Indè factum ut pro ὑπισχνεῖσθαι generaliter accipiatur, sicut etiam apud Latinos *Spondere* usurpari cœpit. Sed quorsum hoc? nempe ut intelligatur quâ ratione ὁμολογεῖν toties verterimus *confiteri*, hìc verò *spondere*. ¶ *Petiisset*, αἰτήσηται. Vulg. addit *ab eo*.

8 *Producta*, προβιβασθεῖσα. id est, inducta priùs & persuasa. Plinius lib. 9. cap. 5. *Nullâ sponsione ad hoc productus*. Id autem verbum omnino Græco respondet: neque me deterret ipsius homonymia, cùm Græci vocabuli προβιβάζεσθαι non minùs sit varia significatio. Vulgata, *Præmonita*. Erasmus, *Priùs instructa*.

9 *Sed*, δὲ. Vulg. *Autem*. Sed particula δὲ est hoc loco discretiva. Erasmus, *Attamen*, id est, μέντοι.

10 Καὶ

10 Καὶ πέμψας ἀπεκεφάλισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.

11 Καὶ ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἐδόθη τῷ κορασίῳ· καὶ ἤνεγκε τῇ μητρὶ αὐτῆς.

12 Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦραν τὸ σῶμα, καὶ ἔθαψαν αὐτό· καὶ ἐλθόντες ἀπήγγειλαν τῷ Ἰησοῦ.

13 Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ' ἰδίαν· καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἠκολούθησαν αὐτῷ πεζῇ ἀπὸ τῶν πόλεων.

14 Καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἶδε πολὺν ὄχλον· καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ἐθεράπευσε τοὺς ἀῤῥώστους αὐτῶν.

15 Ὀψίας δὲ γενομένης, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἡ ὥρα ἤδη παρῆλθεν· ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κώμας ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα.

16 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν ἀπελθεῖν· δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν.

17 Οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ, Οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους καὶ δύο ἰχθύας.

18 Ὁ δὲ εἶπε, Φέρετέ μοι αὐτοὺς ὧδε.

19 Καὶ κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ τοὺς χόρτους, καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εὐλόγησε· καὶ κλάσας ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς τοὺς ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις.

20 Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν. καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων, δώδεκα κοφίνους πλήρεις.

21 Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

22 Καὶ εὐθέως ἠνάγκασεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους.

23 Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ' ἰδίαν, προσεύξασθαι. Ὀψίας δὲ γενομένης, μόνος ἦν ἐκεῖ.

24 Τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν, βασανιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων· ἦν γὰρ ἐναντίος ὁ ἄνεμος.

25 Τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἀπῆλθε πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης.

26 Καὶ ἰδόντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ τὴν θάλασσαν περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν, λέγοντες, Ὅτι φάντασμά ἐστι· καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου ἔκραξαν.

27 Εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θαρσεῖτε· ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

28 Ἀποκριθεὶς δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με πρός σε ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὕδατα.

29 Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐλθέ. Καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου ὁ Πέτρος, περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα ἐλθεῖν πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

30 Βλέπων δὲ τὸν ἄνεμον ἰσχυρὸν, ἐφοβήθη· καὶ ἀρξάμενος καταποντίζεσθαι, ἔκραξε, λέγων, Κύριε, σῶσόν με.

31 Εὐθέως δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ· καὶ λέγει αὐτῷ, Ὀλιγόπιστε, εἰς τί ἐδίστασας;

32 Καὶ ἐμβάντων αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον, ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος.

33 Οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ, ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς εἶ.

34 Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον εἰς τὴν γῆν Γεννησαρέτ.

35 Καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας·

36 Καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα μόνον ἅψωνται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. καὶ ὅσοι ἥψαντο, διεσώθησαν.

Et misso *carnifice* decollaverat Joannem in carcere.

Et allatum fuerat caput ejus in patina, datúmque puellæ: & *ipsa* obtulerat *illud* matri suæ.

Et accedentes discipuli ejus, sustulerant corpus, & sepelierant illud: & venientes renunciaverant Jesu.

‖ Hæc igitur cùm audisset Jesus, secessit illinc navigio in desertum locum privatim: & cùm *hoc* audisset turba, pedibus secuta est eum ab urbibus.

Et egressus Jesus vidit multam turbam: & intimâ commiseratione commotus est erga eos, sanavítque malè valentes eorum.

* Cùm autem serum diei esset, adierunt eum discipuli ejus, dicentes, Desertus est locus, & tempus jam præteriit: dimitte turbam, & abeant in vicos, & emant sibi escas.

Jesus autem dixit eis, Non est illis necesse abire: date eis vos quod edant.

Ipsi verò dicunt ei, Non habemus hîc nisi quinque panes & duos pisces.

Ipse autem dixit, Adferte mihi eos huc.

Et jussâ turbâ per herbas discumbere, acceptis quinque illis panibus ac duobus piscibus, suspiciens in cœlum benedixit: & cùm fregisset, dedit discipulis panes, discipuli verò turbæ.

Et comederunt omnes, & saturati sunt: sustulerúntque quod superfuerat fragmentorum, duodecim cophinos plenos.

Qui autem ederant, fuere viri quasi quinquies mille, absque mulieribus ac puerulis.

Et statim adegit Jesus discipulos suos inscendere in navigium, & præire sibi in ripam alteram, dum dimitteret turbam.

Dimissâ igitur turbâ ascendit in montem privatim, ad orandum. † Cùm autem serum diei esset, solus erat illic.

Navigium verò jam erat in medio mari, vexatum à fluctibus. nam ventus erat contrarius.

Quartâ autem noctis vigiliâ abiit ad eos Jesus, ambulans super mare.

Et eo viso super mare ambulante, discipuli turbati sunt, dicentes, Spectrum est: & præ metu clamarunt.

Sed statim locutus est eis Jesus, dicens, Confidite: ego sum; nè metuite.

Respondens autem ei Petrus dixit, Domine, si tu es, jube me ad te venire super aquas.

Ipse verò dixit, Veni. Et cùm descendisset è navigio Petrus, ambulavit super aquas ut veniret ad Jesum.

Conspiciens autem ventum validum, metuit: & cùm cœpisset demergi, clamavit, dicens, Domine, serva me.

Statim verò Jesus extentâ manu apprehendit eum, dicítque ei, Exiguâ fide prædite, quid dubitasti?

Et cùm ipsi essent ingressi navigium, pacatus fuit ventus.

Qui autem erant in navigio, venientes adoraverunt eum, dicentes, Verè Dei filius es.

‖ Et cùm trajecissent, venerunt in terram Gennesaret.

Et cùm agnovissent eum viri loci illius, miserunt in totam circumjacentem illam regionem: & obtulerunt ei omnes malè affectos:

Et precabantur eum ut solùm tangerent fimbriam pallii ipsius. & quotquot tetigerunt, liberati sunt.

Misítque & decollavit Johannem in carcere.

Et allatum est caput ejus in disco, & datum est puellæ: & illa attulit matri suæ.

Et accedentes discipuli ejus, tulerunt corpus, & sepelierunt illud: & venientes nunciaverunt Jesu.

Quod cùm audisset Jesus, secessit indè in navicula in locum desertum seorsum: & cùm audissent turbæ, secutæ sunt eum pedestres de civitatibus.

Et exiens vidit turbam multam: & misertus est eis, & curavit languidos eorum.

Vespere autem facto accesserunt ad eum discipuli ejus, dicentes, Desertus est locus, & hora jam præteriit: dimitte turbas, ut euntes in castella emant sibi escas.

Jesus autem dixit eis, Non habent necesse ire: date illis vos manducare.

Responderunt ei, Non habemus hîc nisi quinque panes & duos pisces.

Qui ait eis, Adferte mihi illos huc.

Et cùm jussisset turbam discumbere super fœnum, acceptis quinque panibus & duobus piscibus, aspiciens in cœlum, benedixit: & fregit, & dedit discipulis panes, discipuli autem turbis.

Et manducaverunt omnes, & saturati sunt: Et tulerunt reliquias, duodecim cophinos fragmentorum plenos.

Manducantium autem fuit numerus quinque millia virorum, exceptis mulieribus ac parvulis.

Et statim compulit Jesus discipulos ascendere in naviculam, & præcedere eum transfretum donec dimitteret turbas.

Et dimissâ turbâ ascendit in montem solus, orare. Vespere autem facto, solus erat ibi.

Navicula autem in medio mari jactabatur fluctibus: erat enim contrarius ventus.

Quartâ autem vigiliâ noctis venit ad eos, ambulans super mare.

Et videntes eum super mare ambulantem, turbati sunt, dicentes, Quia phantasma est: & præ timore clamaverunt.

Statímque Jesus locutus est eis, dicens, Habete fiduciam: ego sum, nolite timere.

Respondens autem Petrus dixit, Domine, si tu es, jube me ad te venire super aquas.

At ipse ait, Veni. Et descendens Petrus de navicula ambulabat super aquam, ut veniret ad Jesum.

Videns verò ventum validum, timuit: & cùm cœpisset mergi, clamavit, dicens, Domine, salvum me fac.

31 *Et continuò Jesus extendens manum, apprehendit eum, & ait illi, Modicæ fidei, quare dubitasti?*

Et cùm ascendissent in naviculam, cessavit ventus.

Qui autem in navicula erant, venerunt, & adoraverunt eum, dicentes, Verè filius Dei es.

Et cùm transfretassent, venerunt in terram Genesar.

Et cùm cognovissent eum viri loci illius, miserunt in universam regionem illam, & obtulerunt ei omnes malè habentes:

Et rogabant eum ut vel fimbriam vestimenti ejus tangerent. & quicunque tetigerunt salvi facti sunt.

‖ *Mar.* 6.32. *Luc.* 9.10.

13 Christus quinque panibus & duobus pisciculis maximam turbam reficiens ostendit nihil defuturum iis qui regnum Dei postpositis omnibus quærunt.

* *Marc.* 6.35. *Luc.* 9.12. *Joan.* 6.5.

22 Navigandum nobis per maximas tempestates, & Christus, modò eò quò ipse jusserit contendamus, nos nunquam deseret.

† *Mar.* 6.46. *Joan.* 6.16.

28 Fide calcamus ipsas tempestates; sed Christi demum virtute, eas ipsas vires quas nobis indidit, per eandem misericordiam adjuvante.

‖ *Mar.* 6.53.

34 Christus ægrotos sanans, ostendit à se petendum esse spiritualium morborum remedium. Nos verò ad eum non tantùm accurrere, sed etiam alios adducere oportet.

---

10 *Et misso carnifice*, καὶ πέμψας. Vide supr. 2.16. Addidit Marcus accusativum quem supplevimus. Erasmus, *Missis carnificibus*.

12 *Corpus*, σῶμα. Quoddam exemplar legit πτῶμα, id est, *cadaver*, sicut etiam loquitur Marcus 6.29. Præterea in quibusdam codicibus additur relativum αὐτοῦ.

13 Hæc *igitur cùm audisset*, καὶ ἀκούσας, id est, ἀκούσας δὲ, sub. ταῦτα, Joannem videlicet fuisse interemtum, & Herodem sibi minari. Redit enim Evangelista ad narrationem abruptam jam indè à vers. 3. ¶ *Privatim*, κατ' ἰδίαν. Vulgata & Erasmus, *Seorsum*. id est, χωρίς. & sanè nihil hîc aliud significatur quàm Jesum aliquem remotum à communi frequentia locum, reversis duodecim discipulis, captasse, ut illis consuleret, sicut ex Marco & Luca constare potest. ¶ *Pedibus*, πεζῇ. Vulg. legit πεζοὶ, *pedestres*, eodem sensu. Alibi, nempe Act. 20.13. τὸ πεζεύειν vertit *per terram iter facere*, ut etiam Syrus interpres accipit. Et constat, τοὺς πεζοὺς interdum opponi equitibus, interdum navigantibus. Sed prior interpretatio & huic & alteri loco accommodatior est. Quomodo verò pedibus, si trajiciendus erat lacus? nempe τὸ πέραν non declarat ripam alteram totius lacûs, sed tantùm sinûs habitâ ratione. Nam tota hæc regio cis lacum sita fuit in Galilæa inferiore.

14 *Malè valentes eorum*, τοὺς ἀῤῥώστους αὐτῶν. Vulg. *Languidos eorum*. i. ἀσθενεῖς. Erasmus, *Ex illis qui malè valebant*.

15 *Tempus*, ὥρα. Hâc voce, ut & Hebræâ שעה *scahhah*, significari temporis spatium generaliter alicui gerendæ rei aptum, constat: specialiter verò unciam diei civilis & noctis more Judæorum, vel vicesimam quartam partem diei naturalis cum nocte conjuncti, ut fert hujus vocis apud Latinos usus. Itaq; sum ità interpretatus in his libris, non tantùm ubi sic necessariò accipitur, sed etiam ubi de certo & definito momento temporis agitur: qua de re vide Joan. 12.23. Ubi verò indefinitum aliquod nec ità restrictum spatium temporis notatur, generaliore *Temporis* vocabulo usi sumus. *Tempus* autem hîc intelligit *Vesperam*, respectu spatii quod receptui sufficeret.

16 *Non est illis necesse*, οὐ χρείαν ἔχουσιν. Alibi convertimus χρείαν ἔχειν, *opus esse*, & *indigere*. Sed necesse fuit interdum variæ constructionis habere rationem.

17 *Ipsi verò dicunt ei*, οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ. Vulg. *Responderunt ei*, ἀπεκρίναντο αὐτῷ.

19 *Herbas*, χόρτους, vel *gramina*. Vulg. *Fœnum*, quod (ut ego quidem existimo) non nisi de herbis resectis dicitur. In qua etiam significatione accipi videtur 1. Cor. 3.12. ¶ *Et acceptis*, καὶ λαβών. Particula καὶ non erat in vetustis codicibus, neque reperitur in vulgata versione. ¶ *Suspiciens*, ἀναβλέψας. Aoristus pro præsenti ἀναβλέπων. Significatur enim precantis gestus. Cæterùm τὸ ἀναβλέπειν suprà 11.5. interpretati sumus *Visum recipere*. Sed hoc loco ἀνὰ idem valet quod ἄνω, *sursum*. Vulg. *Aspiciens*, i. βλέπων. Erasmus, *Sublatis oculis*. i. ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς ut infrà loquitur Matthæus 17.8. ¶ *Benedixit*, εὐλόγησεν. i. εὐχαρίστησε, bene precatus est, & gratias egit Deo Patri. sicut etiam loquitur noster Evangelista infrà 15.36 quod annotavi, nequis rudior *benedictionis* appellatione intelligat crucis signum in aerem sparsum, aut consecrationem magicam.

20 *Quod superfuerat*, τὸ περισσεῦον. Hoc est omnino quod vernaculo sermone dicimus *le pardessus*. Vulg. *Reliquias*. id est, λείψανα. ¶ *Fragmentorum*, τῶν κλασμάτων. Vetus interpres post περισσεῦον distinguit, & hæc connectit cum πλήρεις, molliore

molliore certè juncturâ. Vertit enim, *Duodecim cophinos fragmentorum plenos.* Erasmus post τῶν κλασμάτων distinguit, sicut & plerique codices, & interpretatur *De fragmentis*, id est, ἀπὸ κλασμάτων: cùm nusquam legatur addita præpositio. Quinetiam sequenti cap. 15.37. quod hoc loco usurpavit, ipse repudiat. ¶ *Cophinos*, κοφίνους. In hac historia etiam apud cæteros Evangelistas fit mentio κοφίνων, quod non observavit Erasmus, qui tradit Lucam non cophinos, sed σπυρίδας, id est *sportulas*, vocare: cùm σπυρίδων mentio fiat à Matthæo & Marco duntaxat, idque in altero miraculo quod proximo capite commemoratur, & Marc. 8.19. Erat autem cophinus, mensuræ genus utrasque res metiens, nimirum & aridas & liquidas, Julio Polluce teste, Judæis adeò familiaris ut indè dignoscerentur, unde illud Juvenalis, *Delubra locantur Judæis, quorum cophinus fœnúmque supellex.* Et quod ad liquidas attinet, idem tradit tres choas, id est (ut Latini loquuntur) congios tres, cepisse. Rerum autem aridarum quàm capax fuerit, non memini legere. Neque hoc curiosè scrutandum quasi de exactæ certæque mensuræ vasis hîc agatur: quamvis hoc verum videatur, minores fuisse cophinos sportis, cùm infrà 16.10. κόφινοι & σπυρίδες distinguantur.

21 *Quasi*, ὡσεί. id est, ferè. Sic enim usurpatur etiam à Cicerone & Terentio. Vetus interpres non legit, neque Syrus interpres. Erasmus, *Ferme*, id est, σχεδὸν. Vide Mar. 5.13. ¶ *Ac puerulis*, καὶ παιδίων. Erasmus in annotationibus legit παίδων, & *pueros* interpretatur.

22 *Adegit*, ἠνάγκασε. Vulg. & Erasmus, *Compulit*. Nam probabile est Evangelistam hoc vocabulum usurpasse ut ostenderet discipulos invitos à Domini latere discessisse. ¶ *Præire sibi*, προάγειν αὐτόν. Vulgata & Erasmus *præcedendi* verbo utuntur. Vide suprà 2.9. In quibusdam codicibus deest αὐτόν. Rursus in aliis legitur προσάγειν, sed mendosè. ¶ *In ripam alteram*, εἰς τὸ πέραν. oppositam videlicet, non trajecto lacu in Peræam, sed sinu duntaxat: quod significare volens Vetus interpres vertit, *trans fretum*. Tota enim hæc regio cis Jordanem est sita. ¶ *Dum*, ἕως οὗ. Vulg. & Erasmus, *Donec*: non minùs impropriè quàm si ego (ità ut soleo) hîc quoque convertissem *Usquequo*. Neque enim hîc declaratur finis temporis alicujus, sed medium potiùs intervallum. quemadmodum apud Hebræos עד pro עוד usurpatur. Sicut suprà 5.25. positum est ἕως ὅτου, & ab utroque interprete rectè conversum. Item Joan. 12.35. ubi iterum perperàm verterunt *Donec*. ¶ *Jactatum*, βασανιζόμενον, id est, huc illuc raptatum, metaphorâ ab iis sumtâ quibus per tormenta aliquid extorquetur, quâ etiam ratione Gallicè tempestas maris *tormente* vocatur.

25 *Vigiliâ*, φυλακῇ. Propriè, *custodiâ*. Nemo autem (opinor) ignorat veteres in quatuor vigilias divisisse noctes, quibus videlicet excubiæ agebantur, quas eâdem ratione Græci φυλακὰς vocant. Eas autem sic distinguit Arnobius in Psalm. ut prima incipiat à vespera, secunda ad μεσονύκτιον pertingat, tertia ad gallicinium transeat, quarta in ortu luminis adimpleatur. Kimki contrà, ut observat Joan. Drusius, sæpe à me, & quidem meritò, in his libris appellatus, tres tantùm ponit. Fit autem primæ mentio, ut idem citat, Thren. 2.19; mediæ, Jud. 7.19; matutinæ, Exod. 14.24. Sed quid si *media* illa dicta est, non primæ & matutinæ, ità ut tres tantùm fuerint, respectu, sed quod mediâ nocte terminaretur? Nam ut diebus ità etiam noctibus duodecim horæ semper attribuebantur, commodissimè in ternas horas quatuor quadrantibus attributæ. Manifestior est hic locus quàm ut de eo dubitari possit.

26 *Spectrum*, φάντασμα. Vulgata Græcam vocem retinuit, quâ etiam usus est Plinius junior epistolâ ad Suram elegantissimâ. Significat autem hæc vox hoc loco, non imaginem aliquam animo duntaxat conceptam, aut cujusmodi nobis videmur seu vigilantes seu dormientes videre, sed quippiam præter naturæ ordinem, formâ visibili sese conspiciendum præbens: quo modo non tantùm angeli sæpe apparuerunt, sed etiam dæmones, mortuorum præsertim hominum formam repræsentantes, sive eliciti, ut ab illa venefica cujus fit mentio 1. Sam. 28, sive ultro sic hominibus illudentes: quomodo proculdubio Christum ipsum est in deserto aggressus. Ideo in re simili Lucas 24.37. utitur nomine πνεύματος, ut & nos in vulgato idiomate Gallico. Euripides autem Hecubæ initio idolum Polydori inducens, pro quo Latini *Manes* & *Umbram* dixerunt, simili significatione utitur φαντάσματος voce.

[30 *Conspiciens*, βλέπων. id est, animadvertens, translatione à corpore ad animum.]

31 *Quid*, εἰς τί. vel, *quorsum*. Ad verbum, *Ad quid*: quod vernaculo sermone dicimus, *A quoy faire?* Vulg. *Quare*, i. διὰ τί. Erasmus, *Cur*. Cicero Attico, *Ad quid laboramus res Romanas?* quem tamen locum suspicor corruptum. ¶ *Dubitasti?* ἐδίστασας? Sicut Latinè *dubius* dicitur qui ex duabus viis non satis novit utram sequatur, sic à Græcis dicuntur διστάζειν quorum animus nunc huc nunc illuc rapitur. Itaque mihi non displicuit hoc loco Vetus interpres: cùm alioqui *dubitandi* vocabulum etiam respondeat τῷ ἀμφισβητεῖν.

32 *Ipsi*, αὐτῶν. Christus videlicet & Petrus. ¶ *Pacatus fuit*, ἐκόπασεν. quasi videlicet flando delassatus. Cùm enim κόπος gravem laborem declarat, videtur τὸ κοπάζειν propriè de ea demum quiete dici quæ vehementissimam aliquam motionem consequatur: & hoc verbo similiter uti Herodotum in Polymnia observavit doctissimus Camerarius, itidem agentem de tempestate à Magis (ut quidem tradit) sedata. Vulg. *Cessavit*. Erasmus, *Conquievit*. Syrus autem interpres magìs propriè, שלית *schebelejat*.

34 *Gennesaret*, Γεννησαρέτ. In duobus exemplaribus legimus Γεννησαρὰ, *Gennesara*. In alio quodam, Γεννησαρὲθ, *Genesareth*. Vulgata legit Γενησὰρ, *Genesar*: & Josue 11.2. pro eo quod Hebræi habent כנרות *Kinnerot*, Chaldæus Paraphrastes habet גנושר *genusebar*, qua de re etiam antea diximus.

35 *Miserunt*, ἀπέστειλαν. Erasmus, *Miserunt nuncios*, ut plena esset constructio. Sed illam ellipsin idonei autores imitantur: ut Terentius Eunucho, *Misit porrò orare ut ad se veniam*. Et Cicero ad Atticum, *Itaque obviàm illi misimus Athenas*.

36 *Ut solùm*, ἵνα μόνον. Vulg. *Ut vel*, ἵνα κἂν. quod non legitur hoc loco, sed Mar. 6.56. ¶ *Pallii*, ἱματίου. nempe summæ vestis: id quod ad emphasin facit, ut rectè notat Erasmus. [Vulg. *Vestimenti*.] ¶ *Liberati sunt*. Vulg. & Erasmus, *Salvi facti sunt*, id est, à morbo liberati.

ΚΕΦ. ιε.

Τότε προσέρχονται τῷ Ἰησοῦ οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι, λέγοντες,

2 Διατί οἱ μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων; οὐ γὰρ νίπτονται τὰς χεῖρας αὐτῶν, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσι.

3 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Διατί καὶ ὑμεῖς παραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν;

4 Ὁ γὰρ Θεὸς ἐνετείλατο, λέγων, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα· καί, Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.

CAP. XV.

*Tunc quidam *qui* Hierosolymis *advenerant* Scribæ & Pharisæi, adierunt Jesum, dicentes,

Quare discipuli tui transgrediuntur traditionem Seniorum? non enim lavant manus suas cùm edunt panem.

At ille respondens dixit eis, Quare & vos transgredimini præceptum Dei per traditionem vestram?

Nam Deus præcepit, dicens, † Honora patrem tuum & matrem. &, ‖ Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur.

CAP. XV.

Tunc accesserunt ad eum ab Hierosolymis Scribæ & Pharisæi, dicentes,

Quare discipuli tui transgrediuntur traditionem Seniorum? non enim lavant manus suas cum panem manducant.

Ipse autem respondens ait illis, Quare & vos transgredimini mandatum Dei, propter traditionem vestram?

Nam Deus dixit, Honora patrem & matrem. &, Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur.

* *Marc. 7.1.*
1 Nulli plerunque audaciores Dei contemtores, quàm quos Deus suos nomophylacas constituit.
3 Arguitur sacrilega eorum audacia in corrumpendis Dei mandatis, idque pietatis obtentu, & legum condendarum autoritate usurpandâ.
† *Exo. 20.12.* *Deu. 5.16.* *Ephes. 6.2.*
‖ *Exo. 21.17.* *Lev. 20.9.* *Prov. 20.20.*

---

1 *Quidam* qui *Hierosolymis* advenerant, οἱ (id est τινὲς) [sicut legitur apud Marcum cap. 7.1.] ἀπὸ Ἱεροσολύμων. sub. ἐλθόντες, ut ex articuli trajectione apparet.

2 *Seniorum*, πρεσβυτέρων. id est, majorum, ut Erasmus rectè interpretatus est Marc. 4.7. Nitebantur enim illorum (ut hodie nostrorum) temporum Pharisæi, non unico verbo Dei scripto, (à quo tamen neque ad dextram neque ad sinistram deflectendum fuisse Dominus disertis verbis edixerat) sed traditionibus ἀγράφοις quas adjiciebant, varia prætexentes isti audaciæ; & quidem in primis longæ consuetudinis & Patrum autoritatem, ipso etiam impudentissimè annumerato Mose, quasi suæ Cabalæ nugacissimæ doctore & δευτερώσεων autore præcipuo: quas tamen Josephus lib. Antiq. 13, ut à Pharisæis ortas, negat probatas fuisse Sadducæis. Itaque Seniores hîc non vocantur Sanhedrin, ut quidam existimarunt, quorum decretis universus populus tenebatur, sed veteres doctores, quos etiam ἀρχαίους suprà cap. 5. vocavit, ità significantur. ¶ *Edunt panem*, ἄρτον ἐσθίωσι. i. cibum capiunt, ex Hebræorum idiotismo qui passim occurrit.

3 *Per traditionem*, διὰ τὴν παράδοσιν, id est, *Traditione*. Erasmus, *Propter*. Et certè hâc significatione plerunque hæc præpositio secundo casui jungitur: hîc tamen potiùs significari videtur causa per quam aliquid fit. *Traditionis* autem vocabulum doctrinam declarat quæ Judæis Cabala dicitur, ore videlicet traditam, & tandem ab insanis hominibus in blasphemos Talmudis libros relatam. *Institutum* Latinè dicas, aut *constitutionem*, ut censet Erasmus, qui etiam ità interpretatur Marci 7.4. Ejusdem autem capitis versiculo quinto *ritum traditum* exponit; nono verò & decimo, *constitutionem*. Ego verò retinui vocabulum quod Græco respondet, & à Gellio etiam usurpatur lib. 3. cap. 21. In his autem libris hoc nomine non aliqua doctrinæ Christianæ mysteria extra Apostolorum scripta significantur, ut falsò docent Antichristiani, sed ipsa doctrina scriptis Apostolicis perfectissimè

stissimè comprehensa: quamvis postea traditiones Apostolicæ (& quidem falsò plerunque) vocatæ sint constitutiones antiquæ ad certos aliquos ritus, pro circunstantiarum ratione mutabiles, non ad ipsa dogmata spectantes.

4 *Honora*, τίμα. *Honoris* appellatione intelligitur omne genus officii aut potiùs pietatis filiorum erga parentes, sicut rectè & piè annotavit Erasmus. ¶ *Morte moriatur*, θανάτῳ τελευτάτω. Vide Marci cap. 7.10.

5 Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ὃς ἂν εἴπῃ τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρί, Δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς· καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ.
6 Καὶ ἠκυρώσατε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν.
7 Ὑποκριταί, καλῶς προεφήτευσε περὶ ὑμῶν Ἡσαΐας, λέγων,
8 Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.
9 Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.
10 Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, εἶπεν αὐτοῖς, Ἀκούετε καὶ συνίετε.
11 Οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.
12 Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἶπον αὐτῷ, Οἶδας ὅτι οἱ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λόγον ἐσκανδαλίσθησαν;
13 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Πᾶσα φυτεία ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος, ἐκριζωθήσεται.
14 Ἄφετε αὐτούς· ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν· τυφλὸς δὲ τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ, ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται.
15 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν ταύτην.
16 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;
17 Οὔπω νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα, εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται;
18 Τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος, ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται, κἀκεῖνα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.
19 Ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροί, φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημίαι.
20 Ταῦτά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον· τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν, οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

Vos autem dicitis, Quicunque dixerit patri aut matri, Donum *est* quocunque à me juvari posses, *insons erit*: & nequaquam honoraverit patrem suum aut matrem suam.
Et irritum fecistis præceptum Dei per traditionem vestram.
Hypocritæ, bene de vobis prophetavit Esaias, dicẽs
* Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labiis me honorat: cor autem eorum procul distat à me.
Sed frustrà me colunt, docentes doctrinas *quæ sunt* præcepta hominum.
† Et advocatâ turbâ dixit eis, Audite & intelligite.
Non quod ingreditur in os, polluit hominem; sed quod egreditur ex ore, hoc polluit hominem.
‖ Tunc accedentes discipuli ejus dixerunt ei, Nosti Pharisæos audito isto sermone offensos fuisse?
Ipse verò respondens dixit, * Omnis planta quam non plantavit Pater ille meus cœlestis, eradicabitur.
Omittite illos: sunt † viæ duces cæci cæcorum. quòd si cæcus cæcum per viam duxerit, ambo in foveam cadent.
‖ Respondens autem Petrus dixit ei, Edissere nobis parabolam istam.
Jesus autem dixit, Adhuc & vos intelligentiâ caretis?
Nondum perpenditis, quicquid ingreditur in os, in ventrem cedere, & in latrinam ejici.
Quæ autem proficiscuntur ex ore, ex ipso corde egrediuntur, & illa polluunt hominem.
* Nam ex corde egrediuntur cogitationes improbæ, cædes, adulteria, scortationes, furta, falsa testimonia, maledicta.
Hæc sunt quæ polluunt hominem: illotis autem manibus edere, non polluit hominem.

Vos autem dicitis, Quicunque dixerit patri vel matri, Munus quodcunque est ex me, tibi proderit: & non honorificabit patrem suum aut matrem suam.
Et irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem vestram.
Hypocritæ, bene prophetavit de vobis Esaias, dicens,
Populus hic labiis me honorat: cor autem eorum longè est à me.
Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas, mandata hominum.
Et convocatis ad se turbis, dixit eis, Audite & intelligite.
Non quod intrat in os, coinquinat hominem; sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.
Tunc accedentes discipuli ejus dixerunt ei, Scis quia Pharisæi, audito verbo hoc, scandalizati sunt?
At ille respondens ait, Omnis plantatio quam non plantavit Pater meus cœlestis, eradicabitur.
Sinite illos: cæci sunt duces cæcorum. cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foveam cadunt.
Respondens autem Petrus dixit ei, Edissere nobis parabolam istam.
At ille dixit, Adhuc & vos sine intellectu estis?
Non intelligitis quia omne quod in os intrat, in ventrem vadit, & in secessum emittitur?
Quæ autem procedunt de ore, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem.
De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ.
Hæc sunt quæ coinquinant hominẽ: non lotis autem manibus manducare non coinquinat hominẽ.

7 Iidem damnantur simulationis & superstitionis, quòd in rebus externis constituant regnum Dei.
* *Esa.* 29.13.
† *Marc.* 7.17.
10 Christus docet non esse, nè in rebus quidem mediis, fovendam falsorum doctorum hypocrisin, qui animabus nostris ludunt, & causam non esse cur eorum vocatio ordinaria nobis perstringat oculos: alioqui nos unà cum illis perituros.
‖ *Joan.* 11.8.
* *Joan.* 15.8.
† *Luc.* 6.39.
‖ *Mar.* 7.17.
* *Gen.* 6.5. & 8.21.

5 *Donum* est *quocunque à me juvari posses*, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς. *Donum* est, id est, Deo cui persolvenda sunt omnino vota, & cujus priores sunt partes (nec enim dubium est quin ejusmodi religionis speciem isti obtenderent) jam antea consecravi id omne quo alioqui posses à me ex meis bonis in hac egestate sublevari. Hæc enim interpretatio nullam verbis vim affert, suppleto verbo substantivo, ellipsi Hebræis præsertim usitatissimâ: & iis quæ sequuntur est accommodatissima. Illud autem ὃ ἐὰν satis notum est sæpissime universalem enunciationem declarare, ut *quodcunque* potiùs quàm simplex relativum *quod* significet: & ὠφελεῖσθαί τι ἔκ τινος, id est, *A quopiam aliquâ re juvari*, sive, *emolumentum aliquod consequi*, Græcè elegantiùs quàm tertio casu dicitur. Denique ἐξ ἐμοῦ non simpliciter pro ὑπ' ἐμοῦ, sed pro eo quod Gallicè dicimus, *de ma part*. Erasmus, *Quicquid doni à me profecturum erat, id in tuum vertitur commodum.* Idem autem apud Marcum, *Donum, quodcunque ex me, in tuum cedet commodum*. Vulgata, *Munus quodcunque est ex me, tibi proderit*, mutatâ passivâ constructione in activam, quasi δῶρον quarto casu ponatur per Appositionis figuram constructione Atticis familiari, [pro δώρῳ.] Erasmi verò interpretationem non sequor, multas ob causas. Primùm enim nimiùm procul recedit à Græcis: deinde novum verbum adsciscit; idque per præteritum imperfectum explicat, nullâ necessitate. Quinetiam conjunctivum interpretatur per præsens indicativi, cùm potiùs per futurum vertendum sit: nisi propriam significationem servare malis. Postremò videtur illud δῶρον post articulum collocare: perinde acsi scriptum esset, ὃ ἐὰν δῶρον ᾖ ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς αὐτῷ. Quod autem in annotationibus dicit, sibi videri potiùs legendum esse ὠφεληθῇ, ut sit *Juvaris*, (sunt enim hæc ipsius verba) planè non intelligo. ¶ *Insons erit*, ἀναίτιος ἔσται. Supplendum aliquid esse ad explendam sententiam ipsa Grammatica constructio manifestè convincit: & quamvis hæc ellipsis dura videri possit, tamen nec ratione caret nec exemplo. Christus enim proculdubio ipsa traditionis verba recitavit, in hujusmodi autem citandis testimoniis solent prætermitti quæ sunt omnibus nota, ut contenti sunt Jurisconsulti prima ipsa legum, quas vocant, verba proferre, aut earum particulam, auditore vel lectore ad totas illas inspiciendas ablegato. Supplevimus autem id quod exprimitur supr. 12.5. & respondet Hebræorum formulæ ינקה *jinnake* Gen. 24.8. & Exod. 22.19. cui opponitur ὀφείλει & ἔνοχός ἐστι. ¶ *Et nequaquam honoraverit*, καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ. i. & ità fiet ut, contra Dei mandatum, neq; patri neque matri officium filius præstiterit. *Honoris* enim appellatione significatur quicquid liberi parentibus debent. Sunt autem hæc non ipsius traditionis verba (ut aliquando existimavimus) sed Christi, ex Pharisaica traditione sic violari Divinum mandatum colligentis, ut apparet ex Marc. 7.12.

6 *Irritum fecistis*, ἠκυρώσατε. Derivatur hoc verbum à κῦρος, quo plena autoritas ac imperium declaratur. Itaque ἀκυροῦν propriè significat *omnem vim & autoritatem detrahere*. Apparet igitur eos qui Dei verbo quicquid detrahunt aut adjungunt, quocunque obtentu id faciant, tamen non minùs esse nocentes quàm si Deum ipsum conarentur è suo solio detrahere: quod ut meliùs intelligeretur, placuit indicare hujus verbi etymon. Est autem hoc referendum ad hominum conatus. Nam, quod ad rem ipsam attinet, invito Satana & ipsius organis frustrà laborantibus, stant Dei præcepta in Ecclesia ipsius.

7 *Bene*, καλῶς. Erasmus, *Rectè*. id est, ὀρθῶς. ¶ *Prophetavit*, προεφήτευσε. Erasmus, *Prædixit*. Alii, *Vaticinatus est*. sicut etiam Erasmus vertit Marc. 7.6. Ego neque volui neque (ut opinor) debui vocabulum tam familiare Christianorum auribus, immutare. Quòd si mihi novitas placeret (ut quibusdam, qui utinam verbis tenus Scripturam profanarent) mallem uti *Prædicendi* verbo, quod Græco vocabulo prorsus respondet. nam *Vaticinari* opponitur potiùs τῷ μαντεύεσθαι.

8 *Appropinquat*, ἐγγίζει. Apparet Veterem interpretem legisse, ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, *Populus iste labiis me honorat*. Erasmus autem existimat studiosum aliquem supplevisse cætera ex editione Græcorum.

9 *Frustrà*, μάτην. Vulgata malè, *Sine causa*. ¶ *Quæ sunt præcepta*, ἐντάλματα. Hæc dicuntur per appositionem, ut rectè observat Erasmus. Simile exemplum habes Rom. 8.23. quia tamen id obscurius erat, addidi *quæ sunt* ad locum illustrandum.

11 *Polluit*, κοινοῖ. Κοινὸν ex Hebræorum idiotismo dicitur quod Latini vocant *profanum*, quasi *commune* dicas, id est [cujus est usus vulgaris & omnium communis; vel] quod promiscuo omnium usu veluti inquinatum est ac contaminatum, sicut exponitur Act. 10.14. Indè derivatur verbum κοινοῦν, pro quo nonnulli *communicandi* verbo utuntur, ut Vetus interpres Marc 7.15. & Tertullianus De patientia: sed quos nolim imitari. Vulgata vertit *Coinquinare*: nisi potiùs aliquis sic scribendum putavit pro *Communicare*. Erasmus in annotationibus, *Impurum reddere*. Itaque quod in ipsius versione legitur *impurat*, typographorum incuriâ accidit. Idem apud Marcum vertit *Inquinare*.

14 *Cæcum per viam duxerit*, τυφλὸν ὁδηγῇ. Hoc significat ὁδηγεῖν. Vulgata, *Ducatum præstet*. Erasmus, *Dux fuerit*. ¶ *Foveam*, βόθυνον. In uno exemplari legimus βόθρον, eodem sensu. Notandum est autem utrunque addici exitio, tum eum qui præit, tum eum qui sequitur: sicut etiam dicit Dominus Ezech. 14.10.

14 *Parabolam istam*, τὴν παραβολὴν ταύτην. id est, Istud figuratè dictum, de eo nimirum quærens de quo Christus respondet

quod licèt simpliciter dictum & accipiendum, Petrus tamen idcirco figuratè dictum suspicabatur, quòd eo alioqui tolli ciborum discrimen in lege positum putabat: qua de re multò pòst expressâ etiam visione ipsum doceri oportuit, cùm tamen nondum ea de re ageret Christus, sed de Pharisaicis duntaxat traditionibus.

16 *Intelligentiâ caretis?* ἀσύνετοί ἐστε; Vulgata, *Sine intellectu estis?* Et apud Marcum, *Imprudentes estis?*

17 *Cedere*, χωρεῖ. Vulgata, *Vadit*, βαδίζει. Erasmus, *Abit*, ἄπεισι. ¶ *Latrinam*, ἀφεδρῶνα: à seorsum sedendo: sicut Latinis vocatur *Latrina* à *lavando*, seu *latendo*. Vulg. & Erasmus, *Secessum:* quod non memini legere hâc significatione apud idoneos autores. Græci tamen ἄφοδον, quasi *diverticulum*, ferè vocant.

19 *Cogitationes*, διαλογισμοί. Hoc modo etiam interpretamur τὰς ἐνθυμήσεις, quòd melius vocabulum non habeamus. Potest tamen διαλογισμὸς quibusdam locis converti *Ratiocinatio*, item *Disceptatio*: quod tamen postremum respondet τῇ διασκέψει. ¶ *Cædes*, φόνοι. Vulgata, *Homicidia*: i. ἀνδροφονίαι. Indicat Erasmus scriptum esse in nonnullis codicibus φθόνοι, *invidiæ*. ¶ *Scortationes*, πορνεῖαι. Vulgata suo more, *Fornicationes*. Erasmus, *Stupra:* quo vocabulo magis videtur significari vis mulieri illata. ¶ *Maledicta*, βλασφημίαι. i. sermones quibus aliena fama læditur. Nam hæc vocabuli Græci vis est, παρὰ τὸ τὴν φήμην βλάπτειν. i. *à lædenda fama & existimatione*. Itaque Demosthenes & alii passim usurpant pro *calumnia*, ut suprà annotavimus cap. 9. 3. Nos in rebus sacris & ad Deum pertinentibus vocabulum Græcum retinuimus. Hîc autem Christus videtur ea duntaxat recensere quæ ad mutua hominum inter se dissidia spectant. Cicero ad Quintum fratrem, *Cùm omnia maledicta, & versus etiam obscœnissimi in Clodium & Clodiam dicerentur*. Vulg. *Blasphemiæ*. Nos vernaculâ linguâ vocamus *blasfmes*, Græco vocabulo per Syncopen contracto. Sed sanè exsecranda est Castellionis audacia, qui propterea quòd *obtrectationem* alicubi Cicero zelotypiam interpretatur, Dominum ausus est *obtrectatorem* vocare: cùm *obtrectator* nunquam nisi in vitio, & eo quidem maximo, ponatur.

---

† Mar. 7. 24.	21 Καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος.	† Et egressus illinc Jesus secessit in partes Tyri & Sidonis.	Et egressus inde Jesus secessit in partes Tyri & Sidonis.
	22 Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ Χαναναία ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα, Ἐλέησόν με, Κύριε, υἱὲ Δαβίδ· ἡ θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται.	Et ecce, mulier Chananæa à finibus illis egressa, clamitavit, dicens ei, Miserere mei, Domine, fili Davidis: filia mea malè à dæmonio vexatur.	Et ecce, mulier Chananæa a finibus illis egressa, clamavit, dicens, Miserere mei, Domine, fili David: filia mea malè à dæmonio vexatur.
23 Quòd Christus interdum connivet ad sanctas etiam preces, suæ gloriæ studio & nostro bono facit.	23 Ὁ δὲ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον. Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Ἀπόλυσον αὐτήν· ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν.	Ille verò non respondit ei quicquam. Tunc accedentes discipuli ejus rogarunt eum, dicentes, Dimitte eam: nam clamat post nos.	Qui non respondit ei verbum. Et accedentes discipuli ejus rogabant eum, dicentes, Dimitte eam: quia clamat post nos.
‖ Supr. 10. 6.	24 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.	Ipse verò respondens dixit, ‖ Non sum missus nisi ad oves perditas domûs Israel.	Ipse autem respondens ait, Non sum missus nisi ad oves quæ perierunt domûs Israel.
24 Christus ubi etiam contemnitur, tamen non desinit esse beneficus, & in medio luporum ovile suum congregat & fovet.	25 Ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνει αὐτῷ, λέγουσα, Κύριε, βοήθει μοι.	Illa autem venit & adoravit eum, dicens, Domine, succurre mihi.	At illa venit & adoravit eum, dicens, Domine, adjuva me.
	26 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.	Ipse verò respondens dixit, Non est bonum accipere panem liberorum, & objicere catellis.	Qui respondens ait, Non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.
	27 Ἡ δὲ εἶπε, Ναί, Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν.	Ipsa autem dixit, Etiam, Domine: etenim catelli edunt ex micis quæ cadunt è mensa dominorum suorum.	At illa dixit, Etiam, Domine: nam & catelli edunt de micis quæ cadunt de mensa dominorum suorum.
	28 Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ὦ γύναι, μεγάλη σου ἡ πίστις· γενηθήτω σοι ὡς θέλεις. Καὶ ἰάθη ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.	Tunc respondens Jesus dixit ei, O mulier, magna est fides tua: fiat tibi ut vis. Et sanata fuit filia ejus ab eo momento.	Tunc respondens Jesus ait illi, O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis. Et sanata est filia ejus ex illa hora.
* Mar. 7. 31.	29 Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἦλθε παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἀναβὰς εἰς τὸ ὄρος, ἐκάθητο ἐκεῖ.	* Et digressus illinc Jesus venit ad mare Galilææ: & cùm ascendisset in montem, sedit illic.	Et cùm transisset inde Jesus, venit secus mare Galilææ: & ascendens in montem sedebat ibi.
† Esa. 35. 5.	30 Καὶ προσῆλθον αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν χωλοὺς, τυφλοὺς, κωφοὺς, κυλλοὺς, καὶ ἑτέρους πολλοὺς· καὶ ἔῤῥιψαν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.	Tunc venit ad eum turba multa, habens secum † claudos, cæcos, mutos, mancos, & alios multos: & abjecerunt eos ad pedes Jesu. & sanavit eos.	Et accesserunt ad eum turbæ multæ habentes secum mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos: & projecerunt eos ad pedes ejus, & curavit eos.

---

21 *Partes*, τὰ μέρη. id est, regiones vicinas Tyro & Sidoni. *Partes* autem pro regione ipse etiam Cicero usurpavit ad Atticum lib. 3. *Sine te*, inquit, *non esse nobis illas partes tenendas, propter Antonium.*

22 *Mulier*, γυνή. In Complutensi editione additur τις, *quædam*. ¶ *Chananæa*, Χαναναία. Legitur Hebraicè כנענית *chenahanith*, non autem קנית *kanith*, à Cana majore, oppido tribus Aser: quod tamen in hoc tractu situm est, ut apparet ex Josue 19. 28. Ut autem ità sentiam vel hæc ratio me impellit, quòd Χαναναίος ubique per χ scribi invenio: quæ scribendi ratio non videtur locum habere posse in altero vocabulo, quod incipit à ק. ¶ *Clamitavit, dicens ei*, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα. Erasmus, *Clamavit ad eum, dicens*. Ego verò puto à Vetere interprete pronomen αὐτῷ rectè conjunctum cum participio λέγουσα. In quodam exemplari scriptum erat, ἐκραύγαζεν ὀπίσω αὐτοῦ. id est, *Clamavit à tergo ipsius*. quod indicat Jesum se ab illa avertisse, aut ipsam præ pudore non ausam in ipsius conspectum venire. ¶ *Malè*, κακῶς. Erasmus, *Miserè*. ¶ *A dæmonio vexatur*, δαιμονίζεται. Hoc dicunt Græci uno verbo. Erasmus, *A dæmonio agitatur*. Castellio, *Est furiata*: quam versionem non probo, nequis morbum naturalem faciat ex malo quod est extrinsecum & ἐπιγενόμενον. Itaque malui crassiùs & apertiùs loqui, sicut diximus suprà 4. 24.

23 *Quicquam*, λόγον. Ad verbum, *Sermonem*. Sed hîc ex Hebræorum idiotismo (de quo alibi diximus sæpe) λόγος ponitur pro indefinita particula, ut infrà 22. 46. ¶ *Rogarunt*, ἠρώτων. id est, ἐδέοντο. Nam sicut apud Latinos *Rogandi* verbum ambiguum est, ità etiam τὸ ἐρωτᾷν apud Græcos: ut Luc. 7. 3. & 2. Thess. 2. 1. & infrà 16. 1. τὸ ἐπερωτᾷν eâdem significatione accipitur. ¶ *Dimitte*, ἀπόλυσον. De hoc aliquoties diximus. Erasmus, *Amitte*: quod Latinum quidem est, sed ambiguum. Quamobrem etiam idem paulò pòst, versu scilicet 32. vertit ἀπολῦσαι, *dimittere*.

24 *Non sum missus*, οὐκ ἀπεστάλην. Hinc factum ut Christo etiam ipsi tribuatur Apostoli appellatio Heb. 3. 1. ut qui & ipse sit ἐξόχως missus à Patre: eorum alioqui propria quibus illud specialiter convenit, *Sicut misit me Pater, ità & ego mitto vos*. ¶ *Ad*, εἰς. εἰς, ἀντὶ τοῦ πρὸς, cùm illud inanimatis istud animatis usitatiùs tribuatur, ut annotat Gaza lib. Grammatices 4. ¶ *Domûs Israel*, οἴκου Ἰσραήλ. i. gentis Israeliticæ. Habebant enim omnes tribus communem patrem Israelem. quod non puto de ulla alia gente dici posse. Nam impropriè Virgil. 1. Æneidos Romanos *Assaraci domum* vocavit, si Servii interpretationem sequamur in hoc versu,

Cùm domus Assaraci Phthiam clarásque Mycenas
Servitio premet.——

25 *Succurre*, βοήθει. Græcum verbum (ut observat Erasmus) significat Ad vocem alicujus accurrere auxilii ferendi causâ. Itaq; Latino illo vocabulo propriè exprimitur. Vulgata, *Adjuva*, id est, ἀντιλαμβάνου.

26 *Bonum*, καλόν. Erasmus, *Honestum*: quod plerunque pertinet ad decorum, quod Græci τὸ πρέπον vocant. Nam *honestum* pro virtute apud Græcos dicitur τὸ καλὸν, adjuncto articulo: fateor tamen *honestos* etiam dici qui boni sunt & virtute præditi. Sed cùm hîc agatur de eo quod justum & fas est, & opponatur potiùs τῷ ἀδίκῳ quàm τῷ ἀσχημονεῖ, malui Veterem interpretem sequi. In quodam exemplari scriptum erat, οὐκ ἔξεστι, *non licet*.

27 *Etiam*, ναί. Est autem hæc particula in hoc loquendi genere assentientis, sed ità ut obsecrationi subserviat. Solent enim supplices si quid minùs commodè sibi responsum est ab iis quibus supplicant, blando quodam assensu gratiam captare: ut etiam apparet ex subjecta particula causali. Quinetiam supplices interdum partim asseverationis causâ, partim veluti prospicientes quid sibi posit in contrariam partem objici, uti solent particulâ *Etiam*, ut apud Plautum in Aulularia: & ad Philemonem 20. Sic Hebræi suam particulam נא usurpant in vehementiore precatione. Nec tamen inde Græcorum ναὶ deductum arbitror. ¶ *Etenim*, καὶ γάρ. Vulgata, *Nam &*, id est (ut in quodam exemplari scriptum erat) καὶ γὰρ καί. Vide Marc. 7. 28.

30 *Habens*, ἔχοντες. Erasmus, *Ducentes*. Nam id etiam (inquit) significat ἔχω. Atqui nusquam reperi ab alio annotatam hanc significationem. Observant quidem Grammatici usurpari ἀντὶ τοῦ φέρω, ut in illo Hom. Iliad. α, σκῆπτρ' ἔχων ἐν χειρί. item pro ἐλαύνω i. *ago*. Sed hæ omnes significationes ad verbum HABEO referri commodè possunt, atque etiam debent. Alioquin licebit hoc modo infinitas verborum significationes fingere: quod video libenter facere eos omnes qui Græca lexica scripserunt, non sine temporis jactura, & maximo studiosorum incommodo: cùm hoc modo Græca lingua non doceatur, sed fœdissimè corrumpatur. ¶ *Mancos*, κυλλούς. Vulg. *Debiles*, ἀδυνάτους. Erasmus, *Mutilos*. At ego existimo mancos hîc vocari, non quibus manus esset truncata (sicut propriè dicuntur infrà 18. 8.) sed quorum membra debilitata essent, ut paralysi, & aliis id genus morbis; aut etiam naturæ vitio.

Id

Id autem partim conjicio ex eo quòd postea illis opponit τοὺς ὑγιεῖς, id est *sanos*, partim quòd nusquam legitur Christus aut pedes, aut manus, aut alia membra cuiquam largitus: quamvis id illi difficile non fuit. Etsi autem *mancus* propriè is dicitur qui manu caret, tamen ad cætera etiam membra id interdum transfertur, ut πηρὸν significet. Præterea pro eo quoque usurpatur qui membra habet debilitata: perinde enim est ac si illis careret. Sic Cicero pro Rabirio perduell. reo, *Mancus*, inquit, *& membris omnibus captus & debilis.* quâ significatione accipitur hoc loco. Illud autem obiter etiam observare liceat, apud Plautum in Mercatore, eadem ista & quidem pari ordine posita in hoc versiculo inveniri, *Ad mandata claudus, cæcus, mutus, membris omnibus captus ac debilis.*

---

31 Ὥστε τοὺς ὄχλους θαυμάσαι, βλέποντας κωφοὺς λαλοῦντας, κυλλοὺς ὑγιεῖς, χωλοὺς περιπατοῦντας, καὶ τυφλοὺς βλέποντας· καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν Ἰσραήλ.
32 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἶπε, Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι· καὶ ἀπολῦσαι αὐτοὺς νήστεις οὐ θέλω, μήποτε ἐκλυθῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ.
33 Καὶ λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν ἡμῖν ἐν ἐρημίᾳ ἄρτοι τοσοῦτοι, ὥστε χορτάσαι ὄχλον τοσοῦτον;
34 Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτὰ, καὶ ὀλίγα ἰχθύδια.
35 Καὶ ἐκέλευσε τοῖς ὄχλοις ἀναπεσεῖν ἐπὶ τὴν γῆν.
36 Καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους καὶ τοὺς ἰχθύας, εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· οἱ δὲ μαθηταὶ τῷ ὄχλῳ.
37 Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων ἑπτὰ σπυρίδας πλήρεις.
38 Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν τετρακισχίλιοι ἄνδρες, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.
39 Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἐνέβη εἰς τὸ πλοῖον, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια Μαγδαλά.

Adeò ut turba mirata sit, conspicientes mutos loquentes, mancos sanos, claudos ambulantes, cæcos videntes: & glorificarunt Deum Israelis.
‖ Jesus autem advocatis discipulis suis dixit, Commoveor misericordiâ erga turbam: quia jam triduum permanent apud me, & non habent quod edant: & dimittere eos jejunos nolo, nè viribus deficiant in via.
Tunc dicunt ei discipuli ejus, Unde nobis in deserto tot panes ut saturemus turbam tantam?
Dicit igitur eis Jesus, Quot panes habetis? Illi autem dixerunt, Septem, & paucos pisciculos.
Tunc jussit turbam discumbere humi.
Et acceptos septem illos panes ac pisces, cùm gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis: discipuli verò turbæ.
Comederúntque omnes, & saturati sunt: & sustulerunt quod superfuerat fragmentorum septem sportas plenas.
Erant autem qui comederant, quater mille viri, absque mulieribus & puerulis.
Tunc dimissâ turbâ * inscendit in navigium: venítque in fines Magdala.

Ità ut turba mirarentur, videntes mutos loquentes, claudos ambulantes, cæcos videntes: & magnificabant Deum Israel.
Jesus autem convocatis discipulis suis dixit, Misereor turbæ: quia triduo jam perseverant mecum, & non habent quod manducent: & dimittere eos jejunos nolo, nè deficiant in via.
Et dicunt ei discipuli, Unde ergò nobis in deserto panes tantos, ut saturemus turbam tantam?
Et ait illis Jesus, Quot habetis panes? At illi dixerunt, Septem, & paucos pisciculos.
Et præcepit turbæ ut discumberent super terrã.
Et accipiens septem panes & pisces, gratias agens fregit, & dedit discipulis suis: & discipuli dederunt populo.
Et comederunt omnes, & saturati sunt: & quod superfuit de fragmentis tulerunt, septem sportas plenas.
Erant autem qui manducaverant, quatuor millia hominum, extra parvulos & mulieres.
Et dimissâ turbâ, ascendit in naviculam: & venit in fines Magedan.

‖ Mar. 8. 2.
32 Christus repetito miraculo cõfirmat se nunquam defuturum iis qui etiam per deserta ipsum sequuntur.
* Mar. 8. 10.

---

31 Adeò *ut turba*, ὥστε τοὺς ὄχλους. In quodam exemplari additur πάντας, i. *tota*. ¶ *Mancos sanos*, κυλλοὺς ὑγιεῖς. Hieronymus hæc verba non legit, nec etiam Augustinus lib. De consensu Evangelistarum 2. cap. 50. & Erasmus supposititia esse arbitratur: reperimus tamen in omnibus nostris vetustis codicibus, & exstant in Syra interpretatione. Sed in uno vetere codice pro κωφοὺς λαλοῦντας, legimus, κωφοὺς ἀκούοντας, ἀλάλους λαλοῦντας. id est, *surdos audientes, mutos loquentes*: lectione fortassis ab aliquo depravatâ qui κωφὸν ignoravit pro *muto* quoque accipi, quoniam iidem sunt naturâ muti qui surdi; unde apud Comœdos κωφὸν πρόσωπον, persona inducta quidem in proscenium, sed cujus nullæ essent in loquendo partes. ¶ *Glorificarunt*, ἐδόξασαν, id est, magnificè extulerunt & collaudarunt. Vulg. *Magnificarunt*, id est, ἐμεγάλυναν. cujus significatio aut eadem est, aut non multùm diversa.

32 *Permanent apud me*, προσμένουσί μοι. id est, à meo latere non discedunt. quod alio vocabulo dicunt Græci παραμένειν, unde *Parmenones* dicti servi qui dominos assectabantur. Nam hæc etiam vis est præpositionis πρός. Vulgata & Erasmus, *Perseverant*, id est, διατελοῦσι, vel διακαρτεροῦσι. Apud Marcum autem 8. 2. Vetus interpres vertit, *Sustinent*, i. ὑπομένουσι. Erasmus, *Manent*. ¶ *Jejunos*, νήστεις. Id est, *impastos*, ut loquitur Virgilius. Nam alioqui nihil illos cibi tot diebus sumsisse nè verisimile quidem est. Usus est autem Christus hâc etiam circumstantiâ ut miraculi magnitudo tantò magis appareret, & ut famelicos cibum cœlestem esurientes, nunquam ab ipso deseri intelligamus. ¶ *Nè*, μήποτε. Aliàs vertimus *nequando*, sed particula ποτὲ hoc loco παρέλκει. ¶ *Viribus deficiant*, ἐκλυθῶσιν. id est, λειποψυχῶσιν, vel ἐκλύωνται: ad verbum, *Exsolvantur*. Vide Marc. 8. 3.

33 *Unde nobis*, πόθεν ἡμῖν. Vulgata, *Unde ergò nobis*. id est, πόθεν οὖν ἡμῖν, sicut scriptum legimus in uno exemplari. ¶ *Tot*, τοσοῦτοι. Hoc vocabulo propriè significatur discreta quantitas. Vulgata, *Tantos*. id est, τηλικούτους, quod declarat quantitatem continuam. Interdum tamen *Tantus* etiam de discreta dicitur, pro *Tam multus*. Itaque eodem versiculo *turbam tantam* interpretati sumus. ¶ *Saturemus*, χορτάσαι. Hoc propriè dicitur de armentis. nam χόρτον Græci vocant gramen aut pabulum: sic Gallico idiotismo *repaistre* & *repas* honestè tribuitur etiam hominibus.

35 *Discumbere*, ἀναπεσεῖν. Græcis (inquit Erasmus) ἀναπεσεῖν significat humi considere, non in lectis: sed hoc quidem fateor me nusquam legisse. Docet Athenæus lib. 1. ἀναπίπτειν, cùm de animo dicitur, idem valere quod ἀθυμεῖν, id est, *animo concidere*, ut Budæus ex Cicerone interpretatur: cùm verò de corporis habitu, dici de remigibus, qui cùm impellunt remos, dicuntur à Græcis προνεύειν, quòd corpore propendeant in caput: cùm remos adducunt, ἀναπίπτειν, quòd corpus resupinent. Indè suspicor factum ut accipiatur pro ἀνακλίνεσθαι, & ἀνακεῖσθαι, id est, accumbere vel recumbere, vel in lectis vel humi, ad cibum capiendum. quod satis declaratur eò quòd Lucas de ultimo illo Paschæ convivio loquens, ἀνέπεσε, inquit; Matthæus autem, ἀνέκειτο, eâdem prorsus significatione.

36 *Ac pisces*, καὶ τοὺς ἰχθύας. Hoc deest in uno codice, fortasse quòd *frangendi* verbum non conveniat pisciculis. Sed nè de panibus quidem verbum illud est præcisè accipiendum, quasi in [totidem aut] minutissima frusta fregerit: sed quòd, ut patresfamiliâs panes illos non ità solidos ut nunc solemus, sed liborum instar suis domesticis distribuendos tradentes, primi decerpere solebant, ità Christus hîc fecerit, relictâ discipulis frangendi frustulatim ac distribuendi curâ, crescente proculdubio inter illorum vel accipientium manus, panum copiâ, adeò ut longè etiam plures superfuerint quàm ipsi fregissent. ¶ *Turbæ*, τῷ ὄχλῳ. Vulgata, *Dederunt populo*, id est, ἔδωκαν τῷ λαῷ.

37 *Quod superfuerat fragmentorum*, τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων. Vide suprà cap. 14. 20.

38 *Absque*, χωρίς. Vulgata, *Extra*, ἔξω.

39 *Fines*, ὅρια. Erasmus alicubi dicit se scriptum reperisse ὄρη, id est, *montes*. ¶ *Magdala*, Μαγδαλά. Vulgata, *Magedan*. Aliud autem exemplar Μαγαδάν, *Magadan*. Indè suspicor hunc tractum esse qui Maceda sæpe in libro Josuæ vocatur. Nescio an ab hoc loco Maria illa sumserit *Magdalenæ* cognomentum. Marcus habet *Dalmanutha*, quod fuisse videtur generalius illius tractûs nomen. Syrus interpres legit *Magdeda*. Hieronymus, ut observavit Erasmus, legit *Magedan*, & locum esse ait in tribu Juda.

ΚΕΦ. ιϛ΄.

ΚΑΙ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι, πειράζοντες ἐπηρώτησαν αὐτὸν σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς.
2 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὀψίας γενομένης λέγετε, Εὐδία· πυῤῥάζει γὰρ ὁ οὐρανός.

CAP. XVI.

† ET cùm accessissent Pharisæi & Sadducæi, tentantes rogarunt eum ut signum è cœlo ipsis ostenderet.
Ipse verò respondens dixit eis, Quando serum est diei, dicitis, Serenitas *erit*: rubet enim cœlum.

CAP. XVI.

ET accesserunt ad eum Pharisæi & Sadducæi tentantes: & rogaverunt eum ut signum de cœlo ostenderet eis.
At ille respondens ait illis, Facto vespere dicitis, Serenum erit; rubicundum est enim cœlum.

1 Optimè convenit adversùs Christum inter impios alioqui diffidentes: sed iisdem invitis Christus triumphat.
† Marc. 8. 11. Luc. 12. 54.

---

1 *Et cùm accessissent*, καὶ προσελθόντες. Erasmus, *Et aggressi*. Vetus autem interpres legit, καὶ προσῆλθον αὐτῷ: & participium πειράζοντες cum his conjungit, additâ καὶ conjunctione. Sic enim vertit, *Et accesserunt ad eum Pharisæi & Sadducæi, tentantes: & rogaverunt*, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι, πειράζοντες καὶ ἐπηρώτησαν. quo modo etiam videtur mollior verborum constructio. ¶ *Tentantes*, πειράζοντες. id est, ut experirentur ecquid hoc posset præstare quod petebant, sed captiosè, & malo animo ad id petendum ipsos instigante, nempe quòd sperarent se reperturos aliquid in eo unde justæ reprehensionis occasionem arriperent; vel impellente ipsos diffidentiâ, aut curiositate importunâ: quibus omnibus modis dicitur Deus tentari, id est ad iracundiam provocari, quasi cum eo velint homines certare. Alioquin dicitur etiam Dominus *suos tentare*, id est, explorare: & Diabolus *tentare*, id est ad malum solicitare. ¶ *Rogarunt*, ἐπηρώτησαν, vel *petierunt ab eo*; quod alioqui significat *Interrogare*; ut fortassis isti suos majores imitati qui dicebant in deserto, *Non poterit mensam nobis parare in deserto*, hujusmodi apud Christum

Christum oratione potiùs quàm blandis precibus usi fuisse significentur. ¶ *E cœlo*, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. quale videlicet signum edidit Josue, solem sistens; Samuel, tonitrua eliciens; Jesaias, umbram regredi jubens in solario; vel potiùs Moses, cùm Mannam Deus cœlitus deplueret, quod esse verisimilius videtur ex verbis Christi Joh 6. colligi posse. ¶ *Ostenderet*, ἐπιδεῖξαι. quasi nimirum tot miracula in terris edita satis illustria non essent. Videtur enim quædam hîc vis esse verbi ἐπιδεικνύειν, unde genus ἐπιδεικτικὸν apud Rhetores, quod Latini *Demonstrativum* vocant.

2 *Serenitas* erit, εὐδία. Hæc eadem prognostica licet apud Aratum legere, communi etiam usu observata: unde illud Gallis usitatum,

Rouge soir & blanc matin,
C'est le plaisir du pelerin.

Plinius lib. 18.cap.35. *Sol ventos prædicit, cùm ante exorientem eum nubes rubescunt. Si circa occidentem rubescunt nubes, serenitatem futuræ diei spondent.*

---

3 Καὶ πρωΐ, Σήμερον χειμών· πυῤῥάζει γὰρ στυγνάζων ὁ οὐρανός. Ὑποκριταί, τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν· τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε;

| Suprà 12. 39.
* Jonæ 2.1.
† Mar.8.14. Luc. 12. 1.
5 Vitandi falsi doctores.

4 Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ· καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. Καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς ἀπῆλθε.

5 Καὶ ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν, ἐπελάθοντο ἄρτους λαβεῖν.

6 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁρᾶτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

7 Οἱ δὲ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν.

8 Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε;

| Suprà 14. 17.
Joan.6.9.
* Suprà 15. 34.

9 Οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε;

10 Οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σπυρίδας ἐλάβετε;

11 Πῶς οὐ νοεῖτε ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων;

12 Τότε συνῆκαν ὅτι οὐκ εἶπε προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τοῦ ἄρτου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς διδαχῆς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

13 Christus variis quidem est hominum judiciis obnoxius, sed nihilominus à suis agnoscitur.
† Mar. 8.27. Luc.9.18.

13 Ἐλθὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη Καισαρείας τῆς Φιλίππου, ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;

Et manè, Hodie *erit* tempestas: rubet enim cœlum triste. Hypocritæ, faciem quidem cœli nostis discernere, signa verò temporum illorum non potestis?

| Gens improba & adulterina signum requirit: sed signum non dabitur ei nisi signum illud * Jonæ Prophetæ. Et derelictis ipsis abiit.

† Et cùm venissent discipuli ejus in ulteriorem ripam, obliti fuerant sumere panes.

Jesus autem dixit eis, Videte & cavete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum.

Ipsi verò disceptabant inter se, dicentes, Panes non sumsimus.

Id autem cùm nosset Jesus, dixit eis, Quid disceptatis inter vos, exiguâ fide præditi, quòd panes non sumsistis?

| Nondum perpenditis, neque memoriâ repetitis quinque illos panes *illorum* quinquies millium, & quot cophinos accepetitis?

* Neque septem illos panes quater mille *hominum*, & quot sportas acceperitis?

Quomodo non animadvertitis me non dixisse vobis de pane, ut caveretis à fermento Pharisæorum & Sadducæorum?

Tunc intellexerunt eum non dixisse ut caverent à fermento panis sed à *fermento* doctrinæ Pharisæorum & Sadducæorum.

† Cùm venisset autem Jesus in partes Cæsareæ *quæ dicitur* Philippi, interrogavit discipulos suos, dicens, Quemnam esse me dicunt homines, Filium hominis?

Et manè, Hodie tempestas: rutilat enim triste cœlum. Faciem ergò cœli dijudicare nostis: signa autem temporum non potestis?

Generatio mala & adultera signum quærit: & signum non dabitur ei nisi signum Jonæ Prophetæ. Et relictis illis abiit.

Et cùm venissent discipuli ejus trans fretum, obliti sunt panes accipere.

Qui dixit illis, Intuemini & cavete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum.

At illi cogitabant inter se, dicentes, Quia panes non accepimus.

Sciens autem Jesus dixit, Quid cogitatis inter vos, modicæ fidei, quia panes non habetis?

Nondum intelligitis, neque recordamini quinque panum in quinque millia hominum, & quot cophinos sumsistis?

Neque septem panum & quatuor millium hominum, & quot sportas sumsistis?

Quare non intelligitis quia non de pane dixi vobis, Cavete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum?

Tunc intellexerunt quia non dixerit cavendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.

Venit autem Jesus in partes Cæsareæ Philippi: & interrogabat discipulos suos, dicens, Quem me dicunt homines esse, Filium hominis?

---

3 *Faciem quidem*, τὸ μὲν πρόσωπον. Hebraicè פנים *panim*. [Quòd si verterimus *vultum*, non erit fortasse dictum illepidius quàm illud Maronis 5. Æneid.

Méne salis placidi vultum fluctúsque quietos
Ignorare jubes?——

Nam ratio carminis ferre potest *faciem*, cùm tamen Poeta disertissimus maluerit *vultum* dicere: quem etiam transferre ad bruta animantia idem non dubitat,

Induerat Circe in vultus ac terga ferarum.

Adeò quidem ut vanissimum esse somnium appareat quòd nuper quidam voluerit *vultum* de faciei tantùm parte dici quæ oculos, frontem, & supercilia complectitur, neq; de cæteris quoq; rebus dici posse.] Vulg. *Faciem ergò*, τὸ μὲν οὖν πρόσωπον. Erasmus prætermisit μέν. Cæterùm *Facies* (Hebræorum more) dicitur externa species, & quasi vultus rerum omnium: quo modo etiam Latinè loqui licere Gellius ostendit lib.13.cap.28. Sed tamen (ni fallor) τὸ πρόσωπον nonnisi de homine dictum invenias apud Græcos disertiores: quo modo etiam Plinius faciem tantùm hominis esse dicit, pro vultu: cætera enim os aut rostrum habere dicuntur. Aristoteles autem Rhetoric. 3. Lycophronem in eo reprehendit quòd cœlum vocarit πολυπρόσωπον, arguriùs fortasse quàm solidiùs, cùm soleant poetæ rebus quibusvis personas induere, & profani homines pro numinibus terram ipsam & cœlum colere solerent. ¶ *Discernere*, διακρίνειν. vel (ut alii vertunt) *dijudicare*: sed illud videtur Græco vocabulo prorsus respondere. ¶ *Temporum illorum*, τῶν καιρῶν. Illorum videlicet temporum de quibus tot exstant Prophetarum prædictiones, & quæ vestrum fuit potissimùm nosse & cæteris indicare. Itaque articulum exprimendum putavi, & propria τοῦ καιροῦ notatio hîc observanda est, ut etiam *Tempus* apud Latinos usurpatur, nempe pro certo & opportuno temporis puncto. ¶ *Non potestis?* οὐ δύνασθε; In uno exemplari scribitur, οὐ δοκιμάζετε; *Non probatis?* In quatuor aliis, οὐ συνίετε; *Non intelligitis?*

4 *Requirit*, ἐπιζητεῖ. vel, *insuper quærit*, tot aliis signis non contenta, ut præpositio ἐπὶ declaret adjectionem. ¶ *Signum illud*, τὸ σημεῖον. De certo illo & celebri facto loquitur. Itaque articulum ab aliis omissum expressi. ¶ *Abiit*, ἀπῆλθε. Trajecisse lacum Christum cum discipulis declarat apertè Marcus cap. 8. 13. quod notandum fuit, ut intelligatur quomodo sequens versiculus cum isto cohæreat.

5 *Obliti fuerant*, ἐπελάθοντο. Est etiam hoc dicendi genus petitum è medio, pro, Tunc demum animadverterant se oblitos esse panes sumere; quod illos sic exercuit quasi penè ipsis esset fame pereundum.

7 *Disceptabant inter se*, διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς. Ἐν pro *inter*, non pro *intra*, seu *apud*. Nam verisimile est de ea re inter se esse collocutos.

8 Id *autem cùm nosset*, γνοὺς δέ. Indicat fortassis hoc verbum Jesum hanc illorum disceptationem non cognovisse ex aliis; sed (quæ vis Divinitatis ipsius erat) per se cognovisse qua de re illi inter se contenderent. Non dubium est enim quin alii in alios culpam rejicerent. ¶ *Sumsistis*, ἐλάβετε. In uno exemplari scribitur ἔχετε, id est, *habetis*: sicut etiam vertit Vetus interpres.

9 *Memoriâ repetitis*, μνημονεύετε. Vulgata, *Recordamini*. id est, ἀναμιμνήσκεσθε. Erasmus, *Memoriâ tenetis*, id est, διὰ μνήμης ἔχετε. ¶ Illorum *quinquies millium*, πεντακισχιλίων. id est, quibus pavi quinque hominum millia. quod genus dicendi à vulgi consuetudine petitum est, sicut pleraque alia. Vulgata, quia id obscurius videbatur, vertit, *In quinq; millia hominum*. Erasmus, longiore circuitu, *Cùm homines essent quinquies mille*: quasi τῶν πεντακισχιλίων ponatur absolutè.

11 *Quomodo non animadvertitis*, πῶς οὐ νοεῖτε. πῶς hoc loco non declarat simplicem interrogationem, sed cum admiratione conjunctam. Vulgata, *Quare non intelligitis?* id est, διὰ τί; Erasmus, elegantiùs, *Qui fit ut non intelligatis?* Ego crassiùs malui, cùm præsertim particula *Quomodo*, apud ipsum etiam Ciceronem, admirationem declaret. Sic enim scribit lib. De Amicitia, *Quomodo (ut alia omittam) mortem filii tulit?* ¶ *Dixisse vobis*, εἶπον ὑμῖν. Erasmus addidit pronomen *illud*, ut meliùs cohærerent sequentia. Sic enim interpretatur, *Me non de pane dixisse vobis illud?* quod satis per se intelligi puto. Est autem Hebræorum more permutata negans particula in Græcis. ¶ *De pane*, περὶ ἄρτου. In duobus vetustis codicibus [4. & 8. videlicet] legimus, περὶ ἄρτων, *de panibus*. ¶ *Ut caveretis à fermento Pharisæorum*, προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης. Duo ex vetustis codicibus scriptum habent, ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν προσέχειν· προσέχετε δέ. id est, *quòd non de pane dixi vobis ut caveretis: cavete verò*: vel, *sed cavete*. ità ut repetas, εἶπον, & sit hic sensus, Quòd non de pane dixi vobis ut caveretis; sed potiùs dixi vobis, Cavete à fermento.

12 *Dixisse ut caverent*, εἶπε προσέχειν. Vulg. *Dixerit cavendum*. id est, προσεκτέον, vel potiùs φυλακτέον. Erasmus, *Jussisset cavere*, ἐκέλευσε προσέχειν. Nam alibi monuimus, *Dicere* pro *Jubere* sæpe usurpari in Hebræo sermone. ¶ *A fermento doctrinæ*. Sic converto, quòd videatur postulare sententia ut τῆς ζύμης repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, cujusmodi ellipsin annotavimus suprà 5. 20. & 1. Pet. 1. 7.

13 *Cæsareæ* quæ dicitur *Philippi*, Καισαρείας τῆς Φιλίππου, Supplendum fuit aliquid ad articulum illum exprimendum, quo videlicet distinguitur hæc Cæsarea ad radicem Libani ædificata à tetrarcha Philippo, ut Tiberio gratificaretur, de qua Josephus lib. 18. ab ea quam Herodes Magnus condidit Octavii Augusti memoriæ, ad mare mediterraneum: cujus idem Josephus meminit lib. 15. ¶ *Me*, με. In plerisque exemplaribus Veteris versionis, & uno ex nostris Græcis, non reperimus hoc pronomen; & certè si sustuleris, molliùs cum istis connectentur

verba

verba illa, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, *Filium hominis*. Et Hieronymum constat ex ipsius commentariis in hunc locum hoc pronomen non legisse, adeò ut vel με pronomen, vel hoc totum, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, videri possit redundare, cùm Christus de se loquatur ut de tertio quopiam, sicut solet quoties Filium hominis se vocat: adeò quidem ut excepto hoc uno loco nusquam (ni fallor) reperias additum pronomen. Imò Bernardus in tractatu De gradibus humilitatis expressè annotat Christum populi carnalis sententiam de carne inquirentem, nomen *carnis* (quod propriè est *Filius hominis*) posuisse: spirituales verò discipulos de sua dignitate interrogantem, non *Filium hominis* sed signanter *Me* dixisse. Sed contrà testatur Erasmus se in nonnullis Græcis codicibus duntaxat reperisse scriptum, *Quem me dicunt esse?* ut in sequente interrogatione vers. 15. Itaque meritò suspicari possit quispiam hoc pronomen ab aliquo annotatum in albo libri, nè illa verba, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, perinde acciperentur acsi Christus non de se sed de alio quopiam discipulos interrogaret: postea ab aliquibus fuisse contextui insertum: ab aliis verò perinde acceptum acsi aliqua esset diversa lectio annotata: qui propterea τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου expunxerint. Neque verò id fuit factu difficile, cùm hæc formula loquendi de seipso quasi de tertio aliquo, sit à consuetudine Latini & Græci sermonis aliena: plerique autem ex veteribus etiam eruditissimis sacrarum literarum interpretibus, Hebræorum idioma non modò non tenuerint, sed etiam contempserint: quæ res fecit ut non paucis in locis miserabiliter sanè cæcutierint. Quia tamen apud Epiphanium in Anchorato & in veteribus manuscriptis & impressis legimus, τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; absit ut quicquam detrahamus. Imò verò per appositionem hoc erit explicandum, acsi diceret Dominus, *Videtis me nunc ut unumquempiam ex hominum numero in mundo versari; quid igitur de me sentiunt homines?* Sed & omnia cohærebunt si post εἶναι non simplicem distinctionem scribas, sed accentum interrogantem: & sic interpreteris, *Quem me dicunt homines esse?* an *Filium illum hominis?* id est, promissum illum Messiam? Erit enim subaudienda particula *An*, quam ellipsin invenio infrà, 18.21, in duplici etiam interrogatione, sicut hoc loco: & τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, servatâ vi articuli, pro Messia positum reperio Luc. 17.22. Sed tamen absit ut apicem ex nuda conjectura immutem; & secundam interpretationem ut germanam complector, Syri præsertim interpretis autoritate confirmatam.

14 Οἱ δὲ εἶπον, Οἱ μὲν, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν· ἄλλοι δὲ, Ἠλίαν· ἕτεροι δὲ, Ἱερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν.
15 Λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι;
16 Ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος εἶπε, Σὺ εἶ ὁ χριστὸς, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.
17 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος εἶ Σίμων βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.
18 Κἀγὼ δέ σοι λέγω, ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν· καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.
19 Καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Illi verò dixerunt, Alii quidem, Joannem Baptistam; alii verò, Eliam; alii verò, Jeremiam, aut unum ex Prophetis.

Dicit eis, Vos autem quem me dicitis esse?

‖Respondens verò Simon Petrus dixit, Tu es Christus ille Filius Dei viventis.

Tunc respondens Jesus dixit ei, Beatus es, Simon bar-Jona: quia caro & sanguis *hoc* non detexit tibi, sed Pater meus qui est in cœlis.

* Sed & ego tibi dico, Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo meam Ecclesiam: & portæ inferorum non superabunt eam.

† Et tibi dabo claves regni cœlorum. & quicquid ligaveris in terra, erit ligatum in cœlis: & quicquid solveris in terra, erit solutum in cœlis.

At illi dixerunt, Alii, Joannem Baptistam; alii autem, Eliam: alii vero, Jeremiam, aut unum ex Prophetis.

Dicit illis Jesus, Vos autem quem me esse dicitis?

Respondens Simon Petrus dixit, Tu es Christus Filius Dei vivi.

Respondens autem Jesus dixit ei, Beatus es, Simon Bar-Jona: quia caro & sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in cœlis est.

Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam: & portæ inferi non prævalebunt adversus eam.

Et tibi dabo claves regni cælorum: & quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum in cælis: & quodcunque solveris super terram, erit solutum in cælis.

‖ *Joan.6.69.*
17 Fides à gratia est non à natura.
18 Ea demùm est vera fides quæ Christum confitetur, cujus etiam virtus est invicta.
* *Joan.1.43.*
† *Joan.20.23*
19 Ministerii Ecclesiastici autoritas cœlestis.

16 *Christus ille*, ὁ χριστὸς. id est, Messias ille. ponitur enim hoc loco *Christi* nomen pro officii appellatione, non proprio nomine ut alibi sæpe, ideóque minusculis literis scribi debet, quamvis hîc Christus ab omnibus aliis distinguitur.

17 *Bar-Jona*, βὰρ Ἰωνᾶ. Cùm Græcè scribens Evangelista vocabula peregrina usurpavit, nos quoque retinuimus. Annotat Hieronymus corruptum locum videri, & legendum βὰρ Ἰωαννᾶ: sicut etiam legitur apud Veterem interpretem in quibusdam codicibus, & vetustis aliquibus exemplaribus Græcis, Joan. 1. 42. & 21. 17. Syrus tamen interpres *Jonam* scriptum habet. ¶ *Caro & sanguis*, σὰρξ καὶ αἷμα. *Carnis* appellatione Hebræis sæpe homines dicuntur, ut humana imbecillitas significetur, sicut Psalm. 78. 39. quod & ipsum de equis dicitur Esa. 31. 3. Sed in novo Testamento aliquoties Caro & Sanguis totam humanam naturam συνεκδοχικῶς significant, eámque interdum ità ut est corrupta & infirma, sicut hoc loco, & 1. Cor. 15. 50; vel simpliciter qualis est in sese, ut à spirituali videlicet & excellentiore natura distinguatur, ut Gal. 1. 16. & Ephes. 6. 12. & Hebr. 2. 14. & alibi sæpe, cùm de altera Christi natura disseritur.

18 *Sed & ego*, κἀγὼ δέ. Vulgata, *Et ego*, omissâ particulâ δέ, quæ etiam in uno vetere codice deest. Erasmus, *At ego vicissim*. i. κἀγὼ ἐν μέρει. ut fit sensus, *Sicut tu me professus es id esse quod ego sum, ità vicissim tibi dico*, &c. vel, ut ad proximè præcedentia istud referatur, perinde acsi diceret Christus, *Sed & istud præterea tibi dico*. vel, *Sicut hoc tibi patefecit Pater, ità etiam ego tibi dico*, &c. ¶ *Tu es Petrus, & super hanc petram*, σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ. Dominus Syriacè loquens nullâ usus est agnominatione, sed utrobique dixit *Cepha*: quemadmodum & vernaculum nomen *Pierre* tam de proprio quàm de appellativo dicitur. In Græco quoque sermone πέτρος & πέτρα non re sed terminatione tantùm differunt. Sed videtur Matthæus (aut si quis fuit ejus interpres) hoc terminationis discrimine voluisse Petrum (qui pars est ædificii) ab ipsa petra (cui innititur ædificium) id est, à Christo ipso, distinguere, ipsúmque adeò Petrum à fidei professione, quæ toti Ecclesiæ est communis, & super quam à Petro Spiritu Dei afflato proditam Christus Ecclesiæ suæ basin ac fundamentum jecit, inquit Isidorus Pelusiotes lib. 1. Epist. 235. Idem disertè docet Chrysostomus, in hunc Evangelistam homil. 55. & in Psal. 22. Ambrosius, epist. 2. Augustinus, Tract. in Joan. 124. & in 1. Joan. Tract. 10. suam ipsius de Petro expositionem retractans lib. Retract. 1. cap. 20. [ut planè sit ridiculus Antichristus, cùm ex hoc loco tyrannidem suam conatur stabilire.] ¶ *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. Vocabulo ἐκκλησίας significari civium conventum, nemo est qui ignoret: quo modo etiam accipitur Act. 19. 32, & 39. Hebræi עדה & קהל *hedah* & *kahal* vocant. Sed postea communis loquendi consuetudo fecit ut pro eorum cœtu acciperatur qui Christum profitentur: sicut *synagoga* de Judæis propriè & peculiariter dici cœpit. Interdum verò pro Senatu ecclesiastico usurpatur, ut infrà, 18. 17. quia nimirum cogitur nomine totius Ecclesiæ cui præest. Alibi vocatur à Paulo πρεσβυτέριον, 1. Tim. 4. 14. Nos igitur receptum vocabulū mutare noluimus, quamvìs nostrâ ætate nonnulli sint qui *civitatis* & *reipublicæ* nominibus uti malint: sed quos absit ut vel in eo imitari velim. ¶ *Portæ inferorum*, πύλαι ᾅδου. Euripides quoque initio Hecubæ commemorat ᾅδου πύλας, sed pro ipsis locis inferis. Hic autem de adversariis Dei & Ecclesiæ perinde loquitur Dominus ac de regno munito: quod interdum σκότος, interdum ᾅδην pari ratione vocat: cujus regni princeps est diabolus. Itaque *portarum* appellatione urbes & consilio & propugnaculis munitas intelligimus: id est, quicquid vel consilio vel viribus potest Satan, tenebrarum princeps. id denique quod Hebræi vocant מצודה *metsudah*, & Paulus ὀχυρώματα, 2. Cor. 10. 4. ¶ *Superabunt eam*, κατισχύσουσιν αὐτῆς. Vulg. *Prævalebunt adversùs eam*. Erasmus, *Valebunt adversùs illam*, id est, ἰσχύσουσι κατ' αὐτῆς. Atqui certum est valere aliquid Satanam adversùs Ecclesiam, à quo sæpe gravissimè premitur, sed hactenus tamen ut nunquam opprimatur. Quare cùm neque (ut existimo) Vulgata versio satis sit Latina, neque Erasmica satis expressa, quærendum fuit aliud vocabulum. Jam verò cùm nullum in promtu haberem quod Græco & Hebræo יוכלו *juchelu* posset opponi, usus sum synonymo, quo res eadem significatur.

19 *Dabo*, δώσω. Non igitur tunc dedit, sed tantùm promisit: dedit autem postea non uni Petro, sed singulis Apostolis in solidum Joan. 20. 22. ut rectè Cyprianus explicat. Illud enim, *Pasce oves meas*, ter Petro repetitum, non contulit ei ullum supra condiscipulos Apostolatùs gradum, sed eum restituit in cœtum Apostolorum à quo per trinam abnegationem exciderat. ¶ *Claves*, τὰς κλεῖς. Hâc metaphoricâ locutione significatur œconomi potestas (sicut apparet Esa. 22. 22) quâ funguntur omnes ministri in Ecclesia Dei, ut apparet infrà, 18. 18. Ministerium enim evangelicum rectè dici potest clavis regni cœlorum, cùm Evangelium sit virtus Dei ad salutem cuivis credenti; & vicissim odor mortis in mortem cuivis non credenti. Ostendat igitur Antichristus hanc clavem, & nos illi credemus. Cæterùm cùm posceret metaphoræ analogia ut Matthæus uteretur *aperiendi* & *claudendi* vocabulis (sicut fecit Esaias, & post Esaiam Joannes Apoc. 3. 7.) maluit Spiritus sanctus *ligandi* & *solvendi* verba usurpare: nempe ut intelligamus quàm misera sit conditio eorum quibus cœlum clauditur, id est, quorum retinentur peccata (sicut Joannes interpretatur infrà, 20. 23.) qui videlicet cùm nolint oblatum Christum fide amplecti, manent obstricti peccatorum vinculis: contrà verò, quàm beati sint illi quibus apertum est cœlum, ut qui à Filio Dei liberati, sint ipsius cohæredes, quia Evangelio crediderunt. Quorsum autem hæc ad indulgentiarum fumos, & totam illam Antichristi tyrannidem?

20 Prius dicendum est quàm docendum.
21 Adversus crucis offendiculum tempestivè præparandi sunt omnium animi.
23 Adversus præposterum zelum.
‖ Suprà, 10.38 Marc. 8.34. Luc. 9.23. & 14.27.
24 Nulli pejus sibi consulunt, quàm qui sese suprà Deum amant
* Supr. 10.39 Marc. 8.35. Luc. 9.24. & 17.33. Johan. 12.25
‖ Marc. 8.36. Luc. 9.25.
† Infr. 26.64
‖ Psal. 62.13. Rom. 2.6.
* Mar. 9.1. Luc. 9.27.

20 Τότε διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.
21 Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.
22 Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾷν αὐτῷ, λέγων, Ἵλεώς σοι, Κύριε· οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο.
23 Ὁ δὲ στραφεὶς εἶπε τῷ Πέτρῳ, Ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ· σκάνδαλόν μου εἶ· ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.
24 Τότε ὁ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.
25 Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.
26 Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;
27 Μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· καὶ τότε ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ.
28 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.

Tunc interdixit discipulis suis ut nemini dicerent se esse Jesum illum Christum.

Ex eo tempore cœpit Jesus indicare discipulis suis, oportere se abire Hierosolymam, & multa pati à Senioribus & primariis Sacerdotibus & Scribis, & interimi, & tertio die suscitari.

Et prehensum eum Petrus cœpit objurgare, dicens, Propitius tibi esto, Domine: nequaquã erit tibi istud.

At ille sese convertens dixit Petro, Abscede à me, satana: offendiculo es mihi: nam non sapis quæ *sunt* Dei, sed quæ *sunt* hominum.

‖ Tunc Jesus dixit discipulis suis, Si quis vult ponè me venire, abdicet semetipsum, & attollat crucem suam, ac sequatur me.

* Quisquis enim voluerit animam suam servare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animam suam meâ causâ, inveniet eam.

‖ Quid enim prodest cuipiam si totũ mundũ lucratus fuerit, animâ verò suâ mulctetur? aut quam dabit quispiam compensationem animæ suæ?

† Futurum est enim ut Filius hominis veniat cum gloria Patris sui cum angelis suis: ‖ & tunc reddet unicuique secundùm facta ipsius.

*Amen dico vobis, sunt quidã ex his qui hîc adstant qui nequaquã gustabunt mortem usquedum viderint Filium hominis venientem in regnum suum.

Tunc præcepit discipulis suis ut nemini dicerent quia ipse esset Jesus Christus.

Exinde cœpit Jesus ostendere discipulis suis quia oporteret eum ire Hierosolymam, & multa pati à Senioribus & Scribis & principibus Sacerdotum, & occidi, & tertiâ die resurgere.

Et assumens eum Petrus, cœpit increpare illum, dicens, Absit à te, Domine: non erit tibi hoc.

Qui conversus dixit Petro, Vade post me, satana: scandalum es mihi: quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum.

Tunc Jesus dixit discipulis suis, Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.

Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me, inveniet eam.

Quid enim prodest homini si mundũ universum lucretur, animæ verò suæ detrimentum patiatur? aut quã dabit homo commutationẽ pro anima sua?

Filius enim hominis venturus est in gloria Patris sui cum angelis suis: & tunc reddet unicuiq; secundùm opera ejus.

Amen dico vobis, sunt quidam de hîc stantibus qui non gustabunt mortem donec videant Filium hominis venientem in regno suo.

20 *Ut nemini*, ἵνα μηδενί. Erasmus, *Nè cui*, i. μή τινι. ¶ *Jesum illum Christum*, Ἰησοῦς ὁ Χριστός. In tribus exemplaribus non legebatur Ἰησοῦς: & sanè videtur abundare, ut annotat Erasmus.

21 *A*, Ἀπό. ἀπὸ pro ὑπὸ iterum hîc positum est. de qua enallage suprà diximus, 11.19. ¶ *Senioribus*, πρεσβυτέρων. Hebraicè זקנים *zekenim*, ut Deut. 21.2. Est autem nomen non tam ætatis quàm dignitatis: & eos designat qui adjecto epitheto alibi dicuntur *Seniores populi*, penès quos, nimirum Sacerdotibus & Scribis selectis adjunctos, erant judicia, quæ Hebræi Græco vocabulo vocant *Sanhedrin*, id est, συνέδρια: ut ii planè sint πρεσβύτεροι quos Latini eâdem ratione Senatores vocant. Sic apud Homerum aliquoties dicuntur γέροντες iidem qui ἄριστοι, ut Iliad. β'. ¶ *Suscitari*, ἐγερθῆναι. Vulg. *Resurgere*, ἀναστῆναι. Erasm. *Resuscitari* i. iterum suscitari

22 *Prehensum*, προσλαβόμενος. i. cùm manu prehensum seduxisset, ut solent familiariùs aliquid dicturi. Erasmus, *Abduxisset*, id est, ἀπαγαγών. qui tamen in annotationibus in Mar. 8.33. adfert eam interpretationem quam sum secutus. Vulgata, *Assumens*, i. προσλαμβάνων. ¶ *Propitius tibi sis*, Ἵλεώς σοι. sic rectè Erasmus. Latinè dicas, *Respice te*. Vulgata, *Absit*, i. μὴ γένοιτο. Græci in hac significatione dicunt optandi modo, ἱλήκοις, & hoc ipsum significavit his verbis Maro, *Et vos mihi, Manes, Este boni.*

23 *Abscede à me*, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, *Vade post me*. Erasmus, *Abi post me*. Vide Mar. 8.33. ¶ *Satana*, σατανᾶ. Per antonomasiam propriè vocatur *Satan* (i. *adversarius*). ab Hebræis, à verbo שטן *satan*, qui à Græcis dicitur διάβολος, i. *calumniator*; & ὁ πειράζων, i. *tentator*, Apoc. 12.9. & 10. Sed hoc nomen iis etiam accommodatur qui Dei voluntati adversantur, vel obstinatâ malitiâ, (ut Judas Joan. 13.27.) vel incogitantiâ quâdam aut etiam arrogantiâ, ut hoc loco Petrus: cui in hoc quidem cognomine successisse Antichristum libens concessero, utcunque clamitet se errare non posse, & à nemine judicandum. ¶ *Offendiculo es mihi*, σκάνδαλόν μου εἶ. In meo vetustissimo exemplari scribitur ἐμοὶ εἶ. ut etiam vertit Vulgata, & quidem rectè. Sensus est autem, Non stare per Petrum quominus Christus crucis cogitatione perterrefactus, iter suæ vocationis abrumpat: sicut iis accidit quibus aliquò proficiscentibus impedimentum objicitur quod ipsos pergere prohibeat, aut etiam ad quod impingentes retrocedant. ¶ *Sapis*, φρονεῖς. Hoc verbo significatur Petrum arrogantiâ & falsâ quâdam de se persuasione peccasse, quam σοφίαν Paulus Rom. 6.7. vocat ἔχθραν, & quidem adversùs Deum, cujus mali causam indicat 2. Cor. 3.5. Pindarus ἔχθραν vocat. Et hinc licet animadvertere multiplices etiam esse cognitionis ipsius Christi gradus, cùm eum agnoscens Petrus esse Dei vivi Filium (ut vocari solebat Messias ex Psalm. 2.) nihilominus non illud cœleste sed terrenum Messiæ regnum, communi & adhuc apud Judæos perdurante errore, somniaret: unde factum ut se posse ducem esse suo magistro existimaret.

24 *Pone me venire*, ὀπίσω μου ἐλθεῖν. i. discipulus meus esse. Nec enim præire solent verè discipuli magistro, ut cœperat Petrus, quasi quid Christum deceret meliùs prospiceret quàm ipse Christus. ¶ *Abdicet semetipsum*, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν. i. nullam sui rationem habeat, quæ ipsum vel tantillum ab iis quæ Deo debet, abducat. Vulg. & Erasmus, *abneget semetipsum*, admodum obscurè, & nimiùm ambiguè, cùm *Negare seipsum* dicatur de eo qui quod ipse dixerit aut fecerit inficietur, ut 2. Tim. 2.13. Itaque quamvis ἀρνεῖσθαι idem propriè valeat quod *negare*, cui etiam verbo videtur vim adjicere addita præpositio; tamen à consequenti idem declarat Aliquid perinde habere atque si nihil ad se attinere quispiam testetur, quod fieri inficiatione consuevit: cujus exemplum habemus in Levi, Deut. 33.10. quod Latini videntur verbo *abdicandi* optimè significare. Talis fuit illa usitata in adultorum baptismo formula, *Abrenuncias? abrenuncio.*, imprudenter postea ad infantium baptismum accommodata: pro quo tamen Græci verbo ἀποτάττεσθαι non ἀπαρνεῖσθαι usi sunt, & adhuc utuntur. Nostræ interpretationi favet etiam Syrus interpres. ¶ *Attollat crucem suam*, ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. i. onere quantumvìs duro & gravi in humeros alacriter sublato, alacriter pergat aut currat potiùs ad metam, me præeuntem secutus, Heb. 12.2. *Crucis* enim nomine in his libris notum est afflictionum pro Christi nomine genus omne significari, nempe ut arbitror, non tam quòd *crux* in genere Latinis etiam dicatur quicquid animum excruciat, quàm ut Christianorum cum Christo in ejusmodi ærumnis consociatio quædã significetur. Vid. sup. 10.38

25 *Animam suam servare*, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι. i. vitam: nisi malimus *animæ* appellatione totum hominem comprehendi, synecdochê Hebræis familiari. Et certè hæc est (nisi fallor) hujus loci germana interpretatio, quam etiam videtur apertè Lucas confirmare c. 9.25. cùm hæc Matthæi & Marci verba, τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ ζημιωθῇ, i. *suâ ipsius animâ mulctetur*, interpretatur ἑαυτὸν ζημιωθείς, i. *si seipso mulctetur*. Bellissimè ergò cohærebunt omnia hoc modo, Siquis seipsum voluerit servare (loquitur enim Evangelista ex communi hominum opinione, quibus nihil hâc vitâ est charius) is seipsum perdet. hæc enim præpostera cupiditas in æternum exitium ipsum præcipitabit. Contrà verò, qui Christi & Evangelii causâ seipsum perdiderit, (ità enim rursus loquitur Evangelista ex eorum sensu qui omnium hominum stultissimos & miserrimos eos esse opinantur qui vitam malint profundere quàm Christum abnegare) is cùm videatur periisse seipsum tandẽ aliquando recuperabit: quippe qui hoc modo seipsum servaverit, alioquin periturum. ¶ *Inveniet eam*, εὑρήσει αὐτήν. i. recipiet eam, aut potiùs seipsum lucrifecerit; ut qui sibi alioquin morituro æternam vitam paraverit: sicut Lucas ipse exponit cap. 17.33. Nam εὑρίσκειν apud Græcos etiam declarat *Labore suo aliquid consequi*, ut exponit Ulpian. in orat. Demosthenis κατὰ Τιμοκράτους: & *Invenire* à Latinis usurpatur pro *Parare sibi & acquirere*, teste Donato in Terentii Eunuchum. Erit igitur vehementior antithesis, si dixerimus illos, qui ut sibi consulant Christum abnegant, non modò lucrum non facere quod captant, sed etiam ejus rei quam servatam esse volunt (i. suiipsius) jacturam facere, quod damnum est omnium maximum: istos verò contrà, qui pro Christo mori non dubitant, non modò nullum detrimentum pati, sed seipsos potiùs lucrifacere, alioqui perditos: quo lucro nullum majus possit homini contingere.

26 *Animâ verò suâ mulctetur?* τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; id est, *seipsum perdat*, ut Lucas interpretatur. Vulgata ζημιοῦσθαι vertit *Detrimentum pati*: Erasmus, *Jacturam facere*. Ego verò non video cur periphrasis quærenda fuerit, cùm de judicio Dei hîc agatur: quemadmodum proximus versiculus declarat: & ζημιοῦν apud Græcos sit vocabulum forense, sicut *mulctare* apud Latinos. ¶ *Compensationem animæ suæ*, ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. id est, quo seipsum redimat: quod vernaculo sermone dicas, *Qu'est-ce que l'homme baillera en eschange de sa personne?* Vulgata ad verbum, *Commutationem pro anima sua?* quæ interpretatio mihi visa est obscurior. Erasmus, *Cujus permutatione redimat animam suam?* perspicuâ periphrasi, sed non prorsus necessariâ. Itaque in annotationibus in Marcum interpretationem Veterem amplectitur.

27 *Cum gloria*, ἐν δόξῃ. ἐν pro σύν, ut alibi sæpe. Vide suprà, 6.29. ¶ *Angelis*, ἀγγέλων. In secundo exemplari additur ἁγίων, id est, *sanctis*. ¶ *Secundùm facta*, κατὰ τὴν πρᾶξιν. Erasmus, *Juxta facta*. Vulgata, *Secundùm opera*, id est, κατὰ τὰ ἔργα, sicut etiam legimus in uno exemplari.

28 *Amen*, ἀμήν. In quodam codice additum erat γάρ, *enim*. ¶ *Ex his qui hîc adstant*, τῶν ὧδε ἑστηκότων. Vulgata, *De hîc stantibus*. Erasmus, *Hîc stantes*, i. ὧδε ἑστῶτες, quod scriptum invenimus in duobus vetustis codicibus. ¶ *Gustabunt mortem*, γεύσωνται θανάτου, i. morientur. sicut Heb. 2.9. ¶ *In regnum suum*, ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ. ἐν existimo pro εἰς positum esse. Cæteri ad verbum interpretantur, *In regno suo*. In uno veteri codice legitur, ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, i. *in gloriam suam*. quibus verbis ista optimè explicantur de Christi ascensione, & iis quæ postea consecuta sunt: de quibus magnificè scribit Paulus, Ephes. 4.10, & 1. Cor. 15.23, & Dominus ipse meminit infrà, 28.18.

KEΦ.

ΚΕΦ. ιζʹ.

Καὶ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν.

2 Καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν· καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος· τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς.

3 Καὶ ἰδοὺ, ὤφθησαν αὐτοῖς Μωσῆς καὶ Ἠλίας μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες.

4 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε τῷ Ἰησοῦ, Κύριε, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· εἰ θέλεις, ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνὰς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσῇ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ.

5 Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς· καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα· αὐτοῦ ἀκούετε.

6 Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ ἐφοβήθησαν σφόδρα.

7 Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἥψατο αὐτῶν, καὶ εἶπεν, Ἐγέρθητε, καὶ μὴ φοβεῖσθε.

8 Ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, οὐδένα εἶδον, εἰ μὴ τὸν Ἰησοῦν μόνον.

9 Καὶ καταβαινόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα, ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.

10 Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Τί οὖν οἱ γραμματεῖς λέγουσιν, ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;

11 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκαταστήσει πάντα.

12 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Ἠλίας ἤδη ἦλθε, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, ἀλλ' ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν· οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ' αὐτῶν.

13 Τότε συνῆκαν οἱ μαθηταὶ ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς.

14 Καὶ ἐλθόντων αὐτῶν πρὸς τὸν ὄχλον, προσῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπος, γονυπετῶν αὐτῷ,

15 Καὶ λέγων, Κύριε, ἐλέησόν μου τὸν υἱὸν, ὅτι σεληνιάζεται, καὶ κακῶς πάσχει· πολλάκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ, καὶ πολλάκις εἰς τὸ ὕδωρ.

16 Καὶ προσήνεγκα αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς σου, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτὸν θεραπεῦσαι.

17 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετέ μοι αὐτὸν ὧδε.

CAP. XVII.

† Sexto verò pòst die assumit Jesus Petrum ac Jacobum & Joannem fratrem ejus,& subducit eos privatim in montem sublimem.

Transformatúsque est coram eis: & fulsit facies ejus ut sol: vestimenta autem ejus facta sunt alba ut lux.

Et ecce,conspecti sunt eis Moses & Elias, cum eo colloquentes.

Respondens autem Petrus dixit Jesu,Domine,bonum est nos hîc esse. si vis, faciamus hîc tria tabernacula, tibi unum, & Mosi unum, & Eliæ unum.

Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida inumbravit eos: & ecce vox è nube,dicens, ‖ Hic est Filius ille meus, dilectus ille in quo acquiesco: ipsum audite.

Et cùm *hæc* audissent discipuli, ceciderunt in faciem suam, & metuerunt vehementer.

Tunc accedens Jesus tetigit eos, dixítque, Surgite, & nè metuite.

Sublatis autem oculis suis neminem viderunt nisi Jesum solum.

* Et cùm descenderent de monte,præcepit eis Jesus dicens,Nemini dixeritis quod vidistis, usquequo Filius hominis à mortuis resurgat.

Tunc interrogaverunt eum discipuli sui, dicentes, Quid igitur Scribæ dicunt, † oportere ut Elias primùm veniat?

Jesus autem respondens dixit eis, Elias quidem veniet primùm, & restituet omnia.

Sed dico vobis,Eliam jam venisse,quem non agnoverunt,sed fecerunt ei quæcunque voluerunt: ità futurum est ut & Filius hominis patiatur ab eis.

Tunc intellexerunt discipuli *eum* de Joanne Baptista *hæc* ipsis dixisse.

‖ Et cùm venissent ad turbam,adiit eum quidam, procidens ei ad genua,

Et dicens, Domine, miserere filii mei,quoniam lunaticus est, & malè afficitur: nam sæpe cadit in ignem,& sæpe in aquam.

* Et obtuli eum discipulis tuis, nec potuerunt eum sanare.

Respondens autem Jesus dixit, Gens incredula & perversa,quousque tandem ero vobiscum? quousque tandem sufferam vos? adducite mihi eum huc.

CAP. XVII.

Et post dies sex assumit Jesus Petrum & Jacobum & Johannem fratrem ejus,& subducit illos in montem excelsum seorsum.

Et transfiguratus est ante eos: & resplenduit facies ejus sicut sol: vestimenta autem ejus facta sunt alba sicut nix.

Et ecce, apparuerunt illis Moyses & Elias, cum eo loquentes.

Respondens autem Petrus dixit ad Jesum,Domine,bonũ est nos hîc esse. si vis,faciamus hîc tria tabernacula,tibi unũ,& Moysi unũ,& Eliæ unũ.

Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbravit eos: & ecce vox de nube, dicens, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipsum audite.

Et audientes discipuli ceciderunt in faciem suam, & timuerunt valde.

Et accessit Jesus, & tetigit eos, dixítque eis, Surgite, & nolite timere.

Levantes autem oculos suos neminem viderunt, nisi solum Jesum.

Et descendentibus illis de monte, præcepit eis Jesus, dicens, Nemini dixeritis visionem, donec Filius hominis à mortuis resurgat.

Et interrogaverunt eum discipuli, dicentes, Quid ergò Scribæ dicunt quòd Eliam oporteat primùm venire?

At ille respondens ait eis, Elias quidem venturus est primùm,& restituet omnia.

Dico autem vobis quia Elias jam venit,& non cognoverunt eum, sed fecerunt in eo quæcunque voluerunt sic & Filius hominis passurus est ab eis.

Tunc intellexerunt discipuli quia de Johanne Baptista dixisset eis.

Et cùm venisset ad turbam,accessit ad eum homo genibus provolutus ante eum,

Dicens, Domine, miserere filio meo, quia lunaticus est, & malè patitur: nam sæpe cadit in ignem,& crebrò in aquam.

Et obtuli eum discipulis tuis,& non potuerunt curare eum.

Respondens autem Jesus ait, O generatio incredula & perversa, quousque ero vobiscum? usquequo patiar vos? afferte huc illum ad me.

† Mar.9.2. Luc.9.28.
1 Christus sic est humilis in Evangelio ut interea sit cœli & terræ Dominus.

‖ Suprà 3.17. 2.Pet.1.17.

* Mar.9.9.

† Mal.4.5. Supr.11.14. Marc.9.11.

‖ Marc.9.14. Luc.9.37.
14 Indigni quidem sunt homines Christi beneficentiâ, sed ipse nihilominus eos respicit.
* Marc.9.14. Luc.9.37.

1 *Sexto pòst die*, μεθ' ἡμέρας ἕξ. Vulg. & Erasmus, *Post sex dies*. Vide Mar.9.2. ¶ *Subducit*, ἀναφέρει. id est, ἀνάγει: quod etiam legimus in quodam exemplari. Nam φέρειν & ἄγειν sæpe permutantur: ut infrà hoc eodem capite,vers.17.& suprà,4.1.

2 *Alba*, λευκά. *Candidum*,quod usurpat Erasmus, potiùs significat splendidum & fulgens, id est τὸ λαμπρόν: (quod quidem propriè de igne dici solet,ut autor est Aristoteles sectione octavâ Problematum) quamvìs id postea de albo colore dici quoque cœpit, omnium videlicet splendidissimo. ¶ *Lux*, τὸ φῶς. In quodam exemplari legitur ἡ χιὼν, *Nix*: quod secutus est Vetus interpres. Aristoteles porrò libro primo De coloribus, φῶς colorem ignis esse scribit his verbis, Τὸ δὲ φῶς ὅτι πυρὸς ἐστι χρῶμα, δῆλον ἐκ τοῦ μηδεμίαν ἄλλην ἢ ταύτην ἔχον εὑρίσκεσθαι χρόαν, &c. id est, *Quòd autem lumen* (aut *lux*) *sit color ignis, perspicuum ex eo est, quoniam nullum alium præter hunc habere colorem reperitur*, &c. φῶς autem *lucem* vertimus, quanquam non dubitem apud philosophos differentiam *lucis* & *luminis* observari, quæ tamen apud reliquos scriptores ferè negligi solet.

3 *Conspecti sunt*, ὤφθησαν. Vulgata, *Apparuerunt*. id est, ἐφάνησαν. ¶ *Colloquentes*, συλλαλοῦντες. Erasmus admonet in annotationibus, potiùs verti debuisse *Confabulantes*: à quo tamen verbo quidam meritò refugiunt, cùm neque respondeat Græco verbo συλλαλεῖν, neque Scripturæ majestati conveniat, neque etiam tritum sit apud Latinos scriptores: quamvìs *fabulari* à *fando* derivetur. Addit autem Lucas de propinquis Christi perpessionibus fuisse cum eo collocutos. Neque hìc curiosè quærendum, an verè in suis corporibus Moses & Elias apparuerint: quod si dicamus, consequetur Mosen jam tum resurrexisse, & videri poterit Elias nunquam fuisse mortuus: nisi malimus ecstaticam fuisse visionem. Sed hoc quidem certum est vel ex sermonibus ipsis, quorum etiam sententiam Lucas exponit, vel aliunde extra ordinem, Mosen & Eliam fuisse ab Apostolis spectatoribus agnitos. Tertullianus lib.De resur.carnis, vult Mosen quidem in imagine nondum receptæ carnis,Eliam verò in veritate nondum defunctæ apparuisse.

4 *Respondens*, ἀποκριθείς. Hebraismus, de quo alibi diximus. nam propriè respondent qui sunt rogati.

5 *Lucida*, φωτεινή. In quarto codice scriptum erat φωτός, *lucis*, Hebraico idiotismo. ¶ *Filius ille meus*, ὁ υἱός μου. Articulum duplicem expressi, cujus videtur hìc esse emphasis maxima, non tam ut distinguatur à filiis aliis (cùm sit unigenitus) quàm ad dignitatis commendationem. Nos enim non naturâ sed adoptione sumus filii: quâ ratione etiam Christus ipse dicitur primogenitus inter multos fratres, quia licèt unicus sit proprio jure,princeps tamen est inter multos, quatenus adoptionis fons est ac caput.

6 *Ceciderunt in faciem suam*, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν. Phrasis Hebræa; נפלו אל פניהם *naphelu hel-penehem*, id est, *proni adoraverunt*. nisi malimus præ metu cecidisse quasi semianimes, quamobrem etiam Dominus eos erexisse dicitur. ¶ *Metuerunt*, ἐφοβήθησαν. Erasmus suo more, *Territi sunt*, per passivum: cùm tamen activæ sit significationis τὸ φοβεῖσθαι.

8 *Sublatis autem*, ἐπάραντες δέ. Vulgata, *Levantes*. Erasmus per periphrasin minimè necessariam, *Ubi verò sustulissent*. Hoc interdum unico verbo ἀναβλέπειν declaratur: ut suprà, 14.19.

9 *Nemini*, μηδενί. Curnam id verò? Respondet perappositè Isidorus Pelusiotes epist.239. lib.1. *Transformatio Christi nostram à morte ad vitam excitationem præfigurabat, quam usque ad ipsius resurrectionem tenere apud se tacitam jussi sunt illius spectatores, nempe tunc fidem inventuram, ut quæ re ipsâ perspiceretur.* [Erasmus, *Necui*, μή τινι, ut suprà, 16. 20.] ¶ *Quod vidistis*, τὸ ὅραμα. i. ἃ εἶδον. ut scribit Marcus 9. 9. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Visionem* ambiguè, articulo etiam prætermisso. Alioqui ὅραμα de visis nocturnis propriè dicitur, & *Hazon* vox Hebræa propheticis patefactionibus extraordinariis attribuitur, à quibus hoc quod hìc narratur non procul abfuit, ut *Visionis* etiam nomen retinere liceat.

10 *Igitur*, οὖν. Auditâ mentione resurrectionis à mortuis (quod adduci non poterant ut præceptori tribuerent, usquè adeò ut quid hoc sibi vellet inter se disceptarent, sicut scribit Marcus) venit illis in mentem quod in Synagogis docebatur de Eliæ adventu Messiam præcessuri,quem cùm modò colloquentem cum præceptore vidissent, quærunt quinam ista quæ viderant, & quæ ex præceptore audiebant, cum Scribarum doctrina congruant.

11 *Elias quidem veniet*, Ἠλίας μὲν ἔρχεται. ἔρχεται pro ἐλεύσεται, & ὁ ἐρχόμενος pro ὁ ἐλευσόμενος passim in his libris inveniuntur. Hæc autem intelligenda sunt formâ dicendi è medio petitâ, perinde acsi diceret Christus, *Verum quidem est quod Scribæ dicunt, Eliam videlicet antegressurum fuisse Messiam, & secuturæ instaurationi viam aperturum, sed*, &c.

12 *Quem non agnoverunt*, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν. In nono exemplari scribitur, καὶ οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, *Et non crediderunt ei*. ¶ *Ei*, ἐν αὐτῷ. ad verbum, *In eo*. In vetustis duobus codicibus deest præpositio ἐν.

14 *Quidam*, ἄνθρωπος. In duobus exemplaribus additur τις, id est, *homo quidam*: quod expressit Erasmus. ¶ *Procidens ei ad genua*, γονυπετῶν αὐτῷ. Vulg. *Provolutus ante eum*. id est, κυλινδούμενος ἐναντίον αὐτοῦ. Erasmus, *Flectens genua illi*. Atqui γονυπετεῖν (ut ipse Erasmus observavit in annotationibus) amplius aliquid significat, eum nimirum supplicantium gestum quem depingit elegantissimè Homerus Iliad. α, in extremo, ubi Thetidem describit Jovi supplicantem.

15 *Lunaticus est*, σεληνιάζεται. Lunatici vocantur qui certis lunæ temporibus comitiali morbo, lycanthropiâ, cynanthropiâ, & qui melancholiâ morbo laborant, quæ Græcis medicis θηριώδης (id est, *fera* & *immanis*) dicitur, aut alio furoris genere agitantur. de quibus poeta in hunc modum, *Quàm multos etiam furiis hinc*

sæpe videmus Vexari, sortémque animo indignamur acerbam. Quorum etiam meminit Jurisconsultus Paulus l. *Bovem*, tit. De Ædilitio edicto. Cæterùm hoc ità accipiendum est hoc quidem loco, ut ad morbum, cujus causa naturalis fuerit, sciamus diabolicum quoque furorem accessisse, sicut indicant ea quæ paulò pòst commemorantur. Nec enim dubium esse potest quin Diabolus humores naturales perturbare & morbos quosvis incompertos quidem hominibus alios, alios verò compertos ciere facilè possit, Deo potestatem illi faciente: sicut ex ulcere quoque illo Jobi apparet. Minimè est ergò nobis admittenda Photii opinio, existimantis hunc dici lunaticum ex vulgi opinione, non quòd talis esset, aut quòd Lunæ mutatio quicquam in dæmoniaco efficeret. Sunt autem hæc distinguenda, nè in eorum errorem incidamus qui profanè ridere solent quæcunque de dæmoniacis sacræ literæ testantur, quasi hæc omnia videlicet ad merè naturales morbos pertineant: cùm suprà, 4.24. apertè lunatici à dæmoniacis distinguantur: & profana illa opinio infinitis Scripturæ locis possit convinci. ¶ *Malè afficitur*, κακῶς πάσχει. In uno codice legimus, κακῶς ἔχει. Vulgata, ad verbum, *Malè patitur*. Erasmus, *Malè affligitur*, ἀθλίως θλίβεται.

16 *Obtuli*, προσήνεγκα. In duobus veteribus codicibus legitur προσήνεγκαν, id est, *obtulerunt*, pro *oblatus est*. de quo dicendi genere alibi diximus.

17 *Perversa*, διεστραμμένη. Sic Cicero Roscii oculos *perversissimos* fuisse dicit, id est διεστραμμένην ὄψιν. Erasmus, *Distorta*: cui opponitur quod simplex & rectum est. [¶ *Quousque tandem*, ἕως πότε. Sic Erasmus, cùm Vetus interpres neglexerit particulam πότε, quæ interdum quidem abundat, sed hìc habet suam emphasin. Cùm autem bis repetatur, Erasmum miror posteriore loco prætermisisse, cùm præsertim ista repetitio pondus addat sententiæ.] ¶ *Sufferam*, ἀνέξομαι: vel ad verbum, *Sustinebo*. quod tamen ut ambiguum repudiavi. Vulgata & Erasmus, *Patiar*. Sed aliquid amplius videtur significare ἀνέχεσθαι quàm πάσχειν. Multi enim etiam inviti & repugnantes multa patiuntur. ἀνέχεσθαι autem dicuntur translatitiè qui onere imposito sub eo perdurant.

---

19 Diffidentia interrumpit Divinorum beneficiorum cursum.
† *Luc.17.6.*

21 Remedium adversus diffidentiam.
‖ *Infr.20.17. Mar.9.31. Luc.9.44.*

22 Magìs ac magìs præparandi sunt animi nostri adversùs crucis offendiculum.

24 Christus ultro sese Cæsaris edictis subjiciens, ostendit civiles politias Evangelii doctrinâ minimè aboleri.

18 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον· καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.
19 Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ κατ' ἰδίαν, εἶπον, Διατί ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;
20 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ· καὶ μεταβήσεται· καὶ οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν.
21 Τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.
22 Ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.
23 Καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται. Καὶ ἐλυπήθησαν σφόδρα.
24 Ἐλθόντων δὲ αὐτῶν εἰς Καπερναοὺμ, προσῆλθον οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες, τῷ Πέτρῳ καὶ εἶπον, Ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα;
25 Λέγει, Ναί. Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, προέφθασεν αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοι δοκεῖ, Σίμων; οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ τίνων λαμβάνουσι τέλη, ἢ κῆνσον; ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων;
26 Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων. Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄραγε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί.
27 Ἵνα δὲ μὴ σκανδαλίζωμεν αὐτούς, πορευθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, βάλε ἄγκιστρον· καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν ἆρον· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὑρήσεις στατῆρα· ἐκεῖνον λαβὼν δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ.

Et increpavit dæmonium Jesus, exiitque illud ab eo: & sanatus est puer ab illo momento.
Tunc adeuntes discipuli Jesum privatim, dixerunt, Quare nos non potuimus illud ejicere?
Jesus autem dixit eis, Propter incredulitatem vestram. † amen quippe dico vobis, si habeatis fidem quantulum *est* granum sinapi, dicetis huic monti, Transgreditor hinc illuc; & transgredietur: & nihil impossibile vobis erit.
Hoc verò genus *dæmoniorum* non egreditur nisi oratione & jejunio.
‖ Versantibus autem ipsis in Galilæa, dixit eis Jesus, Futurum est ut Filius hominis tradatur in manus hominum.
Et interiment eum, sed tertio die suscitabitur. Et *discipuli* affecti fuerunt tristitiâ vehementer.
Cùm autem venissent Capernaum, venerunt ad Petrum qui didrachma accipiunt: dixeruntque, Magister vester non solvit didrachma?
Dicit, Etiam. Et cùm ingressus fuisset domum, prævenit eum Jesus, dicens, Quid tibi videtur, Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributa, sive censum? à filiis suis, an ab alienis?
Dicit ei Petrus, Ab alienis. Ait ei Jesus, Nempe igitur liberi sunt filii.
Sed nè offendiculo simus eis, profectus ad mare, mitte hamum: & eum piscem qui ascenderit primus, attolle: & aperto ejus ore invenies staterem: acceptum illum da eis pro me & *pro* te.

Et increpavit illum Jesus, & exiit ab eo dæmonium: & curatus est puer ex illa hora.
Tunc accesserunt discipuli ad Jesum secretò, & dixerunt, Quare nos non potuimus ejicere illum?
Dixit illis Jesus, Propter incredulitatem vestram. amen quippè dico vobis, si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc illuc; & transibit: & nihil impossibile erit vobis.
Hoc autem genus non ejicitur nisi per orationem & jejunium.
Conversantibus autem illis in Galilæa, dixit illis Jesus, Filius hominis tradendus est in manus hominum.
Et occident eum, & tertiâ die resurget. Et contristati sunt vehementer.
Et cùm venissent Capernaum, accesserunt qui didrachma accipiebant, ad Petrum: & dixerunt ei, Magister vester non solvit didrachma?
Ait, Etiam. Et cùm intrasset in domum, prævenit eum Jesus, dicens, Quid tibi videtur, Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributum, vel censum? à filiis suis, an ab alienis?
Et ille dixit, Ab alienis. Dixit illi Jesus, Ergò liberi sunt filii.
Ut autem non scandalizemus eos, vade ad mare, & mitte hamum: & eum piscem qui primus ascenderit, tolle: & aperto ore ejus, invenies staterem: illum sumens, da eis pro me & te.

---

18 *Increpavit dæmonium*, ἐπετίμησεν αὐτῷ. Hoc exprimit disertè Lucas infrà 9.42. ut neque ambigere debuerit Hieronymus, neque rectè Theophylactus ad puerum retulerit. Est autem ex Hebræorum idiotismo relativum præpositum antecedenti, ut infrà 26.23.

19 *Illud*, αὐτό. dæmonium. Malè igitur legit Vulg. αὐτὸν, *illum*.

20 *Quantulum* est *granum sinapi*, ὡς κόκκον σινάπεως. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Sicut granum sinapis*: quod cùm nobis videretur obscurum & ambiguum in Latino sermone, coacti sumus à verbis Græcis aliquantulùm deflectere, ut planiùs loqueremur. ¶ *Transgreditor*, μετάβηθι, vel, *Abi*. nam *Digrediendi* vocabulum, quo solemus uti in transferendo hoc verbo, nullum hìc locum habet.

21 *Egreditur*, ἐκπορεύεται. Vulg. *Ejicitur*, id est, ἐκβάλλεται.

22 *Versantibus*, ἀναστρεφομένων, vel fortassis, *Revertentibus*: quæ significatio hujus vocabuli etiam usitata est, & non malè convenit huic loco. Nam indè digressus rediit Capernaum per Galilæam, ut constat ex Mar. 9.30. Hanc autem posteriorem interpretationem si sequaris, ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ pro εἰς τὴν Γαλιλαίαν positum erit: & ità scriptum invenimus in uno vetere codice. ¶ *Hominum*, ἀνθρώπων. In uno exemplari additur ἁμαρτωλῶν. i. *peccatorum*: quo vocabulo Gentes intelliguntur à fœdere Dei alienæ. Auget enim hæc quoque circumstantia sceleris atrocitatem.

23 Discipuli *affecti fuerunt tristitiâ*, ἐλυπήθησαν. Erasmus, *Mærore affecti sunt*: qui tamen verterat ἐλυπήθη, *indoluit*, suprà 14.9.

24 *Non*, οὐ. Hæc particula nihil hìc negat, sed interrogat, ut alibi sæpe. Erasmus, *Num*. quo tamen adverbio utimur cùm negatum esse volumus id de quo quærimus. ¶ *Solvit*, τελεῖ. id est, solvere solet. ¶ *Didrachma*, τὰ δίδραχμα. Hoc est sicli Sanctuarii dimidium, quod Israelitæ pendebant olim ex Lege scripta, Exodi 30.13. Romani verò postea exegerunt, Judæâ subactâ: qua de re scribit Josephus, de Vespasiano loquens, *Stipendium ubicunque degerent Judæis indixit, quos binas drachmas singulis annis inferre in capitolium jussit, ità ut antea Hierosolymorum templo solebant*. Sed hoc postea factum. Itaque quod hìc agitur intelligitur de Capitatione cujus fit mentio infrà 22.17. ut apparet etiam ex subsequente versiculo. Imposuit autem Augustus provinciis, sublatis vectigalibus omnibus, tributa ordinaria, alia in caput, quæ hìc vocantur τέλη, cujusmodi fuisse istud de quo hìc agitur, apparet ex eo quòd certæ summæ fit mentio, nempe stateris, Christi & Petri nomine persoluti: alia in agros, quæ propterea *Census* nomine significantur, Romanâ etiam voce, tum hoc loco, tum infrà 22.17: quamobrem etiam jussit Augustus omnes provincias censeri, Luc. 2.1. Hoc autem tributum singulis ædibus sive familiis impositum disertè scribit Josephus libro Antiquit. 19. cap. 15. Agrippam majorem sub Claudio Judæis remisisse. Hujus verò numi, id est dimidii stateris argentei, qui integer quatuor drachmarum erat, quales ipsi Judæi olim signarant, veram imaginem hìc exprimendam curavi expressam ex vero & puri puti argenti numo, mihi à fido illo Christi servo & beatæ memoriæ viro, Domino Ambrosio Blaurero, donato. Habet autem hic numus Samaritanis literis insignis, una ex parte urnam illam sacram, in qua recondita fuit Manna, superpositâ literâ Aleph, quâ declaratur simplex hìc fuisse siclus, duarum videlicet drachmarum, cùm duplus esset drachmarum quatuor, cum inscriptione שקל ישראל SCHEKEL JISRAEL, id est, *siclus Israel*: ex altera verò, virgam illam Aaronis florentem, cum inscriptione ירושלם קדשה JERUSCHALAIM KODSCHAH, id est, *Jerusalem sancta*.

25 *A filiis suis*, ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν, id est, *à familia sua*. Hìc enim dubium non est quin *filiorum* nomen propriè accipiatur. Nam si Hebræorum more *filios* intelligi dicas pro veris & naturalibus, quos vocant, subjectis, quibus opponantur populi vi armorum subacti, falsa fuerit Petri responsio, cùm & ipsi Romani cives tributa solverent: ut docet Dionysius libro Antiquitatum quarto, usque ad L. Pauli Macedonici triumphum. Sed hìc quæritur primùm quo sensu sit accipiendum quod dicit Christus, se

se Regiæ esse familiæ, ac proinde hujus tributi lege non teneri: Deinde, cur pro Petro etiam persolvi didrachmam, ac non etiam pro reliquis undecim discipulis, qui & ipsi erant ejus domestici, jusserit. De priore respondeo, Si de tributo templi ista narratio accipiatur, Christo ut ipsius Dei Filio & vero templi Domino, debitum potiùs fuisse tributum, quàm ipse illud deberet. Sin verò de tributo intelligatur quod Romani, ut Judæorum domini, exigebant, ad Christum, ut regiâ Davidis familiâ ortum, potiùs quàm ad Romanos usurpatores regium jus pertinuisse. De posteriore verò dico, Petrum, ut apparet ex iis quæ narravit Matthæus suprà 8.5, & 14, habuisse in illa urbe domicilium & familiam, quod de reliquis Apostolis non dicitur. Exacta autem fuisse tributa dubium non est ubi familiæ sedem habebant.

26 *Nempe igitur*, ἄρα γε. Vulgata & Erasmus, *Ergò*. Vide suprà 7.20.

27 *Offendiculo simus eis*, σκανδαλίζωμεν αὐτούς. quasi videlicet subjectos doceamus Magistratibus esse rebelles: aut ne alii hoc exemplo abutantur. Unde ergò Antichristiani pontificis potestas civilis supra Magistratus? ¶ *Ascenderit*, ἀναβάντα, ad hamum videlicet. Erasmus, *Prodierit*. quod respondet τῷ προσελθόντα vel ἐξελθόντα. ¶ *Staterem*, στατῆρα. Is igitur numus erat tetradrachmus, sicut etiam veteres testantur: ità tamen ut à statere aureo distinguatur, quorum alios unciales, i. octo drachmarum, alios didrachmos fuisse invenio. ¶ *Pro*, ἀντί. i. ὑπέρ. Nam propriè ἀντί τινος significat *loco* aut *vice alicujus*. Vide Marc. 10.45. Fortassis autem ab re non fuerit hìc annotare piscem qui à Plinio *Faber*, & *Zeus* à Narbonensibus Gallis, à Normanis autem & Picardis *Doree* dicitur, Romæ ab hac historia *piscem S. Petri* vocari, nempe ut nihil sit in Evangelio quod Romæ non sit ludibrio expositum. qua de re vide, si libet, Rondeletium de piscibus, l. 10. c. 9.

ΚΕΦ. ιη.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες, Τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν;

2 Καὶ προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν,

3 Καὶ εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε, καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

4 Ὅστις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

5 Καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον τοιοῦτο ἓν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται.

6 Ὃς δ' ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης.

7 Οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων. ἀνάγκη γάρ ἐστιν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται.

8 Εἰ δὲ ἡ χείρ σου, ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὰ καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· καλόν σοι ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν ἢ κυλλόν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.

9 Καὶ εἰ ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτόν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

10 Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων· λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διαπαντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

11 Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

CAP. XVIII.

Eo ipso tempore adierunt Jesum discipuli, dicentes, * Quisnam maximus est in regno cœlorum?

Et cùm advocasset puerulum Jesus, statuit eum in medio eorum;

† Et dixit, Amen dico vobis, nisi vos converteritis, & fiatis ut pueruli, nequaquam ingrediemini in regnum cœlorum.

Quisquis igitur submiserit sese *ut sit* sicut *est* puerulus iste, is est maximus ille in regno cœlorum.

Et quisquis exceperit aliquem puerulum talem nomine meo, me excipit.

‖ Quisquis autem offendiculo fuerit uni ex parvis istis qui in me credunt, præstiterit ei ut suspendatur mola asinaria in collo ejus, ac demergatur in profundo maris.

Væ mundo ab offendiculis. necesse est enim ut eveniant offendicula: veruntamen væ homini illi per quem offendiculum evenit.

* Si verò manus tua vel pes tuus facit ut tu offendas, exscinde ea, & abjice abs te. bonum est tibi in vitam ingredi claudum aut mancum *potiùs* quàm duas manus vel duos pedes habentem conjici in ignem illum æternum.

Et si oculus tuus facit ut tu offendas, erue eum, & abjice abs te: bonum est tibi luscum ingredi in vitam *potiùs* quàm duos oculos habentem conjici in gehennam ignis.

Videte nè contemnatis aliquem ex parvis istis: † dico enim vobis, angelos eorum in cœlis per omne *tempus* cernere faciem Patris mei qui in cœlis est.

‖ Venit enim Filius hominis ut servet quod perierat.

CAP. XVIII.

In illa hora accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes, Quis putas major est in regno cœlorum?

Et advocans Jesus parvulum, statuit eum in medio eorum;

Et dixit, Amen dico vobis, nisi conversi fueritis, & efficiamini sicut parvuli, non intrabitis in regnum cœlorum.

Quicunque ergò humiliaverit se sicut parvulus iste, hic est major in regno cœlorum.

Et qui susceperit unum parvulum talem in nomine meo, me suscipit.

Qui autem scandalizaverit unum de pusillis istis qui in me credunt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo ejus, & demergatur in profundum maris.

Væ mundo à scandalis. necesse est enim ut veniant scandala: veruntamen væ homini illi per quem scandalum venit.

Si autem manus tua vel pes tuus scandalizat te, abscinde eum, & projice abs te. bonum tibi est ad vitam ingredi debilem vel claudum, quàm duas manus vel duos pedes habentem, mitti in ignem æternum.

Et si oculus tuus scandalizat te, erue eum, & projice abs te: bonum tibi est unum oculum habentem in vitam intrare, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.

Videte nè contemnatis unum ex his pusillis. dico enim vobis quia angeli eorum in cœlis semper vident faciem Patris mei qui in cœlis est.

Venit enim Filius hominis salvare quod perierat.

* *Mat.* 9.33. *Luc.* 9.46.
2 Submissio animi, vera ad excellentiam via.
† *Infr.* 19.14. 1. *Cor.* 14.20.
‖ *Mar.* 9.42. *Luc.* 17.1.
6 Fratrum quantumvis abjectorum summa nobis habenda ratio: qui secùs fecerit, graves pœnas dabit.
7 Non potest quidem vir bonus nisi per media offendicula incedere, sed omnes præcidendæ sunt eorum occasiones.
* *Supr.* 5.30. *Mar.* 9.43.
10 Quò quispiam est infirmior, eò magis oportere illius salutem nobis curæ esse, Deus ipse suo exemplo nos docet.
† *Psal.* 34.8.
‖ *Luc.* 19.10.

---

1 *Quisnam?* τίς ἄρα; Vulgata, *Quis putas?* Erasmus, *Quis?* omissâ particulâ expletivâ, quam tamen Latini videntur sic exprimere, ipso etiam approbante infrà 24.45. ¶ *Maximus*, μείζων. id est, præstantiore ac eminentiore gradu dignus, ac proinde cæteris præponendus. Somniabant enim Messiæ regnum quoddam terrenis imperiis simile, sicut tandem etiam est in imaginem bestiæ, id est imperii Romani, ab Antichristo transformata Ecclesia. Contrà verò Christus ad virtutem ambitioni contrariam suos discipulos revocat, non quòd civilium Magistratuum gradus aut Ecclesiasticarum functionum sanctam distinctionem, i. ad Divini verbi amussim exactam, damnaret, sed ut diversam esse prorsus doceret administrandi regni sui rationem, & ejusmodi disceptationum causam tolleret.

2 *Puerulum*, παιδίον. Vulgata, *Parvulum*: quod non tam est ætatis quàm staturæ: itaque meritò reprehenditur. Erasmus, *Puellum*. Nonnulli parùm probabiliter scribunt hunc fuisse Ignatium illum insignem sub Trajano Christi martyrem.

3 *Vos converteritis*, στραφῆτε. Phrasi Hebræâ dictum est, pro *Resipueritis*, ut alibi docuimus. & ubique in his libris στρέφεσθαι passione reciprocâ usurpatur. Vide Act. 3.26

4 *Submiserit*, ταπεινώσῃ. Vulg. ad verbum, *Humiliaverit*. Nam ταπεινὸν grammatici dictum volunt quasi ἐδάφειον: sicut *humilis* Latinis ab *humo* dicitur. Sed *humilitatis* nomen pro ταπεινοφροσύνῃ barbarum est. [*Humiliandi* verbum apud idoneos autores non legi, unico Ciceronis loco excepto, lib. 2. De nat. Deorum, ubi *humiliata* animantia quædam appellat. *Demissum* autem eundem esse cum *humili*, vel illud Ciceronis indicat ex 5. Tusc. *Non est ausus*, inquit, *elatè & ampliè loqui, cùm humiliter demisseque sentiret.*] Quid sit autem puerulo similem fieri, docet Propheta suo exemplo Psal. 131. ¶ *Sicut est puerulus iste*, ὡς τὸ παιδίον τοῦτο. Id est, eò usque ut puerulum, qualis hic est, moribus ambitionis & fastûs nesciis referat. Ideo addidi verbum *Est*, nequis videlicet putet hunc puerum specialiter commendari, cùm potiùs in istius exemplo proponatur puerilis ætas, istiusmodi rerum adhuc ignara, ut & aliorum multorum affectuum, quorum ἐνέργειαι adhuc in pueris sese non produnt.

5 *Puerulum talem*, παιδίον τοιοῦτο. Id est quempiam, ut dixi, ità sese demittentem ut puerum referat. Nec enim propriè de pueris agit; sed hoc adjecit adversùs eos qui de modestia retinenda admoniti, & ut de jure suo potiùs ultro cedant quàm altiora cogitent, objicere vulgatum illud proverbium consueverunt, *Eum qui sese ovem faciat, luporum lanienæ sese exponere*. Istos igitur contrà maximè sibi curæ esse, Dominus testatur: nec impunè laturos quicunque in simplicitate incedentes interturbarint, præbitâ ipsis impingendi occasione: tantum abest ut eos vi & injuriis opprimi patiatur.

6 *Parvis*, τῶν μικρῶν. Vulgata & Erasmus, *Pusillis*. Rursum autem parvos fideles non ætatis sed ταπεινοφροσύνης ratione à Christo designari arbitror. Quòd si quis tamen contendat de ætate puerili hìc agi, quam etiam non nego peculiari quâdam Dei providentiâ regi, non rectè tamen concluserit infantes esse fide præditos quæ non fit ex auditu, quoniam adjicitur istos parvos in Deum credere. Nam de iis demum liquet Christum hìc disserere, qui malis dictis aut factis possent à fide & recto cursu averti, quod in infantes non cadit, nullâ dum intelligentiâ præditos. ¶ *Præstiterit ei*, συμφέρει αὐτῷ. Ad verbum, *Confert ei*. Sed hoc videtur comparatè accipiendum, sicut fecimus, mutato etiam tempore. Sic etiam paulò pòst videtur καλὸν usurpari pro ἄμεινον. Vulgata & Erasmus, *Expedit*. Hunc autem fuisse tunc Judæorum morem testatur in hunc locum Hieronymus, ut submergerentur atrocium scelerum convicti: cujusmodi quiddam in parricidii pœna fuit constitutum. ¶ *Asinaria*, ὀνικός. id est, grandis: ut opponatur trusatili, sicut annotat Hilarius. Nonnulli de mola inferiore intelligunt, quæ ὄνος vocatur, & crassior esse solet, cùm superiori substernatur. In uno manuscripto exemplari scriptum invenimus λίθος μυλικὸς, *lapis molaris*. ¶ *In*, ἐπί. Vetusta exemplaria pleraque scriptum habebant εἰς: in uno tamen legimus περὶ, *circa*. Latini in hoc dicendi genere ferè utuntur præpositione *De* vel *Ex*. ¶ *Profundo*, πελάγει. id est, τῷ βάθει. Dicitur enim πέλαγος quod Latini *Altum* vocant. posteà verò *pelagus* pro ipso mari cœpit usurpari: & ità interpretatus essem nisi adderetur τῆς θαλάσσης.

7 *Necesse est*, ἀνάγκη ἐστίν. Et tamen nemo invitus est alteri offendiculo. sed vel per incogitantiam, vel ἐκ προαιρέσεως. Discrimen est igitur inter Necessitatem & Coactionem. Item non est hæc necessitas à Deo, sed ab homine, corruptione voluntariâ. Ergò necessitas non involvit Deum peccato. Item quamvis offendicula necessariò eveniant; væ tamen est mundo propter

offendi-

offendicula. Non est igitur vera consecutio, Injustè puniri peccatores, si necessariò peccant.

8 *Facit ut tu offendas*, σκανδαλίζει σε. Vide suprà 5.29, & 30. ¶ *Ea*, αὐτά. Vulgata, *Eum*, id est, αὐτόν. ¶ Potiùs *quàm*, ἤ. Aut καλὸν positum est pro ἄμεινον, aut subauditur μᾶλλον, sicut apud Homerum in illo versiculo, Βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι, lib. Iliad. *α*. & in illo impio senario, Θέλω τύχης σταλαγμὸν ἢ φρενῶν πίθον. Sic quoque apud Hebræos ferè subauditur particula יותר *jother*, ante מן *min*, ut Psalm. 118.8, & 9. item Prov. 3.13. ¶ *In*, εἰς. Vulgata & Erasmus, *Ad*, id est, πρός. Nam etiam permutantur sæpe istæ præpositiones, sicut apud Hebræos ב pro אל.

9 *Luscum*, μονόφθαλμον. Vulgata, *Unum oculum habentem*. Plautus *Unioculum* dixit. Ego autem cum Erasmo *Luscum* interpretari malui. Nam *luscus* Latinis dicitur qui altero captus est oculo, non is quem Galli vulgò vocant *un lousche*, Latini *strabonem*, Græco etiam vocabulo.

10 *Angelos eorum*, ἀγγέλους αὐτῶν, id est, Angelos ipsis peculiariter adhibitos custodes adversùs Satanam & impuros spiritus, ut ex plurimis veteris præsertim Testamenti testimoniis liquet. Nec enim de puerili duntaxat ætate, quam tamen Deus peculiari curâ dignatur, sed de verè piis omnibus agit, quos cur parvulos vocet, præposito pueri exemplo, antea diximus. ¶ *Per omne* tempus, διὰ παντός. Subauditur χρόνου, quod ego expressi. Neque video cur minùs Latinè dicatur *Per omne tempus*, quàm *Ad omne tempus*. Vulgata & Erasmus interpretari solent, *Semper*, id est, ἀεί. ¶ *Cernere faciem Patris mei*, ὅτι βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου. id est, apparent coram Patre meo ut ministri, custodiendis piis omnibus, quantumlibèt vilibus in hominum conspectu, ab ipso destinati, & ipsius jussa singulis momentis exspectantes.

11 *Venit enim*, ἦλθε γάρ. Tota hæc periodus in nonnullis Græcis codicibus non reperitur.

---

* Luc. 15.4.

12 Τί ὑμῖν δοκεῖ; ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα, καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐνενηκονταεννέα, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθεὶς ζητεῖ τὸ πλανώμενον;
13 Καὶ ἐὰν γένηται εὑρεῖν αὐτό, ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι χαίρει ἐπ' αὐτῷ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῖς ἐνενηκονταεννέα τοῖς μὴ πεπλανημένοις.
14 Οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν τούτων.
15 Ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε, καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου. ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου.
16 Ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, παράλαβε μετὰ σοῦ ἔτι ἕνα ἢ δύο· ἵνα ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥῆμα.
17 Ἐὰν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ· ἐὰν δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης.

* Quid vobis videtur? si fuerint alicui homini centum oves, & erraverit una ex iis, nonne relictis ipsis nonagintanovem, profectus in montes quærit eam quæ aberraverat?
Quòd si acciderit ut inveniat eam, amen dico vobis, gaudet super ea magis quàm super illis nonagintanovem quæ non aberrarant.
Ità non vult Pater vester qui in cœlis est, ut pereat ullus ex parvis istis.
† Si verò peccaverit in te frater tuus, ito, & argue eum inter te & ipsum solum: si te audierit, lucratus es fratrem tuum.
Sin verò te non audierit, assume tecum adhuc unum aut duos: ‖ ut ex ore duorum aut trium testium confirmetur res tota.
* Quòd si neglexerit eos audire, dic Ecclesiæ: quòd si Ecclesiam audire neglexerit, sit tibi velut qui est ethnicus & publicanus.

Quid vobis videtur? si fuerint alicui centum oves, & erraverit una ex eis, nonne relinquit nonagintanovem in montibus, & vadit quærere eam quæ erravit.
Et si contigerit ut inveniat eam, amen dico vobis quia gaudet super eam magis quam super nonagintanovem quæ non erraverunt.
Sic non est voluntas ante Patrem vestrum qui in cœlis est, ut pereat unus de pusillis istis.
Si autem peccaverit in te frater tuus, vade, & corripe eum inter te & ipsum solum: si te audierit, lucratus es fratrem tuum.
Si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc unum vel duos: ut in ore duorum vel trium testium stet omne verbum.
Quod si non audierit eos, dic Ecclesiæ: si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus & publicanus.

15 Studendum est sarciendæ concordiæ, non autem vindicandæ injuriæ.
† Luc. 17.3. Jac. 5.19. Lev. 19.17. Eccl. 19.13.
‖ Deut. 19.15. Joan. 8.17. 2. Cor. 13.1. Heb. 10.28.
17 Qui Ecclesiæ judicium contemnit, Deum contemnit.
* 2. Thes. 3.14.

---

12 *Homini*, ἀνθρώπῳ. Vetus interpres vel hoc non legit, vel prætermisit, sed nullâ sensûs injuriâ: quamvis, nisi exprimas, subaudiri necesse sit, ut vis comparationis intelligatur. ¶ *Profectus in montes*, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθείς. Erasmus Veterem interpretem secutus vertit, *In montibus, & vadit*. Conjungit enim ἐπὶ τὰ ὄρη cum præcedentibus: quo modo etiam legit Theophylactus, per Montes Cœlum intelligens. Sed hoc dicendi genus non ità est usitatum, & in plerisque antiquis exemplaribus hæc ità distincta sunt ut ἐπὶ τὰ ὄρη conjungatur cum participio πορευθείς, quod meliùs convenit, ut tantò majus quærendæ per solitudines medias aberrantis ovis studium demonstretur. Syrus tamen interpres vult oves nonagintanovem in montibus relinqui à pastore, aberrantem ovem alibi quæsituro.

16 *Non vult Pater vester*, οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Non est voluntas coram Patre vestro*. qui Hebraismus mihi visus est obscurior. ¶ *Ullus*, εἷς. Ità scriptum reperimus in veteribus codicibus. Erasmus autem mavult legere ἕν, ut subaudiatur παιδίον. Idem autem valet εἷς atque *Vel unus*, id est *Ullus*, ut sensus ipse ostendit.

15 *Si verò*, ἐὰν δέ. Optimè ista cohærent. Ubi enim de iis disseruit qui sunt aliis offendiculo, nunc quid sit iis agendum declarat quibus objectum est offendiculum: quos ità vult esse comparatos ut saluti fratrum consulant, & sit eorum zelus fraternâ charitate sic temperatus, ut ad extrema remedia non nisi tentatis mitioribus omnibus remediis deveniant. ¶ *In te*, εἰς σέ. id est, te [tantùm] conscio, non autem publico cum offendiculo. Nec enim hìc agitur de privatis controversiis vel litibus, quasi *In te* idem valeat atque *Contra te*. quamvìs conscios verè pios singulos offendant quæcunque injustè fiunt. Sed offendicula privatim tantùm admissa à publicè manifestis distinguit, ut ex præcedentibus liquet, præsertim ex Luc. 17.3. ubi istud repetitur, & ex his verbis *Dic Ecclesiæ*. Privatas enim injurias sine publico offendiculo factas condonare potiùs oportet, quantum quidem nostrâ interest. Nec de civilibus judiciis apud Magistratus hìc agit Christus, politias minimè abolens, sed de conscientia proximi commonefacienda, & ad resipiscentiam adducenda; jubens, siquid non rectè dicere vel facere cuipiam contigerit, ut, contrà quàm facere consueverint qui ex aliorum reprehensionibus zeli laudem captant, alii alios humanè redarguentes leniter studeamus in viam revocare, neque latiùs mala spargamus, quibus mederi privatis monitis possumus. Nam in publico offendiculo peccantes quo modo sint arguendi docuit Apostolus 1. Tim. 5.20. & suo quoque exemplo ostendit, Petrum Antiochiæ reprehendens, Gal. 2.14. Sed in iis offendiculis quæ tam privata sunt & occulta ut qui ea inficietur nullis testibus possit convinci, vel nullus vel perexiguus locus huic Christi dicto relinquitur.

16 *Ex ore*, ἐπὶ στόματος. Hebraicè, על־פי *hal-pi*, id est, *sermone ac testimonio*. Sic enim accipitur interdum *Oris* vocabulum pro sermone & locutione, ut Num. 3.16. atque adeò pro tacito etiam testimonio, id est cùm res ipsa per se loquitur, ut infr. 21.16. ¶ *Confirmetur*, σταθῇ. id est, ratum firmúmque habeatur, ut ad Ecclesiam vocatus reus pertinax inficiari factum & pertinaciam non possit. quod Hebræis explicatur verbo יקום *jakum*. ¶ *Res tota*, πᾶν ῥῆμα. Hebraicè דבר *dabar*, id est, negotium de quo agitur.

17 *Neglexerit audire*, παρακούσῃ. id est, non sit audire dignatus, aut se audire dissimularit. Nam hoc significat παρακούειν: sicut παρορᾶν dicuntur qui non dignantur aspicere, vel fingunt se non videre. Vulgata & Erasmus, *Non audierit*, id est, μὴ ἀκούσῃ. ¶ *Ecclesiæ*, ἐκκλησίᾳ. Castellio nuper convertit *Reipublicæ*, huc fortasse respiciens quòd in Judicum consortium etiam Levitæ & Sacerdotes olim in republica Israelitica legebantur, aut quia existimavit de negotiis forensibus hìc agi: quod etiamsi illi concederem, minimè tamen ipsius interpretationem approbarem, cùm *Reipublicæ* vocabulum pro ipso Senatûs aut populi conventu usurpari non soleat: ut quid illud sit, *dicere Reipub.* vix à quoquam intelligi posse videatur. Sed de animi offensionibus hìc agi & Senatu Ecclesiastico, (cujus jurisdictio à Politici magistratûs functione, in Ecclesia præsertim Christiana, apertissimè distinguitur) vel ex eo constat quod de ligando & solvendo postea commemoratur. Neque enim Christus politicas leges præscribit. Hæc autem potestas ac jurisdictio penès eos erat qui ἀρχισυνάγωγοι propterea vocantur Mar. 5.22. & hujus consuetudinis exemplum exstat apud Joan. 9.22, item 12.42, item 16.2. ut apud Judæos idem fuisse videatur pœnæ genus, ἀποσυνάγωγον γίνεσθαι, atque apud Christianos *Excommunicari*. Porrò de *Ecclesiæ* vocabulo diximus suprà 16 18. Sed notandum est turpiter errare qui ex hoc loco confici volunt, de singulis rebus referendum esse ad totius multitudinis cœtum. Aiunt enim *Ecclesiæ* nomen nusquam aliter accipi: quod vel ex hoc ipso loco falsum esse convincitur. Nam certè tanquam de Judæis hæc dici apparet saltem ex eo quod addit, *Sit tibi sicut Ethnicus & publicanus.* Sed judicia de his rebus penès Seniores fuisse apud Judæos, nec semper cogi consuevisse totum populi cœtum, omnes illarum rerum scriptores testantur. & certè nisi Christus ad suorum temporum consuetudinem totum hunc sermonem accommodasset, quis eum loquentem intellexisset? Quòd si quis excipiat, tyrannicam fuisse illam consuetudinem, nè id quidem verè dixerit, cùm Christus sic loqui non potuerit quin eum morem ut legitimum approbaret. Neque verò cùm hæc dico, Oligarchiam velim in Ecclesiam Dei invehi, quæ illam tantopere deformavit, atque adeò penitus transformavit: sed doceo Aristocratiam Christianam non esse novum aliquod institutum, Dei verbo & Democratiæ Ecclesiasticæ repugnans: sicut nonnulli ex unica vocula temerè arrepta sunt arbitrati. Postremò observandum etiam est *Ecclesiæ* nomen hoc uno loco totius novi Testamenti de Judæis dici: quorum alioqui generales cœtus solent *Synagogæ* peculiari nomine vocari. quamvìs Græci interpretes in vetere Testamento aliquoties Hebræam vocem קהל *cahal* verterint ἐκκλησίαν, & quidem de hoc ipso cœtu agentes ut 1. Paralip. 13.2, & 9. quod secutus Evangelista pro Seniorum collegio ἐκκλησίαν dixit. Lucas autem πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, 22.66. Vide infrà Marc. 5.22.

Quid

Quid plura? ex 2. Cor. 2. 6. constat censuras Ecclesiasticas, non ὑπὸ τῶν πλειόνων, ut usurpatur hoc verbum Act. 21. 21. sive à tota Ecclesia, ut Act. 15. 22. sed ὑπὸ τῶν πολλῶν, id est, neque in communi totius Ecclesiæ cœtu, neq; etiam intra privatos parietes, sed apud delectorum presbyterorum concilium exerceri consuevisse. ¶ *Qui* est *Ethnicus*, ὁ ἐθνικός. id est, ὁ ἐθνικὸς ὤν. Nam alioqui certus quispiam videbitur intelligi, nisi Enallagen numeri ponamus. Ethnicus autem, ex illa vetere distinctione Israelis à cæteris qui ἔθνη & Gentes dicuntur, dicitur qui profanus est & prorsus alienus à religione. Nam solent sacri scriptores ἔθνη & ἐθνικὰς Græcè vocare eos qui Hebraicè גוים *gojim* dicuntur, id est, qui erant alieni à Republica Israelis, & fœdere promissionis non comprehendebantur, ut ait Paulus Eph. 2. 12. Latini Theologi postea (quorum autoritatem libens sequor) *Ethnicos* Græco nomine appellarunt. Articulum autem conati etiam sumus exprimere, qui hoc quidem loco est ἀόριστος.

18 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ὅσα ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ.

19 Πάλιν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

20 Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.

21 Τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις;

22 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Οὐ λέγω σοι, ἕως ἑπτάκις, ἀλλ᾽ ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά.

23 Διὰ τοῦτο ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ.

24 Ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν, προσηνέχθη αὐτῷ εἷς ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων.

25 Μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ πραθῆναι, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέκνα, καὶ πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἀποδοθῆναι.

26 Πεσὼν οὖν ὁ δοῦλος προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, μακροθύμησον ἐπ᾽ ἐμοί, καὶ πάντα σοι ἀποδώσω.

27 Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου, ἀπέλυσεν αὐτόν, καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ.

28 Ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος εὗρεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ, ὃς ὤφειλεν αὐτῷ ἑκατὸν δηνάρια· καὶ κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε, λέγων, Ἀπόδος μοι ὅ,τι ὀφείλεις.

29 Πεσὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, παρεκάλει αὐτόν, λέγων, Μακροθύμησον ἐπ᾽ ἐμοί, καὶ πάντα ἀποδώσω σοι.

30 Ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν· ἀλλ᾽ ἀπελθὼν ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακήν, ἕως οὗ ἀποδῷ τὸ ὀφειλόμενον.

31 Ἰδόντες δὲ οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα, ἐλυπήθησαν σφόδρα· καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ αὐτῶν πάντα τὰ γενόμενα.

32 Τότε προσκαλεσάμενος αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, λέγει αὐτῷ, Δοῦλε πονηρέ, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκά σοι, ἐπεὶ παρεκάλεσάς με·

33 Οὐκ ἔδει καὶ σὲ ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς καὶ ἐγώ σε ἠλέησα;

34 Καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασανισταῖς, ἕως οὗ ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ.

35 Οὕτω καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἐπουράνιος ποιήσει ὑμῖν, ἐὰν μὴ ἀφῆτε ἕκαστος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν τὰ παραπτώματα αὐτῶν.

Amen dico vobis, † quæcunque ligaveritis in terra, erunt ligata in cœlo: & quæcunque solveritis in terra, erunt soluta in cœlo.

Rursum dico vobis, si duo ex vobis consenserint in terra, de omni re quam petierint, fiet eis à Patre meo qui in cœlis est.

Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, illic sum in medio eorum.

Tunc adiens eum Petrus dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? an || usque septies?

Dicit ei Jesus, Non dico tibi, usque septies, sed usque septuagies septies.

Propterea simile est regnum cœlorum regi, qui voluit conferre rationem cum servis suis.

Et cùm cœpisset conferre, oblatus est ei quidam debitor decies mille talentorum.

Cùm autem is non posset *hæc* reddere, jussit eum dominus ejus venundari, & uxorem ejus & liberos, & omnia quæ habebat, & reddi *debitum*.

Procidens ergò servus ille adorabat eum, dicens, Domine, patiente animo esto adversùm me, & omnia tibi reddam.

Commotus autem intimâ commiseratione dominus servi illius, dimisit eum, & mutuum remisit ei.

Egressus verò servus ille invenit unum ex conservis suis, qui debebat ei centum denarios: & prehensum eum suffocabat, dicens, Redde quod debes.

Procidens ergò conservus ejus ad ejus pedes precabatur eum, dicens, Patiente animo esto adversùm me, & omnia reddam tibi.

Ille verò noluit: sed abiens conjecit eum in carcerem, quousque redderet debitum.

Cùm autè vidissent coservi ejus quæ facta fuerant, tristitiâ affecti fuerunt vehementer: & cùm venissent, declararūt domino suo omnia quæ facta fuerant.

Tunc eo advocato dominus ipsius dixit ei, Serve improbe, totum debitum illud remisi tibi, quoniam precatus es me:

Nonne oportuit & te misereri conservi tui, ut & ego tui misertus sum?

Et iratus dominus ejus tradidit eum tortoribus, usquequo redderet id omne quod sibi debebatur.

Ita & Pater ille meus cœlestis faciet vobis, nisi remiseritis suo quisque fratri ex cordibus vestris offensas eorum.

Amen dico vobis, quæcunque alligaveritis super terram, erunt ligata & in cœlo: & quæcunq; solveritis super terram, erunt soluta & in cœlo.

Iterum dico vobis, quia si duo ex vobis consenserint super terram de omni re quamcunque petierint, fiet illis à Patre meo qui in cœlis est.

Ubi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.

Tunc accedens Petrus ad eum dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei? usque septies?

Dixit illi Jesus, Non dico tibi, usque septies, sed usque septuagies septies.

Ideo assimilatum est regnum cœlorum homini regi, qui voluit rationem ponere cum servis suis.

Et cùm cœpisset rationem ponere, oblatus est ei unus qui debebat ei decem millia talenta.

Cùm autem non haberet unde redderet, jussit eum dominus ejus venundari, & uxorem ejus, & filios, & omnia quæ habebat, & reddi.

Procidens autem servus ille orabat eum, dicens, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.

Misertus autem dominus servi illius, dimisit eum, & debitum dimisit ei.

Egressus autem servus ille invenit unum de conservis suis, qui debebat ei centum denarios: & tenens suffocabat eum, dicens, Redde quod debes.

Et procidens conservus ejus rogabat eum, dicens, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.

Ille autem noluit: sed abiit, & misit eum in carcerem, donec redderet debitum.

Videntes autem conservi ejus quæ fiebant, contristati sunt valde: & venerunt, & narraverunt domino suo omnia quæ facta fuerant.

Tunc vocavit illum dominus suus, & ait illi, Serve nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me:

Nonne ergò oportuit & te misereri conservi tui, sicut & ego tui misertus sum?

Et iratus dominus ejus tradidit eum tortoribus, quoadusque redderet universum debitum.

Sic & Pater meus cœlestis faciet vobis, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus vestris.

† Joan. 20. 23.

21 Implacabilem Deum experientur qui à fratribus quantumvis magnis multisq; injuriis provocati non ignoscunt.

|| Luc. 17. 4.

18 *In cœlo*, ἐν τῷ οὐρανῷ. Quæ hoc loco philosophatur Origenes in hoc genere dicendi, cùm paulò ante Christus Petrum alloquens, 16. 19. dixerit plurali numero, ἐν τοῖς οὐρανοῖς, (si quidem hæc sunt Origenis) non modò inepta sunt, sed etiam Hebræorum linguæ summam arguunt imperitiam. Appellant enim Hebræi cœlos plurali numero שמים *schamajim*, & in uno vetere exemplari disertè scriptum invenimus ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Res ipsa denique ostendit istas speculationes prorsus vanas esse & inanes.

19 *Rursum*, πάλιν. In antiquis omnibus codicibus additur ἀμὴν, *amen.* ¶ *Consenserint*, συμφωνήσωσι. Translatio est à corpore ad animum. nam de voce & cantu propriè id dicitur. ¶ *Fiet eis*, γενήσεται αὐτοῖς. nempe, sicuti petierint.

22 *Septuagies septies*, ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. Ad verbum, *Septuagies septem*, videlicet peccata. Sed tamen potiùs videtur ἑπτὰ pro ἑπτάκις positum ex Hebræorum more, apud quos שבע *schebah* utrunque declarat.

25 *Non posset reddere*, μὴ ἔχοντος ἀποδοῦναι. ἔχειν pro δύνασθαι, (id est, *habere* pro *posse*) frequenter ponitur. Itaque hæc interpretatio simplicissima est. Vulg. *Non haberet unde redderet*. Erasmus etiam longiùs à Græcis recedens, *Non esset solvendo*. quod Græcis significat οὐχ ὄντι ἱκανῷ ἀποδοῦναι. ¶ *Reddi* debitum, ἀποδοθῆναι. Subaud. τὸ ὀφειλόμενον, ut infrà 30. Erasmus, *Fieri solutionem*, sensu rectè expresso.

26 *Ergò*, οὖν. Vulgata & Erasmus, *Autem*, id est, δέ. ¶ *Servus ille*, ὁ δοῦλος. In tribus vetustis codicibus additur ἐκεῖνος, *ille.* quo modo etiam legit Vetus interpres: quamvis appositus articulus satìs declaret ἀναφοράν. ¶ *Adorabat*, προσεκύνει. Admonet Erasmus se in nonnullis exemplaribus legisse παρεκάλει, id est, *precabatur*. pro quo Vetus interpres, *Orabat*: nisi corrupta sint exemplaria. Sed suspicor corruptum fuisse locum à quopiam qui civilem adorationem in Oriente passim usurpatam non potuit à Dei cultu distinguere. ¶ *Patiente animo esto adversùm me*, μακροθύμησον ἐπ᾽ ἐμοί. Hoc loco θυμὸς iram significat, & quidem præcipitem, quam Galenus propriè ὀξυθυμίαν appellat: *iræ acerbitatem & præcipitationem* dicere possumus: quod Cicero *excandescentiam* commodissimè interpretari videtur; *animum* autem Horatius in illo versiculo, *Ira furor brevis est, animum rege*. Unde & *animosi* Græcis dicuntur θυμοειδεῖς, vel θυμοειδεῖς, atque adeò θυμικοί. Est autem Galeno non parva differentia inter ὀξυθύμους καὶ θυμοειδεῖς: quo modo etiam apud Latinos non tantùm inter *iræ præcipitis*, sed etiam inter *acerbæ vehementísque iracundiæ* homines, & *animosos*, differentia maxima est. Iram igitur qui cohibere & veluti procul rejicere possunt, dicuntur μακρόθυμοι: quos nonnulli *longanimes* vocant, vocabulo parùm Latino: & μακροθυμία consequens est πραότητος, lenitatis & clementiæ, quæ tamen à lenitudine, id est, ἀοργησίᾳ, & animi desponsione & demissione (quam Græci quoque μακροθυμίαν & ἀθυμίαν vocant) distinguitur. Μακρόθυμος denique is est qui dicitur Jac. 1. 19. βραδὺς εἰς ὀργήν. Vulgata, *Patientiam habe*. Erasmus, *Esto patiens*, quæ eòdem recidunt. Sed Tertullianus & Cyprianus eum secutus, non rectè vertunt *Magnanimitatem*, quæ μεγαλοψυχία dicitur.

27 *Dimisit*, ἀπέλυσεν. Nempe quoniam vinciri & vænire ipsum jusserat. Erasmus, *Absolvit*. Atqui (ni fallor) absolvere dicitur debitor qui solvit quod debet: non creditor, qui debitum condonat. ¶ *Mutuum*, δάνειον. Vel, ut Erasmus, *Æs alienum*. cùm alioqui significet propriè quod mutuò sumtum est. Hic autem accipitur pro eo quod ex bonis heri servus interverterat, ac proinde cui restituendo tenebatur, id est, ut mox scribitur, τὸ ὀφειλόμενον.

28 *Suffocabat*, ἔπνιγε. Erasmus longo usus circuitu, *Obtorto collo trahebat*, sensu tamen fideliter expresso. Nec enim eum strangulatum cupiebat, sed faucibus abreptum ità premebat ut strangulaturus videretur. ¶ *Quod*, ὅ,τι. In omnibus vetustis legitur, εἴ τι, *siquid*; sed perperam.

29 *Ad pedes ejus*, εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ. Hæc omissa sunt à Vetere interprete & ab Erasmo, quæ tamen in omnibus nostris

vetustis codicibus Græcis reperi. ¶ *Omnia*, πάντα. Hoc deest in sex veteribus codicibus, nec tamen videtur redundare.

30 *Abiens*, ἀπελθὼν. Vel abundat hoc participium ex vulgata loquendi consuetudine, sicut pleraque alia, vel simplicem motum declarat. Neque enim existimandus est creditor ab illius latere discedere, sed potiùs illum per vim rapere in carcerem. Itaque rectiùs fortassis verterimus *pergens* quàm *abiens*, nisi malimus intelligere, abiisse cum eo, videlicet quem ipsemet in carcerem rapiebat.

31 *Quæ facta fuerant*, τὰ γενόμενα. In quibusdam codicibus legitur γινόμενα, *Quæ fiebant:* quo modo vertit Erasmus & Vetus interpres. ¶ *Declararunt*, διεσάφησαν. Vulg. *Narrarunt*, id est, διηγήσαντο.

33 *Nonne oportuit*, οὐκ ἔδει. In quodam exemplari additur οὖν, *ergò*.

35 *Offensas eorum*, τὰ παραπτώματα αὐτῶν. Hæc non legit Vetus interpres, neque Hieronymus: sed, nisi addas, absolutè ponetur verbum ἀφιέναι: quod vix alibi reperias. Præterea in omnibus Græcis codicibus hæc scripta inveni.

ΚΕΦ. ιθ΄.

Mar. 10.1.

ΚΑΙ᾽ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, μετῆρεν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

2 Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς ἐκεῖ.

3 Καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι πειράζοντες αὐτὸν, καὶ λέγοντες αὐτῷ, Εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν;

4 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε ὅτι ὁ ποιήσας ἀπ᾽ ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς;

5 Καὶ εἶπεν, Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν;

6 Ὥστε οὐκ ἔτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία. ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

7 Λέγουσιν αὐτῷ, Τί οὖν Μωσῆς ἐνετείλατο δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀπολῦσαι αὐτήν.

8 Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν· ἀπ᾽ ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτω.

9 Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται· καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.

3 Indissolubile est conjugii vinculum, nisi ob scortationem.
† Gen.1.27.
|| Gen.2.24.
1. Cor.6.16.
Ephes.5.31.
Deut.24.1.
7 Non statim probat Deus quod civiles leges coguntur tolerare.
† Supra 5.32
Mar.10.11.
Luc.16.18.
1.Cor. 7. 11.

CAP. XIX.

* ET factum est, cùm finiisset Jesus sermones istos, ut solveret ex Galilæa, & veniret in fines Judææ, secus Jordanem.

Et secuta est eum turba multa, sanavitque eos illic.

Tunc adierunt eum Pharisæi, tentantes eum, & dicentes ei, Licétne homini dimittere uxorem suam quavis ex causa?

Ille vero respondens dixit eis, Non legistis † opificem ab initio fecisse masculum & fœminam?

Et dixisse, || Propterea derelinquet homo patrem & matrem, & agglutinabitur uxori suæ: & qui duo *fuerant*, erunt una caro?

Itaque non ampliùs sunt duo, sed una caro. quod ergò Deus conjunxit, homo nè sejungito.

Dicunt ei, Cur ergò * Moses præcepit dare libellum discessionis, & eam dimittere?

Dicit eis, Moses pro duritia cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras: cæterùm à principio non fuit ità.

Dico autem vobis, † quicunq; dimiserit uxorem suam, nisi ob scortationem, & aliam duxerit, mœchatur: & qui dimissam duxerit, mœchatur.

CAP. XIX.

ET factum est, cùm consummasset Jesus sermones istos, migravit à Galilæa, & venit in fines Judææ trans Jordanem.

Et secutæ sunt eum turbæ multæ: & curavit eos ibi.

Et accesserunt ad eum Pharisæi tentantes eum, & dicentes, Si licet homini dimittere uxorem suam quacunque ex causa?

Qui respondens ait eis, Non legistis quia qui fecit ab initio, masculum & fœminam fecit eos?

Et dixit, Propter hoc dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una?

Itaque jam non sunt duo, sed una caro. quod ergò Deus conjunxit, homo non separet.

Dicunt illi, Quid ergò Moyses mandavit dare libellum repudii, & dimittere?

Ait illis, Quoniam Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras: ab initio autem non fuit sic.

Dico autē vobis, quia quicunq; dimiserit uxorem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur: & qui dimissam duxerit, mœchatur.

1 *Finiisset*, ἐτέλεσεν. Vulgata & Erasmus, *Consummasset:* quod meliùs respondet composito συντελεῖν. Interdum tamen etiam *consummandi* vocabulo utimur, præsertim in passivo, ut amphiboliam vitemus. ¶ *Ut solveret*, μετῆρεν. Vulgata, *Migravit*. Erasmus, *Demigravit*, id est, μετῴκισεν: uterque impropriè, cùm hîc non agatur de domicilio mutando, veluti cùm Nazarethâ venit Capernaumam habitatum. ¶ *Secus Jordanem*, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Trans Jordanem*, quasi per Peræam sive transJordaninam Christus trajecto Jordane vel lacu Tiberiadis in Judæam venerit ex Galilæa, quod verum non est, cùm turba dicatur eum secuta, neque rursum dicatur fluvium trajecisse cùm Judæam ingrederetur. Significatur ergò Christus non per Samariam, sed eâ ad dextram relictâ iter tenuisse secundùm Jordanem. qua de re diximus etiam suprà 4. 15.

2 *Sanavit*, ἐθεράπευσεν. Id est, ὑγίασεν, [ut loquitur Aristoteles] cùm alioqui non quisquis θεραπεύει, etiam sanet.

3 *Dimittere*, ἀπολῦσαι. De hoc verbo diximus suprà 1. 19. Erasmus, *Divortium facere:* periphrasi minimè necessariâ. ¶ *Quavis ex causa?* κατὰ πᾶσαν αἰτίαν; Nam αἰτία quidem & *causam* & *crimen* declarat: & in uno exemplari legimus ἁμαρτίαν, *peccato*. Sed *causæ* nomen potiùs convenit, cùm etiam ob deformitatem Judæi dimittere sæpe solerent uxores, ut Deut. 24. 1.

4 *Non*, οὐκ. Id est, *Annon?* de quo diximus suprà 7. 22. ¶ *Opificem*, ὁ ποιήσας. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Qui fecit:* quod perobscurum est, nisi addideris ἄνθρωπον, id est, *hominem*. Placuit igitur potiùs ex Hebræo idiotismo accipere pro participio absoluto, id est, הבורא *habore*, vel העשה *haboseh*, ut loquuntur Hebræi. Græci disertiores dicerent ὁ δημιουργός. Latinè autem verbali nomine hoc explicandum est. Sic etiam suprà 8.33. appellatione τῶν βοσκόντων intelliguntur pastores. ¶ *Fecisse*, ὅτι ἐποίησεν. Sustulimus pronomen αὐτοὺς, *eos:* quia sic redundat ex Hebræo idiotismo, ut sensum hujus loci possit etiam perturbare in Latino sermone.

5 *Derelinquet*, καταλείψει. Vulg. *Dimittet:* quod respondet τῷ ἀφιέναι. Erasmus, *Deseret*. quod durius est, & meliùs videtur respondere τῷ ἐγκαταλείπειν. Hoc autem loco nihil aliud significatur quàm Liberos ductâ uxore novam familiam instituere, relicto videlicet paterno & materno convictu, ut rectè verbum Hebræum quo usus est Moses Gen. 2. 24. exposuerit Chaldaicus Paraphrastes, *cubile patris & matris*, id est (ut ego interpretor) habitationem domesticam, *mutare*. ¶ *Agglutinabitur*, προσκολληθήσεται. Vulgata, *Adhærebit*, ἀνθέξεται. Erasmus, quem hîc sequor, optimè expressit Græcum vocabulum, quo significatur arctissima conjunctio viri & uxoris, quasi glutine conjunctorum: cujusmodi firmissimam & tenacissimam conjunctionem significavit Plato in Convivio verbis συντῆξαι ἢ συμφῦσαι εἰς τὸ αὐτὸ, ὥστε δύο ὄντας ἕνα γεγονέναι. ¶ *Qui duo* fuerant, *erunt una caro*, ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Erunt duo in carne una*, vel *in carnem unam*. Syrus interpres τοὺς δύο accipit pro ἄμφω, *Ambo*. Ego putavi primùm explicandam esse vim articuli οἱ, quo significatur conditio conjugum ante matrimonium: quod commodissimè exprimeremus totidem verbis vernaculâ nostrâ linguâ, *Les deux seront une personne*, Latinè verò non item. Deinde illustrandus est omnino hic Hebraismus, quo vix quicquam dici potest obscurius in Latino sermone. Itaque sciendum est verbum ἔσονται, *erunt*, accipi pro γενήσονται, id est, *fient:* ut in illis dicendi formulis, *Esto mihi in protectorem*, *Eris nobis in caput*. Præterea præpositio à Latinis exprimi non solet in hoc dicendi genere, nisi cùm dicimus, *Esse pro amico*, id est, amici loco: quod Hebræi dicerent, *Esse in amicum*, qui sensus huic loco non convenit. Denique *una caro* nihil aliud declarat quàm *unum corpus:* ut explicatur 1. Cor. 6. 16. quem Hebraismum retinuimus, quia non est tam obscurus quin facilè intelligi possit, cùm frequentissimè soleat in Sacris scriptoribus occurrere. Hic ergò sensus est, Qui antea duo erant homines, incipiunt quasi unus homo esse: quod ipse postea explicat. Moses autem duorum non meminit, nec propterea (ut volunt qui polygamiam audent adstruere) additum est quicquam verbis Mosis, cùm de duobus ibi agi non de pluribus constet.

6 *Deus*, ὁ Θεός. Hinc fit ut cùm cæteri contractus humanæ societatis, sicut consensu mutuo contrahuntur, sic etiam dissolvantur; conjugii tamen vinculum ipsi conjuges solvére nequeant, sed solus Deus qui conjuges conciliavit: ac proinde leges de conjugiorum diremtione nè Impp. quidem ponere præter Dei verbum licuerit. ¶ *Conjunxit*, συνέζευξεν. Indè *conjuges* dicti, & *conjugium:* quod vocabulum Græco penitus respondet, servatâ etiam translatione à jugo. Erasmus, *Copulavit*. ¶ *Sejungito*, χωριζέτω. Vulgata & Erasmus, *Separet*. quod vocabulum meliùs exprimit τὸ ἀφορίζειν, ut alibi diximus. Neque tamen ignoro, *sejungere* opponi τῷ συζεύγνυειν, quo verbo utitur Euripides de hac eadem re (id est de matrimonii dissolutione) loquens. Sed cùm necessariò quærendum esset synonymum, illud præ cæteris delegi quod cum superiore συζεύγνυειν pugnat ex diametro. Sic autem antiquari legem illam Mosis constat, largiore videlicet Spiritu Dei nobis per Evangelium concesso, ut planè repudianda sit eorum sententia qui nunc quoque illam valere posse in Ecclesia Christiana censent: etiam si nonnulli inter eos qui Christiani sunt nomine, reperiantur non minùs duri & iniqui quàm olim Judæi fuerint.

8 *Pro duritia cordis vestri*, πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν. Hoc loco πρὸς accipitur vel pro κατὰ, ut apud Plutarchum, πρὸς ἀρετὴν, id est, *habitâ virtutis ratione, & pro meritis:* vel pro διὰ, ut apud Aristophanem πρὸς ταῦτα pro διὰ ταῦτα, id est, *idcirco:* quæ utraque significatio convenit Latinæ præpositioni *pro*. Dicunt enim Latini, *Pro amore mutuo*, id est, Amoris mutui causâ: &, *Pro loco & tempore*, id est, quod ineptè dicitur, Pro loci & temporis qualitate. nisi malimus subaudire participium, ut dicamus, *respiciens ad vestri cordis duritiem*. Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Ad duritiem cordis vestri*. ¶ *Permisit*, ἐπέτρεψεν. Lex moralis, quam vocant, simpliciter præcipit bona,

&

& prohibet mala, quoniam conscientiam spectat: leges autem civiles, si bene sunt constitutæ, nihil quidem præcipiunt quod Deus prohibuerit, & nihil prohibent quod Deus præceperit, sed improbitate hominum coguntur multa duntaxat moderari, quæ penitus tollere non possunt: & hæc sunt quæ permitti legibus dicuntur. Exempli causâ, Fœnerari prohibet Christiana charitas: fœnus tamen propter hominum commercia multi magistratus vident se simpliciter prohibere non posse. Itaq; (quod unum reliquum est) fœnoris modum certum constituunt. An verò propterea fœnerari bonâ conscientiâ licet? Minimè profectò Neque enim à civilibus legibus sed ex Dei verbo petenda est conscientiæ regula. Imò nè civiles quidem leges probant, sed damnant potiùs, quod duntaxat tolerant, cogente hominum improbitate. Sic etiam Dominus per Mosen civiles leges condens, non præcepit divortia: (ità enim fuisset sibi contrarius) sed iis à quibus impetrari non poterat ut uxores retinerent, præcepit ut uxoribus darent divortii libellum, nempe ut iis adversùs maritorum sævitiam consuleretur. Nec tamen propterea desinebant adulteri esse coram Deo, qui uxores repudiabant.

9 *Ob scortationem*, ἐπὶ πορνείᾳ. Vulgata, *Fornicationem*; à fornicibus in quibus Romæ solebant meretrices prostare, solet interpretari. Est autem πορνείας nomen hoc loco generale, ità ut μοιχείαν comprehendat: non exceptâ tamen scortatione, cùm occideretur etiam ea quæ cùm pro virgine ducta fuerat, stuprata fuisse comperiebatur, & sine distinctione ante vel post sponsalia esset vitiata, id est vel si scortata esset, vel si adulterium commisisset. Sed hoc fortassis non addidisset Christus, nisi vel erepta Judæis vel neglecta tunc fuissent capitalia in adulteros judicia, ex Mosis præscripto. Neq; enim repudio locus erat ubi capitali supplicio dirimebatur matrimonium. Vide 2. Cor. 7. 15. Sed tamen cùm, etiamsi viguissent leges in adulteros positæ, posset fugâ aut latitando effugere judicii cognitionem adultera, & apud gentes inter quas dispersi erant Judæi, plerique magistratus adulteria capite non punirent, horum etiam conscientiis, ut & hodie, consulendum fuit. ¶ *Dimissam*, ἀπολελυμένην. Extra causam adulterii videlicet, & ità ut passim fieri à Judæis consueverat.

---

10 Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικός, οὐ συμφέρει γαμῆσαι.

11 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ' οἷς δέδοται.

12 Εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτω· καί εἰσιν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· καί εἰσιν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω.

13 Τότε προσηνέχθη αὐτῷ παιδία, ἵνα τὰς χεῖρας ἐπιθῇ αὐτοῖς, καὶ προσεύξηται· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

14 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με. τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

15 Καὶ ἐπιθεὶς αὐτοῖς τὰς χεῖρας, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν.

16 Καὶ ἰδού, εἷς προσελθὼν εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε ἀγαθέ, τί ἀγαθὸν ποιήσω ἵνα ἔχω ζωὴν αἰώνιον;

17 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός. εἰ δὲ θέλεις εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωήν, τήρησον τὰς ἐντολάς.

18 Λέγει αὐτῷ, Ποίας; Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, Τό, Οὐ φονεύσεις, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις.

19 Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα. καί, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

20 Λέγει αὐτῷ ὁ νεανίσκος, Πάντα ταῦτα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου· τί ἔτι ὑστερῶ;

21 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε, πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι.

Dicunt ei discipuli ejus, Si tale est negotium hominis cum uxore, non expedit uxorem ducere.

Ipse verò dixit eis, Non omnes sunt capaces hujus sermonis, sed ii quibus datum est.

Sunt enim eunuchi qui ex matris utero nati sunt ità: & sunt eunuchi qui castrati sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castrarunt propter regnum cœlorum. Qui potest capax esse *hujus rei*, capiat.

‖ Tunc oblati sunt ei pueruli ut manus eis imponeret, & oraret: discipuli autem objurgarunt eos.

Jesus autem ait, Omittite istos puerulos, & nè prohibete eos ad me venire. talium est enim regnum cœlorum.

Et cùm imposuisset eis manus, profectus est illinc.

* Et ecce, quidam accedens dixit ei, Magister bone, quid boni faciam ut habeam vitam æternam?

Ipse verò dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi unus, *nempe* Deus. Si vis autem ad vitam ingredi, observa præcepta.

Dicit ei, Quæ? Jesus autem dixit, † Non occides, Non mœchaberis, Non furaberis, Non dices falsum testimonium.

Honora patrem tuum & matrem. &, Diliges proximum tuum ut teipsum.

Dicit ei adolescens ille, Omnia hæc observavi à juventute mea: quo adhuc deficior?

Ait ei Jesus, Si vis perfectus esse, abi, vende quæ habes, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cœlo: & adesdum, sequere me.

Dicunt ei discipuli ejus, Si ità est causa hominis cum uxore, non expedit nubere.

Qui dixit illis, Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est.

Sunt enim eunuchi qui de matris utero sic nati sunt: & sunt eunuchi qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castraverunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere, capiat.

Tunc oblati sunt ei parvuli, ut manus eis imponeret, & oraret: discipuli autem increpabant eos.

Jesus verò ait eis, Sinite parvulos, & nolite eos prohibere ad me venire. talium est enim regnum cœlorum.

Et cùm imposuisset eis manus, abiit inde.

Et ecce unus accedens ait illi, Magister bone, quid boni faciam ut habeam vitam æternam?

Qui dixit ei, Quid me interrogas de bono? unus est bonus, Deus. Si autem vis ad vitam ingredi, serva mandata.

Dicit illi, Quæ? Jesus autem dixit, Non homicidium facies, Non adulterabis, Non facies furtum, Non falsum testimonium dices.

Honora patrem tuum & matrem tuam. Diliges proximum tuum sicut teipsum.

Dicit illi adolescens, Omnia hæc custodivi à juventute mea: quid adhuc mihi deest?

Ait illi Jesus, Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cœlo: & veni, sequere me.

10 Peculiare est continentiæ donum: ac proinde perpetuæ continentiæ legem nè sibi quidem potest quisquam indicere.
‖ *Suprà*, 18.3. *Mar*. 10.13. *Luc*. 18.15.
13 Ipsi etiam infantes in gratuito Dei fœdere comprehenduntur.
* *Mar*. 10.17. *Luc*. 18.18.
16 Et legem & seipsos minimè omnium norunt qui ex lege salutem petunt.
† *Exod*. 20. 13.

---

10 *Tale est*, οὕτως ἐστὶν. Vulgata ad verbum, *Ità est*. Terentius in Phormione, *Ità ingenium ejus fuit*. Erasmus, *Ad istum modum habet*. Αἰτίαν verò non converti *Causam*, sed *Negotium*, ut perspicuitati studerem. ¶ *Uxorem ducere*, γαμῆσαι. Græcis γαμεῖν propriè de marito dicitur, sicut γαμεῖσθαι de uxore: quo modo etiam Latinis vir *uxorem ducere* dicitur, mulier verò *nubere*. Vide infrà, cap. 22. 30.

11 *Sunt capaces*, χωροῦσι. id est, Non ità sunt comparati ut hoc præstare, id est uxore carere, possint: sicut angustum locum dicimus non posse res multas capere. unde χωρίον *locus* dicitur. Alioqui cùm neutrum est τὸ χωρεῖν, aliud declarat, ut suprà 15. 17. Vulg. *capiunt*, rectè quidem, sed ambiguè. ¶ *Hujus sermonis*, τὸν λόγον τοῦτον. Id est, istius quod dicitis, nempe (propter varia videlicet impedimenta, non quòd regnum Dei alioqui positum sit per se in cœlibatu vel conjugio) expedire uxorem non ducere, quod copiosè exponit Paulus 1. Cor. 7. ¶ *Ii quibus datum est*, οἷς δέδοται. Divinitus videlicet, ex mera gratia, eâque in plurimis ad tempus: non quòd in nobis id sit positum, vel quòd in fide peti possit; nisi quis fortasse peculiarem habuerit promissionem. Itaque perpetuæ continentiæ votum, præterquam quòd meræ est temeritatis, peccatum etiam est, cùm ex fide esse non possit, sicut etiam omni præcepto & puræ Ecclesiæ exemplo caret, ut ipsa tot jam seculis experientia comprobavit: cùm è contrario conjugium omnibus qui uruntur, nempe ut ad conjugium à Deo vocatis, præcipiatur.

12 *Eunuchi*, εὐνοῦχοι. *Eunuchi* nomen est propriè actionis & muneris, eorum videlicet qui in gynæceo adhibebantur, quasi fœminarum cubilis custodes: qui cùm plerunque deligerentur castrati, hinc factum ut de castratis quibusvis diceretur. Hunc autem morem sunt qui volunt à Persis cœpisse, nominante etiam Stephano pagum quendam Persidis Spadam, in quo cœperit istiusmodi castrationis consuetudo. ¶ *Ex utero*, ἐκ κοιλίας. Propriè & ad verbum, *E ventre*. Certè nemini dubium esse potest quin de utero loquatur, ut catachresis ista in omnibus linguis locum habet: sed quia paulò durior erat Latinis, ut ferè sit poetica, secutus sum Veterem interpretem & Erasmum. κοιλία porrò & γαστὴρ non modò apud medicos, verumetiam apud reliquos omnes ferè scriptores, nunc pro *ventriculo*, nunc pro *ventre* propriè dicto, nunc pro *utero* accipiuntur. ¶ *Castrati sunt*, εὐνουχίσθησαν. Vulgata & Erasmus, *Eunuchi facti sunt*: ut citat etiam Cyprianus tractatu de habitu virginum, ubi mendosè legitur *Coacti* pro *Sic facti sunt*, in nonnullis codicibus. iidem tamen paulò pòst interpretantur εὐνουχίζειν, *Castrare*. εὐνοῦχος autem Græcis medicis (quod etiam Institutiones Græcæ libro primo de Adoptionibus testantur) generis nomen est, quod in spadones, thlibias, & castratos dividitur. ¶ *Seipsos castrarunt*, εὐνούχισαν ἑαυτούς. Id est, à conjugio abstinent, & continentiam servant, ex Dei dono videlicet, ut Deo serviant liberiùs, acsi partibus illis carerent quibus viri sunt: qualis est etiam amputatio manûs aut pedis, & exoculatio, quarum suprà meminit.

14 *Talium*, τοιούτων. Id est, & horum & similium, ut suprà 18.

17 *Dicis*, λέγεις. In duobus vetustis exemplaribus & meo vetustissimo legitur, τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός. εἰ δὲ θέλεις, id est, *Quid me interrogas de bono? unus est bonus. Si vis autem* &c. quam lectionem secutus est Vetus interpres, interposito tantùm *Dei* nomine. sic enim vertit, *Unus est bonus, Deus*. Pro quo mallem dicere, *Unus Deus bonus est*; vel addere particulam *nempe*, sicut fecit Erasmus, ad illustrandam sententiam. Appositissimus autem est hic locus iis qui de suis meritis ullo modo gloriantur, ad perfectionem doctrinæ legalis, ex legislatoris majestate, non ex iis quæ se præstitisse somniant, æstimandam, revocandis, nedum ut suas ἐθελοθρησκείας in hoc album referant.

18 *Quæ?* ποίας; id est, τίνας; Nam τὸ ποῖον propriè de qualitate quærit. Sic in vernaculo sermone utimur interrogantibus particulis, *quels* & *desquels*, etiam cùm de substantia quærimus. ¶ *Non occides*, τὸ, Οὐ φονεύσεις: id est, *Nè occidito*, quæ ratio in cæteris præceptis locum habet. Vetus interpres & Erasmus verterunt per periphrasin, *Non facies homicidium*. Quod autem attinet ad voculam τὸ, solet à Græcis præponi iis quæ τεχνικῶς accipiuntur. ¶ *Non mœchaberis*, Οὐ μοιχεύσεις. Nomine τῆς μοιχείας quamvis scortationem intelligit.

19 *Matrem*, μητέρα. In quodam vetere exemplari erat additum pronomen σου, id est, *tuam*. ¶ *Et*, καὶ. Vetus interpres hanc particulam non legit. Origenes autem totum hoc suppositititium esse arbitratur, καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν: primùm, quòd apud Marcum & Lucam nihil addatur ejusmodi: deinde, quòd res eadem iteretur: postremò, quia cùm (ut testatur Apostolus Rom. 13. 9.) his verbis tota Lex contineatur, non convenit ut dicatur adhuc aliquid ei deesse qui hæc omnia præstiterit. Respondeo, Si hoc præscriptum sequamur, ut quæ in eadem historia explicanda apud omnes Evangelistas non reperiuntur, ea ut adulterina repudiemus, fore ut bonam Evangeliorum partem deleamus. Deinde hæc iterationis species facilè excusari potest, non modò si καὶ dixerimus poni in epexegesi, (ut in illo Virgilii, *Judicium Paridis, spretæq; injuria formæ*) sed etiam si rem ipsam spectemus. Loquitur enim ἐμφατικώτερον qui diligere jubet, quàm qui vetat damno afficere. Præterea quamvis in loquendo & scribendo frequentiùs soleat præponi totum quidpiam, quod deinde in suas partes secetur; interdum tamen contrarius ordo instituitur, cùm nulla ratio prohibeat quominus id rectè fiat, ut 1. Cor. 10. 32. Quod autem ad postremam rationem attinet, ea satis indicat Origenem non vidisse quid [hîc] ageretur. Neque enim juvenis iste verè respondit sese præcepta illa omnia implevisse; neque suâ responsione hoc illi concedit Dominus: sed cùm longissimè abesset ab eo quod sese existimabat consecutum, hunc morbum in ipsius animo latentem detexit Dominus, proposito illi peculiari charitatis mandato ad personam Christi & hoc tempus accommodato, ex quo is demum intelligeret quàm temerè respondisset. Sed hîc quoque hallucinatum esse Origenem nemo mirabitur, qui ipsius in Epistolam ad Romanos commenta legerit, quibus præcipuum religionis nostræ caput vir ille fœdissimè profanavit. Nec minùs hallucinantur qui hanc Legis interpretationem accipiunt pro consilio Evangelico, ut vocant, quod certos quosdam perfectos obliget. Quasi verò Christus venerit ut Legem aliquam novam conderet, ac non potiùs ut à Legis maledictione nos liberaret. Sed & illud notandum est, Christum hîc arguere Pharisaicam superbiam ex posteriore duntaxat tabula. Quid si igitur priorem ursisset? & huc sanè postea illum revocat, veram charitatem in proximum docens ejus esse qui Deum supra omnia diligat, quod ex obedientia appareat, quacunque illum viâ Deus incedere jubeat.

20 *Observavi*, ἐφυλαξάμην. Vulgata, *Custodivi*, sicut & nos solemus τὸ φυλάττειν interpretari, sed diversâ significatione. Nam custos legum dicitur qui impedit quominus ab aliis violentur. ¶ *Quo adhuc deficior?* τί ἔτι ὑστερῶ; Ὑστερεῖν significat *à tergo remanere, & tardiùs venire*. Indè factum ut etiam pro *defici* accipiatur, neutrius absoluti significatione. Vulgata & Erasmus, *Quid adhuc mihi deest?*

21 *Perfectus*, τέλειος. id est, Si talem vis re ipsâ te demonstrare qualem esse te jactas. Hæc enim Christi verba non in quo posita sit per se vita æterna declarant, cùm hæc vocatio non sit universalis; sed huc spectant ut istum falsâ suæ justitiæ spe deceptum redarguat. ¶ *Quæ habes*, σοῦ τὰ ὑπάρχοντα. Id est, bona tua & facultates. ¶ *Pauperibus*, πτωχοῖς. Πτωχοί, si credimus grammaticis, propriè dicuntur qui mendicando propter summam egestatem victum sibi parant, ἀπὸ τοῦ πτώσσειν, quod ad pedes divitum accidant: πένητες autem, *pauperes*, qui honestam inopiam tolerant. Itaq; nonnulli suprà 5 3. & Lucæ 4. 18. & 6. 20. πτωχοὺς malunt convertere *mendicos* quàm *pauperes*. Sed hæc differentia non est perpetua; nec utique observanda. Nam verè quidem dicitur Lazarus fuisse πτωχὸς Luc. 16. 20. at Christus potiùs πένης, quamvis dicatur ἐπτώχευσε 2. Cor. 8. 9. minimè certè istorum mendicabulorum similis quos locustarum nomine Spiritus sanctus significat Apoc. 9. 3. Videtur autem pauperes hîc vocare qui à Solomone dicuntur דלים *dallim*, Proverb. 22. 9. id est, quos inopia totos exedit, qui aliâ ratione אביונים *ebionim* dicuntur, nisi malimus egenos generaliter intelligi. ¶ *Adesdum*, δεῦρο. Ad verbum, *& huc*, scilicet ades, ἐλλειπτικῶς.

22 Ἀκούσας δὲ ὁ νεανίσκος τὸν λόγον, ἀπῆλθε λυπούμενος· ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.

23 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι δυσκόλως πλούσιος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

24 Πάλιν δὲ λέγω ὑμῖν, εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυπήματος ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

25 Ἀκούσαντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐξεπλήσσοντο σφόδρα, λέγοντες, Τίς ἄρα δύναται σωθῆναι;

26 Ἐμβλέψας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τοῦτο ἀδύνατόν ἐστι· παρὰ δὲ τῷ Θεῷ πάντα δυνατά ἐστι.

27 Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι· τί ἄρα ἔσται ἡμῖν;

28 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

29 Καὶ πᾶς ὃς ἀφῆκεν οἰκίας, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ ἀδελφὰς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει.

30 Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ ἔσχατοι, πρῶτοι.

23 Divites peculiari Dei dono egent, ut possint ex Satanæ tendiculis evadere.
‖ Mar. 10. 28. Luc. 18. 28.
27 Minimè perit quod Dei causâ negligitur.
28 Non modò nihil juvat, sed etiam valde nocet, bene cœpisse nisi quis ad extremum perseveret.
* Luc. 22. 30.
† Infr. 20. 16. & 22. 14. Mar. 10. 31. Luc. 13. 30.

Cùm audisset autẽ adolescens ille hunc sermonẽ, abiit tristitiâ affectus: habebat enim bona multa.

Jesus autem dixit discipulis suis, Amen dico vobis, dives difficulter introibit in regnum cœlorum.

Rursum verò dico vobis, Facilius est camelum per foramen acûs transire quàm divitem in regnum Dei introire.

His autem auditis discipulis ejus perculsi sunt valde, dicentes, Quis ergò potest servari?

Intuitus autem eos Jesus dixit eis, Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autem omnia possibilia sunt.

‖ Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & secuti sumus te: quid ergò erit nobis?

Jesus autem dixit eis, Amen dico vobis, vos qui secuti estis me, in regeneratione, cùm sederit Filius hominis in throno gloriæ suæ, sedebitis vos etiam, inquam, in thronis duodecim, * judicium ferentes de duodecim tribubus Israelis.

Et quisquis reliquerit domos, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut liberos, aut agros, causâ nominis mei, centuplicia accipiet, & vitam æternam hæreditatis jure possidebit.

† Multi autem primi, erunt ultimi; & ultimi, primi.

Cùm audisset autem adolescens verbum, abiit tristis: erat enim habens multas possessiones.

Jesus autem dixit discipulis suis, Amen dico vobis, quia dives difficilè intrabit in regnum cœlorum.

Et iterum dico vobis, Facilius est camelum per foramen acûs transire quàm divitem intrare in regnum cœlorum.

Auditis autem his discipuli mirabantur valde, dicentes, Quis ergò poterit salvus esse?

Aspiciens autem Jesus dixit illis, Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autem omnia possibilia sunt.

Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & secuti sumus te: quid ergò erit nobis?

Jesus autem dixit illis, Amen dico vobis, quod vos qui secuti estis me, in regeneratione cùm sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel.

Et omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros, propter nomen meum, centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit.

Multi autem erunt primi, novissimi; & novissimi, primi.

22 *Habebat enim*, ἦν γὰρ ἔχων. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Erat enim habens*: quem Hebraismum minimè necesse fuit hoc loco retinere. ¶ *Bona*, κτήματα. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Possessiones*: sed (ni fallor) apud Latinos non tam latè patet hoc vocabulum quàm quæ Græci κτήματα vocant. Illis enim *possessio* tantùm fundos & loca non moventia declarat, cùm κτημάτων appellatione intelligatur quicquid ab aliquo possidetur.

24 *Facilius*, εὐκοπώτερον, id est, ῥᾷον. Nam Græcorum copiam assequi non possumus. Itaq; sæpius quàm velimus uti cogimur synonymis. Ad verbum, *Levioris est laboris*. ¶ *Camelum*, κάμηλον. Proverbialis locutio, quam apud Thalmudistas observavit Caninius, sed de Elephanto dici, cujus loco Christus Camelum ut animal Syriæ notius substituit, conjecit vir diligentissimus Drusius. Sed fortassis ità vulgus etiam ipsum in Syria loquebatur. Aristophanis scholiastes ait κάμιλον, per ι, significare *rudentem* sive *funem nauticum*, quod non reperio ullâ scriptoris idonei autoritate confirmatum. Sed & Syrus interpres de Camelo animali istud interpretatur: & ità magis etiam est hyperbolica comparatio. ¶ *Introire*, εἰσελθεῖν. Erasmus, *Ingredi*. quo modo etiam nos plerunque. Sed hîc studuimus servare paronomasiam τοῦ διελθεῖν & εἰσελθεῖν. Utroque tamen loco legimus εἰσελθεῖν, in quinq; vetustis codicibus.

25 *Perculsi sunt*, ἐξεπλήσσοντο. Virgilius 9. Æneidos, *Obstupuit magno laudum perculsus amore Euryalus*. Vulgata, *Mirabantur*, id est, ἐθαύμαζον. Erasmus, *Expaverunt*, id est, ἐθαμβοῦντο. Vide supr. 7. 28. ¶ *Ergò*, ἄρα. Hoc loco ἄρα non tantùm est particula interrogans, sed etiam illativa, ut grammatici loquuntur. Itaq; rectè conversa est quasi scriptum esset οὖν: quamvis Erasmus in annotationibus malit interpretari τίς ἄρα, *Quisnam*.

26 *Omnia*, πάντα. Apparet ex proposita hypothesi divites hîc excludi à Dei regno, non omnes, sed eos qui à divitiis pendent: quod omnes faciunt, nisi quorum mentes Deus immutavit. Sicut ergò talis quispiam dives, quamdiu talis est, ingredi nequit in regnum cœlorum; ità neq; camelus qualis est naturâ, ingredi possit per foramen acûs: ille quidem quoniam per peccatum, iste verò quoniam naturâ talis est. At Deus utrumq; immutatum, & illum quidem docens ab ipso uno totum pendere, istum verò tam gracilem efficiens quàm fieri necesse est, in utroq; infinitam suam virtutem reipsâ demonstraverit. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco colligunt Deum efficere posse ut Christi corpus, manens verum corpus, eodem tempore sit totum sive multis sive omnibus locis essentialiter. Neq; tamen cum hoc negamus, Deum naturæ legibus alligamus, sed in suo proposito semper eundem esse asserimus.

27 *Ecce*, ἰδοὺ. In quodam exemplari legimus, ἰδοὺ, Κύριε, id est, *Ecce, Domine*.

28 *In regeneratione*, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ. Hæc ità distincta sunt in quinque veteribus codicibus ut ad sententiam sequentem pertineant, quo modo etiam ferè legi solent, id quod magis amplector: in aliis autem sic ut cum præcedentibus cohæreant.

Si

Si prior illa lectio magis arridet, παλιγγενεσία pro eo die sumetur quo incipient electi re ipsâ toti novam illam vitam vivere, cùm videlicet corpore & animo fruentur hæreditate illâ cœlesti, in seculo venturo, ut explicat Marcus. Sed si cum præcedentibus, id est cum participio ἀκολουθήσαντες, conjungamus, *regenerationis* nomine intelligemus Evangelii prædicationem, quod ipse Christus in terras attulit, quia tum veluti de integro conditus est mundus: nec aliter solent Prophetæ de Messiæ adventu loqui.

¶ *Throno*, θρόνῳ. Vulgata & Erasmus, *Sede*, id est, καθέδρᾳ. *Thronus* autem augustius aliquid significare videtur. ¶ *Gloriæ*, δόξης. Hebraismus, id est, glorioso & majestatis pleno. *Judicium ferentes*, κρίνοντες 1. Cor. 6. 2.

29 *Domos*, οἰκίας. In duobus codicibus legimus οἰκίαν, *domum*. ¶ *Centuplicia*, ἑκατονταπλασίονα. Vulgata & Erasmus, *Centuplum*. Vide Marci 10. 30. ¶ *Hæreditatis jure possidebit*, κληρονομήσει. Vide suprà 5. 5.

ΚΕΦ. κ'.

Ὁμοία γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωῒ μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.

2 Συμφωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.

3 Καὶ ἐξελθὼν περὶ τὴν τρίτην ὥραν, εἶδεν ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς.

4 Κἀκείνοις εἶπεν, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον δώσω ὑμῖν.

5 Οἱ δὲ ἀπῆλθον. Πάλιν ἐξελθὼν περὶ ἕκτην καὶ ἐνάτην ὥραν, ἐποίησεν ὡσαύτως.

6 Περὶ δὲ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν ἐξελθὼν εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας ἀργούς, καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί;

7 Λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. Λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε.

8 Ὀψίας δὲ γενομένης λέγει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ, Κάλεσον τοὺς ἐργάτας, καὶ ἀπόδος αὐτοῖς τὸν μισθόν, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων, ἕως τῶν πρώτων.

9 Καὶ ἐλθόντες οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον.

10 Ἐλθόντες δὲ οἱ πρῶτοι ἐνόμισαν ὅτι πλείονα λήψονται· καὶ ἔλαβον καὶ αὐτοὶ ἀνὰ δηνάριον.

11 Λαβόντες δὲ ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότου,

12 Λέγοντες, ὅτι οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν, καὶ ἴσους ἡμῖν αὐτοὺς ἐποίησας, τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα.

13 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν ἑνὶ αὐτῶν, Ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε· οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησάς μοι;

14 Ἆρον τὸ σόν, καὶ ὕπαγε. θέλω δὲ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοί.

15 Ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς; ἢ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστιν ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι;

16 Οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι· καὶ οἱ πρῶτοι, ἔσχατοι· πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

17 Καὶ ἀναβαίνων ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ᾽ ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς,

18 Ἰδού, ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ·

19 Καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ ἐμπαῖξαι, καὶ μαστιγῶσαι, καὶ σταυρῶσαι· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

CAP. XX.

Simile enim est regnum cœlorum patrifamiliâs, qui exiit cum prima luce ad conducendos operarios *quos mitteret* in vineam suam.

Pactus autem cum operariis denario in diem, misit eos in vineam suam.

Et egressus circa horam tertiam, vidit alios stantes in foro otiosos:

Et illis dixit, Abite & vos in vineam, & quodcunque justum fuerit dabo vobis.

Illi autem abierunt. Rursùm egressus circa sextam & nonam horam, fecit itidem.

Circa horam autem undecimam egressus, invenit alios stantes otiosos, ac dicit eis, Cur hîc statis totum diem otiosi?

Dicunt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit eis, Abite & vos in vineam, & quicquid fuerit justum accipietis.

Cùm autem serum diei esset, dicit dominus vineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde eis mercedem, incipiens ab ultimis, usque ad primos.

Et cùm venissent qui circa undecimam horam *conducti fuerant*, acceperunt singuli denarium.

Cùm venissent autem primi, existimarunt se plus esse accepturos: sed acceperunt ipsi quoque singuli denarium.

Sed cùm accepissent, murmurabant adversùs patremfamiliâs,

Dicentes, Isti ultimi unam horam *opus* fecerunt, & eos pares nobis fecisti, qui portavimus onus diei & æstum.

Ipse verò respondens dixit uni eorum, Amice, non facio tibi injuriam: nonne denario pactus es mecum?

Tolle quod tuum est, & abi. volo autem huic ultimo dare ut & tibi.

Annon licet mihi quod volo facere in meis *rebus*? an oculus tuus malus est quia ego bonus sum?

‖ Sic ultimi, erunt primi; & primi, ultimi. multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

Et ascendens Jesus Hierosolymam, assumsit duodecim discipulos suos privatim in via, & dixit eis,

* Ecce, ascendimus Hierosolymam, & Filius hominis tradetur primariis Sacerdotibus ac Scribis, & condemnabunt eum morte:

† Tradéntque eum Gentibus, ut illudant, & flagellent, & crucifigant: sed tertiâ die resurget.

CAP. XX.

Simile est regnum cœlorum homini patrifamiliâs, qui exiit primo manè conducere operarios in vineam suam.

Conventione autem factâ cum operariis ex denario diurno, misit eos in vineam suam.

Et egressus circa horam tertiam, vidit alios stantes in foro otiosos:

Et dicit illis, Ite & vos in vineam, & quod justum fuerit dabo vobis.

Illi autem abierunt. Iterùm autem exiit circa sextam & nonam horam, & fecit similiter.

Circa undecimam verò exiit, & invenit aliòs stantes, & dicit illis, Quid hîc statis toto die otiosi?

Dicunt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit illis, Ite & vos in vineam.

Cùm serò autem factum esset, dicit dominus vineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde illis mercedem, incipiens à novissimis usque ad primos.

Cùm venissent ergò qui circa undecimam horam venerant, acceperunt singulos denarios.

Venientes autem & primi arbitrati sunt quod plus essent accepturi: acceperunt autem & ii singulos denarios.

Et accipientes murmurabant adversùs patremfamiliâs,

Dicentes, Hi novissimi unam horam fecerunt, & pares illos nobis fecisti, qui portavimus pondus diei & æstus.

At ille respondens uni eorum dixit, Amice, non facio tibi injuriam: nonne ex denario convenisti mecum?

Tolle quod tuum est, & vade. volo autem & huic novissimo dare sicut & tibi.

Aut non licet mihi quod volo facere? An oculus tuus nequam est quia ego bonus sum?

Sic erunt novissimi primi; & primi, novissimi. multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

Et ascendens Jesus Jerosolymam, assumsit duodecim discipulos secretò, & ait illis,

Ecce, ascendimus Jerosolymam, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis, & condemnabunt eum morte:

Et tradent eum Gentibus ad illudendum, & flagellandum, & crucifigendum: & tertiâ die resurget.

1 Deus nemini obstrictus, quoscunq; quandocunq; libuit vocat. Tantùm danda est opera unicuiq;, ut ad metam inoffenso cursu, nihil in alium, vel in Dei judicia inquirens, perveniat.

‖ *Sup.* 19. 30. *Infr.* 22. 14. *Mar.* 10. 31. *Luc.* 13. 30.

17 Christus necessariò quidem, sed voluntariè tamen crucem subit.

* *Supr.* 17. 22. *Mar.* 9. 31. & 10. 32. *Luc.* 18. 31. & 9. 44.

18 Christum ii demum acerbissimè persequuntur quos minimè omnium oportuit.

† *Joan.* 18. 32.

19 Ignominia crucis certum iter est ad æternæ vitæ gloriam.

1 *Simile enim*, ὁμοία γάρ. Vulg. malè omittit particulam causalem. Omnino enim adhibetur hæc similitudo confirmandæ proximè præcedenti sententiæ, ut etiam liquet ex ejus conclusione, versu 16. ¶ *Patrisfamiliâs*, ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ. Abundat ἀνθρώπῳ, vel pro τινὶ ponitur ex Hebræi sermonis consuetudine. Sic etiam Herodotus in Thalia dixit ἀνὴρ ἁλιεύς, Homerus, βουληφόρον ἄνδρα. & Sallustius, *Mulier ancilla*, pro *Ancilla quædam*. ¶ *Cum prima luce*, ἅμα πρωΐ. Sic loqui solet Cicero. Nam hoc est quod ait Demosthenes, ἅμα τῇ ἡμέρᾳ. Ad verbum, *Cum manè*. Vulgata, *Primo manè*. Erasmus, *Diluculo*. id est, ὄρθρῳ. *Quos mitteret in vineam suam*, εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. Illud supplevimus quoniam deest ex Hebræorum idiotismo, cujus manifestum exemplum invenio Gen. 45. 4.

2 *Pactus*, συμφωνήσας. Vulgata & Erasmus, *Conventione factâ*. Συμφωνεῖν (ut diximus 18. 19.) vocabulum est musicorum proprium, cùm ex diversis vocibus unum efficiunt concentum. Indè factum ut pro *Consentire* accipiatur, & in contractibus faciendis Communi consensu aliquid pacisci: quo modo etiam Erasmus infrà interpretatur versu 13. ¶ *Denario*, ἐκ δηναρίου. Vulgata ad verbum, *Ex denario*. Sed (ut annotat Erasmus) Latini non exprimunt præpositionem. ¶ *In diem*, τὴν ἡμέραν. Subauditur κατὰ distributiva particula: sed cujus non videtur propria significatio hic usurpari, cùm de uno tantùm die agatur, cui tota vita hominis confertur. Sic Ovidius,

Inque diem alipedum jus & moderamen equorum.

Itaque non malè convertit Vetus interpres, *Diurno*, si sensum spectes. Erasmus autem non item, qui interpretatur, *In singulos dies*.

3 *Egressus*, ἐξελθών. Cùm ter repetatur hoc verbum in hac similitudine, eodem semper modo convertere malui, quàm modò per participium *Egressus*, modò per verbum *Exiit*; sicut video fecisse Veterem interpretem, quem sequitur Erasmus.

7 *Vineam*, ἀμπελῶνα. In duobus exemplaribus additum erat μου, id est, *meam*. Quod autem sequitur, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε, id est, *Et quicquid fuerit justum accipietis*, neque apud Veterem interpretem reperitur, neque legitur apud Hieronymum, ut observat Erasmus. Legitur tamen apud Syrum interpretem, & in omnibus nostris vetustis codicibus, excepto vetustissimo, cujus sæpe memini.

9 *Horam*, ὥραν. Subauditur μισθωθέντες, id est, *qui conducti fuerant*. Vulg. maluit repetere participium ἐλθόντες, *qui venerant*. ¶ *Acceperunt singuli denarium*, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον. Hoc loco ἀνὰ significat æqualem distributionem, quomodo etiam usurpatur à medicis in medicamentorum compositionibus. Vulgata, *Singulos denarios*.

12 Opus *fecerunt*, ἐποίησαν. Hebraicè, עבדו *habedu*. subauditur autem ἔργον, ut sit periphrasis, pro εἰργάσαντο. Sic vulgò dicimus, *Qui ont faict une heure*. Vulgata ad verbum, *Fecerunt*. Erasmus, *Fuerunt in opere*. Est autem illa ellipsis ab Hebræis orta, qui in verbo includunt verbale nomen: ut Psal. 13. 4. *Ne dormiam mortis*, videlicet *dormitionem*. Alibi tamen de temporis spatio peracto simpliciter dicitur, ut Act. 15. 33. & 18. 23. & 20. 3. & 2. Cor. 11. 25. & Jacob. 4. 13. Tale est & illud Basilii, Τρεῖς ἡμέρας ποιήσας ἀπὸ τῆς πόλεως: ut etiam interpretari possimus, *Unam horam peregerunt*. Certè non procul abest ab ipsa phrasi Demosthenicum illud, χρόνον ἐμποιεῖν τοῖς πράγμασι. ¶ *Æstum*, καύσωνα. In duobus exemplaribus scriptum est hoc vocabulum cum nota interrogationis aut indignationis potiùs, καύσωνα; *æstum*? Solet autem particula καὶ & εἶτα in ejusmodi dicendi genere peculiari quâdam significatione usurpari. Sic Virgilius, --- *& quisquam numen Junonis adoret Præterea?* ———

13 *Amice*, ἑταῖρε. Propriè hoc vocabulo *sodalis* intelligitur. Neque verò quisquis sodalis est, amicus est: nos tamen alios secuti, *amicum* interpretati simus: quòd hoc ferè vocabulo soleamus ignotos etiam compellare. Sic in vernaculo sermone

sermone quempiam ignotum compellantes, vocamus interdum *compagnon*, Græcam phrasin imitati. Sed & Christus ipsum Judam ut suum [domesticum &] familiarem sic compellat infrà 26. 50. ¶ *Pactus es mecum?* συμφώνησάς μοι; In uno codice legimus, συμφώνησα σοι; *pactus sum tecum?*

15 *In meis rebus?* ἐν τοῖς ἐμοῖς; Ut vitarem amphiboliam, addidi appellativum cum Erasmo, id est, *de meo:* sicut Augustinus interpretatur Sermone 39. de Verbis Domini, ut observat Erasmus. Vetus autem interpres hoc non legit. quod tamen ad explendam sententiam requiritur. ¶ *Malus*, πονηρός. Id est, An invides istis benignitatem meam? Nam Hebræis עין רעה *hen raba*, id est, *oculus malus*, invidentiam declarat, quoniam videlicet elucent hujusmodi affectus potissimùm in oculis. Sed suprà 6. 25. *oculus malus* pro vitioso in genere accipi videtur, cui opponitur *simplex*, id est purus & sincerus: quamobrem etiam discessi à Vetere interprete, qui *oculum nequam* convertit.

16 *Vocati*, κλητοί. id est, κεκλημένοι. Nam alioqui κλητοὶ iidem sunt qui *electi*; ii demum videlicet qui Deo ad vitam ipsos vocanti responderunt.

17 *Privatim in via*, κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν. In uno exemplari legimus, κατ' ἰδίαν καὶ ἐν τῇ ὁδῷ εἶπεν, id est, *privatim, & in via* (id est, *inter eundum*) *dixit eis:* quam lectionem maximè probo. Vetus autem interpres illud ἐν ὁδῷ non legit. Sed & ἐν ὁδῷ malim accipere pro εἰς τὴν ὁδὸν, ut sit sensus, Christum hos duodecim seorsim selectos voluisse istorum quæ mox erant secutura admonere.

19 *Sed tertiâ die*, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ. Vide Mar. 8. 31.

‖ Mar. 10. 35.
20 Contraria prorsus est ratio regni cœlestis & terreni.

20 Τότε προσῆλθεν αὐτῷ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῆς, προσκυνοῦσα καὶ αἰτοῦσά τι παρ' αὐτοῦ.

21 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Τί θέλεις; Λέγει αὐτῷ, Εἰπὲ ἵνα καθίσωσιν οὗτοι οἱ δύο υἱοί μου, εἷς ἐκ δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

22 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Λέγουσιν αὐτῷ, Δυνάμεθα.

23 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε· τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ πατρός μου.

* Mar. 10. 41.
24 Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἠγανάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν.

† Luc. 22. 25.
25 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, εἶπεν, Οἴδατε ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.

26 Οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος·

27 Καὶ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δοῦλος·

‖ Phil. 2. 7.
28 Ὥσπερ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

‖ Tunc venit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filiis suis, adorans & petens aliquid ab eo.

Ipse verò dixit ei, Quid vis? Ait ei, Dic ut sedeant isti duo filii mei, unus ad dextram tuam, & alter ad sinistram, in regno tuo.

Respondens autem Jesus dixit, Nescitis quid petatis. potestis bibere poculum quod ego bibiturus sum, & baptismate quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei, Possumus.

Tunc dicit eis, Poculum quidem meum bibetis, & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini, sedere autem ad dextram meam & sinistram meam, non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est à Patre meo.

* Et cùm *hæc* audissent *alii* decem, indignati sunt de duobus fratribus.

† Jesus autem cùm eos advocasset, ait, Scitis principes Gentium in eas dominari, & magnates autoritate uti in eas.

Verùm non ità erit inter vos: sed quicunq; voluerit inter vos magnus fieri, esto vester minister:

Et quicunque voluerit inter vos primus esse, esto vester servus.

Sicut Filius hominis non venit ut sibi ministretur, sed ut ministret, ‖ detque animam suam *in* redemtionis pretium pro multis.

Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filiis suis, adorans, & petens aliquid ab eo.

Qui dixit ei, Quid vis? Ait illi, Dic ut sedeant hi duo filii mei, unus ad dexteram tuam, & unus ad sinistram, in regno tuo.

Respondens autem Jesus dixit. Nescitis quid petatis. potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum? Dicunt ei, Possumus.

Ait illis, Calicem quidem meum bibetis: sedere autem ad dexteram meam, vel sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à Patre meo.

Et audientes decem indignati sunt de duobus fratribus.

Jesus autem vocavit eos ad se, & ait, Scitis quia principes Gentium dominantur eorum; & qui majores sunt, potestatem exercent in eis.

Non ità erit inter vos: sed quicumque voluerit inter vos major fieri, sit vester minister:

Et qui voluerit inter vos primus esse, erit vester servus.

Sicut Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, & dare animam suam redemtionem pro multis.

---

22 *Quod ego bibiturus sum*, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν· καὶ τὸ βάπτισμα, &c. In tribus exemplaribus legimus, ὃ ἐγὼ πίνω· ἢ τὸ βάπτισμα, &c. *quod ego bibo: aut baptismate.* in aliis autem duobus, hæc omnia, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; & *baptismate quo ego baptizor, baptizari?* neque in hoc versiculo neque in proximo habentur: & suspicantur nonnulli addita ex Marco, cùm apud Veterem interpretem non legantur. Sunt autem quasi proverbialia hæc dicendi genera, quibus fidelium conditio explicatur. Nam primùm omnium metonymicè *poculum* pro eo accipitur quod poculo continetur. Deinde *poculi* appellatione intelligitur apud Hebræos modus vel pœnæ quæ peccatis nostris infligitur, (ut Psal. 11. 6. & infrà cap. 26. 39. ubi Dominus personam nostram sustinet) vel afflictionis, quæ ad nos probandos & confirmandos immittitur à Deo, ut hoc loco; vel lætitiæ, quâ cumulantur fideles, ut Psal. 23. 5. Significat denique cujusque sortem & conditionem, ut Psal. 16. 5. translatione sumtâ à familiis in quibus pro varia domesticorum conditione distribuuntur cibus ac potus. Porrò Erasmus Veterem interpretem meritò in eo reprehendit quòd ποτήριον vertat *calicem*, id est, κύλικα. quod tamen ipse non emendavit infrà 26. 39. *Baptismi* autem nomen refero ad metaphoram Scripturis familiarem, ac præsertim Davidi, quâ comparantur afflictiones gurgitibus aquarum, quibus veluti submergantur qui miseriis & calamitatibus vexantur. In summa verò declarat Christus, regnum suum non esse mundanum imperium, ut isti cum Judæis somniabant: & quâ viâ Rex ipse in hujus regni possessionem mittitur, eâdem oportere illos incedere qui gloriæ ipsius participes fieri volunt, quod per Sessionem ad dexteram intelligitur.

23 *Non est meum*, οὐκ ἔστιν ἐμόν. Loquitur Christus ex eorum sententia à quibus compellabatur, & qui mundanum Messiæ regnum somniabant: quod delirium nè post resurrectionem quidem, ante diem pentecostes deposuerunt. Vult igitur illos & ad cœleste regnum subvehere, & ad Patrem, ut mediator, attollere. ¶ *Dare*, δοῦναι. In tribus codicibus legitur τοῦτο δοῦναι, id est, *hoc dare*, Hebraicâ repetitione relativi. Vetus interpres addit pronomen ὑμῖν, *Vobis:* quam lectionem si sequamur, nihil supplendum erit in proximo membro. sed neque in Græcis codicibus, neque apud Syrum interpretem, exstat: & omnino videtur addi non debuisse, cùm minimè voluerit discipulos ex eorum numero eximere quibus erat regnum destinatum à Patre. ¶ Dabitur *quibus*, οἷς. Erasmus, *Iis continget quibus:* quod vocabulum quoad licet libens refugio. Verbum autem δοθήσεται, quod in Græco suppletur, Latinè expressi. Vide Mar. 10. 40.

24 Alii *decem*, οἱ δέκα. Addidi particulam *Alii*, ut vim articuli Græci exprimerem, & amphiboliam Latini sermonis vitarem.

25 *In eas dominari*, κατακυριεύουσιν αὐτῶν. Cicero de Senectute, *Ità enim senectus honesta est, si ad extremum spiritum dominatur in suos.* Ità igitur volui exprimere vim præpositionis κατὰ, tum in hoc verbo, tum in eo quod sequitur proximè, resolutâ compositione, quod etiam placet Erasmo in Annotationibus. Vulgata, *Dominantur eorum:* duplici errore, cùm repetendus sit genitivus *Gentium*; & hoc verbum apud Latinos tertio casui jungatur. Sed quod idem Erasmus censet acerbiorem aliquam dominationem hìc significari, non probo. utitur enim Lucas verbis simplicibus non compositis, & hos dicit vocari *Energetas*, quod Tyrannis non convenit. Deinde si ità esset, Christus abusum duntaxat potestatis damnaret: quasi ut inter Civiles Magistratus non damnatur res ipsa, sed Tyrannis, sic in Evangelica functione sit ejusmodi potestati locus, quâ uti liceat non abuti. At hoc ipsum est quod redarguit Christus, docens nulli licere in Ecclesiastico munere quod Regibus & Principibus in suos subjectos liceat. Omnes enim esse unius Legislatoris & Domini servos, inter quos is demum excellat, qui fuerit omnium diligentissimus, & ab omni ambitione in alios conservos usurpanda remotissimus. Unde igitur duplex ille gladius, spiritualis videlicet & temporalis, quem sibi Papa & alii quàm plurimi usurpant, qui tamen neutrum habent? Quid igitur, inquies, nullámne habent potestatem Divini verbi ministri? nullam certè ipsi nè in conscientias quidem, quibus tamen erudiendis sunt destinati: sed Christi duntaxat sunt legati, ut ejus nomine dicant & agant sacra, non civilia, penès quem unum est omne jus imperandi; & illos quidem audiri, sed ut legatos non ut dominos, jubentis, 1. Cor. 3. 10. & 1. Pet. 5. 3.

26 *Quicunque voluerit*, ὃς ἐὰν θέλῃ. Nequaquam docet Christus quibus artibus, simulatæ videlicet modestiæ, ambitiosi soleant summum gradum aliquem (quâ ambitione tum laborabant ipsi Zebedæi filii) adipisci, sed contrà docet in Ecclesia eminere in terris, idem esse atque publicum in omnium salute procuranda servum esse. Itaque hallucinantur in hoc explicando loco, qui moneri putant pastores ut modestiæ exemplum cæteris præbeant, (quod & ipsum tamen ut necessarium passim præcipitur) cùm hic de ipsius ministerii natura & ratione quâ à Civilis politiæ forma distinguitur, Christus occasionem nactus disserat.

28 In *redemtionis pretium*, λύτρον. Vulg. *Redemtionem.* Verùm (ut observat Erasmus) τὸ λύτρον ipsam redemtionem non declarat, sed ejus pretium, id est, quicquid datur ad eos redimendos qui captivi tenentur. Homerus ἄποινα vocat. ¶ *Pro multis*, ἀντὶ πολλῶν. vide Marci 10. 45. Hìc in illo meo admiran-

dæ

dæ vetustatis codice ista inseruntur, non iisdem verbis prorsus, quamvis eâdem prorsus sententiâ scripta Luc. 14.8. Ὑμεῖς δὲ ζητεῖτε ἐκ μικροῦ αὐξῆσαι, καὶ ἐκ μείζονος ἔλαττον εἶναι. εἰσερχόμενοι δὲ καὶ παρακληθέντες δειπνῆσαι, μὴ ἀνακλίνεσθε εἰς τοὺς ἐξέχοντας τόπους, μήποτε ἐνδοξότερός σου ἐπέλθῃ, καὶ προσελθὼν ὁ δειπνοκλήτωρ εἴπῃ σοι, Ἔτι κάτω χώρει· καὶ καταισχυνθήσῃ. ἐὰν δὲ ἀναπέσῃς εἰς τὸν ἥττονα τόπον, καὶ ἐπέλθῃ σου ἥττων, ἐρεῖ σοι ὁ δειπνοκλήτωρ, Σύναγε ἔτι ἄνω· καὶ ἔσται σοι τοῦτο χρήσιμον. id est, *Vos verò quæritis ex parvo augeri, & ex eo quod majus est, minui. Ingressi verò & advocati ad prandium, ne accumbite eminentioribus locis, nè quispiam te honoratior superveniat, & invitator accedens tibi dicat, Recipe te quoque inferiùs: & pudefias. Quòd si inferiore loco accubueris, & quispiam te inferior supervenerit, dicet tibi invitator, Collige te quoque superiùs: eritque tibi utile.* Sed maneto recepta lectio.

29 Καὶ ἐκπορευομένων αὐτῶν ἀπὸ Ἱεριχὼ, ἠκολούθησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.
30 Καὶ ἰδοὺ, δύο τυφλοὶ καθήμενοι παρὰ τὴν ὁδὸν, ἀκούσαντες ὅτι Ἰησοῦς παράγει, ἔκραξαν λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, υἱὸς Δαβίδ.
31 Ὁ δὲ ὄχλος ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα σιωπήσωσιν· οἱ δὲ μεῖζον ἔκραζον, λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, υἱὸς Δαβίδ.
32 Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς ἐφώνησεν αὐτοὺς, καὶ εἶπε, Τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν;
33 Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί.
34 Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν· καὶ εὐθέως ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

*Egredientibus autem ipsis urbe Jericho, secuta est eum turba multa.
Et ecce, duo cæci sedentes apud viam, cùm audissent Jesum præterire, clamarunt, dicentes, Miserere nostri, Domine, Fili Davidis.
Turba autem objurgabat eos ut silerent: illi verò magis clamabant, dicentes, Miserere nostri, Domine, Fili Davidis.
Et cùm substitisset Jesus, vocavit eos, & ait, Quid vultis faciam vobis?
Dicunt ei, Domine, ut aperiantur oculi nostri.
Commiseratione autem intimâ commotus Jesus tetigit oculos eorum: & statim visum receperunt oculi eorum, & *ipsi* secuti sunt eum.

Et egredientibus illis ab Jericho, secuta est eum turba multa.
Et ecce, duo cæci sedentes secus viam audierunt quia Jesus transiret, & clamaverunt, dicentes, Domine, miserere nostri, Fili David.
Turba autem increpabat eos ut tacerent: at illi magis clamabant, dicentes, Domine, miserere nostri, Fili David.
Et stetit Jesus, & vocavit eos, & ait, Quid vultis ut faciam vobis?
Dicunt illi, Domine, ut aperiantur oculi nostri.
Misertus autem eorum Jesus, tetigit oculos eorum: & confestim viderunt, & secuti sunt eum.

*Marc. 10.46. Luc. 18.35.
29 Christus duobus cæcis solo contactu sanatis, confirmat se unum esse mundi lucem

29 *Egredientibus*, ἐκπορευομένων. In uno exemplari legitur in numero singulari, ἐκπορευομένου αὐτοῦ, id est, *Egrediente eo.*

30 *Præterire*, παράγει. vel, *Prætergredi*, ut suprà 9.9. Sic autem verto ut meliùs exprimatur præpositio παρά. Vulgata & Erasmus, *Transiret.* id est, διέρχεται.

32 *Cùm substitisset*, στάς. Ad verbum, *Cùm stetisset*: cùm tamen στὰς hoc loco non opponatur sedenti aut jacenti, sed ambulanti. ¶ *Vocavit*, ἐφώνησε. Voce videlicet, non per alium. Hoc enim potiùs significat τὸ καλεῖν, cùm de quopiam præsente, & τὸ μεταπέμπεσθαι cùm de absente, agitur.

34 *Oculi eorum*, αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί. Hæc desunt in duobus vetustis codicibus, neque etiam reperiuntur apud Veterem interpretem. Vulgata, *Viderunt*, id est, ἔβλεψαν. Solent autem Hebræi *oculos clausos* vocare qui videndi usu carent, ac proinde dicuntur iis aperiri quibus videndi usus restituitur.

ΚΕΦ. κα΄.

Καὶ ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἦλθον εἰς Βηθφαγὴ πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, τότε ὁ Ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητὰς,
2 Λέγων αὐτοῖς, Πορεύθητε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑμῶν, καὶ εὐθέως εὑρήσετε ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς· λύσαντες ἀγάγετέ μοι.
3 Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τι, ἐρεῖτε ὅτι ὁ Κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει· εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς.
4 Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,
5 Εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιὼν, Ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πρᾳῢς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον, καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου.
6 Πορευθέντες δὲ οἱ μαθηταὶ, καὶ ποιήσαντες καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς,
7 Ἤγαγον τὴν ὄνον καὶ τὸν πῶλον, καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐπεκάθισαν ἐπάνω αὐτῶν.
8 Ὁ δὲ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ· ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ.
9 Οἱ δὲ ὄχλοι οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.
10 Καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις, λέγουσα, Τίς ἐστιν οὗτος;
11 Οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ προφήτης ὁ ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας.
12 Καὶ εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κατέστρεψε, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστεράς.
13 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

CAP. XXI.

†Et cùm appropinquassent Hierosolymis, & venissent ad Beth-phage ad montem Olearum, tunc Jesus misit duos discipulos,
Dicens eis, Ite in vicum qui vobis est ex adverso, & statim invenietis asinam ligatam, & pullum cum ea: solvite *eos*, & adducite mihi.
Et siquis vobis aliquid dixerit, dicite, Domino his opus est: statim autem remittet eos.
Hoc autem totum factum est ut impleretur quod dictum est per prophetam, dicentem,
‖ Dicite filiæ Sion, Ecce, rex tuus venit tibi lenis, & insidens asinæ, ac pullo fœtui subjugis *asinæ*.
Profecti autem sunt discipuli, feceruntque sicut imperarat eis Jesus.
Et adduxerunt asinam & pullum, & eis imposuerunt vestimenta sua, & collocarunt *ipsum* super ea.
Plurima autem turba straverunt vestimenta sua in via: alii verò cædebant ramos ex arboribus, & sternebant in via.
Porrò turba quæ præibat & quæ sequebatur, clamabat, dicens, Hosanna Filio Davidis: Benedictus qui venit in nomine Domini: hosanna *ô qui es* in *cœlis* altissimis.
Et cùm introisset Hierosolymam, commota est tota urbs, dicens, Quis est iste?
Turba verò dicebat, Hic est Jesus ille Propheta ortus Nazarethâ *urbe* Galilææ.
* Et introivit Jesus in templum Dei, & ejecit omnes † qui vendebant & qui emebant in templo: mensásque nummulariorum & cathedras vendentium columbas subvertit.
Et dixit eis, ‖ Scriptum est, Domus mea, domus orationis vocabitur: * at vos fecistis eam speluncam latronum.

CAP. XXI.

Et cùm appropinquassent Jerosolymis, & venissent Beth-phage ad montem Oliveti, tunc Jesus misit duos discipulos,
Dicens eis, Ite in castellum quod contra vos est, & statim invenietis asinam alligatam, & pullum cum ea: solvite & adducite mihi.
Et siquis vobis aliquid dixerit, dicite quia Dominus his opus habet: & confestim dimittet eos.
Hoc autem factum est ut adimpleretur quod dictum est per prophetam, dicentem,
Dicite filiæ Sion, Ecce rex tuus venit tibi mansuetus, & sedens super asinam, & pullum filium subjugalis.
Euntes autem discipuli fecerunt sicut præcepit illis Jesus:
Et adduxerunt asinam & pullum, & imposuerunt super eos vestimenta sua, & eum desuper sedere fecerunt.
Plurima autem turba straverunt vestimenta sua in via: alii autem cædebant ramos de arboribus, & sternebant in via.
Turbæ autem quæ præcedebant & quæ sequebantur, clamabant, dicentes, Hosanna Filio David: benedictus qui venit in nomine Domini: hosanna in altissimis.
Et cùm intrasset Jerosolymam, commota est universa civitas, dicens, Quis est hic?
Populi autem dicebant, Hic est Jesus Propheta à Nazareth Galilææ.
Et intravit Jesus in templum Dei, & ejiciebat omnes vendentes & ementes in templo: & mensas nummulariorum & cathedras vendentium columbas evertit.
Et dicit eis, Scriptum est, Domus mea, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis illam speluncam latronum.

† Marc. 11.1. Luc. 19.29.
1 Christus humilis de mundi superbia triumphans, ad veram gloriam per crucis ignominiam ascendit.
‖ Zech. 9.9. Isa. 62.11. Joan. 12.15.
* Marc. 11.11. Luc. 19.45. Joh. 2.13.
† Deut. 14.25.
‖ Esa. 56.7. Marc. 11.17. Luc. 19.46.
* Jer. 7.11.

1 *Ad Beth-phage*, Βηθφαγῆ. Id est, non procul Beth-phage. Antiqua omnia legunt Βηθσφαγῆ, id est, *Beth-sphage.* Hebræa enim hæc omnia variè sunt à Græcis corrupta. Syrus interpres scribit בית־פגא *Beth-phage*, & *domum fontis* interpretatur noster Tremellius, ut *phage* sit quod Græcis πηγή, cujusmodi Græcas multas voces vulgus jam tum usurpabat. ¶ *Olearum*, ἐλαιῶν. Vulgata, *Oliveti*, id est, ἐλαιῶνος, sicut etiam vocatur Act. 1.12.

2 *Ex adverso*, ἀπέναντι. id est, è regione, δεικτικῶς. Sicut apud Virgilium 1. Æneid. Carthago dicitur sita *Italiam contra.* Sic ab Hebræis quoque usurpatur נגד *negbed.*

3 *Aliquid dixerit*, εἴπῃ τι. In quodam exemplari scribitur, εἴπῃ, Τί ποιεῖτε, *dixerit, Quid facitis?* ¶ *Remittet*, Vulgata, *dimittet.* malè. Nam Vetus quidem interpres putavit hæc esse verba Christi præmonentis discipulos, fore ut domini asinæ & pulli statim facerent illis eos abducendi potestatem, quod etiam evenit. Erasmus autem, qui pro ἀποστελεῖ legit ἀποστέλλει (ut etiam Theophylactus & nonnulli veteres codices) putavit hæc dici ab Evangelista, Christum videlicet his dictis jussisse ut discipuli statim sese darent in viam. vertit enim, *Et confestim emittit eos*: Atqui particula δὲ ostendit hæc quoque à Christo mandari & præscribi discipulis quæ illis respondeant à quibus rogentur, cur, illa inventa, non interpellatis priùs dominis, solvant & abducant; quòd videlicet id faciant Domini mandato, cui sit illis opus, & qui statim sit eódem illos remissurus. Sic etiam vertit Syrus interpres hunc locum, adjectâ particulâ ὧδε, *huc*, quæ etiam legitur apud Marcum. Dicuntur enim hæc μιμητικῶς Hebræorum more, in ipsorum discipulorum persona.

5 *Filiæ Sion*, τῇ θυγατρὶ Σιών. Id est, Civitati Sion. Nam familiare est Hebræis *filiarum* nomen urbibus ipsis accommodare: cujus phrasis exempla plurima vel unus Threnorum liber suppeditabit, & aliquoties ità loquitur Pindarus. ¶ *Insidens asinæ*, ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον. Nonnulli, propterea quòd hoc loco non additur fœmininus articulus, ut paulò pòst, non de asina sed de asino hoc dictum intelligunt, ut illud καὶ πῶλον, *& pullum*, per epexegesin dicatur, quia Christus disertè ab aliis Evangelistis memoratur pullo insedisse, utpote cui nullus unquam hominum insedisset, quod de ipsa asina intelligi vix potest. Et fateor quidem nomen חמור *chamor*, quo utitur Zacharias 9.9. quamvis toti speciei tribuatur, tamen magìs propriè de mare intelligi, cùm alterum habeant vocabulum Hebræi quo asina significatur, & quo etiam

utitur Propheta in posteriore membro. Sed non temere est quòd Matthæus tum asinæ tum pulli disertè facit mentionem. Jam verò cùm in tota hac historia distinguantur ὄνος & πῶλος, necesse non fuit fœmininum articulum semper exprimere. Quod igitur dicere videtur Propheta, Christum super asinam & pullum sedisse, miror quibusdam veteribus tanti erroris occasionem præbuisse, ut ortis etiam indè vanissimis allegoriis, alii senserint Christum modò asinæ modò pullo insedisse, alii ex asina & ejus pullo unum animal conflarint. Nam quia pullo, quem conscendit Dominus, adjuncta erat asina, quem pullus comitabatur, ideo dicitur & matre & pullo vectus fuisse, communi loquendi consuetudine, sicut etiam vernaculâ nostrâ linguâ dicitur aliquis ire tribus aut quatuor equis, si totidem habeat comites. ¶ *Fœtui subjugis* asinæ, υἱὸν ὑποζυγίου. Hoc est quod Latinis est *Jumentum*. Nam *subjugalis* nomen quo utitur Vulgata, barbarum est. *Subjuges* autem *equas* memorat Plinius, sed adjectivè. *Filii* verò vocabulum etiam usurpat Columella, de onagris loquens, libri 6.c.37. ut etiam Maro caprum vocat *virum gregis*. Sed malui quod est usitatius retinere.

7 [*Pallia*, τὰ ἱμάτια. id est, vestem exteriorem. Vulg. *Vestimenta*: quod latiùs patet, ut alibi diximus. Hic autem videtur de palliis tantùm agi. Num enim nudi vel indecente prorsus habitu Christum secuti sunt?] ¶ *Collocarunt*, ἐπεκάθισαν. Quædam exemplaria legunt, ἐπεκάθισεν, *insedit*. & alia rursus, ἐκάθισεν, *sedit*. ¶ *Super ea*, ἐπάνω αὐτῶν. Vulgata legit, ἐπάνω αὐτὸν, videlicet τὸν Ἰησοῦν. cui lectioni favet Syrus interpres, ut est sanè simplicissima. Frobenius excudit, ἐπάνω αὐτῆς, *super eam*, asinam videlicet. Sed ex aliis Evangelistis liquet Dominum vectum fuisse non asinâ sed pullo. Lego igitur vel αὐτὸν singulari numero, cum Vetere interprete, vel (ut habent Græci codices) αὐτῶν plurali numero, & ad vestimenta refero, quibus stratis insedit; vel ad asinam & pullum, ut consentiat Matthæus cum Zacharia. Quomodo autem intelligendum sit Dominum utroque vectum fuisse, cùm reliqui Evangelistæ pulli tantùm meminerint, paulò antè diximus. [Vetus interpres vertit, *Desuper*. Itaque videtur tantùm legisse ἐπάνω, nullo expresso relativo. Sed planissimum est quod in meo vetustissimo codice legitur, nempe, ἐπέθηκαν ἐπ' αὐτὸν τὰ ἱμάτια, καὶ ἐπεκάθισαν ἐπάνω αὐτοῦ, id est, *& imposuerunt ei* (pullo videlicet) *pallia, & collocarunt super eum:* sicut etiam legit Syrus interpres.]

9 *Quæ præibat*, προάγοντες. In quodam codice additur, αὐτὸν, id est, *eis*. ¶ *Hosanna*, Ὡσαννά. Vel Ὡσανά, *Hosana*. ita enim in quibusdam exemplaribus legimus. Nam Hebraicè scriberetur הושענא *hoschahna* vocabulo ex duobus corruptis & per syncopen contractis composito: cùm potiùs dicendum fuerit הושיעה־נא *hoschihah-na*, id est, *Serva*, vel *Opitulare*, *quæso*. Fuit autem hæc solennis formula acclamationis, ideóque Hebraicè expressa ab Evangelistis, quâ utebantur Judæi in festo Tabernaculorum, cùm ramos gestarent ex Domini mandato, Levit. 23. 40. Hac de re multa nugatur Plutarchus συμποσιακῶν 4. 5. qui rursus in Thesei vita simile quiddam refert de Atheniensium festo, quod ὠσχοφορεῖα, à *gestandis ramis*, vocabant: si modò sacra cum profanis licet comparare. In illo igitur festo cùm hanc vocem identidem multi ingeminarent, tandem eò ventum est ut ipsos etiam salicum & cæterarum deinceps arborum ramos *Hosanna* vocitarent; sicut Caninius, vir eruditus & diligens, observavit ex Rabbinorum libris. & simili prorsus more vulgò *Maios* vocant Galli arbores, quæ calendis Maii cædi solent, & coram ædibus certis magno cum luxu plantari. Itaque existimat hâc significatione hoc esse accipiendum perinde acsi gestiens turba declararet sese hos ramos Filio Davidis ferre, eúmque Deum ac Messiam agnoscere. Nam alioquin (inquit) si *Hosanna* significat *Salva quæso*, quid erit *Salva quæso, Filio David*? Videtur enim potiùs dicendum fuisse υἱὲ Δαβίδ, *Fili David*, vel υἱὸν Δαβίδ, *Filium David*. At ego malo, propriam verborum declarationem secutus, interpretari, *Opitulare quæso*. Nec enim Christum pro Deo habebant, cui festum hoc celebraretur, utpote quem postea prophetam vocent. Deinde quæ proximè sequuntur satis ostendunt hæc omnia ex Psal. 118. esse petita, & hujusmodi acclamationibus plebem prosperum adventum suo Messiæ à Domino petiisse. Neque est cur ista constructio nos moretur, cùm sæpe etiam reperiatur verbum הושיע *hoschiah* absolutè positum pro *Opitulari* & *Salutem adferre*; sicut liquet ex multis locis, ipsoque adeò versiculo Psal. 118, ex quo hæc esse petita diximus. Quinetiam prorsus similis constructionis exemplum habemus Psal. 86. 16. ¶ *Benedictus*, εὐλογημένος. Hebraismus, id est, *Laudandus & extollendus*; sive, *Bene sit ei qui venit in nomine Domini*: quem videlicet Dominus Regem nobis dedit. ¶ *Qui venit*, ὁ ἐρχόμενος. vel, *Is qui venturus erat*. Nam (ut alibi annotavimus) hoc verbum etiam tempore præsenti passim de futuro dicitur, quasi de eo qui jam sit in via. Dicitur autem in nomine Domini venire, Hebraico idiotismo, qui peculiaris est Dei veluti legatus. ¶ *O qui es in cælis altissimis*, ἐν τοῖς ὑψίστοις. Hebraismus. Quia verò obscurum erat alioqui hoc dicendi genus, ideo putavi aliquid supplendum quo illustraretur. Supplevi autem quod maximè visum est accommodatum, cùm præsertim similis ellipsis exemplum reperissem Psal. 148. 1, & 7. Quòd si magis placebit altera sententia de salicum ramis, quos testarentur se in Dei honorem gestare, convertes, *Hosanna* ei qui est *in cælis* altissimis. id est, Deo.

12 *Subvertit*, κατέστρεψε. Idem hîc valet κατὰ quod κάτω. Vulg. & Erasmus, *Evertit*.

13 *Vocabitur*, κληθήσεται. id est, erit: de quo Hebraismo sæpe diximus. ¶ *Latronum*, λῃστῶν. Pietate videlicet populi ad quæstum abutentium: cujusmodi sunt quos Nazianzenus χειροκαπήλους & χριστεμπόρους vocat. Alludit autem Christus ad Pharisæorum nomen de quo diximus supr. 3. 7. eleganti paronomasiâ ad פרושים *Pheruschim*, id est, Pharisæos, à verbo פרש *parasch*, & פורצים *perutsim*, i. latrones sive τοιχωρύχους, a verbo פרץ *parats*, ut eruditissimus D. Mercerus observavit.

15 Uruntur imprimis gloriâ Christi, quos oportuit pietatis esse Magistros: sed frustrá.
† *Psal.* 8. 3.
17 Christus sic deserit impios ut tamé habeat Ecclesiæ rationem.
18 Hypocritæ tandem suo fuco nudabuntur.
‖ *Marc.* 11. 13
20 Fidei virtus quanta.
* *Mar.* 11. 24. *Luc.* 11. 9.
† *Marc.* 11. 27 *Luc.* 20. 1.
23 In eos qui ordinariæ successioni, præteritâ doctrinâ, vocationem alligant, & hoc falso prætextu Christo volunt os occludere.

14 Καὶ προσῆλθον αὐτῷ τυφλοὶ καὶ χωλοὶ ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.
15 Ἰδόντες δὲ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησε, καὶ τοὺς παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ, ἠγανάκτησαν.
16 Καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; Ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ναί· οὐδέποτε ἀνέγνωτε, Ὅτι ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον;
17 Καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως εἰς Βηθανίαν, καὶ ηὐλίσθη ἐκεῖ.
18 Πρωΐας δὲ ἐπανάγων εἰς τὴν πόλιν, ἐπείνασε.
19 Καὶ ἰδὼν συκῆν μίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἦλθεν ἐπ' αὐτήν, καὶ οὐδὲν εὗρεν ἐν αὐτῇ εἰ μὴ φύλλα μόνον· καὶ λέγει αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἐξηράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ.
20 Καὶ ἰδόντες οἱ μαθηταὶ ἐθαύμασαν, λέγοντες, Πῶς παραχρῆμα ἐξηράνθη ἡ συκῆ;
21 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν, καὶ μὴ διακριθῆτε, οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, ἀλλὰ κἂν τῷ ὄρει τούτῳ εἴπητε, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, γενήσεται.
22 Καὶ πάντα ὅσα ἂν αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ, πιστεύοντες, λήψεσθε.
23 Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ ἱερόν, προσῆλθον αὐτῷ διδάσκοντι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, λέγοντες, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν ταύτην;

Tunc venerunt ad eum cæci & claudi in templo: & sanavit eos.
Cùm vidissent autem primarii Sacerdotes & Scribæ miranda illa quæ fecerat, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hosanna Filio Davidis, indignati sunt.
Et dixerunt ei, Audis quid isti dicant? Jesus autem dixit eis, Etiam. nunquam legistis, † Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem?
Et eis derelictis, abiit Bethaniam extra urbem, & diversatus est illic.
Manè autem rediens in urbem, esuriit.
‖ Et cùm vidisset ficum quandam apud viam, venit ad eam, & nihil invenit in ea nisi folia solúm: tunc dicit ei, Nè ampliùs ex te fructus nascitor in æternum. Et exaruit illico ficus.
Cùm igitur hoc vidissent discipuli, mirati sunt, dicentes, Quomodo illico exaruit ficus?
Respondens autem Jesus ait eis, Amen dico vobis, si habueritis fidem, neque hæsitaveritis, non solùm hoc *quod factum est* ficui, facietis, verumetiam si monti illi dixeritis, Tollitor, & projicitor in mare, fiet.
* Et quæcunque orando petieritis, si credideritis, accipietis.
† Cùm autem venissent in templum, primarii Sacerdotes & seniores populi eum docentem adierunt, dicentes, Quali autoritate facis ista? & quis tibi dedit istam autoritatem?

Et accesserunt ad eum cæci & claudi in templo: & sanavit eos.
Videntes autem principes Sacerdotum & Scribæ mirabilia quæ fecit, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hosanna filio David, indignati sunt.
Et dixerunt ei, Audis quid isti dicunt? Jesus autem dixit eis, Utique. nunquam legistis, Quia ex ore infantium & lactentium, perfecisti laudem?
Et relictis illis abiit foràs extra civitatem in Bethaniam, ibique mansit.
Manè autem revertens in civitatem, esuriit.
Et videns fici arborem unam secus viam, venit ad eam, & nihil invenit in ea nisi folia tantùm: & ait illi, Nunquam ex te fructus nascatur in sempiternum. Et arefacta est continuò ficulnea.
Et videntes discipuli mirati sunt, dicentes, Quomodo continuò aruit?
Respondens autem Jesus ait eis, Amen dico vobis. si habueritis fidem, & non hæsitaveritis, non solùm de ficulnea facietis, sed & si monti huic dixeritis, Tolle, & jacta te in mare, fiet.
Et omnia quæcunque petieritis in oratione, credentes, accipietis.
Et cùm venisset in templum, accesserunt ad eum docentem principes Sacerdotum & seniores populi, dicentes, In qua potestate hæc facis? & quis tibi dedit hanc potestatem?

16 *Etiam*, ναί. Vulgata, *Utique*. Erasmus, *Quidni*? id est, πῶς γὰρ οὔ; ¶ *Perfecisti*, κατηρτίσω. id est, ἐτέλεσας: Summam esse insigniter declarasti. Nam τὸ ἄρτιον idem hîc valet quod τέλειον. id est, quod omnibus suis partibus constat, ità ut nihil neque desit neque supersit: sumtâ nimirum metaphorâ à numero quem τέλειον appellant Geometræ, qui τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσιν ἴσος ἐστίν. Nam ἄρτιος ἀριθμὸς *numerus par* dicitur, is nempe qui in duas tantùm æquales partes dividi potest: ἄρτιος autem ἄνθρωπος pro τελείῳ usurpatur 2. Tim. 3. 17. Unde καταρτίζειν, ἀπαρτίζειν, ἐξαρτίζειν. quæ frequenter occurrunt, interdum pro τελειοῦν, id est, *Perfectum & integrum reddere*; interdum pro ἁρμόζειν & ἑτοιμάζειν, id est, *aptare & preparare*, ut Rom. 9. 22. 2. Tim. 3. 16. & alibi. Cæterùm quod in Hebræo legitur יסדת *jissadta*, ab hac interpretatione non dissentit. Nam quæ sunt perfecta sunt etiam firmissima. Sed & *Oris* vocabulum pro voce & testimonio accipitur. Vide suprà 18. 16.

19 *Ficum*,

19 *Ficum*, συκῆν. arborem videlicet. Itaque Vulgata & Erasmus per periphrasin interpretantur, *Arborem fici*: à qua tamen periphrasi hoc eodem versiculo discesserunt: neque certè necessaria erat, cùm amphibolia omnis postea tollatur.

21 *Hæsitaveritis*, διακριθῆτε. Qui hæsitat, altercantibus sententiis secum ipse quasi litigat & disceptat, ut annotat doctissimus Budæus in Commentariis: quamobrem etiam alicubi usi sumus *disceptandi* verbo. Sic etiam accipitur Rom. 4. 20. & Actor. 10. 20. Denique διακρίνεσθαι est quod vernaculo sermone dicimus, *faire difficulté*. ¶ *Hoc quod factum est ficui*, τὸ τῆς συκῆς. sub. γεγονός. Vulg. *De ficulnea*. Ad verbum, *Illud ficûs*. Vide suprà, 8. 33. Erasmus, *Quod accidit ficui*. ¶ *Projicitor*, βλήθητι. Sic Erasmus in annotationibus. Vulg. *Jacta te*: passivo per activum expresso. sicut etiam antea ἄρθητι vertit *Tolle* pro *Tollitor*, quod respondet Hebraicæ conjugationi Hithpahel.

22 *Orando*, ἐν τῇ προσευχῇ. Id est, inter orandum. Vulg. & Erasmus ad verbum, *In oratione*, obscurè. ¶ *Si credideritis*, πιστεύοντες. Ad verbum, *credentes*: sed participium hoc loco conditionem in se includit.

23 *Eum adierunt*, προσῆλθον αὐτῷ. Hoc ordine hæc verba colloco, *Principes Sacerdotum & Seniores populi eum docentem adierunt*; idque propter amphiboliam quæ est in Latina vetere versione: nam alioqui videri posset *Principes* quarto casu dici. ¶ *Quali*, ποίᾳ. Vulg. *Quâ*, τίνι. Et fateor ista interdum permutari, ut annotavi suprà 19. 18. Sed isti certè non simpliciter arguere Christum voluerunt, ut sibi arrogantem quod cuiquam vix liceret, sed tanquam id ausum quod non quâvis sed nullâ nisi summâ & Divinitus acceptâ autoritate cuiquam liceret: quò etiam respicit Christi responsum, ut & suprà 7. 28. agitur de potestate docendi αὐτοκελευστικῇ. ¶ *Autoritate*, ἐξουσίᾳ, vel *licentiâ*. sed hîc aliquid majus & augustius notatur, & *licentiæ* nomen rarò de eo dicitur quod jure liceat. Vulgata, *Potestate*, δυνάμει. Et certè non semper servatur inter hæc duo discrimen, quamvis, ut ipsum etymon declarat, δύναμις habitum ipsum respiciat, ut 1. Cor. 4. 19, & 20. ἐξουσία verò jus quoddam significat quo qui præditus est, aliorum sorti eximitur, & cujus rationem reddere non teneatur iis in quos jure suo utitur. Vide infrà 28. 18.

---

24 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ λόγον ἕνα· ὃν ἐὰν εἴπητέ μοι, κἀγὼ ὑμῖν ἐρῶ ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

25 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου πόθεν ἦν; ἐξ οὐρανοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Οἱ δὲ διελογίζοντο παρ' ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ ἡμῖν, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

26 Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων, φοβούμεθα τὸν ὄχλον· πάντες γὰρ ἔχουσι τὸν Ἰωάννην ὡς προφήτην.

27 Καὶ ἀποκριθέντες τῷ Ἰησοῦ εἶπον, Οὐκ οἴδαμεν. Ἔφη αὐτοῖς καὶ αὐτός, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

28 Τί δὲ ὑμῖν δοκεῖ; Ἄνθρωπος εἶχε τέκνα δύο· καὶ προσελθὼν τῷ πρώτῳ, εἶπε, Τέκνον, ὕπαγε, σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου.

29 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐ θέλω· ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθε.

30 Καὶ προσελθὼν τῷ δευτέρῳ εἶπεν ὡσαύτως. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἐγώ, κύριε· καὶ οὐκ ἀπῆλθε.

31 Τίς ἐκ τῶν δύο ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; Λέγουσιν αὐτῷ, Ὁ πρῶτος. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

32 Ἦλθε γὰρ πρὸς ὑμᾶς Ἰωάννης ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ· οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν αὐτῷ· ὑμεῖς δὲ ἰδόντες οὐ μετεμελήθητε ὕστερον, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ.

33 Ἄλλην παραβολὴν ἀκούσατε. Ἄνθρωπός τις ἦν οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνόν, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησεν.

34 Ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργούς, λαβεῖν τοὺς καρποὺς αὐτοῦ.

35 Καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν.

36 Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν πρώτων· καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως.

37 Ὕστερον δὲ ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων, Ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

38 Οἱ δὲ γεωργοί, ἰδόντες τὸν υἱόν, εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτόν, καὶ κατάσχωμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ.

39 Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, καὶ ἀπέκτειναν.

40 Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις;

41 Λέγουσιν αὐτῷ, Κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτούς· καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδώσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.

42 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

43 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν ὅτι ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.

44 Καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον, συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

45 Καὶ ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ, ἔγνωσαν ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει.

46 Καὶ ζητοῦντες αὐτὸν κρατῆσαι, ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπειδὴ ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

Respondens verò Jesus dixit eis, Interrogabo vos & ego quiddam: quod si dixeritis mihi, dicam & ego vobis quâ autoritate ista faciam:

Baptisma Joannis unde erat? è cœlo, an ex hominibus? At illi ratiocinabantur apud se, dicentes, Si dixerimus, E cœlo, dicet nobis, Quare ergò non credidistis ei?

Sin autem dixerimus, Ex hominibus, metuimus turbam. ‖ omnes enim habent Joannem ut Prophetam.

Et respondentes Jesu dixerunt, Nescimus. Ait eis & ipse, Nec ego vobis dicam quâ autoritate ista faciam.

Quid autem vobis videtur? Quidam habebat duos filios: & accedens ad priorem, dixit, Fili abi, hodie operare in vinea mea.

Ille verò respondens ait, Nolo: sed postea cùm resipuisset abiit.

Et accedens ille ad secundũ, dixit itidem. Is verò respondens ait, Ego *abeo*, domine. sed non abiit.

Uter è duobus fecit quod voluit *ejus* pater? Dicunt ei, Prior. Dicit eis Jesus, Amen dico vobis, publicani & meretrices antecedunt vos in regnum Dei.

Venit enim ad vos Joannes viâ justitiæ, & non credidistis ei; publicani verò & meretrices crediderunt ei: vos autem qui *hoc* vidistis, non resipuistis postea, ut ei crederetis.

* Aliam parabolam audite; Fuit quidam paterfamiliâs qui plantavit vineam, & sepem circumposuit ei, foditq; in eo torcular, & ædificavit turrim, & elocavit eam agricolis: ac peregrè profectus est.

Cùm autem tempus fructuum appropinquasset, misit servos suos ad agricolas, ut ejus fructus perciperent.

Agricolæ verò, captis ejus servis, alium quidem ceciderunt, alium verò interemerunt, alium autem lapidarunt.

Rursum misit alios servos plures prioribus; & fecerunt eis itidem.

Postremò autem misit ad eos filium suum, dicens, Reverebuntur filium meum.

Agricolæ verò viso filio dixerunt inter se, † Iste est hæres, venite, interimamus eum, & obtineamus hæreditatem ejus.

Et captum eum ejecerunt extra vineam, & interemerunt.

Cùm igitur venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

Dicunt ei, Malos ipsos malè perdet: & vineam suam elocabit aliis agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis.

Dicit eis Jesus, Nunquam legistis in Scripturis, ‖ Quem lapidem reprobarunt ædificantes, is factus est caput anguli: A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

Propterea dico vobis, tolletur à vobis regnum Dei, & dabitur genti quæ edat ejus fructus.

* Porrò qui ceciderit ad lapidem istum, confringetur: super quem verò ceciderit, comminuet eum.

Et cùm audissent primarii sacerdotes ac Pharisæi parabolas ejus, cognoverunt *hæc* de se dici.

Et cùm studerent eum prehendere, metuerunt turbam: quoniam ut prophetam eum habebat.

Respondens Jesus dixit eis, Interrogabo vos & ego unum sermonem: quem si dixeritis mihi, & ego vobis dicam in qua potestate hæc facio.

Baptismus Joannis unde erat? è cœlo, an ex hominibus? At illi cogitabant inter se, dicentes, Si dixerimus, E cœlo, dicet nobis, Quare ergò non credidistis illi?

Si autem dixerimus, Ex hominibus, timemus turbam: omnes enim habent Joannem sicut Prophetam. ‖ *Supr.* 14. 5.

Et respondentes Jesu, dixerunt, Nescimus. Ait illis & ipse, Nec ego dico vobis in qua potestate hæc facio.

Quid autem vobis videtur? Homo quidam habebat duos filios: & accedens ad primum, dixit, Fili, vade, hodie operare in vinea mea.

Ille autem respondens ait, Nolo: postea autem pœnitentiâ motus abiit.

Accedens autem ad alterum, dixit similiter. At ille respondens ait, Eo, domine: & non ivit.

Quis ex duobus fecit voluntatem patris? Dicunt ei, Primus. Dicit illis Jesus, Amen dico vobis quia publicani & meretrices præcedunt vos in regnum Dei.

Venit enim ad vos Joannes in via justitiæ, & non credidistis ei: publicani autem & meretrices crediderunt ei. vos autem videntes nec pœnitentiam habuistis postea, ut crederetis ei.

Aliam parabolam audite; Homo erat paterfamiliâs qui plantavit vineam, & sepem circumdedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificavit turrim, & locavit eam agricolis: & peregrè profectus est.

Cùm autem tempus fructuum appropinquasset, misit servos suos ad agricolas ut acciperent fructus ejus.

Et agricolæ apprehensis servis ejus, alium ceciderunt, alium occiderunt, alium verò lapidaverunt.

Iterum misit alios servos plures prioribus: & fecerunt illis similiter.

Novissimè autem misit ad eos filium suum, dicens, Verebuntur filium meum.

Agricolæ autem videntes Filium, dixerunt intra se, Hic est hæres, venite, occidamus eum, & habebimus hæreditatem ejus.

Et apprehensum eum ejecerunt extra vineam, & occiderunt.

Cùm ergò venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

Aiunt illi, Malos malè perdet: & vineam suam locabit aliis agricolis, qui reddant ei fructum temporibus suis.

Dicit illis Jesus, Nunquam legistis in Scripturis, Lapidẽ quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

Ideo dico vobis quia auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus ejus.

Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem verò ceciderit, conteret eum.

Et cùm audissent principes Sacerdotũ & Pharisæi parabolas ejus, cognoverunt quòd de ipsis diceret.

Et quærentes eum tenere, timuerunt turbas: quoniam sicut prophetam eum habebant.

---

28 Novum non est, omnium esse deterrimos, quos pietatis iter aliis commonstrare oportuit.

* *Esa.* 5. 1. *Jer.* 2. 21. *Marc.* 12. 1. *Luc.* 20. 9.

33 Ii sæpenumero sævissimi sunt Ecclesiæ hostes, quorum fidei commissa est. Sed Dei vocatio nec temporibus, nec locis, nec personis certis est alligata.

† *Infrà* 26. 3. & 27. 1. *Joan.* 11. 53.

‖ *Psal.* 118. 22. *Esa.* 28. 16. *Act.* 4. 11. *Rom.* 9. 33. 1. *Pet.* 2. 7.

* *Esa.* 8. 14.

46 Impii nihil possunt nisi quod Deus libet.

---

24 *Quiddam*, λόγον ἕνα. Vulg. ad verbum, *Sermonem unum*. Sed Hebræis (ut jam antè monuimus) דבר *davar* rem omnem in genere significat, atque adeò pro particula indefinita usurpatur: pro quo Græci theologi interdum λόγον, interdum ῥῆμα usurpant. Poni autem ἕνα (id est, *unum*) pro τινὰ, sæpe jam est à nobis annotatum. Hoc igitur omnino illud est quod vernaculo sermone dicimus, *Je vous demanderay un mot*.

25 *Baptisma*, τὸ βάπτισμα. Sic vocabatur συνεκδοχικῶς Joannis prædicatio, totúmq; adeò ejus ministerium. Prædicabat enim Baptismum resipiscentiæ ad remissionem peccatorum, Marc. 1. 4. Vide Act. 19. 3. Nec temerè vel quasi tergiversans Christus de Baptismate Joannis istos vicissim interrogat. Sic enim eos ad Joannis testimonium revocat, ex quo dicere ipsos oportuerat quis esset Christus, & quo jure hæc ageret. ¶ *E cœlo*, ἐξ οὐρανοῦ. i. à Deo. Ità enim meliùs apparet antithesis, & *cœlum* pro *Deo* Syriacè usurpari, quidam Syriacæ linguæ peritus observat: quod tamen est ad imperium referendum, ut sursum homines mentem attollant cùm de Deo agitur. ¶ *Ratiocinabantur*, διελογίζοντο. i. Rationes conferebant in utramq; partem, ut constat ex sequente dilemmate. Itaq; sic convertere malui quàm *cogitabant* cum Vetere interprete, quem sequitur Erasmus. Suprà tamen idem verbum διαλογίζεσθαι converti *disceptare*, id est, διακρίνεσθαι, ubi de mutua collocutione

agitur,

agitur, quam Latini *dialogum* vocant. Vide Marc.2.6. ¶ *Apud se*, παρ' ἑαυτοῖς. Vulgata, *Inter se*. id est, ἐν ἑαυτοῖς.

29 *Cùm resipuisset*, μεταμεληθείς. Vulgata & Erasmus per periphrasin, *Pœnitentiâ motus*. Hîc autem & paulò pòst μεταμεληθῆναι pro μετανοεῖν ponitur: de quo suprà diximus 3.2. hoc est quod dicimus vernaculo sermone, *se raviser*.

30 *Ego abeo*, ἐγώ. Subauditur πορεύομαι, quod expressi. Origenes legit, Ναί, κύριε, *Etiam, domine*: & meum vetustissimum exemplar, Ἐγώ, κύριε, ὑπάγω, *Ego, domine, abeo*.

31 *Antecedunt*, προάγουσιν ὑμᾶς. i. cessantibus & recusantibus vobis, properant ad regnum Dei, cùm vos oportuerit ipsis esse duces.

32 *Viâ justitiæ*, ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης. Erasmus eodem sensu, *Per viam justitiæ*. i. vitâ & moribus integer, in quo nihil reprehendi posset. nam דרך *derech* pro vita & moribus accipitur. Sed & ἐν ὁδῷ possumus accipere pro εἰς ὁδόν, ut sit hæc sententia, Joannem venisse qui eos in viam justitiæ induceret. Prior tamen sensus magìs est genuinus. ¶ *Ut ei crederetis*, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ. Iter igitur ad fidem est μεταμέλεια, quoniam cogit morbus vel invitos ad medicum confugere.

33 *Elocavit*, ἐξέδοτο. Cicero 5. in Verrem, *Xenon ad se pertinere negabat, elocatum esse fundum dicebat*. Vulg & Erasmus, *Locavit*, nullâ quidem sensûs injuriâ: sed ostendere volui nullam esse causam cur simplex pro composito usurpemus.

35 *Ceciderunt*, ἔδειραν. Sic lego ex fide vetusti codicis, non ἔδειραν à δέρω, quod significat *pellem detrahere*. Sed & Syrus interpres & Vulgata nostra sic legerunt.

37 *Reverebuntur*, ἐντραπήσονται. i. αἰδέσονται. Ortâ significatione ex eo quòd ii quos pudet, soleant faciem ab iis avertere quorum asspectum non sustinent. Nonnulli addunt particulam *Fortasse*, vel (ut ipsi loquuntur) *Fortè*, quia apud Lucam etiam disertè additur ἴσως. Alioqui enim (inquiunt) videtur Deus ignorare quid sit futurum, cùm Judæi Filium ipsius non sint reveriti. Unde postea curiosæ quæstiones ortæ sunt de providentia, de quibus multa Erasmus hoc loco. Ego in nullis Græcis codicibus reperi particulam ἴσως vel τάχα additam hoc loco: & quod ad quæstiones illas attinet, puto inanes esse argutias. Loquitur enim hîc Deus in persona patrisfamiliâs, hominum more affirmans quod est verisimile futurum: sicut pœnitere quoque Deum dicimus, cùm tamen consilium non mutet.

38 *Inter se*, ἐν ἑαυτοῖς. Vulg. *Intra se*, id est, Apud se. Nostram interpretationem Erasmus in annotationibus affert, & sequentia etiam confirmant. Nam alioqui ἐν ἑαυτοῖς utroq; modo verti potest, ut diximus suprà 3.9. ¶ *Obtineamus*, κατάσχωμεν. Idem hîc valet σχεῖν quòd κρατεῖν, i. Vi occupatum aliquid retinere, quod etiam κατέχειν dicitur.

41 *Malos malè perdet*, κακοὺς κακῶς ἀπολέσει. Transit apud Græcos hoc dictum in proverbium, ex ipsius naturæ communi sensu: ut apud Aristophanem in Pluto, Ἀπὸ σ' ὀλῶ κακὸν κακῶς, ut & alibi passim ex hac præclara sententia, Ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλεύσαντι κακίστη.

42 *Quem lapidem*, λίθον ὅν. Mutavi collocationem verborum, quia Latini ab hoc dicendi genere abhorrent. Nam illud Virgilii, *Urbem quam statuo, vestra est*, planè est poeticum. ¶ *Ædificantes*, οἱ οἰκοδομοῦντες. i. architecti, sicut suprà 19.4. ponitur ὁ ποιήσας pro ὁ ποιητής, vel ὁ δημιουργός, ex Hebræorum consuetudine. Familiaris est autem ista metaphora sacris scriptoribus [ac præsertim Paulo] quoties agitur de Ecclesia, i. de cœlesti Jerusalem. ¶ *Is factus est caput anguli*, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Hic factus est in caput anguli*: quod dicendi genus Hebraicum est, pro *Cœpit esse caput anguli*. Nam ità hîc accipitur verbum γίγνεσθαι, ut & suprà c. 19.5. Caput autem anguli dicitur lapis in angulo præcipuus qui totius ædificii juncturam sustinet, ac proinde alibi dicitur ἀκρογωνιαῖος. qua de re vide Ephes.2.20. ¶ *Factum est istud*, ἐγένετο αὕτη. Tres sunt omnino hujus relativi interpretationes, quantum intelligere possum. Nam alii censent enallagen esse Hebræam fœminini relativi pro neutro, quo Hebræi carent, & perinde interpretantur acsi τοῦτο scriptum esset, quod referatur ad complexum orationis: ut sit hic sensus, *Lapis rejectus ab architectis cœpit esse caput anguli: quæ res facta est à Domino, & cum summa admiratione à nobis spectatur*. Hæc est, inquam, quorundam interpretatio, quæ mihi simplicissima videtur. Plerique tamen ex Græcis & Latinis interpretibus (inter quos pauci omnino fuerunt Hebrææ linguæ periti) vel ad caput vel ad angulum referunt. Nam utrunq; & κεφαλή, i. *caput*, & γωνία, i. *angulus*, Græcis fœmininum est cum relativo conveniens. Hanc postremam sententiam si sequamur, vertendum erit, *A Domino factus est iste*, videlicet angulus; quo modo explicat Theophylactus: & postea θαυμαστή, *Mirabilis*. & ità citatur hic locus à Cypriano lib. De oratione. Sin autem referas ad κεφαλήν, i. *caput*, vertes quidem neutro genere, sicut fecimus, sed diverso sensu. Nec enim relativum pertinebit ad totum orationis complexum; sed ad *Caput* duntaxat. Sed (quod veterum pace dixerim) utraque hæc interpretatio mihi videtur incommoda, neque aliunde profecta quàm ex Hebraicæ linguæ ignoratione. Augustinus quodam loco habet, *Factum est ei*, (αὐτῷ) *& est admirabile*: quod non probo.

43 *Quæ edat ejus fructus*, ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Facienti fructus ejus*. Nos verò, quia de re jam præsenti non loquitur, in participio convertendo usi sumus periphrasi, & nostro more *edere fructum* maluimus dicere quàm *fructum facere*. Cæterùm *fructus regni Dei edere* dicuntur qui totâ suâ vitâ se regni cœlestis cives esse comprobant, & fructus illos edunt non carnis, sed Spiritûs, de quibus agit Apostolus Gal.5.22.

44 *Confringetur*, συνθλασθήσεται. Vetus interpres & Erasmus converterunt *Conquassabitur*, apud Lucam, cap. 20. 18. sed hîc rectiùs verterunt, *Confringetur*. Nam θλαστὰ sunt Aristoteli quæ in frusta dissiliunt, ut glacies, vitrum, testa: quassari verò possunt quæ tamen non confringuntur. *Cadendi* autem verbum hîc dicitur de iis qui ad Evangelii prædicationem velut ad scopulum impingentes concidunt. ¶ *Comminuet*, λικμήσει. Vulg. & Erasmus, *Conteret*. Ad verbum, *Ventilabit*: id est, ità comminuet ut paleæ & sordes minutissimæ ventilabro excussæ. Intelligitur enim ex consequenti ancecedens. Cicero in Pisonem, *Statuam deturbare, affligere, comminuere, dissipare*. ut sit hoc verbum etiam vehementius quàm συντρίβειν. Est igitur infinitè deterior istorum in quos hic lapis incidit conditio, quàm eorum qui ad eundem lapidem impingentes, cadunt quidem, sed ità ut iterum possint in pedes restitui.

45 *Ac Pharisæi*, καὶ οἱ Φαρισαῖοι. In quodam exemplari scribitur, καὶ οἱ γραμματεῖς, *& Scribæ*.

---

* Luc.14.16. Apoc.19.9.

1 Vera coram Deo Ecclesia non est eorû omnium cœtus qui voce Evangelii invitantur, cùm plerique servire malint hujus vitæ commodis, nec desint qui invitatores crudeliter persequantur: sed est eorum duntaxat qui vocati parent, cujusmodi ferè sunt quos mundus minimi facit.

y Triste contemptorum Christi exitium.

9 Deus prior nos nihil tale cogitantes vocat.

ΚΕΦ. κβ'.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς, λέγων,

2 Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ.

3 Καὶ ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους· καὶ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν.

4 Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους, λέγων, Εἴπατε τοῖς κεκλημένοις, Ἰδοὺ τὸ ἄριστόν μου ἡτοίμασα, οἱ ταῦροί μου καὶ τὰ σιτιστὰ τεθυμένα, καὶ πάντα ἕτοιμα· δεῦτε εἰς τοὺς γάμους.

5 Οἱ δὲ ἀμελήσαντες ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ.

6 Οἱ δὲ λοιποὶ, κρατήσαντες τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν.

7 Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς ὠργίσθη· καὶ πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ἀπώλεσε τοὺς φονεῖς ἐκείνους, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησε.

8 Τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ, Ὁ μὲν γάμος ἕτοιμός ἐστιν, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι.

9 Πορεύεσθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, καὶ ὅσους ἂν εὕρητε, καλέσατε εἰς τοὺς γάμους.

CAP. XXII.

*Tunc respondens Jesus rursum locutus est eis per parabolas, dicens,

Simile est regnum cœlorum cuidam regi qui fecit nuptias filio suo:

Et misit servos suos qui vocarent vocatos ad nuptias: sed noluerunt venire.

Rursus misit alios servos, dicens, Dicite vocatis, Ecce, prandium meum paravi, tauri mei & altilia mactata sunt, & omnia parata: adeste ad nuptias.

Illi verò cùm *hoc* neglexissent, abierunt, alius quidè in agrum suum, alius verò ad mercaturam suam:

Reliqui verò prehensos servos ejus contumeliis affecerunt, & interemerunt.

Rex autem cùm *hoc* audisset, iratus est: & missis copiis suis, perdidit homicidas illos, & urbem eorum incendit.

Tunc dicit servis suis, Nuptiæ quidem paratæ sunt: sed qui vocati fuerant, non erant digni.

Ite ergò ad compita viarum, & quotcunque inveneritis, vocate ad nuptias.

CAP. XXII.

Et respondens Jesus, dixit iterum in parabolis, eis dicens,

Simile factum est regnum cœlorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo:

Et misit servos suos vocare invitatos ad nuptias: & nolebant venire.

Iterum misit alios servos, dicens, Dicite invitatis, Ecce prandium meum paravi, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata; venite ad nuptias.

Illi autem neglexerunt: & abierunt, alius in villam suam, alius verò ad negotiationem suam:

Reliqui verò tenuerunt servos ejus, & contumeliis affectos occiderunt.

Rex autem cùm audisset, iratus est, & missis exercitibus suis perdidit homicidas illos, & civitatem illorum succendit.

Tunc ait servis suis, Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui invitati erant non fuerunt digni.

Ite ergò ad exitus viarum, & quoscunque inveneritis, vocate ad nuptias.

---

1 *Respondens*, ἀποκριθείς. Aut impropriè accipitur hoc verbum, sicut apud Hebræos sæpe ענה *hanah*, aut (quod verisimilius est) varii hinc & indè agitati sunt sermones cùm ità cœpit loqui Dominus. ¶ *Locutus est*, εἶπεν, i. ἐλάλησεν. Hoc enim commodius est propter sequens participium λέγων.

3 *Vocatos*, κεκλημένους. Vulg. & Erasmus, *invitatos*. Atqui in Græco idem est verbum ingeminatum: & *vocandi* quoque verbum in hoc argumento Theologis est peculiare, ad res videlicet spirituales translatum. Sed & apud Hebræos קרואים *keruim* pro invitatis convivis accipitur, ut 1. Sam. 9. 13.

4 *Altilia*, τὰ σιτιστά. à σιτίζειν, quod declarat *cibare* & *alere*, sicuti annotat Erasmus. Unde etiam apud Irenæum legitur *saginata*, cujusmodi sunt Athenæo lib. 9. χῆνες καὶ μόσχοι σιτευτοί. ¶ *Mactata*, τεθυμένα. Hoc verbum θύειν cùm de sacrificiis propriè dicatur, postea ad alias etiam epulas tractum est. Sed hoc quoque certum est, profanos etiam ipsos principes olim solennia convivia fuisse à sacrificiis auspicatos.

5 In

5 *In agrum suum,* εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν. vel, *rus suum.* Vulg. *Villam,* quod Erasmus improbat in annotationibus.

7 *Rex,* ὁ βασιλεύς. In codicibus vetustis additur ἐκεῖνος, *ille.* ¶ *Copiis suis,* τὰ στρατεύματα αὐτοῦ. Notandus locus, ut sciamus Deum quidem non esse ullius sceleris autorem, sed tamen sceleratorum etiam operam exsequendis justis suis judiciis adhibere, siquidem copias hîc suas appellat Romanos latrones, qui licèt inscii Divinorum decretorum, Jerosolymam devastarunt. *Copias* autem quàm *exercitus* dicere malui ex Latinæ linguæ usu.

7 *Compita,* διεξόδους. Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Exitus:* quod mihi visum est obscurius. *Compita* verò Latini vocant laxiora in urbibus spatia, in quæ vici plures exeunt, id est, desinunt. Alii interpretantur *vicos urbis frequentes,* quos vernaculo sermone vocamus *les rues passantes,* id est, quibus pleriq; prætereunt. Sic autem allegoricè intelligit Christus gentes, per orbem terrarum dispersas, prædicatione Evangelii aggregandas.

10 Καὶ ἐξελθόντες οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι εἰς τὰς ὁδοὺς, συνήγαγον πάντας ὅσους εὗρον, πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς· καὶ ἐπλήσθη ὁ γάμος ἀνακειμένων.
11 Εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου.
12 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου; Ὁ δὲ ἐφιμώθη.
13 Τότε εἶπεν ὁ βασιλεὺς τοῖς διακόνοις, Δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, ἄρατε αὐτὸν, καὶ ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.
14 Πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.
15 Τότε πορευθέντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον, ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ.
16 Καὶ ἀποστέλλουσιν αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν, λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων.
17 Εἰπὲ οὖν ἡμῖν, τί σοι δοκεῖ; ἔξεστι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι, ἢ οὔ;
18 Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πονηρίαν αὐτῶν, εἶπε, Τί με πειράζετε, ὑποκριταί;
19 Ἐπιδείξατέ μοι τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου. Οἱ δὲ προσήνεγκαν αὐτῷ δηνάριον.
20 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή;
21 Λέγουσιν αὐτῷ, Καίσαρος. Τότε λέγει αὐτοῖς, Ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος, Καίσαρι· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ.
22 Καὶ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν· καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.
23 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ Σαδδουκαῖοι, οἱ λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν,
24 Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς εἶπεν, Ἐάν τις ἀποθάνῃ μὴ ἔχων τέκνα, ἐπιγαμβρεύσει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἀναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

Et egressi servi illi in vias, congregarunt omnes quos invenerunt, malos pariter ac bonos: & impletæ sunt nuptiæ convivis.

Ingressus autem rex ut spectaret convivas, vidit illic quendam non indutum indumento nuptiali.

Tunc dicit ei, Amice, quomodo huc introisti non habens indumentum nuptiale? At illi os occlusum est.

Tunc dicit rex ministris, Ligatis pedibus & manibus ejus, tollite eum, & ejicite in tenebras extimas: † illic erit fletus & stridor dentium.

‖ Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

* Tunc profecti Pharisæi consilium ceperunt ut illaquearent eum in sermone.

Itaque mittunt ad eum discipulos suos cum Herodianis, dicentes, Magister, scimus te veracem esse, & viam Dei in veritate docere, nec quenquam curare: non enim respicis ad personam hominum.

Dic ergò nobis, quid tibi videtur? licet censum dare Cæsari, an non?

Cognitâ autem Jesus improbitate ipsorum, ait, Quid me tentatis, hypocritæ?

Ostendite mihi numisma census. Ipsi verò obtulerunt ei denarium.

Tunc dicit eis, Cujus est imago ista & inscriptio?

Dicunt ei, Cæsaris. Tunc dicit eis, † Reddite ergò quæ sunt Cæsaris, Cæsari; & quæ sunt Dei, Deo.

Cùm igitur *hoc* audissent, mirati sunt: & omisso eo abierunt.

‖ In illo die adierunt eum Sadducæi; * qui dicunt non esse resurrectionem: & interrogarunt eum,

Dicentes, Magister, † Moses dixit, Si quis mortuus fuerit non habens filios, frater ejus ducet affinitatis jure uxorem ejus, & suscitabit sobolem fratri suo.

Et egressi servi ejus in vias, congregaverunt omnes quos invenerunt, malos & bonos: & impletæ sunt nuptiæ discumbentium.

Intravit autem rex ut videret discumbentes; & vidit ibi hominem non vestitum veste nuptiali.

Et ait illi, Amice, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem? At ille obmutuit.

Tunc dixit rex ministris, Ligatis manibus & pedibus ejus mittite eum in tenebras exteriores. ibi erit fletus & stridor dentium.

Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

Tunc abeuntes Pharisæi consilium inierunt ut caperent eum in sermone.

Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis, dicentes, Magister, scimus quia verax es, & viam Dei in veritate doces, & non est tibi cura de aliquo: non enim respicis personam hominum.

Dic ergò nobis, quid tibi videtur? licet censum dare Cæsari, an non?

Cognitâ autem Jesus nequitiâ eorum ait, Quid me tentatis, hypocritæ?

Ostendite mihi numisma census. At illi obtulerunt ei denarium.

Et ait illis Jesus, Cujus est imago hæc & superscriptio?

Dicunt ei, Cæsaris. Tunc ait illis, Reddite ergò quæ sunt Cæsaris, Cæsari; & quæ sunt Dei, Deo.

Et audientes mirati sunt: & relicto eo abierunt.

In illo die accesserunt ad eum Sadducæi (qui dicunt non esse resurrectionem) & interrogaverunt eum,

Dicentes, Magister, Moyses dixit, Siquis mortuus fuerit non habens filium, ut ducat frater ejus uxorem illius, & suscitet semen fratri suo.

11 In ista etiam paucitate nonnulli sunt rejectitii, qui videlicet fidem vitæ novitate non approbant.
† *Sup.* 8. 12. & 13. 42. *Infr.* 25. 30.
‖ *Supr.* 20. 16
* *Mar.* 12. 13. *Luc.* 20. 20.
16 Christianos oportet magistratibus etiam impiis & exactoribus parere, sed ità ut Deo salva sua autoritas maneat.
† *Rom.* 13. 7.
23 Christus asserit resurrectionem carnis adversùs Sadducæos.
‖ *Mar.* 12. 18. *Luc.* 20. 27.
* *Act.* 23. 6.
† *Deut.* 25. 5.

10 *Illi,* ἐκεῖνοι. Vulg. *Ejus,* id est, αὐτοῦ, quod etiam reprehendit Erasmus in annotationibus. ¶ *Nuptiæ,* γάμος, id est, nuptiale convivium. In uno exemplari legitur νυμφὼν, id est, *thalamus,* quod meliùs convenit. ¶ *Convivis,* ἀνακειμένων. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Accumbentibus.* Sed sæpe jam diximus ista participia apud Hebræos loco verbalium nominum usurpari.

12 *At illi os occlusum est,* ὁ δὲ ἐφιμώθη. Ad verbum, *Capistratus est,* id est, prorsus obmutuit, quasi capistro aut fræno injecto. Vulg. & Erasmus, *Obmutuit.* Sed hoc eodem cap. v. 34. Vetus interpres convertit ἐφίμωσε *silentium imposuit.* Erasmus, *os obturavit.* Certè interdum pro σιωπᾷν accipitur translatitiè, etiam mari accommodatum, ut infrà Marci 4. 39.

13 *Ministris,* διακόνοις, id est, iis qui convivis ministrabant. Alioqui potiùs dixisset, τοῖς ὑπηρέταις, ut suprà 5. 25. ¶ *Tollite eum,* ἄρατε αὐτόν. Hæc non legit Vetus interpres: reperimus tamen in omnibus veteribus codicibus, atque etiam apud Theophylactum Romanum.

14 *Vocati,* κλητοί. Id est, κεκλημένοι: quod iis etiam convenit qui Deo vocanti non respondent. Nam alioquin κλητοὶ & ἐκλεκτοὶ iidem sunt, Rom. 3. 1.

15 *Ut,* ὅπως. vel, *quomodo.* Potest enim vel conjunctio esse τελικὴ, vel pro infinito subjecto accipi, ut Linacer loquitur. ¶ *Illaquearent,* παγιδεύσωσιν. Vulg. *caperent,* id est, ἐπιλάβωνται, ut loquitur Lucas 20. 20.

16 *Herodianis,* Ἡρωδιανῶν. Quinam Herodiani vocentur à Matthæo & Marco, non satis constat. Quidam, autore Epiphanio, quod etiam ante ipsum scripsit Tertullianus De præscript. ità vocatos esse arbitrantur quosdam ex Judæis qui velut ex Jacobi prophetia Gen. 46. 10. Herodem haberent pro Messia, quòd alienigenarum primus apud Judæos regnarit. Id verò cùm de Herode magno Antipatri filio sit intelligendum, qui jampridem obierat cùm hæc agerentur, & ipsi etiam Judæorum genti maximè fuerat invisus, non video quâ ratione hæc opinio probabilis videri possit. Alii igitur existimarunt Herodianos appellari qui censerent tributa Cæsari solvenda, quibus videlicet colligendis rex Herodes Antipatri filius ab Augusto esset constitutus. At ego fateor me nusquam hoc legisse: quamvis non negem Herodem veluti precariò regnum possedisse: ídque ἐπὶ φόροις τεταγμένοις, ut ait Appianus Ἐμφυλίων lib. 5. Sed ut hoc concedam, quorsum tamen ista nunc factio commemoraretur, mortuo jampridem Herode, & Judæâ in provinciam redactâ? Fortassis igitur Herodiani ab Herode illo magno cognominati sunt, qui, ut erat ille homo profanus, novam quandam religionem ex Paganismo & Judaismo conflabat. Nec dubium est quin Herodes Antipas & reliqui illius liberi paterna vestigia sequerentur. Quam sententiam videtur confirmare quod Jo. Drusius, homo in his perscrutandis eruditus & summè diligens, citat ex Lexico juris, nempe Herodem regem secum ex deserto adduxisse Græcos, qui inter incolas recepti sectam fecerunt, & ex ejus nomine sunt Herodiani appellati: Dorsiothitæ quoq; sive Dorsiani in quodam Talmudis loco appellati, videlicet à loco unde abducti fuerunt. Hæc ille, de quibus, ut admodum incertis, ἐπέχω. Sed & illud facilè conjici potest siquis conferat Matth. 16. 6. cum Mar. 8. 15. Sadducæorum opinionibus favisse Herodem cum suis. Denique probabile est eos qui tributum Cæsari dandum non esse defendebant (quorum sectæ principes fuerunt Judas Gaulonites, & Sadducus quidam Pharisæus, ut scribit Josephus lib. Antiq. 18. 2.) ab Herode & aulicis assentatoribus sub publicæ libertatis specie fuisse defensos, quatenus quidem id tutò facere poterant, cùm videlicet paterno regno se fuisse magna ex parte à Romanis spoliatos ægerrimè paterentur magni illius Herodis liberi. Hinc illud fermentum Herodis, Mar. 8. 15. & fortassis illæ simultates quarum fit mentio Luc. 23. 12. quæ huc tandem devenerunt ut Herodes Antipas proditionis accusatus Lugdunum deportaretur. Sed expensis omnibus placet mihi Syrus interpres, qui Herodianos interpretatur רבית הרודם *debeth Hirudim,* id est, Herodis domesticos, sive aulicos, à Pharisæis nimirum idcirco adscitos, ut in quamcunq; partem respondisset Christus, irretitus teneretur. Futurum enim ut si censum Romanis solvendum esse negaret, pro seditioso ab ipso Herode in Galilæa captus pœnas daret: sin verò solvendum diceret, in Herodis malevolentiam incurreret, qui & ipse libenter illorum jugum excussisset. ¶ *Viam Dei,* τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Heb. id est, [Quid fas sit aut minùs ex Dei voluntate; sive,] Quâ viâ sit hominibus incedendum ut ad Deum & felicitatem æternam perveniant. ¶ *In veritate,* ἐν ἀληθείᾳ, id est, verè & sinceré: quod apud Demosthenem declarat ἐπ' ἀληθείας, apud Hebræos, באמת *beemeth.* ¶ *Ad personam,* εἰς πρόσωπον. Id est, ad externam hominum speciem, sitne videlicet quispiam dives an pauper, ut ad ejus voluntatem sermonem inflectas.

17 *Censum,* κῆνσον. Vocabulum est Latinum, quo propriè

significatur facultatum æstimatio, pro cujus ratione, prout tempora tulerunt, provinciales, autore ejus rei Augusto, sublatis omnibus vectigalibus, tributum pependerunt. Quid autem istud rei fuerit, vide suprà 17. 25. & Mar. 12. 14.

18 *Improbitate*, τὴν πονηρίαν. Vulg. *Nequitiâ*, ut & alibi sæpe. Vide Rom. 1. 29.

19 *Denarium*, δηνάριον. Numus hic Romanus est, cujus loco in Oriente drachmis ferè utebantur, perexiguo in istis ponderis discrimine. Judæi verò siclis utebantur, ut numo ἐπιχωρίῳ, cujus quarta pars itidem fuit drachma. Vide suprà 17. 24.

21 *Reddite*, ἀπόδοτε. id est, Persolvite, ut suprà 5. 26. Admonet Erasmus hoc converti etiam posse præsenti tempore, *Redditis*: ut intelligamus Christum arreptâ occasione notasse illorum vitam; quasi diceret, Redditis Cæsari quod illius habet imaginem, & illud reddite Deo quod Dei habet inscriptionem atque imaginem, nempe animam. Sed fateor me non videre quomodo hæc interpretatio cum regulis Grammaticæ cohæreat. Omnino enim scribendum fuisset, Ἀπεδίδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, ἀπόδοτε οὖν καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. nec enim hæc responsio cum interrogatione cohæreret. Est autem hoc à Christo additum ad pungendam eorum conscientiam, allusione simul factâ ad ea quæ templo Dei ex legis præscripto persolvebantur: innuens etiam ipsorum peccatis hanc servitutem acceptam ferendam, cujus tamen onus patienter ipsis esset ferendum, nisi Deo vellent obsistere.

24 *Filios*, τέκνα. Ad verbum, *liberos*. τέκνων autem appellatione constat etiam filias intelligi. Sed hìc agi de mascula tantùm prole, colligi videtur ex ratione condendæ Legis. Nam si quis filias duntaxat reliquerit, perinde est, quod ad familiæ quidem nomen attinet, ac si orbus decessisset: cùm nomen ad posteros per filias transire non possit. Præterea Deut. 25. 7. non fit mentio *Seminis*, id est, posteritatis in genere (quod Erasmus tamen arbitratus est) sed *Filii* & *Nominis*. Cæterùm cùm Vetus interpres converterit *filium*, & Erasmus quoque, ut quidem exstat impressa ejus versio, ego plurali numero verti *filios*, Græca secutus: quod tamen ità intelligendum est ut sciamus hìc agi de specie, non de numero, cùm satis esset vel filium reliquisse, ut idem Erasmus rectè observavit. ¶ *Frater*, ὁ ἀδελφός. vel, illo recusante, proximus agnatus, ut ex Ruthæ historia liquet. Hoc autem intelligitur de eo qui maritus non esset, ut apparet ex his legis verbis, *Si cùm habitarint fratres pariter*. Nam conjugati sejunctam familiam habebant. ¶ *Ducet affinitatis jure*, ἐπιγαμβρεύσει. Vulg. & Erasmus, *ut ducat*. Hoc vocabulum respondet Hebræo יבם *jabam*. quod non dicitur de quavis uxore, sed de ea demum quæ ex hac lege ducitur, quia videlicet cognata est, id est, affinitate conjuncta: ut magis speciale quiddam videatur hoc quidem loco significare τὸ ἐπιγαμβρεύειν quàm τὸ κηδεύειν. quo posteriore verbo utitur Euripides in Hecuba, pro eo quod Latini dicunt *Affinitatem cum aliquo contrahere*, & *Sibi affinem asciscere*, Hebræi verò חתן *chathan*. Itaq; adhibenda fuit periphrasis, ut vis hujus verbi explicaretur. Nam etiam γαμβρὸς Græcis non modò *generum*, sed *affinem* etiam in genere significat, atque adeò *uxoris* interdum *fratrem*, ut apud Sophoclem in Tyranno. ¶ *Sobolem*, σπέρμα. Hebraicè זרע *zerah*, quo nomine significatur in genere *posteritas*. Sed cùm in Hebræo fiat mentio non *seminis*, sed *nominis*, σπέρμα de mascula tantùm prole hoc loco accipiendum.

25 Ἦσαν δὲ παρ' ἡμῖν ἑπτὰ ἀδελφοί· καὶ ὁ πρῶτος γαμήσας ἐτελεύτησε· καὶ μὴ ἔχων σπέρμα, ἀφῆκε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.
26 Ὁμοίως καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ τρίτος, ἕως τῶν ἑπτά.
27 Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.
28 Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος τῶν ἑπτὰ ἔσται γυνή; πάντες γὰρ ἔσχον αὐτήν.
29 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφάς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ.
30 Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσι.
31 Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, λέγοντος,
32 Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς, Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων.
33 Καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.
34 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι, ἀκούσαντες ὅτι ἐφίμωσε τοὺς Σαδδουκαίους, συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό.
35 Καὶ ἐπηρώτησεν εἷς ἐξ αὐτῶν νομικός, πειράζων αὐτὸν, καὶ λέγων,
36 Διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ;
37 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου.

‖ *Exod. 3. 6.*
* *Mar. 12. 28.*
34 Evangelium minimè abolet legis præcepta, sed stabilit potiùs.
† *Deut. 6. 5. Luc. 10. 27.*

Fuerunt autem apud nos septem fratres: & primus uxore ductâ obiit; & cùm non haberet semen, reliquit uxorem suam fratri suo.
Similiter etiã secundus, & tertius, usq; ad illos septẽ
Post omnes autem mortua est & mulier.
In resurrectione ergò cujus ex illis septem erit uxor? omnes enim habuerunt eam.
Respondens autem Jesus dixit eis, Erratis, neque Scripturas scientes, neque potentiam Dei.
Nam in resurrectione neq; uxores ducunt, neque nuptum dantur; sed sunt ut angeli Dei in cœlo.
De resurrectione verò mortuorum non legistis quod vobis dictum est à Deo, dicente,
‖ Ego sum Deus Abrahami & Deus Isaaci & Deus Jacobi? Deus non est Deus mortuorum, sed viventium.
Et cùm *hoc* audisset turba, perculsa est super doctrina ipsius.
* Pharisæi verò, cùm *eum* audissent occlusisse os Sadducæis, aggregati sunt apud eum.
Et interrogavit *eum* quidam ex ipsis Legis interpres, tentans eum, & dicens,
Magister, quod est præceptum magnum in Lege?
Jesus autem dixit ei, † Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua.

Erant autem apud nos septem fratres: & primus uxore ductâ defunctus est; & non habens semen, reliquit uxorem suam fratri suo.
Similiter secundus, & tertius, usq; ad septimum.
Novissimè autẽ omnium & mulier defuncta est.
In resurrectione ergò cujus erit de septem uxor? omnes enim habuerunt eam.
Respondens autem Jesus ait illis, Erratis, nescientes Scripturas neque virtutem Dei.
In resurrectione enim neq; nubent, neque nubentur: sed sunt sicut angeli Dei in cœlo.
De resurrectione autem mortuorum non legistis quod dictum est à Deo, dicente vobis,
Ego sum Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Jacob? Non est Deus mortuorum, sed viventium.
Et audientes turbæ mirabantur in doctrina ejus.
Pharisæi autem, audientes quòd silentium imposuisset Sadducæis, convenerunt in unum.
Et interrogavit eum unus ex eis Legis doctor, tentans eum,
Magister, quod est mandatum magnũ in Lege?
Ait illi Jesus, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua.

29 *Potentiam Dei*, τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ. à qua nimirum pendet corporum resurrectio & futura illa vitâ omnem humanum captum superans, Philip. 3. 21.

30 *Uxores ducunt*, γαμοῦσιν. Erasmus, *Matrimonium contrahunt*: quod tam mulieri quàm viro convenit. Vulgata, *Nubent*: quod est mulieris tantùm. Atqui γαμεῖν de viris dicitur, sicut γαμεῖσθαι de mulieribus, ut superiùs monuimus. itaque neutram interpretationem sum secutus. Differentia tamen illa inter γαμεῖν & γαμεῖσθαι perpetua non est; (cùm velit Paulus mulieres viduas γαμεῖν, id est, *nubere*, 1. Tim. 5. 14. & 1. Cor. 7. 34. mulier dicatur γαμήσασα pro γαμηθεῖσα) sed hoc tamen loco & plerisq; aliis videtur observanda. ¶ *Nuptum dantur*, ἐκγαμίζονται. Dicuntur ἐκγαμίζεσθαι quas parentes ἐκγαμίζουσιν, id est, nuptum tradunt, in aliorum potestatem, 1. Cor. 7. 38. ut vel ex hoc verbo colligendum sit in filiabus præsertim collocandis requiri eorum consensum in quorum sunt potestate, & eas dici γαμεῖσθαι passivâ significatione, eorum respectu à quibus nuptum dantur. Vulgata, *Nubentur*: quod barbarum est. Erasmus, *Elocantur*, id est, ἐκδίδονται. ¶ *Angeli*, ἄγγελοι. nempe quod ad nuptias & reliquas huic vitæ proprias conditiones attinet, non quòd sint incorporei futuri: qua de re copiosè Paulus 1. Cor. 15. Rectè verò Vetus interpres verbum εἰσὶ non postposuit, sed præposuit nominativo ἄγγελοι. Nam alioqui tota ἀνταπόδοσις comparationis esset supplenda, nempe οὕτω καὶ αὐτοὶ ἔσονται, ità & ipsi erunt.

31 *Vobis*, ὑμῖν. Vulg. hanc particulam ponit post λέγοντος, *Dicente vobis*.

32 *Ego sum*, Ἐγώ εἰμι. In Hebræo non additur verbum: quod cùm suppleri etiam possit præterito tempore, videntur regerere potuisse Sadducæi Deum his verbis testatum esse non quòd esset, sed quòd fuisset illorum Deus, quamdiu videlicet superstites in vita exstitissent. Tota vis igitur argumenti pendet à recta explicatione horum verborum *Deum esse Deum alicujus*, quibus nimirum significatur ubiq; in sacris literis non temporarium quoddam sed perpetuum benevolentiæ fœdus, quo Ecclesiam, i. electorum cœtum, à reliquo mundo sejungit Deus. Quòd si quis excipiat nè sic quidem stabiliri corporum resurrectionem, sed significari duntaxat piarum animarum immortalem beatitatẽ; imò sic everti corporum resurrectionem, cùm illos corpore mortuos esse constaret, dicat autem Christus Deum non esse Deum mortuorum: ad hæc respondendum est, primùm, Sadducæos id non potuisse excipere, ut qui negarent etiam aliquem esse spiritum à morte superstitem, ut testatur Lucas Act. 23. 8. deinde, Aliud esse Abrahamum quàm Abrahami animam: Illo enim personam, isto alteram tantùm ejus partem significari: ac proinde sic futurum ut Deus altera tantùm ex parte dici possit Abrahami Deus, quod absurdissimum est, præsertim si spectetur quo tempore & quibus consolandis hoc dixerit Deus apud Mosen, tum videlicet cùm de vivis Israelitis ex Ægypto liberandis ageretur, quod dictum minimè conveniret si Deus esset duntaxat animarum servator. Superest alia objectio ex Rom. 14. 9. ubi dicitur Deus etiam Dominus esse mortuorum. Sed nè ista quidem repugnant, imò sic confirmatur corporum resurrectio. Quinam enim Christus imperium obtinere in mortuorum corpora dici posset, si mors illis perpetuò dominaretur? Non est igitur mortuorum Deus ex Sadducæorum hypothesi, qui corpora nunquam resurrectura sentiebant, cùm Deus dici non possit eorum respectu qui neq; exsistant neque sint unquam exstituri: sed est Deus etiam mortuorum, ex Pauli hypothesi, quæ ipsiusmet Christi resurrectione nititur, quoniam videlicet corpora, nè mortua quidem, sunt in nihilum redacta, & Christus illa suo tempore animis rursum adjuncta in æternum vivificabit, ut sit verax in fœdere cum patribus illis sancito. *Quomodo enim felices* inquit Tertullianus de resurrectione carnis, *si ex parte perituri?*

34 *Occlusisse os*, ἐφίμωσε. Vide suprà 12. *Apud eum*, ἐπὶ αὐτό. Sic rectè meus ille codex Lugdunensis, ut quod sequitur intelligamus

mius eodem simul & loco & tempore gestum, exsultantibus qui ad Jesum accurrerant Pharisæis adversus Sadducæos. Vulg. *In unum*, ἐπὶ τὸ αὐτό. ut alibi sæpe pro *Ibidem*.

35 *Legis interpres*, νομικός. id est, γραμματεύς, *Scriba*: ut disertè dicit Marcus 12. 28. Hebræi מורה *moreh* vocant. Unde & תורה *torah*, sicut Græcis νομικὸς & νόμος sunt παρώνυμα. Erant autem isti ex Levitarum numero, Sacerdotibus & capitibus patrum ad constituendum Ecclesiasticum synedrium primùm Divinitus ordinati, Levit. 10. 8. & à Josaphato restituti 2. Paralip. 19. 8. Quanquam quo tempore Christus in terris versatus est, utraque jurisdictio erat confusa. Iidem autem apertiùs νομοδιδάσκαλοι dicuntur, Luc. 5. 17. Act. 5. 34. & 1. Tim. 1. 7. quales erant plerique Pharisaicæ sectæ, ut Nicodemus, Joan. 3. 1. & 10. & Gamaliel, Act. 5. 34. non tamen omnes, cùm hìc & alibi passim à Pharisæis distinguantur.

36 *Magnum*, μεγάλη, i. omnium maximum. nam alioqui nihil parvum est quod Deus mandat. Hinc autem apparet cujusmodi fuerint isti legis interpretes, præcipuum videlicet ipsius finem ignorantes, ut & nostri hujus seculi Pharisæi.

37 *Ex*, ἐν. Ad verbum, *In*: quod miror in hoc primo membro fuisse mutatum, in duobus sequentibus servatum à Vetere interprete & Erasmo. ¶ *Et ex tota cogitatione tua*, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. In Hebræo legimus, *& totis viribus tuis*. Apud [Marcum &] Lucam autem fit mentio ἰσχύος & διανοίας. Quatuor enim partium meminerunt, nempe καρδίας, ψυχῆς, διανοίας καὶ ἰσχύος, cùm in Hebræo Deut. 5. 6. tres tantùm commemorentur, nempe לבב נפש מאוד *lebab nephesch meod*, i. καρδία, ψυχὴ, καὶ ἰσχὺς sive δύναμις. ἰσχὺς hìc prætermittitur, & διάνοιαν addunt Marcus & Lucas; nempe vocabula non numerantes, sed sententiam ipsam explicantes, cùm διάνοια & mentem & voluntatem respiciat.

38 Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή.
39 Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.
40 Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται.
41 Συνηγμένων δὲ τῶν Φαρισαίων, ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς,
42 Λέγων, Τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ; τίνος υἱός ἐστι; Λέγουσιν αὐτῷ, Τοῦ Δαβίδ.
43 Λέγει αὐτοῖς, Πῶς οὖν Δαβὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ, λέγων,
44 Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;
45 Εἰ οὖν Δαβὶδ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστι;
46 Καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο αὐτῷ ἀποκριθῆναι λόγον· οὐδὲ ἐτόλμησέ τις ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐπερωτῆσαι αὐτὸν οὐκέτι.

Istud est primum & magnum præceptum.
Secundum autem simile est huic, ‖ Diliges proximum tuum ut teipsum.
Ab istis duobus præceptis tota Lex & Prophetæ pendent.
* Congregatis autem Pharisæis, interrogavit eos Jesus,
Dicens, Quid vobis videtur de Christo illo? cujus filius est? Dicunt ei, Davidis.
Dicit eis, Quomodo ergò David per Spiritum vocat eum Dominum, dicens,
† Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam, usquedum statuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum?
Si ergò David vocat eum Dominum, quomodo filius ejus est?
Et nemo poterat ei respondere quicquam: neque ausus fuit quisquam ab illo die ampliùs eum interrogare.

Hoc est maximum & primum mandatum.
Secundum autem simile est huic, Diliges proximum tuum sicut teipsum.
In his duobus mandatis universa Lex pendet & Prophetæ.
Congregatis autem Pharisæis, interrogavit eos Jesus,
Dicens, Quid vobis videtur de Christo? cujus filius est? Dicunt ei, David.
Ait illis, Quomodo ergò David in spiritu vocat eum Dominum, dicens,
Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum?
Si ergò David vocat eum Dominum, quomodo filius ejus est?
Et nemo poterat ei respondere verbum: neque ausus fuit quisquam ex illa die eum ampliùs interrogare.

‖ Levit. 19. 18. Mar. 12. 31.
* Mar. 12. 35. Luc. 20. 41.
41 Christus sese Davidis quidem Filium secundùm carnem, sed aliâ etiam ratione Davidis Dominum & verum Deum esse apertè ostendit.
† Psal. 110. 1.

39 *Simile*, ὁμοία. Id est, similiter universalem alteram tabulam legis complectens. [¶ *Proximum*, τὸν πλησίον. Vide Luc. 10. 29.]

40 *Ab istis pendent*, ἐν ταύταις κρέμανται. Vetus & Erasmus, ad verbum, *In his*. sic enim apud Hebræos construitur verbum תלה *talah*, ut 2. Sam. 18. תלוי באלה *talui bealah*. sed in hac præsertim significatione Latini ità non loquuntur. Fortassis autem hæc respiciunt ad טוטפות *totaphoth*, quæ appendi jusserat Dominus ut legis μνημόσυνα, de quibus dicemus infrà.

42 *De Christo illo*, περὶ τοῦ Χριστοῦ. id est, illo promisso Messia. ponitur enim hìc *Christi* nomen appellativè simul & antonomasticè, ut Act. 17. 3. & alibi sæpe. ¶ *Cujus filius est?* τίνος υἱός ἐστι; id est, Ex cujus gente & familia illum oriri oportet? Ex Hebræorum idiomate, qui posteros omnes vocant *filios*.

43 *Per spiritum*, ἐν πνεύματι. Vide Mar. 12. 36.

44 *Statuero*, θῶ. Vulg. ad verbum, *Posuero*, id est, Effecero ut sint. Hebraicum dicendi genus, de quo alibi diximus. Sic quoque Euripides in Hecuba, Ἐγὼ σε θήσω τοῦ δ' ἐλεύθερον φόνου. ¶ *Scabellum*, ὑποπόδιον. In duobus exemplaribus scribitur ὑποκάτω, id est, *sub*. Vide suprà 5. 35.

45 *Vocat*, καλεῖ. In quatuor vetustis codicibus repetitur ἐν πνεύματι, id est, Spiritûs prophetici impulsu.

46 *Quicquam*, λόγον. Vide supr. 15. 23. Neque verò duntaxat apud Hebræos דבר *davar* pro qualibet re ponitur, sed etiam λόγος ἀπὸ τοῦ λέγεσθαι apud ipsos disertiores Græcos. Sophocles in Trachiniis, τὸ λόγου δ' οὐ χρὴ φθόνον, Γυναι προσείναι, Ζεὺς ὅτῳ πράκτωρ φανῇ.

ΚΕΦ. κγ'.

Τότε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,
2 Λέγων, Ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι.
3 Πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε· κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε. λέγουσι γὰρ, καὶ οὐ ποιοῦσι.
4 Δεσμεύουσι γὰρ φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων· τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλουσι κινῆσαι αὐτά.
5 Πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις· πλατύνουσι δὲ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν.
6 Φιλοῦσί τε τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς,
7 Καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ῥαββί, ῥαββί.
8 Ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί· εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητής, ὁ Χριστός· πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε.
9 Καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.
10 Μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί· εἷς γὰρ ὑμῶν ἐστιν ὁ καθηγητής, ὁ Χριστός.

CAP. XXIII.

Tunc Jesus locutus est turbæ & discipulis suis,
Dicens, ‖ In cathedra Mosis sedent Scribæ & Pharisæi.
Omnia ergò quæ dixerint vobis ut observetis, observate & facite: sed secundùm opera eorum nè facite. dicunt enim & non faciunt.
* Ligant enim onera gravia difficiliàque portatu, & imponunt in humeros hominum: digito autem suo nolunt ea movere.
Omnia verò opera sua faciunt ut spectentur ab hominibus. dilatant enim † phylacteria sua, & producunt fimbrias palliorum suorum.
‖ Amántque primos accubitus in cœnis, & primos consessus in conventibus,
Et in foris salutationes, & vocari ab hominibus Rabbi, Rabbi.
Vos autem nè vocamini Rabbi. unus est enim doctor vester, *nempe* Christus: omnes autem vos fratres estis.
* Et patrem vestrum nè *quenquam* vocate in terra: unus est enim Pater vester qui in cœlis est.
Nec vocamini doctores: unus enim vester est doctor, *nempe* Christus.

CAP. XXIII.

Tunc Jesus locutus est ad turbas & ad discipulos suos,
Dicens, Super cathedram Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi.
Omnia ergò quæcunque dixerint vobis, servate & facite: secundùm opera verò eorum nolite facere. dicunt enim & non faciunt.
Alligant enim onera gravia & importabilia, & imponunt in humeros hominum: digito autem suo nolunt ea movere.
Omnia verò opera sua faciunt ut videantur ab hominibus. dilatant enim phylacteria sua, & magnificant fimbrias.
Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis,
Et salutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi.
Vos autem nolite vocari Rabbi, unus est enim magister vester: omnes autem vos fratres estis.
Et patrem nolite vocare vobis super terram: unus est enim Pater vester qui in cœlis est.
Nec vocemini magistri: quia magister vester unus est, Christus.

1 Audiendum quod flagitiosi etiam doctores ex Dei verbo purè docuerint, ita tamen ut pravi eorum mores vitentur.
‖ 2. Esdr. 8. 4.
* Luc. 11. 46. Act. 15. 10.
4 Hypocritæ plerunque severissimi sunt eorum exactores quæ ipsi maximè negligunt.
5 Hypocritæ ambitiosi.
† Num. 15. 38. Deut. 6. 8. & 11. 18.
‖ Mar. 12. 38. Luc. 11. 43. & 20. 46.
8 Modestia, singulare ministrorum Dei ornamentum.
* Malac. 1. 6.

2 *Sedent*, ἐκάθισαν. id est, *collocati sunt*. Vulgata ad verbum, *Sederunt*. Sed usurpatur aoristus pro præsenti, ut suprà 3. 17. & alibi sæpe. Significat autem Dominus hunc ordinem interpretandæ Legis (cujus fit mentio Numer. 11. 16.) Divinitus esse constitutum, ac proinde audiendam esse veritatem, etiam ex ore mercenariorum & hypocritarum doctorum: sicut etiam nostrâ memoriâ in Papatu Deus conservavit Verbum suum & Baptismum. Sed quid si etiam isti Verbum depravabant? an eis erat credendum? Minimé. hæc enim non erat Mosis sed Satanæ cathedra. Vult ergò Christus credi Dei doctrinæ, etiamsi vitiosissimi sint doctores, sed ità ut à fermento caveatur, sicut dixit suprà 16. 6. ex quo loco restringenda est particula universalis quæ hìc usurpatur. Quòd siquis roget an propterea tolerandi sint mercenarii, certa est responsio, Tolerandos quidem esse privatis, quibus illos coercere non licet, additâ tamen distinctione, ut siqui sunt sinceri doctores, & si quæ puræ Ecclesiæ in terris, cum iis nos aggregemus. Itaque non rectè faciunt hodie qui à Papistis petunt vel doctrinam Verbi vel Baptismum, cùm alibi, Dei gratiâ, purè administrentur. Sed interea fidelis magistratûs officium est non modò hæreticos sed etiam vitiosos doctores severè coercere, & purum Dei cultum inter suos subditos stabilire.

3 *Ut observetis*, τηρεῖν. Vetus interpres hoc non legit: deest quoque in uno vetere exemplari.

4 *Ligant enim*, δεσμεύουσι γάρ. In eodem exemplari ſcriptum reperimus, δεσμεύουσι δὲ, id eſt, *ligant verò*. Cæterùm non eſt hoc accipiendum de verbi Divini corruptelis, quas omnino vitare oportuit, ſed de externa illa Legis exactione in qua plerunque ſunt immodici qui ſibi maximè indulgent.

5 *Ut ſpectentur*, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulg. *Ut videantur*: nimis dilutè. ¶ *Ab hominibus*, τοῖς ἀνθρώποις. Hoc eſt quod vernaculo ſermone dicimus, *des gens*, id eſt palàm & ab omnibus. ¶ *Dilatant enim*, πλατύνουσι δὲ. id eſt, faciunt quàm ampliſſima: quòd nimirum in his rebus quaſi ſummam pietatis collocarent: in quo errore etiam noſtro hoc tempore Judæi verſantur. Cæterùm particulam δὲ tanquam cauſalem ſum interpretatus. nam commodiùs ſic accipi, res ipſa oſtendit: & γὰρ in uno exemplari legimus. ¶ *Phylacteria*, φυλακτήρια. Ità ſignificavit quæ Moſes Exodi 13.16. & Deut 6.8. טוטפות *totaphoth*, Rabbini Chaldaicè vocant תפילין *tephilin*. His igitur vocabulis exiſtimavit Epiphanius ſignificari limbos ſive faſcias quibus prætexerentur veſtes. Ego verò cenſeo fuiſſe potiùs laminas aut membranulas quaſdam, quas hodie etiamnum Judæi corio incluſas partim fronti alligant, partim brachio, inſcriptis quatuor quas vocant פרשות *paraſchoth*, id eſt lectionibus ſacris. Eas autem Græci (novo nomine novæ rei quæſito) vocarunt φυλακτήρια, à *conſervando*: quod nos quidem immutare noluimus. Erat enim hic ritus (quem poſtea Judæi ſuis ſuperſtitionibus contaminarunt) à Domino conſtitutus, ut eſſet veluti μνημόσυνον Legis & beneficiorum quæ Dominus in ipſos contulerat: niſi malimus ſic dicta, quaſi cautiones quaſdam, quòd iis ſe tutos crederent ſuperſtitioſi. Vult enim Soſipater Grammaticus hæc eſſe quæ *Amolita* ipſe, alii verò *Amuleta*, ab *amoliendo* ſive *avertendo* Latinè vocant. quod & ipſum reſpondet verbo φυλάττεσθαι. Sed hoc mihi ſubtilius videtur. De his qui volet plura cognoſcere, & quæ ſit in his rebus Judæorum cæcitas, legat Pauli Fagii, hominis diligentiſſimi, annotationes in cap. Exod. 13. Hujuſmodi ſunt quæ ſuperſtitioſi quidam etiamnum hodie pro amuletis ex collo ſuſpendunt, inſcripto præſertim initio Evangelii ſecundùm Joannem: quam magicam ſuperſtitionem jam olim damnavit Antiochena Synodus, expreſſo etiam nomine φυλακτηρίων. ¶ *Et producunt fimbrias*, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα. id eſt, Faciunt quàm longiſſimas; vel (ut alii interpretari malunt) Magnificè jactant & efferunt, quaſi certum pietatis argumentum. Sic enim etiam accipitur verbum μεγαλύνειν apud Euripidem in Bacchis; & *Magnificare* apud Varronem & Plinium. Illam tamen interpretationem magìs probo, quòd cum ſuperiore verbo πλατύνειν meliùs conſentiat. Cæterùm κρασπέδων appellatione intelliguntur contorti quaſi cincinni filorum quæ ab extrema veſtium ora pendebant, & ציצית *tſitſith* vocantur Num. 15.38. cap. verò Deut. 22.12. גדלים *gedilim*; quamvìs non deſint qui inter iſta diſcrimen aliquod conſtituant. Erat autem hæc veſtium forma à Deo conſtituta Iſraelitis: quæ tamen profanis etiam gentibus non fuit ignota. ſiquidem non diſſimilem veſtem tribuit Neſtori Homerus Iliad. κ'. Galli vocant *franges*. Cicero in Piſonem, *Erant illi comti capilli, & madentes cincinnorum fimbriæ*. Et ità certè vidi in antiquiſſimo numo hujus Piſonis fimbriatam comam.

6 *Primos conſeſſus*, πρωτοκαθεδρίας. quaſi *præſidentias* dicas, ut rectè explicat Eraſmus: qui tamen maluit interpretari per modum infinitum, *Primo ſedere loco*. Vulg. *Primas cathedras*. ¶ *Conventibus*, συναγωγαῖς. id eſt, quando coguntur conventus & concilia. Neque enim hìc deſignari puto locum ipſum: alioqui retinuiſſem vocabulum *Synagogæ*. Vide ſuprà 6. 2.

7 *Rabbi, Rabbi*, ῥαββὶ ῥαββί. רב *rab* eminentem declarat, & eum qui multorum ſit inſtar. Erat ergò valde faſtuoſus hic titulus. Quod etiam intelligitur ex repetitione, quamvìs Vulgata eam negligat; ſicuti hodie qui Phariſæis & Scribis ſucceſſerunt, nullâ re magìs afficiuntur quàm cùm ſalutantur *Domini magiſtri noſtri*. Obſervarunt præterea nonnulli titulum רב *rab* iis fuiſſe attributum qui in Babylonicis Academiis magiſterium conſequebantur: רבי *rabbi* autem iis qui in regione Iſrael per impoſitionem manuum ſapientes eſſent declarati: titulum denique רבנין *rabbenin* peculiarem fuiſſe ſapientibus domûs Davidis.

8 *Nè vocamini*, μὴ κληθῆτε. i. Nè ambiatis hunc honorem. Neque enim vetat Chriſtus honorem exhiberi magiſtratui, vel doctoribus; ſed ambitionem damnat, ut declarat Auguſtinus Sermone de Verbis Domini, ex Matth. 11. quod rectè annotavit Eraſmus. ¶ *Doctor*, καθηγητής. In duobus codicibus legimus διδάσκαλος, eodem ſenſu; & fortaſſe rectiùs, nè poſtea videatur eadem inculcare: quamvìs aut nullum aut certè exiguum ſit in re ipſa diſcrimen. Videtur autem Dominus reſpicere quod ſcriptum eſt Eſa. 54.13. & Jerem. 31.34. ¶ Nempe *Chriſtus*, ὁ Χριστός. Hoc neglexit Vetus interpres: quod tamen ſcriptum inveni in omnibus noſtris vetuſtis codicibus, ſi duos tantùm excipias. Eraſmus autem rectè addidit particulam *Nempe*, ad illuſtrandam ſententiam, ſicut etiam ſuprà 19.17. ¶ *Omnes autem vos fratres eſtis*, πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε. Totum hoc deeſt in uno exemplari, in hoc quidem verſiculo: ſed additur ſequenti, cui etiam videtur meliùs convenire.

9 *Veſtrum neminem vocetis*, μὴ καλέσητε ὑμῶν. Vulg. & Eraſmus, *Nolite vocare vobis*. legerunt enim ὑμῖν. Sed in omnibus manuſcriptis codicibus, & Complutenſi editione, atque adeò Theophylacto Romano, legimus ὑμῶν: excepto uno vetuſto exemplari, in quo neutrum legebatur. Hæc autem reſpiciunt Judæorum conſuetudinem: apud quos non modò אבות *aboth*, i. *patres*, ſed etiam אבותינו *abothenu*, i. *patres noſtri*, ſalutabantur Rabbini qui provectioris erant ætatis. Itaque quamvìs inter πατέρα ὑμῶν ſit aliquid interjectum, tamen non puto ὑμῶν pro ὑμῖν poſitum ſed pro ὑμέτερον, per trajectionem: cujus aliud exemplum habes ſuprà 3.8. neque referendum ad καλέσητε, ſed ad πατέρα. Particulam autem μὴ converti quaſi ſcriptum ſit μηδένα, ut perſpicuitati ſtuderem. ¶ *Qui in cælis eſt*, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. In quodam exemplari hæc verba, πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε, i. *Vos autem omnes fratres eſtis*, ex ſuperiore verſiculo in hunc erant tranſlata: & ſanè videntur iſti meliùs convenire quàm ſuperiori.

10 *Doctores*, καθηγηταί. Hebr. מורים *morim*, vel מלמדים *melammedim*: de quibus agitur 2. Paral. 17.9. Græci à *præeundo* καθηγητὰς vocant, qui & διδάσκαλοι dicuntur à *docendo*. Apparet autem hujuſmodi titulos perlibenter fuiſſe à Scribis uſurpatos. Neque enim temere eſt quod Paulus inter cætera hoc quoque illis objicit, quòd ſe confiderent ὁδηγοὺς εἶναι τυφλῶν, i. *cæcorum eſſe duces*, Rom. 2.19. quò etiam videtur Dominus reſpexiſſe ſuprà 15.14. & hoc eodem cap. verſ. 16.

---

† Luc. 14. 11. & 18. 14.
13 Hypocritæ ferre non poſſunt ullos ſeſe meliores.
‖ Luc. 11. 52.
* Mar. 12. 40. Luc. 20. 47.
14 Hypocritis familiare eſt zeli prætextu ad avaritiam & rapacitatem abuti.

11 Ὁ δὲ μείζων ὑμῶν, ἔσται ὑμῶν διάκονος.
12 Ὅστις δὲ ὑψώσει ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὅστις ταπεινώσει ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.
13 Οὐαὶ δὲ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, οὐδὲ τοὺς εἰσερχομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν.
14 Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κατεσθίετε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρίμα.
15 Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον· καὶ ὅταν γένηται, ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν.

Sed qui maximus eſt veſtrûm, ſit miniſter veſter.
† Porrò qui ſeſe extollet, deprimetur: & qui ſeſe ſubmittet, extolletur.
Sed væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam præcluditis regnum cœlorum hominibus: ‖ vos enim non introitis, nec introeuntes ſinitis introire.
* Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam exeditis domos viduarum, idque in ſpeciem utentes longis orationibus: propterea auferetis graviorem condemnationem.
Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quoniam circumitis mare & aridam, ut faciatis unum proſelytum: & cùm fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplo magìs quàm vos *ſitis*.

Qui major eſt veſtrûm, erit miniſter veſter.
Qui autem ſe exaltaverit, humiliabitur: & qui ſe humiliaverit, exaltabitur.
Væ autem vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia clauditis regnum cœlorum ante homines: vos enim non intratis, nec introeuntes ſinitis intrare.
Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia comeditis domos viduarum, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis judicium.
Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia circuitis mare & aridam, ut faciatis unum proſelytum: & cùm fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplo quàm vos.

---

11 *Sed qui maximus eſt*, ὁ δὲ μείζων. Particulam δὲ prætermittunt Vetus interpres & Eraſmus, quæ tamen eſt neceſſaria, & additur in omnibus exemplaribus. Eam autem convertimus tanquam ἀλλὰ, ut meliùs intelligatur quæ ſit vis ipſius hoc loco. De enallage comparativi pro ſuperlativo alibi diximus. ¶ *Sit*, ἔσται. Vulg. & Eraſmus ad verbum, *Erit*. Conſtat autem futura pro imperativis ſæpiſſime ab Hebræis uſurpari: quam enallagen niſi ſerves, certè obſcurior erit hic locus. Adde quòd etiam in manuſcripto uno exemplari ſcriptum erat, ἔστω, ut ſuprà quoque 20. 26. & 27.

12 *Extollet*, ὑψώσει. vel, ut vertit Vulg. & Eraſmus, *Exaltabit*. Ad verbum, *Sublimabit*: quo vocabulo utitur Plinius. Videtur autem Chriſtus alludere ad ipſum Rabbinorum nomen, qui ſic dicuntur à verbo רבב *rabab*, quaſi *Altum* dicas. ¶ *Deprimetur*, ταπεινωθήσεται. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Humiliabitur*. Vide ſuprà 18.4. ubi *Submittere* ſumus interpretati, activo verbo nimirum, ſicut hìc quoque in proximo membro.

13 *Præcluditis*, κλείετε. Videtur mihi Chriſtus alludere ad illud traditionum genus quod Thalmudiſtæ vocant סיג לתורה *ſig letorah*, id eſt, *ſepimentum Legis*, quibus arceri dicunt homines à tranſgreſſione Legis. Contrà verò Chriſtus dicit à vitæ æternæ ingreſſu ſic prohiberi homines, quia nimirum in illis externis ſubſiſtant. ¶ *Cœlorum*, τῶν οὐρανῶν. In uno codice ſcribitur τοῦ Θεοῦ, *Dei*. ¶ *Hominibus*, ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. Vulg. & Eraſmus ad verbum, *Coram hominibus*. Ego ut particulam ἔμπροσθεν exprimerem, *Præcludendi* verbo uti malui. Eſt autem varia ejus

signi-

significatio, ut etiam ostendit in Elenchis Aristoteles. Itaque nonnulli pro temporis adverbio accipiunt: ut significetur, istos qui videri volebant cæteris aditum in cœlum patefacere, non modò id non facere, sed etiam multò antè præcludere cœlorum fores. [Ego verò malo opponere τῷ ἔμπροσθεν, ut fores coram hominibus claudere dicantur qui alioquin ingressuris coràm & in os januam occludunt: quod vernaculo sermone dicimus *fermer l'huis au visage.*] ¶ *Introeuntes,* εἰσερχομένους: id est, jam habentes pedem in limine. Erasmus, ut planiùs loqueretur, vertit, *Advenientes*, id est, προσερχομένους.

14 *Exeditis,* κατεσθίετε. Quæ vis sit præpositionis κατὰ in his verbis, suprà exposuimus. Vulgata & Erasmus, *Comeditis.* ¶ *Idque in speciem utentes*, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. Ad verbum, *Et prætextu longùm precantes.* Vetus interpres, *Orationes longas orantes*: ut planè videatur expunctâ καὶ particulâ legisse μακρᾷ tertio casu, & πρόφασιν interpretari προσευχὴν, id est, *orationem*: cùm id potiùs declaret quòd illi obtendebant avaritiæ suæ. Opponitur enim τῇ ἀληθείᾳ, etiam apud Paulum Philip. 1. 18. Et negligenda non fuit conjunctio καὶ, quam Erasmus rectè interpretatur *Idque*, acsi duplex notetur istorum improbitas: una, quòd facultates viduarum vorarent; altera, quòd tantum scelus studio pietatis tegerent. In aliquibus autem veteris editionis exemplaribus non hoc tantùm loco, sed etiam versiculo superiore & aliquot sequentibus, nempe 23. 25. 27. 29. legitur *Qui*, non *Quia*, i. οἱ, non ὅτι, quæ fortassis est vera lectio. Sic enim paulò pòst, versu scilicet 16, dicitur, οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ λέγοντες. Æquipollent enim οἱ λέγοντες, & οἱ λέγετε. ¶ *Auferetis graviorem condemnationem*, λήψεσθε περισσότερον κρίμα. id est, (ut vertit Erasmus) *Graviùs puniemini.* Vulgata ad verbum, *Accipietis amplius judicium.* Sed *accipere judicium* apud Latinos aliud significat. Κρίμα verò manifestè hoc loco pro κατακρίσει accipitur, ut alibi sæpe. & περισσότερον, quod interpretamur βαρύτερον, id est *gravius*, sic dicitur hoc loco, ut Cicero *luculentiorem plagam* dixit. Sed observandum est totum hunc versiculum 14, nec Origenem, nec Eusebium, ut ex ejus canonibus apparet, legisse; quem etiam non habet meus ille vetustissimus codex, ut videri possit ex Marco & Luca huc translatus, cùm in nonnullis etiam veteribus Latinis codicibus desit, nisi repugnaret diversa constructio. Syrus autem interpres hunc quidem habet sed proximè præcedenti præpositum, quo etiam ordine legit & interpretatur Chrysostomus.

15 *Terram,* τὴν ξηράν. Ad verbum, *Aridam.* Sic enim dicitur Hebræis ea terræ portio ex qua Deus nostri causâ aquas repulit: cujus beneficii recordatio fecit ut hoc nomen non invitus retinerem. Sed & Phanias in Epigrammate εἰς ἰχθύας, τμήματι ά. Epigrammatum Græcorum, ξηρὸν aut ξερὸν ità usurpat in hoc versiculo, Ἀκτίτα καλαμευτὰ ποτὶ ξερὸν ἔλθ᾽ ἀπὸ πέτρας: dixit autem ξερὸν pro ξηρὸν poeticè: quod etiam Latinè verti potest *Siccum.* Virg.

Postquam exhausta palus, terræque ardore dehiscunt,
Exsilit in siccum. ———

Et alio in loco,

Donec nostra tenent siccum, & sidere carinæ
Omnes innocuæ. ——

Sed hæc poetica sunt. ¶ *Proselytum*, προσήλυτον. Ità Græco vocabulo nuncupabantur, qui, patriâ relictâ superstitione, Judaismum erant amplexi, quasi *Adventitios* dicas: quod vocabulum, Theologis etiam Latinis satìs familiare, retinendum putavimus. Hebræi quoque suum illud גר gher, quo omnis advena significatur, ad istos peculiariter transferunt. ¶ *Filium gehennæ*, υἱὸν γεέννης. id est, exitio & interitu dignum. Vide suprà 5. 22. & 8. 12. ¶ *Duplo magìs*, διπλότερον. Ad verbum, *Dupliciùs.* Columella libro primo, capite octavo, sic utitur absoluto; *Duplicia*, inquit, *ferramenta, quàm servorum numerus exigit.* id est, duplo plura.

---

16 Οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ λέγοντες, Ὃς ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ ναῷ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ᾽ ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει.
17 Μωροὶ καὶ τυφλοί· τίς γὰρ μείζων ἐστὶν, ὁ χρυσὸς, ἢ ὁ ναὸς ὁ ἁγιάζων τὸν χρυσόν;
18 Καὶ, Ὃς ἐὰν ὀμόσῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ᾽ ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω αὐτοῦ, ὀφείλει.
19 Μωροὶ καὶ τυφλοί· τί γὰρ μεῖζον, τὸ δῶρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζον τὸ δῶρον;
20 Ὁ οὖν ὀμόσας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ.
21 Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν.
22 Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὀμνύει ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ.
23 Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον καὶ τὴν πίστιν· ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.
24 Ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ διϋλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες.
25 Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας.
26 Φαρισαῖε τυφλὲ, καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρόν.
27 Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας.

Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quisquis juraverit per templum, nihil est: quicunque autem juraverit per aurum templi, reus est.
Stulti & cæci! utrum enim majus est, aurum, an templum quod sanctificat aurum?
Et, Quisquis juraverit per altare, nihil est: quicunque autem juraverit per donum quod est super ipsum, reus est.
Fatui ac cæci! utrum enim majus est, donum, an altare quod sanctificat donum?
Qui ergò juraverit per altare, jurat per ipsum & per omnia quæ super illud sunt.
† Et qui juraverit per templum, jurat per ipsum & per eum qui habitat in eo.
Et qui juraverit per cœlum, jurat per thronum Dei & per eum qui sedet super ipsum.
‖ Væ vobis scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui decimatis mentham & anethum & cuminum, & omittitis quæ graviora sunt Legis, judicium & misericordiam ac fidem: hæc oportuit facere, & illa non omittere.
Viæ duces cæci, qui percolatis culicem, camelum autem absorbetis.
* Væ vobis scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui purificatis exteriorem poculi patinæque partem, intus autem *illæ* plena sunt rapinâ & intemperantiâ.
Pharisæe cæce, purifica primùm quod est intra poculum & patinam, ut id quoque quod extra est, purum fiat.
Væ vobis scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui assimiles estis sepulcris dealbatis, quæ extrà quidem apparent speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum omníque immunditiâ.

Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quicunque juraverit per templum, nihil est: qui autem juraverit in auro templi, debet.
Stulti & cæci, quid enim majus est, aurum, an templum quod sanctificat aurum?
Et, Quicunque juraverit in altari, nihil est: quicunque autem juraverit in dono quod est super illud, debet.
Cæci, quid enim majus est, donum, an altare quod sanctificat donum?
Qui ergò jurat in altari, jurat in eo & in omnibus quæ super illud sunt.
Et quicunque juraverit in templo, jurat in illo & in eo qui habitat in ipso.
Et qui jurat in cœlo, jurat in throno Dei & in eo qui sedet super eum.
Væ vobis scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia decimatis mentham & anethum & cyminum & reliquistis quæ graviora sunt Legis, judicium, & misericordiam & fidem: hæc oportuit facere, & illa non omittere.
Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes.
Væ vobis scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia mundatis quod deforis est calicis & paropsidis, intus autem plena sunt rapinâ & immunditiâ.
Pharisæe cæce, munda priùs quod intus est calicis & paropsidis, ut fiat & id quod deforis est mundum.
Væ vobis scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia similes estis sepulcris dealbatis, quæ foris parent hominibus speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum & omni spurcitiâ.

† 1. Reg. 8. 13. 2. Par. 6. 2.

‖ Luc. 11. 42.
23 Hypocritæ in minutis anxii præcipua ex professo negligunt.
* Luc. 11. 39.
25 Hypocritæ de externis plus æquo soliciti, interiora prorsus aspernantur.

---

16 *Per*, ἐν. Ad verbum, *In*: qui Hebraismus est à nobis annotatus suprà 5. 34. ¶ *Reus est*, ὀφείλει Vulg. ad verbum, *Debet*: sicut à Græcis ii quibus imposita est multa, dicuntur οἱ ὀφλόντες, vel ὀφληκότες, sub. pœnam, pro quo Latini, *Damnas esto.* Sed hæc præstat ad Syriacam dialecton referre, quâ usus est Dominus. Syriacè autem, qui peccat dicitur חיב *chajab*, id est, *debitor*: & peccatum חובא, *choba*, id est, *debitum*, ut apparet ex Chaldaica paraphrasi, Gen. 50. 17. & Psalm. 1. 1. Unde ortum illud dicendi genus, *Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.*

17 *Quod sanctificat*, ὁ ἁγιάζων. id est, facit ut aurum pro re sancta habeatur, divinis nimirum usibus consecratum. Hæc autem una est ex significationibus verbi Hebræi קדש, *kadasch*, quod Græci vertunt ἁγιάζειν, & Latini quoque Theologi *Sanctificare*.

19 *Fatui ac*, μωροὶ καί. Hæc non legi in tribus exemplaribus, neque etiam exstant apud Veterem interpretem. Est autem ellipsis è medio petita, acsi dicas, *O fatuos & cæcos*, ut apparet ex subjecta sententia, desumta ex Exod 29. 37.

23 *Decimatis*, ἀποδεκατοῦτε. Id est, decimam solvitis, etiam ex minimis, quæ decimari alioqui non consueverant, nihil interim de iis in quibus propriè posita est pietas soliciti. Decimas autem etiam istos solvisse mirum non est. nec enim erant necessariò ex Sacerdotum ordine: & Levitæ etiam ipsi decimas decimarum solvebant Sacerdotibus, Num. 18. 28. *Decimandi* autem verbum similiter accipitur Luc. 18. 12, non pro Decimas exigere, ut Heb. 17. 5, sed pro Decimas persolvere, sicut utrunque apud Hebræos eodem verbo עשר *basar* significatur. Vide Luc. 11. 32. ¶ *Omittitis*, ἀφήκατε. Vel ut Vulgata & Erasmus, *Reliquistis.* Apparet tamen ex præcedente verbo ἀποδεκατοῦτε, præteritum loco præsentis positum esse. Ex hoc autem loco apparet, etsi in verbo Dei nihil sit quod negligi debeat, distinguenda tamen esse quæ per se & semper necessaria sint ab iis quorum non privatio sed contemptus nos reos facit. ¶ *Judicium*, τὴν κρίσιν. Id est, quod justum & æquum est in communi vitæ usu. ¶ *Misericordiam*, τὸν ἔλεον. id est, humanitatis officia. ¶ *Fidem*, τὴν πίστιν. id est, dictorum & conventorum constantiam ac veritatem, ut rectè definit Cicero: quod explicandum putavi ad vitandam homonymiam. Nam solet alioquin accipi pro persuasione quæ in Christum recumbit. hìc autem Christus agit duntaxat de mutuis hominum inter se officiis.

25 *Patinæ*, παροψίδος. Vulgata, *Paropsidis*: quo vocabulo u-

tuntur

tuntur etiam Latini poetæ. Sed *paropsis* videtur hic generaliùs accipi: & in duobus vetustis exemplaribus legitur τῦ πίνακος. Quare de paropsidis usu & forma nullus est hic (ut opinor) disserendi locus. Vide (si libet) Athenæum initio libri noni, & Erasmum in hunc locum. ¶ *Plena sunt*, γέμουσιν. Plena sunt, videlicet pocula & patinæ. Nam alioqui dicendum fuerat præposito articulo, τὰ δὲ ἔσωθεν, *interiora verò*, sicut loquitur Lucas 11.39. aut certè pro γέμουσιν scribendum erat γέμετε. Ideo supplevi relativum. ¶ *Rapinâ*, ἐξ ἁρπαγῆς. In quatuor antiquis exemplaribus legimus ἐξαρπαγῆς conjunctè, & (ni fallor) rectiùs. Respondet autem hoc vocabulum Hebræo חמס *chames*, quo omne sceleris genus significatur, ad intervertendas res alienas comparatum. Itaque latiùs patet quàm Græcum aut Latinum nomen.

¶ *Intemperantiâ*, ἀκρασίας. In septem vetustis codicibus scribitur ἀδικίας, *injustitiâ*. Vulgata legit hic quoque ἀκαθαρσίας, id est, *immunditiâ*, ut infrà 27. Cæterùm *rapinæ* & *intemperantiæ* nomine dapes intelligit, ex alienis interversis facultatibus comparatas: quibus postea ad luxum abutantur, scelus addentes sceleri.

27 *Assimiles estis*, παρομοιάζετε. Addit aliquid significationi præpositio παρὰ, quam non putavi negligendam. Vulgata & Erasmus, *Similes estis*. Id Græci uno verbo exprimunt: Latini *assimilare* quidem dicunt, sed activé. ¶ *Dealbatis*, κεκονιαμένοις. id est, opere tectorio inductis: à κονία, quod calcem & tectorium opus declarat [ut exponit doctissimus Budæus.] ¶ *Immunditiâ*, ἀκαθαρσίας. Vulg. & Erasmus, *Spurcitiâ*, quod potiùs respondet τῇ ῥυπαρίᾳ.

---

28 Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἔξωθεν μὲν φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις δίκαιοι, ἔσωθεν δὲ μεστοί ἐστε ὑποκρίσεως καὶ ἀνομίας.

29 Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους τῶν προφητῶν, καὶ κοσμεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων,

30 Καὶ λέγετε, Εἰ ἤμεθα ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡμῶν, οὐκ ἂν ἤμεθα κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τῶν προφητῶν.

31 Ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς, ὅτι υἱοί ἐστε τῶν φονευσάντων τοὺς προφήτας.

32 Καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν.

33 Ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς κρίσεως τῆς γεέννης;

34 Διὰ τοῦτο ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας, καὶ σοφοὺς, καὶ γραμματεῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε καὶ σταυρώσετε· καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν·

35 Ὅπως ἔλθῃ ἐφ' ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον, ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου.

36 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἥξει ταῦτα πάντα ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην.

37 Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὴν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου ὃν τρόπον ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;

38 Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος.

39 Λέγω γὰρ ὑμῖν, Οὐ μή με ἴδητε ἀπ' ἄρτι ἕως ἂν εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

29 Hypocritæ ex justo Dei judicio, seipsos aspergunt dedecore, cùm maximè volunt scelera sua tegere.

34 Hypocritæ crudeles.

35 Exitus eorum qui zeli prætextu Evangelium persequuntur.

† 2.Par.24.22.

‖ Luc.13. 34.

37 Ubi maxima Dei misericordia, ibi summa perfidia, & tandem severissima Dei judicia.

* 4.Esd.1.30.

Ità & vos extrà quidem apparetis hominibus justi, intus autem pleni estis hypocrisi & legis transgressione.

Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui ædificatis sepulcra Prophetarum, & ornatis monumenta justorum;

Et dicitis, Si fuissemus temporibus patrum nostrorum, non fuissemus eorum socii in cæde Prophetarum.

Itaque testamini adversùs vosmetipsos, vos esse filios eorum qui Prophetas occiderunt.

Vos quoque complete mensuram patrum vestrorum.

Serpentes, progenies viperarum, quomodo effugere possitis condemnationem gehennæ?

Propterea ecce, ego mitto ad vos Prophetas & Sapientes & Scribas, & ex ipsis *nonnullos* interimetis & crucifigetis: & ex ipsis *nonnullos* flagellabitis in conventibus vestris, & persequemini oppidatim:

Ut veniat super vos omnis sanguis justus, effusus super terram à sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, † quem occidistis inter templum & altare.

Amen dico vobis, venient hæc omnia super ætatem istam.

‖ Jerusalem, Jerusalem, interemtrix Prophetarum, & lapidatrix eorum qui ad te missi sunt, quoties volui aggregare liberos tuos * quemadmodum gallina aggregat pullos suos sub alas, & noluistis?

Ecce, relinquitur vobis domus vestra deserta.

Dico enim vobis, Nequaquam me videbitis ab hoc tempore usquedum dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

Sic & vos aforis quidem paretis hominibus justi, intus autem pleni estis hypocrisi & iniquitate.

Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia ædificatis sepulcra Prophetarum, & ornatis monumenta justorum;

Et dicitis, Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine Prophetarum.

Itaque testimonio estis vobismetipsis, quia filii estis eorum qui Prophetas occiderunt.

Et vos implete mensuram patrum vestrorum.

Serpentes, genimina viperarum, quomodo fugietis à judicio gehennæ?

Ideo ecce, ego mitto ad vos Prophetas & Sapientes & Scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis: & ex eis flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini ex civitate in civitatem.

Ut veniat super vos omnis sanguis justus qui effusus est super terram, à sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare.

Amen dico vobis, venient hæc omnia super generationem istam.

Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui congregare filios tuos quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti?

Ecce, relinquetur vobis domus vestra deserta.

Dico enim vobis, Non me videbitis amodo donec dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

---

28 *Hypocrisi*, ὑποκρίσεως. id est, simulatione: sed Græcum vocabulum usitatum retinere malui.

29 *Ædificatis*, οἰκοδομεῖτε. Id est, *Exstruitis*. Nam certè sepulcra non sunt ædes. Sic dicunt Græci, οἰνοχοεῖν ὕδωρ.

30 *In cæde*, ἐν τῷ αἵματι. Ad verbum, *In sanguine*: quod fuisset, hoc quidem loco, obscurum.

32 *Vos quoque complete*, καὶ ὑμεῖς πληρώσατε. Ironicè dictum. Est autem Hebræis familiare istud dicendi genus: Pergite vos quoque imitari majores vestros, ut tandem vestra improbitas ad summum gradum perveniat. Meus codex vetustissimus habet ἐπληρώσατε, *implevistis*.

33 *Quomodo?* πῶς; In uno vetere codice scriptum erat ποῦ; id est, *quò?*

34 *Prophetas*, προφήτας. Utitur nominibus Judæorum genti usitatis, eos designans qui sunt aliis postea nominibus appellati, si prophetarum appellationem excipias. Lucas autem sicut pro ἐγὼ obscuriùs in tertia persona dicit, ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, *Dei sapientia*, 11.49. ità apertiùs τοὺς ἀποστόλους pro *Sapientibus* & *Scribis* dicit 13.34. & ità fit ut vicissim unus ex altero explicetur. ¶ *Ex ipsis* nonnullos, ἐξ αὐτῶν. Subauditur τινὰς, id est, *nonnullos*: quod expressimus etiam in hoc membro. Vide infrà cap. 27.9. ¶ *Oppidatim*, ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν. Vulgata obscuriùs ad verbum, *ex civitate in civitatem*, sicut vulgò dicimus, *de ville en ville*.

35 *Ut veniat*, ὅπως ἔλθῃ. Hebræum dicendi genus, quod imitantur quodammodo Latini Jurisconsulti, cùm dicunt *Noxam caput sequi*. Est autem hæc hujus loci sententia, Ut rei & obnoxii sitis; vel, Ut in vestrum caput redundet sanguis justus. ¶ *Sanguis justus*, αἷμα δίκαιον: id est, justorum & innocentum cædes. ¶ *Occidistis*, ἐφονεύσατε. In quodam exemplari legimus ἐφόνευσαν, *Occiderunt*. Assentior autem iis qui hæc referunt ad ea quæ scripta sunt 2.Paral.24.21. & Joiadam binomium fuisse existimant. Quod enim de Zacharia Joannis Baptistæ patre à nonnullis licèt veteribus interpretibus dicitur, nè probabile quidem videtur, & idoneo testimonio caret.

36 *Super ætatem istam*, ἐπὶ γενεὰν ταύτην. Soleo γενεὰν interpretari *gentem* in hoc dicendi genere: sed hîc, ut infrà 24.34. aliquid amplius notatur, fore nimirum ut ejus ipsius seculi plerique hoc horrendum judicium Dei experirentur. Incidit enim ipsius urbis excidium, post alias plurimas hujus gentis calamitates, in annum à Christi morte circiter quadragesimum. Est igitur γενεὰ hoc loco quod דור *dor* Hebræis. Vide suprà 11.16, &c.

37 *Interemtrix*, ἡ ἀποκτείνουσα. id est, quæ trucidare consuevisti: quod ut exprimerem, sic converti hoc participium ut & alterum sequens, ac si verbalia essent nomina, quæ enallage est Hebræis familiaris. ¶ *Ad te*, πρὸς αὐτὴν. In uno codice scriptum erat πρὸς σε, ut etiam legit Vulgata. Sed tamen & ejusmodi mutationes affixorum quæ vocant Hebræi sæpe apud illos occurrunt. ¶ *Volui*, ἠθέλησα. De externo ministerio loquitur, & quatenus ipse in genere fuerat huic genti servandæ promissus, de qua etiam fuit peculiariter, jam indè à promissione Abrahamo facta, solicitus. ¶ *Gallina*, ὄρνις. Hoc enim vocabulum generaliter *avem* declarans, gallinæ per antonomasiam tribuitur, quæ alioqui propriè dicitur ἀλεκτρίς.

39 *Ab hoc tempore*, ἀπ' ἄρτι. Hebraismus, מעתה *mehatta*, *Ex nunc*. Vulg. ad verbum, *Amodo*. Vide infrà 26.29.

ΚΕΦ. κδ'.

ΚΑΙ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ· καὶ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τὰς οἰκοδομὰς τοῦ ἱεροῦ.

2 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ βλέπετε πάντα ταῦτα; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀφεθῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον ὃς οὐ μὴ καταλυθήσεται.

† Mar.13.1. Luc.21.5.

2 Prædicitur urbis, & quidem in primis templi excidium.

‖ Luc.19.44.

CAP. XXIV.

ET † egressus Jesus è templo, abibat: & accesserunt discipuli ejus, ut ostenderent ei ædificia templi.

Jesus autem dixit eis, Nonne conspicitis hæc omnia? amen dico vobis, ‖ hîc non relinquetur lapis super lapidem qui non dissolvatur.

CAP. XXIV.

ET egressus Jesus de templo, ibat: & accesserunt discipuli ejus ut ostenderent ei ædificationes templi.

Ipse autem respondens dixit illis, Videtis hæc omnia? amen dico vobis, non relinquetur hîc lapis super lapidem qui non destruatur.

1 *E templo, abibat*, ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ. Sic legit Vulg. uno ex veteribus manuscriptis meis codicibus consentiente: idque rectiùs quàm ut vulgò legitur, ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, *abibat è templo*.

2 *Jesus autem dixit eis*, ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. In duobus vetustis codicibus scribitur, ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς. id est, *ipse verò respondens dixit eis*. Eam lectionem sequitur Vetus interpres, quem hoc loco immeritò flagellat Erasmus: cùm idem ipse suprà annotarit verbum *respondendi* ab Hebræis sæpe impropriè accipi, & habitum inter eos sermonem constet antequam hæc diceret Jesus. ¶ *Nonne*, οὐ. Hanc particulam non legit Vetus interpres, & deesse comperimus in quinque vetustis codicibus. ¶ *Dissolvatur*, καταλυθήσεται. In ædificio conjuncti lapides & coagmentati dicuntur dissolvi cùm diruuntur. Sic loquitur Cicero de Senect. *Opus ipsa suum eadem quæ coagmentavit natura dissolvit*. Vulg. & Erasmus interpretantur, *Destruatur*.

3 Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ' ἰδίαν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος;
4 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.
5 Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός· καὶ πολλοὺς πλανήσουσι.
6 Μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων· ὁρᾶτε, μὴ θροεῖσθε· δεῖ γὰρ πάντα γενέσθαι· ἀλλ' οὔπω ἐστὶ τὸ τέλος.
7 Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται λιμοί, καὶ λοιμοί, καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους.
8 Πάντα δὲ ταῦτα ἀρχὴ ὠδίνων.
9 Τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλῖψιν, καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς· καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὸ ὄνομά μου.
10 Καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοί· καὶ ἀλλήλους παραδώσουσι, καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους.
11 Καὶ πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐγερθήσονται, καὶ πλανήσουσι πολλούς.
12 Καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν.
13 Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.
14 Καὶ κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος.
15 Ὅταν οὖν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω)
16 Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ ὄρη·
17 Ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβαινέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ·
18 Καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, μὴ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τὰ ἱμάτια αὐτοῦ.
19 Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.
20 Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος, μηδὲ ἐν σαββάτῳ.

Sedente autem eo in monte Olearum, adierunt eum discipuli privatim, dicentes, Dic nobis, quando hæc erunt? & quod *erit* signum adventûs tui & consummationis seculi?
Et respondens Jesus dixit eis, * Videte nè quis vos seducat.
Multi enim venient sub nomine meo, dicentes, Ego sum Christus: multósque seducent.
Futurum est autem ut audiatis bella & rumores bellorum: videte, nè turbamini. oportet enim omnia *hæc* fieri, sed nondum erit finis.
Insurget enim gens in gentem, & regnum in regnum: & erunt fames, & pestilentiæ, & terræmotus singulis locis.
Hæc autē omnia principium *erunt* dolorum *partûs*.
† Tunc tradent vos afflictioni, & interiment vos: & eritis exosi omnibus gentibus propter nomen meum.
Et tunc offendentur multi: & alius alium prodet, & odio habebit alius alium.
Et multi pseudoprophetæ exorientur, ac seducent multos.
Et quoniam multiplicata erit legis transgressio, refrigescet charitas multorum.
Sed qui substiterit ad finem usque, is servabitur.
Et prædicabitur istud Evangelium regni in toto terrarum orbe, ut sit testimonio omnibus gentibus: & tunc veniet finis.
‖ Cùm ergò videritis abominationem illam vastatricē, quæ dicta est *per Danielem Prophetam, positam in loco sancto, (qui *hæc* legit, animum advertat)
Tunc qui in Judæa *fuerint*, fugiant in montes:
Qui in solario, non descendat ut tollat quicquam è domo sua:
Et qui in agro, non revertatur retro ut tollat vestimenta sua.
Væ autem gravidis & lactantibus per illos dies.
Orate verò nè fiat fuga vestra hyeme, † neque sabbato.

Sedente autem eo super montem Oliveti, accesserunt ad eum discipuli secreto, dicentes, Dic nobis quando hæc erunt? & quod signum adventûs tui & consummationis seculi?
Et respondens Jesus dixit eis, Videte nè quis vos seducat.
Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Ego sum Christus: & multos seducent.
Audituri enim estis prælia & opiniones præliorum: videte, nè turbemini: oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis.
Consurget enim gens in gentem, & regnum in regnum: & erunt pestilentia, & fames, & terræmotus per loca.
Hæc autem omnia initia sunt dolorum.
Tunc tradent vos in tribulationem, & occident vos: & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum.
Et tunc scandalizabuntur multi: & invicem tradent, & odio habebunt invicem.
Et multi pseudoprophetæ surgent, & seducent multos.
Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum.
Qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.
Et prædicabitur hoc Evangelium regni in universo orbe, in testimonium omnibus gentibus: & tunc veniet consummatio.
Cum ergò videritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele Propheta, stantem in loco sancto, (qui legit, intelligat)
Tunc qui in Judæa sunt, fugiant ad montes:
Et qui in tecto, non descendat tollere aliquid de domo sua:
Et qui in agro, non revertatur tollere tunicam suam.
Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.
Orate autem ut non fiat fuga vestra in hyeme, vel sabbato.

* *Ephe.* 5. 6. 2. *Thess.* 2. 3.
4 Ecclesiæ perpetuum erit certamen cum infinitis calamitatibus & offendiculis, atque adeò cum falsis prophetis, donec idem victoriæ & triumphi dies advenerit.
† *Suprà* 10. 17. *Mar.* 13. 9. *Luc.* 21. 12. *Joann.* 15. 20. & 16. 2.
13 Mundo & Satana frustrà furentibus ubiq; propagabitur Evangelium, & qui constanter crediderint servabuntur.
‖ *Mar.* 13. 14. *Luc.* 21. 20.
* *Dan.* 9. 27.
15 Deletâ funditus urbe Jerusalem, non abolebitur, sed ad fines usq; orbis terrarum protendetur Christi regnum.
† *Act.* 1. 12.

3 *Privatim*, κατ' ἰδίαν. Vulg. & Erasmus, *Secretò:* id est, ἀπορρήτως. ¶ *Adventûs*, παρουσίας, à παρεῖναι, id est, *Adesse*, pro *Advenire*, sicut etiam infrà accipitur vers. 27. Nam propriè non adventum sed præsentiam declarat. Sed hîc quispiam non immeritò quæsierit, quînam hæc interrogatio iis conveniat, qui non aliud Messiæ quàm mundanum regnum somniarent, ut ex plurimis historiæ Evangelicæ locis liquet? Respondeo, huic interrogationi occasionem præbuisse Christi sermonem præcedentem, qui proculdubio non ità paucis verbis fuit ipsis locutus de templi excidio, sed nonnulla quoque de altero suo adventu & mundi totius instauratione disseruerat, quæ cupiunt ipsi sibi postea copiosiùs explicari, utpote quæ non satìs intelligerent, ac proinde quibus non ità crederent, ut rebus bene intellectis assentimur. Hujus autem responsionis & totius concionis Christi summam doctissimè simul & brevissimè declarat his verbis Tertullianus lib. De resurrectione carnis, *Interrogatus à discipulis quando eventura essent quæ interim de templi exitu eruperat, ordinem temporum, primò Judaicorum usque ad excidium Jerusalem, dehinc communium usque ad conclusionem seculi, digerit.*

4 *Seducat*, πλανήσῃ. Hîc πλανᾶν accipitur formâ conjugationis Hebrææ Hiphil: nam propriè neutrum est, ideo verti oportuit perinde acsi scriptum esset ἀπατήσῃ. Homerus Iliad. β', Οἵ με μέγα πλάζουσι, id est, ἀπατῶσι. unde apud Latinos *Planus* pro impostore.

5 *Sub nomine meo*, ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου. Vulg. *In nomine meo*, ambiguè. Sic enim ferè in his libris significantur, qui se à Christo mandatum habere seu verè seu falsò dicunt. Hîc autem venturos istos dicit Christus, sub ipsius nomine, id est ipsiusmet Messiæ sive Christi nomen usurpantes, ut Dositheus ille, cujus meminit Theophylactus, item Simon, Theudas, Ægyptius ille, quorum fit mentio in Actis Apostolicis: & post hos etiam Manes, delectis etiam duodecim quos Apostolos vocabat. Sic & nostrâ memoriâ Monasterienses Anabaptistæ idem ausi sunt comminisci: & post illos David Georgius Libertinorum princeps.

6 *Rumores*, ἀκοάς. Vulg. *Opiniones*, id est, δόξας. Nos suprà, 4. 24. ἀκοὴν *famam* convertimus. Sed quia plurali numero utendum erat, synonymum quæsivimus. ¶ *Videte*, ὁρᾶτε. Rectè monet Stephanus noster, post ὁρᾶτε oportere ὑποστίζειν, vel esse, inquit, legendum μὴ θροεῖσθαι. Ego malim, μὴ θροῆσθε. ¶ *Omnia*, πάντα. In quodam exemplari additur ταῦτα, *Hæc*: quod expressimus. ¶ *Erit*, ἐστι. Annotat Erasmus sese alicubi legisse ἔσται, *erit:* quam lectionem maximè probo. Est autem hæc sententia, Nè illis quidem peractis finem fore malorum, ut subjectæ prædictiones ostendunt & probat experientia. Idem enim erit omnium malorum qui & mundi finis.

7 *Singulis locis*, κατὰ τόπους. id est, passim. Nam κατὰ hoc loco distributivum est. Vulg. *Per loca*, præpositione non satìs expressâ. Erasmus, *Variis locis*.

8 *Dolorum* partûs: ὠδίνων. Mundo videlicet sese ad istos ejiciendos comparante quos tamdiu velut in utero gestaverit, ut loquitur Paulus Rom. 8. 22. nisi per *partum* intelligamus significari judicium illud horrendum subsecuturum cùm hæc antecedent, sicut partûs dolores ipsum fœtum: sive hæc Christi verba ad ultimum illum diem, sive ad Hierosolymorum excidium referatur.

9 *Gentibus*, ἐθνῶν. In uno codice non additur hoc vocabulum, quo etiam sublato videtur plenior esse sententia.

10 *Prodet*, παραδώσουσι. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Tradent*. sed τὸ παραδιδόναι existimo positum ἀντὶ τοῦ προδιδόναι, sicut etiam infrà capite 26. 16. Sic etiam Hebræis נתן *nathan* non modò *tradere* sed etiam *prodere* significat, ut Jer. 38. 18. ¶ *Odio habebunt*, μισήσουσιν. Hoc quoque commodiùs Græci uno vocabulo exprimunt quàm Latini. ¶ *Alius alium*, ἀλλήλους. Hoc Græci uno vocabulo exprimunt. Erasmus addit, *Invicem*, quod abundat & magis respondet τῷ ἐναλλάξ.

12 *Multiplicata erit*, πληθυνθῆναι. Vulg. & Erasmus, *Abundabit*, περισσεύσει.

14 *In toto terrarum orbe*, ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ. Ad verbum, *In universa habitabili*. Vulgata, *In universo orbe*, id est, ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ τῆς γῆς. Vocat autem Evangelium regni, felicem de regno cœlorum annunciationem. ¶ *Finis*, τὸ τέλος. Vulgata & Erasmus, *Consummatio*, id est, συντέλεια.

15 *Abominationem illam vastatricem*, βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. vel, *Abominandam vastationem*. Ad verbum. *Abominationem desolationis:*

tionis: qui Hebraismus est obscurior. Sic etiam infrà Apocalypseως cap. 17. 1, legimus, *κρίμα τῆς πόρνης*, id est, *damnationem meretricis illius*, pro *Damnatam illam meretricem*: & alia exempla annotavi Act. 5. 20. & Ephes. 1. 14. Est autem locus hic petitus ex Dan. 12. 11. ubi Hebraicè legimus שקוץ שומם *schikkuts schomem*, quod etiam interpretari possumus, *Abominationem stupendam*. Sic autem designat Propheta profanationem templi, collocatâ ibi aquilâ, & multis patratis quæ per legem non licebant: unde etiam mox secutum est & templi & urbis & gentis excidium, ut ex historiis apparet. ¶ *Animum advertat*, *νοείτω*. vel, *secum consideret*. Vulgata & Erasmus, *Intelligat*: quæ interpretatio non satis videtur convenire huic loco, quamvis interdum pro *συνιέναι* usurpetur, ut suprà, cap. 15. 17. & 16. 11. In Marco autem 8. 17. alterum ab altero apertè videtur distingui.

17 *In solario*, *ἐπὶ τοῦ δώματος*. id est, In superiore ædium parte. Vulg. & Erasmus, *In tecto*. Vide suprà, 10. 27. ¶ *Ut tollat quicquam è domo sua*, *ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ*. In vetustis exemplaribus legitur, *ἆραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας*, (quomodo etiam legit Theophylactus & Valla) id est, ad tollendas res suas quas domi habet.

18 *Retro*, *ὀπίσω*. vel, *rursus*: sicut dixit Virgilius,

Rursus & incipiant in corpora velle reverti.

¶ *Vestimenta*, *τὰ ἱμάτια*. *Vestimentum* hoc loco generaliter accipitur, cujus latè patet significatio, ut testantur Jurisconsulti. Cæterùm in quatuor vetustis exemplaribus legitur in singulari *τὸ ἱμάτιον*, id est, *pallium*. nimirum quòd fugienti in primis necessarium est adversùs aeris injuriam. Idem ergò de cæteris ejusmodi rebus statuendum: & significatur summa trepidatio & necessitas fugæ.

20 *Hyeme*, *χειμῶνος*. nempe propter tempestates incommodo fugæ tempore. ¶ *Sabbato*, *ἐν σαββάτῳ*. In quatuor codicibus legimus *σαββάτου* secundo casu, sicut paulò antè, *χειμῶνος*. Fuit autem sabbato indicta quies, minimè ad res suas colligendas & fugam idonea. Hoc ipsum autē Judæis contigit, Azymorum festo obsessis.

‖ Marc. 13. 21
Luc. 17. 23.
* Luc. 17. 37.
28 Unicum remedium adversùs mundi furores, sese unà cum Christo aggregare.
† Marc. 13. 24
Luc. 21. 25.
Esa. 13. 10.
Ezech. 32. 7.
Joel. 21. 13. & 3. 15.
29 Impiorum securitatem æterna condemnatio, piorum autē miserias perpetua felicitas suo tempore excipiet
‖ Apoc. 1. 7.
Dan. 7. 13.
Zech. 12. 10.
* 1. Cor. 15. 51.
1. Thess. 4. 16.

21 Ἔσται γὰρ τότε θλῖψις μεγάλη, οἵα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδ' οὐ μὴ γένηται.

22 Καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· διὰ δὲ τοὺς ἐκλεκτοὺς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι.

23 Τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδοὺ, ὧδε ὁ Χριστὸς, ἢ ὧδε, μὴ πιστεύσητε.

24 Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα μεγάλα καὶ τέρατα, ὥστε πλανῆσαι, εἰ δυνατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

25 Ἰδοὺ, προείρηκα ὑμῖν.

26 Ἐὰν οὖν εἴπωσιν ὑμῖν, Ἰδοὺ, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστὶ, μὴ ἐξέλθητε· ἰδοὺ, ἐν τοῖς ταμιείοις, μὴ πιστεύσητε.

27 Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν· οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

28 Ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

29 Εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλῖψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

30 Καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ τότε κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

31 Καὶ ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης καὶ ἐπισυνάξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν.

Erit enim tunc afflictio magna, qualis non fuit à principio mundi ad hoc usque tempus, neque unquam fiet.

Et nisi decurtati fuissent dies illi, non conservaretur ulla caro: sed propter electos decurtabuntur dies illi.

Tunc si quis vobis dixerit, ‖ Ecce, hîc Christus, aut hîc; nè credite.

Excitabuntur enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & edent signa magna & prodigia, itâ ut seducant (si fieri possit) etiam electos.

Ecce prædixi vobis.

Itaque si dixerint vobis, Ecce, in deserto est; nè egredimini: Ecce, in conclavibus; nè credite.

Sicut enim fulgur exit ab oriente, & apparet usq; ad occidentem, itâ etiam erit adventus Filii hominis.

* Ubicunque enim fuerit cadaver, illuc congregabuntur aquilæ.

† Statim autem post afflictionem dierum illorum sol obscurabitur, nec edet luna splendorem suum, & stellæ cadent è cœlo, & potestates cœlorum concutientur.

Tunc apparebit signum Filii hominis in cœlo: & tunc omnes tribus terræ plangent, ‖ & videbunt Filium hominis venientem in nubibus cœli cum potentia & gloria multa.

* *Is* verò mittet angelos suos cum tubæ voce magna: & aggregabunt electos ejus à quatuor ventis, à cœlorum extremo ad eorum extremum.

Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi usque modò, neque fiet.

Et nisi breviati fuissent dies illi, non fieret salva omnis caro: sed propter electos breviabuntur dies illi.

Tunc si quis vobis dixerit, Ecce, hîc est Christus, aut illîc; nolite credere.

Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia, ita ut in errorem inducantur (si fieri potest) etiam electi.

Ecce, prædixi vobis.

Si ergò dixerint vobis, Ecce in deserto est; nolite exire: Ecce, in penetralibus; nolite credere.

Sicut enim fulgur exit de oriente, & paret usque in occidentem; ita erit & adventus Filii hominis.

Ubicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.

Statim autem post tribulationem dierum illorum sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cœlo, & virtutes cœlorum commovebuntur.

Et tunc parebit signum Filii hominis in cœlo: & tunc plangent omnes tribus terræ, & videbunt Filium hominis venientem in nubibus cœli cum virtute multa & majestate.

Et mittet angelos suos cum tuba & voce magna: & congregabunt electos ejus à quatuor ventis, à summis cœlorum usque ad terminos eorum.

21 *Neque unquam fiet*, *οὐδ' οὐ μὴ γένηται*. Triplex negatio est adhibita (ut annotat Erasmus) emphaseως causâ, cùm Latinis contrà vel duplex negatio affirmet. Censet autem idem in annotationibus, verti posse, *Neque fiat*: ut sit abominantis. Atqui si hoc recipiamus, potiùs scribendum fuerit, *οὐδ' οὐ μὴ γένοιτο*. Ex infinitis verò exemplis apparet conjunctivi præsens in hac constructione pro futuro indicativi usurpari ab hoc Evangelista. Id autem verè prædixisse Christum exitus ostendit, cùm in ea obsidione testetur Josephus præter captivorum 97 millia, periisse hominum undecies centum millia, cui similis clades nulla in ullis historiis commemoratur.

22 *Non conservaretur ulla caro*, *οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ*. id est, tota gens funditus interiret. Duplex Hebraismus, *Non servaretur*, pro *periret*. est enim *μείωσις*. Nam in his locutionibus negans particula non cohæret cum signo universali *omnis*, sed cum verbo, ut liquet ex Ephes. 4. 29. & *caro* pro *homine*; synecdoche partis pro toto: & *homo* pro Judæo, synecdoche generis: ex quibus illam mutavimus, ut obscuriorem; hanc ut satis usitatam retinuimus.

23 *Aut hic*, *ἢ ὧδε*. In quodam codice legitur, *ἢ ἐκεῖ*, *aut illic*, idque rectiùs.

24 *Excitabuntur*, *ἐγερθήσονται*: id est, exorientur, ut suprà 11. 11. ¶ *Et edent signa*, *καὶ δώσουσι σημεῖα*. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et dabunt signa*. Idem autem valet *διδόναι* quod *ἀποδεικνύναι*: id est, Palàm aliquid designare insigne, quod omnibus spectandum proponatur. sic enim usurpant Hebræi verbum נתן *nathan* interdum, ut Nehem. 9. 10. ¶ *Seducant*, *πλανῆσαι*. In quodam exemplari scribitur *πλανηθῆναι*, id est, *ut seducantur*, vel, (ut convertit Vetus interpres) *in errorem inducantur*.

27 *Sicut enim*, *ὥσπερ γάρ*. De fulgore Evangelii istud accipi debet non de prædicationis celeritate: & servanda vis est particulæ causalis. Opponitur enim istud deserto ac conclavibus, ac si diceret Christus, fore ut perspicuè lucem suam ubique patefaciat post urbis præsertim excidium, ac proinde cavendos qui, Christi nomen mentiti, seorsim discipulos cogerent. Rectè igitur Paulus, 2. Cor. 4. 3. *Si opertum est*, inquit, *Evangelium nostrum*, *in iis qui pereunt opertum est*.

28 *Cadaver*, *τὸ πτῶμα*. Vulgata, *Corpus*. id est, *τὸ σῶμα*. quâ occasione arreptâ nonnulli Ecclesiam quam falsò vocant pro Christo ipso substituunt; quod quidem facilè refelli potest etiamsi legamus *τὸ σῶμα*. Sed certè omnes codices quos mihi videre contigit, scriptum habebant *τὸ πτῶμα*. Itâ etiam habet Theophylactus Romanus, & Theodoretus *περὶ προνοίας λόγῳ ί*. & itâ disertè vertit Syrus interpres tum hoc loco tum Lucæ 17. 37. Sed *γάρ* non legit, nec Vetus etiam interpres. Ego verò retinendum censeo, & causale esse, itâ tamen ut non proximo versiculo attexatur, sed & iste versiculus & proximè præcedens ad admonitionem vers. 26. comprehensam referantur, & itâ cohæreat sententia, Siqui insusurrarint hîc aut illîc quasi latitantem Christum quærendum, nè credite. Palàm enim sese conspiciendum præbebit Christus, ut fulgur ab oriente ad occidentem emicans, & terrarum universum orbem irradians: & sicut aquilæ ad cadaver statim advolant mirâ sagacitate, itâ piis omnibus æquè demum erit concurrendum ubi vivificum mortis Christi nidorem percipient. Est autem proverbialis quidem hæc loquendi forma, quam etiam illustrat locus Jobi 39. 30, sed mirè conveniens Christo crucifixo, veræ & unicæ notæ ex qua licet veram Ecclesiam, cui nos oportet adjungere, à falsa internoscere, quam vitare nos oportet. ¶ *Aquilæ*, *οἱ ἀετοί*. Vulgata, *Et aquilæ*: redundante copulativâ. Nec temerè vocantur aquilæ qui Christo aggregantur, cùm nemo cum illo uniatur, nisi qui ejus carne & sanguine vescitur, sed mente non dente, id est, fide & spe, quibus velut alis ad ipsum in cœlos, porcis deorsum relictis, evehimur, Col. 3. 1.

29 *Statim*, *εὐθέως*. Hoc est quod dicitur 2. Pet. 3. 9. *Non tardare Dominum*. Nec enim hæc referuntur ad id tempus quo discipulos alloquebatur Christus, neque ad tempora mox secutura Jerosolymorum excidium, quem sermonem finiit vers. 22. inchoatum vers. 15. sed persecutiones illas respicit quibus exerceri Ecclesiam oportet ad illum usque diem de quo hic demum incipit disserere Christus, itâ ut non sint ista signa metaphoricè sed propriè accipienda. ¶ *Potestates cœlorum*, *αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν*. Aut, ut alii vertunt, *Virtutes*, modò intelligas non *ἀρετὰς*, sed *δυνάμεις* scriptum esse. Cæterùm existimo ex Hebræorum idiotismo *Potestates cœlorum* pro ipsis cœlis potentibus dici Hebraicâ hypallagê, de qua vide Ephes. 1. 14. & Actor. 5. 20. Noluí

tamen

tamen temerè quicquam immutare. Sed potentes cœlos dici existimo tum ob illorum corporum inenarrabilem firmitatem, tum etiam ob illorum minimè vanam in moderanda inferiorum corporum temperie facultatem. ¶ *Concutientur*, σαλευθήσονται: vel, *vacillabunt*, instar fluctuantis navis in mari. Vulg. & Erasmus, *commovebuntur*: quod non tantam habet emphasin: respondet enim τῷ κινεῖσθαι.

30 *Signum*, τὸ σημεῖον. Qui hoc referunt ad crucis figuram, mihi quidem videntur sine ratione loqui. Describitur enim mox quod sit futurum hoc signum, summa gloria videlicet & majestas, quæ testabitur Christum illum dominum cœli & terræ (qui, quo tempore hæc dicebat, inter vulgares homines censebatur, ac nunc quoque in suis membris contemnitur) adventare ut orbem terrarum judicet. ¶ *In cœlo*, ἐν τῷ οὐρανῷ. In uno codice legimus, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, *Qui est in cœlis*. ¶ *Omnes tribus*, πᾶσαι αἱ φυλαὶ, id est, omnes gentes, seu populi. Alludit enim vel ad dispersionem quæ refertur Gen. 10. & 11, vel ad Israeliticæ gentis distributionem. ¶ *Plangent*, κόψονται. Ovid. *Plangere nuda meis conabar pectora palmis*. Indè factum ut pro *lugere* accipiatur absolutâ significatione. ¶ *In nubibus*, ἐπὶ τῶν νεφελῶν. vel, *supra nubes*, id est, nubibus insidentem: quo modo etiam sublatus est in cœlum, & divinissimè describitur Psal. 50, & 104. Est autem totus hic locus translatus ex Danielis 7, & Zachariæ 12.

31 *Voce*, φωνῆς. In quatuor codicibus vetustis scribitur μετὰ σάλπιγγος καὶ φωνῆς πολλῆς, *cum tuba & voce magna*: quo modo convertit Vetus interpres. ¶ *A cœlorum extremo ad eorum extremum*, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν, id est, ab uno extremo ad alterum, sive à toto terrarum orbe qui cœlo tegitur. Vulg. & Erasmus obscurè, *A summis cœlorum usque ad terminos eorum*: quam interpretationem meritò Valla reprehendit. Hoc dicendi genus etiam reperies Deut. 4. 32. & 28. 64.

---

32 Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν· ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἁπαλὸς, καὶ τὰ φύλλα ἐκφύῃ, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος.
33 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε πάντα ταῦτα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.
34 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα ταῦτα γένηται.
35 Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται· οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.
36 Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου μόνος.
37 Ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.
38 Ὥσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν,
39 Καὶ οὐκ ἔγνωσαν ἕως ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἦρεν ἅπαντας· οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.
40 Τότε δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραλαμβάνεται, καὶ ὁ εἷς ἀφίεται.
41 Δύο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύλωνι, μία παραλαμβάνεται, καὶ μία ἀφίεται.
42 Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κύριος ὑμῶν ἔρχεται.
43 Ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν εἴασε διορυγῆναι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ.
44 Διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.
45 Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ;
46 Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.
47 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.
48 Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἐλθεῖν·
49 Καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς συνδούλους, ἐσθίειν δὲ καὶ πίνειν μετὰ τῶν μεθυόντων·
50 Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει,
51 Καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

A ficu autem discite parabolam: Cùm jam ramus ejus tenerescit, & folia germinant, nostis propè esse æstatem:

Ità & vos, cùm videritis hæc omnia, scitote *illum* propè esse & ad fores.

Amen dico vobis, nequaquam præterierit ætas hæc usquedum omnia ista facta sint.

† Cœlum & terra præteribunt: sermones autem mei nequaquam præteribunt.

De die autem illo & hora nemo scit, nè angeli quidem cœlorum, sed Pater meus solus.

Sicut autem *erant* dies Noe, ità erit & adventus Filii hominis.

‖ Sicut enim diebus qui præcesserunt diluvium, edebant & bibebant, uxores ducebant & nuptum dabant, ad eum usque diem quo ingressus est Noe in arcam;

Nec agnoverunt diluvium usque dum venisset & sustulisset omnes: ità erit & adventus Filii hominis.

* Tunc duo erunt in agro: unus accipietur, & alter relinquetur.

Duæ *erunt* molentes in pistrino: una accipietur, & altera relinquetur.

† Vigilate ergò, nescitis enim quâ horâ Dominus vester venturus sit.

‖ Illud autem scitote, si sciret paterfamiliâs quâ vigiliâ fur venturus sit, vigilaret, nec fineret perfodi domum suam.

Propterea & vos estote parati: quia quâ horâ non putatis, Filius hominis venturus est.

* Quis igitur est fidelis servus & prudens, quem constituit dominus supra famulitium suum, ut det illis alimentum in tempore præstituto?

Beatus servus ille, quem, cùm venerit dominus ejus, invenerit ità facientem.

Amen dico vobis, super omnia quæ ipsi suppetunt constituet eum.

Quod si dixerit servus ille malus in corde suo, Differt dominus meus adventum;

Cœperitque cædere conservos, quinetiam edere & bibere cum ebriis:

Veniet dominus servi illius die quo non exspectat, & quâ horâ non novit,

Et separabit eum, ac partem ei statuet cum hypocritis: † illic erit fletus & stridor dentium.

Ab arbore autem fici discite parabolam: Cùm jam ramus ejus tener fuerit, & folia nata, scitis quia propè est æstas:

Ità & vos, cùm videritis hæc omnia, scitote quia propè est in januis.

Amen dico vobis quia non præteribit generatio hæc donec omnia hæc fiant.

Cælum & terra transibunt: verba autem mea non præteribunt.

De die autem illa & hora nemo scit, neque angeli cœlorum, nisi solus Pater.

Sicut autem in diebus Noe, ità erit & adventus Filii hominis.

Sicut enim erant in diebus ante diluvium comedentes & bibentes, nubentes & nuptui tradentes, usque ad eum diem quo intravit Noe in arcam;

Et non cognoverunt donec venit diluvium & tulit omnes: ità erit & adventus Filii hominis.

Tunc duo erunt in agro: unus assumetur, & unus relinquetur.

Duæ molentes in mola: una assumetur, & una relinquetur.

Vigilate ergò, quia nescitis quâ horâ Dominus vester venturus sit.

Illud autem scitote, quoniam si sciret paterfamiliâs quâ horâ fur venturus esset, vigilaret utique, & non sineret perfodi domum suam.

Ideo & vos estote parati; quia quâ nescitis horâ Filius hominis venturus est.

Quis putas est fidelis servus & prudens, quem constituit dominus suus super familiam suam, ut det illis cibum in tempore?

Beatus ille servus, quem, cùm venerit dominus ejus, invenerit sic facientem.

Amen dico vobis quoniam super omnia bona sua constituet eum.

Si autem dixerit malus servus ille in corde suo, Moram facit dominus meus venire;

Et cœperit percutere conservos suos, manducet autem & bibat cum ebriosis:

Veniet dominus servi illius in die quâ non sperat, & horâ quâ ignorat,

Et dividet eum, partémque ejus ponet cum hypocritis: illic erit fletus & stridor dentium.

Si Deus certum ordinem naturæ præscripsit, multò magis suis æternis judiciis: sed eum non intelligunt at etiam irrident impii, pii verò observant & exspectant.
† *Mar.* 13. 32
35 Jam incipit Dominus judiciū quod tandem complebit.
36 Satis sit nobis scire constitutum esse à Deo ultimum diē instaurationis. Quando enim is sit futurus nostro bono occultavit, ut tantò magis vigilemus, nè deprehendamur, sicut olim accidit in diluvio.
‖ *Luc.* 17. 26. *Gen.* 7. 5. 1. *Pet.* 3. 20.
* *Luc.* 17. 35, 36. 1. *Thess.* 4. 17.
40 Adversus eos qui sibi pollicentur Deum omnibus fore misericordem, ut securè interea delicientur.
† *Marc.* 13. 35
‖ *Luc.* 12. 39. 1. *Thess.* 5. 2. *Apoc.* 16. 15.
43 Exemplū horrendæ hominum securitatis in iis de quibus illos oportuit maximè esse solicitos.
* *Luc.* 12. 42.
† *Suprà* 13. 42. *Infrà* 25. 30.

---

32 *Ficu*, συκῆς. Vulg. *Arbore fici*: quo modo etiam suprà 21. 19. quia *ficus* Latinis est anceps. Sed hanc ambiguitatem tollunt ea quæ sequuntur. ¶ *Parabolam*, τὴν παραβολήν. Erasmus, *Similitudinem*: nequis, ait, somniet ficum parabolas dicere. Sed hæc certè ambiguitas vocis vix cuiquam in mentem veniat, utpote nimiùm absurda. neque est hîc amphibolia, quæ est constructionis, sed homonymia vocis ἀπό, quæ non docentem sed doctrinam ipsam seu doctrinæ materiem declarat. Cùm autem articulus & hoc loco & Marc. 13. 28. contra Græcæ linguæ usum exprimatur, ut mihi concedent omnes vel mediocriter Græcè periti, puto illum omnino ex Hebræorum idiotismo respondere literæ ה He quam notificativam vocant, ut idem valeat atque ταύτην, ejus parabolæ commendandæ causâ. ¶ *Tenerescit*, γένηται ἁπαλὸς. vel potiùs, *evadit lævis*. Hoc enim refero ad corticem & librum, cujus lævor indicat succum illum vitalem è radice ad librum evasisse: quod vernaculo sermone dicimus, *quand la seve est montee*. Erasmus ad gemmam refert, eodem manente sensu. ¶ *Germinat*, ἐκφύῃ, vel *Edit*. Accipitur autem illud etiam transitivè: cùm apud Plinium libr. 7. cap. 6. dicatur fœtus *capillum germinare*, metaphorâ ab arboribus sumtâ. Vulgata, *Nata*. Erasmus, *Enata*: id est, ἐκφύηται. Egò verò malo activè accipere.

34 *Amen*, ἀμὴν. In quibusdam exemplaribus additur δὲ, *autem*. ¶ *Ætas*, γενεά. Vulgata ad verbum, *Generatio*. Sed γενεά (ut observat Erasmus) pro eo hîc usurpatur quod Latini *ætatem* vel *seculum* vocant: velut cùm dicitur Nestor τρεῖς γενεάς, *tres ætates*, vixisse. Vide suprà 11. 16. & 23. 36. ¶ *Omnia hæc*, πάντα ταῦτα, quæ videlicet de gentis & urbis excidio prædixerat: siquidem excisa est urbs anno à morte Christi 38. Quòd si quis urgeat particulam universalem, vertere licebit *Fiant*, omnia videlicet quæ ultimum illum diem præcessura dixit. Nam ab eo tempore cœperunt fieri, & adhuc perseverant illa signa, suo demum tempore Filio hominis venturo.

36 *Et horâ*, καὶ τῆς ὥρας. In uno codice scribitur, ἢ τῆς ὥρας, *vel horâ*. ¶ *Sed*, εἰ μή. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Nisi*. Vide suprà 12. 4.

38 *Edebant*, τρώγοντες. id est, ἐσθίοντες: cùm illud propriè de brutis dici velint Grammatici: ut etiam videatur magna esse hujus verbi emphasis, quo significatur homines brutorum instar fore ventri deditos. Nam alioqui edere & bibere per se non est vitium.

39 *Agnoverunt*, ἔγνωσαν. Vulgata, *Cognoverunt*. Atqui Noe quem Petrus, 2. Pet. 2. 5. præconem justitiæ vocat, hoc illos minimè celarat, arcam etiam suam illam exstruens. Cognoverunt igitur isti diluvium secuturum dici à Noe, sed alii irriserunt non credentes, alii suis voluptatibus intenti non animadverterunt; nulli denique illorum quod vel inviti norant, agnoverunt.

40 *Accipietur*, παραλαμβάνεται. Præsentia pro futuris, ut apparet ex Luca 17. 34.

41 *Pistrino*, μύλωνι. In tribus codicibus legitur μύλῳ, eodem sensu. Vulgata & Erasmus, *Mola*: id est, μύλη. Consuevisse verò mulieres tum apud Græcos tum apud barbaros molere &

 coquere,

coquere, apertè constat ex Plutarcho, qui in lib. problemat. Romanorum quærit cur id apud Romanos fieri non soleret. ¶ *Relinquetur*, ἀφίεται. id est, ἀφεθήσεται. Quidam codex addit, Δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· εἷς παραλαμβάνεται, καὶ εἷς ἀφίεται, *Duo erunt in lecto uno: unus accipietur, & alter relinquetur. Relinqui* verò significat, deseri periturum.

43 *Quâ vigiliâ*, ποίᾳ φυλακῇ. Ad verbum, *Quâ custodiâ*. Vide suprà 14. 25. Vulg. & Erasmus, *Quâ horâ*, ποίᾳ ὥρᾳ.

44 *Non putatis*, οὐ δοκεῖτε. Vulgata, *Nescitis*, οὐκ οἴδατε. Vide suprà 3. 9.

45 *Quis igitur*, τίς ἄρα. Vulg. *Quis putas*. Erasmus, *Quisnam*. Ego verò existimo particulam ἄρα ità adhiberi in hujusmodi interrogatione ut ex superiore sermone nascentem conclusionem declaret, ut suprà 19. 25. alioqui non video quomodo hæc cohæreant. ¶ *Famulitium*, θεραπείας. In quodam codice legitur οἰκετίας, eodem sensu. Vulg. *Familiam*: nimiùm generali nomine. Nomine verò τῆς τροφῆς demensum significatur.

48 *Differt adventum*, χρονίζει ἐλθεῖν. Vulgata, *Moram facit venire*. Erasmus, *Cunctatur venire*.

49 *Conservos*, συνδούλους. Quatuor codices addunt αὐτοῦ, *Suos*, ut vertit Vetus interpres. ¶ *Quinetiam edere*, ἐσθίειν δέ. Sic puto vertendam hanc particulam hoc loco: [ponitur enim pro ἔτι.] in quo dicendi genere disertiores Græci dixissent, καὶ ἐσθίειν δέ. Erasmus in annotationibus legit ἐσθίειν τε. In quatuor autem exemplaribus & Theophylacto scribitur ἐσθίῃ δὲ καὶ πίνῃ, *Edat autem & bibat:* quod legit Vetus interpres.

51 *Separabit eum*, διχοτομήσει αὐτόν. Vulg. *Dividet*. Erasmus, *Dissecabit*. Et certè hæc est propria hujus vocabuli significatio: unde luna διχότομος dicitur, cùm dimidiata lucet. Sed quod proximè sequitur, omnino declarat διχοτομεῖν hoc loco usurpari pro ἀφορίζειν. Significatur enim fore ut Dominus eum servum non habeat in reliquorum numero, sed separatum ità tractet ut dignus est. Homerus Iliad. α, Τώ γ' ὡς βουλεύσαντε διέτμαγεν. id est, διεχωρίσθησαν: cùm propriè διατμήγειν declaret τὸ διχοτομεῖν, id est, διακόπτειν καὶ διαιρεῖν. Alii putant gravissimum supplicium hoc vocabulo declarari: cujus exemplum habemus 1. Sam. 15. 33, & Dan. 3. 29. sed vera est prior explicatio. ¶ *Ac partem ei statuet cum hypocritis*, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει. Hebraismus pro, Ità tractabit ut solent servi qui boni videri malunt quàm esse. Videtur autem sumtum hoc dicendi genus à dominorum consuetudine in demenso servis & ancillis assignando, prout se fidos præstabant. Vulgata & Erasmus, *Ponet partem ejus cum hypocritis*.

---

1 Petenda est à Deo virtus quæ nos per tenebras incedentes ad metam usque veluti fax deducat: alioqui si fastidio torpescamus, ipsi quoque excludemur.

ΚΕΦ. κέ.

Τότε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου.

2 Πέντε δὲ ἦσαν ἐξ αὐτῶν φρόνιμοι, καὶ πέντε μωραί.

3 Αἵτινες μωραί, λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας ἑαυτῶν, οὐκ ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν ἔλαιον.

4 Αἱ δὲ φρόνιμοι ἔλαβον ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγγείοις αὐτῶν, μετὰ τῶν λαμπάδων αὐτῶν.

5 Χρονίζοντος δὲ τοῦ νυμφίου, ἐνύσταξαν πᾶσαι καὶ ἐκάθευδον.

6 Μέσης δὲ νυκτὸς κραυγὴ γέγονεν, Ἰδού, ὁ νυμφίος ἔρχεται, ἐξέρχεσθε εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ.

7 Τότε ἠγέρθησαν πᾶσαι αἱ παρθένοι ἐκεῖναι, καὶ ἐκόσμησαν τὰς λαμπάδας αὐτῶν.

8 Αἱ δὲ μωραὶ ταῖς φρονίμοις εἶπον, Δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν· ὅτι αἱ λαμπάδες ἡμῶν σβέννυνται.

9 Ἀπεκρίθησαν δὲ αἱ φρόνιμοι, λέγουσαι, Μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν· πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράσατε ἑαυταῖς.

10 Ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, ἦλθεν ὁ νυμφίος· καὶ αἱ ἕτοιμοι εἰσῆλθον μετ' αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα.

CAP. XXV.

Tunc erit simile regnum cœlorum decem virginibus, quæ sumtis lampadibus suis exierunt in occursum sponsi.

Quinque autem ex eis erant prudentes, & quinq; fatuæ.

Quæ erant fatuæ, sumtis lampadibus suis, non ceperant oleum secum:

Prudentes verò ceperant oleum in vasis suis unà cum suis lampadibus.

Morante autem sponso, nictarunt omnes ac dormierunt.

Mediâ verò nocte clamor ortus est *dicentium*, Ecce, sponsus venit, exite in occursum ejus.

Tunc surrexerunt omnes illæ virgines, & adornarunt lampades suas.

Fatuæ verò prudentibus dixerunt, Date nobis ex oleo vestro: quia lampades nostræ exstinguuntur.

Responderunt autem prudentes illæ, dicentes, *Nequaquam*, nè non sufficiat nobis & vobis: ite verò potiùs ad eos qui vendunt, & ipsæ vobis emite.

Cùm autem abirent emtum, venit sponsus: & quæ paratæ erant, introierunt cum eo ad nuptias: & clausum est ostium.

CAP. XXV.

Tunc simile erit regnum cœlorum decem virginibus, quæ accipientes lampades suas exierunt obviàm sponso & sponsæ.

Quinque autem ex eis erant fatuæ, & quinque prudentes.

Sed quinque fatuæ acceptis lampadibus, non sumserunt oleum secum.

Prudentes verò acceperunt oleum in vasis suis cùm lampadibus.

Moram autem faciente sponso, dormitaverunt omnes & dormierunt.

Mediâ autem nocte clamor factus est, Ecce, sponsus venit, exite obviàm ei.

Tunc surrexerunt omnes virgines illæ, & ornaverunt lampades suas.

Fatuæ autem sapientibus dixerunt, Date nobis de oleo vestro: quia lampades nostræ exstinguuntur.

Responderunt prudentes, dicentes, Nè fortè non sufficiat nobis & vobis, ite potiùs ad vendentes, & emite vobis.

Dum autem irent emere, venit sponsus: & quæ paratæ erant, intraverunt cum eo ad nuptias: & clausa est janua.

---

1 *Lampadibus*, τὰς λαμπάδας. sive *lucernis*. Nec enim faces sive funalia intelligit, quæ tamen etiam *lampadum* nomine apud Græcos intelliguntur, sed eas lucernas quæ vasculis imposito ellychnio, oleo foventur. Scopus autem hujus parabolæ atque item sequentis est, ostendere quid sit piis agendum, tantisper dum adventantem Dominum exspectant: Primùm quidem ut unusquisq; sit suæ fovendæ fidei intentus: deinde ut donis pro vocationis ratione à Deo nobis concessis sedulò ad ipsius gloriam lucrifaciendo proximos exercendis vacemus. ¶ *Sponsi*, τοῦ νυμφίου. Vulgata addit, *Et sponsæ*, καὶ τῆς νύμφης. Solebat autem nuptiarum pompa noctu ferè celebrari, ídque à puellis. Per Sponsum verò Christum ipsum intellige, ut vocatur passim à Paulo, ac præsertim Rom. 7. 4, & Ephes. 5. ut & apud Prophetas. Virginum denique appellatione significantur omnes Evangelium professi, qui adveniente Domino partim resurrexerint, partim vivi fuerint deprehensi, omnes hìc dicti virgines quòd idololatriæ & hujus seculi pollutionibus se renunciâsse professi fuerint, 2. Cor. 11. in quorum numero qui temporariam duntaxat fidem habuerint, & præ negligentia fidem meditatione verbi Dei & precibus fovere & (ut loquitur Paulus 2. Tim. 1. 6.) ἀναζωπυρεῖν destiterint in medio itinere, fidei ellychnio exstincto deficient, cæteris Christo occursuris, & cum eo in æternum regnaturis, 1. Thess. 4. 17. Itaque pari ratione, Lampadum quidem nomine verbum Dei fide in cordibus nostris veluti accensum, & gressus nostros dirigens, per Oleum verò Spiritûs sancti gratiam assiduis precibus in nobis perseverantem, quâ fides hæc fovetur, intelligimus.

5 *Nictarunt*, ἐνύσταξαν. [vel] *dormitarunt*, ut Vulgata & Erasmus, sensu rectè expresso. Ut in illo Flacci, *quandoque bonus dormitat Homerus*. & Plutarchus in vita Ciceronis, νυστάζειν, inquit, *quandoque videtur Demosthenes Ciceroni*. Nos vulgò dicimus, *sommeiller*. Nam τὸ νυστάζειν, est propriè oculis somno gravatis connivere: tamen cùm sequatur ἐκάθευδον, proprium verbum Latinum usurpare malui. ¶ *Omnes*, πᾶσαι. Quis enim vigilat ut oportuit? Sed excitati tamen electi, animum recipiunt, ut qui hodie voce veluti renati Evangelii seriò expergefiunt.

6 *Mediâ verò nocte*, μέσης δὲ νυκτός. id est, profundissimâ, qualem videlicet Mahumedes in orientem, Antichristus Romanus in occidentem invexit, ut compleatur quod dixit Dominus Luc. 18. 8. Quod autem in hunc locum scribit Hieronymus, Solitos Christianos in vigilia Paschæ propterea non dimitti ante mediam noctem exactam, ídque ex Judaica traditione, quâ dicitur Christus mediâ nocte venturus, fundamento caret. quamvìs Christum quidem constet venisse, id est, natum esse, nocte, ut ex historia liquet Luc. 2. 8. Sed alterius adventûs nemo scit diem neque horam, suprà 24. 36.

7 *Adornarunt*, ἐκόσμησαν. i. κατεσκεύασαν. Indè κοσμήτορες λαῶν apud Homerum dicuntur Duces, ab instruendis ac disponendis copiis.

8 *Date*, Δότε. Sic frustrà doceri petent qui prædicationis tempus neglexerint.

9 Nequaquam, *nè non sufficiat*, μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ. vel, ut legimus in quatuor codicibus, μήποτε μὴ οὐκ ἀρκέσῃ. Est autem μήποτε particula non tam percontantis quàm addubitantis, ut observat doctissimus ille Budæus, prolatis exemplis. Ego verò præterea puto ellipticum esse dicendi genus, & supplendum aliquid pro ratione ejus de quo agitur: sicut fecit Erasmus hoc loco. Vulgata, *Nè fortè non sufficiat*. Cæterùm in uno codice pro πορεύεσθε δὲ μᾶλλον, scribitur, πορεύεσθε μᾶλλον. quam lectionem si sequamur, nulla erit ellipsis. Ità enim licebit omnia connectere, *Nè non sufficiat nobis & vobis, ite potiùs*, &c. Sic autem significatur tempus illud præteriisse mutuæ fidei communicationis. Jam enim advenire illum apud quem unusquisque sit suâ fide victurus. ¶ *Itè potiùs*, πορεύεσθε δὲ μᾶλλον. Salsa est derisio non cohortatio. Nec enim pecuniâ emitur hoc oleum, sed gratuitò datur in tempore beneplaciti, Esa. 55. 1, & 61. 2. ut si hodie Christo adveniente (cujus etiam dies non procul videtur abesse) pii, rogitantibus hypocritis Christianis gratiam Evangelii à se jam pertinaciter neglecti sibi communicari, respondeant, Nobis nunc non de vobis sed de nobisipsis cogitandum est. Itè potiùs ad vestros illos Sacrificos & Pontifices, & venias ac merita sanctorum ab ipsis emite.

10 *Ad nuptias*, εἰς τοὺς γάμους. Præpositio εἰς declarat nomine τῶν γάμων hìc significari (ut etiam vertit Syrus interpres) locum ipsum celebrandis istis nuptiis, i. beatæ vitæ in sempiternum fruendæ, destinatum. qui nobis nunc est (durantibus adhuc nimirum sponsalibus) oculis fidei considerandus.

11 Ὕστερον δὲ ἔρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ παρθένοι, λέγουσαι, Κύριε, κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν.
12 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς.
13 Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἡμέραν οὐδὲ τὴν ὥραν ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.
14 Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους, καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.
15 Καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ δύο, ᾧ δὲ ἕν, ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν· καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως.
16 Πορευθεὶς δὲ ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν εἰργάσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐποίησεν ἄλλα πέντε τάλαντα.
17 Ὡσαύτως καὶ ὁ τὰ δύο, ἐκέρδησε καὶ αὐτὸς ἄλλα δύο.
18 Ὁ δὲ τὸ ἓν λαβὼν, ἀπελθὼν ὤρυξεν ἐν τῇ γῇ, καὶ ἀπέκρυψε τὸ ἀργύριον τοῦ κυρίου αὐτοῦ.
19 Μετὰ δὲ χρόνον πολὺν ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ συναίρει μετ' αὐτῶν λόγον.
20 Καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, προσήνεγκεν ἄλλα πέντε τάλαντα, λέγων, Κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας· ἴδε, ἄλλα πέντε τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς.
21 Ἔφη δὲ αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ, ἐπὶ ὀλίγα ἧς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.
22 Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα λαβὼν εἶπε, Κύριε, δύο τάλαντά μοι παρέδωκας· ἴδε, ἄλλα δύο τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς.
23 Ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ, ἐπὶ ὀλίγα ἧς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.
24 Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὸ ἓν τάλαντον εἰληφὼς, εἶπε, Κύριε, ἔγνων σε ὅτι σκληρὸς εἶ ἄνθρωπος, θερίζων ὅπου οὐκ ἔσπειρας, καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας·
25 Καὶ φοβηθεὶς, ἀπελθὼν ἔκρυψα τὸ τάλαντόν σου ἐν τῇ γῇ· ἴδε, ἔχεις τὸ σόν.
26 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ κύριος αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Πονηρὲ δοῦλε καὶ ὀκνηρέ, ᾔδεις ὅτι θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα, καὶ συνάγω ὅθεν οὐ διεσκόρπισα.
27 Ἔδει οὖν σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις· καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ.
28 Ἄρατε οὖν ἀπ' αὐτοῦ τὸ τάλαντον, καὶ δότε τῷ ἔχοντι τὰ δέκα τάλαντα.
29 (Τῷ γὰρ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται, καὶ περισσευθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.)
30 Καὶ τὸν ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.
31 Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ.

Postea verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine, domine, aperi nobis.
Ipse verò respondens ait, Amen dico vobis, non novi vos.
‖ Vigilate itaque, quia neque illum diem neque illam horam scitis quâ Filius hominis veniet.
* *Ita enim est ut cùm* quispiam peregrè proficiscens vocavit servos suos, & tradidit eis quæ sibi suppetebant.
Et huic quidem dedit quinque talenta, alii autem duo, alii verò unum; unicuique secundùm ipsius facultatem: & peregrè profectus est statim.
Profectus autem qui quinque talenta acceperat, negotiatus est ex iis, & fecit altera quinque talenta.
Itidem & qui duo acceperat, lucratus est & ipse altera duo.
Qui autem unum acceperat, abiit & defodit *illud* in terram, & occultavit pecuniam domini sui.
Post multum verò tempus venit dominus servorum illorum, & confert rationem cum eis.
Tunc accedens is qui quinque talenta acceperat, attulit altera quinque talenta, dicens, Domine, quinque talenta tradidisti mihi; ecce, altera quinque talenta lucratus sum ex iis.
Dixit autem ei dominus ejus, Bene *est*, serve bone & fidelis; in exiguo fuisti fidelis, super multa te constituam: ingredere in gaudium domini tui.
Accedens autem & qui duo talenta acceperat, ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi; ecce, alia duo lucratus sum ex iis.
Ait ei dominus ejus, Bene *est*, serve bone & fidelis; in exiguo fuisti fidelis, super multa te constituam: ingredere in gaudium domini tui.
Accedens autem & qui unum talentum acceperat, ait, Domine, noveram te hominem durum esse, qui metas ubi non sevisti, & indè congreges ubi non dispersisti:
Itaque metuens abii & occului talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum est.
Respondens autem dominus ejus dixit ei, Serve male & ignave, sciebas me metere ubi non sevi, & indè congregare ubi non dispersi:
Oportuit ergò te committere pecuniam meam mensariis: & ego cùm venissem recepissem meum cum fœnore.
Tollite ergò ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta:
(† Omni enim qui habet dabitur, & is amplius habebit: ab eo verò qui non habet, etiam quod habet, tolletur.)
Et inutilem servum ejicite ‖ in tenebras illas extimas: illic erit fletus & stridor dentium.
Cùm autem venerit Filius hominis cum gloria sua, & omnes sancti angeli cum eo, tunc sedebit in throno gloriæ suæ.

Novissimè veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine, domine, aperi nobis.
At ille respondens ait, Amen dico vobis, nescio vos.
Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam.
Sicut enim homo peregrè proficiscens vocavit servos suos, & tradidit illis bona sua.
Et uni dedit quinque talenta, alii autem duo, alii verò unum; unicuique secundùm propriam virtutem: & profectus est statim.
Abiit autem qui quinque talenta acceperat, & operatus est in eis, & lucratus est alia quinque.
Similiter & qui duo acceperat, lucratus est alia duo.
Qui autem unum acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui.
Post multum verò temporis venit dominus servorum illorum, & posuit rationem cum eis.
Et accedens qui quinque talenta acceperat, obtulit alia quinque talenta, dicens, Domine, quinque talenta tradidisti mihi; ecce, alia quinque superlucratus sum.
Ait illi dominus ejus, Euge serve bone & fidelis; quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui.
Accessit autem & qui duo talenta acceperat, & ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi; ecce, alia duo lucratus sum.
Ait illi dominus ejus, Euge serve bone & fidelis; quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui.
Accedens autem & qui unum talentum acceperat, ait, Domine, scio quia homo durus es; metis ubi non seminasti, & congregas ubi non sparsisti:
Et timens abii & abscondi talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum est.
Respondens autem dominus ejus dixit ei, Serve male & piger, sciebas quia meto ubi non semino, & congrego ubi non sparsi:
Oportuit ergò te committere pecuniam meam nummulariis, & veniens ego recepissem utique quod meum est, cum usura.
Tollite itaque ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta:
(Omni enim habenti dabitur, & abundabit: ei autem qui non habet, & quod videtur habere, auferetur ab eo.)
Et inutilem servum ejicite in tenebras exteriores: illic erit fletus & stridor dentium.
Cùm autem venerit Filius hominis in majestate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suæ.

‖ *Suprà* 24.43. *Mar.*13.33.
* Luc.19.12.
14 Christus testatur magnum quidem fore intervallum inter suum ad Patrem discessum & reditum ad nos, sed se nihilominus eo die subducturum rationes accepti & expensi, non modò cum rebellibus sed etiam cum suis domesticis, qui acceptis donis præ ignavia usi non fuerint.

† *Suprà* 13.12. *Mar.*4.25. *Luc.*8.18. & 19.26.
‖ *Suprà* 8.12 & 22.13.
31 Futuri æterni judicii graphica descriptio.

13 *Quâ Filius hominis veniet*, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται. Hæc non legit Vetus interpres, neque reperimus in tribus vetustis codicibus.

14 *Ità enim est ut*, &c. ὥσπερ γὰρ, &c. Res ipsa ostendit hoc dicendi genus petitum esse è medio, ac proinde supplendum esse aliquid ut justa sit locutio. Vulg. & Erasmus, *Sicut enim homo:* admodum obscuré. Vide Mar.13.34. ¶ *Peregrè proficiscens*, ἀποδημῶν. In cœlum videlicet ascendens ad Patrem, ac proinde à nobis corpore absens, quâ ratione dicimur vicissim ab illo abesse 2.Cor.5.6. sed tamen cum illo per Spiritus arrhabonem conjunctissimi. ¶ *Tradidit eis*, παρέδωκεν αὐτοῖς. Ascendens enim in cœlum dona dat hominibus 1.Cor.12.7. & Eph.4.8. quorum rationem exiget ultimo illo die.

15 *Ipsius facultatem*, τὴν ἰδίαν δύναμιν. Vulg. *Virtutem:* quod non convenit huic loco, *Facultatem* enim hic appellat prudentiam & peritiam in negotiando, humano more loquens: cùm alioqui ut gratuitum est donum, ità non nisi per alteram gratiam eo bene utamur. ἰδίαν autem, quod alii interpretantur *propriam*, malui pro relativo αὐτοῦ accipere, vitato etiam reciproco propter amphiboliam. Hoc est autem quod Gallico idiotismo dicimus, *selon sa portee*.

16 *Negotiatus est*, εἰργάσατο. Propriè ἐργάζεσθαι in hoc genere dicitur non quisquis negotiatur, sed is demum qui lucrum facit, id est, de ipsius laboris fructu, sicut etiam accipitur infrà Luc.19.16. & Herodotus in Clio, μεγάλα χρήματα ἐργασάμενος. Hic autem generaliter accipitur pro πραγματεύσασθαι. Plinius medicos dicit *animas negotiari*, eâdem significatione. Aristoteles, οἰκονομικῶν β', Τὸ δικαστὴν μισθὸν παρ' ὑμῶν εἰλαβε, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐκέλευσεν ἐργάζεσθαι. & Demosthenes, κατὰ Διονυσιοδ. δὶς καὶ τρὶς ἐργάζεσθαι τῷ αὐτῷ ἀργυρίῳ. Unde ἐνεργὰ χρήματα, quibus opponitur apud Jurisconsultos *otiosa pecunia*. Neque tamen fœnerationes iniquas aut Evangelii cauponatores magis approbat Christus quàm furtum laudat cùm dicit se venturum ut furem. Vulg. ad verbum, *Operatus est:* quod verbum Latini hâc significatione (quod sciam) nunquam usurpant. Galli dicunt, *trafiquer ou practiquer*. ¶ *Ex iis*, ἐν αὐτοῖς. Vulg. ad verbum, *In eis*. Erasmus. *Per ea*. ¶ *Fecit*, ἐποίησεν. Cicero 4. in Verrem, *Quibusdam*, inquit, *rebus in ea provincia maximam uno anno pecuniam facere posset*. Erasmus, *Confecit*. In duobus autem exemplaribus scribitur ἐκέρδησεν, *lucratus est:* sicut convertit Vetus interpres.

18 *Abiens*, ἀπελθὼν. Redundat illud ex Hebræo idiotismo, & deest in duobus codicibus.

20 *Ex iis*, ἐπ' αὐτοῖς, vel *per ea*, ut rectè vertit Erasmus. Nam in quibusdam etiam codicibus scribitur, ἐν αὐτοῖς. Itaque nolui ἐπὶ interpretari pro παρὰ, id est, *præter*. Vetus autem interpres hæc non legit: quia videlicet non ἐκέρδησα, sed ἐπεκέρδησα scriptum habuit, id est, *Superlucratus sum*, ut ipse convertit.

21 *Bene est*, εὖ, id est, καλῶς ἔχει. nam subauditur verbum, quod expressimus declarationis causâ. Vulgata, *Euge*, id est, εὖγε: quod nusquam reperi scriptum in Græcis codicibus. ¶ *Ingredere in gaudium*, εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν. Hebræum dicendi genus, quasi diceret, Adesdum ut fructum percipias benignitatis meæ, & re ipsâ sentias quàm gratum sit mihi officium tuum. Simile dicendi genus habes Psal.69.28.

24 *Et indè congreges*, καὶ συνάγων ὅθεν. Bis idem exprimit, diversis modis, Hebræorum more: nec dubito quin hæc fuerint vulgò proverbialiter usurpata. Semen enim dispergendo seritur, & metendo cum fructu veluti rursum colligitur. Sumtum est autem hoc proverbium ab avarorum moribus qui duri semper sunt in operis urgendis. Et ità significatur Deum severissimè acturum esse cum iis qui donorum ad ipsius largitoris veluti propagandas in proximis lucrifaciendis opes acceptorum sanctam quandam negotiationem neglexerint. Neque hinc concludi potest operum dignitas, sed Domini benignitas in eos qui pro virili & ex gratiæ modo fuerint officio functi.

26 *Ignave*, ὀκνηρέ. Vulgata & Erasmus, *Piger*, id est ῥᾴθυμε.

27 *Committere*, βαλεῖν, vel *ponere:* sicut Alphius ille fœnerator apud Flaccum in Epodo, *Quærit calendis ponere*. ¶ *Pecuniam*, ἀργύριον: id est, χρήματα. Nam latiore significatione hîc accipitur: sicut vulgò dicimus *de l'argent*, pro omni pecunia: quo modo etiam Hebræi כסף *cheseph* dicunt.

29 *Omni enim qui habet*, τῷ γὰρ ἔχοντι παντί. In meo vetustissimo exemplari deest παντί, quod etiam non legit Syrus interpres.

Cæte-

Cæterùm eâdem quidem sententiâ usus est suprà Dominus 13.12. sed fine diverso. Nam ibi agitur de iis qui sibi per superbiam arrogant quod non habent, quâ superbiâ offensus omnium donorum autor, paucula etiam quæ ipsis largitus erat, eis eripit, sicut Pharisæis & Scribis accidit: contrà verò iis qui in timore Domini ambulant cum omni modestia, & in eo toti sunt ut Dei gloriæ pro suo modulo serviant, magis ac magis beneficum se præbet. Hîc verò disserit de pigris & desidiosis, apud quos dona Dei inutilia jacent. Itaque hic dicitur *amplius habere* is qui jam dives erat, quoniam donis à Deo sibi concessis bene usos idem magis ac magis locupletat. Contrà verò dicitur is *non habere* qui eo quod habebat non minùs caruerit quàm si non habuisset: quâ negligentiâ Deus offensus, illi verè eripit quo sic est abusus.

¶ *Quod habet*, ὃ ἔχει. Nam & isti habent quod à Deo acceperunt, sed cùm id defodiant dicuntur postea id non habere, sicut avaris dicitur tam deesse quod habent quàm quod non habent. In nonnullis Græcis codicibus pro ὃ ἔχει scribitur ὃ δοκεῖ ἔχειν, *quod videtur habere*: & ità legit etiam Vetus interpres, proculdubio ex Luc. 8.18. sed perperam. neque enim istud hujus parabolæ scopo convenit; nec legitur etiam apud Syrum interpretem.

31 *Cum gloria*, ἐν τῇ δόξῃ. i. μετὰ δόξης, sicut loquitur noster Evangelista suprà 16.27. & 24.30. Respondet igitur particula ἐν illi ב Hebræorum, cujus multiplex est significatio: cùm etiam idem valeat quod *cum*; ut Exod. 15.19 dicitur Pharao ingressus in curru suo & equitibus suis. Vide infrà, Act. 1.10.

---

32 Καὶ συναχθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων.

33 Καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων.

34 Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

* Esa. 58.7. Ezec. 18.7. † Eccli 7. 39.

35 Ἐπείνασα γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με·

36 Γυμνὸς, καὶ περιεβάλετέ με· ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρός με.

37 Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες, Κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, καὶ ἐθρέψαμεν; ἢ διψῶντα, καὶ ἐποτίσαμεν;

38 Πότε δέ σε εἴδομεν ξένον, καὶ συνηγάγομεν; ἢ γυμνὸν, καὶ περιεβάλομεν;

39 Πότε δέ σε εἴδομεν ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἤλθομεν πρός σε;

40 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε.

‖ Psal. 6.9. Suprà 7.23. Luc. 13.27.

41 Τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ εὐωνύμων, Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι, εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.

42 Ἐπείνασα γὰρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με.

43 Ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με· γυμνὸς, καὶ οὐ περιεβάλετέ με· ἀσθενὴς, καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με.

44 Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ καὶ αὐτοὶ, λέγοντες, Κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ γυμνὸν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι;

45 Τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς, λέγων, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε.

* Dan. 12.2. Joh. 5.29.

46 Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον· οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

Et congregabuntur coram eo omnes gentes, & separabit eos, alios ab aliis, ut pastor separat oves ab hœdis:

Et statuet, oves quidem ad dextram suam, hœdos autem ad sinistram.

Tunc dicet Rex iis qui ad dextram ipsius *erunt*, Adeste benedicti Patris mei, possidete regnum paratum vobis à jacto mundi fundamento.

* Esurivi enim, & dedistis mihi *quod* ederem: sitivi, & dedistis mihi potum: peregrinus eram, & collegistis me:

Nudus, & amicivistis me: † ægrotus, & invisistis me: in carcere eram, & venistis ad me.

Tunc respondebunt ei justi, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, & aluimus? aut sitientem, & dedimus tibi potum?

Quando autem te vidimus peregrinum, & collegimus te? aut nudum, & amicivimus?

Aut quando te vidimus ægrotum, aut in carcere, & venimus ad te?

Et respondens Rex dicet eis, Amen dico vobis, quatenus id fecistis uni ex istis fratribus meis minimis, mihi fecistis.

Tunc dicet etiam iis qui ad sinistram *erunt*, ‖ Exsecrandi, abite à me in ignem illum æternum, illum paratum diabolo & angelis ejus.

Esurivi enim, & non dedistis mihi *quod* ederem: sitivi, & non dedistis mihi potum:

Peregrinus eram, & non collegistis me: nudus, & non amicivistis me: ægrotus, & in carcere *eram*, & non invisistis me.

Tunc ipsi quoque respondebunt ei, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut peregrinum, aut nudum, aut ægrotum, aut in carcere, & non ministravimus tibi?

Tunc respondebit eis, dicens, Amen dico vobis, quatenus id non fecistis uni ex istis minimis, nec mihi fecistis.

* Et abibunt isti ad supplicium æternum: justi verò ad vitam æternam.

Et congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos ab-invicem, sicut pastor segregat oves ab hœdis:

Et statuet oves quidem à dextris suis, hœdos autem à sinistris.

Tunc dicet Rex his qui à dextris ejus erunt, Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.

Esurivi enim, & dedistis mihi manducare: sitivi, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me:

Nudus, & operuistis me: infirmus, & visitastis me: in carcere eram, & venistis ad me.

Tunc respondebunt ei justi, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, & pavimus? sitientem, & dedimus tibi potum?

Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum, & cooperuimus te?

Aut quando te vidimus infirmum, aut in carcere, & venimus ad te?

Et respondens Rex dicet illis, Amen dico vobis, quamdiu fecistis uni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis.

Tunc dicet & iis qui à sinistris erunt, Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis ejus.

Esurivi enim, & non dedistis mihi manducare: sitivi, & non dedistis mihi potum:

Hospes eram, & non collegistis me: nudus, & non operuistis me: infirmus, & in carcere, & non visitastis me.

Tunc respondebunt ei & ipsi, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministravimus tibi?

Tunc respondebit illis, dicens, Amen dico vobis, quamdiu non fecistis uni de minoribus his, nec mihi fecistis.

Et ibunt hi in supplicium æternum: justi autem in vitam æternam.

---

34 *Benedicti*, εὐλογημένοι. id est, beati & felices, quos Pater meus suis beneficiis cumulavit. Vide suprà 5. 44. Dicuntur enim homines *Deo benedicere* cùm ejus laudes prædicant: contrà verò Deus *benedicere hominibus*, cùm illos beat. ¶ *A jacto fundamento*, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata, *A constitutione*, id est, ἀπὸ καταστάσεως. Erasmus, *Ab exordio*, id est, ἀπ' ἀρχῆς. Vide suprà 13.35.

36 *Ægrotus*, ἠσθένησα. *Invalidus*. Sic Plinius libro 8. cap. 51. suem ægrotantem vocat *invalidam*. Vulgata [& Erasmus,] *Infirmus*: barbarè.

37 *Aluimus?* ἐθρέψαμεν; vel, *Nutrivimus?* Vulgata & Erasmus, *Pavimus?* id est, ἐβοσκήσαμεν;

40 *Quatenus*, ἐφ' ὅσον. Vulg. *Quamdiu*: perperam, quasi subaudiatur χρόνον.

41 *Illum paratum*, τὸ ἡτοιμασμένον. In uno exemplari scribitur, ὃ ἡτοίμασεν ὁ πατήρ μου, *quem paravit Pater meus*. Est autem retinenda vis articuli ter repetiti. ¶ *Diabolo*, διαβόλῳ. Nunquam hoc vocabulum numero multitudinis dicitur, & cùm hic ei adjungantur ipsius angeli, liquet quempiam esse istorum principem & caput, omnium videlicet impurorum spirituum, qui dæmonia passim dicuntur; is nimirum qui *Satan* passim dicitur, & *Beelzebub* suprà 12. 24. nisi hunc non summum illum principem, sed ex inferioribus præcipuis dæmoniis unum malimus existimare. Nam & istorum aliquos esse subordinatos gradus liquet ex Ephes. 6.12. Sed in his rebus cavendum nè verbi Divini limites transgrediamur, de bonis sive malis spiritibus philosophantes. *Diabolum* autem indè vocatum arbitror, quòd is primus sit Deum apud Evam calumniatus, qui & *Satan* id est hostis Dei & hominum capitalis dicitur. *Luciferi* verò nomen cùm ex falsissima & ineptissima Esaiæ loci, ex cap. 14. 12. interpretatione sit ortum, mirari satis non possum à nonnullis illud crassum delirium intelligentibus adhuc retineri.

---

† Mat. 14.1. Luc. 22.1.

1 Christus ad mortem ultro properans, testatur se obedientiâ suâ voluntariâ Adami transgressionem expiaturum.

3 Non homines sed ipse Deus decrevit quo tempore crucifigendus esset Christus.

‖ Joan. 11.47

ΚΕΦ. κϛʹ.

Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

2 Οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι.

3 Τότε συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως τοῦ λεγομένου Καϊάφα.

CAP. XXVI.

Et † factum est ut cùm finisset Jesus omnes istos sermones, diceret discipulis suis,

2 Scitis post biduum Pascha fore, & Filium hominis prodendum ut crucifigatur.

3 ‖ Tunc congregati sunt primarii Sacerdotes & Scribæ & Seniores populi in aulam Pontificis maximi qui dicebatur Caiapha;

CAP. XXVI.

Et factum est cùm consummasset Jesus sermones hos omnes, dixit discipulis suis,

2 Scitis quia post biduum Pascha fiet, & Filius hominis tradetur ut crucifigatur.

3 Tunc congregati sunt principes Sacerdotum & Seniores populi in atrium principis Sacerdotum qui dicebatur Caiphas;

---

2 [*Scitis*, οἴδατε. Hanc sententiam aut interrogatione conceptam arbitror; aut οἴδατε convertendum quasi imperandi modo, *Scitote*.] ¶ *Post biduum*, μετὰ δύο ἡμέρας. Vide Mar. 8.31. ¶ *Fore*, γίνεται. Vulgata, in futuro, *Fiet*, id est, γενήσεται. Et paulò pòst, *Tradetur*, pro *Traditur*: ut observat Erasmus. Apparet tamen enallagen esse temporis, ex vulgata loquendi consuetudine petitam, quâ dicitur id jam fieri quod mox omnino futurum est.

3 *Et Scribæ*, καὶ οἱ γραμματεῖς. Hoc deest in plerisque vetustis codicibus, nec etiam exstat apud Veterem interpretem. ¶ *In aulam*, εἰς τὴν αὐλὴν. Vulgata & Erasmus, *In atrium*. Vide Luc. 11.21.

4 Καὶ συνεβουλεύσαντο ἵνα τὸν Ἰησοῦν κρατήσωσι δόλῳ, καὶ ἀποκτείνωσιν.
5 Ἔλεγον δὲ, Μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ.
6 Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γενομένου ἐν Βηθανίᾳ, ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ,
7 Προσῆλθεν αὐτῷ γυνὴ ἀλάβαστρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου, καὶ κατέχεεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀνακειμένου.
8 Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠγανάκτησαν, λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη;
9 Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο τὸ μύρον πραθῆναι πολλοῦ, καὶ δοθῆναι πτωχοῖς.
10 Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γὰρ καλὸν εἰργάσατο εἰς ἐμέ.
11 Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.
12 Βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν.
13 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.
14 Τότε πορευθεὶς εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς,
15 Εἶπε, Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια.

Et simul consultarunt ut Jesum dolo prehenderent, & interimerent.
Dicebant autem, Non in festo, nè tumultus fiat in populo.
*Cùm autem Jesus esset Bethaniæ in domo Simonis leprosi,
Venerat ad eum mulier, habens alabastrum unguenti gravis pretii, & effuderat in caput ipsius accumbentis.
Hoc autem conspicati discipuli ejus indignati sunt, dicentes, Quorsum perditio hæc?
Potuit enim istud unguentum venire magno, & dari pauperibus.
Cùm autem hoc cognovisset Jesus, ait eis, Quid molestias exhibetis isti mulieri? opus enim bonum operata est erga me.
† Semper enim pauperes habebitis vobiscum: me verò non semper habebitis.
Quòd enim hæc unguentum hoc injecit corpori meo, ad funerandum me fecit.
Amen dico vobis, Ubicunque prædicatum fuerit hoc Evangelium in toto mundo, etiam quod hæc fecit, dicetur ad memoriam ipsius.
‖ Tunc profectus unus ex illis duodecim, qui dicebatur Judas Iscariotes, ad primarios Sacerdotes,
Dixit eis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? Ipsi verò appenderunt ei triginta argenteos numos.

Et consilium fecerunt ut Jesum dolo tenerent & occiderent.
Dicebant autem, Non in die festo, nè forte tumultus fieret in populo.
Cùm autem Jesus esset in Bethania in domo Simonis leprosi,
Accessit ad eum mulier, habens alabastrum unguenti pretiosi, & effudit super caput ipsius recumbentis.
Videntes autem discipuli, indignati sunt, dicentes, Ut quid perditio hæc?
Potuit enim istud venundari multo, & dari pauperibus.
Sciens autem Jesus ait illis, Quid molesti estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me.
Nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habetis.
Mittens enim hæc unguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.
Amen dico vobis, Ubicunque prædicatum fuerit hoc Evangelium in toto mundo, dicetur & quod hæc fecit, in memoriam ejus.
Tunc abiit unus de duodecim qui dicebatur Judas Iscariotes, ad principes Sacerdotum,
Et ait illis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? At illi constituerunt ei triginta argenteos.

* *Mar.* 14.3. *Joan.* 11.2.
6 Christus inexspectato facto peccatricis mulieris, convivas admonet vicinæ suæ mortis ac sepulturæ, cujus odor vivificus esset omnibus peccatoribus ad ipsum confugientibus. Judas autem ex hoc ipso arripit exsequendi sui nefarii consilii occasionem.
10 Non temerè damnandum quod extra ordinem agitur.
† *Deut.* 15.11
11 Christus in seipso semel unctus, semper est in pauperibus ungendus.
‖ *Mar.* 14.10. *Luc.* 22.4.

4 ***Simul consultarunt***, *συνεβουλεύσαντο*. Vulg. *Consilium fecerunt:* id est, *συμβούλιον ἐποίησαν*. Erasmus quoque per periphrasin, *Consilium inierunt.*

5 ***Non in festo***, *μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ*. Vel, *Nè in festo*, ut sit prohibentis. Cæterùm nomine *τῆς ἑορτῆς* non unus dies aliquis certus, sed totum Azymorum spatium hîc intelligitur, quorum primus & septimus dies ità erant sacri ut esset ab omni opere abstinendum. Ideo nolui *diem festum* dicere cum Vetere interprete. Cæterùm non temerè ab istis injicitur dierum festorum mentio. Nam quia scriptum est Deut. 17.12, & 13, ità puniendos esse qui pontificis aut judicum majestatem læserint, ut totus populus eorum pœnis erudiatur, idcirco hic mos obtinuerat apud Judæos (sicut observat Fagius ex Maymoni, in tract. de rebellibus) ut in hujusmodi reos sub tribus illis solennibus festis animadverteretur. Deliberant ergò Sanhedrin cum primariis sacerdotibus, an sint hunc morem secuturi: quod quamvis iis non placuit, tamen Dei providentiâ ac voluntate ità accidit, ut Christus æterni sui sacrificii testem totum Israelem haberet, & figuræ veritas per omnia responderet.

7 ***Venerat ad eum***, *προσῆλθεν αὐτῷ*. Apparet ex Joanne 12.2. hæc gesta esse antequam Christus ingrederetur Hierosolyma. Nam certè circumstantiarum varietas tanta non est ut diversam hanc historiam ab illa possimus constituere, cum Osiandro. Sed cùm Evangelista accederet ad narrationem proditionis, distulit in hunc locum historiam ejus facti, unde Judas occasionem arripuit prodendi Dominum. Ideo convertimus *προσῆλθεν* & *κατέχεεν* per plusquamperfectum: cujus enallages multa passim exempla occurrunt, ut Genes. 12.1, & suprà 25.4. & hoc eodem capite versu 48. ¶ ***Alabastrum unguenti***, *ἀλάβαστρον μύρου*. Alabastra dicta sunt vascula unguentaria, quòd alabastritem lapidem veteres plerunque excavarent ad eos usus, quoniam optimè servare unguenta incorrupta traditur, ut refert Plinius libro 13. cap. 2. & rursus libro 35. cap. 8. quamvis etiamsi ex alia materia fierent, alabastra ex communi usu dicerentur, cùm apud Theocritum etiam *χρύσεια ἀλάβαστρα* legamus. Aliam etymologiam planè (ut existimo) ridiculam adfert Erasmus, quamvis ex Suida repetitam. Sed hæc ad nostrum scopum non pertinent. Herodotus quoque in Thalia, inter munera quæ Cambyses per legatos ad regem Æthiopum misit, recenset *μύρου ἀλάβαστρον*. ¶ ***Gravis pretii***, *βαρυτίμου*. Sic loquitur Sallustius, *Cœpit*, inquit, *grave pretium per omnem provinciam fructibus esse*. Nam olim (ut rectè hoc loco annotat Erasmus) æs appendebatur, non numerabatur: ex qua consuetudine orta sunt multa dicendi genera. Idem tamen maluit cum Vetere interprete *pretiosum* interpretari, id est, *τίμιον*. In tribus vetustis codicibus scribitur *πολυτίμου*, *magni pretii*, ut suprà 13.46.

8 ***Discipuli***, *οἱ μαθηταί*. Sic vulgò tribuitur aliquibus in genere, quod non est tamen singulorum. Unicus enim Judas hoc reprehendit. Sic enim infrà 27.44. dicuntur latrones conviciati fuisse Christo. ¶ ***Perditio***, *ἀπώλεια*, id est, inutilis profusio.

10 ***Molestias exhibetis***, *κόπους παρέχετε*: vel, *estis labori*: id est, *molesti estis*, ut verterunt Vulgata & Erasmus, sensu expresso. [Ad verbum, *Laborem præbetis*, sive, ut loquitur Livius, *curam*. Laborem enim appellat animi molestiam.] Est autem *κόπος* gravius quiddam quàm *πόνος*: is nempe labor quo fatigatur quispiam, sive animo sive corpore: cui non incommodè respondet *molestiæ* nomen, à *mole* sive onere deductum, sicut *φορτικὸς* à *φορτίον*. ¶ ***Bonum enim opus***, *καλὸν γὰρ ἔργον*. id est, gratum mihi fecit. Vide Act. 19.33.

11 ***Semper***, *πάντοτε*. Hæc particula & de loco & de tempore dicitur: quæ postrema significatio convenit, commodè autem altero Latino adverbio (quod sciam) exprimi non potest. Itaque soleo vertere perinde acsi scriptum esset *ἀεί*. ¶ ***Habebitis***, *ἔχετε*. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Habetis:* sed præsens pro futuro manifestè ponitur, sicut etiam suprà 5.46. & 6.1.

12 ***Quòd enim hæc injecit***, *βαλοῦσα γὰρ αὕτη*. Vulg. *Mittens enim hæc*: quæ interpretatio obscura est, neque Græcis respondet. Itaque Erasmi versionem sum secutus. Ponitur enim *βάλλειν* pro *ἐκχέειν*, quod *injiciendi* vocabulo videtur meliùs exprimi. ¶ ***Ad funerandum me***, *πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με*. Vulg. & Erasmus, *ad me sepeliendum*, malè. Nam aliud est *θάπτειν* quàm *ἐνταφιάζειν*, ut Latinis *Sepelire* est Sepulcro condere; *Funerare* verò, vel *pollincere*, Cadaver sepulcro mandandum priùs curare. unde Pollinctores à Libitinariis distincti. Hæc autem distinctio ad rem facit. Unctionis enim hîc fit mentio, cujus hæc mulier dicitur veluti præscia fuisse, in funeratione Domini brevi secutura, quamvis, ità Divinâ providentiâ statuente, illam omnem curationem respuerit Dominus, cadavere ipsius festinanter intra sepulcrum condito, & ipsam mortem ac putrefactionem suâ ipsius non illorum aromatum virtute evicturo. Ablutionibus autem & unctionibus istis mortualibus usi sunt Hebræi ab omni ævo, quasi securturæ resurrectionis corporum pignoribus: unde quoque sumsit argumentum Paulus 1. Cor. 15.29. qui ritus postea à plerisque populis & præsertim Ægyptiis profanatus est, & exenteratione & operosissimis conditurις auctus, ut videre est Gen. 50.26. ubi utitur Moses pro *ἐνταφιάζειν* verbo חנט *chanat*. qua de re plurima Herodotus in Euterpe.

13 ***Hoc Evangelium***, *τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο*. Syrus interpres addit pronomen *Meum*. Itaque Evangelium suum vocarit Dominus totius suæ prædicationis historiam, non hanc duntaxat particulam. ¶ ***Dicetur***, *λαληθήσεται*, id est, *λεχθήσεται*. Erasmus, *Narrabitur*. ¶ ***Memoriam***, *μνημόσυνον*: id est, *μνήμην*, ut etiam annotavit Erasmus. In quodam exemplari scribitur *μαρτύριον*, id est, *testimonium*.

15 ***Appenderunt***, *ἔστησαν*. Vulgata & Erasmus, *Constituerunt*, id est, pacti sunt, non expressâ vi Græci vocabuli. Nam *τὸ ἱστάναι* hoc loco respondet Hebræo verbo שקל *schacal:* ut Jerem. 32.9. & Zachar. 11.12. Neque huic interpretationi obstat quòd Marcus utitur verbo *ἐπηγγείλαντο*, *polliciti sunt*, Marc. 14.11. Agit enim Marcus de ipsa proditionis prima pactione; Matthæus verò de pecuniæ pactæ secuta numeratione. ¶ ***Argenteos*** numos, *ἀργύρια*. Ità legitur in omnibus Græcis codicibus: nec dubium est quin *ἀργύρια* vocet quæ Hebræi כספים *chesaphim*, sive denarios Romanos intelligas, sive siclos Hebræos, sive stateras tetradrachmos, ut hunc locum citat Eusebius lib. 10. *ἀποδείξεως*. Josephus autem libro Antiquitatum secundo *ἀργυρῶν* meminit, non *ἀργυρείων*: idque rectiùs fortassis, ut aliquid subaudias. Sed & Symmachus & Aquila apud Zachariam *ἀργυροῦς* scribunt, non *ἀργύρια*. Solet certè Josephus *ἀργυρῶν* appellatione siclos intelligere, (ut liquet ex libro 9. capite 2. si conferantur quæ illic commemorat de fame quæ in Samaria erat, cum capite 6. secundi Reg.) eósque *τετραδράχμους*, ut ipse disertè dicit libro Antiquitat. 3. cap. 9 quam rationem si sequamur æstimabimus triginta istos argenteos numos tetradrachmos Francicis libris plus minus XXI. Joachimus autem Camerarius beatæ memoriæ vir, & quem sæpe honoris causâ appello, jam olim in libello de Græcorum ac Latinorum numis scripsit se ex Græcorum commentariis didicisse *ἀργύρια* idem valuisse atque minam Atticam, centenariam videlicet, id est centum drachmarum Atticarum, sive Romanorum

rum denariorum : parùm enim admodum inter illas & hos intererat. Itaque hoc calculo (qui est Budæi decem coronatis Francicis minam æstimantis) Christus proditus fuerat coronatis Francicis trecentis : quo nomine ab illo exsecrandæ memoriæ Illyrico, Ecclesiæ Christianæ seculo nostro renovatæ peste, in illo partim ex plagiis partim ex putidissimis commentis consuto volumine, cui titulum fecit, *Sacræ Scripturæ clavem*, fuit exagitatus. Idem verò ille postea suis in novum Testamentum notis anno 1572 Lipsiæ editis, inseruit scholion ex vetustissimo codice Græco Budâ allato, & anonymo, in quo scribitur fuisse quosdam argenteos numos librales, imaginibus regum insculptis insignes, centum videlicet denariis æstimatos, qui solerent denariis & assariis (assaria verò septena denaria valuisse) à collybistis permutari. Rem autem cùm in medio relinquat, & mendosum etiam sit istud scholion, quid attinebat vel Camerarium vel me quasi absurdæ rei autores ab isto reprehendi ?

* Mat.14.12 Luc.22.7.

17 Christus verè nos in patriam mox introducturus, ac proinde legalem typum abrogaturus, legi tamen satisfacit, neglectâ contrariâ traditione & consuetudine Judæorum: simúlque ostendit sic omnia mox esse eventura hominum ministerio, ut arcanum Dei decretum ea gubernaverit.

16 Καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῷ.	Et ex eo tempore quærebat *ille* opportunitatem ad eum prodendum.	*Et exinde quærebat opportunitatem ut eum traderet.*
17 Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα.	* Primo autem *die* Azymorum accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes ei, Ubi vis paremus tibi ad edendum Pascha.	*Primâ autem Azymorum accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes, Ubi vis paremus tibi comedere Pascha?*

16 *Prodendum*, παραδῷ. Vulgata & Erasmus, *Traderet*. Mihi in tota hac historia videtur τὸ παραδιδόναι positum ἀντὶ τοῦ προδιδόναι, excepto versu superiore, in quo Judas ipse loquens introducitur, quem probabile non est suum scelus proditionem appellasse, & infrà vers.46, sic postulante constructione. In uno exemplari additur αὐτοῖς, *eis*.

17 *Primo autem* die *azymorum*, τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων. sub. ἡμέρᾳ. Is autem erat decimus quartus mensis Nisan, antecedens decimum quintum qui ex Divina institutione Levit.23.5,6,&7, festus erat, & primus septiduani festi Paschæ. Quartum decimum autem hunc intellige non ab ipsius initio, id est ab occasu finem diei decimi tertii excipiente, sed ab ultima ejus parte, quam consequebatur decimi quinti initium. Hæc autem postrema pars diei ab Hebræis בין הערבים, id est *spatium inter duas vesperas*, nominatur, incipiens, teste Josepho libro belli Judaici 6. à nona hora ad duodecimam, id est, ad Solis occasum, qui sequentem diem incipiebat. Harum verò trium horarum duæ priores, nempe decima & undecima, sacrificio vespertino, sive illi quotidiano, sive alii supervenienti, puta sabbatario, vel neomeniæ, vel alicujus festi, impendebantur : ultima verò cœnis domesticis, vel etiam epulis eucharisticis : communiter quidem ut probabile est, in Azymorum autem festo, Agni assationi, & reliquo apparatui cœnæ illius dabatur : quæ cœna ex Dei mandato occasum, id est finem decimi quarti diei excipiebat, ac proinde à crepusculo vespertino incipiebat diem decimum quintum. Itaque decimus quartus hic dies distinguendus est à reliquis septem (quorum primus, nempe decimus quintus mensis Nisan & vicesimus primus erant festi, intermedii verò quinque ἐνεργοὶ) & *primus Azymorum* vocatur καταχρηστικῶς & συνεκδοχικῶς : quòd nimirum inter duas ejus vesperas, sive postremâ ipsius parte, Agnus ille Pesach mactaretur, & fermento ex omnibus ædibus eliminato ad ejus demum diei occasum, à quo decimi quinti nox incipiebat, Agnum comedere cum Azymis incipiebant : quo sensu accipiendum est quod Josephus lib. Antiquitat.2.cap.5. Azymorum festo dies octo attribuit : quod tamen fuisse septiduanum (initio videlicet, non à præparatione Agni, quam diximus in decimum quartum diem extremum incurrere, sed ab ipsius cœnæ Pesach celebratione, seu ipsius Agni domestica manducatione, sumto) non tantùm ex ipso Mose constat, sed ex ipsius etiam Josephi disertis verbis Antiquitat.lib.12.cap.20. Hinc verò apparet illos magnopere hallucinatos qui diem illum decimum quartum ab occasu decimi tertii incipiunt : qui error duplici ratione manifestissimâ refellitur. Primùm enim spatium illud quod *inter duas vesperas* appellatur, & Agni partim mactationi partim assationi erat destinatum, Levit.23.5, (ubi explicatur vocabulum בערב, id est, *in vespera*, quo usus erat Moses Exod.12.18.) nunquam incipiebat diem sequentem, sed præcedentem semper finiebat, ut ex plurimis locis, ac præsertim ex jugis sive quotidiani sacrificii institutione liquet, Exod.29.39, & Num.28.4. Præterea in Lege disertis verbis præcipitur septiduanus tantùm Azymorum usus : qui tamen octiduanus fuerit, si quartus decimus dies non à postrema, sicuti faciendum esse diximus, sed à prima sui parte occasum decimi tertii excipiente, numeratus, aliis septem τῆς ἑορτῆς accenseatur. Judæorum autem doctores contrà quàm nonnulli existimant, arbitror rectè per ultimum duarum vesperarum spatium non ipsam duodecimam & ultimam decimi quarti diei horam (quæ, sicuti diximus, assationi Agni, post illius in templo jugulationem & vespertinum sacrificium, necessariò dabatur, cùm die festo coquere vel ullum opus servile facere nefas esset;) verùm de crepusculo vespertino occasum diei decimi quarti excipiente, & noctem, sive primam diei decimi quinti festi partem, inchoante, fuisse interpretatos : quod ὀψίας nomine infrà vers.20. significatur. Cæterùm gravissima hic exoritur quæstio, Quinam videlicet Christus dici possit Pascha celebrasse ex Legis Divinæ præscripto, id est decimo quarto die exeunte, sive inter duas vesperas, cùm, si ità est, sequentem diem, id est decimum quintum, festum esse oportuerit, ut expressè in Lege cavetur Levit.23.5,& 6. Festum autem illum minimè tunc fuisse ex eo liquet manifestissimè, quòd eâ ipsâ nocte Christus captus fuit, ad judices pertractus, & crucifixus, & sepultus, quorum nihil omnino Sabbato vel ullo die festo factum fuisset ; & quòd etiam constet Judæos posterum demum diem, nempe decimum sextum, festum habuisse. At contrà, præterquam quòd impium fuerit existimare Christum à Legis præscripto vel tantillùm discessisse, hæc discipulorum verba, *Ubi vis ut paremus tibi ad edendum Pascha ?* & illud Marci 14.12. τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, id est, *Primo die azymorum quando Pascha mactabant*. & illud Lucæ 22.versic.7. Ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα, *Advenit autem dies azymorum quo oportebat mactari Pascha*, omnino ostendunt nihil hîc novi, & à Legis præscripto aberrans, vel à discipulis fuisse cogitatum, vel ab ipso Christo factum. Stat igitur illud, Legem prorsus à Christo fuisse observatam. Num verò etiam à Judæis ? Hîc variant sententiæ. Nam alii contendunt Judæos ex vetere traditione diem decimum quartum mensis Nisan (qui eo anno fuit Judæis quinta sabbati sive hebdomadis, nobis autem quarta feria, sive dies Jovis, quo desinente comedendus erat Agnus ex Legis præscripto) propter secuturam alioqui duorum sabbatorum continuationem in diem sequentem transtulisse, itâ ut eo demum die extremo quo Christus passus est, id est sextâ Judæorum, quintâ verò nostrâ feriâ, sive die Veneris extremo, Agnum manducârint. Alii verò contendunt diem quidem festum qui ex Lege decimus quintus erat, & ab occasu diei decimi quarti incipiebat, fuisse à Judæis ex illa antiquissima traditione, propter duorum sabbatorum continuationem, translatum in alterum diem sequentem, nempe decimum sextum, qui propterea μέγα σάββατον à Joanne vocatur cap.19.31. nobis autem fuerit sexta feria : ac proinde Christum & Judæos volunt eâdem die, nempe decimâ quartâ inter duas vesperas, Agnum ex præscripto Legis mactasse, & diei sequentis ineunte à quo incipiebat crepusculo vespertino comedisse. De festi verò translatione propter duorum sabbatorum continuationem nihil attinet hîc quærere licitáne fuerit an illicita. Fateor tamen mihi usqueadeò justam ac penè necessariam illam videri, ut Divinitus institutam & semper ab illo populo observatam fuisse mihi quidem credibile videatur. Quid enim illos alioqui facere oportuit duobus conjunctis diebus, quibus nihil coquere nec ullum opus servile exercere ipsis fas erat ? Sicut autem quoties itâ ferebat dierum calculus, primum diem festum, qui ex Lege decimus quintus erat, in decimum sextum, id est, εἰς σάββατον μέγα, transferebant, itâ nè in idem incommodum in hujus festi exitu inciderent, necesse fuit illis vel sextum nihilominus à decimo quinto diem festum habere, qui semper erat vicesimus primus Nisan, vel dies festi azymorum, non à decimo quinto sed à decimo sexto numeratos, ad vicesimum secundum diem usque desinentem producere. Itaque quoties hæc translatio incidebat, de qua ex Hebræorum libris manifestè constat, vel septem tantùm diebus, ut Lex præscribebat, nempe decimo quinto ineunte non festo, decimo sexto festo, decimo septimo, decimo octavo, decimo nono, vicesimo ἐνέργοις, & vicesimo primo festo, Azymis vescebantur ; quod quidem mihi verisimilius videtur. Sin verò, ut primum diem festum, sic ultimum transferebant, & nihilominus (quod verisimile non est) Agno vescebantur ineunte decimo quinto die, tum certè novem diebus totis illos à fermento abstinere oportuit, nempe à decimo quinto ineunte ad ultimum festum diem, nempe vicesimum secundum, exeuntem, sive alterum Sabbatum μέγα. Ego, cùm gravissimos autores habeat utraque hæc sententia, rem totam in medio relinquo ; & ut prior illa meliùs intelligatur, quæ Christum & Judæos statuit non eodem die Agnum manducasse, ipsius rei gestæ diagramma, additis etiam nonnullis quæ ad hujus historiæ explicationem pertinent, subjeci.

Hujus

	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
			Hujus diei nocte cœnat & capitur: ipso verò die damnatur, crucifigitur, moritur, sepelitur.	*Integrum hunc diem quiescit in sepulcro.*	*Hujus diei noctem transigit in sepulcro, diluculo verò resurgit.*					
Triduum cum trinoctio junctum Judæorum more.			1	2	3					
Dies hebdomadis quâ passus est Christus, ex consuetudine Judæorum.		5. Sabbati.	6. Sabbati.	Sabbatum.	1. Sabbati.	2	3	4	5	6
Dies septem Azymorum ex traditione Judæis observata.			Parasceue Paschæ.	Pascha Festus dies. 1	2	3	4	5	6	Festus dies. 7
Dies Azymorum ex Lege quam Christus servavit.		Parasceue Paschæ, inter duas vesperas, i. die 14. finiente	Pascha Festus dies. 1	2	3	4	5	6	Festus dies. 7	
Supputatio dierum primi mensis ex more Judæorum, à vespera ad vesperam.	13 DIES	NOX 14 D.	N. 15 D.	N. 16 D.	N. 17 D.	N. 18 D.	N. 19 D.	N. 20 D.	N. 21 D.	N. 22 D.
Supputatio dierum primi mensis more Chaldæorum, ab ortu solis ad ortum.	$\frac{1}{2}$ 13	14	15	16	17	18	19	20	21	$\frac{1}{2}$
Dierũ hebdomadis appellatio ex nostra consuetudine.	*Dies Mercurii.*	*Jovis.*	*Veneris.*	*Sabbati.*	*Dominicus.*	*Lunæ.*	*Martis.*	*Mercurii.*	*Jovis.*	*Veneris.*

18 Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα, καὶ εἴπατε αὐτῷ, Ὁ διδάσκαλος λέγει, Ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστι· πρὸς σὲ ποιῶ τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου.
19 Καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.
20 Ὀψίας δὲ γενομένης ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα.

Ipse verò dixit, Abite in urbem ad quendam, & dicite ei, Magister dicit, Præstitutum illud tempus meum propè est; apud te faciam Pascha cum discipulis meis.
Et fecerunt discipuli sicut præceperat eis Jesus: & paraverunt Pascha.
Cùm autem serum diei advenisset accubuit cum illis duodecim.

Ac Jesus dixit, Ite in civitatem ad quendam, & dicite ei, Magister dicit, Tempus meum propè est; apud te facio Pascha cum discipulis meis.
Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Jesus; & paraverunt Pascha.
Vespere autem facto discumbebat cum duodecim discipulis suis.

18 *Ad quendam,* πρὸς τὸν δεῖνα. Rectè sic convertitur δεῖνα. Designat enim Christus certum quempiam sibi bene notum, cujus tamen, ut ex Marco & Luca constat, neque nomen neque domum discipulis expressit, sed ex iis quæ ipsis in urbem introeuntibus occursura Divinitus prædicit, ab ipsis cognosci voluit: nempe ut magis ac magis intelligerent discipuli nihil temerè in urbe Magistro eventurum, sed quæ ad minutissimas usque circunstantias penitus perspecta haberet; ut ità adversùs tam propinquum illud gravissimum crucis offendiculum, hoc etiam Divinæ providentiæ exemplo confirmarentur. Quod autem ex rancida nescio quâ traditione repetit Nicephorus, has nimirum ædes fuisse Joannis Evangelistæ, quas paulò antè permutatis amplis bonis quæ in Galilæa possidebat, ex Caiapha pontifice emisset, somnium est proculdubio indè ortum, quòd in passionis historia fiat mentio discipuli qui Pontifici notus fuerit, cujus tamen nomen reticetur, & ne verisimile quidem videtur, cùm ipse quoque Joannes cum aliis rediisse post Christi mortem ad suam piscationem dicatur. Quòd si quis hìc est conjecturæ locus, fuerunt hæ potiùs ædes Mariæ matris Joannis, cognomento Marci, in quibus dicitur cœtus Ecclesiæ, sævissimæ illius persecutionis tempore, congregatus, Act. 12. 12. ut insignem fuisse illius familiæ pietatem oporteat. Sed quid attinet sese in istis nullius momenti quæstionibus fatigare? ¶ *Faciam,* ποιῶ. alii, *Facio.* Ego malo positum esse pro futuro, sicut paulò antè dixi versiculo 11.

19 *Præceperat,* συνέταξεν. Aoristus pro plusquamperfecto.

20 *Serum diei,* ὀψίας. Vide suprà 17. ¶ *Accubuit,* ἀνέκειτο. Atqui Exod. 12. 11. jubet Dominus Agnum à stantibus, calceatis, & ad iter accinctis, cum festinatione, comedi. Sciendum est igitur illa, ut & mandatum de postibus, & superliminari ædium sanguine asspergendis, ad illam unicam noctem pertinuisse quâ fuit Israelitis quàm celerrimè ex Ægypto migrandum: quod summo consensu Doctores omnes Hebræorum testantur. Quis verò fuerit hujus sacri convivii peculiaris ritus, jam indè à primò in Chananitidem ingressu, sicuti probabile est, observatus, & ad quem apparet ex hac historia Christum sedulò respexisse, operæpretium est ex ipsis Judæorum vetustissimis scriptis cognoscere. Sciendum est igitur, prodente Josepho, libr. de bello Judaico 6. c. 31. agitata fuisse hæc convivia in privatis ædibus, κατὰ φρατρίας, id est, per contubernia, non pauciorum quàm denûm virorum, interdum etiam vicenûm, qui nisi pedibus de more lotis, totis etiam nonnulli corporibus, non sedebant, sed discumbebant, Agno illo solido cum panibus azymis vescentes. Hâc autem cœnâ peractâ, consurgentes, alterâ pedum ablutione factâ, rursum discumbentes, ad secundas mensas sese comparabant. In has verò secundas mensas, pro bellariis, inferebatur in tryblio acetarium ex intybis & lactucis agrestibus: quarum amaritudinem, adhibito quodam embammate, quod חרוסת in Canone Judæorum rituali vocatur, temperabant. Tum verò paterfamiliâs panem azymum integrum in duas partes dividens, sic uni benedicebat, *Benedictus es, Domine Deus noster, Rex universi, in esu panis azymi.* Alteram autem partem sub mappa reconditam ad finem convivii servabat: quo peracto, idem paterfamiliâs partem illam alteram depromens, in tot frusta fractam quot erant in illo contubernio convivatores, primus ipse sumebat, reliqua verò frusta sigillatim & ordine discumbentibus cæteris porrigebat cum his verbis, *Iste est panis ærumnæ, quem comederunt majores nostri in terra Ægypti. Quisquis esurit, accedat, & Paschatizet: cuicunq; opus est accedat, & Paschatizet.* Denique poculum acceptum & degustatum, præeunte hâc benedictione, *Benedictus es, Domine, qui fructum vitis creasti,* idem paterfamiliâs proximo tradebat, & ille secundo, donec poculum per totum convivium circumferretur. His autem omnibus absolutis Psalmus 113. cum quinque aliis proximè sequentibus canebatur, quem solennem hymnum adhuc hodie *magnum Halleluia* vocant: neque post hoc poculum, quod propterea כוס הלל, id est, *poculum hymni,* sive *laudationis,* dicebatur, comedere quicquam illâ nocte fas erat. Hæc igitur illi, quæ partim Paulo Burgensi in Psal. 112. partim doctissimo Hebræo Emanueli Tremellio beatæ memoriæ accepta fero, partim ex magni illius Josephi Scaligeri, amicissimi mei, hominis à recondita doctrina & tum judicii acumine tum indefatigabili diligentiâ nunquam satìs laudati, libro De emendatione temporum sexto non immeritò descripsi. Ex iis enim demum intelligitur cur Marci 14. 15. & Lucæ 22. 12. mentio fiat cœnaculi magni strati; quînam Joann. 13. 23. dilectus ille discipulus in sinum Christi dicatur recubuisse (sic nimirum ferente discubitûs illius antiqui ratione) quid δείπνου γενομένου nomine intelligatur, Joann. 13. 2. & cur à mensa consurgens, & pedibus discipulorum in medio convivio contra quotidianum morem ablutis, rursum discubuerit; quod sit illud tryblium in quo intinxit offulam Judæ proditori porrectam: quænam illa panis benedictio, fractio, & porrectio, itidémq; poculi mutua præbitio; quomodo deniq; Judaico seu veteri δείπνῳ, substitutis novi fœderis sacramentis, finem imposuerit, totius Paschalis convivii figuram re ipsâ postridie sui ipsius mactatione

tione & oblatione impleturus. ¶ *Cum illis duodecim*, μετὰ τῶν δώδεκα. In quodam codice additur μαθητῶν, *Discipulis*. Vetus interpres addit pronomen *Suis*: neque hîc fit ulla patrisfamiliâs, in cujus ædibus cœna hæc peracta est, aut ipsius domesticorum, mentio. [Imò apparet cœnaculum seorsim fuisse Christo & duodecim illis suis domesticis discipulis assignatum.]

---

† Mar. 14. 18. Luc. 22. 21. Joan. 13. 21.

21 Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.
22 Καὶ λυπούμενοι σφόδρα, ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ ἕκαστος αὐτῶν, Μήτι ἐγώ εἰμι, κύριε;
23 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ τὴν χεῖρα, οὗτός με παραδώσει.
24 Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.
25 Ἀποκριθεὶς δὲ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, εἶπε, Μήτι ἐγώ εἰμι, ῥαββί; Λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶπας.
26 Ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον, καὶ εὐλογήσας, ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς· καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.
27 Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, καὶ εὐχαριστήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες.
28 Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

‖ 1. Cor. 11. 24.
26 Christus veteris fœderis promissiones re ipsâ mox impleturus, novum fœdus novis quoq; mysteriis sancit.

† Et edentibus ipsis, dixit, Amen dico vobis, unus vestrûm me prodet.
Tunc affecti tristitiâ vehementer, cœperunt singuli eorum ei dicere, Num ego *is* sum, Domine?
Ipse verò respondens ait, Qui intingit mecum manum in catino, iste me proditurus est.
Filius quidem hominis abit, sicut scriptum est de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis proditur: bonum fuisset homini illi si natus non fuisset.
Respondens autem Judas qui prodebat eum, dixit, Num *is* ego sum, Rabbi? Dicit ei, Tu dixisti.
‖ Edentibus autem eis, Jesus cùm accepisset panem, & benedixisset, fregit *eum*, deditq; discipulis, & ait, Accipite, comedite: hoc est corpus meum.
Et accepto poculo, ac gratiis actis, dedit eis, dicens, Bibite ex eo omnes.
Hoc est enim sanguis meus Novi pacti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum.

Et edentibus illis, dixit, Amen dico vobis, quia unus vestrûm me traditurus est.
Et contristati valde, cœperunt singuli dicere, Nunquid ego sum, Domine?
At ipse respondens ait, Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet.
Filius quidem hominis vadit, sicut scriptum est de illo: væ autem homini illi per quem Filius hominis traditur: bonum erat ei si natus non fuisset homo ille.
Respondens autem Judas qui tradidit eum, dixit, Nunquid ego sum, Rabbi? Ait illi, Tu dixisti.
Cœnantibus autem eis accepit Jesus panem, & benedixit, ac fregit, deditque discipulis suis, & ait, Accipite, & comedite: hoc est corpus meum.
Et accipiens calicem gratias egit, & dedit illis, dicens, Bibite ex hoc omnes.
Hic est enim sanguis meus, Novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

---

21 *Edentibus ipsis*, ἐσθιόντων αὐτῶν. Nempe cùm ad secundas mensas discubuisset, cœnâ priore jam peractâ, ut apparet ex Joann. 13. 2. & 21. vide suprà 20.

23 *Qui intingit*, ὁ ἐμβάψας. Erasmus, ad verbum, *Qui intinxit*. Ego tamen malo convertere per præsens, ut sit *Qui intingit*, idem atque *Qui intingere consuevit*. Sic enim vulgò loqui solent: & attingere videtur quod ait David Psal. 41. 10. *Qui comedebat panem mecum*, id est, ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ, ut loquitur Marcus; is videlicet quem eâdem mensâ dignabar. Sed & in quodam exemplari scribitur ὁ ἐμβαπτόμενος: sicut legitur Mar. 14. 20. quod tamen non est ità accipiendum quasi eo ipso tempore quo hæc à Domino dicebantur, Judas manum haberet in patina; (fuisset enim hoc manifestum & indubitatum signum, ut rectè observat Erasmus) sed ad mutuum quotidianum convictum referendum est. ¶ *In catino*, ἐν τῷ τρυβλίῳ. Sic vocatur vas escarium. Vulg. *In paropside*, Græcam vocem alterâ Græcâ interpretatus, quam etiam Latini nonnulli scriptores usurparunt.

24 *Homini illi*, αὐτῷ. Hebraismus, ut suprà 18. 7.

25 *Qui prodebat*, ὁ παραδιδούς. id est, qui in eo jam totus erat ut proderet. ἐδίδου tamen paulò pòst usurpatur significatione aoristi secundi.

26 *Edentibus autem eis*, ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν. Vulg. *Cœnantibus*, δειπνούντων, malè. Est enim hoc factum μετὰ τὸ δειπνῆσαι, Luc. 22. 20. & 1. Cor. 11. 25. Itaque δεῖπνον in hac historia vocatur Cœna legalis, quam abrogans postea Dominus, suum τὸ κυριακὸν δεῖπνον ei ad fines usque seculorum substituit. Verbum autem ἐσθίειν ad utramque actionem videtur pertinere. nisi malimus aoristi secundi significatione interpretari, *Cùm autem cibum sumsissent*. ¶ *Benedixisset*, εὐλογήσας. In septem codicibus vetustis legitur εὐχαριστήσας, *gratiis actis*, eodem sensu: & Mar. 8. 6. & 7. hæc duo εὐχαριστεῖν καὶ εὐλογεῖν pro eodem usurpantur, sicut hoc loco accipere necesse est; nisi velimus non poculum sed panem duntaxat fuisse consecratum. Sed hoc quidem verum est, nos *Consecrationis* voce totam illam sacram actionem intelligere quâ res alioquin communes in sacramenta mutamus, agentes quæ præcipit Dominus: cujus sacræ actionis pars est duntaxat istud quod hîc *benedictionis & gratiarum actionis*, id est solennium precum nomine intelligitur. Itaque non est cur *Consecrationis* (quam vocant) vocabulo magicam aliquam verborum sacramentalium murmurationem intelligamus. Hoc tamen certum est, ratam esse in cœlo cæremoniam quæ ex Dei præcepto in sacramentorum usu peragitur: ac proinde panem & vinum in sacra illa actione, qualitate mutari; cùm fiant corporis & sanguinis Domini vera symbola, quod neq; ex sui natura neque ex virtute certarum vocum pronunciatarum habent, sed ex Filii Dei institutione, quæ recitari & explicari debet, ut habeat fides quod amplectatur tum in verbo tum in sacris ipsis symbolis. ¶ *Est* ἐστι, metonymicè: ità tamen ut sciamus præter signum à credentibus verè percipi per fidem, spirituali modo, id quod externo symbolo fidei præbendum & sumendum repræsentatur, totum videlicet Christum cum suis ad salutem donis. neque tamen vel transsubstantiatio, vel realis (quam vocant) conjunctio, vel transfusio, aut commistio cogitanda, sed signi & rei conjunctio σχετικὴ & sacramentalis. Nam illa neque consistere possunt cum veritate humanitatis Christi, neque ad salutem sunt necessaria. Neque enim ut Christi participes fiamus, ejus corpus oportet realiter in terris adesse, sed nos potiùs Spiritûs sancti virtute & fide in cœlum asscendere, & illic eum amplecti, ut cum eo considamus in cœlestibus. In summa, verè nos conjungi & unum fieri cum toto Christo Deo & homine necesse est, ut salvi simus: quod non alio quàm spirituali modo fit per fidem. Hæc autem fides in nobis creatur & confirmatur per Spiritum sanctum; idque prædicatione verbi Dei, & adjunctis prædicationi symbolis, quibus omnes nostri sensus excitantur & percelluntur, ut verè mittamur in Christi ipsius possessionem.

27 *Ex eo*, ἐξ αὐτοῦ. Vulg. & Erasmus, *Ex hoc*, id est, ἐκ τούτου. ¶ *Omnes*, πάντες. Num igitur habendi sunt pro Ecclesiæ pastoribus qui sacramentum dimidium sustulerunt illis quos laicos vocant? scilicet, quoniam Apostolis hoc præbetur non laicis: quæ responsio si quid valet, toti certè huic actioni conveniet. Quo igitur jure Cœna Domini facta est toti Ecclesiæ communis?

28 *Hoc*, τοῦτο. Vulgata & Erasmus, *Hic*: periculosâ interpretatione, cùm potiùs repetenda fuerit *calicis* vox; nempe nè referatur demonstrativum pronomen ad αἷμα, id est, *sanguinem*. Nam alioqui nullum erit hujus propositionis subjectum, præter ipsum sanguinem qui Christi esse dicatur. Panem autem & vinum esse subjecta de quibus prædicentur Corpus & Sanguis, apertè liquet ex Luc. 22. 20. qui addit nomen ποτήριον: ità tamen ut continens pro contento accipiatur, vulgatâ & tritâ omnibus linguis consuetudine loquendi. Clamitabunt autem (sat scio) nonnulli sacrilegam esse meam audaciam: sed ego contrà non dico sed vociferor, fraude Satanæ & incogitantiâ pastorum factum ut hoc erratum in Ecclesiam inveheretur, eâ occasione arreptâ quòd cùm in Græcis subjectum τοῦτο in utriusque symboli enunciato sit generis neutrius, sicut utrunque attributum (nempe τὸ σῶμα & τὸ αἷμα, quod in Latina quoque enunciatione priore usu venit in *Corporis* vocabulo) interpretes in posteriore enunciatione eandem interpretationem secuti sint; cùm tamen nomen attributi, nempe *Sanguinis*, genere variet in Latino sermone à subjecto. Indè factum ut hæc enunciatio perinde sit accepta ac si esset identica, id est corpus tantùm & sanguis (præteritâ subjectorum, id est panis & vini, mentione) à Christo demonstrarentur. Sed ità certè loquitur Lucas ut ambigi non possit quin Christus poculum indicarit cùm hæc diceret, ut isti velint nolint tropum agnoscere cogantur in pronomine demonstrativo. Omnino igitur dicendum est, sicuti de altero Symbolo, HOC, id est, Hic panis, EST CORPUS MEUM; ità in hoc dicto, HOC, id est, poculum seu vinum hoc quod manibus teneo, & vobis præbeo, EST SANGUIS MEUS: sacramentaliter nimirum, id est eâ significationis specie quâ res significatæ non minùs verè præbentur fide spiritualiter sumendæ, quàm Symbola ipsa corporeis organis percipienda traduntur. Denique nequid hîc innovasse primus videar, apud Cyprianum lib. 2. Epist. 3. legitur, *Hoc est sanguis meus*, in bonæ fidei codicibus nonnullis. Neque etiam negligendum illud videtur, quòd Syrus interpres in hac institutione, ut & Joann. 6. utitur voce פגרא *Pagra*, quâ mortuum corpus declarat: Vide Joann. 6. 51. ¶ *Pacti*, διαθήκης. Vulg. & Erasmus, *Fœderis*: quod est certa pacti species, quo pacem ineunt qui priùs inter se diffidebant, vel etiam qui, cùm priùs hostes essent, ad amicitiam sociali fœdere jungendam coeunt. Constat autem huic Græcæ voci Hebræum nomen *Berith* respondere, quo generaliter omne genus pactionis intelligitur, sicut & Græcis τὸ διατίθεσθαι de pactis & conventis quibusvis dicitur. Hinc factum ut Aquila & Symmachus, teste Hieronymo in Jerem. 11. & Malach. 2. Hebræum illud nomen Græcè generaliter συνθήκην potiùs quàm διαθήκην sint interpretati, quòd διαθήκη specialiter interdum de *fœdere*, imò etiam de *testamento* dicatur: quò respexit Apostolus Heb. 9. 16. interdum, inquam, at non semper, ut Luc. 22. 29. & Gal. 3. 5. Cæterùm propriè quidem *Fœderis* appellatio Evangelicæ pactioni convenit in sese simpliciter consideratæ, utpote unicæ & perpetuæ cum Adamo primùm sancitæ, Gen. 3. 15. deinceps cum Abrahamo Gen. 17. 7. repetitæ ac tandem mundo exhibitæ. Sin verò Evangelica hæc pactio cum Circuncisionis pacto inito, Gen. 17. 10. cui postea Leviticum Sacerdotium adjunctum

ctum fuit, Mosis ministerio compararentur, tum sanè duo fuerint pacta, unum videlicet prius & vetus, alterum posterius & novum, constituenda & appellanda, priore seu vetere per novum & posterius abrogato, nedum ut, quod nonnulli contendebant, novum fuerit veteri superadditum, & utrumque retinendum. Fœdera autem duo dici nec possunt nec debent, quasi duo re ipsâ exstiterint; cùm unicum illud patribus quidem promissum & ab eis exspectatum, nobis autem tandem exhibitum, semper exstiterit in Christo unico, à Patribus quidem ut venturo, tum in promissionibus tum in illis veteris pacti umbris procul conspecto, & per fidem apprehenso, Hebr. 11. 13. & Joan. 8. 56. à nobis autem ut jam exhibito, tum in simplici Evangelii verbo tum in novis sacramentis illis duobus per eandem fidem apprehenso. Quòd si interdum apud Patres sit duorum fœderum mentio, tum diligenter observandum est, duo hæc dici, non aliter quàm habitâ duplicis dispensationis ratione, quâ unicum illud re ipsâ Fœdus fuit hominibus expositum: vetus videlicet illud sub Legis umbris, & alterum nostrum novum in exhibiti Evangelii fulgore. Offendatur ergò nemo quòd *Pacti* quàm *Fœderis* nomen usurpare maluerim. ¶ *Pro*, περὶ. id est, ὑπὲρ. Vide suprà 9. 36. ¶ *Effunditur*, ἐκχυνόμενον. i. effundetur. Loquitur enim de re mox futura tanquam jam præsente; ut Joan. 10. 17. *Pono animam meam:* quæ enallage in linguis omnibus locum habet. Sed præterea mihi videtur Dominus, in hujus mysterii institutione, licèt de re mox futura loquens, tamen præsentis temporis verba utrobique usurpasse, ut admonerentur discipuli hunc esse istorum symbolorum usum, ut oculis fidei res mox futuræ quasi jam præsentes in iis spectentur, sicut nos illas, licèt jam olim peractas, & non re ipsâ sed recordatione præsentes, fide in hac actione, quasi ante oculos positas, contemplari oportet; totam videlicet passionis historiam, acsi ipsis oculis nostris illud ipsum pendens & confossum Christi corpus, & sanguinem ex ipsius vulneribus stillantem cerneremus.

29 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου.

30 Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

31 Τότε λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. γέγραπται γὰρ, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.

32 Μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

33 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Εἰ καὶ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοὶ, ἐγὼ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι.

34 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ, πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

35 Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὁμοίως καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ εἶπον.

36 Τότε ἔρχεται μετ' αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς εἰς χωρίον λεγόμενον Γεθσημανῆ καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς, Καθίσατε αὐτοῦ ἕως οὗ ἀπελθὼν προσεύξωμαι ἐκεῖ.

37 Καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς Ζεβεδαίου, ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

38 Τότε λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ' ἐμοῦ.

39 Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ, προσευχόμενος καὶ λέγων, Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο. πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ.

Dico autem vobis, Non bibam ab hoc tempore ex hoc fructu vitis, usque ad diem illum cùm ipsum bibam vobiscum novum in regno Patris mei.

Et cùm hymnum cecinissent, exierunt in montem Olearum.

* Tunc dicit eis Jesus, Omnes vos istâ nocte offendemini in me, scriptum est enim, † Percutiam pastorem, & dispergentur oves gregis.

Postquam autem suscitatus fuero, ‖ præibo vobis in Galilæam.

* Respondens verò Petrus dixit ei, Etiamsi omnes offendantur in te, ego nunquam offendar.

Dixit ei Jesus, Amen dico tibi, istâ nocte antequam gallus vocem emittat, ter me abnegabis.

Dicit ei Petrus, Etiamsi oportuerit me tecum mori, non te abnegabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.

† Tunc venit Jesus cum eis in locum qui dicitur Geth-semane: & dicit discipulis, Sedete hîc usquequo digressus oravero illic.

Et assumto Petro & duobus filiis Zebedæi, cœpit affici tristitiâ & gravissimè angi.

Tunc dicit eis, Undiquaque tristis est anima mea usque ad mortem: manete hîc, & vigilate mecum.

Et progressus paululùm, procidit in faciem suam, orans & dicens, Pater mi, si possibile est, abeat à me poculum istud, veruntamen non ut ego volo, sed ut tu.

Dico autem vobis, Non bibam amodò de hoc genimine vitis, usque in diem illum cùm illud bibam vobiscum novum in regno Patris mei.

Et hymno dicto exierunt in montem Oliveti.

*Tunc dicit illis Jesus, Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte. scriptum est enim, Percutiam pastorem, & *dispergentur oves gregis.*

Postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam.

Respondens autem Petrus ait illi, Etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor.

Ait illi Jesus, Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.

Ait illi Petrus, Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.

Tunc venit Jesus cum illis in villam quæ dicitur Gethsemani: & dixit discipulis suis, Sedete hîc donec vadam illuc, & orem.

Et assumto Petro & duobus filiis Zebedæi, cœpit contristari & mœstus esse.

Tunc ait illis, Tristis est anima mea usque ad mortem: sustinete hîc, & vigilate mecum.

Et progressus pusillùm, procidit in faciem suam, orans & dicens, Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste. veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu.

* *Marc.* 14. 27 *Joan.* 16. 32. & 18. 8.
† *Zach.* 13. 7.
31 Christus solicitus de suis potiùs quàm de se ipso, prædicit ipsorum fugam, monens simul ut mox sperent meliora.
‖ *Mar.* 14. 28. & 16. 7.
* *Mar.* 14. 29. *Luc.* 22. 34.
† *Mar.* 14. 32. *Luc.* 22. 39. *Joan.* 18. 1.
36 Christus discipulorum infirmitati consulens, aliis in tuto relictis, tres tantùm assumit suæ angustiæ testes futuros, & in locum proditioni destinatum ultro progreditur.
38 Christus verus homo pœnas nobis Dei desertoribus debitas luiturus à suis deseritur, & luctatur terribiliter cum maledictionis Dei horrore, ex quo tandem victor evadens, efficit ut mors non sit ampliùs nobis formidabilis.

29 *Ab hoc tempore*, ἀπ' ἄρτι. i. ἀπὸ τοῦ νῦν. Nam ἄρτι idem etiam valet quod νῦν, ut suprà diximus, cap. 3. 15. Vulg. barbarè, *Amodò.* ¶ *Fructu*, γεννήματος. A γεννάω, i. *gignendo*, dicitur γέννημα, quod etiam stirpibus convenit. Latini (quod sciam) aliud commune vocabulum non habent quàm *fructum*, id est, καρπόν. Nam *genimen*, quo utitur Vetus interpres, barbarum est. Columella *Progeniem vitis* dixit, sed alio sensu. Quantopere verò sint hâc voce abusi Eunomiani ostendit Basilius lib. adversus Eunom. 2. ¶ *Bibam*, πίνω. Iterum præsens pro futuro. Hic autem Christi sermo vel metaphoricè accipiendus est in posteriore membro de convictu, acsi diceret Dominus, Adhuc vobiscum vixi ut homines cum hominibus consueverunt; ab hoc tempore verò desinet istius vitæ consuetudo, siquidem vobiscum non ero nisi in regno illo æterno, ubi aliam vitam vivemus: vel hoc referendum ad id quod scribit Lucas Actorum initio, Christum videlicet ad faciendam resurrectionis suæ fidem, quadraginta diebus cum suis discipulis cibum etiam sumsisse, non necessitate tamen, neq; quotidianæ vitæ usu, ut qui infirmitatem omnem corporis jam exuisset: quod hîc significatum fuerit *regni Patris* nomine, quo etiam videtur referendum quod scribitur suprà, 16. 28.

30 *Cùm hymnum cecinissent*, ὑμνήσαντες. Vulg. *Hymno dicto:* quod rectè mutavit Erasmus, ut intelligatur Apostolos ipsos unà cum Christo hymnum cecinisse. De hac ὑμνήσει quâ convivium solvebatur, vide suprà 20. ¶ *Offendemini*, σκανδαλισθήσεσθε. Vide suprà 11. 6.

32 *Suscitatus fuero*, ἐγερθῆναί με. Nempe ex morte, tanquam somno (ut loqui solet Scriptura.) Quod autem hoc loco & alibi utitur Christus verbo passivo, sicut à Patre dicitur suscitatus à mortuis, sic accipiendum est, ut suâ ipsius vi, quæ est unica illa Deitas Patri & Filio communis, ipsum secundùm carnem vitæ restitutum sciamus, ut docet ipse Joan. 10. 18.

35 *Abnegabo*, ἀπαρνήσομαι. In quatuor vetustis codicibus scribitur in subjunctivo ἀπαρνήσωμαι, *abnegavero.* Vulgata & Erasmus, *Negabo*, ἀρνήσομαι.

36 *Locum*, χωρίον. Sic Valla, & quidem rectè, ut opinor. Vulg. & Erasmus, *Villam.* ¶ *Geth-semane*, Γεθσημανῆ. Variis modis hæc vox, ut alia Hebræa nomina, in codicibus Græcis scribitur. Hebraicè verò vallis ista Hierosolymis proxima scribitur גיא-שמנים *ghe-schemanim*, quasi *vallis pinguium* ab ubertate soli dicta. Syrus autem scribit גד-סמן *ghed-simon*, ut pro ϑ scribere oportuerit δ.

37 *Gravissimè angi*, ἀδημονεῖν. Vulg. *Mœstus esse.* Erasmus, *Affici mœstitudine.* Prudenter verò hæc sunt intelligenda. Nam τὸ ἀδημονεῖν est, Præ mœrore penè concidere animo & inopem consilii esse: quæ hactenus in Christo fuerunt, ut tamen ab omni labe peccati fuerit immunis: has autem horribiles pœnas sustinuerit quòd lueret iram Dei in nos accensam, quorum peccata in ipso ulciscebatur Pater. Unde etiam profecta est vox illa, *Deus mi, Deus mi, cur dereliquisti me?* Alioqui, nisi hoc diligenter observes, videbuntur multi martyres ipso Christo constantiores: quod absit ut cogitemus. Exhorruit ergò Christus non mortem per se, sed iram Dei in peccatum, cujus pondus illi erat nostrâ causâ sustinendum. Quid verò miseris illis fiet qui seipsis vel aliis aliquatenus nituntur? Jam igitur Christus inferorum atrium ingreditur, ut suos indè liberet.

38 *Undiquaque tristis*, περίλυπος. Præpositio περὶ auget significationem. Declarat enim animum undique mœrore obsessum & circumvallatum. Vulg. *Tristis.* Erasmus, *Mœsta.*

39 *Abeat*, παρελθέτω: i. Prætereat me, & intactum relinquat. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Transeat*, quod fortassis tolerari posset, nisi adderetur præpositio. Nam eodem dicendi genere apud Senecam lib. De benef. 2. cap. 28, dicitur grando *pessimi cujusque agros transire*, id est, intactos relinquere. Hoc idem exprimunt Hebræi verbo עבר *habar*, duplici tamen, eâque contrariâ, significatione. Nam aliquando idem valet quod *Accedere & capiti incumbere*, ut Thren. cap. 4. 21. *Etiam*, inquit Propheta, *super te transibit calix:* i. Etiam ad te perveniet ira & furor Domini. Aliquando verò contrà idem valet quod *Prætermittere*, & *Intactum relinquere*, ut hoc loco: & *Insalutatum præterire*, ut Gen. 18. 3, *Ne transeas* (inquit Abrahamus) *à servo tuo.* i. Ne me insalutatũ prætereas. Sic apud Græcos accipitur τὸ παρελθεῖν, ut in istis Anacreontis versiculis sanè perlepidis, Ὁ πλοῦτος εἴγε χρυσοῦ Τὸ ζῆν παρεῖχε θνητοῖς, Ἐκαρτέρουν φυλάττων, Ἵν' ἂν θανεῖν ἐπέλθῃ, Λάβῃ τι, καὶ παρέλθῃ. Simili dicendi genere petit Jobus à Deo ut *transire faciat peccatum suum*, Job 7. 21. & Nathan 2. Sam. 12. 13. Sed meminerimus *transire* peccati pœnam à nobis in nostrum redemtorem, Esa. 53. 11. sicut à contrario dicitur ira Dei *manere super incredulos*, Joan. 3. 36. ¶ *Poculum*, ποτήριον. Vulg. & Erasmus, *Calix.* Cùm autem paulò antè Erasmus Veterem interpretem flagellarit quòd vocabulum Græcum τρυβλίον alio Græco vocabulo converterit, & suprà etiam 20. 22. disertè hanc versionem emendarit, miror eum hoc loco idem non fecisse. Quòd si profanis pictoribus hîc

quoque credendum est, hæc omnia scilicet ad exsecrandum illud non Christi sed Antichristi sacrificium pertinent. Nam quia *calicis* hîc fit mentio, inepti pictores totam hanc actionem ità pingunt ut Christus procidens Missam illam exsecrandam obire videatur: nec istos pudet imperitorum vulgus tam impiis & tam crassis erroribus in superstitionis tenebris retinere. *Poculi* autem appellatione ex Hebræorum idiotismo significatur ira Dei & supplicium pro peccatis nostris. Vide suprà 20.22. ¶ *Veruntamen*, πλὴν. Observandum est hâc particulâ non corrigi superiorem petitionem, (ità enim fuisset in Christo vitium) sed explicari quâ conditione id peteret. Quod autem additur, non significat repugnantiam voluntatum, quæ peccato non caruisset; sed diversitatem, quæ per se vitiosa non est, nè in hominibus quidem, si modò hominis voluntas cognitæ Dei voluntati libens acquiescat. At hanc, inquies, optimè norat Christus, quam toties etiam prædixerat discipulis. Concedo: sed iræ paternæ in nostra peccata, & magnitudinis pœnæ apprehensio, quâ nulla terribilior esse potest, humanam mentem ad tempus hactenus ità totam retinuit, ut in eam unam esset defixa, donec sese erigeret: quæ lucta ut in nobis vix ac nè vix quidem vitio careat, tamen in Christo, vero quidem homine, sed omnis peccati experte, pura fuit ab omni peccati labe.

40 Imago humanæ securitatis.

40 Καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ᾽ ἐμοῦ;

41 Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

42 Πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν προσηύξατο, λέγων, Πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ᾽ ἐμοῦ, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου.

43 Καὶ ἐλθὼν εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας. ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ βεβαρημένοι.

44 Καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς, ἀπελθὼν πάλιν, προσηύξατο ἐκ τρίτου, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.

45 Τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν, καὶ ἀναπαύεσθε. ἰδοὺ, ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν.

46 Christus ultro capiendũ se præbet, ut voluntariâ obedientiâ voluntariam Adami defectionem luat.

46 Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδοὺ, ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με.

‖ Mar. 14.43. Luc. 22.47. Joan. 18.3.

47 Καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ, Ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα, ἦλθε, καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ.

48 Ὁ δὲ παραδιδοὺς αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν.

49 Καὶ εὐθέως προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ, εἶπε, Χαῖρε, ῥαββί. καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

50 Christus capitur ut liberemur.

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἑταῖρε, ἐφ᾽ ᾧ πάρει; Τότε προσελθόντες ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

51 Καὶ ἰδοὺ, εἷς τῶν μετὰ Ἰησοῦ, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἀπέσπασε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ καὶ πατάξας τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως, ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

52 Vocationem oportet esse zeli regulam.

* Gen. 9.6. Apoc. 13.10.

52 Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀπόστρεψόν σου τὴν μάχαιραν εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν, ἐν μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται.

53 Christus ideo captus quia capi voluit.

53 Ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου καὶ παραστήσει μοι πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων;

† Esa. 53.10.

54 Πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ, ὅτι οὕτω δεῖ γενέσθαι;

55 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τοῖς ὄχλοις, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με; καθ᾽ ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἐκαθεζόμην διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με.

‖ Suprà, 31.

56 Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ τῶν προφητῶν. Τότε οἱ μαθηταὶ πάντες ἀφέντες αὐτὸν ἔφυγον.

* Mar. 14.53. Luc. 22.53. Joan. 18.14, 24.

57 Christus innocens damnatur à Pontifice ejus impietatis cujus nos rei sumus

57 Οἱ δὲ κρατήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήγαγον πρὸς Καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα, ὅπου οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνήχθησαν.

Tunc venit ad discipulos, & reperit eos dormientes: & dicit Petro, Itáne nequivistis unam horam vigilare mecum?

Vigilate & orate, nè introeatis in tentationem: spiritus quidem *est* promtus, sed caro infirma.

Rursum secundò abiit, & oravit, dicens, Pater mi, si non potest hoc poculum abire à me quin bibam ipsum, fiat voluntas tua.

Et cùm venisset reperit eos rursum dormientes: erant enim oculi eorum gravati.

Et relictis eis, rursum abiit: & oravit tertiò, eundem sermonem locutus.

Tunc venit ad discipulos suos, & dicit eis, Dormite quod reliquum est, & requiescite: ecce, appropinquavit hora illa, & Filius hominis proditur in manus peccatorum.

Surgite, eamus: ecce appropinquavit qui me prodit.

‖ Et adhuc eo loquente, ecce, Judas, unus ex illis duodecim, venit, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, à primariis Sacerdotibus & Senioribus populi.

Is verò qui prodebat eum, dederat eis signum, dicens, Quem osculatus fuero, is est: prehendite eum.

Itaque statim cùm venisset ad Jesum, dixit, Ave, Rabbi. & deosculatus est eum.

At Jesus dixit ei, Amice, quorsum ades? Tunc accesserunt, & manus injecerunt in Jesum, & prehenderunt eum.

Et ecce, unus ex iis qui *erant* cum Jesu, extensâ manu distrinxit gladium suum: & percusso servo Pontificis maximi, abstulit auriculam ejus.

Tunc ait ei Jesus, Refer gladium tuum in locum suum: * quicunque enim acceperint gladium gladio peribunt.

An putas me non posse nunc precari Patrem meum, qui huc sistat mihi plures quàm duodecim legiones angelorum?

Quomodo ergò implerentur † Scripturæ, *quæ dicunt* sic oportere fieri?

Eo ipso momento dixit Jesus turbæ, *Siccine* ut adversus latronem exivistis cum gladiis & fustibus, ut me prehenderetis? quotidie apud vos sedebam docens in templo, nec prehendistis me.

Hoc autem totum factum est ut ‖ implerentur Scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes, relicto eo, fugerunt.

* Illi verò prehensum Jesum abduxerunt ad Caiapham Pontificem maximum, ubi Scribæ & Seniores congregati erant.

Et venit ad discipulos suos, & invenit eos dormientes: & dicit Petro, Sic non potuistis unâ horâ vigilare mecum?

Vigilate & orate, ut non intretis in tentationem. spiritus quidem promtus est, caro autem infirma.

Iterum secundò abiit, & oravit, dicens, Pater mi, si non potest hic calix transire nisi bibam illum, fiat voluntas tua.

Et venit iterum, & invenit eos dormientes: erant enim oculi eorum gravati.

Et relictis illis, iterum abiit: & oravit tertiò, eundem sermonem dicens.

Tunc venit ad discipulos suos, & dicit illis, Dormite jam, & requiescite: ecce, appropinquavit hora, & Filius hominis tradetur in manus peccatorum.

Surgite, eamus: ecce, appropinquavit qui me tradit.

Adhuc eo loquente, ecce, Judas, unus de duodecim, venit, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, missi à principibus Sacerdotum & Senioribus populi.

Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens, Quemcunque osculatus fuero, ipse est: tenete eum.

Et confestim accedens ad Jesum, dixit, Ave, Rabbi. & osculatus est eum.

Dixítque illi Jesus, Amice, ad quid venisti? Tunc accesserunt, & manus injecerunt in Jesum, & tenuerunt eum.

Et ecce unus ex iis qui erant cum Jesu, extendens manum, exemit gladium suum: & percutiens servum principis Sacerdotum, amputavit auriculam ejus.

Tunc ait illi Jesus, Converte gladium tuum in locum suum: omnes enim qui acceperint gladium gladio peribunt.

An putas quia non possum modò rogare Patrem meum, & exhibebit mihi plùs quàm duodecim legiones angelorum?

Quomodo ergò implebuntur Scripturæ, quia sic oportet fieri?

In illa hora dixit Jesus turbis, Tanquam ad latronem exiistis cum gladiis & fustibus comprehendere me: quotidie apud vos sedebam docens in templo, & non me tenuistis.

Hoc autem totum factum est ut adimplerentur Scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes relicto eo fugerunt.

At illi tenentes Jesum, duxerunt ad Caipham principem Sacerdotum, ubi Scribæ & Seniores convenerant.

40 *Itáne*, οὕτως. Vulgata, *Sic*. Erasmus, *Adeò*. Quinque veteres codices sic distinguunt, οὕτως; οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ᾽ ἐμοῦ; id est, *Itáne? non potuistis unam horam vigilare mecum?* Quæ repetitio interrogationis, aut expostulationis potiùs, magnam videtur emphasin habere. ¶ *Unam horam*, μίαν ὥραν. Vulgata & Erasmus, *Unâ horâ*. Ego malui vertere quarto casu, quo videlicet tempus continuum declaratur.

41 *Nè introeatis*, ἵνα μὴ εἰσέλθητε. Vide suprà 6.13. ¶ *Spiritus quidem*, τὸ μὲν πνεῦμα. id est, Animo quidem vos, ídque ex Spiritûs mei dono, bene in me affectos, & ad præstandum quod magistro suo discipuli tenentur, paratos video. Sed aliud in vobis superest, quod, nisi adhibitis precibus Divinitus confirmemini, vestram hanc alacritatem confringet; nedum ut nunc sit vobis de capiendo somno cogitandum. Dicta sunt autem ista indefinitè & θετικῶς, ut in discipulorum persona piis omnibus dicta intelligantur. Sed ut sibi constet antithesis, tum inter Spiritum & carnem, tum inter promtitudinem & infirmitatem, observandum est nec *Spiritûs* nomine ipsum regenerationis donum, nec per *carnem* corruptionem ipsam nativam significari, quia verè quidem promtitudo illa spiritui sic quoque tribuitur; carni verò non itidem infirmitas, utpote quæ tota sit, nè regeneratis quidem exceptis, rebellis & ἀνυπότακτος, Rom. 8.7. ideóque non confirmanda, sed paulatim abolenda. Itaq; nomine *spiritûs* intelliguntur ipsi regenerati, quatenus Spiritu Dei reguntur promti & alacres: *carnis* verò appellatione iidem quoque significantur, quatenus adhuc sunt ψυχικοὶ, i. supersunt in iis peccati reliquiæ, illam ipsorum quatenus πνευματικοὶ sunt, alacritatem infringentes, & tandem illam quoque superaturæ, nisi perpetuis precibus sese petant Divinitus confirmari: quod frustrà ipsis à Christo prædictũ non fuisse res ipsa postea ostendit. Qua in re verò declaretur hæc infirmitas, etiam in sanctissimis, non autem rebellio, sicut in iis in quibus regnat peccatum, totis ipsis dominans, plenissimè suo ipsius exemplo proposito docet Apostolus Rom. 7.15. & 19. nempe in eo quòd licèt verè regeneratus, non faceret bonum quod volebat, imò faceret malum quod nolebat. Velle enim bonum, & nolle malum est à Spiritu Dei: non facere verò bonum quod optes facere, sed facere malum quod optes non facere, est ab illis carnis, id est, peccati reliquiis rectam Boni Voluntatem & veram Mali, ut ità loquar, Noluntatem debilitantis.

42 *Rursum secundò*, πάλιν ἐκ δευτέρου. Erasm. *Rursus alterâ vice*. [Ego existimo πάλιν hîc significare conversionẽ in contrariã partẽ, non iterationem: quo modo πάλιν & ἀνάπαλιν ἀναλογία sumitur apud Geometras. Propriè autem *Rursum* idem valere quod *Retro*, & *Prorsum* etiam idem quod *Antè*, Latini Grammatici notant. Quòd si utrumq; iterationem significare malumus] sic etiam Latinè Plautus dixit, *Rursum denuò*. ¶ *Quin*, ἐὰν μή. Vulgata & Erasmus, *Nisi*. Vide Marcum cap. 10.30.

43 *Reperit eos rursum*, εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν. In duobus codicibus legimus, καὶ ἐλθὼν πάλιν εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας, i. *Et cùm rursũ venisset, invenit eos dormientes*; sicut convertit Vetus interpres

45 *Quod reliquum est*, τὸ λοιπόν. vel, *De cætero*. Vulg. & Erasmus, *Jam*, ἤδη. Est autẽ σαρκασμὸς, quo egebat discipulorum torpor

47 *A*, ἀπό. Vulg. & Erasmus addunt participium *Missi*, ἀποσταλέντες: quod facilè subauditur.

48 *Prehendite*, κρατήσατε, vel *Retinete*, ità ut elabi, nè si velit quidem, possit. Nam vocabulo Græco significatur aliqua vis afferri

49 *Ave*, χαῖρε. Ad verbum, *Gaude*. Latini *Salve* aut *Ave* dicunt. Fuit autem hic ritus osculo salutandi orientalibus familiaris, cujus sæpe fit mentio apud Paulum in extremis epistolis.

50 *Quorsum*, ἐφ᾽ ᾧ: id est, εἰς τί, ut suprà dixit vers. 8. Nonnulla exemplaria observat Erasmus scriptum habuisse ἐφ᾽ ὃ, & novè usurpatum esse articulum postpositivum, pro τίνι, vel τί, cùm tamen sic etiam apud Thucydidem usurpetur, & apud Hero-

Herodotum legerim ἐπ' ὅτι pro *quamobrem*. Fateor tamen ἐφ' ᾧ plerunque indefinitè poni pro ὥστε, vel idem valere quod *In quo*, vel *quoad*, id est ἐφ' ὅσον. Syrus autem interpres postremo loco ponit ἑταῖρε, & ad verbum habet, *Ob istúdne venisti, mi socie?* ut sit sensus, Hoccine illud est cujus causâ venis? id est, An venisti me salutandi aut alterius rei causâ? sive, Méne oscularis de mea salute an de re alia cogitans?

51 *Abstulit*, ἀφεῖλεν. Cicero ad Quint. frat. lib. 3. *Auriculam fortasse mordicus abstulisset*. Vulg. & Erasmus, *Amputavit*, i. ἀπέκοψεν.

52 *Qui acceperint*, οἱ λαβόντες: id est, qui usurparint. Ità enim accipitur interdum apud Hebræos נשא: quod respondet τῷ λαμβάνειν, ut Exod. 20. 7. & Psal. 50. 16. Sic etiam in vernaculo nostro sermone, *mettre la main à l'espee*, id est, *manum ensi apponere*, significat Gladium exserere feriendi causâ. Dicuntur autem ipsi *accipere gladium*, quibus à Domino non traditur, id est, qui præter vocationem gladio utuntur. ¶ *Peribunt*, ἀπολοῦνται. In quinque vetustis codicibus, ἀποθανοῦνται, *morientur*.

53 *Qui huc sistat mihi*, καὶ παραστήσει μοι. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Et exhibebit mihi*: quamvis *Exhibere* potiùs respondeat τῷ παρέχειν. Cæterùm animadverti Hebræos in hujusmodi transitionibus personarum sæpe usurpare copulativam conjunctionem, contra Græcorum & Latinorum consuetudinem, qui simplici provocabulo potiùs utuntur, ut ex hoc loco apparet. Sic etiam infrà 27. 53. & alibi sæpe. ¶ *Legiones*, λεγεῶνας. Vocabulum Latinum corruptum, de quo alibi diximus.

54 *Quomodo ergò*, πῶς οὖν. Præcisa est locutio: neque enim cum superiore versu videntur ista posse connecti. Respondet igitur tacitæ objectioni, cur subsidium à Patre non petat in extremo periculo: & ità quidem respondet ut interrogare videatur. quod schema Rhetores vocant ἐπερώτησιν. ¶ *Implerentur*, πληρωθῶσιν. In uno exemplari legitur πληρωθήσονται, *Implebuntur*. ¶ *Sic*, ὅτι οὕτω. Subaudiendum videtur participium λέγουσαι: quod expressimus, ut particula ὅτι accipiatur εἰδικῶς, sicut annotat Erasmus.

55 *Adversùs*, ἐπί. Vulg. & Erasmus, *Ad*, id est, πρός. ¶ Siccine *ut prehenderetis me*, συλλαβεῖν με. In vetustis omnibus exemplaribus adscripta erat nota interrogationis, vel potiùs expostulationis; ideo particulam *Siccine* inserui.

56 *Implerentur*, πληρωθῶσιν, vel, *impleantur*: si malimus esse ipsius Christi quàm Evangelistæ verba.

---

58 Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν, ἕως τῆς αὐλῆς τοῦ ἀρχιερέως· καὶ εἰσελθὼν ἔσω, ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, ἰδεῖν τὸ τέλος.

59 Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ τὸ συνέδριον ὅλον ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως αὐτὸν θανατώσωσι·

60 Καὶ οὐχ εὗρον· καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων οὐχ εὗρον. ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο ψευδομάρτυρες,

61 Εἶπον, Οὗτος ἔφη, Δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν.

62 Καὶ ἀναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Οὐδὲν ἀποκρίνῃ; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

63 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἵνα ἡμῖν εἴπῃς εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

64 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Σὺ εἶπας. πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

65 Τότε ὁ ἀρχιερεὺς διέρρηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, λέγων, Ὅτι ἐβλασφήμησε· τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἴδε, νῦν ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ.

66 Τί ὑμῖν δοκεῖ; Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἔνοχος θανάτου ἐστί.

67 Τότε ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν· οἱ δὲ ἐρράπισαν,

68 Λέγοντες, Προφήτευσον ἡμῖν, Χριστέ, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

69 Ὁ δὲ Πέτρος ἔξω ἐκάθητο ἐν τῇ αὐλῇ· καὶ προσῆλθεν αὐτῷ μία παιδίσκη, λέγουσα, Καὶ σὺ ἦσθα μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Γαλιλαίου.

70 Ὁ δὲ ἠρνήσατο ἔμπροσθεν πάντων, λέγων, Οὐκ οἶδα τί λέγεις.

71 Ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα, εἶδεν αὐτὸν ἄλλη· καὶ λέγει τοῖς ἐκεῖ, Καὶ οὗτος ἦν μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου.

72 Καὶ πάλιν ἠρνήσατο μεθ' ὅρκου, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον.

73 Μετὰ μικρὸν δὲ προσελθόντες οἱ ἑστῶτες εἶπον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ.

74 Τότε ἤρξατο καταναθεματίζειν, καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον. Καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

75 Καὶ ἐμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος τοῦ Ἰησοῦ, εἰρηκότος αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. Καὶ ἐξελθὼν ἔξω, ἔκλαυσε πικρῶς.

Petrus autem sequebatur eum è longinquo usque in aulam Pontificis maximi, & ingressus intrò, sedebat cum ministris, ut videret finem.

† Primarii verò Sacerdotes & Seniores & totus consessus quærebant falsum testimonium contra Jesum, ut eum morte afficerent;

Et non invenerunt: etiam cùm multi falsi testes accessissent, non invenerunt. Postremò verò advenientes duo falsi testes,

Dixerunt, Iste dixit, ‖ Possum destruere templum Dei, & triduò ipsum ædificare.

Et assurgens Pontifex maximus dixit ei, Nihil respôdes? quid *illud est quod* isti adversùm te testificantur?

Jesus autem silebat. Et respondens Pontifex maximus dixit ei, Adjuro te per Deum viventem ut dicas nobis an tu sis Christus ille, Filius ille Dei.

Dicit ei Jesus, Tu dixisti. quinetiam dico vobis, Ab hoc tempore videbitis * Filium hominis sedentem ad dextram potentiæ *Dei*, & venientem in nubibus cœli.

Tunc Pontifex maximus dirupit vestimenta sua, dicens, Blasphemavit: quid nobis opus est ampliùs testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam ejus.

Quid vobis videtur? Ipsi verò respondentes dixerunt, Damnas est mortis.

† Tunc inspuerunt in faciem ejus, & colaphos ei inflixerunt: alii verò bacillis eum ceciderunt,

Dicentes, Vaticinare nobis, Christe, quis sit qui te percussit.

‖ Petrus autem sedebat extrà in aula: & accessit ad eum quædam ancillula, dicens, Et tu cum Jesu Galilæo eras.

Ipse verò negavit coram omnibus, dicens, Nescio quid dicas.

Eum autem egredientem in vestibulum vidit alia *ancilla*; & dixit iis qui *erant* illic, Et iste erat cum Jesu Nazaræo.

Tunc rursus negavit cum jurejurando, *dicens*, Non novi hominem.

Paulò pòst autem accesserunt qui adstabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex ipsis es: nam & locutio tua te manifestum facit.

Tunc cœpit seipsum devovere, & jurare, *dicens*, Non novi hominem. Et statim gallus emisit vocem.

Et recordatus est Petrus verborum Jesu, qui dixerat ei, Priusquam gallus vocem emittat, ter me abnegabis. Et egressus extrà, flevit amarè.

Petrus autem sequebatur eum à longè, usque in atrium principis Sacerdotum: & ingressus intro, sedebat cum ministris, ut videret finem.

Principes autem Sacerdotum & omne concilium quærebant falsum testimonium contra Jesum, ut eum morti traderent;

Et non invenerunt, cùm multi falsi testes accessissent. Novissimè autem venerunt duo falsi testes,

Et dixerunt, Hic dixit, Possum destruere templum Dei, & post triduum readificare illud.

Et surgens princeps Sacerdotum ait illi, Nihil respondes ad ea quæ isti adversùm te testificantur?

Jesus autem tacebat. Et princeps Sacerdotum ait illi, Adjuro te per Deum vivum ut dicas nobis si tu es Christus Filius Dei.

Dicit illi Jesus, Tu dixisti. verumtamen dico vobis, Amodò videbitis Filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cœli.

Tunc princeps Sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens, Blasphemavit: quid adhuc egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam.

Quid vobis videtur? At illi respondentes dixerunt, Reus est mortis.

Tunc exspuerunt in faciē ejus, & colaphis eum ceciderūt: alii autē palmas in faciē ejus dederūt,

Dicentes, Prophetiza nobis, Christe, quis est qui te percussit.

Petrus verò sedebat foris in atrio: & accessit ad eum una ancilla, dicens, Et tu cum Jesu Galilæo eras.

At ille negavit coram omnibus, dicens, Nescio quid dicis.

Exeunte autem illo januam, vidit eum alia, & ait iis qui erant ibi, Et hic erat cum Jesu Nazareno.

Et iterum negavit cum juramento, Quia non novi hominem.

Et post pusillum accesserunt qui stabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex illis es: nam & loquela tua manifestum te facit.

Tunc cœpit detestari, & jurare quia non novisset hominem. & continuò gallus cantavit.

Et recordatus est Petrus verbi Jesu quod dixerat, Priusquam gallus cantet, ter me negabis. Et egressus foràs, flevit amarè.

† Mar. 14. 55.
‖ Joan. 2. 19.
* Supr. 16. 27. Rom. 14. 10. 1. Thess. 4. 16.
† Esa. 50. 6.
‖ Mar. 14. 66. Luc. 22. 55. Joan. 18. 25.
69 Petrus mirabili Dei providentia horum omnium futurus testis, ad singularis constantiæ exemplum, suæ incredulitatis experientiâ præparatur.

---

58 *E longinquo*, ἀπὸ μακρόθεν. Vulg. ad verbum, *A longè*, barbarè. Abundat ἀπὸ, quod etiam non erat in tribus vetustis codicibus. Sic tamen reperias apud Homerum ἀπ' οὐρανόθεν. *Procul* autem est ambigua vox. Itaque periphrasin quæsivi. Sic Virgilius Æneid. 5. *longo sed proximus intervallo*. Plinius lib. 7. *è longinquo* dixit. ut vertendum est Mar. 15. 40. ¶ *Usque in aulam*, ἕως τῆς αὐλῆς. Vulgata, *in atrium*. Et certè fuerunt privatis ædibus atria, quod aulæ magnatibus, areæ videlicet sub dio inter vestibulum & interiorem domum. Nos Gallicè vocamus *Curiam*. Gallica enim vox licèt è Græco & Latino sermone petita, *une sale*, non est locus ὕπαιθρος sed tectus, quem Græcâ voce *basilicam* Latini vocarunt.

59 *Totus consessus*, τὸ συνέδριον ὅλον. Scribæ videlicet sive legisperiti, plerunque ex Levitis selecti. Fuit enim hoc concilium magnum illud quod ex septuaginta & uno judicibus constabat, & in quo de causis gravissimis cognoscebatur, veluti de blasphemia, cujus Christus insimulabatur, ut suprà diximus cap. 5. In meo exemplari non legitur καὶ οἱ πρεσβύτεροι, *& Seniores*, nullâ sensûs injuriâ, cùm postea totius concilii fiat mentio. Seniores autem populi intellige qui ex tribubus, cùm id licuit, allegebantur primariis Sacerdotibus & Scribis. ¶ *Morte afficerent*, θανατώσωσι. Vulg. & Erasmus, *Morti traderent*. Vide suprà 10. 21. In quodam codice scribitur ἀπολέσωσι, *perderent*.

60 *Etiam cùm multi*, καὶ πολλῶν. In vetere quodam exemplari non repetitur οὐχ εὗρον in hoc membro, neque ante πολλῶν adscribitur καί: quam lectionem secutus est Vetus interpres Latinus, & Syrus quoque. Mihi tamen non videtur otiosa repetitio. Vetustissimus autem ille meus codex hic habet novum & admirabile quidpiam, nempe, καὶ οὐχ εὕροντο ἑξῆς. Καὶ πολλοὶ προσῆλθον ψευδομάρτυρες, καὶ οὐχ εὕροντο ἑξῆς. Latina verò interpretatio κατὰ πόδας, in eodem codice habet repetitum, *Et non invenerunt sequentia*: ex quo liquet prorsus pro εὕροντο ἑξῆς, scribendum fuisse εὗρον τὰ ἑξῆς, & ità hæc esse convertenda, *Et non invenerunt quæ congruerent*. id est, falsa quidem testimonia facilè reperta, sed non inventa ejusmodi ut inter se cohærerent, cùm videlicet vel idem prorsus dicunt testes, vel saltem cùm quod unus dicit, ex alterius testimonio sequitur, quod ad probationem requiritur. Marcus ἴσας μαρτυρίας eleganter vocat. Causam tamen non video cur à recepta lectione Græca sive Latina Vulgata discedatur. Sed hìc potiùs observandum est quod ad rem maximè pertinet, voluisse nimirum Deum ut omnibus modis liqueret nobis de Christi innocentia testatissima, priùs quàm de damnatione; ut sciamus illum non propter sua, quæ nulla fuerunt, sed propter nostra peccata fuisse damnatum. ¶ *Postremò verò*, ὕστερον δέ: id est, ὕστατα δέ. Assentior enim Erasmo, qui comparativum pro superlativo positum putat.

61 *Destruere*, καταλῦσαι. Ad verbum, *dissolvere*. vide suprà 24. 2. ¶ *Triduò*, διὰ τριῶν ἡμερῶν. Sic vulgò Galli, *en trois jours*: ut sit διὰ positum pro ἐν. Plinius, lib. 9. cap. 51. *Cæteræ fœminæ in triduo excludunt*. Vetus interpres, *Post triduum*; id est, μετὰ τρεῖς ἡμέρας. quomodo etiam accipitur Marci 2. 1. & Gal. 2. 1. Idem infrà Marci 14. 58. interpretatur, *Per tres dies*: & Erasmus, *Tribus diebus*. ¶ *Ædificare*, οἰκοδομῆσαι. Vulgata, *Reædificare*, id est, ἀνοικοδομῆσαι, quia mentio facta est destructionis.

62 *Quid* illud est quod, τί. Vulgata, *Ad ea quæ*: id est, πρὸς ἅ, nullâ adscriptâ distinctione post ἀποκρίνῃ: cùm tamen in omnibus codicibus quos mihi videre licuit, ista dirimantur duplici interrogatione hoc loco. Erasmus ad verbum, *Quid?* Nos verò aliquid addendum putavimus ut magis perspicua esset sententia. ¶ *Adversùm te testificantur?* σοῦ καταμαρτυροῦσιν; Erasmus, *Testimonium dicunt adversùm te?* [Videtur enim particulam τί accepisse pro adverbio:] ut sit hic sensus, Quî fit ut isti adversùm te testimonium dicant?

63 *Adjuro*, ἐξορκίζω. id est, Interposito jurejurando & Dei autoritate præcipio, ut intelligas te coram Deo consistere, & velut à Deo ipso interrogari. Græcis tamen scriptoribus hoc verbum significat, *Jurejurando aliquem adstringere*, quòd non videtur Caiaphas à Christo postulasse, aut si postulavit, Christus recepisse. Sic etiam à Theologis accipi consuevit pro eo quod *Conjurare* dicunt, id est, Per Dei nomen adhibitum præcipere. Unde in illis primis Ecclesiæ incunabulis Exorcistæ dicti qui miraculorum dono pollentes, invocato Christi nomine dæmonas ejiciebant. ¶ *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Quoddam exemplar addit τοῦ ζῶντος, *viventis*, formulâ loquendi admodum usitatâ.

64 *Tu dixisti*, σὺ εἶπας. Vox est assentientis simul & modestè respondentis (ut cùm ex aliquo quidpiam quæritur quod agnoscere non potest quin sibi aliquid tribuere magnum videatur) vel eum cui respondetur ex ipsiusmet sermone convincentis. Itaq; Marcus pro *Tu dixisti*, habet disertis verbis, *Ego is sum*. Fuisse verò hanc assentiendi formulam apud Græcos etiam usurpatam docet D. Camerarius, prolatis ex Euripide & Xenophonte exemplis. ¶ *Quinetiam*, πλὴν. Vulgata & Erasmus, *Veruntamen*. Vide suprà 11. 22. ¶ *Ab hoc tempore*, ἀπ' ἄρτι. *deinceps*, sive posthac. Idem enim hoc valet quod μετέπειτα: distinguitque hæc particula priorem Christi adventum à posteriore quem exspectamus. Vulgata & Erasmus, *Amodò*. ¶ *Ad dextram potentiæ Dei*, ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως. Nomen *Dei* supplevimus ex Luc. 22. 69. Idem autem valet *Ad dextram potestatis* atque *Ad dextram potentis illius*. Christus enim huic, in qua apud Pontificis tribunal adstans judicandus comparebat, infirmitati, illam cœlestem gloriosissimam Majestatem opponit in qua venturus est domitos suos omnes hostes, ac præsertim hunc ipsum pontificem, & illum sceleratissimum consessum, exitio sempiterno addicturus. Loquitur tamen de se, ut à Patris persona distincto. qua de re copiosissimè disserit Apostolus 1. Cor. 13. 24, & 25. Nam qui assident ad dextram principis, sunt principi longè charissimi, atque adeò veluti principis collegæ, ut qui honoratiore loco sedeant. Vulg. & Erasmus, *A dextris virtutis*. ¶ *In nubibus*, ἐπὶ τῶν νεφελῶν. Vide suprà 24. 30.

65 *Dirupit*, διέῤῥηξε. Hanc consuetudinem omnibus ferè priscis gentibus in luctu solennem fuisse, ex multis Homeri locis constat: maximè vero ex illo Iliad. χ'. in quo Priamus Hectorem deflet: quod etiam Virgilius imitatus est 5. Æneid. his versiculis, *Tum pater Æneas humeris abscindere vestem, Auxilióque vocare deos*, &c. Atque adeò illud idem Persis commune fuisse ostendit Herodotus in Thalia, Cambysæ mortem describens. Sed & Judæi id facere tenebantur si ab Israelita quopiam audissent blasphemiam in Deum: idque ex traditione quæ scripta exstat in Thalmud. volumine De magistratibus, Tit. De quadruplici morte.

66 *Damnas est mortis*, ἔνοχος θανάτου ἐστί. vel, *tenetur mortis pœnâ*. ut Cicero ad Q. fratrem, lib. 2. *Ut qui non discessissent, eâ pœnâ quæ est de vi, tenerentur*. id est, obnoxii essent pœnæ. Vulg. & Erasmus, *Reus est mortis*. Vide suprà 5. 21.

67 *Bacillis ceciderunt*, ἐῤῥάπισαν. Vulg. *Palmas in faciem ejus dederunt*. Atqui hoc ipsum est τὸ κολαφίζειν, à quo manifestè hoc ipso loco distinguitur τὸ ῥαπίζειν. Vide suprà 5. 39. & Mar. 14. 65. Quidam tamen κόλαφον idem esse volunt quod κόνδυλον, ictum videlicet pugno in genam inflictum, ῥάπισμα verò impingi explicatâ manûs palmâ, quod vulgò vocamus *un souflet*. Syrus autem interpres pro ῥαπίζειν utitur verbo מחא *mecha*, quod significat in genere τὸ πατάσσειν, id est, *cædere* sive *ferire*.

68 *Vaticinare*, προφήτευσον. Vide Mar. 14. 65.

69 *Extrà*, ἔξω. Extra porticum videlicet in qua consederat Pontifex, non autem extra domum, sive foris, ut Vulgata & Erasmus interpretantur. Erat enim in cortem ingressus, ut dictum est suprà vers. 58. & paulò pòst ex corte dicitur sese in vestibulum recepisse.

71 *Eum autem egredientem*, ἐξελθόντα δὲ αὐτόν. Deest pronomen αὐτὸν in uno codice: & certè cùm postea addatur, abundabit secundo loco, nisi vertas tanquam absolute positum, sicut Vetus interpres: quem in eo quoque secutus sum, quòd ἐξελθόντα sum interpretatus præsenti tempore. Existimo enim hæc contigisse non egresso Petro, sed in ipso egressu. Sed πυλῶνα idem malè vertit *Januam*, id est πύλην, perperàm etiam omissâ præpositione εἰς. ¶ *Iis qui erant illic*, τοῖς ἐκεῖ. Tria exemplaria legunt, λέγει αὐτοῖς, Ἐκεῖ καὶ οὗτος, *Dicit eis, Illic & iste*.

72 *Non novi*, ὅτι οὐκ οἶδα. In uno exemplari scribitur, idque (ni fallor) rectiùs, λέγων, Οὐκ οἶδα, *dicens, Non novi*. quæ tamen ἔλλειψις est Hebræis familiarissima.

73 *Paulò pòst*, μετὰ μικρὸν: id est, μετ' ὀλίγον. Vulgata & Erasmus, *Post pusillum*. ¶ *Qui adstabant*, οἱ ἑστῶτες. id est, οἱ παρεστῶτες, ut loquitur Marcus. [Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Qui stabant*.]

74 *Seipsum devovere*, καταναθεματίζειν. Ità exprimo vim præpositionis κατὰ, quasi scriptum sit καθ' ἑαυτοῦ. ἀνάθεμα Græci Theologi vocant quod Hebræi חרם *cherem*. Unde ἀναθεματίζειν, id est, *extremis diris & exsecrationibus devovere*. Vulgata, *Detestari*. Erasmus, *Exsecrari*. Vide Rom. 9. 3. ¶ *Non novi*, ὅτι οὐκ οἶδα. Vulgata, *Quia non novisset*. Erasmus, *Quòd non nosset*: quasi scriptum sit, ὅτι οὐκ οἶδε. Ego verò potiùs existimo particulam ὅτι abundare, & subaudiendum participium *Dicens*, ex Hebræorum idiotismo: de quo dicemus Mar. 10. 33.

75 *Flevit amarè*, ἔκλαυσε πικρῶς. Huc spectat elegans illud Augustini dictum De Civit. l. 14. c. 13. *Audeo dicere, superbis utile esse cadere in aliquod apertum manifestúmque peccatum unde sibi displiceant, qui jam sibi placendo ceciderant. Salubriùs enim Petrus sibi displicuit quando flevit, quàm sibi placuit quando præsumsit.*

ΚΕΦ. κζ'.

* Mar. 15. 1. Luc. 22. 66. Joh. 18. 28.

Πρωΐας δὲ γενομένης, συμβούλιον ἔλαβον πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὥστε θανατῶσαι αὐτόν.

2 Καὶ δήσαντες αὐτὸν ἀπήγαγον, καὶ παρέδωκαν αὐτὸν Ποντίῳ Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι.

3 Τότε ἰδὼν Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις,

4 Λέγων, Ἥμαρτον παραδοὺς αἷμα ἀθῷον. Οἱ δὲ εἶπον, Τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει.

5 Καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ, ἀνεχώρησε· καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο.

6 Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ ἀργύρια εἶπον, Οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν· ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστι.

3 Exemplum horrendi judicii Dei in eos tum qui Christum vendunt, tum qui Christum emunt.

† Act. 1. 18.

CAP. XXVII.

* Manè autem cùm esset, consilium ceperunt omnes primarii Sacerdotes & Seniores populi adversùs Jesum, ut eum morte afficerent.

Et vinctum eum abduxerunt, ac tradiderunt Pontio Pilato præsidi.

Tunc Judas qui eum prodiderat, cùm vidisset eum damnatum esse, pœnitens, retulit triginta argenteos *nummos* ad primarios Sacerdotes & Seniores,

Dicens, Peccavi prodito sanguine insonte. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.

Ipse verò projectis *illis nummis* argenteis in templum, secessit: & profectus † strangulavit sese.

Primarii autem Sacerdotes acceptis *nummis* illis argenteis, dixerunt, Non licet eos immittere in corbanam, quoniam pretium sanguinis est.

CAP. XXVII.

Manè autem facto consilium inierunt omnes principes Sacerdotum & Seniores populi adversùs Jesum, ut eum morti traderent.

Et vinctum adduxerunt eum, & tradiderunt Pontio Pilato præsidi.

Tunc videns Judas qui eum tradidit, quòd damnatus esset, pœnitentiâ ductus, retulit triginta argenteos principibus Sacerdotum & Senioribus,

Dicens, Peccavi tradens sanguinem justum. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.

Et projectis argenteis in templo, recessit: & abiens laqueo se suspendit.

Principes autem Sacerdotum acceptis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in corbanam: quia pretium sanguinis est.

---

1 *Manè autem cùm esset*, πρωΐας δὲ γενομένης. Ad verbum, *Matutino autem facto tempore*. nam subauditur ὥρας. Latini plerunque simpliciter dicunt *Manè*. Vulgata & Erasmus, *Manè autem facto*. ¶ *Ut eum morte afficerent*, ὥστε θανατῶσαι αὐτόν: jam videlicet à Pontifice damnatum Luc. 22. 71. primo diei diluculo. Quis autem ambigere meritò possit Judæos, si penès ipsos fuissent capitalia judicia, minimè illum ad Romani præsidis, sibi maximè invisi, prætorium adducturos, sed illum statim fuisse lapidaturos? Quòd autem per tumultum non fuerunt istud conati, quod postea adversùs Stephanum ausi sunt Act. 7. 57. Divinâ providentiâ factum est: quò respexit Joan. 18. 31, & 32.

2 *Præsidi*, ἡγεμόνι. Promiscuè utuntur Evangelistæ voce ἡγεμόνος, cùm alioqui non ἔπαρχος sed ἐπίτροπος, id est, non *Præses* sed *Cæsaris Procurator* Præsidi Syriæ obnoxius, in Judæam missus esset, ut ex historia Cumani & aliorum apud Josephum liquet. Erant autem duo istorum Procuratorum Cæsaris genera. Nam alii Rationales propriè dicti solis vectigalibus colligendis vacabant: alii præterea provinciis minutioribus vice præsidis præerant cum aliqua potestate, & jurisdictionem sibi aliquam, nullo præside præsente, inter provinciales sumebant: cùm alioqui apud solos Magistratus provinciarum præsides, puta proconsules & proprætores, lege agere liceret. Tacitus autem lib. 15. disertè Pilatum vocat *Tiberii procuratorem*.

3 *Prodiderat*, παραδιδοὺς: significatione præteriti plusquamperfecti.

perfecti. In uno codice legitur παρέδους, & quidem rectiús, Vulgata, *Tradidit*. ¶ *Pœnitens*, μεταμεληθεὶς non μετανοήσας. Nec enim resipiscit quemcunque pœnitet, sed sæpe in deterius ruit. Vide suprà 3. 2. ¶ *Retulit*, ἀπέστρεψε: ab Hebræo השיב *heschib*, id est, *Restituit*. Sic in quibusdam Galliæ partibus vulgò dicunt *retaurner l'argent*, pro eo quod rectiùs dicitur, *rendre l'argent*.

4 *Insonte*, ἀθῷον. Vulg. *Justum*, id est, δίκαιον, sicut in quodam codice legimus, eodem sensu. Est autem Hebraismus, quo significat Judas nihil penitus commeritum hominem à se proditum ad cædem. Nam θωὴν vocant Græci pœnam & multam quæ persolvi debeat.

5 *Secessit*, ἀνεχώρησε: id est, abiit ex hominum conspectu. Nam secretum aliquem locum quæsivisse non dubium est, torquente ipsum conscientiâ, & adigente ad suspendium. Vulgata & Erasmus, *Recessit*. ¶ *Strangulavit sese*, ἀπήγξατο. Vide Act.1.18.

6 *Corbanan*, κορβανᾶν: id est, templi ærarium. Vocabulum est Syriacum: quod cùm Evangelistæ Græcè scribentes noluerint mutare, ego quoque retinui. ¶ *Sanguinis*, αἵματος: id est, vitæ aut cædis. Tanti enim æstimant vitam Filii Dei religiosi isti homines, nostris Pharisæis planè similes, quibus religio est judiciis capitalibus interesse, cùm interim pios omnibus modis persequantur ad necem, & aliis tradant jugulandos quos suis præjudiciis damnarunt. Non prorsus dissimile factum de Chiis refert Herodotus, qui cùm Pactyam quendam ipsorum opem implorantem Harpago præfecto dedidissent, & proditionis mercedem accepissent agrum Atarnensem, nihil penitus ex eo agro diis ritè offerri posse statuerunt.

---

7 Συμβούλιον δὲ λαβόντες, ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις.
8 Διὸ ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος, ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς σήμερον.
9 (Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ·
10 Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος.)
11 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ, Σὺ λέγεις.
12 Καὶ ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, οὐδὲν ἀπεκρίνατο.
13 Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυροῦσι;
14 Καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα· ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν.
15 Κατὰ δὲ ἑορτὴν εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄχλῳ δέσμιον, ὃν ἤθελον.

Consilio autem capto, emerunt ex eis agrum illum figuli, ad sepulturam peregrinorum.
‖ Quapropter vocatus est ager ille, ager sanguinis, usque in hodiernum diem.
(Tunc impletum est quod dictum est per Jeremiam prophetam, dicentem, * Et acceperunt triginta *numos* argenteos, pretium æstimati, qui æstimatus fuit à filiis Israel;
Et dederunt eos ad *emendum* illum agrum figuli, sicut injunxit mihi Dominus.)
† Jesus autem stetit coram præside, & interrogavit eum præses, dicens, Túne es rex ille Judæorum? Dixit autem ei Jesus, Tu dicis.
Et cùm ipse accusaretur à primariis Sacerdotibus & Senioribus, nihil respondit.
Tunc dicit ei Pilatus, Non audis quàm multa adversùm te testificentur?
Et non respondit ei ad ullum verbum: ità ut miraretur præses valde.
Præses autem singulis festis consueverat turbæ dimittere unum vinctum, quem voluissent.

Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli, in sepulturam peregrinorum.
Propter hoc vocatus est ager ille, Haceldama, hoc est, ager sanguinis, usque in hodiernum diem.
(Tunc impletum est quod dictum est per Jeremiam prophetam, dicentem, Et acceperunt triginta argenteos, pretium appretiati, quem appretiaverunt à filiis Israel;
Et dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.)
Jesus autem stetit ante præsidem, & interrogavit eum præses, dicens, Tu es rex Judæorum? Dicit illi Jesus, Tu dicis.
Et cùm accusaretur à principibus Sacerdotum & Senioribus, nihil respondit.
Tunc dicit illi Pilatus, Non audis quanta adversùm te dicunt testimonia?
Et non respondit ei ad ullum verbum: ità ut miraretur præses vehementer.
Per diem autem solennem consueverat præses populo dimittere unum vinctum, quem voluissent

‖ Act.1.19.
* Zach.11.12
† Mar.15.2. Luc.23.3. Joan.18.33.
11 Christus tacet accusatus, ut non accusemur; nostrum reatum agnoscens, & simul suam innocentiam silentio probans.
15 Christus ab eodem judice priùs absolvitur quàm damnetur, ut eum constet justum pro injustis mori.

---

7 *Agrum illum figuli*, τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Cùm articulus & quidem duplex à Græcis addatur, putavi hoc non temerè esse factum, sed Evangelistam de hoc agro loqui ut celebri & omnibus noto, ut apparet ex verbis Petri, Act.1.19. quem etiam designarat Propheta Zacharias 11.13. cujus oraculum postea recitat. Itaque articuli vim expressi. ¶ *Peregrinorum*, τοῖς ξένοις. Ad verbum, *hospitibus*; id est, peregrinis & exteris: veluti Romanis & aliis, quibus, etiam mortuis, conjungi religio erat Judæis.

9 *Jeremiam*, Ἱερεμίου. Sic habent constanter omnes codices: & hic nodus vetustissimos quosque interpretes torsit: quia videlicet testimonium ex Zacharia sumtum est, non ex Jeremia, ut planè videatur esse ἁμάρτημα μνημονικόν: sicut censet Augustinus libro De consensu Evangelistarum tertio cap.7. itémque Eusebius ἀποδείξεως lib.20. Quòd si quis hunc errorem malit vel librariis tribuere, vel (quod potiùs arbitror) alicujus imperitiæ, qui Jeremiæ nomen adscripserit, cùm Evangelista, ut alibi sæpe, ità etiam hoc loco tantùm scripsisset διὰ τοῦ προφήτου, necesse tamen est ut fateamur jam olim hunc errorem in sacros codices irrepsisse, quod expressè dicit Hieronymus De optimo genere interpretandi, ad Pammachium. Alias multas rationes adfert Erasmus ex veteribus scriptoribus collectas. Sed in illa postremâ conjectura illud quoque me confirmat, quod in Syriaca paraphrasi (quam sanè constat non posse non esse vetustissimam) non adscribitur ullius Prophetæ nomen. Deinde in literarum compendiis facilè potuit ζα̃ in ιυ̃ mutari. ¶ *Et acceperunt*, καὶ ἔλαβον. Quia hæc prædictio, ut Græcè scribitur, parùm videtur respondere Hebraicæ veritati, in primis tenendum est, ità plerunque citari solere Vetus testamentum à sacris Novi testamenti scriptoribus, ut sensum respexerint, & prophetiæ potiùs impletionem quàm ipsa prophetarum verba recitarint. Id autem nemini mirum aut temerarium videbitur, qui sibi persuaserit quod res ipsa convincit, eúndem Spiritum ore Evangelistarum locutum esse, qui aperuerit os Prophetarum. Deinde Prophetarum munus fuit quid futurum esset prædicere; Evangelistarum verò, quid sit factum narrare. Itaque cùm Spiritus Dei illorum prædictiones in novo Testamento non exscribat, sed interpretetur, minimè certè debuit totidem enumerandis vocabulis adstringi. Deinde & hoc notandum est, versionem illam Græcam Prophetarum, quæ exstat sub nomine Septuaginta interpretum, vel supposititiam esse, (quod partim ex Josepho, partim ex infinitis & iis quidem crassissimis erroribus licet intelligere) vel certè aliam & plerunque diversam ab ea quâ utuntur novi Testamenti scriptores: quod vel ex hoc loco licet colligere: quem tamen constat variis modis fuisse conversum. Nam ut cætera omittam, de quibus copiosè agit Eusebius lib. ἀποδείξεως ί, Septuaginta interpretes & Symmachus pro eo quod Evangelista mentionem facit κεραμέως, verterunt χωνευτήριον, id est *Fornacem*, in qua aurum & argentum exploratur: Aquila verò re consentiens cum nostro Evangelista, πλάστην interpretatur. Sed nunc agè, ad rem accedamus. Zacharias sic habet ad verbum, *Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me, Projice illud ad figulum, honestum pretium quo æstimatus sum ab eis. Accepi igitur triginta argenteos, & projeci eos in domo Domini ad figulum.* Nunc cum illis conferamus Evangelistæ verba, quæ sic habent, *Et acceperunt triginta argenteos, pretium illius æstimati, quem filii Israel æstimarunt, & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.* Hæc autem siquis conferat, intelliget Evangelistam non tam vaticinium ipsum Prophetæ repetere quàm ejus impletionem narrare: quamvìs videatur in ipsius Prophetæ persona loqui. Itaque Zacharias de seipso loquens, utitur prima persona, *Accepi* & *Projeci*: Evangelista verò contrà, narrans quod ab aliis est factum, tertiis personis utitur ἔλαβον & ἔδωκαν: ut legitur in Græcis & Latinis codicibus summo consensu. Sed ἔλαβον potest etiam verti *Accepi*: & Syrus interpres legit ἔδωκα, *Dedi*, quod errore fortassis altero librariorum mutatum est in ἔδωκαν. Sed agè, à recepta lectione nè recedamus. Narraverit Zacharias quid ipse fecerit Domini jussu: Evangelista verò neque de Zacharia Propheta, neque de Juda loquitur, sed narrat quid fecerint Judæi; eos nimirum accepisse triginta illos numos à Juda projectos in domum Domini, & ex iis agrum emisse à figulo quodam. Explicat igitur quomodo impletum fuerit illud quod à Propheta dictum est, *Projeci eos ad figulum*; id est, quos futurum erat ut darent figulo. Ex quo etiam apparet יוצר *jotser* accipi à Propheta propriâ significatione; & eos falli qui Kimhi autoritatem secuti, putant in eo vocabulo mutatum esse א in י, ut significet eum qui præerat templi ærario; id est, Seniores & Sacerdotes quibus restituti fuerint triginta illi numi. Neque enim melior interpres quærendus quàm Evangelista, qui disertè facit figuli mentionem: ità ut hæc verba Prophetæ, *ad figulum*, Gallicè verti debeant, *pour un potier*, potiùs quàm *au potier*. Cæterùm hæc verba Prophetæ, *Honestum pretium quo æstimatus sum ab eis*, Evangelista his verbis exposuit, *Pretium illius æstimati, quem filii Israel æstimarunt*, mutatâ primâ personâ in tertiam, quia inducit Propheta Deum ipsum loquentem [Evangelista verò ipse in persona sua loquitur.] Deinde passivum dicendi genus in activum transfert. Postremò explicat emphasin relativi *Eis*, quo utitur Propheta ad rei indignitatem amplificandam. Significatur enim Dominus 30. tantùm numis argenteis æstimatus; idq; ab iis ipsis quos Dominus pro populo peculiari complexus erat. Et hæc quidem hactenus de hujus loci explicatione. Cæterùm quod ad verborum interpretationem attinet, hæc verba, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ, interpretatur Erasmus, *Quem æstimatum emerunt* (Pharisæi videlicet) *à filiis Israel*, i. à Juda Israelita. Vulg. *Quem appretiaverunt à filiis Israel*. At ego puto commodiùs sic verti posse, *Quem æstimarunt qui sunt ex filiis Israel*, i. qui æstimatus fuit à filiis Israel: perinde acsi dixisset, τινὲς vel οἱ ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ, ut suprà 23.31. ἐξ αὐτῶν pro ἐξ αὐτῶν τινας. Nam ità conveniunt Græca cum Hebræis. Deinde τιμᾶσθαι pro *emere rem æstimatam* nusquam legi. Præterea præpositio Latinorum *A*, in illo dicendi genere quod usurpat Erasmus, ferè respondet τῇ παρά. Vix enim dicere licet ἀγοράζειν ἀπό τινος, sed potiùs παρά τινος. Itaque mihi videtur subaudiendus articulus οἱ, vel τινὲς ante ἀπὸ, ut hæc verba, ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ, ordine constructionis præponantur verbo ἐτιμήσαντο, non subsequantur;

ἀπὸ autem idem valeat quod ἐξ, ut infrà 21. In quo dicendi genere etiam hæc ellipsis est bis usurpata suprà 23.34. καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε καὶ σταυρώσετε, καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε, pro τινὰς ἐξ αὐτῶν: i. *Occidetis ex ipsis & crucifigetis, & ex ipsis flagellabitis*, pro *Nonnullos ex ipsis*. Sed & multò apertiùs in recto casu eadem omnino ellipsis apparet, Act.21.16, & Joan.16.17.

10 *Ad* emendum *agrum illum figuli*, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Vetus Latina interpretatio teſtante Hieronymo ad Pammachium, interpretata est, *Ad conflatorium*: ipse autem Hieronymus, *Ad statuarium*.

11 *Jesus autem*, ὁ δὲ Ἰησοῦς. Secunda hæc fuit, non prima illa actio, quam hìc & à Marco prætermissam Lucas paucis attingit 23.2. utramque tamen permiscens. Joannes autem plenissimè exponit cap.18. à 13. vers. ad 37. habitam in ipso prætorio, & in qua cùm Jesus ad accusationem de regno sic respondisset ut Pilato prorsus satisfaceret, noluit postea ampliùs respondere. ¶ *Tune es Rex ille?* σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς; ad verbum, *Tu es ille Rex?* Sed adjuvanda est interrogatio pronunciatione, ideo addidi particulam *Nè*, ut hic locus corrumpi facilè non possit. Vim quoque articuli servavi, sicut Erasmo placuit in annotationibus.

15 *Singulis festis*, κατ᾽ ἑορτήν. Vide Mar.15.6.

---

16 Εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον, λεγόμενον Βαραββᾶν.

17 Συνηγμένων οὖν αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν; Βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;

18 Ἤδει γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτόν.

19 Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ αὐτοῦ, λέγουσα, Μηδέν σοι καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ· πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ᾽ ὄναρ δι᾽ αὐτόν.

‖ Mar.15.11. Luc 23.18. Joan.18.40. Act 3.14.

20 Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἔπεισαν τοὺς ὄχλους ἵνα αἰτήσωνται τὸν Βαραββᾶν, τὸν δὲ Ἰησοῦν ἀπολέσωσιν.

21 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἡγεμὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; Οἱ δὲ εἶπον, Βαραββᾶν.

22 Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν; Λέγουσιν αὐτῷ πάντες, Σταυρωθήτω.

23 Ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσῶς ἔκραζον, λέγοντες, Σταυρωθήτω.

24 Christus judicis testimonio absolutus, damnatur tamen ab eodem judice, ut coram Deo absolvamur.

24 Ἰδὼν δὲ ὁ Πιλάτος ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται, λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς χεῖρας ἀπέναντι τοῦ ὄχλου, λέγων, Ἀθῷός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου· ὑμεῖς ὄψεσθε.

25 Καὶ ἀποκριθεὶς πᾶς ὁ λαὸς εἶπε, Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ᾽ ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν.

26 Τότε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν· τὸν δὲ Ἰησοῦν φραγελλώσας παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ.

* Mar.15.16. Joan.19.1.

27 Christus ignominiam subit peccatis nostris debitam. Interim tamen occultâ Dei providentiâ ab iis ipsis Rex designatur à quibus afficitur contumeliâ.

27 Τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ἐπ᾽ αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν.

28 Καὶ ἐκδύσαντες αὐτόν, περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην.

29 Καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐπὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ· καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ, λέγοντες, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.

30 Καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτόν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

Habebant verò tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barabban.

Ipsis igitur congregatis, dixit eis Pilatus, Utrum vultis dimittam vobis? Barabban, an Jesum qui dicitur Christus?

Sciebat enim quòd per invidiam tradidissent eum.

Sedente autem eo in tribunali, misit ad eum uxor ejus, dicens, Nihil tibi *rei sit* cum justo illo: multa enim passus sum hodie in somnio propter eum.

‖ Primarii verò Sacerdotes & Seniores persuaserunt turbæ ut peteret Barabban, Jesum verò perderet.

Respondens autem præses dixit eis, Utrum è duobus illis vultis ut vobis dimittam? Ipsi verò dixerunt, Barabban.

Dixit eis Pilatus, Quid igitur faciam Jesu qui dicitur Christus? Dicunt ei omnes, Crucifigatur.

Præses autem ait, At enim quid mali fecit? At illi eò ampliùs clamabant, dicentes, Crucifigatur.

Videns autem Pilatus se nihil proficere, sed majorem tumultum fieri, acceptâ aquâ abluit manus coram turba, dicens, Innoxius ego sum à sanguine hujus justi: vos videritis.

Et respondens universus populus dixit, Sanguis ejus super nos, & super filios nostros.

Tunc dimisit eis Barabban: Jesum autem flagellatum tradidit ut crucifigeretur.

* Tunc milites præsidis, cùm abduxissent Jesum in prætorium, congregarunt ad eum universam cohortem.

Et cùm exuissent eum, circumposuerunt ei chlamydem coccinam.

Et coronam è spinis contextam imposuerunt ejus capiti, & arundinem in dextram ejus: & genu ante eum summisso, illudebant ei, dicentes, Ave rex Judæorum.

Et cùm inspuissent in eum, ceperunt arundinem illam, & cædebant caput ejus.

Habebat autem tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barabbas.

Congregatis ergò illis, dixit Pilatus, Quem vultis dimittam vobis? Barabban, an Jesum qui dicitur Christus?

Sciebat enim quòd per invidiam tradidissent eũ.

Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum uxor ejus, dicens, Nihil tibi & justo illi: multa enim passa sum hodie per visum propter eum.

Principes autem Sacerdotum & Seniores persuaserunt populis ut peterent Barabban, Jesum verò perderent.

Respondens autem præses ait illis, Quem vultis vobis de duobus dimitti? At illi dixerunt, Barabban?

Dixit illis Pilatus, Quid igitur faciam de Jesu qui dicitur Christus? Dicunt omnes, Crucifigatur.

Ait illis præses, Quid enim mali fecit? At illi magìs clamabant, dicentes, Crucifigatur.

Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magìs tumultus fieret, acceptâ aquâ lavit manus coram populo, dicens, Innocens ego sum à sanguine justi hujus: vos videritis.

Et respondens universus populus dixit, Sanguis ejus super nos, & super filios nostros.

Tunc dimisit illis Barabban: Jesum autem flagellatum tradidit eis ut crucifigeretur.

Tunc milites præsidis suscipientes Jesum in prætorium, congregaverunt ad eum universam cohortem.

Et exuentes eum, chlamydem coccineam circundederunt ei:

Et plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput ejus, & arundinem in dextra ejus: & genu flexo ante eum, illudebant ei, dicentes, Ave rex Judæorum.

Et exspuentes in eum, acceperunt arundinem, & percutiebant caput ejus.

---

16 *Habebant*, εἶχον. Vulgata & Erasmus, *Habebat*, εἶχεν. ¶ *Barabban*, Βαραββᾶν. Syriacum est בר־אבא *bar-abba*, vel, ut alii volunt, בר־רבא *Bar-rabba*, cujus rectus Græcâ inflexione est *Barabbas*.

19 *Nihil tibi* rei sit, μηδὲν σοι. Vide suprà 8.29. ¶ *In somnio*, κατ᾽ ὄναρ. Id est, nocturno viso. Vide suprà 1.20.

21 *Utrum*, τίνα. Id est, πότερον, ut propriè loquuntur Græci. ¶ *E duobus illis*, ἀπὸ τῶν δύο. Particula ἀπὸ manifestè hic ponitur pro ἐκ, sicut suprà hoc eodem capite versu nono. Sic etiam Appianus, Ἐμφυλίων ά. Μέτελλόν τε καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι ὄντες ἀπὸ τῆς βουλῆς τῷ Σύλλᾳ συνῆσαν, ἐψηφίζετο εἶναι πολεμίους, Id est, *Metellum & alios è Senatu quotquot cum Sylla erant, hostes judicavit.*

22 *Jesu*, Ἰησοῦν. Ad verbum, *Jesum*, quarto casu. Est autem Hellenismus. Vulgata, *De Jesu*.

23 *Eò ampliùs*, περισσῶς. Vulgata, *Magìs*, id est μᾶλλον. Vide supr. 5.47.

24 *Se nihil proficere*, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ. Vel, *hoc nihil eum juvare*, ut non subaudiatur αὐτὸς sed τοῦτο. ¶ *Sed majorem tumultum fieri*, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται. vel, *Sed potiùs tumultum oriri*. Vulg. & Erasmus, *Sed quòd magìs tumultus fieret*. Atqui tumultus non tunc primùm cœpit sed excrevit. ¶ *Abluit manus*, ἀπενίψατο τὰς χεῖρας. Similis quædam cæremonia instituitur Deut.21.6. ad quam tamen non fit mihi verisimile Pilatum respexisse. Triclinius verò Sophoclis interpres, versiculum illum ex Ajace explicans, Ἀλλ᾽ εἶμι πρός τε λουτρά, &c. ità scribit, Ἔθος ἦν τοῖς παλαιοῖς, ὅτε ἢ φόνον ἀνθρώπου, ἢ ἄλλας σφαγὰς ἐποίουν, ὕδατι ἀπονίπτειν τὰς χεῖρας, εἰς κάθαρσιν τοῦ μιάσματος, id est, *Veteribus mos erat, in hominum cæde aliisve mactationibus, aquâ abluere manus expiationis causâ.* Unde illud Virgilii 2. Æn. *Me bello è tanto digressum & cæde recenti Attrectare nefas, donec me flumine vivo Abluero.* Sed & testatur Masurius quidam apud Plinium lib.16.cap.30. habitum honorem lauro in Romanorum triumphis, quòd hostium etiam cædis suffimentum & expiatio haberetur. Tanta fuit olim apud ipsos etiam profanos populos religio sanguinem humanum fundere, etiam cùm justum bellum erat. ¶ *Coram turba*, ἀπέναντι τοῦ ὄχλου. ἀπέναντι hoc loco accipio pro ἔμπροσθεν. Vulg. & Erasmus, *Coram populo*. ¶ *A sanguine*, ἀπὸ τοῦ αἵματος id est, cæde ex Hebræorum consuetudine: quod tamen dicendi genus etiam apud Euripidem in Hecuba reperitur.

25 *Sanguis ejus*, τὸ αἷμα αὐτοῦ. Hebraismus non ità facilis ad explicandum, nisi longo circuitu. Est enim hic sensus, Siquid peccabitur in eo occidendo, nos & posteritas nostra pœnas luamus.

26 *Flagellatum*, φραγελλώσας. Quod scribit in hunc locum Erasmus, Christum à Pilato virgis cæsum, quòd damnatos, ante ultimum supplicium, virgis cædere ex more esset Romano, huic loco non convenit, cùm non [damnatus adhuc esset à Pilato Christus, neque etiam] aliâ ratione fuerit ab eo flagellatus, quàm ut rationem inveniret ejus liberandi, si Judæorum crudelitati aliqua ex parte satisfecisset, sicut ex Joanne constat. Unam enim esse hanc flagellationem, non duplicem, ut nonnulli existimarunt, ex circumstantiis liquet. Sed quod non prorsus distinctè scripserunt Matthæus & Marcus, dilucidè exponit Joannes. Denique cur reum jam antè à se satisfacere Judæis volente flagellatum, iterum flagellasset Pilatus? Interim tamen dum apparabantur ad Crucis supplicium necessaria, dubium non est quin isti milites Christum hoc habitu reductum in prætorium omni ludibrio affecerint. Sed quod hìc dicitur de chlamyde coccina, & spinea corona, quasi Christi condemnationem secutum sit, præcessisse res ipsa ostendit. Cur enim eum ad populum antea cum spinea corona & coccina veste productum, rursus isti milites intra prætorium coronassent, aut alterâ veste coccinâ induissent?

27 *Cùm abduxissent*, παραλαβόντες. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Suscipientes*. Ego verò arbitror ex antecedente intelligi consequens, sicut diximus suprà 4.5. ¶ *Cohortem*, σπεῖραν. *Spira* contortum funem declarat ex multiplicibus funiculis ità circumvolutis ut in se non recurrant. Indè factum ut pro militum caterva accipiatur hoc loco, & apud Ennium, ut Festus testatur. sed & apud Appianum, ἐμφυλίων ά. Sic etiam Hebræis idem vocabulum חבל *chebel* funem propriè declarat, translatitiè verò pro caterva & cœtu accipitur, ut 1.Sam.10.5.

28 *Circumposuerunt*, περιέθηκαν. Ità loquitur quia superinjicitur chlamys & circumvolvitur, carens nimirum manicis. Vulgata & Erasmus, *Circundederunt*. ¶ *Coccinam*, κοκκίνην. Marcus & Joannes ἱμάτιον πορφυροῦν commemorant. Parvum fuit enim discrimen inter coccinum & purpureum colorem, quamvìs pretiosior esset & suaviùs luberet purpura. Hinc Horatius lib. Serm. 2. Satyrâ 6. ———*Rubro ubi cocco*
Tincta super lectos canderet vestis eburnos. & mox,

Ergò

Ergò ubi purpureâ porrectum in veste locavit Agrestem. Imò etiam Veteres coccum purpuræ succo miscuisse tradit Plinius lib. 9. Cùm autem purpura fuerit Regiæ Majestatis insigne, admirabili Dei providentiâ factum est, ut ab iis ipsis Christus sit Regiis ornamentis indutus, qui sic illum omni contumeliâ afficere studuerunt: quod ipsum quoque Pilato Titulum cruci imponendum per ludibrium scribenti usuvenit.

29 *Contextam*, πλέξαντες, id est, Implexis spinis concinnatam. Apparet igitur milites per lasciviam & ludibrium regiam quandam speciem Christo affinxisse. Neque probabile est idcirco adhibitam fuisse hanc coronam, ut quemadmodum pingi consuevit Crucem bajulans, & jam in cruce pendens, spinis vulneraretur ipsius caput & facies, sed ludibrii tantùm causâ. ¶ *Ante*, ἔμπροσθεν Vertere solemus ἔμπροσθεν *Coram*, sed hic aliquid amplius videtur significari. ¶ *Rex*, ὁ βασιλεὺς. pro ὦ βασιλεῦ. Vide suprà 11. 26.

30 *Cædebant*, ἔτυπτον. Vulgata & Erasmus, *Percutiebant*, ἐπὶ τύπτειν. ¶ *Caput*, εἰς τὴν κεφαλὴν. Ad verbum, *In caput*: quo modo etiam Gallicè loquentes dicimus, *en la teste*. Latini omittunt præpositionem.

32 *Angariaverunt*, ἠγγάρευσαν. Vide suprà 5. 41. Hinc autem perspicitur quæ fuerit istorum insolentia: qui tamen omnia purè agere videri volebant. Non est enim hoc ità exponendum quasi Christi imbecillitatis miserti, crucis onus totum in hunc Simonem rejecerint, sed quod ità requireret Christi tam miserè totam noctem habiti imbecillitas,* ut alius non ad expianda nostra peccata, sed ad externum crucis onus sublevandum ipsi adjungeretur: qua de re vide Joan. 19. 17.

31 Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι.
32 Ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον Κυρηναῖον ὀνόματι Σίμωνα· τοῦτον ἠγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.
33 Καὶ ἐλθόντες εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανίου τόπος,
34 Ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον· καὶ γευσάμενος, οὐκ ἤθελε πιεῖν.
35 Σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ προφήτου, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον.
36 Καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.
37 Καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην, ΟΥ̓ΤΟ͂Σ ἘΣΤΙΝ ἸΗΣΟΥ͂Σ Ὁ ΒΑΣΙΛΕΥ͂Σ ΤΩ͂Ν ἸΟΥΔΑΙ͂ΩΝ.
38 Τότε σταυροῦνται σὺν αὐτῷ δύο λῃσταὶ, εἷς ἐκ δεξιῶν, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων.
39 Οἱ δὲ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν,
40 Καὶ λέγοντες, Ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτόν. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.
41 Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν γραμματέων καὶ πρεσβυτέρων, ἔλεγον,
42 Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι· εἰ βασιλεὺς Ἰσραήλ ἐστι, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ.
43 Πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεόν· ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέλει αὐτόν. εἶπε γὰρ, Ὅτι Θεοῦ εἰμι υἱός.
44 Τὸ δ᾽ αὐτὸ καὶ οἱ λῃσταὶ οἱ συσταυρωθέντες αὐτῷ, ὠνείδιζον αὐτῷ.
45 Ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐννάτης.
46 Περὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἠλὶ, Ἠλὶ, λαμὰ σαβαχθανί; τοῦτ᾽ ἔστι, Θεέ μου, Θεέ μου, ἱνατί με ἐγκατέλιπες;
47 Τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἑστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίαν φωνεῖ οὗτος.
48 Καὶ εὐθέως δραμὼν εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ λαβὼν σπόγγον, πλήσας τε ὄξους, καὶ περιθεὶς καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐτόν.
49 Οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον, Ἄφες, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν.
50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν κράξας φωνῇ μεγάλῃ, ἀφῆκε τὸ πνεῦμα.
51 Καὶ ἰδοὺ, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω· καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν.
52 Καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν· καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη·

Et postquam illusissent ei, exuerunt eum chlamyde, indueruntque eum vestimentis suis: & abduxerunt eum ut crucifigerent.
† Exeuntes autem invenerunt quendam Cyrenæum, nomine Simonem: hunc angariaverunt ut attolleret crucem ejus.
‖ Et cùm venissent in locum qui dicitur Golgotha, qui dicitur Calvariæ locus,
Dederunt ei acetum bibendum cum felle mistum: & cùm gustasset, noluit bibere.
* Postquam autem crucifixerunt eum, partiti sunt ejus vestimenta, sortem jacientes, ut impleretur quod dictum est à Propheta, † Partiti sunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam jecerunt sortem.
Et sedentes asservabant eum illic.
Et imposuerunt super caput ejus criminationem ipsius scriptam, HIC EST JESUS REX ILLE JUDÆORUM.
Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones; unus ad dextram, & alter ad sinistram.
Qui verò præteribant blasphemabant eum, moventes capita sua.
Et dicentes, ‖ Tu qui destruis templum, & triduò ædificas, serva temetipsum: si Filius Dei es, descendito è cruce.
Similiter autem etiam primarii Sacerdotes illudentes cum Scribis & Senioribus, dicebant,
Alios servavit, seipsum non potest servare. si rex Israel est, descendat nunc è cruce, & credemus ei.
* Confidit in Deo: eruat ipsum nunc, si placet ei. dixit enim, Filius Dei sum.
Id ipsum verò etiam latrones qui crucifixi erant cum eo, exprobrabant ei.
A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super universam regionem, usque ad horam nonam.
Circiter verò horam nonam exclamavit Jesus voce magnâ, dicens, † Eli, Eli, lama sabachthani: hoc est, Deus mi, Deus mi, cur deseruisti me?
Quidam autem adstantium illic, cùm hoc audissent, dicebant, Eliam vocat iste.
Et statim currens quidam ex eis, ‖ cùm accepram spongiam implevisset aceto, & circumposuisset calamo, dedit ei ut biberet.
Reliqui verò dicebant, Sine, videamus an venturus sit Elias servaturus eum.
Jesus autem cùm rursum clamasset voce magnâ, emisit spiritum.
Et ecce, * velum templi fissum est in duas partes à summo usque ad imum: & terra mota est, & petræ fissæ sunt:
Et monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt:

Et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamyde, & induerunt eum vestimentis ejus: & duxerunt eum ut crucifigerent.
Exeuntes autem invenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonem: hunc angariaverunt ut tolleret crucem ejus.
Et venerunt in locum qui dicitur Golgotha quod est Calvariæ locus:
Et dederunt ei vinum bibere cum felle mistum: & cùm gustasset, noluit bibere.
Postquam autem crucifixerunt eum, diviserunt vestimenta ejus, sortem mittentes: ut impleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem, Diviserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem.
Et sedentes servabant eum.
Et imposuerunt super caput ejus causam ipsius scriptam, HIC EST JESUS REX JUDÆORUM.
Tunc crucifixi sunt cum eo duo latrones; unus à dextris, & unus à sinistris.
Prætereuntes autem blasphemabant eum, moventes capita sua,
Et dicentes, Vah qui destruis templum Dei, & in triduo illud reædificas, salva temetipsum: si Filius Dei es, descende de cruce.
Similiter & principes Sacerdotum illudentes cum Scribis & Senioribus, dicebant,
Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere. si rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credemus ei.
Confidit in Deo; liberet nunc eum si vult. dixit enim, Quia Filius Dei sum.
Idipsum autem & latrones qui crucifixi erant cum eo, improperabant ei.
A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super universam terram, usque ad horam nonam.
Et circa horam nonam clamavit Jesus voce magnâ, dicens, Eli, Eli, lamma sabachthani? hoc est, Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?
Quidam autem illic stantes & audientes dicebant, Eliam vocat iste.
Et continuò currens unus ex eis acceptam spongiam implevit aceto, & imposuit arundini, & dabat ei bibere.
Cæteri verò dicebant, Sine, videamus an veniat Elias liberans eum.
Jesus autem iterum clamans voce magnâ, emisit spiritum.
Et ecce, velum templi scissum est in duas partes à summo usque deorsum: & terra mota est, & petræ scissæ sunt:
Et monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt:

† *Mar. 15. 21. Luc. 23. 26.*
33 Educitur extra urbem, ut in cœleste regnum introducamur.
‖ *Mar. 15. 22. Luc. 23. 32. Joan. 19. 16.*
34 Christus nullum usquam solamen invenit, ut omni consolatione in eo repleamur.
* *Mar. 15. 24.*
35 Fit maledictio, ut in ipso benedicamur: nudatur etiam suis vestibus, ut ipsius nuditate ditemur.
† *Psal. 22. 19.*
37 Pronunciatur verus Messias ab iis ipsis à quibus rejicitur.
38 Pendens medius inter latrones Christus judicatus jam tum incipit mundum judicare.
39 Christus ut plenè pro nobis satisfaceret non tantùm corporis sed etiam summos animi cruciatus sustinuit & vicit.
‖ *Joan. 2. 19.*
* *Psal. 22. 9. Sap. 2. 18.*
45 Cœlum ipsum præ horrore obtenebratur, & Jesus in inferorum gurgitem immersus ejulat, & interea irridetur.
† *Psal. 22. 2.*
‖ *Psal. 69. 22.*
50 Christus superatis cæteris hostibus tandem etiam mortem ipsam lacessit.
51 Christus etiam mortuus, se Deum omnipotentem esse, vel ipsis hostibus confitentibus demonstrat.
* *2. Par. 3. 14.*

33 *Golgotha*, Γολγοθᾶ. Ità reperimus scriptum in omnibus codicibus, perperam tamen, pro Γολγολθᾶ, posteriore λ detracto, sicut Syrus interpres sustulit prius, scribens *Gugultha*. *Qui dicitur*, ὅς ἐστι λεγόμενος. Ad verbum, *Qui est dictus*. In quodam codice legitur, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. id est, *Quod est, si interpreteris*: sicut suprà 1. 23.

34 *Acetum*, ὄξος. In quodam exemplari & illo meo vetustissimo legitur οἶνον, id est, *Vinum*; sicut etiam convertit Vetus interpres: & hanc lectionem, quamvis dissentiente Syro interprete, verissimam arbitror, autore ipso Spiritu sancto, Marc. 15. 23. Itaque etiam si ὄξος scripsisse Evangelistam Græcè, aut Syriacè חלא *chala*, aut Hebraicè חומץ *chomets*, dicamus, non significaverit tamen acetum quod vocamus, sed vinum conditum: neque χολῆς voce *fel* intellexerit, sed *amarorem*, cujusmodi est myrrhæ genuinæ, leniter, inquit Plinius, amaræ. Vide Mar. 15. 23.

35 *Ut impleretur*, ἵνα πληρωθῇ. Totum hoc membrum cum Prophetæ testimonio in nullis vetustis codicibus reperimus, neque legitur in Syra interpretatione, adjectum proculdubio ex Joan. 19. 24.

37 *Criminationem*, αἰτίαν. Vulg. & Erasmus, *Causam*: quod etiam declarat Græcis αἰτία, sed illa tamen significatio videtur huic loco melius convenire, & ità significatur inscriptio quam vocat Joannes *Titulum*, continentem, Idcirco damnatum & crucifixum quòd regnum Judææ affectasset. Augustinus epist. 8. legit, *Causam mortis ejus*, αἰτίαν τοῦ θανάτου αὐτοῦ: & vetustam hanc esse lectionem, liquet ex Syro interprete. Vide Joan. 19. 19.

39 *Blasphemabant*, ἐβλασφήμουν. Hoc verbum ut in Ecclesia usitatum retinuimus, quoties in ipsum Deum jacta sunt convitia: quod hic quoque factum fuit, fateor, si rem ipsam spectemus. Sed alia tamen istorum mens fuit, ut & latronis Luc. 23. 39. quantumvis absque hoc etiam scelerata.

40 *Qui destruis*, ὁ καταλύων. In quodam codice additur οὐὰ, quod rectè Vulgata vertit *Vah*. est enim χλευαστικόν. Ponitur autem ὁ καταλύων quasi in vocandi casu, ut paulò antè annotavimus, 23. 14.

41 *Et Senioribus*, καὶ πρεσβυτέρων. in vetustis omnibus codicibus, ut & apud Syrum interpretem, additur καὶ φαρισαίων, *& Pharisæis*.

42 *Servare*, σῶσαι. Additur nota interrogationis, aut ridiculæ potiùs percontationis, in sex vetustis codicibus. ¶ *Ei*, αὐτῷ. Vetusta exemplaria pleraq; scriptum habent ἐπ᾽ αὐτῷ: quoddam etiam, ἐπ᾽ αὐτόν. Nec enim certè inter se differunt *Credere Deo* & *Credere in Deum*: quorum illud respondet literæ ל Hebræorum, quæ tertio casui adjungi solet; istud verò literâ ב effertur, eodem prorsus sensu, ut Exod. 14. 31. & 2. Paral. 20. 20. Sic tamen ut oporteat Domini autoritatem à servorum per quos loquitur ministerio semper & accuratè discernere. Sed aliud est sanè *Credere Deum* quàm *Credere Deo*, vel *In Deum*.

43 *Si placet ei*, εἰ θέλει αὐτόν. Id est, εἰ ἀρέσκει αὐτῷ. ipsum videlicet eruere: vel, *Si ipse gratus est ei*: [Nam θέλειν sic interdum accipitur ex Hebræorum more, qui sæpissime ex antecedente intelligunt consequens, & ex consequente antecedens, in vocabulorum significatione. Sic dicitur Deus *nolle iniquitatem*, id est, non approbare, utpote quam puniat.] Vulgata, *Si vult*. ità ut αὐτὸν, *eum*, non repetatur: quod tamen reperio in omnibus Græcis codicibus: & Syrus etiam interpres illud legit Hebræâ constructione interpretatus אן צבא בה *en tsabe beh*, id est, *Si placuit sibi in eo*, pro quo Hebræi uterentur verbo חפץ *chaphets*, vel רצה *Ratsah*: sed cum præpositione ב. Itaque fateor hunc locum mihi suspectum esse, cùm neque verba illa Hebræa, neque Græcum τὸ θέλειν, construi cum casu quarto personæ sic usquam consueverint. Quid si igitur legamus ῥυσάσθω, εἰ θέλει, αὐτόν, id est, *Servet, si libet, ipsum.*? Sed hoc videretur in Deum ipsum potiùs quàm in Christum dici. Et fortasse novitas hujus locutionis, *Si vult eum*, fecit ut *eum* tanquam redundans expungeretur. Hæc autem varietas nihil in ipsa sententia immutat.

44 *Id ipsum autem*, τὸ δ' αὐτό. Integrum hunc versiculum non reperi in quodam vetere codice, sed sublatum puto à quopiam qui hæc pugnare censuerit cum iis quæ tradit Lucas de altero latronum. Sed exstat etiam apud Syrum interpretem. Nulla autem in his est repugnantia, nec etiam idiotismus aliquis solis Hebræis familiaris. Sed est dicendi genus è medio petitum, & omnibus usitatum, quo indefinitè dicitur quod singulis minimè convenit. Sic dicitur lapis anguli rejectus ab architectis, non tamen, sine exceptione, singulis. Sic citatur locus ex Prophetis Joan. 6. 45. qui tamen apud unum Esaiam exstat.

45 *Universam regionem*, πᾶσαν τὴν γῆν, id est, χώραν. Vulgata & Erasmus, *Universam terram*, quasi omnes mundi plagæ fuerint obscuratæ. Vide Mar. 15. 33.

46 *Exclamavit*, ἀνεβόησεν. Nam ἀνὰ vim addidit verbo, quæ non fuit negligenda. Vulg. & Erasmus, *Clamavit*. ¶ *Lama*, λαμά. In tribus exemplaribus legimus λεμμά: in septem, λιμά: in uno, λεμά. quæ variatio nata est partim ex ignoratione linguæ Hebraicæ, partim ex diversa apud ipsos Hebræos vocalium pronunciatione. Sed & apud Marcum 15. 34. pro Ἠλὶ legitur Ἐλωΐ, quod Syriacum est. Ego verò Christum omnino arbitror ipsas Davidis voces Hebræas usurpasse, & sic totum hunc locum esse scribendum: id quod etiam apparet ex manifestiore paronomasia *Eli* & *Eliæ*. ¶ *Deseruisti*, ἐγκατέλιπες. in hac tanta calamitate videlicet. Nam plus est (ut notat Erasmus) ἐγκαταλιπεῖν quàm καταλιπεῖν: sicut *deserere* plus videtur esse quàm *derelinquere*, quo posteriore usus est Vetus interpres. Quomodo verò mihi videatur hic locus explicandus, reperiet lector Heb. 5. 7. quem mihi quidem videtur Bernardus pulcherrimè paucis istis verbis exposuisse Ser. 5. de verb. Esaiæ, *Dicerêne audebimus quòd aliquando fuerit etiam Christus sine Patre? Nemo id præsumeret, nisi prior ipse dixisset, Deus meus, Deus meus, inquit, quare dereliquisti me? Quædam enim est derelictio ubi nulla fuit in tanta necessitate virtutis exhibitio, nulla majestatis ostensio.*

47 *Eliam*, Ἠλίαν. Alludunt isti (ut solent irrisores) ad nomen *Eli*, quod significat *Deus mi*, non imperitiâ linguæ, ut nonnulli stultè opinati sunt, sed quòd profanus & crudelis animus huc eos impelleret. Non posset autem amarissima ista paronomasia intelligi nisi Evangelista Hebræa illa verba recitasset, totidem verbis. Vide Mar. 15. 34.

48 *Et circumposuisset*, καὶ περιθείς. id est, ἐπιθεὶς, *imposuisset*, extremæ nimirum arundini circumvolutam. [*Calamum* autem potiùs quàm *arundinem* interpretor hoc loco, non modò quia usitatum est Latinis vocabulum, sed etiam quia fortassis hyssopi culmum declarat, sicut videtur apparere ex Joan. 19. 29. ut illic quasi arborescere hyssopum oporteat, sicut & sinapi, suprà 13. 32. quemadmodum etiam sesamam & milium Herodotus seriò testatur, ut oculatus testis, in Babylonia in proceram arborem assurgere. Hoc tamen affirmare non ausim, cùm 1. Reg. 4. 33. videatur, tanquam inter herbas humillima, cedris arborum procerissimis opponi.] Vide Joan. 19. 29.

49 *Servaturus*, σώσων. Vulg. *Liberans*, id est, σώζων, aut potiùs ἐλευθερῶν. Erasmus, *Liberaturus*: id est, ἐλευθερώσων, vel, ῥυσόμενος. Cæterùm in duobus vetustis codicibus post σώσων αὐτὸν additum erat, ἄλλος δὲ λαβὼν λόγχην, ἔνυξεν αὐτοῦ τὴν πλευράν, καὶ ἐξῆλθεν ὕδωρ καὶ αἷμα, id est, *Alius autem acceptâ lanceâ confodit ipsius latus, & exiit aqua & sanguis*: quæ opinor ex Joanne annotata, pòstea librariorum culpâ in contextum irrepsisse, idque alieno loco, cùm hæc sint Christi mortem consecuta, ut ex Joanne apparet.

51 *Velum*, τὸ καταπέτασμα. Aulæum illud intelligit quo suspenso dirimebantur Sancta sanctorum à Sancto. Cicero alicubi Græcam vocem per periphrasin retinuit. ¶ *Fissum est*, ἐσχίσθη. Vulg. & Erasmus, *Scissum est*, id est, ἐτμήθη. ¶ *In duas partes*, εἰς δύο scil. μέρη, quod tamen in meo vetustissimo codice expressum reperi.

52 *Aperta sunt*, ἀνεῴχθησαν. Contextus narrationis huc nos deducit ut fissis petris, intelligamus aperta fuisse sepulcra, quæ videlicet testarentur Christi morte devictam fuisse mortem. Quæ verò postea referuntur de sanctorum quorundam resurrectione & apparitione, etsi continenter ab Evangelista narrantur, nè unius & ejusdem facti historiam veluti discerperet, tamen Christi resurrectionem esse consecutam, ex proximè sequenti versiculo apparet.

---

53 Καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς.

54 Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ τηροῦντες τὸν Ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γενόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς ἦν οὗτος.

55 Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, διακονοῦσαι αὐτῷ·

56 Ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου.

57 Ὀψίας δὲ γενομένης ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ Ἀριμαθαίας, τοὔνομα Ἰωσήφ, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθήτευσε τῷ Ἰησοῦ·

58 Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. Τότε ὁ Πιλάτος ἐκέλευσεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα.

59 Καὶ λαβὼν τὸ σῶμα ὁ Ἰωσὴφ, ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ·

60 Καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ, ὃ ἐλατόμησεν ἐν τῇ πέτρᾳ· καὶ προσκυλίσας λίθον μέγαν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου, ἀπῆλθεν.

61 Ἦν δὲ ἐκεῖ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου.

62 Τῇ δὲ ἐπαύριον, ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευήν, συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς Πιλάτον,

63 Λέγοντες, Κύριε, ἐμνήσθημεν ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν, Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι.

64 Κέλευσον οὖν ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας· μήποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς κλέψωσιν αὐτὸν, καὶ εἴπωσι τῷ λαῷ, Ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν· καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης.

65 Ἔφη δὲ αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Ἔχετε κουστωδίαν· ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε.

66 Οἱ δὲ πορευθέντες ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον, μετὰ τῆς κουστωδίας.

† Mar. 15. 42. Luc. 23. 50. Joan. 19. 38.

57 Christus non clàm, sed Præsidis consensu, ab homine celebri, loco non procul sito, in monumento novo sepelitur, ut de verâ ipsius morte ambigi non possit.

62 Ipsius Christi interfectoribus sepulcri custodia committitur, quominus possit de ejus resurrectione dubitari.

Qui egressi è monumentis post resurrectionem ejus, introierunt in sanctam urbem, & apparuerunt multis.

Centurio verò & qui cum eo asservabant Jesum, viso terræmotu & iis quæ facta fuerant, metuerunt vehementer, dicentes, Verè Filius Dei erat iste.

Erant autem illic mulieres multæ è longinquo spectantes, quæ secutæ fuerant Jesum à Galilæa, ministrantes ei:

Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria mater Jacobi & Jose, & mater filiorum Zebedæi.

† Cùm autem serum diei advenisset, venit homo dives Arimathæensis, nomine Joseph, qui & ipse discipulus fuerat Jesu:

Is adiit Pilatum, & petiit corpus Jesu. Tunc Pilatus jussit reddi corpus.

Et Joseph cùm accepisset corpus, involvit illud sindone purâ:

Posuítque in monumento suo novo quod exciderat in petra: & advoluto saxo magno ad ostium monumenti, abiit.

Erat autem illic Maria Magdalene & altera illa Maria, sedentes ex adverso sepulcri.

Postero autem die quæ est post Parasceuen, coacti sunt primarii Sacerdotes & Pharisæi ad Pilatum,

Dicentes, Domine, meminimus planum illum dixisse cùm adhuc viveret, Tertio post die suscitabor.

Jube ergò muniri sepulcrum usque in diem tertium; nequando veniant discipuli ejus nocte, & furentur eum, dicántque populo, Suscitatus est ex mortuis: & erit ultimus error pejor priore.

Dixit eis Pilatus, Habetis custodiam: abite, munite sicut scitis.

Ipsi autem profecti munierunt sepulcrum, obsignato lapide, cum custodia.

Exeuntes de monumentis post resurrectionem ejus, venerunt in sanctam civitatem, & apparuerunt multis.

Centurio autem, & qui cum eo erant custodientes Jesum, viso terræ motu & his quæ fiebant, timuerunt valde, dicentes, Verè Filius Dei erat iste.

Erant autem ibi mulieres multæ à longè, quæ secutæ erant Jesum à Galilæa, ministrantes ei:

Inter quas erat Maria Magdalene & Maria Jacobi & Joseph mater, & mater filiorum Zebedæi.

Cùm autem serò factum esset, venit quidam homo dives ab Arimathæa, nomine Joseph, qui & ipse discipulus erat Jesu:

Hic accessit ad Pilatum, & petiit corpus Jesu. Tunc Pilatus jussit reddi corpus.

Et accepto corpore, Joseph involvit illud in sindone munda:

Et posuit illud in monumento suo novo quod exciderat in petra: & advolvit saxum magnum ad ostium monumenti, & abiit.

Erant autem ibi Maria Magdalene & altera Maria, sedentes contra sepulcrum.

Alterâ autem die quæ est post Parasceuen, convenerunt principes Sacerdotum & Pharisæi ad Pilatum,

Dicentes, Domine, recordati sumus quia seductor ille dixit adhuc vivens, Post tres dies resurgam.

Jube ergò custodiri sepulcrum usque in diem tertium; ne fortè veniant discipuli ejus, & furentur eum, & dicant plebi, Surrexit à mortuis: & erit novissimus error pejor priore.

Ait illis Pilatus, Habetis custodiam: ite, custodite sicut scitis.

Illi autem abeuntes munierunt sepulcrum, signantes lapidem, cum custodibus.

---

53 [*Qui egressi*, καὶ ἐξελθόντες. Erasmus, ad verbum, *Et egressi*. Vide suprà 26. 53.] ¶ *Introierunt*, εἰσῆλθον. Vulg. & Erasmus, *Venerunt*, ἦλθον. ¶ *In sanctam urbem*, εἰς ἁγίαν πόλιν, id est, Hierosolymam, ubi cultûs Divini sedes esse consueverat ad illum usque diem, Esa. 48. 2. & Nehem. 11. 1. ¶ *Apparuerunt*, ἐνεφανίσθησαν. In uno codice legimus ἐνεφάνησαν, eodem sensu. Declarat autem hæc apparitio istos non resurrexisse ut iterum inter homines versarentur, rursus morituri, sicut Lazarus & alii: sed potiùs ut in vitam æternam Christum, cujus virtute resurrexerant, comitarentur; idque ut vivificæ Christi virtutis certa testimonia exstarent, ut in hunc locum scribens rectè meo judicio sentit Hieronymus, licèt ab eo dissentiat Augustinus epist. 99. ad Euodium. Quòd si quis roget quibus apparuerint, quos sermones habuerint, an & quando in cœlum ascenderint,

dicam

dicam me hæc omnia, quæ Deus nos celavit, libenter ignorare. Sed fabulam de animæ Christi descensu ad inferos hinc quoque ortam puto, fabulam, inquam, ut quidem hic articulus Symboli explicari consuevit, quem alioqui, licèt in Symbolis quibusque vetustissimis non adscriptum, tamen rectè expositum, absit ut expungendum censeam.

54 *Asservabant*, τηροῦντες. Hoc enim moris erat adhibere custodes, nequis istiusmodi supplicio affectis subveniret. [Vulg. & Erasmus, *Custodientes*, φυλάττοντες.] ¶ *Filius Dei*, υἱὸς Θεοῦ. Nullus additus articulus, & quòd profanus erat hic Centurio, nempe ex Pilati cohorte, ostendit hoc nomine nihil aliud istum significare voluisse, quàm Christum fuisse non modò insontem, sed etiam planè justissimum, ut inducitur loquens Luc. 23. 47. & velut heroem quempiam, quasi diis ipsis hoc cœlitus testantibus, id quod declarat etiam verbum ἦν, *erat*, quasi esse desisset. At Judæis longè aliud erat quod ut blasphemum accusarant.

55 *Mulieres*, γυναῖκες. In duobus vetustis codicibus scribitur, καὶ γυναῖκες, *Etiam mulieres*.

56 *Jose*, Ἰωσῆ. Nempe ut inflectitur Θωμᾶς, Θωμᾶ. Vulgata, *Joseph*. Vide Marc. 15. 47.

57 *Arimathæensis*, ἀπὸ Ἀριμαθαίας. Sic converti potiùs quàm *ab Arimathæa*, ut significetur non unde hic venerit, sed cujas fuerit, subaudito participio ὤν. Putatur autem hæc Arimathæa esse quæ olim Ramatha dicta fuit, Samuelis Prophetæ patria. ¶ *Discipulus fuerat*, ἐμαθήτευσε. Vulg. & Erasmus, *Discipulus erat*. id est, ἐμαθήτευεν. Est autem hoc verbum interdum etiam transitivum [pro *Docere*] ut infrà 28. 19. à quo passivum deducitur μαθητευθεὶς. quod usurpatur suprà 13. 52.

61 *Ex adverso*, ἀπέναντι. id est, E regione, ut in illo Virgilii loco,

Urbs antiqua fuit, (Tyrii tenuere coloni)
Carthago, Italiam contra, Tyberinàque longè
Ostia, &c.

62 *Quæ est post Parasceuen*, ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευήν. Ac proinde quæ Judæorum more incipiebat ab ejus diei vespera quo crucifixus ac sepultus fuerat, ipso videlicet jam incipiente Sabbato, & statim à Christi corpore in sepulcrum illato. Nec enim opus servile censebant obsignationem lapidis & custodum collocationem.

63 *Planum*, πλάνος. id est, Præstigiatorem, quem γόητα Græci vocant: qualem fuisse Christum Judæi etiam hodie dicere non verentur. Vocabulum hoc Græcum usurpat Cicero pro Cluentio, & Horatius libro 1. Epist. Vulgata, *Seductor*, non malè. παρὰ τὸ πλανᾶν. ¶ *Suscitabor*, ἐγείρομαι. Id est, *Resurgam*, ἀναστήσομαι: præsens pro futuro. Interpretor autem μετὰ τρεῖς ἡμέρας, *tertio post die*, vel *intra tres dies*, ut annotavimus Marc. 8. 31.

64 *Nocte*, νυκτὸς. Hoc deest in Vulgata, neque scriptum erat in duobus vetustis codicibus.

65 *Habetis*, ἔχετε. Potest etiam imperandi modo verti, *Habete*, ut notat Erasmus: sed malo per indicativum interpretari. ¶ *Custodiam*, κουστωδίαν. id est, Præsidiarios milites, templi nimirum custodiæ designatos. Virgil. --*noctem custodia ducit Insomnem ludo*. Itaque sæpe commemoratur in Actis Apostolorum ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, & Pharisæis ac Pontificibus adjungitur. Erat autem collocatum hoc præsidium ad templum in Antonia, ut liquet ex Joseph. Antiquitat. 18. cap. 6. Mirum est verò istos superstitiosissimos homines nullâ magni illius Sabbati religione inductos fuisse ut à muniendo & obsignando sepulcro abstinerent, quod per Legem vix eis licuisset. Hæc enim gesta fuisse ineunte jam Sabbato, apparet ex versu 62.

ΚΕΦ. κή.

Ὀψὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, θεωρῆσαι τὸν τάφον.

2 Καὶ ἰδοὺ, σεισμὸς ἐγένετο μέγας. ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας, καὶ ἐκάθητο ἐπάνω αὐτοῦ.

3 Ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπὴ, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιών.

4 Ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί.

5 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος εἶπε ταῖς γυναιξὶ, Μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς· οἶδα γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε.

6 Οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη γὰρ, καθὼς εἶπε. δεῦτε, ἴδετε τὸν τόπον ὅπου ἔκειτο ὁ Κύριος.

7 Καὶ ταχὺ πορευθεῖσαι εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν. καὶ ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε. ἰδοὺ, εἶπον ὑμῖν.

8 Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἀπὸ τοῦ μνημείου μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς μεγάλης, ἔδραμον ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

9 Ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς, λέγων, Χαίρετε. Αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ.

10 Τότε λέγει αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβεῖσθε· ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν· κἀκεῖ με ὄψονται.

CAP. XXVIII.

‖ Extremo autem Sabbato, cùm lucesceret in primum *diem* hebdomadis, venit Maria Magdalene, & altera illa Maria, ut spectarent sepulcrum.

Et ecce, terræmotus factus est magnus. Angelus enim Domini cùm descendisset è cœlo, accessit, & devolvit saxum ab ostio, sedebátque super illud.

Erat autem visus ejus ut fulgur, & indumentum ejus album sicut nix.

Custodes verò perculsi sunt præ ipsius metu, & facti sunt sicut mortui.

Respondens autem Angelus dixit mulieribus, Vos verò nè metuite: scio enim vos Jesum crucifixum quærere.

Non est hîc: resurrexit enim, prout dixit. Adeste, videte locum ubi jacebat Dominus.

Et citò profectæ dicite discipulis ejus eum suscitatum fuisse ex mortuis. Et ecce præit vobis in Galilæam: illic eum videbitis. ecce dixi vobis.

Tunc *hæ* egressæ citò à monumento cum metu & gaudio magno, currebant ut hæc renunciarent discipulis ejus.

Ut autem ibant ad *hoc* renunciandum discipulis ejus, ecce, Jesus occurrit eis, dicens, Avete. Illæ verò accesserunt, & amplexæ sunt pedes ejus, & adoraverunt eum.

Tunc ait eis Jesus, Nè metuite: abite, renunciate fratribus meis ut abeant in Galilæam. illic me videbunt.

CAP. XXVIII.

Vespere autem Sabbati quæ lucescit in prima Sabbati:, venit Maria Magdalene & altera Maria videre sepulcrum.

Et ecce, terræmotus factus est magnus. Angelus enim Domini descendit de cœlo, & accedens revolvit lapidem, & sedebat super eum.

Erat autem aspectus ejus sicut fulgur, & vestimentum ejus sicut nix.

Præ timore autem ejus exterriti sunt custodes, & facti sunt velut mortui.

Respondens autem Angelus dixit mulieribus, Nolite timere vos: scio enim quòd Jesum qui crucifixus est quæritis.

Non est hîc: surrexit enim, sicut dixit. Venite, videte locum ubi positus erat Dominus.

Et citò euntes dicite discipulis ejus, quia surrexit. & ecce præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis, ecce prædixi vobis.

Et exierunt citò de monumento cum timore & gaudio magno, currentes nunciare discipulis ejus.

Et ecce, Jesus occurrit illis, dicens, Avete. Illæ autem accesserunt, & tenuerunt pedes ejus, & adoraverunt eum.

Tunc ait illis Jesus, Nolite timere: ite, nunciate fratribus meis ut eant in Galilæam, ibi me videbunt.

‖ *Mar.* 10. 1. *Joan.* 20. 1.
1 Christus profligatâ in sepulcro morte, suâ vi resurgit, quod mox Angelus testificatur.

9 Christus ipse post resurrectionem apparet, & missis ad discipulos mulieribus, ostendit se curam eorum non abjecisse

1 *Extremo autem Sabbato*, ὀψὲ δὲ σαββάτων, id est, διαγενομένου τοῦ σαββάτου, Marc. 16. 1. Nam ὀψὲ absolutè positum idem valet atque ἑσπέρα, id est, *serum diei* aut *vespera*. Cùm autem habet casum adjunctum, idem valet atque ἐν ὑστέρῳ, id est, *in extremo*, ut ὀψὲ τῆς ἡλικίας *extremam ætatem* declarat. Hoc itaque loco duo diversa significat Evangelista, nempe definente Sabbato in eam noctem à qua dies primus hebdomadis sequentis, Hebræorum more, incipiebat, mulieres illas quievisse, reversas à sepulcro, emtis tamen priùs aromatibus & unguentis, Luc. 23. 56. & diluculo demum diei illius primi jam proximè imminente sese in viam dedisse. ¶ *Cùm lucesceret*, τῇ ἐπιφωσκούσῃ. id est, cùm jam primus à Sabbato dies immineret. Nec enim subauditur νυκτὶ, ut somniavit Osiander, hoc accipiens de prima noctis face. Nam contrà subauditur ἡμέρᾳ. ut cùm ἑλληνιστὶ τῇ ὑστεραίᾳ Græci dicunt pro *Postridie*. Sic enim planè loquitur Herodotus in Thalia, ἅμ' ἡμέρῃ διαφωσκούσῃ, i. *cùm primum illuxisset dies*. Et hoc quoque observandum est, ἡμέραν hîc usurpari vel pro Luce, sicut etiam *dies* apud Latinos interdum usurpatur; vel pro Die civili, qui duodecim erat horarum apud Judæos: non autem pro Die viginti quatuor horarum, utpote qui non à diluculo noctem finiente, sed ab ipsius noctis præcedentis initio incepisset. Itaque potuissem interpretari, *die lucescente*, vel, *cùm dies lucesceret*: sed malui præcisè dicere, *cùm lucesceret*, Terentio sic loquente. Vulg. & Erasmus, *Vespera quæ lucescit*, quod non patitur constructio, sicut paulò antè dixi. ¶ *In primum diem hebdomadis*, εἰς μίαν σαββάτων. Vulg. *In prima Sabbati*. Erasmus, *Vesperâ Sabbatorum quæ lucescit in una Sabbatorum*. utrumq; malè. Vocabulo enim σαββάτων posteriore loco significatur non septimus dies, sed ipsius septimanæ primus dies intelligitur: sic plurali etiam numero ab Hebræis vocatus, ut Lev. 22. 15. & 25. 8. Sic Eusebius lib. 8. hist. Eccles. ἡμέραν τετράδα τοῦ σαββάτου vocat *quartum hebdomadis diem*, & μίαν τοῦ σαββάτου Sozomen. lib. 7. c. 9. quem nos *Dominicam* appellamus: & August. epist. 118. *diem quintum Sabbati* appellat, quem nos à Jove denominamus: & Hieronymus in epitaph. Paulæ *tertiam Sabbati* commemorat. Quòd si cui durum videbitur hanc vocem σαββάτων in tam brevi oratione diversis modis interpretari, tum sic fuerit convertendus totus hic locus, *In extremo verò hebdomadis*, (viz. præcedentis) *cùm lucesceret in primum diem hebdomadis* (viz. sequentis:) Sed priorem interpretationem ego quidem magis probo. ¶ *Venit*, ἦλθεν, i. sese in viam dedit, ut ostendit narrationis series.

3 *Visus*, ἰδέα. Erasmus in annotationibus *speciem* sive *formam* interpretatur, quæ videtur mihi latiùs patere, cùm hîc de facie tantùm agatur: imò verò nè de facie quidem tota, sed de oculorum radiis. Vulg. *Aspectus*, idque non malè, nisi usurparetur potiùs pro actione ipsa videndi quàm pro specie & acie oculorum. Possumus tamen per synecdochen interpretari *Vultum*, qui hâc ratione ὄψις quoque dicitur à Græcis.

4 *Custodes*, οἱ τηροῦντες. i. φύλακες. Ad verbum, *Ii qui servabant*, subauditur τὸν τάφον, *sepulcrum*. Itaque distinguendi sunt isti custodes ab iis quorum facta est mentio supr. 27. 64. ¶ *Præ metu*, ἀπὸ τοῦ φόβου. Ἀπὸ pro ὑπὸ, ut suprà diximus 13. 44. Hoc autem intelligendum est contigisse ipso resurrectionis Christi momento,

mento, antequam mulieres ad locum ipsum pervenissent, utpote quæ diluculo profectæ in itinere substitissent, incertæ & consilii inopes super saxi amolitione quo fuerat monumentum obstructum; imò etiam ignaræ custodiam adhibitam sepulcro fuisse, & obsignatum fuisse saxum. hoc videlicet seriùs à Judæis facto. Nec enim ausas fuisse accedere probabile est, si istud rescivissent, aut fuisse constantiores futuras custodibus, si terræmotus ille præsentibus ipsis incidisset. Repererunt ergò sepulcrum jam apertum, custodibus quoque in urbem regressis.

5 *Respondens*, ἀποκριθεὶς. Sæpe jam annotavi hujusmodi participia apud Hebræos redundare, ac præterea verbum ענה *hanah*, quod Græci vertunt ἀποκρίνεσθαι, etiam dici de eo qui sermonem inchoet. ¶ *Vos verò nè metuite*, μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς. Videtur magna esse emphasis pronominis ὑμεῖς, quam conatus sum exprimere. Apparet enim angelum voluisse perterritis custodibus mulieres confirmare; acsi diceret, Timeant sanè isti, at vos nè timete: nam istis quidem terrorem, vobis autem consolationem affero.

6 *Prout dixit*, καθὼς εἶπε. In quodam exemplari additur ὑμῖν, *vobis*. ¶ *Jacebat*, ἔκειτο. Vulg. & Erasmus, *Positus erat:* quo modo etiam vertimus suprà 3.10. & 5.14. Sed cùm hoc loco propriâ significatione accipiatur, minimè necesse fuit synonymon quærere.

7 *Ex mortuis*, ἀπὸ τῶν νεκρῶν. Vulg. hoc non legit: quod etiam satis per se intelligitur.

8 *Cum metu*, μετὰ φόβου. Adjunctum gaudii nomen ostendit distinguendum esse hunc metum, non aliunde quàm à magnitudine rerum istarum exortum, ab eo pavore prorsus diverso quem fides extrudit Rom.8.15.

9 *Ut autem ibant ad renunciandum discipulis ejus*, ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. Illud ὡς meliùs exprimimus Gallicè hoc modo, *comme elles alloyent*. Sic Plautus in Menæchmis, *Nam ut ibat:* quod ferè Græci dicunt ἐν τῷ πορεύεσθαι. Ità etiam Lucas Act.1.10. Deest autem totum hoc membrum apud Veterem interpretem, & in meo vetustissimo exemplari. ac certè etiamsi sustuleris, integra manet sententia: & alioqui copula καὶ mox sequens redundabit. ¶ *Ecce*, καὶ ἰδοὺ. Hebraicè והנה *vehinne*. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Et ecce:* & rectè quidem Vetus interpres, qui præcedens membrum non legit. Erasmus autem, qui legit & interpretatus est, debuit omittere copulativam hoc loco redundantem, sicut suprà 9.10. & infinitis locis apud Lucam, qui hoc pleonasmi Hebraici genere mirum in modum delectatur. ¶ *Amplexæ sunt*, ἐκράτησαν. Vulg. *Tenuerunt*. Sic prehensis videlicet ejus pedibus quasi eum illic retenturæ, quò spectat Christi responsum. Mihi propterea magis placuit *Amplectendi* quàm *Prehendendi* verbum. Virgilius hunc ipsum gestum describens utrumque verbum conjunxit hoc versiculo,

— *& divûm amplexæ simulacra tenebant.*

10 *Fratribus meis*, τοῖς ἀδελφοῖς μου. In quodam exemplari scribitur τοῖς μαθηταῖς μου, *Discipulis meis*. ¶ *Illic*, κἀκεῖ. Erasmus ad verbum, *Et illic:* sed videtur iterum abundare καί: ideo Veterem interpretem sum secutus.

---

11 Quò magis sol lucet, eò magis excæcantur impii.
16 Discipulis quoque apparet Christus, quos etiam Apostolos designat.
* *Joan.*17.2. *Hebr.*1.2.
† *Marc.*16.15
19 Κεφάλαια Apostolatûs sunt doctrinæ à Christo traditæ per orbem terrarum promulgatio, & sacramentorum administratio, quarum rerum efficacia non à Ministris sed à Domino pendet.

11 Πορευομένων δὲ αὐτῶν, ἰδού τινες τῆς κουστωδίας ἐλθόντες εἰς τὴν πόλιν, ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἅπαντα τὰ γενόμενα.
12 Καὶ συναχθέντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, συμβούλιόν τε λαβόντες, ἀργύρια ἱκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις,
13 Λέγοντες, Εἴπατε, Ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες ἔκλεψαν αὐτὸν, ἡμῶν κοιμωμένων.
14 Καὶ ἐὰν ἀκουσθῇ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πείσομεν αὐτὸν, καὶ ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν.
15 Οἱ δὲ λαβόντες τὰ ἀργύρια, ἐποίησαν ὡς ἐδιδάχθησαν. καὶ διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον.
16 Οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς.
17 Καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν αὐτῷ. οἱ δὲ ἐδίστασαν.
18 Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων, Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς.
19 Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος·
20 Διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν. καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἀμήν.

Euntibus autem ipsis, ecce, quidam ex custodia venerant in urbem, & nunciaverant primariis Sacerdotibus omnia quæ facta fuerant.
Ipsi verò congregati cum Senioribus, consilióque capto, numos non paucos dederunt militibus *illis*,
Dicite, inquientes, Discipuli ejus nocte venerunt & eum furati sunt, nobis dormientibus.
Quòd si hoc auditum fuerit apud præsidem, nos *istud* persuadebimus ei, & securos vos præstabimus.
Ipsi verò acceptâ pecuniâ fecerunt sicut erant edocti. & divulgatum fuit istud apud Judæos usque ad hodiernum diem.
Undecim autem illi discipuli profecti sunt in Galilæam, in montem ubi constituerat eis Jesus *ut adessent*.
Et eo conspecto, adoraverunt eum: quidam tamen dubitaverunt.
Accedens autem *ad eos* Jesus locutus est eis, dicens, * Data est mihi omnis autoritas in cœlo & in terra.
† Profecti ergò discipulas facite omnes gentes, baptizantes eos in nomen Patris & Filii & Spiritûs sancti;
Docentes eos observare omnia quæ præcepi vobis. & ecce, ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi. Amen.

Quæ cùm abiissent, ecce, quidam de custodibus venerunt in civitatem, & nunciaverunt principibus Sacerdotum omnia quæ facta fuerant.
Et congregati cum Senioribus, consilio accepto, pecuniam copiosam dederunt militibus,
Dicentes, Dicite, Quia discipuli ejus nocte venerunt, & furati sunt eum, nobis dormientibus.
Et si hoc auditum fuerit à præside, nos suadebimus ei, & securos vos faciemus.
At illi acceptâ pecuniâ fecerunt sicut erant edocti. & divulgatum est verbum istud apud Judæos usque in hodiernum diem.
Undecim autem discipuli abierunt in Galilæam, in montem ubi constituerat illis Jesus.
Et videntes eum, adoraverunt: quidam autem dubitaverunt.
Et accedens Jesus locutus est eis, dicens, Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.
Euntes ergò docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritûs sancti;
Docentes eos servare omnia quæcunque mandavi vobis. & ecce, ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi.

---

11 *Euntibus autem ipsis*, πορευομένων δὲ αὐτῶν. id est, dum illæ sese dant in viam, ut suprà 11.7. Nec enim custodes discessum illarum secuti sunt: sed ut ipsa narrationis series ostendit, antequam illæ, vel quisquam alius, ad sepulcrum pervenisset, terræmotus ille evenit, & lapide per Angelum revoluto Christus resurrexit, & custodes perculsi in urbem redierunt: quos si apud sepulcrum reperissent mulieres, credibile non est illas fuisse ad sepulcrum usque progressuras. Itaque ἐλθόντες & ἀπήγγειλαν rectè converti per præteritum plusquàm perfectum *venerant* & *renunciaverant*. ¶ *Quæ facta fuerant*, τὰ γενόμενα. Erasmus, *Quæ acciderant*, id est, τὰ συμβεβηκότα.

12 *Numos non paucos*, ἀργύρια ἱκανά. In meo vetustissimo codice legi ἀργύριον ἱκανόν. Sed ἀργύρια vidimus jam suprà positum pro ipsis argenteis numis. ἱκανὸς autem cùm propriè declaret *sufficientem*, quomodo accipiatur hoc loco & aliis similibus dicemus Marci 10. 46. [Hoc quidem loco Gallicè ità exprimeremus, *donner de l' argent a l' advenant*.]

13 *Nobis dormientibus*, ἡμῶν κοιμωμένων. Hanc lectionem cum veteribus codicibus consentientem secuti, non expressimus particulam ὅτι præcedentem. Ea verò non redundabit si legeris ὑμῶν κοιμωμένων, *Vobis dormientibus*, ut excudit Colinæus Parisiensis.

14 *Apud præsidem*, ἐπὶ ἡγεμόνος. id est, *à præside*, sive, *coram præside*: ut dixit Lucianus, ἐπὶ Ῥαδαμάνθυος, *Coram Rhadamantho*. Vide 1. Timoth. 6. 13. & Apoc. 10. 11. Nam periculum erat nè hoc nomine milites apud Pilatum deferrentur. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Sub præside*. Nec enim præfectum custodiæ templi sed Pilatum ipsum designant, ut in tota superiore historia.

17 *Quidam tamen*, οἱ δὲ, id est, ἔνιοι δέ. Sic istud reperi scriptum in omnibus nostris codicibus, & assentiuntur huic expositioni omnes quos vidi interpretes. Itaque nihil hîc immutatum esse volui, ut nec alibi uspiam ex nuda conjectura: nec tamen dissimulo suspectam esse mihi hanc lectionem. Primùm enim rarum est omnino istud οἱ δὲ isto significatu. Deinde ad solos illos undecim istam narrationem pertinere liquet ex iis quæ sequuntur, versiculis 18, 19, & 20. Et omnino hæc eadem illa est historia, sive tempus, sive locum, sive Christi verba quasi discedentis spectes, atque illa quam postremam narrat Lucas 24. 20, & Act. 1. 4. Quînam autem verisimile fuerit illos post quadraginta dierum tot apparitionibus & reprehensionibus & familiari consuetudine confirmatam sui præsentiam veram, adhuc dubitare potuisse quin is ipse esset, qui hoc tempus & hunc locum ipsis condixisset? Quod enim nonnulli, ut his difficultatibus occurrant, aiunt illos non de Magistri resurrectione adhuc dubitasse, sed non omnes statim illum advenientem agnovisse, certè nullius est momenti. Quòd si adhuc eos comperisset Christus pristinam illam incredulitatem non penitus abjecisse, quis meritò putarit Christum non fuisse graviùs etiam multò quàm antea illos reprehensurum, nedum ut eo ipso momento illos designaret Apostolos? Mihi ergò verisimile est, salvo aliorum judicio, potiùs scripsisse Evangelistam οὐδ' ἐδίστασαν, id est, *neque dubitarunt*, ut intelligamus tum demum Christum fuisse ab omnibus illis undecim, omni dubitatione sublatâ, summo consensu agnitum & adoratum, ac proinde verè ad Apostolicam recipiendam functionem comparatos.

18 *Data est mihi omnis autoritas*, ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία. Vulg. *Potestas*, id est δύναμις. Hæc autem duo inter se differre inde manifestè liquet, quòd multi non possint præstare, quæ tamen ipsis licent: & contrà multi præstare possunt, quæ tamen ipsis non licent. Δύναμις igitur ipsam facultatem & habitum ad aliquid

aliquid agendum declarat in sese & per se consideratum: ἐξουσία verò jus illius facultatis exercendæ declarat. Neque verò discrimen istud urgerem, de quo suprà etiam dixi 7. 29. & 21. 23. nisi Eutychianos nostro seculo renatos viderem hoc vocabulum arripere, ut duas Omnipotentias in unica Christi persona, & quidem infinitas statuant: unam essentialem ac uni Deitati propriam, & in Patre quidem absolutè, in Filio verò & Sp. S. relatè consideratam; alteram verò quæ sit qualitas in illam humanam assumtam naturam per hypostaticam unitionem, effusa: quod commentum & falsissimum & absurdissimum, & perpetuo Ecclesiæ Christianæ consensu, re ipsâ sic poscente, & irrefragabilibus Synodis, & doctissimorum etiam ætatis nostræ Theologorum scriptis refutatum, pluribus nunc non attingo. Tantùm dico hîc de essentiali & infinita illa uni Deitati propria Omnipotentia, à quo solus Deus dicitur παντοδύναμος, non agi: quod tamen etiamsi ubiquitariis illis monstris concederem, minimè tamen hinc illa quam imaginantur Christi corporis πανταχουσία colligi rectè posset, cùm illa Omnipotentiâ comprehendi non possint quæ necessariam contradictionem implicant, non quòd veræ Omnipotentiæ quicquam desit, sed quòd contradicentia simul poni sine mendacio non possint. Mentiri verò posse non sit potentiæ, sed impotentiæ proprium. Agitur autem hîc de eo quod Christus ipse Judicii nomine sibi à Patre, quatenus etiam homo est, concessi appellat Joan. 5. 27. jus illud videlicet omnia tum supernè regendi, subalterno in ipsos etiam Angelos imperio, tum sub cœlis Satanam, & omnes illi adhærentes debellandi, & Ecclesiæ suæ tuendæ, universæ denique semel stabiliendæ rerum omnium ἀποκαταστάσεως Act. 3. 21. ut tandem omnibus sub Christo, etiam quatenus homo est, subjectis, eo uno excepto, qui ipsi subjecit omnia 1. Cor. 15. 24. & 27. fit medius inter Patrem & res omnes dominator. Hoc enim illi promisit Pater Psal. 2. 6. & 110. 1. Esa. 53. 3. & passim apud Prophetas: brevissimè verò simul & plenissimè ab Apostolo exponitur Philip. 2. 9. & 10. Datam autem illam sibi autoritatem dicit Christus propriè Humanitatis suæ respectu, idque cùm omnibus animalis vitæ infirmitatibus semel depositis, mox in cœlum esset assensurus, & indè ad ultimum usque diem, quo demum Deus erit omnia in omnibus, imperium illud suum administraturus, quod per sessionem ad dextram Patris significatur. Sed & data Christo hæc ἐξουσία dici potest ipsius quoque Deitatis respectu, non tamen ἁπλῶς, nec illius in sese habitâ ratione, sed quatenus semetipsum dicitur in forma servi hypostaticè assumta exinanivisse, Phil. 2. 7. quo tempore cùm adeò ipsius Deitas suam illam αὐτοκρατορικὴν ἐξουσίαν plenè non exseruerit, ut è contrario in illa suæ Humanitatis ad inferos usque depressione, videri quodammodo possit illam, quod ad usum illius attinet, ad tempus abdicasse, Esa. 53. 3. quam meritò nunc demum dicat sese recepisse, ità ut hæc ἐξουσία opponatur etiam ipsius Deitatis illi ad tempus συγκαταβάσει, ut scitè loquuntur Patres. Quorsum autem istud ad commentitiæ illius fidei, speique nostræ, fulcrum, carnis videlicet Christi & ipsius pro nobis perpessionum veritatem abolens πανταχουσίας commentum? ¶ *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. Apud Syrum interpretem hoc loco repetuntur ista ex Joan. 20. 21. *Sicut misit me Pater meus, ego mitto vos*, quod mirè congruit sequenti versiculo.

19 *Ergò*, οὖν. Deest in nostris vetustis codicibus, & in meo vetustiss. pro οὖν legitur νῦν, *Nunc.* ¶ *Discipulos facite*, μαθητεύσατε, id est, discipulos mihi facite ex omnibus gentibus. Vulg. *Docete*, διδάσκετε, nimiùm generali interpretatione. Est enim hoc munus omnibus Pastoribus & Doctoribus in Ecclesia impositum: illud verò proprio & peculiari mandato ad Apostolos spectat, utpote fundamentum Ecclesiæ Catholicæ jacturos per novi exhibiti Fœderis promulgationem, qui propterea tanquam architecti à superstructoribus distinguuntur 1. Cor. 3. 10. & Ephes. 2. 21. Indè factum ut initio credentes omnes sint μαθηταὶ appellati, id est, *discipuli*, non certè hujus vel illius Apostoli (quod in Corinthiis asperrimè reprehendit Paulus 1 Cor. 3. 4. & Ephes. 2. 20.) sed unius Christi, à quo propterea expressiore cognomento sunt appellati *Christiani*. At è contrario hæretici & monachorum ordines à suarum sectarum autoribus rectè denominantur; ausi nostrâ primùm memoriâ cæterorum impudentiam superare, qui pro Ignatianis Jesuitas, fœdissimè conspurcato tam venerando nomine, sese nuncuparunt. Μαθητεύειν ergò hoc loco non neutropassivè pro *discipulum esse*, sed activè accipitur, quasi in conjugatione Hiphil, acsi dicas *discipulare*. Superest autem illud observatu non indignum, apud Syrum interpretem inscribi & finiri hoc Matthæi scriptum, his verbis, *Evangelium sanctum prædicatione Matthæi Apostoli, quod prædicavit Hebraicè in regione Palestina*: de quo viderint qui longè aliò ipsum tam citò ablegant. ¶ *In nomen*, εἰς τὸ ὄνομα, id est, invocato Patre, Filio, & Spiritu sancto. Nam baptismo consecramur. Deo Patri, quoniam ibi nostra adoptio in Christo per Spiritum sanctum sancitur.

20 *Omnibus diebus*, πάσας τὰς ἡμέρας. id est, In omne tempus. Alloquitur enim Ecclesiam. Cùm autem idem ipse Dominus paulò antè dixerit, *Me verò non semper habebitis*, & mox in cœlum assenderit, apparet distinguendum esse præsentiæ & absentiæ modum, ut qui corpore est absens, virtute tamen sit totus præsentissimus, quâ & seipsum & sua omnia nobis verè per fidem spiritualiter communicat.

Cæterùm in vetustissimo manuscr. codice quod nuper sum nactus, sic ista scripta inveni, Τέλος κατὰ Ματθαῖον ἁγίου εὐαγγελίου. Ἀμήν. Ἐξεδόθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦτο, μετὰ χρόνους η΄. τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναλήψεως. id est, *Finis sancti secundùm Matthæum Evangelii. Amen. Editum est autem istud ab eo, octavo pòst anno à Christi sursum assumtione.*

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ τὸ κατὰ ΜΑΡΚΟΝ.

EVANGELIUM secundùm MARCUM.

¶ *Secundùm Marcum*, κατὰ Μάρκον. Syrus interpres habet, *Evangelium sanctum annunciationis Marci Evangelistæ*. i. sicut prædicatum est, videlicet à Marco, non Apostolo, sed Evangelista. Sed & istud nolui prætermittere, in illo meo vetustissimo exemplari, Matthæo Joannem, Joanni Lucam, Lucæ denique Marcum subjici; Evangelistas nimirum duos Apostolis duobus, servatâ quoque, ut verisimile est, temporum ratione, quòd videlicet Evangelium Matthæus ante Joannem scripserit, & post Lucam Marcus.

ΚΕΦΑΛ. α.

Ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

2 Ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

3 Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

CAP. I.

Principium Evangelii Jesu Christi Filii Dei:

Ut scriptum est in Prophetis, ‖ Ecce, ego mitto nuncium illum meum ante faciem tuam, qui apparabit viam tuam coram te.

* Vox vociferantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas ejus.

CAP. I.

Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei:

Sicut scriptum est in Esaia Propheta, Ecce, ego mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.

Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus.

2 Joannes præit Christo sicut prædictum est à Prophetis. ‖ Mal. 3. 1. * Esa. 40. 3. Matth. 3. 3. Luc. 3. 4. Joan. 1. 23.

2 IN *Prophetis*, ἐν προφήταις. Ità scriptum reperimus in omnibus nostris codicibus vetustis, exceptis duobus, & illo meo vetustissimo, in quibus legimus, ἐν Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ, id est, *In Esaia propheta*: quo modo interpretatus est hunc locum Vetus interpres, & citat quoque Hieronymus ad Pammachium De optimo genere interpretandi: & hanc fuisse receptam lectionem, à Porphyrio exagitatam, constat ex Chrysostomi in hunc locum homilia; si modò (quod non arbitror) est illarum autor quæ in Marcum sub ejus nomine sunt editæ. Mihi verò, si quis hîc est conjecturæ locus, fit verisimile, veterem lectionem, *In Esaia propheta*, germanam esse, & cùm ex albo irrepsisset in contextum locus Malachiæ, hîc repositus ex Matth. 11. 10. indè factum fuisse ut hîc scriberetur ἐν προφήταις: in qua sententia illud quoque me confirmat quòd unius Esaiæ testimonium & Matth. 3. 3. & Luc. 3. 4. & Joan. 1. 23. citatur, ubi de Joanne ministerium suum ineunte disserunt. Hinc nata illa quæstio, cur geminum vaticinium adducens Evangelista, unum videlicet ex Malachia, alterum ex Esaia, hunc tamen unum nominet. Illud quidem constat, appellatione Prophetarum intelligi ipsorum libros; quod tamen dicendi genus præcipuè usurpatur cùm ex minoribus Prophetis aliquod testimonium petitur, etiamsi unus tantùm ex illis citetur, ut Act. 7. 42. nempe quòd hi duodecim essent in unum volumen compositi, ut docent Hebræi interpretes. ¶ *Mitto*, ἀποστέλλω. Loquitur Malachias tanquam de re jam præsenti,

ut solent etiam alii Prophetæ : nimirum de re futura tam certi quàm si eam oculis cernerent. In Græca tamen editione legitur ἐξαποστελῶ, *Mittam*. ¶ *Nuncium illum meum*, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, *Angelum* : sed hoc quidem loco de homine agitur, & rectè annotat Erasmus certum aliquem nuncium designari articulo, cùm omnes alioqui Prophetæ venturum Christum nunciarint. Sed & aliud discrimen præterea declaratur in his verbis πρὸ προσώπου σου, id est, *Ante faciem tuam* : quibus indicatur hìc agi de eo demum nuncio qui Messiam non procul positum, ut alii, sed præsentem commonstraret. ¶ *Ante faciem tuam*, πρὸ προσώπου σου. In Hebræis & Græca editione legitur *Meam*, & hoc loco non ponitur, sed post verba sequentia, ubi legimus ἔμπροσθέν σου, *Ante te*, quod in Syriaca interpretatione non legitur. Hìc verò Hebraismus ille explicatur. Sumta enim est metaphora à regum consuetudine qui solent habere suos anteambulones. Hæc autem varietas indè orta videtur, quòd apud Prophetam inducitur Deus ipse populum compellans : Evangelista verò Patrem inducit, ut qui Filium alloquatur ; idque prorsus nullâ sensûs injuriâ. ¶ *Viam tuam*, τὴν ὁδόν σου. In Hebræo non additur pronomen, & pro κατασκευάσει in Græca editione legitur ἐπιβλέψεται, id est, *inspiciet*, non satis rectè, cùm in Hebræo non legatur ופנה *uphanah* in Cal, sed ופנה *uphinnah* in Pihel, quod significat E conspectu seu sordes removere, & Græca editio vertit apud Esaiam ἑτοιμάζειν à consequenti. Fit enim sordium ejectione purgatio, & purgatione præparatio. *Itaque cùm ex hoc loco tum ex aliis multis liquet Græcos illos interpretes usos fuisse codicibus qui punctis carerent, & (quod nonnulli falsò existimarunt) nostros Evangelistas non usos fuisse Græcâ illâ veteris Testamenti interpretatione quæ nunc circumfertur.

3 *Ejus*, αὐτοῦ. Hebræa veritas habet לאלהינו *Lelohenu*, & Græci interpretes τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Idem autem in præcedente membro *Jehova* vocatur. Itaque cùm hic versiculus de Messia, id est Christo, necessariò intelligatur, est hoc quoque testimonium irrefragabile veræ & ὁμοουσίου Deitatis Christi. ut non possim satìs mirari Erasmum in hunc locum scribentem affirmare hoc vaticinium vel ad Patrem vel certè ad totam Trinitatem referri.

---

† *Matth.*3.1.
4 Summa doctrinæ Joannis, aut potiùs Christi, remissio peccatorum & emendatio vitæ.
‖ *Matth.* 3.5.
* *Lev.*11.22.
† *Matth.*3.11. *Luc.*3.16. *Joan.*1.27.
7 Joannes & omnes Ministri in Christum Dominum respiciunt.
‖ *Act.*1.5. & 2.4. & 11.16. & 19.4.
* *Matth.*3.14. *Luc.*3.22. *Joan.*1.33.
9 Christus baptismum nostrum in sese consecrat.
10 Vocatio Christi è cœlis, ut capitis Ecclesiæ.

4 Ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.
5 Καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ Ἱεροσολυμῖται· καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.
6 Ἦν δὲ Ἰωάννης ἐνδεδυμένος τρίχας καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον.
7 Καὶ ἐκήρυσσε, λέγων, Ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ.
8 Ἐγὼ μὲν ἐβάπτισα ὑμᾶς ἐν ὕδατι, αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.
9 ¶ Καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, ἦλθεν Ἰησοῦς ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐβαπτίσθη ὑπὸ Ἰωάννου εἰς τὸν Ἰορδάνην.
10 Καὶ εὐθέως ἀναβαίνων ἀπὸ τοῦ ὕδατος, εἶδε σχιζομένους τοὺς οὐρανούς, καὶ τὸ Πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν, καταβαῖνον ἐπ' αὐτόν.

† Baptizabat Joannes in deserto, & prædicabat baptismum resipiscentiæ ad remissionem peccatorum.
‖ Et exibat ad eum omnis Judaica regio ac Jerosolymitæ : & baptizabantur omnes ab eo in Jordane flumine, confitentes peccata sua.
Indutus autem erat Joannes pilis camelorum, & zonâ coriaceâ circa lumbos suos : & edebat * locustas & mel sylvestre.
† Et prædicabat, dicens, Venit ponè me qui validior me est, cujus non sum dignus qui incurvatus solvam corrigiam solearum.
‖ Ego quidem baptizavi vos aquâ : ipse verò baptizabit vos Spiritu sancto.
* Et factum est diebus illis, ut Jesus advenerit à Nazaretha *urbe* Galilææ, & baptizatus sit in Jordane à Joanne.
Et is statim assccendens ex aqua vidit findi cœlos, & Spiritum quasi columbam descendere super eum.

Fuit Johannes in deserto baptizans, & prædicans baptismum pœnitentia in remissionem peccatorum.
Et egrediebatur ad eum omnis Judaea regio & Jerosolymitæ universi : & baptizabantur ab illo in Jordanis flumine, confitentes peccata sua.
Et erat Johannes vestitus pilis cameli, & zonâ pelliceâ circa lumbos ejus : & locustas & mel sylvestre edebat.
Et prædicabat, dicens, Veniet fortior me post me, cujus non sum dignus procumbens solvere corrigiam calceamentorum ejus.
Ego baptizavi vos aquâ, ille verò baptizabit vos Spiritu sancto.
Et factum est in diebus illis venit Jesus à Nazareth Galilaea, & baptizatus est à Johanne in Jordane.
Et statim asscendens de aqua, vidit cœlos apertos, & Spiritum tanquam columbam descendentem & manentem in ipso.

---

4 *Baptizabat*, ἐγένετο βαπτίζων. Verbum ἐγένετο nonnulli ad ἀρχὴ referunt ; ut testimonia Prophetarum parenthesi includantur : sed primum versiculum ego malo seorsim legere : quod & Erasmo placet. Sic enim vetustissimi quique scriptores Hebræi, & ex Græcis quoque Herodotus, Thucydides & Ephorus libros historiarum inchoant. Cæterùm existimat Valla verbum ἐγένετο à sequentibus esse separandum, ut sit hæc sententia, Quendam Joannem exstitisse qui in deserto baptizaret. Nam, inquit, incipiendum fuit à nuncupatione viri potiùs quàm ab ejus actione, tanquam de ejus nomine fuisset jam facta mentio : ut apud Joannem, *Fuit homo, missus à Deo, cui nomen erat Joannes.* Nec dicitur, *Fuit homo missus*, sed *Fuit homo* ; deinde, *missus à Deo*, id est, qui missus fuit à Deo. At ego existimo, si hoc verum esset, addendum fuisse post ἐγένετο vel τὶς vel ἄνθρωπος. Quòd autem Marcus à Joannis prædicatione perinde exorditur acsi mentionem ejus aliquam antea fecisset, id commune habet cum Matthæo. Erat enim Joannis nomen celebrius quàm ut esset exordium altiùs petendum. Sed hanc tamen partem egregiè persecutus est Lucas. Erasmus igitur rectè conjunxit verbum ἐγένετο cum participio βαπτίζων, periphrasi Græcis etiam familiari, pro ἐβάπτιζε. id est, *Erat baptizans*, pro *Baptizabat* : sicut dixit Plautus in Curcul. *Sunt bibentes*, pro *Bibunt*. Vetus interpres maluit cum ἐν ἐρήμῳ connectere : ut sit hæc sententia, *Fuisse* (id est, versatum) *Joannem in deserto, ubi baptizaret & prædicaret.* Sed repugnat verborum series ut hic locus legitur. Dicendum enim fuisset, ἐγένετο Ἰωάννης ἐν ἐρήμῳ βαπτίζων, ut paulò pòst, nempe versiculo 13. sicut etiam legitur in vetustissimo meo exemplari, & apud Syrum interpretem. ¶ *Ad remissionem*, εἰς ἄφεσιν. vel, *In remissionem*. Sed *In* præpositio præparationem significat, non effectum, inquit Erasmus. At ego (quod veterum pace dixerim) non puto resipiscentiam posse à remissione peccatorum separari, nec quod ad finem & efficaciam attinet alium fuisse Baptismum à Joanne administratum arbitror, quàm eum qui est à Christo Ecclesiæ demandatus. Quòd autem Erasmus subjungit, Joannem priùs baptizasse, deinde prædicasse Baptismum, ejusmodi est ut nè refutatione quidem videatur indigere. Quid enim ? cùm diceret Joannes, *Pœnitentiam agite, appropinquat enim regnum cœlorum*, non docebat quos erat baptizaturus ? Imò verò nisi priùs docuisset in quem finem baptizaret, quis tandem ad ejus baptismum accessisset ? Certè cùm sacramenta sint σφραγῖδες, necesse est ut præeat doctrina quam obsignent. Etsi verò Catabaptistæ hæc arripiant adversùs pædobaptismum, cùm hic negotium Joanni fuerit cum adultis ; ac nè tum quidem cùm infantes baptizantur, verbum à signo separetur in Ecclesia Dei. Joannem verò etiam post baptismi administrationem consuevisse de vero illius usu differere, ex vers. 8. apparet.

5 *Omnes*, πάντες. In quodam codice non scribitur πάντες, hoc loco, sed post Ἱεροσολυμῖται, in membro præcedente, & fortasse rectiùs, sicut etiam legit Vetus interpres, & in illo meo vetustissimo codice legitur, ut & apud Syrum interpretem. Est autem hyperbolica locutio in communi sermone usitata ; & κατ' ἐξοχὴν nominantur inter cæteros Judææ incolas Jerosolymitani.

7 *Venit*, ἔρχεται. Hoc tam in præsenti quàm in futuro accipi potest, ut alibi diximus ; sed præsentis significatio magis convenit: ut Christum intelligamus jam fuisse in via ; & *Venisse* pro *Adesse* positum. ¶ *Qui validior me est*, ὁ ἰσχυρότερός μου. Rectè articulum expressit Erasmus, à Vetere interprete prætermissum. ¶ *Dignus*, ἱκανός. Vide Matth. 3.11. Erasmus, *Idoneus*, id est, ἐπιτήδειος. ¶ *Incurvatus*, κύψας. Vulg. & Erasmus, *Procumbens*, id est προσπεσών. Voluit enim Evangelista infimi servi conditionem significare. Deesse tamen comperimus hoc participium in uno manuscr. & in vetustissimo nostro codice.

8 *Quidem*, μέν. Hanc particulam à Vetere interprete intempestivè prætermissam in antithesi, rectè Erasmus restituit : quanquam animadvertimus illam in uno vetere exemplari non adscribi. ¶ *Baptizavi*, ἐβάπτισα. In uno codice, sicut apud Matthæum & Lucam, legitur βαπτίζω : quod indicat in media actione hæc esse dicta à Joanne, ut totam Baptismi vim doceret à Christo manare, qui interiùs baptizat, id est, ut rem ipsam à signo distingueret. Syrus tamen interpres legit in præterito, ità ut significetur Joannes hujusmodi conciones post administratum Baptismum habere consuevisse, nè quis in externo baptismi ritu sive, ut locuti sunt postea Scholastici, in opere operato subsisteret. ¶ *Aquâ*, ἐν ὕδατι. De pleonasmo præpositionis ἐν alibi diximus : qui quidem notandus est hoc loco, nè quis prorsus imperitus *In aqua* pro *Intra aquam* accipiat : cujusmodi ineptiis pleni sunt Sophistarum libri.

9 *Urbe Galileæ*, Γαλιλαίας. Supplevi quod deerat constructioni. Est autem hoc additum non discriminis alicujus causâ, (sicut in urbe Cana factum est Joan. 2. 1.) sed ad situm urbis exprimendum. Hoc verò pertinet non modò ad fidem faciendam historiæ, sed etiam ad intelligendum cur Jesus diceretur Nazarenus & Galilæus per contumeliam, ut eum vocabat Julianus ille apostata, Judæos secutus, quorum fit mentio Joan. 7. 52. ¶ *In Jordane*, εἰς τὸν Ἰορδάνην. De hac enallage εἰς pro ἐν sæpe jam diximus. Demosthenes, περὶ στεφ. Τοσούτῳ ἀμείνων πολίτης γέγονα εἰς αὐτὰ ταῦτα ἀλλήλων, pro ἐν αὐτοῖς τούτοις, id est, *Tanto in his rebus quas dico præstantior civis fui.*

10 *Et is statim asscendens*, καὶ εὐθέως ἀναβαίνων. videlicet Joannes.

annes. Descenderat enim cum Jesu in aquam, ut Philippus cum Eunucho, Act.8.38. Erasmus, *Et statim cùm ascenderet*. Existimavit enim ἀναβαίνων pro ἀναβαίνοντος positum, ad Jesum posse referri, verbum autem εἶδε ad Joannem, cùm ipsa ratio constructionis declaret participium esse cum verbo conjungendum, ut utrumque ad eandem personam pertineat. Etsi ergò videtur mollior verborum syntaxis si de Jesu hæc omnia accipias, (cùm præsertim vox illa cœlestis ad eum dirigatur, ut quidem hic refertur à Marco) tamen cùm ipsius potissimùm Joannis causâ sit editum hoc signum, ut apparet Joan.1.33, & 34, (quam etiam ob causam Matthæum opinor hæc ità describere, ut Pater è cœlo Joannem & circumstantes potiùs quàm Filium ipsum videatur compellare) non dubito quin relativum quod subauditur, ad Joannem pertineat, qui hæc dicatur vidisse. Ac nè longiùs abeamus, similem in relativo amphiboliam reperies infrà 2.13, ubi αὐτὸς, quod ante verbum ἐξῆλθε subauditur, non refertur ad paralyticum, cujus mentio proximè facta illic erat, sed ad Jesum, ab octavo usq; versiculo repetitum. Simile exemplum exstat infrà 11.6,& 7. ubi cùm tria hæc verba εἶπον, ἀφῆκαν, ἤγαγον, ità connectantur ut ad eandem personam omnino videantur pertinere; apparet tamen εἶπον & ἤγαγον de discipulis dici, ἀφῆκαν verò de iis qui discipulos interpellarent. Postremò adverbium εὐθέως ex Matthæo didici non esse cum verbo εἶδε sed cum participio ἀναβαίνων conjungendum, ut etiam converti potuerit, εὐθέως ἀναβὰς, *simulac ascendisset*, i. ἅμα τὸ ἀναβῆναι. ¶ *Findi*, σχιζομένους. Participium positum est loco verbi, Atticorum more. In quodam exemplari scriptum erat ἠνοιγμένους. i. *Apertos*, sicut convertit Vetus interpres, & in vetustissimo nostro codice legitur. ¶ *Super eum*, ἐπ' αὐτόν. In quodam codice scriptum reperimus ἐπ' αὐτῷ, constructione magis usitatâ: nisi fortassis quartum casum ideo usurpavit quòd significetur motus ad locum. Cæterùm quod apud Veterem interpretem additur *Et manentem*, καὶ μένον, additũ videtur ex Joan.1.33.

---

11 Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα.
12 Καὶ εὐθὺς τὸ πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει εἰς τὴν ἔρημον.
13 Καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ σατανᾶ· καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων· καὶ οἱ ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ.
14 ¶ Μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάννην, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ·
15 Καὶ λέγων, ὅτι πεπλήρωται ὁ καιρὸς, καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· μετανοεῖτε, καὶ πιστεύετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.
16 ¶ Περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον ἐν τῇ θαλάσσῃ, (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)
17 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς γενέσθαι ἁλιεῖς ἀνθρώπων.
18 Καὶ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.
19 Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν ὀλίγον, εἶδεν Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς ἐν τῷ πλοίῳ καταρτίζοντας τὰ δίκτυα·
20 Καὶ εὐθέως ἐκάλεσεν αὐτούς· καὶ ἀφέντες τὸν πατέρα αὐτῶν Ζεβεδαῖον ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ τῶν μισθωτῶν, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ.
21 ¶ Καὶ εἰσπορεύονται εἰς Καπερναούμ· καὶ εὐθέως τοῖς σάββασιν εἰσελθὼν εἰς συναγωγὴν, ἐδίδασκε.
22 Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ· ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς.
23 Καὶ ἦν ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, καὶ ἀνέκραξε,

Et vox exstitit è cœlis, Tu es Filius ille meus dilectus, in quo acquiesco.
† Statímque Spiritus eum expulit in desertum.
Et fuit illic in deserto dies quadraginta, tentante eum Satana: erátque cum feris: & angeli ministrabant ei.
‖ Postquam autem traditus fuit Joannes *in custodiam*, venit Jesus in Galilæam, prædicans evangelium regni Dei;
Et dicens, Expletum est tempus, & appropinquavit regnum Dei: resipiscite, & credite evangelio.
* Ambulans autem apud mare Galilææ, vidit Simonem & Andream fratrem ejus, jacientes rete in mare, (erant enim piscatores)
Et dixit eis Jesus, Sequimini me, & faciam ut sitis piscatores hominum.
Et *ipsi* statim omissis retibus suis, secuti sunt eum.
Tunc progressus illinc paululùm, vidit Jacobum *filium* Zebedæi, & Joannem fratrem ejus, qui & ipsi in navigio sarciebant retia:
Statímque vocavit eos: & *ipsi* omisso patre suo Zebedæo in navigio cum mercenariis, secuti sunt eum.
† Et ingrediuntur Capernaum: statímque sabbato ingressus Jesus in synagogam, docebat.
‖ Et percellebantur super doctrina ejus. docebat enim eos ut autoritatem habens, & non ut Scribæ.
* Fuit autem in synagoga eorum quidam in quo erat spiritus impurus: qui exclamavit,

Et vox facta est de cœlis, Tu es Filius meus dilectus, in te complacui.
Et statim Spiritus expulit eum in desertum.
Et erat in deserto quadraginta diebus & quadraginta noctibus, & tentabatur à Satana: erátque cum bestiis: & angeli ministrabant illi.
Postquam autem traditus est Johannes, venit Jesus in Galilæam, prædicans evangelium regni Dei;
Et dicens, Quoniam impletum est tempus, & appropinquavit regnum Dei: & pœnitemini, & credite evangelio.
Et præteriens secus mare Galilææ, vidit Simonem & Andream fratrem ejus, mittentes retia in mare, (erant enim piscatores)
Et dixit eis Jesus, Venite post me, & faciam vos fieri piscatores hominum.
Et protinus relictis retibus, secuti sunt eum.
Et progressus indè pusillùm, vidit Jacobum Zebedæi, & Johannem fratrem ejus, & ipsos componentes retia in navi:
Et statim vocavit illos: & relicto patre suo Zebedæo in navi cum mercenariis, secuti sunt eum.
Et ingrediuntur Capharnaum: & statim sabbatis ingressus in synagogam, docebat eos.
Et stupebant super doctrina ejus. erat enim docens eos quasi potestatẽ habens, & non sicut Scribæ.
Et erat in synagoga eorum homo in spiritu immundo, & exclamavit,

† Mat.4.1. Luc.4.1.
12 Christus tentatus vincit.
‖ Mat.4.12. Luc.4.14. Joan.4.43.
14 Joanne capto, plenè se prodit Christus.
* Mat.4.18. Luc.5.2.
16 Vocatio Simonis & Andreæ.
19 Vocatio Jacobi & Joannis.
† Mat.4.23. Luc.4.31.
21 Annunciat doctrinam quâ solâ expellitur Satan è mundo: quod etiam miraculo confirmat.
‖ Mat.7.28. Luc.4.32.
* Luc.4.33.

---

11 *In quo*, ἐν ᾧ. Vulgata, *In te*, ἐν σοί: quæ lectio videtur meliùs convenire, ut vitetur mutatio personæ, quantumvìs apud Hebræos frequens. Certè ità quoque scriptum reperi in tribus vetustis exemplaribus, & in illo meo vetustissimo, ut etiam vertit Syrus interpres. Cur autem εὐδόκησα verterimus *acquiesco*, diximus Matth.3.17.

12 *Spiritus*, τὸ Πνεῦμα. In quodam exemplari manuscripto & meo vetustissimo additur ἅγιον, *sanctus*, quod vocabulum magnam lucem affert huic loco. Nam nè illud quidem quod additur apud Matthæum, *subductum fuisse à Spiritu ut tentaretur à diabolo*, satis videtur omnem amphiboliam tollere, cùm apud Hebræos sæpe antecedens relativi loco repetatur, ut Psal.48.1. nec regula illa Didymi sit perpetua, quæ tradit πνεύματος appellatione Spiritum sanctum intelligi, quoties illi præponitur articulus, ut liquet ex Joan.3.8, & aliis locis. ¶ *Expulit*, ἐκβάλλει. Vallæ visa est hæc expositio paulò durior. Et certè constat τὸ ἐκβάλλειν interdum asperius quiddam esse quàm τὸ ἐξάγειν καὶ ἐκπέμπειν, ut Mat.12.35. Joan.10.4. quod etiam declarat verbum אפק *appik*, quo hic utitur Syrus interpres, ut & Matthæus in hac historia verbo ἀνάγεσθαι, & Lucas ἄγεσθαι. Itaque sunt qui *emittendi* verbo utantur, & hoc putent repræsentari veritatem cujus typus fuit caper ille emissarius, cujus fit mentio Num.16. quod mihi quidem argutum potiùs quàm solidum videtur. Hoc autem verbo potiùs hic notatur repentina quædam mutatio, quâ Christus, qui adhuc inter homines tanquam plebeius & privatus vixerat, quasi nova quadam persona induitur, & cœlesti planè ratione non modò proximæ luctæ sed etiam toti suo muneri præparatur. Non est igitur hoc verbum accipiendum quasi fuerit invitus & reluctans extrusus, sed ut Divinæ potiùs virtutis in ipso corporaliter habitantis motu & impulsu ad tempus ex hominum conspectu abreptus, idq; nostrâ causâ, ut nobis sanctificatus, Diabolum ipsum cominus congressus superaret, à nobis quoque hâc ipsâ ejus virtute sub pedibus nostris conterendum.

13 *Fuit*, ἦν. Vulg.& Erasmus, *Erat*. Mihi verò videtur huic loco meliùs convenire significatio aoristi posterioris. ¶ *In deserto*, ἐν τῇ ἐρήμῳ. Hæc addere non fuit necesse, cùm præcedat relativum ἐκεῖ. Itaque comperimus vetustos codices hìc variare, cùm in uno hæc desint, quemadmodum etiam in editione Vulgata; in altero verò ἐκεῖ non esset adscriptum. ¶ *Dies quadraginta*, τεσσαράκοντα ἡμέρας. Addit Vulgata, *& quadraginta noctibus*, καὶ τεσσαράκοντα νύκτας: quod in uno etiam vetere exemplari scriptum legimus. ¶ *Tentante*, πειραζόμενος. Hoc participium ità convertendum fuit, tum quòd à Latinis raro usurpetur præsentis temporis passivum participium; tum verò quia verbum ἦν non sic cohæret cum πειραζόμενος, ut pro præterito imperfecto ἐπειράζετο ponatur, ut suprà vers.6. imò verò significat, in eo ipso deserto tentatum fuisse Christum in quo quadraginta dies & quadraginta noctes fuerat versatus, quasi extra hujus vitæ communem usum ad tempus abreptus, & indè non jam ut in præsepi natus, sed ut cœlitus demissus functionem illam iniret, quâ fit ut nostrum hoc ipsum πολίτευμα sit in cœlis, & quasi jam in cœlestibus ipsi Christo assideamus. ¶ *Feris*, θηρίων. Θηρίον apud Græcos non minùs latè patet quàm *Bestia* apud Latinos: sed pro feris bestiis hic accipitur, quæ in desertis illis versantur. Itaque Erasmi versionem sum secutus.

14 *Postquam traditus fuit*, μετὰ τὸ παραδοθῆναι, in custodiam videlicet: ut suprà Matth.4.12. Usurpari autem hoc vocabulum sæpe cum ellipsi, quæ pro ratione ejus de quo agitur supplenda sit, vel illud exemplum docet Demosthenis, κατὰ Νεαίρας, Προυκαλεσάμην παραδοῦναι τὰς θεραπαίνας: id est, *Postulavi ut ancillas traderet*, nimirum ad quæstionem de illis habendam.

15 *Evangelio*, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. Præpositio ἐν hoc loco abundat, nisi malimus existimare ἐν pro εἰς positum esse: sicut *Credere Deo* & *Credere in Deum* dicunt Theologi.

16 *Ambulans*, περιπατῶν. In duobus exemplaribus & meo vetustissimo legitur παράγων, id est, *præteriens*: quod sequitur etiam Vetus interpres. ¶ *Rete*, ἀμφίβληστρον. Vulgata, *retia*, τὰ δίκτυα, ut legitur in meo vetustissimo exemplari. Sed inter ista nihil interest. Vide Matth.4.18.

17 *Sequimini me*, δεῦτε ὀπίσω μου. i. ἀκολουθεῖτέ μοι. ut rectè convertit Erasmus. ¶ *Ut sitis*, γενέσθαι. Γενέσθαι accipio pro εἶναι, i. *Esse*, potiùs quàm pro *Fieri* vel *Effici*. Sic Homerus Deos vocat αἰειγενέτας [i. *qui sint semper*.] Ità verò construitur verbum ποιεῖν apud Græcos: cùm Latini per subjunctivum hoc efferant cum *ut* particulâ. Dicunt enim, *Faciam ut sitis*. Galli phrasin Græcam sequuntur, *Je vous feray estre*. Sic Demosthenes περὶ στεφ. Τοῦτο ψήφισμα τὸν τότε τῇ πόλει περιστάντα κίνδυνον παρελθεῖν ἐποίησεν.

19 *Sarciebant*, καταρτίζοντας. Ad verbum, *Redintegrantes*. Nam ἄρτιον dicitur quod perfectum est & integrum, cùm alioquin ex multis partibus constet. Unde etiam factum ut pro Coagmentare & Componere accipiatur Rom.9.22. & pro Complere, & Omnibus suis numeris absolutum reddere, ut nihil desit aut redundet,

ut

ut 2. Tim. 3. 17. Vulgata, *Componentes*. Erasmus, *Reconcinnabant*.

20 *Secuti sunt eum*, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ. id est, ἠκολούθησαν αὐτῷ: quod etiam scriptum inveni in meo vetustissimo & alio præterea manuscripto exemplari.

21 *Et ingrediuntur*, καὶ εἰσπορεύονται. In quodam exemplari legi, καὶ εἰσπορεύεται, *tunc ingreditur*. In meo autem vetustissimo, καὶ εἰσεπορεύοντο, *& ingressi sunt Capernaum*: quæ lectio maximè congruit. Et paulò pòst pro εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐδίδασκεν, legi in uno exemplari ἐδίδασκεν εἰς τὴν συναγωγὴν, *docebat in Synagoga*, εἰς pro ἐν positâ, absque participio εἰσελθὼν, ut etiam legit Syrus interpres. Idem in proximo versiculo post ἐξεπλήσσοντο addit πάντες, *omnes*. ¶ *Sabbato*, τοῖς σάββασιν. Vulgata & Erasmus, *Sabbatis*. Sed satis apparet pluralem numerum positum pro singulari, ut diximus Matth. 12. 1. & Act. 16. 13. quæ permutatio videtur in Latino sermone obscurior.

23 *In quo erat spiritus impurus*, ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ. Subaudi ὤν, permutatâ constructione, pro, *in quo erat spiritus impurus*. Sic infrà 5. 2. id est, ut loquitur Luc. 4. 33. *habens spiritum impurum*: quo genere dicendi utentes Græci dicunt ἐν ἐγκλήμασιν εἶναι: & Latini, *In culpa esse*. Sed tamen nimis obscura fuerit interpretatio si vertas ad verbum, *in spiritu immundo*, cum Vetere interprete: sicut vulgò dicimus, *Esire in fiebure*, pro eo quod Latini dicunt, *Febre teneri*. Ideo Erasmus maluit interpretari, *obnoxius spiritui*, sensu ità expresso ut discedat à Græcis, à quibus studuimus propiùs abesse. Cæterùm quòd initio hujus versiculi καὶ interpretati sumus *autem*, nemo (opinor) reprehendet qui varium hujus particulæ usum in sacris scriptoribus observarit. Itaque in hoc eodem versiculo, ejusdem particulæ loco, substituimus provocabulum, ut meliùs cohæreret oratio.

24 Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.	Dicens, Ah, quid nobis tecum, Jesu Nazarene? venisti ut perderes nos? novi te quis sis, *nimirum* Sanctus ille Dei.	*Dicens, Quid nobis & tibi, Jesu Nazarene? venisti perdere nos? scio quis sis, Sanctus Dei.*
25 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ.	Et objurgavit eum Jesus, dicens, Obmutesce, & exi ex eo.	*Et comminatus est ei Jesus, dicens, Obmutesce, & exi de homine.*
26 Καὶ σπαράξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, καὶ κράξαν φωνῇ μεγάλῃ, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ.	Tunc, cùm discerpsisset eum spiritus impurus, & clamasset voce magnâ, exiit ex eo.	*Et discerpens eum spiritus immundus, & exclamans voce magnâ, exiit ab eo.*
27 Καὶ ἐθαμβήθησαν πάντες, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτοὺς, λέγοντας, Τί ἐστι τοῦτο; τίς ἡ διδαχὴ ἡ καινὴ αὕτη, ὅτι κατ' ἐξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις ἐπιτάσσει, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;	Et expaverunt omnes, ità ut mutuò quærerent inter se, dicentes, Quid est hoc? quæ doctrina nova hæc, quòd cum autoritate imperat etiam spiritibus impuris, & auscultant ei?	*Et mirati sunt omnes: ità ut conquirerent inter se, dicentes, Quidnam est hoc? quænam doctrina hæc nova, quia in potestate & spiritibus immundis imperat, & obediunt ei?*
28 Ἐξῆλθε δὲ ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εὐθὺς εἰς ὅλην τὴν περίχωρον τῆς Γαλιλαίας.	Emanavit autem fama ipsius statim in totam regionem circumjacentem Galilææ.	*Et processit rumor ejus statim in omnem regionem Galilææ.*
29 ¶ Καὶ εὐθέως ἐκ τῆς συναγωγῆς ἐξελθόντες, ἦλθον εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος καὶ Ἀνδρέου, μετὰ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.	† Et statim è synagoga egressi, venerunt domum Simonis & Andreæ cum Jacobo & Joanne.	*Et protinus egredientes de synagoga, venerunt in domum Simonis & Andreæ cum Jacobo & Johanne.*
30 Ἡ δὲ πενθερὰ Σίμωνος κατέκειτο πυρέσσουσα. καὶ εὐθέως λέγουσιν αὐτῷ περὶ αὐτῆς.	Socrus autem Simonis decumbebat febricitans. & dicunt ei de illa.	*Decumbebat autem socrus Simonis febricitans. & statim dicunt ei de illa.*
31 Καὶ προσελθὼν ἤγειρεν αὐτὴν, κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς· καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς εὐθέως, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.	Tunc accedens erexit eam, prehensâ ejus manu: & dimisit eam febris statim, & ministravit eis.	*Et accedens elevavit eam apprehensâ manu ejus: & continuò dimisit eam febris, & ministrabat eis.*
32 Ὀψίας δὲ γενομένης, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος, ἔφερον πρὸς αὐτὸν πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ τοὺς δαιμονιζομένους.	Cùm autem serum *diei* esset, occidente sole, adducebant ad eum omnes malè affectos & dæmoniacos.	*Vespere autem facto, cùm occidisset sol, afferebant ad eum omnes malè habentes, & dæmonia habentes.*
33 Καὶ ἡ πόλις ὅλη ἐπισυνηγμένη ἦν πρὸς τὴν θύραν.	Et civitas tota aggregata erat ad ostium.	*Et erat omnis civitas congregata ad januam.*
34 Καὶ ἐθεράπευσε πολλοὺς κακῶς ἔχοντας ποικίλαις νόσοις· καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλε, καὶ οὐκ ἤφιε λαλεῖν τὰ δαιμόνια ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν.	Et sanavit multos malè affectos variis morbis: & dæmonia multa ejecit, & non sinebat dicere dæmonia quòd ipsum nossent.	*Et curavit multos qui vexabantur variis languoribus: & dæmonia multa ejiciebat, & non sinebat ea loqui quoniam sciebant eum.*

†Matth. 8. 14 Luc. 4. 38.
29 Variis sanatis morbis demonstrat se veram vitam in mundum attulisse.

24 *Ah*, ἔα. vel *Hem*. quæ particulæ conveniunt exclamationi, partim à dolore, partim à rei novitate proficiscente. Ad verbum, *Sine*, παρὰ τὸ ἔαν. Sed multa verba in adverbia degenerant, ut ἄγε, ἄπαγε, & pleraque ejusmodi. Vetus interpres hanc particulam non legit, neque Syrus interpres. Valla legit ἔα. Vide Luc. 4. 34. ¶ *Nazarene*, Ναζαρηνέ. Alibi Ναζωραῖος dicitur Jesus nomine gentili, à Nazaretha Galilææ civitate & patria Mariæ, in quam se receperat Joseph: unde factum ut (sicut prædictum erat) Nazarenus sit Christus vocatus, Matth. 2. 23. Considerànda est igitur fraus Satanæ, qui cùm illum sciret esse natum Bethleemæ, ut & Prophetæ prædixerant de Messia, & Sanctum illum Domini esse fateretur, populi tamen errorem fovebat, nè Christum, quem sciebant omnes Bethleemæ nasciturum ex familia David (Matth. 2. 5.) pro Messia haberent. Neque Satanam penitus fefellit hæc fraus, ut apparet Joan. 7. 42. ¶ *Novi te quis sis*, οἶδά σε τίς εἶ. Hellenismus, pro, *Novi quis tu sis*. Sic Terentius in And. *Observa filium quid agat*. In quodam codice legitur οἴδαμεν, *scimus*. ¶ Nimirum *Sanctus ille Dei*, ὁ ἅγιος. Particula *Nimirum* rectè addita est ab Erasmo ad leniendam transitionem. Simile dicendi genus exstat Matthæi 19. 17. Alludit autem Satan ad nomen illud quod Pontificis maximi tiaræ adscriptum erat, ut scriptum est Exod. 28. 36.

26 *Cùm discerpsisset*, σπαράξαν. Vide infrà capite 9. 20. Sic autem hoc fieri voluit Dominus, ut verè non ipsum hominem, sed dæmonem per hominem verè dæmoniacum esse locutum, ac proinde de hoc miraculo cunctis constaret.

27 *Ità ut mutuò quærerent inter se*, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτούς. *Conquirendi* verbum, quo usus est post Veterem interpretem Erasmus, Latinis significat Diligenter aliquid investigare. συζητεῖν autem hoc loco est hominum attonitorum, qui mutuò sese rogitant & interpellant. Sed in συζητήσει utraque pars interdum idem quærit, interdum quod alius oppugnat alter tuetur: unde factum ut συζητεῖν interdum vertamus *altercari & disceptare*. ¶ *Quòd*, ὅτι. Sic etiam hæc particula accipitur infrà cap. 4. 41. & 6. 2. Vulgata & Erasmus, *Quia*, barbarè. ¶ *Cum autoritate*, κατ' ἐξουσίαν, vel, *Per potestatem*, ut loquitur Cicero 6. in Verrem. [*Non per præstigias, sed palàm per potestatem uno imperio ostiatim totum oppidum compilarit.*] Id est, Pro suo jure & autoritate, seu Pro imperio, ut loquitur Terentius. Ego ἐξουσίαν *Autoritatem* vel *Jus*, δύναμιν *Potestatem* malui interpretari. Vulgata, *In potestate*, id est (ut sæpe alibi scriptum reperitur) ἐν ἐξουσίᾳ. Nam κατὰ hoc loco est nota causalis: velut etiam cùm dicunt Græci κατὰ τύχην, id est ut vernaculo sermone loquuntur, *par fortune*. [Erasmus, *Cum autoritate*, id est, μετ' ἐξουσίας, ut Act. 26. 12. ¶ *Auscultant*, ὑπακούουσιν. Vulgata & Erasmus, *Obediunt*, id est, πείθονται.]

28 *Circumjacentem Galilææ*, περίχωρον τῆς Γαλιλαίας. Vulg. *Regionem Galilææ*, i. χώραν τῆς Γαλιλαίας: cùm tamen subaudiatur γῆν ante περίχωρον: & ità dicatur fama Jesu non modò per totam Galilæam sed etiam per vicinas regiones sparsa.

32 *Occidente sole*, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος. Ad verbum, *Cùm occideret sol*. Sed noluimus repetere particulam *Cùm*. Dicuntur autem δύειν & καταδύεσθαι quæ aquam subeunt: ut appareat hoc dicendi genus profectum ex vulgi opinione, qui solem mergi putabat Oceano: sicut, ex alio non minùs inepto errore, in vernaculo nostro sermone dicimus, solem cùm occidit, *ire cubitum*, & occidentem solem appellamus *cubantem*. Vulgata & Erasmus, *Cùm occidisset*, significatione aoristi posterioris: cùm optimus Marci interpres Lucas 4. 40, utatur participio præsente δύοντος, quanquam quod ad rem ipsam attinet, aut nullum aut parvum est hoc discrimen. Significatur enim in genere extremum diem in adducendis ægrotis datum fuisse, quoniam videlicet tunc desinebat Sabbatum, quo durante plerique nefas esse putabant ægrotis sanandis operam dare.

33 *Tota*, ὅλη. Vulgata, *Omnis*: id est, πᾶσα. quod rectè mutavit Erasmus, nè omnes civitates concurrisse intelligas. Interdum tamen τὸ πᾶν etiam in quantitate discreta usurpari constat, ut infrà cap. 2. 13.

34 *Ejecit*, ἐξέβαλε. Vulg. & Erasmus, *Ejiciebat*: id est, ἐξέβαλλε. Sed illud meliùs convenit, quia molliùs cum superiore verbo cohæret. ¶ *Sinebat*, ἤφιε. Ità habent omnia exemplaria, cùm potiùs dici soleat ἀφίει. Puto igitur aoristum secundum esse ab ἵω τὸ πέμπω. Sic infrà cap. 11. 16. ¶ *Quòd ipsum nossent*, ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν. Possent hæc ità explicari, ut non sit passus eos dicere, sibi cognitum esse Jesum; vel (ut etiam vertit Syrus interpres) non passus omnino loqui, idque propterea quòd ipsum sciebant esse Messiam. Nam quatuor codices addunt Χριστὸν εἶναι, sicut scribit Lucas 4. 41. Causa autem hujus interdicti est (si credimus Erasmo) nè id ante tempus effutirent. Ego verò aliam potiùs rationem esse puto, quòd videlicet diaboli munus non sit prædicare Evangelium. Quamobrem etiam Paulus ægrè fert Pythonis testimonium, Act. 16. 18. Nam alioqui visus fuisset Christus cum Satana commune aliquid habere, vel etiam colludere; nunquam magis metuendo nobis Satana quàm cùm sese in Angelum lucis transformat.

35 ¶ Καὶ πρωῒ ἔννυχον λίαν ἀναστὰς ἐξῆλθε, καὶ ἀπῆλθεν εἰς ἔρημον τόπον, κἀκεῖ προσηύχετο.
36 Καὶ κατεδίωξαν αὐτὸν ὁ Σίμων καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ.
37 Καὶ εὑρόντες αὐτὸν, λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι πάντες ζητοῦσί σε.
38 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἄγωμεν εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, ἵνα κἀκεῖ κηρύξω· εἰς τοῦτο γὰρ ἐξελήλυθα.
39 Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, εἰς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν, καὶ τὰ δαιμόνια ἐκβάλλων.
40 ¶ Καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτὸν λεπρὸς, παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ γονυπετῶν αὐτὸν, καὶ λέγων αὐτῷ, Ὅτι ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.
41 Ὁ δὲ Ἰησοῦς σπλαγχνισθεὶς ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ, Θέλω· καθαρίσθητι.
42 Καὶ εἰπόντος αὐτοῦ, εὐθέως ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ ἡ λέπρα, καὶ ἐκαθαρίσθη.
43 Καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν αὐτόν·
44 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ὅρα μηδενὶ μηδὲν εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου ἃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.
45 Ὁ δὲ ἐξελθὼν ἤρξατο κηρύσσειν πολλὰ, καὶ διαφημίζειν τὸν λόγον, ὥστε μηκέτι αὐτὸν δύνασθαι φανερῶς εἰς πόλιν εἰσελθεῖν· ἀλλ' ἔξω ἐν ἐρήμοις τόποις ἦν· καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν πανταχόθεν.

Et manè, valde multâ nocte cùm surrexisset exiit, & abiit in desertum locum, & illic oravit.
Et prosecuti sunt eum Simon & qui cum ipso erant.
Et cùm invenissent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt.
Tunc dicit eis, Eamus in contigua oppidula, ut & illic prædicem. ad hoc enim sum egressus.
Prædicabat igitur in synagogis eorum in tota Galilæa; & dæmonia ejiciebat.
‖ Venitque ad eum leprosus precans eum, eique ad genua procidens, ac dicens ei, Si velis, potes me purificare.
Jesus autem commiseratione intimâ commotus, extensâ manu, tetigit eum, & dixit ei, Volo: purificator.
Et cùm *hæc* dixisset, statim abiit ab eo lepra, & purificatus fuit.
Et graviter interminatus ei *Jesus*, statim ablegavit eum:
Dixitque ei, Vide *ut* nemini quicquam dicas: sed abi, ostende teipsum sacerdoti, & offer pro purificatione tui quæ * imperavit Moses, *ut hoc sit* eis testimonio.
† Ille verò egressus cœpit prædicare multa, & rem divulgare, ità ut jam non posset Jesus manifestè introire in civitatem; sed foris in desertis locis erat: & veniebant ad eum undique.

Et diluculo valde surgens, egressus abiit in desertum locum: ibique orabat.
Et prosecutus est eum Simon & qui cum illo erant.
Et cùm invenissent eum, dixerunt ei, Quia omnes quærunt te.
Et ait illis, Eamus in proximos vicos & civitates, ut & ibi prædicem. ad hoc enim veni.
Et erat prædicans in synagogis eorum, & in omni Galilæa; & dæmonia ejiciens.
Et venit ad eum leprosus deprecans eum, & genu flexo dicit ei, Si vis, potes me mundare.
Jesus autem misertus ejus extendit manum suam, & tangens eum, ait illi, Volo: mundare.
Et cùm dixisset, statim discessit ab eo lepra, & mundatus est.
Et comminatus est ei, statimque ejecit illum:
Et dicit ei, Vide nemini dixeris: sed vade, ostende te principi Sacerdotum, & offer pro emundatione tua quæ præcepit Moyses, in testimonium illis.
At ille egressus cœpit prædicare & diffamare sermonem: ità ut jam non posset manifestè introire in civitatem, sed foris in desertis locis esset: & conveniebant ad eum undique.

‖ *Matth.* 8.2. *Luc.* 5.12.
40 Curato leproso ostendit se idcirco venisse ut mundi sordes suo contactu eluat.
44 Testatur se non ambitione sed solius Patris gloriæ & amoris in miseros peccatores studio duci.
* *Levit.* 14.4.
† *Luc.* 5.14.

35 *Manè, valde multâ nocte,* πρωῒ ἔννυχον λίαν. Vulgata, *Diluculo valde:* prætermisso adverbio ἔννυχον, vel ἔννυχα, ut legimus in tribus vetustis codicibus, quo significatur tempus adhuc veluti intra noctem latens. Nos verò cùm hoc exprimere altero vocabulo Latino non possemus, necessariò recessimus à Græcis. Erasmus pro λίαν vertit *adhuc*, id est, ἔτι.

36 *Et prosecuti sunt,* καὶ κατεδίωξαν: videlicet velut fugientem, ut sæpe solebat ad precandum solitudinem captare. Vulg. & Erasmus legerunt κατεδίωξεν, singulari numero, sicut in duobus vetustis codicibus scriptum legimus.

38 *Eamus,* ἄγωμεν. Syrus interpres legit ἄγετε, *Ite.* sed perperàm omnino. ¶ *Contigua,* τὰς ἐχομένας: id est, (ut vertit Vulgata & Erasmus) *proxima:* ἀπὸ τὸ ἔχεσθαι, quod *hærere* & *quasi affixum esse* significat. Legimus autem in uno codice, ἄγωμεν ἀλλαχοῦ εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, *Eamus aliò in contigua oppidula.* ¶ *Oppidula,* κωμοπόλεις. Ità vocat composito nomine quæ neque merentur duntaxat *vici* nomen, neque etiam dici possunt *urbes*, quòd non sint mœnibus cinctæ: ideóque usi sumus diminutivo, quo utcunque id explicaretur. Nam *pagi* nomen latiùs patere existimo. Hebræi פרזים *parazim*, Galli *bourgades* appellant. Scribitur autem in secundo exemplari εἰς τὰς ἐγγὺς κώμας καὶ εἰς τὰς πόλεις: id est, *in propinquos vicos & civitates:* quam lectionem secutus est Vetus noster, itémque Syrus interpres. ¶ *Ad hoc,* εἰς τοῦτο. Sic Columella lib. 7. cap. 8. *Sub umbra*, inquit, *cratibus in hoc factis:* id est, ad eum usum. Sed vitare studui amphiboliam: permutantur autem vicissim inter se præpositiones istæ ad finalem, quam vocant, causam significandam. ¶ *Egressus sum,* ἐξελήλυθα. In manuscr. codice legi ἐλήλυθα, id est, *Veni:* & ità Vetus interpres & Syrus quoque converterunt. Lucas autem habet cap. 4. 43. ἀπέσταλμαι, *Missus sum:* nè quis istam egressionem de eo accipiat quòd egressus ex urbe in desertum secesserat.

40 *Si velis,* ὅτι ἐὰν θέλῃς. Ad verbum, *Quòd si velis.* Particula ὅτι (ut alibi infinitis locis) abundat. Sed ejus loco scriptum erat in quodam exemplari, Κύριε, *Domine.*

42 *Cùm* hæc *dixisset*, εἰπόντος αὐτοῦ. Hæc desunt in vetustis duobus exemplaribus, & in Syra interpretatione non extant.

43 *Ablegavit,* ἐξέβαλεν. *Ejiciendi* verbum, quo usus est Vetus interpres, non quadrat: & tamen videtur aliquid amplius significare Evangelista quàm declaret verbum *Emittere*: quod usurpat Erasmus, quia additur interminatio.

44 Ut *nemini,* μηδενί. Subauditur particula ἵνα, quam expressi. Quòd autem negationes duæ adhibentur, quarum posteriorem aut non legit aut neglexit Vulgata, Atticorum moris est, apud quos duæ negationes fortiùs negant. ¶ *Sacerdoti,* τῷ ἱερεῖ. Vulg. *Principi Sacerdotum:* id est, ἀρχιερεῖ. Nec video cur ità converterit Vetus interpres, nisi fortassis quòd addatur articulus. Sed liquet ex Lev. 13. 2. non modò penès ipsum summum Pontificem, sed etiam penès omnes ex Aaronis posteritate Sacerdotes fuisse judicium de lepra. Itaque articulus hoc loco non ponitur διακριτικῶς, sed potiùs (ut ex Magentino Budæus observavit) ἰσοδυναμεῖ τῷ προσδιορισμῷ τοῦ καθόλου: veluti si de tota hominis specie loquens dicas, ὁ ἄνθρωπος. Syrus interpres optimè legit numero plurali לכהנא *lecahane*, *Sacerdotibus.* ¶ *Pro,* περί. id est, ὑπέρ, ut annotavimus Matth. 9. 36. & 26. 28.

45 *Rem,* τὸν λόγον. Ad verbum, *Sermonem.* Sed Hebraismus est, de quo jam sæpe diximus. ¶ *Divulgare,* διαφημίζειν. Vulgata, *Diffamare.* Sed hoc verbum à Latinis semper in vitio ponitur. ¶ *Non posset,* μὴ δύνασθαι. Intellige tantam turbam fuisse ut periculum sæpe incurrerit nè elideretur: & paratam idcirco naviculam habere ipsum oportuerit, ut explicatur infrà cap. 3. 9. ¶ *Jesus,* αὐτόν. Ad verbum, *Ipse.* Sed cùm hoc ità Græcè scriptum sit ut dubitare posśis an ad purgatum leprosum, an verò ad Jesum pertineat, rectè Erasmus (quem secuti sumus) pro relativo ipsum antecedens posuit.

ΚΕΦ. Β'.

ΚΑΙ πάλιν εἰσῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ δι' ἡμερῶν, καὶ ἠκούσθη ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι.
2 Καὶ εὐθέως συνήχθησαν πολλοὶ, ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν· καὶ ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον.
3 Καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτὸν παραλυτικὸν φέροντες, αἰρόμενον ὑπὸ τεσσάρων.
4 Καὶ μὴ δυνάμενοι προσεγγίσαι αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην ὅπου ἦν· καὶ ἐξορύξαντες χαλῶσι τὸν κράββατον, ἐφ' ᾧ ὁ παραλυτικὸς κατέκειτο.

CAP. II.

SEd ‖ rursus intravit Capernaum interjectis *aliquot* diebus, & auditum est eum domi esse.
Statimque congregati sunt multi, *adeò* ut jam non caperent *eos* nè ea quidem *loca* quæ *erant* ad ostium: & loquebatur eis sermonem *evangelii.*
Tunc venerunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.
Et cùm non possent ei appropinquare propter turbam, detexerunt tabulatum *loci* in quo erat, eóque perfosso, *funibus* demiserunt grabatum in quo paralyticus jacebat.

CAP. II.

ET iterum intravit Capharnaum post dies, & auditum est quòd in domo esset.
Et convenerunt multi, ità ut non caperet neque ad januam: & loquebatur eis verbum.
Et venerunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.
Et cùm non possent offerre eum illi præ turba, nudaverunt tectum ubi erat, & patefacientes submiserunt grabatum in quo paralyticus jacebat.

‖ *Matth.* 9.1. *Luc.* 5.18.
1 Christus sanato paralytico demonstrat homines amissas omnes vires in se uno per fidem recuperare.

1 *Interjectis* aliquot *diebus*, δι' ἡμερῶν. Sic Lucas Act. 24. 17. δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων, *pluribus autem annis interjectis.* Vulgata, *Post dies*, Erasmus, *Post aliquot dies.* id est, μεθ' ἡμέρας, quo modo etiam loquitur Marcus noster infrà, 9. 2. & 14. 58. sed addito dierum numero. Paulus quoque hoc dicendi genus (id est præpositionem διὰ pro μετὰ) usurpat Galat. 2. 1. & Matthæus 26. [sed expresso certo dierum numero.] Sic quoque dicitur διὰ πολλοῦ, id est, *multo interjecto tempore.* Sed & in veteribus Latinis codicibus testatur Erasmus se legisse scriptum *Post dies octo:* quamvis eam lectionem ipse non probet. Ego verò hoc dicendi genus puto ex Hebræorum idiomate profectum, qui ità solent dicere indefinitè מקץ ימים *mikkets jamim*, ut Gen. 4. 3. Ità enim exponi à Græcis מקץ *mikkets* ostendemus infrà cap. 8. 31. Sed & Danielis 8. vers. ultimo sic ponitur ימים *jamim* absolutè pro *Aliquot diebus.* Addidimus autem particulam indefinitam ex Erasmo, & præpositionem διὰ vertimus per participium *Interjectis*; quòd ejus significatio ità videatur hoc loco meliùs expressa quàm si vertas *Post*, id est, μετὰ, ut vertit Syrus interpres: quamvis, quod ad sensum attinet, etiamsi ità interpreteris, in sententia nihil immutetur. ¶ *Domi,* εἰς οἶκον. Ad verbum, *in domo*, id est, ἐν οἴκῳ: ut etiam legimus in uno exemplari. Intelligitur autem domus ea quam sibi in urbe delegerat, relictâ Nazareth, ut scribitur Matth. 4. 13.

2 *Nè ea quidem,* μηδὲ τά. Vulgata, *Neque.* Erasmus, *Nec illa.* Sed particula μηδὲ in hoc dicendi genere id declarat quòd Latinè, *Nè quidem.* ¶ Loca *quæ* erant *ad ostium*, τὰ πρὸς τὴν θύραν.

θύραν. Vulgata, *Ad januam*; omisso articulo τὰ. Sensus planus est, nempe nec domum ipsam, nec vestibulum & loca vestibulo vicina capere potuisse multitudinem quæ ad eum audiendum convenerat. Itaque quod in vetere Latina interpretatione legitur *caperet*, si de vestibulo intelligatur, eundem sensum habet. ¶ *Sermonem*, τὸν λόγον. Evangelii sermonem intelligit, quod expressi: nam ideo additur articulus. [Nec enim mihi pleonasmus esse videtur.]

3 *Venerunt*, ἔρχονται. Sic rectè Vetus interpres, ut ex verbo sequente ἀπεστέγασαν apparet, cùm alioqui in narrationibus sæpe præsens tempus non sine emphasi usurpetur: ut etiam mox scribitur χαλῶσι pro ἐχάλασαν. ¶ *Qui portabatur*, αἰρόμενον. Ad verbum, *Sublatum*. sed ex Hebræorum idiotismo ex antecedente intelligitur consequens.

4 *Appropinquare*, προσεγγίσαι. In quodam codice scribitur, προσενέγκαι: id est, *Offerre*, in ipsius videlicet conspectum, ut explicat Lucas 5.19. Ità etiam convertit Vetus interpres. ¶ *Propter turbam*, διὰ τὸν ὄχλον. Vulgata & Erasmus, *Præ turba*: id est, ἀπὸ vel ὑπὸ τοῦ ὄχλου. Sic enim usurpata est particula ἀπὸ Matth. 28. 4 & Lucæ 22.45. ¶ *Detexerunt tabulatum*, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην. Vulg. *nudaverunt tectum*: [id est, ἐγύμνωσαν τὴν στέγην.] Erasmus, *detexerunt tectum*, servatâ paronomasiâ, sed non expresso sensu. Latinis enim dicitur *Tectum* summa ædium pars quæ δῶμα à Matthæo 18.27. dicitur: στέγη verò tabulatum ipsum τοῦ δώματος, quod vocamus *un plancher*. Christus autem ut apparet ex vers. 2. docebat intra ædes ipsas. Itaq; ἀποστεγάζειν τὴν στέγην commodissimè verteris *deplancher le plancher*. ¶ Loci *in quo*, ὅπου. Vulg. ad verbum, *ubi erat*, nimiùm obscurè, cùm Christus non esset in ipso solarii tabulato, sed in loco inferiore. Itaque perfosso tabulato, quod teste Luca cap. 5.19. testaceum erat, demiserunt paralyticum in subjectum locum in quo Jesus concionabatur: quòd perrumpere alioqui in ipsius conspectum non possent. ¶ *Eoque perfosso*, καὶ ἐξορύξαντες. Vulg. *Et patefacientes*: id est, καὶ ἀνοίξαντες. Erasmus, *Perfossoq; tecto*. ¶ Funibus *demiserunt*, χαλῶσι. Vulg. *Submiserunt*. Erasmus, quem sequor, usus est periphrasi, ut vim Græci vocabuli exprimeret. Est autem præsens pro præterito, quæ enallage narrationibus convenit, & Marco est familiaris. ¶ *Grabatum*, τὸν κράββατον. Ità vocant Latini propriè lectos humiliores [*lecticas* etiam vocatos, quos Græci σκίμποδας & σκιμπόδια vocabant, quâ voce, sicut refert Nicephorus, cùm usus esset in hujus historiæ enarratione episcopus quidam disertior, tam fuit offensus Spiridion celebris & fortasse morosior episcopus, ut in media concione surrexerit. Quid si igitur ille pro *Ecclesia Rempublicam*, pro *Baptizare lavare*, pro *Baptismo Lotionem*, pro *Angelis Genios*, & cæteras hujusmodi καινοφωνίας audiret?] in quibus meridiari solebant veteres, non autem vel accumbere ad mensam, vel noctè quiescere. Latini à Græcis hoc vocabulum mutuati sunt, sed correptâ antepenultimâ, & penultimâ productâ, ut in illo Martialis,

Sed si nec focus est, nudi nec sponda grabati.

Nam etiam in quibusdam Græcis exemplaribus scribitur κράβατον, in aliis rursum, κράββατον.

---

5 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, λέγει τῷ παραλυτικῷ, Τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

6 Ἦσαν δέ τινες τῶν γραμματέων ἐκεῖ καθήμενοι, καὶ διαλογιζόμενοι ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν,

* Job 14.4. Esa.43.25.

7 Τί οὗτος οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός;

8 Καὶ εὐθέως ἐπιγνοὺς ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ὅτι οὕτως διαλογίζονται ἐν ἑαυτοῖς, εἶπεν αὐτοῖς, Τί ταῦτα διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

9 Τί ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν τῷ παραλυτικῷ, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι, καὶ ἆρόν σου τὸν κράββατον, καὶ περιπάτει;

10 Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀφιέναι ἐπὶ τῆς γῆς ἁμαρτίας, (λέγει τῷ παραλυτικῷ)

11 Σοὶ λέγω, Ἔγειραι, καὶ ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

12 Καὶ ἠγέρθη εὐθέως, καὶ ἄρας τὸν κράββατον ἐξῆλθεν ἐναντίον πάντων· ὥστε ἐξίστασθαι πάντας, καὶ δοξάζειν τὸν Θεὸν, λέγοντας, Ὅτι οὐδέποτε οὕτως εἴδομεν.

† Matt.9.10. Luc.5.27.

13 Evangelium superbos offendit, humiles servat.

13 ¶ Καὶ ἐξῆλθε πάλιν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἐδίδασκεν αὐτούς.

14 Καὶ παράγων εἶδε Λευῒν τὸν τοῦ Ἀλφαίου καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

15 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. ἦσαν γὰρ πολλοὶ, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

16 Καὶ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν, ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Τί ὅτι μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει καὶ πίνει;

‖ 1.Tim.1.15.

17 Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

Cùm autem vidisset Jesus fidem eorum, dixit paralytico, Fili, remissa sunt tibi peccata tua.

Erant autem illic quidam ex Scribis sedentes, & ratiocinantes in cordibus suis,

Quid iste ità loquitur blasphemias? * quis potest remittere peccata, nisi unus ille Deus?

Et cùm statim agnovisset Jesus spiritu suo, eos ità ratiocinari apud se, dixit eis, Quid ista ratiocinamini in cordibus vestris?

Utrum est facilius, dicere paralytico, Remissa sunt tibi peccata; an dicere, Surge, & attolle grabatum tuum, & ambula?

Ut autem sciatis Filium hominis habere autoritatem remittendi peccata in terra, (ait paralytico)

Tibi dico, Surge, & attolle grabatum tuum, & abi domum tuam.

Tunc ille statim surrexit; sublatóque grabato, egressus est coram omnibus; adeò ut obstupescerent omnes, & glorificarent Deum, dicentes, Nunquam tale quicquam vidimus.

† Et egressus est rursus ad mare: totáque turba veniebat ad eum, ac docebat eos.

Et cùm prætergrederetur, vidit Levin Alphæi filium sedentem ad telonium: dixitque ei, Sequere me. Et is surgens secutus est eum.

Et factum est ut cùm Jesus accumberet in domo illius, multi etiam publicani & peccatores simul discubuerint cum Jesu & discipulis ejus: erant enim multi, & secuti fuerant eum.

Cúmque Scribæ ac Pharisæi vidissent eum edentem cum publicanis & peccatoribus, dixerunt discipulis ejus, Quid est quòd cum publicanis & peccatoribus edit ac bibit?

Et cùm hoc audisset Jesus, dicit eis, Iis qui valent non opus est medico, sed iis qui malè se habent. ‖ non veni vocatum justos, sed peccatores ad resipiscentiam.

Cùm autem vidisset Jesus fidem illorum, ait paralytico, Fili, dimittuntur tibi peccata tua.

Erant autem illic quidam de Scribis sedentes, & cogitantes in cordibus suis,

Quid hic sic loquitur? blasphemat. Quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus?

Quo statim cognito Jesus spiritu suo, quia sic cogitarent intra se, dicit illis, Quid ista cogitatis in cordibus vestris?

Quid est facilius, dicere paralytico, Dimittuntur tibi peccata; an dicere, Surge, tolle grabatum tuum, & ambula?

Ut autem sciatis quia Filius hominis habet potestatē in terra dimittendi peccata (ait paralytico)

Tibi dico, Surge, tolle grabatum tuum, & vade in domum tuam.

Et statim surrexit ille, & sublato grabato abiit coram omnibus: ità ut mirarentur omnes, & honorificarent Deum, dicentes, Quia nunquam sic vidimus.

Et egressus est rursus ad mare: omnisque turba veniebat ad eum, & docebat eos.

Et cùm præteriret, vidit Levim Alphæi sedentem ad telonium: & ait illi, Sequere me. Et surgens secutus est eum.

Et factum est, cùm accumberet in domo illius, multi publicani & peccatores simul discumbebant cum Jesu & discipulis ejus: erant enim multi, qui & sequebantur eum.

Et Scribæ & Pharisæi videntes quia manducaret cum publicanis & peccatoribus, dicebant discipulis ejus, Quare cum publicanis & peccatoribus manducat & bibit magister vester?

Hoc audito Jesus ait illis, Non necesse habent sani medico, sed qui malè habent. non enim veni vocare justos, sed peccatores.

---

5 *Remissa sunt*, ἀφέωνται: id est ἀφεῖνται, ut post Herodianum interpretatur Budæus in commentariis. Sed & accipi potest pro *Remissa sunto*, vel *Remittuntor*: tertiâ videlicet personâ plurali conjunctivi pro ἀφῶνται: quem modum Diomedes Mandativum vocat. ut ἀφῶ pro ἀφῇ, dicitur πλεονασμῷ τοῦ ε, Iliad. π', sicut disertè in eum locum scribit Eustathius; & ἀφέω pro ἀφῶ, ut idem scribit Odyss. τ'. Itaque nulla causa erat cur Erasmus ab eo se deceptum quereretur, qui quærenti respondérat converti posse *Remittuntor*. Vulgata, *Dimittuntur*, id est ἀφίενται, sicut in Aldino exemplari Herodoti in Euterpe legimus ἀνέωνται, non ἀνίενται.

6 *Ex Scribis*, τῶν γραμματέων. Syrus interpres addidit, καὶ Φαρισαίων, & *Pharisæis*. ¶ *Ratiocinantes*, διαλογιζόμενοι. Vulgata & Erasmus, *Cogitantes*, id est διανοούμενοι. Neque ignoro διαλογίζεσθαι sæpe pro διανοεῖσθαι poni, ut alibi diximus: sed tamen cùm proprium verbum haberem, nolui synonymum quærere. Est autem διαλογίζεσθαι idem omnino quod *Ratiocinari*; id est, Rationes secum vel cum aliquo conferre: unde factum ut pro *Cogitare* & *Animo versare* accipiatur. Nam qui secum aliquid in utramque partem versat, duplicem quodammodo personam sustinet. Vide Matth. 21.25.

7 *Loquitur blasphemias*, λαλεῖ βλασφημίας. Vulg. legit, λαλεῖ; βλασφημεῖ. *loquitur? blasphemat*.

11 *Dico*, λέγω. Syrus interpres exprimit pronomen אנא *ana*, ἐγώ, quod loco præsertim postremo positum magnam habet emphasin, ac si diceret Christus, *Agnoscite igitur me verum quoque Deum esse. Nam ego ipse, ut autoritate præditus, tibi paralytico dico*, &c.

12 *Statim*, εὐθέως. Hæc particula neque apud Syrum interpretem neque in meo vetustissimo codice legitur: quæ tamen minimè videtur expungenda. ¶ *Obstupescerent*, ἐξίστασθαι. vel *Percellerentur*. Vulgata, *Mirarentur*, θαυμάζειν. Nam ἐξίστασθαι Græcis significat Mentem alicujus veluti loco emovere: quod etiam significatur verbo Græco ἐκπλήττειν, & Latino *percellere*: ut in illo Ciceronis pro Milone, *Martem communem adde, qui sæpe spoliantem jam & exsultantem evertit & perculit*. Idem pro domo sua, *Desinant homines iisdem machinis sperare me restitutum posse labefactari quibus stantem perculerunt*. ¶ *Tale quicquam*, οὕτως. Vide Matth. 9. 33.

14 *Levin*, Λευῒν. Hoc fuisse alterum ipsius nomen ex eo constat quòd ipse sese Matthæum vocet, Matth. 9. 9. Itaq; Caninius non rectè videtur existimasse Matthæum fuisse Levitam. Basiliensis editio habet Λευΐ: sed Λευῒν scriptum reperimus in omnibus vetustis codicibus, excepto meo vetustissimo, qui pro *Levi* legit Ἰάκωβον, *Jacobum*, perperàm tamen, (opinor) & orto indè errore quòd Jacobus quoque unus ex illis duodecim, & ab altero Zebedæi filio diversus, dicatur etiam *Alphæi*, quamvis, ut arbitror, non ejusdem, *filius*. Additum autem Matthæo epitheton *publicani*, Mat. 9. 9. & 10. 3. hunc errorem arguit. [Cæterùm etsi quod ad sententiam attinet, nihil interest sive Λευῒ terminatione

natione nativâ, id est Hebræâ, legamus, sive Δαυὶδ terminatione Græcanicâ; tamen placet mihi D. Joannis Piscatoris doctissimi viri, & cui emendata non pauca in hoc opere meo accepta fero, conjectura, qui rectam scripturam esse opinatur Δαυῒδ, duobus videlicet punctis impositis perperàm literæ iota, quæ putavit quispiam vim habere notæ quæ à Latinis descriptoribus & typographis *Titulus* vocatur, & pro *m* & *n* literis scribi solet; unde factum ut Δαυὶν legerent. At sunt illa duo puncta διαλύσεως nota, ex qua significatur literam *υ* non constituere diphthongum in hac voce, ut etiam in Δαυΐδ & Νινευΐταις, neque vocalis vim habere, sed contra Græcæ linguæ morem, in his peregrinis vocibus poni pro digammate Æolico, sicut perperàm pronunciari solet adhuc à plerisque litera *β* & *υ* in diphthongis *αυ* & *ευ*, de qua re diximus etiam Matth. 12. 41.]

15 *Cùm Jesus accumberet*, ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτόν. Ad verbum, *In discumbere ipsum*. [ubi *In* pro *Inter* ponitur.] Latini verò in hoc dicendi genere nomen aut pronomen ab anteriore parte non usurpant. Dicunt enim *Inter discumbendum*, *Inter prandendum*, absolutè: A posteriore verò interdum, ut Livius, *Inter spoliandum corpus hostis veruto percussus*. Itaq; necessariò mutanda fuit phrasis Græca. ¶ *Secuti fuerant*, ἠκολούθησαν. Vulg. *Sequebantur*: i. ἠκολούθουν. quod etiam scriptum invenimus in quodam exemplari.

16 *Quid est quod?* τί ὅτι; Vulg. *Quare?* id est, διατί? sicut etiam legimus in quodam codice. ¶ *Edit ac bibit*, ἐσθίει καὶ πίνει. In quodam exemplari, ut & apud Syrum interpretem, additur, ὁ διδάσκαλος ὑμῶν, *Doctor vester*. quod etiam convertit Vetus interpres, & disertè legit Augustinus De consensu Evang. lib. 2. cap. 27.

17 *Iis qui valent*, οἱ ἰσχύοντες. i. Qui sunt integris viribus. Vulg. *Sani*, i. ὑγιαίνοντες. Erasmus, *Qui bene valent*. ¶ *Ad resipiscentiam*, εἰς μετάνοιαν. Erasmus, *Ad pœnitentiam*: de quo alibi diximus. Hæc autem non legit Vetus interpres, neque etiam duo ex vetustis exemplaribus.

---

18 ¶ Καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύοντες· καὶ ἔρχονται καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύουσιν, οἱ δὲ σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύουσι;

19 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, νηστεύειν; ὅσον χρόνον μεθ' ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται νηστεύειν.

20 Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι, ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

21 Καὶ οὐδεὶς ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπιῤῥάπτει ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· εἰ δὲ μή, αἴρει τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τὸ καινὸν ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.

22 Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μή, ῥήσσει ὁ οἶνος ὁ νέος τοὺς ἀσκούς, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον.

23 ¶ Καὶ ἐγένετο παραπορεύεσθαι αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων, καὶ ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχυας.

24 Καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ, Ἴδε, τί ποιοῦσιν ἐν τοῖς σάββασιν ὃ οὐκ ἔξεστι;

25 Καὶ αὐτὸς ἔλεγεν αὐτοῖς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβίδ, ὅτε χρείαν ἔσχε, καὶ ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ;

26 Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ ἀρχιερέως, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι;

27 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον.

28 Ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

Discipuli verò Joannis ac Pharisæorum jejunabant. veniunt igitur & dicunt ei, Quare discipuli Joannis & Pharisæorum jejunant, tui autem discipuli non jejunant?

* Tunc ait eis Jesus, Num possunt filii thalami, quo *tempore* cum ipsis est sponsus, jejunare? quamdiu habent secum sponsum, non possunt *isti* jejunare.

Venient autem dies cùm sublatus erit ab eis sponsus, & tunc jejunabunt illis diebus.

Nemo vero panniculum impexum insuit vestimento veteri: alioquin illud ipsius supplementum novum tollit *aliquid* ex vetere *vestimento*, & fit pejor fissura.

Et nemo injicit vinum novum in utres veteres: sin minùs, vinum novum disrumpit utres, & vinum effunditur, & utres pereunt: sed vinum novum in utres recentes injiciendum est.

† Factum est autem ut ipse præteriret sabbato per sata, & cœperunt discipuli ejus iter faciendo vellere spicas.

Tunc Pharisæi dixerunt ei, Ecce, cur *isti* faciunt sabbato quod non licet?

Et ipse dixit eis, Nunquam legistis ‖ quid fecerit David cùm *hoc* ipsi esset opus, & esuriret ipse, & qui cum eo *erant*?

Quomodo sit ingressus domum Dei sub Abiatharo Pontifice maximo, & panes proposititios ederit, quos non licet edere * nisi sacerdotibus, & dederit etiam iis qui secum erant?

Dixit etiam eis, Sabbatum propter hominem factum est, non homo propter sabbatum.

Itaque Filius hominis est etiam sabbati dominus.

Et erant discipuli Johannis & Pharisæi jejunantes: & veniunt & dicunt illi, Quare discipuli Johannis & Pharisæorum jejunant, tui autem discipuli non jejunant?

Et ait illis Jesus, Nunquid possunt filii nuptiarum, quamdiu sponsus cum illis est, jejunare? Quanto tempore habent secum sponsum, non possunt jejunare.

Venient autem dies cùm auferetur ab eis sponsus, & tunc jejunabunt in illis diebus.

Nemo assumentum panni rudis assuit vestimento veteri: alioquin aufert supplementum novum à veteri, & major scissura fit.

Et nemo mittit vinum novum in utres veteres: alioquin dirumpet vinum utres, & vinum effundetur, & utres peribunt: sed vinum novum in utres novos mitti debet.

Et factum est iterum cùm sabbatis ambularet per sata, & discipuli ejus cœperunt progredi & vellere spicas.

Pharisæi autem dicebant ei, Ecce, quid faciunt sabbatis quod non licet?

Et ait illis, Nunquam legistis quid fecerit David quando necessitatem habuit, & esuriit ipse & qui cum eo erant?

Quomodo introivit in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotum, & panes propositionis manducavit, quos non licebat manducare nisi sacerdotibus, & dedit eis qui cum eo erant?

Et dicebat eis, Sabbatum propter hominem factum est, & non homo propter sabbatum.

Itaque dominus est Filius hominis etiam sabbati.

18 Superstitiosi & hypocritæ in rebus mediis temerè pietatis summam collocant: qui triplici ratione reprehenduntur: Primùm, quia non spectantes quid ferant cujusque vires, temerè quasvis leges de his rebus statuant.

*Matth. 9. 14. Luc. 5. 33.

†Matth. 12. 1. Luc. 6. 1.

23 Secundò, quòd inter leges de his rebus à Deo positas, & leges de rebus per se illicitis sancitas, nullum discrimen constituant.

‖1. Sam. 21. 6

*Exod. 29. 33 Levit. 8. 31. & 24. 9.

---

18 *Ac Pharisæorum*, καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων: videlicet discipuli. In quibusdam codicibus legitur, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, *& Pharisæi*, ut habet etiam Vetus interpres eodem sensu. Nam Pharisæorum discipuli & ipsi Pharisæi erant. Quod autem putat Erasmus hæc etiam converti sic posse, *Et qui sunt ex Pharisæis*, id est, ex factione Pharisaica, sensum quidem eundem habet, sed non satìs convenit. dixisset enim Evangelista, οἱ ἐκ τῶν Φαρισαίων, sicuti sæpe in Actis loquitur Lucas; & apud Paulum reperias τοὺς ἐκ περιτομῆς. Sed hoc quidem observatione dignum videtur, nusquam nisi hoc loco ullos nominari Pharisæorum discipulos, & Matth. 22. 16. & Luc. 5. 33. in hujus quoque historiæ narratione.

19 *Filii thalami*, οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος. Vide Marc. 9. 15. ¶ *Quo tempore*, ἐν ᾧ. subaudi χρόνῳ, ellipsi Græcis in hoc dicendi genere familiari. Erasmus, *In quo*: ut repetatur νυμφῶνι, id est, *thalamo*. Sed illud meliùs convenit cum iis quæ proximè consequuntur. Subjicitur enim ὅσον χρόνον, id est, *quanto tempore*, sive, *quamdiu*. Itaque idem Erasmus Luc. 5. 34. ἐν ᾧ interpretatur *Dum*, pro *Interim dum*. ¶ *Non possunt* isti, οὐ δύνανται. nempe discipuli mei. Applicat enim Christus suis de quibus interrogatus fuerat discipulis, id quod figuratè & indefinitè de sponso & sponsi amicis cum eo convivantibus dixerat. Nam alioqui Christus ineptè sibi ipsi respondens, bis idem repeteret: & sequens versiculus id manifestè indicat. Idcirco supplevi pronomen οὗτοι, *isti*, ut planior sit hujus loci sententia. Exstat autem hujus ipsius ellipsis ex communi loquendi consuetudine exemplum infrà vers. 24. ante verbum ποιοῦσιν.

21 *Nemo verò*, καὶ οὐδείς. καὶ deest in quinque exemplaribus. ¶ *Insuit*, ἐπιῤῥάπτει. Vulg. & Erasmus, *Assuit*. quod neque memini legere apud idoneos autores, neque sensum hujus loci declarat, ut copiosiùs ostendimus Matth. 9. 16. unde petenda sunt quæ ad hunc versiculum pertinent. ¶ *Ipsius*, αὐτοῦ. i. ab isto insutum: quod tamen pronomen neque vetus versio legit, nec habet meus vetustissimus codex. ¶ Aliquid *ex vetere*, ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ. Particulam ἀπὸ ut necessariam in Græco contextu restitui, autoritate Syri interpretis, vetustissimi mei codicis, Latinæ denique receptæ versionis fretus.

22 *Vinum injiciendum est*, τὸν οἶνον βλητέον. Græcis τὸν οἶνον, i. *vinum*, ponitur quarto casu. Dicunt enim, γραπτέον μοι ἐπιστολήν, i. *Scribendum est mihi epistolam*: quod dicendi genus imitatus Virgilius dixit, --- *pacem Trojano à rege petendum*. & Cicero, *Iterandum eadem ista mihi*. Sed hæc sunt Latinis admodum rara.

23 *Ut ipse præteriret*, παραπορεύεσθαι αὐτόν. In quodam exemplari legitur (quo modo etiam vertit Vulgata) πάλιν αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι διαπορεύεσθαι: id est, *ut rursus ipse sabbato iret*, vel, *iter faceret*. Nam πορεύεσθαι pro ἰέναι hic accipitur, sicut & Matth. 12. 1. Alii legunt ἐν τῷ παραπορεύεσθαι αὐτόν, id est, *cùm ipse præteriret*. ¶ *Iter faciendo*, ὁδὸν ποιεῖν. vel ὁδοποιεῖν unico verbo, ut legit Theophylactus. Videtur autem permutata verborum collocatio. nam planior erit oratio si dicas, *Iter faciendo vellere spicas*, quàm si ad verbum interpreteris, *Iter facere vellendo spicas*. Itaque illo modo malui convertere. Vulgata, *Progredi*, id est, προβαίνειν. Erasmus, *Inter viam*, id est, ἐν τῇ ὁδῷ, [vel] παρὰ τὴν ὁδόν.

25 *Cùm* hoc *ipsi esset opus*, ὅτε χρείαν ἔσχε. cibo videlicet. Hoc est quod Gallicè dixeris, *quand il en eut besoin* Vulgata, *necessitatem haberet*. Erasmus, *opus haberet*. quod rarissimi dicunt Latini.

26 *Sub Abiatharo Pontifice maximo*, ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ ἀρχιερέως. Ità scriptum invenimus in omnibus codicibus, cùm 1. Sam. 21. 1. Pontifex iste vocetur Achimelech, pater ipsius Abiathari. Sed præterquam quòd apparet ex 1. Paral. 24. 2, & 3. duos fuisse Pontifices qui vicissim fungerentur sacerdotio, (quamvis unus præcipuus esset, alter verò ab eo secundus, ut liquet ex 2. Reg. 25. 18.) si quis hunc locum Paralipomenωn, & præterea 2. Sam. 8. 17. contulerit cum 2. Sam. 15. 29. 35. & 1. Reg. 2. 26, 27. & 2. Reg. 25. 18. comperiet & patrem & filium binomios fuisse, cùm uterque modò Achimelech modò Abiathar dicatur. Sed mirum est, totam hanc particulam in illo meo vetustissimo codice non legi, ut ex albo ubi malè fuerit hoc annotatum, videri possit in contextum irrepsisse, & quidem jam olim, cùm multos ex veteribus hic locus torserit, & Syrus etiam interpres hæc legat.

28 *Sabbati dominus*, κύριος τοῦ σαββάτου. Id est, sabbatum habet in sua potestate, ut possit pro suo imperio illi moderari. Videtur autem mihi propter particulam ὥστε, sumtum esse argumentum à comparatis. Nam si sabbatum propter hominem constitutum est, ac proinde major est habenda vitæ hominis ratio quàm sabbati, multò magis sabbatum debet Christo subjici.

ΚΕΦ. γ'.

† Matth.12.9 Luc.6.6.

1 Tertiò quòd cæremonialem legem (moralis appendicem) morali præferebant, cùm è contrario ex ista petere oportuerit verum cæremonialis usum.

6 Quò magìs premitur veritas eò magìs emergit.

ΚΑὶ εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν συναγωγήν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα.

2 Καὶ παρετήρουν αὐτὸν εἰ τοῖς σάββασι θεραπεύσει αὐτόν, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

3 Καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι εἰς τὸ μέσον.

4 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἔξεστι τοῖς σάββασιν ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Οἱ δὲ ἐσιώπων.

5 Καὶ περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ᾽ ὀργῆς, συλλυπούμενος ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

6 Καὶ ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι, εὐθέως μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν συμβούλιον ἐποίουν κατ᾽ αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσι.

7 Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν· καὶ πολὺ πλῆθος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἠκολούθησαν αὐτῷ, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας,

8 Καὶ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου· καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα, πλῆθος πολύ, ἀκούσαντες ὅσα ἐποίει, ἦλθον πρὸς αὐτόν.

9 Καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ, διὰ τὸν ὄχλον, ἵνα μὴ θλίβωσιν αὐτόν.

10 Πολλοὺς γὰρ ἐθεράπευσεν, ὥστε ἐπιπίπτειν αὐτῷ ἵνα αὐτοῦ ἅψωνται ὅσοι εἶχον μάστιγας.

CAP. III.

† ET introivit rursus in synagogam: erátque illic quidam arefactam manum habens:

Et observabant an sabbato sanaturus esset eum; ut ipsum accusarent.

Tunc ait homini habenti manum arefactam, Prodi in medium.

Eis autem dixit, Licet sabbato benefacere, an malefacere *cuipiam*? hominem servare, an interimere? Ipsi verò silebant.

Et cùm circumspexisset eos cum ira, simul dolens quòd occalluisset cor eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et *is* extendit: restitutáque est manus ejus sana ut altera.

Tunc egressi Pharisæi, statim cum Herodianis consilium inierunt adversùs eum, ut eum perderent.

Sed Jesus cum discipulis suis secessit ad mare: & magna multitudo secuta est eum à Galilæa, & à Judæa,

Et Hierosolymis, & ab Idumæa, & *regione quæ est* trans Jordanem: & qui circa Tyrum ac Sidonem *habitabant*, magnâ multitudine, cùm audissent quanta faceret, venerunt ad eum.

Ipse autem dixit discipulis suis ut navigiolum sibi perstaret propter turbam, nè ipsum opprimerent.

Multos enim sanaverat, adeò ut inciderent in eum, ut ipsum tangerent quotquot tenebantur flagellis.

CAP. III.

ET introivit iterum in synagogam: & erat ibi homo habens manum aridam:

Et observabant eum si sabbatis curaret; ut accusarent illum.

Et ait homini habenti manum aridam, Surge in medium.

Et dicit eis, Licet sabbatis benefacere, an malè? animam salvam facere, an perdere? At illi tacebant.

Et circumspiciens eos cum ira, contristatus super cæcitate cordis eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est manus illi.

Exeuntes autem Pharisæi, statim cum Herodianis consilium faciebant adversùs eum, quomodo eum perderent.

Jesus autem cum discipulis suis secessit ad mare: & multa turba à Galilæa & Judæa secuta est eum,

Et ab Jerosolymis, & ab Idumæa, & trans Jordanem: & qui circa Tyrum & Sidonem, multitudo magna, audientes quæ faciebat, venerunt ad eum.

Et dixit discipulis suis ut navicula sibi deserviret propter turbam, nè comprimerent eum.

Multos enim sanabat, ità ut irruerent in eum, ut illum tangerent quotquot habebant plagas.

---

2 *Sabbato*, τοῖς σάββασι. Vulg. *Sabbatis*. Atqui sabbato illo ipso gestum est id omne quod hìc narratur: ut manifesta sit numeri enallage, sicut etiam loquitur Lucas 6.6. quod est in Latino sermone obscurius.

3 *Prodi*, ἔγειραι. Vulg. & Erasmus, *Surge*. Sedebant enim tum magistri tum discipuli in synagogis. Sed more Hebræorum ex antecedente intelligitur consequens.

4 *Benefacere*, ἀγαθοποιῆσαι. id est, beneficio afficere: quâ significatione raro usurpatur verbum illud apud Latinos, tametsi ab eo dicuntur *benefici* homines, & *benefacta*, & *beneficia*. Ideo addidi pronomen *Cuipiam*, nè posset locus depravari. Paulus 1. Tim. 6. 18. eâdem significatione utitur verbo ἀγαθοεργεῖν. In quodam codice legitur, τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν; id est, *Quid sabbatis licet?* ut triplex sit interrogatio in hoc versiculo. ¶ *Hominem servare an interimere?* ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Vetus interpres suo more vertit σῶσαι *salvam facere*, & ἀποκτεῖναι *perdere*; id est, ἀπολέσαι, ut etiam scriptum invenimus in duobus exemplaribus. Cæterùm *Animæ* vocabulum vel pro Vita accipi potest, vel potiùs, Hebraicâ synecdochê, pro Homine. Illo modo si accipias, durior erit locutio, *Occidere vitam*. Itaque *Animæ* vocabulum non repetetur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, sed τὸ ἀποκτεῖναι opponetur his duobus conjunctis, ψυχὴν σῶσαι. Sin autem pro homine accipias, (ut ego interpretor) plana erit sententia, & hoc est quod Gallicè dixeris *une personne*. Vide Act. 27. 22. Dicitur autem homo *perdi* quamvìs anima maneat immortalis; quoniam homo per mortem sic dissolvitur ut homo esse desinat. Et observandum est censeri à Christo homicidam eum cujus negligentiâ perit qui servari potuit.

5 *Simul dolens*, συλλυπούμενος. Est (ni fallor) peculiaris quædam vis hoc loco præpositionis σύν: neque idem valet συλλυπούμενος quod simplex participium λυπούμενος, neque pro συμπάσχειν accipi potest, sicut apud Latinos *condolere* & *condolescere* dicuntur, qui aliorum dolore ad commiserationem commoventur. Nec enim isti obdurati suam vicem dolebant, sed adversùs Christum frendebant. Hoc igitur verbo significatur, Christum fuisse quidem graviter illorum desperatâ improbitate offensum, sed ità ut eorum etiam misereretur: minimè videlicet iratorum hominum more, in quibus ira nihil aliud est quàm vindicandæ injuriæ summa appetitio, ideo cum malevolentia semper conjuncta, non absque dolore quidem, sed quem ex injuria nobis facta concipimus, non autem ex ejus vel improbitate vel imprudentia à quo lædimur. At contrà Dominus ità iratus erat istis ut nihil prætermitteret quo illos revocaret ad officium, tantum aberat ut ulciscendi rabie ferretur. ¶ *Quòd occalluisset cor eorum*, ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν. Vulg. & Erasmus, *Super cæcitate cordis eorum*. Atqui πώρωσιν aliud esse quàm πήρωσιν constat vel ex cap. Joannis 12. 40. Declarat enim πῶρος, callum & duritiem in articulis, unde oritur πωροῦσθαι, id est, *Callum obducere*, & πώρωσις: quod postremum cùm altero vocabulo Latino non possem interpretari, usus sum periphrasis subsidio. Videtur autem Vetus interpres non πωρώσει sed πηρώσει legisse, aut hæc duo confudisse, cùm hoc in loco, tum aliis plurimis. Castellio nuper vertit *torporem*, quasi tarditas & sopor hic accusetur in Judæis, sicut alibi sæpe in ipsis Apostolis, ac non potiùs summa contumacia & obduratus animus. ¶ *Sana ut altera*, ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. Hoc non legit Vetus interpres, neque meus vetustissimus codex, & forsan irrepsit ex Matth. 12. 13.

6 *Cum Herodianis*, μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν. Vide Matth. 22. 16.

7 *Et à Judæa*, καὶ ἀπὸ Ἰουδαίας. Hierosolyma, cujus statim fit mentio, in ea regione sita est quæ Judææ nomine peculiariter intelligitur: sed digna erat cujus speciatim fieret mentio. Sic infrà 16. 7. *Dicite*, inquit Angelus, *discipulis & Petro*.

8 *Et* regione quæ est *trans Jordanem*, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. & Erasmus, *Et trans Jordanem*: quod dicendi genus certè obscurum est, cùm repetenda sit præpositio ἀπό, ut (si vitare volueris amphiboliam) dicendum fuerit, *Et à trans Jordanem*. Ideo perinde verti acsi scriptum esset, καὶ ἀπὸ τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Intelligit autem regionem quæ à Josepho Peræa dicitur. ¶ *Et qui circa Tyrum*, καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα. Hæc ità distinguenda sunt ut pertineant ad verbum ἦλθον, quod sequitur, sicut superiora cohærent cum verbo ἠκολούθησαν, quod in plerisque codicibus impressis non est observatum, neque etiam ab Erasmo; idcirco coacto repetere paulò pòst provocabulum *qui*. Vertit enim ἀκούσαντες, *Qui cum audissent*, perinde acsi scriptum esset, οἱ ἀκούσαντες. ¶ *Magnâ multitudine*, πολὺ πλῆθος. Vulgata & Erasmus, *Multitudo magna*, per appositionem. [Ego per sextum casum malui, ut subaudiatur præpositio κατά.] ¶ *Quanta*, ὅσα. id est, quàm immensa & quàm mirifica. Nam ὅσον & ἡλίκον sæpe permutantur: & verior est sensus si ad qualitatem potiùs quàm ad multitudinem referas. Vulgata & Erasmus, *Quæ*, id est, ἅ. Nam sæpe accipitur ὅσον loco provocabuli, præsertim apud Atticos: sed ità ut plerunque præcedat τὸ πᾶν, vel aliquid ejusmodi. Mallem igitur interpretari vel *Quanta* (sicut fecimus) vel *Quæcunque*. Sic etiam accipitur infrà cap. 5. 19.

9 *Ut perstaret*, ἵνα προσκαρτερῇ. Vulgata & Erasmus, *Deserviret*: quod non respondet Græco vocabulo. Significat enim προσκαρτερεῖν, In re aliqua aut apud aliquem perseverare, ità ut semper præstò sis; ideóque de pedisequis dicitur: neque tamen hinc consequitur idem valere quod *deservire*. Budæus Græcæ linguæ doctissimus vertit, *Ut assidua comes esset*. [Alibi verò etiam pro *Perdurare* accipitur, ut Act. 1. 14.] ¶ *Opprimerent*, θλίβωσιν. [Vulgata, *Comprimerent*.] Erasmus, *Premerent*: quod (inquit) Latinius est & accommodatius ad Græcum sermonem. Atqui neque θλίβειν simpliciter significat *Premere*, sed *Vehementiùs premere*, ut diximus Matth. 13. 21. neque recusabat premi Christus. Nam quod infrà cap. 5. 24. & 31. & aliis aliquot locis, συνθλίβεσθαι dicitur Christus & ἀποθλίβεσθαι, cùm tamen elisus non fuerit, apparet per hyperbolen dictum esse, propterea quòd tam graviter premebatur ut penè opprimeretur.

10 *Inciderent*, ἐπιπίπτειν. Sic loquitur Cicero pro Plancio; *Non illum accuso*, inquit, *qui est in summa sacra via cùm ad Fabium fornicem impellor, sed eum qui in meipsum incurrit & incidit*. Vulgata & Erasmus, *Irruerent*. id est, ἐφορμᾶν. ¶ *Tenebantur flagellis*, εἶχον μάστιγας: id est, morbis tanquam flagellis à Deo corripiebantur. Sic etiam infrà 5. 29. Vulgata, *Habebant plagas*: Erasmus, *Affligebantur*. Ego malui retinere *flagelli* vocabulum. Nam in hoc loquendi genere magna quædam emphasis esse videtur: ex quo intelligimus quæ vera sit morborum origo, & quo consilio à Deo immittantur: qua de re agit Apostolus 1. Cor. 11. 30. & Hebr. 12. 6. eodem etiam vocabulo usurpato. Itaque novum hoc dicendi genus malui retinere quàm Latinorum consuetudini serviendo non tam piè loqui. Syrus interpres hæc conjunxit cum sequentis versiculi initio, acsi scriptum esset, καὶ ὅσοι εἶχον μάστιγας πνευμάτων ἀκαθάρτων, id est, *Et qui habebant flagella spirituum impurorum*. Sed nusquam hoc reperi in Græcis.

11 Καὶ

11 Καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα ὅταν αὐτὸν ἐθεώρει, προσέπιπτεν αὐτῷ, καὶ ἔκραζε, λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.
12 Καὶ πολλὰ ἐπετίμα αὐτοῖς ἵνα μὴ αὐτὸν φανερὸν ποιήσωσι.
13 ¶ Καὶ ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος, καὶ προσκαλεῖται οὓς ἤθελεν αὐτός· καὶ ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν.
14 Καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν,
15 Καὶ ἔχειν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους, καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια.
16 Καὶ ἐπέθηκε τῷ Σίμωνι ὄνομα Πέτρον·
17 Καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰακώβου (καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα Βοανεργές, ὅ ἐστιν, υἱοὶ βροντῆς)
18 Καὶ Ἀνδρέαν, καὶ Φίλιππον, καὶ Βαρθολομαῖον, καὶ Ματθαῖον, καὶ Θωμᾶν, καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Θαδδαῖον, καὶ Σίμωνα τὸν Κανανίτην,
19 Καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ παρέδωκεν αὐτόν. καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον.
20 Καὶ συνέρχεται πάλιν ὄχλος, ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν.
21 Καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ, ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν· ἔλεγον γάρ, Ὅτι ἐξέστη.
22 ¶ Καὶ οἱ γραμματεῖς οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβάντες ἔλεγον, Ὅτι Βεελζεβοὺλ ἔχει, καὶ ὅτι ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

Et spiritus impuri cùm eum conspexerant, accidebant ei *ad pedes*, & clamabant dicentes, Tu es Filius ille Dei.

Ipse verò multum interminabatur eis nè ipsum palàm facerent.

‖ Tunc ascendit in montem, & advocavit ad se quos ipse voluit: & venerunt ad eum.

Et constituit duodecim ut secum essent, & ut mitteret eos ad prædicandum *Evangelium*,

Et ut jus haberent sanandi morbos, & ejiciendi dæmonia.

Primum Simonem; cui imposuit nomen Petrum:

Et Jacobum *filium* Zebedæi, & Joannem fratrem Jacobi, (& imposuit eis nomina Boanerges, quod est Filii tonitrui)

Et Andream, & Philippum, & Bartholomæum, & Matthæum, & Thomam, & Jacobum Alphæi *filium*, & Thaddæum, & Simonem Cananiten,

Et Judam Iscarioten, qui & prodidit eum. venerúntque domum.

Convenit autem rursum turba, adeò ut ipsi nè panem quidem edere possent.

Et cùm *hæc* audissent ipsius propinqui, venerunt ut prehēderēt eum: dicebāt enim eum apud se non esse.

Scribæ verò qui Hierosolymis descenderant, dicebant, Certè habet Beelzebulem, & certè * per principem dæmoniorum ejicit dæmonia.

Et spiritus immundi cùm illum videbant, procidebant ei, & clamabant, dicentes, Tu es Filius Dei.

Et vehementer comminabatur eis nè manifestarent illum.

Et ascendens in montem, vocavit ad se quos voluit ipse: & venerunt ad eum.

Et fecit ut essent duodecim cum illo, & ut mitteret eos prædicare:

Et dedit illis potestatem curandi infirmitates, & ejiciendi dæmonia.

Et imposuit Simoni nomen Petrus:

Et Jacobum Zebedæi, & Johannem fratrem Jacobi: (& imposuit eis nomina Boanerges, quod est Filii tonitrui)

Et Andream, & Philippum, & Bartholomæum, & Matthæum, & Thomam, & Jacobum Alphæi, & Thaddæum, & Simonem Cananæum,

Et Judam Iscariotem, qui & tradidit illum. & veniunt ad domum.

Et convenit iterum turba, ità ut non possent neque panem manducare.

Et cùm audissent sui, exierunt tenere eum: dicebant enim, Quoniam in furorem versus est.

Et Scribæ qui ab Jerosolymis descenderant, dicebant, Quoniam Beelzebub habet, & quia in principe dæmoniorum ejicit dæmonia.

‖ *Infrà* 6.7. *Matth.* 10.1. *Luc.* 9.1.

13 Duodecim Apostoli segregantur ad futuri Apostolatûs tyrocinium.

21 Nulli sunt infensiores Evangelii hostes quàm quos minimè oportuit.

* *Matth.* 9.34. & 12.24. *Luc.* 11.15.

11 *Spiritus*, πνεύματα. In iis videlicet quos invaserant. ¶ *Accidebant ei ad pedes*, προσέπιπτεν αὐτῷ. Addidi πρὸς τοὺς πόδας, *Ad pedes*, ut planior & magìs Latina esset oratio: cùm sic etiam scribatur infrà cap. 7.25. Vulgata & Erasmus, *Procidebant ei*.

12 *Multum*, πολλά. Vulg. & Erasmus, *Vehementer*, id est, σφόδρα. At quorsum istud Christus? nempe quòd nihil minùs conveniat dæmonibus quàm verum loqui, & Dei gloriam promovere; & nè hæc miracula inter Christum & illos ex composito geri viderentur; quam tamen calumniam nè sic quidem effugere Christus potuit. Hunc autem astum Satanæ, nunquam studiosiùs cavendum quàm cùm sese in lucis angelum transformat, si animadvertissent maximi etiam nonnulli viri, qui immodicè extulerunt miracula ad martyrum μνημεῖα facta, indè, id est, ex illorum abusu, orti non essent mortuorum, imò etiam ipsorum sepulcrorum, adoratores: nedum ut ità tandem esset omnis idolomaniæ confirmatio in Ecclesiam invecta.

13 *Tunc ascendit*, καὶ ἀναβαίνει. Ità placuit convertere conjunctionem καὶ, ut meliùs cohæreret oratio. Nam penè infinitum esse hujus particulæ usum, quæ respondet literæ Hebræorum ו vocabulis præpositæ, jam sæpe diximus. ¶ *Venerunt*, ἀπῆλθον. Compositum pro simplici positum, ut Luc. 23.33.

14 *Et constituit duodecim*, καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ. Erasmus, Veterem interpretem secutus, cùm putaret esse trajectionem particulæ ἵνα, interpretatur, *Fecitque ut duodecim secum essent*. & legitur in meo vetustissimo codice, absque trajectione, ἐποίησεν ἵνα ὦσι δώδεκα μεθ' αὐτοῦ. Retineo tamen receptam lectionem, & existimo ex vulgi consuetudine petitum esse hoc genus loquendi, *Fecit duodecim*, id est, elegit ac designavit duodecim qui secum familiariter versarentur, quod satìs indicat particulæ ἵνα repetitio, & quidem copulativa interjecta, quæ indicat verbum ἐποίησε repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sensus autem nullus erit si in hoc quoque membro, ut in superiore, particulam ἵνα per trajectionem explices. Accipitur ergò τὸ ποιεῖν pro καθιστάναι, ut Joan. 6.15. quod ut meliùs intelligeretur, maluimus interpretari *constituit* quàm *fecit*: cùm alioquin, quoad ejus fieri potest, non soleamus à Græcis discedere. Testatur autem Erasmus post δώδεκα se legisse in nonnullis exemplaribus οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν, *Quos etiam Apostolos vocavit*: quæ verba si adjicias, nostram interpretationem valde confirmabunt; quamvìs videri possint adjecta ex Lucæ 6.13. ¶ *Ad prædicandum Evangelium*, κηρύσσειν. Novè ponitur τὸ κηρύσσειν absolutè. Ideo addidi nomen *Evangelii*, plerunque expressum, quod etiam in meo vetustissimo codice adjicitur.

15 *Et ut jus haberent*, καὶ ἔχειν ἐξουσίαν. Erasmus interpretatur, *Utque haberent potestatem*: cùm antè verterit κηρύσσειν *ad prædicandum*: ut hìc quoque debuerit potiùs interpretari, *Et ad habendum*. Nam quòd existimat istud cum superioribus posse cohærere, quasi scriptum sit ἔχειν pro ἵνα ἔχωσι, ejusmodi est ut nè refutatione quidem indigere videatur. Necesse est ergò repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum ἀποστέλλῃ, & ità potiùs convertere, *Eósque mitteret ut prædicarent & potestatem haberent*. Vulgata, *Et dedit*: legit enim καὶ ἔδωκεν, assentiente vetustissimo exemplari meo, & molliore sanè constructione. Cæterùm de discrimine inter δύναμιν & ἐξουσίαν, quorum illa vim & potentiam aliquid agendi, ista verò illius facultatis & actionis exercendæ jus declarat, pluribus diximus Matth. 28.18. Ἐξουσίαν autem cùm interpretari consueverim *Autoritatem*, quoties ipsi Deo vel Christo tribuitur, ut hoc jus ipsius αὐτοκρατορικὸν esse significetur, sive illud quispiam in sese & à se habeat quod uni Deo propriè competit, sive analogicè Regibus & iis tribuatur qui summum & merum imperium in suos subjectos inter homines habere dicuntur, hìc *Jus* sum interpretatus, ut cùm hoc datum Apostolis vel aliis fuisse dicitur ut verè appellata miracula, id est, ὑπερφυσικά, ederent, sic istud accipiatur non quasi vim ullam ejusmodi Divinitus hæc efficiendi habuerint (est enim istud, ut & creatrix autoritas, uni Deitati ἀκοινωνήτως proprium) sed quòd illa propria Deo δύναμις sese ad illorum preces exsereret, etiam supra ipsius naturæ ordinem, ut testatur Petrus ipse Act. 3.12. Et est istud tam verum, ut licèt in Christi miraculis αὐτοκρατορικῇ potentiâ editis non sint separandæ duarum naturarum operationes, tamen distinguenda sint quæ operata est propriè humana natura, ab iis quæ effecit ut Deus. Illud autem etiam liquet ex ipso agendi modo. Edidit enim miracula Christus ut verè Deus, etiamsi interdum ad Patrem assurgat, ut Joan. 11.42. & propterea verè dicitur virtus effectrix ex illo exivisse Luc. 8.46. Erat enim in ipso habitans σωματικῶς, Coloss. 2.19. Prophetæ verò & Apostoli fuerunt duntaxat externa ejus cujus nomen invocarunt instrumenta in divinis illius effectis, Act. 3.6, & 16. & 9.40.

16 *Primum Simonem*, πρῶτον Σίμωνα. Hæc verba testatur Erasmus in nonnullis Græcis codicibus non exstare, & ex Matthæo desumta arbitratur. Ego verò non dubito quin hæc sit germana lectio. nam præterquam quòd ità loquitur Matthæus & Lucas, nisi ità legas, versiculus proximus incipiens à particula καὶ, cum duobus sequentibus, nullum prorsus verbum habebit cum quo connecti possit. Neque est quòd quispiam miretur post πρῶτον non sequi δεύτερον, τρίτον, & similes particulas, cùm sæpe occurrat ejusmodi dicendi genus, ut Matth. 10.2. Act. 26.20. Rom. 1.8, & 3.2. Deinde quòd pro ἐπέθηκεν αὐτῷ, scriptum est ἐπέθηκε Σίμωνι, natum est ex Hebræorum idiotismo, apud quos sæpe ponitur posteriore loco antecedens, præterito relativo, ut Psal. 48.1. quamobrem etiam ista sum interpretatus ut si scriptum esset ᾧ ἐπέθηκε. Simon autem non tunc fuit cognominatus Petrus, sed tum demum cùm ex illa legatione reversus præclaram illam confessionem edidisset, Matth. 16.18.

17 *Et Jacobum*, καὶ Ἰάκωβον. Syrus interpres legit, καὶ Ἰακώβῳ, &c. ἐπέθηκεν ὀνόματα, omissâ conjunctione καὶ, & absque pronomine αὐτοῖς, ità ut nihil hiet, & hujus versiculi constructio sic cohæreat cum superiore, *Et imposuit Simoni nomen Petrum*; *& Jacobo* &c. *imposuit nomina* &c. quos proinde satìs declarat Marcus fuisse ab ipso electos. Sed receptam lectionem amplector. ¶ *Boanerges*, Βοανεργές. Ità scribitur hoc nomen in omnibus codicibus pro בני רגש *bene regbesch*, ut facilè appareat expungendum esse ο. Sed vix ullum peregrinum vocabulum invenias Græcis literis incorruptè scriptum. Hieronymus in capite Danielis 1. vult legi בני רעם *bene rehem*: unde factum fuisset *benergem*, ע per γ enunciato, ut in *Gomorrha* & aliis similibus, & post expunctum μ ut in *Maria* & *gehenna* additum σ fuisse conjicit Joannes Drusius criticus in his rebus diligentissimus: sic ut, aliis *Bane*, aliis *Bone* pro *Bane* Syriacè pronunciantibus, conflatum tandem fuerit ab imperitis *Boane*. Hæc ille. Sed quid si, ut hanc conjecturam adjuvemus, dicamus pro ῥγεμ nonnullos legisse ῥγες, id est pro Mem finali legisse Samech, characteris similitudine deceptos? Sic autem vocatos illos dicit Nazianzenus διὰ τὸ μεγαλόφωνον: quod nescio quàm sit probabiliter excogitatum.

18 *Thaddæum*, Θαδδαῖον. In quodam codice legitur Λεββαῖον, *Lebbæum*, cui videlicet cognomen fuit Thaddæo: qui idem & Judas (ut ex Luca apparet) dictus est: adeò ut trinomius fuerit. Itaque Judas proditor, ut ab eo distinguatur, ubique dicitur Ἰσκαριώτης. ¶ *Cananiten*, Κανανίτην. Vide Matth. 10.4.

19 *Venerúntque domum*, καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον. Cùm hæc soleant cum sequente versiculo connecti, nos contrà superioribus adjunximus. Omnino enim videtur hæc esse sententia, Duodecim illos, cùm essent à Domino selecti ex reliqua discipulorum

turba, ut posthac cum eo versarentur, domum cum eo revertisse; quod antè facere non solebant, cùm ipsos Dominus in suum contubernium nondum adscivisset. Copulandum est igitur verbum ἔρχονται cum ἐποίησε, quod positum est versiculo 14. Nam illa, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, & quæ consequuntur usque ad πρῶτον, construenda sunt διαβατικῶς, ut loquuntur grammatici. Neque nos offendere debet temporis mutatio, Hebræis, ac Marco præsertim, familiaris: quamobrem etiam priùs ἔρχονται sum interpretatus *venerunt*, nè quem offenderet hæc enallage Latinis non ità frequens.

20 *Adeò ut ne*, ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν. Frequens Hebraismus: *Edere panem*, pro *Cibum capere*.

21 *Ipsius propinqui*, οἱ παρ' αὐτοῦ. Ad verbum, *Qui ab eo erant*: quo modo vernaculo sermone dicimus, *Ceux qui luy estoyent quelque chose*: id est, ipsius gentiles & agnati: qui quàm parùm æqui fuerint Christo, liquet ex Joanne 7. 3, 4, 5. In hoc tamen dicendi genere Græci ferè utuntur præpositione πρὸς, & cognatos τοὺς πρὸς γένος, vel τοὺς πρὸς αἵματος appellant. Nonnulli de iis hoc accipiunt qui cùm domi apud ipsum essent, exierunt ut furentem turbam compescerent. Nam relativum αὐτὸν & ὅτι ἐξέστη, ad turbam referunt, non ad Jesum. Sed ut taceam quæ de cognatorum Christi incredulitate ac malevolentia narrat Joannes, certè ea quæ in hoc extremo capite narrantur de iisdem Christum accersentibus, quos ipse contemsit, videntur indicare de ipsius cognatis hæc quoque esse accipienda: quos tamen facilè concedo non omnes in hoc scelus conspirasse, cùm paulò pòst inter eos etiam Maria ipsius mater recenseatur: de qua absit ut tale quicquam cogitetur. Deinde etiam verbum κρατῆσαι, quo vis quædam significatur, impedit quominus illi sententiæ assentiar. Quis enim studeat furentem multitudinem vi coercere? quod etiamsi concederem, tamen non erat eo tempore tantus discipulorum zelus, ut hoc ipsis vel in mentem veniret. Et quod mox dicitur de Scribis eum ut dæmonio correptum accusantibus, prorsus cum illo cognatorum dicto consentit. Sed & Cyprianus lib. 1. epist. 3. *Vidimus*, inquit, *ipsum Dominum à fratribus esse detentum, & ab eo quem inter Apostolos delegerat, proditum.* Vulgata, οἱ παρ' αὐτοῦ interpretatur *Sui*: quod vocabulum nimiùm latè patet. Erasmus, *Qui ad eum attinebant*: cùm potiùs dicendum fuisse videatur, *Qui eum sanguine attingebant.* Convenit igitur hæc Judæorum consuetudo cum lege XII. Tab. quâ cavetur ut qui furiosi sunt & mente capti, ad agnatos & gentiles deducantur. Quod autem attinet ad verbum ἐξελθεῖν, vel pro simplici accipiendum est, (quomodo etiam sumus interpretati tum hoc loco, tum etiam infrà cap. 8. 11. & 11. 11.) vel certè ad Nazaretham referendum est, totámque eam regionem (quæcunque tandem ea fuerit) ex qua isti eo consilio sunt profecti, ut Jesum quasi insanum abducerent, cogeréntque domi se continere: veriti fortassis Herodem & Pharisæos, ipsósque adeò Romanos, siquis hâc occasione tumultus oriretur. Nam etiam non deerant qui Christum vellent regem creare, ut docetur Joan. 6. 15. ¶ *Eum apud se non esse*, ὅτι ἐξέστη. vel, Ex potestate exisse. Sic enim Cicero 3. Tuscul. ut Budæus observavit, *Exisse*, inquit, *ex potestate qui dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis, cui regimen totius animi à natura tributum est.* Conatus sum tamen hunc eundem sensum ità explicare ut à Græco vocabulo propiùs abessem, cùm ἐξίστασθαι ad verbum declaret *Extra se esse*. Suprà 2. 12. & alibi sæpe idem hoc verbum convertimus *Percelli*, quando idem valet quod ἐκπλήττεσθαι. Vulgata & Erasmus, *In furorem versus est*: id est, μαίνεται: vel potiùs, εἰς μανίαν ἐτράπη. Cæterùm in meo vetustissimo codice sic scriptum hunc locum inveni, καὶ ὅτε ἤκουσαν περὶ αὐτοῦ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ λοιποὶ, ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν· ἔλεγον γὰρ ὅτι ἐξίσταται αὐτοῖς. Id est, *Et cùm de eo audivissent Scribæ & reliqui, venerunt ut prehenderent eum: dicebant enim quòd ipsos dementaret.*

---

23 Soli extra spem salutis qui cognitum Christum malitiosè oppugnant.

† Matt. 12. 31. Luc. 12. 10. 1. Joh. 5. 16.

‖ Matt. 12. 46 Luc. 8. 19.

31 Diversa est prorsus spiritualis & carnalis cognationis ratio.

23 Καὶ προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, ἐν παραβολαῖς ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς δύναται σατανᾶς σατανᾶν ἐκβάλλειν;
24 Καὶ ἐὰν βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ βασιλεία ἐκείνη.
25 Καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ οἰκία ἐκείνη.
26 Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν καὶ μεμέρισται, οὐ δύναται σταθῆναι, ἀλλὰ τέλος ἔχει.
27 Οὐ δύναται οὐδεὶς τὰ σκεύη τοῦ ἰσχυροῦ, εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον τὸν ἰσχυρὸν δήσῃ· καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει.
28 † Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πάντα ἀφεθήσεται τὰ ἁμαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, καὶ βλασφημίαι ὅσας ἂν βλασφημήσωσιν·
29 Ὃς δ' ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἔχει ἄφεσιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλ' ἔνοχός ἐστιν αἰωνίου κρίσεως.
30 Ὅτι ἔλεγον, Πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει.
31 ‖ Ἔρχονται οὖν οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ· καὶ ἔξω ἑστῶτες, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν, φωνοῦντες αὐτόν.
32 Καὶ ἐκάθητο ὄχλος περὶ αὐτόν· εἶπον δὲ αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ζητοῦσί σε.
33 Καὶ ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, ἢ οἱ ἀδελφοί μου;
34 Καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους, λέγει, Ἴδε ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου.
35 Ὃς γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἀδελφός μου καὶ ἀδελφή μου καὶ μήτηρ ἐστί.

Cùm autem eos advocasset, dixit eis per parabolas, Quomodo potest Satanas Satanam ejicere?
Neque si regnum adversùs sese diffideat, potest stare regnum illud;
Neque si domus contra semetipsam diffideat, potest stare domus illa:
Sic quoque si Satanas insurgat & diffideat adversùs semetipsum, stare non potest, sed finem habet.
Non potest quisquam viribus præditi *alicujus* vasa, ingressus domum ejus, diripere, nisi primò viribus præditum illum vinxerit: & tunc domum ejus diripiet.
† Amen dico vobis, quævis peccata remittentur filiis hominum, & blasphemiæ quibuscunque blasphemarint:
Sed quicunque blasphemarit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed damnas est æterni judicii.
Dicebant enim, Spiritum impurum habet.
‖ Veniunt igitur fratres & mater ejus: & foris stantes, miserunt ad eum, & eum vocarunt.
Sedebat autem circa eum turba: *illi* verò dixerunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.
Tunc respondit eis, dicens, Quæ est mater mea, aut fratres mei?
Et cùm circumspexisset in circuitu eos qui circum ipsum sedebant, ait, Ecce mater mea, & fratres mei.
Quicunque enim fecerit quod Deus vult, is est frater meus, & soror mea, & mater.

Et convocatis eis, in parabolis dicebat illis, Quomodo potest Satanas Satanam ejicere?
Et si regnum in se dividatur, non potest regnum illud stare;
Et si domus super semetipsam dispertiatur, non potest domus illa stare:
Et si Satanas consurrexerit in semetipsum, dispertitus est, & non poterit stare, sed finem habet.
Nemo potest vasa fortis, ingressus in domum ejus, diripere, nisi priùs fortem alliget: & tunc domum ejus diripiet.
Amen dico vobis, quoniam omnia dimittentur filiis hominum peccata, & blasphemiæ quibus blasphemaverint:
Qui autem blasphemaverit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed reus erit æterni delicti.
Quoniam dicebant, Spiritum immundum habet.
Et veniunt mater ejus & fratres: & foris stantes, miserunt ad eum, vocantes eum.
Et sedebat circa eum turba: & dicunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.
Et respondens eis, ait, Quæ est mater mea & fratres mei?
Et circumspiciens eos qui in circuitu ejus sedebant, ait, Ecce mater mea, & fratres mei.
Qui enim fecerit voluntatem Dei, hic frater meus, & soror mea, & mater est.

---

24 *Neque si regnum*, καὶ ἐὰν βασιλεία. Vulgata & Erasmus, *Et si regnum*. Ego verò cùm viderem particulam καὶ neque in hoc versiculo neque in proximo satìs cohærere posse, & duas istas similitudines probandæ superiori negationi adhibitas, putavi καὶ cum οὐ, quod proximè consequitur, prorsus conjungendum: ut sit καὶ οὐ pro οὐδὲ positum.

26 Sic *quoque si Satanas*, καὶ εἰ ὁ Σατανᾶς. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Et si Satanas*: sed nemo non videt, nè hoc quidem loco satìs commodè posse copulativam usurpari, cùm declaret similitudinis accommodationem. Sciendum est igitur Hebraicam esse enallagen ו pro כן *chen*, quæ sæpissime in Proverbiorum libro usurpatur, ut cap. 25. 25. & 26. 9. & 27. 15. nisi malimus subaudire οὕτως, ut Matthæi 6. 10.

27 *Viribus præditi*, τοῦ ἰσχυροῦ. Vide Matth. 12. 29. ¶ *Diripiet*, διαρπάσει. In quinque codicibus scribitur διαρπάσῃ. quod sanè meliùs cohæret cum præcedentibus. Nam alioquin præcisum erit dicendi genus, *Et tunc diripiet*, pro, *Quod si fecerit, tum demum diripiet.*

28 *Filiis hominum*, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Hebraismus; id est, hominibus: ut Homerus υἷας Ἀχαιῶν Achivos vocat.

29 *Judicio*, κρίσεως: id est, κατακρίσεως, *Condemnatione*: ut sæpe alibi κρίνειν pro κατακρίνειν. In quodam manuscr. codice & illo meo vetustissimo legitur ἁμαρτίας, id est, *Peccato*: quam lectionem secutus Vetus interpres interpretatur, *reus erit æterni delicti*, ut citans etiam hunc locum Cyprianus in epistolis, legit, *Æterni peccati*, id est, nunquam delendi.

30 *Dicebant enim*, ἔλεγον γάρ. Verba sunt Evangelistæ causam afferentis cur Jesus mentionem fecisset peccati in Spiritum Sanctum. Itaque præcisum est hoc dicendi genus: quo etiam utitur Marcus noster infrà cap. 5. 8.

31 *Veniunt igitur*, ἔρχονται οὖν. Vulg. & Erasmus legerunt καὶ ἔρχονται, *Et veniunt*. Est autem hoc loco particula οὖν epanalepseos nota. Redit enim Marcus ad historiam quam narrare cœperat vers. 21. de ipsius propinquis. ¶ *Fratres & mater ejus*, οἱ ἀδελφοὶ, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, *Mater ejus & fratres*: quem etiam ordinem servat editio Græca Basiliensis. Nos tamen in veteribus omnibus, atque adeò in Complutensi editione, item apud Theophylactum, fratres invenimus priores appellatos hoc quidem loco, sicut paulò pòst contrà priore loco mater nominatur. Neque verò hujus rei mentionem fecissem, nisi suspicarer veterem lectionem superstitione quorundam inversam; qui magnam putant injuriam matri Domini fieri, nisi nomen ipsius cæteris præponatur. Illud autem omnibus notum esse credo, *fratrum & sororum* appellatione apud Hebræos passim intelligi omnes qui ejusdem sint cognationis. ¶ *Et vocarunt*, φωνοῦντες: id est, Accersentes. Erasmus, *Qui evocarent*, id est, φωνήσοντες.

32 Illi *verò dixerunt ei*, εἶπον δὲ αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, *Et dicunt*, καὶ λέγουσι. quod in uno tantùm codice scriptum invenimus. itaque alterum sumus amplexi. Neque enim hæc dicta sunt à circumstante turba, sed ab iis quos miserant propinqui ut eum accerserent. ¶ *Et fratres tui*, καὶ οἱ ἀδελφοί σου. In quinque vetustis exemplaribus & in meo vetustissimo additur

καὶ αἱ ἀδελφαί σου, *Et sorores tuæ*: & postea Christus facit sororis, ut & fratris & matris, mentionem.

33 *Aut fratres mei?* ἢ οἱ ἀδελφοί μου; Vulg. & Erasmus legunt, καὶ οἱ ἀδελφοί μου; *& fratres mei?*

34 *Et cùm circumspexisset in circuitu*, &c. καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους. Vulgata legit, τοὺς κύκλῳ αὐτοῦ καθημένους, id est, *Eos qui in circuitu ipsius sedebant.* Erasmus autem, τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημένους, id est, *in circuitu circum se discipulos sedentes.* Sed quamcunque harum lectionum sequaris, eadem manebit sententia.

ΚΕΦ. δ'.

ΚΑὶ πάλιν ἤρξατο διδάσκειν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ συνήχθη πρὸς αὐτὸν ὄχλος πολύς, ὥστε αὐτὸν ἐμβάντα εἰς τὸ πλοῖον, καθῆσθαι ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος πρὸς τὴν θάλασσαν ἐπὶ τῆς γῆς ἦν.
2 Καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν παραβολαῖς πολλά, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ,
3 Ἀκούετε. Ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι·
4 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ σπείρειν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν· καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτό.
5 Ἄλλο δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ πετρῶδες, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν· καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς·
6 Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη·
7 Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὰς ἀκάνθας· καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ συνέπνιξαν αὐτό, καὶ καρπὸν οὐκ ἔδωκε.
8 Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν καλήν· καὶ ἐδίδου καρπὸν ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα· καὶ ἔφερεν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.
9 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.
10 Ὅτε δὲ ἐγένετο καταμόνας, ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα, τὴν παραβολήν.
11 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὸ μυστήριον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω ἐν παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται.
12 Ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι· καὶ ἀκούοντες ἀκούωσι, καὶ μὴ συνιῶσι· μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα.
13 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τὴν παραβολὴν ταύτην; καὶ πῶς πάσας τὰς παραβολὰς γνώσεσθε;
14 Ὁ σπείρων τὸν λόγον σπείρει.
15 Οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παρὰ τὴν ὁδόν, ὅπου σπείρεται ὁ λόγος· καὶ ὅταν ἀκούσωσιν, εὐθέως ἔρχεται ὁ σατανᾶς, καὶ αἴρει τὸν λόγον τὸν ἐσπαρμένον ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν.
16 Καὶ οὗτοί εἰσιν ὁμοίως οἱ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπειρόμενοι, οἳ ὅταν ἀκούσωσι τὸν λόγον, εὐθέως μετὰ χαρᾶς λαμβάνουσιν αὐτόν·
17 Καὶ οὐκ ἔχουσι ῥίζαν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ πρόσκαιροί εἰσιν· εἶτα γενομένης θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθέως σκανδαλίζονται.
18 Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι, οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον ἀκούοντες·
19 Καὶ αἱ μέριμναι τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου, καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι εἰσπορευόμεναι συμπνίγουσι τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.
20 Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρέντες, οἵτινες ἀκούουσι τὸν λόγον, καὶ παραδέχονται, καὶ καρποφοροῦσιν, ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.
21 ¶ Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Μήτι ὁ λύχνος ἔρχεται ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, ἢ ὑπὸ τὴν κλίνην; οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπιτεθῇ;
22 Οὐ γάρ ἐστί τι κρυπτὸν ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ, οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

CAP. IV.

*ET rursus cœpit docere apud mare: & congregata est ad eum turba multa, adeò ut ipse navigium ingressus sederet in mari. tota autem turba apud mare in terra erat.

Et docebat eos per parabolas multa, dicebátque eis in doctrina sua;

Audite, Ecce, *quidam* sator exiit satum.

Et factum est inter serendum, aliud quidem cecidit secundùm viam: venerúntque volucres cœli, & devoraverunt illud.

Aliud verò cecidit in petrosa, ubi non habebat terram multam: & statim exortum est, propterea quòd non habebat profundam terram:

Sole autem exorto, ardore tactum est; & propterea quòd non habebat radicem, exaruit.

Et aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ ac suffocarunt illud, & fructum non edidit.

Et aliud cecidit in terram bonam, edidítque fructum assurgentem ac crescentem: & tulit aliud tricena, & aliud sexagena, & aliud centena.

Tunc dixit eis, Qui habet aures ad audiendū audiat

Cùm autem esset solus, interrogarunt eum qui circum ipsum erant cum illis duodecim, de parabola.

Et dixit eis, Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: iis autem qui foris sunt, per parabolas omnia *ista* fiunt:

† Ut conspicientes conspiciant, & non videant; & audientes audiant, & non intelligant: nequando *se* convertant, & remittantur eis peccata.

Præterea dixit eis, Nescitis parabolam istam? & quomodo omnes parabolas cognoscetis?

Sator ille sermonem serit.

Isti autem sunt qui juxta viam *semen excipiunt*, in quibus *videlicet* seritur sermo: sed postquam audierunt, statim venit Satanas, & tollit sermonem qui satus fuerat in cordibus eorum.

Et isti sunt similiter qui in petrosa semen excipiunt: qui *videlicet* cùm audierint sermonem, statim cum gaudio excipiunt eum:

Et non habent radicem in sese, sed temporarii sunt; deinde ortâ afflictione aut persecutione propter sermonem, statim offenduntur.

Hi sunt autem qui inter spinas sunt sati, hi sunt *inquam* qui sermonem audiunt:

Sed solicitudines ‖ seculi hujus, & seductio divitiarum, & cupiditates quæ in reliquis rebus *versantur*, introeuntes suffocant sermonem, ísque redditur infructuosus.

Hi sunt verò qui in terram bonam semen exceperunt, qui *videlicet* audiunt sermonem, & excipiunt; & fructum ferunt, aliud tricena, aliud sexagena, aliud centena *grana*.

Dixit etiam eis, * Num lucerna venit ut subter modium ponatur, aut subter lectum? nonne ut candelabro imponatur?

† Non est enim quicquam absconditum quod non fit manifestum futurum, neque *quod* occultetur, sed *oportet* ut in apertum veniat.

CAP. IV.

ET iterum cœpit docere ad mare: & congregata est ad eum turba multa, ità ut navim ascendens sederet in mari, & omnis turba circa mare super terram erat.

Et docebat eos in parabolis multa, & dicebat illis in doctrina sua;

Audite, Ecce, exiit seminans ad seminandum.

Et dum seminat, aliud cecidit circa viam: & venerunt volucres cœli, & comederunt illud.

Aliud verò cecidit super petrosa, ubi non habuit terram multam: & statim exortum est, quoniam non habebat altitudinem terræ:

Et quando exortus est sol, exæstuavit, & eò quòd non habebat radicem, exaruit.

Et aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ & suffocaverunt illud, & fructum non dedit.

Et aliud cecidit in terram bonam, & dabat fructum ascendentem & crescentem: & afferebat unum triginta, & unum sexaginta, & unū centum.

Et dicebat, Qui habet aures audiendi, audiat.

Et cùm esset singularis, interrogaverunt eum ii qui cum eo erant duodecim, parabolam.

Et dicebat eis, Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: illis autem qui foris sunt, in parabolis omnia fiunt:

Ut videntes, videant, & non videant; & audientes audiant, & non intelligant: nequando convertantur, & dimittantur eis peccata.

Et ait illis, Nescitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cognoscetis?

Qui seminat, verbum seminat.

Hi autem sunt qui circa viam, ubi seminatur verbum, & cùm audierint, confestim venit Satanas, & aufert verbum quod seminatum est in cordibus eorum.

Et hi sunt similiter qui super petrosa seminantur, qui cùm audierint verbum, statim cum gaudio accipiunt illud:

Et non habent radicem in se, sed temporales sunt: deinde ortâ tribulatione & persecutione propter verbum, confestim scandalizantur.

Et alii sunt qui in spinis seminantur, hi sunt qui verbum audiunt:

Et ærumnæ seculi, & deceptio divitiarum, & circa reliqua concupiscentiæ introeuntes suffocant verbum, & sine fructu efficitur.

Et hi sunt qui super terram bonam seminati sunt, qui audiunt verbum & suscipiunt; & fructificant, unum triginta, & unum sexaginta, & unum centum.

Et dicebat illis, Nunquid venit lucerna ut sub modio ponatur, aut sub lecto? nonne ut super candelabrum ponatur?

Non est enim aliquid absconditum quod non manifestetur; nec factum est occultum, sed ut in palam veniat.

* *Matth.*13.1. *Luc.*8.4.

3 Eadem quidem Evangelii doctrina ubique seritur, sed non pari successu; hominum quidem vitio, sed occulto Dei judicio.

† *Esa.*6.9. *Matth.*13.14. *Luc.*8.10. *Joan.*12.40. *Act.*28.26. *Rom.*11.8.

‖ 2.*Tim.*6.17

* *Matth.*5.15 *Luc.*8.16. & 11.33.

21 Etiamsi lucem Evangelii respuat mundus, tamen est accendenda, vel ob hanc unam causam ut ejus scelera patefiant.

† *Matth.*10.26. *Luc.*8.17. & 12.2.

2 *In doctrina sua*, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. Accipio διδαχὴν pro actione verbi διδάσκειν, ut perinde sit acsi dixisset Marcus, ἐν τῷ διδάσκειν, *inter docendum*.

5 *Petrosa*, τὸ πετρῶδες, id est, τὰ πετρώδη, ut infrà versu 16.

8 *Aliud tricena*, ἓν τριάκοντα. Omnes nostri vetusti codices scriptum habebant ἐν τριάκοντα, id est, *cum tricesimo*; ἐν ἑξήκοντα, *cum sexagesimo*; ἐν ἑκατὸν, *cum centesimo*, ut loqui solent rei rusticæ scriptores. sed malui quidem ego ἓν legere, ità ut distributivè accipiatur, & subaudiatur σπέρμα.

10 *Solus*, καταμόνας. digressâ nempe turbâ. Ad verbum, *Solitariè*. Est enim adverbium, sed commodiùs vertitur per nomen. Vulg. *Singularis*. ¶ *Qui circum ipsum erant*, οἱ περὶ αὐτόν. Vel, ut Vulgata, *Qui cum eo erant*. Codex Erasmi scriptum habuit, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, eodem (ni fallor) sensu. Nam eleganter etiam Græci τοὺς περί τινα appellant eos qui sunt cuipiam dediti & addicti, ità ut eum sectentur, sintque ipsius velut factionis. Æsch. κατὰ Κτησ. φέροντας μὲν τῷ δήμῳ ἐλπίδας κενάς, Δημοσθένει δὲ ἀργύριον καὶ τοῖς περὶ αὐτόν, id est, *Populo quidem vanam spem afferentes, Demosthenì autem & ejus sectatoribus pecuniam*. Sic etiam (ut citat Budæus) Plutarchus in Demetrio, τοὺς περὶ Φαλερέα vocat eos qui Phalerei partes sequebantur. Igitur hoc loco minimè significantur exteri quipiam qui Christo adessent, (turbam enim amandarat) sed ii demum qui solebant eum assectari, & discipuli ipsius erant: quales habuit quidem, præter selectos illos duodecim, etiam alios multos. Isti igitur eum vel domum vel in desertum secuti, quæsierunt de parabola. Vulgata legit, οἱ περὶ αὐτὸν δώδεκα, *Ii duodecim qui cum ipso erant*: & in vetustissimo meo exemplari legitur, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, *Discipuli ejus*. quod utrumvis probo: quoniam domi & inter solos domesticos hæc dicta fuisse videntur ostendere quæ sequuntur.

11 *Iis qui foris sunt*, τοῖς ἔξω. id est, exteris. Sicut autem Ecclesia sive domus Dei interdum omnes comprehendit qui veram religionem profitentur, etiamsi hypocritæ sint plerique; interdum verò electos duntaxat & verè credentes: ita etiam Exterorum appellatione intelliguntur modò quicunque non accensentur cœtui fidelium, (ut 1.Cor.5.12.) modò verò ii qui ut in Ecclesia sint, tamen ex vera Ecclesia non sunt, de quibus agitur hoc loco & Rom.9.8. ¶ *Omnia* ista, τὰ πάντα. Vis articuli proculdubio est ἀναφορική: ideóque cùm particulam universalem restringat ad præcedentia, nempe ad doctrinam de regno cœlesti, fuit exprimenda. In meo tamen vetustissimo codice totum istud membrum non legitur.

12 *Videant*, ἴδωσι. τὸ βλέπειν hoc loco declarat oculorum actionem; τὸ ἰδεῖν verò, animi vim id quod oculis conspicit percipientis & dijudicantis: sicut plus est τὸ συνιέναι quàm τὸ ἀκούειν, ut diximus Matth.13.14. ¶ Se *convertant*, ἐπιστρέψωσι. ut in conjugatione Hithpael. Vide Act.3.26.

13 *Præterea dixit eis*, καὶ λέγει αὐτοῖς. Vide infrà versu 24. ¶ *Et quomodo*, καὶ πῶς. Id est, Quomodo igitur? Est autem petitum à vulgo hoc dicendi genus, ut suprà diximus Matth.3.14. Sic Homerus Iliad. α. Καὶ νῦν ἐν Δαναοῖσι θεοπροπέων ἀγορεύεις. Virg. —*Et quisquam numen Junonis adoret Præterea?*

15 *In quibus*, ὅπου. Vulg.& Erasmus, *Ubi*. quæ interpretatio obscura est. Neque enim hoc adverbium refertur ad ὁδὸν, sed ad eos qui viæ comparantur. Itaque perspicuitati studere malui, cùm præsertim in uno codice legerem εἰς, *quibus*.

16 *Excipiunt*, λαμβάνουσιν. Id est, παραδέχονται, ut mox scribitur vers.20. Vide Matth.13.20.

18 *Hi sunt autem*, καὶ οὗτοί εἰσιν. Vulg.& Erasmus, *Et alii sunt*, καὶ ἄλλοι εἰσίν. sicut etiam scriptum legimus in quodam exemplari. Cæterùm quòd bis repetitur οὗτοί εἰσιν, excusandum est per epanalepsin: vel potiùs alterum redundat: nam si tollas, planior erit sententia, & posteriore loco deest in quatuor manuscriptis codicibus. Contrà verò Syrus interpres priore loco legit, οἱ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι. quod mihi maximè probatur.

19 *Seculi hujus*, τοῦ αἰῶνος τούτου. Id est, Ad hujus vitæ negotia pertinentes. [¶ *Infructuosus*, ἄκαρπος. Vulg.*Sine fructu*; ambiguè, cùm non sit infructuosum quicquid est sine fructu. Erasmus, *Infructifer*, novo vocabulo.]

20 *Aliud tricena*, ἐν τριάκοντα. Subauditur participium τὸ σπειρόμενον. Alioqui dicendum fuerat potiùs εἰς, in accommodatione parabolæ.

21 *Venit*, ἔρχεται. Id est, affertur. In quodam codice scriptum est ἅπτεται, id est, *Accenditur*, ut vertit Erasmus, cùm tamen in Basiliensi editione legatur καίεται, id est, *Ardet*.

22 *Quod non sit manifestum futurum*, ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ. vel, *non manifestetur*: modò intelligas esse modum potentialem: ponitur enim ἐὰν pro ἄν. Quod autem Erasmus in annotationibus legit εἰ μὴ ἵνα φανερωθῇ, neque in vetustis codicibus reperimus, neque videtur convenire. ¶ *Neque* quod *occultetur*, *sed* oportet *ut in apertum veniat*, οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Quamvis plana sit hujus loci sententia, (præsertim si conferatur cum capite Lucæ 8.17.) tamen quomodo cohæreat verborum constructio non facilè liquet. Est enim ellipsis in hac oratione, quam nonnulli vel neglexerunt vel non animadverterunt, nonnulli parùm commodè videntur explevisse. Vulgata igitur ità vertit, *Nec factum est occultum, sed ut in palàm veniat*. Erasmus hoc modo, *Neq; fuit secretum, sed ut in propatulum veniat*. Sic autem supplet in annotationibus, *Neq; factum est occultum* ut maneat occultum, *sed ut in apertum veniat*. Atqui nemo est qui non videat aliquid præterea deesse quod à parte anteriore conjungatur cum illo *factum est*. Deinde si ità libeat pro arbitrio supplere integras sententias, non video quid non tandem nobis corrumpere liceat. Castellio nimis audacter (ut pleraq; alia) sic interpretatus est, *Neq; quicquam tam arcanè fit quod non palàm futurum sit*; i. οὐδέ τι γίνεται οὕτως ἀπόκρυφον, ὥστε μὴ αὐτὸ εἰς φανερὸν ἐλθεῖν. Ego verò hanc licentiam nolui imitari. Itaq; relativum ὃ repetii ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Est enim (ut opinor) hæc ellipsis minimè coacta, nec à vulgata loquendi consuetudine remota: & mutationem temporis facilè excusat Hebraismus. Illud autem ἐγένετο ἀπόκρυφον, cùm potuissemus ad verbum interpretari, *factum* vel *redditum sit absconditum*, malui vertere per verbum cujus est periphrasis, perinde acsi scriptum esset ἀποκρυφθήσεται. Bis enim idem dicit Evangelista noster, cùm μὴ φανερωθῆναι, i. *Non fieri manifestum*, idem valeat atq; ἀποκρύπτεσθαι, i. *Abscondi*. Postremò supplendum fuit aliquid necessariò, cui subjungatur ἵνα. Id igitur supplevimus quod maximè visum est esse accommodatum, nempe δεῖ, *oportet*, cujus ellipsis exemplum habes infrà cap.9.12. & 14.49. item 1.Joan.2.19. & quidem eodem prorsus dicendi genere. Neque causa est cur quisquam offendatur hâc constructione δεῖ ἵνα φανερωθῇ pro δεῖ φανερωθῆναι, cùm occurrat non tantùm in his libris, ut Matth.5.29. & 18.6. sed etiam apud idoneos scriptores, tum Græcos, (qua de re vide Marc.9.12.) tum etiam Latinos, ut apud Cæsarem, *Damnatum pœnam sequi oportebat ut igni cremaretur*. Sed & aliter hunc totum locum interpretari licebit; nempe, *Non est enim* (λυχνία, lucerna videlicet) *quidpiam occultum quod non manifestetur: neque facta est ut occultetur, sed ut palàm proferatur*. ità videlicet ut ab ipso lucernæ usu argumentum ducatur. Sed hoc fortassis argutum est potiùs quàm firmum. ¶ *In apertum veniat*, εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Vulg. *In palàm veniat*. Erasmus, *In propatulum veniat*.

‖ *Matth.* 7.2. *Luc.*6.38.
24 Quo liberaliùs communicamus à Deo accepta, eò fit ipse erga nos liberalior.
* *Matth.*13. 12. & 25.29 *Luc.*8.18.& 19.26.
26 Dominus serit & metit ratione quâdam hominibus prorsus ignotâ.
† *Matth.*13. 31. *Luc.*13.19.
30 Deus, contrà quàm soleant homines, minimis auspicatus in maxima desinit.
‖ *Matth.*13. 34.
* *Matth.*8.23 *Luc.*8.22.
35 Qui cum Christo navigant, etiamsi videatur ille periclitantibus suis stertere, tamen in tempore ab ipso precibus noctu expergefacto servantur.

23 Εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.
24 ¶ Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Βλέπετε τί ἀκούετε. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν.
25 Ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.
26 ¶ Καὶ ἔλεγεν, Οὕτως ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὡς ἐὰν ἄνθρωπος βάλῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς·
27 Καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν· καὶ ὁ σπόρος βλαστάνῃ καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός.
28 Αὐτομάτη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ, πρῶτον χόρτον, εἶτα στάχυν, εἶτα πλήρη σῖτον ἐν τῷ στάχυϊ.
29 Ὅταν δὲ παραδῷ ὁ καρπὸς, εὐθέως ἀποστέλλει τὸ δρέπανον, ὅτι παρέστηκεν ὁ θερισμός.
30 ¶ Καὶ ἔλεγε, Τίνι ὁμοιώσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; ἢ ἐν ποίᾳ παραβολῇ παραβάλωμεν αὐτήν;
31 Ὡς κόκκῳ σινάπεως, ὃς ὅταν σπαρῇ ἐπὶ τῆς γῆς, μικρότερος πάντων τῶν σπερμάτων ἐστὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς·
32 Καὶ ὅταν σπαρῇ, ἀναβαίνει, καὶ γίνεται πάντων τῶν λαχάνων μείζων· καὶ ποιεῖ κλάδους μεγάλους, ὥστε δύνασθαι ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦν.
33 Καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον, καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν.
34 Χωρὶς δὲ παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς· κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐπέλυε πάντα.
35 ¶ Καὶ λέγει αὐτοῖς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὀψίας γενομένης, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν.
36 Καὶ ἀφέντες τὸν ὄχλον παραλαμβάνουσιν αὐτὸν ὡς ἦν ἐν τῷ πλοίῳ· καὶ ἄλλα δὲ πλοιάρια ἦν μετ' αὐτοῦ.
37 Καὶ γίνεται λαῖλαψ ἀνέμου μεγάλη· τὰ δὲ κύματα ἐπέβαλλεν εἰς τὸ πλοῖον, ὥστε αὐτὸ ἤδη γεμίζεσθαι.
38 Καὶ ἦν αὐτὸς ἐπὶ τῇ πρύμνῃ ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον καθεύδων· καὶ διεγείρουσιν αὐτὸν, καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἀπολλύμεθα;
39 Καὶ διεγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ, καὶ εἶπε τῇ θαλάσσῃ, Σιώπα, πεφίμωσο. Καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.
40 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν;
41 Καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, καὶ ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ ὁ ἄνεμος καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

Si quis habet aures ad audiendum, audiat.
Præterea dixit eis, Videte quid audiatis. ‖quâ mensurâ metimini, vobis metietur, & adjicietur vobis qui auditis.
* Qui enim habet, dabitur ei: & qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo.
Item dicebat, Ità est regnum Dei ut si quispiam jaciat semen in terram,
Et dormiat, & exsurgat nocte ac die: & semen germinet & assurgat quomodo ipse nescit.
Suâ enim sponte terra fructū fert, primùm herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica.
Cùm autem prodiderit *sese* fructus, statim mittit messores, quoniam adest messis.
† Dicebat etiam, Cui *rei* assimilaverimus regnum Dei? aut quâ collatione contulerimus illud?
Velut grano sinapi: quod cùm seritur in terra, minimum est omnium seminum quæ in terra sunt:
Sed cùm satum fuerit, assurgit, & fit maximum omnium olerum: editque ramos magnos, ità ut possint sub ejus umbra volucres cœli nidulari.
‖ Et talibus multis parabolis loquebatur eis sermonem *Evangelii*, prout poterant audire.
Absque parabola verò non loquebatur eis: privatim autem discipulis suis explicabat omnia.
* Dixit autem eis die illo, cùm serum *diei* esset, Transeamus in ulteriorem *ripam*.
Dimissâ igitur turbâ accipiunt eum ut erat in navigio: sed & alia navigiola erant cum eo.
Tunc oritur turbo venti magnus: & fluctus irruebant in navigium, ità ut jam impleretur.
Erat autem ipse in puppi, cervicali indormiens: tunc expergefaciunt eum, dicúntque ei, Magister, non est tibi curæ quòd perimus?
Experrectus igitur objurgavit ventum, dixítque mari, Sile, obmutesce. Tum quievit ventus, factáque est tranquillitas magna.
Dixit autem eis, Quid ità formidolosi estis? quomodo fidem non habetis?
Et metuerunt metu magno, dicebántque alius ad alium, Quisnam iste est, quòd etiam ventus & mare auscultent ei?

Siquis habet aures audiendi, audiat.
Et dicebat illis, Videte quid audiatis: in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.
Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod habet auferetur ab eo.
Et dicebat, Sic est regnum Dei quemadmodum si homo jaciat sementem in terram,
Et dormiat, & exsurgat nocte ac die: & semen germinet, & increscat dum nescit ille.
Ultro enim terra fructificat, primùm herbam, deinde spicā, deinde plenum frumentum in spica.
Et cùm produxerit fructus, statim mittit falcem, quoniam adest messis.
Et dicebat, Cui assimilabimus regnum Dei? aut cui parabola comparabimus illud?
Sicut granum sinapis: quod cùm seminatum fuerit in terra, minus est omnibus seminibus quæ sunt in terra:
Et cùm seminatum fuerit, ascendit, & fit majus omnibus oleribus, & facit ramos magnos, ità ut possint sub umbra ejus aves cœli habitare.
Et talibus multis parabolis loquebatur eis verbum, prout poterant audire.
Sine parabola autem non loquebatur eis: seorsim autem discipulis suis edisserebat omnia.
Et ait illis in illa die, cùm serò esset factum, Transeamus contrà.
Et dimittentes turbam, assumunt eum ità ut erat in navi, & alia naves erant cum illo.
Et facta est procella magna venti, & fluctus mittebat in navim, ità ut impleretur navis.
Et erat ipse in puppi super cervical dormiens: & excitant eum, & dicunt illi, Magister, non ad te pertinet quia perimus?
Et exsurgens comminatus est vento, & dixit mari, Tace, obmutesce. Et cessavit ventus, & facta est tranquillitas magna.
Et ait illis, Quid timidi estis? needum habetis fidem?
Et timuerunt timore magno, & dicebant ad alterutrum, Quis putas est iste, quia ventus & mare obediunt ei?

---

24 *Preterea dixit eis*, καὶ λέγει αὐτοῖς. Familiaris est Marco ista transitio, quâ vel diversos sermones vel diversas ejusdem sermonis partes connectit, sicut infinitis locis in Deuteronomio legimus, *Et dixit Moses*. Solemus autem in hoc præsertim scriptore particulam καὶ non tantùm per copulam *Et* interpretari, sed etiam per *Tum*, *Autem*, *Preterea*, *Etiam*, *Igitur*, *Verò*, prout requirit sententia. ¶ *Videte quid audiatis*, βλέπετε τί ἀκούετε. id est, Attendite diligenter istis quæ vobis dicuntur. Pars ista hujus versiculi, cum sequente toto, non uno modo legitur in exemplaribus Græcis. Sic enim in nonnullis scriptum est, βλέπετε τί ἀκούετε· καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. ὃς ἔχει γὰρ δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσι, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν. id est, *Videte quid audiatis: etiam adjicietur vobis qui auditis. Nam qui habet, ei dabitur: & qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo. quâ mensurâ metimini, alii metientur vobis qui auditis, & adjicietur vobis*. Theophylactus Romanus & vetusta nostra exemplaria consentiunt in lectione quam secuti sumus: ut mirer Erasmum in Theophylacto diversam lectionem annotasse. In duobus tamen manuscriptis codicibus pro μετρηθήσεται legitur ἀντιμετρηθήσεται, sicut apud Matthæum, id est, *Vicissim alii metientur*: & in meo vetustissimo exemplari deest καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς

τοῖς ἀκούειν. quæ etiam Vetus interpres non legit; sed Syrus etiam interpres habet.

26 *Ità ut*, ὅπως ὡς. Sic Plautus, *Ut voles esse me, ità ero.* Vulgata & Erasmus, *Sic quemadmodum.*

27 *Et dormiat, & exsurgat nocte ac die*, κ᾽ καθεύδῃ, κ᾽ ἐγείρηται νύκτα κ᾽ ἡμέραν. Id est, Semente factâ, transigat securus noctes & dies, minimè videlicet dubitans quin semen germinet. Est autem proverbiale illud dicendi genus Hebræis, cujus exemplum habemus Psalmo 3. versu 6. Nam quod Erasmus existimat referri illud κ᾽ ἐγείρηται ad semen, non potest convenire propter copulam interjectam: dicendum enim fuerat, κ᾽ ἐγείρηται νύκτα κ᾽ ἡμέραν ὁ σπόρος, &c. Deinde illud ἐγείρεσθαι certum est opponi τῷ καθεύδειν, ut sit simile quiddam ei quod dicunt Hebræi *Exire* & *Introire*, pro Versari in loco aliquo, & officium suum facere: de quo dicemus Act.1.21. ¶ *Assurgat*, μηκύνηται. id est, Crescat & Adolescat. Ad verbum, *Prolongetur.* Vulgata, *Increscat*, ἐπαυξήνηται. Erasmus, *Surgat in altum.* rectè quidem, cùm sic loquatur Columella: sed uno verbo satis id potuit declarari. ¶ *Quòmodo ipse nescit*, ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Ex his verbis intelligimus ministrorum officium esse agrum studiosè excolere, cætera Domino commendare, qui pro bona sua voluntate dabit successum. Debent igitur agricolæ tantùm operam præstare: atque ut fructus non respondeat animi voto, non est quòd vanâ ægritudine seipsos macerent, siquidem officio suo sint defuncti. Vis enim illa quâ semen in iis qui filii Dei sunt, adolescit, sicut ab uno sancto Spiritu promanat, ità etiam est hominibus tam occulta, ut nonnisi ex fructu possit apparere. Itaque accipitur ὡς indefinitè pro ὅπως. Vulgata & Erasmus, *Dum nescit ille.* Nam hâc quoque significatione accipitur ἕως, ut Matth.26.36. nempe pro *Interim dum.* Sed alia interpretatio certior est, & magis congruit cum proximo versiculo. Annotat Erasmus αὐτός etiam ad σπόρον, id est *semen*, referri posse, quòd exsurgat vi naturæ, cùm ipsum id nesciat: sed quorsum hoc cuiquam in mentem veniat?

28 *Suâ sponte*, αὐτομάτη. Nomen pro adverbio αὐτομάτως, quo significatur aliquid fieri vi quâdam seipsum movente. Vulgata & Erasmus, *Ultrò*, id est, ἑκουσίως: quod de solo dici vix potest, cùm priùs coli & seri oporteat.

29 *Prodiderit sese*, παραδῷ. Forma hujus verbi, ut μεταβάλλειν, ἀναστρέφειν, ἀσκεῖν, & aliorum aliquot, respondet conjugationi Hebræorum Hithpahel: quod ut meliùs intelligeretur, malui exprimere reciprocum quàm per passivum interpretari. Vulg. *Produxerit*, id est, προάγῃ, vel προφέρῃ, & quidem absolutè: quod nusquam memini legere, nisi pro ὁ καρπὸς legas τοὺς καρπούς. Erasmus, *Productus fuerit.* ¶ *Mittit messores*, ἀποστέλλει τὸ δρέπανον. Vulg. & Erasmus, *Mittit falcem*, quod Latinè significat ipsam messoris actionem. Atqui (etsi quod ad sententiam ipsam attinet, parùm interest) τὸ ἀποστέλλειν quod de personis non de ipsis falcibus dici potest, ostendit τὸ δρέπανον hoc loco, metonymiâ quâdam populari, ipsos messores cùm falcibus significare: quod ut exprimerem, δρέπανον *messores* converti.

30 *Cui rei*, τίνι. In duobus codicibus scribitur πῶς, *quomodo.* Vulg. & Erasmus, *Cui.* Nos vertimus, *Cui* rei; ut neutrum esse intelligatur. ¶ *Contulerimus*, παραβάλωμεν. In quibusdam codicibus notat Erasmus legi θῶμεν, i. *componemus*, eodem sensu. Sed pro ὁμοιώσωμεν & παραβάλωμεν, rectiùs scriptum legimus in nonnullis exemplaribus, ὁμοιώσωμεν & παραβάλωμεν.

31 *Velut grano*, ὡς κόκκῳ. Vulg. & Erasmus, *Sicut granum*, id est, ὡς κόκκος. In sex codicibus scribitur, ὡς κόκκον, quarto casu. Sed neutra lectio cum superioribus satis cohæret, nisi multa subaudias.

33 *Sermonem*, τὸν λόγον. Nempe Evangelii, ut sup.2.2. ¶ *Prout*, καθώς. Hoc est quod barbarè dicunt, *Secundùm quod.* Latini dicere solent *Prout*, vel *Ut.* Cic. *Pro se quisque, ut in quo erat autoritatis plurimum, ad populum loquebatur.* Vide Act.2.4.

34 *Explicabat*, ἐπέλυε: nempe tanquam ænigmatum nodos. Vulg. *Edisserebat*, i. ἐφράζεν: ut Matt.13.36. Erasmus. *Exponebat.*

35 *In ulteriorem* ripam, εἰς τὸ πέραν. Vulgata, *Contrà*: id est, εἰς τοὐναντίον, vel εἰς τὸ ἀντιπέραν.

36 *Accipiunt*, παραλαμβάνουσι. id est, In altum provehere incipiunt. Superiorem enim sermonem habuerat ex navi.

37 *Turbo*, λαῖλαψ. Vulg. & Erasmus, *Procella*, id est, θύελλα. ¶ *Irruebant*, ἐπέβαλλεν. Vulg. *Mittebat*, videlicet ἡ λαῖλαψ, quod si ità esset, scribendum fuerit, εἰς τὰ κύματα. Itaque ἐπιβάλλειν hoc loco declarat, Cum impetu sese projicere, ut in conjugatione Hithpahel, sicut infrà 14.72. ¶ *Impleretur*, γεμίζεσθαι, id est πληροῦσθαι. In uno codice scribitur βυθίζεσθαι, id est, *In profundum iret*, sive *mergeretur.*

40 *Quid ità formidolosi estis? quomodo fidem non habetis?* τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; Hæc ego quidem ità lego ut increpantis sint potiùs quàm interrogantis: sed ità ut admirationem habeant connexam. Sed in duobus manuscriptis codicibus sic legitur, τί δειλοί ἐστε; οὔπω ἔχετε πίστιν; id est, *Quid timidi estis? nondum habetis fidem?* quomodo etiam convertit Vulgata. Valla distinctè legit hoc modo, τί δειλοί ἐστε; οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; id est, *Quid timidi estis? itáne? quomodo non habetis fidem?*

41 *Alius ad alium*, πρὸς ἀλλήλους. Vulg. *Ad alterutrum*: idque barbarè, ut Valla observavit. Erasmus, *Inter sese*, i. πρὸς ἑαυτούς. ¶ *Quòd*, ὅτι. Vulg. *Quia.* Erasmus, *Quoniam.* Vide suprà 1.27.

ΚΕΦ. ε.

ΚΑὶ ἦλθον εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν.

2 Καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἀπήντησεν αὐτῷ ἐκ τῶν μνημείων ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ·

3 Ὃς τὴν κατοίκησιν εἶχεν ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν οὐδεὶς ἠδύνατο αὐτὸν δῆσαι·

4 Διὰ τὸ αὐτὸν πολλάκις πέδαις καὶ ἁλύσεσι δεδέσθαι, καὶ διεσπάσθαι ὑπ᾽ αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις, καὶ τὰς πέδας συντετρῖφθαι· καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἴσχυε δαμάσαι.

5 Καὶ διαπαντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ ἐν τοῖς μνήμασιν ἦν κράζων, καὶ κατακόπτων ἑαυτὸν λίθοις.

6 Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ μακρόθεν, ἔδραμε καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ·

7 Καὶ κράξας φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοί, Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; ὁρκίζω σε τὸν Θεὸν μή με βασανίσῃς.

8 (Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ, Ἔξελθε τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου)

9 Καὶ ἐπηρώτα αὐτόν, Τί σοι ὄνομα; Καὶ ἀπεκρίθη λέγων, Λεγεὼν ὄνομά μοι· ὅτι πολλοί ἐσμεν.

10 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ ἵνα μὴ αὐτοὺς ἀποστείλῃ ἔξω τῆς χώρας.

11 Ἦν δὲ ἐκεῖ πρὸς τὰ ὄρη ἀγέλη χοίρων μεγάλη βοσκομένη.

12 Καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν πάντες οἱ δαίμονες, λέγοντες, Πέμψον ἡμᾶς εἰς τοὺς χοίρους, ἵνα εἰς αὐτοὺς εἰσέλθωμεν.

13 Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς εὐθέως ὁ Ἰησοῦς. Καὶ ἐξελθόντα τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, (ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι) καὶ ἐπνίγοντο ἐν τῇ θαλάσσῃ.

14 Οἱ δὲ βόσκοντες τοὺς χοίρους ἔφυγον, καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. Καὶ ἐξῆλθον ἰδεῖν τί ἐστι τὸ γεγονός.

15 Καὶ ἔρχονται πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ θεωροῦσι τὸν δαιμονιζόμενον καθήμενον καὶ ἱματισμένον, καὶ σωφρονοῦντα, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα· καὶ ἐφοβήθησαν.

CAP. V.

† ET venerunt in ulteriorem *ripam* maris, in regionem Gadarenorum.

Egresso autem ipsi è navigio, statim occurrit è monumentis quidam in quo erat spiritus impurus:

Qui commorabatur in monumentis, & nè catenis quidem quisquam poterat eum vincire:

Propterea quòd sæpe pedicis & catenis vinctus fuerat, sed discerptæ fuerant ab eo catenæ, & pedicæ contritæ: & nequiverat ullus eum domare.

Et per omne *tempus* erat die ac nocte in montibus & in monumentis clamans, & concidens seipsum lapidibus.

Cùm vidisset autem Jesum è longinquo, cucurrit & adoravit eum.

Et clamans voce magnâ dixit, Quid mihi tecum, Jesu Fili Dei illius Altissimi? adjuro te *per* Deum nè me torqueas.

(Dicebat enim ei *Jesus*, Exi, spiritus impure, ex isto homine)

Tunc interrogavit eum, Quod tibi nomen *est*? Et respondit dicens, Legio mihi nomẽ *est*: quia multi sumus

Et multùm precabatur eum nè ipsos mitteret extra illam regionem.

Erat autem illic apud montes grex porcorum magnus pascens.

Et precati sunt eum omnes *illi* dæmones, dicentes, Mitte nos in porcos, ut in eos introeamus.

Et *hoc* permisit eis statim Jesus. Egressi verò spiritus illi impuri introierunt in porcos: & ruit ille grex è præcipitio in mare, (erant autem quasi bis mille) & suffocati sunt in mari.

Qui verò pascebant porcos, fugerunt, & *ista* renunciarunt in urbem & in agros. Et *illi* egressi sunt ut viderent quid illud esset quod factum fuerat.

Veniunt igitur ad Jesum, & conspiciunt eum qui fuerat dæmoniacus, sedentem ac vestitũ, & sanæ mentis, eum *inquam* qui habuerat legionem: & metuerunt.

CAP. V.

ET venerunt trans fretum maris in regionem Gerasenorum.

Et exeunti ei de navi statim occurrit de monumentis homo in spiritu immundo.

Qui domicilium habebat in monumentis, & neque catenis jam quisquam poterat eum ligare:

Quoniam sæpe compedibus & catenis vinctus, dirupisset catenas, & compedes comminuisset: & nemo poterat eum domare.

Et semper die ac nocte in monumentis & in montibus erat clamans, & concidens se lapidibus.

Videns autem Jesum à longè, cucurrit & adoravit eum:

Et clamans voce magnâ dixit, Quid mihi & tibi, Jesu Fili Dei summi? adjuro te per Deum nè me torqueas.

(Dicebat enim illi, Exi, spiritus immunde, ab homine)

Et interrogabat eum, Quod tibi nomen est? Et dicit ei, Legio mihi nomen est: quia multi sumus.

Et deprecabatur eum multùm nè se expelleret extra regionem.

Erat autem ibi circa montem grex porcorum magnus pascens.

Et deprecabantur eum spiritus, dicentes, Mitte nos in porcos, ut in eos introeamus.

Et concessit eis statim Jesus. Et exeuntes spiritus immundi introierunt in porcos: & magno impetu grex præcipitatus est in mare, ad duo millia: & suffocati sunt in mari.

Qui autem pascebant eos, fugerunt, & nunciaverunt in civitatem & in agros. Et egressi sunt videre quid esset facti.

Et veniunt ad Jesum, & vident illum qui à dæmonio vexabatur, sedentem, vestitum, & sanæ mentis: et timuerunt.

† *Matth.*8.28 *Luc.*8.26.

1 Christi virtutem admirantur multi, qui tamen illam vel levissimæ rei jacturâ redemptam nolint.

1 *Venerunt*, ἦλθον. In duobus codicibus legimus, ἦλθεν, *Venit.* ¶ *Gadarenorum*, Γαδαρηνῶν. In duobus exemplaribus legitur Γεργεσηνῶν, *Gergesenorum*: in alio verò, Γερασηνῶν, *Gerasenorum*; sicut etiam vertit Vetus interpres. Quibus nominibus idem tractus Perææ, ubi Gadarenorum & Gerasenorum sive Gergesenorum contigui fuerunt fines, significatur, in tribu Manasse sitæ trans Jordanem, ut liquet ex Luc.8.26. Eam vocat Gadarida Josephus lib. de bello Jud. 3 cap. 2. Vide Matth.8.28.

2 *Egresso autem ipsi*, κ᾽ ἐξελθόντι αὐτῷ. Duo vetusti codices scriptum habent κ᾽ ἐξελθόντος αὐτοῦ, *Et egresso eo*: alius verò, καὶ ἐξελθόντων

ἐξελθόντων αὐτῶν, *Et egressis ipsis.* Utrumvis autem sequaris, non abundabit αὐτῷ, quod sequitur. ¶ *In quo erat spiritus*, ἐν πνεύματι. Vide suprà 1.23. ubi diximus ideo dici quempiam *in spiritu*, quòd eum spiritus quasi inclusum teneat ac devinctum.

3 *Et nè catenis quidem*, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν. Vulgata & Erasmus, *Et neque catenis*: cùm in hoc dicendi genere οὔτε non significet *Neque*, sed *Nè quidem*. In uno codice additur οὐκέτι, *Ampliùs*. Alioqui δῆσαι non significabit simpliciter *Vincire*, sed *Vinctum retinere*.

Discerptæ fuerant, διεσπάσθαι. vel, *Distractæ*. Sic enim Cicero, *Conveniunt*, inquit, *bonorum emtores ad reliquias vitæ lacerandas ac distrahendas*. Vulg. *Dirupisset*: quod respondet τῷ διαῤῥηγνύειν. ¶ *Ab eo*, ὑπ' αὐτοῦ. In quodam manuscripto exemplari scribitur ἀπ' αὐτοῦ: quod confirmat has duas particulas interdum permutari, sicut annotavimus suprà Matth.11.19.

5 *Erat*, ἦν. Id est, versabatur. Neque enim ponitur ἦν κράζων, pro ἔκραζεν: id est, *erat clamans*, pro *clamabat*. nam etiam in vetustis codicibus post ἦν additur distinctio.

7 *Adjuro te per Deum*, ὁρκίζω σε τὸν Θεόν. id est, Confirma mihi, interposito per Dei nomen jurejurando, fore ut non me vexes. Nam ὁρκίζειν significat Jusjurandum ab aliquo exigere, ut tibi caveas. Inde factum ut etiam acciperetur pro Imperare aliquid, Divini numinis autoritate interpositâ, ut accipitur Act. 19. 13. & 1.Thess.5.27. Exemplum autem hoc est horrendum impudentiæ sceleratorum spirituum, ab ipso Filio Dei jusjurandum postulantium, in quo tamen non fuerunt exauditi: sicut etiam Caiaphæ Christus, quamvis jusjurandum exigenti, simpliciter tamen respondit.

10 *Precabatur*, παρεκάλει. Is videlicet dæmon eum precabatur qui legatione fungebatur etiam pro cæteris: quod notandum est propter relativum αὐτούς, quod proximè sequitur. ¶ *Ipsos mitteret*, ἀποστείλῃ. Vulg. *Expelleret*: id est, ἐκβάλλῃ.

11 *Apud montes*, πρὸς τὰ ὄρη. In manuscriptis codicibus legitur πρὸς τῷ ὄρει, id est, *Apud montem*. Est autem tota hæc regio maxima ex parte aspera, intercursantibus montibus Galaad. ¶ *Pascens*, βοσκομένη. In uno codice scribitur βοσκομένων, *pascentium*.

12 *Omnes*, πάντες. Deest hæc particula in tribus manuscriptis codicibus & apud Veterem interpretem. & fortassis aliquos offendit qui non considerarunt vim articuli sequentis ἀναφορικήν: quamobrem etiam expressi pronomen *illi*.

13 [*In mare*, εἰς τὴν θάλασσαν. Existimat Zieglerus in descriptione Palæstinæ (quod mihi verisimile videtur) hic non intelligi lacum Genesareth, sive Tiberiadis, quem Jordanis influit, sed ejus regionis stagnum quoddam infame, de quo sic Strabo lib.16. Ἔστι δὲ καὶ ἐν τῇ Γαδαρίδι ὕδωρ μοχθηρὸν λιμναῖον, οὗ τὰ γευσάμενα κτήνη τρίχας καὶ ὁπλὰς καὶ κέρατα ἀποβάλλει: id est, *Est etiam in Gadaride regione stagnum aquæ pessimæ, quâ degustatâ pecora pilos, ungulas & cornua amittunt.*] ¶ *Quasi bis mille*, ὡς δισχίλιοι. vel, ut Vulgata vertit, *Ad duo millia*: quamvis in hoc dicendi genere haud satis scio an supplenda sit potiùs particula *Usque*, & certus numerus significetur. Ponitur autem ὡς pro μέχρι, vel ἄχρι. quæ enallage in nostro vulgato sermone locum habet. diceremus enim, *Il y en avoit comme deux mille, c' est a dire, environ deux mille*. Sic eadem particula usurpatur Luc.8.42, & Act.1.15. Vide infrà 6.44.

15 *Sanæ mentis*, σωφρονοῦντα. Participium Græcum hâc periphrasi optimè exprimitur. Nam σωφρονεῖν dicitur παρὰ τὸ σῶα καὶ ὑγιῆ φρονεῖν. Quamobrem etiam Paulus Act.26.25. opponit σωφροσύνην τῇ μανίᾳ: & Plato initio posterioris Alcibiadis opponit τὸ σωφρονεῖν τῷ μαίνεσθαι, cùm alioqui Sobrietatem Intemperantiæ oppositam declaret. ¶ *Eum inquam qui habuerat legionem*, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα. Hæc non reperi in meo vetusto codice, neque etiam expressa sunt à Vetere interprete, cùm tamen non sint frustrà apposita. Conferunt enim multùm ad emphasin miraculi, ut prudenter notat Erasmus. Nam ista (opinor) conjungenda sunt cum καὶ σωφρονοῦντα, id est, *& sanæ mentis*: sicut in superiore membro, is qui dæmoniacus fuerat, (id est miserrimè vexatus) adeò ut immanissimæ belluæ similior esset quàm hominis, opponitur homini quieto & composito. Neque tamen duo homines inter se comparantur, sed ejusdem hominis dispares atque adeò prorsus contrarii habitus. Quanquam fortassis hæc possunt non ineptè accipi per epexegesin, vel epanalepsin. Nam similes loquendi formulæ sæpe apud hunc nostrum occurrunt, ut infrà cap.12.44.

16 Καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες, πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ, καὶ περὶ τῶν χοίρων.
17 Καὶ ἤρξαντο παρακαλεῖν αὐτὸν ἀπελθεῖν ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.
18 Καὶ ἐμβάντος αὐτοῦ εἰς τὸ πλοῖον παρεκάλει αὐτὸν ὁ δαιμονισθεὶς ἵνα ᾖ μετ' αὐτοῦ.
19 Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκ ἀφῆκεν αὐτὸν, ἀλλὰ λέγει αὐτῷ, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου πρὸς τοὺς σοὺς, καὶ ἀνάγγειλον αὐτοῖς ὅσα σοι ὁ Κύριος ἐποίησε, καὶ ὅτι ἠλέησέ σε.
20 Καὶ ἀπῆλθε, καὶ ἤρξατο κηρύσσειν ἐν τῇ Δεκαπόλει ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· καὶ πάντες ἐθαύμαζον.
21 ¶ Καὶ διαπεράσαντος τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ πλοίῳ πάλιν εἰς τὸ πέραν, συνήχθη ὄχλος πολὺς ἐπ' αὐτόν· καὶ ἦν παρὰ τὴν θάλασσαν.
‖Matth.9.18 Luc.8.41. 22 Καὶ ἰδοὺ, ἔρχεται εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων, ὀνόματι Ἰάειρος· καὶ ἰδὼν αὐτὸν πίπτει πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ.
23 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ, λέγων, Ὅτι τὸ θυγάτριόν μου ἐσχάτως ἔχει· ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς αὐτῇ τὰς χεῖρας, ὅπως σωθῇ· καὶ ζήσεται.
24 Καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ· καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολὺς, καὶ συνέθλιβον αὐτόν.
25 Verâ fide quamvis imbecillâ vel levissimè attactus Jesus, virtute suâ nos sanat. 25 ¶ (Καὶ γυνή τις οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἔτη δώδεκα·
26 Καὶ πολλὰ παθοῦσα ὑπὸ πολλῶν ἰατρῶν, καὶ δαπανήσασα τὰ παρ' ἑαυτῆς πάντα, καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ χεῖρον ἐλθοῦσα·

Et qui *ista* viderant, narraverunt eis quomodo actum esset cum dæmoniaco, & de porcis.
Tunc *illi* cœperunt eum rogare ut abiret ex finibus ipsorum.
Ipso verò ingresso in navigium rogabat eum ille qui fuerat dæmoniacus ut esset cum ipso.
Jesus autem non permisit ei, sed ei dixit, Abi domum tuam ad tuos, & eis renuncia quanta tibi Dominus præstiterit, & quòd misertus sit tui.
Abiit igitur *ille*, & cœpit prædicare in Decapoli quanta ipsi fecisset Jesus: & omnes mirabantur.
Et cùm Jesus rursum trajecisset navigio in ulteriorem *ripam*, congregata est turba multa ad eum: atque apud mare.
‖ Et ecce, venit unus ex præfectis synagogæ, nomine Jairus: & cùm vidisset eum, accidit ad pedes ejus.
Et multùm precabatur eum, dicens, Filiola mea in extremum adducta est: *rogo* ut venias, & imponas ei manus, ut servetur: & vivet.
Abiit igitur *Jesus* cum eo: & sequebatur eum turba multa, & comprimebat eum.
(Tunc mulier quædam quæ erat in fluxione sanguinis *ab* annis duodecim;
Fueratque multa perpessa à multis medicis, & impenderat omnia sua, & nihil adjuta fuerat, sed potiùs in deterius venerat;

Et narraverunt illis qui viderant, qualiter factum esset ei qui dæmonium habuerat, & de porcis.
Et rogare cœperunt eum ut discederet de finibus eorum.
Cùmque ascenderet navim, cœpit illum deprecari qui à dæmonio vexatus fuerat, ut esset cũ illo.
Et non admisit eum, sed ait illi, Vade in domum tuam ad tuos, & annuncia illis quanta tibi Dominus fecerit, & misertus sit tui.
Et abiit, & cœpit prædicare in Decapoli quanta sibi fecisset Jesus: & omnes mirabantur.
Et cùm transscendisset Jesus in navi rursum trans fretum, convenit turba multa ad eum: & erat circa mare.
Et venit quidam de archisynagogis, nomine Jairus: & videns eum procidit ad pedes ejus.
Et deprecabatur eum multùm, dicens, Quoniam filia mea in extremis est, Veni, impone manus super eam, ut salva sit, & vivat.
Et abiit cum illo: & sequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.
(Et mulier quæ erat in profluvio sanguinis annis duodecim,
Et fuerat multa perpessa à compluribus medicis, & erogaverat omnia sua, nec quicquam profecerat, sed magis deteriùs habebat;

16 *Et qui* ista *viderant, narraverunt eis*, καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες. Vulg. & Erasmus, *Et narraverunt illis qui viderant*: qui ordo in Græcis etiam servatur, sed absque amphibolia: quam ut in Latino sermone vitaremus, collocationem verborum necessariò mutavimus. In quibusdam exemplaribus scribitur, διηγήσαντο δὲ, &c. i. *Qui autem viderant narraverunt eis*. ¶ *Quomodo actum esset*, &c. πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ. Vulg. *Qualiter factum esset*. Erasmus, *Qualiter accidisset ei qui dæmonium habuerat*.

19 *Quanta*, ὅσα [Vide suprà 3.8.] ¶ *Et quòd*, καὶ ἐλέησέ σε. Vulg. ad verbum, *Et misertus sit tui*: quod certè parùm videtur cohærere cum præcedentibus, ut etiam annotat Erasmus. Sed in meo vetustissimo codice legitur καὶ ὅτι ἠλέησέ σε: quam lectionem ut germanam restitui etiam in Græcis, adstipulante quoque Syro interprete.

21 *Apud mare*, παρὰ τὴν θάλασσαν. Erasmus & Vulgata, *Circa mare*: id est, περί.

22 *Unus ex præfectis synagogæ*, εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων. sive τις, *Quidam*, ut habent nonnulli codices. Hinc autem apparet non temerè convenisse cœtus singulis sabbatis, sed certos homines solitos fuisse multitudini moderari in singulis synagogis, ubi Moses explicabatur (Act.15 21.) à doctoribus, qui [Pharisæi &] Scribæ dicuntur Matthæi cap.23.2. Hi sunt igitur archisynagogi dicti, qui particularium etiam Ecclesiarum negotia administrabant, & propterea censentur Ecclesiæ nomine, Matth.18.17. Malui verò *præfectum* quàm *principem* vocare, ut Ecclesiasticum munus hoc etiam modo à merè civili discernerem, quamvis ista non essent, eo præsertim tempore, inter Judæos distincta. Syrus etiam רבא *rabba* vocat.

23 *In extremum adducta est*, ἐσχάτως ἔχει. Ad verbum, *Extremè habet*. Sic enim loquuntur Græci. Vulgata & Erasmus, *In extremis est*: obscurè. ¶ Rogo *ut venias*, ἵνα ἐλθὼν. In meo vetustissimo exemplari, ut & apud Syrum interpretem, legitur ἐλθὲ, ἵνα ἐλθὼν, *Veni, ut cùm veneris, imponas ei manus*. quam lectionem si cum Vetere interprete sequamur, nullâ ellipsi opus erit, quæ alioqui est prorsus necessaria, sed tamen non ità frequens, ut planè mirer ab Erasmo non fuisse annotatam. ¶ *Vivet*, ζήσεται. Vulg. *Vivat*, id est, ζήσῃ, quod etiam legitur in meo vetustissimo codice: sed malo legere ζήσεται, nè sit ταυτολογία, Marci brevitati parùm conveniens. Denique ex Matth 9 18 apparet hanc esse germanam lectionem.

25 *Quæ*

25 *Quæ erat*, οὖσα. Erasmus, *Quæ fuerat*. Illud malui. Quo enim tempore hæc acta sunt, nondum eo morbo laborare desierat. ¶ *In fluxione*, ἐν ῥύσει. Sic Cicero 3. & 4. Tusc. *sanos* opponit iis qui *sunt in morbo*, id est, qui morbo aliquo tenentur. ῥύσιν autem verti *fluxionem*, Plinium secutus lib. 20. cap. 14. Erasmus, *Obnoxia profluvio sanguinis*: quæ interpretatio præterquam quòd à Græcis discedit, etiam videtur non satis indicare perpetuum fuisse morbum, & significationi verborum multum detrahit. ¶ Ab *annis duodecim*, ἔτη δώδεκα. Vide Matth. 9.20.

27 Ἀκούσασα περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἐλθοῦσα ἐν τῷ ὄχλῳ ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.
28 Ἔλεγε γὰρ, Ὅτι κἂν τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἅψωμαι, σωθήσομαι.
29 Καὶ εὐθέως ἐξηράνθη ἡ πηγὴ τοῦ αἵματος αὐτῆς, καὶ ἔγνω τῷ σώματι ὅτι ἴαται ἀπὸ τῆς μάστιγος.
30 Καὶ εὐθέως ὁ Ἰησοῦς ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν, ἐπιστραφεὶς ἐν τῷ ὄχλῳ, ἔλεγε, Τίς μου ἥψατο τῶν ἱματίων;
31 Καὶ ἔλεγον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Βλέπεις τὸν ὄχλον συνθλίβοντά σε, καὶ λέγεις, Τίς μου ἥψατο;
32 Καὶ περιεβλέπετο ἰδεῖν τὴν τοῦτο ποιήσασαν.
33 Ἡ δὲ γυνὴ, φοβηθεῖσα καὶ τρέμουσα, εἰδυῖα ὃ γέγονεν ἐπ' αὐτῇ, ἦλθε καὶ προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν.
34 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· ὕπαγε εἰς εἰρήνην, καὶ ἴσθι ὑγιὴς ἀπὸ τῆς μάστιγός σου.)
35 Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχονται ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγοντες, Ὅτι ἡ θυγάτηρ σου ἀπέθανε· τί ἔτι σκύλλεις τὸν διδάσκαλον;
36 Ὁ δὲ Ἰησοῦς, εὐθέως ἀκούσας τὸν λόγον λαλούμενον, λέγει τῷ ἀρχισυναγώγῳ, Μὴ φοβοῦ· μόνον πίστευε.
37 Καὶ οὐκ ἀφῆκεν οὐδένα αὐτῷ συνακολουθῆσαι, εἰ μὴ Πέτρον, καὶ Ἰάκωβον, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου.
38 Καὶ ἔρχεται εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχισυναγώγου, καὶ θεωρεῖ θόρυβον, κλαίοντας καὶ ἀλαλάζοντας πολλά.
39 Καὶ εἰσελθὼν λέγει αὐτοῖς, Τί θορυβεῖσθε καὶ κλαίετε; τὸ παιδίον οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.
40 Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ. Ὁ δὲ, ἐκβαλὼν ἅπαντας, παραλαμβάνει τὸν πατέρα τοῦ παιδίου καὶ τὴν μητέρα, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον ἀνακείμενον.
41 Καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς τοῦ παιδίου, λέγει αὐτῇ, Ταλιθὰ κοῦμι· ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Τὸ κοράσιον (σοὶ λέγω) ἔγειραι.
42 Καὶ εὐθέως ἀνέστη τὸ κοράσιον, καὶ περιεπάτει· ἦν γὰρ ἐτῶν δώδεκα. καὶ ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ.
43 Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς πολλὰ ἵνα μηδεὶς γνῷ τοῦτο· καὶ εἶπε δοθῆναι αὐτῇ φαγεῖν.

Cùm audisset de Jesu, venit in turba à tergo, & tetigit vestimentum ejus.
Dicebat enim, Si vel vestimenta ipsius tetigero, servabor.
Et statim exaruit fons sanguinis ipsius: & sensit corpore se sanatam esse ex eo flagello.
Statim autem Jesus cùm apud se cognovisset vim quæ ex ipso prodierat, conversus ad turbam, dixit, Quis tetigit vestimenta mea?
Et dixerunt ei discipuli ipsius, Conspicis turbam te comprimentem, & dicis, Quis me tetigit?
Ipse verò circumspiciebat ut videret eam quæ hoc fecerat.
Mulier autem metuens & tremens, cùm sciret quod in se factum fuerat, venit, & accidit ei *ad pedes*, dixítque ei omnem veritatem.
Ille autem dixit ei, Filia, fides tua te servavit: abi cum pace, & esto sana ex flagello tuo.)
Adhuc eo loquente veniunt *quidam* à præfecto synagogæ, dicentes, Filia tua mortua est: quid ampliùs vexas magistrum?
Jesus autem, statim ut audiit hunc sermonem qui dicebatur, dicit præfecto synagogæ, Nè metue, solummodo crede.
Neque permisit ut se quisquam unà sequeretur nisi Petrus & Jacobus & Joannes frater Jacobi.
Venit igitur domum præfecti synagogæ, & tumultum conspicit, flentes & ejulantes multùm.
Et ingressus dicit eis, Quid tumultuamini & fletis? puella non est mortua, sed dormit.
Et deridebant eum. Ipse verò, ejectis omnibus, assumit patrem & matrem puellæ, & eos qui secum erant, & ingreditur *eò* ubi erat puella jacens.
Prehensâque manu puellæ, dicit ei, Talitha cumi; quod est, si interpreteris, Puella (tibi dico) surge.
Et statim surrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim. & obstupuerunt stupore magno.
Ipse verò multùm interdixit eis nequis id rescireet: dixítque ut daretur puellæ quod ederet.

Cùm audisset de Jesu, venit in turba retro, & tetigit vestimentum ejus.
Dicebat enim, Quia si vel vestimentum ejus tetigero, salva ero.
Et confestim siccatus est fons sanguinis ejus, & sensit corpore quòd sanata esset à plaga.
Et statim Jesus in semetipso cognoscens virtutem quæ exierat de illo, conversus ad turbam, aiebat, Quis tetigit vestimenta mea?
Et dicebant ei discipuli sui, Vides turbam comprimentem te, & dicis, Quis me tetigit?
Et circumspiciebat videre eam quæ hoc fecerat.
Mulier verò timens & tremens, sciens quod factum esset in se, venit, & procidit ante eum, & dixit ei omnem veritatem.
Ille autem dixit ei, Filia, fides tua te salvam fecit: vade in pace, & esto sana à plaga tua.)
Adhuc eo loquente veniunt ab archisynagogo, dicentes, Quia filia tua mortua est: quid ultrà vexas magistrum?
Jesus autem, audito verbo quod dicebatur, ait archisynagogo, Noli timere; tantummodo crede.
Et non admisit quenquam se sequi, nisi Petrum & Jacobum & Johannem fratrem Jacobi.
Et veniunt in domum archisynagogi, & vidit tumultum, & flentes, & ejulantes multùm.
Et ingressus ait illis, Quid turbamini & ploratis? puella non est mortua, sed dormit.
Et irridebant eum. Ipse verò, ejectis omnibus, assumit patrem & matrem puellæ, & qui secum erant, & ingrediuntur ubi puella erat jacens.
Et tenens manum puellæ, ait illi, Talitha cumi; quod est interpretatum, Puella (tibi dico) surge.
Et confestim surrexit puella, & ambulabat: erat autem annorum duodecim. & obstupuerunt stupore magno.
Et præcepit illis vehementer ut nemo id sciret: & dixit dari illi manducare.

36 Patres suis etiam liberis promissiones vitæ per fidem apprehendunt.

40 Indigni sunt Christi irrisores qui fiant ipsius bonitatis testes.

29 *Sensit*, ἔγνω. Ad verbum, *Cognovit*: sed illud magis proprium est huic loco. Verbum autem γινώσκω non minùs latè patet quàm αἰσθάνομαι. ¶ *Ex eo flagello*, ἀπὸ τῆς μάστιγος. Sic rectè convertit Erasmus expresso articulo. Quid autem *flagelli* appellatione intelligatur, suprà diximus, cap. 3. 10. Vulgata, *A plaga*, id est, ἀπὸ τῆς πληγῆς. Complutensis editio addit αὐτῆς, *suæ*.

30 *Apud se*, ἐν ἑαυτῷ. Erasmus, *In semetipso*: quod obscurum est, & (ni fallor) parùm Latinum. ¶ *Quæ ex ipso prodierat*, τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐξελθοῦσαν. id est, quæ sese in illa sananda muliere exseruerat. Erasmus, *Ex sese prodiisse*, non expresso articulo: ut planè mirer ab eo reprehensum esse hoc loco Veterem interpretem. Sed & hæc phrasis manifestè probat, veram illam & Patri ὁμοούσιον Deitatem σωματικῶς in Christo habitasse, Col. 2.

31 *Comprimentem*, συνθλίβοντα. Vide suprà cap. 3.9.

33 *Accidit ei* ad pedes, προσέπεσεν αὐτῷ. Vulg. *Procidit ante eum*, ἔπεσεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Erasmus, *Accidit ei*. Vide suprà 3. 11. ¶ *Omnem veritatem*, πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν.: id est, rem totam ità ut gesta erat: quo modo etiam vulgò dicimus, *Toute la verité*. Erasmus testatur se alicubi legisse, πᾶσαν τὴν αἰτίαν αὐτῆς, *totam causam suam*; & in nonnullis etiam exemplaribus additum fuisse ἔμπροσθεν πάντων, *Coram omnibus*.

34 *Cum pace*, εἰς εἰρήνην, pro ἐν εἰρήνῃ: quo modo etiam scriptum legi in manuscripto exemplari, id est, σὺν εἰρήνῃ, *cum pace*. Sicut Hebræi dicunt לכי לשלום *lechi leschalom*, 1. Sam. 1. 17. pro eo quod Latini dicunt, *Feliciter*.

35 *A præfecto synagogæ*, ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου: id est, ab ædibus principis synagogæ. nam Jairus ipse cum Jesu erat. Quod dicendi genus non satis intellectum, objecit nonnullis errorem qui pro *Ab archisynagogo* legunt *Ad archisynagogum*, ut eruditè admonet Erasmus. Ei tamen in eo non assentior quòd præcisum hunc sermonem esse putat, veluti cùm Græci dicunt ἐν ᾅδου, cùm ad verbum sic loquatur Terentius in Hecyra, *Sed quid Bacchidem à nostro affine exeuntem video?* id est, ab affinis domo. Idem Phorm. *Quæ hæc est anus exanimata, à fratre quæ egressa est meo?* id est, à domo fratris, ut Donatus explicat. Cicero, *Malo tecum apud te ambulare*, id est, domi tuæ.

36 *Statim*, εὐθέως. Hoc non legit neque Syrus interpres, neque meus vetustissimus codex.

38 *Ejulantes*, ἀλαλάζοντας. Rectiùs fortassis, ὀλολύζοντας, ut Jacob. 5. 1. Sic enim ista differunt, ut illud exsultationi, istud tristitiæ tribuatur, sicut apud Hebræos הלל & ילל *jalal* & *hillel* differunt, unde & Gallica vox *Helas* in lamentatione, ut *la la* in lætitia. Cymbali acutum sonitum sic significavit Paulus 1. Cor. 13. 1. Admonuit me tamen collega meus, quem honoris causâ hìc nomino, & cui non pauca etiam alia debeo, D. Isaacus Casaubonus, prolatis duobus Plutarchi locis, uno ex lib. de consolatione, altero ex Bruti vita, ἀλαλάζειν & ὀλολύζειν interdum confundi.

40 *Ejectis*, ἐκβαλών. id est, exire jussis, ut indignis qui miraculi spectatores essent, & ut placida esset tota hæc actio. Vide Act. 9. 40. ¶ *Eos qui secum erant*, τοὺς μετ' αὐτοῦ. Vulg. & Erasmus, *Qui erant cum illo*, videlicet patre. Ego verò hoc dictum accipio de tribus discipulis, quos certè minimè introduxerat ut postea ejiceret. positum est igitur αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ. ¶ Eò *ubi*, ὅπου. Vulg. ad verbum, *Ubi*: quod Latinis durius est, nisi exprimas antecedens ἐκεῖ, *eò*. Itaque Erasmum sum in eo secutus. ¶ *Jacens*, ἀνακείμενον. nempe mortua. Nam alioqui τὸ ἀνακεῖσθαι significat *Recumbere* & *Discumbere*, ut alibi diximus: & κείμενον scribitur in vetustis exemplaribus duobus, ídque rectiús.

41 *Ei*, αὐτῇ. In vetusto quodam codice legimus αὐτῷ, ídque (ni fallor) rectiús: certè magìs accommodatè ad regulas Grammatices, cùm præcesserit παιδίον: quod nomen diminutionis formâ deducitur à παῖς, & tam de puero quàm de puella dicitur. Sic etiam interdum loqui solent Attici, ut Thucydides, Ἡ νόσος πρῶτον ἤρξατο γενέσθαι τοῖς Ἀθηναίοις, λεγόμενον μὲν πρότερον πολλαχόσε ἐγκατασκῆψαι. quasi in priore membro pro νόσος præcedat νόσημα. ¶ *Talitha*, ταλιθά. Sic omnino scribendum est, non *Tabitha*, ut habent multi Latini, & Græci etiam aliqui codices, Hebrææ linguæ inscitiâ, & depravationis occasione arreptâ ex Act. 9. 40. ¶ *Quod est*, ὅ ἐστι. Græcè igitur scripsit Marcus: propterea voces Hebræas, alioqui non intelligendas, interpretans, ut postea faciendum esse in Ecclesia monet Apostolus 1. Cor. 14 27.

42 *Obstupuerunt*, ἐξέστησαν. i. Ità attoniti fuerunt præ admiratione, ut quasi apud se non essent. Primùm ergò differt hæc ἔκστασις ab ea quâ Divinitus correpti Prophetæ & Apostoli minimè omnium privati sunt mente & judicio, sed ad arcana percipienda Divinitus quasi extra se abrepti, 2. Cor. 12. 2.

43 *Multùm*, πολλά. Vulg. & Erasmus, *Vehementer*: id est, δεινῶς, vel σφόδρα.

*Matt.13.54. Luc.4.16.
1 Mundus incredulus, nihil quidem de Christi virtute detrahit, sed oblatâ ejus efficaciâ seipsum privat sciens ac prudens.
†Matt.13.57. Luc.4.24. Joan.4.44.
‖Matth.9.35. Luc.13.22.
*Matth.10.1. Suprà 3.14. Luc.9.1.
7 Peculiari legatione præparantur discipuli ad generalem illum Apostolatum.
8 Fidis pastoribus nè de rebus quidem alioqui ad hanc vitam necessariis cogitandum si vel tantillum eos remorentur.
† Act.12.8.
‖Matt.10.14. Luc.9.5.
11 Dominus servorum suorum severissimus vindex.
* Act.13.51. & 18.6.
† Jac.5.14.

ΚΕΦ. ϛʹ.

ΚΑὶ ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ· καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.
2 Καὶ γενομένου σαββάτου ἤρξατο ἐν τῇ συναγωγῇ διδάσκειν. καὶ πολλοὶ ἀκούοντες ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Πόθεν τούτῳ ταῦτα; καὶ τίς ἡ σοφία ἡ δοθεῖσα αὐτῷ, ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται;
3 Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς Μαρίας, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ καὶ Ἰούδα καὶ Σίμωνος; καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς; Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ.
4 Ἔλεγε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.
5 Καὶ οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ οὐδεμίαν δύναμιν ποιῆσαι, εἰ μὴ ὀλίγοις ἀῤῥώστοις ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε.
6 Καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν· καὶ περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ, διδάσκων.
7 ¶ Καὶ προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα, καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀποστέλλειν δύο δύο· καὶ ἐδίδου αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν πνευμάτων τῶν ἀκαθάρτων.
8 Καὶ παρήγγειλεν αὐτοῖς ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδὸν, εἰ μὴ ῥάβδον μόνον, μὴ πήραν, μὴ ἄρτον, μὴ εἰς τὴν ζώνην χαλκόν·
9 Ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια· καὶ μὴ ἐνδύσασθαι δύο χιτῶνας.
10 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅπου ἐὰν εἰσέλθητε εἰς οἰκίαν, ἐκεῖ μένετε ἕως ἂν ἐξέλθητε ἐκεῖθεν.
11 Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσιν ὑμῶν, ἐκπορευόμενοι ἐκεῖθεν ἐκτινάξατε τὸν χοῦν τὸν ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται Σοδόμοις ἢ Γομόῤῥοις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.
12 Καὶ ἐξελθόντες ἐκήρυσσον ἵνα μετανοήσωσι.
13 Καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλλον· καὶ ἤλειφον ἐλαίῳ πολλοὺς ἀῤῥώστους, καὶ ἐθεράπευον.

CAP. VI.

* ET egressus est illinc, venítque in patriam suam: & secuti sunt eum ipsius discipuli.
Cúmque advenisset sabbatum, cœpit in synagoga docere: multique audientes percellebantur, dicentes, Unde huic ista? & quæ est hæc sapientia quæ data est ei, quòd etiam virtutes tales per manus ejus edantur?
Nonne iste est faber ille, filius Mariæ, frater Jacobi & Jose & Judæ & Simonis? nonne & sorores ejus hîc sunt apud nos? Et offendebantur in ipso.
Dicebat autem eis Jesus, † Non est Propheta inhonoratus nisi in patria sua, & inter cognatos, & domi suæ.
Neque potuit illic virtutem ullam edere, nisi quòd cùm paucis malè valentibus imposuisset manus, sanavit *eos.*
‖ Mirabatúrque propter incredulitatem eorum; & circuibat vicos in orbem, docens.
* Tunc advocavit duodecim illos, cœpítque eos mittere binos: dedítque eis jus in spiritus impuros.
Et mandavit eis ut nihil attollerent ad iter, nisi virgam tantùm, non peram, non panem, non æs in zona:
Sed *ut* calcearentur † sandaliis: & nè induerentur binis tunicis.
Et dicebat eis, Ubicunque introieritis domum, illic manete usquedum exeatis illinc.
‖ Et quicunque non exceperint vos, neque audierint vos, egressi illinc, * excutite pulverem qui suberit pedibus vestris, ut hoc sit testimonium adversùs eos. Amen dico vobis, tolerabilior erit Sodomorum *conditio* aut Gomorrhorum in die judicii, quàm urbis illius.
Egressi igitur *illi* proclamabãt ut resipiscerẽt *homines*
Et dæmonia multa ejiciebant, † ungebántque oleo multos malè valentes, & sanabant *eos.*

CAP. VI.

ET egressus indè, abiit in patriam suam, & sequebantur eum discipuli sui.
Et facto sabbato cœpit in synagoga docere: & multi audientes admirabantur in doctrina ejus, dicentes, Unde huic hæc omnia? & quæ est sapientia quæ data est illi, & virtutes tales quæ per manus ejus efficiuntur?
Nonne hic est faber, filius Mariæ, frater Jacobi & Joseph & Judæ & Simonis? nonne & sorores ejus hîc nobiscum sunt? Et scandalizabantur in illo.
Et dicebat illis Jesus, Quia non est Propheta sine honore nisi in patria sua, & in domo sua, & in cognatione sua.
Et non poterat ibi virtutem ullam facere: nisi paucos infirmos impositis manibus curavit.
Et mirabatur propter incredulitatem eorum: & circuibat castella in circuitu, docens.
Et vocavit duodecim, & cœpit eos mittere binos: & dabat illis potestatem spirituum immundorum.
Et præcepit eis nequid tollerent in via nisi virgam tantùm, non peram, non panem, neque in zona æs:
Sed calceatos sandaliis: & nè induerentur duabus tunicis.
Et dicebat eis, Quocunque introieritis in domum, illic manete donec exeatis indè.
Et quicunque non receperint vos, exeuntes indè, excutite pulverem de pedibus vestris, in testimonium illis.
Et exeuntes prædicabant ut pœnitentiam agerẽt
Et dæmonia multa ejiciebant, & ungebant oleo multos ægros, & sanabant.

---

1 *Patriam, τὴν πατρίδα.* Nempe Nazaretham, ex vulgi opinione.

2 *Cúmque advenisset, καὶ γενομένου.* Vulgata ad verbum, *Et facto sabbato.* Sed γίνεσθαι accipitur hoc loco pro *Advenire,* ut in illa dicendi formula quæ sæpe occurrit, ὀψίας γενομένης. quamvis etiam accipi commodè possit γενομένης pro οὔσης, & γενομένου pro ὄντος, vel παρόντος, id est, *cùm adesset,* ut interpretatur Erasmus. Mihi tamen videtur altera significatio, hoc quidem loco, magis propria, cùm ità accipiatur τὸ γίνεσθαι Joan.6.10,21. Sic etiam Herodotus in Clio, (exemplo tamen non prorsus simili) Ἐπεὶ τε δὲ ὁ Κῦρος πορευόμενος ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα, ἐγένετο ἐπὶ Γύνδῃ ποταμῷ: id est, *Cùm Cyrus Babylonem contendens, ad Gyndem fluvium pervenisset.* Sic etiam legimus Exod.10.13. הבוקר היה *habboker hajah,* id est, *Manè fuit.* ¶ *Percellebantur,* ἐξεπλήσσοντο: id est, obstupefiebant. In meo vetustissimo codice & apud Veterem interpretem additur ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, id est, *super doctrina ejus.* ¶ *Ista? ταῦτα;* Vulgata addit, *Omnia? πάντα;* ¶ *Hæc sapientia, ἡ σοφία.* Vulgata & Erasmus prætermittunt articulum, qui tamen mihi videtur omnino fuisse exprimendus, cùm ponatur ἐξοχῆς ἕνεκα. ¶ *Quòd etiam virtutes tales per manus ejus edantur? ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται;* Vulgata vertit, *Et virtutes tales quæ per manus ejus efficiuntur?* ut subaudiatur τίνες εἰσὶ; perinde acsi tertia hæc sit interrogatio, atque ità scriptum, καὶ δυνάμεις τοιαῦται αἱ διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γενόμεναι, quod etiam scribitur in uno vetere exemplari: quanquam meliùs fortasse conveniet hæc lectio, si pro τοιαῦται legas ταῦται, id est, *istæ.* Erasmus autem ità legit ut nos, sublatâ tantùm particulâ ὅτι, quæ tamen omnino videtur necessaria. Complectitur enim hoc membrum rationem superioris admirationis: atque post αὐτῷ, proximè præcedens, scribenda est interrogationis nota, sed simplex distinctio, sicut etiam scriptum habent omnia tum vetera manuscripta tum impressa exemplaria quæ vidimus: alioqui non video quomodo cum præcedentibus ista cohærere possint. Ergò ut redeam ad nostram interpretationem, ὅτι particula hoc loco accipitur sicut etiam suprà cap. 1,27. & 4.41. Δυνάμεις autem vocantur mirifica illa Christi facta quæ Divinam ipsius virtutem ac potestatem declarabant, sicut admonuimus Matth.7.22. Superest ut admoneam, in duobus vetustis exemplaribus legi ἵνα καὶ, id est, *ut etiam,* & γίνωνται, id est, *fiant:* quæ propiùs accedunt ad Latinam loquendi rationem. Posita enim erit conjunctio ἵνα pro ὥστε. Denique *per manus ejus,* Hebræorum more, significat Ejus virtute & operâ.

3 *Faber ille, filius, ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς.* Erasmus legit in nonnullis codicibus, ὁ τοῦ τέκτονος υἱὸς καὶ Μαρίας, *Filius ille fabri illius & Mariæ.* Sed omnia nostra vetusta exemplaria in priore lectione consentiebant: quam fortasse mutavit aliquis, existimans hanc artem majestati Christi parùm convenire. Sed ut præteream vetustorum codicum consensum, Justinus antiquissimus scriptor disertè testatur Christum antequam munus illud suum exerceret, fabrum fuisse lignarium, & aratra ac juga cæteráque ejusmodi fabricasse. ¶ *Jose, Ἰωσῆ.* Vulgata, *Joseph.* Nonnulla Græca exemplaria, Ἰωσῆτος, Josetis. ¶ *Sorores ejus, αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ.* In quodam exemplari additur πᾶσαι, *omnes.* More autem Judæorum agnati & cognati Fratres & Sorores dicebantur. ¶ *Apud nos, πρὸς ἡμᾶς:* id est, παρ' ἡμῖν, sicut Joan. 1.1. πρὸς τὸν Θεὸν, *apud Deum,* & 1.Cor.16.6. Vulgata & Erasmus, *Nobiscum,* id est, μεθ' ἡμῶν.

4 *Inhonoratus, ἄτιμος.* vel, *Expers honoris*: sicut ἄλογος, *expers rationis.* Videtur tamen hoc loco eum significare, cui tantum abest ut justus honos tribuatur, ut etiam afficiatur contumeliâ. Vulgata vertit, *Sine honore*; & Erasmus, *Contemtus,* id est, καταφρονητός. quò etiam respexit Syrus interpres. ¶ *Inter cognatos, ἐν τοῖς συγγενέσι.* Vetus interpres, *In cognatione sua,* id est, ἐν τῇ συγγενείᾳ αὐτοῦ, permutato etiam ordine, qui restituendus videtur, cùm ità ut nos vertimus habeant omnia tum manuscripta tum impressa exemplaria; & in hac enumeratione videatur Evangelista retrogradiendo sequi ordinem constitutionis humani generis à natura institutum, quem pulchrè describit Aristoteles initio primi libri De republica. Itaque οἰκίαν non converti *familiam* sed *domum,* nè bis idem inculcari videatur. Puto enim *domum* hoc loco minùs latè patere quàm συγγένειαν, id est, gentem ac familiam totam: cùm alioqui sæpe his omnibus vocabulis idem declaretur.

5 *Neque potuit, καὶ οὐκ ἠδύνατο.* [Sic Corinthus, Περὶ διαλέκτων, Ἀπλοῦν καὶ τὸ Θέλει ἀντὶ τοῦ Δύναται ὡς ὁ Πλάτων, Τὰ χωρία οὐδέν μ' ἐθέλει διδάσκειν. Itaque] Hieronymus dialogo adversùs Pelagianos 2. hunc locum manifestè torquet, cùm ex eo colligit à comparatis, humanæ naturæ imbecillitatem in regeneratis, quamvis rectè de re ipsa sentiat. Sed tamen notandum est hoc dicendi genus, quo significatur homines incredulos & ingratos quasi Deo manus vincire, nè ipsis opem ferat: quò spectant illa Dei verba ad Mosen Exod.32.10. *Nunc igitur sine me.* ¶ *Virtutem, δύναμιν,* id est, miraculum, metonymiâ efficientis. ¶ *Sanavit eos, ἐθεράπευσε.* Relativum supplevi: quam ellipsin ut vitaret Vetus interpres, convertit, *Paucos infirmos impositis manibus curavit:* perinde acsi scriptum sit, ὀλίγους ἀῤῥώστους, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε: quomodo etiam legi potest eâdem manente sententiâ.

6 *In orbem, κύκλῳ.* vel, ut Vulg. *In circuitu.* Erasmus, *Undique circumjacentes,* id est, τὰς ἐν κύκλῳ πάντοθεν κειμένας. Ego verò malui ἐν κύκλῳ referre ad verbum περιῆγε (cùm articulum non habeat adjunctum) quàm ad κώμας.

7 *Duodecim illos, τοὺς δώδεκα.* In uno codice additum erat μαθητὰς αὐτοῦ, *Discipulos suos.* Expressimus autem articulum ut planior esset sententia. ¶ *Binos, δύο δύο.* Ad verbum, *Duos, duos.* nam Hebræi distributivis carent. Vide infrà v. 39. ¶ *In spiritus, τῶν πνευμάτων.* Vulg. ad verbum, *Spirituum.* Sed omnino subaudienda est præpositio κατὰ, ut diximus Matth.10.1. & 12.31. quam etiam Syrus interpres expressit.

8 [*Ut nihil, ἵνα μηδὲν.* Vulg. & Erasmus, *Nequid,* id est, μή τι.] ¶ *Attollerent, αἴρωσιν.* Vulg. *Tollerent*; ambiguè. Denique illo verbo significatur aliquid gestandum, vel potiùs portandum,

tandum sumere, quod animum vel corpus, in eo conficiendo quod ipsis mandabatur, vel tantillum remoraretur. ¶ *Ad iter*, εἰς ὁδόν. Vulg. *In via*, ἐν ὁδῷ. Vide Matth. 10.10. ¶ *Virgam*, ῥάβδον. Vide Matth. 10.10. ¶ *Æs*, χαλκόν. Vide infrà 12.41.

9 *Calcearentur*, ὑποδεδεμένους. Ad verbum, *Calceatos esse*. Nam subauditur εἶναι, ut sit periphrasis pro ὑποδεδέσθαι unde dicta sunt ὑποδήματα, quasi *subligacula* dicas, quòd solerent loris & vinculis accommodari: de quibus Virgilius libr. 8. *Et Tyrrhena pedum circundat vincula plantis.* Quòd autem videtur Marcus à Matthæo dissentire, facilè explicari potest. Neque enim simpliciter prohibet Dominus Apostolis apud Matthæum nè sint calceati, non magis quàm nè sint vestiti, sed non vult ullis rebus studiosè comparatis onerari: inter quas numerat peram, vestes, calceos, virgas, & cætera ejusmodi, ut in Matthæo diximus. ¶ *Sandaliis*, σανδάλια. Vocabulum Græcum, quod Terentius ipse usurpavit, nos quoque post alios interpretes non inviti retinuimus. Testantur autem Græci autores ità vocari muliebre calceamentum. Sed tum ex hoc loco tum etiam ex Act. 12.8. apparet Evangelistas inter ὑποδήματα & σανδάλια nullum posuisse discrimen, ut rectè observavit Erasmus. ¶ *Et nè induerentur*, καὶ μὴ ἐνδύσασθαι. In duobus codicibus legimus eodem sensu ἐνδεδύσθαι, id est, *indutos esse*. Nonnulli verò legunt, καὶ μὴ ἐνδύσησθε, *Et nè induamini*: quod durius videtur. Quanquam apud Hebræos frequentes sunt ejusmodi personarum mutationes. Cæterùm indui simul binis tunicis haud scio an quisquam consuevisset, nisi *tunicam* in genere pro vestitu exteriore & interiore accipias. Est igitur spectanda sententia potiùs quàm dictum ipsum, sicut in plerisque idiotismis facere necesse est: ut binis tunicis indui dicantur qui unâ non contenti, alteram etiam habent, ut modò hâc modò illâ utantur. Fuisse verò ejusmodi aliquod vestium genus, quas propterea Hebræi חליפות *chaliphoth*, id est, *mutatorias*, vocant, ex plurimis Scripturæ locis apparet. Cæterùm considerandus est Christi scopus, ut videlicet nullo prorsus impedimento retardentur Apostoli, quos vult omnino ad hanc obeundam peregrinationem velut ad cursum paratos & expeditos esse.

10 *Ubicunque*, ὅπου: id est, quocunque loco constiteritis. Ponitur enim τὸ εἰσέρχεσθαι εἰς οἰκίαν pro καταλύειν, id est, *Divertere, & hospitium sibi deligere*: cùm alioquin εἰς οἰκίαν videatur redundare. Simile dicendi genus occurrit infrà cap. 7.24. ¶ *Illinc*, ἐκεῖθεν: id est, ex eo loco. Vetat enim hospitium mutare in ista veluti pervolitatione. Nonnulli referunt non ad ὅπου sed ad οἰκίαν, sensu prorsus inepto.

11 *Et quicunque*, καὶ ὅσοι. Anantapodoton ex vulgi sermone petitum: id est, *Si qui non exceperint*. Nam si ità loquaris, *Quicunque non crediderit, condemnabitur*, tum demum plena & justa est oratio. Sic Virgilius, *Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.* ¶ *Ut hoc sit testimonium adversus eos*, εἰς τὸ μαρτύριον αὐτοῖς. Sic converti hunc locum perspicuitatis causâ. Testimonium enim intelligit quo convictis adimatur omnis excusatio. ¶ *Amen*, ἀμήν. Hæc periodus in omnibus nostris exemplaribus Græcis legitur, exceptis tantùm duobus & meo vetustissimo: in Vulgata tamen versione prætermittitur, & fortassis ex Matthæo adscripta fuit, quamvìs apud Syrum etiam interpretem legatur.

12 *Egressi igitur* illi, καὶ ἐξελθόντες. Vulg. ad verbum, *Et exeuntes*. Erasmus, *Et egressi*. Ego verò existimo καὶ hoc loco & aliis multis pro οὖν, id est, conjunctione quam Grammatici continuativam appellant, usurpari: quam enallagen sæpe jam diximus indè ortam esse quòd ו Hebræorum varias habeat significationes.

13 *Ungebántque*, καὶ ἤλειφον. Fuit igitur oleum symbolum mirificæ istius virtutis, non autem medicamentum quo morbos curarent. Jam verò cùm temporaria hæc dona jampridem cessarint, quorsum hæc cæremonia retineatur?

---

14 ¶ Καὶ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης, (φανερὸν γὰρ ἐγένετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ) καὶ ἔλεγεν, Ὅτι Ἰωάννης ὁ βαπτίζων ἐκ νεκρῶν ἠγέρθη, καὶ διὰ τοῦτο ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ.
15 Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι Ἡλίας ἐστίν. ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Ὅτι προφήτης ἐστίν, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν.
16 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἡρώδης εἶπεν, Ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν· αὐτὸς ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν.
17 Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης, ἀποστείλας ἐκράτησε τὸν Ἰωάννην, καὶ ἔδησεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ, διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὅτι αὐτὴν ἐγάμησεν.
18 Ἔλεγε γὰρ ὁ Ἰωάννης τῷ Ἡρώδῃ, Ὅτι οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου.
19 Ἡ δὲ Ἡρωδιὰς ἐνεῖχεν αὐτῷ, καὶ ἤθελεν αὐτὸν ἀποκτεῖναι· καὶ οὐκ ἠδύνατο.
20 Ὁ γὰρ Ἡρώδης ἐφοβεῖτο τὸν Ἰωάννην, εἰδὼς αὐτὸν ἄνδρα δίκαιον καὶ ἅγιον, καὶ συνετήρει αὐτόν· καὶ ἀκούσας αὐτοῦ, πολλὰ ἐποίει, καὶ ἡδέως αὐτοῦ ἤκουε.
21 Καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαίρου, ὅτε Ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίει τοῖς μεγιστᾶσιν αὐτοῦ καὶ τοῖς χιλιάρχοις καὶ τοῖς πρώτοις τῆς Γαλιλαίας·
22 Καὶ εἰσελθούσης τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς Ἡρωδιάδος, καὶ ὀρχησαμένης, καὶ ἀρεσάσης τῷ Ἡρώδῃ καὶ τοῖς συνανακειμένοις, εἶπεν ὁ βασιλεὺς τῷ κορασίῳ, Αἴτησόν με ὃ ἐὰν θέλῃς, καὶ δώσω σοί.
23 Καὶ ὤμοσεν αὐτῇ, Ὅτι ὃ ἐάν με αἰτήσῃς, δώσω σοί, ἕως ἡμίσους τῆς βασιλείας μου.
24 Ἡ δὲ ἐξελθοῦσα εἶπε τῇ μητρὶ αὐτῆς, Τί αἰτήσομαι; Ἡ δὲ εἶπε, Τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

‖ Audivit autem *illa* rex Herodes, (erat enim clarum factum nomen ejus) dixítque, Joannes ille qui baptizabat, suscitatus est ex mortuis, & propterea virtutes agunt in eo.
Alii dicebant, Elias est. Alii verò dicebant, Propheta est, vel unus ex Prophetis illis.
* Cùm igitur *hæc* audisset Herodes, ait, Iste est Joannes quē ego decollavi: ipse suscitatus est ex mortuis.
Ipse enim Herodes missis *satellitibus* prehenderat Joannem, & vinxerat eum in carcere, propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam uxorem.
Dicebat enim Joannes Herodi, † Non licet tibi habere uxorem fratris tui.
Herodias autem imminebat ei, & cupiebat eum interimere: nec poterat.
Herodes enim metuebat Joannem: sciens eum *esse* ‖ virum justum ac sanctum, & observabat eum, auditóque eo multa faciebat, & libenter eum audiebat.
Cùm igitur dies opportunus adesset, quo tempore Herodes in natalitiis suis cœnam faciebat optimatibus suis ac chiliarchis & primariis Galilææ;
Et introisset filia ipsius Herodiadis, ac saltasset, placuissétque Herodi, & simul accumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quodcunque volueris, & dabo tibi.
Juravítque ei, Quodcunque à me petieris, dabo tibi, usque ad dimidium regni mei.
At illa egressa dixit matri suæ, Quid petam? Illa verò dixit, Caput Joannis Baptistæ.

Et audivit rex Herodes, (manifestum enim factum est nomen ejus) & dicebat, Quia Johannes Baptista resurrexit à mortuis, & propterea virtutes operantur in illo.
Alii autem dicebant, Quia Helias est. Alii verò dicebant, Quia Propheta est, quasi unus ex Prophetis.
Quo audito Herodes ait, Quem ego decollavi Johannem, hic à mortuis resurrexit.
Ipse enim Herodes misit, ac tenuit Johannem, & vinxit eum in carcerem, propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam.
Dicebat enim Johannes Herodi, Non licet tibi habere uxorem fratris tui.
Herodias autem insidiabatur illi, & volebat occidere eum: nec poterat.
Herodes enim metuebat Johannē, sciens eum virum justum & sanctum, & custodiebat eum: & audito eo multa faciebat, & libenter eum audiebat.
Et cùm dies opportunus accidisset, Herodes in natali suo cœnam fecit principibus & tribunis & primis Galilææ;
Cùmque introisset filia ipsius Herodiadis, & saltasset, & placuisset Herodi, simúlque recumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quod vis, & dabo tibi.
Et juravit illi, Quia quicquid petieris, dabo tibi, licèt dimidium regni mei.
Quæ cùm exisset, dixit matri suæ, Quid petam? At illa dixit, Caput Johannis Baptistæ.

‖ Matth. 14.1. Luc. 9.7.
14 Evangelium pios confirmat, impios perturbat.
* Luc. 3.19.
16 Vide Annot. apud Matth.
† Lev. 18.16.
‖ Matth. 14.5. & 21.26.

---

14 *Herodes*, Ἡρώδης. Quoddam exemplar habebat τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ, id est, *auditionem* sive *rumorem qui de Jesu ferebatur*: quod nisi addas, non modò manca fuerit constructio, sed etiam hæc pertinere videbuntur ad prodigia illa per Apostolos edita, quorum proximè meminit: cùm potiùs ad Christum ipsum pertineant, ut declarant sequentia. Quòd autem Herodes ab Evangelista ornatur Regis nomine, cùm duntaxat esset Tetrarcha, ad vulgi ac præsertim aulicorum adulationem referendum est. ¶ *Clarum*, φανερόν. Erasmus, *Innotuerat*, id est, ἐγνωσθέη. Vulgata, *Manifestum*. quomodo etiam solemus alibi interpretari. [¶ *Factum erat*, ἐγένετο. vel, *Erat*: cùm γίγνεσθαι & εἶναι sæpe permutentur.] ¶ *Ille qui baptizabat*, ὁ βαπτίζων. In uno codice legimus eodem sensu, ὁ βαπτιστὴς, *Baptista*, id est, baptizator. Solent enim (ut sæpe diximus) Hebræi participia usurpare loco nominum quæ verbalia vocamus: & Vetus interpres ità legit. ¶ *Virtutes agunt in eo*, ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ. Sic Erasmus vertit; in eo tantùm dissentiens à Vetere interprete quòd maluit *agendi* verbo uti quàm *operandi*. Vocat autem Marcus δυνάμεις hoc loco, non (ut paulò antè) facta illa Christi mirifica & vim omnem humanam superantia, sed ipsam potiùs vim & facultatem illa efficiendi. Quòd si pro factis ipsis accipere libeat, videtur etiam hic locus commodè sic posse passivo verbo explicari, *Efficiuntur istæ virtutes ab eo*. Nam verbum ἐνεργεῖσι pro ἐνεργοῦνται accipi passivâ significatione potest, ut ἀσκεῖν pro ἀσκεῖσθαι apud Xenophontem, & τόπους ἀποκεχωρηκότας pro ἀποκεχωρισμένους apud Herodotum. ἐν αὐτῷ verò pro ὑπ' αὐτοῦ vel δι' αὐτοῦ intelligi etiam potest, cùm apud Hebræos ב (cui respondet præpositio Græca ἐν) omne causarum genus declaret. Et ità vertit Syrus interpres.

15 *Vel unus ex Prophetis illis*, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν. Hic locus varias recipit interpretationes. Sic enim Vulgata, *Quasi unus ex Prophetis*, omissâ particulâ ἤ, quam etiam in sex vetustis exemplaribus non legimus, neque vertit Syrus interpres: ut sit hic sensus, Quosdam habuisse Jesum pro Propheta, eóque minimè vulgari, sed qui cum excellentissimo quovis veterum illorum conferri jure potuerit. Erasmus autem convertit, *Vel tanquam unus ex Prophetis*: ut sit hæc sententia, Alios dixisse Eliam esse, alios Prophetam in genere; alios neque pro Joanne neque pro Elia habuisse, sed admiratos ipsius facta, cunctabundos pronunciasse, ipsum videri posse aliquem ex veteribus illis Prophetis qui resurrexisset. Cæterùm apparet ex collatione hujus loci cum Luc. 9.7, & 8. quadruplicem de Christo fuisse opinionem, sed tres tantùm fuisse opinantium ordines: Nam Herodes quidem, conscientiâ ipsum pungente, suspicabatur Christum esse redivivum Joannem: alii dicebant Eliam esse; alii denique esse Prophetam, vel unum ex veteribus illis quorum videlicet libri legebantur, vel illis veteribus nihilo inferiorem.

16 *Iste est Joannes quem ego decollavi*, ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν. Ad verbum, *Quem ego decollavi Joannem,*

iste est, Græcâ constructione, sicut dixit Quintilianus, *Nè, quos porrexerim cibos, venena fiant*. Vetus interpres, *Quem ego decollavi Joannem, hic à mortuis resurrexit*. Nam non legit οὗτός ἐστιν, & pro αὐτὸς ἠγέρθη legit οὗτος ἠγέρθη, sicut etiam in uno vetusto exemplari scriptum legimus. Erasmus, *Cui ego præcidi caput, Joannes iste est*: id est, ὃν ἐγὼ ἀπετέμνον τὴν κεφαλὴν, οὗτός ἐστι. Cæterùm illud ἀκούσας δὲ interpretatus sum *Cùm igitur audisset*, potiùs quàm *Cùm audisset autem*, cum Erasmo, vel *Quo audito*, cum Vetere interprete; quia existimo hæc esse dicta per epanalepsin. Apparet enim Evangelistam ex his Herodis verbis describendæ mortis Joannis occasionem quæsivisse.

17 *Ipse enim Herodes*, αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης. In quodam exemplari scribitur, ὁ γὰρ Ἡρώδης, *Herodes enim*: ídque fortassis rectiùs.

19 *Imminebat ei*, ἐνεῖχεν αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, *Insidiabatur*: id est, ἐπεβούλευεν αὐτῷ. Ego verò nusquam memini legere ἐνέχειν pro *Insidiari*. Interpretatur Hesychius ὠργίζετο: sed aliquid etiam amplius videtur significare, nempe summam offensionem, quæ facit ut omnes captentur occasiones quibus cuipiam noceatur: quod Latini translatitiè declarant verbo *Imminere*. Itaque meliùs (opinor) explicat Eustathius Ὀδυσσ. τ'. κατά τινος ἔχειν, ut hic noster loquitur infrà 11. 25. & Joannes Apoc. 2.4. 14.20. sed addito casu. Galli (ut opinor) hoc quamoptimè exprimunt cùm dicunt, *en avoir à quelcun*.

20 *Auditóque eo*, καὶ ἀκούσας αὐτοῦ. In quodam codice legimus καὶ ἀκούων αὐτοῦ, *Et eum audiens*. ¶ *Multa faciebat*, πολλὰ ἐποίει. In quodam codice legitur, πολλὰ ἠπόρει: id est, *Multùm hæsitabat*; ut qui animo esset ancipiti & dubio, ut planè nesciret quò se verteret. Hæc enim est vis verbi Dei, ut conscientias excitet, neque sinat reprobos torpere, quin saltem exagitent eos anxiæ cogitationes, donec in barathrum desperationis præcipitentur. Prior tamen lectio magìs est recepta, adstipulante quoque Syro interprete. ¶ *Libenter*, ἡδέως, id est ἀσμένως. Mirum est tyrannum libenter audiisse sententiam Domini in se latam. Sed ea est vis veritatis ut etiam qui illam pessimè oderunt, tamen revereantur: nec dubium est quin aliquos rectos motus habuerit Herodes; sed cadebat semen in saxosa loca. [itaque radices non egit.]

21 *Optimatibus*, τοῖς μεγιστᾶσιν. Vulg. *Principibus*. Erasmus, *Primatibus*: quod non memini apud idoneos autores legere. Nonnulli *magnates* vocant, vocabulo (ut ego equidem existimo) parùm Latino. Apparet autem in Oriente *Megistanas* appellatos qui à Latinis *Proceres* & *Optimates* vocantur, quasi *Maximates* dicas. Itaque non modò Suetonius, de Persarum rege loquens, Græcum vocabulum retinuit (ut observavit Erasmus) sed etiam Cornelius Tacitus de Armeniis agens. ¶ *Primariis*, τοῖς πρώτοις. Vulg. *Primis*. Erasmus, *Primoribus*: cùm illud vocabulum hâc significatione magìs Latinum sit, & Græco optimè respondeat.

22 *Filius ipsius Herodiadis*, τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς Ἡρωδιάδος. In quodam exemplari scribitur αὐτοῦ: quam lectionem si sequaris, convertes hoc modo, *Filia ejus*, scilicet Herodis, Herodias. Sed apparet ex Matthæo Herodiadem esse matris ipsius nomen: quam etiam testantur omnes veteres non ex Herode Antipa sed ex marito Philippo hanc filiam sustulisse. Ipsius autem filiæ nomen Evangelistæ quidem non exprimunt, sed Josephus Salomen vocat: in eo dissentiens à nostris, id est à veritate, quòd Herodiadem dicit non Philippo sed Herodi secundo nuptam fuisse, cùm eam Herodes iste cognominatus Antipas abduceret à marito.

24 *Egressa*, ἐξελθοῦσα. rectè. Nec enim solebant mulieres cum viris accumbere, ut etiam liquet ex Balsasaris convivio, quod apud Danielem describitur: nec apud Græcos, ut testatur Cicero 3. in Verrem.

---

25 Καὶ εἰσελθοῦσα εὐθέως μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν βασιλέα, ᾐτήσατο, λέγουσα, Θέλω ἵνα μοι δῷς ἐξ αὐτῆς ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

26 Καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους, οὐκ ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι.

27 Καὶ εὐθέως ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτωρα, ἐπέταξεν ἐνεχθῆναι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

28 Ὁ δὲ ἀπελθὼν ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ, καὶ ἤνεγκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν τῷ κορασίῳ, καὶ τὸ κοράσιον ἔδωκεν αὐτὴν τῇ μητρὶ αὐτῆς.

29 Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦλθον, καὶ ἦραν τὸ πτῶμα αὐτοῦ, καὶ ἔθηκαν αὐτὸ ἐν μνημείῳ.

30 ¶ Καὶ συνάγονται οἱ ἀπόστολοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀπήγγειλαν αὐτῷ πάντα, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ ὅσα ἐδίδαξαν.

31 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν εἰς ἔρημον τόπον, καὶ ἀναπαύεσθε ὀλίγον. Ἦσαν γὰρ οἱ ἐρχόμενοι καὶ οἱ ὑπάγοντες πολλοί· καὶ οὐδὲ φαγεῖν εὐκαίρουν.

32 Καὶ ἀπῆλθον εἰς ἔρημον τόπον τῷ πλοίῳ κατ' ἰδίαν.

33 Καὶ εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν πολλοί, καὶ πεζῇ ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων συνέδραμον ἐκεῖ, καὶ προῆλθον αὐτοὺς, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν.

Puella igitur cum festinatione statim ad regem ingressa, *ad* petiit, dicens, Velim ut jam nunc des mihi in patina caput Joannis Baptistæ.

Rex autem valde tristis factus, noluit *tamen*, propter jusjurandum & eos qui simul accumbebant, eam aspernari.

Et statim rex misso spiculatore, imperavit ut afferretur caput ejus.

Ille verò abiit, ac decollavit eum in carcere: attulítque caput ejus in patina, & dedit illud puellæ, & puella dedit illud matri suæ.

Cúmque *hoc* audissent discipuli ejus, venerunt, & sustulerunt cadaver ejus; & posuerunt in monumento.

* Congregati sunt autem Apostoli ad Jesum, & annunciaverunt ei omnia, & quæ egerant, & quæ docuerant.

Et dixit eis, Adeste vos privatim in desertum locum, & requiescite paululúm. Erant enim multi venientes & abeuntes: & nè edere quidem ipsis vacabat.

† Abierant igitur in desertum locum navigio seorsim.

Vidit autem eos abeuntes turba, & agnoverunt eum multi: & pedibus ex omnibus civitatibus concurrerunt illuc, prævenerúntque eos, & unà venerunt ad eum.

Cúmque introisset statim cum festinatione ad regem, petivit, dicens, Volo ut protinus des mihi in disco caput Johannis Baptistæ.

Et contristatus est rex: propter jusjurandum & propter simul discumbentes, noluit eam contristare.

Sed misso spiculatore præcepit afferri caput ejus in disco.

Et decollavit eum in carcere: & attulit caput ejus in disco, & dedit illud puellæ, & puella dedit matri suæ.

Quo audito discipuli ejus venerunt, & tulerunt corpus ejus, & posuerunt illud in monumento.

Et convenientes Apostoli ad Jesum, renunciaverunt ei omnia quæ egerant & docuerant.

Et ait illis, Venite seorsum in desertum locum, & requiescite pusillùm. Erant enim qui veniebant & redibant multi: & nec spatium manducandi habebant.

Et ascendentes in navim, abierunt in desertum locum seorsum.

Et viderunt eos abeuntes, & cognoverunt multi: & pedestres de omnibus civitatibus concurrerunt illuc, & prævenerunt eos.

* Luc.9.10.
31 Christum vel per ipsa deserta sectantibus non modò nihil deerit, sed etiam multum supererit. Et quàm turpe ab eo qui vitam æternam donat, hanc caducam non exspectare?
† Matt.14.13. Luc.9.10.

---

25 *Cum festinatione*, μετὰ σπουδῆς. Ad verbum, *Cum studio*. σπουδὴ enim Græcis dicitur *studium*, i. (ut Cicero interpretatur) assidua & vehemens ad aliquam rem magna cum voluntate applicatio. quod duobus modis hic urgetur, nempe quòd & nullâ interpositâ morâ sese in viam dederit, & quòd celeriter ad regem accurrerit. Et certè à verbo σπεύδω derivatur σπουδή. ¶ *Velim*, θέλω. Vulg. & Erasmus *Volo*: quod Latinis videtur imperiosum. Vide infrà 10.35. ¶ *Jam nunc*, ἐξ αὐτῆς. Ad verbum, *ex hac*, videlicet hora. subauditur ὥρας: quod aliquando exprimitur, ut Matth 15.28. Vulg. & Erasmus, *Protinus*, quod adverbium est variæ significationis, ideóque à nobis repudiatum. Deerant autem hæ duæ voces in duobus vetustis exemplaribus, & sanè raró occurrunt. Usurpantur tamen etiam à Paulo Philip. 2.23.

26 *Valde tristis factus*, περίλυπος γενόμενος. Vulg. *Contristatus est*: id est, ἐλυπήθη. Erasmus, *Dolore affectus*. Neuter satis expressit vim præpositionis περὶ. de qua diximus suprà Matth. 26. 38. quam etiam non omisit Syrus interpres. ¶ *Noluit* tamen, οὐκ ἠθέλησεν. Particula quam addidimus videtur sententiam illustrare: & sæpe apud Hebræos desideratur, ut diximus Matth. 2.6. ¶ *Propter*, διά. Hoc refertur ad sequens verbum ἠθέλησεν, non autem ad præcedentia: & post ὁ βασιλεὺς in quodam exemplari additum erat ὡς ἤκουσεν, *Ut audivit*. Hîc autem habemus exemplum hominis religione abutentis, qui tamen religiosus videri vult. ¶ *Aspernari*, ἀθετῆσαι. Vulg. *Contristare*: id est, λυπῆσαι, quod à consequente demum intelligitur. Ἀθετεῖν verò propriè significans Aliquid suo loco ut indignum amovere, de ipsis rebus propriè dicitur, quæ suo loco amotæ pro cassis & irritis habentur, ut infrà 7. 30. Gal. 2.21. & 3.15. & 1. Tim. 5.12 Jud. 8. Ubi verò personis ipsis tribuitur, commodè verbo *Dedignari* declaratur, ut hoc loco, & Luc. 10.16. & Joan. 2.48. & 1. Thess. 4.8. Denique hoc idem verbum 1. Cor. 1.19. respondet verbo ἀπολεῖν, quod est, *penitus abolere*.

27 *Et statim*, καὶ εὐθέως. In uno codice legimus ἀλλ' εὐθέως, *Sed statim*. Vetus quoque interpres legit ἀλλά: sed prætermisit ὁ βασιλεὺς, tanquam minimè necessarium. ¶ *Spiculatore*, σπεκουλάτωρα. Vox Latina corrupta, *i* in *e* mutato, sicut pleraque alia passim reperiuntur, de quibus diximus Matth. 5.29. ut λεγεών, *legio*, in quo vocabulo eadem fit vocalium permutatio. Erant autem spiculatores, principum satellites, sic dicti à gerendis spiculis: quorum mentionem facit Corn. Tacitus. Unde *Spiculatoria caliga* apud Suetonium in Caligula, sicut Baysius rectè emendavit. ¶ *Ut afferretur*, ἐνεχθῆναι. Erasmus, *Inferri*. quòd accumberet videlicet: quasi jusserit Herodes caput mensæ ut ferculum aliquod inferri. Vetus autem interpres post ἐνεχθῆναι legit ἐν δίσκῳ vel πίνακι, *in disco*: cùm id hoc loco non reperiatur in Græcis codicibus.

29 *Cadaver*, πτῶμα. Vulg. *Corpus*, id est, σῶμα, sicut apud Matthæum scribitur 14. 12. nullo quidem discrimine, si grammaticis credimus, qui σῶμα propriè dici volunt τὸ ἄψυχον. Sed nimirum hoc ferre non possunt aures quorundam, nè cadavera videantur adorare.

31 *Adeste vos privatim*, δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν. In meo vetustissimo codice legitur, δεῦτε, ὑπάγωμεν, *Adeste, eamus*. Vulgata non legit ὑμεῖς αὐτοί, nec Syrus etiam interpres. Erasmus interpretatur, *Vos soli*; hoc est, dimissis cæteris. Positum enim est (inquit) αὐτοὶ pro *Soli*, quemadmodum καθ' ἑαυτὸν esse dicitur qui solus est absque arbitris. quam expositionem judico planè esse violentam. Itaque putarim potiùs alterum redundare, vel etiam ὑμεῖς ex albo irrepsisse in contextum. ¶ *Et nè edere quidem ipsis vacabat*, καὶ οὐδὲ φαγεῖν εὐκαίρουν. Vulgata, *Et nec*

spatium

Spatium manducandi habebant: cùm in hoc genere dicendi μηδὲ idem valet quod *Nequidem*: & εὐκαιρεῖν aliquid amplius significet quàm *Spatium habere*. In quodam codice legimus, οὐδὲ φαγεῖν εὐκαίρως εἶχον, eodem sensu.

32 *Abierunt igitur*, καὶ ἀπῆλθον. Erasmus legit, ἀπῆλθεν, *abiit*, singulari numero, sed malè. Vulgata legit, καὶ ἐμβάντες εἰς τὸ πλοῖον ἀπῆλθον, *Et conscenso navigio abierunt*, &c. quod optimè convenit.

33 *Turba*, οἱ ὄχλοι. Hoc non legit Syrus interpres, neque noster Vetus, nec etiam in veteribus codicibus reperimus. ¶ *Agnoverunt eum*, ἐπέγνωσαν αὐτόν. In quatuor exemplaribus scribitur αὐτοὺς, *eos*: quod videtur legisse Vetus interpres, sed noluit repetere tanquam supervacuum. ¶ *Pedibus*, πεζῇ. Vulgata, *Pedestres*, id est πεζοὶ, sicut etiam legimus in vetustis duobus exemplaribus. Erasmus, *Pedestri itinere*, ut subaudias ὁδῷ. ¶ *Et una venerunt ad eum*, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν. In uno codice pro πρὸς αὐτὸν scribitur αὐτοῦ, id est, *eò*. Syrus & Vetus noster interpres totum hoc membrum non legerunt. Complutenses verò pro συνῆλθον, *Convenerunt*, impressesrunt ἦλθον, *Venerunt*.

34 Καὶ ἐξελθὼν εἶδεν ὁ Ἰησοῦς πολὺν ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοῖς, ὅτι ἦσαν ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα· καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς πολλά.
35 Καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης, προσελθόντες αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγουσιν, Ὅτι ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἤδη ὥρα πολλή·
36 Ἀπόλυσον αὐτούς, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγροὺς καὶ κώμας, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν.
37 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν διακοσίων δηναρίων ἄρτους, καὶ δῶμεν αὐτοῖς φαγεῖν;
38 Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; ὑπάγετε καὶ ἴδετε. Καὶ γνόντες, λέγουσι, Πέντε, καὶ δύο ἰχθύας.
39 Καὶ ἐπέταξεν αὐτοῖς ἀνακλῖναι πάντας συμπόσια συμπόσια ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ.
40 Καὶ ἀνέπεσον πρασιαὶ πρασιαί, ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα.
41 Καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, εὐλόγησε, καὶ κατέκλασε τοὺς ἄρτους, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσιν αὐτοῖς· καὶ τοὺς δύο ἰχθύας ἐμέρισε πᾶσι.
42 Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν.
43 Καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων.
44 Καὶ ἦσαν οἱ φαγόντες τοὺς ἄρτους, ὡσεὶ πεντακισχίλιοι ἄνδρες.
45 ¶ Καὶ εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν εἰς τὸ πέραν πρὸς Βηθσαϊδάν, ἕως αὐτὸς ἀπολύσῃ τὸν ὄχλον.

‖ Tunc egressus vidit turbam multam Jesus, & commiseratione intimâ commotus est super eis, quoniam erant ut oves non habentes pastorem: cœpitque eos docere multa.
* Cùm autem jam multus dies esset, adierunt eum discipuli ejus, dicentes, Desertus est locus iste, & jam multus dies est:
Dimitte eos, ut abeant in circumjacentes agros ac vicos, & emant sibi panes: nam quod edant non habent.
At ille respondens dixit eis, Date vos ipsis quod edant. Tunc dicunt ei, *Num* profecti emerimus ducentis denariis panes, & dederimus eis edendos?
Ipse verò dixit eis, Quot panes habetis? abite & videte. † Et *illi* re cognitâ, dixerunt, Quinque & duos pisces.
Tunc imperavit iis ut accumbere curarent omnes per convivia super viridi gramine.
Recubuerunt igitur sigillatim per areolas, *partim* centeni & *partim* quinquageni.
Et acceptis quinque illis panibus, ac duobus illis piscibus, suspiciens in cœlum, benedixit, ac fregit panes; deditque discipulis suis ut illis apponerent: & duos pisces partitus est omnibus.
Ederúntque omnes, & saturati sunt.
Et sustulerunt fragmentorum duodecim cophinos plenos & ex piscibus.
Erant autem qui panes illos ederant quasi quinquies mille viri.
Et statim coegit discipulos suos inscendere navigium, & præire in ulteriorem *ripam* Bethsaidæ oppositam, dum ipse dimitteret turbam.

Et exiens vidit turbam multam Jesus, & misertus est super eos, quia erant sicut oves non habentes pastorem: & cœpit illos docere multa.
Et cùm jam hora multa fieret, accesserunt discipuli ejus, dicentes, Desertus est locus hic, & jam hora præteriit:
Dimitte illos, ut euntes in proximas villas & vicos, emant sibi cibos quos manducent.
Et respondens ait illis, Date illis vos manducare. Et dixerunt ei, Euntes emamus ducentis denariis panes, & dabimus illis manducare?
Et dicit eis, Quot panes habetis? ite & videte. Et cùm cognovissent dicunt, Quinque, & duos pisces.
Et præcepit illis ut accumbere facerent omnes secundùm contubernia super viride fœnum.
Et discubuerunt in partes per centenos & quinquagenos.
Et acceptis quinque panibus & duobus piscibus, intuens in cœlum, benedixit, & fregit panes; & dedit discipulis suis ut ponerent ante eos: & duos pisces divisit omnibus.
Et manducaverunt omnes, & saturati sunt.
Et sustulerunt reliquias fragmentorum, duodecim cophinos plenos, & de piscibus.
Erant autem qui manducaverunt, quinque millia virorum.
Et statim coegit discipulos suos ascendere navim, ut præcederent eum trans fretum ad Bethsaidam, dum ipse dimitteret populum.

‖ Matth.9.36 & 14.14. Luc.9.11.
* Matth.14.15
† Matth.14.17 Luc.9.13. Joan.6.9.
45 Fidos servos Dei post leves labores manet gravissima tempestas, quam absens corpore Christus, virtute præsens sic moderatur ut quo tempore, & quâ ratione minimè exspectant, in felicitatis portum provehantur. Vera Ecclesiæ in hoc mundo fluctuantis imago.

35 *Cùm autem jam multus dies esset*, καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης. Vulg. ad verbum, *Et cùm jam hora multa fieret*: quæ versio est obscura & parùm Latina. Dicunt enim Latini *multum diem*, non *multam horam*. Cicero Attico, *Multus sermo ad multum diem*. Item Cæsar, *Multo die cognovit à suis montem teneri*. Itaque miror Erasmum sic maluisse interpretari, *Et cùm jam multum diei præteriisset*, id est, καὶ ἤδη πολλῆς ὥρας, vel ἡμέρας, διελθούσης. ¶ *Jam multus dies est*, ἤδη ὥρα πολλή. Sic Latini loquuntur. Vulg. *Hora præteriit*; id est, ὥρα παρῆλθεν, ut Matth.14.15. Erasmus, *Multum temporis effluxit*: quod Græcis non respondet. Quoddam exemplar pro ἤδη scriptum habet articulum fœmininum ἡ. Vide Matth.14.15.

36 *Circumjacentes agros*, τοὺς κύκλῳ ἀγρούς. Hîc videtur κύκλῳ quodammodo degenerare in adverbium; paulò aliter tamen quàm suprà hoc eodem capite versu 6, ubi vertimus, *In orbem*, quoniam articulum non habebat adjunctum. hîc autem videtur elliptica esse oratio, quam sic explere possis, τοὺς ἐν κύκλῳ κειμένους, id est, περιχώρους. Vulgata vertit, *Proximas*, id est, τοὺς ἐγγίστα, quod etiam scribitur in quodam exemplari. ἀγροὺς verò converti *agros* potiùs quàm *villas* [id est, ἀγροικίας.] qua de re diximus aliquid Matth.22.5. ¶ *Emant sibi panes: nam quod edant non habent*, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν. positum videtur τί pro ὅ, τι. Vetus interpres, *Emant sibi cibos quos manducent*. nam etiam in quodam codice scribitur ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς τί φάγωσιν.

37 Num *profecti emerimus*, ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν. Quamvis in nonnullis codicibus hæc periodus legatur absque nota interrogante, tamen cùm hæc à discipulis dicantur non inter sese deliberantibus, sed alloquentibus Dominum, existimo cum interrogationis aut admirationis potiùs nota legi oportere. Est enim interrogatio sed cum admiratione, atque adeò cum ironia quadam conjuncta: quo dicendi genere utimur cùm indignantes aliquid negamus fieri posse vel debere, ut supplere necesse sit quippiam, sicut hoc loco fecimus. Quòd si ἀγοράσομεν legas, & paulò pòst δώσομεν, sicut etiam in duobus manuscriptis codicibus scribitur, subaudienda tantùm erit particula interrogans, quæ sæpe prætermittitur, adjuvante pronunciationem accentu: & ità convertemus, *Num abeuntes ememus panes ducentis denariis, & dabimus eis ad vescendum?* Quod autem ad ducentorum denariorum summam attinet, si ex Budæi calculo singulos denarios tribus assibus regiis & semisse æstimemus, fient Franciçæ libræ 35. quas *Turonenses* vocamus à Parisiensibus distinctas, ex quibus singulis si emti essent vilissimo pretio centum panes, nè sic quidem plures essent emti panes quàm 3500, qui nullo modo sufficerent quinque virorum millibus absque mulieribus & pueris. Sed ex conjectura locuti sunt discipuli, cùm turbam nondum recensuissent. quod postea facile fuit facere, illis per centenos & quinquagenos distributis.

37 *Re cognitâ*, γνόντες, sub. τοῦτο: nempe quot panes haberent. Vulgata & Erasmus, *Et cùm cognovissent*: nimiùm obscurè.

39 *Ut accumbere curarent*, ἀνακλῖναι. Hoc verbum cùm propriè neutrum sit, hîc degenerat in formam conjugationis Hiphil. In editione verò Basiliensi legitur ἀνακλιθῆναι passivâ significatione, quasi dicas, *Reclinari*. Vulg. & Erasmus, *Ut facerent accumbere*. Vide infrà 7. versu 37. ¶ *Per convivia*, συμπόσια συμπόσια. Vulg. *Secundùm contubernia*. Erasmus, *Distributis conviviis*. neuter satìs commodè, ni fallor. Hebræi pro distributivis, quibus carent, uti solent vocabulis geminatis: veluti si binos intelligant, dicunt *duo duo*, ut suprà vers. 7. id est, ut vernaculo sermone dicimus, *deux à deux*. Græci verò adhibent in eum usum præpositionem κατά. Itaque converti perinde acsi scriptum esset κατὰ συμπόσια, & paulò pòst πρασιαὶ πρασιαί, id est, κατὰ πρασιάς. συμπόσια autem (id est *convivia*) vocat quæ vulgò vocamus *tablées*, id est, numerum hominum quantum potest una mensa capere. Necesse enim fuit tantam multitudinem in varias tanquam turmas convivarum distribui. Hoc vidit Erasmus, sed obscurè admodum explicavit. ¶ *Super*, ἐπί. Erasmus, *In*. Sed illa certè interpretatio meliùs convenit, & propria est huic præpositioni quoties tertio casui jungitur. Itaque Vulgatam versionem retinui.

40 *Per areolas*, πρασιαὶ πρασιαί. vel uno vocabulo, *Areolatim*. Dicuntur enim πρασιαὶ, hortorum areolæ. Distributis igitur turmis convivarum super viridi gramine, videri poterant prata in totidem veluti areolas distincta. Vulg. *Per partes*, id est, κατὰ μέρη. Erasmus, *Divisi in viridaria*, id est, κατὰ κήπους. ¶ *Partim centeni & partim quinquageni*, ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα. De ἀνὰ præpositione diximus Matth.20.9. cujus loco in vetustissimo meo codice legitur κατά. Vulgata, *Per centenos & quinquagenos*. Erasmus, *Centeni & quinquageni*: quæ utraque versio sic posset intelligi quasi singulæ convivarum catervæ centum quinquaginta convivas fuerint complexæ. Itaque ut eam amphiboliam vitarem, quæ non est in Græco sermone, addidi particulam *partim*. Quamvis autem in ea re parùm esse momenti quibusdam videri possit, nemini tamen hæc diligentia displicere debet.

41 *Benedixit*, εὐλόγησε. i. gratias egit Deo Patri, & nomen ejus invocavit: etiamsi ex Luca τοὺς ἄρτους commodè repeti potest ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ut dicemus Luc.9.16. Hoc autem placuit admonere, quia multi verbum *Benedicendi*, quoties occurrit, nimis cupidè sine judicio arripiunt, ut transferant in alienum sensum: præser-

tim superstitiosi, qui pro suo more imaginantur signum crucis in aerem sparsum. quod quidem non minus hîc est absurdum quàm si quis Christum dicat istis panibus egisse gratias. Nam εὐλογεῖν hoc loco idem valere quod εὐχαριστεῖν, nemo dubitabit qui hunc versiculum compararit cum capit. 8. vers. 6. ¶ *Partitus est*, ἐμέρισεν. Syrus interpres legit ἐμέρισαν, *Partiti sunt*, videlicet discipuli: & fortassis rectiùs. quamvis id possit dici fecisse Christus, quod ejus mandato fecerunt discipuli, ut cùm dicitur panes fregisse. Non enim est verisimile panes totos fuisse ab ipsomet frustulatim confractos.

44 *Qui comederant*, οἱ φαγόντες. Complutensis addit τοὺς ἄρτους, *panes illos*. ¶ *Quasi*, ὡσεί. i. ferè. Terentius, *Quasi ad talenta decem coegi*. Vetus interpres hanc particulam non legit, neque etiam vetusti nostri codices addunt; neque Syrus interpres.

45 *Bethsaidæ oppositam*, πρὸς Βηθσαϊδάν. id est, versùs Capernaum, quæ interjecto sinu obversa est Bethsaidæ, ut liquet ex Joh. 6.17, & 21. Itaque non est hoc connectendum cum verbo προάγειν, sed sic declaratur τὸ πέραν.

46 Καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἀπῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

‖Matt.14.23 Joan.6.16. 47 Καὶ ὀψίας γενομένης ἦν τὸ πλοῖον ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης, καὶ αὐτὸς μόνος ἐπὶ τῆς γῆς.

48 Καὶ εἶδεν αὐτοὺς βασανιζομένους ἐν τῷ ἐλαύνειν· (ἦν γὰρ ὁ ἄνεμος ἐναντίος αὐτοῖς) καὶ περὶ τετάρτην φυλακὴν τῆς νυκτὸς ἔρχεται πρὸς αὐτοὺς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης· καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς.

49 Οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἔδοξαν φάντασμα εἶναι· καὶ ἀνέκραξαν.

50 (Πάντες γὰρ αὐτὸν εἶδον καὶ ἐταράχθησαν) καὶ εὐθέως ἐλάλησε μετ' αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Θαρσεῖτε· ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

51 Καὶ ἀνέβη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὸ πλοῖον, καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος· καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον.

52 Οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις· ἦν γὰρ ἡ καρδία αὐτῶν πεπωρωμένη.

*Matt.14.34 53 ¶ Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον ἐπὶ τὴν γῆν Γεννησαρὲτ, καὶ προσωρμίσθησαν.

54 Chriſtus in patria rejectus, ex improviſo ad eos appellens à quibus minimè exſpectabatur, recipitur magno ipſorum bono.

54 Καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἐπιγνόντες αὐτὸν,

55 Περιδραμόντες ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, ἤρξαντο ἐπὶ τοῖς κραββάτοις τοὺς κακῶς ἔχοντας περιφέρειν, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι.

56 Καὶ ὅπου ἂν εἰσεπορεύετο εἰς κώμας, ἢ πόλεις, ἢ ἀγροὺς, ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐτίθεσαν τοὺς ἀσθενοῦντας· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα κἂν τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ ἅψωνται· καὶ ὅσοι ἂν ἥπτοντο αὐτοῦ ἐσώζοντο.

Et cùm amandasset eos, abiit in montem ad precandum.

‖Cùm autem serum *diei* adesset, erat navigium in medio mari, & ipse solus in terra.

Viditque eos vexatos in *navigio* provehendo: (erat enim ventus eis contrarius) & circa quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans super mare: volebátque eos præterire.

Illi verò viso eo ambulante super mare, putarunt spectrum esse; & exclamaverunt:

(Omnes enim videbant eum, & turbati sunt) sed statim locutus est cum eis, & dixit, Confidite: ego sum; nè metuite.

Tunc ascendit ad eos in navigium, quievítque ventus: & *ipsi* multò magis apud sese obstupescebant, & mirabantur.

Non enim attenderant *quod factum fuerat* illis panibus: quoniam cor eorum occalluerat.

* Et cùm trajecissent venerunt in terram Genesaret: & appulerunt.

Tunc ipsis egressis è navigio, statim *homines loci illius* agnito eo,

Discursantes per totam circumjacentem regionem, cœperunt in grabbatis malè affectos eò circumferre ubi audiebant eum esse.

Et quocunque introisset in vicos, aut urbes, aut agros, in foris ponebant infirmos; & precabantur eum ut vel fimbriam pallii ipsius tangerent: & quotquot tangebant eum, servabantur.

Et cùm dimisisset eos, abiit in montem orare.

Et cùm serò esset, erat navis in medio mari, & ipse solus in terra.

Et videns eos laborantes in remigando (erat enim ventus contrarius eis) & circa quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans supra mare: & volebat præterire eos.

At illi ut viderunt eum ambulantem supra mare, putaverunt phantasma esse, & exclamaverunt:

(Omnes enim viderunt eum, & conturbati sunt) & statim locutus est cum eis, & dicit eis, Confidite: ego sum; nolite timere.

Et ascendit ad illos in navim; & cessavit ventus: & plùs magìs intra se stupebant.

Non enim intellexerant de panibus: erat enim cor eorum obcæcatum.

Et cùm transfretassent venerunt in terram Genezareth: & applicuerunt.

Cùmque egressi essent de navi, continuò cognoverunt eum:

Et percurrentes universam regionem illam, cœperunt in grabbatis eos qui se malè habebant circumferre, ubi audiebant eum esse.

Et quocunq; introibat in vicos, vel in villas, aut civitates, in plateis ponebant infirmos; & deprecabantur eum ut vel fimbriam vestimenti ejus tangerent: & quotquot tangebant eum, salvi fiebant.

46 *Et cùm amandasset eos*, καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Hoc idem verbum etiam significat *Valedicere*, ut Act.18.18, & 21. sed de iis propriè dicitur ad quos incerti sumus an simus redituri, vel etiam à quibus penitus recedimus, dicitúrque tum de personis tum de rebus, ortâ ex eo significatione quòd ità ab aliquo discedentes soleant res suas priùs componere: sicut etiam vernaculo sermone dicimus, *dire à dieu*, ut Luc.9.61. quod tamen non esse perpetuum apparet, tum ex hoc loco, tum etiam ex Luc.9.61. Act.18.21, & 2.Cor.2.13. Vulg. & Erasmus, *Cùm dimisisset*, id est, ἀπολύσας, vel potiùs ἀποπεμψάμενος. ¶ *Eos*, αὐτοῖς. Discipulos videlicet. Nam quamvis istud ad turbam etiam referri posse videatur, tamen verisimile est de discipulis intelligendum, quos jusserat trajicere: cùm subducere se potiùs à turba soleat, quàm palàm illi valedicere.

48 *Vexatos*, βασανιζομένους. id est, tempestate maximâ jactatos. Vide Matth.24.24. Vulg. *laborantes*, non satìs expressè. ¶ *In provehendo*, ἐν τῷ ἐλαύνειν, subaudi τὸ πλοῖον, *navigio*. Est enim τὸ ἐλαύνειν nautarum, qui remis provehunt navem: & metaphoricè ad equites & aurigas transfertur. Verbo autem *Provehendi* utitur etiam absolutè Plinius lib.21.cap.13. *In Hispania*, inquit, *mulis provehunt*, loquens de navibus, quibus imposita alvearia provehuntur. Vulg. & Erasmus, *In remigando*, id est, ἐν τῷ ἐρέσσειν, vel κωπηλατεῖν. ¶ *Et circa quartam vigiliam*, καὶ περὶ τετάρτην φυλακήν. Erasmus, pro καὶ vertit *At*: quod non videtur huic loco satìs convenire. Certè in vetusto quodam exemplari, initio hujus versiculi, pro καὶ εἶδεν scribitur καὶ ἰδὼν, absque copula ante ἔρχεται. [quæ lectio non est repudianda.]

51 *Et multò magis*, καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ. id est, καὶ πολλῷ μᾶλλον. Vulgata, *Et plùs magìs*. quod est barbarè & obscurè dictum. Erasmus, *Et vehementer supra modum*, id est, καὶ σφόδρα ὑπερμέτρως. Cæterùm λίαν idem valet quod πάνυ: ἐκ περισσοῦ verò, est *ex abundanti*, pro quo etiam vulgò dicimus *d'abondant*. quasi dicat Evangelista, Tantum abfuisse ut cùm cognovissent spectrum non esse, desierint obstupescere, ut etiam multò magìs quàm antea sint perculsi, cùm viderent ventos ac mare ipsius imperio acquievisse. ¶ *Et mirabantur*, καὶ ἐθαύμαζον. Hæc desunt in vetusto uno codice: & sanè videri possunt adjectitia: quod etiam suspicatus est Erasmus: nisi dicamus idem istud esse atque, *Præ admiratione*. Nam ἐξίστασθαι longè plus est quàm θαυμάζειν.

52 *Non enim attenderant* quod factum fuerat *illis panibus*, οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. id est, Miraculum illud quinque panum non satìs consideraverant; adeò ut ista Christi virtus illis non multò minùs esset nova quàm si miraculo illi recèns facto non interfuissent. Vulgata & Erasmus, *Non enim intellexerant de panibus*: id est, περὶ τῶν ἄρτων. Ego malui aliquid supplere. Nam alioqui nova est ista constructio verbi συνιέναι. Itaque sic videntur etiam Græca explenda, οὐ γὰρ συνῆκαν τὸ πραχθὲν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. & τὸ συνιέναι positum erit ἀντὶ τοῦ προσέχειν τὸν νοῦν.

¶ *Occalluerat*, ἦν πεπωρωμένη. Vulgata & Erasmus, *Erat enim obcæcatum*: id est, ἦν γὰρ πεπηρωμένη. Suprà autem cap.3.5, docui πώρωσιν aliud esse quàm πήρωσιν, adeò quidem ut aliquid etiam amplius quàm σκληροκαρδίαν declaret: quamvis hoc in loco stupiditatem & vecordiam duntaxat significet; sed penè tamen incredibilem, cùm ii ipsi & illos quinque panes distribuissent, & duodecim cophinos reliquiarum suis ipsorum manibus asportassent. Cæterùm in tribus vetustis codicibus pro ἦν γὰρ scribitur, ἀλλ' ἦν πεπωρωμένη, id est, *Sed occalluerat*.

53 *Appulerunt*, προσωρμίσθησαν. Vulgata, *Applicuerunt*: quod verbum latiùs patet quàm προσορμίζεσθαι: id est ἐλλιμενίζειν. Quamobrem etiam Erasmus vertit, *Applicuerunt in portum*. Ego verò malui verbo *Appellendi* uti, quod & ipsum propriè dicitur, cùm ex pelago aut freto aliquis πρὸς ὅρμον, id est *ad littus* applicuit [ut ait idoneus autor Donatus] quod Gallicè dixeris, *ils prindrent port*.

55 *Discursantes*, περιδραμόντες. In quodam codice additum erat, οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου, id est, *ejus loci homines*. quod apud Matthæum etiam habetur: & sanè præteriri non potuit, quoniam alioqui nihil erit cum quo participia ista cohæreant. De discipulis enim ipsis istud vix possit commodè intelligi. Sed & περιέδραμον legas, id est, *Percurrerunt*, sicut in uno vetusto codice scribitur, & paulò pòst καὶ ἤρξαντο, additâ videlicet copulâ. ¶ *Ubi audiebant eum esse*, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι. Erasmus, *Cùm audissent eum illic esse*. Putavit enim ὅπου esse adverbium temporis, sicut apud Latinos interdum, *Ubi* pro *Postquam* accipitur: quasi hoc sit ad eos referendum qui cùm Jesum agnovissent, statim cæteris nunciarint illum adesse; illi verò cùm hæc audissent, ægrotos ad eum adduxerint. Sed τὸ περιφέρειν ostendit istos huc & illuc discursasse, eò nimirum ubi Jesum esse intelligebant, qui regionem illam peragrabat. Deinde quod paucis dixerat Marcus, sequente versiculo pluribus explicatur: ut minimè dubium sit quin Vetus interpretatio retinenda sit. Nam adverbium ἐκεῖ ex idiotismo Hebræorum redundat, & in uno etiam vetusto exemplari non legitur.

56 *In foris*, ἐν ταῖς ἀγοραῖς. Vulg. *In plateis*, id est, ἐν πλατείαις, sicut in quodam exemplari legimus. Quanquam (ut annotat Erasmus) parvum in eo sit discrimen, cùm platea pro foro esse possit. ¶ *Tangebant eum*, ἥπτοντο αὐτοῦ. vel, *tangebant eam*, videlicet fimbriam. Potest enim vel ad κρασπέδου referri, vel ad ipsum Christum. Nam de ea quæ vestimentum illius tetigerat, dicit Dominus, *Quis me tetigit?*

ΚΕΦ. ζ.

Καὶ συνάγονται πρὸς αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι, καί τινες τῶν γραμματέων, ἐλθόντες ἀπὸ Ἱεροσολύμων.

2 Καὶ ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ κοιναῖς χερσὶ (τοῦτ' ἔστιν ἀνίπτοις) ἐσθίοντας ἄρτους, ἐμέμψαντο.

3 Οἱ γὰρ Φαρισαῖοι καὶ πάντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖρας, οὐκ ἐσθίουσι, κρατοῦντες τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων.

4 Καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς, ἐὰν μὴ βαπτίσωνται, οὐκ ἐσθίουσι. καὶ ἄλλα πολλά ἐστιν ἃ παρέλαβον κρατεῖν, βαπτισμοὺς ποτηρίων, καὶ ξεστῶν, καὶ χαλκίων, καὶ κλινῶν.

5 Ἔπειτα ἐπερωτῶσιν αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμματεῖς, Διατί οἱ μαθηταί σου οὐ περιπατοῦσι κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλὰ ἀνίπτοις χερσὶν ἐσθίουσι τὸν ἄρτον;

6 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι καλῶς προεφήτευσεν Ἡσαΐας περὶ ὑμῶν τῶν ὑποκριτῶν, ὡς γέγραπται, Οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

7 Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

8 Ἀφέντες γὰρ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, βαπτισμοὺς ξεστῶν καὶ ποτηρίων· καὶ ἄλλα παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

9 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Καλῶς ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσητε.

CAP. VII.

† Tunc congregati sunt ad eum Pharisæi, & quidam ex Scribis, qui venerant Hierosolymis.

Et cùm vidissent quosdam ex discipulis ejus pollutis manibus (id est illotis) edere panem, conquesti sunt.

Nam Pharisæi & omnes Judæi, nisi pugno laverint manus, non edunt, retinentes traditionem Seniorum.

Et à foro *venientes*, nisi loti fuerint, non edunt. & alia multa sunt quæ acceperunt retinenda, *nempe* lotiones poculorum, & sextariorum, & æramentorum, & lectorum.

Deinde interrogarunt eum Pharisæi & Scribæ, Quare discipuli tui non ambulant secundùm traditionem Seniorum, sed illotis manibus edunt panem?

Ille verò respondens dixit eis, Bene certè prophetavit Esaias de vobis hypocritis; ut scriptum est, ‖ Populus iste labiis me honorat, cor autem eorum procul distat à me.

Frustrà verò me colunt, docentes doctrinas, *quæ sunt* præcepta hominum.

Nam omisso præcepto Dei, tenetis traditionem hominum, lotiones sextariorum & poculorum: aliáque similia hujusmodi multa facitis.

Præterea dixit eis, *Sanè* bellè irritum facitis mandatum Dei, ut traditionem vestram observetis.

CAP. VII.

Et conveniunt ad eum Pharisæi, & quidam de Scribis venientes ab Jerosolymis.

Et cùm vidissent quosdam ex discipulis ejus communibus manibus (id est non lotis) manducare panes, vituperaverunt.

Pharisæi enim & omnes Judæi, nisi crebrò laverint manus, non manducant, tenentes traditionem Seniorum.

Et à foro, nisi baptizentur, non comedunt. & alia multa sunt quæ tradita sunt illis servare, baptismata calicum, & urceorum, & æramentorum, & lectorum.

Et interrogabant eum Pharisæi & Scribæ, Quare discipuli tui non ambulant juxta traditionem Seniorum, sed communibus manibus manducant panem?

At ille respondens dixit eis, Bene prophetavit Esaias de vobis hypocritis; sicut scriptum est, Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè abest à me.

In vanum autem me colunt, docentes doctrinas, præcepta hominum.

Relinquentes enim mandatum Dei, tenetis traditiones hominum, baptismata urceorum & calicum: & alia similia his facitis multa.

Et dicebat illis, Bene irritum facitis præceptum Dei, ut traditionem vestram servetis.

1 *Tunc congregati sunt*, καὶ συνάγονται. Vulg. & Erasmus, *Et conveniunt*, id est, καὶ συνέρχονται: cùm plerunque τὸ συνάγεσθαι vertant *Congregari*. Particulam autem καὶ expressi (ut alibi sæpe) per adverbium temporis. Nam præterquam quòd ea significatio meliùs videtur convenire, Matthæus quoque cap. 15. 1. scriptum habet τότε προσέρχονται.

2 *Pollutis*, κοιναῖς. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Communibus*, id est (ut ipse explicat) *illotis*. Neque tamen nostra interpretatio falsa est. Nam idcirco Pharisæi illotis manibus cibum capi nolebant, nè fortè rerum aliquarum interdictarum attrectatione per imprudentiam illas polluissent. Vide Matth. 15. 11. Act. 10. 14. ¶ *Edere panem*, ἐσθίοντας ἄρτους. Apud Græcos sæpe participia pro infinitis verborum modis ponuntur. *Edere* autem *panem*, Hebræorum idiotismo, idem valet quod *Cibum capere*, ut alibi diximus. ¶ *Conquesti sunt*, ἐμέμψαντο. Vulgata, *Vituperaverunt*. Erasmus, *Incusabant*, sive *Accusarunt*. quas omnes significationes admittit verbum Græcum μέμφεσθαι: quia nimirum eos de quibus conquerimur, vituperare & accusare solemus. Ego eam significationem sum amplexus quæ hujus verbi propria est, ni fallor; præsertim quoties absolutè ponitur: quam etiam Erasmus annotavit.

3 *Pugno*, πυγμῇ. Sic citatur etiam hic locus apud Epiphanium lib. 1. ubi agit de Scribis. Vulgata & Erasmus verterunt *Crebrò*: ut meritò suspicetur Erasmus Veterem interpretem legisse non πυγμῇ, sed πυκνῇ. Et certè in meo vetustissimo codice legitur πυγνῇ fortasse pro πυκνῇ: nisi in interpretatione Latina non minùs vetustâ, & quæ Græcis è regione est opposita, legeretur non *Crebrò*, sed *Primò*, fortasse pro *Pugno*. Verùm præterquam quòd hæc lectio nullius alterius veteris codicis, quem mihi inspicere licuerit, autoritate fulcitur, & hoc adverbium non minùs est inusitatum quàm πυγμῇ (potiùs enim dicimus πυκνὰ vel πυκνῶς) vereor nè ipsa etiam sententia aliam interpretationem postulet. Theophylactus interpretatur, ἄχρι τοῦ ἀγκῶνος, id est, *Ad cubitum usque*: quasi *Cubitaliter* dicas. Sed πυγμῇ neque πῆχυν declarat, id est *cubitum* (nisi pro cubiti mensura, eáque decurtata accipias: quamvis aliter scribat Erasmus) neque ἀγκῶνα, id est, ipsam lacerti juncturam, ubi os exterius eminet, quod nonnulli volunt ab Hippocrate κύβιτον vocari. Deinde hujus ritûs ac consuetudinis nulla (quod sciam) apud alios scriptores fit mentio, ut hæc Theophylacti interpretatio nè verisimilis quidem mihi videatur. Ego igitur simplicem Græci vocabuli significationem secutus sum, ex quo intelligamus summo studio affectatas fuisse istas ablutiones à Judæis, ut facere solent qui manum manui affricant, & pugnum inserunt alterius palmæ: assentiente mihi quoque Syrâ interpretatione quæ pro πυγμῇ habet דבטילאית *dabbetilaith*, id est *sedulò & accuratè*, ut qui Luc. 1. 39. μετὰ σπουδῆς verterit בטילאיא *betilai*. Id verò quàm bene conveniat constabit ex iis quæ Munsterus de his rebus annotavit in Deut. 8. ex Hebræo Centum benedictionum libro: *Tradunt*, inquit, *manus primùm abluendas & tergendas; alioqui panis qui comeditur, immundus judicatur*. Et mox, *Fundenda est aqua tribus vicibus super manus: in prima fusione sunt digiti sursum levandi, in posterioribus demittendi. Sunt manus simul lavandæ, non una post alteram. Denique opus est, ut in ablutione manuum, sinistra tanquam famula subserviat dextræ.* ¶ *Retinentes*, κρατοῦντες. id est, studiosè ac pro viribus observantes. quod etiam *obtinendi* verbo significatur, ut in illo Terentii, *Antiquum obtines*. Est autem quædam emphasis τοῦ κρατεῖν hoc loco: quam optimè videtur Cicero his verbis explicare pro Flacco, *O morem*, inquit, *præclarum, disciplinámque quam à majoribus accepimus, si quidem teneremus: sed nescio quo pacto jam de manibus elabitur.* Declaratur enim hoc verbo vis quædam quæ à Græcis κράτος vocatur. Ideo interdum significat *Vi capere*, quod uno verbo dicimus *Prehendere*; interdum verò, *Coercere*; interdum etiam, *Totis viribus retinere*, ut hoc loco. Quod autem attinet ad Traditiones & Seniorum nomen, vide Matth. 15. 2. & suprà 6. 52.

4 *A foro* venientes, ἀπὸ ἀγορᾶς. In meo vetustissimo exemplari additur, ὅταν ἔλθωσι, quod etiam in quibusdam veteris editionis exemplaribus est expressum. Designatur autem hoc loco peculiaris circunstantia: quasi videlicet isti etiam cùm domi tantùm sua curabant, diligenti tamen ablutione manuum usi fuerint: cùm verò in forum procedebant, publicum videlicet munus obituri, vel cum vario genere hominum, ut fieri necesse est, versaturi, quorum aliqui essent foris vel intus immundi, tum universi corporis ablutionem usurparint. ¶ *Loti fuerint*, βαπτίσωνται. Vulg. *Baptizentur*. quod meritò mutavit Erasmus, cùm hic de solenni illa ablutione non agatur cui (ut antè dixi) longâ jam consuetudine Ecclesiarum omnium dicata & consecrata est *Baptismi* appellatio. Plus autem est βαπτίζεσθαι hoc in loco quàm χερνίπτειν, quòd illud videatur de corpore universo, istud de manibus duntaxat intelligendum. Neque verò τὸ βαπτίζειν significat *Lavare*, nisi à consequenti. Nam propriè declarat Tingendi causâ immergere. Plutarchus περὶ δεισιδαιμονίας, Βάπτισον σεαυτὸν εἰς θάλασσαν. Nazianzenus orat. εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα, Μὴ γινώμεθα χριστοκάπηλοι καὶ χριστέμποροι, μηδὲ φορτιζώμεθα πλέον ἢ δυνάμεθα φέρειν, ἵνα μὴ αὐτάνδροι τῇ νηῒ βαπτισθῶμεν, καὶ τὸ χάρισμα ναυαγήσωμεν. Ideo etiam translatitiè accipitur pro μεθύσκειν apud Platonem in Symposiac. Sicut Latinis qui ebrius est *madidus* interdum vocatur: cui opponitur *siccus*, id est sobrius. Vide Matth. 3. 11. ¶ *Non edunt*, οὐκ ἐσθίουσι. Vulgata superiore versiculo vertit, *Non manducant*; hoc autem loco, *Non comedunt*. Erasmus, qui hanc Veteris interpretis inconstantiam reprehendit, priore loco interpretatur, *Capiunt cibum*; posteriore, *Non comedunt*. Ego verò jam antè admonui, pro φαγεῖν nos *Vesci* dicere, pro ἐσθίειν, *Edere*: nisi cùm Latinæ linguæ ratio nos cogit ista permutare. ¶ *Acceperunt retinenda*, παρέλαβον κρατεῖν. Quid propriè declaret τὸ παραλαμβάνειν, admonet hoc loco Erasmus, & nos exposuimus Matth 1. 20. Vulg. *Quæ tradita sunt illis servare*. Erasmus, *Quæ susceperunt servanda*. ex cujus annotationibus apparet nonnullos codices non κρατεῖν sed τηρεῖν scriptum habere, eodem tamen sensu servato. Ab hac autem consuetudine de qua hîc agitur, Pharisæi peculiari epitheto vocantur βαπτισταὶ à Justino in dialogo πρὸς Τρύφωνα. ¶ *Et sextariorum*, καὶ ξεστῶν. Vulg. & Erasmus, *Urceorum*. Ξέστην Romanam esse vocem corruptam, vel ex Galeno constare potest, qui lib. 1. De compositione medicamentorum secundùm genera sic ait, de Andromacho juniore loquens, Καίτοι θαυμάσειεν ἄν τις ὅπως ἐν Ῥώμῃ διατρίβων ἀντὶ λιτρῶν ὠνόμαζε κοτύλας. ὁμωνυμία γὰρ ταῦτα ὀνόματα τό, τε τῆς λίτρας, καὶ τὸ τοῦ ξέστου, καὶ τὸ τῆς οὐγγίας. Idem, Παρὰ μὲν τοῖς Ἀθηναίοις οὔτε τὸ μέτρον ἦν, οὔτε τοὔνομα τοῦτο· νυνὶ δὲ ἀφ' οὗ Ῥωμαῖοι κρατοῦσι, τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ξέστου παρὰ πᾶσιν ὅσοι τῇ Ἑλληνικῇ διαλέκτῳ χρώμενοις ἔθνεσιν, αὐτὸ δὲ τὸ μέτρον οὐκ ἴσον τῷ Ῥωμαϊκῷ. Ξέστης igitur (qui Latinis *Sextarius*) partim mensuram declarat duarum heminarum apud Romanos capacem, ut docet harum rerum peritissimus Georgius Agricola: partim etiam vas ejus mensuræ capax, cujus tamen appellatione hoc loco cætera tum majora tum minora quotidianis usibus destinata comprehenduntur, ex quibus videlicet vinum aut aqua fundebatur: sicut ποτηρίων nomine existimo comprehendi vasa ex quibus potatur. Itaque mirari

† *Matth.* 15. 1.
1 Nulli magìs resistunt sapientiæ Dei quàm quos oportuit omnium esse sapientissimos: idque suarum traditionum zelo, quoniam nulla in re sibi magìs quàm in superstitione (id est commentitio Dei cultu) homines placent.
6 Hypocrisis perpetua superstitionis comes.
‖ *Esa.* 29. 13. *Matth.* 15. 8.
7 Quò magìs satagunt superstitiosi, eò magìs delirant dum sibi promittunt se Deum demereri.
9 Superstitiosorum commenta legem Dei non modò non perficiunt (ut ipsi non sine blasphemia vulgo persuadent) sed etiam penitus tollunt.
9 Vera religio superstitioni ex diametro repugnans, in spirituali cultu consistit: & omnes veræ religionis hostes, quantumvìs altè radices egisse videantur, evellentur.

rari subit, Erasmum maluisse ξεστῶν derivare à neutro ξεστὸν, & lignea vasa intelligere, sic appellata, inquit, quòd torno poliantur, aut quòd sculpturis ornata sint: quæ ipsius interpretatio longiore refutatione non indiget. Nam si à verbo ξέειν derivare placet (unde λιθοξόοι lapidicidæ vocantur) mallem de hydriis intelligere, quæ ex more Judæorum lapideæ erant, de quibus agitur Joan. 2.6. ¶ *Æramentorum*, χαλκίων. Sic in genere vocantur ærea vasa, quæ tamen placet nonnullis ad culinarias ollas & cacabos speciatim referre.

5 *Non ambulant*, οὐ περιπατοῦσι. id est, Non instituunt vitam, ex Hebræorum idiotismo, apud quos *Ambulare* idem valet quod *Vivere*: & *Via* dicitur Vitæ genus quod aliquis tanquam viam sequatur: quò pertinet ille Posidippi sive (ut alii volunt) Cratetis versiculus, Ποίην τις βιότοιο τάμοι τρίβον; ¶ *Traditionem*, παράδοσιν. Erasmus, *Ritum traditum*: qui paulò antè verterat *Instituta*, & hoc eodem capite vers. 9. & 10. *Constitutionem*. Vide Matth. 15.3. ¶ *Illotis*, ἀνίπτοις. Vulg. *Communibus*, κοιναῖς: quod in meo quoque vetustissimo exemplari scribitur.

6 *Distat*, ἀπέχει. Vulg. *Abest*, ἄπεστι, sicut scriptum legimus in quodam vetere codice. Demosthenes Philipp. 3. τέτταρ' ἀπέχον τῆς πόλεως στάδια.

8 *Similia hujusmodi*, παρόμοια τοιαῦτα. Vulg. & Erasmus, *Similia his*: id est, παρόμοια, vel, ut quidam excuderunt, παρόμοια τούτοις: quod postremum in nullis codicibus reperimus. Quanquam si τοιαῦτα legas, videtur alterum abundare. Sed tamen ità legunt omnes, & interpretantur paulò pòst, versiculo 13. Ego ex Syro interprete puto germanam esse lectionem, καὶ πολλὰ παρόμοια τούτοις, *Et multa istis similia*: & verbum ποιεῖτε ex versu 13. in hunc irrepsisse.

9 Sanè *bellè*, καλῶς. Vulgata & Erasmus, *Bene*. Nos autem particulam *Sanè* addidimus, ut ironia meliùs intelligeretur. Sic enim loquitur Terentius in Adelphis, ut annotat Donatus. Et Aristophanes quoque ironicè dicere solet, πάνυ καλῶς. & in uno codice manuscripto, ut paulò antè versu 6, ità hic quoque legimus ὅτι καλῶς: quæ particula videtur non abundare, sed respondere causali conjunctioni Hebræorum כי *chi*, quæ sæpe ponitur confirmationis causâ, præpositâ huic particulæ literâ ה, ut 2. Sam. 23. 19. Sic etiam interdum Græci ità usurpant: ut in illo Platonis in Apologia, ὧν εὖ οἶδ' ὅτι κακῶν ὄντων, *eorum quæ certò scio esse mala*. ut commodè etiam convertere licuerit, *Enimvero bene*. Cæterùm nonnulli post καλῶς subjiciunt distinctionem, ut subaudiendum sit aliquid: quasi dicat Dominus, *Rectè sanè facitis*. sed hoc non satis probo. Neque enim satis cohæreret sequens verbum, nisi præterea subaudias particulam aliquam. Itaque conjungo cum ἀθετεῖτε, sicut legitur in veteribus omnibus codicibus. Rursus nonnulli hæc interpretantur ex idiomate Gallico, à quo Latini prorsus abhorrent. Sic enim Galli, *vous rejectez bien*, id est, *vos bene rejicitis*; pro, *At vos*, vel, *vos verò, rejicitis*. ¶ *Irritum facitis*, ἀθετεῖτε. Erasmus, *Rejicitis*, astipulante Cypriano. Ego verò existimo τὸ ἀθετεῖν idem hîc significare quod τὸ ἀκυροῦν infrà vers. 13. & Matt. 15.6. & respondere verbo Hebræo חמס *chamas*, ut accipitur Soph. 3.4. Vide suprà 6.26.

* Exod. 20. 12. Deut. 5.16. Ephes. 6.2. † Exo. 21.17. Lev. 20.9. Pro. 20.20.	10 Μωσῆς γὰρ εἶπε, Τίμα τὸν πατέρα σου, καὶ τὴν μητέρα σου. καὶ, Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω·	Moses enim dixit, * Honora patrem tuum & matrem tuam; &, † Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur:	*Moyses enim dixit, Honora patrem tuum & matrem tuam; &, Qui maledixeris patri vel matri, morte moriatur:*
	11 Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ, Κορβᾶν (ὅ ἐστι, δῶρον) ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς.	Vos autem dicitis, Si dixerit quispiam patri vel matri, Corban (id est, donum) *est* quocunque à me juvari posses, *insons erit*.	*Vos autem dicitis, Si dixerit homo patri aut matri, Corban (quod est, donum) quodcunque ex me, tibi profuerit.*
	12 Καὶ οὐκέτι ἀφίετε αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρὶ αὐτοῦ ἢ τῇ μητρὶ αὐτοῦ·	Nec permittitis ampliùs eum quicquam præstare patri suo aut matri suæ;	*Et ultrà non dimittitis eum quicquam facere patri suo aut matri;*
	13 Ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τῇ παραδόσει ὑμῶν ᾗ παρεδώκατε· καὶ παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.	Irritum facientes sermonem Dei traditione vestrâ quam tradidistis: & similia hujusmodi multa facitis.	*Rescindentes verbum Dei per traditionem vestram quam tradidistis: & similia hujusmodi multa facitis.*
‖ Matt. 15.10	14 ¶ Καὶ προσκαλεσάμενος πάντα τὸν ὄχλον, ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀκούετέ μου πάντες, καὶ συνίετε.	‖ Advocatâ etiam totâ turbâ, dixit eis, Audite me omnes, & attendite.	*Et advocans iterum turbam, dicebat illis, Audite me omnes, & intelligite.*
	15 Οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου εἰσπορευόμενον εἰς αὐτὸν, ὃ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι· ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ, ἐκεῖνά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον.	Nihil est extra hominem quod ingrediens in eum, possit eum polluere: sed quæ egrediuntur ex eo, illa sunt quæ polluunt hominem.	*Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum coinquinare: sed quæ de homine procedunt, illa sunt quæ communicant hominem.*
	16 Εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.	Siquis habet aures ad audiendum, audiat.	*Si quis habet aures audiendi, audiat.*
	17 Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς οἶκον ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τῆς παραβολῆς.	Et cùm introisset domum *digressus* à turba, interrogarunt eum discipuli ejus de parabola.	*Et cùm introisset in domum à turba, interrogabant eum discipuli ejus parabolam.*
	18 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; οὐ νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὐ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι;	Tunc dicit eis, Itáne & vos intelligentiâ caretis? non perpenditis quicquid extrinsecùs ingreditur in hominem, non posse eum polluere?	*Et ait illis, Sic & vos imprudentes estis? Non intelligitis quia omne extrinsecùs introiens in hominem non potest eum communicare:*
	19 Ὅτι οὐκ εἰσπορεύεται εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν κοιλίαν· καὶ εἰς τὸν ἀφεδρῶνα ἐκπορεύεται, καθαρίζον πάντα τὰ βρώματα.	Non enim ingreditur in cor ejus, sed in ventrem; & in latrinam abit, purificans omnes escas.	*Quia non intrat in cor ejus, sed in ventrem vadit, & in secessum exit, purgans omnes escas?*
	20 Ἔλεγε δὲ ὅτι τὸ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενον, ἐκεῖνο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.	Dicebat autem, quod ex homine egreditur, illud polluere hominem.	*Dicebat autem, quoniam quæ de homine exeunt, illa communicant hominem.*
* Gen. 6.5. & 8.21. Matth. 15.19	21 Ἔσωθεν γὰρ ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, φόνοι,	* Intus enim ex corde hominum malæ cogitationes egrediuntur, adulteria, scortationes, cædes,	*Abintus enim de corde hominum malæ cogitationes procedunt, adulteria, fornicationes, homicidia,*
	22 Κλοπαὶ, πλεονεξίαι, πονηρίαι, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρὸς, βλασφημία, ὑπερηφανία, ἀφροσύνη·	Furta, augendæ rei artes, improbitates, dolus, lascivia, oculus malus, obtrectatio, superbia, amentia:	*Furta, avaritia, nequitia, dolus, impudicitia, oculus malus, blasphemia, superbia, stultitia:*
	23 Πάντα ταῦτα τὰ πονηρὰ ἔσωθεν ἐκπορεύεται, καὶ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.	Omnia hæc mala intus exeunt, & polluunt hominem.	*Omnia hæc mala abintus procedunt, & communicant hominem.*

10 *Morte moriatur*, θανάτῳ τελευτάτω. id est, Absque ulla spe veniæ impetrandæ morte mulctetur. Est enim hæc emphasis Hebraica, quam tamen meliùs exprimas ad verbum, si dicas θανάτῳ θνησκέτω: id est, מות יומת *moth jumath*, servatâ paronomasiâ.

11 *Corban*, κορβᾶν. Vide Matth. 15.5.

13 *Traditione vestrâ*, τῇ παραδόσει ὑμῶν. In meo vetustissimo codice additur, τῇ μωρᾷ, *stultâ traditione*.

14 *Tota*, πάντα. Vulgata, *Iterum*, id est, πάλιν: quod in duobus vetustis codicibus legimus. ¶ *Attendite*, συνίετε. Vide Matth. 13.19.

15 *Polluere*, κοινῶσαι. Vide Matt. 15.11. & Act. 10.14. ¶ *Quæ egrediuntur ex eo*, τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ. Vulg. & Erasmus, *Quæ de homine procedunt*, id est, τὰ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενα: quod in uno manuscripto codice legimus.

17 *A turba*, ἀπὸ τοῦ ὄχλου. Erasmus, *Semotus à turba*. Significat enim ἀπὸ, vel (ut alii scribunt) ἄπο, Absentiam & Separationem, ut in illo Homerico, αἲ γὰρ ἀπ' οὖατος εἴη ἐμεῦ ἔπος.

18 *Itáne & vos intelligentiâ caretis?* οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; Erasmus, *Adeò & vos*: qui tamen in annotationibus eam versionem præfert quam nos secuti sumus. ¶ *Non*, οὐ. Erasmus, *Nondum*, legit enim οὔπω.

19 *Abit*, ἐκπορεύεται. Vulgata, *Vadit*, βαδίζει. Erasmus, *Exit*. Intelligitur autem ex antecedente consequens, sicut εἰσέρχεσθαι ponitur pro *regredi* Luc. 17.7. ¶ *Purificans*, καθαρίζον. Erasmus legit, *Expurgans*, ἐκκαθαρίζον, eodem sensu. Dicitur enim id quod in latrinam ejicitur, expurgare omnes cibos, quoniam est cibi fæx & purgamentum: ut videri etiam possit activum pro passivo usurpatum. Nam certè *purgamentum* potiùs dici videtur quod expurgetur quàm quod expurget.

20 *Dicebat autem*, ἔλεγε δέ. Mihi magìs placuerit quod legit Syrus interpres, expungens totum illud, ἔλεγε δὲ ὅτι, & ista cum superiore versiculo connectens, acsi scriptum sit, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, &c. *Quod autem ex homine egreditur*, &c.

21 *Intus*, ἔσωθεν: id est, ex corde, ut mox explicatur. Sic autem hæc particula sæpe usurpatur à Plauto ut motum ex loco declaret: veluti in Cistellaria, *Dic me orare ut aliquis intus prodeat*.

22 *Augendæ rei artes*, πλεονεξίαι. Ità significantur infinita versutiarum genera, quibus alii ex aliorum incommodis sua captant commoda, dum nemo suâ sorte contentus manet. Notandum enim est non tam affectum illum pravum significari quam *Avaritiam* vocamus, quàm ejus effecta sive actiones indè promanantes, quæ sunt infinitæ: quam ob causam usus est Evangelista multitudinis numero; quamvìs Syrus interpres singulari numero ista converterit. ¶ *Improbitates*, πονηρίαι. Πονηρὸν propriè vocant Græci (ut alibi diximus) hominem improbum, id est in quo nulla sit probitas, & ad malè agendum exercitatum. Itaque πονηρία (cujus effecta hîc notantur, i. πονηρεύματα) inveteratam malitiam declarat, omnium scelerum matrem. Vulgata, *Nequitiæ*: quo vocabulo libidinosæ illecebræ & illiciæ significantur. Erasmus, *Fraudes*. ¶ *Lascivia*, ἀσέλγεια, vel *Nequitia*. Quòd si plurali numero legas, ἀσέλγειαι (ut Rom. 13.13. & sicut scriptum legi in tribus veteribus codicibus)

codicibus) nolim tamen convertere *Impudicitia*, cum Vetere interprete, i. ἀκολασίαι vel ἀσέλγειαι. Syrus interpres pro οἰνοφλυγία videtur accepisse. ¶ *Oculus malus*, ὀφθαλμὸς πονηρός. Hebraismus, pro *Invidia*. Matth. 20.15. ¶ *Obtrectatio*, βλασφημία. Vide Matth. 15.19. [¶ *Amentia*, ἀφροσύνη. Vulg & Erasmus *Stultitia*, id est, μωρία.]

24 ¶ Καὶ ἐκεῖθεν ἀναστὰς ἀπῆλθεν εἰς τὰ μεθόρια Τύρου καὶ Σιδῶνος· καὶ εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν, οὐδένα ἤθελε γνῶναι· καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν.

25 Ἀκούσασα γὰρ γυνὴ περὶ αὐτοῦ, ἧς εἶχε τὸ θυγάτριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον, ἐλθοῦσα προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ·

26 (Ἦν δὲ ἡ γυνὴ Ἑλληνίς, Συροφοίνισσα τῷ γένει) καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα τὸ δαιμόνιον ἐκβάλλῃ ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς.

27 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα· οὐ γὰρ καλόν ἐστι λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

28 Ἡ δὲ ἀπεκρίθη, καὶ λέγει αὐτῷ, Ναί, Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ὑποκάτω τῆς τραπέζης ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν παιδίων.

29 Καὶ εἶπεν αὐτῇ, Διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὕπαγε· ἐξελήλυθε τὸ δαιμόνιον ἐκ τῆς θυγατρός σου.

30 Καὶ ἀπελθοῦσα εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς, εὗρε τὸ δαιμόνιον ἐξεληλυθός, καὶ τὴν θυγατέρα βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης.

31 ¶ Καὶ πάλιν ἐξελθὼν ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, ἀνὰ μέσον τῶν ὁρίων Δεκαπόλεως.

32 Καὶ φέρουσιν αὐτῷ κωφὸν μογιλάλον· καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα ἐπιθῇ αὐτῷ τὴν χεῖρα.

33 Καὶ ἀπολαβόμενος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὄχλου κατ᾽ ἰδίαν, ἔβαλε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ· καὶ πτύσας, ἥψατο τῆς γλώσσης αὐτοῦ.

34 Καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, ἐστέναξε, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἐφφαθά, ὅ ἐστι, Διανοίχθητι.

35 Καὶ εὐθέως διηνοίχθησαν αὐτοῦ αἱ ἀκοαί· καὶ ἐλύθη ὁ δεσμὸς τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει ὀρθῶς.

36 Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν· ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον.

37 Καὶ ὑπερπερισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Καλῶς πάντα πεποίηκε· καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν, καὶ τοὺς ἀλάλους λαλεῖν.

† Et illinc surgens abiit in confinia Tyri ac Sidonis: & ingressus domum, neminem volebat *hoc* scire: sed non potuit latere.

Cùm enim de eo audisset mulier, cujus filiola habebat spiritum impurum, venit, & accidit ad pedes ejus:

(Erat autem mulier Græca, Syrophœnissa gente) & rogavit eum ut dæmonium ejiceret ex filia sua.

Jesus autem dixit ei, Sine priùs saturari liberos: non est enim bonum accipere panem liberorum, & objicere catellis.

Ipsa verò respondit, & dixit ei, Etiam, Domine: sed enim catelli edunt sub mensa ex micis puerorum.

Tunc dixit ei, Propter istum sermonem abi; exiit dæmonium ex filia tua.

Cùm autem *illa* abiisset domum suam, invenit dæmonium exivisse, & filiam projectam super lectum.

Tunc regressus è finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare Galilææ, per medios fines Decapolis.

Tunc offerunt ei surdum difficulter loquentem: & precantur eum ut imponeret ei manum.

Ipse verò cùm abduxisset eum è turba privatim, misit digitos suos in auriculas ejus: & cùm spuisset, tetigit linguam ejus.

Et cùm suspexisset in cœlum, suspiravit, & dixit ei, Ephphatha, quod est, Adaperitor.

Et statim adapertæ sunt ejus aures: & solutum est vinculum linguæ ipsius, & loquebatur rectè.

Et interdixit eis nè cui *illud* dicerent. sed quantumcunque ipse eis interdixisset, multò magis *hoc* prædicabant.

Et supra modum percellebantur, dicentes, Bene omnia fecit: facit ut & surdi audiant, & muti loquantur.

Et indè surgens abiit in fines Tyri & Sidonis: & ingressus domum, neminem voluit scire: & non potuit latere.

Mulier enim statim ut audivit de eo, cujus filia habebat spiritum immundum, intravit & procidit ad pedes ejus:

(Erat enim mulier Gentilis, Syrophœnissa genere) & rogabat eum ut dæmonium ejiceret de filia ejus.

Qui dixit illi, Sine priùs saturari filios: non est enim bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.

At illa respondit & dixit illi, Utique, Domine: nam & catelli comedunt sub mensa de micis puerorum.

Et ait illi, Propter hunc sermonem vade: exiit dæmonium à filia tua.

Et cùm abiisset domum suam, invenit puellam jacentem supra lectum, & dæmonium exiisse.

Et iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galilææ, inter medios fines Decapoleos.

Et adducunt ei surdum & mutum; & deprecabantur eum ut imponat illi manum.

Et apprehendens eum de turba seorsum, misit digitos suos in auriculas ejus: & exspuens tetigit linguam ejus.

Et suspiciens in cœlum ingemuit, & ait illi, Ephphetha, quod est, Adaperire.

Et statim apertæ sunt aures ejus: & solutum est vinculum linguæ ejus, & loquebatur rectè.

Et præcepit illis nè cui dicerent. quantò autem eis præcipiebat, tantò magis plus prædicabant.

Et eò ampliùs admirabantur, dicentes, Bene omnia fecit: & surdos fecit audire, & mutos loqui.

† *Matt.* 15.21

24 Quod oblatum repudiant superbi, hoc velut extorquent modesti & humiles peccatores.

31 Sicut nos initio Pater in uno Filio ad hanc vitam condidit, ità etiam in eodem uno ad futuram vitam instaurat.

24 *Surgens*, ἀναστάς. id est, *Profectus*, πορευθείς, ex Hebræorum idiotismo. ¶ *In confinia*, εἰς μεθόρια. Vulg. *In fines*, id est, εἰς τὰ ὅρια: quod legimus in uno codice. Nam sic etiam paulò pòst loquitur versu 31. & pro μεθόρια Matthæus dicit μέρη. Intelligit igitur extremos Palæstinæ fines, quibus à Tyro & Sidone, id est, à Phœnicia, dirimitur: quod quidem annotare placuit, nequis existimet Dominum in eam regionem venisse quæ inter Tyrum & Sidonem intercedit: quod opinatur Erasmus. Neque enim superioris Galilææ fines unquam est egressus, ut ad profanas gentes proficisceretur. ¶ *Ac Sidonis*, καὶ Σιδῶνος. Hoc deest in uno vetere exemplari: sed ab aliquo deletũ esse opinor, qui non intellexerit quid μεθορίων appellatione hoc loco intelligatur. ¶ *Ingressus domum quandam*, εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν. i. Cùm in hospitium quoddam divertisset: quicunque tandem eum exceperit. Neque enim hîc habitabat, sed Capernaumæ. Itaque cùm quidam excuderint εἰς τὴν οἰκίαν, expungendum putavimus articulum, nequis τὸ ἔρχεσθαι εἰς οἰκίαν opponat τῷ ἀποδημεῖν, sicut accipitur Matth. 9.28. cùm hîc potiùs declaret καταλύειν, ut etiam annotavimus sup. 6.10. ¶ *Sed*, καί. Vulg. & Erasmus, *Nec*, id est, οὐδέ. Vide Matth. 13.22.

25 *Cùm enim audisset*, ἀκούσασα γάρ. Vulg. & Erasmus, *Mulier enim statim ut audivit*, id est, εὐθὺς γὰρ ἀκούσασα γυνή: ut scriptum inveni in quodam codice, nisi quòd pro γὰρ legitur ἀλλά.

26 *Erat autem*, ἦν δέ. Vulg. & Erasmus, *Erat enim*, i. ἦν γάρ: quod non convenit. Erasmus quoq; in annotationibus legit, ἦν δέ. ¶ *Græca*, Ἑλληνίς. Vulg. *Gentilis*: id est, religione profana, ἐθνική. Nam quâ ratione posset Græca dici quæ ex Syrophœnice erat? Notum autem est ex Paulo, omnes Gentes profanas & diversæ à Mosaica religionis, eo tempore à Judæis generali *Græcorum* nomine fuisse comprehensas. Vide Gal. 3.28. ¶ *Syrophænissa*, Συροφοίνισσα. Syrophœnice regiuncula fuit, cui testatur non modò Tertullianus lib. 3. in Marcionem (ut Erasmus annotat) sed etiam Justinus dialogo cum Tryphone habito, attributam fuisse Damascum. Matthæus hanc eandem ex vetusto totius illius tractûs nomine, vel, ex Judæorum more, *Chananæam* vocat. Cæterùm in veteribus codicibus duobus scribitur Συροφοινίκισσα, eodem sensu. Rursus in septem aliis exemplaribus & Complutensi editione legitur Σύρα Φοίνισσα, duobus distinctis vocabulis, quorum altero videtur totum quiddam significari, altero verò pars illius. Latè enim patet Syriæ nomen, adeò ut ipsam etiam Babyloniam & Mesopotamiam complectatur, ut scribit Plinius lib. 5. c. 12. Itaque miror cur hanc lectionem mendosam esse scripserit in hunc locum Erasmus. Nam quòd regionem Phænicem arbitratur fuisse Judæorum, id oportuerat idonei alicujus scriptoris autoritate confirmari. Theophylactus autem legit duntaxat, Ἑλληνὶς τῷ γένει.

27 *Objicere*, βαλεῖν. Vulg. *Mittere*: quam interpretationem nemo non videt parùm convenire. Erasmus, *Projicere*: quod & ipsum, quamvis sit tolerabilius, tamen non satis quadrat. Itaque rectiùs videtur idem convertisse *Objicere*, Matth. 15.26. ¶ *Catellis*, κυναρίοις. Vulg. *Canibus*. Erasmus autem rectè expressit diminutivum, quo usus videtur Dominus ut majore cum contemptu loqui videretur.

28 *Sed enim*, καὶ γάρ. Vulgata, *Nam &*. Erasmus, *Nam quoque*. Utraque interpretatio (ni fallor) parùm est commoda. Confirmat enim his verbis mulier quod Christus dixerat, quasi id non impediat quominus illi concedatur quod petit. Ità se res habet, inquit illa, ut tu dicis; nam satìs esse debet catellis si vel micas excipiant: micas igitur peto, non filiorum panem.

29 *Propter istum sermonem*, διὰ τοῦτον τὸν λόγον. Syrus interpres præponit verbum ὕπαγε, *Abi*, & hoc connectit cum sequente membro, idque rectè. Nec enim propter hunc sermonem jubetur discedere, sed illi dicitur sanatam filiam.

31 *Regressus*, πάλιν ἐξελθών. Vetus interpres, *Iterum exiens*. Erasmus, *Rursum egressus*. Neuter (ut opinor) sensum expressit. Eum enim semel egressum esse oportet qui rursum egreditur. Sciendum est igitur, πάλιν hoc loco non significare Iterationem, sed idem valere quod εἰς τοὐπίσω: ut πάλιν ἐξελθὼν declaret ex illis finibus egressum, ut eò reverteretur unde initio digressus erat. Cùm enim ad extremos Israelitarum fines pervenisset, progredi ampliùs non poterat, nisi vellet externis etiam Gentibus annunciare Evangelium. Itaque significatur eum protinus ad oves perditas Israëlis rediisse. Erat enim (ut ait Paulus) Circumcisionis minister. ¶ *E finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare*, ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν. Vulg. *E finibus Tyri venit per Sidonem ad mare*, id est, ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου ἦλθε διὰ Σιδῶνος: quod legi in duobus codicibus. Sed depravatam esse hanc lectionem, ex eo primùm constat quòd Christum nusquam legimus Israelitarum fines egressum. Nam quorsum id faceret? Tyrum enim & Sidonem profanæ gentes incolebant. Deinde cùm Sidon à Galilæa sit remotior quàm Tyrus, Septentrionem versùs, qui dici potest per Sidonem in Galilæam revertisse? ¶ *Decapolis*, Δεκαπόλεως. Regiuncula est à numero decem urbium sic vocata, quas (inquit Plinius lib. 3. cap. 18.) intercursant & cingunt tetrarchiæ: ut per medios ejus regionis fines Christum revertisse, minimè sit mirandum. Syrus interpres vertit, *In confinium*, sive *fines*.

32 *Offerunt*, φέρουσιν. Vulg. & Erasmus, *Adducunt*. Et certè constat φέρειν & ἄγειν sæpe permutari, ut inf. 9.17. sed servanda est propria verborum significatio quoad ejus fieri potest. Malo igitur simplex φέρειν pro composito προσφέρειν positum esse, quo plerunq; uti solet Matthæus 8.16. item 9.2. item 12.22. ¶ *Difficulter loquentem*, μογιλάλον. Vulg. *Et mutum*, καὶ ἄλαλον: & videtur pro hac interpretatione facere quod dicit turba ultimo hujus capitis versu. Sed videndum est nè de balbo potius quàm de muto loquatur. Primùm, quia hæc est propria hujus vocabuli significatio: deinde, quia si de muto hîc ageretur, hoc addi nihil erat necesse,

cùm qui naturâ surdus est, idem etiam mutus esse intelligatur; ac proinde κωφὸς hoc loco surdastrum potiùs quàm surdum significet, ex communi loquendi usu hyperbolico: quanquam ad hoc responderi potest, istum non naturâ sed casu aliquo aurium quidem penitus, linguæ verò aliquatenus usum amisisse. Sed cùm paulò post non dicat simpliciter Evangelista eum loqui cœpisse, sed rectè loqui, ex eo probabilis saltem conjectura elicitur, eum etiam potuisse loqui, sed admodum impeditè. Quòd autem turba mentionem facit τῶν ἀλάλων, idcirco fit quia communi loquendi usu, qui difficulter loquitur, absolutè dicitur loqui non posse: vel quòd præter hunc balbum alios prorsus mutos sanasset Dominus, sicut Matthæus indicat cap.15.30. Nam alioquin de uno loquentes, singularem numerum usurpassent.

33 *Cùm abduxisset*, ἀπολαβόμενος: i. ab illorum manibus acceptum abduxisset. Nam ex antecedente intelligitur consequens, Hebræorum more. Vulg. *Apprehendens*. Erasmus, *Cùm apprehendisset*: i. ὑπολαβόμενος, ut legitur in Complutensi editione. ¶ *Cùm spuisset*, πτύσας. Vulg. *Exspuens*, i. ἀποπτύων: quod est aversantis & abominantis. Erasmus per periphrasim, *Sputo emisso*.

34 *Adaperitor*, διανοίχθητι. *Aperti* dicuntur Hebræis quibus oculorum meatus non sunt occlusi, ut Exod.4.11.

36 *Sed quantumcumque ipse eis interdixisset*, ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο. Vulg *Quantò autem eis præcipiebat*. Erasmus, *Sed quò magis ipse eis præceperat*. Existimarunt igitur ὅσον hìc poni comparativè: quod non possum probare. Omnino enim dicendum fuisset ὅσῳ, & comparativum aliquod adjungendum. Deinde etiam subjungendum fuisset τοσούτῳ, ut appareret esse ἀπόδοσιν: cujus exempla profert Hermogenes De inventione, tomo 4.cap. περὶ ἀφελείας. Superest ergò ut adverbium esse dicamus indefinitè positum, vel certè nomen, ut ità convertas, *Sed quicquid ipse eis inhibuisset, multò ampliùs prædicabant*: sicut in illo Horatii, *Quicquid delirant reges plectuntur Achivi*. Sic etiam vernaculo nostro sermone, *Mays quoy qu'il leur eust defendu, ils le publioyent tant plus*. ¶ *Multò magis*, μᾶλλον περισσότερον: subaudi, *quàm si ille non prohibuisset*: quæ ellipsis in hujusmodi generibus dicendi est omnibus linguis usitata. Cæterùm abundat quidem particula μᾶλλον: (sicut in illo Euripidis versiculo, ἐν Ἑκάβῃ, Θανὼν δ' ἂν μᾶλλον εὐτυχέστερος. de quo pleonasmo diximus Matth.6.26.) sed tamen quoniam hoc dicendi genus videtur aliquâ emphasi non carere, nos perinde sumus interpretati acsi scriptum esset, πολλῷ περισσότερον. Vulg. *Tantò magis plùs*. Erasmus, *Hoc potiùs ampliùs*. Existimavit enim supplendum τοσούτῳ, & μᾶλλον hìc poni in correctione. Atqui non præcessit ὅσῳ: & quoties legitur μᾶλλον pro *Imò* vel *Potiùs*, ferè adjungitur aliqua particula, ut μᾶλλον δὲ, vel μᾶλλον γάρ. Denique hanc interpretationem quivis (opinor) intelligere potest Græcis, quod ad ipsas attinet voces, non respondere, quamvis alioqui sententiam non immutet.

37 *Supramodum*, ὑπερπερισσῶς, id est, ὑπερμέτρως. Ad verbum, *Superabundanter*. Vulgata, *Eò ampliùs*. id est, τοσούτῳ μᾶλλον. ¶ *Facit ut & surdi audiant*, καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν. Vulgata, *Et surdos fecit audire*: quam interpretationem meritò reprehendit in annotationibus Erasmus. Latinis enim *Facio*, cum infinito modo, id significat quod *Fingo* vel *Præsuppono*, id est, ὑποτίθημι.

ΚΕΦ. η.

‖ Matt.15.32
1 Vide annotat. apud Matt. 15.32.

Ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις παμπόλλου ὄχλου ὄντος, καὶ μὴ ἐχόντων τί φάγωσι, προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς,

2 Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι.

3 Καὶ ἐὰν ἀπολύσω αὐτοὺς νήστεις εἰς οἶκον αὐτῶν, ἐκλυθήσονται ἐν τῇ ὁδῷ· τινὲς γὰρ αὐτῶν μακρόθεν ἥκασι.

4 Καὶ ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν τούτους δυνήσεταί τις ὧδε χορτάσαι ἄρτων ἐπ' ἐρημίας;

5 Καὶ ἐπηρώτα αὐτούς, Πόσους ἔχετε ἄρτους; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.

6 Καὶ παρήγγειλε τῷ ὄχλῳ ἀναπεσεῖν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσι· καὶ παρέθηκαν τῷ ὄχλῳ.

7 Καὶ εἶχον ἰχθύδια ὀλίγα· καὶ εὐλογήσας, εἶπε παραθεῖναι καὶ αὐτά.

8 Ἔφαγον δέ, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν περισσεύματα κλασμάτων, ἑπτὰ σπυρίδας.

9 Ἦσαν δὲ οἱ φαγόντες ὡς τετρακισχίλιοι· καὶ ἀπέλυσεν αὐτούς.

* Matt.15.39.
† Matth.16.1
11 Obstinati doctrinæ Evangelicæ hostes tot jampridem editis miraculis non credentes, nova requirunt: Christus autem iratus eos planè deserit.
‖ Matth.16.4
* Matth.16.5

10 ¶ Καὶ εὐθέως ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἦλθεν εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά.

11 Καὶ ἐξῆλθον οἱ Φαρισαῖοι, καὶ ἤρξαντο συζητεῖν αὐτῷ, ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ σημεῖον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, πειράζοντες αὐτόν.

12 Καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ, λέγει, Τί ἡ γενεὰ αὕτη σημεῖον ἐπιζητεῖ; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰ δοθήσεται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον.

13 Καὶ ἀφεὶς αὐτούς, ἐμβὰς πάλιν εἰς τὸ πλοῖον, ἀπῆλθεν εἰς τὸ πέραν.

14 Καὶ ἐπελάθοντο οἱ μαθηταὶ λαβεῖν ἄρτους, καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον μεθ' ἑαυτῶν ἐν τῷ πλοίῳ.

CAP. VIII.

‖ Diebus illis, cùm multa omnino turba esset, nec haberent quod ederent, advocatis Jesus discipulis suis, dixit eis,

Intimâ misericordiâ commoveor erga turbam: quia jam triduùm manent apud me, nec habent quod edant.

Quòd si dimisero eos jejunos domum suam, deficient in via. quidam enim ex eis è longinquo venerunt.

Responderunt autem ei discipuli ejus, Unde istos quispiam possit hìc satiare panibus in deserto?

Interrogavit igitur eos, Quot panes habetis? Ipsi verò dixerunt, Septem.

Tunc mandavit turbæ ut recumberet humi: & acceptis septem illis panibus, cùm gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis ut *eos* apponerent: & apposuerunt turbæ.

Habebant autem pisciculos paucos: & cùm benedixisset, dixit ut hos etiam apponerent.

Ederunt autem, & saturati sunt: & sustulerunt fragmentorum quæ superfuerant, septem sportas.

Erant verò qui ederant, quasi quater mille: dimisitque eos.

* Et statim ingressus in navigium cum discipulis suis, venit in partes Dalmanutha.

† Prodierunt verò Pharisæi, cœperúntque altercari cum eo, quærentes ab eo signum è cœlo, ipsum tentando.

Ipse verò cùm altè ingemuisset spiritu suo, dixit, Cur gens ista signum requirit? amen dico vobis, si dabitur isti genti signum.

‖ Et eis relictis, ingressus rursus navigium, abiit in ulteriorem *ripam*.

* Fuerant autem obliti discipuli sumere panes, & panem non nisi unum habebant secum in navigio.

CAP. VIII.

In diebus illis iterum cùm turba multa esset, nec haberent quod manducarent, convocatis discipulis, ait illis,

Misereor super turbam: quia ecce, jam triduò sustinent me, nec habent quod manducent.

Et si dimisero eos jejunos in domum suam, deficient in via. quidam enim ex eis de longè venerunt.

Et responderunt ei discipuli sui, Unde illos quis poterit hìc saturare panibus in solitudine?

Et interrogavit eos, Quot panes habetis? Qui dixerunt, Septem.

Et præcepit turbæ discumbere super terram: & accipiens septem panes, gratias agens fregit, & dabat discipulis suis ut apponerent: & apposuerunt turbæ.

Et habebant pisciculos paucos: & ipsos benedixit, & jussit apponi.

Et manducaverunt, & saturati sunt: & sustulerunt quod superaverat de fragmentis, septem sportas.

Erant autem qui manducaverant, quasi quatuor millia: & dimisit eos.

Et statim ascendens navim cum discipulis suis, venit in partes Dalmanutha.

Et exierunt Pharisæi: & cœperunt conquirere cum eo, quærentes ab illo signum de cœlo, tentantes eum.

Et ingemiscens spiritu ait, Quid generatio ista signum quærit? amen dico vobis, si dabitur generationi isti signum.

Et dimittens eos, ascendit iterum navim, & abiit trans fretum.

Et obliti sunt panes sumere: & nisi unum panem non habebant secum in navi.

---

1 *Multa omnino*, παμπόλλου. Sic Cicero hanc particulam cum superlativo conjungit interdum, ut 1.Offic. *Miserrima est omnino ambitio, honorúmque contentio*: i. πανάθλιος δὲ σπουδαρχία καὶ φιλοτιμία. Vulg. *Iterum multa*: i. πάλιν πολλοῦ, sicut scriptum legi in exemplaribus duobus. Erasmus, *Admodum multa*; i. πάνυ πολλοῦ.

3 *Deficient*, ἐκλυθήσονται. Ad verbum, *Exsolventur*: quòd in deliquio animi nervi resolvantur: alioquin ἐκλύεσθαι etiam *Dissipari* declarat, ut Matth.9.36.

4 *Unde*, πόθεν. Id est, Quo ex loco: cùm videlicet in solitudine versarentur. Cæterùm in uno codice additum erat ὅτι, cujus aliqua vis est in interrogatione: ut ità converti possit, *Nam unde possit quispiam istos satiare panibus in deserto?* ut in illo Virgilii, *Nam quis te, juvenum confidentissime, nostras Jussit adire domos?* ¶ *Panibus*, ἄρτων. *Panis* appellatione apud Hebræos sæpe jam admonuimus omnem cibum significari: hìc tamen id ipsum intelligitur quod panem vocamus: ut sit argumentum à comparatis sumtum, quasi dicerent discipuli, Nè panes quidem posse eo loco satis multos inveniri, nedum aliquid opsonii, tantæ alendæ multitudini.

7 *Cùm benedixisset*, εὐλογήσας. Vid. Matt.14.19. & 26.26. ¶ *Ut apponerent*, παραθεῖναι. Vulg. & Erasmus, *Apponi*: i. παρατεθῆναι. Nam mendosè legitur in annotationibus Erasmi παραθῆναι.

9 *Quasi*, ὡς. Vide suprà 5.13.

10 *Dalmanutha*, Δαλμανουθά. Annotat Erasmus quendam Græcum codicem habuisse Μαγδαλά, cujus meminit Matthæus, sive (ut quidam legunt) *Magedam*. Augustinus autem scribit plerosque codices habuisse *Mageda*. Sed & in nostro vetustissimo & alio præterea codice pro εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθὰ scribitur εἰς τὰ ὅρια Μαδεγαδὰ, *in fines Madegada*.

11 *Prodierunt verò*, καὶ ἐξῆλθον. Vulg. *Et exierunt*. Erasmus, *Et egressi sunt*: uterq; ad verbum. Est autem hoc dicendi genus Hebræis familiare, quo significatur Pharisæos eo consilio profectos domo ut eum aggrederentur: vel ex antecedente intelligitur consequens. Priusquam enim ad Jesum venirent, necesse fuit eos domo egredi. Indè factum ut προσέρχεσθαι, ἀπέρχεσθαι, & ἐξέρχεσθαι sæpe ponantur pro simplici ἔρχεσθαι. Vide suprà 3.21, & infrà 11.11. ¶ *Altercari cum eo*, συζητεῖν αὐτῷ. Vulg. *Conquirere*. Erasmus, *Disputare*. Vide suprà 1.27. Sic certè accipitur Act.6.9.

12 *Cùm altè ingemuisset spiritu suo*, καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ. Vulgata, *Ingemiscens spiritu*. nam etiam in uno Græco exemplari deerat αὐτοῦ. Erasmus, *Cùm ingemuisset spiritu suo*; rectè observatâ temporis aoristi ratione. Cæterùm στενάζειν (teste Aphrodisæo) à cordis angustia dicitur, éstque στενάζειν καὶ στεναχίζειν quod Latini dicunt *Gemere & Suspirare*. Addidi adverbium *altè*, quia præpositio ἀνὰ non videtur otiosa, ut intelligamus Dominum tantâ istorum infidelitate vehementer offensum, intus æstuasse. Quamobrem etiam Evangelista addidit τῷ πνεύματι αὐτοῦ, *spiritu suo*: ut sciamus ex intimo corde & ipsis animi penetralibus profecta hæc suspiria. ¶ *Cur*, τί. Tota hujus orationis indoles intelligitur ex pronunciatione. Neque enim hoc loco simpliciter interrogat Dominus, sed potiùs expostulat de tanta pervicacia, & quidem summo

summo cum dolore, quòd illos videret sibiipsis perniciem accersere. ¶ *Si*, εἰ. Hæc sunt per aposiopesin dicta: quæ figura convenit graviter commotis, sicut Psal. 95.11. Solet autem particula אם im ab Hebræis adhiberi in jurejurando, imprecationis loco; quia qui jurat, Deum simul advocat ultorem. Deus autem cùm per seipsum jurat, de fide & gloria sua permittit judicium fieri ex verbis quæ affirmat. Christus verò suam denunciationem hoc loco ità confirmat, acsi diceret, *Patiar haberi mendax ac impostor*, vel aliquid simile. Cùm plenam sententiam concipiunt Hebræi, imprecatio ipsa disertè ponitur, *Hæc faciat mihi Dominus*: pro quo dicunt profani homines, *Emoriar*, vel *Dispeream*; quod fidelibus, nedum Christo ipsi, parùm convenit. Quod autem fortasse rectius est, assentiente Syro interprete, in uno codice legimus οὐ δοθήσεται *non dabitur*.

14 *Et panem non nisi unum habebant*, καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον. Sic Vetus interpres, quem nos secuti sumus, mutatâ tantùm verborum collocatione. Erasmus, *Nec præter unum panem habebant*. Sic autem loquitur, ut nos fecimus, Cicero De amicitia, *Sed hoc primùm*, inquit, *sentio, non nisi in bonis amicitiam esse posse*.

---

15 Καὶ διεστέλλετο αὐτοῖς, λέγων, Ὁρᾶτε, βλέπετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, καὶ τῆς ζύμης Ἡρώδου.
16 Καὶ διελογίζοντο πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχομεν.
17 Καὶ γνοὺς ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχετε; οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ συνίετε; ἔτι πεπωρωμένην ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν;
18 Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες οὐ βλέπετε; καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκούετε; καὶ οὐ μνημονεύετε;
19 Ὅτε τοὺς πέντε ἄρτους ἔκλασα εἰς τοὺς πεντακισχιλίους, πόσους κοφίνους πλήρεις κλασμάτων ἤρατε; Λέγουσιν αὐτῷ, Δώδεκα.
20 Ὅτε δὲ τοὺς ἑπτὰ εἰς τοὺς τετρακισχιλίους, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων ἤρατε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.
21 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς οὐ συνίετε;
22 ¶ Καὶ ἔρχεται εἰς Βηθσαϊδάν· καὶ φέρουσιν αὐτῷ τυφλὸν, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα αὐτοῦ ἅψηται.
23 Καὶ ἐπιλαβόμενος τῆς χειρὸς τοῦ τυφλοῦ, ἐξήγαγεν αὐτὸν ἔξω τῆς κώμης· καὶ πτύσας εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἐπηρώτα αὐτὸν εἴ τι βλέπει.
24 Καὶ ἀναβλέψας ἔλεγε, Βλέπω τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας.
25 Εἶτα πάλιν ἐπέθηκε τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι· καὶ ἀποκατεστάθη, καὶ ἐνέβλεψε τηλαυγῶς ἅπαντας.
26 Καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, λέγων, Μηδὲ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ.
27 ¶ Καὶ ἐξῆλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὰς κώμας Καισαρείας τῆς Φιλίππου· καὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἐπηρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων αὐτοῖς, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι;

Tunc edixit eis, dicens, † Videte, cavete à fermento Pharisæorum, & fermento Herodis.
Disceptabant igitur alii adversùs alios, dicentes, Panes non habemus.
Id autē cùm nosset Jesus, dixit eis, Quid disceptatis quòd panes non habetis? nondū *ista* perpenditis, nec intelligitis? adhuc metu obductū habetis cor vestrum?
Cùm oculos habeatis non videtis? & cùm aures habeatis non auditis? neque memores estis?
‖ Cùm quinque illos panes fregi illis quinquies mille, quot cophinos fragmentis plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.
Cùm autem septem illos *panes* illis quater mille, quot sportas fragmentis plenas sustulistis? Illi verò dixerunt, Septem.
Tunc dixit eis, Quomodo *hæc* non intelligitis?
Venit autem Bethsaidan: & obtulerunt ei cæcum, & precati sunt eum ut ipsum tangeret.
Tunc prehensâ manu cæci, eduxit eum extra vicum: & cùm inspuisset in oculos ejus, imposuissétque ei manus, interrogavit eum ecquid videret.
Qui cùm sursum oculos intendisset, dixit, Cerno homines instar arborum ambulantes.
Deinde rursum imposuit manus oculis ejus, fecítque ut *denuò* oculos intenderet: & restitutus fuit, vidítque procul & dilucidè omnes.
Tunc *Jesus* remisit eum domum suam, dicens, Neque in vicum illum ingreditor, neque *hæc* dicito cuiquam in vico.
* Egressus est autem Jesus ac discipuli ejus in vicos Cæsareæ *quæ cognominatur* Philippi: & in via interrogavit discipulos suos, dicens eis, Quemnam esse me dicunt homines?

Et præcipiebat eis, dicens, Videte, & cavete à fermento Pharisæorum, & fermento Herodis.
Et cogitabant ad alterutrum dicentes, Quia panes non habemus.
Quo cognito ait illis Jesus, Quid cogitatis quia panes non habetis? nondum cognoscitis nec intelligitis? adhuc cæcatum habetis cor vestrum?
Oculos habentes non videtis? & aures habentes non auditis? nec recordamini?
Quando quinque panes fregi in quinque millia, & quot cophinos fragmentorum plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.
Quando & septem panes in quatuor millia, quot sportas fragmentorum tulistis? Et dicunt ei, Septem.
Et dicebat eis, Quomodo nondum intelligitis?
Et veniunt Bethsaidam: & adducunt ei cæcum, & rogabant eum ut illum tangeret.
Et apprehensâ manu cæci, eduxit eum extra vicum: & exspuens in oculos ejus, impositis manibus suis, interrogavit eum siquid videret.
Et aspiciens ait, Video homines velut arbores ambulantes.
Deinde iterum imposuit manus super oculos ejus & cœpit videre: & restitutus est, ità ut clarè videret omnia.
Et misit illum in domum suam, dicens, Vade in domum tuam; & si in vicum introieris, nemini dixeris.
Et egressus est Jesus & discipuli ejus in castella Cæsareæ Philippi: & in via interrogabat discipulos suos, dicens eis, Quem me dicunt esse homines?

† *Matt.16.6.*
15 Cavendum potissimùm ab iis qui verbum Dei adulterant, quocunque gradu, sive in Ecclesia, sive in civili politia, polleant.
16 Terrenis addicti, ad cœlestia quantumvìs manifestè proposita prorsus caligant.
‖ *Joan.6.11.*
22 Vera imago nostræ regenerationis quæ in nobis à mundo segregatis paulatim à Christo peragitur.
26 Miracula Christus non vult à doctrina separari.
* *Matt.16.13 Luc.9.19.*
27 Multi Christum laudant qui tamen eum suâ laude spoliant.

---

15 *Cavete*, βλέπετε: id est, ut ait Matthæus 16.6, προσέχετε. Nam βλέπειν, cùm de oculis propriè dicatur, hoc loco ad animum transfertur. ¶ *Herodes*, Ἡρώδου. Annotat Erasmus quosdam codices pro Ἡρώδου habere Ἡρωδιανῶν, *Herodianorum*, cujus factionis facta est mentio suprà 3.6. Nos de iis diximus Matth. 22.16.

16 *Alii adversùs alios*, πρὸς ἀλλήλους. Vulg. barbarè, *Ad alterutrum*. Erasmus, *Inter se*. Ego verò studui Græci pronominis tanquam vestigia sectari.

17 Id *autem cùm nosset*, καὶ γνούς. Vide Matth. 16.8. ¶ *Ista perpenditis*, νοεῖτε. Vulg. *Cogitatis*. Erasmus uno verbo, *Animadvertitis*. Hoc autem utrumque ponitur raró absoluté. Ideo *Ista* supplevi. Quòd si quis malit ut absolutè posita hæc verba explicare, interpretari licebit, *Nondum mente & intelligentiâ præditi estis?* Cæterùm τὸ νοεῖν interdum pro συνιέναι accipitur, ut suprà cap. 7.18 Sed cùm utrumq; hìc ponatur, videtur minus quidpiam significare. Nec enim quicquid consideramus statim intelligimus. Reprehendit verò Dominus discipulorum incogitantiam, qui non satìs attentum animum haberent ad ea consideranda quæ ab ipso fiebant: ex quo consequebatur ut ea non intelligerent.

18 *Neque memores estis?* οὐ μνημονεύετε; In nonnullis codicibus & Romano Theophylacto non adscribitur nota interrogationis, sed conjungitur hoc verbum cum proximo versiculo, sicut etiam apud Matth. 16.9. Sed Apostolorum responsio, & repetita similis interrogatio vers. 20. satìs ostendit ità distinguendum esse hunc locum ut nos fecimus, Frobenianam editionem secuti.

19 *Quinque illos panes*, τοὺς πέντε ἄρτους. Vulgata & Erasmus hoc quoque loco prætermittunt articulum, quem nos in tota illa historia putamus habere vim ἀναφορᾶς [vel (ut loquuntur Grammatici) δευτέρας γνώσεως.] Itaque putavimus exprimendum.

20 *Quot sportas fragmentorum plenas*, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων. Ad verbum, *Quot sportarum complementa fragmentorum*: quod nemo intelligeret. Itaque Vulgata interpretatur, *Quot sportas fragmentorum*: i. πόσας σπυρίδας κλασμάτων, vel πόσων σπυρίδων κλάσματα. Erasmus autem convertit, *Quot sportas ex reliquiis fragmentorum*. Putat enim πληρώματα idem valere quod περισσεύματα: quod ego quidem non ausim affirmare.

21 *Quomodo* hæc *non intelligitis?* πῶς οὐ συνίετε; Id est, Quî fieri potest ut tam aperta támque manifesta non intelligatis? Vide Matth. 16.11. Frobeniana editio habet, πῶς οὐ νοεῖτε; *Quomodo non advertitis animum?* Sed & in tribus vetustis codicibus scriptum legi, οὔπω συνίετε; *Nondum intelligitis?* Rursus in alio quodam, πῶς οὔπω συνίετε; *Quomodo nondum intelligitis?* ut vertit Vetus interpres. Sunt autem ista non interrogantis, sed admirantis simul & expostulantis.

22 *Obtulerunt*, φέρουσι. vel, ut Vulg. & Erasmus, *Adducunt*. Cæcum enim adduci oportuit.

24 *Qui cùm sursum intendisset*, καὶ ἀναβλέψας, vel, *Cùm respexisset*. Erasmus, *Et recepto visu*. Ego verò existimo particulam καὶ vim habere relativi pronominis, vel potiùs relativum αὐτὸς subaudiendum. Ἀναβλέπειν verò hìc non declarat Videndi facultatem amissam recuperare, (nec enim adhuc visum receperat nisi tenuiter admodum, sicut ex ipsius responso apparet) sed exprimit ipsum cæci gestum & habitum, oculos intendentis, & explorantis ecquid oculorum aciem recepisset, declarans ipsam videndi actionem. Itaque exprimi etiam poterat verbo *Aspicere* absolutè posito. Sic Plinius, *Cancri*, inquit, *in obliquum aspiciunt*. & ità etiam accipitur ἀναβλέπειν infrà 16.4. ¶ *Instar arborum ambulantes*, ὡς δένδρα περιπατοῦντας. Hæc est germana lectio, quam secutus est Vetus interpres, assentiente Complutensi editione & vetustissimo meo codice. Erasmus, *Quoniam velut arbores cerno ambulantes*, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας: quod etiam sic accipi posset, quamvìs absurdissimo sensu, quasi participium *ambulantes* ad arbores pertineat. Hæc autem ostendunt cæcum istum potuisse motum hominum percipere, non autem formam ipsam distinguere: quasi diceret, *Video homines incedentes, sed proceros ut arbores*. Ego igitur, ut amphiboliam vitarem (quæ nulla est in Græco sermone) ὡς δένδρα converti *Instar arborum*.

25 *Fecitque ut* denuò *oculos attolleret*, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι. id est, Iterum jussit ut re ipsâ exploraret an perspicuè jam cerneret. Itaque particulam πάλιν repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ἀναβλέψαι accipio sicut in versiculo superiore. nam etiam in uno vetusto codice scribitur βλέψαι, non ἀναβλέψαι. Erasmus, *Et fecit ut visum reciperet*: quam interpretationem non probo. nam proximè sequitur καὶ ἀποκατεστάθη. Itaq; inanis hìc esset battologia, Marci brevitati minimè conveniens. Vetus interpres, *Et cœpit videre*. legit enim, καὶ ἤρξατο ἀναβλέψαι (sicut etiam in nostro vetustissimo codice legitur:) quod mallem interpretari, *Et cœpit aspicere*; repetitâ (ut antè dixi) particulâ πάλιν, & verbo ἀναβλέψαι similiter exposito, sicut & paulò pòst accipitur. Cæterùm τὸ ποιεῖν ponitur hoc loco pro Autorem esse cuipiam alicujus rei faciendæ, ut etiam accipitur Act. 3.12. Sic vernaculo sermone dicimus, *Il le fit regarder*: quæ est circumlocutio conjugationis Hiphil. ¶ *Vidítque*, καὶ ἐνέβλεψε. In quinque vetustis exemplaribus & editione

Complutensi scribitur ἀνέβλεψε: quod Erasmus interpretatur, *Ac denuò videbat*: idque (ni fallor) non satis commodè. Omnino enim hìc ponitur compositum pro simplici ἔβλεψε, ut liquet ex particula ἅπαντας adjuncta. Vulgata, *Ità ut videret*, ὥστε ἀναβλέψαι, sicut scribitur in meo vetustissimo & alio quodam exemplari. Sed mihi placet in primis Frobeniana editio, quæ habet διέβλεψε, id est, *Pervidit*. Initio enim nonnisi ex parte aliqua visum receperat. ¶ *Procul & dilucidè*, τηλαυγῶς. Vulgata, *Clarè*. Erasmus, *Dilucidè*. Nos verò studuimus Græci adverbii significationem paulò clariùs explicare. Componitur enim ex τῆλε id est *eminus*, & αὐγὴ, quod *lucem* & *splendorem* declarat. In uno vetere exemplari scribitur δηλαυγῶς, id est, *perspicuè*, sive *pellucidè*. ¶ *Omnes*, ἅπαντας. Vulg. *Omnia*, id est, πάντα, consentiente uno manuscripto & meo quoque vetustissimo codice.

26 *Neque in vicum illum*, μήτε εἰς τὴν κώμην. Omnino fuit exprimendus articulus, nè videatur generale Christi interdictum. Sed si hanc lectionem sequamur, illud ἐν τῇ κώμῃ, *In vico*, redundabit, nisi (quod durum est) accipias pro ἐκ τῆς κώμης, *ex vico*. Quinam enim potuit loqui in vico, nisi esset regressus in vicum? Et tamen sic legit etiam Syrus interpres. Totus autem hic locus ad finem usque versiculi variè legitur in Græcis exemplaribus. Nam testatur Erasmus se codicem habuisse in quo post λέγων scriptum esset ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς, μηδὲ ἐν τῇ κώμῃ, id est, *Si in vicum introieris, nemini dixeris, nè in vico quidem*. Veterem autem interpretem legisse apparet, λέγων, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· καὶ ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς. Sic enim convertit, *Dicens, Vade domum tuam: & si in vicum introieris, nemini dixeris*. quod bene quadrat. Denique in uno vetusto codice deest totum illud, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ: quem si sequamur, vertendum erit, *Nè ingreditor quidem in vicum illum*. Certè videtur posterius hoc membrum abundare, nisi pro ἐν τῇ κώμῃ legas ἐκ τῆς κώμης: quod tamen nusquam reperi. In meo denique vetustissimo sic legitur, ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ μηδενὶ εἴπῃς ἐν τῇ κώμῃ, Id est, *Vade domum tuam, & nemini dixeris in vico*: quasi videlicet iste fuerit Bethsaidensis: quod si verum est, quomodo igitur illum domum suam remiserit, si prohibuit nè in ipsum vicum regrederetur? Origenes denique, sive alius quispiam ejusdem ingenii scriptor, Homiliâ in Marcum nonâ legit, ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ εἰς τὴν κώμην μὴ εἰσέλθῃς, καὶ μηδενὶ εἴπῃς, id est, *Vade domum tuam, & nè in vicum ingrediaris, & nemini dixeris*: & quoniam, si cæcus iste Bethsaidensis fuisse statuatur, videt ista sibi repugnare, ad allegorias refugit. Ego verò Veteris interpretis, vel hanc lectionem germanam esse arbitror; sed ità ut iste, quamvìs à Bethsaidensibus Christo sit oblatus & commendatus, tamen Bethsaidæ non habitarit: quamobrem etiam extra vicum abductus est, & sanatus à Christo, ut indè non regressus in vicum, rectà domum sive ad suos ablegaretur.

27 *Egressus est*, ἐξῆλθεν. Id est, profectus est, iturus in vicos Cæsareæ. de quo dicendi genere vide suprà v. 11. In meo vetustissimo codice legitur εἰς Καισάρειαν, id est, *Cæsaream versùs*.

---

30 Christus sua momenta prædicationi Evangelii præfixit.
31 Christus nec invitus neque ex insperato, sed præscius & volens nostri causâ passus est quicquid est passus.
32 Nulli magìs insaniunt quàm qui extra verbum Dei sapiunt.
34 Discipulos Christi oportet, domitis carnis affectibus, quicquid oneris imponit Dominus, fortiter sustinere.
† *Matt. 10. 38 16. 24. Luc. 9. 23, & 14. 27.*
35 Omnium hominum stultissimi sunt qui hujus vitæ usuram æternæ felicitatis jacturâ redimunt.
‖ *Matt. 10. 39 & 16. 25. Luc. 9. 24, & 17. 33. Joan. 12. 25.*
* *Matt. 10. 33 Luc. 9. 26. & 12. 8.*

28 Οἱ δὲ ἀπεκρίθησαν, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν· καὶ ἄλλοι Ἠλίαν· ἄλλοι δὲ ἕνα τῶν προφητῶν.
29 Καὶ αὐτὸς λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστός.
30 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ.
31 ¶ Καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι.
32 Καὶ παῤῥησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾷν αὐτῷ.
33 Ὁ δὲ ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐπετίμησε τῷ Πέτρῳ, λέγων, Ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.
34 Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.
35 Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ᾽ ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου, οὗτος σώσει αὐτήν.
36 Τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ;
37 Ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;
38 Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων.

Illi verò responderunt, Joannem Baptistam; & alii Eliam; alii verò unum ex Prophetis.
Tunc ipse dixit eis, Vos autem quem me dicitis esse? Respondens verò Petrus dicit ei, Tu es ille Christus.
Tunc interminatus est ut nulli *id* dicerent de se.
Et cœpit eos docere quòd oporteret Filium hominis multa pati, & reprobari à Senioribus & primariis Sacerdotibus ac Scribis, & interimi, & tribus post diebus resurgere.
Et liberè eum sermonem loquebatur. Prehensum autem eum Petrus cœpit objurgare.
Ipse verò conversus, & intuitus discipulos suos, objurgavit Petrum, dicens, Abscede à me, Satana: nam non sapis quæ Dei *sunt*, sed quæ *sunt* hominum.
Et cùm advocasset turbam cum discipulis suis, dixit eis, † Quicunque vult ponè me venire, abneget semetipsum, & attollat crucem suam, ac sequatur me.
‖ Quisquis enim voluerit animam suam servare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animam suam causâ meâ & evangelii, is servabit eam.
Quid enim profuerit cuipiam si lucratus fuerit mundum totum, & animâ suâ mulctetur?
Aut quam dabit quispiam commutationem animæ suæ?
* Nam quemcunque puduerit mei ac meorum sermonum inter gentem istam adulteram & peccatricem, Filium etiam hominis pudebit ejus, quandò venerit in gloria Patris sui cum angelis illis sanctis.

Qui responderunt illi, dicentes, Joannem Baptistam; alii Eliam; alii verò quasi unū de Prophetis.
Tunc dicit illis, Vos verò quem me esse dicitis? Respondens Petrus ait ei, Tu es Christus?
Et comminatus est eis nè cui dicerent de illo.
Et cœpit docere eos quoniam oportet Filium hominis pati multa, & reprobari à Senioribus & à summis Sacerdotibus & Scribis, & occidi; & post tres dies resurgere.
Et palàm verbum loquebatur. Et apprehendens eum Petrus, cœpit increpare eum.
Qui conversus & videns discipulos suos, comminatus est Petro, dicens, Vade retro me, Satana: quoniam non sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum.
Et convocatâ turbâ cum discipulis suis, dixit eis, Siquis vult me sequi, deneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.
Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me & evangelium, salvam faciet eam.
Quid enim proderit homini si lucretur mundum totum, & detrimentum animæ suæ faciat?
Aut quid dabit homo commutationis pro anima sua?
Qui enim me confusus fuerit & verba mea in generatione ista adultera & peccatrice, & Filius hominis confundetur eum cùm venerit in gloria Patris sui cum angelis sanctis.

---

28 *Unum*, ἕνα. Vulg. *Quasi unum*; id est, ὡσεὶ ἕνα, ut & legitur in meo vetustissimo codice.

29 *Ille Christus*, ὁ Χριστός. Rectè hìc Erasmus articulum expressit, à Vetere interprete prætermissum. Additum autem hìc quoque, ut apud Matthæum, reperi in uno vetusto exemplari ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, *Filius Dei*: & Syrus interpres addit ζῶντος, *Viventis*. Cùm verò Petrum Marco Evangelicam hanc historiam dictasse veteres magno consensu tradant, quis crediderit vel ipsum Petrum vel Marcum præteriturum fuisse illud, *Tu es Petrus*, si Ecclesiæ Christianæ fundamentum in his verbis situm esse existimassent?

30 *Interminatus est*, ἐπετίμησε. Vide Matth. 8. 26, & 12. 16. Id est, Adhibitis minis prohibuit. Terentius in Andr. *Interminatus sum nè id faceres*. ¶ *Id dicerent*, λέγωσι. Addidi relativum pronomen, quod sæpe alibi prætermittitur: hìc autem omnino supplendum putavi, non modò quia *dicere de se*, pro *loqui de se*, videtur obscuriùs dictum; sed etiam quia ex Matthæo apparet cap. 16. 20. & ex Luca 9. 21, hoc Christi interdictum non esse generale, sed ad ea referendum quæ proximè præcesserunt.

31 *A*, ἀπὸ, id est, ὑπό. Vide Matth. 11. 19. In meo tamen & alio manuscripto scribitur ὑπό. ¶ *Tribus pòst diebus*, μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Post tres dies*: quæ interpretatio ambigua est, quia sic videntur passivè tres exacti dies intelligi. Itaque magnas peperit controversias inter doctissimos viros, qui hunc locum cum aliis multis conciliare student: in quibus disertè dicitur Christus non post tres dies, sed ipso die tertio resurrecturus. Dicam igitur & ego quod sentio, ut eruditiores judicent. Certè genus dicendi quo usus est Dominus in suo sermone, minimè ambiguum fuisse, declarat Pharisæorum sermo, Matth. 27. 64, petentium à Pilato ut jubeat muniri sepulcrum in tertium usque diem: *quia*, inquiunt, *meminimus impostorem illum dixisse, cùm adhuc viveret*, Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. Hoc igitur dicendi genus si ambiguum fuisset, trium dierum mentionem non fecissent Pharisæi, quibus elapsis se nihil metuere testantur, cùm in id duntaxat spatium à Pilato præsidium petunt. Hoc igitur cùm videret Stapulensis, homo tam pius quàm eruditus, aliâ viâ aggressus est hunc nodum explicare. Ostendit enim ex Apollonio grammatico præpositionem μετὰ interdum poni pro ἐν apud Græcos, velut cùm dicunt μετὰ χεῖρας ἔχειν, pro ἐν χερσὶ, id est, *in manibus habere*. Sed hoc fateor non satìs convenire, cùm in ejusmodi exemplis (qualia permulta reperiuntur) nullum temporis intervallum significetur. Erasmus igitur aliam excogitat rationem, nempe ut triduum supputetur à captivitate Christi, non ab occisione: sed hanc interpretationem satis refutat illud quod ex Pharisæorum sermone collegimus. Deinde cùm resurrectio morti opponatur, constat tempus futuræ resurrectioni constitutum, potiùs ab ipsa morte quàm à captivitate initium ducere. Quid igitur? Nempe hoc affirmare non dubito, fieri non posse, ut in hoc dicendi genere & similibus μετὰ sic respondeat Latinæ præpositioni *Post*, cum quarto casu, ut dies tertium consequens, id est quartus, vel alius quispiam, intelligatur. Idque liquet ex illa Pharisæorum petitione. Nam si μετὰ τρεῖς ἡμέρας declarat *Post tres dies*, quid tandem ineptius fingi potest hâc oratione, *Jube muniri sepulcrum in tertium usque diem, quia*

quia iste pòst tres dies exactos sese dixit resurrecturum ; Nam potiùs ante tertium diem exactum nihil illis metuendum fuisse, aut certè post tertium diem maximè fuisse custodiendum sepulcrum, ea locutio declarat. Dico igitur, ב præpositum vocabulis apud Hebræos, cùm propriè respondeat Græcæ præpositioni ἐν, & Latinæ *In*, tamen interdum idem valere quòd μετὰ, id est, *Post* ; idque interdum, ità ut res non post tempus exactum, sed intra ipsum geri dicatur, sicuti accipitur Lev.12.6. Quinetiam interdum pro μετὰ accipitur, ità ut tempus præteritum excludatur, ut Deut.4.46. & ejusdem libri 9.4. & Esa. 20. 1. Itaque cùm in hoc dicendi genere, ἐν τρισὶν ἡμέραις, sit locus ב Hebræorum, nihil mirum est Evangelistas, ità Græcè scribentes ut plerunque hebraissent, illud ב modò [per ἐν,modò] per μετὰ expressisse, eodem tamen sensu. Denique hoc etiam dico, Apud ipsos disertiores Græcos præpositionem μετὰ sæpe pro ἐν & εἰς usurpari: idque etiam cùm certum aliquod tempus nondum præteritum declaratur: ut in illo versiculo Homeri, Odyss. χ'. μνηστῆρσιν ἀεικέα μερμηρίζων μετὰ δαῖτα, id est, ἐν δαιτὶ, seu potiùs μεταξὺ δαιτὸς aut παρὰ δαῖτα: pro quo Latini dicerent *Inter prandendum*, aut *In prandio* ; non autem, *Post prandium*. Sic Euripides Βάκχαις, τὰ δ' ἱερὰ νύκτωρ ἢ μεθ' ἡμέραν τελεῖς: id est, *interdiu*: quod & apud Aristophanem & apud Plutarchum reperias in dialogo, Πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, ubi de ranis loquitur. Apparet igitur μετὰ non semper declarare consequens tempus, sed etiam interjectum, & adhuc vigens. Quamobrem Deut.31.10. pro eo quod in Hebræo legitur, *A fine septem annorum*, Græcus interpres vertit, μετὰ ἑπτὰ ἔτη, cùm tamen de anno remissionis (id est, de ipso anno septimo) agatur, sicut declarant ea quæ proximè consequuntur: quamvìs nonnulli Hebræorum interpretes aliter sentiant. Videtur enim illud מקץ *mikkets* respondere præpositioni μετὰ pro ἐν usurpatæ, in hoc quidem dicendi genere, quod Galli sic ad verbum exprimerent, *Au bout de sept ans*, septimum ipsum annum intelligentes: eúmq; vel inchoatum, sicut accipitur manifestè Deut.15.1. vel penè peractum, ut eo loco quem paulò antè citavi. Græci verò hoc exprimunt nonnunquam per μετὰ, ut modò ostendimus: interdum per ἐν, ut infrà 15.29. ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel per διὰ, ut Deut.15.1. & infrà 14.58. & Matth.26.61. διὰ τριῶν ἡμερῶν: vel per εἰς, præsertim cùm de futuro agitur, ut Æschines, εἰς ἐκείνην ἡμέραν φυλαχθήσεται. Itaque (ut ad rem redeam) μετὰ τρεῖς ἡμέρας idem omnino declarat atque ἐν τρισὶν ἡμέραις, vel διὰ τριῶν ἡμερῶν, vel εἰς τρίτην ἡμέραν: id est (ut ipse Matthæus explicat 16. 21.) τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, & (ut ferè loquuntur Latini) *Tertio pòst die*. vel, *Tribus pòst diebus*. quam interpretationem germanam esse vel illud declarat; quòd si eam sequaris, optimè cohærebit illa Pharisæorum petitio, nempe ut ad diem usque tertium muniatur sepulcrum, eò quòd dixisset ille sese tribus pòst diebus resurrecturum. His enim loquendi formulis tertium ipsum diem à Latinis intelligi satis constat ex oppositis dicendi generibus, in quibus nimirum usurpatur præpositio *Ante*. Veluti cùm dicimus præcisè III, IV, vel V. *Nonas*, *Idus*, *Calendas*, & sic deinceps, cùm sit plena locutio, III, IV, vel V. *die ante Nonas, Idus, Calendas*: sicut loquitur Cornelius Tacitus lib.12. cùm, inquam, id dicimus, præpositio *Ante* non excludit diem ipsum Nonarum, Iduum, Calendarum, sed significatur dies II, vel III, vel IV, ante Nonas, Idus, Calendas. Sic etiam Priscianus, cùm ità loquimur, *Annos x natus*, existimat subaudiri præpositionem *Ante*: cùm tamen id de eo dicatur qui decimum ipsum annum agit. Utramvis igitur harum interpretationum sequaris, nempe *Tribus pòst diebus* sive *Tertio pòst die*, amphiboliam vitaris. Quamobrem aliis aliquot locis eandem locutionem similiter converti.

32 *Et liberè eum sermonem loquebatur*, καὶ παῤῥησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Vulgata, *Et palàm verbum loquebatur*. Atqui soli discipuli aderant cùm hæc diceret. Rectiùs igitur Erasmus, παῤῥησίᾳ vertit *Apertè*, id est, σαφῶς: sermone minimè obscuro vel ambiguo, ut Joan.16.29. Cæterùm quod Vetus interpres vertit *Verbum*, & Erasmus *Sermonem*, planè obscurum erat ex Hebræorum videlicet idiomate. Itaque expressimus articulum, quo generalis illa *Sermonis* significatio ad id restringitur de quo disserebat Dominus.

33 *Abscede à me*, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, *Vade retro me*. Videtur enim hæc Christi verba ità accepisse quasi Petrus non præire sed sequi jubeatur, sicut discipulum decet. Præire autem velle videbatur qui præceptorem reprehendere auderet. Ità etiam ex suo illo Origene exposuit hunc locum Erasmus in annotationibus in 4.Matth.cap. Atqui ὕπαγε (ut ipse quoque rectè annotavit) non significat *Vade*, (id est, βάδιζε, vel ἰθι) sed ἄπιθι, id est, *Abi*, sive *Discede*. Is autem qui nos sequitur à tergo, certè non discedit à nobis: & Christus tantâ Petri temeritate meritò commotus, non modò jubet Petrum locum mutare, sed à se facessere tanquam à Dei regno alienum: minimè id quidem ut hâc acerbissimâ objurgatione discipulum abigeret, sed ut ille deinceps sese disceret modulo suo metiri. Itaque illud ὀπίσω μου Vetus interpres non rectè convertit *Retro me*: quod dicendi genus nè Latinum quidem est. Nec meliùs dicit Erasmus, cùm interpretatur *Post me*. neque enim ὀπίσω idem hîc valet quod *Ponè* & *à tergo*, (sicut Matth.4.19) δεῦτε ὀπίσω μου, *Venite ponè me*, & 1.Tim.5.15. ὀπίσω Σατανᾶ, *secutæ Satanam*, & 2.Pet.2.10. τοὺς ὀπίσω σαρκὸς, *qui carnis vestigia sequuntur*: sicut denique usurpatur versu proximo) sed abscessionem & discessionem declarat propter verbum ὑπάγειν adjunctum. Nam qui prorsus discedit à nobis, aversis in contrariam partem vestigiis abit: sicut in vernaculo nostro sermone, *Aller derriere quelqu'un*, aliud declarat quàm *Aller arriere de quelqu'un*: quod utrumque tamen à Græcis unâ particulâ ὀπίσω exprimi potest pro ἐμπαλιν positâ: & quidem adjecto casu, sicut dixit Herodianus, ἔμπαλιν ἑαυτοῦ τρέχειν, *retrorsum currere*: quod vernaculâ linguâ diceremus, *courir en arriere*. unde boves ὀπισθονόμοι quos Plinius *Retro pascentes* vocat. Usus sum igitur *Abscedendi* verbo, quod mihi videtur illud ὕπαγε ὀπίσω optimè exprimere, translatitiâ significatione: sicut hîc accipitur, nimirum pro Abire ex alicujus conspectu. ¶ *Sapis*, φρονεῖς. Vide Matth.16.23.

35 *Is*, οὗτος. Deest hoc loco pronomen in uno vetusto codice, & à Vetere interprete non exponitur. Mihi tamen videtur magna esse emphasis hujus repetitionis, quam grammatici epanalepsin vocant.

36 *Profuerit cuipiam*. Usurpat Evangelista ἄνθρωπον indefinitè pro τινὰ, sicut alibi sæpe observavimus. Pro ἄνθρωπον Frobenius excudit ἄνθρωπος, sed nusquam legi ὠφελεῖν neutropassivi formâ usurpatum. Vetus quidem codex legit ὠφελεῖ, *Juvat*.

37 *Aut quam dabit*, ἢ τί δώσει. In quodam vetere exemplari scribitur τί γὰρ δῷ, *Quam enim dederit*: & fortassè rectiùs.

38 *Puduerit*, ἐπαισχυνθῇ. Vulg. *Confusus fuerit*: barbarè omnino. Infrà autem Luc.9.26. usus est *Erubescendi* verbo. ¶ *Angelis illis sanctis*, τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. Repetitio articuli à nobis expressa est, quâ utitur (ni fallor) Evangelista, ut Majestatis illius amplitudinem oculis nostris subjiciat, alludens fortassis ad celebrem illam Esaiæ visionem, Esa.6.1.

ΚΕΦ. θ'.	CAP. IX.	CAP. IX.
Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει.	† Præterea dixit eis, Amen dico vobis, sunt quidam ex iis qui hîc adstant qui nequaquam gustabunt mortem usquedum viderint regnum Dei venisse cum potentia.	Et dicebat illis, Amen dico vobis, quia sunt quidam de hîc stantibus qui non gustabunt mortem donec videant regnum Dei veniens in virtute.
2 Καὶ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Ἰωάννην, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν μόνους· καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν.	‖ Sexto verò pòst die assumit Jesus Petrum & Jacobum, & Joannem, & subducit eos in montem sublimem seorsim solos: & transformatus fuit coram eis.	Et pòst dies sex assumit Jesus Petrum & Jacobum & Johannem, & ducit illos in montem excelsum, seorsum solos: & transfiguratus est coram ipsis.
3 Καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβοντα, λευκὰ λίαν ὡς χιὼν, οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ δύναται λευκᾶναι.	Et vestimenta ejus facta sunt coruscantia, candida valde ut nix, qualia non potest fullo in terra dealbare.	Et vestimenta ejus facta sunt splendentia, & candida nimis velut nix: qualia fullo non potest super terram candida facere.
4 Καὶ ὤφθη αὐτοῖς Ἠλίας σὺν Μωσεῖ καὶ ἦσαν συλλαλοῦντες τῷ Ἰησοῦ.	Et visus est eis Elias cum Mose, qui colloquebantur cum Jesu.	Et apparuit illis Elias cum Moyse, & erant loquentes cum Jesu.

† Matt.16.28 Luc.9.27. ‖ Matt.17.1. Luc.9.28.
2 Christi mox in cruce exinaniendi cœlestis gloria visibilibus symbolis, Eliæ & Mosis præsentiâ & colloquio, ipsiúsque adeò Patris voce, coram tribus discipulis, testibus omni exceptione majoribus, asseritur.

---

1 *Qui hîc adstant*, τῶν ὧδε ἑστηκότων: id est, τῶν ὧδε παρόντων, *Qui hîc adsunt*. Ponitur enim ἑστάναι pro עמד. ut apud Latinos *adstare* dicitur quispiam, etiamsi sedeat. Sic accipitur Act.7.55. & paulò pòst, infrà 11. 5. & 25. ¶ *Cum potentia*, ἐν δυνάμει. Vulgata & Erasmus δύναμιν vertunt *Virtutem*, de quo alibi dicemus. *Regnum* autem *Dei* vocat tempus illud quo Deus in Ecclesia sua patefacto Evangelio, regnum suum veluti inchoaturus erat: quod statim à resurrectione fieri cœpit, frustrà ringente & frémente mundo. Antea verò, cùm Christus adhuc infimus hominum esset, paucis quibusdam discipulis, iísque infirmissimis, eum assectantibus, quodammodo sepulta erat immensa Regis illius gloria.

2 *Sexto pòst die*, μεθ' ἡμέρας ἓξ, vel, *Sex pòst diebus*. Vulg. & Erasmus, *Post dies sex*: quod dicendi genus antiquum est, ut diximus suprà 8. 31. Hæc igitur gesta sunt sexto die ab eo quo Dominus sermonem præcedentem habuerat: gesta, inquam, sunt sexto ipso die, & quidem sub vesperam. Hoc enim est quod ait Lucas, non octavo, sed ferè octavo pòst die ista evenisse: quia videlicet inclinante jam die septimo gesta sunt. Numerat enim Lucas eum etiam diem quo superiorem sermonem Christus habuerat, & præterea tempus observat quo in montem ascenderunt; imminente nimirum nocte quæ octavum diem auspicabatur, quo tempore Dominus de more in montem conscendit ut oraret, non tamen solus, ut ferè solebat, sed tribus assumtis discipulis. Id autem

 vel

vel ex eo liquet, quòd idem Lucas narrat diſcipulorum oculos ſomno fuiſſe gravatos, & poſtero demum die, octavo videlicet, è monte deſcendiſſe, in quo nimirum pernoctarant. Scio tamen Chryſoſtomum aliâ ratione Lucam cum Matthæo & Marco conciliare; quaſi toti ſex iſti dies inter ſermonem habitum & transformationem Domini interceſſerint, quia particulam ὡσεὶ non ad initium octavi diei, ut ego, ſed ad finem refert.

3 *Coruſcantia*, ςίλβοντα. Vulg. & Eraſmus, *Splendentia*, vel *ſplendida*, i. λαμπρά. Mihi verò videtur verbum ςίλβειν aliquid amplius ſignificare quàm λάμπειν. ¶ *Qualia*, οἷα. Vulg. *Qualia*. Eraſmus *Quàm*, nomine in adverbium mutato, ut (inquit) vitetur ſermonis abſurditas; quam ego quidem non video. ¶ *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. vel (ut Vulg. & Eraſmus) *ſuper terram*: i. Nullus prorſus fullo. Hoc enim additum eſt ex vulgò uſurpata loquendi conſuetudine, ut omnes ſemel fullones excipiantur. Sic nos quoq; vernaculo noſtro ſermone diceremus, *Il n'y a foulon au monde*. vel, *Il n'y a foulon ſur la terre*. ¶ *Dealbare*, λευκᾶναι. Vulg. & Eraſmus, *Candida facere*: periphraſi (ut ego quidem exiſtimo) minimè neceſſariâ.

5 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Ῥαββί, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ Ἠλίᾳ μίαν.	Tunc reſpondens Petrus dicit Jeſu, Rabbi, bonum eſt nos hîc eſſe: faciamus igitur tabernacula tria, tibi unum, & Moſi unum, & Eliæ unum.	*Et reſpondens Petrus ait Jeſu, Rabbi, bonum eſt nos hîc eſſe: & faciamus tria tabernacula, tibi unum, & Moyſi unum, & Eliæ unum.*
6 Οὐ γὰρ ᾔδει τί λαλήσῃ· ἦσαν γὰρ ἔκφοβοι.	Nec enim ſciebat quid loqueretur: erant enim exterriti.	*Non enim ſciebat quid diceret: erant enim timore exterriti.*
7 Καὶ ἐγένετο νεφέλη ἐπισκιάζουσα αὐτοῖς· καὶ ἦλθε φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, αὐτοῦ ἀκούετε.	Et exſtitit nubes quæ inumbravit eos: venítque vox è nube, dicens, Hic eſt Filius ille meus, dilectus ille, ipſum audite.	*Et facta eſt nubes obumbrans eos: & venit vox de nube, dicens, Hic eſt Filius meus chariſſimus, audite illum.*
8 Καὶ ἐξάπινα περιβλεψάμενοι, οὐκέτι οὐδένα εἶδον, ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον μεθ᾽ ἑαυτῶν.	Et repentè cùm circunſpexiſſent, non ampliùs viderunt quenquam, niſi ſolum Jeſum ſecum.	*Et ſtatim circunſpicientes, neminem ampliùs viderunt, niſi Jeſum tantùm ſecum.*
9 Καταβαινόντων δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ διηγήσωνται ἃ εἶδον, εἰ μὴ ὅταν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.	* Cùm verò deſcenderent è monte, edixit eis ut nemini narrarent quæ viderant, niſi poſtquam Filius hominis ex mortuis reſurrexiſſet.	*Et deſcendentibus illis de monte, præcepit illis nè cuiquam quæ vidiſſent narrarent, niſi cùm Filius hominis à mortuis reſurrexerit.*
10 Καὶ τὸν λόγον ἐκράτησαν πρὸς ἑαυτούς, συζητοῦντες τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.	*Ipſi* igitur hanc rem continuerunt apud ſe, mutuò quærentes, quid illud eſſet, Ex mortuis reſurgere.	*Et verbum continuerunt apud ſe, conquirentes quid eſſet, Cùm à mortuis reſurrexerit.*
11 ¶ Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν λέγοντες, Ὅτι λέγουσιν οἱ γραμματεῖς ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;	Et interrogarunt eum dicentes, Cur Scribæ dicunt oportere ut † Elias priùs veniat?	*Et interrogabant eum dicentes, Quid ergò dicunt Phariſæi & Scribæ quia Eliã oportet venire primũ?*
12 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἐλθὼν πρῶτον, ἀποκαθιστᾷ πάντα· καὶ πῶς γέγραπται ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πολλὰ πάθῃ, καὶ ἐξουδενωθῇ.	Ipſe verò reſpondens dixit eis, Elias quidem poſtquam priùs venerit reſtituet omnia: ſed ‖ ut ſcriptum eſt de Filio hominis, *oportet* ut multa patiatur, & pro nihilo habeatur.	*Qui reſpondens ait illis, Elias cùm venerit primò, reſtituet omnia: & quomodo ſcriptum eſt in Filium hominis, ut multa patiatur, & contemnatur.*
13 Ἀλλὰ λέγω ὑμῖν ὅτι καὶ Ἠλίας ἐλήλυθε, καὶ ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν, καθὼς γέγραπται ἐπ᾽ αὐτόν.	Sed dico vobis, & Eliam veniſſe, & *iſtos* ei feciſſe quæcunque voluerunt, ſicut ſcriptum eſt de eo.	*Sed dico vobis quia & Elias venit, & fecerunt illi quæcunque voluerunt, ſicut ſcriptum eſt de eo.*
14 ¶ Καὶ ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητάς, εἶδεν ὄχλον πολὺν περὶ αὐτούς, καὶ γραμματεῖς συζητοῦντας αὐτοῖς.	* Et cùm veniſſet ad diſcipulos *ſuos*, vidit turbam multam circa eos, & Scribas cum eis altercantes.	*Et veniens ad diſcipulos ſuos, vidit turbam magnam circa eos, & Scribas conquirentes cum illis.*
15 Καὶ εὐθέως πᾶς ὁ ὄχλος ἰδὼν αὐτὸν ἐξεθαμβήθη, καὶ προστρέχοντες ἠσπάζοντο αὐτόν.	Et ſtatim tota turba viſo eo expavit: & accurrentes ſalutaverunt eum.	*Et confeſtim omnis populus videns Jeſũ ſtupefactus eſt, & expaverũt: & accurrẽtes ſalutabãt eũ.*
16 Καὶ ἐπηρώτησε τοὺς γραμματεῖς, Τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς;	Tunc interrogavit Scribas, Quid altercamini inter vos?	*Et interrogavit eos, Quid inter vos conquiritis?*
17 Καὶ ἀποκριθεὶς εἷς ἐκ τοῦ ὄχλου εἶπε, Διδάσκαλε, ἤνεγκα τὸν υἱόν μου πρός σε, ἔχοντα πνεῦμα ἄλαλον.	Et reſpondens quidam è turba dixit, Magiſter, adduxi filium meum ad te, habentem ſpiritum mutum.	*Et reſpondens unus de turba, dixit, Magiſter, attuli filium meum ad te, habentem ſpiritum mutum.*
18 Καὶ ὅπου ἂν αὐτὸν καταλάβῃ, ῥήσσει αὐτόν· καὶ ἀφρίζει, καὶ τρίζει τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, καὶ ξηραίνεται. καὶ εἶπον τοῖς μαθηταῖς σου ἵνα αὐτὸ ἐκβάλωσι, καὶ οὐκ ἴσχυσαν.	Qui ubicunque eum deprehenderit, lacerat eum: *ipſe* verò ſpumat, & ſtridet dentibus ſuis, & exareſcit. Et dixi diſcipulis tuis ut eum ejicerent, ſed nequiverunt.	*Qui ubicunque eum apprehenderit, allidit illum: & ſpumat, & ſtridet dentibus, & areſcit. Et dixi diſcipulis tuis ut ejicerent illum, & non potuerunt.*

*Matth.17.9.
9 Dominus ſua tempora Evangelii promulgationi definivit.
11 Stulta Rabbinorum opinio de Eliæ adventu refellitur.
† *Malac.4.5.*
‖ *Eſa.53.4.*
*Matt.17.14. *Luc.9.38.*
16 Chriſtus miraculo confirmat etiam indignis, ſe veniſſe ut Satanæ rabiem cohibeat.

5 *Faciamus igitur*, καὶ ποιήσωμεν. vel, *Faciemus igitur*, id eſt, καὶ ποιήσομεν, ut in uno vetere codice legimus. Ponitur autem καὶ pro οὖν, ut alibi ſæpe. Eraſmus etiam alicubi legit, θέλεις ποιήσωμεν, id eſt, *Vis faciamus*: quod optimè quadrat, ſed addenda erit interrogationis nota. ¶ *Moſi*, Μωσεῖ. In hoc nomine ſcribendo, ſicut in pleriſque Hebraicis & Syriacis, mirum in modum variare comperimus vetera exemplaria. Quædam enim Μωσῇ, quædam Μωϋσῇ, alia Μωσεῖ, alia Μωϋσεῖ ſcriptum habebant.

6 *Loqueretur*, λαλήσῃ. vel potiùs, ut in quatuor exemplaribus legimus, λαλῆσαι. *Hoc* (inquit Evangeliſta) *dixit Petrus, quòd neſciret quid ſibi dicendum eſſet*: quod vernaculo ſermone diceremus, *Il ne ſçavoit qu'il devoit dire.* ¶ *Exterriti*, ἔκφοβοι: id eſt, Præ metu apud ſe non erant, ὑπὸ φόβου ἐξέστησαν. Id enim valet præpoſitio ἐκ. In Complutenſi editione legitur ἔμφοβοι, id eſt, *metu occupati*. Eraſmus, *Expavefacti*, id eſt, ἐκθαμβοι.

8 *Niſi*, ἀλλά. id eſt, εἰ μή, ut contrà εἰ μὴ pro ἀλλὰ non ſemel in his libris ponitur. Vide Galat.2,16. pro quo Græci ἀλλ᾽ ἢ dicunt.

10 Ipſi *igitur hanc rem continuerunt*, καὶ ἐκράτησαν τὸν λόγον. Eraſmus ad verbum, *Hoc tenuerunt*. *Tenere* enim *riſum* & *linguam* dicimus, pro *continere* & *coercere*. Terent. *Quæ vera audivi, taceo & contineo optimè.* Indicat autem τὸ κρατεῖν (ſi Græci vocabuli etymologiam ſpectemus) diſcipulos non ſine vi quadam & labore hoc arcanum tamdiu reticuiſſe. Nam cæteros probabile eſt ex iis quæſiviſſe ecquid in monte geſtum eſſet, & quos ſermones habuiſſet. Cæterùm τὸν λόγον convertimus *hanc rem* ex Hebr. idiotiſmo, nequis hæc referret ad illud duntaxat quod dixerat Dominus, cùm de tota hiſtoria transformationis potiùs ſit intelligendum. Expreſſimus etiam relativum ad emolliendum tranſitionem. ¶ *Mutuò quærentes*, συζητοῦντες. Vulg. *Conquirentes*. Eraſmus, *Diſputantes*. Vide ſuprà 1. 27. Poteſt autem ità quoque locus iſte diſtingui, ut πρὸς ἑαυτοὺς cum hoc participio cohæreat, hoc modo videlicet, *Ipſi igitur hanc rem continuerunt, mutuò inter ſe quærentes.* ¶ *Quid illud eſſet, A mortuis reſurgere*, τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. Vulg. *Quid eſſet, Cùm à mortuis reſurrexerit*, id eſt, τί ἐστιν, Ὅταν ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. Eraſmus, *Quid eſſet hoc quod dixerat, A mortuis reſurgere*, longiore uſus circuitu, ut articulum explicaret, à Vetere interprete omiſſum: & ità ſcribitur in meo vetuſtiſſimo codice, ſicut etiam legit Syrus interpres. Hæc autem quæſtio de qua hîc diſceptatur inter tres illos Chriſti primarios diſcipulos, non eſt ſimpliciter accipienda, quaſi de futura reſurrectione dubitarent: (nam etſi erant admodum rudes, tamen non ità erant, opinor, imperiti, ut hominis felicitatem hujus vitæ ſpatio terminari putarent) ſed cùm nullam corporum reſurrectionem præter illam univerſalem intelligerent, & Phariſaicis opinionibus eſſent imbuti de terreſtri Meſſiæ regno & Eliæ adventu, non poterant capere quod Chriſtus dixerat de ſingulari illa & peculiari ſua reſurrectione tertio die futura. Quamobrem etiam cùm Dominus jam eſſet in cœlum conſcenſurus, non verentur ex eo quærere an eſſet eo tempore regnum Iſraelis reſtituturus, Act. 1.6. ut intelligamus quàm neceſſe ſit Chriſtum corpore à nobis abeſſe, ut eum non in terra ſed in cœlo quærere diſcamus.

11 *Cur*, ὅτι. Vulg. *Quid ergò*, τί οὖν. Eraſmus, *Quid eſt quod*, τί ἐστιν ὅ, τι. Atqui ὅτι particula interdum pro διατί accipitur, etiam indefinité. ſicut paulò pòſt verſiculo 28. iidem interpretes rectè expoſuerunt. Sic etiam apud Homerum Odyſſ. τ'. καὶ ἐξερέεινον ἕκαστα Οὐλὴν ὅττι πάθοι.

12 *Reſtituet*, ἀποκαθιστᾷ. Notandum hoc dicendi genus, formâ quâdam conceſſionis dictum: quaſi diceret Dominus, Verum quidem eſt quod illi dicunt, Eliam videlicet (ut prædixit Malachias) primùm venturum, qui inſtauret omnia: ſed vobis dico iſta jam eſſe completa. ¶ *Et ut*, καὶ πῶς. Hæc phraſis eſt obſcura. Nuſquam enim alibi legi πῶς pro ὡς vel ὅπως poſitum, & tamen neceſſe eſt (ni fallor) ut ità potiùs vertatur quàm *Quomodo ſcriptum eſſet*, quaſi tranſitio ſit à directa oratione ad obliquam, & hoc referatur ad εἶπεν αὐτοῖς, *dixit eis*: quod durum mihi videtur & inſolens. Deinde deeſt verbum cui ſubjiciatur particula ἵνα: quod quidem nos ex ſuperioris capitis verſ.31. & Luc.9.22. ſupplendum putavimus. Sed in quodam vetuſto codice ſcriptum erat non καὶ πῶς, ſed καθώς: quod maximè probarem, niſi viderem copulativam conjunctionem neceſſariò hîc requiri, quam addit quoque Syrus interpres: ut mihi quidem germana lectio videatur καὶ καθώς, *& ſicut*. Hoc denique obſervandum eſt, ἵνα hoc loco non eſſe τελικόν, ſed εἰδικὸν potiùs. periphraſis enim eſt infiniti, ſicut in illo Hom. Iliad. α'. Ἦ ἐθέλεις ὄφρ᾽ αὐτὸς ἔχῃς γέρας, pro Ἦ ἐθέλεις αὐτὸς ἔχειν γέρας. ſequitur enim, αὐτὰρ ἔμ᾽ αὔτως Ἧσθαι δευόμενον. Vide Joan. 15.8. Sic eadem particula uſurpatur, Matth.5.29. & 18.6. Et Soph. in Ajace, Λῖσσ᾽ ὅπως πατρὸς λέξῃς ἐν ἐχθροῖς δεῖγμ᾽ ἐξ ὅτου ᾽τράφης. ¶ *De Filio hominis*, ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου: vel, *ſuper Filio hominis*. Sic uſurpavit hanc particulam Herodotus initio Thaliæ, Κῦρον γὰρ ἦν ὁ πέμψας παρὰ Ἄμασιν ἐπὶ τὴν θυγατέρα, *Cyrum enim eum eſſe qui ad Amaſin ſuper filia legatos miſerit.* ¶ *Pro nihilo habeatur*, ἐξουδενωθῇ. Vulgata & Eraſmus, *Contemnatur*, id eſt, καταφρονηθῇ: quod verbum eſt nimis dilutum. Alludit autem (opinor)

nor) ad illum Psalmi 22. versiculum, *Vermis sum, & non homo.*

14 *Ad discipulos*, πρὸς τοὺς μαθητάς. Reliquos discipulos intelligit quos pridie ejus diei reliquerat, cùm in montem ascenderet cum Petro, Joanne & Jacobo.

16 *Scribas*, τοὺς γραμματεῖς. Vetus interpres legit αὐτοὺς, *eos*, discipulos videlicet vel salutatores, adstipulante vetustissimo meo exemplari. ¶ *Inter vos?* πρὸς αὐτούς; Frobeniana editio habet πρὸς αὐτοὺς, *adversùs eos*, nimirum, adversùs discipulos meos. Vulgata vertit, *Inter vos*, ἐν ὑμῖν, ut habet etiam vetustissimus meus codex.

17 *Mutum*, ἄλαλον. id est, à quo puer mutus reddebatur; metonymiâ effecti; ut *pallida mors* dicitur.

18 *Ubicunque*, ὅπου ἄν. Erasmus, *Quandocunque*. Sed hoc quidem loco rectè mihi videtur Vetus interpres propriam hujus adverbii significationem amplexus. Meliùs enim ex circumstantiis loci quàm temporis declaratur hujus periculi magnitudo. ¶ *Lacerat*, ῥήσσει. Vulgata, *Allidit*, id est, ἀράσσει sive προσαράσσει, quod etiam optimè convenit. Est autem hæc laceratio ad internum dolorem viscerum referenda, quòd spiritu illum invadente (sicut in colico dolore accidit) non aliter afficeretur quàm si revera sentiret viscera discerpi. Cicero verò ad Atticum scribens, etiam ad animi dolorem transtulit; cùm sese diceret *mœrore suo lacerari.*

---

19 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ λέγει, Ὦ γενεὰ ἄπιστος, ἕως πότε πρὸς ὑμᾶς ἔσομαι; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετε αὐτὸν πρός με.

20 Καὶ ἤνεγκαν αὐτὸν πρὸς αὐτόν. καὶ ἰδὼν αὐτὸν, εὐθέως τὸ πνεῦμα ἐσπάραξεν αὐτόν· καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκυλίετο ἀφρίζων.

21 Καὶ ἐπηρώτησε τὸν πατέρα αὐτοῦ, Πόσος χρόνος ἐστὶν ὡς τοῦτο γέγονεν αὐτῷ; ὁ δὲ εἶπε, Παιδιόθεν.

22 Καὶ πολλάκις αὐτὸν καὶ εἰς πῦρ ἔβαλε καὶ εἰς ὕδατα, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν· ἀλλ' εἴ τι δύνασαι, βοήθησον ἡμῖν, σπλαγχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς.

23 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι.

24 Καὶ εὐθέως κράξας ὁ πατὴρ τοῦ παιδίου, μετὰ δακρύων ἔλεγε, Πιστεύω, Κύριε· βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ.

25 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος, ἐπετίμησε τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, λέγων αὐτῷ, Τὸ πνεῦμα τὸ ἄλαλον καὶ κωφὸν, ἐγώ σοι ἐπιτάσσω, ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ, καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν.

26 Καὶ κράξαν, καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτὸν, ἐξῆλθε· καὶ ἐγένετο ὡσεὶ νεκρὸς, ὥστε πολλοὺς λέγειν, Ὅτι ἀπέθανεν.

27 Ὁ δὲ Ἰησοῦς κρατήσας αὐτὸν τῆς χειρὸς, ἤγειρεν αὐτόν· καὶ ἀνέστη.

28 Καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν εἰς οἶκον, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν, Ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

29 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο τὸ γένος ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

30 ¶ Καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντες παρεπορεύοντο διὰ τῆς Γαλιλαίας· καὶ οὐκ ἤθελεν ἵνα τὶς γνῷ.

31 Ἐδίδασκε γὰρ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ ἀποκτανθεὶς, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

32 Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα, καὶ ἐφοβοῦντο αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

33 ¶ Καὶ ἦλθεν εἰς Καπερναούμ· καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, ἐπηρώτα αὐτοὺς, Τί ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς ἑαυτοὺς διελογίζεσθε;

34 Οἱ δὲ ἐσιώπων· πρὸς ἀλλήλους γὰρ διελέχθησαν ἐν τῇ ὁδῷ, τίς μείζων.

35 Καὶ καθίσας ἐφώνησε τοὺς δώδεκα, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἴ τις θέλει πρῶτος εἶναι, ἔσται πάντων ἔσχατος, καὶ πάντων διάκονος.

36 Καὶ λαβὼν παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν· καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὸ, εἶπεν αὐτοῖς,

37 Ὃς ἐὰν ἓν τῶν τοιούτων παιδίων δέξηται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με.

Ipse verò respondens ei dixit, O gens incredula, quousque apud vos ero? quousque tandem sufferam vos? adducite eum ad me.

Illum igitur adduxerunt ad eum. Et eo conspecto, statim spiritus discerpsit eum: & *ille* cùm cecidisset in terram, volutabat sese spumans.

Tunc interrogavit *Jesus* patrem ejus, Quantum temporis est quòd hoc accidit ei? Ipse verò ait, Ab infante.

Et eum sæpe tum in ignem abjecit, tum in aquas, ut perderet eum. Sed siquid potes, succurre nobis, intimâ misericordiâ commotus erga nos.

Jesus autem dixit ei, Si potes hoc credere, omnia fieri possunt credenti.

Pater verò pueri statim clamans cum lacrymis dixit, Credo, Domine: succurre incredulitati meæ.

Cùm vidisset autem Jesus turbam simul accurrere, objurgavit spiritum illum impurum, dicens ei, Tu spiritus mute & surde, ego tibi impero, Exi ab eo, & ne ampliùs ingreditor in eum.

Et cùm clamasset *spiritus*, multùmque discerpsisset eum, exivit: & *ille* factus est quasi mortuus, adeò ut multi dicerent, Certè mortuus est.

Jesus verò prehensâ manu ejus, erexit eum; & *ille* surrexit.

Cùm autem esset ingressus domum, discipuli ejus interrogarunt eum privatim, Cur nos non potuimus *spiritum* illum ejicere?

Ipse verò dixit eis, Hoc genus *dæmoniorum* nullo modo potest exire nisi orando & jejunando.

† Et illinc egressi, unà iter faciebant per Galilæam: nec volebat ut quisquam id sciret.

Docebat enim discipulos suos, & dicebat eis, Filius hominis traditur in manus hominum, qui interficient eum: sed interemtus, tertio die resurget.

Ipsi verò ignorabant hoc dictum, & metuebant eum interrogare.

‖ Venit igitur Capernaum. & cùm venisset domum interrogavit eos, Quid in via inter vos disceptabatis?

Ipsi verò siluerunt: nam alii adversùs alios disceptarant in via, quis *esset futurus ipsorum* maximus.

Et cùm consedisset, vocavit duodecim illos, & dixit eis, Si quis vult primus esse, erit omnium ultimus, & omnium minister.

Et acceptum puerulum statuit in medio eorum: eóque in ulnas recepto, dixit eis,

Quisquis unum ex talibus puerulis exceperit meo nomine, me excipit: & quicunque me exceperit, non me excipit, sed eum qui misit me.

Qui respondens eis dixit, O generatio incredula, quamdiu apud vos ero? quamdiu vos patiar? afferte illum ad me.

Et attulerunt eum. Et cùm vidisset eum, statim spiritus conturbavit illum: & elisus in terram volutabatur spumans.

Et interrogavit patrem ejus, Quantum temporis est ex quo ei hoc accidit? At ille ait, Ab infantia.

Et frequenter eum in ignem & in aquas misit, ut eum perderet. Sed si quid potes, adjuva nos, misertus nostri.

Jesus autem ait illi, Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti.

Et continuò exclamans pater pueri cum lacrymis aiebat, Credo, Domine, adjuva incredulitatem meam.

Et cùm videret Jesus concurrentem turbam, comminatus est spiritui immundo, dicens illi, Surde & mute spiritus, ego præcipio tibi, Exi ab eo, & ampliùs ne introeas in eum.

Et exclamans, & multùm discerpens eum, exiit ab eo: & factus est sicut mortuus, ita ut multi dicerent, Quia mortuus est.

Jesus autem tenens manum ejus, elevavit eum; & surrexit.

Et cùm introisset in domum, discipuli ejus secretò interrogabant eum, Quare nos non potuimus ejicere eum?

Et dixit illis, Hoc genus in nullo potest exire nisi in oratione & jejunio.

Et indè profecti prætergrediebantur Galilæam: nec volebat quemquam scire.

Docebat autem discipulos suos, & dicebat illis, Quoniam Filius hominis tradetur in manus hominum, & occident eum: & occisus, tertiâ die resurget.

At illi ignorabant verbum, & timebant interrogare eum.

Et venerunt Capharnaum. qui cùm domi esset interrogabat eos, Quid in via tractabatis?

At illi tacebant: siquidem in via inter se disputaverant quis eorum major esset.

Et residens vocavit duodecim, & ait illis, Si quis vult primus esse, erit omnium novissimus & omnium minister.

Et accipiens puerum, statuit eum in medio eorum: quem cùm complexus esset, ait illis,

Quisquis unum ex hujusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit: & quicunque me susceperit, non me suscipit, sed eum qui misit me.

26 Quò Christi virtus propior, eò impotentiùs furit Satan.
28 Fide ac proinde precibus & jejunio opus est ad Satanam ex vetere possessione dejiciendum.
† Matth.17.22. Luc.9.22.
31 Sedulò quidem nos præmonet Christus ne improvisis malis opprimamur: sed incredibilis est hominum socordia.
‖ Matt.18.1. Luc.9.45.
33 Sola humilitas attollit.

---

19 *Quousque tandem*, ἕως πότε. Vulgata, *Quamdiu*. Erasmus, *Quousque*. Vide Matth.17.17. ¶ *Adducite*, φέρετε. pro ἄγετε. Vulgata, *Afferte*, quod Latinis durius est. Sic utuntur verbo *bringhen* Germani.

20 *Et eo conspecto*, καὶ ἰδὼν αὐτόν. Erasmus, *Et viso illo*. Significatur, Simulatque Jesus puerum in conspectum suum adductum aspexisset, spiritum cœpisse pro suo more sævire: sicut Græca manifestè ostendunt; quia ἰδὼν est masculinum, πνεῦμα neutrum. ¶ *Discerpsit*, ἐσπάραξεν, seu *vellicavit*, sed cum sensu gravissimo. Idem enim hoc loco valet σπαράσσειν quod ῥήσσειν, de quo diximus paulò antè. nisi de totius corporis convulsione intelligere malis, quam Græci σπαραγμὸν vocant. Vulgata, *conturbavit*, id est, ἐτάραξεν. Nam hæc quoq; significatio τῷ σπαράσσειν tribuitur ab Hesychio: & in duobus vetustis codicibus scriptum legimus ἐτάραξεν. ¶ *Volutabat sese*, ἐκυλίετο. Vulg. & Erasmus, *volutabatur*. Ego puto hic servandam reciprocationem conjugationis Hebraicæ Hithpahel.

21 *Quòd, &c.* Plinius, *Tertius hic dies est quòd audivi*. Vulg. *Ex quo*, ἐξ οὗ, sicut etiam in quodam exemplari scriptum invenimus. ¶ *Ab infante*, παιδιόθεν. Vulgata, *Ab infantia*, servato quidem sensu, sed non sine mutatione, quæ minimè fuit necessaria. Sic enim loquitur Columella lib.1. cap.8. *Eligendus*, inquit, *rusticus operibus ab infante duratus*. Erasmus, *à puero*; id est, παιδόθεν.

22 *Succurre*, βοήθησον. Vulgata, *Adjuva*. Erasmus, *Subveni*. Vide Matth.15.25.

23 *Si potes hoc credere*, τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι. Vulgata prætermisit articulum, & meus quoque vetustissimus codex scriptum habet, εἰ δύνῃ πιστεῦσαι, ut legit etiam Syrus interpres. Articulum tamen maximo consensu in reliquis exemplaribus reperi, & quidem cum verbo πιστεῦσαι conjunctum: ut eorum sententiam probare non possim qui cum superiore verbo εἶπεν connectunt. Positum est igitur τὸ pro τοῦτο, quod durum est solutâ oratione: & hæc Christi verba cum illius petitione optimè cohærent. Cùm enim dixisset ille, *Si potes, succurre nobis*, respondet vicissim Dominus, *Si tu hoc potes credere, me nimirum tibi posse succurrere, nihil est quod à me non impetres.* ¶ *Fieri possunt*, δυνατά. Vulgata & Erasmus, *Possibilia*. Ego verò studui amphibolam vitare. Neque enim Christus hoc in loco significat, eum qui fide sit præditus omnia posse (quod tamen rectè intellectum, verum est) sed potiùs, nihil esse quod ipse non possit ac velit ejus causâ qui ipsius verbis fidem habuerit.

24 *Pueri*, παιδίου; id est, παιδός. Nam παιδίον, teste Hippocrate, de primo vitæ septennio dicitur, παῖς autem de secundo. Hunc verò jam puerum exstitisse declarat patris responsio, vers. 19. & disertè etiam παῖς vocatur, non παιδίον, apud Matthæum & Lucam.

25 *Simul accurrere*, ὅτι ἐπισυντρέχει: ad ipsum videlicet Jesum, & quid futurum esset exspectantem, ut pleniùs exposuit Syrus interpres. Vulgata *Concurrendi* vocabulo utitur, quod respondet τῷ συντρέχειν. Rectè autem Erasmus, ut emphasin præpositionis ἐπὶ exprimeret, compositionem resolvit. ¶ *Tu spiritus*, τὸ πνεῦμα. In Græco non est pronomen, sed id addidi ut vim articuli minimè otiosi exprimerem. Spiritum autem mutum & surdum ab effectis vocat.

28 *Cur*, ὅτι. Novè pro διότι, quod etiam in uno codice manuscripto legimus, ut & τί ὅτι in alio uno. Et constat quidem particulam כי apud Hebræos interdum etiam interrogativè usurpari, sed paulò aliter.

29 Nullo

29 *Nullo modo*, ἐν οὐδενὶ: id est, Nullâ aliâ ratione. Abundat enim ἐν addita casui instrumenti, ex Hebræorum idiotismo. Vulgata, *In nullo*: quæ interpretatio est valde obscura.

30 *Unà iter faciebant*, παρεπορεύοντο: id est, Adjunctis sibi discipulis suis, iter fecit per Galilæam. Vulgata, *Prætergrediebantur*. Erasmus, *Iter fecerunt*. Idem autem existimat ex præpositione παρὰ intelligendum illos clàm aut celeriter & velut obiter fecisse iter per Galilæam, ità ut nec aperirent se usquam nec commorarentur: & videri poterant (inquit ille) declinasse Galilæam in discessu, nisi obstaret præpositio διά. At ego quamvìs profitear παρὰ præpositionem in quibusdam verbis hanc vim habere, tamen nusquam legi παραπορεύεσθαι in ea significatione positum, sed pro συμπορεύεσθαι, id est, *Unà & quasi ad latus incedere*: vel pro *Adambulare*, sive *Ambulando proximè iter facere*, sicut accipitur infrà 11. 20. Cùm autem Cæsareâ Philippi venirent Capernaum, omnino fuit ipsis obeunda Galilæa, nisi Jordane trajecto maluissent regionem admodum incultam peragrare. Celerem verò & veluti clandestinam fuisse hanc profectionem, ex iis quæ sequuntur satis intelligi potest: sed ità ut aliquandiu tamen illic sint versati, cùm Matthæus 17. 22. utatur verbo ἀναστρέφεσθαι.

31 *Tradetur*, παραδίδοται. Iterum de re mox futura loquens, præsenti utitur pro futuro, ut sæpe alibi. ¶ *Hominum*, ἀνθρώπων. In quodam exemplari additur ἁμαρτωλῶν, *Peccatorum*.

32 *Hoc dictum*, τὸ ῥῆμα. Vulg. *Verbum*: quæ interpretatio est perobscura. Erasmus, *Quod dixerat*, ὃ εἶπεν.

33 *Et cùm venisset domum*, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος. Erasmus, *Et cùm venisset in domum*, sive in ædes, inquit, non utique suas. Atqui cujuscunque essent ædes istæ, eas sibi pro domicilio delegerat Dominus, sicut intelligimus ex Matth. 4. 13. Itaque nunc dicitur ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, id est, ad verbum, *Factus domi*; Capernaum scilicet reversus, in qua urbe domicilii sui sedem posuerat, ut cùm eâ abesset, domo abesse videretur. De verbo γίνεσθαι vide suprà 6. 2. ¶ *Inter vos*, πρὸς ἑαυτούς. Vulgata hoc non legit, neque in meo vetustissimo codice inveni.

34 *Quis esset futurus ipsorum maximus*, τίς μείζων. Vulgata, *Quis eorum major esset*, id est, τίς μείζων γένηται αὐτῶν, sicut in quodam exemplari erat annotatum: Ponitur autem μείζων, *major*, pro μέγιστος, *maximus*: & eos de terreno regno cogitantes ostendit res ipsa, non de statu præsenti pauperrimo in quo tum versabantur, sed de regno illo terreno quod secuturum somniabant, ista intelligere: quæ res etiam faciebat, ut quod de morte sua & resurrectione prædixerat Christus, præoccupatis illâ cogitatione animis non intelligerent. Ideo non supplevi ἦ, *Esset*, sed ἔσοιτο vel γένηται, *Futurus esset*. Quòd si in functione Apostolica futurus erat aliquis primatus, cur (obsecro) Christus id hoc loco reticuisset: aut si jam illum Petro cæteris audientibus detulerat, quæ fuit istius inter Apostolos disceptationis occasio?

35 *Erit*, ἔσται. In quodam exemplari scriptum erat ἔστω, *esto*: & mihi quidem videtur uberior sensus si hanc lectionem sequamur: nisi malimus futurum indicativi pro imperandi modo positum esse, ex Hebræorum idiomate. nolui tamen temerè quicquam mutare. Idem observandum est infrà 10. 43.

36 *Eo in ulnas recepto*, ἐναγκαλισάμενος. Erasmus rectè pluribus verbis Græci vocabuli vim expressit. Sic enim etiam Lucas explicat capite 2. 28. Vulgata, *Amplexus*. Nos quidem in hoc scribendo vocabulo comperimus Græca exemplaria tum hoc loco tum etiam proximo capite non consentire: sed hanc esse germanam lectionem non dubium est.

37 *Meo nomine*, ἐπὶ ὀνόματί μου: id est, Meâ causâ, sive, Quòd mihi hunc honorem habeat. Paulò pòst autem aliter accipitur. ¶ *Non me excipit, sed eum qui misit me*, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με. Erasmus testatur nonnullos Græcos codices scriptum habuisse, οὐκ ἐμὲ δέχεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποστείλαντά με, id est, Non me solum recipit, sed etiam eum qui me misit. In quo dicendi genere particula μόνον interdum subauditur, ut Rom. 4. 9. Sed recepta lectio mihi magìs probatur. nec enim hìc negatio (ut ab illo eruditè observatum est) illud removet, sed corrigit potiùs: quasi dicat, *Non tam me recipit quàm eum qui misit me*. Sic etiam accipitur Joan. 5. 30. & 6. 38.

---

* *Luc. 9. 49.*
38 Deus ordinariæ vocationis autor agit extra ordinem quoties libet. Probatur autem extraordinaria vocatio à doctrina & effectis.
† *1. Cor. 12. 3.*
‖ *Matt. 10. 42.*
42 Deus adeò severus est offendiculorum ultor, ut quodvis damnum faciendum sit potiùs quàm vel minimo cuipiam objiciendum offendiculum.
* *Matth. 18. 6*
Luc. 17. 1.
† *Matth. 5. 30 & 18. 8.*
‖ *Esa. 66. 24.*
* *Levit. 2. 13.*
49 Oportet nos à Deo veluti sale macerari; tum ut simus victimæ ipsi gratæ, tum ut mutuò conjuncti alii alios saliamur.
† *Matth. 5. 13*
Luc. 14. 34.

38 Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, λέγων, Διδάσκαλε, εἴδομέν τινα ἐν τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα δαιμόνια, ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν· καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν.

39 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, Μὴ κωλύετε αὐτόν· οὐδεὶς γάρ ἐστιν ὃς ποιήσει δύναμιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, καὶ δυνήσεται ταχὺ κακολογῆσαί με.

40 Ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν.

41 ¶ Ὃς γὰρ ἂν ποτίσῃ ὑμᾶς ποτήριον ὕδατος ἐν τῷ ὀνόματί μου, ὅτι Χριστοῦ ἐστε, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

42 Καὶ ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον εἰ περίκειται λίθος μυλικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ βέβληται εἰς τὴν θάλασσαν.

43 Καὶ ἐὰν σκανδαλίζῃ σε ἡ χείρ σου, ἀπόκοψον αὐτήν· καλόν σοι ἐστὶ κυλλὸν εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ τὰς δύο χεῖρας ἔχοντα ἀπελθεῖν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον·

44 Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

45 Καὶ ἐὰν ὁ πούς σου σκανδαλίζῃ σε, ἀπόκοψον αὐτόν· καλόν ἐστί σοι εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλόν, ἢ τοὺς δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον·

46 Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

47 Καὶ ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζῃ σε, ἔκβαλε αὐτόν· καλόν σοί ἐστι μονόφθαλμον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός·

48 Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

49 Πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται· καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται.

50 Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύσετε; ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας, καὶ εἰρηνεύετε ἐν ἀλλήλοις.

* Respondit autem ei Joannes, dicens, Magister, vidimus quendam per nomen tuum ejicientem dæmonia, qui non sequitur nos: & prohibuimus eum, quia non sequitur nos.

Jesus autem ait, Nè illum prohibete. † nullus enim est qui edat virtutem per nomen meum, & possit citò malè loqui de me.

Nam qui non est contra nos, pro nobis est.

‖ Quisquis enim potum dederit vobis poculum aquæ in nomine meo, *id est* quòd sitis Christi, amen dico vobis, nequaquam perdiderit mercedem suam.

* Et quisquis offendiculo fuerit uni ex parvis istis qui credunt in me, bonum esset ei potiùs si circumponeretur saxum molare circa collum ejus, & projiceretur in mare.

† Quòd si manus tua facit ut tu offendas, abscinde eam: bonum est tibi ad vitam ingredi mancum, *potiùs* quàm duas manus habentem abire in gehennam, *id est* in ignem illum inexstinctum;

‖ Ubi vermis eorum non interit, & ignis non exstinguitur.

Et si pes tuus facit ut tu offendas, abscinde eum: bonum est tibi ingredi in vitam claudum, *potiùs* quàm duos pedes habentem projici in gehennam, *id est* in ignem illum inexstinctum;

Ubi vermis eorum non interit, & ignis non exstinguitur.

Et si oculus tuus facit ut tu offendas, erue eum: bonum est tibi introire in regnum Dei luscum, *potiùs* quàm duos oculos habentem projici in gehennam ignis;

Ubi vermis eorum non interit, & ignis non exstinguitur.

Nam omnis *homo* igne salietur: & * omnis oblatio sale salietur.

† Bonus est sal: si verò sal insulsus factus fuerit, quonam ipsum condietis? Habete in vobisipsis salem, & pacem habete alii cum aliis.

Respondit illi Johannes, dicens, Magister, vidimus quendam in nomine tuo ejicientem dæmonia, qui non sequitur nos: & prohibuimus eum.

Jesus autem ait, Nolite prohibere eum. nemo est enim qui faciat virtutem in nomine meo, & possit citò malè loqui de me.

Qui enim non est adversum vos, pro vobis est.

Quisquis enim potum dederit vobis calicem aquæ in nomine meo, quia Christi estis, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.

Et quisquis scandalizaverit unum ex his pusillis credentibus in me, bonum est ei magìs si circumdaretur mola asinaria collo ejus, & in mare mitteretur.

Et si scandalizaverit te manus tua, abscinde illam: bonum est tibi debilem introire in vitam, quàm duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inexstinguibilem;

Ubi vermis eorum non moritur, & ignis non exstinguitur.

Et si pes tuus te scandalizat, amputa illum: bonum est tibi claudum introire in vitam æternam, quàm duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inexstinguibilis;

Ubi vermis eorum non moritur, & ignis non exstinguitur.

Quòd si oculus tuus scandalizat te, ejice eum: bonum est tibi luscum introire in regnum Dei, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis;

Ubi vermis eorum non moritur, & ignis non exstinguitur.

Omnis enim igne salietur: & omnis victima sale salietur.

Bonum est sal: quòd si sal insulsum fuerit, in quo illud condietis? Habete in vobis sal, & pacem habete inter vos.

---

38 *Vidimus*, εἴδομεν. In quodam vetere exemplari scribitur οἴδαμεν, *Novimus*. ¶ *Per nomen tuum*, τῷ ὀνόματί σου. Erasmus ad verbum, *Nomine tuo*: quæ interpretatio visa est mihi obscurior hoc loco. Neque enim hoc dicendi genere idem hìc significatur quod paulò antè. Itaque aliter sumus interpretati, cùm præsertim in nostro vetustissimo & aliis duobus vetustis codicibus addatur præpositio ἐν, & litera ב apud Syrum interpretem, quam certum est ex Hebræorum idiomate idem valere quod διὰ, vel cum accusativo, (cùm videlicet significatur Causa propter quam fit aliquid, ut in versiculo superiore) vel cum genitivo, sicut hoc loco, & quoties agitur de causa per quam fit quidpiam: ut illic quidem ἐν τῷ ὀνόματι ponatur pro διὰ τὸ ὄνομα, hìc verò pro διὰ τοῦ ὀνόματος. quod discrimen Erasmus paulò pòst animadvertit. ¶ *Quia non sequitur nos*, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν. Hæc non legit Vetus interpres, & in nostro vetustissimo & alio quodam codice non legimus. Contrà verò Syrus interpres hoc quidem legit, sed in priore membro non habet ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν, *Qui non sequitur nos*: & ego hanc lectionem maximè probarim.

39 *Malè loqui de me*, κακολογῆσαί με. Sic rectè hoc loco Vetus interpres, pro eo quod βλασφημεῖν etiam dicunt Græci, id est, *Alterius famam lædere*, sive *Cuipiam obloqui*. Suprà verò 7. 10. accipitur pro imprecatione.

40 *Contra nos, pro nobis*, καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν. Vulg. *Adversùm vos, pro vobis*, καθ' ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν, sicut legitur in plurimis tum manuscriptis tum etiam excusis exemplaribus: Sed altera illa lectio mihi quidem magìs probatur.

41 *Quòd sitis Christi*, ὅτι Χριστοῦ ἐστε. Hæc verba explicant quid apud Matthæum significet, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, 10. 42.

42 *Bonum esset ei potiùs*, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον. Erasmus, *Melius foret ei*, id est, ἄμεινον ἂν εἴη αὐτῷ. Conjunxit enim particulam μᾶλλον cum absoluto καλὸν, ut sit periphrasis τοῦ ἄμεινον. Sed hæc trajectio sanè dura est, nec (ut ego quidem arbitror) necessaria.

¶ *Saxum*

¶ *Saxum molare*, λίθος μυλικὸς. Vulgata & Syrus interpres hic quoque, ut apud Matthæum, legerunt μύλος ὀνικὸς, *mola asinaria*, cui videlicet agitandæ asini adhibebantur.

43 *Quòd si*, καὶ ἐὰν. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Et si*. Sed nemo non videt idem valere καὶ ἐὰν & εἰ δὲ, quo utitur Matthæus. Hæc causa est cur καὶ sæpe etiam interpretati simus *autem* & *verò*, quando sententias potiùs quàm verba connectit. ¶ *In ignem illum inexstinctum*, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον. Vulgata legit πυρὸς ἀσβέστου, *Ignis inexstinguibilis*, proximo versiculo. Syrus autem interpres nihil addit post *Gehennæ* vocem: & certè videtur istud esse illius explicatio; quæ fortassis ex albo libri in ipsum contextum irrepsit. Vide Matth. 3. 12.

44 *Eorum*, αὐτῶν. Eorum videlicet qui in illam flammam fuerint projecti. Relativum ergò ponitur absque antecedente expresso ex Hebræorum more, ut Psal. 87. 1. vel hæc ellipsis (adjiciendum enim fuit ἐκεῖσε βληθέντων, *illuc projectorum*) indè evenit quòd integer prophetæ locus, Esaiæ videlicet 66. 24. non citetur.

45 *Inexstinctum*, ἄσβεστον. Vide Matth. 3. 12.

49 *Nam omnis* homo, πᾶς γάρ. Sic legitur hæc particula masculino genere in omnibus quæ vidi exemplaribus: & videtur omnino ad homines traduci anagogicè quod de saliendis victimis in Lege cautum erat, cùm ea quorum antea monuerat præstari non possint quin carnem mordeant: sed sic ait Dominus illam macerari, & hominem à putredine sic prohiberi, ut Deo sese totum consecret. Syrus tamen interpres videtur particulam כל *cul* accepisse pro re omni, quasi Græcè πᾶν neutro genere sit scribendum, & sint hæc ipsius Legis Mosaicæ verba. ¶ *Oblatio*, θυσία. Hebr. מנחה *minchah*. Vulg. & Erasmus, *Victima*. ¶ *Sale salietur*, ἁλὶ ἁλισθήσεται. id est, Necessariò salienda est, ut placeat sacrificium. Sic quoque cùm dicit omnes esse [sale] saliendos, non prædicit aliquid futurum, sed ostendit quid ab omnibus requiratur, nempe ut verbo incorrupto conditi sese Deo consecrent.

50 *Bonus est sal*, καλὸν τὸ ἅλας. Erasmus, *Bona res est sal*: eodem manente sensu. Idem tamen ità vertit ut nos fecimus, Lucæ 14. 34. Significat autem eos quibus commissa est verbi Divini administratio, velut salis instar esse, quo saliantur homines, utpote Evangelicæ doctrinæ præcones, quâ per fidem receptâ auditores ab omni corruptione vindicentur. Quòd si insulsi sint ipsimet doctores, quid superest nisi ut pereant auditores, vel alios doctores mittat Dominus? Sicut autem hoc loco dicuntur fidi pastores verâ doctrinâ suos auditores salire, ità eosdem dicuntur tanquam victimas Deo præparare: quò respicit Paulus Rom. 15. 16. ut impleatur quod scribit Jesaias 66. 20.

ΚΕΦ. Ι.

Κἀκεῖθεν ἀναστὰς ἔρχεται εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου· καὶ συμπορεύονται πάλιν ὄχλοι πρὸς αὐτόν· καὶ ὡς εἰώθει, πάλιν ἐδίδασκεν αὐτούς.

2 Καὶ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι ἐπηρώτησαν αὐτὸν εἰ ἔξεστιν ἀνδρὶ γυναῖκα ἀπολῦσαι, πειράζοντες αὐτόν.

3 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Τί ὑμῖν ἐνετείλατο Μωσῆς;

4 Οἱ δὲ εἶπον, Μωσῆς ἐπέτρεψε βιβλίον ἀποστασίου γράψαι, καὶ ἀπολῦσαι.

5 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἔγραψεν ὑμῖν τὴν ἐντολὴν ταύτην.

6 Ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς ὁ Θεός.

7 Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

8 Καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ μία σάρξ.

9 Ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

10 Καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ πάλιν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπηρώτησαν αὐτόν.

11 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν.

12 Καὶ ἐὰν γυνὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ γαμηθῇ ἄλλῳ, μοιχᾶται.

13 ¶ Καὶ προσέφερον αὐτῷ παιδία, ἵνα ἅψηται αὐτῶν· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμων τοῖς προσφέρουσιν.

14 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ἠγανάκτησε, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

15 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

16 Καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτά, τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτά, ηὐλόγει αὐτά.

17 ¶ Καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδόν, προσδραμὼν εἷς καὶ γονυπετήσας αὐτόν, ἐπηρώτα αὐτόν, Διδάσκαλε ἀγαθέ, τί ποιήσω ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

18 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.

19 Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, Μὴ ἀποστερήσῃς, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα.

CAP. X.

‖ Et illinc surgens, venit in fines Judææ per oram Jordanis: & convenit rursum turba ad eum: &, ut consueverat, rursum docebat eos.

Tunc accedentes Pharisæi interrogarunt eum an liceret viro uxorem dimittere, tentantes eum.

Ipse verò respondens dixit eis, Quid vobis præcepit Moses?

Ipsi autem dixerunt, * Moses permisit libellum abscessionis scribere, & dimittere *uxorem*.

Tunc respondens Jesus dixit eis, Pro duritia cordis vestri scripsit vobis præceptum istud.

A principio verò creationis, † masculum & fœminam fecit Deus.

‖ Propterea derelinquet homo patrem suum & matrem, & agglutinabitur uxori suæ.

Et qui duo *fuerant*, erunt caro una. Itaque non sunt ampliùs duo, sed una caro.

* Quod ergò Deus conjunxit, homo nè separato.

Et domi rursum discipuli ejus eadem de re interrogaverunt eum.

Ipse verò dixit eis, † Quicunque dimiserit uxorem suam, & duxerit aliam, mœchatur adversùs eam.

Et, si mulier dimiserit virum suum, & nupserit alteri, mœchatur.

‖ Tunc obtulerunt ei puerulos ut tangeret eos: discipuli verò objurgabant eos qui offerebant.

Quod cùm vidisset Jesus, indignatus est, & dixit eis, Sinite puerulos venire ad me, & nè prohibete eos. talium enim est regnum Dei.

Amen dico vobis, quicunq; non exceperit regnum Dei ut puerulus, nequaquam in id ingredietur.

Et cùm accepisset eos in ulnas, impositis super eos manibus, benedixit eis.

Egrediente autem ipso *ut se daret* in viam, * quidam, cùm accurrisset, & accidisset ei ad genua, interrogavit eum, Magister bone, quid faciam ut vitam æternam possideam?

Jesus autem dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi unus, *nempe* Deus.

Præcepta nosti, † Nè mœchator, Nè occidito, Nè furator, Nè falsum testimonium dicito, Nè damno *quenquam* afficito, Honora patrem tuum & matrem.

CAP. X.

Et indè exsurgens venit in fines Judææ ultra Jordanem: & conveniunt iterum turbæ ad eum: &, sicut consueverat, iterum docebat illos.

Et accedentes Pharisæi interrogabant eum, Si licet viro uxorem dimittere: tentantes eum.

At ille respondens dixit eis, Quid vobis præcepit Moyses?

Qui dixerunt, Moyses permisit libellum repudii scribere, & dimittere.

Quibus respondens Jesus ait, Ad duritiam cordis vestri scripsit vobis præceptum istud.

Ab initio autem creaturæ, masculum & fæminam fecit eos Deus.

Propter hoc relinquet homo patrem suum & matrem, & adhærebit ad uxorem suam.

Et erunt duo in carne una. Itaque jam non sunt duo, sed una caro.

Quod ergò Deus conjunxit, homo non separet.

Et in domo iterum discipuli ejus de eodem interrogaverunt eum.

Et ait illis, Quicunq; dimiserit uxorem suam, & aliam duxerit, adulterium committit super eam.

Et, si uxor dimiserit virum suum, & alii nupserit, mœchatur.

Et offerebant illi parvulos, ut tangeret illos: discipuli autem comminabantur offerentibus.

Quos cùm videret Jesus, indignè tulit, & ait illis, Sinite parvulos venire ad me, & nè prohibueritis eos. talium enim est regnum Dei.

Amen dico vobis, quisquis non receperit regnum Dei velut parvulus, non intrabit in illud.

Et complexans eos, & imponens manus super illos, benedicebat eos.

Et cùm egressus esset in viam, procurrens quidam genu flexo ante eum, rogabat eum, Magister bone, quid faciam ut vitam æternam percipiam?

Jesus autem dixit ei, Quid me dicis bonum? nemo bonus, nisi unus, Deus.

Præcepta nosti, Nè adulteres, Nè occidas, Nè fureris, Nè falsum testimonium dixeris, Nè fraudem feceris, Honora patrem tuum & matrem.

‖ *Matt.* 19. 1.
* *Deut.* 24. 2.
5 Repudia quæ Lex toleravit, Deus tamen nunquam probavit.
† *Gen.* 1. 27. *Matt.* 19. 4.
‖ *Gen.* 2. 24. 1. *Cor.* 6. 16. *Ephes.* 5. 31.
* 1. *Cor.* 7. 10.
† *Matt.* 5. 32. & 19. 9. *Luc.* 16. 18. 1. *Cor.* 7. 10.
‖ *Matt.* 19. 13. *Luc.* 18. 15.
13 Deus pro sua bonitate non tantùm patres, sed etiam eorum liberos in fœdere comprehendit, ac proinde ipsis benedicit.
14 Malitiâ pueros fieri nos oportet, ut ingrediamur in regnum cœlorum.
* *Matt.* 19. 16. *Luc.* 18. 18.
17 Duo in primis fugienda æternam vitam seriò quærentibus, opinio videlicet de suis meritis, quæ ex vera legis consideratione intelligitur, ac refellitur; & divitiarum amor, qui multos alacriter etiam currentes è medio cursu revocat.
† *Exod.* 20. 13.

---

1 *Per oram Jordanis*, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Heb. בעבר *Bebeber*, non autem מעבר *Mebeber*. Scripsisset enim Matthæus διὰ τῆς πέραν, scilicet χώρας, si Peræam significare voluisset. Et hoc etiam liquet ex eo quòd dicitur turba cum ipso συμπορεύεσθαι, id est, *iter fecisse*, nempe secundùm ripam Jordanis, ipsâ Samariâ ad dextram relictâ. Vide Mat. 4. 15. & 19. 1. ¶ *Convenit*, συμπορεύονται, id est, illum absentem secuta, sicut apud Hebræos ex antecedente significatur etiam consequens, ut *Surgere* pro *Digredi*.

5 *Præceptum*, τὴν ἐντολὴν. Mandatum videlicet de scribendo divortii libello, siquis pro sua duritia non posset uxorem ferre. Nec enim Moses præceptum dedit de repudiandis uxoribus, sed uxoribus potiùs contra inflexibilem maritorum duritiam prospexit. Mal. 2. 15, & 16. Vide Matth. 19. 8.

6 *Creationis*, τῆς κτίσεως. Vulg. *Creaturæ*, perperàm omnino. Syrus autem & meus vetustissimus codex istud non legunt, quod etiam per se satis intelligitur.

9 *Homo*, ἄνθρωπος. Antithesis Dei & hominis ostendit hujus interdicti rationem. Sunt enim reliqui contractus merè humani & civiles, ideóq; quorum spontaneo consensu contrahuntur, eorum quoque dissensu dissolvuntur: Conjugium autem sanctius quiddam est, ideóque interveniente velut ipsius Dei autoritate, in ipso Ecclesiæ cœtu sancitur, ac proinde non nisi morte, cujus ipse Deus arbiter est, propriè dirimitur, sive sit illa naturalis, sive contingens, sive per crimen capitale, cujusmodi est expresso jure Divino adulterium, à judice infligatur. Ista verò dissolutio justam obligationem præsupponit, ac proinde hoc interdicto non comprehenduntur falsæ conjugiorum species, quæ ipso jure nulla sunt. Ad desertionis autem scelus quod attinet, vide 1. Cor. 7. 15.

11 *Adversùs eam*, ἐπ' αὐτήν. Nè hoc quidem legit Syrus interpres, ut in sequente versu non additur ἐπ' αὐτόν, ubi tamen magis videbatur requiri, cùm uxorem dimittens maritus ei videatur quærendæ novæ conditionis occasionem præbere.

17 *Egrediente autem ipso* ut se daret *in viam*, καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδόν. Vulgata, *Et cùm egressus esset in viam*. Videtur enim *viam* accepisse pro *vico*, ut *Egredi in viam* idem valeat atque *Foràs exire*, & *Domo progredi in publicum*. At ego significare puto hæc esse gesta cùm domo egressus ad iter se compararet, atque adeò iter ipsum iniret. Scribit enim Matthæus, postquam pueris bene precatus esset, eum illinc esse profectum cap. 19. 15. ¶ *Quidam cùm accurrisset*, προσδραμὼν εἷς. In quodam exemplari scriptum erat ἰδού τις πλούσιος προσδραμὼν, *Ecce quidam dives cùm accurrisset*. In Complutensi verò editione pro εἷς scriptum erat τις, de quo diximus Matth. 8. 19. ¶ *Et accidisset ei ad genua*,

genua, καὶ γονυπετήσας αὐτόν. In quodam exemplari scriptum reperimus αὐτῷ, & fortasse rectiùs. Vide Matth.17.14. Alius codex pro αὐτὸν habet ἔμπροσθεν αὐτοῦ, *coram eo*, ut legit Vetus interpres. ¶ *Possideam?* κληρονομήσω; Vulgata, *Percipiam?* id est, ἔχω; ut loquitur Matth.19.16. De hujus verbi propria significatione diximus Matth.5.5. Hîc autem translatitiè accipitur ἀντὶ τοῦ κτᾶσθαι, sicut in vernaculo nostro sermone omne genus prædiorum & possessionum solemus *Hæreditates* vocare.

18 *Bonus*, ἀγαθός. id est, prorsus & perfectè integer, imò ipsamet bonitas. Cùm autem iste Christum non simpliciter *bonum*, sed adjecto *Magistri* epitheto vocavit, & naturalis ipsa cognitio Dei, quam Paulus Rom.1.20. appellat τὸ τοῦ Θεοῦ γνωστὸν, unum doceat Deum solum esse propriè & per se atque adeò essentialiter bonum, certè videri vix potest Christus ex illa quantumvìs honorifica & optimo jure ipsi attributa compellatione perducere hunc juvenem voluisse ad illius ὁμουσίας suæ Deitatis cognitionem, quæ potiùs erat ex ipsius miraculis cognoscenda, quamvìs ità nonnulli hunc locum accipiant. Potiùs igitur Christus cùm jam nosset quantopere ille sese falleret falsâ suæ integritatis confidentiâ, sic voluit ipsius conscientiam pungere, & ei stultæ de se opinioni occurrere, quam ille tamen, quò Christus tenderet non intelligens, mox suo responso prodidit, utpote quòd non modò perfectam ex lege præstita, & quidem ab ipsa juventute, justitiam sibi attribuebat, sed amplius etiam aliquid sese supra legem ipsam præstiturum opinabatur: cùm tamen totus à suis illis bonis caducis (quod res ipsa tandem ostendit) dependens, nè veram quidem Boni definitionem nosset, nedum ut quod sit illud summum Bonum intelligeret, ad quod omnis rectus reliquorum bonorum usus sit referendus, imò præ quo sint omnia quasi pro nihilo æstimanda. Ità igitur Christus hunc juvenem ad veræ bonitatis canonem & archetypum revocat, ut nosset quantum ab eo abesset quod ipse sibi temerè persuaserat. Deinde sic illum quoque docet Justitiam, quam Divina lex ab hominibus exigit, non esse ex ullis hominum viribus, sed ex ipsa summè boni & justi Legislatoris natura æstimandam. Viderint igitur quantopere seipsos fallant, qui opera illa sua quidquam apud Deum mereri somniant, nedum ut non prorsus insaniant qui vel in ἐθελοθρησκείαις sibi placent, vel etiam opera Supererogationis, quæ vocant, imaginantur.

19 *Nè damno* quenquam *afficito*, μὴ ἀποστερήσῃς. Vulgata, *Nè fraudem feceris*. & alibi sæpe ἀποστερεῖν vertit *Fraudare*, quod tamen apud Græcos latiùs patet. significat enim quempiam re suâ privare, sive eam retineas, sive fraude aut vi eripias. [Itaque generali vocabulo convertimus, *Damno afficere*, Erasmi interpretationem secuti, 1.Cor.6.8. sed addito quarto casu.] Videtur autem Dominus hoc mandato quasi compendio quodam superiora omnia complecti. Deesse tamen istud in uno manuscripto codice comperimus.

20 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.	Ille verò respondens dixit ei, Magister, hæc omnia observavi à juventute mea.	*At ille respondens ait illi, Magister, hæc omnia observavi à juventute mea.*
21 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐμβλέψας αὐτῷ, ἠγάπησεν αὐτὸν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἕν σοι ὑστερεῖ· ὕπαγε, ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ δὸς τοῖς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι, ἄρας τὸν σταυρόν.	Jesus autem eum intuitus, dilexit eum; & dixit ei, Unum tibi deest: abi, quæcunque habes vende, & da pauperibus; & habebis thesaurum in cœlo: & veni, sequere me, sublatâ *in humeros* cruce.	*Jesus autem intuitus eum, dilexit eum; & dixit ei, Unum tibi deest: vade, quæcunque habes vende, & da pauperibus; & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.*
22 Ὁ δὲ στυγνάσας ἐπὶ τῷ λόγῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος. ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.	Ille verò mœstus ad hunc sermonem, abiit tristis: habebat enim possessiones multas.	*Qui contristatus in verbo, abiit mœrens: erat enim habens multas possessiones.*
23 Καὶ περιβλεψάμενος ὁ Ἰησοῦς λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελεύσονται;	Et cùm circumspexisset Jesus, dicit discipulis suis, Quàm difficulter qui opes habent, in regnum Dei introibunt!	*Et circumspiciens Jesus, ait discipulis suis, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt!*
24 Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Τέκνα, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιθότας ἐπὶ τοῖς χρήμασιν, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν;	Discipuli verò expaverunt ad hos sermones ipsius. Jesus autem rursum respondens dixit eis, Filii, quàm difficile est eos qui confidunt opibus, in regnum Dei introire!	*Discipuli autem obstupescebant in verbis ejus. At Jesus rursus respondens ait illis, Filioli, quàm difficile est confidentes in pecuniis, in regnum Dei introire!*
25 Εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τῆς τρυμαλιᾶς τῆς ῥαφίδος διελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.	Facilius est camelum per foramen acûs transire, quàm divitem in regnum Dei introire.	*Facilius est camelum per foramen acûs transire, quàm divitem intrare in regnum Dei.*

20 *A juventute mea*, ἐκ νεότητός μου. In quodam codice hoc etiam loco, ut Matth. 19. 16. additur τί ἔτι ὑστερῶ; *Quo adhuc deficior?* unde etiam videtur Christus occasionem responsi arripuisse.

21 *Dilexit*, ἠγάπησεν, illo videlicet propenso affectu, quo Deus omnes res à se creatas dignatur, & quidem in primis eos in quibus aliquas quantumvìs tenues & paulatim per se evanescentes imaginis suæ reliquias animadvertit: id est, quos non penitus in reprobum sensum tradidit, cùm vasa etiam iræ suæ destinata multâ lenitate perferat, Rom. 9. 22. Neque hinc tamen consequitur verum esse meritum quod Matæologi *Ex Congruo* vocant, id est, operum absque fide & spiritu regenerationis editorum, cujusmodi sunt Morales quas appellant virtutes. Sunt enim ista quoque merè gratuitum Dei donum, naturalem illam pravitatem non quidem immutantis, sed in quibus illi placet aliquatenus reprimentis. Est ergò dilectio ista accuratè ab illa paterna charitate discernenda quâ Deus electos suos solos, in Filio suo per fidem apprehenso justificatos & sanctificatos, & tandem glorificandos, complectitur. ¶ *Vnum tibi deest*, ἕν σοι ὑστερεῖ: id est, ἕν σοι λείπει. Istud autem *Vnum* opponitur universalibus particulis ταῦτα πάντα, quibus usus erat iste juvenis: neque hoc dicitur à Christo simpliciter, & ut per se verba sonant (quasi videlicet aliquid addi posit ei Justitiæ quam Lex præscribit) sed per concessionem; ac si diceret Christus, tantùm abesse ut iste omnia illa quæ sibi stultè persuaserat, unquam sicut Lex exigit, præstitisset, ut è contrario unum illud ei deesset sine quo nulla exstet obedientia qualem Lex requirit, perfecta videlicet charitas, quæ suis fine exceptione rebus omnibus studium pietatis & ultro juvandi quoque cum incommodo suo proximi anteponat, quorum illud Christus his verbis, *Sequere me & sublatâ in humeros cruce*, declarat; istud verò per, *Vade, vende quæcunque habes, & da pauperibus*, ostendit. Nequaquam enim istud ab omnibus Lex exigit, cùm è contrario sæpenumero istud fieri nequeat, quin in legem charitatis peccetur, nedum ut hoc ad perfectam Christianam vitam, quam nonnulli somniant, requiratur. Delegit ergò Christus id charitatis exemplum ex quo propriè convinci istius confidentiam oportuit. Sed & ob eam ipsam causam videtur Christus specialiter illum ex posterioris tabulæ præceptis coarguere voluisse, quæ omnia, cùm sint prohibendi modi formâ concepta, etiamsi Christus isti juveni concessisset, non fuisse ullo modo ab ipso violata, causa tamen non erat cur iste ab se fuisse observata sibi persuaderet; siquidem non modò à lædendo proximo, id est, à malo, nos abstinere Lex jubet, sed etiam proximum verâ & sincerâ charitate, suis etiam neglectis, amplecti. Quorsum igitur istud veteres ad suam illam solitariam vitam, quam stultissimè Angelicam vocarunt, civili etiam ipsi vitæ, tum quoque cùm in horrendam illam omnis impietatis & spurcitiæ cloacam non degenerasset, adversantem, pertraxerint, ego quidem videre nequeo. ¶ *Sublatâ* in humeros *cruce*, ἄρας τὸν σταυρόν. Hæc non legit Vetus interpres: quæ tamen legit Syrus. Addidit autem Erasmus, *In humeros*, ut amphiboliam vitaret. Unus codex post σταυρὸν addit σου, *tuâ*: & in hoc versiculo post ὑστερεῖ additum reperio in duobus codicibus, εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, *si vis esse perfectus*: quod tamen ex Matthæo videtur additum.

22 *Mœstus*, στυγνάσας. Erasmus, *Molestiâ affectus*, id est, χαλεπαινόμενος. Atqui Molestiam à Tristitia differre puto, sicut causa ab effectu diversa est. ¶ *Ad hunc sermonem*, ἐπὶ τῷ λόγῳ. Vulg. *In verbo*: quæ interpretatio & barbara est & obscura, ut taceam *Verbum* potiùs declarare τὸ ῥῆμα quàm τὸν λόγον. Erasmus, *Propter sermonem*: rectè quidem expressâ præpositione, (ponitur enim ἐπὶ pro διὰ, sicut iterum versu 24.) sed omisso articulo.

23 *Opes*, χρήματα. Vulg. & Erasmus, *Pecunias*. Sed *pecuniæ* appellatione, etiam cùm latissimè patet, bona nonnisi moventia appellantur [ut propriè id declaret quod vernaculo sermone dicimus *chevance*.] Græcum autem vocabulum, ut ait Aristoteles Ethicorum 4. ea omnia complectitur ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται, id est, *quorum pretium numis æstimatur*. Sic verò appellantur antonomasticè παρὰ τὸ χρήσιμα εἶναι, ut docet Budæus ex Xenophontis Oeconomico. unde impium illud proverbium *Argent fait tout*.

24 *Ut qui confidunt*, τοὺς πεποιθότας. Vulgata, *Confidentes*. Sed rectè monet Erasmus ex Cicerone, *Confidentem* apud Latinos participium non esse, sed nomen, & aliud declarare. Itaque quærenda fuit periphrasis. Hîc autem quiddam ex illo meo vetustissimo codice observatum minimè velim præterire, in quo subsequens versiculus decimus quintus attexitur decimo tertio, & isti præponitur; idque (ut opinor) optimâ ratione, quamvìs in recepta lectione nihil immutarim. Nam alioqui non video quid in habito à Christo sermone tantopere discipulos perterrefacere debuerit. Attonitos autem illos Christus postea erigit, docens eos demum divites illâ sententiâ comprehendi qui à divitiis potiùs possideantur quàm eas ipsi possideant: quæ tamen responsio illis ideo non satisfecit, quòd vix alios esse ullos divites satis nossent.

25 *Transire*,

25 *Transire*, διελθεῖν. Erasmus, *Ingredi*, εἰσελθεῖν, sicut in plerisque codicibus legitur. Sed & Complutensis editio post εὐκοπώτερον addit γὰρ, *enim* : & ista quæ sequuntur ad finem usque versiculi, nempe, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν, animadvertimus in duobus vetustis codicibus deesse, quæ etiam, ut non addas, ex præcedenti versiculo satis intelliguntur.

26 Οἱ δὲ περισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες πρὸς ἑαυτούς, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;
27 Ἐμβλέψας δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς λέγει, Παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, ἀλλ' οὐ παρὰ τῷ Θεῷ. πάντα γὰρ δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.
28 Καὶ ἤρξατο ὁ Πέτρος λέγειν αὐτῷ, Ἰδού, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.
29 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ ἀδελφούς, ἢ ἀδελφάς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγρούς, ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου,
30 Ἐὰν μὴ λάβῃ ἑκατονταπλασίονα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, οἰκίας, καὶ ἀδελφούς, καὶ ἀδελφάς, καὶ μητέρας, καὶ τέκνα, καὶ ἀγρούς, μετὰ διωγμῶν, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.
31 Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι.
32 ¶ Ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντες εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἦν προάγων αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐθαμβοῦντο, καὶ ἀκολουθοῦντες ἐφοβοῦντο. Καὶ παραλαβὼν πάλιν τοὺς δώδεκα, ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν·
33 Ὅτι ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσι·
34 Καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ, καὶ μαστιγώσουσιν αὐτόν, καὶ ἐμπτύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.
35 ¶ Καὶ προσπορεύονται αὐτῷ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἵνα ὃ ἐὰν αἰτήσωμεν ποιήσῃς ἡμῖν.
36 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τί θέλετε ποιῆσαί με ὑμῖν;
37 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δὸς ἡμῖν ἵνα εἷς ἐκ δεξιῶν σου καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων σου καθίσωμεν ἐν τῇ δόξῃ σου.
38 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι;
39 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δυνάμεθα. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, πίεσθε· καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε·

Illi verò eò ampliùs percellebantur, dicentes inter se, Et quis potest servari ?
Intuitus autem eos Jesus dicit, Apud homines *hoc* fieri non potest, sed non apud Deum : nam omnia possibilia sunt apud Deum.
‖ Tunc Petrus cœpit dicere, Ecce, nos reliquimus omnia, & secuti sumus te.
Respondens autem Jesus ait, Amen dico vobis, nullus est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut liberos, aut agros, meâ causâ & evangelii,
Quin accipiat centuplicia nunc hoc ipso tempore, domos, & fratres, & sorores, & matres, & liberos, & agros, *&* cum persecutionibus, ac in seculo venturo vitam æternam.
* Multi autem primi, erunt ultimi ; & ultimi, primi.
† Erant autem in via ascendentes Hierosolyma : & præibat eis Jesus, & expavescebant, & *eum* sequendo metuebant. Ipse verò assumtis rursum duodecim, illis cœpit dicere quæ sibi erant eventura ;
Dicens, Ecce, ascendimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis: & condemnabunt eum morte, tradéntque eum Gentibus :
Et *ipsæ* illudent ei ; & flagellabunt eum, & inspuent in eum, & interiment eum : sed tertiâ die resurget.
‖ Tunc accedunt ad eum Jacobus & Joannes filii Zebedæi, dicentes, Magister, velimus ut quicquid petierimus præstes nobis.
Ipse verò dixit eis, Quid me vultis vobis præstare ?
Illi autem dixerunt ei, Da nobis ut unus ad dextram tuam & alter ad sinistram tuam sedeamus in gloria tua.
Jesus autem dixit eis, Nescitis quid petatis. potestis bibere poculum quod ego bibo, & baptismo quo ego baptizor, baptizari ?
Ipsi verò dixerunt ei, Possumus. Jesus autem dixit eis, Poculum quidem quod ego bibo, bibetis ; & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini :

Qui magis admirabantur, dicentes ad semetipsos, Et quis potest salvus fieri?
Et intuens illos Jesus ait, Apud homines impossibile est, sed non apud Deum : omnia enim possibilia sunt apud Deum.
Et cœpit ei Petrus dicere, Ecce, nos dimisimus omnia, & secuti sumus te.
Respondens Jesus ait, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros, propter me & propter evangelium,
Qui non accipiet centies tantum nunc in tempore hoc, domos, & fratres, & sorores, & matres, & filios, & agros, cum persecutionibus, & in seculo futuro vitam æternam.
Multi autem erunt primi, novissimi ; & novissimi, primi.
Erant autem in via ascendentes Jerosolymam : & præcedebat illos Jesus, & stupebant sequentes & timebant. Et assumens iterum duodecim, cœpit illis dicere quæ essent ei eventura ;
Quia ecce ascendimus Jerosolymam, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis & Senioribus : & damnabunt eum morte, & tradent eum Gentibus :
Et illudent ei, & conspuent eum, & flagellabunt eum, & interficient eum : & tertiâ die resurget.
Et accedunt ad eum Jacobus & Johannes filii Zebedæi, dicentes, Magister, volumus ut quodcunque petierimus facias nobis.
At ille dixit eis, Quid vultis ut faciam vobis?
Et dixerunt, Da nobis ut unus ad dextram tuam & alius ad sinistram tuam sedeamus in gloria tua.
Jesus autem ait eis, Nescitis quid petatis. potestis bibere calicem quem ego bibo, aut baptismo quo ego baptizor, baptizari?
At illi dixerunt ei, Possumus. Jesus autem ait eis, Calicem quidem quem ego bibo, bibetis ; & baptismo quo ego baptizor, baptizabimini :

‖ *Matt.* 19.27 *Luc.* 18.28.
28 Præ Christo omnia negligere certum est ad vitam æternam iter, modò nequis in via deficiat.
* *Matt* 19.30 *Luc.* 13.30.
† *Matt.* 20.17 *Luc.* 18.31.
32 Rursus discipuli ad invictam patientiam præparantur, mortis imminentis & simul certò secuturæ vitæ denunciatione.
‖ *Matt.* 20.20
35 Omnino priùs certandum est quàm triumphandum.

26 *Et quis potest?* καὶ τίς δύναται; Conjunctio *&* hoc loco & aliis similibus non est copulativa, sed illativa potiùs : sed cum interrogatione semper, ut Matth. 3. 14. Sic Virgilius Æneid. 1. ---- *& quisquam numen Junonis adoret Præterea?* In quo tamen genere dicendi Græci ferè usurpant particulam εἶτα, ut Aristophanes in Pluto, ὦ μιαρώτατε ἀνδρῶν ἁπάντων, εἶτ' ἐσίγας, Πλοῦτος ὤν; *Scelestissime virorum omnium, & tu silebas, Plutus cùm sis?* ¶ *Hoc fieri non potest*, ἀδύνατον. Apud Syrum interpretem & in meo vetustissimo codice exprimitur pronomen τοῦτο, quod etsi non adjiciatur, necessariò tamen subauditur. Sed quò istud pertineat quæritur. Nam alii ad divitum in regnum Dei ingressum referunt, alii ad cameli per foramen acûs penetrationem, ut postquàm indè collegerint Deum non adstringi naturæ legibus, Transsubstantiationem quoque, salvâ nihilominus manente naturalis corporis Christi veritate, stabiliant. Atqui extra controversiam est, Deum posse suo, sine ulla exceptione, arbitrio, non modò naturæ leges refigere, sed etiam funditus omnia in nihilum abolere : neque de hoc disceptatur, sed num salvam simul rerum naturam præstare, & eam abolere possit. Hoc autem ideo illum posse negamus non quòd non sit omnipotens, sed quòd mentiri, ac proinde contradictoria simul velle, nequeat ; posse verò mentiri non sit potentiæ alicujus, sed infirmitatis ac vitii longè maximi, quod in Deum non cadit. Huc autem ipsa nos comparatio ista deducit, sive àd camelum, sive ad divites opibus confidentes, sive (quod omnino faciendum est) ad hoc utrunque istam apud Deum possibilitatem referas. Num igitur, quæso, Deus efficere possit ut quispiam dives simul & confidat suis divitiis & in regno cœlorum censeatur? Nequaquam certè, quoniam solos credentes & in ipsum respicientes admittit Dominus, pronuntians neminem posse Deo & Mammonæ servire. Quid igitur ipse unus potest efficere ? nimirum ut qui divitiis confidebat, illis repentè renuntians evadat cœlestis regni civis. Sic num potest facere Deus ut camelus talis permanens qualis est naturâ, per acûs foramen transeat, id est, simul major sit & minor ? Nequaquam. sed ex majore minorem efficere solus extra ordinem potest, ut tumore deposito per acûs foramen facillimè pertranseat.

29 *Aut uxorem*, ἢ γυναῖκα. Hæc suspicatur Erasmus ex Matthæo & Luca perperàm à quopiam addita, propterea quòd mox cùm repetuntur res relictæ, nulla fit uxorum mentio. reperimus tamen in omnibus exemplaribus.

30 *Quin*, ἐὰν μή. Vulgata, *Qui non* ; id est, ὃς οὐ μή, sicut scribitur Luc. 18. 30. Omnia tamen nostra exemplaria constanter ἐὰν μή scriptum habent hoc loco. Et simile exemplum occurrit Matth. 26. 42. & apud Homerum Iliad. β'. in his versiculis, Οὐ γὰρ παυσωλή γε μετέσσεται οὐδ' ἠβαιόν, Εἰ μὴ νὺξ ἐλθοῦσα διακρινέει μένος ἀνδρῶν. Videtur autem id esse quod Hebræi dicunt ולא *velo*, ut Amos 3. 5. ¶ *Centuplicia*, ἑκατονταπλασίονα, id est, quæ centies tanti sint, nempe quod ad verum usum & commoda hujus etiam vitæ attinet, si modò illa non ex copiis & cupiditate nostra, sed ex Dei nostri voluntate (quæ una est certissima bonorum regula) metiamur : adeò ut fideles in media etiam egestate sentiant hujus promissionis eventum. Itaque perridiculus erat Julianus ille Apostata, cùm hunc locum exagitans, quæreret num centum etiam uxores habituri essent Christiani. ¶ *Nunc hoc ipso tempore*, νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ. Hæc verba in Theophylacti Romani codice sequentibus annectuntur, adscriptâ distinctione post ἑκατονταπλασίονα : ut primùm sit in genere proposita promissio centuplicis compensationis, quæ deinde duas diversorum bonorum species complectatur, nimirum præsentis hujus vitæ commoda, & perpetuam æternæ vitæ hæreditatem. quam distinctionem probo. ¶ *Et matres*, καὶ μητέρας. In tribus vetustis scriptum legimus καὶ πατέρα καὶ μητέρα, *& patrem & matrem*. Neque certè verisimile est Christum in hac promissione id quod vel præcipuum erat prætermisisse. Ego verò legendum puto καὶ πατέρας καὶ μητέρας plurali numero, ut omnia centuplicia promittantur : & Theophylactum ità legisse apparet ex ipsius interpretatione. ¶ *Cum persecutionibus*, μετὰ διωγμῶν. Non promittit persecutiones Dominus (quod absurdum esset) sed fore dicit ut in mediis etiam persecutionibus centuplo sint feliciores quàm unquam antea, qui Christum omnibus hujus vitæ commodis anteposuerint.

31 *Primi*, πρῶτοι. Sic construendam esse hanc vocem cum verbo ἔσονται, à parte videlicet anteriore, ut ἔσχατοι à posteriore, sensus ipse docet, ut etiam vertit Syrus interpres.

32 *Et expavescebant, & eum sequendo metuebant*, καὶ ἐθαμβοῦντο, καὶ ἀκολουθοῦντες ἐφοβοῦντο. Vulg. *Et stupebant sequentes & timebant*: legit enim, καὶ ἐθαμβοῦντο ἀκολουθοῦντες καὶ ἐφοβοῦντο : particulâ καὶ rectiùs profectò collocatâ. Sed quid si istud καὶ ἐφοβοῦντο in albo notatum pro καὶ ἐθαμβοῦντο postea in contextum irrepsit? Nam certè ἐφοβοῦντο in his præsertim libris, in quibus nunquam passivè accipitur, minus quiddam est quàm ἐθαμβοῦντο. Causa verò istius motûs id fuit quod non semel illis prædixerat, & mox illis inculcat, quoniam ad illud non ità initiò attenderant.

33 Dicens, *Ecce*, ὅτι ἰδού. id est, כי הנה *chi hinneh*, ut loquuntur interdum Hebræi, etiam in initiis : ut Amos 4. 3. ubi videtur eadem usurpari transitio ab oratione recta ad obliquam, subaudito לאמור *lemor*, quod hic expressimus. Vide infrà 11. 31. & 14. 70.

35 *Velimus*, θέλομεν. Ad verbum, *Volumus*, i. optamus. Est enim rogandi non imperandi significatione positum. Cicero, *Eum honorem deos tibi fortunare volo*. Sic autem solent Græci convertere verbum Hebræum חפץ *chaphets* per θέλειν vel ζητεῖν, ut Mal. 3. 1.

38 *Et baptismo*, καὶ τὸ βάπτισμα. Vulgata, *Aut baptismo*, ἢ τὸ βάπτισμα, ut legitur in meo vetustissimo & alio præterea manuscripto exemplari. Quid autem significetur hoc dicendi genere diximus Matth. 20. 22.

* Luc. 22. 25.
42 Magistratus secundùm Deum suis subjectis imperant: pastores autem non ad dominandum, sed ad serviendum vocati sunt, præeuntes ipsis Dei Filio, quatenus & ipse fuit voluntatis Patris minister. Itaque hoc Christi dicto duæ illæ gubernationes non modò distinguuntur sed etiam sejunguntur; ac proinde copulari in eadem persona nec jure possunt nec debent.
† Matt. 20. 29
Luc. 18. 35.
46 Christus unus fide invocatus cæcitatem nostram sanat.

40 Τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται.
41 Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἤρξαντο ἀγανακτεῖν περὶ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.
42 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, λέγει αὐτοῖς, Οἴδατε ὅτι οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν, κατακυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν, κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν·
43 Οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται διάκονος ὑμῶν·
44 Καὶ ὃς ἂν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος.
45 Καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.
46 ¶ Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεριχώ· καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἀπὸ Ἱεριχὼ, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ ὄχλου ἱκανοῦ, υἱὸς Τιμαίου Βαρτίμαιος ὁ τυφλὸς ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προσαιτῶν.
47 Καὶ ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖός ἐστιν, ἤρξατο κράζειν, καὶ λέγειν, Ὁ υἱὸς Δαβὶδ Ἰησοῦ, ἐλέησόν με.
48 Καὶ ἐπετίμων αὐτῷ πολλοὶ ἵνα σιωπήσῃ· ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβὶδ, ἐλέησόν με.
49 Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτὸν φωνηθῆναι. καὶ φωνοῦσι τὸν τυφλὸν, λέγοντες αὐτῷ, Θάρσει, ἔγειραι· φωνεῖ σε.
50 Ὁ δὲ ἀποβαλὼν τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν.
51 Καὶ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί θέλεις ποιήσω σοι; Ὁ δὲ τυφλὸς εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββονὶ, ἵνα ἀναβλέψω.
52 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ εὐθέως ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει τῷ Ἰησοῦ ἐν τῇ ὁδῷ.

Sed sedere ad dextram meam & ad sinistram meã, non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est.
Et cùm *hæc* audissent *alii* decem, cœperunt indignari de Jacobo & Joanne.
Jesus autem cùm eos advocasset, dixit eis, * Scitis eos qui censentur imperare Gentibus, dominari in eas; & earum magnates, autoritate uti in eas:
Verùm non ità erit inter vos: sed quicunque voluerit fieri magnus inter vos, sit minister vester;
Et quicunque voluerit ex vobis fieri primus, sit omnium servus.
Nam & Filius hominis non venit ut sibi ministraretur, sed ut ministraret, & daret animam suam redemtionis pretium pro multis.
Tunc veniunt Hiericho: † eóque egrediente ab Hiericho, ac discipulis ejus, & turbâ satis multâ, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat apud viam mendicans.
Et cùm audisset ipsum esse Jesum illum Nazarenum, cœpit clamare, & dicere, Fili Davidis Jesu, miserere mei.
Objurgabant autem eum multi ut sileret: ille verò multò magis clamabat, Fili Davidis, miserere mei.
Tunc Jesus cùm substitisset, jussit eum vocari. vocant igitur cæcum, dicentes ei, Confide, surge; vocat te.
Ipse verò abjecto pallio suo, cùm surrexisset, venit ad Jesum.
Et respondens dixit ei Jesus, Quid vis tibi faciam? Cæcus autem ait ei, Rabboni, ut visum recipiam.
Jesus autem dixit ei, Abi; fides tua te servavit. Statim igitur recepit visum, & sequebatur Jesum in illo itinere.

Sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram, non est meum dare, sed quibus paratum est.
Et audientes decem cœperunt indignari de Jacobo & Johanne.
Jesus autem vocans eos, ait illis, Scitis quia ii qui videntur principari gentibus, dominantur eis; & principes eorum potestatem habent ipsorum:
Non ità est autem in vobis: sed quicunque voluerit fieri major, erit vester minister;
Et quicunque voluerit in vobis primus esse, erit omnium servus.
Nam & Filius hominis non venit ut ministraretur ei, sed ut ministraret, & daret animam suam redemtionem pro multis.
Et veniunt Jericho: & proficiscente eo de Jericho, & discipulis ejus, & plurimâ multitudine, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat juxta viam mendicans.
Qui cùm audisset quia Jesus Nazarenus est, cœpit clamare, & dicere, Jesu fili David, miserere mei.
Et comminabantur ei multi ut taceret: at ille multò magis clamabat, Fili David, miserere mei.
Et stans Jesus præcepit illum vocari. & vocant cæcum, dicentes ei, Animæquior esto, surge; vocat te.
Qui projecto vestimento suo, exsiliens, venit ad eum.
Et respondens Jesus dixit illi, Quid tibi vis faciam? Cæcus autem dixit ei, Rabboni, ut videam.
Jesus autem ait illi, Vade; fides tua te salvum fecit. Et confestim vidit, & sequebatur eum in via.

40 *Et ad sinistram*, καὶ ἐξ εὐωνύμων. Hic iterum Vulgata pro καὶ legit ἢ, & ità scribitur in meo vetustissimo & alio manuscripto codice. ¶ *Sed dabitur*, ἀλλά, sub. δοθήσεται. Mihi enim magis placet ellipsin esse, ex præcedente verbo supplendam, quamvis ἀλλά ubique apud Syrum interpretem ponatur pro ἀλλ' ἤ. Vide supra 9. 8.

42 *Qui censentur*, οἱ δοκοῦντες, id est, ii quos Gentes habent & agnoscunt, quorum imperio pareant. Nam οἱ δοκοῦντες idem valet atque οἷς δοκεῖ, ab ipsis videlicet populis. Vulgata & Erasmus, *Qui videntur*, quod dici solet de iis qui re ipsa non sint id quod esse videntur: quod huic loco non convenit, quamvis τὸ δοκεῖν sic sæpe accipiatur, unde δόξα pro *opinione*, & Hæretici appellati δοκηταί, qui carnem Christi non re ipsa exstitisse, sed talem visam fuisse docuerunt. Vide Matth. 3. 9.

43 *Voluerit*, ἂν θέλῃ. Huic verbo respondet in præcedente versiculo participium δοκοῦντες. Sed illic quidem ambitio damnatur, hic verò rectum studium excellendi inter pastores ostenditur: quo fit videlicet ut non supra alios efferri, sed in gloriæ Dei recto zelo & Ecclesia solicitè suo ministerio ædificanda alii alios superare sanctâ quadam contentione studeant. ¶ *Sit*, ἔσται. id est (ut in multis codicibus legitur) ἔστω, *esto*: consuetâ Hebræis enallagê futuri Indicativi pro Imperativo, ut ex Decalogi præceptis apparet, ità conceptis.

45 *Pro multis*, ἀντὶ πολλῶν: id est, multorum vice. Subiit enim vicem nostram, & peccata nostra portavit. Vel, *pro multis*, id est, multorum causâ, ut ἀντὶ pro ὑπὲρ vel ἕνεκα ponatur: ut cùm dicimus ἀνθ' ὧν, id est, ὧν ἕνεκα, quo modo etiam accipitur Matth. 17. 27.

46 *Satis multa*, ἱκανοῦ. Vulgata, *multa*, non satis commodè. Est enim ἱκανὸν in hoc dicendi genere, medium quiddam inter *Parvum* & *Multum*, ut apposite quoque hic possimus *Non parvam turbam* interpretari: quamvis hæc ἱκανότης propiùs ad *Multum* accedat, ut liquet ex Luc. 8. 17. & 29. ¶ *Filius Timæi*, υἱὸς Τιμαίου. Si vera est hæc lectio, dubium non est quin hæc explicatio nominis Syri ex albo libri in contextum irrepserit. Sed mihi omnino rectum videtur quod habet Syrus interpres, nempe *Timeus, filius Timæi*. Non est autem temerè nomen cæci istius expressum, cùm dicatur postea Jesum secutus, ut probabile sit celebrem fuisse postea inter discipulos. Sed & Hieronymus lib. De nominibus Hebraicis, aliam lectionem annotat, nempe, *Filius Timæi Bar semia*, i. *Filius cæcus*: quæ est certè vera lectio, quamvis corruptam esse existimet.

47 *Fili*, ὁ υἱός. Rectus pro vocandi casu, sicut alibi annotavimus. Scribitur tamen hoc etiam loco in duobus vetustis codicibus υἱέ, & nomen Ἰησοῦ in uno deest. Sed & in alio quodam hæc quæ sequenti versu legimus, non habentur, ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβίδ, ἐλέησόν με, *Ille verò multò magis clamabat, Fili David, miserere mei.*

49 *Cùm substitisset*, στάς. Vulg. & Erasmus *Standi* vocabulo utuntur. Ego uti illo malui, ut meliùs intelligatur opponi τῷ σπεῦσαι. ¶ *Jussit*, εἶπε. Ad verbum, *Dixit*: ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Matth. 4. 3. In duobus autem codicibus scriptum legimus εἶπε, φωνήσατε αὐτόν, *dixit, Vocate eum.*

50 *Cùm surrexisset*, ἀναστάς. In meo vetustissimo & alio codice scribitur ἀναπηδήσας, *exsiliens*, ut Vetus interpres convertit.

51 *Rabboni*, ῥαββονί. Legitur alicubi ῥαββουνί, perperàm: quamvis hoc discrimen non sit positum in re ipsa, sed in pronunciatione, quam ego video inter Judæos esse multiplicem. Annotat autem Caninius *Ribbon* Syriacè dici non quemvis dominum, sed αὐτοκράτορα, & soli Deo propriè tribui: quod si verum est, certè hic cæcus multò apertiùs Christi Divinitatem asseruit quàm quisquam alius ante ipsius resurrectionem. Nam quod idem Caninius tradit, Christum ante mortem à nemine fuisse vocatum Rabboni, ex hoc loco refelli potest. Itaque mihi fit verisimile, differentiam illam inter *Rabbi* & *Rabboni* inanem esse. Neque enim Deus simpliciter vocatur Ribbon, sed cum adjectione של־עולם *schel-holam*. Et Joannes *Rabboni* non aliter quàm διδάσκαλον interpretatur 20. 16. Syrus autem interpres & meus vetustissimus codex habent Ῥαββί, *Rabbi*.

‖ Matth. 21. 1
Luc. 19. 29.
1 Viva spiritualis in terris regni Christi imago

ΚΕΦ. ια.

Καὶ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς Ἱερουσαλὴμ, εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,
2 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν κώμην τὴν κατέναντι ὑμῶν· καὶ εὐθέως εἰσπορευόμενοι εἰς αὐτὴν, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων κεκάθικε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.

CAP. XI.

‖ Cum autem appropinquarent Hierosolymis ad Beth-phage & Bethaniam apud montem Olearum, misit duos è discipulis suis,
Et dicit eis, Abite in vicum qui vobis est ex adverso: & statim ut ingrediemini in eum, invenietis pullum ligatum, in quo nullus hominum sedit: solvite eum & adducite.

CAP. XI.

Et cùm appropinquarent Jerusolymæ & Bethaniæ ad montem Olivarum, mittit duos ex discipulis suis,
Et ait illis, Ite in castellum quod contra vos est: & statim introeuntes illuc, invenietis pullum ligatum, super quem nemo adhuc hominum sedit: solvite illum & adducite.

1 *Ad Bethphage*, εἰς Βηθφαγή. Id est, circiter Beth-phage, sive, non procul Beth-phage. Munsterus scribit בית־פאגי *Beth-phage*, & tradit magistros etiam Hebræorum hunc locum commemorare. Utcunque sit, hic quoque produnt Græci librarii Hebraicæ linguæ imperitiam. nam in omnibus vetustis codicibus, atque adeò apud Theophylactum, perperàm scriptum reperimus Βηθσφαγή. Vetus autem interpres, ut & Syrus, solam Bethaniam commemorat, meo quoque vetustissimo codice adstipulante, ut hic ipse sit vicus in quem discipulos mittit. Apud Lucam tamen duo hæc loca ut prorsus inter se proxima commemorantur.

2 *Vicum*, κώμην. In quodam exemplari legimus πόλιν, *urbem*: & video nonnullis placuisse hæc intelligere de ipsa Hierusalem; sed

ſed perperàm. Multi quoque imperiti homines multa hic garriunt de eo quod addidit Dominus, κατέναντι ὑμῶν, *Qui contra vos eſt*: cùm κατέναντι idem valeat quod *E regione*, & *Ex adverſo*. ¶ *Statim ut ingrediemini*, εὐθέως εἰσπορευόμενοι. [Ità ſum interpretatus, ut oſtenderem particulam εὐθέως conjungendam cum participio εἰσπορευόμενοι: quod alioquin videbitur redundare: qui pleonaſmus eſt Hebræis familiaris, ſed tamen (ut arbitror) non neceſſarius hoc loco.] Vulg. & Eraſmus, *Statim ingredientes*: ſenſu aliquantulùm diverſo, aut locutione (ni fallor) parùm Latinâ. ¶ *Nullus hominum*, οὐδεὶς ἀνθρώπων: id eſt, nullus prorſus. Abundat enim alioquin genitivus ἀνθρώπων, veluti cùm Latini *Nemo homo* dicunt, & *Nuſquam gentium*. Vetus interpres, *Nemo adhuc hominum*. Legit enim οὔπω οὐδεὶς ἀνθρώπων, ſicut in duobus exemplaribus ſcriptum invenimus: mallem tamen convertere, *Nondum quiſquam hominum*, vel, *Nondum ullus homo*. Neque temerè hoc ità factum voluit Dominus, quaſi ad hunc ipſum uſum deſtinatus hic pullus fuerit, ſic regiam ſuam majeſtatem hâc licèt in ſpeciem vili pompâ Chriſto cæcis Judæis teſtificante. Sic Palæſtini plauſtro novo & vaccis uſi ſunt, ad reducendam arcam, quibus jugum nunquam fuerat impoſitum.

3 Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Τί ποιεῖτε τοῦτο; εἴπατε, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει· καὶ εὐθέως αὐτὸν ἀποστελεῖ ὧδε.
4 Ἀπῆλθον δὲ καὶ εὗρον τὸν πῶλον δεδεμένον πρὸς τὴν θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἀμφόδου· καὶ λύουσιν αὐτόν.
5 Καί τινες τῶν ἐκεῖ ἑστηκότων ἔλεγον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε λύοντες τὸν πῶλον;
6 Οἱ δὲ εἶπον αὐτοῖς καθὼς ἐνετείλατο ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἀφῆκαν αὐτούς.
7 Καὶ ἤγαγον τὸν πῶλον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐπέβαλον αὐτῷ τὰ ἱμάτια αὐτῶν· καὶ ἐκάθισεν ἐπ' αὐτῷ.
8 Πολλοὶ δὲ τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἔστρωσαν εἰς τὴν ὁδόν· ἄλλοι δὲ στοιβάδας ἔκοπτον ἐκ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον εἰς τὴν ὁδόν.
9 Καὶ οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννά, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.
10 Εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ· ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.
11 Καὶ εἰσῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἰς τὸ ἱερόν· καὶ περιβλεψάμενος πάντα, ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, ἐξῆλθεν εἰς Βηθανίαν μετὰ τῶν δώδεκα.
12 ¶ Καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξελθόντων αὐτῶν ἀπὸ Βηθανίας, ἐπείνασε.
13 Καὶ ἰδὼν συκῆν μακρόθεν, ἔχουσαν φύλλα, ἦλθεν εἰ ἄρα εὑρήσει τι ἐν αὐτῇ· καὶ ἐλθὼν ἐπ' αὐτήν, οὐδὲν εὗρεν εἰ μὴ φύλλα· οὐ γὰρ ἦν καιρὸς σύκων.
14 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μηδεὶς καρπὸν φάγοι. Καὶ ἤκουον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.
15 ¶ Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεροσόλυμα. Καὶ εἰσελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερόν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστερὰς κατέστρεψε.
16 Καὶ οὐκ ἤφιεν ἵνα τις διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ.
17 Καὶ ἐδίδασκε λέγων αὐτοῖς, Οὐ γέγραπται, Ὅτι ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν; ὑμεῖς δὲ ἐποιήσατε αὐτὸν σπήλαιον λῃστῶν.
18 Καὶ ἤκουσαν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ ἐζήτουν πῶς αὐτὸν ἀπολέσουσιν. ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτόν, ὅτι πᾶς ὁ ὄχλος ἐξεπλήσσετο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.
19 Καὶ ὅτε ὀψὲ ἐγένετο, ἐξεπορεύετο ἔξω τῆς πόλεως.
20 ¶ Καὶ πρωῒ παραπορευόμενοι εἶδον τὴν συκῆν ἐξηραμμένην ἐκ ῥιζῶν.
21 Καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ Πέτρος, λέγει αὐτῷ, Ῥαββί, ἴδε, ἡ συκῆ ἣν κατηράσω, ἐξήρανται.
22 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ἔχετε πίστιν Θεοῦ.

Quòd ſiquis vobis dixerit, Cur hoc facitis? dicite, Quoniam eo opus eſt Domino: & eum ſtatim huc mittet.
Abierunt igitur & invenerunt pullum ligatum ad oſtium foris in bivio: & ſolverunt eum.
Tunc quidam eorum qui illic adſtabant, dixerunt eis, Quid facitis qui ſolvitis pullum?
Ipſi verò dixerunt eis prout præceperat Jeſus: & *illi* dimiſerunt eos.
* Adduxerunt igitur pullum ad Jeſum, & injecerunt ei pallia ſua: & inſedit ei.
Multi verò pallia ſua ſtraverunt per viam: alii autem frondes cædebant ex arboribus, & ſternebant in viam.
Et qui præibant quique ſequebantur clamabant, dicentes, Hoſanna, benedictus qui venit in nomine Domini.
Benedictum regnum patris noſtri Davidis, quod venit in nomine Domini, hoſanna ô *qui es* in *cœlis* altiſſimis.
† Et ingreſſus eſt Hieroſolymam Dominus, & in templum: cúmq; circumſpexiſſet omnia, & veſpera jam hora eſſet, exiit ad Bethaniam cum illis duodecim.
‖ Et poſtero die cùm exiſſent Bethaniâ, eſuriit.
Cúmque è longinquo vidiſſet ficum habentem folia, venit *viſurus* num inveniret aliquid in ea: & cùm veniſſet ad eam, nihil invenit niſi folia. non enim erat tempus ficuum.
Tunc reſpondens Jeſus dixit ficui, Nè ampliùs ex te in ſeculum quiſquam fructum edat. Et *hoc* audierunt diſcipuli ejus.
Veniunt igitur Hieroſolymam. Et ingreſſus Jeſus in templum, cœpit ejicere eos qui vendebant & emebant in templo; & menſas numulariorum, & cathedras vendentium columbas ſubvertit.
Nec ſinebat ut quiſquam deportaret vàs per templum.
Et docebat dicens eis, Nonne ſcriptum eſt, * Domum meam domum orationis vocatum iri ab omnibus Gentibus? † vos autem eam feciſtis ſpeluncam latronum.
Et *hoc* audierunt Scribæ & primarii Sacerdotes, & quærebant quomodo eum perderent. metuebant enim eum, quia tota turba percellebatur ſuper doctrina ipſius.
Cùm verò veſpera adveniſſet, egreſſus eſt Jeſus extra urbem.
‖ Et manè iter facientes prope ficum, viderunt eam exaruiſſe radicitus.
Tunc recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus illa quam exſecratus es, exaruit.
Et reſpondens Jeſus dixit eis, Habete fidem Dei.

Et ſiquis vobis dixerit, Quid facitis? dicite; Quia Domino neceſſarius eſt: & continuò illum dimittet huc.
Et abeuntes invenerunt pullum ligatum ante januam foris in bivio: & ſolvunt eum.
Et quidam de illic ſtantibus dicebant illis, Quid facitis ſolventes pullum?
Qui dixerunt eis ſicut præceperat illis Jeſus: & dimiſerunt eos.
Et duxerunt pullum ad Jeſum, & imponunt illi veſtimenta ſua: & ſedit ſuper eum. * Joan.12.14
Multi autem veſtimenta ſua ſtraverunt in via: alii autem frondes cædebant de arboribus, & ſternebant in via.
Et qui præibant & qui ſequebantur clamabant, dicentes, Hoſanna, benedictus qui venit in nomine Domini.
Benedictum quod venit regnum patris noſtri David: hoſanna in excelſis.
Et introivit Jeroſolymam in templum: & circumſpectis omnibus, cùm jam veſpera eſſet hora, exiit in Bethaniam cum duodecim. † Matt.21.12 Luc.19.45.
Et alià die cùm exirent à Bethania, eſuriit. ‖ Matt.21.18
Cúmque vidiſſet à longè ficum habentem folia, venit, ſiquid fortè inveniret in ea: & cùm veniſſet ad eam, nihil invenit præter folia. non enim erat tempus ficorum. 12 Exemplum ultionis quæ hypocritas manet.
Et reſpondens dixit ei, Jam non ampliùs in æternum ex te fructum quiſquam manducet. Et audiebant diſcipuli ejus.
Et veniunt Jeroſolymam. Et cùm introiſſet in templum, cœpit ejicere vendentes & ementes in templo, & menſas numulariorum, & cathedras vendentium columbas evertit. 15 Chriſtus re ipſâ oſtendit ſe verè eſſe Regem illum ac Pontificem, ac proinde Divini cultûs vindicem.
Et non ſinebat ut quiſquam transferret vas per templum.
Et docebat dicens eis, Nonne ſcriptum eſt, Quia domus mea domus orationis vocabitur omnibus Gentibus? vos autem feciſtis eam ſpeluncam latronum. * Eſa.56.7. † Jer.7.11.
Quo audito, principes Sacerdotum & Scribæ quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quoniam univerſa turba admirabatur ſuper doctrina ejus.
Et cùm veſpera facta eſſet, egrediebatur de civitate.
Et cùm manè tranſirent, viderunt ficum aridam factam à radicibus. ‖ Matt.21.19
Et recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus cui maledixiſti, aruit. 20 Fidei vis longè maxima: cohæret autem cum fide charitas.
Et reſpondens Jeſus ait illis, Habete fidem Dei.

3 *Hoc*, τοῦτο. Vulg. *Quid facitis?* τί ποιεῖτε; expunctâ hâc particulâ.
5 *Qui ſolvitis*, λύοντες. Sic loquuntur Latini per periphraſin participii. Vulg. & Eraſmus, *Solventes*.
7 *Ei*, ἐπ' αὐτῷ. id eſt, ſuper pullum. Frobenius excudit ἐπ' αὐτόν, eodem manente ſenſu. Theophylacti codex Romanus habet ἐπ' αὐτῶν, *ſuper ea*, videlicet veſtimenta, ſicut in Matthæo diximus. Annotat præterea Eraſmus quoſdam codices habere ἐπ' αὐτήν, ut ad aſinam referatur, quod (inquit) cum Matthæo conſentit. Sed nos illic eam lectionem depravatam eſſe oſtendimus, cùm Lucas & Joannes ſolius pulli mentionem faciant, quo vectus fuerit Dominus.
8 *Ex arboribus*, ἐκ τῶν δένδρων. In uno exemplari ſcribitur ἐκ τῶν ἀγρῶν, *ex agris*. Nam etiam nonnullis placet στοιβὴν herbæ ſeu fruticis genus eſſe, quo ſolebant tori infarciri: quos idcirco στοιβάδας vel στιβάδας vocabant. Malo tamen veterem lectionem ſequi, ut Marcus cum Matthæo prorſus conſentiat.
9 *Benedictus*, εὐλογημένος. Hebraiſmus: id eſt, Bene ſit ei qui ad nos venit. ¶ *In nomine Domini*, ἐν ὀνόματι Κυρίου, id eſt, Divinitus, & à Deo miſſus. Omnia autem hæc reſpiciunt promiſſiones de venturo Meſſia, quamvìs quod ipſius regnum eſſet non intelligerent.
10 *Benedictum*, εὐλογημένη. Id eſt, Felix ac proſperum ſit. ¶ *In nomine Domini*, ἐν ὀνόματι Κυρίου. Hæc verba in hoc quidem verſiculo deſunt in meo vetuſtiſſimo & alio præterea codice, & apud Syrum quoque interpretem; nec ſanè ſunt neceſſaria: quæ tamen ſi retineantur, obſervandum eſt ad participium ἐρχομένη pertinere iſta ἐν ὀνόματι Κυρίου, illa verò τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβὶδ ad βασιλεία referri, ſicut oſtendit diſtinctio in codicibus emendatis adſcripta poſt Κυρίου. Niſi exiſtimare malimus genitivum πατρὸς regi à Κυρίου, ut ſit hic ſenſus, *Benedictum regnum quod venit in nomine ejus qui Dominus eſt patris noſtri Davidis*. Solet enim ſæpe David in Pſalmis Meſſiam vocare Dominum, ut Chriſtus ipſe paulò pòſt explicat cap.12.36. Sed illa ſententia longè eſt planior. Itaq; ut omnem ambiguitatem vitarem, auſus ſum verborum Græcorum collocationem mutare. Nam in Græcis nulla eſt ejuſmodi amphibolia, quoniam ſcriptum non eſt τοῦ Κυρίου καὶ πατρὸς, vel τοῦ Κυρίου πατρὸς, ſed Κυρίου τοῦ πατρὸς. ¶ O qui es *in* cœlis *altiſſimis*, ἐν τοῖς ὑψίστοις. Syrus interpres hoc non addit. Vide Mat.21.9.
11 *Et veſpera*, &c. ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας. Eraſmus, ὥραν rectè annotat pro Tempore uſurpari, & *tempus veſpertinum* interpretatur. Ego verò cum Vetere interprete Græcam locutionem integram ſervavi, quòd Latinos etiam videam ab iſta enallage non abhorrere. Plin.lib.19. *Hæ horæ rigandi, matutina & veſpera*. ὀψίας verò converti perinde acſi ſcriptum eſſet ἑσπέρας: quia *ſerotinum* apud Latinos non Veſpertinum ſed Tardum declarat. ¶ *Exiit*, ἐξῆλθεν. Bethania nomen eſt tractûs montis Oliveti, non certus aliquis vicus. qua de re vide Act.1.12.
12 *Et poſtero die*, καὶ τῇ ἐπαύριον. i. (ut loquuntur Hebræi) In craſtino. Nam diſertiores Græci dicunt τῇ ὑστεραίᾳ, vel τῇ ἐπιούσῃ. Vulg. *Alia die*. quod dicendi genus idem interpres exponit modò *Alterâ die*, ut Matth.27.62. id eſt, *Secundâ*, ut etiam loquitur Livius: modò *In craſtinum*, ut Joan.1.35. modò *Sequenti die*, ut Act.10.9. modò *Poſtero die*, ut nos hìc fecimus. ità enim loquuntur Latini.

13 Visurus *videlicet num inveniret*, εἰ ἄρα εὑρήσει. De εἰ cùm in subjectione ponitur, alibi diximus. Subauditur autem participium *Visurus*: ut in illo Virgilii, —*equidem per littora certos Dimittam, & Libyæ lustrare extrema jubebo, Si quibus ejectus sylvis aut montibus errat*. Sic etiam Homerus Iliad. α'. Εἶμ' αὐτὴ πρὸς ὄλυμπον ἀγάννιφον, αἴκε πίθηται. Expressimus igitur quod subaudiebatur: & simile est exemplum Act.27.12. Cæterùm qui quidvis rancidis etiam fabulis tribuunt, modò Patrum nomen illis prætexatur, videant quod in hunc locum scribit Isidorus Pelusiotes epist.51.l.1. nempe à sapientibus senibus traditam fuisse hanc ipsam transgressionis Adami testem arborem, cujus etiam foliis ad corpus tegendum protoplasti usi sint, ac proinde Christum pro suo in homines amore, hoc ei imprecatum fuisse, nè posthac fructum ferret. En patrum istorum contemplationes deliræ.

14 *Respondens*, ἀποκριθεὶς. Hìc manifestè apparet Hebraismus, de quo aliquoties diximus. Quis enim propriè dicatur arbori respondere? Abundat igitur hoc participium; & de eo quoque dicitur qui loqui incipit: imò etiam Syrus interpres legit duntaxat, καὶ εἶπεν αὐτῇ, *& dixit ei*.

15 *Veniunt*, ἔρχονται. Quoddam exemplar habebat additum πάλιν, *rursum*.

16 *Nec sinebat*, καὶ οὐκ ἤφιεν. Ità reperi scriptum in omnibus codicibus. Necesse est autem ut ab aoristo posteriore verbi ἀφίημι deducatur, addito præpositioni augmento, sicut in ἠπιγμαι ab ἐπείγω, ἠπεχθανόμην ab ἀπεχθάνομαι, & quibusdam aliis verbis, quæ tamen pauca sunt. Sic etiam suprà 1.34. ¶ *Vas*, σκεῦος. Id est instrumentum ullum, profanum videlicet, cujusmodi plurima habebant isti, quibus atrium templi esse cœperat pro foro. Extat etiam de hoc abusu Canon 87. Synodi Constantinopolitanæ sub Justiniano coactæ.

17 *Vocatum iri*, κληθήσεται: id est, Palàm erit & habebitur: de quo Hebraismo alibi diximus.

20 *Iter facientes prope*, παραπορευόμενοι. Erat enim apud viam, ut dicit Matthæus. Itaque παρὰ hìc arbitror valere quod apud Latinos præpositio *Ad*, pro *Juxta* in compositione. Vulgata, *Cùm transirent*: id est, διερχόμενοι. Erasmus, *Prætereuntes*. Vide suprà 9.30.

21 *Exsecratus es*, κατηράσω. Nam ἀρᾶσθαι idem valet quod εὔχεσθαι, *Precari*; & tam in vitio quàm in laude usurpatur. Itaq; apud Homerum Iliad. α'. Chryses promiscuè dicitur ἀρητὴρ & ἱερεύς.

22 *Habete fidem Dei*, ἔχετε πίστιν Θεοῦ. In quodam exemplari scripta erat interrogatio post Θεοῦ. Sed præstat indefinitè legere: quod liquet ex versic.23, in quo explicatur hæc sententia: ex quo etiam apparet *fidem Dei* passivè dici, quæ Deo habetur. Erasmus, *Confidite Deo*: id est, θαῤῥεῖτε τῷ Θεῷ, sensu tamen rectè expresso. Nam *fidem Dei habere* nihil aliud declarat quàm certum esse Deum præstiturum quod promisit. Itaque præsupponunt ista miraculorum donum.

---

23 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τούτῳ, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ μὴ διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσῃ ὅτι ἃ λέγει γίνεται· ἔσται αὐτῷ ὃ ἐὰν εἴπῃ.

24 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πάντα ὅσα ἂν προσευχόμενοι αἰτεῖσθε, πιστεύετε ὅτι λαμβάνετε· καὶ ἔσται ὑμῖν.

25 Καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, ἀφίετε εἴ τι ἔχετε κατά τινος· ἵνα καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφῇ ὑμῖν τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

26 Εἰ δὲ ὑμεῖς οὐκ ἀφίετε, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

27 ¶ Καὶ ἔρχονται πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα. καὶ ἐν τῷ ἱερῷ περιπατοῦντος αὐτοῦ, ἔρχονται πρὸς αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι.

28 Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔδωκεν, ἵνα ταῦτα ποιῇς;

29 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον· καὶ ἀποκρίθητέ μοι, καὶ ἐρῶ ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

30 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; ἀποκρίθητέ μοι.

31 Καὶ ἐλογίζοντο πρὸς ἑαυτούς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

32 Ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· ἐφοβοῦντο τὸν λαόν. ἅπαντες γὰρ εἶχον τὸν Ἰωάννην, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν.

33 Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσι τῷ Ἰησοῦ, Οὐκ οἴδαμεν. Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

* Matth.7.7. Luc.11.9.
† Matth.6.14.
‖ Matth.21.23 Luc.20,1.
27 Ordinariæ successionis obtentu jampridem oppugnatum Evangelium.
32 Merces malæ conscientiæ, timere eos quibus timori esse licuit.

Amen enim dico vobis, quicunque dixerit monti huic, Tollitor & projicitor in mare; nec addubitaverit in corde suo, sed crediderit futura quæ dicit; fiet ei quicquid dixerit.

* Propterea dico vobis, quæcunque orantes petitis, credite vos accepturos; & erunt vobis.

† Et cùm adstiteritis orantes, remittite siquid habetis adversùs aliquem: ut & Pater ille vester qui in cœlis *est* remittat vobis offensas vestras.

Nam si vos non remiseritis, nec Pater ille vester qui in cœlis *est* remittet offensas vestras.

‖ Tunc veniunt rursus Hierosolyma. Et cùm ipse ambularet in templo, veniunt ad eum primarii Sacerdotes & Scribæ & Seniores.

Et dicunt ei, Quâ autoritate ista facis? & quis tibi dedit autoritatem istam, ut hæc facias?

Jesus autem respondens dixit eis, Interrogabo vos & ego quiddam. Respondete igitur mihi, & dicam vobis quâ autoritate hæc faciam.

Baptisma Joannis è cœlo erat, an ex hominibus? respondete mihi.

Ratiocinabantur autem apud se, dicentes, Si dixerimus, E cœlo; dicet, Quare ergò non credidistis ei?

Sed si dicamus, Ex hominibus; timemus populum. omnes enim sentiebant de Joanne, quòd verè Propheta fuisset.

Tunc respondentes dicunt Jesu, Nescimus. Et Jesus respondens dicit eis, Nec ego dicam vobis quâ autoritate hæc faciam.

Amen dico vobis, quia quicunque dixerit huic monti, Tollere & mittere in mare; & non hæsitaverit in corde suo, sed crediderit quia quodcunque dixerit, fiat; fiet ei.

Propterea dico vobis, Omnia quæcunq; orantes petitis, credite quia accipietis; & evenient vobis.

Et cùm stabitis ad orandum, dimittite siquid habetis adversùs aliquem: ut & Pater vester qui in cœlis est dimittat vobis peccata vestra.

Quòd si vos non dimiseritis, nec Pater vester qui in cœlis est dimittet vobis peccata vestra.

Et veniunt rursus Jerosolymam. Et cùm ambularet in templo, accedunt ad eum summi Sacerdotes & Scribæ & Seniores.

Et dicunt ei, In qua potestate hæc facis? & quis dedit tibi hanc potestatem ut ista facias?

Jesus autem respondens ait illis, Interrogabo vos & ego unum verbum: & respondete mihi, & dicam vobis in qua potestate hæc faciam.

Baptismus Johannis de cælo erat, an ex hominibus? respondete mihi.

At illi cogitabant secum, dicentes, Si dixerimus, De cælo; dicet, Quare ergo non credidistis ei?

Si dixerimus, Ex hominibus; timebant populum. omnes enim habebant Johannem, quia verè Propheta esset.

Et respondentes dicunt Jesu, Nescimus. Et respondens Jesus ait illis, Neque ego dico vobis in qua potestate hæc faciam.

---

23 *Amen enim dico vobis*, ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν. Vulgata & Erasmus non legerunt particulam γὰρ, aut putarunt redundare. ¶ *Addubitaverit*, διακριθῇ. Vide Matth.21.21. ¶ *In corde suo*, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. id est, apud se, ut facere solent qui utrinque sunt incerti & medii inter incredulos & credentes, quod est apud Homerum μερμηρίζειν, quos *dubios* vocant Latini, id est qui velut in bivio nesciunt utram viam sint ingressuri.

24 *Accepturos*, λαμβάνετε. Ad verbum, *Accipere*. Sed de hac temporum enallage sæpe jam diximus, cujus tamen aliqua videtur esse emphasis. Loquitur enim de re certò futura, tanquam jam esset præsens. Sed & in uno vetusto codice scriptum erat Prophetarum more, ἐλάβετε, quod etiam est ἐμφατικώτερον. In alio tamen exemplari legimus λήψεσθε, quemadmodum scribitur Matth.21.22.

25 *Et cùm adstiteritis orantes*, καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι: id est, cum apparueritis coram altari Domini preces vestras fundentes. Vulgata & Erasmus στήκητε interpretantur *stabitis*. & ex hoc etiam loco colligit Erasmus, Israelitas stantes precari solitos: cùm potiùs verisimile sit, etsi non semper, at certè plerunque solenni ritu, flexis genibus orasse, ut apparet ex Dan.6.10. & Act.9.40. & 20.36. & 21.5. adeò quidem ut *Flectere genua* pro toto Dei cultu interdum accipiatur, ut 1.Reg.19.18. Mich.6.6. & alibi sæpe. Itaque τὸ στήκειν declarat τὸ παρεστάναι καὶ παρεῖναι, id est, sistere se in conspectum & adesse, sive stes sive sedeas: cujus significationis exempla passim occurrunt, ut Exod.33.10. & 2.Paral.34.31. Esa.3.13. & alibi. Vide suprà 8.1.

26 *Nam si*, εἰ δὲ. Vulgata & Erasmus, *Quòd si*. Sed præstat δὲ pro γὰρ accipere, ut in illo Homeri Iliad. π'. (apud quem etiam frequens est ista enallage) Μὴ σύ γ' ἄνευθεν ἐμεῖο λιλαίεσθαι πολεμίζειν Τρωσὶ φιλοπτολέμοισιν. ἀτιμότερον δέ με θήσεις. Annotat autem Erasmus in plerisque Græcis codicibus totum hunc versiculum non addi, & à Theophylacto etiam non legi. Nos tamen in plerisque vetustis exemplaribus reperimus, atque adeò in Theophylacto Romano.

27 *Seniores*, οἱ πρεσβύτεροι. In meo vetustissimo libro additur τοῦ λαοῦ, *populi*: qui cùm à primariis Sacerdotibus, itémq; à Scribis, distinguantur, apparet ipsius magni Synedrii nomine, quod ex illis tribus ordinibus constabat, sacerdotibus nimirum, legisperitis, & iis qui ex populo legebantur, Christum fuisse ex composito interpellatum.

28 *Et quis tibi*, καὶ τίς σοι. In uno codice scriptum erat, ἢ τίς σοι, *aut quis tibi*. In aliis autem duobus totum hoc membrum non additur, nec in meo vetustissimo libro.

32 *Sed si dicamus*, ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν. Veteres codices & Complutensis editio non habent ἐάν: & post ἀνθρώπων adscribunt interrogationem, ut sit deliberantium & adhuc incertorum hominum oratio. Sed mihi magìs arridet recepta lectio, quam etiam sequitur Theophylactus. Apparet autem ab iis corruptam fuisse qui offensi sunt subitâ istâ transitione orationis rectæ ad obliquam. Potiùs enim dicendum videbatur (ut etiam convertimus) φοβούμεθα, ut scribitur apud Matthæum 21.26. quàm ἐφοβοῦντο: ut etiam hìc habent veteres Latini non pauci libri. Sed hujusmodi transitiones Hebræis sunt familiares, quarum alia exempla habemus Luc.5.14. & 7.4, & 5. item Act.15.5. quamvìs Lucas multò minùs hebraisset quàm Marcus. Vide suprà 10.33. ¶ *Sentiebant de Joanne*, εἶχον τὸν Ἰωάννην: i. εἶχον περὶ τοῦ Ἰωάννου: sic enim potiùs loquuntur Græci. Vulg. & Erasmus, *Habebant Johannem*: quæ interpretatio non satis videtur convenire cum iis quæ sequuntur. ¶ *Fuisset*, ἦν. Vulg. *Esset*: quod rectè emendavit Erasmus, cùm hæc sint gesta post Joannis mortem.

ΚΕΦ. ιβ'.

ΚΑὶ ἤρξατο αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς λέγειν, Ἀμπελῶνα ἐφύτευσεν ἄνθρωπος, καὶ περιέθηκε φραγμὸν, καὶ ὤρυξεν ὑπολήνιον, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησε.

2 Καὶ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς τῷ καιρῷ δοῦλον, ἵνα παρὰ τῶν γεωργῶν λάβῃ ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος.

3 Οἱ δὲ λαβόντες αὐτὸν ἔδειραν, καὶ ἀπέστειλαν κενόν.

4 Καὶ πάλιν ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς ἄλλον δοῦλον· κἀκεῖνον λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαίωσαν, καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον.

5 Καὶ πάλιν ἄλλον ἀπέστειλε· κἀκεῖνον ἀπέκτειναν· καὶ πολλοὺς ἄλλους, τοὺς μὲν δέροντες, τοὺς δὲ ἀποκτείνοντες.

6 Ἔτι οὖν ἕνα υἱὸν ἔχων ἀγαπητὸν αὐτοῦ, ἀπέστειλε καὶ αὐτὸν πρὸς αὐτοὺς ἔσχατον, λέγων, Ὅτι ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

7 Ἐκεῖνοι δὲ οἱ γεωργοὶ εἶπον πρὸς ἑαυτοὺς, Ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ ἡμῶν ἔσται ἡ κληρονομία.

8 Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἀπέκτειναν, καὶ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος.

9 Τί οὖν ποιήσει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; Ἐλεύσεται, καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις.

10 Οὐδὲ τὴν γραφὴν ταύτην ἀνέγνωτε, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας.

11 Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

12 Καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε. καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

13 ¶ Καὶ ἀποστέλλουσι πρὸς αὐτόν τινας τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Ἡρωδιανῶν, ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσι λόγῳ.

14 Οἱ δὲ ἐλθόντες λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις· Ἔξεστι κῆνσον Καίσαρι δοῦναι, ἢ οὔ; δῶμεν, ἢ μὴ δῶμεν;

CAP. XII.

*ET cœpit eis per parabolas dicere, Vineam plantavit quidam, & circumposuit sepem, & fodit lacum, & ædificavit turrim, & elocavit eam agricolis: ac peregrè profectus est.

Misítque servum ad agricolas *suo* tempore, ut ab agricolis acciperet ex fructu vineæ.

Illi verò captum eum ceciderunt, ac remiserunt inanem.

Et rursum misit ad eos alium servum, & *illi* huic quoque lapidato caput comminuerunt, & remiserunt contumeliâ affectum.

Et rursum alium misit; & illum interemerunt: multósque alios, hos quidem cædentes, illos verò interimentes.

Cùm ergò unum adhuc haberet filium suum dilectum, misit etiam illum ultimum ad eos, dicens, Reverebuntur filium meum.

Illi verò agricolæ dixerunt inter se, Iste est hæres: venite, interimamus eum, & nostra erit hæreditas.

Et captum eum interemerunt, & ejecerunt extra vineam.

Quid ergò faciet Dominus vineæ? Veniet, & perdet agricolas, & dabit vineam aliis.

Ne hanc quidem Scripturam legistis, † Quem lapidem reprobaverunt ædificantes, is factus est caput anguli:

A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

Studebant igitur eum prehendere: sed metuerunt turbam. norant enim eum adversùs ipsos illam parabolam dixisse. itaque omisso eo abierunt.

‖ Et miserunt ad eum quosdam è Pharisæis & Herodianis, ut eum irretirent captum sermone.

Illi verò cùm venissent, dicunt ei, Magister, scimus te veracem esse, neque curare quenquam: non enim respicis ad personam hominum, sed in veritate viam Dei doces: Licet censum Cæsari dare, an non? demus, an non demus?

CAP. XII.

ET cœpit illis in parabolis loqui, Vineam pastinavit homo, & circumdedit sepem, & fodit lacum, & ædificavit turrim, & locavit eam agricolis: & peregrè profectus est.

Et misit ad agricolas in tempore servum, ut ab agricolis acciperet de fructu vineæ.

Qui apprehensum eum ceciderunt, & dimiserunt vacuum.

Et iterum misit ad illos alium servum: & illum in capite vulneraverunt, & contumeliis affecerunt.

Et rursum alium misit; & illum occiderunt: & plures alios, quosdam cædentes, alios verò occidentes.

Adhuc ergò unum habens filium charissimum, & illum misit ad eos novissimum, dicens, Quia reverebuntur filium meum.

Coloni autem dixerunt adinvicem, Hic est hæres: venite, occidamus eum, & nostra erit hæreditas.

Et apprehendentes eum occiderunt, & ejecerunt extra vineam.

Quid ergò faciet Dominus vineæ? Veniet & perdet colonos, & dabit vineam aliis.

Nec Scripturam hanc legistis, Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli:

A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

Et quærebant eum tenere, & timuerunt turbam: cognoverunt enim quoniam ad eos parabolam hanc dixerit. Et relicto eo abierunt.

Et mittunt ad eum quosdam ex Pharisæis & Herodianis, ut eum caperent in verbo.

Qui venientes dicunt ei, Magister, scimus quia verax es, & non curas quenquam: nec enim vides in faciem hominum, sed in veritate viam Dei doces: Licet dare tributum Cæsari, an non dabimus?

*Matt.21.33. Luc.20.9. Esa.5.1. Jer.2.21.

1 Dei vocatio nec locis nec personis nec temporibus certis est sine exceptione adstricta.

†Psal.118.22. Esa.28.16. Matth.21.42. Act.4.11. Rom.9.33. 1.Pet.2.7.

‖ Matt.22.15. Luc.20.20.

13 Evangelium magistratûs imperium cum Dei cultu conjungit.

1 *Per parabolas*, ἐν παραβολαῖς. Parabola dicitur passim in Evangelio non tam comparatio aut collatio, quales adhiberi à plerisque scriptoribus solent ad ea illustranda quæ alioquin videri possent obscuriùs dicta, quàm allegorica oratio quæ non facilè ab omnibus intelligatur. Hebræi חידה & משל *chidah* & *maschal* vocant. Siquis autem roget cur ἐν παραβολαῖς dixerit Marcus potiùs quàm ἐν παραβολῇ, cùm unam tantùm parabolam hîc recenseat, respondeo, quamvìs unam duntaxat commemoret, multas tamen fuisse à Domino propositas, quæ copiosè à Matthæo referuntur. Deinde etiam existimo his verbis non tam multitudinem parabolarum significari quàm genus ipsum orationis quo Christus usus est, ob eam causam quam ipse explicat Matth.13.35. ut ἐν παραβολαῖς idem valeat quod παραβλήδην, ut loquitur Nonnus, id est, δι' αἰνιγμάτων. ¶ *Dicere*, λέγειν. Quædam exemplaria habent λαλεῖν, *loqui*, ut converterunt Vulgata & Erasmus: quam lectionem si sequaris, addendum erit participium λέγων, *dicens*, ellipsi Hebræis familiari, de qua diximus suprà 10.33.

2 Suo *tempore*, τῷ καιρῷ. Erasmus, *Cùm opportunum esset*, id est, ὅτε ἦν εὔκαιρον. Vulg. *In tempore*, sensu nonnihil diverso. Nam *in tempore* significat *bien à poinct*: *suo tempore* verò, *en sa saison*, id est, tempore quo colligi fructus solent.

3 *Ceciderunt*, ἔδειραν. Sic & hoc loco & paulò pòst, vers.5. & Matth.21.35, & Luc.20.10, & 11. & Act.5.40. scribitur δέρω pro δαίρω in omnibus quæ vidimus exemplaribus, quo verbo intelligo virgis inflictas plagas, quod peculiari etiam infamiâ non caret. ¶ *Inanem*, κενόν: vel, *vacuum*, ut convertit Erasmus. Sed quia cæteris ferè locis *inanem* interpretatur, ut etiam apud Lucam Vetus interpres convertit, eandem ubique rationem servare malui.

4 *Lapidato*, λιθοβολήσαντες. Hanc esse significationem propriam verbi *Lapidare*, Quintilianus innuit lib.8.cap.2, nempe pro *Lapides in aliquem conjicere*. Sed sciendum est, βάλλειν de eo dici propriè apud Græcos qui non modò ictu petit, sed etiam ferit quod petiit. Vetus interpres hoc non legit, & animadvertimus etiam in duobus vetustis codicibus deesse. ¶ *Caput comminuerunt*, ἐκεφαλαίωσαν. Sic rectè Erasmus: sicut vernaculo sermone dicimus, *Rompre la teste*. Vulgata, eodem sensu, sed dilutiùs, *In capite vulneraverunt*. Syrus autem interpres utitur verbo צלף *tsalaph*: quod generaliter significat *Ictibus inflictis contundere*, ut in lapidatione aut aliquâ pulsatione seu verberatione accidit, cujusmodi vulnus propriè πληγὴ à Græcis dicitur, sicut τραύματα propriè vocant quæ aliter incisâ vel pertusâ cute infliguntur. Mentionem autem facit Marcus vulnerum capitis, quasi gravissimorum. Sed nova est hæc significatio verbi κεφαλαιοῦν, ut hoc planè sit quod Græci dicunt ἅπαξ λεγόμενον. Itaque Theophylactus usitatam significationem retinens, ἐκεφαλαίωσαν interpretatur συνετέλεσαν καὶ ἐκορύφωσαν τὴν ὕβριν: id est, omni contumeliæ genere quasi in summam quandam redacto affecerunt, omnémque injuriam in eo veluti consumserunt. ¶ *Contumeliâ affectum*, ἠτιμωμένον. Verbum ἀτιμάζειν, cui ἰσοδυναμεῖ τὸ ἀτιμοῦν, video tot modis partim à Vetere interprete partim ab Erasmo converti, *Contumeliâ afficere*, *Ignominiâ afficere*, *Contemtui habere*, id est, καταφρονεῖν, *Inhonorare*, *Dehonestare*, *Exhonorare*; quæ non memini legere apud idoneos autores, quamvìs *inhonoratum* Latinè dicamus eum cui honos non est habitus. Theophylacti codex scriptum habet ἠτιμωμένον: quod verbum, si Eustathio credimus, Homericum est. Vetus autem interpres pro καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον, legit καὶ ἠτίμωσαν, *& ignominiâ affecerunt*; sicut in duobus codicibus scriptum reperimus.

6 *Reverebuntur*, ἐντραπήσονται. id est, Pudore moti, ab eo deflectent, nec ejus vultum aspicere sustinebunt, ut eum offendant. Hæc enim propria est hujus verbi notatio.

7 *Agricolæ*, οἱ γεωργοί. Quoddam exemplar hæc addit, θεασάμενοι αὐτὸν ἐρχόμενον πρὸς αὐτούς: id est, *cùm vidissent eum venientem ad ipsos*.

8 *Et captum eum*, καὶ λαβόντες αὐτόν. Vulgata, *Et apprehendentes eum*, καὶ κρατοῦντες αὐτόν. Erasmus, *Et arreptum eum*, καὶ ἁρπάσαντες αὐτόν.

9 *Agricolas*, τοὺς γεωργούς. In quodam codice additur τούτους, *istos*.

11 *Istud*, αὕτη. id est, τοῦτο. Est enim Hebraismus manifestus, de quo diximus Matth.21.42. Errant igitur qui vel ad κεφαλὴν vel ad γωνίαν referunt: ac multò etiam magìs qui legit, *Factus est iste*, ut ad Lapidem, id est Christum, referatur.

12 *Studebant*, ἐζήτουν. id est, affectabant, & mirificè cupiebant. Id enim declarat apud Latinos verbum *Studere* cum quarto casu conjunctum, cujus vice hîc ponitur infinitus modus. Respondet ergò τὸ ζητεῖν hâc significatione verbo בקש *bikkesch*. Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Quærebant*. ¶ *Enim*, γάρ. Non pertinet hæc ratio ad proximum verbum ἐφοβήθησαν, sed ad ἐζήτουν: & rursus, καὶ ἀφέντες pertinet ad ἐφοβήθησαν, quod est remotius. Quæ synchysis ut meliùs intelligatur, & quamobrem καὶ primo & tertio loco converterimus ut συλλογιστικὸν, secundo verò ut διακριτικόν, ità disponendum puto hunc versiculum, docendi gratiâ, alioquin nonnihil obscurum, Καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον. καὶ ἀφέντες αὐτὸν, ἀπῆλθον. i. *Studebant igitur eum prehendere: norant enim quòd adversùs ipsos parabolam illam dixisset: sed timuerunt turbam. itaque omisso eo abierunt.* ¶ *Adversùs ipsos*, πρὸς αὐτούς. Sic rectiùs convertit Erasmus quàm Vetus interpres *Ad eos*. Declarat enim πρὸς hoc loco ἐναντίωσιν, ut in illo Chrysostomi περὶ προσευχῆς, Ἀναλυσάμενοι τὰς πρὸς τὸν Θεὸν ἁμαρτίας.

13 *Pharisæis*, τῶν Φαρισαίων. Hi sunt quos vocavit γραμματεῖς, ut qui peritissimi legis haberi vellent. De Herodianis autem diximus Matth.22.16. ¶ *Irretirent captum*, ἀγρεύσωσι. Nam ἀγρεύειν, quod propriè declarat *Venari*, etiam de eo dicitur qui prædam cepit quam venabatur. Sic Isidorus in Epigrammatibus, ἀγρευθεὶς δ' ἤγρευσα: id est, εἷλε δ' ἁλοὺς, ut ab aliis est annotatum.

annotatum. In uno exemplari legimus, παγιδεύσωσι, *illaquearent*, ut apud Matthæum. ¶ *Sermone*, λόγῳ. Vulg. *Verbo*, id eſt ῥήματι, ut alibi dictum eſt. Poteſt autem hoc vel ad eorum ſermonem qui Chriſto inſidiabantur, vel ad Chriſti reſponſionem, quâ illi ſperabant fore ut ſeſe in laqueos indueret, vel ad utroſque referri.

14 *Reſpicis ad perſonam*, βλέπεις εἰς πρόσωπον. Vulg. *Vides in faciem. Intueri faciem*, vel *Accipere*, genus eſt dicendi Hebræis familiare, non tantùm in vitio ſed etiam in laude, ut Gen. 19.21. & 1. Sam. 25. 15. & 2. Reg. 3.14. & propriè ſignificat Aliquid in quopiam nobis adſtante conſiderare in oculos incurrens, quò gratiam erga ipſum mereamur: quod ut vitarent Areopagitæ, dicuntur in tenebris judicia exercuiſſe. Sed in his libris iſtud nuſquam niſi in vitio ponitur. πρόσωπον igitur *Faciem* declarat hominis, ſeu vera ſit ſeu fictitia: niſi mavis *Os* aut *Vultum* interpretari. Sed & hoc nomine ſignificantur qualitates tum animi, tum corporis, tum etiam rerum externarum, quæ à rhetoribus vocantur perſonæ attributa; ſeu vera ſint illa, ſeu ficta & ad tempus quæſita, ut in theatris fieri ſolet. Errant igitur & quidem periculoſo errore, qui ubi mentio fit προσωποληψίας, agi putant de ipſis (ut vulgò loquimur) perſonis, id eſt, ipſis hominibus: & hoc teſtimonio eludunt quæcunque de æterna prædeſtinatione non minùs ſanctè quàm verè traduntur. Errant & illi qui cùm alioquin *Perſonæ* appellatione rectè intelligant ſignificari qualitates illas de quibus diximus, tamen non animadvertunt non damnari perſonarum omnium diſcrimina, (quod fieri non poteſt quin ſummâ rerum omnium ἀταξία invehatur) ſed eam demum προσωποληψίαν dici & reprehendi quæ tenebras offundit veritati. Sed hæc fortaſſe παρέργως, quæ tamen placuit ſemel annotare, ut quæ vis ſit horum vocabulorum intelligatur. ¶ *Viam Dei*, τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Hebraicè דרך יהוה *derech Jehovah:* quo dicendi genere interdum ſignificatur via quâ ad Deum pervenitur, id eſt, ſancti mores & cum Lege Dei conſentientes, ut hoc loco & alibi ſæpe: interdum verò ipſa Dei facta & geſta, ut Pſalmo 18. 31. plurali præſertim numero. ¶ *Licet*, ἔξεστι. In duobus codicibus ante ἔξεστι legimus εἰπὲ οὖν ἡμῖν, *dic ergò nobis:* quod fortaſſis irrepſit ex Matthæo. ¶ *Cenſum*, κῆνσον. Sic vocat ordinarium tributum ab Auguſto, ſublatis omnibus aliis, pro facultatum ratione in agrorum capita ſingulis provinciis impoſitum. Nam in hominum capita viritim ſolvebatur didrachmæ τέλος, ut diximus Matth. 17. 25. In meo vetuſtiſſimo codice pro κῆνσον legi ἐπικεφάλαιον, quam Latini *Capitationem* vocant. Et ità videtur omnino legiſſe Syrus interpres, ut qui convertat כסף רישא *cheſeph riſchah*, id eſt, *pecuniam capitis*. Vide Matth. 22. 17. ¶ *Annon*, ἢ οὔ; Totum hoc, ἢ οὔ; δῶμεν, deeſt apud Veterem interpretem. Simpliciter enim convertit, *Licet dare tributum Cæſari, an non dabimus?* Sed iteratam interrogationem in omnibus codicibus, & apud Theophylactum quoque invenimus. Ponitur autem δῶμεν potentiali modo; quaſi dicas, *Debemus dare, an non debemus dare?* quod rectè Eraſmus obſervavit.

---

15 Ὁ δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὴν ὑπόκρισιν, εἶπεν αὐτοῖς, Τί με πειράζετε; φέρετέ μοι δηνάριον, ἵνα ἴδω.

16 Οἱ δὲ ἤνεγκαν. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Καίσαρος.

*Rom. 13. 7.

17 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος, Καίσαρι· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ. Καὶ ἐθαύμασαν ἐπ' αὐτῷ.

† Matth. 22. 23. Luc. 20. 27.

18 ¶ Καὶ ἔρχονται Σαδδουκαῖοι πρὸς αὐτὸν, οἵτινες λέγουσιν ἀνάστασιν μὴ εἶναι· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες,

18 Carnis reſurrectio adversùs Sadducæorum inſcitiam & malitiam aſſeritur.

‖ Deut. 25. 5.

19 Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν ὅτι ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, καὶ καταλίπῃ γυναῖκα, καὶ τέκνα μὴ ἀφῇ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

20 Ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος ἔλαβε γυναῖκα, καὶ ἀποθνήσκων οὐκ ἀφῆκε σπέρμα.

21 Καὶ ὁ δεύτερος ἔλαβεν αὐτὴν, καὶ ἀπέθανε, καὶ οὐδὲ αὐτὸς ἀφῆκε σπέρμα· καὶ ὁ τρίτος ὡσαύτως.

22 Καὶ ἔλαβον αὐτὴν οἱ ἑπτὰ, καὶ οὐκ ἀφῆκαν σπέρμα. ἐσχάτη πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

23 Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, ὅταν ἀναστῶσι, τίνος αὐτῶν ἔσται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

24 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ;

25 Ὅταν γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῶσιν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίσκονται· ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

26 Περὶ δὲ τῶν νεκρῶν, ὅτι ἐγείρονται, οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῇ βίβλῳ Μωσέως, ἐπὶ τῆς βάτου ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, λέγων, Ἐγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ;

* Exod. 3. 6. Matt. 22. 32.

27 Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ Θεὸς ζώντων. ὑμεῖς οὖν πολὺ πλανᾶσθε.

† Matt. 22. 35

28 ¶ Καὶ προσελθὼν εἷς τῶν γραμματέων, ἀκούσας αὐτῶν συζητούντων, εἰδὼς ὅτι καλῶς αὐτοῖς ἀπεκρίθη, ἐπηρώτησεν αὐτὸν, Ποία ἐστὶ πρώτη πασῶν ἐντολή;

28 Sacrificia ſive externi cultus nunquam placuerunt Deo, niſi præeuntibus neceſſariis officiis.

‖ Deut. 6. 4.

29 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ, Ὅτι πρώτη πασῶν τῶν ἐντολῶν, Ἄκουε, Ἰσραήλ· Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, Κύριος εἷς ἐστι·

30 Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη πρώτη ἐντολή.

* Lev. 19. 18. Matt. 22. 39. Rom. 13. 9. Gal. 5. 14. Jacob. 2. 8.

31 Καὶ δευτέρα ὁμοία, αὕτη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι.

32 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ γραμματεὺς, Καλῶς, διδάσκαλε, ἐπ' ἀληθείας εἶπας· ὅτι εἷς ἐστι Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ·

33 Καὶ τὸ ἀγαπᾷν αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος, καὶ τὸ ἀγαπᾷν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, πλεῖόν ἐστι πάντων τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ τῶν θυσιῶν.

Ipſe verò, cùm ſciret eorum hypocriſin, dixit eis, Quid me tentatis? proferte mihi denariũ, ut videam.

Illi verò protulerunt. Tunc dicit eis, Cujus eſt imago iſta & inſcriptio? Illi verò dixerunt ei, Cæſaris.

Et reſpondens Jeſus dixit eis, * Reddite quæ *ſunt* Cæſaris, Cæſari; & quæ Dei *ſunt*, Deo. Et admirati ſunt ſuper ipſo.

† Tunc veniunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non eſſe reſurrectionem: & interrogarunt eum, dicentes,

Præceptor, ‖ Moſes ſcripſit nobis, ut ſi cujus frater mortuus ſit, ac reliquerit uxorem, & filios non reliquerit, accipiat ipſius frater uxorem ejus, & excitet ſemen fratri ſuo.

Septem ergò fratres fuerunt: ac primus accepit uxorem, & moriens non reliquit ſemen.

Et ſecundus accepit eam, & mortuus eſt, & nè ipſe quidem reliquit ſemen: & tertius itidem.

Et acceperunt eam ſeptem illi, neque reliquerunt ſemen. ultima omnium mortua eſt & mulier.

In reſurrectione ergò, poſtquã reſurrexerint, cujus eorũ erit uxor? nam ſeptem habuerunt eam uxorem.

Tunc reſpondens Jeſus dixit eis, Nonne propterea erratis quòd non ſciatis Scripturas, neque potentiam Dei?

Poſtquam enim ex mortuis reſurrexerint *homines*, neque uxores ducunt, neque nuptum dantur: ſed ſunt ut angeli qui in cœlis *ſunt*.

De mortuis verò, quòd ſuſcitandi ſint, non legiſtis in libro Moſis, quomodo in rubo locutus ſit ei Deus, dicens, * Ego *ſum* Deus Abrahami, & Deus Iſaaci, & Deus Jacobi?

Non eſt Deus *deus* mortuorum, ſed deus viventium. vos ergò multùm erratis.

† Et cùm acceſſiſſet quidam è Scribis qui audierat eos altercantes, & ſciebat eum bene illis reſpondiſſe, interrogavit eum, *dicens*, Quod eſt primum omnium præceptum?

Jeſus autem reſpondit ei, Primum omnium præceptorum *eſt*, ‖ Audi, Iſrael; Dominus Deus noſter, Dominus unus eſt:

Diliges igitur Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua, & ex totis viribus tuis. hoc eſt primum præceptum.

Et ſecundum *illi* ſimile, hoc *eſt*, * Diliges proximum tuum ut teipſum. majus iſtis aliud præceptum non eſt.

Tunc dixit ei Scriba ille, Bene, Magiſter, in veritate dixiſti. nam unus eſt Deus, nec alius eſt præter eum:

Et diligere eum ex toto corde, & ex tota intelligentia, & ex tota anima, & ex totis viribus; ac diligere proximum ut ſeipſum, plus eſt quàm omnia holocautomata & ſacrificia.

Qui ſciens verſutiam illorum, ait illis, Quid me tentatis? afferte mihi denarium, ut videam.

At illi attulerunt ei. Et ait illis, Cujus eſt imago hæc & inſcriptio? Dicunt ei, Cæſaris.

Reſpondens autem Jeſus dixit illis, Reddite igitur quæ ſunt Cæſaris, Cæſari; & quæ ſunt Dei, Deo. Et mirabantur ſuper eo.

Et venerunt ad eum Sadducæi, qui dicunt reſurrectionem non eſſe: & interrogabant eum, dicentes,

Magiſter, Moyſes nobis ſcripſit, ut ſi cujus frater mortuus fuerit, & dimiſerit uxorem, & filios non reliquerit, accipiat frater ejus uxorem ipſius, & reſuſcitet ſemen fratri ſuo.

Septem ergò fratres erant: & primus accepit uxorem, & mortuus eſt, non relicto ſemine.

Et ſecundus accepit eam, & mortuus eſt, & nec iſte reliquit ſemen: & tertius ſimiliter.

Et acceperunt eã ſimiliter ſeptẽ, & non reliquerunt ſemẽ. noviſſima omniũ defuncta eſt & mulier.

In reſurrectione ergò, cùm reſurrexerint, cujus de iis erit uxor? ſeptem enim habuerunt eam uxorem.

Et reſpondens Jeſus ait illis, Nonne ideo erratis non ſcientes Scripturas, neque virtutem Dei?

Cùm enim à mortuis reſurrexerint, neque nubent, neque nubentur. ſed ſunt ſicut angeli in cælis.

De mortuis autem, quòd reſurgant, non legiſtis in libro Moyſis, ſuper rubum quomodo dixerit illi Deus, inquiens, Ego ſum Deus Abraham, & Deus Iſaac, & Deus Jacob?

Non eſt Deus mortuorum, ſed vivorum. vos ergò multùm erratis.

Et acceſſit unus de Scribis qui audierat illos conquirentes: & videns quoniam bene illis reſponderat, interrogavit eum quod eſſet primum omnium mandatum.

Jeſus autem reſpondit ei, Quia primum omnium mandatum eſt, Audi, Iſrael, Dominus Deus noſter, Dominus unus eſt:

Et diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua, & ex tota virtute tua. Hoc eſt primum mandatum.

Secundum autem ſimile eſt illi, Diliges proximum tuum tanquam teipſum. Majus horum aliud mandatum non eſt.

Et ait illi Scriba, Bene, Magiſter, in veritate dixiſti, quia unus eſt Deus, & non eſt alius præter eum:

Et ut diligatur ex toto corde, & ex toto intellectu, & ex tota anima, & ex tota fortitudine; & diligere proximum tanquam ſeipſum, majus eſt omnibus holocautomatibus & ſacrificiis.

---

15 *Hypocriſin*, ὑπόκρισιν. Vulgata, *Verſutiam*, id eſt, πανουργίαν, ut eſt apud Lucam.

19 *Reliquerit*, καταλίπῃ. Vulgata, *Dimiſerit*, quæ interpretatio meliùs convenerit Divortio. Ità enim convertere ſolet τὸ ἀπολύειν. Sed uſus eſt Vetus interpres *Dimittendi* verbo propter ſequens verbum ἀφῇ, quod ipſum exponere cogimur *Reliquerit:* vix enim poſſimus Græcorum copiam aſſequi. ¶ *Filios*, τέκνα. Eraſmus, *Liberos:* quam interpretationem cur non probem, dixi Matth. 22.24. Sed in uno vetere exemplari ſcriptum inveni τέκνον, & apud Matthæum quoque conſtanter legitur in vulgata editione, *Filium*, ſingulari numero: quam lectionem maximè probo. Satìs enim erat vel unum filium reliquiſſe, ut abſolveretur frater à ſuſcitandi fraterni ſeminis lege.

20 *Septem ergò*, ἑπτὰ οὖν. Eraſmus non legit particulam οὖν, quæ tamen videtur requiri, ut narrationis exordium declaret. [Addidi *Ergò*, partim ex Veteris interpretis autoritate, partim quia in uno vetuſto codice ſcriptam inveni.]

21 *Et nè ipſe*, &c. καὶ οὐδὲ αὐτὸς, &c. In uno exemplari additur, μὴ καταλιπὼν σπέρμα, *non relicto ſemine.*

22 *Mulier*, γυνή. Eraſmus, *Uxor.* Eſt enim ambiguum nomen γυναικός. Sed illam interpretat ionemmeliùs convenire liquet ex concluſione quæſtionis.

23 *Poſtquam*

23 *Postquam resurrexerint*, ὅταν ἀναστῶσι. Hoc deest in duobus codicibus, & potest expungi, nullâ sensûs injuriâ.

24 *Nonne propterea*, οὐ διὰ τοῦτο. Sic solent Hebræi per interrogationem enunciare quod maximè volunt haberi pro vero. Deest tamen in Theophylacto particula οὐ, & interrogationis nota. ¶ *Quòd non sciatis*, μὴ εἰδότες. Vulg. ad verbum, *Non scientes*. Sed quia præcessit διὰ τοῦτο, necesse fuit aliquantulùm à verbis deflectere; cùm nè sic quidem Græci loqui soleant.

26 *Quomodo*, ὡς, vel πῶς, ut in uno codice legimus. Est autem per trajectionem construendum hoc membrum, ut post αὐτῷ subjiciatur ἐπὶ τῆς βάτου. Similis trajectionis exemplum occurrit Rom. 13. 3.

27 *Non est Deus* deus *mortuorum*, οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν. Supplevi ex Matthæo nomen τοῦ θεοῦ repetitum, & quidem minusculo theta scriptum, ut & in posteriore membro, habens videlicet rationem attributi.

29 *Primum*, πρώτη. id est, primarium ac præcipuum. Rectiùs autem istum sensisse quàm Pharisæi consuevissent, ex ipsius responso liquet.

30 *Diliges igitur*, καὶ ἀγαπήσεις. Vulgata & Erasmus, *Et diliges*. Sed apparet καὶ positam esse pro οὖν: quæ enallage etiam apud Græcos disertiores reperitur. [Demosthenes περὶ στεφ. Ὁ δὲ γραψάμενος Διώνδας τὸ πέμπτον μέρος τῶν ψήφων οὐκ ἔλαβε. καί μοι λέγε ταῦτα τὰ ψηφίσματα. Sic quoque paulò pòst accipitur vers. 37.] ¶ *Cogitatione*, τῆς διανοίας: id est, συνέσεως, ut Scriba responso suo explicat. Deest tamen hæc particula in meo vetustissimo codice. Vide Matth. 22. 37.

31 *Hoc* est, αὕτη. Subaudi ἐστίν. Vulg. *Illi*, id est, αὐτῇ: quomodo scriptum legi in duobus codicibus vetustis.

33 *Plus est*, πλεῖόν ἐστι. Vulg. *Majus est*, μεῖζόν ἐστι. In quodam codice legitur περισσότερον, *amplius*. ¶ *Holocautomata & sacrificia*, τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ θυσιῶν. Holocautomata vel holocausta interpretantur Græci id sacrificiorum genus in quo tota victima Deo adolebatur, ut ipsa verbi notatio declarat. Hebræi עולות *holoth* vocant, à verbo quod significat *Ascendere*: quoniam videlicet tota victima cremata sursum ascendebat. Θυσίας autem appellant ea sacrificia quæ sicut à Græcis à θύω *macto*, sic ab Hebræis dicuntur זבחים *zebachim*, in quibus pars aliqua Sacerdotibus & convivio decidebatur, ut rectè notat Hieronymus in caput Esaiæ 56. Comprehenditur verò his duobus sacrificiorum generibus universus ille cæremonialis cultus, in quo nonnulli hypocritæ summam pietatis collocabant.

34 Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἰδὼν αὐτὸν ὅτι νουνεχῶς ἀπεκρίθη, εἶπεν αὐτῷ, Οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὐδεὶς οὐκέτι ἐτόλμα αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

35 ¶ Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἔλεγε, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, Πῶς λέγουσιν οἱ γραμματεῖς ὅτι ὁ Χριστὸς υἱός ἐστι Δαβίδ;

36 Αὐτὸς γὰρ Δαβὶδ εἶπεν ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

37 Αὐτὸς οὖν Δαβὶδ λέγει αὐτὸν Κύριον· καὶ πόθεν υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; Καὶ ὁ πολὺς ὄχλος ἤκουεν αὐτοῦ ἡδέως.

38 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, Βλέπετε ἀπὸ τῶν γραμματέων τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπατεῖν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς,

39 Καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.

40 Οἱ κατεσθίοντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.

41 ¶ Καὶ καθίσας ὁ Ἰησοῦς κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου, ἐθεώρει πῶς ὁ ὄχλος βάλλει χαλκὸν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον. καὶ πολλοὶ πλούσιοι ἔβαλλον πολλά.

42 Καὶ ἐλθοῦσα μία χήρα πτωχὴ ἔβαλε λεπτὰ δύο, ὅ ἐστι κοδράντης.

43 Καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα αὕτη ἡ πτωχὴ πλεῖον πάντων βέβληκε τῶν βαλόντων εἰς τὸ γαζοφυλάκιον.

44 Πάντες γὰρ ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον· αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς πάντα ὅσα εἶχεν ἔβαλεν, ὅλον τὸν βίον αὐτῆς.

Tum Jesus cùm vidisset eum cordatè respondisse, dixit ei, Non longè es à regno Dei. Et nemo ampliùs audebat eum interrogare.

† Et respondens Jesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christum esse filium Davidis?

Nam ipse David dixit per Spiritum sanctum, ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam, usquedum statuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

Ipse ergò David dicit eum Dominum: unde igitur filius ejus est? Et multa illa turba audiebat eum libenter.

* *Ipse* autem dicebat eis in doctrina sua, Cavete à Scribis, qui amant stolati ambulare, & salutationes in foris,

Primósque consessus in conventibus, & primos accubitus in cœnis:

† Qui devorant domos viduarum, & in speciem utuntur longis precibus: isti auferent gravius judicium.

‖ Et cùm sedisset Jesus ex adverso gazophylacii, spectabat quomodo turba immitteret æra in gazophylacium. multi igitur divites immittebant multa.

Et cùm venisset quædam vidua pauper, immisit minuta *æreola* duo, quod est quadrans.

Tunc *ille*, cùm advocasset discipulos suos, dixit eis, Amen dico vobis, vidua hæc pauper plus immisit quàm omnes *alii* qui miserunt *pecuniam* in gazophylacium.

Nam omnes ex eo quod ipsis redundat, immiserunt; hæc verò è penuria sua immisit omnia quæ habebat, totum *nempe* victum suum.

Jesus autem videns quòd sapienter respondisset, dixit illi, Non es longè à regno Dei. Et nemo jam audebat eum interrogare.

Et respondens Jesus dicebat, docens in templo, Quomodo dicunt Scribæ Christum filium esse David?

Ipse enim David dicit in Spiritu sancto, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

Ipse ergò David dicit eum Dominum: & unde est filius ejus? Et multa turba eum libenter audivit.

Et dicebat eis in doctrina sua, Cavete à Scribis, qui volunt in stolis ambulare, & salutari in foro,

Et in primis cathedris sedere in synagogis, & primos discubitus in cœnis:

Qui devorant domos viduarum sub obtentu prolixæ orationis: hi accipient prolixius judicium.

Et sedens Jesus contra gazophylacium aspiciebat quomodo turba jactaret æs in gazophylacium: & multi divites jactabant multa.

Cùm venisset autem vidua una pauper, misit duo minuta, quod est quadrans.

Et convocans discipulos suos ait illis, Amen dico vobis, quoniam vidua hæc pauper plus omnibus misit qui miserunt in gazophylacium.

Omnes enim ex eo quod abundabat illis miserunt, hæc verò de penuria sua omnia quæ habuit misit, totum victum suum.

† *Matt.* 22.41 *Luc.* 20.41.
35 Christus ex ipso Davide, unde ortus erat secundùm carnem, Deitatem suam probat.
‖ *Psal.* 110.1.
* *Matt.* 23.6. *Luc.* 11.43. & 20.45.
38 Non temerè pastorum mores pro exemplo sunt sequendi.
† *Matt.* 23.14. *Luc.* 20.47.
‖ *Luc.* 21.1.
41 Officia secundùm Deum præstita non ex pretio externo sed ex cordis affectu æstimantur.

34 *Cordatè*, νουνεχῶς. id est, ad verbum, *ut qui mentem haberet*, sive, *ut intelligentiâ præditus*. Hinc illud Ennii, *Egregiè cordatus homo Catus Aelius Sextus*: & apud Plautum hæc tria συνωνύμως junguntur, *cordatè, sapienter, doctè*. ¶ *Ampliùs*, οὐκέτι. Abundat negatio, ut alibi dixi. Vulg. *Jam*, ἤδη. Erasmus, *Post illa*, μετὰ ταῦτα.

35 *Respondens*, ἀποκριθείς: id est, *Verba faciens*, ut alibi docuimus. Servari tamen potest propria hujus verbi significatio. Nam scribit Matthæus fuisse tunc in templo congregatos Pharisæos cùm hæc diceret Christus. Est autem verisimile, multum utrinque habitum sermonem, cujus conclusionem duntaxat scripserint Evangelistæ.

36 *Per Spiritum sanctum*, ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ. vel, *In Spiritu sancto*. Est enim quædam in hoc dicendi genere energia, quo significatur non tam Davidem locutum fuisse, quàm Spiritum Dei, qui quodammodo Davidem ipsum possederit. Dicitur, inquam, nescio quomodo ἐμφατικώτερον David in Spiritu locutus, quàm Spiritus in Davide. Nequis tamen hoc arbitretur subtiliùs consideratum, solemus interpretari *Per Spiritum*.

38 *In doctrina sua*, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. id est, *inter docendum*, ἐν τῷ διδάσκειν, ut suprà 4. 2. ¶ *Cavete*, βλέπετε: id est, φυλάττεσθε, ut infrà cap. 13. 9. Sic apud Latinos quoque *Videre* pro *Cavere* accipitur, sed diversâ constructione ab ea quæ hîc usurpatur. Cicero 4. Academicarum, *Sapientis hanc censet Arcesilas vim esse maximam, cavere nè capiatur, nè fallatur videre*. ¶ *Qui amant*, τῶν θελόντων: id est, τῶν φιλούντων, ut loquitur Matthæus capite 23. 4. ideóque summo studio expetunt & ambiunt. Respondet enim τὸ θέλειν verbo חפץ *chaphets*, ut diximus suprà 10. 35, quo significatur voluntas cum summa cupiditate conjuncta, ut Gen. 34. 19. Cæterùm hoc quoque notandum est, articulum hîc poni αἰτιολογικῶς, sicut Rom. 1. 18. perinde enim est acsi dixisset Marcus, θέλουσι γὰρ, *Volunt enim*. ¶ *Stolati*, ἐν στολαῖς: id est, ἐστολισμένοι. Idem autem valet *Stola* quod *Vestis* in genere: quamvìs postea de muliebri veste ad talos usque demissa dici cœpit, ut rectè observat Baysius. Hîc tamen videtur exterior illa vestis fimbriata significari, cujus fit mentio Deut. 22. 12. Vulgata ad verbum, *In stolis*: sicut alibi annotavimus Suetonium scripsisse, Caligulam *modò in crepidis vel cothurnis, modò in speculatoria caliga processisse in publicum*: id est, crepidatum, vel caligatum.

39 *Primósque consessus*, καὶ πρωτοκαθεδρίας. Vulg. *Et in primis cathedris sedere*, nomine in verbum converso. Erasmus, *Primásque sellas*: cùm tamen accipiendum sit Græcum vocabulum non de sellis ipsis, sed de sessione. ¶ *Primos accubitus*, πρωτοκλισίας. Hîc rectè reprehendit Erasmus Veterem interpretem, quòd, ut sibi constaret, non potiùs verterit, *Primi accumbere*, nomine per verbum expresso. Sed quod hîc reprehendit, ipse suprà admisit, Matth. 23. 6, & quidem mutatâ vetere editione.

40 *Qui devorant*, οἱ κατεσθίοντες. Bellè quidem conveniunt Latina, quia versu 38. convertimus τῶν θελόντων, *qui amant*: in Græcis verò manifestum est solœcum, cùm potiùs dicendum fuerit τῶν κατεσθιόντων καὶ προσευχομένων, vel οἱ κατεσθίουσι καὶ προσεύχονται, ut loquitur Lucas 20. 47. Nam οὗτοι quod sequitur, non minùs pertinere existimo ad versiculum 38, & 39. quàm ad hunc 40. Similia verò dicendi genera etiam apud disertiores scriptores reperiuntur: ut Homerus Iliad. δ'. cùm exorsus esset hanc comparationem à recto casu, Τρῶες δ' ὥστ' ὄϊες πολυπάμμονος ἀνδρὸς ἐν αὐλῇ, subjicit hanc ἀπόδοσιν, diverso casu, Ὣς Τρώων ἀλαλητὸς ἀνὰ στρατὸν εὐρὺν ὀρώρει. Idem Iliad. β'. φημὶ γὰρ οὖν κατανεῦσαι ὑπερμενέα Κρονίωνα Ἀστράπτων ἐπιδέξι', ἐναίσιμα σήματα φαίνων, pro ἀστράπτοντα & φαίνοντα: ubi Eustathius similia nonnulla in Euripide & Sophocle observat. Sed & Paulus 1. Tim. 4. 2, & 3. videtur pro rectis genitivos ter usurpare. ¶ *Et in speciem*, καὶ προφάσει. Vide Matth. 23. 14.

41 *Ex adverso*, κατέναντι: sive *Contra*, ut vertit Vulgata. Accipitur autem interdum pro ἔμπροσθεν: id est, *coram & in oculis*, ut ferè loquuntur Hebræi, ut Rom. 4. 17. ¶ *Æra*, χαλκόν. Id est, χαλκοῦς, æreos videlicet numulos, quales quadraginta octo, ut mox ostendam, denarium Romanum constituebant. Terent. *mulierem ære emtam suo*. Usus est autem hâc vo-

ce Evangelista potiùs quàm δωρεῶν, vel ἀργυρίων, de voluntariis oblationibus disserens, quæ maxima ex parte tenuiores esse consueverant, plerisque (ut in rebus sacris fieri solet) munusculum parcè afferentibus, ut legi satisfecisse viderentur, quæ prohibebat quenquam ad solennes illos dies festos in æde Domini vacuum apparere. Syrus interpres vertit עורפנא *hurphana*, sic nimirum omne minutorum numorum genus significans, quo denarii numique alii graviores à collybistis in ipso templo permutari consueverant; de quibus agitur Joan. 2. 15. Sic etiam *æris* nomen pro pecunia in genere cœpit usurpari: unde etiam *ærarium* apud Romanos appellatum.

42 *Minuta* æreola *duo*, λεπτὰ δύο. Expressi χαλκῶν, id est, *æreolorum*, nomen, quòd necessariò locus iste sit ità intelligendus, quoniam bina quadrantem dicuntur efficere: alioqui non conveniente calculo, si de iis λεπτοῖς hoc accipiatur quæ septena singulis chalcis attribuebantur. Syrus interpres Latinâ *Minutorum* voce Syriacè inflexâ, מנין *menin* vocat. ¶ *Quod est quadrans*, ὅ ἐστι κοδράντης. Quadrans videlicet oboli Italici, quod ut intelligatur (cùm præsertim locus iste me diu torserit) sic de hac re numaria statuendum opinor. Judæi ex captivitate Babylonica reduces, sub Persarum Græcis Asiaticis imperantium imperio, drachmis uti plurimùm cœperunt, nomine etiam ipso Hebræâ terminatione inflexo, & ad aureos etiam numos accommodato, ut apparet ex Nehem. 7. Græcis autem ipsis Orienti dominantibus, usquè adeò usi sunt drachmis, ut siclorum penè nomen evanuisse videretur, quorum alios simplices δίδραχμα, alios à sanctuario nuncupatos *tetradrachma* vocarunt. Romanis verò postea rerum potitis, & publicanis per provincias regnantibus, denariis cæterisque Romanis numis cœptum est agi, ut ex his quoque libris colligi manifestè potest: sic tamen ut *drachmæ* vocabulum & ejus minutiarum distributio ipsi denario Romano accommodaretur, impari tamen supputatione, cùm denarius Romanus sit septimâ parte drachmâ Atticâ, passim usitatâ, gravior, ut doctissimus Georgius Agricola certis testimoniis demonstravit. Hinc illa duplex apud Cleopatram drachma, Italica videlicet & Attica, quarum utraque sex obolis, sed aliis rursum Italicis, aliis Atticis æstimatur: & oboli quidem Italici chalcis octo, Attici verò septem chalcis permutabantur. Hujus autem supputationis quâ obolo Italico non septem sed octo chalci attribuuntur, ità ut duo chalci, quorum hîc fit mentio, fuerint ejus quadrans, testis est Cleopatra in Cosmeticis, his verbis ab Agricola citatis, Τὸ Ἰταλικὸν δηνάριον ἔχει δραχμὴν αʹ, ἡ δραχμὴ ὀβολοὺς ϛʹ, χαλκοῦς μηʹ. Id est, *Italicus denarius habet drachmam unam, drachma verò obolos sex, chalcos quadraginta octo.* Et Pollux libr. 9. Ὁ μέντοι ὀβολὸς ὀκτὼ χαλκοῦς εἶχε, *Obolos verò octo habuit chalcos.* Et mox, Οἱ δύο χαλκοῖ τεταρτημόριον ἐκαλοῦντο, ὅτι ἦν τοῦ ὀβολοῦ τέταρτον, *Duo chalci* (qui & *Dichalcum* vocatur) *vocabantur Quadrans, quòd essent quarta oboli pars.* quod postea Diphili Comici Syracusii autoritate idem confirmat. Sed & huic sententiæ favet Syrus interpres hoc loco & Luc. 12. 59, & 21. 2. τὸ λεπτὸν שמונא *schamuna.* id est, *octavam partem*, interpretans. Itaque Chrysostomus locum istum Luc. 21. 2. exponens, δύο λεπτὰ non rectè interpretatur δύο ὀβολοὺς, quibus nullâ ratione convenire possit *quadrantis* appellatio. Sed etiamsi numariæ hujus supputationis ratio non habeatur, quid significatum voluerit Christus optimè intelligi potest.

44 *Ex eo quod ipsis redundat*, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. Vulgata, *Ex eo quod abundabat illis.* Erasmus rectiùs, *Ex eo quod superat ipsis.* Hæc enim vis est τοῦ περιττοῦ, ut diximus Matth. 5. 37. Legimus in uno manuscripto exemplari, ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῆς, eodem sensu, & fortasse rectiùs. Sequitur enim postea, ἐκ τῆς ὑστερήσεως, non ἐκ τοῦ ὑστεροῦντος.

KΕΦ. ιγʹ.

* Mat. 24.1. Luc. 21.5.

1 Prædicitur templi, urbis, atque adeò totius gentis excidium, & Ecclesiæ vastatio: additur tamen consolatio multiplex: & tandem futura mundi consummatio describitur.

† Luc. 19.44.

‖ Ephes. 5.6. 2. Thess. 2.3.

* Mat. 10.19. Luc. 12.11, & 21.14.

† Mat. 24.15.

‖ Dan. 9.27.

* Luc. 21.21.

Καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ, λέγει αὐτῷ εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Διδάσκαλε, ἰδὲ ποταποὶ λίθοι καὶ ποταπαὶ οἰκοδομαί.

2 Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Βλέπεις ταύτας τὰς μεγάλας οἰκοδομάς; οὐ μὴ ἀφεθῇ λίθος ἐπὶ λίθῳ, ὃς οὐ μὴ καταλυθῇ.

3 Καὶ καθημένου αὐτοῦ εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν κατέναντι τοῦ ἱεροῦ, ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν Πέτρος καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης καὶ Ἀνδρέας,

4 Εἰπὲ ἡμῖν πότε ταῦτα ἔσται, καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ πάντα ταῦτα συντελεῖσθαι.

5 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς αὐτοῖς, ἤρξατο λέγειν, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

6 Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν.

7 Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων, μὴ θροεῖσθε· δεῖ γὰρ γενέσθαι· ἀλλ' οὔπω τὸ τέλος.

8 Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται σεισμοὶ κατὰ τόπους, καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ ταραχαί.

9 Ἀρχαὶ ὠδίνων ταῦτα. βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτούς· παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ εἰς συναγωγὰς δαρήσεσθε, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων σταθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

10 Καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη δεῖ πρῶτον κηρυχθῆναι τὸ εὐαγγέλιον.

11 Ὅταν δὲ ἀγάγωσιν ὑμᾶς παραδιδόντες, μὴ προμεριμνᾶτε τί λαλήσητε, μηδὲ μελετᾶτε· ἀλλ' ὃ ἐὰν δοθῇ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, τοῦτο λαλεῖτε· οὐ γάρ ἐστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

12 Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.

13 Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου· ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

14 Ὅταν δὲ ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ὅπου οὐ δεῖ, (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω) τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη·

CAP. XIII.

*Cùm autem egrederetur è templo, dixit ei quidam è discipulis ejus, Magister, vide quales lapides, & qualia *ista sint* ædificia.

Tunc Jesus respondens dixit ei, † Vides ista magna ædificia? non relinquetur lapis super lapidem qui non dissolvatur.

Et cùm sederet in monte Olearum ex adverso templi, interrogarunt eum privatim Petrus & Jacobus & Joannes & Andreas,

Dic nobis quando hæc erunt, & quod signum *erit* quando futurum est ut hæc omnia consummentur.

Jesus autem eis respondens, cœpit dicere, ‖ Videte nequis vos seducat.

Multi enim venient sub nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus*; multósque seducent.

Cùm autem audieritis bella & rumores bellorũ, nè turbamini. oportet enim *ista* fieri: at nondũ *erit* finis.

Surget enim gens in gentem, & regnum in regnum: erúntque terræ motus singulis locis, & erunt fames ac turbæ.

Principia dolorum hæc *erunt*. sed cavete vos vobisipsis: tradent enim vos in consessus & conventus: cædemini, & coram præsidibus ac regibus sistemini propter me, *ut hoc sit* testimonio adversùs eos.

Et apud omnes gentes oportet primùm prædicari Evangelium.

* Cùm autem vos tradendo duxerint, nè antè soliciti estote quid dicturi sitis, neque meditamini: sed quicquid datũ fuerit vobis illo momẽto, id loquimini. non enim estis vos qui loquimini, sed Spiritus sanctus

Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filium: & insurgent liberi adversùs parentes, & eos curabunt morte mulctandos.

Et eritis odio omnibus propter nomen meum: sed qui substiterit ad finem usque, is servabitur.

† Cùm autem videritis abominationem illam vastatricem, quæ dicta est à ‖ Daniele Propheta, positam ubi non oportet, (qui *hæc* legit animum advertat) * tunc qui *fuerint* in Judæa, fugiant in montes:

CAP. XIII.

Et cùm egrederetur de templo, ait illi unus ex discipulis suis, Magister, aspice quales lapides, & quales structuræ.

Et respondens Jesus ait illi, Vides has omnes magnas ædificationes? non relinquetur lapis super lapidem qui non destruatur.

Et cùm sederet in monte Olivarum contra templum, interrogabant eum separatim Petrus & Jacobus & Johannes & Andreas,

Dic nobis quando ista fient, & quod signum erit quando hæc omnia incipient consummari.

Et respondens Jesus cœpit dicere illis, Videte nequis vos seducat.

Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Quia ego sum; & multos seducent.

Cùm audieritis autem bella & opiniones bellorũ, nè timueritis. oportet enim fieri: sed nondum finis.

Exsurget enim gens contra gentem, & regnum super regnum: & erunt terræmotus per loca, & fames.

Initium dolorum hæc. videte autem vosmetipsos: tradent enim vos in conciliis & in synagogis: vapulabitis, & ante præsides & reges stabitis propter me, in testimonium illis.

Et in omnes gentes primùm oportet prædicari Evangelium.

Et cùm duxerint vos tradentes, nolite præcogitare quid loquamini: sed quod datum vobis fuerit in illa hora, id loquimini. non enim vos estis loquentes, sed Spiritus sanctus.

Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & consurgent filii in parentes, & morte afficient eos.

Et eritis odio omnibus propter nomen meum: qui autem sustinuerit in finem, hic salvus erit.

Cùm autem videritis abominationem desolationis stantem ubi non debet, (qui legit intelligat) tunc qui in Judæa sunt, fugiant in montes:

---

2 *Vides*, βλέπεις. Nonnulli (ut testatur Erasmus) legunt βλέπετε. Sic enim respondet Dominus quasi ab uno provocatus communi cæterorum nomine. ¶ *Non relinquetur*, οὐ μὴ ἀφεθῇ. In duobus codicibus vetustis additur ὧδε, *Hîc*: quod & apud Matthæum legitur.

4 *Consummentur*, συντελεῖσθαι. Id est, *destruantur*, ut dixerat Christus versu 2. Nam ταῦτα pronomen huc refertur, discipulis proculdubio templi molem è regione sitam indicantibus: Vulgata igitur admodum impropriè vertit μέλλει συντελεῖσθαι, *incipient consummari*. non enim de principio sed de fine rogant discipuli, ut ex Matthæo apparet, istam templi destructionem cum ultimo illo universalis judicii die quasi res simul eventuras conjungentes, nondum videlicet istorum arcanorum cognitione plenissimè instructi: quod etiam occasionem præbuit Christo de utroque conjunctim differendi.

6 *Sub nomine meo*, ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου. Id est, qui nomen meum mutuabuntur. Vide Matth. 24. 5. ¶ *Ego sum* Christus, ὅτι ἐγώ εἰμι. Præcisa est oratio, quam rectè ex Matthæo videtur explevisse Erasmus. Nam quod idem observat hæc ità posse accipi quasi dicat, *Multi venturi sunt, dicentes se eum esse qui ego sum*, eodem prorsus sensu dicitur: sed mihi non placet, propter longiorem circuitum & duriorem ellipsin.

7 *Ista fieri*, γενέσθαι. In quodam codice additur ταῦτα, & הו *Hu* apud Syrum interpretem, & necessariò supplendum est. ¶ *Nondum*, οὔπω: id est, οὐκ εὐθέως, *non statim*, ut explicat Lucas 21. 9.

6 *Cavete vobis*, βλέπετε ἑαυτούς: i. φυλάττεσθε ἑαυτοὺς, ut diximus sup. 12. 38. Vulg. *Videte vosmetipsos*: & barbarè & obscurè. Sed hoc notandum est, cùm φυλάττεσθαί τινα Græcis ferè declaret, *Cavere ab aliquo*, hîc contrà accipi βλέπειν: id est, φυλάττεσθαι ἑαυτοὺς, pro *Cavere sibiipsis*. Apud Lucam, ὁρᾶν & φυλάττεσθαι unà conjunguntur, cap. 12. 15. ¶ *Et conventus*, καὶ εἰς συναγωγάς. Pleraque exemplaria post συναγωγὰς distinctionem adscribunt: quæ secuti sumus. Nonnulli tamen, ut & Syrus interpres, cum verbo δαρήσεσθε hæc conjungunt, ità ut εἰς pro ἐν accipiatur. Sed & in quodam codice scriptum invenimus, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν δαρήσεσθε, *Et in synagogis ipsorũ cædemini*: quæ lectio prorsus consentit cum Matth. 10. 17. ¶ *Et coram præsidibus*, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων.

In

In duobus codicibus legitur, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων δὲ, *Sed & coram Præsidibus*. Ponitur autem ἐπὶ pro *Coram* vel *Ante:* ut etiam accipitur 1. Tim. 6. 13. ¶ *Sistemini*, σταθήσεσθε. Vulg. *Stabitis*. Erasmus, *Ducemini*, ἀχθήσεσθε, ut legitur in Theophylacti commentariis. Sed hanc lectionem si sequamur, positum videbitur ἐπὶ ἡγεμόνων pro ἐπὶ ἡγεμόνας: i. *ad præsides*, ut loquitur Matthæus. ¶ *Propter me*, ἕνεκεν ἐμοῦ. id est, δι᾽ ἐμέ. Vide Matth. 5. 11. ¶ *Ut hoc sit testimonio adversùs eos*, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Id est, Ut vobis auditis tantò magìs convincantur, nec possint ignorantiam prætexere. Vulg. & Erasmus ad verbum, *In testimonium ipsis*, nimiùm obscuré.

10 *Apud omnes gentes*, εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Sic Demosthenes περὶ στεφ. Καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, *Et progressus dixi apud vos*. Vulg. *In omnes gentes:* quam interpretationem si sequamur, vertemus κηρυχθῆναι, *promulgari*.

11 *Nè antè soliciti estote*, μὴ προμεριμνᾶτε. Ità rectè explicat Erasmus in annotationibus. Nam *Præcogitandi* vocabulum, quod Vetus interpres usurpat, neque Erasmus repudiat, non memini apud idoneos autores legere. Deinde non prohibetur cogitatio, sed solicitudo illa & anxietas quæ à diffidentia proficiscitur, ut diximus Matth. 6. 27. ¶ *Neque meditamini*, μηδὲ μελετᾶτε. Hoc ego refero ad artificiosam illam dicendi rationem, cujusmodi multa oratores tradunt exercendis suis discipulis in declamationibus fictitiis, quas μελέτας vocant. Vult ergò Christus suos quantumvìs indoctos & rudes, in cœlum respicere, ut Dei fide & causæ bonitate freti, aliunde quàm ab humana eloquentia præsidium exspectent. In quodam codice scribitur προμελετᾶτε, *Præmeditamini:* quod meliùs videtur convenire, cùm præcesserit προμεριμνᾶτε.

13 *Propter nomen meum*, διὰ τὸ ὄνομά μου: id est, propter me; cujus doctrinam annunciabitis.

14 *Quæ dicta est*, &c. τὸ ῥηθὲν, &c. Hoc membrum non legit Vetus interpres, neque Augustinus lib. de Cons. Evang. 2. cap. 77. neque etiam invenimus in duobus codicibus: quod tamen vertit Syrus interpres. ¶ *Positam*, ἑστώς. vel *stantem*. Videtur tamen illa interpretatio commodior. Est autem hujus loci hæc sententia, Fore ut profanæ gentes civitatem Dei ipsúmq; templum non modò contaminent ac polluant suo ingressu, sed etiam funditus evertant. Cæterùm in vetustis nostris exemplaribus omnibus legitur ἑστὼς, uno tantùm excepto & editione Complutensi, quam sequi maluimus, & quodam alio præterea, in quo scriptum legimus ἑστηκός. ¶ *Ubi non oportet*, ὅπου οὐ δεῖ. In uno exemplari legitur, ἐν τόπῳ ἁγίῳ, *in loco sancto*.

---

15 Ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβάτω εἰς τὴν οἰκίαν, μηδὲ εἰσελθέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ·
16 Καὶ ὁ εἰς τὸν ἀγρὸν ὢν, μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω, ἆραι τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ.
17 Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.
18 Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος.
19 Ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι θλίψις οἵα οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπ᾽ ἀρχῆς κτίσεως ἧς ἔκτισεν ὁ Θεὸς, ἕως τοῦ νῦν, καὶ οὐ μὴ γένηται.
20 Καὶ εἰ μὴ Κύριος ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς οὓς ἐξελέξατο, ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας.
21 Καὶ τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδοὺ, ὧδε ὁ Χριστὸς, ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ πιστεύσητε.
22 Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται· καὶ δώσουσι σημεῖα καὶ τέρατα πρὸς τὸ ἀποπλανᾷν, εἰ δυνατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.
23 Ὑμεῖς δὲ βλέπετε· ἰδοὺ, προείρηκα ὑμῖν πάντα.
24 Ἀλλ᾽ ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, μετὰ τὴν θλίψιν ἐκείνην, ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς.
25 Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔσονται ἐκπίπτοντες, καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς σαλευθήσονται.
26 Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλαις μετὰ δυνάμεως πολλῆς καὶ δόξης.
27 Καὶ τότε ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ ἐπισυνάξει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ᾽ ἄκρου γῆς ἕως ἄκρου οὐρανοῦ.
28 Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν· Ὅταν αὐτῆς ἤδη ὁ κλάδος ἁπαλὸς γένηται, καὶ ἐκφύῃ τὰ φύλλα, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν.
29 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ταῦτα ἴδητε γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.
30 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη μέχρις οὗ πάντα ταῦτα γένηται.
31 Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.
32 Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι οἱ ἐν οὐρανῷ, οὐδὲ ὁ υἱὸς, εἰ μὴ ὁ πατήρ.
33 Βλέπετε, ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε· οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ καιρός ἐστιν.
34 Ὡς ἄνθρωπος ἀπόδημος ἀφεὶς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, καὶ δοὺς τοῖς δούλοις αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ τῷ θυρωρῷ ἐνετείλατο ἵνα γρηγορῇ.
35 Γρηγορεῖτε οὖν· (οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ κύριος τῆς οἰκίας ἔρχεται, ὀψὲ, ἢ μεσονυκτίου, ἢ ἀλεκτοροφωνίας, ἢ πρωΐ·)
36 Μὴ ἐλθὼν ἐξαίφνης, εὕρῃ ὑμᾶς καθεύδοντας.
37 Ἃ δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω, Γρηγορεῖτε.

Qui verò *fuerit* in solario, nè descendat domum, nec ingrediatur ut quicquam tollat è domo sua:

Et qui fuerit in agro, nè revertatur retro ut tollat pallium suum.

Væ autem gravidis & lactantibus per illos dies.

Orate verò nè fiat fuga vestra hyeme.

Erunt enim dies illi talis afflictio qualis facta non fuit à principio rerum conditarum quas condidit Deus, usque ad hoc tempus, neque fiet.

Et nisi Dominus decurtasset dies illos, omnis caro periret: sed propter electos quos elegit, decurtavit dies illos.

† Tunc autem siquis dixerit, Ecce hîc Christus, vel, ecce illic, nè credite.

Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ: & edent signa ac prodigia ad seducendum, si fieri possit, etiam electos.

Vos autem cavete. Ecce, prædixi vobis omnia.

‖ Cæterùm per illos dies, post afflictionem illam, sol obscurabitur, nec edet luna splendorem suum.

Et stellæ cœli excident, & potestates quæ in cœlis *sunt* concutientur.

Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cum potentia multa & gloria.

Ipse verò tunc mittet angelos suos, & suos electos aggregabit à quatuor ventis, ab extremo terræ usque ad extremum cœli.

A ficu verò discite parabolam: Cùm ramus ejus jam tenerescit, & germinat folia, nostis propè esse æstatem:

Ità & vos, cùm hæc videritis fieri, scitote *illum* propè esse & ad fores.

Amen dico vobis, nequaquam præterierit hæc ætas usquedum facta sint hæc omnia.

Cœlum & terra præteribunt, sermones autem mei nequaquam præteribunt.

Sed de die illo ac hora nemo scit, nè angeli quidem qui in cœlo sunt, nec ipse Filius, sed Pater.

* Cavete, excubate & orate: nescitis enim quando præstitutum illud tempus sit futurum.

Nam Filius hominis ità est ut quispiam qui peregrè abiens relictâ domo suâ, datâque servis suis potestate, ac suo cuique opere, janitori præcepit ut vigilaret.

Vigilate igitur: (nescitis enim quando dominus domûs veniet, vespere, an mediâ nocte, an in gallicinio, an mané)

Nè cùm repentè venerit, inveniat vos dormientes.

Quæ autem dico vobis, omnibus dico, Vigilate.

Et qui super tectum, nè descendat in domum, nec introeat ut tollat quid de domo sua:

Et qui in agro erit, non revertatur retro tollere vestimentum suum.

Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.

Orate verò ut hyeme non fiant.

Erunt enim dies illi tribulationes tales quales non fuerunt ab initio creaturæ quam condidit Deus, usque nunc, neque fient.

Et nisi breviasset Dominus dies, non fuisset salva omnis caro: sed propter electos quos elegit, breviavit dies.

Et tunc siquis vobis dixerit, Ecce, hîc est Christus, ecce illic; nè credideritis.

Exsurgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ: & dabunt signa & portenta ad seducendos, si fieri potest, etiam electos.

Vos ergò videte. Ecce prædixi vobis omnia.

Sed in illis diebus post tribulationem illam sol contenebrabitur, & luna non dabit splendorem suum.

Et stellæ cœli erunt decidentes, & virtutes quæ in cœlis sunt movebuntur.

Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cum virtute multa & gloria.

Et tunc mittet angelos suos, & congregabit electos suos à quatuor ventis, à summo terræ usque ad summum cœli.

A ficu autem discite parabolam: Cùm jam ramus ejus tener fuerit, & nata fuerint folia, cognoscitis quia in proximo sit æstas:

Sic & vos, cùm videritis hæc fieri, scitote quòd in proximo sit in ostiis.

Amen dico vobis, quoniam non transibit generatio hæc donec omnia ista fiant.

Cœlum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt.

De die autem illo vel hora nemo scit, neque angeli in cœlo, neque Filius, nisi Pater.

Videte, vigilate, & orate: nescitis enim quando tempus sit.

Sicut homo qui peregrè profectus reliquit domum suam, & dedit servis suis potestatem cujusque operis, & janitori præcepit ut vigilet.

Vigilate ergò: (nescitis enim quando dominus domûs veniat; serò, an mediâ nocte, an galli cantu, an mané)

Nè cùm venerit repentè, inveniat vos dormientes.

Quod autem vobis dico, omnibus dico, Vigilate.

† Matt. 24. 23 Luc. 21. 8.

‖ Esa. 13. 10. Ezech. 32. 7. Joel 2. 10, 31. & 3. 15.

32 Non est curiosè ultimus ille dies inquirendus, quem solus Pater novit, sed cavendum potiùs nè nos imparatos opprimat.

*Matt. 24. 42.

---

16 *Retro*, εἰς τὰ ὀπίσω. Erasmus, *Ad ea quæ reliquit à tergo*; id est, εἰς τὰ ὄπισθεν καταλειφθέντα. Atqui sæpe apud Græcos adverbia pluraliter efferuntur: & εἰς τοὐπίσω idem declarat quod ὀπίσω simplex.

18 *Nè fiat fuga vestra hyeme*, μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος. In quodam codice scribitur, μὴ χειμῶνος ταῦτα γένηται, ἢ σαββάτου, *nè hyeme fiant ista, vel sabbato*. Vetus expungit ταῦτα, & ἢ σαββάτου, ut qui legerit ἵνα χειμῶνος μὴ γένηται, *ut hyeme non fiant:* sicut etiam scribitur in meo vetustissimo libro. Accidisse verò ipso Paschæ festo urbis obsidionem narrat Josephus.

19 *Erunt enim*, ἔσονται γάρ. Hebræum dicendi genus, cujus magna est emphasis. ità enim significatur fore ut toto illo tempore calamitas calamitatem excipiat: perinde acsi tempus ipsum nihil aliud esset quàm ipsissima (ut ità dicam) miseria. Sic Amos 5. 20. dicit diem Domini fore *tenebras, non lucem*. Sic à Latinis interdum sceleratissimus aliquis homo dicitur *scelus*. Legit autem Vetus interpres θλίψεις τοιαῦται, & quæ consequuntur, plurali numero: sicut etiam hæc scripta inveni in quodam exemplari. ¶ *Rerum conditarum*, κτίσεως. Vulg. ad verbum, *Creaturæ:* quod vocabulum nullo modo quadrat. Significat autem κτίσις interdum creationem mundi, ut suprà 10. 6. & Rom. 1. 20. interdum res creatas, ut hoc loco, & Rom. 8. 21. interdum omnes conditos homines, ut infrà cap. 16. 15.

27 *Et aggregabit*, καὶ ἐπισυνάξει. In quodam codice scribitur καὶ ἐπισυνάξουσι, id est, *qui congregent:* de qua formula loquendi diximus alibi.

28 *Germinat*, ἐκφύῃ. Vulg. *Nata fuerint*, ἐκφυῇ: quod raró dicitur.

30 *Facta sint*, γένηται. Intellige partim completa, (nam intra annum à Christi morte trigesimumoctavum excidium gentis Judaicæ contigit) partim cœpta adversùs Ecclesiam, & cum ultima mundi ætate, quæ à Christi adventu incipit, terminanda.

32 *Ac hora*, καὶ τῆς ὥρας. Nos etiam alibi sæpe *Momentum* vertimus, eodem sensu. Rectè quoque Erasmus interpretatur, *Ac tempore*, id est, καὶ τοῦ καιροῦ. quo vocabulo utitur Evangelista paulò pòst. Sed in sex vetustis codicibus scribitur ἢ ὥρας, *vel hora*, ut Vetus etiam interpres convertit: ut facilè appa-

reat non esse cur subtiliter hic inter Diem & Horam distinguamus, cùm utroque hoc vocabulo intelligatur in genere punctum illud temporis à Deo constitutum secundo Christi adventui. Hoc autem placuit annotare propter eos qui jam indè à multis seculis se torserunt ut futuri judicii tempus ex Scripturis elicerent: quibus si objicias hæc Christi verba, respondere solent, incertum quidem esse diem & horam, tempus autem & annum minimé. Quasi verò ratio illa propter quam noluit Deus ut hoc tempus cuiquam esset cognitum (nempe ut de re ipsa certi cujus eventum ignoramus, perpetuò in excubiis agamus) minùs valeat in tempore & anno quàm in die & hora. Sed istos partim præterita secula convincunt, partim etiam futura redarguent. Piis autem omnibus hæc Christi doctrina sufficiet, ut ejus adventum religiosè exspectent, in Dei verò arcana curiosè non inquirant. Neque verò possum dissimulare mihi non probari eorum sententiam qui dictum illud tanquam divinum oraculum inculcare solent, Duo annorum millia ante Legem, duo millia sub Lege, duo millia post Legem. Nam ut de præteritorum annorum calculo nihil dicam, qui potest dictum illud cum his Christi verbis, sine manifesto cavillo, consentire? Eliæ verò prophetiam hanc esse si negaro, ut ego sanè pernego, unde tandem probabitur? Nempe ex antiqua traditione. Quasi verò non satis sint notæ Judæorum nugæ, aut quasi nunc primùm cœperint homines audacter mentiri, & licentiosè quidvis audere. ¶ *Sed*, εἰ μή. Vulg. & Erasmus, *Nisi*. Vide Matth. 12. 4. & Gal. 2. 16.

33 *Excubate*, ἀγρυπνεῖτε. Vulg. *Vigilate*. Illud verò & Græcæ voci ex adverso respondet, & est expressius quiddam.

34 *Ut quispiam*, ὡς ἄνθρωπος. Nemo est qui non videat multa explendæ non modò sententiæ, sed etiam constructioni deesse, quæ ab aliis interpretibus omissa supplevimus. Quia igitur paulò antè facta erat mentio Filii hominis venientis in nubibus, (quem etiam paulò pòst vocat τὸν κύριον τῆς οἰκίας) ideo in supplenda ἀποδόσει *Filium hominis* exprimendum putavimus. Ellipsin verò non dissimilem annotavimus Matth. 25. 14. ¶ *Peregrè abiens*, ἀπόδημος, vel potiùs ἀποδημῶν, ut legitur in meo vetustissimo exemplari. Nec enim de eo loquitur qui domo absens, sed qui profectionem parans ista servis mandaret. ¶ *Potestate*, τὴν ἐξουσίαν. Annotat Erasmus se alicubi legisse τὴν οὐσίαν, id est, *bonis & facultatibus suis*. quod fortassis meliùs convenit. ¶ *Janitori*, τῷ θυρωρῷ. Particulam καὶ abundare ostendit ratio Græcæ constructionis. Itaque expungendam putavimus. Vide Matth. 28. 9. Est autem hoc dicendi genus petitum ex veterum consuetudine, qui atrienses servos & janitorem in primis habere consueverant, abundante servorum multitudine.

† *Matt.* 16. 1. *Luc.* 22. 1.
1 Dei voluntate contra hominum consilium accidit ut Christus captus die Paschæ solenni immolaretur, ut figuræ responderet veritas omni ex parte.
4 Temeraria judicia coram Deo irrita.
7 Christus semel atque iterum se ungi sustinuit, certam ob causam: vult autem in pauperibus quotidie ungi.
8 Occulto Spiritûs instinctu mulier Christum ungens, proximam ejus mortem ac sepulturam omnibus ponit ob oculos
‖ *Matt.* 26. 14 *Luc.* 22. 4.
10 Avaritia zelo charitatis recta, prodendi ac crucifigendi Christi occasio.
* *Matt.* 26. 17. *Luc.* 22. 7.
12 Christus factus sub lege pro nobis, pascha celebrat ex legis præscripto: & simul edito miraculo declarat sese mox in carne passurum nihilominus Deum esse.

ΚΕΦ. ιδ´.

1 ἮΝ δὲ τὸ πάσχα καὶ τὰ ἄζυμα μετὰ δύο ἡμέρας· καὶ ἐζήτουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς πῶς αὐτὸν ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν.
2 Ἔλεγον δὲ, Μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, μήποτε θόρυβος ἔσται τοῦ λαοῦ.
3 Καὶ ὄντος αὐτοῦ ἐν Βηθανίᾳ ἐν τῇ οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, κατακειμένου αὐτοῦ, ἦλθε γυνὴ ἔχουσα ἀλάβαστρον μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτελοῦς· καὶ συντρίψασα τὸ ἀλάβαστρον κατέχεεν αὐτοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς.
4 Ἦσαν δέ τινες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη τοῦ μύρου γέγονεν;
5 Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο πραθῆναι ἐπάνω τριακοσίων δηναρίων, καὶ δοθῆναι τοῖς πτωχοῖς. Καὶ ἐνεβριμῶντο αὐτῇ.
6 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε αὐτήν· τί αὐτῇ κόπους παρέχετε; καλὸν ἔργον εἰργάσατο εἰς ἐμέ.
7 Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, καὶ ὅταν θέλητε, δύνασθε αὐτοὺς εὖ ποιῆσαι· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.
8 Ὃ ἔσχεν αὕτη, ἐποίησε· προέλαβε μυρίσαι μου τὸ σῶμα εἰς τὸν ἐνταφιασμόν.
9 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἂν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, λαληθήσεται εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.
10 Καὶ ὁ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης, εἷς τῶν δώδεκα ἀπῆλθε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῷ αὐτὸν αὐτοῖς.
11 Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐχάρησαν· καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι· καὶ ἐζήτει πῶς εὐκαίρως αὐτὸν παραδῷ.
12 ¶ Καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἑτοιμάσωμεν ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα;
13 Καὶ ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν· καὶ ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ.
14 Καὶ ὅπου ἐὰν εἰσέλθῃ, εἴπατε τῷ οἰκοδεσπότῃ, ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει, Ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;
15 Καὶ αὐτὸς ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον, ἕτοιμον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε ἡμῖν.

CAP. XIV.

† ERat autem Pascha & Azyma duobus pòst diebus: & quærebant primarii Sacerdotes & Scribæ quomodo eum dolo prehensum interimerent.

Dicebant autem, Non in festo, nè tumultus fit populi.

Cùm autem *Jesus* esset in Bethania, in domo Simonis Leprosi, accumbente eo, venerat mulier habens alabastrum unguenti nardi liquidæ multi pretii: & contrito alabastro, effuderat ei in caput.

Quidam autem indignabantur apud sese, & dicebant, Quorsum perditio ista unguenti facta est?

Nam poterat hoc venire ampliùs quàm trecentis denariis, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.

Jesus autem ait, Omittite eam: quid ei molestias præbetis? bonum opus operata est erga me.

Semper enim pauperes habetis vobiscum; & quandocunque volueritis, potestis eis benefacere: me verò non semper habebitis.

Hæc quod potuit fecit: occupavit enim ungere meum corpus ad funerationem.

Amen dico vobis, ubicunque prædicatum fuerit Evangelium hoc in toto mundo, etiam id quod ista fecit dicetur in memoriam ipsius.

‖ Tunc Judas Iscariotes, unus ex illis duodecim, abiit ad primarios Sacerdotes, ut eum ipsis proderet.

Illi verò eo audito gavisi sunt: & polliciti sunt se pecuniam ei daturos. Quærebat igitur quomodo opportunè eum proderet.

* Primo autem die Azymorum, quando Pascha mactabatur, dicunt ei discipuli ipsius, Ubi vis ut profecti paremus ut edas pascha?

Tunc mittit duos è discipulis suis, & dicit eis, Abite in urbem: & occurret vobis quidam portans amphoram aquæ: sequimini eum:

Et quocunque introierit, dicite patrifamiliâs, Magister dicit, Ubi est diversorium ubi pascha cum discipulis meis edam?

Tunc ipse vobis ostendet cœnaculum magnum stratum, paratum: illic parate nobis *pascha*.

CAP. XIV.

ERat autem Pascha & Azyma post biduum: & quærebant summi Sacerdotes & Scribæ quomodo eum dolo tenerent & occiderent.

Dicebant enim, Non in die festo, nè fortè tumultus fieret populi.

Et cùm esset Bethaniæ in domo Simonis Leprosi, & recumberet, venit mulier habens alabastrum unguenti nardi spicati pretiosi: & fracto alabastro, effudit super caput ejus.

Erant autem quidam indignè ferentes intra semetipsos, & dicentes, Ut quid perditio ista unguenti facta est?

Poterat enim unguentum istud venundari plùs quàm trecentis denariis, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.

Jesus autem dixit, Sinite eam: quid illi molesti estis? bonum opus operata est in me.

Semper enim pauperes habetis vobiscum; & cùm volueritis, potestis illis benefacere: me autem non semper habetis.

Quod habuit hæc, fecit: prævenit ungere corpus meum in sepulturam.

Amen dico vobis, ubicunque prædicatum fuerit Evangelium istud in universo mundo, & quod fecit hæc, narrabitur in memoriam ejus.

Et Judas Iscariotes, unus de duodecim, abiit ad summos Sacerdotes, ut proderet eum illis.

Qui audientes gavisi sunt: & promiserunt ei pecuniam se daturos. Et quærebat quomodo illum opportunè traderet.

Et primo die Azymorum, quando pascha immolabant, dicunt ei discipuli, Quò vis eamus, & paremus tibi ut manduces pascha?

Et mittit duos ex discipulis suis, & dicit eis, Ite in civitatem: & occurret vobis homo lagenam aquæ bajulans: sequimini eum:

Et quocunque introierit, dicite domino domûs, Quia Magister dicit, Ubi est refectio mea ubi pascha cum discipulis meis manducem?

Et ipse vobis demonstrabit cœnaculum grande stratum: & illic parate nobis.

1 *Interimerent*, ἀποκτείνωσιν. Vide Luc. 22. 2.

2 *In festo*, ἐν τῇ ἑορτῇ. Vide Matth. 26. 5.

3 *In Bethania*, ἐν Βηθανίᾳ. Vulgata & Erasmus, *Bethaniæ*. At ego sentio Bethaniam non vici sed loci & tractûs alicujus nomen fuisse. Vide Act. 1. 12. ¶ *Liquidæ*, πιστικῆς, id est, πιστῆς, παρὰ τὸ πιεῖν, quasi *potabilem* dicas. Nardum enim pro ipso nardino unguento usurpat passim Athenæus. & conviviis liquida unguenta conveniunt, quibus perfundantur convivæ; non autem spissa, quibus liniantur. quod tamen invexit tandem luxuria; ut apparet ex his Plinii verbis, lib. 13. cap. 3. *Quosdam*, inquit, *crassitudo maximè delectat, linirique jam non solùm perfundi unguentis gaudent*. Unde illud Flacci in Satyris, *Nec sicut simplex Nævius, unctam Convivis præbebit aquam*. Æschylus autem ἐν Δεσμώτῃ vocat φάρμακα πιστὰ, liquida & quæ potanda præbentur; ut dicuntur βρώσιμα, quæ vorantur; & χριστὰ, quibus ungimur. Apud Artemidorum lib. 2. cap. 33. legere memini γυναῖκα πιστικὴν οἰκουρὸν, καὶ πειθομένην τῷ ἀνδρί. ubi omnino videtur fida mulier significari. Quam significationem hujus vocis secutus Theophylactus πιστικὴν interpretatur ἄδολον, id est *germanam* & *minimè adulteratam*: quam neutro genere Tibullus in hoc versiculo *puram* vocat, *Illius puro distillent tempora nardo* & Ovidius *liquidam* vocat, *Nec coma vos fallat liquida nitidissima nardo*. Nardinum enim multipliciter fuisse corruptum idem Plinius observat. Vulgata, ut habent multi vetusti codices πιστικῆς, hoc loco vertit *Spicati*, quasi corrupta Latina vox pro σπικάτης scripta sit, sive communi vulgi errore apud peregrinas gentes, sive scioli alicujus correctoris audaciâ, qui Latinam vocem sic Græcâ terminatione depravatam non intelligeret: sicut φαινόλη & φελόνη pro *penula* scribitur 2. Timoth. 4. 13. Laudatur enim maximè in unguentis (inquit Plinius) ea nardi species quæ in aristas assurgit: quam Galenus ναρδόσταχυν, Plinius *Nardispicam*, officinæ *Spicam nardi* & *Spicam* etiam absolutè vocant. Et nè cui novum illud videatur, Galenus de medic. κατὰ τόπους lib. 8. cap. 1. & Ægineta lib. 3. cap. 33. Latinas voces φολιατὸν & σπικατὸν usurpant, etiam non expresso *Nardi* vel *Nardini unguenti* nomine, quasi satìs id per se intelligatur: & in meo vetustissimo codice Joann. 12. 3. legitur πιστικῆς μύρου, id est *unguenti ex spicata*, sub. *Nardo*. Itaque hanc quoque interpretationem non possum improbare: cui etiam videri possit favere Syrus interpres. Vertit enim πιστικὴν רישיא *dischaja* quod commodè *capitatam* dixeris, sicut *capitatos porros* vocamus: nisi fortasse mendosè in voce Syra scriptum est ד pro ר, *d* pro *r*. Significat autem *Rischaja primarium* & *præstantem*. Nardum autem veram describens Plinius, *Ejus*, inquit, *cacumina in aristas se spargunt*. Quod autem Augustinus in illum Joannis locum sic putat, à quopiam loco *pisticum* nardinum vocari, haud scio an refutatione indigeat, quamvìs Nonnus apud Joannem penultimam in πιστικῆς producat, & addit epitheton φατιζομένης, id est *celebratæ*. Denique in Arabicis quatuor exemplaribus deest πιστικῆς.

5 *Ampliùs*, ἐπάνω. Ad verbum, *Suprà*. Sic Horatius, *Paulatim*

tim merbaris agrum fortasse trecentis (Aut etiam supra) nummorum millibus emtum. ¶ *Trecentis denariis*, τριακοσίων δηναρίων. Id est, libris Francicis quinquaginta duabus cum dimidia, si Budæi calculum sequamur. ¶ *Fremebant in eam*, ἐνεβριμῶντο αὐτῇ. Sic rectè Vetus interpres, divisâ verbi compositione. Apparet enim Latinum verbum *Fremere* à Græco βρέμειν seu βρεμᾷν aut βρεμεῖν deduci. Alibi frequenter ἐμβριμᾶσθαι vertimus *Interminari*, quoties videlicet pro ἐπιτιμᾷν vel ἀπειλεῖν accipitur. Hic autem murmur & fremitus indignantium significatur potiùs quàm interminatio.

Occupavit, προέλαβε: id est, προέφθασε. Vulg. & Erasmus, *Prævenit*. Livius, *Occupat Tullius in agrum Sabinum transire.* Quod dicendi genus mihi visum est proximè ad hoc Græcum accedere. ¶ *Ad funerationem*, εἰς τὸν ἐνταφιασμόν. Vide Matth. 26. 12.

11 *Polliciti sunt*, ἐπηγγείλαντο. Vide Matth. 26. 15.

12 *Quando*, ὅτε: id est, Quo die, nimirum ad vesperam quæ finiebat diem decimumquartum & initium erat diei decimiquinti, ut liquet ex Levit. 23. 5. sicut pluribus ostendimus Matth. 26. 17. Erasmus, *Cùm pascha immolarent*: quam interpretationem ut ambiguam rejeci. ità enim videretur significari, hæc gesta esse inter convivium ipsum Paschæ. ¶ *Pascha*, τὸ πάσχα: id est, agnum illum cujus mactatio in festo Paschæ certis ritibus fiebat. Neque enim hîc accipitur pro ipso die festo Paschæ: sed manifesta est metonymia, sacramentis peculiaris, quâ rei ipsius nomen signo tribuitur. Simili ratione Christus etiam ipse à Paulo *Pascha nostrum* vocatur, 1. Cor. 5. 7. ¶ *Mactabatur*, ἔθυον. id est, mactare solebant: ut infrà cap. 15. 6. *Dimittebat* pro *Dimittere solebat*. Marcus enim nullam habet rationem Judaicæ traditionis, cujus meminimus Matth. 26. 17. sed respicit partim Dei constitutionem, partim quod ordinariè fieri à Judæis etiam ipsis solebat. Neque enim erat illi traditioni locus, nisi cùm in primum Azymorum diem, id est, decimumquintum primi mensis, incidebat προσάββατον, sicut hoc ipso anno contigisse liquet ex passionis historia. Usus sum autem *mactandi* potiùs quàm *sacrificandi* verbo, ut convivia Paschæ domestica à sacrificiis illis discernantur quæ in templo peragebantur à sacerdotibus, & erant εὐχαριστικά: quorum exemplum magnificum exstat 2. Paralip. 35.

13 *Amphoram*, κεράμιον. Ità Græci vocant amphoras, quòd ferè fictiles essent, ut apparet ex Horatii hoc versiculo, --*amphora cœpit Institui, currente rota, cur urceus exit?* Vetus interpres, *Lagenam*: qui tamen Lucæ 22. 10. *Amphoram* rectè convertit. Erasmus, *Hydriam*. Idem apud Lucam *Vas testaceum* κεράμιον interpretatur. Videtur enim in genere pro fictili vase usurpari, sed grandiore, ut ostendit verbum βαστάζειν, quod propriè de gravibus oneribus dici opinor.

14 *Diversorium*, κατάλυμα. Id est locus in quem divertam, totâ urbe tunc proculdubio multitudini ad diem festum advenanti hospitia sedulò præparante. Vulg. *Refectio mea*, barbarè & ineptè. Additur tamen pronomen μου in meo vetustissimo codice. Vide Lucæ 9. 12.

15 *Cœnaculum*, ἀνώγεον. Græca vox declarat contignationem ædium superiorem quæ ὑπερῷον dicitur Actor. 1. 13. & 20. 8. cuicunque tandem usui sit destinata, ut ex Varrone & Vitruvio liquet. Notum est autem ex ipso Mose Deut. 22. 58. construi sic jam olim consuevisse domos in illis regionibus, ut aperta & strata essent illarum summa, ubi deambulare & apricari solebant 2. Reg. 11. 2. qui mos adhuc in illis Orientis regionibus servatur, quod Hebræis *Gad*, à Latinis *Solarium* dicebatur: & quia moris etiam erat in ea domûs parte cœnare, ideo *cœnaculum* dici cœpit. quod cùm observarit Erasmus, miror eum maluisse *triclinium*, id est Græcum vocabulum altero Græco, interpretari: præterquam quòd non tres sed tredecim minimum lectos strui huic convivio oportuit, vide Matth. 26. 20. ¶ *Paratum*, ἕτοιμον. Hoc deest in quodam exemplari, & sanè videtur initio fuisse scriptum in albo, ut explicaretur illud ἐστρωμένον quod præcessit.

---

16 Καὶ ἐξῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἦλθον εἰς τὴν πόλιν, καὶ εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

17 Καὶ ὀψίας γενομένης ἔρχεται μετὰ τῶν δώδεκα.

18 Καὶ ἀνακειμένων αὐτῶν καὶ ἐσθιόντων, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με, ὁ ἐσθίων μετ᾽ ἐμοῦ.

19 Οἱ δὲ ἤρξαντο λυπεῖσθαι καὶ λέγειν αὐτῷ εἷς καθ᾽ εἷς, Μήτι ἐγώ; καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ;

20 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ ἐμβαπτόμενος μετ᾽ ἐμοῦ εἰς τὸ τρυβλίον.

21 Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι᾽ οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

22 ¶ Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον, εὐλογήσας ἔκλασε· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

23 Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς· καὶ ἔπιον ἐξ αὐτοῦ πάντες.

24 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον.

25 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

26 Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

27 ¶ Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πάντες σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ· ὅτι γέγραπται, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα.

28 Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

29 Ὁ δὲ Πέτρος ἔφη αὐτῷ, Καὶ εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται, ἀλλ᾽ οὐκ ἐγώ.

30 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι σήμερον ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, πρὶν ἢ δὶς ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρίς ἀπαρνήσῃ με.

31 Ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον, Ἐάν με δέῃ συναποθανεῖν σοι, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὡσαύτως δὲ καὶ πάντες ἔλεγον.

32 ¶ Καὶ ἔρχονται εἰς χωρίον οὗ τὸ ὄνομα Γεθσημανῆ· καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Καθίσατε ὧδε ἕως προσεύξωμαι.

Abierunt igitur discipuli ejus, veneruntque in urbem, & invenerunt *omnia* prout dixerat eis: & paraverunt pascha.

Et cùm serum *diei* advenisset, venit cum duodecim illis.

† Cúmque accubuissent, & ederent, ait Jesus, Amen dico vobis, unus ex vobis prodet me, qui edit mecum.

Ipsi verò cœperunt affici tristitiâ & ei dicere sigillatim, Num ego? & alius, Num ego?

Ipse autem respondens dixit eis, Unus ex duodecim qui *mecum* intingit mecum in catinum, *me prodet*.

Filius quidem hominis abit, prout scriptum est de eo: sed væ homini illi per quem Filius hominis proditur. bonum erat homini illi si natus non fuisset.

‖ Et edentibus ipsis, cùm accepisset Jesus panem, & benedixisset, fregit, dedítque eis, & ait, Accipite, edite: hoc est corpus meum.

Et accepto poculo, cùm gratias egisset, dedit eis: & biberunt ex eo omnes.

Et dixit eis, Hoc est sanguis meus Novi illius pacti, qui pro multis effunditur.

Amen dico vobis, non bibam ampliùs ex fructu vitis usque ad diem illum cùm ipsum bibam novum in regno Dei.

Et cùm hymnum cecinissent, exierunt in montem Olearum.

* Tunc dicit eis Jesus, Omnes offendemini in me nocte istâ. Nam scriptum est, † Percutiam pastorem, & dispergentur oves.

‖ Sed postquam suscitatus fuero, præibo vobis in Galilæam.

Petrus autem dixit ei, Etiamsi omnes offendantur, at non ego.

Tunc dicit ei Jesus, Amen dico tibi, hodie nocte istâ, priusquam bis gallus vocem miserit, ter abnegabis me.

At ille multò magis dicebat, Si me oportuerit commori tibi, haudquaquam te abnegabo. Itidem autem etiam omnes dicebant.

* Veniunt igitur in locum cujus nomen *est* Gethsemane. Tunc dicit discipulis suis, Sedete hic usquedum oravero.

Et abierunt discipuli ejus, & venerunt in civitatem, & invenerunt sicut dixerat illis: & paraverunt pascha.

Vespere autem facto, venit cum duodecim.

Et discumbentibus eis & manducantibus, ait Jesus, Amen dico vobis, quia unus ex vobis tradet me, qui manducat mecum.

At illi cœperunt contristari, & dicere ei singulatim, Numquid ego?

Qui ait illis, Unus ex duodecim qui intingit mecum in catino.

Et Filius quidem hominis vadit, sicut scriptum est de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis tradetur: bonum erat ei si non esset natus homo ille.

Et manducantibus illis, accepit Jesus panem, & benedicens fregit: & dedit eis, & ait, Sumite: hoc est corpus meum.

Et accepto calice, gratias agens dedit eis: & biberunt ex illo omnes.

Et ait illis, Hic est sanguis meus Novi testamenti, qui pro multis effundetur.

Amen dico vobis, quia jam non bibam de genimine vitis usque in diem illum cùm illud bibam novum in regno Dei.

Et hymno dicto exierunt in montem Olivarum.

Et ait eis Jesus, Omnes scandalizabimini in me in nocte ista, quia scriptum est, Percutiam pastorem, & dispergentur oves.

Sed postquam resurrexero, præcedam vos in Galilæam.

Petrus autem ait illi, Etsi omnes scandalizati fuerint, sed non ego.

Et ait illi Jesus, Amen dico tibi, quia tu hodie in nocte hac, priusquam gallus vocem bis dederit, ter me es negaturus.

At ille ampliùs loquebatur, Etsi oportuerit me simul commori tibi, non te negabo. Similiter autem & omnes dicebant.

Et veniunt in prædium cui nomen Gethsemani: & ait discipulis suis, Sedete hîc donec orem.

† *Matth. 26. 20. Luc. 22. 14. Joan. 13. 21.*

18 Abrogatur typus legalis, mox re ipsâ implendus: & in ejus locum substituuntur ἀντίτυπα novi fœderis, ad consummationem usque mundi duratura.

‖ *Matth. 26. 26. 1. Cor. 11. 24.*

* *Joann. 16. 32.*

27 Christus prædicit se mox à suis deserendum, eos tamen minimè desertur um.

† *Zach. 13. 7.*

‖ *Infr. 16. 7.*

29 Humanæ temeritatis & imbecillitatis tristissimum in præstantissimo homine exemplum proponitur.

* *Matth. 26. 36. Luc. 22. 39.*

32 Christus in carne pro nobis assumta horrificos illos maledictionis Dei terrores subiens, calicem ex Patris manu accipit, quem mox ipse iustus pro injustis exhauriat.

---

16 *Abierunt*, ἐξῆλθον. Erasmus ad verbum, *Exierunt*. Sed apparet positum esse ἐξῆλθον pro ἀπῆλθον, quo utitur Lucas. ¶ *Invenerunt* omnia, εὗρον. Addidimus quod explendæ constructioni deesse videbatur. In uno codice scriptum legitur ἐποίησαν, *fecerunt*, fortassis ex Matthæo.

17 *Serum* diei, ὀψίας. id est, crepusculum. Vide Matth. 26. 20.

19 *Sigillatim*, εἷς καθ᾽ εἷς. Ità scriptum ubique legimus, uno exemplari excepto, in quo scribitur καθεῖς. Ego verò existimo scribendum esse καθεῖς, sicut legitur Joann. 8. 9. vel, si distinguere licet vocabula, καθ᾽ εἷς. Est enim κατὰ ex καὶ εἶτα contractum, ut εἷς καθ᾽ εἷς ad verbum declaret *unum & deinde unum*: quod vernaculo sermone dicimus, *Un à un*, vel, *L'un apres l'autre*. Vetus interpres in Joanne convertit, *Unum post unum.* ¶ *Et alius, Num ego?* καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ; Hæc desunt in duobus codicibus, & sanè videntur redundare.

20 *Qui manum intingit*, ὁ ἐμβαπτόμενος. id est, qui mecum vesci consuevit, ut exposuimus Matth. 26. 23. Supplevimus autem ex Matthæo quæ omnino requiruntur ut plena sit sententia. De hoc autem embammate vide Matth. 26. 20.

21 *Homini illi*, αὐτῷ. Vide Matth. 26. 24.

22 *Edentibus ipsis*, ἐσθιόντων αὐτῶν. velut in aoristo secundo, *Cùm cibum sumpsissent*. Fuit enim hic exitus secundus cœnæ. Vide Matth. 26. 21.

24 *Et dixit eis*, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. Etsi hæc Christi verba sic collocata sunt acsi priùs ex hoc vino biberint discipuli, tamen res ipsa poscit ut à Christo dicta intelligantur, cùm ipsum poculum discipulis propinaret, alioqui quodnam hoc vini genus esset non intellecturis.

25 *Non bibam amplius*, οὐκέτι οὐ μὴ πίω. Alludit ad morem quo nefas erat post illud poculum ἀπολυτικὸν quicquam cibi in posterum diem capere. Vide Matth. 26. 20.

26 *Cùm hymnum cecinissent*, ὑμνήσαντες. Vide Matth. 26. 30.

27 *Oves*, τὰ πρόβατα. In quodam codice additur τῆς ποίμνης, *Gregis*, fortassis ex Matthæo. Certè non additur apud Zachariam.

29 *Offendantur*, σκανδαλισθήσονται. Complutensis editio addit ἐν σοι, *in te*.

30 *Hodie*, σήμερον. In duobus exemplaribus legimus σὺ σήμερον, *tu hodie*: cujus pronominis videtur non contemnenda emphasis. Nam ideo etiam non contentus dixisse σήμερον, addit ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ.

31 *Multò magìs*, ἐκ περισσοῦ μᾶλλον. Ad verbum, *Magìs ex abundanti*. Vulgata non legit μᾶλλον, neque meus vetustissimus codex. Nam certè redundat: sed ità tamen ut ista conduplicatio magìs exprimat vehementem Petri asseverationem; sicut Erasmus rectè observat. Nos igitur ut hanc emphasin ostenderemus, convertimus *Multò magìs*, acsi scriptum esset πολλῷ μᾶλλον, vel πολλῷ περισσοτέρως. Erasmus autem distinguit post ἔλεγε, & μᾶλλον annectit iis quæ consequuntur: ideóque interpretatur, *Imò si me oportuerit*, &c. Sed præterquam quòd hæc aliter distincta in omnibus codicibus reperiuntur, vix etiam (opinor) reperias μᾶλλον pro *Imò* vel *Potiùs* positum alicujus membri initio, nisi addatur particula δέ: sicut in Matthæo annotavimus. ¶ *Abnegabo*, ἀπαρνήσομαι. Syrus interpres addit מרי *mari*, *Domine mi*.

---

33 Καὶ παραλαμβάνει τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην μεθ᾽ ἑαυτοῦ· καὶ ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

34 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε.

35 Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ προσηύχετο ἵνα, εἰ δυνατόν ἐστι, παρέλθῃ ἀπ᾽ αὐτοῦ ἡ ὥρα.

36 Καὶ ἔλεγεν, Ἀββᾶ ὁ πατὴρ, πάντα δυνατά σοι· παρένεγκε τὸ ποτήριον ἀπ᾽ ἐμοῦ τοῦτο. ἀλλ᾽ οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ.

37 Horrendum humanæ socordiæ exemplum in ipsis à Christo electis discipulis.

37 Καὶ ἔρχεται καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Σίμων, καθεύδεις; οὐκ ἴσχυσας μίαν ὥραν γρηγορῆσαι;

38 Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

39 Καὶ πάλιν ἀπελθὼν προσηύξατο, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.

40 Καὶ ὑποστρέψας εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, (ἦσαν γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν βεβαρημένοι) καὶ οὐκ ᾔδεισαν τί αὐτῷ ἀποκριθῶσι.

41 Καὶ ἔρχεται τὸ τρίτον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε· ἀπέχει, ἦλθεν ἡ ὥρα· ἰδοὺ, παραδίδοται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἁμαρτωλῶν.

42 Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδοὺ, ὁ παραδιδούς με ἤγγικε.

43 Sicut homines Deum conditorem suum desertum ac proditum scientes & volentes suâ laude spoliarunt; ità Christus volens pro injustis satisfacturus, à suis desertus, proditione familiaris sui capitur tanquam latro, ut pœna peccato respondeat, & nos verè proditores, desertores ac sacrilegi ex diaboli laqueo eximamur.

† Matth. 26. 47. Luc. 22. 47. Joan. 18. 3.

43 ¶ Καὶ εὐθέως, ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, παραγίνεται Ἰούδας, εἷς ὢν τῶν δώδεκα, καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, παρὰ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων.

44 Δεδώκει δὲ ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν σύσσημον αὐτοῖς, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτὸν, καὶ ἀπάγετε ἀσφαλῶς.

45 Καὶ ἐλθὼν, εὐθέως προσελθὼν αὐτῷ, λέγει, Ῥαββὶ, ῥαββί· καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

46 Οἱ δὲ ἐπέβαλον ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς χεῖρας αὐτῶν· καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

47 Εἷς δέ τις τῶν παρεστηκότων σπασάμενος τὴν μάχαιραν, ἔπαισε τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

48 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με;

49 Καθ᾽ ἡμέραν ἤμην πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. ἀλλ᾽ ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαί.

50 Καὶ ἀφέντες αὐτὸν πάντες ἔφυγον.

51 Omnia pietatis prætextu licent in Christum grassantibus.

51 ¶ Καὶ εἷς τις νεανίσκος ἠκολούθει αὐτῷ, περιβεβλημένος σινδόνα ἐπὶ γυμνοῦ· καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι.

52 Ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν σινδόνα γυμνὸς ἔφυγεν ἀπ᾽ αὐτῶν.

‖ Matth. 26. 57. Luc. 22. 54. Joan. 18. 13.

53 ¶ Καὶ ἀπήγαγον τὸν Ἰησοῦν πρὸς τὸν ἀρχιερέα· καὶ συνέρχονται αὐτῷ πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ γραμματεῖς.

Et assumit Petrum & Jacobum & Joannem secum: cœpitque expavescere & gravissimè angi.

Et dixit eis, Undiquaque tristis est anima mea usque ad mortem: manete hìc, & vigilate.

Progressúsque paululum, procidit in terram: & oravit ut, si fieri posset, abiret ab ipso hora illa.

Dixitque, Abba, Pater, omnia fieri abs te possunt: transfer à me istud poculum. verùm non quid ego velim, sed quid tu.

Tunc venit & invenit eos dormientes: dicítque Petro, Simon, dormis? nequivisti unam horam vigilare?

Vigilate & orate, nè introeatis in tentationem. spiritus quidem promtus *est*, sed caro infirma.

Et cùm rursum abiisset, oravit, eundem sermonem locutus.

Reversus autem invenit eos rursum dormientes, (erant enim oculi eorum gravati) neque sciebant quid ei responderent.

Et venit tertiò, dicítque eis, Dormite quod reliquum est, & requiescite: sufficit, venit hora illa: ecce, traditur Filius hominis in manus peccatorum.

Surgite, eamus: ecce, qui prodit me appropinquavit.

† Et statim, adhuc eo loquente, adest Judas qui erat unus ex duodecim illis, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, à primariis Sacerdotibus & Scribis & Senioribus.

Dederat autem eis iste qui eum tradebat, commune inter ipsos signum, dicens, Quemcunque osculatus fuero, is est: prehendite eum, & abducite tutò.

Cùm igitur venisset, statim accedens ad eum, dicit ei, Rabbi, rabbi; ac deosculatus est eum.

Illi verò injectis in eum manibus prehenderunt eum.

Quidam autem ex iis qui adstabant stricto gladio ferit servum Pontificis maximi, & abstulit ejus auriculam.

Respondens autem Jesus dixit eis, Siccine ut adversùs latronem existis cum gladiis & fustibus ad me unà prehendendum?

Quotidie eram apud vos in templo docens, nec prehendistis me. Sed *oportet* ut impleantur Scripturæ.

Tunc relicto eo, omnes fugerunt.

Quidam autem juvenis sequebatur eum, amictus sindone super nudum *corpus*: & prehenderunt eum juvenes.

Ipse verò derelictâ sindone, nudus effugit ab illis.

‖ Tunc abduxerunt Jesum ad Pontificem maximum: cum quo convenerunt omnes primarii Sacerdotes & Seniores & Scribæ.

Et assumit Petrum & Jacobum & Johannem secum: & cœpit pavere & tædere.

Et ait illis, Tristis est anima mea usque ad mortem: sustinete hìc, & vigilate.

Et cùm processisset paululum, procidit super terram: & orabat ut, si fieri posset, transiret ab eo hora.

Et dixit, Abba, Pater, omnia tibi possibilia sunt: transfer calicem hunc à me. sed non quod ego volo, sed quod tu.

Et venit & invenit eos dormientes: & ait Petro, Simon, dormis? non potuisti unâ horâ vigilare?

Vigilate & orate ut non intretis in tentationem. spiritus quidem promtus est, caro verò infirma.

Et iterum abiens oravit, eundem sermonem dicens.

Et reversus, denuò invenit eos dormientes, (erant enim oculi eorum gravati) & ignorabant quid responderent ei.

Et venit tertiò, & ait illis, Dormite jam, & requiescite: sufficit, venit hora: ecce, Filius hominis tradetur in manus peccatorum.

Surgite, eamus: ecce, qui me tradet, propè est.

Et adhuc eo loquente venit Judas Iscariotes unus de duodecim, & cum eo turba multa cum gladiis & lignis à summis Sacerdotibus & Scribis & Senioribus.

Dederat autem traditor ejus signum eis, dicens, Quemcunque osculatus fuero, ipse est: tenete eum, & ducite cautè.

Et cùm venisset, statim accedens ad eum, ait, Rabbi: & osculatus est eum.

At illi manus injecerunt in eum: & tenuerunt eum.

Unus autem quidam de circumstantibus educens gladium, percussit servum summi Sacerdotis, & amputavit illi auriculam.

Et respondens Jesus ait illis, Tanquam ad latronem existis cum gladiis & lignis comprehendere me?

Quotidie eram apud vos in templo docens, & non me tenuistis. Sed ut impleantur Scripturæ.

Tunc discipuli ejus relinquentes eum, omnes fugerunt.

Adolescens autem quidam sequebatur eum, amictus sindone super nudo: & tenuerunt eum.

At ille rejectâ sindone nudus profugit ab eis.

Et adduxerunt Jesum ad summum Sacerdotem: & convenerunt omnes Sacerdotes & Scribæ & Seniores.

---

34 *Et dixit eis*, καὶ λέγει αὐτοῖς. In quatuor exemplaribus hæc conjunguntur cum præcedentibus; & pro λέγει scribitur λέγων, *Dicere*. ¶ *Vigilate*, γρηγορεῖτε. Complutensis liber addit μετ᾽ ἐμοῦ, *mecum*.

36 *Abba, Pater*, ἀββᾶ ὁ πατήρ. Unum istorum est Syriacum, alterum Græcum; ut videri possit posterius additum esse ut prius illud peregrinum declararet. Malo tamen otiosam non esse hanc iterationem, cùm Syrus ipse interpres verterit אבא אבי *abba abi*, id est, *Abba pater mi*. ¶ *Non quid ego*, &c. οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ. Hic locus variis modis scribitur in vetustis codicibus. Certè planior erit sententia si pro τί scribatur ὃ, *quod*, ut legit Vetus interpres; vel ὡς, *sicut*: quod utrunque in meo vetustissimo exemplari legitur: ut subaudiatur γινέσθω, quod à Matthæo & Luca exprimitur. Sententiam verò, quamvis imperfectam, idcirco non explevimus, quòd hæc aposiopesis non videatur suâ emphasi carere in oratione tam ardenti.

40 *Reversus autem*, καὶ ὑποστρέψας. In quodam codice scribitur καὶ πάλιν ἐλθὼν, *Et cùm denuò venisset*, expuncto πάλιν quod ante καθεύδοντας hìc positum est. Vulgata, *Et reversus, denuò invenit eos dormientes*, καὶ ὑποστρέψας, πάλιν εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας.

41 *Sufficit*, ἀπέχει. Dubitanti mihi de hac interpretatione, tandem occurrit locus Anacreontis in Odario, Ἄγε ζωγράφων ἄριστε: ubi postquam multa pictori præcepit, tandem veluti perfectâ imagine, subjicit, Ἀπέχει. βλέπω γὰρ αὐτήν, id est, *Sufficit: jam enim ipsam intueor*. Erasmus annotat se in quibusdam codicibus legisse ἀπέχει τὸ τέλος, quod interpretarer, *Abest finis*: id est, Solus jam finis superest; vel, *Habent finem, ista videlicet quæ de me prædicta sunt*, ut Luc. 22. 37. quod scriptum etiam inveni in illo meo vetustissimo exemplari. Sed & Syrus interpres habet משת חרתא *metath chartha*: id est, *Inclinans finis*: sicut *inclinata dies* ad finem vergens dicitur. [ut fortasse pro ἀπέχει legerit ἐπέχει, *Urget*; vel περιέχει, *Instat*, videatur legisse.] ¶ *Traditur*, παραδίδοται. Vulg. *Tradetur*: quam interpretationem non probo. Est enim omnino servanda præsentis temporis significatio

significatio hoc loco. Sic in proximo versiculo, ὁ παραδιδοὺς, non rectè interpretatus est, *Qui tradet*.

43 *Adest*, παραγίνεται: id est, πάρεστι. Videtur enim, si ità accipias τὸ παραγίνεται, uberior esse sensus. ¶ *Judas*, Ἰούδας. In quodam codice & Vulgata editione additur Ἰσκαριώτης, *Iscariotes*.

44 *Commune inter ipsos signum*, σύσσημον. Id est, *de quo unà convenerant*; ut rectè explicat Erasmus. ¶ *Tutò*, ἀσφαλῶς: id est, ità diligenter & tanto cum præsidio ut elabi non possit. adeò sibi metuit mala conscientia, quam illis postea Christus exprobrat versu 48. Vulgata, *Cautè*. [id est, πεφυλαγμένως vel εὐλαβῶς.] Syrus interpres hoc conjungit cum præcedente verbo κρατήσατε, *prehendite*.

45 *Rabbi*, Ῥαββί. In duobus exemplaribus semel tantùm hoc scriptum inveni, in cæteris repetitum, ut & apud Syrum interpretem.

47 *Quidam autem*, εἷς δέ τις. In hoc genere dicendi vel τὶς redundat, vel (cùm addatur secundus casus) trajectioni locus est: acsi scriptum esset, τὶς δὲ εἷς τῶν παρεστηκότων, id est, *Quidam verò qui erat unus ex circumstantibus*. Sed postponitur τὶς, quia est encliticum. Vulgata, *Unus autem quidam*. Erasmus, *Unus autem quispiam*. Cicero dicere solet, *Unus aliquis*, sed tum demum cùm incerta est persona. Hìc autem certus & notus homo designatur. Neque enim quis hic esset ignorabat Marcus, præsertim, si verum est quod magno consensu tradunt veteres, eum videlicet ex ipso Petro hoc Evangelium excepisse. quod tamen hic locus videtur refellere, ipso Petro factum istud non magìs quàm abnegationem illam triplicem dissimulaturo.

49 *Sed* oportet *ut*, ἀλλ' ἵνα. Vide suprà 4.22. Licet etiam supplere commodè cum Syro interprete *factum est istud*, ex Matth. 26. 56.

‡ 50 *Omnes*, πάντες. Omnes videlicet discipuli, ut exprimit Matthæus, & Vetus etiam interpres: nè de illis agere Marcus videatur quos Jesus superiore oratione compellarat.

51 *Sindone*, σινδόνα. Sic vocatur tenuissima linea vestis, quam, si fuerit intima, vocamus *une chemise*, à Sidone civitate, ut volunt Grammatici, sic appellata, ubi texi tenuissima illa consueverant. ¶ *Super nudum* corpus, ἐπὶ γυμνοῦ. Sic vernaculo sermone dicimus, *Sur le nud*. Latinos verò non existimo ità loqui. addidimus ergò aliquid, quamvìs non summa hìc à nobis habeatur Latinitatis ratio. Ad sindonem autem quod attinet, sic puto vocari linteum quo amictus ille, audito nocturno tumultu, repentè accurrerat. Nec enim ista alio consilio narrantur ab Evangelista quàm ut intelligatur quâ licentiâ isti latrones fuerint in quosvis, prætextu autoritatis magistratûs, grassati: ut nunc quoq; in eadem causa & adversùs eundem Christum in servorum ipsius persona fieri solet. ¶ *Juvenes*, οἱ νεανίσκοι. Insolentes videlicet inter cæteros, ut illa fert ætas. Vulgata tamen nec Syrus interpres hoc legunt.

53 *Cum quo convenerunt*, καὶ συνέρχονται αὐτῷ, nempe τῷ ἀρχιερεῖ. Dicuntur autem cum eo convenisse non quòd ipse priùs absens cum istis unà venerit, quem verisimile est domi mansisse & cæteros capto Christo exspectasse, sed quòd ejus domum venerint ut in communi tractarent Christi causam. ¶ *Omnes*, πάντες. Rectè. cogi enim oportebat summum concilium, cùm accusaretur Christus ut blasphemus & pseudopropheta. Nam tertium crimen, læsæ Cæsareæ majestatis, tandem fraude sacerdotum comparatum est in illum, ut Pilatum ad eum damnandum adigerent.

---

54 Καὶ ὁ Πέτρος ἀπὸ μακρόθεν ἠκολούθησεν αὐτῷ ἕως ἔσω, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως· καὶ ἦν συγκαθήμενος μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς.

55 Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον ἐζήτουν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ μαρτυρίαν, εἰς τὸ θανατῶσαι αὐτόν· καὶ οὐχ εὕρισκον.

56 Πολλοὶ γὰρ ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ· καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν.

57 Καί τινες ἀναστάντες ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ, λέγοντες,

58 Ὅτι ἡμεῖς ἠκούσαμεν αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι ἐγὼ καταλύσω τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον οἰκοδομήσω.

59 Καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν.

60 Καὶ ἀναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ μέσον, ἐπηρώτησε τὸν Ἰησοῦν, λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

61 Ὁ δὲ ἐσιώπα, καὶ οὐδὲν ἀπεκρίνατο. Πάλιν ὁ ἀρχιερεὺς ἐπηρώτα αὐτόν, καὶ λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ;

62 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐγώ εἰμι. καὶ ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

63 Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς, διαῤῥήξας τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ, λέγει, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων;

64 Ἠκούσατε τῆς βλασφημίας. τί ὑμῖν φαίνεται; Οἱ δὲ πάντες κατέκριναν αὐτὸν εἶναι ἔνοχον θανάτου.

65 Καὶ ἤρξαντό τινες ἐμπτύειν αὐτῷ, καὶ περικαλύπτειν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ κολαφίζειν αὐτόν, καὶ λέγειν αὐτῷ, Προφήτευσον· καὶ οἱ ὑπηρέται ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον.

66 ¶ Καὶ ὄντος τοῦ Πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ κάτω, ἔρχεται μία τῶν παιδισκῶν τοῦ ἀρχιερέως·

67 Καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον θερμαινόμενον, ἐμβλέψασα αὐτῷ λέγει, Καὶ σὺ μετὰ τοῦ Ναζαρηνοῦ Ἰησοῦ ἦσθα.

68 Ὁ δὲ ἠρνήσατο, λέγων, Οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἐπίσταμαι τί σὺ λέγεις. Καὶ ἐξῆλθεν ἔξω εἰς τὸ προαύλιον· καὶ ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

69 Καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν πάλιν, ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστηκόσιν, Ὅτι οὗτος ἐξ αὐτῶν ἐστιν.

70 Ὁ δὲ πάλιν ἠρνεῖτο. Καὶ μετὰ μικρὸν πάλιν οἱ παρεστῶτες ἔλεγον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ Γαλιλαῖος εἶ, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει.

71 Ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὃν λέγετε.

72 Καὶ ἐκ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. καὶ ἀνεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος οὗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι δίς, ἀπαρνήσῃ με τρίς. Καὶ ἐπιβαλὼν ἔκλαιε.

Petrus autem è longinquo secutus est eum intrò usque in aulam Pontificis maximi: & considebat cum ministris, & calefaciebat *sese* ad ignem.

* Primarii verò Sacerdotes & totus consessus quærebant testimonium adversùs Jesum, ut eum morte mulctarent: nec inveniebant.

Nam multi falsum testimonium dicebant adversùs eum: sed non erant paria ipsorum testimonia.

Tunc quidam surrexerunt, & falsa testati sunt adversùs eum, dicentes,

Nos audivimus eum dicentem, † Ego destruam templum hoc quod est manibus factum, & intra triduum absque manibus factum aliud ædificabo.

Sed nè sic quidem par erat testimonium eorum.

Tunc Pontifex maximus progressus in medium, interrogavit Jesum, dicens, Non respõdes quicquam? quid *illud est quod* isti adversùm te testificantur?

Ipse verò silebat, & nihil respondit. Rursùm Pontifex maximus eum interrogavit, & dixit ei, Túne es ille Christus Filius ille illius Benedicti?

Jesus autem dixit, Ego sum. ‖ & videbitis Filium hominis sedentem ad dextram potentiæ *Dei*, & venientem cum nubibus cœli.

Pontifex maximus verò diruptis vestibus suis dixit, Quid adhuc nobis opus est testibus?

Audistis blasphemiam: quid vobis videtur? Illi verò omnes contra eum judicarunt, ipsum teneri reum mortis.

Et cœperunt quidam inspuere in eum, & obtegere faciem ejus, & colaphos ei infligere, & dicere ei, Vaticinare: ministri verò bacillorum ictibus eum cædebant.

* Cùm verò Petrus esset in aula inferiùs, venit quædam ex ancillis Pontificis maximi:

Et cùm vidisset Petrum se calefacientem, intuita in eum, dixit, Et tu cum Nazareno Jesu eras.

Ipse verò negavit, dicens, Non novi *illum*, neque scio quid tu dicas. Et exivit extrà in vestibulum: & gallus vocem emisit.

† Tunc ancilla cùm rursus vidisset eum, cœpit dicere iis qui adstabant, Hic est *unus* ex ipsis.

Ipse verò rursùm negavit. Et rursus paulò pòst qui adstabant dixerunt Petro, Verè ex ipsis es: etenim Galilæus es, & locutio tua similis est.

Ipse autem cœpit exsecrari & jurare, *dicens*, Non novi hominem istum quem dicitis.

‖ Tunc secundò gallus vocem emisit: Et recordatus est Petrus verborum quæ dixerat ei Jesus, Priusquam gallus vocem bis miserit, ter me abnegabis. Et cùm erupisset, flevit.

Petrus autem à longè secutus est eum usque intrò in atrium summi Sacerdotis: & sedebat cum ministris ad ignem, & calefaciebat se.

Summi verò Sacerdotes & omne concilium quærebant adversùs Jesum testimonium, ut eum morti traderent: nec inveniebant.

Multi enim testimonium falsum dicebant adversùs eum: & convenientia testimonia non erant.

Et quidam surgentes, falsum testimonium ferebant adversùs eum, dicentes,

Quoniam nos audivimus eum dicentem, Ego dissolvam templum hoc manufactum, & per triduum aliud non manufactum ædificabo.

Et non erat conveniens testimonium illorum.

Et exsurgens summus Sacerdos in medium, interrogavit Jesum, dicens, Non respondes quicquam ad ea quæ tibi objiciuntur ab his?

Ille autem tacebat, & nihil respondit. Rursum summus Sacerdos interrogabat eum, & dixit ei, Tu es Christus Filius Benedicti?

Jesus autem dixit illi, Ego sum: & videbitis Filium hominis sedentem à dextris virtutis, & venientem cum nubibus cœli.

Summus autem Sacerdos scindens vestimenta sua, ait, Quid adhuc desideramus testes?

Audistis blasphemiam: quid vobis videtur? Qui omnes condemnaverunt eum esse reum mortis.

Et cœperunt quidam conspuere eum, & velare faciem ejus, & colaphis eum cædere, & dicere ei, Prophetiza: & ministri alapis eum cædebant.

Et cùm esset Petrus in atrio deorsum, venit una ex ancillis summi Sacerdotis:

Et cùm vidisset Petrum calefacientem se, aspiciens illum, ait, Et tu cum Jesu Nazareno eras.

At ille negavit, dicens, Neque scio, neque novi quid dicas. Et exiit foràs ante atrium: & gallus cantavit.

Rursus autem cùm vidisset illum ancilla, cœpit dicere circumstantibus, Quia hic ex illis est.

At ille iterum negavit. Et post pusillum rursus qui adstabant dicebant Petro, Verè ex illis es: nam & Galilæus es.

Ille autem cœpit anathematizare & jurare, Quia nescio hominem istum quem dicitis.

Et statim gallus iterum cantavit, & recordatus est Petrus verbi quod dixerat ei Jesus, Priusquam gallus cantet bis, ter me negabis. Et cœpit flere.

*Mat. 26. 59.
55 Christus adeò innocens, ut nè falsis quidem testibus opprimi potuerit, tandem Deum Patrem confessus, damnatur impietatis coram Pontifice; ut nos qui Deum abnegavimus, verè impii, coram Deo absolvamur.
† Joan. 2. 19.
‖ Matt. 24. 30
65 Christus omne contumeliarum genus nostro nomine sustinens, æternum decus in se credituris acquirit.
*Mat. 26. 69.
Luc. 22. 55.
Joan. 18. 25.
66 Triste exemplum tum humanæ imbecillitatis, tum Divinæ misericordiæ, spiritum pœnitentiæ & fidei suis electis donantis.
† Mat. 26. 71
Luc. 22. 56.
Joan. 18. 25.
‖ Mat. 26. 74.
Joan. 18. 27.

---

54 *E longinquo*, ἀπὸ μακρόθεν. Vide Matth. 26. 58. ¶ *Ad ignem*, πρὸς τὸ φῶς: id est, πρὸς τὸ πῦρ. Nam φωτὸς appellatione etiam ignem intelligi testatur Hesychius, à consequenti videlicet: sicut etiam Syrus interpres utitur hoc loco vocabulo נורא *nura*; quod propriè significat *Lucernam*: ut possimus etiam commodè *Focum* interpretari. Erasmus interpretatur, *Ad lumen*, refértque ad participium συγκαθήμενος. *Siquidem*, inquit, *lumen illum prodidit*. Sed nimiùm est insolens hæc trajectio: & Hebræi quoque אור *hor* tam Lucem quàm Ignem vocant: unde *Urendi* verbum apud Latinos, & ὁρᾷν Græcorum.

56 *Sed non erant*, καὶ οὐκ ἦσαν. Vulg. *Et non erant*. Erasmus, *Nec erant*. Sed si καὶ pro ἀλλὰ accipias, ut alibi sæpe, planior erit sententia. ¶ *Paria*, ἴσαι: id est, *congruentia*, sive (ut non malè sensum expressit Vetus interpres) *Convenientia*: quod rectè explicat Erasmus in annotationibus. Idem tamen convertit, *Satìs idonea*, id est, ἱκαναὶ, nempe propter versiculum 59. Sed τὸ ἴσον nusquam legi hâc significatione usurpatum.

59 *Par*, ἴση. Videntur tamen hæc ità fuisse paulò antè commemorata quasi prorsus conveniret inter testes. Itaque Erasmus iterum ἴσαι convertit, *Satìs idonea*. legit enim ista quoque plurali numero, contra vetustorum codicum fidem. Sed si Evangelistas inter se comparemus, apparebit cur istorum testimonium Marcus *impar* fuisse scribat. Nam scribit Matthæus istos esse testatos se ex Christo audivisse quòd posset templum destruere, & aliud ædificare; Marcus verò, quòd destructurus esset templum, & intra triduum instauraturus: quæ plurimùm inter

se

se differunt. poterat enim illud pro inani duntaxat jactantia accipi. Jam verò cùm duos testes fuisse disertè dicat Matthæus, necesse est fateamur sic imparia fuisse ipsorum testimonia.

60 *Progressus*, ἀναστὰς. Vulg. *Exsurgens*. Intelligitur ex antecedente consequens, Hebræorum more.

61 *Illius Benedicti*, τοῦ εὐλογητοῦ. id est Dei, qui omni laude dignus est. Hoc autem est quod sæpe in Hebræorum commentariis reperias ברוך הוא *baruch hu*, quòd ipsum Dei nomen exprimere videantur. Estque εὐλογητὸς nomen à participio εὐλογημένος distinguendum: quod discrimen non video quî satis commodè possimus Latinè exprimere, nisi synonyma vel periphrasin quæras. Sed maluimus tritum apud Theologos vocabulum usurpare. In quodam codice pro εὐλογητοῦ scribitur τοῦ Θεοῦ ζῶντος, id est, *Dei viventis*.

62 *Potentiæ* Dei, τῆς δυνάμεως. Sic intelligitur, potens ille Deus. Itaque articulus τῆς ponitur ἀντονομαστικῶς: quem cùm exprimere non possemus, supplevimus *Dei* nomen ex Luc. 22. 69. Videtur autem Marcus ab Hebræorum consuetudine mutuatus hanc Dei appellationem. Sic enim eorum magistri Deum vocant interdum הגבורה *hagbeburah*. nisi malimus abstractum pro concreto positum, id est τὴν δυνάμιν ἀντὶ τοῦ δυνατοῦ, ut vocatur in Mariæ cantico, Luc. 1. 49.

64 *Audistis*, ἠκούσατε. In quodam codice additur πάντως, *omnino*: Rursus in quodam alio post βλασφημίας adscripta est nota interrogationis. ¶ *Videtur*, φαίνεται. Novè pro δοκεῖ. Vide Luc. 24. 11. ¶ *Contra eum judicarunt*, κατέκριναν αὐτόν. Vulgata & Erasmus, *Condemnaverunt*: quod non satis cohæret cum iis quæ consequuntur. ideo dissolvimus compositionem.

65 *Vaticinare*, προφήτευσον. Vulgata, *Prophetiza*: cujus vocabuli formam repudio. Itaque προφητεύειν vertere soleo *Prophetare*, quod & ipsum fateor Latinum non esse. sed profanos vates placuit à sacris ità distinguere, ut alibi dixi. Hic tamen, ut amphiboliam verbi & nominis vitarem, malui interpretari *Vaticinare* quàm *Propheta*; quamvis *Vaticinandi* verbum potiùs respondeat τῷ μαντεύεσθαι. Erasmus, *Divina*: quæ etiam interpretio est ambigua. Cæterùm in uno codice additur, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε, *Quis sit ille qui te percussit*; ex Matthæo fortassis. ¶ *Bacillorum ictibus eum cædebant*, ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον. Ostendimus ex Plutarcho, Matth. 5. 39. eos dici ῥαπίζειν qui fuste aut virgâ quempiam feriunt: ut illis non possim assentiri qui de iis hoc dici putant qui alapam (ut loquuntur) infligunt; nisi fortassis alicubi καταχρηστικῶς ità usurpetur. Hic autem locus nostram interpretationem optimè confirmat, in quo manifestè *colaphus* & ῥάπισμα distinguuntur; & ὑπηρέται vocantur præsidis apparitores, qui in provinciis ῥάβδους sive βάκλους, id est (ut idem Plutarchus in Romulo disertè explicat) *bacillos*, gestabant: unde etiam ῥαβδοῦχοι vocantur, Act. 16. 35. Meritò igitur de istis loquens Marcus, hoc verbo utitur, quod nos quoque ob eam causam vertimus per periphrasin, *Bacillorum ictibus cædere*. Nam τὸ βάλλειν pro παίειν accipitur tum etiam quando cominus infligitur vulnus, ut ex his Homeri versiculis apparet Iliad. ε. Τὸν μὲν Φυλεΐδης δουρικλυτὸς ἐγγύθεν ἐλθὼν Βεβλήκει κεφαλῆς κατὰ ἰνίον ὀξέϊ δουρί. Vide Matth. 26. 67.

66 *Inferiùs*, κάτω. Vulgata, *Deorsum*, prorsus ineptè. Notandum tamen est, hîc non agi de contignatione inferiore, quasi Christus in superiore causam dixerit. Nam si ità esset, non satis esset (opinor) probabile quod narrat Lucas 22. 61. Christum post tertiam abnegationem respexisse Petrum; nisi Petrum dicamus post secundam abnegationem, quæ in ipso vestibulo contigit, sese in eum ipsum locum recepisse ubi Christi causa agebatur: quod mihi idcirco non videtur verisimile, quòd simulatque se deprehensum agnovit, se recepit in vestibulum, cogitans nimirum de fuga si ampliùs urgeretur. *Aulam* igitur sciendum apud veteres non fuisse basilicam, quam ex Latina voce mutuati vulgò dicimus, *une sale*, sed locum sub dio, in magnatum præsertim ædibus amplioribus, quam *une court*, id est *cortem*, vocamus: cui proculdubio porticus gradibus aliquot altior supereminebat, ubi considebat Pontifex cum suis, in Christum inquirens, ità ut prospectus ex porticu in cortem, & ex corte vicissim in porticum pateret: quamobrem etiam infrà 15. 16. Aula Pilati dicitur *prætorium*.

68 *In vestibulum*, εἰς τὸ προαύλιον. *Vestibulum* vocat locum portæ proximum, & ipsi aulæ oppositum, qui tamen intra ædes ipsas esset. Ideo enim hoc addidit Marcus ut explicaret adverbium ἔξω, nequis Petrum existimaret domo jam tum exiisse: quod demum fecit post tertiam abnegationem.

69 *Rursus*, πάλιν. Hæc particula conjungitur ab Erasmo cum verbo ἤρξατο, contra omnium codicum fidem. Videtur autem, ut hæc ità distingueret, eo adductus quòd disertè testetur Matthæus 26. 71. alteram hanc ancillam fuisse. Sed si quis Evangelistas inter se conferat, reperiet Petrum fuisse simul à pluribus agnitum, suggerentibus ancillis. quamobrem etiam apud Lucam, ubi agitur de secunda abnegatione, fit mentio servi, non ancillæ. ¶ *Ex ipsis*, ἐξ αὐτῶν. Sic solent interdum Hebræi subjicere relativa earum rerum quarum nulla antè facta est mentio. Sed tamen opinor hæc indicare aliquem habitum esse de Christo & ipsius discipulis sermonem inter servos & ancillas, priusquam deprehenderetur Petrus.

70 *Et locutio tua similis est*, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει. Hoc non legit Vetus interpres, neque meus vetustissimus codex. Non esse tamen addititium videtur, cùm id habeat Syrus interpres.

71 Dicens, *Non novi*, ὅτι οὐκ οἶδα. Vel est mutatio personæ Hebræis familiaris; vel subaudiendum est participium, quod expressi. Vide suprà cap. 10. 33.

72 *Tunc secundò*, καὶ ἐκ δευτέρου. Vulg. *Et statim*, καὶ εὐθύς: quod legitur in quodam codice. Erasmus, *Et iterum*, καὶ πάλιν. ¶ *Cùm erupisset*, ἐπιβαλών. Id est, Cùm sese foràs proripuisset, ut ex Matthæo apparet. Nam præpositio ἐπὶ refertur ad locum ædibus Pontificis proximum, in quem se projecit Petrus cùm se ancillæ excusasset: & ἐπιβαλὼν omnino idem est atque נדחף *nidchaph*, Esth. 6. 12. ¶ *Flevit*, ἔκλαιε. Vulgata, *Cœpit flere*, ἤρξατο κλαίειν, ut legitur in meo vetustissimo codice, & vertit Syrus interpres. Erasmus, *Prorupit in fletum*, id est, ἐπέβαλε τῷ κλαίειν. Possit etiam aliquis interpretari ἐπιβαλών, *Cùm hoc animadvertisset*; id est, re animadversâ. Fuerat enim Petrus intuitu Christi & galli clamore velut ex profundissimo somno expergefactus.

* *Matt.* 27. 1. *Luc.* 22. 66.
1 Christus vinctus apud judicis terreni tribunal publicè, non suorum, ut ex ipsius judicis ore constitit, sed nostrorũ omnium peccatorum reus ad crucem damnatur; ut nos nocentissimi à nostrorum peccatorum noxa liberati, coram Dei ipsius solio, in publico ipsorum quoque angelorum consessu absolvamur.
† *Matt.* 27. 12. *Luc.* 23. 3. *Joan.* 18. 33.

ΚΕΦ. ιε.

ΚΑΙ εὐθέως ἐπὶ τὸ πρωῒ συμβούλιον ποιήσαντες οἱ ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ γραμματέων, καὶ ὅλον τὸ συνέδριον, δήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήνεγκαν, καὶ παρέδωκαν τῷ Πιλάτῳ.

2 Καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ Πιλάτος, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Σὺ λέγεις.

3 Καὶ κατηγόρουν αὐτοῦ οἱ ἀρχιερεῖς πολλά.

4 Ὁ δὲ Πιλάτος πάλιν ἐπηρώτησεν αὐτόν, λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; ἴδε πόσα σου καταμαρτυροῦσιν.

5 Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκέτι οὐδὲν ἀπεκρίθη ὥστε θαυμάζειν τὸν Πιλάτον.

6 ¶ Κατὰ δὲ ἑορτὴν ἀπέλυεν αὐτοῖς ἕνα δέσμιον ὅνπερ ᾐτοῦντο.

7 Ἦν δὲ ὁ λεγόμενος Βαραββᾶς μετὰ τῶν συστασιαστῶν δεδεμένος, οἵτινες ἐν τῇ στάσει φόνον πεποιήκεισαν.

8 Καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος ἤρξατο αἰτεῖσθαι καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς.

9 Ὁ δὲ Πιλάτος ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων, Θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

10 (Ἐγίνωσκε γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς.)

11 Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον ἵνα μᾶλλον τὸν Βαραββᾶν ἀπολύσῃ αὐτοῖς.

CAP. XV.

STatim autem* manè consilio inito, summi Sacerdotes cum Senioribus & Scribis, totúsque consessus, vinctum Jesum abduxerunt, tradiderúntque Pilato.

Et interrogavit eum Pilatus, Túne es ille rex Judæorum? Ipse verò respondens dixit ei, Tu dicis.

Et accusabant eum primarii Sacerdotes de multis.

† Pilatus autem rursus interrogavit eum, dicens, Non respondes quicquam? ecce quàm multa adversùs te testificantur.

Jesus autem nihil ampliùs respondit; adeò ut miraretur Pilatus.

Cæterùm singulis festis dimittebat eis unum ex vinctis, quemcunque postulassent.

Erat verò quidam qui dicebatur Barabbas, vinctus cum seditionis sociis, qui cædem per seditionem fecerant.

Et vociferans turba cœpit petere ut *faceret* prout semper ipsis fecerat.

Pilatus autem respondit eis, dicens, Vultis dimittam vobis regem illum Judæorum?

(Noverat enim eum per invidiam traditum fuisse à primariis Sacerdotibus.)

Primarii verò Sacerdotes concitarunt turbam ut potiùs Barabbam ipsis dimitteret.

CAP. XV.

ET confestim manè consilium facientes summi Sacerdotes cum Senioribus & Scribis, & universo concilio, vincientes Jesum duxerunt, & tradiderunt Pilato.

Et interrogavit eum Pilatus, Tu es rex Judæorum? At ille respondens ait illi, Tu dicis.

Et accusabant eũ summi Sacerdotes in multis.

Pilatus autem rursum interrogavit eum, dicens, Non respondes quicquam? vide in quantis te accusant.

Jesus autem ampliùs nihil respondit; ità ut miraretur Pilatus.

Per diem autem festum solebat dimittere illis unum ex vinctis quemcunque petiissent.

Erat autem qui dicebatur Barabbas, qui cum seditiosis erat vinctus, qui in seditione fecerat homicidium.

Et cùm ascendisset turba, cœpit rogare sicut semper faciebat illis.

Pilatus autem respondit eis, & dixit, Vultis dimittam vobis regem Judæorum?

(Sciebat enim quòd per invidiam tradidissent eum summi Sacerdotes.)

Pontifices autem concitaverunt turbam ut magìs Barabbam dimitteret eis.

1 *Tradiderunt*, παρέδωκαν. Tradunt Christum Judæi Pilato præsidi provinciæ, quoniam illum omnino constituerant capitali supplicio afficere, quod ipsis non licebat, quoniam capitalium criminum cognitio fuerat eis erepta, primùm ab Herode Magno, deinde à Romanis, anno (ut ipsi Judæi tradunt) quadragesimo ante templi eversionem, id est biennio antequam Christus crucifigeretur. Siquidem Dominus annum agens trigesimumquartum fuit crucifixus, & eversum est templum anno ab ipsius ortu septuagesimoprimo.

3 *De multis*, πολλά. Addit Complutensis editio, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο, *Ipse verò nihil respondit*. idque videtur optimè convenire cum iis quæ subjiciuntur.

4 *Rursus, πάλιν.* Nam antea in ipso prætorio, quo ingredi noluerant Judæi, Pilatus Christum introductum interrogare cœperat, & Christus de regio suo munere responderat Joan.18.33. & deinceps. Cognitio verò de qua hìc agitur, habita est cùm Pilatus Christum coram ipsius accusatoribus extra prætorium stitisset, Luc.23.2. clamaturis alioqui Judæis jus sibi non reddi, quamvìs penès ipsos culpa hæreret, ut qui in prætorium ingredi recusarent.

6 *Singulis festis, καθ' ἑορτήν.* Syrus interpres addit particulam universalem בכל *becul, omni die festo*; nec additur articulus in Græco contextu: ideo plurali numero sum usus: & κατὰ, cujus vis hìc est distributiva, verti *Singulis*. Intelliguntur enim tres illi solennes dies festi, nempe Pascha, Pentecoste, & Tabernacula: quod ostendit non additus articulus, quamvìs Paschæ festum specialiter nominet Joannes. Sic autem κατὰ cum singulari quoque nomine sumitur distributivè, ut Tit.1.5. *κατὰ πόλιν, oppidatim*, & Act.2.46. *κατ' οἶκον, domatim.* ¶ *Dimittebat, ἀπέλυεν.* vel, *Absolvebat:* id est, Absolvere & liberare solebat, ut planiùs explicat Matthæus. Simile dicendi genus annotavimus suprà cap.14.12.

7 *Seditionis sociis, συστασιαστῶν.* Ad verbum, *Consediitiosis*. Vulgata, *Seditiosis, στασιαστῶν*, ut legitur in meo vetustissimo codice. Erasmus, *Seditionis autoribus*: quod tamen Græco vocabulo non significatur. ¶ *Cædem fecerant, φόνον πεποιήκεισαν.* Vulgata, *Fecerat homicidium.* Erasmus, *Cædem patraverat.* Videtur enim uterque legisse ὅστις ἐπεποιήκει: quamvìs repugnet Frobenii editio. Cæterùm in vetustis codicibus scriptum constanter reperimus πεποιήκεισαν pro ἐπεποιήκεισαν, uno excepto in quo legebatur πεποιήκασι.

8 *Vociferans, ἀναβοήσας.* Vulg. *Cùm ascendisset*: id est, *ἀναβὰς*, in prætorium videlicet, ut legitur etiam in meo vetustissimo exemplari: quod tamen non facilè probarim, cùm disertè dicatur Joan.18.28, noluisse ingredi in prætorium Judæos. ἀναβήσας verò quod annotat Erasmus nusquam memini legere. ¶ *Ut faceret prout, καθώς.* Ellipsin ex vulgi sermone petitam rectè Erasmus supplevit, quam Vetus interpres neglexit.

11 *Concitarunt turbam, ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον.* Meus vetustissimus codex habet ἔπεισαν τῷ ὄχλῳ, *persuaserunt turbæ*. quod videtur secutus Syrus interpres.

---

12 Ὁ δὲ Πιλάτος ἀποκριθεὶς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς, Τί οὖν θέλετε ποιήσω ὃν λέγετε βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;
13 Οἱ δὲ πάλιν ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.
14 Ὁ δὲ Πιλάτος ἔλεγεν αὐτοῖς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσοτέρως ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.
15 Ὁ δὲ Πιλάτος βουλόμενος τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν, καὶ παρέδωκε τὸν Ἰησοῦν φραγελλώσας, ἵνα σταυρωθῇ.
16 ¶ Οἱ δὲ στρατιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὅ ἐστι πραιτώριον, καὶ συγκαλοῦσιν ὅλην τὴν σπεῖραν.
17 Καὶ ἐνδύουσιν αὐτὸν πορφύραν, καὶ περιτιθέασιν αὐτῷ πλέξαντες ἀκάνθινον στέφανον.
18 Καὶ ἤρξαντο ἀσπάζεσθαι αὐτὸν, Χαῖρε, βασιλεῦ τῶν Ἰουδαίων.
19 Καὶ ἔτυπτον αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καλάμῳ, καὶ ἐνέπτυον αὐτῷ, καὶ τιθέντες τὰ γόνατα προσεκύνουν αὐτῷ.
20 Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν πορφύραν, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια τὰ ἴδια· καὶ ἐξάγουσιν αὐτὸν ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν.
21 Καὶ ἀγγαρεύουσι παράγοντά τινα Σίμωνα Κυρηναῖον (ἐρχόμενον ἀπ' ἀγροῦ, τὸν πατέρα Ἀλεξάνδρου καὶ Ῥούφου) ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.
22 Καὶ φέρουσιν αὐτὸν ἐπὶ Γολγοθᾶ τόπον, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Κρανίου τόπος.
23 Καὶ ἐδίδουν αὐτῷ πιεῖν ἐσμυρνισμένον οἶνον. ὁ δὲ οὐκ ἔλαβε.
24 Καὶ σταυρώσαντες αὐτὸν, διεμέριζον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἐπ' αὐτὰ, τίς τί ἄρῃ.
25 Ἦν δὲ ὥρα τρίτη, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.
26 Καὶ ἦν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας αὐτοῦ ἐπιγεγραμμένη, Ὁ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

Tum Pilatus respondens, rursùm dixit eis, Quid ergò vultis faciam isto quem dicitis regem Judæorum?
Ipsi verò rursùm clamaverunt, Crucifige eum.
Pilatus autem dicebat eis, Enimverò quid mali fecit? Illi autem eò ampliùs clamaverunt, Crucifige eum.
Pilatus igitur volens turbæ satisfacere, dimisit eis Barabbam, & Jesum flagellatum tradidit ut crucifigeretur.
Milites verò abduxerunt eum intra aulam, id est prætorium, & convocaverunt totam cohortem.
Et induerunt eum purpurâ, & circumposuerunt ei plexam coronam spineam.
Et cœperunt eum salutare *dicentes*, Ave, rex Judæorum.
Et cædebant ejus caput calamo, & inspuebant in eum, ac positis genibus adorabant eum.
Cùm autem illusissent ei, exuerunt eum purpurâ, & induerunt eum suis ipsius vestimentis: eduxerúntque ut crucifigerent eum.
‖ Præterea angariarunt prætereuntem quendam Simonem Cyrenæum (venientem rure, patrem Alexandri & Rufi) ut attolleret crucem ejus.
* Duxerúntque eum in locum Golgotha: quod est, si interpreteris, Calvariæ locus.
Et dederunt ei bibendum myrrhatum vinum: ipse verò non sumsit.
† Cúmque crucifixissent eum, partiti sunt vestimenta ejus, jactâ sorte super ea, quis quid tolleret.
Erat autem hora tertia quando crucifixerunt eum
Erátque inscriptio criminationis ipsius inscripta *his verbis*, REX ILLE JUDÆORUM.

Pilatus autem iterum respondens ait illis, Quid ergò vultis faciam regi Judæorum?
At illi iterum clamaverunt, Crucifige eum.
Pilatus verò dicebat illis, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, Crucifige eum.
Pilatus autem volens populo satisfacere, dimisit illis Barabbam; & tradidit Jesum flagellis cæsum ut crucifigeretur.
Milites autem duxerunt eum in atrium prætorii, & convocant totam cohortem.
Et induunt eum purpurâ, & imponunt ei plectentes spineam coronam.
Et cœperunt salutare eum, Ave, rex Judæorum.
Et percutiebant caput ejus arundine, & conspuebant eum, & ponentes genua adorabant eum.
Et postquam illuserunt ei, exuerunt illum purpurâ, & induerunt eum vestimentis suis: & educunt illum ut crucifigerent eum.
Et angariaverunt prætereuntem quempiam Simonem Cyrenæum (venientem de villa, patrem Alexandri & Rufi) ut tolleret crucem ejus.
Et perducunt illum in Golgotha locum: quod est interpretatum, Calvariæ locus.
Et dabant ei bibere myrrhatum vinum: & non accepit.
Et crucifigentes eum, diviserunt vestimenta ejus mittentes sortem super eis, quis quid tolleret.
Erat autem hora tertia & crucifixerunt eum.
Et erat titulus causæ ejus inscriptus, REX JUDÆORUM.

17 Christus hominum peccata sublaturus, qui Dei ipsius solium usurpare sunt conati, affectati regni damnatus, sub falsa regni specie deridetur; ut nos contrà verè futuri æterni Reges, ex Dei ipsius manu coronam gloriæ accipiamus.
‖ *Matt.*27.32. *Luc.*23.26.

21 Impiorum rabiei nullus modus. Interea verò vel ipsa Christi sub crucis pondere laborantis imbecillitas arguit agnum ad sacrificium duci. * *Matth.*27.33. *Luc.*23.33. *Joan.*19.17. 22 Christus extra terrenæ Jerusalem septa educitur in locum mortuariis pollutum, non in sese quidem, sed in nobis contaminatissimus, propter imposita ipsi nostra peccata; ut nos sanguine ejus expiati in cœleste sacrarium introducamur. † *Matth.*27.35. *Luc.*23.33. *Joan.*19.23. 24 Christus nudus in crucem attollitur & tanquam sceleratorũ sceleratissimus, omnibus contumeliis afficitur; ut ejus justitiâ induti, & maledictione benedicti, & unâ oblatione sanctificati, in cœlum usq; attollamur.

---

14 *Enimvero quid? τί γάρ;* vel, *Quidnam?*

15 *Satisfacere, τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι.* Vide Act.17.9. ¶ *Flagellatum, φραγελλώσας.* Ità videlicet ut describitur Joan.19.1. id est ante damnationem, quòd sic speraret Pilatus se expleturum Judæorum adversùs Christum odium. Bis enim flagellatum fuisse Christum colligi nullâ ratione potest.

16 *Intra aulam, ἔσω τῆς αὐλῆς.* Id est in intimam partem aulæ, quæ prætorium à præcipua ipsius parte vocabatur. Egisse enim Pilatum cum Christo intra ipsum prætorium liquet ex Joan.18.28, & 29.

18 *Eum salutare*, dicentes, *ἀσπάζεσθαι αὐτόν.* Ellipsin hujus participii suprà annotavimus cap.10.33, & 14.71. Complutensis autem editio addit, *καὶ λέγειν, & dicere.*

21 *Et Rufi, καὶ Ῥούφου.* In quibusdam codicibus legit Erasmus τοῦ Ῥούφου, id est, *qui filius erat Rufi*: ut Rufus iste videlicet avus fuerit Alexandri, pater autem Simonis. Nam hoc ità ille explicat: quod non video quì possit convenire nisi perperàm illic impressum est τοῦ Ῥούφου pro τὸν Ῥούφου. Cæterùm notos & celebres in Ecclesia Dei istos fuisse oportet, quorum nuda nomina Marcus proposuerit: & mentio quidem fit Alexandri Act.19.33. & Rufi Rom.16.13. sed incertum est an hi sint quorum hìc fit mentio: neque de eo magnopere solicitos esse nos oportet, qui tamen non temerè à tribus Evangelistis nominatim appellantur: ex hac ipsa infamia quam illi conciliare studuerunt isti insolentissimi, perennem gloriam adepti. Dicitur autem portasse crucem, cujus extremum Christo præeunte portaret. Vide infrà Joan.19.17.

22 *Golgotha, Γολγοθᾶ.* Nonnulla exemplaria scriptum habent Γολγοθὰν, Græcâ videlicet inflexione, apud quos hæc nomina mirum in modum sunt corrupta, propter Hebrææ & Syriacæ linguæ imperitiam. Nam propriè scribendum fuit *Golgotha.*

23 *Myrrhatum, ἐσμυρνισμένον.* id est, Myrrhâ conditum. Distinguendum est autem hoc vinum ab aceto, quod est postea ipsi jam crucifixo & sitienti propinatum. Agitur itaque hoc loco de vino condito, quod Latini Murinam vocant, de quo sic Plinius lib. 14.cap.13. *Laudatissima apud priscos vina erant myrrhæ odore condita, ut apparet ex Plauti fabula quæ Persa inscribitur.* Et mox, *Ex quibus*, inquit, *apparet non inter vina modò murinam, sed inter dulcia numeratam.* Veram enim myrrham idem autor testatur leniter amaram esse, quam etiam probabile est aliis aromatibus adjunctis fuisse in hoc condiendo vino temperatam. Neque hìc est omittendum quod observavit Galatinus ex libro Sanhedrin cap. Niginor Haddin; *Editâ*, inquit, *criminis confessione, potatur reus vino thure condito, ut indè mens ejus turbetur, & vehementiùs inebrietur, juxta illud quod dicitur, Date siceram perituro, & vinũ iis qui amaro sunt animo.* Addunt nonnulli fuisse honestas matronas Hierosolymis, quæ hoc vinum iis qui ad supplicium ducebantur suppeditare consuevissent. Hæc ille ex Rabbinorum lacunis: quibus facilè assentior in eo quod ex hac etiam longè certissima historia liquet, non defuisse nimirum mulieres præsertim, quæ commiseratione motæ, solerent nocentes damnatos hoc officii genere solari. Sed tam insanivisse jam tum Judæos, ut quod de consolatione miseris afferenda metaphoricè dixit Solomon, usque adeò ineptè ac etiam impiè interpretarentur, id verò mihi Rabbini non magìs quàm suas innumerabiles & ineptias & blasphemias persuaserint, quibus refellendis potiùs quàm recudendis utinam operam impenderent nonnulli, qui hâc certè in re Judæorum potiùs numos captasse quàm salutem quæsivisse meritò videri possunt. Utcunque verò sese res habeat, ex isto quorundam in Christum officio qualicunque magìs eluxit cæterorum crudelitas. Christus autem amarissimum potiùs illud iræ paternæ poculum pro nobis ebibiturus, tum quoque hoc solatium recusavit, sui tam immemor quàm paterni mandati memor, & de sceleribus nostris semel expiandis ad extremum usque halitum solicitus.

25 *Hora tertia, ὥρα τρίτη.* Ità scriptum invenimus summo

consensu in omnibus nostris codicibus tum manuscriptis tum impressis: & ex veteribus (ut Augustino & Hieronymo) apparet jampridem eam lectionem fuisse receptam, quamvis in speciem non videatur consentire cum eo quod scribitur Joh. 19.14 nempe *circiter horam sextam* fuisse condemnatum à Pilato Christum. Laborat igitur Augustinus libri De consensu Evangelistarum tertii cap. 13. & alibi in eo explicando nodo; sed (quod tanti viri pace dictum esse velim) satis infeliciter, ut ejus opinionem minime necesse sit commemorare. Quod autem ad hunc solvendum nodum affertur à veteribus & recentioribus nonnullis de diei duodecim horis in quatuor quadrantes distributis ad noctis exemplum ex Matth. 20.1. fundamento caret, cùm ibi fiat etiam mentio primæ horæ & undecimæ. Et quod alius nuper ex Suitarum grege in hunc locum commentus est, de sacris ritibus apud Judæos in horam primam, tertiam, sextam & nonam distributis, quarum prima in tertiam, tertia in sextam, sexta in nonam, nona in crepusculum desineret, ac proinde eandem fuisse *tertiam* Marco quæ Joanni fuerit *ferè sexta*, nullo firmo testimonio nititur. Omnino igitur assentior Hieronymo in Psal. 77. existimanti depravatam fuisse à librariis numeri notam. Cùm enim à Græcis designentur numeri per literarum notas, facilis fuit lapsus à ʃ ternarii numeri nota ad ϛ quâ senarius numerus notatur aberrare: sed ità ut apud Joannem pro ὥρα ἕκτη sit reponendum ὥρα τρίτη: non contrà corrigendus Marcus ex Joanne. Præterquam enim quòd Nonnius, Evangelii Joannis interpres non recens, sic legit, & vetus D. Camerarii codex, & meum vetustissimum exemplar hoc confirmant, ipsa historiæ series hoc postulat. Nam si hora erat penè sexta cùm damnatus est Christus, quî potuit tam brevi spatio abduci, crucifigi cum latronibus, ità otiosè derideri à prætereuntibus? [illegible]esse fuerit enim ut his omnibus vix dimidium horæ tribuatur, cùm à sexta ad nonam tenebræ terram involverint. Oportet ergò, cùm primo diluculo ad Pilatum ductus fuerit Christus, tres penè horas fuisse in ipsius causæ cognitione consumtas, ut qui horâ penè tertiâ damnatus fuerit: deinde horâ tertiâ crucifixum, ad horam usque sextam fuisse omnium ludibriis expositum, sicut copiosè explicant Evangelistæ: & horâ demum nonâ post trium horarum tenebras mortuum: quod autem diei superfuit, fuisse sepulturæ datum. Sed liberum hìc cuivis judicium esto. ¶ *Quando crucifixerunt*, καὶ ἐσταύρωσαν. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Et crucifixerunt*: sed καὶ pro ὅτε positum esse, apparet ex Hebræorum idiotismo, apud quos ו interdum ponitur pro כאשר *caascher*, ut docent Grammatici.

|| *Esa.* 53.12.
* *Joan.* 2.19.
33 Ira Dei peccata nostra in Filio sponsore nostro vindicantis tenebrarum horrore sancitur.
† *Psal.* 22.1. *Matth.* 27.46
34 Christus cum Satana, cum peccatis, cum morte denique horrendâ illâ maledictione Dei armatis, potenter luctans, corpore pendens in cruce, summis doloribus oppresso, animo in inferorum gurgitibus demerso, emergit tamen vociferans, & quamvis accepto à morte vulnere, ad tempus vitâ privatus, summa & ima concutiens, velo templi fisso, extortóq; à suis carnificibus testimonio, victorem sese ac Dominum omnium mox declaratum iri, reliquis adhuc obstinatis & irridentibus hostibus denunciat.
|| *Psal.* 65.22.
40 Christus magno cum virorum pudore qui Dominum deseruerant, testes etiam mulieres sibi delegit, ut quæ fuerint omnium istarum rerum spectatrices.
* *Luc.* 8.2.
† *Matt.* 27.57 *Luc.* 23.50. *Joan* 19.38.

27 Καὶ σὺν αὐτῷ σταυροῦσι δύο λῃστάς· ἕνα ἐκ δεξιῶν, καὶ ἕνα ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ.
28 Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.
29 Καὶ οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες, Οὐὰ ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν,
30 Σῶσον σεαυτὸν, καὶ κατάβα ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.
31 Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες, πρὸς ἀλλήλους μετὰ τῶν γραμματέων ἔλεγον, Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι.
32 Ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν. Καὶ οἱ συνεσταυρωμένοι αὐτῷ ὠνείδιζον αὐτόν.
33 ¶ Γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης.
34 Καὶ τῇ ὥρᾳ τῇ ἐννάτῃ ἐβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἐλωῒ, Ἐλωῒ, λαμμᾶ σαβαχθανί; ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, εἰς τί με ἐγκατέλιπες;
35 Καί τινες τῶν παρεστηκότων ἀκούσαντες, ἔλεγον, Ἰδοὺ, Ἠλίαν φωνεῖ.
36 Δραμὼν δὲ εἷς, καὶ γεμίσας σπόγγον ὄξους, περιθείς τε καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐτὸν, λέγων, Ἄφετε· ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας καθελεῖν αὐτόν.
37 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην, ἐξέπνευσε.
38 Καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω.
39 Ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων ὁ παρεστηκὼς ἐξ ἐναντίας αὐτοῦ, ὅτι οὕτω κράξας ἐξέπνευσεν, εἶπεν, Ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος οὗτος υἱὸς ἦν Θεοῦ.
40 Ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι· ἐν αἷς ἦν καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου τοῦ μικροῦ καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ Σαλώμη·
41 Αἳ καὶ ὅτε ἦν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ ἠκολούθουν αὐτῷ, καὶ διηκόνουν αὐτῷ· καὶ ἄλλαι πολλαὶ αἱ συναναβᾶσαι αὐτῷ εἰς Ἱεροσόλυμα.
42 ¶ Καὶ ἤδη ὀψίας γενομένης (ἐπεὶ ἦν παρασκευὴ, ὅ ἐστι προσάββατον)
43 Ἦλθεν Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, εὐσχήμων βουλευτὴς, ὃς καὶ αὐτὸς ἦν προσδεχόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς Πιλάτον, καὶ ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.
44 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐθαύμασεν εἰ ἤδη τέθνηκε· καὶ προσκαλεσάμενος τὸν κεντυρίωνα, ἐπηρώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι ἀπέθανε.
45 Καὶ γνοὺς ἀπὸ τοῦ κεντυρίωνος, ἐδωρήσατο τὸ σῶμα τῷ Ἰωσήφ.
46 Καὶ ἀγοράσας σινδόνα, καὶ καθελὼν αὐτὸν, ἐνείλησε τῇ σινδόνι· καὶ κατέθηκεν αὐτὸν ἐν μνημείῳ ὃ ἦν λελατομημένον ἐκ πέτρας· καὶ προσεκύλισε λίθον ἐπὶ τὴν θύραν τοῦ μνημείου.
47 Ἡ δὲ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία Ἰωσῆ ἐθεώρουν ποῦ τίθεται.

Crucifixerunt etiam cum eo duos latrones; unum ad dextram, & alterum ad sinistram ejus.
Et impleta est scriptura quæ dicit, || Et cum sceleratis numeratus est.
Qui verò præteribant, blasphemabant eum, moventes capita sua, & dicentes, Vah, * *tu* qui destruis templum, & triduò ædificas,
Serva teipsum, & descende è cruce.
Similiter autem & primarii Sacerdotes illudentes, dicebant alii ad alios cum Scribis, Alios servavit, seipsum servare non potest.
Christus ille rex Israel descendat nunc è cruce, ut videamus & credamus. Et qui crucifixi erant cum eo, conviciis afficiebant eum.
Cùm verò advenisset hora sexta, tenebræ factæ sunt super totam regionem usque ad horam nonam.
Et horâ nonâ vociferatus est Jesus voce magnâ, dicens, † Eloi, Eloi, lamma sabachthani? quod est, si quis interpretetur, Deus mi, Deus mi, cur me deseruisti?
Et quidam adstantium cùm audissent, dicebant, Ecce, Eliam vocat.
Cucurrit autem quidam, || & impletâ spongiâ aceto, & arundini circumpositâ, dedit ei potum, dicens, Sinite: videamus an veniat Elias ad eum detrahendum.
Jesus verò emissâ voce magnâ, exspiravit.
Et aulæum templi fissum est in duas partes, à summo usque ad imum.
Cùm vidisset autem centurio qui adstabat ipsi ex adverso, eum ità emisso clamore exspirasse, dixit, Verè homo iste Filius erat Dei.
Erant autem etiam & mulieres è longinquo spectantes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Jacobi parvi & Jose mater, & Salome:
Quæ, etiam cùm esset in Galilæa, * secutæ fuerant eum, & ministraverant ei: aliæque multæ quæ simul cum eo ascenderant Hierosolyma.
† Cùm autem serum *diei* jam esset, (quoniam erat parasceue, hoc est Antesabbatum)
Veniens Josephus Arimathæensis, honoratus senator, qui & ipse exspectabat regnum Dei, fidenti animo introiit ad Pilatum, & petiit corpus Jesu.
Pilatus autem miratus est si jam mortuus esset: & advocato centurione, interrogavit eum an jamdudum mortuus fuisset.
Et *re* cognitâ ex centurione, donavit corpus Josepho.
Is autem emit sindonem, & detractum eum involvit sindone: deposuítque in monumento quod erat excisum è petra: & advolvit lapidem ad ostium monumenti.
Maria Magdalene verò & Maria *mater* Jose spectabant ubi poneretur.

Et cum eo crucifigunt duos latrones; unum à dextris, & alium à sinistris ejus.
Et impleta est scriptura quæ dicit, Et cum iniquis reputatus est.
Et prætereuntes blasphemabant eum, moventes capita sua, & dicentes, Vah, qui destruis templum, & in tribus diebus reædificas,
Salvum fac temetipsum descendens de cruce.
Similiter & summi Sacerdotes illudentes, ad alterutrum cum Scribis dicebant, Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere.
Christus rex Israel descendat nunc de cruce, ut videamus & credamus. Et qui cum eo crucifixi erant, convitiabantur ei.
Et factâ horâ sextâ, tenebræ factæ sunt per totam terram usque in horam nonam.
Et horâ nonâ exclamavit Jesus voce magnâ, dicens, Eloi, Eloi, lamma sabachthani? quod est interpretatum, Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?
Et quidam de circumstantibus audientes, dicebant, Ecce, Eliam vocat.
Currens autem unus, & implens spongiâ aceto, circumponénsq; calamo, potum dabat ei, dicens, Sinite: videamus si veniat Elias ad deponendū eum.
Jesus autem emissâ voce magnâ, exspiravit.
Et velum templi scissum est in duo, à summo usque deorsum.
Videns autem centurio qui ex adverso stabat, quia sic clamans exspirasset, ait, Verè hic homo filius Dei erat.
Erant autem & mulieres de longè aspicientes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Jacobi minoris & Jose mater, & Salome:
Et cùm esset in Galilæa, sequebantur eum & ministrabant ei: & aliæ multæ quæ simul cum eo ascenderant Jerosolymam.
Et cùm jam serò esset factum, (quia erat parasceue, quod est antesabbatum)
Venit Joseph ab Arimathæa, nobilis decurio, qui & ipse erat exspectans regnum Dei, & audacter introivit ad Pilatum, & petiit corpus Jesu.
Pilatus autem mirabatur si jam obiisset, & accersito centurione interrogavit eum si jam mortuus esset.
Et cùm cognovisset à centurione, donavit corpus Joseph.
Joseph autem mercatus sindonem, & deponens eum, involvit sindone: & posuit eum in monumento, quod erat excisum de petra: & advolvit lapidem ad ostium monumenti.
Maria autem Magdalene & Maria Joseph aspiciebant ubi poneretur.

28 *Cum sceleratis numeratus est*, μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Vulgata, *Cum iniquis*, non satìs expressè. Ἀνόμους enim Propheta vocat hoc loco non simpliciter παρανόμους, sed qui veluti sunt exleges, & quibusvis sceleribus cooperti, & ut loquitur Apostolus 1. Tim. 1.9. ἀνυπότακτοι, quos Hebræi dicunt פושעים *poschebim*. Cæterùm verbum λογίζεσθαι, quod Vetus interpres vertit *Reputare*, Erasmus *Deputare*, vocabulum ipsum τῆς λογιστικῆς, quæ species est Arithmetices, indicat interdum pro ἀριθμεῖσθαι usurpari: quam significationem hìc servandam fuisse indè apparet, quòd respondet verbo מנה *manah*, quo utitur Esaias cap. 53.12, ex quo petitum est hoc testimonium; & historia etiam ipsa (ni fallor) ostendit. Dicitur enim Christus non modò habitus fuisse pro impio & peccatore, (qualis etiamnum habetur à Judæis) sed unà cum latronibus numeratus: quia nimirum cùm publicè inter duos latrones penderet, pro tertio latrone propter pœnæ similitudinem numerabatur. Denique plus est inter ipsos latrones coràm conspici & numerari, quàm haberi pro latrone. Superest ut ex Vigilii antiqui & eruditi scriptoris libris adversùs Eutychen, annotemus, hunc locum ab Eutychianis fuisse impudentissimè depravatum, cùm ad stabiliendū suum errorem de unica Christi natura, pro μετὰ ἀνόμων legerent μετὰ νεκρῶν, *cum mortuis*: ut indè colligerent, non fuisse verè mortuum, sed pro mortuo habitum.

29 *Vah*, οὐά. Erasmus, *Væ*, i. οὐαί: cujus particulæ usus est potiùs in maledicendo quàm irridendo. ¶ Tu *qui destruis*, ὁ καταλύων. Hieronymus, *Qui destruit*, ut Erasmus observat. Sed sequens verbum σῶσον satìs indicat accipienda hæc esse vocandi casu: quod ut meliùs intelligeretur, pronomen *Tu* expressimus. Similem loquendi formam annotavimus Matth. 23.14.

30 *Et descende*, καὶ κατάβα. Atticus imperativus pro κατάβηθι, ut ἀνάστα pro ἀνάστηθι. Vulg. *Descendens*, id est, καταβάς: sicut etiam legimus in uno codice.

31 *Illudentes*, ἐμπαίζοντες. Illudentes videlicet Christo. Est enim post hoc participium adscribenda distinctio, ut πρὸς ἀλλήλους connectatur cum ἔλεγον, sicut rectè legitur in Græco Theophylacto:

phylacto: alioquin pro ἐμπαίζοντες potiùs dicendum erat συμπαίζοντες, ut significetur ipsos unà inter se lusisse. Itaque nè posthac posset hic locus corrumpi, vitavimus verborum trajectionem. ¶ *Servare*, σῶσαι. In vetustis codicibus & Græco Theophylacto adscripta est interrogationis nota, quæ quidem magnum addit pondus ironiæ, vel sarcasmo potiùs.

32 *Credamus*, πιστεύσωμεν. In quodam codice additur αὐτῷ, *Ei*.

33 *Totam*, ὅλην. Apud Matthæum legitur πᾶσαν. Quæritur autem à multis an de Judæa duntaxat, an verò potiùs de universo orbe terrarum hæc sint accipienda: quod posterius videtur amplecti Tertullianus Apolog. cap. 21, hoc solis deliquium vocans mundi casum, quem Romani in suis archivis habeant. Sed ego iis potiùs assentior qui de Hierosolymis & tota vicina regione hoc dictum accipiunt. Nam in archivis annotari justiùs etiam prodigium istud potuit, quoniam fuit Judææ peculiare. Familiare est autem sacris scriptoribus, *terræ* appellatione, etiamsi nihil adjiciatur, intelligere terram Chanaan, & γῆν pro χώραν, id est, *Terram* pro *Regione*, reperimus alibi: ut Matth. 9. 26, & Luc. 4. 25. Confert autem hoc ad prodigii novitatem, si intellexerimus non modò die Paschæ, id est in plenilunio, accidisse hanc solis eclipsin, sed etiam reliquum orbem illustrante sole, atque adeò in ipso meridie, hunc unum orbis terrarum angulum in quo tantum facinus patrabatur, in densissimis tenebris delituisse. Nam quod de Dionysio illo refertur, quem Areopagitam vocant, apud me non minùs fide caret quàm multæ aliæ fabulæ quæ ejusdem autoris nomen præferunt: & si universale fuisset hoc prodigium, esset proculdubio omnium astrologorum monumentis celebratum. Videtur autem hoc opponi miraculo prorsus contrario, cùm tenebris Ægyptios obtegentibus, Israelitis solis in terra Gosen sol luceret; tum videlicet Ægyptiis quidem imminens exitium, suis verò partam libertatem, Deo significante: nunc verò contrà, Judæis quidem miserrimam illam cæcitatem, quâ nunc quoque puniuntur, cæteris verò populis mox exorituram Evangelii lucem cœlitus denunciante.

34 *Eloi, Eloi*, ἐλωῒ, ἐλωΐ. Sic legitur in Græcis nostris omnibus. Mihi tamen verisimilius videtur Christum ipsa Davidis verba Hebræa non Syriaca potiùs usurpasse, ut diximus Matth. 27. 46. sic etiam hunc ipsum Marci locum citante Eusebio libro ἀποδείξεως 10. quamvis pro ἠλὶ legat ἠλεί.

35 *Adstantium*, τῶν παρεστηκότων. id est, τῶν παρόντων, *præsentium*, de quo alibi diximus. Aderat autem Centurio cùm suis de more, donec vitam finirent capitali supplicio addicti, ut intelligere licet ex Matth. 27. 36, & 54.

40 *E longinquo*, ἀπὸ μακρόθεν. Vide Matth. 26. 58.

42 *Antesabbatum*, προσάββατον: i. dies quæ sabbatum antegreditur. Vetus ecclesia *Vigiliam* olim vocabat. Est autem novum hoc vocabulum in re nova, sed non infeliciter (ut opinor) à Vetere interprete confictum. Erasmus, *Quæ præcedit sabbatum*: quæ interpretatio non satis videtur explicare quid sit προσάββατον.

43 *Veniens*, ἐλθών. Ità legimus ex quodam codice. Nam si legas ἦλθεν, (ut in omnibus aliis exemplaribus legitur) omnino addenda erit particula καὶ ante τολμήσας. ¶ *Honoratus*, εὐσχήμων. id est, plenus gravitatis & autoritatis. Vulgata, *Nobilis*, id est, εὐγενής. Senatorem autem intelligo unum ex eorum numero quos Sanhedrin vocant Hebræi: nisi malimus fuisse etiam in consilium adscitum à Pilato, sicut mos erat præsidibus provinciarum, ex ipsis provincialibus aliquos interdum in consilium adsciscere, ad explicandas privatorum controversias. Vulgata *Decurionem* interpretatur, ἀκύρως. Decuriones enim fuerunt coloniarum & municipiorum: nisi velimus hunc fuisse Arimathæensem decurionem. ¶ *Fidenti animo*, τολμήσας. Ad verbum, *Audens*. Vulg. *Audacter*. Erasmus, *Sumtâ audaciâ*. Ego *audaciæ* nomen repudiavi, quoniam in vitio plerunque ponitur. Idem autem valet hoc loco τολμήσας quod θαρρῶν vel πεποιθώς. Et certè mira fuit istius hominis fiducia. Nam corpus Jesu postulare non poterat quin sese non modò Judæis omnibus sed ipsi etiam Pilato palàm opponeret, & tamen eo tempore videbatur actum esse de Christo. Itaque miror nostro seculo aliquos inveniri posse tam impudentes, ut ausint hujus Josephi & Nicodemi exempla suæ diffidentiæ prætexere. Hunc enim illi in sepultura Jesu comitem adjungit Joannes.

44 *Si*, εἰ. Sic Terentius, *Mirabar*, *hoc si sic abiret*. Adhuc enim dubitabat Pilatus. Itaque non ponitur εἰ pro ὅτι, ut rectè observavit Erasmus. ¶ *Jamdudum*, πάλαι. Vulgata, *Jam*, id est, ἤδη: quod etiam testatur Erasmus scriptum esse in nonnullis exemplaribus.

47 *Jose*, ἡ Ἰωσῆ. Vulg. *Joseph*. quod etiam invenio in vetustissimo meo codice, non in hoc loco, sed Matth. 2. 56. Nam hic pro Ἰωσῆ scribit Ἰακώβου. Nomen autem Ἰωσῆς nusquam aliàs in sacris scriptis inveni: & idem vetustissimus codex suprà vers. 40. ubi de hac ipsa muliere agitur, pro Ἰωσῆ legit Ἰώσητος, *Josetis*. *Mater* verò supplevi ex Matthæo.

ΚΕΦ. ιϛʹ.

ΚΑὶ διαγενομένου τοῦ σαββάτου, Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Σαλώμη ἠγόρασαν ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν αὐτόν.

2 Καὶ λίαν πρωῒ τῆς μιᾶς σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου.

3 Καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτὰς, Τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ μνημείου;

4 Καὶ ἀναβλέψασαι θεωροῦσιν ὅτι ἀποκεκύλισται ὁ λίθος· ἦν γὰρ μέγας σφόδρα.

5 Καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον, εἶδον νεανίσκον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, περιβεβλημένον στολὴν λευκήν· καὶ ἐξεθαμβήθησαν.

6 Ὁ δὲ λέγει αὐταῖς, Μὴ ἐκθαμβεῖσθε. Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον· ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε· ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν.

7 Ἀλλ' ὑπάγετε, εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ, ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν.

8 Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ, ἔφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου· εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις. καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· ἐφοβοῦντο γάρ.

9 Ἀναστὰς δὲ πρωῒ πρώτῃ σαββάτου, ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια.

10 Ἐκείνη πορευθεῖσα ἀπήγγειλε τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις, πενθοῦσι καὶ κλαίουσι.

11 Κἀκεῖνοι ἀκούσαντες ὅτι ζῇ, καὶ ἐθεάθη ὑπ' αὐτῆς, ἠπίστησαν.

12 Μετὰ δὲ ταῦτα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν ἐφανερώθη ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, πορευομένοις εἰς ἀγρόν.

13 Κἀκεῖνοι ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς λοιποῖς· οὐδὲ ἐκείνοις ἐπίστευσαν.

14 Ὕστερον δὲ, ἀνακειμένοις αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα ἐφανερώθη, καὶ ὠνείδισε τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν καὶ σκληροκαρδίαν· ὅτι τοῖς θεασαμένοις αὐτὸν ἐγηγερμένον οὐκ ἐπίστευσαν.

CAP. XVI.

‖ET exacto intercedente sabbato, Maria Magdalene & Maria Jacobi *mater* & Salome emerant aromata, ut venientes ungerent eum.

Et valde manè primo die hebdomadis *profectæ* veniunt ad monumentum, exorto sole.

Dicebántque inter sese, Quis devolvet nobis saxum ab ostio monumenti?

Intuitæ verò conspiciunt saxum esse devolutum: nam erat magnum valde.

* Et ingressæ in monumentum, viderunt juvenem sedentem ad dextram, amictum stolâ candidâ: & expaverunt.

Ipse verò dixit eis, Nè expavescite. Jesum quæritis illum Nazarenum, qui fuit crucifixus: suscitatus est, non est hîc: ecce locus ubi posuerant eum.

Sed abite, dicite discipulis ejus & Petro, *ipsum* præire vobis in Galilæam: illic eum videbitis, † prout dixit vobis.

Tunc digressæ citò, fugerunt à monumento: tenebat enim eas tremor & stupor. neque cuiquam quicquam dicebant: metuebant enim.

Cùm autem resurrexisset *Jesus*, manè, primo die hebdomadis, ‖ apparuit primùm Mariæ Magdalenæ, * ex qua ejecerat septem dæmonia.

Illa profecta renunciavit *hoc* iis qui cùm ipso fuerant, lugentibus ac flentibus.

Illi verò cùm audissent eum vivere, & conspectum fuisse ab ea, non crediderunt.

Postea autem † duobus ex ipsis ambulantibus conspicuum se præbuit aliâ formâ, cùm rus proficiscerentur.

Et illi abierunt, & renunciarunt reliquis: *qui* nè illis quidem crediderunt.

‖ Postremò verò unà sedentibus ipsis undecim conspicuum sese præbuit, & exprobravit incredulitatem eorum & cordis duritiem; eò quòd iis qui ipsum conspexerant suscitatum non credidissent.

CAP. XVI.

ET cùm transisset sabbatum, Maria Magdalene & Maria Jacobi & Salome emerunt aromata, ut venientes ungerent Jesum.

Et valde manè unâ sabbatorum veniunt ad monumentum, orto jam sole.

Et dicebant adinvicem, Quis revolvet nobis lapidem ab ostio monumenti?

Et respicientes viderunt revolutum lapidem: erat quippe magnus valde.

Et introeuntes in monumentum, viderunt juvenem sedentem in dextris, coopertum stolâ candidâ: & obstupuerunt.

Qui dicit illis, Nolite expavescere. Jesum quæritis Nazarenum crucifixum: surrexit, non est hîc: ecce locus ubi posuerunt eum.

Sed ite, dicite discipulis ejus & Petro, quia præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis, sicut dixit vobis.

At illæ exeuntes fugerunt de monumento: invaserat enim eas tremor & pavor. & nemini quicquam dixerunt: timebant enim.

Surgens autem manè primâ sabbati, apparuit primò Mariæ Magdalenæ, de qua ejecerat septem dæmonia.

Illa vadens nunciavit his qui cum eo fuerant, lugentibus & flentibus.

Et illi audientes quia viveret, & visus esset ab ea, non crediderunt.

Posthac autem duobus ex his ambulantibus, ostensus est in alia effigie, euntibus in villam.

Et illi euntes nunciaverunt cæteris: nec illis crediderunt.

Novissimè recumbentibus illis undecim apparuit, & exprobravit incredulitatem eorum & duritiem cordis; quia iis qui viderant eum resurrexisse non crediderunt.

‖ *Luc.* 24. 1. *Joan.* 20. 1.

5 Angeli resurrectionis Domini testes.

* *Matth.* 28. 1 *Joan.* 20. 12.

† *Mat.* 26. 32 *sup.* 14. 28.

9 Christus ipse Mariæ Magdalenæ apparet, discipulorum incredulitatem exprobrans.

‖ *Joan.* 20. 14

* *Luc.* 8. 2.

† *Luc.* 24. 13.

12 Christus duobus aliis discipulis apparet, & tandem etiam ipsis undecim Apostolis.

‖ *Luc.* 24. 36. *Joan.* 20. 19.

---

1 *Exacto intercedente sabbato*, διαγενομένου τοῦ σαββάτου. Mira est Græcorum vetustorum codicum varietas in hoc capite, quod Hieronymus testatur ad Hedybiam, in plerisque hujus Evangelii exemplaribus non exstare, quòd in eo non pauca inveniantur ab aliorum Evangelistarum narratione dissidentia. Ego verò id omnino temerè expunctum fuisse, & sic facile restitui ac explicari posse arbitror, ut omnia pulchrè inter se consentiant. Primus igitur occurrit hic versiculus, quem arbitror finire superius caput oportuisse, ut prorsus respondeat Luc. 23. 56, & superiorem narrationem finiat. Et hic magnopere nos adjuvat vetustissimus meus codex, qui hunc versiculum sic legit, Καὶ πορευθεῖσαι ἠγόρασαν, &c. *& profectæ emerunt aromata*: neque repetit ullius mulieris nomen, quod & ipsum prodest ad hujus loci conciliationem. Omnino verò postea sequens resurrectionis historia ab his verbis commodè incipiet, Καὶ διαγενομένου σαββάτου, Μαρία, &c. λίαν πρωῒ, &c. id est, *Exacto verò intercedente sabbato*, *Maria Magdalena* &c. *valde manè* &c. Cæterùm τὸ διαγενέσθαι non simpliciter significat *transire*, ut vertit Vetus interpres, sed ità significare voluit Evangelista solum illum diem festum inter sepulturam & ista quæ postea narraturus est, intercessisse, ut intra triduum

resurrexisse

resurrexisse Christum liqueat, sicut prædixerat. Et ego quidem ità restituendum hunc locum censuerim, quem tamen ut integrum, sicut exstat etiam apud Syrum interpretem, servarem, *ἠγόρασαν* cum Tremellio nostro verti per præteritum plusquamperfectum, nè quis exacto demum sabbato emta fuisse hæc aromata existimet, Lucâ repugnante, Luc. 23.56. neque id ferente temporis circumstantiâ, nisi ipsâ nocte quæ primum diem hebdomadis inchoabat, emta fuisse hæc aromata dicamus, cùm primo diluculo mulieres sint urbe egressæ.

2 *Valde*, *λίαν*. Hæc particula non exstat in meo vetustissimo codice, & certè repugnat ei quod mox subjicitur de solis ortu: & fortassis adjecta est ab iis qui putarunt Marcum hanc historiam ut alios Evangelistas contexuisse. Ego tamen in recepta lectione nihil immutare sum ausus. ¶ *Exorto sole*, *ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου*. Sic etiam legit Syrus interpres præterito דנח *denach* utens, non participio. Sed in Græcis codicibus variè hoc legitur. Vetus enim interpres videtur omnino legisse *ἀνατείλαντος ἤδη ἡλίου*, *orto jam sole*, vel certè *ἔτι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου*, ut in uno manuscripto legimus, & apud Eusebium libro *ἀποδείξεως* 10. capite 8. ità ut *ἔτι* accipiatur pro *ἤδη*, sicut accipiunt hanc particulam nonnulli Luc. 1.15. Meus autem ille vetustissimus codex totum hunc locum sic legit, Καὶ ἔρχονται πρωῒ μιᾶς σαββάτων ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀνατέλλοντος τοῦ ἡλίου, id est, *Et manè primi diei hebdomadis veniunt ad sepulcrum, oriente sole.* quæ lectio planissima est, nec ullum repugnantiæ locum relinquit, præsertim si *ἔρχονται* interpretemur *pervenerunt*, nempe non de egressu ex urbe, sed de accessu ad sepulcrum. Nam alioqui videtur recepta lectio vix conciliari posse cum eo in quo reliqui tres Evangelistæ prorsus consentiunt. Scribit enim Matthæus, *τῇ ἐπιφωσκούσῃ*, *cùm lucesceret*; Lucas, *ὄρθρου βαθέος*, *profundo diluculo*; & Joannes multò etiam apertiùs, *σκοτίας ἔτι οὔσης*, *cùm adhuc essent tenebræ*. Itaque aliquando existimavi videri posse Marcum scripsisse, *οὐκέτι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου*, *nondum orto sole*. quæ conjectura, si periculosa videatur, agè legamus *ἀνατέλλοντος*, *oriente*, secuti vetustissimi codicis mei autoritatem: ut sub ipsum ortum Solis eò dicantur mulieres istæ advenisse. Utcunque sit autem, etiam si receptam lectionem sequamur, ista inter se non diffidebunt, si quis propiùs rem totam expendat. Apparet enim ex Evangelistarum conjunctione, neque solas istas tres mulieres (quamvìs aliarum duces fuisse videantur) ad sepulcrum venisse, ac neque simul venisse, neque etiam pariter indè revertisse: quam tamen narrationem Marcus, ut & alias aliquot, sicuti mox dicemus, simul ità contexuit quasi eodem momento ista contigissent. Deinde alios Evangelistas dico profectionis, Marcum verò adventûs ad ipsum sepulcrum tempus notare. Profectas igitur domo fuisse apparet vix apparente diluculo, nempe ut ipsarum ex urbe egressio facilè observari non posset: & (ut in tanto periculo fieri solet) substitisse dum aliæ alias exspectant. & de lapide præsertim avolvendo consilium capiunt, ut sub ortum solis demum propiùs accesserint, nihil, ut apparet, de custodibus sepulcri solicitæ: quod totum ipsas ignorasse vel illud ostendit, quòd non de hoc impedimento longè maximo, sed de lapide duntaxat alicujus operâ tollendo dicuntur inter se deliberasse. Sic igitur Dei Opt. Max. providentia totam hanc profectionem disposuit, ut tam manè domo profectæ, tamen non priùs ad sepulcrum pervenirent quàm ipse Christus resurrexisset, in ipsa videlicet aurora; & custodibus in urbem regressis, ut nihil offenderent istæ mulieres quod ipsas absterreret. Vide Matth. 28.4.

4 *Intuitæ*, *ἀναβλέψασαι*, id est, *ἐπιβλέψασαι*: cùm sepulcrum versùs convertissent oculos. Vide suprà 8.24. ¶ *Nam erat*, *ἦν γάρ*. In meo vetustissimo codice ista hujus versiculi particula superiori annectitur: ídque sanè rectiús. Nec enim viderunt avolutum lapidem, quòd ingens esset; sed ideo de illo amovendo laborarunt.

5 *In monumentum*, *εἰς τὸ μνημεῖον*. Id est, in speluncam, in qua excisum erat sepulcrum.

6 *Qui fuit crucifixus*, *τὸν ἐσταυρωμένον*. Vulg. *Crucifixum*. Erasmus autem rectè usus est periphrasi, ut significetur agi de re præterita. Adscribitur autem interrogationis nota in duobus codicibus. Sed præstat indefinitè legere, ut meliùs appareat Angelum declarare quod illæ in animo habebant. Unus tamen Deus est *καρδιογνώστης*. Sed hoc Angeli ex manifestis etiam signis collegerunt: & legationis suæ rationem proculdubio ex eo intellexerant à quo fuerant huic obeundo muneri destinati.

8 *Citò*, *ταχύ*. Hoc deest in vetustis codicibus. ¶ *Enim*, *δέ*. δὲ pro *γάρ*, quam enallagen sæpe annotavimus. ¶ *Neque cuiquam quicquam dicebant*, *καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον*. Nè hoc quidem aliorum Evangelistarum narrationi repugnat, si (quod partium hujus historiæ collatio demonstrat) dixerimus mulieres istas neq; simul ad sepulcrum accessisse neque simul à sepulcro discessisse.

9 *Cùm autem resurrexisset*, *ἀναστὰς δέ*. In Complutensi editione additur ὁ Ἰησοῦς, *Jesus*, & quidem rectè. Admonet autem Theophylactus adscribendam esse distinctionem, quâ significetur *πρωῒ* ad sequentia pertinere: quod ante eum observarat Hieronymus in Epistola ad Hedybiam, quæstione tertiâ, ut Erasmus in annotationibus docet. Causam verò huic distinctioni quærendæ præbuit quòd alioquin videatur Marcus contraria cæteris Evangelistis narrare. Nam Matthæus (inquit Hieronymus) scribit, vespere sabbati illucescente in unam sabbati, Dominum surrexisse: Marcus autem manè resurrectionem ejus factam esse commemorat. Hunc igitur nodum ut solvat, recurrit ad illam distinctionem de qua ante dixi, *Aut*, inquit, *Marci testimonium non recipimus, quod in raris fertur Evangeliis, omnibus penè Græciæ libris hoc capitulum in fine non habentibus*. Hæc Hieronymus. Ego verò in hoc capite nihil animadverto quod cum cæterorum Evangelistarum narratione pugnet, vel diversi autoris stylum arguat: & testor in omnibus vetustis codicibus quæ nobis videre contigit, hoc caput inveniri. Reperimus tamen in uno codice quædam interjecta. Nam post ἐφοβοῦντο γάρ hæc addita erant eâdem manu in ipso contextu, Πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν Πέτρον συντόμως ἐξήγγειλαν. μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἄχρι δύσεως ἐξαπέστειλε δι' αὐτῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἄφθαρτον κήρυγμα τῆς αἰωνίου σωτηρίας. id est, *Omnia autem quæ ipsis fuerant imperata, celeriter Petro & ipsius comitibus renunciarunt. Postea verò etiam Jesus ipse ab oriente ad occidentem per eos sacrum illum & incorruptum æternæ salutis nuncium promulgavit.* Sed quis hæc non animadvertat à diverso prorsus autore profecta? Quod autem ad illam quæstionem attinet, non est quòd in ea solvenda multum laboremus. Nata enim est ex falsa verborum Matthæi interpretatione, de qua suo loco diximus. Dominum verò ex iis quæ narrantur Matth. 28.2,3,4. satìs liquet primo tertii diei diluculo resurrexisse, atque adeò circa auroram, ut disertè scribit Eusebius eo loco quem paulò antè citavi in vers. 2. receptam nimirum à Græcis opinionem commemorans. Falsa igitur est Theophylacti distinctio, quod etiam liquet ex ipsa temporis notatione. Hæc enim apparitio quâ primam hanc mulierem dignatus est Dominus, & quæ à Joanne solo plenissimè explicatur cap. 20. à 2. vers. usque ad 18. consecuta est ipsius Magdalenæ à sepulcro reversionem in urbem, & ab urbe cum Petro & Joanne reditum ad sepulcrum, ubi Magdalena duobus illis in urbem reversis substitit. Nec istud contigisse nisi multo jam die potuit.

10 *Iis qui cum ipso fuerant*, *τοῖς μετ' αὐτοῦ*. Ità significantur non soli undecim illi selecti discipuli, sed alii quoque ipsum affectati, ut ex 12. versiculo apparet.

11 *Cùm audissent*, *ἀκούσαντες*. Syrus interpres addit *λεγούσης*, *Dicentes*; & mox, pro *ὑπ' αὐτῆς*, *ab ea*, *ὑπ' αὐτῶν*, *ab eis*, ut in uno etiam Græco exemplari legimus: ut videlicet Mariam Magdalenam intelligamus alias sibi comites adjunctas habuisse, quod aliorum Evangelistarum narrationi meliùs convenit.

12 *Aliâ formâ*, *ἑτέρᾳ μορφῇ*. Vide Luc. 24.16.

14 *Postremò*, *ὕστερον*. Vulgata, *Novissimè*. Erasmus, *Postea*, *μετέπειτα*. Ità enim alium nodum solvit, quem nectit Augustinus libri De consensu Evangelistarum 3. cap. 25. Nam existimat hæc evenisse antequam appareret Christus ad mare Tiberiadis, sicut refert Joannes: & ideo quærit quâ ratione hæc apparitio dici possit postrema. Respondeo, Marcum summo judicio, ut brevitati studeret, declarationem resurrectionis Domini in tres veluti partes distribuisse. Primùm enim narrat quomodo mulieribus apparuerit: quod quidem non semel factum fuisse, ex aliis Evangelistis intelligitur. Marcus verò hæc omnia in unum velut corpus conjungit. Deinde exponit quomodo eodem die fuerit duobus illis conspectus qui rus ibant. In postrema demum parte commemorat quomodo discipulis apparuerit, incipiens à prima illa apparitione quæ facta est eo ipso die quo resurrexit, quam aliæ postea multæ consecutæ sunt. Sed eas omnes rursus in unam velut historiam contrahit: ideóque postremam hanc apparitionem vocat, quæ ab ipso die resurrectionis ad ascensionem usque porrigitur, ut liquet ex versiculo 19. Eandem prorsus rationem sequitur Lucas postremo capite, in quo ità connectit primam illam apparitionem cum postrema, ut nisi quis hoc quod dixi consideret, sit existimaturus Dominum eo ipso die quo primùm apparuit discipulis, (id est, quo resurrexerat) in cœlum ascendisse, cùm dies quadraginta intercesserint, ut ipsemet refert Act. 1.3. ¶ *Unà sedentibus*, *ἀνακειμένοις*: id est, cùm unà domi essent. Vulg. & Erasmus de accubitu interpretantur, & ità adhuc convertimus τὸ ἀνακεῖσθαι. Hìc autem non agi de accubitu, quasi ipsis cœnantibus intervenerit Dominus, probabilius est ex temporis circumstantia quam explicat Lucas. Nam duo illi quibus in via apparuit Dominus, cùm jam appeteret vespera, domum ingressi sunt, ubi tempus aliquod incipiendæ cœnæ datum est. Indè agnito Domino, statim reversi sunt Hierosolymam, ut ista discipulis nunciarent. Jam verò cùm Emmaus, unde regressi sunt, sexaginta stadiis ab urbe distaret, ut disertè dicit Lucas, certè ut maximè etiam properarint, nonnisi valde profundâ jam nocte potuerunt ad discipulos pervenire; in quod tempus haud satìs scio an discipuli cœnam rejecerint: ut & maximè sit probabile Christum ipsis lugentibus & precantibus potiùs quàm cœnantibus intervenisse. Itaque existimo *ἀνακειμένοις* optimè hoc loco explicari posse *συνηθροισμένοις*, vel *συνηγμένοις*: quibus verbis utuntur Lucas & Joannes eandem historiam narrantes. Ponitur enim *ἀνὰ* pro *σὺν* interdum, sicut in isto Homeri versiculo, Iliad. α.

χρυσέῳ

χρυσίῳ ἀνὰ σκήπτρῳ: ut τὸ ἀνακεῖσθαι idem valeat quod *συγκεῖσθαι*, quod etiam declarat *Simul & unà esse*, ut in illo Sophoclis, βαλεῖτε χ' ἡμᾶς τρεῖς ὁμοῦ συγκειμένους. ¶ *Conspicuum sese præbuit*, ἐφανερώθη, id est, ἐφανέρωσεν ἑαυτόν. formâ conjugationis Hebræorum Hithpahel. vide Joan. 21. 1. ¶ *Non credidissent*, οὐκ ἐπίστευσαν. Hìc observat Erasmus ex Hieronymi dialogo secundo adversùs Pelagianos, in quibusdam Marci exemplaribus, & maximè in Græcis codicibus, hæc scripta fuisse * *Et illi satisfaciebant, dicentes, Seculum istud iniquitatis & incredulitatis substantia est, quæ non sinit per immundos spiritus veram Dei apprehendi virtutem: idcirco jam nunc revela justitiam tuam.* Sed quàm parùm hæc verba conveniant Apostolorum personæ, & quàm impudenter Marco tribuantur, non est (opinor) cur pluribus ostendere conemur.

15 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει.
16 Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται.
17 Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι ταῦτα παρακολουθήσει, Ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι· γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς·
18 Ὄφεις ἀροῦσι· κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψει· ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἕξουσιν.
19 Ὁ μὲν οὖν Κύριος μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς, ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.
20 Ἐκεῖνοι δὲ ἐξελθόντες ἐκήρυξαν πανταχοῦ, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος, καὶ τὸν λόγον βεβαιοῦντος διὰ τῶν ἐπακολουθούντων σημείων.

Et dixit eis, * Profecti in mundum universum, prædicate Evangelium omni orbi condito.
Qui crediderit & baptizatus fuerit, servabitur: † qui verò non crediderit, condemnabitur.
Signa autem eos qui crediderint, hæc consequentur: ‖ Per nomen meum dæmonia ejicient; * linguis loquentur novis;
† Serpentes tollent; & siquid lethale biberint, nequaquam nocebit eis; ‖ malè valentibus manum imponent, & bene habebunt.
* Dominus igitur postquam locutus fuisset eis, sursum receptus est in cœlum, & sedit ad dextram Dei.
Illi verò profecti prædicarunt ubique, † Domino cooperante, & sermonem eorum confirmante per signa subsequentia.

Et dixit eis, Euntes in mundum universum, prædicate Evangelium omni creaturæ.
Qui crediderit & baptizatus fuerit, salvus erit: qui verò non crediderit, condemnabitur.
Signa autem eos qui crediderint, hæc sequentur: In nomine meo dæmonia ejicient; linguis loquentur novis;
Serpentes tollent; & si mortiferum quid biberint, non eis nocebit; super ægros manus imponent, & bene habebunt.
Et Dominus quidem Jesus postquam locutus est eis, assumtus est in cœlum, & sedit à dextris Dei.
Illi autem profecti prædicaverunt ubique, Domino cooperante, & sermonem confirmante sequentibus signis.

* Matt. 28. 19
15 Designantur Apostoli definito ipsorum munere, docendi videlicet quæ audierant & sacramenta instituta administrandi, additâ edendi miracula potestate.
† Joan. 12. 48.
‖ Act. 16. 18.
* Act. 2. 4. & 10. 46.
† Act. 28. 5.
‖ Act. 28. 8.
* Luc. 24. 51.
19 Christus in terris suo munere defunctus, in cœlum ascendit, inde Ecclesiam suam Apostolicâ doctrinâ variis signis confirmatâ, ad fines usque seculorum gubernaturus.
† Hebr. 4.

15 *Omni orbi condito*, πάσῃ τῇ κτίσει. Suprà 13. 19. annotavimus varium usum hujus vocabuli in his libris: quamvìs non satìs Latini, tamen veluti Latii jure à Theologis donati. Hìc verò pro *humano omni genere* accipitur, sive pro *omnibus gentibus*, ut loquuntur Matthæus & Lucas: idque non sine magna emphasi, quam ut indicarem malui *Omnem orbem conditum* quàm *Totum mundum* vel *Omnes homines* interpretari. Perinde enim est acsi diceret Dominus, Sibi jam decretum esse, sicut omnium hominum conditor est, ità etiam per universum orbem terrarum promulgare gratuitæ remissionis nuncium: cùm antea unam duntaxat gentem Judæorum hoc beneficio esset dignatus, quasi non etiam reliquas gentes condidisset. Et significatur hoc dicendi genere (id quod explicat Petrus Act. 10. 34, & 35. à se priùs non satìs intellectum, nempe, id quod Galat. 3. 28. dicit Paulus) in Evangelio non esse Judæum neque Græcum, non servum neque liberum, non masculum aut fœminam. Denique declaratur his verbis, Apostolicam functionem, quæ tunc demum est istis discipulis mandata, non unius aut alterius Ecclesiæ angustiis terminari, sed totius orbis terrarum finibus comprehendi: neque tamen hoc munus fuit aut uni Petro demandatum, aut in Ecclesia Dei perpetuum. Subtilis autem illa & sanè vana ratio cur *omnis creaturæ* nomine Homines significentur, quòd nimirum nullum sit creaturæ genus quod in Homine non possit agnosci, prorsus est repudianda, ut horum scriptorum simplicitati minimè conveniens; quamvìs ab Augustino non uno loco proferatur, & à nimiùm multis in *Microcosmi* nomine philosophantibus repetatur.

16 *Qui crediderit*, ὁ πιστεύσας, nempe prædicationi. Atqui non prædicatur Evangelium infantibus, neque hoc præcepit Christus cuiquam ut faceret. Ergò abutuntur hoc loco qui, quod de satìs adultis dicitur, ad infantes pertinere censent, ac eò tandem delabuntur ut fidem actu infantibus inesse velint. Sed insaniunt multò magìs Anabaptistæ, qui ex hoc loco concludunt baptizandos non esse infantes.

17 *Novis*, καιναῖς. Novas linguas appellat, non recenter fabricatas, sed peregrinas, & quas nunquam antea nossent qui singulari Spiritûs munere repentè evadebant earum periti. Planiùs ergò loquitur Lucas Act. 2. 4. cùm ἑτέραις, i. *alias & diversas*, vocat.

18 *Tollent*, ἀροῦσι. In quodam codice manuscr. legitur ἐν ταῖς χερσὶν ὄφεις ἀροῦσι, *manibus tollent*, id est, prehendent impunè, *serpentes*: quod est apertius, ut probatum est in Paulo Act. 28. 3. & huc etiam aliquatenus spectant Esaiæ verba 11. 8.

20 *Cooperante*, συνεργοῦντος. Propriè dicitur συνεργεῖν, qui est συναίτιος. At Deus est κύριον αἴτιον. Itaque hoc in loco τὸ συνεργεῖν Deo tribuitur, non ut ὑπουργοῦντι in prædicatione Evangelii, multò minùs in edendis miraculis, sed respectu finis & scopi tum prædicationis verbi tum miraculorum, quod utrunque Deus suâ unius vi reddidit efficax. sic tamen ut ii quorum ministerio Deus utitur, non sint duntaxat passiva, sed etiam, prout à Spiritu Dei aguntur, suo quoque motu & intrinseco & extrinseco ἐνεργοῦντα, quòd alioqui neque Deus ipsis neque ipsi συνεργεῖν τῷ Θεῷ rectè dicerentur. Vide Rom. 2. 19. & 1. Cor. 3. 7. & 12. 6. & Gal. 3. 5. ¶ *Subsequentia*, ἐπακολουθούντων. Subsequentia videlicet eorum doctrinam, quæ istis tanquam sigillis obsignabatur. Neque enim hæc ad subsequentem aliquem librum referri possunt. Ex significatione verò hujus vocabuli observandum est, oportere cum signis semper conjungi doctrinam: & ità quidem ut ei priores partes semper tribuamus, cui nimirum confirmandæ ista adhibeantur; ut si falsa est doctrina, idem quoque de signis & prodigiis ipsis statuamus, quemadmodum docet Dominus Deut. 13. 1. Syrus interpres pro *Subsequentia* vertit *Quæ faciebant*, eâdem manente sententiâ. Deinde hæc addit, *Finit Evangelium sanctum prædicationis Marci, qui prædicavit & locutus est Latinè Romæ*. quæ subscriptio confirmat eorum opinionem qui Marcum volunt Petri fuisse Romæ comitem, minimè profectò mutum, ibique ex ore Petri hoc scriptum excepisse, quod etiam nonnulli, sed (ut arbitror) falsò, ex Latino sermone in Græcum fuisse translatum censent.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ τὸ κατὰ ΛΟΥΚΑΝ.

EVANGELIUM secundùm LUCAM.

SEcundùm Lucam, κατὰ Λουκᾶν. Syrus interpres hanc inscriptionem habet, *Evangelium sanctum prædicationis Lucæ Evangelistæ, qui locutus est & prædicavit Græcè in Alexandria magna.* quod eos velim expendere qui Marco potiùs has partes tribuunt. quanquam hac de re non est nobis magnopere laborandum: sed de hoc potiùs ut sacrosancta hæc scripta mentibus nostris insculpantur.

ΚΕΦΑΛ. α.

1 ΕΠειδήπερ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων,
2 Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου·
3 Ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς, καθεξῆς σοι γράψαι, κράτιστε Θεόφιλε·
4 Ἵνα ἐπιγνῷς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.

CAP. I.

QUoniam multi aggressi sunt componere narrationem rerum quarum plena fides nobis facta est,
Prout tradiderunt nobis qui à principio spectatores ipsimet & ministri fuerunt ipsius rei;
Visum est etiam mihi, omnia altè *repetita* penitus assecuto, ordine *illa* ad te scribere, præstantissime Theophile:
Ut agnoscas earum rerum veritatem quas auditione accepisti.

CAP. I.

QUoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationem, quæ in nobis completæ sunt, rerum;
Sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi viderunt, & ministri fuerunt sermonis:
Visum est & mihi, assecuto omnia à principio diligenter, ex ordine tibi scribere, optime Theophile:
Ut cognoscas eorum verborum de quibus eruditus es, veritatem.

1 Lucas hujus historiæ testes oculatos laudat.

1 AGgressi sunt, ἐπεχείρησαν. Est enim τὸ ἐπιχειρεῖν [ut rectè observat Erasmus] *Aliquid in manus sumere* [quod Latini ratione non prorsus dissimili *Aggrediendi* vocabulo declarant, translatione non à manibus sed à pedibus sumtâ:] quod istos ait Lucas non satìs commodè præstitisse: minimè tamen opinor, fabulosas, imò etiam impias narrationes intelligens tandem Ec-

clesia

clesiæ sub Nicodemi, Nazaræorum, Thomæ, Ægyptiorum, Protevangelii nominibus impudentissimè obtrusas. Nec tamen hinc rectè colligitur Lucam post Matthæum & Marcum hanc suam historiam edidisse. ¶ *Componere, ἀνατάξασθαι.* Vulgata, *Ordinare:* quasi Lucas accuratiùs hujus historiæ seriem digesserit. [Erasmus, *Contexere* & *Digerere:* quæ ut translatitia repudiavi. Budæus, *Adstruere*: quod nusquam memini legere eâ significatione usurpatum quæ possit huic loco accommodari. Ego verò existimo *ἀνὰ* pro *σὺν* poni, ut diximus Marc. 16.14.] Mihi verò τὸ *συντάξασθαι* idem videtur generaliter declarare atque *Conscribere* & *Conficere.* [¶ *Narrationem, διήγησιν.* Distinguere oportet, autore Aphthonio, *διήγησιν* & *διήγημα*, ut totum & partem. Itaque *διηγήσεως* appellatione Lucas intelligit libros ipsos de Christi dictis ac factis conscriptos, quemadmodum ipse explicat Act. 1. 1. ut *ἀνατάξασθαι διήγησιν* nihil aliud declaret quàm *Historiam conscribere.*] ¶ *Rerum quarum plena fides nobis facta est,* περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων. [Ad verbum, *De rebus quæ inter nos fuerunt prorsus certificatæ,* vel *certioratæ*: neque enim possum Græcum vocabulum πληροφορεῖσθαι altero Latino explicare.] Vulg. *Quæ in nobis completæ sunt rerum.* Malè. Nec enim τὸ πληροφορεῖσθαι declarat τὸ πληροῦν, id est, *Implere,* sed cùm ad personam refertur, significat *Certiorem ab aliquo fieri,* sive *Certiorari:* ad res autem ipsas accommodatum res significat ità certis testimoniis comprobatas ut de iis ambigi meritò non possit. Hinc Paulus πληροφορίαν vocat, testimonium illud Spiritûs Sancti in corda electorum infusi, duplici cum efficacia, quâ nimirum fiat ut tum iis quæ in Dei verbo audiunt ut veris penitus assentiantur, tum Evangelii promissiones illas auditas sibi peculiariter applicent, unde illa verè credentium πεποίθησις à Paulo accuratissimè suo ipsius exemplo proposito descripta Rom. 8. 15. & 16. & 38. & 1. Cor. 2. 16. & 2. Cor. 5. 5. & Ephes. 1. 14. quam unicam in gravissimis tentationibus consolationem, velut ex professo abolent, sublatâ quoque ipsâ Christianæ fidei ac religionis essentiali formâ, qui hanc, non sanè nobis ulla ex parte, sed sola gratuitâ Dei Patris in unico Christo misericordiâ nitentem fiduciam, arrogantiæ tribuunt, ideóque neminem de futura sua salute certum esse docent. Sed istud quidem hoc loco πάρεργως. Nec enim hîc dictum voluit Lucas fuisse certam ab auditoribus adhibitam Evangelicæ doctrinæ fidem, sed ea sese scripturum, de Christi dictis & factis, quæ certissimis testimoniis vera esse constitisset.

2 [*Prout tradiderunt, καθὼς παρέδοσαν.* Ex hoc loco apparet Lucam ea scripsisse quæ auditione acceperat, non tam à Paulo (ut tamen veterum nonnulli tradant) quàm ab Apostolis qui cum Christo jam indè ab initio erant versati. Deinde hoc quoque videtur eorum ineptias refellere qui Lucam scribunt unum fuisse ex septuaginta duobus discipulis, cui cum Cleopa apparuerit Dominus. Hæc autem somnia nobis peperit quorundam πανουργία, quâ jampridem usus est Satanas, ut (si fieri posit) sacris scriptoribus omnem fidem adimeret. Et fuit hoc fortasis patrum memoriâ commiseratione potiùs quàm insectatione dignum, cùm densissimæ tenebræ omnem lucis conspectum hominibus eripuissent: nunc verò in tam manifesta luce veritatis quid non illi merentur quos non pudet Ecclesiæ Dei ista somnia obtrudere, quibus ipsa Evangelii veritas in dubium revocatur?] ¶ *Spectatores ipsimet,* αὐτόπται: id est, θεαταί. Sic enim satis commodè mihi videtur converti posse Græcum illud vocabulum quo significatur qui suis oculis aliquid vidit: quem Plautus *oculatum testem* festivè vocat, & testi *aurito* opponit. Neque enim quisquam alienis oculis propriè dicitur quidpiam contemplari. Vulg. *Qui ipsi viderunt.* Erasmus, *Qui oculis suis viderant.* Huc autem pertinet quod scribitur 1. Joan. 1. 1, & 3. ¶ *Et administri, καὶ ὑπηρέται.* id est, subservientes, quasi *Subremiges* dicas, metaphorâ à rebus nauticis sumtâ, id est, qui operam quoque suam Domino in illis rebus gerendis adhibuerunt [ità tamen ut ipse potiùs illis ministrarit, quamvis illorum Magister esset ac Dominus, ut testatur infrà 22. 27.] Est autem hæc appellatio media inter δούλους, ut infimæ sortis servos, & λειτουργούς, ut honoratiore publico munere, quamvis sub alterius imperio, fungentes: quales in his libris pasim nominantur Judaici synedrii ὑπηρέται, & Magistratuum lictores & apparitores, quos Gallicè *Sergents*, id est, *Servientes*, vocant: quo etiam sensu Joannes Marcus ὑπηρετῆσαι Paulo & Barnabæ ut Apostolis dicitur Act. 13. 5. ¶ *Ipsius rei,* sive, *ipsarum rerum gestarum,* τοῦ λόγου. Vulg. *Sermonis,* quam tamen τοῦ λόγου vocem alii, ut Epiphanius adversùs Marcellianos, & Athanasius adversùs Arianos orat. 3. ad ipsam Christi personam referunt, cujus isti fuisse dicantur domestici & ordinarii ministri: alii ad ipsos illorum testium sermones referunt, ut Erasmus hunc locum sic paraphrasticè interpretatur, *Et pars aliqua fuerunt eorum quæ narrabant.* Ego verò puto potiùs *Sermonis* nomine ipsam historiam significari quam scripturum se dicat Lucas, ut ab iis acceptam qui & fuerant oculati ejus testes & quorum etiam ministerio & operâ Christus in illis gerendis sit usus, ídque ex Hebræorum suum illud הדבר *hadavar* sic pasim usurpantium idiotismo [ut mox versu 4. sed plurali numero.]

3 *Omnia, πᾶσιν.* Hoc nonnulli ad Apostolos referunt, quos assectatus fuerit Lucas, ut rem totam ex ipsis cognosceret. Sed præstat ad ea referre de quibus se scripturum profitetur. ¶ *Altè repetita, ἄνωθεν.* Sic à Latinis dicuntur procemia altè repetita, quæ à primis initiis & ipsa usque origine ducuntur: quam particulam Syrus quidem interpres non legit, ego verò retinendam censeo. Vulg. & Erasmus, *Ab initio,* id est, ἀπ' ἀρχῆς. Alii, *Denuò:* quæ interpretatio non convenit cum participio παρηκολουθηκότι. Budæus interpretatur *Pridem,* id est, πάλαι. Sed res ipsa ostendit quomodo sit hoc adverbium accipiendum hoc loco, cùm Lucas multò altiùs quàm cæteri Evangelistæ hanc historiam sit exorsus. Addidi autem participium *Repetita,* partim ut planior esset sententia, partim ut molliùs cohærerent duo adverbia ἄνωθεν & ἀκριβῶς. ¶ *Penitus, ἀκριβῶς.* Græcum hoc vocabulum (ut etymologia ostendit) illi Latino prorsus respondet. *Penitus* enim Latinis idem declarat atq; *Intrinsecus,* & *ad intima usque,* ut apud Virgilium Æneid. 3. *& penitus causas tentare latentes.* Ἀκριβῶς autem à Græcis dicitur παρὰ τὸ εἰς ἄκρον βαίνειν, id est, *quòd ab imo ad supremum ascendatur:* quod est exquisitæ & perfectæ diligentiæ. pro quo Gallicè dixeris, *Jusques au bout.* Quidam, *Exactè.* quod Latinum puto non esse. Erasmus, *Exactâ diligentiâ*; quæsitâ periphrasi propter adverbium ἄνωθεν proximè præcedens. Quidam, *Accuratè,* id est, ἐπιμελῶς. Vulg. *Diligenter:* sicut accipitur Act. 18. 25. & Ephes. 5. 15. ¶ *Assecuto, παρηκολουθηκότι.* id est, καταμαθόντι καὶ πεπυσμένῳ, *Cùm perdidicerim & intellexerim:* ut rectè (meâ quidem sententiâ) explicat Budæus in Commentariis. Nam verum quidem est quod Erasmus tradit, τὸ παρακολουθεῖν propriè significare *Aliquem assectari,* ut Græci loquuntur τὸ παρὰ πόδας ἀκολουθεῖν καὶ συμπαραμαρτεῖν: & de rebus etiam ipsis dici, quas qui sic consectetur ut nihil prætermittat, dicatur παρακολουθῆσαι. Sed Lucam opinor aliquid amplius significare, se nimirum ità hæc esse consectatum ut etiam perdidicerit. Nam alioquin non assequimur omnia quæ consectamur aut pervestigamus: ut accipiendum est illud Ciceronis 2. in Verr. *Habeo autem certam viam atque rationem quâ omnes illorum conatus investigare & consequi possim.* Itaque non puto satìs exprimi Lucæ sententiam ab iis qui vel *Consectandi* vel *Pervestigandi* vocabulo uti maluerunt, cùm alioquin τὸ παρακολουθεῖν multis locis optimè possimus eo etiam modo interpretari: & *Pervestigare* potiùs respondeat τὸ διχνεύειν, quo utitur Lycophron initio Alexandræ. Vide 2. Tim. 3. 10. ¶ *Ordine, καθεξῆς.* id est, distinctè & distributè, ut ii solent qui ad scribendam historiam aliquod judicium adferunt: quam laudem Ambrosius meritò tribuit Lucæ. Vulgata, *Ex ordine.* Erasmus, *Deinceps.* Græcum autem adverbium propriè declarat *Cohærenter,* περὶ τὸ ἑξῆς. Facit verò hic locus, ut in harmonia Evangelistarum scribenda rectiorem ordinem servari putem si in iis quæ habent communia, reliqui ad Lucam potiùs accommodentur quàm Lucas ad cæteros. ¶ *Præstantissime, κράτιστε.* Vulgata & Erasmus, *Optime,* id est, ἄριστε. Annotat tamen Erasmus diversas interpretationes. Potest enim κράτιστος deduci vel à κράτος, quod *robur* & *imperium* declarat; vel à κρατεῖν, id est *vincere,* sive *compotem esse,* quasi *plurimùm pollentem* aut *potentissimum* dicas; vel à κρείττων, quod etiam *potentiorem* & *potiorem* significat: quam postremam expositionem ut simplicissimam selegi. Convenit autem hoc epitheton viris principibus, & qui magnâ sunt autoritate. Itaque tribuitur Felici, Act. 23. 26. & Festo, Act. 26. 25. utrique Judææ præsidi. Fuisse igitur hic Theophilus videtur, cui Lucas utrumque suum librum inscribit, vir quispiam amplissimæ dignitatis, quales paucos semper habuit Ecclesia Dei. adjunctum enim epitheton omnino videtur ostendere proprium alicujus nomen esse: neque indè efficitur, uni duntaxat homini Lucam, aut potiùs Spiritum sanctum, ista scripsisse.

4 *Agnoscas, ἐπιγνῷς.* Vulgata, *Cognoscas,* id est γνῷς. quod rectè emendavit Erasmus, Theophylacti autoritatem secutus, qui hoc verbum ità exposuit, ut significet *Ejus rei quam utcunque semel cognoveris, majorem de integro cognitionem nancisci.* ¶ *Earum rerum veritatem quas auditione accepisti,* περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν. Λόγους vocat (Hebræorum more) idipsum de quo dicturus est. Κατηχεῖν autem declarat *Voce aliquid significare*; & κατηχεῖσθαι dicuntur qui ex aliorum relatu quippiam acceperunt, ut Act. 21. 21, & 24. Unde factum ut in genere pro ἀπὸ στόματος διδάσκειν accipiatur, ut 1. Cor. 14. 19. Act. 18. 25. Rom. 2. 18. Gal. 6. 6. Sed postea ut apud Hebræos חנך *chanach* in Pihel, ità apud Græcos in Ecclesia τὸ κατηχίζειν de iis demum dici cœpit qui prima religionis rudimenta in Ecclesia vivâ voce docebant, quorum discipuli propterea κατηχούμενοι vocabantur. Meminit etiam Porphyrius initio Ὁμηρικῶν ζητημάτων, παιδικῆς κατηχήσεως. quod annotare placuit propter eos qui apud profanos scriptores hoc vocabulum negant inveniri. Cæterùm ἀσφάλειαν non converti *Certitudinem*, cum Erasmo, (nam hoc vocabulum apud idoneos autores non legi) sed *veritatem,* id est ἀλήθειαν, cum Vetere interprete, quamvis *firmitatem* propriè declarat. Neque enim hîc quæritur (opinor) quàm firma sed quàm vera sit Evangelii doctrina: quæ duo ut separari vix possint, distingui tamen debent.

5 Ἐγένετο

5 Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, ἱερεύς τις ὀνόματι Ζαχαρίας, ἐξ ἐφημερίας Ἀβιά· καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρὼν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ.
6 Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι.
7 Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθότι Ἐλισάβετ ἦν στεῖρα, καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν.
8 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ,
9 Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας, ἔλαχε τοῦ θυμιᾶσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου.
10 Καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦν προσευχόμενον ἔξω τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος.
11 Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου, ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος.
12 Καὶ ἐταράχθη Ζαχαρίας ἰδὼν, καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτόν.
13 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβοῦ, Ζαχαρία· διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου· καὶ ἡ γυνή σου Ἐλισάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην.
14 Καὶ ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις, καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται.
15 Ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίῃ· καὶ Πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ.
16 Καὶ πολλοὺς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιστρέψει ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν.

Fuit diebus Herodis illius regis Judææ, Sacerdos quidam nomine Zacharias, ‖ ex classe Abiæ: uxor verò ipsius *erat* ex filiabus Aaron, & nomen ejus Elisabeta.

Erant autem justi ambo in conspectu Dei, incedentes in omnibus præceptis & ritibus Domini inculpatè.

Nec erat eis proles, eò quòd esset Elisabeta sterilis, & ambo provecti jam essent ætate.

Factum est autem ut cùm is sacerdotio fungeretur in ordine suæ classis ante Deum,

Secundùm ritum functionis sacerdotalis, sortitus sit *munus* suffitûs faciendi ingrediendo in templum Domini.

* Tota verò multitudo populi forìs erat orans tempore suffitûs.

Visus autem est ei Angelus Domini stans ad dextram altaris suffitûs.

Et Zacharias *eo* viso turbatus est, & metus incidit in eum.

Dixit autem ei Angelus, Nè metue, Zacharia. nam exaudita est deprecatio tua: uxórque tua Elisabeta gignet tibi filium, & vocabis nomen ejus Joannem.

Et *is* erit tibi gaudio & exsultationi, multíque super ejus nativitate gaudebunt.

Erit enim magnus in conspectu Domini, & vinum sicerámque non bibet: & Spiritu sancto implebitur etiam à ventre matris suæ:

† Multósque filiorum Israel convertet ad Dominum Deum ipsorum.

Fuit in diebus Herodis regis Judaæ, Sacerdos quidam nomine Zacharias, de vice Abia: & uxor illius de filiabus Aaron; & nomen ejus Elisabeth.

Erant autem justi ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis & justificationibus Domini sine querela.

Et non erat illis filius; eò quòd esset Elisabeth sterilis, & ambo processissent in diebus suis.

Factum est autem cùm sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum,

Secundùm consuetudinem sacerdotii, sorte exiit ut incensum poneret, ingressus in templum Domini.

Et omnis multitudo populi erat orans forìs horâ incensi.

Apparuit autem illi Angelus Domini stans à dextris altaris incensi.

Et Zacharias turbatus est, videns, & timor irruit super eum.

Ait autem ad illum Angelus, Nè timeas, Zacharia. quoniam exaudita est deprecatio tua: & uxor tua Elisabeth pariet tibi filium, & vocabis nomen ejus Johannem.

Et erit gaudium tibi & exsultatio, & multi in nativitate ejus gaudebunt.

Erit enim magnus coram Domino, & vinum & siceram non bibet: & Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suæ:

Et multos filiorum Israel convertet ad Dominum Deum ipsorum.

‖ 1.Paral.24.1.
5 Joannes alter Elias, futurus Christi apparitor, ex stirpe Aaronis, utroq; celebri & inculpato parente, præter ordinem naturæ, adhibito duplici miraculo, concipitur: ut homines tempestivè ad audiendum ejus præconium, secundùm Prophetarum prædictiones, excitentur.
* Exod.30.7. Levit.16.17.

† Mal.4.5. Matth.11.14.

5 *Diebus*, ἐν ταῖς ἡμέραις. Id est, temporibus: pro quo disertiores Græci dicerent ἐπὶ Ἡρώδου. Illum autem Hebraismum libens retineo: quo nimirum optimè exprimitur quàm brevis & caduca sit bonorum etiam regum potestas, nedum ut sit perpetua quorundam tyrannis. ¶ *Illius regis*, τοῦ βασιλέως. Articulum expressi, cujus vis est hoc loco διακριτική. Voluit enim (ni fallor) Lucas Herodem illum Magnum Judææ regem ab Herode Galilææ Tetrarcha distinguere. ¶ *Sacerdos quidam*, ἱερεύς τις. Mirum est Ambrosium & Augustinum ità potuisse hallucinari ut Zachariam existimarint fuisse Pontificem maximum. Nam quod ad suffitum attinet, distinguendus hìc est quotidianus ab illo solenni qui die Expiationis fiebat à solo Pontifice maximo, in Sanctum sanctorum eo demum die quotannis ingrediente. ¶ *Ex classe*, ἐξ ἐφημερίας. Quod Hebræi vocant מחלוקת *mehalukat*, & פקודה *pekudah*, & משמרת *meschimrat*, id Græci interpretes non modo διαίρεσιν, ἐπίσκεψιν & κλῆρον, id est *distributionem* sive *classem*, *munus* & *sortem* convertunt, sed etiam ἐφημερίαν: idcirco nimirum quòd sorte distributis sacerdotibus ex posteritate Aaron, (ut scribitur 1.Paral.24.1.) singulæ familiæ certis hebdomadum vicibus sacerdotii functionem obibant, 2.Paralip.23.8. ¶ *Abiæ*, Ἀβιά. Hæ vices non semel variarunt, prout tulerunt tempora. Classis enim Abija, cùm vices istæ primùm instituerentur, fuit octava, 1.Paral.24.10. post reditum autem ex Babylone sub Jeschuha duodecima, Neh.12.1. sub Joiakimo undecima, Neh.12.17. ¶ *Ex filiabus*, ἐκ θυγατέρων: id est, posteritate. quod Hebræorum idioma alibi exposuimus. Minimè autem mirandum est Elisabet cognatam fuisse Mariæ, quæ ex tribu Juda erat. Lex enim illa quâ cavetur ut filiæ nubant viris ex sua tribu, (sicut scriptum est Num.36.8.) cùm huc spectaret nè tribuum distributiones confunderentur, non impediebat quominus cæteræ tribus cum Levitica affinitatem inirent, quia Levitis nulla propriè assignata fuerat portio. Sed & lex illa videtur ad eas tantùm pertinere quæ, deficientibus maribus, in paternam hæreditatem succedebant, de quo hìc non agitur: & eo tempore distinctio illa tribuum vel nulla vel perexigua fuit.

6 *In conspectu*, ἐνώπιον. Hebraicè בעיני יהוה *behene Jehovah*, id est, *in oculis Domini*. Vulgata, *Ante*: id est, ἐναντίον. Est autem hic Hebraismus diligenter observandus, & planè dignus qui omnibus linguis usurpetur. Ità enim optimè distinguitur vera illa & germana pietas à falsa & adulterina: ut eos demum sciamus bonos viros esse qui non ex opinione aut longa consuetudine, sed ex verbo Dei vitam instituunt; deinde qui quales videri volunt, tales sunt re ipsâ in intimo animi recessu, quousque penetrare uni Deo licet. Hæc, inquam, est hujus Hebraismi emphasis. Qui verò ex hoc loco & similibus conantur justitiam operum stabilire, quorum meritis salus nostra vel in solidum vel ex aliqua parte nitatur, illi se & indoctos & blasphemos esse sciant, cùm tota Scriptura ipsis repugnet. ¶ *Incedentes*, πορευόμενοι, id est Viventes. Sic enim accipitur hoc loco πορεύεσθαι & in epistolis Petri & Judæ sæpe: cùm reliqui potiùs utantur verbo περιπατεῖν, pro quo dicunt Hebræi הלך *halach*. Erasmus, *Versantes*, id est, ἀναστρεφόμενοι. Nos hunc quoque Hebraismum servavimus: ex quo perspicuè intelligitur, mandata Dei quasi instar viæ esse probis & integris hominibus, intra quorum fines sese contineant, ut neque ad dextram neque ad sinistram deflectant, donec perveniant ad metam. ¶ *In omnibus præceptis & ritibus*, ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι. Sæpe in sacris literis, ubi agitur de Lege Dei, tria hæc vocabula conjunguntur מצוות חוקים משפטים *mitsuoth, chukkim, mischpatim*: quæ Græci interpretes convertunt ἐντολὰς, δικαιώματα, κρίματα. Videtur autem mihi eorum opinio probabilis, qui quoties ista conjunguntur, τὰς ἐντολὰς exponunt eam Legis partem quam Moralem vocant, in qua præcipitur quid Deo, quid proximo debeamus; δικαιώματα verò, sacros ritus totámque adeò Cæremonialem Legem; κρίματα denique, eam partem quæ ad civilem politiam & forenses controversias pertinet, quam Judicialem appellant. Causa autem manifesta est cur Lucas non solùm mentionem fecerit τῶν ἐντολῶν, sed etiam τῶν δικαιωμάτων, quia nimirum Zacharias unus erat ex Sacerdotum principibus: item cur tertiam speciem Legis præterierit; quia videlicet judicia, maxima ex parte, penès Romanos erant. Cæterùm τὰ δικαιώματα propriè apud Græcos declarant quæcunque profert aliquis ut jus suum tueatur: ut apud Thucydidem libro primo, Δικαιώματα μὲν οὖν τάδε πρὸς ὑμᾶς ἔχομεν ἱκανὰ κατὰ τοὺς τῶν Ἑλλήνων νόμους. Demosthenes ἀεὶ στεφ. vocat τὰ δίκαια: & Terentius in Phormione *Justa* interpretatur. Sed Græci Bibliorum interpretes hoc vocabulum postea ad totam Legem Dei ac præsertim ad sacros ritus transtulerunt: ità nimirum maximè commendatâ Lege, quòd certa sit omnis justitiæ regula. Itaque vulgò solent ad verbum convertere *Justificationes*: quam interpretationem idcirco tantùm rejeci, ut hanc quoque occasionem calumniandæ justificationis ex fide præciderem: cùm alioquin τὸ δικαιοῦν *Justificare*, & τὴν δικαίωσιν *Justificationem* interpretari malim, quàm nova vocabula quærere cum infirmorum offensione. Quidam convertit *Instituta*. Sed hoc vocabulo videtur significari consuetudo non perscripta, quæ usu potiùs quàm legislatoris autoritate invaluit: ut apparet ex illo Ciceronis loco in Pisonem, *Qui ejus civitatis, in qua in principum numero vultis esse, non leges, non instituta, non mores, non jura noritis.* Hìc verò agitur de ritibus sacrorum à Deo acceptis, & à Mose promulgatis ac perscriptis, ut ipsa Hebraici vocabuli notatio declarat. ¶ *Inculpatè*, ἄμεμπτοι: id est, ἀμύμονες, ut loquitur Homerus: ejusmodi quos nemo jure posset culpare, cùm essent, ut Erasmus convertit, *irreprehensibiles*, id est, ἀνεπίληπτοι, ut loquitur Paulus 1.Tim.3.2. Nomen autem converti per adverbium, ut amphiboliam vitarem. Vulgata, *Sine querela*, id est, de quibus nemo unquam quæstus fuerat: quam laudem Erasmus majorem esse putat quàm siquis *innoxius* dicatur, id est ἀθῷος. At ego contrà, cùm non sit æstimanda probitas ex vulgi judicio, qui ferè optimos quosque persequitur, magìs laudabilem ejus vitam esse puto qui nihil admiserit justâ reprehensione dignum, & (quod Catoni accidit) sæpissime tamen sit accusatus, quàm qui flagitiosè vixerit, & nullum invenerit reprehensorem. Itaque ἄμεμπτον dici puto non qui improbis etiam ipsis satisfecerit, sed qui verè fuerit (ut inquit ille) *Integer vitæ scelerísque purus*: qualis verè fuit Christus Dominus noster, toties ab improbis vexatus. Sed hìc observandum est quod Paulus scribit Rom.4.2. *Si Abraham ex operibus justificatus est, habet quod glorietur, sed non apud Deum.* Item 1.Cor.4.4. *Nullius mihi sum conscius, sed non in hoc justificatus sum.* Cùm enim quæritur de ea justitia quæ nos facit Christi cohæredes, tota ejus laus Christo in solidum tribuenda est: quæ quidem nobis per fidem gratuitò imputatur, ut stet illud Davidis firmum, *Non justificabitur in conspectu tuo ullus vivens*; & illud Pauli Gal.2.21. *Si ex Lege est justitia, frustrà nimirum Christus mortuus est.* Denique hoc loco & similibus aliis sciamus, justitiam illam quæ intra credentes renovatos inchoatur describi, cujus fructus, nempe bona opera, sunt testimonia quòd filii Dei sumus, non autem nostræ salutis causa; ab illa diversam quæ, cùm Christo subjectivè insit, nostra fit per imputationem ipso per

fidem apprehenso, & quâ unâ pacem habemus, Rom. 5. 1. & 8. 1. & Coloss. 1. 22.

9 *Sortitus sit*, ἔλαχε. Vulgata, *Sorte exiit*. Erasmus, *Sorte illi obvenit*. Ego non video cur quærenda fuerit periphrasis, cùm apud Latinos *Sortiri*, quemadmodum apud Græcos λαγχάνειν, non modò significet Sortem projicere, sed etiam Sortitione aliquid consequi. Livius libro quarto belli Maced. *Illa tacita suberat cura nè novus* cos. *Græciam provinciam sortiretur*. ¶ Munus *suffitûs faciendi*, τοῦ θυμιᾶσαι. Vulgata, *Ut incensum poneret*. Solet enim pro *Suffimento Incensum* dicere. Erasmus, *Ut odores incenderet*. Ego eam interpretationem sum secutus quæ propiùs abest à Græcis. Docent enim grammatici, quando τὸ λαγχάνειν conjungitur secundo casui, subaudiendum esse μέρος vel ἔργον, quod nos expressimus: ideóque in sequente participio convertendo usi sumus periphrasi. ¶ *In templum*, εἰς τὸν ναόν. Hîc manifestè distinguit Atrium à Templo, quod in Sanctum & Sanctum sanctorum dividebatur. Dicitur enim populus foris fuisse, extra Sanctum videlicet, in quo erat ara suffitûs collocata, cùm populo non liceret Atrii fines egredi. Atrium autem ipsum vocatur ἱερὸν Matthæi 21. 12. & in Actis Apostolorum sæpe.

14 *Gaudio*, χαρά. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Gaudium*. Sed puto nomen Joannis repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ut locus sit appositioni & Hebræis & Græcis familiari, quam Latini exprimunt tertio casu.

15 *In conspectu Domini*, ἐνώπιον τοῦ Κυρίου. Hebraismus, quo significatur singularis quædam præstantia: ut Gen. 10. 9. dicitur Nimbrod, quamvis in re dissimili, *robustissimus venator coram Domino*. ¶ *Siceram*, σίκερα. Vocabulum Hebræum retinuimus quo significatur, ut inquit Balius κατὰ μεθύοντων, πᾶν τὸ δυνάμενον μέθην ἐμποιῆσαι, à שכר *schechar*, quod declarat *Inebriare*, ut rectè observat Erasmus. Indè fortassis Galli potionem illam, quam conficiunt ex pomis, vocant *Sidre*. Sed quòd quidam (ut etymologiam Hebræam adumbraret) *temetum* convertit, mihi non placet. Sicera enim manifestè hoc loco distinguitur à Vino, ut Levit. 10. 9. *Temetum* autem antiquum fuisse nomen quo significabatur vinum, declarat Plinius, 14. cap. 13. ¶ *Etiam*, ἔτι. Vulgata, *Adhuc*: quæ interpretatio non convenit, nisi pro ἐκ κοιλίας, *Ab utero*, legas ἐν κοιλίᾳ, *In utero*, ut etiam legit aut intellexit Syrus interpres. Omninò enim videtur respicere ad id quod hoc eodem capite scribitur vers. 41. quo loco certè abutuntur qui contendunt fide actuali præditos esse infantes, nisi priùs vicerint hoc non fuisse personale in Joanne. Istud ergò *Ab utero* (κοιλίαν enim vulgi more pro *utero* usurpavit Evangelista, ut diximus Matth. 19. 12.) non ad partum sed ad conceptum referre fuerit necesse, id est, pro *Ex eo tempore quo fuerit in utero*. Erasmus, *Jam indè ab utero*: ut videatur ἔτι accepisse pro ἤδη, quam enallagen admitterem si idonei autoris testimonio esset confirmata. Mihi autem videtur ἔτι hoc loco esse particula αὐξήσεως, quæ respondet Hebræo adverbio גם *gam*, sicut usurpatur Psal. 14. vers. 3. aut certè accipi pro *Præterea*, ità ut cohæreat cum verbo πλησθήσεται, quasi scriptum sit, καὶ ἔτι πλησθήσεται Πνεύματος ἁγίου ἐκ κοιλίας, *& præterea implebitur Spiritu sancto ab utero*.

16 *Convertet*, ἐπιστρέψει. id est, Faciet ut multi resipiscentes se convertant ad Deum à quo desciverant. Nam (ut alibi ostendimus) resipiscentia vocatur ab Hebræis *Conversio*: quod in vernaculo nostro sermone retinuimus. Castellio vertit, *Reconciliabit*: qui quamobrem à Græcis discesserit, nescio. Nam si proprium vocabulum quærebat, non video quem potuerit meliorem Latinitatis autorem sequi Cicerone, qui sic loquitur lib. de Natura deorum primo; *Quò faciliùs*, inquit, *animos imperitorum ad deorum cultum à vitæ pravitate converterent*. Deinde impropriè eum loqui existimo qui à Joanne dicat Israelitas Deo reconciliatos. Hoc enim unius Christi est: quamvis Deus in ore ministrorum Evangelii posuerit reconciliationis sermonē. [neq; memini ubi sic loquatur Sp. S.]

---

17 Καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου, ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων· ἑτοιμάσαι Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον.

18 Καὶ εἶπε Ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον, Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο; ἐγὼ γάρ εἰμι πρεσβύτης, καὶ ἡ γυνή μου προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς.

19 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῷ, Ἐγώ εἰμι Γαβριὴλ ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· καὶ ἀπεστάλην λαλῆσαι πρὸς σε, καὶ εὐαγγελίσασθαί σοι ταῦτα.

20 Καὶ ἰδού, ἔσῃ σιωπῶν καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται ταῦτα· ἀνθ' ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου, οἵτινες πληρωθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν.

21 Καὶ ἦν ὁ λαὸς προσδοκῶν τὸν Ζαχαρίαν· καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ.

Nam ipse præcedet in conspectu ejus cum spiritu & virtute Eliæ, ut convertat corda patrum in filios, & rebelles ad prudentiam justorum; ut paret Domino populum apparatum.

Tunc dixit Zacharias Angelo, Unde istud noscam? ego enim sum senex, & uxor mea provecta est ætate.

Et respondens Angelus dixit ei, Ego sum Gabriel qui adsto in conspectu Dei: missúsque sum ut te alloquar, & hæc tibi læta nunciem.

Et ecce, silebis, nec loqui poteris *ad eum* usque diem quo hæc fiant: eò quòd non credidisti sermonibus meis, qui implebuntur præstituto tempore.

Erat autem populus exspectans Zachariam: & mirabantur quòd is tardaret in templo.

Et ipse præcedet ante illum in spiritu & virtute Eliæ, ut convertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam justorum, parare Domino plebem perfectam.

Et dixit Zacharias ad Angelum, Unde hoc sciam? ego enim sum senex, & uxor mea processit in diebus suis.

Et respondens Angelus dixit ei, Ego sum Gabriel, qui adsto ante Deum; & missus sum loqui ad te, & hæc tibi evangelizare.

Et ecce eris tacens, & non poteris loqui usque in diem quo hæc fiant: pro eo quòd non credidisti verbis meis, quæ implebuntur in tempore suo.

Et erat plebs exspectans Zachariam: & mirabantur quòd tardaret ipse in templo.

---

17 *In conspectu ejus*, ἐνώπιον αὐτοῦ: ità nimirum ut solent qui reges & principes antegrediuntur. Solent enim habere qui antecedant: quos ubi conspexeris, statim intelligas regem non procul abesse. Loquitur ergò ἐμφατικώτερον quàm si dixisset, *Antecedet eum*, ut nuper Castellio interpretatus est, nè Hebraissare videretur. Nam omnes Prophetæ antecesserunt Christum: sed unus Joannes Apparitoris vice fuit ut annotavimus Marc. 1. 2. ¶ *Cum spiritu & virtute Eliæ*, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου. De enallage præpositionis ἐν pro σὺν alibi diximus. *Spiritum* autem per metonymiam usitatum est sacris scriptoribus usurpare, pro gratuitis donis quæ in nobis efficit Spiritus sanctus. Additur δυνάμει ad significandam illorum donorum præstantiam quæ in Elia fuerunt, quem unum cum Joanne confert Angelus, non modò habitâ personarum ratione, sed etiam eorum temporum in quæ uterq; incidit, & ejus rationis vitæ quam uterque fuit secutus. Mira enim est inter tempora Eliæ & Joannis, inter Achabum & Herodem, inter Jezabelem & Herodiadem similitudo. ¶ *Ut convertat*, ἐπιστρέψαι. In editione Græca veteris Testamenti legimus ἀποκαταστήσει, id est, *In pristinum statum restituet*, eodem sensu. Placuit tamen hoc annotare, ut sciamus illam editionem, quâ nunc utimur, diversam esse ab ea quâ usi sunt Apostoli: ut facilè intelliget qui utramque compararit. Cæterùm quia quod hîc dicitur de Joannis munere, cum eo videtur prorsus pugnare quod Christus de se dicit infrà 12. 51. & 53. sciendum est diversum prorsus esse scopum Malachiæ, ex quo hæc sunt desumta, & Christi, de prædicationis Evangelii non fine proprio sed eventu contingenti, idque hominum culpâ, differentis. Malachias enim per *Patres* intelligit quos in altero membro vocat δικαίους, veros nimirum illos patriarchas Abrahamum, Isaacum, Jacobum, & prophetas, à quibus cùm & doctrinâ & moribus descivissent Judæi, missus fuit Joannes, qui istos posteros ἀπειθεῖς ad veram illam cum veris suis patribus conjunctionem, à qua prorsus aberrarant, revocaret: Christus autem prædicit fore ut cùm unica ratio conciliandæ inter Deum & homines pacis à se afferatur, homines tamen indè inter sese quoque dissentiendi, ipsius etiam naturæ legibus violatis, occasiones quærant & inveniant: quod & ipsi in primis & toti deinceps Ecclesiæ evenit. ¶ *Rebelles*, ἀπειθεῖς. Vulgata, *Incredulos*, id est, ἀπίστους, quemadmodum ἀπειθεῖν & ἀπιστεῖν sæpe confundit. Sunt autem (fateor) hæc vitia conjuncta, sed tamen distinguenda, cùm hæc mutuò sese consequantur. Agitur tamen hoc loco, fateor, de instaurando in vera salutis doctrina consensu potiùs quàm de communibus hominum inter se officiis, & ostenditur vera & unica componendorum religionis dissidiorum ratio, quibus tunc (ut ex Pharisæorum, Sadducæorum & aliis sectarum nominibus apparet) miserrimè dissipati erant Judæi cùm Joannes adveniret. Remedium autem in eo positum esse Joannes docebat, si toti à patribus & justis illis verâ Divinitus sapientiâ instructis pendeant, ut doctoribus per Spiritum sanctum de Christo locutus, 1. Petr. 1. 11. & Matth. 11. 13. quem ipse exhibitum & omnia promissa exsoluturum testabatur. Christum autem ipsum cùm subsecuti sint Apostoli, à quibus est perfectissimè tum voce tum scriptis declaratum consilium illud omne Dei, Act. 20. 27. meritò dicitur Ecclesia super fundamentum ab utrisque illis positum Divinitus exstructa, Ephes. 2. 20. ac proinde hinc est tantùm petenda veritatis defensio, & omnium errorum refutatio, Act. 17. 11. Erasmus, *Inobedientes* convertit; quod vocabulum non legi apud idoneos autores. Ad verbum *Imparentes*, quod reperias apud Festum. Sed malui synonymon quàm obsoletam vocem usurpare. Nam *Inobsequentes* apud unum Senecam reperio, *Immorigeros* nusquam. ¶ *Ad prudentiam justorum*, ἐν φρονήσει δικαίων. Nonnulli interpretantur, *Prudentiâ justorum*: i. non vi, ut homines inconsiderati faciunt; sed prudenti & sobriâ oratione, ut boni viri solent. Sed hanc interpretationem non admitto. Primùm enim nihil tale legitur in Mal. unde petitus est hic locus. Deinde, hoc membrum ità videtur explicandum ut superiori respondeat. Malo igitur ἐν pro εἰς positum esse, ut infrà 23. 42. sicut in hunc locum observat Erasmus, & nos sæpe jam annotavimus. Idem autem valet εἰς quod ἐπὶ in superiore membro, i. πρὸς, sicut Latinè *In* pro *Erga* vel *Adversus* poni solet. Pulchrè igitur Angelus ità citat vaticiniū Prophetæ, ut simul explicet. Nam pro eo quod scripsit Malachias, *Erga patres*, dixit Angelus, *Ad prudentiam justorum*, attingens nimirum duas illas res quibus adduci possunt filii ad reverendos patres; nempe si & prudentes & bonos viros esse cognoverint, quales nimirum illos effectura erat

Joannis

Joannis prædicatio, ut vicissim his artibus sibi filios adjungerent: nempe ut Dominus paulò pòst succedens paratos haberet auditorum animos. Nec enim locus esse potest Evangelio ubi nec patres nec filii officium faciunt; id est, ubi pacis ac concordiæ spiritus non regnat. Ideo etiam Angelus hanc appendicem adjunxit, quæ apud Prophetam non exstat, ut hujus conjunctionis scopus ac finis intelligeretur. Castellio ἐν φρονήσει interpretatur *Ad frugalitatem*, id est εἰς σωφροσύνην: quàm rectè, ipse viderit. Ad me quidem quod attinet, φρόνησιν ἀντὶ τῆς σωφροσύνης nusquam legi; neque de frugalitate hìc agi puto. ¶ *Populum apparatum*, λαὸν κατεσκευασμένον. Vulg. *Plebem perfectam*, id est, δῆμον κατηρτισμένον: quod neque usquam legi, neque puto convenire. Quamvis enim Baptismus Joannis non fuerit nudum resipiscentiæ symbolum, sed annexam habuerit peccatorum remissionem in sanguine Christi statim morituri, ac proinde regenerationis beneficium; tamen constat ipsius ministerium, si cum Christi prædicatione conferatur, quasi rudem fuisse doctrinæ Evangelicæ, mox ab ipso Christo plenissimè explicandæ & sanciendæ, informationem, ut populum perfecisse dici non possit, sed vias tantùm Domino venienti præparasse.

18 *Provecta est ætate*, προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς. Vulg. ad verbum, *Processit in diebus suis*, ut suprà quoque versu 7. quem Hebraismum non putavi necessariò retinendum.

19 *Qui adsto*, ὁ παρεστηκώς. id est, Qui appareo Domino, ut Latini loquuntur. unde *Apparitores*, qui in Magistratûs conspectu adsunt pro sui muneris ratione. Erasmus, *Qui adstiti*, malè: cùm ἕστηκα temporis quoque præsentis significationem habeat, ut Rom. 5. 2. & passim apud idoneos autores. Cæterùm etsi Angeli, cùm uno in loco sunt, certè non sint in altero (est enim hoc unius Deitatis proprium, & hinc quoque probarunt patres Spiritûs sancti Deitatem adversùs Macedonianos) tamen ubicunque sunt, adsunt in Dei, qui ubique est, conspectu, ad capessenda illius imperia paratissimi.

20 *Nec poteris*, καὶ μὴ δυνάμενος. Nullus hìc est pleonasmus. Nam alii voluntate silent, alii necessitate, quòd, nè si velint quidem, non possint.

21 *Erat autem*, καὶ ἦν. De vario usu literæ ו, apud Hebræos non attinet repetere quæ toties jam diximus. Verbum autem ἦν, quamvis videatur περιφραστικῶς positum, ut sit ἦν προσδοκῶν pro προσεδόκα, tamen servavi, quòd videatur longiorem quandam moram significare; quasi dicas, *Manebat*, vel *perseverabat*, *exspectans*. Sic Plautus, eodem dicendi genere, *Erant semper bibentes in œnopolio*.

22 Ἐξελθὼν δὲ οὐκ ἠδύνατο λαλῆσαι αὐτοῖς· καὶ ἐπέγνωσαν ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ. καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς· καὶ διέμενε κωφός.

23 Καὶ ἐγένετο ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

24 Μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας συνέλαβεν Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· καὶ περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα,

25 Ὅτι οὕτω μοι πεποίηκεν ὁ Κύριος ἐν ἡμέραις αἷς ἐπεῖδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδός μου ἐν ἀνθρώποις.

26 ¶ Ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας ᾗ ὄνομα Ναζαρέτ,

27 Πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσήφ, ἐξ οἴκου Δαβίδ· καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου, Μαριάμ.

28 Καὶ εἰσελθὼν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὴν εἶπε, Χαῖρε κεχαριτωμένη· ὁ Κύριος μετὰ σοῦ· εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν.

29 Ἡ δὲ ἰδοῦσα διεταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ· καὶ διελογίζετο ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος.

30 Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος αὐτῇ, Μὴ φοβοῦ, Μαριάμ· εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ.

Ille verò egressus non poterat eis loqui: & agnoverunt eum visionem vidisse in templo. Nam ipse innuebat eis; permansitque mutus.

Et factum est, ut impleti sunt dies sacræ functionis ipsius, abiit domum suam.

Post illos autem dies concepit Elisabeta uxor ejus: & occultavit se menses quinque, dicens,

Nempe ità mihi fecit Dominus diebus quibus *me* intuitus est, *ut* auferret probrum illud meum inter homines.

Mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in urbem Galilææ cui nomen Nazaret,

Ad ‖ virginem desponsam viro cui nomen erat Joseph, ex domo David: nomen autem virginis *erat* Maria.

Ingressus igitur Angelus ad eam, dixit, Ave gratìs dilecta: Dominus tecum *est*: benedicta tu inter mulieres.

Illa verò cùm *eum* vidisset, perturbata est super ejus sermone: & ratiocinabatur *apud se* qualis esset salutatio ista.

Tunc dixit ei Angelus, Nè metue, Maria: invenisti enim gratiam apud Deum.

Egressus autem non poterat loqui ad illos: & cognoverunt quòd visionem vidisset in templo. Et ipse erat innuens illis; & permansit mutus.

Et factum est ut impleti sunt dies officii ejus, abiit in domum suam.

Post hos autem dies concepit Elisabeth uxor ejus, & occultabat se mensibus quinque, dicens,

Quia sic fecit mihi Dominus in diebus quibus respexit auferre opprobrium meum inter homines.

In mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in civitatem Galilææ cui nomen Nazareth,

Ad virginem desponsatam viro, cui nomen erat Joseph, de domo David: & nomen virginis, Maria.

Et ingressus Angelus ad eam, dixit, Ave gratiâ plena: Dominus tecum: Benedicta tu in mulieribus.

Quæ cùm vidisset, turbata est in sermone ejus: & cogitabat qualis esset ista salutatio.

Et ait Angelus ei, Nè timeas, Maria: invenisti enim gratiam apud Deum.

26 Angelus nascituro Domino inserviens, ad virginem Mariam mittitur, in qua Filius Altissimi Davidi promissus, virtute Spiritûs sancti concipitur.

‖ *Matth.* 1. 18.

23 *Sacræ functionis*, τῆς λειτουργίας. Hebræis כהנה *chehunna*. Vide suprà 23. & Act. 13. 2. Vulg. *Officii*. [mallem *Muneris* dixisset.]

24 *Occultavit*, περιέκρυβεν. An ex gravidarum mulierum Hebræarum more? an ob rei novitatem sibi ipsi penè diffidens? an ut ipsâ repentè ex vetula sterili prodeunte apertè gravidâ, illustrius esset miraculum?

27 *Desponsam*, μεμνηστευμένην: i. sponsione promissam. nec enim adhuc Josephus eam duxerat domum. Ideóque cùm cogitaret de ipsa repudianda, jussus est ab Angelo eam accipere, id est ducere uxorem, ut in Matthæo exposuimus. Itaque quod Erasmus hìc tradit, μνηστεύειν Græcis propriè declarare *Sponsam proco tradere*, sic accipiendum est, ut non re ipsâ tamen, sed sponsione tantùm tradita intelligatur. Sed prorsus hallucinantur qui Josephum volunt illam duntaxat ambivisse. Quorsum enim de illa clàm dimittenda Josephus cogitasset, quæ ipsi nullo modo esset obligata? ¶ *Ex domo*, ἐξ οἴκου. Erasmus annotat, Chrysostomum homiliâ in Matthæum secundâ addere, καὶ πατριᾶς, i. *& familiâ*: sicut etiam additur infrà, 2. 4. Eadem addita nos quoq; reperimus in uno vetere codice: & certè cùm Christus disertè dicatur filius Davidis, addendum fuisse videtur nomen τῆς πατριᾶς, ut intelligeretur ex ipsis Davidis posteris natus. Nam *Domûs* appellatio etiam eos comprehendit qui vel cognatione attingebant familiam Davidis, vel ex ipsius fratribus erant oriundi. Quod autem de Josepho dicitur, de Maria quoque necessariò intelligendum est: alioquin Christus non posset dici ex lumbis Davidis prodiisse. Imò etiam istud, *Ex domo Davidis*, tam potest ad ipsam Mariam quàm ad Josephum grammaticâ constructione referri.

28 *Ave*, χαῖρε: i. Gaude. Nam *Avere* (ut ait Festus) etiam significat gaudere. Est autem hoc omnibus gentibus familiare ut in primo congressu soleant occurrentibus bene precari. ¶ *Gratìs dilecta*, κεχαριτωμένη. Hebraicè נרצה *nirtsah*. quod participium Lucas novo Græco vocabulo expressit. i. Quam Deus pro sua gratuita bonitate gratam & acceptam habet. Ad verbum, *Gratificata*, participio passivo deducto à verbo χαριτόω, quo utitur Paulus Eph. 1. 6. sicut infrà 2. 14. eodem prorsus sensu, dicuntur ἄνθρωποι εὐδοκίας, i. εὐδοκημένοι: & Esa. 57. 1. *viri* חסד *chesed*. Et hoc quidem cùm animadverterit Erasmus, miror cur *Gratiosam* sit interpretatus, id est κεχαριτωμένην. Etsi enim hoc epitheto exprimitur propensus Dei favor, tamen negligitur quod præcipuum erat, ex quo videlicet intelligi possit hujus favoris causam in sola Dei gratuita benevolentia, atque adeò in eo ipso Christo, residere, cujus mater erat futura. Vulgata convertit, *Gratiâ plena*, ut & Syrus interpres: quæ tamen interpretatio non respondet Græcis, & multis occasionem præbuit multa parùm appositè in hunc locum scribendi. Castellio interpretatus est *Acceptam*: sed nè hoc quidem satìs ostendit quæ sit hujus gratiæ origo. Mallem igitur convertere, *Gratiam consecutam*: cùm præsertim Angelus paulò pòst, velut hoc participium explicans, ipsam dicat χάριν εὑρηκέναι. Sed participium passivum altero passivo malui interpretari: & quia nostris propriè laboribus aut certè conatibus dicimur aliquid consequi, ideo quæsivi vocabula quibus omnem falsæ interpretationis ansam præciderem. ¶ *Tecum* est, μετὰ σοῦ. Expressi verbum ἐστί, quod deerat; nequis suppleat ἔστω, i. *Sit*. Videtur enim Angelus narrare potiùs & gratulari beneficium præsens quàm futurum precari. Nihil tamen prohibet quominus hoc etiam modo interpretemur. Sicut messores salutat Boozus, & illum vicissim messores, Ruth. 2. 4. Scriptum est enim, *Qui justificatus est, justificetur adhuc*: & ipsis sanctis Paulus gratiam ac pacem ubique solet optare. ¶ *Benedicta*, εὐλογημένη. Benedicta videlicet à Deo: i. felix & beata effecta præ cæteris mulieribus. Itaque non videtur satìs convenire Erasmi opinio, qui *Laudatam* interpretatur, & *de qua omnes bene loquantur*: quod & ipsum tamen verum esse non inficior. Quis enim ultro non fateatur Mariam infinitis partibus omnium mulierum præstantiam superare? Sed mihi videtur Angelus potiùs explicare quid sit illud κεχαριτωμένη: sicut consueverunt Hebræi bis idem inculcare, partim emphaseos partim perspicuitatis causâ.

29 *Cùm eum vidisset*, ἰδοῦσα. Deerat hoc participium in quodam codice. In quibusdam autem veteris editionis exemplaribus legitur, *Cùm audisset*, ἀκούσασα: sublatâ nimirum meliore interpretatione à quopiam qui ità legendum putavit, ut ista quæ sequuntur meliùs cohærerent. Sed facilè intelligi potest Mariam, conspecto Angelo, (in quo proculdubio majestas aliqua cœlestis apparebat) deinde etiam auditâ mirificâ istâ salutatione, utrâque re tam insuetâ fuisse non mediocriter commotam. Nam quòd nonnulli existimant vel assuetam fuisse virginem his visionibus, vel tam blandam salutationem suspectam habuisse, mihi non probatur. ¶ *Qualis*, ποταπός. id est, quò tandem spectaret, & quæ esset hujus salutationis sententia: vel *Cujas*, id est, unde profecta. Voluit enim probare spiritum.

30 *Invenisti enim gratiam*, εὗρες γὰρ χάριν. vel, ut Vulgata & Erasmus ad verbum [*Invenisti*, sive] *Nacta es enim gratiam*. Hebraicè autem מצא חן *matsa chen*, id est *invenisse gratiam*, dicitur qui est in gratia cum aliquo. neque hìc quicquam valet quod de meritis quidam nugantur. Nam nè Græcis quidem τὸ εὑρίσκειν semper dicitur de eo quod labore tuo vel collatis beneficiis fueris adeptus, (quemadmodum explicatur ab Ulpiano grammatico, & usurpatur Rom. 4. 1.) sed interdum etiam de eo quod nihil tale quærenti vel speranti obtigerit, nedum ut studueris aut potueris id promereri. Sic Gregorius de Saule loquens, Israelis rege designato præter omnem spem & exspectationem, ὃς (φησι)

τὰς ὄνυς τοῦ πατρὸς ἐπιζητῶν, βασιλείαν εὕρατο. Neque tamen casum aut fortunam ullam hîc agnosco, sed hoc potiùs constituo quod ait Paulus, Nos fuisse dilectos à Domino cùm adhuc peccatores essemus; ut quisquis gloriatur, in Domino glorietur.

* Esa. 7. 14.
† Matth. 1. 21
Infr. 2. 21.
‖ Dan. 7. 14. 27.
Mich. 4. 7.

31 Καὶ ἰδοὺ, συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν.
32 Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.
33 Καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος.
34 Εἶπε δὲ Μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον, Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω;
35 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῇ, Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον, κληθήσεται υἱὸς Θεοῦ.
36 Καὶ ἰδοὺ, Ἐλισάβετ ἡ συγγενής σου, καὶ αὐτὴ συνειληφυῖα υἱὸν ἐν γήρᾳ αὐτῆς· καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένῃ στείρᾳ·
37 Ὅτι οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ Θεῷ πᾶν ῥῆμα.
38 Εἶπε δὲ Μαριὰμ, Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου· γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτῆς ὁ ἄγγελος.

* Et ecce, concipies in utero, & paries filium: † & vocabis nomen ejus Jesum.
Hic erit magnus, & Filius Altissimi vocabitur; dabítque ei Dominus Deus sedem Davidis patris ipsius.
‖ Regnabítque in domo Jacobi in æternum, & regni ejus non erit finis.
Dixit autem Maria ad Angelum, Quomodo erit istud, quandoquidem virum non novi?
Et respondens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus superveniet in te, & virtus Altissimi inumbrabit te: propterea id etiam quod gignetur ex te sanctum vocabitur Filius Dei.
Et ecce, Elisabeta cognata tua concepit & ipsa filium in senectute sua: & hic mensis est sextus ipsi quæ vocabatur sterilis:
Quia apud Deum non erit ullum verbum quod fieri non possit.
Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini: fiat mihi secundùm Verbum tuum. Et abiit ab ea Angelus.

Ecce, concipies in utero, & paries filium: & vocabis nomen ejus Jesum.
Hic erit magnus, & Filius Altissimi vocabitur; & dabit illi Dominus Deus sedem David patris ejus.
Et regnabit in domo Jacob in æternum, & regni ejus non erit finis.
Dixit autem Maria ad Angelum, Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?
Et respondens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus superveniet in te, & virtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideóque & quod nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei.
Et ecce Elisabeth cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua: & hic mensis sextus est illi quæ vocatur sterilis:
Quia non erit impossibile apud Deum omne verbum.
Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini: fiat mihi secundùm verbum tuum. Et discessit ab illa Angelus.

31 *In utero*, ἐν γαστρί. Hebræus pleonasmus.

32 *Altissimi*, τοῦ Ὑψίστου. Hebraismus. nam inter cætera nomina quæ Deo tribuuntur, apud Hebræos etiam dicitur עליון *helion*, id est *summus* vel *supremus*. Unde Græci Solem (cujus impia veneratio longè antiquissima est) ἥλιον vocarunt, quem Hebræi idololatræ (quoniam fœmininâ voce Solem appellant) *Reginam cœli* passim apud Prophetas nuncupant: hoc nomine postea non minore cum blasphemia ad Mariam virginem ab iis accommodato, qui tamen soli Christiani dici & haberi volunt. ¶ *Vocabitur*, κληθήσεται. Filius Dei vocabitur, quia re verâ Filius Dei est ab æterno unigenitus, suo tamen tempore manifestatus in carne. Non est ergò quòd יקרא *jikkare* simpliciter ità accipiamus pro יהיה *jijeh* cum impio illo Serveto, qui Samosateni errorem renovavit; sed potiùs manifestationem æterni Filii Dei sciamus hoc vocabulo declarari.

34 *Quomodo*, πῶς. Quidam admirationem Mariæ obstupefactæ rei novitate, nec prorsus assentientis Angelo, quidam verò simplicem quæstionem esse volunt, cupientis ampliùs erudiri: Ego utramque opinionem conjungo: ità tamen ut hanc admirationem non à diffidentia profectam, sed ex eo potiùs ortam esse credam, quòd cùm verbis Angeli credidisset, ipsa rei tum novitas (virgo enim adhuc erat quamvis desponsa) tum etiam magnitudo cogeret sciscitari quo tandem modo id implendum esset; num videlicet nubendo, an verò potiùs extraordinario & incomperto aliquo modo, cùm Divina & cœlestis prorsus, utpote interitûs omnis expers, proles illi promitteretur. ¶ *Erit*, ἔσται. Vulgata, *Fiet*, γενήσεται, eodem sensu. In tribus autem codicibus additum erat pronomen μοι, *mihi*: quod nisi exprimatur, necessariò fuerit subaudiendum. ¶ *Virum*, ἄνδρα. *Viri* nomen hoc loco sexum declarat, neque maritum Josephum significat. dixisset enim τὸν ἄνδρα, aut τὸν ἄνδρα μου, addito etiam pronomine. ¶ *Non novi?* οὐ γινώσκω; id est, Sum enim virgo, & intacta. Hebræis enim *Cognoscendi* verbo significatur honestè viri & mulieris congressus: ut intempestivum sit omnino quod Epiphanius in hunc locum adversùs Antidicomarianitas observavit, quod alioqui ἐν Ἀγνωρίστῳ rectè interpretatur. Etsi verò Maria nupturam se paulò pòst probabiliter sperabat, utpote quæ jam esset desponsa; tamen valde novum fuit virgini conceptum & partum, nullâ matrimonii consummandi vel Josephi sponsi mentione factâ, perinde ut jam nuptæ, prænunciari. Potest autem verbum γινώσκω vel præsenti tempore verti cum Vetere interprete, acsi dicat, *Quandoquidem cum viro mihi negotium non est, & marito careo*; vel præterito tempore, ut vertit Syrus interpres, & quidem passivo verbo utens, *Quandoquidem vir non fuit cognitus mihi*, id est, Quandoquidem nunquam adhuc cum viro consuevi: quàm interpretationem sum ut simplicissimam amplexus. Sed & futuro tempore vertere possimus, *Non sum cognitura*, sicut hoc ipsum verbum γινώσκειν usurpatur Joann. 7. 27. modò quidem istud non ad votum ullum, sed ad rei ab angelo nunciatæ qualitatem referatur, unde Maria in scriptis propheticis diligentissimè versata, & Spiritu quoque prophetico (ut ex divinissimo ipsius cantico liquet) abundè prædita, collegerit non nisi extraordinario & inaudito quodam modo hunc æternum Regem concipi & nasci posse: ut sit hæc sententia, Quandoquidem in eo quod mihi nuncias perficiendo, nullus erit vulgari & consuetæ matrimonii conjunctioni locus, agè, significa igitur mihi quânam id ratione sit in me implendum. Et hanc quidem interpretationem in prioribus editionibus secutus, nè nunc quidem prorsus repudio, quamvis alteram in contextu nunc reposuerim, quòd illam alteram eruditis quibusdam viris argutam potiùs quàm solidam videri intellexerim. Quod autem de virginitatis voto nonnulli, etiam ex veteribus, Mariæ affingunt, neque exemplo ullo nec ullâ certè ratione nititur. Cur enim si ante sponsalia virginitatem vovisset, Josepho postea se nupturam spopondisset? Nec enim quò tenderet conjugium ignorabat: & cùm liberiùs ac tutiùs servare virginitatem aliter posset, cur & quâ conscientiâ nomine conjugii ad Josephum fallendum abusa fuisset? Post contracta verò sponsalia, si quid tale ipsi in mentem venisset, sponsi tamen consensu non adhibito, inane futurum fuisse votum æquitas ipsa testatur, & etiam liquet ex Num. 30. 13. cùm sponsa pro uxore, quod ad vinculi obligationem, censeatur. Quæ verò de Maria Josephi fidei à sacerdotibus commissa, in illo ridiculo ac etiam impio scripto quod Protevangelium vocant, recitantur, & quod à Suida repetitur, & similes aniles nugæ, nè refutatione quidem egent.

35 *Superveniet*, ἐπελεύσεται. Hoc vocabulo aptissimè significatur fore ut Spiritûs sancti virtus, id est vis & efficacia, (sic enim δύναμις hoc loco accipitur) quasi patris generantis vices suppleat. Sed in eo summum est discrimen, quòd homines corrupti ex sua substantia filios gignunt in mulieribus corruptis, in hoc autem mysterio, quod humanâ ratione comprehendi non potest, Spiritus sanctus à Patre & Filio unigenito procedens, carnem Christi non certè genuit ex sese, sed creavit ex selectæ virginis substantia, cui deinde animam indidit, utramque ipse suâ vi cumulatissimè sanctificans: cui simul, & quidem eodem momento, æternus ille Dei Patris Filius Deus in unam eandémque personam unitur, ità ut nec Deus in Hominem nec Homo in Deum sit mutatus, nec rursus duo Christi constituantur, quorum unus sit Dei alter verò Mariæ filius; sed unus sit Filius Dei in carne manifestatus, & unus inter Deum & homines Mediator. Castellio ἐπελεύσεται vertit *Invadet*: quod verbum mihi non probatur hoc loco. Solet enim plerunque in vitio usurpari, neque satis videtur exprimere discrimen illud inter ἐπέρχεσθαι & εἰσέρχεσθαι, quod rectè observat his verbis Epiphanius adversùs Theodotianos, Εἰ Γαβριὴλ εἶπε, Πνεῦμα ἅγιον ἐλεύσεται εἰς σὲ, οὐκέτι υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἦν ἐννοεῖν ἐν σαρκὶ παραγεγονότα, ἀλλὰ Πνεῦμα ἅγιον ἐν σαρκὶ παραγεγονέναι. id est, *Si Gabriel dixisset, Spiritus sanctus veniet in te, non jam liceret existimare Filium in carne venisse, sed Spiritum sanctum in carne advenisse.* Hæc ille. Unde apparet quanta fuerit impuri illius Serveti audacia, qui libro De Trinitate primo, cùm hunc locum citaret, pro Spiritu sancto substituit τὸν λόγον: quasi λόγος hoc loco dicatur ἅγιον Πνεῦμα, ac non potiùs utriusque hypostases sint distinctæ. In quo etiam errore fuit ille cujus exstant commentarii in Matthæum, in quinquagintaquatuor Homilias distributi, & falsò inscripti Chrysostomo, ut Erasmus suâ in eum librum præfatione rectè observavit. ¶ *Propterea id etiam quod*, διὸ καὶ τό. Particulam καὶ non legit Syrus interpres. Prorsus tamen retinendam esse observant veteres, neque ad verbum κληθήσεται, sed ad τὸ γεννώμενον, referri, ut significetur (quæ sunt Epiphanii verba) *Deum Verbum, qui est ex alto, etiam in utero genitum, cùm homo fieret*: sic nimirum designatâ utriusque naturæ in unica Filii Dei persona unitione, quod etiam Tertullianus lib. De carne Christi totidem penè verbis inculcat. ¶ *Ex te*, ἐκ σοῦ. Istud quidem non legit Vetus interpres. Ego verò in ipso contextu restituere non dubitavi, partim Syrum interpretem secutus, partim in aliquot veteris editionis exemplaribus & editione Complutensi repertum, & quidem in primis totidem istis Athanasii in epistola ad Epictetum Corinthiorum Episcopum verbis [Ὁ Γαβριὴλ ἀσφαλῶς εὐηγγελίζετο τῇ Μαρίᾳ, λέγων οὐχ ἁπλῶς, Τὸ γεννώμενον ἐν σοὶ, ἵνα μὴ ἔξωθεν ἐπεισαγόμενον αὐτῇ σῶμα νομισθείη· ἀλλ', Ἐκ σοῦ, ἵνα φύσει τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς εἶναι πιστευθείη] sic à me Latinè expositis, *Gabriel*, inquit, *planè ac certò suum illum felicem nuncium exposuit Mariæ: cùm non simpliciter diceret*, QUOD GIGNETUR IN TE, *nè quis existimaret corpus in ipsam extrinsecùs introduci; sed* EX TE, *ut naturâ fore ex ipsa crederemus quod gigneretur*. Hæc ille adversùs Dimœritas, qui corpus Christi censebant esse ipsius Deitati coessentiale, quorum errorem postea sunt

alii

alii secuti. ¶ *Gignetur*, τὸ γεννώμενον. Vulgata, *Nascetur*. Potest enim hoc etiam ad partum referri, ut Matth. 2. 1. & infrà 2. 13. Sed *Gignendi* verbum omnino videtur hic retinendum, ut Matth. 1. 20. Et hinc tria hujus magni mysterii capita colligimus: unum, Quis sit istius generationis causa efficiens ἀμέσως, nempe Spiritûs sancti persona carnem quam Filius assumit creans: alterum, Hanc veram esse carnem nobis ὁμοούσιον, utpote ex ipsa virginis substantia creatam: quod nisi ponamus verissimum esse, consequetur Christum non esse verum illud semen Evæ, Abrahamo, Davidi, patribus denique illis omnibus promissum: tertium, Hunc ipsum verum hominem simul esse verè Deum, utpote ipsius Altissimi Filium, alioqui non nostrum Servatorem futurum, sed qui alio Servatore indigeret. ¶ *Sanctum*, ἅγιον, id est, ab omni prorsus vitio, etiam in carne, alienum. quînam enim alioqui tolleret mundi peccatum? Et huic respondet illud summi Pontificis, id est, typi ipsius Christi, laminæ inscriptum, SANCTITAS DOMINO. ¶ *Vocabitur*, κληθήσεται. id est, Manifestabitur, sive palàm patefiet, jam antea verus exsistens Deus ab æterno. Quamobrem rectè adversus Nestorium fuit Maria verè dicta θεοτόκος.

[36 *Et hic mensis*, καὶ οὗτος μὴν. Hebraismus: id est, Sextum jam mensem agit à conceptu. Dicit autem vocatam fuisse sterilem, quòd nimirùm sterilem adhuc fuisse inter omnes constaret, & ætate jam esset provectiore.]

37 *Ullum*, πᾶν. Vulgata & Erasmus, *Omne*. Solent enim Hebræi quoties enunciatum est generaliter negans, pro *Nullo* dicere לא־כל *lo-chol*, *non omne*, sed collocatâ ante verbum negante particulâ. Apud Græcos autem & Latinos *Non omne* particulare enunciatum exprimit. ¶ *Verbum*, ῥῆμα. id est, quicquid Deus futurum dixerit, imò etiam quicquid licèt apud se tacitum constituerit, ut suum illud דבר *davar* usurpare solent Hebræi. Sed hoc expressè convenit Gabrielis nuncio, & Mariæ ipsius responsioni.

[38 *Ecce ancilla Domini*, Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου. Petitum est hoc dicendi genus ex consuetudine Hebræorum, qui de se perinde ac tertio quopiam loquentes dicere solent, *Ecce servus Domini mei*. Sed parùm firmum illud est quod Augustinus Epist. 78. huc applicat verba illa Prophetæ Psal. 116. 16. *Ego filius ancillæ tuæ*. id est, Mariæ.]

---

39 ¶ Ἀναστᾶσα δὲ Μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν Ἰούδα.	Surgens verò Maria per eos dies, profecta est in montanam *regionem* cum festinatione in urbem Juda.	*Exsurgens autem Maria in diebus illis, abiit in montana cum festinatione in civitatem Juda.*
40 Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου, καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ.	Et ingressa est domum Zachariæ, & salutavit Elisabetam.	*Et intravit in domum Zachariæ, et salutavit Elisabeth.*
41 Καὶ ἐγένετο ὡς ἤκουσεν ἡ Ἐλισάβετ τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς· καὶ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου ἡ Ἐλισάβετ.	Et factum est, ut audivit Elisabeta salutationem Mariæ, subsiliit fœtus in utero ejus: & repleta est Spiritu sancto Elisabeta.	*Et factum est ut audivit salutationem Mariæ Elisabeth, exsultavit infans in utero ejus: et repleta est Spiritu sancto Elisabeth.*
42 Καὶ ἀνεφώνησε φωνῇ μεγάλῃ, καὶ εἶπεν, Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου.	Exclamavítque voce magnâ, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, quia benedictus fructus uteri tui.	*Et exclamavit voce magnâ, et dixit, Benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui.*
43 Καὶ πόθεν μοι τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου μου πρός με;	Et unde hoc mihi, ut veniat mater Domini mei ad me?	*Et unde hoc mihi, ut veniat mater Domini mei ad me?*
44 Ἰδοὺ γὰρ, ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτά μου, ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ μου.	Ecce enim, ut exstitit vox salutationis tuæ in auribus meis, subsiliit fœtus exsultans in utero meo.	*Ecce enim, ut facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exsultavit in gaudio infans in utero meo.*
45 Καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα· ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ Κυρίου.	Et beata est quæ credidit: nam consummabuntur ea quæ dicta sunt ei à Domino.	*Et beata quæ credidit: quoniam perficientur ea quæ dicta sunt ei à Domino.*
46 Καὶ εἶπε Μαριὰμ, Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον,	Tunc ait Maria, Magnificat anima mea Dominum;	*Et ait Maria, Magnificat anima mea Dominum;*
47 Καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου·	Et exsultat spiritus meus super Deo servatore meo:	*Et exsultavit spiritus meus in Deo salutari meo:*
48 Ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί·	Quia respexit humilem ancillam suam. ecce enim ex hoc *tempore* beatam me prædicabunt omnes ætates:	*Quia respexit humilitatem ancillæ suæ. ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes:*

39 Elisabeta Joannem & Maria Christum in utero gestantes, sancto Spiritu afflatæ, mutuò sibi gratulantur.

46 Christus afflictorum redemtor, superborum ultor, Patribus promissus, reipsâ tandem exhibitus.

---

39 *In montanam regionem*, εἰς τὴν ὀρεινὴν. [Vulg. & Erasmus, *In montana*.] Montes Juda intelligit ad meridiem Hyerosolymorum sitos. ¶ *In urbem Juda*, εἰς πόλιν Ἰούδα, nempe Hebronem, ut apparet ex Jos. 21. 8, & 11. Malè ergò in uno codice scriptum inveni εἰς πόλιν Δαβὶδ, *in urbem Davidis*, quo nomine interdum & propriè Bethlehem, interdum ipsa Jerusalem declaratur.

41 *Fœtus*, βρέφος. Id est, ἔμβρυον. [Nam propriè dicitur βρέφος de partu recens edito.] Sed hæc interdum [apud alios etiam autores] permutantur. [Aphrodisæus; Ἐν μήτρᾳ συνειλημμένον βρέφος παραμένει. Dioscorides; Τοῦτο καὶ τὰ βρέφη ἐκτιτρώσκει. Phocylides autem utrunque conjunxit in hoc versiculo, Μηδὲ γυνὴ φθείρῃ βρέφος ἔμβρυον ἔνδοθι γαστρὸς, ut est ab aliis annotatum.] Et fortasse Lucas βρέφος quàm ἔμβρυον scribere maluit, ut hunc filii adhuc semestris motum in utero inusitatum fuisse ostenderet, & puero jam nato magis convenientem quàm adhuc intra uterum delitescenti. Nam alioquin minimè novum est fœtus in utero subsilire. Sed tamen hunc motum à Spiritu sancto profectum esse, satis etiam per se testatur Elisabetæ oratio de Christi conceptu vaticinantis, cui non interfuerat, & quem aliunde cognoscere non potuerat.

42 *Quia benedictus*, καὶ εὐλογημένος. Benedictus dicitur Christus humanæ naturæ ratione; id est quatenus unctus est accepto Spiritu supra omnem mensuram, ut primogenitus sit inter multos fratres. Particulam autem καὶ tanquam causalem converti, Theophylactum secutus, qui ità interpretatur, & prolatis exemplis hanc enallagen confirmat; de qua alibi diximus. Videtur autem uberior sensus si ità accipiamus, ut intelligatur benedictionem Mariæ ab eo ipso manare quem in utero gestabat. ¶ *Uteri tui*, τῆς κοιλίας σου. Parùm certè illud firmum est quòd Irenæus hanc formulam urget, quasi sic significetur, Christum, quatenus homo est, esse ἀπάτορα. Nam verissimum hoc quidem est, sed de aliis etiam dicitur communi hominibus lege prognatis, ut Psal. 127. 3.

43 *Domini mei*, τοῦ Κυρίου. nempe Filii Dei, ac proinde veri Dei, ut vel ex hoc loco expressè constet Mariam rectè dici θεοτόκον, adversus Nestorium.

44 *Exstitit*, ἐγένετο. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Facta est*. Vide Marc. 9. 33. & Joann. 6. 19, & 21. ¶ *Exsultans*, ἐν ἀγαλλιάσει, vel, *Cum exsultatione*. Vulg. *In gaudio*. Sed ἀγαλλίασις expressius quiddam declarat quàm χαρὰ, ut suprà 14. Hoc autem declarat motum hunc pueri adhuc in utero latentis non fuisse simpliciter naturalem, sed planè extraordinarium: ut planè sit absurdum quod hinc nonnulli colligunt ex hoc particulari exemplo, omnibus fidelium infantibus aliquos Spiritûs sancti afflatus indi ad baptismum oblatis, adeò ut re ipsâ actuali quoque fide præditos esse velint: cùm tamen hæc fides sit ex auditu, & eo quidem intelligentiâ percepto: quorum nondum est ἐνέργεια in pueris.

45 *Quæ credidit*, ἡ πιστεύσασα. In quibusdam vulgatæ editionis codicibus legitur, *Quæ credidisti*: & paulò pòst, *Fient tibi*: quasi scriptum sit σοὶ pro αὐτῇ. Sunt autem frequentes apud Hebræos istæ personarum mutationes. ¶ *Nam*, ὅτι. vel *Perfectum iri*: ut post πιστεύσασα non adscribatur distinctio, & ὅτι non αἰτιολογικῶς sed εἰδικῶς accipiatur, sicut explicat Theophylactus. ¶ *A Domino*, παρὰ Κυρίου: id est, quod barbarè vulgò dicunt, Ex parte Dei. Distingui enim debet παρὰ ab ὑπὸ: quanquam quod ad rem ipsam attinet, nullum est discrimen. Dicitur enim Deus ipse facere quod ejus ministri faciunt ipsius mandato.

46 *Magnificat*, μεγαλύνει: id est, Altè & magnificè prædicat, quod Hebræi declarant verbo גדיל *ghiddal*. Vide Matth. 23. 5.

47 *Exsultat*, ἠγαλλίασε. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Exsultavit*. Sed manifesta est temporis enallage, nisi καὶ iterum malis pro γὰρ, id est, *Et* pro *Enim*, accipere. Nam oportuit præire intelligentiam spiritûs de tanto beneficio exsultantis, unde postea natum gaudium, quo totus est animus ità perfusus ut lingua in apertas Dei laudes erumperet. ¶ *Super Deo*, ἐπὶ τῷ Θεῷ. Vulgata & Erasmus, *In Deo*, quasi ἐπὶ pro ἐν ponatur. Ego malo ἐπὶ declarare causam, ipsámque adeò gaudii materiam. ¶ *Servatore*, σωτῆρι. Vulg. *Salutari*, id est, σωτηρίῳ, ut scriptum legimus in quodam codice, eodem sensu.

48 *Quia respexit*, ὅτι ἐπέβλεψεν. *Respicere* pro *Diligere* & *Gratuito favore complecti*, etiam à Latinis usurpatur. Solent enim homines, si cujus ipsos capit commiseratio, in eum intueri; siquem autem aspernantur, ab eo avertere oculos. Itaque eosdem etiam habitus Deo tribuimus, eo tropo qui dicitur ἀνθρωποπάθεια. ¶ *Humilem ancillam suam*, ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Ad humilitatem ancillæ suæ*. Sed *Humilitas ancillæ* pro *humili ancilla* ponitur ex Hebræorum idiotismo: de quo diximus Matth. 24. 15. Significat autem ταπείνωσις *humilitatem*, id est, vilem & abjectam conditionem, qualis est nimirum vilium servulorum. Itaque inepti sunt qui modestiam cæterásque Mariæ virtutes hoc loco prædicant: quasi ταπείνωσις illud sit quod Græci ταπεινοφροσύνην vocant, Galli verò vernaculo sermone *humilité*: quasi denique Maria ulla sua merita, ac non potiùs infinitam Dei misericordiam, prædicet, ut rectè observat Erasmus in hunc locum. Profert autem Theophylacti verba

quæ iterum libuit exscribere, ut præposteri isti Mariæ cultores intelligant, siquid illis mentis ac cordis superest, sanis hominibus nunquam placuisse ista quæ ipsi tam pertinaciter tuentur. Sic igitur ille, Ἡ παρθένος τελεώτερον πληροφορηθεῖσα δοξολογεῖ τὸν Θεὸν, ἐκείνῳ ἐπιγράφουσα τὸ θαῦμα, οὐχ ἑαυτῇ. Ἐκεῖνος, γάρ φησιν, ἐπέβλεψεν ἐπ' ἐμὲ τὴν ταπεινὴν, οὐκ ἐγὼ πρὸς ἐκεῖνον ἀνέβλεψα. ἐκεῖνός με ἠλέησεν, οὐκ ἐγὼ αὐτὸν ἐζήτησα. καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί· οὐ μόνη Ἐλισάβετ, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν πιστευσάντων γενεαί. διὰ τί δὲ μακαριοῦσι; ἆρα διὰ τὴν ἐμὴν ἀρετήν; οὐχί· ἀλλ' ὅτι ἐποίησε μετ' ἐμοῦ μεγαλεῖα ὁ Θεός. id est, *Virgo plenius edocta glorificat Deum, illi miraculum adscribens, non sibi. Ille, enim inquit, respexit ad me humilem; non ego illum suspexi: ille mei misertus est; non ego illum quæsivi. Et ex hoc tempore beatam me dicent omnes generationes; non sola verò Elisabet, sed & omnes credentium generationes. Sed quam ob causam beatam me dicent? num propter meam virtutem? Non; sed quia mihi magnifica fecit Deus.* Hactenus Theophylactus, & quidem Romæ excusus annis abhinc tredecim. ¶ *Ætates*, γενεαί. Hebr. דורות *doroth*, ut diximus Mat. 11. 16. Quidam *Nationes* interpretantur; quasi dicat Maria, fore ut universus orbis terrarum hoc Dei beneficium celebret. Sed illud malo.

*Esa. 51. 9. † Psal. 33. 10. Esa. 29. 15. ‖ 1. Sam. 2. 6. Psal. 34. 11. * Esa. 30. 18. & 41. 8. & 54. 5. Jer. 31. 3, 20.*

49 Ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατὸς, καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ.	Quia magnificè mecum egit potens ille cujus sanctum *est* nomen,	*Quia fecit mihi magna qui potens est; & sanctum nomen ejus.*
50 Καὶ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰς γενεῶν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν.	Et cujus misericordia in omnes ætates *parata est* timentibus ipsum.	*Et misericordia ejus à progenie in progenies, timentibus eum.*
51 Ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ· διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν.	* Forte facinus fecit brachio suo: † dissipavit superbos cogitatione cordis ipsorum.	*Fecit potentiam in brachio suo: dispersit superbos mente cordis sui.*
52 Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς.	Detraxit potentes è thronis, & extulit humiles.	*Deposuit potentes de sede, & exaltavit humiles.*
53 Πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς.	‖ Famelicos implevit bonis, & divites ablegavit inanes.	*Esurientes implevit bonis, & divites dimisit inanes.*
54 Ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους	* Suscepit Israelem puerum suum, ut memor esset misericordiæ	*Suscepit Israel puerum suum, memorari misericordiæ suæ*

49 *Quia magnificè mecum egit*, ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα. Hebraicè, עשה נפלאות *boseh niphlaoth*: ut Psal. 98. 1. ad quem locum videtur Maria respexisse. Deflexi autem aliquantulùm à verbis ipsis, tum in hoc Mariæ cantico, tum etiam in altero Zachariæ, ut obscuriores Hebraismos illustrarem. ¶ *Potens ille*, ὁ δυνατὸς. Articulus hoc loco præstantiam declarat, & ὁ δυνατὸς Deum Græcis significat, sicut האל *hael* Hebræis: pro quo tamen Græci interpretes τὸν ἰσχυρὸν plerunque dicunt. Annotandus præterea Hebraismus, quo repetitur antecedens loco relativi. Videbatur enim potiùs dicendum αὐτὸς, vel ἐκεῖνος, id est, *Ipse* vel *Ille*. ¶ *Cujus nomen*, καὶ ὄνομα αὐτοῦ. Hebraicè ושמו *vschemo*. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et nomen ejus*. Apparet autem Hebraismum esse à Græcorum & Latinorum idiomate alienum, nempe quòd soleant Hebræi sua quæ vocant Affixa nominibus subjicere.

50 *In omnes ætates*, εἰς γενεὰς γενεῶν. Vel, *In omnem posteritatem*. In quibusdam codicibus legitur eodem sensu, εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. Significatur autem γενεᾶς appellatione id quod Hebræi דור, vel עד, vel עולם, *dor, bad, bolam* vocant, Græci etiam αἰῶνα, Latini *ævum* vel *seculum* vel *ætatem*: ut intelligamus promissiones Dei complecti perennia ac perpetua bona; denique nunquam excidere verbũ Dei, quemadmodũ loquitur Paulus: ut illud sit quod Hebræi dicunt לדור דורים, aut לעולם עולמים *ledor dorim*, aut *lebolam bolamim*. Vel hoc vocabulo declarantur nepotes cæterique deinceps posteri: ut sit hæc sententia, Tantam esse Dei misericordiam ut non solos ipsos credentes sed etiam eorum posteros faciat bonorum suorum participes in mille usque progenies, quemadmodum ipse testatur Exod. 20. 6. Quòd si hanc interpretationem sequamur cum Vetere interprete, qui vertit, *A progenie in progenies*, id est ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν, & cum Erasmo, qui ad verbum interpretatus est, *In progeniem & progeniem*, tum demum εἰς γενεὰς γενεῶν idem declarabit atque לבני בנים *libne banim*, id est, *In filios filiorum*. Respicit autem Maria, atque adeò totidem verbis repetit quod scriptum est Psal. 103. 17. ubi utriusque interpretationis exemplum exstat. ¶ *Timentibus*, φοβουμένοις: id est, religiosè ac reverenter ipsum colentibus. Nam apud Hebræos יראה *jireah* totum Dei cultum declarat. Verbum autem supplevi quod explendæ constructioni deerat.

51 *Forte facinus fecit*, ἐποίησε κράτος. vel, *Robur suum exseruit*. Sic apud Hebræos עשי חיל *boseh chajil*: ut Psal. 118. 16. & Num. 24. 18. Vulg. *Fecit potentiam*. Erasmus, *Præstitit robur*, uterque nimiùm obscurè, cùm ejusmodi enallage vix habeat locum in Latino sermone. Syrus interpres vertit, perinde ac si scriptum esset ἐκράτησεν pro ἐποίησεν, *Obtinuit victoriam*. ¶ *Brachio suo*, ἐν βραχίονι αὐτοῦ. Pleonasmus hic est maximæ energiæ, & Hebræis familiaris, apud quos etiam זרוע *zeroah* accipitur pro *Robore*. ¶ *Dissipavit*, διεσκόρπισεν: id est, פיזר *pizzar*, translatione sumtâ à turbine, qui paleas abreptas huc & illuc spargit: quæ similitudo frequenter occurrit in Prophetis, & optimè declarat fore ut superborum consilia à ventis (quod aiunt) auferantur, id est, tanquam res inanissimæ pereant, ut scribitur Esaiæ capite vicesimonono: quod quidem caput videtur Maria hoc suo cantico quasi commentariis quibusdam illustrare. Vel הפיץ *hephits*, id est, Ità comminuit ut frusta hinc & indè dissilierint: quæ interpretatio videtur respondere illi quod paulò antè dixerat ἐποίησε κράτος. Id autem Latini etiam *Dispergendi* verbo declarant, ut apud Terentium, *An tibi mavis cerebrum dispergi?* Itaque non reprehendo Veterem interpretem quod ad sententiam attinet; sed tamen hoc vocabulum repudiavi ut ambiguum. Quid si verò διεσκόρπισεν idem valeat atque apud Hebræos הפר *hephir*? Video enim in sententia prorsus simili hoc vocabulum frequenter usurpari, ut Psal. 33. 10, & 2. Sam. 15. 34, & Job. 5. 12. Quocunque tamen modo accipias, videtur *Dissipandi* vocabulum optimè convenire. ¶ *Cogitatione*, διανοίᾳ. Accommodari hoc potest diverso sensu ad verbum διεσκόρπισεν, ut significetur à Domino dissipari superbos, idque iis ipsis consiliis & artibus quibus conantur alios evertere; (comprehendit enim eos Dominus in astutia sua; & malum consilium, ut aiunt, ipsi consultori pessimum esse solet) aut dissipari superbos cum suis consiliis, aut denique propter prava eorum consilia. Vel conjungi potest cum nomine ὑπερηφάνους: ut sit hæc sententia, Eos à Domino dissipari qui sibi in consiliis suis placent. Mihi verò satìs fuit Græca simpliciter convertisse, ut nulli expositioni præjudicium adferrem.

52 *Potentes*, δυνάστας. Græco vocabulo utitur ipse Cicero Philippicâ undecimâ, & Seneca in Thyeste, *Anxius sceptrum tenet, & moventes Cuncta dynastas*, &c. adeò ut appareat in Asia sic dictos [qui principes quidem essent, sed regibus & tetrarchis inferiores; iidem fortasse atque illi] quos Persæ Satrapas vocabant, ut accipitur Actor. 8. 27. Nos tamen hìc noluimus nimiùm esse curiosi, cùm satìs constet ex antithesi, quosvis hìc significari qui opibus aut genere sint insignes, id est, εὐγενεῖς potiùs quàm ἄρχοντας. ¶ *E thronis*, ἀπὸ θρόνων: vel, *è soliis*. Videtur enim his nominibus augustius aliquid significari quàm *Sedis* appellatione declaretur: quo tamen vocabulo Vetus interpres & Erasmus uti maluerunt. ¶ *Humiles*, ταπεινούς: id est, vilis & abjectæ conditionis homines. quod placuit rursus observare, nequis inter ταπεινοὺς & ταπεινόφρονας nullum discrimen constituat: quamvis hoc quidem loco ταπεινοὶ dicantur qui non modò inter homines sunt infimi, sed etiam coram Deo nihil prorsus sibi tribuunt, & verè pauperes sunt spiritu, quales sunt plerique veri Ecclesiæ cives.

53 *Famelicos*, πεινῶντας. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Esurientes*: quibus opponuntur πλουτοῦντες. Sed apparet participia loco nominum quæ Verbalia vocant esse posita, Hebræorum more. Deinde verò ostendit antithesis, non vocari *famelicos*, id est רעבים *rehebim*, eos qui simpliciter esuriant, (possunt enim esurire etiam qui ditissimi sunt) sed eos qui ad extremam inopiam redacti sunt, quos Hebræi אביונים *ebionim* vocant ab אבה *abah*, quod *Concupiscere* & *Desiderare* declarat. Est igitur vehementior antithesis quàm si πένητας opposuisset πλουσίοις. Conveniunt autem hæc Mariæ verba cum iis quæ ab Hanna referuntur 1. Sam. 2. 6. ¶ *Ablegavit*, ἐξαπέστειλε. Vulg. & Erasmus, *Dimisit*, id est, ἀφῆκεν, vel ἀπέλυσεν. Sed utendum certè hìc est vocabulo duriore, quale est *Ablegare à se*, & *Amandare*.

54 *Suscepit*, ἀντελάβετο: id est, prostratum porrectâ manu erexit, ut explicatur Jobi 8. 20. Est enim (ut inquit Galenus) τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι manûs proprium, & ex antecedente intelligitur consequens. quod Hebræi declarant verbo תמך *tamach*, utitúrque eo Esaias 41. 10. quem etiam locum videtur Maria cantico suo accommodare. Cicero sic solet hæc duo, *Suscipere & Tueri*, conjungere. Vide Rom. 14. 1. ¶ *Puerum suum*, παιδὸς αὐτοῦ: id est, servum suum: quanquam etiam vocatur filius, & quidem primogenitus, Exodi 4. 22. Sed videtur Maria (ut modò dixi) ista repetere ex Esa. 41. 8, & 9. ubi disertè dicitur Israel à Domino עבדי *habdi*, id est, *Servus meus*. Simpliciter tamen Græca converti, ut suum cuique judicium integrum maneat. ¶ *Ut memor esset*, τοῦ μνησθῆναι. Id est, לפקד *liphkod*: quod perinde est ac μνησθεὶς, *recordatus*, ut vertit Syrus. Id est, ut se promissæ misericordiæ memorem esse re ipsâ declararet. intelligitur enim consequens ex antecedente. Alioqui recordatio promissi ordine antegreditur ejus præstationem.

55 (Καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραὰμ, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ) εἰς τὸν αἰῶνα.
56 Ἔμεινε δὲ Μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡσεὶ μῆνας τρεῖς· καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.
57 ¶ Τῇ δὲ Ἐλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτὴν· καὶ ἐγέννησεν υἱόν.
58 Καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς ὅτι ἐμεγάλυνε Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ' αὐτῆς· καὶ συνέχαιρον αὐτῇ.
59 Καὶ ἐγένετο, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἦλθον περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, Ζαχαρίαν.
60 Καὶ ἀποκριθεῖσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπεν, Οὐχί· ἀλλὰ κληθήσεται Ἰωάννης.
61 Καὶ εἶπον πρὸς αὐτὴν, Ὅτι οὐδείς ἐστιν ἐν τῇ συγγενείᾳ σου ὃς καλεῖται τῷ ὀνόματι τούτῳ.
62 Ἐνένευον δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τὸ τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτόν.
63 Καὶ αἰτήσας πινακίδιον, ἔγραψε, λέγων, Ἰωάννης ἐστὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐθαύμασαν πάντες.
64 Ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ παραχρῆμα, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ· καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν Θεόν.
65 Καὶ ἐγένετο ἐπὶ πάντας φόβος τοὺς περιοικοῦντας αὐτούς· καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ τῆς Ἰουδαίας διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα.
66 Καὶ ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, λέγοντες, Τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσται; Καὶ χεὶρ Κυρίου ἦν μετ' αὐτοῦ.
67 Καὶ Ζαχαρίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου· καὶ προεφήτευσε, λέγων,
68 Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ,
69 Καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ·

(Prout † locutus est patribus nostris, *nimirum* Abrahamo, & semini ejus) in æternum.
Mansit autem Maria cum illa quasi menses tres : & postea revertit domum suam.
Elisabetæ verò completum est tempus ad pariendum: & peperit filium.
Et audierunt accolæ & cognati ejus, Dominum magnificâ misericordiâ suâ usum esse in eam: ‖ & ei gratulabantur.
Et factum est, ut die octavo venerint ad circumcidendum puerulum : vocabant autem eum ex nomine patris ipsius, Zachariam.
Sed respondens mater ejus ait, Nequaquam : sed vocabitur Joannes.
Et dixerunt ad eam, Nemo est in cognatione tua qui vocetur isto nomine.
Innuebant autem patri ejus quid vellet eum vocari.
Isque postulatâ tabellâ scripsit, dicens, * Joannes est nomen ejus. Et mirati sunt omnes.
Apertum est autem os ejus illico, & lingua ejus : & loquebatur benedicens Deo.
Ortus est igitur metus omnibus accolis eorum : & in tota montana regione Judææ divulgata sunt omnia verba ista.
Et omnes qui audierunt, reposuerunt ea in corde suo, dicentes, Quisnam puerulus hic erit ? Manus autem Domini erat cum eo.
Et Zacharias pater ejus repletus est Spiritu sancto: prophetavitque, dicens,
Benedictus esto Dominus Deus Israelis, quòd inviserit & † redemerit populum suum,
Et ‖ erexerit cornu salutis nobis in domo Davidis pueri sui :

(Sicut locutus est ad patres nostros, Abraham & semini ejus) in secula.
Mansit autem Maria cum illa quasi mensibus tribus: & reversa est in domum suam.
Elisabeth autem impletum est tempus pariendi: & peperit filium.
Et audierunt vicini & cognati ejus quia magnificavit Dominus misericordiam suam cum illa: & congratulabantur ei.
Et factum est, in die octavo venerunt circumcidere puerum, & vocabant eum nomine patris sui, Zachariam.
Et respondens mater ejus, dixit, Nequaquam : sed vocabitur Johannes.
Et dixerunt ad illam, Quia nemo est in cognatione tua qui vocetur hoc nomine.
Innuebant autem patri ejus quem vellet vocari eum.
Et postulans pugillarem scripsit, dicens, Johannes est nomen ejus. Et mirati sunt universi.
Apertum est autem illico os ejus, & lingua ejus, & loquebatur benedicens Deum.
Et factus est timor super omnes vicinos eorum: & super omnia montana Judææ divulgabantur omnia verba hæc.
Et posuerunt omnes qui audierant, in corde suo, dicentes, Quis, putas, puer, iste erit? Etenim manus Domini erat cum illo.
Et Zacharias pater ejus repletus est Spiritu sancto: & prophetavit, dicens,
Benedictus Dominus Deus Israel: quia visitavit & fecit redemtionem plebi suæ,
Et erexit cornu salutis nobis in domo David pueri sui:

† Gen.17.19. & 22.15. Psal.132.11.
57 Joannis nativitas novis miraculis illustratur.
‖ Suprà 14.
* Suprà 13.
67 Joannes vixdum natus autoritate Spiritûs sancti muneri suo initiatur.
† Matt.1.24. Infrà 2. 30.
‖ Psal.132.17

55 *Locutus est*, ἐλάλησε: id est, pollicitus est. Sic enim etiam accipitur apud Hebræos אמר *amar*. ¶ Nimirum *Abrahamo*, τῷ Ἀβραάμ. Rectè annotat Erasmus Lucam variasse constructionem verbi ἐλάλησε: quod ut planius esset, adjecit particulam *nimirum*, & *Abrahamo* Latinâ terminatione convertit. ¶ *Et semini ejus*, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. Hebræi, זרעו *zarho*, id est, *posteritati ejus*, ut alibi diximus. Intelligit autem Isaacum, Jacobum, Davidem, quibus nominatim Dominus renovavit promissionem factam Abrahamo; nisi aliter placeat explicare, ut statim dicam. ¶ *In æternum*, εἰς τὸν αἰῶνα. In quibusdam codicibus legitur ἕως αἰῶνος, *in æternum usque*. Cæterùm in vetustis exemplaribus, atque adeò in Theophylacto Romano, ista sic distinguuntur ut hæc omnia, καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, includantur parenthesi, & εἰς τὸν αἰῶνα connectatur cum superiore versiculo. Ego verò quamvìs nihil immutarim contra tot exemplarium consensum, tamen puto hæc posse etiam legi sine parenthesi. Neque enim video cur non potiùs Lucas hæc annexuisset ipsi versiculo superiori. Fortassis igitur hæc est sententia, Dominum misertum esse Israelis extremo hoc tempore, ut ostenderet se memorem esse misericordiæ, quemadmodum pollicitus est majoribus, sese videlicet misericordiâ usurum tum erga Abrahamum tum erga ipsius posteros, ídque non ad certum usque gradum posteritatis, sed in infinitum usque.

58 *Magnificâ misericordiâ suâ usum esse*, ἐμεγάλυνε τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Vulg. *Magnificavit misericordiam suam*: i. ut loquuntur Hebræi, ויגדל חסדו *vajagdel chasdo*, sicut scriptum est Gen. 19. 19.

62 *Innuebant*, ἐνένευον. id est, signis & nutibus petebant. Quod loquendi genus ortum est ex vulgi consuetudine, ut alia multa, veluti quod paulò antè usurpavit, cùm diceret, *Venisse ut circumciderent puerum*, pro, *Venisse ut circumcisioni pueri interessent*. ¶ *Quid*, τὸ τί. id est, Quo nomine. Abundat autem articulus, pleonasmo Atticis familiari, ut in illo Aristophanis exemplo quod citat Budæus, Ἐπὶ δὴ νῦν ἐμοί. Σωκρ. Τὸ τί;

63 *Dicens*, λέγων: id est, In hæc verba: Vel est pleonasmus quem alibi diximus Hebræis esse familiarem, apud quos infinitis locis abundat לאמור *lemor*: ut apud Herodotum, ἔφη λέξας.

64 *Apertum est*, ἀνεῴχθη: id est, restitutus est illi usus vocis quem amiserat. Videtur enim quodammodo illius os occlusum qui loqui non possit: quâ ratione dicuntur etiam cæcorum oculi & surdorum aures aperiri, ut scribitur Esa.35.5. ¶ *Lingua ejus*, ἡ γλῶσσα αὐτοῦ. In editione Complutensi additur διηρθρώθη: quo verbo significatur soluta fuisse linguæ vincula, ut jam posset articulatè & distinctè loqui. Sed videtur repeti posse verbum ἀνεῴχθη, id est, נפתח *niphtah*, quo apud Hebræos etiam significatur Solvi ac liberari è vinculis [ut Job 12.14.] Ità ut duplex sit illius verbi notatio in hoc versiculo, quarum una alteram consequitur: sic apud Homerum, σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες, & Marc.7.35. dicitur surdo & muto, Διανοίχθητι. ¶ *Benedicens Deo*, εὐλογῶν τὸν Θεόν. id est, Deum celebrans cum gratiarum actione: unde factum ut Vetus interpres hoc verbum cum quarto casu construeret barbarè. Idipsum verò *Benedicendi* verbum in Ecclesia tam solenne mihi religio fuit mutare.

65 *Ortus est*, ἐγένετο. Vulgata, *Factus est*. Erasmus, *Pervasit*, id est, διῆλθεν. Infrà verò Act. 5. 5, ità vertit ut nos hoc loco. ¶ *Accolis*, τοὺς περιοικοῦντας. Sic Cicero Ennenses, Siciliæ populum, vocat *Cereris accolas*, quòd apud eos Ceres diceretur habitasse. Vulgata & Erasmus *Vicinos* interpretantur, id est, γείτονας. cujus vocabuli visa est mihi nimis angusta significatio. Dicuntur enim hoc loco *Periœci*, id est *accolæ*, omnes illi qui totum illum regionis tractum incolebant, ut declarat sequens membrum. Alioquin apud geographos multò latiùs patet *Periœcorum* appellatio, quâ intelliguntur omnes illi qui sub eodem parallelo habitant. ¶ *Divulgata sunt*, διελαλεῖτο: i. ad verbum, Sermonibus omnium celebrata sunt. pro quo dixit Matthæus 28. 15. διεφημίσθησαν. Positus enim hìc est παραστατικὸς ἀντὶ ἀορίστου. ¶ *Omnia verba ista*, πάντα ῥήματα ταῦτα: id est, quicquid ibi dictum aut factum fuerat.

66 *Reposuerunt*, ἔθεντο. Hebraicè, שמו *schamu*: id est, diligenter & attentè considerarunt, & velut infixerunt animo. Sic apud Homerum sæpe, --σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι: pro quo Virgilius, *Sensibus hæc imis (res est non parva) reponas*. Et alibi, --*memori quæ condita mente teneto*. ¶ *Manus autem Domini*, &c. καὶ χεὶρ Κυρίου, &c. Hebraicè, יד יהוה היה עליו *jad Jehovah hajah halau*. Præsens Dei favor & singularis quædam virtus in eo apparebat, sicut Ezech. 1.3. appellatione *Manûs Dei* intelligitur Spiritus prophetiæ. Non dissimili ratione Pindarus Olymp.10. dixit, Θεοῦ σὺν παλάμᾳ: id est, τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καὶ βοηθείᾳ. Cæterùm Vulgata convertit *Etenim manus*, καὶ γὰρ χείρ: quod etiam scriptum legimus in quodam codice; & videtur non malè convenire.

68 *Benedictus*, εὐλογητός. Subauditur ἔστω. Perinde enim est acsi dixisset, ἐπαινείσθω, vel δοξαζέσθω, id est, *laudetur ac prædicetur*. Vel εὐλογητὸς declarat Omni gloriâ & laude dignum, ut incipiat Zacharias ab epiphonemate. Nos autem libenter retinuimus hoc etiam loco *Benedicendi* vocabulum, tanquâ theologiæ familiare, cujus significationem alibi exposuimus. ¶ *Quòd inviserit*, ὅτι ἐπεσκέψατο. Heb. פקד *pakad*: id est, quòd se memorem esse declaraverit populi sui: adeò quidem ut Filium miserit qui præsens eos inviseret, & infinito pretio redimeret. Ità enim loquitur Dominus Exod. 3.8. quem locum videtur respexisse Zacharias: simul tamen designans Deum re ipsâ jam præstitisse quod olim adumbrarat; id est, velut è cœlis verè Filium ipsum suum misisse ut verum Israelem à captivitate diaboli, peccati & mortis sanguine ipsius redimeret. Itaq; propriam significationem verbi פקד *pakad* retinendam putavi, quo ipsa Filii Dei in carnem missio & præsentia disertè exprimuntur. Castellio nuper admodum frigidè & ambiguè totum hunc locum est interpretatus, cùm diceret Deum procurasse populi sui liberationem. Nam (ut emphasin verbi ἐπισκέπτεσθαι præteream, de qua modò dixi) vel Christi beneficium quantum in nos exstet non satìs intelligit, vel nimiùm parcè illud prædicat, qui ex Jesu, id est uno & solo nostræ salutis autore, facit salutis nostræ *Procuratorem*. Denique nimiùm jejunè Deum laudat qui ab eo dicit id esse *procuratum* aut etiam *administratum*, quod ipse solus ultro & inchoavit & perfecit. ¶ *Redemerit*, ἐποίησε λύτρωσιν. Hebraicè, עשה גאלה *hasah gheullah*. Est autem periphrasis, quam uno verbo maluimus explicare, ut constructio, quæ Hebræa potiùs est quàm Græca vel Latina, meliùs cohæreret. Nam solere interdum diversas constructiones sic conjungi ab Hebræis, vel illud Jer.3.16. satis

ostendit,

ostendit, ולא יזכרו בו ולא יפקדו *velo jizcheru bo velo jiphkedu:* id est, *Nec recordabuntur ejus, nec visent*, eam videlicet. Sed hoc observandum est, cùm multæ sint liberationis species, eam demum significari λυτρώσεως nomine, quæ nec vi (ut olim contigit, cùm Dominus populum eriperet Pharaoni) nec cum bona hostium gratia (ut cùm populus Babylone reverteretur) sed justo persoluto pretio, non ipsi Satanæ à quo captivi tenebamur, sed ipsi Deo Patri persoluto, qui nos justo suo judicio Satanæ, peccato, morti mancipavat, impetratur. Ideo toties repetit Apostolus nos sanguine Christi redemtos, ingenti videlicet illo pretio quod olim adumbrabatur victimarum cruore, ut de redemtione nostra dubitare sit nefas. Hoc itaque videtur idem Castellio nuper non satis considerasse, cùm λύτρωσιν interpretaretur *Liberationem*.

69 *Et erexerit cornu salutis*, καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας. Hebr. הרים קרן הישועה *berim keren hajeschuhah*. Est autem totum hoc dicendi genus translatitium, quo significatur, cùm planè collapsæ viderentur vires Israelis, ac in primis actum esse videretur de magnificis illis promissis Davidi factis, Dominum excitasse Christum illum suum, sicut scriptum est Amos 9. 11. qui invicto suo robore, tanquam cornu quodam, prostratis adversariis Israelis, æternum illud regnum assereret. Est enim Hebræis familiare קרן *keren*, id est, *cornu*, pro Vi & Robore usurpare, translatione sumtâ ab animalibus cornupetis, ut 2. Sam. 22. 3. & quidem adjecto verbo הרים *berim*, quod respondet τῷ ἐγείρειν, cùm agitur de amissæ potestatis aut virium instauratione, ut 1. Sam. 2. 10. & nominatim etiam ubi agitur de Messia, ut Psal. 132. 17.

---

*Psal. 132. 18. Jer. 23. 6. & 33. 15. — 70 Καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ,

71 Σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν, καὶ ἐκ χειρὸς πάντων τῶν μισούντων ἡμᾶς.

72 Ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ·

† Gen. 12. 16. Jer. 31. 33. Heb. 6. 13, 17. — 73 Ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν,

74 Ἀφόβως, ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ

‖ 1. Pet. 1. 15. — 75 Ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν.

76 Καὶ σὺ, παιδίον, προφήτης Ὑψίστου κληθήσῃ· προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου Κυρίου, ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ·

77 Τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ, ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν,

* Zac. 3. 8. & 6. 12. Mal. 4. 2. sup. 17. — 78 Διὰ σπλάγχνα ἐλέους Θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους·

79 Ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, τοῦ κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης.

80 Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι· καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ.

Prout * locutus est per os sanctorum, qui à seculo fuerunt, Prophetarum suorum,

Fore ut nos servaret ex inimicis nostris, & è manu omnium qui oderunt nos.

Ut uteretur misericordiâ erga patres nostros, ac memor esset pacti sui sancti;

Et † jurisjurandi quod juravit Abrahamo patri nostro, *nimirum se* daturum nobis,

Ut sine metu, è manu inimicorum nostrorum liberati, ipsum colamus

‖ Cum sanctitate & justitia in ipsius conspectu, cunctis vitæ nostræ diebus.

Tu verò, puerule, Propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini, ut pares vias ejus;

Et des cognitionem salutis populo ejus, per remissionem peccatorum ipsorum,

Ex intima misericordia Dei nostri, quâ invisit nos * is qui prodit ex alto;

Ut appareat iis qui in tenebris & umbra mortis positi sunt, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.

Ipse autem puerulus crescebat & corroboratur Spiritu: fuitque in desertis illis locis ad eum usque diem quo se ostenderet Israeli.

Sicut locutus est per os sanctorum, qui à seculo sunt, Prophetarum ejus,

Salutem ex inimicis nostris, & de manu omnium qui oderunt nos.

Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari testamenti sui sancti;

Jusjurandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum, daturum se nobis,

Ut sine timore, de manu inimicorum nostrorum liberati serviamus illi

In sanctitate & justitia coram ipso, omnibus diebus nostris.

Et tu, puer, Propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini parare vias ejus;

Ad dandam scientiam salutis plebi ejus, in remissionem peccatorum eorum,

Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitavit nos Oriens ex alto;

Illuminare iis qui in tenebris & in umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.

Puer autem crescebat & confortabatur Spiritu: & erat in desertis usque in diem ostensionis suæ ad Israel.

---

70 *Locutus est*, ἐλάλησε. Heb. אמר *amar:* id est, disertè promisit, ut suprà diximus vers. 55. ¶ *A seculo*, ἀπ' αἰῶνος. Heb. מעולם *meholam*, id est, à condito mundo, ut Psal. 119. 52. & Act. 3. 21. Interdum verò idem declarat ἀπ' αἰῶνος quod *ab æterno*, ut Psal. 92. 2. & alibi sæpe.

71 Fore ut nos *servaret ex inimicis*, σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν. Vulg. ad verbum, *Salutem ex inimicis*. Refertur autem σωτηρίαν ad verbum ἐλάλησε, quemadmodum & sequentes versiculi duo. Sed quia durior videri posset ista trajectio, rectè fecit Erasmus qui quæsitâ periphrasi studuerit illam emollire. Sed in ipsa periphrasi ab eo dissentio. Nam interpretatur, *Fore ut servaremur ab inimicis:* cujus interpretationis amphiboliam nemo non videt. Malui igitur uti verbo ἐπηγγείλατο, & servare præpositionem ἐξ.

72 *Ut uteretur misericordiâ*, ποιῆσαι ἔλεος. Vulg. ad verbum, *Ad faciendam misericordiam*. Sic Hebr. לעשות חסד *lahasoth chesed:* quod esset in Latino sermone obscurius. ¶ *Memor esset*, μνησθῆναι: id est, re ipsâ declararet se memorem esse: quomodo etiam accipitur hoc verbum suprà vers. 54. ¶ *Pacti*, διαθήκης. vel, *Testamenti*. Vide Matth. 26. 28.

73 *Et jurisjurandi quod juravit*, ὅρκον ὃν &c. Apud Theophylactum legitur ὅρκου οὗ, & rectiùs, opinor, vitatâ videlicet mutatione constructionis. Nam etiamsi legas quarto casu ὅρκον, non videtur tamen subaudienda præpositio κατὰ (quæ ellipsis in hoc dicendi genere est prorsus inusitata) sed erit potiùs mutatio constructionis Hebraica. Hebræis enim verbum זכר *zachar* jungitur & genitivo casui, absque articulo videlicet, & accusativo, ut Græcis μέμνημαι, & Latinis *Memini:* apud quos tamen vix reperias diversas ejusdem verbi in eadem periodo constructiones, nisi varietur etiam significatio. Ponitur ergò ὅρκον vel ὅρκου in appositione, sicut loquuntur Grammatici, ut explicetur vocabulum διαθήκης præcedens. Ideo addidimus conjunctionem *Et*, ut intelligatur epexegesis. ¶ Se *daturum nobis*, τοῦ δοῦναι ἡμῖν. Hebraicè לתת לנו *latheth lanu*. Deut. 26. 3. Erasmus, *Ut daret nobis:* ut videatur etiam τοῦ ποιῆσαι retulisse ad verbum ἐλάλησε: quod non possum probare. Apparet enim potiùs explicari his verbis jusjurandum ipsum, id est quid illud sit quod Deus jurejurando promiserat Patribus. Ideo hæc accipio εἰδικῶς potiùs quàm τελικῶς. Nam etsi videtur articulus τοῦ indicare subintelligendam esse ἕνεκα, (quæ particula finem declarat) tamen hoc ego nihil moror. Puto enim Hebraismum esse, & articulum τοῦ respondere servili literæ ל, quæ non minùs accipitur εἰδικῶς quàm τελικῶς. Itaq; Deut. 4. 21. quod Heb. legimus לבלתי עברי *lebilti hobri*, & ולבלתי בוא *vlebilti bo*, Græci verterunt, ἵνα μὴ διαβῶ, & ἵνα μὴ εἰσέλθω, pro ὅτι μὴ διαβήσομαι, & ὅτι μὴ εἰσελεύσομαι. Præterea τοῦ δοῦναι perinde converti acsi scriptum esset δώσειν, vel ὅτι ἤμελλε δοῦναι, Veterem interpretem secutus: à quo tamen in ea re dissentio quòd hæc videatur præcedentibus conjunxisse, ut nunc quidem ista imperitè in templis cantantur, cùm potiùs pertineant ad sequentia.

74 *Sine metu*, ἀφόβως. Hebr. לבטח *labetach*, id est, ut loquitur Paulus Eph. 3. 12. ἐν πεποιθήσει. Neque enim φόβον hìc vocat religiosum illum timorem qui alio vocabulo dicitur εὐλάβεια, & præcipua pars est pietatis; sed futuri mali ægritudinem, quam Latini *Metum* vocant. Ea verò pugnat ex diametro cum fiducia illa filiorum Dei, qui fide justificati pacem habent, ut loquitur Paulus Rom. 5. 1. Hæc igitur ut distinguerem, ἀφόβως potiùs converti *Absq; metu* quàm *Sine timore*, cum Vetere interprete & Erasmo. Cæterùm Theophylactus hoc adverbium conjungit cum participio ῥυσθέντας, & interpretatur ἀκινδύνως, id est, *sine ullo nostro periculo*. Christus enim, inquit, quiescentibus nobis crucifixus est. Sed uberior erit sensus & minùs coacta interpretatio si ad λατρεύειν potiùs retulerimus. ¶ *Ipsum colamus*, λατρεύειν αὐτῷ. Vide Matth. 4. 10.

75 *In ipsius conspectu*, ἐνώπιον αὐτοῦ. Heb. לפניו *lephanau*, id est, quam ipse Deus animorum scrutator approbet ut minimè simulatam, ut diximus sup. 6. ¶ *Vitæ nostræ*, τῆς ζωῆς ἡμῶν. In duobus codicibus non legitur τῆς ζωῆς: neque etiam Vetus interpres legit. Est autem hic versus desumtus ex Psal. 56. extremo.

76 *Tu verò*, καὶ σύ. Videtur καὶ omnino accipi pro δὲ hoc loco, ut alibi sæpe. Ità enim meliùs notatur Apostrophe. In quodam codice scriptum legimus καὶ σὺ δὲ, *Sed & tu*. ¶ *Puerule*, παιδίον. Vulgata & Erasmus, *Puer*. Videtur autem aliqua esse emphasis diminutivi, hoc saltem loco minimè negligenda, perinde acsi diceret Zacharias, Tu verò puerule qui nunc tantillus es, tamen in hoc Christi regno veluti primas tenebis. Eris enim Altissimi præco, & viam ad salutem cæteris præmunies. ¶ *Altissimi*, Ὑψίστου. Hebraicè, העליון *hahelion*, id est, *Dei*, ut diximus suprà versu 35. ¶ *Vocaberis*, κληθήσῃ: id est, eris, & quidem publico testimonio. Vide Matth. 5. 9. & 1. Joan. 3. 1. ¶ *Ante faciem Domini*, πρὸ προσώπου τοῦ Κυρίου. Retinui Hebraismum, cujus maxima vis est hoc in loco, ut idem valeat atque ipsimet Domino coram præsenti, & Joannes à cæteris Prophetis discernatur, qui & ipsi alioqui Christo præierunt, sed multis pòst seculis venturo.

77 Et *des*, τοῦ δοῦναι. Iterum putavi particulam *Et* adjiciendam, ut intelligatur epexegesis. Explicat enim quomodo Joannes præparaturus sit viam Domino, nimirum quòd annunciaturus esset salutem in sanguine Agni illius quem etiam erat commonstraturus digito. *Dare* autem *cognitionem*, ex Hebræorum idiomate, id est, לתת מדע *latheth maddah*, hoc loco dicitur qui aliis aditum patefacit ad rem quampiam cognoscendam. Nam cùm idem dicitur de Deo, longè majorem habet emphasin, ut Dan. 1. 17. ¶ *Per remissionem*, ἐν ἀφέσει. Hebraicè, בסליחת עונות *baselichath havonoth*. Nam alioquin admodum raro additur præpositio huic casui, cùm causam declarat instrumentalem aut quasi instrumentalem. Est autem remissio peccatorum modus ipse per quem Deus Pater nos in Filio servat, ut docet Paulus Rom. 4. 7. ex illo Davidis versu, *Beati quorum remissæ sunt iniquitates*.

iniquitatis. Vulg. *In remissionem*, id est, εἰς ἄφεσιν. nam sæpe permutantur ἐν & εἰς. Sed præstat accipere ἐν ἀφέσει pro δι' ἀφέσεως.

78 *Ex intima misericordia*, διὰ σπλάγχνα ἐλέους. Hebraicè, ברחמים חסדו *berachammim chesdo*: id est, indè ex ipsis visceribus sese exserentem misericordiam. Alii putant hoc dicendi genere declarari eum amorem quo solent matres complecti sua viscera; id est suos natos: quæ interpretatio sensum eundem gignit atque superior. Sed videtur hîc adumbrare Zacharias Christi ἐπισκοπὴν, qui ex ipso Patris sinu ad nos missus est. Est igitur magna vis hujus Hebraismi: de quo etiam antea diximus, cùm explicaremus verbum σπλαγχνίζεσθαι, quod respondet Hebræorum verbo רחם *racham*. Vulg. & Erasmus converterunt *Per viscera*, id est, διὰ σπλάγχνων: quanquam, quod ad sententiam attinet, exiguum est in istis discrimen, nisi cùm subtiliùs distinguendæ sunt causæ salutis nostræ. ¶ *Quâ*, ἐν οἷς: id est, Per quæ viscera, & quâ misericordiâ impellente. Vulgata ad verbum, *In quibus*, nimium obscurè. Abundat autem iterum præpositio ἐν ex Hebræorum idiomate, quod paulò antè exposuimus. ¶ *Is qui prodit*, ἀνατολή. Hebr. צמח *tsemach*. Vocatur enim hoc nomine Messias, ipso etiam teste Chaldæo paraphraste, Jer. 23. 5. Zach. 3. 8, & 6. 12. quibus locis Græci interpretes converterunt ἀνατολὴν, novâ id quidem significatione. Nam ἀνατολὴ cùm de sole dicitur, vel ipsum solis exortum, vel eam cœli partem declarat unde sol exoritur: cùm autem rerum aliarum aut etiam ipsorum hominum ortui translatitiè tribuitur (ut Heb. 7. 14. dicitur Dominus ἀνατεταλκέναι ἐξ Ἰούδα) nihil aliud declarat quàm earum rerum exortum. In illis verò locis Jeremiæ & Zachariæ, & hîc quoque, id ipsum quod exoritur, vocatur צמח *tsemach*: & Græci disertiores (quod sciam) ἀνατολὴν nusquam, sed βλαστὸν vel βλάστημα, vocant. Homerus autem ὄζον sæpe appellat, ut Latini *Stirpem*. Neque verò dubito quin eò respiciens alter hic Zacharias in hoc suo cantico, Filii Dei manifestationem in carne, & divinum ipsius conceptûs & ortûs arcanum his verbis indicarit. Addit enim ἐξ ὕψους, i. *ex alto*: pro quo Hebræi dicunt ממרום *mimarom*, *è cœlo* videlicet: ut sit antithesis cæterarum velut plantarum, quæ omnes è terra germinant; hæc autem è cœlo, unde panis ille vivus in partes inferiores terræ descendit. Vulg. & Erasmus *Orientem* interpretantur. Nam & propria hæc significatio est ἀνατολῆς, & mox fit Tenebrarum & Lucis mentio. Neque verò hanc interpretationem prorsus repudio, cùm Messias passim Lux & Sol dicatur. Sed cùm in illis Jeremiæ & Zachariæ citatis locis Græci interpretes usi sint, eâ quam dixi significatione, nomine ἀνατολῆς, & durum sit ἀνατολὴν pro sole ibi accipere, atque adeò cùm nihil obstet quominus Zachariam dicamus ad diversas prophetias respicientem, diversas etiam metaphoras in uno vocabulo conjunxisse, sicut in re prorsus simili Psal. 97. 11. dicitur *Lux sata esse justo*: puto sanè Germen potiùs quàm Solem hoc loco intelligi, quomodo etiam in prioribus editionibus hanc vocem sum interpretatus. Nunc verò cùm nonnullos audirem hâc novitate offensos, converti perinde acsi scriptum sit ὁ ἀνατείλας, partim nè quis per *Orientem* intelligat illam cœli plagam, partim etiam quòd hæc interpretatio utramque illam explicationem nullo cum præjudicio admittat. Cæterùm in quodam codice Argentoratensis editionis scriptum legi ἀνατολὴ tertio casu, ut sit hæc sententia, *Dominum nos respexisse suo exortu ex alto*. Qui sensus bene quidem convenit, sed ei repugnat summus reliquorum exemplarium etiam manuscriptorum consensus: & manifesta est allusio hujus loci ad vaticinia illa Jeremiæ & Zachariæ quæ paulò antè citavi, in quibus Messias dicitur ἀνατολὴ recto casu, & quasi proprio nomine: postremò, istud quoque lectionem illam refellit, quòd ità videretur ipsi Patri tribui incarnatio.

79 *Ut appareat*, ἐπιφᾶναι. Hîc Germen illud è cœlo exoriens confertur cum sole, quemadmodum Messias sæpe *Sol justitiæ* & *Lux* ipsa in utroque Testamento dicitur: & in genere apud Hebræos *Tenebrarum* appellatione calamitas intelligitur, ac vicissim *Lucis* nomine liberatio, & quæ illam consequitur felicitas. ¶ *Umbrâ mortis*, σκιᾷ θανάτου: id est, umbrosâ & tenebricosâ morte. Vide Matth. 4. 16. ¶ *In viam pacis*, εἰς ὁδὸν εἰρήνης: id est, in eam viam quæ ad veram felicitatem ducit. Nam Hebræi *Pacis* nomine eum statum intelligunt in quo aliquis meritò acquiescat. Etsi autem multi multos sibi & diversos fines proponunt, tamen res ipsa ostendit, eos demum rectam viam ingredi qui Christum unicum ducem secuti, ad alteram illam vitam contendunt.

80 *Ad eum usque diem quo se ostenderet*, ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ. Vulgata ad verbum, *Usque ad diem ostensionis suæ*: Ego, ut perspicuitati studerem, à Græcis aliquantulùm deflexi nullâ sensûs injuriâ.

ΚΕΦ. β.

Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην.

2 (Αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου)

3 Καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι, ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.

4 Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἐκ πόλεως Ναζαρὲτ, εἰς τὴν Ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβίδ, ἥτις καλεῖται Βηθλεέμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβίδ,

5 Ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ, οὔσῃ ἐγκύῳ.

6 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν.

7 Καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ· διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι.

CAP. II.

Factum est autem diebus illis, ut prodierit edictum à Cæsare Augusto, ut describeretur totus terrarum orbis.

(Hæc descriptio prima facta est præsidente Syriæ Cyrenio)

Ibant igitur omnes ut describerentur, in suam quisque urbem.

Ascendit autè etiam Josephus à Galilæa, ex urbe Nazareta, in Judæam, † in urbem Davidis quæ vocatur Bethlehema, propterea quòd erat ex domo & familia Davidis;

Ut describeretur cum Maria desponsa sibi uxore, quæ erat prægnans.

Factum est autem cùm essent illic, ut explerentur dies ipsius ad pariendum.

Peperit igitur filium suum primogenitum, & fasciis eum involvit, reclinavítque eum in præsepi; eò quòd non erat eis locus in diversorio.

CAP. II.

Factum est autem in diebus illis, exiit edictum à Cæsare Augusto, ut describeretur universus orbis.

(Hæc descriptio prima facta est à præside Syriæ Cyrino)

Et ibant omnes ut profiterentur, singuli in suam civitatem.

Ascendit autem & Joseph à Galilea, de civitate Nazareth, in Judæam, in civitatem David quæ vocatur Bethleem, eò quòd esset de domo & familia David;

Ut profiteretur cum Maria desponsata sibi uxore, prægnante.

Factum est autem cùm essent ibi, impleti sunt dies ut pareret.

Et peperit filium suum primogenitum, & pannis eum involvit, & reclinavit eum in præsepio; quia non erat eis locus in diversorio.

1 Filius Dei formâ servi acceptâ exinanitus, in stabulo nascitur. Idem tamen per Augustum, regum hujus mundi maximum (quamvis nihil tale cogitantem) sibi cunas præparat Bethlehemæ, ut Prophetæ prædixerant.

† Joan. 7. 41.

---

1 *Prodierit*, ἐξῆλθε. vel, ut Vulg. & Erasmus, *Exiit*, id est, In publicum emanavit. Vide Mar. 8. 11. ¶ *Ut describeretur*, ἀπογράφεσθαι, id est, ut descriptis omnium civitatum capitibus, intelligeretur quæ cujusque regionis, urbis, familiæ, domûs facultates essent. Ideòque vertit Erasmus, *Ut censeretur*: rectè quidem: sed tamen hoc potiùs respondet τῷ τιμᾶσθαι: & Latini etiam *Describendi* vocabulo utuntur eâdem significatione quâ Græci τῷ ἀπογράφεσθαι. ¶ *Totus terrarum orbis*, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Ad verbum, *Tota habitabilis*, ità ut subaudias γῆν, *Terra*. Sed hoc dictum est ὑπερβολικῶς, cùm significetur ea duntaxat terræ portio quæ Romanis parebat. quod explicans Syrus interpres vertit περιφραστικῶς כלה עמא דאוחדנה *chulleh hamma deuchdeneh*, id est, *omnis populus ditionis ipsius*. Arrogantur enim Romani sese universi orbis terrarum dominos vocarunt, ut hodie illius Bestiæ imago sese œcumenicum patriarcham appellat. Regnabat autem in Judæa Herodes, sed precariò, & ὑπὸ φόρον τεταγμένος, ut testatur Appianus. Est igitur hæc descriptio prorsus alia quàm illa cujus meminit Josephus lib. Antiq. 18. cap. 1. quod plerosque mirum est non animadvertisse. Nam hæc quidem fuit universalis, illa verò Judææ & Syriæ duntaxat: & rursum ista sub Herode Magno instituta est; illa non paucis pòst annis, cùm videlicet, Archelao post novem annorum imperium Viennam Allobrogum relegato, Judæa tunc primùm in provinciæ formam redigeretur: Hæc denique cùm ad Romani imperii statum universum pertineret, absque ullo tumultu peracta est, neque à Josepho commemoratur: illa verò Judæis tum primùm Romanorum jugum penitus subire coactis, multis seditionibus causam præbuit. Ac videri quidem posset hoc illud ipsum esse quod refert Dio lib. 56. *Augustus*, inquit, *cùm alendis exercitibus, quibus imperium Romanum continebatur, vicesimam instituisset, & id tributum omnes ægerrimè ferrent, adeò ut quidvis potiùs passuri viderentur, constituit tributum ex agris & ædibus colligere. Statim igitur*, inquit, μηδὲν εἰπὼν, μήθ' ὅσον, μήθ' ὅπως αὐτὸ δώσουσιν, ἔπεμψεν ἄλλους ἄλλῃ, τά τε τῶν ἰδιωτῶν καὶ τὰ τῶν πόλεων κτήματα ἀπογραψομένους, id est, *cùm non dixisset vel quantum vel quemadmodum illud daretur, alios aliò misit, qui privatorum hominum ipsarúmque civitatum bona describerent*. Possent igitur hæc Dionis verba videri ad hanc orbis descriptionem pertinere, cujus hîc fit mentio, nisi repugnaret temporis series. Id enim ipse refert ad annum imperii Augusti penultimum, cùm Christus annum jam ageret decimumquartum. Itaque si quis hîc est conjecturæ locus, existimarim Augustum pro suo jure, cùm Romani imperii breviarium conficeret, hujusmodi descriptionem instituisse: non ut nova tributa exigeret, sed ut totius imperii facultates, copias, vires, ac proventus quotidianos intelligeret. Quamobrem etiam nullus est eo tempore in Judæa excitatus tumultus, sicut postea factum est cùm Archelao pulso, & Judæâ à Cyrenio in provinciam redactâ, tributa à Romanis exigerentur. Neque enim aliâ ratione confici potuit hoc breviarium, de quo post Suetonium hîc scribit Dio eodem libro, *Ab Augusti morte*, inquit, *prolata sunt quatuor ipsius volumina, quorum tertium* τά τε τῶν στρατιωτῶν καὶ τὰ τῶν προσόδων, τῶν τε ἀναλωμάτων τῶν δημοσίων, τό, τε πλῆθος τῶν ἐν τοῖς θησαυροῖς χρημάτων, καὶ ὅσα ἄλλα τοιουτότροπα εἰς τὴν ἡγεμονίαν φέροντα ἦν, εἶχε. id est, *complecte-*

batur

batur quæ ad milites quæq; ad reditus sumtúsque publicos pertinebant, item quanta pecuniæ summa in fisco esset, & quæcunque ejusmodi ad imperium spectabant. Cogitandum autem eruditis relinquo, an ad hoc edictum pertineat Lustrum illud quod à se factum post annum alterum & quadragesimum Augustus ipse commemorat in Ancyranis illis marmoreis parietibus, quorum paucis abhinc annis edita sunt fragmenta, cùm summo consensu dies Domini natalis in illum ipsum annum Augusti incidat, ut cui tribuantur anni quinquaginta sex.

2 *Prima*, πρώτη. Hæc nonnulli cum ἀπογραφὴ construunt, ut hæc prior dicatur, ab altera illa de qua diximus diversa: alii cum ἐγένετο copulant, quasi prima dicatur, non respectu sequentis alterius, sed quoniam nunquam antea tale quicquam in Judæa factum fuerit: & cœperit quidem sub Herode Magno, sed non nisi Archelao relegato peragi potuerit. Sed prior sententia vera est, ut ostendit τῆς οἰκουμένης nomen. ¶ *Præsidente Syriæ*, ἡγεμονεύοντος Συρίας. Nomine ἡγεμόνος utuntur generaliùs hi scriptores, imò & Josephus ipse, quamvìs inter Præsides provinciarum & Procuratores Cæsaris, qui propriè ἐπίτροποι vocabantur, plurimum interesset. Vulg. *A præside Syriæ Cyrino:* quod ex Evangelistæ verbis colligi non potest, ut qui potiùs quando quàm à quo sit ista facta descriptio dicere videatur, nisi malimus factum à Cyrenio dici, quòd ipsius ut præsidis imperio sit factum. Nec enim temerè scripserit Tertullianus lib. 4. adversùs Marcionem, hos census actos fuisse per Sentium Saturninum, quem etiam his ipsis temporibus Syriæ præsidem edit Josephus libro Antiq. 16. cap. 13. Titii successorem. (Nam mendosè apud Josephum libro 16. cap. 12. legitur Τίτος pro Τίτιος, ut ex Strabone lib. 16. & fastis Capitolinis liquet) sicut rursum Saturnino Quintilius Varus successit. Fueruntque omnes isti consulares, nempe M. Titius Rufus A. v. c. 722. Messallæ suffectus; Sentius Saturninus autem A. v. c. 734. Quintilius Varus A. v. c. 740. denique P. Sulpitius Quirinius A. v. c. 741. qui fuit annus imperii Augusti 35. sex nimirum annis ante Christum natum. de quo Quirino multa Tacitus libr. Annalium 3. Quinam igitur Syriæ tunc Cyrenius præfuerit? Nam mortuo quoque Herode Varum Syriæ præsidem fuisse constat ex eodem Josepho, libr. 17. cap. 13. Hic certè nodus diu multúmque me fatigavit, donec illum mihi Justinus Apolog. 2. solveret, hunc ipsum Cyrenium vocans πρῶτον ἐν Ἰουδαίᾳ Καίσαρος ἐπίτροπον, id est, *primum in Judæa Cæsaris procuratorem*, eò videlicet, adhuc superstite Herode Magno, ad hanc tum in Judæa tum in Syria τῆς οἰκουμένης descriptionem peragendum missum. Neque his obstat vel quòd Præsidis Syriæ appellatio Quirino consulari tribuitur, qui tamen fuerit duntaxat Cæsaris Procurator, vel quòd per Saturninum dicit Tertullianus hos census esse peractos. Etsi enim magnum erat inter ipsos Præsides & Cæsaris Procuratores, ex equitibus vel libertis Cæsaris delectos, discrimen, quorum alii in minores provincias præsidibus majorum obnoxias mittebantur, alii ipsis majorum provinciarum præsidibus adjuncti, rationes duntaxat Cæsaris procurabant; tamen dubium non est quin præsides gratiam Cæsaris ambientes istis procuratoribus plurimum tribuerent, atq; adeò cum ipsis sæpe suam jurisdictionem quasi communicarent. Hujus rei testis est, de his ipsis temporibus Herodis agens Josephus, Saturnino consulari Syriæ præsidi Volumnium adjungens, quem De bello Judaico lib. 1. cap. 17. vocat Cæsaris procuratorem, utrumq; tamen lib. Antiq. 16. cap. 13. vocat Συρίας ἐπιστατοῦντας, & ejusdem lib. cap. 17. communi nomine appellat ἡγεμόνας. Præterea dubium non est quin Quirinum extraordinariæ huic τῆς οἰκουμένης descriptionis causâ in Syriam & ipsum Herodis regnum mittens Augustus, illum Legati nomine, hominem videlicet consularem & ipsi gratiosissimum, honestarit, atque adeò velut alterum Syriæ præsidem cum imperio miserit: quod & postea secundò fecit, cùm, Archelao relegato, Judæa in provinciam redacta Syriæ attribueretur, ut idem Josephus scribit lib. Antiq. 18. cap. 1. ¶ *Cyrenio*, Κυρηνίου. Sic constanter hoc nomen in omnibus exemplaribus, ut & apud Justinum Apolog. 2. & Josephum lib. Antiq. 18. cap. 1. Tacitus lib. 3. Annalium, Fasti denique Romani, *Quirinum* vocant: quod etiam legisse videtur Syrus interpres. Satis autem constat Romana istiusmodi nomina variis modis fuisse apud Græcos tum scripta tum etiam enunciata.

4 *Ascendit*, ἀνέβη. Hebraicè עלה *halah*, id est, *profectus est*. Sunt tamen qui putent haberi rationem situs Hierosolymorum, vel templi potiùs.

5 *Desponsâ*, μεμνηστευμένη. Differre μνηστεύεσθαι & τὸ γαμεῖν, non minùs quàm Sponsalia à Nuptiis, alibi diximus. Cur igitur, dices, μεμνηστευμένη vocatur Maria cùm jam nupsisset? nam probabile est ante profectionem apparuisse Josepho Angelum à quo jussus est eam ducere. Respondeo, fieri posse ut in ipsa profectione Josephus eam deprehenderit esse gravidam, & admonitus sit ab Angelo: vel, etiam si nupsisset, tamen Lucam maluisse desponsam vocare quàm nuptam, propterea quòd Joseph ab Angelo præmonitus non secus abstineret ab ea quàm si nondum eam duxisset. Possunt autem hæc conjungi vel cum ἀπογράψασθαι vel cum ἀνέβη.

8 Pueruli in præsepi jacentis Deitatem & officium Angeli ipsi pastoribus declarant, neglecto potentum fastu.

8 ¶ Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν.	Erant autem pastores in hac eadem regione excubantes, & observantes vigilias noctis super gregem suum.	*Et pastores erant in regione eadem vigilantes, & custodientes vigilias noctis super gregem suum.*
9 Καὶ ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα Κυρίου περιέλαμψεν αὐτούς· καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν.	Et ecce, angelus Domini supervenit ipsis, & gloria Domini circumfulsit eos: & metuerunt metu magno.	*Et ecce, angelus Domini stetit juxta illos, & claritas Dei circumfulsit illos, & timuerunt timore magno.*
10 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβεῖσθε. ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ·	Tunc dixit eis angelus, Nè metuite: ecce enim evangelizo vobis gaudium magnum, quod erit toti populo;	*Et dixit illis angelus, Nolite timere: ecce enim evangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo;*
11 Ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτὴρ (ὅς ἐστι Χριστὸς Κύριος) ἐν πόλει Δαβίδ.	Nempe natum esse vobis hodie Servatorem, qui est Christus Dominus, in urbe Davidis.	*Quia natus est vobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus, in civitate David.*
12 Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον, Εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον, κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.	Hoc autem vobis signum *erit*, Invenietis infantem fasciis involutum, jacentem in præsepi.	*Et hoc vobis signum, Invenietis infantem pannis involutum, & positum in præsepio.*
13 Καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου, αἰνούντων τὸν Θεὸν, καὶ λεγόντων,	Et repentè adfuit cum angelo multitudo exercituum cœlestium, laudantium Deum, & dicentium,	*Et subitò facta est cum angelo multitudo militiæ cœlestis, laudantium Deum, & dicentium,*
14 Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.	Gloria in *cœlis* altissimis Deo, & in terra pax, hominibus benevolentia.	*Gloria in altissimis Deo, & in terra pax, hominibus bonæ voluntatis.*

8 *In hac eadem regione*, ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ. Hìc enim fuit sita illa Migdal Heber, id est, *Turris gregis* appellata Gen. 35. 21. & ad hanc historiam fortasse respexit Michæas 4. 8. ¶ *Excubantes*, ἀγραυλοῦντες. Sic apud Hesiodum in Theogonia ποιμένες ἄγραυλοι cognominantur ἐν ἀγροῖς αὐλιζόμενοι, ut hìc explicat Theophylactus: quod Latini simili ratione declarant *Excubandi* verbo, quasi *extrà cubare* dicas, id est foris atque adeò sub dio pernoctare. Idem etiam aliter interpretatur ἀγραυλοῦντας, τοὺς ἀγρευτικὸν αὐλοῦντας, quasi rusticis cantibus noctem transegerint pastores: quam interpretationem planè repudio. Vulgata & Erasmus, *Vigilantes*, id est, γρηγοροῦντες. ¶ *Observantes vigilias*, φυλάσσοντες φυλακάς. Ad verbum, *Custodientes custodias*: quam paronomasiam ut explicaret Erasmus, convertit, *Excubantes excubias*. ¶ *Noctis*, τῆς νυκτός. Hebræus est pleonasmus: neque enim ullæ sunt diei vigiliæ. Erasmus, *Nocte*, id est, νυκτὸς, non addito articulo.

9 *Supervenit*, ἐπέστη. id est, repentè venit, cùm nihil minùs exspectarent. Nam inter omnes verbi ἐφίστασθαι significationes hæc mihi visa est huic loco maximè accommodata. Sic autem Latini *Superveniendi* verbo utuntur: ut Horatius, *Grata superveniet quæ non sperabitur hora*. Vulg. *Stetit juxta illos:* & Erasmus, *Adstitit*, id est, παρέστη. Idem tamen in annotationibus explicat, *Imminuit ex alto:* quia nimirum cœlitus apparuit angelus, & ἐπὶ etiam declarat *Super* vel *Supra*. ¶ *Gloria*, δόξα. Vulgata, *Claritas:* nempe ut amphiboliam vitaret: quia interdum apud Hebræos כבוד יהוה *chebod Jehovah*, pro ipso *glorioso Deo* accipitur, ut Exodi 16. 10, & alibi sæpe. Vide 1. Corinth. 15. 41. Ego malim *Splendorem* vel *Fulgorem* vertere, si *Gloriæ* nomen non placeret.

11 Nempe *natum esse*, ὅτι ἐτέχθη. Vulgata & Erasmus, *Quia natus est*, quasi ὅτι accipiatur αἰτιολογικῶς. At ego malo εἰδικῶς interpretari.

13 *Adfuit*, ἐγένετο: id est, παρεγένετο. Vulg. & Erasmus, *Facta est:* quæ interpretatio non convenit huic loco. ¶ *Exercituum cœlestium*, στρατιᾶς οὐρανίου. Ità vocantur ab Hebræis copiæ Angelorum quibus circunsepta est Dei, tanquam potentissimi cujusdam monarchæ, majestas. Vulg. & Erasmus, *Militiæ cœlestis*. Ego verò *militiam* pro *exercitu* nusquam legi. Deinde ut meliùs convenirent sequentia, singularem numerum per pluralem converti.

14 *Gloria*, δόξα. Subauditur ἔστω vel ἐστί, id est, *esto* vel *est*, sensu aliquantulùm diverso propter sequens membrum. Nam si *Esto* subaudias, aut videbuntur Angeli non tam annunciare factam pacem quàm futuram precari, aut καὶ pro γὰρ accipias necesse est; quo modo etiam Theophylactus explicat: ut sit hæc sententia, *Gloria sit Deo, quòd pax in terris sit hominibus concessa*. Quòd si utrobique subaudiamus ἐστί, Angeli videbuntur & Deo ipsi magnam ipsius gloriæ amplificationem, & hominibus singulare Dei beneficium gratulari. ¶ *In cœlis altissimis*, ἐν ὑψίστοις. Hebraicè במרומים *bemaromim*, de quo aliquid diximus Matth. 21. 9. Non desunt etiam qui convertant,

Gloria

Gloria Deo qui est in cœlis, quasi scriptum sit, τῷ ἐν ὑψίστοις. Sed interpretatio quam secuti sumus, videtur meliùs convenire sequenti antithesi. Nam alioquin simili ratione dicendum esset, *Pax hominibus qui sunt in terra.* ¶ *In homines*, ἐν ἀνθρώποις. vel, *Inter homines*. [Sed malim ἐν pro εἰς accipere: quam enallagen sæpe jam annotavimus. Alioquin si ἐν ἀνθρώποις convertamus *In hominibus*, aut conjungenda hæc erunt membro superiori, ut εὐδοκία seorsim legatur; aut certè abundabit præpositio ἐν, ut alibi sæpe, nisi pro εὐδοκία legamus εὐδοκίας, eo sensu quem paulò pòst explicabimus] Vulg. *Hominibus*, absque præpositione: quam etiam annotat Erasmus, in nonnullis Græcis codicibus non inveniri. [& in plerisque veteris editionis codicibus deesse constat.] Syrus autem interpres ἐν accepit pro ל, quæ tertium casum notat: ut qui converterit לבני נשה *labennai nascha*, id est, *filiis hominum*: quod mihi rectissimum videtur. ¶ *Benevolentia*, εὐδοκία. Hanc particulam omnia Græca exemplaria quæ vidimus, atque adeò Theophylactus & Eusebius libro ἀποδείξεως δ', & Epiphanius κατὰ Ἐβιωναίων, & Chrysostomus tomo quinto homil. 56, quæ est De monachorum vita, & in Epistolam ad Coloss. connectunt cum ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ità ut tria sint hujus gratulationis membra. Syrus denique interpres usquè adeò hæc distinguit, ut etiam addat copulam, & εὐδοκία præponat ἀνθρώποις. Vertit enim וסברא טבה לבני נשה *vesabra taba labennai nascha*: id est, *& bonum nuncium filiis hominum.* εὐδοκίας enim voce Evangelium ipsum intelligit, in quo illa Dei in homines propensa voluntas patefacta est [nisi malimus *Sabra Existimationem* vertere, ab eadem radice quæ (ut apparet Matth. 24. 44.) respondet etiam verbo Græco δοκεῖν, ut εὐδοκία nostro idiomate interpretemur, *bon advis*, quòd in Christo demum vel Deus rectè in homines sit affectus, vel ipsi homines rectè de Deo sapere condiscant.] Alii seorsim hoc legunt, ità ut post ἐν τοῖς ἀνθρώποις adscriptâ distinctione εὐδοκία seorsim veluti pacis illius fons & origo prædicetur. Significat autem passim in his libris εὐδοκία, cùm de electis agitur, idipsum quod Hebræi רצון *ratson*, Græci εὔνοιαν, (quod tamen de hominibus dicitur, ut Eph. 6. 7.) Latini *benevolentiam* (id est propensam animi voluntatem) vocant; dicitúrque tum de gratuito & infinito illo Dei amore in electos, quos ipse prior ante tempora æterna in Filio dilexit, ut Ephes. 1. 5, & 9. pro quo Vetus interpres solet *Beneplacitum* dicere; unde ex Esa. 61. 2. *annus acceptationis*, qui δεκτὸς dicitur infrà 4. 19. & 2. Cor. 6. 2. ex Esaiæ 49. 8. tum verò de mutua hominum inter se amicitia, quâ fit ut alii aliorum commodis studeant, ut Rom. 10. 1. atque adeò de ea charitate quâ homines ipsum Deum diligunt, ut Philipp. 1. 15. quam postremam notionem Erasmus videtur non animadvertisse. Sed idem rectè eos reprehendit qui putarunt hîc agi de hominum in Deum εὐδοκία, cùm potiùs gratulentur Angeli hominibus gratuitam Dei cum ipsis reconciliationem. Rectè igitur Chrysostomus ad Coloss. εὐδοκίαν interpretatur καταλλαγήν, id est *reconciliationem*, quamvìs hæc ab illa differat, ut consequens à causa. Non malè etiam Theophylactus ἐπανάπαυσιν, modò intelligamus Deum non in ipsis hominibus, sed in uno Filio acquiescere, in quo uno dilectos suos ἐχαρίτωσεν. Cæterùm vetustissimus meus codex, itémque Origenes hom. in Lucam 13. & Chrysostomus plurimis locis, ut hom. in Mat. 36. in Sermone De Ascensione Domini, & hom. De Nativitate Domini, & Irenæus lib. 3. cap. 31. Vetus denique interpres, pro εὐδοκία legerunt εὐδοκίας. Hebræos autem nemo est qui nesciat solere adjectivorum loco uti genitivis appellativorum. Sic *filii Promissionis* & *Electionis*, *vasa Iræ*, *vasa Misericordiæ*, *vasa Electionis*, Hebraicè dicuntur ii quibus Deus destinavit promissiones, quos elegit, in quos iram vel misericordiam decrevit exercere, quorum operâ in rebus magnis uti constituit. Ità igitur electi hoc loco (sicut rectè Erasmus annotavit) vocati fuerint ἄνθρωποι εὐδοκίας, *Homines beneplaciti*, vel (ut Vetus interpres convertit) *homines bonæ voluntatis*, perinde acsi εὐδοκημένους scripsisset Evangelista, sicut dicitur Maria κεχαριτωμένη. quod Gallicè dixeris, *bien voulus*; Hebraicè verò, אנשי רצון *anscbe ratson*, id est, quos Deus ex gratuito suo proposito diligit, & complectitur in Filio, sicut Daniel dicitur איש חמודות *isch chamudoth*, id est, *Vir desideriorum*, pro viro multis modis desiderato. Sed hunc Hebraismum veteres (quod cum eorum pace ac venia dictum esse velim) cùm non considerarent, variè corruperunt. Nam alii, ut Origenes (de quo quid sentirem, in præfatione dixi) εὐδοκίας conjungunt cum εἰρήνη, trajectione prorsus violentâ: Chrysostomus in sermone De Nativitate Domini, manifestè ad bonam hominum voluntatem retulit. Veteres Latini ità etiam sunt interpretati, & eum errorem recentiores Sophistæ auxerunt. Ad me verò quod attinet, quamvìs (ut antè dixi) in omnibus exemplaribus, excepto illo meo vetustissimo, legerim εὐδοκία, & ità sim in contextu interpretatus, tamen Origenis, Chrysostomi, Veteris interpretis autoritatem, ipsam denique rationem secutus, non recusem legere εὐδοκίας, & totam hanc orationem in duo tantùm membra partiri, hoc modo, Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας: id est, *Gloria in* cœlis *altissimus Deo, & in terra pax hominibus dilectis*, vel *complacitis*. Neque enim hæc pax ad omnes pertinet, sed ad eos demum quos Deus gratiâ suâ dignatur. Certè hoc modo plana erit omnium membrorum antithesis, & nihil prorsus hiulcum aut detortum apparebit. Quòd si tria membra constituamus (nè quis miretur copulam in secundo membro expressam, cùm potiùs vel totam orationem esse ἀσύνδετον, vel tertio demum membro copulam exprimi, ex omnium Linguarum more oportuerit) erit tertium hoc membrum quasi ἐπιφώνημα, pronunciatione adjuvandum, ut sic designetur omne illud beneficium ex illa immensa Dei φιλανθρωπίᾳ exoriri.

15 Καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεὲμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονὸς, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν.

16 Καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ ἀνεῦρον τήν τε Μαριὰμ καὶ τὸν Ἰωσὴφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.

17 Ἰδόντες δὲ διεγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου.

18 Καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς.

19 Ἡ δὲ Μαριὰμ πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

20 Καὶ ἐπέστρεψαν οἱ ποιμένες, δοξάζοντες καὶ αἰνοῦντες τὸν Θεὸν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἤκουσαν καὶ εἶδον, καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς.

21 ¶ Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, τὸ κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου πρὸ τοῦ συλληφθῆναι αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ.

Et factum est, ut cùm discessissent ab eis angeli in cœlum, tunc pastores illi dicerent alii ad alios, Transeamus sanè Bethlehemam usque, & videamus factum istud quod Dominus notum fecit nobis.

Venerunt igitur festinantes, & invenerunt Mariam & Josephum, & infantem jacentem in præsepi.

Eo autem viso, divulgaverunt *id* quod dictum fuerat ipsis de puerulo illo.

Et omnes qui *hæc* audierunt, mirati sunt super iis quæ locuti fuerunt ipsis pastores illi.

Maria verò ista omnia verba conservabat, conferens *ea* in corde suo.

Reversi sunt autem pastores, glorificantes & laudantes Deum super omnibus quæ audierant & viderant, prout ipsis dictum fuerat.

‖ Et cùm advenisset dies octavus ad circuncidendum puerulum, * vocatum est nomen ejus Jesus, quod vocatum fuerat ab Angelo priusquam ipse in utero conciperetur.

Et factum est, ut discesserunt ab eis angeli in cœlum, pastores loquebantur ad invicem, Transeamus usque Bethlehem, & videamus hoc verbum quod factum est, quod fecit Dominus & ostendit nobis.

Et venerunt festinantes, & invenerunt Mariam & Joseph, & infantem positum in præsepio.

Videntes autem cognoverunt de verbo quod dictum erat illis de puero hoc.

Et omnes qui audierunt mirati sunt de his quæ dicta erant à pastoribus ad ipsos.

Maria autem conservabat omnia verba hæc, conferens in corde suo.

Et reversi sunt pastores glorificantes & laudantes Deum in omnibus quæ audierant & viderant, sicut dictum est ad illos.

Et postquam consummati sunt dies octo ut circumcideretur puer, vocatum est nomen ejus Jesus, quod vocatum est ab Angelo priusquam in utero conciperetur.

‖ Gen. 17. 12. Levit. 12. 3. Joan. 7. 22.
* Matth. 1. 21 Suprà 1. 31.
21 Christus Ecclesiæ caput, sub lege factus ut nos (quod & ipsum Jesu nomen indicat) à maledictione legis liberaret, circumcisus, obsignat in sui ipsius carne Patrum circumcisionem.

15 *Tunc pastores illi*, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες. Duplex hic est Hebraismus. Primùm enim ponitur καὶ pro τότε, in subjectione, ut apud Hebræos אז *az*, nisi malimus καὶ abundare: de quo pleonasmo diximus Matth. 28. 9. Neque verò Vetus Latinus interpres neque Syrus hanc particulam legerunt, ut expungi posse videatur, Deinde appositio est speciei ad genus, pro quo dicunt Hebræi אנשים הרועים *anaschim harohim*. quod dicendi genus imitantur quidem interdum Græci & Latini, ut alibi observavimus, sed raró. Itaque Veterem interpretem secutus, prætermisi οἱ ἄνθρωποι, tanquam redundans. Erasmus autem ad verbum convertit *Et homines pastores*, neglecto articulo, quem putavi potiùs exprimendum. ¶ *Sanè*, δή. Vulgata hanc particulam ut abundantem prætermisit. Erasmus convertit, *Jam*: id est, ἤδη vel νῦν. Sed Latinos constat similiter usurpare adverbium *Sanè*, præsertim in concessione. ¶ *Factum istud*, τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός. הדבר הזה אשר היה *baddabar hazze ascher baia*. Vulgata, *Hoc verbum quod factum est*. Erasmus, *Hoc quod audivimus accidisse*. Putavit enim ῥῆμα, id est, ut Hebræi loquuntur, דבר *dabar*, dici rem novam quæ rumore divulgetur: quod ut interdum verum sit, (sicut apud Latinos nonnunquam *Rumor* pro eo dicitur quod ipso rumore spargitur) tamen non est perpetuum. Imò verò hoc vocabulum non minùs latè patet apud Hebræos quàm πρᾶγμα apud Græcos, & *Res* apud Latinos: & ità hoc loco usurpari credo, cùm præsertim addatur participium γεγονός. Possumus tamen pro ipso Angelorum nuncio accipere, & interpretari, *Istud de quo* nobis *facta sunt verba*: ut sequentia per epexegesin explicentur. Ideo etiam in uno codice expunctum reperimus participium γεγονὸς, quasi redundans. ¶ *Notum fecit*, ἐγνώρισεν. Hebraicè הודיע *hodiah*. Nam propriè apud Græcos γνωρίζειν significat τὸ γνώσκειν vel ἐπιγινώσκειν. Interdum tamen accipitur, ut hoc loco, pro eo quod Ovidius uno verbo dixit *Notificare*: ut apud Athe-

næum dicitur rex Persarum præmia proposuisse τοῖς τὰ ἐκδοτὰ αὐτῷ γνωρίζουσι. Vulgata, *Ostendit*, id est, ἔδειξεν. Erasmus, *Aperuit*, id est, ἤνοιξεν.

17 Eo *autem viso*, ἰδόντες δὲ. nempe, τὸ παιδίον, quod demum postea subjicitur, Hebræo idiotismo. ¶ *Divulgaverunt*, διεγνώρισαν: id est, διεφήμισαν, ut Mar. 1. 45. Vulg. *Cognoverunt*. pro quo Erasmus in annotationibus substituit *Pernoverunt*: ut significetur, pastores tum demum pernovisse quod antè audierant ex Angelis. Sed prior expositio mihi videtur multò simplicior. ¶ *Id*, περὶ τοῦ ῥήματος. Hebraicè, על הדבר *hal haddabar*, pro את-הדבר *eth-haddabar*, ut Thren. 2. 14. Vulg. & Erasmus, *De verbo*. Sic in proximo versiculo, ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων, pro ἐθαύμασαν τὰ λαληθέντα: in quo dicendi genere alii Evangelistæ ferè usurpant præpositionem ἐπὶ.

19 *Conservabat*, συνετήρει. Id est, animo retinebat, nè sibi exciderent, & in eorum eventum erat intenta: quod solet passim declarari verbo φυλάσσειν. Sed hoc videtur ad πρᾶξιν, illud verò ad θεωρίαν accommodandum, sicut in Ethicis συντήρησις & συνείδησις distinguuntur. Utrumque verò respondet Hebrææ voci שמר *schamar*; quod Latinè quoque exprimitur eodem *Observandi* verbo. ¶ *Conferens* ea, συμβάλλουσα. Vel redundat hoc participium, vel supplendum est relativum quod expressimus: ut in illo Virgilii, *clypeoque sinistram Insertabam aptans*. Συμβάλλειν autem dicitur Maria, vel quòd simul ea omnia in animo veluti reponeret, vel quòd singula diligenter secum expenderet.

21 *Et cùm advenisset dies octavus*, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ. Vulg. & Erasmus, *Et postquam consummati sunt dies octo*. Vide Act. 2. 1. Uterque malè. Nec enim octavo expleto die, sed ipso die octavo circumcidebantur pueri: alibi verò idem verbum ἐπλήσθησαν, ut suprà 1. 57. & infrà 22. dicitur de temporis spatio jam completo ac finito. ¶ *Vocatum est*, καὶ ἐκλήθη. Iterum καὶ particula videtur expungenda; quamvis in omnibus codicibus Græcis (meo illo vetustissimo excepto) illam invenerimus, quam tamen nec vetus Latinus nec Syrus interpres legunt. Vetus autem ille meus codex, absq; conjunctione scriptum habet ὀνομάσθη, *nominatum est*. Vide sup. 15. Sed cur, inquies, circumcisus est, qui venerat circumcisionem aboliturus, & ipsemet aliorum corda circumcidit? Nempe tum ut totam legem pro hominibus impleret, Gal. 4. 4. tum ut antecedentem patrum circumcisionem in sua ipsius sanctificaret, sicut baptismus noster ab ipsius baptismo vires accepit, ut novi fœderis tessera fieret.

† Levit. 12. 6.
22 Christus, cui imposita erant omnia nostra peccata, Deo secundùm legem oblatus, & Mariam & nos omnes in sese purificat.
‖ Exod. 13. 2. Num. 8. 16.
* Levit. 12. 8.
25 Simeon publicè in templo, Messiæ adventum, Israelis magna ex parte rejectionem, & Gentium vocationem surdis prædicat.
† Esa. 8. 14. Rom. 9. 32. 1. Pet. 2. 8.

22 Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς κατὰ τὸν νόμον Μωσέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα, παραστῆσαι τῷ Κυρίῳ,
23 (Καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ Κυρίου, Ὅτι πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται)
24 Καὶ τοῦ δοῦναι θυσίαν, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ Κυρίου, ζεῦγος τρυγόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν.
25 ¶ Καὶ ἰδοὺ, ἦν ἄνθρωπος ἐν Ἱερουσαλὴμ ᾧ ὄνομα Σιμεών· καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος καὶ εὐλαβὴς, προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραήλ· καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτόν.
26 Καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν Χριστὸν Κυρίου.
27 Καὶ ἦλθεν ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὸ ἱερόν. καὶ ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν, τοῦ ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ,
28 Καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, καὶ εὐλόγησε τὸν Θεὸν, καὶ εἶπε,
29 Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ.
30 Ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου,
31 Ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν·
32 Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ.
33 Καὶ ἦν Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ θαυμάζοντες ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις περὶ αὐτοῦ.
34 Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς Σιμεὼν, καὶ εἶπε πρὸς Μαριὰμ τὴν μητέρα αὐτοῦ, Ἰδοὺ, οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον.
35 (Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία) ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί.

Et cùm impleti fuissent dies purificationis Mariæ † secundùm legem Mosis, adduxerunt eum Hierosolymam, ut sisterent eum Domino,
(Prout scriptum est in lege Domini, ‖ Omnis masculus primogenitus, sanctus Domino erit)
Et ut darent oblationem, * secundùm *id* quod dictum est in lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.
Et ecce, quidam erat Hierosolymis cui nomen Simeon: *is*que homo iste justus ac religiosus, exspectans consolationem Israel: & Spiritus sanctus erat super eum.
Fuerátque ipsi Divinitus nunciatum à Spiritu sancto, *ipsum* non visurum mortem priusquam vidisset Christum illum Domini.
Is igitur venit impulsore Spiritu in templum. Et cùm introducerent puerulum Jesum parentes, ut ejus causâ facerent quod ex lege consuetum erat,
Tunc ipse recepit eum in ulnas suas, & benedixit Deo, & dixit,
Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundùm verbum tuum, cum pace:
Quia viderunt oculi mei salutem tuam,
Quam parasti in oculis omnium populorum;
Lumen revelandum Gentibus, & gloriam populi tui Israelis.
Josephus autem & mater ejus mirabantur super iis quæ dicebantur de eo.
Et benedixit eis Simeon, dixitque Mariæ matri ejus, † Ecce, positus est iste casui & resurrectioni multorum in Israele, & ut sit signum cui contradicatur:
(Quin & tuam ipsius animam trajiciet gladius) ut revelentur ex multis cordibus cogitationes.

Et postquam impleti sunt dies purgationis ejus secundùm legem Moysi, tulerunt illum in Jerusalem, ut sisterent eum Domino,
(Sicut scriptum est in lege Domini, Quia omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur)
Et ut darent hostiam secundùm quod dictum est in lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.
Et ecce, homo erat in Jerusalem cui nomen Simeon: & homo iste justus & timoratus, exspectans consolationem Israel: & Spiritus sanctus erat in eo.
Et responsum acceperat à Spiritu sancto, non visurum se mortem nisi priùs videret Christum Domini.
Et venit in Spiritu in templum. Et cùm inducerent puerum Jesum parentes ejus, ut facerent secundùm consuetudinem legis pro eo,
Et ipse accepit eum in ulnas suas, & benedixit Deum, & dixit,
Nunc dimittis servum tuum: Domine, secundùm verbum tuum, in pace:
Quia viderunt oculi mei salutare tuum,
Quod parasti ante faciem omnium populorum;
Lumen ad revelationem Gentium, et gloriam plebis tuæ Israel.
Et erat pater ejus et mater ejus mirantes super his quæ dicebantur de illo.
Et benedixit illis Simeon, et dixit ad Mariam matrem ejus, Ecce, positus est hic in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel, et in signum cui contradicetur:
(Et tuam ipsius animam pertransibit gladius) ut revelentur ex multis cordibus cogitationes.

22 *Mariæ*, αὐτῆς. Vulg. *Ejus*. Mariæ videlicet. Oportuit enim impleri Legem, quamvis Maria Christi partu potiùs esset sanctificata. Expressimus autem ipsum antecedens, ut vitaremus ambiguitatem. In plerisque codicibus legitur αὐτῶν, & ità etiam legit Origenes, quem sequitur Erasmus. Sed non video quînam hoc conveniat, cùm lex purificationis ad solam matrem pertineat. Itaque veterem editionem sequi malui, cui Complutensis adstipulatur. Verisimile est autem ab iis depravatam fuisse veram scripturam, qui sic aliquid detractum Mariæ sanctitati somniarunt. ¶ *Abduxerunt*, ἀνήγαγον. Addita est præpositio ἀνὰ, quod non aliter quàm ascendendo perveniretur in urbem, ac præsertim in templum. Vulg. *Tulerunt*: nempe quòd incedere infans ipse non posset. Itaque mallem, *Asportarunt*. ¶ *Ut sisterent*, παραστῆσαι. vel, *Ut commendarent*, inquit Erasmus. Ego verò nusquam legi hoc verbum in ea significatione. Et tamen si hoc concederem, apparet τὸ παραστῆσαι respondere verbo העביר *hebebir* quo utitur Moses Exodi 13. 11: quod ad verbum declarat *Transire facere*, id est, Sistere in conspectum.

23 *Primogenitus*, διανοῖγον μήτραν. Ad verbum, *Adaperiens matricem*, Hebraicè פטר רחם *peter rechem*, id est, πρωτότοκον. Neque enim simpliciter declarat eum qui nascitur, (ut putavit Erasmus) sed eum demum qui primus nascitur. Itaque hunc Hebraismum ut obscuriorem non retinui. ¶ *Erit*, κληθήσεται. vel, ad verbum, *Vocabitur*. Ponitur autem futurum indicativi pro imperativo, *Esto*. Sed utrumque hunc Hebraismum sæpe jam exposuimus.

24 *Oblationem*, θυσίαν. Hebraicè מנחה *minchah*, id est, προσφορὰν: nisi *sacrificium* malimus vocare. Nam alioquin plurali numero dicendum erat *Hostias*. ¶ *Quod dictum est*, τὸ εἰρημένον: id est, quod est mandatum. Ponitur enim אמר *amar* pro צוה *tsiuah*, ut alibi annotavimus. In quodam exemplari legimus τὸ γεγραμμένον, *Quod scriptum est*.

25 *Religiosus*, εὐλαβὴς. vel, *Dei timens*. Vulgata barbarè, *Timoratus*: qua de re copiosiùs dicemus Hebr. 5. 7. Erasmus convertit *Pius*, id est, εὐσεβὴς: quod scriptum invenimus in duobus codicibus vetustis. Respondent autem horum duorum epithetorum prius ad secundæ, posterius ad primæ tabulæ legis observationem. ¶ *Super eum*, ἐπ' αὐτόν. Hebraicè, עליו *halau*: quo genere dicendi declaratur, vim illam Spiritûs sancti cœlitus illabi. Appellatione autem *sancti Spiritûs* familiare est sacris scriptoribus per metonymiam ipsa Spiritûs sancti dona significare; ut hoc loco prophetiæ donum intelligitur. Itaque noluimus à verbis usitatis discedere.

26 *Divinitus nunciatum*, κεχρηματισμένον. Vide Matth. 2. 12. Accidit autem proculdubio Simeoni, plenitudinem temporum religiosè scrutanti, illud ipsum quod Danieli cap. 9. vers. 2. ¶ *Non visurum mortem*, μὴ ἰδεῖν θάνατον, id est, mortem non sensurum. Hebræa periphrasis, לבלתי ראות המות *lecbilti reoth hammaveth*, pro כי לא ימות *chi lo jamuth*, ut Psal. 89. 49. Latini non dissimili formâ loquendi *Somnum non vidisse* dicunt, pro *Non dormivisse*. ¶ *Christum illum Domini*, τὸν Χριστὸν Κυρίου. Hebraicè, המשיח יהוה *hammeschiach Jehovah*. Est autem hæc appellatio omnibus regibus communis apud Hebræos, quâ nimirum significatur quod ait Solomon Prov. 8. 15. reges à Domino accipere imperium, ut ipsi quoque profani scriptores agnoverunt. Sed *Messiæ* (id est Christi & Regis) nomen peculiari prorsus ratione convenit Jesu Servatori. Ideo expressimus articulum.

27 *Impulsore Spiritu*, ἐν τῷ Πνεύματι. Erasmus, *Per Spiritum*. Vulg. ad verbum, *In Spiritu*, i.e. ברוח *beruach*: quem Hebraismum retinuimus

retinuimus Matth. 22. 43: hic verò propter amphiboliam explicuimus, nè quis arbitretur ista non revera sed per spiritualem aliquam visionem evenisse. ¶ *Parentes*, οἱ γονεῖς. Ità scriptum invenimus in omnibus codicibus hoc loco, & paulò pòst versu 41: sed non dubium est quin Evangelista spectet vulgi opinionem potiùs quàm quod res erat. Nam (ut postea commemorat) habebatur Josephus pro Christi patre. Et paulò pòst, versu 33, & 48, ità appellatur: cùm tamen (ut pulchrè dicit Nazianzenus) Christus, quatenus Deus est, ἀμήτωρ sit, quatenus homo, ἀπάτωρ: & rursus, Quia unus est, unum tantùm patrem & unam matrem habeat: sed illum quidem, Deum; hanc autem, hominem, quoniam assumpta humana natura in assumente Filii persona, non per se, subsistit. Itaque non est cur Ebionitæ aut alii hæretici ex hoc loco & aliis similibus concludant Jesum fuisse Josephi filium In Vulg. editione additur relativum *Ejus*, αὐτοῦ. ¶ *Quod ex Lege consuetum erat*, κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Secundùm consuetudinem Legis*. obscurè.

28 *Tunc ipse*, καὶ αὐτός. Vulg. *Et ipse*. Erasmus, *Ipse quoque*. quasi videlicet alii quoque sint Christum amplexi: quod non puto. Vide suprà, vers. 15.

29 *Dimittis*, ἀπολύεις. id est, liberas, ex corpore videlicet mortis hujus, ut loquitur Apostolus Rom. 7. 24. & Philip. 1. 23. & 2. Timoth. 4. 6. ex qua voce intelligimus quæ assidua fuerint hujus sanctissimi senis vota, nempe eadem quæ Eliæ 1. Reg. 19. 4. cùm omnia desperatissima videret, accedente præterea desiderio cujus fit mentio 1. Pet. 1. 10. ipso proculdubio tempus adventûs Messiæ, ac præsertim Danielis hebdomadas supputante. Syrus interpres legit ἀπόλυε, ut qui verterit שרי *scheri, Dimitte*. nisi (quod in illo idiomate interdum accidit) imperativum pro indicativo præteriti usurpatum dicamus. ¶ *Servum tuum*, τὸν δοῦλόν σου. Hebraicè, עבדך *habdecha*, id est, *me qui sum servus tuus*. ¶ *Secundùm verbum tuum*, κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Hebraicè כאמרתך *cheimraitheca*, id est, *Quemadmodum mihi pollicitus es*. Respicit enim illud quod Divinitus intellexerat, ut paulò antè narravit Lucas. ¶ *In pace*, ἐν εἰρήνῃ. Hebr. בשלום *beschalom*: id est, feliciter & beatè, ut alibi exposuimus.

30 *Viderunt oculi mei*, εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου. Hebr. ראו עיני *rau henai*. Est autem hujus pleonasmi magna emphasis, ut cùm Latinè dicimus, *His ego oculis vidi*, ut videri possit pleonasmus non esse. Nam animo quoque & opinione dicimur aliquid videre. Hìc autem de corporeo Christi conspectu sibi gratulatur Simeon: quem tamen antea fide jam erat verè complexus, ut Abrahamus dicitur diem Domini vidisse, Joan. 8. 56. Apud Homerum Ulysses Circen alloquens, ut verum conspectum à falso & imaginario distingueret, Λῦσον, inquit, ἵν' ὀφθαλμοῖσιν ἴδω ἐρίηρας ἑταίρους. ¶ *Salutem tuam*, τὸ σωτήριόν σου. Hebraicè, ישועתך *jeschuhatheca*, ut Psal. 50. 23, id est, Eum quem servandis electis tuis destinasti: unde etiam factum ut vocetur Jesus, quod nomen Simeon adumbrat. Vulg. & Erasmus, *Salutare tuum*. Sed iidem rectiùs Ephes. 6. cap. 17. *Salutem* interpretantur. Siquis objiciat *Salutem tuam* posse etiam passivè accipi respondeo absurdiorem esse hanc amphiboliam quàm ut vitanda fuerit. Quòd si quis novitate non offendatur, interpretari licebit *Salutiferum illud tuum*.

31 *In oculis*, κατὰ πρόσωπον. Hebr. לפני *liphne*; id est, ut alicubi dixit Virgilius, *Ante ora*. Sic Homerus Odyss. κ'. Πρὶν λύσασθ' ἑτάρους, καὶ ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἰδέσθαι. Vulg. ad verbum, *Ante faciem*: id est tanquam signum aliquod edito loco positum, quò convertantur omnium oculi. Alioquin κατὰ πρόσωπον accipitur pro eo quod barbari dicunt *Secundùm apparentiam*, ut 2. Cor. 10. 1

32 *Revelandum Gentibus*, εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν. Chald. לאתגלאה לעממין *leithghelaah lehamemin*, id est, *Lucem quæ Gentibus illucescat*. Alludit enim ad Psal. 98. 2, & Esa. 9. 2, & [42. 6, &] 49. 6. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Ad revelationem Gentium*. quæ interpretatio nimiùm est obscura: & tamen commodum sensum habet, si passivè accipiamus, dici *ad revelationem Gentium* id quo Gentes illustrabuntur.

33 *Josephus autem*, καὶ ἦν Ἰωσήφ. Sic legitur in vetustis codicibus omnibus & in Syra interpretatione. Vulgata verò pro *Joseph* legit ὁ πατὴρ, *pater*: quæ fortassis vera est lectio, cùm suprà vers. 27. γονεῖς, id est, *parentes*, nominarit plurali numero, & mox patris nomen eidem ab ipsa Maria tribuatur nempe ex communi hominum opinione. ¶ *Mirabantur*, ἦν θαυμάζοντες. Aut legendum est ἦσαν, aut repetendum est ἦν in posteriore membro, ut congruat participium. Nam poëticum est illud Hesiodi in Theogonia, τῆς δ' ἦν τρεῖς κεφαλαί.

34 *Positus est*, κεῖται. Hebraicè, נצב *nitsab*. id est, pro scopo est constitutus & destinatus à Deo, cui sic placet gloriæ suæ consulere. Siquidem particula εἰς non tantùm eventum rerum, sed etiam in primis consilium & decretum Dei designat. Sed cùm ad hujus consilii executionem devenitur, tunc, ut inter servandi decretum & salutem electorum gratuita vocatio, & per eam fides intervenit, sic inter reproborum casum & Dei consilium intervenit ipsorum corruptio & spontanea infidelitas: quæ res facit ut totam exitii sui culpam meritò sustineant, cùm Deus non aliter exsequatur suum consilium quàm ipsorum scelera justè vindicando. ¶ *Casui & resurrectioni*, εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν. In casum videlicet reproborum, suâ ipsorum culpâ pereuntium, & in resurrectionem electorum, quibus datur ut credant. quod multò antè prædixit Esaias 8. 14, & 15. Nam vocabulum πολλῶν sigillatim est applicandum, non conjunctim: adeò quidem, ut in meo vetustissimo codice legatur, repetitâ præpositione εἰς, εἰς πτῶσιν καὶ εἰς ἀνάστασιν, *In casum & in resurrectionem*. Similis exstat loquendi formula. 1. Cor. 1. 12. Sed operæ-pretium est hoc loco considerare sacrilegam Castellionis audaciam, qui utrumque Testamentum nuper ità convertit ut suo arbitrio quidvis non modò detraxerit aut addiderit, sed etiam mutarit. Is igitur quia inter cæteros errores hunc etiam tuetur, qui homini etiam non regenerato, ac proinde adhuc peccati peccantis servituti addicto, liberum naturale in salutis doctrina vel amplectenda vel repudianda arbitrium cum Pelagio tribuit, ut à cujus voluntate spontanea pendeat Divini consilii constantia, id est qui causarum ordinem prorsus invertit: videbat autem verbum κεῖται non posse sine violenta interpretatione ad solum eventum referri, sed potiùs æternam Dei destinationem declarare, idcirco in locum unius copulativæ conjunctionis duas disjunctivas substituit, & totum hunc locum ità interpretatur, *Scito hunc multorum vel casui vel resurrectioni in Israelitis destinatum esse*. Hoc est scilicet Divinæ providentiæ religiosè patrocinari. ¶ *Ut sit signum*, εἰς σημεῖον. Hebraicè, למטרא *lemattara*, ut Thren. 3. 12. Significat igitur Christum veluti scopum fore quem omnes certatim figere contendant. Sed paulò pòst discedit à translatione. Origenes autem suo more planè ridiculus est, sic explicans hunc locum, Rom. 4. *Contradicebatur*, inquit, *signo in quo Christus venerat, quia aliud in eo videbatur, aliud intelligebatur: caro videbatur, & aliud credebatur*.

35 *Trajiciet*, διελεύσεται. Vulg. *Pertransibit*: quam interpretationem non rejicerem, nisi (ut rectè observat Erasmus) indè arripuisset occasionem Augustinus parùm aptæ expositionis, quasi significare voluerit Simeon fore ut hic dolor non insideret animo Mariæ, sed pertransiret duntaxat. Atqui Græcè non scriptum est παρελεύσεται, sed διελεύσεται. Itaque Erasmus ut hoc incommodum vitaret, maluit *Penetrandi* vocabulum usurpare. Sed nè hæc quidem interpretatio Græco verbo respondet. Nam ferrum quidem quod trajicit, idem etiam penetrat; sed non contrà, quodcunque penetrat illud etiam dici potest trajicere: quo verbo significavit Simeon penitus vulnerandum esse ipsius animum acerbissimis doloribus, ac si dicas Gallicè, *passer tout oultre*. Videtur autem alludere ad locum Psal. 105. 18.

---

36 ¶ Καὶ ἦν Ἄννα προφῆτις, θυγάτηρ Φανουήλ, ἐκ φυλῆς Ἀσήρ· αὕτη προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἑπτὰ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς·

37 Καὶ αὕτη χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ἣ οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστείαις καὶ δεήσεσι λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν.

38 Καὶ αὕτη αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστᾶσα ἀνθωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ.

Erat etiam *quædam* Anna prophetissa, filia Phanuelis, ex tribu Aseris, provecta in multam ætatem, postquam vixisset cum viro annos septem à virginitate sua:

Et *cùm esset* vidua quasi annorum octoginta quatuor, non abscedebat à templo, jejuniis ac deprecationibus colens *Deum* noctem ac diem.

Hæc igitur eo ipso momento cùm supervenisset, vicissim palàm agnoscebat Dominum, & loquebatur de eo omnibus qui redemtionem exspectabant Hierosolymis.

Et erat Anna prophetissa, filia Phanuel, de tribu Aser: hæc processerat in diebus multis, & vixerat cum viro suo annis septem à virginitate sua:

Et hæc vidua usque ad annos octogintaquatuor, quæ non discedebat de templo, jejuniis & obsecrationibus serviens nocte ac die.

Et hæc ipsâ horâ superveniens, confitebatur Domino, & loquebatur de illo omnibus qui exspectabant redemtionem in Jerusalem.

36 Additur Simeoni altera testis, & quidem omni exceptione major, omnes ad excipiendum exhibitum Messiam invitans.

---

36 *A virginitate sua*, ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς. id est, ex quo virgo illi nupserat, nuptiis videlicet cum nulla postea repetitis. quod istam à continentiæ quoque dono commendabat.

37 *Et cùm esset vidua*, καὶ αὕτη χήρα. Vulg. & Erasmus, *Et hæc vidua*. Apparet Hebraicam esse repetitionem in αὕτη & ἣ quam noluimus imitari, nè non satìs cohæreret oratio: sed duplicis relativi loco expressimus participium οὖσα, quod in Græco sermone subauditur. Ejusmodi verò honestæ viduæ, quarum fieri videtur mentio 1. Sam. 2. 22. quotidianis templi & pauperum ministeriis multis occupabantur: quem morem aliquatenus postea retinuerunt Apostoli ¶ *Quasi*, ὡς. Vulg. *Usque ad*, id est, ἕως: quod scriptum legimus in duobus codicibus. ¶ *Non abscedebat*, οὐκ ἀφίστατο. Hujusmodi religiosarum fœminarum fit quoque mentio Exod. 38. 8. ¶ *Deprecationibus*, δεήσεσι. Sic rectè Erasmus, ut annotabimus Act. 1. 14. Vulg. *Obsecrationibus*: cùm Græcis *Obsecrare* significet τὸ ὁρκίζειν,

ut idem Erasmus in hunc locum annotavit. ¶ *Colens Deum*, λατρεύουσα. Addidimus quartum casum, ut amphiboliam vitaremus. Hoc autem nomine significatur externus cultus, prout in templo observabatur, in quo mulieres quoque operam aliquam Levitis præstabant, ut ex historia sacra apparet. Vide Matth. 4. 10.

38 *Eo ipso momento*, αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. Vide Matth. 9. 22. ¶ *Vicissim palàm agnoscebat*, ἀνθωμολογεῖτο. Vulg. *Confitebatur*, id est, ὡμολογεῖτο. Sed (ut rectè observat Erasmus) non erat negligenda particula ἀντὶ, quâ significatur Annam quasi succinuisse Simeoni in prædicando Messiæ adventu, vel palàm & in omnium conspectu præsentiam Christi annunciasse. Vide Matth. 10. 22. ¶ *Hierosolymis*, ἐν Ἱερουσαλήμ. In uno codice scriptum legimus ἐν τῷ Ἰσραήλ, *in Israel*. Sed & in nonnullis exemplaribus Latinis simpliciter legitur, *Redemtionem Israel*. Syrus interpres legit *Jerusalem*, ut in gignendi casu, prætermissâ præpositione ἐν.

41 Extraordinario facto Scribæ & Pharisæi ad audiendam suo tempore Christi sapientiam excitantur.
‖ *Deut.* 16.1.

49 Minimè quidem negligenda, sed tamen Dei gloriæ secundùm vocationem nostram postponenda sunt quæcunque hominibus officia debemus.

51 Christus verus homo per omnia nobis similis factus excepto peccato.

39 Καὶ ὡς ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ κατὰ τὸν νόμον Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν Ναζαρέτ.
40 Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο Πνεύματι, πληρούμενον σοφίας· καὶ χάρις Θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτό.
41 ¶ Καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἔτος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα.
42 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα, ἀναβάντων αὐτῶν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἑορτῆς,
43 Καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτοὺς, ὑπέμεινεν Ἰησοῦς ὁ παῖς ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ οὐκ ἔγνω Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ.
44 Νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι, ἦλθον ἡμέρας ὁδόν· καὶ ἀνεζήτουν αὐτὸν ἐν τοῖς συγγενέσι καὶ ἐν τοῖς γνωστοῖς.
45 Καὶ μὴ εὑρόντες αὐτὸν ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, ζητοῦντες αὐτόν.
46 Καὶ ἐγένετο, μεθ' ἡμέρας τρεῖς εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἀκούοντα αὐτῶν καὶ ἐπερωτῶντα αὐτούς.
47 Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ.
48 Καὶ ἰδόντες αὐτὸν, ἐξεπλάγησαν· καὶ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπε, Τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ἰδοὺ, ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε.
49 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τί ὅτι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ᾔδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με.
50 Καὶ αὐτοὶ οὐ συνῆκαν τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησεν αὐτοῖς.
51 Καὶ κατέβη μετ' αὐτῶν, καὶ ἦλθεν εἰς Ναζαρέτ· καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. Καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.
52 Καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ, καὶ χάριτι παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις.

At illi ut perfecerunt omnia secundùm legem Domini, reversi sunt in Galilæam, in urbem suam Nazaretam.
Puerulus autem crescebat, & corroborabatur Spiritu, implebatúrque sapientiâ: & Dei gratia erat super eum.
Ibant verò parentes ejus quotannis Hierosolymam ‖ in festo Paschæ.
Cùm igitur factus esset annorum duodecim, ipsíque ascendissent Hierosolymam secundùm morem illius festi,
Et peregissent *illos* dies, revertentibus ipsis remansit puer Jesus Hierosolymis: & *hoc* nescivit Joseph nec mater ejus.
Existimantes autem eum esse in comitatu, ierunt viam *unius* diei: & requirebant eum inter cognatos & inter notos.
Et cùm eum non invenissent, reversi sunt Hierosolymam quærentes eum.
Et factum est, triduo pòst ut invenerint eum in templo, sedentem in medio magistrorum, & audientem eos & eos interrogantem:
Percellebantur autem omnes qui eum audiebant, super intelligentia & responsis ejus.
Et eo viso facti fuerunt *parentes ejus* attoniti: & dixit ad eum mater ipsius, Fili, cur ità fecisti nobis? ecce, pater tuus & ego anxii quærebamus te.
Tunc dixit ad eos, Quid est quòd quærebatis me? *an* nesciebatis oportere me in iis esse quæ Patris mei sunt?
Sed ipsi non intellexerunt verba quæ ipsis fuerat locutus.
Descendit autem cum eis, venítque Nazaretam: & erat eis subjectus. Et mater ejus conservabat verba hæc omnia in corde suo.
Jesus verò proficiebat sapientiâ & staturâ, ac gratiâ apud Deum & homines.

Et ut perfecerunt omnia secundùm legem Domini, reversi sunt in Galilæam, in civitatem suam Nazareth.
Puer autem crescebat, & confortabatur Spiritu, plenus sapientiâ: & gratia Dei erat in illo.
Et ibant parentes ejus per omnes annos in Jerusalem, in die solenni Paschæ.
Et cùm factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis in Jerosolymam secundùm consuetudinem diei festi,
Consummatisque diebus, cùm redirent, remansit puer Jesus in Jerusalem: & non cognoverunt parentes ejus.
Existimantes autem illum esse in comitatu, venerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & notos.
Et non invenientes regressi sunt in Jerusalem, requirentes eum.
Et factum est, post triduum invenerunt illum in templo, sedentem in medio doctorum, audientem illos & interrogantem eos.
Stupebant autem omnes qui eum audiebant, super prudentia & responsis ejus.
Et videntes admirati sunt. Et dixit mater ejus ad illum, Fili, quid fecisti nobis sic? ecce, pater tuus & ego dolentes quærebamus te.
Et ait ad illos, Quid est quòd me quærebatis? nesciebatis quia in his quæ Patris mei sunt oportet me esse?
Et ipsi non intellexerunt verbum quod locutus est ad eos.
Et descendit cum eis, & venit Nazareth: & erat subditus illis. Et mater ejus conservabat omnia verba hæc in corde suo.
Et Jesus proficiebat sapientiâ & ætate, & gratiâ apud Deum & homines.

39 *Reversi sunt*, ὑπέστρεψαν. Hîc inserendus est in historia sacra ex Matthæo adventus Magorum, & secuta peregrinatio in Ægypto, [cùm Magi Bethleemam venissent sub finem dierum τῆς λοχείας Mariæ in Lege præscriptorum: ut videatur omnino Josephus in somnis admonitus Hierosolymis, absolutâ oblatione pacificationis, rectà in Ægyptum sese recepisse, Herode mox infanticidia Bethleemæ patrante. Nam magnopere certè falluntur qui Magorum adventum in longius tempus differunt, ut ipsa historiæ series ostendit. quæ ipsos ostendit Mariam reperisse eo ipso loco ubi puerulum pepererat, & ubi consistere illam oportuit tantisper dum præscriptus purificationis dies advenisset. Neque his obstat biennii tempus in Herodis edicto præscriptum. Refertur enim illud, Divinâ providentiâ sic disponente, ad apparitionis illius stellæ, non autem ad nati Christi tempus, ipsis etiam Magis primò incompertum.]

40 *Implebatúrque*, πληρούμενον. Vulg. *Plenus*, πλήρης. Erasmus autem rectè expressit vim participii, quo significatur, Deitatis effecta pro ætatis progressu in assumta vera humanitate sese exseruisse. ¶ *Super eum*, ἐπ' αὐτό. Vide suprà, ver. 25. Vulg. *In illo*, ἐν αὐτῷ.

43 *Et hoc nescivit*, καὶ οὐκ ἔγνω. Vulg. *Et non cognoverunt parentes ejus*. legit enim, καὶ οὐκ ἔγνωσαν οἱ γονεῖς αὐτοῦ, eodem manente sensu.

44 *Ierunt*, ἦλθον. Vulg. & Erasmus, *Venerunt*. Apparet autem ἔρχεσθαι positum esse pro ἰέναι, id est, *iter facere*.

46 *Interrogantem*, ἐπερωτῶντα. Vide 1. Cor. 14. 19.

48 *Anxii*, ὀδυνώμενοι. Vulg. & Erasmus, *Dolentes*, λυπούμενοι. Sed τὸ ὀδυνᾶσθαι videtur ἐμφατικώτερον.

52 *Sapientiâ*, σοφίᾳ. Cùm enim, licèt animâ ab ipso exortu perfectissimâ donatus, tamen per omnia nobis, solo excepto peccato, conformis fuerit; adolescente demum ipso exseruerunt sese omnes animi tum corporis facultates. Imò & ipsa θεότητος plenitudo sese prout & quatenus ipsi libuit, humanitati assumtæ insinuavit: quicquid garriant matæologi, & novi Ubiquitarii Eutychiani. ¶ *Et staturâ*, καὶ ἡλικίᾳ. Hæc desunt in uno vetere exemplari. Puto autem ab aliquo fuisse expuncta qui ἡλικίαν pro *ætate* accepit. Satis enim intelligitur ætas illius augeri qui pergit vivere. Malè igitur Vetus interpres & Erasmus ἡλικίαν hoc loco *ætatem* interpretantur, cùm accipiatur pro ipsa corporis statura, ut diximus Matth. 6. 27. Idem error admissus est infrà Ephes. 4. 13. In alio quodam exemplari primo loco scribitur ἐν τῇ ἡλικίᾳ, deinde σοφίᾳ & χάριτι: qui ordo meliùs videtur convenire.

1 Joannes tempore à Prophetis prædicto, prodiens, jacit exhibiti Evangelii fundamenta; verâ legis observatione & gratuitâ in Christo ponè ipsum adventante misericordiâ propositâ: addito etiam baptismo, efficaci tum regenerationis tum remissionis peccatorum symbolo.
* *Act.* 4. 6.

ΚΕΦ. γ'.

Ἐν ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, καὶ τετραρχοῦντος τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος,
Ἐπ' ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα, ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν, ἐν τῇ ἐρήμῳ.

CAP. III.

Anno autem decimoquinto imperii Tiberii Cæsaris, Pontio Pilato procurante Judæam, tetrarchâ Galilææ Herode, Philippo autem ipsius fratre tetrarchâ Ituræ & Trachonitidis regionis, & Lysaniâ Abilenes tetrarchâ,
* Sub Pontificibus maximis Anna & Caiapha, factum est verbum Domini ad Joannem Zachariæ filium, in deserto.

CAP. III.

Anno autem quintodecimo imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam, tetrarchâ autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre ejus tetrarchâ Ituææ & Traconitidis regionis, & Lysaniâ Abilinæ tetrarchâ,
Sub principibus Sacerdotum Anna & Caipha, factum est verbum Domini super Johannem Zachariæ filium, in deserto.

1 *Decimoquinto*, πεντεκαιδεκάτῳ. Ità reperimus scriptum summo consensu in omnibus exemplaribus: quod placuit annotare, ut intelligamus non convenire Epiphanii supputationem, qui quatuor Herodis magni postremos annos Christi vitæ tribuit. Nam cùm verum sit Archelaum Herodis successorem novem annis partim regem partim tetrarcham Judææ fuisse, cui deinde tres præsides per sex annos usque ad annum Tiberii primum successerint, ut intelligimus ex Josepho; necesse est dicamus, eum cujus annus tricesimus in annum decimumquintum Tiberii incidit ultimo anno Herodis & natum esse, & in Ægyptum deportatum: unde redierit cùm jam Archelaus in patris regnum successisset. ¶ *Imperii*, τῆς ἡγεμονίας. Apparet Lucam minimè fuisse solicitum de Tiberii imperio à Pilati procuratoris ipsius munere distinguendo. Itaque nemo mirari debet quòd contra meum morem idem vocabulum in eodem versiculo diversis modis sim interpretatus. Sed & Græcos autores, qui Cæsarum vitas scripserunt, video sibi non constare. Nam pro Imperio interdum ἡγεμονίαν, interdum ἀρχὴν, modò αὐτοκράτορα ἀρχὴν, modò αὐταρχίαν dicunt. Præsides autē provinciarum ferè vocant ἐπάρχους vel ἀνθυπάτους, nonnunquam etiam ἡγεμόνας. Sed propriè Cæsaris Procuratores

dicebantur ἐπίτροποι: Gallicè vocaris *Commissaires.* ¶ *Abilenes*, Ἀβιληνῆς. Abellenam etiam dictam hanc regiunculam invenio

2 *Sub Pontificibus maximis*, ἐπὶ ἀρχιερέων. Vide Mar. 2. 26. Præterquam autem quòd duo ex vetere instituto inter Sacerdotes eminebant, corruptissimo illo seculo quo venalis etiam erat pontificatus, colligi potest ex eo quod dicitur Joann. 11. 49. & Act. 4. 6. ubi Annas iste pontifex Maximus dicitur, & huic Caiaphæ præponitur, istos per vices eo munere fuisse defunctos. ¶ *Ad Joannem*, ἐπὶ Ἰωάννην: Id est, πρὸς Ἰωάννην, ut Hebræi usurpant על pro אל.

3 Καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν·

4 Ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

5 Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας·

6 Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ.

7 Ἔλεγεν οὖν τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;

8 Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας· καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.

9 Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται· πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

10 ¶ Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Τί οὖν ποιήσομεν;

11 Ἀποκριθεὶς δὲ λέγει αὐτοῖς, Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας, μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι· καὶ ὁ ἔχων βρώματα, ὁμοίως ποιείτω.

12 Ἦλθον δὲ καὶ τελῶναι βαπτισθῆναι· καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διδάσκαλε, τί ποιήσομεν;

13 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε.

14 Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν καὶ στρατευόμενοι, λέγοντες, Καὶ ἡμεῖς τί ποιήσομεν; Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε· καὶ ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν.

15 ¶ Προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ, καὶ διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν περὶ τοῦ Ἰωάννου, μήποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστὸς,

16 Ἀπεκρίνατο ὁ Ἰωάννης ἅπασι, λέγων, Ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς· ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.

17 Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ· καὶ συνάξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.

18 Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἕτερα παρακαλῶν εὐηγγελίζετο τὸν λαόν.

19 ¶ Ὁ δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης ἐλεγχόμενος ὑπ' αὐτοῦ περὶ Ἡρωδιάδος τῆς γυναικὸς Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ πάντων ὧν ἐποίησε πονηρῶν ὁ Ἡρώδης,

20 Προσέθηκε καὶ τοῦτο ἐπὶ πᾶσι, καὶ κατέκλεισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.

21 ¶ Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆναι ἅπαντα τὸν λαὸν, καὶ Ἰησοῦ βαπτισθέντος καὶ προσευχομένου, ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανόν·

22 Καὶ καταβῆναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον σωματικῷ εἴδει, ὡσεὶ περιστερὰν, ἐπ' αὐτόν· καὶ φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ γενέσθαι, λέγουσαν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν σοὶ ηὐδόκησα.

23 ¶ Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος, ὢν (ὡς ἐνομίζετο) υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἡλὶ,

† Venit igitur in omnem regionem circumjacentem Jordani, prædicans baptismum resipiscentiæ ad remissionem peccatorum:

Ut scriptum est in libro sermonum Esaiæ Prophetæ, dicentis, ‖ Vox vociferantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas ejus.

Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis deprimetur: & quæ curva sunt, fient via recta, & asperæ viæ *fient* planæ.

Videbitque omnis caro salutem Dei.

Dicebat igitur turbæ venienti ut baptizaretur ab ipso, * Progenies viperarum, quis præmonstravit vobis ut fugeretis à futura ira?

Ferte igitur fructus convenientes resipiscentiæ: & nè cœperitis dicere apud vosipsos, Patrem habemus Abrahamum. dico enim vobis, posse Deum etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

Jam verò etiam securis ad radicem arborum posita est: omnis ergò arbor non ferens fructum bonum, exciditur, & in ignem abjicitur.

Et interrogavit eum turba: dicens, Quid igitur faciemus?

Respondens autem dixit eis, † Qui habet duas tunicas, impertiat non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.

Venerunt autem & publicani ut baptizarentur: & dixerunt ei, Magister, quid faciemus?

Ipse verò dixit eis, Nihil ampliùs quàm quod constitutum est vobis exigite.

Interrogaverant autem eum etiam milites, dicentes, Et nos quid faciemus? Et ait eis, Neminem concutite, neque dolo opprimite: & contenti estote stipendiis vestris.

Exspectante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Joanne, numnam ipse esset Christus ille,

Respondit Joannes, dicens omnibus, ‖ Ego quidem baptizo vos aquâ: sed venit qui validior me est, cujus non sum dignus qui solvam corrigiam soleærum; ipse vos baptizabit Spiritu sancto & igni.

Cujus ventilabrum *est* in manu ipsius, & qui perpurgabit aream suam: & congregabit triticum in horreum suum, paleam autem exuret igni inexstinguibili.

Multa igitur etiam alia exhortans evangelizabat populo.

* Herodes autem tetrarcha cùm argueretur ab eo de Herodiade uxore Philippi fratris ejus, déque omnibus sceleribus quæ ipse patrarat,

Adjecit & hoc supra omnia, quòd inclusit Joannem in carcere.

† Factum est autem cùm baptizaretur totus populus, & Jesus baptizatus esset & oraret, ut aperiretur cœlum;

Ac descenderet Spiritus sanctus corporeâ specie, tanquam columba, supra eum; & vox de cœlo existeret, dicens, Tu es Filius ille meus, dilectus ille; in te acquiesco.

Ipse autem Jesus incipiebat esse ferè annorum triginta, filius (ut existimabatur) Josephi, *filii* Heli,

Et venit in omnem regionem Jordanis, prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum:

Sicut scriptum est in libro sermonum Esaiæ Prophetæ, Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus.

Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur: & erunt prava in directa, & aspera in vias planas:

Et videbit omnis caro salutare Dei.

Dicebat ergò ad turbas quæ exibant ut baptizarentur ab ipso, Genimina viperarum, quis ostendit vobis fugere à ventura ira?

Facite ergò fructus dignos pœnitentiæ: & nè cœperitis dicere, Patrem habemus Abraham. dico enim vobis quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.

Jam enim securis ad radicem arborum posita est: omnis ergò arbor non faciens fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur.

Et interrogabant eum turbæ, dicentes, Quid ergò faciemus?

Respondens autem dicebat illis, Qui habet duas tunicas, det non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.

Venerunt autem & publicani ut baptizarentur: & dixerunt ad illum, Magister, quid faciemus?

At ille dixit ad eos, Nihil ampliùs quàm quod constitutum est vobis, faciatis.

Interrogabant autem eum & milites, dicentes, Quid faciemus & nos? Et ait illis, Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis: & contenti estote stipendiis vestris.

Existimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Joanne, nè fortè ipse esset Christus,

Respondit Johannes, dicens omnibus, Ego quidē aquâ baptizo vos: veniet autem fortior me, cujus non sum dignus solvere corrigiā calceamentorum ejus; ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igni.

Cujus ventilabrum in manu ejus, & purgabit aream suam: & congregabit triticum in horreum suum, paleas autem comburet igni inexstinguibili.

Multa quidem & alia exhortans evangelizabat populo.

Herodes autem tetrarcha cùm corriperetur ab illo de Herodiade uxore fratris sui Philippi, & de omnibus malis quæ fecit Herodes,

Adjecit & hoc super omnia, & inclusit Johannem in carcerem.

Factum est autem cùm baptizaretur omnis populus, & Jesu baptizato & orante, apertum est cœlum;

Et descendit Spiritus sanctus corporali specie, sicut columba in ipsum: & vox de cœlo facta est, Tu es Filius meus dilectus: in te complacuit mihi.

Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur, filius Joseph, qui fuit Heli,

† *Matt.* 3. 1. *Mar.* 1. 4.
‖ *Esa.* 40. 3. *Joan.* 1. 23.
* *Matt.* 3. 7.
† *Jacob* 2. 15. 1. *Joan.* 3. 17.
15 Ut ritè & cum fructu sacramenta percipiamus, neq; in signis hærendum, neque in eo qui signa administrat, sed ad Christum Sacramentorum autorem, & rei ipsius per Sacramenta adumbratæ exhibitorem, assurgendum est.
‖ *Matt.* 3. 11. *Mar.* 1. 8. *Joan.* 1. 26. *Act.* 1. 5. & 8. 4 & 11. 16. & 19. 4.
17 Evangelium est mundi totius cribrum.
* *Matt.* 14. 3. *Mar.* 6. 17.
19 Joannis præconium morte ipsius sanciri oportuit.
† *Matt.* 3. 13. *Mar.* 1. 9. *Joan.* 1. 32.
21 Baptismus noster in capite Ecclesiæ sanctificatur, simúlq; ipsius Patris voce, Christus æternus Rex noster Sacerdos & Propheta declaratur.
23 Christi secundùm carnem genus ad Adamum, & indè ad Deum usque deducitur: ut eum esse constet quem unum Deus Abrahamo & Davidi promissum, ab æterno Ecclesiæ suæ ex omni hominum genere colligendæ destinavit.

5 *Fient*, ἔσται. Hebr. יהיו, id est, γενήσονται, *fient*, ut diximus Matth. 19. 5. ubi tres Hebraismos exposuimus, qui hoc quoque loco usurpantur. Ponitur enim *Esse* pro *Fieri*, & additur præpositio contra Græcæ & Latinæ linguæ consuetudinem, *Caro* denique pro *Homine* accipitur.

6 *Salutem Dei*, τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. id est, Messiam salutis unicum medium, à Deo non uni duntaxat genti Judæorum, sed toti mundo exhibitum. Vulg. & Erasmus, *Salutare Dei:* de quo diximus suprà, 2. 30.

7 *Venienti*, ἐκπορευομένοις: id est, quæ domo profecta, ad eum venerat: ut diximus Marc. 8. 11. Nam familiare est Hebræis, posito uno verbo alterum consequens intelligere, cùm Græci & Latini potiùs soleant ex consequenti sumere antecedens, ut Prov. 25. 22. גחלים אתה חותה על ראשו: id est, *Carbones tu accipies super caput ejus:* id est, Accipies & pones.

8 *Nè cœperitis dicere*, μὴ ἄρξησθε λέγειν. In quodam codice scribitur, μὴ δόξητε λέγειν, sicut apud Matthæum legimus, id est, *nè putetis* vobis *dicendum*.

10 *Quid igitur faciemus?* τί οὖν ποιήσομεν; In eodem exemplari & meo vetustissimo additur ἵνα σωθῶμεν; *ut servemur?*

11 *Impertiat*, μεταδότω. Vulg. *Det*, id est, δότω, sensu aliquantulum diverso.

13 *Exigite*, πράσσετε. Vulg. *Faciatis:* quæ est altera verbi πράσσειν significatio. Sed illam meliùs convenire, vel illud ostendit quòd paulò pòst 12. 58. πράκτορες vocantur qui mulctas exigunt; ut observat Erasmus, & probat Budæus in Commentariis.

14 *Milites*, στρατευόμενοι: id est, στρατιῶται. Nam alibi admonuimus Hebræos uti participiis loco nominum quæ Verbalia Grammatici vocant. ¶ *Dolo opprimite*, συκοφαντήσητε. Vulg. *Calumniam facite:* quod certè potiùs togatæ quàm armatæ militiæ convenit. Ego verò existimo διασείειν ad vim manifestam, συκοφαντεῖν ad rapinas cæteràsque fraudulentas potiùs quàm manifestè violentas injurias referri, sicut apud Hebræos distinguuntur גזל *Gazal* & עשק *haschak*. ¶ *Stipendiis vestris*, ὀψωνίοις ὑμῶν. Quid *opsonii* appellatione intelligatur omnes norunt. Hîc autem pro stipendio militari accipitur, quia non modò pecunia, sed etiam cibaria militibus dabantur. Polyb. lib. 6. Ὀψώνιον δ' οἱ μὲν πεζοὶ λαμβάνουσι τῆς ἡμέρας δύο ὀβολοὺς, οἱ δὲ ταξίαρχοι διπλοῦν, οἱ δ' ἱππεῖς δραχμήν. σιτομετροῦνται δ' οἱ μὲν πεζοὶ πυρῶν Ἀττικοῦ μεδίμνου δύο μέρη μάλιστά πως· οἱ δ' ἱππεῖς, κριθῶν μὲν ἑπτὰ μεδίμνους εἰς τὸν μῆνα, πυρῶν δὲ δύο. τῶν δὲ συμμάχων οἱ μὲν πεζοὶ τὸ ἴσον· οἱ δ' ἱππεῖς, πυρῶν μὲν μέδιμνον ἕνα καὶ τρίτον μέρος, κριθῶν δὲ πέντε. δίδοται δὲ τοῖς μὲν συμμάχοις τοῦτ' ἐν δωρεᾷ· τοῖς δὲ Ῥωμαίοις τοῦ τε σίτου καὶ τῆς ἐσθῆτος, κἄν τινος ὅπλου προσδεηθῶσι, πάντων τούτων ὁ ταμίας τεταγμένην τιμὴν ἐκ τῶν ὀψωνίων ὑπολογίζεται. Id est, *Stipendium accipiunt pedites obolos duos singulis diebus; ductores ordinum, duplum; equites, drachmam. Triticum autem datur peditibus, Attici medimni ex tribus duæ circiter partes: equitibus hordei septem medimni, singulis mensibus; tritici, duo. Sociis, pediti æqua portio: equiti, tritici medimnus & tertia pars; hordei quinq; medimni: Datúrq; id sociis muneri: sed Romanis, si frumento, veste aut armis aliquibus eguerint, quæstor constitutum earum omnium rerum pretium ex eorum stipendiis subducit.* Hæc ille. Ex quibus intelligi potest quæ fuerit olim ipsorum quoq; militum Romanorum frugalitas. Nam drachma circiter

ter

ter tribus assibus regiis & semisse, obolus septem denariolis, medimnus sex modiis Romanis Budæi calculo æstimatur. Hoc autem ut meliùs etiam intelligatur cujusmodi fuerit sub profanis quoque sed alioqui moderatis hac in re principibus, magno cum eorum dedecore qui nunc maximè Christiani videri volunt, adscribere placuit ex Vopisco, quod olim Aurelianus tribuno vicario suo totidem verbis rescripsit: *Si vis tribunus esse, imò si vis vivere, manus militum contine. Nemo pullum alienum rapiat: ovem nemo contingat: uvam nullus auferat: segetem nemo deterat: oleum, sal, lignum nemo exigat: annonâ suâ quisq; contentus sit: de præda hostis, non de lacrymis provincialium habeat: arma tersa sint, ferramenta Samiata, calceamenta fortia, vestis nova vestem veterem excludat: stipendium in balteo, non in popina habeat: torquem brachialem & annulum opponat: equum saginarium suum defricet: mulum centuriatum comiter curet: alter alteri quasi servus obsequatur: à medicis gratis curentur: aruspicibus nihil dent: in hospitiis castè se agant: qui litem fecerit, vapulet.* Hæc ille, licèt Christianorum hostis: ex quibus etiam constare potest quid sit τὸ διασείειν, & contrà suis stipendiis esse contentum. Sed quînam isti milites de quibus hîc agitur, fuerunt? Certè Judæi: quorum cohortem aliquam habuisse Pontificem constat ex Pilati verbis, Matth. 27. 65. Sed & Judæos sub Romanis meruisse, à quibus etiam ad patrios deserendos ritus non cogerentur, constat ex Josepho adversùs Appionem lib. 2.

15 *Exspectante*, προσδοκῶντος. id est, Cùm populus in exspectatione esset, animis videlicet magnæ spei plenis in Joannem respiciens. Sic enim poscit sententia ut hanc vocem explicemus, cùm præsens Joannes adesset; ac si nostro idiomate dicas, *Ils' Attendoit à Jehan*: ut optimè verterit Syrus interpres per verbum סבר *sebar*, quod significat etiam *Sperare*, idque expresso Joannis ipsius nomine. Vulg. *Existimante.* quæ significatio etsi verbo etiam illi Syriaco, ut diximus suprà 2. 14. ut & Græco προσδοκᾷν interdum convenit, tamen hoc loco prorsus est absurda; etiamsi *Existimare* pro *Apud se aliquid perpendere* accipias.

16 *Sancto*, ἁγίῳ. Sic legit Syrus etiam interpres, quamvìs per se satìs hoc intelligatur, & non legerit Augustinus De consensu Evangelistarum lib. 2. cap. 12.

18 *Exhortans*, παρακαλῶν. Παρακαλεῖν interdum etiam *Precari*, interdum *Consolari* declarat. Hoc autem loco idem valet atque τὸ παραινεῖν.

19 *Ipse*, ὁ Ἡρώδης. Hebræa repetitio antecedentis loco relativi: de qua alibi dictum est à nobis.

20 *Quòd inclusit*, καὶ κατέκλεισε. Vulg. & Erasmus, *Et inclusit*: ità ut videantur ista non satìs cohærere. Puto igitur καὶ pro ὅτι usurpari hoc loco, ut interdum apud Hebræos ו *vau* pro ש *sche* vel אשר *ascher*.

23 *Incipiebat esse ferè triginta annorum*, ἦν ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος. Syrus interpres non legit participium ἀρχόμενος: quod certè necessariò non erat addendum, & eos in errorem induxit qui hoc acceperunt de vicesimo nono Christi anno nondum expleto, sive de tricesimo mox inchoando; cùm potiùs significetur Christus tunc tricesimum annum attigisse, necdum tamen explevisse. Hoc accuratiores Chronologi demonstrant, natalem Christi referentes ad annum Augusti quadragesimum primum currentem, qui cùm mortuus sit anno imperii quinquagesimo sexto, efficitur Christum tunc tricesimum hunc annum egisse, cùm Tiberius annum imperii sui decimumquintum ageret, ut suprà 3. 1. Et hoc ità esse accipiendum indè etiam apparet quòd alioqui scripsisset potiùs Lucas, ἦν ἀρχόμενος τριακοστοῦ ἔτους, *incipiebat tricesimum annum*. Sed & Epiphanius κατὰ τῶν Ἐβιωναίων, & κατὰ τῶν ἀλόγων, ter hunc locum his verbis citat, Ἦν δὲ Ἰησοῦς ἀρχόμενος εἶναι ὡσεὶ τριάκοντα ἐτῶν, emollitâ trajectione participii ἀρχόμενος, & suppleto εἶναι, ità videlicet ut participium ὢν, sicut necessariò faciendum est, cum sequentibus construatur: quam lectionem ut genuinam sum secutus. Quòd autem nonnulli participium ἀρχόμενος ad initium prædicationis Christi referunt, & ità hunc locum interpretantur, *Erat autem Jesus ferè triginta annorum incipiens*, id est, Cùm inciperet evangelizare, etsi historiæ veritati convenit, tamen mihi argutè potiùs excogitatum quàm solidâ ratione niti videtur. ¶ *Filii Heli*, τοῦ Ἡλί. De hac ellipsi alibi diximus. Nos autem eam supplevimus, Syrum interpretem secuti, qui ubiq; nomen בר *bar* expressit. Non desunt qui γαμβροῦ malint subaudire: quod mihi non placet. Videtur enim eâdem potiùs ratione ellipsis supplenda in hoc membro atque in aliis qui sequuntur: neq; novum aut à ratione alienum est ut generi vocentur socerorum *filii*, cùm nurus suas Noemi *filias* vocet, Ruth. 1. 11. Deinde sunt aliæ etiam rationes quibus Matthæus & Lucas in hac genealogia concilientur, quæ ex aliis peti possunt. Nunc verò satisfecisse videbor officio meo si diversas duntaxat lectiones annotaro, quæ quidem alicujus sunt momenti. Nam comperio in his scribendis nominibus infinitam esse codicum varietatem, partim propter summam Hebrææ linguæ imperitiam in plerisq; non modò librariis, sed etiam interpretibus alioquin piis & eruditis, partim etiam quia puncta vocalia non omnes Hebræi eodem modo pronunciant. Sed hîc prætermissum nolim inexspectatum quiddam, nempe in illo meo venerandæ sanè vetustatis codice (cujus antea sæpe memini) hanc genealogiam sicut apud Matthæum descendendo, sic hoc loco ascendendo, (iis tantùm adjectis quos Matthæus in tessaradecadibus constituendis prætererat) ad Solomonem ut apud Matthæum, non ad Nathanem, ut hîc legi solet, cæteris sursum ad Adamum usq; invariatis, deduci: hâc videlicet serie, υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰακὼβ, τοῦ Ματθὰν, τοῦ Ἐλεαζὰρ, τοῦ Ἐλιοὺδ, τοῦ Ἰαχεὶμ, τοῦ Σαδὼκ, τοῦ Ἐλιακεὶμ, τοῦ Ἀβιοὺδ, τοῦ Ζοροβάβελ, τοῦ Σαλαθιὴλ, τοῦ Ἰεχονίου, τοῦ Ἰωακεὶμ, τοῦ Ἐλιακεὶμ, τοῦ Ἰωσία, τοῦ Ἀμὼς, τοῦ Μανασσῆ, τοῦ Ἐζεκία, τοῦ Ἄχαζ, τοῦ Ἰωαθὰμ, τοῦ Ὀζία, τοῦ Ἀμασίου, τοῦ Ἰωὰς, τοῦ Ὀχοζίου, τοῦ Ἰωρὰμ, τοῦ Ἰωσαφὰτ, τοῦ Ἀσὰ, τοῦ Ἀβία, τοῦ Ῥοβοὰμ, τοῦ Σολομῶν. Quînam autem id sit factum nescio, cùm recepta lectio tum Syri ipsius interpretis autoritate, tum scriptorum omnium sacrorum (propterea de Matthæo cum Luca conciliando laborantium) consensu planè confirmetur: cui sanè præjudicium ullum afferre nec velim nec ausim. Tantùm dico, fieri potuisse ut ipsis Evangelistarum temporibus Judæi genealogiam istam, quantum in ipsis fuit, depravarint, quasi fidem cæteris de Christo narrationibus abrogaturi: quæ fraus à plerisque non animadversa, facilè obtinuerit. Sed utcunque sit, agè recepta lectio salva & intacta permaneto. Lectorem tamen hoc celatum nolui. Irenæus certè lib. 3. cap. 34. generationes septuaginta duas in hac genealogia numerat inter Josephum & Adamum.

---

24 Τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ, τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἰαννὰ, τοῦ Ἰωσὴφ,
25 Τοῦ Ματταθίου, τοῦ Ἀμὼς, τοῦ Ναοὺμ, τοῦ Ἐσλὶ, τοῦ Ναγγαὶ,
26 Τοῦ Μαὰθ, τοῦ Ματταθίου, τοῦ Σεμεΐ, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰούδα,
27 Τοῦ Ἰωαννᾶ, τοῦ Ῥησὰ, τοῦ Ζοροβάβελ, τοῦ Σαλαθιὴλ, τοῦ Νηρὶ,
28 Τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἀδδὶ, τοῦ Κωσὰμ, τοῦ Ἐλμωδὰμ, τοῦ Ἤρ,
29 Τοῦ Ἰωσῆ, τοῦ Ἐλιέζερ, τοῦ Ἰωρεὶμ, τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ,
30 Τοῦ Συμεὼν, τοῦ Ἰούδα, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰωνὰν, τοῦ Ἐλιακεὶμ,
31 Τοῦ Μελεᾶ, τοῦ Μαϊνὰν, τοῦ Ματταθὰ, τοῦ Ναθὰν, τοῦ Δαβὶδ,
32 Τοῦ Ἰεσσαὶ, τοῦ Ὠβὴδ, τοῦ Βοὸζ, τοῦ Σαλμὼν, τοῦ Ναασσὼν,
33 Τοῦ Ἀμιναδὰβ, τοῦ Ἀρὰμ, τοῦ Ἐσρὼμ, τοῦ Φαρὲς, τοῦ Ἰούδα,
34 Τοῦ Ἰακὼβ, τοῦ Ἰσαὰκ, τοῦ Ἀβραὰμ, τοῦ Θάρα, τοῦ Ναχὼρ,
35 Τοῦ Σαρούχ, τοῦ Ῥαγαῦ, τοῦ Φαλὲκ, τοῦ Ἕβερ, τοῦ Σαλὰ,
36 Τοῦ Καϊνὰν τοῦ Ἀρφαξὰδ, τοῦ Σὴμ, τοῦ Νῶε, τοῦ Λάμεχ,
37 Τοῦ Μαθουσάλα, τοῦ Ἐνὼχ, τοῦ Ἰαρὲδ, τοῦ Μαλελεὴλ, τοῦ Καϊνὰν,
38 Τοῦ Ἐνὼς, τοῦ Σὴθ, τοῦ Ἀδὰμ, τοῦ Θεοῦ.

Filii Matthati, *filii* Levi, *filii* Melchi, *filii* Jannæ, *filii* Josephi,
Filii Mattathiæ, *filii* Amosi, *filii* Naumi, *filii* Esli, *filii* Naggæ,
Filii Maathi, *filii* Mattathiæ, *filii* Semei, *filii* Josephi, *filii* Judæ,
Filii Joannæ, *filii* Rhesæ, *filii* Zorobabelis, *filii* Salathielis, *filii* Neri,
Filii Melchi, *filii* Addi, *filii* Cosami, *filii* Elmodami, *filii* Eris,
Filii Jose, *filii* Eliezeris, filii Jorimi, *filii* Matthati, *filii* Levi,
Filii Symeonis, *filii* Judæ, *filii* Josephi, *filii* Jonani, *filii* Eliacimi,
Filii Meleæ, *filii* Mainani, *filii* Mattathæ, *filii* Nathanis, *filii* Davidis,
Filii Jessæ, *filii* Obedis, *filii* Boosi, *filii* Salmonis, *filii* Naassonis,
Filii Aminadabi, *filii* Arami, *filii* Esromi, *filii* Pharesi, *filii* Judæ,
Filii Jacobi, *filii* Isaaci, *filii* Abrahami, *filii* Tharæ, *filii* Nachoris,
Filii Saruchi, *filii* Ragavi, *filii* Phaleci, *filii* Heberis, *filii* Salæ,
Filii Arphaxadi, *filii* Semi, *filii* Noe, *filii* Lamechi.
Filii Mathusalæ, *filii* Henochi, *filii* Jaredis, *filii* Mahalaleelis, *filii* Cainani,
Filii Henosi, *filii* Sethi, *filii* Adami, qui fuit Dei.

Qui fuit Matthat, qui fuit Levi, qui fuit Melchi, qui fuit Janna, qui fuit Joseph,
Qui fuit Mattathia, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Hesli, qui fuit Nagge,
Qui fuit Mahath, qui fuit Mattathia, qui fuit Semei, qui fuit Joseph, qui fuit Juda,
Qui fuit Johanna, qui fuit Resa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri,
Qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Cosam, qui fuit Elmodan, qui fuit Her,
Qui fuit Jesu, qui fuit Eliezer, qui fuit Jorim, qui fuit Matthat, qui fuit Levi,
Qui fuit Symeon, qui fuit Juda, qui fuit Joseph, qui fuit Jona, qui fuit Eliacim,
Qui fuit Melcha, qui fuit Menna, qui fuit Matthatha, qui fuit Nathan, qui fuit David,
Qui fuit Jesse, qui fuit Obed, qui fuit Booz, qui fuit Salmon, qui fuit Naasson,
Qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit Esron, qui fuit Phares, qui fuit Juda,
Qui fuit Jacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abraha, qui fuit Thara, qui fuit Nachor,
Qui fuit Sarug, qui fuit Ragau, qui fuit Phaleg, qui fuit Heber, qui fuit Sala,
Qui fuit Cainan, qui fuit Arphaxad, qui fuit Sem, qui fuit Noe, qui fuit Lamech,
Qui fuit Mathusale, qui fuit Henoch, qui fuit Jared, qui fuit Malaleel, qui fuit Cainan,
Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei.

---

36 *Filii Arphaxadi* τοῦ Ἀρφαξάδ. Vulgata inter hunc & Salam recenset Cainanum ab eo qui vers. 37. nominatur diversum manifestò ut liquet ex Gen. 11. 12. Hebræo contextu, errore Græcæ editionis, unde in Latinos & in ipsam Syram interpretationem

tionem irrepsit, frustrà sese in eo torquentibus multis. Sed & in meo illo venerandæ vetustatis codice istud hoc loco non legitur.

38 *Qui fuit Dei*, τοῦ Θεοῦ. i. דמן אלהא *demen Elaha*, à Deo, videlicet conditore. cùm in aliis ubique בר *bar*, id est *Filii* nomen rectè expresserit. In vetustissimo Latino codice legi hìc additum, ex albo libri (ut opinor) *Generationes septuaginta quinque*.

ΚΕΦ. δ'.

Ἰησοῦς δὲ πνεύματος ἁγίου πλήρης, ὑπέστρεψεν ἀπὸ τοῦ Ἰορδάνου, καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον,

2 Ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου· καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις· καὶ συντελεσθεισῶν αὐτῶν, ὕστερον ἐπείνασε.

3 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ τῷ λίθῳ τούτῳ ἵνα γένηται ἄρτος.

4 Καὶ ἀπεκρίθη Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, λέγων, Γέγραπται ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι Θεοῦ.

5 Καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν, ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης ἐν στιγμῇ χρόνου.

6 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν, ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δίδωμι αὐτήν.

7 Σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, ἔσται σου πάντα.

8 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ. γέγραπται γὰρ, Προσκυνήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

9 Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εἰ ὁ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω.

10 Γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε.

11 Καὶ ὅτι ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

12 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι εἴρηται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.

13 Καὶ συντελέσας πάντα πειρασμὸν ὁ διάβολος, ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ ἄχρι καιροῦ.

14 ¶ Καὶ ὑπέστρεψεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ φήμη ἐξῆλθε καθ' ὅλης τῆς περιχώρου περὶ αὐτοῦ.

15 Καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, δοξαζόμενος ὑπὸ πάντων.

16 Καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Ναζαρὲτ, οὗ ἦν τεθραμμένος· καὶ εἰσῆλθε κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, εἰς τὴν συναγωγὴν· καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι.

CAP. IV.

Jesus autem plenus Spiritu sancto reversus est à Jordane, ‖ & actus est ab *eodem* Spiritu in desertum,

Dies quadraginta tentante *eum* diabolo. Nec edit quicquam per illos dies, sed iis finitis postea esuriit.

Tunc dixit ei diabolus, Si Filius es Dei, dic isti lapidi ut fiat panis.

Et respondit ei Jesus dicens, Scriptum est * Non pane solo victurum hominem, sed quovis verbo Dei.

Tunc cùm subduxisset eum diabolus in montem sublimem, ostendit ei omnia regna terræ puncto temporis.

Et ait ei diabolus, Tibi dabo autoritatem hanc universam & gloriam illorum *regnorum*: nam mihi tradita est, & cuicunque voluero, do illam.

Itaque si tu adoraveris me, erunt tua omnia.

Respondens autem Jesus dixit ei, Abscede à me, Satana. scriptum est enim, † Adorabis Dominum Deum tuum, & eum solum coles.

Tum duxit eum Hierosolymam, & eum statuit supra pinnas templi: & dixit ei, Si Filius Dei es, dejice teipsum hinc deorsum.

Scriptum est enim, ‖ Angelis suis præcipiet de te, ut custodiant te:

Et in manus attollent te, nequando impingas ad lapidem pedem tuum.

Respondens autem Jesus dixit ei, Dictum est, * Non tentabis Dominum Deum tuum.

Et finitâ omni tentatione, diabolus abscessit ab eo ad tempus.

Reversus est autem Jesus cum virtute Spiritûs in Galilæam: & fama de eo exiit in totam circumjacentem regionem.

Et ipse docebat in synagogis eorum, omnibus ipsum glorificantibus.

† Venit igitur Nazaretam, ubi fuerat nutritus: & intravit ut consueverat, die sabbati, in synagogam; & surrexit ut legeret.

CAP. IV.

Jesus autem plenus Spiritu sancto regressus est à Jordane: & agebatur in Spiritu in deserto,

Diebus quadraginta, & tentabatur à diabolo. Et nihil manducavit in diebus illis: & consummatis illis, postea esuriit.

Dixit autem illi diabolus, Si Filius Dei es, dic lapidi huic ut panis fiat.

Et respondit ad illum Jesus, Scriptum est, Quia non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo Dei.

Et duxit illum diabolus in montem excelsum, & ostendit illi omnia regna orbis terræ in momento temporis.

Et ait illi, Tibi dabo potestatem hanc universam, & gloriam illorum: quia mihi tradita sunt, & cui volo, do illa.

Tu ergò si adoraveris coram me, erunt tua omnia.

Et respondens Jesus dixit illi, Scriptum est, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.

Et duxit illum in Jerusalem, & statuit eum super pinnam templi: & dixit illi, Si Filius Dei es, mitte te hinc deorsum.

Scriptum est enim, Quòd Angelis suis mandavit de te, ut conservent te:

Et quia in manibus tollent te, nè fortè offendas ad lapidem pedem tuum.

Et respondens Jesus ait illi, Dictum est, Non tentabis Dominum Deum tuum.

Et consummatâ omni tentatione diabolus recessit ab illo usque ad tempus.

Et regressus est Jesus in virtute Spiritûs in Galilæam: & fama exiit per universam regionem de illo.

Et ipse docebat in synagogis eorum: & magnificabatur ab omnibus.

Et venit Nazareth, ubi erat nutritus: & intravit secundùm consuetudinem suam die sabbati in synagogam; & surrexit legere.

‖ *Matt.4.1. Marci 1.12.*
1 Christus in desertum, quasi extra mundum abreptus, post quadraginta dierum jejunium, Satanâ ter superato, velut è cœlo victor repentè prodiens, munus suum aggreditur.
3 Christus primùm ad diffidentiam de Deo, deinde ad opum & bonorum studium, tertiò denique ad vanam de se confidentiam à Satana sollicitatus, ter cum Dei verbo vincit; priori illi Adamo oppositus, solius ambitionis tentatione statim prostrato.
* *Deut.8.3. Matth. 4.4.*
† *Deut. 6.13. & 10.20.*
‖ *Psal.91.12*
* *Deut.6.16.*
† *Matt.13.54 Mar.6.1. Joan.4.43.*
16 Christus, quis sit, & quorsum venerit ex Esaia Propheta palam suis demonstrat.

1 *Ab* eodem *Spiritu*, ἐν τῷ Πνεύματι. A spiritu Sancto videlicet, cujus mentio facta est in superiore membro. Nam articulus vim habet ἀναφορᾶς. aut etiam repetitur antecedens pro relativo, Hebræorum more, ut suprà 3. 19. Vulg. *In spiritu*, id est, ברוח *beruach*. Solent enim Hebræi (ut sæpe jam diximus) causarum omne genus interdum exprimere præfixâ literâ ב, quæ pro varia causæ ratione explicanda est. Hìc autem nemo non videt ἐν τῷ Πνεύματι idem declarare atque ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Erasmus, *Per spiritum*, id est, διὰ τοῦ Πνεύματος. quæ expositio non satìs convenit, & videtur etiam ambigua. Posset enim ità accipi quasi non re verâ, sed κατ' ὀπτασίαν, id est imaginariè, fuerit actus in desertum, ut etiam annotavimus suprà cap. 2. 26.

2 *Dies quadraginta*, τεσσαράκοντα ἡμέρας. Vetus interpres hæc conjungit cum verbo ἤγετο, contra fidem omnium exemplarium quæ vidimus. Ità tamen distinguit Eusebius ἀποδείξ. γ'. κεφ. β'. & mihi quoque non displicet hæc distinctio, si modò ex Marco suppleas quod hìc deesse videtur perficiendæ sententiæ, acsi scriptum sit, *Et actus est ab eodem Spiritu in desertum*, fuìtque illic *dies quadraginta, tentante* eum *diabolo*. ¶ *Tentante* eum *diabolo*, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Vulg. & Erasmus, *Et tentabatur à diabolo*. Annotavimus Mar. 1. 13. rarò à Latinis usurpari passivum participium præsentis temporis, qua de re adhuc inter Grammaticos certatur. Itaque multò commodiùs exprimitur passivo in activum mutato, ut hìc fecimus, & paulò pòst versu 15.

4 *Et respondit ei*, καὶ ἀπεκρίθη πρὸς αὐτόν. Hebraicè, ויאמר אליו *vajomer elau*, pro ויען לו *vajahan lo*: quam constructionem Latini & Græci quoque respuunt, nisi cùm de re ipsa ac persona agitur. Dicimur enim respondere *ad aliquid*, non *ad aliquem*. Nam illud Plinii, *Cùm ad eos respondissem*, fortassis est ἅπαξ λεγόμενον: sed & apud unum Lucam reperias hanc constructionem verbi ἀποκρίνεσθαι, eámq; non ità frequenter, nimirum infrà cap. 6. 3, & 14. 5. & Act. 25. 16. ¶ *Pane*, ἐπ' ἄρτῳ. Heb. על־הלחם *hal halechem*, pro quo Vetus interpres ad verbum, *In pane*. Sed Latinos constat in hoc dicendi genere omittere præpositionem. ¶ *Quovis verbo Dei*, ἐπὶ παντὶ ῥήματι Θεοῦ: id est, eo quod Deus edixerit, quodcunq; tandem illud sit, cùm nè panis quidem nos alat, nisi ex Dei ordinatione, & prout ipsi libet. Agg. 2. 26. Notum est autem Hebræis דבר *davar* indefinitè rem quamvis significare, indè nimirum quòd nonnisi Deo jubente creata sint, & adhuc persistent ac propagentur omnia.

5 *Puncto temporis*, ἐν στιγμῇ χρόνου. Hebræi רגע *regah*: i. *momento temporis*, ut vertit Vetus interpres, diversâ tamen translatione, nimirum à ponderibus sumtâ. *Momentum* enim puto id esse quod Græci ῥοπὴν vocant. [Sed vereor ut in hoc dicendi genere explicando non rectè sentiat Erasmus, sumtam esse metaphoram à puncto Mathematico. Neque enim vulgò Geometræ suum Punctum vocant στιγμὴν, sed σημεῖον. ut videatur potiùs orta translatio à scribis ac librariis, apud quos στιγμὴ in pingendis literarum notis videtur esse id cujus apud Geometras σημεῖον in lineis animo concipiendis idea quædam est.]

6 *Autoritatem*, ἐξουσίαν. Sic vocat Satanas metonymicè (ut opinor) non tam jus ipsum monarchiæ quàm ipsas regiones orbis terrarum: quo modo *Romanum imperium* dicitur tota ditio Romano imperatori subjecta. Nam alioquin dicendum erat, *Dabo tibi autoritatem in hæc omnia*. ¶ *Tradita est*, παραδέδοται. Tradita est, videlicet hoc jus & hæc gloria. Et hoc quidem verè aliquatenus Satan, coactus tamen profiteri hanc potestatem se aliunde habere. Sed id reticet suo more, quod dictum in primis oportuit: nempe se, etsi non nisi sic justè adversùs homines decernente Deo unico rerum à se creatarum propriè Domino, fraude tamen & vi hominibus dominari: & sic quidem dominari ut (quòd postea coactus est agnoscere) nè in porcos quidem introire, nisi copiâ sibi ab eo ipso quem hìc tentat concessâ, non potuerit; nedum ut pro arbitrio regna in hunc vel illum transferre possit. Vulg. & Erasmus, *Tradita sunt*: quæ interpretatio non respondet Græcis, nisi pro αὐτὴν scribas αὐτὰ, ut etiam legit Vetus interpres.

7 *Si tu adoraveris me*, σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου. Vulg. ad verbum, *Si adoraveris coram me*. Erasmus, *Si adoraveris provolutus coram me*. Ego malui ἐνώπιόν μου accipere pro simplici pronomine, ut sæpe apud Hebræos לפני *liphne* ponitur simplicis affixi loco. Sed notanda est trajectio pronominis σὺ, quam miror servatam fuisse ab interpretibus, cùm in Latino sermone diversam requirat constructionem. referretur enim ad verbum posterius, ut omnino dicendum fuerit, *Tu igitur si adoraveris me, omnia possidebis*. In uno codice additum erat πεσὼν, *Procidens*. ¶ *Omnia*, πάντα. Ità loquitur Satan, quia totius mundi regna illi ostentabat ex montis vertice: quod tamen non ità accipio quasi vel sit ullus mons tam sublimis ut ex eo despici possit universus mundus, vel imaginariè hæc facta sint, ut putat Theophylactus; sed quòd ex editissimo monte Satan subjectâ regione amplissimâ, situm regionum per singulas mundi partes Christo commonstraret. Sed pro πάντα in omnibus vetustis codicibus legimus πᾶσα: quod videtur meliùs cohærere cum superiore versiculo, ut convertas ἔσται σοῦ πᾶσα, *tota tua erit*: videlicet gloria illa τῆς οἰκουμένης, vel ipsa οἰκουμένη.

8 *Abscede à me, Satana*, ὕπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ. Vide Marci 8. 33. In Vulgata editione & in tribus vetustis codicibus & in illo

meo

meo vetustissimo hæc non legimus. In reliquis tamē exemplaribus & apud Theophylactum reperiuntur. ¶ *Enim*, γάρ. Hæc particula deest in iisdem illis codicibus. ¶ *Coles*, λατρεύσεις. Vide Matt. 4. 10.

9 *Filius*, ὁ υἱός. Suspecta est mihi hæc lectio, quòd neque apud Matthæum, ubi hanc historiam recitat, neque apud Syrum interpretem, neque suprà vers. 3. addatur articulus: quem etiam in illo meo vetustissimo codice non reperi. ut mihi quidem Satan videatur (quod & Chrysostomus arbitratur) quamvis vocem illam cœlitus demissam audivisset, tamen adhuc incarnationis τοῦ λόγου mysterium aliquatenus, ut per se incredibile, & partim solâ fide, Matth. 16. 17. vel ipso aspectu, Joan. 20. 29, & 1. Joan. 1. 1. percipiendum ignorasse; & prophetias ità accepisse quasi Messias divinissimus tantùm homo, non autem θεάνθρωπος esset futurus: in quam blasphemiam postea Samosatenum & alios impulit.

13 *Omni*, πάντα. Vix enim reperiatur ulla tentationis species, quæ vel ad diffidentiam de Deo, vel ad rerum caducarum studium, vel ad vanam sui ostentationem non referatur.

14 *Cum virtute Spiritûs*, ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος. Id est, cœlesti divinâque planè virtute sese, quæ antea veluti delituerat, in ipso exserente, cùm superato in sese Satanâ inciperet ejusdem opera destruere.

15 *Et ipse*, καὶ αὐτός. Fortassis καὶ ponitur Hebræorum more pro *Quia*. ¶ *Glorificantibus*, δοξαζόμενος. Id est, ipsius sapientiam, & gratiæ in ipso minimè vulgaria Dei dona beantibus, nec enim ad ipsius usque θεότητα assurgebant. Et hinc omnino factum ut ei extra ordinem in synagoga ab ipsis archisynagogis liber traderetur ex quo legeret quod interpretaretur.

16 *Sabbati*, τῶν σαββάτων. Erasmus, *Sabbatorum*. Sed rectiùs convertit Vetus interpres. Est enim enallage de qua diximus Matth. 12. 1. nisi post τῶν σαββάτων adscribatur distinctio, ut hæc cohæreant cum participio εἰωθὸς, quemadmodum in Theophylacto Romano hæc distinguuntur. ¶ *Ut legeret*, ἀναγνῶναι. Intellige non simplicem lectionem sed cum interpretatione conjunctam, ut ex consequentibus apparet. Nec mihi tamen fit verisimile quosvis temerè fuisse ad publicè loquendum in synagogis admissos, sed eorum hoc fuisse ordinarium munus qui γραμματεῖς & νομικοὶ dicebantur, Levitis hanc quoque ob causam per loca multa distributis: unde super Cathedram Mosis dicuntur sedisse. Sed præterea invitatos etiam interdum fuisse extra ordinem nonnullos ab Archisynagogis apparet ex Act. 13. 15. Christo autem ipsi Majestas & Miracula audientiam ubique faciebant. Vide 1. Cor. 14. 29.

---

17 Καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον Ἡσαΐου τοῦ προφήτου· καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον, εὗρε τὸν τόπον οὗ ἦν γεγραμμένον,

‖ Esa. 61. 1.
18 Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίζεσθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με· ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν· ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει.

19 Κηρύξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν.

20 Καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε· καὶ πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ.

21 Ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτούς, Ὅτι σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν.

22 Familiaritas contemtum etiam Christi gignit, qui propterea desertis suis sæpe ad extraneos migrat.
22 Καὶ πάντες ἐμαρτύρουν αὐτῷ, καὶ ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ;

23 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Πάντως ἐρεῖτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἰατρέ, θεράπευσον σεαυτόν· ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα ἐν τῇ Καπερναούμ, ποίησον καὶ ὧδε ἐν τῇ πατρίδι σου.

* Joan. 4. 44.
24 Εἶπε δέ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.

Tunc datus est ei liber Esaiæ prophetæ: cúmq; explicuisset librum, invenit locū *in* quo scriptum erat,

‖ Spiritus Domini super me, cujus rei causâ unxit me: ut evangelizem pauperibus misit me, ut medear contritis corde, ut prædicem captivis dimissionem, & cæcis visûs recuperationem; ut confractos emittam in libertatem;

Ut prædicem annum Domini acceptum.

Et complicatum librum cùm reddidisset ministro, sedit. Et omnium in synagoga oculi erant intenti in eum.

Cœpit autem eis dicere, Certè hodie impleta est hæc Scriptura audientibus vobis.

Et omnes testimonium ei dabant, ac mirabantur super sermonibus *plenis* gratiâ, procedentibus ex ore ipsius, dicebántque, Nonne iste est filius ille Josephi?

Et dixit ad eos, Omnino dicetis mihi hoc proverbium, Medice, cura teipsum: quæcunque audivimus facta fuisse in *urbe* Capernaum, fac etiam hîc in patria tua.

Dixit autem, Amen dico vobis, * nemo Propheta acceptus est in patria sua.

Et traditus est illi liber Esaiæ prophetæ. Et ut revolvit librum, invenit locum ubi scriptum erat,

Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, & cæcis visum; dimittere confractos in remissionem;

Prædicare annum Domini acceptum, & diem retributionis.

Et cùm plicuisset librum, reddidit ministro, & sedit: Et omnium in synagoga oculi erant intendentes in eum.

Cœpit autem dicere ad illos, Quia hodie impleta est hæc Scriptura in auribus vestris.

Et omnes testimonium illi dabant, & mirabantur in verbis gratiæ quæ procedebant de ore ipsius, & dicebant, Nonne hic est filius Joseph?

Et ait illis, Utique dicetis mihi hanc similitudinem, Medice, cura teipsum: quanta audivimus facta in Capharnaum, fac & hîc in patria tua.

Ait autem, Amen dico vobis, quia nemo Propheta acceptus est in patria sua.

---

17 *Cúmque explicuisset*, καὶ ἀναπτύξας. In uno codice legimus καὶ ἀνοίξας, *& cùm aperuisset*. Est autem utrumque hoc participium referendum ad ejus temporis morem, quo libri non ità erant distinctis foliis compacti, ut nunc sunt, sed terete baculo circumvoluti: cujus extrema vocabant Umbilicos, seu quòd umbilici formam præferrent, seu quòd circumvoluto libro, instar cujusdam umbilici in medio sita apparerent.

18 *Pauperibus*, πτωχοῖς. Sic verterunt Græci, cùm in Heb. non legatur עניים *banjim*, sed ענוים *hanavim*. Verùm quod ad sensum attinet, nihil interest. ¶ *Ut medear contritis corde*, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν. Exstant hæc quidem apud Esaiam, & hoc etiam loco tum apud Syrum tum apud Veterem Latinum interpretem: quæ tamen non leguntur in meo vetustissimo codice & aliis plerisque manuscriptis. ¶ *Dimissionem*, ἄφεσιν. Vulg. & Erasmus, *Remissionem*, quod non videtur convenire. Nam remittuntur debita, dimittuntur captivi. ¶ *Visûs recuperationem*, ἀνάβλεψιν. Vulg. *Visum*: cùm ἀνάβλεψις potiùs declaret redditum visum, quasi *Revidentiam* dicas, ut Erasmus observat in annotationibus. De hoc autem membro quid mihi videatur, statim dicam. ¶ *Ut confractos emittam in libertatem*, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει. Putavit Erasmus hoc membrum abundare: & certè necesse est vel ut redundet, vel quod proximè in Hebræis præcessit; id est, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. quod facilè intelliget quisquis Hebræa cum Græcis contulerit. Certè Ambrosius hoc posterius non legit, quantum ex ejus interpretatione colligi potest. Eusebius quoque cùm in libris ἀποδείξεως hoc testimonium citet quinquies aut sexies, nusquam tamen hæc addidit, nisi uno tantùm loco. Ego verò non dubito quin hîc factum sit quod alibi sæpe, ut cùm ad marginem editionis Septuaginta (quam vocant) vel annotata esset diversa aliqua ejusdem loci interpretatio, Aquilæ puta, aut Symmachi, aut Theodotionis, vel non dissimilis sententiæ testimonium adscriptum, librarii deinde hæc omnia promiscuè ipsi contextui inseruerint. Sic igitur habent Hebræa, ולאסורים פקח-קוח *velaasurim pekach-koach*, pro quibus Septuaginta interpretes verterunt, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Acceperunt enim פקח-קוח *pekach-koach* pro uno vocabulo, sicut etiam interpretatur Kimhi: & quia de oculorum apertione propriè dicitur, idcirco אסורים *asurim* putarunt translatitiè significare עורים *hiverim*, id est, *cæcos*, ut constaret antithesis; quia nimirum qui vincti tenentur in carceris tenebris, non multò majorem habent usum lucis quàm qui oculis sunt orbati, ut declaratur Esaiæ 42. 7. Hanc igitur interpretationem cùm quispiam vel non intelligeret, vel putaret Hebræis non respondere, annotavit alium locum, quo putavit istum posse illustrari, petitum ex ejusdem Prophetæ capite 58. 6. ubi in Hebræo legitur ושלח רצוצים חפשים *veschallach retsutsim chophschim*; in Græcis autem, ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει: quæ deinde in contextum irrepserunt, mutato tantùm verbo ἀπόστελλε in ἀποστεῖλαι, quòd alioquin non cohæreret constructio. Sed quisquis hunc locum primus annotavit ad marginem, res sanè dissimilimas inter se comparavit: ut nulla posset subesse suspicio, duo ejusdem Prophetæ testimonia conjungi. Poterat autem quisquis ille fuit, alium locum prorsus similem conferre ex capite 42. 7. ubi pro eo quod in Hebræis legitur לפקוח עינים עורות להוציא ממסגר אסיר *lipkoach benajim hiuroth lehotsi mimasgher asir*. Græci habent ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους: id est, *Ut aperias oculos cæcorum, & educas ex vinculis vinctos*. qui locus hunc optimè explicat, cùm in utroque agatur de Christi officio. Hæc igitur mea sententia est. Sed mihi tamen religio fuit vel minimum apicem detrahere.

19 *Acceptum*, δεκτόν. In Hebræo legitur רצון *ratson*, id est εὐδοκίας, ut suprà 2. 14. Addit autem vulgata editio, *Et diem retributionis*, id est, καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως: quæ verba in Hebræis quidem habentur, sed in nullis Græcis codicibus à me reperta sunt in hoc loco, neque adduntur à Syro interprete.

20 *Intenti*, ἀτενίζοντες. Vulg. *Intendentes*. Erasmus, *Defixi*. Vide Act. 1. 10.

21 *Certè hodie*, ὅτι σήμερον. Sic malui interpretari quàm particulam ὅτι ut redundantem expungere, quòd interdum particula כי *ki* apud Hebræos hanc habeat emphasin ἐλλειπτικῷ dicendi genere. ¶ *Audientibus vobis*. ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. Hebr. באזניכם *beoznechem*, id est, ut Vetus interpres & Erasmus ad verbum interpretantur, *In auribus vestris*. Sic interdum reperias בעיניכם *bebenechem*, id est, *In oculis vestris*, pro *Videntibus vobis*. Sed hoc dicendi genus non memini legere nisi semel apud Ciceronem lib. de Finib. 5.

22 *Testimonium ei dabant*, ἐμαρτύρουν αὐτῷ. i. approbabant communi consensu ac voce de quibus ipse differebat. Nam τὸ μαρτυρεῖν hoc loco & aliis multis non declarat simpliciter Testari de aliquo, ut solent testes à Judice rogati; sed Publicâ professione quidpiam ità testari, ut non modò assentiaris, sed etiam laudes ac comprobes.

Itaque

Itaq; mihi quidem videtur respondere verbo Hebræo ידה *jadah*, pro quo sæpe sacri scriptores usurpant verbum ὁμολογεῖν, unde תודה *todah*, id est, *μαρτυρία* καὶ ὁμολογία, ut 1.Tim.6.12,& 13. Sic apud Xenophontem l. ἀπομν.α. Κἀγὼ μαρτυρῶ τούτοις, id est, *Ego quoque testimonio meo hæc approbo.* ¶ *Ac mirabantur*, καὶ ἐθαύμαζον. In quodam codice additur οἱ ὄχλοι, *turba.* Hinc autem licet duo colligere, quæ si fuissent observata, non tam facilè quibusdam licuisset tyrannidem suam constituere, nempe, isti collationi scripturarum non solos doctores sed ipsam quoque plebem interfuisse; & vernaculum sermonem in hac actione fuisse usurpatum ut quivis omnia intelligere, quivis etiam rogare ac respondere posset: ritè tamen & certo ordine constituto, ut liquet ex Act.13.15. quem optimum Ecclesiæ morem cùm Satan jam cœpisset Pauli ætate depravare, restituit pro viribus fidelis Apostolus, 1.Cor.14.16, & deinceps. ¶ *Super sermonibus* plenis *gratiæ*, ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος. Vulg. perobscurè, *In verbis gratiæ.* Neque enim *gratia* hoc loco (id est, ut Hebræi loquuntur חן *chen*) declarat gratuitam reconciliationem, sed vim illam planè divinam quæ in Christi verbis totóque habitu inerat, ut qui illum audiebant, nisi qui planè erant ἀναίσθητοι, non possent non illum amare, suspicere, complecti: quod etiam apparuit in illis quorum fit mentio Joan. 7.46, ut prædictum erat Psal.45.3. Erasmus, *Super gratia sermonum*, ità ut sit hypallage, integro tamen sensu. ¶ *Filius ille*, ὁ υἱός. Id est, nobis omnibus vulgò notus à familia & artificio. Est igitur omnino respiciendus articulus, quamvìs minimè commendandi Christi, imò deprimendi, causâ adjectus, acsi Gallicè dicas, *le fils de Joseph.*

23 *Hoc proverbium*, τὴν παραβολὴν ταύτην. Heb. זה המשל *zeh hammaschal.* Vulg. *Hanc similitudinem.* Nos verò alibi Græcum vocabulum servavimus, cùm videlicet allegorica quædam narratio instituitur: hìc autem nemo non videt παραβολὴν dici quod Latini *Proverbium* vocant, quia nimirum in plerísque proverbiis, cujusmodi hoc est, locus est similitudini & allegoriæ: quam rationem secuti sunt Donatus ac Diomedes in Parœmia definienda.

---

25 Ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, πολλαὶ χῆραι ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἠλίου ἐν τῷ Ἰσραήλ, ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένετο λιμὸς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν·

26 Καὶ πρὸς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη Ἠλίας εἰ μὴ εἰς Σάρεπτα τῆς Σιδῶνος, πρὸς γυναῖκα χήραν.

27 Καὶ πολλοὶ λεπροὶ ἦσαν ἐπὶ Ἐλισσαίου τοῦ προφήτου ἐν τῷ Ἰσραήλ· καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη εἰ μὴ Νεεμὰν ὁ Σύρος.

28 Καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ, ἀκούοντες ταῦτα.

29 Καὶ ἀναστάντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως· καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους ἐφ' οὗ ἡ πόλις αὐτῶν ᾠκοδόμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν.

30 Αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, ἐπορεύετο.

31 ¶ Καὶ κατῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ πόλιν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασι.

32 Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ.

33 Καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ,

34 Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ· ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

35 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. Καὶ ῥίψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς τὸ μέσον, ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν.

36 Καὶ ἐγένετο θάμβος ἐπὶ πάντας· καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Τίς ὁ λόγος οὗτος, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι, καὶ ἐξέρχονται;

37 Καὶ ἐξεπορεύετο ἦχος περὶ αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου.

38 ¶ Ἀναστὰς δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος. ἡ πενθερὰ δὲ τοῦ Σίμωνος ἦν συνεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ· καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν περὶ αὐτῆς.

39 Καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, ἐπετίμησε τῷ πυρετῷ· καὶ ἀφῆκεν αὐτήν. παραχρῆμα δὲ ἀναστᾶσα διηκόνει αὐτοῖς.

40 ¶ Δύνοντος δὲ τοῦ ἡλίου, πάντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις, ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιθείς, ἐθεράπευσεν αὐτούς.

41 Ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ πολλῶν, κράζοντα καὶ λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπιτιμῶν οὐκ εἴα αὐτὰ λαλεῖν ὅτι ᾔδεισαν τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι.

42 Γενομένης δὲ ἡμέρας ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἔρημον τόπον, καὶ οἱ ὄχλοι ἐζήτουν αὐτόν, καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ· καὶ κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ' αὐτῶν.

43 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὅτι καὶ ταῖς ἑτέραις πόλεσιν εὐαγγελίσασθαί με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· ὅτι εἰς τοῦτο ἀπέσταλμαι.

44 Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῆς Γαλιλαίας.

Sed in veritate dico vobis, † multæ viduæ erant diebus Eliæ in Israel, quando clausum fuit cœlum ad tres annos & sex menses, *adeò* ut fuerit fames magna per totam regionem;

Et ad nullam illarum missus est Elias, sed Sareptam *urbem* Sidoniæ, ad mulierem viduam.

‖ Et multi leprosi erant in Israel sub Elisæo propheta; & nullus eorum purificatus est, sed Naamanus Syrus.

Tunc repleti sunt omnes excandescentiâ in synagoga, hæc audientes.

Et cùm surrexissent, ejecerunt eum extra urbem: & duxerunt eum usque ad supercilium montis super quem urbs ipsorum erat ædificata, ut præcipitarent eum.

Ipse verò digressus per medios ipsos ibat.

Et descendit Capernaum urbem Galilææ, * ibique docebat eos sabbatis.

† Et percellebantur super doctrina ejus. Erat enim sermo ipsius cum autoritate.

‖ Erat autem in synagoga quidam habens spiritum dæmoniacum impurum, qui exclamavit voce magnâ,

Dicens, Ah, quid nobis tecum, Jesu Nazareno? venisti ut perderes nos? novi te quis sis: *nimirum* Sanctus ille Dei.

Et objurgavit eum Jesus, dicens, Obmutesce, & exi ex eo. Tunc dæmonium, projecto illo in medium, exiit ex eo, nihilque ei nocuit.

Et obortus est pavor in omnibus: & colloquebantur alii cum aliis, dicentes, Quid hoc rei est, quòd cum autoritate ac potentia imperat impuris spiritibus, & exeunt?

Et dimanavit rumor de eo in omnem locum circumjacentis regionis.

* Egressus autem Jesus è synagoga, introivit domum Simonis. Socrus verò Simonis detinebatur febri magnâ: & rogaverunt eum pro illa.

Tunc *ipse* adstans supra eam, objurgavit febrim: & *febris* eam dimisit. *illa* verò cùm illico surrexisset, ministravit eis.

Occidente autem sole, omnes qui habebant ægrotantes morbis variis, ducebant ipsos ad eum: ille verò unicuique ipsorum impositis manibus, sanavit eos.

† Exibant autem etiam dæmonia ex multis, clamantia ac dicentia, Certè tu es Christus ille Filius ille Dei. Sed *ipse* objurgans non sinebat ea loqui, quòd scirent ipsum esse Christum illum.

Orto autem die egressus profectus est in desertum locum, & turba quærebat eum, veneruntque usque ad ipsum, & retinebant eum nè ab ipsis discederet.

Illo verò dixit eis, Certè etiam aliis urbibus oportet me evangelizare regnum Dei: nam ad hoc missus sum.

Et prædicabat in synagogis Galilææ.

In veritate dico vobis, multæ viduæ erant in diebus Eliæ in Israel, quando clausum est cœlum annis tribus & mensibus sex, cùm facta esset fames magna in omni terra;

Et ad nullam illarum missus est Elias nisi in Sarepta Sidoniæ ad mulierem viduam.

Et multi leprosi erant in Israel sub Elisæo Propheta; & nemo eorum mundatus est nisi Naaman Syrus.

Et repleti sunt omnes in synagoga irâ, hæc audientes.

Et surrexerunt & ejecerunt illum extra civitatem, & duxerunt illum usque ad supercilium montis super quem civitas illorum erat ædificata, ut præcipitarent eum.

Ipse autem transiens per medium illorum, ibat.

Et descendit in Capharnaum civitatem Galilææ, ibíque docebat illos sabbatis.

Et stupebant in doctrina ejus: quia in potestate erat sermo ipsius.

Et in synagoga erat homo habens dæmonium immundum: & exclamavit voce magnâ,

Dicens, Sine, quid nobis & tibi, Jesu Nazarene? venisti perdere nos? scio te qui sis, Sanctus Dei.

Et increpavit illum Jesus, dicens, Obmutesce, & exi ab eo. Et cùm projecisset illum dæmonium in medium, exiit ab illo, nihílque illum nocuit.

Et factus est pavor in omnibus: & colloquebantur adinvicem, dicentes, Quod est hoc verbum, quia in potestate & virtute imperat immundis spiritibus, & exeunt?

Et divulgabatur fama de illo in omnem locum regionis.

Surgens autem Jesus de synagoga, introivit in domum Simonis. Socrus autem Simonis tenebatur magnis febribus: & rogaverunt illum pro ea.

Et stans super illam imperavit febri: & dimisit illam. Et continuò surgens ministrabat illis.

Cùm autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant illos ad eum: at ille singulis manus imponens, curabat eos.

Exibant autem dæmonia à multis, clamantia & dicentia, Quia tu es Filius Dei. Et increpans non sinebat ea loqui, quia sciebant ipsum esse Christum.

Factâ autem die, egressus ibat in desertum locum: & turba requirebant eum, & venerunt usque ad ipsum; & detinebant illum nè discederet ab eis.

Quibus ille ait, Quia & aliis civitatibus oportet me evangelizare regnum Dei: quia ideo missus sum.

Et erat prædicans in synagogis Galilææ.

† 1.Reg.17.1 & 9, &c.
*Jac.*5.17.
‖ 2.*Reg.*5.14.
28 Mundus quò asperiùs reprehenditur, eò aperiùs furit: sed piorum vita non est impiorum libidini sine exceptione exposita.
* *Matth.*4.13
*Marc.*1.21.
† *Matt.*7.29.
*Marc.*1.22.
‖ *Marc.*1.23.
34 Christus non tantùm homines, quantumvis stupidos, sed ipsa etiam dæmonia, velint, nolint, percellit.
* *Matth.*8.14
*Marc.*1.30.
38 Christus sanandis solo verbo corporis morbis, confirmat se Deum esse omnipotentem, salutis hominum causâ missum.
† *Marc.* 1.34
41 Satan perpetuus veritatis hostis, nè tum quidem audiendus cùm veritatem dicit.
42 Nullâ, nè zeli quidem, specie debemus in vocationis nostræ cursu retardari.

---

25 *In veritate*, ἐπ' ἀληθείας. Sic loquitur etiam Quintilianus: de qua re diximus Matth.22.16. ¶ *Et sex menses*, καὶ μῆνας ἕξ. Dicitur tamen missus Elias ad Achabum, tertio ipso anno cœlum suis precibus aperuisse. Tres igitur istos annos numerare oportet, non à clauso cœlo, sed à recessu Heliæ ad Sareptanam viduam, 1.Reg.18.9. ¶ Adeò *ut fuerit*, ὡς ἐγένετο. Vulg.& Erasmus, *Cùm facta esset*, ut ὡς pro ὅτε vel ἐπεὶ accipiatur. Sed præstat (opinor) accipere pro ὥστε, quod à Græcis ἀποτελεστικὸν vocatur, & interdum etiam cum indicativo jungitur: quamvis frequentiùs construatur cum infinito. ¶ *Totam regionem*, πᾶσαν τὴν γῆν. Vulg.& Erasmus, *Omnem terram* interpretantur. Ego verò non dubito quin ad unicam Israeliticam regionem hoc factum pertinuerit, ut γῆ pro χώρα ponatur, sicut etiam accipitur Matth.27.45.

26 *Sed*, εἰ μή. Vulg.& Erasmus, *Nisi*: idque perperàm, cùm hanc viduam non fuisse Israelitidem oporteat, ut valeat Christi argumentum. De his autem particulis vide Gal.2.16. ¶ *Sareptam*, Σάρεπτα. Hebr. צרפת *Tsorphath*, pro quo legimus in quibusdam codicibus Σάρεφθα, & in aliis Σάρεπτα, sicut etiam apud Stephanum De urbibus. ¶ *Sidoniæ*, τῆς Σιδῶνος, vel *Sidoniorum.* Est enim metonymia, & subauditur vel χώρας, vel πόλεως, quo nomine apud Græcos non Urbs modò significatur, sed hominum Cœtus quorum unum est corpus, etiamsi per varios pagos habitent. Erasmus, *Sidonis*, i. ad Sidoniam spectantem, sive quæ erat in Sidoniorum agro & ditione, eodem quidem sensu, sed dicendi genere parùm usitato. ¶ *Mulierem viduam*, γυναῖκα χήραν, Heb. אשה אלמנה *ischah almanah*, de quo pleonasmo sup.2.15.

27 *Sub Elisæo*, ἐπὶ Ἐλισσαίου. Id est, quo tempore Elisæus functus est munere Prophetæ.

28 *Excandescentiâ*, θυμοῦ. Vulg.& Erasmus, *Irâ*, id est ὀργῆς: de quo discrimine aliquoties diximus.

29 *Cùm surrexissent*, ἀναστάντες: id est, dimisso conventu egressi ex Synagoga. Erasmus, *Insurrexerunt*, id est, ἐπαναστάντες. ¶ *Supercilium*, τῆς ὀφρύος. Sic metaphoricè vocat montis partem cacumini proximam, ex qua nimirum in planiciem despiciebatur:

tur: quâ translationis specie eminentem montis cujusdam partem vocavit μαζὸν, quasi protuberantem mammam, Xenophon l. 4. ἀναβάσεως, ut doctissimus Camerarius in hunc locum observavit.

30 *Per medios ipsos*, διὰ μέσου αὐτῶν. Potest hoc referri vel ad διελθὼν, vel ad ἐπορεύετο: quod posterius malo; utrumvis autem sequamur, ità Christus de illis triumphavit Divinâ illâ potentiâ, quâ confirmat quod suis operariis pollicetur infrà 12. 7.

32 *Cum autoritate*, ἐν ἐξουσίᾳ. Vulg. ad verbum, *In potestate*. Sæpè autem annotavimus ἐν pro σὺν poni, & nomen ἐξουσίας exposuimus Matt. 7. 29. & Mar. 1. 27. Hoc autem refero tum ad rationem illam docendi plenam Divinæ majestatis, loquente Christo ut Domino, & suum illud, *Amen amen dico vobis*, inculcante; tum ad miracula quæ itidem ut Dominus & pro imperio edebat, cùm nihil simile à Scribis & Pharisæis fieret: quamobrem etiam addit Matthæus, *Et non sicuti Scribæ*, Matth. 7. 29.

33 *Spiritum dæmoniacum impurum*, πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου. Vulg. *Dæmonium immundum*: sensu rectè expresso. Erasmus ad verbum, *Habens spiritum dæmonii impuri*. quæ interpretatio tolerabilis est si πνεῦμα pro impulsu & afflatu accipias, quo modo accipi sæpe constat in utroque Testamento: ut cùm dicitur Daniel habuisse Spiritum deorum sanctorum, Dan. 4. 5, 6. & 5. 11, 14. Sed malo Hebræam esse geminationem: ut si *Spiritum diabolicum* pro *Diabolo ipso* dicas. Sic enim reperias טיט יון *tit javen, lutum cœni*, pro *luto cœnoso*, id est, cœno profundissimo, Psal. 40. 3. & ארמת עפר *admath haphar, Terra pulveris*, pro *Pulvere terrestri*, i. humo, Dan. 12. 2. Idem dicendi genus reperio Apoc. 16. 14. alibi verò nusquam in Novo testamento. ¶ *Qui exclamavit*, καὶ ἀνέκραξε. De hoc dicendi genere diximus Mar. 1. 10. Refertur autem hic clamor tum ad spiritum ipsum, tum ad hominem, ipsius dæmonii organum.

34 *Ah*, ἔα. Vox est incondita, dolentis simul & indignantis, quæ exstat etiam Marc. 1. 24. quam tamen ibi non legit Vulgata nec Syrus interpres. Hic autem vertit *Sine*, à verbo ἐάω. Et Syrus habet שבוקיני *Sebucaieni, Sine me*.

36 *Quid hoc rei est?* τίς ὁ λόγος οὗτος; Vulg. *Quod est hoc verbum?* Erasmus, *Quis sermo hic est?* Neuter malè, si placeat ista multitudinis verba non tam ad ipsa effecta quàm ad rationem hæc efficiendi, ad ipsum Christi sermonem videlicet, referre.

37 *Rumor*, ἦχος: id est, φήμη. Sic idem scriptor usurpavit τὴν φωνὴν Act. 2. 6.

38 *Egressus*, ἀναστάς. Vide Marc. 14. 60.

39 *Adstans supra eam*, ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς. Sic describitur gestus Christi sese ad lecti fulcrum inclinantis, ut febricitantem allevaret. Dicunt enim alii Evangelistæ Christum prehendisse ipsius manum.

41 *Quòd scirent*, ὅτι ᾔδεισαν. vel, *Se scire*. Vide Marc. 1. 34.

42 *Orto autem die*, γενομένης δὲ ἡμέρας. Id est, cum prima luce, eâque adhuc adventante, ut liquet ex Marc. 1. 35.

ΚΕΦ. ε.

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην Γεννησαρέτ.

1 Christus quatuor adscitos discipulos admonet Apostolicæ functionis tandem illis committendæ.
‖ Matth. 4. 18. Marc. 1. 16.

2 Καὶ εἶδε δύο πλοῖα ἑστῶτα παρὰ τὴν λίμνην· οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀποβάντες ἀπ' αὐτῶν ἀπέπλυναν τὰ δίκτυα.

3 Ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων ὃ ἦν τοῦ Σίμωνος, ἠρώτησεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον. καὶ καθίσας ἐδίδασκεν ἐκ τοῦ πλοίου τοὺς ὄχλους.

4 Ὡς δὲ ἐπαύσατο λαλῶν, εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα, Ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος, καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγραν.

5 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Σίμων εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιστάτα, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες, οὐδὲν ἐλάβομεν· ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου χαλάσω τὸ δίκτυον.

6 Καὶ τοῦτο ποιήσαντες, συνέκλεισαν ἰχθύων πλῆθος πολύ· διεῤῥήγνυτο δὲ τὸ δίκτυον αὐτῶν.

7 Καὶ κατένευσαν τοῖς μετόχοις τοῖς ἐν τῷ ἑτέρῳ πλοίῳ, τοῦ ἐλθόντας συλλαβέσθαι αὐτοῖς· καὶ ἦλθον, καὶ ἔπλησαν ἀμφότερα τὰ πλοῖα, ὥστε παρά τι βυθίζεσθαι αὐτά.

* Matth. 8. 2. Marc. 1. 40.
12 Christus leprosum sui attactu mundans, & ad sacerdotes remittens, testatur se eum esse quo per fidem apprehenso, nos omnes secundùm legem immundi, testimonio ipsius Dei, mundi ac puri pronunciemur.

8 Ἰδὼν δὲ Σίμων Πέτρος προσέπεσε τοῖς γόνασι τοῦ Ἰησοῦ, λέγων, Ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι, Κύριε.

9 Θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς σὺν αὐτῷ, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων ᾗ συνέλαβον.

10 Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, υἱοὺς Ζεβεδαίου, οἳ ἦσαν κοινωνοὶ τῷ Σίμωνι. Καὶ εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβοῦ· ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν.

11 Καὶ καταγαγόντες τὰ πλοῖα ἐπὶ τὴν γῆν, ἀφέντες ἅπαντα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

12 ¶ Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ πλήρης λέπρας· καὶ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, ἐδεήθη αὐτοῦ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς δύνασαί με καθαρίσαι.

13 Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, εἰπών, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἡ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ.

† Levit. 14. 4.
15 Christus mavult doctrinâ quàm miraculis inclarescere; ideóque ab iis discedit qui ipsum ut corporis medicum non ut salutis autorem quærunt.

14 Καὶ αὐτὸς παρήγγειλεν αὐτῷ μηδενὶ εἰπεῖν· ἀλλὰ ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου, καθὼς προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

15 Διήρχετο δὲ μᾶλλον ὁ λόγος περὶ αὐτοῦ· καὶ συνήρχοντο ὄχλοι πολλοὶ ἀκούειν, καὶ θεραπεύεσθαι ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν.

16 Αὐτὸς δὲ ἦν ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις, καὶ προσευχόμενος.

17 ¶ Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν διδάσκων· καὶ ἦσαν καθήμενοι Φαρισαῖοι καὶ νομοδιδάσκαλοι, οἳ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώμης τῆς Γαλιλαίας καὶ Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ· καὶ δύναμις Κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς.

‖ Matth. 9. 2. Marc. 2. 3.
18 Christus sanato paralytico, malorum omnium causam & remedium ostendit.

18 Καὶ ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον ὃς ἦν παραλελυμένος· καὶ ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγκεῖν καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ.

19 Καὶ μὴ εὑρόντες διὰ ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτόν, διὰ τὸν ὄχλον, ἀναβάντες ἐπὶ τὸ δῶμα, διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν σὺν τῷ κλινιδίῳ εἰς τὸ μέσον ἔμπροσθεν τοῦ Ἰησοῦ.

CAP. V.

Factum est autem, cùm turba incumberet ei, audiendi verbi Dei causâ, ipse stabat ‖ apud lacum Genezaret.

Viditque duo navigia quæ ad lacum erant: piscatores verò cùm ex iis descendissent, abluebant retia.

Ingressus autem in unum istorum navigiorũ quod erat Simonis, rogavit eum ut à terra proveheret pauluũ. cúmq; consedisset docebat turbam ex navigio.

Ut cessavit autem loqui, dixit ad Simonem, Provehito in altum, & dimittite retia vestra ad capturam.

Tum respondens Simon ait ei, Magister, cùm per totam noctem nos fatigaverimus, nihil cepimus; tamen ex tuo jussu dimittam rete.

Et cùm hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem magnam. dirumpebatur autem rete eorum.

Et innuerunt consortibus qui *erant* in altero navigio ut venirent & ipsis opitularentur. Venerunt igitur, & impleverunt ambas naves, ità ut penè mergerentur.

Cùm autem *hoc* vidisset Simon Petrus, accidit ad genua Jesu, dicens, Discede à me: nam homo peccator sum, Domine.

Pavor enim occuparat eum & omnes qui cum eo *erant*, super captura piscium quam comprehenderant:

Similiter autem & Jacobum & Joannem filios Zebedæi, qui erant socii Simoni. Tunc ait ad Simonem Jesus, Nè metue; ab hoc *tempore* vivos capies homines.

Illi autem cùm subduxissent in terram navigia, relictis omnibus, secuti sunt eum.

* Et ecce factum est, ut cùm esset in quadam urbe, tum *adveniret* quidam plenus leprâ; ac viso Jesu, procidens in faciem, deprecaretur eum, dicens, Domine, si velis, potes me purificare.

Jesus autem extensâ manu tetigit eum, dicens, Volo: purificator. Et statim lepra abiit ab eo.

Ipse verò mandavit ei ut nulli *hoc* diceret: sed profectus, *inquit*, ostende teipsum sacerdoti, & offer pro purificatione tuâ, † prout imperavit Moses, *ut hoc sit* eis testimonio.

Dimanabant autem eò magis sermones de eo: & conveniebat turba multa ut audirent, & per eum sanarentur ab infirmitatibus suis.

Ipse autem secedens, erat in desertis, & orabat.

Et factum est quodam die, cùm ipse doceret, sederéntque Pharisæi ac Legis doctores, qui venerant ex omnibus vicis Galilææ & Judææ & Hierosolymis, & virtus Domini adesset ad sanandum illos;

‖ Tunc ecce *advenerunt* quidam ferentes in lecto hominem qui erat paralyticus: & studebant eum inferre, & ponere in ipsius conspectu.

Et cùm non invenissent quâ ipsum inferrent propter turbam, ascenderunt in solarium, & perfosso testaceo pavimento, demiserunt eum cum lectulo in medium ante Jesum.

CAP. V.

Factum est autem cùm turba irruerent in eum ut audirent verbum Dei, & ipse stabat secus stagnum Genesareth.

Et vidit duas naves stantes secus stagnum: piscatores autem descenderant, & lavabant retia.

Ascendens autem in unam navim quæ erat Simonis, rogavit eum à terra reducere pusillum: & sedens docebat de navicula turbas.

Ut cessavit autem loqui, dixit ad Simonem, Duc in altum, & laxate retia vestra in capturam.

Et respondens Simon dixit illi, Præceptor, per totam noctem laborantes nihil cepimus: in verbo autem tuo laxabo rete.

Et cùm hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem copiosam. rumpebatur autẽ rete eorum.

Et annuerunt sociis qui erant in alia navi ut venirent & adjuvarent eos. Et venerunt & impleverunt ambas naviculas, ità ut mergerentur.

Quod cùm videret Simon Petrus, procidit ad genua Jesu, dicens, Exi à me, quia homo peccator sum, Domine.

Stupor enim circumdederat eum & omnes qui cum illo erant, in captura piscium quam ceperant.

Similiter autem Jacobum & Johannem filios Zebedæi, qui erant socii Simonis. Et ait ad Simonem Jesus, Noli timere: ex hoc jam homines eris capiens.

Et subductis ad terram navibus, relictis omnibus, secuti sunt eum.

Et factum est, cùm esset in una civitatum, & ecce vir plenus leprâ: & videns Jesum, procidens in faciem, rogavit eum, dicens, Domine, si vis, potes me mundare.

Et extendens manum tetigit eum, dicens, Volo: mundare. Et confestim lepra discessit ab illo.

Et ipse præcepit illi ut nemini diceret: sed vade, ostende te sacerdoti, & offer pro emundatione tua, sicut præcepit Moyses, in testimonium illis.

Perambulabat autem magis sermo de illo, & conveniebant turbæ multæ, ut audirent & curarentur ab infirmitatibus suis.

Ipse autem secedebat in desertum, & orabat.

Et factum est in una dierum, & ipse sedebat docens: & erant Pharisæi sedentes & Legis doctores, qui venerant ex omni castello Galilææ & Judææ & Jerusalem: & virtus Domini erat ad sanandum eos.

Et ecce viri portantes in lecto hominem qui erat paralyticus: & quærebant eum inferre, & ponere ante eum.

Et non invenientes quâ parte illum inferrent præ turba, ascenderunt supra tectum, & per tegulas summiserunt eum cum lecto in medium ante Jesum.

---

1 *Cùm incumberet*, ἐν τῷ ἐπικεῖσθαι: id est, cùm ipsum quasi illideret præ visendi & audiendi studio: quæ res fecit ut cogeretur è navi docere. Hoc enim declarat τὸ ἐπικεῖσθαι hoc loco: cùm alioqui etiam accipiatur pro *Instare*, ut infrà cap. 23. 23. Vulg. *Cùm irruerent*, id est, ἐν τῷ ἐφορμᾷν. ¶ *Ad lacum*, παρὰ τὴν λίμνην. Sic ubique Lucas pro eo quod θάλασσαν, *Mare*, Hebraissantes scribunt. Vulg. *Stagnum*, impropriè.

3 *Proveheret*, ἐπαναγαγεῖν: id est ἀναπλεῖν. cui opponitur τὸ κατάγειν, quo utitur paulò pòst, id est τὸ καταπλεῖν. Neque enim ἀνὰ iterationem declarat in hoc verbo, ut putavit Vetus interpres, qui vertit *Reducere*; sed idem valet atque ἄνω. Erasmus, *Abduceret*, ἀπάγειν.

4 *Demittite*, χαλάσατε. Vulg. & Erasmus, *Laxate*: quod nullo modo respondet Græco vocabulo, de quo diximus Marc. 2. 4.

5 *Magister*, ἐπιστάτα. Ἐπιστάτης propriè declarat eum qui rei cuipiam sit præfectus, quem vocant Hebræi נציב *netsib* vel נשיא *nasi*. Sed & in eadem significatione interdum ponitur רב *rab*, sicut Dan. 2. 48. ut minimè dubitem ἐπιστάτην à

Luca

Lucæ dici quem cæteri Evangelistæ Hebraico nomine servato רבי rabbi appellant. ¶ *Cùm nos fatigaverimus*, κοπιάσαντες. Vulgata & Erasmus, *Laborantes*. Vide Matth 6.28. Nondum autem illos Christus ad se vocarat domesticos sibi futuros. Itaque huc referenda sunt quæ ab aliis Evangelistis de istis adscitis, ac demum suæ veluti familiæ adscriptis narrantur. ¶ *Ex tuo jussu*, ἐπὶ τῷ ῥήματί σου. Hebr. כדברך chidbarecha, *juxta verbum tuum*. pro quo Vulgata ad verbum, *In verbo tuo*, id est, (ut vernaculo sermone exprimimus) *A vostre parole*. Ponitur autem ἐπὶ pro κατὰ, ut apud Platonem in Epist. legimus ἐπὶ τῷ pro κατὰ τὸν: id est *ex animi sententia*: & ῥῆμα pro *mandato* ponitur, sicut *Dicere* pro *Jubere*, ut alibi annotavi.

7 *Ut opitularentur*, τοῦ συλλαβέσθαι: id est, ut unà secum manus admoverent reti, quod simili translatione dicunt Græci συναίρεσθαι. Vulg. & Erasmus *Adjuvandi* vocabulo utuntur, quod respondet τῷ ἐπικουρεῖν. ¶ *Penè*, ὥστε ἤδη. Hoc adjecimus Græco contextui, quod & Syrus interpres habet, & in vetustissimo codice meo, & alio præterea manuscripto inveni. Sed & istud in nonnullis Latinis veteris editionis libris legitur.

9 *Occuparat*, περιέσχεν. Heb. סבב sabab, vel אפף aphaph, id est, undique conclusum tenebat, sicut Tacitus dixit, *Induere pavores*. ¶ *Super captura*, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ. *Capturam* hoc loco vocat ipsos pisces captos, ut ostendit relativum proximum. Nam alioqui dicendum ᾗ non ὧν. Sic Latini *jactum retis* interdum appellant quicquid piscium uno retis jactu capitur: & ipsum *capturæ* nomen sic usurpatur pro re capta apud Plinium lib. 10. cap. 40. ut annotarunt Grammatici.

14 *Profectus*, inquit, *ostende*, ἀπελθὼν δεῖξον. Transitio est ab obliqua oratione ad directam, Lucæ familiaris, ut observavimus loco alioqui perobscuro, Act. 15.5.

17 *Quodam die*, ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν. Hebr. באחד הימים beechad hajamim: pro quo Vetus interpres ad verbum, *In una dierum*: id est ut vulgò loquimur, *Un jour*. Ponitur autem εἷς pro τίς, ut etiam ἀνὴρ & ἄνθρωπος, sicut sæpe annotavimus. Sic paulò antè, versu 12. ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, *In quadam civitate*. ¶ *Cùm ipse*, καὶ αὐτός. Καὶ pro τότε ex Hebræorum idiotismo interdum usurpari, sæpe jam diximus: hic autem vel redundat, vel poni videtur ויו vau pro כאשר caascher, id est, pro ὅτε, ut respondeat initio versiculi sequentis, sicut Exod. 2.21. & alibi sæpe. ¶ *Ad sanandum illos*, εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς. In uno codice pro αὐτοὺς legimus αὐτόν: quam lectionem si sequamur, αὐτὸν referet Jesum, & à parte anteriore construetur, ut sit hic sensus, Virtutem Domini ad sanandum (id est χάρισμα ἰαμάτων, ut loquitur Apostolus 1. Cor. 12.9.) sese eo tempore exseruisse in Christo: alioquin pronomen αὐτοὺς referendum est ad eos quorum facta est mentio extremo vers. 15.

18 *Tunc ecce advenerunt*, καὶ ἰδού. Supplevimus constructionem hoc loco, ut paulò antè.

19 *In solarium*, ἐπὶ τὸ δῶμα. Id est, in supremam domûs partem. Vide Matth. 12.27. ¶ *Perfosso testaceo pavimento*, διὰ τῶν κεράμων. Vulgata & Erasmus, *Per tegulas*. Ego, nè quis *tegularum* nomine intelligat imbrices quibus acuminata domorum fastigia tegere consuevimus, *pavimentum testaceum* ex Plinii lib. 36. cap. 25. malui interpretari. Præpositio verò διὰ perfossionem pavimenti indicat, quam exprimit Marcus 2.4. quod etiam magnitudinem fidei istorum ampliùs declarat, quàm si simpliciter ex tegulis, id est fastigio domûs, demissus paralyticus diceretur. Christum enim intra ædes ipsas non sub dio tunc docuisse liquet ex eodem Marc. 2.2. turbâ alioqui facilè bajulis paralytici cessurâ.

---

20 Καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

21 Καὶ ἤρξαντο διαλογίζεσθαι οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, λέγοντες, Τίς ἐστιν οὗτος ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός;

22 Ἐπιγνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

23 Τί ἐστιν εὐκοπώτερον; εἰπεῖν, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου; ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι καὶ περιπάτει;

24 Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, (εἶπε τῷ παραλελυμένῳ) Σοὶ λέγω, ἔγειραι, καὶ ἄρας τὸ κλινίδιόν σου, πορεύου εἰς τὸν οἶκόν σου.

25 Καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς ἐνώπιον αὐτῶν ἄρας ἐφ' ᾧ κατέκειτο, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, δοξάζων τὸν Θεόν.

26 Καὶ ἔκστασις ἔλαβεν ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν, καὶ ἐπλήσθησαν φόβου, λέγοντες, Ὅτι εἴδομεν παράδοξα σήμερον.

27 ¶ Καὶ μετὰ ταῦτα ἐξῆλθε, καὶ ἐθεάσατο τελώνην ὀνόματι Λευΐν, καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

28 Καὶ καταλιπὼν ἅπαντα, ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

29 Καὶ ἐποίησε δοχὴν μεγάλην ὁ Λευῒς αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. καὶ ἦν ὄχλος τελωνῶν πολύς, καὶ ἄλλων οἳ ἦσαν μετ' αὐτῶν κατακείμενοι.

30 Καὶ ἐγόγγυζον οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγοντες, Διὰ τί μετὰ τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίετε καὶ πίνετε;

31 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτούς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

32 Οὐκ ἐλήλυθα καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

33 ¶ Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν, Διὰ τί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου νηστεύουσι πυκνά, καὶ δεήσεις ποιοῦνται, ὁμοίως καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων· οἱ δὲ σοὶ ἐσθίουσι καὶ πίνουσι;

34 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, ποιῆσαι νηστεύειν;

35 Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι καὶ ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

36 Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν πρὸς αὐτούς, Ὅτι οὐδεὶς ἐπίβλημα ἱματίου καινοῦ ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν· εἰ δὲ μήγε, καὶ τὸ καινὸν σχίζει, καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνεῖ ἐπίβλημα τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ.

37 Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήξει ὁ νέος οἶνος τοὺς ἀσκούς, καὶ αὐτὸς ἐκχυθήσεται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται.

Ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον· καὶ ἀμφότεροι συντηροῦνται.

39 Καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιόν, εὐθέως θέλει νέον. λέγει γάρ, Ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστιν.

Qui fide eorum visâ, dixit, Heus tu, remissa sunt tibi peccata tua.

Tunc cœperunt ratiocinari Scribæ & Pharisæi, dicentes, Quis est iste qui loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata, nisi solus Deus?

Jesus autem cognitis eorum ratiocinationibus, respondens dixit eis, Quid ratiocinamini in cordibus vestris?

Utrum est facilius? dicere, Remissa sunt tibi peccata; aut dicere, Surge & ambula?

Ut autem sciatis Filium hominis habere autoritatem in terra remittendi peccata, (ait paralytico illi) Tibi dico, surge, & sublato *in humeros* lectulo tuo, abi domum tuam.

Is autem illico surgens in eorum conspectu, sublato *in humeros eo* in quo jacuerat, abiit domum suam, glorificans Deum.

Et stupor cœpit omnes, & glorificabant Deum: & repleti sunt metu, dicentes, Certè vidimus inopinata hodie.

* Posthæc verò exiit, & conspexit publicanum nomine Levin, sedentem ad telonium, & dixit ei, Sequere me.

Et *ille* derelictis omnibus surrexit, & secutus est eum.

Et fecit ei Levi epulum magnum domi suæ: eratque turba multa publicanorum, & aliorum qui cum ipsis accumbebant.

Obmurmurabant autem eis Scribæ ac Pharisæi, dicentes ad discipulos ejus, Quare cum publicanis & peccatoribus editis & bibitis?

Et respondens Jesus dixit eis, Non opus est iis qui sani sunt medico, sed iis qui malè *se* habent.

† Non veni vocatum justos, sed peccatores ad resipiscentiam.

‖ Ipsi verò dixerunt ei, Quare discipuli Joannis jejunant crebrò, & deprecationes faciunt, similiter & *discipuli* Pharisæorum; tui verò edunt & bibunt?

Ipse autem dixit eis, Num potestis facere ut filii thalami, quo *tempore* cum ipsis est sponsus, jejunent?

Venient autem dies cùm tolletur ab eis sponsus, tunc jejunabunt illis diebus.

Dicebat autem eis etiam parabolam, Nemo panniculum novi vestimenti indit in vestimentum vetus: alioqui & illud novum findit *vetus*, & veteri non convenit panniculus *sumtus* ex novo.

Et nemo injicit vinum novum in utres veteres: alioqui disrumpet vinum novum utres, & ipsum effundetur, & utres peribunt.

Sed vinum novum in utres recentes injiciendum est: & utraque conservantur.

Et nemo qui biberit vetus, statim vult novum. dicit enim, Vetus utilius est.

Quorum fidem ut vidit, dixit, Homo, remittuntur tibi peccata tua.

Et cœperunt cogitare Scribæ & Pharisæi, dicentes, Quis est hic qui loquitur blasphemias? Quis potest dimittere peccata nisi solus Deus?

Ut cognovit autem Jesus cogitationes eorum, respondens dixit ad illos, Quid cogitatis in cordibus vestris?

Quid est facilius? dicere, Dimittuntur tibi peccata; an dicere, Surge & ambula?

Ut autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam.

Et confestim consurgens coram illis, tulit in quo jacebat, & abiit in domum suam, magnificans Deum.

Et stupor apprehendit omnes, & magnificabant Deum: & repleti sunt timore, dicentes, Quia vidimus mirabilia hodie.

Et post hæc exiit, & vidit publicanum nomine Levi, sedentem ad telonium, & ait illi, Sequere me.

Et relictis omnibus, surgens secutus est eum.

Et fecit ei convivium magnum Levi in domo sua: & erat turba multa publicanorum & aliorum qui cum illis erant discumbentes.

Et murmurabant Pharisæi & Scribæ eorum, dicentes ad discipulos ejus, Quare cum publicanis & peccatoribus manducatis & bibitis?

Et respondens Jesus dixit ad illos, Non egent, qui sani sunt, medico, sed qui malè habent.

Non veni vocare justos sed peccatores ad pœnitentiam.

At illi dixerunt ad eũ, Quare discipuli Johannis jejunant frequenter, & obsecrationes faciunt, similiter & Pharisæorũ; tui autẽ edunt & bibunt.

Quibus ipse ait, Nunquid potestis filios sponsi, dum cum illis est sponsus, facere jejunare?

Venient autem dies & cùm ablatus fuerit ab illis sponsus, tunc jejunabunt in illis diebus.

Dicebat autem & similitudinem ad illos, Quia nemo commissuram à novo vestimento immittit in vestimentum vetus: alioquin & novum rumpit, & veteri non convenit commissura à novo.

Et nemo mittit vinum novum in utres veteres: alioquin rumpet vinum novum utres, & ipsum vinum effundetur, & utres peribunt.

Sed vinum novum in utres novos mittendum est: & utraque conservantur.

Et nemo bibens vetus, statim vult novum. dicit enim, Vetus melius est.

* *Matth.* 9.9. *Mar.* 2.14.

27 Ecclesia est peccatorum Christi beneficio resipiscentium multitudo, cum eo convivans, magno cum superbi & invidi mundi offendiculo.

† 1. Tim. 1.15

‖ *Matth.* 9.14. *Mar.* 2.18.

33 Hypocritarũ & imperitorum hominum est pietatem in jejunio & rebus mediis collocare.

34 Leges de jejuniis & aliis ejusmodi rebus promiscuè & absque circumstantiarum discrimine positæ, non modò sunt tyrannicæ, sed etiam summè perniciosæ in Ecclesia.

---

20 *Visâ*, ἰδών. *Videre* pro *Cognoscere*, translatione Hebræis familiari. ¶ *Heus tu*, ἄνθρωπε. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Homo*, pro quo sæpe apud Ezechielem occurrit, *Fili hominis*.

22 *In cordibus vestris?* ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; In quibusdam Veteris editionis codicibus additur *Mala*, & in quodam Græco exemplari πονηρά. Cæterùm participium λέγοντες manifestè ostendit, istud διαλογίζεσθαι non simpliciter sic accipiendum quasi alii cum aliis de hac re nihil egerint; quod etiam si demus, tamen Christus ut καρδιογνώστης quid apud se cogitarent cognoverit: sed cùm hæc murmurarent potiùs quàm apertè proderent, Christo visum est fontem unde hæc cogitatio oriatur indicare.

24 *Sublato* in humeros, ἄρας. Adjeci nonnihil ad vitandam verbi *Tollendi* amphiboliam. Facit enim hoc ad rem plurimùm, ut intelligatur miraculi tum veritas tum magnitudo.

26 *Inopinata*

26 *Inopinata*, παράδοξα. Sic Quintilianus τὸ παράδοξον interpretatur lib. 9. Vulg. *Mirabilia*, θαυμαστά. Erasmus, *Incredibilia*, ἄπιστα.

29 *Epulum*, δοχήν. id est ad verbum, *Acceptionem*, quòd passim in eo omnes accipiantur. Annotat autem Erasmus ex libro Athenæi Δειπνοσοφ. ή. splendidum epulum δοχὴν appellari.

30 *Obmurmurabant*, ἐγόγγυζον. Hunc locum in superioribus editionibus sum interpretatus, *Qui autem ex eis erant Scribæ & Pharisæi*, perinde nimirum ac si genitivus αὐτῶν sit partitivus. Sed ab amicissimo quodam meo admonitus, fateor hanc interpretationem admitti non posse. Quinam enim isti alios convivas reprehendissent, si unà cum illis ipsi quoque accumbebant? Varia est autem hujus loci scriptura; quem sic legit Vulgata, Καὶ ἐγόγγυζον οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμματεῖς αὐτῶν, λέγοντες πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, *Et murmurabant Pharisæi & Scribæ eorum, dicentes ad discipulos ejus*. Syrus interpres ità etiam legit, sed expuncto pronomine αὐτῶν. Erasmus quoque non legit αὐτῶν, sed πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ connectit cum verbo ἐγόγγυζον: quæ scriptura confirmatur illius vetustissimi mei codicis autoritate. Ego siquid in his libris ex conjectura licet emendare, quia pronomen αὐτῶν in Græcis codicibus magno consensu legitur, sic existimaverim Lucam scripsisse, Καὶ ἐγόγγυζον οἱ γραμματεῖς κατ' αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι, λέγοντες πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, *Scribæ verò obmurmurabant eis & Pharisæi, dicentes ad discipulos ejus*. ut significetur, omnibus quidem convivis obmurmurasse, sed propriè Christi discipulos, ut istius rei autores compellasse.

33 *Deprecationes*, δεήσεις. Vide Act. 1. 14.

35 *Cùm tolletur*, καὶ ὅταν ἀπαρθῇ. In secundo codice deest καί: & sanè vel redundat vel est transposita hæc particula, cùm potiùs debeat construi cum τότε, sicut apud alios Evangelistas.

39 *Utilius est*, χρηστότερος. id est, salubrius. Vulg. & Erasmus, *Melius*, id est ἀμείνων. Vide infrà 6. 35.

ΚΕΦ. ς'.

*Matth. 12. 1
Marc. 2. 23.
1 Christus adversùs superstitiosos in minutissimis quibusq; hærentes, ostendit nè Sabbati quidem legem sine omni exceptione latam fuisse, nedum ut in externa ejus observatione posita esset hominum salus.

†1. Sam. 21. 6
‖Exod. 29. 33
Levit. 8. 3. & 24. 9.
*Matth. 12. 9
Mar. 3. 1.
6 Charitas omnium cæremoniarum regula.
12 Christus non absque ferventibus & longis precibus duodecim contubernales, Apostolos futuros deligens, ostendit quantâ religione in Ecclesiasticis electionibus sit opus.
† Mat. 10. 1.
Mar. 3. 13. & 6. 7.
Infrà 9. 1.

*Ἐγένετο δὲ ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ διαπορεύεσθαι αὐτὸν διὰ τῶν σπορίμων· καὶ ἔτιλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχυας, καὶ ἤσθιον, ψώχοντες ταῖς χερσί.

2 Τινὲς δὲ τῶν Φαρισαίων εἶπον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν τοῖς σάββασι;

3 Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, †Οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε ὃ ἐποίησε Δαβὶδ ὁπότε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ὄντες;

4 Ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε, καὶ ἔφαγε, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ· ‖οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ μόνους τοὺς ἱερεῖς;

5 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι Κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

6 *Ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ διδάσκειν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά.

7 Παρετήρουν δὲ αὐτὸν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι εἰ ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύσει· ἵνα εὕρωσι κατηγορίαν αὐτοῦ.

8 Αὐτὸς δὲ ᾔδει τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν· καὶ εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ξηρὰν ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι καὶ στῆθι εἰς τὸ μέσον. Ὁ δὲ ἀναστὰς ἔστη.

9 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτοὺς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς τί, Ἔξεστι τοῖς σάββασιν ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀπολέσαι;

10 Καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτοὺς, εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

11 Αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας· καὶ διελάλουν πρὸς ἀλλήλους, τί ἂν ποιήσειαν τῷ Ἰησοῦ.

12 ¶ Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ.

13 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡμέρα, †προσεφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἐκλεξάμενος ἀπ' αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασε·

CAP. VI.

*Factum est verò ut sabbato altero primo pertransiret per sata. Vellebant autem discipuli spicas, edebántque, confricantes manibus.

Quidam autem Pharisæorum dixerunt eis, Cur facitis quod non licet facere sabbatis?

Tunc respondens Jesus dixit eis, † Nè hoc quidem legistis quod fecit David cùm esuriret ipse & qui cum eo erant?

Quomodo introierit domum Dei, & panes præpositios sumserit, ederítque, ac dederit etiam iis qui secum *erant*: ‖ quibus *panibus* non licet vesci nisi solis sacerdotibus?

Et dicebat eis, Filius hominis dominus est etiam sabbati.

* Factum est verò etiam alio sabbato ut ipse ingrederetur in synagogam, ac doceret. Erat autem ibi quidam cujus manus dextera erat arida.

Observabant autem eum Scribæ ac Pharisæi an sabbato sanaturus esset *illum*, ut invenirent accusationem *adversùs* eum.

At ipse norat cogitationes eorum: & dixit homini illi qui habebat manum aridam, Surge, & adsta in medio. Ille verò surgens adstitit.

Dixit igitur eis Jesus, Interrogabo vos quiddam, Licet sabbatis benefacere, an malefacere *cuipiam*? hominem servare, an perdere?

Et cùm eos omnes circunspexisset, ait homini, Extende manum tuam. Ille autem ità fecit: & restituta est manus ejus sana sicut altera.

Ipsi autem repleti sunt amentiâ: & colloquebantur alii cum aliis, quidnam facerent Jesu.

Factum est autem illis diebus, ut abiret in montem ad orandum, & pernoctaret *illic* orans Deum.

† Cùm autem dies ortus esset, vocavit discipulos suos, & cùm ex ipsis elegisset duodecim, quos & Apostolos nominavit.

CAP. VI.

Factum est autem in sabbato secundoprimo, cùm transiret per sata, vellebant discipuli ejus spicas, & manducabant, confricantes manibus.

Quidam autem Pharisæorum dicebant illis, Quid facitis quod non licet in sabbatis?

Et respondens Jesus ad eos dixit, Nec hoc legistis quod fecit David, cùm esurisset ipse & qui cum illo erant?

Quomodo intravit in domum Dei, & panes propositionis sumsit, & manducavit, & dedit iis qui cum ipso erant: quos non licet manducare nisi tantùm Sacerdotibus?

Et dicebat illis, Quia dominus est Filius hominis etiam sabbati.

Factum est autem & in alio sabbato ut intraret in synagogam, & doceret. Et erat ibi homo, & manus ejus dextra erat arida.

Observabant autem Scribæ & Pharisæi si in sabbato curaret; ut invenirent unde accusarent eum.

Ipse verò sciebat cogitationes eorum; & ait homini qui habebat manum aridam, Surge, & sta in medium. Et surgens stetit.

Ait autem ad illos Jesus, Interrogo vos si licet sabbatis benefacere, an malè; animam salvam facere, an perdere.

Et circumspectis omnibus dixit homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est manus ejus.

Ipsi autem repleti sunt insipientiâ: & colloquebantur adinvicem, quidnam facerent Jesu.

Factum est autem in illis diebus, exiit in montem orare, & erat pernoctans in oratione Dei.

Et cùm dies factus esset, vocavit discipulos suos: & elegit duodecim ex ipsis, quos & Apostolos nominavit.

---

1 *Altero primo*, δευτεροπρώτῳ. Duæ erant sabbatorum species: una eorum quæ septimo quoque die recurrebant; altera eorum quibus ex peculiari Dei mandato feriandum erat, solennibus videlicet festis. Jam verò in festo plurium dierum (ut Paschæ & Tabernaculorum) duo erant Sabbata, primus nimirum ejus festi dies, & ultimus, eâdem paríque prorsus cæremoniâ, ut disertè cavet Dominus, Levit. 23. Commodè igitur Lucas posterius illud Sabbatum, id est ultimum diem Azymorum (id enim intelligitur ex eo quòd fit mentio spicarum, ut rectè notat Epiphanius κατὰ τῶν ἀνοήτων) vocat *sabbatum alterum primum*. Josephus Scaliger, vir summæ eruditionis, mecum sentit, quod ad hunc diem attinet: sed putat δευτερόπρωτον vocari, quòd primam à postero die paschæ hebdomadem clauderet, inter illas septem quæ ab illo die ad Pentecosten usque numerabantur: quod tamen nullis exemplis, nec cujusquam scriptoris autoritate probat. Alias autem hujus vocabuli interpretationes, non est, opinor, cur quisquam miretur, cujusmodi est illa Isidori Pelusiotæ ep. 11. l. 3. hoc referentis ad primum azymorum diem, quem putat fuisse ipso die Paschæ posteriorem: perperàm id quidem, cùm à Paschate ipso dies Azymorum numerari inciperent, & Hebræi dies semper à vespera inchoarent.

5 *Etiam sabbati*, καὶ τοῦ σαββάτου. In quodam exemplari & meo vetustissimo addita hæc reperimus, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ θεασάμενός τινα ἐργαζόμενον τῷ σαββάτῳ, εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, εἰ μὲν οἶδας τί ποιεῖς, μακάριος εἶ· εἰ δὲ μὴ οἶδας, ἐπικατάρατος καὶ παραβάτης εἶ τοῦ νόμου: id est, *Eodem die cùm quendam conspexisset operantem sabbato, dixit ei, Heus tu, si quidem ipse nosti quid agas, beatus es: sin autem non nosti, exsecrabilis es & Legis transgressor*. Sed hæc in Ecclesia non leguntur, neque mihi quidem videntur sapere majestatem aut etiam veritatem Evangelicam. Vide Mar. 2. 28.

6 *Cujus manus*, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ. Hebraismus, de quo diximus suprà cap. 1 49.

7 *Accusationem* adversùs *eum*, κατηγορίαν αὐτοῦ. Vulg. & Erasmus, *Unde accusarent eum*, ὅθεν κατηγορήσωσιν αὐτοῦ, sensu tamen rectè expresso. Addidimus autem præpositionem *Adversùs*, id est κατὰ, quæ hic necessariò subauditur, ut suprà Matth. 10. 1. quinetiam exprimitur apud Theophylactum, item in editione Frobeniana, atque etiam tribus vetustis codicibus.

8 *Cogitationes*, τοὺς διαλογισμούς. Vide infrà 9. 47.

9 *Interrogabo vos quiddam*, ἐπερωτήσω ὑμᾶς τί. Triplex esse potest hujus loci distinctio. Nam aut conjungitur τί cum ἐπερωτήσω: quam lectionem, ut simplicissimam, secuti sumus: aut sequentibus adjungitur, idque duplici ratione. Nam Theophylactus post τί adscribit distinctionem, ut ità convertas, *interrogabo vos: quid? licet sabbatis benefacere an malefacere?* In plerisque verò codicibus τί connectitur cum sequentibus sine distinctione, & pro πότερον accipitur, hoc modo, *Interrogabo vos, ecquid licet*, &c. Est autem illud ἐπερωτήσω ὑμᾶς, dicendi genus à quo nos quoq; in vernaculo sermone nostro sæpe auspicamur interrogantem orationem. Sic enim totum hunc locum explicaremus, *Je vous demande, Est-il loisable*, &c. Vetus interpres pro ἐπερωτήσω legit ἐπερωτῶ, *interrogo*: & pro τί videtur scriptum habuisse εἰ, id est *Si* pro *An*: quam lectionem in uno demum exemplari reperi. ¶ *Benefacere*, ἀγαθοποιῆσαι. *Benefacere* legendum est conjunctim, uno vocabulo, sicut etiam *Malefacere*, quod respondet τῷ κακοποιῆσαι. quod notandum est, nequis putet Christum simpliciter quærere num quid boni facere liceat sabbato. id enim erat extra controversiam: & qui precationi aut concioni aut lectioni vacat, dicitur in genere rem bonam facere. Sed percontatur Christus ecquid liceat Sabbato charitatis officia proximo præstare. Vide Marc. 3. 4. ¶ *Perdere*, ἀπολέσαι. Ergò qui non juvat proximum, cùm juvare possit, interficit.

10 *Ille autem ità fecit*, ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω. Vulg. *Et extendit*, καὶ ἐξέτεινε, ut legitur apud Matthæum & Marcum, & hic quoque in quodam codice. Erasmus, *Ille autem fecit*, prætermissâ particulâ οὕτω, quam adjecit Stephanus noster ex editione Complutensi, cum qua consentire comperimus quinque alios codices vetustos.

vetustos. ¶ *Sana sicut altera*, ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. Totum hoc deest in quodam codice, neque reperitur in Vulgata editione.

12 *Et pernoctaret illic precans Deum*, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Et erat pernoctans in oratione* (vel *deprecatione*) *Dei*. Ego verò malui aliquantulùm à Græcis deflectere, ut planiùs loquerer.

13 *Et cùm elegisset*, καὶ ἐκλεξάμενος. Vulg. & Erasmus, *Et elegit*. At ego existimo hunc versiculum decimumtertium cum decimoseptimo conjungendum esse, ità ut tres interjecti includantur quadam parenthesi. Simile hyperbaton est Marci 3. 19.

---

14 (Σίμωνα, ὃν καὶ ὠνόμασε Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, Φίλιππον καὶ Βαρθολομαῖον,

15 Ματθαῖον καὶ Θωμᾶν, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Σίμωνα τὸν καλούμενον Ζηλωτήν,

16 Ἰούδαν Ἰακώβου καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ ἐγένετο προδότης.)

17 Καὶ καταβὰς μετ᾽ αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ καὶ ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ ἀπὸ πάσης τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ τῆς παραλίου Τύρου καὶ Σιδῶνος, οἳ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ, καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν·

18 Καὶ οἱ ὀχλούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· καὶ ἐθεραπεύοντο.

19 Καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐζήτει ἅπτεσθαι αὐτοῦ· ὅτι δύναμις παρ᾽ αὐτοῦ ἐξήρχετο, καὶ ἰᾶτο πάντας.

20 ¶ Καὶ αὐτὸς ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἔλεγε, Μακάριοι οἱ πτωχοί· ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

21 Μακάριοι οἱ πεινῶντες νῦν· ὅτι χορτασθήσεσθε. Μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν· ὅτι γελάσετε.

22 Μακάριοί ἐστε ὅταν μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς, καὶ ὀνειδίσωσι, καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν, ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

23 Χαίρετε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ σκιρτήσατε· ἰδοὺ γὰρ, ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τῷ οὐρανῷ· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

24 Πλὴν οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις· ὅτι ἀπέχετε τὴν παράκλησιν ὑμῶν.

25 Οὐαὶ ὑμῖν οἱ ἐμπεπλησμένοι· ὅτι πεινάσετε. Οὐαὶ ὑμῖν οἱ γελῶντες νῦν· ὅτι πενθήσετε καὶ κλαύσετε.

26 Οὐαὶ ὑμῖν ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς † ψευδοπροφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

27 Ἀλλ᾽ ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν, Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς·

28 Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς.

29 Τῷ τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς.

30 Παντὶ δὲ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ, μὴ ἀπαίτει.

31 Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως.

32 Καὶ εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι.

(*Nempe* Simonem, quem etiam nominavit Petrum, & Andream fratrem ejus, Jacobum & Joannem, Philippum & Bartholomæum,

Matthæum & Thomam, Jacobum Alphæi *filium* & Simonem qui vocatur Zelotes,

Judam Jacobi *fratrem* & Judam Iscariotem, qui etiam fuit proditor;)

Et descendisset cum eis, substitit in loco campestri, turbáque discipulorum ejus, & multitudo magna plebis ex tota Judæa & Hierosolymis, & à *maritima regione* Tyri & Sidonis, qui venerant ut audirent eum, & sanarentur ex morbis suis;

Et qui vexabantur à spiritibus impuris: & sanabantur.

Et tota turba studebat eum tangere; quia vis ab eo prodibat, & sanabat omnes.

Ipse verò sublatis oculis suis in discipulos suos, dicebat, ‖ Beati estis pauperes: quia vestrum est regnum Dei.

* Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini.

† Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.

‖ Beati eritis cùm vos oderint homines, & separaverint vos, & convitiis affecerint *vos*, & nomen vestrum ut malum abjecerint, propter Filium hominis.

Gaudete illo die, & subsilite. ecce enim, merces vestra multa *est* in cœlis: nam itidem faciebant Prophetis patres eorum.

* Sed væ vobis divitibus: nam recepistis solatium vestrum.

† Væ vobis qui impleti estis: nam esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: nam lugebitis & flebitis.

Væ vobis cùm bene vobis dixerint omnes homines: nam itidem faciebant pseudoprophetis patres eorum.

‖ Sed vobis dico qui auditis, Diligite inimicos vestros; benefacite iis qui vos oderunt;

Benedicite iis qui exsecrantur vos; & orate pro infestantibus vos.

* Ei qui tibi ceciderit maxillam, præbe & alteram: & ab eo qui tollit tibi pallium, etiam tunicam nè prohibeto.

Cuivis autem petenti abs te dato; & ab eo qui tollit *res* tuas nè repetito.

‖ Et prout vultis ut faciant vobis homines, vos etiam facite eis similiter.

* Quòd si diligitis eos qui vos diligunt, quæ vobis erit gratia? nam & peccatores diligunt eos à quibus diliguntur.

(Simonem, quem cognominavit Petrum, & Andream fratrem ejus, Jacobum & Johannem, Philippum & Bartholomæum,

Matthæum & Thomam, Jacobum Alphæi & Simonem qui vocatur Zelotes,

Et Judam Jacobi & Judam Iscarioten, qui fuit proditor.)

Et descendens cum illis stetit in loco campestri: & turba discipulorum ejus, & multitudo copiosa plebis ab omni Judæa & Jerusalem, & maritimâ Tyri & Sidonis, qui venerant ut audirent eum, & sanarentur à languoribus suis:

Et qui vexabantur à spiritibus immundis, curabantur.

Et omnis turba quærebat eum tangere: quia virtus de illo exibat, & sanabat omnes.

Et ipse elevatis oculis in discipulos suos, dicebat, Beati pauperes: quia vestrum est regnum Dei.

Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.

Beati eritis cùm vos oderint homines, & cùm separaverint vos, & exprobraverint, & ejecerint nomen vestrum tanquam malum, propter Filium hominis.

Gaudete in illa die & exsultate. ecce enim merces vestra multa est in cœlo: secundùm hæc enim faciebant Prophetis patres eorum.

Verumtamen væ vobis divitibus: quia habetis consolationem vestram.

Væ vobis qui saturati estis: quia esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: quia lugebitis & flebitis.

Væ cùm benedixerint vobis omnes homines: secundùm hæc enim faciebant pseudoprophetis patres eorum.

Sed vobis dico qui auditis, Diligite inimicos vestros; benefacite iis qui oderunt vos:

Benedicite maledicentibus vobis; & orate pro calumniantibus vos.

Ei qui te percutit in maxillam, præbe & alteram: & ab eo qui aufert tibi vestimentum, etiam tunicam noli prohibere.

Omni autem petenti te, tribue; & qui aufert quæ tua sunt, nè repetas.

Et prout vultis ut faciant vobis homines, & vos facite illis similiter.

Et si diligitis eos qui vos diligunt, quæ vobis est gratia? nam & peccatores diligentes se diligunt.

‖ *Matth.* 5.3.
20 Christus adversùs omnes philosophos, ac præsertim Epicureos, docet summum bonum nusquam hìc in terris sed in cœlis esse repositum; afflictiones verò propter justitiam, iter illud esse quo ad id pervenitur.
* *Esa.* 65. 13.
† *Esa.* 61. 3, & 7.
‖ *Matt.* 5. 11.
* *Amos* 6. 1. *Eccl.* 31. 8.
† *Esa.* 65. 13.
‖ *Matth.* 5. 44.
27 Charitas Christiana plurimùm à mundana dissidens, non modò non vindicat injurias, sed etiam hostes vel acerbissimos complectitur, ídque propter Patrem cœlestem, nedum ut suum in benefaciendo lucrum quærat.
* *Matth.* 5. 39.
† 1. *Cor.* 6. 7.
‖ *Matth.* 7. 12. *Tob.* 4. 16.
* *Matth.* 5. 46.

---

14 *Nominavit*, ὠνόμασε, reversum videlicet ab ea legatione Matth. 16. 18.

17 *Maritimâ* regione *Tyri*, τῆς παραλίου Τύρου. Vetus interpres, *Et maritimâ Tyri*, cùm explere debuerit constructionem. Sed Erasmi explicationem non probo, qui existimat hanc esse sententiam, Venisse nonnullos à maritima parte Tyri & Sidonis, id est, ab extrema parte quæ spectat ad mare; aut à maritima parte Judææ, nempe Tyro & Sidone. Ego verò puto Tyrum & Sidonem vocari non ipsas urbes, sed ipsis vicinam regionem, & totum illum maris tractum qui Syrophœnicia dicitur. Itaque genitivos servavi *Tyri & Sidonis*, cùm ipse converterit, *Maritimâ Tyro & Sidone*. Neque enim video cur addendum fuerit τῆς παραλίου, nisi per appositionem id explices, sicut ipse fecit. Verùm hæc appositio non satìs videtur cohærere.

18 *Qui vexabantur*, οἱ ὀχλούμενοι. Ad verbum, *molestabantur*, ut qui turbâ premuntur: quo verbo utitur Modestinus Jurisconsultus, si modò is Latinè scripsit. Videtur enim hìc esse μείωσις in verbo ὀχλοῦσθαι, quo unus Lucas utitur, & quidem duobus tantùm locis, hìc nimirum, & Act. 5. 16.

22 *Separaverint*, ἀφορίσωσιν: id est, ἀποσυναγώγους ποιήσωσιν, *Ex synagoga ejecerint*, ut explicatur Joan. 16. 2. Sed & paulò pòst Lucas ipse exponit quæ sit ista separatio, cùm videlicet nomen alicujus expungitur è populo Dei: sicut apud Latinos dicebantur *capitis diminutionem pati* qui ex albo à censoribus expungebantur. Est autem hæc pœna omnium maximè formidabilis in Ecclesia Dei: sed ità demum si censores fuerint Dei instrumenta, id est, si ex verbo Dei quispiam legitimo veræ Ecclesiæ judicio damnetur: alioquin multò præstat ex impiorum consortio ejici quàm inter eos numerari, ut etiam explicat David Psal. 1. 1, & 2. Hinc illud ἀφορίζεσθαι toties in veteribus canonibus repetitum. quod postea *Abstentos*, & tandem *Excommunicationem minorem* vocarunt. ¶ *Abjecerint*, ἐκβάλωσι. id est, expunxerint, quasi non Judæis sed incircuncisis accensendos. Recensebantur enim Israelitæ secundùm tribus & familias, Gen. 17. 14.

23 *Subsilite*, σκιρτήσατε. Dicuntur lascivientes pecudes σκιρτᾶν. quod Hebræis significat רקד *rakad*, ut Psal. 114. 4. Latinis verò *Gestire* translatitiè de iis dicitur qui præ nimia lætitia non possunt se continere quin varios gestus edant, hinc indè subsilientes. Vulg. & Erasmus, *Exsultate*: eodem quidem sensu, sed tamen verbo synonymo, quod potiùs respondet τῷ ἀγαλλιᾶσθαι. ¶ *Itidem*, κατὰ ταῦτα: id est, ὡσαύτως. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Secundùm hæc*. Existimo autem ταῦτα pro τὰ αὐτὰ positum, sicut in uno codice scriptum legimus infrà vers. 26.

24 *Sed*, πλὴν. Vulg. & Erasmus, *Veruntamen*. Vide Matth. 11. 22. ¶ *Recepistis*, ἀπέχετε. id est, Quicquid boni unquam vobis potest accidere, hoc totum jam ex vestris opibus consecuti estis. itaque non est quòd aliam felicitatem speretis. Vide Matth. 6. 2. ubi hujus vocabuli vim declaravimus. Vulg. & Erasmus, *Habetis*, id est, ἔχετε. Tertullianus lib. 4. adversùs Marcionem, *Recepistis*. Vetus Irenæi interpres, *Percipitis*. ¶ *Solatium*, τὴν παράκλησιν. Sic malim quàm *consolationem*, hoc quidem loco, vocem istam interpretari, quoniam latiùs istud patet: & ità significatum voluit Dominus quidquid gaudii, opis, & commodi homines in hac vita consequi suâ opinione possunt. Tertullianus novè & audaciùs suo more *Advocationem* non semel convertit, & *Advocatorem* pro *Consolatore*, & *Advocare* quoque pro *Consolari*: quæ postrema certè excusari nullo Græcæ vocis significatu possunt.

25 *Qui impleti estis*, οἱ ἐμπεπλησμένοι. Virg. *Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinæ*. Vulg. & Erasmus, *Qui saturati estis*, οἱ κεχορτασμένοι: eodem tamen sensu. Sed in Theophylacti codice Romano additur νῦν, *nunc*, sicut in superioribus versiculis. Est autem hoc positum pro οἱ ἐμπιπλάμενοι, alioqui dicendum erat, τοῖς ἐμπεπλησμένοις, ut superiore vers. τοῖς πλουσίοις.

26 *Omnes*, πάντες. Hæc particula deest in vetustis codicibus omnibus, sed non est otiosa, cùm certatim istis applaudere mundus consueverit.

32 [*Nam si*, καὶ εἰ. Omnino poscit sententia ut καὶ pro כי *chi* accipiatur. Vulg. & Erasmus, *Et si*:] ¶ *Quæ vobis erit gratia?* ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; id est, Quid est in hoc vestro opere quod Deo gratum esse possit? vel, Quid gratiæ possitis à Deo consequi hoc vestro facto? Videtur enim hæc ità explicare Matthæus, cùm inquit, τίνα μισθὸν ἔχετε; *quam mercedem refeRetis?*

Ex quibus etiam verbis apparet nonnullos frustrà somniare mutuam inter Meritum & Mercedem relationem, cùm idipsum à Luca χάρις dicatur quod μισθὸς à Matthæo. Possumus tamen hoc aliter etiam explicare, nempe si χάριν ad homines ipsos retulerimus, ut sit hæc sententia, *Quæ vobis est gratia?* id est, Quæ est vestra in eo liberalitas ac beneficentia? Nam qui eum diligit à quo vicissim diligitur, non potest dici quippiam largiri, sed reddere potiùs quod debet: adeò ut nisi id faciat, non possit vir bonus videri. Postremò qui eum demum diligit à quo se diligi putat, is profectò videtur non tam amicum quàm seipsum diligere, ideóque non aliis sed sibiipsi gratificari. Sed videtur mihi prima interpretatio maximè convenire: quamobrem etiam ἐστὶ verti per futurum, sicut apud Matthæum ἔχετε interpretatus sum *Habebitis*, id est, ἕξετε: quia de beneficiorum mercede disserit Christus ex hypothesi; quasi diceret, Si in amando spectatis vestra commoda, quærite ea commoda quæ verè commoda sunt. Diligite igitur inimicos vestros. nam ità ostendetis vos ea commoda exspectare quæ non ab hominibus sed à Deo proficiscuntur, cùm homines propter Deum diligatis: alioquin si amicos duntaxat diligatis, non à Deo, sed ab ipsis amicis paria exspectate, ut profani homines solent. Est autem insignis hic locus, in quo apertè ostenditur discrimen inter præcepta Evangelica ac philosophica, cùm alioquin etiam Socrates apud Platonem de diligendis quoque inimicis doceat.

---

†Matth.5.42. Deut.15.8. ‖Matth.5.45. *Matth.7.1. 37 Fraternas reprehensiones nec curiosas, nec morosas, nec malignas, sed justas, moderatas & amicas esse oportet. †Matth.7.2. Mar.4.24. ‖Mat.15.14. 39 Imperiti reprehensores, & se & alios perdunt: quia qualis magister, talis & discipulus. *Mat.10.24. Joh.13.16. & 15.10.

33 Καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσι.

34 Καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα.

35 Πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀγαθοποιεῖτε, καὶ δανείζετε, μηδὲν ἀπελπίζοντες· καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ ὑψίστου· ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηρούς.

36 Γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, καθὼς καὶ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί.

37 Καὶ μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ καταδικασθῆτε· ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε·

38 Δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν. μέτρον καλὸν, πεπιεσμένον καὶ σεσαλευμένον καὶ ὑπερεκχυνόμενον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

39 ¶ Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς, Μήτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν; οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται;

40 Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ· κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ.

Et si benefeceritis iis qui vobis benefaciunt, quæ vobis erit gratia? nam & peccatores idem faciunt.

† Et si mutuum dederitis iis à quibus speratis vos recepturos, quæ gratia erit vobis? nam & peccatores peccatoribus dant mutuum, ut recipiant paria.

Imò diligite inimicos vestros, & *iis* benefacite, & mutuum date, nihil indè sperantes: & erit merces vestra multa, ‖ ac filii eritis illius Altissimi: nam ipse benignus est erga ingratos & malos.

Estote ergò misericordes, prout & Pater vester misericors est.

* Nè judicate, & non judicabimini: nè condemnate, & non condemnabimini: absolvite, & absolvemini:

Date, & dabitur vobis. † mensuram, *inquam*, bonam, pressam, agitatam, & superfluentem dabunt in sinum vestrum. Eâdem enim mensurâ quâ metimini, contrametietur vobis.

Dicebat autem eis parabolam, ‖ Num potest cæcus cæco viæ dux esse? nonne ambo in foveam cadent?

* Non est discipulus supra magistrum suum: sed quisquis *erit* perfectus *discipulus*, erit ut magister.

Et si benefeceritis iis qui vobis benefaciunt, quæ vobis est gratia? siquidem & peccatores hoc faciunt.

Et si mutuum dederitis iis à quibus speratis recipere, quæ gratia est vobis? nam & peccatores peccatoribus fœnerantur, ut recipiant æqualia.

Verumtamen diligite inimicos vestros, benefacite & mutuum date, nihil indè sperantes: & erit merces vestra multa, & eritis filii Altissimi: quia ipse benignus est super ingratos & malos.

Estote ergò misericordes, sicut & Pater vester misericors est.

Nolite judicare, & non judicabimini: nolite condemnare, & non condemnabimini: dimittite & dimittemini:

Date, & dabitur vobis. mensuram bonam & confertam & coagitatam & supereffluentem dabunt in sinum vestrum. Eâdem quippe mensurâ quâ mensi fueritis, remetietur vobis.

Dicebat autem illis & similitudinem, Nunquid potest cæcus cæcum ducere? nonne ambo in foveam cadunt?

Non est discipulus super magistrum: perfectus autem omnis erit si sit sicut magister ejus.

---

33 *Vobis*, ὑμᾶς. Novè, ac si scriptum esset εὐεργετοῦνται.

35 *Indè sperantes*, ἀπελπίζοντες. Fateor me nusquam alibi legisse ἀπελπίζειν in hac significatione, cùm propriè declaret τὸ ἀπογινώσκειν, id est, *Desperare*. Et certè videri possit Dominus hoc loco considerare quid plerunque soleat homines deterrere nè fratri inopi pecuniam credant, (quia nimirum metuunt nè pereat quod inopi creditur) ideóque nobis istum metum velle extorquere, & nos huc adducere, ut quoties proximum in nomine Dei juverimus, nunquam illa cogitatio nostros animos subeat, Nostro damno id esse à nobis factum; cùm Deus ipse quasi vadem & sponsorem se interponat, Fore ut multo etiam cum fœnore, quicquid crediderimus, recipiamus. Hanc autem interpretationem si sequamur, pro *Indè sperantes* dicendum erit *Desperantes*: & ità hunc locum intellexit Syrus interpres. Sed tamen nolui ex recepta interpretatione quicquam mutare, cùm & ipsa commodum sensum habeat, & in multis verbis similem vim esse appareat præpositionis ἀπὸ ut in ἀπέχειν, & ἀπολαμβάνειν, id est, *ab alio accipere*, & ἀπογράφειν, *ab alio describere*, & aliis plurimis. Itaque jubemur mutuum dare, non quia nos postea mutuum recepturos sciamus, sed solo juvandi proximi affectu impulsi. Falluntur enim qui hunc locum ad fœnoris prohibitionem detorquent, quasi prohibeat Christus quicquam supra sortem pacisci vel exigere. Illud tamen certum est, si juvandus est proximus, etiam nullâ recipiendæ sortis habitâ ratione, multò magis prohiberi fœneratorias pactiones. ¶ *Benignus*, χρηστός. Hoc vocabulum tribus omnino modis interpretamur. Nam cùm de re dicitur, aliquando id declarat quo facilè quis uti possit, ut Matth. 11. 30. Christus testatur jugum suum esse χρηστὸν, id est, *facile*; quo videlicet facilè & minima aut nulla potiùs cum molestia utamur. Interdum verò declarat τὸ χρήσιμον, id est, Utile & usui nostro maximè accommodatum: quæ significatio ut non multùm sit à superiore diversa, tamen diverso vocabulo exprimitur à Latinis, ut suprà 5. 39. οἶνος παλαιὸς, id est, *vinum vetus*, dicitur χρηστότερος, *utilius & magis salubre*. Postremò cùm personis accommodatur χρηστὸς, eum declarat qui facilem sui usum aliis præbet, quem Latini *benignum* ac *beneficum* appellant, ut hoc loco, & Rom. 2. 4. & Ephes. 4. 32. unde χρηστότης toties ab Apostolo laudata, quam nos *Benignitatem* ac *Facilitatem* interpretamur. Tertullianus lib. 4. in Marcionem maluit *Suavem* interpretari, id est, ἡδύς. quod amplius aliquid ex illo consequens declarat.

36 *Misericordes*, οἰκτίρμονες. Hebr. חסידים *chesidim*: quibus opponuntur crudeles & inhumani, ut Prov. 11. 17. quos Paulus ἀστόργους appellat, Rom. 1. 31.

37 *Absolvite*, ἀπολύετε. vel, *Remittite, & remittetur vobis.* Sed *Absolvendi* verbum mihi magis placuit propter antithesin. Cùm autem hîc non agatur de politicis judiciis, constat *Absolvendi* verbo significari bonitatem & æquitatem illam quâ utuntur Christianâ charitate præditi in ferendis atque adeò condonandis injuriis. cujus exemplum insigne cernimus in Josepho, cùm fratres, à quibus tantam injuriam acceperat, de vita sua penè desperantes alloquens, *Vos* (inquit, & quidem cum lacrymis) *non misistis me huc, sed Deus.*

38 *Pressam*, πεπιεσμένον. Vulg. & Erasmus, *Confertam*: à consequenti videlicet. Nam epitheta hæc omnia petita sunt ab eorum consuetudine qui res aridas, ut frumentum, vel legumina, vel aliquid ejusmodi, liberaliter metiuntur. Solent enim idipsum quod admetiuntur, comprimere, deinde modium succutere, postremò etiam cumulare, adeò ut supra justam mensuram aliquid redundet. Tertium tamen istud, nempe σεσαλευμένον, neque legit Syrus interpres, neque Tertullianus hunc locum citans libro adversùs Marcionem 4. ¶ *In sinum vestrum*, εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. Hebraicè, אל חיקם *el chekam*, quæ locutio Hebræis est familiaris, ut Psal. 79. 12.

39 *Parabolam*, παραβολὴν. Apud Theophylactum reperio καὶ παραβολὴν, *Etiam parabolam*, quemadmodum legit Vetus interpres.

40 *Sed quisquis* erit *perfectus* discipulus, *erit ut magister*, κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ: id est, Tum demum discipulus est perfectus cùm præceptori suo par evasit. Itaque Vetus interpres sententiam rectè expressit cùm hunc locum ità interpretaretur, *Perfectus autem omnis erit si sit sicut magister ejus*: & Syrus interpres, *Et quisquis est perfectus, erit sicut præceptor ejus*: ut videatur omnino legendum πᾶς οὖν ἔσται, vel hoc participium subaudiendum. Erasmus autem ἔσται videtur accipere pro ἔστω, id est, *sit*, Theophylactum secutus. Putat enim his Domini verbis prohiberi discipulo nè usurpet sibi quæ præceptor non usurpaverit: nam ità perfectum fore si per omnia suum præceptorem imitetur. Rursus non incommodè possis ἔσται cum κατηρτισμένος connectere, & *conformem*, id est, σύμμορφον, nempe ad eandem veluti formam ac speciem compositum, interpretari: ut conveniat hæc sententia cum eo quod scribitur Rom. 8. 29. ut analogia non autem summa perfectio significetur. Apud Epiphanium κατὰ Ἐβιωναίων sic legitur & explicatur hic locus, Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ. ἤτοι δὲ κατηρτισμένος κατὰ πάντα ὁ μαθητὴς ὡς ὁ διδάσκαλος. τοῦτ' ἔστιν ἕτοιμος εἰς διωγμὸν καὶ κακολογίαν, καὶ πᾶν ὁτιοῦν ἐπιφερόμενον. ubi tamen scribendum potiùs fuerit κατηρτισμένος. Sed omnino mihi videtur non convenire hæc explicatio huic loco, cùm de persecutionibus hîc non agatur, sed de iis reprehensoribus qui non modò nihil prosunt, verùm etiam nocent: perinde videlicet ac si quis cæcus velit cæco præire, aut si quis indoctus velit alios erudire. Quid enim aliud indè consequi possit quàm ut uterque cæcus in præcipitium ruat, & discipulus sub tali præceptore indoctior evadat? Siquidem discipuli sunt infra magistros, & summa laus est discipulorum, tales esse quales sunt ipsorum magistri. Hanc autem esse germanam hujus loci explicationem, & de privatis ac fraternis admonitionibus hîc agi, tum antecedentia tum consequentia declarant.

41 Ti

41 Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς;

42 Ἢ πῶς δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, Ἀδελφέ, ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, αὐτὸς τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων; Ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

43 Οὐ γάρ ἐστι δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρόν· οὐδὲ δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν.

44 Ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται· οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλήν.

45 Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν· ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ.

46 Τί δέ με καλεῖτε Κύριε, Κύριε· καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω;

47 Πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρός με, καὶ ἀκούων μου τῶν λόγων, καὶ ποιῶν αὐτούς, ὑποδείξω ὑμῖν τίνι ἐστὶν ὅμοιος.

48 Ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομοῦντι οἰκίαν, ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἔθηκε θεμέλιον ἐπὶ τὴν πέτραν· πλημμύρας δὲ γενομένης, προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἴσχυσε σαλεῦσαι αὐτήν· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

49 Ὁ δὲ ἀκούσας, καὶ μὴ ποιήσας, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου· ᾗ προσέρρηξεν ὁ ποταμός, καὶ εὐθέως ἔπεσε, καὶ ἐγένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα.

† Quid autem aſpicis feſtucam quæ eſt in oculo fratris tui, trabem autem quæ eſt in oculo tuo non conſideras?

Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, ſine ejiciam feſtucam quæ in oculo tuo eſt; cùm ipſe trabem quæ eſt in oculo tuo non reſpicias? Hypocrita, ejice primùm trabem illam ex oculo tuo, & tum diſpicies ut ejicias feſtucam quæ eſt in oculo fratris tui.

‖ Non eſt arbor bona quæ ferat fructum putrem, neque arbor putris quæ ferat fructum bonum.

* Unaquæque enim arbor ex fructu ſuo cognoſcitur. Neque enim è ſpinis colligunt ficus, neque è rubo vindemiant uvam.

Bonus homo ex bono theſauro cordis ſui profert bonum; & malus homo ex malo theſauro cordis ſui profert malum. ex abundantia enim cordis loquitur os ejus.

† Quid autem vocatis me Domine, Domine; & non facitis quæ dico.

Quiſquis venit ad me, & audit ſermones meos, & eos præſtat, præmonſtrabo vobis cui ſimilis ſit.

Similis eſt cuipiam ædificanti domum, qui fodit & excavavit, ſtatuitque fundamentum ſuper petram. Ubi autem venit inundatio, illiſum eſt flumen domui illi, ſed nequivit eam quatere: fundata enim erat ſuper petram.

Qui autem *meos ſermones* audivit, nec præſtitit, ſimilis eſt cuipiam qui ædificavit domum ſuam ſuper ſolum abſque fundamento: cui illiſum eſt flumen; itaque ſtatim cecidit, fuitque ruina domûs illius magna.

Quid autem vides feſtucam in oculo fratris tui, trabem autem quæ in oculo tuo eſt non conſideras?

Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, ſine ejiciam feſtucam de oculo tuo; ipſe in oculo tuo trabem non videns? Hypocrita, ejice primùm trabem de oculo tuo, & tunc perſpicies ut educas feſtucam de oculo fratris tui.

Non eſt enim arbor bona quæ facit fructus malos, neque arbor mala faciens fructum bonum.

Unaquaque enim arbor de fructu ſuo cognoſcitur. Neque enim de ſpinis colligunt ficus, neque de rubo vindemiant uvam.

Bonus homo de bono theſauro cordis ſui profert bonum; & malus homo de malo theſauro profert malum. Ex abundantia enim cordis os loquitur.

Quid autem vocatis me, Domine, Domine; & non facitis quæ dico?

Omnis qui venit ad me, & audit ſermones meos, & facit eos, oſtendam vobis cui ſimilis ſit.

Similis eſt homini ædificanti domum, qui fodit in altum, & poſuit fundamentum ſupra petram. Inundatione autem facta, illiſum eſt flumen domui illi, & non potuit eam movere: fundata enim erat ſupra petram.

Qui autem audit & non facit, ſimilis eſt homini ædificanti domum ſuam ſupra terram ſine fundamento: in quam illiſus eſt fluvius; & continuò cecidit, & facta eſt ruina domûs illius magna.

† *Matth.* 7.3.
41 Hypocritæ ſeveriſſimi aliorum reprehenſores, in aliis perſpicaciſſimi, in ſeipſis cæci.
‖ *Matth.* 7.17.
43 Bonus eſt non quiſquis novit alios carpere, ſed qui integritatem tum verbis tum factis probat.
* *Matth.* 7.16. & 12.33.
† *Matth.* 7.21. *Rom.* 2.13. *Jac.* 1.21.
46 Veram pietatem à ficta tandem diſcernit tentatio.

---

41 *Tuo*, τῷ ἰδίῳ. id eſt, σοῦ: ut mox loquitur. Nam ἴδιον pro ἐμοῦ, σοῦ, αὐτοῦ, conſuetudine Græcâ dicitur.

43 *Non eſt*, οὐκ ἔστι. Vulg. & Eraſmus, *Non eſt enim*, οὐ γάρ ἐστι. Et fateor hanc eſſe receptam lectionem. Ego tamen, Syri interpretis & vetuſtiſſimi codicis mei autoritate, ratione ipſâ denique fretus, particulam γὰρ expunxi, nè quis de hujus loci connexione fruſtrà laboret. Nec enim certè additur ſuperiorum dictorum ratio: ſed arreptâ occaſione ex eo quòd mentio facta fuerat hypocritarum, qui laudem ex aliorum reprehenſionibus captant, cùm tota vita ipſos redarguat, novam inſtituit adversùs eos diſputationem, oſtendens ex ipſis moribus veram ſanctimoniam æſtimari: quam doctrinam applicat ad Scribarum & Phariſæorum faſtum cohibendum, ipſis etiam attributâ per conceſſionem veritatis cognitione.

47 *Præmonſtrabo*, ὑποδείξω. nempe ut doctor ſuis diſcipulis præiens. Ad hos enim refertur particula ὑπό. Vide Matth. 3.7.

48 *Fodit & excavavit*, ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε. Creſcit oratio: plus enim eſt excavare quàm fodere. Vulg. & Eraſmus, *Fodit in altum*, id eſt, ἔσκαψεν εἰς βάθος: ſenſu tamen rectè expreſſo. ¶ *Quatere*, σαλεῦσαι. Paulò antè & alibi etiam aliquoties idem verbum convertimus *Agitare*: hîc autem quia amplius quiddam ſignificat, nimirum Agitando ſubvertere, aliud vocabulum quæſivimus. Vulg. & Eraſmus *Movere*, id eſt, κινεῖν.

ΚΕΦ. ζ.

Ἐπεὶ δὲ ἐπλήρωσε πάντα τὰ ῥήματα αὐτοῦ εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ, εἰσῆλθεν εἰς Καπερναούμ.

2 Ἑκατοντάρχου δέ τινος δοῦλος κακῶς ἔχων, ἤμελλε τελευτᾷν, ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος.

3 Ἀκούσας δὲ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν πρεσβυτέρους τῶν Ἰουδαίων, ἐρωτῶν αὐτὸν ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον αὐτοῦ.

4 Οἱ δὲ παραγενόμενοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, παρεκάλουν αὐτὸν σπουδαίως, λέγοντες, Ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τοῦτο·

5 Ἀγαπᾷ γὰρ τὸ ἔθνος ἡμῶν, καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν.

6 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπορεύετο σὺν αὐτοῖς. ἤδη δὲ αὐτοῦ οὐ μακρὰν ἀπέχοντος ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν ὁ ἑκατόνταρχος φίλους, λέγων αὐτῷ, Κύριε, μὴ σκύλλου· οὐ γάρ εἰμι ἱκανὸς ἵνα ὑπὸ τὴν στέγην μου εἰσέλθῃς·

7 Διὸ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἠξίωσα πρὸς σὲ ἐλθεῖν· ἀλλὰ εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

8 Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ᾽ ἐμαυτὸν στρατιώτας· καὶ λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

9 Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς, ἐθαύμασεν αὐτόν· καὶ στραφεὶς, τῷ ἀκολουθοῦντι αὐτῷ ὄχλῳ εἶπε, Λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

CAP. VII.

‖ Cùm autem finiviſſet omnia verba ſua, audiente populo, ingreſſus eſt Capernaumum.

Centurionis verò cujuſdam ſervus malè affectus moribundus erat, qui erat ipſi pretioſus.

Is verò cùm audiſſet de Jeſu, miſit ad eum Seniores Judæorum, rogans eum ut veniret & ſervaret ſervum ſuum.

Iſti autem cùm veniſſent ad Jeſum, precati ſunt eum ſtudioſè, dicentes, Certè dignus eſt cui hoc præbeas.

Diligit enim gentem noſtram, & ſynagogam ædificavit nobis.

Jeſus ergò ibat cum eis. Et cùm jam non longè abeſſet ab illa domo, miſit ad eum Centurio ille amicos, dicens ei, Domine, nè vexator: nec enim ſum dignus ut tectum meum ſubeas:

Ideo nè meipſum quidem ſum dignum arbitratus qui venirẽ ad te: ſed dic verbo, & ſanabitur puer meus.

Etenim ego homo ſum ſub *alterius* autoritate conſtitutus, habens ſub me milites: & dico huic, Vade, & vadit; & alteri, Veni, ac venit; & ſervo meo, Fac hoc, ac facit.

Auditis autem his, Jeſus admiratus eſt eum: & converſus dixit turbæ quæ ipſum ſequebatur, Dico vobis, nè in Iſraële quidem tantam fidem inveni.

CAP. VII.

Cùm autem impleſſet omnia verba ſua in aures plebis, intravit Capharnaum.

Centurionis autem cujuſdam ſervus malè habens, erat moriturus, qui illi erat pretioſus.

Et cùm audiſſet de Jeſu, miſit ad eum Seniores Judæorum, rogans eum ut veniret & ſalvaret ſervum ejus.

At illi cùm veniſſent ad Jeſum, rogabant eum ſolicitè, dicentes ei, Quia dignus eſt ut hoc illi præſtes.

Diligit enim gentem noſtram, & ſynagogam ipſe ædificavit nobis.

Jeſus autem ibat cum illis. Et cùm jam non longè eſſet à domo, miſit ad eum Centurio amicos, dicens, Domine, noli vexari: non enim ſum dignus ut ſub tectum meum intres.

Propter quod & meipſum non ſum dignum arbitratus ut venirem ad te: ſed dic verbo, & ſanabitur puer meus.

Nam & ego homo ſum ſub poteſtate conſtitutus, habens ſub me milites: & dico huic, Vade, & vadit; & alii, Veni, & venit; & ſervo meo, Fac hoc, & facit.

Quo audito Jeſus miratus eſt: & converſus ſequentibus ſe turbis dixit, Amen dico vobis, nec in Iſrael tantam fidem inveni.

‖ *Matth.* 8.5.
1 Admonet Judæos Chriſtus propoſito Centurionis exemplo, ſe contumaciâ ipſorum offenſum, parare tranſitum ad Gentes.

---

1 *Finiviſſet*, ἐπλήρωσε. i. ἐτέλεσε. Vulg. ad verbum, *Impleſſet*: quam interpretationem ut ambiguam rejeci. ¶ *Audiente populo*, εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ. Vide ſuprà, 4.21.

2 *Servus*, δοῦλος. Hinc rectè meo judicio colligit Eraſmus apud Matth. 8.6. παιδὸς appellatione non *Filium* ſed *Servum* [neceſſariò] intelligi: quamvis non deſint qui negent [quod aſſumit Eraſmus] eandem [videlicet] hiſtoriam à Matthæo & Luca commemorari: quibus tamen non aſſentior. ¶ *Moribundus erat*, ἤμελλε τελευτᾷν. Vulg. ad verbum, *Erat moriturus*. Ego verò malui *moribundum* dicere. Eraſmus, *Agebat animam*: ſenſu quidem eleganter expreſſo, ſed ità ut recedat à verbis Lucæ. ¶ *Pretioſus*, ἔντιμος: id eſt, quem plurimi faciebat. Ponitur enim ἔντιμος pro τίμιος, quod etiam in meo vetuſtiſſimo codice legitur. cui opponitur εὔωνος, id eſt, *vilis*, & *parvi pretii*. Eraſmus, *Charum* mavult interpretari: quia, inquit, Pretioſus de re dicitur, de homine non item, niſi tranſlatitiè. Atqui conſtat mancipia in bonis numerari: adjectum autem iſtud oſtendit, non de filio ſed de ſervo hanc hiſtoriam intelligendam.

4 *Præbeas*, παρέξει, vel, *Præſtes*. Rectam eſſe hanc orationem, non obliquam, ex ſubſequente verſu liquet, adſtipulante quoque Syro interprete, & meo vetuſtiſſimo codice, in quo ſcribitur παρέξῃ, ſecundâ nimirum perſonâ futuri medii à παρέχομαι: quam perſonam dicuntur Attici ſcribere per diphthongum ει.

6 *Jeſus ergò*, ὁ δὲ Ἰησοῦς. Hoc loco δὲ pro οὖν accipi commodè (ni fallor) poteſt, ſicut rurſus in ſequenti membro videtur pro ἀλλὰ uſurpari. Ità enim meliùs cohæret tota oratio. ¶ *Dicens ei*, λέγων αὐτῷ. Nempe per amicos, qui ei ſuo nomine hæc dicerent. Solent enim Hebræi (ut alibi etiam annotavimus) dialogis potiùs quàm obliquis ſermonibus res geſtas explicare. Eſt autem hæc conſuetudo notanda hoc loco, ut Matthæus cum Luca concilietur in hujus hiſtoriæ narratione. Vide Matth. 8.5. ¶ *Dignus*, ἱκανός. id eſt, ἄξιος, ut ſuprà 4. [Vide] Matth. 3.11.

7 *Dic verbo*, εἰπὲ λόγῳ. id eſt, Jube duntaxat verbis, nempe *ut ſanetur puer meus*. Matthæus paulò pleniùs ſcribit εἰπὲ λόγον, Matth. 8.8. id eſt, *Loquere*: ſicut vulgò dicimus, *dites le mot*.

[8 *Sub* alterius *autoritate*, ὑπὸ ἐξουσίαν. Vide Matth. 8.9.]

11 Christus palàm suum in mortem imperium asserit.

*Matth.11.2.
18 Joannes è carcere incredulos suos discipulos ad Christum ipsum confirmandos ablegat.

24 Quod procul ostenderunt Prophetæ, proximum indicavit Joannes; ipse autem Christus quotidie in Evangelio exhibet, idque plerunque frustrà, plurimis vel prorsus futilia, vel inanem splendorem quærentibus.
† Mal.3.1.

10 Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες εἰς τὸν οἶκον, εὗρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον ὑγιαίνοντα.
11 ¶ Καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ἑξῆς, ἐπορεύετο εἰς πόλιν καλουμένην Ναΐν· καὶ συνεπορεύοντο αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἱκανοὶ, καὶ ὄχλος πολύς.
12 Ὡς δὲ ἤγγισε τῇ πύλῃ τῆς πόλεως, καὶ ἰδοὺ, ἐξεκομίζετο τεθνηκὼς, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὴ χήρα· καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ.
13 Καὶ ἰδὼν αὐτὴν ὁ Κύριος ἐσπλαγχνίσθη ἐπ᾽ αὐτῇ, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Μὴ κλαῖε.
14 Καὶ προσελθὼν ἥψατο τῆς σοροῦ· (οἱ δὲ βαστάζοντες ἔστησαν) καὶ εἶπε, Νεανίσκε, σοὶ λέγω, ἐγέρθητι.
15 Καὶ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρὸς, καὶ ἤρξατο λαλεῖν· καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ.
16 Ἔλαβε δὲ φόβος ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεὸν, λέγοντες, Ὅτι προφήτης μέγας ἐγήγερται ἐν ἡμῖν, καὶ ὅτι ἐπεσκέψατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ.
17 Καὶ ἐξῆλθεν ὁ λόγος οὗτος ἐν ὅλῃ τῇ Ἰουδαίᾳ περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ.
18 ¶ Καὶ ἀπήγγειλαν Ἰωάννῃ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ πάντων τούτων. Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης,
19 Ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;
20 Παραγενόμενοι δὲ πρὸς αὐτὸν οἱ ἄνδρες, εἶπον, Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς ἀπέσταλκεν ἡμᾶς πρός σε, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;
21 Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐθεράπευσε πολλοὺς ἀπὸ νόσων καὶ μαστίγων καὶ πνευμάτων πονηρῶν· καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο τὸ βλέπειν.
22 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ εἴδετε καὶ ἠκούσατε· ὅτι τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.
23 Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.
24 Ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων Ἰωάννου, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς ὄχλους περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξεληλύθατε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;
25 Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ, οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες, ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσίν.
26 Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.
27 *Οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.
28 Λέγω γὰρ ὑμῖν, μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν προφήτης Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ οὐδείς ἐστιν· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, μείζων αὐτοῦ ἐστι.
29 Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεὸν, βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

Et domum reversi qui missi fuerant, sanum invenerunt servum qui ægrotaverat.
Et factum est *die* sequenti ut iret in civitatem quæ vocatur Nain: ibant autem cum eo discipuli ejus non pauci, turbáque multa.
Ut autem appropinquavit portæ civitatis, tum ecce, defunctus efferebatur, *qui* unigenitus *fuerat* matri suæ, & ipsi *quidem* viduæ: turbáque civitatis non parva erat cum ea.
Dominus verò ipsam intuitus, intimâ misericordiâ commotus est super ea, & dixit, Nè fleto.
Cúmque accessisset, tetigit loculum: (qui verò portabant, substiterunt) & dixit, Adolescens, tibi dico, surge.
Tunc resedit qui fuerat mortuus, & cœpit loqui: & *ille* dedit eum matri suæ.
Cepit autem omnes timor: & glorificabant Deum, dicentes, Certè Propheta magnus suscitatus est inter nos, &, Certè Deus respexit populum suum.
Pervenítque iste de eo sermo in totam Judæam, & in totam regionem circumjacentem.
* Et renunciarunt Joanni discipuli ipsius de his omnibus. qui advocatos duos quosdam è discipulis suis,
Misit ad Jesum, dicens, *Túne* is es qui venturus erat, an alium exspectabimus?
Cùm igitur venissent ad eum viri illi, dixerunt, Joannes Baptista misit nos ad te, dicens, Túne is es qui venturus eras, an alium exspectabimus?
Eâdem autem horâ multos sanavit à morbis & flagellis & spiritibus malis: & cæcis multis visum gratificatus est.
Et respondens Jesus dixit eis, Profecti renunciate Joanni quæ vidistis & audistis: cæcos visum recipere, claudos ambulare, leprosos purificari, surdos audire, mortuos suscitari, pauperibus evangelizari.
Beatus est autem quicunque non fuerit offensus in me.
Et cùm abiissent nuncii Joannis, cœpit de Joanne dicere ad turbam, Quid existis in desertum spectaturi? arundinem à vento agitatam?
Sed quid existis visuri? hominem mollibus vestibus amictum? ecce, qui vestitu magnifico utuntur & in luxu versantur, sunt in palatiis regiis.
Sed quid existis visuri? Prophetam? Certè dico vobis, etiam ampliùs quàm prophetam.
Hic est de quo scriptum est, † Ecce, mitto nuncium meum ante faciem tuam, qui apparabit viam tuam coram te.
Nam dico vobis, inter genitos ex mulieribus, nullus est major Propheta Joanne Baptistâ: sed qui minimus est in regno Dei, major est eo.
Et *eo* audito, totus populus & publicani justificarunt Deum, baptizati baptismo Joannis.

Et reversi, qui missi fuerant, domum, invenerunt servum qui languerat, sanum.
Et factum est deinceps, ibat Jesus in civitatem quæ vocatur Naim: & ibant cum eo discipuli ejus, & turba copiosa.
Cùm autem appropinquaret portæ civitatis, ecce, defunctus efferebatur, filius unicus matris suæ: & hæc vidua erat; & turba civitatis multa cum illa.
Quam cùm vidisset Dominus, misericordiâ motus super eam, dixit illi, Noli flere.
Et accessit, & tetigit loculum: (hi autem qui portabant steterunt) & ait, Adolescens, tibi dico, surge.
Et resedit qui erat mortuus, & cœpit loqui: & dedit illum matri suæ.
Accepit autem omnes timor: & magnificabant Deum, dicentes, Quia Propheta magnus surrexit in nobis: & quia Deus visitavit plebem suam.
Et exiit hic sermo in universam Judæam de eo, & in omnem circà regionem.
Et nunciaverunt Johanni discipuli ejus de omnibus his. Et convocavit duos de discipulis suis Johannes;
Et misit ad Jesum, dicens, Tu es qui venturus es, an alium exspectamus?
Cùm autem venissent ad eum viri, dixerunt, Johannes Baptista misit nos ad te, dicens, Tu es qui venturus es, an alium exspectamus?
In ipsa autem hora multos curavit à languoribus & plagis & spiritibus malis; & cæcis multis donavit visum.
Et respondens dixit illis, Euntes renunciate Johanni quæ audistis & vidistis: quia cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes evangelizantur.
Et beatus est quicunque non fuerit scandalizatus in me.
Et cùm discessissent nuncii Johannis, cœpit de Johanne dicere ad turbas, Quid existis in desertum videre? arundinem vento moveri?
Sed quid existis videre? hominem mollibus vestimentis indutum? ecce, qui in veste pretiosa sunt & deliciis, in domibus regum sunt.
Sed quid existis videre? Prophetam? Utique dico vobis, & plusquam Prophetam.
Hic est de quo scriptum est, Ecce, mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.
Dico enim vobis, major inter natos mulierum Propheta Johanne Baptistâ nemo est: qui autem minor est in regno Dei, major est illo.
Et omnis populus audiens & publicani justificaverunt Deum, baptizati baptismo Johannis.

11 Die *sequenti*, ἐν τῇ ἑξῆς. subauditur ἡμέρᾳ: ut cùm dicimus τῇ ὑστεραίᾳ. In quibusdam codicibus, atque adeò apud Theophylactum, legitur ἐν τῷ ἑξῆς, subaudi χρόνῳ, (ut initio sequentis capitis) id est, *postea*, vel *deinceps*: ut exposuit Erasmus cum Vetere interprete. ¶ *Non pauci*, ἱκανοί. Deest in uno exemplari, neque exstat in editione Vulgata. Vide Marc.10.46.

12 Qui *unigenitus* fuerat, μονογενής. Vulg. & Erasmus, *Unicus*, id est, μόνος. Exposui autem participium ὤν, quod in Græco sermone commodè subauditur, ut meliùs cohæreant sequentia. ¶ *Et ipsi* quidem *viduæ*, καὶ αὐτῇ χήρᾳ. Hujus loci triplicem lectionem invenio in manuscriptis codicibus. Quidam enim habent, καὶ αὕτη ἦν χήρα, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ, id est, (ut converterunt Vetus interpres & Erasmus) *Et hæc vidua erat, & turba civitatis non parva cum ea*. Sed hanc lectionem si sequamur, nemo non videt duram esse repetitionem verbi ἦν in ultimo membro, cùm illud καὶ ὄχλος non sit conjungendum cum καὶ αὕτη, sed cum καὶ ἰδοὺ, ἐξεκομίζετο. Itaque nonnulli codices habent ἦν posteriore loco, non autem priore; id est, post ἱκανός, non autem post αὕτη: & pro καὶ αὕτη χήρα, legunt αὐτῇ χήρᾳ. quam lectionem multò tolerabiliorem puto. Sed utrique antepono eam quam sum secutus, in nonnullis exemplaribus repertam, hanc videlicet, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτῇ χήρᾳ· καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ.

16 *Suscitatus est*, ἐγήγερται. id est, Exortus est, idque Divinitus, ut diximus Matth.11.11. ¶ *Certè*, ὅτι. Sæpe quidem redundat hæc particula, sed interdum tamen suâ vi non caret, ut suprà 4. & hoc loco non videtur otiosa, cùm præsertim bis repetatur.

18 *Qui*, καὶ ὁ Ἰωάννης. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Et Johannes*. Est autem Hebræa repetitio antecedentis pro relativo, quæ repetitio ut vitari posset, inventa esse pronomina testatur Apollonius. Mittuntur autem sanè à Joanne ad Christum hi discipuli, non quòd ipse de Christo quicquam ambigeret, sed ut ipsum Christum cernentes & audientes, ab eo erudirentur, quem alioqui præposterâ quâdam æmulatione refugiebant. Quid sit autem de Christi tum persona tum officio sentiendum, certo compendio discere in hac legatione potuerunt: esse nimirum verum Deum, quod edita ab ipso miracula testabantur, itémque verum hominem, quod oculi renunciabant, servandis hominibus promissum per Prophetas, & nunc exhibitum.

20 *Viri illi*, οἱ ἄνδρες. Vulg. & Erasmus prætermittunt articulum, cujus vis est ἀναφορικὴ hoc loco. Sed tamen hæc deesse comperimus in uno vetusto codice, nullâ sensûs injuriâ.

21 *Eâdem autem horâ*, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ: id est, eo ipso tempore quo ad Jesum venerunt. Neque enim ὥρα hîc accipitur pro duodecima diei parte. quam etiam ob causam alibi convertimus *Momentum*. Sed & in uno exemplari scribitur ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, *illo die*. ¶ *Gratificatus est*, ἐχαρίσατο. Vulg. & Erasmus, *Donavit*, ἐδωρήσατο: eodem quidem sensu. Sed cùm *Gratificandi* verbum ità usurpetur frequenter ab ipso Cicerone, ut prorsus respondeat verbo χαρίζεσθαι tum significatione tum etiam constructione, nulla est ratio cur synonymum quæramus. Itaque deinceps interpretabimur hoc modo, præsertim in Pauli epistolis.

22 *Respondens Jesus*, ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς. Vulgata & Theophylactus hoc loco non habent ὁ Ἰησοῦς: & certè videtur potiùs superiori versiculo convenire. Alludit autem proculdubio ad locum Esaiæ 35.5. & 61.1.

23 *Beatus*, μακάριος. Hoc addit corrigens præposteram discipulorum Joannis æmulationem. quod rursus nè quis quasi in ipsum Joannem dictum torqueret, subjicit quæ ad Joannis muneris commendationem faciunt: quem inter prophetas & suum adventum constituit medium. Nec enim hîc personæ comparantur, ut quidam etiam ex veteribus existimarunt: sed prophetarum prædictiones cum Joannis indicatione conferuntur, & hæc rursum cum ipsius Evangelii exhibitione; simúlque quantò & primam secunda, & utramque tertia patefactio antecellat ostenditur.

24 *In desertum*, εἰς τὴν ἔρημον. Annotat Erasmus, in nonnullis Latinis exemplaribus post hæc verba subjici notam interrogationis, ut θεάσασθαι conjungatur sequentibus: quæ distinctio mihi non displicet.

25 *Magnifico*, ἐνδόξῳ: id est, quo utuntur viri nobiles, & suis opibus illustres. Erasmus, *Splendido*, λαμπρῷ. Vulg. *Pretioso*, id est, τιμίῳ.

[26 *Ampliùs quàm Prophetam*, περισσότερον προφήτου. In tribus vetustis exemplaribus, & apud Theophylactum non additur προφήτου, neque etiam apud Matthæum.]

29 *Justificarunt*, ἐδικαίωσαν: id est, Deum ut justum, bonum ac fidelem & misericordem prædicarunt. Nam apud Hebræos

sæpe צדקה *tsidakah fidem, benignitatem,* ac *misericordiam* declarat: adeò ut Septuaginta illi quos vulgò vocant, interpretes interdum ἐλεημοσύνην interpretentur. Itaque τὸ δικαιοῦν hoc loco penè idem declarat atque ἐξομολογεῖν, δοξολογεῖν, δόξαν δοῦναι: quæ verba alibi frequenter occurrunt. Nisi fortassis malimus dici Deum ab iis justificari (id est, justum declarari) qui fide amplexi ipsius promissiones, cæteris hominibus præbent luculentum justitiæ ac bonitatis Divinæ in ipsos collatæ specimen. Eos enim gratìs justificat Pater in Christi sanguine, ut justitiam suam declaret, Rom 3. 26. Vide Matth. 11. 19. Sed illa prior explicatio simplicior & rectior est. Syrus autem interpres istos duos versiculos perinde convertit acsi essent ipsius Evangelistæ verba, ut qui vers. 31. non habeat Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, *Dixit præterea Dominus* Sed præstat receptam lectionem amplecti.

---

30 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτοὺς, μὴ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτοῦ.
31 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίνι οὖν ὁμοιώσω τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης; καὶ τίνι εἰσὶν ὅμοιοι;
32 Ὅμοιοί εἰσι παιδίοις τοῖς ἐν ἀγορᾷ καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκλαύσατε.
33 Ἐλήλυθε γὰρ Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶνον πίνων· καὶ λέγετε, Δαιμόνιον ἔχει.
34 Ἐλήλυθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγετε, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν.
35 Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων.
36 ¶ Ἠρώτα δέ τις αὐτὸν τῶν Φαρισαίων ἵνα φάγῃ μετ' αὐτοῦ· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Φαρισαίου, ἀνεκλίθη.
37 Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ ἐν τῇ πόλει ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς, ἐπιγνοῦσα ὅτι ἀνάκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Φαρισαίου, κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου,
38 Καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω, κλαίουσα ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε, καὶ κατεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ.
39 Ἰδὼν δὲ ὁ Φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Οὗτος εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν ἂν τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ ἥτις ἅπτεται αὐτοῦ· ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι.
40 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτὸν, Σίμων, ἔχω σοί τι εἰπεῖν. Ὁ δέ φησι, Διδάσκαλε, εἰπέ.
41 Δύο χρεωφειλέται ἦσαν δανειστῇ τινι· ὁ εἷς ὤφειλε δηνάρια πεντακόσια, ὁ δὲ ἕτερος πεντήκοντα.
42 Μὴ ἐχόντων δὲ αὐτῶν ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. τίς οὖν αὐτῶν, εἰπὲ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει;
43 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπεν, Ὑπολαμβάνω ὅτι ᾧ τὸ πλεῖον ἐχαρίσατο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὀρθῶς ἔκρινας.
44 Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν γυναῖκα, τῷ Σίμωνι ἔφη, Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα; εἰσῆλθόν σου εἰς τὴν οἰκίαν, ὕδωρ ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ τοῖς δάκρυσιν ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμαξε.
45 Φίλημά μοι οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ ἀφ' ἧς εἰσῆλθον οὐ διέλιπε καταφιλοῦσά μου τοὺς πόδας.
46 Ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν μου οὐκ ἤλειψας· αὕτη δὲ μύρῳ ἤλειψέ μου τοὺς πόδας.
47 Οὗ χάριν, λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαὶ, ὅτι ἠγάπησε πολύ· ᾧ δὲ ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ.
48 Εἶπε δὲ αὐτῇ, Ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι.
49 Καὶ ἤρξαντο οἱ συνανακείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Τίς οὗτός ἐστιν ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν;
50 Εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα, Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.

Pharisæi verò & Legis interpretes consilium Dei abrogarunt adversùs semetipsos, non baptizati ab eo.

‖ Dixit præterea Dominus, Cui ergò *assimilabo homines gentis istius? & cui rei similes sunt?

Similes sunt puerulis sedentibus in foro, & qui acclamant alii aliis, & dicunt, Cecinimus vobis tibiis, & non saltastis; lamentati sumus vobis, & non flevistis.

Venit enim Joannes Baptista neque edens panem neque bibens vinum; & dicitis, Dæmonium habet.

Venit Filius hominis edens ac bibens; & dicitis, Ecce homo edax & vini potor, amicus publicanorum ac peccatorum.

Sed justificata est sapientia à filiis suis omnibus.

Rogavit autem eum quidam ex Pharisæis ut secum ederet: itaque ingressus domum Pharisæi, accubuit.

Et ecce, mulier, quæ fuerat in urbe peccatrix, cùm cognovisset eum accumbere in domo Pharisæi, allato alabastro unguenti,

* Et stans apud pedes ejus retro, flens cœpit lacrymis rigare pedes ejus, & capillis capitis sui extergebat, & deosculabatur pedes ejus, & illo unguento ungebat.

Hoc autem viso, Pharisæus qui vocaverat eum, dixit apud se, Iste, si esset Propheta, nosset utique quænam & qualis sit ea mulier quæ tangit ipsum: quòd *videlicet* sit peccatrix.

Tunc respondens Jesus dixit eis, Simon, habeo quiddam quod tibi dicam. At ille ait, Magister, dic.

Duo debitores, *inquit Jesus*, erant cuidam creditori: unus debebat denarios quingentos, alter verò quinquaginta:

Cum autem illi non essent solvendo, gratificatus est *debitum* utrisque. Horum igitur dic uter eum plùs diliget?

Respondens verò Simon dixit, *Is*, præsumo, cui plus gratificatus est. At ille dixit ei, Rectè judicasti.

Et conversus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? ingressus sum domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigavit pedes meos, & capillis capitis sui extersit.

Osculum mihi non dedisti: hæc autem, ex quo ingressa est, non intermisit deosculari pedes meos.

Oleo caput meum non unxisti: hæc autem unguento unxit pedes meos.

Cujus rei gratiâ, dico tibi remissa esse multa illa peccata ipsius. Nam dilexit multum: cui autem paululum remittitur, paululum diligit.

Dixit autem ei, Remissa sunt tibi peccata.

Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere inter se, Quis est iste qui etiam peccata remittit?

Dixit autem ad mulierem illam, Fides tua te servavit: vade cum pace.

Pharisæi autem & Legisperiti consilium Dei spreverunt in semetipsos, non baptizati ab eo.

Ait autem Dominus, Cui ergò similes dicam homines generationis hujus? & cui similes sunt?

Similes sunt pueris sedentibus in foro, & loquentibus adinvicem, & dicentibus, Cantavimus vobis tibiis, & non saltastis; lamentavimus, & non plorastis.

Venit autem Johannes Baptista neque manducans panem neque bibens vinum; & dicitis, Dæmonium habet.

Venit Filius hominis manducans & bibens; & dicitis, Ecce homo devorator & bibens vinum, amicus publicanorum & peccatorum.

Et justificata est sapientia ab omnibus filiis suis.

Rogabat autem illum quidam de Pharisæis ut manducaret cum illo: & ingressus domum Pharisæi, discubuit.

Et ecce, mulier quæ erat in civitate peccatrix, ut cognovit quòd accubuisset in domo Pharisæi, attulit alabastrum unguenti;

Et stans retro secus pedes ejus, lacrymis cœpit rigare pedes ejus, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes ejus, & unguento ungebat.

Videns autem Pharisæus qui vocaverat eum, ait intra se, dicens, Hic si esset Propheta, sciret utique quæ & qualis est mulier quæ tangit eum, quia peccatrix est.

Et respondens Jesus dixit ad illum, Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille ait, Magister, dic.

Duo debitores erant cuidam fœneratori: unus debebat denarios quingentos, & alius quinquaginta.

Non habentibus illis unde redderent, donavit utrisque. Quis ergò eum plùs diligit?

Respondens Simon dixit, Æstimo quia is cui plus donavit. At ille dixit ei, Rectè judicasti.

Et conversus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? intravi in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigavit pedes meos, & capillis suis tersit.

Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intravi, non cessavit osculari pedes meos.

Oleo caput meum non unxisti: hæc autem unguento unxit pedes meos.

Propter quod dico tibi, remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum: cui autem minus dimittitur, minùs diligit.

Dixit autem ad illam, Remittuntur tibi peccata.

Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere intra se, Quis est hic, qui etiam peccata dimittit?

Dixit autem ad mulierem, Fides tua te salvam fecit: vade in pace.

‖ *Mat.* 11.16.
31 Quamcunque rationem Deus offerendo nobis Evangelio sequatur, plerique homines sibi ipsis offendicula objiciunt: sed nihilominus aliqua colligitur Ecclesia.
36 Præsentis atque adeò vel domi suæ excepti Christi beneficiis homines superbi seipsos privant, quibus fruuntur humiles & abjecti.
* *Mar.* 14.3. *Joan.* 12.3.
39 Temeritas superbiæ comes.
40 Diligere Christum, certum est ac perpetuum remissionis peccatorum testimonium.

---

30 *Legis interpretes*, οἱ νομικοί. Vide Matth. 22.35. & Act. 15. 21. & suprà 2. 46. ubi etiam διδάσκαλοι nominantur, quibus ἀρχισυνάγωγοι præerant, Act. 13. 15. ¶ *Abrogarunt*, ἠθέτησαν. Nempe quòd ad ipsius rei exitum attinet, quo evasit ipsis exitii instrumentum, id quod eos ad resipiscentiam & salutem vocabat. Sic accipitur verbum ἀθετεῖν Gal. 2. 21. Castellio convertit *Resciderunt*. Sed alibi testatur Paulus verbum Domini non posse excidere: & absit ut de Deo minùs divinè sentiamus quàm de suo Jove Homerus, cùm sic eum loquentem inducit, ... οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ' ἀπατηλὸν, Οὐδ' ἀτελεύτητον γ' ὅτι κεν κεφαλῇ κατανεύσω. Itaque quamvìs soli homines in culpa sint quoties nullum beneficentiæ Dei locum relinquunt, tamen consilium Dei rescindi posse nego, cùm ipsorum contumacia sit justi judicii Dei adversùs eos executio, Rom. 1. 21. Vide Marc. 6. 26. ¶ *Adversùs semetipsos*, εἰς ἑαυτούς. id est, suo maximo damno. Neque enim Deum ipsum, sed seipsos lædunt qui Dei gratiam aspernantur. Potest tamen etiam accipi εἰς pro ἐν, ut εἰς ἑαυτοὺς significet *Apud se*; quia videlicet isti non audebant palàm Joannis doctrinam aspernari: quòd populum metuerent, ut traditur Matth. 21. 26. Castellio convertit εἰς ἑαυτοὺς, *Quantum in se fuit*: quod genus dicendi nusquam memini legere, nec puto reperiri nisi præposito articulo, ut τὸ εἰς ἐμὲ, τὸ κατ' ἐμέ. [Poterat tamen videri hoc modo ista convertisse ut leniret præcedentem interpretationem verbi ἠθέτησαν, nisi omnes nossent ità eum sentire de quibusdam Dei consiliis ut eorum firmitatem velit in hominis esse arbitrio ac potestate. Actum enim erat scilicet de Dei justitia nisi ejus patrocinium bonus iste vir suscepisset.]

31 *Dixit præterea Dominus*, εἶπε δὲ ὁ Κύριος. Hæc verba non exstant apud Syrum interpretem, & in plerisque vetustis codicibus, & nostro antiquissimo: ac fortassis ab aliquo sunt adjecta, qui præcedentes duos versus non ut Christi, sed ut Lucæ ipsius historiam narrantis, verba acceperit: quod tamen perabsurdum fuerit existimare, cùm hæc dicta sint Joanne jam captivo, neque quenquam baptizante. Occurrunt tamen in sacris historiis sæpissime istiusmodi veluti sectiones unius & ejusdem sermonis.

35 *Omnibus*, πάντων. Hoc non legimus in quodam codice, & in Vulgata quadam editione. Vide Matth. 11. 19.

37 *Fuerat*, ἦν. Desierat enim esse, ut ex ardentissima resipiscentia liquet. 1. Cor. 6. 11. Vulg. *erat*, ad id usque tempus videlicet talis habita. peccatricem autem appellat, prostitutæ pudicitiæ mulierem. ¶ *Cùm cognovisset*, ἐπιγνοῦσα, id est, γνοῦσα. Nam alioquin τὸ ἐπιγνῶναι interpretamur *Agnoscere*.

28 *Et stans*, καὶ στᾶσα. id est, adstans ac manens ad pedes. Nam τὸ στῆναι non opponitur τῷ καθῆσθαι hoc loco, sed nihil aliud declarat quàm παρεῖναι: sicut etiam accipitur Act. 7. 56. & alibi sæpe. Itaque non assentior Erasmo, qui ex hoc loco colligit thorum tam altè fuisse exstructum ut erecta attigerit accumbentis pedes.

39 *Dixit*, εἶπεν. In participio λέγων, quod statim subjicit, est Hebræus pleonasmus verbi לאמור *lemor*. Sic infrà, 20. 2. ¶ *Qualis*, ποταπή. Id est, ποία: nisi malimus, significari non fuisse Israelitidem, (quod probabile non est) vel pro Israelitide non habitam, quòd prostibulum esset: quod expressè prohibetur lege Divinâ. Deut. 23. 18. Syrus interpres pro *Qualis* vertit πορ- [illegible],

φερεσιμῶς, *Et quæ fama ejus*, ut significet mulierem hanc notæ impudicitiæ fuisse. ¶ *Sit peccatrix*, ἁμαρτωλός ἐστι. Respicit Pharisæus legem de eorum pollutione qui alios pollutos contigissent.

40 *Respondens*, ἀποκριθείς. Respondere dicitur apud Hebræos etiam qui sermonem inchoat, ut sæpe jam observavimus: sed hoc loco res ipsa ostendit Christum, ut verum Deum & καρδιογνώστην, Pharisæum istum sic compellasse ut interea ipsius cogitationibus responderit.

41 Inquit Jesus. Hoc supplevimus perspicuitatis causâ.

44 *Capitis sui*, τῆς κεφαλῆς αὐτῆς. Vulgata, *Suis*. Et fateor satis per se intelligi hos fuisse capitis capillos. Sed non temerè videtur *capitis* nomen & antea expressum vers. 38, & hìc repetitum, quòd capitis sui ornandi curam in primis habeant impudicæ præsertim mulieres: quod ista usque adeò neglexerat, ut omni abjecto ornatu, suam etiam comam vilissimo præstando ministerio adhibuerit.

45 *Ex quo*, ἀφ' ἧς. sub. ὥρας. alioqui dicendum fuit ἐξ οὗ. ¶ *Ingressa est*, εἰσῆλθεν. Vulg. & Erasmus, *Intravi*, εἰσῆλθον. Restitui εἰσῆλθεν, sic poscente sententiâ, & Syri interpretis autoritate fretus.

47 *Dico tibi, remissa*, &c. Λέγω σοι, ἀφέωνται. Particulam ὅτι expressi, quæ deesse videbatur hoc loco, & adscripta etiam erat in uno vetusto codice. Sic etiam paulò antè versu 9, & Mar. 6. 5. ¶ *Nam dilexit*, ὅτι ἠγάπησεν. Vulg. & Erasmus, *Quoniam dilexit*. Ego verò malui illo modo interpretari, ut faciliùs intelligatur, in his verbis non ostendi causam remissionis peccatorum, sed ex consequente colligi antecedens. Deus enim prior nos dilexit, cùm adhuc peccatores essemus. Itaque qui hoc loco abutuntur ad evertendam gratuitam ex sola fide justificationem, non modò summam impudentiam sed etiam infantiam suam patefaciunt. Negat enim Christus hanc esse peccatricem sicut iste Pharisæus temerè judicarat. Testatur enim remissa ipsi fuisse vitæ prioris peccata: idque probat ex eo quod peccatorum remissionem consequitur, nempe ex charitate quam erat publicè testata. Charitas igitur non est justificationis causa efficiens, sed consequens effectum.

ΚΕΦ. η'.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ καθεξῆς, καὶ αὐτὸς διώδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην, κηρύσσων καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ·

2 Καὶ γυναῖκές τινες αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν, καὶ ἀσθενειῶν, Μαρία ἡ καλουμένη Μαγδαληνή, ἀφ' ἧς δαιμόνια ἑπτὰ ἐξεληλύθει,

3 Καὶ Ἰωάννα, γυνὴ Χουζᾶ ἐπιτρόπου Ἡρώδου, καὶ Σουσάννα, καὶ ἕτεραι πολλαί, αἵτινες διηκόνουν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς.

4 Συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ, καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτόν, εἶπε διὰ παραβολῆς,

5 Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον αὐτοῦ· καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτόν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ κατεπατήθη, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατέφαγεν αὐτό.

6 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ φυὲν ἐξηράνθη, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα.

7 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν, καὶ συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτό.

8 Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν, καὶ φυὲν ἐποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. Ταῦτα λέγων ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

9 Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες τίς εἴη ἡ παραβολὴ αὕτη.

10 Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν.

11 Ἔστι δὲ αὕτη ἡ παραβολή· Ὁ σπόρος, ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.

12 Οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδόν, εἰσὶν οἱ ἀκούοντες· εἶτα ἔρχεται ὁ διάβολος, καὶ αἴρει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτῶν, ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν.

13 Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἳ ὅταν ἀκούσωσι, μετὰ χαρᾶς δέχονται τὸν λόγον· καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἳ πρὸς καιρὸν πιστεύουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφίστανται.

14 Τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσόν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκούσαντες. καὶ ὑπὸ μεριμνῶν καὶ πλούτου καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται, καὶ οὐ τελεσφοροῦσι.

15 Τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσι, καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ.

† Mat. 16. 9.
‖ Mat. 13. 3. Mar. 4. 2.
4 Idem Evangelium ubivis seritur, at non pari fructu; idque solo hominum vitio.
* Esa. 6. 9. Mat. 13. 14. Mar. 4. 12. Joan. 12. 40. Act. 28. 26. Rom. 11. 8.
† Mat. 13 18. Mar. 4. 15.

CAP. VIII.

Et factum est deinceps, ut ipse iter faceret oppidatim & vicatim, prædicans & evangelizans regnum Dei. & duodecim illi *erant* cum eo:

Et quædam mulieres quas sanaverat à spiritibus malis & morbis; *nempe* Maria quæ vocabatur Magdalene, † ex qua septem dæmonia exierant,

Et Johanna uxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ subministrabant ei ex iis quæ ipsis suppetebant.

‖ Cùm autem multa turba conveniret, & civitatum incolæ adventarent ad eum, dixit per parabolam,

Quidam sator exiit ad serendum semen suum: & inter serendum aliud cecidit secundùm viam; & conculcatum est, & volucres cœli exederunt illud:

Et aliud cecidit in petram; & enatum exaruit, quia non habebat humorem:

Et aliud cecidit inter spinas; & simul enatæ spinæ suffocarunt illud:

Et aliud cecidit in terram bonam; & cùm enatum esset, edidit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

Interrogabant autem eum discipuli ejus, dicentes quæ esset ista parabola.

Ipse verò dixit *eis*, Vobis datum est nosse mysteria regni Dei: reliquis autem per parabolas *loquor*, ut * conspicientes non videant, & audientes non intelligant.

† Est autem hæc parabola: Semen illud, est sermo Dei:

Qui autem secundùm viam *semen excipiunt*, ii sunt qui audiunt: deinde venit diabolus, & tollit sermonem ex corde ipsorum, ne credendo serventur.

Qui verò in petram, *ii sunt* qui postquam audierunt, cum gaudio excipiunt sermonem: sed iiti radicem non habent, qui ad tempus credunt, & tempore tentationis abscedunt.

Quod autem in spinas cecidit, ii sunt qui audierunt: sed abeuntes, à solicitudinibus & divitiis ac voluptatibus vitæ suffocantur, nec fructum perferunt.

Quod autem in bonam terram *cecidit*, ii sunt qui in corde honesto ac bono auditum sermonem retinent, & fructum adferunt cum patientia.

CAP. VIII.

Et factum est deinceps, & ipse iter faciebat per civitates & castella, prædicans & evangelizans regnum Dei, & duodecim cum illo:

Et mulieres aliquæ quæ erant curatæ à spiritibus malignis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene, de qua septem dæmonia exierant,

Et Johanna uxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ ministrabant ei de facultatibus suis.

Cùm autem turba plurima conveniret, & de civitatibus properarent ad eum, dixit per similitudinem,

Exiit qui seminat, seminare semen suum: & dum seminat, aliud cecidit secus viam, & conculcatum est, & volucres cœli comederunt illud:

Et aliud cecidit supra petram; & natum aruit, quia non habebat humorem:

Et aliud cecidit inter spinas; & simul exortæ spinæ suffocaverunt illud:

Et aliud cecidit in terram bonam; & ortum fecit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures audiendi, audiat.

Interrogabant autem eum discipuli ejus quæ esset hæc parabola.

Quibus ipse dixit, Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: cæteris autem in parabolis, ut videntes non videant, & audientes non intelligant.

Est autem hæc parabola: Semen, est verbum Dei.

Qui autem secus viam, hi sunt qui audiunt: deinde venit diabolus, & tollit verbum de corde eorum, ne credentes salvi fiant.

Nam qui supra petram, qui cùm audierint, cum gaudio suscipiunt verbum: & hi radices non habent, qui ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt.

Quod autem in spinas cecidit, hi sunt qui audierunt, & à solicitudinibus & divitiis & voluptatibus vitæ euntes suffocantur, & non referũt fructũ.

Quod autem in bonam terram, hi sunt qui in corde bono & optimo audientes verbum retinent, & fructum adferunt in patientia.

---

1 *Oppidatim & vicatim*, κατὰ πόλιν καὶ κώμην. Vulg. *Per civitates & castella*. Sic autem κατὰ distributivè cum singulari quoque numero construi dicemus, Act. 2. 46. & sic utitur hac particula hìc idem noster Lucas plurali numero infrà 9. 6.

2 *Quas sanaverat*, αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι. Passivum expressimus per activum, ut amphiboliam vitaremus.

3 *Procuratoris*, ἐπιτρόπου. Sic vocabantur à Græcis qui ab Imperatoribus mittebantur ad certas provincias sibi peculiariter servatas, qualis fuit Judæa præsidibus Syriæ obnoxia. Hunc autem verisimile est in tetrarchia Herodis, quasi vicarium ipsius, præfuisse rerum summæ administrandæ, quod non temerè expressit Evangelista, sicut infrà Act. 13. 1. fit mentio cujusdam Manahen σύντροφος ejusdem tetrarchæ, ut noverimus Dominum habere suos etiam electos nonnullos velut in arcano, quales fuerunt Nicodemus & Joseph Arimathæensis, suo demum tempore patefacti: & quos ex Cæsaris domo commemorat, nec tamen nominat Apostolus, Philipp. 4. 22. ¶ *Ei*, αὐτῷ. In quatuor vetustis codicibus legimus αὐτοῖς, *eis*, i. Christo & ejus discipulis.

4 *Adventarent*, ἐπιπορευομένων. Vulg. & Erasmus, *Properarent*, σπευδόντων.

6 *Aliud*, ἕτερον. Mutatio est generis, quasi non σπόρον sed σπέρμα superiore versiculo scriptum esset.

9 *Dicentes*, λέγοντες. Hoc participium neque in veteribus codicibus duobus neque apud Syrum interpretem neque in vulgata editione reperitur: nec potest convenire, nisi pro εἴη legas ἐστι, ut sit recta oratio.

10 *Per parabolas* loquor, ἐν παραβολαῖς. Supplevi verbum ex Matth. 13. 13. ¶ *Conspicientes*, βλέποντες. Vide Mar. 4. 12.

14 *Abeuntes*, πορευόμενοι. Id est, simulátque audito verbo redierunt ad curanda sua negotia. Est enim per trajectionem explicandum hoc participium, quæ phrasis apud Lucam singulis penè versiculis occurrit. Itaque (quod tanti viri pace dixerim) non erat, opinor, cur Erasmus in hoc explicando nimiùm se torqueret, quasi sit passivum participium à verbo πορεύω: quod, inquit, haud scio an significet *Copiam adfero*, ut significetur *copiâ divitiarum obrui*. Atqui non modò τὸ πορεύειν ità nunquam, quod sciam, accipitur, sed nè πορίζειν quidem aut πορίζεσθαι usquam memini legere pro *Abundare* vel *Copiam adferre*; sed εὐπορεῖν potiùs aut εὐπορίζειν: quod miror ipsi non venisse in mentem. Sed & altera expositio nihilo est magis accommodata, quasi πορευόμενοι dictum sit pro ἐμπορευόμενοι, ut ad negotiatores pertineat. Castellio convertit, *Eò veniunt*, quasi πορευόμενοι ad progressum temporis referatur: quam etiam expositionem adfert Erasmus; sed ego absurdissimam esse existimo. ¶ *Fructum perferunt*, τελεσφοροῦσι. Sic Columella lib. 3. cap. 10. videtur Græcum hoc vocabulum eleganti periphrasi explicare. Puto autem derivari non à τέλος, ut existimat

existimat Erasmus, sed à τέλειος & φέρω, ut declaret *Fructum perfectum & absolutum ferre*, id est, usque eò ut maturescat.

15 *Honesto ac bono*, καλῇ καὶ ἀγαθῇ. Vulg. *bono & optimo*. quam interpretationem rectè quidem emendavit Erasmus, sed fortassis non satis feliciter exposuit. Putat enim Hebraicam esse conduplicationem pro *egregiè bono*, nempe sicut Jer. 24. 3. התאנים הטובות טובות *batteenim battoboth toboth*, *ficus bonas bonas* vocat Propheta, ficus valde bonas. At ego puto merè Græcum esse hoc dicendi genus, & quidem ex ipsis philosophiæ adytis petitum; quamvis id etiam vulgus in ore haberet. Quoniam enim alia sunt externa, fortunæ videlicet (ut vocant,) alia corporis, alia verò animi bona, hominem his omnibus ornatum Græci καλὸν κἀγαθὸν vocant, quamvis τὸ καλὸν interdum latiùs pateat. Huic autem loco ità est accommodandum hoc dicendi genus, ut intelligamus postremum hoc hominum genus comparari primùm cum iis qui cùm externam quandam speciem fructus præ se ferant initio, tamen ad bonam frugem non perveniunt, (de quibus etiam vernaculum exstat proverbium, *Inutilem esse pulchritudinem absq; bonitate*) deinde cum iis qui nullum prorsus fructum ferunt: Isti igitur è contrario dicuntur καλοὶ κἀγαθοὶ, id est, qui non modò videri, sed etiam re ipsâ boni esse studeant, ut καλοὶ ad externam vitam, ἀγαθοὶ ad veras animi virtutes referatur. ¶ *Retinent*, κατέχουσι Notanda vis est hujus vocabuli, quo significatur, non sine magno certamine posse istud bonum semen asservari, luctante carne ac diabolo adversùs Spiritum Dei, novum & capitalem ipsorum hostem. Ideo etiam additur ἐν ὑπομονῇ, quia nimirum sancti patiendo vincunt. Sed & in uno vetusto codice adscribitur πολλῇ, *multâ* ¶ *Cum patientia*, ἐν ὑπομονῇ. Ad verbum, *Cum persistentia*, id est, constanter exspectato probationis exitu, sicut temporis spatio est opus ut semen fructum proferat: quam virtutem Cicero licèt non satis intelligens, rectè definit Rerum arduarum ac difficilium voluntariam & diuturnam perpessionem, idque honestatis ac utilitatis causâ. *Nam*, inquit, *in eo quod per se turpe est persistere, pertinacia & obstinatio est, ut in eo quod damnum affert pergere, dementiæ est perditæ*. *Tolerantiæ* verò nomen latiùs patet. Respondet igitur τὸ ὑπομένειν verbo Hebræo חכה *chachah*, ut Dan. 12. 12. unde ὑπομονὴ, cui opponitur ὑποστολὴ Heb. 10. 36, & 39.

16 Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, καλύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν· ἀλλ' ἐπὶ λυχνίας ἐπιτίθησιν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι βλέπωσι τὸ φῶς.

17 Οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν ὃ οὐ φανερὸν γενήσεται· οὐδὲ ἀπόκρυφον ὃ οὐ γνωσθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

18 Βλέπετε οὖν πῶς ἀκούετε· ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

19 ¶ Παρεγένοντο δὲ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον.

20 Καὶ ἀπηγγέλη αὐτῷ, λεγόντων, Ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστήκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες.

21 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες καὶ ποιοῦντες αὐτόν.

22 ¶ Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἐνέβη εἰς πλοῖον, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης. Καὶ ἀνήχθησαν.

23 Πλεόντων δὲ αὐτῶν ἀφύπνωσε. καὶ κατέβη λαῖλαψ ἀνέμου εἰς τὴν λίμνην· καὶ συνεπληροῦντο, καὶ ἐκινδύνευον.

24 Προσελθόντες δὲ διήγειραν αὐτὸν, λέγοντες, Ἐπιστάτα, ἐπιστάτα, ἀπολλύμεθα. Ὁ δὲ ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῷ κλύδωνι τοῦ ὕδατος. καὶ ἐπαύσαντο, καὶ ἐγένετο γαλήνη.

25 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ποῦ ἐστιν ἡ πίστις ὑμῶν; Φοβηθέντες δὲ ἐθαύμασαν, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτάσσει καὶ τῷ ὕδατι, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

26 ¶ Καὶ κατέπλευσαν εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν, ἥτις ἐστὶν ἀντιπέραν τῆς Γαλιλαίας.

27 Ἐξελθόντι δὲ αὐτῷ ἐπὶ τὴν γῆν, ὑπήντησεν αὐτῷ ἀνήρ τις ἐκ τῆς πόλεως, ὃς εἶχε δαιμόνια ἐκ χρόνων ἱκανῶν, καὶ ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο, καὶ ἐν οἰκίᾳ οὐκ ἔμενεν, ἀλλ' ἐν τοῖς μνήμασιν.

28 Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀνακράξας, προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοί, Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; δέομαί σου μή με βασανίσῃς.

29 Παρήγγελλε γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. πολλοῖς γὰρ χρόνοις συνηρπάκει αὐτόν· καὶ ἐδεσμεῖτο ἁλύσεσι καὶ πέδαις φυλασσόμενος· καὶ διαρρήσσων τὰ δεσμὰ, ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαίμονος εἰς τὰς ἐρήμους.

30 Ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοί ἐστιν ὄνομα; Ὁ δὲ εἶπε, Λεγεών· ὅτι δαιμόνια πολλὰ εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν.

31 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν ἵνα μὴ ἐπιτάξῃ αὐτοῖς εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν.

32 Ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς εἰς ἐκείνους εἰσελθεῖν. Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς.

33 Ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εἰσῆλθεν εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν λίμνην καὶ ἀπεπνίγη.

34 Ἰδόντες δὲ οἱ βόσκοντες τὸ γεγενημένον, ἔφυγον· καὶ ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς.

‖ Nemo porrò qui lucernam accenderit, operit eam vase, aut subter lectum ponit; sed candelabro imponit, ut qui ingrediuntur videant lumen.

* Non est enim *quicquam* occultum quod non sit futurum conspicuum; nec absconditum, quod non sit futurum ut innotescat, & veniat in apertum.

Videte ergò quomodo audiatis: † quisquis enim habet, dabitur ei; & quicunque non habet, etiam quod videtur habere, tolletur ab eo.

‖ Venerunt autem ad eum mater & fratres ejus, & non poterant eum convenire propter turbam.

Et *hoc* renunciatum est ei, dicentibus *nonnullis*, Mater tua & fratres tui adstant foris, cupientes te videre.

Ipse verò respondens dixit eis, Mater mea & fratres mei ii sunt qui sermonem Dei audiunt, & eum præstant.

* Factum est autem quodam die, ut ipse ingrederetur in navigium, ac discipuli ejus: & diceret eis, Transeamus in ulteriorem ripam lacûs. Provecti sunt igitur.

Navigantibus autem eis sopitus est: & descendit turbo venti in lacum: & complebantur ac periclitabantur.

Accedentes autem expergefecerunt eum, dicentes, Præceptor, præceptor, perimus. Ipse verò experrectus objurgavit ventum ac fluctuationem aquæ: & cessaverunt, factaque est tranquillitas.

Dixit autem eis, Ubi est fides vestra? Metuentes autem mirati sunt, dicentes alii ad alios, Quisnam iste est, ut ventis quoque & aquæ imperet, & auscultent ei?

† Et navigarunt in regionem Gadarenorum, quæ est in opposita ripa Galilææ.

Ipsi autem egresso in terram, occurrit ex urbe vir quidam qui habebat dæmonia à temporibus non paucis, & vestimento non induebatur, neque in *ulla* domo manebat, sed in monumentis.

Is ergò cùm vidisset Jesum, & exclamasset, accidit *ad pedes*, & voce magnâ dixit, Quid mihi tecum, Jesu Fili Dei altissimi? deprecor te nè me torqueas.

Mandabat enim illi spiritui impuro ut exiret ab eo homine. nam à multo tempore corripuerat eum: itaque vinctus *ille* catenis & pedicis, custodiebatur: sed diruptis vinculis agitabatur à dæmone in deserta.

Interrogavit autem eum Jesus, dicens, Quod tibi nomen est? Ipse verò dixit, Legio. Nam dæmonia multa ingressa fuerant in eum.

Et rogabant eum nè imperaret ipsis ut abirent in abyssum.

Erat autem ibi grex porcorum non paucorum pascentium in monte: & rogabant eum *dæmonia* ut sibi permitteret in illos ingredi. & permisit eis.

Egressa verò dæmonia ex eo homine, ingressa sunt in porcos: & grex ille ruit è præcipitio in lacum; & suffocatus est.

Cùm autem pastores vidissent quod acciderat, fugerunt; & profecti renunciarunt *ista* in urbem & per agros.

Nemo autem lucernam accendens, operit eam vase, aut subtus lectum ponit; sed supra candelabrum ponit, ut intrantes videant lumen.

Non est enim occultum quod non manifestetur; nec absconditum quod non cognoscatur, et in palam veniat.

Videte ergò quomodo audiatis: qui enim habet, dabitur illi; et quicunque non habet, etiam quod putat se habere, auferetur ab illo.

Venerunt autem ad illum mater et fratres ejus, et non poterant adire eum præ turba.

Et nunciatum est illi, Mater tua et fratres tui stant foris, volentes te videre.

Qui respondens dixit ad eos, Mater mea et fratres mei hi sunt qui verbum Dei audiunt et faciunt.

Factum est autem in una dierum, et ipse ascendit in naviculam, et discipuli ejus: et ait ad illos, Transfretemus trans stagnum. Et ascenderunt.

Et navigantibus illis obdormivit: et descendit procella venti in stagnum: et complebantur, et periclitabantur.

Accedentes autem suscitaverunt eum, dicentes, Præceptor, perimus. At ille surgens increpavit ventum et tempestatem aquæ: et cessavit, et facta est tranquillitas.

Dixit autem illis, Ubi est fides vestra? Qui timentes mirati sunt, adinvicem dicentes, Quis, putas, hic est, quia et ventis et mari imperat, et obediunt ei?

Et navigaverunt ad regionem Gerasenorum, quæ est contra Galilæam.

Et cùm egressus esset ad terram, occurrit illi vir quidam qui habebat dæmonium jam temporibus multis, et vestimento non induebatur, neque in domo manebat, sed in monumentis.

Is ut vidit Jesum, procidit ante illum, & exclamans voce magnâ dixit, Quid mihi et tibi est, Jesu Fili Dei altissimi? obsecro nè me torqueas.

Præcipiebat enim spiritui immundo ut exiret ab homine. multis enim temporibus arripiebat illum: et vinciebatur catenis et compedibus custoditus: et ruptis vinculis agebatur à dæmonio in deserta.

Interrogavit autem illum Jesus, dicens, Quod tibi nomen est? At ille dixit, Legio. quia intraverant dæmonia multa in eum.

Et rogabant illum nè imperaret illis ut in abyssum irent.

Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte: & rogabant eum ut permitteret eis in illos ingredi. Et permisit illis.

Exierunt ergò dæmonia ab homine, & intraverunt in porcos: & impetu abiit grex per præceps in stagnum, & suffocatus est.

Quod ut viderunt factum qui pascebant, fugerunt, & nunciaverunt in civitatem & in villas.

‖ *Matth.* 5.15. *Mar.* 4.21. *Infr.* 11.33.
16 Quod quisque privatim accipit, tenetur in communem usum depromere.
* *Mat.* 10.26. *Mar.* 4.22. *Infr.* 12.2.
† *Mat.* 13.12; & 25.29. *Mar.* 4.25. *Infr.* 19.26.
18 Cœlestia bona parsimoniâ amittuntur, liberalitate crescunt.
‖ *Mat.* 12.46. *Mar.* 3.32.
19 Nulla est tam arcta sanguinis inter homines conjunctio quàm est Christi & eorum qui verâ fide eum amplectuntur.
* *Matth.* 8.23. *Mar.* 4.35.
22 Expedit interdum nos veluti à Christo neglectos, in extrema discrimina venire, ut & ipsius potentiæ & nostræ imbecillitatis eò certius experimentum habeamus.
† *Matth.* 8.28 *Mar.* 5.1.
27 Christus solus verbis profligans dæmoniorum legionem, divinam suam virtutem ostendit hominibus à diaboli servitute liberandis destinatam: sed tantam hanc ultro oblatam gratiam stolidi homines plerique nè levissimâ quidem rerum suarum jacturâ redemerint.

18 [*Quomodo audiatis*, πῶς ἀκούετε. id est, Quomodo affecti ad audiendum Dei verbum accedatis, & eo audito quomodo vos geratis.] ¶ *Videtur*, δοκεῖ nempe aut sibi aut aliis, [ut rectè notat Erasmus] vel potiùs & sibi & aliis, ut hoc hominum genere nihil est neque superbius [siquis videat quod intus celant] neque ad fallendum impudentius. Vulg. *Putat se habere*: quæ interpretatio alterum tantum sensum admittit.

19 *Convenire*, συντυχεῖν, id est, συμμῖξαι, quo modo etiam accipitur τὸ συμβαλεῖν infra, 9. 18. Vulg. *Adire*, προσελθεῖν.

20 *Dicentibus* nonnullis λεγόντων. Hebr. לאמור *lemor*. Non legimus hoc participium, neque in vulgata editione, neque in nonnullis codicibus, imò nec apud Syrum interpretem. Et certè rarum est: sed plana & perspicua est sententia. [In duobus exemplaribus additur αὐτῶν, quod relativum ad turbas refertur.

20 Raro certè reperias hoc dicendi genus: Cujus tamen apud Plutarchum in dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, penè simile exemplum reperio, ubi miram cujusdam canis historiam commemorat, Παρὼν γὰρ ὁ κύων μίμῳ πλοκὴν ἔχοντι δραματικὴν καὶ πολυπρόσωπον, ἄλλας τε μιμήσεις ἀπεδίδου τοῖς ὑποκειμένοις πράγμασι καὶ πάθεσι προσφόρους, καὶ φαρμάκου ποιουμένων ἐν αὐτῷ πεῖραν, τὸν ἄρτον ἐδέξατο. & paulò pòst, ἔπειτα θαυμαζόντων, ἐξαναστὰς ἐβάδιζε πρὸς ὃν ἔδει. ¶ *Te videre*, ἰδεῖν σε. id est, Te convenire, à consequenti, ut sæpe hæc phrasis apud elegantes etiam scriptores Græcos occurrere solet.]

22 *Provecti sunt*, ἀνήχθησαν. Vide suprà 5.3. Vulg. *Ascenderunt*, ἀνέβησαν. Erasmus, *Solverunt*: id est, ἀπῆραν.

23 *Sopitus est*, ἀφύπνωσε. Vulg. & Erasmus, *Obdormivit*, ἐκάθευδε, eodem sensu; quanquam fortassis Lucas magis propriè

locutus est quàm Matthæus & Marcus. Testantur enim Grammatici τὸ ὑπνοῦν amplius quiddam significare quàm τὸ καθεύδειν: & profundissimum fuisse hunc soporem, declarat geminata illa inclamatio discipulorum in ipso excitando. ¶ *Complebantur*, συνεπληροῦντο. Hoc dicendi genus, ut alia multa, petitum est è medio. Neque enim (si rem propiùs spectes) ipsi complebantur, sed navis potiùs quæ illos vehebat. Syrus interpres aliud quiddam legit, sed eodem manente sensu.

27 *Dæmonia*, δαιμόνια. Ità legi in omnibus nostris codicibus, & hoc convenit cum legionis nomine. Syrus tamen interpres & Vulgata in singulari numero hanc vocem legerunt. ¶ *Non paucis*, ἱκανῶν. Vide Marc. 10. 46.

29 *Nam à multo tempore*, πολλοῖς γὰρ χρόνοις: id est, jampridem. Videtur autem hæc interpretatio meliùs convenire cum eo quod paulò antè dixerat, ἐκ χρόνων ἱκανῶν. Erasmus, *Frequenter*, id est, πολλάκις: quam lectionem ego non improbo. *Itaque vinctus* ille, καὶ ἐδεσμεῖτο. Vulg. *Et vinciebatur*. Ego verò studui vitare amphiboliam quæ ex Hebræo idiomate nascitur. ¶ *Agitabatur*, ἠλαύνετο: id est, cum impetu impellebatur, ut eques calcaribus equum agitat. Sic enim loquitur Plautus in Asinaria. Vulg. & Erasmus, *Agebatur*, ἤγετο. quod verbum nimis est dilutum in hoc loco.

31 *In abyssum*, εἰς τὴν ἄβυσσον. Græcum vocabulum retinuimus, quod in nostrum etiam (id est Gallicum) idioma transiit. Significat autem immensæ profunditatis voraginem, id est eum ipsum locum quem idem Lucas infrà 16. 23. ᾅδην vocat, in quo nimirum dæmones constricti tenentur caliginis tenebris, 2. Pet. 2. 4. quòd nè profani quidem scriptores ignoraverunt. Sed videndum est ut in istis sobriè sapiamus ex Dei verbo, nè pro veritate aniles fabulas substituamus, quales infinitas Gregorius ille ultimus Romanus Episcopus in suis Dialogis commemorat, si quidem illorum est autor. quos certè, si ità est, Formosus papa illius successor non immeritò cremandos curaverit.

32 *Erat autem*, ἦν δέ. Quomodo verò illic porci, animal sub Lege immundum? Hac de re vide quod annotavimus Matt. 8. 30. Cæterùm illustre exemplum hîc habemus tum sceleratissimæ dæmonum naturæ, nihil aliud quàm nocere cupientium, nullo etiam suo commodo; tum etiam ipsorum astutiæ vaferrimæ, dum obtinendæ misericordiæ prætextu student Christum & Evangelium in odium hominum adducere; tum etiam desperatissimæ impudentiæ, cùm suam improbitatem palàm ipsos non pudeat profiteri. Nec alio sanè spiritu sunt affecti homines nimiùm multi. At cur hoc illis concedit Christus? partim ut sese ostendat verè αὐτοκράτορα: deinde ut manifestum divinæ legis contemtum in Gadarenis, qui ad Hellenismum transierant, ulciscatur: denique ut quæ sit profanorum hominum stoliditas ostendat, suæ saluti immundos etiam sues præferentium.

---

35 Ἐξῆλθον δὲ ἰδεῖν τὸ γεγονός. καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ εὗρον καθήμενον τὸν ἄνθρωπον ἀφ' οὗ τὰ δαιμόνια ἐξεληλύθει, ἱματισμένον καὶ σωφρονοῦντα, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐφοβήθησαν.

36 Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ ἰδόντες πῶς ἐσώθη ὁ δαιμονισθείς.

37 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν Γαδαρηνῶν, ἀπελθεῖν ἀπ' αὐτῶν, ὅτι φόβῳ μεγάλῳ συνείχοντο· αὐτὸς δὲ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, ὑπέστρεψεν.

38 Ἐδέετο δὲ αὐτοῦ ὁ ἀνὴρ ἀφ' οὗ ἐξεληλύθει τὰ δαιμόνια, εἶναι σὺν αὐτῷ· ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων,

39 Ὑπόστρεφε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίησέ σοι ὁ Θεός. Καὶ ἀπῆλθε, καθ' ὅλην τὴν πόλιν κηρύσσων ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς.

40 ¶ Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ὑποστρέψαι τὸν Ἰησοῦν, ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος· ἦσαν γὰρ πάντες προσδοκῶντες αὐτόν.

Matth. 9. 18. Mar. 5. 22. 41 Christus duplici miraculo sese & vitæ & mortis dominum esse testatur.

41 Καὶ ἰδού, ἦλθεν ἀνὴρ ᾧ ὄνομα Ἰάειρος, καὶ αὐτὸς ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπῆρχε· καὶ πεσὼν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, παρεκάλει αὐτὸν εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

42 Ὅτι θυγάτηρ μονογενὴς ἦν αὐτῷ ὡς ἐτῶν δώδεκα, καὶ αὕτη ἀπέθνησκεν. (Ἐν δὲ τῷ ὑπάγειν αὐτόν, οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτόν.

43 Καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς θεραπευθῆναι.

44 Προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· καὶ παραχρῆμα ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς.

45 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Τίς ὁ ἁψάμενός μου; Ἀρνουμένων δὲ πάντων, εἶπεν ὁ Πέτρος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, Ἐπιστάτα, οἱ ὄχλοι συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι, καὶ λέγεις, Τίς ὁ ἁψάμενός μου;

46 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἥψατό μού τις· ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ.

47 Ἰδοῦσα δὲ ἡ γυνὴ ὅτι οὐκ ἔλαθε, τρέμουσα ἦλθε, καὶ προσπεσοῦσα αὐτῷ, δι' ἣν αἰτίαν ἥψατο αὐτοῦ ἀπήγγειλεν αὐτῷ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ, καὶ ὡς ἰάθη παραχρῆμα.

48 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θάρσει, θύγατερ· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.)

49 Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχεταί τις παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγων αὐτῷ, Ὅτι τέθνηκεν ἡ θυγάτηρ σου· μὴ σκύλλε τὸν διδάσκαλον.

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας ἀπεκρίθη αὐτῷ, λέγων, Μὴ φοβοῦ· μόνον πίστευε, καὶ σωθήσεται.

51 Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, οὐκ ἀφῆκεν εἰσελθεῖν οὐδένα, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, καὶ τὸν πατέρα τῆς παιδὸς καὶ τὴν μητέρα.

52 Ἔκλαιον δὲ πάντες καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν. Ὁ δὲ εἶπε, Μὴ κλαίετε· οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

53 Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ, εἰδότες ὅτι ἀπέθανεν.

54 Αὐτὸς δέ, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, ἐφώνησε λέγων, Ἡ παῖς, ἐγείρου.

55 Καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς, καὶ ἀνέστη παραχρῆμα· καὶ διέταξεν αὐτῇ δοθῆναι φαγεῖν.

56 Καὶ ἐξέστησαν οἱ γονεῖς αὐτῆς· ὁ δὲ παρήγγειλεν αὐτοῖς μηδενὶ εἰπεῖν τὸ γεγονός.

Exierunt igitur ut viderent quod factum erat: veneruntque ad Jesum, & invenerunt hominem illum à quo dæmonia exierant, vestitum, ac sanæ mentis, ad pedes Jesu: & metuerunt.

Renunciaverunt autem ipsis etiam ii qui viderant, quomodo liberatus fuisset qui fuerat dæmoniacus.

Et rogavit eum tota multitudo circumjacentis regionis Gadarenorum ut discederet ab ipsis, quia magno metu tenebantur: ipse verò ingressus navigium reversus est.

Deprecatus est autem eum vir ille à quo dæmonia exierant, ut esset cum eo: sed dimisit eum Jesus, dicens,

Revertere domum tuam, & narra, quanta tibi præstiterit Deus. Abiit igitur prædicans per totam urbem quanta ipsi præstitisset Jesus.

Factum est autem ut cùm revertisset Jesus, exceperit eum turba: nam omnes exspectabant eum.

‖ Et ecce, venit quidam cui nomen Jairus, qui erat præfectus synagogæ: & accidens ad pedes Jesu, rogabat eum ut ingrederetur domum suam:

Quoniam erat ei unigenita filia quasi annorum duodecim, eáque moriebatur. (Inter eundum verò turba coarctabat eum,

Mulier autem quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim, & in medicos impenderat totum victum, nec ab ullo potuerat curari;

Cùm accessisset à tergo, tetigit fimbriam pallii ipsius: & illico substitit fluxio sanguinis ejus.

Tunc ait Jesus, Quis *est* qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus & qui cum eo erant, Magister, turba te constringit & elidit, & dicis, Quis *est* qui me tetigit?

Jesus autem ait, Tetigit me quispiam. nam ego cognovi virtutem à me prodiisse.

Videns autem mulier illa se non latuisse, tremens venit, & accidens ei *ad pedes*, declaravit ei in conspectu totius populi quam ob causam tetigisset eum, & quomodo sanata fuerat illico.

Ipse verò dixit ei, Confide, filia: fides tua te servavit: abi cum pace.)

Adhuc eo loquente, venit quidam à præfecto synagogæ, dicens ei, Mortua est filia tua: nè vexa magistrum.

Jesus autem *hoc* audito, respondit ei, Nè metue: crede solummodo, & servabitur.

Ingressus verò domum, non permisit ingredi quenquam, nisi Petrum & Jacobum & Joannem, & patrem ac matrem puellæ.

Flebant autem omnes, & plangebant eum. Ipse verò dixit, Nè flete: non est mortua, sed dormit.

Et deridebant eum, quòd scirent esse mortuam.

Ipse verò ejectis foràs omnibus, & prehensâ manu ejus, clamavit dicens, Puella, surge.

Et reversus est spiritus ejus, ac surrexit illico: & *ipse* imperavit ut ei daretur quod ederet.

Et perculsi fuerunt parentes ejus: ipse verò mandavit eis ut nulli dicerent quod factum fuerat.

Exierunt autem videre quod factum est: & venerunt ad Jesum, & invenerunt hominem sedentem, à quo dæmonia exierant, vestitum ac sanâ mente, ad pedes ejus, & timuerunt.

Nunciaverunt autem illis & qui viderant, quomodo sanus factus esset à legione.

Et rogaverunt illum omnis multitudo regionis Gerasenorum ut discederet ab ipsis: quia magno timore tenebantur. Ipse autem ascendens navim, reversus est.

Et rogabat illum vir à quo dæmonia exierant, ut cum eo esset: dimisit autem eum Jesus, dicens,

Redi in domum tuam, & narra quanta tibi fecit Deus. Et abiit, per universam civitatem prædicans quanta illi fecisset Jesus.

Factum est autem cùm rediisset Jesus, excepit illum turba: erant autem omnes exspectantes eum.

Et ecce, venit vir cui nomen Jairus, & ipse princeps synagogæ erat: & cecidit ad pedes Jesu, rogans eum ut intraret in domum ejus:

Quia unica filia erat ei ferè annorum duodecim, & hæc moriebatur. (Et contigit dum iret, à turbis comprimebatur.

Et mulier quædam erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim, quæ in medicos erogaverat omnem substantiam suam, nec ab ullo potuit curari:

Accessit retro, & tetigit fimbriam vestimenti ejus: & confestim stetit fluxus sanguinis ejus.

Et ait Jesus, Quis est qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus, & qui cum illo erant, Præceptor, turbæ te comprimunt & affligunt, & dicis, Quis me tetigit?

Et dixit Jesus, Tetigit me aliquis: nam ego novi virtutem de me exiisse.

Videns autem mulier quia non latuit, tremens venit, & procidit ante pedes ejus, & ob quam causam tetigerit eum, indicavit coram omni populo, & quemadmodum confestim sanata sit.

At ipse dixit ei, Filia, fides tua salvam te fecit: vade in pace.)

Adhuc illo loquente venit quidam ad principem synagogæ, dicens ei, Quia mortua est filia tua: noli vexare illum.

Jesus autem audito hoc verbo respondit patri puellæ, Noli timere: crede tantùm, & salva erit.

Et cùm venisset domum, non permisit intrare secum quenquam nisi Petrum & Jacobum & Johannem, & patrem & matrem puellæ.

Flebant autem omnes, & plangebant illam. At ille dixit, Nolite flere: non est mortua puella, sed dormit.

Et deridebant eum, scientes quòd mortua esset.

Ipse autem tenens manum ejus, clamavit dicens, Puella, surge.

Et reversus est spiritus ejus: & surrexit continuò. Et jussit illi dare manducare.

Et stupuerunt parentes ejus: quibus præcepit nè alicui dicerent quod factum erat.

---

38 *Deprecatus est autem*, ἐδέετο δέ. Erasmus, *Rogaverat enim*: id est, ἐδέετο γάρ. nam etiam ità impressit Frobenius.

39 *Quanta*, ὅσα. vel *Quæcunque*. Possumus enim vel ad multitudinem vel ad qualitatem referre. Erasmus illud maluit, ego posterius delegi. *Quanta* verò hîc non declarat *Quàm multa*, sed *Quàm excellentia & divina*. ¶ *Per totam urbem*, καθ' ὅλην τὴν πόλιν. Urbem Gadarenorum proculdubio intelligit, cujus incolam hunc fuisse dixit suprà versu 27. Quod autem narrat Marcus illum in Decapoli prædicasse, non pugnat cum eo quod Lucas hoc loco commemorat, cùm Plinius lib. 5. cap. 18. inter Decapolitanæ regionis oppida numeret etiam Gadara. fuit igitur Decapolis partim cis Jordanem, partim trans Jordanem sita.

40 *Cùm revertisset*, ἐν τῷ ὑποστρέψαι: id est, μετὰ τὸ ὑποστρέψαι. Vide Act. 2. 1.

43 *Totum victum*, ὅλον τὸν βίον: id est, id omne ex quo antè victitabat. Nam apud idoneos etiam autores βίος pro οὐσία ponitur. Sed si Eusebio credimus, non fuit ista tam inops quin super-

fuerit

fuerit unde statuam æneam sibi & Christo poneret Cæsareæ Philippi: unde nonnulli non minùs futile quàm ineptum argumentum colligunt constituendæ suæ idolomaniæ. ¶ *Curari*, θεραπευθῆναι. Alibi τὸ θεραπεύειν vertere solemus *Sanare*: sed hoc loco propriè accipitur, cùm agatur de remediis quibus ad curandos morbos utuntur medici. Vide Matth. 4. 23.

46 *Cognovi*, ἔγνων: id est, Sensi, & percepi. Vulg. & Erasmus, *Novi*, id est, οἶδα.

50 *Respondit ei*, ἀπεκρίθη αὐτῷ: id est, præfecto synagogæ, non autem ipsius servo: quod quia ambiguum est, Vulg. & Erasmus, maluerunt exprimere antecedens.

51 *Domum*, εἰς τὴν οἰκίαν. nempe præfecti synagogæ.

54 *Ejectis foràs omnibus*, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας. Vetus interpres hæc non legit: reperimus tamen (ut exstant etiam apud Syrum interpretem) in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos excipias, quorum mirificus est cum Vulgata editione consensus. Erasmus ex Marco addita suspicatur. Nam, inquit, jam antè testatus est Lucas Jesum non passum esse quenquam eò ingredi ubi funus erat puellæ, præter patrem & matrem & tres discipulos. Verùm (quod Erasmi pace dixerim) ut hoc concedam, non tamen consequi videtur hæc addi non debuisse. Refertur enim illud ad eam turbam quæ cum Jesu advenerat. Quid igitur illis fiet quos plurimos domi reperit flentes ac ejulantes, ut disertè scribit Marcus? Hi sunt igitur à quibus deridebatur, & quos idcirco domo ejecit. Hoc cùm non consideraret Erasmus, hic nodum nectit; quomodo possit turba dici ejecta quam non passus sit ingredi. Sed, inquit, fieri potuit ut in vestibulo constiterit turba, & funus in interioribus ædibus positum fuerit. At ego existimo alios non esse passum ingredi, alios verò intus repertos domo ejecisse.

55 *Reversus est*, ἐπέστρεψε. Ergò non evanuerat, sed emigrarat: ut hoc dicendi genus apertè confirmet animæ humanæ subsistentiam & immortalitatem. ¶ *Surrexit*, ἀνέστη. Jacent cadavera: puella verò, receptâ vitâ, ut verè illam non modò revixisse, sed etiam ab omni morbo liberatam esse constaret, surrexit è lecto.

ΚΕΦ. θ'.

Συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια, καὶ νόσους θεραπεύειν.

2 Καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἰᾶσθαι τοὺς ἀσθενοῦντας.

3 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδὸν, μήτε ῥάβδους, μήτε πήραν, μήτε ἄρτον, μήτε ἀργύριον· μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν.

4 Καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε.

5 Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἀποτινάξατε εἰς μαρτύριον ἐπ' αὐτούς.

6 Ἐξερχόμενοι δὲ διήρχοντο κατὰ τὰς κώμας. εὐαγγελιζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ.

7 ¶ Ἤκουσε δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὰ γινόμενα ὑπ' αὐτοῦ πάντα· καὶ διηπόρει, διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπό τινων ὅτι Ἰωάννης ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν·

8 Ὑπό τινων δὲ, ὅτι Ἠλίας ἐφάνη· ἄλλων δὲ, ὅτι προφήτης εἷς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

9 Καὶ εἶπεν ὁ Ἡρώδης, Ἰωάννην ἐγὼ ἀπεκεφάλισα· τίς δέ ἐστιν οὗτος περὶ οὗ ἐγὼ ἀκούω τοιαῦτα; Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν αὐτόν.

10 ¶ Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ ἀπόστολοι διηγήσαντο αὐτῷ ὅσα ἐποίησαν· καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς, ὑπεχώρησε κατ' ἰδίαν εἰς τόπον ἔρημον πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά.

11 Οἱ δὲ ὄχλοι γνόντες, ἠκολούθησαν αὐτῷ· καὶ δεξάμενος αὐτοὺς, ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας ἰᾶτο.

12 Ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν. προσελθόντες δὲ οἱ δώδεκα εἶπον αὐτῷ, Ἀπόλυσον τὸν ὄχλον, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κύκλῳ κώμας καὶ τοὺς ἀγροὺς, καταλύσωσι, καὶ εὕρωσιν ἐπισιτισμόν· ὅτι ὧδε ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἐσμέν.

13 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Οἱ δὲ εἶπον, Οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλεῖον ἢ πέντε ἄρτοι καὶ δύο ἰχθύες, εἰ μή τι πορευθέντες ἡμεῖς ἀγοράσωμεν εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον βρώματα.

14 Ἦσαν γὰρ ὡσεὶ ἄνδρες πεντακισχίλιοι. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Κατακλίνατε αὐτοὺς κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα.

15 Καὶ ἐποίησαν οὕτω· καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντας.

16 Λαβὼν δὲ τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγησεν αὐτούς· καὶ κατέκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς, παραθεῖναι τῷ ὄχλῳ.

17 Καὶ ἔφαγον, καὶ ἐχορτάσθησαν πάντες· καὶ ἤρθη τὸ περισσεῦσαν αὐτοῖς κλασμάτων, κόφινοι δώδεκα.

18 ¶ Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον καταμόνας, συνῆσαν αὐτῷ οἱ μαθηταί· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι;

19 Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἰωάννην τὸν βαπτιστήν· ἄλλοι δὲ, Ἠλίαν· ἄλλοι δὲ, ὅτι προφήτης τις τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

CAP. IX.

*Convocatis autem *Jesus* duodecim discipulis suis dedit eis potestatem & jus in omnia dæmonia, & morbos sanandi.

† Misítque eos ut prædicarent regnum Dei, & sanarent ægrotos.

‖ Et dixit eis, Nihil attollite ad iter, neque virgas, neque peram, neque panem, neque pecuniam: neque binas tunicas habete.

Et in quamcunque domum intraveritis, illic manete, & illinc exite.

* Et quicunque non receperint vos, exeuntes ex urbe illa, etiam pulverem à pedibus vestris excutite, *ut hoc sit* testimonium adversùs eos.

Exeuntes igitur obibant singulos vicos, evangelizantes & sanantes *morbos* ubique.

† Audivit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & hæsitabat, propterea quòd diceba-tur à quibusdam Joannem suscitatū esse ex mortuis;

A quibusdam verò, Eliam apparuisse; ab aliis autem, Prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.

Tunc ait Herodes, Joannem ego decollavi: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et studebat eum videre.

‖ Reversi autem Apostoli narraverunt ei quæcunque fecerant. * Et *ipse* assumtis illis, secessit privatim in locum desertum urbis quæ vocatur Bethsaida.

Quod cùm cognovisset turba, secuta est eum: *ipse* autem excepit eos, & loquebatur eis de regno Dei: & eos quibus sanatione opus erat, sanabat.

† Dies autem cœperat inclinare. & accedentes duodecim illi dixerunt ei, Dimitte turbam, ut abeuntes in circumjacentes vicos & agros, *illuc* divertant, & inveniant cibaria: nam hîc in loco deserto sumus.

Ipse verò dixit eis, Date ipsis vos quod edant. Ipsi verò dixerunt, Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces, nisi nos profecti emamus toti huic populo escas.

Aderant enim quasi viri quinquies mille. Ait autem discipulis suis, Facite ut discumbant per singulos quosque discubitus quinquageni.

Ipsi igitur ità fecerunt: & discubuerunt *illi* omnes.

Ipse verò acceptis quinque illis panibus & duobus piscibus, suspiciens in cœlum, benedixit eis: & fregit, deditque discipulis ut apponerent turbæ.

Ederunt igitur omnes illi, & saturati sunt: & sublatum est quod superfuit ipsis fragmentorum, cophini duodecim.

‖ Et factum est, ut cùm ipse seorsim oraret, adfuerint ei discipuli: quos interrogavit, dicens, Quemnam esse me dicit turba?

Ipsi autem respondentes dixerunt, Joannem Baptistam; alii autem, Eliam; alii verò, prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.

CAP. IX.

Convocatis autem duodecim Apostolis, dedit illis virtutem & potestatem super omnia dæmonia, & ut languores curarent.

Et misit illos prædicare regnum Dei, & sanare infirmos.

Et ait ad illos, Nihil tuleritis in viam, neque virgam, neque peram, neque panem, neque pecuniam; neque duas tunicas habeatis.

Et in quamcunque domum intraveritis, ibi manete, & indè exeatis.

Et quicunque non receperint vos, exeuntes de civitate illa, etiam pulverem pedum vestrorum excutite in testimonium supra illos.

Egressi autem circumibant per castella, evangelizantes & curantes ubique.

Audivit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & hæsitabat, eò quòd diceretur à quibusdam, Quia Johannes surrexit à mortuis;

A quibusdā verò, Quia Elias apparuit; ab aliis autem, Quia propheta unus de antiquis surrexit.

Et ait Herodes, Johannem ego decollavi: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et quærebat videre eum.

Et reversi Apostoli narraverunt illi quæcunque fecerunt. Et assumtis illis secessit seorsum in locum desertum qui est Bethsaida.

Quod cùm cognovissent turbæ, secutæ sunt illum: & excepit eos, & loquebatur illis de regno Dei, & eos qui curā indigebant sanabat.

Dies autem cœperat declinare. & accedentes duodecim dixerunt illi, Dimitte turbas, ut euntes in castella villásque quæ circà sunt, divertant, & inveniant escas. quia hîc in loco deserto sumus.

Ait autem ad illos, Vos date illis manducare. At illi dixerunt, non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces, nisi fortè nos eamus & emamus in omnem hanc turbam escas.

Erant autem ferè viri quinque milia. Ait autem ad discipulos suos, Facite illos discumbere per convivia quinquagenos.

Et ità fecerunt, & fecerunt discumbere omnes.

Acceptis autem quinque panibus & duobus piscibus, respexit in cœlum, & benedixit illis: & fregit, & distribuit discipulis suis ut ponerent ante turbas.

Et manducaverunt omnes, & saturati sunt: & sublatum est quod superfuit illis, fragmentorum cophini duodecim.

Et factum est cùm solus esset orans, erant cum illo & discipuli: & interrogavit illos, dicens, Quem me dicunt esse turbæ.

At illi responderunt & dixerunt, Johannem Baptistam; alii autem, Eliam; alii verò, quia unus propheta de prioribus surrexit.

*Mat. 10.1. *Mar.* 3.13. & 6.7.

1 Duodecim Apostoli solo Christi mandato & Spiritûs potentiâ instructi mittuntur, tum ut nullus Israelita possit ignorantiam prætexere, tum etiam ut paulatim ad universalem illam legationem præparentur.

† *Matth.* 10.7

‖ *Mat.* 10.9. *Mar.* 6.8.

* *Mat.* 10.14. *Mar.* 6.11. *Infr.* 10.11. *Act.* 13.51.

† *Mat.* 14.1. *Mar.* 6.14.

7 Ad Evangelii nuncium mundus in varias opiniones scinditur, tyranni autem in primis trepidant.

‖ *Mar.* 6.30.

* *Matt.* 14.13. *Mar.* 6.32.

10 Nihil, nè in desertis quidem, deerit Christum sectantibus.

† *Mat.* 14.16. *Mar.* 6.35. *Joan.* 6.5.

‖ *Mat.* 16.13. *Mar.* 8.27.

18 Quamvis mundus inter varios errores fluctuet, non est tamen fastidienda, sed eò diligentiùs cognoscenda & eò constantiùs confitenda veritas.

---

1 *Duodecim discipulis suis*, τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ. In octavo codice legimus τοὺς δώδεκα ἀποστόλους. id est, *duodecim Apostolis*, sensu nihil variato. Placuit tamen hoc annotare, nequis temerè Veterem interpretem reprehendet. Theophylactus autem simpliciter legit, τοὺς δώδεκα, ut & Syrus interpres: quod vertas licebit, *illis duodecim*. Addit tamen *suis*, id est αὐτοῦ. ¶ *Potestatem & jus*, δύναμιν καὶ ἐξουσίαν. Id est, potestatem non vi usurpatam sed sibi Divinitus concessam: quæ verè ipsi Christo tribuuntur suprà 4. 36. sed ut Domino, hæc à se & in se habenti. qua de re vide suprà Marc. 3. 14.

2 *Et sanarent*, καὶ ἰᾶσθαι. Hîc libuit quasi παρέργως subjicere quæ Theophylactus in hunc locum annotavit, his verbis, Δεῖ τὸν τὴν διδασκαλίαν ἐγκεχειρισμένον, καὶ κηρύσσειν καὶ θαυματουργεῖν· τὸ γὰρ κήρυγμα διὰ θαυμάτων βεβαιοῦται, τά τε θαύματα διὰ τοῦ κηρύγματος. πολλοὶ γὰρ πολλάκις θαύματα ἐποίησαν ἀπὸ δαιμόνων, ἀλλ' οὐκ ἦν αὐτῶν τὸ κήρυγμα ὑγιές· διὸ οὐδὲ τὰ θαύματα αὐτῶν ἀπὸ Θεοῦ. id est, *Oportet eum cui commissum est docendi munus, & prædicare & miracula edere: Nam & prædicatio miraculis, & miracula prædicatione sanciuntur. Multi enim sæpe miracula ediderunt per dæmonas, sed non tunc eorum doctrina fuit sana: quamobrem etiam eorum miracula non exstiterunt à Deo.* Hæc considerent qui miracula separant à verbo.

3 *Attollite*, αἴρετε. Marc. 6. 8. ¶ *Virgas*. ῥάβδους. Sic scriptum invenimus in omnibus vetustis exemplaribus, præter unum, quod cum Vetere editione legit ῥάβδον, id est *virgam*: quod, etiam est in Syra interpretatione. Vide Matth. 10. 10. ¶ *Binas tunicas*, ἀνὰ δύο χιτῶνας. Particula ἀνὰ distributionem declarat hoc loco: deest tamen in uno codice. ¶ *Habete*, ἔχειν: id est, ἔχετε, enalagê Græcis familiari: quamvis sanè dura sit, cùm præcedat αἴρετε & μένετε subsequatur. Itaque in uno codice scriptum legimus ἔχετε, in alio verò simpliciter scriptum est μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, ità videlicet ut αἴρετε repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

4 *Et illinc exite*, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε. In quodam codice scribitur, καὶ ἐκεῖθεν μὴ ἐξέρχεσθε, *Et nè illinc exeatis*: quod in nonnullis etiam veteris editionis exemplaribus legitur, & à Valla & Erasmo reprehenditur. Mihi verò, etiamsi negationem addideris, videtur eadem manere sententia. Nam in summa prohibet Dominus

nè hospitium mutent. Jubet igitur ut ex civitate aliqua discessuri, illinc exeant quò primùm diverterint; aut vetat nè cùm aliquò semel ingressi fuerint, indè exeant ad alium quærendum hospitem: quoniam videlicet ista promulgatio Evangelii per Apostolos, erat duntaxat veluti discursio quædam, nequis in Judæa posset ignorantiam adventûs Christi prætexere, ideóque ab illa Apostolica promulgandi Evangelii functione multis modis est distinguenda, in ipsa Asscensione à Christo istis demum commissa.

6 *Obibant*, διήρχοντο. Vulg. & Erasmus, *Circumibant*, id est, περιῆγον. Cæterùm τὸ διέρχεσθαι alibi vertimus *Transire:* hîc interpretari maluimus *Obire*, quòd paulò meliùs videatur huic loco convenire hæc significatio. ¶ *Singulos vicos*, κατὰ τὰς κώμας. Vulg. & Erasmus, *Per castella.* Ego exprimendam putavi particulam distributivam.

7 *Hæsitabat*, διηπόρει. *Hæsitandi* verbum videtur potiùs respondere τῷ ἐνδοιάζειν: sed tamen satìs commodè exprimit τὸ διαπορεῖν, cùm de iis dicatur qui ità perplexi & impediti quasi in luto tenentur, ut exitum non inveniant, quod Græcis declarat πόρον μὴ εὑρίσκειν. Hujus rei verum exemplum qui requirit, consideret quid moliti sint adversarii veritatis nostrâ memoriâ, & quàm varia subinde consilia frustrà captent.

10 *Urbis quæ vocatur Bethsaida*, πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά. Vulg. *Qui est Bethsaidæ*, τὴν Βηθσαϊδά. In nonnullis codicibus legimus Βηθσαϊδάν. Cæterùm dicitur desertum esse ejus civitatis à qua cognominabatur, quòd vel in ejus agro censeretur, vel occurreret iis qui Tiberiade in eam urbem proficiscebantur. Quomodo autem accipienda sit dictio πέραν apud alios Evangelistas in hujus historiæ narratione, & quâ ratione Matthæus & Marcus cum Joanne concilientur, dicemus Joann. 6.

12 Illuc *divertant*, καταλύσωσιν. Alibi τὸ καταλύειν convertimus *Dissolvere:* quæ est propria hujus verbi declaratio. Translatitiè autem accipitur pro *Recipere se in diversorium*, quod propterea κατάλυμα vocatur suprà 2. 7. & infrà 22. 11. sed de iis tamen propriè dicitur qui curru iter conficiunt, quia nimirum equos solvunt cùm ad diversorium ventum est: quâ significatione videtur Martialis uti *Interjungendi* vocabulo. Apud Latinos autem, qui in hospitium aut potiùs tabernam concedunt, dicuntur *divertere*, quòd de via deflectant; & hospitia ipsa *diversoria* vocantur simili ratione. ¶ *Cibaria*, ἐπισιτισμόν. Vulg. & Erasmus, *Escas*, βρώματα. Est autem ἐπισιτισμὸς propriè (ut existimo) militare vocabulum, & id declarat quod Latini *Frumentationem* dicunt.

13 *Plus*, πλεῖον. Erasmus, *Plures*, id est πλείους: cùm in Frobenii editione legatur πλεῖοι. Cicero, *Opiniones cùm tam variæ sint, alterum fieri potest, ut earum nulla; alterum certè non potest, ut plus unâ vera sit.* Terentius, *Ancillas secum adduxit plus decem.* ¶ *Nisi*, εἰ μήτι. Sic sæpe in ellipsi adhibentur ejusmodi particulæ ex communi usu loquendi. Potest autem hoc modo expleri sententia: *Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces. Itaque non possumus eis dare quo vescantur, nisi fortè profecti*, &c. Sed hoc præterea notandum est, hanc formulam loquendi ferè usurpari quoties absurdum quippiam aut ἀδύνατον sequi significatur: ideo subjicitur, ἦσαν γάρ, *aderant enim*, quibus verbis Lucas causam adfert cur hoc discipuli tam absurdum judicarint. ¶ *Toti huic populo*, εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον. Hebr. לכל העם הזה *lechol haham hazzeh*; id est, *qui toti huic populo sufficiat.*

Vulg. & Erasmus ad verbum, *In omnem hunc populum:* quâ significatione interdum etiam usurpatur præpositio *In* apud Latinos; sed ità ferè ut rei potiùs quàm personæ declarandæ adhibeatur: ut apud Terentium reperias, *Emtos pisciculos in cœnam seni.*

14 *Aderant enim*, ἦσαν γάρ. Vulg. & Erasmus, *Erant autem*, ἦσαν δέ, malè, & contra omnium codicum & Syri interpretis fidem, nisi δέ pro γάρ accipias. ¶ *Per singulos quosque discubitus quinquageni*, κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα. Κλισίας vocat Lucas quæ συμπόσια vocantur Marci 6. 39. ubi exposuimus hanc loquendi formulam.

15 *Discubuerunt* illi *omnes*, καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντες. Sic scriptum invenio in Veteris editionis plerisque exemplaribus: quam lectionem magìs probo quàm si ἅπαντας legas, & interpreteris, *Fecerunt omnes discumbere:* quamvìs ejusmodi repetitiones sint Hebræis familiares.

16 *Benedixit eis*, εὐλόγησεν αὐτούς. In quodam codice legimus, προσηύξατο καὶ κατέκλασε, *Precatus est & fregit.* Apud Joannem verò in hujus historiæ narratione 6. 11. scriptum est, καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκε, *Et gratiis actis, dedit.* Itaque non dubium est quin εὐλογεῖν (quod apud Græcos etiam disertiores significat ἐπαινεῖν, *Laudare*, quoniam laudatio cum beneficentiæ agnitione conjuncta est) hoc loco significet τὸ εὐχαριστεῖν, id est *Gratias agere:* neque Syrus interpres addit pronomen relativum. Quia tamen plerunque additur relativum αὐτούς, & nimis absurdum fuerit cogitare Christum egisse panibus gratias, aut precatum esse panes ac pisces, emollienda est hæc interpretatio. Dicitur ergò panibus benedixisse, id est, sumtis his panibus ac piscibus gratias egisse Deo Patri, (quamobrem etiam in meo vetustissimo codice rectè legitur ἐπ' αὐτοῖς, *super ipsis*) & simul eum precatus ut tantillâ panum ac piscium copiâ tantam multitudinem pasceret: denique, ut totum hoc convivium ad Dei gloriam referretur. Sic de Samuele dicitur, 1. Sam. 9. 13. יברך הזבח *jebarech hazzebach*, id est, *benedicere solet sacrificio:* & à Paulo 1. Tim. 4. 5. cibus dicitur *sanctificari verbo & oratione*, sive gratiarum actione, utrumq; enim ibi conjungit Apostolus, ut hîc quoque conjungendum est. Nam partim pro cibo præstito aguntur Deo gratiæ; partim autem petitur ut purè & sobriè eo uti liceat, ut reliquam vitam in Dei cultu consumamus. Indè factum ut Christiani dicantur *benedicere mensæ, & consecrare mensam*, cùm tamen hæc benedictio non ad ipsos cibos sed ad Deum potiùs & convivas pertineat. In poculo verò Benedictionis, cui benedicimus, (ut scribitur 1. Cor. 10. 16.) ut ipsum *benedicendi* verbum possit eodem modo explicari, tamen prorsus diversus est benedictionis finis, ut suo loco explicabimus. ¶ *Deditque*, καὶ ἐδίδου. Vulg. & Erasmus, *Et distribuit*, καὶ μετεδίδου.

18 *Seorsim*, καταμόνας. id est, separatus à turba: nisi malimus exponere ἐν τῷ εἶναι, *cùm fuisset*, ut suprà 8. 40. ἐν τῷ ὑποστρέψαι, *cùm revertisset.* aut [fortassis] cùm solus oraret, intervenerunt discipuli. ¶ *Adfuerint ei*, συνῆσαν αὐτῷ. ad eum convenerint. Vide infrà 8. 19. ¶ *Discipuli*, οἱ μαθηταί. Vulg. & Erasmus, *Et discipuli*, καὶ οἱ μαθηταί, cùm in Frobeniana quidem editione addatur καί, cui certè nullus hîc locus est. Nam ità significaretur alios præterea adfuisse: quod si verum est, quî dici possit Christus fuisse καταμόνας.

*Mat. 16. 21. Mar. 8. 31.
22 Per crucem & invictam patientiam ad cœlestem gloriam Christus ipse pervenit.
† Mat. 10. 38. & 16. 24. Mar. 8. 34. Infr. 14. 27.
‖ Mat. 10. 39. & 16. 25. Mar. 8. 35. Infr. 17. 33. Joan. 12. 25.
* Mat. 16. 26. Mar. 8. 36.
† Mat. 10. 33. Mar. 8. 38. Infr. 12. 9. 2. Tim. 2. 12.
‖ Mat. 16. 28. Mar. 9. 1.
* Mat. 17. 1. Mar. 9. 2.
28 Christus nè discipulos offenderet ipsius in carne exinanitio, voluntariam eam esse docet, cœlestis suæ gloriæ splendore aliquatenus ad momentum ostenso.

20 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε, Τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.
21 Ὁ δὲ ἐπιτιμήσας αὐτοῖς, παρήγγειλε μηδενὶ εἰπεῖν τοῦτο.
22 Εἰπών, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ Γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.
23 Ἔλεγε δὲ πρὸς πάντας, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν, καὶ ἀκολουθείτω μοι.
24 Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος σώσει αὐτήν.
25 Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος κερδήσας τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας, ἢ ζημιωθείς;
26 Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτον ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρός, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων.
27 Λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων οἳ οὐ μὴ γεύσονται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.
28 ¶ Ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους τούτους ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτώ, καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

Dixit autem eis, Vos verò quem me esse dicitis? Respondens autem Petrus dixit, Christum illum Dei.
Ipse verò interminatus eis, mandavit ut nulli hoc dicerent;
Dicens, * Oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à Senioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & interimi, & tertiâ die suscitari.
† Dicebat autem omnibus, Siquis vult me sequi, abdicet seipsum, & attollat crucem suam quotidie, & sequatur me.
‖ Quisquis enim voluerit animam suam servare, perdet eam: quisquis verò perdiderit animam suam meâ causâ, is servabit eam.
* Quid enim prodest cuipiam si lucretur universum mundum, seipsum autem perdat, sive suiipsius exitio multetur?
† Quem enim puduerit mei ac meorum sermonum, ejus pudebit Filium hominis, quando venerit cum gloria sua & Patris, sanctorúmque angelorum:
‖ Dico autem vobis verè, sunt quidam ex iis qui hîc adstant qui nequaquam gustabunt mortem usquedum viderint regnum Dei.
* Factum est autem cùm post hæc verba quasi dies octo *intercessissent*, ut assumtis Petro & Joanne & Jacobo, ascenderet in montem ad orandum.

Dixit autem illis, Vos autem quem me esse dicitis? Respondens Simon Petrus dixit, Christum Dei.
At ille increpans illos, præcepit nè cui dicerent hoc;
Dicens, Quia oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & occidi, & tertiâ die resurgere.
Dicebat autem ad omnes, Siquis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam quotidie, & sequatur me.
Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet illam: nam qui perdiderit animam suam propter me salvam faciet illam.
Quid enim proficit homo si lucretur universum mundum, se autem ipsum perdat, & detrimentum sui faciat?
Nam qui me erubuerit & meos sermones, hunc Filius hominis erubescet, cùm venerit in majestate sua & Patris, & sanctorum angelorum.
Dico autem vobis verè, sunt aliqui hîc stantes qui non gustabunt mortem donec videant regnum Dei.
Factum est autem post hæc verba ferè dies octo, & assumsit Petrum & Jacobum & Johannem, & ascendit in montem ut oraret.

23 *Quotidie*, καθ' ἡμέραν. vel *De die in Diem.* Hoc neque apud alios Evangelistas additur, neque legitur in Complutensi editione & quinque vetustis codicibus, neque explicatur à Theophylacto. Exstat tamen apud Syrum interpretem, & magna est ejus emphasis, quâ videlicet significatur fore ut sicut dies diem consequitur, ità crux crucem excipiat.

25 *Si lucretur*, κερδήσας. i. ἐὰν κερδήσῃ, ut Matthæus & Marcus loquuntur. Sic enim resolvendum est interdum participium apud Græcos, ut in illo Homeri versiculo, Iliad. ι. ἴσῃ μοῖρα μένοντι, i. ἐάν τις μένῃ. Subjicitur enim καὶ εἰ μάλα τις πολεμίζοι.

26 *Puduerit*,

26 *Puduerit*, ἐπαισχυνθῇ. Vulg. *Erubuerit*. Optarim (inquit in hunc locum Erasmus) Latinum esse quod posuit Vetus interpres. Atqui sic loquitur Virgilius Æneid. 2. —*sed jura fidémque Supplicis erubuit*. Sed hoc tamen est ποιητικώτερον.

28 *Factum est autem*, ἐγένετο δέ. Sic solent Hebræi suum illud ויהי *Vajehi* usurpare in connectendis narrationibus. ¶ *Dies octo* intercessissent. ἡμέραι ὀκτώ. sub. *exstitissent*. sed si pro ἐγένετο legatur ἐγένοντο, plena fuerit constructio. Erasmus, *Diebus octo*, Ἡμέραις ὀκτώ, ità ut redundet copula sequens, altero Hebræorum idiotismo. Et sic legit Syrus interpres, adjectâ particulâ איכ *bejeb*, id est ὡσεί, *quasi*. Quomodo verò sit calculus horum dierum supputandus, diximus Marci 9. 2.

29 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτὸν τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων.
30 Καὶ ἰδού, ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς καὶ Ἠλίας·
31 Οἳ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήμ.
32 Ὁ δὲ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ· διαγρηγορήσαντες δὲ εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ τοὺς δύο ἄνδρας τοὺς συνεστῶτας αὐτῷ.
33 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαχωρίζεσθαι αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ, εἶπεν ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Ἐπιστάτα, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, μίαν σοί, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ· μὴ εἰδὼς ὃ λέγει.
34 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ λέγοντος, ἐγένετο νεφέλη, καὶ ἐπεσκίασεν αὐτούς· ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ ἐκείνους εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην.
35 Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός· αὐτοῦ ἀκούετε.
36 Καὶ ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνήν, εὑρέθη ὁ Ἰησοῦς μόνος· καὶ αὐτοὶ ἐσίγησαν, καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις οὐδὲν ὧν ἑωράκασιν.
37 Ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ, κατελθόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, συνήντησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.
38 Καὶ ἰδού, ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησε, λέγων, Διδάσκαλε, δέομαί σου, ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν υἱόν μου, ὅτι μονογενής ἐστί μοι.
39 Καὶ ἰδού, πνεῦμα λαμβάνει αὐτόν, καὶ ἐξαίφνης κράζει, καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ, καὶ μόγις ἀποχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ, συντρῖβον αὐτόν.
40 Καὶ ἐδεήθην τῶν μαθητῶν σου ἵνα ἐκβάλλωσιν αὐτό, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν.
41 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἀνέξομαι ὑμῶν; Προσάγαγε ὧδε τὸν υἱόν σου.
42 Ἔτι δὲ προσερχομένου αὐτοῦ, ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον, καὶ συνεσπάραξεν· ἐπετίμησε δὲ ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἰάσατο τὸν παῖδα· καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ.
43 Ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ Θεοῦ· Πάντων δὲ θαυμαζόντων ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ,
44 Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους· ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.
45 Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα τοῦτο, καὶ ἦν παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ αἴσθωνται αὐτό· καὶ ἐφοβοῦντο ἐρωτῆσαι αὐτὸν περὶ τοῦ ῥήματος τούτου.
46 ¶ Εἰσῆλθε δὲ διαλογισμὸς ἐν αὐτοῖς, τὸ τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν.
47 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενος παιδίου, ἔστησεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ.
48 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας.
49 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶπεν, Ἐπιστάτα, εἴδομέν τινα ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα τὰ δαιμόνια, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ' ἡμῶν.
50 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Μὴ κωλύετε· ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν.

Facta est autem inter orandum species faciei ipsius alia, & vestitus ejus albus ac refulgens.

Et ecce duo viri colloquebantur cum eo, qui erant Moses & Elias:

Qui visi cum gloria, dicebant ipsius exitum, quo futurum erat ut defungeretur Hierosolymis.

Petrus verò & qui cum ipso erant, gravati erant somno. cùm autem evigilassent, viderunt gloriam ejus, & duos illos viros stantes cum eo.

Et factum est cùm illi discederent ab eo, ut diceret Petrus ad Jesum, Magister, bonum est nos hîc esse: atq; *adeò* faciamus tria tabernacula, unum tibi, & unum Mosi, & unum Eliæ: nesciens quid diceret.

Hæc autem ipso dicente, exstitit nubes quæ inumbravit illos. metuerunt verò dum illi ingrederentur in nubem.

Et vox exstitit è nube, dicens, Hic est Filius ille meus, dilectus ille: ipsum audite.

Et cùm vox illa exstitisset, inventus est Jesus solus: ipsi autem siluerunt, & nulli renunciarunt per id tempus quicquam eorum quæ viderant.

† Factum est autem sequente die, ut cùm ipsi descendissent è monte, occurreret ei turba multa.

Et ecce quidam è turba vociferatus est, dicens, Magister, deprecor te, respice ad filium meum: nam unigenitus est mihi.

Et ecce, spiritus apprehendit eum, & *ipse* repentè clamitat, & *spiritus* discerpit eum spumantem, & vix abscedit ab eo, conterens eum.

Et deprecatus sum discipulos tuos ut ipsum ejicerent: sed non potuerunt.

Respondens autem Jesus ait, O gens incredula & perversa, quousq; tandem ero apud vos, & sufferam vos? Adduc filium tuum huc.

Cùm autem adhuc accederet, allisit eum dæmonium, & discerpsit. Objurgavit autem Jesus spiritum impurum, & sanavit puerum: & reddidit eum patri suo.

Percellebantur igitur omnes super magnifica Dei virtute. Omnibus verò mirantibus super omnibus quæ faciebat, dixit discipulis suis,

‖ Reponite vos in aures vestras sermones istos: Futurum est enim ut Filius hominis tradatur in manus hominum.

Ipsi verò ignorabant dictum istud: erátque ipsis occultum, adeò ut illud non perciperent: & metuebant eum interrogare de hoc dicto.

* Incidit autem disceptatio inter eos, quis esset eorum maximus.

Jesus verò visâ disceptatione cordis ipsorum, acceptum puerulum statuit apud se:

Et dixit eis, Quicunque exceperit puerulum hunc nomine meo me excipit: & quicunque me exceperit, excipit eum qui me misit. nam qui minimus est inter vos omnes, is erit magnus.

† Respondens autem Joannes ait, Magister, vidimus quendam sub nomine tuo ejicientem dæmonia, & prohibuimus eum, quia *te* non sequitur nobiscum.

Et dixit ei Jesus, Nè prohibete *illum*: qui enim non est adversùm nos, pro nobis est.

Et facta est, dum oraret, species vultûs ejus altera, & vestitus ejus albus & refulgens.

Et ecce, duo viri loquebantur cum illo: erant autem Moyses & Elias.

Visi in majestate: & dicebant excessum ejus quem completurus erat in Jerusalem.

Petrus verò & qui cum illo erant, gravati erant somno. & evigilantes, viderunt majestatem ejus, & duos viros qui stabant cum illo.

Et factum est cùm discederent ab illo, ait Petrus ad Jesum, Præceptor, bonum est nos hîc esse: & faciamus tria tabernacula, unum tibi, & unum Moysi, & unum Eliæ: nesciens quid diceret.

Hæc autem illo loquente, facta est nubes, & obumbravit eos. & timuerunt intrantibus illis in nubem.

Et vox facta est de nube, dicens, Hic est Filius meus dilectus: ipsum audite.

Et dum fieret vox, inventus est Jesus solus: & ipsi tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex iis quæ viderant.

Factum est autem in sequenti die, descendentibus illis de monte, occurrit illi turba multa.

Et ecce vir de turba exclamavit, dicens, Magister, obsecro te, respice in filium meum, quia unicus est mihi.

Et ecce, spiritus apprehendit eum, & subitò clamat, & elidit, & dissipat eum cum spuma, & vix discedit, dilanians eum.

Et rogavi discipulos tuos ut ejicerent illum: & non potuerunt.

Respondens autem Jesus dixit, O generatio infidelis & perversa, usquequo ero apud vos & patiar vos? Adduc huc filium tuum.

Et cùm accederet, elisit illum dæmonium, & dissipavit. Et increpavit Jesus spiritum immundum, & sanavit puerum: & reddidit illum patri ejus.

Stupebant autem omnes in magnitudine Dei. Omnibúsque mirantibus in omnibus quæ faciebat, dixit ad discipulos suos,

Ponite vos in cordibus vestris sermones istos: Filius enim hominis futurum est ut tradatur in manus hominum.

At illi ignorabant verbum istud, & erat velatum ante eos, ut non sentirent illud: & timebant eum interrogare de hoc verbo.

Intravit autem cogitatio in eos, quis eorum major esset.

At Jesus videns cogitationes cordis illorum, apprehendit puerum, & statuit illum secus se.

Et ait illis, Quicunque susceperit puerum istum in nomine meo, me recipit: & quicunque me receperit, recipit eum qui me misit. nam qui minor est inter vos omnes, hic major est.

Respondens autem Johannes dixit, Præceptor, vidimus quendam in nomine tuo ejicientem dæmonia, & prohibuimus eum, quia non sequitur nobiscum.

Et ait ad illum Jesus, Nolite prohibere: qui enim non est adversùs nos, pro nobis est.

† Mat.17.14. Mar.9.17.
37 Nullâ re magis offenditur Christus quàm incredulitate, quamvis eam ad tempus toleret.
‖ Mat.17.22. Mar.9.35.
44 Non est quòd nobis tranquillitatem in hoc mundo polliceamur, cùm ii ipsi qui Christo applaudere videntur, paulò pòst eum crucifigant.
* Mat.18.1. Mar.9.33.
46 Ambitionis exitus, ignominia; modestæ autem subjectionis, gloria.
† Mar.9.38.
49 Extraordinaria temerè nec probanda nec damnanda.

31 *Exitum*, τὴν ἔξοδον. Vulg. & Erasmus, *Excessum*: rectè quidem & eleganter, sed ambiguè. Itaque nonnulli hâc ambiguitate decepti, quòd Græca ignorarent, perinde sunt interpretati acsi ἔκστασιν declararet: nonnulli rursum, tanquam *excellentiam* ac *præstantiam*, id est ἐξοχὴν aut ὑπεροχὴν, significet. Accipitur autem *Exitus* pro Morte apud idoneos etiam autores, ut annotat Valla. ¶ *Quo futurum erat ut defungeretur*, ἣν ἔμελλε πληροῦν. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Quem completurus erat*. Ego malui synonymum quærere, quo tamen optimè declaratur verbi Græci emphasis. Fuit enim mors illa omnium acerbissima, instar muneris imposita Christo, quo ipse non minùs promtè quàm fideliter est defunctus, ità ut omnes Mediatoris partes impleverit.

32 *Cùm autem evigilassent*, διαγρηγορήσαντες δέ. Vulg. & Erasmus, *Experrecti*, διεγερθέντες.

34 *Illos*, αὐτούς. Mosen videlicet & Eliam, è conspectu abreptos, ad quos etiam referendum est verbum εἰσελθεῖν, ut rectè explicat Syrus interpres.

36 *Cùm vox illa exstitisset*, ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνήν: id est, μετὰ τὸ γενέσθαι: cujus enallages exemplum aliud occurrit infrà 11. 37. Itaque non videtur Vetus interpres rectè convertisse, *Dum fieret vox*. ¶ *Per id tempus*, ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. Vug. & Erasmus ad verbum, *In diebus illis*. Hunc autem Hebraismum cùm alibi sæpe retinuerimus, hîc mutavimus, quòd disertè dicat Marcus discipulos non aliquot diebus duntaxat tacuisse, sed usque quo Christus resurrexisset.

38 *Ad filium meum*, ἐπὶ τὸν υἱόν μου. Syrus interpres legit, εἰς ἐμὲ καὶ τὸν υἱόν μου, id est, *In me & filium meum*.

39 *Et ipse repente*, καὶ ἐξαίφνης. Quoniam multa hîc verba copulantur, quorum alia ad ipsum dæmonium, alia ad puerum dæmoniacum referuntur, expressi quæ ambiguitatem tollunt. ¶ *Clamitat*, κράζει. Vulgata addit, *& elidit*, id est, ῥήσσει. ut scribitur etiam in meo vetustissimo codice: pro quo tamen rectiùs scriberetur ἀράσσει. ¶ *Et spiritus discerpit eum spumantem*, καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ. Vulg. *Dissipat eum cum spuma*, admodum impropriè. Nec enim illo verbo significatur hoc in loco discerptio aliqua re verâ, sed jactatio illa membrorum cum interioribus gravissimis cruciatibus, acsi viscera ipsa laniarentur; sicut *secare* dicitur podagra. Syrus interpres vertit ומחרך שנוהי *vamecharek schenavehi*, *Et stridet dentibus suis*, τρίζει ὀδόντας αὐτοῦ, ut Mar.9.18. ¶ *Conterens*, συντρῖβον. Vulg. & Erasmus, *Dilanians*, διασπαράττον. In nonnullis codicibus legit Erasmus συντρίβοντος, i. *atterente* seu *conterente*. Nam ut in morbo etiam comitiali accidit, solent isti membrorum convulsione caput cæteráq; membra terræ illidere, ità ut sese totos atterant qui eo morbo laborant.

43 *Magnificâ virtute*, μεγαλειότητι. Vulg. *Magnitudine*, μεγέθει. Erasmus, *Magnificentiâ*, μεγαλοπρεπείᾳ. Ego periphrasin usurpavi necessarió. Nam ut solent mirifica illa Christi facta vocari μεγαλεῖα, ità virtus illa cœlestis istorum operum effectrix, μεγαλειότης dicitur: nisi malimus *Majestatis* nomen usurpare; quod & ipsum tamē mihi non videtur satis expressũ ad id de quo speciatim agitur.

44 In

44 *In aures vestras*, εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν: id est, Attendite diligenter, & semel audita conservate. Vulgata, *In cordibus vestris*, εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν. pro quo dicere solet Homerus, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν. & Virgilius, *—memori quæ condita mente teneto.*

45 *Ipsis occultum*, παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν. Sic usurpatur apud Hebræos נכחד *nichchad*, ut Psal. 69. 6. cùm Latini potiùs tertio casu utantur. Vulg. *Et erat velatum ante eos*: ut legisse videatur ἔμπροσθεν αὐτῶν. Erasmus, *Absconditum ab illis*: quæ interpretatio etiam ambigua est. ¶ *Adeò ut*, ἵνα. Id est, ὥστε cum infinito verbo, ut videtur sententia postulare: quod & alibi observavimus.

46 *Incidit autem disceptatio*, εἰσῆλθε δὲ διαλογισμός. Vulg. & Erasmus, *Intravit autem cogitatio*. Atqui apparet ex Marc. 9. 34. habitam fuisse in via disputationem de ea re inter discipulos: ubi utitur Evangelista verbo διαλογίζεσθαι. [Itaque εἰς αὐτοὺς non recte convertit Vetus interpres *In eos*, cùm apud Marcum scriptum sit πρὸς ἀλλήλους.] Nec enim tacita fuit hæc cogitatio, sed in verba erupit, licèt inter eos duntaxat habita: quod tamen eum latere non potuit qui cogitationes etiam intimas perspicit.

47 *Visa*, ἰδών. Quod oculorum est ad animum transfertur: quemadmodum etiam paulò antè positum est αἰσθάνεσθαι pro συνιέναι, id est, *sentire* pro *intelligere*. In nonnullis autem codicibus legitur εἰδώς, *Cùm sciret.*

48 *Erit*, ἔσται. Vulgata legit ἐστίν, *est*, in præsenti: quam lectionem magis sinceram esse puto. Sed & pro τοῦτο τὸ παιδίον, *hunc puerulum*, fortassis legendū est τοιοῦτο παιδίον, *hujusmodi puerulum.*

50 *Nè probibete* illum, μὴ κωλύετε. In duobus exemplaribus statim subjicitur, οὐ γάρ ἐστι καθ' ὑμῶν, *Non est enim contra vos*. deinde subjicitur, ὃς γὰρ οὐκ ἔστι, &c. Syrus autem interpres utrobiq; legit ὑμῶν, nempe *Adversùm vos*, & *Pro vobis.*

51 Christus ultro ad mortem properat.
‖ 2. Reg. 1. 10, & 12.
54 Cavendum à zeli intemperie & stulta imitatione in optima etiam causa; ut omnia ad Dei gloriam, & commodum proximi referantur.
* Joan. 3. 17.
† Matth. 8. 19
57 Oportet Christum secuturos ad quævis incommoda subeunda sese comparare
‖ Mat. 8. 21.
59 Dei vocatio quibusvis in hominesofficiis sine ulla exceptione anteponenda.
61 Oportet Christum secuturos mundi solicitudinibus semel renunciare.

51 ¶ Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ.
52 Καὶ ἀπέστειλεν ἀγγέλους πρὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ πορευθέντες εἰσῆλθον εἰς κώμην Σαμαρειτῶν, ὥστε ἑτοιμάσαι αὐτῷ.
53 Καὶ οὐκ ἐδέξαντο αὐτόν, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς Ἱερουσαλήμ.
54 Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, εἶπον, Κύριε, θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀναλῶσαι αὐτούς, ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε;
55 Στραφεὶς δὲ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς.
56 Ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι. Καὶ ἐπορεύθησαν εἰς ἑτέραν κώμην.
57 ¶ Ἐγένετο δὲ πορευομένων αὐτῶν, ἐν τῇ ὁδῷ εἶπέ τις πρὸς αὐτόν, Ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἂν ἀπέρχῃ, Κύριε.
58 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.
59 Εἶπε δὲ πρὸς ἕτερον, Ἀκολούθει μοι. Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι ἀπελθόντι πρῶτον θάψαι τὸν πατέρα μου.
60 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς· σὺ δὲ ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.
61 Εἶπε δὲ καὶ ἕτερος, Ἀκολουθήσω σοι, Κύριε· πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου.
62 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω, εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Factum est autem, interim dum expleretur tempus quo sursum reciperetur, tum ipse faciem suam direxit ad eundum Hierosolymam.
Misitque nuncios ante faciem suam: qui profecti ingressi sunt in vicum Samaritanorum, ut pararent ei *hospitium.*
‖ Sed *illi* non receperunt eum, quòd facies ejus esset proficiscentis Hierosolymam.
Cùm autem hoc vidissent ejus discipuli Jacobus & Joannes, dixerunt, Domine, vis dicamus ut ignis descendat è cœlo, & consumat eos, ut etiam Elias fecit?
Sed conversus Jesus objurgavit eos, dicens, Nescitis qualis spiritûs vos sitis.
* Filius enim hominis non venit ut perderet animas hominum, sed ut servaret. Abierunt igitur in alium vicum.
† Factum est autem euntibus ipsis, ut quidam in via dixerit ei, Sequar te quocunque ieris, Domine.
Dixit autem ei Jesus, Vulpes habent lustra, & volucres cœli nidos; Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet.
‖ Dixit verò ad alium *quendam*, Sequere me. Ille verò dixit, Domine, permitte mihi ut priùs abeam, ac sepeliam patrem meum.
Dixit autem ei Jesus, Sine ut mortui sepeliant mortuos suos: tu verò profectus annuncia regnum Dei.
Dixit autem etiam alius, Sequar te, Domine: sed permitte mihi priùs ut valedicam iis qui sunt domi meæ.
Ait autem ei Jesus, Nemo qui manu suâ admotâ aratro, respexerit ad ea quæ retro *sunt*, appositus est ad regnum Dei.

Factum est autem dum complerentur dies assumtionis ejus, & ipse faciem suam firmavit ut iret in Jerusalem.
Et misit nuncios ante conspectum suum: & euntes intraverunt in civitatem Samaritanorum, ut pararent illi.
Et non receperunt eum, quia facies ejus erat euntis in Jerusalem.
Cùm vidissent autem discipuli ejus Jacobus & Johannes, dixerunt, Domine, vis dicimus ut ignis descendat de cœlo, & consumat illos?
Et conversus increpavit illos, dicens, Nescitis cujus spiritûs estis.
Filius hominis non venit animas perdere, sed salvare. Et abierunt in aliud castellum.
Factum est autem ambulantibus illis, in via dixit quidam ad illum, Sequar te quocunque ieris, Domine.
Et dixit illi Jesus, Vulpes foveas habent, & volucres cœli nidos; Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet.
Ait autem ad alterum, Sequere me. Ille autem dixit, Domine, permitte mihi primùm ire, & sepelire patrem meum.
Dixitq; ei Jesus, Sine ut mortui sepeliant mortuos suos: tu autem vade, annuncia regnum Dei
Et ait alter, Sequar te, Domine: sed permitte mihi primùm renunciare iis qui domi sunt.
Ait ad illum Jesus, Nemo mittens manum suam ad aratrum, & respiciens retro, aptus est regno Dei.

51 *Tempus quo sursum reciperetur*, τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ. Vulg. & Erasmus, *Dies assumtionis ejus*. Sed (ut rectè observavit idem Erasmus Act. 1. 2.) *aßumi* potiùs respondet τῷ παραλαμβάνεσθαι. cui tamen in eo non assentior quòd in voce ἀνάληψις putet præpositionem ἀνὰ declarare τὸ πάλιν, id est, *rursum*: cùm potiùs Ascensum in superiorem locum significet. quod ut exprimerem, coactus sum periphrasin quærere, & à Græcis aliquantulùm deflectere. Cæterùm quoniam apud Græcos ἀναλαμβάνειν τὸν παῖδα opponitur τῷ ἀποκηρύττειν, sicut apud Latinos *Agnitio liberorum* contraria est *Abdicationi*; existimat doctissimus Budæus ἀνάληψιν hoc loco significare id tempus quo Christus antea velut à Patre abdicatus, ab eodem est agnitus, & in paternam domum receptus. Sed hæc argutia inanis est; & manifestè refellitur ex Act. 1. 11, ubi narratur res gesta, & eadem dictio usurpatur, additur enim ἀφ' ὑμῶν, id est, *à vestri conspectu*. Verbo autem συμπληροῦσθαι non significatur hoc loco tempus completum sed mox implendum. Fuit enim hæc vltima ipsius ascensio Hierosolymam. ¶ *Faciem suam direxit*, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε. Hebraicè, החין פניו *hechin panau*, ut Ezech. 4. 3. & Jerem. 42. 15. שום תשים *sum tasim*. Nam העז פנים *hebez panim* non lego nisi in vitio positum, ut Proverb. 7. 13. & 21. 29. Fit autem mentio circumstantiæ temporis, ut significetur Christum certo jam moriendi proposito sese in viam dedisse: indè ortâ istâ loquendi formulâ, quòd qui aliquò iter instituunt eò faciem dirigant oportet. ut hâc servatâ phrasi commodissimè possis hunc locum Gallicè interpretari, *Il tourna visage.*

52 *In vicum*, εἰς κώμην. Sic habet etiam Syrus interpres. In quibusdam tamen codicibus legitur εἰς πόλιν, *in urbem*: quod secutus est Vetus interpres. Sed illud præfero: quia postea sequitur εἰς ἑτέραν κώμην, *in alium vicum*. Non fit igitur hoc loco mentio ipsius Samariæ metropolis, quam Evangelista non vocasset κώμην, cùm jam esset magnificè constructa ab Herode Antipatri filio, qui Sebasten illam ab Augusto cognominavit: sed potiùs vicus aliquis obscurus ejus regionis significatur. ¶ *Ut pararent ei hospitium*, ὥστε ἑτοιμάσαι αὐτῷ. Sic apud Hebræos usurpari solent verba ἐλλειπτικῶς: & ità ponitur τὸ παρασκευάζειν, Act. 10. 10.

53 *Quòd facies ejus esset proficiscentis*, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον. Ad verbum, *Quia facies ejus erat vadens*. Sed (inquit Erasmus,) sicut oculi *loqui* dicuntur qui innuunt quod dictum velis, ità facies *ire* dicitur quæ præ se ferat iter aliquò destinatum esse. Mihi tamen durum & insolens videtur hoc dicendi genus. Itaque etsi nihil in Græco contextu emendare sum ausus contra codicum fidem, tamen cum Vetere Latino interprete existimo scribendum πορευομένου, quoniam Christum tendere viderunt Hierosolymam versùs, ipsius videlicet vultu illuc obverso. Norunt autem omnes quæ fuerit Samaritanorum hæresis de templo Hierosolymitano, paucis explicata Joann. 4. 20.

54 *Dicamus*, εἴπωμεν. id est, jubeamus: quem Hebraismum sæpe jam exposuimus. ¶ *Ut etiam Elias fecit?* ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε; Hæc non legimus in quodam codice nec in Vulgata editione: exstant tamen apud Syrum interpretem, & minimè videntur expungenda, cùm insignem doctrinam contineant perversæ quorundam κακοζηλίας. Reperiuntur etiam & explicantur apud Theophylactum.

55 *Qualis spiritûs sitis*, οἵου πνεύματός ἐστε. *Spiritum* hîc vocat, Hebræorum more, animi motum, qui partim ab interiore partim ab externo aliquo afflatu proficiscitur, putà vel à Spiritu sancto, vel à spiritu malo. Indè factum ut dona Dei vocentur *Spiritus*: & è contrario quoque vitia hoc etiam nomine appellentur, ut *Spiritus avaritiæ*, *superbiæ*, *furoris*, & ejusmodi multa quæ passim occurrunt.

56 *Animas hominum*, ψυχὰς ἀνθρώπων. Heb. נפשות האדם *nephaschoth baadam*: i. *homines ipsos*, aut *hominum vitam*. Comperimus autem hæc omnia, καὶ εἶπεν, Οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς. ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι, deesse in quinque vetustis codicibus. Rursum in quibusdam annotat Erasmus non addi ἀνθρώπων: quod etiam omittitur in Vetere editione, nec legitur apud Syrum interpretem.

60 *Mortui*, οἱ νεκροί. Veræ videlicet vitæ expertes, & doctrinæ de vita æterna contumaciter reluctantes.

61 *Ut valedicam*, ἀποτάξασθαι. Vulg. *Renunciare*. Vide Marci 6. 46. ¶ *Domi meæ*, εἰς τὸν οἶκόν μου. Syrus interpres addit ואתא *vethe*, *Et veniam.*

62 *Admotâ aratro*, ἐπιβαλὼν ἐπ' ἄροτρον. Fortassis alludit ad Elisæi factum, sicuti refertur 1. Reg. 19. 19.

ΚΕΦ. ι'.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ εἰς πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι.

2 Ἔλεγεν οὖν πρὸς αὐτούς, Ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι· δεήθητε οὖν τοῦ Κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

3 Ὑπάγετε· ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων.

4 Μὴ βαστάζετε βαλάντιον, μὴ πήραν, μηδὲ ὑποδήματα· καὶ μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε.

5 Εἰς ἣν δ' ἂν οἰκίαν εἰσέρχησθε, πρῶτον λέγετε, Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.

6 Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἐκεῖ ὁ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν· εἰ δὲ μήγε, ἐφ' ὑμᾶς ἀνακάμψει.

7 Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε, ἐσθίοντες καὶ πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν· ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστι. Μὴ μεταβαίνετε ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν.

8 Καὶ εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ δέχωνται ὑμᾶς, ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν·

9 Καὶ θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς, καὶ λέγετε αὐτοῖς, Ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

10 Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ δέχωνται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς, εἴπατε,

11 Καὶ τὸν κονιορτὸν τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν, ἀπομασσόμεθα ὑμῖν· πλὴν τοῦτο γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

12 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Σοδόμοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀνεκτότερον ἔσται ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

13 Οὐαί σοι, Χοραζίν, οὐαί σοι, Βηθσαϊδά· ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμεναι μετενόησαν.

14 Πλὴν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν τῇ κρίσει ἢ ὑμῖν.

15 Καὶ σύ, Καπερναούμ, ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ.

16 Ὁ ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει· καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ ἀθετεῖ· ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με.

17 ¶ Ὑπέστρεψαν δὲ οἱ ἑβδομήκοντα μετὰ χαρᾶς, λέγοντες, Κύριε, καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν ἐν τῷ ὀνόματί σου.

18 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν, ὡς ἀστραπὴν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα.

19 Ἰδού, δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ.

20 Πλὴν ἐν τούτῳ μὴ χαίρετε ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑποτάσσεται· χαίρετε δὲ μᾶλλον ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

21 ¶ Ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι, πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις· ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

CAP. X.

Post hæc autem designavit Dominus etiam alios *discipulos* septuaginta, misitque eos binos ante faciem suam in omnem urbem & locum quò futurum erat ut ipse veniret.

Dicebat igitur eis, * Messis quidem multa, sed operarii pauci: deprecamini ergò Dominum messis ut emittat operarios in messem suam.

† Abite: ecce, ego mitto vos ut agnos in medium luporum.

Nè portate crumenam, neque peram, neque soleas: ‖ & neminem in via salutaveritis.

* In quamcunque domum ingrediemini, primùm dicite, Pax *esto* huic domui.

Quòd si fuerit illic quispiam filius pacis, requiescet super eû pax vestra: sin minùs, ad vos revertetur.

Manete autem in ea ipsa domo, edentes ac bibentes quæ ab ipsis *apposita fuerint*: † dignus enim est operarius mercede suâ. Nè digredimini è domo in domum.

‖ Sed & in quamcunque urbem ingressi fueritis, & exceperint vos, edite quæ apponuntur vobis:

Et sanate ægrotos qui in ea fuerint, & eis dicite, Appropinquavit ad vos regnum Dei.

In quamcunq; autem urbem ingressi fueritis, & non exceperint vos, egressi in plateas ejus, dicite,

* Etiam pulverem qui adhæsit nobis ex urbe vestra, vobis abstergimus: tamen hoc scitote, appropinquasse ad vos regnum Dei.

Dico autem vobis, Sodomorum conditionem die illo tolerabiliorem fore quàm urbis illius.

† Væ tibi, Chorazin, væ tibi, Beth-saida: nam si intra Tyrum & Sidonem editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt inter vos, olim cum sacco & cinere sedentes resipuissent.

Ideo Tyri & Sidonis tolerabilior erit conditio in judicio quàm vestra.

Et tu, Capernaum, quæ usque ad cœlum elata es, usque ad inferos deprimeris.

‖ Qui vos audit, me audit: & qui vos dedignatur, me dedignatur; qui verò me dedignatur, dedignatur eum qui misit me.

Reversi sunt autem septuaginta illi cum gaudio, dicentes, Domine, etiam dæmonia subjiciuntur nobis per nomen tuum.

Ipse autem dixit eis, Spectabam Satanam, ut fulgur, è cœlo cadentem.

Ecce, do vobis potestatem calcandi serpentes & scorpiones, & supra omnem vim hostis: & nihil vos lædet.

Sed de eo nè gaudete quòd spiritus vobis subjiciantur: gaudete verò potiùs quòd nomina vestra scripta sunt in cœlis.

* Eo ipso momento exsultavit Jesus spiritu, & dixit, Gloriam tibi tribuo, Pater, Domine cœli & terræ, quòd hæc occultaveris sapientibus & intelligentibus, sed *ea* revelaris infantibus: etiam, Pater, quia ità libuit apud te.

CAP. X.

Post hæc autem designavit Dominus & alios septuaginta duos, & misit illos binos ante faciem suam in omnem civitatem & locum quò erat ipse venturus.

Et dicebat illis, Messis quidem multa, operarii autem pauci: rogate ergò Dominum messis ut mittat operarios in messem.

Ite: ecce, ego mitto vos sicut agnos inter lupos.

Nolite portare sacculum, neque peram, neque calceamenta: & neminem per viam salutaveritis.

In quamcunque domum intraveritis primùm dicite, Pax huic domui.

Et si ibi fuerit filius pacis, requiescet super illum pax vestra: sin autem, ad vos revertetur.

In eadem autem domo manete, edentes & bibentes quæ apud illos sunt: dignus est enim operarius mercede suâ. Nolite transire de domo in domum.

Et in quamcunq; civitatem intraveritis, & susceperint vos, manducate quæ apponuntur vobis:

Et curate infirmos qui in illa sunt: & dicite illis, Appropinquavit in vos regnum Dei.

In quamcunq; autem civitatem intraveritis, & non susceperint vos, exeuntes in plateas ejus, dicite,

Etiam pulverem qui adhæsit nobis de civitate vestra, extergimus in vos: tamen hoc scitote quia appropinquavit regnum Dei.

Dico vobis, quia Sodomis in die illa remissius erit quàm illi civitati.

Væ tibi, Chorozaim, væ tibi, Beth-saida: quia si in Tyro & Sidone factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere sedentes pœniterent.

Verumtamen Tyro & Sidoni remissius erit in judicio quàm vobis.

Et tu, Capharnaum, usque ad cœlum exaltata, usque ad infernum demergeris.

Qui vos audit, me audit: & qui vos spernit, me spernit; qui autem me spernit, spernit eum qui misit me.

Reversi sunt autem septuaginta cum gaudio, dicentes, Domine, etiam dæmonia subjiciuntur nobis in nomine tuo.

Et ait illis, Videbam Satanam, sicut fulgur de cœlo cadentem.

Ecce, dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici: & nihil vobis nocebit.

Verumtamen in hoc nolite gaudere quia spiritus vobis subjiciuntur: gaudete autem quòd nomina vestra scripta sunt in cœlis.

In ipsa hora exsultavit spiritu, & dixit, Confiteor tibi, Pater, Domine cœli & terræ, quòd abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & revelasti ea parvulis: etiam, Pater, quoniam sic placuit ante te.

1 Adventus Christi mittuntur septuaginta secundi præ-nuncii.
* *Matt.* 9.37.
† *Matt.* 10.16
3 Fidi ministri verbi sunt in mundo velut agni inter lupos: sed modò in hoc unum sint intenti ut officium faciant, quì eos misit idem etiam conservat.
‖ 2. *Reg.* 4.29.
* *Matt.* 10.12.
Mar. 6.10.
† *Deut.* 24.14
Matt. 10.10.
1. *Tim.* 5.18.
‖ *Matt.* 10.11
10 Deus Evangelici ministerii severissimus vindex.
* *Suprà* 9. 5.
Act. 13.51. & 18. 6.
† *Matt.* 11.21
‖ *Matt.* 10.40
Joan. 13.20.
17 Neque donum miraculorum, neq; aliud ejusmodi, quantumvis excellens, sed sola electio æterna solidi gaudii materiam præbet. Est autem sola Evangelii promulgatio, Satanæ ruina.
* *Matt.* 11.25.
21 Contemtibilis quidem est Ecclesia, si externam ejus speciem consideres, sed nulla in re æquè admirabilis Dei sapientia.

1 *Septuaginta*, ἑβδομήκοντα. In Vetere editione legimus, *Septuaginta duos*, casúne an errore nescio, cùm vetustissimi quique interpretes septuaginta tantùm recenseant, ut copiosiùs ostendit Erasmus in hunc locum. Sed in uno codice additum reperimus μαθητὰς, *Discipulos*: quo fit ut suspicer, in Vetere editione cùm scriptum esset *dlos*, (ut sæpe librarii indocti ista compendia quæsiverunt) postea nonnullos ex *dlos duos* fecisse: qui deinde versiculum 17. corruperunt, cùm ex hujus capitis initio vellent eum emendare. Verùm in eodem illo codice scribitur οβ, nec additur μαθητάς. ut planè nihil certi habeam quod constituam, nisi quòd præstat (opinor) *septuaginta* legere, cùm cætera exemplaria in ea lectione consentiant. Nam quod veteres huc adferunt de duodecim fontibus & septuaginta palmis, ex Exod. 15. 17. inanis est allegoria. Neque verò res ista tanti est momenti ut de ea contendere oporteat.

4 *Neminem in via salutaveritis*, μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε. Hyperbolica locutio quâ utuntur Hebræi, cùm alicui præcipitur ut celeriter & nullâ prorsus interjectâ morâ aliquid obeat, 2. Reg. 4. 29. Alioqui comes & humanæ salutationes inter Christiana quoque officia numerantur. Hæc omnia igitur sunt κατά τι, & habitâ temporis ratione explicanda. ut planè ridiculi sint Monachi, cùm votum illud fictitiæ paupertatis quam vocant, & Anabaptistæ quoque, cùm suam illam κοινωνίαν conantur hoc testimonio confirmare.

6 *Quispiam filius pacis*, ὁ υἱὸς εἰρήνης. [Videtur non fuisse hoc loco prætermittendus articulus, cujus quidem vis est ἀόριστος, cùm ferè soleat vel ἀναφορικῶς vel κατ' ἐξοχὴν poni.] *Filius* [autem] *pacis* Hebraico more vocatur qui per Dei gratiam dignus est illius pacis impertitione, ut videtur Matthæus ipse interpretari 10. 11, & 13. Sicut contrà *filii iræ* nasci dicimur, Eph. 2. 3, id est digni quibus indignetur & quos perdat Dominus.

7 *Manete*, μένετε: id est, hospitium vobis diligite. quod Græci dicunt καταλύειν. Neque enim τὸ μένειν hîc propriè accipitur pro ישב *jaschab*, id est *habitare*, & *sedes ponere*, aut *diutiùs hærere*; sed pro חלין *helin*, id est, *divertere* & *In hospitio tantisper morari dum quieveris, ut cœptum iter persequaris?* Unde *mansionis* vocabulum pro *hospitio* & *diversorio* usurpatum à Suetonio & Plinio, pro quo Hebræi dicunt מלון *malon*. ¶ *In ea autem ipsa domo*, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ. Vulgata & Erasmus, *In eadem autem domo*, ἐν τῇ αὐτῇ δὲ οἰκίᾳ. quæ interpretatio etiam ambigua est. Possunt enim hæc ità accipi quasi omnes jubeantur eundem habere hospitem, vel quasi prohibeantur hospitium mutare; quod paulò pòst subjicitur: adeò ut si ità interpreteris, vix possit hæc battologia excusari. Erit autem plana sententia si à Græcis non discesseris. Nemo enim erit qui non intelligat præcipi discipulis nè de quærendo commodo hospite laborent, uti faciunt videlicet qui in aliquo loco constituerunt diutiùs commorari, ut delicias ac voluptates, commoda denique sua captent. Jubet igitur è contrario Christus ut discipuli in quamcunque domum fuerint ingressi, id est quæcunque domus illis venientibus patuerit, eam ipsam pro hospitio deligant. Neque enim hîc instituitur solennis quædam prædicatio Evangelii, qualis fuit discipulis mandata cùm jam Ecclesias constituerent: sed mittuntur isti tanquam Christi apparitores, qui eum significarent adventare Hierosolymam, & verum ac ultimum Jubileum promulgarent: nempe ut Christus supremarum suarum concionum, & passionis item ac resurrectionis plurimos testes haberet. Nam quod ad me attinet, ego hæc existimo gesta esse in ultima Christi profectione, quia superiore capite versu 51. addidit Lucas, ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ: id est, *cùm impleretur tempus quo futurum erat ut sursum reciperetur*. ¶ *Quæ ab ipsis* apposita fuerint, τὰ παρ' αὐτῶν: subaudi παρατιθέμενα, quod participium exprimitur sequente versiculo. Vulg. *Quæ apud illos sunt*: id est, τὰ παρ' αὐτοῖς, ut Erasmus rectè annotavit: quamvìs quod ad sententiam attinet, minimum interfit. ¶ *E domo in domum*, ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν. Hîc demum vetantur hospitium mutare, ob eam causam quam paulò antè dixi, & bellè quidem scilicet hoc quadrat Mendicantium, quos vocant, fratrum, aut ventrum potiùs, instituto, quos tamen non

pudet profiteri se Apostolicam vitam agere, quòd ostiatim victum mendicare soleant.

8 *Sed & in quamcunque*, καὶ εἰς ἣν δ᾽ ἄν. Vulg. & Erasmus, *Et in quamcunque*, καὶ εἰς ἣν ἄν, cùm in emendatioribus exemplaribus addatur particula δὲ, & ità ferè loqui soleant disertiores Græci. Nequis verò existimet hoc versiculo repeti quod superiore dictum fuerat, ac proinde inanem esse battologiam, consideranda est ratio superiore versiculo adjuncta. Cùm enim dixisset Dominus, *Edite & bibite quæ ab hospitibus apposita fuerint*, addit rationem, *Quia*, inquit, *dignus est operarius mercede suâ*. Perinde est igitur acsi dixisset, posse ipsos bonâ conscientiâ vesci hospitis bonis, etiamsi non haberent unde solverent, (mittebat enim eos ab omnibus rebus imparatos) cùm ali etiam mercenarii soleant. Hîc autem alius est finis ipsi propositus. Vult enim ut contenti sint non modò quovis hospitio quod ipsis patuerit, sed etiam quovis apposito cibo, nempe nè seipsos quærant, eorum exemplo quorum Deus venter est.

9 *Ad vos*, ἐφ᾽ ὑμᾶς. Vulg. & Erasmus, *In vos*. Sed constat ἐπὶ usurpari ἀντὶ τῆς πρὸς, ut suprà etiam annotavimus 3. 2. Utuntur autem hâc enallage non modò Hebræi sed etiam disertiores Græci. Sic enim Homerus Iliad. κ΄, ἐγὼ δ᾽ ἐπὶ Νέστορα δῖον εἶμι.

11 *Nobis*, ἡμῖν. Meus vetustissimus codex addit εἰς τοὺς πόδας ἡμῶν, id est *pedibus nostris*: quod etiam vertit Syrus interpres. ¶ *Vobis*, ὑμῖν. Id est, adversùm vos, ut explicatur suprà, 9. 5. Vulg. & Erasmus, *In vos*.

14 *Ideo*, πλὴν. Vulgata & Erasmus, *Veruntamen*. Vide Matth. 11. 22.

16 *Dedignatur*, ἀθετεῖ. Vide Marci 6. 26.

17 *Per nomen tuum*, ἐν τῷ ὀνόματί σου. Rectè. Nec enim discipuli in edendis miraculis plenâ illâ potestate & summo imperio utebantur, sicut ex Actis Apostolorum liquet, sed Christi nomen invocabant, cujus se duntaxat ministros esse fatebantur.

18 *Spectabam*, ἐθεώρουν. Annotat Erasmus se in quibusdam codicibus legisse, *Videbant*: quam interpretationem planè repudio. ¶ *Cadentem*, πεσόντα. Collocatur Satan in aere cum suis angelis, Ephes. 6. 12. Indè verò dicitur detrudi, & quidem cum impetu, quando voce Evangelii potestas ipsius aboletur. Possumus autem etiam interpretari *Lapsum*, servatâ aoristi significatione. Malui tamen tempus præsens usurpare, quòd videatur Christo nondum glorificato nondum fuisse deturbatus. Sed usitatum est in his libris tanquam jam peractum describere, quod agi cœptum est, & pro certo semel inchoatum perficietur: quo sensu dicitur Christus Antichristum oris sui spiritu prostraturus, 2. Thess. 2. 8. cujus certaminis spectatores hodie sumus.

19 *Nihil vos lædet*, οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει: vel, ut Vulg. & Erasmus, *Nihil vobis nocebit*. ponitur enim τὸ ἀδικεῖν ἀντὶ τοῦ βλάπτειν, cùm alioquin dicatur ἀδικεῖν, quisquis etiam aliquid præter justum & æquum facere conatur: & omnium injuriis nulli sint æquè expositi atque ii quibus hoc unum est curæ, ut Deum religiosè colant.

21 *Spiritu*, τῷ πνεύματι: id est animo. Quamvìs autem in tribus vetustis codicibus addatur τῷ ἁγίῳ, id est *sancto*, ut in nonnullis etiam vetustis codicibus Latinis & apud Syrum interpretem quoque legitur; tamen hanc esse germanam lectionem puto, nec magìs commodè hæc posse exponi de Spiritu sancto quàm quod dicitur Joann. 13. 21. *turbatus fuisse spiritu*: qui locus optimè explicatur Matt. 26. 38. Quod autem existimat Erasmus de Spiritu sancto hæc intelligi, quia adjunctus est articulus, non satis firmâ ratione nititur, ut alibi ostendimus. ¶ *Ità libuit apud te*, οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. id est, εὐδόκησε, *bonum visum est ante te*. id est, apud te. Vide Matt. 11. 26. Cæterùm in vetustis codicibus additur, καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς, εἶπε, *& conversus ad discipulos dixit*: quæ verba non legit Vetus interpres, & sanè puto hîc redundare, quamvìs aliter sentiat Valla.

22 Aberrat à via quisquis Patrem quærit extra Filium.
† Matt. 13. 16.
23 Novi fœderis & veteris discrimen in revelationis mensura.
‖ Matt. 22. 35. Mar. 12. 28.
25 Fides non tollit, sed stabilit legis doctrinam.
* Deut. 6. 5.
† Lev. 19. 18.
29 Proximi nomine intelliguntur in Lege, quoscunque possumus juvare.
38 Christus non lautè tractari, sed attentè vult, cæteris postpositis rebus, audiri.

22 Πάντα παρεδόθη μοι ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ οὐδεὶς γινώσκει τίς ἐστιν ὁ υἱὸς, εἰ μὴ ὁ πατήρ· καὶ τίς ἐστιν ὁ πατὴρ, εἰ μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

23 Καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς, κατ᾽ ἰδίαν εἶπε, Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ βλέποντες ἃ βλέπετε.

24 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

25 ¶ Καὶ ἰδοὺ, νομικός τις ἀνέστη, ἐκπειράζων αὐτὸν, καὶ λέγων, Διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

26 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἐν τῷ νόμῳ τί γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις;

27 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

28 Εἶπε δὲ αὐτῷ, Ὀρθῶς ἀπεκρίθης· τοῦτο ποίει, καὶ ζήσῃ.

29 Ὁ δὲ θέλων δικαιοῦν ἑαυτὸν, εἶπε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Καὶ τίς ἐστί μου πλησίον;

30 Ὑπολαβὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ, καὶ λῃσταῖς περιέπεσεν· οἳ καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἀπῆλθον, ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα.

31 Κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκείνῃ· καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἀντιπαρῆλθεν.

32 Ὁμοίως δὲ καὶ Λευΐτης, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον, ἐλθὼν καὶ ἰδὼν, ἀντιπαρῆλθε.

33 Σαμαρείτης δέ τις ὁδεύων, ἦλθε κατ᾽ αὐτὸν, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἐσπλαγχνίσθη.

34 Καὶ προσελθὼν κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ, ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον· ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον, καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ.

35 Καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐξελθὼν, ἐκβαλὼν δύο δηνάρια ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιμελήθητι αὐτοῦ· καὶ ὅ,τι ἂν προσδαπανήσῃς, ἐγὼ ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, ἀποδώσω σοι.

36 Τίς οὖν τούτων τῶν τριῶν δοκεῖ σοι πλησίον γεγονέναι τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς;

37 Ὁ δὲ εἶπεν, Ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ᾽ αὐτοῦ. Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου, καὶ σὺ ποίει ὁμοίως.

38 ¶ Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτοὺς, καὶ αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώμην τινά· γυνὴ δέ τις ὀνόματι Μάρθα ὑπεδέξατο αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.

39 Καὶ τῇδε ἦν ἀδελφὴ καλουμένη Μαρία, ἣ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ.

40 Ἡ δὲ Μάρθα περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν· ἐπιστᾶσα δὲ εἶπε, Κύριε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἡ ἀδελφή μου μόνην με κατέλιπε διακονεῖν; εἰπὲ οὖν αὐτῇ ἵνα μοι συναντιλάβηται.

41 Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μάρθα, Μάρθα, μεριμνᾷς, καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά·

42 Ἑνὸς δέ ἐστι χρεία. Μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ᾽ αὐτῆς.

Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo novit quis sit Filius, nisi Pater; & quis sit Pater, nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius *eum* revelare.

Et conversus ad discipulos, privatim dixit *eis*, † Beati oculi qui vident quæ vos videtis.

Dico enim vobis, multos prophetas & reges cupivisse videre quæ vos videtis, nec vidisse; & audire quæ auditis, nec audivisse.

‖ Tum ecce, quidam Legis interpres surrexit, tentans eum, & dicens, Magister, quid faciendo, vitam æternam possidebo?

At ille dixit ei, In lege quid scriptum est? quomodo legis?

Ille verò respondens dixit, * Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis, & ex tota cogitatione tua: † & proximum tuum ut teipsum.

Tum *ipse* dixit ei, Rectè respondisti: hoc fac, & vives.

Ille autem volens justificare seipsum, dixit Jesu, Et quis est meus proximus?

Excipiens autem *ejus sermonem*, Jesus dixit, Quidam descendebat ab Hierosolymis Jerichuntem, & incidit in latrones, qui exspoliato eo & plagis *ipsi* impositis abierunt, *eo* seminece relicto.

Casu autem sacerdos quidam descendit per eandem viam; qui viso eo, ex adverso præteriit.

Similiter & Levita, cùm venisset ad eum locum, & illum vidisset, præteriit ex adverso.

Samaritanus autem quidam iter faciens, venit eò, & ipso conspecto, misericordiâ intimâ commotus est.

Et accedens obligavit ejus vulnera, infundens oleum ac vinum: & ipsum impositum suo jumento, duxit in diversorium, & ejus curam egit.

Postero autem die abiens, prolatos duos denarios dedit hospiti, & dixit ei, Curam ipsius age: & quodcunq; præterea insumseris, ego cùm redibo reddam tibi.

Quis igitur horum trium tibi videtur proximus fuisse illi qui incidit in latrones?

Ille autem dixit, Is qui usus est misericordiâ erga eum. Ait igitur ei Jesus, Abi, & tu fac similiter.

Factum est verò inter eundum, ut ipse ingrederetur in quendam vicum: mulier autem quædam Martha nomine excepit eum domum suam.

Et huic erat soror quæ vocabatur Maria, quæ etiam assidens ad pedes Jesu, audiebat ipsius sermonem.

Martha verò distrahebatur circa frequens ministerium: & superveniens dixit *ei*, Domine, non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me solam ad ministrandum? dic ergò ei ut me vicissim adjuvet.

Respondens autem dixit ei Jesus, Martha, Martha, solicita es, & satagis de multis:

Atqui uno opus est. Maria verò bonam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

Omnia mihi tradita sunt à Patre meo. Et nemo scit quis sit Filius, nisi Pater; & quis sit Pater, nisi Filius, & cui voluerit Filius revelare.

Et conversus ad discipulos suos, dixit, Beati oculi qui vident quæ vos videtis.

Dico enim vobis quòd multi prophetæ & reges voluerunt videre quæ vos videtis, & non viderunt; & audire quæ auditis, & non audierunt.

Et ecce, quidam Legis peritus surrexit, tentans illum, & dicens, Magister, quid faciendo, vitam æternam possidebo?

At ille dixit ad eum, In lege quid scriptum est? quomodo legis?

Ille respondens dixit, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus viribus tuis, & ex omni mente tua, & proximum tuum sicut teipsum.

Dixitque illi, Rectè respondisti hoc fac, & vives.

Ille autem volens justificare seipsum, dixit ad Jesum, Et quis est meus proximus?

Suscipiens autem Jesus dixit, Homo quidam descendebat ab Jerusalem in Jericho, & incidit in latrones, qui etiam despoliaverunt eum, & plagis impositis abierunt, semivivo relicto.

Accidit autem ut sacerdos quidam descenderet eâdem viâ; & viso illo præterivit.

Similiter & Levita, cùm esset secus locum, & videret eum, pertransiit.

Samaritanus autem quidam iter faciens, venit secus eum: & videns eum, misericordiâ motus est.

Et appropinquans alligavit vulnera ejus, infundens oleum & vinum: & imponens illum in jumentum suum, duxit in stabulum, & curam ejus egit.

Et alterâ die protulit duos denarios, & dedit stabulario, et ait, Curam illius habe: et quodcunque supererogaveris, ego cùm rediero, reddam tibi.

Quis horum trium videtur tibi proximus fuisse illi qui incidit in latrones?

At ille dixit, Qui fecit misericordiam in illum. Et ait illi Jesus, Vade, et tu fac similiter.

Factum est autem dum irent, et ipse intravit in quoddam castellum: et mulier quædam Martha nomine excepit illum in domum suam.

Et huic erat soror nomine Maria, quæ etiam sedens secus pedes Domini, audiebat verbum illius.

Martha autem satagebat circa frequens ministerium: quæ stetit, et ait, Domine, non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me solam ministrare? dic ergò illi ut me adjuvet.

Et respondens dixit illi Dominus, Martha, Martha, solicita es, et turbaris erga plurima:

Porrò unum est necessarium. Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

23 *Privatim*, κατ᾽ ἰδίαν. Hoc deest in Vulgata editione. Videtur autem additum quia peculiariter pertinet ad discipulos quod dicturus est.

29 *Justificare seipsum*, δικαιοῦν ἑαυτὸν. id est, seipsum à justitia commendare, sive sese ut justum approbare. Sic dicitur Jacobo Abrahamus non modò ex fide sed etiam ex operibus justificatus:

justificatus: quam homonymiam qui non animadverterunt, conati sunt Paulum cum Jacobo committere, & gratuitam ex fide justificationem ejusmodi testimoniis evertere. Cùm tamen id per quod justificamur, id est à peccatis absolvimur, & æternâ vitâ digni apud Deum censemur, (quod fit justitiâ Christi per fidem apprehensi, nobis gratuitò imputatâ) sit quiddam ab eo planè diversum ex quo dignoscuntur qui sunt ità justificati; fructus videlicet Fidei, sive opera veram eorum resipiscentiam testificantia.

30 *Excipiens*, ὑπολαβὼν: id est, ut loquitur Plato in Euthydemo, ἐκδεξάμενος. pro quo in vernaculo nostro sermone diceremus, *prenant la parole*. Sic Virgilius lib. Æneid. 9. utitur *Excipiendi* verbo absolutè posito, ut annotavit Valla, prolato etiam Xenophontis exemplo. Idem igitur declarat τὸ ὑπολαμβάνειν hoc loco atque τὸ ἀπαμείβεσθαι apud Homerum. quamobrem Erasmus convertit *Respondens*: cùm alioquin etiam significet *Existimare*, ut sæpe sumus interpretati; & *Sursum rapi*, ut Act. 1. 9. sive *Suscipere*: quam postremam notionem secutus hoc loco Vetus interpres, cùm convertisset ὑπολαβὼν *suscipiens*, sciolus quispiam mutavit in *Suspiciens*, quasi hæc Christus dixerit sublatis in cœlum oculis. ¶ *Plagis impositis*, πληγὰς ἐπιθέντες. Sic Latinè convertit Vetus interpres, cùm hoc dicendi genere utatur Cicero pro Sestio, & alibi sæpe; ut minimè necesse fuerit à Græcis deflectere.

31 *Casu*, κατὰ συγκυρίαν: id est, κατὰ συμβεβηκὸς, pro quo vulgò dicimus ad verbum *par rencontre*. à verbo κύρειν, quod est *Cadere*, à verbo Hebræo קרה *karah*: quod tamen ità est accipiendum ut sciamus hominum quidem consilium ac deliberationem, non autem providentiam Dei excludi, quæ ità moderatur rebus omnibus ut quod ad ipsam attinet, casui ac fortunæ nullus prorsus locus relinquatur. ¶ *Ex adverso præteriit*, ἀντιπαρῆλθεν. Vulg. & Erasmus, *Præteriit*, id est, παρῆλθεν. Sed non erat (opinor) negligenda particula ἀντὶ, quâ significatur, istum non modò non accessisse, sed etiam deflexisse de via, nempe quòd ei esset religio vel illum contingere, nè cadaveris contactu pollueretur.

32 *Cùm venisset ad eum locum*, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον. Vulgata, *Cùm esset secus locum*. Erasmus, *Cùm iret juxta locum*. Vide Marci 6. 2. & Joan. 6. 19. ubi τὸ γίγνεσθαι ponitur pro προσγίγνεσθαι. Itaque videtur participium ἐλθὼν, quod in plerisque codicibus additur, redundare; neque etiam conversum est à Vulgato interprete.

33 *Eò*, κατ' αὐτόν: id est, eò loci ubi ille jacebat. aliud enim est κατ' αὐτὸν quàm πρὸς αὐτόν. ideo Vetus interpres convertit *Secus eum*.

40 *Superveniens*, ἐπιστὰς. Vide suprà 2. 9. ¶ *Ut me vicissim adjuvet*, ἵνα μοι συναντιλάβηται, vel *Ut unà mecum manus admoveat* operi. Est enim metaphora ab oneribus sumta, quæ utrinque admotis manibus sublevantur. Vulg. & Erasmus, *Ut me adjuvet*, id est ἵνα μοι ἐπικουρήσῃ. Vide Phil. 4. 3.

41 *Satagis*, τυρβάζῃ. Vulg. *Turbaris*, impropriè, quamvìs vox hæc Latina ab illa Græca oriatur. Sic autem significatur varia Marthæ de commodè accipiendo hospite solicitæ discursatio, & utrumque verbum μεριμνᾷν & τυρβάζεσθαι respondet voci Hebraicæ חרד *charad* quâ utitur Propheta in historia persimili 2. Reg. 4. 13. Et hoc ipsum Latinè declarari *Satagendi* verbo, declaratur pulchrè istis Quintiliani verbis lib. 6. cap. 4. *Afer venustè Manlium Suram multùm in agendo discursantem, salientem, manus jactantem, togam dejicientem, & imponentem, non Agere dixit, sed Satagere.*

ΚΕΦ. ια'.

ΚΑΙ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευχόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν, Κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι, καθὼς καὶ Ἰωάννης ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.

2 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὅταν προσεύχησθε, λέγετε, ΠΑΤΕΡ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

3 Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν.

4 Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν. καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

5 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τίς ἐξ ὑμῶν ἕξει φίλον, καὶ πορεύσεται πρὸς αὐτὸν μεσονυκτίου, καὶ εἴπῃ αὐτῷ, Φίλε, χρῆσόν μοι τρεῖς ἄρτους

6 Ἐπειδὴ φίλος μου παρεγένετο ἐξ ὁδοῦ πρός με, καὶ οὐκ ἔχω ὃ παραθήσω αὐτῷ;

7 Κἀκεῖνος ἔσωθεν ἀποκριθεὶς εἴπῃ, Μή μοι κόπους πάρεχε· ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται, καὶ τὰ παιδία μου μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν· οὐ δύναμαι ἀναστὰς δοῦναί σοι.

8 Λέγω ὑμῖν, εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστὰς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον· διά γε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς, δώσει αὐτῷ ὅσων χρῄζει.

9 Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

10 Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει· καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει· καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

11 Τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; εἰ καὶ ἰχθὺν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

12 Ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ᾠὸν, μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον;

13 Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὑπάρχοντες, οἴδατε ἀγαθὰ δόματα διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

CAP XI.

ET factum est ut cùm ipse oraret quodam in loco, postquam cessasset, diceret ei quidam ex ejus discipulis, Domine, doce nos orare prout & Joannes docuit discipulos suos.

† Dixit autem eis, Cùm oratis, dicite, PATER noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum: veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cœlo *ità* etiam in terra.

Panem nostrum quotidianum da nobis in diem.

Et remitte nobis peccata nostra: Nam & ipsi remittimus cuivis nobis debenti. Et nè nos inducas in tentationem, sed libera nos ab illo maligno.

Dixit etiam eis, Quis vestrûm habebit amicum, qui proficiscetur ad eum mediâ nocte, & dicat ei, Amice, da mihi mutuò tres panes:

Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod apponam ei?

Et ille intus respondens dicat, Nè mihi molestias præbe: jam ostium clausum est, & pueruli mei mecum sunt in cubili: non possum surgere, & dare tibi.

Dico vobis, etiamsi non dederit ei experrectus, eò quòd amicus ejus sit: at certè propter importunitatẽ ejus experrectus, dabit ei quotquot sunt ei opus.

‖ Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, & invenietis: pulsate, & aperietur vobis.

* Quisquis enim petit, accipit: & qui quærit, invenit: & pulsanti aperietur.

† Ecquis autem ex vobis pater, *si* filius *ab eo* petierit panem, lapidem ei dabit? aut si piscem, num pro pisce dabit ei serpentem?

Aut si petierit vel ovum, num dabit ei scorpium?

Si vos igitur qui mali estis, nostis bona dona dare liberis vestris, quantò magìs Pater ille cœlestis dabit Spiritum sanctum petentibus ab ipso?

CAP XI.

ET factum est cùm esset in quodam loco orans, ut cessavit, dixit unus ex discipulis ejus ad eum, Domine, doce nos orare, sicut docuit & Johannes discipulos suos.

Et ait illis, Cùm oratis, dicite, PATER, sanctificetur nomen tuum: Adveniat regnum tuum: Fiat voluntas tua, sicut in cœlo sic in terra.

Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.

Et dimitte nobis peccata nostra: siquidem & ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et nè nos inducas in tentationem.

Et ait ad illos, Quis vestrûm habebit amicum, & ibit ad illum mediâ nocte, & dicet illi, Amice, commoda mihi tres panes:

Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod ponam ante illum?

Et ille deintus respondens dicat, Noli mihi molestus esse: jam ostium clausum est, & pueri mei mecum sunt in cubili: non possum surgere, & dare tibi.

Dico vobis, etsi non dabit illi surgens, eò quod amicus ejus sit: propter improbitatem tamen ejus surget, & dabit illi quotquot habet necessarios.

Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, et invenietis: pulsate, et aperietur vobis.

Omnis enim qui petit, accipit: et qui quærit, invenit: et pulsanti aperietur.

Quis autem ex vobis patrem petit panem, nunquid lapidem dabit illi? aut piscem, nunquid pro pisce serpentem dabit illi?

Aut si petierit ovum, nunquid porrigit illi scorpionem?

Si ergò vos cùm sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris, quantò magis Pater vester cœlestis dabit Spiritum bonum petentibus se?

† Matt. 6. 9.
2 Perfecta Christianæ precationis formula, & cæterarum typus.
5 Precandum est cum fide.
‖ Matt. 7. 7. & 21. 22. Mar. 11. 24. Joan. 14. 13. & 16. 23. Jacob. 1. 5.
* Matt. 7. 8.
† Matt. 7. 9.

---

2 *Noster qui es in cœlis*, ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Hæc non legit Vetus interpres, & apparet ex Augustino Enchir. ad Laurent. cap. 116. Latina exemplaria Lucæ tunc habuisse in hac precatione quinque tantùm petitiones, omissâ videlicet tertiâ, & alterâ sextæ parte, quæ postea fuerunt ex Matthæo suppletæ: quod tamen jam olim factum fuisse, non tantùm ex Græcis codicibus sed etiam ex Syra interpretatione constat.

3 *In diem*, τὸ καθ' ἡμέραν. Id est, quanto in hunc diem opus est. nempe ut apud Quintilianum, declamatione 13, feræ ac volucres dicuntur præsentis modò cibi memores *in diem vivere*: ad quorum exemplum nos revocat Christus, non ut honestam curam tuendæ hujus vitæ nobis eximat, sed potiùs solicitudinem illam & ægritudinem animi cum diffidentia conjunctam, quâ se plerique conficiunt. Hanc igitur interpretationem si sequamur, idem declarabit τὸ καθ' ἡμέραν atque apud Matthæum σήμερον. sicut etiam scribitur in meo vetustissimo codice. sed illud tamen multò est expressius: quamobrem nolui cum Vetere interprete convertere, *Hodie*. Possumus tamen τὸ καθ' ἡμέραν etiam exponere, *In singulos dies*, id est, *quotidie*. ut legitur in Veteris editionis quibusdam codicibus & in Erasmi versione: ut illud sit quòd vulgò dicimus, *jour à jour*. Sic Euripides Ἑκάβῃ. Καὶ μὴν ἐμοί γε ζῶντι μὲν καθ' ἡμέραν, Κεἰ σμίκρ' ἔχοιμι πάντ' ἂν ἀρκούντως ἔχοι. Sed minimè probo quod idem Erasmus adfert in annotationibus, nimirum hìc peti crastinum panem. Nam, inquit, qui vespere orat pro victu postridiano, quid aliud petit quàm victum quotidianum? Rectè sanè, quasi vespere duntaxat sit huic precationi locus. Syrus vertit כל־יום *Chol jom, omni die.*

4 *Peccata*, ἁμαρτίας. Vetustissimus meus codex habet ὀφειλήματα, *debita*, quod meliùs respondet participio ὀφείλοντι. ¶ *Nam & ipsi*, καὶ γὰρ αὐτοὶ, vel καὶ γὰρ καὶ αὐτοί. id est, *Etenim & ipsi*, ut in vetusto codice scriptum legimus. Vulg. & Erasmus, *Siquidem & ipsi*, ut sit οἱ καὶ αὐτοί. Vetustissimus autem meus codex habet ὡς καὶ ἡμεῖς, *Ut & nos*. Quæ vera est lectio. Vix enim convenerit cuiquam hâc precum formulâ Divinitus nobis quasi præscriptis verbis mandatâ utenti, rationem ex seipso desumtam proferre quâ Deus ad ipsum exaudiendum commoveatur.

5 *Da mihi mutuò*, χρῆσόν μοι. Vulg. *Commoda mihi*, impropriè: quia hìc adfertur exemplum earum rerum quæ usu consumuntur,

consumuntur, quamvìs Plautus semel atque iterum ità locutus reperiatur: & χρῆσαι Græcis tam de *commodato* quàm de *mutuo* dicatur. Meritò igitur eam interpretationem reprehendit Valla, cujus vestigia secutus est Erasmus. Castellio vertit, *Mutua:* quod verbum non memini legere in ea significatione apud idoneos autores.

7 *Dare tibi*, δοῦναί σοι. In vetustis Latinis nonnullis codicibus subjicitur, *Et ille perseveraverit pulsans.* quod maximè videtur appositum; & citatur etiam ab Augustino, De verbis Domini, sermone 29.

8 *At certè propter importunitatem*, διά γε τὴν ἀναίδειαν. Particulam γε converterunt Vetus interpres & Erasmus, *Tamen*, id est, μέντοι: cùm potiùs significet *Quidem certè*, vel *At certè*. Rursus quòd ἀναίδειαν exponunt *Improbitatem*, mihi non probatur. *Improbitas* enim declarat potiùs πονηρίαν vel κακίαν. neq; puto ad rem pertinere quòd Virgilius laborem *improbum* vocavit. Significat autem in genere ἀναίδεια *impudentiam:* sed quia de certa specie impudentiæ hîc agitur, eorum videlicet qui nullo responso possunt abigi quominus molestè urgeant, ideo *importunitatem* vertimus: quanquam si spectemus quod hâc similitudine Christus adumbravit, hæc importunitas & quasi impudentia in Deo assiduè & singulis momentis die ac nocte rogando, vitium non est: imò verò in piis hominibus maximè commendatur.

11 *Ecquis autem*, τίνα δέ. In quibusdam codicibus legitur, τίς δὲ ὑμῶν. Sed quomodocunque legas, non vitaris ἀνακόλουθον, cujus simile exemplum habemus Exodi 32. 1. Itaque ut planior esset oratio non vertimus κατὰ πόδας, sed paulùm deflteximus; sic tamen (ni fallor) ut non procul abierimus. Videtur autem hoc fuisse vulgatum proverbium, cui respondet Plautinum illud quod Erasmus observat, *Alterâ manu fert lapidem, panem ostentat alterâ.* Illi verò quod proximè sequitur, respondet Græcorum illud, ἀντὶ πέρκης σκορπίον, id est, *Pro perca scorpium:* quod idem Erasmus in Chiliadibus commemorat. ¶ *Dabit*, ἐπιδώσει. id est, δώσει, cùm alioqui ἐπιδιδόναι μεταβατικῶς significet Sese totum alicui rei dare cum casu Personæ: cum casu autem Rei, Aliquid supra justam mensuram largiri.

13 *Cœlestis*, ὁ ἐξ οὐρανοῦ. Malui receptæ interpretationi assentiri quàm quicquam mutare: sed mihi tamen non prorsus propriè videtur Deus Pater dici ὁ ἐξ οὐρανοῦ, cùm potiùs dicatur ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Puto igitur expuncto articulo ità potiùs legendum, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν (additum enim hoc pronomen inveni in uno codice & in Vulgata editione) ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; id est, *quantò magis Pater ille vester dabit è cœlo Spiritum sanctum iis qui ab eo petierint?* Nihil tamen sum ausus mutare ex conjectura. ¶ *Sanctum*, ἅγιον. In Vulgata editione legitur *Bonum*, id est ἀγαθόν. contrà verò in omnibus Græcis codicibus legimus ἅγιον, exceptis duobus, qui cum Vulgata editione consentiunt.

‖ *Matt.* 9.32. & 12.22.
14 Exemplum horrendæ & insanabilis excæcationis, cùm malâ conscientiâ & destinatâ malitiâ, virtus Dei blasphematur.
* *Matt.* 9.34. & 12. 24. *Mar.* 3.22.
† *Matt.*16.1.
‖ *Matt.*12,25. *Mar.*3.24.
17 Dignoscendi veri Christi à falso hæc vera ratio est, quòd verus Christus cum Satana nullâ prorsus conditione paciscitur. Superest autem ut, cognitus agnoscatur.
23 Adversùs mediatores, qui Christi cum Satana, saltem ad tempus conciliandi rationē quærunt.
† *Matt.*12.43
24 Qui non perseverat, pejore est conditione quàm qui nunquam cœpit.
‖ *Heb.* 6. 4. 2.*Pet.*2.20.
27 Christus non captat laudem in sese, sed in nostra salute.
* *Matt.*12.38
29 Præposteri miraculorum flagitatores pro miraculis pœnas auferent.
† *Jona* 2. 1.
‖ 1.*Reg.*10.1. 2.*Par.* 9.1.
* *Jona* 3.5.
† *Matt.*5.15. *Mar.* 4. 21. *Sup.*8.16.
33 Ideo accenduntur mentes cognitione Dei, ut alii aliis præluceamus, ac proinde laborandum in primis de vera illa luce petenda.

14 ¶ Καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ ἦν κωφόν· ἐγένετο δὲ τοῦ δαιμονίου ἐξελθόντος ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι.

15 Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, Ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

16 Ἕτεροι δὲ πειράζοντες, σημεῖον παρ' αὐτοῦ ἐζήτουν ἐξ οὐρανοῦ.

17 Αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν διαμερισθεῖσα ἐρημοῦται· καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει.

18 Εἰ δὲ καὶ ὁ Σατανᾶς ἐφ' ἑαυτὸν διεμερίσθη, πῶς σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; ὅτι λέγετε, ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλειν με τὰ δαιμόνια.

19 Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο κριταὶ ὑμῶν αὐτοὶ ἔσονται.

20 Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

21 Ὅταν ὁ ἰσχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐλήν, ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

22 Ἐπὰν δὲ ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικήσῃ αὐτόν, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει ἐφ' ᾗ ἐπεποίθει, καὶ τὰ σκῦλα αὐτοῦ διαδίδωσιν.

23 Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.

24 Ὅταν τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν· καὶ μὴ εὑρίσκον, λέγει, Ὑποστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου ὅθεν ἐξῆλθον.

25 Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον.

26 Τότε πορεύεται καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ· καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων.

27 ¶ Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ λέγειν αὐτὸν ταῦτα, ἐπάρασά τις γυνὴ φωνὴν ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν αὐτῷ, Μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας.

28 Αὐτὸς δὲ εἶπε, Μενοῦνγε μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν.

29 ¶ Τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων ἤρξατο λέγειν, Ἡ γενεὰ αὕτη πονηρά ἐστι· σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

30 Καθὼς γὰρ ἐγένετο Ἰωνᾶς σημεῖον τοῖς Νινευΐταις, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τῇ γενεᾷ ταύτῃ.

31 Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτούς· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδού, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

32 Ἄνδρες Νινευῒ ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδού, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

33 Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, εἰς κρυπτὸν τίθησιν, οὐδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι τὸ φέγγος βλέπωσιν.

‖ Ejecit etiam dæmonium quod erat mutum: factum est autem, ut egresso dæmonio, loqueretur ille mutus, & mirata est turba.

Quidam verò ex eis dixerunt, * Per Beelzebul principem dæmoniorum ejicit dæmonia.

† Et alii *eum* tentantes, signum è cœlo petebant ab eo.

Ipse verò cùm nosset cogitationes eorum, dixit eis, ‖ Omne regnum diffidens adversùs sese, vastatur: & domus adversùs sese *diffidens* cadit.

Quòd si etiam Satanas adversùs seipsum diffidet, quomodo stabit regnum ejus? Nam dicitis, per Beelzebul ejicere me dæmonia.

Quòd si ego per Beelzebul ejicio dæmonia, filii vestri per quem ejiciunt? propterea ipsi erunt vestri judices.

Sin autem digito Dei ejicio dæmonia, nempe antevertens pervenit ad vos regnum Dei.

Cùm potens quispiam armatus custodit aulam suam, in pace sunt quæ ipsi suppetunt.

Postquam verò quispiam eo potentior superveniens vicerit eum, totam armaturam ejus tollit quâ confidebat, & spolia ejus distribuit.

Qui non est mecum, adversùm me est: & qui non congregat mecum, spargit.

† Cùm impurus spiritus exierit à quopiam, transit per arida loca, quærens requiem: & non inveniens, dicit, Revertar domum meam unde exivi.

Veniens igitur invenit eam versam & ornatam.

Tunc proficiscitur & assumit septem alios spiritus pejores quàm sit ipse, & ingressi habitant illic: ‖ fit q; ultima conditio hominis illius deterior priore.

Factum est verò cùm hæc diceret, ut attollens vocem quædam mulier è turba, diceret ei, Beatus venter qui te portavit, & ubera quæ suxisti.

Ipse autem dixit, Imò verò beati qui audiunt sermonem Dei, & eum observant.

* Cùm verò turba aggregaretur apud eum, cœpit dicere, Gens ista maligna est: signum requirit; sed signum non dabitur ei, nisi signum illud † Jonæ Prophetæ.

Nam prout fuit Jonas signum Ninevitis, ità etiam erit filius hominis isti genti.

‖ Regina Austri surget in judicio cum viris gentis hujus, & condemnabit eos: quòd venerit ab ultimis terris ut audiret sapientiam Solomonis; & ecce, plus quàm Solomon *est* hoc in loco.

Viri Ninevitæ exsurgent in judicio cum gente ista, & condemnabunt eam: * quòd ad præconium Jonæ resipuerint; & ecce plus quàm Jonas *est* hoc in loco.

† Nullus verò si lucernam accenderit in occulto *loco* ponit *eam*, neque subter modium; sed in candelabrum, ut qui ingrediuntur, splendorem videant.

Et erat ejiciens dæmonium, & illud erat mutum: & cùm ejecisset dæmonium, locutus est mutus, & admiratæ sunt turbæ.

Quidam autem ex eis dixerunt, In Beelzebub principe dæmoniorum ejicit dæmonia.

Et alii tentantes, signum de cælo quærebant ab eo.

Ipse autem ut vidit cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum in seipsum divisum, desolatio: & domus supra domum cadit.

Si autem & Satanas in seipsum divisus est, quomodo stabit regnum ejus? quia dicitis, in Beelzebub me ejicere dæmonia.

Si autem ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt? ideo ipsi judices vestri erunt.

Porrò si in digito Dei ejicio dæmonia, profectò pervenit in vos regnum Dei.

Cùm fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet.

Si autem fortior eo superveniens vicerit eum, universa arma ejus auferet in quibus confidebat, & spolia ejus distribuit.

Qui non est mecum, contra me est: & qui non colligit mecum, dispergit.

Cùm immundus spiritus exierit de homine, perambulat per loca inaquosa, quærens requiem: & non inveniens, dicit, Revertar in domum meam unde exivi.

Et cùm venerit, invenit scopis mundatam & ornatam.

Tunc vadit, & assumit septem alios spiritus nequiores se, & ingressi habitant ibi: & fiunt novissima hominis illius pejora prioribus.

Factum est autem cùm hæc diceret, extollens vocem quædam mulier de turba, dixit illi, Beatus venter qui te portavit, & ubera quæ suxisti.

At ille dixit, Quinimo beati qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud.

Turbis autem concurrentibus cœpit dicere, Generatio hæc generatio nequam est: signum quærit, & signum non dabitur ei nisi signum Jonæ Prophetæ.

Nam sicut fuit Jonas signum Ninivitis, ità erit & Filius hominis generationi isti.

Regina Austri surget in judicio cum viris generationis hujus, & condemnabit illos: quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis; & ecce, plus quàm Salomon hîc.

Viri Ninivitæ surgent in judicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœnitentiam egerunt ad prædicationem Jonæ; & ecce, plus quàm Jonas hîc.

Nemo lucernam accendit, & in abscondito ponit, neque sub modio; sed supra candelabrum, ut qui ingrediuntur, lumen videant.

14 *Mutum*, κωφόν. ab effectu: quòd hunc hominem redderet mutum, vel potiùs quòd mutum hominem obsideret, ut duplex sit editum miraculum.

17 *Et domus adversùs sese* dissidens, *cadit*, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει. Vulg. & Erasmus, *Et domus super domum cadit.* At ego puto post ἐπὶ οἶκον repetendum esse per syllepsin participium μερισθεὶς, quod sententia ipsa ostendit, & ex Matthæi ac Marci collatione liquet. Nam Matthæus cùm de regno diviso mentionem fecisset, subjicit, καὶ πᾶσα οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, Marcus autem, καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ. Sed & Theophylactus hunc locum explicans, repetit participium, *Sive*, inquit, *de familia, sive de ipsius ædificii structura hoc accipias.* Dixit autem Lucas ἐπὶ οἶκον pro ἐφ' ἑαυτόν, Hebraicâ repetitione antecedentis pro relativo. ¶ *Adversùs sese*, ἐφ' ἑαυτόν. Valla potiùs convertendum putat *In seipsum*, vel *Supra seipsum:* sed meritò reprehenditur ab Erasmo. Ponitur enim ἐπὶ pro κατὰ, ut in ἐπιόρκος pro κατάρατος, & ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας (quæ est Æschyli Tragœdia) pro ἑπτὰ κατὰ Θηβῶν, ut rectè emendat Eustathius, cùm vulgò legant ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις.

20 *Digito Dei*, ἐν δακτύλῳ Θεοῦ. Hebraicè באצבע אלהים *beetsbah elohim*, ut Exod. 8.19. id est, *virtute ac potestate Divinâ*

Est

Est autem Patris ac Filii virtus coessentialis, Spiritus sanctus. Ideo apud Matthæum legimus pro *Digito Dei*, *Spiritum Dei*. ¶ *Antevertens pervenit*, ἔφθασεν. id est, vos nihil minùs cogitantes prævenit, quod tamen beneficium ultro aspernamini. Vide Matth. 12. 28.

21 [*Potens*, ἰσχυρός. Vide Matth. 12. 29.] ¶ *Aulam*, τὴν αὐλὴν. id est regiam suam. Vulg. & Erasmus, *Atrium*. Id enim propriè declarat αὐλὴ, videlicet apertam & vacuam primam ædium partem, quam Galli vulgò *Cortem* vocant. Indè factum ut pro regum ac principum palatiis acciperetur, sicut notat Athenæus: quæ significatio optimè convenit huic loco. ¶ *In pace*, ἐν εἰρήνῃ. Hebraicè בשלום *beschalom*: id est, tranquillè ac beatè suis bonis perfruitur.

22 *Totam armaturam*, τὴν πανοπλίαν. id est, res ipsius omnes, sive omne ipsius instrumentum. Nam latissimè patet ὅπλων appellatio Græcis, ut *Armorum* quoque Latinis.

24 *Requiem*, καὶ ἀνάπαυσιν. id est, ubi sedem ponat. Unica est Satanæ quies, homines lædere.

25 *Versam*, σεσαρωμένον. Vide Matth. 12. 43. ¶ *Et ornatam*, καὶ κεκοσμημένον. Imò fœdis sordibus deturpatam. Est enim hic nimirum animi ornatus quem requirit Satan. In nonnullis editionis Latinæ codicibus istud deest: [quod etiam non desunt qui ex Matthæo putent irrepsisse.]

28 *Observant*, φυλάσσοντες. Id est, re ipsâ præstant. Vide sup. 2. 10.

29 *Maligna est*, πονηρά ἐστι. Apud Veterem interpretem & in duobus codicibus Græcis repetitur γενεὰ, *Gens ista est maligna gens*.

33 *In occulto*, εἰς κρυπτὸν. Sic loquitur Cæsar. Vulg. & Erasmus, *In abscondito*, quod nusquam legi. In omnibus autem codicibus vetustis legimus, εἰς κρύπτην, & fortasse magìs accommodatè. *Cryptas* enim & *Cryptoporticus* vocabant olim abditos & concameratos locos, quos vulgò dicimus *Caveas*. ¶ *Splendorem*, τὸ φέγγος vel τὸ φῶς, *lumen*, ut legerunt & interpretati sunt alii, eodem sensu.

---

34 Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστιν· ἐπὰν δὲ πονηρὸς ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν.

35 Σκόπει οὖν μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστίν.

36 Εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅλον φωτεινὸν, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινὸν, ἔσται φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε.

§ 37 Ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι, ἠρώτα αὐτὸν Φαρισαῖός τις ὅπως ἀριστήσῃ παρ' αὐτῷ· εἰσελθὼν δὲ ἀνέπεσεν.

38 Ὁ δὲ Φαρισαῖος ἰδὼν ἐθαύμασεν ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου.

39 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Νῦν ὑμεῖς οἱ Φαρισαῖοι τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε· τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας.

40 Ἄφρονες, οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησε;

41 Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην· καὶ ἰδοὺ, πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν.

42 Ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ πήγανον καὶ πᾶν λάχανον, καὶ παρέρχεσθε τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ· ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

43 Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς.

44 Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι ἐστὲ ὡς τὰ μνημεῖα τὰ ἄδηλα, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ περιπατοῦντες ἐπάνω οὐκ οἴδασιν.

45 Ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν νομικῶν λέγει αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς ὑβρίζεις.

‖ Lucerna corporis est oculus: cùm igitur oculus tuus fuerit simplex, totum quoque corpus tuum lucidum erit: cùm verò malus fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum *erit*.

Considera ergò num lumen quod in te est, tenebræ sint.

Itaque si corpus tuum totum lucidum *fuerit*, non habens aliquam partem tenebrosam, erit lucidum totum, ut cùm lucerna fulgore te illustrat.

Cùm autem *hæc* locutus esset, rogavit eum quidam Pharisæus ut pranderet apud se. Ingressus igitur discubuit.

Pharisæus verò cùm *hoc* vidisset, admiratus est eum non priùs ablutum fuisse ante prandium.

Dixit autem ei Dominus, * Vos quidem Pharisæi exteriorem poculi patinæque partem purificatis: sed quod intra vos est, plenum est rapinâ & malitiâ.

Amentes, nonne qui fecit quod foris est, etiam id quod intus est fecit?

Imò, ea quæ penès vos sunt date *in* eleemosynam; & ecce, omnia erunt vobis pura.

Sed væ vobis Pharisæis, qui decimatis mentham & rutam & quodvis olus, sed præteritis judicium & charitatem Dei. Hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.

† Væ vobis Pharisæis, qui diligitis primum consessum in conventibus, & salutationes in foris.

‖ Væ vobis, Scribæ & Pharisæi hypocritæ: qui estis ut monumenta quæ non apparent, & *quæ* nesciunt ii qui super *ea* ambulant.

Respondens autem quidam ex Legis interpretibus ait illi, Magister, cùm hæc dicis, etiam nos afficis injuriâ.

Lucerna corporis tui est oculus tuus: si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit: si autem nequam fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit.

Vide ergò nè lumen quod est in te, tenebræ sint.

Si ergò corpus tuum totum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totum, & sicut lucerna fulgoris illuminabit te.

Et cùm loqueretur, rogavit illum quidam Pharisæus ut pranderet apud se. Jesus autem ingressus recubuit.

Pharisæus autem cœpit intra se reputans dicere quare non baptizatus esset ante prandium.

Et ait Dominus ad illum, Nunc vos Pharisæi quod deforìs est calicis & catini mundatis: quod autem intus est vestrùm, plenum est rapinâ & iniquitate.

Stulti, nonne qui fecit quod deforìs est, etiam id quod deintus est fecit?

Veruntamen quod superest, date eleemosynam; & ecce, omnia munda sunt vobis.

Sed væ vobis Pharisæis, quia decimatis mentham & rutam & omne olus, & præteritis judicium & charitatem Dei. hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.

Væ vobis Pharisæis, quia diligitis primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro.

Væ vobis, quia estis ut monumenta quæ non apparent, & homines ambulantes suprà nesciunt.

Respondens autem quidam ex Legisperitis ait illi, Magister, hæc dicens, etiam contumeliam nobis facis.

‖ *Matt. 6. 22.*

37 Cultus Dei non in externa munditie & excogitatis ritibus, sed in spirituali cordis justitia & charitate positus est.

* *Matt. 23. 25*

42 Hypocritarum est minuta persequi, præcipua omittere.

† *Matt. 23. 6. Marc. 12. 38. Infr. 20. 46.*

43 Hypocrisis & ambitio plerumque conjunctæ.

‖ *Matt. 23. 27.*

44 Hypocritæ externo aspectu fallunt.

---

35 *Num sint*, μὴ ἐστιν. Vulg. *Nè sint*, μὴ ᾖ. Et ità legit Syrus interpres: & in meo vetustissimo codice neque hic versiculus nec proximè consequens legitur.

38 *Cùm* hoc *vidisset admiratus est*, ἰδὼν ἐθαύμασεν. In meo vetustissimo & alio præterea exemplari legi ἤρξατο διακρινόμενος ἐν ἑαυτῷ λέγειν, quam lectionem secutus Vetus interpres convertit, *Cœpit intra se reputans dicere:* cùm τὸ διακρίνεσθαι alibi interpretetur *hæsitare*, ut Mar. 11. 23. ¶ *Eum non priùs*, &c. ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη. Vulg. *Quare non baptizatus esset*, prætermissâ particulâ πρῶτον, quæ videri etiam potest redundare. Sed τὸ βαπτίζεσθαι idem hic declarat atque τὸ λύεσθαι καὶ χερνίπτειν, ut diximus Mar. 7. 4.

39 *Vos quidem*, νῦν ὑμεῖς. Vulg. & Erasmus, *Nunc vos*. Sed particula νῦν hoc loco non est temporis adverbium, sed potiùs conjunctio expletiva: nisi malimus interpretari, *At vos*, vel *Vos verò*. Sic enim sæpe solet hæc particula à Demosthene quoq; usurpari in assumtionibus argumentorum. ¶ *Quod intra vos est*, τὸ ἔσωθεν: id est, animus vester. Vulg. *Quod intus est vestrum*. Erasmus Vallam secutus, *Quod intus est vestri*. Cæterùm si conferamus cum hoc loco ea quæ scribuntur Matt. 23. 26. videri possit particula ὑμῶν potiùs pertinere ad ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας, per trajectionem, quæ huic nostro Evangelistæ est familiarissima: ut sic interpretari possimus, *Sed quod intus est* (nempe intra patinam) *plenum est vestrâ rapinâ*. Matthæus enim apertè dicit patinas & pocula referta esse ipsorum rapinis. Agitur autem de puro ciborum usu, contra Pharisæorum sententiam, qui putabant mundatis patinis omnia esse munda. Quasi verò (inquit Dominus) non sit potiùs habenda ratio ejus quod intra patinam est quàm ipsius patinæ. Atqui dapes istæ quas apponitis, quamvìs vobis mundæ videantur, quoniam patinas mundastis, & sunt ex earum genere quarum usus in Lege conceditur; tamen aliâ ratione sunt immundæ, nimirum per rapinam & malitiam à vobis comparatæ. ¶ *Malitiâ*, πονηρίας. Vulg. *Iniquitate:* id est ἀδικίας. Theophylactus *invidiâ* interpretatur. Est enim hoc vitium semper cum mala mente & malo animo conjunctum. Rapinæ autem, id est violentæ extorsioni, additur πονηρία, id est quod malis artibus comparatur.

41 *Imò date*, πλὴν δότε: vel, *Quin potiùs:* sicut infrà 12. 31. Itaque Christus Rapinæ & Sceleri, quæ impediebant quo minùs isti purè vesci possent, opponit Charitatem, quâ futurum sit ut sanctificetur quod intra patinam est, etiamsi ablutæ non fuerint patinæ, sicut admonet Daniel Nebuchadnezarem ut peccata redimat eleemosynis, id est pro eo quòd tot regiones erat iniquissimè populatus, rapinas istas beneficentiâ pensaret. Est enim varius ac multiplex usus istius particulæ, ut diximus Matt. 11. 22. Vulg. & Erasmus, *Veruntamen date:* ut sit hæc sententia, Impurè quidem vescimini, ut nunc facitis, & hallucinamini magnopere: sed tamen remedium huic malo adferri potest; putà si ex vestris istis facultatibus per fraudem partis, dederitis eleemosynam. quomodo videlicet furtorum partem sibi vendicabant olim Ægyptii sacerdotes, quibus postea Romani sacrifici successerunt, qui suis sacrilegiis non contenti, sese pauperum loco substituere consueverunt, ut acceptâ prædæ parte prædatores scilicet apud Deum absolvant. quam expositionem planè repudio. Quod autem attinet ad verbum δότε, adfert alteram etiam interpretationem Erasmus: putà si significet *Datis*, indicandi modo: ut sit hic sensus, Quod cùm ità sit, id est cùm intus abundetis rapinâ & scelere, Dominus autem animi potiùs quàm patinarum puritatem requirat, tamen ità estis stulti, ut vos existimetis liberari ab omni rapina si paululùm ex ea contuleritis in pauperes. Sed væ vobis, &c. Nam alioquin (inquit idem Erasmus) duriusculè cohæret hæc adhortatio cùm iis quæ præcedunt ac sequuntur. Qui enim convenit ut quos modò fecerit ità scelerosos, subitò datâ eleemosynâ velit undiquaque mundos videri? Hæc ille. Atqui non videntur hæc pati posse grammaticorum regulæ, ut δότε pro δίδοτε accipiatur, neque mihi facile persuaserim usquam exstare similis enallages exemplum. Deinde hæc verba, *Et ecce omnia munda sunt vobis*, ironicè essent explicanda: quod fieri vix potest quin coacta sit interpretatio. Neque verò duriusculè cohæret hæc adhortatio, cùm nihil magìs sit consentaneum quàm explicato morbo adhibere remedium: quod quidem quale sit, non videtur Erasmus (quod cum bona ipsius venia dictum esse velim) satìs attentè considerasse. ¶ *Ea quæ penès vos sunt*, τὰ ἐνόντα: vel *Pro facultatibus*, ità ut κατὰ subaudiatur, & τὰ ἐνόντα vocet τὰ παρόντα, ut intellexit Syrus interpres, sive, τὰ ὑπάρχοντα, ut

infrà

infrà 12. 33. Imò allusione quâdam ad superiùs dicta, fortassis τὰ ἐνόντα vocat τὰ ἔσωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ πίνακος, id est, quibus pocula & patinas replebant: acsi diceret Christus, Pro eo quod rapinâ & malè comparatis multis, quod vitium ablutione patinarum tolli somniatis, estote potiùs liberales in egenos, ex iis quæ vobis ad victum suppetunt. Vetus interpres convertit, *Quod superest*, id est, τὸ λοιπόν, seu potiùs τὸ περισσόν. quod non probo. Tertullianus rectiùs lib. 4. adversùs Marcionem, *Date quæ habetis eleemosynam*. Theophylactus rectè quidem τὰ ἐνόντα interpretatur τὰ ὑπάρχοντα ὑμῖν, id est, *quæ vobis adsunt*, sive *facultates vestras* sed quòd existimat Christum maluisse dicere τὰ ἐνόντα quàm τὰ ὄντα, ut Pharisæorum avaritiam notaret, quia nimirum divitiæ insunt atque adeò insident avari hominis animo, id mihi quidem subtilius videtur quàm ut admitti possit. Adfert Erasmus aliam interpretationem, ut τὰ ἐνόντα positum sit absolutè pro τὸ ἐνόν, ut intelligas, quæ facta sunt fieri infecta non posse: illud autem restare, quòd sit in eorum potestate ut rapinas pensent eleemosynis. Sed hoc non est concedendum, nisi commodâ interpretatione explicetur, ità videlicet, ut restituto, quoad ejus fieri potest, quod malis artibus quæsivimus, de nostro simus liberales. Neque enim existimandum est eum facere quod Deo gratum esse possit, qui ex malè quæsitis partem sibi servet, partem pauperibus aut Deo etiam ipsi decidat, nedum ut hâc ratione pro peccatis satisfaciat. Hinc illæ querelæ toties apud Prophetas repetitæ adversùs eos qui externo cultu putabant se Dei favorem mereri, quemcunque animum ad hæc sacra attulissent, cùm (ut rectè scribitur Ecclesiastici 34. 24.) qui è bonis pauperum sacrificat, similis sit ei qui mactat filium coram patre. ¶ *In eleemosynam*, ἐλεημοσύνην. Cohæret ἐλεημοσύνην cum τὰ ἐνόντα, per appositionem non modò Hebræis sed etiam Græcis familiarem: quamobrem etiam Syrus interpres, propositâ literâ ב, vertit, בזדקתא *bezedketha*. Sic Isocrates ad Demonicum, Ἀπέσταλκά σοι τόνδε τὸν λόγον δῶρον, τεκμήριον μὲν τῆς πρὸς ὑμᾶς φιλίας, σημεῖον δὲ τῆς πρὸς Ἱππόνικον συνηθείας. Sic etiam Plautus in Trinummo, *Est ager* (inquit) *sub urbe nobis, eum dabo dotem sorori*. In qua constructione interdum etiam additur præpositio, sicut nos hîc expressimus. [Sin verò τὰ ἐνόντα interpretemur *Pro facultatibus*, δότε ἐλεημοσύνην convertemus ad verbum *Date eleemosynam*. de quo vocabulo diximus Matth. 6. 1.] ¶ *Erunt*, ἔσται: id est, ἔσται, ut etiam scriptum legimus in quodam exemplari, quamvis retineri etiam possit præsentis temporis significatio.

42 *Sed væ vobis*, ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν. Optimè hæc cohærent cum superioribus, ut minimè dubium sit quin ἀλλὰ sic converti oporteat. Cùm enim mentionem fecisset beneficentiæ, futurum erat ut hîc Pharisæi suas decimas objicerent. Ostendit igitur Dominus quantum absint à vera liberalitate, quantumvis externam illius speciem præ se ferant. Huc pertinet quod ait Paulus 1. Cor. 1. 3. ¶ *Qui*, ὅτι. In plerisque Vulgatæ editionis codicibus non legitur *Quia* sed *Qui*, tum hoc versiculo tum etiam aliis sequentibus: quam lectionem germanam esse puto, [& ab iis depravatam qui, cùm scriptum esset per compendium ὅι, & hoc literarum compendium ignorarent, pro ὅι legerunt ὅτι. Neque verò mirum hoc cuiquam videbitur qui manuscripta exemplaria cum impressis contulerit, in quibus permulta similia errata tam sæpe occurrunt, ut nemini dubium esse possit ex uno loco infinitos alios postea fuisse depravatos, & ex uno aliquo exemplari errorem in alia plurima emanasse.] Commodè tamen etiam verterimus, *Eò quòd*, vel *Nam decimatis*, vel *Decimatis enim*, eâdem ratione in versiculis sequentibus servatâ. ¶ *Decimatis*, ἀποδεκατοῦτε. id est, decimam partem deciditis, nimirum ex Dei Lege persolvendam, ut infrà 18, 12. quemadmodum Latinis dicebatur legio *decimari*, cùm decimus quisque ad supplicium legebatur ex militari disciplina. Alii contrà ad avaritiam Pharisæorum hoc referunt, qui ex quibusvis colligerent decimas. Et certè hoc etiam sensu accipitur verbum ἀποδεκατοῦν Hebr. 7. 5. quod huic loco non convenit. Mentionem autem fieri inter olera, menthæ & rutæ, quarum hodie rarus est in cibis usus, nemo mirabitur qui Plinium, ipsúmque adeò Apicium legerit. ¶ *Et quodvis olus*, καὶ πᾶν λάχανον: id est, omne genus olerum, ut rectè explicat Augustinus in Enchiridio ad Laurentium, cap. 99. simili ratione docens exponi oportere quod ait Apostolus 1. Tim. 2. 4. Deum velle omnes homines salvos fieri. ¶ *Judicium*, τὴν κρίσιν. Hebraicè משפט *mischpat*, id est, quod justum & æquum est. Complectitur enim hoc vocabulum alteram illam partem juris gentium, QUOD TIBI FIERI NOLIS, ALTERI NE FACIAS. Charitas autem Dei ad primam tabulam spectat, quæ quidem præcipua est, adeò ut illa ab hac divelli nullo modo possit. Erasmus autem judicium facit duplex: unum hominum, quando ex cultu externo metimur pietatem; alterum Dei, cùm ex animi affectu pietas æstimatur. Duplicem item charitatem: unam hominum, cùm leviculo beneficio afficitur proximus; alteram Dei, cùm in iis succurritur homini quæ ad æternam illius salutem pertinent. Sed hæc (ut opinor) ad hunc locum non spectant: nam neque judicium hîc accipitur pro animi opinione aut sententia, neque vocabulum Θεοῦ est repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, neque charitas Dei aliud hîc declarat quàm eum amorem quem Deo debemus. ¶ *Hæc autem oportuit*, ταῦτα δὲ ἔδει. Ità interpretatur Vulgata editio, & particulam δὲ additam reperimus in duobus codicibus vetustis. Erasmus, *Imò oportuit*, μᾶλλον δὲ ἔδει. Dicit autem Christus oportuisse illa fieri, quoniam ex Lege debebantur decimæ Levitis.

---

* Matt. 23. 4. Act. 15. 10.
46 Hypocritæ in alios severissimi omnia sibi indulgent.
47 Hypocritæ sanctos mortuos honore prosequuntur, quos vivos crudelissimè persequuntur.
† Matth. 23. 29.
‖ Gen. 4. 8.
* 2. Paralip. 24. 21.
52 Jampridem ii præcipuè arcent populum ab aditu cognitionis Dei, quos oportuit esse Ecclesiæ janitores.
53 Evadit quidem mundus eò deterior, quò magis reprehenditur: sed nihilominus minimè prodenda veritas.

46 Ὁ δὲ εἶπε, Καὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς οὐαί, ὅτι φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβάστακτα, καὶ αὐτοὶ ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ προσψαύετε τοῖς φορτίοις.
47 Οὐαὶ ὑμῖν ὅτι οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν προφητῶν, οἱ δὲ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτούς.
48 Ἄρα μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑμῶν· ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπέκτειναν αὐτούς, ὑμεῖς δὲ οἰκοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα.
49 Διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶπεν, Ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσι καὶ ἐκδιώξουσιν.
50 Ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα πάντων τῶν προφητῶν, τὸ ἐκχυνόμενον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης,
51 Ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου, τοῦ ἀπολομένου μεταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου· ναί, λέγω ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.
52 Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε.
53 Λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς, ἤρξαντο οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι δεινῶς ἐνέχειν, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτὸν περὶ πλειόνων·
54 Ἐνεδρεύοντες αὐτόν, καὶ ζητοῦντες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

Ipse autem dixit, * Væ vobis quoque Legis interpretibus, quoniam oneratis homines oneribus difficilibus portatu, sed ipsi uno ex digitis vestris non attingitis onera.
† Væ vobis, quoniam ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem vestri interemerunt eos.
Nempe testimonio vestro ultro consentitis factis patrum vestrorum: quoniam illi quidem eos interemerunt, vos autem ædificatis eorum monumenta.
Propterea etiam Sapientia Dei dixit, Mittam ad eos Prophetas & Apostolos, & ex ipsis *aliquos* interiment & *aliquos* expellent.
Ut à gente ista requiratur sanguis omnium Prophetarum effusus à jacto mundi fundamento,
‖ A sanguine Abelis usque ad sanguinem * Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: profectò, dico vobis, *hic sanguis* requiretur ab hac gente.
Væ vobis Legis interpretibus, quoniam sustulistis clavem cognitionis: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.
Cùm autem hæc eis diceret, cœperunt Scribæ & Pharisæi vehementer *ipsi* imminere, & eum allicere ad loquendum de multis:
Insidiantes ei, & cupidè venantes aliquid ex ipsius ore, ut eum accusarent.

At ille ait, Et vobis Legisperitis væ, quia oneratis homines oneribus quæ portare non possunt, & ipsi uno digito vestro non tangitis sarcinas.
Væ vobis, quia ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem vestri occiderunt illos.
Profectò testificamini quòd consentitis operibus patrum vestrorum: quoniam ipsi quidem eos occiderunt, vos autem ædificatis eorum sepulcra.
Propterea & Sapientia Dei dixit, Mittam ad illos Prophetas & Apostolos, & ex illis occident & persequentur.
Ut inquiratur sanguis omnium Prophetarum qui effusus est à constitutione mundi, à generatione ista,
A sanguine Abel usque ad sanguinem Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: ità dico vobis, requiretur ab hac generatione.
Væ vobis Legisperitis, quia tulistis clavem scientiæ: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.
Cùm autem hæc ad illos diceret, cœperunt Pharisæi & Legisperiti graviter insistere, & os ejus opprimere de multis:
Insidiantes ei, & quærentes aliquid capere de ore ejus, ut accusarent eum.

---

48 *Testimonio vestro ultro consentitis*, μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε. Vulgata, *Testificamini quòd consentitis*. id est, μαρτυρεῖτε ὅτι συνευδοκεῖτε. Vide suprà 4. 22. Testimonium autem hoc non sumit Christus à præpostera illa cura exornandi martyrum sepulcra, sed ab ipsorum Pharisæorum moribus, ut qui patrum exemplo contra veros Dei servos furerent, ac proinde, quamvis pietatis studium prætexerent, revera tamen Prophetarum monumenta exornando, tanquam trophæa quædam avitæ crudelitatis erigerent. ¶ *Ultro consentitis*, συνευδοκεῖτε. Vide Act. 8. 1.

49 *Ex ipsis aliquos*, ἐξ αὐτῶν. Subaudiendum est τινὰς in Græco, quod Latinè expressimus. Vide Matth. 23. 34. & 27. 9. & Act. 21. 16. ¶ *Expellent*, ἐκδιώξουσιν: id est, ità insectabuntur ut tandem expellant. Vulg. & Erasmus, *Persequentur*, id est, διώξουσιν. Ità enim etiam excudit Frobenius. sed vetusti codices legunt ἐκδιώξουσιν. quod quidem est multò ἐμφατικώτερον.

50 *Ut requiratur sanguis*, ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα. Hebraicè דמכל-הנביאים ידרש *dam chol bannebiim jidaresch*: id est, ut ratio à vobis reposcatur, atque adeò pœnæ exigantur fusi sanguinis Prophetarum· Cæterùm illud ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, id est, *à gente ista*, cùm in Græcis ponatur in extremo versiculo, collocavi potiùs in principio, ut studerem perspicuitati, nequis videlicet connectat cum participio ἐκχυνόμενον. Nam potiùs cohærere cum ἐκζητηθῇ, apparet ex fine proximi versiculi.

¶ *Effusus*,

¶ *Effusus*, τὸ ἐκχυνόμενον. Erasmus, *Qui effunditur*. Atqui rectiùs (ni fallor) Vetus interpres animadvertit præsens pro præterito, aut potiùs pro futuro exacto usurpatum.

52 *Sustulistis*, ἤρατε: id est, ἀπεκρύψατε καὶ ἠφανίσατε, *abscondistis & sustulistis è medio, ut nusquam compareat*. Sic enim rectè (meo quidem judicio) interpretatur Theophylactus. Nam quòd Erasmus existimat potiùs significari Scribas tulisse, id est, in se recepisse & gestandas suscepisse, claves cognitionis, quia nimirum sibi solis cognitionem Legis & docendi munus arrogabant; quamvis verè dicatur, tamen non possum probare. [Neque enim verbum αἴρειν sed αἴρεσθαι hâc significatione solet à Græcis usurpari.]

53 *Cùm autem hæc eis diceret*, λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς. In quodam codice scriptum erat, καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντος αὐτοῦ, *Et eo illinc egresso*. ¶ *Imminere*, ἐνέχειν. Vulg. & Erasmus, *Insistere*. Vide Mar. 6. 19 In Complutensi editione & quodam alio codice legimus συνέχειν, id est, *urgere & quasi comprimere*. Meus autem vetustissimus codex habet δεινῶς ἔχειν, id est, Istud *graviter ferre*. ¶ *Et eum allicere ad loquendum*, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτόν. Sic legimus in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos tantùm excipias, in quibus scriptum erat ἀποστομίζειν, eâdem manente sententiâ. Sed utrovis modo legas, rectè (ut arbitror) Erasmus in eo reprehendit Veterem interpretem quòd ἀποστοματίζειν verterit *Os opprimere*, cùm id potiùs declaret τὸ ἐπιστομίζειν, quo utitur Apostolus Tit. 1. 11. neque ullâ ratione videatur hæc expositio posse convenire. Nam qui ex cujuspiam ore aliquid aucupatur unde creet illi periculum, potiùs eum conatur ad loquendum provocare quàm os ipsi occludere. Theophylactus aliam præterea interpretationem adfert, quasi ἀποστοματίζειν declaret ἀπὸ τοῦ στόματος κρατεῖν: id est, ut vernaculo nostro sermone optimè explicamus, *prendre par le bec*. Sed neque hoc verbum usquam reperio usurpatum eâ significatione, neque hæc expositio admitti potest, quin fateamur Lucam valde impropriè locutum, ut qui dicat Scribas cœpisse ipsum ἀποστοματίζειν, id est, (si hanc interpretationem recipiamus) *in sermone illaqueare*: cùm potiùs dicendum fuerit ipsos id esse conatos quod tamen nunquam vel minima ex parte obtinuerunt. Quid igitur? Erasmus in hunc locum multa annotat eruditè, sed quid potissimùm sequatur non ostendit. Ego verò ingenuè dicam quod sentio. Ἀποστοματίζειν reperio apud Athenæum pro *Memoriter aliquid referre*, cujus exemplum profert Erasmus: apud Platonem autem in Euthydemo accipitur ἀποστοματίζειν: dicitúrque de Grammaticis qui pueris ore suo verba præfantur, ut subsequantur illi, aut dictata excipiant: unde Juvenalis, *Occidit miseros crambe repetita magistros*, loquens nimirum περὶ τῶν ἀποστοματιζομένων, id est, de iis quæ præceptor vivâ voce solet discentibus inculcare: quo verbo utitur etiam in ea significatione Aristoteles Elenchorum capite tertio. Postremò apud Plutarchum in Theseo usurpatum reperio μεταβατικῶς pro eo quod Latini dicunt *Recitare* & *ore suo pronunciare*, sed cum quadam energia: ut furentes vates finguntur suos versus cum impetu repentè profundere. Loquitur enim de quadam Sibyllæ prædictione. Hæc autem omnia cùm inter se comparo, venio in eam opinionem ut hoc loco putem ἀποστοματίζειν accipi formâ Hebrææ conjugationis Hiphil, sicut passim alia multa observavimus: & eo significari quod sequenti versiculo declaratur, nempe conatos fuisse Pharisæos, multis ac variis propositis quæstionibus, varia ab ipsius ore responsa elicere: quòd fore sperarent ut aliquid aut nimiùm liberè aut ambiguè aut denique non satis consideratè effutiret, unde arriperent calumniandi occasionem. Itaque converti ἀποστοματίζειν αὐτὸν, *eum allicere ad dicendum*, vel *loquendum*, ut Græci vocabuli vim aliquatenus saltem adumbrarem. Erasmus interpretatur, *Captiosè eum interrogare*: quæ interpretatio ferè eandem habet sententiam, sed à Græci verbi genuina explicatione paulò longiùs discedit, ut sequens versiculus ostendit. Nam (ut paucis dicam) ἀποστοματίζειν αὐτὸν nihil aliud declarat quàm θηρεύειν τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, i.e. *Venari quippiam ab ipsius ore*: quod statim subjicitur. Syrus autem interpres videtur tale quidpiam Græcè legisse, ἀγανακτεῖν· καὶ ὠργίζοντο καὶ ἐζήτουν τοὺς λόγους αὐτοῦ, i.e. *indignari: & irascebantur, & aucupabantur ipsius sermones*. Meus verò vetustissimus codex pro ἀποστοματίζειν αὐτὸν habet συμβάλλειν αὐτῷ, *Cum ipso certare*. Sed hæc omnis varietas verborum est non rerum: indè, opinor, orta, quòd illa non admodum usitata ἐνέχειν & ἀποστοματίζειν cùm nonnulli aliis magis familiaribus formulis loquendi vel in albo librorum vel inter lineas annotassent, librarii quidẽ primi omnia in contextum reposuerunt, his autem successerunt qui unis dispunctis alia receperunt. Itaque receptam lectionem Græcam omnino retinendam censeo.

54 *Insidiantes ei*, ἐνεδρεύοντες αὐτόν. Hìc demum habet Syrus interpres περὶ πολλῶν, *in multis*: quæ superiorem versiculum finiunt. ¶ *Cupidè venantes*, ζητοῦντες θηρεῦσαι. Vulg. *Quærentes capere*. Erasmus, *Quærentes venari*: uterque nimiùm obscurè.

ΚΕΦ. ιβ'.

Ἐν οἷς ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, ὥστε καταπατεῖν ἀλλήλους, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, ἥτις ἐστὶν ὑπόκρισις.

2 Οὐδὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστὶν ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται· καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

3 Ἀνθ' ὧν ὅσα ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε, ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται· καὶ ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε ἐν τοῖς ταμιείοις, κηρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων.

4 Λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς φίλοις μου, μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι.

5 Ὑποδείξω δὲ ὑμῖν τίνα φοβηθῆτε· φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι, ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν· ναὶ, λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε.

6 Οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται ἀσσαρίων δύο; καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

7 Ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται. μὴ οὖν φοβεῖσθε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε.

8 Λέγω δὲ ὑμῖν, Πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

9 Ὁ δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

10 Καὶ πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· τῷ δὲ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλασφημήσαντι, οὐκ ἀφεθήσεται.

11 Ὅταν δὲ προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ μεριμνᾶτε πῶς ἢ τί ἀπολογήσησθε, ἢ τί εἴπητε·

12 Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ἃ δεῖ εἰπεῖν.

13 ¶ Εἶπε δέ τις αὐτῷ ἐκ τοῦ ὄχλου, Διδάσκαλε, εἰπὲ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι μετ' ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν.

14 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, τίς με κατέστησε δικαστὴν ἢ μεριστὴν ἐφ' ὑμᾶς;

15 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Ὁρᾶτε καὶ φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας· ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ.

CAP. XII.

Interea † cùm aggregata esset permulta turba, adeò ut alii alios conculcarent, cœpit dicere discipulis suis, In primis cavete vobis à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis.

‖ Nihil enim opertum est quod non reveletur; & nihil occultum quod non innotescat.

Propterea quæ in tenebris dixistis, in luce audientur; & quod in aurem locuti estis in conclavibus, prædicabitur in solariis.

Dico autem vobis amicis meis, nè metuite *vobis* ab iis qui interimunt corpus, & postea non habent quod ampliùs faciant.

Præmonstrabo autẽ vobis quem metuatis: Metuite eum qui postquam interemit, habet autoritatẽ conjiciendi in gehennam: etiam dico vobis, hunc metuite.

* Nonne quinq; passerculi væneunt assariis duobus? & *tamen* unus ex iis non est in oblivione in conspectu Dei.

† Quinetiam capilli capitis vestri omnes numerati sunt. nè igitur metuite: multis passerculis præstatis.

‖ Dico autem vobis, quisquis me agnoverit coram hominibus, Filius quoque hominis agnoscet eum coram angelis Dei.

Qui verò me abnegaverit in conspectu hominum, abnegabitur in conspectu angelorum Dei.

* Et quisquis locutus fuerit adversùs Filium hominis, ei remittetur: ei verò qui adversùs Spiritum sanctum blasphemaverit, non remittetur.

† Cùm autem adduxerint vos ad synagogas & ad magistratus ac potestates, nè soliciti estote quomodo aut quid pro defensione allaturi aut quid dicturi sitis:

Spiritus enim sanctus docebit vos eo ipso momento, quæ oporteat dicere.

Dixit autem ei quidam è turba, Magister, dic fratri meo ut partiatur mecum hæreditatem.

Ipse verò dixit ei, Heus tu, quis me vobis judicem aut partitorem præfecit?

Dixit igitur eis, Videte & cavete ab avaritia. nec enim cujusquam vita ex iis quæ ipsi suppetunt, in eo sita est ut redundet.

CAP. XII.

Multis autem turbis circumstantibus, ità ut se invicem conculcarent, cœpit dicere ad discipulos suos, Attendite à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis.

Nihil autem opertum est quod non reveletur; neque absconditum, quod non sciatur.

Quoniam quæ in tenebris dixistis, in lumine dicentur; & quod in aurem locuti estis in cubiculis, prædicabitur in tectis.

Dico autem vobis amicis meis, Nè terreamini ab iis qui occidunt corpus, & post hæc non habent ampliùs quid faciant.

Ostendam autem vobis quem timeatis: Timete eum qui postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam: ità dico vobis, hunc timete.

Nonne quinque passeres veneunt dipondio, & unus ex illis non est in oblivione coram Deo.

Sed & capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Nolite ergò timere: multis passeribus pluris estis.

Dico autem vobis, Omnis quicumque confessus fuerit me coram hominibus, & Filius hominis confitebitur illum coram angelis Dei.

Qui autem negaverit me coram hominibus, negabitur coram angelis Dei.

Et omnis qui dicit verbum in Filium hominis, remittetur illi: ei autem qui in Spiritum sanctum blasphemaverit, non remittetur.

Cùm autem inducent vos in synagogas & ad magistratus & potestates, nolite soliciti esse qualiter aut quid respondeatis, aut quid dicatis:

Spiritus enim sanctus docebit vos in ipsa hora quid oporteat vos dicere.

Ait autem ei quidam de turba, Magister, dic fratri meo ut dividat mecum hæreditatem.

At ille dixit ei, Homo, quis me constituit judicem aut divisorem super vos?

Dixitque ad illos, Videte & cavete ab omni avaritia: quia non in abundantia cujusquam vita ejus est ex iis quæ possidet.

† *Matt.* 16.6. *Mar.* 8.14.
1 Fidelibus doctoribus constitutis, cavendi sunt in primis qui puritatem doctrinæ speciosis commentis inficiunt, deinde danda opera ut palàm & intrepidè auxilio Dei freti, sinceram doctrinam proponant.
‖ *Matt.* 10.26 *Marc.* 4.22. *sup.* 8.17.
4 Etiamsi hypocritæ principes habeant suæ credulitatis ministros, nulla tamen causa est cur vel tantillùm trepidemus; cùm illi nihil possint nisi quod Deus volet, nec unquam velit Deus quod repugnet suorum saluti.

* *Matt.* 10.29. † *Act.* 27.34. ‖ *Matt.* 10.32. *Sup.* 9.26. 2.*Tim.* 2.12. 8 Ingens constantis confessionis merces, horrenda abnegationis pœna, atque adeò irrevocabilis, si deditâ operâ ore & animo blasphemetur cognita veritas. * *Matt.* 12.31. *Mar.* 3.29, 1.*Joh.* 5.16. † *Matt.* 10.19. *Mar.* 13.12. 11 Magnum est confessionis certamen, sed vel infirmissimis certantibus non deerit suo tempore qui omnia potest. 13 Christus tribus de causis recusat esse familiæ herciscundæ judex: Primò, nè carnalem Judæorum de Messiæ regno opinionem foveat; secundò, ut politicum imperium ab Ecclesiastico ministerio distinguat; tertiò, ut iis occurrendum doceat qui Evangelii prætextu, atq; adeò ministrorum nomine, ad privata sua commoda abutuntur.

---

1 *Interea*, ἐν οἷς. Ad verbum, *inter quæ*: id est, quæ dum gererentur. Hoc est omnino quod vernaculo sermone dicimus, *en ces entrefaittes*. Vulgata & Erasmus, *Autem*, id est δὲ. ¶ *Cùm aggregata esset*, ἐπισυναχθεισῶν. Vulgata, *Circumstantibus* περιεστώτων: vel, ut meus vetustissimus codex habet, περιεχόντων ὄχλων. Erasmus, *Cùm convenisset*, συνελθουσῶν. ¶ *Permulta*

turba

turba, μυριάδων. Sic rectè Valla. positus est enim definitus numerus pro infinito. Vulg. *Multis*; quod est nimis dilutum. Erasmus, *Innumeræ turbæ multitudo.*

3 *Propterea*, ἀνθ᾽ ὧν. Vulg. & Erasmus, *Quoniam*: quasi sit ratio superioris dicti, cùm potiùs sit consecutio quæ indè colligitur.

4 *Metuite*, φοβηθῆτε. Vulg. & Erasmus, *Terreamini*: sensu non multùm diverso, sed tamen non satìs rectè, cùm τὸ φοβεῖσθαι nunquam (quod sciam) passivè in his libris accipiatur.

5 *Præmonstrabo*, ὑποδείξω. De impendentibus periculis monet, quoniam improvisa vehementiùs feriunt. Itaque non est otiosa præpositio, quam tamen neglexerunt Vetus interpres & Erasmus. Vide Matth. 3. 7.

6 *Assariis*, ἀσσαρίων. Vulg. *Dipondio*, id est, assibus duobus. Erasmus, *Minutu assibus*. Vide Matt. 10. 29. Judicent tamen rei numariæ peritiores, num vilior aliquis numulus significetur, cujusmodi volunt quidam fuisse quos *Assarim* Hebræi vocarunt Latinâ corruptâ voce, non tamen ejusdem pretii atque Asses, sed qui quaterni obolum, id est, sextam drachmæ partem, efficerent, ut diximus Matt. 10. 29. Sed ista certè perobscura sunt adhuc, nec etiam ad istorum Christi dictorum intelligendam sententiam prorsus necessaria. ¶ *Duobus*, δύο. Sic istum locum esse distinguendum, neque interrogationis notam ad posterius membrum pertinere, res ipsa ostendit. Nam hæc interrogationis nota innuit affirmationem certam, ut rei vulgò notæ: at posterioris sententiæ alia ratio est, utpote quæ consolationis vice addatur à Christo, contra vulgi opinionem, potiùs existimantis Deum ista vilia & tam exigua non curare. Idcirco adjeci in posteriore membro adversativam particulam, ut mox quoque vers. 24.

8 *Me*, ἐν ἐμοί: ut paulò pòst ἐν αὐτῷ declarat αὐτὸν, *eum*, ut ex Matthæo liquet. Et quæ in hunc locum commentatur Theophylactus, certè ad rem non pertinent. Vide Matth. 10. 32.

14 *Heus tu*, ἄνθρωπε. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Homo*. Vide suprà 5. 20.

15 *Avaritiâ*, τῆς πλεονεξίας. Vulg. *Omni avaritiâ*, id est, πάσης πλεονεξίας, ut in quodam codice scriptum invenimus. Significat autem πλεονεξία immodicam acquirendi cupiditatem, etiam cum aliorum detrimento. Itaque latiùs patet quàm φιλαργυρία. ¶ *Nec enim*, &c. ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ. Quidam codices ἐστὶν proximè conjungunt cum negante particula: & rectiùs, ut opinor. Præterea quædam exemplaria legunt ἡ ζωὴ αὐτῷ, pro ἡ ζωὴ αὐτοῦ: quædam etiam ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, eâdem tamen manente sententiâ. Syrus interpres simpliciter habet, *Nec enim in redundantia facultatum est ei vita*: ut planè videatur legisse, οὐ γὰρ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτῷ ἡ ζωή ἐστι: quod planissimum est. Eadem tamen manet sententia etiam si receptam lectionem sequamur, quæ ut magìs esset perspicua, coactus sum constructionem verborum nonnihil immutare. Quia verò ità collocata sunt vocabula in hoc membro ut nonnulla sit hujus loci obscuritas, aliorum sententias paucis explicabo, & meam quoque confirmabo, nequis novitate offendatur. Quidam igitur τινὶ construunt cum ἐστί: quorum sententiam si sequamur, necesse est (opinor) dicamus relativum αὐτοῦ, quod sequitur post ζωὴ, abundare ex Hebræorum idiotismo. Quidam conjungunt cum περισσεύειν, sed ità ut sit neutrius generis, neque de persona sed de re dicatur, ut περισσεύειν τινὶ significet *Re quâpiam abundare*: quorum sententiam multis de causis repudio. Conjungo tamen τινὶ cum περισσεύειν, ità ut pronomen αὐτοῦ non redundet, & ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ idem declarat atque ἐν τῷ περισσεύειν τινά, id est, *cùm quispiam abundat*. Puto enim περισσεύειν vel impersonaliter poni, ut in illo Philostrati in Heroicis περίεστι σοφίας αὐτῷ, id est, *abundat sapientiâ*: vel, si hoc cuipiam videtur durius, subaudiendum relativum αὐτῷ, videlicet ὑπάρχοντα. Non desunt etiam qui putent hìc damnari avarorum ingenium, plerunque inter medias opes esurientium, quo nomine jubeat Christus ut avaritiam detestemur. Sed præterquam quòd nè hoc quidem cohæret cum sequente similitudine, videtur etiam detorta expositio, si hæc verba, *Non est ipsi vita ex facultatibus suis*, interpreteris, *Non fruitur bonis suis*. Theophylactus autem totum hoc, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, in commentario non attingit, & illud ζωὴ ἐστιν exponit de vitæ prorogatione: quia (inquit) οὐ συνεκτείνεται τὸ τῆς ζωῆς μέτρον τῇ περιουσίᾳ, id est, *vitæ modus non producitur unà cum facultatum incremento*. quæ interpretatio congruit quidem exemplo quod mox subjicitur: sed mihi non satisfacit. Est igitur (ut arbitror) germana hæc sententia, Christus, ut suos ab ista immodica opum cupiditate deterreat, evertit illud ipsum quo nituntur ejusmodi hominum consilia. Solent enim homines vitæ suæ præsidia in opibus collocare, adeò ut quò quisque ditior est, eò minùs omnia pericula atque adeò ipsam mortem reformidet. Hinc illa divitum arrogantia & supinitas, quasi Deum ipsum in cistis & horreis inclusum habeant in potestate. Contrà verò ostendit Dominus, Primùm, neminem vivere ex eo quod ipsi superest. Deinde, incertam esse omnium istarum rerum possessionem. nec illis posse vitam vel ad momentum prorogari, quòd ea sita sit in unius Dei potestate, qui solus eam largitur, & conservat quamdiu ipsi libet: quod argumentum copiosissimè persequitur Solomon in Ecclesiaste. Quorsum igitur quispiam à divitiis pendeat, ut ii solent qui de iis in dies accumulandis tantopere sunt soliciti? Est autem in primis servanda propria notatio τοῦ περισσοῦ, de qua diximus Matth. 5. 37. & Marc. 12. 44. ut avarorum cupiditas infinita significetur, non autem vel res ipsæ ad usum nostrum creatæ damnentur, vel honestum tuendæ vitæ studium.

‖ Eccli. 11. 19

16 Nulli dementiores quàm divites qui ab opibus suis pendent.

* Psal. 55. 23. Matt. 6. 25. 1. Pet. 5. 7.

22 Seria cogitatio de providentia Dei remedium præbet adversùs stultissimas & maximè anxias hominum de hac vita solicitudines.

16 ¶ Εἶπε δὲ παραβολὴν πρὸς αὐτοὺς, λέγων, Ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου εὐφόρησεν ἡ χώρα.
17 Καὶ διελογίζετο ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Τί ποιήσω, ὅτι οὐκ ἔχω ποῦ συνάξω τοὺς καρπούς μου;
18 Καὶ εἶπε, τοῦτο ποιήσω· καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω· καὶ συνάξω ἐκεῖ πάντα τὰ γενήματά μου καὶ τὰ ἀγαθά μου·
19 Καὶ ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου, Ψυχὴ, ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά· ἀναπαύου, φάγε, πίε, εὐφραίνου.
20 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Θεὸς, Ἄφρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται;
21 Οὕτως ὁ θησαυρίζων ἑαυτῷ, καὶ μὴ εἰς Θεὸν πλουτῶν.
22 Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Διὰ τοῦτο ὑμῖν λέγω, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε· μηδὲ τῷ σώματι, τί ἐνδύσησθε.
23 Ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος.
24 Κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν· οἷς οὐκ ἔστι ταμιεῖον, οὐδὲ ἀποθήκη· καὶ ὁ Θεὸς τρέφει αὐτούς. πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν;
25 Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;
26 Εἰ οὖν οὔτε ἐλάχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοιπῶν μεριμνᾶτε;

Dixit autem eis parabolam in hæc verba, ‖ Hominis cujusdam divitis exuberarat regio:
Itaque ratiocinabatur apud se, dicens, Quid faciam? nec enim habeo ubi congregem fructus meos.
Et dixit, Hoc faciam: destruam horrea mea, & majora ædificabo: & illîc congregabo omnes proventus meos & bona mea:
Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona reposita in annos multos: requiesce, ede, bibe, oblectare.
Dixit autem ei Deus, Amens, hâc nocte anima tua repetitur abs te: quæ verò parasti, cujus erunt?
Ità *est* qui thesaurum recondit sibi, nec est in Deo dives.
Dixit autem discipulis suis, * propterea dico vobis, nè soliciti estote de anima vestra, quid esuri sitis; neque de corpore, quo sitis induendi.
Anima plus est quàm alimentum, & corpus quàm indumentum.
Considerate corvos neque serere neque metere; quibus non est cella neque horreum; & *tamen* Deus alit eos: quantò vos præstatis volucribus?
Quis autem ex vobis solicitè cogitando potest apponere ad staturam suam cubitum unum?
Itaque si nè rem quidem minimam *præstare* potestis, quid de reliquis illis estis soliciti?

Dixit autem similitudinem ad illos, dicens, Hominis cujusdam divitis uberes fructus ager attulit.
Et cogitabat intra se, dicens, Quid faciam, quia non habeo quò congregem fructus meos?
Et dixit, Hoc faciam: destruam horrea mea, & majora faciam: & illuc congregabo omnia quæ nata sunt mihi, & bona mea:
Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona posita in annos plurimos: requiesce, comede, bibe, epulare.
Dixit autem illi Deus, Stulte, hâc nocte animam tuam repetunt à te: quæ autem parasti, cujus erunt?
Sic est qui sibi thesaurizat, & non est in Deum dives.
Dixitque ad discipulos suos, Ideo dico vobis, nolite soliciti esse animæ vestræ quid manducetis; neque corpori, quid induamini.
Anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm vestimentum.
Considerate corvos, quia non seminant neque metunt; quibus non est cellarium neque horreum; & Deus pascit illos: quantò magis vos pluris estis illis?
Quis autem vestrûm cogitando potest adjicere ad staturam suam cubitum unum?
Si ergò neque quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?

---

16 *In hæc verba*, λέγων. Hebraicus pleonasmus, ut infrà 14. 3. & sic etiam Herodotus in Euterpe, ἔφη λέγων. ¶ *Exuberarat*, εὐφόρησεν. Vulg. & Erasmus per periphrasin, *Uberes fructus attulit*. ¶ *Regio*, ἡ χώρα. Vulg. & Erasmus, *Ager*, id est, χωρίον. Videtur autem emphasis esse in hoc verbo, quam etiam annotat Theophylactus, quasi iste non fundum quempiam, sed totam aliquam regionem possederit, ut ii solent qui domum domo, agrum agro conjungunt: de quibus Esaias 5. 8.

17 *Ratiocinabatur*, διελογίζετο. Mirè convenit verbum λογίζεσθαι, quoniam istiusmodi homines totam vitam in subducendis rationibus consumunt.

19 *Oblectare*, εὐφραίνου. Sardanapali vox, ab Epicuro repetita, & ab ipsius haræ porcis, hoc præsertim tempore nimiùm multis, studiosè observata. Vulg. *Epulare*, quod non satìs latè patet. Erasmus, *Gaude*, χαῖρε. Est autem hæc sui ipsius compellatio Hebræis familiaris. Sic etiam apud Homerum Ulysses seipsum adhortatur his quæ sequuntur verbis Τέτλαθι δὴ κραδίη.

21 *Sibi*, ἑαυτῷ: i. e. sese respiciens [aut seipso fretus.] In uno codice legimus ἐν ἑαυτῷ, ex quo intelligatur dici aliquis πλούσιος εἰς Θεὸν, quando omnia præsidia in uno Deo collocat, ut εἰς Θεὸν idem declaret atque ἐν Θεῷ, cui opponitur ἐν ἑαυτῷ. ¶ *In Deo*, εἰς Θεὸν, vel, *apud Deum*, i. e. Dei respectu. Jubet enim nos

Deus

Deus thesaurizare in cœlis, ac proinde ab unica ejus providentia pendere: qua de re Apostolus 1.Tim.6.17,18,19. Vulg. *In Deum*. Erasmus, *Erga Deum*. Utramque interpretationem repudio, nequis ex ea occasionem arripiat statuendi operum merita, quamvis bonis operibus gratuitam mercedem constitutam esse non negem. Sed omnino, πλουτεῖν εἰς Θεὸν dici videtur qui in dies augescit in Dei cognitione. sic divites jubet Apostolus 1.Tim.6.18. πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς. Cæterùm in quinque vetustis codicibus post πλουτῶν, id est *Dives est*, subjicitur, ταῦτα λέγων ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω, *Hæc dicens, clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat*. Et hæc quidē optimè conveniunt: cùm nulli sint ad hæc audienda surdiores, quàm quorum animus est in hæc caduca deflexus.

24 *Neque serere*, ὅτι οὐ σπείρουσιν. Sic Terentius, ut alibi annotavimus aliquoties, *Observa filium quid agat*, pro *Observa quid filius agat*. Syrus videtur pro ὅτι legisse δὲ, idque (opinor) rectiùs, ut etiam suprà 11.41. ¶ *Cella*, ταμιεῖον, vel *Cellarium*, ut vertit Vetus interpres: sed illud est magis usitatum. Erasmus, *Penuarium*: quod vocabulum non memini legere. Alibi ταμιεῖον vertimus *Conclave*, in re non prorsus eadem. ¶ *Et tamen Deus*, καὶ ὁ Θεὸς. Ellipsin particulæ adversativæ non dissimilem observavimus Matth.2.6.

25 *Cubitum unum*, πῆχυν ἕνα. Atqui cubiti mensura non est minima staturæ humanæ portio. Non est igitur istud ad cubiti mensuram, in sese, sive relatè ad corporis totius staturam consideratam, sed ad vitæ ipsius & corporis conservationem referendum: de quibus instituta est oratio, & præ quibus minima quædam res est corporis incrementum si vel ad cubitum usq; excreverit. Sed & hoc observandum est, Christū sic nomen ἡλικίας & πήχεως usurpare, quoniam de corporis alimento & vestitu sermo erat institutus, ut tamen multò longiùs feratur ipsius oratio, nempe ad redarguendos in genere quicunque suâ sorte non contenti altissima quæque captant, & ut eò perveniant perpetuâ sese solicitudine incerti excarnificant.

26 *De reliquis illis*, περὶ τῶν λοιπῶν. Vulg. *De cæteris*, articulo malè prætermisso. Deinde τὰ λοιπὰ vocat non in genere *cætera*, sed res illas quas immodicè appetunt homines, quasi quò magis illis redundant, tantò sit ipsis vita certior & diuturnior futura. τὰ λοιπὰ igitur vocat ea quæ usui necessario & justo supersunt, antea idcirco usus verbo περισσεύειν.

---

27 Κατανοήσατε τὰ κρίνα, πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει. λέγω δὲ ὑμῖν, οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.
28 Εἰ δὲ τὸν χόρτον ἐν τῷ ἀγρῷ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσι, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;
29 Καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε τί φάγητε, ἢ τί πίητε· καὶ μὴ μετεωρίζεσθε.
30 Ταῦτα γὰρ πάντα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ· ὑμῶν δὲ ὁ πατὴρ οἶδεν ὅτι χρῄζετε τούτων.
31 Πλὴν ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.
32 Μὴ φοβοῦ, τὸ μικρὸν ποίμνιον· ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν.
33 Πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην. Ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ὅπου κλέπτης οὐκ ἐγγίζει, οὐδὲ σὴς διαφθείρει.
34 Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται.
35 Ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι·
36 Καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν, πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων· ἵνα ἐλθόντος καὶ κρούσαντος, εὐθέως ἀνοίξωσιν αὐτῷ.
37 Μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὑρήσει γρηγοροῦντας· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται, καὶ ἀνακλινεῖ αὐτοὺς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς.
38 Καὶ ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῇ δευτέρᾳ φυλακῇ, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ φυλακῇ ἔλθῃ, καὶ εὕρῃ οὕτω, μακάριοί εἰσιν οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι.
39 Τοῦτο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκε διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ.
40 Καὶ ὑμεῖς οὖν γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.
41 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε, πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις, ἢ καὶ πρὸς πάντας;

Considerate lilia, quomodo crescant: non fatigantur, neq; nent, dico autem vobis, nè Solomonem quidem in omni gloria sua amictū fuisse ut unū illorum.
Quòd si herbam quæ hodie est in agro, & cras in clibanum immittitur, Deus itá circumvestit, quantò magis vos, exiguâ fide præditi?
Vos igitur nè quærite quid esuri sitis, aut quid bibituri, & nè suspenso animo estote.
Hæc enim omnia gentes mundi requirunt: Pater autem vester novit vos istis indigere.
Quin potiùs quærite regnum Dei, & hæc omnia adjicientur vobis.
Nè metue, parve grex iste; nam libuit Patri vestro dare vobis regnum illud.
† Vendite quæ habetis, & date eleemosynam. Parate vobis crumenas quæ non veterascant, thesaurum in cœlis qui nunquam deficiat, quò fur non appropinquat, & *ubi* tinea non corrumpit.
Ubi enim thesaurus vester est, illic & cor vestrum erit.
‖ Sint lumbi vestri succincti, & *vestræ* lucernæ ardentes.
Et similes *estote* vos iis qui exspectant quando Dominus suus regressurus sit à nuptiis, ut cùm venerit ac pulsaverit, statim aperiant ei.
Beati servi illi quos cùm venerit Dominus invenerit vigilantes: amen dico vobis, præcinget se, & faciet ut discumbant, & accedens ministrabit eis.
Et si venerit in secunda vigilia, & si in tertia vigilia venerit, atque itá invenerit, beati sunt servi illi.
* Hoc autem scitote, si sciret paterfamilias quâ horâ fur venturus sit, vigilaret, nec sineret perfodi domum suam.
Et vos igitur estote parati: quia quâ horâ non putatis, Filius hominis veniet.
Dixit autem ei Petrus, Domine, nobis dicis istam parabolam, an etiam omnibus?

Considerate lilia quomodo crescunt: non laborant neq; nent. dico autem vobis, nec Salomon in omni gloria sua vestiebatur sicut unum ex istis.
Si autem fœnum quod hodie est in agro, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit, quantò magis vos, pusillæ fidei?
Et vos, nolite quærere quid manducetis, aut quid bibatis; & nolite in sublime tolli.
Hæc autem omnia gentes mundi quærunt: Pater autem vester scit quoniam his indigetis.
Verumtamen quærite regnum Dei, & hæc omnia adjicientur vobis.
Nolite timere, pusillus grex; quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum.
Vendite quæ possidetis, & date eleemosynam. Facite vobis sacculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cœlis, quò fur non appropiat, neque tinea corrumpit.
Ubi enim thesaurus vester est, ibi & cor vestrum erit.
Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes:
Et vos similes hominibus exspectantibus dominum suum quando revertatur à nuptiis: ut cùm venerit & pulsaverit, confestim aperiant ei.
Beati servi illi quos cùm venerit dominus invenerit vigilantes. amen dico vobis quòd præcinget se, & faciet illos discumbere, & transiens ministrabit illis.
Et si venerit in secunda vigilia, & si in tertia vigilia venerit, & ità invenerit, beati sunt servi illi.
Hoc autem scitote, quoniam si sciret paterfamilias quâ horâ fur veniret, vigilaret utique, & non sineret perfodi domum suam.
Et vos estote parati: quia quâ horâ non putatis, Filius hominis veniet.
Ait autem ei Petrus, Domine, ad nos dicis hanc parabolam, an & ad omnes?

31 De regno Dei solicitis nihil deerit.
32 Stultum est, ab eo minima non sperare qui maxima ultro largiatur.
† *Matth.6.20*
33 Sancta prodigalitas certum ad veras opes parandas compendium.
‖ *1.Pet.1.13*
35 Fidelium servorum Dei vita in hoc mundo, est pervigil quædam peregrinatio, præeunte verbi lucernâ.
* *Mat.24.43. Apoc.16.15*
40 Nullis major incumbit vigilandi necessitas quàm iis qui aliquem honoris gradum in Dei familia sunt adepti.

---

29 *Nè suspenso animo estote*, μὴ μετεωρίζεσθε. Quidam τὸ μετεωρίζεσθαι interpretantur *In sublime tolli*, nempe ut ex astrorum cursu in futurum sibi consulant homines: quam interpretationem miror potuisse ab Erasmo approbari. Quidam de divitum arrogantia explicant, ut idem declaret atque *Altum sapere*. Quidam ad instabilem illam hominum cupiditatem referunt qui semper inhiant altioribus. Suum cuique liberum judicium esto. Ad me verò quod attinet, quia μετέωρος Græcis non eum modò declarat qui positus est in sublimi (ut Socrates ille apud Aristophanem ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον) sed etiam à consequenti significat τὸν ταλαντευόμενον καὶ ἀβεβαίως ἔχοντα, id est, eum cujus animus velut in aere suspensus modò huc modò illuc inclinat: ideo existimo τὸ μετεωρίζεσθαι accipi pro eo quod Latini dicunt *Animi pendere*, & *dubio ac suspenso animo esse*: quod iis eveniat necesse est qui de præsente vita soliciti, in humana duntaxat præsidia respiciunt.

30 *Indigere*, ὅτι χρῄζετε. Clemens Alexandrinus in Pædagogo hæc omnia explicat περὶ τῆς τῶν περιττῶν ἐπιθυμίας, id est, *de cupiditate quâ appetimus quæ minimè sunt necessaria*: & in eam sententiam superiore versiculo Christum dixisse putat, μὴ μετεωρίζεσθε. Nam (inquit) μετέωρος ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἀναζητεῖ ἡ τρυφή. Sed hoc vocabulum χρῄζετε & ταῦτα πάντα, quod sequitur in proximo versiculo, indicant hanc Christi doctrinam longiùs porrigi. Reprehendit enim Dominus eos omnes qui præsenti vitæ ità sunt addicti ut beatam illam ac sempiternam vitam vel prorsus obliviscantur, vel illi certè postponant. Item qui hujus vitæ necessaria præsidia vel in aliis hominibus vel in sua diligentia ac industria collocant, unde fit ut plerique anxii & irrequieti nè hujus quidem vitæ commodis fruantur: quorum omnium vitiorum radix est diffidentia. Eam igitur his verbis Christus conatur suis eximere, non ut officio suo desint, sed ut in primis quærant quod præcipuum esse debet, & ità laborent ut impiam illam animi ægritudinem vitent, omnes denique cogitationes in Patrem cœlestem rejiciant, ut monetur 1.Pet.5.7.

31 *Quin potiùs*, πλὴν. Vulg. *Verumtamen*. Vide sup.cap.11.41 & Mat.11.22. ¶ *Omnia*, πάντα. Deest hæc particula in tribus vetustis codicibus: sed mihi tamen videtur minimè otiosa.

32 *Parve grex iste*, τὸ μικρὸν ποίμνιον. Magna vis est hoc loco articuli, ideóque minimè negligenda, cùm in eo lateat totius hujus consolationis pondus. Videtur autem Christus alludere ad locum Esa.41.14. ¶ *Libuit*, εὐδόκησεν. Id est, Deus ultro & pro benignitate singulari sua constituit. Vulg. *Complacuit*: quod non satis expressum videtur.

34 *Cor*, ἡ καρδία. Id est intimus vester affectus, quâ ratione apud Hebræos כסל *Kesel*, quâ voce propriè significantur ilia & intima illa viscera, accipitur pro fiducia.

36 *Regressurus sit*, ἀναλύσει, translatione à nautis sumtâ, eò cursum reflectentibus unde solverant, quod Gallicè dicitur *relascher*. Itaque non ei qui domum egreditur, sed qui domum regreditur hoc verbum competit, de quo vide Philipp.1.23. Athenæus lib.1. ἀπὸ τῶν δείπνων ἀναλύσαντες. Polybius lib.4. ἀναλύσαντα ἐκ μάχης εἰς στρατόπεδον ἀνακομισθῆναι.

37 *Accedens*, παρελθὼν. Vulg. & Erasmus, *Transiens*: quæ significatio non videtur convenire huic loco, nisi eò referas, quòd eos qui ministrant convivis subinde oporteat locum mutare. Sed præstat (ni fallor) illo modo interpretari, ut idem declaret atque προσελθεῖν, ut etiam accipitur infrà cap.17.7. ubi tamen agitur non de ministro, sed de eo qui ad mensam accumbit. Abundant autem hujusmodi participia ex Hebræorum idiotismo, ut in illis dicendi formulis, *Respondens dixit*, *Surgens abiit*, *Profectus venit*, & simi-

& similibus. Sic tamen loquuntur etiam disertiores Græci, cùm significare volunt repentè & præter exspectationem aliquem prodiisse in publicum. Æschines, ὁ δὲ σεμνὸς πάνυ παρελθὼν, τὸν Καλλίαν ὑπερεπῄνει. Demosthenes, ἐφάνην τοίνυν οὗτος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐγὼ καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, &c. quæ emphasis fortasse non est hoc loco negligenda.

38 *In secunda vigilia*, ἐν τῇ δευτέρᾳ φυλακῇ. Sic Terentius in Andria, servatâ præpositione, *Nolo me in tempore hoc videat senex.*

39 *Si sciret*, εἰ ᾔδει. vel, *scivisset*. & mox, *vigilasset nec sivisset*, ut agatur de eo cujus domus jam sit perfossa.

42 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος, ὃν καταστήσει ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι ἐν καιρῷ τὸ σιτομέτριον;	Dixit autem Dominus, Quisnam est fidus dispensator ac prudens, quem dominus constituet supra famulitium suum, ut tempore præstituto det demensum?	*Dixit autem Dominus, Quis, putas, est fidelis dispensator & prudens, quem constituet dominus super familiam suam, ut det illis in tempore tritici mensuram?*
43 Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.	Beatus servus ille quem, cùm venerit dominus, invenerit ità facientem.	*Beatus ille servus quem cùm venerit dominus invenerit ità facientem.*
44 Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.	Verè dico vobis, supra omnia quæ sibi suppetunt præficiet eum.	*Verè dico vobis quoniam supra omnia quæ possidet constituet illum.*
45 Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἔρχεσθαι· καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς παῖδας καὶ τὰς παιδίσκας, ἐσθίειν τε καὶ πίνειν καὶ μεθύσκεσθαι·	Quòd si dixerit servus ille in corde suo, Tardat dominus meus adventum; cœperítque cædere servos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:	*Quòd si dixerit servus ille in corde suo, Moram facit dominus meus venire; & cœperit percutere servos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:*
46 Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει· καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπίστων θήσει.	Veniet dominus servi illius eo die quo *ipsum* non exspectat, & eâ horâ quam non novit; & separabit eum, partémque cum incredulis ei statuet.	*Veniet dominus servi illius in die quâ non sperat, & horâ quâ nescit; & dividet eum, partémque ejus cum infidelibus ponet.*
47 Ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, καὶ μὴ ἑτοιμάσας, μηδὲ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, δαρήσεται πολλάς·	Ille autem servus qui novit voluntatem domini sui, & neque *se* comparavit, neque se gessit ex ejus voluntate, cædetur multis *plagis*:	*Ille autem servus qui cognovit voluntatem domini sui, & non præparavit, & non fecit secundùm voluntatem ejus, vapulabit multis:*
48 Ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας· παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ· καὶ ᾧ παρέθεντο πολὺ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν.	Qui verò non novit & fecit digna plagis, cædetur *plagis* paucis. Porrò cuicunque multum datum fuerit, multum repetetur ab eo: & apud quem depositum fuerit multum, amplius reposcetur ab eo.	*Qui autem non cognovit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis. Omni autem cui multum datum est, multum quæretur ab eo: & cui commendaverunt multum, plus petent ab eo.*
49 Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη;	Ignem veni missurus in terram, & quid volo si jam accensus est?	*Ignem veni mittere in terram, & quid volo nisi ut accendatur?*
50 Βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ;	Sed baptismo oportet me baptizari, & quomodo constringor quousque *hoc* perficiatur?	*Baptisma autem habeo baptizari, & quomodo coarctor usquedum perficiatur?*
51 Δοκεῖτε ὅτι εἰρήνην παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῇ; οὐχὶ λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἢ διαμερισμόν.	Putatis me advenisse pacem daturum in terra? non, dico vobis, imò dissidium.	*Putatis quia pacem veni dare in terram? Non, dico vobis, sed separationem.*
52 Ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν οἴκῳ ἑνὶ διαμεμερισμένοι, τρεῖς ἐπὶ δυσὶ, καὶ δύο ἐπὶ τρισί.	Erunt enim ex hoc *tempore* quinq; in una domo dissidentes, tres adversùs duos, & duo adversùs tres.	*Erunt enim ex hoc quinque in domo una divisi, tres in duos, & duo in tres.*
53 Διαμερισθήσεται πατὴρ ἐφ' υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρί· μήτηρ ἐπὶ θυγατρὶ, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ μητρί· πενθερὰ ἐπὶ τὴν νύμφην αὐτῆς, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθερὰν αὐτῆς.	Dissidebit pater adversùs filium, & filius adversùs patrem; mater adversùs filiam, & filia adversùs matrem; socrus adversùs nurum suam, & nurus adversùs socrum suam.	*Dividetur pater in filium, & filius in patrem suum; mater in filiam, & filia in matrem; socrus in nurum suam, & nurus in socrum suam.*
54 ¶ † Ἔλεγε δὲ καὶ τοῖς ὄχλοις, Ὅταν ἴδητε τὴν νεφέλην ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν, εὐθέως λέγετε, Ὄμβρος ἔρχεται· καὶ γίνεται οὕτω.	† Dicebat autem etiam turbæ, Cùm videritis nubem exorientem ab occasu, statim dicitis, Imber venit: & ità fit.	*Dicebat autem & ad turbas, Cùm videritis nubem orientem ab occasu, statim dicitis, Nimbus venit: & ità fit.*
55 Καὶ ὅταν νότον πνέοντα, λέγετε, Ὅτι καύσων ἔσται· καὶ γίνεται.	Et cùm Austrum flantem, dicitis, Æstus erit: & fit *æstus*.	*Et cùm Austrum flantem, dicitis, Quia æstus erit: & fit.*
56 Ὑποκριταὶ, τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δοκιμάζειν· τὸν δὲ καιρὸν τοῦτον πῶς οὐ δοκιμάζετε;	Hypocritæ, faciē terræ & cœli nostis explorare: hoc autem præstitutum tempus quî fit ut non exploretis?	*Hypocritæ, faciem cœli & terræ nostis probare: hoc autem tempus quomodo non probatis?*
57 Τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον;	Cur autem & per vos ipsos non discernitis quod justum est?	*Quid autem & à vobis ipsis non judicatis quod justum est?*
58 ‖ Ὡς γὰρ ὑπάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρχοντα, ἐν τῇ ὁδῷ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ· μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτὴν, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ πράκτορι, καὶ ὁ πράκτωρ σε βάλλῃ εἰς φυλακήν.	‖ Enimvero dum abis cum adversario tuo ad magistratum, da operam in via ut libereris ab eo: nè pertrahat te ad judicem, & judex tradat te exactori, & exactor conjiciat te in carcerem.	*Cùm autem vadis cum adversario tuo ad principem, in via da operam liberari ab illo: nè fortè trahat te ad judicem, & judex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerem.*
59 Λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως οὗ καὶ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῷς.	Dico tibi, non exibis illinc usquequo ultimum etiam minutum reddideris.	*Dico tibi, non exies indè donec etiam novissimum minutum reddas.*

49 Evangelium sicut est unica vera pacis causa inter pios, ità est inter impios summa perturbationis occasio.

† Matt.16.2.
54 Homines in terrenis rebus acutissimi, spontaneâ malitiâ in iis quæ ad cœlestem vitam spectant planè cæcutiunt.

‖ Matth.5.25.
58 Homines amore sui cæci, ac proinde rixosi ac pertinaces, præmium suæ stultitiæ ferent.

42 *Est*, ἐστὶν. In uno exemplari scribitur ἔσται, *erit*. ¶ *Dispensator*, οἰκονόμος. id est alendo famulitio destinatus, qualis fuit Eliezer in domo Abrahæ, Gen.15.2, ubi dicitur בן־משק *ben-meschek*, ut plerique exponunt: & ejusmodi delectis servis usos fuisse Romanos quoque veteres, liquet ex Suetonio in Augusto, ejus servum dispensatorem Diomedem commemorante. ¶ *Demensum?* σιτομέτριον; Servi (inquit Donatus in Phormionem) quaternos modios frumenti accipiebant in mensem, & id *demensum* dicebatur. Vulg. *Mensuram frumenti*. Erasmus, *Demensum cibum*, ut loquitur Plautus in Sticho.

46 *Separabit*, διχοτομήσει. vel, *segregabit*, ut vertit Tertullianus lib. in Marcionem. Vide Matth.24.51.

47 *Neque se gessit*, μηδὲ ποιήσας. Hoc non legit Syrus interpres, idque nullâ sensûs injuriâ.

48 *Amplius*, περισσότερον. Amplius videlicet quàm ab eo cui non tam multa commissa sunt: non autem amplius quàm sit ipsi commissum. Theophylactus autem hoc discrimen constituit in verbis δεδόσθαι & παρατεθεῖσθαι. Illud enim accipit de miraculorum donis, hoc verò de Verbi ministerio. Legit enim καὶ ᾧ παρακατέθεντο, idque (ut opinor) rectiùs. Nam præterquam quòd pro *Commendare alicui & fidei committere* potiùs dicunt Græci παρακατατιθέναι, Paulus etiam donum Spiritûs sancti παρακαταθήκην eleganter vocat 1.Tim.6.20. & 2.Tim.1.14. Sic tamen usurpavit verbum παρατιθέναι noster Lucas infrà 23.46. & in Actis Apostolorum aliquoties.

49 *Si jam accensus est?* εἰ ἤδη ἀνήφθη; Ità legitur in omnibus vetustis codicibus quos vidimus, & apud Theophylactum, quem tamen miror τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη, interpretari, πόσον θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη. Neque enim video quomodo hæc cohæreant, nisi potiùs legas ἀναφθῇ, ut εἰ pro ὅπως accipiatur, quemadmodum apud Homerum sæpe; & interpreteris, *Quantopere velim ut jam accendatur?* Sed nè hoc quidem mihi satis placet. Vulgata, *Nisi ut accendatur*. Videtur enim legisse, καὶ τί θέλω εἰ μὴ ἀναφθῆναι; vel potiùs καὶ τί θέλω ἢ ἤδη ἀνῆφθαι; id est, *& quid aliud velim quàm jam esse accensum?* ut rectè conjicit Erasmus: & ità accepit Syrus interpres. Clemens libro Recognitionum, Ruffino interprete, citat his verbis hunc locum, *Et quàm volo ut accendatur!*

50 *Oportet me baptizari*, ἔχω βαπτισθῆναι. Vulg. & Erasmus, *Habeo baptizari:* quo dicendi genere utitur Suetonius: itaq; non repudio, sed malui planiùs loqui. Cæterùm in hoc versiculo comperi Epiphanium plurimùm variare ab omnibus codicib9 quos mihi contigit inspicere. Sic enim ille κατὰ Ἀρχοντικῶν hunc locum citat, Ποτήριον ἔχω πιεῖν, καὶ τί σπεύδω ἕως οὗ πίω αὐτό; καὶ βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἐβαπτίσθην; i. *Poculum habeo bibendum, & quid festino donec ipsum bibero? & baptismo oportet me baptizari, & quid volo si jam sum baptizatus?* Sed causam non video cur hanc lectionem magìs amplectamur, quàm quod idem autor alibi refert de hoc loco à Marcionitis depravato. Trita est autem in sacris literis metaphora ab immersione in aquam, & à potione, ad significandas gravissimas quasvis ærumnas sumta, ut suprà 10.38.

51 *Dissidium*, διαμερισμόν. Vulg. & Erasmus, *Separationem:* rectè quidem, nisi mavis *Disparationem* dicere: nam *Dispertitio* non dicitur. Sed *Separare* respondet τῷ ἀφορίζειν, ob eam causam quam alibi exposuimus: alioquin *Dissidere* respondet τῷ διΐστασθαι.

52 *Adversùs duos*, ἐπὶ δυσί. Vulg. *In duos:* quæ interpretatio est obscura propter præcedens participium διαμεμερισμένοι, quod vertit *Divisi*. Ponitur autem tertius casus pro quarto, ut in illo Homeri versiculo Iliad. γ'. Οἳ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι φέρον πολύδακρυν ἄρηα: pro ἐπ' ἀλλήλους, id est, κατ' ἀλλήλων. Sic Lucas paulò pòst, ἐπὶ τὴν νύμφην, & ἐπὶ τὴν πενθεράν. Sunt autem hæc repetita ex Michææ 7.6.

54 *Ab occasu*, ἀπὸ δυσμῶν. Plinius l.2.c.47. *Humidus Africus* (is autem est qui ab occasu brumali flat) *æstuosus Auster*.

57 *Dijudicatis*, κρίνετε. In quodam codice legitur διακρίνετε, *Discernitis*.

58 *Enimvero*, γάρ. Hanc particulam constat hoc loco causalem non esse, ut quæ non soleat jungi cum imperandi modo. Itaque vel est expletiva, vel ponitur pro οὖν, *Igitur*. Vulgata legit δὲ, *autem*. ¶ *Da operam*, δὸς ἐργασίαν. Notandum hoc dicendi genus, quod non memini alibi legere. neque Syrus interpres videtur intellexisse: nec ipse quoque Theophylactus. [Vide suprà 3.13.] ¶ *Pertrahat*, κατασύρῃ. Ambrosius legit, *Condemnet*,

demuet, id est, reum peragat : ut planè videatur pro κατασύρῃ legisse κατακείρῃ, sicut Erasmus rectè conjicit. ¶ *Exactori*, πράκτορι: id est, ei qui damnatos cogit judicum sententiæ parere.

59 *Minutum*, λεπτόν. Vide Marc. 12. 42. Qui autem ex hoc loco statuunt purgatorium, saltem legant Theophylacti commentarium, Romæ ipsius Pontificis auspiciis excusum.

ΚΕΦ. ιγ´.

Παρῆσαν δέ τινες ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ἀπαγγέλλοντες αὐτῷ περὶ τῶν Γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν.

2 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Δοκεῖτε ὅτι οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι τοιαῦτα πεπόνθασιν;

3 Οὐχί, λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε.

4 Ἢ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτώ, ἐφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωάμ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτούς, δοκεῖτε ὅτι οὗτοι ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντας ἀνθρώπους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Ἱερουσαλήμ;

5 Οὐχὶ λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὁμοίως ἀπολεῖσθε.

6 Ἔλεγε δὲ ταύτην τὴν παραβολήν, Συκῆν εἶχέ τις ἐν τῷ ἀμπελῶνι αὐτοῦ πεφυτευμένην καὶ ἦλθε καρπὸν ζητῶν ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὗρεν.

7 Εἶπε δὲ πρὸς τὸν ἀμπελουργόν, Ἰδού, τρία ἔτη ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, καὶ οὐχ εὑρίσκω· ἔκκοψον αὐτήν· ἱνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ;

8 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ, Κύριε, ἄφες αὐτὴν καὶ τοῦτο τὸ ἔτος, ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτήν, καὶ βάλω κοπρίαν·

9 Κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν· εἰ δὲ μήγε, εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψεις αὐτήν.

10 ¶ Ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι.

11 Καὶ ἰδού, γυνὴ ἦν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη δέκα καὶ ὀκτώ· καὶ ἦν συγκύπτουσα, καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές.

12 Ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς, προσεφώνησε, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Γύναι, ἀπολέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου.

13 Καὶ ἐπέθηκεν αὐτῇ τὰς χεῖρας· καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη, καὶ ἐδόξαζε τὸν Θεόν.

14 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος, ἀγανακτῶν ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγε τῷ ὄχλῳ, Ἓξ ἡμέραι εἰσὶν ἐν αἷς δεῖ ἐργάζεσθαι· ἐν ταύταις οὖν ἐρχόμενοι θεραπεύεσθε, καὶ μὴ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου.

15 Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ ὁ Κύριος, καὶ εἶπεν, Ὑποκριτά, ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης, καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει;

CAP. XIII.

Adfuerunt autem eo ipso tempore quidam renunciantes ei de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuerat cum ipsorum sacrificiis.

Et respondens Jesus dixit eis, Putatis hos Galilæos præ omnibus Galilæis peccatores fuisse, quòd talia passi sint?

Nequaquam, dico vobis : imò nisi resipiscatis, omnes itidem peribitis.

Aut illos decem & octo, supra quos cecidit turris in Siloam, & quos interemit, putatis debitores fuisse præ omnibus hominibus qui habitant Hierosolymis?

Nequaquam, dico vobis : imò nisi resipiscatis, omnes similiter peribitis.

Dixit autem hanc parabolam, Ficum habebat quidam plantatam in vinea sua : & venit quærens fructum in ea, neque invenit.

Dixit autem vinitori, Ecce, anni tres sunt *ex quo* venio quærens fructum in ficu ista, & non invenio : exscinde eam : quorsum etiam terram inutilem reddit?

Ille verò respondens dixit ei, Domine, fine eam etiam hoc anno, usquequo fodero circum eam, & misero stercus :

Et si quidem tulerit fructum, *fines* : sin minus, postea exscindes eam.

Docebat autem in quadam synagoga Sabbato.

Et ecce, mulier adfuit, habens spiritum infirmitatis *ab* annis decem & octo : eratque incurva, nec prorsus *esse* poterat surrigere.

Ipsam autem Jesus visam advocavit ; & dixit ei, Mulier, soluta es ab infirmitate tua.

Et imposuit ei manus : & illico surrecta est, & glorificabat Deum.

Respondens autem præfectus synagogæ, indignans quòd Sabbato sanasset Jesus, dixit turbæ, Sex dies sunt quibus oportet operari : his ergo *diebus* venite & curamini, & non die Sabbati.

Respondit ergo ei Dominus, & dixit, Hypocrita, unusquisque vestrûm Sabbato nonne solvit bovem suum aut asinum à præsepi, & abducit adaquatum?

CAP. XIII.

Aderant autem quidam ipso in tempore, nunciantes illi de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuit cum sacrificiis eorum.

Et respondens dixit illis, Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia passi sunt?

Non, dico vobis : sed nisi pœnitentiam habueritis, omnes similiter peribitis.

Sicut illi decem & octo supra quos cecidit turris in Siloe, & occidit eos : putatis quia & ipsi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in Jerusalem?

Non, dico vobis : sed si pœnitentiam non egeritis, omnes similiter peribitis.

Dicebat autem hanc similitudinem, Arborem fici habebat quidam plantatam in vinea sua : & venit quærens fructum in illa & non invenit.

Dixit autem ad cultorem vineæ, Ecce, anni tres sunt ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, & non invenio : succide ergo illam. ut quid etiam terram occupat?

At ille respondens dicit illi, Domine, dimitte illam & hoc anno, usque dum fodiam circa illam, & mittam stercora :

Et si quidem fecerit fructum : sin autem, in futurum succides eam.

Erat autem docens in synagoga eorum Sabbatis.

Et ecce mulier quæ habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo : & erat inclinata, nec omninò poterat sursum respicere.

Quam cùm videret Jesus, vocavit eam ad se : & ait illi, Mulier, dimissa es ab infirmitate tua.

Et imposuit illi manus & confestim erecta est, & glorificabat Deum.

Respondens autem archisynagogus, indignans quia Sabbato curasset Jesus, dicebat turbæ, Sex dies sunt in quibus oportet operari : in his ergo venite, & curamini : & non in die Sabbati.

Respondens autem ad illum Dominus, dixit, Hypocrita, unusquisque vestrûm Sabbato non solvit bovem suum aut asinum à præsepio, & ducit adaquare?

1 Justis aliorum pœnis non oportet nos insultare, sed iis potiùs ad resipiscentiam erudiri.

6 Longa quidem est Dei patientia, sed ità tamen ut tandem judicium exerceat.

10 Christus idcirco venit, ut nos à Satanæ vinculis liberaret.

14 Viva hypocrisis imago, & ejusdem merces.

1 *De Galilæis*, περὶ τῶν Γαλιλαίων. Oportet igitur Samaritanos quoque fuisse Galilæorum nomine comprehensos, si hæc est historia quam describit Josephus libr. Antiq. 18. cap. 5. qua de re ampliùs quærendum censeo.

2 *Præ omnibus Galilæis*, παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους. In hoc dicendi genere, quod etiam paulò pòst reperitur, necessariò subauditur ἄλλους, vel λοιποὺς, ut sit plena locutio, *Præ reliquis*, vel, *aliis omnibus Galilæis*. Sic Plinius de obeliscis loquens, *Omnibus*, inquit, *quæ in mari visa sunt, mirabiliorem*. pro, *omnibus aliis*.

4 *Aut*, ἢ. Vulg. *sicut*, ὥσπερ. quod in nullis Græcis codicibus legi nec apud Syrum interpretem. Fefellit autem illum hiulca constructio, cujus etiam regulas non semper observant Hebræi in vulgari sermone, redundante quoque relativo αὐτοί. Sed plana est sententia. ¶ *In Siloam*, ἐν τῷ Σιλωάμ. Subauditur τόπῳ vel ποταμῷ, propter adjunctum articulum. Fuit enim Siloam rivulus unde aquæductus in urbem ferebatur, cujus meminit Joan. 9. 7. & Esaias 8. 6. ubi Hebraicè vocatur שלוח *schiloach*. Itaque hoc nomen nihil pertinet ad urbem שלה *schiloh* quam Græci vocant Σιλωὰμ, jam olim vastatam, ut liquet ex Jeremiæ 7. cap. Existimandum est potiùs ad ipsam piscinam fuisse exstructam turrim quampiam, aut ipsius aquæductûs castellum, quod repentè prostratum aliquot homines occiderit, sub hoc tempus quo Christus hunc habuit sermonem. ¶ *Debitores*, ὀφειλέται. id est, ἁμαρτωλοὶ, *peccatores*, Vide Matth. 23. 16.

7 *Ex quo*, ἀφ' οὗ. Sic habet vulgata : quod vetustissimi codicis mei autoritate confirmatur. Et ostendit hic locus hunc habitum sermonem quarto ineunte anno à baptismo Christi, ut qui à Septembri cœperit. Illud autem omnino subaudiendum est, nisi malimus sic locutum Lucam ut scripsit Virgilius lib. Æneid. 1. — *una cum gente tot annos Bella gero*. ¶ *Venio*, ἔρχομαι. id est, veni, vel venire soleo. Similem loquendi formulam observavimus Matth. 26. 23. ¶ *Quorsum etiam terram*, &c. ἱνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ; Vulg. *Ut quid etiam terram occupat?* Erasmus, *Ad quid vel terram occupat?* id est, onerat, sed inutili onere. hoc est enim (inquit) propriè καταργεῖν. At ego fateor me nusquam legisse καταργεῖν pro inutiliter onerare vel occupare. Hoc quidem constat τὸ ἀργὸν significare quod est ignavum & iners, ac nullis prorsus viribus: unde τὸ καταργεῖν sæpe apud Paulum occurrit pro enervare & cassum ac irritum reddere : deinde etiam metaphoricè τὸ καταργεῖσθαι pro liberari. Existimo igitur hìc dici ficum τὴν γῆν καταργεῖν, quæ præterquam quòd erat infructuosa, eam etiam terræ partem quam occupabat, sterilem reddebat : quæ alioquin vitibus consita, non fuisset inutilis. Cæterùm in quodam exemplari scriptum legimus, ἵνα μὴ καὶ τὴν γῆν καταργῇ, id est, *ut nè terram etiam inertem reddat*. Sed illa scriptura vera est, ἱνατί. illud, est ἐλλειπτικῶς, quod Gallicè dicimus, *A que faire*.

8 *Fodero circum eam*, σκάψω περὶ αὐτήν. Hoc est quod Latini uno verbo dicunt *Ablaqueare*, ut eleganter hunc locum vertere liceat, *Donec eam ablaqueavero, & stercoravero*.

9 *Et si quidem tulerit fructum*, fines, κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν. sub. ἀφήσεις, ex præcedente vers. *Hoc*, inquit doctissimus Budæus, *mutilatum videtur iis qui Græcè nesciunt. Est enim schema Græcum quod anantapodoton dicitur, Atticæ linguæ proprium, oratio videlicet uno membro defecta*. Hæc Budæus : quæ prolatis etiam ex Aristophane & Cicerone exemplis confirmat, annotationibus prioribus in Pandectas. Me verò non piguit explere quod deest, ut perspicuitati studerem. ¶ *Postea*, εἰς τὸ μέλλον. id est, μετὰ ταῦτα. Vulgata, *In futurum*. Erasmus, *in posterum*. Syrus interpres aliud prorsus legit, licet eâdem manente sententiâ : ut qui verterit למא חי *lema chai*, id est, *cur viveret*, ficus videlicet, dilatâ longiùs excisione?

11 *Adfuit*, ἦν. id est, παρῆν. Sic enim malo accipere quàm conjungere cum participio ἔχουσα. ¶ *Habens spiritum infirmitatis*, πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας. id est, morbo à Satana inflicto laborans, quem ἐμπεριόδοτον appellant : sed qui non simpliciter à naturali causa, sed à dæmone proficiscebatur, cujusmodi etiam morbos nonnulli medici utrunque agnoverunt ab externa quadam περιφυσικῇ causa oriri. ut explicatur postea versu 16. Sic spiritus avaritiæ dicitur, spiritus ad avaritiam impellens, & similia multa passim occurrunt. In vetustissimo meo codice legitur ἐν ἀσθενείᾳ ἦν πνεύματος, *Erat in invaletudine spiritûs*, id est, laborabat morbo à Spiritu, nempe Satana, immisso : quod planius est. ¶ *Incurva*, συγκύπτουσα, i. κατακύπτουσα, & ὀπισθότονος. Vulg. *Inclinata* : hujus vocabuli vi non satìs expressâ. Erasmus, *Contracta* : quod rectè quidem explicat in Annotationibus, sed tamen non satìs convenit. Contractus enim esse potest qui minimè sit nec incurvus, nec resupinatus. Huic opponitur τὸ ἀνακύψαι, i. *recurvare*. Nam recurvus adversatur incurvo, sicut apud Græcos, ὁ ἀνακυφὼς τῷ συγκεκυφότι, item ἐμπροσθοτονικὸς τῷ ὀπισθοτονικῷ.

12 *Soluta es*, ἀπολέλυσαι. Vulgata, *Dimissa es*. Erasmus, *Liberata es*. Uterque Græci vocabuli propriam significationem neglexit, quam tamen servare oportuerat. Tenebatur enim quasi Satanæ vinculis constricta, ut nè attollere quidem caput totis 18. annis potuerit, sicut Dominus ipse postea loquitur. Utitur ergò verbo ἀπολύειν composito pro simplici, quod mox scribitur ver. 16. sicut à Latinis etiam interdum *Absolvere* pro *Solvere* usurpatur.

13 *Surrecta est*, ἀνωρθώθη. vel, *subrecta*. Nam utroque hoc participio utuntur idonei autores. Vulg. & Erasmus, *Erecta est*. Erigimus autem jacentia, surrigimus quæ deorsum pendent.

14 *Præfectus synagogæ*, ἀρχισυνάγωγος. Unus videlicet eorum qui synagogæ illi præerant. Plures enim Archisynagogos fuisse apparet ex Marci capite 5. versu 22, & Act. 13. 15.

15 *Hypocrita*, ὑποκριτά. Complutensis editio cum quatuor vetustis codicibus legunt ὑποκριταὶ, *hypocritæ*. ità ut omnes istos doctores Christus appellet, cùm sequatur ἕκαστος ὑμῶν, *unusquisque vestrûm*.

---

*Matt. 13. 31. Marc. 4. 31.
19 Dominus regnum suum à tenuibus principiis inchoat, ut insperati progressus potentiam ejus meliùs illustrent.
† Matt. 13. 33.
‖ Matth. 9. 35. Marc. 6. 6.
23 In eos qui dum malunt cum multis errare, quàm cum paucis rectè incedere, tandem tarditate suâ à regno Dei excluduntur.
* Matth. 7. 13.
25 Frustrà est in Ecclesia, qui non est ex Ecclesia, quod vitæ impuritas ostendit:
† Psal. 6. 9. Matth. 7. 23. & 25. 41.
27 Rejectio Judæorum, & gentium vocatio prædicitur.
‖ Matt. 19. 30. & 20. 16. Marc. 10. 31.
31 Pergendum in vocationis cursu per medios seu veros seu fictos terrores.
33 Nulli sunt crudeliores piorum hostes quàm qui versantur intra ipsum Ecclesiæ sacrarium: sed Deus hoc videt, & suo tempore requiret.
* Matt. 23. 37.

16 Ταύτην δὲ θυγατέρα Ἀβραὰμ οὖσαν, ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη, οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

17 Καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ, κατῃσχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἔχαιρεν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινομένοις ὑπ' αὐτοῦ.

18 ¶ Ἔλεγε δὲ, Τίνι ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ τίνι ὁμοιώσω αὐτήν;

19 Ὁμοία ἐστὶ κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἑαυτοῦ· καὶ ηὔξησε, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

20 Καὶ πάλιν εἶπε, Τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

21 Ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

22 ¶ Καὶ διεπορεύετο κατὰ πόλεις καὶ κώμας διδάσκων, καὶ πορείαν ποιούμενος εἰς Ἱερουσαλήμ.

23 Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Κύριε, εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι; Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς,

24 Ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πολλοὶ, λέγω ὑμῖν, ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, καὶ οὐκ ἰσχύσουσιν·

25 Ἀφ' οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ ἀποκλείσῃ τὴν θύραν, καὶ ἄρξησθε ἔξω ἑστάναι, καὶ κρούειν τὴν θύραν, λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν· καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ὑμῖν, Οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ.

26 Τότε ἄρξεσθε λέγειν, Ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου καὶ ἐπίομεν, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας.

27 Καὶ ἐρεῖ, λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ· ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ πάντες οἱ ἐργάται τῆς ἀδικίας.

28 Ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, ὅταν ὄψησθε Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ πάντας τοὺς προφήτας ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὑμᾶς δὲ ἐκβαλλομένους ἔξω.

29 Καὶ ἥξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, καὶ ἀπὸ βοῤῥᾶ καὶ νότου· καὶ ἀνακλιθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

30 Καὶ ἰδοὺ, εἰσὶν ἔσχατοι οἳ ἔσονται πρῶτοι, καὶ εἰσὶ πρῶτοι οἳ ἔσονται ἔσχατοι.

31 ¶ Ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθόν τινες Φαρισαῖοι, λέγοντες αὐτῷ, Ἔξελθε, καὶ πορεύου ἐντεῦθεν· ὅτι Ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι.

32 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, Ἰδοὺ ἐκβάλλω δαιμόνια, καὶ ἰάσεις ἐπιτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι.

33 Πλὴν δεῖ με σήμερον καὶ αὔριον καὶ τῇ ἐχομένῃ πορεύεσθαι· ὅτι οὐκ ἐνδέχεται προφήτην ἀπολέσθαι ἔξω Ἱερουσαλήμ.

34 Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὴν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὴν ἑαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;

35 Ἰδοὺ, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· ἀμὴν δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μή με ἴδητε ἕως ἂν ἥκῃ ὅτε εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Hanc autem filiam Abrahami, quam vinxerat Satanas ecce decem & octo annos, non oportuit à vinculo isto solvi die sabbati?

Et cùm hæc diceret, pudefiebant omnes qui se opponebant ei: tota verò turba gaudebat super omnibus gloriæ plenis rebus quæ fiebant ab eo.

* Dixit autem *Jesus*, Cui rei simile est regnum Dei, & cui illud assimilabo?

Simile est grano sinapis, quod acceptum quispiam misit in hortum suum: & crevit, & evasit in arborem magnam, & volucres cœli nidulatæ sunt in ejus ramis.

† Et rursum dixit, Cui *rei* assimilabo regnum Dei?

Simile est fermento quod acceptum mulier indidit in farinæ sata tria, usquequo fermentaretur tota.

‖ Peragrabat igitur singulas urbes & vicos, docens, & iter faciens Hierosolymam.

Dixit autem ei quidam, Domine, num pauci sunt qui servantur? Ipse verò dixit eis,

* Contendite intrare per angustam portam: quia multi, dico vobis, studebunt intrare, & non poterunt:

Ex quo *videlicet* surrexerit paterfamiliâs, & occluserit ostium, & cœperitis foris stare, & pulsare ostium, dicentes, Domine, domine, aperi nobis: at ipse respondens dicet vobis, Nescio vos unde sitis.

Tunc incipietis dicere, Edimus in tui conspectu & bibimus, & in plateis nostris docuisti.

† Et dicet, Dico vobis, nescio vos unde sitis: abscedite à me omnes qui datis operam injustitiæ.

Illic erit fletus & stridor dentium, cùm videritis Abrahamum & Isaacum & Jacobum & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem ejici forás.

Tunc venient *homines* ab Oriente & Occidente, & Borea, & Austro: & discumbent in regno Dei.

‖ Et ecce, sunt ultimi qui erunt primi, & sunt primi qui erunt ultimi.

Eo ipso die accesserunt quidam Pharisæi, dicentes, Exi & abi hinc: nam Herodes vult te interimere.

Tunc dixit eis, Profecti dicite vulpi isti, Ecce ejiciam dæmonia, & sanationes peragam hodie & cras: tertiâ autem die consummabor.

Veruntamen oportet me hodie & cras & perendie iter facere: quia non contingit ut Propheta pereat extra Hierosolymam.

* Hierusalem, Hierusalem, quæ interimis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui aggregare liberos, quemadmodum gallina pulliciem suam sub alas, & noluistis?

Ecce, relinquitur vobis domus vestra deserta. Amen autem dico vobis, Non videbitis me usquedum venerit *tempus* cùm dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

Hanc autem filiam Abrahæ quam alligavit Satanas ecce decem & octo annis, non oportuit solvi à vinculo isto die sabbati?

Et cùm hæc diceret, erubescebant omnes adversarii ejus: & omnis populus gaudebat in universis quæ gloriosè fiebant ab eo.

Dicebat ergò, Cui simile est regnum Dei, & cui simile æstimabo illud?

Simile est grano sinapis, quod acceptum homo misit in hortum suum: & crevit, & factum est in arborem magnam, & volucres cæli requieverunt in ramis ejus.

Et iterum dixit, Cui simile æstimabo regnum Dei?

Simile est fermento quod acceptũ mulier abscondit in farinæ sata tria, donec fermentaretur totum

Et ibat per civitates & castella docens, & iter faciens in Jerusalem.

Ait autem illi quidam, Domine, Si pauci sunt qui salvantur? Ipse autem dixit ad illos,

Contendite intrare per angustam portam: quia multi, dico vobis, quærent intrare, & non poterunt:

Cùm autem intraverit paterfamiliâs, & clauserit ostium, & incipietis foris stare, & pulsare ostium, dicentes, Domine, aperi nobis: & respondens dicet vobis, Nescio vos unde sitis.

Tunc incipietis dicere, Manducavimus coram te & bibimus, & in plateis nostris docuisti.

Et dicet vobis, Nescio vos unde sitis: discedite à me omnes operarii iniquitatis.

Ibi erit fletus & stridor dentium, cùm videritis Abraham & Isaac & Jacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem expelli forás.

Et venient ab Oriente & Occidente, & Aquilone & Austro, & accumbent in regno Dei.

Et ecce, sunt novissimi qui erunt primi, & sunt primi qui erunt novissimi.

In ipsa die accesserunt quidam Pharisæorum dicentes illi, Exi, et vade hinc: quia Herodes vult te occidere.

Et ait illis, Ite et dicite vulpi illi, Ecce, ejicio dæmonia, et sanitates perficio hodie et cras, et tertiâ die consummor.

Veruntamen oportet me hodie et cras et sequenti ambulare: quia non capit Prophetam perire extra Jerusalem.

Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis Prophetas, et lapidas eos qui mittuntur ad te: quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum avis nidum suum sub pennis, et noluisti?

Ecce, relinquetur vobis domus vestra deserta. Dico autem vobis quia non videbitis me donec veniat cùm diceris, Benedictus qui venit in nomine Domini.

---

19 *Et evasit*, καὶ ἐγένετο. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et factum est*.

25 *Ex quo*, ἀφ' οὗ. Cohærent ista cum præcedente verbo, & caussa adfertur cur volentibus ingredi non patebit aditus, quia nimirum serò venient, occlusis jam foribus. Vulg. & Erasmus, *Postquam autem*: quasi nova inchoetur periodus. ¶ *Nescio vos*, οὐκ οἶδα ὑμᾶς. Sic Terentius, *Observa filium quid agat*.

29 *Venient* homines, ἥξουσιν, impersonaliter accipiendum. ¶ *Ab Oriente & Occidente*, ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν. Græcas voces autor libelli De mundo vult plurali numero usurpari, propter triplicem ortum & occasum, nempe Vernum, Solstitialem, & Autumnalem. Usurpatur tamen ἀπ' ἀνατολῆς singulari numero Matth. 2. 2. & Apoc. 21. 13. quod vix apud idoneos Græcos scriptores invenias.

32 *Ejiciam*, ἐκβάλλω. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ejicio*. Mihi verò videtur esse enallage præsentis pro futuro. quæ tamen suâ emphasi non caret. Ità enim declarat se jam esse in ipso opere, neque vel Pharisæorum invidiâ, qui objecto Herodis metu volebant eum abigere, nec Herodis conatibus & ullis consiliis posse impediri quominus quod semel est exorsus ad finem perducat. Itaque Veterem etiam interpretationem non planè repudio. ¶ *Sanationes peragam*, ἰάσεις ἐπιτελῶ. Vulgata & Erasmus, *Sanitates perficio*: quasi ἴασις & ὑγεία idem declarent. ¶ *Hodie & cras*, σήμερον καὶ αὔριον. Proverbialiter dici hoc videtur, pro *Exiguo temporis spatio*, ut interpretatur Theophylactus. Contigerunt enim hæc omnia in ultima Christi profectione, ut ego quidem arbitror. Nam quod ad historiæ seriem attinet, Lucam censeo quasi pro regula nobis esse proponendum, ad quam deinde Matthæi & Marci narrationum ordinem accommodemus: cùm ipse disertè testetur in prooemio, se in historia ordine digirenda plurimum operæ posuisse. Sed hæc παρέργως. Potest tamen hoc dicendi genus etiam accipi sensu prorsus diverso: quasi dicat sese, quicquid adversarii moliantur, nihilominus tamen & hodie & cras, id est & in præsenti & in posterum, quamdiu nimirum libuerit, suo munere functurum. Postremò notandum, hoc ità dici quasi nuncii in ipsius Christi persona loquantur, qui mos est Hebræis familiaris. Sed ferè proponi solet aliquid ex quo id possit intelligi, ut apud Prophetas כה אמר יהוה *chah amar Jehovah*, id est, *Hæc dicit Dominus*: & in Joannis Apocalypsi, τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ἔσχατος, *Hæc dicit primus & novissimus*; deinde inducitur Deus ipse loquens. Itaque tale quidpiam hoc loco supplendum videtur. ¶ *Consummabor*, τελειοῦμαι. Iterum præsens pro futuro ponitur, ut etiam annotat Erasmus: cui tamen in eo non assentior, quòd τελειοῦμαι putat activè posse accipi pro τελειῶ, id est, *finiam*, sive *absolvam opus meum*. Nam etsi hæc sententia bene convenit, tamen τελειοῦμαι non memini legere activè positum: & ut ità usurpari posse concedam, absolutè tamen poni non potuit. Hoc quidem certum est, Christi mortem quasi intra triduum futuram, (id est, jam proximam & instantem) hîc designari; quæ ultima fuit peregrinationis Christi clausula, cùm à resurrectione induerit immortalitatem. Sicut autem tunc dicitur opus perfectum, cùm opifex ultimam ei manum imposuit, id est, τὸ ἔργον ἐτελείωσεν, ut loquitur Apostolus Act. 20. 24. & 2. Corinth. 12. 9. sic operis finem sibi propositum assecutus dicitur τελειωθῆναι: ut Christus hoc loco de nostri cum Patre reconciliationis opere per resurrectionem tertio die factam præstito disserens, sicut de illo adhuc peragendo loquens utitur activo verbo τελειοῦν, Joan. 4. 34. & 5. 36. & 17. 4. Propterea quoque ipsa scriptura exitum sortita, dicitur

dicitur τελειοῦσθαι. & nostra τελείωσις in ultimum diem differtur Hebr. 6. 1. quo demum tempore dicemur τετελειωμένοι, Phil. 3.12. & Hebr. 11. 40. & 12. 23. re ipsâ videlicet, & plenissimo actu. Nam alioqui quod ad jus æternæ salutis obtinendæ attinet, jam illud adepti, & hâc ratione τελειωθῆναι dicimur Christo per fidem uniti, Joh. 17. 23. Heb. 10. 14. Usus sum autem *Consummandi* verbo potiùs quàm *Finiendi*, vel *Perficiendi*. Etsi enim Christi παθήματα finem acceperunt, Rom.6. 10. manet tamen & sine fine permanebit æternum ipsius sacerdotium. Et consummandi verbum personis quoque accommodatur & quidem usitatiùs; ut *consummati gladiatores*, certaminibus legitimis perfuncti dicuntur, & *consummatissimum juvenem* Plinius secundus appellat. Quinetiam fortassis usus est Dominus verbo כלה *chalah*, quod sacrificiis quoque convenit: & Græcis Theologis dicuntur τελειοῦσθαι, qui in mortem Christi baptizantur, & peculiariter τελειωθέντες absolutè vocantur qui pro Christo sanguinem fuderunt: quæ significatio an huc pertineat, & an hâc ratione fideles dicantur in Christo τετελειωμένοι, judicium penès lectorem esto.

33 *Veruntamen*, πλὴν. Hæc nonnulli cum superioribus conjungunt, quasi jubeat Christus hæc quoque Herodi nunciari. Sed malo distinguere, ut sit hic sensus, Quamvìs quòd mihi dicitis Herodem minari, non possit me impedire quominus fortiter pergam in eo quod cœpi, tamen non est quòd metuatis nè hîc maneam: discedam enim, & cùm aliquandiu oberraro, ipsam Hierosolymam brevi perveniam: ubi res ipsa declarabit, quo studio me admoneatis ut mihi ab Herode caveam, cùm vos ipsi sitis me interfecturi. ¶ *Hodie & cras*, σήμερον καὶ αὔριον. Syrus interpres legit in Græcis post hæc verba, ἐργάζεσθαι, *operari*: quam lectionem si sequamur, τὸ πορεύεσθαι, in proximo membro non significabit *Iter facere*, sed *Abire*, ex hac vita videlicet, ut respondeat verbo τελειοῦμαι præcedentis versiculi, & ità totum hunc locum liceat interpretari, *Veruntamen oportet me hodie & cras operari: sequente verò die discedere*. Sed hujusmodi ellipses sunt periculosæ, & in nullis Græcis codicibus reperi verbum ἐργάζεσθαι. ¶ *Non contingit*, οὐκ ἐνδέχεται. Vulg. *Non capit*, ut loqui solet Tertullianus: sicut apud Græcos ἐγχωρεῖ accipitur pro ἔξεστι, *licet*. Docent autem subtiliùs Dialectici & Physici quomodo inter se differant τὸ μὴ ἐνδεχόμενον & τὸ ἀδύνατον.

34 *Gallina*, ὄρνις. Vulg. *avis*, quasi ignorarit hâc voce peculiariter quoque *gallinam* significari, cùm tamen *Gallinam* verterit Matth. 23. 37. ¶ *Pulliciem*, τὴν νοσσιάν. Sic loquitur Columella plurimis locis, proprii in his rebus sermonis observantissimus. Vulg. & Erasmus, *Nidum*: id est, καλιάν. Sic tamen nempe metonymicè Virg. lib.4. — *ipsásque volantes Ore ferunt, dulcem nidis immitibus escam*. In duobus autem codicibus legimus τὰ ἑαυτῆς νοσσία, *pullos suos*.

ΚΕΦ. ιδ'.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρισαίων σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν.

2 Καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπός τις ἦν ὑδρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ.

3 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ Φαρισαίους, λέγων, Εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν;

4 Οἱ δὲ ἡσύχασαν. Καὶ ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτὸν, καὶ ἀπέλυσε.

5 Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς, εἶπε, Τίνος ὑμῶν ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, καὶ οὐκ εὐθέως ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

6 Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ πρὸς ταῦτα.

7 ¶ Ἔλεγε δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολὴν, ἐπέχων πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέγων πρὸς αὐτούς,

8 Ὅταν κληθῇς ὑπό τινος εἰς γάμους, μὴ κατακλιθῇς εἰς τὴν πρωτοκλισίαν, μήποτε ἐντιμότερός σου ᾖ κεκλημένος ὑπ' αὐτοῦ.

9 Καὶ ἐλθὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας, ἐρεῖ σοι, Δὸς τούτῳ τόπον· καὶ τότε ἄρξῃ μετ' αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν.

10 Ἀλλ' ὅταν κληθῇς, πορευθεὶς ἀνάπεσον εἰς τὸν ἔσχατον τόπον· ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ κεκληκώς σε, εἴπῃ σοι, Φίλε, προσανάβηθι ἀνώτερον. τότε ἔσται σοι δόξα ἐνώπιον τῶν συνανακειμένων σοι.

11 Ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

12 Ἔλεγε δὲ καὶ τῷ κεκληκότι αὐτὸν, Ὅταν ποιῇς ἄριστον ἢ δεῖπνον, μὴ φώνει τοὺς φίλους σου, μηδὲ τοὺς ἀδελφούς σου, μηδὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μηδὲ γείτονας πλουσίους, μήποτε καὶ αὐτοί σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γένηταί σοι ἀνταπόδομα.

13 Ἀλλ' ὅταν ποιῇς δοχὴν, κάλει πτωχοὺς, ἀναπήρους, χωλοὺς, τυφλούς.

14 Καὶ μακάριος ἔσῃ· ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι· ἀνταποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.

15 ¶ Ἀκούσας δέ τις τῶν συνανακειμένων ταῦτα, εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

16 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς·

17 Καὶ ἀπέστειλε τὸν δοῦλον αὐτοῦ τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου εἰπεῖν τοῖς κεκλημένοις, Ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστι πάντα.

18 Καὶ ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες. Ὁ πρῶτος εἶπεν αὐτῷ, Ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελθεῖν καὶ ἰδεῖν αὐτόν· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

19 Καὶ ἕτερος εἶπε, Ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτά· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

CAP. XIIII.

Et factum est, ut, cùm venisset domum cujusdam ex primoribus Pharisæis Sabbato ad edendum panem, ipsi observarent eum.

Et ecce, quidam hydropicus aderat coram eo.

Tum respondens Jesus dixit Legis interpretibus & Pharisæis, in hæc verba, Licétne curare Sabbato?

Ipsi verò tacuerunt. Tum ipse prehensum eum sanavit, & dimisit.

Et respondens eis, dixit, Quis vestrûm *si ipsius* asinus aut bos in puteum incidat, non statim retrahet eum die Sabbati?

Et non poterant ei ex adverso ad ista respondere.

Dixit autem parabolam iis qui vocati fuerant, attendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens eis,

Cùm vocatus fueris ab aliquo ad nuptias, nè discumbito primo loco, nè fortè honoratior te sit vocatus ab eo:

Et is qui te & illum vocavit veniens, dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum ignominia ultimum locum tenere.

* Sed cùm vocatus fueris, vade recubitum in ultimum locum; ut cùm venerit qui te vocavit, dicat tibi, Amice, ascende altiùs: tunc erit tibi gloria in conspectu eorum qui tecum discumbunt.

† Nam quisquis se extollit, deprimetur: & qui se depresserit, extolletur.

Dicebat autem etiam ei à quo fuerat ipse vocatus, ‖ Cùm feceris prandium aut cœnam, nè vocato amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos tuos, neque vicinos divites: nequando & ipsi te vicissim vocent, ac fiat tibi retributio.

Sed cùm facis epulum, voca mendicos, mancos, claudos, cæcos:

Et beatus eris, quia non possunt *gratiam* retribuere tibi: retribuetur enim tibi in resurrectione justorum.

Hæc autem cùm audisset quidam ex iis qui simul discumbebant, dixit ei, Beatus qui edit panem in regno Dei.

Ipse autem dixit ei, * Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocavit multos:

Misitque servum suum horâ cœnæ, ut diceret vocatis, Venite, quia jam parata sunt omnia.

Et omnes cœperunt uno *consensu se* excusare. Primus dixit ei, Agrum emi, & necesse habeo exire, & eum inspicere: rogo te, habe me excusatum.

Et alter dixit, Juga boum emi quinque, & proficiscor ad probandum ea: rogo te, habe me excusatum.

CAP. XIIII.

Et factum est cùm intraret Jesus in domum cujusdam principis Pharisæorum Sabbato manducare panem, & ipsi observabant eum.

Et ecce, homo quidam hydropicus erat ante illum.

Et respondens Jesus dixit ad Legisperitos & Pharisæos, dicens, Si licet Sabbato curare?

At illi tacuerunt. Ipse verò apprehensum sanavit eum, ac dimisit.

Et respondens ad illos, dixit, Cujus vestrûm asinus aut bos in puteum cadet, & non continuò extrahet illum die Sabbati.

Et non poterant ad hæc respondere illi.

Dicebat autem & ad invitatos parabolam, intendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens ad illos,

Cùm invitatus fueris ad nuptias, non discumbas in primo loco: nè fortè honoratior te sit invitatus ab illo:

Et veniens is qui te & illum vocavit, dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum rubore novissimum locum tenere.

Sed cùm vocatus fueris, vade, recumbe in novissimo loco: ut cum venerit qui te invitavit, dicat tibi, Amice, ascende superiùs: tunc erit tibi gloria coram simul discumbentibus.

Quia omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur.

Dicebat autem & ei qui se invitaverat, Cùm facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos divites: nè fortè te & ipsi reinvitent, & fiat tibi retributio.

Sed cùm facis convivium, voca pauperes, debiles, claudos, & cæcos:

Et beatus eris, quia non habent retribuere tibi: retribuetur enim tibi in resurrectione justorum.

Hæc cùm audisset quidam de simul discumbentibus, dixit illi, Beatus qui manducat panem in regno Dei.

At ipse dixit ei, Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocavit multos:

Et misit servum suum horâ cœnæ dicere invitatis ut venirent, quia jam parata sunt omnia.

Et cœperunt simul omnes excusare. Primus dixit ei, Villam emi, & necesse habeo exire, & videre illam: rogo te, habe me excusatum.

Et alter dixit, Juga boum emi quinque, & eo probare illa: rogo te, habe me excusatum.

1 Nè Sabbati quidem lex officia charitatis debuit impedire.

7 Arrogantiæ merces, ignominia: veræ autem modestiæ, gloria.

* *Prov. 25.7.*
† *Matt.23.12* *Infrà 18. 14.*
‖ *Prov.3.9.* Tob.4.7.

12 In eos qui sua vel ambitiosè, vel compensationis spe profundunt, cùm charitas Christiana in Dei tantùm gloriam & usum proximi respiciat.

* *Matth.22.2* *Apoc.19.9.*

18 Adeò insanit maxima etiam eorum pars, quibus Deus seipsum patefecit, ut quæ à Deo nacti sunt adjumenta, in impedimenta sæpe convertant.

1 *Ex primoribus Phar.* τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρ. Vel eos quos Sanhedrin vocabant, vel principes Synagogæ intelligo: quoniam invenio apud Matth.9. vers.18. ἄρχοντα simpliciter vocari qui ἀρχισυνάγωγος dicitur Marc.5.22. & hi rursus distinguuntur à Senioribus & Scribis, & à Principibus sacerdotum infra, 24. 20. & Act.4.5. Sed & illud probabile est distincta fuisse politicorum magistratuum & Archisynagogorum munera, sicut Deut. 19. 17. distinguit Moses. Non erant enim omnes Archisynagogi Pharisæi, sicut apparet ex Joan.7.48. cùm Pharisæus sit sectæ nomen: sed tamen Pharisæos cum fuisse in magna existimatione liquet ex tota Evangelica historia.

3 *In hac verba*, λέγων. Pleonasmus est hujus participii, de quo diximus suprà, 12. 16.

5 *Quis vestrûm*, τίνος ὑμῶν. Permutata est constructio verborum in hac periodo, ex Hebræorum idiotismo, quem exposuimus suprà 11. 11. Ideo maluimus à Græcis aliquantulum deflectere quàm verbum reddere pro verbo.

7 *Attendens*, ἐπέχων: id est, προσέχων, animum videlicet: quomodo etiam accipi τὸ ἐπέχειν observat Eustathius in Homerum Odyss. τ. ut etiam usurpatur Act.3.5. & 1.Tim.4.16. & Philip.3.16.

13 *Mendicos*, πτωχούς. Vulg. *Pauperes*, πένητας. Ego propriam illius vocis significationem hîc retinendam puto, de qua vide Matth.19.21. & 2.Cor.8.9.

18 *Uno* consensu, ἀπὸ μιᾶς: id est, ἐξ ἑνὸς συνθήματος, inquit Theophylactus, *quasi ex compacto & constituto*: pro quo

dicimus vernaculo nostro sermone, *d'un accord*, expressâ etiam præpositione ἀπό. Quamvis enim isti aliquantulum diversas causas adferant, tamen in eo conveniunt omnes, quòd sua negotia prætexunt nè ad cœnam adsint. Potest autem commodissimè suppleri γνώμης, aut βουλῆς, id est, *sententiâ* vel *consilio*, sicut in illo Homeri versiculo Iliad. β'. εἰ δή ποτ' ἔς γε μίαν βουλεύσομεν. [Pro quo Latini dicunt, *uno ore*.] Itaque Castellio qui nuper ἀπὸ μιᾶς convertit *ad unum*, non videtur sensum assecutus, neque Vetus interpres, qui interpretatur *simul*, id est, ἅμα.

26 Affectus etiam per se laudabiles, cogendi in ordinem, ut pietas supereminеat.
† Matt.10.37
‖ Matt.10.38. & 16. 24. Mar.8.34. Suprà 9.23.
28 Christi veros sectatores oportet ædificare simul ac pugnare; ac proinde ad quasvis ærumnas præferendas tempestivè esse compositos.
* Matth.5.13. Mar.9.50.
34 Discipulos Christi oportet & sibi & aliis sapere, alioqui futuros omnium maximè fatuos.

20 Καὶ ἕτερος εἶπε, Γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν.
21 Καὶ παραγενόμενος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἀπήγγειλε τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ταῦτα. Τότε ὀργισθεὶς ὁ οἰκοδεσπότης εἶπε τῷ δούλῳ αὐτοῦ, Ἔξελθε ταχέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως, καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς εἰσάγαγε ὧδε.
22 Καὶ εἶπεν ὁ δοῦλος, Κύριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας, καὶ ἔτι τόπος ἐστί.
23 Καὶ εἶπεν ὁ κύριος πρὸς τὸν δοῦλον, Ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμοὺς, καὶ ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, ἵνα γεμισθῇ ὁ οἶκός μου.
24 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων γεύσεταί μου τοῦ δείπνου.
25 ¶ Συνεπορεύοντο δὲ αὐτῷ ὄχλοι πολλοί. καὶ στραφεὶς εἶπε πρὸς αὐτοὺς,
26 † Εἴ τις ἔρχεται πρός με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα ἑαυτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφὰς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι.
27 ‖ Καὶ ὅστις οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.
28 Τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμόν;
29 Ἵνα μή ποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον, καὶ μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ,
30 Λέγοντες, Ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν, καὶ οὐκ ἴσχυσεν ἐκτελέσαι.
31 Ἢ τίς βασιλεὺς πορευόμενος συμβαλεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, οὐχὶ καθίσας πρῶτον βουλεύεται εἰ δυνατός ἐστιν ἐν δέκα χιλιάσιν ἀπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχομένῳ ἐπ' αὐτόν;
32 Εἰ δὲ μήγε, ἔτι αὐτοῦ πόῤῥω ὄντος, πρεσβείαν ἀποστείλας, ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρήνην.
33 Οὕτως οὖν, πᾶς ἐξ ὑμῶν ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.
34 * Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται;
35 Οὔτε εἰς γῆν, οὔτε εἰς κοπρίαν εὔθετόν ἐστιν· ἔξω βάλλουσιν αὐτό. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Et alius dixit, Uxorem duxi, & propterea non possum venire.
Cùm igitur servus ille advenisset, renunciavit ista domino suo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit servo suo, Exi citò in plateas & vicos urbis, & mendicos ac mancos, claudósque & cæcos huc introducito.
Et ait servus, Domine, factum est ut imperasti, & adhuc locus est.
Tunc ait dominus servo, Abi ad vias & sepes, & coge ingredi, ut impleatur domus mea.
Dico enim vobis, Nemo virorum illorum qui vocati fuerant, gustabit cœnam meam.
Ibat autem turba multa cum eo: & conversus dixit eis,
† Siquis venit ad me, & non odit patrem suum & matrem, & uxorem & liberos, & fratres & sorores, atque adeò suam ipsius animam, non potest meus esse discipulus.
‖ Et quisquis non bajulat crucem suam, & sequitur me, non potest meus esse discipulus.
Quis enim ex vobis, si velit turrim ædificare, non priùs considens computat sumtum, an habeat quæ ad *ejus* consummationem *requiruntur*?
Ut nè posito fundamento, & *ipso eam* nequeunte perficere, omnes *illud* spectantes incipiant ei illudere,
Dicentes, Homo iste cœpit ædificare, & nequivit *ædificium* perficere.
Aut quis rex proficiscens ad committendum prælium adversùs alium regem, non priùs consultat considens, an possit cum decem millibus occurrere illi qui cum viginti millibus venit adversùs ipsum?
Alioquin, eùm adhuc ille procul est, legatis missis, rogat ea quæ ad pacem *spectant*.
Sic ergò quisquis vestrûm non valedicit omnibus bonis suis, non potest meus esse discipulus.
* Bonus est sal: si verò sal infatuatus fuerit, quo condietur?
Neque ad terram neque ad sterquilinium appositus est: foràs eum abjiciunt. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

Et alius dixit, Uxorem duxi, & ideo non possum venire.
Et reversus servus nunciavit hæc domino suo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit servo suo, Exi citò in plateas & vicos civitatis, & pauperes ac debiles & cæcos & claudos introduc huc.
Et ait servus, Domine, factum est ut imperasti, & adhuc locus est.
Et ait dominus servo, Exi in vias & sepes & compelle intrare, ut impleatur domus mea.
Dico autem vobis quòd nemo virorum illorum qui vocati sunt, gustabit cœnam meam.
Ibant autem turbæ multæ cum eo: & conversus dixit ad illos,
Siquis venit ad me, & non odit patrem suum & matrem, & uxorem & filios, & fratres & sorores, adhuc autem & animam suam, non potest meus esse discipulus.
Et qui non bajulat crucem suam, & venit post me, non potest meus esse discipulus.
Quis enim ex vobis, volens turrim ædificare, non priùs sedens computat sumtus qui necessarii sunt, si habeat ad perficiendum?
Nè postea quam posuerit fundamentum, & non potuerit perficere, omnes qui vident incipiant illudere ei,
Dicentes, Quia hic homo cœpit ædificare, & non potuit consummare.
Aut quis rex iturus committere bellum adversùs alium regem, non sedens priùs cogitat si possit cum decem millibus occurrere ei qui cum viginti millibus venit ad se?
Alioquin, adhuc illo longè agente, legationem mittens, rogat ea quæ pacis sunt.
Sic ergò omnis ex vobis qui non renunciat omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus.
Bonum est sal: si autem sal evanuerit, in quo condietur?
Neque in terram neque in sterquilinium utile est, sed foràs mittetur. Qui habet aures audiendi, audiat.

26 *Non odit*, οὐ μισεῖ. id est, amat supra me. Matth. 10. 37. ¶ *Animam suam*, τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν. id est, seipsum, sive suam ipsius vitam, ut loquitur Matth.16.25.

28 *Considens*, καθίσας. Domi videlicet consilium capiens & omnia supputans, antequam opus aggrediatur, sicut dicit Varro, *Romani sedendo vincunt*.

31 *Consultat*, βουλεύεται: Consultat adhibitis nimirum etiam aliis in consilium, cùm de rege hìc agatur ac suscipiendâ expeditione. Vulg. & Erasmus, *Cogitat*, id est, λογίζεται vel ἐνθυμεῖται.

35 *Appositus*, εὔθετον. id est, aptus & accommodatus: ut Varro *agrum* dixit *appositum ad vitem*: & Cicero *dies ad agendum appositos*. Vulg. & Erasmus, *Utilis*, id est, χρήσιμον.

1 Non desperandum de infirmis qui aberrarunt, sed potiùs de iis restituendis in primis laborandum, Christi exemplo.
* Matt.18.12.
12 Homines discessione ultrò à Deo factâ bonis acceptis spoliati à seipsis, in infinitas calamitates sese præcipitant. Deus autem, pro sua singulari bonitate, ultro iis occurrens quos illis calamitatibus domitos ad resipiscentiam invitavit, non modò benignè eos admittit, sed etiam reversos amplioribus quàm unquam antea donis ornatos, summâ felicitate beat.

ΚΕΦ. ιε'.

1 Ἦσαν δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἀκούειν αὐτοῦ.
2 Καὶ διεγόγγυζον οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμματεῖς, λέγοντες, Ὅτι οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται, καὶ συνεσθίει αὐτοῖς.
3 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην, λέγων,
4 * Τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα, καὶ ἀπολέσας ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐ καταλείπει τὰ ἐννενηκονταεννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλὸς, ἕως εὕρῃ αὐτό.
5 Καὶ εὑρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ τοὺς ὤμους ἑαυτοῦ χαίρων;
6 Καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον, συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας, λέγων αὐτοῖς, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ ἀπολωλός;
7 Λέγω ὑμῖν ὅτι οὕτως χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐννενηκονταεννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας.
8 Ἢ τίς γυνὴ, δραχμὰς ἔχουσα δέκα, ἐὰν ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἅπτει λύχνον, καὶ σαροῖ τὴν οἰκίαν, καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς, ἕως ὅτου εὕρῃ;
9 Καὶ εὑροῦσα συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ τὰς γείτονας, λέγουσα, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὴν δραχμὴν ἣν ἀπώλεσα;
10 Οὕτω, λέγω ὑμῖν, χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι.
11 Εἶπε δὲ, Ἄνθρωπός τις εἶχε δύο υἱούς.
12 Καὶ εἶπεν ὁ νεώτερος αὐτῶν τῷ πατρὶ, Πάτερ, δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας. Καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον.

CAP. XV.

Accedebant autem ad eum omnes publicani & peccatores, ut eum audirent:
Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicentes, Iste peccatores recipit, & edit cum eis.
Ipse verò locutus est ad eos hanc parabolam, dicens,
* Quis ex vobis, si habeat centum oves, & perdiderit unam ex illis, non derelinquit illas nonaginta novem in deserto, & abit ad eam quæ periit, usque dum eam invenerit?
Et *eam* nactus imponit in humeros suos gaudens?
Veniénsque domum, convocat amicos & vicinos, dicens eis, Gratulamini mihi: nam inveni ovem meam quæ perierat?
Dico vobis itá fore gaudium in cœlo super uno peccatore resipiscente, *magis* quàm super nonaginta novem justis, quibus non opus est resipiscentiâ.
Aut quæ mulier, si habeat drachmas decem, & perdiderit drachmam unam, non accendit lucernam, & verrit domum, quærítque accuratè, usquequo *eam* invenerit?
Et *eam* nacta, convocat amicas ac vicinas, dicens, Gratulamini mihi: nam inveni drachmam quam perdideram?
Ità, dico vobis, gaudium est apud angelos Dei super uno peccatore resipiscente.
Dixit autem, Quidam habebat duos filios:
Quorum junior dixit patri, Pater, da mihi partem substantiæ *ad me* attinentem. *Ille* igitur divisit eis facultates.

CAP. XV.

Erant autem appropinquantes ei publicani & peccatores ut audirent illum:
Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicentes, Quia hic peccatores recipit, & manducat cum illis.
Et ait ad illos parabolam istam, dicens,
Quis ex vobis homo qui habet centum oves, & si perdiderit unam ex illis, nonne dimittit nonaginta novem in deserto, & vadit ad illam quæ perierat donec inveniat eam?
Et cùm invenerit eam, imponit in humeros suos gaudens?
Et veniens domum, convocat amicos & vicinos? dicens illis, Congratulamini mihi, quia inveni ovem meam quæ perierat.
Dico vobis quòd itá gaudium erit in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agente, quàm super nonaginta novem justis qui non indigent pœnitentiâ.
Aut quæ mulier habens drachmas decem, si perdiderit drachmam unam, nonne accendit lucernam, & everrit domum, & quærit diligenter donec inveniat:
Et cùm invenerit, convocat amicas & vicinas? dicens, Congratulamini mihi, quia inveni drachmam quam perdideram?
Ità dico vobis, gaudium erit coram angelis Dei super uno peccatore pœnitentiam agente.
Ait autem, Homo quidam habuit duos filios:
Et dixit adolescentior ex illis patri, Pater da mihi portionem substantiæ quæ me contingit. Et divisit illis substantiam.

7 Magìs *quàm*, ἤ. Sic apud Hebræos interdum omittitur particula יותר, *jother*, sicut apud Græcos μᾶλλον: de quo alibi diximus. ¶ *Quibus non opus est*, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι. Quod simpliciter dicitur, intelligendum est κατὰ τὸ χεῖον, eorum videlicet respectu qui penitus sunt à Deo aversi.

8 *Verrit*, σαροῖ. In vetustissimis etiam codicibus Vulgatæ editionis (ut post Vallam Erasmus annotavit) perperàm scriptum olim fuit, pudendo errore, *Evertit* pro *Everrit*: quod Gregorio pontifici Romano & aliis Græcæ linguæ imperitis occasionem præbuit multa in hunc locum parum appositè comminiscendi.

10 *Apud*

10 *Apud angelos*, ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων. Vulg. & Erasmus servato obscuro Hebraismo, *Coram angelis*. Leviculum autem est quòd pro γίνεται, *Est*, interpretantur *Erit*, γενήσεται. quæ enallage etiam occurrit infrà, 20. 33. tanti est momenti Hebrææ & Græcæ linguæ in Theologicis studiis cognitio. Hinc autem colligi quidem rectè potest beatis illis spiritibus quorum ministerio Deus & ad suos tutandos, & ad exercenda adversus hostes judicia, teste ubique sacrâ etiam historiâ, utitur, nota esse quæ hîc in terris geruntur, prout & quatenus Deo placet, qui etiam apud Deum benefactis lætentur, & malefactis suo modo offendantur. Indè verò colligi eorum invocatio nullâ ratione potest. Animabus verò sanctorum in cœlos receptis & glorificationis suæ complementum adhuc exspectantibus, ista quæ in terris geruntur curæ esse, vel etiam esse nota, nedum ut invocari debeant, quis rectè propterea sibi vel aliis persuaserit?

12 *Partem ad me attinentem*, τὸ ἐπιβάλλον μέρος. Syrus interpres non ineleganter *Partem ad me redeuntem*, id est, τὸ ἐρχόμενον μέρος, ut vulgò dicimus, *la pluspart du bien qui me revient*. Caius Jurisc. *Partem alicui contingentem* vocat: & ità loquuntur disertiores Græci interdum, etiam nomine μέρος non expresso. ¶ *Facultates*, τὸν βίον. Βίος (ut alibi diximus) tum vitam, tum illud ipsum declarat quo vitam tuemur: Ideo convertimus interdum *Vitam*, interdum *Victum*, nonnunquam *Substantiam* post Quintilianum, ut facturi eramus hoc loco, nisi in eodem hoc versiculo occurreret οὐσία.

13 Καὶ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν ἅπαντα ὁ νεώτερος υἱὸς ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακράν· καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ζῶν ἀσώτως.
14 Δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, ἐγένετο λιμὸς ἰσχυρὸς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην· καὶ αὐτὸς ἤρξατο ὑστερεῖσθαι.
15 Καὶ πορευθεὶς ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης· καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους.
16 Καὶ ἐπεθύμει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κερατίων ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι· καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ.
17 Εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν, εἶπε, Πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου περισσεύουσιν ἄρτων, ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυμαι;
18 Ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου, καὶ ἐρῶ αὐτῷ, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐνώπιόν σου·
19 Καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου· ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου.
20 Καὶ ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ. Ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος, εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη· καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.
21 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ υἱὸς, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου.
22 Εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ, Ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν, καὶ δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας·
23 Καὶ ἐνέγκαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν θύσατε, καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν.
24 Ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. Καὶ ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι.
25 Ἦν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀγρῷ· καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισε τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν.
26 Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα τῶν παίδων ἐπυνθάνετο τί εἴη ταῦτα.
27 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἥκει· καὶ ἔθυσεν ὁ πατήρ σου τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν, ὅτι ὑγιαίνοντα αὐτὸν ἀπέλαβεν.
28 Ὠργίσθη δὲ, καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν· ὁ οὖν πατὴρ αὐτοῦ ἐξελθὼν, παρεκάλει αὐτόν.
29 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ πατρὶ, Ἰδοὺ τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι, καὶ οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον, καὶ ἐμοὶ οὐδέποτε ἔδωκας ἔριφον, ἵνα μετὰ τῶν φίλων μου εὐφρανθῶ.
30 Ὅτι δὲ ὁ υἱός σου οὗτος ὁ καταφαγών σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν, ἦλθεν, ἔθυσας αὐτῷ τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν.
31 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ, σά ἐστιν.
32 Εὐφρανθῆναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη.

Post dies autem non multos, congregatis omnibus, junior ille filius peregrè profectus est in regionem loginquam: & illic dissipavit substantiam suam, profusè vivendo.

Cùm autem omnia ipse consumsisset, orta est fames valida in regione illa: & ipse cœpit victu defici.

Abiit igitur & adhæsit uni ex civibus regionis illius: qui misit eum in agros suos ut pasceret porcos.

Et desiderabat implere ventrem suum siliquis quas edebant porci: & nemo ei dabat.

Cùm autem ad se rediisset, dixit, Quot mercenarii patris mei redundant panibus, ego verò fame pereo!

Surgens proficiscar ad patrem meum, & dicam ei, Pater, peccavi in cœlum, & in tuo conspectu:

Neque ampliùs sum dignus vocari filius tuus: fac me ut unum ex mercenariis tuis.

Surgens igitur contendit ad patrem suum. Cùm autem adhuc longè abesset, vidit eum pater ipsius, & intimâ misericordiâ motus est: & accurrens incidit in collum ejus, & deosculatus est eum.

Dixit autem ei filius, Pater, peccavi in cœlum & in tuo conspectu, neque dignus sum ampliùs vocari filius tuus.

Dixit verò pater ad servos suos, Proferte stolam illam præcipuam, & induite eum, & indite annulum in manum ejus, & soleas in pedes:

Et adductum vitulum illum saginatum mactate: & edentes oblectemur.

Quia filius iste meus mortuus erat, & revixit: perierátque, & inventus est. Cœperunt igitur sese oblectare.

Erat autem filius ille ipsius senior ruri: qui ut veniens appropinquavit domui, audivit concentum & choros.

Et vocatum unum ex pueris percontatus est quid istud esset.

Is verò dixit ei, Frater tuus venit: & mactavit pater tuus vitulum illum saginatum: quòd valentem illum receperit.

Indignatus est autem ille nec voluit introire. Pater ergò ipsius egressus advocabat eum.

Ipse verò respondens dixit patri, Ecce, tot annos servio tibi, nec unquam præceptum tuum sum transgressus, nec unquam dedisti mihi hœdum, ut cum amicis meis oblectarer:

Sed cùm filius iste tuus, qui abligurivit victum tuum cum meretricibus, venit, mactasti ei vitulum illum saginatum.

Ipse verò dixit ei, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt.

Exhilarari verò & gaudere oportebat, quòd frater tuus hic mortuus erat, & revixit: perierátque, & inventus est.

Et non post multos dies congregatis omnibus adolescentior filius peregrè profectus est in regionem longinquam: & ibi dissipavit substantiam suam vivendo luxuriosè.

Et postquam omnia dissipasset, facta est fames valida in regione illa: & ipse cœpit egere.

Et abiit & adhæsit uni civium regionis illius, & misit illum in villam suam ut pasceret porcos.

Et cupiebat implere ventrem suum de siliquis quas porci manducabant: & nemo illi dabat.

In se autem reversus dixit, Quanti mercenarii patris mei abundant panibus, ego autem hìc fame pereo?

Surgam & ibo ad patrem meum, & dicam ei, Pater, peccavi in cœlum & coram te:

Jam non sum dignus vocari filius tuus: fac me sicut unum de mercenariis tuis.

Et surgens venit ad patrem suum. Cùm autem adhuc longè esset, vidit illum pater ipsius, & misericordiâ motus est: & accurrens cecidit super collum ejus, & osculatus est eum.

Dixitque ei filius, Pater, peccavi in cœlum & coram te, jam non sum dignus vocari filius tuus.

Dixit autem pater ad servos suos, Citò proferte stolam primam, & induite illum, & date annulum in manum ejus, & calceamenta in pedes ejus:

Et adducite vitulum saginatum, & occidite: & manducemus & epulemur.

Quia hic filius meus mortuus erat, & revixit: perierat, & inventus est. Et cœperunt epulari.

Erat autem filius ejus senior in agro: & cùm veniret & appropinquaret domui, audivit symphoniam & chorum.

Et vocavit unum de servis, & interrogavit quid hæc essent.

Isque dixit illi, Frater tuus venit: & occidit pater tuus vitulum saginatum: quia salvum illum recepit.

Indignatus est autem, & nolebat introire. Pater ergò illius egressus, cœpit rogare illum.

At ille respondens dixit patri suo, Ecce, tot annis servio tibi, & nunquam mandatum tuum præterivi, & nunquam dedisti mihi hœdum, ut cum amicis meis epularer.

Sed postquam filius tuus hic, qui devoravit substantiam suam cum meretricibus, venit, occidisti illi vitulum saginatum.

At ipse dixit illi, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt.

Epulari autem & gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuus erat, & revixit: perierat, & inventus est.

17 Initium resipiscentiæ, agnitio divinæ misericordiæ nos ad bene sperandum excitantis.

21 In verâ resipiscentia inest sensus peccati cum tristitia & pudore conjunctus: unde nascitur confessio, quam sequitur absolutio.

25 Qui Deum amant verè omnes optant habere corrivales.

13 *Profusè*, ἀσώτως. Derivant Grammatici ἄσωτον ab α & σώζειν, ut cum declaret qui nihil sibi servat: quem Latini *Effusum* & *Profusum* simili ratione vocant. Vulg. & Erasmus, *Luxuriosè*, id est, ἀσελγῶς.

18 *Peccavi in cœlum*, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανόν. id est, peccavi in Deum & in te, sive reus sum non te solo, sed ipso etiam cœlo, quacunque patet, teste. Cœlum autem pro Deo usurpari nisi figuratè, id est, metonymicè continentis pro contento non potest; nempe pro eo cujus sedes in cœlis potissimùm collocatur: ut illa quorundam observatio grammatica mihi planè frigere videatur, quasi *Cœlum* sit unum ex Dei nominibus.

20 *Contendit*, ἦλθε. id est, in viam sese dedit, ut ad patrem veniret. nec enim eò adhuc pervenerat, ut apparet ex iis quæ subjiciuntur. Sic etiam accipitur τὸ ἔρχεσθαι, infrà Act. 28. 14.

22 *Proferte*, ἐξενέγκατε. Vulgata addit, *citò*, ταχέως: quod in duobus vetustis codicibus inveni.

23 *Oblectemur*, εὐφρανθῶμεν. Vulg. *Epulemur*, nimis angustè. Hoc est quod dicimus *faisons bonne chere*, quod respondet Hebrææ voci שמח *Samach*, sæpe apud Mosen usurpatæ, ubi de sacrificiorum conviviis agitur.

26 *Unum ex pueris*, ἕνα τῶν παίδων. Frobenii codex addit αὐτοῦ, id est, *suis*, quod videtur expungendum. Apud Theophylactum autem legitur, ἕνα ἐκ τῶν παίδων δούλων: ac mihi quidem dubium non est quin δούλων culpâ librarii ex albo libri in contextum irrepserit.

28 *Advocabat*, παρεκάλει: nempe ut esset convivii particeps, ut etiam accipitur hoc verbum Act. 28. 20. Vulg. *cœpit rogare*. Erasmus, *Rogabat*. neuter appositè.

29 *Sum transgressus*, παρῆλθον: id est, ὑπερέβην, vel *preterii*, id est, *contemsi*: quia quæ aspernamur, ne aspicere quidem sustinemus. Theophylactus legit παρεῖδον, *Despexi*.

30 *Victum tuum*, σου τὸν βίον. Vulg. *Substantiam suam*, id est, τὴν αὐτοῦ οὐσίαν. Sed illud est multò ἐμφατικώτερον, in quo etiam Græci codices omnes consentiunt.

1 Cùm homines sæpe alienis etiam sumtibus amicitias sibi comparent, turpe nobis est, liberali bonorum in eos usus acceptorum dispensatione Domino non placere, & proximos non demereri, cùm hâc unâ ratione divitiæ (quæ ferè sunt peccandi illecebræ) in contrarium finem vertantur.

10 Timendum nè propter terrenæ dispensationis abusum cœlestibus donis privemur. Quomodo enim spiritualibus bene utentur qui terrena male administrant?

ΚΕΦ. ις'.

1 Ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος, ὃς εἶχεν οἰκονόμον· καὶ οὗτος διεβλήθη αὐτῷ, ὡς διασκορπίζων τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

2 Καὶ φωνήσας αὐτὸν, εἶπεν αὐτῷ, Τί τοῦτο ἀκούω περὶ σοῦ; ἀπόδος τὸν λόγον τῆς οἰκονομίας σου· οὐ γὰρ δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν.

3 Εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ ὁ οἰκονόμος, Τί ποιήσω, ὅτι ὁ Κύριός μου ἀφαιρεῖται τὴν οἰκονομίαν ἀπ' ἐμοῦ; σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι.

4 Ἔγνων τί ποιήσω, ἵνα ὅταν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας, δέξωνταί με εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν.

5 Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα ἕκαστον τῶν χρεωφειλετῶν τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, ἔλεγε τῷ πρώτῳ, Πόσον ὀφείλεις τῷ κυρίῳ μου;

6 Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν βάτους ἐλαίου. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ καθίσας ταχέως γράψον πεντήκοντα.

7 Ἔπειτα ἑτέρῳ εἶπε, Σὺ δὲ πόσον ὀφείλεις; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν κόρους σίτου. Καὶ λέγει αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ γράψον ὀγδοήκοντα.

8 Καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, ὅτι φρονίμως ἐποίησεν. ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν εἰσι.

9 Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας· ἵνα ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς.

10 Ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι· καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν.

CAP. XVI.

Dixit autem etiam discipulis suis, Fuit homo quidam dives, qui habebat dispensatorem: & is delatus est apud eum, ut qui dissiparet quæ ipsi suppetebant.

Vocavit eum igitur, & dixit ei, Quî istud audio de te? redde rationem dispensationis tuæ. non enim poteris ampliùs esse dispensator.

Dixit autem apud se dispensator, Quid faciam, cùm dominus meus auferat à me dispensationem? fodere nequeo, mendicare pudet.

Novi quid sim facturus, ut cùm amotus fuero à dispensatione, recipiant me *aliqui* domum suam.

Convocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dixit primo, Quantum debes domino meo?

Is autem ait, Centum batos olei. Tum ille dixit ei, Accipe tabulas tuas, & sede citò, & scribe quinquaginta.

Deinde alii dixit, Tu verò quantum debes? Is autem ait, Centum coros tritici. Tum ipse dixit ei, Accipe tabulas tuas & scribe octoginta.

Et laudavit dominus ille dispensatorem injustum, quòd prudenter fecisset. Certè filii hujus seculi prudentiores sunt filiis lucis in suo genere.

Sic etiam ego vobis dico, Facite vobis amicos ex mamona injusto: ut cùm defeceritis, recipiant vos in æterna illa tabernacula.

Qui fidelis est in minimo, etiam in multo fidelis est: & qui in pauco injustus est, etiam in multo injustus est.

CAP. XVI.

Dicebat autem & ad discipulos suos, Homo quidam erat dives qui habebat villicum: & hic diffamatus est apud illum, quasi dissipasset bona ipsius.

Et vocavit illum, & ait illi, Quid hoc audio de te? redde rationem villicationis tuæ. jam enim non poteris villicare.

Ait autem villicus intra se, Quid faciam, quia Dominus meus aufert à me villicationem? Fodere non valeo, mendicare erubesco.

Scio quid faciam, ut cùm amotus fuero à villicatione, recipiant me in domos suas.

Convocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dicebat primo, Quantum debes domino meo?

At ille dixit, Centum cados olei. Dixitque illi Accipe cautionem tuam, & sede, citò scribe quinquaginta.

Deinde alii dixit, Tu verò quantum debes? Qui ait, Centum coros tritici. Ait illi, Accipe literas tuas, & scribe octoginta.

Et laudavit dominus villicum iniquitatis, quia prudenter fecisset: quia filii hujus seculi prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt.

Et ego vobis dico, Facite vobis amicos de mammona iniquitatis: ut cùm defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.

Qui fidelis est in minimo, & in majori fidelis est: & qui in modico iniquus est, & in majori iniquus est.

---

1 *Dispensatorem*, οἰκονόμον. Vulg. *Villicum*, nimis angustè. Sic vocatur qui Domini pecuniæ tum exigendæ tum dispensandæ præest qui & *Actor* dicitur: unde etiam οἰκονομίαν *Actum* vocat Scævola: quâ voce Tertullianus usus est hanc parabolam citans. Ego verò vocem quæsivi minùs ambiguam, nempe *Dispensatoris*; quâ tum Cicero, tum Jurisconsulti sæpissimè hâc ipsâ significatione utuntur.

2 *Non enim poteris*, οὐ γὰρ δυνήσῃ: id est, tibi non fiet à me potestas. Nam alioquin dispensator in posterum quoque esse poterat si hoc dominus ipsi concessisset. ¶ *Esse dispensator*, οἰκονομεῖν. Vulg. *Villicare*. quod haud satis scio an aliud declaret quàm rusticari; certè non tam latè patet quàm τὸ οἰκονομεῖν, quod significat res domesticas administrare. Erasmus, *Dispensare*, quod verbum non legi absolutè positum.

6 *Batos*, Βάτους. Syrus interpres מתרין *mathren*, id est, μετρητὰς vertit: item vetustissimus codex meus & alia duo manuscr. exemplaria, Latina denique recepta versio legunt κάδους, nomine tantùm variato, non mensurâ. Nam, ut apertè probat doctissimus Georgius Agricola, apud Hebræos בת *bath* mensura fuit rerum liquidarum, prorsus respondens Atticæ amphoræ, quæ Græcè non modò μετρητὴς, sed etiam κάδος & κεράμιον dicitur. Immeritò igitur Erasmus hoc quidem loco Veterem interpretem reprehendit. ¶ *Tabulas*, γράμμα. Sic vocant Latini *obligationis instrumentum*, ut vel ex eo liquet quòd ipsi *tabulas novas* appellant. Vulgata, *Cautionem*, quo vocabulo sic utitur etiam Seneca. Hebræi generali voce ספר *sepher* vocant. ut Jer. 32. 11.

7 *Coros*, κόρους. Apud Hebræos (ut hoc quoque παρέργως dicamus) כור *chor*, (pro quo Græci interpretes & ipse quoque Josephus κόρον dicunt) mensura fuit rerum aridarum, quæ decem Atticos medimnos capiebat, ut testatur idem Josephus libro Antiquitatum 15. cap. 12. Locus igitur quem ex eodem citat Erasmus ex libri tertii ultimo capite, in quo videtur *Corus* æstimari medimnis Atticis quadraginta uno, omnino depravatus est, vel in numeri nota, vel in eo quod pro ἀττικοὶ, scribendum est ἰταλικοὶ, ut rectè observat Georgius Agricola, homo (meo quidem judicio) omnium qui de his rebus ad hunc diem scripserunt, diligentissimus.

8 *Dominus ille*, ὁ κύριος. Expressi articulum ut intelligatur hîc agi de illius dispensatoris hero, non de ipso Christo; in quo videtur Syrus interpres hallucinatus. Cæterùm mihi comparationem istam diligenter expendenti, videtur Dominus hoc loco nos docere velle, bona ad hanc vitam spectantia nobis Divinitus concedi, non ut ea prout libuerit, tanquam illorum propriè domini, consumamus, sed ut illa tanquam penès nos deposita ex Domini voluntate optimâque fide dispensemus: homines autem, & quidem præsertim eos quibus copiosius ejusmodi depositum commissum est, illis ad luxum & alia ejusmodi abuti consuevisse; ità fieri ut Deus tandem istam suorum bonorum dilapidationem non ferens, de nobis amovendis meritò cogitet, sive bonis illis malos dispensatores privando, sive ipsâ quoque vitâ illis ereptâ eos ad suum tribunal evocando. Legitimam autem Domini placandi, & hujus prorogandæ commissæ dispensationis, imò etiam amplioris benificentiæ obtinendæ rationem hanc esse, si profusionem istam charitate erga pauperes compensemus. Sic enim fore tum ut Deus, si caducis istis bonis rectiùs nos uti compererit, longè pretiosioribus nos dignetur, tum ut non frustrà beneficos nos fuisse, & in hac ipsa vita (ut Deut. 24. 12. scribitur,) & in cœlis ipsis tandem cum iis quibus benefecerimus collecti experiamur, sicut loquitur Christus Matth. 5. 7. Paulo quoque copiosè messuros testante qui copiosè severint, 2. Cor. 9. 6. Non sunt igitur partes hujus parabolæ subtiliùs accommodandæ ultra Christi scopum, qui etiam cum fure certo respectu confertur 1. Thess. 5. 2. ut Deus cum iniquissimo judice Luc. 18. 2. Nam quisnam alioqui paterfamiliâs talem dispensatorem furtum furto cumulantem, & ipsius benignitate tam turpiter abutentem tulerit, nedum laudarit? Nec enim vel ex alieno, vel ex malè partis liberalitas est exercenda: quanquam hoc posterius rectè intellectum quadrat optimè Christi proposito. Cùm enim fiduciarii duntaxat possessores bonorum hujus vitæ simus, ídque ad tempus, & adjectâ reddendarum rationum conditione, consequitur nos de nostro neque quicquam profundere, neque liberalitatem propriè exercere. Quòd autem nonnulli ex hoc loco merita eleemosynarum eliciunt, & eorum in cœlis intercessionem in quos charitatem in hac vita exercuerint, ne refutatione quidem indiget. ¶ *Certè*, ὅτι. Vulgata & Erasmus, *Quia*. Mihi verò videtur in iis quæ sequuntur collatio esse similitudinis, ità ut à comparatis argumentetur, & כי, Hebræorum sæpe hanc vim habet. ¶ *Filii hujus seculi*, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Sic apud Rabinos בני העולם הזה, *bene haholam hazzeh*, id est, *homines huic præsenti vitæ toti addicti*, quos vocat Apostolus σαρκικοὺς & opponit πνευματικοῖς, qui hoc loco dicuntur *filii lucis*, id est בני אורה *bene orah*, quos Dominus sui spiritûs luce illustravit. ¶ *In suo genere*, εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν. Alicubi, γενεὰν, *gentem, progeniem, ætatem* denique exposui. est enim multiplex hujus vocabuli declaratio. Sed mihi quidem videtur hîc accipi pro certo genere ac specie hominum, & εἰς pro ἐν usurpari. Virgilius, *Parce pio generi*. Idem, *Quod genus hoc hominum?* Vulgata, *In generatione sua*. Erasmus, *In natione sua*. Nam Cicero quoque in hac significatione *nationem candidatorum & nationem optimatium* dicit. Sed illud planius est & magìs tritum.

9 *Amicos*, φίλους. Non sanè qui mortui pro vivo intercedant, sed quibus officia præstita fidem defuncti apud Deum testificentur, illa perinde ac in seipsum collata comprobantem, & gratis coronantem, ut loquitur ipse Dominus Deut. 24. 13. & Matth. 25. versu 40. ¶ *Injusto*, τῆς ἀδικίας. id est, דשקר, *Discar*, ut vocat Chaldæus paraphrastes Hos. 5. 11. vel דעולא *dehavela*, ut habet Syrus interpres ab altera significatione verbi עול *haval*, quod ad omne injustè factum accommodatur, ut & verbum ἀδικεῖν. Opes igitur hîc vocantur injustæ, vel in genere quòd esse soleant hominum vitio illecebræ ad peccandum, sive, ut ait Ovidius, *malorum irritamenta*, vel habitâ propositæ hypotheseos ratione, quibus aliquis sit antea contra Dei patrisfamiliâs voluntatem abusus. Nam de opibus malè partis hîc non agi, proposita similitudo manifestè declarat. ¶ *Defeceritis*, ἐκλίπητε. Cùm enim ex hac vita excedimus, veluti servi ab hero evocamur ad reddendas accepti & expensi rationes. Syrus interpres legit ἐκλίπῃ, *defecerit*, mamona nimirum; sed perperàm, vel potiùs depravatus est Syriacus contextus, exscriptoris culpâ. ¶ *Æterna illa tabernacula*, τὰς αἰωνίους σκηνάς. Signatè additur epitheton: cùm σκηνῶν appellatione significetur structura non habitationi sed commorationi temporariæ destinata, qua de re vide Heb. 11. 9 Usus est autem istâ periphrasi ut illustrior sit antithesis.

10 *In minimo*, ἐν ἐλαχίστῳ, &c. Id est, qui sibi à Deo commissas ad usum hujus vitæ pertinentes facultates, quæ minimi sunt momenti, eâ quâ opus est ratione administrat, is quoque existimandus est ea sicuti par est curare quæ longè maxima sunt, cœlestia nimirum & æterna: sicuti vicissim qui aliter se gerunt in hac vita quàm oporteat, alteram quoque aspernari se testantur.

11 Εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει;
12 Καὶ εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει;
13 Οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει· οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ.
14 Ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ Φαρισαῖοι, φιλάργυροι ὑπάρχοντες· καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν.
15 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν· ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλόν, βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστιν.
16 Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου· ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίζεται, καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται.
17 Εὐκοπώτερον δέ ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κεραίαν πεσεῖν.
18 Πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμῶν ἑτέραν, μοιχεύει· καὶ πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν, μοιχεύει.
19 Ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος, καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον, εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς.
20 Πτωχὸς δέ τις ἦν ὀνόματι Λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα αὐτοῦ ἡλκωμένος,
21 Καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἀπέλειχον τὰ ἕλκη αὐτοῦ.
22 Ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχόν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ· ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη.
23 Καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις, ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ ἀπὸ μακρόθεν, καὶ Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ.
24 Καὶ αὐτὸς φωνήσας εἶπε, Πάτερ Ἀβραάμ, ἐλέησόν με, καὶ πέμψον Λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου· ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ.
25 Εἶπε δὲ Ἀβραάμ, Τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι.
26 Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν.
27 Εἶπε δέ, Ἐρωτῶ οὖν σε, πάτερ, ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου.
28 Ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφούς, ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου.
29 Λέγει αὐτῷ Ἀβραάμ, Ἔχουσι Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν.
30 Ὁ δὲ εἶπεν, Οὐχί, πάτερ Ἀβραάμ· ἀλλ' ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῇ πρὸς αὐτούς, μετανοήσουσιν.
31 Εἶπε δὲ αὐτῷ, Εἰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ, πεισθήσονται.

Itaque si in fallaci mamona fideles non fuistis, veram mamonam quis credet vobis?
Et si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est quis dabit vobis?
* Nullus servus potest duobus dominis servire: aut enim unum odio habebit, & alterum diliget: aut uni adhærebit, & alterum contemnet. non potestis Deo servire & mamonæ.
Audiebant autem hæc omnia etiam Pharisæi, qui erant avari: & sannis eum excipiebant.
Tunc dixit eis, Vos ii estis qui justificatis vosipsos in hominum conspectu: Deus autem novit corda vestra: quia quod apud homines sublime est, abominationi est in conspectu Dei.
† Lex & Prophetæ usque ad Joannem: ab eo tempore regnum Dei evangelizatur, & quivis in illud vi perrumpit.
‖ Facilius est autem cœlum & terram præterire, quàm Legis unum apicem excidere.
Quisquis dimittit uxorem suam, & alteram ducit, mœchatur: & quisquis à viro dimissam ducit, mœchatur.
Cæterùm quidam erat dives, qui induebatur purpurâ & bysso, & sese oblectabat quotidie splendidè.
Erat verò quidam mendicus nomine Lazarus, qui projectus erat ad vestibulum ejus, ulcerosus:
Et desiderans saturari micis quæ cadebant è mensa divitis: sed & canes veniebant ac lingebant ejus ulcera.
Factum est autem ut moreretur mendicus, & assportaretur ab angelis in sinum Abrahami: mortuus est verò etiam dives, & sepultus est.
Et apud inferos sublatis oculis suis, cùm esset in tormentis, vidit Abrahamum è longinquo, & Lazarum in sinu ejus.
Tum ipse clamans dixit, Pater Abrahame, miserere mei, & mitte Lazarum ut intingat extremum digitum suum in aquam, & refrigeret linguam meam: quoniam gravissimè crucior in ista flamma.
Dixit autem Abrahamus, Fili, memento te bona tua recepisse in vita tua, & Lazarum similiter mala: nunc autem hic solamen recipit, tu verò cruciaris.
Et ad hæc omnia, inter nos & vos hiatus ingens constitutus est, ut ii qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque istinc huc transire.
Dixit autem *ille*, Rogo te igitur, pater, ut eum mittas domum patris mei.
Habeo enim quinque fratres, ut *hæc* obtestetur eos, nè & ipsi veniant in hunc locum tormenti.
Dicit ei Abrahamus, Habent Mosen & Prophetas: audiant eos.
Ille verò dixit, Non, pater Abrahame: sed siquis è mortuis abierit ad eos, resipiscent.
Abrahamus autem dixit ei, Si Mosen & Prophetas non audiunt, nè si quidem quispiam ex mortuis resurgat, persuadebuntur.

Si ergò in iniquo mammona fideles non fuistis, quod verum est quis credet vobis?
Et si in alieno fideles non fuistis, quod vestrum est quis dabit vobis?
Nemo servus potest duobus dominis servire: aut enim unum odiet, & alterum diliget: aut uni adhærebit, & alterum contemnet. non potestis Deo servire & mammonæ.
Audiebant autem omnia hæc Pharisæi, qui erant avari: & deridebant illum.
Et ait illis, Vos estis qui justificatis vos coram hominibus: Deus autem novit corda vestra. quia quod hominibus altum est, abominatio est ante Deum.
Lex & Prophetæ usque ad Joannem: ex eo regnum Dei evangelizatur: & omnis in illud vim facit.
Facilius est autem cœlum & terram præterire, quàm de Lege unum apicem cadere.
Omnis qui dimittit uxorem suam, & alteram ducit, mœchatur: & qui dimissam à viro ducit, mœchatur.
Homo quidam erat dives, & induebatur purpurâ & bysso, & epulabatur quotidie splendidè.
Et erat quidam mendicus nomine Lazarus, qui jacebat ad januam ejus, ulceribus plenus:
Cupiens saturari de micis quæ cadebant de mensa divitis: sed & canes veniebant & lingebant ulcera ejus.
Factum est autem ut moreretur mendicus, & portaretur ab angelis in sinum Abrahæ: mortuus est autem & dives, & sepultus est
In inferno. Elevans autem oculos suos, cùm esset in tormentis, vidit Abraham à longè, & Lazarum in sinu ejus.
Et ipse clamans dixit, Pater Abraham, miserere mei, & mitte Lazarum ut intingat extremum digiti sui in aquam, ut refrigeret linguam meam: quia crucior in hac flamma.
Et dixit illi Abraham, Fili, recordare quia recepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala: nunc autem hic consolatur, tu verò cruciaris.
Et in his omnibus, inter nos & vos chaos magnum firmatum est: ut ii qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque inde huc transmeare.
Et ait, Rogo ergò te pater ut mittas eum in domum patris mei.
Habeo enim quinque fratres, ut testetur illis, nè & ipsi veniant in hunc locum tormentorum.
Et ait illi Abraham, Habent Moysen & Prophetas: audiant illos.
At ille dixit, Non pater Abraham: sed siquis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent.
Ait autem illi, Si Moysen & Prophetas non audiunt, neque siquis ex mortuis resurrexerit, credent.

* *Matt.* 6.24.
13 Nemo simul potest Deum & opes amare.
15 Deum non latent vitia quantumvis hominibus occulta, atque adeò iis ipsis quibus insunt
† *Matt.* 11.12
16 Pharisæi novi fœderis excellentiam præ vetere contemnebant, exactam justitiam legis ignorantes: cujus quàm falsi essent interpretes, Christus ex septimo præcepto docet.
‖ *Matt.* 5.18. *Marc.* 5.32. & 19.9. 1.*Cor.* 7.11.
19 Piorum paupertatem & miserias, sempiterna felicitas, divitum autem luxum & crudelem fastum, æterna miseria, absque ulla misericordiæ spe consequetur.
27 Cùm certa vivendi regula nobis in verbo præscripta sit, aliæ revelationes temerè & frustrà quæruntur.

11 *Veram* mamonam, τὸ ἀληθινόν. Μαμωνᾶ repetii ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Omnino enim id postulare videtur antithesis ut veræ opes, cœlestes videlicet ac divinæ, fluxis ac caducis opponantur. In proximo versiculo similis est antithesis. Nam quæ profani homines bona fortunæ & externa vocant, Christus appellat aliena, deposita nimirum, & nostræ fidei ad tempus & ad usum certis conditionibus definitum, commissa: eáque opponit τοῖς ὑμετέροις. non quasi possint iis obtingere qui aliena malè administrarint, sed quoniam qui sunt ea consecuti verè possint illa vocare sua, nunquam videlicet ipsis auferenda.

12 *Quod vestrum est*, τὸ ὑμέτερον. Mirum est Tertullianum lib. 4. adversùs Marcionem non tantùm legere, sed etiam interpretari τὸ ἐμὸν, *quod meum est*, contra omnium codicum fidem, & Syrum interpretem, & Cyprianum in libro de Eleemosynis.

13 *Nullus servus*, οὐδεὶς οἰκέτης. Vide Matt. 6. 24.

14 *Sannis excipiebant*, ἐξεμυκτήριζον. Vulg. *Deridebant*, χατηγέλων. Erasmus in annotationibus, *Subsannabant*. quod non memini legere apud idoneos autores.

15 *Qui justificatis*, οἱ δικαιοῦντες. Id est justi videri & haberi vultis justitiâ externâ. Nam quod subjicitur, non est sic accipiendum quasi solos homines Pharisæi habere vellent suæ justitiæ testes, sed quòd suis externis observationibus somniarent sese Deum ipsum promereri, ut apparet infrà, ex cap. 18. 11.

18 *Dimissam*, ἀπολελυμένην. Qui hinc colligunt, post repudium nullum esse secundo matrimonio locum, alterâ parte superstite, ineptè colligunt. Loquitur enim Dominus de repudiis apud Judæos usitatis, inter quæ numerari non potest repudium ob adulterium, cùm adulteros ex Lege oporteret capitali pœnâ plecti. Et certè si valerent justæ Leges, nullus esset hodie huic quæstioni inter Christianos locus.

19 *Cæterùm quidam*, ἄνθρωπος δέ τις. In meo vetustissimo codice & alio manuscripto exemplari legitur, εἶπε δὲ καὶ ἑτέραν παραβολήν, Ἄνθρωπός τις ἦν, *Dixit autem aliam etiam parabolam, Quidam erat*, &c. quæ præfatio videtur penè necessaria fuisse, ut isti sermones inter se cohærerent. ¶ *Sese oblectabat*, εὐφραινόμενος. Vulg. *epulabatur*, nimiùm angustè. Hoc enim est quod Gallico sermone dicitur, *faire bonne chere, & se donner du plaisir*.

20 *Lazarus*, Λάζαρος. Hebraicè *Eleazar*, ut legit etiam Tertullianus, libro De Idololatria, & Prudentius in Hymno De sanctorum exequiis.

23 *Et apud inferos*, καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ. Vulgata omisit præpositionem καί: qui error in causa fuit cur ex veteribus nonnulli parùm appositè disputarint de sepultura divitis in inferno. Sed hoc quidem verum est, in ista narratione proponi nobis res spirituales sub figuris sensui nostro accommodatis, ac proinde velut in mediis illis flammis collocari divitis illius sepulcrum: quò etiam spectet quod hîc de sinu Abrahæ, de colloquio cum Abrahamo, de mittendo in aquam digito, de refrigeranda lingua, denique, de epulonis solicitudine pro cognatis suis commemoratur, quorum nihil neque corporibus in sepulcro jacentibus, neque vel damnatorum vel beatorum animabus convenit κατὰ τὸ ῥητόν.

26 *Ad hæc omnia*, ἐπὶ πᾶσι τούτοις: id est πρὸς τούτοις, *præter hæc*. Vulg. *In iis omnibus*: quod Erasmus jure correxit. ¶ *Hiatus*, χάσμα. id est Vasta vorago, παρὰ τὸ χαίνειν. Sic Virgilius, —*quæ nunc satìs ima dehiscat Terra mihi*. Vulg. *Chaos*, librariorum errore, ut Budæus existimat. ¶ *Constitutus est*, ἐστήρικται.

Vulg. & Erasmus *Firmatus est:* quod non satis convenit huic loco, cùm agatur de re minimè firma ac solida, sed vacua potiùs ac inani: quæ tamen dicitur ἐστηρίχθαι, id est firmo & immutabili Dei robore constituta, ut diffluere non possit. Fortaſsis usus est Dominus verbo רקע *rakah*, quod cùm propriè significet *expandere*, Græci interpretes vertere solent στερεοῦν, quod parùm differt à στηρίζειν. unde רקיע *rakiah* ipsi στερέωμα, id est, *firmamentum*, appellant, nisi malimus στηρίζειν, conferre cum Hebræorum verbo כון *chun*, quod & ipsum commodè interpretari possumus, *constituere & collocare:* unde מכון *machon* id est sedes firma ac stabilis.

28 *Ut hæc obtestetur eos*, ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, id est, ut illos seriò, utpote certus & oculatus horum testis commonefaciat. Magna enim vis est præpositionis διὰ in hoc verbo, [quamobrem etiam *Obtestandi* verbo uti malui quàm simplici *Testandi* cum Vetere interprete.] & nimiùm multos in ipso etiam populo Dei fuisse qui inferorum pœnas pro ludibrio habebant liquet ex Psal. 14. 1. Esa. 28. 15. teste quoque Sadducæorum sectâ.

31 *Nè si quidem*, οὐδ' ἐάν. Mira hìc se prodit tum Satanæ audacia, tum hominum & in veris credendis incredulitas, & in amplectendis fabulis credulitas. Quàm enim multi etiamnum hodie quæ hìc tam disertis verbis de pœnis illis æternis ab ipso Filio Dei declarantur, pro nugis ducunt? Et contrà, quàm multi partim prorsus commentitiis, partim veris, sed ad miseros fallendos hominès spirituum impurorum personam mortuorum hominum assumentium apparitionibus nocturnis ultro sese fallendos præbuerunt: His præstigiis purgatorium, preces pro mortuis, & tum sanctorum invocationem, tum reliquiarum, quas vocant, adorationem deberi constat, frustrà jam olim per Mosen prohibente Domino mortuos consuli vel audiri; Deuteron. 18. 11.

ΚΕΦ. ιζ.

Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· οὐαὶ δὲ δι' οὗ ἔρχεται.

2 Λυσιτελεῖ αὐτῷ εἰ μύλος ὀνικὸς περίκειται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ ἔῤῥιπται εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἵνα σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων.

3 Προσέχετε ἑαυτοῖς. Ἐὰν δὲ ἁμάρτῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ἐπιτίμησον αὐτῷ· καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ.

4 Καὶ ἐὰν ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμάρτῃ εἰς σέ, καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπὶ σέ, λέγων, Μετανοῶ, ἀφήσεις αὐτῷ.

5 Καὶ εἶπον οἱ ἀπόστολοι τῷ Κυρίῳ, Πρόσθες ἡμῖν πίστιν.

6 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Εἰ εἴχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, Ἐκριζώθητι, καὶ φυτεύθητι ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ ὑπήκουσεν ἂν ὑμῖν.

7 Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν δοῦλον ἔχων ἀροτριῶντα, ἢ ποιμαίνοντα, ὃς εἰσελθόντι ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἐρεῖ εὐθέως, Παρελθὼν ἀνάπεσαι;

8 Ἀλλ' οὐχὶ ἐρεῖ αὐτῷ, Ἑτοίμασον τί δειπνήσω, καὶ περιζωσάμενος διακόνει μοι, ἕως φάγω καὶ πίω· καὶ μετὰ ταῦτα φάγεσαι καὶ πίεσαι σύ;

9 Μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκείνῳ ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ; οὐ δοκῶ.

10 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε, Ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν· ὅτι ὃ ὠφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν.

11 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ αὐτὸς διήρχετο διὰ μέσου Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας.

12 Καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἴς τινα κώμην, ἀπήντησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἳ ἔστησαν πόῤῥωθεν.

13 Καὶ αὐτοὶ ἦραν φωνήν, λέγοντες, Ἰησοῦ ἐπιστάτα, ἐλέησον ἡμᾶς.

14 Καὶ ἰδὼν εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτούς, ἐκαθαρίσθησαν.

15 Εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἰδὼν ὅτι ἰάθη, ὑπέστρεψε, μετὰ φωνῆς μεγάλης δοξάζων τὸν Θεόν.

16 Καὶ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, εὐχαριστῶν αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης.

17 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐχὶ οἱ δέκα ἐκαθαρίσθησαν; οἱ δὲ ἐννέα ποῦ;

18 Οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ Θεῷ, εἰ μὴ ὁ ἀλλογενὴς οὗτος.

19 Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀναστὰς πορεύου· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

20 Ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων πότε ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀπεκρίθη αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως·

21 Οὐδὲ ἐροῦσιν, Ἰδοὺ ὧδε, ἤ, Ἰδοὺ ἐκεῖ. ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν.

CAP XVII.

Ait autem discipulis, * Contingere non potest ut non eveniant offendicula: sed væ illi per quem eveniunt.

Expedit ei si mola asinaria circumponatur collo ejus, & abjectus fuerit in mare, *potiùs* quàm ut sit offendiculo uni ex parvis istis.

Cavete vobis: † Si peccaverit in te frater tuus, objurga eum: & si resipuerit, remitte ei.

‖ Et si septies in die peccaverit in te, & septies *in* die revertatur ad te, dicens, Resipui: remittes ei.

Tunc dixerunt Apostoli Domino, Adde nobis fidem.

Dixit autem Dominus, * Si haberetis fidem quantulum *est* granum sinapis, diceretis huic sycamino, Eradicator, & plantator in mari: & obediret vobis.

Quis autem vestrûm habet servum arantem, aut pascentem, qui regresso ab agro, dicat statim, Accede, & accumbe?

Imò nonne dicit ei, Para quod cœnem, & præcinctus ministra mihi usquedum edero ac bibero: & postea edito tu & bibito?

Num gratiam habet servo illi quòd fecerit quæ ipsi edicta fuerant? non puto.

Ità & vos cùm feceritis omnia quæ edicta sunt vobis, dicite, Servi inutiles sumus: nam quod debuimus facere, fecimus.

Et factum est, inter eundum Hyerosolymam, ut ipse transiret per mediam Samariam & Galilæam.

Cùm autẽ ingrederetur in quendam vicum, occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt procul:

Et sustulerunt vocem, dicentes, Jesu magister, miserere nostri.

Qui cùm *eos* vidisset, dixit eis, Profecti † ostendite vos Sacerdotibus. Et factum est ut inter eundum purificati sint.

Unus autem ex ipsis ut vidit se sanatum esse, revertit, glorificans Deum voce magnâ.

Et procidit in faciem ad pedes ejus, gratias ei agens: erátque iste Samaritanus.

Respondens autem Jesus dixit, Nonne decem illi purificati sunt? novem autem illi ubi *sunt*?

Non sunt reperti qui redierint ut tribuerent gloriam Deo nisi alienigena iste.

Et dixit ei, Surge *&* abi: fides tua te servavit.

Interrogatus autem à Pharisæis quando venturum esset regnum Dei: respondit eis, & dixit, Non veniet regnum Dei ità ut observari possit:

Neque dicent, Ecce hìc aut ecce illic. ecce enim, regnum Dei intus habetis.

CAP. XVII.

Et ait ad discipulos suos, Impossibile est ut non veniant scandala: væ autem illi per quem veniunt.

Utilius est illi si lapis molaris imponatur circa collum ejus, & projiciatur in mare, quàm ut scandalizet unum de pusillis istis.

Attendite vobis. Si peccaverit frater tuus, increpa illum: & si pœnitentiam egerit, dimitte illi.

Et si septies in die peccaverit in te, & septies in die conversus fuerit ad te, dicens, Pœnitet me: dimitte illi.

Et dixerunt Apostoli Domino, Adauge nobis fidem.

Dixit autem Dominus, Si haberetis fidem sicut granum sinapis, diceretis huic arbori moro, Eradicare, & transplantare in mare: & obediret vobis.

Quis autem vestrûm habens servum arantem aut pascentem, qui regresso de agro dicat illi, Statim transi, recumbe?

Et non dicit ei, Para quod cœnem, & præcinge te, & ministra mihi donec manducem & bibam: & posthac tu manducabis & bibes?

Nunquid gratiam habet servo illi qui fecit quæ ei imperaverat? non puto.

Sic & vos cùm feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis, dicite, Servi inutiles sumus: quod debuimus facere, fecimus.

Et factum est, dum iret in Jerusalem, transibat per mediam Samariam & Galilæam.

Et cùm ingrederetur quoddam castellum, occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt à longè:

Et levaverunt vocem, dicentes, Jesu præceptor, miserere nostri.

Quos ut vidit, dixit, Ite, ostendite vos sacerdotibus. Et factum est dum irent, mundati sunt.

Unus autẽ ex illis ut vidit quia mundatus est, regressus est, cum magna voce magnificans Deum.

Et cecidit in faciem ante pedes ejus, gratias agens: & hic erat Samaritanus.

Respondens autem Jesus dixit, Nonne decem mundati sunt? & novem ubi sunt?

Non est inventus qui rediret & daret gloriam Deo, nisi hic alienigena.

Et ait illi, Surge, vade: quia fides tua te salvum fecit.

Interrogatus autem à Pharisæis quando venit regnum Dei, respondit eis, & dixit, Non venit regnum Dei cum observatione:

Neque dicent, Ecce hìc, aut ecce illìc. ecce enim regnum Dei intra vos est.

* Matt. 18. 7. Mar. 9. 42.
1 Ecclesia scandalis necessariò obnoxia, sed quæ inulta non sinet Dominus, si vel minimus quispiam fuerit offensus.
† Matt. 18. 21
3 Reprehensiones & justas esse, & à charitate proficisci oportet.
‖ Matt. 18. 22
* Matt. 17. 20. Mar. 11. 23.
6 Deus quamvis imperfectè, verè tamen credentibus, nunquam deerit in iis etiam difficultatibus quæ nullâ humanâ ratione vinci possunt.
7 Cùm Deus suo jure nos nostráq; omnia sibi vendicet, nihil nobis quantumvis strenuè ad mortem usq; laborantibus debere potest.
10 Legis observatio vel perfectissima, non est tamen ullius præmii meritoria.
11 Christus ingratis etiam futuris benefacit: sed solis gratis prosunt ad salutem beneficia Dei.
† Lev. 14. 2.
20 Regnum Dei etiam præsentissimum à multis non animadvertitur, quoniam illud falsò existimant cum externo splẽdore conjunctum esse.

---

1 *Contingere non potest*, ἀνένδεκτόν ἐστι: id est necesse est, ut loquitur Matth. 18. 7. In tribus exemplaribus post μαθητὰς, id est *discipulos*, additur αὐτοῦ, id est *suos*. Item deest articulus τοῦ in uno exemplari.

5 *Adde*, πρόσθες. Vulgata & Erasmus, *Adauge*, id est προσαύξησον.

6 *Quantulum* est *granum sinapis*, ὡς κόκκον σινάπεως. Cur à Græcis aliquantulum deflexerimus, diximus Matth. 17. 20. Miror autem potuisse cuipiam in mentem venire quod in hunc locum Erasmus scripsit: *Nescio*, inquit, *an Interpres usurparit κόκκον neutro genere. Nec enim esset sensus (meâ sententiâ) absurdus, coccum velut habere fidem, quod in speciem humile & abjectum, non antè prodit vigorem suum quàm attritu provocatum. Sic alibi vocat nos ad exemplum passerculorum ac liliorum.* Hæc ille. Atqui κόκκον nusquam memini legere neutro genere. Deinde, quis non videt granum sinapis pro re minima, proverbiali figurâ, usurpari? Perinde enim est acsi diceret Dominus, Si vel tantillum fidei vobis inesset, quantulum est granum sinapis. Ergò quod de sinapis natura hìc traditur, planè est ἀπροσδιόνυσον. *Sycamino*, τῇ συκαμίνῳ: vel (ut alii volunt) *sycomoro*. Dioscorides enim cap. 144. lib. 1. sycomorum nonnullis eandem esse scribit quæ & sycaminus dicitur: nihilominus tamen sycaminum *morum* interpretatur: quæ etiam Athenæi lib. secundo, & Galeni sententia est, libro secundo De alimentis, capite de Sycaminis. Atque adeò paulò pòst singulari capite de sycomoris disputat, quas inter ficum arborem & morum medias collocat: indéque nomen ipsis arbitratur esse positum, non autem (ut Dioscorides scribit) διὰ τὸ ἄτονον τῆς γεύσεως, id est, *propter inefficacem gustum:* quasi fatuam ficum dixeris. Eandem ipsam arborem (quam etiam veluti non admodum frequentem, Galenus in Alexandria se vidisse scribit) dictionibus inversis Celsus *Morosycon* appellat. Quare cùm certò apud Galenum scriptorem tùm doctissimum tum diligentissimum constet sycaminum diversam esse à sycomoro, Erasmi sententiam non recipio: ut qui perperàm sycaminum observasse videatur eandem esse quam συκομορέαν infrà 19. 4. appellat Lucas. Propius enim vero est, cùm diversis nominibus utatur Evangelista, diversas quoque arbores notari: & sycaminum quidem morum significare, (quam etiam opinionem secutus est Vetus interpres) sycomorum verò vel συκομορέαν, eam quæ inter ficum & morum media est, quocunque tandem à Latinis nomine appelletur: quanquam Plinio ficus Ægyptia sit. Sed hæc tamen fateor non esse hujus loci.

8 *Edito* φάγεσαι. Futurum enorme ut & πίεσαι, pro φαγῇ & πίῃ secundâ singulari personâ futuri, à φάγομαι & πίομαι pro φαγοῦμαι & πιοῦμαι.

10 *Cùm feceritis*, ὅταν ποιήσητε. per concessionem hoc dicitur

illâ teste in ipsis renatis perpetuâ inter Spiritum & carnis reliquias luctâ, & ipso clamante Apostolo, se nec bonum præstare quod velit, nec à malo abstinere quod nolit. Sed & ipse legis contextus omnem merendi dignitatem sine exceptione excludit: nihil nisi prorsus gratuitam benignitatem promittens ipsam observantibus: cùm ipsum quoque legale pactum non aliunde quàm à mera Dei benignitate proficiscatur.

20 *Ità ut observari possit*, μετὰ παρατηρήσεως: id est, cum externo quopiam majestatis splendore, ex quo possit agnosci. Alioquin ex manifestis etiam multis signis potuit intelligi Christum esse Messiam illum, cujus regnum tamdiu fuerat expetitum. Sed de his signis & notis hoc accipiendum est, quæ Pharisæi animo conceperant, qui terrenum quoddam regnum Messiæ exspectabant: in quo errore Judæi etiamnum hodie versantur. Theophylactus mavult ad tempus referre quod observari non possit. *Quia*, inquit, *regno Dei non est aliquod tempus constitutum, sed semper est præsens ei qui velit credere, & vivere ut fidelem decet.* Nonnulli demum παρατήρησιν putant vocari παραδόσεις id est *traditiones*, in quibus illi summam pietatem ponebant: quasi Christus neget regnum Dei in istis externis rebus positum esse, sed potiùs in animo per fidem purgato. Ex his autem interpretationibus primam demum probo quòd simplicissima videatur, & quæstioni propositæ in primis accommodata. Itaque non placuit ad verbum interpretari μετὰ παρατηρήσεως, *cum observatione*, nè nimis obscurè loquerer.

21 *Intus habetis*, ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν. Hebraicè בקרבכם *bekirbechem*, id est ad verbum, ἐν μέσῳ ὑμῶν, *in medio vestri*. quod nihil aliud declarat quàm ἐν ὑμῖν: ut ferè semper converterunt Græci in Vetere testamento, pro παρ' ὑμῖν, id est *apud vos*, ut loquuntur Latini: nisi quòd particulæ ἐντὸς hæc videtur esse emphasis, ut significetur, Messiam ità apud eos esse ut minimè lateat, sed in medio versetur, omnium conspectui expositus, ut loquitur Joannes 1. 27. vel fortassis ità declaratur, eos non modò propinquum, sed intus etiam, id est domi suæ, Messiam habere: ut nisi perversa illa opinio de terreno illius regno ipsis offudisset tenebras, non potuerint ipsum non agnoscere. Denique testatur eos ut absentem quærere quem domi præsentem rejicerent: & fontem ejus erroris aperit, sicut etiam testatur Joannes 1. 11. Christum venisse in sua, & à suis non agnitum. Ideo malui ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν interpretari, *Intus habetis*, quàm, *Apud vos*, aut *In vobis*, aut *Inter vos est*. Sunt qui malint ad verbum exponere, *Intra vos est*; quasi significetur regnum Christi spirituale esse, non autem terrenum, ut Pharisæi imaginabantur. quæ sententia ut vera sit fortassis tamen non est huic loco satis accommodata, tribus de causis. Primùm enim videtur mihi violenta hæc expositio, *Regnum Dei intra vos est*: id est, positum est in iis quæ ad animum pertinent, non autem in externo illo splendore. Cuperem igitur aliquod exemplum proferri, non quo sententia hæc confirmaretur, (de cujus veritate non dubito) sed ex quo intelligeretur, hoc dicendi genus ità esse explicandum. Deinde, non dicit simpliciter ἐντὸς ἐστιν, *intus est*; vel ἐν τοῖς ἐντὸς ἐστιν, *est in iis quæ intus sunt*; vel ἐντὸς ἀνθρώπου ἐστιν, *intra hominem est*, sed ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν, *intra vos est*. Omnino autem habenda est ratio eorum quos alloquitur, nimirum Pharisæorum, à quibus certè non est verisimile Christum sumere voluisse hypothesin ad regni sui naturam explicandam. Postremò, non hîc agitur (opinor) de regno Christi in Ecclesia, sed de ipsius adventu in mundum. Itaque Christi responsum huc quoque accommodandum est: ex quo tamen postea rectè colligi potest generalis doctrina, cùm eadem sit conditio membrorum & capitis.

---

22 Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἐλεύσονται ἡμέραι ὅτε ἐπιθυμήσετε μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἰδεῖν, καὶ οὐκ ὄψεσθε.

23 Καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν, Ἰδοὺ ὧδε, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ ἀπέλθητε, μηδὲ διώξητε.

24 Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν, εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν λάμπει· οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτοῦ.

25 Πρῶτον δὲ δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.

26 Καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

27 Ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμουν, ἐξεγαμίζοντο, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν· καὶ ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας.

28 Ὁμοίως καὶ ὡς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Λώτ· ἤσθιον, ἔπινον, ἠγόραζον, ἐπώλουν, ἐφύτευον, ᾠκοδόμουν·

29 Ἧ δὲ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε Λὼτ ἀπὸ Σοδόμων, ἔβρεξε πῦρ καὶ θεῖον ἀπ' οὐρανοῦ καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας·

30 Κατὰ ταῦτα ἔσται ᾗ ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται.

31 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὃς ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, μὴ καταβάτω ἆραι αὐτά· καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁμοίως μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω.

32 Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ.

33 Ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ αὐτήν, ζωογονήσει αὐτήν.

34 Λέγω ὑμῖν, ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

35 Δύο ἔσονται ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτό· ἡ μία παραληφθήσεται, καὶ ἡ ἑτέρα ἀφεθήσεται.

36 Δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

37 Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσιν αὐτῷ, Ποῦ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

Dixit autem discipulis, Veniet tempus cùm desiderabitis videre unum ex diebus Filii hominis: nec videbitis.

‖ Et dicent vobis, Ecce hîc, aut, ecce illic: *sed* nè abite, neque prosequimini.

Nam sicut fulgur coruscans ex *una regione* quæ sub cœlo est, in *alteram* quæ sub cœlo est splendet: ità erit & Filius hominis die suo.

Sed priùs oportet eum multa pati, & reprobari à gente ista.

* Et prout factum est in diebus Noe, ità erit etiam diebus Filii hominis.

Edebant, bibebant, uxores ducebant, & dabantur nuptum, ad eum usque diem quo introiit Noe in arcam: venítque diluvium, & perdidit omnes.

Similiter etiam ut accidit in diebus Lot: edebant, bibebant, emebant, vendebant, plantabant, ædificabant:

† Quo autem die Lot exiit Sodomis, pluit ignis & sulphur è cœlo, & omnes perdidit.

Secundùm hæc erit dies quo Filius hominis revelabitur.

In illo die qui fuerit in solario, & vasa ejus in ipsa domo, nè descendat ad ea tollenda: & qui in agro, similiter non revertatur retrorsum.

‖ Memineritis uxoris Loe.

* Quicunque studuerit animam suam servare perdet eam: & quicunque eam perdiderit, vivificabat eam.

† Dico vobis, illâ nocte erunt duo in lecto uno: unus accipietur, & alter relinquetur.

Duo erunt molentes simul: una accipietur, & altera relinquetur.

Duo erunt in agro: unus accipietur, & alter relinquetur.

Tunc respondentes dicunt ei, Ubi, Domine? Ipse verò dixit eis, ‖ Ubi corpus, illuc congregabuntur aquilæ.

Et ait ad discipulos suos, Venient dies quando desideretis videre unum diem Filii hominis: & non videbitis.

Et dicent vobis, ecce hîc, & ecce illic. Nolite ire, neque sectemini.

Nam sicut fulgur coruscans de sub cælo, in ea quæ sub cælo sunt fulget: ità erit Filius hominis in die sua.

Primùm autem oportet illum multa pati, & reprobari à generatione hac.

Et sicut factum est in diebus Noe, ità erit & in diebus Filii hominis.

Edebant, & bibebant, uxores ducebant, & dabantur ad nuptias, usq; in diem quâ intravit Noe in arcam: & venit diluvium, & perdidit omnes.

Similiter sicut factum est in diebus Lot: edebant & bibebant, emebant & vendebant, plantabant & ædificabant:

Quâ die autem exiit Lot à Sodomis, pluit ignem & sulphur de cælo, & omnes perdidit:

Secundùm hæc erit quâ die Filius hominis revelabitur.

In illa hora, qui fuerit in tecto, & vasa ejus in domo, nè descendat tollere illa: & qui in agro, similiter non redeat retro.

Memores estote uxoris Lot.

Quicunque quæsierit animam suam salvam facere, perdet illam: & quicunque perdiderit illam, vivificabit eam.

Dico vobis, in illa nocte erunt duo in lecto uno: unus assumetur & alter relinquetur.

Duæ erunt molentes in unum: una assumetur, & altera relinquetur.

Duo in agro: unus assumetur, & alter relinquetur.

Respondentes dicunt illi, Ubi, Domine? Qui dixit illis, Ubicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur aquilæ.

22 Præsentia sæpe negligimus quæ frustrà requirimus amissa.
‖ *Matt.*24.23. *Mar.*13.21.
23 Christus prædicit venturos pseudochristos, suam verò gloriam subitò longè latèq; per orbem terrarum propagatum iri, deletâ crucis ignominiâ.
* *Gen.*7.5. *Matt.* 24.38. 1. *Pet.*3.20.
26 Mundus repentino Dei judicio opprimetur: fideles autem oportet perpetuas excubias agere.
† *Gen.* 19.24.
‖ *Gen.*19.26.
* *Matt.* 10.39. *Mar.*8.35. *Suprà* 9.24. *Joan.* 12.25.
† *Matt.*24.41.
32 Cavendum in primis nè vel diffidentia, vel hujus vitæ illecebris, vel ullius conjunctionis respectus nos vel tantillum remoretur.
‖ *Matt.*24.28.

---

22 *Unum ex diebus Filii hominis*, μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Cur unum ex diebus malim interpretari quàm unum dierum, alibi exposuimus. Loquitur autem de priore Christi adventu in mundum, & tempus fore dicit quo discipuli ipsum absentem magna cum animi tristitia frustrà requirant. Nam quid non perpessos fuisse probabile est ab ea nocte quâ captus fuit, ad eum usq; diem quo sese redivivum ipsis exhibuit, imò verò usquedum à Spiritu sancto confirmarentur? Sed paulò pòst, diem Filii hominis appellat diem posterioris adventûs Domini, quem ait fulguris instar tum repentinum, tum etiam clarissimum fore, ità ut nullus sit angulus terræ tam remotus, quò non is fulgor perveniat. Ità non esse audiendos eos qui vel hîc vel illic Christum dixerint latitare: sicut hodie loquuntur qui Christum è cœlo eliciunt. Sed tamen hunc posteriorem adventum possumus à promulgato inter Gentes Evangelio auspicari. Tunc enim cogi cœpit Ecclesia in universo terrarum orbe, quam idcirco *catholicam* vocamus. Ex eo, inquam, cœpit Christus inter suos regnare, nec priùs pugnare adversùs hostes desinet quàm subactis tandem damnatisque omnibus impiis, Deus sit omnia in omnibus.

23 *Aut, ecce illic*, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ. Vetus interpres legit, καὶ ἰδοὺ ἐκεῖ, *& ecce illic*: eâdem quidem manente sententiâ: sed tamen placuit hoc annotare quòd alibi videatur interdum permutatæ hæ particulæ obscuritatem nonnullam adferre, ut Rom. 4. cap. 13. sicut etiam annotavimus Matth. 12. cap. 37. Cæterùm in duobus exemplaribus post ἐκεῖ additum reperimus ὁ Χριστὸς, *Christus*.

29 [*Pluit*, ἔβρεξεν. Sub. *Deus*, quod expressit Syrus Interpres, usus etiam conjugatione Hiphil.]

30 *Revelabitur*, ἀποκαλύπτεται. Non sanè ullo hominum ministerio, ut in Evangelii prædicatione; nec propheticâ prædictione, sed ipse sese in illa sua gloriosissima Majestate conspiciendum exhibens: verbo isto propterea ut in Hebræa conjugatione Hithpahel accepto.

33 *Vivificabit*, ζωογονήσει, id est, ζωοποιήσει, pro quo dicit Matthæus, σώσει, *servabit*. Nam hæc vita est salus æterna. Erasmus *Vitam illi parabit*. Notius est autem quàm ut id dicendum videatur, *Animam* in his locutionibus *Vitam* declarare.

36 *Duo erunt in agro*, δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ. Hunc versiculum

lum omisit Erasmus, tanquam ex Matthæo adjectum: exstat tamen apud Syrum interpretem, & in editione Complutensi & aliquot vetustis codicibus.

73 *Corpus*, σῶμα. In uno exemplari & apud Theophylactum, scriptum est πτῶμα, id est *cadaver*: sicut etiam in nonnullis codicibus testatur se legisse Erasmus, videturque hæc lectio magis accommodata similitudini à carnivoris avibus sumtæ. Vide Matth. 24. c. 28.

1 Deus vult nos assiduitate precandi non fatigare, sed exercere. Itaque sic luctandum cum impatientia ut longior mora precandi cursum non abrumpat.
* Eccl. 18.22. Rom. 12.12. 1. Thess. 5.17.
9 Duo in primis multorum preces inanes reddunt, propriæ videlicet justitiæ fiducia, & aliorum contemtus: quibus vitiis cor contritum ac humiliatum opponitur.
11 Etiamsi quicquid habemus, nos à Deo habere fateamur, nihilominus ut arrogantes despicimur à Deo, si vel tantillum in nostris operibus fiduciæ coram Deo habeamus.

ΚΕΦ. ιη'.

Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν,
2 Λέγων, Κριτής τις ἦν ἔν τινι πόλει τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος.
3 Χήρα δέ τις ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ· καὶ ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, λέγουσα, Ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου.
4 Καὶ οὐκ ἠθέλησεν ἐπὶ χρόνον· μετὰ δὲ ταῦτα εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, Εἰ καὶ τὸν Θεὸν οὐ φοβοῦμαι, καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἐντρέπομαι,
5 Διά γε τὸ παρέχειν μοι κόπον τὴν χήραν ταύτην, ἐκδικήσω αὐτήν· ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με.
6 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Ἀκούσατε τί ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας λέγει·
7 Ὁ δὲ Θεὸς οὐ μὴ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ τῶν βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς;
8 Λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐν τάχει. πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἆρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;
9 ¶ Εἶπε δὲ καὶ πρός τινας τοὺς πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς λοιποὺς, τὴν παραβολὴν ταύτην·
10 Ἄνθρωποι δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι· ὁ εἷς Φαρισαῖος, καὶ ὁ ἕτερος τελώνης.
11 Ὁ Φαρισαῖος σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο, Ὁ Θεὸς εὐχαριστῶ σοι ὅτι οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἅρπαγες, ἄδικοι, μοιχοὶ· ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης.
12 Νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι.

CAP. XVIII.

Dixit autem eis etiam parabolam *huc spectantem*, *quòd oporteret semper orare, neq; segnes esse,
Dicens, Judex quidam erat in quadam urbe, qui Deum non timebat, nec quenquam reverebatur.
Erat autem in illa urbe quædam vidua, quæ venit ad eum, dicens, Vindica me ab adversario meo.
Ille autem noluit per *multum* tempus: postea verò dixit apud se, Etsi Deum non timeo, nec quenquam revereor,
Tamen quia molestiam mihi præbet vidua ista, vindicabo eam, nè tandem veniens obtundat me.
Ait autem Dominus, Audite quid judex ille injustus dicat:
Deus autem non vindicabit electos suos, vociferantes ad ipsum die ac nocte, etiamsi patiente sit animo super ipsis?
Dico vobis, vindicabit eos citó. Veruntamen Filius hominis cùm venerit, num reperturus est fidem in terra?
Dixit autem etiam quibusdam qui sibi persuaserant se justos esse, & pro nihilo habebant reliquos, parabolam istam:
Homines duo ascenderunt in templum ut precarentur: unus Pharisæus, & alter, publicanus:
Pharisæus consistens seorsim hæc oravit, Deus, gratias ago tibi quòd non sim ut reliqui homines, rapaces, injusti, mœchi: vel etiam ut iste publicanus.
Jejuno bis hebdomade, decimo quæcunque possideo.

CAP. XVIII.

Dicebat autem & parabolam ad illos, quoniam oportet semper orare, & non deficere,
Dicens, Judex quidã erat in quadã civitate, qui Deum non timebat, & hominem non reverebatur.
Vidua autem quadam erat in civitate illa, & veniebat ad eum, dicens, Vindica me de adversario meo.
Et nolebat per multum tempus: post hæc autem dixit intra se, Etsi Deum non timeo, nec hominem revereor,
Tamen quia molesta est mihi hæc vidua, vindicabo illam, ne in novissimo veniens sugillet me.
Ait autem Dominus, Audite quid judex iniquitatis dicit:
Deus autem non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte, & patientiam habebit in illis?
Dico vobis quia citò faciet vindictam illorum. Veruntamen Filius hominis veniens, putas inveniet fidem in terra?
Dixit autem & ad quosdam qui in se confidebant tanquam justi, & aspernabantur cæteros, parabolam istam.
Duo homines ascendebant in templum ut orarent: unus Pharisæus, & alter, publicanus.
Pharisæus stans hæc apud se orabat, Deus, gratias ago tibi quia non sum sicut cæteri hominum, raptores, injusti, & adulteri: velut etiam publicanus.
Jejuno bis in Sabbato, decimas do omnium quæ possideo.

1 Huc spectantem, *quòd oporteret*, πρὸς τὸ δεῖν. Sic rectè Erasmus, ut Hellenismum explicaret. Vulgata, *Quoniam oporteret*, ὅτι ἔδει. ¶ *Segnes esse*, ἐκκακεῖν: vel, *afflictionibus & malis cedere*, ut Gal. 6. 9. Nam κακὸς propriè dicitur de segni & meticuloso, qui pedem referat in certamine, παρὰ τὸ χάζειν, ut annotat Eustathius. Vulg. *Deficere*, id est ἐκλείπειν. Erasmus *Defatigari*, id est ἐκκάμνειν. Syrus istud de animi anxietate intelligit.

2 *Quenquam*, ἄνθρωπον. vel *homines*, ut sit enallage numeri. Sed ἄνθρωπον sæpe pro particula τινὰ positum, jam antea observavimus. Puto igitur id esse quod vernaculo nostro sermone dicimus, *Il ne craignoit homme*, vel, *Il ne craignoit personne*. Sed & hoc placet παρέργως annotare (nequis miretur impium & iniquissimum judicem cum Deo comparari) hoc loco paria inter se non conferri, sed minus cum majore: quasi dicat Dominus, Si etiam ab iniquissimis judicibus per importunitatem jus obtinetur, quantò magis piorum assiduæ preces apud Deum valebunt?

4 *Per multum tempus*, ἐπὶ χρόνον. Erasmus, *Aliquandiu*. quam interpretationem non prorsus repudio: sed tamen quia χρόνος interdum de longo temporis spatio dicitur, & ea significatio meliùs exprimit eam μακροθυμίαν, cujus postea fit mentio, Veterem interpretem sum secutus. Nam etiam apud Homerum Odyss. ξ', reperio ἐπὶ χρόνον ità usurpatum ut non parvum temporis spatium declaret. Et hanc sententiam secutus est Syrus interpres.

5 *Tandem*, εἰς τέλος. Vulg. *In novissimo*, perobscuré. Sunt qui εἰς τέλος exponant *semper*, sive *assiduè*, & conjungant cum ἐρχομένη, ut sit hæc sententia, nè assiduè ventitando me obtundat. Sed εἰς τέλος nusquam sic legi: & malo ἐρχομένη redundare pleonasmo Hebræis familiari. ¶ *Obtundat me*, ὑπωπιάζῃ με. Sic omnino oportuit hunc locum interpretari, potiùs quam ut Vetus interpres aut Erasmus qui verterunt, *Sugillet*, id est, vituperet ac detroget, ut Erasmus explicat. Quorsum enim hoc adferat qui nec Deum timet, nec homines reveretur? Imò verò ὑπωπιάζειν propriè dicuntur pugiles cùm pugnis aut cæstibus antagonistam obtundunt. unde ὑπώπια dicuntur vulnera ex contusione acceptas præsertim in facie, (ut Grammatici tradunt) livida nimirum ex collecto ad cutim sanguine. Indè factum ut accipiatur pro domare *& quasi validis ictibus subjicere reluctantem*, ut accipitur 1. Cor. 9. 27. ubi Paulus comparationem à pugilibus sumtam prosequitur. Hìc verò de ea molestia dicitur quam sustinet quispiam, cujus aures ab importuno aliquo flagitatore quasi verberantur: sicut apud Latinos simili prorsus translatione usurpatur verbum *Obtundere*. quod & ipsum propriè de pugilibus dici ostendit illud Plauti in Amphitryone, *Fateor. nam sum obtusus pugnis pessimè*. In quibusdam igitur exemplaribus non videtur rectè legi, ὑπωπιάζῃ, sive, ut scriptum est in Romano Theophylacto, ὑπωπίζῃ: id est *opprimat* aut *affligat*.

7 *Etiamsi patiente sit animo super ipsis?* καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς; id est quantumvis tardus videatur in ulciscendis ipsorum injuriis. Omnino enim accipitur καὶ pro κἂν sive καίπερ, ut rectè explicat Theophylactus: quam etiam enallagen annotavimus Matth. 15. 6. Chrysostomus tamen in oratione posteriore περὶ προσευχῆς legit καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς; id est *& iram cobibebit super ipsis?* quam lectionem secutus Vetus interpres convertit, *Et patientiam habebit super illis?* καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς; pro μακροθυμήσει, ut etiam legitur in meo vetustissimo codice: quasi neget Dominus se iram dilaturum ut suos ulciscatur; quia nimirum sequitur, cum vindicaturum suos ἐν τάχει: quod alioquin pugnare videtur cum illa μακροθυμίᾳ. At ego non possum hanc sententiam amplecti, cùm & universa Scriptura & sanctorum innumerabiles historiæ testentur, à Domino interdum diu differri supplicium in impios & Ecclesiæ adversarios constitutum: unde illæ Davidis & Prophetarùm querelæ, & vox illa martyrum quæ commemoratur Apoc. 6. 10. Sic enim placet Domino suos exercere, & patientiam etiam erga vasa ad interitum compacta commendare, ut loquitur Apostolus Rom. 9. 22. Alioquin quorsum juberet Dominus ut in precando simus velut importuni, si statim ad vindicandos suos prorueret? Quomodo autem intelligendum sit illud ἐν τάχει, tum in proximo versiculo, tum verò aliis multis Scripturæ locis, indicatur 1. Pet. 3. 8, & 9. Nisi malimus interpretari *repentè* aut *subitò*, vel ad iræ Dei acerbitatem istud referre, quæ quidem tanta futura est ut simulátq; momentum illud advenerit perdendis impiis constitutum, statim eos penitus absumat: ut canit David Psalm. 37. 10, & 73. 19, & 20. Castellio verò, pro sua intolerabili audacia, manifestè hunc etiam locum corrupit, cùm sic interpretaretur, *Et tam erit in eos difficilis?*

8 *Dico vobis, vindicabit eos*, λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν. In Complutensi codice & manuscripto alio exemplari legitur, ναὶ λέγω, *Etiam dico*. Rursus annotat Erasmus in quodam codice extremam partem superioris versiculi cum isto connecti, hoc modo, ναὶ λέγω, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν: id est, Erasmo interprete, *Etiam dico, longanimis super illis faciet vindictam*. Sed receptam lectionem amplecti malo.

11 *Consistens seorsim*, σταθεὶς πρὸς ἑαυτόν. Id est, ut Gallicè commodè dixeris, *se tenant à part soy*, publicanum videlicet procul à tergo ut impurum aversatus; qui scopus est istius similitudinis superiore versiculo explicatus. Itaq; quod habet Vulgata, *hæc apud se orabat*, nullo modo quadrat. Quorsum enim vel clarâ voce, vel tacitus apud se dicatur Pharisæus precatus? Syrus interpres (manifestè ostendens sic interpungendum esse hunc locum, ut post πρὸς ἑαυτὸν adscribatur distinctio, ut etiam testatur doctissimus Camerarius sic distinctum hunc locum in suo vetere codice legisse) habet ad verbum, *Stans fuit inter se & animam suam, & ista precatus est*, qui idiotismus videtur non aliter explicari posse, quàm si non *Solus* simpliciter (ut convertit Tremellius noster: quid enim hoc ad rem?) sed seorsim & publicano velut impuro procul in extima porticu relicto, progressus coram Deo adstitisse, & sese obfirmasse Pharisæus dicatur. Vetustissimus autem meus codex etiam Græcè scriptum habet καθ' ἑαυτὸν, & Latinè *Seorsim*, quod maximè probo, etiamsi in Græco contextu

receptam lectionem sum secutus. Donatus in Terent. Adelphos, *Consistere*, inquit, *est audacter & constanter stare*. Itaque σταθεὶς dicitur confidens Pharisæus, gradu fixo, & despecto publicano, qui procul ἑστὼς dicitur precatus.

12 *Hebdomade*, τοῦ σαββάτου. Vulg. & Erasmus *Sabbato*. Vide Matt. 28. 1. Hoc autem refertur ad magistrorum, i. Pharisæorum traditionem in libro Taanith expressam, ubi dicuntur singulis hebdomadibus bina jejunia instituisse, unum die secundo, id est Lunæ, alterum die quinto, nempe Jovis, quod etiam commemorat Epiphanius. ¶ *Decimo*, ἀποδεκατῶ. Vide suprà 11. 42.

---

13 Καὶ ὁ τελώνης μακρόθεν ἑστὼς οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι· ἀλλ᾽ ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος αὐτοῦ, λέγων, ὁ Θεὸς ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ.

14 Λέγω ὑμῖν, Κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ ἐκεῖνος· ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

15 Προσέφερον δὲ αὐτῷ καὶ τὰ βρέφη, ἵνα αὐτῶν ἅπτηται. ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ, ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

16 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτὰ, εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

17 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

18 ¶ Καὶ ἐπηρώτησέ τις αὐτὸν ἄρχων, λέγων, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

19 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.

20 Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου.

21 Ὁ δὲ εἶπε, Ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.

22 Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἔτι ἕν σοι λείπει· πάντα ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι.

23 Ὁ δὲ ἀκούσας ταῦτα, περίλυπος ἐγένετο· ἦν γὰρ πλούσιος σφόδρα.

24 Ἰδὼν δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς περίλυπον γενόμενον, εἶπε, Πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

25 Εὐκοπώτερον γάρ ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

26 Εἶπον δὲ οἱ ἀκούσαντες, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

27 Ὁ δὲ εἶπε, Τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις, δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.

28 Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

29 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ γονεῖς, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἕνεκεν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ,

30 Ὃς οὐ μὴ ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

31 ¶ Παραλαβὼν δὲ τοὺς δώδεκα, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἰδοὺ, ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ τελεσθήσεται πάντα τὰ γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν, περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

32 Παραδοθήσεται γὰρ τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαιχθήσεται, καὶ ὑβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται.

33 Καὶ μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται.

34 Καὶ αὐτοὶ οὐδὲν τούτων συνῆκαν· καὶ ἦν τὸ ῥῆμα τοῦτο κεκρυμμένον ἀπ᾽ αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα.

35 ¶ Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχὼ, τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν, προσαιτῶν.

36 Ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου, ἐπυνθάνετο τί εἴη τοῦτο.

37 Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτῷ, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος παρέρχεται.

38 Καὶ ἐβόησε, λέγων, Ἰησοῦ υἱὲ Δαβὶδ ἐλέησόν με.

39 Καὶ οἱ προάγοντες ἐπετίμων αὐτῷ ἵνα σιωπήσῃ· αὐτὸς δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβὶδ, ἐλέησόν με.

40 Σταθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν· ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτὸν,

41 Λέγων, Τί σοι θέλεις ποιήσω; Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἵνα ἀναβλέψω.

42 Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀνάβλεψον· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

43 Καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ δοξάζων τὸν Θεόν. καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἰδὼν, ἔδωκεν αἶνον τῷ Θεῷ.

Publicanus autem procul stans, nolebat vel oculos in cœlum attollere: sed cædebat pectus suum, dicens, Deus, placator mihi peccatori.

Dico vobis, Descendit iste justificatus domum suam *potiùs* quàm ille: † quia quicunque se extollit deprimetur, & qui sese deprimit, extolletur.

‖ Adferebant autem ad eum etiam infantes, ut eos tangeret: cùm autem hoc vidissent discipuli, objurgarunt eos.

Jesus verò cùm eos advocasset, dixit, Sinite puerulos venire ad me, & eos non prohibete: talium est enim regnum Dei.

Amen dico vobis, quicunque non exceperit regnum Dei tanquam puerulus, nequaquam introibit in illud.

* Tunc interrogavit eum quidam ex primoribus, dicens, Magister bone, quid faciendo vitam æternam possidebo?

Dixit autem ei Jesus, Cur me dicis bonum? nemo bonus nisi unus, *nempe* Deus.

Præcepta nosti, † Nè mœchare, Nè occidito, Nè furare, Nè falsum testimonium dicito. Honora patrem tuum & matrem tuam.

Ille autem dixit, Hæc omnia observavi à juventute mea.

Jesus verò his auditis dixit ei, Adhuc unum tibi deest: omnia quæ habes, vende, & distribue pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo: & adesdum, sequere me.

At ille his auditis, valde tristis factus est: nam dives erat valde.

Cùm autem vidisset Jesus eum valde tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent ingredientur in regnum Dei!

Faciliùs est enim camelum per foramen acûs intrare quàm divitem in regnum Dei intrare.

Qui verò *istud* audierant, dixerunt, Et quis potest servari?

Ipse autem dixit, Quæ fieri non possunt apud homines, fieri possunt apud Deum.

‖ Dixit autem Petrus, Ecce, nos reliquimus omnia, & secuti sumus te.

Ipse verò dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum, aut parentes aut fratres, aut uxorem, aut liberos, regni Dei causâ,

Qui non recepturus sit multiplicia hoc ipso tempore, & in seculo venturo vitam æternam.

* Et cùm assumpsisset illos duodecim, dixit eis, Ecce, ascendimus Hierosolymam, & perficientur omnia quæ scripta sunt per Prophetas, de Filio hominis.

Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & contumeliis afficietur, & conspuetur.

Et eum flagellatum interiment: sed die tertiâ resurget.

Ipsi verò nihil horum intellexerunt: erántque ista verba ipsis occulta, neque cognoverunt quæ dicebantur.

† Factum est autem ut dum ipse appropinquaret Jericho, cæcus quidam sederet apud viam mendicans.

Cùm igitur *is* audisset turbam prætereuntem, percontabatur quid hoc esset.

Renunciaverunt autem ei Jesum Nazaræum transire.

Tunc vociferatus est, dicens, Jesu Fili David miserere mei.

Et qui præibant, objurgabant eum ut sileret: ipse verò multò magis clamabat, Fili David miserere mei.

Jesus autem cùm substitisset, jussit eum adduci ad se: & cùm is appropinquasset, interrogavit eum,

Dicens, Quid tibi vis faciam? Ille verò dixit, Domine, ut visum recipiam.

Et Jesus dixit ei, Recipito visum: fides tua te servavit.

Illico igitur visum recepit, ac sequebatur eum, glorificans Deum, & totus populus cùm *hoc* vidisset, tribuit laudem Deo.

Et publicanus à longè stans nolebat nec oculos ad cœlum levare: sed percutiebat pectus suum, dicens, Deus propitius esto mihi peccatori.

Dico vobis, Descendit hic justificatus in domum suam ab illo: quia omnis qui se exaltat, humiliabitur, & qui se humiliat, exaltabitur.

Afferebant autem ad illum & infantes, ut eos tangeret: quod cùm viderent discipuli, increpabant illos.

Jesus autem convocans illos, dixit, Sinite pueros venire ad me, & nolite vetare eos: talium est enim regnum Dei.

Amen dico vobis, quicunque non acceperit regnum Dei sicut puer, non intrabit in illud.

Et interrogavit eum quidam princeps, dicens, Magister bone, quid faciens vitam æternam possidebo?

Dixit autem ei Jesus, Quid me dicis bonum? nemo bonus nisi solus Deus.

Mandata nosti, Non occides, Non mœchaberis, Non furtum facies, Non falsum testimonium dices. Honora patrem tuum & matrem.

Qui ait, Hæc omnia custodivi à juventute mea.

Quo audito Jesus ait ei, Adhuc unum tibi deest: omnia quæcunque habes vende, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo: & veni, sequere me.

His ille auditis, contristatus est: quia dives erat valde.

Videns autem Jesus illum tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei intrabunt!

Faciliùs est enim camelum per foramen acûs transire quàm divitem intrare in regnum Dei.

Et dixerunt qui audiebant, Et quis potest salvus fieri?

Ait illis, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum.

Ait autem Petrus, Ecce, nos dimisimus omnia, & secuti sumus te.

Qui dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios, propter regnum Dei,

Et non recipiat multo plura in hoc tempore, & in seculo venturo vitam æternam.

Assumsit autem Jesus duodecim, & ait illis, Ecce ascendimus Jerosolymam, & consummabuntur omnia quæ scripta sunt per Prophetas, de Filio hominis.

Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & flagellabitur, & conspuetur,

Et postquam flagellaverint occident eum: & tertiâ die resurget.

Et ipsi nihil horum intellexerunt: & erat verbum istud absconditum ab eis, & non intelligebant quæ dicebantur.

Factum est autem cùm appropinquaret Jericho, cæcus quidam sedebat secus viam, mendicans.

Et cùm audiret turbam prætereuntem, interrogabat quid hoc esset.

Dixerunt autem ei quòd Jesus Nazarenus transiret.

Et clamavit dicens, Jesu fili David miserere mei.

Et qui præibant, increpabant eum ut taceret: ipse verò multò magis clamabat, Fili David miserere mei.

Stans autem Jesus jussit illum adduci ad se. Et cùm appropinquasset, interrogavit illum,

Dicens, Quid tibi vis faciam? At ille dixit, Domine, ut videam.

Et Jesus dixit illi, Respice: fides tua te salvum fecit.

Et confestim vidit, & sequebatur illum magnificans Deum: & omnis plebs ut vidit, dedit laudem Deo.

† *Matt.* 23. 12. *Sup.* 14. 11.
‖ *Matt.* 19. 13. *Mar.* 10. 13.
15 Christum ex carnis suæ sensu æstimare, infinitarum corruptelarum causa.
16 Etiam infantes fidelium in gratuito fœdere comprehenduntur.
17 Puerilis innocentia, Christianorum ornamentum.
* *Matt.* 19. 16. *Mar.* 10. 17.
18 Opum illecebræ plurimos à recta via abducunt.
† *Exod.* 20. 14.
24 Divitem simul & pium esse singulare Dei donum est.
‖ *Matt.* 19. 27. *Mar.* 10. 28.
29 Omnium evadunt ditissimi qui Christi causâ pauperes fieri non recusant.
* *Matt.* 20. 17. *Mar.* 10. 32.
31 Certa quidem est crux, sed non minùs certa est gloria quæ victores manet.
† *Matt.* 20. 29. *Mar.* 10. 46.
35 Christus se esse mundi lucem visibili miraculo confirmat.
39 Quò plures obices opponit Satan, etiam per eos qui Christi nomen profitentur, eò magis est pergendum.

---

13 *Procul*, μακρόθεν. In extima videlicet porticu, quam ingredi fas fuit etiam alienigenis, ut testatur Josephus contra Appionem, lib. 2. quod etiam non præteriit Solomon, 1. Reg. 8. 22.

14 *Justificatus*, δεδικαιωμένος. id est, à peccatis absolutus: unde constat aliud esse *Justificationis* quàm *Sanctificationis* beneficium, quamvis hæc duo inter se inseparabiliter cohæreant. ¶ Potiùs *quàm ille*, ἢ ἐκεῖνος. De ellipsi particulæ μᾶλλον alibi diximus. Sed quod Hieronymus adversùs Pelagianos vertit, *Plùs quàm ille*, & Augustinus epistolâ octogesimasextâ, *Magis quàm ille*, mihi quidem non placet. Stat enim illud Davidis, *Non justificabitur in conspectu tuo ullus vivens*. Item illud, *Cor contritum, Deus, non abjicies*: ex quibus efficitur non fuisse ambobus istis communem justitiam. Cæterùm in duobus codicibus manuscriptis legitur παρ᾽ ἐκεῖνον & in meo vetustissimo μᾶλλον παρ᾽ ἐκεῖνον φαρισαῖον, quod secutus est Syrus interpres, eâdem manente sententiâ. Sic enim Heb. 9. 23. ponitur παρὰ ταύτας pro ἢ ταύτας.

ταύτας. Itaque non assentior Erasmo qui παρ' ἐκείνου convertit *Præ illo*. Vetus autem interpres videtur potiùs legisse ἀπ' ἐκείνου, ut qui interpretatus sit, *Ab illo*, sententiâ prorsus ineptâ, quamvìs eum conetur Erasmus excusare, prolato Gellii exemplo. Sed quod plerique Græci codices scriptum habent ἢ γὰρ ἐκεῖνος, sanè non intelligo, nisi dicamus γὰρ redundare: & hunc locum suspicor variè fuisse depravatum, quòd insignem doctrinam contineat adversùs operum fiduciam. Nam hoc illud est quod facit ut mundus Evangelio tam pertinaciter resistat, quia nimirum arguitur de peccato.

15 *Objurgarunt eos*, ἐπετίμων αὐτοῖς: id est eos à quibus adferebantur τὰ βρέφη, ut explicatur Marc. 10. 13. teneri nimirum & adhuc ab uberibus pendentes pueruli. Est enim adversùs hostes pædobaptismi servanda propria significatio verbi προσφέρειν & nominis βρέφους, ut liquet ex eo quòd Dominus dicitur eos ἐναγκαλισάμενος, id est, *in ulnas seu brachia recepisse*, Marci 10. 16. deinde ex iis quæ scribuntur infrà versu 17. & explicantur 1. Pet. 2. 2. quamvìs alioqui παιδίον nomen sit generalius.

16 *Cùm eos advocasset*, προσκαλεσάμενος αὐτά. Fateor relativum αὐτὰ ad puerulos referri: sed ex eo non conficitur, Dominum compellasse ipsos puerulos, ac proinde eos jam fuisse natu grandiores. Imò ex vulgata loquendi consuetudine dicitur puerulum ad se vocare qui nutricem accersit à qua infans ipse gestatur. Itaque sic est istud accipiendum ut sciamus eos à quibus adferebantur pueruli, quos discipuli abigebant, jussos fuisse à Domino propiùs accedere, unà cum infantibus quos gestabant.

18 *Ex primoribus*, ἄρχων. Vide suprà, 14. 1.

19 *Cur me dicis bonum?* &c. τί με λέγεις ἀγαθόν; &c. Marcionem, qui unius Lucæ Evangelium admittebat, sed plurimis locis diminutum & corruptum, testatur Epiphanius hunc locum sic depravasse, μή με λέγε ἀγαθόν· οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς. ὁ Θεὸς ὁ πατήρ. i. e. *Ne me dicas bonum: unus bonus est*, nempe *Deus Pater*. Deinde in proximo versiculo pro οἶδας, *nosti*, substituerat οἶδα, *novi*: quæ depravatio nè refutationem quidem meretur.

22 *Unum*, ἕν. Imò omnia: cùm nè unum quidem præceptum possit quisquam ità ut lex præscribit observare. Loquitur ergò Christus sanctâ quâdam ironiâ, cujus occasionem illi præbebat pharisaica ista superbia, cujus ut illum ipsum intus argueret, proponit illi non aliquod opus supererogationis, ut Monachi præsertim nugantur, vel ut Consilia præceptis divinis adjiceret; quasi Lex Dei nobis condemnandis non sufficeret, à cujus maledictione venit nos liberaturus: sed ut proposito veræ charitatis exemplo, quousq; legis vera & integra observatio progrediatur, ipsum doceret quantum ab eo abesset quod à se jam olim præstitū somniabat.

30 *Multiplicia*, πολλαπλασίονα. id est, multò plura, & æstimatione potiora. Cyprianus De lapsis loquens alicubi legit ἑπταπλασίονα, *septupla*, eodem sensu.

31 *De filio hominis*, περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Sic restitui ex fide vetustissimi mei codicis, & tum Syri, tum Latini veteris interpretis cùm in Græcis aliis legatur τῷ Υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου, *Filio hominis*, id est, à filio hominis; quod per trajectionem construendum fuerit cum verbo πληρωθήσεται.

32 *Contumeliis afficietur*, ὑβρισθήσεται. Vulg. *Flagellabitur*, id est, μαστιγωθήσεται. Dicitur autem ὕβρις omnis major injuria per improbitatem ac morum insolentiam ac proterviam perpetrata. Itaque non tantùm ad id pertinet quòd flagellatus est Dominus, sed etiam quòd colaphis & bacillis cæsus est: imò verò seorsum fit mentio flagellationis in proximo versiculo.

34 *Ipsis*, ἀπ' αὐτῶν. Heb. מהם *mehem*, *ab ipsis*: i.e. ità ut quasi ab ipsorum conspectu essent remota: quod postea ad animū transfertur. Expunximus autem præpositionem, ut vitaremus amphiboliā.

36 *Turbam*, τὸν ὄχλον. Id est, strepitum turbæ prætereuntis, ut rectè explicat Syrus interpres.

43 *Laudem*, αἶνον. Vocabulum in oratione soluta inusitatum, pro ἔπαινον. Itaq; vetustissimus codex meus habet δόξαν, *gloriam*.

ΚΕΦ. ιθ'.

Καὶ εἰσελθὼν διήρχετο τὴν Ἱεριχώ.
2 Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι καλούμενος Ζακχαῖος, καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχιτελώνης, καὶ οὗτος ἦν πλούσιος·
3 Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν τίς ἐστι· καὶ οὐκ ἠδύνατο ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ὅτι τῇ ἡλικίᾳ μικρὸς ἦν.
4 Καὶ προδραμὼν ἔμπροσθεν, ἀνέβη ἐπὶ συκομωραίαν, ἵνα ἴδῃ αὐτόν· ὅτι δι' ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι.
5 Καὶ ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν τόπον, ἀναβλέψας ὁ Ἰησοῦς εἶδεν αὐτόν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν, Ζακχαῖε, σπεύσας κατάβηθι· σήμερον γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι.
6 Καὶ σπεύσας κατέβη, καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν χαίρων.
7 Καὶ ἰδόντες ἅπαντες διεγόγγυζον, λέγοντες, Ὅτι παρὰ ἁμαρτωλῷ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῦσαι.
8 Σταθεὶς δὲ Ζακχαῖος εἶπε πρὸς τὸν Κύριον, Ἰδοὺ τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου, Κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς· καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν.
9 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν.
10 Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

1 Christi gratia eos potissimùm prævenit qui maximè vi debantur ab ea alieni.
7 Mundus gratiam Dei repudians, iniquè tamen fert eam ad alios transferti.
8 Exemplum veræ resipiscentiæ ex effectu intelligitur.
‖ Matt. 18. 11

CAP. XIX.

Jesus autem ingressus Jericho, transibat:
Et ecce, quidam nomine vocatus Zacchæus, & qui magister erat publicanorum, & dives erat:
Studebátque videre quis esset Jesus: nec poterat præ turba, quòd staturâ parvus esset:
Præcurrens igitur ascendit in sycomorum, ut eum videret: quoniam futurum erat ut illac transiret.
Ut autem venit ad eum locum, suspiciens Jesus vidit eum, & dixit ei, Zacchæe, festinans descende: hodie enim domi tuæ oportet me manere.
Tum is festinans descendit, & excepit eū gaudens.
Et omnes cùm hoc vidissent murmurabant, dicentes eum ingressum esse ad hominem peccatorem ut *ibi* diversaretur,
Adstans autem Zacchæus dixit Domino, Ecce dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & si quid cuipiam per calumniam eripui, reddo quadruplum.
Dixit autem ei Jesus, Hodie salus huic domui contigit, eò quòd ipse quoque est filius Abrahami.
‖ Venit enim Filius hominis ut quærat & servet quod perierat.

CAP. XIX.

Et ingressus perambulabat Jericho.
Et ecce vir nomine Zacchæus, & hic princeps erat publicanorum, & ipse dives:
Et quærebat videre Jesum quis esset: & non poterat præ turba, quia staturâ pusillus erat.
Et præcurrens ascendit in arborem sycomorum, ut videret eum: quia indè erat transiturus.
Et cùm venisset ad locum, suspiciens Jesus vidit illum, & dixit ad eum, Zacchæe, festinans descend: quia hodie in domo tua oportet me manere.
Et festinans descendit, & excepit illum gaudens.
Et cùm viderent omnes murmurabant, dicentes quòd ad hominem peccatorem divertisset.
Stans autem Zacchæus dixit ad Dominum, Ecce, dimidium meorum bonorum do pauperibus, & si quid aliquem defraudavi, reddo quadruplum.
Ait Jesus ad eum, Quia hodie salus domui huic facta est: eo quòd & ipse filius sit Abrahæ.
Venit enim Filius hominis quærere & salvum facere quod perierat.

---

1 *Jesus autem ingressus*, καὶ εἰσελθών. Supplevimus *Jesu* nomen ut magis perspicua esset oratio.

2 *Magister publicanorum*, ἀρχιτελώνης. Intellige magistrum fuisse ejus societatis quæ ibi coierat. Erant enim publicani necessariò in societates distributi, quæ suos habebant magistros, ut ex infinitis penè locis orationum Ciceronis apparet. Vulg. & Erasmus, *Principem publicanorum*, impropriè interpretantur.

4 *Præcurrens*, προδραμὼν ἔμπροσθεν. In Complutensi editione & manuscripto quodam codice legimus, προσδραμὼν ἔμπροσθεν, *& cùm antè accurrisset*: quam lectionem magis amplector. nam alioquin abundabit adverbium ἔμπροσθεν. Sic etiam legit Syrus interpres. ¶ *Sycomorum*, συκομωραίαν. De hoc arboris genere diximus nonnulla capite 17: & multa commemorat in hunc locum Erasmus, quæ ex eo petere licebit. Sed hoc placuit annotare, in hoc nomine scribendo miram esse vetustorum codicum varietatem. Nam præter συκομωραίαν, legimus etiam συκομορίαν, & συκομωρέαν & συκομοραίαν. ¶ *Illac*, δι' ἐκείνης. Sic rectè Erasmus nam subauditur ὁδοῦ: quæ ellipsis in Græcis scriptoribus frequenter occurrit. Nisi malis repetere συκομωραίας. Vulg. *Indè*, id est, ἐκεῖθεν, quod non videtur posse convenire.

8 *Si quid cuipiam per calumniam eripui*, εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα. Sic placuit Tertulliano lib. adversùs Marcionem 4. explicare Græcum vocabulum συκοφαντεῖν: cujus propria significatio videtur optimè convenire personæ magistri publicanorum. Istis enim ferè mos est, suis latrociniis prætexere rei publicæ commoda, & hoc obtentu ità impudenter prædari, ut siquis sese illorum rapacitati opponat, injuriam sibi ac reipublicæ fieri clamitent. Vulgata, & Erasmus, *Siquid aliquem defraudavi*: quæ interpretatio mihi videtur nimiùm esse generalis, neq; satis expressè declarare istorum hominum summam in latrocinando impudentiam.

9 *Eò quòd*, καθότι. Vel *Quatenus*, pro *Quandoquidem*, ut apud Quintilianum lib. 4. *Sed quatenus*, inquit, *forte quâdam pervenimus ad difficilius narrationum genus, jam de iis loquamur.* Itaque τὸ καθότι hoc loco causalis est particula, ponitúrque pro διότι, teste etiam Syro interprete, qui vertit מטול *metul*. ¶ *Ipse quoque est filius Abraham*, καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν. Filium esse Abrahæ, nihil aliud declarat quàm gratis electum esse, Rom. 9. 8. & vestigiis fidei Abrahæ insistere, Rom. 4. 12. & opera Abrahæ facere, Joan. 8. 39. ex quibus demum rectè colligitur certa futuræ salutis exspectatio, Rom. 8. 29. Quòd autem ex antecedente particulari Dominus nectit universalem conclusionem, id est, quòd ex Zacchæi fide colligit totius familiæ salutem, æstimandum est ex ratione fœderis quod cum ipso Abrahamo ità sancitum est, ut ejus etiam familiam comprehenderet. id enim ex fœderis tessera liquet, quæ cum tota Abrahami familia fuit communicata: ità tamen ut Domino interim maneat libera eligendi vel reprobandi facultas. Itaque frigida est ratio quam Erasmus adfert, domum vocari filiam Abrahæ, quòd talis esse solet familia qualis est paterfamiliās. Idem verò hunc locum sic interpretatur, *Eò quòd & ipsa filia sit Abrahæ*, quoniam nimirum credidit pronomen αὐτὸς, referri ad οἶκον, quod vocabulum apud Græcos masculinum est, cùm Latinis domus fœmineo genere dicatur, ideóque pro υἱὸς, id est, *Filius*, convertit *Filia*, id est, θυγάτηρ. Eadem quoq; ratio persuasit Theophylacto & aliis nonnullis, ut per domum intelligerent Zacchæum ipsum, quia durè de familia dicatur ipsam esse filiam Abrahæ, quod omnino est absurdum. Verùm quod ad Erasmum attinet, licèt confiteor hoc loco domum

domum accipi pro familia, ejus tamen interpretationem non recipio. Quamvis enim filiorum appellatione observent Jurisconsulti etiam filias comprehendi: tamen υἱὸν nullo modo possis Filiam interpretari, neque (ut arbitror) usquam hoc dicendi genus usurpatur. Deinde cur non potiùs Lucas uteretur vocabulo ὁσίας & θυγατρός; Puto igitur αὐτὸς non referri ad οἶκον, sed de ipso Zacchæo, ut tertia persona dici: Domino videlicet, cùm initio Zacchæum ipsum compellasset sermonem postea ad circumstantes convertente: quæ personæ mutatio vix solet à Græcis aut Latinis usurpari, nisi cùm à recta oratione ad obliquam transitur, aut contrà. Sic tamen videtur Isocrates in Nicoclis persona locutus, his verbis, ἵν᾽ ἐπίστησθε ὅτι τοιοῦτός ἐστιν ὑμῶν ὁ βασιλεύς, ὃς οὐ μόνον διὰ τοὺς προγόνους, ἀλλὰ καὶ δι᾽ ἐμαυτὸν, δικαίως ἂν καὶ μείζονος τιμῆς ἢ τηλικαύτης ἀξιωθείην: ubi fit transitus in eadem orationis specie à tertia persona ad primam, contrà quàm hoc loco à prima ad tertiam. Deinde, nequis de hac enallage ampliùs dubitet, simile prorsus exemplum reperitur Psal. 22.26. ubi ponitur יִרְאָיו jereau pro יְרֵאֶיךָ jerecha. & Esaiæ 6.10. usurpatur וְרָפָא לוֹ verapha lo pro וּרְפָאתִי לוֹ veraphati lo, & 48.24. & Abd. 7. Syrus interpres pro αὐτὸς, Ipse, legit οὗτος, Iste. Vertit enim הָנָא hana. quo modo etiam citatur hic locus à Cypriano lib. 2. epist. 3. quam lectionem si sequamur, plana erunt omnia, eo excepto quòd tota oratio non ad Zacchæum: sed ad circumstantes dirigetur; cùm tamen Jesus dicatur πρὸς αὐτὸν locutus. Sed quoquo modo accipias, plana est hujus dicti sententia.

---

11 ¶ Ἀκουόντων δὲ αὐτῶν ταῦτα, προσθεὶς εἶπε παραβολὴν, διὰ τὸ ἐγγὺς αὐτὸν εἶναι Ἱερουσαλὴμ, καὶ δοκεῖν αὐτοὺς ὅτι παραχρῆμα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεσθαι.
12 Εἶπεν οὖν, Ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑποστρέψαι.
13 Καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς, καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Πραγματεύσασθε ἕως ἔρχομαι.
14 Οἱ δὲ πολῖται αὐτοῦ ἐμίσουν αὐτὸν, καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀπίσω αὐτοῦ, λέγοντες, Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ᾽ ἡμᾶς.
15 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐτὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν, καὶ εἶπε φωνηθῆναι αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους οἷς ἔδωκε τὸ ἀργύριον· ἵνα γνῷ τίς τί διεπραγματεύσατο.
16 Παρεγένετο δὲ ὁ πρῶτος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου προσειργάσατο δέκα μνᾶς.
17 Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εὖ, ἀγαθὲ δοῦλε· ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου, ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων.
18 Καὶ ἦλθεν ὁ δεύτερος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου ἐποίησε πέντε μνᾶς.
19 Εἶπε δὲ καὶ τούτῳ, Καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων.
20 Καὶ ἕτερος ἦλθε, λέγων, Κύριε, ἰδοὺ ἡ μνᾶ σου ἣν εἶχον ἀποκειμένην ἐν σουδαρίῳ.
21 Ἐφοβούμην γάρ σε, ὅτι ἄνθρωπος αὐστηρὸς εἶ· αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, καὶ θερίζεις ὃ οὐκ ἔσπειρας.
22 Λέγει δὲ αὐτῷ, Ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε, πονηρὲ δοῦλε· ᾔδεις ὅτι ἐγὼ ἄνθρωπος αὐστηρός εἰμι, αἴρων ὃ οὐκ ἔθηκα, καὶ θερίζων ὃ οὐκ ἔσπειρα.
23 Καὶ διατί οὐκ ἔδωκας τὸ ἀργύριόν μου ἐπὶ τὴν τράπεζαν, καὶ ἐγὼ ἐλθὼν σὺν τόκῳ ἂν ἔπραξα αὐτό;
24 Καὶ τοῖς παρεστῶσιν εἶπεν, Ἄρατε ἀπ᾽ αὐτοῦ τὴν μνᾶν, καὶ δότε τῷ τὰς δέκα μνᾶς ἔχοντι.
25 Καὶ εἶπον αὐτῷ, Κύριε, ἔχει δέκα μνᾶς.
26 Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ.
27 Πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ᾽ αὐτοὺς, ἀγάγετε ὧδε, καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου.
28 Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν, ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα.
29 ¶ Καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,
30 Εἰπὼν, Ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην· ἐν ᾗ εἰσπορευόμενοι εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ᾽ ὃν οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.
31 Καὶ ἐάν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ, Διατί λύετε; Οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.
32 Ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς.
33 Λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτοὺς, Τί λύετε τὸν πῶλον;
34 Οἱ δὲ εἶπον, Ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.

Hæc autem ipsis audientibus, pergens, dixit parabolam, eò quòd esset prope Hierosolymam, & quòd putarent fore ut illico regnum Dei appareret.
Dixit ergò, * Homo quidam nobilis profectus est in regionem longinquam, ut acciperet sibi regnum, ac reverteretur.
Vocatis autem decem servis suis dedit eis decem minas, & dixit eis, Negotiamini donec veniam.
Cives autem ejus oderant eum, miserúntque legationem post eum, dicentes, Nolumus hunc regnare super nos.
Et factum est cùm is redisset, accepto regno, tum jussit vocari servos illos ad se, quibus dederat pecuniam: ut cognosceret quis quid negotiando confecisset.
Adfuit autem primus, dicens, Domine, mina tua decem minas lucrifecit.
Ille autem ait ei, Bene *est*, serve bone: quia in minimo fuisti fidelis, habeto jus in decem urbes.
Et alter venit, dicens, Domine, mina tua confecit quinque minas.
Ille verò & isti dixit, Tu quoque præesto quinque urbibus.
Et alius venit, dicens, Domine, ecce mina tua quam habui sepositam in sudario.
Metui enim te, quòd homo sis austerus: tollis quod non deposuisti, & metis quod non seminasti.
Tum *ille* dixit ei, Ex ore tuo te judicabo, serve male: sciebas me hominem austerum esse, qui tollam quod non deposui, & metam quod non seminavi:
Quare igitur non dedisti pecuniam meam ad mensam, & ego veniens, cum fœnore ipsum exegissem?
Et astantibus dixit, Tollite ab eo minam, & date illi qui decem minas habet.
Illi verò dixerunt ei, Domine, habet decem minas.
At ille, Nam, *inquit*, † dico vobis, Omni habenti dabitur: ei verò qui non habet, etiam quod habet auferetur ab eo.
Quinetiam meos illos inimicos qui noluerunt me regnare supra se, adducite huc, & jugulate coram me.
Et his dictis, antegrediebatur ascendens Hierosolymam.
‖ Et factum est cùm appropinquasset Bethphagæ & Bethaniæ, ad montem qui vocatur Olearum, misit duos ex discipulis suis,
Dicens, Abite in vicum qui est ex adverso: in quo introeuntes invenietis pullum alligatum, cui nullus unquam hominum insedit: solutum eum adducite.
Et si quis vos interrogaverit, Quare solvitis? Sic dicetis ei, Quoniam eo opus est Domino.
Profecti autem qui missi erant, invenerunt prout eis dixerat.
Solventibus autem ipsis pullum, dixerunt eis domini ejus, Quare solvitis pullum?
Ipsi verò dixerunt, Quoniam eo opus est Domino.

Hæc illis audientibus adjiciens dixit parabolam, eò quòd esset prope Jerusalem, & quòd existimarent quòd confestim regnum Dei manifestaretur.
Dixit ergò, Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum, & reverti.
Vocatis autem decem servis suis dedit eis decem minas, & ait ad illos, Negotiamini dum venio.
Cives autem ejus oderant eum, & miserunt legationem post illum, dicentes, Nolumus hunc regnare super nos.
Et factum est ut rediret accepto regno, & jussit vocari servos quibus dedit pecuniam: ut sciret quantum quisque negotiatus esset.
Venit autem primus, dicens, Domine, mina tua decem minas acquisivit.
Et ait illi, Euge, bone serve: quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem habens super decem civitates.
Et alter venit, dicens, Domine, mina tua fecit quinque minas.
Et huic ait, Et tu esto super quinque civitates.
Et alter venit dicens, Domine, ecce mina tua quam habui repositam in sudario:
Timui enim te, quia homo austerus es: tollis quod non posuisti, & metis quod non seminasti.
Dicit ei, De ore tuo te judico, serve nequam: sciebas quòd ego homo austerus sum, tollens quod non posui, & metens quod non seminavi:
Et quare non dedisti pecuniam meam ad mensam, & ego veniens, cum usuris utique exegissem illam?
Et astantibus dixit, Auferte ab illo minam, & date illi qui decem minas habet.
Et dixerunt ei, Domine, habet decem minas.
Dico autem vobis, quia omni habenti dabitur: ab eo autem qui non habet, & quod habet auferetur ab eo.
Veruntamen inimicos meos illos qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, & interficite ante me.
Et his dictis, præcedebat ascendens Jerosolymam.
Et factum est cùm appropinquasset ad Bethphage & Bethaniam ad montem qui vocatur Oliveti, misit duos discipulos suos,
Dicens, Ite in castellum quod contrà est: in quod introeuntes, invenietis pullum asinæ alligatum, cui nemo unquam hominum sedit: solvite illum & adducite.
Et si quis vos interrogaverit, Quare sol[illegible] Sic dicetis ei, Quia Dominus operam ejus de[illegible]
Abierunt autem qui missi erant, & invenerunt sicut dixit illis, stantem pullum.
Solventibus autem illis pullum, dixerunt domini ejus ad illos, Quid solvitis pullum?
At illi dixerunt, Quia Dominus eum necessarium (habet.

11 Patienter exspectandum Dei judicium, quod suo demum tempore patefiet.
* Matt. 25.14
13 Tria sunt hominum genera in Ecclesia, unum eorum qui à Christo, quem non cernunt, deficiunt: alterum eorum qui pro suæ vocationis ratione, donis ab eo acceptis, ad ipsius gloriam & proximorum commodum industriè & gnaviter utuntur: tertium eorum qui præ ignavia torpent. Primos igitur illos suo tempore apparens Dominus justis pœnis ulciscetur: secundos gratis beabit pro laborum quos sustinuerint ratione: ignavos autem, ut inutiles, etiam plectet. In eos qui ignavam vitam deliberando & contemplando consumunt.
† Matt. 13.12. & 25.29 Mar. 4.25. Supr. 8.18.
‖ Matt. 21.1. Mar. 11.1.
29 Regnum suum non esse ex hoc mundo Christus in semetipso ostendit.

---

11 *Pergens*, προσθείς. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Adjiciens*. Sed apparet hoc dicendi genus esse ab Hebræis petitum, qui sic usurpare solent verbum יסף iasaph quod respondet τῷ προστιθέναι. Sed apud unum Lucam reperio hunc Hebraismum, & quidem tribus præterea locis usurpatum, nempe infrà, 20. 11, & 12. & Act. 12. 3. alibi Novo quidem testamento nusquam.

12 *Longinquam*, μακράν. vedelicet ἀποδοῦσαν, *procul distantem*.

15 *Negotiando confecisset*, διεπραγματεύσατο. Sic verto propter adjectam præpositionem διὰ, sicut plus est διαπράττειν quàm πράττειν.

16 *Lucrifecit*, προσειργάσατο. Ad verbum, *Adoperata est*. Nos vocabulum quæsivimus illi Græco proximum. Nam Græcis eleganter dicitur pecunia ἐργαζομένη vel ἐνεργὸς, quæ negotiationi impenditur: & contrà ἀργὸς, id est, *otiosa*, quæ domi servatur. Sic etiam genere dicendi non multùm dissimili dicuntur ἐργάζεσθαι τὴν θάλασσαν apud Plutarchum, qui ex mari quæstum faciunt. Vulgata & Erasmus, *Acquisivit*, προσεκτήσατο.

23 *Ad mensam*, ἐπὶ τὴν τράπεζαν, i. e. τοῖς τραπεζίταις, *apud mensarios*, ut legitur in Complutensi editione: quamvis propriè *Mensarii* vocati ab *Argentariis* sive *Numulariis* distinguebantur. Nam illi quidem publicam duntaxat rem numariam curabant, ad id munus auctoritate publicâ delecti: isti verò privatim suo quæstui tum permutandis tum fœnerandis pecuniis serviebant, quos hodie nomine à scamnis quibus assident deducto, Galli vocant *Banquiers*, [humani certè generis perniciosissimas pestes plerosque.]

26 At ille *Nam*, inquit, *dico vobis*, λέγω γὰρ ὑμῖν. Necessariò fuit adjiciendum aliquid ut cohæreret hic versiculus cum superiore: & præterea supplendum est in hoc Christi sermone responsum ad vers. 25. cujus rationem hîc reddat. Nec sanè video quînam hi duo versiculi cohæreant. Itaque malim cum Syro interprete, & Vulgata Latina legere, λέγω δὲ ὑμῖν, *Dico autem vobis*; vel cum illo vetustissimo Claromontano codice, & servatâ particulâ γὰρ, versiculum 25. expungere, sic quoque optimè fluente sententiâ: quod tamen facere mihi fuit religio.

27 *Quin etiam*, πλήν. Vide Matth. 11. 22.

28 *Antegrediebatur*, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν. Sic quoque Vetus interpres hoc accipit ut sit periphrasis verbi προηγεῖσθαι. quam expositionem maximè amplector. Nam hoc arguit singularem animi magnitudinem in Christo, tam alacriter ad mortem

tem pergente, (quamvìs jam cùm terrore mortis & judicio Dei luctaretur) ut etiam timentibus discipulis præiret, sicut disertè refertur Marc. 14. 31. Erasmus *Ibat pergens*. Nam Græcis interdum εἰς τὸ ἔμπροσθεν ποιῆσαι accipitur ἀντὶ τοῦ προελθεῖν, id est *promovere* & *pergere*. Sed illa interpretatio mihi quidem planior & uberior videtur.

* Matt. 21. 7. Joan. 12. 14.
39 Cessantibus quos oportuit primos esse regni Christi præcones, Dominus alios invitis illis extra ordinem excitat.
41 Christus nè reproborum quidem exitio simpliciter delectatur.
† Matt. 24. 1. Marc. 13. 1. Infrà 21. 6.
‖ Matt. 21. 12 Mar. 11. 11.
45 Christus Hierosolymam ingressus, visibili adjecto symbolo, docet sibi à Patre mandatas purgandi templi partes.
* Esa. 56. 7.
† Jer. 7. 11.
‖ Matt. 21. 13 Mar. 12. 17.

35 Καὶ ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Καὶ ἐπιῤῥίψαντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῶλον, ἐπεβίβασαν τὸν Ἰησοῦν.

36 Πορευομένου δὲ αὐτοῦ, ὑπεστρώννυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ.

37 Ἐγγίζοντος δὲ αὐτοῦ ἤδη πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, ἤρξαντο ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν χαίροντες αἰνεῖν τὸν Θεὸν φωνῇ μεγάλῃ περὶ πασῶν ὧν εἶδον δυνάμεων,

38 Λέγοντες, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος βασιλεὺς ἐν ὀνόματι Κυρίου· εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις.

39 Καί τινες τῶν Φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου.

40 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κεκράξονται.

41 Καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ,

42 Λέγων, Ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σὺ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου· νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου.

43 Ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπί σε, καὶ περιβαλοῦσιν οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν·

44 Καὶ ἐδαφιοῦσί σε, καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί· καὶ οὐκ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ· ἀνθ' ὧν οὐκ ἔγνως τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου.

45 Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐτῷ καὶ ἀγοράζοντας,

46 Λέγων αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς ἐστιν· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

47 Καὶ ἦν διδάσκων τὸ καθ' ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ. οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐζήτουν αὐτὸν ἀπολέσαι, καὶ οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ·

48 Καὶ οὐχ εὕρισκον τὸ τί ποιήσωσιν· ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων.

* Duxerunt igitur eum ad Jesum. Et palliis suis pullo injectis, imposuerunt Jesum.

Eunte autem ipso, substernebant pallia sua in via.

Et cùm jam appropinquaret ad descensum montis Olearum, cœpit omnis multitudo discipulorum gaudentium laudare Deum voce magnâ de omnibus quas viderant virtutibus,

Dicentes, Benedictus Rex ille qui venit in nomine Domini: pax in cœlo, & gloria in *locis* altissimis.

Et aliqui Pharisæorum è turba dixerunt ei, Magister, objurga discipulos tuos.

Ipse verò respondens dixit eis, Dico vobis, si siluerint isti, mox lapides clamitaturos.

Et ut appropinquavit, visâ urbe, flevit super ea,

Dicens, Si vel tu nosses hoc saltem tuo die, † quæ ad pacem tuam *faciunt*. Sed *ea* nunc occulta sunt oculis tuis.

Nam veniet tempus adversùm te, quo circumjicient tibi inimici tui vallum, & circumcingent te, & constringent undique:

Téque solo æquabunt, & filios tuos intus; neque relinquent in te lapidem super lapidem: eò quòd non agnoveris præstitutum hoc tempus visitationis tuæ.

‖ Et ingressus in templum cœpit ejicere eos qui vendebant in eo & emebant,

Dicens eis, Scriptum est, * Domus mea, domus precationis est: † vos autem fecistis eam speluncam latronum.

Et docebat quotidie in templo. ‖ Primarii verò sacerdotes & Scribæ, & primores plebis studebant eum perdere:

Nec inveniebant quid facerent: totus enim populus pendebat ab eo, *ipsum* audiens.

Et duxerunt illum ad Jesum. Et jactantes vestimenta sua supra pullum, imposuerunt Jesum.

Euntes autem illo, substernebant vestimenta sua in via.

Et cùm appropinquaret jam ad descensum montis Oliveti cœperunt omnes turba descentium gaudentes laudare Deum voce magnâ, super omnibus quas viderant virtutibus,

Dicentes, Benedictus qui venit Rex in nomine Domini: pax in cœlo, & gloria in excelsis.

Et quidam Pharisæorum de turbis dixerunt ad illum, Magister, increpa discipulos tuos.

Quibus ipse ait, Dico vobis, quia si hi tacuerint, lapides clamabunt.

Et ut appropinquavit, videns civitatem, flevit super illam,

Dicens, Quia si cognovisses & tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi. nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis.

Quia venient dies in te: & circumdabunt te inimici tui vallo, & circumdabunt te, & coangustabunt te undique:

Et ad terram prosternent te, & filios tuos qui in te sunt: & non relinquent in te lapidem super lapidem: eò quòd non cognoveris tempus visitationis tuæ.

Et ingressus in templum cœpit ejicere vendentes in illo, & ementes,

Dicens illis, Scriptum est, Quia domus mea, domus orationis est: vos autem fecistis illam speluncam latronum.

Et erat docens quotidie in templo. Principes autem Sacerdotum & Scribæ & principes plebis quærebant illum perdere:

Et non inveniebant quid facerent illi: omnis enim populus suspensus erat audiens illum.

37 *Discipulorum*, τῶν μαθητῶν. Vulgata, *Discentium*. quâ voce utitur sæpe Tertullianus, ubique ἐλλωνίζων. Sed cùm hic interpres nusquam hoc vocabulum usurpet, suspicarer barbaro aliquo scribendi compendio ortum hunc errorem, putà fortassis, *dscûm*: pro quo cùm nonnulli scripsissent *Descendentium*, quoniam hîc fit mentio descensûs, emendator aliquis scripsit *Discentium*. Meus certè vetustissimus codex integrè scriptum habet *Discipulorum*.

40 *Mox clamitaturos*, κεκράξονται. Sic Erasmus, ut emphasin exprimat temporis paulò pòst futuri. Legimus tamen in quodam codice κράξουσιν, id est, *clamabunt*.

41 *Flevit*, ἔκλαυσεν. Epiphanius in Anchorato testatur quosdam, alioqui orthodoxos, hunc versiculum expunxisse, quasi fletus iste Christo non conveniret, qui tamen alibi quoque legitur flevisse, ut Joan, 11. 35.

42 *Si vel tu nosses*, ὅτι εἰ ἔγνως. Doctissimus Budæus prioribus in Pandectas annotationibus rectè observat orationem esse defectivam, hominis partim commiserantis instantem urbis cladem, partim inauditam perfidiam ac contumaciam exprobrantis. Hanc igitur germanam esse hujus loci sententiam non dubito, ità ut redundet particula ὅτι, usitatissimo præsertim Lucæ pleonasmo, nisi malimus vertere, *Quod si*. Apud Syrum certè interpretem particula כי *chi* non est causalis, sed exclamationem declarat, & אלו *illu* optantis est, quomodo etiam particula εἰ nonnunquam accipitur [quidam tamen interpretantur, *Utinam nosses*, & fateor nonnunquam conjunctionem εἰ sic explicari,] sed ità ut optandi modo vel subjunctivo conjungatur; aut certè sequatur ἂν particula δυνητικά. ¶ *Vel tu*, καὶ σύ. Vulg. & Erasmus, *Et tu*. Ego verò non video quinam hîc possit esse locus copulativæ conjunctioni. Neq; enim (opinor) deplorat Dominus quòd Hierusalem quoque non accepisset evangelium, quod aliæ urbes accepissent: sed hoc potiùs deflet, quod nè ipsa quidem liberatorem agnosceret, sibi quasi propriè præ cæteris urbibus ac peculiariter destinatum: unde futurum denunciat ut multò acerbiores det pœnas contemti Messiæ, quàm urbes reliquæ: nisi quòd videtur non dissimilia interminatus Chorazin & Bethsaidæ, & Capernaumo, in quibus oppidis plerunq; fuerat minimo cum fructu versatus. Ponitur ergò particula καὶ sicut apud Latinos, *Vel* pro *Saltem*, quam tamen non habet Syrus interpres. ¶ *Saltem*, καί γε. i. Si post tot Prophetas interfectos, & me quoque Prophetarum Dominum toties repulsum, nunc saltem hâc extremâ profectione aliquam tui ipsius rationem haberes. Ergò hîc quoq; particula καὶ accipienda est ut paulò antè: quod etiam liquet ex particula γε adjuncta. Vulg. *Et tu*. Erasmus quoque similiter interpretatur, sed in annotationibus vehementer fallitur, nisi ego potiùs fallor. Putavit enim verbum ἔγνως absolutè poni, & in posteriore membro supplendum verbum, cui subjiciantur à tergo τὰ πρὸς εἰρήνην σου: ut sit hæc sententia, Si quâ intelligentiâ tu quoque prædita esses, saltem hoc tuo die curares quæ ad pacem tuam pertinent. Alii verò nonnulli, sed recentiores, post ἔγνως subaudiunt aliquid, nempe imminentia tibi mala: & in posteriore membro itidem aliud verbum subaudiunt. Sed hæc nullius (quod sciam) interpretis idonei autoritate nituntur, & totam hujus orationis emphasin enervant. Deinde si ità libeat verba forìs accersere, quem locum non liceat hæreticis depravare? Origenem autem annotat Erasmus non legere καί γε, quarum tamen particularum maximum esse pondus rectè observat. ¶ *Hoc tuo die*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ. Dies hujus urbis dicitur (Hebræorum more) tempus illud quo Dominus singulari beneficio eam dignatus erat, nisi ipsum non eminus vocantem, sed jam præsentem contemsisset. ¶ *Quæ ad pacem tuam* faciunt, τὰ πρὸς τὴν εἰρήνην σου.. id est, ea in quibus posita est tota tua felicitas. Nam extra Christum non est salus: ex quo efficitur, nullos sibi pejùs consulere quàm qui oblatum Christum nolunt in se regnare. Quod igitur Gregorius *Pacis* nomine intelligit hujus mundi delicias, & alii quoque aliter interpretantur, nè refutatione quidem indiget. Sunt autem hæc (ut modò dixi) cum verbo ἔγνως, quod in hac oratione unicum est, conjungenda, ut non ineptè possis totam hanc orationem sic explere, Si vel tu hoc saltem tuo die eum agnosceres à quo uno tota pax & salus tua dependet, quàm felix esses ac beata! Sed longè vehementiorem orationem efficit posterioris membri aposiopesis.

43 *Nam veniet tempus*, ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι. Thephylactus hæc ità connectit cum superioris versiculi fine, ut ὅτι ponatur αἰτιολογικῶς, in explanatione videlicet, hoc modo, *Sed ea nunc sunt oculis tuis tecta, quoniam tempus imminet quo tui hostes*, &c. Possemus etiam (ni fallor) ὅτι accipere pro διότι, ità ut sit conclusio ex superioribus nascens & sic convertas, *Sed ea nunc tecta sunt oculis tuis. Quamobrem veniet tempus quo*, &c. Sed omnino præstat pro causali conjunctione accipere, ut sit altera aposiopesis in fine versiculi superioris, cujus maximam esse energiam diximus. Sic igitur possit expleri sententia, *Sed hæc tibi jam sunt ignota*, itaque peribis. *Nam veniet tempus*, &c.

44 *Præstitutum hoc tempus visitationis tuæ*, τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου, id est, hoc temporis punctum quo Deus ipse te invisit. Puto enim habendam esse rationem propriæ significationis τῆς ἐπισκοπῆς, ut annotavimus suprà 1. 68. Nam alioquin Heb. פקודה *pekuddah*, pro quo Græci reddunt ἐπισκοπὴν, multò latiùs patet, & tum ad beneficentiæ tum ad judiciorum Dei declarationem accommodatur.

47 *Quotidie*, τὸ καθ' ἡμέραν. vel *Interdiu*. Nam vespere solebat se extra urbem recipere, ut apparet ex Matthæo & Marco. ¶ *Primores populi*, οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ. Hi sunt qui paulò pòst vocantur *Seniores*, & *Seniores populi*, Matt. 21. 23. & ἄρχοντες alibi, ut diximus suprà 14. 1.

48 *Quid*

48 *Quid facerent*, τὸ τί ποιήσωσιν. Atticus pleonasmus articuli. Meus autem vetustissimus codex addit αὐτῷ, *Ei*, nempe Christo. ¶ *Pendebat ab eo*, ἐξεκρέματο. id est attentissimè ipsius sermonem audiebat, quasi ab ipsius ore pendens, ut Latini quoque loquuntur. Vulg. *Suspensus erat*, neglecto pronomine αὐτοῦ, & depravatâ quoque sententiâ.

ΚΕΦ. κ΄.

Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, διδάσκοντος αὐτοῦ τὸν λαὸν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εὐαγγελιζομένου, ἐπέστησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς σὺν τοῖς πρεσβυτέροις,

2 Καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς, ἢ τίς ἐστιν ὁ δούς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην.

3 Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον· καὶ εἴπατέ μοι,

4 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων;

5 Οἱ δὲ συνελογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Ὅτι ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ, Διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

6 Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· πᾶς ὁ λαὸς καταλιθάσει ἡμᾶς. πεπεισμένος γάρ ἐστιν Ἰωάννην προφήτην εἶναι.

7 Καὶ ἀπεκρίθησαν μὴ εἰδέναι πόθεν.

8 Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

9 Ἤρξατο δὲ πρὸς τὸν λαὸν λέγειν τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἄνθρωπός τις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησε χρόνους ἱκανούς.

10 Καὶ ἐν καιρῷ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς δοῦλον, ἵνα ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος δῶσιν αὐτῷ· Οἱ δὲ γεωργοὶ δείραντες αὐτὸν ἐξαπέστειλαν κενόν.

11 Καὶ προσέθετο πέμψαι ἕτερον δοῦλον· οἱ δὲ κἀκεῖνον δείραντες καὶ ἀτιμάσαντες ἐξαπέστειλαν κενόν.

12 Καὶ προσέθετο πέμψαι τρίτον· οἱ δὲ καὶ τοῦτον τραυματίσαντες ἐξέβαλον.

13 Εἶπε δὲ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, Τί ποιήσω; πέμψω τὸν υἱόν μου τὸν ἀγαπητόν· ἴσως τοῦτον ἰδόντες ἐντραπήσονται.

14 Ἰδόντες δὲ αὐτὸν οἱ γεωργοὶ, διελογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, ἵνα ἡμῶν γένηται ἡ κληρονομία.

15 Καὶ ἐκβαλόντες αὐτὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος ἀπέκτειναν. Τί οὖν ποιήσει αὐτοῖς ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος;

16 Ἐλεύσεται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς τούτους, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις. Ἀκούσαντες δὲ εἶπον, Μὴ γένοιτο.

17 Ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτοῖς εἶπε, Τί οὖν ἐστι τὸ γεγραμμένον τοῦτο, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας;

18 Πᾶς ὁ πεσὼν ἐπ' ἐκεῖνον τὸν λίθον συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

19 Καὶ ἐζήτησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐπιβαλεῖν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν λαόν· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην εἶπε.

20 Καὶ παρατηρήσαντες ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους, ὑποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος.

21 Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις, καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις·

22 Ἔξεστιν ἡμῖν Καίσαρι φόρον δοῦναι, ἢ οὔ;

23 Κατανοήσας δὲ αὐτῶν τὴν πανουργίαν, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τί με πειράζετε;

24 Ἐπιδείξατέ μοι δηνάριον· τίνος ἔχει εἰκόνα καὶ ἐπιγραφήν; Ἀποκριθέντες δὲ εἶπον, Καίσαρος.

25 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀπόδοτε τοίνυν τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.

CAP. XX.

*Et factum est quodam dierum illorum, ut cùm ipse doceret populum in templo, & evangelizaret, supervenerint primarii Sacerdotes & Scribæ cum Senioribus,

Et allocuti sunt eum dicentes, Dic nobis quâ autoritate ista facias, aut quis ille sit qui dedit tibi istam autoritatem.

Respondens autem dixit eis, Interrogabo vos & ego quiddam: dicite igitur mihi,

Baptismus Joannis è cœlo erat, an ex hominibus?

At illi ratiocinati sunt apud se, dicentes, Si dixerimus, E cœlo: dicet, Quare ergò non credidistis ei?

Sin autem dixerimus, Ex hominibus: tota plebs lapidabit nos. persuasa enim est Joannem Prophetam fuisse.

Responderunt igitur se nescire unde esset.

Tunc Jesus dixit eis, Nec ego dicam vobis quâ autoritate hæc faciam.

Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc, † Quidam plantavit vineam, & elocavit eam agricolis: & peregre abfuit non multum temporis.

Sed præstituto tempore misit servum ad agricolas illos, ut sibi darent ex fructu vineæ. Agricolæ autem illi cæsum illum ablegarunt inanem.

Ille verò perrexit, & alterum servum misit: at ipsi hunc quoque cæsum & contumeliis affectum ablegarunt inanem.

Et perrexit mittere tertium: at illi & istum vulneratum ejecerunt.

Dixit igitur Dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium illum meum dilectum: utique hunc visum reverebuntur.

Viso autem eo agricolæ colloquebantur inter se dicentes, Iste est hæres: adeste, interimamus eum, ut nostra fiat hæreditas.

Et ejectum eum extra vineam, interemerunt. Quid ergò faciet eis Dominus vineæ?

Veniet & perdet agricolas istos & dabit vineam aliis. Hoc autem cùm audissent, dixerunt, Absit.

Ille verò intuitus ipsos ait, Quid illud est ergò quod scriptum est, ‖ Quem lapidem reprobaverunt ædificantes, is factus est caput anguli?

Quisquis ceciderit super illum lapidem confringetur: super quem autem ceciderit, comminuet eum.

Et studuerunt primarii Sacerdotes & Scribæ injicere in eum manus eo ipso momento: sed metuerunt plebem: cognoverant enim eum adversus ipsos dixisse similitudinem istam.

Itaque observantes eum, miserunt insidiatores, qui se justos esse simularent, ut carperent ejus sermonem, tradituri eum imperio & potestati Præsidis.

* Qui interrogaverunt eum dicentes, Præceptor, scimus te rectè dicere & docere, nec accipere personam, sed viam Dei in veritate docere:

Licet nobis tributum dare Cæsari, an non?

Animadversâ autem eorum calliditate, dixit eis, Quid me tentatis?

Ostendite mihi denarium: cujus habet imaginem & inscriptionem? Respondentes autē dixerunt, Cæsaris.

Tunc dixit eis, † Reddite igitur quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.

CAP. XX.

Et factum est in una dierum, docente illo populum in templo, & evangelizante, convenerunt principes Sacerdotum & Scribæ cum Senioribus,

Et aiunt, dicentes ad illum, Dic nobis in qua potestate hæc facis, aut quis est qui dedit tibi potestatem.

Respondens autem Jesus dixit ad illos, interrogabo vos & ego unum verbum: respondete mihi,

Baptismus Johannis de cælo erat, an ex hominibus?

At illi cogitabant intra se, dicentes, Quia si dixerimus, De cælo: dicet, Quare ergò non credidistis illi?

Sin autem dixerimus, Ex hominibus: plebs universa lapidabit nos. certi sunt enim Johannem Prophetam esse.

Et responderunt se nescire unde esset.

Et Jesus ait illis, Neque ego dico vobis in qua potestate hæc facio.

Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc, Homo quidam plantavit vineam, & locavit eam colonis: & ipse peregre fuit multis temporibus.

Et in tempore misit ad cultores servum, ut de fructu vineæ darent illi: qui cæsum dimiserunt eum inanem.

Et addidit alterum servum mittere: Illi autem hunc quoque cædentes, & afficientes contumeliâ dimiserunt inanem.

Et addidit tertium mittere: qui & illum vulnerantes ejecerunt.

Dixit autem Dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectum: forsan cùm hunc viderint, verebuntur.

Quem cùm vidissent coloni cogitaverunt intra se dicentes, Hic est hæres: occidamus illum, ut nostra fiat hæreditas.

Et ejectum illum extra vineam occiderunt. Quid ergò faciet illis dominus vineæ?

Veniet & perdet colonos istos, & dabit vineam aliis. Quo audito dixerunt illi, Absit.

Ille autem aspiciens eos, ait, Quid est ergò hoc quod scriptum est, Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli?

Omnis qui ceciderit super illum lapidem conquassabitur: super quem autem ceciderit, comminuet illum.

Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ mittere in illum manus illâ horâ: & timuerunt populum: cognoverunt enim quòd ad ipsos dixerat similitudinem hanc.

Et observantes, miserunt insidiatores qui se justos simularent: ut caperent eum in sermone, ut traderent illum principatui & potestati Præsidis.

Et interrogaverunt eum, dicentes, Magister, scimus quia rectè dicis & doces, & non accipis personam, sed viam Dei in veritate doces:

Licet nobis tributum dare Cæsari, an non?

Considerans autem dolum illorum, dixit ad eos, Quid me tentatis?

Ostendite mihi denarium: cujus habet imaginem & inscriptionem? Respondentes dixerunt, Cæsaris.

Et ait illis, Reddite ergò quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.

*Matt. 21.23. Marc. 11.27.

1 Victi quod ad doctrinæ veritatem attinet Pharisæi, de vocatione externa controversiam movent, & propriæ conscientiæ testimonio convincuntur.

† Esa. 5.1. Jer. 2.21. Matth. 21.33. Marc. 12.1.

9 Minimè novum est summos esse Christi & ipsius servorum hostes qui in ipso Dei sacrario versantur. Sed hoc ipsi tandem impunè non ferent.

‖ Psal. 118.22. Esa. 28.16. Act. 4.11. Rom. 9.33. 1. Pet. 2.7.

20 Ultimum pseudoprophetarum perfugium est ad veros Prophetas perdendos seditionis crimen eis impingere.

*Matt. 22.16. Marc. 12.13.

† Rom. 13.7.

1 *Supervenerunt*, ἐπέστησαν. Vulg. *Convenerunt*, συνήχθησαν. Erasmus in annotationibus, *Adorti sunt*, i. ἐπῆλθον. Vide sup. 2.9.

2 *Quâ*, ἐν ποίᾳ. vel, *Quo jure*. Hebræus pleonasmus præpositionis ἐν, & ποίᾳ pro τίνι. Sic hodie Antichristiani cùm doctrinam Evangelii à nostris instauratam convincere falsitatis nequeant, percontari nos cœperunt de nostra vocatione: qui simili ratione sunt à nobis ad ipsam Christi & Apostolorum doctrinam relegandi. Quòd enim Christus interrogationem interrogationi opponit, hoc non facit quòd tergiversando velit illos illudere: sed ut eos solidâ responsione, suóque ipsorum testimonio refellat. Perinde enim est acsi diceret, Annon verè de hac autoritate de qua me interrogatis jampridem vobis ex Joannis prædicatione constat? nisi fortasse Joannem Divinitus locutum velitis inficiari. Videtur etiam alludere ad illam Patris cœlitus emissam vocem, cùm à Joanne baptizaretur.

4 *E cælo*, ἐξ οὐρανοῦ. id est, Divinus: indè ortâ phrasi quòd Deus in cœlis dicatur habitare. Neque tamen hinc colligi posse videtur *cælum* pro *Deo* accipi, nisi metonymicè.

5 *Ratiocinati sunt*, συνελογίσαντο. Vulg. *Cogitabant*, malè, ut ex dilemmate apparet. Nec enim quisquis cogitat, rationes confert, quod est propriè συλλογίζεσθαι.

10 *Sibi*, αὐτῷ. i. ἑαυτῷ. vel *Ei*, i. Servo. Sed illud malo. Καιρὸν autem vocat tempus fructibus colligendis opportunum, quod Gallicè *saison* appellant, voce à sationis tempore sumtâ, & generaliter quatuor anni tempestatibus accommodatâ.

13 *Utique*, ἴσως. Vulg. *Forsitan*. Vide epist. Philem. v. 15. Syrus vertit כבר *kebar*, *Jam*.

16 *Absit*, μὴ γένοιτο. Videlicet ut talia fiant. Sic enim Latini ἐλλειπτικῶς istud circumloquuntur.

18 *Comminuet*, λικμήσει. Vide Matth 21.44.

20 *Itaque observantes eum*, καὶ παρατηρήσαντες, id est captantes. Ponitur enim τὸ παρατηρεῖν hoc loco in vitio, [nisi libeat subaudire τὸν καιρὸν, & servatâ aoristi significatione interpretari, *Et observato tempore opportuno*.] ¶ *Justos*, δικαίους. Id est rigidos juris divini exactores, & qui connivere ad nihil possent quod iniquè fieret. ¶ *Ut carperent ejus sermonem*, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου: id est, ut aliquid in ipsius sermone arriperent, cujus occasione calumniam extruerent. Sic enim hoc loco explicandum est τὸ ἐπιλαμβάνεσθαι. Vulg. & Erasmus, *Ut caperent eum in sermone*: pro quo dicere maluissem, *Ut interciperent eum*. Legerunt autem λόγῳ, & nos in quibusdam codicibus legimus λόγον & λόγους. Sed magis est usitata constructio quam sumus secuti, & confirmatur etiam simili exemplo paulò pòst, versu 26. ¶ *Imperio & potestati Præsidis*, τῇ ἀρχῇ καὶ ἐξουσίᾳ τοῦ

ἡγεμόνος:

ἡγεμόνος: id est, Præsidi, penès quem erat imperium ac potestas. Sic σεβασμιότης *Cæsaream Majestatem* pro ipso Cæsare dicimus. Vulg.& Erasmus, *Principatui*. Syrus vertit לדיינא *ledaiana*, id est judicio, sive judicibus: ut ἀρχῇ possis etiam vertere *Magistratui*.

21 *Accipere*, λαμβάνεις. id est, rationem habere personæ. *Personam* autem appellat externas, quas vocant, circumstantias, quas siquis respiciat, paria de paribus non constituat [ut alibi diximus.] Vide Marc. 12. 14.

22 *Tributum*, φόρον nempe Censum, ut Matthæus & Marcus interpretantur: cùm magìs propriè *Vectigal* aut *Portorium* hâc Græcâ voce significetur.

23 *Animadversâ*, κατανοήσας. Vulg. *Considerans*, i. ἐννοῶν, vel σκεπτόμενος. ut alibi sæpe hoc verbum sumus interpretati. Erasmus, *Intellectâ*, i. συνείς. ¶ *Calliditate*, πανουργίαν. Vulg. *Dolo*, non satìs expressè. Significat enim πανουργία quandam ad malè agendum solertiam, & longo usu & tractandis rebus omnibus quæsitam, sicut Latinis callidus dicitur à callendo, vel ab eo quòd usu artis callum obduxerit. Erasmus, *Versutiâ*, i. πολυτροπίαν. Nam Cicero πολύτροπον *versutum* intepretatur, commodissimè profectò.

---

26 Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος ἐναντίον τοῦ λαοῦ· καὶ θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ, ἐσίγησαν.

‖ Matt. 22. 23 Mar. 12. 18.
27 Asseritur carnis resurrectio adversùs Sadducæos.
* Deut. 25. 5.

27 Προσελθόντες δέ τινες τῶν Σαδδουκαίων (οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι) ἐπηρώτησαν αὐτόν,

28 Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, Ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ ἔχων γυναῖκα, καὶ οὗτος ἄτεκνος ἀποθάνῃ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

29 Ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος, λαβὼν γυναῖκα, ἀπέθανεν ἄτεκνος.

30 Καὶ ἔλαβεν ὁ δεύτερος τὴν γυναῖκα, καὶ οὗτος ἀπέθανεν ἄτεκνος.

31 Καὶ ὁ τρίτος ἔλαβεν αὐτήν· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἑπτὰ οὐ κατέλιπον τέκνα, καὶ ἀπέθανον.

32 Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

33 Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος αὐτῶν γίνεται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

34 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσι καὶ ἐκγαμίσκονται·

35 Οἱ δὲ καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν, καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίσκονται·

36 Οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται· ἰσάγγελοι γάρ εἰσι· καὶ υἱοί εἰσι τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες.

† Exod. 3. 6.

37 Ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νεκροί, καὶ Μωσῆς ἐμήνυσεν ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέγει Κύριον τὸν Θεὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰσαάκ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰακώβ.

‖ Matt. 22. 24 Mar. 12. 35.
* Psal. 110. 1.
42 Christus sic est filius Davidis secundùm carnem, ut sit ejusdem Dominus (utpote æternus Dei filius) secundùm Spiritum.

38 Θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν.

39 Ἀποκριθέντες δέ τινες τῶν γραμματέων εἶπον, Διδάσκαλε, καλῶς εἶπας.

40 Οὐκ ἔτι δὲ ἐτόλμων ἐπερωτᾷν αὐτὸν οὐδέν.

41 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Πῶς λέγουσι τὸν Χριστὸν υἱὸν Δαβὶδ εἶναι;

42 Καὶ αὐτὸς Δαβὶδ λέγει ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

43 Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;

44 Δαβὶδ οὖν Κύριον αὐτὸν καλεῖ, καὶ πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστι;

† Matth. 23. 6 Mar. 12. 38. Supr. 11. 43.
46 Vitandum ambitiosorum & avarorum pastorum exemplum.

45 Ἀκούοντος δὲ παντὸς τοῦ λαοῦ, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

46 Προσέχετε ἀπὸ τῶν γραμματέων τῶν θελόντων περιπατεῖν ἐν στολαῖς, καὶ φιλούντων ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.

47 Οἳ κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσεύχονται· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.

Itaque nequiverunt ejus verba carpere coram plebe: & mirati super ejus responso, siluerunt.

‖ Accedentes autem quidam Sadducæorum, (qui contendunt non esse resurrectionem) interrogarunt eum,

Dicentes, Magister, * Moses scripsit nobis, Si cujus frater mortuus fuerit habens uxorem, & sine liberis mortuus fuerit, ut frater accipiat ejus uxorem, & excitet semen fratri suo.

Septem ergò fratres fuerunt, quorum primus acceptâ uxore mortuus est sine liberis.

Accepit igitur eam secundus, *qui* & ipse mortuus est sine liberis.

Deinde tertius accepit eam: itidem autem & illi septem: nec reliquerunt liberos, & mortui sunt.

Post omnes autem mortua est & mulier.

In resurrectione ergò, cujus eorum erit uxor? nam illi septem habuerunt eam uxorem.

Tum respondens dixit eis Jesus, Filii hujus ævi ducunt uxores, & nuptum dantur:

Qui verò digni habiti fuerint qui ævum illud consequantur, & resurrectionem ex mortuis, neque ducunt uxores, neque nuptum dantur:

Nec enim mori possunt ampliùs: pares enim Angelis sunt: & filii sunt Dei, cùm sint filii resurrectionis.

Mortuos autem suscitatum iri, etiam † Moses indicavit in rubo, cùm dicit Dominum Deum Abrahami, & Deum Isaaci, & Deum Jacobi.

Deus autem non est mortuorum, sed vivorum *deus*: omnes enim vivunt ei.

Respondentes autem ei quidam ex Scribis dixerunt, Magister, bene dixisti.

Nec ampliùs audebant eum quicquam interrogare.

‖ Dixit autem eis, Quomodo dicunt Christum filium esse Davidis?

* Nam ipse David dicit in libro Psalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,

Usquedum statuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum?

David ergò Dominum eum vocat, & quomodo filius ejus est?

Audiente verò toto populo dixit discipulis suis,

† Cavete à Scribis, qui volunt ambulare stolati, & amant salutationes in foris, ac primos consessus in conventibus, & primos accubitus in cœnis.

Qui exedunt domos viduarum, & in speciem longis orationibus utuntur: isti recipient gravius judicium.

Et non potuerunt verbum ejus reprehendere coram plebe: & mirati in responso ejus, tacuerunt.

Accesserunt autem quidam Sadducæorum, (qui negant esse resurrectionem) & interrogaverunt eum,

Dicentes, Magister, Moyses scripsit nobis, Si frater alicujus mortuus fuerit habens uxorem, & hic sine liberis fuerit, ut accipiat eam frater ejus uxorem, & suscitet semen fratri suo.

Septem ergò fratres erant: & primus accepit uxorem, & mortuus est sine filiis.

Et sequens accepit illam, & ipse mortuus est sine filio.

Et tertius accepit illam: similiter & omnes septem: & non reliquerunt semen, & mortui sunt.

Novissimè omnium mortua est & mulier.

In resurrectione ergò cujus eorum erit uxor? siquidem septem habuerunt eam uxorem.

Et ait illis Jesus, Filii hujus seculi nubunt, & traduntur ad nuptias:

Illi verò qui digni habebuntur seculo illo & resurrectione ex mortuis, neque nubunt, neque ducunt uxores:

Neque ultrà mori poterunt. æquales enim Angelis sunt: & filii sunt Dei, cùm sint filii resurrectionis.

Quia verò resurgant mortui, & Moyses ostendit secus rubum, sicut dicit Dominum Deum Abraham, & Deum Isaac, & Deum Jacob.

Deus autem non est mortuorum sed vivorum: omnes enim vivunt ei.

Respondentes autem quidam Scribarum dixerunt ei, Magister, bene dixisti.

Et ampliùs non audebant eum quicquam interrogare.

Dixit autem ad illos, Quomodo dicunt Christum filium esse David:

Et ipse David dicit in libro Psalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,

Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum?

David ergò Dominum illum vocat, & quomodo filius ejus est?

Audiente autem omni populo, dixit discipulis suis,

Attendite à Scribis, qui volunt ambulare in stolis, & amant salutationes in foro, & primas cathedras in synagogis, & primos discubitus in conviviis.

Qui devorant domos viduarum, simulantes longam orationem: hi accipient damnationem majorem.

---

26 *Carpere*, ἐπιλαβέσθαι. id est *reprehendere*, ut Vulgata & Erasmus interpretantur. Sic Plato in Gorgia, ἐμοῦ δὴ λέγοντος, τοῦ λόγου ἐπιλαβοῦ.

28 *Sine liberis mortuus fuerit*, ἄτεκνος ἀποθάνῃ. Omnia quæ vidi exemplaria ità scriptum habent. Vetus tamen interpres habet, *Sine liberis fuerit*, ἄτεκνος ᾖ, & quidem rectiús; cùm hujus verbi repetitio prorsus redundet.

31 *Et illi septem*, καὶ οἱ ἑπτά. Oratio imperfecta, forma loquendi è medio petita, pro, *& cæteri quatuor*, ac perinde omnes illi septem.

34 *Filii hujus ævi*, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Vulg. & Erasmus, *Filii hujus seculi*. Hebraismus est quem suprà exposuimus, 16. 8, qui tamen hoc loco paulò aliter accipitur. Nam illic vocantur *Filii hujus seculi*, qui præsenti vitæ sunt addicti, & *filiis lucis* opponuntur: hîc verò dicuntur hoc nomine quicunque in hac vita adhuc versantur: alioquin videretur matrimonium ad filios Dei non pertinere, ut impius ille Cyricius Papa docuit, contra tot manifesta Scripturæ testimonia, ac præsertim adversùs id quòd scribitur Heb. 13. 4.

36 *Filii resurrectionis*, υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως: id est resurrectionis participes. Est enim Hebraismus quem sæpe jam exposuimus. Sicut autem verè dicuntur victuri qui æternâ illâ felicitate perfruantur, ità verè censentur resurgere qui in vitam æternam resurgunt: cùm alioquin si resurrectionem in genere & per se consideremus, ex plurimis aliis Scripturæ testimoniis constet etiam impios resurrecturos ut æternum exitium subeant: quod quidem non vita, sed mors dicitur: quia vita tam infelix, propriè dici vita non debet.

37 *Cùm dicit*, ὡς λέγει, id est ὅτι λέγει, sive λέγων.

38 *Deus autem*, Θεὸς δέ. propopositio est syllogismi cujus conclusio & assumtio præcessit, ut sit integer hic syllogismus, *Quorum Deus est Deus illi vivunt*, vers. 38. *Abrahami, Isaaci, & Jacobi Deus est Deus*, vers. 37. *Ergò illi vivunt*: & cùm nondum revixerint corpore, necesse est ut suo tempore sint corporibus excitatis revicturi. ¶ *Ei*, αὐτῷ. id est, quod ad ipsum attinet cui omnia futura sunt præsentia. Itaque nisi futurum esset ut Abraham, Isaac, & Jacob resurgerent, Deus non se vocaret eorum Deum. Quod siquis objiciat, Deum non dicere se illorum Deum fore, sed esse: ex quo consequeretur, aut jam illos resurrexisse, aut hæc non pertinere ad corporum resurrectionem, sed ad animi vitam: sic respondet huic objectioni Christus, ut dicat, Deo jam vivere qui suo tempore sunt resurrecturi, ideóque Deum de re certò futura non aliter quàm de re præsenti loqui. Quamvìs enim animi immortalitas nec debeat nec possit à corporis resurrectione in hoc argumento separari, tamen hoc accipiendum est de corporum resurrectione, non de animi immortalitate, de qua quæsitum non erat. Ostendit autem particula γὰρ hic, responderi ad tacitam objectionem. Nam alioquin potiùs dicendum fuerat πάντες οὖν, *Omnes igitur*, [quàm πάντες γάρ, *omnes enim*;] & τὸ καθόλου ad hypothesin restringendum est, nempe ad eos [quorum Deus est Deus, id est,] quos Deus fœdere suo comprehensos gratiâ suâ salvificâ dignatur: alios quidem etiam resurrecturos, sed in eam conditionem quæ vitæ nomen non meretur.

41 *Dicunt*, λέγουσι. In duobus codicibus additur τινές, *Quidam*: & Syrus interpres addit γραμματεῖς sive νομικοί, id est *legis interpretes*. Sed fortassis tertia persona posita est secundæ loco,

loco, ut diximus suprà 19.9. nisi malimus hæc non tam ad Scribas quàm de Scribis dicta: ad quos tamen dicitur oratio dirigi, propterea quòd præsentes aderant cùm Christus hunc sermonem haberet.

47 *In speciem precibus longis utuntur*, προφάσει μακρὰ προσεύχονται. Vulg. *Simulantes longam orationem*, sensu rectè expresso. Nec enim legendum opinor μακρᾷ, sed μακρὰ, sicut scribitur in Matthæo & Marco, accedente etiam duorum codicum fide. Quanquam si μακρᾷ legas, facilè subaudietur, ex Hebræorum idiotismo, verbale nomen προσευχῇ.

ΚΕΦ. κά.

1 Ἀναβλέψας δὲ εἶδε τοὺς βάλλοντας τὰ δῶρα αὐτῶν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον πλουσίους.
2 Εἶδε δὲ καί τινα χήραν πενιχρὰν βάλλουσαν ἐκεῖ δύο λεπτά.
3 Καὶ εἶπεν, Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἡ χήρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖον πάντων ἔβαλεν.
4 Ἅπαντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ· αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς ἅπαντα τὸν βίον ὃν εἶχεν ἔβαλε.
5 Καί τινων λεγόντων περὶ τοῦ ἱεροῦ, ὅτι λίθοις καλοῖς καὶ ἀναθήμασι κεκόσμηται, εἶπε,
6 Ταῦτα ἃ θεωρεῖτε; ἐλεύσονται ἡμέραι ἐν αἷς οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ἐπὶ λίθῳ ὃς οὐ καταλυθήσεται.
7 Ἐπηρώτησαν δὲ αὐτόν, λέγοντες, Διδάσκαλε, πότε οὖν ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ ταῦτα γίνεσθαι;
8 Ὁ δὲ εἶπε, Βλέπετε μὴ πλανηθῆτε· πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε. μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν.
9 Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε· δεῖ γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον, ἀλλ' οὐκ εὐθέως τὸ τέλος.
10 Τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἐγερθήσεται ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν.
11 Σεισμοί τε μεγάλοι κατὰ τόπους, καὶ λιμοὶ καὶ λοιμοὶ ἔσονται, φόβητρά τε καὶ σημεῖα ἀπ' οὐρανοῦ μεγάλα ἔσται.
12 Πρὸ δὲ τούτων ἁπάντων ἐπιβαλοῦσιν ἐφ' ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ διώξουσι, παραδιδόντες εἰς συναγωγὰς καὶ φυλακάς, ἀγομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου.
13 Ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον.
14 Θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν μὴ προμελετᾷν ἀπολογηθῆναι.
15 Ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα, καὶ σοφίαν, ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν οὐδὲ ἀντιστῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν.
16 Παραδοθήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φίλων· καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑμῶν.
17 Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου.
18 Καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται.
19 Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν.
20 Ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλήμ, τότε γνῶτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς.

CAP. XXI.

* Respiciens verò vidit divites immittentes dona sua in gazophylacium.

Vidit autem etiam quandam viduam pauperculam immittentem illuc minuta *æreola* duo.

Et dixit, Verè dico vobis, vidua hæc pauper immisit amplius quàm omnes.

Nam omnes hi ex eo quod sibi redundat, immiserunt quæ donarent Deo: hæc autem immisit ex penuria sua totum victum quem habebat.

† Et quibusdam dicentibus de templo quòd pulchris lapidibus ac donariis ornatum esset, dixit,

Hæccine spectatis? venient dies quibus non relinquetur lapis super lapidem qui non destruatur.

Interrogaverunt autem eum, dicentes, Magister, quando hæc erunt? & quod *erit* signum quando futura sint ista?

‖ Ipse verò dixit, Videte nè seducamini: multi enim venient sub nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus*: & tempus illud præstitutum appropinquat. Nè igitur sequimini eos.

Cùm verò audieritis bella & exagitationes, nè consternamini: oportet enim ista primùm fieri, sed non statim *erit* finis.

Tunc dixit eis, Insurget gens in gentem, & regnum in regnum:

Et magni terræmotus erunt singulis locis, & fames ac pestilentiæ, & terriculamenta, & signa è cœlo magna erunt.

* Sed ante hæc omnia injicient vobis manus, & *vos* persequentur, tradentes in conventus & carceres, adductos ad reges ac præsides, propter nomen meum.

Hæc autem cedent vobis testimonio.

† Habete igitur hoc fixum in cordibus vestris, non præmeditari defensionem.

Ego enim dabo vobis os, & sapientiam cui non poterunt contradicere neque obsistere omnes qui se vobis opponent.

Prodemini autem etiam à parentibus & fratribus & cognatis & amicis: & morte mulctandos curabunt *aliquos* ex vobis:

‖ Et eritis exosi omnibus propter nomen meum.

* Sed pilus capitis vestri non peribit.

Per tolerantiam vestram possidete animas vestras.

† Cùm autem videritis Hierosolymam cingi ab exercitibus, tunc agnoscite appropinquare vastationem ejus.

CAP. XXI.

Respiciens autem vidit eos qui mittebant munera sua in gazophylacium divites.

Vidit autem & quandam viduam pauperculam mittentem æra minuta duo.

Et dixit, Verè dico vobis quia vidua hæc pauper, plus quàm omnes misit.

Nam omnes hi ex abundanti sibi miserunt in munera Dei: hæc autem ex eo quod deest illi, omnem victum suum quem habuit, misit.

Et quibusdam dicentibus de templo, quòd bonis lapidibus & donis ornatum esset, dixit,

Hæc quæ videtis, venient dies in quibus non relinquetur lapis super lapidem qui non destruatur.

Interrogaverunt autem illum, dicentes, Præceptor, quando hæc erunt? & quod signum cùm fieri incipient?

Qui dixit, Videte nè seducamini: multi enim venient in nomine meo, dicentes quia ego sum: & tempus appropinquavit. nolite ergò ire post eos.

Cùm autem audieritis prælia & seditiones, nolite terreri: oportet primùm hæc fieri, sed nondum statim finis.

Tunc dicebat illis, Surget gens contra gentem, & regnum adversùs regnum.

Et terræmotus magni erunt per loca, & pestilentiæ & fames terroresque de cœlo & signa magna erunt.

Sed ante hæc omnia injicient vobis manus suas, & persequentur, tradentes in synagogas & custodias, trahentes ad reges & præsides propter nomen meum.

Continget autem vobis in testimonium.

Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari quemadmodum respondeatis.

Ego enim dabo vobis os, & sapientiam cui non poterunt resistere & contradicere omnes adversarii vestri.

Trademini autem à parentibus & fratribus & cognatis & amicis, & morte afficient ex vobis.

Et eritis odio omnibus propter nomen meum.

Et capillus de capite vestro non peribit.

In patientia vestra possidebitis animas vestras.

Cùm autem videritis circumdari ab exercitu Jerusalem, tunc scitote quia appropinquavit desolatio ejus.

* *Mar.*12.4.
1 Pauperibus licet ditissimos etiam quosvis beneficentiæ studio, Deo judice, superare.
† *Matth.*24.1. *Mar.*13.1. *Sup.*19.34.
6 Prædicitur templi illius terreni excidium, ut verum illud spirituale ædificium exstruatur, cujus architectos oportet in primis circumspectos esse.
‖ *Eph.*5.6. 2.*Thes.*2.3.
9 Verum templum Domini per medios tumultus incredibiles, & acerbissimas ærumnas, invictâ patientiâ exstruitur, cujus non potest non esse felicissimus exitus.
* *Matt.*24.8. *Marc.*13.9.
† *Matt.*10.19. *Mar.*13.11. *Sup.*12.12.
‖ *Matt.*10.22.
* *Matt.*10.30.
† *Dan.*9.27. *Matt.*24.15. *Mar.*13.14.
20 Prædicitur urbis totius ultimum excidium.

1 *Respiciens*, ἀναβλέψας. Erasmus, *Sublatis oculis*, quasi gazophylacium in edito loco esset, aut quòd antea suos intuitus, oculos sustulerit in eos qui longiùs aberant. ¶ *Minuta* æreola *duo*, δύο λεπτά. Id est, (inquit Syrus interpres) duas octavas, oboli videlicet, ut diximus Mar.12.42.

4 *Ex eo quod sibi redundat*, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. In quodam codice scriptum legimus ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτῶν, eodem quidem sensu, sed fortassis accommodatiùs, quia sequitur ἐκ τοῦ ὑστερήματος. ¶ *Quæ donarent Deo*, εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ. Hebraicè לָתֵת לַיהוָה *latheth lajehovah*, ità ut ל causam finalem declaret. Et commodè etiam explicare possis, *Ad dandum Deo*, τοῦ διδόναι τῷ Θεῷ. Nam *dona Dei* passivè hîc dicuntur quæ Deo consecrantur, ut *fides Dei* quæ Deo habetur. Et apud Hebræos verbalia interdum pro infinitis verborum ponuntur, súntq; per gerundii modum explicanda, ut Esa.7.1. לַמִּלְחָמָה *lamilchamah*, pro לְהִלָּחֵם *lehillachem*. Sed & εἰς τὰ δῶρα positum est fortassis pro ἐν τοῖς δώροις, id est, *Inter dona*. Aut potiùs Lucas τὰ δῶρα vocat ipsum templi ærarium seu gazophylacium, id est arculam ab Hebræis dictam אָרוֹן *aron*, cujus fit mentio 2.Reg.12.10. ídque Chaldæorum idiomate, qui simili ratione hoc ærarium vocabant *Corbanam*, ut Matth.27.6. cùm קָרְבָּן *korban* propriè declaret τὸ δῶρον, id est *donum*, & quidem (ut annotat Theophylactus) *Deo consecratum*. Vulg. & Erasmus, *In munera Dei*: perobscurè.

5 *Donariis*, ἀναθήμασι. Græci ἀναθήματα vocant donaria quæ templis consecrantur, παρὰ τὸ ἀνατιθέναι id est (ut nonnulli explicant) quòd ejusmodi dona soleant ex reliquis bonis excepta consecrari: vel (ut quosdam malle video) quòd soleant de parietibus aut columnis templi suspendi. Hebræi hæc eadem (opinor) תְּרוּמָה *terumah* vocant, à רוּם *rum*, quod & ipsum declarat *Sursum attollere*: ità ut solebat solenni ritu sacerdos oblationes quas manu gestabat, quasi coram Dei conspectu attollere. Sed ἀνάθεμα diversæ significationis vocabulum, quamvìs ab eodem verbo ἀνατιθέναι derivetur, id declarat quod Hebræi חֵרֶם *herem* appellant, de quo dicemus Rom.9.3. quod discrimen rectè observavit Budæus, neglexit autem Erasmus cùm in hunc locum scriberet.

6 *Hæccine spectatis?* ταῦτα ἃ θεωρεῖτε; Unus codex legit ταῦτα θεωρεῖτε. Ad verbum, *Hæccine* sunt *quæ spectatis?* Quamvìs enim in Græcis codicibus non addatur interrogatio [quæ etiam apud Hebræos sæpe omittitur,] tamen non dubitavi eam apponere ex Matthæo & Marco, assentiente Syro interprete. Erasmus, *Ex his quæ videtis*: quæ interpretatio non video quomodo cohæreat.

8 *Sub nomine meo*, ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου. Id est, nomen meum prætendentes, ut ipse paulò pòst explicat. & dicuntur *in nomine Christi venire* pseudoprophetæ, qui se fingunt à Christo missos. ¶ *Ego sum* Christus, ὅτι ἐγώ εἰμι. Vide Marc.13.6. Nannius certè apud Athanasium sic vertit ac si scriptum esset σφᾶς εἶναι ὅ,τι ἐγώ εἰμι, *Se id esse quod ego sum*.

9 *Exagitationes*, ἀκαταστασίας. Vulg. *Seditiones*, nimis dilutè, ut apparet ex sequente versiculo.

10 *Tunc*, τότε. Vide num hoc sit referendum ad verbum ἐγερθήσεται, *Insurget*, ità ut ἔλεγεν αὐτοῖς, *Dixit eis*, utrinque dispungatur. Sin minus τότε idem valebit atque *Deinde*, vel *Præterea*. Syrus totum hoc, *Tunc dixit eis*, non legit, & additâ particulâ causali vertit, *Insurget enim*, ut legitur Matth.24.7. & Marc.13.8.

11 *Terriculamenta*, φόβητρα. Syrus addit *& expulsiones*, cui respondet τὸ ἀστατεῖν 1.Cor.4.11. Extraordinarias videlicet aeris impressiones, cùm ordinariæ quoque per se terribiles sint. unde illud Ovidii, *Fecit & humanas motura tonitrua mentes.* ¶ *Erunt*, ἔσται. ὄψεται. & mox addit, *& magnæ tempestates erunt*, id est, καὶ πολλοὶ χειμῶνες ἔσονται.

12 *In conventus*, εἰς τὰς συναγωγάς. Vulg. & Erasmus, *In Synagogas*. Vide Matth.10.17. ¶ *Adductos*, ἀγομένους. Vulg. & Erasmus, *Trahentes*, quasi scriptum sit ἄγοντες: quam lectionem si sequaris, subaudienda erit copulativa καὶ, quâ connectantur duo hæc participia. ¶ *Propter nomen meum*, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου. id est, διὰ τὸ ὄνομά μου. Vide Matth.5.11.

13 Hæc *autem cedent*, ἀποβήσεται δέ. Id est, Is autem erit istarum rerum exitus, ut coram Deo & hominibus testata sit vestrorum hostium perfidia & crudelitas, ac vestra vicissim constantia. Vulg. & Erasmus, *Contingit autem*, id est, συμβήσεται δέ.

14 *Habete igitur* hoc *fixum*, θέσθε οὖν. Sic rectè expressit Erasmus hoc dicendi genus, ipsis etiam Græcis disertioribus familiare. hoc enim est quod sæpe apud Homerum occurrit, σὺ δ᾽ ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν, pro quo Virgilius, — *memori quæ condita mente teneto*. [Vulg. *ponite*.] ¶ *Non præmeditari*, οὐ προμελετᾷν. Solicitè videlicet & anxiè. Vitanda enim hìc sunt extrema, conscientia videlicet vel sibi ipsi superbè confidens, vel de causæ bonitate dubitans, vel præ sui infirmitate diffidens.

15 *Os*, στόμα. id est, facultatem loquendi, sive quod loquamini. ¶ *Obsistere*, ἀντιστῆναι. ità videlicet, ut stare ex adverso possint tanquam viribus pares, nedum ut superiores evadant. Vulg. *Resistere*. Vide Matth. 5. 39. & Act. 6. 10.

16 *Prodemini*, παραδοθήσεσθε. id est, προδοθήσεσθε, ut Matt. 26. 16. quamvis etiam retineri potest verbum *Tradendi*, ut Matt. 10. 21. & Mar. 13. 12. ¶ Aliquos *ex vobis*: ἐξ ὑμῶν. subaudi τινάς, de qua ellipsi diximus Matth. 23. 9.

19 *Tolerantiam*, ὑπομονῇ. Vide suprà 8. 15. ¶ *Possidete animas vestras*, κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. id est, Quantumvis multa vos undique mala circumstent, fruimini nihilominus virtute vestrâ, hæc omnia fortiter sustinendo. Nam ut mundus & Satan adversus Ecclesiam conjurarint, & extrema quæque experiantur, non possunt tamen ipsius pacem ac tranquillitatem infringere, cùm ex ipsis doloribus arripiat lætitiæ & exsultationis argumentum, ut scribitur Rom. 5. 1, 2, & 3. Hanc igitur expositionem si sequamur, *Possidere animam* nihil declarabit quàm vitâ tranquillâ ac beatâ perfrui, ut (sicut in causa longè impari dicit ille) *impavidum feriant* vel ipsius *cœli ruinæ*. Syrus interpres pro κτήσασθε, *possidete*, legit κτήσεσθε, *possidebitis*. Nonnulli verò perinde hoc explicant acsi significet, *In hac vita versari*: sensu non multùm diverso à superiore. Alii accipiunt pro *Vitam suam & animum regere*: quo modo jubet Paulus ut quisque vas suum possideat cum honore, 1. Thess. 4. 4. id est, quisque corpus suum ab omni labe purum conservet. Alii demum κτᾶσθαι τὰς ψυχὰς putant idem declarare atque saluti suæ consulere, & (sicut hic noster Lucas alibi scribit) seipsum lucrifacere. nam (ut scribunt Matthæus & Marcus) qui perseveraverit ad finem usque, servabitur. Quamvis autem istæ interpretationes parùm varient, tamen quia nonnihil differunt, integrum Hebraismum servare maluimus quàm cujusquam opinioni præjudicium adferre.

---

21 Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη· καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς, ἐκχωρείτωσαν· καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτήν.

22 Ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗταί εἰσι, τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα.

23 Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ.

24 Καὶ πεσοῦνται στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν.

‖ Esa. 13. 10. Ezec. 32. 7. Matth. 24. 29. Marc. 13. 24.

25 Καὶ ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις· καὶ ἐπὶ τῆς γῆς συνοχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ, ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου·

26 Ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ· αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

27 Post varias illas tempestates Dominus tandem Ecclesiam suam planè liberaturus apparebit.

27 Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

28 Ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, διότι ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν.

* Rom. 8. 23.

29 Καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς, Ἴδετε τὴν συκῆν καὶ πάντα τὰ δένδρα·

30 Ὅταν προβάλωσιν ἤδη, βλέποντες, ἀφ᾽ ἑαυτῶν γινώσκετε ὅτι ἤδη ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν·

31 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε ταῦτα γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

32 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα γένηται.

33 Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

34 Oportet nos sobrios esse, & in Domini adventum dies & noctes intentos, nè incauti opprimamur.

† Rom. 13. 13.

34 Προσέχετε δὲ ἑαυτοῖς, μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ καὶ μερίμναις βιωτικαῖς, καὶ αἰφνίδιος ἐφ᾽ ὑμᾶς ἐπιστῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη.

35 Ὡς παγὶς γὰρ ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς.

36 Ἀγρυπνεῖτε οὖν, ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

37 Ἦν δὲ τὰς ἡμέρας ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων· τὰς δὲ νύκτας ἐξερχόμενος ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον Ἐλαιῶν.

38 Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ ἀκούειν αὐτοῦ.

Tunc qui in Judæa sunt, fugiant in montes: & qui intra eam, excedant: & qui in agris, non ingrediantur in eam.

Nam hi sunt dies ultionis, ut impleantur omnia quæ scripta sunt.

Væ autem gravidis & lactantibus in illis diebus. erit enim necessitas magna in hac regione, & ira in populo isto.

Et cadent acie gladii, & captivi ducentur in omnes Gentes: & Hierosolyma calcabitur, à Gentibus, usquequo impleantur præstituta illa tempora Gentium.

‖ Tunc erunt signa in sole & luna & stellis: & in terra anxietas Gentium in consilii inopia, resonante mari & salo:

Exanimatis hominibus præ metu & exspectatione *malorum* supervenientium orbi terrarum. nam potestates cœlorum concutientur.

Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potentiâ & gloria multa.

Cùm autem hæc fieri incipient, sursum respicite & attollite capita vestra, * quoniam appropinquat redemtio vestri.

Dixit etiam eis parabolam, *inquiens*, Videte ficum & omnes arbores:

Cùm jam emiserint *folia*, *vos ea* aspicientes, per vos ipsos agnoscitis jam propè esse æstatem:

Ità & vos cùm videritis hæc fieri, agnoscite propè esse regnum Dei.

Amen dico vobis, Nequaquam præterierit hæc ætas quousque *hæc* omnia facta fuerint.

Cœlum & terra præteribunt, verba autem mea nequaquam præteribunt.

† Cavete autem vobis nequando graventur corda vestra crapulâ & ebrietate, & solicitudinibus hujus vitæ: & repentè vobis superveniat dies ille.

Nam ut laqueus, invadet in omnes qui habitant in superficie totius terræ.

Excubate igitur, omni tempore deprecantes ut digni habeamini qui effugiatis ista omnia quæ futura sunt: & consistatis ante Filium hominis.

Docebat autem interdiu in templo: noctu verò exiens pernoctabat in monte qui vocatur Olearum.

Et totus populus diluculo veniebat ad eum, in templo ad eum audiendum.

Tunc qui in Judæa sunt, fugiant ad montes: & qui in medio ejus, discedant: & qui in regionibus, non intrent in eam.

Quia dies ultionis hi sunt, ut impleantur omnia quæ scripta sunt.

Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. erit enim pressura magna super terram, & ira populo huic.

Et cadent in ore gladii, & captivi ducentur in omnes Gentes: & Jerusalem calcabitur à Gentibus, donec impleantur tempora nationum.

Et erunt signa in sole & luna & stellis: & in terris pressura Gentium, præ confusione sonitûs maris & fluctuum:

Arescentibus hominibus præ timore & exspectatione quæ supervenient universo orbi. nam virtutes cœlorum movebuntur.

Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potestate magna & majestate.

His autem fieri incipientibus, respicite & levate capita vestra, quoniam appropinquat redemtio vestra.

Et dixit illis similitudinem, Videte ficulneam & omnes arbores:

Cùm producunt jam ex se fructum, scitis quoniam propè est æstas.

Ità & vos cùm videritis hæc fieri, scitote quoniam propè est regnum Dei.

Amen dico vobis quia non præteribit generatio hæc donec omnia fiant.

Cœlum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt.

Attendite autem vobis nè fortè graventur corda vestra in crapula & ebrietate, & curis hujus vitæ: & superveniat in vos repentina dies illa.

Tanquam laqueus enim superveniet in omnes qui sedent super faciem omnis terræ.

Vigilate itaque, omni tempore orantes, ut digni habeamini fugere ista omnia quæ futura sunt, & stare ante Filium hominis.

Erat autem diebus docens in templo: noctibus verò exiens, morabatur in monte qui vocatur Oliveti.

Et omnis populus manè ibat ad eum in templo, audire eum.

---

21 *In agris*, ἐν ταῖς χώραις. Vulg. & Erasmus, *In regionibus*: quæ interpretatio nimiùm est obscura. Videtur enim Lucas hoc nomine intelligere, hoc quidem loco, villas, oppidula, prædia. ex quibus ferè solent sese belli tempore in munitiorem locum recipere.

23 *Væ*, οὐαί. Denuntiantis futuram miseriam & commiserantis, non autem imprecantis particula, hoc in loco. ¶ *In hac regione*, ἐπὶ τῆς γῆς. Vulgata & Erasmus, *Super terram*, non satis dilucidè, hoc quidem loco. ¶ *Ira*, ὀργή. Iram vocat, Hebræorum more, eas calamitates quæ ab irato Deo immittuntur: alioquin ἐν τῷ λαῷ τούτῳ convertissem, *In hunc populum*.

24 *Acie*, στόματι. Vulgata ad verbum *Ore*. Nam Hebræi gladiorum aciem vocant פִּי הַחֶרֶב, *pi hacchereb*, & Græci quoque στόμα, quòd ea parte quasi mordeat, vel sanguinem hauriat: unde etiam gladius anceps dicitur à Græcis δίστομος & ἀμφίστομος. ¶ *Gentium*, ἐθνῶν. In quodam exemplari deest hoc vocabulum.

25 *Tunc erunt*, καὶ ἔσται: id est, postquam exacta fuerint tempora Gentium saluti & Judæorum ultioni constituta: qua de re copiosè Paulus Rom. 11. 25. Est autem notanda hæc particula, ut intelligamus quâ ratione Christus ab excidio Hierosolymitano transeat ad futuri illius universalis ac supremi judicii narrationem. Ideo particulam καὶ oportuit hoc loco, si usquam aliàs per temporis adverbium explicari. ¶ *In consilii inopia*, ἐν ἀπορίᾳ. Vulgata, *Præ confusione*. Erasmus, *Per desperationem*. neuter satìs propriè: neque etiam video quâ ratione Vetus interpres & Erasmus potuerint hæc connectere cum participio ἠχούσης, quamvìs Syrus sic ista construat, ità videlicet ut consternatio dicatur esse sonitus maris, quoniam homines hoc intuentes consternabuntur, quæ interpretatio mihi videtur arguta potiùs quàm solida. Sed & interpres non legit καὶ σάλου, & facit mentionem complosionis manuum, qui gestus est hominum in desperatione lamentantium. Sed hæc lectio nullius exemplaris Græci testimonio confirmatur.

26 *Exanimatis*, ἀποψυχόντων. id est, λειποθυμούντων. Vulg. *arescentibus*, μαραινομένων sive ξηραινομένων, quæ etiam significatio sæpe tribuitur huic verbo, & huic etiam loco convenire potest. Sed tamen illud malo, ità videlicet ut à ψύχειν ἀντὶ τοῦ πνεῖν deducatur, unde ψυχή. plena autem locutio est ἀποψύχειν τὸν βίον, *Efflare vitam*, quo modo loquitur Sophocles in Ajace.

28 *Sursum respicite*, ἀνακύψατε: quasi videlicet resupinato collo, qui gestus est eorum qui avidè sursum oculos convertunt. ¶ *Redemtio*, ἀπολύτρωσις. Sic placuit pretiosissimum hoc nomen interpretari potiùs quàm *liberationem*, voce nimiùm generali, quamvìs passim quoque in his libris dicatur Christus nos liberasse. Est enim ἀπολύτρωσις ea demum liberatio, in qua intervenit λύτρον, id est, persolutum liberationis pretium.

30 *Emiserint* folia, προβάλωσι. Lucas τὸ προβάλλειν hoc loco absolutè pro ἀνθεῖν seu βλαστεῖν usurpat. Itaque Erasmus, ut constructionem expleret, supplevit *gemmas*, quas Græci ὀφθαλμοὺς vocant.

vocant. Vetus interpres ad fructum retulit, & ἀφ' ἑαυτῶν conjunxit cum προβάλωσι, neque legit participium βλέποντες, contra omnium codicum fidem. Castellio convertit, *Pullularint*, quod planè est ἄκυρον. Ego verò quod constructioni deerat supplevi ex Matthæo & Marco.

32 *Hæc omnia*, πάντα. Addidimus ταῦτα ex Syro interprete & vetustissimo codice meo. Intelligenda est autem hoc versiculo particula universalis de iis demum quæ de urbis excidio prædixerat, ex Matthæo.

34 *Hujus vitæ*, βιωτικαῖς. id est, de victu & amictu, ut exponitur Matth. 6. 25.

35 *Invadet*, ἐπελεύσεται. vel *ingruet*, vel, ut Vulg. *superveniet omnibus*, Divinitus videlicet & ex insperato. ¶ *Qui habitant in superficie terræ*, τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς: id est, in omnes homines ubicunque tandem fuerint. Ponitur enim verbum καθῆσθαι pro *sedes ponere*, sicut ab Hebræis usurpatur ישׁב *jaschab*, ut diximus Matth. 4. 16. & πρόσωπον τῆς γῆς illud est quod Hebræi פני הארץ, *pene haarets*, Latini *Superficiem terræ* vocant.

36 *Ut digni habeamini*, ἵνα καταξιωθῆτε. Magna est hujus verbi emphasis, ex quo intelligimus omnia deberi gratuitæ Dei electioni, qui nos prior dilexit. Erasmus igitur non satis expressè vertit, *Ut liceat vobis*, ἵνα ἐξῇ ὑμῖν. In duobus tamen codicibus legimus ἵνα κατισχύσητε ἐκφυγεῖν, *Ut valeatis effugere*, nimirum per gratiam Dei quæ vobis aderit. ¶ *Consistatis*, σταθῆναι: id est, ità appareatis ut intrepidè possitis vultum & sententiam judicis sustinere. Hæc enim est filiorum Dei παῤῥησία καὶ πεποίθησις, quam pulchrè describit Paulus Rom. 8. 33, & 34. *Consistere* igitur & *Cadere* opponuntur hoc loco: quemadmodum etiam *Standi* vocabulum à Terentio usurpatur: quod tamen ut ambiguum repudiavi. Sic Psalm. 1. 5. dicit David, Impii in judicio לא יקומו, *lo jakumu*, id est, non consistent: pro quo Græcus interpres perperàm reddidit, οὐκ ἀναστήσονται. Unde postea emanavit eorum error qui impios resurrecturos negarunt. tanti est momenti veram vocabulorum significationem tenere.

38 *Diluculo veniebat*, ὤρθριζε. Sic solent Septuaginta, quos vocant, interpretes, explicare verbum Hebræum השׁכים, *haschchem*, quasi dicas *Diluculare*: quod apud Gellium legitur. pro quo in Veteri editione aliquoties legitur barbarum vocabulum *Manicare*, quod ipsum etiam Augustinum offendit, ut Erasmus in hunc locum observavit. pro quo nonnulli scribendum putant *Manitare* pro manè itare. Neque tamen ὀρθρίζειν declarat diluculo venire, sed diluculo surgere: quâ etiam significatione reperio participium ὀρθρευόμενος apud Lucianum in Gallo. Sed (ut sæpe jam annotavimus, veluti Mar. 8. 11. & suprà 3. 7.) Hebræis est familiare, ex antecedente intelligere consequens, ut ὀρθρίζειν non tantùm declaret manè surgere, sed etiam manè aliquid curare.

ΚΕΦ. κβ.

Ἤγγιζε δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων, ἡ λεγομένη πάσχα.
2 Καὶ ἐζήτουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τὸ πῶς ἀνέλωσιν αὐτόν· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν.
3 Εἰσῆλθε δὲ ὁ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα.
4 Καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς στρατηγοῖς τὸ πῶς αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς.
5 Καὶ ἐχάρησαν, καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι.
6 Καὶ ἐξωμολόγησε, καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου.
7 Ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα.
8 Καὶ ἀπέστειλε Πέτρον καὶ Ἰωάννην εἰπών, Πορευθέντες ἑτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα, ἵνα φάγωμεν.
9 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμεν;
10 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἰδού, εἰσελθόντων ὑμῶν εἰς τὴν πόλιν, συναντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ εἰς τὴν οἰκίαν οὗ εἰσπορεύεται.
11 Καὶ ἐρεῖτε τῷ οἰκοδεσπότῃ τῆς οἰκίας, Λέγει σοι ὁ διδάσκαλος, Ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;
12 Κἀκεῖνος ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε.
13 Ἀπελθόντες δὲ εὗρον καθὼς εἴρηκεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.
14 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσε, καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ.
15 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν.
16 Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ, ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.
17 Καὶ δεξάμενος ποτήριον, εὐχαριστήσας εἶπε, Λάβετε τοῦτο, καὶ διαμερίσατε ἑαυτοῖς.
18 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ.
19 Καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

CAP. XXII.

* Appropinquabat autem festum azymorum, quod dicitur pascha.
Et quærebant primarii Sacerdotes & Scribæ quomodo eum interimerent: metuebant enim plebem.
† Introiit autem Satanas in Judam cognominatum Iscarioten, qui erat è numero illorum duodecim.
Abiens igitur collocutus est cum primariis Sacerdotibus ac præfectis *templo*, quomodo ipsis eum proderet.
Qui gavisi sunt: & pacti sunt *se* daturos ei pecuniam.
Ipse verò spopondit: quærebátque opportunitatem cum ipsis prodendi absque turba.
‖ Venit autem dies azymorum, quo oportebat mactari pascha.
Misit igitur Petrum & Joannem, dicens, Profecti parate nobis pascha, ut edamus.
Ipsi verò dixerunt ei, Ubi vis paremus *illud*?
At ille dixit eis, Ecce, postquam introieritis in urbem, occurret vobis quidam aquæ amphoram portans: sequimini eum domum illam in quam ingredietur.
Et dicite patrifamiliâs illius domûs, Dicit tibi Magister, Ubi est diversorium ubi pascha cum discipulis meis edam?
Tunc ipse ostendet vobis cœnaculum magnum stratum: illic parate *pascha*.
Profecti igitur invenerunt omnia prout dixerat eis: & paraverunt pascha.
* Cùm autem adesset *constitutum* illud tempus, accubuit, & duodecim Apostoli cum eo.
Et dixit eis, Desiderio desideravi hoc pascha edere vobiscum, antequam ego patiar.
Dico enim vobis me non ampliùs esurum esse ex eo, usquequo completum fuerit in regno Dei.
Et accepto poculo, cùm gratias egisset, dixit, Accipite hoc, & partimini vobis ipsis.
Dico enim vobis me non bibiturum ex fructu vitis, usquequo regnum Dei venerit.
† Et acceptum panem, cùm gratias egisset, fregit: & dedit eis dicens, Hoc est corpus meum quod pro vobis datur: hoc facite ad mei commemorationem.

CAP. XXII.

Appropinquabat autem dies festus azymorum, qui dicitur pascha:
Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum interficerent: timebant verò plebem.
Intravit autem Satanas in Judam qui cognominabatur Iscariotes, unum de duodecim.
Et abiit & locutus est cum principibus Sacerdotum & magistratibus, quemadmodum illum traderet eis.
Et gavisi sunt: & pacti sunt pecuniam illi dare.
Et spopondit, & quærebat opportunitatem ut traderet illum sine turbis.
Venit autem dies azymorum, in qua necesse erat occidi pascha.
Et misit Petrum & Johannem, dicens, Euntes parate nobis pascha, ut manducemus.
At illi dixerunt, Ubi vis paremus?
Et dixit ad eos, Ecce, introeuntibus vobis in civitatem, occurret vobis homo amphoram aquæ portans: sequimini eum in domum in quam intrat.
Et dicetis patrifamiliâs domûs, Dicit tibi Magister, Ubi est diversorium ubi pascha cum discipulis meis manducem?
Et ipse ostendet vobis cœnaculum magnum stratum: & ibi parate.
Euntes autem invenerunt sicut dixit illis: & paraverunt pascha.
Et cùm facta esset hora, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.
Et ait illis, Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum antequam patiar.
Dico enim vobis quia ex hoc non manducabo illud donec impleatur in regno Dei.
Et accepto calice, gratias egit, & dixit, Accipite, & dividite inter vos.
Dico enim vobis quòd non bibam de generatione vitis, donec regnum Dei veniat.
Et accepto pane gratias egit, & fregit: & dedit eis, dicens, Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur: hoc facite in meam commemorationem.

* *Matt.* 26. 2. *Marc.* 14. 1.
1 Christus Patris providentiâ, potiùs quàm hominum arbitrio festo Paschæ captus.
† *Matt.* 26. 14. *Marc.* 14. 10.
3 Deus pro sua admirabili providentia ipsum exitii nostri autorem cogit nostræ salutis fieri ministrum.
‖ *Matt.* 26. 17. *Marc.* 14. 12.
10 Christus manifesto miraculo discipulos suos docet se, qui mox esset crucifigendus, nihil latere: ac proinde ultro ad mortem proficisci.
* *Matt.* 26. 20. *Marc.* 14. 18.
14 Christus Pascha secundùm legis ritum peracto, postremum hoc (secundùm hujus modam ac vitæ necessitatem) suum cum ipsis convivium fore prædicit.
† *Matt.* 26. 26. *Marc.* 14. 22. 1. *Cor.* 11. 24.
19 Christus novis symbolis novum fœdus, suámque adeò nobiscum communicationem, sancit.

[2 *Interimerent*, ἀνέλωσιν. Passivè sicut etiam *Dignari*, apud Latinos interdum accipitur. Verbum quidem *Interimendi*, non videtur convenire ultimo supplicio, quod magistratûs sententiâ interveniente de aliquo sumitur: sed invidiosè videtur hoc positum ut verbum ἀναιρεῖν, Marc. 14. 1. Act. 2. 23. & 10. 39. ut significetur Christus velut à latronibus potiùs quàm à judicibus per summum scelus interfectus.]

4 *Ac præfectis* templo, στρατηγοῖς. Vulgata & Erasmus, *Et Magistratibus*, quo nomine potiùs intellexerim τοὺς βουλευτὰς sive ἄρχοντας. Vocatos autem fuisse στρατηγοὺς eos ex Judæis qui templi custodiæ præerant, (quorum fit mentio Matth. 27. 65.) & distinctos fuisse à presbyteris & à primariis Sacerdotibus, liquet ex versu 52. hujus capitis. Castellio *Antistites* convertit: quàm rectè, ipse viderit. ¶ *Quomodo*, τὸ πῶς. id est, de modo & ratione illius prodendi, ut Act. 4. 21.

6 *Spopondit*, ἐξωμολόγησε. Alibi τὸ ἐξομολογεῖσθαι declarat palàm profiteri: hìc autem ad mutuam stipulationem refertur, in qua unus rogat, Spondes? alter respondet, Spondeo. Nam ὁμολογεῖν ad verbum declarat, paribus verbis loqui, ut ii solent qui petentibus assentiuntur. ¶ *Absque turba*, ἄτερ ὄχλου. i. sine tumultu, ac proinde clam turba quæ solebat eum assectari. quamobrem etiam id tempus Judas observavit, quo solum illum esse sciebat in horto.

7 *Oportebat*, ἔδει. Oportebat, nimirum ex Legis præscripto, quod tamen Dei mandatum Judæi plerique traditionibus suis violabant, ut annotavimus Matth. 26. 17. Vulgata & Erasmus, *Necesse erat*, ἀνάγκη ἦν. ¶ *Pascha*, τὸ πάσχα: id est, Agnum illum qui figura erat ipsius Phase: quæ metonymia à nobis est annotata, Mar. 14. 12.

12 *Magnum*, μέγα. Erant enim minimùm tredecim accubituri. Vide Matth. 26. 20.

14 Constitutum *illud tempus*, ἡ ὥρα. Tot vocabulis libuit τὴν ὥραν interpretari, ut planiùs loquerer. Ità enim significatur vespertinum crepusculum, excipiens 14. diei occasum à quo convivium hoc incipiebat. Quod non satis videaris exprimere si cum Vetere interprete convertas, *Cùm facta esset hora*; vel cum Erasmo, *Cùm jam esset tempestivum*. Vide Matth. 26. 17.

15 *Desiderio desideravi*, ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα. Hebr. התאויתי תאוה, *hithavithi taavah*, pro *Summoperè desideravi*. Hunc autem versiculum testatur Epiphanius sic fuisse ab Hebionæis depravatum, μὴ ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα κρέας φαγεῖν μεθ' ὑμῶν; id est, *Num desideravi desiderio pascha isto carne vesci vobiscum?* ¶ *Patiar*, παθεῖν. id est, supplicio mortis afficiar. Libenter autem retinuimus hoc vocabulum, Ecclesiæ Dei familiare, alioqui in hoc dicendi genere Græcis & Latinis inusitatum.

16 *Usquequo completum fuerit*, ἕως ὅτε πληρωθῇ. Vulgata *Donec*. Quis sit autem hujus loci sensus, optimè liquet ex his Pauli verbis 1.Cor.5.7. Pascha nostrum immolatum est, nempe Christus. Nam ab eo tempore completo re ipsâ, quod illa figura designabat, Christus nobiscum verè epulatur, & nos cum illo in regno Dei.

17 *Et accepto*, &c. καὶ δεξάμενος. Secuti sumus, ut par erat, quod in Ecclesia jam olim receptum fuit, ut apparet ex Augustino de Cons. Evang. libr. 3. sic ista cum aliorum Evangelistarum duorum narratione conciliante, ut semel tantùm Christus hîc quoque dicatur poculum unum & idem, nempe sacramentale, discipulis præbuisse, sed Lucas narrationem perpetuo tenore non contexuerit. Alii verò priorem paschæ cœnam volunt istâ priore poculi propinatione de more terminatam fuisse,& postea demum in secundis mensis mysticam Cœnam fuisse institutam: quod optimè quadrat cum iis quæ ab aliis Evangelistis narrantur, & ipse Lucas videtur manifestò indicare, addens vers.20. μετὰ τὸ δειπνῆσαι, *postquam cœnasset*, hanc cœnæ partem à superiore distinguens: qua de re vide Matth.26.26. Sed his obstat quòd Matth.26.29. hæc ipsa verba de fructu vitis, ad mystici poculi narrationem applicat. Quid amplius? Apud Syrum interpretem, maximæ meritò autoritatis, non exstant versiculi 17, & 18. Contrà verò in illo meo venerandæ sanè vetustatis codice græcolatino, pars vers. 19. posterior ab his verbis, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, *Et quod pro vobis datur*, & totus vers.20. non leguntur. Ego nihil mutandum censeo. Quòd siquis hîc esset conjecturæ locus dicerem transpositos fuisse versiculos, & 16. versiculo annectendos, qui nunc 19, & 20. habentur, quibus subjiciantur quos nunc 17, & 18. numeramus, ità videlicet dispositis versiculis post versum 16.

17 *Et acceptum panem, cùm gratias egisset, fregit: & dedit eis*, &c.
18 *Itidem etiam* dedit eis *poculum postquam cœnasset*, &c.
19 *Et accepto poculo, cùm gratias egisset*, &c.
20 *Dico enim vobis*, &c.

Sic enim omnia prorsus inter se & cum Matthæo & Marco pulchrè consenserint: & in Apocalypsi duas fortasse non ineptè similes transpositiones observabimus. Fatigavit etiam hic locus olim Fulgentium, qui libro Responsionum ad Ferrandum diaconum hunc nodum nectit quidem, sed non solvit.

19 *Commemorationem*, ἀνάμνησιν: vel *recordationem*. Sed illud malo cum Vetere interprete. Agitur enim hîc non de privato singulorum victu per se, ut in singularibus precibus; sed de communi & publica professione, quam Paulus verbo καταγγέλλειν declarat 1. Cor. 11. 26. unde factum ut *Eucharistia* dicta sit tota hæc actio sacra. Itaque τὸ ἀναμιμνήσκειν hîc respondet verbo Hebræo הזכיר, *zacar*, in conjugatione Hiphil. Sed hæc commemoratio sive publica declaratio neque ad Deum Patrem neque ad Christum refertur, quasi sit illi repræsentanda Filii passio, vel Filius rursum offerendus: sed credentium cœtum respicit, cum quo & apud quem celebrandi hujus beneficii & profitendæ communis fidei causâ hæc instituta est actio.

|| *Matt.*26.21 *Marc.*14.19. *Joan.*13.18.
21 Christus rursum declarat se ultro ad mortem ire, quamvìs minimè ignoret Judæ proditionem.
* *Psal.*41.10.
22 Providentiæ decretum quamvìs necessariò eveniat, non tamen excusat instrumentorum culpam.
24 Pastores non ad dominandum, sed ad serviendum vocati sunt.
† *Matt.*20.25 *Marc.* 10.42.
28 Consortes afflictionum Christi fient, & regni ipsius participes.

20 Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον.
21 Πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με μετ᾽ ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης.
22 Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πορεύεται κατὰ τὸ ὡρισμένον· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι᾽ οὗ παραδίδοται.
23 Καὶ αὐτοὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτοὺς τὸ τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν ὁ τοῦτο μέλλων πράσσειν.
24 ¶ Ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μείζων.
25 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν, εὐεργέται καλοῦνται.
26 Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως· ἀλλ᾽ ὁ μείζων ἐν ὑμῖν, γενέσθω ὡς ὁ νεώτερος· καὶ ὁ ἡγούμενος, ὡς ὁ διακονῶν.
27 Τίς γὰρ μείζων, ὁ ἀνακείμενος, ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος; Ἐγὼ δέ εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ διακονῶν.
28 Ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ᾽ ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου.
29 Κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθὼς διέθετό μοι ὁ πατήρ μου, βασιλείαν,

Itidem etiam *dedit eis* poculum, postquam cœnasset, dicens, Hoc poculum *est* Novum illud pactum per sanguinem meum, qui pro vobis effunditur.
|| Cæterùm ecce manus ejus qui me prodit, mecum *est* in mensa.
Et filius quidem hominis * prout definitum est, abit: veruntamen væ homini illi per quem proditur.
Tunc ipsi cœperunt mutuò quærere inter se *de hac re*, ecquis nempe ex ipsis esset hoc facturus.
Orta est autem etiam de hoc contentio inter eos, quis eorum videretur esse maximus.
Ipse verò dixit eis, † Reges gentium dominantur eis, & qui jus habent in eas benefici vocantur.
Vos autem non ità *estote*: sed qui maximus est inter vos, esto sicut qui minimus est: & qui præit, sicut qui ministrat.
Nam uter major est, qui accumbit, an qui ministrat? nonne qui accumbit? At ego sum inter vos ut qui ministrat.
Vos autem ii estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.
Ego verò paciscor vobis, prout pactus est mihi Pater meus, regnum,

Similiter & calicem postquam cœnavit, dicens, Hic est calix Novum testamentum in sanguine meo, qui pro vobis fundetur.
Veruntamen ecce manus tradentis me mecum est in mensa.
Et quidem Filius hominis secundùm quod definitum est, vadit: veruntamen væ homini illi per quem traditur.
Et ipsi cœperunt quærere inter se quis esset ex eis qui hoc facturus esset.
Facta est autem & contentio inter eos, quis eorum videretur esse major.
Dixit autem eis, Reges gentium dominantur eorum: & qui potestatem habent super eos benefici vocantur.
Vos autem non sic: sed qui major est in vobis, fiat sicut junior: & qui præcessor est, sicut ministrator.
Nam quis major est, qui recumbit, an qui ministrat? nonne qui recumbit? Ego autem in medio vestrûm sum sicut qui ministrat.
Vos autem estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.
Et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater meus, regnum,

---

20 *Postquam cœnasset*, μετὰ τὸ δειπνῆσαι. Hîc libuit subjicere ex rituum Judaicorum volumine, quod ipsi כל־בו *chol-bo* vocant, cæremoniam panis & poculi, quæ sumunt Judæi sub finem cœnæ agni paschalis. Ea igitur ejusmodi est Emanuele Tremellio, homine doctissimo & mihi amicissimo, interprete. Paterfamiliâs initio convivii sumit panem azymum integrum, quem in duas partes dividit: quarum uni sic benedicit, *Benedictus es, Domine Deus noster, Rex universi, qui educis panem è terra*: vel sic, *Benedictus es, Domine Deus noster, Rex universi, in esu panis azymi*: alteram autem partem recondit sub mappa, ut videntes pueruli rogent cur panem azymum abscondamus, & cum differamus comedere? deinde nè, si eum videant, comedant inter cœnandum imprudentes: postea peragit cœnam suam quisque lætus. quâ peractâ, resumit paterfamiliâs partem illam quam sub mappa absconderat, & ex ea recumbens comedit tantillum quanta est oliva, distribuitque singulis accumbentibus, in Paschæ memoriam: nec quicquam cibi deinceps eâ nocte gustant, ut gustus panis azymi maneat in ore ipsorum. Deinde, ad eundem modum discumbens bibit, & recitat gratiarum actiones, quibus sumto cibo solent gratias agere Deo. Hæc est igitur illorum cæremonia, ad quam non desunt qui putent Christum respexisse cùm sacrosanctam Synaxin institueret: quod si verum est (neque enim hoc temerè concesserim) longè tamen aliter judicandum est de sancta & solenni institutione, quâ in ipsius Christi possessionem mittimur, quàm de externo illo ritu & traditione. ¶ *Hoc poculum est*, τοῦτο τὸ ποτήριον. Verbum substantivum, quod hîc deest, rectè suppletur ex 1.Cor.11.25. sed à Vetere interprete non est positum suo loco. Vertit enim, *Hic est calix*, pro *Hic calix est*. Est autem hoc loco duplex metonymia, quam agnoscere coguntur etiam ii qui in hac formula non desinunt τὸ ῥητὸν urgere, ut quod semel tuendum susceperunt, omnibus modis defendant. Primùm enim ponitur continens (ut grammatici loquuntur) pro contento, poculum videlicet pro vino quod ipso poculo continetur. Deinde vinum dicitur esse ipsum fœdus, cùm sit duntaxat fœderis, aut eius potiùs quo fœdus sancitur, (nimirum sanguinis Domini) symbolum ac tessera: vera quidem illa & minimè inanis, sed tamen ab eo distinguenda quod ipsa repræsentat. Non est igitur quòd è cœlo Christum eliciamus, vel Christi corpus immensum & invisibile comminiscamur, ut propriam significationem verbi *Est* conservemus. Est autem hæc metonymia non modò in Sacris literis frequens, ut est ab eruditissimis hominibus toties inculcatum, sed etiam ab Homero (communi videlicet loquendi consuetudine) usurpata. Sic enim ille ubi mentionem fecit fœderis inter Græcos & Trojanos multis cæremoniis sanciti, libro Iliad. γ'. Κήρυκες δ᾽ ἀνὰ ἄστυ θεῶν φέρον ὅρκια πιστὰ, Ἄρνε δύω, καὶ οἶνον ἐΰφρονα καρπὸν ἀρούρης Ἀσκῷ ἐν αἰγείῳ. In quibus versiculis nemo non videt (liceat enim nobis profana cum sacris hactenus comparare) agnis & vino, quæ duntaxat erant fœderis symbola, tribui ipsam fœderis appellationem, simili prorsus dicendi genere quo hîc usus Lucas *Poculum* vocavit Novum testamentum. Certum est enim Christum usum esse formulis dicendi, ipsi vulgo usitatis, in hac præsertim cæremonia quam volebat ab omnibus intelligi. ¶ *Novum illud pactum*, ἡ καινὴ διαθήκη. Vulgata, *testamentum*. Vide Matth.26.28. Expressi verò articulum, idcirco additum ut discipulis veniret in mentem quod pollicitus fuerat Dominus jam olim Jerem. 31. 31. quam promissionem probabile est in populo Dei celebrem fuisse: quamvìs à Scribis & Pharisæis non rectè explicaretur. ¶ *Qui pro vobis effunditur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. Cùm hæc verba, si constructionem spectemus, necessariò non ad sanguinem, sed ad poculum pertineant, neque tamen de vino (nedum de poculo) intelligi possint, aut manifestum est solœcophanes, cùm dicendum fuerit τῷ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνομένῳ, ut legit Basilius in Ethicis, ὅρῳ κα': aut potius cùm hæc essent ad marginem annotata ex Matthæo & Marco, postea in contextum irrepserunt: Quod eò quidem faciliùs est admissum, quòd cùm in superiore versiculo adscriptum esset τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, id est, *Quod pro vobis datur*, simile quippiam visum fuit adjiciendum ubi agitur de sanguine. Sed hoc non additur apud Paulum 1. Cor. 11. 25. qui tamen videtur ex hoc loco descripsisse Cœnæ institutionem. Quia tamen hoc etiam legitur apud

apud Syrum interpretem, & in omnibus quos inspeximus Græcis codicibus, minimè prætermisi: & potest excusari Solœcismus, si ex Hebræorum idiotismo τὸ ἐκχυνόμενον, exponatur ὅπερ ἐκχύνεται.

21 *Cæterùm*, πλὴν. Vulg. *Veruntamen*. μέντοι. Et fateor sic optimè cohærere hunc versiculum cum proximè præcedente. Sed apparet omnino ex aliis Evangelistis, ac præsertim Joan. 13. 26. hunc sermonem habitum fuisse in secundis mensis Cœnæ legalis, quibus demum sublatis suam sacram Cœnam instituit Dominus, ut ipse Lucas versu præcedente expressit.

22 *Definitum est*, τὸ ὡρισμένον. Sic loquitur Spiritus sanctus Act.4.28. & quidem apertiùs aliquantò nominans manum ac consilium Dei. Viderint igitur præposteri quidam justitiæ Dei vindices, scilicet, ac patroni, quâ fronte, cùm de peccatis hominum agitur, providentiam Dei ab ejus consilio & decreto separent. Nempe, inquiunt, nè Deum faciamus mali autorem. Quid verò? Christum prodere, deridere, crucifigere, scelus non fuit? & tamen dicit ipse Christus, dicunt Apostoli id esse à Deo definitum, id inquam Dei manu & consilio priùs, id est, ab æterno, fuisse constitutum. sic, inquam, loquitur Deus ipse, cujus autoritatem qui sequitur, emendatè sanè loquitur. Ergò, inquies, Deus fuit hujus sceleris autor? Absit. Clemens enim & bonus est Deus noster, mundum in Christo reconcilians sibi: & justus quoque peccatorum nostrorum vindex in eo qui factus est exsecratio pro nobis: sceleratus autem est Judas, qui innocentissimum hominem prodit ut avaritiæ suæ serviat: scelerati Judæi, qui Servatorem suum postulant ad necem: sceleratus Pilatus, qui repugnante conscientiâ insontem damnat. Distingue igitur Dei consilium ac decretum à causis mediis, id est, ab istorum mala conscientia, & in uno eodémque facto, Dei justitiam & bonitatem coles, diaboli & hominum iniquitatem & improbitatem detestaberis. Mala autem instrumenta quis exemit ejus potestati qui malis instrumentis ad id quod decrevit exsequendum, non minus justè & sanctè quàm bonis utitur?

24 *Maximus*, μείζων. id est, μέγιστος. Sic 1. Cor. 13. 13. & mox vers.26. Mirum est autem Christum, si supra cæteros Petrus aliquo gradu Apostolatûs excedebat, non respondisse, Petrum eum esse cui cæteros ut principi & capiti subjici oporteret.

25 *Dominantur*, κυριεύουσι. Magna vis est hujus verbi à nomine κύριος deducti, quo declaratur plena autoritas. Quoniam autem Matth.20.25. & Marc.10.42. hac ipsa de re agentes, utuntur compositis κατακυριεύειν & κατεξουσιάζειν, sunt qui putent non quamvis dominationem Ecclesiasticam (de hac enim una hic agit) sed immoderatam & tyrannicam prohiberi: quod commentum refutavimus illo Matthæi loco. Unicum enim est Ecclesiæ caput Christus, & unicus idem Legislator, Jacob. 4. 12. & unicus Dominus, Joan. 13. 13. in domo Patris sui, Hebr. 3. 6. nec propterea, id est, eò quòd pares sunt inter se, eâdem functione in Ecclesia fungentes, statuitur ἀναρχία, cùm Christo unico Domino ministrare pari jure inter se dicuntur, legitimè ad idem ministerium vocati. neque sic tollitur ordo, quo fit ut aliquis sit ἡγούμενος inter Pastores: aliquis πρoεστὼς inter presbyteros: aliquis denique Primus in quovis cœtu. Sed hoc longè aliud est quàm autoritatem supra suos collegas sibi tribuere: quemadmodum aliud fuit Romæ Consulem esse, quàm Dictatorem. Deniq; quam κυριότητα hîc prohibeat suis illis Apostolis Dominus, illud saltem vel ipsis cæcis demonstrat, quòd par perpetuáq; semper fuit inter ipsos Apostolos autoritas. Hoc autem diligenter quoque fuisse in Pastorum, Presbyterorum, Diaconorum cœtu observatum, nullo sibi imperium in suos collegas vindicante, & eo qui ordinis causâ præerat, nihil nisi ex totius collegii sententia gerente, dubium non est: cùm veteres puri canones utrumque istud, expressè vetent, & disertè ambitio ista prohibeatur, 1. Pet. 5. 3. imò etiam à Christo sit prænunciata, Matth.24.49. ¶ *Benefici vocantur*, εὐεργέται καλοῦνται: id est, magnificis titulis ornantur. Sic enim mos semper fuit principes aliquibus cognomentis honestare, quæ postea transierunt etiam ad hæredes. Nominatim verò inter Ægypti reges numerantur duo Euergetæ. Sed & ab Hebræis principes generali nomine נדיבים, *nedibim*, id est, *munifici & liberales*, dicuntur per antonomasiam. quò videtur Lucas respexisse.

26 *Qui minimus est*, ὁ νεώτερος. Propriè hoc dicitur de ætate, cujus tamen discrimina Dominus non tollit, nisi hactenus, ut stulta & vana ambitio vitetur. Malo tamen νεώτερον accipere in genere pro eo qui minimæ sit autoritatis: sicut apud Hebræos interdum usurpatur vocabulum צעיר, *tsahir*, nempe quòd ut senectuti conjuncta est autoritas, quia βουλαὶ sunt τῶν γερόντων, sic ferè contrarium accidit juventuti. ¶ *Qui præit*, ὁ ἡγούμενος. id est, qui gregi præit ut pastor, sive qui inter ipsos collegas non gradu superior, (est enim inter pastores communis & par autoritas) sed ordine primus est. Hoc enim ostendit sequens argumentum à minore sumtum ad majus. Siquidem Christus, sive personam, sive officium spectes, etiam quatenus minister fuit Circuncisionis, omni eminentiæ gradu & ovibus & pastoribus ipsis superior est, qui propterea minùs tenebatur sese suis discipulis subjicere: at tamen sese ad infima quæque demisit.

27 *Inter vos*, ἐν μέσῳ ὑμῶν. Gallicè, *Parmi vous*: pro quo dicunt Hebr. בקרבכם, *bekirbechem*, ut alibi etiam annotavimus.

29 *Paciscor*, διατίθεμαι. Vulgata, *Dispono*. Alii etiam *Lego*, ex illa formula, *Do, Lego*, in testamentis usitata. Nomen enim διαθήκης peculiariter de testamento dicitur: & hæc Christi ad mortem properantis verba speciem habent testamentariæ cujusdam dispositionis, quò allusit Apostolus Hebr.9.17. atque adeò cùm jure mortis Christi cesserit nobis cœlestis hæreditas, meritò *Novi testamenti* nomine Evangelicum fœdus appellatur. Sed cùm vox Hebræa ברית, *berith*, de omnibus inter vivos pactis (de qua vide Matth.26.28.) dicatur: & totus iste sermo cœperit ex ea controversia quæ inter illos duodecim de primatu minimè profectò opportunè exorta fuerat, apparet de illo cœlesti regno cujus participes erunt pro suo modulo credentes omnes, ac proinde de illo fœdere sive testamento hîc non agi, sed de Apostolica in hujus regni administratione, id est, in promulgando Evangelio, & constituendis per orbem terrarum Ecclesiis, autoritate: quam ipse ad Patrem abiens, ipsis committat, eâdem qua illam à Patre acceperat conditione, nusquam ipse discedens à voluntate Patris, nec quicquam ut à seipso loquens, quoniam fuit Evangelii minister & μάρτυς, ut toties apud Joannem inculcat: imò licet Dominus, discipulis suis ministrans, quod etiam ablutione pedum in hac ipsa cœna sancitum voluit. Quod si tale fuit Apostolicum regnum, imò Christi ipsius in Ecclesiastici ministerii functione, unde ista Romanæ Antichristianæ totius hierarchiæ tyrannis, & uterque ille gladius? Syrus interpres pro διατίθεμαι utitur verbo ידה, *jadab*, quo etiam usus est Marc. 14.11. pro ἐπηγγείλαντο, id est, *pacto & convento spondere*. ¶ *Pactus est*, διέθετο: videlicet hoc ipsum regnum, id est, regni cœlorum promulgandi ministerium. Nec enim sequens versiculus ab hoc verbo, ut putavit Theophylactus, sed à tota hujus versûs sententia dependet.

---

30 Ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ καθίσησθε ἐπὶ θρόνων, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

31 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Σίμων, Σίμων, ἰδοὺ ὁ σατανᾶς ἐξῃτήσατο ὑμᾶς, τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον·

32 Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου· καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας, στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου.

33 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, μετὰ σοῦ ἕτοιμός εἰμι καὶ εἰς φυλακὴν καὶ εἰς θάνατον πορεύεσθαι.

34 Ὁ δὲ εἶπε, Λέγω σοι Πέτρε, οὐ μὴ φωνήσει σήμερον ἀλέκτωρ πρὶν ἢ τρὶς ἀπαρνήσῃ μὴ εἰδέναι με.

35 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας καὶ ὑποδημάτων, μή τινος ὑστερήσατε; Οἱ δὲ εἶπον, Οὐδενός.

36 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς, Ἀλλὰ νῦν, ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν· καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν.

37 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί, τό, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει.

Ut edatis & bibatis in mensa mea in regno meo, & ‖ sedeatis super thronos, judicium ferentes de duodecim tribubus Israelis.

Dixit etiam Dominus, Simon, Simon, ecce, * Satanas appetiit vos quos ventilaret sicut triticum:

Sed ego deprecatus sum pro te, nè deficiat fides tua: tu igitur aliquando cùm te converteris stabili fratres tuos.

Ipse verò dixit ei, Domine, tecum paratus sum & in carcerem & ad mortem proficisci.

† At ille dixit ei, Dico tibi Petre, nequaquam emittet vocem hodie gallus, priusquam ter neges quòd tu me noveris.

Dixit etiam eis, ‖ Quando misi vos absque crumena & pera & soleis, num quid defuit vobis? Ipsi verò dixerunt, Nihil.

Dixit ergò eis, At nunc, qui crumenam habet, tollat eam, similiter & peram: & qui non habet, vendat pallium suum, & emat gladium.

Dico enim vobis, adhuc oportere scriptum illud in me perfici, istud, *in quam*, *Et cum sceleratis numeratus est. Nam ea quæ *scripta sunt* de me, finè habent.

Ut edatis & bibatis super mensam meam in regno meo, & sedeatis super thronos, judicantes duodecim tribus Israel.

Ait autem Dominus, Simon, Simon, ecce, Satanas expetivit vos ut cribraret sicut triticum?

Ego autem rogavi pro te, ut non deficiat fides tua: & tu aliquando conversus, confirma fratres tuos.

Qui dixit ei, Domine, tecum paratus sum & in carcerem & in mortem ire.

Et ille dixit, Dico tibi Petre, non cantabit hodie gallus, donec ter abneges nosse me.

Et dixit eis, Quando misi vos sine sacculo & pera & calceamentis, nunquid aliquid defuit vobis? At illi dixerunt, Nihil.

Dixit ergo eis, Sed nunc, qui habet sacculum, tollat, similiter & peram: & qui non habet, vendat tunicam suam, & emat gladium.

Dico enim vobis quoniam adhuc hoc quod scriptum est, oportet impleri in me, Et cum iniquis deputatus est. Etenim ea quæ sunt de me finè habent.

‖ *Matt.19.28.*
* *1.Pet.5.8.*
31 Semper cogitandum de Satanæ insidiis.
32 Quòd electi nunquam penitus à fide excidunt, Christi precibus debent, idque ut mutuò sese erigant.
33 Fidem à vana securitate plurimùm distare docet Christus proposito tristissimo Petri exemplo.
† *Matt.26.34.* *Marc.14.30.* *Joan.13.38.*
‖ *Matth.10.9.*
* *Esa.53.12.*

---

30 *Ut edatis*, ἵνα ἐσθίητε. id est, ut vos ritè, exemplo meo, vestro munere defunctos, pro meis assessoribus illo supremo die agnoscam. ¶ *Judicium ferentes*, κρίνοντες. Vide 1.Cor.6.2.

31 *Simon, Simon*, Σίμων, Σίμων. De Apostolici muneris & Civilis imperii discrimine locutus Christus, occasione oblatâ ex ea contentione quæ inter illos duodecim tam importuno tempore exorta fuerat, non temerè sermonem ad Petrum specialiter dirigit, hâc admonitione duplici de causa præ cæteris egentem, graviùs videlicet quàm cæteri collegæ peccaturum, & tamen cæteris aliquando, singulari constantiæ exemplo præiturum. Quorsum

autem

autem hoc ad Antichristianum primatum? ¶ *Quos ventilaret*, τοῦ σινιάσαι, id est, agitaret & dispergeret, vel etiam excuteret. Vulgata & Erasmus, *Ut cribraret*. Tertullianus, lib. De fuga, vertit *discerneret*, vel, ut alii legunt, *cerneret*. Sed in ipsa hujus sententiæ explicatione utitur *Concussionis* vocabulo, ad Satanæ conatum accommodatiore. Cyprianus epist. 8. ad Clerum, *vexaret*. Ambrosius lib. 1. De vocatione Gentium cap. ult. *Ut cerneret*. Sed hîc agitur de illo Satanæ studio, quo totus ardet, Ecclesiæ cœtum modis omnibus agitatum ac vexatum dissipandi, fidem denique nobis excutiendi. Cribrandi autem & Cernendi significatio tum demum convenit ubi de Dei consiliis agitur in Ecclesia sua non perdēda sed repurgāda. Theophylactus interpretatur ταράξαι καὶ βλάψαι, i. *turbare & lædere*: quod potiùs respondet verbo σινιάζω.

35 *Et soleis*, καὶ ὑποδημάτων. Vide Matth. 10. 10.

36 *Tollat*, ἀράτω. nimirum ut ejus pretio gladium redimat, sicut omnino apparet ex iis quæ subjiciuntur de pallio. Nisi malimus post ὁ μὴ ἔχων subaudire μάχαιραν, quod ex Hebræorum consuetudine, priore loco omissum, exprimitur in posteriore, vice relativi: ut sit hic sensus, Et qui non habet gladium, vendat pallium, & gladium emat. Hanc interpretationem secutus est Theophylactus, qui ἀράτω interpretatur βασταζέτω, id est, *ferat*, quasi suos moneat Dominus ea tempora instare quibus ipsi sibi debeant humanis etiam præsidiis prospicere, cùm antea præsente Domino, solâ ipsius providentiâ tuti essent ac securi. Ego verò neque hoc prorsus admitto, neque video quid torquere debuerit veteres in hoc loco explicando, quasi de gladii aut belli jure hîc agatur. Ostendunt omnes circumstantiæ Christum Apostolis suis denunciare tempus illud instare quo non, ut antea, quietè secum essent versaturi, (minantibus potiùs quàm re ipsâ pugnantibus adversariis) sed in extremum periculum venturi, tum hujus vitæ, tum etiam fidei amittendæ. Itaque totus hic sermo allegoricus est, quasi dicat, Vixistis adhuc in pace, commilitones, nunc verò bellum instat acerrimum, & cæteris rebus omissis, de unis armis cogitandum. Quænam autem illa sint arma, ipse, cùm in horto precaretur, & Petrum gladio ferientem reprehenderet, suo exemplo docere maluit quàm importunè hoc loco stupidis adhuc, & ad res istas non satìs attentis, discipulis explicare. Cæterùm in septem codicibus vetustis pro ἀράτω, πωλησάτω, ἀγορασάτω, legimus, ἀρεῖ, πωλήσει, ἀγοράσει, id est, *tollet, vendet, emet*: quam lectionem annotat etiam Erasmus ex Basilio in Asceticis, definit. 251. ità ut sermo sit prædicentis imminentem afflictionem, non autem exhortantis ad parandum commeatum aut armaturam. Ego verò priorem & magìs receptam lectionem potiùs amplector, quam etiam suspicor depravatam à quopiam, qui non aliter potuerit hunc nodum expedire: ut permulti hoc loco nodum in scirpo quæsiverunt.

37 *Numeratus est*, ἐλογίσθη. Vulgata & Erasmus, *Deputatus est*. Vide Mar. 15. 28.

---

†Matt. 26. 36
Marc. 14. 32.
Joan. 18. 1.
‖Matt. 26. 41.
Marc. 14. 38.
41 Preces certum adversùs periculosissimos nostrorum hostium insultus subsidium.
42 Christus omnibus horroribus mortis, cum maledictione Dei conjunctæ, nostro nomine superatis, eam nobis reddit amabilem.
45 Homines in maximis suis periculis penitus torpent, donec à Christo excitentur.
*Matt. 26. 47.
Marc. 14. 43.
Joan. 18. 3.
47 Christus proditione capitur volens, ut nos proditæ Dei gloriæ reos suâ obedientiâ liberet.
49 Zelus extra vocationis nostræ limites nos abducens, Christo minimè gratus.
52 Ipsa eorum qui Christum ceperunt trepidatio probat partim malam ipsorum conscientiam, partim etiam omnia hæc gesta fuisse ex Dei providentia.

38 Οἱ δὲ εἶπον, Κύριε, ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἱκανόν ἐστι.

39 ¶ Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη κατὰ τὸ ἔθος εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν· ἠκολούθησαν δὲ αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

40 Γενόμενος δὲ ἐπὶ τοῦ τόπου, εἶπεν αὐτοῖς, Προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν.

41 Καὶ αὐτὸς ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολήν, καὶ θεὶς τὰ γόνατα προσηύχετο,

42 Λέγων, Πάτερ, εἰ βούλει παρενεγκεῖν τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ! πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου, ἀλλὰ τὸ σὸν γενέσθω.

43 Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπ' οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν.

44 Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ, ἐκτενέστερον προσηύχετο· ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν.

45 Καὶ ἀναστὰς ἀπὸ τῆς προσευχῆς, ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς εὗρεν αὐτοὺς κοιμωμένους ἀπὸ τῆς λύπης.

46 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί καθεύδετε; ἀναστάντες προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.

47 Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ὄχλος, καὶ ὁ λεγόμενος Ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα, προήρχετο αὐτῶν, καὶ ἤγγισε τῷ Ἰησοῦ φιλῆσαι αὐτόν.

48 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἰούδα, φιλήματι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως;

49 Ἰδόντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, εἰ πατάξομεν ἐν μαχαίρᾳ;

50 Καὶ ἐπάταξεν εἷς τις ἐξ αὐτῶν τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ οὖς τὸ δεξιόν.

51 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐᾶτε ἕως τούτου. Καὶ ἁψάμενος τοῦ ὠτίου αὐτοῦ, ἰάσατο αὐτόν.

52 Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς παραγενομένους ἐπ' αὐτὸν ἀρχιερεῖς καὶ στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ, καὶ πρεσβυτέρους, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων;

53 Καθ' ἡμέραν ὄντος μου μεθ' ὑμῶν ἐν τῷ ἱερῷ, οὐκ ἐξετείνατε τὰς χεῖρας ἐπ' ἐμέ· ἀλλ' αὕτη ὑμῶν ἐστιν ἡ ὥρα, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους.

At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladii hîc. Ipse verò dixit eis, Satìs est.

† Et egressus, profectus est ex more in montem Olearum: secuti sunt autem eum etiam discipuli ejus.

‖ Cùm verò pervenisset ad eum locum, dixit eis, orate nè introeatis in tentationem.

Tum ipse abscessit ab eis quasi ad jactum lapidis, positísque genibus oravit,

Dicens, Pater, si velles transferre poculum hoc à me! veruntamen non mea voluntas, sed tua fiat.

Conspectus est autem ei Angelus è cœlo corroborans eum.

Et *ipse* constitutus in angore, intentiùs orabat. Erat autem sudor ejus quasi grumi sanguinis descendentes in terram.

Et cùm surrexisset ab oratione, venissétque ad discipulos suos, invenit eos dormientes præ tristitia.

Et dixit eis, Quid dormitis? surgite, & orate, nè introeatis in tentationem.

* Adhuc autem eo loquente, ecce turba, & is qui dicebatur Judas, unus ex illis duodecim, præibat eis, & appropinquavit Jesu ut oscularetur eum.

Jesus autem dixit ei, Juda, osculo Filium illum hominis prodis?

Videntes autem ii qui circa ipsum *erant* quod futurū erat, dixerunt ei, Domine, percutiemúsne gladio?

Et quidam ex ipsis percussit servum Pontificis maximi, & abstulit aurem ejus dextram.

Respondens autem Jesus dixit, Sinite huc usque. Et tactâ illius auriculâ, sanavit eum.

Dixit autem Jesus iis qui adversùs ipsum venerant, *nempe* primariis Sacerdotibus, & præfectis templo, & senioribus, *Siccine* ut adversùs latronem exiistis cum gladiis ac fustibus?

Cùm quotidie vobiscum essem in templo, non extendistis manus in me: sed hoc est tempus illud vestrum, & licentia tenebrarum.

At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladii hîc. At ille dixit eis, Satìs est.

Et egressus ibat secundùm consuetudinem in montem Olivarum: secuti sunt autem illum & discipuli.

Et cùm pervenisset ad locum, dixit illis, Orate, nè intretis in tentationem.

Et ipse avulsus est ab eis quantum jactus est lapidis, & positis genibus orabat,

Dicens, Pater, si vis, transfer calicem istum à me? veruntamen non mea voluntas, sed tua fiat.

Apparuit autem illi Angelus de cœlo confortans eum.

Et factus in agonia prolixiùs orabat. Et factus est sudor ejus sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram.

Et cùm surrexisset ab oratione, & venisset ad discipulos suos, invenit eos dormientes præ tristitia.

Et ait illis, Quid dormitis? surgite, orate nè intretis in tentationem.

Adhuc eo loquente, ecce turba, & qui vocabatur Judas, unus de duodecim, antecedebat eos, & appropinquavit Jesu ut oscularetur eum.

Jesus autem dixit illi, Juda, osculo Filium hominis tradis?

Videntes autē ii qui circa ipsum erāt quod futurū erat, dixerunt ei, Domine, si percutimus gladio?

Et percussit unus ex illis servum principis Sacerdotum: & amputavit auriculam ejus dextram.

Respondens autem Jesus ait, Sinite usque huc. Et cùm tetigisset auriculam ejus, sanavit eum.

Dixit autem Jesus ad eos qui venerant ad se, principes Sacerdotum & magistratus templi, & seniores, Quasi ad latronem existis cum gladiis & fustibus?

Cùm quotidie vobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me: sed hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum.

---

40 *Cùm pervenisset*, γενόμενος. Vide Marc. 6. 2. & suprà, 10. 32.

41 *Abscessit*, ἀπεσπάσθη. vel *Proripuit* sese, formâ Hebrææ conjugationis Hithpahel. Vulg. *avulsus*, impropriè, quasi invitus aut per vim sit digressus.

42 *Si velles transferre*, εἰ βούλει παρενεγκεῖν. Sic legimus in omnibus codicibus, & sic videtur vehementior oratio. Vulg. *transfer*, id est, παρελθέτω, ut citat Epiphanius adversùs Arianos: vel παρένεγκε, ut in suo vetusto codice testatur se legisse doctissimus Camerarius.

44 *Constitutus in angore*, γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ. Vulgata ad verbum, *Et factus in agonia*: quæ interpretatio nimiùm est obscura. Significat autem ἀγωνία summam Christi luctantis angustiam. Neque enim cum mortis duntaxat terroribus luctabatur Christus, ut cæteri homines solent, (alioquin videri possent multi martyres ipso Christo constantiores) sed cum terribili Patris irati judicio, quo nihil formidabilius cogitari potest: quia nimirum peccatorum nostrorum onus in se receperat. Itaque in hac Christi dejectione consistit nostræ consolationis summa: tantum abest ut propterea quicquam de ipsius Majestate diminuatur. Nam, ut divinè prorsus ait Nazianzenus, μὴ διὰ τοῦτο ἄτιμος, ὅτι διά σε ταπεινός; id est, *Num propterea honore suo spoliandus est, quia propter te humilis factus?* ¶ *Intentiùs*, ἐκτενέστερον. Vulg. & Erasmus, *Prolixiùs*. Ego verò malo ad ipsam orationis qualitatem referre tum hoc loco, tum & alibi. ¶ *Grumi*, θρόμβοι. Vulg. & Erasmus, *Guttæ*: quæ interpretatio non satìs est expressa. alioqui nolim agyrtas illos imitari quos non pudet multa comminisci, ut mulierculas non tam ad resipiscentiam ac fidem excitent, quàm ad mollem quandam & inanem commiserationem commoveant: id est, ut Judæos ac Pilatum potiùs quàm sua peccata discant exsecrari. Sed vicissim digni sunt reprehensione qui, nè videantur Christo tribuere tam insignia humanæ infirmitatis argumenta, partim ista extenuant, in quibus tamen posita est nostræ pacis & cum Deo reconciliationis summa: partim etiam eò impudentiæ provecti sunt ut nonnulla tanquam ab hæreticis infarta expunxerint. Siquidem (ut est ab Erasmo annotatum) Hieronymus lib. contra Pelagianos secundo, & Hilarius lib. De Trinitate decimo, indicant in plerisque Græcorum & Latinorum codicibus non fieri mentionem neque de sudore sanguineo, neque de Angelo confortante. At ego sacrilegam eorum audaciam exsecror qui hæc deleverunt. ¶ *Descendentes*, καταβαίνοντες. Vel *descendentis*, id est, καταβαίνοντος, ut in nonnullis codicibus legit Erasmus.

53 *Licentia*, ἐξουσία. usurpata videlicet, non autem ritè sibi attributa, quamvìs à Deo ut justo judice permissa. Alibi propterea ἐξουσίαν modò *autoritatem*, quoties videlicet de ipsius Deitatis vel etiam Christi θεανθρώπου potestate αὐτοκρατορικῇ agitur, modò *jus* & *potestatem* sumus interpretati. Vide Matth. 28. 18.

54 Συλλαβόντες δὲ αὐτὸν ἤγαγον, καὶ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχιερέως. Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν.

55 Ἁψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, καὶ συγκαθισάντων αὐτῶν, ἐκάθητο ὁ Πέτρος ἐν μέσῳ αὐτῶν.

56 Ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν παιδίσκη τις καθήμενον πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἀτενίσασα αὐτῷ, εἶπε, Καὶ οὗτος σὺν αὐτῷ ἦν.

57 Ὁ δὲ ἠρνήσατο αὐτὸν, λέγων, Γύναι, οὐκ οἶδα αὐτόν.

58 Καὶ μετὰ βραχὺ ἕτερος ἰδὼν αὐτὸν ἔφη, Καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπεν, Ἄνθρωπε, οὐκ εἰμί.

59 Καὶ διαστάσης ὡσεὶ ὥρας μιᾶς, ἄλλος τις διϊσχυρίζετο, λέγων, Ἐπ᾽ ἀληθείας καὶ οὗτος μετ᾽ αὐτοῦ ἦν. καὶ γὰρ Γαλιλαῖός ἐστιν.

60 Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὃ λέγεις. Καὶ παραχρῆμα, ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ ἐφώνησεν ὁ ἀλέκτωρ.

61 Καὶ στραφεὶς ὁ Κύριος ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ· καὶ ὑπεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου, ὡς εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, ἀπαρνήσῃ με τρίς.

62 Καὶ ἐξελθὼν ἔξω ὁ Πέτρος ἔκλαυσε πικρῶς.

63 ¶ Καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν ἐνέπαιζον αὐτῷ, δέροντες·

64 Καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν, ἔτυπτον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον· καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Προφήτευσον τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

65 Καὶ ἕτερα πολλὰ βλασφημοῦντες ἔλεγον εἰς αὐτόν.

66 Καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα, συνήχθη τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, ἀρχιερεῖς τε καὶ γραμματεῖς, καὶ ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον ἑαυτῶν,

67 Λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός; εἰπὲ ἡμῖν. Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐὰν ὑμῖν εἴπω, οὐ μὴ πιστεύσητε.

68 Ἐὰν δὲ καὶ ἐρωτήσω, οὐ μὴ ἀποκριθῆτέ μοι, ἢ ἀπολύσητε.

69 Ἀπὸ τοῦ νῦν ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ.

70 Εἶπον δὲ πάντες, Σὺ οὖν εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ; Ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη, Ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐγώ εἰμι.

71 Οἱ δὲ εἶπον, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτυρίας; αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

† Prehensum autem eum abduxerunt, & introduxerunt domum Pontificis maximi. Petrus verò sequebatur è longinquo.

‖ Cúmq; accendissent ignem in medio aulæ, atque unà consedissent, sedit & Petrus inter eos.

Cùm autem eum vidisset ancilla quædam sedentem ad ignem, intentis in eum oculis dixit, Et iste cum eo erat.

Ipse verò abnegavit eum, dicens, Mulier, non novi eum.

Et paulò pòst alius videns eum, dixit, Et tu, ex ipsis es. Petrus verò ait, Heus tu, non sum.

Et interpositâ quasi horâ unâ, alius quidam *id* asseverabat, dicens, Verè & iste cum illo erat: etenim Galilæus est.

Ait autem Petrus, Heus tu, nescio quid dicas. Et illico, adhuc ipso loquente, vocem emisit gallus.

Tum conversus Dominus intuitus est Petrum: & recordatus est Petrus sermonis Domini, quomodo *nimirum* dixerat ipsi,* Priusquam gallus vocem emiserit, ter me abnegabis.

Et egressus foràs Petrus flevit amaré.

† Ii verò qui unà tenebant Jesum, illudebant ei, cædentes *eum*:

Et eo obvelato, cædebant faciem ejus, & interrogabant eum, dicentes, Vaticinare quis sit qui te percussit.

Et alia multa conviciantes dicebant in eum.

‖ Et ut ortus est dies, congregatum fuit presbyterium populi, & primarii Sacerdotes & Scribæ, & adduxerunt eum in suum consessum,

Dicentes, Num tu es ille Christus? dic nobis. Dixit autem eis, si vobis dixero, nequaquam credetis:

Quòd si vos etiam interrogavero, nequaquam respondebitis mihi, neque *me* absolvetis.

Ab hoc tempore erit Filius hominis sedens ad dextram potentiæ Dei.

Dixerunt autem omnes, Tu ergò es Filius ille Dei? Ipse verò dixit eis, Vos dicitis: nam *is* ego sum.

At illi dixerunt, Quid ampliùs egemus testimonio? Ipsi enim audivimus ex ore ipsius.

Comprehendentes autem eum, duxerunt ad domum principis Sacerdotum. Petrus verò sequebatur à longè.

Accenso autem igne in medio atrii, & circumsedentibus illis, erat Petrus in medio eorum.

Quem cùm vidisset ancilla quadam sedentem ad lumen, & eum fuisset intuita, dixit, Et hic cum illo erat.

At ille negavit eum dicens; Mulier, non novi illum.

Et post pusillum alius videns eum dixit, Et tu de illis es. Petrus verò ait, O homo, non sum.

Et intervallo facto quasi horæ unius, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & hic cum illo erat: nam & Galilæus est.

Et ait Petrus, Homo nescio quid dicis. Et continuò adhuc illo loquente cantavit gallus.

Et conversus Dominus respexit Petrum: & recordatus est Petrus verbi Domini, sicut dixerat, Quia priùs quàm gallus cantet, ter me negabis.

Et egressus foràs Petrus, flevit amaré.

Et viri qui tenebant Jesum, illudebant ei, cædentes:

Et velaverunt eum, & percutiebant faciem ejus: & interrogabant eum, dicentes, Prophetiza, quis est qui te percussit.

Et alia multa blasphemantes dicebant in eum.

Et ut factus est dies, convenerunt seniores plebis, & principes Sacerdotum & Scribæ, & duxerunt illum in concilium suum,

Dicentes, Si tu es Christus, dic nobis. Et ait illis, Si vobis dixero, non credetis mihi:

Si autem & interrogavero, non respondebitis mihi, neque dimittetis.

Ex hoc autem erit Filius hominis sedens à dexteris virtutis Dei.

Dixerunt autem omnes, Tu ergò es Filius Dei? Qui ait, Vos dicitis, quia ego sum.

At illi dixerunt, Quid adhuc desideramus testimonium? ipsi enim audivimus de ore ejus.

†*Mat.* 26. 57. *Mar.* 14. 53. *Joan.* 18. 24. ‖*Mat.* 26. 69. *Mar.* 14. 66. *Joan.* 18. 26.

59 In Petro spectandum proponitur tum humanæ imbecilitatis, tum singularis in suos electos bonitatis Dei exemplum.

**Mat.* 26. 34. *Joan.* 13. 38. †*Mat.* 26. 67. *Mar.* 14. 65.

63 Christus luit ignominiam peccatis nostris debitam.

‖*Mat.* 27. 1. *Mar.* 15. 1. *Joan.* 18. 28.

66 Christus immeritò damnatur blasphemiæ apud Pontificis tribunal, ut ab ea quam commeriti sumus blasphemia coram Deo absolvamur.

59 Id *asseverabat*, διισχυρίζετο. Vulgata, *affirmabat*, nimiùm dilutè, ut ostendit Græcæ vocis etymon. Nam *Affirmo* ferè accipitur pro *Aio*, quod est Græcis ἀπόφημι, Cic. Att. lib. 13. *omne tibi asseveratione affirmo, quod mihi credas velim.* Supplendum autem fuit relativum explendæ constructioni. ¶ *Verè*, ἐπ᾽ ἀληθείας. Heb. באמת *bemeth*. Vide Act. 10. 34.

63 *Ii verò qui unà tenebant*, καὶ οἱ ἄνδρες συνέχοντες. Iis injuriis affectum fuisse Christum cùm jam esset à Pontifice damnatus blasphemiæ, liquet ex Matthæo 26. 66, & 67. & Marc. 14. 64, & 65. & res ipsa postulat, vix quantumvìs sceleratis istis hoc antea ausuris. Itaque aut ego prorsus fallor, aut tres isti versiculi, nempe 63. 64. 65. transpositi sunt, & ultimo hujus capitis versui subjiciendi. Absit tamen ut hîc quidquam audeam ex conjectura quantumvìs probabili.

66 *Et ut factus est dies*, καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα: id est simulátque cœpit lucescere, & primo statim diliculo, à quo inchoata est hæc actio adversùs Christum usque ad πρωΐαν γενομένην, Matth. 27. 1. ab ipsius Solis exortu incipientem; quæ *hora diei prima* à Judæis vocabatur. ¶ *Presbyterium populi*, τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ. Id est cœtus τῶν βουλευτῶν, qui in provinciis Latinè *Decuriones* dicebantur. In his autem libris *Seniores populi* vocantur, qui Sacerdotibus & delectis legis doctoribus adjuncti magnum illud συνέδριον constituebant. Vide 1. Tim. 4. 14. ubi tamen de Christiano presbyterio non de isto Judaico differitur quam vocem Vulgata hîc maluit *Concilium* interpretari, altero illo loco servatâ Presbyterii appellatione, fortassis ut Judaicum hunc Senatum ab Evangelio Christiano ista quoque discerneret: sicut etiam *Synagogæ* vocem Judæis, *Ecclesiæ* verò nomen Christianorum cœtibus usus communis attribuit.

67 *Num tu es*, εἰ σὺ εἶ: vel, *si tu es*. Ità ut perpetua sit oratio.

69 *Ab hoc tempore*, ἀπὸ τοῦ νῦν: id est, deinceps. ¶ *Nam ego is sum*, ὅτι ἐγώ εἰμι. Sic præstat istud accipere ex Mar. 14. 62, & ex eo quod mox dicitur, quàm οἱ δηλῶς istud interpretari. Nam illud quidem est concedentis, ut diximus Matt. 26. 64. Sed istud est apertiùs profitentis. Et Syrus interpres sic exponi potest.

ΚΕΦ. κγ´.

ΚΑὶ ἀναστὰν ἅπαν τὸ πλῆθος αὐτῶν ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τὸν Πιλάτον.

2 Ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ, λέγοντες, Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος, καὶ κωλύοντα Καίσαρι φόρους διδόναι, λέγοντα ἑαυτὸν Χριστὸν βασιλέα εἶναι.

3 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ ἔφη, Σὺ λέγεις.

4 Ὁ δὲ Πιλάτος εἶπε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους, Οὐδὲν εὑρίσκω αἴτιον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ.

5 Οἱ δὲ ἐπίσχυον, λέγοντες, Ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδάσκων καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε.

6 Πιλάτος δὲ ἀκούσας Γαλιλαίαν, ἐπηρώτησεν εἰ ὁ ἄνθρωπος Γαλιλαῖός ἐστι.

7 Καὶ ἐπιγνοὺς ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου ἐστὶν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς Ἡρώδην, ὄντα καὶ αὐτὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις.

8 Ὁ δὲ Ἡρώδης ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, ἐχάρη λίαν. ἦν γὰρ θέλων ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτὸν, διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ περὶ αὐτοῦ· καὶ ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ᾽ αὐτοῦ γινόμενον.

CAP. 23.

TUm surgens universa multitudo eorum, duxit eum ad Pilatum,

Cœperunt autem eum accusare, dicentes, Comperimus istum pervertere gentem, * & vetare tributa dare Cæsari, dicendo se Christum, *id est* regem, esse.

† Pilatus autem interrogavit eum, dicens, Túne es Rex ille Judæorum? Ipse verò respondens ei dixit, Tu dicis.

Ait verò Pilatus ad primarios Sacerdotes & turbam, Nullam invenio noxam in hoc homine.

At illi invalescebant, dicentes, Concitat populum, docens per universam Judæam, exorsus à Galilæa huc usque.

Pilatus verò, auditâ Galilæâ, interrogavit num homo iste Galilæus esset.

Et cùm cognovisset eum ad Herodis potestatem pertinere, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat per eos dies.

Herodes autem viso Jesu, gavisus est valde: nam à non parvo *tempore* cupiebat eum videre, eò quòd audivisset multa de eo: & speraret se signum aliquod visurum ab eo fieri.

CAP. 23.

ET surgens omnis multitudo eorum duxerunt illum ad Pilatum.

Cœperunt autem illum accusare, dicentes, Hunc invenimus subvertentem gentem nostram, & prohibentem tributa dare Cæsari, & dicentem se Christum regem esse.

Pilatus autem interrogavit eum, dicens, Tu es rex Judæorum? At ille respondens illi, ait, Tu dicis.

Ait autem Pilatus ad principes Sacerdotum & turbas, Nihil invenio causæ in hoc homine.

At illi invalescebant, dicentes, Commovet populum, docens per universam Judæam, incipiens à Galilæa usque huc.

Pilatus autem audiens Galilæam, interrogavit si homo Galilæus esset.

Et ut cognovit quòd de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Jerosolymis erat illis diebus.

Herodes autem viso Jesu gavisus est valde: erat enim cupiens ex multo tempore videre eum, eò quòd audiret multa de eo: & sperabat signum aliquod videre ab eo fieri.

**Mat.* 22. 21. *Mar.* 12. 17. †*Mat.* 27. 11. *Mar.* 15. 2. *Joan.* 18. 33.

4 Christus damnandus seditionis à nobis in mundo excitatæ, primùm omnium pronunciatur innocens, ut cum constet non suorum (quæ nulla fuerunt) sed nostrorum scelerum pœnam ultrò subire.

6 Christus est principum ludibrium, sed magno cum ipsorum malo.

2 *Gentem*, ἔθνος. In tribus codicibus manuscriptis additur ἡμῶν, *nostram*; & ità legit Syrus & Vetus Latinus interpres. ¶ *Tributa*, φόρους. Vide supr. 20. 22. ¶ *Christum* id est *regem*, Χριστὸν βασιλέα. Vel, *unctum regem*.

4 *Noxam*, αἴτιον. Vocabulum Causæ quo utitur Vetus interpres Græcè quoque per se latè patet, sed est ad id de quo agitur accommodandum, quod Latinè non significatur *Causæ* nomine sine adjuncto. Differentia autem illa inter *noxam* & *noxiam*, quæ hoc loco repetitur ab Erasmo, infinitis idoneorum scriptorum testimoniis refutatur.

5 *Invalescebant*, ἐπίσχυον. Vel, *contrà nitebantur*. nam utrumque potest hoc verbo intelligi. ¶ *Huc usque*, ἕως ὧδε.

Verè, quod ad rem ipsam attinet. Nam à Galilæa exorsus est Christus Evangelii prædicationem. Est autem ellipsis è medio petita, quia plena esset oratio, *Et pergens huc usque*, nisi post τῆς Γαλιλαίας adjicere placeat ὑποστρέψας.

8 *A non parvo tempore*, ἐξ ἱκανοῦ. Vide Marcum 10. 46.

9 Ἐπηρώτα δὲ αὐτὸν ἐν λόγοις ἱκανοῖς· αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο αὐτῷ.

10 Εἱστήκεισαν δὲ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς, εὐτόνως κατηγοροῦντες αὐτοῦ.

11 Ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν ὁ Ἡρώδης σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ, καὶ ἐμπαίξας, περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα λαμπρὰν ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ.

12 Pietatis odium impios inter se conjungit.

12 Ἐγένοντο δὲ φίλοι ὅ τε Πιλάτος καὶ ὁ Ἡρώδης ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ μετ' ἀλλήλων· προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες πρὸς ἑαυτούς.

13 Πιλάτος δὲ, συγκαλεσάμενος τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὸν λαὸν,

‖Mat. 27. 23. Mar. 15. 14. Joan. 18. 38. & 19. 4.

14 Secundò absolvitur Christus ab eo ipso à quo damnatus est, ut eum constet justū injustos redemisse.

14 Εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Προσηνέγκατέ μοι τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαόν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἐνώπιον ὑμῶν ἀνακρίνας, οὐδὲν εὗρον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ αἴτιον, ὧν κατηγορεῖτε κατ' αὐτοῦ.

15 Ἀλλ' οὐδὲ Ἡρώδης· ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτὸν, καὶ ἰδοὺ, οὐδὲν ἄξιον θανάτου ἐστὶ πεπραγμένον αὐτῷ.

16 Carnis prudentia ex duobus malis minus eligit: sed his consiliis maledicit Dominus.

16 Παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

17 Ἀνάγκην δὲ εἶχεν ἀπολύειν αὐτοῖς κατὰ ἑορτὴν ἕνα.

18 Ἀνέκραξαν δὲ παμπληθεὶ, λέγοντες, Αἶρε τοῦτον, ἀπόλυσον δὲ ἡμῖν τὸν Βαραββᾶν.

19 Ὅστις ἦν διὰ στάσιν τινὰ γενομένην ἐν τῇ πόλει καὶ φόνον, βεβλημένος εἰς φυλακήν.

20 Πάλιν οὖν ὁ Πιλάτος προσεφώνησε, θέλων ἀπολῦσαι τὸν Ἰησοῦν,

21 Οἱ δὲ ἐπεφώνουν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν.

22 Tertiò absolvitur Jesus antequam semel damnetur, ut pateat damnata in eo esse nostra peccata.

22 Ὁ δὲ τρίτον εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν οὗτος; οὐδὲν αἴτιον θανάτου εὗρον ἐν αὐτῷ· παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

23 Οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις αἰτούμενοι αὐτὸν σταυρωθῆναι. καὶ κατίσχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἀρχιερέων.

24 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπέκρινε γενέσθαι τὸ αἴτημα αὐτῶν.

25 Ἀπέλυσε δὲ αὐτοῖς τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον βεβλημένον εἰς τὴν φυλακὴν, ὃν ᾐτοῦντο· τὸν δὲ Ἰησοῦν παρέδωκε τῷ θελήματι αὐτῶν.

*Mat. 27. 32. Mar. 15. 21.

26 Militaris licentiæ exemplum.

26 ¶ Καὶ ὡς ἀπήγαγον αὐτὸν, ἐπιλαβόμενοι Σίμωνός τινος Κυρηναίου τοῦ ἐρχομένου ἀπ' ἀγροῦ, ἐπέθηκαν αὐτῷ τὸν σταυρὸν, φέρειν ὄπισθεν τοῦ Ἰησοῦ.

27 Impiorum triumphos excipit horribilis exitus.

27 Ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ καὶ γυναικῶν, αἳ καὶ ἐκόπτοντο καὶ ἐθρήνουν αὐτόν.

28 Στραφεὶς δὲ πρὸς αὐτὰς ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Θυγατέρες Ἱερουσαλὴμ, μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμέ, πλὴν ἐφ' ἑαυτὰς κλαίετε, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν.

29 Ὅτι ἰδοὺ ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐροῦσι, Μακάριαι αἱ στεῖραι, καὶ κοιλίαι αἳ οὐκ ἐγέννησαν, καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν.

† Esa. 2. 19. Os. 10. 8. Apoc. 6. 16.

30 Τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσι, Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς· καὶ τοῖς βουνοῖς, Καλύψατε ἡμᾶς.

‖1. Pet. 4. 17.

31 Ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται;

*Mat. 27. 38. Mar. 15. 27. Joan. 19. 18.

32 Ἤγοντο δὲ καὶ ἕτεροι δύο κακοῦργοι σὺν αὐτῷ, ἀναιρεθῆναι.

33 Christus fit pro nobis maledictio in cruce, luens pœnam iis debitam qui voluerunt dii fieri.

33 Καὶ ὅτε ἀπῆλθον ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον Κρανίον, ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐτὸν, καὶ τοὺς κακούργους, ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν, ὃν δὲ ἐξ ἀριστερῶν.

34 Christus pro hostibus precans, ostendit se & oblationem esse, & Pontificem.

34 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔλεγε, Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι. Διαμεριζόμενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἔβαλον κλῆρον.

35 Καὶ εἱστήκει ὁ λαὸς θεωρῶν. ἐξεμυκτήριζον δὲ καὶ οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς, λέγοντες, Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτὸν, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός.

Interrogavit autem eum non paucis verbis: sed ipse nihil ei respondit.

Adstabant autem primarii Sacerdotes & Scribæ, magnâ contentione eum accusantes.

Herodes autem cum militibus suis, cùm eum pro nihilo habuisset, & illusisset *ei*, amictum veste splendidâ remisit ad Pilatum.

Et facti sunt amici inter sese Pilatus & Herodes eo ipso die: nam antea inimici erant inter sese.

Pilatus verò, convocatis primariis Sacerdotibus & primoribus ac populo,

‖ Dixit eis, Obtulistis mihi hunc hominem, tanquam avertentem populum: & ecce, ego in vestrî conspectu quæstione habitâ nullam noxam inveni in homine isto, ex iis de quibus accusatis eum.

Sed nè Herodes quidem: nam remisi vos ad illum, & ecce, nihil dignum morte factum est ab eo.

Castigatum ergò eum dimittam.

Necesse verò habebat eis dimittere singulis festis unum *quempiam:*

Exclamavit autem simul universa turba, dicens, Tolle istum, dimitte verò nobis Barabbam:

Qui erat propter seditionem quandam & cædem factam in urbe conjectus in carcerem.

Rursus ergò Pilatus allocutus est *eos*, volens dimittere Jesum.

Ipsi verò reclamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum.

Ille autem tertiò dixit eis, Quid enim iste mali fecit? nullam noxam capitalem inveni in eo: castigatum ergò eum dimittam.

At illi instabant vocibus magnis, petentes ut is crucifigeretur: & invalescebant voces eorum ac primariorum Sacerdotum.

Tum Pilatus secundùm eos judicavit ut fieret quod ipsi petebant.

Dimisit autem eis illum qui propter seditionem & cædem conjectus fuerat in carcerem, quem petierant: Jesum verò tradidit illi eorum libidini.

* Cùm igitur abducerent eum, prehenso Simone quodam Cyrenæo, qui veniebat rure, imposuerunt ei crucem ferendam ponè Jesum.

Sequebatur autem eum magna multitudo populi & mulierum: quæ & plangebant & lamentabantur eum.

Conversus autem ad eas Jesus dixit, Filiæ Hierosolymæ, nè flete de me, verùm de vobisipsis flete, & de liberis vestris:

Nam ecce venient dies quibus dicent, Beatæ steriles, & uteri qui non genuerunt, & ubera quæ non lactaverunt.

Tum incipient dicere montibus, † Cadite in nos: & collibus, Operite nos.

‖ Nam si in virente ligno ista faciunt, in arido quid fiet?

* Ducebantur autem etiam alii duo *iique* facinorosi cum eo, interimendi.

Cùm igitur venissent in locum qui vocatur Calvaria, illic crucifixerunt eum, & illos maleficos: unum ad dextram, alterum ad sinistram.

Jesus autem dicebat, Pater, remitte *hoc* ipsis. nesciunt enim quid faciunt. Partientes verò vestimenta ejus, jecerunt sortem.

Et stabat populus spectans. sannis autem excipiebant eum etiam primores cum eis dicentes, Alios servavit, servet seipsum, si hic est ille Christus electus *ille* Dei.

Interrogabat autem eum multis sermonibus: at ipse nihil illi respondebat.

Stabant autem principes Sacerdotum & Scribæ, constanter accusantes eum.

Sprevit autem illum Herodes cum exercitu suo, & illusit indutum veste albâ, & remisit ad Pilatum.

Et facti sunt amici Herodes & Pilatus in ipsa die: nam antea inimici erant adinvicem.

Pilatus autem, convocatis principibus Sacerdotum & magistratibus & plebe,

Dixit ad illos, Obtulistis mihi hunc hominem quasi avertentem populum: & ecce, ego coram vobis interrogans nullam causam inveni in homine isto ex his in quibus eum accusatis.

Sed neque Herodes: nam remisi vos ad illum, & ecce, nihil dignum morte actum est ei.

Emendatum ergò illum dimittam.

Necesse autem habebat dimittere eis per diem festum unum:

Exclamavit autem simul universa turba, dicens, Tolle hunc, & dimitte nobis Barabbam:

Qui erat propter seditionem quandam factam in civitate & homicidium missus in carcerem.

Iterum autem Pilatus locutus est ad eos, volens dimittere Jesum.

At illi succlamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum.

Ille autem tertiò dixit ad illos, Quid enim mali fecit iste? nullam causam mortis inveni in eo: corripiam ergò illum, & dimittam.

At illi instabant, vocibus magnis postulantes ut crucifigeretur: & invalescebant voces eorum:

Et Pilatus adjudicavit fieri petitionem eorum.

Dimisit autem illis eum qui propter homicidiū & seditionem missus fuerat in carcerem, quem petebant: Jesum verò tradidit voluntati eorum.

Et cùm ducerent eum, apprehenderunt Simonem quendam Cyrenensem venientem de villa: & imposuerunt illi crucem portare post Jesum.

Sequebatur autem illum multa turba populi & mulierum: quæ plangebant & lamentabantur eum.

Conversus autem ad illas Jesus dixit, Filiæ Jerusalem, nolite flere super me, sed super vosipsas flete, & super filios vestros:

Quoniam ecce venient dies in quibus dicent, Beatæ steriles, & ventres qui non genuerunt, & ubera quæ non lactaverunt.

Tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos: & collibus, Operite nos.

Quia si in viridi ligno, hæc faciunt, in arido quid fiet?

Ducebantur autem & alii duo nequam cum eo, ut interficerentur.

Et postquam venerunt in locum qui vocatur Calvaria, ibi crucifixerunt eum & latrones: unum à dextris & alterum à sinistris.

Jesus autem dicebat, Pater, dimitte illis: non enim sciunt quid faciunt. Dividentes verò vestimenta ejus, miserunt sortes.

Et stabat populus spectans. Et deridebant eum principes cum eis, dicentes, Alios salvos fecit, se salvum faciat, si hic est Christus Dei electus.

11 *Cum militibus suis*, σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ. Vel *copiis*. Nam *exercituum* nomen videtur nimiùm militare: στράτευμα verò translatitiè hìc accipitur pro multitudine satellitum & nobilium qui Herodem è Galilæa secuti erant: sicut apud Latinos *agmen*, *manus*, *acies*, *copiæ*, simili translatione usurpantur. Nam alioquin Pilatus non sustinuisset Herodem armatum cum suis in Judæam ingredi. ¶ *Splendidâ*, λαμπράν. id est Hebraicè בהר *bahar*, quòd hic color præcipuè splendeat, ut videatur Herodes, Romani moris minimè ignarus, illum per ludibrium sic notare, quasi candidatum imperii: & certè cùm candida vestis maximè conveniat isti innocentiæ & gloriæ mox ipsius crucem secuturæ, evenit admirabili Dei providentiâ, ut Herodes eum quem sic derisit per hanc ignominiam mox ut innocentem ad gloriam cœlestem evehendum hoc ipso symbolo declararit. Et sic quoque Deus Christum per crucem in regnum cœleste perventurum ipsius Pilati manu titulum Christi pendentis capiti imprudenter imponentis est toti mundo testatus. Herodes autem non ità multò pòst à sui dignitate per Romanum Imperatorem dejectus, meritas hujus sui sceleris pœnas luit.

12 *Inimici*, ἐν ἔχθρᾳ ὄντες. fortassis ob id quod dictum fuit suprà 13. 1. & quod copiosiùs narratur à Josepho Antiq. 16. 5.

13 *Et primoribus*, καὶ τοὺς ἄρχοντας. Loquitur proculdubio de iis quos Judæi Sanhedrin (id est *Senatores*) vocant. Ideo *Magistratus* rectè convertit Vetus interpres. Alibi verò aliquoties (ut suprà 14. 1, & 18. 18.) *Primores* dixi, quoniam incertum est Senatorésne an præfecti Synagogæ eo nomine illic significentur.

15 *Nam remisi vos ad illum*, ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτόν. In tribus codicibus scriptum legimus ἀνέπεμψε γὰρ αὐτὸν πρὸς ἡμᾶς, *Remisit enim eum ad nos:* quæ lectio mihi videtur optimè convenire. Illud enim complectitur ex quo intelligi possit nè Herodem quidem ullum in eo crimen comperisse. Nam, inquit, eum ad nos remisit: quod facturus alioquin non erat si dignum esse comperisset in quem animadverteret.

17 *Necesse habebat*, ἀνάγκην εἶχεν. nempe, sic ferente consuetudine ut etiam alii Evangelistæ explicant. Tanti est momenti Tyrannus ille Mos trium literarum. Cur autem κατὰ ἑορτὴν verterim *singulis festis*, dixi Marci 15. 6.

24 *Secundùm eos judicavit*, ἐπέκρινε. Vulg. *adjudicavit*, Rectè quod ad sensum attinet: nam τὸ ἀποκρίνειν & τὸ κατακρίνειν opponuntur. Sed hæc constructio est Latinè inusitata. Syrus utitur verbo פקד *pechad*, quod hìc respondet Latinæ voci forensi *Decrevit*.

25 *Illi eorum libidini*, τῷ θελήματι αὐτῶν. Vulgata, *voluntati*. dilutè:

dilutè: & videtur articuli vis hîc quoque fuisse servanda. Cic. 4. Tusc. *Voluntas est quæ quid cum ratione desiderat: quæ autem rationi adversa vehementiùs est incitata, ea libido est vel cupiditas effrænata.*

26 *Ponè Jesum*, ὄπισθεν τοῦ Ἰησοῦ. id est à tergo ipsius sub eodem onere præeuntis. Vide Matthæum capite 27. vers. 32. & Joannem cap. 19. vers. 17.

28 *Filiæ Hierosolymæ*, θυγατέρες Ἱερουσαλήμ. Hebraicè בנות ירושלים *benoth Jeruschalajim:* id est, vos Hierosolymitanæ mulieres.

32 Iique *facinorosi*, κακοῦργοι. Ad verbum, *malefici*, quæ vox apud idoneos etiam autores pro sceleratis quibusvis accipitur, sed postea cœpit ad eos propriè transferri qui magicas damnatissimas artes exercent.

33 *Venissent*, ἀπῆλθον: id est ἦλθον, ut suprà, Marci versu 3. cap. 13.

35 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Generale est hoc nomen hoc in loco. Comprehendit enim ipsos etiam Sacerdotes primarios, & quicunque in populo aliquâ erant dignitate. Vulgata, & Erasmus *Principes*, quod nomen videtur angustioris significationis. ¶ *Cum eis*, σὺν αὐτοῖς. Hoc deest in uno exemplari & apud Syrum interpretem, & per se satìs intelligitur. ¶ *Electus* ille *Dei*, ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός. Hebr. בחיר יהוה *bechir Jehovah*, id est, quem Deus præteritis cæteris hominibus hoc favore complexus est, ut ipsum designarit Messiam. Alioqui solent *electi Dei* absolutè vocari quos Dominus ad vitam æternam ab æterno selegit. ¶ *Supra eum*, ἐπ' αὐτῷ. Supra ipsius caput videlicet crucis stipiti affixum Joan. 19. 19.

---

36 Ἐνέπαιζον δὲ αὐτῷ καὶ οἱ στρατιῶται, προσερχόμενοι, καὶ ὄξος προσφέροντες αὐτῷ,

37 Καὶ λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, σῶσον σεαυτόν.

38 Ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς, ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

39 Εἷς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων ἐβλασφήμει αὐτόν, λέγων, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, σῶσον σεαυτὸν καὶ ἡμᾶς.

40 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἕτερος ἐπετίμα αὐτῷ, λέγων, Οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεὸν, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ;

41 Καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίως (ἄξια γὰρ ὧν ἐπράξαμεν ἀπολαμβάνομεν) οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε.

42 Καὶ ἔλεγε τῷ Ἰησοῦ, Μνήσθητί μου Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

43 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ.

44 Ἦν δὲ ὡσεὶ ὥρα ἕκτη, καὶ σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης.

45 Καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ ἐσχίσθη τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέσον.

46 Καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξέπνευσεν.

47 ¶ Ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατόνταρχος τὸ γενόμενον, ἐδόξασε τὸν Θεὸν, λέγων, Ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος ἦν.

48 Καὶ πάντες οἱ συμπαραγενόμενοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην, θεωροῦντες τὰ γενόμενα, τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη ὑπέστρεφον.

49 Εἱστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτοῦ μακρόθεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθήσασαι αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ὁρῶσαι ταῦτα.

50 Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι Ἰωσὴφ, βουλευτὴς ὑπάρχων, ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος

51 Οὗτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, ἀπὸ Ἀριμαθαίας πόλεως τῶν Ἰουδαίων· ὃς καὶ προσεδέχετο καὶ αὐτὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

52 Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

53 Καὶ καθελὼν αὐτὸ ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι, καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευτῷ, οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος.

54 Καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευὴ, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε.

55 Κατακολουθήσασαι δὲ καὶ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας, ἐθεάσαντο τὸ μνημεῖον, καὶ ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ.

56 Ὑποστρέψασαι δὲ ἡτοίμασαν ἀρώματα καὶ μύρα· καὶ τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν, κατὰ τὴν ἐντολήν.

Illudebant autem etiam ei milites accedentes, & acetum ei offerentes:

Dicentésque, Si tu es Rex ille Judæorum, serva temetipsum.

Erat autem etiam inscriptio scripta supra eum literis Græcis & Romanis & Hebraicis, HIC EST REX ILLE JUDÆORUM.

Unus autem ex illis suspensis maleficis conviciabatur ei, dicens, Si tu es Christus ille, serva teipsum & nos.

Respondens autem alter objurgavit eum, dicens, Nè Deum quidem tu times, cùm in eadem sis damnatione?

Et nos quidem justè: (nam digna factis recipimus) iste verò nihil indecens fecit.

Dixitque Jesu, Domine, memento mei cùm veneris in regnum tuum.

Tum dixit ei Jesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.

Erat autem quasi hora sexta, & tenebræ factæ sunt in tota regione usque ad horam nonam.

Et obtenebratus est sol, & aulæum templi fissum est medium.

Cùmque clamasset voce magnâ Jesus, ait, † Pater, in manus tuas depono spiritum meum. Et cùm hæc dixisset exspiravit.

Cùm vidisset autem Centurio quod factum fuerat, glorificavit Deum, dicens, Verè hic homo justus erat.

Et omnis turba quæ simul ad hoc spectaculum accesserat, spectans quæ facta fuerant, cædens pectora sua revertebatur.

Stabant autem omnes noti ejus procul, & mulieres quæ erant eum unà secutæ à Galilæa, videntes ista.

‖ Tum ecce quidam nomine Josephus, senator, vir bonus ac justus:

Qui non assensus fuerat consilio ac facto eorum, ortus Arimathæâ civitate Judæorum: qui & ipse exspectabat regnum Dei.

Hic, *inquam*, adiens Pilatum, petiit corpus Jesu.

Et detractum illud involvit sindone, posuitque illud in monumento quod erat in saxo incisum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

Porrò dies erat Parasceues, & Sabbatum succedebat.

Subsecutæ etiam mulieres quæ cum eo venerant ex Galilæa, spectarunt monumentum, & quomodo positum esset corpus ejus.

Reversæ verò paraverunt aromata & unguenta: ac Sabbato quidem quieverunt, secundùm præceptum.

Illudebant autem ei & milites, accedentes, & acetum offerentes ei:

Et dicentes, Si tu es rex Judæorum, salvum te fac.

Erat autem & superscriptio scripta super eum literis Græcis & Latinis & Hebraicis, HIC EST REX JUDÆORUM.

Unus autem de iis qui pendebant latronibus blasphemabat eum, dicens, Si tu es Christus, salvum fac temetipsum & nos.

Respondens autem alter increpabat eum, dicens, Neque tu times Deum quòd in eadem damnatione es?

Et nos quidem justè: (nam digna factis recipimus) hic verò nihil mali gessit.

Et dicebat ad Jesum, Domine, memento mei cùm veneris in regnum tuum.

Et dixit illi Jesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.

Erat autem ferè hora sexta, & tenebræ factæ sunt in universam terram usq; in horam nonam.

Et obscuratus est sol, & velum templi scissum est medium.

Et clamans voce magnâ Jesus, ait, Pater, in manus tuas commendo spiritum meum. Et hæc dicens exspiravit.

Videns autem Centurio quod factum fuerat, glorificavit Deum, dicens, Verè hic homo justus erat.

Et omnis turba eorum qui simul aderant ad spectaculum istud, & videbant quæ fiebant, percutientes pectora sua revertebantur.

Stabant autem omnes noti ejus à longè: & mulieres quæ secutæ eum erant à Galilæa, hæc videntes.

Et ecce vir nomine Joseph, qui erat decurio, vir bonus & justus:

Hic non consenserat consilio & actibus eorum, ab Arimathæa civitate Judææ, qui exspectabat & ipse regnum Dei:

Hic accessit ad Pilatum, & petiit corpus Jesu.

Et depositum involvit sindone, & posuit illud in monumento exciso, in quo nondum quisquam positus fuerat,

Et dies erat Parasceues, & Sabbatum illucescebat.

Subsecutæ autem mulieres quæ cum eo venerant de Galilæa, viderunt monumentum, & quemadmodum positum erat corpus ejus.

Et revertentes paraverunt aromata & unguenta: & Sabbato quidem siluerunt, secundùm mandatum.

38 Pilatus imprudens fit æterni illius regni Christi præco

39 Christus in media crucis exinanitione re ipsâ ostendit sese tum vitam servandis credentibus, tum mortem ulciscendis rebellibus in potestate suâ habere.

44 Christus etiam moribundus se omnipotentem Deum esse ipsis etiam cæcis ostendit.

† *Psal.* 31. 6.

46 Christus confidenter ipsas Mortis tenebras ingreditur, eam videlicet intra ipsiusmet penetralia debellaturus.

47 Christus etiam ab ipsis hostibus suis quoties libuit testimonium quàm honorificentissimum extorquet.

49 Christus in medio carnificum colligit & tuetur suum pauperculum gregem.

‖ *Mat.* 27. 57. *Mar.* 15. 43. *Joan.* 19. 38.

50 Christus celebri sepulturâ, tum mortis, tum resurrectionis suæ fidem publico ipsius Pilati testimonio sancit.

55 Christus à Diabolo & cunctis ipsius organis oppugnatus, atque adeò in ipsis mortis faucibus versans, infirmas mulierculas in aciei fronte collocat, de omnibus illis terribilibus hostibus mox sine ullo magno conatu triumphaturus.

---

39 *Unus autem*, εἷς δέ. Matthæus, alterius latronis præteritâ historiâ, utrumque pari scelere involvit: quod Augustinus per numeri heterosin excusat. Fuit enim in genere propositum Matthæo narrare, à Christo conviciis lacerando nullum genus hominum abstinuisse. Sed & verisimile est alterum ex latronibus, saltem silentio suo aliquandiu visum alteri conviciatori consentire, donec victus adversariorum Christi extremâ improbitate, qui semimortuum, & non modò ad hæc omnia nihil responsantem, sed etiam pro ipsis orantem, exagitare non desinebant, in præclaram & sempiternâ memoriâ dignam confessionem erumperet.

40 *Nè Deum quidem tu times*, οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεόν. Vulgata, *Neque tu Deum times*. Trajectio est pronominis σύ. Nec enim minùs cæteros Christo convicíantes reprehendit, quàm hunc suum socium: quamvìs ad hunc propriè suum sermonem dirigat.

41 *Indecens*, ἄτοπον, Vulgata & Erasmus, *malum:* sicut etiam ἄτοπος & πονηρός videntur pro iisdem, aut certè non multùm dissimilibus, accipi, 2. Thess. 3. 2. Hîc porrò videtur ἄτοπον dici quicquid fit præter officium, quod non nisi videtur *indecentis* nomine exprimi. Et hoc illud esse arbitror quod Hebræi נבלה *Nebalah* vocant, ut Genes. 34. 7. quod Græci interpretes modò ἀσχήμων, modò ἀφροσύνην verterunt.

43 *Hodie*, σήμερον. Quærit Theophylactus quî hoc conveniat cum iis quæ dicuntur Hebr. 11. 39. veteres illos sanctos, quorum illic fit mentio, non accepisse promissionem: & ad hunc nodum explicandum multa sanè absurda commemorat, quæ non attingo ne à scopo videar aberrare. Tantùm dico, nimiùm audaces fuisse qui particulam σήμερον, adjectâ distinctione, conjunxerunt cum verbo λέγω, cùm in omnibus codicibus connectatur cum verbo ἔσῃ, & in quodam etiam exemplari legatur ὅτι σήμερον. Quomodo verò locus ille sit explicandus, dicemus suo loco, & item alter ille Petri, cujus falsa interpretatio invexit nobis Limbi fabulam: de Paradiso vide 2. Cor. 12. 4.

46 *Depono*, παραθήσομαι. Vel *commendo:* id est, συνίστημι. Sed illud magìs est proprium, & hujus loci sententiæ accommodatius. Erasmus, *Commendabo*. Nam etiam Psal. 3. 6, unde petita sunt hæc Christi verba, legitur אפקיד *aphkid* futuro tempore. Sed præterquam quòd familiares sunt Hebræis omnium temporum permutationes, res ipsa ostendit significationem præsentis meliùs convenire. Deinde in vetustis codicibus duobus & Theophylacto Romano scribitur παρατίθημι, & in aliis tribus παρατίθεμαι.

50 *Senator*, βουλευτής. Vulg. *decurio*, municipiorum magistratûs nomen. Vide Mar. 15. 43.

51 *Assensus fuerat*, συγκατατεθειμένος. Sic Græcam vo-

cem interpretatur Cicero in Lucullo, *Nunc de assensione sive approbatione, quam Græci συγκατάθεσιν vocant, pauca dicemus.* ¶ *Exspectabat*, προσεδέχετο. Vel *exceperat*, & *amplexus fuerat*: quæ est propria hujus vocabuli significatio.

53 *In saxo incisum*, λαξευτῷ. id est, intra ipsam rupem excavatum. Vulg. *Exciso*. Erasmus, *ex lapide excisum*. Neuter satis perspicuè.

54 *Parasceues*, παρασκευή. Malo cum Vetere legere παρασκευῆς, quamvìs illud excusari possit per appositionem, quam vocant: cùm dies ipse alibi dicatur Parasceue, Matth. 27. 62. ¶ *Et Sabbatum succedebat*, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et Sabbatum illucescebat*: quæ interpretatio est perobscura, nisi siquis Osiandrum secutus hanc vesperam, à qua inchoabat Sabbatum, putet appellatione φωτὸς intelligi. Ego verò existimo Lucam hæc addidisse ut explicaret nomen *Parasceues*, & ἐπὶ pro *Post* accipiendum: usum denique hoc verbo habitâ potiùs ratione secuturi ipsum diei quàm imminentis noctis, inter parasceuen & ipsum diem sabbati intercedentis, quamvìs sabbati quies à nocte inciperet. Nam quòd nomen *Lucis* nonnulli ad Hesperum referunt, mihi argutum potiùs quàm solidum videtur. Sum autem istud ità interpretatus, ut perspicuitati studuerim.

ΚΕΦ. κδ'.

Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων, ὄρθρου βαθέος ἦλθον ἐπὶ τὸ μνῆμα, φέρουσαι ἃ ἡτοίμασαν ἀρώματα· καί τινες σὺν αὐταῖς.

2 Εὗρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου·

3 Καὶ εἰσελθοῦσαι οὐχ εὗρον τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

4 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου, καὶ ἰδοὺ, δύο ἄνδρες ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις.

5 Ἐμφόβων δὲ γενομένων αὐτῶν, καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν, εἶπον πρὸς αὐτὰς, Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν;

6 Οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη· μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν, ἔτι ὢν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ,

7 Λέγων, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, καὶ σταυρωθῆναι· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι.

8 Καὶ ἐμνήσθησαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ.

9 Καὶ ὑποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα, καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς.

10 Ἦσαν δὲ ἡ Μαρία καὶ Ἰωάννα καὶ Μαρία Ἰακώβου, καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς, αἳ ἔλεγον πρὸς τοὺς ἀποστόλους ταῦτα.

11 Καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς.

12 Ὁ δὲ Πέτρος ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνημεῖον· καὶ παρακύψας βλέπει τὰ ὀθόνια κείμενα μόνα· καὶ ἀπῆλθε, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός.

13 Καὶ ἰδοὺ, δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίους ἑξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, ᾗ ὄνομα Ἐμμαούς.

14 Καὶ αὐτοὶ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων.

15 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς καὶ συζητεῖν, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς.

16 Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν.

17 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες, καί ἐστε σκυθρωποί;

Mat. 16. 1. Joan. 20. 1.
1 Muliérculæ deliguntur futuræ primæ testes resurrectionis, præter suam etiam exspectationem, ut & fraudis & violentiæ absit omnis suspicio.
† *Mat. 17. 23. Mar. 9. 31. Suprà 9. 22.*
9 Animus plusquam muliebris à mulieribus plusquam virili animo per Dei misericordiam præditis, discipulis exprobratur, ut constet regnum Dei in extraordinaria virtute esse positum.
‖ *Joan. 20. 6.*
12 Christus discipulorum incredulitate utitur, ad plenam resurrectionis suæ fidem faciendam, nè nimiùm credulè videantur, quod postea toti mundo annunciarent, sibi persuasisse.
* *Mar. 16. 12.*
13 Probatur resurrectio à duobus aliis oculatis testibus, quos ad fabulam confingendâ nullo modo fuisse comparatos, omnes circumstantiæ ostēdunt.

CAP. XXIV.

*Primo autem *die* hebdomadis, profundo diluculo iverunt ad monumentum, ferentes quæ paraverant aromata: & nonnullæ cum ipsis.

Invenerunt autem saxum avolutum à monumento:

Et ingressæ non invenerunt corpus Domini Jesu.

Et factum est ut dum in ea re hæsitarent, tum ecce, duo viri supervenerint eis, induti vestibus fulgurantibus:

Cùm autem expavefactæ inclinarent faciem in terram, dixerunt eis, Quid inter mortuos quæritis eum qui vivit?

Non est hìc, sed suscitatus est. mementote ut † locutus sit vobis cùm adhuc in Galilæa esset,

Dicens, Oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi: & die tertio resurgere.

Recordatæ sunt igitur verborum illius.

Et reversæ à monumento renunciaverunt hæc omnia illis undecim, & reliquis omnibus.

Erant autem Maria Magdalene, & Joanna, & Maria Jacobi *mater*, & reliquæ cum ipsis, quæ hæc dicebant Apostolis.

Sed visa sunt apud eos quasi deliramentum verba ipsarum, neque crediderunt eis.

‖ Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum: & cùm se inclinasset, vidit lintea sola illic jacentia: abiitque, apud semetipsum mirans factum.

* Et ecce, duo ex iis ibant eo ipso die in vicum distantem stadiis sexaginta Hierosolymis, cui *vico* nomen *est* Emmaus:

Et colloquebantur inter se de istis omnibus quæ evenerant.

Et factum est ut dum colloquerentur, & *se* mutuò rogitarent, ipse Jesus accederet, & unà iter faceret cum ipsis.

Oculi autem eorum retinebantur nè ipsum agnoscerent.

Dixit autem eis, qui sunt hi sermones quos confertis inter vos ambulantes? & *quid* estis tetrico vultu?

CAP. XXIV.

Unà autem Sabbati valde diluculo venerunt ad monumentum, portantes quæ paraverant aromata.

Et invenerunt lapidem revolutum à monumento.

Et ingressæ non invenerunt corpus Domini Jesu.

Et factum est dum mente consternatæ essent de isto, ecce, duo viri steterunt secus illas in veste fulgenti.

Cùm timerent autem, & declinarent vultum in terram, dixerunt ad illas, Quid quæritis viventem cum mortuis?

Non est hìc, sed surrexit: recordamini qualiter locutus est vobis cùm adhuc in Galilæa esset,

Dicens, Quia oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi, & die tertiâ resurgere.

Et recordatæ sunt verborum ejus.

Et regressæ à monumento nunciaverunt hæc omnia illis undecim, & cæteris omnibus.

Erat autem Maria Magdalene, & Johanna, & Maria Jacobi, & cæteræ quæ cum eis erant, quæ dicebant ad Apostolos hæc.

Et visa sunt ante illos sicut deliramentum verba ista, & non crediderunt illis.

Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum: & procumbens vidit linteamina sola posita: & abiit, secum mirans quod factum fuerat.

Et ecce, duo ex illis ibant ipsâ die in castellum quod erat in spatio stadiorum sexaginta ab Jerusalem, nomine Emmaus:

Et ipsi loquebantur adinvicem de iis omnibus quæ acciderant.

Et factum est dum fabularentur, & secum quærerent, & ipse Jesus appropinquans ibat cum illis.

Oculi autem illorum tenebantur nè eum agnoscerent.

Et ait ad illos, Qui sunt hi sermones quos confertis adinvicem ambulantes, & estis tristes?

1 *Primo autem* die *hebdomadis*, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulg. *Unà autem Sabbati*. Erasmus, *Uno autem Sabbatorum*. Nostram interpretationem hoc loco confirmat Theophylacti autoritas. Vide Matth. 28. 1. ¶ *Profundo diluculo*, ὄρθρου βαθέος, Id est, ut inquit Marcus, *valde mane*, sive, ut ait Joannes, *cùm adhuc tenebræ essent*, id est, cùm vixdum inciperet lucescere. Dividitur enim crepusculum matutinum à Græcis in multas partes. Nam ὄρθρον propriè vocant primum diluculi punctum: unde gallus dicitur ὀρθροβόας, quòd lucem prænunciet primo statim diluculo. Huic succedit τὸ λυκαυγὲς, cùm dubia jam lux est, quam excipit aurora. Totum autem crepusculum matutinum vocant δειλὴν πρωΐαν, & interdum quoque ὄρθρον: quamobrem Lucas addidit βαθέος, ut primam diluculi partem apertiùs declararet. Sed & Marcus cùm dixisset πρωῒ, (quo vocabulo declaratur non modò crepusculum totum matutinum, sed etiam prima diei pars) addidit λίαν, id est, *valde*, sicut Hom. Iliad. σ', cùm extremam partem crepusculi describens usus esset vocabulo πρωῒ, subjunxit ὑπ' ἠοῖ, ut planiùs loqueretur. Rectè ergò Joannes dixit, σκοτίας ἔτι οὔσης. neque ab aliis Evangelistis dissentit. Loquitur enim non de noctis ipsius parte, sed vix adhuc lucescente die: & tempus hìc quoque notatur non quo ad ipsum sepulchrum pervenerunt, sed quo ex urbe profectæ sunt ut eò venirent. quamobrem etiam ἦλθον converti *Iverunt*. Sic enim sæpe accipitur ἔρχεσθαι pro ἰέναι & pro πορεύεσθαι. Vide Marc. cap. 16. vers. 2. ¶ *Et nonnullæ cum ipsis*, καί τινες σὺν αὐταῖς. Hæc desunt in uno vetere exemplari, neque habentur in Vulgata editione. minimè tamen expungenda, cùm tota hæc narratio non possit ad solas illas referri quæ in hac historia nominantur: quod etiam liquet ex vers. 10. mox sequente.

4 *Dum in ea re hæsitarent*, ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου. Vulg. & Erasmus, *Dum mente consternatæ essent de hoc*. De verbo διαπορεῖν diximus suprà, 9. 7. sed rectè annotat doctissimus Budæus διαπορεῖσθαι plus esse quàm διαπορεῖν, sicut rursus ἐξαπορεῖσθαι aliquid amplius declarare videtur quàm διαπορεῖσθαι, 2. Cor. 4. 8. ¶ *Vestibus*, ἐσθήσεσιν. Sic habent omnes codices, quamvìs annotent grammatici nomen poeticum esse ἐσθήσεις pro ἐσθῆς.

5 *Inter mortuos*, μετὰ τῶν νεκρῶν. Vulgata & Erasmus, *Cum mortuis*. sed præstat pro μεταξὺ accipere: quamvìs in hac significatione ferè jungatur cum tertio casu. Deinde sciendum est hoc pertinere ad verbum ζητεῖτε. Abundat enim Lucas verborum trajectionibus, quæ sæpenumero sententiam reddunt obscuriorem.

10 *Cum ipsis*, σὺν αὐταῖς. Vulgata & Erasmus, *Quæ cum eis erant*, id est, αἱ σὺν αὐταῖς.

11 *Visa sunt*, ἐφάνησαν. id est ἔδοξαν. Nam φαίνεσθαι à φῶς deductum propriè de iis dicitur quæ in oculos incurrunt.

12 *Cùm se inclinasset*, παρακύψας. Vetus interpres, *Procumbens*, id est προσπεσών. Idem Joan. 20. 5, & 11. rectè vertit, *Cùm se inclinasset*. Alibi, id est Jac. 1. 25, & 1. Pet. 1. 12. uti maluit verbo *Prospiciendi*, quod hìc quoque substituit Erasmus: cùm *Prospicere* aliud prorsus declaret, nimirum procul conspicere: quod quidem fit diverso corporis gestu ab eo qui hoc verbo declaratur. Nam τὸ παρακύπτειν, à consequenti significat prono capite & propenso collo diligentiùs introspicere, nisi cùm παρὰ designat præteritionem ac contemtum. Tunc enim declarat, obiter & quasi prætereundo limis oculis aspicere: ut si præteriens alicujus ædes, caput immittas, & eo vix conspecto, statim discedas: pro quo Latini dicunt, *A limine salutare*. Est igitur *Procumbendi* vocabulum nimis generale, *Prospiciendi* verò improprium. Neque verò hæc observatio inanis est. ità enim significatur, Petrum rem totam diligenter esse perscrutatum: quò minùs est nobis dubitandum de hujus historiæ fide.

13 *Ex iis*, ἐξ αὐτῶν. nempe discipulis, non autem ex Apostolis. Aliorum enim præter Apostolos mentio facta fuit præcedente vers. 9. ¶ *Sexaginta*; ἑξήκοντα. Sic apud Syrum interpretem & in omnibus nostris codicibus legitur. Itaque aut hìc peccatum est in numero, aut apud Josephum libri de bello Judaico 7. cap. 27. non rectè scribuntur stadia triginta.

14 *Colloquebantur*, ὡμίλουν. Erasmus, *Confabulabantur*: à quo verbo libens abstineo, nè fabulas narrasse isti videantur, quamvìs

quamvis non ignorem *Fabulari* sæpe de omni sermone dici, utpote quod à fando deducatur. Verbum autem ὁμιλεῖν propriè quidem & αὐτολεξεὶ significat *Unà versari*, sed hîc accipitur pro συλλαλεῖν, quo verbo utitur Nazianzenus.

16 *Retinebantur*, ἐκρατοῦντο: id est impediebantur, ità nimirum statuente Domino. Syrus interpres *clausos oculos* interpretatur, quod κατά τι intelligendum est. Ex hoc autem loco apparet quàm inconsideratè faciant qui corpori Domini glorificato ea tribuunt quæ vero corpori non possunt convenire: veluti qui invisibile, nullâ quantitate, nullo loco circumscriptum imaginantur. [Non multò minus errant qui Christum existimant à resurrectione varios vultus induisse: quia, inquiunt, corpus erat spirituale.] Quantò meliùs Augustinus ad Consentium, corpus animale definit, quod propter mortis dissolutionem & corruptionem cæteris animantibus simile est: spirituale verò, quod jam cum spiritu est immortale? Et paulò pòst, *Sicut*, inquit, *animale corpus non est anima, sed corpus; ità & spirituale corpus non spiritum debemus putare, sed corpus.* Quid quòd idem in epistola ad Dardanum, nè animæ quidem Christi tribuit, nedum corpori, ut duobus simul locis existere potuerit? Quod autem ad formæ & characteris mutationem attinet, si ità est ut vultum & staturam mutarit Dominus, quid necesse fuit istorum oculos teneri? Quod igitur Theophylactus citat ex Marci 16. 12, Christum duobus istis apparuisse ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, ità explicandum est, ut vel μορφὴ pro ipso habitu & vestitu corporis accipiatur (apparuit enim illis tanquam & ipse ad iter accinctus: sicut Mariæ visus hortulani specie, non antè est ab ea agnitus quàm nominatim eam compellaret) vel referatur ad eam formam quâ ipsis visus est, non quâ ipse esset revera. Hactenus enim tenebantur ipsorum oculi, non ut nullam in eo formam viderent, sed ut veram non perspicerent, unde agnosci posset: ex quo efficitur, caligantibus eorum oculis diversæ formæ imaginem fuisse objectam, cùm revera, sicut idem erat corpus, eadem etiam esset ejus forma. At cur nondum vellet ab istis cognosci Christus, si quis roget, crediderim quidem istud factum, ut isti liberiùs explicarent animi sui sensum, nec solâ & nudâ magistri autoritate, sed argumentis ab ipso productis niterentur. Quid igitur iis facias, qui αὐτὸς ἔφα tam obstinatè de suis magistris urgent?

17 *Et quid estis tetrico vultu?* καί ἐστε σκυθρωποί; Addidi particulam quæ omnino ad explendam sententiam requiritur. In uno exemplari scribitur, καὶ ἔστησαν σκυθρωποὶ quod ego interpretarer, *At illi constiterunt tristes*. Nam neque addita erat interrogationis nota, neque hæc cum superioribus erant conjuncta: quod mihi non displicet. Quod autem attinet ad σκυθρωποὶ, rectè quidem Vetus interpres hoc loco *tristes* interpretatur: sed cùm tristitia propriè sit animi, & de vultûs habitu hîc agatur, studui planiùs loqui, & vocabulum Græcum paulò expressiùs declarare.

18 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εἷς ᾧ ὄνομα Κλεόπας εἶπε πρὸς αὐτὸν, Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις;

19 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ποῖα; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ.

20 Ὅπως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

21 Ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ· ἀλλά γε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον ἀφ' οὗ ταῦτα ἐγένετο.

22 Ἀλλὰ καὶ γυναῖκές τινες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς, γενόμεναι ὄρθριαι ἐπὶ τὸ μνημεῖον·

23 Καὶ μὴ εὑροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἦλθον, λέγουσαι καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακέναι, οἳ λέγουσιν αὐτὸν ζῆν.

24 Καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ εὗρον οὕτω καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον.

25 Καὶ αὐτὸς εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται.

26 Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ;

27 Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν, διηρμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ.

28 ¶ Καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο· καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορρωτέρω πορεύεσθαι.

29 Καὶ παρεβιάσαντο αὐτὸν, λέγοντες, Μεῖνον μεθ' ἡμῶν, ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστὶ, καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα. Καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς.

30 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐτὸν μετ' αὐτῶν, λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ κλάσας ἐπεδίδου αὐτοῖς.

Respondens autem alter, cui nomen Cleopas, dixit ei, Tu solus commoraris Hierosolymis, & non nosti quæ in ea facta sunt his diebus?

Ipse verò dixit eis, Quænam? At illi dixerunt ei, Quæ *facta sunt* Jesu Nazaræo, qui fuit Propheta, potens re ipsâ & verbis, coram Deo & toto populo.

Quomodo eum tradiderunt principes Sacerdotum & Primores nostri ut morte damnaretur, & crucifixerunt eum.

Nos autem sperabamus illum esse qui redemturus esset Israelem. Atqui præter hæc omnia, tertium hunc diem agit hodie ex quo hæc facta sunt.

Sed & mulieres quædam ex nobis perculerunt nos, quæ diluculo venerunt ad monumentum:

Et non invento ejus corpore venerunt, dicentes se etiam apparitionem Angelorum vidisse, qui dicunt eum vivere.

Et abierunt quidam eorum qui erant nobiscum ad monumentum, & ità invenerunt prout mulieres dixerant, ipsum verò non viderunt.

Tum ipse dixit eis, O amentes & tardi corde ad credendum omnibus quæ locuti sunt Prophetæ.

Nonne hæc oportuit pati Christum, & introire in gloriam suam?

Et exorsus à Mose & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de se *scripta erant*.

Appropinquarunt igitur vico in quem proficiscebantur, & ipse simulabat se longiùs ire.

Sed *ipsi* adegerunt eum dicentes, Mane nobiscum: quoniam advesperascit, & inclinavit dies. Ingressus est igitur ut maneret cum eis.

Et factum est, ut cùm discubuisset cum eis, sumto pane benediceret, & fractum daret eis.

Et respondens unus cui nomen Cleopas, dixit ei, Tu solus peregrinus es in Jerusalem, & non cognovisti quæ facta sunt in illa his diebus?

Quibus ille dixit, Quæ? Et dixerunt, De Jesu Nazareno, qui fuit vir Propheta, potens in opere & sermone coram Deo & omni populo.

Et quomodo eum tradiderunt summi sacerdotes & principes nostri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum.

Nos autem sperabamus quia ipse esset redemturus Israel: & nunc super hæc omnia, tertius dies est hodie quòd hæc facta sunt.

Sed & mulieres quædam ex nostris terruerunt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum:

Et non invento corpore ejus, venerunt, dicentes se etiam visionem Angelorum vidisse, qui dicunt eum vivere.

Et abierunt quidam ex nostris ad monumentum: & ità invenerunt sicut mulieres dixerunt, ipsum verò non invenerunt.

Et ipse dixit ad eos, O stulti & tardi corde ad credendum in omnibus quæ locuti sunt Prophetæ.

Nonne hæc oportuit pati Christum & ità intrare in gloriam suam?

Et incipiens à Mose & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipso erant.

Et appropinquaverunt castello quò ibant & ipse se finxit longiùs ire.

Et coegerunt illum, dicentes, Mane nobiscum: quoniam advesperascit, & inclinata est jam dies. Et intravit cum illis.

Et factum est dum recumberet cum eis, accepit panem, & benedixit ac fregit, & porrigebat illis.

25 Vera & certa esse quæcunq; de Christo scripserunt Evangelistæ, ex Propheticarum prædictionum comparatione liquet.

18 *Cleopas*, Κλεόπας. Alterum fuisse hunc nostrum Lucam, quidam ex veteribus arbitrantur, quorum opinio refellitur ex præfatione Actis Apostolorum præposita. Epiphanius autem adversus Saturnilianos Nathanaelem fuisse tradit. Ità necesse est ut repugnantia scribant qui curiosas quæstiones tractant ex conjecturis. Hic autem Cleopas fuit, ut est probabile, Mariæ sororis maritus cujus fit mentio Joan. 19. 25. ¶ *Commoraris*, παροικεῖς. Differre παροικεῖν à κατοικεῖν sicut apud Latinos *Commorari & Habitare*, observavimus Math. 2. 23. Sed hoc quidem loco nolim eam differentiam subtiliùs observare. Si cui tamen hoc placuerit, ità licebit exponere cum Syro interprete, *Tu solus advena* hoc videlicet festo *in Hierusalem venisti, qui hæc non noveris?* Nisi fortè malimus παροικεῖν interpretari *Accolere*, ità ut exponatur, *Túne solus accolis Hierusalem, & ista non nosti?* Nam in uno codice legimus παροικεῖς Ἱερουσαλὴμ, non additâ præpositione ἐν: & istos verisimile est suspicatos esse, eum quem non agnoscebant, quique statim à solenni die ex urbe profectus esset, ex vicino aliquo pago venisse ad quem sese reciperet. Vulg. & Erasmus, *Tu solus peregrinus es in Hierusalem*: ut παροικεῖν idem declaret atque τὸ ἐπιδημεῖν, quo utitur Lucas Act. 2. 10. Sed mihi non satis placet ea expositio qui addunt particulam *Adeò*, ut sit hæc sententia, *Túne solus es adeò peregrinus & hospes in Hierusalem ut ista non cognoveris?* Nam translatitiè dicitur *hospes esse in aliqua civitate* qui ignorat quod cæteri illic norint. Sic Cic. pro Milone, *An verè Judices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini, vestræ peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur?* Sed hoc dicendi genus nescio quomodo videtur à communi loquendi usu remotius quàm ut Lucas eò respexerit. Deinde, ista interpretandi libertas in his quidem libris mihi non placet, nè tum quidem cùm de sententia nihil detrahitur.

19 *Propheta*, ἀνὴρ προφήτης. Ad verbum, *Homo propheta*, de quo pleonasmo sæpe jam diximus. Cæterùm satis arguit *Prophetæ* nomen, Cleopam vix tenuisse prima Christianismi rudimenta: nisi *Prophetæ* nomen latâ significatione accipiamus, sicut usurpatur Act. 3. 22. Hunc autem dicit *re ipsâ & verbis*, id est doctrinâ, totâque vitâ excelluisse, idque teste ipso Deo & approbantibus hominibus.

20 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Vide suprà, 14. 1. ¶ *Ut morte damnaretur*, εἰς κρίμα θανάτου: vel, ut Vulg. & Erasmus, *In condemnationem mortis*. Nam κρίμα pro κατάκριμα dici res ipsa ostendit, cùm ii qui tradiderunt eum Pilato, noluerint in eum inquiri, sed ut convictum damnari, & quidem capitali judicio præside frustrà repugnante.

21 *Atqui*, ἀλλά γε. Vulg. *Et nunc*, καὶ νῦν γε. ¶ *Tertium hunc diem agit*, τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει. Agit, videlicet ille quem sperabamus fore Israelis liberatorem. Quamvis enim duriusculè hoc dicatur de hoc quem ipsi adhuc mortuum esse putabant, tamen multò planior est hic sensus, & mollior ellipsis, quàm si cum nonnullis subaudias χρόνος, id est *tempus*: deinde

hâc

hàc etiam ratione potest hoc excusari, quòd ab eo dicatur qui ambigat num resurrexerit: & in eam quoque sententiam videatur nonnihil propendere, ut ex sequentibus apparet. Vulg. & Erasmus, *Tertius hic dies est.* Atqui hoc non est nodum expedire, sed secare potiùs, quamvìs sic verterit Syrus interpres, ut qui fortasse legerit τρίτη ἡμέρα ἐστί.

22 *Ex nobis*, ἐξ ἡμῶν. id est nostri gregis. Itaque Vetus interpres, si sensum spectes, eleganter convertit, *Ex nostris*, tum hoc loco, tum etiam versu 24. Budæus vertit, *à nobis nos alienarunt*, id est, de statu mentis nos dejecerunt. Malè. Cohærent enim ista cum γυναῖκες, sicuti mox scribitur τινὲς τῶν σὺν ἡμῖν.

23 *Apparitionem*, ὀπτασίαν. Vulgata, *Visionem.* Vide Act. 26. 19.

26 *Et introire*, καὶ εἰσελθεῖν. Vulgata legit, καὶ οὕτω εἰσελθεῖν, *Et ità introire.*

---

31 Αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτόν· καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν.

Adaperti sunt autem oculi eorum, & agnoverunt eum: sed ipse ablatus est ex eorum conspectu.

Et aperti sunt oculi eorum, & cognoverunt eum: & ipse evanuit ex oculis.

32 Καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς;

Tum alter ad alterum dixerunt, Nonne cor nostrum ardebat in nobis dum loqueretur nobis in via, & dùm adaperiret nobis Scripturas?

Et dixerunt adinvicem, nonne cor nostrum ardens erat in nobis dum loqueretur in via, & aperiret nobis Scripturas?

33 Καὶ ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ εὗρον συνηθροισμένους τοὺς ἕνδεκα καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς,

Et surgentes eo ipso momento, reversi sunt Hierosolymam, & invenerunt congregatos illos Undecim, & eos qui cum ipsis erant,

Et surgentes eàdem horâ regressi sunt in Jerusalem: & invenerunt congregatos Undecim, & eos qui cum illis erant,

34 Λέγοντας, Ὅτι ἠγέρθη ὁ Κύριος ὄντως, καὶ ὤφθη Σίμωνι.

Et qui dicebant, Suscitatus est Dominus verè, & conspectus Simoni.

Dicentes quòd surrexit Dominus verè, & apparuit Simoni.

35 Καὶ αὐτοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ. καὶ ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου.

Tum ipsi exposuerunt *eis quæ gesta erant* in via, & ut fuerat agnitus ab ipsis in fractione panis.

Et ipsi narrabant quæ gesta erant in via, & quomodo cognoverunt eum in fractione panis.

36 Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.

† Hæc autem ipsis loquentibus, stetit ipse Jesus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis.

Dum autem hæc loquuntur, stetit Jesus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis: ego sum, nolite timere.

37 Πτοηθέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν.

Consternati verò & expavefacti putabant se spiritum conspicere.

Conturbati verò & conterriti existimabant se spiritum videre.

38 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί τεταραγμένοι ἐστέ, καὶ διατί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

Tum dixit eis, Quid turbati estis, & quare disceptationes subeunt corda vestra?

Et dixit eis, Quid turbati estis, & cogitationes ascendunt in corda vestra?

39 Ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας μου, ὅτι αὐτὸς ἐγώ εἰμι· ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα.

Videte manus meas & pedes meos; nam ego ipse sum: contrectate me, & videte; nam Spiritus carnem & ossa non habet, sicut me conspicitis habere.

Videte manus meas & pedes; quia ego ipse sum: palpate & videte; quia Spiritus carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere.

40 Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐπέδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας.

Et cùm hoc dixisset, ostendit eis manus ac pedes.

Et cùm hoc dixisset, ostendit eis manus & pedes.

41 Ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς, καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς, Ἔχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε;

Adhuc autem ipsis non credentibus præ gaudio, & mirantibus, dixit eis, Habetis hìc esculentum aliquid?

Adhuc autem illis non credentibus, & mirantibus præ gaudio, dixit, Habetis hic aliquid quod manducetur?

42 Οἱ δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος, καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου.

Tum ipsi dederunt ei partem piscis assi, & aliquid ex favo apiario,

At illi obtulerunt ei partem piscis assi, & favum mellis.

43 Καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν·

Quæ *ille* accepit, & edit in eorum conspectu:

Et cùm manducasset coram eis sumens reliquias dedit eis.

44 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Οὗτοι οἱ λόγοι οὓς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως, καὶ προφήταις, καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ.

Dixitque eis, Hi sunt sermones quos locutus sum vobis cùm adhuc essem vobiscum, oportere impleri omnia quæ scripta sunt in lege Mosis, & Prophetis, & Psalmis de me.

Et dixit ad eos, Hæc sunt verba quæ locutus sum ad vos cùm adhuc essem vobiscum quoniam necesse est impleri omnia quæ scripta sunt in Lege Moysi, & Prophetis, & Psalmis de me.

45 Τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν, τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς,

Tunc aperuit eorum mentem, ut intelligerent Scripturas,

Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas,

46 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι οὕτω γέγραπται, καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν Χριστόν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ·

Et dixit eis, Ità scriptum est, & ità oportuit Christum pati, & resurgere ex mortuis tertio die:

Et dixit eis, Quoniam sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertiâ die:

48 Καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ.

Et prædicari ejus nomine resipiscentiam ac remissionem peccatorum apud omnes Gentes incipiendo ab Hierosolymis.

Et prædicari in nomine ejus pœnitentiam, & remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus Jerosolymâ.

47 Ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων.

Vos autem estis horum testes.

Vos autem testes estis horum.

49 Καὶ ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐφ' ὑμᾶς· ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους.

‖ Et ecce, ego mittam promissum Patris mei in vos: vos autem residete Hierosolymis usquequo induamini virtute ex alto.

Et ecce, ego mittam promissum Patris mei in vos: vos autem sedete in civitate quoadusque induamini virtute ex alto.

50 Ἐξήγαγε δὲ αὐτοὺς ἔξω ἕως εἰς Βηθανίαν· καὶ ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, εὐλόγησεν αὐτούς.

Eduxit autem eos foràs ad Bethaniam usque: & sublatis manibus suis, benedixit eis.

Eduxit autem eos foràs in Bethaniam: & elevatis manibus suis benedixit eis.

51 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτούς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν.

* Et factum est, ut dum ipse benediceret eis, disjunctus ab eis sursum ferretur in cœlum.

Et factum est dum benediceret illis, recessit ab eis, & ferebatur in cœlum.

52 Καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτόν, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης.

Ipsi autem adorato eo reversi sunt Hierosolymam cum gaudio magno.

Et ipsi adorantes regressi sunt in Jerusalem cum gaudio magno.

53 Καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεόν. Ἀμήν.

Erantque omni *tempore* in templo, laudantes & benedicentes Deo. Amen.

Et erant semper in templo, laudantes & benedicentes Deum. Amen.

† *Mar.* 16. 14. *Joan.* 20. 17.

36 Sese verè resurrexisse, & quidem eodem illo quod assumserat corpore demonstrat ipse Dominus ex certis veri corporis organici proprietatibus.

46 Evangelii prophetis promissi & suo tempore præstiti, prædicatio Apostolis committitur, cujus summa est resipiscentia & remissio peccatorum.

‖ *Joan.* 15. 26 *Act.* 1. 4.

* *Mar.* 10. 19. *Act.* 1. 19.

51 Christus ascendit in cœlum corpore à discipulis abiens, spiritu corda ipsorum replens.

---

31 *Ablatus est extra conspectum ipsorum*, ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν. Vulgata, *Evanuit ab oculis eorum.* Sed rectè admonet Erasmus *Evanescendi* vocabulum non satis convenire, cùm hìc non de spectro, sed de vero corpore fiat mentio. Quòd autem idem interpretatur, *Subduxit sese ab oculis eorum*, non satìs videtur repentinam illam corporis subductionem declarare. Cæterùm ἐμφατικώτερον dixit Lucas ἀπ' αὐτῶν, quàm si dixisset αὐτοῖς, nempe nequis existimet præsentem quidem Christum cum ipsis mansisse, sed corpore quod cerni non posset. Itaque dicere malui, *Extra ipsorum conspectum*, quàm *ipsorum conspectui* aut *oculis ablatum.* Nostri verò Ubiquitarii certè nè apud se quidem sunt cùm ex hoc loco corpus Christi, exemtâ circumscriptione, vel omnibus vel pluribus simul locis Essentialiter adesse somniant.

32 *Ardebat*, καιομένη ἦν. In uno exemplari scriptum legimus κεκαλυμμένη ἦν, *obtectum erat.*

33 *Illos undecim*, τοὺς ἕνδεκα. Sic vocari cœperat ille cœtus à proditione Judæ ad electum Matthiam Act. 1. 26. etiamsi numerus illorum non esset semper completus. Tunc enim abfuisse Thomam apparet ex Joan. 20. 24. cùm dicatur Christus huic cœtui supervenisse in medio duorum istorum discipulorum sermone vers. 36. nec verisimile sit quòd conjicit Augustinus lib. de Consensu Evangelistarum 3. cap. 25. Thomam videlicet antequam duo isti discipuli sermonem suum absolvissent, & absente adhuc Christo, sese præ impatientia & incredulitate ex aliorum cœtu subduxisse.

34 *Et qui dicebant*, λέγοντας. Vulgata, *dicentes*, quod eùm in Latino sermone referri ad hos duos possit, meritò mutavimus, insertâ etiam copulâ. Nec enim scriptum est λέγοντες. & quod isti invenerunt discipulos inter se narrantes, ignorabant ipsi, at apparet ex vers 24.

35 *In fractione panis*, ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου. id est, cùm panem frangeret: qui mos erat hujus gentis, atque etiamnum hodie à Judæis servatur convivii initio, adhibitâ precatione. Erasmus *Ex fractione panis*, quasi ex hoc facto Christus ab illis agnitus dicatur, cùm tempus potiùs declaretur quo Christum agnoverunt, sicut etiam disertè exprimit Syrus interpres.

37 *Spiritum*, πνεῦμα: id est Angelum quempiam, non in sese (cur enim ignorarent Angelos esse incorporeos?) sed visionis cujusdam specie à se conspici, quod mox refellit Dominus, prolatis veri naturalis & organici corporis notis essentialibus. Hieronymus in Esa. 18. dicit Evangelium Nazaræorum pro *Spiritu* habere, *Incorporeum dæmonium*, quod nullo modo recipiendum est, cùm *dæmonii* nomen solis impuris spiritibus in his libris tribuatur.

38 *Disceptationes*, διαλογισμοί. Id est, variæ & perplexæ cogitationes, quales solent in mentem venire cùm aliquid novum & per se probabile occurrit.

44 *Cùm adhuc essem*, ἔτι ὤν. Atqui tum adhuc erat cum eis: sed brevi prorsus discessurus aliò nempe in cœlum, & vitam aliam, cœlestem nimirum & æternam, victurus Deo, ut loquitur Paulus Rom. 6. 9.

47 *Ejus nomine*, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ. Id est ejus mandato, & ut ipsius ὑπηρέται, 1. Cor. 4. 1. Nisi malimus per trajectionem ista subjicere resipiscentiæ ac remissioni peccatorum per ipsius nomen, id est, per ipsum in Evangelio loquentem & sese patefacientem ad salutem, qualis est & re & nomine, verus videlicet Jesus. ¶ *Incipiendo*, ἀρξάμενον. Hebr. Makor. בהחל *bechel.* Vulgata, *Incipientibus:* id est, ἀρξαμένων, videlicet ὑμῶν, *vobis.* Quod autem Erasmus existimat istud ad Christũ posse referri, non ob eam tantùm causam repudiandum est quam ipse commemorat, id est quia

Christus

Christus non cœpit ab Hierusalem, sed Apostoli, verumetiam quia κηρυχθῆναι dixit, non κηρύσσειν: & res ipsa clamat Christum hic agere de Apostolorum munere.

49 *Promissum*, τὴν ἐπαγγελίαν: id est quod promisi vobis à Patre mittendum, Joan. 14. 16. ¶ *Residete*, καθίσατε. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Sedete*: id est moramini, quieti exspectate. Sic enim apud Hebræos accipitur verbum ישב *jaschab*, quod huic Græco opponitur ut alibi observavimus. Opponitur autem hoc Christi interdictum demigrationi de qua facilè alioqui cogitassent Apostoli in tanto periculo. Quod igitur postea quatuor ex Apostolis, & tres ex aliis discipulis profecti sunt ad lacum Tiberiadis, Joan. 21. 2. fuit levis tantùm excursio, suas, ut probabile est, familias invisentium, illis statim in urbem reversis, unde ipsos demum quadragesimo à sua resurrectione die Act. 1. 3. ad Bethaniam eduxit, indè supra cœlos ascensurus, ut mox narratur, & quod altero postea libro idem Lucas exposuit. ¶ *Induamini virtute ex alto*, ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους: i. usquequo Spiritus sanctus è cœlo in vos illabatur. Sic enim loquuntur Hebræi, ut Jud. 6. 3, 4. Nos autem hunc quoque Hebraismum, quia perelegans videtur, libenter retinuimus.

50 *Ad Bethaniam usque*, ἕως εἰς Βηθανίαν. Nomen est tractûs montis Oliveti non certi alicujus vici: qua de re vide Act. 1. 12.

51 *Disjunctus*, διέστη. Vulg. & Erasmus, *Recessit*, ἀνεχώρησε.

53 *Benedicentes Deo*, εὐλογοῦντες τὸν Θεόν. Vide suprà 1. 64. ¶ *Amen*, In manuscr. codice quem nuper sum nactus, ista postea leguntur, ἐξεδόθη τὸ κατὰ Λουκᾶν ἅγιον εὐαγγέλιον, μετὰ χρόνους δεκαπέντε τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναλήψεως. Id est, *Editum est hoc secundùm Lucam Sanctum Evangelium post tempora*, id est annos, *quindecim à Christi ascensione*.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ τὸ κατὰ ΙΩΑΝΝΗΝ.

EVANGELIUM secundùm JOANNEM.

ΚΕΦΑΛ. α.

1 ἘΝ ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος.
2 Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν.
3 Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν.

CAP. I.

IN principio erat Sermo ille, & Sermo ille erat apud Deum, erátque ille Sermo Deus.
Hic *Sermo* erat in principio apud Deum.
* Omnia per hunc *Sermonem* facta sunt, & absque eo factum est nihil quod factum sit.

CAP. I.

IN principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum.
Hoc erat in principio apud Deum.
Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil quod factum est.

1 Filius Dei coæternus & coessentialis Patri.

*Coloss. 1. 17.

3 Manifestat Filius Dei æternam illam suam Deitatem ex omnium rerum conditarum tum creatione, tum conservatione, in primis autem ex præclaris illis dotibus rationis & intelligentiæ, quibus hominem præ cæteris animantibus ornavit.

1 IN *principio*, ἐν ἀρχῇ: id est jam tum cùm res omnes creatæ exsistere creationis beneficio inciperent. quod est observandum, ut appareat non satìs appositam esse eorum interpretationem qui servatâ propriâ significatione præpositionis ἐν, *Principium* interpretantur Patrem in quo erat Sermo. Est autem hæc sententia, hunc de quo acturus est, & quem appellat τὸν λόγον, non cœpisse exsistere cùm Deus initium faceret creandi quicquid est creatum. Nam, inquit Joannes, jam tum exsistebat Sermo ille cum res creatæ creari cœperunt, ac proinde ante omnium rerum creatarum principium jam erat. Alioqui dicitur etiam diabolus homicida fuisse ab initio, infrà 8. 44. id est, ex quo primus homo creatus est, sive à primo homine creato, & antequam videlicet genus humanum propagaretur. Nam nondum exsistente homine, qui potuit esse homicida? Aliud est ergò ἀπ' ἀρχῆς, *A principio*, quàm ἐν ἀρχῇ, *In principio*; & ἦν ἀνθρωποκτόνος quàm ἦν sine adjecto. Illud enim de accidente, istud de ipsa essentia dicitur. Deinde ἀπὸ declarat initium temporis vel causæ, à qua incipiat effectum consequens: ἐν verò quidpiam tempore vel causâ ipsâ connexum. sic, exempli gratiâ, Adamus dicetur fuisse ἀπ' ἀρχῆς, id est *ab initio mundi*, non autem Adamus erat ἐν ἀρχῇ, id est *jam tum cùm mundus creari primùm inciperet*. Neque his obstat quod 1. Joan. 1. dicitur de Christo ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ut suo loco exponemus. Hic autem agitur de eo quod omnium rerum creatarum, ac proinde ipsius temporis exordium præcedit, sicut liquet ex iis quæ consequuntur. Itaque locum illum de diabolo & similes alios frustrà citant hæretici, ut hæc Joannis verba eludant, quibus æterna Filii hypostasis manifestè confirmatur. ¶ *Erat*, ἦν: id est ὑφίστατο, *subsistebat*, ut rectè explicant Græci. Est enim proprietas ipsius verbi εἶναι observanda: quod quidem uni Deo propriè convenit, qui idcirco ab Hebræis יהוה *Jehovah*, à Græcis ὁ ὢν dicitur: neque ideam quandam in mente Dei conceptam declarat (ut Samosatenus existimabat, & qui ejus errorem renovavit Servetus) sed eum qui revera jam tum exsisteret. Et habenda est in primis ratio præteriti imperfecti, quo videlicet significatur Sermonis hypostasis, id est æterna Filii generatio, principio temporis omni caruisse, ut ipse de se testatur infrà 17. 5. unde scitè August. Epist. 66. *Non sicut in principio Deus fecit cœlum & terram, ità in principio fecit Verbum. Sed in principio erat Verbum.* ¶ *Sermo ille*, ὁ λόγος. Vulgata, *Verbum*: id est τὸ ῥῆμα, quod rectè mutavit Erasmus, veterum etiam fretus auctoritate, putà Cypriani, Lactantii, Hilarii, Hieronymi, Ambrosii, Augustini. Sed apud Græcos latè patet λόγος. Nam & Orationem, & Rationem, & Definitionem, & alia nonnulla declarat: unde factum, ut Græci præsertim Theologi, quorum vestigia secuti sunt Latini, variè hunc locum sint interpretati, dum explicare volunt quâ ratione Filius dicatur ὁ λόγος: quæ omnia videtur Nazianzenus his paucis verbis diligenter & perspicue explanasse, Concione secundâ περὶ υἱοῦ, Δοκεῖ δέ μοι λέγεσθαι λόγος, ὅτι οὕτως ἔχει πρὸς τὸν πατέρα ὡς πρὸς νοῦν λόγος, οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν. τάχα δὲ ἂν εἴποι τις ὅτι ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. ὁ γὰρ νενοηκώς, φησί, τὸν λόγον (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ, ἑωρακώς) νενόηκε τὸν πατέρα, καὶ σύντομος ἀπόδειξις καὶ ῥᾳδία τῆς τοῦ πατρὸς φύσεως ὁ υἱός. γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος σιωπῶν λόγος. id est, *Sermo dicitur quòd eam rationem habeat cum Patre quam sermo cum mente, non solùm quia sit à Patre citra omnem perpessionem genitus, sed etiam quòd Patri sit connexus & eum enunciet. Sed & fortassis dicere possit aliquis eandem esse Filii cum Patre rationem quæ finitionis cum definito, nam λόγος etiam finitionem declarat. Etenim qui mente complexus est Filium, (id enim est pro quo dixit, Qui vidit) is & Patrem complexus est: ut jam Filius non sit aliud quàm brevis ac facilis quædam demonstratio naturæ Patris. Siquidem omnis fœtus est ceu tacita quædam expressio ejus à quo productus est.* Hæc ille. Basilius autem alias etiam rationes adfert Homiliâ in hunc locum scriptâ. Et multa hic discrepantia verborum invenitur inter Patres tum Græcos, tum Latinos, accendentibus hanc controversiam hæreticis, & imprudenter arreptâ τοῦ λόγου appellatione quævis somnia obtrudentibus, & Platonica quædam deliria ex Trismegisto hausta miro cum fuco propinantibus, quasi videlicet hoc adorandum non perscrutandum Sacræ Triadis mysterium ex istis lacunis potiùs quàm ex Mose & Prophetis sit petendum. Sed quamvìs de rebus omnium abstrusissimis loquatur Joannes, & illa Patrum testimonia de Filio Dei verè ac sapienter dicta fuisse agnoscam, mihi tamen non fit verisimile tam subtiliter illum voluisse hoc loco disserere. Deinde habenda potiùs fuit (opinor) ratio idiomatis Hebræi quàm Græci. Quamvìs enim Joannes Græcè scripserit, tamen in tradenda theologia, ac præsertim in istis declarandis arcanis, neque à verbis neque à locutionibus recessit, quæ in verbo Dei & in synagogis erant ità usitatæ, ut ab ipso etiam vulgo, si non res ipsa, at certè vocabula intelligerentur. Jam verò apud Syrum interpretem pro λόγος legitur מלתא *Meltha*, quâ voce significatur λόγος προφορικός, quam linguam multi existimant ætate Christi fuisse in Judæa popularem: & in editione Chaldaica innumeris penè locis pro eo quod in contextu scribitur יהוה *Jehovah* scriptum invenimus מימר *memar*, & Chaldæus interpres sæpe pro eodem habet PHITHGAM ADONAI. ut mihi verisimile videatur, Joannem hoc nomen veluti è medio sumsisse, quo soliti fuerint veteres illi Messiam vocare: quasi eum dicas de quo locutus est, sive quem pollicitus est Dominus, nequis fortasse me existimet statuere Filium non esse ἔμφυτον λόγον & Patri ὁμοούσιον. Itaque ὁ λόγος benedictum illud semen θεάνθρωπον, hoc sensu declarat, de quo Adæ, Abrahæ, Isaaco, Jacobo, Davidi & electis omnibus locutus est Dominus, quasi *Sermonem* seu *Promissum Dei* voces. Nisi malis huc referre, quòd sit unicus Patris interpres: quâ etiam ratione *Angelus* interdum appellatur, per quem videlicet Pater ipse semper locutus, tandem extremis temporibus seipsum mundo patefecit, ut infrà declaratur versu 18. quam etiam hujus vocis explicationem agnoscunt Origenes, tom. in Joan. 13. & August. libr. quæstionum ex utroque Testamento cap. 122, & Nazianzenus loco paulò antè citato. Sed tamen postrema hæc notatio videtur nonnihil impropria. Nam dicitur quidem Joannes Baptista, *vox sonans in deserto*: sed λόγος nusquam alibi (quod sciam) accipitur pro interprete seu pro eo qui loquatur,

sed

sed pro eo potiùs quod aliquis loquatur. Et eâdem ratione posset quoque Spiritus sanctus dici *Verbum*, id est interpres Filii, ex eo quod scriptum est infrà 14. 26, & 16. 13. Et certè non dubitavit sic loqui Basilius adversùs Eunomium lib. 5. si modò illius hic autor est, ac non potiùs præcedentibus libris falso titulo adjunctus. Quòd si quæratur cur Evangelista non apertè statim Filii potiùs quàm τοῦ λόγου appellationem usurparit, unde infelix ille Servetus occasionem arripuit post Samosatenum, negandæ Filii coæternæ & coessentialis personæ, nulla meo quidem judicio probabilior afferri ratio potest, quàm quòd de Christo primùm quidem ut æterno cum patre Deo, ac deinceps ut homine & Davidis filio scripturus, non potuit Filium, quòd ad Deitatem attinet, illum statim ab initio vocare, quin vel scrupulum magnum Judæis, ut tum erant tempora, injiceret, vel de hac coessentiali filiatione, quod arcanum adorandum est non perscrutandum, præfari cogeretur. Deum igitur illum manifestè appellando, & quidem ab eo personaliter distinctum, apud quem ante res omnes creatas, ac proinde ab æterno exstiterit, & cui fuerit in rerum omnium creatione συνεργῶν, sapientissimè Filii appellationem Dei incarnati historiæ reservasse, & interim illum non potuisse expressiùs tum Judæis, tum Gentibus Evangelio credituris commendare quàm cùm illi tribueret τοῦ λόγου nomen, id est ejus de quo locutus jam olim esset Deus, *gloriam Israelis* illum vocando, Luc. 2. 32. & *Gentium exspectationem*, Genes. 49. 10. Cæteræ verò significationes hujus vocabuli, quas Græci & Latini theologi tam cupidè arripiunt, neque Syræ voci *Meltha*, neque Chaldaico certè vocabulo מימר *memar* possunt satis probabili ratione convenire. Sed tamen hæc omnia atque adeò meipsum libens Ecclesiæ subjicio. Propterea etiam quod annotant veteres Græci, additum esse articulum ut hic *Sermo* ab aliis discernatur, (nam alioqui & Legem, & Prophetas, & omnia Dei mandata *Sermonem Dei* vocamus) quia videtur commodè & suo loco observatum, nullo modo negligendum censuimus: quamvìs frequens illa pronominis *Ille* repetitio nonnullis fortasse parùm placebit. ¶ *Et sermo ille erat apud Deum*, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Repetitur antecedens loco relativi, non modò ex idiomate Hebræorum, sed etiam ut magìs perspicua sit oratio. *Verbum*, inquit Augustinus, epist. 49. quæst. 2. *neque dictum neque transfactum, sed apud incommutabilem Patrem, incommutabile manens incommutabiliter, sub cujus regimine universa creatura spiritalis & corporalis pro congruentia temporum, & locorum, & personarum administratur, cujus moderandæ & gubernandæ quid, quando, & ubi circa eam fieri oporteat, sapientia & scientia penès ipsum est.* Præpositio igitur πρὸς, hypostasin Filii ab hypostasi Patris distinguit, adversùs Sabellium; & ejusdem Filii declarat τὸ συναΐδιον καὶ ἐνυπόστατον, ut appositissimè declarat Chrysostomus: ideóque non dixit ἐν τῷ Θεῷ, ut rectè observat Basilius Homiliâ εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον, & κατὰ Σαβελλιανῶν: quamvìs ut τὸ ὁμοούσιον indicet, alibi se *in Patre esse* dicat, infrà 10. 38, quod tamen accipi potest de Divinæ in Christo potentiæ manifestatione. Non desunt etiam qui præpositionem πρὸς existiment significare μίμησίν τινα καὶ ὁμοίωσιν, id est, *assimilationem quandam*, ut πρὸς τὸν Θεὸν idem declarat atque κατὰ Θεόν. veluti cùm scribit Philo de Mundo, κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονέναι ἄνθρωπον: id est, *ad imaginem & exemplar Dei conditum esse hominem:* in qua opinione is est qui libellum scripsit περὶ συνεξετάσεως, præferentem Basilii Magni nomen. Est enim Filius Patris character & imago prorsus ἀπαράλλακτος: quæ interpretatio hypostases distinguit, & eandem οὐσίαν confirmat, cùm in Deo nihil non οὐσιωδῶς consideretur. Sed tamen hoc mihi subtilius videtur, cùm in plurimis locis hæc præpositio simpliciter accipiatur pro *Apud*, ut Marc. 6. 3, & 9. 19, Rom. 15. 30, 1. Cor. 16. 6. pro quo dixit ipse Christus παρὰ σοί, de Patre loquens, infra, 17. 5. Dicitur autem *fuisse apud patrem* ὁ λόγος, id est quasi sursum apud patrem resedisse, donec fieret Caro, sicut ejus incarnationis respectu dicitur *descendisse*, infrà 3. 13. & *exivisse à patre*, infrà 13. 3, & 16. 28, & 17. 8, & huc spectat illud Solomonis Prov. 8. 22. *possedit me Deus initio viæ suæ.* ¶ *Erátque ille sermo Deus*, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Sic declaratur τὸ ὁμοούσιον adversùs Arrium. Nam in Græco sermone additus articulus manifestè ostendit τὸν λόγον habere *subjecti* rationem Θεὸν verò *attributi*, ut etiam infrà, 4. 24. & Hebr. 11. 10. quod omnino fuit annotandum, quoniam alioqui si inversâ enunciatione dicas καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος, *& Deus erat Sermo*, personam Patris & Filii confuderis, cum Sabellio hujus distinctionis autore. Nam etsi ὁ λόγος dici Deus, Deo κατὰ τὴν οὐσίαν considerato, verè dicitur, cùm singulæ personæ sint unus & idem Deus: tamen periculosa est hæc locutio & inusitata, quâ reciprocè dicitur Deus esse ὁ λόγος. Nam *Dei* nomen vel Essentialiter sine determinatione alicujus ex personis poni consuevit, ut cùm dicimus *Deum esse spiritum æternum, omnipotentem*, &c. vel Personaliter quidem accipi, sed ità ut *Dei* nomen attribuatur personæ, non autem persona Deo, nisi cùm tres nominantur, ut si dicas, *Deus est pater, Filius, & Spiritus sanctus*. Etsi verò hujusmodi prædicationes carent omni exemplo, quod à rebus creatis desumi possit, (quoniam videlicet essentia Divina sese non habet ad personas neque ut genus ad species, neque ut species ad individua, neque ut totum ad partes) tamen propter homonymiam vocis *Dei*, quæ modò essentialiter, modò personaliter accipitur, sicut usitatè dixeris, *Homo est animal, Petrus est homo:* inusitatè verò, *Animal est homo, Homo est Petrus*; sic etiam, licèt verè, tamen ambiguè & periculosè dicitur, *Deus est Pater, Deus est ὁ λόγος, Deus est Spiritus sanctus:* tutissimè verò, *Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus sanctus est Deus.* Imò etiam periculosa est propter Sabellianos & his oppositos Tritheitas, hæc enunciatio, *Deus est pater, Filius, & Spiritus sanctus*, ac proinde minùs est calumniis hæreticorum obnoxium dicere, *Sanctam Trinitatem esse unum Deum*, sive *Trinitatis* voce essentialiter unum Deum, sive distinctè & sigillatim tres personas consideres; quàm, *Unum & eundem Deum esse Trinitatem.* Sed ut hoc omittamus, cùm in superioribus duabus enunciationibus ὁ λόγος habeat rationem subjecti, nempe, *Sermo ille erat in principio*, quo dicto asseritur Filii essentia æterna: &, *Sermo ille erat apud Deum*, quo persona Filii à persona Patris absque separatione distinguitur, contentiosi hominis fuerit terminos in tertia enunciatione permutare, quâ ὁ λόγος itidem dicatur esse non ὁ Θεός (sic enim diceretur *Filius esse Pater*, quoniam in secunda enunciatione ὁ Θεὸς, de persona Patris intelligitur) sed Θεὸς, id est verus essentialiter Deus Patri ὁμοούσιος, eodem etiam sensu, sed usitatiore tamen & planiore enunciationis formulâ, quàm si terminis in tertia enunciatione permutatis, ὁ λόγος non pro subjecto sed pro attributo nullâ necessitate statuatur. Deinde impropriè dicas, *Deum esse sermonem*, quia ὁ Θεὸς in Scripturis vel ipsam οὐσίαν declarat, quæ tribus hypostasibus una & eadem est: vel certè distinctam Patris hypostasin significat, quoties inter se comparantur Patris & Filii hypostases, ut in superiore membro. Itaque ut vitaremus periculosam amphiboliam, quæ non est in Græco sermone, naturalem ordinem constructionis secuti, priore loco subjectum, posteriore attributum collocavimus.

2 *Hic* Sermo οὗτος. Expressi ipsum antecedens, nequis τὸν Θεὸν repetendum putet. Nam rectè quidem dicas Deum ex Deo genitum: Deum autem apud Deum, impropriè, quia πρὸς declarat hypostaseωn distinctionem. Filius autem non distinguitur à Patre, quatenus Deus est, sed quatenus Filius. Conjunctim tamen dicere licebit, Hic Sermo Deus, erat apud Deum, videlicet Patrem, ut is rectè notat cujus aliquot exstant in nostrum hunc Evangelistam Homiliæ sub Origenis nomine. Etsi autem iis assentior qui in his verbis putant epilogum quendam esse superiorum ἀξιωμάτων, tamen etiam existimo necesse fuisse hæc addi, ut intelligeremus illud ἐν ἀρχῇ repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ in duobus posterioribus membris, quasi scriptum sit ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ ἐν ἀρχῇ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. quæ observatio, & Sabellii, & Samosateni, & Arrii, & vetustiorum, nempe Hebionis & Cerinthi, hæreses manifestè convincit. Annotat Augustinus libri de doctrina Christiana 3. capite 2. quosdam post καὶ Θεὸς ἦν adscriptâ distinctione, ὁ λόγος conjungere cum οὗτος, quasi ità scripserit Joannes, *In principio erat Sermo, & Sermo erat apud Deum, erátque Deus, Sermo iste erat in principio apud Deum.* Quæ distinctio mihi non videtur pervertere sententiam, si modò ante tertium *Erat*, repetas ὁ λόγος, ità ut Deus à parte posteriore construatur, tanquam attributum. Nam alioqui de Sermonis divinitate testimonium impiè corruperis. ¶ *Apud Deum*, πρὸς τὸν Θεόν. Cùm non contentus Joannes dixisse ἐν ἀρχῇ, hæc etiam addat, neque tamen verisimile sit eum voluisse ταυτολογεῖν, apparet non satìs solidam esse Cyrilli sententiam, qui *In principio*, interpretatur, *in Patre, qui est principium.* Nam quæ esset hæc sententia, *Sermo erat in Patre apud Deum?*

3 *Omnia*, πάντα. omnia videlicet quæ facta sunt, ut mox explicatur, & ut pleniùs declarat Apostolus Coloss. 1. 16. & 17. ut hinc satìs liqueat de Angelorum creatione à Mose præterita. ¶ *Per hunc* Sermonem, δι' αὐτοῦ. Iterum expressi antecedens, ut planior esset oratio. Quod autem Arriani ex hoc loco inæqualitatem Filii arguebant, quasi διὰ non causam efficientem, sed instrumentalem duntaxat declaret, eruditè & eleganter refutatur à Basilio Magno, libri de Spiritu sancto capite 50. ex Scripturæ autoritate, quæ ἐξ οὗ & δι' οὗ tum Patri, tum Filio, tum etiam Spiritui sancto tribuit, ut Rom. 11. 36. Ephes. 4. 16. Coloss. 2. 19. infrà 2. 6. Rom. 5. 5, & alibi sæpe. ¶ *Facta sunt*, ἐγένετο. id est exsistere cœperunt. Nam γενητὰ dicuntur quæcunque sui principium extrinsecus habent, & hìc de ipsis substantiis agitur. Itaque licèt propriâ & restrictâ significatione *creata* dicantur, quibus ex nihilo Deus suâ illâ ἀκοινωνήτῳ virtute merè divinâ dedit ut essent: *facta* verò tum quæ ex creata à se materia initio condidit, tum ex secundis causis in dies fiunt, sive naturaliter sive artificio: nullus hìc tamen locus relinquitur statuendo inter ista duo discrimini, quasi Deus Pater sit solus creator appellandus, Filius autem Patris in creando administer, ut garriunt Arriani. In Græco enim verbo ἐγένετο, quod vertimus, *facta sunt*, nullus est illi inter *creare* & *facere* discrimini locus. ¶ *Absque eo*, χωρὶς αὐτοῦ. Is cujus

exstant

exstant Homiliæ sub Origenis nomine, interpretatur *Extra eum*, (nam χωρὶς etiam declarat *seorsim* ac *separatim*) & ejus expositionis causam nescio quam adfert. Quia, inquit, cùm *Extra* audis, nihil omnino relinquis quod in ipso & per ipsum factum non sit. Hilarius quoque libro De Trinitate primò obscuram quandam adfert hujus loci interpretationem. Ego existimo Joannem, cùm dixisset omnia per ipsum condita, (quibus verbis τὸ ὁμοούσιον καὶ ταυτοδύναμον declarat) nunc iterum hypostasin distinguere, cùm Filium adjungit Patri συνεργὸν, ut ipse de se testatur infrà 5.17,& 19. Est enim χωρὶς αὐτοῦ explicatio τοῦ δι' αὐτοῦ, ex qua rectè colligitur inseparabilem esse trium personarum in operibus ad extra, quæ in Scholis vocant, operationem. ¶ *Nihil quod factum sit*, οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν: id est, ex iis quæ facta sunt, nihil factum est absque eo, sive (ut Epiphanii verbis utar) πάντα τὰ γενόμενα, δι' αὐτοῦ ἐγένοντο. Explicatur autem per negantem universalem, quod dictum fuerat universali affirmante, qui mos est Hebræorum: in quo tamen dicendi genere negatio interdum minus quiddam significat quàm affirmatio, ut infrà 10. interdum verò idem expressiùs declarat, ut hoc loco. Nec enim τὸ πᾶν semper est universale, sed sæpe vel accipitur ὑπερβολικῶς: vel ad id de quo agitur restringendum est, ut in illis apud Paulum enunciatis, *Omnia mihi licent*. &, *Omnes quæ sua sunt quærunt*. &, *Factus sum omnia omnibus*. Itaque observatio illa Vallæ distinguentis ἐγένετο & γέγονεν nullius est momenti. Magis etiam sunt importuni qui appellatione *Nihili* putant peccatum aut malitiam intelligi. Fuit autem hic locus variâ distinctione corruptus, præsertim à Latinis. Conjungunt enim ὃ γέγονεν, *Quod factum est*, cum versiculo sequente: quem rursus trifariam distinguunt. Alii enim legunt, *Quod factum est, in ipso vita erat*: id est, quicquid factum est, perstat etiam per eum non ex sese: quam distinctionem sequitur ex Græcis Clemens in Pædagogo lib.1.cap.6. & Cyrillus, & Latini ferè omnes. Vel, *Quicquid factum est, jam erat vita in eo*: id est, jam in ipso quodammodo vivebat, quod Augustino non displicet, sed Platonis ideas resipit. Alii legunt, *Quod factum est in ipso, vita erat*: quam lectionem non rectè tribuit Augustino Erasmus in hunc locum scribens, cùm disertè eam reprehendat libro 5.de Genesi ad literam, cap.13. *Non*, inquit, *ità pronunciare oportet, Quod factum est in illo, vita est? quid enim non in illo factum est?* Theophylactus demum tertiam distinctionem adfert cujusdam ex veteribus qui legerit, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ, id est, *& sine ipso factum est nihil, quod factum est in ipso*. Deinde adscripto puncto subnectit, *Vita erat, & vita erat lux hominum*. Chrysostomus verò omnes has distinctiones reprehendit, adversùs eos disserens qui contendebant Spiritum sanctum, quem ipsi inter res creatas numerabant, intelligi in eo quod dicitur, *Quod factum est*, & ὃ γέγονεν ostendit ad οὐδὲ ἓν pertinere, ità ut ἐν αὐτῷ sit sequentis versiculi initium. Nazianzenus quoque idem sentit in Oratione περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ut planè mirer quid Erasmo in mentem venerit ut eum existimaret cum Cyrillo sentire. Hæc sunt autem ipsius verba, Οὐδὲ ἐκεῖνο φοβηθήσομαι, τὸ πάντα διὰ τοῦ υἱοῦ γεγονέναι λέγεσθαι, ὡς ἑνὸς τῶν πάντων ὄντος καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. πάντα γὰρ ὅσα γέγονεν, εἴρηται, οὐχ ἁπλῶς ἅπαντα. οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ, οὐδ' ὅσα μὴ γέγονεν. Hæc ille: quæ manifestè ostendunt eum conjunxisse ὃ γέγονεν cum οὐδὲ ἓν, tanquam exceptionem, quâ res creatæ à non creatis distinguantur. Epiphanius quoque contra Ariomanitas, & in Anchorato, duobus locis eos disertè reprehendit qui aliter distinguunt, vitiato tamen exemplari Græco, ut res ipsa ostendit. Idem κατ' Ἀνοήτων apertè post ὃ γέγονεν distinguit. Præterea in omnibus manuscriptis codicibus, uno duntaxat excepto, hanc distinctionem invenimus. Theophylactus quoque pro nobis facit. Itaque non dubitavimus hanc lectionem cæteris anteponere, quia planam habet sententiam: & doctissimorum interpretum Græcorum autoritate nititur. Quod autem adfert Erasmus, sibi magis placere lectionem quam hodie vulgò sequitur Latinorum usus (quia apud hunc Evangelistam ferè semper ex proximo membro sumitur gradus sequentis, ut, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum*. Et paulò pòst, *In ipso vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt*: quasi idcirco etiam legendum sit, *Et sine eo factum est nihil: quod factum est, in ipso vita erat*) id non est ejusmodi ut magnopere nos debeat movere.

4 Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων·	In ipso vita erat, & vita erat Lux illa hominum.	*In ipso vita erat, & vita erat Lux hominum:*
5 Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν.	Et Lux ista in tenebris lucet, sed tenebræ eam non comprehenderunt.	*Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.*
6 Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης·	† Exstitit homo missus à Deo, cui nomen Joannes:	*Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Johannes:*
7 Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτὸς, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ.	Is venit ad testimonium, *id est* ut testaretur de illa Luce, ut omnes per eum crederent.	*Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de Lumine, ut omnes crederent per illum.*
8 Οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός.	Non erat ille Lux illa, sed *missus fuit* ut testaretur de illa Luce.	*Non erat ille Lux, sed ut testimonium perhiberet de Lumine.*

5 Lux quidem hominum versa est in tenebras, sed ità ut satis superfit splendoris quod eos reddat inexcusabiles.

† *Matth.*3.1. *Mar.*1.2. *Luc.*3.2.

6 Alia est manifestatio Filii Dei longè plenior, ad cujus considerationem homines tempestivè excitati sunt, Joannis veluti apparitoris voce.

4 *In ipso*, ἐν αὐτῷ: id est Per ipsum, ipsius videlicet vi & efficacia, ac proinde Filius est verè Jehova, quoniam idem vitam indidit qui fecit ut exsisterent. Loquitur enim de vita creata quam ipse Sermo creavit. Itaque præpositio ἐν idem declarat atque διὰ in superiore membro, & causam vitæ effectricem ac conservatricem declarat, ex idiotismo Hebræorum, quem sæpe jam observavimus. Nam subtiliùs quàm par sit argutantur qui vitam explicant in Sermone fuisse antequam res conderentur, Platonicas ideas revocando: quæ argutiæ mihi non placent. At illi impiè de Deo sentiunt qui vitam in eo esse existimant, quasi ipsius essentia rebus permisceatur: quam blasphemiam non puduit nostrâ memoriâ impurissimos illos Postellum & Servetum affirmare: tanti est voculæ unius observatio. Et tamen vel ipse quotidianus sermo potuerat illos erudire. Nam cùm vitam ac salutem nostram in aliquo homine sitam esse dicimus, quis est cui in mentem veniat ista naturæ permistio? ac quis non potiùs de potestate, virtute, autoritate alicujus hominis cogitet? Itaque Cyrillus cùm hunc locum rectè explicaret, non simpliciter dixit ipsum cunctis *commistum*, vitam eorum fieri, sed *Quasi commistum*: quam particulam Erasmus, cùm ejus sententiam annotaret, certè non debuit prætermittere. Nec aliter, opinor, Virgilius, quamvis solâ naturali Dei notitiâ præditus, dixit, mundi molem à Deo sive Spiritu agitari, quæ magno illi corpori sese misceat. Eadem ratio est explicandi illius quod ait Paulus Act.17.28, nos in Deo vivere, movere, & esse. ¶ *Vita*, ἡ ζωή. Additus articulus distinguit id vitæ genus de quo dicturus est, nimirum vitam humanam, ab ea quam indefinitè ζωὴν vocarat, communem omnibus animantibus. Sed hæc distinctio non videtur satis propriè hoc loco exprimi in Latino sermone potuisse. Nam si dicas, *Vita illa*, cùm *Vitæ* nomen præcesserit, videbitur hujus pronominis vis esse ἀναφορικὴ, potiùs quàm δεικτική. ¶ *Lux illa*, τὸ φῶς. id est, vis illa rationis & intelligentiæ in hominum animis accensa ad ipsum tanti boni autorem agnoscendum: nisi potiùs malimus Vitam illam, id est Sermonem vivificantem, ab effectu *Lucem* vocari, quòd hominem rationis luce donarit: quæ interpretatio nititur veterum autoritate, & optimè cohæret cum iis quæ proximè subjiciuntur. Sive autem pro hujus lucis autore, sive pro ipso lucis munere accipias, adjunctus erit articulus declarandæ vel creatoris autoritati, vel muneris præstantiæ. Nam alioqui dicendum erat, ζωὴ ἦν τὸ φῶς ἀνθρώπων, sicut dixit, λόγος ἦν ὁ Θεός. Sed prorsus hallucinantur qui putant hic non agi de naturali humanæ rationis luce qualis ante lapsum fuit. Nam ipsa orationis series demonstrat Evangelistam sensim à creationis statu, ad tenebras, id est ejus lucis amissionem, ac deinceps ad ejus lucis instaurationem, nempe Sermonis illius σεσαρκωμένου, progredi.

5 *Et lux ista*, καὶ τὸ φῶς: id est, Quæ lux. Solent enim Hebræi loco relativi sæpe copulativam conjunctionem usurpare, adjecto aut suppleto antecedente, ut annotavimus Marc.1.10. & alibi sæpe. Cùm autem lux ista hic quidem opponatur tenebris, dicatur autem Rom.6.& 7. non posse à tenebris comprehendi: omnino cogimur *Lucis* nomine non ipsam humanam rationem & intelligentiam, sed τὸν λόγον, creatorem illius lucis, intelligere. Ex quo etiam apparet *Tenebras* hîc vocari hominis mentem, qualis post lapsum evasit, & ità uno verbo significasse Evangelistam, tum qualis fuerit initio homo, cùm Sermo creator illum hâc luce donaret, tum qualis evaserit, cùm homo sese ille spoliaret, adeò ut nihil aliud sit quàm tenebræ, extra peculiarem in eo illo Sermone incarnato gratiam, & in integrum restitutionem eorum, quibus postea dicet datum esse ut sint Dei filii. Denique *tenebras* vocat intelligentiam carnis, sive ψυχικὴν, de qua loquitur Apostolus Rom.8.7. Quod autem Chrysostomus, & alii nonnulli ipsum secuti, κατέλαβεν interpretantur *Obruit*, sive *obscuravit*, quasi significetur nullis tenebris opprimi potuisse hanc lucem, mihi quidem absurdissimum videtur. ¶ *Lucet*, φαίνει. nempe in mundo, quatenus est sapientiæ Dei speculum limpidissimum, in quo tamen tenebræ planè nihil vident, nisi quod eos reddat ἀναπολογήτους, Rom.1.20 & 1.Cor.1.21. ¶ *Non comprehenderunt*, οὐ κατέλαβεν. id est, percipere nè quidem potuerunt, ut ab ea illustrarentur, atque adeò non agnoverunt, ut ipse paulò pòst loquitur versu decimo, qua de re scribitur Act.14.17, & 17.25, & Rom.1.20, & alibi passim. [Nonnulli tamen, ut Nyssenus, Theophylactus, & Nonnus, qui οὐ κατέλαβε vertit οὐ μὴν ἥψατο, malunt ità significari, Christum sic factum hominem & veluti tenebrarum nostrarum participem, assumtis ejus infirmitatibus, ut indè tamen nulla ipsum macula invaserit: quod verè quidem dicitur, sed meo quidem judicio minimè appositè.]

6 Exstitit,

6 *Exstitit*, ἐγένετο. vel, *Missus fuit*, ut mavult Chrysostomus, quasi ἐγένετο ἀπεσταλμένος idem sit atque ἀπεστάλη, quæ tamen periphrasis dura est & insolens. Jam autem accedit Evangelista ad alteram ipsius Lucis longè aliam patefactionem, cùm videlicet ipsa Lux sese videndam in terris exhibuit, subiens etiam Evangelii ministerium. quamobrem etiam à Joannis præconio incipit, non quòd tunc demum Sermo cœperit esse lux Ecclesiæ salvifica, sed quoniam tunc primùm ipse semetipsum, antea duntaxat promissum, re ipsâ exhibuit Joanne ipsi præsenti præeunte. ¶ *Homo*, ἄνθρωπος. Etsi hæc vox sæpe ex idiotismo Hebræorum usurpatur pro particula τὶς, *Quidam*; tamen assentior Chrysostomo, qui existimat Evangelistam ità voluisse eis occurrere, qui ex Joanne Angelum fecerunt, Malachiæ verbis impudenter abusi.

7 *Per eum*, δι' αὐτοῦ. Per ipsum videlicet Joannem. id est, ejus ministerio, sicut Syrus interpretatur. Nam cùm de Christo ipso agitur, usurpari potiùs solet particula εἰς vel ἐπὶ vel ἐν pro εἰς, præcedente verbo πιστεύειν, ut infrà 12.36. Act.9.42. Rom.9.33.

8 *Lux illa*, τὸ φῶς. Lux illa videlicet de qua diximus, id est Sermo ille, qui unus potest nostras tenebras illustrare, ut infrà 8.12. Est ergò vis articuli ἀναφορικὴ. Nam alioqui additur etiam articulus, [non sine emphasi, ubi tamen non agitur de hac Luce, sed de Luce participata,] Matth. 5.15. ubi dicit Dominus Apostolis suis, Vos estis τὸ φῶς, id est *Lux mundi.* Et, *Luceat* τὸ φῶς, id est *Lux vestra.* Item infrà 5.34. ubi de hoc ipso Joanne loquens Dominus, Ille, inquit, erat ὁ λύχνος ὁ καιόμενος: id est, *lucerna illa ardens*, additis articulis duobus: quod miror non fuisse à Cyrillo annotatum.

9 Filius Dei cùm videret sese in suis operibus ab hominibus, quamvìs intelligentiæ luce præditis (quâ omnes eos donavit) non agnosci, ipsis corporeis oculis se conspiciendum præbuit populo suo: sed nè sic quidem ab eo est agnitus, imò nè admissus quidem.
12 Filius à suis plerisque exclusus, à paucis quibusdam agnitus, eos vi suâ regenitos, in communem filiationis dignitatem asscivit.

9 Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.	Hic erat Lux illa vera quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum.	*Erat Lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum.*
10 Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω.	In mundo erat, & mundus per eum factus est: sed mundus eum non agnovit.	*In mundo erat & mundus per ipsum factus est: & mundus eum non cognovit.*
11 Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.	Ad sua venit, & sui eum non exceperunt.	*In propria venit, & sui eum non receperunt.*
12 Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ.	Quotquot autem eum exceperunt, dedit eis *hoc* jus ut Filii Dei sint facti, *nempe* iis qui credunt in nomen ejus:	*Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine ejus:*
13 Οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν.	Qui non ex sanguine, neque ex libidine carnis, neque ex libidine viri, sed ex Deo geniti sunt.	*Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.*

9 *Erat*, ἦν. Nempe etiam antè quàm mitteretur Joannes, aut ipsemet in mundum veniret, patefacturus sapientiam quam caro & sanguis (id est tenebræ) non capiunt. ¶ *Lux illa vera*, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν: id est, quæ propriè meretur Lucis nomen, id est (ut loquitur pro suo modulo Plato) αὐτοφῶς: cùm suâpte naturâ non participatione luceat, & cæteros illustret. Hæc autem *Vitæ* & *Lucis* nomina accipio pro attributis, ideóque ante verbum ἦν subaudio οὗτος, ut sit hæc integra propositio, *Iste*, de quo nimirum hìc agitur, & qui cum Joanne comparatur, *est Lux illa vera.* Vetus interpres ad verbum, *Erat Lux vera*, neglectis etiam articulis. Erasmus, *Erat Lux illa Lux vera:* quasi scriptum sit, τὸ φῶς ἦν τὸ ἀληθινὸν, scilicet φῶς: quæ verborum trajectio nimis est violenta: quamvìs sententiam ipsam rectè alioqui expresserit, præsertim in Annotationibus. ¶ *Venientem in mundum*, ἐρχόμενον εἰς κόσμον. id est nascentem, ut explicat Christus ipse hoc dicendi genus infrà 18.37. Et additum est istud partim emphatico pleonasmo, partim ut tollatur Judæorum & Gentium discrimen Act.10.35. Rom.11.15. & Gal.3.26. Quod autem nonnulli participium ἐρχόμενον putant posse ad τὸ φῶς referri, ut ità convertas, *Hæc est Lux illa vera quæ veniens in mundum illuminat omnem hominem:* id, inquam, videtur violentum, & tractationem hujus argumenti, id est manifestationis Christi, confundere. Malo igitur significari, nullum hominem nasci hujus Lucis expertem. Nam infantes etsi usum rationis non habent, aut certè perexiguum, tamen animo ipso sunt præditi, qui suâpte naturâ jam tum facultate aptus est ad intelligendum ac ratiocinandum, ut alicubi rectè docet Lactantius: quamvìs quominus ἐνεργείᾳ id est *actu*, ut loquuntur, officium faciat, instrumentorum corporis infirmitas impediat. Apparet enim omnino ex iis quæ sequuntur & vi horum verborum propria, hoc esse accipiendum de beneficio τοῦ λόγου toti humanæ genti communi ante lapsum, ut minimè necesse fuerit nodum hunc nectere, Quâ ratione dicatur omnem hominem illuminare Christus, cùm tam multi in tenebris maneant?: quasi de regenerationis gratiâ hìc agatur, quæ filiis Dei peculiariter est destinata. Est enim hic versiculus cum proximè consequente ἐπεξεργασία versuum quarti & quinti.

10 *Et mundus per ipsum factus est*, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο. vel, *nam mundus*. Hoc enim additum est ad explicandum & confirmandum illud, *In mundo erat. Nam*, inquit, *mundus per ipsum factus est:* itaque tota ipsius dispositio, imò verò singularum mundi partium consideratio, æternam opificis potentiam ac Divinitatem oculis hominum objiciebat, ut scriptum est Psal.19.1. & Rom.1.19, & 20. Ideo rursus verbum ἦν explicandum est per præteritum imperfectum, quo significatur hìc agi de Filii manifestatione, quæ cum ipso mundo cœpit, elucente ipsius gloriâ ac majestate in rebus omnibus ab ipso conditis. Alteram verò, quâ manifestatus est in carne, aggredietur proximo versiculo. ¶ *Per eum*, δι' αὐτοῦ. Per eum qui est vera illa Lux. Neque enim subaudiendum est φωτὸς, quia dura esset locutio, mundum factum esse per Lucem. quamobrem etiam in hoc versiculo & duobus sequentibus non usurpavit pronomen αὐτὸ in neutro genere, sed αὐτόν. Itaque initio versiculi noni non supplevi τοῦτο, sed οὗτος: neque converti, *Hæc erat Lux illa vera*, sed, *Hic erat Lux illa vera.* ¶ *Sed*, καὶ: id est ἀλλὰ, ut alibi sæpe observavimus. ¶ *Non agnovit*, οὐκ ἔγνω. Vulg. & Erasmus, *Non cognovit*. Ego malui usurpare vocabulum *Agnoscendi:* quia quamvìs homines in densis illis tenebris versantes, quas peccatum invexit, Deum propriè non cognoverint, tamen hactenus cognoverunt ut suo ipsorum testimonio convincantur, quòd eum quem cognoverant, nè pro suæ quidem cognitionis modo agnoverint, id est coluerint & gloriâ affecerint, ut declarat Apostolus Rom.1.21. & Act.14.16, & 17.

11 *Ad sua*, εἰς τὰ ἴδια. Gall. *chez soy, ou sur le sien*, id est, *tum ad populum suum*, (fuit enim Israel populus Domino peculiaris,) *tum ad terram suam:* sicut; Psalm.84.1. terra Israeli à Deo tradita, in qua una verus Deus coleretur, *terra Dei* peculiari nomine dicitur, cùm alioqui posteà Domini sit facta terra universa, & quicunque terram incolunt: sublato populorum discrimine. Utraque verò hæc interpretatio in Latino sermone videtur perobscura, cùm hoc dicendi genere nihil aliud declaretur quàm quod expressimus, ut etiam accipitur infrà 17.32. & Act.21.6. pro quo dicunt Hebræi לעמו *lehamo*, vel אל ארצו *el artso*. Infrà verò 19.27. significat אל ביתו *el betho*, id est *domum suam*, vel אליו *elau*, id est *ad se*, & 1.Thess.4.11, πράσσειν τὰ ἴδια, declarat, *sua negotia curare*. Hinc autem incipit Evangelista de altera illa Sermonis vitæ ac lucis peculiari & reali patefactione disserere, occurrens in primis illi objectioni, Quî factum sit igitur, ut Sermo à nullis sit minùs agnitus quàm domi suæ & à suis?. ¶ *Exceperunt*, παρέλαβον. De propria significatione verbi παραλαμβάνειν diximus Matth.1.20, quam hìc puto observandam. Ità enim significatur quod ipse Christus alibi explicat, se nimirum à Patre exiisse, à Patre missum, à Patre datum, ut qui credit non pereat: ex quibus manifestò intelligitur, hinc incipere Evangelistam loqui de Christi in carne manifestatione. Neque obstat quòd mox utitur simplici verbo ἔλαβον. Est enim hoc ex Hebræorum idiomate explicandum, qui ejusmodi compositis verbis carent: quamobrem etiam paulò antè vers.10. positum est ἔγνω pro ἐπέγνω.

12 Hoc *jus*, ἐξουσίαν. id est, hoc jure & hâc dignitate eos dignatus est, ut eos pro filiis adoptaret, sicut & Cyrillus explicat. Nam hoc totum nihil aliud declarat quàm gratiam υἱοθεσίας, quam meritò vocat ἐξουσίαν, id est ἀξίωσιν, ut scribit Paulus 2.Thess.1.5, & 11. cùm hâc ratione simus Dei hæredes, cohæredes autem Christi. Itaque Castellio & alii ejusdem farinæ, qui ἐξουσίαν interpretantur quasi duntaxat significet eligendi potestatem, & hoc loco abutuntur ut liberum suum arbitrium stabiliant, (quod & ipsum dicunt à gratia non penitus præstari, sed præveniri duntaxat & adjuvari) ii nunquam intellexerunt quid beneficii per Christum fide consequamur: nempe ut non modò filii Dei esse possimus si velimus, sed velimus & simus. Vulg. *Potestatem filios Dei fieri*. Nos alibi sæpe ἐξουσίαν convertimus *Potestatem* & *Autoritatem:* sed istud utrumque hoc loco repudiavimus: quia non agitur de potestate quam habeat aliquis in alios inferiores, sed de eo dignitatis gradu quem obtinemus apud eum qui est supra omnia. Erasmus, *Ut liceret filios Dei fieri:* Sophistas fortassis secutus, & suum in primis Origenem, quorum opinionem antea rejecimus. Idem tamen in Paraphrasi piè & eleganter totum hunc locum exposuit. ¶ *Sint facti*, γενέσθαι. Vel, Ut sint. Vide Matth. 5.45. Vulg. *Fieri*, γίγνεσθαι. ¶ *In nomen ejus*, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Poterat dicere εἰς αὐτὸν, *in eum*. Sed illud dicendi genus videtur tacitè includere Evangelium prædicatum, quod sit fidei objectum.

13 *Ex sanguine*, ἐξ αἱμάτων. Heb. מדמים *middamim*. Sic vocat genitale semen & spurcam hominis γένεσιν φυσικήν. de qua Ezech. 16. Neque verò hæc sunt indigna quæ hoc loco saltem attingantur, cùm ab istis non abhorreant ipsi etiam Prophetæ, ut oculis hominum subjiciant miseram & sordidam ipsorum originem. Hìc autem nemo non videt spiritualem illam & sanctorum ex gratia in Christo ἀναγέννησιν cum impuro illo & naturali hominis

nis ortu conferri: de quo cùm loqueretur David, *Ecce*, inquit, *in iniquitate sum formatus, & in peccato concepit me mater mea.* Cæterùm quod Augustinus de seminis paterni ac materni commistione differit, quasi idcirco Evangelista sit usus multitudinis numero, medicis relinquo. Certè non videtur hoc suo loco observatum, cùm sit potiùs enallage numeri ex Hebraico idiotismo, ut Gen.4.10. Ezech.16.6, & 9. & alibi sæpe. Et Tertullianus bis hunc locum citans, singulari numero rectè ex Latinæ videlicet linguæ more usus est. ¶ *Ex libidine carnis*, ἐκ θελήματος σαρκός. Annotavimus Mar.10.35, τὸ θέλειν accipi pro ἐπιθυμεῖν. Itaque cùm de cupiditate omnium vehementissima hic agatur, *Voluntatis* nomen quo usi sunt Vetus interpres & Erasmus, non dubitavi expungere, tanquam non satìs hoc quidem loco expressum. Quod autem nonnulli *Carnis* appellatione fœminam intelligunt (nimirum quia subjecit Joannes, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός) non video cur approbem, quamvìs nonnihil ejusmodi adferat etiam Theophylactus. Imò verò *Carnis* nomine intelligitur fœda illa & impura hominis conceptio naturalis sive carnalis, quæ spiritui opponitur passim, ac præsertim inf.3.6. Nam tota illa Christi cum Nicodemo disputatio huc pertinet. ¶ *Ex Deo*, ἐκ Θεοῦ. i. cœlesti sancti Spiritûs virtute illos, quod ad qualitates attinet, refingente. Nec enim præpositio *Ex* materiem, sed causam verè efficientem declarat.

---

14 Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν (καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός) πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.
15 Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε, λέγων, Οὗτος ἦν ὃν εἶπον, Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.

‖ Et Sermo ille factus est caro, & commoratus est inter nos, (& * spectavimus gloriam ejus, gloriam *inquam*, ut unigeniti *egressi* à Patre) plenus gratiæ ac veritatis.
Joannes testatus est de eo, & clamavit, dicens, Hic est de quo dicebam, *Is* qui ponè me venit, antepositus est mihi: quia prior me erat.

Et Verbum caro factum est, & habitavit in nobis, (& vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti à Patre) plenum gratiæ & veritatis.
Johannes testimonium perhibet de ipso, & clamat, dicens, Hic erat quem dixi, Qui post me venturus est, ante me factus est: quia prior me erat.

‖ Matth.1.18. Luc.2.7. * Matth.17.2 2.Pet.1.17.
14 Filius ille Deus æternus naturam assumsit hominis, ut unus & idem sit Deus & homo: quod ocularis testibus constitit, inter quos versatus certis argumentis utramque naturam demonstravit.
15 Joannes fidus excellentiæ Christi testis.

---

14 *Factus est*, ἐγένετο. id est, cœpit esse caro, sive homo, assumtione videlicet humanæ totius naturæ, sicut declaratur Heb. 2.16. verbo ἐπιλαμβάνεται, & quidem hypostaticâ unitione, id est, per quam humana hæc natura, non in sese, nec per se, sed in hypostasi filii Dei subsistit. Nec enim in Christo duplex est persona, sed duplex natura: neque priùs exstitit hic homo, & postea assumtus est, ut ex duabus personis una conflaretur: cùm natura Divina nec compositionem nec mixtionem admittat. Describitur autem hoc loco hæc unitio secundùm id quod vocat Apostolus, ejus qui cùm in forma Dei esset sine rapina, exinanitionem, formâ servi acceptâ Philip.2.6, & 7. quatenus videlicet eò usquè se demisit Filii persona, ut suam subsistentiam assumtæ carni, nè infirmitatibus ejus quidem ad tempus exceptis, licèt citra labem ullam communicarit. Nihil igitur hâc unitione accessit aut decessit Deitati Filii, vel quicquam in ea fuit evariatum ullo modo: sed integris manentibus utriusque naturæ tum essentiis, tum essentialibus proprietatibus omnibus, hæc in subsistentiam Filii evecta natura dicitur θεωθῆναι & λογωθῆναι, quasi *Deificatam* & *Verbificatam* dicas. Et rursum hæc gratia unionis per quam homo iste factus est verus Deus, non autem Humanitas facta est Deitas; & vicissim Filius ille Dei factus est homo, non autem mutata est Filii Deitas in Humanitatem, accuratè distinguenda est ab habituali, quam vocant, gratia, id est à donis & qualitatibus omnibus in hanc assumtam carnem quàm plenissimè, & quàm abundantissimè collatis. Hoc autem utrumque, ab aliis quidem non intellectum, ab aliis verò impiissimè detortum, sicut Ecclesiam ab ipsis penè Apostolorum temporibus vehementer exercuit: ità hoc nostro seculo revectum peperit tandem Ubiquitatem, immane monstrum ex duabus prorsus inter se repugnantibus teterrimis hæresibus, Nestorianismo videlicet & Eutychysmo, conflatum, pudendo cum totius Christianismi dedecore. ¶ *Caro*, σάρξ. Heb. בשר *baschar*, id est, *Homo*, per synecdochen, ut Esa.40.5, & Joel 2.28. Itaque non minùs ineptus quàm impius erat Apollinaris, cùm ex hoc loco urgeret animam hominis non fuisse à Christo assumtam. quod si verum esset, adhuc hæreremus optimâ nostrî parte in ea maledictione cui nascimur obnoxii. ¶ *Commoratus est*, ἐσκήνωσεν. id est, παρῴκησεν, de quo diximus Matth.2. versu 21. Videtur autem alludere ad veteris tabernaculi figuram. Est enim hoc vocabulum à tabernaculis seu tentoriis deductum: ex quo intelligitur, Christi moram apud nos temporariam fuisse. Nam quod nonnulli ex veteribus appellatione *Tabernaculi* corpus intelligunt, (sicut etiam accipitur 2.Pet.1.13, & 14.) putántque ità distingui duas in uno Christo naturas, quasi alius sit qui habitat, alius in quo habitatur, non sunt audiendi. Sic enim dividitur Persona, de qua tam falsò dicitur *Alius & Alius*, cùm una sit persona, quàm verè dicitur *Aliud & Aliud*, quia duæ sunt Christi naturæ. Sed & per se violenta est hæc expositio: Primùm, quia σκηνοῦν & σκηνοποιεῖν, non minùs differunt quàm *In tabernaculo commorari*, & *Tabernaculum ipsum construere*: quod discrimen Erasmus in suis Annotationibus confundit. Deinde hæc eadem expositio cogit nos interpretari, *In nobis*, id est, in corpore huic nostro simili: quam declarationem nemo non videt (opinor) esse detortam, quamvìs quorundam veterum autoritate nitatur. Certè cùm Paulus de Deitate Christi loquitur Coloss.2.9, non dicit Deitatem commoratam esse in ipsius corpore, sed ipsam Deitatem σωματικῶς, id est non ut olim in arca & figuris ipsam adumbrantibus, sed οὐσιωδῶς, quod Gallicè dicas, *en personne*, habitare in Christo. *Christi* autem nomen, totum Christum declarat, qui his verbis significatur verè & re ipsâ Deus esse, non participatione aut nudâ sanctificatione ἐνεργητικῇ, vel quasi Deitas tanquam hospitio usa sit ipsius humanitate: non autem illi, ut loquuntur in Scholis, personalitatem suam unitione personali tribuat. At enim, inquies, nihil dicitur esse in seipso. Neque verò nos dicimus λόγον esse in seipso, id est hypostasin filii esse quidpiam in sua hypostasi, sed esse in Christo personaliter considerato. Sicut spiritus hominis dicitur esse in homine, 1.Corinth.2.11. ut in Athanasii symbolo declaratur. Sed & pars dicitur esse in toto, & genus in specie, & species in individuo, quæ tamen huic argumento non conveniunt. Deinde utitur verbo κατοικεῖν, quo fixum & perenne domicilium declaratur: neque dicit κατῴκησεν, sed κατοικεῖ, præsenti tempore utens, cùm Joannes utatur verbo σκηνοῦν quod (ut antè dixi) temporariam commorationem, non autem habitationem declarat: & quidem præterito tempore ἐσκήνωσεν, quia desiit ista commoratio Christi inter nos, cùm jam in cœlestibus sedeat, ubi nobis quærendus est per fidem. Ergò Pauli locus ille aliò respicit. ¶ *Inter nos*, ἐν ἡμῖν. Vulgata, *In nobis*. quam interpretationem proximâ annotatione refutavimus: & hoc etiam quod subjicitur, *Et spectavimus ejus gloriam*, satìs refellit; nec dissentit Syrus interpres. Hoc cùm rectè annotasset Erasmus, postea à seipso visus est dissentire, cùm sic interpretatur ἐσκήνωσεν, quasi significet, *Habitaculum* sive *domicilium fecit in nobis*, ut (inquit) intelligamus eum cœpisse habitare in nobis, nec tamen desiisse. Hoc verò quid aliud fuerit, quàm Christi corpus adhuc in terris collocare? quod tamen Petrus testatur fore ut cœli capiant usque ad tempora restitutionis omnium? Neque verò Christi præsentiam tollimus ex Ecclesia, cum qua se perpetuò futurum dixit: sed Spiritûs sancti virtute modum istius præsentiæ definimus, nè imaginariam Christi in cœlum ascensionem constituamus. ¶ *Gloriam*, δόξαν. Sic vocat quicquid in Christo Divinam majestatem velut hominum oculis subjecit. Castellio *Splendorem* interpretatur, & ad Christi transfigurationem restringit. sed ineptè, ut alia pleraque, sicut liquet ex iis quæ scribuntur infrà versu 49. & 2.11. & aliis innumerabilibus locis. ¶ *Ut*, ὡς. Hoc est quod Hebræi vocant כף אמיתית *chaph amittith*, quâ particulâ videlicet non similitudo duntaxat, sed ipsa rei veritas significatur, ut etiam Chrysostomus rectè observavit. ¶ Egressi à *Patre*, παρὰ πατρός. Supplevi participium ἐξελθόντος, quo utitur ipse Christus infrà 16.27, & 28. item 17.8. Licuit etiam interpretari, *Qui esset à Patre*, subaudito participio ὄντος. sic enim & ipse loquitur infrà 7.29. Cyrillus tamen, & Valla & Erasmus eum secuti, malunt παρὰ πατρὸς conjungere cum δόξαν, ut ità convertas, *Gloriam ut unigeniti à Patre*, videlicet profectam. Sed hæc trajectio mihi videtur parùm necessaria. Deinde, quod idem Erasmus post Vallam μονογενῆ putat converti posse *Unicum*, mihi quidem non placet. nam *Unicus* etiam dici potest qui ex multis fratribus solus patri superest: *unigenitus* autem dicitur Christus, Divinæ propriæ naturæ respectu non humanæ: per se, sed quatenus hic homo in illa τοῦ λόγου hypostasi subsistit, ut unus tantùm sit Dei Filius unigenitus, Deus & Homo. ¶ *Plenus*, πλήρης. Sic scriptum inveni in omnibus nostris manuscriptis exemplaribus, exceptis duobus, in quibus scribitur πλήρη: quæ lectio non video quomodo cohærere possit, nisi ad ἐθεασάμεθα referamus, ità ut major fuerit habita ratio sententiæ quàm verborum. Sed malo πλήρης legere, ut legit etiam Epiphanius adversùs Samosatenianos, & connectere cum ὁ λόγος, ità ut illud καὶ ἐθεασάμεθα usque ad πατρὸς includatur parenthesi. Vetus interpes convertit, *Plenum*, sed nominandi casu, quia (ut rectè observavit Valla) τὸ λόγον interpretatur *Verbum*: Quod autem Erasmus conjectat posse hæc connecti cum sequente versiculo, quasi his titulis ornetur Joannes, posset fortassis etiam confirmari etymologiâ ipsius nominis, quia יוחנן *Jochannan* declarat *gratiosum*. Sed istæ argutiæ frustrà captantur: & præterquam quòd hæc distinctio nullius exemplaris autoritate confirmatur, ea quæ sequuntur satìs indicant hæc de Christo dici, & ità accipienda, ut ipsâ gratiæ & veritatis οὐσίᾳ unctam fuisse

Christi

Christi carnem intelligamus, hypostaticâ unione, sicut omnia ipsius cùm dicta tum facta demonstrarunt, id est istius unitionis effecta in ipsa carne.

15 *Testatus est*, μαρτυρεῖ. Vulgata & Erasmus, *Testatur*. Sed existimo temporis esse enallagen Hebræis familiarem, ut infrà 4.28. quamvìs durior sit hic transitus à præsenti ad præteritum. Ideo Cyrilli interpres vertit, *Testatur & clamat*. Chrysostomi verò interpres sibi non constat. Syrus autem interpres per præteritum vertit Mihi tamen non displicet quod ab aliis annotatur, usurpatum esse tempus præsens ab Evangelista, ut significetur perennis autoritas hujus testimonii: quasi etiamnum hodie hæc testaretur Joannes. quam emphasin si quis servatam voluerit, convertat hoc modo, *Joannes testatur de eo, & clamavit, dicens*, &c. Sed quod ad historiam attinet, observandum est alios Evangelistas de Joanne recitare quæ usque ad Christi baptismum ab ipso gesta sunt: hunc autem nostrum à testimoniis Joannis post Christi baptisma exorsum ea referre, ab aliis prætermissa, quæ Christus usque ad carcerem Joannis gessit. ¶ *Clamavit*, κέκραγε. Id est, apertè & liberè declaravit, ut rectè observat Chrysostomus. ¶ *Hic est*, οὗτος ἦν. Vetus interpres & Erasmus, *Hic erat*. Ego verò non video quis locus sit præterito imperfecto in hoc sermone. Certè Cyrilli interpres utitur præsenti in libro de Fide ad reginas, & hanc enallagen τοῦ ἦν pro ἐστὶ doctissimus Budæus annotavit, citans hæc verba Aphrodisæi in primum Topicorum, ubi explicat Aristotelicum illud, τὸ τί ἦν εἶναι. Τῷ ἦν, inquit, οὐχ ὡς παρελθόντος χρόνου δηλωτικῷ κέχρηται νῦν, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἐστὶ συνήθης γὰρ ἡ τοιαύτη ἐστὶ χρῆσις. ὁ γὰρ λέγων, Τοῦτο ἦν, ἴσον λέγει τῷ, Τοῦτό ἐστι· καὶ ὁ λέγων, Τίς ὁ κόπτων ἦν τὴν θύραν, Τίς ἐστιν ὁ κόπτων, λέγει. ¶ *De quo*, ὃν: id est περὶ οὗ, ut ipse explicat infrà versu 31. Sic Aristophanes, Λέγε τί σοι δοκεῖ Λακεδαίμονα, pro περὶ Λακεδαίμονος. ¶ Is *qui ponè me venit*, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος: id est, is qui me sequitur, sive qui ad me etiam accedit, quasi unus ex baptizandis auditoribus. Quamobrem qui ad Christi ætatem hæc referunt, (in qua opinione video esse non tantùm Augustinum, sed etiam Epiphanium adversùs Ariomanitas,) quoniam videlicet Joannes sex mensibus major natu fuit quàm Christus, ii etsi nihil falsum aut impium tradunt tamen non satìs aptè hunc locum explicant. Quid enim est momenti in eo positum, quòd Joannes aliquot mensibus major natu esset quàm Christus? Rectiùs ergò Chrysostomus & Cyrillus ad prædicationis munus referunt. Videbat enim Joannes quæ esset Judæorum de se opinio, à qua cùm ipsos vellet revocare, Quid in me obstupescitis? inquit: imò verò scitote illum nunc ad me quasi discipulum venire, qui tamen re ipsâ est infinitis partibus quàm ego anterior. Illum igitur crescere oportet, me verò minui, ut ipse apertè dixit infrà 2.30. Cæterùm addidi particulam *Is*, ut perspicuitati studerem. Nec enim Erasmus rectè convertit, *Qui cùm me sequeretur*, cùm hæc non cohæreant cum οὗτος, sed cum verbo εἶπον. Nam alioqui ὃς ἐρχόμενος dicendum fuerat potiùs quàm ὁ ἐρχόμενος. Deinde quod ad participium ἐρχόμενος attinet, potest quidem etiam converti per futurum tempus, ut diximus Matt.3.11. & ità interpretantur Chrysostomus & Vetus interpres: (hæc enim quæ nunc præsente Christo repetit Joannes, proculdubio dixerat antequam Christus ipse Joanni conspiceretur) sed tamen illud malui explicare præsenti tempore, ut Joannem sciamus de eo loqui cujus proximus sit ad docendum adventus, atque adeò qui jam sit in via. ¶ *Antepositus est mihi*, ἔμπροσθέν μου γέγονεν. Hoc nonnulli referunt ad Christi Deitatem, quæ æterna est. Et fateor τὸ ἔμπροσθεν etiam dici de tempore, sed nusquam in his libris positum aliter quàm de situ loci invenio: & propriè γίνεσθαι non significat τὸ εἶναι, sed *fieri*: sive exsistentiæ respectu, veluti cùm dicitur ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, *Sermo factus est caro*: & Gal.4.4, dicitur filius γενόμενος ἐκ γυναικὸς, *factus ex muliere*: sive de accidentibus ipsi exsistentiæ, ut cùm dicitur eodem loco Christus γενόμενος κατὰ νόμον, quibus & aliis similibus locis nego τὸ γίνεσθαι rectè converti *Esse* sive *Exsistere*. Neq; dixit Christus infr.8.58, ἔμπροσθεν τοῦ Ἀβραὰμ, sed πρὶν τὸν Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγώ εἰμι, non ἐγὼ γέγονα. id est, *priùs quàm Abraham fieret, ego sum* (sic enim vertendum est τὸ γίνεσθαι, non autem *Esset*, ut sit etiam antithesis inter εἶναι & γίνεσθαι.) In prioribus autem editionibus hunc locum αὐτολεξεὶ sum interpretatus *Ante me fuit*, ex alterius potiùs quàm meo judicio: expressâ tamen sic quoque rectè sententiâ (cujus habeo idoneos autores Augustinum, sic disertis verbis istud explicantem libro Locutionum septimo, Chrysostomum explicantem locum Apostoli Heb.1.4. & Cyrillum non aliter de hoc differentem) verti, *prælatus est mihi*. Nunc verò uti malui participio *Antepositus*, quòd propiùs ad verba contextûs accedat, metaphorâ quoq; servatâ. Hoc enim propriè dicitur de iis qui ordine sunt ante alios collocati, ut Domini, quos pedissequi, præceptores, quos discipuli ponè sequuntur. Denique, τὸ ἔμπροσθεν situm honoratiorem, & à consequenti præstantiam declarat. Itaque Epiphanius κατ' Ἀρειομανιτῶν non satìs aptè hæc explicat de eo præsentiæ modo quo æternus Sermo sese mundo conspiciendum præbuit, antequam homo fieret: qua de re dictum est supr. vers. 10. Ineptissimè autem ille Pseudorigenes hæc perinde accipit acsi Joannes diceret Christum sibi objectum ac cognitum fuisse jampridem, nempe cùm Maria inviseret Elisabetam: quæ historia refertur Luc. 1.41. Sed non est negligendum quod Chrysostomus observat, Joannem, quamvìs de re futura loquatur, (adhuc enim erat obscura Christi fama cùm Joannes hæc diceret) tamen γέγονεν verbum præteriti temporis usurpare, ex Prophetarum consuetudine, quam & ipsam alibi observavimus. Vulgata convertit ad verbum, *Ante me factus est*, perobscurè: unde factum fuit ut hic locus non uno modo à Sophistis corrumperetur, Arianis præsertim Græcam vocem ἐγένετο, quem ille vertit, *Factus est*, sic accipientibus, quasi hic agatur de Filii ortu, aut quasi hæc perpetua vis sit verbi γίνεσθαι, ut naturæ alicujus conditæ originem declaret. Sic enim isti interpretabantur ἔμπροσθέν μου γέγονεν, sive ἐγένετο, ut nonnulli legunt. quasi significet πρὸ ἐμοῦ ἐκτίσθη, *creatus est priusquam ego*. At ego istos libenter rogem ut vel unum ex novi Testamenti libris exemplum proferant, in quo ἔμπροσθεν tempus declaret. Deinde si quoties verbum γίνεσθαι occurret, οὐσίας initium imaginemur, quot unius hominis creationes imaginabimur? Sed hæc petere ex aliis licebit. ¶ *Quia prior me erat*, ὅτι πρῶτός μου ἦν. Πρῶτος pro comparativo πρότερος positum est, ut ostendit quòd de duobus inter se comparatis est sermo. Nam alioqui *principem* & *primarium* declarat, ut Luc. 19.47, Act.25.2. & alibi sæpe. quamobrem etiam nonnulli πρῶτός μου interpretantur, *Princeps meus*: quod mihi quidem penitus insolens videtur. Cæterùm hoc loco diligentiùs expenso, quàm antea, ἀντανάκλασιν esse puto in nomine πρῶτος, quod & situ loci, & tempore, & dignitate potiorem declarat. Locum autem hic significare non potest, quoniam idem per idem probaret Joannes, quod ineptissimum esset. Declarat igitur præstantiam, sed Christo peculiarem, & ipsi propriam: nempe quasi diceret Joannes, Qui me sequitur quasi magistrum præeuntem discipulus quispiam, mihi antepositus est, idque optimo jure, quia infinitis modis est præstantior: quamvìs antè docere cœperim quàm ille sese mundo patefecerit. Erat enim jam tum cùm ego inciperem exsistere, Deus videlicet æternus, sicut postea disertè exposuit infrà vers.31. & 3.31. hunc locum velut interpretans. & ipse Christus de se testatur eodem loquendi genere infrà 8.58.

---

† 1.Col.1.19. & 2.9.
16 Christus uberrimus fons omnium bonorum, sed qui tum demum plenè exundarit, cùm sese re ipsâ mundo exhibuit.
‖ 1.Tim.6.16. 1.Joh.4.12.
18 Ex uno Christo manat vera Dei cognitio.
19 Joannes nec est Messias, nec aliorum Prophetarum similis, sed Messiæ jam præsentis apparitor.

16 Καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος.
17 Ὅτι ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη· ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο.
18 Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο.
19 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου, ὅτε ἀπέστειλαν οἱ Ἰουδαῖοι ἐξ Ἱεροσολύμων ἱερεῖς καὶ Λευΐτας, ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτὸν, Σὺ τίς εἶ;
20 Καὶ ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρνήσατο· καὶ ὡμολόγησεν, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός.

† Et ex plenitudine ipsius omnes accepimus, & gratiam pro gratia.
Nam Lex illa per Mosen data est: gratia & veritas per Jesum Christum præstita est.
‖ Deum nemo vidit unquam: unigenitus ille Filius qui est in sinu Patris, ille *inquam nobis* exposuit.
Hoc etiam est testimonium Joannis, quando miserunt Judæi Hierosolymis Sacerdotes & Levitas, ut interrogarent eum, Quisnam ipse esset.
Et professus est, neque negavit: professus est *inquam* se non esse Christum illum.

Et de plenitudine ejus nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia:
Quia Lex per Moysen data est: gratia & veritas per Jesum Christum facta est.
Deum nemo vidit unquam: unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit.
Et hoc est testimonium Joannis, quando miserunt Judæi ab Jerosolymis Sacerdotes & Levitas ad eum, ut interrogarent eum, Tu quis es?
Et confessus est, & non negavit: & confessus est, Quia non sum ego Christus.

---

16 *Et ex plenitudine ipsius*, καὶ ἐκ πληρώματος αὐτοῦ. In duobus codicibus pro καὶ scriptum legimus ὅτι, id est *nam*: quam lectionem sequitur etiam Nonnus. Videntur enim ista cum proximè præcedentibus ità posse cohærere, ut vel complectantur alteram rationem cur Christus fuerit Joanni antepositus, vel declarent quâ ratione Christus sit Joanne præstantior: quod posterius probabilius est. Præstantior me est Christus, inquit Joannes: nam & ego & omnes alii doctores, quicquid habuimus, ex hoc perenni fonte hausimus. Sic igitur explicat Theophylactus. Sed lectori expendendum relinquo annon sint potiùs ista Evangelistæ verba, perinde acsi in superiore versiculo usus esset obliquâ oratione in Baptistæ testimonio commemorando, ut vult Cyrillus l.2.c.20 & Chrysostomus hom.23. Est enim familiare Hebræis rectam locutionem pro obliqua usurpare, & ab illa ad hanc transire, ut infrà versu 19. & 20. & alibi sæpe. Deinde, quod hic subjicitur de Christi plenitudine, ex qua omnes sumsimus, videri potest multò probabiliùs & convenientiùs connecti cum eo quod sine controversia dixerat Evangelista, *Et habitavit in nobis plenus gratiâ & veritate*. Deinde, quia de ea gratia loquens quæ in homines est effusa per Christi prædicationem, *Nos omnes*, inquit, *de plenitudine ejus accepimus, & gratiam pro gratia*. Atqui ii quos alloquitur Baptista Christum adhuc ignorabant: & ut Christi officium nonnulli didicissent, tamen perobscura erat hæc cognitio: ut causa non videatur fuisse satìs idonea cur uteretur particulâ universali, &

quidem

quidem Præterito tempore potiùs quàm Præsenti aut Futuro. Quòd si malimus ad eos Prophetas & sanctos referre qui Baptistam præcesserunt, quamvìs vera erit sententia (vidit enim Abrahamus diem Domini, & gavisus est) tamen paulò longiùs petita videbitur, quia totus contextus ostendit hîc agi de gratiæ copia, in credentes nonnisi post Christi ascensionem effusæ: & manifestè Moses, ac cum Mose omnes sancti qui sub Lege vixerunt, comparantur cum Christo, & iis qui in temporis plenitudinem inciderunt: ut ipse quoque Christus apertè docet Matth. 11. 11, & 12. quæ antithesis perierit si de Baptista & prioribus Prophetis hæc accipias. Postremò, cùm utatur præteritis, ἐλάβομεν, ἐγένετο, ἐξηγήσατο, minùs coactè ista accipiuntur dicta ab Evangelista de se & iis omnibus qui, cùm hæc scriberet, in Christum crediderant, & amplissimis donis Spiritûs sancti fuerant donati. Ex quibus certissimè apparet Christi hominis Divinitas, cujus testimonia hoc loco ab Evangelista colliguntur. Huc enim pertinet quod scriptum est Marci 16.17. Lucæ 24.49. infrà 7. 39. Act. 1. 5. & 2. 33. Fateor tamen hæc posse excusari eâ ratione quam attulimus paulò antè, cùm explicaremus illud ἔμπροσθέν μου γέγονεν, quòd soleant Prophetæ de re futura loqui tanquam de re quæ jam acciderit. Sed nolim ad hanc solutionem confugere nisi coactus. Itaque (ut tandem absolvam) si hæc accipiamus non pro Baptistæ, sed pro Evangelistæ verbis, totum hunc locum sic interpretabimur, *Et Sermo ille caro factus est, & habitavit inter nos, plenus gratiâ ac veritate, & spectavimus gloriam ejus ut unigeniti egressi à Patre. Joannes quoque de eo testatus est & clamavit, dicens eum esse de quo dixisset, illum qui post se veniret sibi esse antepositum, ut qui esset præstantior, & ex cujus plenitudine nos omnes sumpsimus quicquid habemus.* ¶ *Gratiam pro gratia*, χάριν ἀντὶ χάριτος: id est (ut quidam vir eruditus explicat) חן על חן, *chen hal chen, gratiam supra gratiam*: pro quo eleganter dixeris, *gratiam gratiâ cumulatam*, ut significentur Spiritûs sancti dona pleno cornu per Christum è cœlis in suos effusa. Sed etiamsi concederem, apud Hebræos præpositionem על, *hal*, (quæ propriè respondet præpositioni ἐπὶ, ut Esa. 29. 1. & 30. 2.) interdum poni pro תחת, *tachath*, id est, ἀντὶ, quod ipsum nusquam invenio: tamen non sequitur ἀντὶ posse permutari cum ἐπὶ, nisi quis hujus Hebraismi exemplum proferat. Ego verò apud idoneos Græcæ linguæ scriptores duplicem tantùm reperio significationem hujus particulæ: quarum una est propria, cùm accipitur pro *vice* seu *loco*, ut ἀντὶ βρέφους, *loco pueri*, ἀντὶ πολλῶν, *multorum loco*, ἀντὶ βρώσεως Hebr. 12. 16. id est, ad verbum, *pro edulio*: (agitur enim de permutatione) altera translatitia, cùm accipitur pro διὰ, id est, *propter*: ità tamen ut causam non finalem, sed quæ velut origo est, declaret: veluti cùm dicimus ἀνθ' ὅτι & ἀνθ' ὧν, ut Luc. 19. 44. Act. 12. 23. & ἀντὶ τούτου, ut Ephes. 5. 31. His duas alias adjungo quas sacris scriptoribus peculiares opinor: unam cùm accipitur pro ὑπὲρ, & *commodum* ac *utilitatem* declarat: quâ significatione reperio positam tribus locis, & quidem semper Personæ conjunctam, non Rei: nempe Matth. 17. 27. & 20. 28. Item Mar. 10. 45. alteram, cùm finem designat, quo modo reperio duobus duntaxat locis usurpatam, nempe Corinth. 11. 15. & Hebr. 12. 2. Ex his quatuor significationibus (neque enim plures reperio) deligat prudens lector quam volet. Ad me quidem quod attinet, ego Chrysostomo, Cyrillo, Theophylacto assentior, qui primam ex his quatuor appositissimam putarunt. Nam præterquam quòd propria est & maximè usitata, sequens versiculus, in quo vetus fœdus ac sacerdotium cum novo comparatur, sicut Jer. 31. 31, 32, 33, 34. & in tota ad Hebræos Epistola, additus omnino videtur ad horum verborum explicationem, ut liquet ex particula causali. Appositissimè denique mihi videtur Augustinus Epist. 11. hunc locum his verbis explicasse, *pro Legis gratia quæ præteriit, gratiam Evangelii accepimus permanentem, & pro umbris & imaginibus veteris instrumenti, gratia & veritas per Christum facta est.*

17 *Præstita est*, ἐγένετο. Vulgata, *Facta est*. Erasmus, *Exorta est*: quod non videtur satis expressum. Opponit autem Legi (quæ & ipsa erat Gratia, id est, insigne Dei beneficium Israelitis peculiare, ut scribitur Psal. 147. 19, & 20.) Gratiam & Veritatem, quoniam Lex moralis morbum indicabat, quem sanat Christus: & cæremonialis duntaxat adumbrabat quod Christus re ipsâ præstat. Itaque legi Morali respondet ex adverso Gratia, Cæremoniali Veritas, id est, signo res ipsa, sive umbræ corpus, ut loquitur Apostolus, Coloss. 2. 17.

18 *Unigenitus*, ὁ μονογενής. Felix Papa epist. 3. citans hunc locum, videtur legisse εἰ μὴ ὁ μονογενής, *Nisi unigenitus ille*. ¶ *In sinu*, εἰς τὸν κόλπον: id est, qui Patri est intimus ac non modò amoris, sed ipsius etiam essentiæ identitate unitissimus, & filiationis proprietate sic re ipsâ distinctus, ut sit tamen ἐνυπόστατος. Nam alibi quidem quæ charissima sunt, ut liberi & uxores, dicuntur ab Hebræis esse בחיק, *bekech*, id est, *in sinu*, ut Num. 11. 12. Deut. 13. 7. & alibi sæpe. Sed multò majorem esse horum verborum emphasin hoc loco, contextus ipse declarat. Nam si nemo Deum vidit, nè Filius quidem vidit, nisi unum cum Patre Deum esse concedas, qui unus seipsum videt, ideòque unus seipsum potest patefacere. ¶ *Ille*, inquam, ἐκεῖνος. Nonnulli legunt, ἐκεῖνον, *illum*. ¶ *Exposuit*, ἐξηγήσατο. id est, nos verâ ipsius notitiâ donavit, quæ est hujus verbi genuina declaratio. Qui enim Filium videt & audit, videt & audit Patrem, à quo separari non potest Spiritus sanctus, cujus grátia & veritas in Christo ipsis etiam cæcis illuxit. Est igitur notanda emphasis verbi ἐξηγεῖσθαι, quod de eo dicitur qui res alioqui latentes & obscuras planè ac dilucidè declarat, ut rectè annotat Erasmus: & hîc de Christo ipso dicitur. Huc quoque pertinet quod Sophoclis Græcus Scholiastes observat, ἐξηγεῖσθαι propriè de rebus Divinis & excellentibus, ἑρμηνεύειν de vulgaribus & passim obviis dici. Et hoc fortassis eò spectat ut significetur Filium propterea vocari Patris λόγον, *Interpretem* videlicet sive *Enarratorem*, ut annotavimus suprà vers. 1.

19 *Hoc etiam est*, καὶ αὕτη ἐστίν. Diversum est igitur hoc testimonium à superiore, ut res ipsa, & diversissimæ circumstantiæ demonstrant, contrà quàm nonnulli veteres existimarunt. ¶ *Quisnam ipse esset*, σὺ τίς εἶ. Vulgata ad verbum, *Tu quis es?* Quod mihi visum est obscurius, quòd sæpe soleant Hebræi rectâ, quam vocant Grammatici, oratione uti in hoc dicendi genere, in quo Græci & Latini obliquam potiùs usurpant. Cæterùm his verbis, quibus non simpliciter de ipsa Joannis persona, utpote istorum nulli ignota, sed de ipsius functione & munere quæritur, comprehensa est summa hujus legationis missæ, non autem primæ interrogationis forma. Nam alioqui parùm appositè Joannes respondisset, dicturus potiùs quæ postea narrantur vers. 23. Ex primo igitur ipsius responso constare potest istos ex eo quæsivisse num esset Christus ille, quamvìs hoc non significet Evangelista totidem verbis.

20 *Et*, καὶ. repetenda est particula ὅτι, ut cohæreat orationis structura. ¶ *Professus est*, ὡμολόγησεν: id est, palàm & apertè agnovit ac dixit. Vide Matth. 10. 32. ¶ *Neque negavit*, καὶ οὐκ ἠρνήσατο. Pleonasmus Hebræus, cujus tamen magna est emphasis, ut Psal. 40. 10, 11, 12. & Esa. 38. 1. Quinetiam statim repetit καὶ ὡμολόγησεν, ut eò apertiùs & Joannis modestiam ut singularem, & ipsius simplicem ac planam responsionem, tum etiam Judæorum improbitatem declaret. ¶ *Se non esse Christum illum*, ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Non sum ego Christus*. Ego verò etiam in hoc versiculo, sicut in superiore, pro recta oratione substitui obliquam, ut perspicuitati studerem. Deinde articulum expressi, quo summum aliquid significatur. Sic apud Virgilium, *Túne ille Æneas?* & apud Hebræos quoque המשיח, *hammeschiach*. Sed observandum est *Christi* nomen hîc poni non ut nomen proprium, sed ut muneris illius tum regii, tum sacerdotalis, tum prophetici appellationem, peculiari in scripturis ratione ipsi attributam.

21 Καὶ ἠρώτησαν αὐτόν, Τί οὖν; Ἠλίας εἶ σύ; Καὶ λέγει, Οὐκ εἰμί. Ὁ προφήτης εἶ σύ; Καὶ ἀπεκρίθη, Οὔ.
22 Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τίς εἶ; ἵνα ἀπόκρισιν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς. Τί λέγεις περὶ σεαυτοῦ;
23 Ἔφη, Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· καθὼς εἶπεν Ἠσαΐας ὁ προφήτης.
24 Καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι, ἦσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων.
25 Καὶ ἠρώτησαν αὐτόν, καὶ εἶπον αὐτῷ, Τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστός, οὔτε Ἠλίας, οὔτε ὁ προφήτης;
26 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰωάννης, λέγων, Ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι· μέσος δὲ ὑμῶν ἕστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε·

Tunc interrogaverunt eum, Quid ergò *es*? Túne es Elias? *Ipse verò* dixit, Non sum. *Et illi*, Es tu Propheta ille? Qui respondit, Non.
Dixerunt ergò ei, Quis es? ut responsum demus iis qui miserunt nos: quid dicis de teipso?
Inquit, ego *sum* vox vociferantis in deserto, *Complanate viam Domini, prout dixit Esaias Propheta.
Qui verò missi fuerant erant ex Pharisæis.
Et interrogaverunt eum, ac dixerunt ei, Cur ergò baptizas, si tu non es Christus ille, neque Elias, neque Propheta ille?
Respondit ei Joannes, dicens, Ego baptizo aquâ: sed in medio vestrûm stat quem vos non nostis:

Et interrogaverunt eum, Quid ergò? Elias es tu? Et dixit, Non sum. Propheta es tu? Et respondit, Non.
Dixerunt ergò ei, Quis es? ut responsum demus iis qui miserunt nos? quid dicis de teipso?
Ait, Ego vox clamantis in deserto, Dirigite viam Domini: sicut dixit Esaias propheta.
Et qui missi fuerant erant ex Pharisæis.
Et interrogaverunt eum, & dixerunt ei, Quid ergò baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta?
Respondit eis Johannes, dicens, Ego baptizo in aqua: medius autem vestrûm stetit quem vos nescitis:

*Esa. 40. 3. Matth. 3. 3. Luc. 3. 4.
25 Christus autor Baptismi non Joannes, ac proinde ejus efficacia non in Joanne ministro, sed in Christo Domino posita est tota.

21 *Propheta ille*, ὁ προφήτης. Syrus interpres articulum ὁ non legit, qui tamen scribitur in omnibus Græcis quos consului codicibus. Poscit autem omnino linguæ Græcæ ratio, ut de uno & certo quopiam propheta hæc accipiantur, qui eximatur ex cæterorum numero. De Christo tamen ipso istud ex Joanne non quæri ex duabus causis apertè intelligitur. Jam enim ab initio palàm & sine ambagibus dixerat Joannes se Christum non esse; cur igitur isti idem, mutato tantùm nomine, quærerent? Deinde quod infrà subjiciunt versu 25. *Si neque Christus es, neque Elias, neque Propheta ille*, &c. omnino ostendit ipsos à Christo distinguere Prophetam illum de quo percontantur. Itaque mihi

mihi non displicet Chrysostomi, Cyrilli & Theophylacti opinio, qui Judæos tradunt in eo errore fuisse versatos, (quod etiam videtur confirmari ex eo quod scriptum est infrà 7. 40, & 41. & 6. 14.) ut non modò Eliæ illius Thesbitæ παλιγγενεσίαν exspectarent, ex loco Malach. 4. 5. perperàm exposito: sed etiam venturum quendam Prophetam sperarent Mosi similem, à Christo tamen diversum. Et ità eos sensisse, liquet ex ipsorum verbis, infrà 6. 14. atque adeò ex Machab. 14. 41. huc detorquentes Mosis locum Deut. 18. 15. qui de ipso Christo ut omnium Prophetarum capite intelligendus est, ut docet Petrus Act. 3. 22. Locus autem ille Malachiæ ipsum Joannem notat, sub Heliæ nomine, ut declarat ipse Christus Matth. 11. 14. sed alio sensu quàm Judæi imaginabantur, ut mirum non sit ipsum Joannem illis ex ipsorum à quibus interrogabatur sensu respondentem, negare quod Christus docet de ipso Joanne fuisse intelligendum.

23 *Complanate*, εὐθύνατε. Vulgata & Erasmus, *Dirigite*. Diximus Matth. 3. 3. εὐθὺ declarare quod & planum est & æquabile. Itaque non dubito quin εὐθύνειν τὴν ὁδὸν, id sit hoc loco quod Latinè dicitur, *Viam complanare* seu *purgare*. Nam, inquit Ulpianus, purgare viam propriè dicitur ad libramentum proprium redigere, sublato eo quod superest. [Quòd autem nonnulli, additâ post βοῶντος distinctione, conjungunt ἐν ἐρήμῳ cum verbo εὐθύνατε, mihi non probatur: quamvis nonnulli in Hebræo quoque contextu sic locum illum interpungant.]

25 *Cur ergò baptizas?* τί οὖν βαπτίζεις; Hinc apparet Judæos non ignorasse mutationem aliquam fore in religionis ritibus sub Messia, quod ex Jeremiæ cap. 31. apertè discere potuerant.

26 *Ego*, ἐγὼ. Appositissimè respondet Joannes, profitens se non esse hujus novi ritûs autorem, sed tantùm administrum, idque ejus nomine & mandato cui uni jus esset tum externi instituendi Baptismi, tum ejus intus præstandi beneficii quod exteriore ritu significabatur. Vana sunt igitur quæ sunt à nonnullis etiam veteribus disputata de Baptismi per Joannem administrati discrimine à baptismo quem Christus per discipulos primùm administravit, ac deinceps in Ecclesia Christiana observandum præcepit, quasi duo fuerunt externi baptismi. ¶ *In medio vestrûm*, μέσος ὑμῶν. id est, palàm & inter vos, ut alibi exposuimus. ¶ *Stat*, ἕστηκεν. Vulgata, *Stetit*. Itaque nonnulli hoc referunt ad historiam quæ refertur Lucæ 2. 46. sed parùm accommodatè, ni fallor. Loquitur enim de re præsenti, & ἑστηκέναι significationem præsentis habere, ex plurimis locis liquidò apparet, ut Luc. 8. 20. Act. 1. 11. Rom. 5. 2. & alibi sæpe: & *Stare* pro *Versari* & *adesse* commodè accipitur.

---

† Matt. 3. 11. Marc. 1. 7. Luc. 3. 16. Act. 1. 5. & 11. 16. & 19. 4.

29 In Christo est corpus & veritas omnium legalium sacrificiorum ad expiandum mundum.

‖ Matth. 3. 16. Marc. 1. 10. Luc. 3. 22.

32 Christus visibili Spiritûs sancti descensu, ipsâ Patris voce, Joannis denique testimonio, Filius Dei comprobatur.

35 Joannes non sibi, sed Christo discipulos colligit.

36 Christus, non ut inane spectrum, sed ut Mediator noster, nobis sequendus proponitur.

37 In hac prima discipulorum collectione, ostenditur salutis initium esse à Deo, nos ad Filium suum (servorum suorum ministerio) vocante: quem vicissim nobis occurrentem audire, & domum usque persequi nos oporteat, ut ab eo eruditi, aliis vicissim manum præbeamus.

27 Αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος.	† Hic ille est qui ponè me venit, qui mihi antepositus est: cujus solearum ego non sum dignus qui solvam corrigiam.	Ipse est qui post me venturus est, qui ante me factus est: cujus ego non sum dignus ut solvam corrigiam calceamenti.
28 Ταῦτα ἐν Βηθαβαρᾶ ἐγένετο πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου ἦν Ἰωάννης βαπτίζων.	Hæc Bethabaræ facta sunt secus Jordanem, ubi Joannes baptizabat.	Hæc in Bethania facta sunt trans Jordanem, ubi erat Johannes baptizans.
29 ¶ Τῇ ἐπαύριον βλέπει ὁ Ἰωάννης τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ λέγει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.	Postero die videt Joannes Jesum venientem ad se, & ait, Ecce Agnus ille Dei qui tollit peccatum mundi.	Posterà die videt Johannes Jesum venientem ad se, & ait, Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.
30 Οὗτός ἐστι περὶ οὗ ἐγὼ εἶπον, Ὀπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.	Hic est de quo dicebam, Ponè me venit vir qui antepositus est mihi, quia prior me erat.	Hic est de quo dixi, Post me venit vir qui ante me factus est: quia prior me erat.
31 Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τῷ Ἰσραὴλ, διὰ τοῦτο ἦλθον ἐγὼ ἐν τῷ ὕδατι βαπτίζων.	At ego non noveram eum: sed ut manifestus fiat Israeli, propterea veni ego baptizans aquâ.	Et ego nesciebam eum: sed ut manifestetur Israeli, propterea veni ego in aqua baptizans.
32 Καὶ ἐμαρτύρησεν Ἰωάννης, λέγων, Ὅτι τεθέαμαι τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν.	Tum *inquam* testatus est Joannes, dicens, ‖ Conspexi Spiritum descendentem quasi columbam è cœlo, *qui* etiam mansit super eum.	Et testimonium perhibuit Johannes, dicens, Quia vidi Spiritum descendentem quasi columbam de cælo, & mansit super eum.
33 Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτὸν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.	Et ego non noveram eum, sed qui misit me ut baptizarem aquâ, ille mihi dixerat, Super quem videris Spiritum descendentem, ac manentem super eum, hic est qui baptizat Spiritu sancto.	Et ego nesciebam eum, sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem videris Spiritum descendentem, & manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.
34 Κἀγὼ ἑώρακα, καὶ μεμαρτύρηκα ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.	Ego igitur vidi, & testor hunc esse Filium illum Dei.	Et ego vidi, & testimonium perhibui quia hic est Filius Dei.
35 ¶ Τῇ ἐπαύριον πάλιν εἱστήκει ὁ Ἰωάννης, καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο.	Postero die iterum stabat Joannes, & ex discipulis ejus duo:	Alterâ die iterum stabat Johannes, & ex discipulis ejus duo:
36 Καὶ ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι, λέγει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ.	Et intuitus Jesum ambulantem, dixit, Ecce Agnus ille Dei.	Et respiciens Jesum ambulantem, dixit, Ecce Agnus Dei.
37 Καὶ ἤκουσαν αὐτοῦ οἱ δύο μαθηταὶ λαλοῦντος, καὶ ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ.	Audierunt autem eum duo illi discipuli loquentem, & secuti sunt Jesum.	Et audierunt eum duo discipuli loquentem, & secuti sunt Jesum.
38 Στραφεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας, λέγει αὐτοῖς,	Conversus verò Jesus, & conspicatus eos sequentes *se*, dicit eis,	Conversus autem Jesus, & videns eos sequentes se, dicit eis,
39 Τί ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββὶ (ὃ λέγεται, ἑρμηνευόμενον, διδάσκαλε) ποῦ μένεις;	Quid quæritis? Illi verò dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur, si interpreteris, Magister) ubi habitas?	Quid quæritis? Qui dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur interpretatum, Magister) ubi habitas?

---

27 *Qui mihi antepositus est*, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν. Vide suprà vers. 16.

28 *Bethabaræ*, ἐν Βηθαβαρᾶ. Syrus interpres legit ἐν Βηθανίᾳ. quod etiam scribitur in omnibus vetustis codicibus, & Vulgata editione Latina. Sic etiam legit Cyrillus, & eam lectionem annotat Epiphanius κατὰ τῶν Ἀλόγων. Sed tamen præstat assentiri Chrysostomo, qui hanc lectionem emendat. Constat enim Bethaniam Judææ respectu sitam fuisse cis Jordanem, & procul à Jordane. Nempe stadiis ab Hierosolymis quindecim, ut scribitur infrà. 11. versu 18. qua de re pleniùs dicam Act. 1. 12. Fit autem Bethabaræ (sic vocatæ ut ostendit etymon & explicatur infrà 3. 26. quòd ibi trajiceretur Jordanis) mentio Jud. 7. 24. sed in tribu Ephraim, ac proinde cis Jordanem, Hierosolymorum respectu. Malè igitur Vulg. & Erasmus πέραν verterunt *Trans*, ut diximus Matth. 4. 15. & alibi aliquoties. Peccant etiam qui Bethabaram cum Beth-haraba confundunt, urbe tribûs Benjamin, Josu. 18. 22. Quod si Hieronymo, ut illorum locorum incolæ, fides habenda est, in libro de Hebraicis nominibus, constitit hic vicus domibus ad Jordanis ripam utrinque constructis, ut utrinque venientibus pateret fluvii trajectus. Quòd autem nonnulli, ut communem scripturam retineant, Bethaniam per Aleph eandem esse volunt cum Bethabara, quasi domum panis dicas, distinctam ab altera Bethania per Hajin, arguta est potiùs quàm solida conjectura.

29 *Videt*, βλέπει. Sic legunt emendatiores codices vetustæ editionis, quos neque Valla vidit, neque Erasmus, & pro *Alterà die*, *Posterà die*. ¶ *Agnus ille*, ὁ ἀμνὸς. Articulus adjunctus (ut ex Chrysostomo & Theophylacto Erasmus observavit) emphasin habet non modò dignitatis, ut à typico agno & cæteris legalibus victimis distinguatur, sed etiam relationis. Revocat enim in mentem prophetias Esaiæ & aliorum. ¶ *Qui tollit*, ὁ αἴρων. Vulg. repetit particulam ἰδὲ, *ecce*. Vide verò nè pro *tollit* legas *tollet*. Nam ità significatur hanc vim perpetuam ac nativam Agno isti inesse: ut si dicas elleborum purgare cerebrum, nullum tempus certum declaras, sed vim potiùs elleboro insitam. Hæc Erasmus, Chrysostomum secutus: rectè sanè & appositè. *Tollendi* tamen vocabulum ad tempus quo loquebatur ista Joannes aliquatenus accommodo. Quoniam igitur externo isto baptismate, in quo occupatus erat Joannes cùm hæc diceret, abluuntur, vocabulo *Agni* & *Tollendi*, sacrificium, per cujus sanguinem deleto chirographo expiamur ab omnibus peccatis, ac etiam naturalis illius reatûs sublatio, designatur. quâ fit ut nobis Christo, per internum baptismum, insitis, vetus homo sensim in nobis moriatur, & novus adolescat, donec ultimo illo die plenâ immortalitate induamur. Et illud quidem ad Justificationem imputatam, hoc autem ad Sanctificationem inchoatam pertinet, in quæ, velut membra, distribuere licet omne Christi in nos collatum beneficium. Itaque iis non assentior qui *peccatum* accipiunt angustiùs, pro *peccati pœna*, & αἴρειν interpretantur, in sese portandum velut aliquod pondus attollere & recipere, sicut dicit Petrus Christum portasse omnia nostra peccata super lignum. Nam verè quidem hoc dicitur: sed ità duntaxat notaretur pœnæ abolitio, cùm hic præterea significetur ipsius morbi exstinctio, & Sanctificationis donum. ¶ *Peccatum*, τὴν ἁμαρτίαν. Sic constanter scriptum habent omnes nostri codices vetusti, quibus assentitur Augustinus libri adversus Faustum duodecimi cap. 30. & Theophylactus quoque: Chrysostomus tamen videtur legisse ἁμαρτίας, id est, *peccata*, ut habet etiam Latina vulgata interpretatio summo consensu. Cyrilli autem interpres sibi non constat. Ego verò malo legere singulari numero τὴν ἁμαρτίαν: neque tamen arbitror articulum significare duntaxat προσδιορισμὸν τοῦ καθόλου, id est, *rationem peccati formalem*, quam vocant, quasi scriptum sit πάσας ἁμαρτίας, id est, *omnia peccata*, (ut explicat Theophylactus) sed arbitror in primis illam peccatorum omnium radicem, originale videlicet peccatum, quod vocant, ac proinde ex consequenti fructus quoque hujus ità declarari. quod quidem peccatum in iis mortificatur per Christi Spiritum, qui Christum baptismo induerunt, vetere illo

illo homine in ipsis crucifixo, mortuo, ac sepulto. qua de re copiosissimè disserit Apostolus toto capite 6, & 7, Epistolæ ad Romanos, ubique scribens *τὴν ἁμαρτίαν* numero singulari: quia ibi non agit de peccatorum remissione, quæ pars est altera justificationis, sed de inchoata in nobis sanctificatione: quæ duo ut separari non possint distingui tamen debent.

30 *Vir*, *ἀνήρ*. id est, Quidam, ex Hebræorum idiotismo: ut mihi quidem videatur frustrà quæsitum hîc fuisse, cur Christo tribuatur Viri appellatio.

31 *Non noveram eum*, *οὐκ ᾔδειν αὐτόν*. non noveram, videlicet de facie. Nam alioquin non poterat ignorare Joannes Messiam pro foribus esse quin vocationem suam ignoraret. Sed tamen ad eum diem non fuerat ipsi ulla cum Christo consuetudo, vel talis ut ipsum posset ex vultu agnoscere: veluti nec postea videntur unà fuisse diutiùs: nempe ità constituente Dei providentiâ, nè res ex composito inter ipsos geri videretur. Cæterùm quod dicit Joannes, Non noveram eum, ad id tempus referendum est quod præcessit Christi adventum ad Joannem, ut ab ipso baptizaretur: qua de re scripserunt alii Evangelistæ. Antea igitur illum non norat, sed cùm ille ad baptismum accederet, monitus est à Deo Joannes, eum qui accedebat Christum illum esse cui viam muniret, adjuncto etiam, de more, externo signo, quo hæc revelatio postea confirmaretur. Joannes igitur etiam ante signum præstitum, ex ea videlicet revelatione, Christum adventantem agnovit: ideóque illum ad baptismum venientem conspicatus, Imò verò, inquit, ego sum abs te baptizandus, & tu ad me venis? quæ verba sanè cum iis non pugnant quæ Joannes hoc loco commemorat.

32 *Tum* inquam *testatus est*, *καὶ ἐμαρτύρησεν*. Eandem historiam narrari puto. Neque obstat huic expositioni quòd novum sermonem videatur inchoare. nam sæpe apud Evangelistas in media oratione solent ejusmodi verba interponi, ut Marc. 4. 9. & aliis plurimis locis. Si quis tamen hanc historiam malit à superiore distinguere, is convertat, *Testatus est etiam Joannes.*

33 *Non noveram eum*, *οὐκ ᾔδειν αὐτόν*. Vide infrà 5. 33.

34 *Et testor*, *καὶ μεμαρτύρηκα*. Hîc rursus, quia de re præsenti loquitur Joannes, præteritum per tempus præsens putavi exprimendum; quanquam hoc etiam potest ad tempus ipsum illius visionis exprimendum referri. ¶ *Filium illum*, *ὁ υἱός*. Nè hîc quidem (ut rectè notat Chrysostomus, Hom. 17.) omittendus fuit articulus, cujus ea vis est tum ut summum aliquid declaret, tum ut istum ab iis distinguat qui passim à Mose & Prophetis *filii Dei* & *filii Excelsi* dicuntur: quod & Cyrillus observavit.

39 *Quod dicitur*, *ὃ λέγεται*. Verba sunt Evangelistæ, Græcarum Ecclesiarum usui accommodata, ut & alia ejusmodi interpretamenta, idcirco à Syro interprete omissa. *Rabbi* verò cognomen Doctoribus divini verbi ordinariis tum attribuebatur specialiter, cùm alioquin hominem significet aliquâ dignitate eminentem. ¶ *Ubi habitas?* *ποῦ μένεις*, id est, Ubi tuum est hospitium? seu, Quò te recipis? Sicut à Gallis etiam accipitur Verbum *demeurer*. Habitabat autem tunc Christus Nazarethæ, cùm hæc gesta sunt Bethabaræ. Vide Luc. 10. 7.

---

40 Λέγει αὐτοῖς, Ἔρχεσθε καὶ ἴδετε. Ἦλθον καὶ εἶδον ποῦ μένει, καὶ παρ' αὐτῷ ἔμειναν τὴν ἡμέραν ἐκείνην. ὥρα δὲ ἦν ὡς δεκάτη.

41 Ἦν Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου, εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀκουσάντων παρὰ Ἰωάννου, καὶ ἀκολουθησάντων αὐτῷ.

42 Εὑρίσκει οὗτος πρῶτος τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον Σίμωνα, καὶ λέγει αὐτῷ, Εὑρήκαμεν τὸν Μεσσίαν, ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον, ὁ Χριστός.

43 Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Ἐμβλέψας δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Σὺ εἶ Σίμων ὁ υἱὸς Ἰωνᾶ· σὺ κληθήσῃ Κηφᾶς, ὃ ἑρμηνεύεται Πέτρος.

44 Τῇ ἐπαύριον ἠθέλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐξελθεῖν εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ εὑρίσκει Φίλιππον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

45 Ἦν δὲ ὁ Φίλιππος ἀπὸ Βηθσαϊδά, ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου.

46 Εὑρίσκει Φίλιππος τὸν Ναθαναήλ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ὃν ἔγραψε Μωσῆς ἐν τῷ νόμῳ καὶ οἱ προφῆται εὑρήκαμεν, Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσὴφ τὸν ἀπὸ Ναζαρέθ.

47 Καὶ εἶπεν αὐτῷ Ναθαναήλ, Ἐκ Ναζαρὲθ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι; Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Ἔρχου καὶ ἴδε.

48 Εἶδεν ὁ Ἰησοῦς τὸν Ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτόν, καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ, Ἴδε ἀληθῶς Ἰσραηλίτης ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι.

49 Λέγει αὐτῷ Ναθαναήλ, Πόθεν με γινώσκεις; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πρὸ τοῦ σε Φίλιππον φωνῆσαι ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν, εἶδόν σε.

50 Ἀπεκρίθη Ναθαναήλ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ῥαββί, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

51 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι εἶπόν σοι, εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συκῆς, πιστεύεις; μείζω τούτων ὄψει.

52 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγότα, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Dicit eis, Venite & videte. Venerunt viderúntque ubi habitabat, & apud eum manserunt diem illum. hora enim erat quasi decima.

Erat Andreas frater Simonis Petri, unus ex duobus qui audierant *illa* ex Joanne, & secuti fuerant eum:

Invenit hic prior fratrem suum Simonem, & dixit ei, Invenimus Messiam, quod est, si interpreteris, Christus.

Et adduxit eum ad Jesum. Intuitus autem eum Jesus dixit, Tu es Simon filius Jona: * tu vocaberis Cephas, quod est si interpreteris, Petra.

Postero die voluit Jesus abire in Galilæam: invenit autem Philippum, & dixit ei, Sequere me.

Erat verò Philippus ex Bethsaida, urbe Andreæ & Petri.

Invenit Philippus Nathanaelem, & dicit ei, Invenimus *illum* de quo scripsit * Moses in Lege, & † Prophetæ, *nempe* Jesum filium illum Josephi, illum ex Nazaretha.

Tum dixit ei Nathanael, Ex Nazaretha potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & vide.

Vidit Jesus Nathanaelem venientem ad se, & dixit de eo, Ecce verè Israelita in quo dolus non est.

Dicit ei Nathanael, Unde me nosti? Respondit Jesus & dixit ei, Priusquam te Philippus vocaret, cùm esses subter ficum, videbam te.

Respondit Nathanael, & dixit ei, Rabbi, tu es ille Filius Dei, tu es ille Rex Israelis.

Respondit Jesus & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis? majora istis videbis.

Præterea dixit ei, Amen amen dico vobis, Ab hoc tempore videbitis cœlum apertum, & Angelos Dei ascendentes ac descendentes super Filium hominis.

Dicit eis, Venite, & videte. Venerunt & viderunt ubi maneret, & apud eum manserunt die illo. hora autem erat quasi decima.

Erat autem Andreas frater Simonis Petri, unus ex duobus qui audierant à Johanne, & secuti fuerant eum:

Invenit hic primùm fratrem suum Simonem, & dicit ei, Invenimus Messiam, quod est interpretatum, Christus.

Et adduxit eum ad Jesum. Intuitus autem eum Jesus dixit, Tu es Simon filius Jona: tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus.

In crastinum voluit exire in Galilæam: & invenit Philippum, & dicit ei Jesus, Sequere me.

Erat autem Philippus à Bethsaida, civitate Andreæ & Petri.

Invenit Philippus Nathanael, & dicit ei, Quem scripsit Moyses in Lege, & Prophetæ, invenimus Jesum filium Joseph à Nazareth.

Et dixit ei Nathanael, A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & vide.

Vidit Jesus Nathanael venientem ad se, & dicit de eo, Ecce verè Israelita in quo dolus non est.

Dicit ei Nathanael, Unde me nosti? Respondit Jesus, & dixit ei, Priusquam te Philippus vocaret, cùm esses sub ficu, vidi te.

Respondit ei Nathanael, & ait, Rabbi, tu es Filius Dei, tu es Rex Israel.

Respondit Jesus & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis? majus his videbis.

Et dicit ei, Amen amen dico vobis, A modò videbitis cœlum apertum, & Angelos Dei ascendentes & descendentes supra Filium hominis.

*Matt. 16. 18.

46 Bonos indoctorum etiam conatus adeò probat Dominus, ut eos etiam efficiat doctorum magistros.

* *Gen. 49. 10. Deut. 18. 18.*

† *Esa. 4. 2. & 40. 10. & 45. 8. Jer. 23. 5. & 33. 14, & 15. Ezech. 34. 23. & 37. 24. Dan. 9. 24.*

47 Cavenda in primis falsa præjudicia, quæ nobis accessum ad Christum præcludunt.

48 Simplex integritas veros Israelitas à fictis discernit.

49 Miraculorum finis est, nobis Christum omnipotentem, & simul unicum salutis nostræ autorem proponere per fidem amplectendum.

---

40 *Hora enim erat*, *ὥρα δὲ ἦν*. Vulg. & Erasmus, *Hora autem erat.* Ego verò arbitror causam adferri cur totum illum diem apud Jesum manserint: quia nimirum advesperascebat, cùm Christum convenirent, à quo in hospitium deducti non potuerunt eo ipso die ad Joannem reverti: quâ occasione pro sua providentia usus est Deus ad illos diutiùs cum Christo retinendos. ¶ *Quasi*, *ὡς*. Vide Mar. 5. 13.

42 *Prior*, *πρῶτος*. Vulgata, *Primùm*, id est, *πρῶτον*, ut scriptum erat in duobus vetustis codicibus & Theophylacto Romano. ¶ *Christus*, *ὁ Χριστός*. Erasmus, *Unctus*, rectè quidem: sed nomen illud, quamvis Græcum, tamen magis in omnibus idiomatibus usitatum, fuit omnino retinendum.

43 *Jona*, *Ἰωνᾶ*. In uno codice scriptum legimus *Ἰωάννου*. Vide Matth. 16. 17. ¶ *Vocaberis*, *κληθήσῃ*. Alibi sæpe *καλεῖσθαι* pro *εἶναι*, id est, *Vocari* pro *Esse* accipitur. Sed hoc loco servatur propria hujus vocabuli notatio (re nimirum ipsâ nomini responsurâ) & præterea futuri temporis significatio observanda. Nam hoc nomen non tam illi nunc imponit, quàm se impositurum pollicetur. ¶ *Petra*, *πέτρος*. Vulgata, *Petrus*: quæ interpretatio propterea non convenit, quia Petrus Latinis nomen est proprium duntaxat, Græcis verò *πέτρος* etiam appellativum est, ut diximus Matth. 16. vers. 17.

46 Illum *de quo scripsit*, *ὃν ἔγραψε*. Vulg. *Quem scripsit.* Vide suprà, vers. 15. Mutavimus autem verborum collocationem, ut planior esset constructio. Notanda quoque est emphasis verbi *εὑρήκαμεν*, quod à Græcis de lucro etiam insperato & repentè oblato dicitur, quod ipsi idcirco *εὕρημα* vocant quæ significatio videtur hîc observanda, quamvis Chrysostomus dicat *εὑρίσκειν* esse ejus qui quærat, quod tamen non est perpetuum.

51 *Credis?* *πιστεύεις;* Nonnulli codices indefinitè legunt: sed in plerisque invenimus additam interrogationis notam, quam etiam approbat Chrysostomus.

52 *Ab hoc tempore*, *ἀπάρτι*. Sic enim potiùs scribendum arbitror per *ὑφὲν*, quàm cum apostropho, quo adverbio uti quoque Aristophanem rectè censet eruditissimus D. Camerarius. Vulgata barbarè, *à modò*. Erasmus, *posthac*, non satis expressè. ¶ *Ascendentes ac descendentes*, *ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας*. Ità significat Christus se eum unum esse qui verè cœlum esset credituris aperturus, & cui Angeli obsequium ut Domino suo essent præbituri, ministrantes ei ut Ecclesiæ capiti: simúlque ad scalam illam Jacobi alludit, quæ visio describitur Gen. 28. 12.

1 Christus in publico cœtu insigni miraculo declarans sibi in ipsam etiam rerum naturam imperium esse ad corpora hominum pascenda, omnium animos ad spiritualem & salvificam suam virtutem cognoscendam invitat.

3 Christus satis superq; per se de nostra salute solicitus, internunciis non eget.

ΚΕΦ. β.

Καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἦν ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ ἐκεῖ.
2 Ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν γάμον.
3 Καὶ ὑστερήσαντος οἴνου, λέγει ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτὸν, Οἶνον οὐκ ἔχουσι.
4 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ γύναι; οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου.
5 Λέγει ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοῖς διακόνοις, Ὅ, τι ἂν λέγῃ ὑμῖν ποιήσατε.
6 Ἦσαν δὲ ἐκεῖ ὑδρίαι λίθιναι ἓξ κείμεναι κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν Ἰουδαίων, χωροῦσαι ἀνὰ μετρητὰς δύο ἢ τρεῖς.
7 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος. Καὶ ἐγέμισαν αὐτὰς ἕως ἄνω.
8 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἀντλήσατε νῦν, καὶ φέρετε τῷ ἀρχιτρικλίνῳ. Καὶ ἤνεγκαν.
9 Ὡς δὲ ἐγεύσατο ὁ ἀρχιτρίκλινος τὸ ὕδωρ οἶνον γεγενημένον, (καὶ οὐκ ᾔδει πόθεν ἐστίν· οἱ δὲ διάκονοι ᾔδεισαν οἱ ἠντληκότες τὸ ὕδωρ) φωνεῖ τὸν νυμφίον ὁ ἀρχιτρίκλινος,

CAP. II.

Die autem tertio nuptiæ factæ sunt in Cana oppido Galilææ: erátque mater Jesu illic.
Vocatus est autem etiam Jesus & discipuli ejus ad nuptias illas.
Et cùm defecisset vinum, mater Jesu dixit ei, Vinum non habent.
Dicit ei Jesus, Quid mihi tecum *rei est* mulier? nondum venit hora illa mea.
Dicit ejus mater ministris, Quodcunque dixerit vobis facite.
Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex positæ secundùm purificationem Judæorum, capientes singulæ amphoras binas aut ternas.
Dicit eis Jesus, Implete has hydrias aquâ. Impleverunt eas igitur usque ad summum.
Tunc dicit eis, Haurite nunc, & offerte architriclino. Obtulerunt igitur.
Ut verò gustavit architriclinus aquam illam quæ facta fuerat vinum, (nesciebat autem unde esset: sed ministri sciebant qui hauserant aquam) vocat sponsum architriclinus,

CAP. II.

Et die tertiâ nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ: & erat mater Jesu ibi.
Vocatus est autem & Jesus & discipuli ejus ad nuptias.
Et deficiente vino dicit mater Jesu ad eum, Vinum non habent.
Et dicit ei Jesus, Quid mihi & tibi est mulier? nondum venit hora mea.
Dicit mater ejus ministris, Quodcunque dixerit vobis facite.
Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex positæ secundùm purificationem Judæorum, capientes singulæ metretas binas vel ternas.
Dicit eis Jesus, Implete hydrias aquâ. Et impleverunt eas usque ad summum.
Et dicit eis Jesus, Haurite nunc, & ferte architriclino. Et tulerunt.
Ut autem gustavit architriclinus aquam vinum factam, (& non sciebat unde esset: ministri autem sciebant qui hauserant aquam) vocat sponsum architriclinus,

---

1 *Die tertio*, τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ. Die nimirum tertio ex quo profectus erat à Joanne, vel ex quo in Galilæam pervenerat, aut tertio post hæc gesta die. Sed illud primùm malo, quoniam superiore capite facta est duorum dierum mentio, vers. 35, & 44. Exactiorem autem horum dierum supputationem siquis requirat, consulat Epiphanium κατὰ τῶν Ἀνοήτων.

2 *Et discipuli ejus*, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. nempe qui jam eum affectabantur, sive de quibus dictum fuit superiore capite, sive alii. Quinam autem isti fuerint, mirum est non tantùm quærere, sed etiam definire ausos fuisse nonnullos. Sed nimiùm impudens est eorum audacia, qui commenti sunt Joannem dilectum illum postea Christi discipulum fuisse in his ipsis nuptiis sponsum, qui postea hoc ipso miraculo commotus perpetuam virginitatem voverit: bellum profectò commentum, & Evangelicæ, tum historiæ, tum doctrinæ pulchrè conveniens. Sed quid istos pudet? de quibus Paulus 1. Tim. 4. 3. Cæterùm Chrysostomus hom. in hunc Evangelistam 20. pro *Et discipuli ejus*, legit, *Et fratres ejus*, quod magis probo, quòd probabile sit cum Christo & ipsius matre invitatos fuisse aliquos ipsorum cognatos, qui mox, versu videlicet 12. à discipulis ipsius distinguuntur.

4 *Quid mihi tecum?* τί ἐμοὶ καὶ σοί; De hac phrasi diximus Matth. 8. 29. quâ certum est gravem loquentis offensionem intelligi consuevisse, ut 2. Sam. 16. Luc. 8. 28. 2. Cor. 6. 14, & 15. Ubi Apostolus ellipticam hanc phrasin supplet. Meritò igitur Athanasius Serm. 4. adversùs Arrianos vult has voces esse indignationis, Augustinus lib. 2. de symb. cap 6. reprehensionis, Chrysostomus hom. 20. in hunc locum, indignationis adversùs matrem, Irenæus lib. 3. cap. 18. repulsæ. Viderint ergò Tridentini conciliabuli patres, quinam certissimè credendum esse tradiderint, quod falsissimum est, Mariam videlicet nullum unquam, nè veniale quidem, ut ipsi loquuntur, peccatum commisisse. Quid enim hoc aliud est, quàm ipsum Christum peccati arguere? Impudentissimus autem est Toletus ille, nuper ausus in hunc locum Augustinum superioribus omnibus Patribus, atque adeò sibiipsi oppositum, in suas partes pertrahere ex lib. De natura & gratia cap. 36. ubi tamen August. hoc dogma Pelagianis disertè attribuit, & illud postea refutans, non excipit Mariam à cæterorum sanctorum numero cum Pelagianis, ut ab omni peccato prorsus immunem, sed ut ampliore quàm alii virtute ad vincendum peccatum donatam, quod & ipsum tamen simpliciter affirmare eo loco veretur. Sed idem ex professo differens de originis peccato, nec Mariam nec alium quenquam, sed Christum unum excipit, idque non quatenus ex virginis substantia corpus accepit, sed quatenus est ex Spiritu sancto conceptus. *Corpus enim Christi* (inquit lib. de Genesi ad literam 10. cap. 18.) *quamvis ex carne fœminæ assumtum est, quæ de illa carnis peccati propagine concepta fuerat, tamen non sic in ea conceptum est quomodo fuerat illa concepta, nec ipsum erat caro peccati, sed similitudo carnis peccati.* Item in Psal. 34. *Maria* (inquit) *ex Adam mortua est propter peccatum Adæ, Adam mortuus est propter peccatum. Caro autem Domini ex Maria mortua est propter delenda peccata.* Si quis autem roget, quod igitur peccatum, & quidem tantum admiserit Maria, ut tam asperam reprehensionem mereretur, quidam Patres illam existimant sic increpatam quòd videretur materno quodam jure quæsivisse miraculum à filio, quod tamen non carnis sed Deitatis opus erat, cujus respectu Christus erat ἀμήτωρ: alii quòd id mater peteret intempestivè, quoniam vinum fortasse nondum penitus defecerat, neque is defectus esset omnibus notus, quod tamen requirebatur ad miraculi manifestationem: alii denique, quibus tamen minimè assentior, suspicantur Christum, ut καρδιογνώστην, aliquid ambitionis in animo matris animadvertisse, ut nimirum per opera Filii glorificaretur. Ego verò potiùs arbitror Mariam duplici nomine à filio reprehensam, nempe quòd & inconsiderata, & intempestiva esset ejus postulatio. Primùm enim Christus edens miracula, etsi homines maximis etiam hujus vitæ beneficiis affecit, minimè tamen hunc finem propriè spectavit, sed ut æternæ vitæ doctrinam, cujus & autor erat & minister, divinis illis operibus obsignaret: ideóque perpetuò doctrinam cum miraculis conjunxit. Maria verò de vini defectu filium admonens, hoc unum proculdubio spectabat, ut sponsi & sponsæ pudori, à quibus fuerat cum filio ad nuptias invitata, consuleret. Deinde, intempestiva fuit ista Mariæ postulatio, ut ex iis apparet quæ Christus de hora sua subjunxit, in eo quòd anteverteret tempus ipsi Christo à Patre ad docendum Evangelium & edenda miracula præscriptum. Res est autem longè maximi momenti nosse nunquam à doctrina magis esse separanda miracula quàm sigilla à diplomate cui obsignando adhibentur: quod nos docere istâ matris satis acerbâ increpatione Christus voluit. Præterea si quis cum hoc loco contulerit alios præterea Christi habitos cum matre sermones, ut Luc. 2. 49. & Matth. 12. 48. quam historiam repetunt etiam Marcus & Lucas, comperiet Christum asperioribus istiusmodi sermonibus occurrere præcipuè horrendæ illi idololatriæ voluisse, quæ nihilominus, falsissimo religionis prætextu, eò usque invaluit, ut non pudeat Mariam cœli Reginam, Spem, Vitámque suam vociferari: Mariæ peccatorum nostrorum expiationem totidem verbis tribuere: illam denique interpellare ut materno imperio in Filium quantumvis jam glorificatum utatur. Superest nova cujusdam sententia, τί ἐμοὶ καὶ σοί. interpretantis, *Quid hoc meâ vel tuâ refert?* quasi simpliciter respondente Christo, ut prohiberet nè vinum deficeret, neque ad suam, neque ad matris curam pertinere. Sed ut acutè sit hæc interpretatio excusandæ Mariæ excogitata, tamen non videtur Christi verbis conveniens. Dixisset enim potiùs, τί πρὸς ἡμᾶς. ut Joan. 21. 22. & quorsum istud adjiceret, *Hora mea nondum venit?*

6 *Hydriæ*, ὑδρίαι: id est, aquales, ut explicat Varro libro quarto de lingua Latina. Retinuimus tamen Græcum vocabulum, quòd Cicero ipse frequenter eo utatur in orationibus in Verrem. Cæterùm ostendit ipsa notatio nominis non vino, sed aquæ destinata fuisse hæc vasa, quod ad fidem historiæ faciendam pertinet, nequis aut fæces aut vini quippiam intus resedisse suspicetur, quod infusæ aquæ postea vini colorem ac saporem indiderit. [Ejusmodi autem vasa in quibus sedentes lavabant, Latinis *Solia* dicebantur.] ¶ *Secundùm purificationem*, κατὰ τὸν καθαρισμόν: id est, secundùm ritum purificationis. Quòd si malimus convertere *Ad purificationem Judæorum*, id est, Purificandis Judæis, κατὰ posita fuerit pro εἰς, quæ enallage frequenter occurrit. De hac autem Judæorum superstitione, quam postea in Ecclesiam Dei invehere conatus est Hebron, atque adeò re ipsâ tandem in Christianorum templa intulit Satan, pluribus differitur Matth. 7. 3. ¶ *Amphoras*, μετρητάς: seu *metretas*, seu *cados*. Nam utroque hoc vocabulo utuntur Latini etiam scriptores. Illud tamen malui, ut Latinis magis usitatum. Quod si amphoras Atticas accipiamus quæ Romanas dimidio, id est, urnâ, superabant, capiebant istæ singulæ hydriæ ducenas aut trecenas vini libras, pondo singulas unciarum duodecim. Pondus enim metretæ vini centum libris æstimat doctissimus ac diligentissimus harum rerum scrutator Georgius Agricola. Ex his igitur intelligimus, Christum suppeditasse magnam vini copiam, nimirum ad libras mille octingentas, quæ res pertinet ad miraculi dignitatem ac magnitudinem.

8 *Architriclino*, ἀρχιτρικλίνῳ. Ità vocat eum qui totum convivium curabat, quem nonnulli cum eo confundunt qui *Magister convivii* dicebatur à Latinis, à Græcis συμποσίαρχος, ut convertit Gaza libro De senectute, ubi fit istorum magisteriorum mentio: quorum munus, quale fuerit, discere licet ex Plutarchi libro συμποσιακῶν α. κεφ. δ'. Fuit hic potiùs quem Græci ἐλεάτρον vocabant, ἐπιστάτην ὅλης διακονίας, qui & προγεύστης erat, i. *prægustator*, & προθέτης, id est, cujus officium erat dapes convivis apponere, quæ pulchrè explicantur Athenæi libro quarto, in Græcis

autem

autem dictionariis prætermissa sunt, quemadmodum & alia infinita. Is est denique qui Gen. 43. 16. dicitur אשר על הבית *ascher hal babbeth*, & à nobis simili prorsus ratione *maistre d'hostel*. Syrus interpres *magistrum discubitûs* vocat.

---

10 Καὶ λέγει αὐτῷ, Πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον τὸν καλὸν οἶνον τίθησι, καὶ ὅταν μεθυσθῶσι, τότε τὸν ἐλάσσω· σὺ τετήρηκας τὸν καλὸν οἶνον ἕως ἄρτι.

11 Ταύτην ἐποίησε τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ Ἰησοῦς ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

12 Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καπερναοὺμ αὐτὸς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ ἐκεῖ ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας·

13 Καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς.

14 Καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς κερματιστὰς καθημένους.

15 Καὶ ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων, πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τά τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολλυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα, καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε·

16 Καὶ τοῖς τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν εἶπεν, Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν· μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου, οἶκον ἐμπορίου.

17 Ἐμνήσθησαν δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι γεγραμμένον ἐστὶν, Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με.

18 Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ εἶπον αὐτῷ, Τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν, ὅτι ταῦτα ποιεῖς;

19 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.

20 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν;

21 Ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

22 Ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι τοῦτο ἔλεγεν αὐτοῖς· καὶ ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ, καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς.

23 ¶ Ὡς δὲ ἦν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῷ Πάσχα ἐν τῇ ἑορτῇ, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

24 Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς, διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας·

25 Καὶ ὅτι οὐ χρείαν εἶχεν ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

Et dicit ei, Omnes primo loco bonum vinum apponunt, & postquam *convivæ* affatim biberunt, tunc id quod minùs bonum est: Tu *verò* servasti bonum vinum huc usque.

Hoc initium signorum fecit Jesus Canæ *oppido* Galilææ, & manifestam fecit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli ejus.

Postea descendit Capernaum ipse & mater & fratres & discipuli ejus: manseruntque illic non multos dies:

Nam propè erat Pascha Judæorum. Ascendit igitur Jesus Hierosolymam.

Et invenit in templo venditores boum & ovium & columbarum, & numularios sedentes.

Factóque flagello è funiculis, omnes ejecit è templo, & oves & boves, & argentariorum numulos effudit, mensásque subvertit:

Et columbarum venditoribus dixit, Tollite hinc ista: nè facite domum Patris mei, domum mercatûs.

Recordati sunt autem discipuli ejus, scriptum esse, * Zelus domûs tuæ devoravit me.

Responderunt ergò Judæi, & dixerunt ei, Quod signum ostendis nobis quòd ista facias?

Respondit Jesus & dixit eis, † Destruite templum hoc, & intra triduum erigam illud.

Dixerunt ergò Judæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templum istud, & tu intra triduum illud eriges?

At ille loquebatur de templo corporis sui.

Postquam ergò suscitatus fuit ex mortuis, recordati sunt ejus discipuli quòd hoc sibi dixisset: & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem Jesus dixerat.

Cùm autem esset Hierosolymis in Pascha, in festo, multi crediderunt in nomen ejus, spectantes signa quæ edebat.

Ipse autem Jesus non credebat eis semetipsum, eò quòd nosset omnes:

Nec opus esset ut quisquam ei testaretur de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine.

Et dicit ei, Omnis homo primùm bonum vinum ponit, & cùm inebriati fuerint, tunc id quod deterius est: tu autem servasti bonum vinum usque adhuc.

Hoc fecit initium signorum Jesus in Cana Galilææ, & manifestavit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli ejus.

Post hoc descendit Capharnaum ipse & mater ejus, & fratres ejus & discipuli ejus: & ibi manserunt non multis diebus:

Et prope erat Pascha Judæorum, & ascendit Jesus Ierosolymam.

Et invenit in templo vendentes boves & oves & columbas & numularios sedentes.

Et cùm fecisset quasi flagellum de funiculis, omnes ejecit de templo, oves quoque & boves, & numulariorum effudit æs, & mensas subvertit:

Et iis qui columbas vendebant dixit, Auferte ista hinc: & nolite facere domum Patris mei, domum negotiationis.

Recordati sunt verò discipuli ejus, quia scriptum est, Zelus domûs tuæ comedit me.

Responderunt ergò Judæi, & dixerunt ei, Quod signum ostendis nobis quia hæc facis?

Respondit Jesus & dixit eis, Solvite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.

Dixerunt ergò Judæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templum hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud?

Ille autem dicebat de templo corporis sui.

Cùm ergò resurrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli ejus quia hoc dicebat: & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem dixit Jesus.

Cùm autem esset Ierosolymis in Pascha in die festo, multi crediderunt in nomine ejus, videntes signa quæ faciebat.

Ipse autem Jesus non credebat semetipsum eis, eò quòd ipse nosset omnes:

Et quia opus ei non erat ut quis testimonium perhiberet de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine.

13 Christus sub lege factus pro nobis, legi Paschæ satisfacit.

14 Christus repurgandæ Ecclesiæ designatus, maximo cum zelo init Sacerdotale, Propheticum & Regium suum munus.

* *Psal.69.10.*

18 In eos qui ordinariæ vocationi, quâ ipsi turpissimè abutuntur, Deum sic alligant ut extraordinariam, cujus virtuti (quam ipsi frustrà exstinctam volunt) Deus è cœlo testimonium reddit, nonnisi externis & corporalibus miraculis obsignatam admittant.

† *Matt. 26. 61. & 27. 40. Mar. 14. 58. & 15. 29.*

23 Non satìs tuta fides eorum qui miraculis nituntur.

25 Christus scrutator cordium, ac proinde verus Deus.

---

10 *Omnes*, πᾶς ἄνθρωπος. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Omnis homo*. Sic paulò pòst τίθησι, *ponit*: nos verò, *Apponunt*, ut minùs inculta esset oratio. ¶ *Bonum*, καλὸν. Id est, præstans, cui opponitur ἐλάσσων, id est *minùs bonum*. Ut si Gallicè dicas, *le bon vin*, & *le petit vin*. ¶ *Postquam* convivæ *affatim biberint*, ὅταν μεθυσθῶσι. Vulgata & Erasmus *Cùm inebriati fuerint*. Ego verò supplevi quod deerat explendæ constructioni: deinde mollius verbum quæsivi. Neque enim apud Hebræos שכר *sibachar*, quod respondet Græco verbo μεθύειν, semper in vitio ponitur, ut Gen. 9. 21. sed interdum declarat liberalem vini usum, qui tamen modum non excedat, ut Gen. 43. 34.

11 *Canæ*, ἐν Κανᾷ. Conjungenda hæc sunt cum verbo ἐποίησε, non autem cum ἀρχὴν τῶν σημείων, id est *principium signorum*, nequis cum nonnullis ineptis interpretibus existimet hoc primum fuisse signum non omnium quæ edidit Jesus, sed eorum duntaxat quæ edidit Canæ: quorsum enim hoc? Ergò ut amphiboliam vitarem, quæ quidem in Græco sermone nulla est, verborum collocationem mutavi.

12 *Et fratres*, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Frequens illa repetitio relativi *Ejus*, respondet Hebræorum affixis, quæ vocant: nos verò sine ulla sensûs injuria interdum illa expunximus. *Fratres* autem vocat cognatos, Hebræorum more. ¶ *Non multos dies*, οὐ πολλὰς ἡμέρας. Tunc igitur in eam urbem non demigravit, sed per eam urbem transiens aliquot tantùm dies ibi cum suis comitibus est commoratus. Hæc igitur historia præcessit Joannis captivitatem, distinguenda ab ea demigratione, quæ narratur Matt. 4. 13. Luc. 4. 14. & infrà, 4. 48.

13 *Nam propè erat*, καὶ ἐγγὺς ἦν. Vulgata, *Et propè erat*. Atqui uberior est sententia si καὶ accipias pro γάρ: quam particulam toties jam observavimus respondere Hebræorum ו ideóque non modò copulativam esse, sed interdum quoque causalem, & discretivam, atque adeò illativam, ut in hoc eodem versiculo.

15 *Argentariorum numulos*, τῶν κολλυβιστῶν τὸ κέρμα. *Collybistas* vocat eos qui ex collybo, id est pecuniæ permutatione, quæstum faciebant, quos in Matthæo & Marco *numularios* sumus interpretati: hic verò malui dicere *argentarios*, quia κερματιστὰς superiore versiculo converti *Numularios*: nempe, nequis idem vocabulum in Græco repeti putet, quamvìs nihil intersit quòd ad sententiam attinet. Cæterùm τὸ κέρμα, quod alii *æs* exponunt, ego *numulos* interpretari malui, quia à κείρειν derivatur, quod declarat *in minuta frustra concidere*.

17 *Zelus*, ὁ ζῆλος. Hoc vocabulum non temerè mutandum, utpote à Latinis Theologis summo consensu usurpatum, & alia ab eo derivata, ζηλῶ & ζηλωτὴς, observavi variis significationibus in novo Testamento usurpari, quas omnes placuit compendii causâ semel annotare. Interdum igitur ζῆλος honestum illud ac laudabile studium declarat quo accendimur ad alicujus virtutes imitandas, aut etiam superandas, sine ullo tamen ipsius odio, ut 1. Cor. 12. 31. item 1. 14. 39. 2. Cor. 9. 2. Galat. 4. 18. Tit. 2. 14. Interdum verò invidiam ac livorem, ut Act. 5. 17. & 7. 9, & 13. 45, & 17. 5. Rom. cap. 13. 13. 1. Cor. 3. 3. & 13. 4. 2. Cor. 12. 20, Galat. 5. 20, Jac. 3. 14, & 4. 12. Tertiò, accipitur pro sancta quadam zelotypia, quæ non proficiscitur à cujusquam odio, verùm ab eorum amore quos non nostrì sed ipsorum potiùs causâ amamus, ut 2. Cor. 11. 2. Quartò, pro sui ipsius amore, cui sancta illa zelotypia prætexitur, ut Galat. 4. 17. Quintò, pro animi æstu ex indignatione de iis concepta quæ indignè fiunt adversùs eum quem amamus, putà vel adversùs homines nobis charos, ut 2. Cor. 7. 7, Coloss. 4. 13. vel adversùs Deum ipsum. Est autem hic zelus duplex: unus nimirum, cum voluntatis Dei cognitione ac vera in eum fide conjunctus, qualis est Christi zelus de quo hìc agitur: item qui commendatur 2. Cor. 7. 11, & Apocalyps. 3. 19, alter verò qui non est secundùm scientiam, & cæcus potiùs impetus ac furor dici debet, ut Rom. 10. 2, Phil. 3. 6, Act. 21. 20, & 22. 3, Galat. 1. 14. Hinc autem demum sexta significatio orta est cùm ζῆλος ad ipsius ignis ardorem transfertur, ut Heb. 10. 27.

18 *Signum*, σημεῖον. Quia Christus hoc facto non modò rem novam facit, sed etiam repurgationem templi ac cultûs Divini restitutionem aggreditur, deinde etiam templum vocarat Patris sui domum, isti signum quærunt, id est miraculum aliquod ex quo possit intelligi virtus ipsius ac autoritas cœlestis, quæ jus illi tribueret tum ità loquendi, tum ista faciendi. Quidam tamen σημεῖον interpretantur *argumentum*, ut sit hic sensus, Quódnam nobis argumentum adfers quo comprobes tibi ista licere? Sed prior illa expositio est uberior, & meliùs quadrat Christi responso. Cæterùm quòd Castellio interpretatus est, *Quod nobis exemplum præbes?* quasi videlicet isti querantur Christum hoc suo facto homines ad quamvis licentiam concitare: non modò ineptissimum est, sed etiam Græcis vocabulis vim adfert. ¶ *Quod*, &c. ὅτι, &c. Vel, *Quandoquidem ista facis?* Petitum est autem è medio hoc dicendi genus, ut alia multa. Sic prorsus Gallicè dixeris, *Quel miracle fais tu que tu fais ces choses?* & hujus locutionis aliud exemplum occurrit infrà, 8. 43, & 9. 17.

19 *Destruite*, λύσατε. Hanc historiam ab aliis prætermissam, ac proinde ab ea distinctam, quæ ultimum Christi in urbem adventum ad diem Paschæ festum antecessit, & narratur Matth. 21. Marci 11. & Lucæ 19. videtur expressè Joannes recitasse propter hæc ipsa Christi verba, quibus mox secuturam sui mortem ac resurrectionem palàm prædixit Christus,

& ex quibus arrepta fuit calumniandi Christi occasio Matth. 26. 61. Mar. 14. 58. Nec mysterio caret quòd Christus & primum & ultimum ab inchoata sui muneris publica functione in urbem adventum ad solenne Paschæ festum, insignem reddidit, hâc suæ domûs repurgatione, extraordinarii zeli teste. ¶ *Intra triduum*, ἐν τρισὶν ἡμέραις. Vulg. barbarè, *In tribus diebus*. Hinc autem liquet quomodo sit præpositio μετὰ explicanda in illa phrasi, μετὰ τρεῖς ἡμέρας toties in his libris repetita, ubi Christi resurrectio prædicitur.

20 *Quadraginta & sex annis*, τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν. Loquuntur de secundo templo quod magnificè quidem octo annorum spatio instaurarat Herodes Magnus, partim ambitione ductus, partim Judæorum benevolentiam captans: quibus tamen ità fuit exosus, ut omnis istius beneficii memoria fuerit obliterata. Videtur autem hoc tempus ità supputandum. Testatur Esras cap. 5. 15. absolutum fuisse templum sexto Darii anno: (nempe filii Hystaspis) quòd si annos triginta Cyro, consentientibus plerisque historicis, attribueris, Cambysæ verò octo, Magis duos, completum hunc numerum invenies. Sed cùm non desint qui reditum Israelitarum, id est septuagesimum annum captivitatis, ad vigesimumtertium annum Cyri referant, adhuc ἐπέχω: & quomodo subducturi sint hunc quadragintasex annorum calculum, exspecto.

21 *De templo corporis sui*, περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ, id est, de corpore suo, quod *templum* vocarat, ìdque jure, cùm in eo (ut ait Apost. Col. 1. 9) omnis plenitudo Deitatis corporaliter inhabitet: Cujus figura fuit templum illud lapideum, ut Pontifex Aaronicus hunc verum unicum nostrum Mediatorem adumbrabat. *Corporis* autem nomine totam Christi humanitatem complexim intellige, quæ per mortem dissoluta dicitur, respectu separationis corporis ab anima, non autem quòd unquam fuerit hypostatica Deitatis in Filii persona distinctè consideratæ unitio ab assumta humanitate separata. Hoc enim si ità esset, desiisset quoque humanitas Christi esse Dei templum hypostaticè, neque tunc distincta fuisset inhabitatio illa per quam homo ille cœpit esse verus Deus, ab illa inhabitatione in sanctis suis, per quam non efficiuntur Dei, sed Sancti. Deitas igitur Filii semper subsistentiam tribuit tum animæ tum corpori Christi, quantumvìs illo triduo verè fuerit Christi anima à corpore separata. Quinam enim alioqui mors ejus esset nobis vivifica, nisi Christus simul & verè mortuus ad tempus, & verus Deus exstitisset? Et nisi ità se res haberet, bis sanè incarnatus Filius Dei dicendus esset, semel videlicet in virginis utero, & rursum cùm ex sepulcro emergeret.

23 *In nomen ejus*, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Heb. pro *Ei*, vel *In eum*, inter quæ duo, vel nullum certè, vel non ità magnum est discrimen. At *Credere in aliquid*, & *Credere aliquid*, sive *in aliquem*, id est cuipiam in aliqua re assentiri plurimùm inter se differunt, ut inquit Nazianzenus in sermone de Spiritu sancto. Nam illud uni Deitati tribuendum est: hoc verò est cujusvis rei.

24 *Non credebat eis semetipsum*, οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς. id est, non committebat sese illis, minimè id quidem quasi non posset ipse sese adversùs eorum insidias tutari, sed ut nos doceret sanctam prudentiam & cautionem in vitandis periculis, minimè repugnare Dei providentiæ, nec ei fiduciæ per quam Dei promissionibus innitimur. Est autem ἀντανάκλασις in verbo πιστεύειν. ¶ *Omnes*, πάντας. In uno codice scriptum legimus πάντα, *omnia*, Sic autem asseritur Christo vera Deitas.

ΚΕΦ. γ΄

Ἦν δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῶν Φαρισαίων, Νικόδημος ὄνομα αὐτῷ, ἄρχων τῶν Ἰουδαίων.

2 Οὗτος ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτὸς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββὶ, οἴδαμεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος· οὐδεὶς γὰρ ταῦτα τὰ σημεῖα δύναται ποιεῖν ἃ σὺ ποιεῖς ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ.

3 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

4 Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ Νικόδημος, Πῶς δύναται ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέρων ὤν; μὴ δύναται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δεύτερον εἰσελθεῖν, καὶ γεννηθῆναι;

5 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

6 Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς, σάρξ ἐστι· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, πνεῦμά ἐστι.

7 Μὴ θαυμάσῃς ὅτι εἶπόν σοι, Δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν.

8 Τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ᾽ οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει· οὕτως ἐστὶ πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος.

CAP. III.

Erat autem quidam ex Pharisæis, cui nomen *erat* Nicodemo, ex primoribus Judæorum.

Hic venit ad Jesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus te à Deo venisse magistrum: nemo enim potest hæc signa edere quæ tu edis nisi Deus sit cum eo.

Respondit Jesus & dixit ei, Amen amen dico tibi, nisi quis genitus sit iterum, non potest videre regnum Dei.

Dicit ei Nicodemus, Quomodo potest quispiam nasci qui sit senex? num potest in uterum matris suæ secundò introire, & nasci?

Respondit Jesus, Amen amen dico tibi, nisi quis fuerit genitus ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.

Quod genitum est ex carne, caro est: & quod genitum est ex Spiritu, spiritus est.

Nè mireris me dixisse tibi, Oportet vos iterum gigni.

Ventus quò vult spirat, & sonum ejus audis, sed nescis unde veniat & quò vadat: ità est quisquis genitus est è Spiritu.

CAP. III.

Erat autem homo ex Pharisæis, Nicodemus nomine, princeps Judæorum.

Hic venit ad Jesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus quia à Deo venisti magister: nemo enim potest hæc signa facere quæ tu facis, nisi fuerit Deus cum eo.

Respondit Jesus & dixit ei, Amen amen dico tibi, nisi quis natus fuerit denuo, non potest videre regnum Dei.

Dicit ad eum Nicodemus, Quomodo potest homo nasci cùm sit senex? nunquid potest in ventrem matris suæ iterum introire, & nasci?

Respondit Jesus, Amen amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.

Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex Spiritu, spiritus est.

Non mireris quia dixi tibi, Oportet vos nasci denuo.

Spiritus ubi vult spirat, & vocem ejus audis, sed nescis unde veniat & quò vadat: sic est omnis qui natus est ex Spiritu.

1 Nulli interdum doctoribus indoctiores, sed ab uno Christo tum doctis tum indoctis petenda est sapientia.

3 Initium Christianismi positum est in eo, ut sciamus nos non tantùm aliquatenus esse corruptos, sed penitus in peccato mortuos, ut necesse sit naturam nostram, quòd ad qualitates attinet, rursum & de integro creari: quod quidem nullâ aliâ virtute effici potest, quàm Divinâ illâ à qua fuimus initio conditi.

1 *Erat*, ἦν. Syrus addit adverbium loci, *ibi*. ¶ *Ex primoribus*, ἄρχων. Vide Luc. 14. 1.

2 *Magistrum*, διδάσκαλος: id est, Scimus te missum Divinitus ad nos erudiendos. Vulgata, *Scimus quia à Deo venisti magister*. Ego verò verti per infinitum modum ut amphiboliam vitarem, nequis nimirum acciperet *Magister* vocandi casu. ¶ *Edere*, ποιεῖν. Sic etiam vertit ipse Erasmus suprà, 2. 23. cùm alioquin *edere* opponatur potiùs verbo ἀποδεικνύειν. ¶ *Nisi Deus sit cum eo*, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ. Ex Hebræorum idiotismo dicitur *Deus esse cum iis* in quibus divina quædam præstantia elucet: quos simili penè ratione Græci vocant θείους καὶ ἀντιθέους, id est *divinos*, & quasi *alteros deos*. Quòd si Nicodemus Christum bene nosset, non modò dixisset Deum *cum ipso esse*, quasi ipsius συνεργόν: sed Deum *esse in ipso*, ut loquitur Paulus 2. Cor. 5. 19. quamvìs hoc quoque dicendi genus de Christo & ab Esaia in appellatione Immanuelis, & ab ipso Petro, Act. 10. 38. usurpetur: sed eo sensu quo explicatur Act. 10. 38.

3 *Respondit*, ἀπεκρίθη. Atqui nondum quicquam ab eo quæsierat Nicodemus. Christus ergò non ex ejus verbis, sed ut Deus quid ab eo quærere constituisset cognovit, & illius sermonem antevertit. ¶ *Sit genitus*, γεννηθῇ. Vulg. & Erasmus, *Natus fuerit*. malè: ut apparet ex vers. 5. & 6. Agitur enim hîc de exsistentiæ principio, quod est generatio, non autem Nativitas, id est exitus ex matris utero. ¶ *Iterum*, ἄνωθεν. Hebraicè שנית *schenith*. Sic enim Vetus interpres (meo judicio) rectiùs intellexit quàm Erasmus qui interpretatur, *E supernis*, id est ממרומים *mimmaromim*. Nam etsi Græca vox ἄνωθεν utroque modo accipi potest, cùm cœlitus renasci nos oporteat, & ità hoc adverbium in his etiam scriptis sæpe usurpetur; tamen considerandum fuit, hanc amphiboliam non esse in eo sermone quo usus est Dominus. Responsum enim Nicodemi arguit, Christum usum esse vocabulo quo nihil aliud quàm Iteratio significatur, quasi qui iter confecit, eò unde discesserat recurrat. Itaque Augustinus libri de Peccatorum remissione 2. cap. 27, ità hunc locum citat. Chrysostomus quoque quamvìs utramque interpretationem annotet, tamen non obscurè indicat se illam amplecti quam secuti sumus: à qua miror cur defecerit Theophylactus, alioquin Chrysostomo prorsus addictus. Maluit Erasmus Cyrillum hoc loco & suum illum Origenem sequi. Certè τὸ ἄνωθεν γεννηθῆναι nihil aliud declarat in his Christi verbis, quàm illam ἀναγέννησιν quæ describitur 1. Pet. 1. 3. Syrus interpres habet מן דריש *Men derisch*: indè fortassis (servatâ etiam *Capitis* voce) Gallicum illud *derechef*, quasi *recapitationem* sive *reinitiationem* dicas, id est reditum ad suum caput & initium: quoniam videlicet in Christo instauratur homo rediens ad amissam imaginem ad quam initio fuit conditus, quò etiam verbum ἀνακεφαλαιοῦσθαι fortassis spectat, Ephes. 1. 10. Hæc autem Dei gratia spiritualis, à nova non tam nativitate, quàm conceptione inchoatur, ìdque ex novo opere Dei, 1. Cor. 3. 9. & ex novo semine 1. Pet. 2. 2. ¶ *Videre regnum Dei*, ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ: id est introire in regnum Dei, ut explicatur infrà, versu. 5. Orta est autem hæc appellatio ex promissione adventûs Messiæ, id est Regis & Sacerdotis æterni, unde regnum illud Sacerdotale: Exod. 19. 6. & Regale sacerdotium 1. Pet. 2. 9. quod Judæi crassè & secundùm carnem intelligebant, ipsíque adeò ad tempus Apostoli, Act. 1. 6. At meliùs Simeon Luc. 2. 26. & Anna Prophetissa, & Patres illi quorum fit mentio, 1. Pet. 1. 11. Conjuncta est igitur possessio cum visione hujus regni, in cujus vestibulo stat in hoc mundo Ecclesia, in quam per Baptismum ingredimur, exspectantes dum in ipsam regiam introducamur, quæ descriptio in Cant. Canti. divinissimis allegoriis spectanda proponitur.

4 *Nasci*, γεννηθῆναι. Hoc idem verbum à Christo usurpatum vertimus Latino *Gignendi* verbo, quod, utì diximus, ad conceptum ipsum, & quasi alterius creationis primum initium refertur in spirituali regeneratione, adversùs eos qui præparatoria quædam opera somniant cum Gratia Dei concurrere. Res autem ipsa ostendit Nicodemum, malè interpretantem Christi sermonem, non de repetito conceptu, sed de iterato ex utero matris egressu,

ista

ista intellexisse. ¶ *Qui sit senex?* γέρων ὤν; Vulg. & Erasmus, *Cùm sit senex!* quæ interpretatio planè est ἄκυρος hoc loco. Neq; enim omnis homo senex est: quod tamen videtur affirmare qui sic loquitur. Sciendum est autem Nicodemum sic respondere ut Christi verba sibi applicet (& quod in genere Christus dixerat, ad hypothesin revocare licet) verba Christi malè interpretantem. Itaque sic omnino vertendus est hic locus.

5 *Ex aqua & spiritu*, ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος. Apud Cyrillum additur *Sancti* epitheton, & apud Augustinum lib. 1. De peccatorum remissione cap. 30. quod etiamsi non addatur, satis per se intelligitur ex versu sequente, in quo necesse est Spiritum ipsum nos regenerantem, à spiritu, id est nova qualitate veterem abolente intra nos creata distinguere, sicuti causam efficientem ab effecto. Cæterum si *Aquæ* nomine baptismus specialiter intelligatur, ut qui peculiare sit nostræ regenerationis sacramentum, sic accipienda est hæc sententia ut respexerit Christus communem Ecclesiæ ordinem, neque tamen simpliciter gratiam Dei alligarit Baptismi sacramento, quasi absolutè & sine ulla exceptione necessario, cùm mox regeneratio Spiritui, nullâ factâ aquæ mentione, attribuatur, & idem alioqui sit statuendum de manducatione carnis & potu sanguinis Christi infrà 6. 53. Idem etiam multò magis de fide actuali dicendum esset, ex Marc. 16. 16. & Heb. 11. 6. Sic quoque fides omnis erit ex auditu ex Rom. 10. 17. quæ omnia cùm absurdissima sint, omnino extra metas excurrit Augustinus defendendæ adversùs Pelagianos veritatis studio abreptus: quod est etiam postea distinctionibus aliquot ab ipsis Scholasticis mitigatum. Sin verò malimus Christum cum Pharisæo differentem *Aquæ* nomine ad externas ablutiones allusisse, tunc sic erit explicandum hoc dictum, ut Christus veram mundationem requiri significarit quæ intus à Spiritu sancto efficiatur, ità ut externa legalis per se considerata, nedum Pharisaica, res esset inutilis, & *Spiritus* nomen sit epexegesis nominis *Aquæ*: sicut alibi *Spiritus* & *Ignis* in Baptismo conjunguntur, quanquam ordine inverso. Nam hîc præcedit *Aquæ* vox, illic *Ignis* appellatio posterior est. Ratio verò hujus diversitatis ex eo patet, quòd *Aqua* verè exstat in sacramento baptismi, ut spiritualis & divinæ illius ad nos intus abluendos virtutis σημεῖον & σφραγίς. At cùm *Ignis* nomen subjicitur Spiritui, vox *ignis* non aliter quàm metaphoricè accipi potest. Hoc igitur loco *Spiritus* nomen adjectum *Aquæ*, est exterioris sacramentalis baptismi declaratio: illic autem *Ignis* vox Spiritui, addita est virtutis divinæ explicatio à re corporali sumta. Sed de Baptismo hîc agi, sive simpliciter, sive aliquâ ad legales ablutiones allusione, omnino existimo, & rationem habuisse Christum sectæ Pharisæorum, qui omnem penè pietatem in ablutionibus ponebant, ut & hodie Mahumetani, & qui ex Pontificiis doctrinam operis operati tuentur.

6 *Ex carne*, ἐκ τῆς σαρκός. Sic ubiq; legitur, & hoc poscit antithesis: Itaque nescio quid in mentem venerit Tertulliano ut hunc locum citans lib. De carne Christi, & Adversùs Praxeam, legerit *in Carne*, malè quoque ista detorquens ad Christi personam. Cæterùm refellens Christus Nicodemi delirium sermonem ipsius crassè interpretantis, quasi repetenda esset naturalis hominum substantiæ generatio, declarat à se dišseri de nova generationis specie, non secundùm substantiam, sed secundùm qualitatem illam hominum vitiosam, quam emendari alio principio, nempe ejusdem illius Spiritûs sancti virtute oporteat, per quam humana hæc natura initio fuit condita. Præsupponit enim Christus, quod est extra omnem controversiam, purum esse oportere eum qui beatus esse velit apud Deum. *Carnis* igitur appellatione in utroq; ejus enunciati membro totus homo, qualis ex homine nascitur, id est tum corpore tum animo impurus intelligitur. Neque enim *Carnis* appellatione hoc posteriore loco significatur Carnea illa corporis moles, sed tum animi tum corporis humani natura, peccato & morti addicta: ídque ità esse vel ex eo liquet quòd Apostolus carni tribuit φρόνημα, Rom. 8. 7. & νοῦν, Col. 2. 18. Caro igitur pro carnali ponitur, ut apud Hebræos sæpe appellativa pro adjectivis usurpantur, atq; adeò apud Græcos & Latinos, ut cùm quispiam dicitur κάθαρμα, id est *scelus*, pro scelerato: & miseram hominis totius conditionem designat, ut Psal. 56. 5, & 78. 39. Poscit autem ratio antitheseωs ut vicissim *Spiritûs* nomine posteriore loco non intelligamus hominis animum, sed totum hominem spiritualem, id est Spiritûs sancti gratiâ Christo insitum, ac proinde in eo renovatum, qui & ipse *Spiritus* dicitur, ut natura ipsius perennis pura ac immortalis significetur: quamvìs adhuc supersit lucta carnis, adeò ut unus & idem homo fidelis, quamdiu hîc versatur, & *Caro* & *Spiritus* diversis respectibus dici possit, ut suo exemplo elegantissimè describit Paulus Epist. ad Rom. c. 7. ¶ *Quod genitum est ex spiritu, spiritus est*, τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος, πνεῦμά ἐστι. id est ut sibi constet antithesis, quod ex principio spirituali effectivo, ac proinde puro gignitur, spirituale quoq; & purum est, originem videlicet suam referens, sicut carnale & impurum est quod ex carnali & impuro oritur: qua in re statuitur hæc inter duas istas genituras convenientia, quòd utrinq; id quod gignitur dicatur ei simile unde gignitur. Sed dextrè interpretanda est hæc convenientia, nè in magnos errores incidamus. Nam in priore illa generatione carnali & impura, sic homo hominem gignit, ut, quòd ad corpus attinet, non sit tantùm effectivum, sed etiam materiale ejus quem gignit, principium. At in posteriore generatione spirituali, principium ejus effectivum est ipse Spiritus sanctus: minimè aliquâ suæ essentiæ vel traductione (sic enim omnes regenerati essent ipse Spiritus sanctus) vel decisione, utpote quæ nè in ullam quidem creatam substantiam incorpoream cadat: sed eâdem illâ suâ virtute Divinâ, qualitatem illam impuram abolens, & novam illam puram creans in iis quos refingit. Hoc autem sensim quidem efficit, & primùm in anima, cujus intellectum verâ luce illustrare, & voluntatem cæterósque affectus ad bonum volendum & præstandum præparare incipit; quod opus ultimo demum illo die ad suum finem perducetur: in corpore verò jam nunc ex parte efficit, ut animæ regeneratæ aliquatenus obsequatur: ultimo autem illo die per beatam resurrectionem, abolitis omnibus ipsius etiam animalis vitæ infirmitatibus, sempiterna illa vita ipsum quoque glorioso Christi corpori conforme reddet. Itaque ut utrinque sibi constet ἀντίθεσις, cùm sicut antea diximus, non de substantia vel animæ vel corporis, sed de contrariis duabus qualitatibus, illorum impuritate videlicet abolenda, & puritate instauranda hîc agatur, præpositio *Ex* principium simpliciter effectivum declarat: & *Gignendi* verbum, non de Generatione ulla substantiæ intelligendum est, sed in priore quidem enunciato, principium effectivum impuritatis, id est hominem impurum, ejus impuritatis autorem; in posteriore verò Spiritum sanctum Divinâ illâ suâ virtute sordes illas omnes abolentem, & puritatis donum formantem intelligimus: per quod opus etsi Spiritus sanctus novam substantiam veteris loco non creat, sed tantùm imaginem Dei in illorum substantiis instaurat: tamen tale & tantum est quod agit, ut sic qualitatibus transformati homines, meritò quasi rursus quodammodo geniti, imò etiam quasi rursum creati exstare novo quodam *Exsistendi* modo videantur. Hinc autem alterum quoque enthusiastarum quorundam delirium redarguitur, qui (præter absurdam, imò etiam impiam ipsius Spiritûs sancti essentiæ intra regeneratos realem insinuationem, de qua diximus) nomine *Spiritûs* intra regeneratos creati, non qualitates aliquas, sic metonymicè propter Spiritum sanctum illarum autorem idem nomen cum ipso Spiritu sancto sortitas, sed tertiam quandam realem substantiam imaginantur per regenerationis donum creari & transfundi: ità ut regenerati non tantùm ex anima & corpore, sed præterea ex tertia quadam essentiali parte componantur, quò etiam locum illum Apostoli ex 1. Thess. 5. 23. detorquent, ut bello isti fundamento alia præterea teterrima commenta superstruant.

7 *Vos*, ὑμᾶς. In quatuor codicibus scriptum legimus ἡμᾶς, *nos*: ità videlicet ut sese Christus aggreget hominibus reliquis. Sed cùm sciamus nunquam in eo fuisse peccatum, ut qui ex Spiritu sancto fuerit conceptus, est recepta illa lectio retinenda.

8 *Ventus*, τὸ πνεῦμα. id est, ἄνεμος. autor libri de Mundo, ἄνεμος οὐδέν ἐστι πλὴν ἀὴρ πολὺς ῥέων καὶ ἀθρόος, ὅστις ἅμα καὶ πνεῦμα λέγεται. λέγεται δὲ καὶ ἑτέρως πνεῦμα, ἥ τε ἐν φυτοῖς καὶ ζῴοις καὶ διὰ πάντων διήκουσα ἔμψυχός τε καὶ γόνιμος οὐσία. Apud Hebræos verò רוח *ruach* magìs quoque multiplicem habet significationem, apud quos etiam pro Spiritu illo Dei omnia vivificante accipitur, ut & apud Græcos ac Latinos Theologos, qui ex Hebræorum fontibus istud hauserunt. Cùm igitur *Spiritus* nomen sit πολυώνυμον, & à Latinis etiam quamvìs raró pro *vento* accipiatur, *ventum* malui interpretari quàm *Spiritum*. Nam hâc significatione πνεῦμα hoc loco explicandum esse, apertè tradunt veteres, ut Chrysostomus, Cyrillus, Theophylactus, Augustinus De quæstionibus Veteris & Novi Testamenti, quæstione 59. Quod enim idem in hunc locum scribens hæc de Spiritu sancto accepit, ut & Athanasius, Nazianzenus, Nyssenus, Ambrosius, hoc faciunt in ipsa ἀποδόσει comparationis, applicantes Spiritui sancto quæ dicuntur de vento, ídque fortasse nimiùm præcisé. Nec enim in comparationibus singula singulis respondent, ideóq; non est extra comparationum finem & scopum excurrendum. Christus autem hoc loco propositâ venti similitudine modum spiritualis generationis docens, dicere tantùm voluit gratiam hanc omnem regenerationis nobis ἄνωθεν advenire ex Spiritûs sancti unius virtute nostris sensibus imperceptibili, eos quos ipsi libeat vivificante: quorum omnium analogia quædam proponitur in venti flatu spectanda, non nostro, sed suo, prout ipsi libuit, velut arbitrio spirante, & cujus sonitus duntaxat audiatur: in qua similitudine ventus quidem Spiritum sanctum; venti verò sonitus, externam verbi prædicationem; venti denique effecta regenerationem adumbrabant. Quamobrem etiam flatûs symbolo usus est Dominus in illa solenni Spiritûs sancti missione, Act. 2. 2. Quòd si hoc priore loco non ventus, sed Spiritus sanctus ipse intelligatur, tum nulla hic fuerit comparatio. Spiritûs sancti verò sonitum, quînam dici potuit Nicodemus audivisse, minimè tunc in synagogis loquentis? Et si Spiritûs sancti sonitum Nicodemus cognoscebat, cur tam rudis erat in his mysteriis?

Nam scivisset quoque unde veniret, & quò tenderet si sermonem ipsius intelligebat. Rectè tamen Patres ex hoc loco, nempe ex illius comparationis ἀποδόσει, veram Spiritûs sancti Deitatem asseruerunt. ¶ *Quò vult*, ὅπου θέλει: id est libero & vago impetu. Est enim translatio ab hominibus sumta, in quibus propriè dicitur esse voluntas. Simili figurâ utitur Paulus Rom. 8. 19, 20, 21, 22. ¶ *Sonum*, φωνὴν: id est ἦχον, ut Matth. 24. 31. item 1. Corinth. 14. 7, & 8. Sic etiam apud Hebræos accipitur קוֹל, *kul*, ut 2. Reg. 6. 32. Ezech. 43. 2. Quod si de Spiritu sancto hîc ageretur, certè (ut scitè scribit Chrysostomus) non dixisset Christus Pharisæo & Spiritûs sancti energiam nescienti, *Audis vocem ejus.*

---

9 Arcanum nostræ regenerationis humano captui incomprehensibile, fide percipitur, sed non nisi in Christo: quoniam is & Deus est in terris, & homo in cœlis, id est, sic homo, ut sit etiam Deus, ac proinde omnipotens: & sic Deus, ut sit etiam homo, ac proinde ejus potentia nobis pateat.

* Num. 22. 9. Infrà 12. 32.

14 Christus prædicit fore ut ipse per Evangelii prædicationem, velut salutiferum signum attollatur, ad quod totus mundus accurrat: quod olim serpentis erectâ figurâ fuit in deserto adumbratum.

† 1. Joan. 4. 9

16 Patris amor prorsus gratuitus, nostræ salutis est origo. Christus autem is est in quo justitia & salus nostra residet: fides verò instrumentum quo apprehenditur vita æterna, id quod apprehendendum proponitur.

‖ Infrà 9. 39. & 12. 47.

17 Christus ipse non damnat, sed ejus contemtus.

9 Ἀπεκρίθη Νικόδημος καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πῶς δύναται ταῦτα γενέσθαι;
10 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις;
11 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ὃ οἴδαμεν λαλοῦμεν, καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦμεν· καὶ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν οὐ λαμβάνετε.
12 Εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε, πῶς ἐὰν εἴπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε;
13 Καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ.
14 Καὶ καθὼς Μωσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου·
15 Ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.
16 Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.
17 Οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ.

Respondit Nicodemus & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?
Respondit Jesus & dixit ei, Tu es Magister ille Israelis, & hæc non nosti?
Amen amen dico tibi, quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: sed testimonium nostrum non recipitis.
Si terrena dixi vobis, & non creditis, quomodo si dixero vobis cœlestia, credetis?
Nullus enim ascendit in cœlum, nisi qui descendit è cœlo, *nempe* Filius hominis qui est in cœlo.
* Prout autem Moses extulit serpentem in deserto, ità extolli oportet Filium hominis:
Ut quisquis credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.
† Ità enim Deus dilexit mundum ut Filium suum unigenitum illum dederit, ut quisquis credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam.
‖ Non enim misit Deus Filium suum in mundum ut damnet mundum, sed ut servetur mundus per eum.

Respondit Nicodemus & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?
Respondit Jesus & dixit ei, Tu es magister in Israel, & hæc ignoras?
Amen amen dico tibi, quia quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: & testimonium nostrum non accipitis.
Si terrena dixi vobis, & non creditis, quomodo si dixero vobis cœlestia, credetis?
Et nemo ascendit in cœlum nisi qui descendit de cœlo, Filius hominis qui est in cœlo.
Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ità exaltari oportet Filium hominis:
Ut omnis qui credit in ipso, non pereat, sed habeat vitam æternam.
Sic enim Deus dilexit mundum ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam.
Non enim misit Deus Filium suum in mundum ut judicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum.

---

10 *Magister ille*, ὁ διδάσκαλος. Hoc quoque loco videtur articulus suum pondus habere, quo significatur Nicodemum non modò pro doctore, sed etiam pro excellenti doctore habitum fuisse ab Israelitis, de cujus etiam autoritate constat ex sepulturæ Christi historia.

11 *Sed testimonium*, καὶ μαρτυρίαν. Vulg. & Erasmus, *Et testimonium*. Sed hic quoque poni καὶ pro ἀλλὰ sensus ipse ostendit. Est autem tacita quædam antithesis in his verbis, diligenter (meo quidem judicio) observanda. Vos inquit Christus tractatis ac docetis quæ non intelligitis, & creditur vobis: at nos certa & cognita docemus, & tamen doctrinam nostram non admittitis. Conjungit enim sese cum Prophetis, quorum scripta tam negligenter interpretabantur in synagogis. ¶ *Non recipitis*, οὐ λαμβάνετε, id est non admittitis. Id enim est pro quo postea dicit, *Non creditis*. Nonnulli interpretantur, *Non accipitis*, vel *Non capitis*, pro, *Non estis idonei ad intelligendum.* quam amphiboliam ut vitaremus, vertimus potiùs *Recipitis*, quàm *Accipitis*. Chrysostomus legit οὐδεὶς λαμβάνει, id est *Nemo accipit*.

12 *Terrena*, τὰ ἐπίγεια. Id est, Si crasso & plebeio stylo loquentem non intelligitis, & ideo loquentem repudiatis. Nec enim doctrinam suam terrenam vocat, sed ejus elementa, & ipsius tradendæ modum, ruditati nostræ accommodatum, & similitudinibus desumtis à rebus communibus & sensui nostro obviis, qualis erat illa de venti flatu, illustratum. ¶ *Non creditis*, οὐ πιστεύετε. In uno exemplari scribitur οὐκ ἐπιστεύσατε, *non credidistis*: & paulò pòst pro πιστεύσετε, id est *credetis*, in alio quodam invenimus πιστεύσητε, id est *credituri sitis*, eâdem tamen manente sententiâ.

13 *Nullus enim*, καὶ οὐδεὶς: id est οὐδεὶς γὰρ, ut suprà, 2. 13, & alibi sæpe. Est autem elliptica tota hæc oratio, cujusmodi multa in communi sermone reticentur, ac si dixisset Christus, Non creditis, quod tamen factum oportuit. Reddit enim causam cur & ipse cœlestia possit suo jure docere, & cur homines doctrinam cœlestem non admittant: deinde hanc ipsam doctrinam explicat, quoniam videlicet homines, nisi Dei Spiritu impulsi, neque per se sapiunt, neque hunc doctorem audire sustinent. ¶ *Ascendit in cœlum*, ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανόν. id est spiritualis intelligentiæ luce præditus est, vel unquam fuit, nisi Filius ille æterna patris sapientia, de qua suprà 1. 9, & 18. & Matth. 16. 17. & Joan. 16. 14, & 15. & qui naturam nostram assumtam sibi hypostaticè unitam donavit Spiritu sine mensura, jam tum cùm hæc loqueretur, quamvis carnis infirmitatibus nondum depositis. ¶ *Nempe Filius hominis*, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Abundat Joannes hujusmodi appositionibus in subjectione positis, ut suprà, 1. 12, & 45. Quod autem Christus se è cœlo descendisse dicit, primùm ad Divinæ naturæ incarnationem, deinde etiam ad ipsum conceptionis modum referendum est, non ad corporis materiam, ut Apollinaris & alii hæretici existimarunt, & qui errorem eorum nostrâ memoriâ renovavit Schuenkfeldius. Deinde, quòd se Filium hominis (id est hominem) in cœlo esse docet, apertè duas naturas distinguit, & unam hypostasin confirmat. ¶ *Qui est in cœlo*, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Vel *qui erat in cœlo*, ut idem ipse Christus loquitur infrà 6. 62. Certum est tamen, cùm Christus, quatenus homo est, cœperit exsistere à conceptu, impropriam fore hanc locutionem, siquis naturam humanã sigillatim consideret: maximè tamen propriam ut personalis illa duarum in uno Christo naturarũ conjunctio significetur. Christus enim adeò unus est, ut quod ei secundùm alterutram tantùm naturam distinctè & per se consideratam est proprium, interdum de toto subjecto dicatur secundùm personæ unitatem, ut cùm dicitur *Christus crucifixus, mortuus, sepultus*: interdum verò quod unius est naturæ de Christo dictum in concreto ad alteram transferatur, ut cùm dicitur *Dominus gloriæ crucifixus*. 1. Cor. 2. 8. quam formulam loquendi vocarunt idiomatum (id est proprietatum) communicationem cui propterea locus est in vocabulis concretis, putà *Dei* vel *Hominis*, à quibus sæpe tota persona denominatur: at nunquam in abstractis vocibus *Humanitatis* & *Deitatis*, quibus sigillatim & per se naturæ significantur. Itaque quàm vera sunt hæc enunciata, ὁ λόγος est homo, &, Hic homo est ὁ λόγος, contra Nestorium dividentem personam: tam impium est dicere Humanitatem Christi esse Deitatem Filii, quàm Deitatem Filii esse Christi humanitatem, ut sentiebat Eutyches, naturas confundens. Quod autem de ipsis naturis statuitur, de proprietatibus etiam earum essentialibus censendum est. Itaq; rursus tam est Nestorianum negare de Christo, hunc hominem esse æternum, increatũ, omnipræsentem, &c. nempe non quatenus Homo, sed quatenus Deus est: quàm est Eutychianũ & blasphemum dicere Christi Humanitatem esse æternam, increatam, omnipræsentẽ. Nam Homo quidem est Deus, at Humanitas non est Deitas: ac proinde neque in Humanitatem proprietates Deitatis, neque in Deitatem proprietates Humanitatis cadunt. Sed hoc potest non minùs commodè per synecdochen explicari: quæ quidem modò simplex est, modò duplex. Simplex, cùm personæ tribuitur quod ad ipsam, alterius tantùm naturæ respectu, propriè spectat, ut si dicas *Christum passum esse pro nobis*: altera duplex, cùm in concreto & in subjecto pars pro toto ponitur, & in attributo tribuitur toti personæ quod unius & quidem diversæ naturæ proprium est, ut cùm dicitur *Dominus gloriæ crucifixus, Deus acquisivisse Ecclesiam sanguine suo, Filius hominis fuisse in cœlo antequam ascenderet*. Nam in his totus Christus est subjectum, quamvis ex una duntaxat ipsius natura nominetur: & in attributo, toti Christo tribuitur quod uni vel Carni vel Deitati proprium est: nempe ut Spiritus Sanctus nos doceat Christi naturas ità distinguere, ut tamen alteram ab altera non separemus. Nam nisi idem ille Christus qui passus est, Deus est æternus, & vicissim nisi idem Deus ille æternus passus est in Carne sua, ubi fides nostra? Nam nec servare potest, nisi Deus sit: nec redimere, nisi sit homo: & neutrum potest, nisi unus & idem sit Deus & homo. *Partis* autem & *Totius* nomen sic velim accipi ut hoc mysterium patitur. Itaque (ut ad rem redeam) tam licet nobis convertere ὁ ὢν, *Qui erat*, quàm *Qui est*. Libuit autem hæc paucis annotare adversùs eos homines quos non pudet nostro hoc seculo nefandos illos errores Nestorii & Eutychetis, jam olim totius Ecclesiæ tam aperto ac perpetuo consensu & tantis veterum omnium Patrum laboribus ac vigiliis damnatos, ab inferis revocare.

14 *Extulit*, ὕψωσε. Ascensioni in cœlos & reversioni è cœlis fidem abrogabat carnis humilitas, quod offendiculum tollens Christus prædicit fore, ut quod translatitiè dixerat verè & propriè & in ipso per ipsam carnem in cœlos usque attollendo impleretur ad indè præbendam credentibus vitam æternam, quod olim fuerat per Mosen ex Dei mandato, serpentis ænei typo, adumbratum.

16 *Ità enim*, οὕτω γάρ. Existimat Erasmus, ab hoc loco videri posse Evangelistæ verba, explanantis sermonem quem Christus cum Nicodemo habuerat: sed non video quamobrem hoc sit comminiscendum. Imò verò (ut Patres omnes, excepto uno Athanasio

Athanasio sentiunt) Christum oportuit hæc omnia subjicere, nisi vellet sermonem in medio veluti cursu abrumpere. Explicat igitur Christus, unde istud factum, nempe non quòd Pater ad hoc esset adstrictus, vel Filius ullius culpæ reus, sed ab unica immensa Patris ità decernentis, & Filii ad mortem usque crucis obsequentis φιλανθρωπίᾳ. ¶ *Deus*, ὁ Θεὸς. Videlicet Pater. Alius ergò Pater mittens, alius est Filius missus, adversùs Sabellium: nec tamen *Aliud* est ille, *Aliud* iste, sed unus uterq; Deus est. ¶ *Unigenitum illum*, τὸν μονογενῆ. Ergò Patri ὁμοούσιον, adversùs Arrium: & quoque hominem, sed in Deo Filio subsistentem, adversùs Nestorium. ¶ *Dederit*, ἔδωκεν. Non igitur ex ullis vel prævisis, vel antecedentibus cujusquam meritis, neque ex fide prævisa, quæ & ipsa Dei donum est, sed ex merè gratuita Dei in suos inimicos εὐδοκίᾳ, adversùs Pelagium. ¶ *Non pereat*, μὴ ἀπόληται. Ergò in Christo per fidem apprehenso, non modò invenimus quo mortem æternam effugiamus, omnibus videlicet peccatis nostris per ipsius mortem nobis imputatam expiatis: verùm etiam quo vitam æternam, per & propter perfectam legis præstationem ab eodem Christo pro nobis præstitam & nobis imputatam, adipiscamur.

17 *Ut damnet*, ἵνα κρίνῃ: id est ἵνα κατακρίνῃ, ut diximus alibi. Vulgata, *Ut judicet*: quæ interpretatio planè est repudianda propter amphiboliam: Scimus enim Dominum judicaturum vivos & mortuos. Hoc igitur Erasmus rectè emendavit. Sed præterea annotandum fuit, *Damnandi* verbo non significari hoc loco ipsam actionem, sed ipsius damnationis causam: veluti si dicas maleficum quempiam à sua improbitate fuisse sceleribus damnari potiùs quàm à magistratu. Sic igitur Christus *non damnat*, id est damnationis causa non est (qui enim possit mors à vita proficisci?) sed Christi contemtus & peccata incredulos damnant. Et tamen Christus justus judex in reprobos sententiam feret. Denique, *Damnare* nihil aliud hoc loco declarat quàm *perdere*, ut liquet ex verbo *Servandi*, quod ipsi opponitur. ¶ *Ut servetur mundus*, ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος: id est non una Judæorum gens, sed quicunque crediderit in eum, ut dixit superiore versiculo: *Mundus* ergò opponitur *uni genti*: & ineptè (nè quid acerbiùs dicam) faciunt qui ejusmodi testimonia citant ut æternam Dei electionem (quæ certè universalis esse non potest) evertant.

18 Ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, οὐ κρίνεται· ὁ δὲ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.
19 Αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς· ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα.
20 Πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσσων, μισεῖ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ τὰ ἔργα αὐτοῦ.
21 Ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα.
22 ¶ Μετὰ ταῦτα ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν· καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ' αὐτῶν, καὶ ἐβάπτιζεν.
23 Ἦν δὲ καὶ Ἰωάννης βαπτίζων ἐν Αἰνὼν ἐγγὺς τοῦ Σαλείμ, ὅτι ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ, καὶ παρεγίνοντο καὶ ἐβαπτίζοντο.
24 Οὔπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ Ἰωάννης.
25 Ἐγένετο οὖν ζήτησις ἐκ τῶν μαθητῶν Ἰωάννου μετὰ Ἰουδαίων περὶ καθαρισμοῦ.
26 Καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰωάννην, καὶ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββί, ὃς ἦν μετὰ σοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας, ἴδε, οὗτος βαπτίζει, καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτόν.
27 Ἀπεκρίθη Ἰωάννης καὶ εἶπεν, Οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδὲν, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

Qui credit in eum, non condemnatur: qui verò non credit, jam condemnatus est: quia non credidit in nomen unigeniti Filii Dei.
Hæc est autem condemnatio, * quòd lux venit in mundum, sed dilexerunt homines potiùs tenebras quàm Lucem: quia sunt eorum mala opera.
Quisquis enim quæ mala sunt agit, odit lucem, nec venit ad lucem, nè arguantur opera ipsius.
Qui verò dat operam veritati, venit ad lucem, ut manifesta fiant opera ipsius, quòd secundùm Deum facta fuerint,
Postea venit Jesus & discipuli ejus in Judææ territorium: & illic commorabatur cum eis, & † baptizabat.
Baptizabat autem etiam Joannes in Ænon prope Salim, quoniam aquæ multæ erant illic, & veniebant ac baptizabantur.
Nondum enim conjectus fuerat Joannes in carcerem.
Orta est igitur quæstio *quibusdam* ex discipulis Joannis cum Judæis de purificatione.
Venerúntque ad Joannem, & dixerunt ei, Rabbi, is qui tecum erat apud trajectum Jordanis, cui tu ‖ testimonium dedisti, ecce baptizat, & omnes veniunt ad eum.
Respondit Joannes & dixit, Homo non potest recipere quicquam nisi fuerit ei datum è cœlo.

Qui credit in eum, non judicatur: qui autem non credit, jam judicatus est: quia non credidit in nomine unigeniti Filii Dei.
Hoc est autem judicium, quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm Lucem: erant enim eorum mala opera.
Omnis enim qui mala agit, odit lucem, & non venit ad lucem, ut non arguantur opera ejus:
Qui autem facit veritatem, venit ad lucem, ut manifestentur opera ejus, quia in Deo sunt facta.
Post hæc venit Jesus & discipuli ejus in Judæam terram: & illic demorabatur cum eis, & baptizabat.
Erat autem & Joannes baptizans in Ænon juxta Salim: quia aqua multa erant illic, & veniebant & baptizabantur.
Nondum enim missus fuerat Joannes in carcerem.
Facta est autem quæstio ex discipulis Joannis cum Judæis de purificatione.
Et venerunt ad Joannem, & dixerunt ei, Rabbi, qui erat tecum trans Jordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce, hic baptizat, & omnes veniunt ad eum.
Respondit Joannes & dixit, Non potest homo accipere quicquam nisi fuerit ei datum de cœlo.

* *Sup. 1. 5, 9, & 10.*
19 Sola pravitas in causa est cur homines oblatam lucem repudient.
† *Infrà 4. 1.*
25 Satan discipulos Joannis stultâ præceptoris æmulatione incendit, ut Evangelii cursum impediat: Joannes verò sui officii memor, non modò frangit ejus conatus, sed etiam occasionem indè arripit reddendi Christo testimonii, in quo uno testatur vitam æternam à Patre cœlesti proponi.
‖ *Suprà 1. 15. & 27. & 34.*

18 *Jam condemnatus est*, ἤδη κέκριται. suâ videlicet ipsius incredulitate. Agitur enim hîc de adultis quibus annunciatus fuerit Christus, ut contextûs series ostendit. Nam quibus non offertur Evangelium dici non possunt illud contemsisse, nec etiam infantes priùs mortui quàm de illo quicquam audire potuerint: neutris tamen propterea [æternæ] mortis reatum effugientibus, sed illis quidem per legem cordibus suis inscriptam meritò condemnandis, Rom. 2. 14. istis verò ejus peccati reis, quod in eos etiam transit qui non peccarunt ad similitudinem Adami, Rom. 5. 14. exceptis sanctorum liberis in fœdere comprehensis. 1. Cor. 7. 14.

19 *Condemnatio*, ἡ κρίσις. id est condemnationis causa, sicut suprà exposuimus ipsum verbum κρίνειν. Nam quod Oseas de Israelitis dixerat 13. 9. Perditio tua ex te est, hoc Christus in omnes incredulos pronunciat. Sed qui propterea æternum Dei consilium tollit, perinde facit acsi negaret reprobos Dei voluntate nasci, quoniam ab hominibus gignuntur. ¶ *Potiùs*, μᾶλλον. Vulgata & Erasmus, *Magis*: quæ interpretatio sic posset accipi quasi & lucem & tenebras dilexerint homines, sed magìs tamen tenebras quàm lucem: cùm potiùs declaret Christus homines contemtâ luce tenebras esse amplexos. Non dissimilem errorem annotavimus, Luc. 18. 14.

20 *Agit*, ὁ πράσσων. Utitur tempore præsenti, non præterito. non enim quisquis malè egit odit lucem, cùm ii quibus datum est resipiscant, & ad lucem accurrant. sed *malè agere* dicuntur in quibus peccatum regnat, unde fit ut & redargutionis doctrinam & doctores refugiant. ¶ *Opera ipsius*, τὰ ἔργα αὐτοῦ. In uno codice additur, ὅτι πονηρά ἐστιν, *Quia mala sunt*: quod membrum opponitur ei quod in proximo versiculo additur, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα, id est, *quòd secundùm Deum facta sint*.

21 *Qui verò dat operam veritati*, ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν. Heb. עושה אמת *hoseh emeth*: id est (ut ad verbum convertit Vetus interpres & Erasmus) *Qui facit veritatem*. *Veritatis* autem nomen hoc loco declarat vitam verè bonam & omnis fraudis expertem, cujus magistra est lex Dei. Isti autem opponitur φαῦλον πράσσων, id est, qui animo sibi malè conscio à recta via deflectit, & malo studet rectum simulans. Sic *facere pacem* dicitur Jacob. 3. 18. qui paci dat operam. ¶ *Venit*, ἔρχεται. Tempore præsenti. Atqui nemo justitiæ verè studet, nisi qui jam ad lucem accessit, & est ab ea illustratus. Dicitur ergò veritatis studiosus, qui animo intus per Dei gratiam mutato tenetur cognoscendæ & sequendæ veræ justitiæ desiderio, ideóque ad ejus magistrum & doctorem accedit. Verum est tamen cùm omnes in hac vita Deum nonnisi ex parte cognoscamus & amemus, eos etiam qui jam re ipsâ sunt illustrati, lucem adhuc quotidie quærere, & in ipsius cognitionem magìs ac magìs incumbere. ¶ *Secundùm Deum*, ἐν Θεῷ. Hebr. את אלהים *eth elohim*, id est *cum Deo*, ut Gen. 6. 9. Deo veluti duce præeunte, id est σὺν Θεῷ vel κατὰ τὸν Θεόν. ac proinde rectè & ex mandati divini præscripto. Alii interpretantur, *Per Deum*, quia Deus efficit in nobis velle & operari: sed illa expositio est simplicior & accommodatior.

22 *In Judææ territorium*, εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν. Vulg. *In Judæam terram*. Erasmus, *In terram Judæam*. Est enim mollior collocatio, si totum præcedat, pars sequatur. Sed Evangelistam opinor aliò respexisse. nam cùm ex Judææ metropoli exiret Jesus, non poterat simpliciter dici proficisci in Judæam: ideo additur γῆν, quo vocabulo territorium ipsius Hierusalem, adeóque ipsa regio Judææ urbi circumjecta declaratur. Maluimus ergò *territorium* convertere quàm *terram*. Sicut autem hoc dicendi genus novum est, adeò ut putem esse ἅπαξ λεγόμενον, quod aiunt: ità vix (ut opinor) usquam reperias qui annotarit quamobrem sit ab Evangelista usurpatum. Quinetiam in quodam vetusto codice comperimus simpliciter scriptum esse εἰς τὴν Ἰουδαίαν: quam lectionem si sequaris, in aliam difficultatem incides multò majorem, quomodo videlicet Christus ex Judæa in Judæam dicatur profectus?. ¶ *Baptizabat*, ἐβάπτιζεν. Discipulorum videlicet ministerio, ut dicitur infrà, 4. 2. Nempe ut eò apertiùs interior baptismus ab exteriore distingueretur. Nam alioquin unus & idem erat baptismus exterior, etiamsi fuisset ab ipso Christo administratus.

23 *Aquæ multæ*, ὕδατα πολλά. Multi videlicet rivi quorum etiam in eo tractu circa Aroer fit mentio in libris Mosis, aut quòd Jordanis ibi inundaret. Nam ὕδατος appellatione singulari numero *Jordanis* intelligitur, ut Matt. 3. 16. & alibi

 fluvius

fluvius quem nonnulli Eleuterum vocant, ſed circa Ægypti clauſtra, Act. 8. 36.

25 *Igitur*, οὖν. Vulgata & Eraſmus, *Autem*: rectè quidem, ſi ſenſum ſpectes: ſed tamen interdum apud Latinos quoque iſtæ particulæ quamvis propriè accommodentur ſignificandis concluſionibus, ſermonis ingreſſum declarant, ut infrà 4. 9. Sic apud Virgilium Eclogâ. 7. *Alternis igitur contendere verſibus ambo Cœperunt.* ¶ *Cum Judæis*, μετὰ τῶν Ἰουδαίων. In veteribus omnibus noſtris codicibus ſcribitur μετὰ Ἰουδαίου, id eſt, *cum Judæo*, videlicet quodam: & ità videtur legiſſe Chryſoſtomus. ¶ *De purificatione*, Περὶ καθαρισμοῦ. id eſt de Baptiſmo ut vult Cyrillus. At cur Evangeliſta non potiùs *baptiſmi* nomen uſurpaſſet? Chryſoſtomus igitur exiſtimat inter iſtos Joannis ipſius & non Chriſti diſcipulos, ſed Judæos appellatos, actum fuiſſe de legalibus purificationibus, quarum ſtudioſiſſimos Phariſæos veriſimile eſt Joannis baptiſmum ut ſupervacaneum reprehendiſſe. Sed apparet ex ipſo Joannis, apud quem hæc acta ſunt, ſermone, Joannis quidem diſcipulis magiſtri ſui baptiſmum, Judæis autem ſuas ordinarias purificationes tuentibus, cùm utrique opus operatum, quod vocant, ſtultè urgerent, errore toties à Prophetis ipſis reprehenſo, à Joanne fuiſſe utroſque ſicuti armerebantur reprehenſos, admonitis quidem ſuis diſcipulis nè ab externo ſuo baptiſmo penderent, ſed ut in Chriſtum intus baptizantem reſpicerent: Judæis verò edoctis, advenìſſe legalium figurarum in eodem Chriſto complementum.

26 *Apud trajectum Jordanis*, πέραν Ἰορδάνου. Nempe Bethabaram. Vide ſuprà, 1. 28.

27 *Homo*, ἄνθρωπος. Quidam hoc videntur ad Chriſtum referre, ut pro relativo poſitum ſit: quaſi diceret Joannes, Iſte cui invidetis, non excelleret tantis virtutibus niſi id eſſet cœlitus conſecutus: itaque Dei ipſius liberalitati invidetis. Sed ad hanc exprimendam ſententiam omnino dicendum fuerat ὁ ἄνθρωπος pro ἐκεῖνος, *ille*, ut Matth. 26. 72, & 74. Eſt igitur generalis ſententia, quam tamen Joannes ſibi applicat: ut ſit hic ſenſus, Quid conamini meæ conditioni aliquid adjicere? hæc ſors eſt omnium hominum ut ex ſe nè tantillum quidem poſſint conſequi, ſed quicquid eximium habent id eis ex Dei liberalitate tribui neceſſe ſit. Quæ ſit autem illius præſtantia, ipſi fatemini vos ex me intellexiſſe & item quæ ſit muneris mei ratio. illum videlicet eſſe Chriſtum illum cui ſum miſſus apparitor. Quid ergò me vultis cum illo committere? imò æquum eſt ut illius præſtantia paulatim emineat, ego verò paulatim deficiam. Mihi quidem nihil poſſit hâc re jucundius accidere, & tantum abeſt ut vos deterream quò minùs & ipſi ad eum tranſeatis, ut contrà moneam diligenter ut ab eo vno tanquam veræ ſalutis autore toti pendeatis. Sed videtur *Hominis* appellatio magnum habere momentum, ad declarandam humanæ naturæ per ſe conſideratæ miſerrimam conditionem. ¶ *Recipere quicquam*, λαμβάνειν οὐδὲν, vel *quicquam accipere*. Sed illo verbo uti malui, propterea quòd (ut modò dixi) non ſignificat Joannes quid velint aut quid conentur ambitioſi homines, ſed oſtendit illos iſtis conatibus nihil obtinere ac conſequi poſſe, quoniam nullâ ratione poſſunt ulla dona à Deo extorqueri, ſed ab illius unica benignitate emanare, prout, & quibus ipſi placet, quâ menſurâ unumquemque contentum eſſe oporteat, & de eo laborare ut iis bene utatur. Sic loquitur ipſe Chriſtus Matth. 20. 23. Sic etiam canitur Pſalm. 75, & Paulus ſcribit, 1. Cor. 12. 11. Syrus interpres addit מן צבות נפשה *men tſebuth nuphſcheh, ex voluntate animæ ſuæ*, id eſt, ſuo arbitratu & prout ipſi libet, ſicut infrà 5. 19, convertit ἀφ' ἑαυτοῦ, *à ſemetipſo*, quod planè appoſitè videtur Græco contextui adjici hoc loco poſſe. ¶ *Niſi*, ἐὰν μή. Hæ loquendi formulæ, quibus plus ſignificatur quàm verbis exprimatur, petitæ ſunt è medio. Nam juſta locutio fuerit, Sed oportet ei dari è cœlo. Neque hoc ſpectat propriè ad miniſterii vocationem, de qua dicitur Hebr. 5. 5. quòd Chriſtus ſummum pontificatum non arripuerit, ſed à Patre vocatus eum in ſe receperit: ſed ad dona Spiritûs ſancti, cuique vocationi neceſſaria, refertur. Eſt tamen hæc quoque ambitio eorum qui aliquid videri volunt, in Eccleſiaſticis præſertim functionibus, reprehendenda, utpote quæ teſte Antichriſtianâ hierarchiâ, quam vocant, Eccleſiam eò uſque labefactarit, ut de ipſius inſtauratione penè deſperandum videatur: cùm hoc ipſum malum eorum quoque non paucos invaſerit qui remedium pollicentur, & ex bonorum præcipuè accuſationibus falſis quæſtum faciunt, nedum ut in ordinem ſe redigi ſuſtineant.

* Suprà 1. 20.
† Rom. 3. 4.
‖ Matt. 11. 27.
* Heb. 2. 4. 1. Joan. 5. 10

28 Αὐτοὶ ὑμεῖς μοι μαρτυρεῖτε ὅτι εἶπον, Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ὅτι ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου.
29 Ὁ ἔχων τὴν νύμφην, νυμφίος ἐστίν· ὁ δὲ φίλος τοῦ νυμφίου ὁ ἑστηκὼς καὶ ἀκούων αὐτοῦ, χαρᾷ χαίρει διὰ τὴν φωνὴν τοῦ νυμφίου. αὕτη οὖν ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πεπλήρωται.
30 Ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι.
31 Ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν· ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστι, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ· ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστί.
32 Καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ· καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδεὶς λαμβάνει.
33 Ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἐσφράγισεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθής ἐστιν.
34 Ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ λαλεῖ· οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα.
35 Ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱὸν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.
36 Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ, οὐκ ὄψεται ζωὴν, ἀλλ' ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ μένει ἐπ' αὐτόν.

Vos ipſi mihi teſtes eſtis me dixiſſe, * Non ſum ego Chriſtus, ſed miſſus ſum *qui apparerem* coram eo.
Qui habet ſponſam, ſponſus eſt: amicus autem ſponſi qui ſtat & audit eum, gaudio gaudet propter vocem ſponſi. hoc ergò gaudium meum impletum eſt.
Illum oportet creſcere, me verò minui.
Qui ſupernè venit, ſupra omnes eſt; qui è terra eſt, terrenus eſt, & terrena loquitur: qui è cœlo venit, ſupra omnes eſt.
Et quod vidit & audivit, hoc teſtatur: ſed teſtimonium ejus nemo recipit.
Qui recipit ejus teſtimonium is obſignavit† Deum veracem eſſe.
Nam *is demum* quem miſit Deus, verba Dei loquitur. non enim *huic* admetitur Deus ſpiritum.
Pater diligit Filium, ‖ & omnia dedit ei in manum.
* Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui verò non obedit Filio, non videbit vitam, ſed ira Dei manet ſuper eum.

Ipſi vos mihi teſtimonium perhibetis quòd dixerim, Non ſum ego Chriſtus, ſed quia miſſus ſum ante illum.
Qui habet ſponſam, ſponſus eſt: amicus autem ſponſi qui ſtat & audit eum, gaudio gaudet propter vocem ſponſi. hoc ergò gaudium meum impletum eſt.
Illum oportet creſcere, me autem minui.
Qui de ſurſum venit, ſuper omnes eſt: qui eſt de terra, de terra eſt, & de terra loquitur: qui de cœlo venit, ſuper omnes eſt.
Et quod vidit & audivit, hoc teſtatur: & teſtimonium ejus nemo accipit.
Qui accipit ejus teſtimonium, ſignavit quia Deus verax eſt.
Quem enim miſit Deus, verba Dei loquitur. non enim ad menſuram dat Deus Spiritum.
Pater diligit Filium, & omnia dedit in manu ejus.
Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui autem incredulus eſt Filio, non videbit vitam, ſed ira Dei manet ſuper eum.

28 Qui apparerem *coram eo*, ἔμπροσθεν ἐκείνου. Vulgata & Eraſmus, *Ante illum*: quæ locutio eſt ambigua. Jam autem admonui ἔμπροσθεν nunquam reperiri in novo Teſtamento pro temporis adverbio. Sed & ſi convertas, *Miſſus ſum coram eo*, diverſa erit ſententia. Itaque neceſſariò fuit aliquid ſupplendum, ex quo intelligatur Joannem miſſum ut quaſi apparitoris officio fungeretur.

29 *Gaudio gaudet*, χαρᾷ χαίρει. Heb. שמח שמחה *ſameach ſimchah* pro eo quod Latinè dicas, mirificam quandam voluptatem capit ex ipſius ſponſi ſermone. Terentius, *Nam hunc ſcio mea ſolidè gaviſurum gaudia.* Plautus, *Bene ei qui hoc gaudio gaudet.* Ideo hanc paronomaſiam libenter ſervavimus.

30 *Creſcere*, αὐξάνειν. reſpectu videlicet efficaciæ & amplitudinis miniſterii Evangelici: in quo loquebatur & agebat Chriſtus ut dominus, Joannes verò quaſi atrienſis ipſius ſervus.

31 *Supernè*, ἄνωθεν. Vulgata & Eraſmus, *Ex ſupernis* ſub. *locis*: quod nuſquam memini legere apud idoneos autores. Virgilius Æn. 6. *Unde supernè Plurimus Eridani per ſylvam volvitur amnis.* ¶ *Qui è terra eſt*, ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς: id eſt, qui nihil aliud eſt quàm homo, terrenæ videlicet fæcis opificium. Itaque ὢν hoc loco originem declarat: ſed paulò pòſt, cùm ſubjicitur ἐκ τῆς γῆς ἐστι, ſignificatur id quod originem redolet, ideóq; Eraſmus poſteriore loco ἐκ τῆς γῆς ἐστι, rectè interpretatus eſt, *Terrenus eſt*, pro quo habet Auguſtinus *Terra eſt*, ſicut ſuprà verſ. 6. dicitur eſſe *Caro* qui carnalis eſt. Cæterùm ità duo ſignificat Joannes: unum, cæteros homines ex ſeſe nihil verè divinum & cœleſte ſapere vel loqui poſſe, cùm (ut inquit Apoſtolus 2. Corinth. 3. 5.) nè cogitare quidem poſſint ex ſeſe quæ Dei ſunt, in doctrina nimirum ſalutis: alterum, eos qui verè divinum aliquid loquuntur, (loquuntur autem omnes quibus datum eſt & in quibus poſuit Dominus ſermonem reconciliationis, 2. Cor. 5. 18.) non niſi ex parte cognoſcere, pro Spiritûs menſura: & quicquid ſapiunt, ipſos ex Chriſto ut perenni fonte haurire. ¶ *Venit*, ἔρχεται. Non dicit ἐστι, *Eſt*, ut in ſequente membro. Nec enim Chriſtus *eſt* ex cœleſti materia, nè ſecundùm carnem quidem; ſed *veniſſe* dicitur Filius in carnem, illam videlicet hypoſtaticè aſſumendo.

32 *Quod vidit & audivit*, ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε. Id eſt, quod plenè & perfectè cognitum habet. ¶ *Nemo*, οὐδείς. id eſt, perpauci, ut qui penè nulli videri poſſint cum cæteris collati. Nam hæc Eccleſiæ conditio ſemper fuit.

34 *Quem miſit*, ὃν ἀπέστειλεν. Sic Terentius, *Ut placerent populo quas feciſſet fabulas.* Ego perſpicuitati ſtudui. ¶ *Admetitur*, ἐκ μέτρου δίδωσιν. Ad verbum, *Dat ex menſura*, quæ periphraſis illo unico verbo clariùs exprimitur. Vulg. & Eraſmus *Dat ad menſuram*: i. e. ἐν μέτρῳ, vel κατὰ μέτρον δίδωσιν. Rectè autem, meo judicio, Eraſmus ſupplevit pronomen αὐτῷ, *ei*, videlicet Filio quem miſit: quamvis non deſint qui hæc in genere explicent, quaſi dicatur Deus non dare ex menſura, id eſt, non depromere

quaſi

quasi ex vase sua dona, cùm sit veluti fons inexhaustus. Sed hæc ad unum Filium pertinere satis liquet ex versiculo proximo. Verbum autem præsentis temporis vel accipitur loco præteriti *admensus est*, vel actum continuum notat. Nostrorum autem temporum Eutychianos, ex hoc loco colligentes omnium Deitatis proprietatum in assumtam humanitatem realem effusionem, ut indè suam illam Ubiquitariam carnem eliciant, cogitare saltem oportuit, ei quod ad mensuram est datum, non opponi quod infinitum est, sed id quod totum est & integrum, etiamsi totum ipsum sit finitum: cujusmodi sunt qualitates quæcunque à Deitate in res creatas conferuntur ex participatione, nè carne quidem Christi, quantumvis glorificati, exceptâ, cùm sola Deitas sit infinita.

35 *Dedit ei in manum*, δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ: id est, arbitrio ac potestati ejus permisit, ut ipse Christus explicat Matth. 28. 18. Altera autem interpretatio, *Dedit per manum ejus*, quasi significetur omnia dare Pater per manum Filii, etsi verissima est, tamen non est accommodata, vel ob eam causam quòd potiùs dicendum fuisset δίδωσιν quàm δέδωκεν.

36 *Non obedit*, ἀπειθῶν: sive, *qui non est dicto Filii audiens*, ut convertit Cyprianus libro adversùs Judæos 2. cap. 26. sicut Erasmus observavit. Possumus etiam vertere, *Qui se persuaderi à filio non sinit*. Est enim duplex ἀπείθεια: una posita in intellectu, cùm videlicet quispiam doctrinæ veritatis non vult assentiri, quo sensu opponuntur τὸ πιστεύειν & τὸ ἀπειθεῖν, ut hoc loco, & Act. 14. 2. altera posita in voluntate & moribus, quæ ἀπείθεια in multis quoque reperitur, qui tamen assentiuntur doctrinæ; & hactenus dici possunt πιστεύειν, ut Act. 8. 13. & alibi sæpe. Itaque malui generalem notationem hujus verbi sequi quàm vertere, *Incredulum esse*. Syrus sensum optimâ fide expressit, cùm ἀπειθῶν verteret verbo quo significatur *Non acquiescere*. Vide Luc. 1. 17. ¶ *Non videbit vitam*, οὐκ ὄψεται ζωήν. Hebraismus, pro *vitâ non fruetur*, ut alibi exposuimus. ¶ *Manet*, μένει. Theophylactus legit μενεῖ, id est, *Manebit*, & ità citat Cyprianus eo loco quem modò citavi. Cyrillus quoque ità legit, & Syrus interpres: quod etiam est ἐμφατικώτερον. Vide Matth. 26. 39.

ΚΕΦ. δʹ.

Ὡς οὖν ἔγνω ὁ Κύριος ὅτι ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι ὅτι Ἰησοῦς πλείονας μαθητὰς ποιεῖ καὶ βαπτίζει ἢ Ἰωάννης·

2 (Καίτοιγε Ἰησοῦς αὐτὸς οὐκ ἐβάπτιζεν, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ)

3 Ἀφῆκε τὴν Ἰουδαίαν, καὶ ἀπῆλθε πάλιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

4 Ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας.

5 Ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας λεγομένην Σιχὰρ, πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν Ἰακὼβ Ἰωσὴφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ.

6 Ἦν δὲ ἐκεῖ πηγὴ τοῦ Ἰακώβ. ὁ οὖν Ἰησοῦς κεκοπιακὼς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας, ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ· ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη.

7 Ἔρχεται γυνὴ ἐκ τῆς Σαμαρείας ἀντλῆσαι ὕδωρ· λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Δός μοι πιεῖν.

8 Οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπεληλύθεισαν εἰς τὴν πόλιν, ἵνα τροφὰς ἀγοράσωσι.

9 Λέγει οὖν αὐτῷ ἡ γυνὴ ἡ Σαμαρεῖτις, Πῶς σὺ Ἰουδαῖος ὢν παρ' ἐμοῦ πιεῖν αἰτεῖς, οὔσης γυναικὸς Σαμαρείτιδος; (οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις)

10 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Εἰ ᾔδεις τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ, καὶ τίς ἐστιν ὁ λέγων σοι, Δός μοι πιεῖν, σὺ ἂν ᾔτησας αὐτὸν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν.

11 Λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ, Κύριε, οὔτε ἄντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· πόθεν οὖν ἔχεις τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν;

12 Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἰακὼβ, ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ;

13 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου διψήσει πάλιν·

14 Ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον.

15 Λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ, Κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ, μηδὲ ἔρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν.

16 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε.

17 Ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔχω ἄνδρα. Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Καλῶς εἶπας, Ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω.

CAP. IIII.

Ut ergò cognovit Dominus Pharisæos audivisse ipsum plures discipulos facere * & baptizare quàm Joannem:

(Quanquam Jesus ipse non baptizabat, sed discipuli ejus)

Reliquit Judæam, & abiit rursum in Galilæam.

Oportebat autem eum transire per Samariam.

Venit ergò in urbem Samariæ quæ dicitur Sichar, juxta prædium quod dedit † Jacobus Josepho filio suo.

Erat autem ibi fons Jacobi. Jesus ergò fatigatus ex itinere, ità sedit ad fontem: hora *enim* erat quasi sexta.

Venit mulier Samaritana ut hauriret aquam: dicit ei Jesus, Da mihi potum.

Nam discipuli ejus abierant in urbem ut cibos emerent.

Dicit igitur ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu, Judæus cùm sis, potum à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? (non enim utuntur Judæi Samaritanis)

Respondit Jesus & dixit ei, Si nosses donum illud Dei, & quis sit ille qui dicit tibi, Da mihi potum, tu petiisses ab eo, & dedisset tibi aquam vivam?

Dicit ei mulier, Domine, neque quo haurias habes, & puteus profundus est: unde ergò habes aquam illam vivam?

Num tu major es patre nostro Jacobo, qui dedit nobis hunc puteum, ex quo ipse bibit, & filii ejus, & ejus pecora?

Respondit Jesus & dixit ei, Quisquis bibit ex aqua ista sitiet rursus:

Quisquis autem biberit ex aqua illa quam ego ei dabo, nequaquam unquam sitiet: sed aqua illa quam ego ipsi dabo, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.

Dicit ei mulier, Domine, da mihi aquam istam, ut non sitiam, neque veniam huc ad hauriendum.

Dicit ei Jesus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.

Respondit mulier & dixit ei, Non habeo virum. Dicit ei Jesus, Bene dixisti, Non habeo virum.

CAP. IIII.

Ut ergò cognovit Jesus quia audierunt Pharisæi quòd Jesus plures discipulos facit & baptizat quam Johannes:

(Quanquam Jesus non baptizaret, sed discipuli ejus)

Reliquit Judæam, & abiit iterum in Galilæam.

Oportebat autem eum transire per Samariam.

Venit ergò in civitatem Samariæ quæ dicitur Sichar, juxta prædium quod dedit Jacob Joseph filio suo.

Erat autem ibi fons Jacob. Jesus fatigatus ex itinere, sedebat sic supra fontem: hora erat quasi sexta.

Venit mulier de Samaria haurire aquam: dicit ei Jesus, Da mihi bibere.

Discipuli enim ejus abierant in civitatem ut cibos emerent.

Dicit ergò ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Judæus cùm sis bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? (non enim coutuntur Judæi Samaritanis)

Respondit Jesus & dixit ei, Si scires donum Dei, & quis est qui dicit tibi, Da mihi bibere, forsitan petiisses ab eo, & dedisset tibi aquam vivam?

Dicit ei mulier, Domine, neque in quo haurias habes, & puteus altus est: unde ergò habes aquam vivam?

Nunquid tu major es patre nostro Jacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit, & filii ejus, & pecora ejus?

Respondit Jesus & dixit ei, Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum:

Qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam.

Dicit ad eum mulier, Domine, da mihi hanc aquam, ut non sitiam, neque veniam huc haurire.

Dicit ei Jesus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.

Respondit mulier & dixit, Non habeo virum. Dicit ei Jesus, Bene dixisti, Quia non habeo virum.

1 Servandus hic modus in faciendo officio, ut neque metu terreamur quin pergámus, neque in accersendis periculis simus præcipites.
* *Sup.* 3. 26.
† *Gen.* 33. 19. & 48. 22. *Jos.* 24. 32.
5 Christus, relictis Pharisæis fastuosis, cum muliercula peccatrice, & quidem extranea, thesauros æternæ vitæ communicat, refellens crassos Samaritanorum errores, & verum Dei cultum Judæis traditum defendens; ità tamen, ut utrosque ad se unum revocet: in quem videlicet Patres omnes, ipsæque adeò legales omnes ceremoniæ respexerint.

1 *Ipsum*, ὅτι Ἰησοῦς. Vulgata & Erasmus, *Quòd Jesus*. Est autem antecedentis repetitio pro relativo, ex Hebræorum idiotismo, ut Psal. 48. 1. ¶ *Sichar*, Σιχάρ. olim Sichem, celeberrima in sacris literis civitas triginta ab urbe Hierosolymorum stadiis distans, autore Hieronymo in Paulæ epitaphio.

6 *Ità*, οὕτως: id est, ità ut lassus erat, vel idcirco quia lassus erat. Sic enim hæc particula reperitur usurpata Act. 20. 11, atque adeò apud Terentium & alios idoneos autores, ut Erasmus observavit: neque video quâ ratione possint δεικτικῶς aut μιμητικῶς accipi, cùm hæc non scribantur formâ dialogi. ¶ *Hora* enim *erat*, ὥρα ἦν. Apparet ex Cyrillo, Chrysostomo & Theophylacti commentario, scriptum fuisse in ipsorum codicibus ὥρα δὲ ἦν, ut suprà, 1. 40. ità ut δὲ pro γὰρ accipiatur. Ità enim explicatur ratio cur ad fontem sederit: Quia (inquit) lassus erat de via, & instabat meridies, maximus videlicet diei æstus. Non dubitavi igitur causalem particulam supplere, cùm alioquin in narrationibus istæ particulæ non sine quadam etiam gratia omitti soleant, à nostro præsertim Evangelista, ut suprà, 1. 27, 30, 39, 40, 41, 42, 45, 47, & in omnibus penè narrationibus.

9 *Igitur*, οὖν. Vide suprà, 3. 25. Sic etiam accipitur infrà versu 28. ¶ *Utuntur*, συγχρῶνται. Vulgata, *Coutuntur*, quod vocabulum planè est barbarum & obscurum. Erasmus, *Commercium habent*, recedens à Græcis, quod minimè necesse fuit. Nam *utendi* verbum simili prorsus significatione usurpant Latini, ut vel ex illo Ciceronis loco apparet. *Sextum*, inquit, *Alphenum propinquum nostrum, quo iste utebatur plurimùm*. Sunt autem hæc Evangelistæ potiùs quàm hujus Samaritanæ verba. Cur enim ab illa Jesus de re plus satis omnibus nota admoneretur? Idcircò illa inclusi parenthesi. Quòd si quis istis, sive hujus Samaritanæ mulieris, sive Evangelistæ, verbis missionem discipulorum in urbem objiciat, ubi cibos emerint, & quibus ipsi ibi postea biduum commorati, nullos ex civibus sint dedignati: respondeo, Christum & ipsius discipulos, sicuti cum Publicanis quoque cibum sumere non dubitabant, ità nihil moratos fuisse anathematismum Judaicum adversùs Samaritanos promulgatum. Cæterùm qui fuerint isti Samaritani, priùs Chitæi dicti, qui tamen & ipsi à Jacobo per Josephum mentiebantur se originem ducere, quæ item fuerit illorum religio, qui cultus in monte Garisin ab eis institutus, quæ ipsorum adversùs Judæos, & Judæorum vicissim adversùs illos odia, adeò quidem ut à Synagoga magna Samaritani fuerint severissimo anathemate notati, partim ex sacris literis, partim ex Josepho & recentioribus etiam scriptoribus intelligitur: unde illud jactatum adversùs Christum convitium, *Samaritanus es*, infrà 8. 48.

10 *Donum illud*, τὴν δωρεάν. Non dicit indefinitè δωρεάν, *donum*, neque plurali numero τὰς δωρεάς, *dona*: itaque additus articulus ostendit Christum de eximio aliquo dono differere, de seipso videlicet quem Pater huic mulierculæ offerebat: & illud καὶ τίς ἐστιν accipiendum est pro epexegesi. ¶ *Tu petiisses*, ἂν ᾔτησας.

Vulg.

Vulg. *Forsitan petiisses*, quomodo etiam particulam ἂν expressit infrà 5.46, & 8.19.

11 *Quo haurias*, ἄντλημα. Augustinus tractatu in Joh. 25. vertit, provinciali proculdubio vocabulo, *Hauritorium*. ¶ *Aquam illam vivam*, τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν. Id est, puram & perennem, nempe divinam illam vim Spiritûs sancti, nos introducentis in ejus veritatis cognitionem, in qua sita est vita æterna. Agitur enim hîc de dono, quod cùm sit electis proprium, ideo nunquam illis prorsus eripitur: cui perenni aquæ opponitur terrena illa ex puteis hausta, sitim nisi ad tempus non exstinguens. Sunt autem hæ metaphoræ Hebræis familiares, ut Jerem. 2.13. & illud εἰς τὸν αἰῶνα ambiguè & obscurè hoc loco vertitur *in æternum*.

14 *Nequaquam unquam sitiet*, οὐ μὴ διψήσει. Duplex negans particula expressiùs negat. Poscit autem mutua relatio, ut sicut illud de aqua vulgari, sic de vita Spirituali animam verè sanante istud accipiatur: quæ certè in uno Christo per justificantem & sanctificantem Spiritum sanctum in nobis habitantem donatur: in quo propterea dicimur completi, Col. 2.10. quamvìs hoc etiam verum sit de illa spirituali ultimo demum die nostro quoque corpori communicanda vita, tunc demum istâ desiturâ animali, fami & siti obnoxiâ. Quòd autem in hac vita nunquam sitire dicantur, qui ex hac aqua biberint, Christus mox explicat: nempe non quòd sitis sit omnino prorsus exstincta, sed quia, prout de siti vitiorum compescenda, & de hac aqua Spirituali ampliùs haurienda desiderium crescit (quod omnibus verè sanctificatis usu venire testatur Apostolus suo ipsius ipsius exemplo, Rom. 7. 24.) ità vicissim ex illo fonte intra nos aperto perennis rivus nos laborantes irrigare non desinit, ut nunquam exarescamus, sicut loquitur David Psalm. 1. 3. quò respicit idem Apostolus Rom. 6. 14.

|| Deut. 12. 5, & 11.

20 Duabus ferè columnis, sed admodum infirmis, nititur omnis superstitiosorum religio, Patrum videlicet detortis exemplis, & stultâ de rebus externis opinione: quibus erroribus opponere oportet Dei verbum & naturam.

* 2. Reg. 17. 29.

† 2. Cor. 3. 17.

18 Πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες· καὶ νῦν ὃν ἔχεις, οὐκ ἔστι σου ἀνήρ· τοῦτο ἀληθὲς εἴρηκας.

19 Λέγει αὐτῷ ἡ γυνή, Κύριε, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σύ.

20 Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει προσεκύνησαν· καὶ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἐστὶν ὁ τόπος ὅπου δεῖ προσκυνεῖν.

21 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, πίστευσόν μοι ὅτι ἔρχεται ὥρα ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ πατρί.

22 Ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν· ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν.

23 Ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ Πατρὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν.

24 Πνεῦμα ὁ Θεός· καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.

25 Λέγει αὐτῷ ἡ γυνή, Οἶδα ὅτι Μεσσίας ἔρχεται, ὁ λεγόμενος Χριστός· ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν πάντα.

26 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι, ὁ λαλῶν σοι.

27 Καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασαν ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει· οὐδεὶς μέντοι εἶπε, Τί ζητεῖς; ἤ, Τί λαλεῖς μετ' αὐτῆς;

28 Ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἡ γυνή, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ λέγει τοῖς ἀνθρώποις,

29 Δεῦτε, ἴδετε ἄνθρωπον ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα· μήτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός;

30 Ἐξῆλθον οὖν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν.

Quinque enim viros habuisti: & nunc quem habes, non est tuus vir. hoc verè dixisti.

Dicit ei mulier, Domine, conspicor te Prophetam esse.

Patres nostri in hoc monte adoraverunt: & vos dicitis || Hierosolymis esse locum illum ubi oporteat adorare.

Dicit ei Jesus, Mulier crede mihi, venit tempus quando neque in monte hoc, neque Hierosolymis adorabitis Patrem.

* Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Judæis est.

Sed venit tempus, & nunc est, cùm veri adoratores adorabunt Patrem spiritu ac veritate: etenim Pater tales quærit qui ipsum adorent.

† Deus est Spiritus: & qui adorant eum, oportet ut spiritu ac veritate adorent.

Dicit ei mulier, Scio Messiam venturum (qui dicitur Christus,) cùm venerit ille, nobis annunciabit omnia.

Dicit ei Jesus, Ego *is* sum, qui loquor tibi.

Interea verò venerunt ejus discipuli, & mirati sunt quòd cum muliere loqueretur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, Quid loqueris cum ea?

Reliquit ergò hydriam suam mulier, & abiit in urbem, dixitque ejus loci hominibus,

Adeste, videte hominem qui dixit mihi quæcunque feci: num iste est Christus ille?

Exierunt ergò ex urbe, & venerunt ad eum.

Quinque enim viros habuisti: & nunc quem habes, non est tuus vir. hoc verè dixisti.

Dicit ei mulier, Domine, video quia Propheta es tu.

Patres nostri in monte hoc adoraverunt: & vos dicitis quia Ierosolymis est locus ubi adorare oportet.

Dicit ei Jesus, Mulier crede mihi, quia venit hora quando neque in monte hoc, neque in Jerosolymis adorabitis patrem.

Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Judæis est.

Sed venit hora, & nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu & veritate: nam & Pater tales quærit qui adorent eum.

Spiritus est Deus: & eos qui adorant eum, in spiritu & veritate oportet adorare.

Dicit ei mulier, Scio quia Messias venit qui dicitur Christus: cùm ergò venerit, ille nobis annunciabit omnia.

Dicit ei Jesus, Ego sum qui loquor tecum.

Et continuò venerunt discipuli ejus: & mirabantur quia cum muliere loquebatur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, Quid loqueris cum ea?

Reliquit ergò hydriam suam mulier, & abiit in civitatem, & dicit illis hominibus,

Venite & videte hominem qui dixit mihi omnia quæcunque feci: nunquid ipse est Christus?

Exierunt ergò de civitate & veniebant ad eum.

20 *In hoc monte*, ἐν τῷ ὄρει τούτῳ. nempe Garisin. qua de re vide Josephum antiq. lib. 11. cap. 8.

21 *Tempus*, ὥρα. i. καιρός. Gallicè, *La saison*. Vulg. *hora*. [Vide Matt. 14. 15.]

22 *Quod nescitis*, ὃ οὐκ οἴδατε. Ergò sine fide: ex quo consequitur omnes semel damnandas esse ἐθελοθρησκείας. ¶ *Nos adoramus*, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν. Accenset sese ut hominem hominibus, ut Judæum Judæis, Christus. Sed num etiam adoratoribus? Maximè, ut pluribus Cyrillus, & hac de re & alio docet loco, non tamen secundùm Deitatem, sive Absolutè & Essentialiter, ut blasphemant Arriani, sed Personaliter consideratam. *Adorare* ergò dicitur Christus quatenus est homo, seipso secundùm suam Deitatem minor. Adoratur autem & ab Angelis, & ab omnibus rebus creatis, tum ut Deus verus seipso major, tum ratione Humanitatis, non tamen Absolutè, sed quatenus hæc Humanitas, etsi Deitas non est, subsistit tamen, non in sese, sed in Filii veri & coessentialis Dei persona, nunquam dividenda, & habente nomen quod est supra omne nomen, id est, supra creatas res omnes, etiam quatenus & ipse verus homo est.

23 *Spiritu ac veritate*, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Abundat præpositio ἐν Hebræorum more, de quo diximus Matth. 3.11. *Spiritum* autem opponit mandato, quod carnale dicitur Heb. 7. 16. in sese videlicet consideratum, & quatenus cultus iste ritibus & materiâ caducis constabat: ac simili prorsus ratione cum *Veritate* confertur, non Mendacium, sed Legis ritus externus, qui propositis imaginibus promittebat quod re ipsâ præstat Christus. Quæ igitur de vero & falso Dei cultu, item de utraque vita hîc differit Theophylactus, ad rem non pertinent. Etsi enim Christus verbis *Spiritûs* & *Veritatis* utens omnes commentitios cultus & vanos à fundamentis apertè convellit, tamen ipsa interrogatio & Christi responsio declarant directè significari sublatam mox fore istam inter Judæos & Samaritanos, de loco Adorationis & ejusmodi rebus controversiam. Sunt igitur conjunctim legenda *In Spiritu & Veritate*. Nam Patres quoque & pii omnes ante exhibitum Christum adorarunt verum Deum *in Spiritu*, non tamen *in ista Veritate*, ut suprà nos docuit noster Evangelista cap. 1. 17. quoniam promissiones, quæ sunt veri Divini cultûs objecta, non nisi eminus, quamvìs ad salutem efficaciter, spectabant. Neque verò quod hîc nobis impudenter ab Antichristi Romani mancipiis objicitur, spiritualem cultum ex verbis Christi stabilientes, sentimus Deum non esse, tum externo corporis, tum interno spiritûs cultu adorandum: imò utrumque Deo semper debitum fuisse & deberi absit ut inficiemur. Sed primùm quæ quisque privatim pro suæ vocationis ratione præstare Deo & proximo debet officia tum corpore tum spiritu, à publico Ecclesiastico cultu distinguimus. Deinde sacros ritus ad εὐταξίαν, non ad ipsum cultum propriè pertinentes, à signis figurandæ alicujus rei causâ institutis, id est, Sacramentis discernimus: cujusmodi sola duo in Ecclesia Christiana constituit Christus, eáque simplicissima & minimè operosa, nempe Baptismum & Cœnam Domini: & illos quidem cultus, prout requirit ordo cujusque Ecclesiæ, constituendos docemus, sed intra modum, & adhibitâ semper cautione, nè cultûs ipsius Divini partes censeantur, nedum ut promissio gratiæ Divinæ illis affingatur: ità denique ut ex illis infinitis quibus onerari Ecclesiam graviore quàm Mosaico jugo conqueritur Augustinus, vani, ridiculi, superstitiosi, impii denique prorsus abrogentur. Sacramentis verò, prout Divinitus sunt ab unico nostro Legislatore ordinata, quidquam addere vel detrahere, ac multò magis novas figuras, vel umbras ullas in Ecclesiam invehere, nefariam esse audaciam, ex verbo Dei omnes ἐθελοθρησκείας tam expressè damnantis, & ignem externum olim altari suo inferre prohibentis, affirmamus. Hæc, inquam, nostra est de spirituali cultu Divino sententia, his Christi verbis consentanea, nisi fortè sublatas, licet Divinitus institutas, Mosaicas figuras & umbras arbitramur, ut aliæ ab hominibus (& quibus plerisque hominibus?) illarum loco substituerentur, aut partim Mosaicarum nonnullæ restituerentur, partim à Paganis aliæ desumerentur.

24 *Deus est Spiritus*, Πνεῦμα ὁ Θεός. Iterum adjunctus articulus ostendit *Deum* esse Subjectum, *Spiritum* verò Attributum, quemadmodum suprà 1.1. quod ut faciliùs intelligeretur, secuti sumus naturalem constructionis ordinem. Cæterùm *Spiritûs* appellatio naturæ Divinæ Essentialiter consideratæ tribuitur, nequis de tertia hypostasi propriè hîc agi putet.

25 *Qui dicitur Christus*, ὁ λεγόμενος Χριστός. Hæc sunt verba Evangelistæ, nomen Messiæ Græcè explicantis, non ipsius mulieris Græcè nescientis, ideo à nobis parentheseωs signo inclusa: sicut sunt etiam apud Syrum interpretem omissa. ¶ *Omnia*, πάντα. Ad salutem videlicet spectantia. Itaque particula universalis ad id de quo agitur est restringenda, quod est sæpissimè in his libris observandum.

27 *Interea*, ἐπὶ τούτῳ: hoc est omnino, quod ad verbum dicimus in vernaculo sermone, *sur cela*, vel *sur ce propos*. ¶ *Cum muliere*, μετὰ γυναικός: i.e. inquit Erasmus cum ea: quæ nimirum Samaritana esset: quo modo etiam video hunc locum à plerisq; explicari.

Sed (ut mihi quidem videtur) ad exprimendam hanc sententiam dicendum erat cum articulo μετὰ τῆς γυναικὸς, ut infrà vers. 39, & 42, quod etiam annotavimus suprà 3.27. Deinde, cur tantopere offenderentur colloquio Christi cum Samaritana, qui ex ipsa urbe venirent, ubi ex Samaritanis cibum emerant? Mirantur ergò potiùs solum cum sola muliere extranea colloqui. Habenda enim est ratio temporis & loci, cùm alioquin non repudiaret Christus etiam mulieres alloqui, utpote quæ sint illum Hierosolymam usque secutæ, & ipsi ministrabant: sed tamen neque temerè id fecit, neque frequenter, neque allocutus est quasvis, neque ubivis, sed ità ut omnis maledicendi occasio quantumvis suspiciosis hominibus eriperetur. Nec sanè credibile est discipulos sinistri quicquam fuisse de Domino suspicatos, sed hoc ut insuitatum admiratos: & notæ sunt bonorum Patrum querelæ adversùs mulieres ἐπεισάκτους vocatas. qui utinam potiùs istarum turpitudinum cloacam prospicere & obstruere, quàm votivam illam suam virginitatem tantopere tueri studuissent.

28 *Ejus loci hominibus*, τοῖς ἀνθρώποις. Hic demum valet quod in superiorem versiculum non ità apposite Erasmus annotarat. Si tamen simplici relativo usus esset Evangelista, planiùs esset locutus. Conati propterea sumus articuli ἀπαραφορὰν paulò clariùs exponere.

---

31 Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἠρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ, λέγοντες, Ῥαββὶ, φάγε.
32 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐγὼ βρῶσιν ἔχω φαγεῖν ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.
33 Ἔλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους, Μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν;
34 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον.
35 Οὐχ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἔτι τετράμηνόν ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; Ἰδοὺ, λέγω ὑμῖν, ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη.
36 Καὶ ὁ θερίζων, μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον· ἵνα καὶ ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων.
37 Ἐν γὰρ τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ἀληθινὸς, Ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων.
38 Ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν ὃ οὐχ ὑμεῖς κεκοπιάκατε· ἄλλοι κεκοπιάκασι, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε.
39 Ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκείνης πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τῶν Σαμαρειτῶν, διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικὸς μαρτυρούσης, Ὅτι εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα.
40 Ὡς οὖν ἦλθον πρὸς αὐτὸν οἱ Σαμαρεῖται, ἠρώτων αὐτὸν μεῖναι παρ' αὐτοῖς· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας.
41 Καὶ πολλῷ πλείους ἐπίστευσαν διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ.
42 Τῇ τε γυναικὶ ἔλεγον, Ὅτι οὐκέτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν πιστεύομεν· αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου, ὁ Χριστός.
43 ¶ Μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.
44 Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει.
45 Ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ Γαλιλαῖοι, πάντα ἑωρακότες ἃ ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῇ ἑορτῇ· καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν ἑορτήν.
46 ¶ Ἦλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πάλιν εἰς τὴν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, ὅπου ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἶνον. Καὶ ἦν τις βασιλικὸς, οὗ ὁ υἱὸς ἠσθένει ἐν Καπερναούμ.
47 Οὗτος ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ἥκει ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν, καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα καταβῇ καὶ ἰάσηται αὐτοῦ τὸν υἱόν· ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν.
48 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε.
49 Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλικὸς, Κύριε, κατάβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου.
50 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου, ὁ υἱός σου ζῇ. Καὶ ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν αὐτῷ Ἰησοῦς· καὶ ἐπορεύετο.
51 Ἤδη δὲ αὐτοῦ καταβαίνοντος, οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ἀπήντησαν αὐτῷ, καὶ ἀπήγγειλαν, λέγοντες, Ὅτι ὁ παῖς σου ζῇ.
52 Ἐπύθετο οὖν παρ' αὐτῶν τὴν ὥραν ἐν ᾗ κομψότερον ἔσχε· καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὅτι χθὲς ὥραν ἑβδόμην ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετός.
53 Ἔγνω οὖν ὁ πατὴρ ὅτι ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐν ᾗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ὁ υἱός σου ζῇ. Καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸς καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη.
54 Τοῦτο πάλιν δεύτερον σημεῖον ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

Interim autem rogabant eum discipuli, dicentes, Rabbi, ede.
Ille autem dixit eis, Ego cibum habeo edendum, quem vos non nostis.
Dicebant ergò discipuli alii ad alios, Num quis attulit ei quod ederet?
Dicit eis Jesus, Esca mea est exsequi voluntatem ejus qui misit me, & consummare ipsius opus.
Nonne vos dicitis, Adhuc quadrimestre *spatium* superest, & messis erit? || Ecce, dico vobis, attollite oculos vestros, & spectate regiones, nam albæ jam sunt ad messem.
Cæterùm qui metit, mercedem accipit, & congregat fructum in vitam æternam: ut & qui seminat simul gaudeat, & qui metit.
Nam in hoc dictum illud verum est, Alius est qui seminat, & alius qui metit.
Ego misi vos ad id metendum in quo vos non laborastis: alii laboraverunt, & vos in labores eorum introistis.
Ex urbe autem illa multi Samaritanorum crediderunt in eum propter sermonem mulieris illius, testantis *ac dicentis*, Certè dixit mihi omnia quæ feci.
Cùm ergò venissent ad eum Samaritani, rogarunt eum ut apud ipsos maneret: & mansit ibi duos dies.
Ac multò plures crediderunt propter sermonem ipsius.
Et illi mulieri dicebant, Non ampliùs propter tuos sermones credimus: ipsi enim audivimus, & scimus hunc esse verè Servatorem illum mundi, Christum.
Duobus autem pòst diebus exiit indè, & abiit in Galilæam.
Ipse enim Jesus * testatus fuerat, Prophetam in sua patria honorem non habere.
Cùm ergò venisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, cùm omnia vidissent, quæ fecerat Hierosolymis in festo: nam & ipsi venerant ad festum.
Venit igitur Jesus rursum † Canam *oppidum* Galilææ, ubi fecerat ex aqua vinum. Erat autem in *urbe* Capernaum regius quidam, cujus filius ægrotabat.
Is cùm audisset Jesum venisse ex Judæa in Galilæam, abiit ad eum, & eum rogavit ut descenderet ac sanaret suum filium: erat enim moribundus.
Dixit ergò Jesus ei, Nisi signa & prodigia videritis, non credetis.
Dicit ei regius ille, Domine, descende priusquam moriatur puerulus meus.
Dicit ei Jesus, Vade, filius tuus vivit. Credidit homo sermoni quem dixerat ei Jesus: & profectus est.
Jam autem eo descendente, servi occurrerunt ei, & renunciaverunt dicentes, Filius tuus vivit.
Percontatus est ergò ab eis horam quâ meliùs habuerat: & dixerunt ei, Heri *circiter* horam septimam dimisit eum febris.
Agnovit ergò pater *id factum esse* illâ ipsâ horâ quâ dixerat ei Jesus, Filius tuus vivit. & credidit ipse, ac domus ejus tota.
Hoc rursus, *id est* secundum signum edidit Jesus, cùm venisset ex Judæa in Galilæam.

Interea rogabant eum discipuli, dicentes, Rabbi, manduca.
Ille autem dixit eis, Ego cibum habeo manducare quem vos nescitis.
Dicebant ergò discipuli adinvicem, Nunquid aliquis attulit ei manducare?
Dicit eis Jesus, Meus cibus est ut faciam voluntatem ejus qui misit me, ut perficiam opus ejus.
Nonne vos dicitis quòd adhuc quatuor menses sunt, & messis venit? Ecce, dico vobis, levate oculos vestros, & videte regiones, quia albæ sunt jam ad messem.
Et qui metit, mercedem accipit, & congregat fructum in vitam æternam: ut & qui seminat simul gaudeat, & qui metit.
In hoc enim est verbum verum, quia alius est qui seminat, & alius est qui metit.
Ego misi vos metere quod vos non laborastis: alii laboraverunt, & vos in labores eorum introistis.
Ex civitate autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum, propter verbum mulieris testimonium perhibentis, Quia dixit mihi omnia quæcunque feci.
Cùm venissent ergò ad illum Samaritani, rogaverunt eum ut ibi maneret: & mansit ibi duos dies.
Et multò plures crediderunt propter sermonem ejus.
Et mulieri dicebant, Quia jam non propter tuam loquelam credimus: ipsi enim audivimus, & scimus quia hic est verè Salvator mundi.
Post duos autem dies exiit indè, & abiit in Galilæam.
Ipse enim Jesus testimonium perhibuit, quia Propheta in sua patria honorem non habet.
Cùm autem venisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, cùm omnia vidissent quæ fecerat Jerosolymis in die festo: & ipsi enim venerant ad diem festum.
Venit ergò iterum in Cana Galilææ, ubi fecit aquam vinum. Et quidam regulus, cujus filius infirmabatur Capharnaum.
Hic cùm audisset quia Jesus adveniret à Judæa in Galilæam, abiit ad eum, & rogabat eum ut descenderet, & sanaret filium ejus: incipiebat enim mori.
Dixit ergò Jesus ad eum, Nisi signa & prodigia videritis, non creditis.
Dicit ad eum regulus, Domine, descende priusquam moriatur filius meus.
Dicit ei Jesus, Vade, filius tuus vivit. Credidit homo sermoni quem dixit ei Jesus: & ibat.
Jam autem eo descendente servi occurrerunt ei, & nunciaverunt dicentes, quia filius ejus viveret.
Interrogabat ergò horam ab eis in qua meliùs habuerit. Et dixerunt ei, Quia herì horâ septimâ reliquit eum febris.
Cognovit ergò pater quia illa hora erat in qua dixit ei Jesus, Filius tuus vivit. & credidit ipse & domus ejus tota.
Hoc iterum secundum signum fecit Jesus, cùm venisset à Judæa in Galilæam.

31 Curare quidem corpus fas est, sed ità ut oblatam amplificandi regni Dei occasionem ultro & avidè quibusvis hujus vitæ usibus etiam alioqui necessariis, præferamus.
|| *Matth.9.17. Luc.10.2.*
35 Maturâ spirituali fruge, nusquam tardandum, nisi à filiis hujus seculi redargui velimus.
36 Prophetarum doctrina instar sationis fuit: Evangelii verò instar messis, & optimè inter utramque & utriusque ministros convenit.
39 Amplectuntur Samaritani cupidissimè quod Judæi pertinacissimè repudiarunt.
* *Matt.13.58 Marc.6.4. Luc.4.24.*
44 Contemtores quidem Christi seipsos privant ejus beneficio, sed nihilominus sibi præparat domicilium Christus.
† *Sup.2.1,11*
46 Christus etiam corpore absens, verbo suo nihilominus efficaciter agit in credentibus.

---

35 *Adhuc quadrimestre* spatium *superest*, ἔτι τετράμηνόν ἐστι. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Adhuc quatuor menses sunt.* Sic autem loquuntur Hebræi, ex quorum idiotismo hoc petitum est, ut Gen. 40.12, & 18. Jonæ 3.4. & infr. 7.33. Cæterùm in hoc toto allegorico sermone, per eos qui serunt Prophetæ, per messores Apostoli, per messem credentes, & in horreum Ecclesiæ colligendi significantur. [Et commodè prorsus cibo metaphoricè subjicit similitudinem à messe sumtam. Ex hoc autem loco colligi videtur posse à Paschate, cujus meminit supr. 2.13. intercessisse octo plùs minùs menses ad hæc gesta, cùm messis incidat inter Pascha & Pentecosten.]

36 *Simul gaudeat*, ὁμοῦ χαίρῃ. Hoc est quod scriptum est Heb. 11.40.

37 *Dictum illud*, ὁ λόγος: id est parœmia seu proverbium illud, ut ex Chrysostomo disertè explicat Theophylactus. Cicero de Oratore, *Bona dicta, quæ salsa sint: nam ea* dicta *appellantur proprio jam nomine.* Et huc spectat Senarius ille à D. Camerario citatus, ἄλλος μὲν σπείρει, ἄλλος δ' αὖ ἀμήσεται. ¶ *Verum*, ἀληθινός. Vulgò legitur ὁ ἀληθινός. Sed in Theophylacto Romano nullus est additus articulus, & quisquis Græcè vel mediocriter novit, facilè judicare potest nullum hic esse locum articulo.

42 *Propter tuos sermones*, διὰ τὴν σὴν λαλιάν. Hoc loco λαλιὰ non declarat *loquacitatem* (quæ propria est hujus vocabuli significatio) neque *idioma linguæ*, (ut accipitur Matth. 26.73. & Marc. 14.70.) sed idem prorsus quod λόγος quo usus est Evangelista supr. versu 39. Syro etiam interprete utroque loco eandem vocem usurpante. Vetustissimus noster codex eodem sensu pro λαλιὰν habet μαρτυρίαν, quæ fortasse fuit illius interpretatio, & ex albo in contextum irrepens, illius expungendi occasionem præbuit, integrâ tamen manente sententiâ. Vetus autem interpres barbarè *loquelam* interpretatus est, Erasmus, *Orationem*: quod vocabulum ut ambiguum hoc loco repudiavi.

44 *Testatus fuerat*, ἐμαρτύρησεν. Si ità convertas, perspicuus erit locus, alioquin valde obscurus, quique valde torsit plerosque interpretes. Erit enim hæc sententia, Profectus est in Galilæam Christus, nempe Canan Galilææ oppidum, ut mox declaratur versu 46, non autem Nazaretham patriam suam, [quamvìs & ipsa sita esset in Galilæa Luc.1.26.] Indè enim fuerat ejectus, adeò ut testatus esset Christus à vetere proverbio, Prophetas à suis non agnosci. Cæterùm nequis forsan moveatur quòd præterito perfecto tribuamus significationem plusquam perfecti, manifestum similis enallages exemplum suggeret proximus versiculus, in quo necesse est ut ἐποίησεν & ἦλθον interpreteris, *fecerat* & *venerant*: & rursus altero sequente versiculo, ἐποίησε, *fecerat*.

46 *In Capernaum*, ἐν Καπερναούμ. Hoc ego per trajectionem connecto cum verbo ἦν, quòd omnino id videatur postulare proximi versiculi sententia. Ideo ut trajectionem vitarem mutavi verborum collocationem. ¶ *Regius quidam*, τὶς βασιλικός: id est ex Herodis aulicis & eorum numero qui plurimùm apud eum poterant. Quamvìs enim Herodes non regis sed tetrarchæ nomen haberet, tamen si nominis ambitionem excipias, rex erat, ac saltem à vulgo rex dicebatur, ut apparet ex Marc 6.14. Vulg. *Regulum* interpretatur. qui à Græcis non βασιλικὸς sed βασιλίσκος dicitur: Syrus verò interpres *Servum regis*, pro quo Gallicè dixerimus, *Officier du Roy*.

47 *Ut descenderet*, ἵνα καταβῇ: id est veniret. Sic enim utuntur Hebræi verbis *Ascendere* ac *Descendere*, etiam non habitâ sitûs locorum ratione. Nam urbs Capernaum erat in monte sita, ut alibi dicitur. ¶ *Erat enim moribundus*, ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν. Vide Luc.7.2. Vulg. *Incipiebat enim mori*. Erasmus, *Agebat enim animam*. Uterque admodum impropriè. Sed ex hoc apparet Aristotelem sapienter admodum inter τὸ μέλλον & τὸ ἐσόμενον distinguere.

50 *Vivit*, ζῇ. id est, valet, ex Hebræorum idiotismo. Huc pertinet quod ait quidam, *Non est vivere, sed valere vita*.

52 *Meliùs habuerat*, κομψότερον ἔσχε. id est ἐπὶ τὸ βέλτιον. Erit ergò κομψῶς ἔχειν, id omnino quod Latini dicunt, *bellè habere*. Sed hoc tamen est in his libris ἅπαξ λεγόμενον.

ΚΕΦ. ε.

Μετὰ ταῦτα ἦν ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα.

2 Nullum est tam inveteratum malum, cui non mederi possit Christus.

2 Ἔστι δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδά, πέντε στοὰς ἔχουσα.

3 Ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολὺ τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν, ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν.

4 Ἄγγελος γὰρ κατὰ καιρὸν κατέβαινεν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ· ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος, ὑγιὴς ἐγίνετο ᾧ δήποτε κατείχετο νοσήματι.

5 Ἦν δέ τις ἄνθρωπος ἐκεῖ τριακονταοκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ.

6 Τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς κατακείμενον, καὶ γνοὺς ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ, Θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι;

7 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἀσθενῶν, Κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω ἵνα ὅταν ταραχθῇ τὸ ὕδωρ βάλλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει.

8 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἔγειραι, ἆρον τὸν κράββατόν σου καὶ περιπάτει.

9 Καὶ εὐθέως ἐγένετο ὑγιὴς ὁ ἄνθρωπος· καὶ ἦρε τὸν κράββατον αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει. ἦν δὲ σάββατον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.

* Jer.17.21.
10 Vera religio nullius rei prætextu crudeliùs oppugnatur, quàm ipsius religionis.

10 Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ τεθεραπευμένῳ, Σάββατόν ἐστιν, οὐκ ἔξεστί σοι ἆραι τὸν κράββατον.

11 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Ὁ ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει.

12 Ἠρώτησαν οὖν αὐτὸν, Τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ εἰπών σοι, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει;

13 Ὁ δὲ ἰαθεὶς οὐκ ᾔδει τίς ἐστιν· ὁ γὰρ Ἰησοῦς ἐξένευσεν ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ.

14 Μετὰ ταῦτα εὑρίσκει αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἴδε, ὑγιὴς γέγονας· μηκέτι ἁμάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν τί σοι γένηται.

• CAP. V.

Posthæc erat festum Judæorum, & ascendit Jesus Hierosolymam.

Est autem Hierosolymis ad *portam* pecuariam piscina quæ nominatur Hebraicè Beth-esda, quinque porticus habens.

In his autem jacebat multitudo magna ægrotantium, cæcorum, claudorum, aridorum, exspectantium aquæ motum.

Angelus enim descendebat præstituto tempore in piscinam, & turbabat aquam: itaque qui primus ingressus erat post aquæ turbationem, sanus fiebat à quocunque detineretur morbo.

Erat autem quidam illic tricesimum octavum annum agens in morbo.

Hunc cùm vidisset Jesus jacentem & cognovisset eum jam multum temporis egisse *in morbo*, dicit ei, Cupis sanus fieri?

Respondit ei ægrotus, Domine, non habeo qui, cùm turbata fuerit aqua, immittat me in piscinam: sed interim dum ego venio, alius ante me descendit.

Dicit ei Jesus, Surge, attolle grabatum tuum & ambula.

Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatum suum, & ambulabat. erat autem sabbatum die illo.

Judæi ergò dicebant ei qui curatus fuerat, Sabbatum est, * non licet tibi attollere grabatum.

Respondit eis, Qui me sanum fecit, is mihi dixit, Attolle grabatum tuum, & ambula.

Interrogaverunt eum ergò, Quis ille est qui dixit tibi, Attolle grabatum tuum, & ambula?

Is autem qui sanatus fuerat, nesciebat quis esset: Jesus enim emerserat è turba quæ erat in illo loco.

Postea invenit eum Jesus in templo: & dixit ei, Ecce sanus factus es: nè pecca ampliùs, ut nequid deterius tibi fiat.

CAP. V.

Post hæc erat dies festus Judæorum, & ascendit Jesus Jerosolymam.

Est autem Jerosolymis super Probatica piscina quæ cognominatur Hebraicè Bethsaida, quinque porticus habens.

In his jacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum, exspectantium aquæ motum.

Angelus autem Domini descendebat secundùm tempus in piscinam, & movebatur aqua. & qui prior descendisset in piscinam post motionem aquæ, sanus fiebat à quacunque detinebatur infirmitate.

Erat autem quidam homo ibi triginta & octo annos habens in infirmitate sua.

Hunc cùm vidisset Jesus jacentem, & cognovisset quia jam multum tempus haberet, dicit ei, Vis sanus fieri?

Respondit ei languidus, Domine, hominem non habeo, ut cùm turbata fuerit aqua mittat me in piscinam: dum venio enim ego, alius ante me descendit.

Dicit ei Jesus, Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.

Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatum suum, & ambulabat. erat autem sabbatum in die illo.

Dicebant ergò Judæi illi qui sanatus fuerat, Sabbatum est, non licet tibi tollere grabatũ tuum.

Respondit eis, Qui me sanum fecit, ille mihi dixit, Tolle grabatum tuum, & ambula.

Interrogaverunt ergò eum, Quis est ille homo qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, & ambula?

Is autẽ qui sanus fuerat factus, nesciebat quis esset. Jesus enim declinavit à turba constituta in loco.

Postea invenit eum Jesus in templo, & dixit illi, Ecce, sanus factus es: jam noli peccare, nè deterius tibi aliquid contingat.

---

1 *Post hæc*, μετὰ ταῦτα. Ad hoc temporis spatium referenda sunt quæ (præter superiora gesta, tum Hierosolymis, tum in Judæa, tum in Galilæa, post Joannem in carcerem conjectum, quæ noster hic Evangelista recensuit) ab aliis narrantur facta inter primum illud Pascha, in quo Christus vendentes & ementes ejecit, suprà 2.13. & secundum, cujus hìc fit mentio: nempe miracula plurima, vocatio aliquot insignium discipulorum, & sermo in monte habitus copiosissimè descriptus. Hunc enim diem festum fuisse alterum illud Pascha sic κατ' ἐξοχὴν vocatum, ut rectè sentit Irenæus lib.2.cap.39. non autem Pentecosten ut Cyrillus & Chrysostomus existimarunt, mihi videtur manifestè liquere ex ipsius Christi verbis suprà 4.35.

2 *Ad portam pecuariam*, ἐπὶ τῇ προβατικῇ, subaudi πύλῃ. Heb. שער הצאן *Schahar hatson*, Neh.3.1, & 32. & 12.39, ut Græcus etiam interpres vertit. & hæc ipsa fortasse fuit piscina quam exstruxisse dicitur Ezechias 2.Reg.18.17. & 20.20. Malè igitur legit Theophylactus à vetustioribus aliis deceptus, προβατικὴ κολυμβήθρα. Erat autem hæc porta templo propinqua, ideóque ab Eliasibo Pontifice Maximo restituta & sanctificata, Neh.3.1. & προβατικὴ cognominata, quòd ibi pecora vænirent, vel eò saltem potissimùm adducerentur sacrificanda, ubi peropportuna fuit piscina tum adaquandis, tum etiam abluendis pecudibus antequam coram Domino sisterentur. Syrus autem interpres totum hoc ἐν τῇ προβατικῇ non legit. ¶ *Piscina*, κολυμβήθρα. Sic rectè Vetus interpres, non habitâ ratione Græci etymi quod aquarum collectionem designat ad natandi & urinandi voluptatem comparatarum, cujusmodi illa fuit in qua Herodes magnus Aristobulum fraude submersit, ut narrat Joseph. l.antiq.15.c.3. ut etiam Latini piscinas initio *vivaria* sive ἰχθυοτροφεῖα vocarunt, longiùs postea translato nomine, ut apparet ex Columella lib.1.cap.5. ¶ *Bethesda*, Βηθεσδά. In vulgata editione & apud Tertullianum de baptismo, & adversùs Judæos, legitur *Bethsaida*, & Græcè in Theophylacto Romano, Βηθσαϊδά: scripturâ proculdubio, propter horum nominum affinitatem, à librariis & aliis Hebrææ linguæ imperitis depravatâ, quamvìs illam tueri nonnulli conentur. Vetustissimus codex meus habet Βελζεθὰ, quod fortasse scriptum est pro *Bezetha*, quæ una fuit ex Hierosolymorum collibus, Ophlæ proxima, ut declarat Josephus de bello Jud.lib.6.c.6. Græci codices emendatiores summo consensu legunt *Beth-esda*, id est *domum effusionis*, ab אשד *esched*, quod cognomen non à fundendo victimarum sanguine ductum est, ut nonnulli perperàm senserunt (nec enim ibi, sed apud altare mactabantur hostiæ) sed proculdubio ab aquæductu, cujus autor fuisse dicitur Ezechias 2.Reg.20.20. & cujus fit etiam mentio Esa.8.6. & Neh.3.15. At Syrus interpres habet *Beth-chesda*, id est *domum beneficentiæ*, quod maximè probo: ex eo nimirum extraordinario miraculo, quod illic in valetudinarios edi solebat, hâc piscinâ tandem cognominatâ. Vide infrà 9.7.

4 *Angelus enim*, ἄγγελος γὰρ. In duobus codicibus additur Κυρίου, *Domini*. Non est autem probabile Angelum consuevisse visibili specie descendere: sed ex aquæ repentina turbatione & consequente miraculo, cujus is demum erat particeps qui primus in piscinam descendebat, satìs omnibus constabat Divinitus id fieri consuevisse. ¶ *Præstituto tempore*, κατὰ καιρόν. Sic Erasmus. nam καιρὸς propriè certum & constitutum temporis articulum declarat. Vulg. barbarè & ambiguè, *Secundùm tempus*. Vide Act.1.7. Tertullianus in libro de baptismo putat semel quotannis id factum.

5 *Agens in morbo*, ἔχων ἐν ἀσθενείᾳ. Vulg. ad verbum, *Habens in infirmitate*. Erasmus, *Morbo tenebatur*, paulò longiùs recedens à Græcis. Ego spectavi quid usus Latinæ linguæ ferret tum hoc loco, tum etiam in proximo versiculo. ἀσθένειαν autem Evangelista vocavit morbum ab effectu, quo nimirum ità erat iste debilitatus ut consistere non posset.

7 *Qui immittat*, ἵνα βάλλῃ. Heb. לשלח *lischlach*, pro quo dicunt ferè Græci τοῦ ἐμβάλλειν.

13 *Emerserat*, ἐξένευσεν. Hoc vocabulum nusquam in novo Testamento reperitur nisi hoc uno loco. Significat autem clàm evadere, & se quodammodo surripere è turba, cùm propriè dicatur de iis qui ex undis enatant: fortassis quòd qui clàm nititur ex turba elabi, corpus non aliter summittat quàm qui ex undis emergat: unde etiam εἰσδύειν dicitur ratione translationis non dissimili, qui in locum aliquem subit & irrepit: cui opponitur τὸ ἐκδύειν. Sed & usitatum est, confertam & in varias partes velut exundantem multitudinem commoto mari conferre: unde qui se recipiat meritò dicatur quasi enatare. Quòd autem arbitratur Erasmus, potiùs dicendum esse ἐξένευσεν à verbo ξενόω, quod declarat velut peregrinum & ignotum fieri, mihi quidem non potest probari. Vulgata, *Declinavit*. nam ἐκνεύειν etiam hoc declarat: unde viarum diverticula dicuntur ἐκνεύσεις. Sed utendum erat plusquam perfecto, & superior significatio videtur expressior. ¶ *E turba quæ erat in illo loco*, ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ. Hæc (ut opinor) præstat conjungere cum ἐξένευσεν quàm accipere ut absolutè posita. Nam quòd existimat Erasmus fuisse potiùs dicendum ὄχλου τοῦ ὄντος, non puto magni esse momenti.

---

15 Ἀπῆλθεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀνήγγειλε τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ ποιήσας αὐτὸν ὑγιῆ.
16 Καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν Ἰησοῦν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ὅτι ταῦτα ἐποίει ἐν σαββάτῳ.
17 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, Ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι.
18 Διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββατον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν Θεὸν, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Θεῷ.
19 Ἀπεκρίνατο οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδὲν, ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν πατέρα ποιοῦντα· ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.

Abiit homo ille, & nunciavit Judæis Jesum esse à quo sanatus fuerat.
Ac propterea persequebantur Judæi Jesum, & studebant eum interimere, quòd ista fecisset sabbato.
Jesus autem respondet eis, Pater meus usque adhuc operatur, & ego operor.
† Propterea ergò magìs studebant eum Judæi interimere, quòd non solùm solvisset sabbatum, sed & Deum dixisset patrem suum, parem se faciens Deo.
Respondit ergò Jesus, & dixit eis, Amen amen dico vobis, non potest Filius à semetipso operari, *id est* nisi viderit Patrem operantem: quæcunque enim ille facit, hæc etiam Filius pariter facit.

Abiit ille homo, & nunciavit Judæis quia Jesus esset qui fecit eum sanum.
Propterea persequebantur Judæi Jesum, quia hæc faciebat in sabbato.
Jesus autem respondit eis, Pater meus usque modo operatur, & ego operor.
Propterea ergò magìs quærebant eum Judæi interficere, quia non solùm solvebat sabbatum, sed & Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo.
Respondit itaq; Jesus, & dixit eis, Amen amen dico vobis, non potest Filius à se facere quicquam, nisi quod viderit Patrem facientem: quæcunque enim ille fecerit, hæc & Filius similiter facit.

17 Divinum opus nunquam fuit Sabbati violatio. Christi autem opera, Patris sunt opera, tum quòd sint unus Deus, tum etiam quia nonnisi in Filio operatur Pater.
† *Infrà 8.19.*

---

18 *Deum*, τὸν Θεόν. Articulus ostendit τοῦ Θεοῦ nomen habere rationem subjecti, cui nomen *Patris* attribuatur: quod in Græco sermone planum est: in Latino verò ambiguum. Ideò verborum collocationem mutavi, quamvìs nè sic quidem tota orationis ambiguitas tollatur. ¶ *Suum*, ἴδιον, id est sibi proprium ac peculiarem. Hoc autem illud est quo maximè offendebantur Judæi, cùm alioquin toti Israeli liceret Deum *Patris* nomine compellare, ut Exod. 4.22. Verùm cùm Christus communem faciat Patri & sibi divinam illam vim, cujus manifestum specimen in illa sanatione ediderat, indè rectè colligens se non esse violatorem Legis sabbati, quâ humana tantùm opera, non divina, nè ea quidem quæ per homines exsequenda præceperat Deus, interdicebantur: isti, neglectâ responsionis istius vi, quia Christum ex hominis duntaxat specie metiuntur, & impedit ipsorum pravitas quominus Dei gloriam in tanto ipsius opere elucentem cernant, ideo quod verè dixit Christus blasphemiam esse judicant. ¶ *Parem*, ἴσον. Atqui non dixerat istud Christus expressè, sed rectè ex ipsius argumento conjiciebant Judæi. Nam si Deus Pater meus (dixerat Christus) operans sabbato non violat sabbatum, nec ego cùm operor sabbato, sabbatum violo: quæ conclusio stare non potest, nisi æqualitas Personarum Patris & Filii statuatur, ut rectè Patres adversùs Arrianos hoc loco docuerunt. Sunt enim hæc Evangelistæ verba non tantùm recitantis, sed etiam approbantis quod Judæi ex Christi verbis rectè colligebant.

19 *Non potest*, οὐ δύναται. Annotavimus Marc. 5.6. τὸ μὴ δύνασθαι interdum poni pro μὴ θέλειν, id est, *Non posse*, pro *Nolle*. Nam inter species τοῦ ἀδυνάτου rectè numerat τὸ ἀβούλητον Nazianzenus λόγ. ϛ´ περὶ υἱοῦ. Sed hoc loco agitur de eo quod omnibus modis ac propriè est ἀδύνατον. Neq; tamen hoc arguit ullam in Christo imbecillitatem, sive hæc Divinæ naturæ sive humanæ, sive toti personæ tribuas, [& hoc accipias absurdissimè pro imbecillitatis argumento, quòd non possit quispiam nisi Divinitus & secundùm Deum agere.] Cæterùm variant hoc loco Patrum expositiones, quorum alii ad Deitatem, alii ad humanitatem Christi istud referunt, quorum expensis rationibus statuere mihi posse videor utrosque rectè sentire, si modò non seorsim, sed conjunctim, & tamen distinctè, considerentur eorum sententiæ. Personalis est enim hæc Christi tum actio, de qua accusatur, tum ejus depulsio, servatâ naturarum ut in ipsa unitione sic in operando quoque distinctione. Cùm ergò dixisset Christus sabbatum à se non fuisse violatum, quoniam suis non magìs posset quàm Patris sui, nempe Dei, operibus sabbatum violari, rectè Judæi indè collegerant quòd sese Dei Filium, non vulgato illo more loquendi, ob insignem aliquam Divinam beneficentiam prædicaret, sed ut naturâ Patri æqualem. Rectè, inquam, istud Judæi colligebant, quoniam siqua hic imparitas constitueretur, non fuisset pariter Divinum hoc opus, ac proinde conclusio Christi non procederet. Imò hâc imparitate positâ, poni quoque oportet plures inter se naturales Deitates: & ut Divina inæqualia opera, sic Deos etiam & quidem impares multiplicari: ut inter homines pater quispiam & filius duo sunt numero unâ eâdem definitione homines, & totidem numero humanæ actiones: quæ non tantùm impium, sed etiam ridiculum fuerit in Deitate imaginari. Adjungit nunc ergò Christus quo superior blasphema illatio expungatur, nempe non aliud agere Filium quàm hoc ipsum quod ageret Pater, ac proinde duas quidem esse distinctas agentes personas, at minimè neque naturâ, neque potentiâ, neque operatione separatas, ut in hominibus usu venit. Unde efficitur, sicut Pater & Filius sunt unus & idem Deus, ità statuendum quoque unam & eandem Deitatis naturam, potentiam cum operatione indivisa; ità ut non jam opus cum opere conferretur, sed unum & idem opus, & quidem indivisum statueretur: quo posito firmissima stabilietur Christi responsio. Et hactenus quidem de hoc opere, quatenus fuit Deitatis opus, ut sanè propriè fuit. Quatenus autem in hac actione concurrit etiam Christi Humanitas, hoc respectu fuit hoc non Deitatis, sed humanitatis opus, ideóque instrumentaliter tantùm Divinum: quatenus videlicet Christi tum anima tum corpus suæ Deitati, suâ ipsius voluntate ac operatione propriâ, subservit, ad commune hujus miraculi ἀποτέλεσμα, ut est rectè contra Eutychianos, Monotheletas & Monophysitas declaratum. Probat igitur Christus nè hoc quidem opere suo violatum sabbatum, quoniam illa suæ humanitatis potentia ac voluntas, à Deitatis quidem tum potentia tum voluntate distincta, (utpote quæ sunt qualitate unitæ, at non separatæ,) agat quicquid agit non aliter quàm prout illi præmonstrat pater, quem consequeretur esse violatorem sabbati, si Filius hac in re peccasset. Filius ergò secundùm neutram naturam distinctè in Filii persona agit à semetipso. Etsi enim una & eadem est Patris & Filii οὐσία, ac proinde potentia, voluntas, & operatio, tamen hæc omnia Filius non habet à se, sed à Patre, qui sicut à nullo est, sic unus à semetipso agit cum Filio. Itidémque Filius, quod ad Humanitatem attinet, dicitur non agere à semetipso; non quòd non habeat ipsius Humanitas suam ut naturam, sic potentiam, voluntatem, ac operationem à sua & Patris Deitate distinctas, sed quia tota ipsius Humanitas ultra personalem unionem, non suo unius arbitrio, sed Deitatis virtute & impulsu perfectissimè movebatur & operabatur. ¶ Id est *nisi viderit*, ἐὰν μή τι βλέπῃ. Vulgata, *Nisi quod viderit*, ut pro τι videatur legisse ὅ, τι. Admonet Erasmus posse etiam expungi particulam τι, quæ sæpenumero apud Græcos redundat. Sed τὸ ποιεῖν pro ἐργάζεσθαι absolutè positum vix certè reperias: quanquam id potest utcunque excusari idiotismo Hebræorum, de quo diximus Matth. 20.12. Itaque supplendum esset ἐκεῖνο, id est *illud*, quod nimirum facit Filius. Sed major hic oritur scrupulus. Ea enim est natura particulæ *Nisi*, ut si conditionem ponas quam tollit, simul totum præcedens membrum vel ponatur, si neget, vel tollatur, si affirmet. Nam si dicas, *Nemo venit ad me nisi Pater meus traxerit eum*, consequitur aliquos venire si Pater eos traxerit, imò verò omnes quos traxerit, ut explicat disertè Christus infra 6.37, & 44. Item, si dicas, *Mors manet super omnes, nisi Christo crediderint*, efficitur, mortem non manere super quenquam qui crediderit. Sic igitur hoc loco, si ità hæc convertas, *Filius non potest à seipso quicquam facere nisi quid* [vel nisi *quod*] *viderit Patrem facientem*: videbitur consequi, Filium à seipso facere quod vidit Patrem facientem. Sunt autem hæc inter se contraria ex diametro, ut simul consistere non possint. Quid si igitur dicamus particulam *Nisi* non constituere totum membrum præcedens, sed ejus priorem partem duntaxat? ut si argumentationem ità nectas, Filius non potest à seipso quicquam facere, nisi quod priùs viderit Patrem facientem. Ergò Filius facit id quod facientem Patrem viderit: nempe ut illud *A seipso* non repetatur in conclusione contraria. Sed hoc planè durum est. Relinquitur ergò totum illud, *Nisi quod viderit Patrem facientem*, non esse partem propositionis alicujus hypotheticæ, sed potiùs epexegesin & interpretationem ejus quod dixerat ἀφ' ἑαυτοῦ, id est *à seipso*. Itaque ut planior esset sententia, alioquin difficilis & impedita, non dubitavi particulam exegeticam supplere, cùm præsertim viderem passim ejusmodi

ellipses inveniri, ut infrà vers. 30. & 6.27. & 7.12. Postremò verò putavi illud quoq; annotandum, οὐδὲν ποιεῖν nihil aliud declarare quàm οὐκ ἐργάζεσθαι: ex quo etiam apparet τὸ ποιεῖν τι, idem prorsus significare quod simplex ἐργάζεσθαι, quod opponitur verbo שבת schabath, id est feriari, unde sabbatum dictum: de cujus quiete violata Christus accusatus sese purgat. Ideo ut perspicuitati studerem, converti οὐδὲν ποιεῖν, non operari, & τί ποιοῦντα, operantem, sicut in nostro vulgato sermone, *ne faire rien*, & *ne besongner point* synonyma sunt, item *faire quelque chose*, & *besongner*. ¶ *Viderit patrem operantem*, βλέπῃ τὸν πατέρα τι ποιοῦντα. In hoc sermone duo verba usurpantur quæ se mutuò respiciunt, *Demonstrare & Videre*: illud Patri, hoc Filio tribuitur: & quidem utriusque naturæ respectu, sed distinctè, citra tamen divisionem. Monstrare igitur Patris, idem est atque virtutis ac potentiæ, ipsius denique essentiæ communitatem per Generationem ab æterno; Audire verò Filii, est illius receptio ante omne tempus: quæ vis unica tum Patris tum Filii exserit sese nobis in iis quæ ab æterno decreverunt. Secundùm humanitatem verò Christi, (cùm sicut duplex est ejus in unitate personæ natura, sic in operatione duplex sit voluntas & potentia) Monstrare Patris, est movere humanam Filii intelligentiam & voluntatem, ut Deitati conjunctum instrumentum, ad ejusmodi operationum ἀποτέλεσμα concurrentem. Videre autem Filii secundùm Carnem, est prout suggerit illi Pater, & præcisè ad ejus præscriptum & arbitrium omnia agere. Quamvìs autem hæc omnia sic dicat, Judæorum sese captui sic accõmodans, ut omnia Patri ferat accepta, non sic est tamen istud accipiendũ, quasi ἔξωθεν & precariâ tantùm virtute Divinâ Christus moveatur ut Prophetæ & reliqui sancti homines, cùm verè & essentialiter sit Deus, & una sit Patris & Filii Deitas: sed ità significatur ordo personarum, habente Filio à Patre id quod habet ille à seipso. Deinde sic declaratur subsidere sub Deitate ἀνθρωπότητα, ut sit seipso Christus tum major, tum minor, adversùs Eutychianam illam exæquationem naturarum ab Ubiquitariis insanis hoc nostro tempore renovatam. ¶ *Similiter*, ὁμοίως. id est æquè sive non minùs, atque adeò unâ eâdemq; indivisâ, ut essentiâ, sic & operatione, quod ad Deitatem attinet. Nam hoc, inquit Nazianzenus, non est accipiendum κατὰ τὴν τῶν γινομένων ὁμοίωσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς ἐξουσίας ὁμοτιμίαν: i. *quasi res à Patre factas Filius, similes alias faciendo, exprimat: sed quòd in agendo par ac conjuncta sit Patris ac Filii virtus*. Non ergò quatenus unica fuit operans hoc miraculum Deitas Patris ac Filii, comparantur hoc loco bina opera, quia sic multiplicaretur Deitas, ut & operatio & opus: sed dicitur Filius cooperari *similiter*, id est eâdem ac unicâ illa unicæ Deitatis virtute, quamvìs Pater illam ut à nullo, Filius ut à Patre ὁμοουσίῳ acceptam exserat. quod notandum est adversùs Sabellianos personarum discrimina tollentes; Arrianos identitatem essentiæ negantes, ac proinde Filii Deitatem oppugnantes; ὁμοιουσίους Deitatem multiplicantes, quorum proles sunt Tritheitæ. Eutychianos autem, Monothelitas, & Monophysitas, refellit hæc eadem vocula ὁμοίως, Christo secundùm Humanitatem accommodata: ità declarante Christo se, quatenus est homo, agere suâ quoque humanâ naturâ, potentiâ, voluntate & operatione, quæ certè sunt qualitates creatæ, non essentiale quidpiam: ac proinde à Deitate, & illis iisdem in Deitate essentialibus, diversæ res prorsus, & ab eadem etsi non separandæ tamen distinguendæ, nè pro unitione statuatur naturarum & essentialium quibus distinguuntur proprietatum confusio. Dicit igitur Christus se quoque in iis quæ agat ut homo non posse ut paternorum præceptorum transgressorem dici, quoniam hoc quoque agat itidem ut Pater, id est prorsus ità ut illi monstrat, id est, præest ipsius humanitati pater, nè tantillùm quidem ab ejus præscripto discedenti. Sed rursus hic est observandum non dixisse Christum ταύτοις ὅμοια ποιεῖ, id est, *istis similia facit* (sic enim duo essent miracula, unum à Patre, alterum à Filio in illo sanato homine effecta) sed ταῦτα ὁμοίως ποιεῖ, *ista similiter facit*, instrumentaliter videlicet, sed tamen conjunctim, propter personæ unitatem, humanâ voluntate & operatione ad unicum miraculi ἀποτέλεσμα concurrente: quod est unicum propriè unius tum Patris tum Filii Deitatis opus.

21 Pater neminem facit æternæ vitæ participem nisi in Christo: in quo etiam unoritè colitur.

20 Ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τὸν υἱὸν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ ἃ αὐτὸς ποιεῖ· καὶ μείζονα τούτων δείξει αὐτῷ ἔργα, ἵνα ὑμεῖς θαυμάζητε.	Pater enim amat Filium, & omnia monstrat ei quæ ipse facit: & opera illis majora monstrabit ei, ut vos miremini.	*Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit: & majora his demonstrabit ei opera, ut vos miremini.*
21 Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς οὓς θέλει ζωοποιεῖ.	Sicut enim Pater suscitat mortuos & vivificat, ità & Filius quos vult vivificat.	*Sicut enim Pater suscitat mortuos & vivificat, sic & Filius quos vult vivificat.*
22 Οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ υἱῷ·	Nec enim Pater judicat quenquam, sed omne judicium dedit Filio:	*Neque enim Pater judicat quenquam, sed omne judicium dedit Filio.*
23 Ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν πατέρα. ὁ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν, οὐ τιμᾷ τὸν πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν.	Ut omnes honorent Filium prout honorant Patrem: qui non honorat Filium, non honorat Patrem ut qui miserit eum.	*Ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem: qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum.*

20 *Amat*, φιλεῖ. Sic duo significantur præcedentibus consentanea, & quidem conjunctim in ipsa Christi persona consideranda: inenarrabilis videlicet inter ipsas sacræ Triadis ὁμοουσίους personas communio, & Patris summa erga Filium, secundùm carnem quoque, dilectio, sicut ex cœlo testatus est: & quia dilectio est nostræ tum adoptionis, tum efficacis vocationis, tum etiam tandem beatitatis basis. Dici verò non potest quàm multa sint istius loci occasione non minùs inutiliter quàm curiosè à nimiùm multis jampridem de æterno inter Patrem & Filium amore, disputata, cujus vinculum sit Spiritus sanctus: itidémque cur Christus superiore versiculo, nempe decimonono, sit usus verbis præteriti temporis & futuri: quasi verò, sicut in tempore assumta est caro, sic etiam successivè non gesta sint quæcunque gessit Christus, itidémque omnia Dei opera quæ à mundi creatione exstiterunt, & ad finem usque seculorum fient, quamvìs ab æterno decreta, & ipsi Deo ab omni æternitate præsentia. ¶ *Monstrat ei*, δείκνυσιν αὐτῷ. nempe incarnato, utpote quem etiam ut θεάνθρωπον designavit inter se & res omnes creatas, hujus rerum omnium gubernationis intermedium administrum: quo munere nunc fungens suos quidem sibi à Patre donatos benignissimè tuetur adhuc pugnantes, hostes verò sensim domat: non desiturus donec planè victor suos quidem secum in æternum regnaturos Patri sistat absolutissimè beandos; Diabolus autem cum suis omnibus sit scabellum pedibus ipsius substratum, ut plenissimè explicat Paulus 1.Cor.15. ¶ *Majora*, μείζονα. Etsi enim singularissima est Dei virtus, quæ est ipse Deus, sive φυσικῶς, sive ὑπερφυσικῶς, sive παραφυσικῶς operetur, pariter sese tamen non exserit: qua in re elucet illa πολυποίκιλος Dei sapientia, Ephes. 3.10. Plus est autem vitam mortuis restituere, quàm ægrotantibus sanitatem: & quod hic Christus de se dicit, de credentibus dicit infrà 14.12. & Mar. 16.17. quò spectat quod de Petri umbra narratur Act. 5.15. Sed hoc semper observandum est discrimen, quòd Christus ut verus Deus suâ ipsius virtute edidit miracula: quod usque adeò est Deitatis unius proprium, ut nè Angelis quidem ipsis, nedum hominibus quantumvìs eximiis Dei donis præditis, hoc jus mutandi naturæ ordinis fuerit tributum, ut qui fuerint tantùm unius Dei in edendis miraculis internuncii. Cujus rei ignoratio idololatriam invexit, & nunc etiam fovet, contrarium nos ipso Petro docente, Act. 13.13. ¶ *Ut*, ἵνα. id est, ὥστε ὑμᾶς θαυμάζειν, *usque adeò ut sitis me hæc agentem admiraturi, quem nunc ad necem quæritis*. Nec enim hæc admiratio fuit horum miraculorum finis, sed secuta est apud istos miraculorum effectionem, & alibi quoque annotavimus ἵνα pro ὥστε poni, ut Apoc. 13.13.

21 *Quos vult*, οὓς θέλει. Ergò & ista est non aliunde emendicata, vel duntaxat παραστατικὴ, ut blasphemabat Nestorius, sed illa ipsa ἐνυπόστατος, & αὐτοκρατορικὴ potentia, quæ est ipsamet Deitas, una & eadem tribus ὁμοουσίοις personis communis inseparabiliter. Nam Spiritui quoque sancto istud καθὼς βούλεται, id est, *sicut vult*, tribuitur, 1.Cor. 12.11. ¶ *Vivificat*, ζωοποιεῖ. id est verè ac re ipsâ in hanc vitam restituit nullis magicis præstigiis, nec falso miraculo. Agit autem Christus hoc loco, non de illa universali & ultima mortuorum resurrectione, sed de mortuis, quos in hanc vitam præsentem erat adhuc in terris positus, restituturus, quamvìs postea ad illam universalem resurrectionem transeat, tandem vers. 28, & 29.

22 *Nec enim Pater judicat quenquam*, οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα. *Judicandi* verbum hoc loco, & paulò pòst versu 27, & 30. respondet verbo שפט *schaphat* quo videlicet significatur αὐτοκρατορικῶς plenum imperium ac summa mundi administrandi potestas: ut planè in duobus versiculis superioribus videatur sibi tribuere nomen illud Dei יהוה *Jehovah*, in hoc autem versiculo alludere ad nomen אלהים *elohim*. Annotat etiam Erasmus, Cyprianum duobus locis ità citare hunc locum ut eum appareat pro οὐδένα legisse οὐδὲν, id est *nihil*: quæ lectio sanè aptior videtur quàm altera. Noluimus tamen quicquam contra omnium codicum fidem mutare. Denique, ut semel hæc dicendi genera explicentur, quæ in speciem videri possent absurda, & apud hunc Evangelistam plurimis locis inculcantur, sciendum est has negantes orationes non simpliciter aliquid negare, sed κατά τι, id est ex eorum hypothesi ad quos dirigitur oratio. Sic negat Christus à Patre administrari hunc mundum, ità videlicet ut Judæi arbitrabantur, qui Patrem à Filio separabant, cùm Pater contrà nonnisi in persona Filii manifestati in carne mundum regat. Ergò non simpliciter removetur Pater à mundi imperio, sed corrigitur in ea re Judæorum error. Sic dicit se non venisse ut faceret voluntatem suam, sed voluntatem Patris, infrà versu 30. & capite 6.38.

Sic

Sic dicit hanc doctrinam suam non esse, sed ejus à quo erat missus, infrà, 7.16. neutrum simpliciter, sed ex eorum sensu qui ipsum à Patre separabant, cùm revera una sit Patris & ipsius potestas ac doctrina. Sic dicit cæcum illum aut parentes ejus non peccasse, infr. 9.3. hactenus videlicet ut ab eorum peccatis orta esset ejus cæcitas, cùm alioquin & ille & parentes ejus peccatores essent, quia homines erant, ut explicatur Rom. 5.12. & 1. Joan. 1.8. Omnibus autem istis, quibus nihil divinius dici potuit, occasionem præbuit impia istorum calumnia, qui falso prætextu observandæ externæ quietis Sabbati, Christum statuebant Deo adversarium, id est, Deum sibi ipsi & Patrem Filio repugnantem.

23 *Honorent*, τιμῶσι. Ostendit verum usum mandati Sabbati, à quo illi potissimùm aberrabant, opere divino manifestissimo & extraordinario, quo ad Dei gratiam agnoscendam invitabantur, ad illius effectorem calumniandum abutentes, in quo tamen uno agnosci & coli vult pater, Infrà 17. 3.

---

24 Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν.

25 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται.

26 Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ.

27 Καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί.

28 Μὴ θαυμάζετε τοῦτο· ὅτι ἔρχεται ὥρα ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ·

29 Καὶ ἐκπορεύσονται, οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως.

30 Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν. καθὼς ἀκούω, κρίνω· καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν· ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός.

31 Ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής.

Amen amen dico vobis, qui sermonem meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in condemnationem non veniet, sed transivit à morte in vitam.

Amen amen dico vobis, adventat tempus, & nunc est, cùm mortui audient vocem Filii Dei: & qui audierint, vivent.

Sicut enim Pater habet vitam in seipso, sic dedit & Filio habere vitam in seipso.

Et autoritatem ei dedit etiam judicium exercendi, quatenus Filius hominis est.

Ne hoc miramini: nam veniet hora quâ omnes qui in monumentis sunt, audient vocem ejus:

‖ Et prodibunt, qui bona fecerint, in resurrectionem vitæ: qui verò mala egerint, in resurrectionem condemnationis.

Non possum ego à meipso facere quicquam: prout audio judico: & judicium meum justum est, * quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me, *id est*, Patris.

† Si ego testor de meipso, testimonium meum non est firmum.

Amen amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in judicium non venit, sed transiit à morte in vitam.

Amen amen dico vobis, quia venit hora, & nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei: & qui audierint, vivent.

Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & Filio habere vitam in semetipso.

Et potestatem dedit etiam judicium facere, quia Filius hominis est.

Nolite mirari hoc: quia venit hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem ejus:

Et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem judicii.

Non possum ego à meipso facere quicquam: sicut audio, judico: & judicium meum justum est: quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me.

Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimonium meum non est verum.

24 Non colitur Pater nisi sermone Filii per fidem apprehenso, quæ una via est ad vitam æternam ducens.
25 Omnes sumus peccato mortui, nec aliâ ratione vivificari possumus, quàm Christi sermone per fidem apprehenso.
28 Omnes tandem ad tribunal Christi sistentur judicandi.
‖ *Dan.* 12.2. *Matth.* 25.34.
29 Ex fructibus judicabitur de fide & incredulitate.
30 Christus omnium quæ fecit, Patrem autorem & approbatorem habet.
* *Infr.* 6.38.
† *Infr.* 8.14.

---

24 *Sermonem meum*, τὸν λόγον μου. Rursum attingit qua in re posita fuerit sanctificatio Sabbati, & cujus causâ juberentur à suis operibus domesticis abstinere Israelitæ. ¶ *Condemnationem*, κρίσιν. id est, κατάκρισιν, ut annotavimus etiam suprà 3.17. Id autem apparet ex antithesi. Nam *condemnari* & *donari vitâ æternâ*, contraria sunt. Est autem hæc Hebræorum consuetudo, ut cùm volunt quippiam certissimè affirmare, istas antitheses usurpent, ut suprà, 1. 20. & 3. 15, 16, 17, & 36. ¶ *Transivit*, μεταβέβηκεν. In quibusdam Veteris editionis codicibus perperàm legitur *Transibit*. Utitur enim præterito perfecto Christus, ut quod nondum nisi spe possidemus tam certò sciamus futurum acsi jam nobis re ipsâ datum esset. Sic loquitur Paulus Ephes. 2. 5, & 6. & alibi sæpe. Itaque non est quòd Grammatici ullam hîc somnient temporis enallagen.

25 *Mortui*, οἱ νεκροί. Christus in hoc toto sermone, ab hujus vitæ præsentis restitutione ad ultimam resurrectionem & vitam æternam transit. Versiculo igitur superiore per *Sermonem* intelligi prædicatum Evangelium liquet, quòd ii demum qui sic audiunt ut id etiam fide sibi applicent sint ultimo die ad vitam æternam resurrecturi. Hîc verò non agi de mortuis in peccato, sed hâc vitâ defunctis, & voce, id est, jussu ac mandato Christi, suam Deitatem ità probaturi, in hanc vitam restituendis, indè apparet, meo quidem judicio, tum quòd de hoc ut mox futuro loquitur: tum ex eo quòd non dicit, *Qui audierint & crediderint*, ut vers. 24. sed duntaxat, *Qui audierint*, id est, ad quos videlicet hæc vox ejus pervenerit, qui vocat quæ non sunt tanquam sint. ¶ *Vivent*, ζήσονται. id est, in hanc vitam restituentur, ut Lazaro factum est hâc auditâ voce, *Lazare, veni forás*. Denique alioqui frustrà repetita fuerit præcedentis vers. 24. sententia. De ultima verò mortuorum omnium resurrectione agitur demum vers. 28, & 29. Utriusque verò istius dicti firmamentum in hoc medio sermone exprimitur vers. 26.

26 *Habere in seipso*, ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. id est (inquit Augustinus in Joan. tract. 19.) *Genuit Filium, qui & ipse Vita est*. Idem De Trinit. lib. 1. cap. 11. *Secundùm formam Dei, sicut habet Pater vitam in semetipso, ità dedit Filio vitam habere in semetipso, cùm sint unus & idem Deus*.

27 *Autoritatem*, ἐξουσίαν. id est, hoc jus & hanc dignitatem. ¶ *Dedit ei*, ἔδωκεν αὐτῷ. Vide suprà Matth. 9.6. & 21.23. & 28.18. ¶ *Judicium etiam exercendi*, κρίσιν ποιεῖν: id est, omnia gubernandi & administrandi, adeò ut summam vitæ ac necis potestatem habeat. ¶ *Quatenus Filius hominis est*, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί. id est, quatenus homo est: *Filium* autem *hominis esse* nihil aliud quàm humanâ naturâ præditum esse declarat hoc in loco. Ideóque non esse additum articulum rectè observat Erasmus, & testantur veteres, Irenæus, Chrysostomus, Cyrillus, Augustinus, Theophylactus. In summa verò hinc discendum est Patrem quidem esse vitam essentialiter, & à semetipso, quia Deus est: Filium autem itidem essentialiter vitam habere in semetipso, quia Deus idem & unus est cum Patre: non autem à semetipso quoniam à Patre est id quod est per coæternam generationem, quæ est Patris ἀξίωσις, non gradûs, sed ordinis, adversùs Arrianos. Itidémque eundem Filium ut hominem, non tamen absolutè in sese, sed quatenus in Verbo subsistit, habere illam ipsam vitam, in illa humanitate, ut hypostaticè unita, essentialiter habitantem, Coloss. 2.9. & quos vult vivificantem, non extrinsecus emendicatam, aut solâ παρουσίᾳ, & ἐνεργείᾳ præsentem: ità tamen ut Humanitas in iis quæ ὁ λόγος carnis ipsius interventu agit, sit ad humana duntaxat peragenda conjunctum τῷ λόγῳ instrumentum, ad personalium actionum ἀποτέλεσμα sic concurrens, ut merè divina Christi Deitati, humana ejusdem Humanitati servatâ naturarum distinctione, συνόλως autem considerato Christo, toti personæ tribuantur. Sic enim Lazari excitatio, de qua Joannes Evangelista cap. 11. est Christi personæ opus: ut vox quidem præcipientis sit Humanitatis animæ verò restitutio Deitatis opus. Ad Angelos autem & res creatas omnes quod attinet, ea neq; à semetipsis, cùm sint res creatæ, neq; in semetipsis propriè suum esse habent, sed precarium tantùm illius usum, vel perpetuum, Deo sic volente, qualis est Angelorum & animarum humanarum vita, qualis etiam erit post resurrectionem hominum omnium status; & quæ ex illis sunt ἐνεργητικά, sic agunt, quod agunt, ut quod ad Deum attinet justè semper agentem, quibuscunque instrumentis, sive bonis sive malis, utatur, habeant instrumentalis causæ rationem: licèt non ut conjuncta & hypostaticè unita τῷ λόγῳ instrumenta, quod est unius illius assumtæ à Filio Dei Humanitatis proprium. Cæterùm quod ad hujus loci distinctionem attinet, non modò Syrus interpres hæc annectit proximè sequenti versiculo, sed etiam Chrysostomus & qui ejus quasi epitomen confecit Theophylactus observant hæc esse conjungenda cum sequentibus, & post ποιεῖν plenum punctum esse adscribendum: quamvìs in Romano codice Theophylacti aliter sit distinctus contextus: ut sit hæc sententia, Quia Filius hominis est, nolite hoc mirari. Id est, nè miremini tantam homini datam esse potestatem. Nam idem homo est etiam Filius Dei. Filium autem Dei esse, apparebit ex generali mortuorum resurrectione. Hæc illi in summa, nisi quòd etiam addunt impium illum Samosatenum hæc conjunxisse cum præcedentibus quæ ad sequentia pertineant. At ego certè non video cur hæc non multò meliùs cum præcedentibus connectantur: neque Paulum Samosatenum puto hujus distinctionis autorem fuisse, quamvìs impiâ declaratione hunc locum corruperit. Certè coactam esse Chrysostomi expositionem, & verborum collocatio, & sermonis ipsa series ostendit: & Augustinus eam distinctionem sequitur quam ille Samosateno tribuit: ut planè appareat Latinam Ecclesiam ità semper legisse. Consentiunt veteres omnes Græci codices quos vidimus. Cyrillus quoque non aliter distinguit: cujus verba Erasmus in hunc locum vel non satìs attentè legit, vel non satìs accuratè descripsit. Sic enim ille ad verbum, *Nolite*, inquit, *mirari si cùm me hominem videatis, suscitaturum tamen mortuos me pollicear, & in judicium deducturum miniter: dedit enim mihi vivificandi virtutem Pater, dedit judicandi potestatem. Sed ut lubricam Judæorum mentem his retinere studuit, sic aliorum quoque curam non parvam habuit. Quapropter causam quare hæc sibi data à Patre dixerit, illico subjecit, dicens*, QUIA FILIUS HOMINIS EST. *Ut intelligamus omnia sibi data fuisse ut homini: qui cùm creatura sit, nihil habet à seipso*. Hæc Cyrillus: ex quibus nemo non videt ipsum non modò ista connectere cum præcedentibus, id est, cum verbo ἔδωκεν, sed etiam ità explicare illud μὴ θαυμάζετε τοῦτο, ut ad præcedentia referat. Assentior igitur Cyrillo, Augustino, & vetustis codicibus, atque adeò receptæ lectioni, & à Chrysostomo dissentio in hujus loci distinctione,

Sed in ipsa explicanda sententia ingenuè profiteor me non videre cur illorum opinionem sequar. Referunt enim ὅτι ad verbum ἔδωκεν, ità ut causa reddatur quamobrem dicatur Pater judicandi potestatem dedisse Filio, sitque veluti responsio tacitæ objectioni opposita, quia nimirum necesse sit ut homo aliunde accipiat quod ex se non habet. At ego non dubito quin potiùs referendum sit ad illud quod est propinquius: ut sit hic sensus, Patrem dedisse hoc jus Filio, ut etiam quâ homo est judicet mundum; id est, Filium, non modò quatenus Deus unus est cum Patre, (quod mysterium ignorabant Judæi) esse mundi judicem, sed hanc potestatem à Patre accepisse, ut etiam judicet mundum quatenus est homo: ut qui, excepto eo qui subjecit ipsi omnia, cæteris rebus in cœlo & in terra dominetur: sicut rectè hunc locum exposuit doctissimus interpres. Hanc autem explicationem confirmat particula καὶ addita, quæ alioqui prorsus redundaret. Deinde (ut rectè annotat Chrysostomus) si ideo dicatur Filius judicandi potestatem accepisse quia homo est, nihil prohiberet omnes homines judices esse. Hoc enim absurdum illam expositionem sequi vidit ille, ideóque aliam distinctionem quæsivit, (de qua diximus) quia veram interpretationem non vidit. Postremò Christus, cùm hæc diceret, totus in eo erat ut se ostenderet hominem quidem esse, sed ità ut opus Filii esset opus Patris, penitus quicquid ageret Filius approbantis, imò nihil nisi in Filio in carne manifestato agentis. Suam enim æternam hypostasin Christus in omnibus istis sermonibus non per se, sed ut carne indutam, considerat: sic tamen ut paulatim Judæos nihil aliud quàm hominem ipsum esse arbitrantes, ad intelligendum quod in ipso erat invisibile, ex virtute planè Divina & αὐτοκρατορικῇ in ipsius dictis ac factis manifestè elucescente, alliciat, Judæorum videlicet captui sese accommodans. Ergò germana hæc est hujus loci distinctio & interpretatio: quæ ut meliùs intelligeretur, ὅτι converti *Quatenus*, quasi καθότι vel καθὼς scriptum sit: à qua interpretatione neque Augustinus neque Cyrillus hactenus dissentiunt, cùm hic exponat καθὼς υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί, *Velut homo est*: iste verò, *Ut homo est & creatura*.

29 *Prodibunt*, ἐκπορεύσονται: vel *exibunt*, è sepulcris videlicet. Vulg. *Procedent*. Rectè autem annotat Erasmus post ἐκπορεύσονται addendam esse hypodiastolen, ut intelligamus non solùm bonos prodituros, sed omnes qui in monumentis fuerint: deinde subnectantur duæ partes, una bonorum, altera malorum. ¶ *In resurrectionem vitæ*, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς: id est, in eam resurrectionem quam perennis vita consequatur: quasi *vitalem* dicas, ex Hebræorum idiotismo, qui adjectivorum loco utuntur genitivis appellativorum, ut sæpe jam diximus. Huic opponitur *resurrectio condemnationis*, id est, damnatoria. Et manifestè alludit Dominus ad Dan.12.2.

30 *Non possum ego à meipso facere*, οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ. id est, meo unius arbitratu & potentiâ vel voluntate à Patre separatâ, cùm una & eadem sit Patris & mea tum potentia, tum voluntas, ut & essentia. Agitur enim hic de Deitatis propriis operibus. Sed & si Christi Humanitatem spectemus, meritò dicetur Christus nihil separatim à suæ Deitatis voluntate velle vel facere. Nam hæ duæ numero voluntates, ut est adversùs Monotheletas rectè definitum, una sunt, quoad consensum: & ità quidem ut Deitatis voluntas alteram sine ulla repugnantia rexerit, tum quoq; cùm aliqua fuit inter illas diversitatis species, ut in illo præcipuo & durissimo agone, Matt.26.39. Vide Heb.5.7. ¶ *Prout audio*, καθὼς ἀκούω: i. ut Pater mihi suggerit. Vide suprà versu 19. in hæc verba, *Viderit Patrem operantem*. ¶ *Judico*, κρίνω. i. potestatem hanc exerceo, qua de re vide Psalm.98. ¶ *Judicium meum*, ἡ κρίσις ἡ ἐμή. id est (ut Gallicè loquimur) *mon gouvernement*. ¶ Id est *Patris*, πατρός. Deerat in duobus codicibus. Præstat autem (ni fallor) exegeticam particulam supplere quàm conjungere cum τοῦ πέμψαντος. Similem epexegesin exposuimus suprà, vers.19. in hæc verba, *Nisi viderit*.

31 *Testor*, μαρτυρῶ. Erasmus, vertit, *Si testimonium perhiberem*. Et paulò pòst, οὐκ ἔστιν, *non esset*. Atqui ista dicuntur à Christo per concessionem rhetoricam, ídque non seriò, ac si diceret, Objicietis mihi fortasse me testari de meipso, ac proinde meum testimonium idoneum non esse. Esto. habeo tamen alios duos testes omni exceptione majores, Deum Patrem nimirum, in hoc opere videlicet, quòd non nisi Divinâ vi & potentiâ perfici potuit, (quamobrem etiam μαρτυρῶ dixit tempore præsenti) & Joannem Baptistam. ¶ *Non est firmum*, οὐκ ἔστιν ἀληθής, sive πιστή. i. dignum cui fides adhibeatur. Est enim περιαυτολογία meritò suspecta, nec honestis viris conveniens, nisi personæ gravitas hoc ferat, vel necessitas excuset, ut 2. Cor. 11. 16. Vulgata & Erasmus ἀληθὴς interpretantur *Verum*, non satìs appositè; quia hoc loco *Verum* non opponitur *Falso*. Fieri enim potest ut quod aliquis de se testatur, verum sit, & rursus quod quispiam in aliquem testatur sit falsum: & tamen illud non erit idoneum, hoc verò contrà ratum habebitur, nisi quis firmam exceptionem adferat. Sed illud est quod Hebræi vocant נאמן, *neeman*, & Syrus interpres שרירא *schavira*, i. validum ac firmum. Erat tamen (fateor) Christi testimonium idoneum, etiamsi solus ipse testis esset; sed habuit Christus eorum ratione quos alloquebatur, adeò ut hoc etiam ipsis largiatur, nè sibi credant nisi alios idoneos autores ac testes laudarit. Itaq; hoc non repugnat ei quod scribitur inf.8.14. ut suo loco dicemus.

‖ *Matth.*3.17.
* *Supr.*1.15, 19, & 27.
33 Christus & Joannis voce, & infinitis miraculis, & omnium Prophetarum testimoniis, unicus servator declaratus est: Mundus tamen interea alioqui pseudoprophetis addictus, & videri volens religiosus, nihil istorum videt.
† *Matt.*3.17. & 17.5.
‖ *Deut.*4.12.
* *Infrà* 12.43.
† *Gen.*3.15. & 22.18. & 49.10. *Deut.*18.15.

32 Ἄλλος ἐστὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ, καὶ οἶδα ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία ἣν μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.
33 Ὑμεῖς ἀπεστάλκατε πρὸς Ἰωάννην, καὶ μεμαρτύρηκε τῇ ἀληθείᾳ.
34 Ἐγὼ δὲ οὐ παρὰ ἀνθρώπου τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω· ἀλλὰ ταῦτα λέγω ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε.
35 Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων· ὑμεῖς δὲ ἠθελήσατε ἀγαλλιασθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ.
36 Ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τοῦ Ἰωάννου· τὰ γὰρ ἔργα ἃ ἔδωκέ μοι ὁ πατὴρ ἵνα τελειώσω αὐτά, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέσταλκε.
37 Καὶ ὁ πέμψας με πατὴρ, αὐτὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ. Οὔτε φωνὴν αὐτοῦ ἀκηκόατε πώποτε, οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε.
38 Καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ἔχετε μένοντα ἐν ὑμῖν· ὅτι ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος, τούτῳ ὑμεῖς οὐ πιστεύετε.
39 Ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν· καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ.
40 Καὶ οὐ θέλετε ἐλθεῖν πρός με ἵνα ζωὴν ἔχητε.
41 Δόξαν παρὰ ἀνθρώπων οὐ λαμβάνω·
42 Ἀλλ' ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς.
43 Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, καὶ οὐ λαμβάνετέ με· ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψεσθε.
44 Πῶς δύνασθε ὑμεῖς πιστεῦσαι, δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητεῖτε;
45 Μὴ δοκεῖτε ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν πατέρα· ἔστιν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν, Μωσῆς, εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλπίκατε.
46 Εἰ γὰρ ἐπιστεύετε Μωσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν.
47 Εἰ δὲ τοῖς ἐκείνου γράμμασιν οὐ πιστεύετε, πῶς τοῖς ἐμοῖς ῥήμασι πιστεύσετε;

‖ Alius est qui testatur de me, & scio idoneum esse testimonium quod testatur de me.
* Vos misistis ad Joannem, & *is* testimonium dedit veritati.
Ego autem ab homine testimonium non capto: sed hæc dico ut vos servemini.
Ille erat lucerna ardens & lucens: vos autem voluistis ad momentum exsultare in ejus luce.
At ego testimonium habeo majus *testimonio* Joannis: opera enim quæ dedit mihi Pater ut ea consummem, ipsa *inquam* opera quæ ego facio, testantur de me quòd Pater miserit me.
† Et qui misit me Pater, ipse testatus est de me. Neque vocem ejus unquam audistis, ‖ neque speciem ejus vidistis.
Et sermonem ejus non habetis in vobis manentem: quia quem misit ille, huic vos non creditis.
Scrutamini Scripturas, quia vos videmini vobis in ipsis vitam æternam habere: & illæ sunt quæ testantur de me:
Sed non vultis venire ad me, ut vitam habeatis.
Gloriam ab hominibus non capto:
Sed vos novi charitatem Dei non habere in vobis.
Ego veni nomine Patris mei, nec recipitis me: si venerit alius nomine suo, illum recipietis.
Quomodo vos potestis credere, cùm gloriam alii ab aliis captetis, & * gloriam illam quæ à solo Deo proficiscitur, non quæratis?
Nè putate me accusaturum vos apud Patrem: est qui accuset vos, Moses, in quo vos speratis.
Si enim crederetis Mosi, crederetis mihi. † nam ille de me scripsit.
Quòd si scriptis illius non creditis, quomodo verbis meis credetis?

Alius est qui testimonium perhibet de me, & scio quia verum est testimonium quod perhibet de me.
Vos misistis ad Johannem & testimonium perhibuit veritati.
Ego autem non ab homine testimonium accipio: sed hæc dico ut vos salvi sitis.
Ille erat lucerna ardens & lucens: vos autem voluistis ad horam exsultare in luce ejus.
Ego autem habeo testimonium majus Johanne: opera enim quæ dedit mihi Pater ut perficiam, ea ipsa opera quæ ego facio, testimonium perhibent de me quia Pater misit me.
Et qui misit me Pater, ipse testimonium perhibuit de me. Neque vocem ejus unquam audistis, neque speciem ejus vidistis.
Et verbum ejus non habetis in vobis manens: quia quem misit ille, huic vos non creditis.
Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere: & illæ sunt quæ testimonium perhibent de me:
Et non vultis venire ad me, ut vitam habeatis.
Claritatem ab hominibus non accipio.
Sed cognovi vos, quia dilectionem Dei non habetis in vobis.
Ego veni in nomine Patris mei, & non accipitis me: si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.
Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab invicem accipitis, & gloriam, quæ à solo Deo est, non quæritis?
Nolite putare quia ego accusaturus sim vos apud Patrem: est qui accusat vos, Moyses, in quo vos speratis.
Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi: de me enim ille scripsit.
Si autem illius literis non creditis, quomodo verbis meis credetis?

---

32 *Alius est*, ἄλλος ἐστίν. Pater videlicet: *Alius* quàm ego, at non *Aliud*: sic etiam locuto Christo de Spiritu sancto, infrà 14. 16. Nam ut in Trinitatis personis alius est Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus, diverso τῆς ὑπάρξεως τρόπῳ, ut scitè explicat Justinus, ità non sunt Aliud: cùm singulæ sint unus, unâ eâdémque Deitate, Deus. At contrà in Christo, non est alius Deus, alius Homo, ut volebat Nestorius, sed unus est Filius Dei θεάνθρωπος. Sed est in Christo Aliud, nempe Filii Deitas, Aliud, ejusdem Humanitas, naturis manentibus numero duabus, & sic personaliter unitis, ut tum essentiis suis, tum essentialibus proprietatibus in æternum distinctæ permaneant, adversùs Eutychen & Brentianam Ubiquitatem, fœdum illius abortum.

33 *Vos misistis*, ὑμεῖς ἀπεστάλκατε. nempe ut nè hic quidem testis vobis suspectus esse possit, quasi quicquam inter illum & me sit gestum ex composito: sic propterea Divinâ providentiâ & Joannis & ipsius Christi educationem & vitam moderatâ, donec & hic & ille muneris sui functionem aggrederetur, ut quamvis genere essent cognati, & quasi in mutuo matris conspectu uterque natus, ut narratur Luc. 1. alter tamen alteri nè de facie quidem tunc notus esset Luc.1.33. Istud enim ἄλλος non ad Joannem Baptistam, ut existimavit Chrysostomus, sed ad ipsum Patrem esse referendum ex proximè subsequente versiculo liquet. ¶ *Testimonium dedit*, μεμαρτύρηκε. Diversa constructio diversam significationem arguit, de qua diximus Luc.4.22.

34 *Non capto*, οὐ λαμβάνω. Vulg. *non accipio*, ambiguè. *Accipit* enim, id est admittit, Christus & gratum habet verum sanctorum de ipso testimonium. Sed illud non *recipit*, tanquam eo ipse indigeat, cùm sit ipse αὐταλήθεια, sive ipsi fides habeatur, sive non. Imò quoties illud accidit, ipsemet non tam ab hominibus testimonium accipit quàm per illos testes seipsum hominibus patefecit. ¶ *Ut vos servemini*, ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε. Amplexi videlicet testimonium Joannis, quo alioqui mihi non est opus: Sum enim ipse Filius αὐτόπιστος.

35 *Lucens*, φαίνων. Vitæ videlicet integritate, & inauditâ quâdam sanctimoniâ: cujus tamen fulgore leviter fuistis perstricti, spretâ ipsius doctrinâ & testimonio de me.

36 *Majus* testimonio *Joannis*, μείζω τοῦ Ἰωάννου. Vulgata, *Majus Joanne*. quod meritò emendavit Erasmus. Neque enim testimonium Patris cum Joanne ipso comparatur, sed testimonium Patris cum testimonio Joannis. Itaque deest articulus. plena enim locutio erat μείζω τῆς τοῦ Ἰωάννου. quæ ellipsis non observata, multis locis plerosque interpretes fefellit, ut Rom.8.2. & Jac. 2.25. & 1.Pet.1.7. ¶ *Ut ea consummem*, ἵνα τελειώσω αὐτά. Non temerè utitur Spiritus sanctus hoc verbo, quo propriè significatur plena omnibúsque suis partibus absoluta præstatio Divinæ voluntatis, quod unico Christo convenit, ideo pro nobis facto justitia nostra, Rom.5.19. & 1.Cor.1.30 ¶ *Ipsa* inquam *opera*, αὐτὰ τὰ ἔργα. Gaudet Joannes Evangelista hujusmodi epanalepsi, cujus exemplum habes suprà, 1. 20, & 28, & 45.

37 *Et qui misit me Pater*, καὶ ὁ πέμψας με πατήρ. Poterat ut alibi sæpe Patrem simpliciter nominare, sed missionem adjicit, ut sciamus, nullam Dei notitiam salutarem, vel olim ante exhibitum Messiam fuisse, vel nunc esse post ipsius exhibitionem, nisi eam quæ referatur ad unum illum antea promissum nunc exhibitum liberatorem, ut perspicuè postea docuit Christus, infrà 17. 3. ¶ *Testatus est*, μεμαρτύρηκε. Nempe ab ipsa statim Adami defectione, Gen. 3. 15. & consequentibus seculis, Luc. 1. 70. per os Prophetarum, ut ostendit particula πώποτε & mox declarat Christus versu 39. Nec tamen excludenda sunt duo illa testimonia Patris de Filio jam exhibito, unum in ipsius baptismo, Matth. 3. 17. alterum in transformatione ipsius, Matth. 17. 5. quæ docet postea Christus vers.39. esse prædictorum impletionem. ¶ *Neq; vocem*, οὔτε φωνήν. Planior esset series orationis si addita esset particula ἀλλά, *Sed*, vel δέ, *Autem*. Sic verò totum hunc locum paraphrasticῶs explicarim, vers. videlicet 37. & 38. Deus denique Pater ille meus, cujus cognitionem vobis arrogatis, & cujus gloriam videri vultis adversùm me ut Legis Sabbati violatorem asserere, is ipse est, cujus testimonio redarguimini. Nam ille ab omni ævo, & recenter etiam de me testatus est è cœlis. Vos autem ut ipsi olim per Mosen & suos Prophetas ità vos compellanti, ut neq; sonantem ejus vocem audire sustineretis, neque visibilem formam ullam in ipso animadverteritis, (alludit enim Christus ad id quod scriptum est Exod.20.19. & Deut.4.12.) rebellastis; ità nunc per me verum hominem factum, & tum voce, tum tot tantísque operibus approbatum ipsius Filium aspernari non desinitis, unde fit ut planè sit ille vobis ignotus, quoniam meus hic sermo incredulas aures vestras prætervolat.

39 *Scrutamini*, ἐρευνᾶτε. Quamvis istud plerique, ut & Syrus interpres, accipiant imperandi modo, assentior tamen Cyrillo disertè monenti hæc potiùs indicandi verbo intelligenda. Sic enim postulat annotatio verbi δοκεῖτε, quam observans Chrysostomus rectè notat Christum non dixisse ἔχετε, *habetis*, sed δοκεῖτε ἔχειν, *opinamini vos habere*, de quo verbo diximus Matth. 3. 9. Alioqui certè dixisset Christus, *Quia in illis est vita æterna*, vel, *Quia vos existimatis vitam æternam in illis habituros*. Utens autem verbo præsentis temporis ἔχειν, eorum falsam opinionem Pharisaicam carpit, qui sese jam æternam vitam suâ illâ diligenti scripturarum lectione adeptos somniarent, cùm tamen nihil minùs essent assecuti, minimè id quidem ullo sacrarum literarum vitio, sed quòd illum repudiarent in quo uno quærendam esse vitam ipsæ testentur. In hoc autem hodie non minùs ab iis peccatur qui ad scripturarum lectionem, non veritatis indè inquirendæ studium, sed præjudicatas opiniones aut aliquid etiam deterius afferunt: ideóque nec videndo vident, nec audiendo audiunt, nec legendo discunt. ¶ *Vos videmini vobis*, ὑμεῖς δοκεῖτε, vel, *Opinamini*. ut paulò antè diximus. ¶ *Et illæ*, καὶ ἐκεῖναι. *Illæ verò*, si planiùs loqui velimus. Cohæret autem copula non cum ὅτι δοκεῖτε, sed cum verbo ἐρευνᾶτε, hoc modo, *Vos scrutamini Scripturas & illæ sunt quæ testantur de me.*

40 *Sed non*, καὶ οὐ. Vulg. *Et non*. Erasmus, *Nec*. non satis cohærentibus hujus sententiæ membris. Καὶ verò pro ἀλλὰ ex Hebræorum idiotismo, sæpissimè jam annotavimus.

42 *Novi vos non habere*, ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι οὐκ ἔχετε. Hunc hellenismum alibi jam aliquoties observavimus. perinde est autem acsi diceret, Charitas Dei non est in vobis, sive; Quòd adversùm me contenditis, quasi de asserenda Dei gloria soliciti, falsò à vobis prætexi, nec Dei amore vos ad hæc in me dicenda impelli constat, ut qui opus istud tanquam impium condemnetis, quo tamen Dei gloria summè illustratur. Et quid nos aliud hodie potiùs nostrorum temporum Pharisæis respondeamus de gratuita justificatione, mortuorum invocatione, purgatorio, ἐθελοθρησκείαις, primatu Papæ, cæterísque hujusmodi rebus nobiscum, religionis prætextu, tam pertinaciter contendentibus?

44 *Captetis*, λαμβάνοντες. Vulg. & Erasmus, *Qui accipitis*. Ego *Captandi* vocabulo uti malo ubi de studio & conatu agitur. Itaque sic etiam sum interpretatus suprà, versu 34, & 41. Tale est argumentum Pauli Rom.3.27.

45 *Nè putate*, &c. μὴ δοκεῖτε. Hoc quoque dicendi genus è medio petitum est, & aliud quippiam declarat quàm verba ipsa præ se ferant. Neque enim negatio prorsus id removet quod dicitur, sed corrigit: quasi diceret Christus, ipsos nullum habituros acriorem accusatorem Mose, cujus patrocinio confidebant. quemadmodum siquis hodie objiciat hostibus Evangelii, id quod res est, nullos ipsis fore magìs infestos in judicio quàm Mariam virginem & totum fidelium cœtum, quibus tamen unis confidunt: neque tamen hoc impedit, quominus & Christus & conscientia reprobos omnes accusent. Simile dicendi genus exstat Marc.9.37.

46 *Crederetis*, ἐπιστεύετε ἄν. Vulg. *Crederetis forsitan*, malè, non intellecto usu Græcæ particulæ ἄν, quæ propterea expungitur, & à Cypriano lib. contra Judæos 1. cap.18. & ab Augustino hom. 27. de verbis Domini hunc locum citantibus.

ΚΕΦ. ϛʹ.

Μετὰ ταῦτα ἀπῆλθεν ὁ Ἰησοῦς πέραν τῆς θαλάσσης τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος.

2 Καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, ὅτι ἑώρων αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων.

3 Ἀνῆλθε δὲ εἰς τὸ ὄρος Ἰησοῦς, καὶ ἐκεῖ ἐκάθητο μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

4 Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ Πάσχα, ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων.

5 Ἐπάρας οὖν ὁ Ἰησοῦς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ θεασάμενος ὅτι πολὺς ὄχλος ἔρχεται πρὸς αὐτόν, λέγει πρὸς τὸν Φίλιππον, Πόθεν ἀγοράσομεν ἄρτους, ἵνα φάγωσιν οὗτοι;

6 (Τοῦτο δὲ ἔλεγε πειράζων αὐτόν· αὐτὸς γὰρ ᾔδει τί ἔμελλε ποιεῖν.)

7 Ἀπεκρίθη αὐτῷ Φίλιππος, Διακοσίων δηναρίων ἄρτοι οὐκ ἀρκοῦσιν αὐτοῖς, ἵνα ἕκαστος αὐτῶν βραχύ τι λάβῃ.

8 Λέγει αὐτῷ εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου,

CAP. VI.

Post hæc abiit Jesus trans mare Galilææ, *quod est* Tiberiadis.

Et sequebatur eum turba multa, quia videbant ejus signa *id est* quæ edebat in malè valentibus.

Subiit verò in montem Jesus, & ibi sedit cum discipulis suis.

Propè autem erat Pascha, * festum Judæorum.

† Cùm ergò sustulisset oculos Jesus, & conspexisset multam turbam ad se venire, dicit Philippo, Unde ememus panes ut edant isti?

(Hoc autem dicebat, tentans eum: ipse enim sciebat quid esset facturus)

Respondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non suffecerint eis, ut singuli eorum paululum quiddam accipiant.

Dicit ei unus ex discipulis ejus, *nempe* Andreas frater Simonis Petri,

CAP. VI.

Post hæc abiit Jesus trans mare Galilææ, quod est Tiberiadis.

Et sequebatur eum multitudo magna, quia videbant signa quæ faciebat super iis qui infirmabantur.

Subiit ergò in montem Jesus, & ibi sedebat cum discipulis suis.

Erat autem proximum Pascha, dies festus Judæorum.

Cùm sublevasset ergò oculos Jesus & vidisset quia multitudo maxima venit ad eum, dicit ad Philippum, Unde ememus panes ut manducent hi?

(Hoc autem dicebat tentans eum: ipse enim sciebat quid esset facturus)

Respondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, ut unusquisque modicum quid accipiat.

Dicit ei unus ex discipulis ejus, Andreas, frater Simonis Petri,

1 Esuriunt quidem interdum qui Christum sequuntur, sed suo subsidio nunquam destituuntur.

* Lev.23.7. Deut.16.1.

† Mat.14.14. Marc.6.38. Luc.9.13.

---

1 *Post hæc*, μετὰ ταῦτα. Non sunt hæc tamen superiorem sermonem statim consecuta: sed omissis iis quæ inter secundum Pascha & circiter tertium à Christo gesta ab aliis Evangelistis narrantur, noster Joannes hanc unam historiam delegit sibi describendam propter concionem prolixam & maximi momenti ab aliis in hujus miraculi narratione prætermissam. ¶ *Trans mare*, πέραν τῆς θαλάσσης. Siquis diligenter reliquos Evangelistas cum hoc nostro comparet, nempe Matth.14.13.22.34. Mar.6.32. & 23.45,53. Luc.9.10. comperiet in hac historia particulam πέραν, non declarare adversum littus, quo perveniri non posset nisi

trajecto

trajecto lacu: sed has omnes regiones, nempe Tiberiadem, Desertum, Bethsaida, Capernaum, cis lacum sitas fuisse, Galilææ respectu. Usus est tamen Evangelista adverbio *πέραν*, & mentionem fecit trajectionis, quia propter amplos sinus navigatio quasi compendium itineris erat: deinde quia ex uno sinûs anfractu in alium trajectio fiebat, ut in hunc locum scripsit doctissimus interpres. ¶ *Galilææ, quod est Tiberiadis*, τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος. In uno codice scriptum invenimus duntaxat τῆς Τιβεριάδος, id est, *Tiberiadis*, ità ut τῆς articulus non referat θάλασσαν.

---

9 Ἔστι παιδάριον ἓν ὧδε ὃ ἔχει πέντε ἄρτους κριθίνους καὶ δύο ὀψάρια· ἀλλὰ ταῦτα τί ἐστιν εἰς τοσούτους;
10 Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς, Ποιήσατε τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν. Ἦν δὲ χόρτος πολὺς ἐν τῷ τόπῳ. Ἀνέπεσον οὖν οἱ ἄνδρες, τὸν ἀριθμὸν, ὡσεὶ πεντακισχίλιοι.
11 Ἔλαβε δὲ τοὺς ἄρτους ὁ Ἰησοῦς, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις· ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν ὀψαρίων ὅσον ἤθελον.
12 Ὡς δὲ ἐνεπλήσθησαν, λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Συναγάγετε τὰ περισσεύσαντα κλάσματα, ἵνα μή τι ἀπόληται.
13 Συνήγαγον οὖν, καὶ ἐγέμισαν δώδεκα κοφίνους κλασμάτων ἐκ τῶν πέντε ἄρτων τῶν κριθίνων, ἃ ἐπερίσσευσε τοῖς βεβρωκόσιν.
14 Οἱ οὖν ἄνθρωποι ἰδόντες ὃ ἐποίησε σημεῖον ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον.
15 Ἰησοῦς οὖν γνοὺς ὅτι μέλλουσιν ἔρχεσθαι, καὶ ἁρπάζειν αὐτὸν ἵνα ποιήσωσιν αὐτὸν βασιλέα, ἀνεχώρησε πάλιν εἰς τὸ ὄρος αὐτὸς μόνος.
16 ¶ Ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο, κατέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν.
17 Καὶ ἐμβάντες εἰς τὸ πλοῖον, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. καὶ σκοτία ἤδη ἐγεγόνει, καὶ οὐκ ἐληλύθει πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς.
18 Ἥ τε θάλασσα, ἀνέμου μεγάλου πνέοντος, διηγείρετο.
19 Ἐληλακότες οὖν ὡς σταδίους εἰκοσιπέντε ἢ τριάκοντα, θεωροῦσι τὸν Ἰησοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον· καὶ ἐφοβήθησαν.
20 Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.
21 Ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον· καὶ εὐθέως τὸ πλοῖον ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς εἰς ἣν ὑπῆγον.
22 ¶ Τῇ ἐπαύριον ὁ ὄχλος ὁ ἑστηκὼς πέραν τῆς θαλάσσης, ἰδὼν ὅτι πλοιάριον ἄλλο οὐκ ἦν ἐκεῖ εἰ μὴ ἓν ἐκεῖνο εἰς ὃ ἐνέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι οὐ συνεισῆλθε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ πλοιάριον, ἀλλὰ μόνοι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπῆλθον.

14 Cultu præpostero non modò non delectatur, sed etiam summopere offenditur Christus.
‖*Matt.14.23. Mar.6.47.*
16 Periclitamur quidem, sed Christo in tempore per medias tempestates ad nos accedente, in portum perducimur.

Est hic puerulus quidam qui habet quinque panes hordeaceos & duos pisciculos: sed hæc quid sunt inter tam multos?
Dixit autem Jesus, Facite ut homines discumbant. Erat autem gramen multum in eo loco. Discubuerunt ergò viri illi numero quasi quinquies mille.
Accepit autem panes illos Jesus, & actis gratiis distribuit discipulis, discipuli verò accumbentibus: similiter etiam ex pisciculis illis quantum volebant.
Ut autem expleti sunt, dixit *Jesus* discipulis suis, Congregate quæ superfuerunt fragmenta, nè quid pereat.
Congregarunt ergò, & impleverunt duodecim cophinos fragmentis ex quinque illis panibus hordeaceis, quæ superfuerant iis qui comederant.
Illi ergò cùm vidissent signum quod Jesus ediderat, dicebant, Hic est verè Propheta ille qui venturus erat in mundum.
Jesus ergò cùm nosset venturos, & se abrepturos ut facerent se regem, secessit rursus in montem ipse solus.
‖ Ut autem serum *diei* advenit, descenderunt discipuli ejus ad mare.
Et ingressi navigium, ibant trans mare Capernaum versùs. jam autem erant tenebræ, nec venerat ad eos Jesus.
Et mare, vento magno flante, insurgebat.
Provecti verò quasi stadia vigintiquinque aut triginta, conspiciunt Jesum ambulantem super mare, & appropinquantem navi: & metuerunt.
Ille verò dixit eis, Ego sum, nè metuite.
Volente igitur animo receperunt eum in navigium: & statim navigium pervenit ad regionem in quam ibant.
Postero die turba quæ substiterat cis mare, cùm vidisset illic non fuisse aliud navigiolum nisi unum illud in quod ingressi fuerant discipuli ejus, & Jesum non introisse cum discipulis suis in navigium, sed solos ejus discipulos, abiisse:

Est puer unus hìc qui habet quinque panes hordeaceos & duos pisces: sed hæc quid sunt inter tantos?
Dicit ergò Jesus, Facite homines discumbere. Erat autem fœnum multum in loco. Discubuerunt ergò viri, numero quasi quinque millia.
Accepit ergò Jesus panes, & cùm gratias egisset, distribuit discumbentibus: similiter & ex piscibus quantum volebant.
Ut autem impleti sunt dixit discipulis suis, Colligite quæ superaverunt fragmenta, nè pereant.
Collegerunt ergò, & impleverunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panibus hordeaceis, qui superfuerant iis qui manducaverunt.
Illi ergò homines, cùm vidissent quod Jesus fecerat signum, dicebant, Quia hic est verè Propheta qui venturus est in mundum.
Jesus ergò cùm cognovisset quia venturi essent ut raperent eum, & facerent eum regem, fugit iterum in montem ipse solus.
Ut autem serò factum est, descenderunt discipuli ejus ad mare.
Et cùm ascendissent navim, venerunt trans mare in Capharnaum. & tenebræ jam factæ erant, & non venerat ad eos Jesus.
Mare autem, vento magno flante, exsurgebat.
Cùm remigassent ergò quasi stadia vigintiquinque aut triginta, vident Jesum ambulantem supra mare, & proximum navi fieri: & timuerunt.
Ille autem dixit eis, Ego sum, nolite timere.
Voluerunt ergò accipere eum in navim: & statim navis fuit ad terram quam ibant.
Alterâ die turba quæ stabat trans mare, vidit quia navicula alia non erat ibi nisi una, & quia non introisset cum discipulis suis Jesus in navim, sed soli discipuli ejus abiissent:

---

9 *Pisciculos*, ὀψάρια. Sic pisces (teste Matth.14.3. & Marc.6.38. ubi δύο ἰχθύας legimus) vocantur, παρὰ τὸ ὀπτᾷν, id est, *ab assando*, quos nimirum moris erat assare, ac fortassis etiam assatos divendere: quales sunt quos in Helvetia vocant *Albœch*: idque ità esse liquet ex iis quæ infrà cap. 20. scribuntur. Errant igitur qui hoc nomen derivant παρὰ τὸ ὀψὲ, hoc est *serò*, vel quòd vesperi tantùm iis vescerentur, vel quòd serò tandem voluptatis gratiâ in usum venerint. Sic nimirum solent multi in confingendis etymologiis ludere: alioqui ὀψάριον pro condimento, atque adeò pro opsonio ac omni cibo qui pani adjicitur, usurpari solet, ut docet Athenæus lib.8.

11 *Distribuit discipulis, discipuli verò discumbentibus*, διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις. Vulg. *distribuit discumbentibus*, id est, διέδωκε τοῖς ἀνακειμένοις, sicut etiam vertit Syrus interpres, & vetustissimus meus codex, contra reliquorum nostrorum codicum Græcorum fidem: quibus etiam accedit Cyrilli ac Theophylacti autoritas. Utrovis autem modo legas, eodem sensu licebit istud interpretari: cùm etiam dictus sit suprà Christus baptizasse cùm discipulorum ministerio uteretur, suprà 4.2. ¶ *Quantum volebant*, ὅσον ἤθελον. In quibusdam impressis exemplaribus legitur ὅσον ἤθελεν, *quantum volebat*, ipse videlicet Jesus. sed non dubito quin illud sit retinendum quod maximè facit ad fidem miraculo faciendam.

12 *Nè quid pereat*, ἵνα μή τι ἀπόληται. Vulgata, *Nè pereant*, quasi videlicet particula τί redundet.

14 *Qui venturus erat*, ὁ ἐρχόμενος. Vulg. & Erasmus, *Qui venturus est*. Atqui, si jam venerat, impropriè dicitur esse venturus: neque negligi debuit articulus, de quo vide supr.1.22.

17 *Ibant trans mare Capernaum versùs*, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. Vulgata & Erasmus convertunt ἤρχοντο, *venerunt*. Atqui nondum eò venerant, sed viam tantùm erant ingressi. itaque debuit servari propria significatio præteriti imperfecti, ut magnus ille vir sanctæ memoriæ M. Bucerus in hunc locum annotavit. Deinde, πέραν τῆς θαλάσσης Erasmus nimiùm expressè convertit, *trajecto mari*, cùm (ut antè docui) non trajecerint lacum, sed sinum lacûs duntaxat. Postremò εἰς Καπερναούμ declarat demum quò contendebant. Nam quod scribitur Marc.6.45. jussos fuisse præire Bethsaida, ideo dictum est quòd Bethsaida in via occurrebat proficiscentibus Capernaum: & fortassis Christus dixerat se illuc ad eos venturum. Ideo malui interpretari *Capernaum versùs* quàm *In Capernaum*, cum Vetere interprete & Erasmo.

19 *Provecti verò*, ἐληλακότες οὖν, sub. τὴν ναῦν, i. cùm provexissent navem. Vulg. *Remigandi* verbo uti maluit quod respondet τῷ κωπηλατεῖν. particula autem οὖν sæpissime apud hunc Evangelistam non est illativa, sed narrationis membra tantùm connectit.

21 *Volente igitur animo receperunt eum*, ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτόν. Vulg. & Erasmus, *Voluerunt ergò recipere eum*. Atqui ex Matth.14.32, & 33. item Marc.6.51. omnino apparet eum fuisse ingressum navim, & sedatâ tempestate, ab iis adoratum qui unà vehebantur. Illa igitur interpretatio non convenit, quâ significatur ipsos quidem paratos fuisse illum excipere, sed navim statim appulisse: quod non respondet aliorum Evangelistarum narrationi. Itaque verbum ἤθελον opponitur ei quod antè dixerat, eos videlicet fuisse perterritos: ex quo intelligitur ipsos initio fuisse eum aversatos: nunc verò agnitâ ejus voce, & mutatis animis, eum quem fugiebant cupidè accepisse in navim. Nam τὸ ἐθέλειν alibi sæpe observavimus aliquid amplius significare quàm simplex *Velle*. & omnino hoc illud est quod Sallustius in Jugurthino hâc phrasi expressit quam hìc sum secutus. Sic igitur hunc locum in vernaculo nostro sermone interpretarer, *Ils le receurent tresvolontiers dans le basteau.* ¶ *Pervenit*, ἐγένετο. Vulgata ad verbum, *Fuit*: sicut in vernaculo sermone dicimus, *Elle fut au lieu, où ils vouloyent aller*, pro, *ella arriva*. Erasmus, *Appulerat*. putavit enim appulisse navim in eo ipso momento quo Christus parabat in eam conscendere: quod falsum esse ex aliis Evangelistis apparet.

22 *Cis mare*, πέραν τῆς θαλάσσης. id est, in altera ripa ubi editum fuerat miraculum, ut ostendit narratio. Hebræis enim עבר, *heber*, utrumque littus declarat, ut diximus Matt.4.15. ¶ *Non fuisse*, ὅτι οὐκ ἦν. ad verbum, *Quòd non fuerat*: cùm videlicet ederetur illud miraculum. Malè igitur Vulgata per præteritum imperfectum vertit *non erat*: [nam hæc narratio spectat ad diem posterum.] ¶ *Sed solos*, ἀλλὰ μόνοι. Totum hoc membrum deest in Syriaca versione, ex qua etiam apparet, ut ex Latina quoque Vulgata interpretatione, utrumque illum interpretem pro ἰδὼν, *cùm vidisset*, scriptum legisse εἶδον, *viderunt*, sive εἶδεν, *vidit*: aut participium ἰδὼν pro verbo accepisse, ut Hebræum Benoni, hiante alioqui constructione. Sed quid si distinctione post αὐτοῦ appositâ, & ὄχλος nomine collectivo cum ἀπῆλθον constructo, vertas *abiit*? nempe quòd in vicinia sese receperit ibi pernoctatura turba? Sed ità vel τὴν ἐπαύριον oportebat ab ea ipsa nocte, more Judæorum inchoare, vel dicendus fuerit Evangelista conjunxisse quæ posterâ luce gesta sunt, trajectum videlicet turbæ, cum iis quæ proximè sunt discipulorum discessum consecuta. Sed malo hiare constructionem, quæ postea vers. 24. expletur per epanalepsin.

23 Ἄλλα δὲ ἦλθε πλοιάρια ἐκ Τιβεριάδος ἐγγὺς τοῦ τόπου ὅπου ἔφαγον τὸν ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ Κυρίου·
24 Ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ἐκεῖ, οὐδὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐνέβησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἦλθον εἰς Καπερναοὺμ, ζητοῦντες τὸν Ἰησοῦν.
25 Καὶ εὑρόντες αὐτὸν πέραν τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ, Ῥαββὶ, πότε ὧδε γέγονας;
26 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ζητεῖτέ με οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα, ἀλλ᾽ ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε.
27 Ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει· τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός.
28 Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν, Τί ποιῶμεν ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ;
29 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἵνα πιστεύσητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος.
30 Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τί οὖν ποιεῖς σὺ σημεῖον ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμέν σοι; τί ἐργάζῃ;
31 Οἱ πατέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθώς ἐστι γεγραμμένον, Ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν.
32 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· ἀλλ᾽ ὁ πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν.
33 Ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ.
34 Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν, Κύριε, πάντοτε δὸς ἡμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον.
35 Εἶπε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς· ὁ ἐρχόμενος πρός με, οὐ μὴ πεινάσῃ· καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε.
36 Ἀλλ᾽ εἶπον ὑμῖν ὅτι καὶ ἑωράκατέ με, καὶ οὐ πιστεύετε.

(Alia verò navigiola Tiberiade venerunt prope locum illum ubi ederant panem, posteaquam gratias egisset Dominus :)
Cum igitur *inquam* vidisset turba Jesum illic non esse, neq; discipulos ejus, ingressi sunt & ipsi in navigia, & venerunt Capernaum, quærentes Jesum.
Et eo invento trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc pervenisti?
Respondit eis Jesus, & dixit, Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia edistis panes illos & saturati estis.
Operemini non cibo qui perit, sed cibo illi qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis: * hunc enim Pater obsignavit, *id est* Deus.
Dixerunt ergò ad eum, Quid faciemus ut operemur opera Dei?
Respondit Jesus, & dixit eis, † Hoc illud est opus Dei, ut credatis in *eum* quem ille misit.
Dixerunt ergò ei, Quod ergò tu signum edis, ut videamus & credamus tibi? quid operaris?
Patres nostri ederunt illud manna in deserto illo : sicut scriptum est, ‖ Panem cœlestem dedit eis edendum.
Dixit ergò eis Jesus, Amen amen dico vobis, nequaquam Moses dedit vobis panem illum cœlestem : sed Pater meus dat vobis panem illum cœlestem verum.
Panis enim ille Dei is est qui de cœlo descendit, & dat vitam mundo.
Dixerunt ergò ei, Domine, da nobis semper panem istum.
Dixit autem eis Jesus, Ego sum panis ille vitæ : qui venit ad me, nequaquam esuriet: * & qui credit in me, non sitiet unquam.
Sed dixi vobis, Certè & vidistis me, & non creditis.

Aliæ verò supervenerunt naves à Tiberiade juxta locum ubi manducaverant panem, gratias agente Domino.
Cùm ergo vidisset turba quia Jesus non esset ibi neq; discipuli ejus, ascenderunt in naviculas, & venerunt Capharnaum, quærentes Jesum.
Et cùm invenissent eum trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc venisti?
Respondit eis Jesus, & dixit, Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia manducastis ex panibus, & saturati estis.
Operamini non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis: hunc enim Pater signavit Deus.
Dixerunt ergò ad eum, Quid faciemus ut operemur opera Dei?
Respondit Jesus & dicit eis, Hoc est opus Dei, ut credatis in eum quem misit ille.
Dixerunt ergò ei, Quod ergò tu facis signum ut videamus & credamus tibi? Quid operaris?
Patres nostri manducaverunt manna in deserto: sicut scriptum est, Panem de cælo dedit eis manducare.
Dixit ergò eis Jesus, Amen amen dico vobis, non Moyses dedit vobis panem de cælo: sed Pater meus dat vobis panem de cælo verum.
Panis enim Dei est qui de cælo descendit, & dat vitam mundo.
Dixerunt ergò ad eum, Domine, semper da nobis panem hunc.
Dixit autem eis Jesus, Ego sum panis vitæ: qui venit ad me, non esuriet: & qui credit in me, non sitiet unquam.
Sed dixi vobis quia & vidistis me, & non creditis.

26 Nihil quidem deest regnum Dei quærentibus : non est tamen Evangelium ventris sed animi pabulum.
* *Matt.* 3.17. & 17.5. *Suprà* 1.32.
28 Frustrà satagunt homines, studentes placere Deo absque fide.
† 1. *Joan.* 3. 23.
30 Christi vis spiritualis sordet terrenorum miraculorum studiosis.
‖ *Exod.* 16. 14. *Num.* 11.7. *Psal.* 78.24. *Sap.* 16.20.
32 Christus verus & unus æternus vitæ autor ac donator, per Manna patribus significatus.
* *Sup.* 4.14.

---

23 *Venerunt*, ἦλθε. vel, *Venisse*, ità ut ὅτι subaudiatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sed malo hunc versiculum includi parenthesi. ¶ *Prope locum*, ἐγγὺς τοῦ τόπου. Series ipsa historiæ ostendit, naves postridie, trajecto sinu, Tiberiade advenisse prope desertum Bethsaida, ubi editum fuerat illud signum. ¶ *Posteaquam gratias egisset*, εὐχαριστήσαντος. Vulgata, *gratias agente*, pro quo perperàm scribitur in nonnullis codicibus, *Gratias agentes*. Deest autem hæc particula in meo vetustissimo exemplari, & aliis nonnullis: quam tamen omnino retinendam arbitror. quoniam vis miraculi in eo sita est, non quòd quinque hominum millia pavisset Christus, sed quòd solâ precatione tam paucis panibus multiplicatis eos pavisset.

24 *Cum igitur*, inquam, ὅτε οὖν. Hæc mihi quidem videntur quàm commodissimè exponi per epanalepsim, propter vers. 23. interjectum, hiante quoque vers. 23. constructione.

26 *Non quia*, οὐκ ὅτι. id est non quòd credatis meæ doctrinæ tot miraculis confirmatæ.

27 *Operemini non cibo*, &c. ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν. Vulgata & Erasmus, *Operemini non cibum*, &c. quod planè barbarum est. Respondet autem hoc loco τὸ ἐργάζεσθαι verbo Hebræo עבד *habad* quod significat operam suam alicui rei impendere. Revocat igitur eos Christus ad studium rerum cœlestium, ab iis abductos quæ ad ventrem sive hujus vitæ alimoniam spectant: quæ admonitio quàm sit necessaria, nunc, si unquam aliàs, experimur, cùm nullos ferè habeamus Evangelio magis infensos hostes, neque domi, neq; foris, quàm quibus religionis obtentus est ventris pabulum. ¶ *Quem*, ἣν *vel quam*, ut ad ζωὴν referatur. Sed ad βρῶσιν malo referri, propter vers. 51. Carnem autem suam, sive sui ipsius, in cruce oblatam designat cibi appellatione, ut postea inculcat. ¶ *Obsignavit* ἐσφράγισεν: id est, inditâ virtute suâ, quasi impresso sigillo, tum à cæteris hominibus distinxit, ut in eo tanquam visibili imagine Deus Pater appareat, tum etiam (quod Christo proprium est) huic rei præstandæ destinavit, Deo videlicet homines reconciliandi ad vitam æternam. Hanc enim expositionem video Cyrillo & aliis multis eruditis interpretibus probari: quam etiam confirmat similis hujus verbi usus, quod ad priorem quidem partem, 2. Corinth. 1. 22. & Ephes. 1. 13. Nam hic quoque Christus sese ad Judæorum captum accommodans, omnia ad Patrem refert, nullâ sui propriè factâ mentione, quatenus Deus est: propriè, inquam, nam ex consequenti Deitatem quoque suam asserit, quæ & Patris Deitas est. Joannes Chrysostomus tamen & Theophylactus hoc referre malunt, idque non incommodè, ad testimonia quibus Pater tum Christum ipsum Filium se habere ostendit, tum etiam ipsius munus confirmavit. Opera enim Christi, in quibus divina illa virtus clarè eminebat, aperta erant testimonia, quibus, tanquam apposito sigillo, Pater Filium approbarat. Simili ratione usurpatum est verbum σφραγίζειν suprà 3. 33. ¶ Id est, *Deus*, ὁ Θεός. Vide suprà 5. vers. 19. in hæc verba, *Nisi viderit*, & vers. 30.

28 *Opera Dei?* ἔργα τοῦ Θεοῦ; Hebraismus, pro *operibus divinis*: id est quæ Deo grata sint: ut sacrificia Dei Psalm. 51. 19. quasi verò legem perscriptam non haberent. Sed sic Deo illudere consueverunt homines, cùm de pietatis officiis admonentur, prætexere nimirum ignorantiam & discendi studium præ se ferre: quasi satis sit ipsis Dei voluntatem intellexisse. Contrà verò Christus eos à lege, quæ populos etiam condemnat qui de Mose nihil cognoverunt, ad quærendam in Evangelio misericordiam revocat.

29 *Opus Dei*, τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. Id est, Hoc demum opus est quod à vobis Deus flagitat, nempe, ut mihi credatis. Nec enim Fides hic consideratur ut habitus, sed ipsius habitûs effectum, nempe, *Credere*. Et fortassis etiam hoc dicendi genus petitum est è medio, & per μίμησιν explicandum, veluti si quis ad medicum accedens, ab eo petat quantâ acceptâ pecuniâ velit sibi remedium adferre, & medicus his verbis respondeat, Omnis pecunia quam à te peto hæc est, ut mihi confidas, & tibi persuadeas me nihil aliud quàm salutem tuam quærere. Si medicus, inquam, ità respondeat, quis ex hoc responso eliciat, pecuniam esse istam confidentiam quam medicus ab ægroto flagitat, ut sanis consiliis obsequatur? Sunt igitur planè ridiculi (ut alios paralogismos omittam) qui ex hoc loco eliciunt fidem esse opus & nos per opera ex operibus justificari.

31 *Panem cœlestem*, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Vulg. & Erasmus, *E cœlo:* quasi nimirum hoc pertineat ad verbum ἔδωκεν, ut sit hæc constructio, *Panem ipsis dedit è cœlo.* Indè orta quæstio, Quomodo Christus neget in proximo versiculo panem à Mose datum è cœlo. Atqui Psalmo 78.24. unde petitum est hoc testimonium, Manna non dicitur datum è cœlo, sed vocatur דגן שמים *dagen schamajim* id est *frumentum cœlorum*, seu *cœleste*. Ergò non agitur de loco unde datum sit Manna (quod tamen è cœlo sive nubibus pluisse constat) sed quæritur an hic panis verè sit cœlestis. Hoc negat Christus, & se unum potiùs dicit cœlestem panem esse, ut qui ad cœlestem (id est sempiternam ac verè beatam) vitam pascat. Manna tamen fateor, quatenus erat Christi sacramentum, rectè à Paulo *spiritualem escam* dici, 1. Cor. 10. 3. Sed hìc rursus loquitur Christus ex eorum hypothesi quibuscum disserit: qua de re copiosè suprà diximus 5. 22. Est igitur (meo quidem judicio) duplex in proximo versiculo instituta collatio: una similitudinis Mosis, qui suos Israelitas paverit Mannâ, cum cœlesti Patre, qui suis & ipse panem cœlestem miserit: altera, differentiæ inter Manna & ipsum Christum, duabus in rebus positæ. Nec enim Manna propriè descendit è cœlo, sed ex nubibus: Christus autem verè descendit è cœlo; nempe è sinu Patris: & Manna hanc duntaxat vitam sustinebat, & ad tempus: Christus verò suos ad vitam æternam pascit.

32 *Panem illum cœlestem*, τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Rectè annotat Erasmus additum articulum quo hic panis, nempe Christus, à Manna olim Christi duntaxat symbolo distinguitur. Sed fuit etiam hoc notandum, ante ἐκ τοῦ οὐρανοῦ subaudiendum esse articulum, quasi scriptum sit τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, id est τὸν οὐράνιον: sive *qui est è cœlo*, hoc est *cœlestem*, sive *qui est è cœlo*, nequis id putet conjungendum cum verbo δέδωκεν. Similis ellipsis exemplum habes suprà 5. 36. Rom. 8. 2. & Jacob. 2. 26. Non loquitur ergò Christus de cibo illo terreno, quem constat Mosis ministerio fuisse datum Divinitus Israelitis,

sed de seipso per Mannam adumbrato, seipso videlicet Servatore loquitur, ac si diceret, Panis ille cœlestis, cui quotidie vos intentos esse oportuit, ut qui æternam alimoniam præbeat, non is est quem patribus vestris Moses subministravit, & qualem à me quotidie vobis præberi velletis, sed is est quem oblatum negligitis, ego ipse videlicet. ¶ *Verum*, τὸν ἀληθινόν. Cujus typus fuit alter ille à Mose datus.

33 *Descendit*, ὁ καταβαίνων. id est ὁ καταβὰς, ut infrà 38, & 51. Hic autem *descensus* neque mutationem loci declarat, neque simpliciter accipitur per ἀνθρωποπάθειαν, ut Gen. 11. 5. & 18. 21. & Exod. 3. 8. & alibi sæpe, sed incarnationem unigeniti declarat, sive adventum in carnem, Joan. 4. 2. Huic igitur *Descensioni* perperàm opponitur à nonnullis *Ascensio*, quasi sit eadem horum à Paulo oppositorum, Eph. 4. 8. ac similis per omnia ratio. Sunt enim hæc longè diversa, quoniam *Descensus* Deitati Verbi hìc tribuitur, ideóque mutationem loci non denotat, qui verò ascendit homo erat, cujus humanitas nec propriè è cœlo descendisse, nec sine mutatione loci ascendisse verè dici potest.

35 *Vitæ*, τῆς ζωῆς: id est vivificum, seu vitalem, enallage abstracti pro concreto Hebræis familiari, sæpissimè jam à nobis observatâ. ¶ *Qui venit*, ὁ ἐρχόμενος. Id est qui se dat in viam, animo verè ad me inveniendum comparato, quod quidem ii soli faciunt, qui non temerè, nec aliquo nudo impetu feruntur, sed fide verâ præditi ad metam usque pergunt. Quòd autem hic cibus, nempe Christus, fide perceptus dicitur semel sitim & famem abolere, & ità opponitur caduco cibo & potui, quem isti tam cupidè appetebant, potest ad vitam illam Spiritualem & sempiternam referri, cujus etsi fruitio ad ultimum illum diem usque differtur, ejus tamen potiundæ certa spes ità jam nunc illorum animos satiat, ut, quamvis interdum aliis ventrem explentibus, esuriant & sitiant, tamen anxiâ solicitudine non torqueantur: sed iis quæ à Deo recipiant contenti de hoc uno laborent, ut magis ac magis illi adhærescant. Sed & à nonnullis interpretibus sic istud accipitur, ut illa promissio hìc videatur repeti, quam explicans alibi Christus, Matth. 6. 33. & Luc. 12. 31. Quærite, inquit, primò regnum Dei, & omnia ista adjicientur vobis.

36 *Dixi vobis*, εἶπον ὑμῖν. Certè non totidem verbis, sed ità ut hoc facilè posset ex ipsius sermone colligi, & præsertim ex vers. 26. Particula verò ὅτι omnino redundare potiùs ex Hebræorum idiotismo videtur, quàm εἰδικῶς accipienda, ut εἶπον ὑμῖν duabus distinctionibus interpungatur. Verùm quid si potiùs sic scripsit Evangelista, ἀλλ' ὅ,τι εἶπον ὑμῖν, καὶ ἑωράκατέ με, *sed quod dixi vobis, & vidistis me, &c.* Sed absit ut vel apex unus in his libris ex nuda conjectura immutetur.

37 Ex gratuita Patris in Christo electione manat Fidei donum, quam necessariò consequitur vita æterna. Est itaque fides in Christum, certum electionis, ac proinde futuræ nostræ glorificationis, testimonium.

41 Caro non potest spiritualia percipere, ac proinde initium salutis est à Deo naturam nostram immutante, ut ab ipso afflati in Christo erudiri & servari sustineamus.

† Matt. 13. 55

37 Πᾶν ὃ δίδωσί μοι ὁ πατὴρ, πρὸς ἐμὲ ἥξει· καὶ τὸν ἐρχόμενον πρός με οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω.

38 Ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με.

39 Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρὸς, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι, μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀναστήσω αὐτὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

40 Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτὸν ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐγὼ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

41 Ἐγόγγυζον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶπεν, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

42 Καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ υἱὸς Ἰωσὴφ, οὗ ἡμεῖς οἴδαμεν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα; Πῶς οὖν λέγει οὗτος, ὅτι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκα;

43 Ἀπεκρίθη οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Μὴ γογγύζετε μετ' ἀλλήλων.

44 Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με, ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με ἑλκύσῃ αὐτόν· καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, nequaquam ejecerim forás:

Quia descendi è cœlo ut exsequar non voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me.

Hæc est autem voluntas ejus qui misit me, *id est* Patris, ut ex eo omni quod mihi dederit non perdam *quidquam*, sed suscitem illud ultimo illo die.

Hæc est autem voluntas ejus qui misit me, ut quisquis conspicit Filium, & credit in eum, habeat vitam æternam: & suscitem ipsum ego ultimo illo die.

Murmurabant ergò Judæi de eo, quia dixerat, Ego sum panis ille qui è cœlo descendit.

Et dicebant, † Nonne iste est ille Jesus, filius ille Josephi, cujus nos novimus patrem & matrem? Quomodo ergò dicit iste, E cœlo descendi?

Respondit ergò Jesus & dixit eis, Nè murmurate inter vos.

Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me traxerit eum: & ego suscitabo ipsum ultimo illo die.

Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, non ejiciam forás:

Quia descendi de cœlo non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me.

Hæc est enim voluntas ejus qui misit me Patris, ut omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in novissimo die.

Hæc est autem voluntas Patris mei qui misit me, ut omnis qui videt Filium & credit in eum, habeat vitam æternam: & ego resuscitabo eum in novissimo die.

Murmurabant ergò Judæi de illo, quia dixisset, Ego sum Panis qui de cœlo descendi.

Et dicebant, Nonne hic est filius Joseph, cujus nos novimus patrem & matrem? Quomodo ergò dicit hic, Quia de cœlo descendi?

Respondit ergò Jesus & dixit eis, Nolite murmurare in invicem.

Nemo potest venire ad me nisi Pater qui misit me traxerit eum, & ego resuscitabo eum in novissimo die.

37 *Quicquid*, πᾶν ὃ, id est, πᾶς ὃν, id est, *omnis quem*. Sed illa phrasis est expressior, & Hebræi universales & indefinitas enunciationes masculino vel fœminino genere enunciant vel inviti, quòd neutro genere careant. Ex hoc autem loco tria maximi momenti colliguntur: unum, notitiam Dei in Christo ab ipso initio proficisci à mera Dei gratia, non quæ infirmam nostram naturam adjuvet, sed quæ penitus corruptam & in peccato mortuam sanet & vivificet. Alterum, firmam & immotam esse gratiam electis propriam. Ex his autem duobus tertium nascitur, nempe fidem illam veram & electorum propriam, quamvis nimiùm sæpe credentium imbecillitate ac etiam culpâ interrumpatur & ad tempus sopiatur, ut in gravissimis quoque sanctorum tentationibus & lapsibus cernitur, nunquam tamen re ipsâ penitus excidere, quod negari quidem à Sophistis & matæologis mirum non est: ab iis autem oppugnari & quidem pertinaciter, quis non miretur, qui nobiscum tamen docent petendam esse remissionis peccatorum & salutis nostræ sanctam firmitatem à fidei nostræ πληροφορίᾳ? Tam enim sunt hæc inter se contraria, ut fides certum sit conscientiis nostris fulcimentum per Christum semel illâ apprehensum, si fides ipsa penitus excidere potest (utpote non ab immoto Dei decreto, sed à nobis ipsis pendens) quàm inter se repugnant lux & tenebræ. Quod autem metuunt illi nè qui sibi persuaserint excidere se à fide & à Christo nunquam posse, de perseverantia non ampliùs laborent, sed securè suis vitiis indulgeant, tam futile & tam absurdum est, ut nè refutationem quidem mereatur. Nec enim vera fides unquam suggerit peccandum esse ut gratia abundet, sed docet potiùs carni resistere, & quando lapsi sunt electi, resipiscere.

38 *Descendi è cœlo*, καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Magna inter eos qui se Theologos profitentur de ista loquendi formula controversia est, cujus etiam interpretatio falsa Ecclesiam jam olim penè pessum dedit, & per mille discrimina servatam, rursum nostris temporibus in naufragii periculum pertrahit: cùm tamen Ecclesiæ orthodoxæ, & Christianarum synodorum perpetuo consensu satis superque sit hæc omnis controversia explicata. Sciendum est igitur, ut rem totam paucis complectar, neque Humanitatis neque Deitatis respectu, seorsim & in sese consideratarum, sed Deitatis habitâ ratione, quatenus sese hypostaticè assumtæ humanitati univit, Christum dici è cœlo descendisse. Nam quod ad humanitatem per se consideratam attinet, etsi quodammodo cœlitus delapsa dici potest, non ipsius essentiæ sed carnis cui unita est respectu, tamen Evangelistam liquet eò non spectare, vel ex eo quòd vivifica virtus quam hic sibi Christus asserit, nè carni quidem Christi quatenus caro est, sive in sese consideratæ, quantumvis inenarrabiliter excellentissimis donis supra res cæteras creatas sit exornata, sed uni Deitati propria est, licèt nonnisi assumtæ illius carnis interventu suos vivificanti: sicut licèt anima corpori unita nonnisi per cerebrum intelligit, tamen cerebrum ipsum intelligens dici non potest. Deitati verò in semetipsa consideratæ nec ascensus vel descensus localis, nec (si libeat *descendendi* verbum translatitiè, ut nonnullis placet, intelligere) diminutio vel auctio convenit. Sed neq; per ἀνθρωποπάθειαν, ut cùm dicitur Deus *irasci, loqui, pœnitere*: neque visionis alicujus respectu, ut Gen. 19. 21. & Exod. 3. 8. istud intelligi potest. Sed neque toti personæ ὅλως sive complexim consideratæ (ut cùm Christus *Mediator* dicitur) iste descensus è cœlo tribui potest, quin Christi caro ex virginis substantia, proinde Messias verus, esse denegetur. Sin verò istud toti Christi personæ, distincto naturarum respectu, attributum dicamus, necesse fuerit ut hic descensus, vel Humanitati quatenus assumta est à Deitate, vel Deitati quatenus est incarnata, conveniat. At certè Humanitas potiùs *ascendisse* quàm *descendisse* dicenda videretur. Superest igitur ut istud Deitati, non suiipsius habitâ ratione, sed quatenus Verbum caro factum est, tribuatur. At cur de cœlo, inquies, descendisse dicitur, cùm nec esset, neque sit Deitas magis in cœlis quàm alibi? nempe quoniam etsi Deitas ubique est tota, omnia continens nec usquam comprehensa, utpote quæ sit ipsamet infinitas, tamen, usitato scripturæ more, sursum habere quodammodo regiam suam dicitur quòd in illa cœlesti plaga exstent longè magnificentiora Majestatis ipsius vestigia. Indè igitur factum ut Verbum è cœlis in terram descendisse, & à Patre in hunc mundum infimum missum dicatur, quoniam veræ carni in terris creatæ sese hypostaticè unitum exhibuit, unde rursus rediisse in cœlum ad Patrem ut Deus dicitur, simili ratione: quatenus videlicet carnem cœlis intulit. *Ascensus* autem vox in symbolo non tribuitur propriè Deitati, neque in sese, neque Humanitatis assumtæ respectu, sed humanitati per se consideratæ, & quidem propriè accepta pro corporali loci inferioris in superiorem transitu. Quod igitur nonnulli Verbi descensum è cœlo metaphoricè intelligunt, non pro incarnatione ipsa in terris facta, sed pro ipsius incarnationis, ut ità loquar, qualitate, quam Apostolus *exinanitionem* vocat, quoniam videlicet Verbum acceptâ servi formâ, & quidem morti crucis obnoxiâ, ex illius infinitæ Majestatis fastigio (quod *Cœli* nomine translatitiè

significari

ſignificari volunt) ſeſe in abjectiſſimam conditionem demiſit, falsò ab ipſis dicitur. Etſi enim veriſſima eſt hæc exinanitio, tamen nego *Cœlorum* appellatione aliud unquam in ſcripturis dici quàm vel aerem, vel orbes illos cœleſtes, vel tertium illud cœlum ab Apoſtolo vocatum, quod & Paradiſus dicitur, locum videlicet ſupra omnes cœlos, hodie nobis incomprehenſibilem, unde venturum Dominum exſpectamus, ibidem hæredes Dei & cohæredes ipſius futuri. ¶ *Non voluntatem meam*, ὐ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν. Quomodo hoc ſit intelligendum, expoſuimus ſuprà 5. 22. Annotat etiam Nazianzenus concione περὶ υἱοῦ ſecundâ, in hujuſmodi dicendi generibus ſæpe nihil poni, ſed negari duntaxat omnia: veluti ſi dicas *Chriſtum non eſſe traditum in mortem propter ſua peccata, ſed propter noſtra*, non tamen ponis ullum in Chriſto fuiſſe peccatum. Item cùm dicit Paulus Tit. 3. 5. *Nos non eſſe ſervatos ex operibus juſtis quæ nos fecerimus, ſed ex Dei miſericordia*, non ponit ulla in nobis juſta opera, quibus noſtra ſalus tanquam causâ nitatur: quod etiam exemplum citat Nazianzenus eo loco: Negat igitur Chriſtus ſe quidquam velle quod nolit Pater, ac proinde ſe ſibi nihil aliud exſequendum proponere quàm quod vellet Pater. Hæc autem Patris & Filii tum voluntatis, tum, ut ità loquar, volitionis, id eſt, ut aptiùs Græci Theologi loquuntur, τῆς θελήσεως & τοῦ θελητοῦ unitas in Chriſto aliter ſecundùm Deitatem quàm Humanitatem eſt accipienda. Nam Deitatis reſpectu, ut eſſentiæ ſic voluntatis & volitionis ταυτότης, id eſt identica unitas, eſt in Patre & Filio ſtatuenda: in Patre quidem à ſe & ut Filium mittente, in Filio verò relatè ad Patrem, & ut à Patre miſſo, conſideranda. At in Filio incarnato ſicut duæ numero naturæ ſuis proprietatibus diſtinctæ ſpectantur, ſic duplex quoque eſt, tum voluntas, tum volitio: una videlicet divina & eadem atque Patris, altera humana & hujus naturæ propria: utraque tamen uſque adeò prorſus conſentiens, ut ſicut duæ illæ naturæ ad unitatem perſonæ conveniunt, ità ad perſonalis voluntatis ac volitionis unitatem per hunc ſummum conſenſum concurrant. Iſtis verò quìnam non adverſentur illa Chriſti in ultimo agone verba, *Verùm tamen non ut ego volo, ſed ut tu vis*, prolixè declarabo Hebr. 5. 7. Cæterùm in hoc verſiculo tranſpoſita eſt negans particula, ut etiam ſuprà, verſu 32. Eraſmus quoque τὸ θέλημά μου elegantiùs vertit, *Quod ego volo.* Idem tamen ab hac ſimplicitate loquendi non abhorruit, Matt. 7. 21. & 12. 50.

40 *Autem*, δὲ. Vulg. *Enim*, γὰρ, ut legit etiam Cyrillus in hunc locum. ¶ *Quiſquis conſpicit*, ὁ θεωρῶν. Vulg. *Qui videt.* Sed hoc verbum propriè convenit mentis oculis. Et notandum eſt ex hoc loco, primum ſalvificæ omnis divinæ notitiæ objectum eſſe Chriſtum, & quidem in carne exhibitum. Deinde, vaniſſimum & planè Diabolicum eſſe Fidei quam *implicitam* vocant commentum, cùm Fidei præire Theoriam oporteat. Tertiò, duplicem eſſe cognitionem Chriſti; unam hiſtoricam, quâ etiam præditi Diaboli dicuntur Credere, Jac. 2. 19. alteram, fidelium propriam, quâ ſibi applicant peculiariter promiſſiones Evangelicas. Ideò cùm dixiſſet Joannes, πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν, addit καὶ πιστεύων εἰς αὐτόν. Nec enim quiſquis videt θεωρεῖ, nec quiſquis θεωρεῖ, πιστεύει: nimiùm multis veritatem ſeſe offerentem & invitorum etiam mentibus inferentem repudiantibus, vel non retinentibus, ut docet Seminis parabola. Denique ex hoc loco, & iis quæ ſequuntur, præſertim verſu 44. liquet quo ſenſu ſit accipiendum quod ſcribitur 1. Tim. 2. 14 Deum velle omnes homines ſalvos fieri: nempe non pro univerſali, ſed pro indefinito enunciato, ſive, ut ſaniores etiam Scholaſtici loquuntur, non de ſingulis generum, ſed de generibus ſingulorum illud intelligendum eſſe, cùm nè externæ quidem Evangelii prædicationis beneficium ſit univerſale. [¶ *Suſcitabo*, ἀναστήσω. Hoc verbo ſcitè annotat eruditiſſimus D. Camerarius profanos etiam ſcriptores uti eâdem prorſus ſignificatione prolato Ariſtotelis & Æſchyli teſtimonio.]

42 *Nonne iſte eſt Jeſus ille?* οὐχ οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς. In vulgata editione omittitur nomen *Jeſus*, quod tamen non videtur ſuâ carere emphaſi. Ità enim indicant illi ſe eum optimè noſſe, atque adeò ex ipſo nomine, ut falli non poſſint. Cyrillus quoque & Chryſoſtomus ità legunt, quamvis hanc rationem non adferant.

44 *Traxerit*, ἑλκύσῃ. Id eſt, ut rectè docet Auguſtinus, ex nolentibus volentes fecerit. Nam verum quidem eſt, neminem credere invitum, cùm Fides ſit aſſenſus. Sed volumus quia datum eſt nobis ut velimus. Non eſt enim volentis hominis, ſed miſerentis Dei.

---

45 Ἔστι γεγραμμένον ἐν τοῖς προφήταις, Καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Πᾶς οὖν ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ μαθὼν, ἔρχεται πρός με.
46 Οὐχ ὅτι τὸν πατέρα τις ἑώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἑώρακε τὸν πατέρα.
47 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἔχει ζωὴν αἰώνιον.
48 Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς.
49 Οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ ἀπέθανον.
50 Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ.
51 Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μού ἐστιν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.

Scriptum eſt in Prophetis, ‖ Et erunt omnes docti à Deo. Quiſquis ergò audivit à Patre & didicit, venit ad me.
Non quòd Patrem viderit quiſquam, * niſi is qui eſt à Deo: hic vidit Patrem.
Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam.
Ego ſum panis ille vitæ.
Patres veſtri ederunt † manna in deſerto, & mortui ſunt.
Hic eſt panis ille qui è cœlo deſcendit, ut qui edit ex eo non moriatur.
Ego ſum panis ille vivus, ille qui è cœlo deſcendi: Siquis ederit ex hoc pane, vivet in æternum: panis autem quem ego dabo, caro mea eſt, quam ego dabo pro mundi vita.

Eſt ſcriptum in Prophetis, Et erunt omnes docibiles Dei. Omnis qui audivit à Patre & didicit, venit ad me.
Non quia Patrem vidit quiſquam, niſi is qui eſt à Deo: hic vidit Patrem.
Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam.
Ego ſum panis vitæ.
Patres veſtri manducaverunt manna in deſerto, & mortui ſunt.
Hic eſt panis de cœlo deſcendens, ut ſi quis ex ipſo manducaverit non moriatur.
Ego ſum panis vivus qui de cœlo deſcendi: ſi quis manducaverit ex hoc pane, vivet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea eſt, pro mundi vita.

‖ *Eſa.* 54. 13. *Jer.* 31. 33.
* *Matt.* 11. 27
48 Verus Sacramentorum uſus eſt, ab iis ad rem ipſam, id eſt ad Chriſtum aſſurgere: cujus unius participatione vitam æternam conſequimur.
† *Exod.* 16. 15
51 Chriſtus à Deo Patre hoc ipſum nobis eſt analogicè ad vitam æternam conſequendam ac retinendam, quod Panis & Caro, atque adeò Cibus & Potus ad uſum hujus caducæ vitæ conſervandæ.

---

45 *In Prophetis*, ἐν προφήταις. Ità ſcriptum habent omnes noſtri codices, quamvis ex uno Eſaia ſit petitus hic locus. Sed facilis eſt hic nodus ad explicandum. Notum eſt enim Hebræos dividere Vetus teſtamentum in tres ordines videlicet, in תורה *thorah*, Legem, נביאים *nebiim*, Prophetas, & ſcripta כתובים *chethubim* ſive Hagiographa. Hìc igitur citatur ſecunda ſectio illa Veteris Teſtamenti, cujus pars eſt Eſaias, & indefinitè quoque ſic loqui vulgus ſolet, ut annotavimus Matt. 17. 44. ¶ *Omnes*, πάντες. Omnes videlicet filii Eccleſiæ, ut diſertè additur Eſa. 54. 13. id eſt ordinati ad vitam, Act. 13. 48. Nam nè omnes quidem audiunt, ſi de ſingulis accipias, nedum ut omnes accipiant credendi (ut vulgò dicunt ſophiſtæ) poſſibilitatem. Qui ergò abutuntur hoc teſtimonio ut tollant diſcrimen inter Vaſa honoris & Vaſa contumeliæ deſtinata, aut nimiùm imprudenter, aut admodum impudenter faciunt. ¶ *Docti à Deo*, διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ, לִמּוּדֵי יהוה *limmude Jehovah*, id eſt, ut habet ad verbum Syrus interpres, *Docti Dei.* Plus enim eſt διδακτὸν eſſe quàm μαθητὴν. Multi enim diſcipuli diſcedunt quia non didicerunt, ut infrà verſu 66. Is demum autem eſt ut loquitur Paulus 1. Theſſ. 4. 9. θεοδίδακτος qui trahitur, cui datum eſt & audire & diſcere, id eſt per fidem venire ad Filium à quo nunquam ejicitur foràs. Vulgata, *Docibiles Dei*, barbarè & non expreſſo ſenſu. Nec enim διδακτὸς eum ſignificat qui ſe docendum præbet, ſed eum qui jam didicerit quæ eſt edoctus. ¶ *Et didicit*, καὶ μαθὼν. Syrus interpres addit, *Ab eo.*

46 *Non quòd*, οὐχ ὅτι. Hæc oratio planè videtur mutila, qualia multa in communi ac populari ſermone dicuntur. Eſt autem plena hæc ſententia, *Omnes qui audierunt à Patre, & didicerunt, veniunt ad me.* neque tamen exiſtimandum eſt à quoquam viſum fuiſſe Patrem à quo hoc audierit, ac didicerit. Nam nemo vidit Patrem niſi unus Filius: Pater autem nonniſi per eum ipſum nos docet ad quem nos vocat. ¶ *Qui eſt à Deo*, ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Cùm hic agatur de cognitione Dei, quam ait propriam eſſe Filio, non dubium eſt quin ex communi hominum ſorte ſe eximat. Ideo ſcripſit noſter Evangeliſta ſuprà, 1. 18. Filium, qui in ſinu Patris eſt, nobis enarrare Patrem. Itaque παρὰ τοῦ Θεοῦ aliquid amplius declarat quàm ſimplicem miſſionem à Deo, ut infrà 7. 29. Nam παρὰ velut cognationem & conjunctionem declarat, ut Matt. 3. 21. Quid autem Patri conjunctius quàm Filius ex ipſo genitus? Senſim igitur Chriſtus iſtos revocat à contemtibili carnis ſpecie ad contemplationem ſuæ Deitatis cum hac carne perſonaliter conjunctæ: cujus tamen plenitudinem non in ſeipſo, ſed in Patre ipſis proponit ſuo more ad illorum captum ſuam orationem accommodans, & unitatem perſonæ demonſtrans.

47 *Qui credit in me*, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ. Hìc neſcio quid venerit in mentem Eraſmo, ut contra ſuum morem verteret, *Qui confidit mihi.* Certè Confidentia ea eſt quam πεποίθησιν vocat Paulus, & à Fide non minùs diſtinguenda eſt quàm effecta diſtinguuntur ab efficientibus cauſis.

49 *Veſtri*, ὑμῶν. At enim cur non potiùs dixit Chriſtus ἡμῶν, *noſtri*? Quoniam, inquiunt nonnulli, de divina ſua vivifica virtute loquitur Chriſtus, nolens ſeſe incredulis annumerare illius expertibus. Sed hoc mihi non placet, cùm toties repetitum *Carnis* nomen in hoc ſermone oſtendat Chriſtum de ſua ipſius carne loqui. Per *veſtros* igitur rectè obſervat Cyrillus intelligi non omnes qui Mannam ederunt, quæ fuit credentibus etiam Patribus ſpiritualis eſca, 1. Cor. 10. 3. ſed illos demum murmuratores, qui nihil aliud temporibus Moſis quàm alimentum corporis quærebant: & quorum iſti, quos Chriſtus alloquitur, oſtendebant ſeſe germanos eſſe filios, ut illis exprobravit verſ. 43. Itaque cùm iſti dicuntur ediſſe Mannam in deſerto, non conſideratur Manna

quatenus erat spiritualis, sive Sacramentalis esca, sed ut corporeus cibus, caducam hanc vitam non tribuens, sed tantùm fovens, & quidem non nisi ad tempus, confertur cum ipso Christo vitam æternam credentibus tribuente. Neque his obstat quòd & credentes olim mortui sunt primâ morte, & nunc quoque moriuntur. Nihilominus enim dicuntur *non mori*, quoniam hinc excedentes hanc fragilem & miseram vitam alterâ beatâ & sempiternâ commutant. Qui verò tempore Mosis murmurarunt, morientes à prima morte ad alteram transierunt, ut & hodie transeunt qui sunt à Christo alieni.

50 *Hic est*, οὗτός ἐστιν. Δεικτικῶς hæc sunt accipienda. nam cùm hæc diceret, seipsum demonstravit, ut etiam infrà vers. 58. ¶ *Ut qui*, ἵνα τις. Vulg. planiùs legit, & vertit, ἵνα ἐάν τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ, μὴ ἀποθάνῃ, *ut si quis ex ipso manducaverit, non moriatur*.

51 *Ille vivus*, ὁ ζῶν. id est, non quales sunt communes panes, nec qualis fuit Manna in illo suo naturali usu considerata, ut ii faciebant quos hìc arguit Christus: sed vitam, & quidem perpetuam habens in hac mea carne iis impertiendam qui me vescuntur. Hæc autem cùm uni Deo essentialiter competat, clara quoq; hæc sunt Deitatis Christi ut veri Jehovæ testimonia: & sic quoque ostenditur vitam, quæ Christi carnis per fidem comesæ, id est nostræ factæ, interventu nobis credentibus communicatur, non ab ipsa per se carne, sed ab ipsius Filii veri Dei incarnati Deitate emanare, quod qui non animadvertunt, partim naturarum proprietates cum Eutyche confundunt, partim monstrosam ipsius & carnis & Spiritûs Christi trajectionem intra nos cum Capernaitis imaginantur. ¶ *Ex hoc pane*, ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου. Hilarium annotat Erasmus libro de Trinitate 10, ità hunc locum citare, ut legisse videatur ἐκ τοῦ ἄρτου μου, *ex pane meo*. Quod autem idem Erasmus *Panis* appellatione Doctrinam intelligit, in eo non possum illi assentiri, cùm Christus ipse apertissimè declaret seipsum potiùs esse illum Panem de quo hìc agitur: imò verò nè Fructus quidem ipsos, quos ex Christo percipimus, puto *Panem* dici. Quamvìs enim non alium Christum agnoscam quàm eum qui verbo Dei docetur, neque aliunde petam sapientiam, justitiam, sanctificationem, redemtionem, quàm à Christo: tamen Christum ipsum & à doctrina & à sui symbolis, atque adeò à suis donis, ac beneficiis distinguo. Agi autem hic de ipso Christo, quem oporteat per fidem fieri nostrum, apertius esse puto quàm ut quisquam inficietur qui hanc concionem attentè legerit. ¶ *Caro*, ἡ σάρξ. id est Humanitas hæc mea, hoc corpore & hâc animâ constans, quamvìs distinctè postea faciat Carnis & Sanguinis mentionem, sicut etiam in hujus, de qua hìc agit, communicationis symbolis, hæc duo distinctè Fidei consideranda proponuntur: nempe ut tum in sanguine consideretur ipsa hujus corporis anima seu vita, tum ut non nisi conjunctim cum morte, & quatenus pro nobis est in mortem tradita hæc Humanitas, à nobis consideretur. Et hinc factum videtur ut Syrus interpres ubique pro *Carne* utatur vocabulo פגרא *pagra* quo non simpliciter corpus aliquod, sed corpus humanum & quidem mortuum significatur. ¶ *Ego*, ἐγὼ, & non alius videlicet, utpote unicus æternus in hoc sacrificio obeundo Pontifex. ¶ *Dabo*, δώσω. id est, offeram Patri in ara crucis, idque semel Hebr. 9. 25, & 26. ut sit idem unicus sui oblator & victima æternæ virtutis salvificæ. ¶ *Pro mundi vita*, ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. id est æternæ vitæ iis acquirendæ causâ, quos mihi dedit Pater ex quibusvis orbis terrarum gentibus selectos & seligendos. Nam quod ad ipsum Christum, sive secundùm Deitatem τοῦ λόγου, cui nihil per incarnationem decessit, sive secundùm Carnem in sese ab ipso conceptionis momento purissimam Luc. 1. 35. & Patri acceptissimam Matt. 3. 17. nullâ sui in Cruce oblatione ad sui glorificationem indigebat, quamvìs hâc viâ fit in eam ingressus: sed ut illam pro nobis assumsit, sic pro nobis obtulit.

---

52 Caro inter carnalem manducationem, cujus instrumentum sunt dentes, & spiritualem esum, qui in fide consistit, distinguere non potest, ac proinde damnat quod non intelligit. Sed nihilominus inculcanda est veritas.

52 Ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν;

53 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίνητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς.

54 Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

55 Ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστι πόσις.

56 Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.

57 Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατὴρ, κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα· καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσεται δι' ἐμέ.

58 Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ μάννα, καὶ ἀπέθανον. ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.

59 Ταῦτα εἶπεν ἐν συναγωγῇ, διδάσκων ἐν Καπερναούμ.

Pugnabant ergò Judæi alii adversùs alios, dicentes, Quomodo potest hic nobis carnem *suam* dare edendam?

Dixit ergò eis Jesus, Amen amen dico vobis, nisi ederitis carnem Filii hominis, & biberitis ejus sanguinem, non habetis vitam in vobis.

Qui edit carnem meam, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, & ego suscitabo ipsum ultimo illo die.

Caro enim mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.

Qui edit meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.

Sicut misit me vivens ille Pater, & ego vivo per Patrem, *ità* etiam qui ederit me, vivet ipse quoque per me.

Hic est panis ille qui de cœlo descendit: non prout ederunt Patres vestri manna, & mortui sunt. qui ederit hunc panem, vivet in æternum.

Hæc dixit in synagoga, cùm doceret in Capernaum.

Litigabant ergò Judæi adinvicem, dicentes, Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?

Dixit ergò eis Jesus, Amen amē dico vobis, nisi manducaveritis carnem Filii hominis, & biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis.

Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, & ego resuscitabo eum in novissimo die.

Caro enim mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.

Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo.

Sicut misit me vivens Pater, & ego vivo propter Patrem: & qui manducat me, ipse vivet propter me.

Hic est panis qui de cœlo descendit: non sicut manducaverunt patres vestri manna, & mortui sunt. qui manducat hunc panem, vivet in æternum.

Hæc dixit in synagoga docens in Capharnaum.

---

52 *Carnem* suam, τὴν σάρκα. Erasmus, *Carnem illam suam:* quasi vis aliqua sit articuli. Sed istos certè res ipsa ostendit sic accepisse Christi verba, acsi dicerent, Quî fieri posit ut iste sese nobis vorandum præbeat? quod de quovis etiam alio dixissent. Rectè tamen Vetus interpres addidit pronomen *Suam*, inclusum in articulo τήν.

53 *Non habetis*, οὐκ ἔχετε. Quidam convertunt, *Habebitis*, ut Matth. 26. 11. Sed mihi quidem videtur maxima esse emphasis temporis præsentis. Nam si futurum usurpasset, videri poterat Christus non dare vitam, sed duntaxat conservare: quasi dixisset, vitam deinceps habituros, id est, non amissuros. At cùm dicit eos vitam non habere in se, id est eos non vivere qui Filium hominis non possideant, intelligimus Christum esse vitæ autorem: siquidem ejus præsentiam vita comitatur, & ubi non est, ibi mors regnat. Non est ergò temporis catachresis, ut Erasmus existimavit. Cæterùm in uno codice vetusto mirum hic quiddam deprehendimus: nam post ἐν ἑαυτοῖς, qui est finis versiculi 53, adscripta hæc erant, καθὼς ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ πατρί. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ λάβητε τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν αὐτῷ: id est, *Sicut in me Pater est ità & ego in Patre. Amen amen dico vobis, nisi acceperitis Corpus Filii hominis ut panem vitæ, non habetis vitam in ipso*: Hæc ego sicut temerè non expunxerim, ac præsertim priorem partem, quæ totidem verbis alibi repetitur; ità non facile admiserim, cùm in uno illo exemplari sint à nobis reperta. Certè alteram partem suppositam esse suspicor, quia simile nihil alibi invenio. Neque enim usquam fit mentio sumendi corporis præterito sanguine: & exemplar illud unde hæc desumsimus, fuerat in Italia collatum, ubi facilè fuit aliquid subjicere in Bohemorum (id est Evangelii) odium.

54 *Et Ego*, καὶ ἐγώ: id est, quia ego. Nam καὶ hoc loco pro causali particula ponitur.

57 *Vivens ille Pater*, ὁ ζῶν πατήρ. Articulum neglexit Vetus interpres, & Erasmus quoque, minimè tamen otiosum hoc loco. Cùm enim ostendere vellet Christus unde manaret vita illa perennis quam suis impertitur, auditores suo more relegat ad Patrem, à quo significat se [quatenus videlicet manifestatus est in carne] vim istam vivificam accipere. Ergò primo loco distinguendus fuit Pater à cæteris patribus: quod quidem factum est addito *Viventis* epitheto, quod propriè uni Deo æterno & immutabili convenit. Pendet autem hæc distinctio ab articulo. ¶ *Et ego vivo*, κἀγὼ ζῶ. Particula כן *chen*, id est *ità*, in accommodatione comparationis sæpe deest apud Hebræos, ut alibi annotavimus. Eam igitur nonnulli hoc loco supplentes, converterunt, *Ità & ego vivo.* Atqui si hæc esset altera pars collationis, dicendum fuerat potiùs, *Sicut vivit Pater qui me misit, ità & ego vivo:* quemadmodum etiam Castellio ausus est interpretari. Ego verò id facere non ausim. Sequor igitur Cyrillum, qui alteram partem collationis differt in proximum membrum, ut sit hæc sententia, Miramini quòd carni meæ ac sanguini (id est mihi qui homo sum) vim istam vivificandi tribuam, adeò ut extra me vita nulla sit: At ego missus sum à Patre, qui fons est vitæ, atque adeò vita ipsa, neque alia est vita mea quàm Patris. Quid mirum est igitur si quemadmodum Pater meus vita est, & me vivificat, ità & ego eâdem vi polleo erga eos in quibus habito? Neque enim duntaxat sum profectus à Patre, sed ab eo sum missus. Cui tandem rei? Nempe vivificandis aliis, sicut ille me vivificavit. ¶ *Per Patrem*, διὰ τὸν πατέρα. Vulgata & Erasmus, *Propter Patrem.* & mox δι' ἐμέ, *propter me:* quod etiam postulare fateor usitatiorem

tiorem hujus præpositionis cum quarto casu constructionem. Sed cùm *propter* magìs propriè impellentem vel finalem quàm efficientem causam declaret, hìc autem omnino videatur κύριον αἴτιον æternæ vivificationis notari, censeo quartum casum pro secundo positum, ut etiam Rom.8.11. qui locum istum prorsus illustrat. Est autem hæc constructio Græcis, præsertim Atticis, usitata. Sic enim Aristophanes in Pluto, κἂν μὴ ἀποφήνω μόνην Ἀγαθῶν ἁπάντων οὖσαν αἰτίαν ἐμὲ Ὑμῖν, δι' ἐμὲ τε ζῶντας ὑμᾶς. Et Cicero quoque Milonem dicit *propter servos suos vivere*, per ipsos videlicet defensum. & ità Hilarius quoque citat hunc locum libr. De Trinitate 6. Sed duplex hìc oritur gravissima quæstio. una, Quo sensu dicatur Christus per Patrem vivere? altera, Quomodo & nos per Christum vivamus? Ad priorem respondeo, Christum Deitatis in sese consideratæ respectu habere quidem hanc Deitatem, id est suum esse, ac proinde vitam essentialem à Patre, sed ità ut, cùm hanc Deitatem ab æterno, non decisione, non germinatione, non defluxu, aut aliâ ullâ creaturis accommodatâ ratione, sed totius eiusdem unicæ Deitatis essentialis ineffabili communicatione nascendo acceperit, sit per seipsum Deus & Vita, Patri secundùm personam ὁμοούσιος, & prorsus æqualis, adversùs Arium; secundùm οὐσίαν verò ταυτοούσιος & unus idémque αὐτόθεος contra Tritheitas. Sed hoc addo, Christum hic de se ut mediatore disserere, ac proinde, cùm neutra ipsius natura per se sive seorsim sit mediatrix, & sese Christus ad Judæorum captum hìc etiam accommodans, in Humanitate Deitatem, (& quidem ad personam Patris relatam) potiùs quàm in Deitate Humanitatem contemplandam proponat, veram quidem esse, sed non prorsus huic loco appositam, de Filii Deitate essentiali in sese considerata, susceptam adversùs Arrianos disputationem. In summa igitur, cùm vivere sese Christus per Patrem dicit à quo sit missus, hoc significat carnem suam esse verâ vitâ præditam, quoniam σωματικῶς in ipso habitet plenitudo θεότητος, quam suo more ad Patris personam refert. Itaque ad gratiam unionis non ad habitualem gratiam, sive ad ipsius unionis effectum in carne assumta creatum, respicit, sicut in scholis loquuntur. Hinc autem explicanda quoq; est altera quæstio, quâ ratione Christi caro (id est humanitas) sit nobis vivifica;? nempe non virtute quâpiam ἑκτικῇ, id est, ipsi carni insitâ, (ut Ubiquitarii Eutychiani proprietatum essentialium confusionem revehentes, & pro gratia unionis habitualem gratiam imperitè substituentes, somniant) sed quia essentiali illi vitæ [(quam Christus licèt & ipse per seipsum habeat, non precariò, neque accidentaliter, totam tamen, hoc loco ad Judæorum captum sese dimittens, ut antè dixi, in Patre spectandam proponit) unita] non per se, sed in ea subsistentiam habeat. hinc fit ut quia hæc caro, cui nostra peccata ad eorum expiationem sunt imposita, caro est Filii Dei, ideò mors ejus satìs pretiosa fuerit ad vitam iis acquirendam, (Act. 20. 28. & 1. Joh.1.7.) qui per fidem Christo sunt spiritualiter insiti, & concorpores facti, ab illa αὐτοζωῇ paulatim vivificati, tandem planè ipsi conglorificandi. Itaque Christi quidem Deitas vivificat, ut causa efficiens; Caro verò Christi nobis vivifica est, tum ratione meriti suæ obedientiæ, tum quia ipsius nobis per fidem spiritualiter communicatæ interventu regeneramur, ut tandem tum animâ tum corpore conglorificemur. Ut autem hæc vivificatio est merè spiritualis ac cœlestis, sic etiam prorsus spiritualis est ista Christi humanitatis κοινωνία, ac spirituale quo percipitur instrumentum, id est Fides, animæ videlicet collatum divinitus donum, quod Spiritus in nobis auditione verbi, tum simplicis, tum sacramentalibus ritè præbitis & fide receptis signis veluti vestiti, creat & fovet, donec à sanctificatione inchoata ad plenam glorificationem eâdem gratiâ nos perducat. ¶ *Per me*, δι' ἐμέ. Vulgata & Erasmus, *Propter me*. qua de re paulò antè dixi. Syra interpretatio Viennensis & à Tremellio edita habet לְעָלַם *lebolam in æternum*, in quam vocem desinit etiam sequens versiculus: quod fortasse præbuit erroris occasionem descriptoribus. Poscit enim ratio antithesis ut legatur כמט לתי *metha letti*.

60 Πολλοὶ οὖν ἀκούσαντες, ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἶπον, Σκληρός ἐστιν οὗτος ὁ λόγος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν;	Multi ergò ex discipulis ejus *his* auditis dixerunt, Durus est hic sermo: quis potest eum audire?	*Multi ergò audientes ex discipulis ejus dixerunt, Durus est hic sermo, & quis potest eum audire?*
61 Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐν ἑαυτῷ ὅτι γογγύζουσι περὶ τούτου οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει;	Sciens autem Jesus apud se discipulos suos de hoc murmurare, dixit eis, Hoccine vos offendit?	*Sciens autem Jesus apud semetipsum quis murmurarent de hoc discipuli ejus, dixit eis, Hoc vos scandalizat?*
62 Ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον;	*Quid* si igitur spectaveritis Filium hominis asscendentem eò ‖ ubi erat priùs?	*Si ergò videritis Filium hominis asscendentem ubi erat priùs?*
63 Τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν· τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωή ἐστιν.	Spiritus est id quod vivificat, caro non prodest quicquam: verba quæ ego loquor vobis, spiritus sunt & vita sunt.	*Spiritus est qui vivificat, caro non prodest quicquam: verba quæ ego locutus sum vobis, spiritus & vita sunt.*
64 Ἀλλ' εἰσὶν ἐξ ὑμῶν τινες οἳ οὐ πιστεύουσιν. Ἤδει γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἰησοῦς τίνες εἰσὶν οἱ μὴ πιστεύοντες, καὶ τίς ἐστιν ὁ παραδώσων αὐτόν.	Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt. Sciebat enim à principio Jesus quinam essent qui non credebant, & quis eum proditurus esset.	*Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt. Sciebat enim ab initio Jesus qui non essent credentes, & quis traditurus esset eum.*
65 Καὶ ἔλεγε, Διὰ τοῦτο εἴρηκα ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου.	Et dicebat, Propterea dixi vobis neminem posse venire ad me nisi fuerit ei datum à Patre meo.	*Et dicebat, Propterea dixi vobis quia nemo potest venire ad me nisi fuerit ei datum à Patre meo.*
66 Ἐκ τούτου πολλοὶ ἀπῆλθον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ οὐκέτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν.	Ex eo *tempore* multi discipulorum ejus pedem retulerunt, nec ampliùs cum eo versabantur.	*Ex hoc multi discipulorum ejus abierunt retro: & jam non cum illo ambulabant.*
67 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τοῖς δώδεκα, Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;	Dixit ergò Jesus duodecim illis, Num & vos vultis abire?	*Dixit ergò Jesus ad duodecim, Nunquid & vos vultis abire?*
68 Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις·	Respondit ergò ei Simon Petrus, Domine, ad quem abibimus? verba vitæ æternæ habes:	*Respondit ergò ei Simon Petrus, Domine, ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes:*
69 Καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν, καὶ ἐγνώκαμεν ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.	Et nos credidimus, & novimus te esse Christum illum Filium Dei viventis.	*Et nos credimus, & cognovimus quia tu es Christus Filius Dei.*
70 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ ἐγὼ ὑμᾶς τοὺς δώδεκα ἐξελεξάμην; καὶ ἐξ ὑμῶν εἷς διάβολός ἐστιν.	Respondit eis Jesus, * Nonne ego vos duodecim elegi? & *tamen* unus ex vobis est diabolus.	*Respondit eis Jesus, Nonne ego vos duodecim elegi, & ex vobis unus diabolus est?*
71 Ἔλεγε δὲ τὸν Ἰούδαν Σίμωνος Ἰσκαριώτην· οὗτος γὰρ ἤμελλεν αὐτὸν παραδιδόναι, εἷς ὢν ἐκ τῶν δώδεκα.	Loquebatur autem de Juda Simonis *filio* Iscariota: futurum enim erat ut hic proderet eum, cùm esset unus ex illis duodecim.	*Dicebat autem Judam Simonis Iscariotem: hic enim erat traditurus eum, cùm esset unus ex duodecim.*

60 Christi cum membris suis unionem assequi non potest humana ratio: adoret igitur quod est ipsâ excellentius.
‖ *Supr.3.13.*
63 Ideo vivifica est nobis caro Christi, quia idem qui homo est, Deus est: quod mysterium solâ fide (quæ Dei donum est electis peculiare) comprehenditur.
66 Ea est hominum malitia ut ex ipsa salutis doctrina (nisi siqui singulari Dei beneficio credant,) occasionem exitii sui arripiant.
* *Matt.16.16.*
70 Parvus est numerus Christum profitentium, & in iis rursus aliqui sunt hypocritæ, atque adeò omnium hominum deterrimi.

62 *Filium hominis*, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. Id est me verum hominem, & vobis naturâ similem, quod nunc vobis est obstaculo quominus illud alterum in me consideretis, à quo tamen propriè hujus manducationis effectum dependet. ¶ *Ubi erat*, ὅπου ἦν: Nempe non quatenus homo, nec quatenus divinus, sed quatenus æternus est Deus. Nam in Christi persona est quidem *Aliud & Aliud*, contra Eutychen: *Alius* autem & *Alius* nequaquam, ut somniavit Nestorius. ¶ *Priùs?* τὸ πρότερον; ab æterno videlicet, ut suprà, 1. 1. & infrà 17. 5. contra Samosatenum & Sabellium. Est autem hujus loci hæc explicatio, Si nunc vos offendit quod dixi de carnis meæ quam in terris præsentem habetis esu: quantò magìs id videbitur vobis incredibile, cùm à vobis aberit in cœlos recepta? Et tamen extra hujus carnis meæ perceptionem vita æterna non potest cuiquam contingere. Unde consequitur talem neque præsentiam, neque manducationem carnis statuendam, quæ ipsius corporis in cœlis tunc præsentis, ac nunc multò magìs supra cœlos verè per loci mutationem collocati veritati repugnet. Quod autem nonnulli putant Christum hujus suæ asscensionis prædictione, nihil aliud significare voluisse quàm infirmitatum animalis hujus vitæ, quas ad tempus assumserat pro nostra per illas implenda salute, depositionem, quâ ratione tota asscensio fuerit metaphoricè, pro qualitatis terrenæ in spiritualem & cœlestem mutatione, repugnante totâ historiâ, & ipsis externis Apostolorum sensibus, intelligenda; impudens est commentum, & horrendæ tum Consubstantiationis tum Transsubstantiationis, tum Oralis, id est cyclopicæ, manducationis putre prorsus fundamentum: quo posito, hypostaticæ unionis definitio aboletur, infirmitates ab essentialibus Carnis proprietatibus non discernuntur, spiritualis vitæ qualitates in Deitatem ipsam transformantur. Hæc autem omnia Christus his paucis verbis redarguit, suam quidem Deitatem his verbis, *Ubi erat priùs*, asserens: suæ verò Humanitatis è terris in cœlos ablationem veram asscensu suo prædicens, ubi demum fidelis mentis ore & manu ad vitam æternam, tum in verbi simplici prædicatione, tum in Sacramentorum legitima administratione quæritur, invenitur, & apprehenditur. Quòd si per hunc in cœlos asscensum, & per sessionem ad dextram Patris, ut volunt nonnulli, significaretur illa quam imaginantur realis Omnipræsentia, sive Ubiquitas ipsius carnis essentiæ invisibilis, ridiculus foret certè hic Christi sermo.

63 *Spiritus est*, τὸ πνεῦμά ἐστιν. Quantopere sit hic locus variis expositionibus exagitatus, vix credibile est. Neque id mirum,

cùm à vera ipsius explicatione pendeat nostræ in Christo salutis mysterium, & horrendæ idolomaniæ subversio. Quid autem ea de re mihi videatur exponam ingenuè, nullo eorum præjudicio, quorum etsi alioqui orthodoxa mihi tamen videtur non satìs apposita expositio. Scopus igitur Christi est Capernaitas verba *Manducandi* & *Bibendi* propriâ & nativâ significatione interpretantes, ideóque Christi sermone offensos, refellere. Refellit autem ratione à communi sensu petitâ, ac si diceret, Qui fit ut me de naturali & usitato illo Comedendi & Bibendi usu locutum somnietis, quo cibus & potus in ventrem ingeruntur? Vos enim sensus ipse docet nè hanc quidem vitam animalem manare à carne quæ dentibus comeditur, sive à cibo & potu, qui in ventrem ingeritur, neque hanc vitam præstat, vel adimit, utpote quæ aliunde, nempe ab hominis spiritu corpus vivificante, proficiscatur. Itaque quorsum ego vitam tali manducationi carnis meæ, & tali sanguinis mei potui attribuerim? Scitote igitur me non de corporali Edendi vel Bibendi modo, imò nè de animali quidem vita, cujus unius retinendæ studio teneri vos video, sed de mei spirituali perceptione, quæ non dente sed mente peragitur, & ad vitam illam spiritualem & æternam spectat, translatitiè fuisse locutum. Et sic quidem ego appositissimè explicari Christi verba existimo, ità ut in *Carnis* & *Spiritûs* vocabulis usitata sit retinenda significatio, & Christus non propriè nec singulariter de carne sua, (expressisset enim pronomen ΜΟΥ ΜΕΑ) sed generaliter de omni naturali cibi usu sit locutus, nè carnem quidem suam excipiens sic comesam ut Capernaitæ somniabant: à quibus certè nè tantillum quidem distant neque μετουσιασταὶ, neque συνουσιασταὶ, quocunque tandem fuco suum de ipsius Christi carnis essentiæ reali, & Orali, quam vocant, in corpus trajectione, tum dignis tum indignis communi, dogma operiant. Non pugnat igitur carnem nihil prodesse, nempe ad vitam homini tribuendam, & quod antea de sua carne Christus dixerat, vivificum esse suæ carnis esum, & sui sanguinis potum: cùm *esum* & *potum* in illa quidem sententia propriè, in ista verò translatitiè dici, & ad mentis ac fidei actionem translatitiè applicari doceat hoc loco Christus: quo etiam sensu sese *panem vivum* vocarat, Mannæ oppositum. Et quod hìc à plerisque traditur, Carnis videlicet Christi appellatione Humanitatem ipsius distinctè & in sese consideratam hìc intelligi, per Spiritum verò λόγου θεότητα significari, à qua una (quamvis carnis per fidem nobis spiritualiter communicatæ interventu) vis illa vivifica proficiscatur, verè quidem, sed fortasse parùm appositè dicitur, cùm Christus, ut antè docui, non adjecerit pronomen ΜΕΑ, sed generaliter de cujusvis carnis esu proprio seu corporeo loquatur, & istud totum ad aliam quæstionem pertineat, Quatenus, videlicet, & quo sensu caro Christi vivifica sit, & dicatur: qua de re diximus paulò antè, nempe in vers. 52. Denique, hallucinari quoque mihi videntur, tum qui Christum propriè & specialiter hìc esse de Sacramentali suæ carnis esu & sui sanguinis potu locutum sentiunt, tum qui nihil ista ad cœnam Domini pertinere tam pertinaciter contendunt. Nam quod ad illos attinet, Christum constat de carnis, jam tum iis quos alloquebatur, imò etiam Patribus (teste Paulo 1. Corinth. 10.) præsentis per fidem fruitione, minimè sanè ad sacræ Cœnæ institutionem differenda, locutum. Sed illud vicissim verissimum est, quod ad rem ipsam attinet eandem esse statuendam ejusdem & unius Christi perceptionem, spiritualem videlicet per fidem, sive in simplici verbo, sive adhibitis Sacramentalibus signis nostræ menti sumenda præbeatur. Isti verò Sacramentalem perceptionem ab ea quæ in simplici verbo statuitur sic differre existimantes, quasi in simplici verbo, ac etiam in Baptismo sola beneficia Christi per fidem sumenda proponantur, in Cœna Domini verò præterea ipsa Christi realis & essentialis caro, ore quoque quorumvis accedentium sumenda, In, Cum, vel Sub pane re ipsâ sistantur, tres maximè pudendos errores admittunt: unum, quòd cum Capernaitis corporeum esum pro mentali sive spirituali per fidem peragendo substituunt: alterum, quòd quibusvis quantumlibet indignè accedentibus Christi carnem prostituunt: tertium, quòd in indignè accedentibus tum Christi beneficia ab ipsius carne, tum ipsius carnem ab ejus beneficiis, non tantùm distinguunt sed etiam re ipsâ disjungunt.

64 *Qui non credebant*, οἱ μὴ πιστεύοντες. In uno codice scribitur οἱ πιστεύοντες, *qui credebant*, & ità legit Cyrillus, & Chrysostomus quoque.

66 *Ex eo* tempore, ἐκ τούτου. Expressi *temporis* vocem, perspicuitatis causâ. ¶ *Pedem retulerunt*, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω. Vulg. ad verbum, *Abierunt retro*. Erasmus, *Desciverunt*, *eo relicto*. Ego studui non tam procul recedere à Græcis, quin ipsam formulam translatitiè saltem exprimerem. Nam quod hìc philosophatur Chrysostomus, allegoricum est, nec satìs (ut opinor) accommodatum.

67 *Duodecim illis*, τοῖς δώδεκα. Hìc omnino videtur fuisse exprimendus articulus, quia istos duodecim opponit reliquis tanquam selectos. Sic etiam infrà versu 71.

70 *Nonne ego*, οὐκ ἐγώ: id est, Ego certè. Solent enim Hebræi in hujusmodi affirmationibus adhibere interrogationem.

---

1 Dei gratia non est hæreditaria, sed adventitium donum. Hinc fit ut sæpè Filiis Dei plus molestiæ exhibeant propinqui quàm extranei.

* *Levit.* 23. 34.

6 Stultis suorum votis minimè obsequendum.

† *Infrà* 8.20

10 Exemplum horrendæ confusionis in ipso Ecclesiæ sinu. Pastores metu & terrore oppressum populum tenent: populus non apparentem Christum quærit, sese offerentem negligit: non desunt etiam qui cognitum temerè condemnent: pauci tantùm clanculum rectè sentiunt.

14 Christus bonitate certat cum mundi perfidia: plerique interea ex eo ipso arripiunt offendiculi occasionem, quo oportuerat eos ad Christum amplectendum incitari.

ΚΕΦ. ζ.

ΚΑὶ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ· οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ περιπατεῖν, ὅτι ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι.

2 Ἦν δὲ ἐγγὺς ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων ἡ σκηνοπηγία.

3 Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν, καὶ ὕπαγε εἰς τὴν Ἰουδαίαν, ἵνα καὶ οἱ μαθηταί σου θεωρήσωσι τὰ ἔργα σου ἃ ποιεῖς.

4 Οὐδεὶς γὰρ ἐν κρυπτῷ τι ποιεῖ, καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παρρησίᾳ εἶναι· εἰ ταῦτα ποιεῖς, φανέρωσον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ.

5 Οὐδὲ γὰρ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπίστευον εἰς αὐτόν.

6 Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πάρεστιν· ὁ δὲ καιρὸς ὁ ὑμέτερος πάντοτέ ἐστιν ἕτοιμος.

7 Οὐ δύναται ὁ κόσμος μισεῖν ὑμᾶς· ἐμὲ δὲ μισεῖ, ὅτι ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ αὐτοῦ ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά ἐστιν.

8 Ὑμεῖς ἀνάβητε εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην· ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὅτι ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πεπλήρωται.

9 Ταῦτα δὲ εἰπὼν αὐτοῖς, ἔμεινεν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ·

10 Ὡς δὲ ἀνέβησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, τότε καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς τὴν ἑορτὴν, οὐ φανερῶς, ἀλλ' ὡς ἐν κρυπτῷ.

11 Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι ἐζήτουν αὐτὸν ἐν τῇ ἑορτῇ, καὶ ἔλεγον, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος;

12 Καὶ γογγυσμὸς πολὺς περὶ αὐτοῦ ἦν ἐν τοῖς ὄχλοις. οἱ μὲν ἔλεγον, ὅτι ἀγαθός ἐστιν· ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Οὔ· ἀλλὰ πλανᾷ τὸν ὄχλον.

13 Οὐδεὶς μέντοι παρρησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ, διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων.

14 ¶ Ἤδη δὲ τῆς ἑορτῆς μεσούσης, ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδασκε.

15 Καὶ ἐθαύμαζον οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς οὗτος γράμματα οἶδε, μὴ μεμαθηκώς;

CAP. VII.

VErsabatur autem Jesus post hæc in Galilæa: nolebat enim in Judæa versari, quia studebant eum Judæi interimere.

Propè autem erat festum Judæorum * Scenopegia.

Dixerunt igitur ad eum fratres ejus, Digredere hinc, & vade in Judæam, ut tui quoque discipuli spectent opera tua quæ facis.

Nemo enim occultè facit aliquid, & quærit ipse celebris esse: si hæc facis, facito teipsum manifestum mundo.

Nam nè fratres quidem ejus credebant in eum.

Dicit ergò eis Jesus, Præstitutum illud tempus meum nondum adest: præstitutum autem tempus illud vestrum semper est paratum.

Non potest mundus vos odisse: me autem odit, quoniam ego testor de eo opera ejus mala esse.

Vos ascendite ad hoc festum: ego nondum ascendo ad festum, † quia præstitutum illud meum tempus nondum impletum est.

Hæc autem cùm eis dixisset, mansit in Galilæa.

Ut ascenderant autem fratres ejus, tunc & ipse ascendit ad festum, non manifestè, sed velut occultè.

Judæi ergò quærebant eum in festo, & dicebant, Ubi est ille?

Et mussitatio multa erat in turba de eo. alii quidem dicebant, Vir bonus est: alii verò dicebant, Non: sed turbam seducit.

Nullus tamen palàm loquebatur de eo, propter metum Judæorum.

Festo autem illo jam medio ascendit Jesus in templum, ac docebat.

Et mirabantur Judæi, dicentes, Quomodo iste literas novit, cùm eas non didicerit?

CAP. VII.

POst hæc autem ambulabat Jesus in Galilæam: non enim volebat in Judæam ambulare, quia quærebant eum Judæi interficere.

Erat autem in proximo dies festus Judæorum Scenopegia.

Dixerunt autem ad eum fratres ejus, Transi hinc, & vade in Judæam, ut & discipuli tui videant opera tua quæ facis.

Nemo quippe in occulto quid facit, & quærit ipse in palam esse: si hæc facis, manifesta teipsum mundo.

Neque enim fratres ejus credebant in eum.

Dicit ergò eis Jesus, Tempus meum nondum advenit: tempus autem vestrum semper est paratum.

Non potest mundus odisse vos: me autem odit, quia ego testimonium perhibeo de illo quòd opera ejus mala sunt.

Vos ascendite ad diem festum hunc: ego nondum ascendo ad diem festum istum, quia meum tempus nondum impletum est.

Hæc cùm dixisset ipse, mansit in Galilæa.

Ut autem ascenderunt fratres ejus, tunc & ipse ascendit ad diem festum, non manifestè, sed quasi in occulto.

Judæi ergò quærebant eum in die festo, & dicebant, Ubi est ille?

Et murmur multum erat in turba de eo. quidam enim dicebant, Quia bonus est: alii autem dicebant, Non: sed seducit turbas.

Nemo tamen palàm loquebatur de illo, propter metum Judæorum.

Jam autem die festo mediante ascendit Jesus in templum, & docebat.

Et mirabantur Judæi, dicentes, Quomodo hic literas scit, cùm non didicerit?

---

1 *Versabatur*, περιεπάτει. Locum videlicet in illis regionibus subinde mutans, sicut consueverat: quo sensu accipitur etiam hoc verbum superiore cap. vers. 66. Vulg. *ambulabat*, id est, proficiscebatur, unde factum ut *in Galilæam* & *in Judæam* scriptum vulgò legatur, errore tamen in veteribus manuscriptis non apparente. Cæterùm quid toto illo tempore Christus in illis regionibus modò hìc modò illic egerit, noluit noster Evangelista repetere, perscriptum Matth. cap. 15, 16, 17, 18. & Mar. 7, 8, 9. ¶ *Nolebat enim*, οὐ γὰρ ἤθελεν. Sic habent omnes nostri codices. Apparet tamen Chrysostomum legisse οὐκ ἠδύνατο, vel οὐκ εἶχεν ἐξουσίαν, id est, *non poterat*, sicut rectè observavit Erasmus, & sic quoque videtur legisse Augustinus. De Cyrillo nihil certi possum ex ipsius interpretatione colligere. Sed, utcunque sit, eadem manet sententia. Nam idcirco non poterat quia nolebat: ut diximus

mus Mar. 6. 5. quam speciem ἀδυνάτει Nazienzenus ἀζύλακτον appellat: & sic etiam Atticos uti consuevisse verbo βούλεσθαι pro δύνασθαι docent prolatis exemplis Grammatici.

2 *Scenopegia*, σκηνοπηγία. Sic dicitur à Græcis hoc festum à figendis tabernaculis, ab Hebræis חג הסכות, quòd sub tabernaculis totos septem dies agerent, ex Domini mandato, Levitici cap. 23. ut etiam explicatur Hebr. 8.2. Itaque miserabilis est eorum inscitia qui *Scenophagia* legunt & interpretantur. Cæterùm qui de hac re volet multas adversùs Judæos, quasi Bacchi cultores, excogitatas à prophanis hominibus nugas audire, legat Plutarchum libri συμποσιακῶν κεφ. ϛ.

3 *Fratres ejus*, οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Epiphanius vult fratres ipsius fuisse ὁμοπατρίους ex vulgi opinione, quos Joseph ex alia uxore suscepisset: alii, & quidem rectiùs, generaliter cognatos ex Hebræorum idiotismo interpretantur. ¶ *Discipuli quoque tui*, καὶ οἱ μαθηταί σου. Hoc certè de domesticis illis duodecim discipulis, & aliis fortassis eum plerunque affectantibus intelligi non potest. Sed cùm hæc domi doceret & faceret Jesus, ut qui Capernaum sibi domicilium delegisset, ingrati isti cognato suo insultantes, discipulorũ nomine alios intelligunt, à quibus cupidè in Judæa ac præsertim Hierosolymis fuerat auditus. Syrus interpres omittit particulã καὶ, quæ tamen minimè videtur expungenda.

4 *Celebris*, ἐν παῤῥησίᾳ. Ad verbum, *Cum celebritate*. Nam ἐν παῤῥησίᾳ, cùm propriè declaret publicam ac ingenuam loquendi libertatem, passivè hìc videtur accipi, ut is dicatur esse ἐν παῤῥησίᾳ qui publicè omnium sermonibus celebratur. ità ut ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι & κρυπτῷ opponantur: ac si scriptum esset ἐν φανερῷ, quod secutus est Syrus interpres. Sed & licet interpretari εἶναι ἐν παῤῥησίᾳ, haberi pro eo qui liberè & ingenuè dicat quod res est. quod de Christo profitentur ipsi ejus adversarii, Matt. 22. 16. isti verò objecerunt Christo, quasi [quod nihil magis falsò dici potuit] ambitiosè nominis celebritatem captanti: impudentissime id quidem, cùm è contrario Christus sua miracula divulgari, additâ etiam interdum comminatione, sæpissimè vetuerit. Vulgata, *In palàm*, quia videlicet παῤῥησίᾳ, interdum adverbialiter accipitur pro φανερῶς, ut Mar. 8.32. & infrà, versu 13.

8 *Ego nondum asscendo*, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω. In uno codice deest totum hoc membrum, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην: in quibusdam verò non legitur ταύτην. Sed & in nonnullis codicibus scribitur ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω, *ego non asscendo*. quam lectionem sequitur etiam Cyrillus. Theophylactus videtur nescio quid diversum legisse. Nam in ipsius Romano exemplari vitiosè scriptum esse puto οὔτι. Quoniam igitur Christus paulò pòst ad hos dies festos profectus est, multi in hoc explicando nodo se torserunt, quem etiam, teste Hieronymo libro 2. adversùs Pelagianos, arripuit impius ille Porphyrius, ut Christum argueret inconstantiæ. Cyrillus ità hæc conciliat, ut Jesum dicat non asscendisse ut diem festum ageret, sed ut Judæos moneret. Alii expunxerunt ταύτην, quasi ità imposuerit cognatis, non designato die festo ad quem se non venturum diceret. Syrus denique interpres legit, ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω νῦν, *ego nunc non asscendo*. Ego retineo receptam lectionem, & huic varietati occasionem præbuisse puto nonnullos, quia ità videri posset Christus istius festi tam districtè præcepti observationem neglexisse: ídque non absque culpa, ut qui toti Legi perfectissimè præstandæ fuerit suorum causâ factus obnoxius. Non dixerit igitur Christus se non esse ad hoc festum iturum, sed profectionem distulit, ut qui nosset suorum adversariorum consilia & conatus sibi prudenter vetandos, tantisper dum hora luendæ pro nobis mortis advenisset: sicut disertè subjicit: neque id frustrà illum metuisse res ipsa mox ostendit: Interea verò dubium non est, quin eò tempestivè adveniens septiduum illud festum accuratissimè, & nè uno quidem legis prætermisso apice observaret: quamvìs ob eandem illam causam palàm non nisi medio festo in templum sit ingressus, ut munere sibi à patre demandato ibidem ut in paterna domo fungeretur.

[12 *Mussitatio*, γογγυσμός. Id est, multi sermones clancularii, absque tamen indignatione vel offensione adversùs Christum, ut propriè vox hæc declarat suprà 6.41.43, & 61. & fateor sic à Latinis *murmur* dici, sed studere malui perspicuitati.]

13 *Palàm*, παῤῥησίᾳ, vel *liberè* & *apertè*. Judæos igitur hìc opponit Galilæis, & vulgi turbæ, quæ Christum cupidè affectari sueta, ad festum frequentissima advenerat.

14 *Festo*, ἑορτῆς. i e. circiter quartum diem Scenopegiorum. Ἑορτῆς enim nomine octiduum illud totum intelligitur, cujus tamen duntaxat extremi dies, nempe primus & ultimus solennes erant: reliqui verò ἔνεργοι.

---

16 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμή, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με.

17 Ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ λαλῶ.

18 Ὁ ἀφ᾽ ἑαυτοῦ λαλῶν, τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν ζητεῖ· ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος αὐτόν, οὗτος ἀληθής ἐστι, καὶ ἀδικία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.

19 Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν νόμον, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ποιεῖ τὸν νόμον; τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι;

20 Ἀπεκρίθη ὁ ὄχλος καὶ εἶπε, Δαιμόνιον ἔχεις· τίς σε ζητεῖ ἀποκτεῖναι;

21 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἓν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες θαυμάζετε.

22 Διὰ τοῦτο Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὴν περιτομήν, (οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ Μωσέως ἐστίν, ἀλλ᾽ ἐκ τῶν πατέρων) καὶ ἐν σαββάτῳ περιτέμνετε ἄνθρωπον.

23 Εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν σαββάτῳ, ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωσέως, ἐμοὶ χολᾶτε ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιῆ ἐποίησα ἐν σαββάτῳ;

24 Μὴ κρίνετε κατ᾽ ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε.

25 Ἔλεγον οὖν τινὲς ἐκ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὃν ζητοῦσιν ἀποκτεῖναι;

26 Καὶ ἴδε, παῤῥησίᾳ λαλεῖ, καὶ οὐδὲν αὐτῷ λέγουσι. μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Χριστός;

27 Ἀλλὰ τοῦτον οἴδαμεν πόθεν ἐστίν· ὁ δὲ Χριστὸς ὅταν ἔρχηται, οὐδεὶς γινώσκει πόθεν ἐστίν.

28 Ἔκραξεν οὖν ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγων, Κἀμὲ οἴδατε, καὶ οἴδατε πόθεν εἰμί· καὶ ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυθα, ἀλλ᾽ ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

29 Ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν, ὅτι παρ᾽ αὐτοῦ εἰμι, κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν.

Respondit eis Jesus & dixit, Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me.

Siquis voluerit quod ille vult facere, cognoscet de doctrina utrùm ex Deo sit, an ego à meipso loquar.

Qui à semetipso loquitur, gloriam propriam quærit: qui autem quærit gloriam ejus qui misit ipsum, hic verax est, & injustitia in eo non est.

‖ Nonne Moses dedit vobis Legem, & *tamen* nemo ex vobis præstat Legem? * quid me studetis interimere?

Respondit turba & dixit, Dæmonium habes: quis te studet interimere?

Respondit Jesus & dixit eis, Unum opus feci, & omnes miramini.

Attamen † Moses dedit vobis circumcisionem (non quòd ex Mose sit, ‖ sed *quia* ex Patribus) & Sabbato circumciditis hominem.

Si circumcisionem accipit homo Sabbato, ut nè solvatur Lex Mosis, mihi indignamini quòd totum hominem sanum fecerim Sabbato?

* Nè judicate secundùm vultum, sed justum illud judicium ferte.

Dicebant ergò quidam ex Hierosolymitanis, Nonne hic est quem student interimere?

At ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: numnam verè cognoverunt primores hunc verè esse Christum illum?

Sed novimus unde hic sit: cùm autem venerit ille Christus, nemo cogniturus est unde sit.

Clamabat ergò Jesus in templo, docens ac dicens, Et me nostis, & unde sim nostis: & à meipso non veni, sed est verax qui misit me, quem vos non nostis.

Ego verò novi eum, quia ab ipso sum, & ille me misit.

Respondit eis Jesus & dixit, Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me.

Siquis voluerit voluntatem ejus facere, cognoscet de doctrina, utrùm ex Deo sit, an ego à meipso loquar.

Qui à semetipso loquitur, gloriam propriam quærit: qui autem quærit gloriam ejus qui misit eum, hic verax est, & injustitia in illo non est.

Nonne Moyses dedit vobis Legem, & nemo ex vobis facit Legem? Quid me quæritis interficere?

Respondit turba & dixit, Dæmonium habes: quis te quærit interficere?

Respondit Jesus & dixit eis, Unum opus feci, & omnes miramini.

Propterea Moyses dedit vobis circumcisionem, (non quia ex Mose est, sed ex Patribus) & in Sabbato circumciditis hominem.

Si circumcisionem accipit homo in Sabbato, ut non solvatur Lex Moysis, mihi indignamini quia totum hominem sanum feci in Sabbato?

Nolite judicare secundùm faciem, sed justum judicium judicate.

Dicebat ergò quidam ex Jerosolymis, Nonne hic est quem quærunt interficere?

Et ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: nunquid verò cognoverunt principes quia hic est Christus?

Sed hunc scimus unde sit: Christus autem cùm venerit, nemo scit unde sit.

Clamabat ergo Jesus in templo, docens & dicens, Et me scitis, & à meipso non veni, sed est verus qui misit me, quem vos nescitis.

Ego scio eum, quia ab ipso sum, & ipse me misit.

16 Ideo pauci sunt quibus Evangelium sapiat, quoniam rarum est pietatis studium.
18 Vera salutis doctrina à commentitia eo distinguitur, quòd illa gloriam Dei illustrat, ista homines efferendo Dei gloriam obscurat.
‖ *Exod.* 24.3.
* *Supr.* 5.18.
19 Nulli securiùs clamant se Legis Dei assertores esse, quàm qui illam impudentissimè violant.
21 Sabbatum (quod hìc nobis pro omnium cæremoniarum regula proponitur) non impediendis, sed potiùs exercendis Dei operibus, destinatum est: inter quæ charitas proximi præcipuum locum obtinet. † *Levit.* 12.3. ‖ *Gen* 17.10. * *Deut.* 1.17. 24 Judicandum ex rerum veritate, nè in medium prodeuntes personæ nos transversos abripiant. 25 Multi mirantur irritos fieri hostium Dei conatus, nec tamen interea divinam virtutem agnoscunt. 27 Homines ad struenda sibi obstacula ingeniosi. 28 Christi veritas minimè pendet ex hominum judiciis.

---

16 *Non est mea*, οὐκ ἔστιν ἐμή. id est, ut mox explicat, ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ, à me excogitata, vel mihi meis laboribus quæsita & ex doctorum disciplina, sed data Divinitus à Patre, quam vulgò *scientiam infusam* vocant: quod Platoni præbuit occasionem comminiscendæ illius ἀναμνήσεως. Loquitur ergò Christus non simpliciter, sed ex Judæorum hypothesi, ut diximus suprà 5.22. Vide Augustinum lib. De Trin. 1. cap. 12.

17 *Voluerit*, θέλει. id est, ex animo statuerit. Est enim voluntas Dei, nobis in verbo ipsius patefacta, vera & unica regula quâ curvum à recto discernitur, tum in iis quæ credenda tum in iis quæ nobis agenda proponuntur: sed hâc regulâ rectè uti norunt ii demum qui vero pietatis sequendæ studio ad ejus cognitionem feruntur.

18 *Qui à semetipso loquitur*, ὁ ἀφ᾽ ἑαυτοῦ λαλῶν. id est, qui suo ipsius sensu & arbitrio sentit quod sentit, & docet quod docet, ut eos facere necesse est qui toti à verbo Dei Propheticis & Apostolicis scriptis comprehenso, vel tantillum discedunt. ¶ *Gloriam propriam quærit*, τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν ζητεῖ. Quicquid enim prætexatur, eos qui cultus novos excogitant, vel ab aliis acceptos amplectuntur, necesse est fateri eò tendere, ut aliquid præ aliis esse videantur. Et hic scopus est omnis falsæ religionis, ut in sese inveniant homines quod ipsos Deo commendet, vel etiam quo illum sibi obstringant. ¶ *Et injustitia*, καὶ ἀδικία. Hoc ad calumniam violati Sabbati spectat. Prius autem illud *Verax est* ad asserendam doctrinæ veritatem facit, quam Christus miraculis obsignabat.

19 *Præstat*,

19 *Præstat*, ποιεῖ. Vulg. ad verbum, *Facit*. Sed Latinis *Facere* dicitur *legem*, qui legem condit.

21 *Unum opus*, ἓν ἔργον. Superiore videlicet die festo de quo egit suprà cap. 5. qui videtur omnino fuisse Pentecostes, ut etiam existimat Cyrillus lib. in Jo. 2. c. 123. Etsi enim tempus aliquot mensium intercesserat, tamen hærebat in hostium animis illius facti memoria, in quo tam graviter eos redarguerat Dominus in eo Legis capite de cujus exacta observatione præcipuè hypocritæ isti gloriabantur: nempe in Sabbati mandato, ut hanc præsertim ob causam jam tum de ipso quoquo modo tollendo cogitarent. Christus autem omnia tempora Divinitus noscens, tantum ab eo abfuit, ut ejus facti memoriam aliquâ specie conniventiæ obrueret, ut contrà ultro captet ex hoc ipso, hostiũ quidem redarguendorũ, piorum autem magìs ac magìs confirmandorum occasionem.

22 *Attamen*, διὰ τοῦτο. Vel, *Atqui*. Vulg. & Erasmus, *Propterea*: & Syrus interpres מטול הנא *methul hana*. Itaque hic locus multos exercuit, dum quærunt cujus rei adferatur ratio. Chrysostomus non attingit: alii quoque multi transiliunt. Cyrillus obscurè refert ad id quod sequitur, Circumcisionem non esse ex Mose, sed ex Patribus, cùm hoc sit extra causæ statum, & dicti tantùm correctio. Alii etiam aliud adferunt. Mihi verò in primis placet perturbatam esse distinctionem, & διὰ τοῦτο esse superiori versiculo adjungendum, ut legamus καὶ πάντες θαυμάζετε διὰ τοῦτο: i. e. *& omnes de eo*, vel *propterea, admiramini*: deinde sequatur, Μωσῆς δέδωκεν. *Moses dedit*, &c. Hæc autem conjectura pridem mihi in mentem venerat, cùm ecce in Theophylacto Romano disertè ita scriptum & distinctum hunc locum invenio: quæ res in ea conjectura magnopere me confirmavit, cùm præsertim similis constructio verbi θαυμάζειν occurrat Marc. 6. 6. Nihil tamen volui in recepta lectione mutare, cùm aliâ ratione possit etiam perspicuus sensus elici, nempe si διὰ τοῦτο accipiamus non tanquam illativam particulam quam vocant, (id est, quæ ex præcedentibus aliquid colligi ostendat) sed pro adversativa *Atqui*, *Attamen*, vel *Sed tamen*, sicut nos convertimus. Nam constat inchoari novum argumentum, quo adversariorum opinio convellatur. Est autem hæc significatio petenda ex Hebræorum idiotismo, apud quos לכן *lechen* cùm propriè significet διὰ τοῦτο, seu διὸ, vel διότι, i. e. *ideo* vel *Idcirco*, interdum tamen accipitur pro *Atqui* & *Attamen*, ut Gen. 4. 15, & Oseæ 2. 14. ubi cùm Dominus adulteræ uxoris scelera commemorasset, & multa esset illi comminatus, statim subjicit, *Attamen ego blanditiis alliciam eam*. qui locus videtur non satìs fideliter adhuc fuisse expressus à Latinis interpretibus.

23 *Ut nè solvatur*, ἵνα μὴ λυθῇ. Perinde est ac si diceret Christus, tantum abesse ut opere Circumcisionis (quoties videlicet Sabbatum erat dies à nato puero octavus) violetur Sabbatum, ut contrà idcirco Circumcisio tunc exerceatur, nè lex Circumcisionis violetur. Sed & potest accipi ἵνα pro ὥστε, ut sup. 5. 20. ¶ *Lex Mosis*, ὁ νόμος Μωσέως: id est, si lex circumcisionis à Mose data tanti fit apud vos ut non dubitetis etiam Sabbato circumcidere hominem, num meritò apud vos reprehendor quòd hominem totum sanarim Sabbato? Vera igitur & germana est hæc distinctio, quam etiam secutum esse Epiphanium apparet ex iis quæ scripsit κατὰ Ἑβιωναίων, non procul à fine. Cyrillus tamen existimat ista aliter collocanda, hoc modo videlicet, *Si circumcisionem accipit homo Sabbato, mihi indignamini quòd totum hominem sanum fecerim Sabbato, ut non solvatur Lex Mosis?* Quæ distinctio postea coegit illum nescio quid comminisci de curatione vulneris circumcisionis, quæ comparetur cum totius hominis curatione. Sed quorsum hæc? Fefellit autem illum hoc unum, quòd putavit *Legem Mosis* vocari *Legem Sabbati*, cùm agatur de Lege circumcisionis, quæ quomodo & quatenus dicatur *Lex Mosis*, præcedens versiculus ostendit. ¶ *Totum hominem*, nempe à paralysi, tum corporis, tum animæ sanatum, ut apparet suprà 5. 14. De illo enim tunc sanato paralytico hìc loquitur Christus.

24 *Secundùm vultum*, κατ' ὄψιν: i. e. ex eo quod præ me fero. Videor enim nihil aliud esse quàm Galilæus, vilis & contèmti fabri filius: sed spectate attentiùs rem ipsam, & ex fructibus arborem æstimate. ὄψιν igitur vocat idipsum quod sæpe πρόσωπον alibi dicitur: unde προσωποληψία, quæ judicio justo opponitur, ut diximus Mar. 12. 14. Vulg. & Erasmus, *Asspectum* interpretantur. Sed hoc est potiùs quod Latini simili prorsus ratione *Vultum* vocant. ¶ *Justum illud judicium ferte*, τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε. In Lege videlicet toties præscriptum, quod videtur articulus designare. Est autem Hebræis familiaris hæc constructio nominis verbalis cum verbo, ab Atticis quoq; studiosè usurpata. Plato lib. 2. de Rep. τὴν κρίσιν αὐτοῖν τοῖν βίοιν κρῖναι ὀρθῶς.

26 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Vide Luc. 23. 35.

27 *Cogniturus est*, γινώσκει. Vulg. & Erasmus *Scit*: cùm manifesta sit temporis enallage, de qua diximus Luc. 1. 34. Hauserant autem hunc errorem Judæi ex Prophetarum testimoniis perperàm intellectis, ut ex eo quod scriptum est Mich. 5. 2, & Esa. 53. 8, & aliis locis.

28 *Et me nostis*, καὶ μὲ οἴδατε. Vel ironicè hoc accipiendum, est, vel dicuntur nosse quod verè novissent, nisi ultro & pertinacissimè restitissent veritati. Sed Tertull. in Praxeam prorsus diversam lectionem secutus, ità hunc locum citat, *Neque me scitis unde sim*.

29 *Ego verò novi eum*, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus excusis sic legitur hic versiculus, *ego scio eum: & si dixero me eum nescire, ero similis vobis, mendax*. Id est, ἐγὼ οἶδα αὐτόν· καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτόν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν, ψεύστης. Sed hæc omnia ex margine irrepserunt in contextum, nec in scriptis codicibus Latinis leguntur, súntque petita ex cap. 8. 55, ut Erasmus rectè annotavit.

---

30 Non licet malis quod lubet, sed id demum quod Deus decrevit.
32 Prout crescit regnum Dei, crescit ejus hostium rabies, donec tandem absentia bona frustrà requirant, quæ præsentia neglexerint.
† *Infrà* 13. 33.

30 Ἐζήτουν οὖν αὐτὸν πιάσαι· καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὴν χεῖρα, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.
31 Πολλοὶ δὲ ἐκ τοῦ ὄχλου ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι ὁ Χριστὸς ὅταν ἔλθῃ, μήτι πλείονα σημεῖα τούτων ποιήσει ὧν οὗτος ἐποίησεν;
32 Ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι τοῦ ὄχλου γογγύζοντος περὶ αὐτοῦ ταῦτα, καὶ ἀπέστειλαν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ὑπηρέτας, ἵνα πιάσωσιν αὐτόν.
33 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με.
34 Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.
35 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς ἑαυτοὺς, Ποῦ οὗτος μέλλει πορεύεσθαι, ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτόν; μὴ εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι, καὶ διδάσκειν τοὺς Ἕλληνας;
36 Τίς ἐστιν οὗτος ὁ λόγος ὃν εἶπε, Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;

Studebant ergò eum prehendere: sed nemo injecit in eum manum, quia nondum venerat hora illa ipsius.
Multi verò ex turba crediderunt in eum, & dicebant, Christus cùm venerit, num signa plura edet iis quæ iste edidit?
Audierunt Pharisæi turbam ista mussitantem de eo, & miserunt Pharisæi ac primarii Sacerdotes ministros ut eum prehenderent.
Dixit ergò eis Jesus, Adhuc paulisper ero vobiscum, deinde abibo ad eum qui me misit.
† Quæretis me, nec invenietis: & ubi ego ero, eò vos non potestis venire.
Dixerunt ergò Judæi inter sese, Quonam est iste profecturus, ut nos non inveniamus eum? num ad eos qui dispersi sunt inter Græcos profecturus est, & Græcos docturus?
Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & non invenietis: & ubi ego ero, vos non potestis venire?

Quærebant ergò eum apprehendere: & nemo misit in illum manus, quia nondum venerat hora ejus.
De turba autem multi crediderunt in eum & dicebant, Christus cùm venerit, numquid plura signa faciet quàm quæ hic facit?
Audierunt Pharisæi turbam murmurantem de illo hæc, & miserunt principes Sacerdotum & Pharisæi ministros ut apprehenderent eum.
Dixit ergò eis Jesus, Adhuc modicum tempus vobiscum sum, & vado ad eum qui me misit.
Quæretis me, & non invenietis: & ubi ego sum, vos non potestis venire.
Dixerunt ergò Judæi ad semetipsos, Quò hic iturus est, quia non inveniemus eum? numquid in dispersionem Gentium iturus est, & docturus Gentes?
Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & non invenietis: & ubi sum ego, vos non potestis venire?

---

30 *Prehendere*, πιάσαι. Hoc vocabulo uti solet Joannes pro eo quod reliqui Evangelistæ usurpant τὸ κρατεῖν. Dicitur autem propriè de iis quos fugientes arripimus, ut *Prehendere* apud Latinos, manu videlicet injectâ. ¶ *Hora illa*, ἡ ὥρα. Vide Matth. 14. 15. & infrà 12. 23. Hanc autem Christi horam solus hic Evangelista commemorat.

34 *Quæretis*, ζητήσετέ με. non tamen vero mei inveniendi & resipiscendi studio, sed vestram vicem, ipsâ conscientiâ vos seriò quidem, sed nimiùm serò, redarguente, deplorantes, ac si Gallicè dicas, *vous me regretterez*. ¶ *Ero*, εἰμί. Sic ὑπάγω pro ὑπάξω, & iterum εἰμὶ pro ἔσομαι, & δύνασθε pro δυνήσεσθε. ut infrà 17. 24. Servari tamen etiam potest præsentis temporis significatio, per ἰδιωμάτων κοινωνίαν, ut suprà 3. 13. Sed valde mihi placet Henrici Stephani nostri conjectura, qui scribendum & legendum putat εἶμι, *vado*. Sic enim explicat hanc ipsam sententiam ex hoc loco repetitam ipsemet Christus infrà 13. 33. sententiâ optimè conveniente, pro εἶμι dicens ὑπάγω: & eo verbo utitur etiam in hoc quidem tempore Thucydides ἀπηλικώτατος. Denique sic etiam legit Nonnus & Theophylactus.

35 *Ut*, ὅτι. Hebr. כי *chi* ut 2. Sam. 7. 10, quæ formula petita est è medio, id est, ità ut eum non simus reperturi? Vide Matth. 8. 27, & suprà, 2. 18. ¶ *Ad eos qui sparsi sunt inter Græcos*, εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων. Vulgata & Erasmus, *In dispersionem Gentium*, servato Hebraismo, qui frequentissimè occurrit apud Prophetas. *Dispersionis* autem nomine alii ipsas profanas Gentes hinc & indè sparsas volunt significari: alii Judæos per orbem terrarum dispersos: quorum sententiam amplector. Vix enim conveniret ipsis indigenis populis nomen διασπορᾶς, ut eruditè observat doctissimus interpres: quod etiam confirmatur autoritate Jac. 1. 1, &. Pet. 1. 1. ¶ *Græcos*, τοὺς Ἕλληνας. Vel sic vocant Judæos ipsos per provincias dispersos, vel ex communi loquendi consuetudine sic appellant profanas ipsas gentes, ut aliquid ampliùs hoc membro significetur quàm superiore, nempe adeundarum exterarum synagogarum obtentu fore ut ipsas profanas gentes doceret, quod pessimè Judæos habebat malâ zelotypiâ correptos.

36 *Ubi ego ero*, ὅπου εἰμὶ ἐγώ. vel, *quò vado ego*, ὅπου εἶμι ἐγώ. ut vers. 34.

37 *Magna*

37 ¶ Ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς εἱστήκει ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἔκραξε, λέγων, Ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με, καὶ πινέτω.
38 Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος.
39 (Τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος οὗ ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν· οὔπω γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη.)
40 Πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες τὸν λόγον, ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης.
41 Ἄλλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός. Ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Μὴ γὰρ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ὁ Χριστὸς ἔρχεται;
42 Οὐχὶ ἡ γραφὴ εἶπεν ὅτι ἐκ τοῦ σπέρματος Δαβίδ, καὶ ἀπὸ Βηθλεὲμ τῆς κώμης ὅπου ἦν Δαβίδ, ὁ Χριστὸς ἔρχεται;
43 Σχίσμα οὖν ἐν τῷ ὄχλῳ ἐγένετο δι' αὐτόν.
44 Τινὲς δὲ ἤθελον ἐξ αὐτῶν πιάσαι αὐτόν· ἀλλ' οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας.
45 Ἦλθον οὖν οἱ ὑπηρέται πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ Φαρισαίους· καὶ εἶπον αὐτοῖς ἐκεῖνοι, Διατί οὐκ ἠγάγετε αὐτόν;
46 Ἀπεκρίθησαν οἱ ὑπηρέται, Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος.
47 Ἀπεκρίθησαν οὖν αὐτοῖς οἱ Φαρισαῖοι, Μὴ καὶ ὑμεῖς πεπλάνησθε;
48 Μή τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς αὐτὸν ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων;
49 Ἀλλ' ὁ ὄχλος οὗτος ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον, ἐπικατάρατοί εἰσι.
50 Λέγει Νικόδημος πρὸς αὐτούς, ὁ ἐλθὼν νυκτὸς πρὸς αὐτόν, εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν,
51 Μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ πρότερον, καὶ γνῷ τί ποιεῖ;
52 Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς Γαλιλαίας εἶ; ἐρεύνησον καὶ ἴδε ὅτι προφήτης ἐκ τῆς Γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερται.
53 Καὶ ἐπορεύθη ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

‖ Ultimo autem die illo magno festi stetit Jesus, & clamavit, dicens, Si quis sitit, veniat ad me, & bibat.
* Qui credit in me, sicut dixit Scriptura, flumina aquæ vivæ ex ventre ipsius fluent.
(Hoc autem dixit de † Spiritu illo quem accepturi erant credentes in eum. Nondum enim erat Spiritus sanctus, quia Jesus nondum erat glorificatus)
Multi ergò è turba, cùm audissent hunc sermonem dicebant, ‖ Verè hic est Propheta ille.
Alii dicebant, Hic est Christus ille. Quidam autem dicebant, Num enim è Galilæa veniet ille Christus?
* Nonne Scriptura dicit, ex semine Davidis, & ex vico Bethlehema ubi erat David, venturum illum Christum?
Dissidium ergò ortum est in turba propter eum.
Quidam autem ex ipsis volebant eum prehendere, sed nemo injecit in eum manus.
Venerunt ergò ministri ad primarios Sacerdotes & Pharisæos: qui dixerunt eis, Quare non adduxistis eum?
Responderunt ministri, Nunquam ità locutus est homo ut homo iste.
Responderunt ergò eis Pharisæi, Num & vos seducti estis?
Num quis ex primoribus credidit in eum, aut ex Pharisæis?
Sed turba hæc quæ non novit Legem, exsecrabilis est.
Dicit eis Nicodemus, † is qui venerat ad eum noctu, cùm unus esset ex illis,
Num Lex nostra condemnat quempiam, nisi priùs ex ipso audierit, ‖ & cognoverit quid faciat?
Responderunt & dixerunt ei, Num & tu Galilæus es? scrutare & vide ex Galilæa Prophetam non fuisse suscitatum.
Et profectus est unusquisque domum suam.

In novissimo autem die magno festivitatis stabat Jesus, & clamabat, dicens, Si quis sitit, veniat ad me, & bibat.
Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.
(Hoc autem dixit de Spiritu quem accepturi erant credentes in eum. nondum enim erat Spiritus sanctus, quia Jesus nondum fuerat glorificatus.)
Ex illa ergò turba cùm audissent hos sermones ejus, dicebant, Hic est verè Propheta.
Alii dicebant, Hic est Christus. Quidam autem dicebant, Nunquid à Galilæa venit Christus?
Nonne Scriptura dicit quia ex semine David & de Bethlehem castello ubi erat David, venit Christus?
Dissensio itaque facta est in turba propter eum.
Quidam autem ex ipsis volebant apprehendere eum: sed nemo misit super eum manus.
Venerunt ergò ministri ad Pontifices & Pharisæos, & dixerunt eis illi, Quare non adduxistis illum?
Responderunt ministri, Nunquam sic locutus est homo sicut hic homo loquitur.
Responderunt ergò eis Pharisæi, Nunquid & vos seducti estis?
Nunquid ex Principibus aliquis credidit in eum, aut ex Pharisæis?
Sed turba hæc quæ non novit Legem, maledicti sunt.
Dixit Nicodemus ad eos, ille qui venit ad eum nocte, qui unus erat ex ipsis.
Nunquid Lex nostra judicat hominem, nisi priùs audierit ab ipso, & cognoverit quid faciat?
Responderunt & dixerunt ei, Nunquid & tu Galilæus es? scrutare & vide quia à Galilæa Propheta non surrexit.
Et reversi sunt unusquisque in domum suam.

‖ Lev.23.36.
37 Duo sunt salutis nostræ capita: unum, ut vero summæ nostræ inopiæ sensu seriò tangamur; alterum, ut in uno Christo per fidem apprehenso quæramus omnium bonorum copiam.
* Esa.55.1.
Joel.2.28.
† Act.2.17.
40 In ipsa Ecclesia de præcipuo capite religionis certatur: nec alii sunt interdum crudeliores Christi hostes iis qui veritatis sedem occupant. Non licet tamen eis quicquid libet.
‖ Deut.18.15.
Mich.5.2.
* Matth.2.5.
45 Deus è cœlis irridet Filii sui inimicos.
48 Falsi pastores adeò sunt stolidi, ut ex multitudine & externo splendore Ecclesiam Dei æstiment.
† Suprà 3.1.
‖ Deut.17.8. & 19.15.
53 Non est consilium contra Dominum.

---

37 *Magno*, μεγάλῃ: id est, solenni. Primo enim & ultimo die festi tabernaculorum, ut & Paschæ, solennes cœtus in templo habebantur, interjectis autem aliis non item.

38 *Sicut dixit Scriptura*, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή. Hæc nonnulli præcedentibus conjungunt, ut Chrysostomus & Theophylactus: alii sequentibus, quos potiùs sequor: puto tamen nullum locum proprium hîc citari, sed quæcunque in Prophetis toties repetuntur de donis Spiritûs sancti instar aquæ effundendis, ac quidem in primis quod scribitur Esa.55.1, huc pertinere.

39 *Nondum erat Spiritus sanctus*, οὔπω ἦν Πνεῦμα ἅγιον. Quid Spiritum sanctum vocet, eodem versiculo exponitur, nempe visibilia illa dona quæ initio nascentis Ecclesiæ excellenter viguerunt, ut prædixerat Joel 2. & μετωνυμικῶς intelliguntur Spiritus sancti appellatione, quòd sint ejus effecta, ut docet Apostolus 1.Cor.12. penè integro, & Act.19.2. & deinceps, & plurimis aliis locis. Quidam, quos videtur secutus Augustinus contra Cresconium lib. 2.c.14. & tractatu in hunc Evangelistam 32. pro *Sanctus* scripserunt in Latinis codicibus *Datus*; sed mendosè, ut Græcus contextus ostendit. Veriti sunt autem nimirum nè videretur hic locus eorum blasphemiis favere qui Spiritûs sancti personam inter res creatas numerarunt. Atqui apertè jam dixit Evangelista *Spiritûs* nomine hîc intelligi, non ipsum Spiritum sanctum, sed extraordinaria illa dona Apostolis primùm, ac deinceps aliis credentibus, Apostolicæ prædicationis initio extraordinariè collatis, de quibus ipse Dominus Marc.16.17. usum etiam ipsorum ostendens.

40 *Propheta ille*, ὁ προφήτης. Nè hoc quidem loco potest otiosus esse articulus, & planè ostendere videtur hic locus Judæos insignem aliquem Prophetam exspectasse diversum à Messia: sicut diximus suprà 1.21.

48 *Ex primoribus*, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc.23.35.

51 *Ex ipso audierit*, ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ. Hæc quoque formula loquendi petita est è medio. Neq; enim lex ipsa, sed judex cognoscit. Ideo Nonnus supplevit δικασπόλος. ¶ *Quid faciat?* τί ποιεῖ; sive, *Quid patraverit?* is videlicet qui defertur.

52 *Scrutare*, ἐρεύνησον. In plerisque Latinis codicibus additur τὰς γραφάς, *Scripturas*. id est, consule diligenter sacram historiam, & comperies nullum Prophetam ortum fuisse ex Galilæa. At nè hoc quidem fortasse verum fuit, cùm sub Galilææ nomine comprehensa fuerit regio partis non minimæ decem tribuum. Et ut hoc concedatur verum fuisse, an non efficere Deus tunc potuit, quod nunquam priùs factum fuisset? Sed sic argumentari solent qui præjudiciis nituntur, ut nunc quoque in gravissimis controversiis experimur.

53 *Et profectus est*, καὶ ἐπορεύθη. Versiculus iste, & quæ ab eo intercedunt usque ad πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς, id est ad versum sequentis capitis duodecimum, neque apud Syrum interpretem, neque apud Chrysostomum, quamvis ejus meminerit homil. in Joannem 60, neque apud Theophylactum exstant. Eusebius quoque in extremo libro tertio Historiæ Ecclesiasticæ apertè dicit à quodam Papia hanc historiam de muliere adultera scriptam fuisse, quæ habeatur in Evangelio quod dicitur *secundùm Hebræos*: sed & apud Nonnum nulla fit ejus mentio. Testatur denique Hieronymus dialogo adversus Pelagianos secundo, in nonnullis codicibus non fuisse descriptam. Ex vetustis nostris codicibus septemdecim unus duntaxat illam non habebat: in reliquis scripta quidem est sed ità ut mira sit lectionis varietas, quam placuit bonâ fide suis locis annotare. Ad me quidem quod attinet, non dissimulo mihi meritò suspectum esse quod veteres illi tanto consensu vel rejecerunt, vel ignorarunt. Deinde quod narrat Jesum solum fuisse relictum cum muliere in templo, nescio quàm sit probabile: nec satis cohæret cum eo quod mox, id est vers. 12. dicitur eos rursum allocutus: & quod scribit, Jesum digito scripsisse in terra, novum mihi & insolens videtur, nec possum conjicere quomodo possit satis commodè explicari. Tanta denique lectionis varietas facit ut de totius istius narrationis fide dubitem. Sed si expungenda est hæc historia, putarim quidem ego necessariò retinendum hunc versiculum cum sequentis capitis duobus primis, quibus subjiciatur duodecimus.

ΚΕΦ. η.

Ἰησοῦς δὲ ἐπορεύθη εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.
2 Ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο εἰς τὸ ἱερόν, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἤρχετο πρὸς αὐτόν, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν αὐτούς.
3 Ἄγουσι δὲ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς αὐτὸν γυναῖκα, ἐν μοιχείᾳ κατειλημμένην· καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ,
4 Λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, αὕτη ἡ γυνὴ κατειλήφθη ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένη·
5 Ἐν δὲ τῷ νόμῳ Μωσῆς ἡμῖν ἐνετείλατο τὰς τοιαύτας λιθοβολεῖσθαι· σὺ οὖν τί λέγεις;

CAP. VIII.

Jesus autem profectus est in montem Olearum.
Et diluculo rursus adfuit in templo, & totus populus venit ad eum, & sedens docebat eos.
Adducunt autem ad eum Scribæ & Pharisæi mulierem in adulterio deprehensam: & cùm statuissent eam in medio,
Dicunt ei, Magister, hæc mulier deprehensa est in ipso facinore, cùm mœcharetur:
* In Lege verò Moses præcepit nobis ut tales lapidentur: tu ergò quid dicis?

CAP. VIII.

Jesus autem perrexit in montem Oliveti.
Et diluculo iterum venit in templum, & omnis populus venit ad eum, & sedens docebat eos.
Adducunt autem Scribæ & Pharisæi mulierem in adulterio deprehensam, & statuerunt eam in medio,
Et dixerunt ei, Magister, hæc mulier modò deprehensa est in adulterio:
In Lege autem Moyses mandavit nobis hujusmodi lapidare: tu ergò quid dicis?

3 Mali bonis insidias struentes, sibiipsis laqueum nectunt.
* Lev.20.10.

---

2 *Diluculo autem rursus adfuit*, ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο. In duobus codicibus additur βαθέος, *profundo*: & pro παρεγένετο legitur ἦλθεν, *venit*. ¶ *Totus populus*, πᾶς ὁ λαός. In uno codice scribitur πᾶς ὁ ὄχλος, *tota turba*. ¶ *Ad eum*, πρὸς αὐτόν. Hoc deest in duobus exemplaribus.

3 *Ad eum*, πρὸς αὐτόν. Et hoc rursum deest in duobus codicibus.

4 *Dicunt ei*, λέγουσιν αὐτῷ. Unus codex addit πειράζοντες, *tentantes*.

tentantes. ¶ *Hæc mulier*, αὕτη ἡ γυνή. Quinque exemplaria scriptum habent, ταύτην εὕρομεν ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένην, *Hanc deprehendimus adulteram in ipso facinore.* Et aliud quoddam non habet μοιχευομένην.

5 *In Lege autem Moses mandavit nobis*, ἐν δὲ τῷ νόμῳ ἡμῖν Μωσῆς ἐνετείλατο. Duo codices scriptum habent, καὶ ἐν τῷ νόμῳ ἡμῶν, *& in Lege nostra.* Rursus in quinque aliis deest ἡμῖν. ¶ *Lapidentur*, λιθοβολεῖσθαι. In quinque codicibus legimus λιθάζειν: in aliis quinque λιθάζεσθαι. ¶ *Quid dicis?* τί λέγεις; Tres codices addunt περὶ αὐτῆς; *de ea?*

7 In hypocritas qui plusquam severi aliorum censores suis vitiis indulgent.
† *Deut.* 17.7.
10 Christus noluit civilis Magistratûs partes ad se trahere, contentus ad fidem & resipiscentiam peccatores adducere, ut ferebat munus ipsi à patre demandatum.
‖ *Suprà*, 1. 5. *Infrà* 9. 5.
12 Mundus natus cæcus nusquam nisi in solo Christo fit lucis compos.
13 Christus testis est veritatis omni exceptione major, ut qui ob hoc ipsum sit à Patre missus, & ab eodem infinitis miraculis mundo approbatus.
* *Supr.* 5.31.

6 Τοῦτο δὲ ἔλεγον πειράζοντες αὐτόν, ἵνα ἔχωσι κατηγορεῖν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς κάτω κύψας, τῷ δακτύλῳ ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.
7 Ὡς δὲ ἐπέμενον ἐρωτῶντες αὐτόν, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν, πρῶτος τὸν λίθον ἐπ' αὐτῇ βαλέτω.
8 Καὶ πάλιν κάτω κύψας, ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.
9 Οἱ δέ, ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, ἐξήρχοντο εἷς καθ' εἷς, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἕως τῶν ἐσχάτων· καὶ κατελείφθη μόνος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡ γυνὴ ἐν μέσῳ ἑστῶσα.
10 Ἀνακύψας δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικός, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνή, ποῦ εἰσιν ἐκεῖνοι οἱ κατήγοροί σου; οὐδείς σε κατέκρινεν;
11 Ἡ δὲ εἶπεν, Οὐδείς, Κύριε. Εἶπε δὲ αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ ἐγώ σε κατακρίνω· πορεύου, καὶ μηκέτι ἁμάρτανε.
12 ¶ Πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς αὐτοῖς ἐλάλησε, λέγων, Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοί, οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς.
13 Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι, Σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής.
14 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία μου· ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ ὑπάγω· ὑμεῖς δὲ οὐκ οἴδατε πόθεν ἔρχομαι, καὶ ποῦ ὑπάγω.
15 Ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα.

Hoc autem dicebant tentantes eum, ut possent eum accusare. Jesus autem incurvatus deorsum, digito scribebat in terra.
Cùm autem perseverarent eum interrogare, sese surrigens dixit ad eos, † Qui vestrûm immunis est à peccato, primus in eam jaciat lapidem.
Et rursum incurvatus deorsum, scribebat in terra.
Ipsi verò cùm hæc audivissent, & à conscientia redarguerentur, sigillatim alius post alium exierunt initio facto à senioribus usque ad ultimos: & derelictus est solus Jesus, & mulier in medio stans.
Jesus autem sese surrigens, & nemine conspecto præter mulierem illam dixit ei, Mulier ubi sunt illi tui accusatores? nemo te condemnavit?
Ipsa verò dixit, Nemo, Domine. Dixit autem ei Jesus, Nec ego te condemno: vade, & nè deinceps pecca.
Rursum ergò Jesus eis locutus est, dicens, ‖ Ego sum lux illa mundi: qui sequitur me, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.
Pharisæi igitur dixerunt ei, Tu de teipso testaris, testimonium tuum non est firmum.
Respondit Jesus & dixit eis, * Etiamsi ego testor de meipso, firmum est testimonium meum: quia scio unde venerim, & quò vadam: vos autem nescitis unde venerim, & quò vadam.
Vos secundùm carnem judicatis, ego non judico quenquam.

Hoc autem dicebant tentantes eum, ut possent accusare eum. Jesus autem inclinans se deorsum digito scribebat in terra.
Cùm ergò perseverarent interrogantes eum, erexit se, & dixit eis, Qui sine peccato est vestrûm, primus in illam lapidem mittat.
Et iterum se inclinans scribebat in terra.
Audientes autem, unus post unum exibant, incipientes à senioribus: & remansit solus Jesus & mulier in medio stans.
Erigens autem se Jesus dixit ei, Mulier, ubi sunt qui te accusabant? nemo te condemnavit?
Quæ dixit, Nemo, Domine. Dixit autem Jesus, Nec ego te condemnabo: vade, & jam ampliùs noli peccare.
Iterum ergò locutus est eis Jesus: dicens, Ego sum lux mundi: qui sequitur me, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.
Dixerunt ergò ei Pharisæi, Tu de teipso testimonium perhibes, testimonium tuum non est verum.
Respondit Jesus & dixit eis, Etsi ego testimonium perhibeo de meipso, verum est testimonium meum: quia scio unde veni, & quò vado: vos autem nescitis unde venio & quò vado.
Vos secundùm carnem judicatis, ego non judico quenquam.

6 *Accusare eum*, κατηγορεῖν αὐτοῦ. Quinq; exemplaria habent κατηγορίαν κατ' αὐτοῦ, *accusationem adversùs eum.* ¶ *In terra*, εἰς τὴν γῆν. In quinq; codicibus additur μὴ προσποιούμενος, i. *dissimulans.* Mirum est autem Patres nonnullos (quod eorum pace dictum sit) non tantùm curiosè quæsivisse, sed etiam quasi divinare ausos quid Christus terræ inscripserit huc etiam detorto loco Jer. 17.13. Mihi verò, ut ingenuè loquar, vel ob hunc ipsum locum suspecta est hæc historia. quæ tamen si nihilominus admittatur, Christum hoc tam novo & inusitato gestu dixerim significasse, non sine fastidio, nihil ista ad se pertinere: sed noluisse tamen istos hypocritas perstringere, vel potiùs pungere: quòd videri quidem vellent studio vindicandorum scelerum agere quod agerent, ipsi aliàs sceleratissimi. Cùm enim quod hìc Lex jubebat non ignorarent, cur non ex lege judicabant; aut præsidem non adeunt, si capitalia judicia penès ipsos non erant, potiùs quàm Christum istis rebus sese minimè immiscentem interpellarent?

7 *Erexit se, ac dixit eis*, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς. In uno codice legitur ἀναβλέψας εἶπεν αὐτοῖς, *sursum sublatis oculis dixit eis.* ¶ *Primus*, πρῶτος, Duo codices habent πρῶτον, *primum.*

9 *Et à conscientia redarguerentur*, ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι. Hoc deest in editione Basiliensi, cujus etiam alias varias lectiones neglexi, ut κατακύψας pro κάτω κύψας & κατέγραφεν pro ἔγραφεν. ¶ *Sigillatim alius post alium*, Εἷς καθ' εἷς, id est, εἷς καὶ εἶτα εἷς, *unus & deinde unus*, Gallicè, *Un à un.* Et quid si vitiosè καθ' pro καὶ scriptum est? ¶ *Usq; ad ultimos* ἕως τῶν ἐσχάτων. Deest hoc quoque in duobus codicibus & in editione Basiliensi.

10 *Et nemine conspecto præter mulierem dixit ei, Mulier*, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικός, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνή. In duobus exemplaribus scribitur, εἶδεν αὐτήν, καὶ εἶπε, Γύναι: id est, *vidit eam, & dixit, Mulier.* Cæterùm aut nè probabilis quidem est hæc historia, aut istud *Solus*, & *Neminem* restringendum est ad eos à quibus fuerat hæc mulier ad Christum adducta, quod rursus parum est probabile, cùm hæc in ipso templo apud Christum ibi populum docentem, & minimè saltem à suis discipulis derelictum, gesta dicantur. ¶ *Mulier*, ἡ γυνή. Deest in quatuor exemplaribus. ¶ *Illi*, ἐκεῖνοι. Deest in quatuor exemplaribus.

11 *Nè deinceps*, μηκέτι. Sex codices habent, ἀπὸ τοῦ νῦν μηκέτι, *ab hoc tempore nè ampliùs.* Cæterùm qui colligunt ex his Christi verbis hanc adulteram fuisse per ipsum à pœna per Legem Mosis expressa absolutam, tanquam per eum qui absolutâ, quam vocant, potentiâ posset de ipsa lege dispensare; & qui postea longiùs progressi Christianos Magistratus vellent in condonandis adulteriis faciles se præbere, imò ad illud scelus planè tandem connivere, quo nullum gravius in generis humani societatem admittitur, primùm non animadvertunt quantâ Christum contumeliâ afficiant, qui aliter per os Mosis olim, & tunc aliter in templo fuerit ore suo locutus: deinde aliud esse non vident dicere, *Nec ego te condemno*, quàm, *Ego te absolvo.* At cur illam Christus non condemnavit secundùm legem politicam? Nempe quoniam ipsius Regnum non erat ex hoc mundo, sicut hanc ipsam ob causam, nè ut arbiter quidem de hæreditate inter fratres herciscunda cognoscere voluit, Luc. 12.14. & expressis verbis Magistratuum munus ab Evangelico non tantùm discrevit, sed etiam separavit, Matt. 20.25. Mar. 10.42. Luc. 22.25. & Paulus, 2. Tim. 2.4. Et tamen istis libenter concedo Christum hanc adulteram, si modò Christum audivit dicentem, *Vade, & noli ampliùs peccare*, verè absolvisse, non tamen à pœna civili (quod neq; fecisset ipse Christus, neq; Magistratus permisisset) sed à pœna, peccatis debita, quam ipsemet pro resipiscentibus exsolvit. Unde igitur ista quam vocant Temporalis simul & Spiritualis potestas? Unde pseudoepiscopalis illa audientia, quæ tandem ipsis Regibus gladium extorsit? Certè non à Christo, sed ab Antichristi spiritu. Magistratus autem, præsertim qui se Christianos profitentur, utinam tandem discant, si quod est scelus cujus impunitas horribilem illam iram Dei adversùs universum terrarum orbem accendat, hoc ipsum esse, quo factum videmus, ut rursus id quo, ut scribit Moses Gen. 6.12. ità Deus est exacerbatus, ut priorem mundum diluvio pessum dederit, impunè grassetur. Num verò semper istud toleraturo Domino? cujus justissimis judiciis potiùs istos adulteriorum patronos relinquendos censeo, quàm eorum impudentissimam infamiam ullis argumentis refellendam. At tu, Domine, usque quo?

13 *Firmum*, ἀληθής. Vulg. & Erasmus, *Verum.* Atqui hæc consecutio nimiùm esset inepta, Tu testaris de teipso: ergò falsum est quod testaris. Accipitur ergò ἀληθής pro eo quod Hebræi נאמן *neeman* vel נכון *nakon* vocant, ut diximus suprà 5. 31.

14 *Etiamsi*, κἄν. Ergò quod antè negarat, 5.31. accipiendum est per μίμησιν, & concessionem. Causam verò quam addit cur suum testimonium sit legitimum & ratum, non puto eo tantùm niti quòd suprà communem hominum sortem ipse emineret, etiam quatenus homo est: sed hìc puto Christum altiùs conscendere quàm in superiore concione, quæ de eadem re habita fuit, cap. 5. Videtur enim hìc apertè Deitatem suam asserere, humanitati conjunctam, quando ipse sese considerat duplici ac distincto respectu, nempe & ut testem, cui Patrem conjungit, ut jam duo sint testes: & ut eum de quo dicatur testimonium, tum à seipso ut teste, tum etiam à Patre. Perinde est igitur ac si diceret, Solus hìc vobis videor, ideóque testimonium meum non admittitis, cùm præsertim videar de meipso testari: atqui tres sumus. Nam ego veluti duplex sum, Deus videlicet & Homo, & tamen unus. Itaque mihi Deo licet de me homine testari, sic unum testem habetis. Accedit demum Patris testimonium. ergò duo adsunt de me idonei testes. Quòd si secundùm Legem tenemini duorum hominum testimonium admittere, quantò magis Patris ac Filii, qui non sunt homines, sed unus Deus? At enim, dices, ubi est illud testimonium? Nempe quod dixerat se esse lucem mundi. Respondet autem se esse αὐτόπιστον, idque tum ex sua doctrina tum ex miraculis probat tam manifestè divinis, quibus doctrinam suam obsignabat, ut non possent nisi malâ conscientiâ hæsitare. Unicam autem operationem Patri & sibi attribuens ἑνότητα & ταυτότητα οὐσίας in duabus personis demonstrat. Huic igitur probationi hoc fundamentum substernit, quòd à Patre venerit, id est, quòd ità sit homo ut sit etiam Deus: quod illi ignorabant. Nam judicabant secundùm carnem: id est nihil amplius in eo agnoscebant quàm quod cernebant oculis, ideóque damnabant ipsum

tanquam

tanquam blasphemum & impium. Sic enim accipitur hoc loco verbum *Judicandi*.

15 *Ego non judico quenquam*, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα. Is qui Cyrilli in Joan. commentarium supplevit, putat ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetendum κατὰ σάρκα, *Secundùm carnem*. Plerique verò laborant in hoc explicando, quomodo Christus neminem judicet. Atqui plana est doctissimi interpretis expositio. Perinde enim est acsi Christus diceret, Vos de me sententiam fertis, & quidem planè iniquam, quia ex specie externa judicatis atqui nunc ego vos simpliciter doceo, neminem vestrûm condemno: & tamen si id facere libeat, sanè pro meo jure faciam, & longè certiore judicio. Hæc autem extra causæ statum dicuntur: sed ratio quæ subjicitur, tum ad causam ipsam testimonii, tum ad digressionem pertinet. Neque enim (inquit) solus sum quem cernitis, sed mecum est Pater ille meus qui verè judex est mundi. Cùm autem me dico, eum etiam comprehendo quem vos non cernitis, quia secundùm carnem judicatis.

16 Καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγὼ, ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ ἀληθής ἐστιν· ὅτι μόνος οὐκ εἰμὶ, ἀλλ' ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με πατήρ.
17 Καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται, ὅτι δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν.
18 Ἐγώ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμαυτοῦ, καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με πατήρ.
19 Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ὁ πατήρ σου; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν πατέρα μου· εἰ ἐμὲ ᾔδειτε, καὶ τὸν πατέρα μου ᾔδειτε ἄν.
20 Ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ οὐδεὶς ἐπίασεν αὐτόν, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.
21 Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε. ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;
22 Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτόν, ὅτι λέγει, Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;
23 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστέ, ἐγὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί· ὑμεῖς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἐστέ, ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου.
24 Εἶπον οὖν ὑμῖν ὅτι ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.
25 Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Σὺ τίς εἶ; Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ἀρχὴν ὅ,τι καὶ λαλῶ ὑμῖν.

Quòd si etiam judicarem ego, judicium meum firmum esset: quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.
Sed & in Lege vestra scriptum est, † duorum hominum testimonium firmum esse.
Ego is sum qui testor de meipso, & testatur de me qui misit me Pater.
Dicebant ergò ei, Ubi est tuus ille Pater? Respondit Jesus, Neque me nostis neque Patrem meum: si me nossetis, Patrem quoque meum nossetis.
Hæc verba locutus est Jesus in gazophylacio, docens in templo: & nemo prehendit eum, quia nondum venerat illa ipsius hora.
Dixit ergò iterum eis Jesus, Ego vado, & quæretis me, & in hoc peccato vestro moriemini. quò ego vado, vos non potestis venire?
Dicebant ergò Judæi, Num interimet seipsum, quia dicat, Quò ego vado, vos non potestis venire?
Tunc dixit eis, Vos infernè estis, ego sum supernè: vos ex hoc mundo estis, ego non sum ex hoc mundo.
Ideo vobis dixi vos morituros in peccatis vestris. Nam nisi credideritis me *eum* esse, moriemini in peccatis vestris.
Dixerunt ergò ei, Tu quis es? Tum dixit eis Jesus, *Id* quod à principio dico vobis.

Et si judico ego, judicium meum verum est: quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.
Et in Lege vestra scriptum est, quia duorum hominum testimonium verum est.
Ego sum qui testimonium perhibeo de meipso, & testimonium perhibet de me qui misit me Pater.
Dicebant ergò ei, Ubi est Pater tuus? Respondit Jesus, Neque me scitis neque Patrem meum: si me sciretis, forsitan & Patrem meum sciretis.
Hæc verba locutus est Jesus in gazophylacio, docens in templo: & nemo apprehendit eum, quia nondum venerat hora ejus.
Dixit ergò iterum eis Jesus, Ego vado, & quæretis me, & in peccato vestro moriemini. quò ego vado, vos non potestis venire.
Dicebant ergò Judæi, Nunquid interficiet semetipsum, quia dicit, Quò ego vado, vos non potestis venire?
Et dicebat eis, Vos de deorsum estis, ego de supernis sum: vos de mundo hoc estis, ego non sum de hoc mundo.
Dixi ergò vobis quia moriemini in peccatis vestris. si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccato vestro.
Dicebant ergò ei, Tu quis es? Dixit eis Jesus, Principium qui & loquor vobis.

† Deut. 17.6. & 19.15. Matt. 18.16. 2.Cor. 13.1. Heb. 10.28.
19 Nemo Deum nisi in Christo nosse potest.
20 Dei non hominum arbitrio vivimus & morimur. Itaque illud unum superest, ut nostro munere constanter defungamur.
21 Quoniam homines naturâ à rebus cœlestibus abhorrent, nemo est idoneus Christo discipulus, nisi quem Spiritus Dei formavit. Interea tamen mundo oblatam vitam repudianti, necessariò pereundum erit.
25 Is demum quis sit Christus cognoscet, qui attentè audit quid loquatur.

17 *Sed &*, καὶ δέ. id est, ἀλλὰ καί. Vulg. prætermisit particulam δὲ, quæ tamen est necessaria. Ostendit enim applicandam esse rationem superiorem non modò præcedenti digressioni de judicio quod ipse in eos non exerceret, sed etiam in primis ipsi causæ de qua agitur, id est confirmando suo testimonio quod illi oppugnabant.

18 *Ego* is *sum*, ἐγώ εἰμι. Hîc apertè distinguitur Deitas ab Humanitate. Nam alioqui duo testes non essent, cùm reus inter testes non numeretur: & tamen, nè duo Filii constituantur, *Ego*, inquit, is *sum qui testor de meipso*. Id verò facit ut ipse de seipso possit meritò testari, quia non tantùm homo est (ut adversarii temerè atque adeò impiè judicabant) sed homo Deus, & Deus homo.

19 *Nossetis*, ᾔδειτε ἄν. Vulgata, *forsitan sciretis*. fortasse propter additam particulam ἄν, quæ tamen sententiam hanc dubiam non reddit. Quod si fortè legit ἴσως, tum vertendum fuit *utique*, vel *nimirum*, ut ad Philem. v. 15. Est autem verè & scitè scriptum in hunc locum à Tertulliano adversùs Praxeam, *Si ipsum nossent, Patrem nossent: non quidem, quasi ipse esset Pater & Filius: sed quia per individuitatem neq; agnosci neq; ignorari alter sine altero potest.*

20 *In gazophylacio*, ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ. Ità vocat aliquam templi regionem conferendis oblationibus destinatam. Castellio *Fiscum* interpretatur. Ego siquid mutare velim, *Ærarium* malim vocare.

21 *Quæretis*, ζητήσετέ με. Vide suprà, 7.32. ¶ *In hoc peccato vestro*, ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν. obstinatæ videlicet contumaciæ, gravissimi peccati per se, & præterea aliorum omnium peccatorum remissionem impedituræ. Ponitur enim hîc articulus δεικτικῶς. *Mori* verò *in peccatis* dicuntur quos undique peccatis constrictos mors absorbet, Ephes. 2.1. ubi mendosè præpositio ἐν fuit omissa: *Mori* autem *peccato* contrà ii dicuntur, in quibus gratia veterem hominem abolet, Rom. 6.11.

23 *Infernè*, ἐκ τῶν κάτω, sub. τόπων. id est, ut mox explicatur, ex hoc mundo. Licuit etiam interpretari, *Vos infernates estis, ego sum supernâs*. Sic enim his vocabulis utitur Plinius. Sed ego inusitatas voces, tanquam scopulos, libens evito, & cùm *Supernè* sic usurparit idoneus autor Virgilius, istud usurpare non dubitavi.

24 *Me eum esse*, ὅτι ἐγώ εἰμι. Vulg. *quia ego sum*, is videlicet quem esse me dico, id est, verus ille vobis promissus liberator: quod dicendi genus petitum est è medio. ¶ *In peccatis vestris*, ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. Sic repetita hæc verba in omnibus nostris codicibus inveni, Vulg. verò posteriore hoc loco, ut etiam suprà vers. 21. legit, ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν, *in hoc peccato vestro*, Incredulitatis videlicet, idque, ni fallor, rectiùs.

25 Id *quod à principio dico vobis*, τὴν ἀρχὴν ὅ,τι καὶ λέγω ὑμῖν. Hanc expositionem etiam adfert Stapulensis: sed quia hic locus infinitis penè modis fuit expositus, & vera ejus explicatio à significatione verborum pendet, primùm, explicabo cum bona lectoris venia diversas interpretationes; deinde, paucis dicam quomodo putem esse intelligendum. Augustinus ergò (ut Erasmus observavit) τὴν ἀρχὴν putat nomen esse: & quia videt parùm convenire quartum casum interrogationis formulæ, sic conatur hoc excusare, ut dicat illud, *Tu quis es*, perinde valere ac si dixissent Judæi, *Quem te esse dicis?* aut, *Quem te esse credemus?* Et quasi sic interrogassent, Christum respondisse quarto casu, *Principium*. id est, *Quæritis quid debeatis credere? credite me esse principium.* Deinde, particulam ὅτι pro causali interpretatur, hoc modo, *Quia & loquor vobis*, i. *quia humilis propter vos factus, ad ista verba descendo. Nam si principium sicuti est maneret apud Patrem, & non acciperet formam servi, & homo loqueretur hominibus, quomodo ei crederent, cùm infirma corda intelligibile verbum sine voce sensibili audire non possint? Ergò credite, inquit, me esse principium: quod ut credatis, non solùm sum sed & loquor vobis.* hæc ille, quæ sanè piè dicta sunt, tamen tam sunt non apposita, ut putem illa, quod ad hujus loci genuinam sententiam attinet, refutatione longiore non indigere. Ambrosius in eadem est sententia, nisi quòd pro *Quia* legit *Qui*, id est, ὃς vel ὅστις, repugnante omnium codicum fide. Is cujus Commentariorum in Joannem libros quatuor Clicthoveus sub Cyrilli nomine edidit, eandem prorsus interpretationem adfert atque Ambrosius. Reliqui omnes eruditi, quos mihi contigit inspicere, τὴν ἀρχὴν accipiunt pro adverbio (ut omnino poscit linguæ Græcæ ratio) sed diverso sensu. Alii enim explicant, *Principio*, id est primo loco, *id vobis* videlicet *respondeo, me eum esse qui vobiscum loquar*. Verùm hæc expositio & coacta est, & frigidam sententiam parit: deniq; etiam Græcis codicibus repugnat in quibus legitur ὅτι non ὅς. Alii sic exponunt, *Principio id sum quod etiam dico vobis*. i. non statim vobis indignis explico quicquid sum, sed hoc primùm dico, dum aptiores eritis reliquis audiendis, me missum esse à Patre, & præconem vitæ. Sed hæc quoque expositio (nè quid aliud dicam) longiùs est petita. Quid Chrysostomus & Theophylactus senserint, difficile est explicare, quia singulis verbis non insistunt, & obscurè sanè hæc connectunt. Videntur autem in summa hoc dictum velle, *Quæritis quis sim? indigni estis quibus id dicam, sed digni quos graviter arguam: ac quidem in primis quòd vobis sim locutus, quo beneficio ostenditis vos esse indignos.* Atqui hæc etiam expositio non video quomodo cum verbis Evangelistæ consentiat. Erasmus, præter omnes istas interpretationes, existimat posse etiam hæc connecti cum eo quod dixerat, *In peccatis vestris moriemini*: ut sit hic sensus, *In peccatis vestris moriemini: primùm ob id ipsum quòd hæc loquar vobis*. Deinde pro eo quòd subjici oportuit secundam & tertiam aliquam rationem, addit, *dicit Christus in genere, Multa habeo de vobis dicere.* Sed quorsum istâ interrogatione spretâ, tam obscurè loquatur Dominus? Quidam denique ex recentioribus exponit, Prorsus id quod loquor vobiscum: i. planè illud ipsum verbum sum quod loquor vobiscum. quia Christus est Verbum Patris, & quia se esse Verbum testatur, vult in Verbo cognosci. Hæc verò interpretatio multò planior est quàm cæteræ omnes superiores, neque ullum verbum detorquet. Nam apud Græcos constat τὴν ἀρχὴν interdum declarare παντελῶς καὶ ὅλως. Sed mihi tamen videtur nimis arguta, si eos spectemus quos alloquebatur Dominus, quorum etiam ruditati omnibus modis sese accommodat. Deinde cur non potiùs dixisset ὃς καὶ λαλῶ, vel ὁ καὶ λαλῶ ὑμῖν, id est, *qui loquor vobis?* cùm præsertim ὁ λόγος apud Græcos masculino genere efferatur? Superest una Nonni expositio (nec enim plures libuit commemorare)

memorare) quam ultimo loco adscripsi quòd eam cæteris antepcnam. Quæsierunt (inquit) Judæi,

Τίς σὺ πέλεις; καὶ Χριστὸς ἀνίαχεν, Ὅ,τι περ ὑμῖν
Ἐξ ἀρχῆς ὀάριζον, ἔχων νόημα δικάζειν,
Καὶ λαλέειν· ἀλλ' οὗτος ἐπήτυμος ὅς με γενέθλῃ
Ἀνδρομέῃ πρόηκε. —

Hi sunt illius versiculi, quos eò libentiùs adscripsi quòd vulgò legantur corruptissimi, & videam à plerisque non fuisse commodè explicatos. Apparet autem ex illis τὴν ἀρχὴν nihil aliud declarare quàm ἐξ ἀρχῆς, ídque per trajectionem construendum esse cum verbo λαλῶ, deinde ὅ,τι scribendum esse, ità ut non sit conjunctio, sed provocabulum. Postremò repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum εἰμὶ, ut in summa intelligamus Christum, quærentibus Judæis quis esset, respondere se id esse quod ab initio ipsis dixisset, id est quod jampridem toties & tot modis illis inculcarat. Quid enim aliud tot concionibus conatus est illis exponere quàm & quis esset, & unde esset, & cur in hunc mundum venisset? Cur autem hànc expositionem præ cæteris amplecterer, plurimis rationibus sum adductus. Nam quod ad rem ipsam attinet, plana est sententia, neque procul accersita neque detorta, sed ad quæstionem maximè accommodata. Deinde verò in verborum explicatione servatur genuina ac propria explicatio. Nam quod ad trajectionem attinet, infinita penè similia exempla occurrunt, quæ passim annotavimus, ut Rom. 12.3. & apud Lucam sæpe, & infr. vers. 45. ὅ,τι verò non ὅτι scribendum esse docet maxima pars superiorum interpretationum, & ità etiam legitur in Theophylacto Romano. Postremò hæc est natura responsionum ut in iis repetatur verbum positum in quæstione: ut hoc loco planè fit germana repetitio verbi substantivi quod fuerat in quæstione usurpatum. Quod autem attinet ad particulam καὶ, quamvìs ea possit non incommodè accipi pro *Etiam*, tamen malui tanquam redundantem præterire. Est enim hic pleonasmus in Græco sermone non modò usitatus, sed etiam elegans, ídque in eodem prorsus dicendi genere & eodem sequente verbo, ut apud Synesium, ἵν' εἰδῶμεν ὅ,τι καὶ λέγει, *ut sciamus quid ille dicat*. Sic apud Gregorium sæpe, τί χρὴ καὶ λέγειν; Deinde utitur præsenti tempore λαλῶ Evangelista, non sine emphasi: quasi diceret, Ego id sum quod ab initio dixi vobis, & nunc etiam dico, nimirum Lux, Vita, Veritas, &c. Syrus autem interpres particulam καὶ noluit redundare, sed per trajectionem conjungendam cum τὴν ἀρχὴν, quasi scriptum sit ὅ,τι καὶ τὴν ἀρχὴν, id est Id *sum quod etiam sum exorsus loqui vobis*, id est, quod etiam ab initio dixi vobis: quod interpretationem meam confirmat.

26 Deus contemtæ Christi doctrinæ vindex.
28 Ipse quoque Christi contemtus cedit ejus gloriæ: quod tandem ejus hostes maximo suo malo sentient.
31 Veri discipuli Christi in ejusdem sermone perseverant, ut magìs ac magìs in cognitione veritatis proficientes à durissima peccati servitute in veram libertatem justitiæ & vitæ asserantur.
‖ Rom. 6.20. 2. Pet. 2.19.
37 Omnes naturâ planè diabolicâ præditos nasci declarant scelerati ipsorum mores. Immutantur autem & secundùm fœdus cum Abrahamo sancitum in Dei familiam adsciscuntur in uno Christo per fidem apprehenso: quæ quidem fides ex verè sancta & honesta vita dignoscitur.

26 Πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν· ἀλλ' ὁ πέμψας με, ἀληθής ἐστι, κἀγὼ ἃ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ταῦτα λέγω εἰς τὸν κόσμον.

27 Οὐκ ἔγνωσαν ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν.

28 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅταν ὑψώσητε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τότε γνώσεσθε ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδέν, ἀλλὰ καθὼς ἐδίδαξέ με ὁ πατήρ μου, ταῦτα λαλῶ.

29 Καὶ ὁ πέμψας με, μετ' ἐμοῦ ἐστιν· οὐκ ἀφῆκέ με μόνον ὁ πατήρ, ὅτι ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε.

30 Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.

31 Ἔλεγεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους, Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστέ.

32 Καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.

33 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Σπέρμα Ἀβραάμ ἐσμεν, καὶ οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν πώποτε· πῶς σὺ λέγεις, Ὅτι ἐλεύθεροι γενήσεσθε;

34 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας.

35 Ὁ δὲ δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τὸν αἰῶνα· ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

36 Ἐὰν οὖν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε.

37 Οἶδα ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε· ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν.

38 Ἐγὼ ὃ ἑώρακα παρὰ τῷ πατρί μου λαλῶ, καὶ ὑμεῖς οὖν ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν ποιεῖτε.

39 Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ ἐστι. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε ἄν.

Multa habeo quæ de vobis loquar ac judicem: sed qui me misit, verax est, & ego quæ audivi ab eo, hæc loquor mundo.

Non cognoverunt quòd de Patre *hæc* ipsis diceret.

Dixit ergò eis Jesus, Cùm sustuleritis Filium hominis, tunc agnoscetis me eum esse, & à meipso nihil facere, sed prout docuit me Pater hæc loqui.

Nam qui me misit, mecum est: Pater me solum non relinquit, quia ego quæ placent ipsi facio semper.

Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.

Dicebat ergò Jesus iis Judæis qui crediderant ipsi, Si vos manseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis.

Et cognoscetis Veritatem, & Veritas vos in libertatem vindicabit.

Responderunt ei, Semen Abrahami sumus, neque cuiquam servivimus unquam: quomodo tu dicis, Vos in libertatem vindicabimini?

Respondit eis Jesus, Amen amen dico vobis, quisquis operam dat peccato, ‖ servus est peccati.

Servus autem non manet in domo perpetuó: filius manet perpetuó.

Itaque si vos Filius in libertatem vindicarit, verè liberi eritis.

Scio vos semen Abrahami esse; sed studetis me interimere, quia sermo ille meus non habet locum apud vos.

Ego loquor quod vidi apud Patrem meum, & vos facitis quod vidistis apud patrem vestrum.

Responderunt & dixerunt ei, Pater noster Abrahamus est. Dicit eis Jesus, Si filii Abrahami essetis, opera Abrahami faceretis.

Multa habeo de vobis loqui & judicare: sed qui me misit, verax est, & ego quæ audivi ab eo, hæc loquor in mundo.

Et non cognoverunt quia Patrem eis dicebat Deum.

Dixit ergò eis Jesus, Cùm exaltaveritis Filium hominis, tunc cognoscetis quia ego sum, & à meipso facio nihil, sed sicut docuit me Pater, hæc loquor.

Et qui me misit mecum est: & non reliquit me solum, quia ego quæ placita sunt ei, facio semper.

Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.

Dicebat ergò Jesus ad eos qui crediderunt ei Judæos, Si vos manseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis.

Et cognoscetis Veritatem, & Veritas liberabit vos.

Responderunt ei, Semen Abrahæ sumus, & nemini servivimus unquam: quomodo tu dicis, Liberi eritis?

Respondit eis Jesus, Amen amen dico vobis, quia omnis qui facit peccatum servus est peccati.

Servus autem non manet in domo in æternum: filius autem manet in æternum.

Si ergò vos Filius liberaverit, verè liberi eritis.

Scio quia filii Abrahæ estis: sed quæritis me interficere, quia sermo meus non capit in vobis.

Ego quod vidi apud Patrem loquor, & vos quæ vidistis apud patrem vestrum facitis.

Responderunt & dixerunt ei, Pater noster Abraham est. Dicit eis Jesus, Si filii Abrahæ estis, opera Abrahæ facite.

26 *Sed*, ἀλλά. Elliptica est oratio, ex communi loquendi usu. Supplendum igitur fuerit, Sed non credetis, Pater meus tamen verax est, &c.

27 *Quòd de Patre* hæc *ipsis diceret*, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν. Syrus, *Quòd de Patre loqueretur eis.* Vulg. *Quia Patrem eis dicebat Deum*, id est, ὅτι πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν τὸν Θεόν, quo modo scriptum invenimus in meo vetustissimo & alio præterea codice, si duo tantùm vocabula excipias. nam pro αὐτοῖς ἔλεγεν scribitur αὐτῷ λέγει. Ego verò pro his interpretarer, *Quòd de Deo Patre ipsis loqueretur*, vel *Quòd Deum Patrem suum diceret*. Non dissimili significatu usurpatum est verbum λέγειν suprà 6.71.

28 *Sustuleritis*, ὑψώσητε. Sic mihi videtur Christus duo significare, nempe genus mortis quod erant in ipsum comparaturi, & contrariũ conatibus ipsorum eventum. Sic enim evectus est supra cœlos & patefacta ipsius gloria, præcone etiam per imprudentiam Pilato ídq; tribus linguis, & centurione clamante, *Hic erat verè Filius Dei*.

31 *Eritis*, ἐστέ, pro ἔσεσθε. Sic etiam infrà 15.14.

32 *In libertatem vindicabit*, ἐλευθερώσει. Vulg. *Liberabit.* Erasmus, *Liberos faciet*: quæ nimiùm latè patent, neque proximæ objectioni videntur locum relinquere. *Manumittendi* autem vocabulum non convenit, quia Dominus is est, qui Servum manumittit. In hac autem specie, peccatum, cujus servi eramus, non potest aptè dici nos manumittere, sed Veritas, ab ipsius servitute, in libertatem nos vindicare.

33 *Semen*, σπέρμα, id est Soboles. Retinuimus autem hoc loco & aliis multis hanc vocem, ut Ecclesiæ civitate donatam. ¶ *Servivimus*, δεδουλεύκαμεν. Atqui dixit Dominus ipse servituram progeniem Abrahami annis quadringentis: quod & factum est, Gen. 15.13. & præfatio ipsa Decalogi satìs eos convincebat, ut tota Judicum historia, & captivitas Babylonica; imò eo ipso tempore Judæa fuerat in provinciam redacta. Sed ità solet superbia vilissimos etiam quosvis opinione nescio cujus præstantiæ fascinare. Christus autem omissâ istâ de corporali servitute controversiâ, de spirituali tum servitute tum libertate (ea videlicet quæ conscientiam, & vel vitam vel mortem æternam respicit) cum illis disceptat, & progeniem Abrahami legitimam ac proinde fœderis cum illo sanciti participem futuram docet, ex fide & fidei fructibus, non ex generis propagatione externa, æstimandam.

34 *Quisquis operam dat*, πᾶς ὁ ποιῶν. Vide 1. Joan. 3.4.

35 *Non manet*, οὐ μένει. Servos malæ frugis vel aliis vendere, vel in pistrinum dedere, vel malè perdere domini consueverant: contrà verò frugi servos libertate donare. Istos igitur, quatenus Abrahæ soboles erant & veluti vernæ, Christus malis servis confert, ejectionem & exitium ipsis prædicens: simúlque pronunciat sese quem illi contemnerent, filium esse heri illius, cujus ipsi essent servi nequam: ac proinde, seu velint ipsi seu nolint, in ea ipsâ domo ut filium permansurum, cui servire ipsos, si veri servi essent, oporteret, & à quo uno veræ in æternum assertionis beneficium esset ipsis exspectandum. ¶ *Perpetuò*, εἰς τὸν αἰῶνα. Sic apud Hebræos sæpe accipitur לעולם *lebolam*, ut in sententia prorsus simili Deut. 15.17. pro totius vitæ cursu.

37 *Non habet locum*, οὐ χωρεῖ. Sic Aristoteles lib. 9. de historia animalium utitur hoc verbo, sed impersonaliter, inquiens fucos ab apibus interfici, ὅταν μὴ χωρῇ αὐταῖς ἐργαζομέναις, *quando locus sive spatium ipsis non est ad operandum.* [Sed & οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν commodè possumus interpretari, *non cadit in vos*, ità videlicet ut ἐν ὑμῖν pro εἰς ὑμᾶς accipiatur, frequentissimâ in his libris enallage.] Tertullianus non penitus dissimili sensu uti solet verbo *Capit* pro ἐνδέχεται. Vulg. *Non capit.*

38 *Quod vidistis apud Patrem vestrum*, ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν. In tribus codicibus scribitur ἃ ἠκούσατε παρὰ τοῦ πατρὸς ὑμῶν, *quæ audivistis à Patre vestro.* Sic legit etiam Chrysostomus:

stomus: eodem tamen sensu, cùm ipse Christus de se loquens, *Audiendi* vocabulum usurparit suprà, 5.30. & infrà, versu 40. nequis *Videre* & *Audire* putet inter se opponi. Loquitur autem ἀνθρωποπαθῶς, quia nulla apud nos exempla in utramque partem plus valent quàm domestica.

39 *Essetis*, ἦτε. Vetus interpres, *Estis*, id est, ἐστὲ, & paulò pòst etiam pro ἐποιεῖτε ἄν, *faceretis*, legit ποιεῖτε, *facite*, contra fidem nostrorum vetustorum codicum.

---

40 Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν.
41 Ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν. *Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννήμεθα· ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν Θεόν.
42 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ ὁ Θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ· ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἥκω· οὐδὲ γὰρ ἀπ' ἐμαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἐκεῖνός με ἀπέστειλε.
43 Διατί τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν οὐ γινώσκετε; ὅτι οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν.
44 Ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν· ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶ, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ.
45 Ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετέ μοι.
46 Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας; εἰ δὲ ἀλήθειαν λέγω, διατί ὑμεῖς οὐ πιστεύετέ μοι;
47 Ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει· διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ ἀκούετε, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστέ.
48 Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ εἶπον αὐτῷ, Οὐ καλῶς λέγομεν ἡμεῖς ὅτι Σαμαρείτης εἶ σὺ, καὶ δαιμόνιον ἔχεις;
49 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με.
50 Ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου· ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων.
51 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα.

Nunc autem studetis me interimere, hominem qui veritatem vobis locutus sum quam audivi à Deo: hoc Abrahamus non fecit.
Vos facitis opera patris vestri. Itaque dixerunt ei, Nos ex scortatione non sumus geniti: unum patrem habemus *nempe* Deum.
Dixit ergò eis Jesus, Si Deus pater vester esset, diligeretis me: ego enim à Deo prodii & adsum: nec enim à meipso veni, sed ille me misit.
Quare loquelam istam meam non agnoscitis? *nempe* quoniam non potestis audire sermonem meum.
* Vos ex patre diabolo estis, & cupiditates patris vestri vultis exsequi. Ille fuit homicida à principio, & in veritate non perstitit: non est enim veritas in eo. Quotiescunque loquitur mendacium, de suo loquitur, quia mendax est, & pater ille mendacii.
Vos autem, quia ego veritatem dico, non creditis mihi.
Quis ex vobis arguit me de peccato? si veritatem dico, quare vos non creditis mihi?
† Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis.
Responderunt ergò Judæi & dixerunt ei, Nonne bene dicimus te Samaritanum esse, & dæmonium habere?
Respondit Jesus, Ego dæmonium non habeo, sed honoro Patrē meum, & vos contumeliâ afficitis me.
Ego verò non quæro gloriam meam: est qui quærat & judicet.
Amen amen dico vobis, Siquis sermonem meum observaverit, mortem non conspiciet in æternum.

Nunc autem quæritis me interficere, hominem qui veritatem vobis locutus sum quam audivi à Deo: hoc Abraham non fecit.
Vos facitis opera patris vestri. Dixerunt itaque ei, Nos ex fornicatione non sumus nati: unum patrem habemus Deum.
Dixit ergò eis Jesus, Si Deus pater vester esset, diligeretis utique me: ego enim ex Deo processi & veni: neque enim à meipso veni, sed ille me misit.
Quare loquelam meam non cognoscitis? quia non potestis audire sermonem meum.
Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio & in veritate non stetit: quia non est veritas in eo. Cùm loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quia mendax, & pater ejus.
Ego autem quia veritatem dico, non creditis mihi.
Quis ex vobis arguit me de peccato? si veritatem dico, quare vos non creditis mihi?
Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis.
Responderunt ergò Judæi & dixerunt ei, Nonne bene dicimus nos quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?
Respondit Jesus, Ego dæmonium non habeo, sed honorifico Patrem meum, & vos inhonorastis me.
Ego autem non quæro gloriam meam: est qui quærat & judicet.
Amen amen dico vobis, Siquis sermonem meum servaverit, mortem non videbit in æternum.

*1. Joan 3.8.
46 Christus munere sibi commisso à Patre omni ex parte est perfunctus.
†1. Joan.4.6
50 Christi hostes ad tempus quidem lasciviunt, sed Pater suo tempore apparebit, contumeliarum sibi in Filii persona illatarum vindex.
51 Sola Evangelii doctrina per fidem apprehensa, certum est adversus mortem remedium.

---

40 *Nunc autem*, νῦν δέ. Particula *Nunc* non est temporis adverbium hoc loco, sed conjunctio quæ assumtionibus solet adhiberi, non modò à Græcis, sed etiam à Latinis, ut Valla observavit libri Elegantiarum 2. cap.51.

41 *Ex scortatione*, ἐκ πορνείας. Vulg. *Ex fornicatione*. Erasmus, *Stupro*. Vide Matth.15.19. ¶ Nempe *Deum*, τὸν Θεόν. Vide Matth.19.17.

42 *Prodii*, ἐξῆλθον. Loquitur Christus meo quidem judicio, de adventu in carnem, non de æterna generatione, cui impropriè quoque tribueretur τὸ ἐξελθεῖν. Vulg. *processi*, id est, ἐξεπορευόμην, quod verbum Theologi ad personæ Spiritûs sancti emanationem referunt, ut ab æterna Filii generatione discernatur. ¶ *Adsum*, ἥκω. id est, πάρειμι. Vulg. *Veni*, ἐλήλυθα.

43 *Loquelam*, τὴν λαλιάν. id est, idioma seu etiam linguam. Est enim hæc expositio magis expressa quàm si accipias pro eo quod verbis ipsis significatur, ut suprà 4.42. Nam perinde est acsi diceret Dominus, Qui fit ut quod dico non magis intelligatis quàm si ignotâ ac peregrinâ linguâ vobiscum loquerer? ¶ Nempe *quoniam non potestis*, ὅτι οὐ δύνασθε, vel *quòd non potestis*, ità ut interrogatio rejiciatur in finem hujus membri, quo modo accipi ὅτι particulam annotavimus suprà, 2.18. & 8.43. Est autem illud quoque observandum, quamvis simus prorsus inepti ad Deum audiendum, nisi ipse pro sua bonitate nobis novas aures tribuat, nósque adeò totos quasi de integro fingat, tamen τὸ οὐ δύνασθαι hoc loco non propriè huc pertinere, sed declarare potiùs summam Judæorum pervicaciam, adeò ut nè aures quidem Christo audiendo vellent accommodare.

44 *Ex patre diabolo*, ἐκ πατρὸς διαβόλου, Moribus videlicet, ut Ezech.16.3. pater tuus Amorrheus & mater tua Hitthæa. Sic etiam Hebræis אב, *Ab*, dicitur cujusvis rei autor & principium: unde deducta videtur præpositio Græca ἀπὸ omnem primam originem declarans. ¶ *Fuit*, ἦν. Vulg. & Erasmus, *Erat*. impropriè. Neque enim semper fuit homicida, cùm homo semper non fuerit, sed statim ab initio, conditi videlicet mundi, & creati hominis, utpote quem mox suo mendacio præcipitavit in mortem. ¶ *A principio*, ἀπ' ἀρχῆς. Quotiescunque fit *Principii* mentio, significationem illius ad id de quo agitur accommodare necesse est. Cùm ergò hìc agatur de homicidio, cujus arguitur reus Satan ab initio, certè necesse est ut (quod etiam facit Nonnus) istud ad ipsius mundi atque adeò hominis initium referatur, non autem ad Satanæ ipsius initium, nisi quatenus cœpit esse homicida: nedum ut hinc constituas ab æterno diabolum talem extitisse, aut illud testimonium De Filii Dei æternitate eludas, de quo dictum est suprà, 1.1. Neque enim hìc simpliciter dicitur diabolus *fuisse ab initio*, ut cùm dicitur Sermo *in principio fuisse* (id est extitisse) & quidem per præteritum imperfectum, ut sciamus ejus hypostasin antiquiorem omnium rerum creatione (id est, æternam) esse: nihil, inquam, ejusmodi hìc dicitur de diabolo, sed de qualitate ipsius agitur, quam dicitur jam indè ab initio creati mundi induisse, cùm factus est homicida. Augustinus, quem etiam citat qui Cyrillum supplevit, ad initium peccati refert: verè id quidem, si rem ipsam spectes (siquidem cùm Satan per peccatum hominem interimeret, hinc demum cœpit esse homicida, cùm peccatum ingressum est in mundum) sed tamen subtiliùs. Malo igitur paulò crassiùs hæc interpretari de ipsius humani generis exordiis: neque rursus subtiliter hæc refero ad illud primum momentum quo creatus est homo, sed principium hoc etiam extendo ad tempus creationi mundi ac ipsius hominis vicinum, quo videlicet homo est à diabolo occisus. ¶ *In veritate*, ἐν τῇ ἀληθείᾳ. Hebr. באמת, *beemeth*, quo vocabulo significatur vel fidelitas quam non servavit diabolus suo opifici: vel quod opponitur mendacio, ad quod videlicet defecit Satan, aut potiùs quod ipse primus excogitavit. Sed & fortassis *In veritate*, illud est pro quo scribitur Job.2.3. בתומתו, *betbummatho*: ut *Veritatis* vocabulo significetur integritas illa naturæ in qua conditus Angelus ille cum suis, postea non servavit originem suam, ut scribitur Judæ 6. ¶ *Non perstitit*, οὐχ ἕστηκεν. id est, non permansit, nec constanter perseveravit, quod apud Hebræos significatur etiam verbo עמד, *hamad*, ut Psalm.19.10. quod alioqui respondet verbo ἵστασθαι. cujus cùm sit multiplex significatio, nonnulli hunc locum pervertere conati sunt variâ interpretatione: quanquam fortassis non minùs rectè conveniat huic loco verbum אמן, *aman*, ut Psal.78.37. si connecti possit cum eo quod sequitur. Sed germanam esse hanc expositionem liquet ex eo quod scribitur 2.Pet.2.4. & Judæ 6. Vulg. & Erasmus, *Non stetit*: rectè quidem, cùm verbum *Standi* sic etiam apud Latinos accipiatur, ut alibi diximus: sed studuimus omnem amphiboliam vitare. ¶ *Non est enim*, ὅτι οὐκ ἔστι. Vulgata & Erasmus, *Quia*. Atqui hæc verba non ostendunt causam cur diabolus in veritate non perstiterit, sed consecutionem, ex qua rectè collegit Dominus à consequenti, illum à sua origine defecisse. Simile exemplum occurrit Luc.7.47. ¶ *De suo*, ἐκ τῶν ἰδίων, id est, ἀφ' ἑαυτοῦ, ex suo unius instinctu, & ex suo propriè ingenio, vel quod verè suum ac sibi proprium est. ¶ *Et pater ille mendacii*, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. id est, autor, ex Hebræorum idiotismo, ut Gen.14.20, & 21. & alibi sæpe: ut etiam dixit Plato in Phædro σὺ πατὴρ ὢν γραμμάτων, quod eò libentiùs annotandum putavi, quòd insaniam Manichæorum de principio mali, & de ipsa essentia animæ per Satanam corrupta, ab impurissimo Flaccio Illyrico non ità pridem renovatam, nonnullos infelices amplecti videam, & ista vocularum aucupia captare. Non simpliciter autem dicitur πατήρ, sed addito articulo ὁ πατήρ, *pater ille*, non ut ab aliis patribus distinguatur (primus enim diabolus mendacium genuit) sed ut siqua est in vitiis excellentia ac præstantia, hæc omnis illi in solidum tribuatur. Sic Dido apud Virgil. *Tune ille Æneas?* Sed & pro relativo αὐτοῦ substituimus antecedens: quod causa nulla erat cur Castellio in suis annotationibus subtili quâdam ratione suppleret, quasi in nomine ψεύστης sit inclusum, cùm in præcedente membro disertè exprimatur. Supplevimus igitur illud ut magis perspicua esset oratio. Nam hoc quoque videtur

Nonnum fefelliſſe, cùm hæc ità interpretaretur, Ψεύςης αὐτὸς ἔφη, ψευδήμονος ἐκ γενετῆρος. Epiphanius κατὰ Ἀρχοντικῶν & κατὰ Καϊανῶν aliter legit hunc locum, hoc modo videlicet, Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, ὅτι ψεύςης ἐστίν. & paulò pòſt, ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψευδὴς ἦν. καὶ γὰρ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψευδής ἐστιν, id eſt, *Vos ex patre diabolo eſtis, quia mendax. Cùm loquitur mendacium, ex ſuo loquitur, quia pater ejus eſt mendax. nam & pater ipſius mendax eſt.* Sed totus hic locus in Græco Epiphanii exemplari mendoſè legitur: Neque minùs incommoda eſt interpretatio quam ipſe adfert in hunc locum, quaſi videlicet diabolus hoc loco ſit Judas, cujus pater ſit Cain, & rurſus Caini pater ſit Satan, imitatione tamen non propagatione, ut illi Caiani tradebant.

43 Vos *autem, quia ego*, ἐγὼ δὲ ὅτι. Manifeſta hìc eſt trajectio, qualem ſuprà notavimus verſu 25. Supplevimus autem pronomen *Vos*, ut meliùs appareat collatio iſta indolis patris & filiorum. Nonnus verò videtur ità hæc accepiſſe, ut ὅτι ponatur αἰτιολογικῶς, ut ſit hæc ſententia, Vos autem non creditis mihi quòd vobis veritatem dicam. Sic etiam interpretatur, Ὑμῖν αὐτὸς ἔλεξα, καὶ οὐ πιςεύετε μύθῳ.

46 *Arguit*, ἐλέγχει. id eſt, convincere poteſt.

47 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Videtur permutatum argumentum, ſi verborum ſeriem ſpectes, & potiùs dici, *Propterea ex Deo non eſtis. Nam non auditis.* Nec enim vult concludere ipſos non audire verbum Dei quoniam ex Deo non ſint: ſed contrà vult probare ipſos non ex Deo ſed ex Diabolo eſſe, ex eo quòd verba Dei non admittant.

48 *Bene*, καλῶς. id eſt, rectè ac meritò, ſicut Gallico idiomate dicimus, *Ne diſions nous pas bien*, diverſâ tamen nonnihil ſignificatione hujus particulæ, ab ea quam obſervavimus Mar. 7. 9.

50 *Et judicet*, καὶ κρίνων. id eſt, qui contemtum mei aut ſui potiùs vindicet. Caſtellio convertit, *Et eum ratione*: qui quam rationem habuerit, non video.

51 *Mortem non conſpiciet*, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ. id eſt, Non morietur, ſive, Mortem non ſentiet, ut Pſal. 89. 49. & Luc. 2. 26. Fideles enim in ipſa morte vident vitam. Nam huic oppoſita locutio eſt, *Vitam videre*, quam expoſuimus, ſuprà 3. 36. Sic in proximo verſiculo idem dicit, ſumtâ tranſlatione à diverſo ſenſu, nempe à guſtu.

---

52 In eos qui ſanctorum ſplendore abutuntur, ut Chriſti gloriam obſcurent.
54 Chriſto nihil magis alienum ab omni ambitione, ſed eum ſupra omnia extulit Pater.
55 Nulla eſt Dei extra Chriſtum, nec Chriſti extra ipſius verbum legitima cognitio.
56 Chriſti virtus præcedentibus etiam omnibus ſeculis, ſeſe in patribus exſeruit, ut qui eum venturum in promiſſionibus viderint, & ſummo cum gaudio vivâ fide apprehenderint.
59 Zelus abſque ſcientia tandem in apertam rabiem exit, nec tamen licet malis quicquid libet.

52 Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Νῦν ἐγνώκαμεν ὅτι δαιμόνιον ἔχεις. Ἀβραὰμ ἀπέθανε καὶ οἱ προφῆται, καὶ σὺ λέγεις, Ἐάν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ, οὐ μὴ γεύσεται θανάτου εἰς τὸν αἰῶνα;
53 Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ, ὅστις ἀπέθανε; καὶ οἱ προφῆται ἀπέθανον· τίνα σεαυτὸν σὺ ποιεῖς;
54 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτὸν, ἡ δόξα μου οὐδέν ἐστιν· ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι Θεὸς ὑμῶν ἐστι.
55 Καὶ οὐκ ἐγνώκατε αὐτόν· ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν· καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτὸν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν, ψεύστης· ἀλλ᾽ οἶδα αὐτὸν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ.
56 Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν· καὶ εἶδε, καὶ ἐχάρη.
57 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς αὐτὸν, Πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις, καὶ Ἀβραὰμ ἑώρακας;
58 Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγώ εἰμι.
59 Ἦραν οὖν λίθους ἵνα βάλωσιν ἐπ᾽ αὐτόν. Ἰησοῦς δὲ ἐκρύβη, καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν· καὶ παρῆγεν οὕτως.

Dixerunt ergò ei Judæi, Nunc agnovimus te dæmonium habere. Abrahamus mortuus eſt, & Prophetæ, & tu dicis, Siquis ſermonem meum ſervaverit, non guſtabit mortem in æternum?
Num tu major es patre illo noſtro Abrahamo, qui mortuus eſt? etiam Prophetæ mortui ſunt: quem tu teipſum facis?
Reſpondit Jeſus, Si ego glorifico meipſum, gloria mea nihil eſt: Pater ille meus, is eſt qui glorificat me, quem vos dicitis Deum veſtrum eſſe.
Sed non noſtis eum. ego verò ipſum novi: & ſi dixero quòd ipſum non norim, ego ſimilis veſtrî *id eſt* mendax: ſed eum novi, & ſermonem ejus obſervo.
Abrahamus pater ille veſter geſtivit videre diem iſtum meum: & vidit, ac gaviſus eſt.
Dixerunt igitur ei Judæi, Quinquaginta annos nondum habes, & Abrahamum vidiſti?
Dixit eis Jeſus, Amen amen dico vobis, priuſquam Abrahamus exſiſteret, ego ſum.
Suſtulerunt ergò lapides ut jacerent in eum: Jeſus autem occultavit ſe, & exivit è templo, cùm tranſiviſſet per medios ipſos: & ità progreſſus eſt.

Dixerunt ergò Judæi, Nunc cognovimus quia dæmonium habes. Abraham mortuus eſt & Prophetæ, & tu dicis, Siquis ſermonem meum ſervaverit, non guſtabit mortem in æternum.
Nunquid tu major es patre noſtro Abraham, qui mortuus eſt? & Prophetæ mortui ſunt: quem teipſum facis?
Reſpondit Jeſus, Si ego glorifico meipſum, gloria mea nihil eſt: eſt Pater meus qui glorificat me, quem vos dicitis quia Deus veſter eſt.
Et non cognoviſtis eum, ego autem novi eum: & ſi dixero quia non ſcio eum, ero ſimilis vobis, mendax: ſed ſcio eum, & ſermonem ejus ſervo.
Abraham pater veſter exſultavit ut videret diem meum: & vidit, & gaviſus eſt.
Dixerunt ergò Judæi ad eum, Quinquaginta annos nondum habes & Abraham vidiſti?
Dixit eis Jeſus, Amen amen dico vobis, antequam Abraham fieret, ego ſum.
Tulerunt ergò lapides ut jacerent in eum: Jeſus autem abſcondit ſe, & exivit de templo.

---

52 *In æternum*, εἰς αἰῶνα; Additur interrogationis nota in emendatis codicibus. Iſta tamen ità accipienda ſunt ut ſciamus potiùs indignantium eſſe quàm interrogantium. *In æternum* autem idem declarat atque *Unquam*.

54 *Meipſum*, ἐμαυτόν. id eſt, quaſi mihi quicquam tanquam ex meipſo arrogans. Sed hoc intelligendum ex eorum quos alloquitur ſenſu, & ſicut ſuprà negavit ſe quicquam ex ſemetipſo habere, vel facere. Nam alioqui etſi Chriſtus Deus non eſt à ſe, ſed αὐτόθεον habens Patrem quatenus eſt Filius, eâ tamen ipſâ deitate Deus eſt quæ eſt per ſe, cùm unica & ſingulariſſima ſit Deitas in ſeſe conſiderata, & minimè per generationis communicationem multiplicata. Itaque digni ſunt qui à Chriſtianis omnibus conſpuantur illi maledici duo Sophiſtæ Sorbonici (quorum nominibus paginas iſtas nolui conſpurcare) auſi fidelem illum in Dei domo ſervum Joannem Calvinum Sabellianiſmi accuſare, & novum Autotheanorum cognomentum comminiſci, quaſi perſonarum reales proprietates negent, qui citra ullam eſſentiæ diſcerptionem, unâ & eâdem Deitate, quamvìs non uno ὑπάρξεως τρόπῳ, tres perſonas unum eſſe Deum, adverſùs hos Sabellianos & renatos Arrianos ac Tritheitas, ſoli noſtris temporibus tutati ſunt: bonis iſtis Magiſtris noſtris, non quidem prorſus ſtertentibus, ſed comparandis ſibi ex piorum inſectatione Epiſcopatibus, quamvìs non pari inter ipſos ſucceſſu, invigilantibus. ¶ *Pater ille meus*, ὁ πατήρ μου. Non fuit negligendus articulus, non modò ut patris, ſed etiam ut ipſius paternitatis diſcrimen obſervetur: Chriſto tamen, ubique ſeſe ad Judæorum captum accommodante, ac propterea illos ſemper ad eum revocante, quem verè Deum eſſe uſque adeò concedebant, ut ipſum Chriſtum propterea blaſphemiæ accuſarent, quòd ſeſe illius Filium eſſe peculiari quodam, & ipſis, ſuâ ipſorum culpâ, ignoto modo, doceret.

56 *Geſtivit*, ἠγαλλιάσατο. Vulgata & Eraſmus, *Exſultavit*. quo modo conſuevimus hoc verbum interpretari: ſed quia hic ſignificatur potiùs ſummum deſiderium rei nondum præſentis, ſed tamen certò futuræ, idcirco illud verbum prætulimus. ¶ *Diem iſtum meum*, τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν. Placet hoc dicendi genus noſtro penè uni Evangeliſtæ: quod ſanè eſt elegans, & interdum videtur ἐμφατικώτερον quàm ſi ſimplex pronomen uſurpetur. Cæterùm ex Hebræorum idiotiſmo יום פלמוני, *jom palmoni*, id eſt, *Dies alicujus*, nihil aliud declarat quàm ſpatium quo vixerit aliquis, aut inſigne quidpiam quod ipſi vel facere vel ferre contigerit, quæ res notior eſt quàm ut teſtimonio egeat. *Dies* ergò *Domini* nihil aliud ſignificat quàm ipſius adventum in carnem. Vidit enim eum eminus Abraham, fidei nimirum oculis, ut declaratur Heb. 11. 13. ¶ *Ac gaviſus eſt*, καὶ ἐχάρη. Gaudio nimirum illo quod pacem vocat Dominus, quam mundus dare non poteſt, infrà 14. 27. & de qua Apoſtolus Rom. 5. 1. Reſpicit autem expreſsè Chriſtus ad id quod dicitur Abrahamus Gen. 17. 17. acceptâ de naſcituro ſibi illo ſemine promiſſione, ſeſe proſtraviſſe & riſiſſe: unde & ipſi Iſaaco nomen impoſuit Dominus.

57 *Quinquaginta annos nondum habes*, πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις. Chryſoſtomus legit *Quadraginta*: ad quam ætatem (inquit) accedebat. Nam agebat annum circiter 34. Eraſmus autem, quominus eam lectionem amplectatur, eo uno deterretur, quòd in omnibus exemplaribus, atque adeò apud Nonnum & Theophylactum, legitur πεντήκοντα. Certè cùm Græci ſoleant numeros ſuarum literarum notis declarare, facilis fuit lapſus literæ μ in ν: quâ ratione norunt omnes eruditi plurimos tum Græcos tum Latinos ſcriptores miſerrimè eſſe depravatos. Sed tamen quod ad hunc locum attinet, ſi Judæi quinquaginta annorum mentionem fecerunt, ſic locuti ſunt ut facere ſolent qui adverſario gratificantur, ut plus etiam concedant quàm auſit flagitare: & ità legit etiam Syrus interpres. Irenæus quoque lib. 2. cap. 39. legit *Quinquaginta*, & ità quidem hanc lectionem tuetur, ut quàm periculoſè traditiones veterum, etiam quas pro Apoſtolicis venditant, pro irrefragabilibus habeantur, ipſe vehementer in eo hallucinatus, demonſtret.

58 *Priuſquam Abraham exſiſteret*, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι. Eraſmus, *Antequam Abraham naſceretur*. Ego verò, quamvis non exiſtimem Chriſtum hìc ſimpliciter agere de ſe, quatenus Deus eſt, ſed quatenus eſt oculis fidei viſus ab Abrahamo, Dei videlicet & hominum mediator, ſive Deus in carne manifeſtatus, (nam alioqui non videretur Chriſtus appoſitè differere) tamen quia ut mediator conſiderari non poteſt, niſi verè ſit Emmanuel, & hâc etiam ratione dicitur Agnus à conſtitutione mundi occiſus, imò verò Chriſtus fuiſſe heri & hodie, putavi ſervandam eſſe antitheſin. Itaque γενέσθαι malui convertere *Exſiſtere*, ut opponatur τῷ εἰμι, quod illi demum propriè tribuitur qui ſolus verè eſt.

59 *E templo*, ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Quæ poſt hæc verba ſubjiciuntur ad finem capitis, leguntur apud Syrum interpretem, & in vetuſtis noſtris omnibus Græcis codicibus, excepto unico illo meo vetuſtiſſimo. Aſſentior tamen Eraſmo, qui priorem partem putat ex Luc. 4. 30. irrepſiſſe in contextum, culpâ librariorum, qui hæc in margine deſcripta invenerunt: deinde ut hæc cum proximo capite

capite cohærerent, additum fuisse καὶ παρῆγεν οὕτως. Ut autem ità credam, adducor non modò eâ ratione quam ille adfert, quia videlicet nec Chrysostomus nec Augustinus istius appendicis meminerunt, nec Latina vetus versio: sed etiam quòd videantur ista parùm probabiliter cohærere. Nam si sese occultavit, quomodo per ipsos medios transiit? nisi fortè aut illos excæcavit ad tempus, aut repentè Divinâ suâ virtute disparuit, quod Theophylactus & Clicthoveus, Cyrillum supplens, commenti sunt, ut hunc nodum explicarent, quorum neutrum est probabile. Alibi quidem fateor, dicitur per medios hostes elapsus, sed nulla ibi occultationis mentio: imò Dominus eo tempore neque oculos eorum excæcavit, neque evanuit ex hominum oculis, sed Divinam suam virtutem in eo ostendit quòd eorum manus ad homicidium paratas ità continuit, ut palàm per mediam ipsorum turbam salvus evaderet. Nihilominus tamen dici potest & ab iis qui in templo erant sese subduxisse, ac deinceps per eos medios quos foris reperit transivisse. Qui verò ex hoc verbo ἐκρύβη, colligunt corporis Christi visibilitatem non esse necessarium veri corporis Christi idioma, quid tandem isti suo palpabili delirio possint prætexere, ego quidem videre non possum. Cur enim absconderet se, qui si istis creditur erat in sese tam ἀόρατος quàm ὁρατός, cùm libuisset, salvâ quoque corporis humani veritate?

ΚΕΦ. θ'.

Καὶ παράγων, εἶδεν ἄνθρωπον τυφλὸν ἐκ γενετῆς.
2 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Ῥαββί, τίς ἥμαρτεν; οὗτος, ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ;
3 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε οὗτος ἥμαρτεν, οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ.
4 Ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με ἕως ἡμέρα ἐστίν· ἔρχεται νὺξ ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι.
5 Ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ὦ, φῶς εἰμι τοῦ κόσμου.
6 Ταῦτα εἰπών, ἔπτυσε χαμαί, καὶ ἐποίησε πηλὸν ἐκ τοῦ πτύσματος, καὶ ἐπέχρισε τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ.
7 Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε, νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, ὃ ἑρμηνεύεται, ἀπεσταλμένος. Ἀπῆλθεν οὖν, καὶ ἐνίψατο, καὶ ἦλθε βλέπων.
8 Οἱ οὖν γείτονες καὶ οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον ὅτι τυφλὸς ἦν, ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος, καὶ προσαιτῶν;
9 Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν· ἄλλοι δέ, Ὅτι ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Ἐκεῖνος ἔλεγεν, Ὅτι ἐγώ εἰμι.
10 Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Πῶς ἀνεῴχθησάν σου οἱ ὀφθαλμοί;
11 Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Ἄνθρωπος λεγόμενος Ἰησοῦς πηλὸν ἐποίησε, καὶ ἐπέχρισέ μου τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ εἶπέ μοι, Ὕπαγε εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, καὶ νίψαι. Ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος, ἀνέβλεψα.
12 Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος; Λέγει, Οὐκ οἶδα.
13 Ἄγουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς Φαρισαίους τόν ποτε τυφλόν.
14 Ἦν δὲ σάββατον ὅτε τὸν πηλὸν ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀνέῳξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς.
15 Πάλιν οὖν ἠρώτων αὐτὸν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πῶς ἀνέβλεψεν. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Πηλὸν ἐπέθηκεν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ ἐνιψάμην, καὶ βλέπω.

CAP. IX.

Progressus autem vidit quendam cæcum à nativitate.

Et interrogaverunt eum discipuli ejus, dicentes, Rabbi, quis peccavit, iste, an parentes ejus, ut cæcus nasceretur?

Respondit Jesus, neque iste peccavit, neque parentes ejus, *ut cæcus nasceretur*: sed *cæcus natus est* ut opera Dei manifesta fiant in eo.

Oportet me operam dare operibus ejus qui misit me, donec dies est: venit nox cùm nemo potest operari.

Quamdiu fuero in mundo, * Lux sum mundi.

Hoc cùm dixisset, spuit humi, & fecit lutum ex sputo, & illevit lutum oculis cæci illius.

Dixitque ei, Vade, ablue *oculos* in piscina Siloam, quod est, si interpreteris, Missus. Abiit ergò, & abluit *oculos*, rediitque videns.

Vicini ergò, & qui priùs conspexerant eum cæcum esse, dicebant, Nonne hic est qui sedebat & mendicabat?

Alii dicebant, Certè hic est: alii verò, Certè similis est ei. Ille verò dicebat, Certè ego *is* sum.

Dixerunt ergò ei, Quomodo aperti sunt tibi oculi?

Respondit ille, & dixit, Quidam qui dicitur Jesus, lutum fecit, & inunxit oculos meos, & dixit mihi, Vade ad piscinam Siloam & ablue *oculos*. Ut autem abii, & *oculos* ablui, vidi.

Dixerunt ergò ei, Ubi est ille? Ait, Nescio.

Adducunt eum ad Pharisæos, eum, *inquam*, qui olim cæcus fuerat.

Erat autem Sabbatum cùm lutum faceret Jesus, & aperiret oculos ejus.

Rursus ergò interrogarunt eum etiam Pharisæi quomodo videndi facultatem esset adeptus. Ille verò dixit eis, Lutum imposuit oculis meis, & ablui *oculos*, & video.

CAP. IX.

Et præteriens Jesus vidit hominem cæcum à nativitate.

Et interrogaverunt eum discipuli ejus, Rabbi, quis peccavit, hic, aut parentes ejus, ut cæcus nasceretur?

Respondit Jesus, Neque hic peccavit, neque parentes ejus, sed ut manifestentur opera Dei in illo.

Me oportet operari opera ejus qui misit me, donec dies est: venit nox quando nemo potest operari.

Quamdiu sum in mundo, lux sum mundi.

Hæc cùm dixisset, exspuit in terram, & fecit lutum ex sputo, & linivit lutum super oculos ejus.

Et dixit ei, Vade, lava in natatoria Siloe, quod interpretatur missus. Abiit ergò, & lavit: & venit videns.

Itaque vicini & qui viderant eum priùs quia mendicus erat, dicebant, Nonne hic est qui sedebat, & mendicabat?

Alii dicebant, Quia hic est: alii autem, Nequaquam, sed similis est ei. Ille verò dicebat, Quia ego sum.

Dicebant ergò ei, Quomodo aperti sunt tibi oculi?

Respondit ille, homo qui dicitur Jesus, lutum fecit & unxit oculos meos & dixit mihi, Vade ad natatorium Siloe, & lava. Et abii, & lavi, & video.

Et dixerunt ei, Ubi est ille? Ait, Nescio.

Adducunt eum ad Pharisæos qui cæcus fuerat.

Erat autem Sabbatum quando lutum fecit Jesus, & aperuit oculos ejus.

Iterum ergò interrogabant eum Pharisæi quomodo vidisset. Ille autem dixit eis, Lutum mihi posuit super oculos, & lavi, & video.

1 Omnium quidem etiam corporis malorum vera est origo peccatum: nec tamen consequitur semper à Deo respici peccata eorum, quos durissimis etiam flagellis explorat.
4 Christi opera sunt instar lucis mundi tenebras illustrantis.
* *Supr.* 1.9. & 8.11. *Inf.* 12.35,46
6 Christus adhibito luti ac deinde fontis Siloam (id est Missi) symbolo cæcum natum sanans, declarat, sicut ipse initio hominem condidit, ità etiam se demum ejusdem tum corporis, tum multò magis animæ instauratorem esse, & ità quidem ut ultro ad nos sanandos prior accurrat.
8 Vera imago omnium hominum, qui ut naturâ cæci sunt, oblatam sibi lucem nec admittunt ipsi, nec in aliis ferunt, & tamen miris modis inter se tumultuantur.

2 *Iste*, οὗτος. At quînam potuit iste peccare antequam nasceretur? Non enim hìc agitur de illo universali lapsu in Adamo, de quo Apostolus Rom. 5. 12. sed de singulari & personali quodam peccato. Nempe imbuti erant Judæi dogmate μετεμψυχώσεως: quod dogma Kimhi Psal. 104. 30. iis tribuit quos sapientes MECAR appellat, & jam olim fortasse Pythagoras in Ægypto didicerat. Vide 1.Cor.1.20. Frustrà verò Chrysostomus in hunc locum putat hunc sermonem esse, non tam seriò interrogantium, quàm dubitantium discipulorum.

3 *Neque iste peccavit*, οὔτε οὗτος ἥμαρτεν. Respondet Christus non simpliciter de causa istius mali, sed ex discipulorum hypothesi, cujusmodi quiddam annotavimus suprà, 5. 22. Non quærunt autem discipuli an peccarit iste, sed an peccarit ut cæcus nasceretur. Præsupponunt enim morbos nonnisi propter peccata immitti: quæ hypothesis in isto cæco falsa erat, ut ex responso liquet, in quo propterea illam etiam particulam, *Ut cæcus nasceretur*, repetii. Talis etiam fuit amicorum Jobi disputatio, falsò nitens eodem fundamento. Hoc non animadvertunt qui Græcos plerosque sacros etiam interpretes, philosophicè potius (imò nè philosophicè quidem) quàm Christianè de providentia Dei differentes, & Deum Stoicorum vitantes in Epicureorum delirium imprudentes delapsi, volunt ista dici quasi sibi Deus hunc consilii sui finem impulsivum non proponat, sed quòd hic eventus ista consequatur: quæ interpretatio, (ut cæteras maximi momenti rationes præteream) vel ex eo refellitur manifestè, quòd alioqui Christus Sophistarum more, de uno rogatus, id est de causa, de altero, id est de eventu, respondisset. ¶ *Sed*, ἀλλ' ἵνα. Aliquid deest necessariò supplendum, de quo dixi Mar. 9. 12. & 14. 49.

4 *Oportet*, δεῖ. Illustris est hæc historia indicandæ lethali, in qua omnes nascimur, cæcitati, & intelligendo vero & unico ejus curandæ remedio, propositis quoque in hujus nati cæci persona, tum medicamenti, tum fontis Siloam allegoricis in ipsos sensus incurrentibus exemplis. Cæterùm sicut in hac allegorica narratione aliud est *Lux* ipsa, aliud *Dies* ex præsentia lucis nascens, cui *Nox* opponitur per lucis privationem, ità singulæ partes hujus allegoriæ diligenter sunt distinguendæ. Christus ergò est illa ipsa Lux diem terris suo in Judæam adventu inferens Evangelicæ prædicationis radiis, & divinis miraculis refulgentem, quam quisquis pro sui muneris ratione intuetur, curriculum suæ vitæ beatus conficiat. Hujus autem oblatæ lucis tempus, quod præsentiâ carnis Christi in terris, & Apostolicâ Christi discessum secutâ prædicatione terminatur, tam obstinatè aspernantes Judæos Christus hoc loco, ut & infrà 11.9. & 12.35. admonet, sicut hunc naturalem diem obeundis humanis laboribus destinatum, Psal. 104. 22, & 23. excipiunt noctis tenebræ, in quibus nemo, nè si maximè quidem velit, res suas curare possit: ità si cessantibus ipsis, vera lux illa semel ipsis evanescat, in tenebras exitiales incidant, cujus prædictionis eventum nunc adhuc cernimus. Quod autem Judæis hìc prædicitur, hoc ipsum sibi omnes populi, atque adeò singuli, Judæorum pertinaciam secuti, noverint hìc prædici.

6 *Spuit*, ἔπτυσε. Non temerè signum istud adhibuit Christus huic miraculo. Non enim cæci istius oculos, ut aliorum plurimorum, sanavit, sed creatricis illius potentiæ vim in eo exseruit: ideóque primi hominis ex humo macerata creationem, quam nè ipsi quidem poetæ ignorantes suo Prometheo attribuerunt, hoc signo repræsentavit, docens ab eâdem illa virtute per quam hic idem ὁ λόγος primum hominem creavit ad imaginem Dei suprà 1. 3, & 4. pendere hominum & quod ad corpus & quod ad animam attinet restitutionem.

7 *Siloam*, Σιλωάμ. Sic dictus est rivulus urbem influens, quòd inde in hortos & pomaria deduceretur, ut tradit Kimki. Fit autem hujus piscinæ mentio Nehem. 3. 15. & in Cantic. 7. 4. & illa ipsa est fortasse, de qua diximus suprà 5. 2. ¶ *Quod est*, &c. ὃ &c. Tota hæc particula deest apud Syrum interpretem, & meritò quidem, cùm Græcis non scripserit. Sunt igitur hæc ipsius Evangelistæ verba Græcè scribentis, & simul explicantis cur hujus in hoc fonte ablutionis mysterium Christus huic miraculo adjunxerit, nempe ut omnes intelligerent non extrinsecâ aliquâ, sed ipsius Christi ut missi à Deo Patre Filii propriâ nec mutuatitiâ virtute istud peragi.

8 *Cæcum*, τυφλός. Vulgata, *Mendicus*, id est, προσαίτης, quam lectionem in uno tantùm exemplari invenimus. Ea verò si cui placuerit, ità convertat ut ὅτι non sit εἰδικὸν, sed causale. Quòd si pro ὅτι legas ὅτε, id est *cùm*, planior etiam erit sententia: sed ex conjecturâ nihil placet mutare.

9 *Certè*,

9 *Certè*, ὅτι. Sic istud mihi ter videtur explicandum hoc dicendi genus in hoc versiculo, alioqui redundans, cùm transitio fiat à recta orationis forma ad obliquam. ¶ *Similis est ei*, ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Vulg. *Nequaquam, sed similis est ei*: id est, (ut in uno codice scribitur) οὐχί, ἀλλ' ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. ¶ *Ille verò*, ἐκεῖνος. In uno exemplari legimus ἐκεῖνος δὲ, quo modo sumus interpretati.

10 *Aperti sunt*, ἀνεῴχθησαν. Hebræorum more *clausi* dicuntur oculi cæcorum, quoniam luci non sunt pervii. Itaque iis dicuntur *aperiri* qui ex cæcis fiunt videntes. Sed ut peculiari ratione dicuntur Divinitus *teneri* oculi nè hoc vel illud cernant, qui tamen cæci non sunt: sic etiam dicuntur *aperiri*, ut Luc. 24. 16. & 31. & Gen. 21. 19.

11 *Vidi*, ἀνέβλεψα. Impropriè pro ἔβλεψα, cùm propriè significet deperditum videndi usum rursus obtinere, quod cæco nato non convenit. Sed aliter vix Græcè potuit τὸ βλέπειν dici, pro *Videndi facultatem accipere*, pro quo scitè & eleganter Syrus interpres habet, ואתחזי לי, *vethchezi li*, *factum est mihi videre*, tum hoc loco tum vers. 15. Sed & Vulg. ubique utitur unico *videndi* verbo, ut ubique illum appareat τὸ βλέπειν legisse.

15 *Videndi facultatem esset adeptus*, ἀνέβλεψε. Impropriè: nisi dicamus istos sic voluisse elevare istius miraculi magnitudinem, quasi videlicet iste non fuisset cæcus natus, sed amissum duntaxat visum oculorum recuperasset: quem illorum sensum si sequamur, scribemus, *Visum recepisset*. Vulg. *vidisset*, obscurè, & malè, etiam si legamus ἔβλεψε.

16 Nullius rei prætextu acriùs quàm religionis oppugnatur religio: sed ea quò magis premitur, eò magis assurgit.

28 Necesse est tandem erumpat superbâ impietas, frustrà sub pietatis zelo delitescens.

35 Felicissima est eorum conditio qui ab impiis (etiam nomine Ecclesiæ superbientibus) quàm longissimè extruduntur, ut Christus eò propiùs ad ipsos accedat.

† *Supr.* 3. 7. *Infr.* 12. 47.

39 Christus Evangelii prædicatione suos suarum tenebrarum sibi conscios verè illustrat; eos verò qui sibi videntur oculati, penitus excæcat: quales sunt etiam sæpe qui primum in Ecclesia locum obtinent.

16 Ἔλεγον οὖν ἐκ τῶν Φαρισαίων τινές, Οὗτος ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι τὸ σάββατον οὐ τηρεῖ. Ἄλλοι ἔλεγον, Πῶς δύναται ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς τοιαῦτα σημεῖα ποιεῖν; Καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς.

17 Λέγουσι τῷ τυφλῷ πάλιν, Σὺ τί λέγεις περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς; Ὁ δὲ εἶπεν, Ὅτι προφήτης ἐστίν.

18 Οὐκ ἐπίστευσαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ ὅτι τυφλὸς ἦν, καὶ ἀνέβλεψεν, ἕως ὅτου ἐφώνησαν τοὺς γονεῖς αὐτοῦ, τοῦ ἀναβλέψαντος.

19 Καὶ ἠρώτησαν αὐτούς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ὑμῶν, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη; πῶς οὖν ἄρτι βλέπει;

20 Ἀπεκρίθησαν αὐτοῖς οἱ γονεῖς αὐτοῦ, καὶ εἶπον, Οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ἡμῶν καὶ ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη·

21 Πῶς δὲ νῦν βλέπει, οὐκ οἴδαμεν· ἢ τίς ἤνοιξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς, ἡμεῖς οὐκ οἴδαμεν· αὐτὸς ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε, αὐτὸς περὶ αὐτοῦ λαλήσει.

22 Ταῦτα εἶπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὅτι ἐφοβοῦντο τοὺς Ἰουδαίους· ἤδη γὰρ συνετέθειντο οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα ἐάν τις αὐτὸν ὁμολογήσῃ Χριστόν, ἀποσυνάγωγος γένηται.

23 Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς αὐτοῦ εἶπον, Ὅτι ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε.

24 Ἐφώνησαν οὖν ἐκ δευτέρου τὸν ἄνθρωπον ὃς ἦν τυφλός, καὶ εἶπον αὐτῷ, Δὸς δόξαν τῷ Θεῷ· ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἁμαρτωλός ἐστιν.

25 Ἀπεκρίθη οὖν ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Εἰ ἁμαρτωλός ἐστιν, οὐκ οἶδα· ἓν οἶδα, ὅτι τυφλὸς ὤν, ἄρτι βλέπω.

26 Εἶπον δὲ αὐτῷ πάλιν, Τί ἐποίησέ σοι; πῶς ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς;

27 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Εἶπον ὑμῖν ἤδη, καὶ οὐκ ἠκούσατε· τί πάλιν θέλετε ἀκούειν; μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε αὐτοῦ μαθηταὶ γενέσθαι;

28 Ἐλοιδόρησαν οὖν αὐτόν, καὶ εἶπον, Σὺ εἶ μαθητὴς ἐκείνου· ἡμεῖς δὲ τοῦ Μωσέως ἐσμὲν μαθηταί.

29 Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι Μωσῇ λελάληκεν ὁ Θεός· τοῦτον δὲ οὐκ οἴδαμεν πόθεν ἐστίν.

30 Ἀπεκρίθη ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐν γὰρ τούτῳ θαυμαστόν ἐστιν, ὅτι ὑμεῖς οὐκ οἴδατε πόθεν ἐστί, καὶ ἀνέῳξέ μου τοὺς ὀφθαλμούς.

31 Οἴδαμεν δὲ ὅτι ἁμαρτωλῶν ὁ Θεὸς οὐκ ἀκούει· ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ, καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῇ, τούτου ἀκούει.

32 Ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσθη ὅτι ἤνοιξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημένου.

33 Εἰ μὴ ἦν οὗτος παρὰ Θεοῦ, οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν.

34 Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἐν ἁμαρτίαις σὺ ἐγεννήθης ὅλος, καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς; Καὶ ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω.

35 Ἤκουσεν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω· καὶ εὑρὼν αὐτόν, εἶπεν αὐτῷ, Σὺ πιστεύεις εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ;

36 Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπε, Τίς ἐστι, Κύριε, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν;

37 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Καὶ ἑώρακας αὐτόν, καὶ ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν.

38 Ὁ δὲ ἔφη, Πιστεύω, Κύριε. καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ.

39 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον· ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες, τυφλοὶ γένωνται.

40 Καὶ ἤκουσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων ταῦτα οἱ ὄντες μετ' αὐτοῦ, καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν;

41 Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν· νῦν δὲ λέγετε, Ὅτι βλέπομεν· ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει.

Dicebant ergò ex Pharisæis quidam, Homo iste non est à Deo: nam Sabbatum non observat. Alii dicebant, Quomodo potest quispiam peccator talia signa edere? Et dissidium erat inter eos.

Rursus dicunt cæco, Tu quid dicis de ipso, quòd aperuit oculos tuos? Ille autem dixit, Certè Propheta est.

Non crediderunt ergò Judæi de eo quòd cæcus fuisset, & videndi facultatem esset adeptus, usquequo vocarunt ejus parentes, ejus *inquam* qui videndi facultatem fuerat adeptus:

Et interrogaverunt eos, dicentes, Hiccine est filius ille vester, quem vos dicitis cæcum natum esse? quomodo ergò nunc videt?

Responderunt eis parentes ejus & dixerunt, Scimus hunc esse filium illum nostrum, & cæcum natum esse:

Quomodo verò nunc videat, nescimus: aut quis ejus aperuerit oculos, nos nescimus: ipse ætatem habet, ipsum interrogate, ipse de se loquetur.

Hæc dixerunt parentes ejus, quòd metuerent Judæos: jam enim constituerant Judæi ut siquis eum profiteretur esse Christum, synagogâ moveretur.

Propterea parentes ejus dixerunt, Ætatem habet, ipsum interrogate.

Secundò ergò vocarunt hominem, qui fuerat cæcus & dixerunt ei, Tribue gloriam Deo: nos hunc hominem scimus peccatorem esse.

Respondit igitur ille & dixit, An peccator sit, nescio: unum scio, me cùm cæcus fuerim nunc videre.

Dixerunt autem ei rursus, Quid fecit tibi? quomodo aperuit oculos tuos?

Respondit eis, Jam vobis dixi, & non audivistis: cur iterum vultis audire? num & vos fieri vultis ipsius discipuli?

Itaque convitiati sunt ei, & dixerunt, Tu discipulus illius es: nos autem Mosis discipuli sumus.

Nos scimus Deum esse locutum Mosi: hic autem unde sit nescimus.

Respondit eis ille, & dixit, At enim istud mirum est, quòd vos nesciatis unde sit, & *tamen* aperuit meos oculos.

Scimus autem quòd Deus peccatores non audiat: sed siquis Dei cultor est, & facit quod ille vult, *illo* hunc audit.

Ab seculo non est auditum aliquem aperuisse oculos ejus qui cæcus natus fuerit.

Nisi esse hic à Deo, non posset *tale* quicquam facere.

Responderunt & dixerunt ei, Tu in peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et ejecerunt eum forás.

Audivit Jesus eum ejectum forás: & eum nactus, dixit ei, Tune credis in Filium Dei?

Respondit ille & dixit, Quis est, Domine, ut credam in eum?

Dixit autem ei Jesus, & vidisti eum, & is est qui loquitur tecum.

At ille ait, Credo, Domine. Et adoravit eum.

Et dixit Jesus, † Ad judicium *exercendum* ego in hunc mundum veni: ut qui non vident videant, & qui vident cæci fiant.

Audierunt autem hæc quidam ex Pharisæis qui cum ipso erant, & dixerunt ei, Num & nos cæci sumus?

Dixit eis Jesus, Si cæci essetis, non haberetis peccatum: nunc verò dicitis, Videmus: itaque peccatum vestrum manet.

Dicebant ergò ex Pharisæis quidam, Non est hic homo à Deo, qui Sabbatum non custodit. Alii autem dicebant, Quomodo potest homo peccator hæc signa facere? Et schisma erat inter eos.

Dicunt ergò cæco iterum, Tu quid dicis de illo qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit, Quia Propheta est.

Non crediderunt ergò Judæi de illo quia cæcus fuisset, & vidisset, donec vocaverunt parentes ejus qui viderat.

Et interrogaverunt eos dicentes, Hic est filius vester, quem vos dicitis quia cæcus natus est? quomodo ergò nunc videt?

Responderunt eis parentes ejus, & dixerunt, Scimus quia hic est filius noster, & quia cæcus natus est:

Quomodo autem nunc videat, nescimus: aut quis ejus aperuit oculos nos nescimus: ipsum interrogate: ætatem habet, ipse de se loquatur.

Hæc dixerunt parentes ejus, quoniam timebant Judæos: jam enim conspiraverant Judæi ut siquis eum confiteretur esse Christum, extra synagogam fieret.

Propterea parentes ejus dixerunt, Quia ætatem habet, ipsum interrogate.

Vocaverunt ergò rursum hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, Da gloriam Deo: nos scimus quia hic homo peccator est.

Dixit ergò eis ille, Si peccator est, nescio: unum scio, quia cæcus cùm essem, modò video.

Dixerunt ergò illi, Quid fecit tibi? Quomodo aperuit tibi oculos?

Respondit eis, Dixi vobis jam, & audistis: quid iterum vultis audire? numquid & vos vultis discipuli ejus fieri?

Maledixerunt ergò ei, & dixerunt, Tu discipulus illius sis: nos autem Moysi discipuli sumus.

Nos scimus quia Moysi locutus est Deus: hunc autem nescimus unde sit.

Respondit ille homo, & dixit eis, In hoc enim mirabile est, quia vos nescitis unde sit, & aperuit meos oculos.

Scimus autem quia peccatores Deus non audit: sed siquis Dei cultor est, & voluntatem ejus facit, hunc exaudit.

A seculo non est auditum quia quis aperuit oculos cæci nati.

Nisi esset hic à Deo, non poterat facere quicquam.

Responderunt & dixerunt ei, In peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et ejecerunt eum forás.

Audivit Jesus, quia ejecerunt eum forás: & cùm invenisset eum, dixit ei, Tu credis in Filium Dei?

Respondit ille & dixit, Quis est, Domine, ut credam in eum?

Et dixit ei Jesus, Et vidisti eum, & qui loquitur tecum ipse est.

At ille ait, Credo Domine. Et procidens adoravit eum.

Et dixit ei Jesus, In judicium ego in hunc mundum veni: ut qui non vident videant, & qui vident cæci fiant.

Et audierunt quidam ex Pharisæis qui cum ipso erant, & dixerunt ei, Numquid & nos cæci sumus?

Dixit eis Jesus, Si cæci essetis, non haberetis peccatum: nunc verò dicitis, Quia videmus: peccatum vestrum manet.

16 *Peccator*, ἁμαρτωλός. Hebr. חטא, *chuta*, homo impius, & qui velut artem peccandi exerceat, quem etiam simili ratione Græci poetæ κακῶν ῥεκτῆρα vocant. ¶ *Talia*, τοιαῦτα. Vulg. & Erasmus, *Hæc*, id est, ταῦτα.

17 *Quòd aperuit*, ὅτι ἤνοιξε. Vulg. *Qui*, ὅστις, nisi perperàm scriptum est *Qui* pro *Quia*. De hoc dicendi genere quod Gallis etiam familiarissimum est, vide suprà, 2. 8. & 8. 43.

19 *Filius ille vester*, ὁ υἱὸς ὑμῶν. Additur Græcè articulus, ut certum ac bene notum hominem designari sciant.

22 *Constituerant*, συνετέθειντο. vel, *pacti fuerant*. Ostendit enim hoc verbum non fuisse istud legitimè, sed, ut Latini loquuntur, ex composito factum decretum. Vulgata & Erasmus, *Conspiraverant*. rectè quidem, sed tamen *conspirare* respondet alii verbo. ¶ *Synagogâ moveretur*, ἀποσυνάγωγος γένηται. Vulg. *Extra synagogam fieret*, nimiùm obscurè. Erasmus, *E synagoga ejiceretur*, ambiguè. Potest enim ejici è cœtu aut quopiam loco cui tamen jus redeundi non adimitur. Placuit igitur mihi illam Latinorum solennem ac magìs perspicuam formulam potiùs imitari, apud quos dicebatur *Senatu moveri* cui dignitas Senatoria Censoris autoritate abrogabatur, quem Græci diversâ ratione, ἀποδοκιμάζεσθαι & ἀτιμοῦσθαι dicebant. Ejici verò è synagoga, idem fuit atque in populo Dei non censeri, & velut profanum haberi, ut loquitur Dominus Mat. 18. 17. Fuit autē prima hæc species excommunicationis ab Hebræis Niddui vocata, i. summotio

&

& exclusio à communi cœtu: hodie *minor excommunicatio* in Ecclesiis dicta. Hæc si nihil profuerat peccatori non resipiscenti, pronunciabatur Cherem, id est ἀνάθεμα, quod videtur Apostolus per *traditionem Satanæ* intelligere: ac tandem etiam Samatha, quæ fuit ultima devotio & exsecratio, qua de re vide 1.Cor. 16,22. Est igitur Græcè ἀποσυνάγωγος qui Hebræis Menuddem dicitur. Hæc ex Elia grammatico, in Thesbite.

24 *Tribue gloriam Deo*, δὸς δόξαν τῷ Θεῷ. Apparet ex Jos. 7. 19. & 1.Sam.6.5. hanc fuisse solennem quandam formulam quâ adigebatur aliquis ad culpam coram Deo agnoscendam. Perinde autem id erat acsi reo dictum esset, Cogita te coram Deo esse, qui rem totam novit. Reverere igitur ipsius majestatem, & hunc illi honorem habe, ut palàm fateri rem totam malis quàm coram eo mentiri. His igitur verbis isti sunt conati à sanato cæco consensum ad damnandum Christum extorquere, & à se quoque violati aliquatenus Sabbati confessionem.

27 *Et non audivistis*, καὶ οὐκ ἠκούσατε. Vetus interpres legit καὶ ἠκούσατε, *& audivistis*: & rectiùs fortassis, quoniam sic meliùs cohærent sequentia.

28 *Convitiati sunt*, ἐλοιδόρησαν. Vulg. *maledixerunt*, quod respondet τῷ καταρᾶσθαι, pro imprecatione videlicet. Nam pro κακολογεῖν raro dicitur. Quid sit autem τὸ λοιδορεῖν, sic eleganter docet Basilius in definitionibus brevioribus, ὅρῳ κδ', Πᾶν ῥῆμα ἐκ διαθέσεως τοῦ ἀτιμάσαι λεγόμενον, λοιδορία ἐστὶν, κἂν αὐτὸ τὸ ῥῆμα μὴ δόξῃ εἶναι ὑβριστικὸν, id est, *Quicquid dicitur affectu cujuspiam dedecore afficiendi est* λοιδορία, *etiam si quod dicitur, videri posset ad injuriam non spectare*. ¶ *Es*, εἶ. Vulg. *sis*. Sed antithesis ipsa videtur ostendere veram scripturam & sententiam.

29 *Unde sit*, πόθεν ἐστίν. Hoc quoque dicendi genus è medio petitum est, & aliud declarat quàm verba ipsa sonent. Nec enim de patriæ, vel familiæ nomine ambigebant, sed de ipsius munere & autoritate dicunt sibi non constare: videri tamen à Deo non esse, quia Sabbatum violaret.

30 *Ille*, ὁ ἄνθρωπος. Id est, αὐτός. Hebr. ad verbum *Homo ille*. ¶ *At enim*, γάρ. id est *Certè*. Vulg. *In hoc enim*, ἐν τούτῳ γάρ. Hujusmodi formulæ loquendi plurimæ petitæ sunt ex communi loquendi usu, sed non quibusvis linguis usitatæ. in quibus explicandis non est in singulis vocibus hærendum. ¶ *Et tamen*, καί. Similem ellipsin particulæ adversativæ annotavimus Matth. 2. 6.

31 *Non audiat*, οὐκ ἀκούει. Hæc una est ex communibus notitiis quas Satan prorsus abolere in mentibus humanis non potuit, unde rectè Achilles Homericus, Ὅς κε θεοῖς ἐπιπείθηται, μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ. *Peccatoris* autem nomine non intelligitur quem rectè pœnitet anteactæ vitæ, sed is in quo regnat peccatum. Malè tamen hæc sententia universaliter miraculis applicatur, cùm miraculorum donum pseudoprophetis etiam interdum tribuatur, Deut. 13. 1. Matt. 7.22, & 24. 14. Et tamen demonstrativè Christus à suis miraculis, non tantùm doctrinæ suæ veritatem, sed etiam Deitatem suam probat, quòd ipse αὐτοκρατορικῇ, id est eâ quæ unius Deitatis propria est potestate, non autem mutuatitiâ alterius virtute ederet miracula.

34 *In peccatis*, ἐν ἁμαρτίαις. id est peccatis coopertus & implicitus, quoniam videlicet cæcus natus erat. ¶ *Foràs*, ἔξω. nempe extra Synagogam, sive templum, ut fuerit non simplex duntaxat extrusio, sed etiam cæremonialis, ut ἀποσυνάγωγος factus esse intelligeretur. Sic autem tyrannicè extrudi quàm non sit damnosum, imò coram Deo pretiosum, ex hoc exemplo liquet, & quotidie nunc quoque pii multis locis experiuntur.

39 *Ad judicium* exercendum, εἰς κρίμα. Id est, cum summo imperio & autoritate, ut statuam quod justum & æquum est. Nam *judicium* simpliciter hìc accipi pro *condemnatione* non potest, cùm ut observat doctissimus interpres ad illuminationis gratiam extendatur, sed pro eo jure potiùs quod princeps aliquis habet hoc vel illud arbitrio suo constituendi: ut ipse suprà exposuit 5.27, & 30. qua de re pulchra narrat David Psal. 2.7, & Psal. 50.1. Sed mihi tamen videtur hoc quidem loco *judicii* vocabulum præterea etiam complecti justum illius potestatis usum. Existimo enim Dominum, iniquâ eorum sententiâ offensum, qui hunc tanquam profanum ac blasphemum ex fidelium albo expunxerant, eum consolari, & suam jurisdictionem cum illorum tyrannide comparare, quasi diceret, Isti pro arbitrio suo sibi arrogant populi Dei administrationem, quasi soli omnia videant, & sint lumen versantium in tenebris, ut Rom. 2. 19. at ego veni ut istos reprimam: mea est jurisdictio, quam ego longè aliâ ratione exercebo quàm isti soleant. nam quos isti pro cæcis habent illos ego luce donabo: istos autem superbos & arrogantes, qui se solos putant acutissimè cernere, illos, inquam, ego tractabo ut æquum est, cùm illos in densissimas ignorantiæ tenebras demergam, ut prædictum fuit ab Esaia, toto capite 29. ¶ *Qui vident*, οἱ βλέποντες. In *cæcorum* ac *videntium* nominibus ironica est μίμησις. Loquitur enim ex Pharisæorum opinione, qui reliquos in tenebris versari, se solos omnia videre sibi persuaserant: quos graphicè prorsus describit Paulus Rom. 2. 17, 18, 19, 20, & 21. Nec verò hujus justi Dei judicii exempla longiùs quàm ab hoc nostro seculo petere necesse est. Prodeant omnes Pharisæorum nostri temporis Academiæ: habet, Dei beneficio, Ecclesia illa cæca & hæretica (quam vocant) septennes pueros qui teste universo mundo possint illos non ad pudorem quidem (quem jampridem nullum habent) sed ad insaniam adigere.

41 *Si cæci essetis*, εἰ τυφλοὶ ἦτε. Id est, si vos cæcos esse nossetis, lucis beneficium quæreretis, & ità luce receptâ veniam consequeremini. ¶ *Manet*, μένει, firmum videlicet & immotum vobis incumbens, ut rectè explicat Syrus interpres.

ΚΕΦ. Ι.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλὰ ἀναβαίνων ἀλλαχόθεν, ἐκεῖνος κλέπτης ἐστὶ καὶ λῃστής.

2 Ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας, ποιμήν ἐστι τῶν προβάτων.

3 Τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει, καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει· καὶ τὰ ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄνομα, καὶ ἐξάγει αὐτά.

4 Καὶ ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ, ἔμπροσθεν αὐτῶν πορεύεται· καὶ τὰ πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ, ὅτι οἴδασι τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

5 Ἀλλοτρίῳ δὲ οὐ μὴ ἀκολουθήσωσιν, ἀλλὰ φεύξονται ἀπ' αὐτοῦ· ὅτι οὐκ οἴδασι τῶν ἀλλοτρίων τὴν φωνήν.

6 Ταύτην τὴν παροιμίαν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἔγνωσαν τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς.

7 Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων.

8 Πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί· ἀλλ' οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα.

9 Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα· δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται· καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει.

10 Ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ καὶ ἀπολέσῃ· ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι, καὶ περισσὸν ἔχωσιν.

11 Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός· ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.

12 Ὁ μισθωτὸς δὲ, καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει· καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτὰ, καὶ σκορπίζει τὰ πρόβατα.

CAP. X.

Amen amen dico vobis, qui non ingreditur per ostium in caulam ovium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro.

Qui verò ingreditur per ostium, pastor est ovium.

Huic aperit janitor, & oves vocem ejus audiunt: & suas oves vocat nominatim, & educit eas.

Cúmque suas oves emiserit, antegreditur eas: & oves eum sequuntur, quia norunt vocem ejus.

Alienum autem nequaquam sequentur sed fugient ab eo: quia non norunt vocem alienorum.

Hanc similitudinem dixit eis Jesus. Illi verò non cognoverunt quænam illa essent quæ loquebatur eis.

Jesus ergò rursum dixit eis, Amen amen dico vobis, ego sum ostium illud ovium.

Quotquot ante me venerunt, fures sunt & latrones: sed oves non auscultarunt eos.

Ego sum illud ostium: per me siquis introierit, servabitur, & ingredietur & egredietur, & pascua inveniet.

Fur non venit nisi ut furetur, & mactet ac perdat *oves*: ego veni ut vitam habeant, & abundent.

* Ego sum pastor ille bonus: bonus pastor animam suam deponit pro ovibus.

Mercenarius autem, & qui non est pastor, cujus non sunt oves propriæ, conspicit lupum venientem, & relinquit oves, & fugit: lupus autem eas rapit & dispergit ovile.

CAP. X.

Amen amen dico vobis, qui non intrat per ostium in ovile ovium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro.

Qui autem intrat per ostium, pastor est ovium.

Huic ostiarius aperit, & oves vocem ejus audiunt: & proprias oves vocat nominatim, & educit eas.

Et cùm proprias oves emiserit, ante eas vadit: & oves illum sequuntur, quia sciunt vocem ejus.

Alienum autem non sequuntur sed fugiunt ab eo: quia non noverunt vocem alienorum.

Hoc proverbium dixit eis Jesus: illi autem non cognoverunt quid loqueretur eis.

Dixit ergò eis iterum Jesus, Amen amen dico vobis, quia ego sum ostium ovium.

Omnes quotquot venerunt, fures sunt & latrones: sed non audierunt eos oves.

Ego sum ostium: per me siquis introierit, salvabitur, & ingredietur & egredietur, & pascua inveniet.

Fur non venit nisi ut furetur & mactet & perdat: ego veni ut vitam habeant, & abundantiùs habeant.

Ego sum pastor bonus: bonus pastor animam suam dat pro ovibus suis.

Mercenarius autem, & qui non est pastor, cujus non sunt oves propria, videt lupum venientem, & dimittit oves, & fugit: & lupus rapit, & dispergit oves.

1 Cùm per unum Christum pateat nobis ad Patrem aditus, nec ulli alii sint veri Pastores quàm qui ad Christum primi accedentes, alios eò etiã adducunt: nec aliud ovile censendum quàm quod ad Christum aggregatur.
8 Nihil refert quàm multi, vel quàm pridem fuerint falsi doctores.
9 Christus verè unicus Pastor est Ecclesiæ, & ea demũ vera est Ecclesia, quæ hunc unũ propriè Pastorem agnoscit. Huic autem opponuntur fures, qui oves non pascunt, sed jugulant: itémq; mercenarii, qui in periculis cùm sui tantùm commodi spe utcunq; gregem pascant, cum deserunt
* Esa. 40.11. Ezech. 34.23.

1 *Amen amen*, ἀμὴν ἀμήν. Christus graviter admodum ab expressima asseveratione exorsus adversùs falsos sacerdotes & Doctores, tum vana ipsorum anathemata, tum populum ipsos assectantem, allegoricâ similitudine graphicè prorsus describit, sintque omnium seculorum hominibus ad salutem penitus necessaria, Satana nihil ab omni ævo studiosiùs conante, quàm ut mendacium speciosissimâ quâdam veritatis larvâ tectum hominibus dominetur. Docet ergò tria; unum, quâ ratione vera salutis doctrina à falsa: alterum, quinam veri doctores ab ementitis: tertium, quâ veluti specificâ differentiâ, vera Ecclesia, id est verus servandorum cœtus ab adulterino discernatur. Asserit ergò veram demum eam esse doctrinam salutis, quæ homines ad unicum hunc Servatorem, & per quem unum in solidum aditus in cœlum pateat, per fidem apprehensum, deducat. Eos autem demum ut fidos audiendos Doctores, qui ad hoc unum ostium auditores suos advocent & adducant: eam denique esse

esse veram Ecclesiam in qua talem doctrinam tales doctores docent. In hac igitur Parabola Ostium est Christus, idémque propriè Pastor, reliquos fidos Pastores ordine, quem ipse instituit mittens, suóque spiritu docens, & suas oves per illorum ministerium ad Patrem introducens: ut jam homines, nisi si qui ultro perire volunt, neque in doctrina, neque in Doctoribus, neque in falso Ecclesiæ nomine decipi possint.

3 *Janitor*, ὁ θυρωρὸς. Non sanè Michael Archangelus, non Virgo Maria, non Petrus, non alius quisquam, vel per se, vel huic janitori adjunctus. Nam è contrario omnibus istis hic solus Janitor Regni cœlorum fores aperuit, & nulli resignato suo munere ad fines usque seculorum cunctis credentibus aperiet. Loquitur autem Christus ex ditiorum more illis temporibus usitato, ut apparet etiam ex Domini passionis historia, qui janitores servos ad ædium suorum fores excubantes habebant, ut etiam Atrienses: quibus qui similem esse stultè & falsò imaginantur cœlestem illam aulam, audiant saltem quid illis Ambrosius in epistolam ad Romanos respondeat.

6 *Hanc similitudinem*, ταύτην τὴν παροιμίαν. Quod à cæteris Evangelistis dicitur παραβολὴ, ab uno Joanne ubique dicitur παροιμία, cùm alioqui *Paræmia* diversum quiddam declaret, ut alibi diximus. Sic nimirum voluit Joannes exprimere quod Hebræi משל *maschal* vocant *sermonem* videlicet *figuratum*.

7 *Ovium*, τῶν προβάτων. id est quo ingressus in caulam patet ovibus. quâ voce tum Ecclesiam in terris, tum cœleste illud regnum intelligit, in quod oves omnes veræ tandem colligentur.

8 *Ante me*, πρὸ ἐμοῦ. Hoc deest in Vulgata Latina & apud Syrum interpretem, & in septem exemplaribus: & pro εἰσί, *sunt*, in uno scribitur ἦσαν, *erant*. Quamvis autem universale sit hoc pronunciatum, est tamen accommodandum ad id de quo agitur. Christus dicit se esse ostium, quo dicto alios omnes excludit. Itaque fures ac latrones vocat eos omnes qui Ostii nomen sibi vindicarunt. Atqui nullus unquam ex sanctis, nec Moses, nec Prophetæ, se dixerunt esse ostium, sed Christum potiùs pro ostio indicarunt ovibus. Ergò ad eos non pertinet hoc Christi dictum. Augustinus quoque contra legis Adversarium lib. 2. cap. 4. non legit πρὸ ἐμοῦ ab Adversario citatum, & inquit *venisse* hoc loco omnes eos intelligi qui venerint, non vocati videlicet, ut placet etiam Isidoro Pelεusiotæ Ep. 103. 110. l. 3. Sed idem Augustinus contra Faustum lib. 7. c. 16. istud πρὸ ἐμοῦ admittit, & inquit Mosen & Prophetas non venisse *ante Christum, sed cum Christo*. quod quamvis verè dicat, tamen (ni fallor) acutè potiùs quàm solidè in hunc locum scribit. Potiùs igitur restringendum est hoc enunciatum ex præcedentis sermonis initio, ad eos qui neque per hoc ostium intrant, neque oves ad illud adducunt. Addidit autem expressè Christus particulas universales, ut ostendat nullam hac in re neque antiquitatis, neque personarum, neque multitudinis exceptionem apud Dei tribunal valere.

9 *Ingredietur & egredietur*, εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται. Hebr. יבא ויצא *jabo vejetse*, id est securus vitam aget. Ità enim hoc quasi proverbium accipitur apud Hebræos, ut Deut. 28. 6. Psalm. 121. 8. Sicut Gallicè dicimus, *Aller & venir*. Hic tamen videtur peculiaris esse allusio ad pastorum officium, quoniam videlicet oves ad pascua educuntur quotidie, & indè rursus in caulas redeunt. Vide Act. 1. 21.

10 *Et abundent*, καὶ περισσὸν ἔχωσιν. Vulgata & Erasmus, *Et abundantiùs habeant*: quasi videlicet aliquid antè habuerint quàm ad eas veniret pastor. In vetustissimo exemplari meo istud deest, quod tamen non est supervacaneum, sive hoc referas ad donorum, seu cœlestis, seu ad hujus vitæ incrementa, sive ad æternæ vitæ commendationem, quam qui adeptus est, verè summâ felicitate veluti redundet.

11 *Deponit*, τίθησι. Vetustissimus codex meus habet δίδωσι, *dat*, ut vertit etiam Vulgata. ¶ *Dispergit ovile*, σκορπίζει τὰ πρόβατα. Vulgata in priore membro non legit relativum αὐτὰ, ut τὰ πρόβατα ad utrumque verbum referret: quod absurdum est. Manifestè igitur lupus dicitur alias oves rapere, alias dispergere: ac proinde τὰ πρόβατα in posteriore membro collectivè reliquum ovile significat.

16 Gentium vocatio.
† Ezec. 37. 22.
‖ Esa. 53. 7.
17 Christus ex Patris decreto unicus est veræ Ecclesiæ pastor, ut qui ultro vitam pro ovibus suis exposuerit, & ità quidem ut eadem suâ virtute revixerit.
* Act. 4. 28.
19 Evangelium detegit hypocrisin, ideóq; necesse est mundum ad ejus exortum tumultuari.
† 1. Mac. 4. 59
23 Increduli & arrogantes homines tenebras in doctrinam Evangelii rejiciunt, quas in suis animis circumferunt.
25 Evangelii doctrina duplici testimonio cœlitus confirmatur, ipsâ videlicet doctrinæ puritate, & adjunctis miraculis.

13 Ὁ δὲ μισθωτὸς φεύγει, ὅτι μισθωτός ἐστι, καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων.
14 Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ, καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν. καθὼς γινώσκει με ὁ πατὴρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα.
15 Καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων.
16 Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν· καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι· καὶ γενήσονται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν.
17 Διὰ τοῦτο ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ, ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν.
18 Οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ᾽ ἐμοῦ, ἀλλ᾽ ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ πατρός μου.
19 Σχίσμα οὖν πάλιν ἐγένετο ἐν τοῖς Ἰουδαίοις διὰ τοὺς λόγους τούτους.
20 Ἔλεγον δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, Δαιμόνιον ἔχει, καὶ μαίνεται· τί αὐτοῦ ἀκούετε;
21 Ἄλλοι ἔλεγον, Ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ ἔστι δαιμονιζομένου· μὴ δαιμόνιον δύναται τυφλῶν ὀφθαλμοὺς ἀνοίγειν;
22 ¶ Ἐγένετο δὲ τὰ Ἐγκαίνια ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, καὶ χειμὼν ἦν.
23 Καὶ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Σολομῶντος.
24 Ἐκύκλωσαν οὖν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἔλεγον αὐτῷ, Ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, εἰπὲ ἡμῖν παῤῥησίᾳ.
25 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν καὶ οὐ πιστεύετε· τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.

Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non est ipsi cura ovium.
Ego sum pastor ille bonus, & agnosco meas, & agnoscor à meis. Prout novit me Pater, ità & ego novi Patrem.
Et animam meam depono pro ovibus.
Alias etiam oves habeo quæ non sunt ex hac caula: illas quoque oportet me adducere: nam vocem meam audient: † fiétque unus grex, & unus pastor.
Propterea Pater me diligit, quia ‖ ego depono animam meam ut eam rursus assumam,
Nemo tollit eam à me, sed ego depono eam per meipsum: autoritatem habeo deponendi eam, & autoritatem habeo rursus eam assumendi. * Hoc præceptum accepi à Patre meo.
Dissidium igitur rursum ortum est inter Judæos propter istos sermones.
Dicebant autem multi eorum, Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?
Alii dicebant, Hæc verba non sunt dæmoniaci: num dæmonium potest cæcorum oculos aperire?
† Facta sunt autem Encænia Hierosolymis, & hyems erat.
Et ambulabat Jesus in templo in porticu Solomonis.
Cinxerunt igitur eum Judæi, & dixerunt ei, Quousque animam nostram suspendis? si tu es Christus ille, dic nobis apertè.
Respondit eis Jesus, Dixi vobis, nec creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testantur de me.

Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ovibus.
Ego sum pastor bonus, & cognosco meas, & cognoscunt me meæ, sicut novit me Pater, & ego agnosco Patrem.
Et animam meam pono pro ovibus.
Et alias oves habeo quæ non sunt ex hoc ovili: & illas oportet me adducere, & vocem meam audient: & fiet unum ovile & unus pastor.
Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meam ut iterum sumam eam.
Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à meipso: potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc mandatum accepi à Patre meo.
Dissensio iterum facta est inter Judæos propter sermones hos.
Dicebant autem multi ex ipsis, Dæmonium habet & insanit: quid eum auditis?
Alii dicebant, Hæc verba non sunt dæmonium habentis: numquid dæmonium potest cæcorum oculos aperire?
Facta sunt autem Encænia in Jerosolymis, & hyems erat.
Et ambulabat Jesus in templo, in porticu Salomonis.
Circumdederunt ergò eum Judæi, & dicebant ei, Quousque animam nostram tollis? si tu es Christus, dic nobis palàm.
Respondit eis Jesus, Loquor vobis, & non creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testimonium perhibent de me.

13 *Non est illi cura*, οὐ μέλει αὐτῷ. Vulg. *Non pertinet ad eum*: barbarè & ambiguè. quod frustrà conantur nonnulli excusare.

14 *Novit*, γινώσκει: id est diligit, approbat, sibi conjunctissimum habet. Sic apud Hebræos accipitur verbum ידע *jadah*, ut Psalm. 1. 6, & 37. 18. Matth. 7. 23. Itaque ad hunc locum non pertinet disputatio illa subtilis potiùs quàm solida, quomodo Pater æternam suam sapientiam noscat. Nec enim particula καθὼς paritatem, sed similem duntaxat arctissimam consensionem declarat: & perperàm antea distinctus fuit hic versiculus.

16 *Grex*, ποίμνη. Vulgata, *Ovile*. Quâ voce non grex ipse, sed ovium stabulum declaratur: quod vix unquam unicum fuit, & non modò falsò, sed etiam stultè & impudenter Romæ collocatur. ¶ *Et unus pastor*, εἷς ποιμήν. Sic apud Hebræos sæpe etiam inter duo incisa deest copula: apud Græcos autem & Latinos admodum rarò. Nam tria minimùm incisa plerunque requiruntur ut locus sit asyndeto. Similem ellipsin annotavimus semel apud Lucam, & 1. Tim. 4. 3.

17 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Notandus est hic locus adversùs eos qui διὰ τοῦ Χριστοῦ & διὰ τὸν Χριστὸν subtili quâdam ratione distinguunt, ut Christi meritum enervent. Christus certè θεάνθρωπος suâ obedientiâ ac perfectâ justitiâ promeritus est, secundùm Dei erga nos gratiam, vitam ac benedictionem quæ Legi est annexa, nobis omnibus qui hâc justitiâ per fidem nobis imputatâ justi constituimur, ut unà cum ipso regnemus: sicut explicat Paulus Rom. 5. 19, & Philipp. 2. 7, 8, & 9. ¶ *Depono*, τίθημι. Vel, *Deponam*. Sed tamen præsens tempus servare malui, quia Christus ex quo natus est quodammodo cœpit vitam suam pro nobis deponere, ità ut tota ipsius vita nihil aliud fit quàm jugis quædam mors quam pro peccatis nostris subiit. Itaque jam tum moriebatur cùm hæc diceret, quamvis tamen propriè sacrificium crucis respiciat hæc depositio.

18 *Autoritatem*, ἐξουσίαν. sive, *Jus*. Vulg. *Potestatem*, non satis expressè. Agitur enim hîc de potestate αὐτεξουσιότητι & uni Deo ἀκοινωνήτῳ propria: adeò ut nè ii quidem qui sibi vim afferunt hoc possint quod cupiunt & parant, vel citra id quod Deus permittit.

21 *Num dæmonium*, μὴ δαιμόνιον. In uno codice legimus,

μὴ δαιμόνιον ἔχων, *eum qui dæmonium habet*: quod maximè probo.

22 *Encænia*, Ἐγκαίνια. id est, dedicationis festum. Ter autem fuit templum Dei solemni dedicatione consecratum: primùm videlicet à Solomone, mense septimo, id est medio autumno. 2. Reg. 8. Deinde post ejus instaurationem à Nehemia die tertiâ duodecimi mensis, qui incidit in Februarium & Martium, Esdr. 6. 15. & Neh. 12. Tertiò denique à Juda Machabæo post repurgatum templum, 1. Mach 4. Hæc autem Encænia ad Judam Machabæum referri duæ circumstantiæ ostendunt; una, quòd subjiciatur in contextu tunc hyems fuisse: altera, quòd neutrius præcedentis dedicationis memoriæ causâ, ullus dies festus, neque à Solomone, neque à Nehemia dicatur constitutus. De tertia verò hæc expressè legantur 1. Mac. 4. 59. Καὶ ἔστησεν Ἰούδας καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ πᾶσα ἐκκλησία Ἰσραὴλ, ἵνα ἄγωνται αἱ ἡμέραι ἐγκαινισμοῦ τοῦ θυσιαστηρίου ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν, ἐνιαυτὸν κατ' ἐνιαυτὸν, ἡμέρας ὀκτὼ, ἀπὸ τῆς πέμπτης καὶ εἰκάδος τοῦ μηνὸς Χασελεῦ, μετ' εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς. Id est, *Constituit Judas & fratres ejus, totáque Israelis concio, ut dies dedicationis altaris suis temporibus agitarentur singulis annis, videlicet octo dies, à vigesimoquinto die mensis Chasleu, magno cum gaudio ac lætitia.* Hæc ille: quibus hoc etiam addo, Ἐγκαίνια non rectè ficto novo vocabulo Castellionem interpretari *Renovalia*, cùm ἐγκαινίζεσθαι dicantur quæ sacro usui veluti initiantur, ut Hebr. 9. 18, & 10. 20. Liquet autem etiam ex illo quem citavi loco, cur addat Joannes hyemem fuisse, cùm mensis כסלו *chisleu* maxima ex parte Decembri nostro respondeat: nec minùs quàm aliquot mensium spatio geri potuerint quæ tum ab hoc Evangelista, tum ab aliis inter penultimum & ultimum Pascha, in quo mortuus est Dominus, gesta commemorantur.

24 *Suspendis?* αἴρεις; id est, anxiam ac suspensam tenes? Vulg. *Tollis?* Nec desunt qui αἴρειν accipiant pro *tollere è medio*, ac *perdere*, veluti Latini dicunt, *Quid me enecas?* sed hæc interpretatio absurda est. ¶ *Apertè*, παῤῥησίᾳ. Vulg. *Palàm*. Ego malo ad ipsum loquendi genus referre, ut etiam infrà accipitur, 11. 14. Neque enim poscunt ut publicè duntaxat respondeat, sed ut apertè & sermone minimè ambiguo dicat an sit promissus ille Messias. Idem annotavimus Mar. 8. 32.

---

26 Ἀλλ' ὑμεῖς οὐ πιστεύετε· οὐ γάρ ἐστε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν, καθὼς εἶπον ὑμῖν.
27 Τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, κἀγὼ γινώσκω αὐτὰ, καὶ ἀκολουθοῦσί μοι·
28 Κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς, καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ οὐχ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου.
29 Ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι, μείζων πάντων ἐστί· καὶ οὐδεὶς δύναται ἁρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πατρός μου.
30 Ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν.
31 Ἐβάστασαν οὖν πάλιν λίθους οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα λιθάσωσιν αὐτόν.
32 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου· διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον λιθάζετέ με;
33 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι λέγοντες, Περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λιθάζομέν σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας, καὶ ὅτι σὺ ἄνθρωπος ὢν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν.
34 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ ὑμῶν, Ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε;
35 Εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο, καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ γραφή·
36 Ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε, Ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον, υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰμι;
37 Εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου, μὴ πιστεύετέ μοι·
38 Εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε· ἵνα γνῶτε καὶ πιστεύσητε ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.
39 ¶ Ἐζήτουν οὖν πάλιν αὐτὸν πιάσαι· καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν.
40 Καὶ ἀπῆλθε πάλιν πέραν τοῦ Ἰορδάνου, εἰς τὸν τόπον ὅπου ἦν Ἰωάννης τὸ πρῶτον βαπτίζων· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ.
41 Καὶ πολλοὶ ἦλθον πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι Ἰωάννης μὲν σημεῖον ἐποίησεν οὐδέν· πάντα δὲ ὅσα εἶπεν Ἰωάννης περὶ τούτου ἀληθῆ ἦν.
42 Καὶ ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτόν.

Sed vos non creditis: non enim estis ex ovibus illis meis, sicut dixi vobis.
Oves illæ meæ vocem meam audiunt, & ego eas agnosco, & sequuntur me:
Et ego vitam æternam do eis, nec peribunt in æternum, neque rapiet eas quisquam è manu meâ.
Pater *ille* meus qui mihi dedit *eas*, major omnibus est: neque quisquam potest eas rapere è manu Patris mei.
Ego & Pater unum sumus.
Sustulerunt ergò rursum lapides Judæi ut eum lapidarent.
Respondit eis Jesus, Multa bona opera ostendi vobis ex Patre meo: propter quod illorum operum me lapidatis?
Responderunt ei Judæi, dicentes, Ob bonum opus non lapidamus te, sed ob blasphemiam, id est, quia tu, homo cùm sis, facis teipsum Deum.
Respondit eis Jesus, Nonne scriptum est in Lege vestra, ‖ Ego dixi, Dii estis?
Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solvi Scriptura:
Méne quem Pater sanctificavit & misit in mundum, vos dicitis blasphemare, quia dixi, Filius Dei sum?
Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi
Sin verò *illa* facio, etiamsi mihi non credatis, operibus *tamen* credite: ut cognoscatis & credatis Patrem in me esse, & me in eo.
Rursus ergò studebant eum prehendere: sed exivit ex eorum manu.
Abiítque rursus ad trajectum Jordanis, in eum locum ubi primùm fuerat Joannes cùm baptizaret, mansitque illic.
Multi autem veniebant ad eum, & dicebant, Joannes quidem signum nullum edidit: quæcunque autem de isto dixit, vera erant.
Et multi crediderunt illic in eum.

Sed vos non creditis, quia non estis ex ovibus meis, sicut dixi vobis.
Oves meæ vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me:
Et ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea.
Pater meus qui dedit mihi, major omnibus est: & nemo potest rapere de manu Patris mei.
Ego & Pater unum sumus.
Sustulerunt ergò iterum lapides Judæi ut lapidarent eum.
Respondit eis, Multa bona opera ostendi vobis ex Patre meo: propter quod eorum opus me lapidatis?
Responderunt ei, Judæi, De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia, & quia tu homo cùm sis facis teipsum Deum.
Respondit eis Jesus, Nonne scriptum est in Lege vestra, Quia ego dixi, Dii estis?
Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solvi Scriptura:
Quem Pater sanctificavit & misit in mundum, vos dicitis, Quia blasphemas, quia dixi, Filius Dei sum?
Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi:
Si autem facio, etsi mihi non vultis credere, operibus credite: ut cognoscatis & credatis quia Pater in me est, & ego in Patre.
Quærebant ergò eum apprehendere: & exivit de manibus eorum.
Et abiit iterum trans Jordanem in eum locum ubi erat Joannes baptizans primùm: & mansit illic.
Et multi venerunt ad eum, & dicebant, Quia Joannes quidem signum fecit nullum: omnia autem quæcunque dixit Joannes de hoc, vera erant.
Et multi crediderunt in eum.

26 Non mirum est paucos credere, cùm omnes suâpte naturâ sint indomitæ bestiæ. Habet tamen suos Dominus, quos in oves commutatos, & Filio suo commissos, adversùs omnium ferarum truculentiam conservat.
31 Christus Deitatem suam ex operibus planè divinis asserit.
‖ *Psal.* 82. 6.
39 Christus vitat periculum, non diffidentiâ, nec mortis metu, nec otium captans, sed ut alibi Ecclesiam colligat.

---

26 *Non enim estis*, οὐ γάρ ἐστε. In quibusdam codicibus legitur, ὅτι οὐκ ἐστὲ, *quia non estis*. Sed utcunque legas, sciendum est causam altiorem adferri cur non credant, non autem consecutionem necti; ut suprà 8. 44. cùm colligeret, Diabolum non perstitisse in veritate, ex eo quòd veritas in eo non sit. Item Lucæ 7. 47. ubi ex magna dilectione colligitur remissio multorum peccatorum, *Quia*, inquit, *cui pauciora peccata remissa sunt, is minùs diligit*, In illis igitur exemplis res ipsa ostendit ὅτι notare consequens, ex quo antecedens colligitur: hîc verò ex contrario declarat antecedens, ex quo intelligitur consequens. Priùs enim oves nos esse oportet (id est ovili Dei destinatos) quàm Pastoris vocem audiamus: priùs nos diligi quàm diligamus: priùs trahi, audire ac discere, quàm ad eum veniamus. Neque tamen propterea vel incredulitatis autor vel damnationis reproborum causa censendus est Deus, cùm voluntaria sit eorum contumacia, nec aliter quàm merentes damnentur. Isti igitur non audiunt, idcirco quia non sunt ex ovibus: quanquam rectè etiam hoc ex illo colligas, quia *Ovem esse*, & *Suo tempore Deum audire*, ità sunt inter se conjuncta ut distingui quidem possint separari non possint. ¶ *Sicut dixi vobis*, καθὼς εἶπον ὑμῖν. Hæc à nonnullis connectuntur cum sequente versiculo. Erasmus putat à quopiam addita. Ego verò non puto redundare, cùm præsertim in omnibus nostris codicibus summo consensu, & apud Syrum interpretem legantur.

29 *Pater meus*, ὁ πατήρ μου. Augustinus, & qui Cyrillum supplere studuit, legit ὁ πατήρ μου ὃ δέδωκέ μοι μεῖζον πάντων ἐστί, id est, *Quod mihi dedit Pater meus, majus est omnibus*, ut Tertullianus adversùs Praxeam, & Augustinus, qui de Ecclesia illud interpretatur, quæ omnem vim adversariorum superat: hîc verò de Divina Christi virtute, cui frustrà se opponat Satan cum suis. Ego eam lectionem sum secutus quam in omnibus exemplaribus reperi, & Nonnus etiam expressit, & quæ una certè germana est.

30 *Unum*, ἕν. Nempe & naturæ sive essentiæ ταυτότητι, & eodem in volendo & agendo consensu, distinctis tamen personis, quamobrem etiam dicit plurali numero *Sumus*, ut rectè observant Patres.

32 *Ex Patre meo*, ἐκ τοῦ πατρός μου. Id est, eâdem illâ Deitatis potentiâ quâ Pater meus.

33 *Id est*, καὶ. Sic converti, ut ostenderem καὶ hoc loco non propriè copulam esse, sed potiùs per epexegesin explicandum, sicut etiam loquuntur Latini, ut Virgilius, *Judicium Paridis spretæque injuria formæ*. Theophylactus Romanus omittit *Et*. Similes autem ellipses multas jam annotavimus suprà, 5. & 19. & alibi passim.

34 *Vestra*, ὑμῶν. Id est, quam verè divinam fatemini, & quam à vobis solis verè intelligi jactatis. *Legem* autem appellat in genere sacra scripta.

35 *Solvi*, λυθῆναι. Id est violari aut irrita fieri, ut Matt. 5. 17, & 19. aut destrui, ut suprà, 7. 33.

36 Méne *quem Pater*, ὃν ὁ πατήρ. Supplendum fuisse pronomen primæ personæ, liquet ex eo quòd dixit βλασφημεῖς potiùs quàm βλασφημεῖ. Sed & orationem rectam mutavimus in obliquam, ut personæ mutationem vitaremus. qua de re diximus suprà, 1. 20. ¶ *Sanctificavit*, ἡγίασε. Id est peculiari propriâque ratione Filium Dei exsistentem, nempe & ipsi ὁμοούσιον quatenus Deus, & qui Spiritum non acceperim ad mensuram quatenus homo sum, ut suprà, 3. 34. & Psal. 45. 8.

37 *Opera Patris mei*, τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου. Id est, quæ nullus nisi solus Deus efficere potest, quem voco meum Patrem.

38 *In eo*, ἐν αὐτῷ. videlicet Patre. Nam sic etiam legit Vulg. & in uno exemplari scribitur ἐν τῷ πατρί, ut citatur etiam hic locus ab Athanasio in tractatu de incarnatione. Esse auté Filium in Patre, & Patrem in Filio, τὸ ὁμοούσιον simul & ἰσοδυνάμιον declarat.

40 *Ad trajectum Jordanis*, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata & Erasmus, *trans Jordanem*, malé. Nam hæc regio fuit Judææ Cisjordanina. Vide suprà 1.28.

41 *Dixit*, εἶπεν Ἰωάννης. Hebræa est repetitio antecedentis pro relativo, quam studuimus vitare propter amphiboliam. Nam istud in uno exemplari deesse animadvertimus: & relativa interdum, ubi etiam necessaria videntur, solet Joannes negligere, ut suprà, versu 29. post δέδωκε.

42 *Illic*, ἐκεῖ. Neque Vulg. neque Syrus interpres hanc particulam legerunt.

---

1 Christus putridum amici cadaver vitæ restituens, insigne tum summæ potentiæ, tum maximæ in homines benevolentiæ exemplum edit, quod esset futuræ resurrectionis imago.

* *Matt.* 26.7. *Infra*, 12.3.

6 Quòd Deus interdum videtur in nobis juvandis cunctator, & suæ gloriæ, & nostræ saluti consulit, ut rerum exitus probat.

8 Hoc unum est tutum & rectum iter vitæ, Deum vocantem & nobis in hujus mundi tenebris prælucentem, intrepidè sequi.

19 Naturales affectus non damnat Deus naturæ opifex, sed ad fidei regulam exigendos docet.

* *Luc.* 14.14. *Suprà* 5.29.

† *Suprà* 6.35.

ΚΕΦ. ια'.

1 Ἦν δέ τις ἀσθενῶν Λάζαρος ἀπὸ Βηθανίας, ἐκ τῆς κώμης Μαρίας καὶ Μάρθας τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς.
2 (Ἦν δὲ Μαρία ἡ ἀλείψασα τὸν Κύριον μύρῳ, καὶ ἐκμάξασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξὶν αὐτῆς· ἧς ὁ ἀδελφὸς Λάζαρος ἠσθένει.)
3 Ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ πρὸς αὐτὸν, λέγουσαι, Κύριε, ἴδε, ὃν φιλεῖς ἀσθενεῖ.
4 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Αὕτη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ δι' αὐτῆς.
5 Ἠγάπα δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν Μάρθαν, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, καὶ τὸν Λάζαρον.
6 Ὡς οὖν ἤκουσεν ὅτι ἀσθενεῖ, τότε μὲν ἔμεινεν ἐν ᾧ ἦν τόπῳ δύο ἡμέρας·
7 Ἔπειτα μετὰ τοῦτο λέγει τοῖς μαθηταῖς, Ἄγωμεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν πάλιν.
8 Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ, Ῥαββὶ, νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι, οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ;
9 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐχὶ δώδεκά εἰσιν ὧραι τῆς ἡμέρας; ἐάν τις περιπατῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου βλέπει·
10 Ἐὰν δέ τις περιπατῇ ἐν τῇ νυκτὶ προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ.
11 Ταῦτα εἶπε· καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς, Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται· ἀλλὰ πορεύομαι ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν.
12 Εἶπον οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται.
13 Εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ἐκεῖνοι δὲ ἔδοξαν ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει.
14 Τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς παῤῥησίᾳ, Λάζαρος ἀπέθανε·
15 Καὶ χαίρω δι' ὑμᾶς (ἵνα πιστεύσητε) ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ· ἀλλ' ἄγωμεν πρὸς αὐτόν.
16 Εἶπεν οὖν Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος τοῖς συμμαθηταῖς, Ἄγωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα ἀποθάνωμεν μετ' αὐτοῦ.
17 Ἐλθὼν οὖν ὁ Ἰησοῦς εὗρεν αὐτὸν τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ.
18 Ἦν δὲ ἡ Βηθανία ἐγγὺς τῶν Ἱεροσολύμων, ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε·
19 Καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐληλύθεισαν πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν, ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν.
20 Ἡ οὖν Μάρθα ὡς ἤκουσεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔρχεται, ὑπήντησεν αὐτῷ· Μαρία δὲ ἐν τῷ οἴκῳ ἐκαθέζετο.
21 Εἶπεν οὖν ἡ Μάρθα πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, ὁ ἀδελφός μου οὐκ ἂν ἐτεθνήκει·
22 Ἀλλὰ καὶ νῦν οἶδα ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεὸν, δώσει σοι ὁ Θεός.
23 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἀναστήσεται ὁ ἀδελφός σου.
24 Λέγει αὐτῷ Μάρθα, Οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.
25 Εἶπεν αὐτῇ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται·
26 Καὶ πᾶς ὁ ζῶν, καὶ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα. Πιστεύεις τοῦτο;
27 Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε, ἐγὼ πεπίστευκα ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος.
28 Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἀπῆλθε, καὶ ἐφώνησε Μαρίαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς λάθρα, εἰποῦσα, Ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε.
29 Ἐκείνη ὡς ἤκουσεν, ἐγείρεται ταχὺ, καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτόν.
30 (Οὔπω δὲ ἐληλύθει ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν κώμην· ἀλλ' ἦν ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ Μάρθα)
31 Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ' αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ παραμυθούμενοι αὐτὴν, ἰδόντες τὴν Μαρίαν ὅτι ταχέως ἀνέστη, καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ, λέγοντες, Ὅτι ὑπάγει εἰς τὸ μνημεῖον ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ.

CAP. XI.

Erat autem ægrotus quidam *nomine* Lazarus, à Bethania, ex vico Mariæ & Marthæ sororis ipsius.

(* Maria autem ea erat quæ unxit Dominum unguento, & extersit pedes ejus capillis suis: cujus frater Lazarus ægrotabat.)

Miserunt ergò sorores ejus ad ipsum, dicentes, Domine, ecce, *is* quem amas ægrotat.

Jesus autem *hoc* audito, dixit, Hic morbus non est *immissus* ad mortem, sed pro Dei gloria, ut per eum *morbum* glorificetur Filius Dei.

Diligebat autem Jesus Martham & sororem ejus, & Lazarum.

Ut ergò audivit *illum* ægrotare, tum quidem mansit duos dies in eo loco ubi erat:

Deinde postea dixit discipulis. Eamus in Judæam rursus.

Dicunt ei discipuli, Rabbi, modò studebant te Judæi lapidare, & rursum illuc abis?

Respondit Jesus, Nonne duodecim sunt horæ diei? si quis ambulet interdiu, non offendit: quia lucem hujus mundi videt:

Siquis autem ambulet nocte, impingit: quia lux ei non adest,

Hæc ait: & postea dixit eis, Lazarus amicus ille noster dormit: sed proficiscor ut à somno excitem eum.

Dixerunt ergò discipuli ejus, Domine, si dormit, servabitur.

Hoc autem dixerat Jesus de ipsius morte: at illi putarunt eum de dormitione somni dicere.

Tunc ergò Jesus dixit eis apertè, Lazarus mortuus est.

Et gaudeo propter vos (ut credatis) quòd illic non fuerim. sed eamus ad eum.

Dixit autem Thomas, qui dicitur Didymus, condiscipulis, Eamus & nos, ut moriamur cum eo.

Venit ergò Jesus, & invenit eum quartum jam diem in monumento agere.

Erat autem Bethania prope Hierosolymam ferè stadiis quindecim:

Multique ex Judæis venerant ad Martham & Mariam ut consolarentur eas de fratre suo.

Martha ergò ut audivit Jesum venire, occurrit ei: Maria verò domi sedebat.

Dixit autem Martha Jesu, Domine, si fuisses hîc, frater meus non fuisset mortuus:

Sed & nunc scio fore ut quæcunque petieris à Deo, det tibi.

Dicit ei Jesus, Resurget frater tuus.

Dicit ei Martha, Scio resurrecturum * in resurrectione ultimo illo die.

Dixit ei Jesus, Ego sum resurrectio & vita: † qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, vivet:

Et quisquis vivit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?

Ait illi, Etiam Domine, ego credo te esse Christum *illum* Filium illum Dei, qui in mundum venturus erat.

Et cùm hæc dixisset, abiit, & clàm vocavit Mariam sororem suam dicens, Magister adest, & te vocat.

Illa ut audivit, surgit citò, & venit ad eum.

(Nondum autem venerat Jesus in vicum: sed erat in eo loco ubi occurrerat ei Martha)

Judæi ergò qui domi erant cum ea, & consolabantur eam, cùm vidissent Mariam citò surrexisse, & exivisse, secuti sunt eam, dicentes, Certè abit ad monumentum ut illic fleat.

CAP. XI.

Erat autem quidam languens Lazarus à Bethania, de castello Mariæ & Marthæ sororis ejus.

(Maria autem erat quæ unxit Dominum unguento, & extersit pedes ejus capillis suis: cujus frater Lazarus infirmabatur.)

Miserunt ergò sorores ejus ad eum, dicentes, Domine, ecce, quem amas, infirmatur.

Audiens autem Jesus dixit eis, Infirmitas hæc non est ad mortem, sed pro gloria Dei: ut glorificetur Filius Dei per eam.

Diligebat autem Jesus Martham, & sororem ejus Mariam, & Lazarum.

Ut ergò audivit quia infirmabatur, tunc quidem mansit in eodem loco duobus diebus.

Deinde post hæc dicit discipulis suis, Eamus in Judæam iterum.

Dicunt ei discipuli, Rabbi, nunc quærebant te Judæi lapidare, & iterum vadis illuc?

Respondit Jesus, Nonne duodecim sunt horæ diei? siquis ambulaverit in die, non offendit: quia lucem hujus mundi videt.

Si autem ambulaverit in nocte, offendit: quia lux non est in eo.

Hæc ait, & post hæc dicit eis, Lazarus amicus noster dormit: sed vado ut à somno exsuscitem eum.

Dixerunt ergò discipuli ejus, Domine, si dormit, salvus erit.

Dixerat autem Jesus de morte ejus: illi autem putaverunt quia de dormitione somni diceret.

Tunc ergò Jesus dixit eis manifestè, Lazarus mortuus est.

Et gaudeo propter vos (ut credatis) quoniam non eram ibi. sed eamus ad eum.

Dixit ergò Thomas, qui dicitur Didymus, ad condiscipulos, Eamus & nos, ut moriamur cum eo.

Venit itaque Jesus, & invenit eum quatuor dies jam in monumento habentem.

Erat autem Bethania juxta Jerosolymam quasi stadiis quindecim:

Multi autem ex Judæis venerant ad Martham & Mariam, ut consolarentur eas de fratre suo.

Martha ergò ut audivit quia Jesus venit, occurrit illi: Maria autem domi sedebat.

Dixit ergò Martha ad Jesum, Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus:

Sed & nunc scio quia quæcunque poposceris à Deo, dabit tibi Deus.

Dicit illi Jesus, Resurget frater tuus.

Dicit ei Martha, Scio quia resurget in resurrectione in novissimo die.

Dixit ei Jesus, Ego sum resurrectio & vita: qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, vivet:

Et omnis qui vivit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?

Ait illi, Utique Domine, ego credidi quia tu es Christus Filius Dei, qui in mundum venisti.

Et cùm hæc dixisset, abiit, & vocavit Mariam sororem suam silentio, dicens, Magister adest, & vocat te.

Illa ut audivit, surgit citò, & venit ad eum.

(Nondum enim venerat Jesus in castellum: sed erat adhuc in illo loco ubi occurrerat ei Martha)

Judæi ergò qui erant cum ea in domo & consolabantur eam, cùm vidissent Mariam quia citò surrexit, & exiit, secuti sunt eam, dicentes, Quia vadit ad monumentum ut ploret ibi.

---

1 *Ex vico Mariæ*, τῆς κώμης Μαρίας. Sic legitur in omnibus Græcis codicibus quos inspexi. Syrus tamen interpres legit, & quidem meo judicio, rectiùs, ἐκ Βηθανίας κώμης, ἀδελφὸς Μαρίας, id est, *ex Bethaniæ vico, frater Mariæ*, &c. Bethania verò non fuit vicus, ideóque addidit Evangelista præpositionem ἐκ, ut significetur vicus iste, cujus nomen hîc non editur, fuisse situs in eo montis Oliveti tractu qui Bethania dicebatur. Vide Act. 1.12.

2 *Ea erat quæ unxit*, ἦν ἡ ἀλείψασα. Notandum est quæ de unctione referuntur dici κατὰ πρόληψιν: neque enim adhuc id factum erat. Ideo servavimus propriam aoristi significationem, qui alioqui ferè poni solet pro præterito plùs quàm perfecto, quod omnino est diligenter observandum, ut series historiæ intelligatur. Falluntur enim qui hanc Mariam Lazari sororem confundunt cum muliere illa peccatrice, cujus fit mentio Luc. 7. 37. & propterea malè hæc vertunt per præteritum plusquam perfectum.

4 Immissus *ad mortem*, πρὸς θάνατον. Heb. למות *lamuth*, id est, idcirco immissus ut Lazarum perimat. [pro quo Vulgata & Erasmus ad verbum verterunt *ad mortem*.] Nam πρὸς finem declarat. alioqui dicendum fuerat ἕως, vel μέχρι θανάτου, id est, עד-מות *bad-moth*, ut Esa. 38. 1. Idcirco addidi participium *Immissus*. Meritò verò sic loquitur Christus, cùm nè ipsa quidem mors Lazari esset ad mortem. ¶ *Per eum* morbum, δι' αὐτῆς. Sic legitur constanter in Græcis omnibus codicibus: neque dubium est quin hæc sit vera lectio. Quod igitur Vulgata vertit *per eam*, referendum est ad *infirmitatis* vocabulum, quo interpretatus est Græcum nomen τῆς νόσου, ambiguâ prorsus interpretatione, quam ut vitarem, malui *Morbum* interpretari, & secundo etiam loco exprimere. Malè igitur Ambrosius lib. de fide 4. cap. 6. & Hilarius de Trinit. lib. 9. legerunt δι' αὐτοῦ, *per eum*, quod alii ad Lazarum retulerunt, alii, videlicet

licet Arriani, ad Patrem, per quem Filius tanquam Patre minor fuerit glorificandus. ¶ *Filius Dei*, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. In nonnullis Latinis codicibus legitur, *Filius hominis*, id est, υἱὸς ἀνθρώπου, & ità etiam Nonnus.

6 *Tum quidem*, τότε μὲν. Notandum est particulæ μὲν non subjici δὲ, contra communem loquendi usum.

14 *Apertè*, παῤῥησίᾳ. Vide suprà, 10. 24.

16 *Autem*, οὖν, id est, δέ. Hâc enim particulâ passim utitur variis modis Evangelista in hoc suo libro, ut & prima sua epistola: cùm alioqui conclusionibus sive illationibus propriè conveniat.

17 *Agere*, ἔχοντα. Vulg. & Erasmus, *Habentem*: quo modo dixit Quintillianus lib. 6. cap. 4. *triginta annos habere*, pro, *tricesimum annum agere*, ut suprà etiam convertimus 8. 57.

18 *Stadiis quindecim*, ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε. Vide Act. 1.

19 *Ad Martham & Mariam*, πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν. Ad verbum, *Ad eas quæ erant circa Martham & Mariam.* Vulg. *ad Martham & Mariam*, πρὸς Μάρθαν καὶ Μαρίαν. de quo dicendi genere, Græcis familiari, vide Act. 13. 13. Sed ità proculdubio significantur fœminæ etiam aliæ & amicæ aut etiã cognatæ, quæ de more luctum potiùs intendebant quàm moderabantur.

20 *Venire*, ἔρχεται. Erasmus, *Venisset*, impropriè: nam adhuc erat in via.

24 *In resurrectione*, ἐν τῇ ἀναστάσει. i. e. tum cùm omnes resurgent. Syrus vertit בנוחמא *benuchama in consolatione*, ἐν παρακλήσει: quæ lectio sequente quoq; versiculo repetita mihi vel idcirco est suspecta, quòd in his libris ubiq; vertit aliâ voce τὸ ἀνάστασιν.

27 *Credo*, πεπίστευκα. Vulg. *Credidi*. Sed manifesta est temporis enallage.

32 Ἡ οὖν Μαρία ὡς ἦλθεν ὅπου ἦν ὁ Ἰησοῦς, ἰδοῦσα αὐτὸν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, λέγουσα αὐτῷ, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός.

33 Ἰησοῦς οὖν ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν, καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ Ἰουδαίους κλαίοντας, ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν.

34 Καὶ εἶπε, Ποῦ τεθείκατε αὐτόν; Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἔρχου καὶ ἴδε.

35 Ἐδάκρυσεν ὁ Ἰησοῦς.

36 Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν.

37 Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, Οὐκ ἠδύνατο οὗτος ὁ ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ ποιῆσαι ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ;

38 Ἰησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον. Ἦν δὲ σπήλαιον, καὶ λίθος ἐπέκειτο ἐπ' αὐτῷ.

39 Λέγει ὁ Ἰησοῦς, Ἄρατε τὸν λίθον. Λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ τοῦ τεθνηκότος Μάρθα, Κύριε, ἤδη ὄζει· τεταρταῖος γάρ ἐστι.

40 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶπόν σοι ὅτι ἐὰν πιστεύσῃς, ὄψει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ;

41 Ἦραν οὖν τὸν λίθον οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἦρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε, Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι ὅτι ἤκουσάς μου.

42 Ἐγὼ δὲ ᾔδειν ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις· ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

43 Καὶ ταῦτα εἰπὼν, φωνῇ μεγάλῃ ἐκραύγασε, Λάζαρε, δεῦρο ἔξω.

44 Καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὼς, δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις, καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Λύσατε αὐτὸν, καὶ ἄφετε ὑπάγειν.

45 Πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.

46 Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Φαρισαίους, καὶ εἶπον αὐτοῖς ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς.

47 Συνήγαγον οὖν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι συνέδριον, καὶ ἔλεγον, Τί ποιοῦμεν; ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος πολλὰ σημεῖα ποιεῖ.

48 Ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτω, πάντες πιστεύσουσιν εἰς αὐτόν· καὶ ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον, καὶ τὸ ἔθνος.

49 Εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν Καϊάφας, ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδέν·

50 Οὐδὲ διαλογίζεσθε ὅτι συμφέρει ἡμῖν ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται.

51 Τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν· ἀλλὰ ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, προεφήτευσεν ὅτι ἔμελλεν ὁ Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους·

52 Καὶ οὐχ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἕν.

53 Ἀπ' ἐκείνης οὖν τῆς ἡμέρας συνεβουλεύσαντο ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν.

54 Ἰησοῦς οὖν οὐκ ἔτι παῤῥησίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς Ἐφραῒμ λεγομένην πόλιν· κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

55 Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων· καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ τῆς χώρας πρὸ τοῦ πάσχα, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς.

56 Ἐζήτουν οὖν τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔλεγον μετ' ἀλλήλων ἐν τῷ ἱερῷ ἑστηκότες, Τί δοκεῖ ὑμῖν; ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑορτήν;

57 Δεδώκεισαν δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἐντολὴν, ἵνα ἐάν τις γνῷ ποῦ ἐστι, μηνύσῃ, ὅπως πιάσωσιν αὐτόν.

Maria verò cùm venisset eò ubi erat Jesus, viso eo, accidit ad ejus pedes, dicens ei, Domine, si fuisses hîc, non esset mortuus frater meus.

Jesus autem ut vidit eam flentem, & Judæos, qui unà venerant cum ea, flentes, infremuit spiritu, & turbavit seipsum.

Et dixit, Ubi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide.

Lacrymatus est Jesus.

Dixerunt ergò Judæi, Ecce quomodo amabat eum.

Quidam autem ex ipsis dixerunt, Non poterat hic ‖ qui aperuit oculos cæci facere ut & iste non moreretur?

Jesus ergò rursum fremens apud semetipsum venit ad monumentum, erat autem spelunca, & lapis erat ei impositus.

Ait Jesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror ejus qui mortuus fuerat, Domine, jam olet: quatuor enim dierum est.

Dicit ei Jesus, Nonne dixi tibi, fore, si credideris, ut videas gloriam Dei?

Abstulerunt ergò lapidem *è loco* ubi mortuus ille fuerat positus. Jesus autem sustulit sursum oculos, & dixit, Pater, gratias ago tibi quòd me audieris.

Ego verò sciebam me semper à te audiri: sed propter turbam circumstantem *hoc* dixi, ut credant me à te missum esse.

Et cùm hæc dixisset, clamavit voce magnâ, Lazare, adesdum forás.

Tum qui fuerat mortuus, prodiit pedes & manus vinctus fasciis, vultus autem ejus sudario erat obvinctus. Dicit eis Jesus, Solvite eum, & finite abire.

Multi ergò ex Judæis qui venerant ad Mariam, & spectarant quæ fecerat Jesus, crediderunt in eum.

Quidam autem ex iis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecerat Jesus.

Coegerunt ergò primarii Sacerdotes & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid agemus? nam hic homo multa signa edit.

Si omittamus eum ità, omnes ei credent, veniéntque Romani, & delebunt tum locum nostrum, tum gentem.

Unus autem ex ipsis Caiaphas, Pontifex maximus anni illius, dixit eis, Vos nihil scitis:

* Nec cogitatis conducere nobis ut unus homo moriatur pro populo, & tota gens non pereat.

Hoc autem ex semetipso non dixit: sed cùm esset Pontifex maximus anni illius, prophetavit fore ut Jesus pro gente moreretur:

Nec tantùm pro ea gente, sed ut etiam filios Dei dispersos congregaret in unum.

Ab illo ergò die consultabant unà ut interimerent eum.

Jesus ergò palàm ampliùs non versabatur inter Judæos: sed abiit illinc in regionem quæ est prope desertum, in urbem quæ dicitur Ephraim, & illic commorabatur cum discipulis suis.

Propè autem erat Pascha Judæorum: & ascenderunt multi Hierosolymam ex illa regione ante Pascha, ut purificarent se.

Quærebant ergò Jesum, & loquebantur alii cum aliis in templo stantes, Quid videtur vobis? *an* venturus non esse ad festum?

Dederant autem primarii Sacerdotes & Pharisæi præceptum, ut siquis nosset ubi esset, indicaret, ut prehenderent eum.

Maria ergò cùm venisset ubi erat Jesus, videns eum, cecidit ad pedes ejus, & dicit ei, Domine, si fuisses hîc, non esset mortuus frater meus.

Jesus ergò ut vidit eam plorantem, & Judæos, qui venerant cum ea, plorantes, infremuit spiritu, & turbavit seipsum.

Et dixit, Ubi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide.

Et lacrymatus est Jesus.

Dixerunt ergò Judæi, Ecce quomodo amabat eum.

Quidam autem ex ipsis dixerunt, Non poterat hic qui aperuit oculos cæci facere ut hic non moreretur?

Jesus ergò rursum fremens in semetipso venit ad monumentum. Erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei.

Ait Jesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror ejus qui mortuus fuerat, Domine, jam fœtet: quatriduanus est enim.

Dicit ei Jesus, Nonne dixi tibi, quoniam si credideris videbis gloriam Dei?

Tulerunt ergò lapidem. Jesus autem elevatis sursum oculis dixit, Pater, gratias ago tibi quoniam audisti me.

Ego autem sciebam quia semper me audis: sed propter populum qui circumstat dixi, ut credant quia tu me misisti.

Hæc cùm dixisset, voce magnâ clamavit, Lazare, veni forás.

Et statim prodiit qui fuerat mortuus, ligatus pedes & manus institis, & facies illius sudario erat ligata. Dixit eis Jesus, Solvite eum, & sinite abire.

Multi ergò ex Judæis qui venerant ad Mariam & Martham, & viderant quæ fecit Jesus, crediderunt in eum.

Quidam autem ex ipsis abierunt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecit Jesus.

Collegerunt ergò Pontifices & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid facimus? quia hic homo multa signa facit.

Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum: & venient Romani, & tollent & nostrum locum & gentem.

Unus autem ex ipsis Caiphas, cùm esset Pontifex anni illius, dixit eis, Vos nescitis quicquam:

Nec cogitatis quia expedit nobis ut unus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat.

Hoc autem à semetipso non dixit: sed cùm esset Pontifex anni illius, prophetavit quòd Jesus moriturus erat pro gente:

Et non tantùm pro gente, sed ut filios Dei qui erant dispersi, congregaret in unum.

Ab illo ergò die cogitaverunt ut interficerent eum.

Jesus ergò jam non in palàm ambulabat apud Judæos: sed abiit in regionem juxta desertum, in civitatem quæ dicitur Ephrem: & ibi morabatur cum discipulis suis.

Proximum autem erat Pascha Judæorum: & ascenderunt multi Jerosolymam de regione ante Pascha, ut sanctificarent seipsos.

Quærebant ergò Jesum, & colloquebantur adinvicem in templo stantes, Quid putatis, quia non venit ad diem festum?

Dederant autem Pontifices & Pharisæi mandatum, ut siquis cognoverit ubi sit, indicet, ut apprehendant eum.

33 Christus unà cùm carne nostra, humanos etiam omnes affectus (absque peccato tamen) & quidem in primis misericordiam assumsit.

‖ *Suprà*, 9. 6.

46 Petulæ contumaciæ hic est postremus exitus, ut apertum bellum Deo indicat, nec tamen desinat tum pietatis, tum publici boni studium obtendere.

49 Insaniens falsæ Ecclesiæ cœtus statuit se salvum esse non posse nisi eo sublato per quem unum Ecclesia subsistit: nec aliter etiam in humanis negotiis judicat carnis prudentia, quæ à vertiginis spiritu regitur.

* *Infrà* 18. 14.

51 Christus impiorum etiam linguas sic interdum flectit ut maledicendo benedicant.

54 Cedendum quidem impiorum furori cùm sic expedit, ità tamen ut à Dei vocatione minimè recedamus.

33 *Turbavit*, ἐτάραξεν. Id est, vehementer commovit. Sed observandum est in maxima etiam Christi commotione nullam fuisse ἀταξίαν. *Spiritum* autem intellige ipsius Christi animam.

39 *Olet*, ὄζει. Vulgata, *Fœtet*, quod est inverecundius.

41 *Quòd me audieris*, ὅτι ἤκουσάς μου. Quid ergò? num Christus hoc miraculum edidit, vel humanæ suæ naturæ distinctè considerata vi, vel precariæ cujusdam Deitatis & extra ipsum positæ virtute, ut blasphemant Arriani? Neutrum. Mortuos enim excitare, unius est Deitatis opus: Deitas autem Filii & Patris unica & eadem est. Sed Christus sæpissimè in his historiis, vim illam suam essentialiter Divinam ad Patris personam retulit, non ut illâ sese spoliaret, sed ut tanquam Mediator inter Patrem & nos agens ea quæ sola Deitas agere potest sese verum Deum esse demonstraret, nedum ut Arrianis ista patrocinentur.

48 *Delebunt*, ἀροῦσι. Vulg. & Erasmus ad verbum, *tollent*. Videtur enim locus ipse quodammodo tolli è medio, cùm vastatis incolis suis privatur, ut hodie Palestina neque exstitisse, neque exstare videri possit, si ex vetere descriptione æstimetur. Studui verò ambiguitatem vitare.

49 *Anni illius*, τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Vide Marc. 2. 26, & Luc. 3. 2. & Act. 4. 6.

50 *Pro populo*, ὑπὲρ τοῦ λαοῦ. id est, ἀντὶ τοῦ λαοῦ, *vice populi*, alioqui per Romanos destruendi ex mente Caiaphæ, quò etiam spectat particula חלף *chalaph* quâ utitur Syrus interpres: sed *pro populo*, id est, populi expiandi & Deo reconciliandi causâ, ut intellexit Spiritus sanctus per os Caiaphæ imprudentis loquens: (nec enim Caiaphas suo sensu loquens intellexit quid per ipsum diceret Dominus) quæ significatio propriè convenit particulæ ὑπέρ: quanquam etiam dici potest Christus mortuus vice nostri, quatenus vicem nostram subiit, receptis in sese peccatorum nostrorum pœnis sicuti fidejussor qui sese debitoris loco statuit.

52 *Pro ea gente*, ὑπὲρ τοῦ ἔθνους. Magna vis est Græci articuli, ut certam gentem cum reliquarum gentium hominibus conferri intelligamus. Idcirco enim isti vocantur dispersi, quòd ab Oriente ad Occidentem hinc & indè essent colligendi.

54 *Quæ est prope desertum*, ἐγγὺς τῆς ἐρήμου: id est, τῆς ἐγγὺς ἐρήμου. Deest enim articulus: de qua ellipsi diximus suprà, 5. 36. Cæterùm pro *Ephraim* in uno codice legitur *Ephrem* & apud Nonnum quoque, & in Vulgata editione, & apud Syrum, qui suo more mutavit Ἐφραΐμ in Ἐφρέμ, ut Ἀμμών in Ἀμμίν, & Κηφᾶς in Κηφᾶ. Et vir reconditæ doctrinæ Joan. Drusius annotat sæpe scribere solitos veteres η qro αι: Itaque scribi Ἐφρὴμ, pro Ἐφραῒμ, sicut Ἱερουσαλὴμ, pro Ἱερουσαλαῒμ.

55 *Ut purificarent sese*, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς. Vide 2. Paralip. 29.

56 An *venturus non esse?* ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ; id est, ὅτι οὐ μὴ ἐλεύσεται; Deliberant enim de re adhuc incerta, cùm festus quidem dies instaret, sed nondum tamen advenisset. Itaque ut planior esset sententia, supplevi particulam interrogantem. Nam Erasmus mihi quidem non videtur sensum assecutus, cùm interpretaretur, *Quòd non venerit*.

---

* *Matt.* 26. 6. *Mar.* 14. 3.
1 Exemplum horrendum in Juda animi avaritiâ excæcati, & tamen pietatem prætexentis.
† *Infrà*, 13. 29.
7 Extraordinariam unctionem, ut symbolicam sic probat Dominus, ut testetur sese nec pompis externis, nec sumtuoso cultu, sed eleemosynis colendum.
9 Luce Evangelii sese patefaciente, alii curiosi, alii (& quidem quos minimè oportuit) manifesti hostes deprehenduntur, alii impetu quodam correpti eum honorant à quo sunt paulò post defecturi; paucissimi quâ decet reverentiâ ipsum excipiunt: Christus interea regnum suum spirituale inter medios inimicos auspicatur.
‖ *Matt.* 21. 8. *Mar.* 11. 7. *Luc.* 19. 35.
* *Zach.* 9. 9.
19 Ii ipsi qui Christum conantur opprimere, fiunt ipsius gloriæ instrumenta.
24 Mors Christi instar sationis fuit, quæ dum videtur ad interitum tritici tendere, causa est longè uberioris proventûs. Nec verò alia est membrorum quàm capitis conditio.
† *Matt.* 10. 39. & 16. 25. *Mar.* 8. 35. *Luc.* 9. 24. & 17. 33.

ΚΕΦ. ιβ΄.

* Ὁ οὖν Ἰησοῦς πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα ἦλθεν εἰς Βηθανίαν, ὅπου ἦν Λάζαρος ὁ τεθνηκώς, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

2 Ἐποίησαν οὖν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ, καὶ ἡ Μάρθα διηκόνει· ὁ δὲ Λάζαρος εἷς ἦν τῶν συνανακειμένων αὐτῷ.

3 Ἡ οὖν Μαρία λαβοῦσα λίτραν μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτίμου, ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐξέμαξε ταῖς θριξὶν αὐτῆς τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἡ δὲ οἰκία ἐπληρώθη ἐκ τῆς ὀσμῆς τοῦ μύρου.

4 Λέγει οὖν εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης, ὁ μέλλων αὐτὸν παραδιδόναι,

5 Διατί τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπράθη τριακοσίων δηναρίων, καὶ ἐδόθη πτωχοῖς;

6 Εἶπε δὲ τοῦτο, οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ, ἀλλ᾽ ὅτι κλέπτης ἦν, καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχε, καὶ τὰ βαλλόμενα ἐβάσταζεν.

7 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες αὐτήν, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό.

8 Τοὺς πτωχοὺς γὰρ πάντοτε ἔχετε μεθ᾽ ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

9 Ἔγνω οὖν ὄχλος πολὺς ἐκ τῶν Ἰουδαίων ὅτι ἐκεῖ ἐστι· καὶ ἦλθον οὐ διὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον, ἀλλ᾽ ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἴδωσιν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

10 Ἐβουλεύσαντο δὲ οἱ ἀρχιερεῖς ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἀποκτείνωσιν·

11 Ὅτι πολλοὶ δι᾽ αὐτὸν ὑπῆγον τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐπίστευον εἰς τὸν Ἰησοῦν.

12 ¶ Τῇ ἐπαύριον ὄχλος πολὺς ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν ἑορτήν, ἀκούσαντες ὅτι ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα,

13 Ἔλαβον τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, καὶ ἐξῆλθον εἰς ὑπάντησιν αὐτῷ, καὶ ἔκραζον, Ὡσαννά, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

14 Εὑρὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὀνάριον, ἐκάθισεν ἐπ᾽ αὐτό, καθώς ἐστι γεγραμμένον,

15 Μὴ φοβοῦ θύγατερ Σιών· ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεται, καθήμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου.

16 Ταῦτα δὲ οὐκ ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὸ πρῶτον· ἀλλ᾽ ὅτε ἐδοξάσθη ὁ Ἰησοῦς, τότε ἐμνήσθησαν ὅτι ταῦτα ἦν ἐπ᾽ αὐτῷ γεγραμμένα, καὶ ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ.

17 Ἐμαρτύρει οὖν ὁ ὄχλος ὁ ὢν μετ᾽ αὐτοῦ ὅτι τὸν Λάζαρον ἐφώνησεν ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

18 Διὰ τοῦτο καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος, ὅτι ἤκουσε τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον.

19 Οἱ οὖν Φαρισαῖοι εἶπον πρὸς ἑαυτούς, Θεωρεῖτε ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν; ἴδε, ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν.

20 ¶ Ἦσαν δέ τινες Ἕλληνες ἐκ τῶν ἀναβαινόντων ἵνα προσκυνήσωσιν ἐν τῇ ἑορτῇ.

21 Οὗτοι οὖν προσῆλθον Φιλίππῳ τῷ ἀπὸ Βηθσαϊδὰ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἠρώτων αὐτόν, λέγοντες, Κύριε, θέλομεν τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν.

22 Ἔρχεται Φίλιππος καὶ λέγει τῷ Ἀνδρέᾳ· καὶ πάλιν Ἀνδρέας καὶ Φίλιππος λέγουσι τῷ Ἰησοῦ.

23 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, λέγων, Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

24 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει.

25 Ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν.

26 Ἐὰν ἐμοὶ διακονῇ τις, ἐμοὶ ἀκολουθείτω· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγώ, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται· καὶ ἐάν τις ἐμοὶ διακονῇ, τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ.

CAP. XII.

* Jesus ergò sex ante Pascha diebus venit ad Bethaniam, ubi erat Lazarus ille qui fuerat mortuus, quem suscitaverat ex mortuis.

Fecerunt igitur ei cœnam illic, & Martha ministrabat: Lazarus autem unus erat ex iis qui simul accumbebant cum eo.

Maria verò acceptâ librâ unguenti nardi liquidæ multi pretii, unxit pedes Jesu, & extersit pedes ejus capillis suis: domus autem impleta est odore unguenti.

Dixit ergò quidam ex discipulis ejus, *nempe* Judas Simonis *filius*, Iscariotes, qui erat eum proditurus,

Quare hoc unguentum non væniit trecentis denariis, & datum est pauperibus?

Dixit autem hoc, non quòd pauperum ipsi cura esset, sed quia fur erat, † & marsupium habebat, & ea quæ immittebantur portabat.

Dixit ergò Jesus, Omitte eam, in diem funerationis meæ asservavit istud.

Pauperes enim semper habebitis vobiscum, me verò non semper habebitis.

Cognovit ergò turba multa ex Judæis eum illic esse: & venerunt non propter Jesum tantùm, sed etiam ut Lazarum viderent, quem excitarat à mortuis.

Consultarunt autem primarii Sacerdotes, ut Lazarum etiam interimerent:

Quia multi ex Judæis propter eum abibant, & credebant in Jesum.

‖ Postero die turba multa quæ venerat ad festum, cùm audissent Jesum venire Hierosolymam,

Acceperunt ramos palmarum, & prodierunt ei obviam, & clamabant, Hosanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, Rex ille Israelis.

Nactus autem Jesus asellum, insedit ei, sicut scriptum est,

* Nè metue filia Sionis: ecce, Rex ille tuus venit, insidens pullo asinæ.

Hæc autem non cognoverunt discipuli ejus primò: sed cùm glorificatus esset Jesus, tunc recordati sunt hæc esse scripta de eo, & sese hæc illi præstitisse.

Testabatur verò turba quæ erat cum eo, quòd Lazarum vocasset è monumento, & suscitasset eum ex mortuis.

Propterea etiam occurrit ei turba, quia audierat eum edidisse hoc signum.

Pharisæi ergò dixerunt inter se, Videtísne vos nihil proficere? ecce, mundus eum secutus est.

Erant autem quidem Græci ex iis qui ascendunt ut adorent in festo:

Isti ergò venerunt ad Philippum qui *erat ex urbe* Galilææ Bethsaida, & rogarunt eum, dicentes, Domine, velimus Jesum videre.

Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dicunt Jesu.

Jesus autem respondit eis, dicens, Venit hora illa glorificandi Filii hominis.

Amen amen dico vobis, nisi granum frumenti ceciderit in terram, & mortuum fuerit, ipsum manet solum: sin verò mortuum fuerit, multum fructum adfert.

† Qui amat animam suam perdet eam: & qui odit animam suam in hoc mundo, ad vitam æternam custodiet eam.

Siquis mihi ministrat, me sequatur: & ubi ego fuero, illic & minister meus erit, & siquis mihi ministraverit, honorabit eum Pater.

CAP. XII.

Jesus ergò ante sex dies Paschæ venit Bethaniam, ubi Lazarus fuerat mortuus: quem suscitavit Jesus.

Fecerunt autem ei cœnam ibi, & Martha ministrabat: Lazarus verò unus erat ex discumbentibus cum eo.

Maria ergò accepit libram unguenti nardi pistici pretiosi, & unxit pedes Jesu, & extersit pedes ejus capillis suis: & domus impleta est ex odore unguenti.

Dixit ergò unus ex discipulis ejus, Judas Iscariotes, qui erat eum traditurus,

Quare hoc unguentum non vænüt trecentis denariis, & datum est egenis?

Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eum, sed quia fur erat, & loculos habens ea quæ mittebantur portabat.

Dixit ergò Jesus, Sine illam ut in diem sepulturæ meæ servet illud.

Pauperes enim semper habetis vobiscum, me autem non semper habetis.

Cognovit ergò turba multa ex Judæis quia illic est: & venerunt non propter Jesum tantùm, sed ut Lazarum viderent, quem suscitavit à mortuis.

Cogitaverunt autem principes Sacerdotum ut & Lazarum interficerent:

Quòd multi propter illum abibant ex Judæis, & credebant in Jesum.

In crastinum autem turba multa quæ venerat ad diem festum, cùm audissent, quia venit Jesus Jerosolymam,

Acceperunt ramos palmarum, & processerunt obviam ei, & clamabant, Hosanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, rex Israel.

Et invenit Jesus asellum, & sedit super eum, sicut scriptum est,

Noli timere filia Sion: ecce, rex tuus venit, sedens super pullum asinæ.

Hæc non cognoverunt discipuli ejus primùm: sed quando glorificatus est Jesus, tunc recordati sunt quia hæc erant scripta de eo, & hæc fecerunt ei.

Testimonium ergò perhibebat turba quæ erat cum eo quando Lazarum vocavit de monumento, & suscitavit eum à mortuis.

Propterea & obviam venit ei turba, quia audierunt eum fecisse hoc signum.

Pharisæi ergò dixerunt ad semetipsos, Videtis quia nihil proficimus? ecce mundus totus post eum abiit.

Erant autem quidam Gentiles ex his qui ascenderant ut adorarent in die festo:

Hi ergò accesserunt ad Philippum qui erat à Bethsaida Galilææ, & rogabant eum, dicentes, Domine, volumus Jesum videre.

Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dixerunt Jesu.

Jesus autem respondit eis, dicens, Venit hora ut clarificetur Filius hominis.

Amen amen dico vobis, nisi granum frumenti cadens in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit, multum fructum adfert.

Qui amat animam suam, perdet eam: & qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit.

Siquis mihi ministrat, me sequatur: & ubi sum ego, illic & minister meus erit. Siquis mihi ministraverit, honorificabit eum Pater meus.

---

1 *Sex ante Pascha diebus*, πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Ante sex dies Paschæ*. Cùm festum Pascha non esset sex, sed septem dierum. Est itaque in hoc idiotismo trajectio particulæ πρὸ, ac si scriptum esset ἓξ ἡμέρας πρὸ τοῦ πάσχα. ¶ *Ubi erat Lazarus ille qui fuerat mortuus*, ὅπου ἦν Λάζαρος ὁ τεθνηκώς. Vulg. *Ubi Lazarus fuerat mortuus*. Nè sensu quidem rectè expresso.

3 *Liquidæ*, πιστικῆς. Vide Mar. 14. 3. Cæterùm pro eo quod λίτραν Joannes scripsit, miror Nonnum τρία μέτρα interpretari: neque sanè unquam potui istius interpretationis rationem inire.

λίτραν

λίτρας verò vocabulum esse Latinum, apertè declarat Galenus libro primo De compositione medicamentorum secundùm genera. Sunt, inquit, ἐπιχώρια ταῦτα ὀνόματα, τὸ τῆς λίτρας, καὶ τὸ τοῦ ξέστου, καὶ τὸ τῆς οὐγκίας, de Romanis loquens. Neque obstat quod ex Polluce citat Erasmus. Neque enim alios quàm Siculos poetas, aut qui Siculos imitati sunt, citat Pollux: quos ut alia multa, sic etiam hoc vocabulum à vicinis hausisse vel hoc indicat, quòd nulli alii Græci autores id usurparunt, Latini autem non aliter loqui soleant. Sed hæc παρέργως.

4 *Iscariotes*, Ἰσκαριώτης. Id est ἀπὸ τοῦ Καριώτου, *Cariothitæ*, ut habet vetustissimus ille meus codex, prout alibi etiam annotavimus.

7 *Funerationis*, τοῦ ἐνταφιασμοῦ. Vulg. *Sepulturæ*. Vide Matt. 26.12. ¶ *Asservavit*, τετήρηκεν. Vulg. *Ut servet*, ἵνα τηρήσῃ, sicut in uno codice scriptum invenimus. Ità etiam legit Nonnus. Dicitur autē servasse in diem sepulturæ Maria unguentum quod tunc effuderat, quasi paulò pòst moriturum & sepeliendum præsagiens, quod tum ex illo sacerdotum edicto, tum ex ipsius Christi habitis ea de re sermonibus cognoverat. Sed existimare malim Mariam quidem de morte & sepultura nihil tum cogitasse, sed Christum testari temerè istud non esse factum, sed Dei providentiâ ipsis proponi proximæ ipsius sepulturæ prænuncium spectaculum. Ridiculè verò hæc historia confunditur à nonnullis cum eo quod narratur Luc. 7. qui hâc occasione Mariam Lazari sororem cum illa peccatrice & cum Magdalena confuderunt.

8 *Habebitis*, ἔχετε. Vide Matt. 26. vers. 11. & infr. 16. vers. 10. Alludit autem Dominus ad locum Deut. 15. 11.

16 *Præstitisse*, ἐποίησαν: id est ἐτέλεσαν, ut vertit Nonnus. Potest autem hoc referri vel ad discipulos, qui cùm hunc asinum adduxissent Domino (ut alii Evangelistæ narrant) meritò postea cognoverunt se, cùm nihil tale cogitarent, Christo hanc operam præstitisse, ut vaticinium illud impleretur: vel ad turbam, quæ advenientem Christum ità honorificè excepit ut Propheta prædixerat.

17 *Quòd Lazarum vocasset*, ὅτι Λάζαρον ἐφώνησε. Scio in plerisque codicibus legi, ὅτε Λάζαρον ἐφώνησεν: id est, *quando Lazarum vocarat*: sed quia μαρτυρεῖν raro ità positum invenio ut nihil prorsus habeat quod cohæreat, & planior est sententia si ὅτι legas, non dubitavi ità scribere & interpretari, partim duorum vetustorum codicum, partim etiam Nonni autoritate adductus.

19 *Mundus*, ὁ κόσμος. ὑπερβολικῶς, ut vulgò dicimus, *Le monde va apres luy*. Nam etiam Syrus interpres, Vulgata & Nonnus addunt ὅλος, id est, *totus*. ¶ *Eum secutus est*, ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν. Id est, ei ut doctori sese addixit, eum assectatus. Vulgata ad verbum, *Post eum abiit*.

20 *Qui ascendunt*, τῶν ἀναβαινόντων. Id est *ascendere solent*, vel *ascendere solebant*, si Joannes hæc scripsit everso jam templo. Possunt autem *Græcorum* nomine intelligi vel ipsi profani & incircumcisi, de quibus Solomon 1. Reg. 8. 4. vel proselyti. Vulg. *Qui ascenderant*, τῶν ἀναβάντων.

21 *Velimus*, θέλομεν. Vide Mar. 10. 35. ¶ *Videre*, ἰδεῖν. Id est, privatim convenire. Nam alioqui præsentem illum conspiciebant.

23 *Glorificandi filii hominis*, Ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Vulg. *Ut clarificetur Filius hominis*. Vide 15. 13. & 16. 30. Cur autem hoc loco & aliis similibus ὥραν maluerim *Horam* quàm *Tempus* interpretari, cùm tamen hîc non significetur specialiter una ex unciis illis duodecim diei vel noctis, hæc causa est, quòd *Horæ* nomine videatur expressiùs illa Dei non tantùm universalis, sed singularissima in rebus omnibus ac præsertim in nostræ salutis mysterio providentia, quâ Deus non tantùm annos, menses, dies, sed ipsa etiam temporum singula momenta ab æterno disposuit. Et certè hæc doctrina, ut certissima est, & cum Dei natura, potentia & voluntate immutabili consentiens, sic nos in fide & patientia adversùs diffidentiam & impatientiam mirificè confirmat. Quòd autem attinet ad particulam ἵνα, novo quodam, & tum Græcis, tum Latinis inusitato modo ab hoc nostro Evangelista infrà quoque 16. 2. usurpatam, sciendum est eam accipi τελικῶς, & respondere literæ ל, in gerundi modo Hebræorum, quod Græci per articulum τοῦ exprimunt cum infinitivo modo subauditâ voce ἕνεκα, ut Rom. 13. 11. & Apoc. 14. 15.

26 *Et erit*, καὶ ἔσται. Alii convertunt, *Et esto*, ut futurum Hebræorum more positum sit pro imperandi modo, & ità explicetur quid sit, *Dominum sequi*: nempe ubicunque fuerit illic eum comitari. Etsi autem hæc sententia vera est & optimè convenit, tamen quia paulò antè non scriptum est ἀκολουθείτω, sed ἀκολουθείτω, videtur non præceptum sed promissio præcepto adjuncta. ¶ *Et siquis*, καὶ ἐάν τις. Vulgata & Erasmus, *Siquis*. Atqui in omnibus vetustis codicibus additur καὶ, & apparet hoc esse additum ut explicetur præcedens promissio.

---

27 Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται· καὶ τί εἴπω; Πάτερ, σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης· ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην.

28 Πάτερ, δόξασόν σου τὸ ὄνομα. Ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω.

29 Ὁ οὖν ὄχλος ὁ ἑστὼς καὶ ἀκούσας, ἔλεγε βροντὴν γεγονέναι. Ἄλλοι ἔλεγον, Ἄγγελος αὐτῷ λελάληκεν.

30 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Οὐ δι᾽ ἐμὲ αὕτη ἡ φωνὴ γέγονεν, ἀλλὰ δι᾽ ὑμᾶς.

31 Νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου τούτου· νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω.

32 Κἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν.

33 (Τοῦτο δὲ ἔλεγε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν)

34 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ὄχλος, Ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐκ τοῦ νόμου ὅτι ὁ Χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ πῶς σὺ λέγεις ὅτι δεῖ ὑψωθῆναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; τίς ἐστιν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου;

35 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ᾽ ὑμῶν ἐστι· περιπατεῖτε ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ· καὶ ὁ περιπατῶν ἐν τῇ σκοτίᾳ, οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει.

36 Ἕως τὸ φῶς ἔχετε, πιστεύετε εἰς τὸ φῶς ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ᾽ αὐτῶν.

37 Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτόν·

38 Ἵνα ὁ λόγος Ἡσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη;

39 Διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν, ὅτι πάλιν εἶπεν Ἡσαΐας,

40 Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν· ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστραφῶσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

41 Ταῦτα εἶπεν Ἡσαΐας ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ.

Nunc anima mea turbata est: & quid dicam? Pater, libera me ab hac hora: sed propterea veni ad hanc horam.

Pater glorifica nomen tuum. Venit ergò vox è cœlo, *dicens*, Et glorificavi, & rursus glorificabo.

Turba ergò quæ adstabat & audierat, dicebat tonitruum esse factum. Alii dicebant, Angelus ei locutus est.

Respondit Jesus & dixit, Non propter me hæc vox exstitit, sed propter vos.

Nunc judicium adest mundi hujus: nunc princeps ille mundi hujus ejicietur forás.

Et ego si sublatus fuero è terra, omnes traham ad meipsum.

(Hoc autem dicebat, significans quâ morte futurum erat ut moreretur.)

Respondit ei turba, Nos audivimus ex Lege, ‖ Christum manere in æternum: quomodo igitur tu dicis oportere tolli Filium hominis? quis est iste Filius hominis?

Dixit igitur eis Jesus, Adhuc parvo tempore * lux vobiscum est: ambulate dum lucem habetis, nè vos tenebræ deprehendant: nam qui ambulat in tenebris, nescit quò vadat.

Dum lucem habetis, credite in lucem, ut filii lucis fiatis. Hæc locutus est Jesus: & cùm abiisset, occultavit se ab eis.

Cùm autem tot signa coram eis edidisset, non credebant in eum:

Ut sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, † Domine, quis credidit sermoni nostro, & brachium Domini cui retectum est?

Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Esaias,

‖ Excæcavit oculos eorum, & obduravit corda eorum: nè videant oculis, & sint intelligentes corde, & sese convertant, & sanem eos.

Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriam ejus, & locutus est de eo.

Nunc anima mea turbata est: & quid dicam? Pater, salvifica me ex hac hora, sed propterea veni in horam hanc.

Pater, clarifica nomen tuum. Venit ergò vox de cælo, Et clarificavi, & iterum clarificabo.

Turba ergò quæ stabat & audierat, dicebat tonitruum esse factum. Alii dicebant, Angelus ei locutus est.

Respondit Jesus & dixit, Non propter me hæc vox venit, sed propter vos.

Nunc judicium est mundi: nunc princeps hujus mundi ejicietur forás.

Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.

(Hoc autem dicebat significans quâ morte esset moriturus)

Respondit ei turba, Nos audivimus ex Lege, quia Christus manet in æternum: & quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filium hominis? quis est iste Filius hominis?

Dixit ergò eis Jesus, Adhuc modicum lumen in vobis est: ambulate dum lucem habetis, ut non vos tenebræ comprehendant: & qui ambulat in tenebris, nescit quo vadat.

Dum lucem habetis, credite in lucem, ut filii lucis sitis. Hæc locutus est Jesus, & abiit, & abscondit se ab eis.

Cùm autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum:

Ut sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui revelatum est?

Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Esaias,

Excæcavit oculos eorum, & induravit cor eorum, ut non videant oculis, & non intelligant corde, & convertantur, & sanem eos.

Hæc dixit Esaias quando vidit gloriam ejus, & locutus est de eo.

---

27 *Turbata est*, τετάρακται. Vide suprà, 11.33. Causa verò hujus longè maximæ & summè horrendæ conturbationis in Christi mente, fuit iræ divinæ proximæ sensus, quo nihil terribilius cogitari potest. Scitè verò Augustinus, *Christi*, inquit, *perturbatio nos tranquillat, & infirmitas firmat*.

28 *Vox è cœlo* dicens, φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Sic apud Hebræos sæpe subauditur לאמור *lemor*, ut annotavimus Marc. 10. 33. Sic autem loquitur Matth. 17. 5. Sed pro ὄνομά σου *nomen tuum*, in uno codice scribitur ὄνομά μου, *nomen meum*.

31 *Judicium*, κρίσις. Initium videlicet ἀποκαταστάσεως mundi de qua Petrus Act. 3. 21. ejecto illius usurpatore, testante hoc ipsum Simeone, Luc. 2. 32. præeuntibus ipsis Angelis, Ibid. 14. Opponitur autem *mundi* nomen angustis illis finibus Israelitici populi, quò etiam respicit in proximo versiculo particula universalis πάντας, ad genera singulorum tamen non ad singulos generum accommodanda, 1. Joan. 2. 2. & Gal. 3. 28. ¶ *Ejicietur forás*, ἐκβληθήσεται,

27 Christus homo omnes nostris peccatis debitas pœnas luiturus, hactenus vim suam non exercente Deitate, ut expiationi locus esset, horrore maledictionis Dei perculsus, exclamat, ad preces confugit, petit liberationem: & tamen Patris voluntatem & gloriâ, ipso Patre cœlitus hanc obedientiam comprobante, rebus omnibus anteponit.

31 Christus mortis suæ genus, Diaboli & mundi expugnationem, suum denique triumphum surdis prædicit.

‖ Psal. 89. 37. & 110. 4. & 116. 2. Esa. 9. 7. Ezec. 37. 25.

35 Immensa quidem Dei misericordia, sed cujus contemtum consequitur judicium planè horrendum.

* Suprà 1. 9.

37 Fides non est naturæ, sed gratiæ.

† Esa. 53. 1. Rom. 10. 16.

‖ Esa. 6. 9. Matt. 13. 14. Mar. 4. 12. Luc. 8. 10. Act. 28. 26. Rom. 11. 8.

ἐκβληθήσεται ἔξω. Id est, deturbabitur ex illa sua tyrannide, [quâ tot gentes sibi subjecit,] promulgato videlicet per orbem terrarum Evangelio. Huc enim respicit tota hæc historia, cui occasionem præbuit illa Græcorum petitio, quos tamen non videtur Christus ad privatum colloquium admisisse, quòd nondum tempus illorum vocationi destinatum advenisset.

32 *Sublatus fuero è terra*, ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς. Vulgata & Erasmus, *Exaltatus fuero è terra.* Atqui cùm ex hac oratione nascatur sequens Judæorum objectio, necesse est existimemus Christum in suo idiomate verbum ambiguæ significationis usurpasse, quo significetur aliquid tum attolli, tum etiam è medio auferri. Nam alioquin neque Judæis occasio data esset ista objiciendi, neque etiam Christus tam commodè videri possit mortem suam significasse. Puto autem id omnino esse quod Latini dicunt *Tollere:* Græci autem magìs propriè αἴρειν quàm ὑψοῦν: Hebræi vel רום *rum* (quod etiam declarat *Separare* & *Eximere*, ut Exod. 29. 27. unde oblationem תרומה *terumah*, Chaldæus Paraphrastes exponit אפרשות *aphraschuth*, id est, *separationem*, vel potiùs עלה *halah*, quod respondet quidem verbo ἀναβαίνειν, sed in Niphal accipitur pro ἐπαίρεσθαι & ὑψοῦσθαι, ut Græca editio habet Psalm. 47. 10. & 97. 9. Sic factum est ut eleganti translatione usurpetur pro *Tolli è medio*, ut Job. 5. 26. ubi etiam de morte agitur: & pro *evanescere*, fumi ac vaporis instar, qui Hebræis dicitur *assendere è terra*, ut Zach. 14. 13. quem locum Latini interpretes non rectè expresserunt: atque adeò pro *Penitus deleri & exscindi*, ut Nahum. 2. 7. pro eo quod in Hebræo legitur הועלתה *hohalatha* doctissimus Hebræorum habet נכרתה *nichretha*, id est, *deletum & excisum est.* ¶ *Omnes*, πάντας. sive quosvis, id est, non solos Judæos, ut rectè explicant Chrysostomus & Theophylactus. Sed ut Cyrillus Alexandrinus lib. in Joan. 8. vers. 17. Si per omnia, inquit, homines intelligendi sunt, omnia ad salutem prædestinata possumus dicere, aut certè omnium hominum genera, secundùm innumerabiles differentias quibus inter se præter sola peccata homines distant. Vulgata, *Omnia*, id est, πάντα, ut scribitur in vetustissimo meo codice, & legit quoque Augustinus. In Græcis verò reliquis nostris exemplaribus scribitur πάντας.

34 *Manere in æternum*, μένει εἰς αἰῶνα. id est, עמד *hamad*, vel קום *kum:* quæ cùm opponantur verbo ὑψωθῆναι, apparet, quod modò dixi, ὑψοῦσθαι hic respondere verbo עלה *halah*, quod acceperint Judæi translatitiâ significatione pro *evanescere* & *tolli è medio*.

35 *Adbuc parvo tempore*, ἔτι μικρὸν χρόνον. Vulgata, *Adbuc modicum*, ἔτι μικρὸν, ità ut non exprimatur χρόνον, sed subaudiatur, aut potiùs μικρὸν degeneret in adverbium, ut infrà, 13. 33. Quia verò idem interpres convertit τὸ φῶς neutro genere, quidam per imprudentiam hæc conjunxerunt, perinde acsi dicat Dominus, adhuc pusillum luminis in ipsis superesse: in quo errore versatur etiam Augustinus. Atqui (ut rectè Erasmus observat) hoc sensu dicendum fuerat non μικρὸν τὸ φῶς, sed μικρὸν φῶς. Præbuit autem illud quoque errandi occasionem quod μεθ' ὑμῶν, id est, *vobiscum*, vertit, *In vobis*, pro *Inter vos*. Legit enim ἐν ὑμῖν, ut etiam scriptum invenimus in tribus exemplaribus. Tanti est momenti, ad verum eruendum sensum, vel unius particulæ observatio.

36 *Filii lucis*, υἱοὶ φωτός: id est, Lucis participes, ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Luc. 16. 8. ¶ *Occultavit se*, ἐκρύβη. Passiva vox reciprocâ significatione, ut aliquando conjugatio Niphal apud Hebræos accipitur. Vide 1. Cor. 7. 10, & 15. ut mox vers. 40. ἐπιστραφῶσι.

38 *Sermoni nostro*, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν. Vide Rom. 10. 16. ¶ *Brachium Domini*, ὁ βραχίων Κυρίου. *Brachium Dei* vocatur Evangelium, quòd sit potentia Dei ad salutem omni credenti, ut definit Apostolus Rom. 1. 16. Hanc expositionem id confirmat quòd plerumque soleat pars posterior unius versiculi apud Hebræos alteram explicare: facta autem fuerat mentio τῆς ἀκοῆς, id est Verbi annunciati, quod illis est opertum qui pereunt, ut ait idem Paulus 2. Cor. 4. 3. Deinde *Brachii* nomine apud Hebræos notum est vim ac robur declarari sicut annotavimus Luc. 1. 51. Non est igitur brachium Domini retectum iis quorum Dominus cor non apéruit, ut credant annunciato Evangelio, Act. 16. 14.

39 *Non poterant*, οὐκ ἠδύναντο: id est, noluerunt, inquit Theophylactus ex Chrysostomo: quem norunt omnes pii plus æquo suum illud αὐτεξούσιον extollere solere. Et tamen, si rem ipsam spectes, verum est reprobos idcirco non credere quia credere nolunt. Atque adeò hæc est propinqua ac propria incredulitatis ipsorum causa: sed altiùs conscendit Evangelista, cùm istos dicit credere non potuisse. Nam sicut credere nolunt reprobi, ità certum est non posse velle credere, quia tenebræ in quibus nati sunt lucem comprehendere non possunt: *Deus autem* (inquit Paulus) *quos vult miseratur, & quos vult indurat.* Mira autem est hominum arrogantia, qui rogant cur Deus aliquos induret, cùm potiùs mirari debuerint, tantam ipsius esse bonitatem ut aliquos non induret, sed efficaciter vocet.

40 *Obduravit cor eorum*, πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν. Vulgata, *Excæcavit*, πώρωσιν & πήρωσιν suo more confundens, ut diximus Marc. 3. 5. ¶ *Sint intelligentes*, νοήσωσι. Vulg. *intelligant*, quod non solet absolutè poni. *Cordis* autem nomine Hebræi omnes interiores & ipsius etiam mentis facultates significant. ¶ *Sese convertant*, ἐπιστραφῶσι. Vide Act. 3. 26.

---

42 Non modò pauci credunt, si cum incredulis comparentur, sed etiam ex iis paucis plerique (& quidem in primis maximi quique) homines magis verentur quàm Deum.
* Supr. 5. 44.
44 Summa Evangelii, ac proinde salutis hæc est, clamore ipsius Christi in media Hierusalem, testata; fide in Christum ut unicum servatorem, nobis à Patre destinatum, recumbere.
† Sup 3. 19. & 9 39.
‖ Supr. 3. 17.
* Mar. 16. 16.

42 Ὅμως μέντοι καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν· ἀλλὰ διὰ τοὺς Φαρισαίους οὐχ ὡμολόγουν, ἵνα μὴ ἀποσυνάγωγοι γένωνται.
43 Ἠγάπησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἤπερ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.
44 Ἰησοῦς δὲ ἔκραξε, καὶ εἶπεν, Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ, ἀλλ' εἰς τὸν πέμψαντά με.
45 Καὶ ὁ θεωρῶν ἐμέ, θεωρεῖ τὸν πέμψαντά με.
46 Ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, ἐν τῇ σκοτίᾳ μὴ μείνῃ.
47 Καὶ ἐάν τίς μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων, καὶ μὴ πιστεύσῃ, ἐγὼ οὐ κρίνω αὐτόν. Οὐ γὰρ ἦλθον ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κόσμον.
48 Ὁ ἀθετῶν ἐμέ, καὶ μὴ λαμβάνων τὰ ῥήματά μου, ἔχει τὸν κρίνοντα αὐτόν· ὁ λόγος ὃν ἐλάλησα, ἐκεῖνος κρινεῖ αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.
49 Ὅτι ἐγὼ ἐξ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα· ἀλλ' ὁ πέμψας με πατήρ, αὐτός μοι ἐντολὴν ἔδωκε, τί εἴπω καὶ τί λαλήσω.
50 Καὶ οἶδα ὅτι ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ζωὴ αἰώνιός ἐστι· ἃ οὖν λαλῶ ἐγώ, καθὼς εἴρηκέ μοι ὁ πατήρ, οὕτω λαλῶ.

Veruntamen etiam ex primoribus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos *hoc* non profitebantur, nè synagogâ moverentur.
* Dilexerunt enim gloriam hominum potiùs quàm gloriam Dei.
Jesus autem clamavit & dixit, Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me.
Et qui conspicit me, conspicit eum qui misit me.
† Ego lux in mundum veni, ut quisquis credit in me, in tenebris non maneat.
‖ Si quis autem audierit verba mea, & non crediderit, ego non condemno ipsum. Non enim veni ut condemnem mundum, sed ut servem mundum.
Qui dedignatur, nec recipit verba mea, habet qui condemnet ipsum: * sermo quem locutus sum, ille condemnabit eum ultimo illo die.
Quia ego ex meipso non sum locutus: sed qui misit me Pater, ipse mihi præcepit quid dicam, & quid loquar.
Et scio mandatum ejus vitam æternam esse. quæ igitur ego loquor, prout dixit mihi Pater, ità loquor.

Veruntamen & ex principibus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos non confitebantur, ut è synagoga non ejicerentur.
Dilexerunt enim gloriam hominum magis quàm gloriam Dei.
Jesus autem clamavit, & dixit, Qui credit in me, non credit in me sed in eum qui misit me.
Et qui videt me, videt eum qui misit me.
Ego lux in mundum veni, ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat.
Et siquis audierit verba mea, & non custodierit, ego non judico eum. Non enim veni ut judicem mundum, sed ut salvificem mundum.
Qui spernit me, & non accipit verba mea, habet qui judicet eum: sermo quem locutus sum, ille judicabit eum in novissimo die.
Quia ego ex meipso non sum locutus: sed qui misit me Pater, ipse mihi mandatum dedit quid dicam, & quid loquar.
Et scio quia mandatum ejus vita æterna est: quæ ergò ego loquor, sicut dixit mihi Pater, sic loquor.

---

42 *Ex primoribus*, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc. 23. 35.

43 *Potiùs quàm*, μᾶλλον ἤπερ. Vul. & Erasmus, *Magìs quàm*, Vide Luc. 18. 14, & suprà, 3. 19.

44 *Non credidit in me*, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ. Particula negans hoc loco nihil removet, sed corrigit potiùs, ut diximus Marc. 9. 17.

45 *Conspicit*, θεωρεῖ, id est, ὁρᾷ, *videt*, cùm alioqui τὸ θεωρεῖν animi sit potiùs quàm oculorum, ut alibi observavimus; quamvìs nè oculi quidem cernere possint quod cernunt, nisi cogitatio oculis cooperetur. Christus autem hoc loco non simpliciter de sui ipsius conspectu externo, sed de admirandis illis miraculis agit, quibus se non ψιλὸν ἄνθρωπον esse, sed verum illum Deum, ipsis etiam cæcissimis suis adversariis demonstrabat, infrà 14. 11. & 15. 24. multò certè clariùs quàm ex rerum creatarum contemplatione, Rom. 1. 20. & Hebr. 11. 7. Insignis est autem præterea hic locus adversùs Arrianos simul & adversùs Sabellianos, manifestè paternam & suam Deitatem, unicam & eandem asserens: & simul suam personam à Patris persona re ipsâ distinguens.

46 *Lux*, φῶς. Vel per appositionem istud accipi potest, ut suprà, 1. 8. vel à parte posteriore construi cum verbo ἐλήλυθα, hoc sensu, *Ego veni in mundum Lux*, id est, ut ipsi lux essem.

47 *Non crediderit*, μὴ πιστεύσῃ. Vulg. *Non custodierit*, μὴ φυλάξῃ. quod in nullis Græcis codicibus inveni, quamvìs hoc nihil immutet in ipsa hujus loci sententia. Ambrosius verò lib. de Pœnit. cap. 11. tollit negantem particulam, quasi dixerit Christus eos qui ipsum audiebant, & ejus sermonem fide amplectebantur non condemnari, sed per ipsum servari, ut qui non perdendi, sed servandi causâ in mundum advenerit: cui sententiæ opponatur proximè sequens versiculus adversùs incredulos. Sed præstat receptam lectionem servare, ¶ *Condemno*, κρίνω. Vulg. & Erasmus, *Judico*. Vide suprà, 23. 7.

CAP.

ΚΕΦ. ιγʹ.

Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐλήλυθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς.

2 Καὶ δείπνου γενομένου, (τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος, Ἰσκαριώτου, ἵνα αὐτὸν παραδῷ)

3 Εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα δέδωκεν αὐτῷ ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγει,

4 Ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια· καὶ λαβὼν λέντιον, διέζωσεν ἑαυτόν.

5 Εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ ᾧ ἦν διεζωσμένος.

6 Ἔρχεται οὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον· καὶ λέγει αὐτῷ ἐκεῖνος, Κύριε, σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας;

7 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὃ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι, γνώσῃ δὲ μετὰ ταῦτα.

8 Λέγει αὐτῷ Πέτρος, Οὐ μὴ νίψῃς τοὺς πόδας μου εἰς τὸν αἰῶνα. Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ.

9 Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, μὴ τοὺς πόδας μου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας, καὶ τὴν κεφαλήν.

10 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὁ λελουμένος οὐ χρείαν ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι, ἀλλ' ἔστι καθαρὸς ὅλος· καὶ ὑμεῖς καθαροί ἐστε, ἀλλ' οὐχὶ πάντες.

11 Ἤδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτόν· διὰ τοῦτο εἶπεν, Οὐχὶ πάντες καθαροί ἐστε.

12 Ὅτε οὖν ἔνιψε τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ ἔλαβε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἀναπεσὼν πάλιν εἶπεν αὐτοῖς, Γινώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν;

13 Ὑμεῖς φωνεῖτέ με, Ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος· καὶ καλῶς λέγετε· εἰμὶ γάρ.

14 Εἰ οὖν ἐγὼ ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας, ὁ κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας.

15 Ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιῆτε.

16 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν.

17 Εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἐστε ἐὰν ποιῆτε αὐτά.

18 Οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω· ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξελεξάμην· ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὁ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρτον, ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ.

19 Ἀπ' ἄρτι λέγω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι.

CAP. XIII.

Ante * festum autem diem Paschæ, sciens Jesus venisse horam illam digrediendi ex hoc mundo ad Patrem, cùm dilexisset suos illos qui erant in mundo, usque ad finem dilexit eos.

Et cœnâ peractâ, (cùm diabolus jam immisisset in cor Judæ *filii* Simonis, Iscariotæ, ut proderet eum)

Sciens Jesus Patrem omnia dedisse sibi in manus, & se à Deo prodiisse, & ad Deum abire,

Surgit à cœna, & deponit pallium: acceptóque linteo, præcinxit se.

Deinde immisit aquam in pelvim, & cœpit lavare pedes discipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus.

Venit ergò ad Simonem Petrum: qui dixit ei, Domine, tu mihi lavas pedes?

Respondit Jesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis nunc, cognosces autem postea.

Dicit ei Petrus, Non lavabis meos pedes in æternum. Respondit ei Jesus, Nisi lavero te, nihil mecum habebis commune.

Dicit ei Simon Petrus, Domine, non solùm pedes meos, sed etiam manus & caput.

Dicit ei Jesus, Ei qui lotus est non opus est nisi ut pedes lavet, sed est mundus totus: † & vos mundi estis, sed non omnes.

Norat enim eum à quo ipse prodebatur: propterea dixit, Non omnes estis mundi.

Postquam ergò lavisset pedes eorum, & pallium suum recepisset, rursum discubuit, & dixit eis, Nostisne quid fecerim vobis?

Vos me vocatis, Magister ac Domine: & bene dicitis: sum enim.

Itaque si ego lavi pedes vestros Dominus & Magister, vos quoque debetis alii aliorum pedes lavare.

Exemplum enim præbui vobis, ut prout ego feci vobis, ità & vos faciatis.

‖ Amen amen dico vobis, Servus non est major Domino suo, neque legatus major eo à quo ipse missus est.

Si hæc noveritis, beati eritis si ea feceritis.

Non de omnibus vobis loquor: ego scio quos elegerim: sed *oportet* ut impleatur Scriptura, * Qui edit mecum panem, sustulit adversùm me calcem suum.

Jam nunc dico vobis priusquam fiat, ut cùm factum fuerit, credatis me *eum* esse.

CAP. XIII.

Ante diem autem festum Paschæ, sciens Jesus quia venit hora ejus ut transeat ex hoc mundo ad Patrem, cùm dilexisset suos qui erant in mundo, in finem dilexit eos.

Et cœnâ factâ, (cùm diabolus jam immisisset in cor ut traderet eum Judas Simonis, Iscariotes)

Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, & quia à Deo exivit, & ad Deum vadit,

Surgit à cœna & ponit vestimenta sua, & cùm accepisset linteum, præcinxit se.

Deinde mittit aquam in pelvim, & cœpit lavare pedes discipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus.

Venit ergò ad Simonem Petrum: & dicit ei Petrus, Domine, tu mihi lavas pedes?

Respondit Jesus & dixit ei, Quod ego facio tu nescis modò, scies autem postea.

Dicit ei Petrus, Non lavabis mihi pedes in æternum. Respondit ei Jesus, Si non lavero te, non habes partem mecum.

Dicit ei Simon Petrus, Domine, non tantùm pedes meos, sed & manus & caput.

Dicit ei Jesus, Qui lotus est non indiget nisi ut pedes lavet, sed est mundus totus: & vos mundi estis, sed non omnes.

Sciebat enim quisnam esset qui traderet eum: propterea dixit, Non estis mundi omnes.

Postquam ergò lavit pedes eorum, & accepit vestimenta sua, cùm recubuisset iterum, dixit eis, Scitis quid fecerim vobis?

Vos vocatis me, Magister & Domine: & bene dicitis: sum etenim.

Si ergò ego lavi pedes vestros, dominus & magister; & vos debetis alter alterius lavare pedes.

Exemplum enim dedi vobis, ut quemadmodum ego feci vobis, ità & vos faciatis.

Amen amen dico vobis, Non est servus major domino suo, neque apostolus major est eo qui misit illum.

Si hæc scitis, beati eritis si feceritis ea.

Non de omnibus vobis dico: ego scio quos elegerim: sed ut adimpleatur Scriptura, Qui manducat mecum panem, levavit contra me calcaneũ suum.

Amodò dico vobis priusquam fiat, ut cùm factum fuerit, credatis quia ego sum.

*Matth.26.2. Marc.14.1. Luc.22.1.

1 Christus non minùs certus victoriæ quàm certaminis imminentis, adhibito ablutionis pedum symbolo, partim quidem summæ modestiæ exemplum, suámq; in discipulos singularem benevolentiam hoc insigni facto mox ab iis discessurus testatur, partim verò se unum esse declarat, qui suorum sordes abluat, ídque paulatim, & suis veluti momentis.

† *Infrà* 15.3.

‖ *Infr.*15.20. *Matth.*10.40 *Luc.*6.40.

* *Psal.*41.10.

18 Christus non temerè proditus est, sed Patre quidem ità nostræ salutis causâ ordinante, ut in Filio nos sibi reconciliaret, Filio verò ultro & spontè Patri suo obsequente.

1 *Ante festum*, πρὸ τῆς ἑορτῆς. id est pridie, sive septiduani festi azymorum, sive primi & solennis illius diei. Utrovis enim hoc referatur, nihil interest. Cùm autem azymalia inciperent ab occasu decimiquarti diei mensis Nisan, id est ab initio diei 14. nulla hîc occurrit difficultas in hac supputatione. Sed cùm hic ipse decimusquartus dies Matth.26.17. vocetur primus dies azymorum, ut & Marc.14.12. & Luc.22.7. quomodo hæc concilianda sint, vide quæ in illum Matthæi locum scripsi. ¶ *Horam digrediendi*, ἡ ὥρα ἵνα μεταβῇ. Vide suprà 12.23.

2 *Cœnâ peractâ*, δείπνου γενομένου. Erasmus, *Cùm cœna fieret*, δείπνου γινομένου. Sed in vetustis codicibus omnibus, uno duntaxat excepto, & in Theophylacto Romano, summo consensu legitur γενομένου. Et cùm mox sequatur versu 4. Christum surrexisse è cœna, omnino legendum est γενομένου, significatione aoristi secundi. Sic tamen ut mensa nondum esset remota, cùm postea dicatur Christus rursus discubuisse, & mentio quoque fiat intinctæ offulæ, ità ut sacrâ demum Christianæ cœnæ institutione finitum sit totum istud Christi ante ipsius mortem convivium: cujus institutionis præteritâ narratione Joannes, ab aliis Evangelistis luculenter expositæ, sanctissimos illos sermones, & utramque illam Cœnæ legalis actionem copiosissimè exponit. Vide Matth.26.20. ¶ *Judæ* filii *Simonis*, Ἰούδα Σίμωνος. Vulg. & Erasmus, *Judæ Simonis*. Atqui perinde vertendum fuisse hunc locum acsi scriptum esset Ἰούδα τοῦ Σίμωνος, sub. υἱοῦ, quod à Syro interprete exprimitur, & non Judam ipsum, sed ipsius patrem fuisse Simonem vocatum, apparet ex eodem hoc nostro Evangelista, suprà 6.71, & 12.4. & infrà vers.26.

3 *Sciens Jesus*, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς. Vulgata *Jesu* nomen non legit, ut & nonnulli ex veteribus, quos mirum est ità fuisse hoc loco deceptos ut hoc ad Judam proditorem retulerint, & pro αὑτῷ *sibi*, legerint αὐτῷ *ipsi*, nempe Jesu.

4 *Surgit à cœna*, ἐγείρεται ἀπὸ δείπνου. Sic postulabat ritus Cœnæ paschalis, ut diximus Matth.26.20. ¶ *Pallium*, τὰ ἱμάτια. Summas vestes hoc nomine declarari, alibi ostendimus. Itaque *vestimenti* nomen nimium latè patet, nequis somniet Dominum nudo corpore suis discipulis pedes abluisse.

8 *Nihil mecum habebis commune*, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Non habes partem mecum*, id est אין לך חלק בי *en lach chelek bi*. Sic enim loquuntur Hebræi, pro eo quod Latinè dicas, *Nihil tibi posthac negotii mecum erit*, *Renuncio tibi omnem amicitiam ac conjunctionem*, ut 1.Reg.12.16. quomodo & nos in vernaculo nostro sermone dicimus, *Avoir à partir avec quelqu' un*.

10 *Totus*, ὅλος. Exceptis videlicet pedibus, donec eos etiam laverit: quæ sententia cùm sit planissima, & nihil absurdi habeat neque in re ipsa, neque in loquendi formula, mirum est quendam hîc potuisse invenire nodum in scirpo, & ut eum expediat, omnibus omnium interpretationibus, quasi in plena luce cæcutierint, repudiatis, comminisci Christum hîc de se in tertia persona agere, qui cùm sit mundus totus nullo indigeat à quo abluatur, sed aliorum pedes abluat, quod exemplum jubeat Christianos omnes imitari, ac præsertim quò excellentioribus donis aliquis est præditus, eò magis de abluendis infirmorum fratrum sordibus cogitare. Ego verò assentior quidem huic doctrinæ, explicationi verò nequaquam. Ipsa siquidem constructio declarat unam eandémque personam dici lotam, quæ tamen necesse habeat pedes lavare, non alterius, sed suos (ut rectè Syrus interpres reciprocum expressit) totus alioquin mundus, quia lotus: quod Christo certè non convenit, ut qui sordidatus nunquam fuerit, ac proinde ablutus dici non possit. Est igitur hæc similitudo petita ex balneorum more, in quibus qui lavant, post frictiones & sudoris abstersiones, cætero corpore mundi, ultimos pedes in quos nimirum, ut partes infimas, reliquæ sordes defluxerunt, studiosè tandem abluunt. Triplex est autem hujus similitudinis scopus Christo propositus. Unus respiciens eam labem quâ cœtus ille selectissimorum discipulorum à Juda proditore aspergebatur, sicut ostendit vers.11. à qua illo tandem in suum locum abeunte, sese mundaturum ipsos Christus hoc symbolo testabatur. Alter, ut discipuli quantum adhuc puritati suæ deesset, & à quo petendum esset augendæ puritatis beneficium, cognoscerent: Tertium mox explicabo vers.14. ¶ *Et vos*, καὶ ὑμεῖς. Syrus interpres addit כלכון *culcun*, *toti*, sed repugnante omnium Græcorum fide, nisi id intelligatur additâ rursus abluendorum pedum exceptione, ut in proximè præcedentibus.

13 *Magister ac Domine*, ὁ διδάσκαλος καὶ κύριος. Erasmus, *Magistrum ac Dominum*. Nam illa non conveniunt, inquit, nisi præsenti: sic autem Jesum discipuli etiam absentem appellabant, ut infrà 21.7. Id ego verò fateor: sed additum verbum φωνεῖν indicat hæc accipienda de communi sermone, quo solebat præsens à discipulis compellari. Sunt autem illa posita τεχνικῶς (ut loquuntur Grammatici) & rectus pro vocandi casu usurpatus est: quam enallagen alibi exposuimus. nisi cum Epiphanio legere malimus, ἐμὲ λέγετε κύριον καὶ διδάσκαλον. Sic enim ille hunc locum citat κατὰ τῶν Ἐβιωναίων.

14 *Vos quoque debetis*, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε. Verbum ὀφείλειν ostendit præcipi quod discipulorum officium postulat. Hinc

factum ut Lotionis pedum ritus in Ecclesias sit invectus, atq; adeò paulatim inter ritus sacramentales habitus. Et certè nec verbum expressum, nec significatio sacri usûs huic facto deest, ut videri possit Sacramenti nomen ei multò rectiùs quàm matrimonio convenire. Sed quòd ad externam pedum ablutionem attinet, minimè fuit Christo propositum talem ritum sacrum in Ecclesia instituere, sed secutus morem illis temporibus & regionibus ab ultima vetustate consuetum ablutionis pedum, ad viatores præsertim vespere excipiendos (ut ex quàm plurimis Scripturæ locis apparet) hoc genere sermonis mutuam verorum Christi discipulorum omnium inter se conjunctionem ad quidvis mutuæ ædificationis causâ præstandum commendavit, non verbo tantùm sed suo quoque ipsius exemplo. Indè illud Pauli, *Omnibus me ipsum servum feci, ut plures lucrifacerem*, 1. Cor. 9. 1. Hinc illa viduæ Diaconissæ deligendæ exploratio, *Si sanctorum pedes lavit*, 1. Tim. 5. 10. & exprobratio Pharisæo facta, Luc. 7. 44. Generalis est ergò hæc præceptio, mutuam Christianorum omnium inter se charitatem omni officiorum genere testandam complectens, & quidem iis in primis conveniens quos Dominus cæteris & doctrina & omni verarum virtutum exemplo præfecit, inter quas excellit profectò ταπεινοφροσύνη, tantopere ipsis commendata, Matth. 20. 27, & 28. Quàm autem his monitis indigerent Apostoli ostendit æmulationis eorum facta toties mentio, tum demum maximè vitanda cùm ab eis discessisset Dominus: quod etiam per Dei gratiam ipsis datum est, ut Actorum Apostolicorum historia, & eorum epistolæ testantur.

15 *Exemplum*, ὑπόδειγμα. Vide Matth. 3. 7.

16 *Legatus*, ἀπόστολος. Alibi servavimus *apostoli* nomen : hìc verò cùm generalis sit sententia Erasmus meritò aliud vocabulum quæsivit.

18 *Sed* oportet *ut impleatur*, ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ. De hac ellipsi diximus, Mar. 4. 22. & 9. 12. & 14. 49. & suprà 9. 3. Simile etiam occurrit exemplum, 1. Joan. 2. 19. Potest tamen, fateor, ἵνα construi cum verbο ἐπῆρεν, quod sequitur. Sed cùm illius ellipsis tot occurrant exempla, malui sine trajectione ista interpretari.

19 *Jam nunc*, ἀπ' ἄρτι. Hebr. מעתה *mehattha*, quod plerunque significat *Deinceps* : hìc verò id declarat pro quo dicimus vernaculo sermone *dés maintenant*, ut infr. 14. 2. Vulg. barbarè, *à modó*.

†Matt. 10. 40. Luc. 10. 16.

‖Matt. 26. 21. Mar. 14. 18. Luc. 22. 21.

31 In Christi ignominia nobis consideranda est ipsius glorificatio.

* Supr. 7. 14.

33 Gloria illa æterna paulatim à capite in membra defluet. Interea verò in primis curandum est, ut mutua cum charitate hujus vitæ cursum peragamus.

† Levit. 19. 18. Matth. 22. 39. Infrà 15. 12. 1. Joan. 3. 23.

36 Triste temerariæ fiduciæ exemplum.

‖Matt. 26. 24. Mar. 14. 30. Luc. 22. 34.

20 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει· ὁ δὲ ἐμὲ λαμβάνων, λαμβάνει τὸν πέμψαντά με.

21 Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι, καὶ ἐμαρτύρησε, καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

22 Ἔβλεπον οὖν εἰς ἀλλήλους οἱ μαθηταὶ, ἀπορούμενοι περὶ τίνος λέγει.

23 Ἦν δὲ ἀνακείμενος εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς.

24 Νεύει οὖν τούτῳ Σίμων Πέτρος πυθέσθαι τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει.

25 Ἐπιπεσὼν δὲ ἐκεῖνος ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Ἰησοῦ λέγει αὐτῷ, Κύριε, τίς ἐστιν;

26 Ἀποκρίνεται ὁ Ἰησοῦς, Ἐκεῖνός ἐστιν ᾧ ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω. Καὶ ἐμβάψας τὸ ψωμίον δίδωσιν Ἰούδᾳ Σίμωνος Ἰσκαριώτῃ.

27 Καὶ μετὰ τὸ ψωμίον, τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς. Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὃ ποιεῖς, ποίησον τάχιον.

28 Τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἔγνω τῶν ἀνακειμένων πρὸς τί εἶπεν αὐτῷ.

29 Τινὲς γὰρ ἐδόκουν, ἐπεὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχεν ὁ Ἰούδας, ὅτι λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀγόρασον ὧν χρείαν ἔχομεν εἰς τὴν ἑορτήν, ἢ τοῖς πτωχοῖς ἵνα τι δῷ.

30 Λαβὼν οὖν τὸ ψωμίον ἐκεῖνος, εὐθέως ἐξῆλθεν. ἦν δὲ νύξ.

31 Ὅτε οὖν ἐξῆλθε, λέγει ὁ Ἰησοῦς, Νῦν ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ.

32 Εἰ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ, καὶ ὁ Θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ, καὶ εὐθὺς δοξάσει αὐτόν.

33 Τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι. ζητήσετέ με, καὶ καθὼς εἶπον τοῖς Ἰουδαίοις, Ὅτι ὅπου ὑπάγω ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν· καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι.

34 Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους· καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

35 Ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

36 Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε ποῦ ὑπάγεις; Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅπου ὑπάγω, οὐ δύνασαί μοι νῦν ἀκολουθῆσαι, ὕστερον δὲ ἀκολουθήσεις μοι.

37 Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε διατί οὐ δύναμαί σοι ἀκολουθῆσαι ἄρτι; τὴν ψυχήν μου ὑπὲρ σοῦ θήσω.

38 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ψυχήν σου ὑπὲρ ἐμοῦ θήσεις; Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἀλέκτωρ φωνήσῃ ἕως οὗ ἀπαρνήσῃ με τρίς.

† Amen amen dico vobis, quando aliquem misero, quisquis *eum* recipit, me recipit : qui verò me recipit, recipit eum qui me misit.

Cùm hæc dixisset Jesus, turbatus est spiritu, & testatus est, dixítque, Amen amen dico vobis, unus ex vobis prodet me.

‖ Discipuli ergò aspiciebant alii ad alios, incerti de quo diceret.

Erat autem quidam ex discipulis Jesu accumbens in sinu ipsius, *nimirum* is quem diligebat Jesus.

Innuit ergò huic Simon Petrus, *ut* percontaretur quisnam esset de quo diceret.

Ille verò cùm sese inclinasset in pectus Jesu, dicit ei, Domine, quis est ?

Respondit Jesus, Ille est cui ego intinctam offulam dedero. Et cùm intinxisset offulam, dedit Judæ *filio* Simonis Iscariotæ.

Et post *sumtam* offulam, tunc ingressus est in illum Satanas. Dicit igitur ei Jesus, Quod facis, mox facito.

Hoc autem nemo accumbentium intelligebat quorsum ei dixisset.

Quidam enim putabant, quoniam marsupium habebat Judas, Jesum ei dixisse, Eme quibus opus est nobis ad festum : aut egenis ut aliquid daret.

Ille igitur acceptâ offulâ statim exivit. erat autem nox.

Cùm ergò exivisset, dicit Jesus, Nunc glorificatus est Filius hominis, & Deus glorificatus est in eo.

Quòd si Deus glorificatus est in eo, Deus quoque glorificabit eum in sese, & statim glorificabit eum.

Filioli, adhuc paulisper vobiscum sum. quæretis me : sed * sicut dixi Judæis, Quò ego vado, vos non potestis venire : *ità* & vobis nunc dico.

† Præceptum novum do vobis, Ut alii alios diligatis : sicut *inquam* dilexi vos, ut vos etiam diligatis alii alios.

Ex hoc omnes cognoscent vos esse discipulos meos, si charitatem habueritis alii in alios.

Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò abis ? Respondit ei Jesus, ‖ Quò abeo, non potes me nunc sequi : postea verò sequeris me.

Dicit ei Petrus, Domine, quare non possum te sequi nunc ? animam meam pro te deponam.

Respondit ei Jesus, Animam tuam pro me depones ? Amen amen dico tibi, non emittet vocem gallus donec ter me abnegaveris.

Amen amen dico vobis, qui accipit siquem misero me accipit : qui autem me accipit, accipit eum qui me misit.

Cùm autem dixisset Jesus, turbatus est spiritu, & protestatus est, & dixit, Amen amen dico vobis quia unus ex vobis tradet me.

Aspiciebant ergò adinvicem discipuli, hæsitantes de quo diceret.

Erat ergò recumbens unus ex discipulis ejus in sinu Jesu, quem diligebat Jesus.

Innuit ergò huic Simon Petrus, & dixit ei, Quis est de quo dicit ?

Itaque cùm recubuisset ille supra pectus Jesu, dicit ei, Domine, quis est ?

Respondit Jesus, ille est cui ego intinctum panem porrexero. Et cùm intinxisset panem, dedit Judæ Simonis Iscariotæ.

Et post buccellam, tunc introivit in eum Satanas. Et dicit ei Jesus, Quod facis, fac citiùs.

Hoc autem nemo scivit discumbentium ad quid dixerit ei.

Quidam enim putabant, quia loculos habebat Judas, quòd dixisset ei Jesus, Eme ea quæ opus sunt nobis ad diem festum : aut egenis ut aliquid daret.

Cùm ergò accepisset ille buccellam, exivit continuó : erat autem nox.

Cùm ergò exisset, dixit Jesus, Nunc clarificatus est Filius hominis, & Deus clarificatus est in eo.

Si Deus clarificatus est in eo, & Deus clarificabit eum in semetipso, & continuò clarificabit eum.

Filioli, adhuc modicum vobiscum sum. quæretis me, & sicut dixi Judæis, Quò ego vado, vos non potestis venire : & vobis dico modò.

Mandatum novum do vobis, Ut diligatis invicem: sicut dilexi vos, ut & vos diligatis invicem.

In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis adinvicem.

Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò vadis? Respondit Jesus, Quò ego vado non potes me modò sequi, sequeris autem postea.

Dicit ei Petrus, Quare non possum te sequi modó ? animam meam pro te ponam.

Respondit ei Jesus, Animam tuam pro me pones ? Amen amen dico tibi, non cantabit gallus, donec ter me neges.

20 *Quando aliquem misero, quisquis* eum *recipit*, ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω. Hìc occurrit manifestum trajectionis exemplum, ut rursum paulò pòst, versu 29. & 15. 10. quo potest optimè confirmari interpretatio quam attulimus supr. 8. 25. Erasmus pro ἐάν τινα convertit *quemcunque*, id est, ὅντινα ἄν. Sed præstat accipere ἐὰν pro ὅταν, ut infr. 14. 3.

21 *Turbatus est*, ἐταράχθη. Vide supr. 11. 33. ¶ *Et testatus est*, καὶ ἐμαρτύρησε. i. palàm ac cum asseveratione locutus est. Idem enim hìc declarat μαρτυρεῖν atque διαρρήδην λέγειν, sive ὁμολογεῖν. quod etiam annotavimus Luc. 4. 22.

23 *In sinu*, ἐν τῷ κόλπῳ. Hoc refertur ad antiquorum discubitum in quo fiebat, pluribus discumbentibus, ut proximus quasi in priorem recumberet, pedibus exteriùs repositis. Plinius epist. ad Sempronium Rufum, *Cœnabat Nerva cum paucis, Veiento recumbebat propiùs ac etiam in sinu*. Vide Matth. 26. 20.

25 *Cùm sese inclinasset in pectus*, ἐπιπεσὼν ἐπὶ τὸ στῆθος. Vulg. *Cùm recubuisset supra pectus*, quasi ipse discubitus Joannis rursum significetur. At potiùs sic describitur Joannis gestus propiùs sese Christi ori admoventis, à quo in aurem sibi indicaretur proditor. Nec enim dubium est quin hæc utrinque summissâ voce dicta sint, nec à quoquam præterea intellecta. Sic enim accipere oportet v. 28.

26 *Offulam*, τὸ ψωμίον. Vide Matth. 26. 23.

27 *Mox*, τάχιον. Vulg. & Erasmus ad verbum, *citiùs*. At ego puto comparandi gradum pro absoluto usurpatum (ut etiam 2. Tim. 1. 18. βέλτιον pro εὖ positum videtur) aut potiùs pro superlativo τάχιστα, ut dicemus Act. 25. 10. Sunt autem hæc verba non ad istud scelus cohortantis, sed declarantis sibi notam ipsius Judæ conjurationem & tantam perfidiam ipsi exprobrantis. & simul ostendentis se ex mera φιλανθρωπίᾳ, non modò non defugere quod prout lubuisset impedire poterat, sed ultro hoc ipsum nostrî causâ cupidissimè expetere.

29 *Ut*, ἵνα. Notanda est trajectio hujus particulæ, de qua dicemus infrà, Rom. 11. 31.

30 *Statim exivit*, εὐθέως ἐξῆλθεν. Cùm igitur nonnisi mensis secundis sublatis Dominus sacrosancta sua mysteria instituerit, ut disertè ait Lucas 22. 20. & Joannes non contentus dixisse, Judam acceptâ offulâ exiisse, disertè etiam addat adverbium εὐθέως, certa videtur esse eorum sententia qui existimant Judam institutioni sacræ Cœnæ non interfuisse; & quod sic narrat Lucas 22. 21. quasi demum peractâ sacræ Cœnæ institutione dixerit Dominus, *Ecce, manus ejus qui me prodit, mecum est in mensa*, esse ex aliis Evangelistis explicandum, ex quibus liquet habitum fuisse hunc sermonem ante Cœnæ sacræ institutionem, quæ fuit ultima hujus convivii clausula.

31 *Cùm ergò exivisset*, ὅτε οὖν ἐξῆλθε. In omnibus vetustis codi-

codicibus deest particula δὲ, & ista cum superioribus connectuntur, hoc modo, ἦν δὲ νὺξ ὅτε ἐξῆλθε, *Erat autem nox cùm exiret.* Sic etiam legit Theophylactus Romanus. Chrysostomi interpres variat. Ego tamen malui receptam lectionem sequi, ad quam etiam accedit Nonni autoritas. ¶ *In eo*, ἐν αὐτῷ. Erasmus, *Per eum.* Sic enim sæpe usurpari Hebraicum ב aliquoties jam annotavimus, ut paulò pòst versu 35. Sed cùm hic agatur non modò de ipsis Christi factis, sed de Christo ipso, malui *in eo* quàm *per eum* interpretari: & huic dicto respondet ἐν ἑαυτῷ, versu proximo.

32 Quòd *si*, εἰ. Puto deesse particulam δὲ, quam supplevi: ut etiam legit Nonnus. Non est autem hæc conjunctio hoc loco sic accipienda quasi conditionem notet, sed ut causalis potiùs, ut etiam suprà 10.35.

35 *Nunc*, ἄρτι. Quod igitur dicuntur discipuli tunc præstare non potuisse, dilatum ipsis fuit, ut res ipsa tandem demonstravit, non autem simpliciter denegatum, ut Judæis prorsus incredulis, quibus dixerat Christus, *Quæretis me & non invenietis.*

34 *Novum*, καινὴν. Nempe non quòd ad rem ipsam, sed quòd ad diversam tradendi & observandi illius præcepti formulam. Istud enim, *Sicut dilexi vos*, longè expressius est quiddam, quàm illud, *sicut teipsum.* Vide 1. Joan. 2.7.

38 *Depones?* θήσεις; De hoc interrogationis genere vide infr. 16.31

ΚΕΦ. ιδʹ.

Μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία· πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν; καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε.

2 Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν· εἰ δὲ μὴ, εἶπον ἂν ὑμῖν.

3 Πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν· καὶ ἐὰν πορευθῶ, καὶ ἑτοιμάσω ὑμῖν τόπον, πάλιν ἔρχομαι, καὶ παραλήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτόν, ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, καὶ ὑμεῖς ἦτε.

4 Καὶ ὅπου ἐγὼ ὑπάγω οἴδατε, καὶ τὴν ὁδὸν οἴδατε.

5 Λέγει αὐτῷ Θωμᾶς, Κύριε, οὐκ οἴδαμεν ποῦ ὑπάγεις· καὶ πῶς δυνάμεθα τὴν ὁδὸν εἰδέναι;

6 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή· οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα, εἰ μὴ δι᾽ ἐμοῦ.

7 Εἰ ἐγνώκειτέ με, καὶ τὸν πατέρα μου ἐγνώκειτε ἄν· καὶ ἀπ᾽ ἄρτι γινώσκετε αὐτὸν, καὶ ἑωράκατε αὐτόν.

8 Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Κύριε, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν.

9 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τοσοῦτον χρόνον μεθ᾽ ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; Φίλιππε, ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα· καὶ πῶς σὺ λέγεις, Δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα;

10 Οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι; τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ· ὁ δὲ πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα.

11 Πιστεύετέ μοι ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί· εἰ δὲ μὴ, διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετέ μοι.

CAP. XIV.

Ne turbator cor vestrum: creditis in Deum? etiam in me credite.

In domo Patris mei habitationes multæ sunt: alioqui dixissem vobis.

Proficiscor paraturus vobis locum: & cùm profectus fuero, & paravero vobis locum, rursum veniam, & assumam vos ad meipsum, ut ubi ero ego, & vos sitis.

Et quò ego abeam scitis, & viam scitis.

Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quò abeas: quomodo igitur possumus viam scire?

Dicit ei Jesus, Ego sum via illa, & illa veritas, & vita illa: nemo venit ad Patrem nisi per me.

Si nossetis me, Patrem etiam meum nossetis: & jam nunc nostis eum, & vidistis eum.

Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.

Dicit ei Jesus, Tantum temporis vobiscum sum, & non nosti me? Philippe, qui vidit me, vidit Patrem: quomodo igitur tu dicis, Ostende nobis Patrem?

Non credis me in Patre, & Patrem in me esse? Verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor: sed Pater qui in me manet, ipse facit opera.

Credite mihi me in Patre, & Patrem in me *esse*: sin minùs, propter ipsa opera credite mihi.

CAP. XIV.

Non turbetur cor vestrum: creditis in Deum, & in me credite.

In domo Patris mei mansiones multæ sunt: si quominus, dixissem vobis.

Quia vado parare vobis locum: & si abiero, & preparavero vobis locum, iterum venio, & accipiam vos ad meipsum, ut ubi sum ego & vos sitis.

Et quò ego vado scitis, & viam scitis.

Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quò vadis: & quomodo possumus viam scire?

Dicit ei Jesus, Ego sum via, & veritas, & vita: nemo venit ad Patrem nisi per me.

Si cognovissetis me, & Patrem meum utique cognovissetis: & amodò cognoscitis eum, & vidistis eum.

Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.

Dicit ei Jesus, Tanto tempore vobiscum sum, & non cognovistis me? Philippe, qui videt me, videt & Patrem. Quomodo tu dicis, Ostende nobis Patrem?

Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me est? Verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor: Pater autem in me manens, ipse facit opera.

Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me est: alioquin propter opera ipsa credite.

1 Is credit Deo qui Christo credit: nec alia est ratio animi in summis difficultatibus confirmandi. Christus non discessit à nobis ut nos desereret, sed potiùs ut nos secum in cœlos tandem attolleret.

4 Unicus Christus via est ad veram & perennem vitam, quoniam is demum est in quo se patefacit Pater.

10 Dei majestas in Christi tum doctrina tum factis se planè conspicuam præbet.

---

1 *Creditis in Deum?* πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν; Propter amphiboliam verbi πιστεύετε, rectè annotat Erasmus quadrifariam posse hunc locum converti: nempe vel hoc modo, *Creditis in Deum, & in me creditis: ergò nè turbemini. vos enim hæc fides invictos præstabit.* Vel, *Credite in Deum, & in me credite.* quo modo interpretantur Nonnus & Theophylactus, & Hilarius quoq; ità citat lib. de Trinit. 9. ut sit hic sensus, Nè turbemini. at quînam fieri poterit, dicetis, ut non perturbemur? nempe si in Patrem meum & in me credideritis. Vel, *Creditis in Deum? etiam in me credite*: quam interpretationem ut magìs receptam sum amplexus: cujus hæc est sententia, nempe, Nemo vestrûm est qui non dicat se in Deum credere: si ità est, credite etiam in me. Ità fiet ut verè demum in Deum credatis, neque ullis tempestatum procellis dejiciamini. & similis interrogationis exempla passim occurrunt, ut 1. Cor. 7.18, & 21, & 27. Vel, *Credite in Deum, & in me creditis.* Id est, Credite in Deum, quod si facitis, eâdem operâ & in me creditis.

2 *Habitationes*, μοναί. sive *domicilia.* Hoc est quod dicit Paulus Rom. 8.17, sanctos esse Dei quidem hæredes, cohæredes autem Christi. Sic enim Joannes μονὴν pro οἰκίαν dixit, ut Hebræi בית *beth*, pro משכן *mischchan.* Vulg. & Erasmus ad verbum, *Mansiones*: quo vocabulo utitur Suetonius, sed pro diversorio & hospitio, quod Hebræi vocant מלון *malon.* Plinius autem de locorum intervallis agens, *mansionem* id vocat quod à Græcis σταθμὸς, ab Hebræis מסע *massab* dicitur. ¶ *Alioqui*, εἰ δὲ μή. id est, nisi ità esset ut dico, nempe, nisi in domo Patris mei non mihi uni, sed etiam vobis pateret locus, nollem vos hâc vanâ spe deludere, sed ingenuè vobis id dixissem. Vulg. *Si quominus.* Sed totum hunc locum miserè corrupit non animadversa vera distinctio: quam cùm annotasset Valla, miror ab Erasmo reprehendi potuisse. Ea autem est ejusmodi, ut post ὑμῖν plenum punctum adscribatur: deinde alia sententia incipiat, *Vado ad parandum vobis locum.* Erasmus tamen aliter explicat, cujus verba placuit subjicere, ut liberum sit penès lectorem judicium. *Omnino*, inquit, *cohærent hæc duo, cùm hic sensus sit, In domo Patris mei jam paratæ sunt multæ mansiones, ut non mihi uni sed omnibus item meis sit locus. quod si secus esset, dixissem me jam abire ad parandas eas mansiones: nunc nihil opus est, cùm paratæ sint, & vos brevi secuturos exspectent.* Hæc Erasmus. Atqui non dicit Dominus paratas esse illas mansiones, (quod Erasmus assumit) sed mansiones illic esse dicit. Deinde, sequenti versiculo apertè testatur se abire ad parandum locum, & postea ad eos reversurum. Itaque nè deinceps hæc interpunctio depravari possit, tertium versiculum inchoavi ab his verbis, πορεύομαι ἑτοιμάσαι. Vulgata inserit particulam ὅτι, *Quia*, quam Syrus interpres legit, & veteres Patres alii quidem interpretantur εἰδικῶς (quod valere non potest, quin mox hoc ipsum subjiciat Christus quod hìc negarat se dicturum fuisse) alii verò causaliter; quod prorsus etiam absurdum est, nisi multa ad explendum sensum suppleantur. Quod autem Jovinianus mansiones istas multas ad diversos in hac vita fidelium gradus refert, ineptè prorsus fecit. Sed quòd illum exagitans Hieronymus occasionem indè arripit disserendi de inæquali beatorum gradu, nihil etiam ad hunc Pauli locum pertinet, ut & illud quod tam confidenter affirmant Scholastici, de nullis in beatam vitam admissis ante ipsius Christi supra cœlos ascensionem, quibus propterea stationem quandam propriam assignarunt nescio quo *Limbi* nomine, pari audaciâ excogitato, appellatam. Nihil enim hoc aliud est profectò, quàm, ut loquitur Apostolus, φρονεῖν παρ᾽ ὃ δεῖ φρονεῖν, & tandem mera somnia pro divino verbo venditare. Quod autem hìc dicitur, hoc illud est quod ait Paulus, Nos electos esse ante tempora æterna; sed addit, In Christo: quia non aliter possumus quàm per ipsum & in ipso ingredi in æternum illud domicilium, nobis ab æterno quidem destinatum, sed quod à Christo præparari oporteat: quia non possumus esse Dei hæredes nisi Christi cohæredes simus. Ejus ergò discessum sic debemus accipere, ut si quis accepto mandato nos in paternam domum deducendi, functus suâ legatione, nobis jam viam ingressis præiret, adventum nostrum significaturus, ut domi parata omnia inveniremus: deinde nobis adventantibus veniret obviam, ut nos domum secum introduceret, 1. Thess. 4.17.

3 *Et cùm profectus fuero*, καὶ ἐὰν πορευθῶ. Vulg & Erasmus, *Et si abiero.* At ego existimo ἐὰν pro ὅταν seu ἐπειδὰν positum esse, ut suprà 12.20, ex Hebræorum idiotismo, apud quos אם *im* pro כאשר *caascher* usurpari constat, ut Gen. 38.9. Exod. 20.25. Amos 7.2. & ità etiam Nonnus est hunc locum interpretatus. Sed & in Latino sermone *Si* pro *Cum* vel *Postquam* apud idoneos autores poni observant grammatici, ut apud Virgilium libro Æneid. quinto,

Præterea si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit: id est, postquam extulerit, interprete Donato. Hanc igitur enallagen si observaverimus, plana erit sententia. Cùm enim Dominus dixisset se abire ad parandum locum, quæri poterant discipuli se nihilominus ab eo deseri. Hìc ergò subjicit ille se quidem abire ad præparandum ipsis locum, id est ut communem hæreditatem tum suo tum suorum etiam nomine cernat: sed tamen postea rediturum, ut secum eos abducat, ejusdem regni participes futuros: quæ doctrina ad totam Ecclesiam pertinet. Ideo dicebant Angeli attonitis discipulis, *Quid statis defixis in cœlum oculis? Jesus iste ità veniet, ut vidistis eum ascendere*, Act. 1.11. & passim in Scripturis plena consolatio Ecclesiæ in eum diem rejicitur, quo Deus erit omnia in omnibus: qui idcirco dies Redemtionis & restitutionis dicitur, electorum respectu. Cæterùm operæpretium est intelligere quomodo Erasmus hunc versiculum cum

superiore suâ expositione connectat. quod ego subjiciam, non ut eum incessam (cujus laboribus in hoc argumento susceptis quis non plurimum tribuat?) sed ut liberum sit lectori omnia pensitare. *Quòd*, inquit, *abeo, ad breve tempus absuturus, non ob id abeo ut parem mansiones, quæ jam paratæ sunt, sed ut viam in cœlum meâ morte vobis aperiam, nam antè invium erat iter*. Hæc Erasmus. quæ certè non video quâ, non dico ratione, sed rationis specie, possint ex Evangelistæ verbis elici. Theophylactus autem καὶ ἐὰν pro κἂν, id est, *etiamsi*, interpretatur: quasi diceret Dominus, Si non essent parata vobis domicilia, ego proficiscerer ad ea vobis paranda. Etiamsi autem ejus rei causâ proficiscerer, tamen non vos relinquerem, sed vos unà assumerem ut mecum essetis. Hæc Theophylactus, quæ ausim dicere non modò non esse apposita, sed prorsus etiam totam hanc consolationem nobis eripere. Ità enim efficietur, Christum neque profectum esse ut nobis locum appareret, neq; nos secum assumturum, quia non sit necesse: sed duntaxat si fuisset necesse, id fuisse facturum. ¶ *Et paravero*, καὶ ἑτοιμάσω. [In uno exemplari scribitur ἑτοιμάσαι, *ut parem*.] Totum istud, *Et cùm profectus fuero & paravero vobis locum*, deest in Syra interpretatione: sed descriptorum errore id accidisse, quoniam clausula præcedens in eandem vocem desinebat, ex eo liquere potest, quòd nulla particula adjicitur, quæ sequentia cum prioribus copulet.

6 *Via illa*, ἡ ὁδός. Omnino debet hic observari vis articulorum: & hoc sensu hæc tria conjungenda, acsi diceret Christus, se esse viam illam certissimam quâ unà ad vitam illam beatam pervenitur.

7 *Jam nunc*, ἀπ' ἄρτι. Vulg. *Amodò*. Erasmus, *Nunc*. Vide suprà 13.19.

9 *Tantum temporis vobiscum sum*, τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι. Sic Virgilius, — *una cum gente tot annos Bella gero*. ¶ *Philippe*, Φίλιππε. Hoc nonnulli præcedentibus annectunt, & ex Græcis & ex Latinis. ¶ *Vidit Patrem*, ἑώρακε τὸν πατέρα. Vulgata legit utrobique, ὁρᾷ, *videt*, eodem sensu. Sed majoris est momenti quòd interpositâ particulâ καὶ vertit, *Vidit & Patrem*, ut suprà etiam scribitur ver. 7. Sic enim adversùs Sabellianos hoc loco abutentes personarum distinctio apertiùs declaratur.

11 *Credite*, πιστεύετε. Vulgata legit, οὐ πιστεύετε, *Non creditis*, quod omnino scribi oportuit cum interrogationis accentu. Sed nè hoc quidem satis respondet particulæ, εἰ δὲ μή, *sin minùs*. ¶ *Mihi*, μοί. Vulg. hoc non habet quod tamen requiritur. Est enim comparatio inter ipsius sermonem & opera.

12 Virtutis Christi approbatio non est in persona ipsius inclusa, sed per totum Ecclesiæ corpus diffusa.	12 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, κἀκεῖνος ποιήσει, καὶ μείζονα τούτων ποιήσει· ὅτι ἐγὼ πρὸς τὸν πατέρα μου πορεύομαι.	Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, & majora istis faciet. nam ego ad Patrem meum proficiscor.	*Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, & majora horum faciet: quia ego ad Patrem vado.*
* Matth. 7.7. Marc. 11.24. Infr. 16.23.	13 Καὶ ὅ,τι ἂν αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, τοῦτο ποιήσω, ἵνα δοξασθῇ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ.	* Et quicquid petieritis in nomine meo, hoc faciam, ut glorificetur Pater in Filio.	*Et quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, hoc faciam, ut glorificetur Pater in Filio.*
	14 Ἐάν τι αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ποιήσω.	Siquid petieritis in nomine meo, ego faciam.	*Siquid petieritis me in nomine meo, hoc faciam.*
15 Is demum ritè Christum amat, qui ipsius mandatis paret:	15 Ἐὰν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε.	Si diligitis me, præcepta mea observate.	*Si diligitis me, mandata mea servate.*
quod quia cum infinitis ærumnis est conjunctum, ipse quamvis corpore absens,	16 Καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένῃ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα.	Ego verò rogabo Patrem, & alium advocatum dabit vobis, ut maneat vobiscum in æternum.	*Et ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis, ut maneat vobiscum in æternum.*
præsenti Spiritûs sancti virtute suos solatur, quem incognitum aspernatur mundus.	17 Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτό, οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτό, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται.	*Nempe* Spiritum illum veritatis quem mundus non potest recipere, quia non conspicit eum, nec novit eum: vos autem nostis eum, quia apud vos habitat, & intra vos erit.	*Spiritum veritatis quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec scit eum: vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manebit, & in vobis erit.*
	18 Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς.	Non relinquam vos orbos: redeo ad vos.	*Non relinquam vos orphanos: veniam ad vos.*
	19 Ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος με οὐκ ἔτι θεωρεῖ· ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με· ὅτι ἐγὼ ζῶ, καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε.	Adhuc paululùm, & mundus me non ampliùs conspiciet; vos autem conspicietis me: quia ego vivo, vos etiam vivetis.	*Adhuc modicùm, & mundus me jam non videt: vos autem videtis: quia ego vivo & vos vivetis.*
	20 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γνώσεσθε ὑμεῖς, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί μου, καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν ὑμῖν.	In illo die vos cognoscetis me esse in Patre meo, & vos in me, & me in vobis.	*In illo die vos cognoscetis quia ego sum in Patre meo, & vos in me, & ego in vobis.*
	21 Ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου, καὶ τηρῶν αὐτάς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με, ὁ δὲ ἀγαπῶν με ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ ἐγὼ ἀγαπήσω αὐτόν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν.	Qui tenet præcepta mea, & observat illa, is est qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum, & ei conspiciendum exhibebo meipsum.	*Qui habet mandata mea, & servat ea, ille est qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum, & manifestabo ei meipsum.*
22 Minimè quærendum est cur his potiùs quàm illis patefiat Evangelium, sed curandum potiùs ut Christum oblatum amplectentes, verè ipsum amemus, id est, nos totos ipsi in obsequium addicamus.	22 Λέγει αὐτῷ Ἰούδας, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης, Κύριε, τί γέγονεν ὅτι ἡμῖν μέλλεις ἐμφανίζειν σεαυτόν, καὶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ;	Dicit ei Judas, non *ille* Iscariotes, Domine, quid est cur te sis nobis conspiciendum exhibiturus, & non mundo?	*Dicit ei Judas, non ille Iscariotes, Domine, quid factum est quia manifestaturus es nobis teipsum, & non mundo?*
	23 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει· καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτόν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν.	Respondit Jesus & dixit ei, Si quis diligit me, sermonem meum servabit, & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & apud eum habitabimus.	*Respondit Jesus & dixit ei, Siquis diligit me sermonem meum servabit: & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus.*
	24 Ὁ μὴ ἀγαπῶν με, τοὺς λόγους μου οὐ τηρεῖ· καὶ ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμός, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρός.	Qui non diligit me, sermones meos non servat: & sermo quem auditis, non est meus, sed ejus qui misit me *nempe* Patris:	*Qui non diligit me, sermones meos non servat: & sermonem quem audistis non est meus, sed ejus qui misit me Patris.*
25 Quod semel locutus est Christus, id ipsum suis momentis insculpere electorum animis, Spiritûs sancti officium est.	25 Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων.	Hæc locutus sum vobis, apud vos manens.	*Hæc locutus sum vobis apud vos manens.*
† Infr. 15.26	26 Ὁ δὲ παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν.	† Advocatus autem ille, *id est* Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia quæ dixi vobis.	*Paracletus autem, Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia quæcunque dixero vobis.*

13 *Petieritis*, αἰτήσητε ἄν. Vulg. addit τὸν πατέρα, *Patrem*, id est à Patre, ut legunt etiam Chrysostomus & Cyrillus. nec videtur hoc negligendum propter illud adjunctum, *in nomine meo*, ut Pater à Mediatore expressè distinguatur.

14 *Siquid*, ἐάν τι. Totum hunc versiculum neque Chrysostomus legit, neque Nonnus: Et certè redundat, ac planè mihi videtur ex albo irrepsisse in contextum, cùm aliquis priore versiculo diversam lectionem ἐάν τι pro ὅτι, & pro πατέρα, μὲ ad marginem annotasset.

16 *Alium*, ἄλλον. Nam hypostasi Alius est, non autem τῇ οὐσίᾳ. Aliud quàm Filius, ut rectè exponit Tertullianus adversus Praxeam. Spiritus sanctus autem dicitur esse *alius advocatus*, id est, non tantùm numero sed etiam diversâ ratione advocatus quàm Filius: qua de re vide 1. Joan. 2.1. *Dari* denique & *Mitti* Spiritus sanctus dicitur, non quod ad ipsius essentiam attinet, ut phanatici somniant; sed ipsius in nobis effectorum & donorum specialium respectu, quæ & ipsa propterea *Spiritus*, id est, dona Divinitus inspirata & indita, dicuntur. ¶ *Advocatum*, παράκλητον, id est ὑπερεντυγχάνοντα ὑπὲρ ἡμῶν, ut explicat ipse Paulus Rom. 8.26. Itaque licèt παράκλησις *consolationem* quoque ut & *exhortationem* declaret, & optimâ quoque ratione *consolator* noster dici propriè debeat Spiritus sanctus, nostris infirmitatibus συναντιλαμβανόμενος, ut eo ipso loco scribit Apostolus; tamen servatâ passivâ formâ hujus epitheti, puto *Advocati* vocem meliùs quàm *Consolatoris* convenire. *Advocati* verò ex communi more dicebantur qui Græcè παράκλητοι, id est à reis advocati amici qui pro reo deprecarentur, ut apud Demosthenem αἱ παρακλήσεις, & ab ipso patrono & oratore ipsius rei causam agente differebant, teste Ulpiano l. 1. & l. 3. D. de prævaricat. quamvis idem alibi latiùs Advocatos interpretetur omnes eos qui agendis causis quoquo modo vacant. Hinc factum ut Christus quoque dicatur παράκλητος: sed, ut peculiari ratione, μεσίτης unicus, nè Spiritu quidem sancto excepto, ut dicemus 1 Joan. 2.1. & Rom. 8.26. Vulgata ubique retinuit vocem Græcam παράκλητος, excepto 1. Joan. 2.1. ubi *Advocatum* interpretatur. Syrus autem interpres ubique habet פרקלטא *Paraclitha*, *n* in *t* suo more mutato. Sic barbarè in Latinis Ecclesiis legebatur & canebatur *Paraclitus*, & quidem penultimâ brevi, pro *Paracletus* penultimâ longâ: quæ barbaries ab Erasmo detecta, magna ipsi movit apud Onagros quosdam Matæologos certamina. Denique, admoneo videri mihi uberiorem sensum, si παράκλητον non simpliciter construamus cum ἄλλον, sed perinde ac si scriptum esset εἰς παράκλητον, id est, *Dabo vobis alium qui sit vobis advocatus*: cujusmodi quiddam simile notavimus suprà 12.46.

17 Nempe *Spiritum illum veritatis*, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. De particula hujus exegeticæ ellipsi, quæ apud hunc Evangelistam frequentissimè occurrit, alibi diximus. Sed illud quoque notandum est, Spiritum sanctum dici *Spiritum veritatis*, non tam quia in sese verax est, utpote Deus æternus, quàm ab effectu, quòd veritatem inspiret, ut infrà 16.13. ¶ *Non conspicit*, οὐ θεωρεῖ. Hæc duo, nempe θεωρεῖ & γινώσκει inter se distingui oportet. Prius enim ad Spiritûs sancti, qui & Filii Spiritus est, externa opera refertur, quæ licèt ipsum veluti oculis ipsis spectatorem conspiciendum præberent, tamen istos desperatâ contumaciâ repugnantes non magis afficiebant quàm eos qui oculos in ipso meridie occludunt nè Solis lucem admittant. Hoc ipsum erat ergò quod minatus illis erat Esaias, fore ut quod videbant non viderent, neque corporis videlicet, neque mentis oculis: ad quod posterius refertur οὐδὲ γινώσκει. ¶ *Nostis*, γινώσκετε. Vulg. *Noscetis*, γνώσεσθε. ¶ *Habitat*, μένει. Vulg. *Manebit*, μενεῖ, ut legit etiam Nonnus. *Manere* verò hoc in loco idem valet atq; *Pro sede & domicilio habere*: quo sensu passim dicitur Deus *habitare* cum suis: nempe intra ipsos ἐμπεφυμένος, quod mox subjicitur his verbis,

καὶ ἐν

καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται, *& intra vos erit.* ¶ *Intra vos erit*, ἐν ὑμῖν ἔσται. id est, *intra vos:* spiritualem videlicet vitam, id est intelligentiam & voluntatem Dei naturæ vestróque muneri convenientem vobis insinuaturus, & ubique vos afflatu suo gubernaturus, potentiâque suâ tutaturus.

18 *Redeo*, ἔρχομαι. id est, ἐπανέρχομαι. servatâ præsentis temporis emphasi, acsi diceret Christus se, licèt nondum profectum, jam esse in reditu, resurrectione videlicet mox secutâ. Etsi enim præcipuè revocat suos Christus ad spiritualem illam & perpetuam suam in Ecclesia præsentiam, tamen alterâ corporis sui mox secuturâ illos solatur adhuc infirmiores. Vulgata, *Veniam*, quo modo ἔρχεσθαι & ἐρχόμενος sæpe in his libris futuri significationem habent. Syrus autem interpres totum hunc locum sic legit, ac fortasse rectiùs, ἔρχομαι γὰρ πρὸς ὑμᾶς ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος, *Veniam ad vos paulò pòst, & mundus, &c.*

21 *Conspiciendum exhibebo*, ἐμφανίσω. Vulgata, *Manifestabo*, id est, φανερώσω. Erasmus, *Aperiam*, ἀνοίξω. Idem declarat ἐμφανίζειν significare Tacitè & clàm indicare. At ego contrà existimo, plenam ac quasi humanis oculis asspectabilem declarationem hoc verbo significari, unde εἰς τὸ ἐμφανὲς, & ἐν τῷ ἐμφανεῖ, id est, *palàm & in media luce.* Est autem istius exhibitionis modus non corporalis sed spiritualis, & omnium maximè perspicuus. Nec enim loquitur de quadraginta illis diebus mortem ipsius consecutis, quibus suæ resurrectionis fidem fecit solis aliquot fidelibus: sed de perpetua ipsius in Ecclesia præsentia ἐνεργητικῇ & quotidie crescente in credentium animis, cujus ratione promisit se præsentem Ecclesiæ fore ad consummationem usque mundi. Sic tamen ut peculiarem illam Spiritûs sancti ἐνέργειαν excellentissimis donis ornatam Apostolis quos missurus erat promittat.

22 *Non ille Iscariotes*, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης. Non ille Iscariotes, sed alter ille Jacobi alterius frater. Est ergò in iis verbis ἀνανταπόδοτον, cujus aliud prorsus simile exstat suprà, cap. 6. vers. 46. ¶ *Quid est*, τί γέγονεν: id est, quid causæ est. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Quid factum est*, nimiùm obscurè: quamvìs Erasmus annotet sic locutum esse impurum illum Martialem, cujus penè nomen hoc loco usurpare mihi religio est.

26 *Suggeret vobis*, ἀναμνήσει. id est, in memoriam revocabit. Hanc enim etiam esse hujus verbi notationem liquet ex his Ciceronis verbis lib. De Finib. 2. *Si memoria fortè defecerit, tuum est ut suggeras*, quod idcirco dico nequis hoc interpretetur aliter quàm de jam auditis intelligendis, & in memoriam revocandis, quorum exemplum habemus suprà, 2. 22. & 12. 16. Imò quînam potuisset Evangelica historia scribi, nisi Spiritu sancto tot Christi dicta & facta, hominibus alioqui rudibus & illiteratis in memoriam revocante, totidémque veluti verbis repetente? Ideo non dixit Christus, *quæ dicam*, sed *quæ dixi vobis.* Jam enim omne Patris de servandis hominibus consilium eis Christus, quamvìs nondum satìs intelligentibus, aperuerat, ut ipse testatur infr. 15. 15. & eos in orbem terrarum mittens non jubet prædicare quæ audituri essent, sed quæ jam audivissent. Nullum ergò Christianæ & salvificæ doctrinæ caput didicerunt aut docuerunt Apostoli post Domini discessum, ut qui perfectè à magistro suo adhuc vivente fuerint edocti: ac proinde nonnisi à spiritu mendacii profectum est quicquid ab iis, qui sese successores Apostolorum falsò vocant, ad doctrinam ab Apostolis tum voce tum scriptis proditum adjectum fuit, nedum ut pro Apostolico sit recipiendum quod verbo per Spiritum sanctum dictato repugnat, vel ei detractum, vel in ipso fuit immutatum, quæcunque tandem autoritatis species huic sacrilegæ audaciæ prætexatur. Quod autem postea didicit Petrus, & quidem expressâ visione de vocatis ad Evangelium gentibus Act. 10. 15. minimè isti quod dixi repugnat. Tribuendum enim hoc est ipsius Petri tarditati, satìs supérque antea testato Christo colligendam ecclesiam ex omnibus populis. ¶ *Dixi*, εἶπον. Vulg. *Dixero.* periculosâ temporis mutatione, quasi vivens illos non docuerit omnia, quod repugnat ipsius Christi disertis verbis, Matth. 28. 20. & infrà, 15. 15.

27 Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν. μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, μηδὲ δειλιάτω.

28 Ἠκούσατε ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Ὑπάγω, καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Εἰ ἠγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἂν ὅτι εἶπον, πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα· ὅτι ὁ πατήρ μου μείζων μού ἐστι.

29 Καὶ νῦν εἴρηκα ὑμῖν πρὶν γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε.

30 Οὐκ ἔτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν· ἔρχεται γὰρ ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν.

31 Ἀλλ' ἵνα γνῷ ὁ κόσμος ὅτι ἀγαπῶ τὸν πατέρα· καὶ καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ πατήρ, οὕτω ποιῶ. ἐγείρεσθε, ἄγωμεν ἐντεῦθεν.

Pacem relinquo vobis, pacem illam meam do vobis: non prout mundus dat, ego do vobis. Nè turbator cor vestrum, neque formidato.

Audivistis me dixisse vobis, Abeo, & redeo ad vos. Si diligeretis me, gauderetis utique quòd dixerim, proficiscor ad Patrem: nam Pater major me est.

Et nunc dixi vobis priusquam fiat, ut cùm factum fuerit, credatis.

Non loquar ampliùs multa vobiscum: venit enim princeps mundi hujus, sed in me non habet quicquam.

Sed *hæc fiunt* ut norit mundus Patrem à me diligi: & prout præcepit mihi Pater, ità facio: surgite, abeamus hinc.

Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis: non quomodo mundus dat, ego do vobis: non turbetur cor vestrum, neque formidet.

Audivistis quia ego dixi vobis, Vado & venio ad vos. Si diligeretis me, gauderetis utique quia vado ad Patrem: quia Pater major me est.

Et nunc dixi vobis priusquam fiat: ut cùm factum fuerit, credatis.

Jam non multa loquar vobiscum: venit enim princeps mundi hujus, & in me non habet quicquam.

Sed ut cognoscat mundus quia diligo Patrem: & sicut mandatum dedit mihi Pater, sic facio: surgite, eamus hinc.

27 Vera omnis felicitas in uno Christo nobis obtingit.
28 Tantum abest ut Christi discessum à nobis secundùm carnem, ægrè ferre debeamus, ut è contrario de eo nos gaudere oporteat, cùm ex capitis glorificatione pendeat omnis membrorum benedictio.
30 Christus non invitus, sed volens, non diabolo cedens, sed Patris decreto obediens, mortem subiit.

28 *Redeo*, ἔρχομαι: id est, ἐπανελεύσομαι. Est enim simplex pro composito usurpatum, ex Hebræorum more, ut suprà, versu 18. Sic paulò pòst versu 31. ἄγωμεν pro ὑπάγωμεν. Vide suprà 18. ¶ *Major*, μείζων. Notum est quàm multipliciter sit hic locus ab Arianis tum ἑτερουσίοις tum ὁμοιουσίοις exagitatus, quibus qui restiterunt, alii quidem istud Christi dictum ad Humanitatem retulerunt, alii ad Patris ἀξίωσιν: quoniam videlicet ordine & origine personali Pater præit Filio: quæ utraque doctrina verissima est, & Arianos, si sanabiles fuissent, aut etiamnum essent, compescere debuit. Sed neutra satìs apposita comperietur, nec etiam Arianorum objectio, si dictum istud non per se, sed quatenus superioris dicti rationem continet, consideretur: quod omnino faciendum hîc & aliis multis locis fuit, ut vera locorum sententia cognosceretur. Ponamus ergò sic argumentatum fuisse Christum ex sententia Arianorum, Pater est major, id est, excellentiæ gradu, Deus, quàm ego. Est enim ingenitus, ego verò sum factitius Deus, Ergò vobis gaudendum est quòd ad illum discedam. Quænam erit, obsecro, in hoc dicto consolatio? Num enim Filii vel præsentia in terris impediebat, vel discessus augebat, illam Patris potentiam? Ponamus etiam sic colligere Christum, Pater ad quem discedo major me est secundùm humanitatem, vel quia ego, quatenus sum Deus, sum ab illo, non ille à me: alioqui tamen essentiâ unum, & personaliter consideratâ potentiâ æquales: Ergò vobis de meo discessu gaudendum est. Ego quidem certè quæ sit istius conclusionis vis, animadvertere nequeo. Itaque superest ut neque ad Personarum ordinem, neque ad distinctionem unius naturæ Christi ab altera dictum istud referatur, sed ut statum suæ infirmitatis Christus cum secuturo glorificationis statu contulerit, cujus autorem facit Patrem, suo more sese ad captum rudium adhuc discipulorum accommodans: non ut precariam Deitatem sibi tributam dicat (quâ nihil absurdius fingi potest,) sed ut qua in re sit nostra unica spes ac exspectatio reposita nostris penè oculis subjiciat: ac si diceret, Vos adhuc istâ meâ conspicuâ præsentiâ freti omnia pericula mecum subiistis, qui me tamen non modò hominem ut cæteros, sed etiam præ cæteris calamitosum esse animadvertistis semper, & multò magis quàm antea mox cognoscetis. At enim si mea in hoc miserrimo statu præsentia vos sustinuit, nec obstitit hæc vilissima conditio quominus amorem mei cæteris rebus anteponeretis, saltem meâ causâ non debetis meo à vobis discessu turbari, cùm hâc meâ ad Patrem illum meum profectione, cujus conditio infinitè ab hac mea vilitate differt, ad ipsius gloriam transiens, nihil sim amissurus, sed in gloriam illam paternam evehendus, ac tantò etiam vobis conservandis potentior futurus. Libet autem insignem hîc locum proferre ex Bernardo in Sermone De diligendo Deo, unde discamus quo more diligi velit à nobis Christus, *Imò*, inquit, *discipuli, quia Christum diligunt, dolent. Diligunt, & non diligunt. Diligunt dolenter, sed non sapienter.*

30 *Hujus*, τούτου. Hoc deest in vetustis codicibus, & apud Theodoretum lib. 10. περὶ προνοίας. ¶ *Non habet*, οὐκ ἔχει. In duobus exemplaribus scribitur οὐχ εὑρήσει, *non inveniet*: quod videtur meliùs opponi verbo ἔρχεται. Me, inquit, mox aggredietur Satan totis viribus, sed in me nihil habet juris, nec in me quicquam comperiet quale se inventurum putat.

31 *Sed* hæc fiunt *ut*, ἀλλ' ἵνα. subaudi ταῦτα γίνεται. de qua ellipsi sæpe jam dixi. ¶ *Surgite*, ἐγείρεσθε. Sic à superiore sermone in extrema cœna habito distinguitur hæc posterior concio, habita cùm, remotis mensis, sese ad discessum accingerent, & hymnum proximè vel antegressa vel consecuta. Conjungo verò istud membrum cum superiore, quoniam optimè sic cohæret oratio, & cùm longiùs etiam postea Christus sermones suos produxerit, vel potiùs continuarit, neque tunc surrexerint discipuli, videtur omnino Christus non de surrectione à Cœna, neque de suo & discipulorum ex eo ipso loco, in quo cœnarant, discessu ista locutus, sed de sua quam totâ hâc concione tam prolixâ urgebat ex mundo demigratione istud dixisse, ad quam etiam eos, quamvìs ista nondum intelligentes, adhortetur: nisi malimus existimare

jam tunc illum cum discipulis suis sese in viam dedisse in hortum illum ubi sese capiendum norat, & eum qui sequitur sermonem, usque ad initium cap. 18. in ipso itinere fuisse habitum, ut explicari solet hic locus. Sed hoc ex contextu colligi non potest, & verisimile non est. Imò etiam expressis Evangelistæ verbis refellitur infrà 18.1.

ΚΕΦ. ιε΄.

Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ, καὶ ὁ πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι.

2 Πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν, αἴρει αὐτό· καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον, καθαίρει αὐτὸ, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ.

3 Ἤδη ὑμεῖς καθαροί ἐστε διὰ τὸν λόγον ὃν λελάληκα ὑμῖν.

4 Μείνατε ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν. καθὼς τὸ κλῆμα οὐ δύναται καρπὸν φέρειν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ μείνῃ ἐν τῇ ἀμπέλῳ· οὕτως οὐδὲ ὑμεῖς, ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε.

5 Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα· ὁ μένων ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν· ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν.

6 Ἐὰν μή τις μείνῃ ἐν ἐμοὶ, ἐβλήθη ἔξω ὡς τὸ κλῆμα, καὶ ἐξηράνθη· καὶ συνάγουσιν αὐτὰ, καὶ εἰς πῦρ βάλλουσι, καὶ καίεται.

7 Ἐὰν μείνητε ἐν ἐμοὶ, καὶ τὰ ῥήματά μου ἐν ὑμῖν μείνῃ, ὃ ἐὰν θέλητε, αἰτήσεσθε, καὶ γενήσεται ὑμῖν.

8 Ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ πατήρ μου, ἵνα καρπὸν πολὺν φέρητε· καὶ γενήσεσθε ἐμοὶ μαθηταί.

9 Καθὼς ἠγάπησέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἠγάπησα ὑμᾶς· μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ.

10 Ἐὰν τὰς ἐντολάς μου τηρήσητε, μενεῖτε ἐν τῇ ἀγάπῃ μου· καθὼς ἐγὼ τὰς ἐντολὰς τοῦ πατρός μου τετήρηκα, καὶ μένω αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ.

11 Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μείνῃ, καὶ ἡ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῇ.

CAP. XV.

Ego sum vitis illa vera, & Pater meus est agricola ille.

* Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollit: & omnem qui fert fructum purgat, ut plus fructûs adferat.

† Jam vos puri estis propter sermonem quem locutus sum vobis.

Manete in me, & ego in vobis *manebo*. sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, *id est* nisi manserit in vite: ità nec vos, nisi in me manseritis.

Ego sum vitis, vos palmites: is qui manet in me, & in quo ego *maneo*, hic fert fructum multum: nam seorsim à me nihil potestis facere.

‖ Nisi quis in me manserit, abjectus extra *vineam* statim ut palmes arescet: deinde colliguntur isti *palmites* & in ignem abjiciuntur, & ardent.

Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, quicquid volueritis, petite, & fiet vobis.

In hac re glorificatus fuerit Pater meus, ut fructum multum adferatis: & eritis mei discipuli.

Prout dilexit me Pater, *ità* & ego dilexi vos: manete in illa mea charitate.

Si præcepta mea observaveritis, manebitis in charitate mea: sicut ego Patris mei mandata observavi, & maneo in ejus charitate.

Hæc locutus sum vobis, ut gaudium illud meum in vobis maneat, & gaudium vestrum compleatur.

CAP. XV.

Ego sum vitis vera, & Pater meus agricola est.

Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum: & omnem qui fert fructum purgabit eum, ut fructum plùs adferat.

Jam vos mundi estis propter sermonem quem locutus sum vobis.

Manete in me, & ego in vobis. sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso nisi manserit in vite: sic nec vos, nisi in me manseritis.

Ego sum vitis, vos palmites: qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum: quia sine me nihil potestis facere.

Siquis in me non manserit, mittetur foràs sicut palmes, & arescet: & colligent eum, & in ignem mittent, & ardet.

Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, quodcunque volueritis petetis, & fiet vobis.

In hoc clarificatus est Pater meus, ut fructum plurimum adferatis, & efficiamini mei discipuli.

Sicut dilexit me Pater & ego dilexi vos: manete in dilectione mea.

Si præcepta mea servaveritis, manebitis in dilectione mea: sicut & ego Patris mei præcepta servavi, & maneo in ejus dilectione.

Hæc locutus sum vobis, ut gaudium meum in vobis sit, & gaudium vestrum impleatur.

1 Naturâ penitus aridi, & flammis tantùm apti sumus. Itaque ut vivamus & frugiferi simus, necesse est primùm omnium nos Patris manu Christo, veluti viti palmites, inseri: deinde insitos quotidianâ meditatione Verbi & Cruce putari: alioqui nè insitum quidem fuisse cuiquam proderit, nisi penitus viti adhærens succum indè hauserit.

*Matt.15.13.

†Supr.13.10.

‖Col.1.23.

7 Is demum in Christo manet, qui in ipsius doctrina acquiescit, ac proinde veros fructus edit: Pater autem vicissim istiusmodi homini nihil prorsus denegabit.

9 Charitas Patris in Filium, & Filii in nos, & nostra tum in Deum, tum in proximum, perpetuo inter se nexu cohærent: nec quicquam est eâ suavius. Prodit autem sese charitas ex effectis, cujus perfectissimum exemplar Christus ipse nobis suppeditat.

1 *Ego*, ἐγώ. Christum intellige secundùm utramque naturam, distinctè tamen, & secundùm se sive personaliter, & secundùm vires & operationes suas consideratam. Vitis igitur est Christus per similitudinem, tum quatenus verus Deus est æternæ vitæ succum in sese habens, in palmitibus ἐνεργητικῶς ut vivant & fructificent exserendam; tum quatenus verus homo est, & palmitibus, id est, hominibus, ipsi spiritualiter & per fidei insitionem uniendis ὁμοούσιος: idcirco homo factus, ut ab eo nobis verè communicato vitalis illa vis, quâ est Patri, qui hoc loco cum agricola confertur, ὁμοούσιος (unica enim Deitas illa vera, una & eadem est, tum in Patre, tum in Filio, tum in Spiritu sancto, [& quidem non tantùm ἐνεργητικῶς, sed etiam οὐσιωδῶς)] in nobis veris palmitibus, per hujus carnis interventum huic Mediatori spiritualiter coadunatis, operetur. Refelluntur ergò istius similitudinis analogiâ & effectis tum Sabelliani personas re ipsâ non distinguentes; tum Samosateniani, Christum ψιλὸν ἄνθρωπον somniantes; tum Marcionitæ, Humanitatem Christi in spectrum transformantes; tum Ariani, creatitiam Deitatem Christo affingentes; tum Pelagiani, quod est gratiæ & quidem unius Deitatis effectum naturæ nostræ tribuentes; tum Nestoriani, Christi personam dividentes; tum Eutychiani, & illorum soboles Ubiquitarii, vivificam illam spiritualem vim, Deitati quantumvìs Christi Humanitati personaliter unitæ ἀκοινωνήτως propriam, ad Humanitatis subjectum re ipsâ traducentes, non minus falsò & ineptè, quàm si quis diceret corpus ipsâ intelligendi facultate præditum esse, quoniam anima rationalis sit ipsi personaliter unita. ¶ *Illa vera*, ἡ ἀληθινὴ, *veram vitem* appellat, quæ unica tum illam vim vivificam in sese habet, tum illi communicandæ sola est destinata, omnibus aliis ad hanc spiritualem vitam sive in isto, sive in futuro seculo præstandam mediis & mediatoribus, sive coordinatis, sive subordinatis, ut merè falsis & commentitiis opposita. Quod autem nonnulli *vitem* pro *vinea*, & *palmites* pro *vitibus* accipiunt, profectò appositè non dicitur; quamvìs nullus sit huic viti verè insitus, qui non sit in vera illa vinea, quæ est Ecclesia, plantatus. Vitis autem hæc unica est, cui uni palmites omnes inserantur, etsi numero plures, tamen unum quiddam, quatenus huic unicæ viti omnes inseruntur, mysticè constituentes; propterea dicente Apostolo Ephes.4.5. Unus Dominus, una fides, unum baptisma: quò & aliæ plurimæ similitudines respiciunt.

2 *Non ferentem fructum*, μὴ φέρον καρπόν. Duplex est igitur hæc insitio: una videlicet externæ tantùm professionis, qualis est hypocritarum, tum eorum qui aliud sunt quàm videri velint, tum eorum qui seipsos fallunt, nec seipsos explorant an sint in fide 1 Cor.11.28. & 2.Cor.3.5. Itaque verbum *Tollit*, quod mox sequitur, nihil facit ad evertendum verè electorum & insitorum immotam firmitatem, cùm necessario nexu cohæreant illorum salutis causæ ab Apostolo enumeratæ Rom. 8.30. quorum dona sunt ἀμεταμέλητα, Rom.11.29. Apostolo hanc firmissimam, & immutabili Dei proposito consentaneam consolationem, tum ipsi sibi, tum eâdem fide præditis omnibus ac singulis, accommodante, Rom.8.30, & 31. Sic tamen ut meminerint electi assiduè sibi dandam operam, ut vocationem & electionem suam firmam efficiant, 2.Pet.1.10. per Spiritûs sanctificationis τεκμήριον, Rom.8.14. ¶ *Tollit*, αἴρει. Vulg. ut & Chrysostomus hoc verbum, ut & proximè sequens, legit futuro tempore, eâdem manente sententiâ.

4 Id est *nisi manserit*, ἐὰν μὴ μείνῃ. Quia præcedenti membro additum est ἀφ' ἑαυτοῦ, *à seipso*, omnino cogimur supplere particulam exegeticam, ex qua intelligamus totum hoc poni pro illius declaratione. Nam alioquin consequeretur ex hac oratione, palmitem qui manserit in vite ferre fructum à semetipso: quod cohærere non potest. Idem enim declarat ἀφ' ἑαυτοῦ, atque suâ ac propriâ quâdam vi, quam ab alio non mutuetur: quam si haberet palmes, fructum sanè ferret, etiam cùm resectus est à vite. Sed de hoc eodem dicendi genere copiosiùs diximus, suprà 5.19.

5 *Et in quo ego* maneo, κἀγὼ ἐν αὐτῷ. Vulg. & Erasmus, *Et ego in eo*: servatâ permutatione constructionis, ex Hebræorum idiotismo, ואני בו *vaani bo*, pro ואשר אני בו *vaascher ani bo*. ¶ *Seorsim à me*, χωρὶς ἐμοῦ. Vulg. & Erasmus, *Sine me*, ἄνευ ἐμοῦ, quod mihi dilutum videtur. quasi videlicet Christus sit duntaxat συναίτιον, cùm contrà sit vera causa efficiens, extra quam non modò non satìs firmas sed nullas prorsus ad bene sentiendum, volendum, aut faciendum vires habeamus, sicut palmites viti non adhærentes eo usque ut succum indè hauriant: non magìs denique, quàm cadavera vitæ expertia ullo sensu vel motu sunt prædita, ut loquitur Paulus, Eph.2.1.

6 *Abjectus extra* vineam *statim arescet*, ἐβλήθη ἔξω καὶ ἐξηράνθη. Vulg. *Mittetur foràs & arescet*, mutatis præteritis in futura. Erasmus, *Ejectus est foràs & exaruit*, servatis præteritis. Cur autem ego aliter mallem interpretari, has causas habui. Primùm omnium nemo est qui nesciat, ἐβλήθη καὶ ἐξηράνθη, idem prorsus declarare atque βληθεὶς ἐξηράνθη: itaque sic mihi licuit interpretari. Deinde pro *Foràs*, convertere malui, *Extra vineam*, quòd alioquin nimiùm dura videatur translatio. Postremò, ἐξηράνθη, id est *exaruit*, verti per periphrasin, *Statim arescet*: quia non satìs commodè videtur hìc servari posse præteriti perfecti significatio, cujus videlicet ea est emphasis, ut quod futurum est declaret certò & mox futurum, adeò ut pro eo possit haberi quod jam sit factum: quod genus dicendi (ut multa alia) apparet petitum esse è medio. ¶ *Ut palmes*, ὡς τὸ κλῆμα: qui videlicet fuerit resectus. ¶ *Deinde coguntur isti* palmites, καὶ συνάγουσιν αὐτά. Vulgata, *Et colligent eum*, ut in plerisque exemplaribus scribitur. Legit enim αὐτὸ, quia præcessit τὸ κλῆμα. Sed τὸ κλῆμα pro τὰ κλήματα positum est, quia verbum συνάγειν non potest uni palmiti convenire: quamvìs ità scriptum invenerimus in tribus codicibus, quorum autoritate Vetus interpres facilè potest excusari. Erasmus, *Et colligent eos*, rectè quidem, sed tamen obscurè, quia ejusmodi mutatio numeri à Græcis & Latinis non solet usurpari. Ideo expressi ipsum antecedens. Præterea συνάγουσιν per passivum converti, quòd sic potiùs Latini loqui soleant: qua de re diximus aliquid Matth.5.11.

7 *Petite*, αἰτήσασθε. Vulgata & Erasmus, *Petetis*. Ego verò existimo futurum indicativi pro imperandi modo usurpatum. Nam præterquam quòd sensus videtur ità postulare, in tribus etiam codicibus scriptum invenimus αἰτήσασθε. Nonnus commodiùs etiam legit, καὶ αἰτήσασθε, γενήσεται ὑμῖν, *& petieritis, fiet vobis*.

8 *Et eritis*, καὶ γενήσεσθε. Vulgata & Erasmus, *Et efficiamini*: quasi videlicet hæc quoque pars pertineat ad conjunctionem ἵνα, quod sanè fieri non potest, nisi legas γένησθε, sicut in tribus codicibus scribitur: & apparet ex commentariis id legisse Theophylactum, sed perperàm, ut opinor. Puto enim potiùs repetendum esse ἐν τούτῳ, ut sit hæc sententia, Ità glorificabitur Pater meus, & ità demum eritis mei discipuli, si multum fructum attuleritis. Nam ἵνα non ponitur τελικῶς hoc loco, sed εἰδικῶς potiùs, veluti si dicas, in eo positam esse hominum salutem ut Christum fide amplectantur. Nam in hac quoque locutione ἵνα non declarat finem, sed illud ipsum explanat in quo posita est salus. Sic etiam accipitur infrà, vers. 12. Vide Mar. 9. 12.

9 *In illa charitate mea*, ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ. id est, in charitate quâ ego vos prosequor. Sic enim versiculo 10. vocat *charitatem Patris* eam quâ Pater Filium complectitur. Est autem verè pretiosum hoc dictum, quo veræ Christianæ charitatis causæ omnes divino verè compendio explicantur.

10 *In ejus charitate*, αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ. Notandum est rursus hujus trajectionis exemplum, quo confirmatur interpretatio quam attulimus suprà, 8. 25.

---

12 Αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμή, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς.
13 Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ.
14 Ὑμεῖς φίλοι μου ἐστὲ ἐὰν ποιῆτε ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν.
15 Οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου ἐγνώρισα ὑμῖν.
16 Οὐχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς, ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε καὶ καρπὸν φέρητε, καὶ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ· ἵνα ὅ,τι ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δῷ ὑμῖν.
17 Ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.
18 Εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν.
19 Εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσμος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει· ὅτι δὲ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ ἐστέ, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.
20 Μνημονεύετε τοῦ λόγου οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ. εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν· εἰ τὸν λόγον μου ἐτήρησαν, καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν.
21 Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ποιήσουσιν ὑμῖν διὰ τὸ ὄνομά μου, ὅτι οὐκ οἴδασι τὸν πέμψαντά με.
22 Εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν.
23 Ὁ ἐμὲ μισῶν, καὶ τὸν πατέρα μου μισεῖ.
24 Εἰ τὰ ἔργα μὴ ἐποίησα ἐν αὐτοῖς ἃ οὐδεὶς ἄλλος πεποίηκεν, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ καὶ ἑωράκασι, καὶ μεμισήκασι καὶ ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα μου.
25 Ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, Ὅτι ἐμίσησάν με δωρεάν.
26 Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρός, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ.
27 Καὶ ὑμεῖς δὲ μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστε.

* Hoc est præceptum illud meum, ut diligatis alii alios, prout dilexi vos.
† Majorem charitatem nullus habet, quàm istam, ut quispiam animam suam deponat pro amicis suis.
Vos amici mei eritis si feceritis quæcunque ego præcipio vobis.
Non ampliùs dicam vos servos, quia servus nescit quid faciat dominus ipsius: vos autem dixi amicos, quia omnia quæ audivi à Patre meo nota feci vobis.
Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, & statui ‖ vos ut abeuntes fructum feratis, & fructus vester maneat: ut quicquid petieritis à Patre in nomine meo, det vobis.
Hæc præcipio vobis, ut diligatis alii alios.
Si mundus vos odit, scitis me priusquam vos illi odio habitum.
Si ex mundo essetis, mundus quod suum est amaret: quia verò ex mundo non estis, sed ego elegi vos ex mundo, propterea odit vos mundus.
Mementote sermonis illius quem ego dixi vobis, * Non est servus major domino suo. † Si me persecuti sunt, & vos persequentur: si sermonem meum observaverunt, & vestrum observabunt.
‖ Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia non noverunt eum qui misit me.
Si non venissem & locutus essem eis, peccatum non haberent: nunc autem non habent quod prætexant peccato suo.
Qui me odit, is etiam Patrem meum odit.
Si opera non fecissem inter eos quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt me tum Patrem meum.
Sed *oportet* ut impleatur sermo qui in Lege ipsorum scriptus est, * Oderunt me immeritò.
Cùm autem venerit Advocatus ille † quem ego mittam vobis à Patre, Spiritus, *inquam*, ille veritatis, qui à Patre emanat, ille testabitur de me.
Sed & vos testabimini, quoniam à principio mecum estis.

Hæc est præceptum meum ut diligatis invicem, sicut dilexi vos.
Majorem hâc dilectionem nemo habet, quàm ut animam suam ponat quis pro amicis suis.
Vos amici mei estis si feceritis quæ ego præcipio vobis.
Jam non dicam vos servos, quia servus nescit quid faciat dominus ejus: vos autem dixi amicos, quia omnia quæcunque audivi à Patre meo nota feci vobis.
Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, & posui vos ut eatis & fructum adferatis, & fructus vester maneat: ut quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, det vobis.
Hæc mando vobis, ut diligatis invicem.
Si mundus vos odit, scitote quia me priorem vobis odio habuit.
Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret: quia verò de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus.
Mementote sermonis mei quem ego dixi vobis, Non est servus major domino suo. Si me persecuti sunt, & vos persequentur: si sermonem meum servaverunt, & vestrum servabunt.
Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia nesciunt eum qui misit me.
Si non venissem & locutus fuissem, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo.
Qui me odit, & Patrem meum odit.
Si opera non fecissem in eis quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.
Sed ut adimpleatur sermo qui in Lege eorum scriptus est, Quia odio habuerunt me gratis.
Cùm autem venerit Paracletus, quem ego mittam vobis à Patre, Spiritum veritatis, qui à Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me.
Et vos testimonium perhibebitis, quia ab initio mecum estis.

*Supr. 13. 34. 1. Thess. 4. 9.
† 1. Joh. 3. 16 & 4. 21.
15 Evangelii doctrina, sicut Christi voce prodita est, perfectissima est & absolutissima consilii Dei, quòd ad salutem nostram attinet, declaratio, Apostolis commissa.
‖ Matt. 28. 19.
16 Christus autor est ac conservator Evangelici ministerii ad finem usque mundi. Est autem ministris in primis opus tum precibus, tum charitate mutuâ.
18 Non modò non perterrefacere, sed etiam confirmare fides Christi ministros debet, quòd instar Domini sui fint mundo exosi. * Matth. 10. 24. Supr. 13. 16. † Matth. 24. 9. ‖ Infr. 16. 4. 21 Odium mundi adversùs Christum, ex mentis stupore, spontè tamen cæcutientis, oritur; ut mundus nihil planè habeat quod culpæ suæ prætexat. * Psal. 35. 19. † Luc. 24. 49. Supr. 14. 26. 26 Adversùs impiorum rabiem interiore testimonio Spiritûs sancti perstatur; sed non alia vox est Spiritûs sancti quàm quæ Apostolorum ore sonat.

---

13 *Quàm istam*, ταύτης. Sic vertere malui quàm *Hâc*, ut non supplerem ἤ, *quàm*, cum vetere interprete, & ut liqueat ἵνα hîc usurpari non τελικῶς sed εἰδικῶς.

14 *Eritis*, ἐστέ. pro ἔσεσθε: ut apparet ex eo quod additur, *Si feceritis*. Sic etiam supr. 8. 31.

18 *Scitis*, γινώσκετε. vel, *scitote*, ut Vetus interpres convertit. ¶ *Priusquam vos*, πρῶτον ὑμῶν: vel, *me qui primus sum vestrûm*. sed meo quidem judicio præstat accipere πρῶτον adverbialiter. Vulgata, *Priorem vobis*.

20 *Sermonis illius*, τοῦ λόγου. Hic omnino videtur fuisse vis articuli servanda. Vulg. addit μου, *mei*. quod & ipsum non caret emphasi.

22 *Peccatum non haberent*, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον. Apparet ex eo quod proximè sequitur non esse istud simpliciter accipiendum, sed per μείωσιν. veluti si de fure deprehenso ac convicto dicas, Nisi iste convictus teneretur esset omnium innocentissimus, id est, clamitaret se innocentissimum esse. Ità etiam hoc loco, Nisi venissem, inquit Dominus, isti coram Dei tribunali non desinerent dicere se fuisse religiosos, & planè alienos à peccato; denique essent viri omnium qui vivunt sanctissimi: sed cùm ad eos venerim, & me planè rejiciant, ereptum est illis quicquid suæ improbitati alioquin prætexuissent, quia nihil possunt adferre cur me debeant odisse. Idem etiam mox repetit, nempe versu 24.

25 *Sed* oportet *ut*, ἀλλ' ἵνα. Vide supr. 14. 31. ¶ *In Lege*, ἐν τῷ νόμῳ. i. תורה *torah*. Est enim generale vocabulum quo tota doctrina sacra nonnunquam intelligitur, ut etiam suprà 10. 34. cùm interdum Moses, Prophetæ & Psalmi distinguantur, ut Luc. 24. 44. ¶ *Ipsorum*, αὐτῶν. Hæc quoque particula observanda est, quoniam eos minimè omnium oportuit à Lege damnari quibus propriè scripta Lex est, & quibus illam maximè familiarem esse decebat. ¶ *Immeritò*, δωρεάν. Hebraicè חנם *chinnam*, i. ἀναξίως, ut 1. Sam. 1[illegible] Vulg. & Erasmus, *Gratis*, impropriè. *Gratis* enim *fieri* dicitur quod [illegible]tio vel mercede non fit, ut cùm dicitur *Christus nos gratis redemisse*, i. nullo à nobis dato pretio.

26 *Advocatus ille*, ὁ παράκλητος. Nomen, non participium, de quo vide supr. 14. 16. ¶ *Emanat*, ἐκπορεύεται. vel *Egreditur*, seu *Exit*. Certum est autem hîc non agi de ipsa Spiritûs essentia, sed de ipsius virtute & efficacia in nobis: cujus virtutis autorem facit Patrem, non ut sese vel ipsum Spiritum sanctum excludat, sed ut discipulorum oculos à carnis infirmitate aversos ad Deitatis intuitum evehat, ut norint videlicet quâ virtute sint deinceps confirmandi. Itaque hujusmodi testimonia nec à Græcis, nec contra Græcos, ad personæ Spiritûs sancti emanationem relativam sive originalem, satis appositè sunt citata.

27 *Testabimini*, μαρτυρεῖτε. vel, *Testamini*, si libet præsentis significationem servare. Nonnulli convertunt, *Testemini*. modo videlicet imperandi. Addita verò ratio explicatur ab hoc ipso Evangelista, 1. Joan. 1. 1. & à Petro Act. 1. 21.

ΚΕΦ. ιϛ'.

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε.
2 Ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς· ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ.

CAP. XVI.

Hæc locutus sum vobis, ut nè offendamini.
Movebunt vos synagogis: imò veniet tempus ut quisquis vos interemerit putet *se* cultum præstare Deo.

CAP. XVI.

Hæc locutus sum vobis, ut non scandalizemini.
Absque synagogis facient vos: sed venit hora ut omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare Deo.

1 Evangelii ministris non tantùm ab apertis hostibus, sed etiam ab iis ipsis qui domestici atque adeò columnæ Ecclesiæ sibi videntur, quævis probra sunt exspectanda.

---

1 *Offendamini*, σκανδαλισθῆτε. id est, turbemini, ut re inexspectatâ & intolerabili.

2 *Imò*, ἀλλά. Particula αὐξήσεως, hoc in loco, sicut rectè exponit Cyrillus; quod rarum est nisi adjunctâ particulâ καί. ut Latinè dicimus, *Quinetiam*. Vulgata *Sed*, usitatâ significatione.

3 Καὶ ταῦτα ποιήσουσιν ὑμῖν ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν πατέρα οὐδὲ ἐμέ.
4 Ἀλλὰ ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, μνημονεύητε αὐτῶν, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν· ταῦτα δὲ ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς οὐκ εἶπον, ὅτι μεθ᾽ ὑμῶν ἤμην.
5 Νῦν δὲ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με, Ποῦ ὑπάγεις;
6 Ἀλλ᾽ ὅτι ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἡ λύπη πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν.
7 Ἀλλ᾽ ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν, συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς· ἐὰν δὲ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς.
8 Καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας καὶ περὶ δικαιοσύνης καὶ περὶ κρίσεως.
9 Περὶ ἁμαρτίας μὲν, ὅτι οὐ πιστεύουσιν εἰς ἐμέ.
10 Περὶ δικαιοσύνης δὲ, ὅτι πρὸς τὸν πατέρα μου ὑπάγω, καὶ οὐκ ἔτι θεωρεῖτέ με·
11 Περὶ δὲ κρίσεως, ὅτι ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται.
12 Ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ᾽ οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι.
13 Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, ἀλλ᾽ ὅσα ἂν ἀκούσῃ λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν.
14 Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.
15 Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ, ἐμά ἐστι· διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.
16 Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με, ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα.

Et hæc facient vobis, quia non noverunt Patrem neque me.
* Sed hæc locutus sum vobis, ut ubi venerit hora illa, memineritis eorum, *nempe* quòd ego *hæc* dixerim vobis: hæc autem vobis à principio non dixi, quia vobiscum eram.
Nunc autem abeo ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me, *dicens*, Quò abis?
Sed quia hæc locutus sum vobis, tristitia implevit cor vestrum.
Sed ego veritatem dico vobis, confert vobis ut ego abeam. nisi enim abiero, Advocatus ille non veniet ad vos: sin autem profectus fuero, mittam eum ad vos.
Et cùm venerit ille, arguet mundum de peccato & de justitia & de judicio:
De peccato quidem, eò quòd non credunt in me:
De justitia verò, eò quòd ad Patrem abeam, & ampliùs non conspicietis me:
De judicio autem, eò quòd princeps hujus mundi condemnatus sit.
Adhuc multa habeo quæ vobis dicam, sed nunc non potestis portare.
Cùm autem venerit ille, *id est* Spiritus ille veritatis, dux viæ vobis erit in omnem veritatem. non enim loquetur à semetipso, sed quæcunque audierit loquetur; & quæ ventura sunt, renunciabit vobis.
Ille me glorificabit, quia de meo accipiet, & renunciabit vobis.
Omnia quæ habet Pater, mea sunt: propterea dixi illum de meo accepturum & renunciaturum vobis.
Paulisper, & non conspicietis me: & rursum paulisper, & videbitis me, quia ego vado ad Patrem.

Et hæc facient vobis, quia non noverunt Patrem neque me.
Sed hæc locutus sum vobis, ut cùm venerit hora, eorum reminiscamini, quia ego dixi vobis: hæc autem vobis ab initio non dixi, quia vobiscum eram.
Et nunc vado ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me, Quò vadis?
Sed quia hæc locutus sum vobis, tristitia implevit cor vestrum.
Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis ut ego vadam. si enim ego non abiero, Paracletus non veniet ad vos: si autem abiero, mittam eum ad vos.
Et cùm venerit ille, arguet mundum de peccato & de justitia & de judicio.
De peccato quidem, quia non credunt in me.
De justitia verò, quia ad Patrem vado, & jam non videtis me:
De judicio autem, quia princeps hujus mundi jam judicatus est.
Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò.
Cùm autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. non enim loquetur à semetipso, sed quæcunque audiet loquetur, & quæ ventura sunt, annunciabit vobis.
Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annunciabit vobis.
Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt: propterea dixi quia de meo accipiet, & annunciabit vobis.
Modicum, & jam non videbitis me; & iterum modicum, & videbitis me, quia vado ad Patrem.

* *Supr. 15. 21.*
7 Christi absentia secundùm carnem, Ecclesiæ utilis ut à spirituali ipsius virtute toti pendeamus.
8 Spiritus Dei ità est in prædicatione verbi efficax, ut mundum etiam invitum tandem cogat & suum peccatum, & Christi justitiam ac omnipotentiam fateri.
12 Apostolica doctrina à Spiritu sancto profecta est, & quidem omnibus suis numeris absoluta.
14 Spiritus sanctus nullam novam doctrinam affert, sed Christi voce traditam docet, & animis insculpit.
16 Gratia Spiritûs sancti vivum est speculum in quo verè conspicitur Christus, perspicacissimis videlicet fidei non autem lusciosis illis carnis oculis: unde perenne gaudium in mediis etiam doloribus sentitur.

4 *Hora*, ὥρα. Vide supr. 12. 23. ¶ *Quòd ego*, ὅτι ἐγώ. Expendenda est vis omnium istarum particularum, quas qui prætereunt, ut nescio cui latinitati serviant, vim hujus sententiæ infringunt.

7 *Advocatus ille*, ὁ παράκλητος. Vide suprà, 15. 26. ¶ *Sin autem profectus fuero*, ἐὰν δὲ πορευθῶ. vel, *Cùm autem abiero*, ut אם *im* pro כאשר *caascher* accipiatur: sicut diximus suprà, 14. 3.

8 *Arguet*, ἐλέγξει. id est convincet, ità ut nihil habeat quod prætexat, sicut suprà dixit, 15. 22, & 24. Cùm autem variè sit expositus hic locus, adferam & ego quod mihi dedit Dominus. Puto igitur Christum de Spiritûs sancti in Ecclesia virtute ac efficacia agere adversùs mundum, id est, adversùs eos qui Evangelio resistunt: & verè maximè illud tempus respicere quod ipsius in cœlum ascensionem consecutum est, cùm effuso in Ecclesiam Spiritu omnes contradicentes manifestè coarguit. Dicit ergò fore ut per vim illam divinam, quam inspiraturus est Apostolis, atque adeò toti Ecclesiæ suæ, postquam in cœlum ascenderit, convincatur mundus peccati, id est, ipsi hostes à quibus rejectus, spretus, in crucem adactus fuit, cogantur conscientiæ suæ testimonio profiteri se magnopere in eo peccasse quòd non potiùs in illum crediderint. Ideo dicebant illi, quos Petrus tanquam homicidas coarguerat, Act. 2. 37. *Quid faciemus, viri fratres?* Quid enim? annon hoc est mundum adigere ad homicidii confessionem voluntariam? Deinde, inquit, arguet mundum de Justitia: non ipsius mundi certè, qui se totum esse in peccatis, velit nolit, agnoscet, sed de ipsius Christi justitia. Quia, inquit, ad Patrem vado, nec ampliùs videbitis me. id est, cùm mundus præsens in Ecclesia spectabit Spiritum per me in vos effusum, fateri cogetur me verè justum fuisse, qui ex hoc mundo discedens, non fuerim damnatus à Deo pro blasphemo & impio sed approbatus & receptus à Patre, cujus cùm me Filium dicerem, illi idcirco me ut blasphemum & impium damnarint. Hoc, inquam, fateri mundus cogetur, & causam meam Deo placere, cùm vos, qui doctrinam meam asseretis, tot virtutibus planè cœlestibus ornatos conspicient: quod & ille Centurio statim post Christi mortem agnovit, & qui revertebantur plangentes, cùm paulò antè jussissent illum tolli ac crucifigi. Postremò, arguetur mundus de judicio, id est huc adigetur ut me, quem veluti fabri filium contempserit, adeò ut etiam cum ludibrio petierit ut de cruce descenderem; me, inquam, verè Dei Filium agnoscat, qui solutis mortis doloribus tunc ero dextrâ Dei exaltatus: Quia, inquit, princeps hujus mundi judicatus est, id est, quia re ipsâ intelligent & cognoscent me, diabolo superato, imperium in mundo exercere, cùm viderint omnes sese frustrà vobis opponere, quoniam vos armabo virtute illâ cœlesti, quâ destruatis omnem celsitudinem quæ extollitur adversùs cognitionem Dei, & captivam ducatis omnem cogitationem ad obediendum mihi: qua de re multa Apostolus, 2. Cor. 10. 12. & Ephes. 1. 19, 20, 21, 22, 23. Etsi autem hæ omnes Christi virtutes à condito mundo in ipsius sanctis excelluerunt, ut scriptum est toto cap. 11. Epistolæ ad Hebræos; tamen à missione illa Spiritûs sancti clarissimè cœperunt eminere, ità ut omnium oculos perstringerent: sicut prædixerat Joel. 2. 28. & David Psal. 68. 19. ut ex Actis Apostolorum licet intelligere. Non desunt tamen qui simpliciùs etiam hæc exponant, Dei nempe Spiritu, per servos suos quotidie loquentis, coargui mundum peccati, in quo videlicet fuerit demersus: coargui justitiæ, quòd veræ justitiæ sit prorsus inscius: coargui denique judicii, quòd eum ignoret atq; etiam oppugnet cui tradita est omnis in cœlo & terra potestas: quoniam videlicet eum repudiat qui tollit peccatum, qui suâ virtute nunc regnans nos justificat, qui denique diabolum vicit. Quid si verò istud simpliciter intelligas, De peccato, cujus rei omnes convincentur spreto Evangelio: De justitia, quam videlicet sibi in Christo oblatam contempserint, nunquam mundo postea offerendam cùm discesserit Christus ex mundo nunquam nisi ad judicium rediturus: De judicio denique, quod incredulis esse paratum & in ipsorum principe Satana jam aliquatenus exsertum cogentur ex Apostolica doctrina & ejus efficacia cognoscere?

9 *Non credunt*, οὐ πιστεύουσιν. In uno exemplari scribitur, ὅτι οὐκ ἐπίστευσαν, *Quòd non crediderint*: & fortasse rectiús.

10 *Conspicietis*, θεωρεῖτε. Similis enallages exemplum vide suprà 12. 8. Vulg. & Erasmus, *Videtis*.

11 *De judicio*, περὶ κρίσεως. id est (ut ego quidem existimo) de autoritate illa ac potestate quam ego tum obtinebo in cœlo & in terra: ut ipse videtur explicare, Matth. 28. 18. supra omnes cœlos videlicet sublatus, Philipp. 2. 9.

12 *Multa*, πολλά. Atqui suprà 15. 15. testatus erat sese illis patefecisse omnia quæ à Patre audierat, nempe ad Mediatoris implendum munus spectantia pro Ecclesiæ salute obeundum. Hæc igitur de iis intelligenda sunt quæ ad ipsius Apostolicæ functionis & Ecclesiarum constitutionis exsecutionem pertinebant. Ipsius autem fidei & religionis placita, quorum præcipuè fuit illis necessaria perfecta & αὐτόπτης notitia, summatim Christus ipsis ut valde adhuc rudibus exposuerat, quod sacra hæc tota historia testatur: planissimè verò postea & abundantissimè illos extra ordinem docuit. Nihil ergò favet hic locus impudentissimis illis sacrum ministerium profanantibus, qui verbo scripto alterum ἄγραφον non tantùm adjiciunt sed etiam anteponunt: & quod Christus his ipsis selectis suis sese indicaturum promittit, audent in secula mortem illorum subsecuta rejicere, tanquam eò usque dilatum, & nescio quibus tandem patefactum, quos maxima ex parte nemo pius possit pro legitimis Doctoribus agnoscere, si ipsorum traditiones, quas vocant, ad verbi Dei normam exigantur: quod tamen faciendum esse res ipsa clamat, nisi ultro decipi velint digni talibus doctoribus discipuli.

13 *Dux viæ vobis erit*, ὁδηγήσει. Vulgata, *docebit*, ut legisse videatur διδάξει ὑμᾶς πᾶσαν, &c. eodem manente sensu. & variè citatur in Patrum scriptis hic locus, annotatâ quoque hâc duplici scripturâ ab Augustino, tractatu in Joan. 96. & 100.

14 *De meo accipiet*, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται. Evangelicam videlicet doctrinam, cujus subjectum & materia est ipse Christus, & quæ pro nobis gessit, ab Apostolis primùm, ac deinceps à Pastoribus & Doctoribus per Spiritum sanctum edoctis promulganda ad fines usque seculorum. Vagantur ergò extra oleas qui de Spiritûs sancti Deitate, & sacrarum Personarum nexu in hunc locum disserunt adversus Pneumatomachos, licèt, fateor, damnatissimos hæreticos. Sed non minùs, quamvis alio diverticulo, aberrant, qui aliquod aliud magisterium ordinarium Spiritui sancto in Ecclesia tribuunt, quàm ea ipsa docendi quæ à Prophetis prædicta, [à Christo ipso præstita,] & perfectissimè demum ab Apostolis, & voce promulgata & scripta sunt, ut in Ecclesia Dei ad fines usque seculorum rectè & sanctè doceantur & credantur, sub anathematis pœna, Galat. 1. 8, & 9.

16 *Paulisper*, μικρὸν. Id est, Ubi paululum temporis præterierit, quod videlicet ad ipsius usque mortem proximè imminentem supererat. [Est enim præcisum hoc dicendi genus è medio petitum.] Vulg. *Modicum*. Erasmus, *Pusillum*. ¶ *Et rursum paulisper*, καὶ πάλιν μικρὸν. Sic ego quidem existimo significari perbreve illud spatium, triduum videlicet illud intra quod resurrexit, & illos quadraginta dies, quibus, donec in cœlos ascenderet, sese discipulis conspiciendum, imò etiam tangendum & contrectandum præbuit. Hæc enim inter se opposita inter ista duo *Paulisper*, nempe, *Non conspicietis me*, & *Videbitis me*, omnino ostendunt proximam aliquam consolationem, brevis videlicet absentiæ, & mox secuturi reditûs ac conspectûs, iis ipsis discipulis promitti, quos Christus præsentes alloquebatur: ac proinde (quamvis minimè voluerit Christus suos in illa corporis sui in terris præsentia subsistere) verba ista non posse satis commodè ad illum posteriorem Christi adventum accommodari. ¶ *Quia ego*, ὅτι ἐγὼ. Id est, Quoniam transeo ad æternam gloriam, unde futurum est ut vobis adsim, multò etiam efficaciùs quàm unquam antea. Tunc enim verè quis & quantus sim experiemini, qui verior est Christi conspectus, quàm qui ad carnis præsentiam refertur.

17 Εἶπον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους, Τί ἐστι τοῦτο ὃ λέγει ἡμῖν, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με· καὶ, Ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα;

Dixerunt ergò quidam ex discipulis ejus, alii ad alios, Quid est hoc quod dicit nobis, Paulisper, & non conspicietis me; & rursus paulisper, & videbitis me: &, Quia ego vado ad Patrem?

Dixerunt ergò ei discipuli ejus adinvicem, Quid est hoc quod dicit nobis, Modicum, & non videbitis me, & iterum modicum, & videbitis me: &, quia vado ad Patrem?

18 Ἔλεγον οὖν, Τοῦτο τί ἐστιν ὃ λέγει, τὸ μικρόν; οὐκ οἴδαμεν τί λαλεῖ.

Dicebant ergò, Quid illud est quod dicit paulisper? nescimus quid loquatur.

Dicebant ergò, Quid est hoc quod dicit modicum? nescimus quid loquitur.

19 Ἔγνω οὖν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἤθελον αὐτὸν ἐρωτᾷν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Περὶ τούτου ζητεῖτε μετ᾽ ἀλλήλων ὅτι εἶπον, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με;

Cognovit autem Jesus eos velle ipsum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos quòd dixi, Paulisper, & non conspicietis me: & iterum paulisper, & videbitis me?

Cognovit autem Jesus quia volebant eum interrogare: & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quia dixi, Modicum, & non videbitis me; & iterum modicum, & videbitis me?

20 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται· ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλ᾽ ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται.

Amen amen dico vobis, flebitis vos, & lamentabimini, mundus autem gaudebit: vos verò tristitiâ afficiemini, sed tristitia vestra evadet in gaudium.

Amen amen dico vobis, quia plorabitis & flebitis vos, mundus autem gaudebit: vos autem contristabimini, sed tristitia vestra vertetur in gaudium.

21 Ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ λύπην ἔχει, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς· ὅταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκ ἔτι μνημονεύει τῆς θλίψεως διὰ τὴν χαρὰν, ὅτι ἐγεννήθη ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον.

Mulier cùm parit dolorem habet, quoniam advenit hora ejus: postquam autem pepererit puerulum, jam non meminit afflictionis, propter gaudium, quòd homo sit natus in mundum.

Mulier cùm parit tristitiam habet, quia venit hora ejus: cùm autem pepererit puerum, jam non meminit pressuræ propter gaudium, quia natus est homo in mundum.

22 Καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην μὲν νῦν ἔχετε· πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς, καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ᾽ ὑμῶν.

Et vos igitur nunc quidem tristitiâ tenemini: sed rursum videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo tollet à vobis.

Et vos igitur nunc quidem tristitiam habetis: iterum autem videbo vos, & gaudium vestrum nemo tollit à vobis.

23 Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐμὲ οὐκ ἐρωτήσετε οὐδέν. Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δώσει ὑμῖν.

Et illo die me non interrogabitis quicquam. † Amen amen dico vobis, quæcunque petieritis à Patre in nomine meo, dabit vobis.

Et in illo die me non interrogabitis quicquam. Amen amen dico vobis, siquid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.

† Sup.14.13. Matt.7.7.& 21.22. Mar.11.24. Luc.11.9. Jac.1.5.

23 Spiritus sanctus ab ascensione Christi in Apostolos effusus, summa quæque mysteria & salutis nostræ arcana, tum ipsos, tum etiam Ecclesiã per ipsos erudiit, & ad finem usque seculorum erudiet.

24 Ἕως ἄρτι οὐκ ᾐτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου· αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

Usque adhuc non petiistis quicquam in nomine meo: petite, & accipietis, ut gaudium vestrum sit plenum.

Usque modò non petiistis quicquam in nomine meo: petite & accipietis, ut gaudium vestrum sit plenum.

25 Ταῦτα ἐν παροιμίαις λελάληκα ὑμῖν· ἀλλ᾽ ἔρχεται ὥρα ὅτε οὐκ ἔτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν, ἀλλὰ παῤῥησίᾳ περὶ τοῦ πατρὸς ἀναγγελῶ ὑμῖν.

Hæc locutus sum vobis per similitudines: veniet tempus cùm non ampliùs per similitudines loquar vobis, sed apertè de Patre nuncium afferam vobis.

Hæc in proverbiis locutus sum vobis: venit hora cùm jam non in proverbiis loquar vobis, sed palàm de Patre annunciabo vobis.

26 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐν τῷ ὀνόματί μου αἰτήσεσθε· καὶ οὐ λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα περὶ ὑμῶν.

Illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis me rogaturum Patrem pro vobis.

In illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis quia ego rogabo Patrem de vobis.

26 Summus cultûs Dei est invocatio Patris in nomine Filii Mediatoris, qui jam exauditus est pro nobis, pro quibus & exinanitus fuit, & nunc est glorificatus.

27 Αὐτὸς γὰρ ὁ πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε, καὶ πεπιστεύκατε ὅτι ἐγὼ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον.

Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, ‖ & credidistis me à Deo prodiisse.

Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, & credidistis quia ego à Deo exivi.

‖ Infrà 17.8.

28 Ἐξῆλθον παρὰ τοῦ πατρὸς, καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον· πάλιν ἀφίημι τὸν κόσμον, καὶ πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα.

Prodii à Patre, & veni in mundum: iterum relinquo mundum, & proficiscor ad Patrem.

Exivi à Patre, & veni in mundum: iterum relinquo mundum, & vado ad Patrem.

29 Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ἴδε, νῦν παῤῥησίᾳ λαλεῖς, καὶ παροιμίαν οὐδεμίαν λέγεις.

Dicunt ei discipuli ejus, Ecce, nunc apertè loqueris, nec similitudinem ullam dicis.

Dicunt ei discipuli ejus, Ecce nunc palàm loqueris, & proverbium nullum dicis.

29 Fides & stolida securitas plurimùm distant.

30 Νῦν οἴδαμεν ὅτι οἶδας πάντα, καὶ οὐ χρείαν ἔχεις ἵνα τίς σε ἐρωτᾷ· ἐν τούτῳ πιστεύομεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθες.

Nunc scimus te scire omnia, nec opus esse tibi ut quis te interroget: per hoc credimus te à Deo prodiisse.

Nunc scimus quia scis omnia, & non opus est tibi ut quis te interroget: in hoc credimus quia à Deo existi.

31 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἄρτι πιστεύετε;

Respondit eis Jesus, Nunc creditis?

Respondit eis Jesus, Modò creditis?

32 Ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον ἀφῆτε· καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι ὁ πατὴρ μετ᾽ ἐμοῦ ἐστι.

* Ecce veniet tempus & jam venit, cùm dispergemini unusquisque ad sua, méque solum relinquetis: sed non sum solus, nam Pater mecum est.

Ecce, venit hora, & jam venit, ut dispergamini unusquisque in propria, & me solum relinquatis: & non sum solus, quia Pater mecum est.

32 Christi virtuti nihil detrahet, neq; mundi improbitas, nec etiam suorum imbecillitas.

* Matt.26.31. Mar.14.27.

33 Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἕξετε· ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον.

Hæc locutus sum vobis ut in me pacem habeatis. in mundo afflictionem habebitis: sed confidite, ego vici mundum.

Hæc locutus sum vobis ut in me pacem habeatis. in mundo pressuram habebitis: sed confidite ego vici mundum.

33 Ex unius Christi victoria pendet Ecclesiæ firmitas.

17 *Quidam ex discipulis*, ἐκ τῶν μαθητῶν. Subauditur τινὲς, de qua ellipsi diximus Matt. 27.9. cujus alia etiam exempla extant, Matt. 23.34. & Act. 21.16.

24 *Usque adhuc*, ἕως ἄρτι. Vide Matt. 1.12. ¶ *Non petiistis*, οὐκ ᾐτήσατε. Certum est tamen ante Christi adventum nunquam fuisse ritè conceptas preces nisi promissi Mediatoris respectu. Postquam autem in carnem venit, idem multò magis & evidentiùs faciendum fuit. Sed cùm hæc diceret Christus, nè discipuli quidem adhuc nisi admodum tenuiter illum pro Messia agnoscebant: & ipsius Mediatoris officium sic erat Pharisaicis & aliis impiis dogmatibus obscuratum, ut pauci admodum quid hoc rei esset, & verum cæremonialis cultûs finem, id est veram invocationem, intelligerent, ut ex Christi adversùs Sacerdotes, & Apostolorum de discrimine Legis & Evangelii disputationibus liquet. Viguit tamen semper in nonnullis vera cultûs Divini per Mediatorem venturum regula, quam etiam ii qui eum jam venisse adhuc ignorabant observarunt: & ità quidē ut Deo gratæ fuerint eorum preces, ut ex Cornelii historia liquet, Act. 10.21. Tales erant etiam ex gentibus quos Lucas vocare solet σεβομένους, quos postea Dominus pleniùs per Apostolos erudiit. Multò magis igitur idē de ipsis Apostolis, & aliis veris Christi discipulis intelligendum est, qui tamen quòd admodum adhuc rudes essent, hic dicuntur non fecisse, quòd nonnisi pro exigua illa suæ notitiæ & fidei mensura faciebant, præ ea Sp. sancti efficacia, quâ fuerant extra ordinem etiam donati, & quæ per illorum ministerium universo mundo affulsit.

25 *Per similitudines*, ἐν παροιμίαις. Vide suprà, 10.6. & 14. Parabolas intellige, non usitatum illud loquendi genus per comparationes, quibus non obscuratur sed illustratur oratio, sed ænigmaticum & prorsus allegoricum docendi genus: de quo vide Matt. 13.10. & Mar. 4.34.

27 *Ipse*, αὐτὸς. i. spontè, vestrísq; precibus non tam illum commoventibus, quàm, ut habet Græcum vetus proverbium, spontè & per se ad vestras audiendas preces properantem hortantibus. Est autem insignis hic locus ad intelligendam illius intercessionis Christi in cœlis functionem, quæ duabus in rebus posita est: una in eo quòd preces nostras, neque ipsi Patri offerimus, neque Pater recipit aliter quàm Filii Mediatoris unici interventu & nomine conceptas: altera in eo quòd perpetuò viget apud Dei tribunal illa Christi oblatio, per quam Deo placati & accersiti sumus. Itaque ridiculi sunt qui Christum imaginantur in cœlis, eorum more qui in terris supplicationes principibus suis, sive suo, sive aliorum nomine afferunt, Patris pedibus advolutum: nedum ut Angeli vel Sancti defuncti nunc sint Christo adjungendi vel subordinandi deprecatores. ¶ *Prodiisse*, ὅτι ἐξῆλθον. Vide suprà, 8.42.

30 *Nec opus est tibi*, καὶ οὐ χρείαν ἔχεις. Chrysostomus legit, καὶ οὐ χρεία ἐστὶν, *& non opus est*, quod simplicissimum videtur, ità videlicet ut hoc non referatur ad illud, *Nunc scimus te scire omnia*, sed ad præcedentem versiculum, ut sit hæc hujus loci sententia, Cùm tu nos antea per parabolas, & quasi ænigmaticè doceres, cogebamur te de plerisque interrogare à nobis videlicet parùm intellectis: nunc verò tam planè & perspicuè nos allocutus es, ut minimè sit necesse de iis ampliùs ex te quærere. At certè si alteram & receptam lectionem sequamur, dicendum potiùs videbitur, Non opus est nobis ut te quisquam interroget, cùm sis perspicuè locutus: vel, Non opus est tibi quenquam interrogare, cùm ipse per te omnia noveris. Anteverterat enim Dominus illorum cogitationem de ipso interrogando, ut apparet suprà ex versu 19. Mutanda tamen temerè non est recepta

lectio,

lectio, quam Augustinus hunc nodum simul nectens & solvens his verbis explicat, Quando nos interrogamur ab iis qui volunt aliquid à nobis scire, ex ipsis eorum interrogationibus cognoscimus quid velint dicere. Opus est ergò nos ab iis interrogari, ut inquisitiones eorum quibus respondendum est noverimus. Ipsi autem Christo, nè id quidem opus erat, qui omnia noverat, quia priùs quàm interrogaretur interrogaturi noverat voluntatem.

31 *Nunc creditis?* Ἄρτι πιστεύετε; Vel, *Jam creditis?* Id est, siccine vos jam fidem mihi habere jactatis! Nec enim hæc verba sunt propriè interrogantis, sed securitatem reprehendentis, & de mox secutura diffidentia præmonentis, ut allocutus fuit Christus Petrum suprà 13.38.

32 *Cùm*, ἵνα. Vide suprà, 15.2. & suprà, v.2. ¶ *Ad sua*, εἰς τὰ ἴδια, Vel, *in patriam*, Galilæam videlicet, quò sese illos recepisse, & ad piscaturam reversos apparet ex hujus Evangelii capite ultimo, minimè id quidem quòd à præceptore descivissent, quem etiam resurrexisse Hierosolymis cognoverant: sed tamen non sine magna perturbatione, cui ut Christus mederetur, jussit eos etiam illuc ad tempus proficisci ubi sese ipsis patefaceret, mentibus videlicet pacatioribus extra urbem, velut extra teli jactum, futuris, quòd Galilæa non esset Pilato & Hierosolymitanis obnoxia, Matth. 28.10. Vide suprà, 1.11. Castellio, *Alius aliò* Vulg. *In propria*. Erasmus, *In sua*. ¶ *Pater*, ὁ πατήρ. Epiphanius contra Ariomanitas, addit ὁ γεννήσας με, *qui genuit me*.

33 *In me pacem habeatis*, ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. Id est, In mei fiducia prorsus conquiescatis, nè vos ullæ tempestates auferant. Nam *pacem habere* hìc opponitur perturbationi ac tristitiæ. Dixi autem potiùs *In me* quàm *Per me*, quòd nostram illam cum ipso Christo communicationem, quâ in ipsum mysticè inserimur, hoc dicendi genus expressè significat.

1 Jesus Christus æternus Pontifex mox seipsum oblaturus, solennibus precibus seipsum, ut victimam, & nos unà secum Deo Patri consecrat. Itaque hæc precatio fuit à condito mundo, est & erit ad finem usq; seculorum, Ecclesiæ Dei fundamentum.
*Matt. 28.18
2 Præfatur sese, sicut in mundum venit, in quo per fidem apprehenso gloriam suam servandis suis electis patefaceret Pater, ità huic uni rei studuisse, ac proinde petere, ut absoluto suo operi benedicat Pater.
6 Primo loco precatus Christus pro certis illis suis discipulis, per quos erat reliquos collecturus, eósq; (repudiatâ semel omni reproborum turbâ) Patri commendat, quòd ipse quidem eos ab illo sibi traditos in tutelam suam receperit: illi verò, vicissim ejus doctrinam amplexi, tot tantósq; hostes sint habituri, ut solâ ipsius ope salvi esse possint.
†Sup. 16.27.
‖ Psal. 109.8.
15 Modum liberationis hunc definit, non ut nulla pericula incurrant, sed ut ex omnibus servati, re ipsâ experiantur veram esse doctrinam salutis, quam ex ore ipsius acceptam aliis erant tradituri.

ΚΕΦ. ιζ΄.

ΤΑῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐπῆρε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ εἶπε, Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν υἱὸν, ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε·

2 Καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκὸς, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκας αὐτῷ, δώσῃ αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον·

3 Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν.

4 Ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς· τὸ ἔργον ἐτελείωσα ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω·

5 Καὶ νῦν δόξασόν με σὺ, πάτερ, παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι, παρὰ σοί.

6 Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις οὓς δέδωκάς μοι ἐκ τοῦ κόσμου· σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας, καὶ τὸν λόγον σου τετηρήκασι.

7 Νῦν ἔγνωκαν ὅτι πάντα ὅσα δέδωκάς μοι παρὰ σοῦ ἐστιν.

8 Ὅτι τὰ ῥήματα ἃ δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς· καὶ αὐτοὶ ἔλαβον, καὶ ἔγνωσαν ἀληθῶς ὅτι παρὰ σοῦ ἐξῆλθον, καὶ ἐπίστευσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

9 Ἐγὼ περὶ αὐτῶν ἐρωτῶ· οὐ περὶ τοῦ κόσμου ἐρωτῶ, ἀλλὰ περὶ ὧν δέδωκάς μοι, ὅτι σοί εἰσι.

10 Καὶ τὰ ἐμὰ πάντα, σά ἐστι, καὶ τὰ σὰ, ἐμά· καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς.

11 Καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ οὗτοι ἐν τῷ κόσμῳ εἰσὶ, καὶ ἐγὼ πρὸς σὲ ἔρχομαι. Πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου, οὓς δέδωκάς μοι, ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς.

12 Ὅτε ἤμην μετ' αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου· οὓς δέδωκάς μοι ἐφύλαξα, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ.

13 Νῦν δὲ πρὸς σὲ ἔρχομαι, καὶ ταῦτα λαλῶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἵνα ἔχωσι τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν πεπληρωμένην ἐν αὐτοῖς.

14 Ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσμος ἐμίσησεν αὐτοὺς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου, καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου.

15 Οὐκ ἐρωτῶ ἵνα ἄρῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἵνα τηρήσῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ.

16 Ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσὶ, καθὼς ἐγὼ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰμί.

17 Ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου· ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστι.

CAP. XVII.

HÆc locutus est Jesus, & sustulit oculos suos in cœlum, dixitque, Pater, venit hora illa, glorifica Filium tuum, ut & Filius tuus glorificet te:

* Sicut dedisti ei autoritatem in omnem carnem, ut quotquot dedisti ei, det eis vitam æternam.

Hæc est autem vita æterna, ut te cognoscant *esse* illum solum verum Deum, & quem misisti Jesum Christum.

Ego te glorificavi in terra: opus consummavi quod dedisti mihi ut facerem:

Nunc igitur glorifica me tu, Pater, apud temetipsum eâ gloriâ quam habui apud te priusquam mundus esset.

Manifestum feci nomen tuum hominibus quos dedisti mihi *selectos* è mundo: tui erant, & mihi eos dedisti, & sermonem tuum observarunt.

Nunc noverunt omnia quæ dedisti mihi à te esse.

Quia verba quæ tradidisti mihi, tradidi eis: & ipsi receperunt, & verè † norunt me à te prodiisse, & crediderunt me à te missum esse.

Ego pro eis rogo: non pro mundo rogo, sed pro iis quos dedisti mihi, quia tui sunt.

Et mea omnia, tua sunt, & tua mea sunt: & glorificatus sum in eis.

Et non sum ampliùs in mundo, sed isti sunt in mundo, & ego ad te venio. Pater sancte, conserva eos per nomen tuum, quos dedisti mihi, ut sint unum prout & nos.

Cùm essem cum eis in mundo, ego custodiebam eos per nomen tuum: quos dedisti mihi, ego custodivi, & nemo ex iis periit, nisi filius ille perditionis, ‖ ut Scriptura impleretur.

Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, ut habeant gaudium meum plenum apud se.

Ego tradidi eis sermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non sunt ex mundo, prout & ego non sum ex mundo.

Non rogo ut tollas eos è mundo, sed ut eos à maligno illo conserves,

Ex mundo non sunt, prout ego non sum ex mundo.

Sanctifica eos tuâ veritate: sermo ille tuus veritas est.

CAP. XVII.

HÆc locutus est Jesus, & sublevatis oculis in cœlum, dixit, Pater, venit hora, clarifica Filium tuum, ut Filius tuus clarificet te:

Sicut dedisti ei potestatem omnis carnis, ut omne quod dedisti ei, det eis vitam æternam.

Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum Deum verum, & quem misisti Jesum Christum.

Ego te clarificavi super terram: opus consummavi quod dedisti mihi ut faciam:

Et nunc clarifica me tu, Pater, apud temetipsum claritate quam habui, priusquam mundus esset, apud te.

Manifestavi nomen tuum hominibus quos dedisti mihi de mundo: tui erant, & mihi eos dedisti, & sermonem tuum servaverunt.

Nunc cognoverunt quia omnia quæ dedisti mihi, abs te sunt.

Quia verba quæ dedisti mihi, dedi eis: & ipsi acceperunt, & cognoverunt verè quia à te exivi, & crediderunt quia tu me misisti.

Ego pro eis rogo, non pro mundo rogo, sed pro his quos dedisti mihi, quia tui sunt.

Et mea omnia tua sunt, & tua mea sunt: & clarificatus sum in eis.

Et jam non sum in mundo, & hi in mundo sunt, & ego ad te venio. Pater sancte, serva eos in nomine tuo: quos dedisti mihi, ut sint unum sicut et nos.

Cùm essem cum eis, ego servabam eos in nomine tuo: quos dedisti mihi, custodivi, & nemo ex eis periit, nisi filius perditionis, ut Scriptura impleatur.

Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, ut habeant gaudium meum impletum in semetipsis.

Ego dedi eis sermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non sunt de mundo, sicut & ego non sum de mundo.

Non rogo ut tollas eos de mundo, sed ut serves eos à Malo.

De mundo non sunt, sicut ego non sum de mundo.

Sanctifica eos in veritate: sermo tuus veritas est.

2 *Autoritatem* in *omnem carnem*, ἐξουσίαν πάσης σαρκός. Vulg. & Erasmus, *Potestatem omnis carnis*, nimiùm obscurè. Subauditur enim κατὰ, ut suprà, Matth. 10.1, & 12.31. *Carnem* autem pro *homine* accipi ex Hebræorum consuetudine, sæpe jam annotavimus. Vide Matt 9.6. & suprà, 10.18. ¶ *Quotquot*, πᾶν ὅ. Vulg. *Omne quod*. Est autem in hoc ab Hebræis desumto dicendi genere manifestum ἀνακόλουθον, nisi pro πᾶν legas παντὶ, & pro *Omne* scribendum sit *Omni*. Sed plana est sententia, & Evangelistas apparet multa dicendi genera è medio petiisse ut rudi vulgo sese accommodarent. Meus autem vetustissimus codex pro δώσῃ αὐτοῖς, habet ἔχῃ, *Habeat*: & ità tollitur istud Solœcophanes.

3 *Ut*, ἵνα. εἰδικῶς non τελικῶς, ut suprà jam aliquoties. Dicitur autem hæc cognitio esse *Vita æterna*, quoniam illam agnitionem beatitas consequitur. ¶ *Illum solum verum Deum*: τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν. Vulg. *Solum verum Deum*. quæ sententia sic perverti potest acsi solus Pater diceretur esse verus Deus, ità videlicet ut particula μόνον construatur à parte anteriore cum verbo substantivo necessariò subaudito, ideóque à me expresso: cùm tamen articulus τὸν præpositus particulæ μόνον, ostendat hanc esse à parte posteriore cum illo verbo connectendam, ut pater dicatur esse ille verus Deus qui solus est, utpote qui sit unicus & singularissimus, quo modo etiam construendus est idem articulus cum eadem particula, Rom. 16.27. & 1. Tim. 1.17. Itaque Ariani occasionem nè levissimam quidem habuerunt impietatis suæ ex hoc Christi dicto stabiliendæ. Nec enim valet hæc consecutio, *Pater est ille solus verus Deus, ergò neque Filius, neque Spiritus sanctus sunt ille solus verus Deus.* Nec enim pluralitate personarum discerpitur essentiæ unitas. Sed tum demum dicere viderentur aliquid Ariani, si sic colligerent, *Solus Pater dicitur esse verus ille Deus. Ergò nec Filius, nec Spiritus sanctus, sunt verus ille Deus.* Sed negatur illis antecedens, ex hujus loci & aliorum recta in Græco sermone constructione: ex qua manifestè liquet, Patrem esse illum solum verum Deum, non ut Filius vel Spiritus sanctus excludatur, sed ut verus ille Deus, qui solus & unicus est, falsis diis opponatur, ut passim Patres Arianis respondent. Nam etiam disertè Judæ 4. Jesus Christus vocatur ὁ μόνος δεσπότης Θεὸς καὶ κύριος ἡμῶν. Sed & commodè, ac certè magìs appositâ ἐλλείψει, pro verbo εἶναι, suppleri potest participium ὄντα, & ità hic locus converti, *ut te cognoscant qui es ille solus verus Deus*, quod expressè tribuitur quoque Filio, 1. Joan. 5.10. Chrysostomus aliter quoque Arianis respondet, hunc locum sic ordinans, *ut cognoscant te & quem misisti Jesum Christum, esse solum illum verum Deum*: citans illa Pauli verba, 1. Cor. 9.6. *An solus ego & Barnabas*, &c. ubi particula SOLUS non excludit, sed comprehendit Barnabam, Sed mihi videtur constructio simplicissima quam sum secutus.

4 *Consummavi*, ἐτελείωσα. Deerat tamen adhuc præcipuum nostræ redemtionis opus, nempe oblatio in ara Crucis. Sed quod proximè instabat, quasi jam impletum censetur.

5 *Glorifica me*, δόξασόν με. Loquitur de infinitè gloriosa eminentia quâ Deitas essentialiter & incomprehensibiliter supra res omnes eminet, quo nomine ab omnibus summo cultu adorari meretur sola, sicut una & eadem est in singulis tribus personis, servatâ semper illarum & in sese, & in suis inseparabilibus operationibus, distinctione. Hâc autè gloriâ; (quòd ad illius usum attinet in salutis nostræ mysterio) quodammodo sese abdicarat Filius in

servi

servi forma durante suæ illius exinanitionis spatio, ut loquitur Paulus Phil.2.7. sicut post resurrectionem non tam data quàm quodammodo reddita & restituta ipsi fuit, ipsius carne supra creatas res omnes evectâ, qua de re vide Matt. 28. 18. & 1. Cor. 15. à vers. 24. ad 29.

6 *Tui erant, & mihi eos dedisti*, σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας. Hæc nonnulli per parenthesin separant, ità ut quod sequitur, *Et tuum sermonem servarunt*, cum eo cohæreat quod dixerat, *Quos dedisti mihi selectos ex hoc mundo*. At ego nullam hîc admitto parenthesin: imò verò in iis verbis totam salutis nostræ summam suis gradibus divinissimè descriptam considero. Nam cùm ait, *Tui erant*, æternam illam electionem declarat, in ipso Dei beneplacito absconditam, quæ totius nostræ salutis est basis ac fundamentum. Deinde cùm dicit, *Quos dedisti mihi, & quibus patefeci nomen tuum*, significat æterni illius & in Deo absconditi propositi declarationem in Christo factam, per quem demum fide apprehensum justificati & sanctificati, electionis gloriam tandem consequimur: sicut paucis etiam hæc omnia complectitur Apostolus, Rom.8.30, Ephes.1.4,& 5.

7 *Noverunt*, ἔγνωκαν. Syrus legit ἔγνωκα, *Novi*, quod etiam in uno ex Stephani nostri codicibus scriptum inveni. Sed receptam scripturam probo.

12 *Filius ille perditionis*, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Erasmus, *Filium perditum*. Nam, inquit, alioquin quid est filius perditionis, nisi quem genuit perditio? Atqui absurdior est hæc amphibolia quàm ut cuiquam in mentem veniat. quòd si placuisset ab Hebraismo deficere, maluissem *hominem perditum* interpretari. Sed Hebraismū ultro integrum servavi: quia qui *perditum hominem* dicit, ipsum duntaxat exitium ac miseram conditionem declarat: Judas autem dicitur *filius perditionis*, non modò quia periit, sed etiam quia huic exitio erat destinatus ac devotus, ut manifestè liquet ex iis quæ scripta sunt Act.1.16.4.27,&28. Neque tamen hæc faciunt ut vel Deus sit in culpa, vel Judas culpâ eximatur, sicut copiosiùs alibi diximus: sed hoc dixit Christus nè videretur, perdito Juda, labefactata æterna Dei electio, Ideo dicit alibi, *Scio quos elegerim*, sup. 13.18.

15 *Ab improbo illo*, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Vide Matth. 6. 13.

17 *Sanctifica*, ἁγίασον. Id est, sanctos efficito, magis ac magis videlicet. *Sanctum* autem dicitur quod Deo peculiariter devotum ac consecratum est: quamobrem etiam *Spiritus Sanctus* seu *Sanctificationis* vocatur, qui in fidelium cordibus efficit ut velint ac possint quæ Dei sunt. Est autem hoc vocabulum (ut alia multa) profectum ab Hebræis: quod cùm Latini theologi retinuerint, nos quoque libenter servavimus. ¶ *Tuâ*, σοῦ. Hoc non reperio in meo vetustissimo codice, neque legit Vetus interpres. *Veritatem* autem hîc appellat, non simpliciter illud τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ, de quo Paulus Rom.1.16, & 19. sed eam Dei notitiam quam nec caro nec sanguis revelat, Matt.16.17. i.e. veram eorum, quæ de Deo & ipsius cultu hominibus ad salutem cognoscenda sunt, perceptionem, sicuti fuerant & à Prophetis antea, & ab ipso demum Christo exposita.

18 Καθὼς ἐμὲ ἀπέστειλας εἰς τὸν κόσμον, κἀγὼ ἀπέστειλα αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον.	Sicut me misisti in mundum, ità & ego misi eos in mundum.	*Sicut tu me misisti in mundum, & ego misi eos in mundum.*
19 Καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτὸν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὦσιν ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ.	Et eorum causâ ego sanctifico meipsum, ut sint & ipsi sanctificati in veritate.	*Et pro eis ego sanctifico meipsum, ut sint & ipsi sanctificati in veritate.*
20 Οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευσόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμέ·	Non tantùm autem pro istis rogo, sed & pro iis qui per sermonem eorum credituri sunt in me:	*Non pro eis autem rogo tantùm, sed & pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me:*
21 Ἵνα πάντες ἓν ὦσι, καθὼς σὺ πάτερ ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν σοὶ, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν· ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ ὅτι σύ με ἀπέστειλας.	Ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me, & ego in te, ut & ipsi in nobis unum sint: ut credat mundus me à te missum esse.	*Ut omnes unum sint, sicut tu Pater in me, & ego in te, ut & ipsi in nobis unum sint: ut credat mundus quia tu me misisti.*
22 Καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἓν, καθὼς ἡμεῖς ἕν ἐσμεν.	Et ego gloriam quam dedisti mihi, dedi eis, ut sint unum, sicut & nos unum sumus.	*Et ego claritatem quam dedisti mihi, dedi eis, ut sint unum, sicut & nos unum sumus.*
23 Ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοὶ, ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς ἓν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι σύ με ἀπέστειλας, καὶ ἠγάπησας αὐτοὺς, καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας.	Ego in eis, & tu in me, ut sint consummati in unum, & ut cognoscat mundus quòd tu me miseris, & eos diligas, prout me dilexisti.	*Et ego in eis, & tu in me, ut sint consummati in unum, & cognoscat mundus quia tu me misisti, & dilexisti eos sicut & me dilexisti.*
24 Πάτερ, οὓς δέδωκάς μοι, θέλω ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, κἀκεῖνοι ὦσι μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν ἣν ἔδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου.	* Pater, quos dedisti mihi, velim ut ubi sum ego, & illi sint mecum, ut spectent gloriam illam meam quam dedisti mihi: quia dilexisti me ante jactum mundi fundamentum.	*Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi sum ego & illi sint mecum, ut videant claritatem meam quam dedisti mihi, quia dilexisti me ante constitutionem mundi.*
25 Πάτερ δίκαιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἐγὼ δέ σε ἔγνων, καὶ οὗτοι ἔγνωσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.	Pater juste, mundus te non novit, ego autem te novi, & hi noverunt me à te missum esse.	*Pater juste, mundus te non cognovit, ego autem te cognovi, & hi cognoverunt quia tu me misisti.*
26 Καὶ ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου, καὶ γνωρίσω· ἵνα ἡ ἀγάπη ἣν ἠγάπησάς με, ἐν αὐτοῖς ᾖ, κἀγὼ ἐν αὐτοῖς.	Et notum ipsis feci nomen tuum, & notum faciam: ut charitas quâ dilexisti me, sit in eis, & ego in eis.	*Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam: ut dilectio quâ dilexisti me, in ipsis sit, & ego in ipsis.*

18 Addit Christus communem secum esse Apostolis vocationem, ac proinde illos oportere eâ ipsâ virtute fulciri, ut sese totos Patri devoveant, quâ ipse primus seipsum Patri consecraverat.

20 Secundo loco offert Christus Deo Patri suos omnes, id est, quotcunque in ipsum per Apostolorum doctrinam credunt: ut sicut ipse cum Patre cohæret omnem indè plenitudinem accipiens, ità & illi cum ipso conjuncti indè vitam hauriant, ac tandem in eo ipso simul dilecti, unâ etiam gloriâ cum ipso perfruantur.

* Supr.12.26 & 14. 3.

25 Cognitio Patris quæ est in Christo Mediatore plenissima, paulatim ab eo suis communicatur, ut in ipso diligantur à Patre, eo ipso amore quo Filium complectitur.

18 *Sicut*, καθώς. Eodem videlicet fine, nempe ut universam salutis doctrinam hominibus tradant: quod munus sicuti abs te mihi ut μεσίτῃ commissum fuit, & egomet adhuc meâ voce obii: ità deinceps per ipsos, utpote legatos meos, peragam, Eph.4.11. Itaq; restringenda est hæc particula ad id de quo agitur. Nam alioqui penitus alia est Filii Dei quàm Apostolorum missio. Filius enim unicus missus est ἐνσαρκωθεὶς, & ut Dominus: neq; duntaxat ut & foris voce, & intus suo Spiritu homines doceret, sed etiam ut in sese homines Patri reconciliaret. Apostoli verò Christi quidem personam docendo repræsentarunt, sed ut servi plantantes & rigantes, operæ suæ omni effectu à Christo in solidum dependente. ¶ *Misi*, ἀπέστειλα. Id est, mittendos designavi.

19 *Eorum causâ*, ὑπὲρ αὐτῶν. Vulg. & Erasmus, *Pro eis*. Ego in re tanti momenti studui homonymiam vitare. ¶ *Sanctifico meipsum*, ἁγιάζω ἐμαυτόν. Nempe ut Sacerdos simul & victima, idque non pro se, in quo nullum fuit peccatum quod precibus vel expiatione egeret, sed pro totius Ecclesiæ salute. Sic enim accipitur in hoc dicto *sanctificandi* verbum, & hæ preces altera fuerunt sacrificii Christi pars, quarum exauditarum virtute stat Ecclesia. ¶ *In veritate*, ἐν ἀληθείᾳ. Vel, *Verè*: ut externæ purificationes cum interiore reali in Christo per Spiritum sanctum sanctificatione comparentur.

20 *Per sermonem eorum*, διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν. Fides igitur vera & salvifica est ex auditu doctrinæ Apostolicæ: & vera Apostolica doctrina est ea demum quæ nos ad unicum Christum deducit.

21 *Unum*, ἕν. Ergò sicut credentium inter se unitio non in aliqua essentiarum ipsarum vel animi vel corporis singulorum, sed in fidei & charitatis vero consensu spirituali sita est, ità etiam istius unitionis causa, id est spiritualis & mystici credentium corporis cum Christo capite unitio, minimè in eo consistit ut suam in nos substantiam transfundat sive in Verbo, sive in Sacramentis, sed in eo quòd totus per organum fidei & sancti Spiritûs virtute à nobis apprehensus, sive spirituali modo ac vinculo noster factus, suum illum vivificum succum, ut vitis in adhærentes palmites, in nos effundat, bonáque sua omnia, nè exceptâ quidem æternâ gloriâ, communicet: ipsius videlicet spiritu, velut animâ quâdam, totum Ecclesiæ mysticum corpus, novâ cœlesti vitâ vivificante, quam Petrus *Naturam divinam* appellat, 2. Pet. 1. 3, & 4. Ex hoc autem & illud efficitur, hîc non agi περὶ τοῦ ὁμουσίου Patris & Filii, cujus respectu, nostra neque inter nos neque cum Christo conjunctio est ἀνάλογος, sed de eo quod cum isto ὁμουσίῳ penitus cohæret: nempe quòd Pater & Filius ut essentiâ, ità etiam potentiâ & voluntate (servatâ personarum distinctione) unum sint, & Filius, quatenus homo, voluntatem alteram quidem quàm Pater, nempe creatam animæ facultatem, sed paternæ, suæq; divinæ prorsus consentientem habeat.

22 *Gloriam*, τὴν δόξαν. De illius κοινωνίας fructu, æternâ videlicet beatitate nunc agit: & huc etiam referendum est, non ad superiorem κοινωνίαν, quod repetit de Patris & Filii, Filii, inquam, in carne manifestati, unitate: cujus gloriæ ac felicitatis, quæ unica est, participatione, secundùm cujusque membri mensuram, singuli credentes dicuntur propterea hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi, Rom.8.17.

23 *Ego in eis*, &c. Jam utramque κοινωνίαν connectit, quæ ut perfectissima sit, tres habet gradus, Unum, eúmque summum & reliquorum κύριον αἴτιον, Patris & Christi Mediatoris τὸ ἕν, positum partim & præcipuè in illa essentiæ ταυτότητι secundùm coessentialem Patris & Filii coexsistentiam, cui personaliter in Filio unita est assumta natura; partim eò quòd in Filio θεανθρώπῳ Pater penitus acquiescit: Matt. 3. 17. alterum, eúmque intermedium, à quo Christus hoc dictum inchoat, ipsius capitis cum Ecclesia κοινωνίαν: tertium denique, nostram inter nos sub eodem capite conjunctionem.

24 *Velim*, θέλω. Vulgata & Erasmus, *Volo*, id est, opto: quo sensu Latini *Jubendi* quoque verbo utuntur, ut cùm dicunt, *Salvere te jubeo*. Sed mollior est in hac significatione modus Optandi quàm Indicandi. Loquitur enim hoc loco Christus suo more, ut mediator intercessionis, cuncta ut in aliis precibus ad Patrem referens, ut Matth. 20. 23. & alibi sæpe. Non est igitur satis firmum Augustini argumentum epist. 78. Patris & Filii æqualitatem ex hoc loco parum appositè probantis. Non enim, inquit, diceret *Volo*, sed supplicans, *Rogo*. Nam & in hac ipsa precatione Christus antea sæpius usus est verbo ἐρωτῶ, id est, *Rogo*: & discipuli

discipuli Christum ipsum compellantes usurpant verbum Θέλομεν, Marc. 10. 35. quem locum vide. ¶ *Sum*, εἰμί. Id est brevi sum futurus, ut suprà 7. 34. nisi malis id explicare per ἰδιωμάτων κοινωνίας. ¶ *Ante jactum*, πρὸ καταβολῆς. Hanc particulam alii cum verbo ἠγάπησας, *Dilexisti*, conjungunt: alii cum verbo, ἔδωκας, *Dedisti*, id est dare decrevisti.

ΚΕΦ. ιη΄.

Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐξῆλθε σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πέραν τοῦ χειμάῤῥου τῶν Κέδρων, ὅπου ἦν κῆπος, εἰς ὃν εἰσῆλθεν αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

2 Ἤδει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, τὸν τόπον· ὅτι πολλάκις συνήχθη ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

3 Ὁ οὖν Ἰούδας, λαβὼν τὴν σπεῖραν καὶ ἐκ τῶν ἀρχιερέων καὶ φαρισαίων ὑπηρέτας, ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων καὶ ὅπλων.

4 Ἰησοῦς οὖν εἰδὼς πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ' αὐτὸν, ἐξελθὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα ζητεῖτε;

5 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι. Εἱστήκει δὲ καὶ Ἰούδας, ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, μετ' αὐτῶν.

6 Ὡς οὖν εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω καὶ ἔπεσον χαμαί.

7 Πάλιν οὖν αὐτοὺς ἐπηρώτησε, Τίνα ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον.

8 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι. εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἄφετε τούτους ὑπάγειν·

9 Ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὃν εἶπεν, Ὅτι οὓς δέδωκάς μοι, οὐκ ἀπώλεσα ἐξ αὐτῶν οὐδένα.

10 Σίμων οὖν Πέτρος ἔχων μάχαιραν, εἵλκυσεν αὐτὴν, καὶ ἔπαισε τὸν τοῦ ἀρχιερέως δοῦλον, καὶ ἀπέκοψεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον τὸ δεξιόν. ἦν δὲ ὄνομα τῷ δούλῳ Μάλχος.

11 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ, Βάλε τὴν μάχαιράν σου εἰς τὴν θήκην· τὸ ποτήριον ὃ δέδωκέ μοι ὁ πατὴρ οὐ μὴ πίω αὐτό;

12 Ἡ οὖν σπεῖρα καὶ ὁ χιλίαρχος καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν Ἰουδαίων συνέλαβον τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔδησαν αὐτόν.

13 Καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν πρὸς Ἄνναν πρῶτον· ἦν γὰρ πενθερὸς τοῦ Καϊάφα, ὃς ἦν ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου.

14 Ἦν δὲ Καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι συμφέρει ἕνα ἄνθρωπον ἀπολέσθαι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ.

15 Ἠκολούθει δὲ τῷ Ἰησοῦ Σίμων Πέτρος, καὶ ὁ ἄλλος μαθητής. Ὁ δὲ μαθητὴς ἐκεῖνος ἦν γνωστὸς τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ συνεισῆλθε τῷ Ἰησοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως.

16 Ὁ δὲ Πέτρος εἱστήκει πρὸς τῇ θύρᾳ ἔξω. Ἐξῆλθεν οὖν ὁ μαθητὴς ὁ ἄλλος ὃς ἦν γνωστὸς τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ εἶπε τῇ θυρωρῷ, καὶ εἰσήγαγε τὸν Πέτρον.

17 Λέγει οὖν ἡ παιδίσκη ἡ θυρωρὸς τῷ Πέτρῳ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν εἶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; Λέγει ἐκεῖνος, Οὐκ εἰμί.

18 Εἱστήκεισαν δὲ οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπηρέται ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, ὅτι ψύχος ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο. ἦν δὲ μετ' αὐτῶν ὁ Πέτρος ἑστὼς, καὶ θερμαινόμενος.

19 Ὁ οὖν ἀρχιερεὺς ἠρώτησε τὸν Ἰησοῦν περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς διδαχῆς αὐτοῦ.

20 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ παῤῥησίᾳ ἐλάλησα τῷ κόσμῳ· ἐγὼ πάντοτε ἐδίδαξα ἐν τῇ συναγωγῇ, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπου πάντοθεν οἱ Ἰουδαῖοι συνέρχονται, καὶ ἐν κρυπτῷ ἐλάλησα οὐδέν.

CAP. XVIII.

* Hæc cùm dixisset Jesus, abiit cum discipulis suis trans torrentem Cedron, ubi erat hortus, in quem introivit ipse & discipuli ejus.

Noverat autem eum locum etiam Judas qui prodebat eum, quia Jesus frequenter cum discipulis suis illuc convenerat.

† Judas ergò cùm accepisset cohortem, & à primariis sacerdotibus ac Pharisæis ministros, venit illuc cum laternis & facibus & armis.

Jesus itaque sciens omnia ipsi superventura, prodiens dixit eis, Quem quæritis?

Responderunt ei, Jesum Nazaræum. Dicit eis Jesus, Ego *is* sum. Stabat autem cum eis etiam Judas, qui prodebat eum.

Ut ergò dixit eis, Ego *is* sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt humi.

Iterum igitur rogavit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, illum Jesum Nazaræum.

Respondit Jesus, dixi vobis me eum esse. ergò si me quæritis, sinite hos abire.

Ut impleretur sermo quem dixerat, ‖ Ex iis quos dedisti mihi, non perdidi quenquam.

Simon autem Petrus cùm gladium haberet, eduxit eum, & feriit servum Pontificis maximi, & abscidit auriculam ejus dextram. erat autem nomen servo Malchus.

Dicit ergò Jesus Petro, Reconde gladium tuum in vaginam: annon bibam poculum quod dedit mihi Pater?

Cohors igitur & tribunus & ministri Judæorum comprehenderunt Jesum, & vinxerunt eum.

Et abduxerunt primùm * ad Annam: erat enim socer Caiaphæ, qui erat Pontifex maximus anni illius: is verò misit eum vinctum ad Caiapham Pontificem maximum.

Erat autem Caiaphas is † qui consilium dederat Judæis expedire ut unus homo moreretur pro populo.

‖ Sequebatur autem Jesum Simon Petrus, & alius discipulus. Discipulus verò ille notus erat Pontifici maximo, & simul introiit cum Jesu in aulam Pontificis maximi.

Petrus autem stabat extra ad ostium. Exivit ergò discipulus ille alter qui erat notus Pontifici maximo, & locutus est ostiariæ, & introduxit Petrum.

Dixit ergò Petro ancilla ostiaria, Nonne & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Non sum.

Adstabant autem servi & ministri qui prunas congesserant, quia frigus erat, & sese calefaciebant. erat verò cum eis etiã Petrus adstans, & sese calefaciens.

Pontifex maximus ergò interrogavit Jesum de discipulis ejus & de doctrina ipsius.

Respondit ei Jesus, ego palàm locutus sum mundo: ego semper docui in synagoga & in templo, quò undique Judæi conveniunt, & in occulto *loco* locutus sum nihil.

CAP. XVIII.

Hæc cùm dixisset Jesus, egressus est cum discipulis suis trans torrentem Cedron, ubi erat hortus in quem introivit ipse & discipuli ejus.

Sciebat autem & Judas, qui tradebat eum, locum: quia frequenter Jesus convenerat illuc cum discipulis suis.

Judas ergò cùm accepisset cohortem, & à Pontificibus & Pharisæis ministros, venit illuc cum laternis & facibus & armis.

Jesus itaque, sciens omnia quæ ventura erant super se, processit, & dixit eis, Quem quæritis?

Responderunt ei, Jesum Nazarenum. Dicit eis Jesus, Ego sum. Stabat autem & Judas, qui tradebat eum, cum ipsis.

Ut ergò dixit eis, Ego sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram.

Iterum ergò interrogavit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Jesum Nazarenum

Respondit Jesus, Dixi vobis quia ego sum. si ergò me quæritis, sinite eos abire.

Ut impleretur sermo quem dixit, Quia quos dedisti mihi non perdidi ex eis quenquam.

Simon ergò Petrus, habens gladium, eduxit eum, & percussit Pontificis servum, & abscidit auriculam ejus dexteram. Erat autem nomen servo Malchus.

Dixit ergò Jesus Petro, Mitte gladium tuum in vaginam: calicem quem dedit mihi Pater non bibam illum?

Cohors autem & tribunus & ministri Judæorũ comprehenderunt Jesum, & ligaverunt eum.

Et adduxerunt eum ad Annam primùm: erat enim socer Caiaphæ, qui erat Pontifex anni illius.

Erat autẽ Caiaphas qui consilium dederat Judæis quia expedit unum hominẽ mori pro populo.

Sequebatur autem Jesum Simon Petrus & alius discipulus. Discipulus autem ille erat notus Pontifici, & introivit cum Jesu in atrium Pontificis.

Petrus autem stabat ad ostium foris. Exivit ergò discipulus ille alius qui erat notus Pontifici, & dixit ostiariæ, & introduxit Petrum.

Dicit ergò Petro ancilla ostiaria, Numquid & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Non sum.

Stabant autem servi & ministri ad prunas, quia frigus erat, & calefaciebant se, erat autem cum eis & Petrus, stans & calefaciens se.

Pontifex ergò interrogavit Jesum de discipulis suis & de doctrina ejus.

Respondit ei Jesus, Ego palàm locutus sum mundo: ego semper docui in Synagoga, & in templo, quò omnes Judæi conveniunt, & in occulto locutus sum nihil.

* 2. Reg. 15. 23. Matt. 26. 36. Mar. 14. 32. Luc. 22. 39.
1 Christus in hortum proditori cognitum capiendus ultro ingreditur, ut peccatum quod per unius hominis in horto rebellionem in mundum ingressum est, suâ obedientiâ tollat.
† Matt. 26. 47 Mar. 14. 43. Luc. 22. 47.
3 Christus innocens capitur velut sceleratus, ut nos in nobis scelerati, in ipso justi dimittamur. Christi persona non virtus ab adversariis vincta est, quando, & sicut voluit.
8 Christus boni pastoris officium, nè in extremis quidem suis periculis negligit.
‖ Suprà, 17. 12
10 Zelus Dei intra vocationis suæ limites est ab unoquoq; continendus.
12 Christus nostrarum blasphemiarum reus ad terrenum Pontificem trahitur damnandus, ut ab ipsomet æterno Pontifice absolvamur.
* Luc. 3. 2.
† Supr., 11. 50
‖ Matt. 26. 58 Mar. 14. 54. Luc. 22. 54.
15 Vivum exemplum humanæ imbecillitatis, etiam in præstantissimis quibusque, simulatque sibi ipsis relinquuntur.
19 Christus parcè caussam tuetur, non ut morti se subducat, sed ut ipsum innocentem damnari constet.

1 *Abiit*, ἐξῆλθεν. Sic apud Hebræos ex antecedente intelligitur consequens. ¶ *Torrentem Cedron*, τοῦ χειμάῤῥου τῶν Κέδρων. Sic quidem legimus in omnibus Græcis exemplaribus, ut in gignendi casu, id est *Cedrorum*, sed manifesto errore pro τοῦ Κεδρών. Sic enim hunc torrentem Hebræi קדרון *Kedron* vocant, quasi *tenebricosum* dicas, sicut hodie Germani Hercyniam sylvam *Schwartzwal*, id est *nigrum nemus*, appellant. Hoc vero cùm quidam ignorarent, & putarent hìc agi de cedris arboribus (quas tamen, ut rectè doctissimus ille Capnio annotavit, Hebræi diverso prorsus vocabulo ארזים *arazim* appellant) hunc locum corruperunt: non quidem addito articulo, sed mutato, ut rectè omnino conjicit Stapulensis, sicut 1. Reg. 15. 13, scriptum est, ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τοῦ Κέδρων, non autẽ τῶν Κέδρων, ut perperàm legit Erasmus. Sed Κεδρὼν scribendum, & initio scriptum, crediderim, non Κέδρων, ut Ἀβαδδὼν, Apoc. 9. 11. Syrus pro πέραν τοῦ χειμάῤῥου, habet לעברא דרגלת *lebebra dargeltha*, id est, *ad transitum pedis*, id est, ad vadum quo torrens trajiciebatur, ab umbrosa valle quam præterfluebat, sic cognominatus. ¶ *Hortus*, κῆπος. situs videlicet in villa seu vico Gethsemane, ut nulla hìc sit repugnantia inter hujus Evangelistæ narrationem & Matth. 26. 36. & Marc. 14. 32.

3 *Cohortem*, τὴν σπεῖραν. Additus articulus ostendit certam cohortem hìc significari, eam videlicet de qua loquitur Pilatus, Matth. cap. 27. versu 65. cui præerat ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, ut minimè oportuerit Pilatum à Sacerdotibus hac de re interpellari, quod ipse Pilatus illis, à quibus de custodiendo sepulcro rogabatur, respondit, Matth. 27. 65.

5 *Laternis*, φανῶν. Vide Phil. 2. 15, & 16.

9 *Ut impleretur*, ἵνα πληρωθῇ. Verba sunt non Christi, sed Evangelistæ, ἐλλειπῆ sermonis è medio petitâ, ut infrà 19. 24. plenæ verò constructionis exemplum legitur ibidem, versu 36.

13 *Anni illius*, τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Post hæc verba legit Cyrillus, καὶ ἀπέστειλαν αὐτὸν δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, quantum quidem conjicere licet ex Latina interpretatione: nam Græcum codicem mihi non contigit videre. Hanc igitur lectionem approbat Erasmus: cui sicut in eo assentior quòd hæc putet in contextum reponenda, ità quiddam præterea requiro. Cur reponenda existimem, his caussis adducor: primùm quia Cyrillus vetus ac nobilis interpres, & πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων, ità legit & interpretatur: deinde quòd alioquin non cohærebit narratio. Nam statim subjicitur, Petrum in aulam Pontificis fuisse introductum, in qua etiam fuerit Christus à Pontifice interrogatus, & ab ipsius ministro cæsus, quòd videretur non satis magnam habere Pontificiæ dignitatis rationem: quæ omnia non possunt ad alium quàm ad ipsum Caiapham Pontificem referri. Præterea siquis cum istis conferat quæ ab aliis Evangelistis narrantur, fatebitur omnia hæc non in ipsius Annæ sed Caiaphæ domo gesta. Nec aliter sanè commodè possis Joannem cum cæteris Evangelistis conciliare: siquidem ii magno consensu (ut rectè omnino Erasmus observat) tres Petri negationes ità narrant ut in unis Caiaphæ ædibus factas esse appareat. Deinde, nisi ità hæc esse fateamur, prætérierit Joannes quicquid gestum est adversùs Christum ab ipso Caiapha, cui tamen uni jus fuit concilium cogendi, & in Christum inquirendi. Postremò, epanalepsis illa quæ exstat infrà versu 24, omnem mihi dubitationem exemit. nam sanè nimis durum esset superiora omnia accipere veluti κατὰ πρόληψιν aut κατὰ σιώπησιν dicta. Itaque suo loco hæc reposui. Sed [unum dixi præterea hìc à me requiri. nam] cùm apud Cyrilli interpretem legatur, *Miseruntque*, id est, καὶ ἀπέστειλαν, ego contrà partim ex ipsius narrationis serie, partim etiam ex illa epanalepsi didici legendum esse καὶ ἀπέστειλεν, *& misit*, ipse videlicet Annas, Jesum vinctum ad Caiapham generum. Itaque in ipsius Annæ domo nihil gestum est quod commemorandum putarit Evangelista. Quo enim jure concilium ille cogeret, & in Christum inquireret? sed cùm ad eum, ut Pontificis socerum,

rum, Christus obiter esset deductus, statim eum curavit ad ædes generi rapiendum. Ex quo rursus intelligitur cur cæteri Evangelistæ, nullâ Annæ mentione factâ, perinde hæc narrent aci Christus rectâ ad Caipham Pontificem pertractus esset.

18 *Sese calefaciens*, θερμαινόμενος. Propriè, *calefaciens*. Sed hic est usus conjugationis Hebrææ Hithpahel, sæpe in aliis quoque verbis à me in his libris observatus.

20 *Mundo*, τῷ κόσμῳ. Id est, quibusvis indefinitè: sicut in gallico idiomate vox ista usurpari consuevit. ¶ *Undique*, πάντοθεν. Vulg. & Erasmus, *Omnes*. id est, πάντες. In vetustis codicibus legimus πάντοτε. Ego verò existimo vel legendum πάντες, vel πάντοθεν, quod facilè potuit à librariis mutari in πάντοτε.

---

21 Τί με ἐπερωτᾷς; ἐπερώτησον τοὺς ἀκηκοότας, τί ἐλάλησα αὐτοῖς· ἴδε, οὗτοι οἴδασιν ἃ εἶπον ἐγώ.

22 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος, εἷς τῶν ὑπηρετῶν παρεστηκὼς ἔδωκε ῥάπισμα τῷ Ἰησοῦ, εἰπών, Οὕτως ἀποκρίνῃ τῷ ἀρχιερεῖ;

23 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;

24 Ἀπέστειλεν οὖν αὐτὸν ὁ Ἄννας δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα.

25 Ἦν δὲ Σίμων Πέτρος ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος· εἶπον οὖν αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶ; Ἠρνήσατο ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν, Οὐκ εἰμί.

26 Λέγει εἷς ἐκ τῶν δούλων τοῦ ἀρχιερέως, συγγενὴς ὢν οὗ ἀπέκοψε Πέτρος τὸ ὠτίον, Οὐκ ἐγώ σε εἶδον ἐν τῷ κήπῳ μετ' αὐτοῦ;

27 Πάλιν οὖν ἠρνήσατο ὁ Πέτρος, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησεν.

28 Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον. ἦν δὲ πρωΐα· καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα.

29 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πιλάτος πρὸς αὐτούς, καὶ εἶπε, Τίνα κατηγορίαν φέρετε κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τούτου;

30 Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Εἰ μὴ ἦν οὗτος κακοποιός, οὐκ ἄν σοι παρεδώκαμεν αὐτόν.

31 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ κατὰ τὸν νόμον ὑμῶν κρίνατε αὐτόν. Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα.

32 Ἵνα ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ πληρωθῇ, ὃν εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν.

33 Εἰσῆλθεν οὖν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν ὁ Πιλάτος, καὶ ἐφώνησε τὸν Ἰησοῦν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων;

34 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀφ' ἑαυτοῦ σὺ τοῦτο λέγεις, ἢ ἄλλοι σοι εἶπον περὶ ἐμοῦ;

35 Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Μήτι ἐγὼ Ἰουδαῖός εἰμι; τὸ ἔθνος τὸ σὸν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς παρέδωκάν σε ἐμοί· τί ἐποίησας;

36 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· εἰ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἦν ἡ βασιλεία ἡ ἐμή, οἱ ὑπηρέται ἂν οἱ ἐμοὶ ἠγωνίζοντο, ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις· νῦν δὲ ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐντεῦθεν.

37 Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Σὺ λέγεις ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ· ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. Πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας, ἀκούει μου τῆς φωνῆς. Λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Τί ἐστιν ἀλήθεια;

38 Καὶ τοῦτο εἰπών, πάλιν ἐξῆλθε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἐγὼ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω ἐν αὐτῷ.

39 Ἔστι δὲ συνήθεια ὑμῖν ἵνα ἕνα ὑμῖν ἀπολύσω ἐν τῷ πάσχα· βούλεσθε οὖν ὑμῖν ἀπολύσω τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

40 Ἐκραύγασαν οὖν πάλιν πάντες, λέγοντες, Μὴ τοῦτον, ἀλλὰ τὸν Βαραββᾶν. ἦν δὲ ὁ Βαραββᾶς λῃστής.

Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid sim ipsis locutus: ecce, hi sciunt quæ dixerim ego.

Hæc autem cùm ipse dixisset, unus ex ministris qui adstabat, bacillo cecidit Jesum, dicens, Itáne respondes Pontifici maximo?

Respondit ei Jesus, Si malè locutus sum, testificare de malo: sin bene, cur me cædis?

* Miserat igitur eum Annas vinctum ad Caiapham Pontificem maximum.

† Stabat autem Simon Petrus, & sese calefaciebat: dixerunt igitur ei, Num & tu ex discipulis ejus es? Negavit ille, & dixit, Non sum.

Dicit ei quidam ex servis Pontificis maximi, cognatus ejus cujus absciderat Petrus auriculam, Nonne ego te vidi in horto cum eo?

Rursus ergò negavit Petrus, & statim gallus vocem emisit.

‖ Ducunt ergò Jesum à Caiapha in Prætorium. erat autem mane: & ipsi non introierunt in Prætorium, nè polluerentur, sed ut ederent Pascha.

Prodiit ergò Pilatus ad eos foràs, & dixit, Quam accusationem adfertis adversùs hominem istum?

Responderunt & dixerunt ei, Nisi iste esset maleficus, non tradidissemus eum tibi.

Dicit ergò eis Pilatus, Accipite eum vos, & secundùm legem vestram condemnate eum. Itaque Judæi dixerunt ei, Nobis non licet interimere quenquam.

* Ut sermo Jesu impleretur, quem dixerat, significans quâ morte futurum erat ut moreretur.

† Regressus est ergò in Prætorium Pilatus, & vocavit Jesum, dixítque ei, Túne es rex ille Judæorum?

Respondit ei Jesus, A teipso tu hoc dicis, an alii dixerunt tibi de me?

Respondit Pilatus, Nunquid ego Judæus sum? gens tua & primarii Sacerdotes tradiderunt te mihi, quid fecisti?

Respondit Jesus, Regnum meum non est hoc mundo: si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei certassent nè traderer Judæis: nunc autem regnum meum non est hinc.

Dixit ergò ei Pilatus, Ergo rex es tu? Respondit Jesus, Tu dicis me regem esse: ego ad hoc genitus sum, & ad hoc veni in mundum ut dem testimonium veritati. Quisquis est ex veritate, audit vocem meam. Dicit ei Pilatus, Quid est veritas?

Et cùm hoc dixisset, rursum prodiit ad Judæos, & dixit eis, Ego nullum invenio crimen in eo.

‖ Est autem vobis consuetudo ut unum dimittam vobis in Pascha: vultisne ergò dimittam vobis regem illum Judæorum?

* Clamitarunt autem rursum omnes, dicentes, Nequaquam istum, sed Barabbam. Erat autem ille Barabbas latro.

Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid locutus sim ipsis: ecce, hi sciunt quid dixerim ego.

Hæc autem cùm dixisset, unus assistens ministrorum dedit alapam Jesu, dicens, Sic respondes Pontifici?

Respondit ei Jesus, Si malè locutus sum, testimonium perhibe de malo: si autem bene, quid me cædis?

Et misit eum Annas ligatum ad Caipham Pontificem.

Erat autem Simon Petrus stans & calefaciens se: dixerunt ergò ei, Nunquid & tu ex discipulis ejus es? Negavit ille, & dixit, Non sum.

Dicit ei unus ex servis Pontificis, cognatus ejus cujus abscidit Petrus auriculam, Nonne ego te vidi in horto cum illo?

Iterum ergò negavit Petrus, & statim gallus cantavit.

Adducunt ergò Jesum à Caipha in Prætorium. erat autem mane, & ipsi non introierunt in Prætorium, ut non contaminarentur, sed ut manducarent Pascha.

Exivit ergò Pilatus ad eos foràs, & dixit, Quam accusationem affertis adversus hominem hunc?

Responderunt & dixerunt ei, Si non esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum.

Dixit ergò eis Pilatus, Accipite eum vos, & secundùm Legem vestram judicate eum. Dixerunt ergò ei Judæi, Nobis non licet interficere quemquam.

Ut sermo Jesu impleretur, quem dixit, significans quâ morte esset moriturus.

Introivit ergò iterum in Prætorium Pilatus, & vocavit Jesum, & dixit ei, Tu es rex Judæorum?

Respondit Jesus, A temetipso hoc dicis, an alii dixerunt tibi de me?

Respondit Pilatus, Nunquid ego Judæus sum? gens tua & Pontifices tradiderunt te mihi, quid fecisti?

Respondit Jesus, Regnum meum non est de hoc mundo: si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei utique decertarent ut non traderer Judæis: nunc autem regnum meum non est hinc.

Dixit itaque ei Pilatus, Ergò rex es tu? Respondit Jesus, Tu dicis quia rex sum ego: ego in hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum ut testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est ex veritate, audit vocem meam. Dicit ei Pilatus, Quid est veritas?

Et cùm hoc dixisset, iterum exivit ad Judæos, & dicit eis, Ego nullam invenio in eo causam.

Est autem consuetudo vobis ut unum dimittam vobis in Pascha: vultis ergò dimittam vobis regem Judæorum?

Clamaverunt ergò rursum omnes, dicentes, Non hunc, sed Barrabbam. Erat autem Barabbas latro.

---

* *Matt.* 26. 57. *Mar.* 14. 59. *Luc.* 22. 54.
† *Matt.* 26. 69. *Mar.* 14. 66. *Luc.* 22. 55.

25 Lapsi semel homines non modò non possunt sese suis viribus erigere, sed etiam in deterius magis ac magis præcipites ruunt, donec novâ Dei virtute surrigantur.

‖ *Matt.* 27. 2. *Mar.* 15. 1. *Luc.* 23. 1. *Act.* 10. 28. & 11. 3.

29 Filius Dei sistitur ad mortalis, & quidem profani hominis tribunal, ibíque multò minùs iniquitatis in profano homine quàm in ipsis populi Dei principibus invenitur. Viva imago iræ Dei adversùs peccatum, summæ ejusdem misericordiæ, severissimi denique judicii in præfractos oblatæ ejus gratiæ contemtores.

* *Matt.* 20. 19
† *Matt.* 27. 11. *Mar.* 15. 2. *Luc.* 23. 3.

36 Christus regnum suum spirituale asserit: mundanũ detrectat.

38 Christum oportuit quidem in sese innocentissimum pronunciari, sed tamen quatenus nostram personam sustinet, non modò ut sceleratum, sed etiam ut sceleratorum sceleratissimum, id est nostrorum omnium scelerum reatum subeuntem, damnari.

‖ *Matt.* 27. 15 *Mar.* 15. 6. *Luc.* 23. 17.
* *Act.* 3. 14.

---

22 *Bacillo cecidit*, ἔδωκε ῥάπισμα. Id est, ἐρράπισεν. Vulg. & Erasmus, *Dedit alapam.* Vide Marc. 14. 65. Manifestè certè distinguuntur τὸ κολαφίζειν & τὸ ῥαπίζειν, Matth. 26. 67. ubi Vulgata & Erasmus interpretantur ἐρράπισαν, *in faciem dederunt.*

24 *Miserat igitur*, ἀπέστειλεν οὖν. Particulam οὖν restituimus ex fide duorum codicum. Est autem epanalepsis quæ usurpatur ab Evangelista redeunte ad superiora. Nam cùm exorsus esset narrare de Petro, suprà versu 18, quædam interjecerat quæ narrationis cursum abruperant. Nunc ergò eò rediens, utitur epanalepsi, ex qua affirmo illa fuisse reponenda, quæ ex Cyrillo restituimus suprà versu 13, & Joannem in referenda Petri historia prorsus cum aliis Evangelistis consentire.

28 *A Caiapha*, ἀπὸ τοῦ Καϊάφα. Id est, ab ædibus Caiaphæ: quod genus locutionis exposuimus, Marci cap. 5. vers. 35. Id verò cùm nonnulli non intelligerent, pro *A Caiapha*, substituerunt *ad Caiapham:* sicut nimirum apud Marcum pro *Ab archisynagogo*, supposuerant, *Ad archisynagogum:* quæ res magnum errorem objecit Augustino, frustrà hîc laboranti, ut expediat qui fieri possit ut in Prætorium sit ductus Jesus, qui legatur adductus ad Caiapham: sicut etiam Erasmus in hunc locum annotavit. ¶ *In Prætorium*, εἰς τὸ πραιτώριον. Domum videlicet ipsi Præsidi Pilato destinatam, cùm esset religio Judæis ad incircumcisos ingredi, usque adeò ut Petro sui ad Cornelium ingressûs reddenda fuerit in ipsa Ecclesia Hierosolymitana ratio, Act. 11. 3. tam difficile fuit Judæis abolitum Judaismum excutere. Et hæc quidem fuit prima de Christi accusatione habita apud Pilatum cognitio ab aliis Evangelistis prætermissa, Christo quidem tandem in Prætorium introducto, Judæis autem apud fores Prætorii manentibus. ¶ *Pascha*, τὸ πάσχα. Erat enim eo die peculiare & expressum omnis immunditiæ legalis interdictum, Numer. 9. 10. Erat autem iste dies primi mensis decimusquintus maximè solennis, incipiens à decimiquarti occasu, quo temporis momento comedendus erat agnus, quod etiam ex Legis præscripto Christus cum discipulis suis observarat, ut tota historia superior liquidò testatur. Res igitur ipsa clamat Judæos, id quod & hodie observant, jam tum ex traditione observasse, id est, diem illum solennem, qui primus erat Azymorum, & in quo manducari agnum oportebat, in alterius, nempe diei decimisexti, vesperam rejecisse, nè toto biduo, nempe decimoquinto propter Pascha, & decimosexto, in quem eo anno incidebat dies Sabbati, ab omni opere servili abstinere cogerentur. Et hæc etiam causa est cur dies ille decimussextus, mortem Domini consecutus, dicatur magnus fuisse dies ille Sabbati. Utpote in quo duplex erat parasceue, una videlicet Paschæ, altera verò ordinarii Sabbati, infrà, 19. 31. Quod enim hoc nonnulli referunt, non ad agni esum, sed alii quidem ad panes azymos, alii ad certas victimas singulis diebus azymorum destinatas, quasi Judæi

eodem

eodem die atque Christus agnum comederint, mihi nè verisimile quidem videtur. Solennes enim illos dies, imò & ipsa ordinaria Sabbata, semper fuisse Judæis quoque nefastos, nescio an quisquam possit jure ambigere. Quinam igitur Judæi, si ex Legis præscripto diem illum decimumquintum observassent, totum illum in persequendo Christo, partim apud Caiaphæ, partim apud Pilati tribunal, tanto cum tumultu consumsissent? & qualis fuisset illa tam expressè mandata sanctæ convocationis quies?

30 *Maleficus*, κακοποιός. id est, sceleris non vulgaris reus, quod tamen scelus, nempe blasphemiæ, cujus illum damnarant ipsi non exprimunt: imò crimine læsæ Majestatis Cæsaris postea texerunt, veriti nimirum nè si Legis suæ violatæ meminissent, à Pilato rejicerentur, & ità supplicium mortis Christus evaderet, quod Paulo apud Gallionis Achaiæ Præsidis tribunal evenit, Act. 18. 14. Quicquid enim nonnulli censeant, Judæâ in provinciam redactâ capitalia judicia penès Judæos non fuerunt, ut ipsimet expressis verbis Pilato hanc dimittendi Christi occasionem quærenti responderunt, infrà 31. Et falluntur qui αὐτονομίας Judæis concessam eò usque referunt: Judæis profectò, si quod jus præter modicam coercitionem in reos suæ gentis habuissent, cupidissimè istud adversùs Christum arrepturis.

32 *Quâ morte*, τίνι θανάτῳ. Dixerat Christus fore ut crucifigeretur, quod supplicii genus fuisse Judæis ignotum testantur etiam ipsorum Rabbini, quamvis lapidatos ex stipite suspenderent. Non tam autem significare voluerat Christus pœnæ genus, quàm fore ut profanis judicibus traditus, ex illorum more damnaretur. Causa verò cur Judæi expressè postularint ut Christus crucifigeretur, non hæc tantùm fuisse videri potest, quòd hoc supplicii genus acerbissimum & ignominiosissimum esset, sed quòd hæc pœna esset in seditionis & concitati populi autores legibus Romanis statuta. Sic enim scribit Paulus Jurisc. libro sent. 5. Tit. 22. *Autores seditionis & tumultûs concitato populo, aut in crucem tolluntur, aut bestiis objiciuntur* (putà si humilioris sint conditionis) *aut* (si honestiores) *in insulam deportantur.*

33 *Regressus est*, εἰσῆλθε πάλιν. Prodierat enim ad Judæos quæsiturus quam accusationem adversùs Christum afferrent Judæi. Itaque non significatur hoc loco repetitus ingressus in Prætorium, sed regressui egressus oppositus.

36 *Non est ex hoc mundo*, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Hoc dicit Christus refellens læsæ Cæsaris Majestatis & affectati regni criminationem, Regem sese profitens simul ac negans: ut qui Rex quidem esset, verùm eâ gubernationis ratione quæ prorsus à Regum hujus Mundi imperio differat: nempe quâ est Ecclesiæ suæ caput. Nam & quatenus Deus est, & quatenus etiam ut homo adeptus est jus omne in cœlo & in terra, est politiarum quoque omnium pleno jure Dominus. Sed de hac potestate non loquitur hoc loco. Ista verò ab Antichristo violata distinctio, inter civilem Magistratuum potestatem, & spiritualem in Ecclesia dominationem, quam unicus Christus à Patre acceptam per legitimè vocatos pastores certis legibus à se positis administrat, minimè prohibet quominus pii legibus & autoritate piorum Magistratuum freti, sanæ religionis libertatem armis quoque tutari possint: non ut quenquam ad fidem adigant, aut hanc libertatem à profano magistatu vi obtineant (hoc enim esset ista confundere quæ Christus hoc loco & alibi distinxit) sed ut summam injuriam, per ea quæ Deus constituit, repellant. Nec enim Christianorum patientia inhibet legitima remedia: & Magistratum apud omnes, exceptis Anabaptistarum furoribus, constat adversùs Ecclesiæ tum domesticos tum exteros hostes, utriusque, & quidem in primis prioris tabulæ divinæ legis, custodem esse Divinitus constitutum. ¶ *Certassent*, ἠγωνίζοντο ἄν. Cyprianus lib. adversùs Judæos 2. cap. 28. (ut observavit Erasmus, citans hunc locum) legit *turbarentur*. Itaque suspicor eum vel legisse ἠγωνιάζοντο, vel confudisse ἀγωνίζεσθαι cum ἀγωνιάζεσθαι. [Cùm tamen potiùs Græcè dicatur ἀγωνιᾶν vel ἀγωνιάζειν.] Vulg. *decertarent*. At tum Christus in Judæorum erat potestate. ¶ *Nunc autem*, νῦν δέ. Particula νῦν hoc quoque loco non est temporis adverbium, sed conjunctio συλλογιστικὴ, ut etiam suprà, 8. 40.

37 *Ergò*, οὐκοῦν. Si sic legas, erit in his verbis conclusio superiorem Christi responsionem consequens. Potest tamen etiam legi οὐκ οὖν, pro *Nonne igitur*. Imò etiam οὔκουν paroxytonum, pro *Non igitur*: quæ oratio Judici vafro conveniet, ac si Pilatus volens aliquid amplius ex ore Christi callidè elicere, diceret, Ergò quantum ex responso tuo colligo, non es Rex, nempe qualem isti esse te dicunt, sed es ultramundanus quidam Rex. ¶ *Ex veritate*, ἐξ ἀληθείας: Id est, Veritatem agnoscens & ei favens, quem Hebræi vocarunt *Filium veritatis*, ut *Filii sapientiæ* dicuntur, Luc. 7. 35. ¶ *Quid est veritas?* Τί ἐστιν ἀλήθεια; Fastidientis atque adeò irridentis vox, non interrogantis.

38 *Crimen*, αἰτίαν. Vulgata & Erasmus, *Causam*. Vide Matt. 19. 3.

39 *Judæorum*, τῶν Ἰουδαίων: id est, vestrum. Est enim Hebraica repetitio antecedentis, sed non fine sarcasmo: acsi diceret, Vestrum illum à vobis tam diu exspectatum Messiam. Est enim omnino vis articuli servanda.

[40 *Nequaquam istum*, μὴ τοῦτον. Vulg. *non istum*, οὐ τοῦτον. Et fateor quidem istas particulas permutari, sed raró: & asperior est oratio si μὴ propriâ significatione accipias, etiam non suppleto verbo.]

---

*Matt. 27. 26. Mar. 15. 15.

1 Prudentia carnis ex duobus malis minus eligit: Deus autem omne malum detestatur.

4 Christus rursum eodem illo ore absolvitur, quo postea damnatus est.

8 Conscientia Pilati pro Christo pugnat, sed mox succumbit, quia singulari Dei virtute non fulcitur.

ΚΕΦ. ιθ'.

Τότε οὖν ἔλαβεν ὁ Πιλάτος τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐμαστίγωσε.

2 Καὶ οἱ στρατιῶται, πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβαλον αὐτόν.

3 Καὶ ἔλεγον, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐδίδουν αὐτῷ ῥαπίσματα.

4 Ἐξῆλθεν οὖν πάλιν ἔξω ὁ Πιλάτος, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε, ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω, ἵνα γνῶτε ὅτι ἐν αὐτῷ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω.

5 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον καὶ τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε ὁ ἄνθρωπος.

6 Ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ὑπηρέται, ἐκραύγασαν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ σταυρώσατε· ἐγὼ γὰρ οὐχ εὑρίσκω ἐν αὐτῷ αἰτίαν.

7 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμεῖς νόμον ἔχομεν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἡμῶν ὀφείλει ἀποθανεῖν, ὅτι ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐποίησεν.

8 Ὅτε οὖν ἤκουσεν ὁ Πιλάτος τοῦτον τὸν λόγον, μᾶλλον ἐφοβήθη.

9 Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν, καὶ λέγει τῷ Ἰησοῦ, Πόθεν εἶ σύ; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπόκρισιν οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ.

10 Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Ἐμοὶ οὐ λαλεῖς; οὐκ οἶδας ὅτι ἐξουσίαν ἔχω σταυρῶσαί σε, καὶ ἐξουσίαν ἔχω ἀπολῦσαί σε;

11 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ' ἐμοῦ, εἰ μὴ ἦν σοι δεδομένον ἄνωθεν· διὰ τοῦτο ὁ παραδιδούς με σοὶ μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει.

CAP. XIX.

*Tunc ergò assumsit Jesum Pilatus & flagellavit.

Et milites contexuerunt coronam è spinis, & imposuerunt ipsius capiti, & pallio purpureo induerunt eum.

Et dicebant, Ave rex Judæorum: & bacillis eum cædebant.

Prodiit ergò rursum Pilatus foràs, & dixit eis, Ecce, adduco vobis eum foràs, ut noveritis me nullum in eo crimen invenire.

Prodiit ergò Jesus foràs, ferens spineam illam coronam, & purpureum illud pallium. Et dixit eis *Pilatus*, Ecce homo.

Cùm autem intuiti essent eum primarii Sacerdotes & *eorum* ministri, clamitarunt, dicentes, Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus, Accipite eum vos, & crucifigite. ego enim non invenio in eo crimen.

Responderunt ei Judæi, Nos legem habemus, & secundùm legem nostram debet mori, quia Filium Dei se fecit.

Cùm ergò audivisset Pilatus hunc sermonem, magis metuit.

Et rursus ingressus est in Prætorium, & dixit Jesu, Unde es tu? Jesus autem responsum ei non dedit.

Dicit ergò ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis me autoritatem habere crucifigendi te, & autoritatem habere te dimittendi?

Respondit Jesus, Non haberes autoritatem in me ullam, nisi *hoc* tibi datum esset supernè: propterea qui me tradidit tibi, majus peccatum habet.

CAP. XIX.

Tunc ergò apprehendit Pilatus Jesum, & flagellavit.

Et milites plectentes coronam de spinis, imposuerunt capiti ejus, & veste purpureâ circumdederunt eum.

Et veniebant ad eum, & dicebant, Ave rex Judæorum. & dabant ei alapas.

Exivit ergò iterum Pilatus foràs, & dicit eis Ecce, adduco vobis eum foràs, ut cognoscatis quia nullam invenio in eo causam.

Exivit ergò Jesus foràs, portans coronam spineam, & purpureum vestimentum. Et dicit eis, Ecce homo.

Cùm ergò vidissent eum Pontifices & ministri clamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Accipite eum vos, & crucifigite. ego enim non invenio in eo causam.

Responderunt ei Judæi, Nos legem habemus, & secundum legem debet mori, quia Filium Dei se fecit.

Cùm ergò audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit.

Et ingressus est Prætorium iterum: & dicit ad Jesum, Unde es tu? Jesus autem responsum non dedit ei.

Dicit ergò ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis quia potestatem habeo crucifigere te, & potestatem habeo dimittere te?

Respondit Jesus, Non haberes potestatem adversùm me ullam nisi tibi datum esset desuper: propterea qui me tradidit tibi majus peccatum habet.

---

1 *Flagellavit*, ἐμαστίγωσε. Vide Matt. 27. 26.

2 *Purpureo*, πορφυροῦν. Vide Matt. 27. 28.

3 *Et dicebant*, καὶ ἔλεγον. Vetus interpres legit, *Et veniebant ad eum, & dicebant*, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν, καὶ ἔλεγον: quam lectionem reperimus in tribus exemplaribus manuscriptis.

6 *Crucifige*, σταύρωσον. Crucifigi volunt quem ipsi alioqui ex recepta consuetudine lapidatum suspendissent, quasi blasphemiæ convictum. ideo mox subjicitur, *Secundùm legem nostram debet mori.*

7 *Fecit*, ἐποίησεν. Verbis videlicet hoc persuadere conatus. Τὸ ποιεῖν verò sic etiam usurpari docet ipsum Poetarum nomen.

8 *Magis metuit*, μᾶλλον ἐφοβήθη. Ergò jam etiam antea perculsus erat, alternante nimirum conscientiâ, & clamoribus Judæorum, nunc etiam legem prætextentium: non temerè veritus nè tandem seditio aperta erumperet, nisi multitudinis voluntati obtemperaret.

obtemperaret. Itaque causa nulla est cur perturbatam narrationis seriem ab Evangelista fuisse, cum quodam in hunc locum ità scribente, arbitremur.

[10 *Dimittendi*, ἀπολῦσαι. id est te à vinculis liberandi, non & pœnæ eximendi. Nam quòd ad absolutionem à crimine intentato attinet, ter jam illum absolverat. Itaque τὸ ἀπολύειν hic non opponitur τῷ κατακρίνειν, sed verbo *crucifigendi*.]

11 *In me*, κατ' ἐμοῦ. Hoc accipiendum est cum emphasi gravissima, quamvis illam Pilatus non intellexerit. Nam ut Filius ille Dei subjiceretur mortalis hominis judicio & quidem iniquissimo, fuit extraordinariæ & prorsus divinæ voluntatis opus, ut expresè declaratur Act. 4. 27, & 28. ¶ *Majus peccatum habet*, μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει. Sic enim & in Deum à quo judicum potestas servandis insontibus constituta est, & in Pilatum, cui vim afferebant, & in ipsum innocentissimum Christum Judæi horrendum planè scelus admittebant.

---

12 Ἐκ τούτου ἐζήτει ὁ Πιλάτος ἀπολῦσαι αὐτόν· οἱ δὲ Ἰουδαῖοι ἔκραζον, λέγοντες, Ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ Καίσαρος. πᾶς ὁ βασιλέα αὐτὸν ποιῶν, ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι.
13 Ὁ οὖν Πιλάτος ἀκούσας τοῦτον τὸν λόγον, ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βήματος εἰς τόπον λεγόμενον Λιθόστρωτον, Ἑβραϊστὶ δὲ Γαββαθᾶ.
14 Ἦν δὲ παρασκευὴ τοῦ πάσχα, ὥρα δὲ ὡσεὶ ἕκτη· καὶ λέγει τοῖς Ἰουδαίοις, Ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν.
15 Οἱ δὲ ἐκραύγασαν, Ἆρον, ἆρον, σταύρωσον αὐτόν. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος; Τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; Ἀπεκρίθησαν οἱ ἀρχιερεῖς, Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα.
16 Τότε οὖν παρέδωκεν αὐτὸν αὐτοῖς ἵνα σταυρωθῇ. Παρέλαβον δὲ τὸν Ἰησοῦν καὶ ἀπήγαγον.
17 Καὶ βαστάζων τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, ἐξῆλθεν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον, ὃς λέγεται Ἑβραϊστὶ Γολγοθᾶ.
18 Ὅπου αὐτὸν ἐσταύρωσαν, καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλους δύο, ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, μέσον δὲ τὸν Ἰησοῦν.
19 Ἔγραψε δὲ καὶ τίτλον ὁ Πιλάτος, καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. ἦν δὲ γεγραμμένον, ΙΗΣΟΥΣ Ο ΝΑΣΩΡΑΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.
20 Τοῦτον οὖν τὸν τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν Ἰουδαίων ὅτι ἐγγὺς ἦν τῆς πόλεως ὁ τόπος ὅπου ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστί, Ἑλληνιστί, Ῥωμαϊστί.
21 Ἔλεγον οὖν τῷ Πιλάτῳ οἱ ἀρχιερεῖς τῶν Ἰουδαίων, Μὴ γράφε, Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων· ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνος εἶπε, Βασιλεύς εἰμι τῶν Ἰουδαίων.
22 Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Ὃ γέγραφα, γέγραφα.
23 Οἱ οὖν στρατιῶται, ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ (καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώτῃ μέρος) καὶ τὸν χιτῶνα. ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄρραφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου.
24 Εἶπον οὖν πρὸς ἀλλήλους, Μὴ σχίσωμεν αὐτόν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ, τίνος ἔσται· ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ ἡ λέγουσα, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται ταῦτα ἐποίησαν.
25 Εἱστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή.

Ex eo *tempore* studebat Pilatus eum dimittere: Judæi verò clamabant, dicentes, Si hunc dimiseris, non es amicus Cæsaris. quicunque se regem facit, contradicit Cæsari.

Pilatus ergò cùm audisset hunc sermonem, eduxit foràs Jesum, conseditque in tribunali, in loco qui dicitur Lithostrotos, Hebraicè autem Gabbatha.

Erat autem parasceue Paschæ, hora verò quasi sexta: tum dicit Judæis, Ecce rex vester.

Illi verò clamitarunt, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regem vestrum crucifigam? Responderunt primarii Sacerdotes, Non habemus regem nisi Cæsarem.

Tunc ergò tradidit eum ipsis ut crucifigeretur. † Assumserunt autem Jesum, & abduxerunt.

Et *ipse* portans crucem suam prodiens venit in eum locum qui dicitur Calvariæ, Hebraicè autem Golgotha.

Ubi crucifixerunt eum, & cum eo alios duos, hinc & hinc, medium autem Jesum.

Scripsit autem etiam titulum Pilatus, & imposuit cruci. Erat verò scriptum, JESUS NAZARÆUS REX ILLE JUDÆORUM.

Hunc ergò titulum multi Judæorum legerunt: quia prope civitatem erat locus ubi crucifixus erat Jesus: & erat scriptum Hebraicè, Græcè, & Romanè.

Dixerunt igitur Pilato primarii Sacerdotes Judæorum, Nè scribito, Rex ille Judæorum: sed illum dixisse, Rex sum Judæorum.

Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi.

‖ Milites ergò cùm crucifixissent Jesum, acceperunt ejus vestimenta (& fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem) & tunicam. erat autem tunica inconsutilis, à summo contexta tota.

Dixerunt ergò inter se, Nè findamus eam, sed sortiamur de illa cujus futura sit: ut Scriptura impleretur, dicens, * Partiti sunt vestimenta mea sibi, & super veste mea jecerunt sortem. Milites igitur hæc fecerunt.

Stabant autem juxta crucem Jesu mater ejus & soror matris ejus, Maria Clopæ *uxor*, & Maria Magdalene.

Exinde quærebat Pilatus dimittere eum. Judæi autem clamabant, dicentes, Si hunc dimittis, non es amicus Cæsaris. omnis qui se regem facit, contradicit Cæsari.

Pilatus autem cùm audisset hos sermones, adduxit foràs Jesum, & sedit pro tribunali in loco qui dicitur Lithostrotos, Hebraicè autem Gabbatha.

Erat autem parasceue Paschæ, hora quasi sexta: & dicit Judæis, Ecce rex vester.

Illi autem clamabant, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regem vestrum crucifigam? Responderunt Pontifices, Non habemus regem nisi Cæsarem.

Tunc ergò tradidit eis illum ut crucifigeretur. Susceperunt autem Jesum, & eduxerunt eum.

Et bajulans sibi crucem exivit in eum qui dicitur Calvariæ locum, Hebraicè Golgotha.

Ubi crucifixerunt eum, & cum eo alios duos, hinc & hinc, medium autem Jesum.

Scripsit autem & titulum Pilatus, & posuit super crucem. Erat autem scriptum, JESUS NAZARENUS REX JUDÆORUM.

Hunc ergo titulum multi Judæorum legerunt: quia prope civitatem erat locus ubi crucifixus est Jesus. & erat scriptum Hebraicè, Græcè, & Latinè.

Dicebant ergò Pilato Pontifices Judæorum, Noli scribere, Rex Judæorum: sed quia ipse dixit, Rex sum Judæorum.

Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi.

Milites ergò cùm crucifixissent eum, acceperunt vestimenta ejus (& fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem) & tunicam. erat autem tunica inconsutilis, desuper contexta per totum.

Dixerunt ergò adinvicem, Non scindamus eam, sed sortiamur de illa cujus sit: ut Scriptura impleretur, dicens, Partiti sunt vestimenta mea sibi, & in vestem meam miserunt sortem. Et milites quidem hæc fecerunt.

Stabant autem juxta crucem Jesu mater ejus, & soror matris ejus, Maria Cleopæ, & Maria Magdalene.

13 Pilatus priusquam Christum damnet, seipsum eodem ore condemnat.
† Matt. 27. 31 Mar. 15. 20. Luc. 23. 26.
16 Christus Satanam, peccatum & mortem cruci affigit.
19 Christus in solio Crucis sedens, palàm Rex æternus omnium populorum, ejus ipsius manu proscribitur, cujus ore fuerat usurpati regni damnatus.
‖ Matt. 27. 35. Mar. 15. 14. Luc. 23. 33.
23 Christus vestium inter carnifices (exceptâ inconsutili tunicâ) distributione, significat fore ut mox suis opibus dispersis, ipsos etiam hostes suos per universum orbem locupletet: ità tamen ut unus & integer maneat Ecclesiæ thesaurus.
* Psal. 22. 19.

---

13 *Lithostrotos*, λιθόστρωτος. Sic vocatur nobile pavimentorum genus, incrustatione exiguis lapillis factâ: de quo sic Plinius lib. 36. c. 25. *Pavimenta originem apud Græcos habent, elaborata arte, picturæ ratione, donec lithostrota expulere eam.* Meminit eorum etiam Varro aliquoties in libris, De re rustica, Græco nomine servato. Itaque nolui imitari Castellionis audaciam, qui novo vocabulo, *Lapidipavium* est interpretatus. Hujusmodi pavimentum esse ferunt ædis divi Marci apud Venetos. Hebræum autem vocabulum Gabbatha, excelsum locum declarat, ut sunt judicum tribunalia, pro quo Syrus interpres habet *Gaphphata*, acsi Græcè dicas περίβολον, Latinè *Septum*, Gallicè, *le parquet*. Et hic ille est locus fortasse cujus meminit Neh. 3. 7. vel 2. 8. ubi postea exstructa fuerat Antonia. Quod autem hæc vox à Joanne dicitur Hebræa, manifestè ostendit Syriacam linguam fuisse tunc Judæis vernaculam, quod etiam apparet ex voce *Golgotha*, quod Hebræis esset Golgoltha, colliculo illo sic appellato à rotunditate cranii speciem referente, non autem ab ineptissima illa fabula ibi sepulti Adami, & stipitis crucis in quo alter Adam ille pendebat, in ipsum prioris Adami subtus ibi jacentis cranium infixi: quod puderet me referre, nisi in hæc tempora incidissemus, in quibus ista simplici vulgo adhuc inculcantur.

14 *Parasceue Pascha*, παρασκευὴ τοῦ πάσχα. Non erat igitur hæc simplex parasceue Sabbati ordinarii, quo confirmatur quod antea dixi de hujus festi Judaica translatione 18. 28. Erat enim hic dies ille decimusquintus primi mensis esui agni expresè destinatus, ab occasu decimiquarti incipiens, & Judaicæ quidem hebdomadis sextus, Christianæ verò quintus, quem *diem veneris*, usitato quidem sed profano certè nomine appellamus. Incipiebat autem hæc parasceue ab hora nona & cum occidente Sole desinebat: sed nihilominus totus ille dies *parasceue* dicebatur. ¶ *Sexta* ἕκτη. In uno codice scriptum invenimus τρίτη, *tertia*, quæ vera est lectio, ut ostendimus Mar. 15. 25.

16 *Et abduxerunt*, καὶ ἀπήγαγον. Hic variant exemplaria. Nam apud Theophylactum legimus καὶ ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι, *& duxerunt eum ut crucifigerent:* quæ lectio quod ad sententiam ipsam attinet, cum altera consentit. In uno autem codice scribitur ἤγαγον εἰς τὸ πραιτώριον, *duxerunt in Prætorium*. Suspicor verò nonnullos ità legere maluisse propter sequens verbum ἐξῆλθεν, *exiit*, quod non videtur posse convenire, nisi iterum dicatur inductus in Prætorium: siquidem extra Prætorium fuisse situm tribunal, apparet ex versu 13. Sed facilis erat solutio. Nam *exire* sæpe accipitur ex Hebræorum idiotismo pro Ex aliquo loco proficisci, atque adeò pro Venire: ut sæpe annotavimus, ac præsertim Mar. 8. 11. Deindè, si propriam significationem libuerit servare, non minùs commodè potest hoc referri ad locum tribunalis quàm ad Prætorium.

17 *Portans*, βαστάζων. Plutarchus de sera numinis vindicta, τῷ σώματι τῶν κολαζομένων ἕκαστος ἐκφέρει τὸν ἑαυτοῦ σταυρόν. id est, *Unusquisque eorum de quibus supplicium sumitur suo corpore crucem exportat*. Hoc autem non ex more tantùm inter Judæos factum fuisse videtur, qui damnatos, ac præsertim stipiti appendendos, ex legis præscripto pro impurissimis haberent, Deut. 21. 23. Gal. 3. 13. sed præterea sic designavit Spiritus sanctus unicum Jesum Christum peccata nostra portasse super lignum. Quòd enim Simon ille Cyrenæus coactus fuit vi apertâ pondus Crucis Christi sub onere labascentis aliquatenus in se recipere, non eò spectat quòd Christus solus pœnas peccatis nostris debitas non persolverit, sed tum Judæorum immanem insolentiam & sævitiem declarat, tum etiam ostendit consociationem Christi patientis, & sanctorum ipsius martyrum, citra tamen expiationem. ¶ *Prodiens venit*, ἐξῆλθεν. E Prætorio videlicet eductus. Vulg. *exiit*. Vide suprà 18. 33.

19 *Titulum*, τίτλον. Hanc ab aliis Evangelistis dictam ἐπιγραφὴν, quâ continebatur reorum damnationis causa, Tertullianus lib. De resurrectione carnis *Elogium* appellat, cujus etiam meminit Ammianus de Gallo Cæsare loquens, & Suetonius in Caligula. Solitos autem ipsos Romæ Imperatores istis elogiis subscribere, ex ejusdem Suetonii in Nerone verbis apparet, *qui*, inquit, *rogatus ut damnati cujusdam supplicio de more subscriberet, Quàm vellem, inquit, nescire literas.*

20 *Et*

20 *Et erat scriptum*, καὶ ἦν γεγραμμένον. Scriptum erat videlicet in eo titulo. Nam alioqui dicendum erat, καὶ ἦν γεγραμμένος.

23 *Tota*, δι' ὅλου. Sive, *per totum*, ut loquitur Plinius, id est, omnino.

25 *Maria Clopæ* uxor, Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ. In Latinis codicibus legitur, *Maria Cleopæ* vel *Cleophæ*. Subaudiri autem potest vel uxor vel filia: sed magìs est usitatum ut mulieres ex maritis cognominentur. & verisimile est hunc ipsum Cleopham esse cujus sit mentio Luc. 24. 18.

---

26 Christus non in prioris modò, sed & in posterioris Tabulæ observatione, perfectum est omnis justitiæ exemplar.
* *Psal.* 69. 22. *Mat.* 27. 48.
29 Christus accepto aceto spiritum exhalat, verè amarissimum & acidissimum iræ Paternæ calicem nostro nomine penitus exhauriens.
31 Christi corpus (ipso sic volente) ad tempus mortuum, sauciatur, at nè minimum quidem os confringitur: nec alia est mystici ipsius corporis conditio.
34 Christus in cruce mortuus duplici symbolo testificatur se unum esse veram expiationem, & verum credentium lavacrum.
‖ *Exo.* 12. 46. *Num.* 9. 12.
* *Zach.* 12. 10
† *Matt.* 27. 57 *Marc.* 15. 42. *Luc.* 23. 50.
38 Sepelitur Christus palàm & loco celebri, conscio & permittente Pilato, ídque ab hominibus sic Christo faventibus, ut tamen ante eum diem apertè non essent eum secuti, ut de ipsius morte & resurrectione meritò constet ex ipsa sepulturæ narratione.
‖ *Supr.* 3. 1.

26 Ἰησοῦς οὖν ἰδὼν τὴν μητέρα, καὶ τὸν μαθητὴν παρεστῶτα ὃν ἠγάπα, λέγει τῇ μητρὶ αὐτοῦ, Γύναι, ἰδοὺ ὁ υἱός σου.

27 Εἶτα λέγει τῷ μαθητῇ, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου. Καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας ἔλαβεν αὐτὴν ὁ μαθητὴς εἰς τὰ ἴδια.

28 Μετὰ τοῦτο εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα ἤδη τετέλεσται, ἵνα τελειωθῇ ἡ γραφὴ, λέγει, Διψῶ.

29 Σκεῦος οὖν ἔκειτο ὄξους μεστόν· οἱ δὲ, πλήσαντες σπόγγον ὄξους, καὶ ὑσσώπῳ περιθέντες, προσήνεγκαν αὐτοῦ τῷ στόματι.

30 Ὅτε οὖν ἔλαβε τὸ ὄξος ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Τετέλεσται· καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν, παρέδωκε τὸ πνεῦμα.

31 Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν, (ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου) ἠρώτησαν τὸν Πιλάτον ἵνα κατεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη, καὶ ἀρθῶσιν.

32 Ἦλθον οὖν οἱ στρατιῶται, καὶ τοῦ μὲν πρώτου κατέαξαν τὰ σκέλη, καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ συσταυρωθέντος αὐτῷ.

33 Ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον αὐτὸν ἤδη τεθνηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη·

34 Ἀλλ' εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἔνυξε, καὶ εὐθὺς ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ.

35 Καὶ ὁ ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε, καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστιν ἡ μαρτυρία· κἀκεῖνος οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέγει, ἵνα ὑμεῖς πιστεύσητε.

36 Ἐγένετο γὰρ ταῦτα ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ.

37 Καὶ πάλιν ἑτέρα γραφὴ λέγει, Ὄψονται εἰς ὃν ἐξεκέντησαν.

38 ¶ Μετὰ δὲ ταῦτα ἠρώτησε τὸν Πιλάτον ὁ Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, (ὢν μαθητὴς τοῦ Ἰησοῦ, κεκρυμμένος δὲ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων) ἵνα ἄρῃ τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐπέτρεψεν ὁ Πιλάτος. ἦλθεν οὖν καὶ ἦρε τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

39 Ἦλθε δὲ καὶ Νικόδημος (ὁ ἐλθὼν πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτὸς τὸ πρῶτον) φέρων μίγμα σμύρνης καὶ ἀλόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν.

40 Ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐτὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν.

41 Ἦν δὲ ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη κῆπος, καὶ ἐν τῷ κήπῳ μνημεῖον καινὸν, ἐν ᾧ οὐδεὶς ἐτέθη.

42 Ἐκεῖ οὖν διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον, ἔθηκαν τὸν Ἰησοῦν.

Cùm vidisset ergò Jesus matrem ac discipulum adstantem quem diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.

Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora recepit eam discipulus ille domum suam.

Postea, cùm sciret Jesus *reliqua* omnia jam ad finem perducta esse † ut consummaretur Scriptura, dixit, Sitio.

Vas igitur *illic* erat positum aceto plenum. Illi verò impleverunt spongiam aceto, & hyssopo circumdatam admoverunt ori ejus.

Cùm autem accepisset Jesus acetum, dixit, Consummatum est: & inclinato capite tradidit spiritum.

Judæi ergò, ut non manerent in cruce corpora Sabbato, quoniam erat Parasceue (erat enim magnus dies illius Sabbati) rogarunt Pilatum ut confringerentur eorum crura, ac tollerentur.

Venerunt ergò milites, & prioris quidem *latronis* confregerunt crura, & alterius qui crucifixus fuerat cum eo.

Ad Jesum autem cùm venissent, ut viderunt eum jam mortuum, non confregerunt ejus crura.

Sed quidam ex militibus lanceâ latus ejus fodit, & statim exivit sanguis & aqua.

Et qui vidit, testatur, & firmum est testimonium ejus: ille *inquam* scit se vera dicere, ut & vos credatis.

Facta sunt enim hæc ut Scriptura impleretur, ‖ *dicens*, Non conteretur *ullum* os ipsius.

Et rursus alia Scriptura dicit, * Intuebuntur in *eum* quem transfixerunt.

† Post hæc autem rogavit Pilatum Joseph Arimathæensis (ut qui esset discipulus Jesu, sed occultus propter metum Judæorum) ut tolleret corpus Jesu: quod permisit Pilatus. Venit ergò & sustulit corpus Jesu.

‖ Venit autem & Nicodemus (is qui venerat ad Jesum nocte primùm) ferens misturæ myrrhæ & aloes libras quasi centum.

Acceperunt ergò corpus Jesu, & obvinxerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Judæis funerare.

In eo autem loco ubi fuerat crucifixus, erat hortus, & in horto monumentum novum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

Ibi ergò, propter Parasceuen Judæorum, quòd monumentum illud propè esset, posuerunt Jesum.

Cùm vidisset ergò Jesus matrem & discipulum adstantem quem diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.

Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam discipulus in sua.

Postea sciens Jesus quia jam omnia consummata sunt, ut consummaretur Scriptura, dicit, Sitio.

Vas ergò erat positum aceto plenum. Illi autem spongiam plenam aceto hyssopo circumponentes obtulerunt ori ejus.

Cùm ergò accepisset Jesus acetum, dixit Consummatum est: & inclinato capite tradidit spiritum.

Judæi ergò, quoniam Parasceue erat, ut non remanerent in cruce corpora Sabbato (erat enim magnus dies ille Sabbati) rogaverunt Pilatum ut frangerentur eorum crura, & tollerentur.

Venerunt ergò milites, & primi quidem fregerunt crura, & alterius qui crucifixus est cum eo.

Ad Jesum autem cùm venissent, ut viderunt eum jam mortuum, non fregerunt ejus crura.

Sed unus militum lanceâ latus ejus aperuit: & continuò exivit sanguis & aqua.

Et qui vidit, testimonium perhibuit, & verum est testimonium ejus: & ille scit quia vera dicit, ut & vos credatis.

Facta sunt enim hæc ut Scriptura impleretur, Os non comminuetis ex eo.

Et iterum alia Scriptura dicit, Videbunt in quem transfixerunt.

Post hæc autem rogavit Pilatum Joseph ab Arimathæa (eò quòd esset discipulus Jesu, occultus autem propter metum Judæorum) ut tolleret corpus Jesu & permisit Pilatus. Venit ergo & tulit corpus Jesu.

Venit autem & Nicodemus (qui venerat ad Jesum nocte primùm) ferens mixturam myrrhæ & aloes, quasi libras centum.

Acceperunt ergò corpus Jesu, & ligaverunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Judæis sepelire.

Erat autem in loco ubi crucifixus est, hortus, & in horto monumentum novum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

Ibi ergò propter Parasceuen Judæorum, quia juxta erat monumentum, posuerunt Jesum.

---

27 *Domum suam*, εἰς τὰ ἴδια. Sive, *Ad se*. Gall. *chez soy*. Vulg. & Erasmus, *In sua*. Nam quòd in nonnullis Veteris editionis codicibus legitur *In suam*, acceptum ferendum est eorum impudentiæ qui quicquid non intelligunt putant mendo non carere. Vide suprà, 1. 11, & Act. 20. 6. Ambrosius interpretatur, *In sua*, i. e. in suum jus: quæ expositio mihi nullo modo probatur.

28 Reliqua *omnia*, πάντα. Vulg. & Erasmus, *Omnia*. Atqui nondum omnia erant completa, cùm vel hoc ipsum adhuc requireretur quod erat facturus: mors ipsa denique, salutis nostræ κεφάλαιον. Apparet igitur id esse referendum ad ea quæ præcesserant, & subaudiri quod supplevimus. Sic Plinius de quodam obelisco loquens, *Omnibus*, inquit, *quæcunque in mari visa sunt, mirabiliorem*, id est, *omnibus aliis*: ut alibi annotavimus. ¶ *Ut consummaretur*, ἵνα τελειωθῇ. Nempe proculdubio vehementissimâ quidem siti pressus, sed tamen de implendis singulis prophetiis nostrâque salute potiùs quàm de ulla siti solicitus. Sic autem docetur perfectissimè impletum fuisse à nostro Mediatore quicquid de ipso prædictum fuerat per Prophetas, ad minimum usque apicem.

29 *Erat positum*, ἔκειτο. Apparet ex aliis Evangelistis, etiam antea, cùm jam esset crucifigendus, fuisse illi præbitum acetum cum felle mixtum, sive myrrhatum vinum, ut loquitur Marcus 15. 23. quod est ab hoc aceto prorsus distinguendum, ut ibi diximus. ¶ *Hyssopo*, ὑσσώπῳ. Vide Matth. 27. 48. Mihi verò non displicet doctissimi Camerarii conjectura, scriptum fortassis fuisse ὑσσῷ, quæ vox non admodum sæpe occurrens, facilè superinductâ lineâ quasi ὑσσῷ pro ὑσσώπῳ scriptum esset, potuit ab imperitis depravari. Significat autem ὑσσὸς *missile telum*, Romanis militibus quasi peculiare, quod *pilum* vocabant, cujus descriptionem vide apud Vegetium lib. 2. cap. 15. Matthæus igitur & Marcus ejus teli lignum vocant κάλαμον, sive à materia sive à forma, cujus ferro præfixam spongiam aceto immersam unus ex circumstante Romanorum militum cohorte Christo crucifixo præbuerit, conveniente quoque ligni longitudine, quam ait Vegetius fuisse quinque pedum & semis. Sed ex conjectura nihil volui immutare: cùm Syrus etiam interpres *hyssopum* legerit, nec ὑσσῷ περιθέντες sed περιθέντες scribatur, ídque sic possit etiam commodè exponi, ut spongiam aceto immersam intelligamus fuisse hyssopo quoque adhibitæ circumvolutam, & ità utramque de more fuisse ori pendentis Christi admotam, nempe arundini præfixam. Itaque sicut Matthæus & Marcus arundinis meminerant (quod præteriit Joannes, quoniam satìs per se intelligatur non potuisse nisi alicui seu baculo, seu telo præfixum Christo crucifixo propinari) sic Joannes testis horum omnium oculatus, non tantum aceti sed etiam hyssopi ab aliis prætermissæ mentionem fecerit. Quòd si καλάμου appellatione intelligere malimus culmum hyssopi, tum dicendum erit in Judæa hyssopum arborescere, ut sinapi Matt. 13. 32. nisi malimus iis assentiri qui אזוב Æzob (unde proculdubio Latina appellatio *hyssopi*) dici volunt fruticem Libanotidem, quem *rorem marinum* vocamus, saxosis locis illis frequentem & arborescentem: quo nunc etiam Judæi in suis lustrationibus pro aspergillo ex majorum traditione utuntur. Sed hoc videtur parùm convenire ei, quod de hyssopo scribitur. 1. Reg. 4. 33. tanquam de herba minima, adeò ut nonnulli sic velint muscum significari & lanuginem corticibus arborum, & locis præsertim humidis, adnascentem, quo etiam madefacto Judæi, ut & spongiâ, uti ad usum eundem potuerunt.

30 *Consummatum est*, τετέλεσται. Sicut Latinè dicitur impersonaliter, *Actum est*, sive personaliter, *Acta, Transacta omnia*. Sed cùm respiciat Christus ad prophetiarum præstationem, malui *Consummandi* verbum retinere. Augustinus tractatu in Joann. 32. vertit, *perfectum est*. Intelligitur autem ex communi usu loquendi, *Quod consummandum erat*. ¶ *Tradidit spiritum*, παρέδωκε τὸ πνεῦμα. Latinè, *reddidit animam*, ut Virgilius loquitur lib. Georg. 3. Sed tamen quia παρέδωκε scriptum est, non ἀπέδωκε, & Christus proculdubio usurpavit verba ipsa Prophetæ Psal. 31. 6. quibus animam dicitur in Patris manum deponere, utente propterea Lucâ verbo παρατίθεναι. 23. 46. propterea hanc phrasin libens retinui. Cæterùm post hæc verba Cyrillus subjicit, *Et postquam exspiravit, velum templi scissum est à summo usque deorsum*. id est, καὶ δὲ ἐξέπνευσε, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἀπ' ἄνωθεν ἕως κάτω, &,

nequis

nequis hæc putet apud Cyrillum supposita, proprium etiam caput huic particulæ tribuit, ut annotavit Erasmus, nempe tricesimũ septimum libri undecimi. Sed tamen suspicor ista ex aliis Evangelistis irrepsisse, quia Joannes nihil istorum commemorat: facturus, ut opinor, etiã reliquorum mentionem si scisset vel meminisset.

31 *Sabbato*, ἐν τῷ σαββάτῳ. Nec enim postridie licuisset illa è cruce tollere, omni opere servili interdicto. Incipiebat autem dies sequens ab illa ipsa vespera. ¶ *Magnus dies illius Sabbati*, μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνη τοῦ σαββάτου. Vulgata & Erasmus, *Magnus ille dies Sabbati*, eodem sensu. Loquitur enim de die Paschæ, qui eo anno in Sabbatum incidebat, ex traditione quam exposuimus Matth. 26. 17. Ideo dicitur hoc Sabbatum *magnum*, id est valde solenne & celebre, concurrente videlicet duplici celebritate.

34 *Lancea*, λόγχῃ. Tertullianus de Corona militis, *lonchum* interpretatur, nisi corruptus est locus. Sed incredibilis est eorum inscitia qui λόγχην in ipsum percussorem admirabili metamorphosi transmutarunt, *Longinum* vocantes, quem etiam finxerunt Centurionem illum fuisse, cujus fit ab aliis Evangelistis mentio: & qui cùm cæcus esset (egregius scilicet aliorum militum ductor) illitis quæ ex isto vulnere Christi defluxerant, restituto visu, martyr etiam exstiterit, cujus postea reliquiæ adorarentur. ¶ *Fodit*, ἔνυξε. Vel, *sauciavit*. Vulgata, *Aperuit*, ut videri possit legisse ἤνοιξε. Quòd autem nonnulli hæc convertunt per plusquam perfectũ, quasi Christo adhuc viventi facta sint, meritò reprehenduntur Clementinã primã, ut Erasmus quoq; annotavit. Scitè verò admodum Augustinus in hunc locum, *Aperuit*, inquit, *latus ut illic quodammodo vitæ ostium panderet unde Sacramenta emanarunt.*

35 *Et qui vidit*, καὶ ὁ ἑωρακώς. Inter causas cur Joannes tantopere hoc asseveret, hæc certè non est prætermittenda, quã Eras. etiam attingit, nimirum hoc vulnere plenam fieri mortis Christi fidem. Nam effusa aqua ex illo lateris vulnere indicavit ferrum usque in περικάρδιον penetrasse, illius videlicet aquæ conceptaculum, quo vulnerato necesse est animal omne protinus mori. Alioquin calumniari potuissent veritatis hostes, Christum semimortuũ è cruce detractum & tumulo illatum, ut resurrectioni fides detrahatur. Cæterùm id quoque observandum est, videri posse hoc etiam loco permutatam constructionem, ac potiùs fuisse dicendum, eum qui id testaretur id vidisse, ac proinde idoneum esse ipsius testimonium. Non dissimilem hypallagen suprà annotavimus, 8. 47.

36 *Dicens*, λέγουσα. Supplevi hoc participium quod etiam Syrus expressit, ut & noster Evangelista paulò ante, versu 24. Nec enim γραφῆς appellatione Scriptura sacra generaliter intelligitur, sed certus ex ea locus, ut ex eo liquet quod mox subjicit ἑτέρα γραφή, *alia scriptura*. ¶ *Non confringetur* ullum *os ipsius*, ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ. Vel, *non comminuentur ossa ipsius*, ut fit enallage numeri. Ità igitur scriptum invenimus in vetustis codicibus, excepto uno qui legit ἀπ' αὐτοῦ, cum quo consentit Theophylactus. Vulg. & Erasmus, *Os non comminuetis ex eo*: quæ lectio Hebraicæ veritati respondet. Sed tamen quod ad sensum attinet, nullum est in istis discrimen.

37 *Transfixerunt*, ἐξεκέντησαν, id est דקרו *dakeru*: cùm Græca editio habeat κατωρχήσαντο, *insultarunt*, id est רקדו *rakedu*, ut annotavit Erasmus ex Hieronymo. Ergò vel ista non citavit Joannes ex Græca translatione (quod tamen mihi non fit verisimile, ut qui Græcè scripserit, & quidem Orientis Ecclesiis, quæ Græcè maxima ex parte loquebantur) vel potiùs aliam Græcam editionem usurpabant Ecclesiæ, cùm ista quæ nunc exstat crassissimis erroribus plurimis scateat, & plurimùm variet à testimoniis quæ passim in Novo testamento citantur.

38 *Arimathæensis*, ἀπὸ Ἀριμαθαίας. Syriacè Ramatha, quæ fuit Samuelis patria. ¶ *Ut qui esset*, ὢν: vel, ut Vulg. *Eò quòd esset*, ut observavit quoque rectè Syrus interpres. Significatur enim causa quæ Josephum ad hoc audendum impulit.

40 *Funerare*, ἐνταφιάζειν. Vulg. *Sepelire*. Vide Matth 26. 12. Non est tamen pollinctum Christi cadaver, mulieribus alioqui non accessuris post alterum diem ad illud ungendum. Sed tumultuariè fuit propter instantem & quasi jam præsentem parasceuen in illo monumento proximo civitati positum, cum aromatibus à Nicodemo allatis, dilatã in alterum à sepulto diem integrã funeris pollincturã.

41 *In quo nondum quisquam positus fuerat*, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη. Ἵνα μὴ συκοφαντηθῇ ἡ ἀνάστασις, ὡς ἄλλου ἀναστάντος, inquit Theophylactus; id est, *Nequis ipsius resurrectionem calumniaretur, quasi alius quispiam ex eo sepulcro surrexisset.* Ideo non contentus Evangelista dixisse novum fuisse sepulchrum, hæc etiam addidit, quæ temerè in uno codice deleta inveni.

ΚΕΦ. κ'.

Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἔρχεται πρωῒ σκοτίας ἔτι οὔσης εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου.

2 Τρέχει οὖν καὶ ἔρχεται πρὸς Σίμωνα Πέτρον, καὶ πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἦραν τὸν Κύριον ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ οὐκ οἴδαμεν ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

3 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πέτρος καὶ ὁ ἄλλος μαθητής, καὶ ἤρχοντο εἰς τὸ μνημεῖον.

4 Ἔτρεχον δὲ οἱ δύο ὁμοῦ· καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς προέδραμε τάχιον τοῦ Πέτρου, καὶ ἦλθε πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον.

5 Καὶ παρακύψας βλέπει κείμενα τὰ ὀθόνια, οὐ μέντοι εἰσῆλθεν.

6 Ἔρχεται οὖν Σίμων Πέτρος ἀκολουθῶν αὐτῷ, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ τὰ ὀθόνια κείμενα.

7 Καὶ τὸ σουδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, οὐ μετὰ τῶν ὀθονίων κείμενον, ἀλλὰ χωρὶς ἐντετυλιγμένον εἰς ἕνα τόπον.

8 Τότε οὖν εἰσῆλθε καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς, ὁ ἐλθὼν πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ εἶδε, καὶ ἐπίστευσεν.

9 Οὐδέπω γὰρ ᾔδεισαν τὴν γραφήν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.

10 Ἀπῆλθον οὖν πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς οἱ μαθηταί.

11 Μαρία δὲ εἱστήκει πρὸς τὸ μνημεῖον κλαίουσα ἔξω. ὡς οὖν ἔκλαιε, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον,

12 Καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς καθεζομένους, ἕνα πρὸς τῇ κεφαλῇ, καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσίν, ὅπου ἔκειτο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

CAP. XX.

*Primo verò die hebdomadis, Maria Magdalene venit mane, cùm adhuc tenebræ essent, ad monumentũ, & videt lapidẽ illũ sublatũ à monumento

Currit ergò & venit ad Simonem Petrum, & ad alterum illum discipulum quem amabat Jesus, & dicit eis, Sustulerunt Dominum è monumento, & nescimus ubi posuerint eum.

Exivit ergò Petrus, & alter ille discipulus, & venerunt ad monumentum.

Currebant autem duo simul: sed alter ille discipulus præcurrit citiùs Petro, venitque prior ad monumentum.

Et cùm se incurvasset vidit posita lintea: non tamen introivit.

Venit ergò Simon Petrus sequens eum, & introivit in monumentum, & conspexit lintea *ibi* posita:

Et sudarium, quod fuerat super caput ejus, non cum linteis positum, sed seorsum involutum in unum locum.

Tunc ergò introivit etiam alter ille discipulus, qui venerat prior ad monumentum, viditque, & credidit.

Nondum enim noverant Scripturam, videlicet quòd oporteret eum à mortuis resurgere.

Redierunt ergò illi discipuli ad suos.

† Maria verò flens stabat ad monumentum, forís. Dum ergò fleret, incurvavit se in monumentum,

Et conspexit duos Angelos albatos, sedentes, unum ad caput, & alterum ad pedes, *illic* ubi jacuerat corpus Jesu.

CAP. XX.

Unâ autem Sabbati, Maria Magdalene venit mane, cùm adhuc tenebræ essent, ad monumentũ: & vidit lapidẽ sublatũ à monumento.

Cucurrit ergo, & venit ad Simonem Petrum, & ad alium discipulum quem amabat Jesus, & dicit illis, Tulerunt Dominum de monumento, & nescimus ubi posuerint eum.

Exivit ergo Petrus, & ille alius discipulus, & venerunt ad monumentum.

Currebant autem duo simul: & ille alius discipulus præcucurrit citiùs Petro, & venit primus ad monumentum.

Et cùm se inclinasset vidit posita linteamina, non tamen introivit.

Venit ergò Simon Petrus sequens eum, & introivit in monumentũ, & vidit linteamina posita

Et sudarium, quod fuerat super caput ejus, non cum linteaminibus positum, sed separatim involutum in unum locum.

Tunc ergò introivit & ille discipulus qui venerat primus ad monumentum, & vidit, & credidit.

Nondum enim sciebant Scripturam, quia oporteret eum à mortuis resurgere.

Abierunt ergò iterum discipuli ad semetipsos.

Maria autem stabat ad monumentum foris, plorans. dum ergò fleret, inclinavit se, & prospexit in monumentum,

Et vidit duos Angelos in albis sedentes, unũ ad caput, & unũ ad pedes, ubi positũ fuerat corpus Jesu

* *Mar.* 16. 1. *Luc.* 24. 1.

1 Maria Magdalene, Petrus & Joannes, primi resurrectionis Domini fiunt testes: & ità quidem ut suspectæ fidei esse meritò non possint, cùm hoc ipsum illis persuaderi vix potuerit, nedum ut ex composito id sint commenti.

† *Matt.* 18. 1. *Mar.* 16. 5.

12 Angeli quoque (& quidem bini) facti resurrectionis Domini testes.

1 *Primo verò die hebdomadis*, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulgata, *Unâ autem Sabbati*. Erasmus, *Uno verò die Sabbatorum*. Vide Matth. 28. 1. Quòd autem existimat quidam, à quo edita fuit seorsim Syra hujus Evangelii interpretatio unà cum adjectis annotationibus, hìc potiùs agi de primo die festi Azymorum, nè refutatione quidem indiget. Sic enim Christus toto biduo antevertisset agni esum: & dies istum antecedens vocatus fuit magnus & solennis dies, concurrente videlicet Sabbati ordinarii quiete cum die festo priore Azymorum, ex Judæorum traditione. Denique quòd mulieres hoc die accedunt ungendi corporis Christi causã, ostendit eo licuisse servile opus facere, ac proinde hunc non fuisse primum illum Azymorum diem maximè solennem.

8 *Et credidit*, καὶ ἐπίστευσεν. Christum videlicet resurrexisse, quanquam tenuis adhuc fuit hæc fides, & aliis testimoniis egeret, quibus confirmaretur. Joannes igitur solus jam tum hoc credidit: Petrus autem admirabundus, & neutram in partem inclinans, solus in urbem rediit, ut narrat Luc. 24. 12. cui propterea seorsim apparuit Christus 1. Cor. 15. 5. quam apparitionem ut & nonnullas alias (ut declarat ipse Joan. 21. 25.) non expresserunt alii Evangelistæ: Maria verò mansit incredula. Triplex hìc igitur exemplum habemus: unum fidei in Joanne: alterum admirationis cum incredulitate certantis in Petro: tertium incredulitatis in Maria: cui tamen, utpote promtiore remedio indigenti, Christus sese primæ ipsis oculis cernendum exhibuit, tantum abest ut Deus præparatoriis meritis impulsus aberrantes respiciat. Quod igitur subjicitur, *Nondum enim norant*, ad illa tria refertur, ostendens cur Petrus & Joannes accurrerint cum Maria, ut ipsimet viderent an verè vacuũ esset sepulcrum; item cur Joan. non crediderit priusquàm videret verè abesse Christũ à sepulcro, & lintea complicata & seposita: unde rectè conjecit, non fuisse corpus Domini surreptum, sed verè resurrexisse, sicuti prædixerat; & cur substiterit admirabundus Petrus; cur deniq; tam pertinaciter Maria manserit incredula.

9 *Scripturam*, τὴν γραφήν. Ità usus obtinuit ut sacra ista scripta, quibus tanquam tabulis perscripta est ac consignata Dei voluntas, hoc nomine per antonomasiam intelligantur. Castellio maluit, suo nescio quo more, *Literas* interpretari.

10 *Redierunt*, ἀπῆλθον πάλιν. Vulg. & Erasmus, *Abierunt rursus*. At ego existimo πάλιν hoc loco idem declarare atque ὀπίσω, id est, *retro*, eò videlicet unde venerant. Itaque ἀπῆλθον πάλιν converti tanquam esset periphrasis verbi ἐπανέρχεσθαι. ¶ *Ad suos*, πρὸς ἑαυτούς, i. אל מקומם *el mekomam*. Vulg. & Erasmus, *Ad semetipsos*, nimiùm obliquè. Dixit autem Evangelista *Ad se*, pro *Domum suam*, ut in vernaculo sermone dicimus *chez soy*, i. eò ubi tunc temporis manebant, & unde fuerant profecti: sicut paulò antè, *Ad Caiapham* pro *ad ædes Caiaphæ*. Jam verò quia ex sequentibus historiis liquet undecim discipulos unà fuisse saltem in urbe versatos, ideo convertere malui *Ad suos* quàm *Ad se*.

11 *Maria*, Μαρία. nempe Magdalene cum discipulis illis ad sepul-

sepulcrum reversa, neque tamen cum illis in urbem regressa. ¶ *Foris*, ἔξω. Id est, extra ipsam speluncam in qua excisum erat sepulcrum.

12 *Albatos*, ἐν λευκοῖς. Vulg. ad verbum, *In albis*, quod vix quisquam intelligat. Erasmus, *Albis amictos*, cùm potiùs dicendum fuerit, *albo amictos*, ut Virgilius, —*maculis distinctus & albo*. Subauditur verò ἱματίοις. ut Apoc. 3. 4, & 5. & ἐν pro σὺν ponitur, sicut alibi exposuimus. Latini uno verbo id commodè explicant, Cic. *Cùm epuli dominus Q. Arius albatus esset, tute in templum Castoris cum C. Figulo atrato cæterisque tuis furiis funestum intulisti.* ¶ *Ad caput*, πρὸς τῇ κεφαλῇ. Figuratè hæc accipiuntur pro ea parte in qua caput Christi fuerat: quod genus dicendi, ut & alia plurima, petitum est è medio. ¶ *Ubi jacuerat*, ὅπου ἔκειτο. Sic inveni scriptum in omnibus nostris codicibus. Vulg. & Erasmus, *Ubi positum fuerat*, & Græci codices impressi plerique pro ἔκειτο habent ἐτέθη καὶ τὸ.

14 Jesus ipse præsens se testatur verè resurrexisse.
17 Christus ex quo resurrexit, non ampliùs quærendus in hoc mundo secundùm carnem, sed in cœlis quò ipse nobis præivit, per fidem tum simpliciter in verbo tum in sacramentis apprehendendus.
‖ Mar.16.14. Luc.24.36. 1.Cor.15.5.
19 Christus januis clausis repentè vi divinâ sese discipulis sistens, plenam eis fidem facit tum resurrectionis suæ, tum ipsorum Apostolatûs, afflato illis sancto Spiritu Evangelici ministerii directore, & omnis efficacitatis illius autore futuro
* Matt.28.18
23 Promulgatio remissionis peccatorum per fidem in Christum, & iræ Dei declaratio retinendis incredulorum peccatis, summa est Evangelicæ prædicationis.
24 Christus ex Thomæ incredulitate certum resurrectionis suæ testimonium elicit.
29 Vera fides ab ore Dei, cui creditur, non ab oculis carnis pendet.
† Infr.21.25.
30 Fides in Christum Filium Dei & unicum nostrum Servatorem, Evangelicæ doctrinæ ac præsertim historiæ resurrectionis scopus.

13 Καὶ λέγουσιν αὐτῇ ἐκεῖνοι, Γύναι, τί κλαίεις; Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι ἦραν τὸν κύριόν μου, καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.
14 Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ θεωρεῖ τὸν Ἰησοῦν ἑστῶτα, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστι.
15 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς; Ἐκείνη δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστι, λέγει αὐτῷ, Κύριε, εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτόν, εἰπέ μοι ποῦ αὐτὸν ἔθηκας, κἀγὼ αὐτὸν ἀρῶ.
16 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μαρία. Στραφεῖσα ἐκείνη λέγει αὐτῷ, Ῥαββουνί, ὃ λέγεται διδάσκαλε.
17 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μή μου ἅπτου· οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς, Ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν.
18 Ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς ὅτι ἑώρακε τὸν Κύριον, καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ.
19 ¶ Οὔσης οὖν ὀψίας τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.
20 Καὶ τοῦτο εἰπών, ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Κύριον.
21 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς πάλιν, Εἰρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατήρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς.
22 Καὶ τοῦτο εἰπών, ἐνεφύσησε, καὶ λέγει αὐτοῖς, Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον.
23 Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς. ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται.
24 Θωμᾶς δὲ εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Δίδυμος, οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς.
25 Ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταί, Ἑωράκαμεν τὸν Κύριον. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω.
26 Καὶ μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ Θωμᾶς μετ' αὐτῶν· ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ εἶπεν, Εἰρήνη ὑμῖν.
27 Εἶτα λέγει τῷ Θωμᾷ, Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός.
28 Καὶ ἀπεκρίθη ὁ Θωμᾶς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου.
29 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι ἑώρακάς με Θωμᾶ, πεπίστευκας· μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες.
30 Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ.
31 Ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύσητε ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες ζωὴν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

Qui etiam dixerunt ei, Mulier, quid fles? Dicit eis, Sustulerunt dominum meum, nec scio ubi posuerint eum.
Et cùm hæc dixisset, convertit se retrorsum, conspexitque Jesum adstantem, nec sciebat Jesum esse.
Dicit ei Jesus, Mulier, quid fles? quem quæris? Illa putans olitorem esse, dicit ei, Domine, si tu ipsum asportasti, dicito mihi ubi posueris eum, & ego eum tollam.
Dicit ei Jesus, Maria. Illa se convertens dicit ei, Rabboni, quod dicitur Magister.
Dicit ei Jesus, Nè me tangito: nondum enim asscendi ad Patrem meum: sed proficiscere ad fratres meos, & dic eis, Asscendo ad Patrem meum & Patrem vestrum, & Deum meum & Deum vestrum.
Venit Maria Magdalene renuncians discipulis quòd vidisset Dominum, & *quòd* ea sibi dixisset.
‖ Cùm ergò vespera esset, die illo primo hebdomadis, & fores essent clausæ *illic* ubi erant discipuli congregati propter metum Judæorum, venit Jesus: stetitque in medio *ipsorum*, & dixit eis, Pax vobis.
Et cùm hæc dixisset, ostendit eis manus ac latus suum. Gavisi sunt ergò discipuli viso Domino.
Dicit autem eis iterum, Pax vobis: * sicut misit me Pater, ità & ego mitto vos.
Et cùm hæc dixisset, afflavit *eos*, & dixit eis, Accipite Spiritum sanctum.
Siquorum remiseritis peccata, remittuntur eis: siquorum retinueritis, retenta sunt.
Thomas autem, unus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venerat Jesus.
Dixerunt igitur ei alii discipuli, Vidimus Dominum. Ille verò dixit eis, Nisi videro in manibus ejus vestigium clavorum, & immisero digitum meum in vestigium clavorum, & immisero manum meam in latus ejus, nequaquam credam.
Octo verò pòst diebus rursus erant discipuli ejus intus, & Thomas cum eis: venit Jesus foribus clausis, & stetit in medio *ipsorum*, & dixit, Pax vobis.
Deinde dicit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & profer manum tuam, & immitte in latus meum, & nè esto incredulus, sed credens.
Respondit autem Thomas, & dixit ei, Domine mi, & Deus mi.
Dicit ei Jesus, Quia vidisti me, Thoma, credidisti: beati qui non viderunt, & crediderunt.
† Multa vero etiam alia signa edidit Jesus in discipulorum suorum conspectu, quæ non sunt scripta in hoc libro.
Hæc autem scripta sunt ut credatis Jesum esse illum Christum Filium illum Dei, & ut credentes, vitam habeatis per nomen ejus.

Dicunt ei illi, Mulier, quid ploras? Dicit eis, Quia tulerunt dominum meum, & nescio ubi posuerunt eum.
Hæc cùm dixisset, conversa est retrorsum, & vidit Jesum stantem: & non sciebat quia Jesus est.
Dicit ei Jesus, Mulier, quid ploras? quem quæris? Illa existimans quia hortulanus esset, dicit ei, Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi ubi posuisti eum, & ego eum tollam.
Dicit ei Jesus, Maria. Conversa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur magister.
Dicit ei Jesus, Noli me tangere: nondum enim ascendi ad Patrem meum: vade autem ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad Patrem meum & Patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum.
Venit Maria Magdalene annuncians discipulis, Quia vidi Dominum, & hæc dixit mihi.
Cùm ergò serò esset die illo, unâ Sabbatorum, & fores essent clausæ ubi erant discipuli congregati propter metum Judæorum, venit Jesus: & stetit in medio, & dicit eis, Pax vobis.
Et cùm hæc dixisset, ostendit eis manus & latus. Gavisi sunt ergò discipuli viso Domino.
Dixit ergò eis Jesus iterum, Pax vobis: sicut misit me Pater, & ego mitto vos.
Et hoc cùm dixisset, insufflavit, & dicit eis, Accipite Spiritum sanctum.
Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt.
Thomas autem, unus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venit Jesus.
Dixerunt ergò ei alii discipuli, Vidimus Dominum. Ille autem dixit eis, Nisi videro in manibus ejus figuram clavorum, & mittam digitum meum in locum clavorum, & mittam manum meam in latus ejus, non credam.
Et post dies octo iterum erant discipuli ejus intus, & Thomas cum eis: venit Jesus januis clausis, & stetit in medio, & dixit, Pax vobis.
Deinde dixit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & adfer manum tuam, & mitte in latus meum: & noli esse incredulus, sed fidelis.
Respondit Thomas, & dixit ei, Dominus meus, & Deus meus.
Dicit ei Jesus, Quia vidisti me, Thoma, credidisti: beati qui non viderunt, & crediderunt.
Multa quidem & alia signa fecit Jesus in conspectu discipulorum suorum, quæ non sunt scripta in libro hoc.
Hæc autem scripta sunt ut credatis quia Jesus est Christus Filius Dei, & ut credentes vitam habeatis in nomine ejus.

13 *Dominum meum*, τὸν κύριόν μου. Loquitur Maria vulgi more, qui de cadavere sic loquitur ut si non hominis pars sed homo esset. Notandum est autem hoc genus dicendi, quod citat etiam Theodoretus in Polymorpho, ad confirmandam κοινωνίαν ἰδιωμάτων, seu synecdochen, de qua diximus suprà, 3. 13.

[15 *Tollam*, ἀρῶ, id est, tollendum curabo.]

16 *Magister*, διδάσκαλε. Ex hoc loco apparet differentiam illam inter Rabbi & Rabboni, quæ à nonnullis constituitur, non ità magnum habere pondus. qua de re diximus etiam nonnulla Mar. 10. 51. Syrus habet *Rabbuli*, vel mendosè positâ Lamed pro Nun, vel pro *Rabboni-li*, *Magister mihi*, ut annotat noster Tremellius.

17 *Nondum enim*, οὔπω γάρ. Quid igitur? an postquam asscendisset ad Patrem, licuit tangere? Ità certè, sed spiritualiter, & animis in cœlum per fidem subvectis, quæ una est salvificæ Christi carnis apprehensio rectissimè scribente Augustino, *Mitte fidei manum & Christum tenuisti.* Cùm verò Matth. 28. 9. dicantur mulieres, quibus itidem in urbem properantibus Christus occurrit, pedes ejus hunc cultum minimè repudiantis prehendisse, apparet Christum minimè hìc simpliciter prohibuisse sui contactum, quo suos etiam postea invitavit nè ampliùs de ipsius vera resurrectione dubitarent, Luc. 24. 39. sed Mariam blandè commonefacere sic voluisse, ut nihil morata statim sese in viam daret annunciatura quod discipulos perterritos recrearet. Satìs enim adhuc illam spatii ad illum spectandum & amplectendum habituram, ipso non tam citò ad Patrem abituro. ¶ *Fratres meos*, τοὺς ἀδελφούς μου: id est, discipulos. Jam enim erat primogenitus ex mortuis inter multos fratres, Rom. 8. 29 & Col. 1. 18. & doctissimo interpreti assentior, qui putat Christum allusisse ad id quod scriptum est Psal. 22. 23. Id verò non considerarunt qui *fratres* putant hìc duntaxat vocari Christi affines ac cognatos, cùm in proximo versiculo disertè scribatur Maria, id quod hæc jussa fuerat, annunciasse discipulis. ¶ *Asscendo*, ἀναβαίνω. De re paulò pòst futura loquens utitur tempore præsenti. Sed & illud ex Hebræorum consuetudine facit, quòd obliquæ orationis loco rectam usurpat, ut annotavimus Luc. 13. 32. Nam scribendum potiùs videbatur, *Et dic eis me asscendere ad Patrem*, &c. Quorsum autem istud de suo asscensu Christus? nempe ut sese significaret idcirco non resurrexisse, ut rursum in terris cum illis versaretur, sed ut mox in cœlos transiens indè suos regat, non corporis, sed mentis oculis videndus, & manibus prehendendus. ¶ *Et Patrem vestrum*, καὶ πατέρα ὑμῶν. Eruditè Erasmus in hunc locum observat, priore tantùm loco dixisse τὸν πατέρα addito articulo, ut hic unus Pater ac Deus esse intelligatur, communis capiti ac membris. Hìc enim de se Christus ut mediatore loquitur [ut Filii Dei fiant quicunque credunt in nomen ejus.] quod si dixisset τὸν πατέρα μου καὶ τὸν πατέρα ὑμῶν, duos Patres facere videretur. Item si non contentus dixisse τὸν πατέρα μου, etiam dixisset καὶ τὸν Θεόν μου, visus fuisset alium dicere Patrem suum, alium Deum suum. Scitè verò admodum explicans hunc locum Epiphanius adversùs Arianos, *Patrem* vocat, inquit, Christus secundùm naturam Deitatis, & *Patrem vestrum* ex gratia per adoptionem in

Filios;

Filios; *Deum meum*, quia vestram carnem assumsi, *& Deum vestrum*, naturâ & veritate.

18 *Quòd vidisset*, ὅτι ἑώρακε. Vulg. *Quia vidi*, ὅτι ἑώρακα. pro *Certè vidi*, & mox pro αὐτῇ *sibi*, ἐμοὶ *mihi*: quæ scriptura rectior videtur propter pronomen αὐτῇ.

19 *Stetit*, ἔστη. Vel igitur sponte patuerunt Christo fores domûs illius ubi congregati erant, vel ipsi etiam parietes ei fuerunt pervii, cùm ista non fuerint ei factu difficiliora quàm super aquas ambulare. Qui verò hinc colligunt corpus Christi post resurrectionem fuisse ἀπερίγραπτον, & huc tandem delabuntur ut corpus Christi velint esse ubique invisibili modo, non video quâ tandem rationis specie sic didicerint argumentari. Nam contrà ex eo quòd dicitur esse ingressus liquet eum antea ab eo loco, in quem ingressus dicitur, abfuisse: & postquam ingressus esset, ab eo loco in quo antea erat recessisse.

24 *Didymus*, Δίδυμος. Latinè *geminus*, à תאם *tabam*.

25 *In manibus ejus vestigium clavorum*, ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων. Crebra illa repetitio articuli magnam habet emphasin, quæ Latino sermone explicari non potest. Veteres autem nonnulli τύπον verterunt *figuram*, pro quò deinde sciolus quispiam substituit *fixuram*: quo modo etiam interpretatus est Trapezuntius in Cyrillo. ¶ *In vestigium clavorum*, εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων. Vulgata, *In locum clavorum*, ut qui fortasse pro τύπον legerit τόπον, quam lectionem maximè probo, in hoc quidem posteriore loco. Apud Augustinum & alios nonnullos legitur *Fixuram*, sed proculdubio mendosè pro *figuram*, ut habet Irenæus. Τύπος autem dicitur παρὰ τὸ τύπτειν, quòd non scribendo sed impressione seu percussione effigiatur, unde ars typographica.

27 *Profer*, φέρε. Sequitur enim vox βάλε. Vulgata, *adfer*, ineptè.

28 *Ei*, αὐτῷ. Hæc igitur verba quæ sequuntur non sunt tantùm admirantis Thomæ, ut hunc locum eludebant Nestoriani, sed ipsum illum Jesum ut verum Deum ac Dominum suum compellantis. Malè igitur Vulg. interpretatur hunc locum recto casu, *Dominus meus, & Deus meus.* nec alius est locus in his libris expressior, de Christo ut vero Deo invocando. ¶ *Domine*, ὁ Κύριος. Exclamatio est, rectis vocativi vice positis, ut suprà, 19. 3.

29 *Qui non viderunt*, οἱ μὴ ἰδόντες. Sic inquiunt hodie nonnulli credendum est ipsum corpus Christi esse In, Sub, vel Cum pane, imò etiam ubique quamvìs illud non videas. Imò verò credendum est Christum resurrexisse etiamsi illud non videamus, ut Apostoli viderunt, quia testati sunt Apostoli se eum vidisse. At iidem non sunt testati corpus Christi nunc in terris esse usquam, nedum ubique: sed in cœlos ascendisse, & indè ultimo demum die venturum. Idem est Transsubstantiatoribus respondendum.

30 *Multa verò*, πολλὰ μὲν οὖν. De harum particularum usu Joanni peculiari, quæ propriè conclusionibus adhibentur, alibi diximus. Est autem hic versiculus partim conclusio superiorum apparitionum, partim transitio ad ea quæ subsequuntur: nec velim hos duos versiculos hinc divellere, & extremo capiti sequenti adjungere, ex illius Hispani (cujus tamen nomini nunc parco) audacia, cui si credatur, non tantùm hoc loco sed etiam aliis non paucis permutanda fuerit narrationis Evangelistæ series, nullâ sanè neque ratione, neque codicum aut interpretum autoritate.

ΚΕΦ. κά.

Μετὰ ταῦτα ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος. ἐφανέρωσε δὲ οὕτως.

2 Ἦσαν ὁμοῦ Σίμων Πέτρος καὶ Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, καὶ Ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, καὶ οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο.

3 Λέγει αὐτοῖς Σίμων Πέτρος, Ὑπάγω ἁλιεύειν. Λέγουσιν αὐτῷ, Ἐρχόμεθα καὶ ἡμεῖς σὺν σοί. Ἐξῆλθον, καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸ πλοῖον εὐθύς· καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐπίασαν οὐδέν.

4 Πρωΐας δὲ ἤδη γενομένης ἔστη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν· οὐ μέντοι ᾔδεισαν οἱ μαθηταὶ ὅτι Ἰησοῦς ἐστι.

5 Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Παιδία, μήτι προσφάγιον ἔχετε; Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Οὔ.

6 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Βάλετε εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ πλοίου τὸ δίκτυον, καὶ εὑρήσετε. Ἔβαλον οὖν, καὶ οὐκ ἔτι αὐτὸ ἑλκύσαι ἴσχυσαν ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἰχθύων.

7 Λέγει οὖν ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, τῷ Πέτρῳ, Ὁ Κύριός ἐστι. Σίμων οὖν Πέτρος ἀκούσας ὅτι ὁ Κύριός ἐστι, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, (ἦν γὰρ γυμνὸς) καὶ ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν.

8 Οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλθον, (οὐ γὰρ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ' ὡς ἀπὸ πηχῶν διακοσίων) σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων.

9 Ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν γῆν, βλέπουσιν ἀνθρακιὰν κειμένην, καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον, καὶ ἄρτον.

10 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων ὧν ἐπιάσατε νῦν.

11 Ἀνέβη Σίμων Πέτρος, καὶ εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς, μεστὸν ἰχθύων μεγάλων ἑκατὸν πεντηκοντατριῶν· καὶ τοσούτων ὄντων οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον.

12 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε, ἀριστήσατε. Οὐδεὶς δὲ ἐτόλμα τῶν μαθητῶν ἐξετάσαι αὐτὸν, Σὺ τίς εἶ; εἰδότες ὅτι ὁ Κύριός ἐστι.

13 Ἔρχεται οὖν ὁ Ἰησοῦς, καὶ λαμβάνει τὸν ἄρτον, καὶ δίδωσιν αὐτοῖς, καὶ τὸ ὀψάριον ὁμοίως.

14 Τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν.

15 Ὅτε οὖν ἠρίστησαν, λέγει τῷ Σίμωνι Πέτρῳ ὁ Ἰησοῦς, Σίμων Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με πλεῖον τούτων; λέγει αὐτῷ, Ναὶ, Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Βόσκε τὰ ἀρνία μου.

16 Λέγει αὐτῷ πάλιν δεύτερον, Σίμων Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με; Λέγει αὐτῷ, Ναὶ, Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Ποίμαινε τὰ πρόβατά μου.

CAP. XXI.

Postea sese conspiciendum præbuit rursus Jesus discipulis apud mare Tiberiadis. sic autem sese conspiciendum præbuit.

Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat ex Cana *urbe* Galilææ, & *filii* Zebedæi, aliique ex discipulis ejus duo.

Dicit eis Simon Petrus, Abeo piscatum. Dicunt ei, Imus & nos tecum. Exierunt, & ascenderunt in navigium statim: & illâ nocte nihil prehenderunt.

Mane verò jam exorto stetit Jesus ad littus: nesciebant tamen discipuli Jesum esse.

Dicit igitur eis Jesus, Pueri, num quid obsonii habetis? Responderunt ei, Non.

At ille dixit eis, Jacite rete in dextram navigii partem, & invenietis. Jecerunt ergò, & nequibant ampliùs illud trahere præ multitudine piscium.

Dicit ergò discipulus ille, quem diligebat Jesus, Petro, Dominus est. Simon ergò Petrus cùm audivisset Dominum esse, amiculum succinxit (erat enim nudus) & abjecit se in mare.

Alii verò discipuli navigio venerunt (non enim longè aberant à terra, sed circiter cubitis ducentis) trahentes rete *plenum* piscium.

Ut autem descenderunt in terram, vident prunas positas, & piscem impositum, & panem.

Dicit eis Jesus, Adferte ex piscibus quos modò cepistis.

Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus, centum quinquagintatribus: & cùm tot essent, non est fissum rete.

Dicit eis Jesus, Venite, prandete. Nullus autem discipulorum audebat eum interrogare, Tu quis es? cùm scirent Dominum esse.

Venit ergò Jesus, & accipit panem, & dat eis, & piscem similiter.

Istâ jam tertiâ vice conspicuum præbuit sese Jesus discipulis suis, postquam suscitatus fuerat ex mortuis.

Cùm ergò pransi essent, dicit Simoni Petro Jesus, Simon *fili* Jonæ, diligis me plus quàm hi? Dicit ei, Certè, Domine, tu nosti quòd amem te. Dicit ei, Pasce agnos meos.

Dicit ei rursum secundò, Simon *fili* Jonæ, diligis me? Ait illi, Certè, Domine, tu nosti quòd amem te. Dicit ei, Pasce oves meas.

CAP. XXI.

Postea manifestavit se iterum Jesus discipulis ad mare Tiberiadis. manifestavit autem sic.

Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat à Cana Galilææ, & filii Zebedæi, & alii ex discipulis ejus duo.

Dixit eis Simon Petrus, Vado piscari. Dicunt ei, Venimus & nos tecum. Et exierunt, & ascenderunt in navem: & illâ nocte nihil prendiderunt.

Mane autem jam facto stetit Jesus in littore: non tamen cognoverunt discipuli quia Jesus est.

Dicit ergò eis Jesus, Pueri, numquid pulmentarium habetis? Responderunt ei, Non.

Dicit eis, Mittite in dexteram navigii rete, & invenietis. Miserunt ergò, & jam non valebant illud trahere præ multitudine piscium.

Dicit ergò discipulus ille, quem diligebat Jesus, Petro, Dominus est. Simon Petrus cùm audisset quia Dominus est, tunicâ succinxit se (erat enim nudus) & misit se in mare.

Alii autem discipuli navigio venerunt (non enim longè erant à terra, sed quasi cubitis ducentis) trahentes rete piscium.

Ut ergò descenderunt in terram, viderunt prunas positas, & piscem superpositum, & panem.

Dicit eis Jesus, Adferte de piscibus quos prendistis nunc.

Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus centum quinquagintatribus: & cùm tanti essent, non est scissum rete.

Dicit eis Jesus, Venite, prandete. Et nemo audebat discumbentium interrogare eum, Tu quis es? scientes quia Dominus est.

Et venit Jesus, & accepit panem, & dat eis, & piscem similiter.

Hoc jam tertiò manifestatus est Jesus discipulis suis cùm resurrexisset à mortuis.

Cùm ergò prandissent, dicit Simoni Petro Jesus, Simon Joannis, diligis me plus his? Dicit ei, Etiam Domine: tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce agnos meos.

Dicit ei iterum, Simon Joannis, diligis me? Ait illi, Etiam Domine: tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce agnos meos.

1 Christus non tantùm præsens, sed etiam unà cum discipulis suis vescens, plenissimam suæ resurrectionis fidem facit.

15 Petrus ternâ confessione in pristinum gradum restituitur, unde ternâ abnegatione exciderat; simùlque admonetur eum demum esse pastorem qui Christum diligens ipsius oves pascit.

---

1 *Conspiciendum præbuit*, ἐφανέρωσεν ἑαυτόν. Vulg. *Manifestavit*. pro quo ubique dicere consuevi *Manifestum facere*. cùm de rebus ipsis agitur. In hac autem historia significatur hoc verbo Christi corporis vera & in ipsos oculos incurrens exhibitio, opposita tum Transsubstantiatorum, tum Ubiquitariorum præsentiæ: sicut ad refellendam Marcionitarum δόκησιν, & veram tuendam hypostaticam unitionem, 1. Tim. 3. 16. Deus naturâ ipsâ simplicissimè ἀόρατος dicitur φανερωθῆναι ἐν σαρκὶ, id est assumtâ carne aspectabilis & contrectabilis factus, 1. Joan. 1. 1.

3 *Imus*, ἐρχόμεθα. Vel, *ibimus*. Ponitur enim ἔρχεσθαι pro ἰέναι. Sic Homerus Iliad. α. Ἔρχεσθον κλισίην Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος. ¶ *Prehenderunt*, ἐπίασαν. Vide suprà 7. 30.

5 *Obsonii*, προσφάγιον. Vulg. & Castellio etiam nuper convertit *Pulmentarium*, ineptè profectó. Nam cur à piscatoribus pultem petat? Deinde, quàm bene hoc convenit cum eo quòd sequitur? *Mittite rete in dextram partem navigii, & invenietis.* est ergò προσφάγιον idem quod ὄψον & προσόψημα, de quo sic Athenæus libri septimi initio, Οὐκ ἀγνοῶ ὅτι ὄψον κυρίως καλεῖται πᾶν τὸ πυρὶ κατασκευαζόμενον εἰς ἐδωδήν. ὅτι γὰρ ὀψόν ἐστιν, ἢ παρὰ τὸ ὀπτᾶσθαι ὠνόμασαν. Paulò antè verò dixerat, πάντων τῶν προσοψημάτων ὄψον καλουμένων, ἐξενίκησεν ὁ ἰχθῦς διὰ τὴν ἐξαίρετον ἐδωδὴν μόνος οὕτως καλεῖσθαι, διὰ τὸ ἐπιμανῶς ἐγκεῖσθαι πρὸς ταύτην τὴν ἐδωδήν. λέγομεν γοῦν ὀψοφάγους, οὐ τοὺς βόεια ἐσθίοντας, &c. ἀλλὰ τοὺς περὶ τὴν ἰχθυοπωλίαν ἀναστρεφομένους. Hæc ille. ex quibus optimè intelligitur quid sit hoc loco προσφάγιον, quod Latini etiam *obsonium* vocant peculiariter piscibus accommodato nomine, ut ex Terentio Erasmus, annotavit suprà, 6. 9. Syrus interpres videtur legisse πρὸς τὸ φαγεῖν, *ad edendum* vel προσφάγιον sic intellexisse.

7 *Amiculum succinxit*, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο. Ἐπενδύτην quidem constat à superinduendo sic vocari: Vulg. tamen *tunicam* vertit, quod Erasmo non displicet; *Quia*, inquit, *cùm alioqui tunica sit vestis interior, verisimile est piscatoribus tunicam fuisse summam vestem*. Castellio vertit *indusium*, non incommodè. nam neque pallio neque tunicæ ullus hîc locus est, cùm hæc minimè sint natanti idonea. Sed ex Pollucis lib. 7. c. 12. constat hoc nomine intelligi χιτωνίσκον, id est amiculum ex lino, quod videlicet natanti minimè obsisteret, & λινοῦν πέπλον vertit Nonnus. Sed & illud dicitur Petrus διαζώσασθαι, id est, *succinxisse*, nempe pudoris causâ: unde subligacula vocant διαζώματα: & qui subligar præcinxit, dicitur διεζωσμένος.

8 *Rete plenum piscium*, τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων. Vulg. *Rete piscium*, nempe sicut metonymicè continens accipitur pro eo quod continetur: quod dicendi genus studui emollire.

9 *Piscem*, ὀψάριον. Athenæus lib. 7. & 8. pisciculi meminit ex aphyarum genere, quem ὀψαρίν vocat, aut potiùs plurali numero ὀψαρίς, sed à quo distinxerim ὀψάριον, quòd assabatur, cùm illis potiùs elixis vescerentur. Hoc autem vocabulum cùm alioqui non minus latè pateat quàm ὄψον, tamen peculiariter de piscibus dici idem Athenæus ex Platone Comico, Menandro, & aliis probat. Vide suprà, 6. 9.

11 *Tot*, τοσούτων. Vulg. *Tanti*, non rectè, cùm hîc agatur manifestè de multitudine, non de magnitudine, quæ particula Augustinum fefellit in hujus loci expositione.

12 *Discipulorum*, τῶν μαθητῶν. Vulg. *Discumbentium*, mendosè proculdubio, pro *Discentium*. Vide Luc. 19. 37.

15 *Fili Jonæ*, Ἰωνᾶ. Vulg. & Erasmus, *Joannis*, id est, Ἰωαννᾶ. Vide Matth. 16. 17. Nos quidem hoc loco in omnibus vetustis codicibus, uno excepto, scriptum invenimus Ἰωνᾶ. quod etiam fieri potest ut pro Ἰωαννᾶ per syncopen dicatur. ¶ *Plus quàm hi?* πλεῖον τούτων; Hoc addit Christus, non ut aliis Petrum anteponat, sed ut in memoriam revocet Petro inanem illam jactationem quâ fretus dixerat, tacentibus cæteris, se vitam depositurum ipsius causâ. ¶ *Certè, Domine*, ναὶ, Κύριε. Perperàm hæc responsio sic interpungitur, ac si toti interrogationi assentiretur Petrus, affirmans se diligere Dominum ampliùs quàm sui condiscipuli diligerent, quod impudentissimi hominis fuisset. Uno igitur tenore legendus est hic locus, & particula Ναὶ est affirmantis id quod subjicitur de ipsius Christi notitia, non autem ejus qui simpliciter ei toti, de quo rogatus erat, assentiretur: quamobrem etiam præstat hoc loco interpretari *Certè* quàm *Etiam*. Quorsum autem istud ad Antichristi Romani stabiliendam tyrannidem? ¶ *Amem*, φιλῶ. Quod Augustinus de Civitate Dei, lib. 14. cap. 7. discrimen constituit inter ἀγαπᾷν & φιλεῖν, quasi istud ampliùs quàm illud declaret, nullius est momenti, imò fortassis etiam non satis peritè dicitur. Nam Pater ipse Filium vocat non φίλον, sed ἀγαπητὸν, neque charitas Christiana dicitur φιλία, id est, *amicitia*, sed ἀγάπη. ¶ *Pasce*, βόσκε. Syrus interpres addit pronomen לי *li*, *mihi*, cujus potest aliquod videri pondus, quamvis in hoc genere dicendi sæpe redundet. ¶ *Agnos*, τὰ ἀρνία. Codex ille meus vetustissimus hoc etiam loco habet πρόβατα, *oves*. Syrus autem interpres tribus utitur vocibus, sed idem significantibus, quod non annotassem nisi adoratores Bestiæ viderem hîc etiam, ad stabiliendam illius Tyrannidem, non minùs impudenter quàm impiè occasionem ex his voculis arripere, quasi per Agnos ipsi Apostoli reliqui intelligantur, quos tamen Christus non pascere, sed postquam resipuisset, confirmare suo videlicet exemplo, cæterisque virtutibus, Petro præcepit, Luc. 22. 32. ¶ *Meos*, μου. Non igitur ut illorum Dominus, quod ipsemet Petrus agnoscit, 1. Pet. 5. 3. neque ut ἀρχιποίμην (Is enim est unicus ille Dominus ovium sanguine suo unius redemtarum) sed ut fidus illius minister. Est enim Apostolatus etiam διακονία, Act. 1. 17. & Rom. 11. 13. Ecclesiæ quoque respectu, 1. Cor. 2. 22. Sed, inquiunt Pontificum adulatores, nulla hîc additur restrictio, ut Act. 20. 28. & 1. Pet. 5. 2. universas igitur oves intelligit etiam ad consummationem seculi nascituras, & à Petro in Romanorum Episcoporum ipsius successorum persona pascendas. Siccine verò profanandum verbum Dei? Certè non adjecit Christus πάντα neque πάσας: & notum est discrimen inter indefinitas & universales enunciationes. Imò etiamsi particulas illas adjecisset, annon cæteri quoque Apostoli jussi sunt Evangelizare πάσῃ κτίσει, Marc. 16. 15. & πανταχοῦ, Marc. 16. 20. & πάντα ἔθνη, Matth. 28. 19. & quînam Petrus & ipsius collegæ potuissent huic mandato satisfacere, si de singulis per totum terrarum orbem dispersis ovibus istud esset intelligendum?

16 *Rursum secundò*, πάλιν δεύτερον. Vetus interpres non legit δεύτερον. similis tamen pleonasmi exemplum reperio Matth. 26. 42.

---

17 Λέγει αὐτῷ τὸ τρίτον, Σίμων Ἰωνᾶ, φιλεῖς με; Ἐλυπήθη ὁ Πέτρος ὅτι εἶπεν αὐτῷ τὸ τρίτον, Φιλεῖς με; καὶ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, σὺ πάντα οἶδας· σὺ γινώσκεις ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Βόσκε τὰ πρόβατά μου.

18 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώννυες σεαυτὸν, καὶ περιεπάτεις ὅπου ἤθελες· ὅταν δὲ γηράσῃς, ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου, καὶ ἄλλος σε ζώσει, καὶ οἴσει ὅπου οὐ θέλεις.

19 Τοῦτο δὲ εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεόν. καὶ τοῦτο εἰπὼν, λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

20 Ἐπιστραφεὶς δὲ ὁ Πέτρος βλέπει τὸν μαθητὴν ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπνῳ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ, καὶ εἶπε, Κύριε, τίς ἐστιν ὁ παραδιδούς σε;

21 Τοῦτον ἰδὼν ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Κύριε, οὗτος δὲ τί;

22 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε; σὺ ἀκολούθει μοι.

23 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ λόγος οὗτος εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει· καὶ οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει· ἀλλ', Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε;

24 Οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων, καὶ γράψας ταῦτα· καὶ οἴδαμεν ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ.

25 Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἓν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία. Ἀμήν.

18 Prædicitur mors Petri violenta.
*Sup. 13. 23.
20 Cavendum nè dum alios circumspicimus, quod nobis injunctum est negligamus.
24 Vera est Christi historia, nec hominum curiositati, sed saluti sanctorum electorum perscripta.
†Sup. 20. 30

Dicit ei tertiò, Simon *fili* Jonæ, amas me? Tristitiâ fuit affectus Petrus quòd tertiò dixisset ipsi, Amas me? dixitque ei, Domine, tu omnia nosti: tu nosti quòd amem te. Dicit ei Jesus, Pasce oves meas.

Amen amen dico tibi, cùm esses junior, cingebas te, & ambulabas quò volebas: cùm autem senueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, & transferet quò noles.

Hoc autem dixit, significans quâ morte glorificaturus esset Deum. Et cùm hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.

Conversus verò Petrus videt illum discipulum quem diligebat Jesus, sequentem, * qui & recubuerat in cœna illa super pectus ejus, & dixerat, Domine, quis est ille qui te prodit?

Hunc ergò cùm vidisset Petrus, dicit Jesu, Domine, hic autem quid?

Dicit ei Jesus, Si velim eum manere donec veniam, quid ad te? tu me sequere.

Exiit ergò sermo iste inter fratres, discipulum illum non moriturum: sed non dixerat ei Jesus, Non morietur: sed, Si eum velim manere donec veniam, quid ad te?

Hic est discipulus ille qui de his testatur, & hæc scripsit: & scimus firmum esse testimonium ejus.

† Sunt autem & alia multa quæ fecit Jesus, quæ si scribantur sigillatim, nè mundû quidem ipsum opinor capturum eos qui scriberentur libros. Amen.

Dicit ei tertiò, Simon Johannis, amas me? Contristatus est Petrus quia dixit ei tertiò, Amas me? & dixit ei, Domine, tu omnia scis: tu scis quia amo te. Dicit ei Jesus, Pasce oves meas.

Amen amen dico tibi, cùm esses junior, cingebas te, & ambulabas ubi volebas: cùm autem senueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, & ducet quò non vis.

Hoc autem dixit, significans quâ morte clarificaturus esset Deum. Et cùm hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.

Conversus Petrus vidit illum discipulum quem diligebat Jesus, sequentem, qui & recubuit in cœna super pectus ejus, & dixit, Domine, quis est qui tradet te?

Hunc ergò cùm vidisset Petrus, dicit Jesu, Domine, hic autem quid?

Dicit ei Jesus, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te? tu me sequere.

Exivit ergò sermo iste inter fratres quia discipulus ille non moritur: & non dixit ei Jesus, Non moritur: sed, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te?

Hic est discipulus ille qui testimonium perhibet de his, & scripsit hæc: & scimus quia verum est testimonium ejus.

Sunt autem & alia multa quæ fecit Jesus: quæ si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos qui scribendi sunt libros.

---

17 *Tertiò*, τὸ τρίτον. Nempe æquum erat ut triplici abnegationi triplex confessio opponeretur, nè de tanti peccati remissione & restitutione muneris Apostolici dubitaret Petrus.

18 *Cingebas te*, ἐζώννυες. Hujus loci explicatio pendet à verbo ζωννύειν. Peregrè igitur profecturos, præsertim in Oriente & iis regionibus, quarum incolæ laxioribus & prælongis vestibus utuntur, necesse est succingi: deinde constat solitos fuisse in zona pecuniam ferre in viatico, ut Matth. 10. 9. Indè factum ut Hebr. חגר מתניו *chagar mothnau*, Græcis ζώννυσθαι, Latinis *Præcingere* & *Accingere* significet sese ad iter comparare, quamvis Græcum illud vocabulum ferè in re militari usurpetur ἀντὶ τοῦ ὁπλίζεσθαι. Jam verò quia non dissimili ratione captivi loris ac vinculis cinguntur, præsertim si quò mittendi sunt, huc respexit Christus cùm diceret, καὶ ἄλλος σε ζώσει, quasi diceret, Nunc liberè te accingis ut proficiscaris quò libuerit: atqui tempus erit cùm non te zonâ accinges, sed alius te vinculis constringet, ut te etiam nolentem pertrahat. Sic autem apud Hebræos interdum accipi verbum חגר *chagar* pro *Ligare* & *vinctum tenere*, ostendit Kimhi in libro Radicum, explicans Psal. 76. 11. ¶ *Et transferet*, καὶ οἴσει. Vulgata & Erasmus, *ducet*. ac fateor quidem φέρειν & ἄγειν sæpe permutari: sed mihi videtur potiùs hîc fuisse retinenda propria significatio, ut meliùs appareat antithesis, *Tu cingebas te zonâ, alius te cinget vinculis: ibas quò volebas, tunc non gradieris, sed vinctus transfereris, ac deportaberis ad supplicium*. ¶ *Quò noles*, ὅπου οὐ θέλεις. Hoc verò non est simpliciter ità accipiendum quasi futurum sit ut Petrus invitus pro Dei veritate quicquam ferat, cùm eum legamus gaudentem rediisse è concilio in quo fuerat flagris cæsus; sed præterquam quòd hæc voluntas non proficiscitur à carne, mortem in sanctissimis etiam quibusvis reformidante, sed ab illo adventitio Spiritûs victoris dono, Christus naturalem illam libertatem captivitati opponit.

19 *Quâ morte*, ποίῳ θανάτῳ. Qui ex hoc loco colligunt Petrum fuisse crucifixum, ineptè argumentantur, cùm Christus in genere prædicat Petri mortem violentam forè. Certè si credimus illi

illi non modò ineptissimo sed etiam planè impio libello qui inscribitur *De Petri passione*, sub Lini cujusdam nomine, vix unquam justiore de causa quisquam damnatus est quàm Petrus, ut qui uxores à suis maritis, contra Christi & Apostoli doctrinam, abduceret. Sed absit ut hæc cuiquam in mentem veniant qui vel à limine Christianam religionem salutarit. Imò tota illa narratio iis verbis, iis sententiis est descripta, ut nesciam utrùm magis debeam admirari, ipsiúsne Satanæ impudentiam tam manifestè falsa obtendentis, an verò nostrorum majorum stuporem, qui tam crassas fraudes non agnoverint.

20 *Recubuerat*, ἀνέπεσεν. Id est sese inclinarat, Christi interrogandi causâ, non quòd in ipsius sinu, in illo convivio, contra omne decorum, & quidem de rebus tantis tam seriò loquente Domino, sterteret, ut ab imperitis pingi accubitus ille consuevit.

22 *Si velim*, ἐὰν θέλω. Jam olim in editione veteri Latina legitur *Sic eum volo manere:* unde variæ sunt ortæ fabulæ; quodam etiam agyrta nostris temporibus auso sese hunc ipsum Joannem esse palàm profiteri, quem insanus, sed nihilominus sceleratus, Postellus, sese Adami Protoplasti animam habere jactitans, fratrem suum Lutetiæ vocitabat. Et ille quidem Tolosæ fuit crematus. Postellus verò, cùm hæc scriberem, adhuc Lutetiæ post tot blasphemias à Sorbonistis etiam ipsis tolerabatur. Sed minimè vana est eorum conjectura qui putant initio scriptum Græcè fuisse οἳ οὕτω. *Si sic.* quomodo etiam citatur hic locus apud Hieronymum, libro in Jovinianum priore. Nulla est autem in Græco textu amphibolia: & consentiunt interpretes non modò Græci, sed etiam Latini non pauci, cùm (ut eruditè annotat Erasmus) à librariis depravatus sit Augustinus. ¶ *Manere*, μένειν. In vita videlicet, ut 1. Cor. 15. 6.

23 *Exiit*, ἐξῆλθεν. Hebr. יצא *jatsa*. Id est dimanavit & sparsus est hic rumor, ut alibi exposuimus.

24 *Et scimus*, καὶ οἴδαμεν. Ista nescio quomodo non videntur convenire, cùm Joannes ipse de se loquatur. Nam siquis excipiat, ipsum de se loqui plurali numero, videtur omnino pro αὐτοῦ, *ipsius*, dicendum fuisse ἡμέτερον, *nostrum*. Certè Chrysostomus & Theophylactus videntur legisse οἶδα, *novi*, singulari numero. Verùm nè hoc quidem mihi satisfacit. nam cùm de se ex Hebræorum more loquatur in tertia (quod aiunt) persona, omnino videtur dicendum potiùs fuisse καὶ οἶδεν ὅτι, *& novit verum esse suum testimonium*, ut suprà, 19. 35. Sed hæc possunt ex Hebræorum idiotismo excusari, apud quos vix quicquam frequentius occurrit istis personarum mutationibus.

25 *Fecit*, ἐποίησεν. Ergò de dogmatibus fidei istud non dicitur, sed de miraculis, ut suprà 21. 30. Nam illa quidem tota perscripta sunt, miracula verò non item: quorum videlicet vel unicum confirmandæ toti scripturæ sufficiebat.

ΠΡΑ'ΞΕΙΣ τῶν ἁγίων 'ΑΠΟΣΤΟ'ΛΩΝ.

ACTA sanctorum APOSTOLORUM.

ACta, πράξεις. Nonnulli *Actus*, quidam *Gesta*, alii *Actiones* convertunt, non modò ex recentioribus, sed etiam ex veteribus. *Acta* enim Latini vocant rerum publicè gestarum commentarios, publicæ memoriæ causâ consciptos. Est igitur fateor πράξεων significatio apud Græcos latior quàm *Actorum* apud Latinos, sed cùm hic liber complectatur veluti publicos præcipuos commentarios & annales ad quos & initio dirigi, & nunc revocari totius Ecclesiæ Christianæ administrationem, opportuit, ego quidem malim *Acta* quàm alio quovis nomine vocare. ¶ *Sanctorum Apostolorum*, τῶν ἁγίων 'Αποστόλων. In plerisque codicibus non additur ἁγίων. In Complutensi autem editione hæc adscripta reperimus, τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ, id est, *Sancti Lucæ Evangelistæ:* ut nemini dubium esse debeat quin Lucas sit hujus libri scriptor.

ΚΕΦΑ'Λ. α.

ΤΟ'ν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων, ὦ Θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν,

2 Ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις, διὰ Πνεύματος ἁγίου οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη.

3 Οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτόν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

4 Καὶ συναλιζόμενος μετ' αὐτῶν παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός, ἣν ἠκούσατέ μου.

CAP. I.

PRimum quidem librum confeci, Theophile, de omnibus quæ cœpit Jesus & facere & docere,

Ad eum usque diem quo cùm præcepta dedisset Apostolis, quos per Spiritum sanctum elegerat, sursum receptus est.

Quibus etiam sese, postquàm passus fuit, exhibuit vivum cum multis certissimis signis, per dies quadraginta conspectus ab eis, & dicens quæ ad regnum illud Dei *spectant*.

Et cum illis conveniens * denunciavit eis nè abscederent Hierosolymis, sed ut exspectarent promissionem Patris, quam, *inquit*, audistis ex me.

CAP. I.

PRimum quidem sermonem feci de omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Jesus facere & docere.

Usque in diem quâ præcipiens Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegit, assumtus est.

Quibus & præbuit seipsum vivum post passionem suam in multis argumentis, per dies quadraginta apparens eis, & loquens de regno Dei.

Et convescens præcepit eis ab Jerosolymis nè discederent: sed exspectarent promissionem Patris, quam audistis (inquit) per os meum.

1 Transitio ab Evangelii (id est dictorum & factorum Christi) historia, ad Apostolorum acta.
3 Ideò Christus statim à resurrectione non adscendit in cœlum, ut suæ resurrectionis plenam fidem faceret, & Apostolos in doctrina quam audierant præsens confirmaret.
* Luc. 24. 49. Joan. 14. 25.

PRimum quidem librum confeci, τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην. Vulgata, *Primum quidem sermonem feci.* Erasmus, *Superiore quidem volumine diximus.* Nos neutram versionem secuti sumus: nam meritò reprehendi putamus Veterem interpretem ab Erasmo quòd λόγον verterit *sermonem:* & *Sermonem facere*, pro *habere*, nemo Latinè dixerit. Idem tamen nullâ necessitate coactus à Græcis discedit, quasi ità scripserit Lucas, τῷ μὲν πρώτῳ λόγῳ εἶπον. Cæterùm, quod τὸν πρῶτον vertimus *Primum*, cùm de altero Lucæ libro agatur, id tueri possumus Ciceronis ipsius autoritate, qui, cùm duo tantùm sint De inventione libri, sic in secundo illorum scribit, *In primo* (inquit) *libello* *diximus*. Deinde, quamvis λόγον ποιεῖσθαι Græcis interdum idem declaret quod Latinis *Verba facere*, vel, *Sermonem habere:* tamen adjuncta hæc verba τὸν μὲν πρῶτον, faciunt ut potiùs existimem λόγον idem hîc valere quod σύγγραμμα. Nam aliquid scripsisset Lucas τὸ μὲν πρῶτον, vel πρῶτον μέν. Itaque *librum* interpretamur, sicut idem Cicero Xenophontis οἰκονομικὸν, *Librum Oeconomicum* interpretatur. ¶ *Et facere & docere*, ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. Duo igitur sibi proponunt Evangelistæ illis libris describenda, nempe Christi facta & dicta: & hæc est vera interpretatio nominis *Evangelii* quòd quatuor superioribus libris præfixum est.

2 *Ad eum usque diem quo*, ἄχρι ἧς ἡμέρας. Vulgata, *Usque in diem quâ.* Augustinus quodam loco vertit, *In die quo*, diversum aliquod à nostris exemplar secutus. ¶ *Cùm præcepta dedisset*, ἐντειλάμενος. Vulg. *Præcipiens*, neglectâ aoristi ratione, quæ hîc fuit observanda. Significatur enim his verbis, Dominum non antè discessisse à suis quàm certis mandatis ipsos instruxisset, ut facere solent qui ab amicis, vel etiam ex hoc mundo discedunt. Sic autem etiam absolutè apud Hebræos accipitur צוה *tsivah*, id est, *præcipere* pro *mandatis instruere*, ut Num. 27. 19. & Jerem. 34. 22. ad verbum, *Cùm mandasset.* Sed hoc verbum non puto Latinis absolutè usurpari. ¶ *Apostolis quos per Spiritum sanctum*, τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, *Apostolis per Spiritum sanctum.* Erasmus, *Apostolis impertitus in hoc ipsum Spiritum sanctum.* Locus hic obscurus est propterea quòd hæc verba διὰ Πνεύματος ἁγίου, vel cum præcedentibus, vel cum subsequentibus conjungi possunt. Si ad præcedentia referantur, nempe ad participium ἐντειλάμενος, ità significabitur quod Apostoli Christo mandante docuerunt non humanâ sed Divinâ autoritate niti. Alii de eo Spiritûs sancti dono intelligunt quod refert Joannes cap 20. 22. quam posteriorem expositionem secutus Erasmus, paulò fusiùs hunc locum explicuit. Sed præterquam quòd hæc interpretatio à Græcis nimiùm procul recedit, etiam vim facit particulæ διά: cùm potiùs dicendum fuerit ἅμα τῷ Πνεύματι, ut intelligeremus cum mandatis etiam Spiritum sanctum fuisse datum Apostolis. Præterea, cùm priore illâ Spiritûs inspiratione, cujus mentionem facit Joannes, aspersi potiùs quàm imbuti fuerint Apostoli, ideóque novum alium Spiritûs Baptismum jussi sint exspectare, mallem quidem ego, si ad Spiritûs sancti missionem hæc placeat referre, uti participio futuro *Impertiturus*, quàm præterito *Impertitus*. Alii post Ἀποστόλοις distinctionem adscribunt, & ità scriptum hunc locum invenimus in vetustis duobus codicibus, ut hæc verba, διὰ τοῦ Πνεύματος ἁγίου, cum sequente verbo ἐξελέξατο per trajectionem connectantur, sitque hæc sententia, Data esse a Christo mandata Apostolis quos per Spiritum sanctum delegerat. Quæ distinctio Syri quoque & Arabis interpretum autoritate confirmatur, sic etiam vocum seriem ordinantium ut nulla sit trajectio, ut qui totum hunc versiculum sic disposuerint, ἄχρι ἧς ἡμέρας ἀνελήφθη (ut etiam legitur in meo vetustissimo codice, & in Arabica interpretatione)

tatione) ἀνελήφθη τοῖς Ἀποστόλοις οὓς ἐξελέξατο διὰ Πνεύματος ἁγίου, id est, *Ad eum usque diem quo sursum receptus est, cùm mandata dedisset Apostolis quos delegerat per Spiritum sanctum.* Est autem planissima hæc sententia. Quòd si etiam libeat receptam istarum vocum collocationem servare, hujusmodi trajectionum exempla passim occurrunt, ut Joan. 8. 25. & 15. 10. & Rom. 8. 3. Notum est autem opera Trinitatis extrinseca, quæ vocant, communia esse tribus Personis, ac proinde vocationem interdum Patri, à quo Christus ipse dicitur missus; interdum Christo, ut Joan. 20. 21. Ephes. 4. 11. Gal. 1. 1. interdum Spiritui sancto tribui. ut infrà 12. 2. & 20. 28. 11. Itaque hanc interpretationem meritò cæteris prætuli. Idcirco enim totum hoc procemium & quasi ἀνακεφαλαίωσιν contexit, ut intelligant lectores quanti fieri debeat hæc historia, eorum gesta complectens qui à Spiritu sancto munus hæc agendi acceperint, & quos ipse Filius Dei selegerit. Eodem dicendi genere utitur Apostolus Galat. 1. 1. ubi testatur se Apostolum esse οὐ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. ¶ *Sursum receptus est, ἀνελήφθη.* Vulg. *Assumtus.* Sed *Assumi* dicitur qui in consortium adjungitur, quod Græci dicunt παραλαβεῖν vel προσλαμβάνειν, ut rectè observat Erasmus, qui quidem idcirco addidit particulam *sursum.* Idem tamen in Annotationibus & infrà vertit *receptus est,* nimirum in cœlum unde venerat, quasi videlicet ἀνὰ repetitionem declaret. At ego potiùs putarim ἀνὰ idem declarare quod ἄνω, ut ἀναλαμβάνεσθαι significet *sursum* (id est in cœlum) *recipi.* Non desunt qui subtiliorem interpretationem afferant, quasi significetur Pater tum demum agnovisse & asciviße Filium: unde ἀνάληψις τῶν παίδων, quam jurisconsulti vocant *liberorum agnitionem.* Sed hoc est alienum.

3 *Postquam passus fuit,* μετὰ τὸ παθεῖν αὐτόν. Vulgata, *Post passionem suam,* μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ. Erasmus autem maluit per periphrasin interpretari, *Posteaquam supplicio fuisset affectus.* Nam *Pati* à Latinis pro *Affici supplicio,* vix usurpatur absolutè: imò verò nè à Græcis quidem τὸ πάσχειν, ut opinor. Sed hoc sanè nobis usurpare liceat, cui tanto jam tempore Christianorum aures assueverunt. ¶ *Cum multis certissimis signis,* ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις. Hæc verba nonnulli distinctione sublatâ cum sequenti participio ὀπτανόμενος connectunt. Nos verò plerosque codices secuti, superioribus adjunximus. Vulg. ad verbum, *In multis argumentis.* Sed (ut rectè notat Erasmus) *In multis* Hebraico more dictum est, pro *Per multa:* quas quidem particulas cùm vererer nè typographi per incuriam conjungerent, sexto casu uti malui. Erasmus de suo addidit particulam *Idque,* id est, καὶ τοῦτο, nimirum propter participium ζῶντα longiùs positum. Vertit enim, *Idque compluribus argumentis.* At ego malui verborum constructionem in Latino sermone, perspicuitatis gratiâ, immutare, non hoc tantùm loco, sed etiam superiore versiculo, nullâ, ut arbitror, sensûs injuriâ. Cæterùm, ut nostræ interpretationis rationem afferamus, τεκμήρια Græci (sicut ex Aristotele testatur Quintilianus lib. 5. cap. 9.) indubitata & necessaria signa vocant, sicut hæ actiones Loqui, Ambulare, Edere, Bibere, τεκμήρια sunt vitæ. Item sese conspiciendum & manibus contrectandum præbere, τεκμήρια veri & naturalis corporis. Item pedum, manuum, & lateris vulnera exhibita, τεκμήρια sunt illud ipsum corpus resurrexisse quod crucifixum & lanceâ confossum fuerat. Item sanguis & aqua ex confosso latere promanans, certissimum vulneratorum præcordiorum & mortis τεκμήριον. Illa sunt igitur quibus affirmat Lucas Christum suæ resurrectionis fidem fecisse, quæ superiore libro copiosiùs narravit. Quidam *probationes* interpretantur: rectè id quidem, sed tamen hoc vocabulum mihi visum est latiùs patere. Vulg. & Erasmus verterunt *Argumenta,* non satìs propriè, ut ostendit idem Quintilianus: cujus autoritatem secuti exposuimus per periphrasin quod uno verbo satìs commodè dici non posse videbatur. ¶ *Et dicens quæ ad regnum illud Dei spectant,* καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Vulg. & Erasmus, *Et loquens de regno Dei:* id est, καὶ λαλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ut habent etiam Syrus & Arabs interpretes. Prætermiserunt igitur articulum, & Hellenismum non expresserunt: cujus ea vis esse videtur ut intelligamus Christum discipulis suis universam doctrinam Evangelicam copiosè ac luculenter exposuisse.

4 *Cum illis conveniens,* συναλιζόμενος μετ' αὐτῶν. Hoc est quod commodè dixeris Gallicè, *s'assemblant avec eux.* Etsi enim illud μετ' αὐτῶν, *Cum eis,* possit inclusum videri in particula σὺν, tamen cùm in veteribus interpretationibus, Syra, Arabica & Latina, exprimatur, ut & in illo meo vetustissimo codice, restituendum id putavi. Verbum autem συναλίζεσθαι ab activo συναλίζειν deductum idem valere atque συναθροίζεσθαι, & quidem passivè acceptum, ex perpetuo Græcorum scriptorum usu satìs omnibus Græcæ linguæ peritis constare arbitror: & ex eo quoque liquere potest quòd nullum casum habeat adjunctum, ut significatione mediâ nullo modo accipi queat. Rectè igitur illud neutro absoluto conversum est, cui alterum neutro-passivum Latinè vix ac nè vix quidem opponi possit: & plana est sententia. Christus enim postquam quadraginta totos dies Apostolis in Galilæa dispersis, nec facilè absque expresso mandato in urbem, Christi sanguine adhuc madentem, reversuris, subinde occurrens fidem suæ resurrectionis fecisset, illos volens habere suæ ascensionis testes, idque re ipsâ præstare quod per Prophetas prædictum fuerat, inchoandum videlicet exhibiti Messiæ præconium ab Hierosolymis, illos ibidem coactos hâc quam nunc recitat Lucas, extremâ concione dignatus est. Vulg. *Convescens,* pro quo nonnulli scribendum censuerunt *Conversans,* sed perperàm. Nam & Syrus interpres, & Arabs, τὸ συναλίζεσθαι putarunt idem valere atque συνεσθίειν, id est, *unà cibum capere,* quod Christum à resurrectione semel atque iterum fecisse Lucas & Joannes testantur, quoniam ἅλων, id est, *Salis* nomine Græci mutuum quoque convictum interdum significant. Sed non puto apud ullum scriptorem extare hujus significationis verbi συναλίζειν exemplum, utpote quod non ab ἅλος sed ab ἀλιεὶ deducatur, quod Aggregatum coetum apud idoneos scriptores ac præsertim Herodotum significat. Erasmus, *Conversans,* non satìs rectè. Nec enim hâc periodo declaratur quid egerit Christus, ut fidem suæ resurrectionis faceret quadraginta illis diebus, sed quid egerit cum Apostolis, cùm jam jam esset, fide resurrectionis suæ abundè factâ, in cœlum ascensurus. Quidam legunt συναυλιζόμενος, quod declarat eodem uti hospitio, sive contubernalem esse, ac proinde eâdem ratione atque prius illud refellitur, nisi accipi velimus pro, Sub unum veluti tectum convenire, quæ significatio nostram interpretationem confirmat. Augustinus adversùs Felicem Manichæum, hunc locum citans, vertit *Conversatus.* ¶ *Quam, inquit, audistis à me,* ἣν ἠκούσατέ μου. Mutatur oratio ex obliqua in rectam: quod frequenter apud hunc scriptorem occurrit, ut supr. 5. 4. & 2. 5. & infr. 15. 5. Itaq; addidi verbum *Inquit,* ad transitionem declarandam. Expressi præterea præpositionem *Ex,* id est παρὰ, quæ apud Græcos interdum sic usurpatur, ut exprimitur apud Platonem in epistolis, ἀκηκόατε παρ' ἐμοῦ: interdum subauditur, ut hoc loco. Nonnulli interpretantur, *De quo* (videlicet promisso) id est, περὶ ἧς audivistis. Vulg. *Quod (inquit) audivistis ex ore meo,* ἣν, φησὶν, ἠκούσατε ἐκ τοῦ στόματός μου, ut habet etiã meus ille vetustissimus codex.

5 Ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας.	Nam † Joannes quidem baptizavit aquâ, vos autem baptizabimini ‖ Spiritu sancto istis non multis pòst diebus.	*Quia Johannes quidem baptizavit aquâ, vos autem baptizabimini Spiritu sancto non post multos hos dies.*
6 Οἱ μὲν οὖν συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ;	Cùm igitur ipsi convenissent, interrogarunt eum dicentes, Domine, An hoc ipso tempore restitues regnum Israeli?	*Igitur qui convenerant, interrogabant eum dicentes, Domine, si in tempore hoc restitues regnum Israel?*
7 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ.	Dixit autem ad illos, Non est vestrum nosse tempora sive opportunitates quas Pater in sua ipsius autoritate statuit.	*Dixit autem eis, Non est vestrum nosse tempora vel momenta quæ Pater posuit in sua potestate.*

† Mat. 3. 11. Mar. 1. 8. Luc. 3. 16. Joan. 1. 26. ‖ Infr. 2. 2. & 11. 16. & 19. 4.

6 Priùs certandum quàm triumphandum, nec curiosè investiganda quæ Deus non patefecit.

5 *Nam,* ὅτι. Vulg. *Quia.* Erasmus, *Quoniam.* Ego aliter malui ut meliùs appareret novam esse periodum, Quòd igitur nonnulli hæc connectunt cum superioribus, quasi ὅτι non αἰτιολογικῶς sed εἰδικῶς accipiatur, id præterquam quòd durum est etiam videtur non rectè affirmari. Nam sæpe quidem Christus illis promiserat adventum Paracleti: sed istam baptismi aquæ comparationem cum ista Spiritûs sancti, & extraordinariorum donorum effusione, de qua hìc agitur, discipuli non ab alio audiverunt quàm ab ipso Joanne, cujus verba Christus ipsis in memoriam revocat, ut ejus prophetiæ eventum eò certiùs exspectent. ¶ *Spiritu sancto,* ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Præpositio ἐν rectè est omissa. Nam siquis converterit *Per Spiritum sanctum,* ista perinde accipi possent acsi Spiritûs sancti persona Joanni opponeretur, quasi diceret Christus, Joannes quidem vos baptizavit, sed Spiritus sanctus vos baptizabit. Hìc autem est antithesis duplex, ni fallor, una Joannis cum Christo vel Deo Patre (nam post βαπτισθήσεσθε, id est, *baptizabimini,* omnino necesse est ut subaudias ὑπ' ἐμοῦ, *à me,* vel ὑπὸ τοῦ πατρὸς, id est, *à Patre,* vel ὑπ' ἐμοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ πατρὸς, *à me & à Patre.* cùm ab utroque emanet Spiritus sanctus) altera est aquæ à Joanne effusæ, & Spiritûs sancti Apostolis mittendi: quæ Spiritûs sancti missio & effusio hìc translatitiè vocatur *Baptismus,* ut antithesis meliùs intelligatur. ¶ *Istis non multis pòst diebus,* οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. Vulg. *Non post multos hos dies.* Sed trajectio est constructionis. Dicendum enim erat potiùs μετ' οὐ πολλὰς ταύτας ἡμέρας: sicut ferè Græci loqui solent.

6 *Cùm igitur illi convenissent,* οἱ μὲν οὖν συνελθόντες. Vulg. *Igitur qui convenerant.* Sed existimo potiùs οἱ μὲν οὖν positum pro

αὐτοὶ

αὐτοὶ vel ἆροι ἰδοῦ ἄν. ¶ *An*, εἰ. Vulg. ad verbum, *Si*. Vide Matth. 12. 10. ¶ *Restitues*, ἀποκαθιστάνεις. Erasmus, *Restituis*. Sed apparet enallagen esse præsentis pro futuro: quia nimirum de eo quærunt Apostoli quod paulò pòst futurum arbitrabantur. Idem dicendi genus reperies suprà, Luc. 24. 49. nempe ἀποστέλλω pro ἀποστελῶ.

7 *Sive opportunitates*, ἢ καιρούς. Vulgata, *Vel momenta*: quæ interpretatio non satis convenit. Significat enim Momentum particulam aliquam temporis, etiamsi non fuerit opportuna. Erasmus per periphrasin, *Articulos temporum*. Significat enim χρόνος spatium temporis in genere, καιρὸς autem opportunitatem rei gerendæ, quam Terentius *articulum* vocat. Malui tamen, ut perspicuitati studerem, *opportunitates* vertere. Sed hoc annotandum est, opportunitates hìc considerari quatenus à Dei decreto pendent: ideóq; non significare simpliciter tempus agendis rebus opportunum ut ex rerum ipsarum natura, & pro suæ prudentiæ modulo judicant hujus seculi Sapientes, sed tempus agendis rebus à Deo constitutum: quanquàm sæpissimè contra humanæ sapientiæ captum. ¶ *Suâ ipsius*, ἰδίᾳ. Sic rectè convertit Erasmus, ut amphiboliam vitaret, perinde acsi scriptum esset τῇ ἑαυτοῦ.

8 Ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε Ἰερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

9 Καὶ ταῦτα εἰπών, βλεπόντων αὐτῶν, ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

10 Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανόν, πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ·

11 Οἳ καὶ εἶπον, Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν.

12 ¶ Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἰερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου Ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἰερουσαλήμ, σαββάτου ἔχον ὁδόν.

* Sed recipietis virtutem Spiritûs sancti, postquam supervenerit in vos, eritísque mihi testes & Hierosolymis, & in tota Judæa, & Samaria, & usque ad ultimas terras.

† Et cùm hæc dixisset, aspicientibus ipsis, elevatus est, & nubes susceptum eum abstulit ab oculis eorum.

Et cùm essent intentis in cœlum oculis, eo proficiscente, ecce, viri duo astiterunt illis albo vestitu:

Qui & dixerunt, Viri Galilæi, quid statis intuentes in cœlum? hic Jesus qui sursum receptus est *discedens* à vobis in cœlum, ità veniet quemadmodum spectastis eum proficiscentem in cœlum.

Tunc reversi sunt Hierosolymam à monte qui vocatur Oliveti, qui est propè Hierosolymam distans itinere Sabbati.

Sed accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos, & eritis mihi testes in Jerusalem, & in omni Judæa & Samaria, & usque ad ultimum terræ.

Et cùm hæc dixisset, videntibus illis elevatus est, & nubes suscepit eum ab oculis eorum.

Cùmque intuerentur in cœlum euntem illum, ecce, duo viri astiterunt juxta illos in vestibus albis:

Qui & dixerunt, viri Galilæi, quid statis aspicientes in cœlum? hic Jesus qui assumtus est à vobis in cœlum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum.

Tunc reversi sunt Jerosolymam à monte qui vocatur Oliveti, qui est juxta Jerusalem, Sabbati habens iter.

Infr. 2.2.

† Luc. 24. 51.

9 Christus promissâ plenâ Spiritûs sancti virtute, quâ corpore absens Ecclesiam suam regat, corpus suum à nobis sursum in cœlestia tabernacula sustulit, ibidem, testibus Angelis, ad extremum usque diem æterni judicii permansurum.

8 *Virtutem Spiritûs sancti, postquam supervenerit in vos*, δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς. Vel, *Virtutem postquam supervenerit in vos Spiritus sanctus*. Possunt enim hæc vel cum δύναμιν conjungi, vel ut absolutè posita converti: sed illud malo. Erasmus contrà ut absolutè posita interpretatur. in quo tamen hoc reprehendo quòd pro ἐπελθόντος vertit, *Cùm advenerit*, id est προσελθόντος, cùm ἐπὶ præpositio hoc quidem loco idem valeat quod *Ex* superiore loco, ut significetur eam virtutem cœlitus in Apostolos illapsuram: quod etiam postea ostenderunt igneæ illæ linguæ singulorum verticibus insidentes. Rectiùs ergò Vetus interpres videri poterat convertisse ἐπελθόντος, *supervenientis*, nisi temporis rationem neglexisset: quam ut observaremus, coacti sumus verborum collocationem mutare. Castellio interpretatus est, *Qui invadet*, non modò neglecto tempore, sed etiam impropriè: cùm neque verbi illius Græci vim expresserit, neque invadere dicatur qui juvandi causâ accedit. Locus autem hic insignis est etiam illius Montani scelere, qui Tertullianum quoque fascinavit, in sese demum suáque Philumena post Apostolos hoc impletum dictitans, eâdem impudentiâ quâ Antichristus hodie aliique Enthusiastæ suum illud ἄγραφον Evangelium, quod etiam ab ipsis quotidie augetur, Ecclesiæ obtrudunt. ¶ *Eritis*, ἔσεσθε. Scitè admodum Theophylactus hìc observat, hoc verbo non tantum prædici, sed etiam præcipi quod futurum erat. [¶ *Et Hierosolymis*, &c. ἔν τε Ἰερουσαλὴμ, &c. *Quia*, inquit Erasmus, *subjunxit Judæam Jerusalem, totum parti, non potuit reddi gemina conjunctio neque per geminum* ET *neque per* TUM, *proinde nos reddidimus, non solùm Hierosolymis, verùm etiam in universa Judæa*. Hæc Erasmus. Ego verò causam non video cur hoc sit in Latino sermone magìs absurdum quàm in Græco.] ¶ *Usque ad ultimas terras*, ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Vulgata ad verbum, *Usq; ad ultimum terræ*. Erasmus, *Usq; ad extrema terræ*. Vide Matt. 5. 26.

9 *Et cùm hæc dixisset*, καὶ ταῦτα εἰπών. Sic rectè Vetus interpres. Erasmus autem, *Atque hæc locutus*, καὶ ταῦτα λαλήσας. ¶ *Aspicientibus ipsis*, βλεπόντων αὐτῶν. Vulgata, *Videntibus illis*, id est ὁρώντων ἐκείνων: dilutè: cùm τὸ βλέπειν sit expressius quàm τὸ ὁρᾷν, & mox utatur Lucas vers. 10. verbo ἀτενίζειν, quod est etiam isto significantius, ut oculatissimos istos fuisse testes noverimus. Erasmus, *Videntibus iisdem*, id est τῶν αὐτῶν ὁρώντων. Vide Matth. 5. 28. ¶ *Elevatus est*, ἐπήρθη. Sic utitur hoc vocabulo Plautus, *Capedum*, inquit, *hunc lapidem & eleva*. Dicere tamen solemus pro ἐπαίρειν, *attollere*, nisi cùm participiis passivis opus est. Erasmus per periphrasin, *In altum sublatus est*. ¶ *Susceptum abstulit*, ὑπέλαβεν; Vel, ut Erasmus vertit, *Subduxit*. Mihi tamen illud magìs placuit, quia certum est Hebræorum more ex antecedente significari consequens, ut παραλαμβάνειν accipitur pro *acceptum transferre*, Matth. 4. 5. imò etiam Græcos video interdum exponere ὑπολαμβάνειν per ὑφαρπάζειν. Vetus interpres, *Suscepit*: quæ est propria hujus verbi significatio.

10 *Et cùm essent intentis in cœlum oculis*, καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανόν. Possunt quidem hæc verba εἰς τὸν οὐρανὸν etiam cum participio πορευομένου conjungi: sed ex oratione Angelorum apparet potiùs esse cum superioribus connectenda, sicut post Erasmum fecimus. Quod autem attinet ad particulam ὡς, vide Matth. 28. 9. Cæterùm Vulg. ἀτενίζειν vertit *Intueri*, id est, ἐμβλέπειν, pro quo Erasmus hoc quidem loco, *defixis oculis esse*, cùm *Intuendi* verbum aliquoties retinuerit, ut infrà, 3, 12. & 6. 15. Certè ἀτενίζειν aliquid amplius declarat quàm ἐμβλέπειν, composito verbo ab α particula ἐπιτατικῇ, & τείνω, id est *tendo*: quam ob causam Erasmus, modò *defixis*, modò *immotis*, modò *intentis* oculis esse, interpretatur. Nos illud delegimus quod visum est ad Græci verbi etymologiam proximè accedere. Utuntur quidem Angeli proximo versiculo verbo ἐμβλέπειν, de eadem re agentes, sed addito altero verbo ἑστήκατε, ut sit quædam velut periphrasis τοῦ ἀτενίζειν. ¶ *Et proficiscente*, πορευομένου αὐτοῦ. Vulgata, *Euntem illum*: quasi hæc referantur ad participium ἀτενίζοντες, quod non patitur ratio constructionis. [Erasmus *eunte illo*, id est ἰόντος ἐκείνου.] ¶ *Ecce*, καὶ ἰδού. Hebraismus, de quo vide Matthæi 28. 9. ¶ *Albo vestitu*, ἐν ἐσθῆτι λευκῇ. Vulg. *In vestibus albis*. de quo dicendi genere diximus Matth. 11. 21. & 25. 31. Hujus autem exemplum etiam proferre possumus ex Herodoto in Euterpe. Sic enim scribit de Neco Ægyptiorum rege differens, Ἐν τῇ δὲ ἐσθῆτι ἔτυχε ταῦτα κατεργασάμενος, ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι, id est ad verbum, *Eam autem vestem in qua res istas gesserat, Apollini consecravit*. Erasmus, *Amicti vestibus albis*, sensu optimè expresso. Nostra tamen interpretatio (ni fallor) & Latina est, & à Græcis propiùs abest.

11 *Discedens à vobis*, ἀφ' ὑμῶν. Ideo illud participium addidi, nequis ineptus hæc perinde accipiat quasi scriptum sit ὑφ' ὑμῶν. ¶ *Spectastis*, ἐθεάσασθε. Vulgata & Erasmus, *Vidistis*. Vide Matth. 6. 1. Cæterùm pro οὕτως, id est *ità*, in tribus vetustis codicibus scribitur, οὗτος, *iste*, per epanalepsin, quæ quidem lectio magnam habet emphasin; & omnem cavillandi occasionem iis præcidit qui ut sui illius Jovis Elicii corporalem præsentiam adversùs apertum hoc Angelorum testimonium tueantur, hærent in ista particula οὕτως. Quotidie enim (aiunt) imò verò singulis momentis descendit, sed aliter quàm ascenderit, invisibiliter videlicet καὶ ἀφανῶς: egregium certè cavillum. At nos fide in cœlum ascendamus, ut Christum illic re verâ amplectamur potiùs quàm illum è cœlo ante summum diem deducamus, & in terrestribus elementis hæreamus.

12 *Distans itinere Sabbati*, σαββάτου ἔχον ὁδόν. Id est, ἀπέχον, ut usurpatur hoc verbum Luc. 24. 13. Vulg. *Sabbati habens iter*. Syrus interpres pro *itinere Sabbati* habet *Septem stadiis*, & Latini quidem interpretes volunt iter Sabbati fuisse duorum miliarium: omnes autem Hebræi, quibus hac in re potiùs credendum est, bis mille cubitorum, ut prolatis ex Thalmude locis Tremellius noster ostendit, sic ista concilians ut passum velit esse duplicem, unum minorem qui & *cubitus* dicatur, alterum verò duplo majorem, ac proinde duo miliaria Thalmudistarū de minoribus passibus sive de cubitis intellecta efficere unum miliare majorum passuum, cui septem stadia tribuantur. Sed præterquam quòd nullius idonei scriptoris autoritate probari distinctio ista cubitorum potest, nè sic quidem calculus conveniet. Constat enim miliari, id est mille passibus, tribui stadia octo, quæ pedes Græcos efficiunt quater mille octingentos, Latinos verò quinquies mille, cùm pes Græcus Romanum semunciâ, id est vicesimâ quartâ parte superet, ac proinde stadio tribuantur, omnium eruditorum confessione, Græci pedes sexcenti, sive passus centum, Latini verò sexcenti viginti quinque, sive passus centeni viceni quini. Sed hoc excusari posset supputatione non factâ εἰς ἔγγιστα: quamobrem etiam addita fuerit particula *Ferè*. Verùm aliunde oritur magna & penè inexplicabilis difficultas, non in ipsa historiæ fide sed in numerorum notis. Ait enim Luc. 24. 50. hanc ipsam ascensionis historiam recitans, ductos fuisse discipulos à Christo ἕως εἰς Βηθανίαν, id est, non *Bethaniam versùs* (nequis hìc fallatur) sed in *Bethaniam usque*, unde in cœlum ascenderit. Ergò qui

hìc

hîc dicitur mons Oliveti, dicitur à Luca Bethania, in eo videlicet monte sita. Atqui Joan. 11. 18. Bethania dicitur ab urbe absuisse stadiis quindecim. Quînam igitur septem stadia Lucas, Joannes autem quindecim stadia unius loci ab urbe Hierosolyma distantiæ tribuerit? Sed & Josephus lib. Antiq. 20. cap. 16. hunc ipsum montem similiter prorsus describens atque Marcus c. 13. 3. quinque tantùm stadiis ab urbe dissitum fuisse testatur, supputatione prorsus congruente cum Thalmudistarum sententia, qui non duo miliaria, sed duo cubitorum millia, tradunt iter fuisse Sabbati: eâ ratione, si Origeni credimus quem Theophylactus testem citat, quòd olim tot cubitis tabernaculum in deserto à castris Israelitarum distaret, quod spatium singulis Sabbatis emetiri consuevissent ad sacrum cœtum convenientes, ex more quem etiam postea in ipsa Cananitide, post reditum quoque ex captivitate, Judæos observasse, tum ex historia Evangelica, tum ex Act. 15. 21. atque adeò ex 2. Reg. 4. 25. liquet. Cùm enim cubitus sit sesquipes, stadium verò pedum, uti diximus, sexcentorum, quinque stadia calculo exacto duo millia cubitorum efficiunt: & qui sunt in illis regionibus nostris temporibus peregrinati montem Oliveti testantur vix quingentis ab urbe passibus, interfluente Cedronis torrente, distare. Hunc autem nodum sic commodè expediri posse existimo, ut mons quidem Oliveti in genere consideratus quinque ab urbe stadiis, ut ait Josephus, sive itinere Sabbati, ut hîc scribit Lucas, inceperit. Syrus verò interpres non ipsius montis initium, à quo tamen ipsius ab urbe distantia propriè lumitur, sed eum in monte locum designatum sic voluerit, quò progressus Christus in cœlum ascenderit, qui locus etiamnum hodie, seu verè seu ex vetusta traditione, monstratur. Quod autem Lucas sic istam historiam describit altero libro, cap. 24. 50. ut ex Bethania Christum dicat in cœlos ascendisse, Bethania verò Joan. 11. 18. dicitur quindecim ab urbe stadiis absuisse, sic commodè conciliatur, ut Bethaniam dicamus totum aliquem hujus montis tractum fuisse, non autem certum aliquem vicum. Joannem autem constat de Lazari domo agere, quæ sic in illo tractu duplo spatio ultra hunc locum sita fuerit, unde Christus in cœlum ascenderit. Bethaniam verò non fuisse certum quempiam vicum, potest aliquo modo liquere ex eo quòd Joan. 11. 1. cùm dixisset Evangelista Lazarum fuisse Bethaniensem, addit ἐκ κώμης, ex vico Mariæ & Marthæ, quasi hunc vicum ab aliis in eodem Bethaniæ tractu sitis distinguens. Sed multò magis istud indè constat, quod historia ipsa ostendit, Christum non ex aliquo loco ubi incolas multos sive alios testes suæ ascensionis haberet in cœlum ascendere voluisse, sed solos discipulos in aliquam montis Oliveti partem ascivisse, istius à nobis, quod ad humanam naturam attinet, ad ultimum usque diem, demigrationis testes futures.

13 Ecclesiastici conventus ad audiendum verbum & communes preces concipiendas, autoribus Apostolis in domo privata primùm instituti & celebrati.
15 Petrus vel ex arcana Spiritûs revelatione, vel expresso Ecclesiæ judicio, Apostolici collegii antistes & interpres.
‖ Psal. 41. 10. Joan. 13. 18.
16 Occurrit Petrus Judæ proditoris offendiculo, quòd quæcunque ei acciderunt, à Deo fuerint prædicta.

13 Καὶ ὅτε εἰσῆλθον, ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον οὗ ἦσαν καταμένοντες ὅ, τε Πέτρος καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης, καὶ Ἀνδρέας, Φίλιππος καὶ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλφαίου καὶ Σίμων ὁ Ζηλωτὴς, καὶ Ἰούδας Ἰακώβου.

14 Οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, σὺν γυναιξὶ, καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ.

15 Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν εἶπεν, (ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκοσιν)

16 Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἔδει πληρωθῆναι τὴν γραφὴν ταύτην ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ, περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν.

17 Ὅτι κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης.

18 Οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ.

Et cùm introissent, ascenderunt in cœnaculum ubi commorabantur & Petrus & Jacobus, & Joannes, & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Jacobus *filius* Alphæi & Simon Zelotes, & Judas Jacobi *frater*.

Hi omnes perdurabant concorditer *in* precibus & supplicationibus cum uxoribus & Maria matre Jesu, & cum ipsius fratribus.

Et per eos dies cùm assurrexisset Petrus in medio discipulorum, dixit (erat autem turba capitum eodem *loci* quasi centum viginti)

Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, ‖ quam prædixit Spiritus sanctus per os Davidis, de Juda, qui fuit viæ dux iis qui comprehenderunt Jesum.

Annumerabatur enim nobiscum, & sortitus erat sortem ministerii hujus.

Is igitur acquisivit agrum ex mercede injustitiæ; * & præcipitatus crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera ejus.

Et cùm introissent in cœnaculum, ascenderunt ubi manebant Petrus & Johannes, & Jacobus, & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Jacobus Alphæi & Simon Zelotes, & Judas Jacobi.

Hi omnes erant perseverantes unanimiter in oratione cum mulieribus & Maria matre Jesu, & fratribus ejus.

In diebus illis exsurgens Petrus in medio fratrum, dixit (erat autem turba nominum simul ferè centum viginti)

Viri fratres, oportet impleri Scripturam quam prædixit Spiritus sanctus per os David, de Juda, qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Jesum:

Qui connumeratus erat in nobis, & sortitus est sortem ministerii hujus.

Et hic quidem possedit agrum ex mercede iniquitatis: & suspensus crepuit medius, & diffusa sunt omnia viscera ejus.

13 *Et cùm introissent*, καὶ ὅτε εἰσῆλθον. Domum ingressi sunt quam sibi Ecclesia eo tempore ad communem cogendum cœtum delegerat, quæcunque tandem ea fuerit: nam ista scrutari curiosorum est hominum. Quod autem Nicephorus ineptus & ridiculus Ecclesiasticæ historiæ scriptor ex Euodio quodam prodidit, hanc videlicet fuisse domum Joannis Evangelistæ Zebedæi filii, in qua etiam postremum Pascha egerit Dominus, id nè verisimile quidem est. Quòd si divinandum hîc esset, existimarem potiùs domum fuisse Mariæ, matris Joannis cognomento Marci, cujus fit mentio infrà, 12. 12. ¶ *In cœnaculum*, εἰς τὸ ὑπερῷον: id est, in superiorem domûs partem, ut explicant Varro & Vitruvius lib 2. Erat enim ea pars à frequentia & conspectu hominum remotior. Itaque apud Homerum mulieres ἐν ὑπερῴῳ collocantur, sic vocato (ut ait Eustathius) à præpositione ὑπὲρ, & ὦον, quod Spartanorum linguâ declarat οἴκημα, id est *domicilium* sive *habitationem*. ¶ *Judas Jacobi frater*. Ἰούδας Ἰακώβου. Hic quoque ob eandem causam *Fratris* nomen adscribendum putavimus: quod quidem addi constat ut distinguatur fidelis Apostolus ab altero illo Juda proditore. Sed & apparet ex Epistolæ ipsius inscriptione, ità fuisse vulgò vocitatum, etiam post proditoris illius mortem, cùm alioqui idem & Thaddæus & Lebbæus diceretur: sicut apparet ex Matth. 10. 3. & Mar. 3. 18. Syrus interpres Judam vocat בר id est non fratrem sed filium Jacobi, communi fortassis patri & alteri filiorum nomine.

14 *Perdurabant*, προσκαρτεροῦντες. Vel, ut Vulgata, *Perseverantes*. Illud tamen mihi videtur vocabulum Græcum meliùs exprimere. Significat enim καρτερεῖν, fortiter & invictâ quâdam animi duritiâ & firmitate in aliqua re facienda vel sustinenda pergere. De hoc eodem vocabulo diximus Mar. 3. 9. ¶ *In precibus*, τῇ προσευχῇ. Præpositionem addidimus ut Latinæ constructioni serviremus. Cæterùm quod Erasmus vertit, *In deprecatione*, potiùs convenit illi quod proximè sequitur: deprecamur enim mala: προσευχὴ autem (ut ipsa nominis notatio ostendit) illud precum genus est quo bona petimus, ideóque in Græcis scholiis, 1. Tim. 2. 1. definitur αἴτησις ἀγαθῶν: quæ propria hujus vocabuli significatio ut non ubique locum habeat, hîc tamen videtur fuisse observanda. Significat enim Lucas (ni fallor) Apostolos his precibus partim Spiritum sanctum sibi promissum, partim liberationem à præsentibus periculis quibus circundabantur, à Domino assiduè flagitasse. ¶ *Et supplicationibus*, καὶ τῇ δεήσει. Vulgata totum hoc membrum non legit. Erasmus, *Et obsecratione*. Cur *supplicationes* interpretari malimus, paulò antè dictum est à nobis. Nam certè videtur verbum δέομαι ἀπὸ τοῦ δέους, i. *à timore*, oriri. Itaq; δέησιν eadem illa Græca scholia definiunt *ἱκεσίαν ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς λυπηρῶν προσφερομένην*, id est *supplicationem oblatam, ut ab iis liberemur quæ nobis sunt molesta.*

¶ *Cum uxoribus*, σὺν γυναιξὶ. Vel, ut Vulgata, *Cum mulieribus*. Sed illa interpretatio ipsi etiam Erasmo in annotationibus displicet: est tamen aliquantò convenientior. Nam (sicut rectè ab aliis est observatum) conveniebat Apostolorum etiam uxores confirmari, quas vel peregrinationis illorum comites esse oportebat, vel eorum absentiam domi patienter exspectare. Vetustissimus autem meus codex addit etiam καὶ τέκνοις, *& liberis*. Maria verò nominatim recensetur κατ' ἐξοχὴν: ut Petrus Marc. 16. 7. Sic Virgilius, *Troas reliquias Danaûm, atque immitis Achilli.* ¶ *Cum ipsius fratribus*, σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Id est, Cum ipsius Jesu cognatis. Nam relativum αὐτοῦ apud Græcos minimè est ambiguum. Fratres autem isti sunt nimirum alterius Mariæ filii quatuor, nempe Jacobus & Joses, Simon & Judas, de quibus Matth. 13. 55. & Mar. 15. 40. nisi Jacobum placeat unum fuisse ex undecim, eum nimirum qui Minor & Alphæi filius dicitur: à quo tamen non desunt qui Jacobum fratrē Domini distinguant: Quod igitur ex Hippolyto refert ineptus ille Nicephorus, istos nimirum fuisse Josephi filios ex Salome Aggæi Zachariæ fratris filia, & priore ipsius uxore susceptos, ex Evangelistarum autoritate refelli potest. quanquàm de istis non est nobis laborandum.

15 *Discipulorum*, τῶν μαθητῶν. Vulg. *Fratrum*, id est ἀδελφῶν, sicut etiam nonnulli impresserunt. ¶ *Capitum*, ὀνομάτων, id est *Nominum*. Solent enim homines (ut rectè explicat Erasmus) nominatim censeri, cùm exquiritur eorum numerus. Latini *Capita* vocant. Sic loquitur etiam Joan. Apoc. 3. 4. & 11. 13. ¶ *Eodem loci*, ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad verbum, *Ibidem*: quo genere dicendi utitur Seneca lib. 2. De benef. cap. 29.

16 *Viæ dux*, ὁδηγοῦ. Judas enim præivit cæteris, ut testatur Matt. 26. 48. Vulg. & Erasmus, *Dux*, id est ἡγεμών. Addidi igitur appellativum *Viæ*, ut tollatur ambiguitas sermonis, cùm præsertim id postulet Græci vocabuli compositio.

17 *Annumerabatur nobiscum*, κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν. In uno ex vetustis codicibus legitur ἐν ἡμῖν: quam lectionem si sequaris, optimè vertes ad verbum, *Numerabatur in nobis*. Nam κατηριθμεῖσθαι loco simplicis hîc ponitur. Vulg. utitur *Connumerandi* verbo, quod nusquam legi apud idoneos autores. Erasmus autem utens periphrasi minimè necessariâ vertit, *Cooptatus erat in numerum nostrum*, id est κατελέχθη εἰς ἀριθμὸν ἡμῶν.

18 *Is igitur*, οὗτος μὲν οὖν. Vulg. & Eras. *Et is quidem*. i. καὶ οὗτος μὲν, quam lectionem non amplector, quia nulla sequitur antapodosis, & nullius exemplaris autoritate confirmatur. ¶ *Acquisivit*, ἐκτήσατο. Ità loquitur Evangelista, spectans videlicet non quid conatus sit Judas, sed consiliorum ipsius eventum. Judas igitur avaritiâ corruptus, agrum sanè sibi acquisivit ex triginta illis argenteis proditionis suæ præmium, sed multò aliter

quàm

quàm speraret. Sic Latinè dicitur aliquis sibi malum vel periculum quærere, habitâ non consilii & voluntatis, sed eventûs ratione, & quispiam *κτᾶσθαι συμφοράν*, id est *calamitatem accersere*, apud Platonem. Vulgata, *Possedit*. quæ interpretatio non convenit. Erasmus, *Paravit*, ambiguè. Matth.10.9. & infrà 8.20. ¶ *Præcipitatus*, *πρηνὴς γενόμενος*. Hoc est nimirum quod Græci uno verbo dicunt κατακρημνίζεσθαι, id est pronum se in caput dejicere. Vulg.& Erasmus interpretantur, *Suspensus*. Utitur enim disertè Matthæus verbo *ἀπήγξατο*, quod propriè significat *Strangulare*, id est constrictâ gulâ necare. Itaque nonnulli hanc periphrasin Petrum adhibuisse existimant, ut habitum exprimeret hominis laqueo præfocati: quod pluribus etiam verbis Arabs & Syrus interpretes expresserunt. Sed & qui laqueo præfocantur, solent ex editiore loco præcipites dejici. verùm quocunque modo hoc accipias πρηνὴς γενόμενος Præcipitatum declarat, id est (ut Græca scholia explicant) κατενεχθέντα. Quæ tamen à Græcis ex Papia seu nescio quâ traditione de Juda commemorantur, qui cùm seipsum suspendisset, rupto laqueo supervixerit, & præcipitatus, mirum in modum intumuerit, postremò à præeunte curru fuerit elisus, cæteráq; ejusmodi, ut incerta, non moramur.

19 Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλήμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμά, τουτέστι χωρίον αἵματος.
20 Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ Ψαλμῶν, Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ· καί, Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος.
21 Δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ, ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς,
22 Ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου ἕως τῆς ἡμέρας ἧς ἀνελήφθη ἀφ' ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων.
23 Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν.
24 Καὶ προσευξάμενοι εἶπον, Σὺ Κύριε, καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ὃν ἕνα ἐξελέξω,
25 Λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας, πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον.
26 Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων.

Innotuítque omnibus habitantibus Hierosolymis: adeò ut vocetur ager ille propriâ ipsorum linguâ, Aceldama, hoc est, ager sanguinis.
Scriptum est enim in libro Psalmorum, † Fiat commoratio ejus deserta, & non sit qui habitet in ea. &, ‖ Episcopatum ejus accipiat alius.
Oportet igitur ex iis viris qui nobiscum convenerunt toto tempore quo Dominus Jesus versatus est inter nos,
Exorsus à Baptismo Joannis, ad eum usque diem quo sursum receptus est à nobis, unum fieri nobiscum testem resurrectionis ejus.
Statuerunt igitur duos, Joseph vocatum Barsaban, qui cognominabatur Justus, & Matthiam.
Et orantes dixerunt, Tu Domine, qui corda omnium nosti, ostende utrum elegeris ex his duobus:
Ut accipiat sortem ministerii hujus & apostolatûs, à quo aberravit Judas, ut abiret in locum suum.
Jecerunt igitur sortes eorum, & cecidit sors super Matthiam, qui communibus calculis allectus est cum undecim Apostolis.

Et notum factum est omnibus habitantibus Jerusalem: ità ut appellaretur ager ille linguâ eorum, Haceldama, hoc est ager sanguinis.
Scriptum est enim in libro Psalmorum, Fiat commoratio ejus deserta, & non sit qui inhabitet in ea. & Episcopatum ejus accipiat alter.
Oportet ergò ex his viris qui nobiscum sunt congregati, in omni tempore quo intravit & exivit inter nos Dominus Jesus,
Incipiens à baptismate Joannis usque in diem quâ assumtus est à nobis, testem resurrectionis ejus nobiscum fieri unum ex istis.
Et statuerunt duos, Joseph qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Justus, & Matthiam.
Et orantes dixerunt, Tu Domine, qui corda nosti omnium, ostende quem elegeris ex duobus unum,
Accipere locum ministerii hujus & apostolatûs, de quo prævaricatus est Judas, ut abiret in locum suum.
Et dederunt sortes eis, & cecidit sors super Matthiam, & annumeratus est cum undecim Apostolis.

† *Psal.*69.26
‖ *Psal.*109.8
21 Apostoli nihil deliberant nisi consulto Dei verbo: deinde quod totius Ecclesiæ intererat, non nisi consciâ Ecclesiâ exsequuntur.
23 Apostolos oportuit immediatè à Deo ordinari, ideóque præeuntibus precibus eligitur Matthias sortitione, quæ instar divinæ vocis esset.

19 *Propriâ ipsorum linguâ*, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν. Vetus interpres, *Linguâ eorum*. Erasmus, *Linguâ illis vernaculâ*. Est autem illud ἰδίᾳ diligenter observandum. Nam hac quoque in parte proponitur à Petro considerandum Dei judicium, quòd isti agro nomen publicè sit impositum, eâ linguâ quæ vernacula erat ipsis hujus sceleris consciis vel autoribus potiùs. Et hæc quidem causa est cur Petrus potiùs dixerit, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, *propriâ ipsorum linguâ*, quàm ἡμετέρᾳ διαλέκτῳ, id est *nostrâ linguâ*: quamvìs (ni fallor) Galilæi & Hierosolymitani (si quam pronunciationem peculiarem excipias, & aliqua fortassis idiomata) unâ & eâdem linguâ uterentur. Sic etiam & eâdem ratione Christus dixit Joan.8.17. *ἐν τῷ νόμῳ τῷ ὑμετέρῳ, in lege vestra*, potiùs quàm *ἡμετέρῳ, nostrâ*.

20 *Et, Episcopatum*, καὶ, Τὴν Ἐπισκοπήν. Post *Et*, scribo distinctionem, ut intelligatur aliud testimonium Scripturæ citari. *Episcopatum* autem vocat munus & functionem, quasi *inspectionem* dicas. Hebræi פקודה *pekudah*, eâdem prorsus ratione vocant, ut Num.3.32. Nos vocabulum illud libenter retinuimus, quia de Ecclesiastica & ea quidem Apostolica functione hìc agit Petrus, cùm alioqui David hæc propriè scripserit in Doeg regiis armentis præfectum. Solent autem *pastorum, ovium, & gregis* vocabula sæpissimè ad Ecclesiasticam administrationem transferri.

21 *Viris*, ἀνδρῶν. Rectè. Excluduntur enim à ministerii verbi functione mulieres. ¶ *Versatus est inter nos*, εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς. Vulg. ad verbum, *Intravit & exivit inter nos*. Est autem Hebraismus hìc perobscurus, ideóque à nobis minimè expressus ad verbum: quem quidem haud satìs scio an Erasmus sit assecutus cùm verteret, *Perpetuam vitæ consuetudinem egit nobiscum*. Nam quæ proximè consequuntur apertè ostendunt, Petrum de Christi prædicatione agere, & certè hoc genus dicendi declarat functionis publicæ ejúsque laboriosæ administrationem, cùm de iis agitur qui publicum munus gerunt, ut ex Deut.31.2. apparet, ubi Moses dicit sese propter senectutem non posse ampliùs ingredi & egredi, id est muneris sui laboribus satisfacere, cùm esset alioqui vegeta ipsius senectus. Item ex 2.Par.1.10. ubi Solomon prudentiam & intelligentiam petit à Domino, ut possit ingredi & egredi coram populo, id est, non ut cum populo simpliciter versari, sed ut suum officium facere possit. Item 1.Par.27.1. Alioqui non nego ad privatæ etiam vitæ officia hanc parœmiam pertinere, ut Deut.28.6. & Psal.121.8. & Joan.10.9.

22 *A nobis*, ἀφ' ἡμῶν. id est, *Ex nostro cœtu*. ¶ *Unum fieri nobiscum testem resurrectionis ejus*, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων. Erasmus, *Ut unus quispiam constituatur qui sit unà nobiscum testis resurrectionis ejus*. Ego malui Veteris interpretis simplicitatem sequi, in eo tantùm variatâ interpretatione, quòd particulam τούτων, propter longum hyperbaton, cum antecedente ἀνδρῶν conjunxi, & verborum collocationem, perspicuitatis causâ, mutavi.

23 *Statuerunt*, ἔστησαν. Sic etiam legerunt interpretes, Syrus, Arabs, & Latinus. Augustinus autem (apud quem totum hoc caput valde mendosè citatur lib. contra Felicem 1.cap.4, & 5.) interpretatur singulari numero, *Statuit*: periculoso errore. Nihil enim hìc privatim à Petro geritur, quasi excellentiore dignitate prædito, sed publicè & totius collegii suffragiis. Fuit enim inter Apostolos convenientes non graduum sed ordinis duntaxat distinctio, ut in aliis Ecclesiasticis cœtibus, donec Episcopatus humanus in Ecclesiam inveheretur, qui mox in Satanicum evasit. ¶ *Joseph*, Ἰωσήφ. In uno vetere exemplari legimus Ἰωσῆν, *Josen*. Contrà verò infrà c.4.36. pro Ἰωσῆς, in uno exemplari legimus Ἰωσήφ; & ità vertit Vetus interpres: ut videri possit utrobique idem designari. Nam etiam in cognomento Barnabæ & Barsabæ parvum est discrimen. ¶ *Justus*, Ἰοῦστος. Vox ista Latina est, cujusmodi multa alia in Evangelistis annotavimus. Rectè igitur Erasmus Glossam ordinariam, quam vocant, reprehendit, quæ tanquam Hebræum vocabulum interpretatur.

24 *Orantes*, προσευξάμενοι. Erasmus, *Precatione factâ*. Ego verò existimo temporis esse enallagen. ¶ *Ostende*, ἀνάδειξον. id est, indica & declara. Idem enim valet hoc loco ἀναδεικνύειν quod simplex δεικνύειν. Sed Luc.10.1. accipitur pro Constituere & alicui functioni designare, ut à Latinis *designari* Magistratus dicuntur. ¶ *Utrum*, ὃν ἕνα. Vulg. ad verbum, *Quem unum*. Cæterùm non uno modo legitur hic locus. Nam in uno exemplari scriptum reperimus ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, ὃν ἐξελέξω, id est, *designa ex his duobus unum: eum* videlicet *quem elegisti*. In plerisque verò codicibus sic legitur, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, id est, *ostende utrum* (ponitur enim ὃν ἕνα pro πότερον) *ex his duobus elegeris*. Basiliensis autem editio Frobeniana anni 1519. & 1535. posteriorem hanc lectionem aptiùs, ni fallor, distinguit hoc modo, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο, ἕνα λαβεῖν, id est, *ostende quem elegeris ex his duobus, ut unus accipiat*, &c.

25 *Sortem*, κλῆρον. id est, ut sit ipse consors & particeps hujus ministerii. Nam quod existimat Erasmus ex Hieronymo, κλῆρον referri hoc loco posse ad hæreditariam successionem, quoniam hìc agitur de successore & quasi hærede Judæ deligendo, mihi non probatur: cùm Petrus paulò antè loquens de ipso Juda, qui nulli successit, eodem vocabulo utatur. Idem ergò valet κλῆρος quod μερίς, infrà 8.21. ¶ *Apostolatûs*, ἀποστολῆς. Id est legationis, ut vertere maluit Castellio, quem mirum est ipsos etiam Apostolos ex Ecclesia Christi unà, Latinitatis suæ prætextu, non expunxisse, sicut eorum doctrinam audacissimè corrupit. ¶ *A quo aberravit*, ἐξ ἧς παρέβη. Vel, *A quo descivit*. Vulgata, *De quo prævaricatus est Judas*. Erasmus, *Unde prævaricatus excidit Judas*. [Sed primùm omnium nemo est qui non videat *Prævaricandi* vocabulum non respondere Græco παραβαίνειν: deinde, ut παραβαίνειν interdum idem valeat quod *transgredi* (id est violare) tamen ipsa constructio ostendit non esse hoc loco in ea significatione usurpatum; dicendum enim fuisset ἣν παρέβη. Quod autem attinet ad Erasmi versionem, primùm omnium miror eum uni Græco verbo tribuere duo Latina diversæ significationis: deinde, παραβαίνειν pro ἐκπίπτειν certè nusquam memini legere.] Existimo verò παρέβη positum esse pro παρεξέβη: cùm præsertim ἐξ præpositio casui constructionis postea adjungatur, ut etiam accipitur Exod.32.8. Dicunt enim promiscuè Græci παρεκ-

βασιν & παρέκβασιν, pro eo quod Latini *digressionem* vocant & *aberrationem*. Hanc autem esse germanam hujus loci interpretationem, ex iis intelligi potest quæ proximè cohærent. Est enim cujusvis vocatio, quasi via & stadium in quo currere nos oportet, si metam volumus contingere. Ab hac igitur via, i. ab Apostolatu, dicitur Judas digressus: imò verò eâ prorsus relictâ, in contrarium latus deflexisse, ut in eum tandem locum deveniret quem illi Deus justo suo judicio destinarat. Epiphanius in Caianos legit ἀφ' οὗ, ità ut ad κλῆρον referatur, eodem manente sensu. ¶ *Suum*, τὸν ἴδιον. id est, sibi destinatum.

26 *Jecerunt sortes*, ἔδωκαν κλήρους: id est Sortiti sunt, conjectis videlicet sortibus, vel in sinum: ut apud Solomonem Prov. 16.33. vel in vasculum aliquod. Nam apud Homerum Iliad. η. conjiciuntur in galeam: apud Plautum in Casina, in situlam: apud Ciceronem 4. in Verrem oratione, in hydriam: sicut apud Virgilium lib. Æneid. 6, in urnam: adeò variæ fuerunt sortiendi rationes. Cæterùm διδόναι κλήρους hìc ponitur pro τιθέναι κλήρους, sicut loquitur Euripides: & Lev. 16.8. usurpatur verbum נתן *nathan*, quod etiam *ponere* significat: cùm tamen Hebræi ferè utantur verbo הפיל *hippil*, vel ירה *jarah*, quæ respondent Græco verbo βάλλειν, quod usurpatur ab omnibus Evangelistis in Passionis historia. Alioqui κλῆρον διδόναι Græcis aliud declarat, nempe partem suam alicui assignare, sicut ab Homero accipitur Odyss. ξ'. Quamobrem ut homonymiam vitaremus, noluimus ad verbum interpretari ἔδωκαν κλήρους, *dederunt sortes*. ¶ *Eorum*, αὐτῶν. Hoc dicendi genus, sicut & illud quod proximè sequitur, ex vulgi consuetudine petitum est. Dicuntur enim sortes esse illorum super quibus fit sortitio, & super eum cadere qui in sortitione evadit superior. ¶ *Communibus calculis allectus est*, συγκατεψηφίσθη. Vulgata, *Annumeratus est*, id est συνηριθμήθη. Erasmus ex Vallæ sententia, *Cooptatus est*. Sed Græco verbo aliquid amplius significatur, quod non nisi circuitu verborum potui explicare, nempe hunc sortis eventum communi omnium sententiâ fuisse comprobatum, & observandum est istos hoc demum tempore cœpisse, non ut antea, communi nomine Discipulos, sed Apostolos vocari.

1 Apostoli die maximè solenni, ut res esset toti mundo perspecta, uno in loco congregati, ut unum omnium illorum munus, eundem Spiritum, eándemq; fidem esse constaret, adhibito duplici symbolo cœlitus designantur, & excellentissimis quibusque Spiritûs sancti donis, ac in primis quidem linguarum extraordinario, & necessario dono unguntur.

ΚΕΦ. β'.

Καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς, ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό.

2 Καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι.

3 Καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρὸς, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν.

4 Καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι.

5 Ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς, ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν.

6 Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος, καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν.

7 Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ ἐθαύμαζον, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Οὐκ ἰδοὺ, πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι;

8 Καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν;

CAP. II.

Et cùm compleretur dies Pentecostes, erant omnes concorditer eodem *loci*.

Tum exstitit repentè sonitus è cœlo tanquam ruentis flatûs violenti, qui replevit totam domum ubi erant considentes.

Et visæ sunt eis dispertitæ linguæ instar ignis, *qui* etiam sedit super unumquemque eorum.

Repleti sunt autem omnes Spiritu sancto, cœperúntque loqui aliis linguis, prout Spiritus ille dabat eis effari.

Erant verò Hierosolymis habitantes Judæi viri religiosi, ex omni natione *eorum* qui sub cœlo *sunt*.

Orto autem hoc rumore, convenit multitudo, & conturbata fuit, quòd audiret unusquisque *suâ* propriâ linguâ ipsos loquentes.

Obstupescebant autem omnes ac mirabantur, dicentes alii ad alios, Nonne ecce omnes isti qui loquuntur Galilæi sunt?

Quomodo igitur nos audimus eos suâ quisque linguâ in qua nati sumus.

CAP. II.

Et cùm complerentur dies Pentecostes, erant omnes pariter in eodem loco.

Et factus est repentè de cœlo sonus, tanquam advenientis spiritûs vehementis, & replevit totam domum ubi erant sedentes.

Et apparuerunt illis dispertitæ linguæ tanquam ignis, seditque supra singulos eorum.

Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, & cœperunt loqui variis linguis prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis.

Erant autem in Jerusalem habitantes Judæi, viri religiosi, ex omni natione quæ sub cœlo est.

Factâ autem hâc voce, convenit multitudo, & mente confusa est, quoniam audiebat unusquisque linguâ suâ illos loquentes.

Stupebant autem omnes & mirabantur, dicentes, Nonne, ecce omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?

Et quomodo nos audimus unusquisque linguam nostram in qua nati sumus?

1 *Et cùm compleretur dies Pentecostes*, καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς. Vulg. legit plurali numero τὰς ἡμέρας, ità ut Pentecostes nomine significentur ipsæ septem hebdomades, non autem per se ultimus illarum dies festus quinquagesimus, eâdem tamen manente sententiâ. Particula autem ἐν declarat tempus vigens, sed jam ad finem vergens, quod videri possit historiæ repugnare: cùm ex v. 15. ipso ultimo die non jam inclinante, sed potiùs inchoante ista constat contigisse. Itaque Lucam observandum est diem intelligere non illum nocti oppositum, duodecim horarum, Joan. 11.9. sed cum nocte præcedente comprehensum, à cujus noctis vespera dies 24. horarum incipiebat: ità ut hæc ultimo die quinquagesimo jam ἐνεστῶτος sint gesta. ¶ *Omnes*, ἅπαντες. In duobus vetustis codicibus additum est οἱ ἀπόστολοι, *Apostoli*: & certè ista sic cohærent cum extremo superiore capite, ut solis Apostolis sit propria hæc Spiritûs sancti missio quæ postea refertur, sicut & proprius fuit Apostolatus. Nam illos omninò oportuit novæ Ecclesiæ quasi duodecim patriarchas futuros, peculiari quâdam formâ divinitus consecrari. Sicut etiam ipsis peculiariter promissus fuerat Spiritus sanctus: id quod etiam ostendunt igneæ linguæ, iis demum convenientes qui evangelium erant per orbem terrarum sparsuri. Itaque paulò pòst cùm ii, in quos Spiritus sanctus illapsus erat, cœpissent loqui linguis, attonita turba omnes esse Galilæos dicit, nec aliorum fit mentio quàm undecim Apostolorum, quorum causam agit Petrus, veluti Apostolici collegii primus. Convenisse tamen quoties ità fuit opus alios quoque cum Apostolis discipulos, atque adeò religiosas etiam illas & sanctas fœminas ex superiore capite apparet: sed neque illud cœnaculum potuit tot hospitibus commune esse domicilium, neque ulllo modo probabile est omnes illos centum viginti, quorum facta est mentio, unà semper fuisse, sed potiùs certis temporibus Ecclesiam in commune illud Apostolorum hospitium convenisse. Manè igitur cùm Apostoli unà soli essent gesta sunt quæ Lucas hoc loco commemorat: & ridiculè faciunt qui, cùm hanc historiam pingunt, solent Mariam matrem Domini in medio Apostolorum collocare, nimirum ut Apostolici quoque collegii principem illam faciant: illi scilicet prædicandi quoque Evangelii, & baptizandi, vel etiam ut reginæ cœli, demandatâ præcipuarum rerum cœlestium curâ. ¶ *Eodem* loci, sive *unà*. Hebraicè ליחד *lejachad*, 1. Paral. 12.17. ¶ *Concorditer*, ὁμοθυμαδὸν. Erasmus, *Unanimiter*, quod nusquam apud Latinè loquentes legere memini. Vetus interpres hoc loco vertit *Pariter*, & eum existimat Erasmus legisse ὁμοῦ: quam etiam lectionem probat. Ego verò neq; id usquam reperi in vetustis codicibus, neque possum etiam probare, propter illud ἐπὶ τὸ αὐτὸ, quod proximè consequitur.

2 *Ruentis*, φερομένης. Τὸ φέρεσθαι Græcis significat *Cum impetu venire*, sicut apud Latinos quoque *Ferri* in ea significatione usurpatur. Sed coacti sumus synonymon quærere, & passivum participium activè interpretari. Quòd siquis hæc malit ut absolutè posita accipere, rectè verterit cum Augustino, *Tanquam ferretur*. Vulgata, *Advenientis*, id est προσερχομένης. Erasmus per periphrasin, *Cum impetu venientis*. ¶ *Flatûs*, πνοῆς. Vulg. *Spiritûs*, idque fateor non malè. Sed Πνεῦμα, cujus hìc fit mentio, volui à πνοῇ distinguere, id est, symboli significatum ab ipso symbolo, cùm alioqui πνεῦμα quoque pro flatu & vento interdum ponatur, ut Joan. 3.8. πνοὴ tamen pro Spiritu sancto nusquam, quod sciam: ut etiam alicubi observavit Augustinus. ¶ *Violenti*, βιαίας. Vulg. *Vehementis*, id est σφοδρᾶς.

3 *Instar ignis*, ὡσεὶ πυρός. Erasmus, *Tanquam ignea*, ad vitandam amphiboliam. Nam si interpreteris, *Tanquam ignis*, non minùs id possis in recto quàm in gignendi casu accipere. Atqui si ὡσεὶ ità convertas ut nos fecimus hoc loco, illud incommodum vitaris, neque à Græcis deflectes. ¶ Qui *etiam sedit*, ἐκάθισέ τε. Ignis ille videlicet, id est ignis linguarum specie, quæ symbolum erant Spiritûs sancti. Itaque eadem manet sententia, sive legamus ἐκάθισε cum Vetere interprete & Arabica versione, multísque codicibus Græcis: sive scribatur ἐκάθισαν *sederunt* cum Syro interprete, & meo vetustissimo codice. Augustinus tractatu in Joan. 99. ut ego, ad ignem retulit, vertens, *Qui & insedit*, quæ constructio est maximè genuina.

4 *Aliis*, ἑτέραις. Vulgata, *Variis*, id est ποικίλαις. *Alias* autem linguas vocat quæ diversæ essent ab ea quæ Apostolis erat familiaris: eas denique quas Marcus cap. 16.17. *novas* appellat. ¶ *Prout*, καθὼς. Alibi hanc particulam convertimus per similitudinis adverbium: hìc tamen καθὼς vim habet distributivam, ut annotavimus Marc. 4.33. Significat enim Apostolos nec temerè, nec fanaticorum instar, modò hâc, modò illâ linguâ locutos, sed magnam eorum rationem habuisse in quos incidebant: nihil denique dixisse nisi Spiritu sancto linguam ipsorum moderante, qui nullius confusionis autor. ¶ *Effari*, ἀποφθέγγεσθαι. vel *Eloqui*, ut Vulg. & Erasmus, qui rectè, meo judicio, existimarunt præpositionem ἀπὸ non abundare. Nam ἀποφθέγγεσθαι propriè dicuntur ii demum qui sententiosa quædam & mirifica loquuntur: cujusmodi erant quæ paulò pòst Lucas vocat μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ: item qui non tam ex se quàm numinis afflatu & impulsu loquuntur, sicut de Prophetis scribitur 2 Pet. 1.21. quod omninò Lucas significare hoc verbo voluit, & Latini *Fandi* vocabulo, expressiore quàm *Loquendi*, declarant: quamvìs non semper hoc discrimen observetur.

5 *Habitantes*, κατοικοῦντες. Alibi τὸ κατοικεῖν sic convertimus *Habitare*, ut distinxerimus à παροικεῖν, quod declarat *Commorari*.

vari. Sed hoc quidem loco videntur κατοικοῦντες generaliter dici quicunque exteri, sive genere Judæi, sive exteri, ut apparet ex vers. 10. eo tempore Hierosolymis versabantur: adeò ut non modò exteros comprehendat, qui sedes illic ut in urbe maxima & frequentissima posuerant, sed eos quoque qui studiorum ac religionis discendæ causâ illic ad tempus commorabantur, quorum distributa fuisse collegia intelligimus ex iis quæ narrantur infrà 6.9. & 9.29. eos denique qui ex variis gentibus ad diem festum confluxerant. ¶ Eorum *qui sub cœlo* sunt, τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Vulg. prætermisit articulum. Erasmus repetit ἐθνῶν, admonens etiam ad homines referri posse: quam sententiam ut magis probabilem sum amplexus. Est autem hæc hyperbole Hebræis familiaris, ut Deut. 25.2. & sic impletum est quod prædixit Esa. 43.5, & 6.

6 *Orto autem hoc rumore*, γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης. Græca scholia φωνὴν interpretantur de vehementi illo venti sonitu qui totam civitatem commoverit: alii nonnulli ad Apostolorum voces referunt. Ego verò φωνὴν malo accipere pro rumore, quem idem noster Lucas ἦχον, id est *Sonitum*, simili prorsus ratione vocat, suprà 2. & φάσιν infrà 21.31. Sed & illud notandum est, figuratè Lucam dixisse φωνῆς ταύτης, pro φωνῆς περὶ τούτου, id est *hoc rumore*, pro *hujus facti rumore*: quod genus dicendi animadvertimus etiam Matth. 9.26. ¶ *Conturbata fuit*, συνεχύθη. Id est συνεταράχθη, ut vertit Syrus interpres, id est animis conturbata fuit & tantæ rei novitate perculsa: quamobrem etiam Vulgata interpretatur, *mente confusa est*. Arabs autem videtur ad multitudinis affluentis concursum hoc verbum retulisse.

8 *Suâ quisque linguâ*, ἰδίᾳ ἕκαστος τῇ διαλέκτῳ. Probabilius est (inquit Erasmus) Apostolus suâ linguâ fuisse locutos, & miraculo factum ut nemo non intelligeret, perinde acsi suam quisque linguam audivisset. Itáne veró? sanè si ità est, miraculum non in ipsis Apostolis, sed in eorum auditoribus editum fuerit. At enim (inquit ille) eundem hominem eodem tempore diversis loqui linguis implicat contradictionem. Esto. sed ubi hoc factum esse ab Apostolis narrat Lucas? Imò narrat Apostolos variis linguis loqui cœpisse, id est modò hâc, modò illâ, non tamen confusè aut furiosè, sed prout hic vel ille in varias gentes inciderat, & prout expediebat, præeunte & animum ac mentem moderante Spiritu sancto. Hîc verò nihil video quod (ut ipse ait) contradictionem implicet. Sed hoc illi facilè condonari potest, veterum nonnullorum vestigia secuto. Sed quod subjicit, Nunquam legi hoc miraculi accidisse aliâs, nisi fortè semel atque iterum, veluti Act. 10. de familia Cornelii, & cùm Paulus scribens Corinthiis, gloriatur se omnium illorum linguis loqui: id verò miror ab Erasmo dici potuisse. Puto enim omnibus vel mediocriter in illorum temporum historia versatis constare, hoc linguarum donum, quemadmodum etiam sanationum & prophetiæ, in primis illis Ecclesiis viguisse, ut etiam Spiritûs sancti appellatio interdum ejusmodi donis tribuatur: sicut apparet ex iis quæ scribuntur infrà 8.15, & 16. item 19.2, & 5. item 1. Cor. 12.13, & 14. Διάλεκτον autem vocant ferè Græci, peculiarem aliquam in eadem alioqui lingua loquendi diversitatem: sed hîc latiore significatione accipitur.

---

9 Πάρθοι, καὶ Μῆδοι, καὶ Ἐλαμῖται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν,	Parthi, & Medi, & Elamitæ, & qui incolimus Mesopotamiam, Judæámque & Cappadociam, Pontum & Asiam,	Parthi, & Medi, & Elamitæ, & qui habitant Mesopotamiam, Judæam & Cappadociam, Pontum & Asiam,
10 Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι,	Phrygiam & Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ est secundùm Cyrenen, & advenæ Romani, tum Judæi tum proselyti,	Phrygiam & Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ est circa Cyrenen, & advenæ Romani, Judæi quoque & proselyti,
11 Κρῆτες καὶ Ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ.	Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis magnifica Dei *facta*.	Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis magnalia Dei.
12 Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες, Τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι;	Obstupescebant igitur omnes, & hæsitabant dicentes alius ad alium, Quid hoc *rei* esse possit?	Stupebant autem omnes, & mirabantur adinvicem dicentes, Quidnam vult hoc esse?
13 Ἕτεροι δὲ χλευάζοντες ἔλεγον, Ὅτι γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσί.	Alii verò sannis *eos* excipientes dicebant, Vino dulci pleni sunt.	Alii autem irridentes dicebant, Quia musto pleni sunt isti.
14 Σταθεὶς δὲ Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα, ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἱερουσαλὴμ ἅπαντες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου·	Consistens autem Petrus cum undecim, extulit vocem suam, & affatus est eos dicens, Viri Judæi, vósque omnes qui habitatis Hierosolymis, hoc vobis notum esto, & auribus percipite verba mea.	Stans autem Petrus cum undecim, levavit vocem suam, & locutus est eis, Viri Judæi, & qui habitatis Jerusalem universi, hoc vobis notum sit, & auribus percipite verba mea.
15 Οὐ γὰρ, ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύουσιν· ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας·	Non enim, ut vos præsumitis, isti ebrii sunt, cùm sit hora diei tertia:	Non enim sicut vos æstimatis, hi ebrii sunt, cùm sit hora diei tertia:
16 Ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον διὰ τοῦ προφήτου Ἰωήλ,	Sed hoc illud est quod dictum est per Prophetam Joelem,	Sed hoc est quod dictum est per Prophetam Joel,

12 Verbum Domini alios percellit ut eos ad inquirendam veritatem adigat, alios verò sic redarguit, ut suæ ipsorum impudentiæ testes esse cogat.

---

10 *Et advenæ Romani, tum Judæi tum proselyti*, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι. De verbo ἐπιδημεῖν dicemus 2. Cor. 5.6. Erasmo autem assentior in eo quòd Judæos hîc tradit non ex gente dici, id est Judææ incolas, cùm eorum jam antea fecerit mentionem, sed ex religione simul & genere: à quibus Lucas distinguat proselytos, genere videlicet profanos, religione factos Judæos, ut diximus Matth. 23.15. Id enim ità esse ostendit manifesta Judæorum & proselytorum antithesis. Sed ab illo tamen duabus in rebus dissentio in hujus loci explicatione. Primùm quòd solos Romanos hîc putet in Judæos & proselytos distingui: deinde quòd Cretenses & Arabes, quorum postea fit mentio, ità putet ad priorem recensionem referendos, ut tamen ad solos proselytos pertineant, quasi ex Creta & Arabia nulli venerint genere Judæi, quòd eò nulli unquam demigrassent, sed tantùm proselyti. At ego libenter quæsierim cur Lucas eorum duntaxat Judæorum mentionem faceret qui Româ advenerant, & qui sit probabile nullos in Cretam & Arabiam Judæos migrasse, cùm Damascus in Arabia censeatur, ubi tam frequens erat synagoga. Sunt autem hæc, meo judicio, nimiùm absurda, quæ tamen ex illa interpretatione sequi necesse est. Existimo igitur cùm Lucas tot gentium mentionem fecisset, has omnes postea in duo quasi hominum genera distinguere, nempe in Judæos & proselytos: (hanc enim vocem ut in Ecclesia usitatam retinere malui quàm *adscititios* vocare) idque optimâ sanè ratione. Verisimile enim est eos, qui quamvis inter gentes exteras essent dispersi tamen erant origine Judæi, & in patria lege educati, quemadmodum hodie, sic etiam eo tempore, & quidem multò magis stante adhuc illorum templo ac religione, si non omnes, at certè plerosque, & eos præsertim qui Hierosolymam venire consueverant, vernaculam Judæorum linguam aliquatenus saltem tenuisse. Ideo Lucas, nequis calumniaretur, Apostolos potuisse à diversis gentibus sine miraculo intelligi, disertè dixit unumquenque audisse Apostolos loquentes proprio ejus regionis idiomate in qua natus esset, & in qua habitaret. Deinde ut omnis calumniandi occasio præcideretur proselytos etiam, id est eos qui ex profanis gentibus ad Judaismum erant conversi, distinxit à Judæis, id est ab iis qui jam indè à majoribus Legem Mosis erant professi. Quod autem ad Cretenses & Arabes attinet, quamvis isti distinctioni subjiciantur, tamen eâdem conditione censendi sunt quâ superiores gentes. Apparet enim Lucam in hac recensione non magnam habuisse ordinis rationem, rei potiùs ipsi quàm locutioni intentum.

11 *Magnifica Dei facta*, τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ. Heb. נִפְלָאוֹת *niphlaoth*, ut diximus Luc. 1.49.

12 *Quid hoc rei esse possit*, τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι; Vulg. & Erasmus ad verbum, *Quidnam vult hoc esse?* i. τί θέλει τοῦτο εἶναι; pro quo potiùs dicas Latinè, *Quid hoc sibi vult?* At ego putavi potentialem modum exprimendum esse. Neque enim duntaxat quærunt quid hoc sit rei, sed quò tandem futurum sit ut ista evadant. Ponitur autem τὸ θέλει ἀντὶ τοῦ δύνασθαι, id est *Velle* pro *Posse*. ut si in vernaculo sermone dicas, *Que peut estre ceci?* quam enallagen annotat Corinthus in Attica dialecto, ut in illo Platonis, τὰ χωρία οὐδέν μ' ἐθέλει διδάσκειν, & elegans est hoc dicendi genus, quod tamen Latinè non facilè exprimas.

13 *Sannis eos excipientes*, χλευάζοντες. Vulg. & Erasmus, *Irridentes*, non satis expressè. Nam τὸ χλευάζειν est quod Gallicè dicimus, *Se gaudir*, où *Se railler*. ¶ *Vino dulci*, γλεύκους. Vulg. & Erasmus, *Musto*; quod fateor quidem à Græcis γλεῦκος dici: sed cùm hæc gesta sint ipso die Pentecostes, quo tempore nullum est mustum, malo in genere pro vino dulci & præstanti accipere: quemadmodum etiam videtur accipi עָסִיס *basis*, Esa. 49.26. cùm alioqui vinum recèns expressum eo nomine declaretur, ut ipsa notatio declarat. nam mustum raro & multò minùs quàm vinum inebriare testantur physici. Siquis tamen malit de musto accipere, non magnopere repugno, quia testatur Lucas hæc dicta esse χλευασμῷ, id est, cum vafra & maledica derisione. Syrus & Arabs interpretes addunt, καὶ μέθυσοι, *& ebrii*.

14 *Consistens*, σταθείς. Id est cùm constitisset, *s'estant arresté*. Vulgata, *Stans*. non satis expressè. Est enim *Consistere*, ut rectè observat Donatus in Terentium, audacter & constanter stare, quod ut in genere de eo dicatur qui gradum sistit, interdum etiam à metu, ut Luc. 18.11. hîc tamen constantem & præsentem Petri animum declarat, Vide Luc. 18.11. & 21.36. ¶ *Affatus est*, ἀπεφθέγξατο. Vide supr. 4. ¶ *Viri Judæi*, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι. In hoc dicendi genere Latini solo epitheto contenti sunt, cùm Hebræi & Græci addere soleant speciei nomen. ¶ *Qui habitatis*, οἱ κατοικοῦντες. Vide supr. 5. Manifestè certè Judæos hîc opponit, id est Hierosolymitanos cives, Judæis extraneis qui ex variis regionibus

ad

ad diem festum convenerant. ¶ *Auribus percipite*, ἐνωτίσασθε. Finxerunt hoc vocabulum Græci interpretes, quod respondet verbo Hebræorum האזין *heezin*, ac si dicas *Inaurisare*.

15 *Tertia*, τρίτη. Tertia videlicet ab orto sole, plerisque tunc, in ferventibus illis regionibus præsertim, ad mensam semel duntaxat, idque ad vesperam, convenire solitis.

* Joel 2.28. Esa.44.3.
17 Petrus calumniis hominum opponens Dei veritatem, docet in se & suis collegis impletum quod Joel de plena Spiritus sancti exhibitione novissimis temporibus futura prædixerat: quæ gratia toti etiam Ecclesiæ offertur, certo eorum exitio à quibus contemnitur.
21 Usus præcipuus omnium donorum Spiritus sancti est homines ad salutem per fidem adducere.
22 Christus innocens à sceleratis ex Dei providentia crucifixus.
24 Christus, sicut prædixerat David, non modò resurrexit, sed etiam in ipso sepulcro ab omni corruptione fuit immunis.

17 Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις (λέγει ὁ Θεὸς) ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα· καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται.

18 Καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι.

19 Καὶ δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, αἷμα καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα καπνοῦ.

20 Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ.

21 Καὶ ἔσται, πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

22 Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε,

23 Τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἔκδοτον λαβόντες, διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλετε.

24 Ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ.

* Et erit ultimis temporibus (dicit Deus) effundam ex Spiritu meo in quamvis carnem: & prophetabunt filii vestri & filiæ vestræ, & juvenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt.

Et quidem in servos meos & in ancillas meas in diebus illis effundam ex Spiritu meo, & prophetabunt.

Et edam prodigia in cœlo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem & ignem & vaporem fumi.

Sol convertetur in tenebras, & luna in sanguinem, priusquam veniat dies ille Domini magnus & illustris.

Et futurum est ut quicunque invocaverit nomen Domini, servetur.

Viri Israelitæ, audite sermones istos: Jesum illum Nazaræum, virum à Deo approbatum apud vos præstantibus factis & prodigiis & signis quæ edidit per eum Deus in medio vestri, sicut & ipsi nostis,

Hunc inquam definito illo consilio & præcognitione Dei deditum cùm accepissetis, manibus sceleratis cruci affixum interemistis.

Quem Deus suscitavit, solutis doloribus mortis, eò quòd fieri non poterat ut ipse ab ea retineretur.

Et erit in novissimis diebus (dicit Dominus) effundam de Spiritu meo super omnem carnem: & prophetabunt filii vestri & filiæ vestræ, & juvenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt.

Et quidem super servos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.

Et dabo prodigia in cœlo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem, & ignem & vaporem fumi.

Sol convertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequam veniat dies Domini magnus & manifestus.

Et erit, Omnis quicunque invocaverit nomen Domini, salvus erit.

Viri Israelitæ, audite verba hæc: Jesum Nazarenum, virum approbatum à Deo in vobis virtutibus & prodigiis & signis quæ fecit Deus per illum in medio vestri, sicut & vos scitis.

Hunc definito consilio & præscientiâ Dei traditum per manus iniquorum affigentes interemistis.

Quem Deus suscitavit solutis doloribus inferni, juxta quod impossibile erat teneri illum ab eo.

17 *Erit*, γενήσεται. Vel, *Fiet*: quo dicendi genere solent Hebræi narrationes ferè suas omnes distinguere. *Dies* verò pro temporibus itidem apud eosdem poni solent synecdochicè. ¶ *In quamvis carnem*, ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. Ponitur hic quoque *caro* pro homine, ut alibi sæpe annotavimus. πᾶσαν autem hoc loco non universalem, sed indefinitam esse particulam, & res ipsa ostendit, & sequentia declarant: qua de re diximus aliquid Matth.4.23. & dicemus pleniùs 1.Tim.2.4.

19 *Edam*, δώσω. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Dabo*. Vide Matth.24.24. ¶ *Sursum*, ἄνω. Deest istud ut & κάτω *deorsum*, apud Syrum & Arabem interpretes, ut & apud Joelem: ac fortassis fuit cœli & terræ explicatio, quæ postea in contextum irrepsit. Hæc autem peculiariter refero ad Judæorum gentem, cujus exeidium adversùs Evangelii pertinaces contemtores mox secuturum prædicitur, ut loquitur etiam disertè Christus Matth.24. conjungens tamen illa cum ultimo illo die, quoniam eadem calamitas quæ olim Hierosolymam, tunc universum orbem ejusdem indomitæ contumaciæ sceleris reum opprimet.

22 *Jesum illum Nazaræum*, Ἰησοῦν Ναζωραῖον. Expressimus articulum, cujus vis est hoc loco διακριτική. Vocat autem Jesum Nazaræum Petrus, non ut communi Judæorum errori patrocinetur, sed ut de illo ipso Jesu hîc agi intelligant quem ipsi per contemtum solebant ità vocitare, & additâ hâc inscriptione crucifixerant. ¶ *A Deo*, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Id est, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ: quam enallagen annotavimus Matth.11.19.& 16.21. Marc.8.31. Luc.9.22. & 17.25. ¶ *Approbatum*, ἀποδεδειγμένον. i. (inquiunt Græca scholia) οἷον μὴ ἀμφισβητούμενον, ἀλλ' ἀποδεδειγμένον διὰ τῶν ἔργων ὧν ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς, ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἦν. Id est, *ejusmodi ut de eo ambigi non possit, & qui sit, ex operibus quæ per eum fecit Deus*, tanquam necessariis demonstrationibus, *comprobatus à Deo*: quomodo accipitur idem verbum infr.25.7. Itaq; fallitur Erasmus tum in eo quòd Veterem interpretem putat legisse ἀποδεδεγμένον, ab ἀποδέχομαι. tum etiam in eo quòd maluit interpretari *exhibitum* quàm *approbatum*. Similis error admissus est infrà 1.Cor.2.4 ¶ *Apud vos*, εἰς ὑμᾶς. vel, *Inter vos*, atque adeò spectantibus vobis, sive ut paulò pòst subjicit, *In medio vestri*. Demosthenes περὶ στεφ. Παρελθὼν ὅπως εἰς ὑμᾶς ἃ μὴ ἐπιορκοῦντι. Idem, ἴσασι πάντες ἐν τῷ δήμῳ. Vulg. *In vobis*. Erasmus, *Erga vos*, sed neuter (ut opinor) sensum est assecutus. ¶ *Præstantibus factis*, δυνάμεσι. Alibi consuevimus δυνάμεις convertere *virtutes*, ob eam causam quam exposuimus Matth.7.22. hic autem studuimus vitare amphiboliam, nequis pro δυνάμεσι scriptum putet ἀρεταῖς: quod vocabulum nimis est dilutum.

23 *Præcognitione*, προγνώσει. id est Dei ordinatione & decreto ab æterna ipsius incomprehensibili, in hoc præsertim verè magno mysterio, 1.Tim.3.16. sapientia præstituto, & causas omnes per quas illud Deus exsecutus est ordinis serie antecedente. Vulgata, *Præscientiâ*, quâ voce, intolerabili sanè errore, abutuntur, qui præpostero metu, nè Deus ullo modo ullius mali autor censeatur, ità significari volunt simplicem Dei notitiam, qui ex præscitis & prævisis futuris causis consilium capiat decernendi quod decernit. Hoc autem est prorsus absurdum. Nam è contrario ut certa sit rerum futurarum præscientia, oportet illas certò esse futuras, quod aliunde causam efficientem habeat necesse est. Hæc autem est illud divinæ sapientiæ decretum omnem temporum seriem ordine antecedens: & nisi hanc Dei Sapientiam ac Voluntatem, (quæ duo inseparabilia, & tamen inter se distinguenda istis vocibus, nempe illâ quidem ὡρισμένης βουλῆς, istâ verò προγνώσεως nominibus hoc loco intelliguntur) statuamus esse summam illam omnium rerum causam, consequetur priùs aliquid futurum quàm Deus ut futurum esse decreverit: ac proinde decretum per quod res exsistunt ipsis causis mediis etsi nondum actu præsentibus, tamen prævisis, & ut in mente Dei præexsistentibus subordinari: Dei deniq; creatoris voluntatis causam ab ipsis rebus præscitis suspendi. Itaq; nec *Præscientiam*, nec *Prænotionem* mihi placuit hanc πρόγνωσιν interpretari. *Præcognitionem* autem vocare malui, sicut Cognoscere dicitur Judex, non modò cùm controversiis ipsis intelligendis vacat, sed etiam cùm jus dicit. Quinam autem hoc Dei decreto posito, & tum ordinis serie omne tempus & omnes subordinatas medias causas antecedente, tum quòd ad eventum attinet infallibili, neque tollatur contingentia, neque defectus ullus, nedum vitium ullum in Deum omnia & singula, prout ab æterno sua infinita Sapientia decrevit, in actum proferentem, & ad suos semper justissimos fines perducentem redundet, paucis quidem, sed commodè satis, ni fallor, sum conatus explicare Rom.8.28. ¶ *Manibus sceleratis*, διὰ χειρῶν ἀνόμων. Vulgata & Erasmus, *Per manus iniquorum*. Hæc autem nonnulli cum nomine ἔκδοτον conjungunt, quomodo distinctus est hic locus in plerisque codicibus. Sed præterquam quòd præpositio διὰ non satis commodè connecti potest cum illo nomine aut cum participio λαβόντες, planior etiam erit sententia si adscriptâ distinctione post λαβόντες, (sicut in Græcis scholiis adscribitur) ista potiùs cum sequentibus construantur: nempe vel cum participio προσπήξαντες, ut Judæis Petrus hoc quoque scelus objiciat quòd Christum in manus profanorum hominum, id est Pilati & militum Romanorum, dederint ad necem: vel cum verbo ἀνείλετε. Nam qui interficiendum curat, perinde reus est ac si suâ manu interfecisset. Quod autem attinet ad nomen ἀνόμων, quia non habet adjunctum articulum, apparet non esse subaudiendum ἀνθρώπων, ut convertas *Per manus* hominum *iniquorum*, sed potiùs ità accipiendum ut sumus interpretati. Vide Mar.5.28. ¶ Cruci *affixum*, προσπήξαντες. Vulg. *Affigentes*, neglecto tempore. Nam quòd in quibusdam exemplaribus legitur *Affligentes*, factum est librariorum negligentiâ, vel sciolorum audaciâ. Castellio vertit, *Ad palum alligatum*: falsâ & ineptâ interpretatione. ¶ *Interemistis*, ἀνείλετε. Vide Luc.22.2.

24 *Doloribus mortis*, τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου. Vulgata, *Inferni*, ᾅδου. ut legit etiam Epiphanius in Anchorato, qui tamen ἐν ἀνακεφαλαιώσει legit θανάτου. Syrus quoque & Arabs retinent eam vocem, nempe שאול *scheol*, quam mox ipse Lucas interpretatur ᾅδου. Utrovis autem modo legas idem significabitur, cùm unum altero exponatur, Psal 18.5,& 6. Sed locus iste mihi quidem videtur obscurior quàm præ se ferat. Nec enim fas est arbitrari Christum, cùm semel spiritum emisisset, in ullis doloribus fuisse postea versatum. Itaque cùm mors finem cruciatibus ipsius attulerit, qui dici potest solutis seu mortis seu inferorum doloribus resurrexisse? Græci, ut hunc nodum expedirent, subtilem quidem sed parùm solidam expositionem sunt commenti. Sic enim *dolores mortis* explicant, quasi mors ipsa per prosopopœiam dicatur quodammodo partûs doloribus laborasse, cùm Christum inclusum teneret. At ego *dolores mortis* pro morte dolorum corporis & cruciatûs animi plena accipio: sicut *Abominatio vastationis* pro

Abominanda vastatione accipitur, Matt. 24. 15. & *Damnatio meretricis* pro Damnanda meretrice, Apocal. 17. 1. ex Hebræorum idiotismo. Deinde quamvìs corpus in sepulcro jacens omnis doloris atq; adeò omnis sensûs expers esset (cùm verè ac certò Christus mortuus sit) tamen cùm mors ipsa nihil aliud esse videretur quàm ipsorum cruciatuum ac dolorum quasi victoria ac plenum imperium, Christus meritò dicitur tum demum dolores istos lethales ac mortiferos superasse, cùm mortuus mortem vicit, ut in æternum cum suis Deo vivat. Præterea annotandum est, apud Hebræos unum idémque vocabulum modò *dolorem*, modò *funem* significare, levi tantùm unius puncti discrimine. Nam חבל *chebel* cum seri & segol Græci ὠδῖνα, id est, *Partûs dolorem*: חבל *chebel* cum duobus segolim, χοινίον, id est, *funem* interpretantur: quòd si mihi liceret grammaticorum autoritatem in dubium vocare, sanè dicerem non minùs חבל *chebel* cum quinque punctis, quàm חבל *chebel* cum sex, declarare funem, & quicquid illud est quo aliquid vincitur: nec pro dolore seu morbo aliter quàm translatitiè accipi: idque ità esse apparet ex eo quòd, 2. Sam. 22. 5. & Psalm. 18. 6. cùm priore loco scriptum sit חבלי שאול *cheble scheol*, subjicitur מוקשי מות *mokesche maveth*. Scimus autem hanc consuetudinem esse Davidis, ut plerunque pars una versiculi alteram explicet: ut mihi quidem probabile videatur, חבלי & מוקשי *cheble* & *mokesche* idem prorsus declarare. Suspicor igitur Petrum, cùm ad hunc Davidis locum alluderet, חבלי שאול *cheble scheol*, id est, *vincula mortis* dixisse, Lucam autem Græcam editionem secutum pro δεσμὰς convertisse ὠδῖνας. quod si ità est convertemus, *Solutis vinculis mortis*, & optimè conveniet tum participium λύσας, tum etiam verbum κρατεῖσθαι. Nihil tamen velim mutare ex conjectura. Simile quiddam in eadem voce accidisse videtur Zach. 11. 7. ut ibi annotat doctissimus interpres. ¶ *Eo quòd*, καθότι. Vetus interpres, *Juxta quod*, barbarè & obscurè. Erasmus, *quatenus*, ambiguè. Nam si pro καθ' ὅσον, id est, *in quantum*, accipias, non conveniet sententia. Iidem multò rectiùs sunt interpretati, Luc. 1. 7.

---

25 Δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτὸν, Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντός· ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστὶν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.
26 Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου· ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι·
27 Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.
28 Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου.
29 Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παρρησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαβὶδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης.
30 Προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστὸν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ·
31 Προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν.
32 Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεὸς, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες.

† David enim dicit de eo, Prospiciebam Dominum in conspectu meo semper: quoniam est mihi ad dexteram, nè concutiar.

Propterea oblectatum est cor meum, & exsultavit lingua mea: atque adeò caro mea commorabitur cum spe.

Quoniam non deseres animam meam apud inferos, nec sines Sanctum illum tuum sentire corruptionem.

Notas mihi fecisti vias vitæ, replebis me oblectatione in tui conspectu.

Viri fratres, licet liberè dicere apud vos de patriarcha David, ‖ eum & obiisse & sepultum esse, & monumentum ejus esse apud nos ad hunc usque diem.

Propheta igitur cùm esset, & sciret * Deum jurejurando sibi jurasse, fore ut ex fructu lumbi ipsius, quod ad carnem attinet, Christum illum suscitaret, quem collocaret super ejus throno:

Præscius locutus est de resurrectione Christi, † non derelictam esse apud inferos animam ejus, neque carnem ejus sensisse corruptionem.

Hunc Jesum suscitavit Deus, cujus rei omnes nos sumus testes.

David enim dicit in eum, Providebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam à dexteris est mihi, nè commovear.

Propter hoc lætatum est cor meum, & exsultavit lingua mea: insuper & caro mea requiescet in spe.

Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis Sanctum tuum videre corruptionem.

Notas mihi fecisti vias vitæ, replebis me jucunditate cum facie tua.

Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de patriarcha David, quoniam & defunctus est, & sepultus est, & sepulcrum ejus est apud nos usque in hodiernum diem.

Propheta igitur cùm esset & sciret quia jurejurando jurasset illi Deus de fructu lumbi ejus sedere super sedem ejus:

Providens locutus est de resurrectione Christi, quia neque derelictus est in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem.

Hunc Jesum resuscitavit Deus, cujus omnes nos testes sumus.

† Psal. 16. 8.
‖ 1. Reg. 2. 10. Infrà 13. 36.
* Psal. 132. 11.
† Psal. 16. 10. Infrà 13. 36.
32 Jesum Christum esse Regem æternum designatum testatur Petrus: & ex ipsis Spiritus sancti donis palàm convincit, addito Davidis testimonio.

---

26 *Commorabitur*, κατασκηνώσει. Hebr. ישכן *Jischon*. In sepulcro videlicet, ubi reposita dicitur κοιμᾶσθαι *dormire*, sicut in tabernaculis tamen, non ut in fixo domicilio: quamobrem meliùs convenire *Commorationis* vox quàm *Habitationis* mihi quidem visa est. Nam sic quoque corpus, cujusmodi nunc est, dicitur Tabernaculum 2. Cor. 5. 4. & 2. Pet. 1. 13. ¶ *Cum spe*, ἐπ' ἐλπίδι. Vulg. & Erasmus, *In spe*, impropriè.

27 *Animam meam apud inferos*, τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου. Qui propriâ significatione hoc vocabulum sunt interpretati, & per *inferos* intellexerunt locum quem vulgò vocamus *les enfers*, quasi eò re ipsâ descenderit Spiritus Christi, & ità suum, quem appellant, Limbum fabricarunt, valde profectò sunt hallucinati, cùm nihil ejusmodi testetur Scriptura: & *Descendere ad inferos* propriè quidem significet sepulcro condi, translatitiè vero de iis dicatur qui summis vel animi vel corporis doloribus ità opprimuntur, ut sint ultimo exitio proximi, ut Gen. 37. 35. & 42. 38. 1. Sam. 2. 6. Psal. 18. 6. & 49. 15. & alibi passim. Nam certè Hebræis שאול *scheol*, idem propriâ significatione declarat atque בור *bor*, & קבר *keber*, & שחת *schachath*, quo utitur David in altero hujus versiculi membro, quamvìs Genebrardus id inficietur impudenter. Græci ᾍδην verterunt, quasi tenebrosum locum dicas. Fateor tamen etiam de profundissimis illis subterraneis locis idem vocabulum interdum dici, quos alibi Scriptura vocat *Abyssum*, unde etiam *portæ inferorum* nominantur Matth. 16. vers. 18. & dives ille apud inferos collocatur in summo cruciatu, Luc. 16. 23. & rogant dæmones nè mittantur in abyssum Luc. 8. 31. Sed quid quisque locus ferat diligenter animadvertendum. Dico igitur nunquam prætermissuros fuisse Evangelistas istiusmodi historiam descensûs animæ Christi ad inferos, & arbitror (quod cum veterum pace dictum sit) somnia esse quæcunque de hac re apud illos commemorantur. Nam hic locus eò non spectat, ut apparet ex verbis ipsius Petri v. 29. ubi duntaxat mortis, sepulturæ & corruptionis Davidis meminit: minimè certè, ut plena esset illius cum Christo collatio, prætermissurus illos inferos in quibus tamdiu derelictus fuerit David. Et quod attinet ad locum 1. Pet. 3. 19. nihil ejusmodi ibi significari, suo loco ostendemus. Sed eum errorem auxit quidam non ità pridem mirum in modum, ausus scribere Christi animam verè ad loca illa puniendis reprobis destinata pervenisse, & ibi quoque pœnas nostris peccatis debitas luisse. Nam (inquit) alioqui non erit plena ipsius pro nobis satisfactio. Atqui si verum hoc esset, nè corpori quidem parcendum erat, & totus Christus ad inferos illos erat detrudendus, cùm peccati stipendium sit mors æterna, non animæ tantùm respectu, sed etiam corporis. Quid verò? cùm diceret Christus, *Tristis est anima mea usque ad mortem*, cùm sanguinis grumos sudaret, cùm sese contentissimâ voce quereretur à Deo suo derelictum, annon luebat ipsius anima pœnas nostris peccatis debitas? Sed ad rem tandem venio. Dico igitur שאול *scheol* in hoc loco propriâ significatione accipiendum pro *sepulcro* & ANIMAM MEAM, vel loco pronominis ME accipi, sicut vulgò dicimus *ma personne*, ut dicitur Deus jurasse per animam suam, id est per seipsum, Amos 6. 8. & interfici dicitur anima, ut Ezech. 41. 15. vel pro VITAM MEAM, quæ quodammodo videtur sepulcro obrui quamdiu corpus illic mortuum jacet: ut quod dicit idem Propheta Psalm 33. 19. animam erui à morte, & Psal. 89. 49. erui animam è manu שאול *scheol*, id est sepulcri, sit vera hujus loci explicatio. Nam ibi quoque Græcus interpres sic habet, Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὃς ῥύσεται τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς ᾅδου. Denique simplicissima videtur expositio, cùm cadaver in sepulcro deponatur, ut idem quoque dicatur in sepulcro non deseri. Neque enim Petrus hic disputat de animi immortalitate, sed de corporis resurrectione, eáque ejusmodi ut nulla præcesserit corruptio: quam resurrectionem David non sibi (quem constat mortuum, sepultum & in sepulcro in pulverem redactum fuisse) sed Christo tribuit. Ac nè quis cavilletur, me inter istas interpretationes veluti fluctuare, animadvertat lector, quamcunque istarum trium sequatur, eandem manere sententiam. נפש *nephesch* autem, id est, ANIMAM, & pro eo quod vulgò *personne* vocamus, & pro VITA non minus frequenter accipi, quàm pro altera illa hominis parte nemo inficiabitur qui fuerit in sacris libris versatus. Pro mortuo homine usurpari negat quidem Castellio, atque adeò nomine שאול *scheol* sepulcrum significari. Quid enim non audent summè impudentes & nullo judicio præditi homines? Ego verò, & Hebræos & rationem ipsam secutus, affirmo נפש *nephesch* pro cadavere poni Levit. 19. 27. & 21. 1, & 11. & Num. 5. 2. & 9. 10. & Agg. 2. 14. sic hunc locum Hieronymo etiam explicante. Sed & *animam* Latinè dici de homine defuncto probatur ex Virg. lib. Æneid. 11. *Ite ait*, Æneas, *egregias animas quæ sanguine nobis Hanc patriam peperere suo*. Itaque in priore nostra editione rectè interpretatus eram, NON DERELINQUES CADAVER MEUM IN SEPULCRO. quod tamen nunc mutavi, ut iis obsequar qui conquesti sunt me à Græcis verbis discessisse, & nomine *Cadaveris*, (inscitiâ certè potiùs Latini sermonis quàm recto ullo judicio) offenduntur. ¶ *Sines*, δώσεις. Hebr. תתן *titten*: quod etiam accipitur ἀντὶ τοῦ ἐᾶν, καὶ συγχωρεῖν, ut Gen. 31. 7. Vulg. ad verbum, *Dabis*. ¶ *Sanctum illum tuum*, τὸν ὅσιόν σου. id est, Me qui sum tuus ille SANCTUS. Cæterùm in Hebræo contextu non scribitur קדוש *kadosch*, sed חסיד *chasid* quod munificum & ad benefaciendum propensum declarat;

declarat: hic verò & aliis multis locis, meo quidem judicio, passivè accipitur, & eum significat quem Deus singularibus beneficiis affecerit, quem Gallicè vocamus *favorit*. ¶ *Sentire*, ἰδεῖν. Hebraicè לראות *liroth*. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Videre*. Sed alibi diximus *Videre* interdum accipi pro αἰσθάνεσθαι, atque adeò pro πάσχειν, ut Joan. 8. 51. ¶ *Corruptionem*, διαφθοράν. Græci interpretes rectè omnino hunc locum expresserunt. Nam שחת *schachath* apud Hebræos ideo significat sepulcrum, quòd corpora corrumpat. Itaque dici quidem potest Dominus vidisse שאול *scheol*, vel בור *bor*, vel קבר *keber*, non autem שחת *schachath*, nisi ἀκύρως accipias: ac proinde Syrus & Arabs interpretes rectè usurparunt vocem Hebræam כלה *chalah*, quæ consumtionem declarat, sive quod alicui rei finem imponit.

28 *Notas mihi fecisti*, ἐγνώρισάς μοι. Id est, aditum mihi ad veram vitam patefecisti: me denique fecisti veræ vitæ participem. Nam in hoc dicendi genere, cujus plurima exstant exempla, præsertim in Psalmis, docere dicitur Deus quos donorum suorum participes facit. ¶ *Replebis me*, πληρώσεις με. Hebr. שבע *sabah*. Itaque suspicor initio fuisse scriptum πλήρωσις, ità ut subaudiatur verbum ἐστί, *Est*, ut habent Hebræa, vel πληρώσεις εὐφροσύνης, sub. εἶναι, & pronomen με postea irrepserit: quamvis sic etiam legant Syrus & Arabs interpretes. Itaque μετὰ τοῦ προσώπου σου converti, *In tui conspectu*.

29 *Licet*, ἐξόν. Id est ἔξεστι, ex Hebræorum idiotismo omnino noto. Erasmus autem putavit hoc absolutè poni, ut ferè solet apud Atticos. Ideo vertit, *Quandoquidem licet*: sed non satis cohærente versiculi sequentis constructione. ¶ *Ad hunc usque diem*, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης. Prodigiosum est tot barbaros & crudelissimos hostes qui urbem postea everterunt, regio sepulcro pepercisse: & fortassis non vana est eorum conjectura, qui instauratâ urbe putant fuisse quoque regum monumenta renovata. Sed quod scribit Josephus de immensis thesauris tot seculis post sepultum Davidem & toties eversam urbem, primùm ab Hircano, deinde ab Herode ex illius sepulcro erutis, mihi nè verisimile quidem videtur.

30 *Jurejurando jurasse*, ὅρκῳ ὤμοσεν. Hebraicas ejusmodi repetitiones, quibus etiam interdum Attici utuntur, alibi notavimus non mediocre pondus addere sententiæ. Itaque dicitur Dominus *jurejurando jurasse*: id est, non simpliciter, sed solenni quadam formulâ & conceptis verbis, Davidi promisisse id de quo agitur. ¶ *Ex fructu lumbi ipsius*, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ. Hebraica veritas Psalmo 132. habet מפרי בטנך *mippeni bitnecha*, id est ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου, *è fructu ventris tui*, ut verterunt etiam Græci. Vocant autem Hebræi sobolem *fructum ventris*. quibus verbis beata Maria virgo hic significatur. ¶ *Quod ad carnem attinet Christum illum suscitaret*, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν. In Oecumenii scholiis & editione Frobeniana legitur ἀναστῆσαι, & subjicitur hoc membrum proximè sequenti, hoc modo videlicet, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν Χριστόν, προϊδὼν ἐλάλησεν, quam lectionem non video cur amplecti non liceat, si καθίσαι & ἀναστῆσαι significatione futuri accipias (ut sunt apud Hebræos frequentes istæ permutationes) & ἀναστῆσαι cum participio προϊδὼν conjungas. Certè ut hanc lectionem non improbem, duæ causæ faciunt: una, quòd nisi ità legas, videtur discerpi testimonium ex Psalmo 132. petitum: altera, quòd verbum ἀναστῆσαι videtur meliùs præsenti argumento quadrare, si de resurrectione Christi accipiatur, quàm si ad Christi incarnationem referas. Postremò, sicut εἰδὼς ad jusjurandum illud pertinet, ità videtur aliquid desiderari quod cum participio προϊδὼν connectatur. Scio tamen non deesse quæ istis opponantur. Videtur enim Petrus cum versiculo illo 11. Psal. 132 conjungere quod scriptum est 2. Sam. 7. 11. ubi utitur Propheta verbo קום *Kum*, pro quo Græci interpretes verterunt ἀναστήσω. Neque quicquam impedit quominus verbum ἀναστῆσαι hoc etiam loco de resurrectione commodè accipiatur: quia tum demum etiam dicitur Christum verè genuisse (id est re ipsâ quòd filius ipsius esset comprobasse) Pater eo die quo illum suscitavit à mortuis, ut interpretatur Paulus Rom. 1. 4. & infrà 13. 33. Postremò participium προϊδὼν commodè cum iis quæ sequuntur construi potest. Itaque eam lectionem sum amplexus quam in omnibus vetustis codicibus inveni. Notandum est tamen, in Vulgata editione totum hoc membrum deesse. Sic enim in ea legitur, *Quia jurejurando jurasset illi Deus de fructu lumbi ejus sedere super sedem ejus: providens locutus est*. neque hanc particulam etiam legit Irenæus hunc locum citans lib. 3. cap. 12. Arabs autem interpres legit, Ἐγὼ ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος σοῦ ἀναστήσω, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σοῦ. id est, *Ego ex fructu lumborum tuorum excitabo* quem *in throno tuo collocem*, ut & Syrus. Postremò sciendum est, *Carnis* appellatione servi formam intelligi, quam accepit Filius Patri æqualis: id est veram hominis naturam non tamen quatenus corrupta est, sed duntaxat quatenus res est à Deo creata ex Mariæ substantia, ut fieret Adam secundus è cœlo in Spiritum vivificantem. ¶ Quem *collocaret*, καθίσαι. Heb. להושיב *leaschibh*. Vulg. & Erasmus *Sedendi* verbo uti maluerunt: sed mihi quidem videtur verbum activum respondere verbo אשית *aschith*, quo utitur ipse David Psal. 132. 11.

32 *Cujus rei*, οὗ. Sic placuit istud interpretari, quasi videlicet neutro genere ponatur, potiùs quàm vel ad Christum, vel ad Deum referre: quæ tamen expositiones possunt etiam convenire.

---

33 Τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ Θεοῦ ὑψωθεὶς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε.

34 Οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς· λέγει δὲ αὐτὸς, ‖ Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

‖ *Psal.* 110. 1.

35 Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

36 Ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ ὅτι Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε.

37 Ἀκούσαντες δὲ κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, Τί ποιήσομεν ἄνδρες ἀδελφοί;

38 Πέτρος δὲ ἔφη πρὸς αὐτούς, Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

38 Resipiscentia & remissio peccatorum in Christo sunt duo Evangelii ac proinde nostræ salutis capita. Obtinentur autem ex promissionibus per fidem apprehensis: & per baptismum, quicum est conjuncta Spiritûs sancti virtus, in nobis obsignantur.

39 Ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακρὰν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν.

40 Is demum verè aggregatur Ecclesiæ qui sese ab impiis segregat.

40 Ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διεμαρτύρετο καὶ παρεκάλει, λέγων, Σώθητε ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης.

Itaque dexterâ Dei sursum sublatus, & promisso Spiritu sancto accepto à Patre, effudit hoc quod vos nunc videtis & auditis.

Nec enim David ascendit in cœlos: sed dicit ipse, ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,

Usquedum statuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

Certò sciat ergò tota domus Israelis quòd Deus hunc fecerit Dominum & Christum, hunc ipsum inquam Jesum, quem vos crucifixistis.

Qui verò hæc audierunt compuncti sunt corde, & dixerunt ad Petrum ac reliquos Apostolos, Quid faciemus viri fratres?

Petrus autem ait ad eos, Resipiscite, & baptizetur unusquisque vestrûm in nomen Jesu Christi in remissionem peccatorum: & accipietis donum Spiritûs sancti.

Vobis enim *facta est* promissio, & liberis vestris, & omnibus longè pòst *futuris*, quoscunque videlicet advocaverit Dominus Deus noster.

Aliisque sermonibus pluribus obtestabatur, & exhortabatur *eos*, dicens, Servemini ex gente ista prava.

Dexterâ igitur Dei exaltatus, & promissione Spiritûs sancti acceptâ à Patre, effudit hunc quem vos videtis & auditis.

Non enim David ascendit in cœlum: dicit autem ipse, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,

Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

Certissimè sciat ergò omnis domus Israel, quia & Dominum eum & Christum fecit Deus, hunc Jesum quem vos crucifixistis.

His autem auditis compuncti sunt corde, & dixerunt ad Petrum & ad reliquos Apostolos, Quid faciemus viri fratres?

Petrus verò ad illos, Pœnitentiam (inquit) agite, & baptizetur unusquisque vestrûm in nomine Jesu Christi in remissionem peccatorum vestrorum: & accipietis donum Spiritûs sancti.

Vobis enim est repromissio, & filiis vestris, & omnibus qui longè sunt, quoscunque advocaverit Dominus Deus noster.

Aliis autem verbis plurimis testificatus est, & exhortabatur eos, dicens, Salvamini à generatione ista prava.

---

33 *Dexterâ*, τῇ δεξιᾷ. Heb. בימין *bejamin*, pro virtute ac potentia, ut Psal. 44. 4. Arabs autem interpres legit, πρὸς τὴν δεξιάν, *ad dextram*, ut Eph. 4. 10. ¶ *Et promisso Spiritu sancto accepto*, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβών. Vulg. & Erasmus, *Promissione Spiritûs sancti acceptâ*. quem Hebraismum exposuimus Mat. 14. 25. & supr. v. 24. ¶ *Hoc*, τοῦτο. Id est hoc linguarum donum, & mirificam arcanorum Dei cognitionem. Vulg. *hunc*, videlicet Spiritum sanctum. Subaudivit enim τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Sed illud malo quod etiam apertè dicitur infrà 38, & à Syro & Arabe interpretibus hic exprimitur, ut qui legerint τοῦτο τὸ δῶρον.

34 *Ascendit in cœlos*, ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς. Corpore videlicet, utpote quod fuerit in sepulcro putrefactum: cùm è contrario corpus Christi incorruptum in eo manserit, imò animâ sursum receptâ resurgens, supra cœlos fuerit jam tum re ipsâ evectum. Nam alioqui Spiritus in Domino morientium Christo aggregari testatur illud Pauli, *Cupio dissolvi & esse cum Christo*, & quod ait Christus de Abrahæ sinu. Sed hic agitur de prærogativa Christi ad quem propriè refertur Psal. 16, figuratè verò ad Davidem: neque id sine exceptione, ut ex ista in cœlum ascensione Christi corpori propria liquet: quamvis sit quoque tandem secuturus suo tempore Davidis quoq; & fidelium omnium redivivorum ad Christum Dominum suum ascensus 1. Thess. 4. 17. ut non immeritò David eodem hoc Psal. 10. 9. de hoc tanto beneficio, tanquam sibi cum ipso Christo communi exsultarit. Sed & hinc etiam liquet quàm hallucinati sint qui aliud quàm Sepulcrum per Scheol intellexerunt, & per Animam in sepulcro aliud quàm Corpus in sepulcro depositum.

36 *Fecerit*, ἐποίησεν. Id est, Constituerit & in eam dignitatem evexerit: ut siquis dicatur rex aut potens imperator factus. Nam *Christi* nomen ut alibi passim, ità etiam hoc in loco Regem à Deo unctum & designatum declarat, ut norint Judæi Jesum ideo *Christum* vocatum quòd re verâ talis esset. Quod igitur Ariani hunc etiam locum proferebant ut docerent tempus fuisse quo Christus non erat, siquidem eum fecit Deus, ità est non modò

modò impiè, sed etiam ineptè dictum, ut nè mereri quidem responsum videatur. Nam præterquam quòd in hac tota concione Petrus de Christo secundùm carnem loquitur, quatenus videlicet mortuus ac sepultus resurrexit, & in cœlos ascendit, nimirum sese suæ gentis ruditati accommodans, illud etiam constat, *Faciendi* verbum hoc loco non referri ad οὐσίαν, sed ad statum & dignitatem summam, in quam est Christus evectus, sicut describit Apostolus, Eph. 1.21. & 4.10. & Phil. 2.9. & 10. ¶ *Hunc ipsum* inquam *Jesum*, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν. In superiore membro fieri potest ut redundet pronomen αὐτὸν, ex idiotismo Hebræorum, quod ideo etiam expunxit Erasmus. Sed cùm post ἐποίησε adscripta sit distinctio in omnibus codicibus, puto hic non redundare, & hæc potiùs per epanalepsin explicanda; cujus exempla annotavimus Joan. 1.16. & alibi sæpe.

37 *Qui verò hæc audierunt*, Ἀκούσαντες δὲ, sub. ταῦτα, pro οἱ δὲ ἀκούσαντες, ut infrà 4.24. vide infrà 19.4.

38 *In nomen Jesu Christi*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ. id est dans Christo nomen, cujus mortis sepulturæ ac resurrectionis simus in baptismo participes, cum peccatorum remissione. Nec enim hoc declarat formulam baptismi, sed finem & scopum. Deest tamen hoc membrum apud Syrum interpretem.

39 *Promissio*, ἐπαγγελία. vel, *Pollicitatio*. Neque enim desunt qui inter *Polliceri* & *Promittere* hoc discrimen statuant, quasi illud de eo quod ultro promittas, istud verò de mutua stipulatione dicatur. Est autem notanda hæc propria significatio ἐπαγγελίας à doctissimo Budæo observata, quæ gratuitum esse Dei promissum declarat. Vulgata & Erasmus *Repromissionem* interpretantur, nescio quâ ratione adducti. ¶ *Longè post futuris*, τοῖς εἰς μακρὰν sub. ἐσομένοις. ut hoc sit pro quo passim dicitur, In generationem & generationem, vel, In secula seculorum, sive, In mille generationes, Exod. 20.6. Vulgata & Erasmus, *qui longè sunt*, τοῖς μακρὰν sub. οὖσι. quod in nullis exemplaribus inveni, nec facilè admisero. Opponuntur enim τοῖς ἐγγὺς, non οἱ εἰς μακρὰν, sed οἱ μακρὰν, τοῖς ἐγγὺς, id est *iis qui propè*, Judæis videlicet, *ii qui procul*, Gentes nimirum, Esa. 57.19. interprete Paulo, Ephes. 2.17. Gentium autem vocationis arcanum Petrus nondum norat, nec etiam si nosset, tunc Judæis adhuc novitiis id patefieri expediebat.

40 *Obtestabatur*, διεμαρτύρετο, id est, Interpositâ Dei autoritate, atque adeò per ipsius Dei nomen monebat, ut præscribit Timotheo suo Paulus 2. Tim. 2.14. Vulgata & Erasmus, *Testificatus est*. id est palàm ac apertè testatus: quæ significatio videtur hoc quidem loco non satis expressa. ¶ *Servamini*, σώθητε. id est eripite vos, ut vertit Arabs, sicut vulgò dicimus, *sauvez vous*. Hebr. השמרו *hischschameru* in Niphal, reciprocâ transitione, pro quo Vulgata vertit *Salvamini*, barbarè. Sed expressè usus est hoc verbo Lucas ut ostenderet ipsarum animarum salutem positam esse in discessione à profanorum cœtibus.

---

41 Οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐβαπτίσθησαν· καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι.
42 Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων, καὶ τῇ κοινωνίᾳ, καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, καὶ ταῖς προσευχαῖς.
43 Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος· πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο.

44 Πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά.
45 Καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον, καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι, καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε.
46 Καθ' ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας·
47 Αἰνοῦντες τὸν Θεὸν, καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. Ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.

Qui ergò libenter receperunt sermonem ejus, baptizati sunt: & additæ sunt *Ecclesiæ* die illo animæ quasi ter mille.
Perdurabant autem in doctrina Apostolorum, & communicatione, & fractione panis, & orationibus.
Obortus est autem omnibus metus: multáque prodigia & signa per Apostolos fiebant.

Omnes autem qui credebant, erant eodem *loci*, & habebant omnia communia.
Et possessiones ac facultates vendebant, & dispertiebant ea omnibus, prout cuique opus erat.
Et quotidie perdurantes concorditer in templo, ac frangentes domatim panem, capiebant cibum cum exsultatione & simplicitate cordis:

Laudantes Deum, & habentes gratiam apud totum populum. Dominus autem addebat quotidie Ecclesiæ qui salvi fierent.

Qui ergò receperunt sermonem ejus, baptizati sunt. & appositæ sunt in die illa animæ circiter tria millia.
Erant autem perseverantes in doctrina Apostolorum, & communicatione fractionis panis, & orationibus.
Fiebat autem omni animæ timor: multa quoq; prodigia & signa per Apostolos in Jerusalem fiebant: & metus erat magnus in universis.
Omnes etiam qui credebant, erant pariter, & habebant omnia communia.
Possessiones & substantias vendebant, & dividebant illa omnibus, prout cuique opus erat.
Quotidie quoque perdurantes unanimiter in templo, & frangentes circa domos panem, sumebant cibum cum exsultatione & simplicitate cordis.
Collaudantes Deum, & habentes gratiam ad omnem plebem. Dominus autem augebat qui salvi fierent quotidie in id ipsum.

41 Insigne virtutis Spiritûs sancti exemplum. Non baptizantur autem adulti nisi fidem professi.
42 Veræ Ecclesiæ signa sunt, doctrina Apostolica, charitatis officia, Sacramentorum administratio pura, & vera invocatio communis.
43 Dominus, quoties expedit, extraneorum rabiem frænat, ut Ecclesia plantari & recreari possit.
44 Charitas efficit omnia communia, quod ad usum quidem attinet, pro necessitatis ratione.
46 Fideles initio non tantùm ad audiendum verbum, sed etiam ad capiendum cibum, magno cum fructu conveniebant.

---

41 *Additæ sunt* Ecclesiæ, προσετέθησαν. Supplevi *Ecclesiæ* vocem ex versu hujus capitis ultimo.

42 *Et communicatione*, καὶ κοινωνίᾳ. Variat hujus loci scriptura. Vetus enim Latinus interpres legit, καὶ κοινωνίᾳ κλάσεως τοῦ ἄρτου καὶ ταῖς προσευχαῖς, *& communicatione fractionis panis & precibus*. Syrum autem interpretem apparet legisse, καὶ ἐκοινώνουν ἐν ταῖς προσευχαῖς καὶ τῇ κλάσει τῆς εὐχαριστίας, *Et communicabant in precibus & fractione Eucharistiæ*. quod etiam sequitur Arabs interpres, eo excepto quòd pro τῆς εὐχαριστίας habet τοῦ ἄρτου. Hæc autem utraque eòdem recidunt, & explicant duas istius communicationis species, preces videlicet, & cibi sumtionem in communi cœtu: quod mihi maximè probatur. Quod si quis præferre malit receptam lectionem, in qua etiam nihil volui immutare, istius κοινωνίας nomen, à fractione panis & precibus in illo communi cœtu haberi consuetis distinctæ, significabit illam facultatum communicationem, & alia Christianæ charitatis officia. ¶ *Et fractione panis*, καὶ κλάσει τοῦ ἄρτου. Novum genus dicendi in re nova usurpandum fuit. Novum autem appello, Græcorum ac Latinorum auribus inauditum, priusquam Christi Ecclesiæ accenserentur. Cæterùm apparet, ex Hebræorum more, (qui *panis* appellatione omnem cibum intelligunt, & panibus utebantur latioribus ac minus spissis, ut frangerentur potiùs quàm cultris secarentur) factum esse ut mutuus convictus, ipsique adeo convivia, quæ unà agitare solebant, nomine *fractionis panis* intelligerentur. In illis autem conviviis quæ *Agapas* vocabant, solitos etiam fuisse sacram Domini Cænam usurpare, liquet ex 1. Cor. 11. qua de re agitur Tertull. Apolog. cap. 39. & in aliis veterum Scriptis. Sed tamen latiùs patere dico hanc panis fractionem, quâ nimirum communis ille convictus significetur: neque Syro interpreti assentior, illud ad Eucharistiam restringenti.

43 *Omnibus*, πάσῃ ψυχῇ. id est πᾶσι. Est enim Hebræa synecdoche ac periphrasis, nequis in *Animæ* nomine aliquid mysterii subesse putet. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Omni animæ*. ¶ *Fiebant*, ἐγίνετο. Vulgata & Syrus addunt ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ, *in Jerusalem*, & Arabs, *in loco sancto*, sicut illam vocare Arabes consueverant sæpiùs quàm suo nomine. Sed Latinus habet præterea, *& metus erat magnus in universis*, καὶ φόβος ἦν μέγας ἐν πᾶσι, quod in nullis Græcis codicibus inveni.

44 *Eodem loci*, ἐπὶ τὸ αὐτὸ. vel, *Simul*, ut infrà 3.1. Vulgata, *Pariter*. Erasmus, *Conjunctim*. Ego verò communes Ecclesiæ cœtus existimo significari cum mutua in eandem doctrinam consensione & summa animorum concordia. ¶ *Communia*, κοινά. Usu videlicet charitatis quæ certâ ratione exercebatur, ut ex proximo versiculo constat. Nimiùm igitur sunt impudentes qui Platonis delirium secuti, MEUM & TUUM tolli Evangelicâ doctrinâ ex hominum societate volunt. Quid igitur de mendicabulis illis statuendum, qui paupertatis, id est ex alieno vivendi & animas negotiandi votum, Apostolicam vitam appellant?

45 *Possessiones ac facultates*, τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις. Quamvis utroque hoc vocabulo in genere declaretur quicquid quispiam in bonis habet, puto tamen hoc loco ὑπάρξεις vocari *moventia*, quæ vocant, *bona*: κτήματα verò τὰ χωρία, id est *prædia ac possessiones*. Ità enim hoc vocabulum explicatur infrà 5.1. & 3. Sed nec Syrus interpres nec Arabs καὶ τὰς ὑπάρξεις legunt.

46 *Frangentes panem*, κλῶντες ἄρτον, i. Vescentes: ut paulò antè exposuimus. Quod igitur Græca scholia ex hoc loco eliciunt, parcè ac frugaliter eos vixisse, verum quidem est, sed non satis solido fundamento nititur, cùm hæc formula apud Hebræos etiam in solennibus & lautis conviviis usurpetur, ut Gen. 43.25. & 34. & alibi sæpe. ¶ *Domatim*, κατ' οἶκον. ut mox καθ' ἡμέραν, *quotidie*, & κατὰ πόλιν, *oppidatim*, Luc. 8.1. & Tit. 1.5. pro quo magis usitatum fuerit κατ' οἴκους, ut etiam scribitur in meo vetustissimo codice. Vulg. *Circa domos*, barbarè & obscurè. Subauditur autem particula universalis distributivè, ut apparet ex plena constructione, Act. 15.21. κατὰ πᾶν σάββατον, in quo versu exstat plenæ & ellipticæ orationis exemplum: & Act. 15.36. κατὰ πᾶσαν πόλιν. Ista autem duo, nempe ἐν τῷ ἱερῷ, *in templo*, ubi ad docendum publicè conveniebant cùm spatiosæ ibi essent porticus, & κατ' οἶκον, i. *Domatim*, inter se opponuntur, ut etiam infrà 5.42. ac proinde falsa est eorum interpretatio, qui κατ' οἶκον interpretantur ἐν οἴκῳ, & *domus* nomine ipsum templum intelligunt. quamvis etiam κατ' οἴκους numero multitudinis, interdum pro ἐν οἴκοις i. *Domi*, accipiatur, ut apud Herodotum in Erato, Μιλτιάδης δὲ ἀπικόμενος εἰς Χερρόνησον εἶχε κατ' οἴκους, *continebat se domi*, & apud Euripidem Helenâ, τὰ μὲν γὰρ κατ' οἴκους εὐτυχοῦμεν ὦ φίλαι. Sed multitudo eorum qui jam nomen dederant Christo Hierosolymis, jam tum proculdubio prorsus requirebat ut ad communem illum convictum plures ad id domus commodæ deligerentur, sicut videmus in urbibus populosis Ecclesiam cujusque civitatis in plures παροικίας distributam. quod etiam indicat distributiva præpositio, quamvis cum numeri singularis nomine constructa, ut prolatis exemplis ostendimus. Erasmi verò inter-

interpretatio *per singulas domos*, videtur quidem idem esse atque Domatim, sed tamen repudianda est propter ambiguitatem: quoniam singularum domorum appellatione, cujusque domus privatæ significantur, quâ interpretatione communis ille in ædibus certis, quot opus fuit, convictus tolli videretur. ¶ *Capiebant cibum*, μετελάμβανον τροφῆς. Erasmus, *Invicem capiebant cibum*, Ego verò malim dicere, *Unà capiebant cibum*, siquidem libeat præpositionem μετὰ ad communem illum victum referre. quò respiciens Syrus interpres vertit, *Et frangebant*, (id est in commune conferebant distribuendam) *portionem*, (id est quod quisque de suo afferebat) nisi malimus *portionis* nomine ipsos cibos distributos intelligere. ¶ *Cum exsultatione*, ἐν ἀγαλλιάσει. Poni ἐν pro σὺν ex Hebræorum idiotismo, alibi observavimus. Sed hæc in quibusdam exemplaribus construuntur cum verbo μετελάμβανον, in aliis verò cum participio αἰνοῦντες. ¶ *Et simplicitate cordis*, καὶ ἀφελότητι καρδίας. *Simplicitatem cordis* vocat quæ à Græcis dicitur etiam ἁπλότης, unde ἁπλῶς, id est ἄνευ κακίας. sed hæc significatio accommodanda est ad id de quo agitur. Itaque his vocabulis declaratur, omnia inter istos bonâ fide gesta fuisse initio, nullos fuisse μεμψιμοίρους, nullas exquisitas delicias, quosvis de suo libenter & alacri animo cum fratribus communicasse: quod Paulus 2. Cor. 9. 13. vocat ἁπλότητα κοινωνίας: verè denique fuisse δαῖτας ἐΐσας, ut loquitur Homerus. Sed summa ista pax & conjunctio, nè in his quidem conviviis quibus præerant Apostoli, integra permanere potuit, ut apparet infrà ex initio capitis sexti, & iis quæ commemorat Paulus 1. Cor. 11. & Judas vers. 12. Sic etiam veterum sacrarum scholarum cœnobia in superstitionum & omnium vitiorum lustra mox degenerarunt.

47 *Habentes gratiam*, ἔχοντες χάριν. i. Grati & accepti populo. Sic Plinius lib. 19. cap. 1. *Candor æquè in Faventinis, sed lanugo nulla: quod apud alios gratiam, apud alios offensionem habet.* ¶ *Ecclesiæ*, ἐκκλησίᾳ. Erasmus hoc loco vertit, *Congregationi*. Vulgata, *Augebat qui salvi fierent quotidie in idipsum*, ut solet interpretari ἐπὶ τὸ αὐτό. Meus autem vetustissimus codex habet utrumque, nempe ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐκκλησίᾳ: & tum Syrus interpres tum etiam Arabs, *Ecclesiæ* nomen legerunt. Sed mihi suspectus est articulus τοὺς additus participio σωζομένους contra Græcæ linguæ usum, si pro *Servandis*, sive, *Qui salvi fierent* accipias. Itaque veram hanc esse scripturam & interpretationem conjicio, καὶ προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ, *Et aliquos quotidie addebat Ecclesiæ qui salvi fierent*, vel, si libeat articulum τοὺς retinere, & ex meo vetustissimo codice legere ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ: *Et augebat* (numero videlicet) *eos qui sese quotidie servandos recipiebant in Ecclesiam.* Illud verò ἐπὶ τὸ αὐτὸ Vetus interpres (ut ex Chrysostomo quoque & Græcis codicibus liquet) malè isti periodo adjunxit, cùm ad sequentem narrationem pertineat.

---

1 Christus claudum quendam natum, hominem notum omnibus, loco & tempore celebri, per manus Apostolorum sanans, partim eos qui crediderant confirmat, partim alios credituros vocat.

ΚΕΦ. γ'.

Ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐννάτην.

2 Καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ἐβαστάζετο· ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην Ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν.

3 Ὃς ἰδὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερὸν, ἠρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν.

4 Ἀτενίσας δὲ Πέτρος εἰς αὐτὸν σὺν τῷ Ἰωάννῃ, εἶπε, Βλέψον εἰς ἡμᾶς.

5 Ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ' αὐτῶν λαβεῖν.

6 Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχει μοι· ὃ δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι, Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου ἔγειραι καὶ περιπάτει.

7 Καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἤγειρε· παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά.

8 Καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη, καὶ περιεπάτει, καὶ εἰσῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν, περιπατῶν καὶ ἀλλόμενος, καὶ αἰνῶν τὸν Θεόν.

9 Καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα καὶ αἰνοῦντα τὸν Θεόν.

10 Ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ καὶ ἐπλήσθησαν θάμβους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ.

11 Κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ στοᾷ, τῇ καλουμένῃ Σολομῶντος, ἔκθαμβοι.

CAP. III.

Cæterùm Petrus & Joannes simul ascendebant in templum, sub horam orationis, *nempe* nonam.

Quidam autem vir claudus ab utero matris suæ, portabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi quæ dicitur Speciosa, ut peteret eleemosynam ab ingredientibus in templum.

Is cùm vidisset Petrum ac Joannem ingressuros in templum, rogavit ut eleemosynam acciperet.

Intentis autem in eum oculis Petrus cum Joanne, dixit, Aspice ad nos.

Ille igitur attendebat eos, sperans se aliquid ab eis accepturum.

Petrus autem dixit, Argentum & aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do, In nomine Jesu Christi Nazaræi surge & ambula.

Et prehensâ manu ejus dexterâ, erexit *eum*: illico verò solidatæ sunt plantæ ipsius ac malleoli.

Et exsiliens stetit, & ambulavit, & ingressus est cum eis in templum, ambulans & saliens, & laudans Deum.

Viditque eum totus populus ambulantem & laudantem Deum.

Et eum agnoverunt illum esse qui ad *petendam* eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt pavore & stupore super eo quod ei contigerat.

Cùm autem claudus ille qui sanatus fuerat teneret Petrum & Joannem, cucurrit totus populus ad eos in porticum quæ appellatur Solomonis expavefactus.

CAP. III.

Petrus autem & Johannes ascendebant in templum ad horam orationis nonam.

Et quidam vir qui erat claudus ex utero matris suæ bajulabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, ut peteret eleemosynam ab introeuntibus in templum.

Is cum vidisset Petrum & Johannem incipientes introire in templum, rogabat ut eleemosynam acciperet.

Intuens autem in eum Petrus cum Johanne, dixit, Respice in nos.

At ille intendebat in eos, sperans se aliquid accepturum ab eis.

Petrus autem dixit, Argentum & aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do, In nomine Jesu Christi Nazareni surge & ambula.

Et apprehensâ manu ejus dexterâ, allevavit eum, & protinus consolidatæ sunt bases ejus & plantæ.

Et exsiliens stetit & ambulabat, & intravit cum illis in templum ambulans & exsiliens, & laudans Deum.

Et vidit omnis populus eum ambulantem & laudantem Deum.

Cognoscebant autem illum quòd ipse erat qui ad eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt stupore & ecstasi in eo quod contigerat illi.

Cùm tenerent autem Petrum & Johannem, cucurrit omnis populus ad eos ad porticum quæ appellatur Solomonis, stupentes.

---

1 *Sub horam*, ἐπὶ τὴν ὥραν. Sic Thucydides, ἐπὶ τὴν ἕω, *sub auroram exortum*. Vulgata & Erasmus, *Ad horam*. ¶ Nempe *nonam*, τὴν ἐννάτην. Nisi hoc addas aut aliquid simile, videbuntur horæ minimùm novem constitutæ ad habendas preces, cùm potiùs significetur horam nonam fuisse precationi consecratam, nempe sacrificio vespertino, Exod. 29. 39. ubi tempus istud vocatur *Inter duas vesperas*, ex quo etiam intelligitur quo tempore parari & edi Pascha consuevisset. Nona enim hora ab ortu ea est quæ tertia est ante occasum, ubi dies in duodecim horas inæquales dividitur. ut in Judæa, Joh. 2. 9. Neque tamen Apostoli propriè ad sacrificium conveniebant, cùm scirent verum illum Agnum qui tollit peccata mundi, suo sacrificio, Legis umbris finem imposuisse: sed aderant potiùs ut hoc ipsum docerent, nempe id esse re ipsâ exhibitum quod cæremoniæ Legis adumbrabant. Neque tamen dubito quin sese, quoad ejus fieri potuit, Legis cæremoniis accommodarint, tantisper dum infirmos ac rudes Christo lucrifacerent. Sed quorsum hoc ad illorum errorem confirmandum qui diabolicis blasphemiis non dubitant se polluere, & nihilominus isti impietati charitatem proximi prætexunt?

2 *Quotidie*, καθ' ἡμέραν. Syrus hoc non legit, quod tamen non redundat cùm ad narrationem pertineat hæc quoque circumstantia, quâ sic contigit ut iste cunctis esset notus: calumniaturis alioqui adversariis Apostolos, quasi appositus hic esset, claudicationem simulans, sicut nostris temporibus factitare sacrificuli consueverunt, ut suis idolis autoritatem illam quæstuosam concilient. Arabs autem interpres pro καθ' ἡμέραν videtur legisse, καὶ καθίσαντες, *& collocabant*. Sed quorsum istud duplicatum?

5 *Attendebat*, ἐπεῖχεν. Animo nimirum & oculis. Vide Luc. 14. 7.

7 *Solidatæ sunt*, ἐστερεώθησαν. Vulgata & Erasmus uti maluerunt *Consolidandi* verbo, quod videtur Jurisconsultis peculiare, & quidem significatione multùm diversâ. ¶ *Plantæ ipsius*, αὐτοῦ αἱ βάσεις, Vulgata, *Bases* convertit. [Erasmus *plantas*.] Pollux ex Platone πόδας interpretatur. Est enim tibia quasi columnæ instar, cui subjicitur pes pro basi: βάσις quoque tam significat ipsam ingressionem, quàm membra quæ sunt ingressionis organa. ¶ *Ac malleoli*, καὶ τὰ σφυρά. Vulgata interpretatur *Plantas*, imperitè. Erasmus, *Talos* convertit, id est, ἀστραγάλους, cùm hoc vocabulo declarentur τὰ ἀπολήγοντα πρὸς τὸν ἀστράγαλον, καὶ ἐκ πλαγίων ἐξέχοντα, id est, *extrema illa quæ ad talum desinunt, & ad latera extuberant*, processus nimirum illi appendicum ossium quæ tibiam constituunt, quos Græci σφυρὰ, Latini *malleolos* vocant, quòd mallei speciem quodammodo repræsentent. Nos in vernaculo sermone pedis cavillas (id est clavos) vocamus, quòd in illa vertebra pes vertatur, quæ nisi firma fuerit, gradiri non possis. Castellio *crura* & *talos* convertit: & fateor quidem interdum à parte totum significari, sed tamen non video cur id facere necesse fuerit hoc loco.

10 *Illum esse*, ὅτι οὗτος ἦν. Syrus addit חדרא *chadara*, id est, ὁ πτωχὸς, *mendicus ille*.

11 *Cùm autem claudus ille qui sanatus fuerat teneret*, κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ. Sic constanter legitur in omnibus Græcis codicibus quos inspeximus, & apud Oecumenium quoque. Veteris autem editionis codices duobus modis hîc sunt depravati. Alii enim habent, *Cùm viderent autem*, i. ἰδόντες δὲ. Alii, *Cùm tenerent*, κρατούντων δὲ, & totum illud τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ prætermittunt, ut & Syrus & Arabs interpretes. κρατεῖν autem hoc loco non declarat Prehendere, sed ità quidpiam tenere ut id tibi elabi non finas: quod arguit claudum istum vel eorum amore à quibus curatus fuerat, vel fortassis metu nè si eos ex oculis semel amisisset iterum claudus fieret, ab eorum latere non discessisse.

12 Ἰδὼν δὲ Πέτρος ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαόν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ; ἢ ἡμῖν τί ἀτενίζετε ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν;

13 Ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς παρεδώκατε, καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν.

14 Ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν·

15 Τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, οὗ ἡμεῖς μάρτυρές ἐσμεν.

16 Καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην ἀπέναντι πάντων ὑμῶν.

17 Καὶ νῦν, ἀδελφοί, οἶδα ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν.

18 Ὁ δὲ Θεὸς ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ παθεῖν τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἐπλήρωσεν οὕτω.

19 Μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε, εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας· ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου,

20 Καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεκηρυγμένον ὑμῖν Ἰησοῦν Χριστόν·

21 Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς διὰ στόματος πάντων ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ' αἰῶνος.

22 Μωσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, Ὅτι προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς.

23 Ἔσται δέ, πᾶσα ψυχὴ ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ.

24 Καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται ἀπὸ Σαμουὴλ καὶ τῶν καθεξῆς, ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ προκατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας.

25 Ὑμεῖς ἐστε υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης ἧς διέθετο ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, λέγων πρὸς Ἀβραάμ, Καὶ τῷ σπέρματί σου ἐνευλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς.

26 Ὑμῖν πρῶτον ὁ Θεὸς ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτὸν εὐλογοῦντα ὑμᾶς, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν.

Quo viso Petrus respondit populo, Viri Israelitæ, quid miramini de hac re? aut quid intentos oculos in nos habetis, quasi propriâ potentiâ vel pietate effecerimus ut hic ambulet?

Deus ille Abrahami, & Isaaci, & Jacobi, Deus *inquam* Patrum nostrorum glorificavit Filium suum Jesum, quem vos tradidistis & abnegastis in conspectu Pilati, cùm ille judicasset esse dimittendum.

Vos autem sanctum illum & justum abnegastis, & postulastis homicidam condonari vobis:

Principem autem interemistis vitæ, quem Deus suscitavit ex mortuis, cujus *rei* nos testes sumus.

Et per fidem in nomen ipsius, hunc quem conspicitis ac nostis, confirmavit nomen ipsius: fides inquam quæ per ipsum *est* dedit isti integritatem hanc coram omnibus vobis.

Sed nunc, fratres, scio vos per ignorantiam *ista* fecisse, sicut & Primores vestros.

Deus autem quæ prænunciaverat per os omnium Prophetarum suorum Christum suum perpessurum, ità implevit.

Resipiscite igitur, & convertite vos, ut deleantur peccata vestra: postquam venerint præstituta tempora refrigerationis à conspectu Domini,

Et miserit priùs prædicatum vobis Jesum Christum:

Quem oportet quidem cœli capiant usque ad tempora restitutionis omnium, de quibus locutus est Deus à seculo per os omnium sanctorum suorum Prophetarum.

Moses etenim ad Patres dixit, * Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester ex fratribus vestris, sicut me: audietis eum in omnibus quæ locutus fuerit vobis.

Futurum est autem ut quisquis non auscultarit Prophetam illum, disperdatur è populo.

Sed & omnes Prophetæ à Samuele & iis qui deinceps *fuerunt*, quotquot locuti sunt, etiam prænunciarunt dies istos.

Vos estis filii Prophetarum, & pacti quod pepigit Deus erga patres nostros, dicens ad Abrahamum, † Et in semine tuo benedictionem consequentur omnes familiæ terræ.

Vobis primùm Deus suscitatum Filium suum Jesum misit, qui benediceret vobis, unoquoque *sese* avertente à pravitatibus vestris.

Videns autem Petrus respondit ad populum, Viri Israelitæ, quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini, quasi nostrâ virtute aut pietate fecerimus hunc ambulare?

Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Jacob, Deus patrum nostrorum glorificavit Filium suum Jesum, quem vos quidam tradidistis & negastis ante faciem Pilati, judicante illo dimitti.

Vos autem sanctum & justum negastis, & petistis virum homicidam donari vobis:

Autorem verò vitæ interfecistis, quem Deus suscitavit à mortuis, cujus nos testes sumus.

Et in fide nominis ejus, hunc quem vos videtis & nostis, confirmavit nomen ejus: & fides quæ per eum est dedit illi integram sanitatem istam in conspectu omnium vestrûm.

Et nunc, fratres, scio quia per ignorantiam fecistis, sicut & principes vestri.

Deus autem quæ prænunciavit per os omnium Prophetarum pati Christum suum, sic implevit.

Pœnitemini igitur, & convertimini, ut deleantur peccata vestra: ut cùm venerint tempora refrigerii à conspectu Domini,

Et miserit eum qui prædicatus est vobis, Jesum Christum:

Quem oportet quidem cœlum recipere usque in tempora restitutionis omnium, de quo locutus est Deus per os sanctorum suorum à seculo Prophetarum.

Moyses quidem dicit, Quoniam Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester de fratribus vestris tanquam me: ipsum audietis juxta omnia quæcunque locutus fuerit vobis.

Erit autem, omnis anima quæ non audierit Prophetam illum exterminabitur de plebe.

Et omnes Prophetæ à Samuele, & deinceps qui locuti sunt, & annunciaverunt dies istos.

Vos estis filii Prophetarum & testamenti quod disposuit Deus ad Patres nostros, dicens ad Abraham, Et in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ.

Vobis primùm Deus, suscitans Filium suum, misit eum benedicentem vobis, ut convertat se unusquisque à nequitia sua.

12 Miracula convincendis incredulis destinata sunt, ac proinde pessimè iis abutuntur qui vel in ipsis miraculis, vel in organis quibus Deo uti placet, obstupescentes, ex eo quòd ad veri cultûs (id est Christianismi) notitiam institutum est, idololatriæ & superstitionis stabiliendæ occasionem arripiunt.

19 Optimum quidem est Christum oblatum statim amplecti, sed iis qui pro humana imbecillitate tantum beneficium neglexerint superest resipiscentiæ remedium. Opponendum est autem crucis ignominiæ decretum Dei, prædictum per Prophetas, de Christo priùs in terris crucifigendo: deinde è cœlis judice & totius mundi instauratore apparituro, ut serventur omnes crediturí, & omnes increduli semel pereant.

*Deut. 18.15. Infrà 7.37.

25 Judæi credentes primogeniti in regno Dei.

† Gen. 12.3. Gal. 3.8.

12 *Vel pietate*, ἢ εὐσεβείᾳ. Sic scriptum inveni in omnibus meis codicibus Græcis. Apparet tamen Syrum & Arabem interpretes legisse, ἢ ἐυθενείᾳ, *& robore*, seu *viribus*. Et in nonnullis quoque veteris editionis Latinæ legitur, *Virtute aut potestate*, id est ἰσχύϊ ἢ δυνάμει, ut 2. Petri 2. 12. quæ lectio non displicet Erasmo, ac nè mihi quidem. Sed tamen altera inepta non est. Sic enim colligebat turba ut Nicodemus, Joan. 3. 2, & cæcus ille oculatissimus, Joan. 9. 31. *Peccatores*, inquit, *Deus non exaudit: sed si quis est* θεοσεβὴς, id est *Dei cultor, & voluntati ejus paret, hunc audit*. De hoc autem δυνάμει, vide Marc. 3. 15. & 16. 12. ¶ *Ut hic ambulet*, τοῦ περιπατεῖν αὐτόν. Nova constructio Hebraissans, sic meo quidem judicio explicanda, ut articulus respondeat literæ Lamed in Makor, in להלך *lehaloc*, ac si Græcè dicas, ἕνεκα τοῦ περιπατεῖν pro ὥστε περιπατεῖν, à qua phrasi non multùm abest illud Hesiodi in Theogonia, ἕνεκα τελεῦσι, pro ἵνα τελῶσι, quamvis ὥστε non simpliciter in hoc dicendi genere finem declaret. Sic constituitur verbum κρίνειν, novè cum secundo casu infrà 27. 1. & 1. Cor. 2. 2. Scio non deesse qui hunc Hebraismum aliter explicent. Sed mihi videor dixisse quod res est.

14 *Condonari*, χαρισθῆναι. Alibi χαρίζεσθαι interpretati sumus *Gratificari*, activè videlicet positum, & cum casu Rei (ut loquuntur) constructum.

15 *Principem*, ἀρχηγόν. Id est, eum qui unus dux est ad vitam. Vulgata & Erasmus *Autorem*. ¶ *Cujus* rei, οὗ. vel *cujus Christi*, ut infrà, 22, 8. sed illud mihi planius videtur.

16 *Et per fidem in nomen ipsius*, καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Miror quid hìc venerit in mentem Erasmo doctissimo viro ut nodum in scirpo quæreret. Incertum est (inquit) quid referat αὐτοῦ, & quis sit nominativus verbi ἐστερέωσε, & ὄνομα rectus sit casus an accusativus. Ego verò non video quî vel ambigere possit quisquam quin hæc sit legitima & naturalis horum verborum constructio, Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστερέωσε τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ Id est, *Et nomen ipsius* (Christi videlicet quem Deus à mortuis excitavit) *istum quem spectatis & nostis confirmavit per fidem nominis ipsius*. id est, quia fide amplexus est illum à mortuis excitatum, cujus nomen ex nobis audiit. Aliæ autem duæ interpretationes quas Erasmus affert, non video quâ tandem ratione possint ex Petri verbis elici. Cæterùm ut planior sit hujus loci explicatio, sciendum est ἐπὶ (quæ particula respondet literæ Hebræorum ב) idem hìc declarare atque διὰ, nimirum instrumentalem causam. Deinde πίστιν ὀνόματος passivè dici fidem quæ habetur ipsius nomini, ut Mar. 11. 22. & Rom. 3. 22. Postremò *nomen Christi* περιφραστικῶς pro Christo ipso poni, sicut *Dei nomen* pro Deo: quamobrem etiam Syrus interpres, quem sequitur Arabs, pro ὄνομα αὐτοῦ, vertit הו *hu*, *ipse*. Sed tamen sciendum est hanc periphrasin minimè esse supervacaneam. Ità enim significatur mutua quædam relatio inter Deum & ipsius Verbum, cujus prædicatione sese patefecit mundo, ut eam demum fidem esse sciamus quæ est ex Verbi auditu. ¶ *Confirmavit*, ἐστερέωσε. Ad verbum, *solidavit*, id est, quàm solido & firmo fundamento nitatur ostendit, & videtur Lucas hoc verbo voluisse alludere ad claudi plantas solidatas. ¶ *Fides, inquam, quæ per ipsum* est, καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ. Ut hic locus commodè possit intelligi, conferat lector quæ scripta sunt 1. Pet. 1. 21. ¶ *Integritatem*, ὁλοκληρίαν. Hebr. תמים *tamim*, ut Esa. 1. 6. Opponitur autem corpus integrum vitioso apud Ciceronem libr. de Divin. 1. & apud Celsum vitiosus sanguis integro. Sic Virgilius, ---*vos ô quibus integer ævi Sanguis, ait, solidæque suo stant robore vires*. Unde apud Ciceronem 4. de Finibus, integritas corporis pro valetudine dicitur. Vulg. *Integram sanitatem*. Irenæi interpres, *Incolumitatem*. Nam Græcum Irenæum mihi non contigit videre.

17 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Vide Luc. 23. 35.

19 *Convertite vos*, ἐπιστρέψατε. Vulg. *Convertimini*. Vide infrà vers. 26. ¶ *Postquam venerint*, ὅπως ἂν ἔλθωσι. Hic locus à plurimis interpretibus mirum est quàm variè sit explicatus. Vetus enim interpres convertit, *Ut cùm venerint*, id est, ὅπως ὅταν, non ὅπως ὅτε, ut tradidit Erasmus. Irenæi interpres, *Et veniant*, καὶ ἔλθωσι. Erasmus anantapodoton esse putat, aut ὅπως ἂν poni pro *Utcunque*. Atqui ὅπως ἂν nihil aliud declarat quàm ἐπειδὰν, id est *Postquam*: quod idoneorum scriptorum autoritate facilè potest confirmari. Sic enim Herodotus in Clio, ὅπως μὲν εἴη ἐν τῇ γῇ καρπὸς ἁδρὸς, τηνικαῦτα εἰσέβαλε τὴν στρατιήν. Idem Thaliâ, ἐλύετο μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ Διὸς ὅπως ὕοι. Idem eodem libro, ὅπως δὲ ἴδοιτο Κλεομένης τὰ ποτήρια ἀποθωύμαζε. Sophocles Tyranno, ὅπως γὰρ ὀργῇ χρωμένη παρῆλθ' εἴσω. Idem, πύλας δ' ὅπως εἰσῆλθ' ἐπιρράξασ' ἔσω. Ex quibus exemplis apparet, sicut ὅπως & ὡς sunt synonyma, quando conjunctiones sunt & τελικῶς ponuntur, sic etiam utrumq; interdum esse temporis adverbium. Idem igitur declarat ὅπως ἂν hoc loco atq; ὡς ἂν 1. Cor. 11. 34 ut non possim satis mirari interpretes tam multos, ac præsertim Erasmum, in hoc loco convertendo sic potuisse hallucinari. Alludere verò mihi videtur Petrus ad Psal. 94. 15. Tertullianus lib. de resurrectione carnis vertit, *Ut superveniant*, ὅπως ἀνέλθωσι. quod nusquam legi, nec probare possum. Syrus & Arabs, *ut veniant*, ἂν conjunctâ cum ἔλθωσι.

20 *Priùs prædicatum*, τὸν προκεκηρυγμένον. Veteres omnes Græci codices quos vidimus scriptum habent προκεχειρισμένον, id est repræsentatum ac velut expromtum, vel destinatum, & ut citatur hic locus à Tertulliano, prædesignatum, & ità etiam legerunt Syrus & Arabs interpretes. Sic enim accipitur verbum προχειρίζεσθαι infrà 22. 14, & huc pertinet quod ait Paulus, Christum fuisse Circumcisionis ministrum.

21 *Cœli capiant*, τὸν οὐρανὸν δέξασθαι. Id est receptum contineant, ex idiotismo Hebræorum sæpissimè à nobis observato, quo fit ut ex antecedente intelligatur consequens, ut cùm παραλαμβάνειν accipitur pro *acceptum transferre*, ἐξελθεῖν pro *digressum aliquò venire*, & similia. Est autem in Græcis constructio, fateor, ambigua, sed in verbis, non in re ipsa. Constat enim agi de vera Christi carne, & de vera ipsius è veris terris in veros cœlos ascensione. Quis autem nisi insanus dixerit, vel veræ Christi carnis modum excedere cœlorum illud inenarrabile spatium, supra quos illa verè penetravit: aut id quod majus est, ab eo quod infinitè penè quantitate seu mole minus est, contineri? Itaque immanis est eorum audacia, qui cum Nestorio naturas separant, nullam aliam Deitatem in Christo ponentes, quàm quæ proprietatum Deitatis omnium in carnem reali effusione definitur, & cum Eutychete realem essentialium proprietatum effusionem statuentes, pro unione hypostatica, confusionem naturarum invehunt: præcipua denique tria Christianæ religionis capita, nempe Verbi incarnationem, Christi in cœlos ascensionem, & Sessionem ad dextram Patris, funditus eversa, in Omnimajestaticam sive Ubiquistaticam chimæram transformantes, *cœli* nomen pro cœlesti gloria, & hanc rursus pro ubiquitaria omnipræsentia, id est Marcionis spectro, intelligi tam pertinaciter contendunt, ut à se dissentientes autoritate αὐτοκρατορικῇ condemnent. Syrus certè interpres nullum ambiguitati sermonis locum reliquit, sic interpretans ut nos fecimus, nempe, *Quem oportet cœli capiant*, quam interpretationem ideo cæteris prætuli (cùm antea vertissem passivè, *Quem oporteat cœlo capi*, eàdem prorsus manente sententiâ) ut istorum clamores compescam, qui mei, ut hæretici perversissimi, damnandi occasionem ex eo arripuerunt, quòd activam locutionem passivâ expresserim. Sed de his alibi plenissimé. Ponitur autem δέξασθαι pro δέχεσθαι, quæ enallage passim occurrit, ut Matth. 10. 34, & 35. Luc. 9. 22, & 17. 25. Notandum etiam est particulæ μὲν non subjici subjunctivam δὲ, quod rarissimè apud idoneos Græcæ linguæ scriptores occurrit. ¶ *Locutus est*, ἐλάλησεν. Vulgata, *De quo locutus est*, id est περὶ οὗ ἐλάλησεν. Legimus in uno exemplari περὶ ὧν ἐλάλησεν, *de quibus locutus est*, quod sum secutus. ¶ *A seculo*, ἀπ' αἰῶνος. Id est jam olim, & ab omni ævo, prout Prophetæ alii aliis successerunt.

23 *Disperdatur*, ἐξολοθρευθήσεται. Id est, Ex populo expungatur. Vulg. & Erasmus uti maluerunt verbo *Exterminandi*, quod respondet τῷ ἐξορίζειν.

24 *Prænunciarunt*, προκατήγγειλαν. Vulgata & Erasmus, *Annunciarunt*, κατήγγειλαν.

25 *Filii Prophetarum ac pacti*, υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης. Id est, Ii estis quibus peculiariter destinati fuerunt Prophetæ, & quibuscum fœdus est sancitum, ex Hebræorum idiotismo quem suprà aliquoties annotavimus. Huc pertinet quod ait Paulus Rom. 9. 4. Sed & propriè accipi potest *Filiorum* nomen, ut dicantur Judæi posteritas esse Prophetarum, Abrahami videlicet, Isaaci & Jacobi: & filii fœderis, id est semen illud Abrahæ in fœdere comprehensum: ideo non recessimus à verbis Lucæ. ¶ *Pacti*, τῆς διαθήκης. Vide Matt. 26. 26.

26 *Vobis primùm*, ὑμῖν πρῶτον. Vobis videlicet Hierosolymitanis, & aliis Judææ incolis, idcirco Hebræis vocatis, & ab iis Judæis distinctis qui dicuntur τῆς διασπορᾶς 1. Pet. 1. 1. & ἑλληνισταὶ infrà, cap. 6. 1. ut ibi copiosiùs exponemus. πρῶτον igitur hìc declarat prædicationis Apostolicæ initium, quod ab Hierosolymitanis cœpit secundùm Esaiæ & Micheæ prædictionem, quamobrem etiam rectè Syrus interpres vertit מנקדם *Menkedim* id est *ab initio*, non לוקדם *Lukdam*. neque hoc ità accipitur ut Rom. 1. 16. comparatis inter se Judæis & Gentibus. Nec enim Petrus adhuc intelligebat incircumcisorum vocationem, ut apparet infrà toto capite decimo, quòd & Hierosolymitana Ecclesia ignorabat, à quo errore deduci diu non potuerunt, & adversùs quos tanta fuit Paulo gentium Apostolo controversia. Quod igitur discipulis mandarat suprà Dominus, 1. 8. fore ipsos Evangelii testes usque ad ultimas terras, de solis provincialibus Judæis intelligebant, donec ex Petro & re ipsâ sublatum populorum discrimen cognoverunt. ¶ *Suscitatum*, ἀναστήσας. Id est, Exhibitum mundo, siquidem libeat ad Christi conceptum referre. vel, excitatum à mortuis, & in regnum suum evectum: ad quod tempus Paulus accommodat illud Davidis, *Hodie genui te*, infrà 13. 33. ¶ *Unoquoque* sese *avertente*, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον. In nonnullis codicibus additur ὑμῶν, *vestrûm*, ut habet etiam Erasmus. Vulgata, *ut convertat sese unusquisque*: quasi ἐν τῷ ponatur pro εἰς τὸ, qui sensus etiam rectus est. Syrus autem & Arabs legerunt ἐὰν ἀποστρέψητε καὶ μετανοῆτε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν. *Si vos converteritis, & resipueritis à pravitatibus vestris*. Cæterùm non modò τὸ στρέφειν, ut Act. 7. 42. & ἐπιστρέφειν, [illegible], quod respondet verbo Hebræo שוב *schub*, ut Marc. 4. 12. Gal. 4. 9. 1. Thess. 1. 9. & alibi sæpe, sed etiam τὸ ἀποστρέφειν, ut hoc loco, atque adeò eorum passiva, ut στρέφεσθαι, ἐπιστρέφεσθαι, ἀποστρέφεσθαι, ubique in his libris usurpantur actione reciprocâ, pro *Convertere sese*, & *Avertere sese*, ut in conjugationibus Hebræis Niphal & Hithpahel: neque tamen propterea liberum arbitrium Pelagianorum stabilitur, cùm nullus se convertat, nisi cujus antea mancipata peccato voluntas per gratiam fuerit liberata, ut testatur Paulus 2. Tim. 2. 26. ¶ *A pravitatibus vestris*, ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν. id est à vitiis quibus obnoxii estis. Sic legerunt etiam Syrus interpres & Arabs. Sed reperi in uno Stephani nostri codice αὐτοῦ, *sui*, quod molliùs cohæret cum voce ἕκαστον. Vulgata suo more πονηρίας nimiùm angustè vertit *nequitiam*, & singulari numero legit ἀπὸ τῆς πονηρίας αὐτοῦ, *à nequitia sua*. Sed magna vis est numeri pluralis, quo, alioqui non ità usitato, Plutarchus tamen utitur in libello de odio & invidia, sic eleganter & verè scribens αἱ ἄκρατοι πονηρίαι ἐπιτείνουσι μίσος: quod in adversariis meis quotidie experior. Cicero in paradoxis *animi pravitates* appellat. *Scelera* tamen etiam licebit interpretari, id est πονηρεύματα, ipsa videlicet vitiorum effecta. Sed πονηρίας præstat pro ipsis vitiorum radicibus accipere: quibus demum sensim per Spiritum sanctum exstirpatis (id quod per veteris hominis mortificationem intelligitur) non autem vitiorum duntaxat cohibitis effectis verè nos ad Deum convertimus.

---

1 Nulli sæpe vel diligentiores, vel audaciores sunt Ecclesiæ hostes, quàm qui se vocant ejus architectos: sed quò isti vehementiùs insaniunt, eò constantiùs perseverant fideles servi Dei.

5 In eos qui de successione personali (separatâ doctrinæ successione) gloriantes, veros verbi ministros oppugnant.

7 Lupi verorum pastorum successores, nec Dei nec Ecclesiæ, sed suam causam agunt.

ΚΕΦ. δ'.

Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαὸν, ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι,

2 Διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαὸν, καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν·

3 Καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας, καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον· ἦν γὰρ ἑσπέρα ἤδη.

4 Πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον, ἐπίστευσαν· καὶ ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντε.

5 ¶ Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθῆναι αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμματεῖς εἰς Ἱερουσαλὴμ,

6 Καὶ Ἄνναν τὸν ἀρχιερέα καὶ Καϊάφαν, καὶ Ἰωάννην, καὶ Ἀλέξανδρον καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ·

7 Καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν τῷ μέσῳ, ἐπυνθάνοντο, Ἐν ποίᾳ δυνάμει ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς;

8 Τότε Πέτρος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραὴλ,

9 Εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται,

CAP. IIII.

Loquentibus autem ipsis ad populum, supervenerunt Sacerdotes & præfectus templo & Sadducæi,

Molestè ferentes quòd docerent populum, & annunciarent Jesum per resurrectionem ex mortuis.

Et injecerunt in eos manus, posuerúntq; eos custodiendos in posterum diem. Nam erat jam vespera.

Multi verò eorum qui audierant hunc sermonem, crediderunt: & factus est numerus virorum quasi quinquies mille.

Factum est autem postero die ut congregarentur Primores eorum, & Seniores & Scribæ Hierosolymis:

Et Annas Pontifex maximus, & Caiaphas, & Joannes, & Alexander, & quotquot erant ex genere Pontificio.

Cùm igitur statuissent eos in medio, percontati sunt, Quâ potestate aut quo nomine vos hoc fecistis?

Tunc Petrus repletus Spiritu sancto dixit eis, Primores populi & Seniores Israelis,

Quandoquidem de nobis hodie quæstio habetur super beneficio in hominem infirmum *collato*, quomodo *videlicet* iste servatus sit:

CAP. IIII.

Loquentibus autem illis ad populum, supervenerunt Sacerdotes & magistratus templi & Sadducæi,

Dolentes quòd docerent populum, & annunciarent in Jesu resurrectionem ex mortuis.

Et injecerunt in eos manus, & posuerunt eos in custodiam in crastinum. erat enim jam vespera.

Multi autem eorum qui audierant verbum, crediderunt: & factus est numerus virorum quasi quinque millia.

Factum est autem in crastinum ut congregarentur principes eorum, & seniores & Scribæ in Jerusalem:

Et Annas princeps Sacerdotum, & Caiphas, & Joannes, & Alexander, & quotquot aderant è genere sacerdotali.

Et statuentes eos in medio, interrogabant, In qua virtute aut in quo nomine fecistis hoc vos?

Tunc repletus Spiritu sancto Petrus dixit ad eos, Principes populi & seniores Israel,

Si nos hodie dijudicamur in benefacto hominis infirmi, in quo iste salvus factus est:

---

1 *Præfectus templo*, ὁ στρατηγὸς τοῦ ναοῦ. Vide Matth. 27. 65. Vulgata, *Magistratus*, impropriè.

3 *Posueruntque eos custodiendos*, καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν. id est custodiendos curarunt, alicujus videlicet fidei commissos. Nam carcer in his libris non τήρησις sed φυλακὴ vocatur: & ità paulatim suos Dominus tanquam tyrones ferendæ cruci assuefacit. Nec enim Apostolorum duntaxat, verùm totius Ecclesiæ adhuc nascentis rationem habuit.

5 *Primores eorum*, αὐτῶν ἄρχοντας. Quicunque isti fuerint, apparet isto loco significari distinctos aliquos à Senioribus, & Scribis & principibus Sacerdotum. Mihi igitur similis judicii formam consideranti, Jerem. 26. videntur השרים *hassarim* ἄρχοντες, id est Primores sive Principes, dici, quos postea Sanhedrin, id est συνέδριον, vocarunt, qui erant ex tribu Juda, antequam Herodes crudelissimè in Davidis genus sæviret. Seniorum autem nomine intelligo eos ex populo qui autoritate & dignitate pollebant, &

unà

unà cum illis considebant in solennibus judiciis. Istis adjuncti erant Scribæ, quos ibi Jeremias vocat הנבאים *hannebiim* & Græcus interpres ψευδοπροφήτας. Denique in isto numero recensentur הכוהנים *hacchohanim*, id est ἀρχιερεῖς, quorum maxima erat autoritas, ut qui concilium cogerent, ut apparet infrà, 5. 21. Deest tamen *Scribarum* nomen in Arabica interpretatione, & sanè videri possunt nomine *Seniorum* comprehendi: quamobrem etiam Petrus in sua defensione ipsos non compellat nominatim. ¶ *Hierosolymis*, εἰς Ἱερουσαλὴμ, vel *Hierosolymam*: accersitis videlicet qui urbe aberant, ut solennis esset conventus. Sed malo εἰς pro ἐν accipi, & fortassis ut apud Hebræos frequentissimè subauditur אשר *Ascher*. plena locutio fuerit οἱ ἐν Ἱερουσαλὴμ, sub. ὄντες, *Qui Hierosolymis erant*.

6 *Annas*, Ἄνναν. Vide Luc. 3.2, & Joan. 11.49. ¶ *Pontificio*, ἀρχιερατικοῦ. Vulg. *Sacerdotali*, nomine generaliore.

7 *Eos*, αὐτούς. Petrum videlicet & Joannem. ¶ *Quo nomine*, ἐν ποίῳ ὀνόματι. Id est, Quâ autoritate, sive, quo mandante.

8 *Israelis*, Ἰσραήλ. Syrus & Arabs addunt ἀκούσατε, *Audite*.

9 *Quandoquidem*, εἰ. id est ἐπεὶ, ut rectè interpretantur Græca scholia: nempe sicut apud Hebræos אם *im* ponitur pro כי *chi*. Vulg. & Erasmus, *Si*: quæ particula interdum etiam est causalis. ut Rom. 11. 24. ¶ *De nobis quæstio habetur*, ἡμεῖς ἀνακρινόμεθα. Vulgata, *Dijudicamur*, barbarè & obscurè, in ea significatione quæ hîc requiritur. Erasmus, *Examinamur*: quod verbum passivo genere nusquam legi. Est autem ἀνακρίνεσθαι verbum forense, & in eum dicitur de quo constituitur judicium. Irenæi interpres vertit *Redarguimur*. ¶ *Super beneficio in hominem ægrotum* collato, ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς. Vulg. prorsus barbarè, *In benefacto hominis infirmi*. Erasmus, *Eò quòd benefecerimus homini infirmo*: sensu sic quoque rectè expresso. ¶ *Quomodo*, ἐν τίνι, Vel, (ut Erasmus) *Quâ ratione*. Sic apud Hebræos accipitur במה *bammeh*, ut Psalmo 119. 9. de quo aliquid diximus Matth. cap. 5. vers. 13.

---

10 Γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής.

11 *Οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ᾽ ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας.

12 Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία· οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς.

13 Θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παῤῥησίαν καὶ Ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται, ἐθαύμαζον, ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν.

14 Τὸν δὲ ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν.

15 Κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν, συνέβαλλον πρὸς ἀλλήλους,

16 Λέγοντες, Τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; ὅτι μὲν γὰρ γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι᾽ αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ φανερόν, καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι·

17 Ἀλλ᾽ ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαόν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα αὐτοῖς μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπων.

18 Καὶ καλέσαντες αὐτούς, παρήγγειλαν αὐτοῖς τὸ καθόλου μὴ φθέγγεσθαι μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

19 Ὁ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀποκριθέντες πρὸς αὐτοὺς εἶπον, Εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ, κρίνατε.

20 Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν.

21 Οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι ἀπέλυσαν αὐτούς, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς κολάσωνται αὐτούς, διὰ τὸν λαόν, ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι.

22 Ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος ἐφ᾽ ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.

23 Ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀπήγγειλαν ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπον.

---

* Notum sit omnibus vobis & toti populo Israelitico, per nomen Jesu Christi Nazaræi, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitavit ex mortuis, per hoc, *inquam*, istum adstare sanum in vestro conspectu.

* Hic est lapis ille pro nihilo habitus à vobis ædificantibus, qui factus est caput anguli.

Nec est in alio quoquam salus: nec enim aliud nomen est sub cœlo quod datum sit inter homines, per quod oporteat nos servari.

Conspectâ verò Petri in dicendo libertate & Joannis, compertóque homines esse illiteratos & idiotas, admirabantur, & agnoscebant eos cum Jesu fuisse.

Et hominem illum qui sanatus fuerat videntes stantem, nihil poterant contradicere.

Jussis autem ipsis extra concilium abire, conferebant inter se,

Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? nam conspicuum signum editum esse per eos, manifestum est omnibus habitantibus in Hierosolymis, nec *id* possumus negare:

Sed nè *id* ampliùs serpat in populum, minaciter interminemur eis nè posthac ulli hominum loquantur in nomine isto.

Itaque vocatis ipsis, denunciarunt nè omnino loquerentur néve docerent in nomine Jesu.

Petrus autem & Joannes respondentes dixerunt eis, An justum sit in conspectu Dei vobis potiùs auscultare quàm Deo, judicate.

* Non enim possumus nos quæ vidimus & audivimus, non loqui.

Illi verò non invenientes quomodo punirent eos, additis minis eos dimiserunt, propter populum, quia omnes glorificabant Deum super eo quod factum fuerat.

Annorum enim erat amplius quadraginta homo ille in quo editum fuerat signum istud sanationis.

Dimissi autem *illi* venerunt ad suos, & renunciarunt quæ Primarii sacerdotes & seniores ipsis dixerant.

Notum sit omnibus vobis & omni plebi Israel, quia in nomine Jesu Christi Nazareni quem vos crucifixistis, quem Deus suscitavit à mortuis, in hoc iste adstat coram vobis sanus.

Hic est lapis qui reprobatus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli.

Et non est in alio aliquo salus: nec enim aliud nomen est sub cœlo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri.

Videntes autem Petri constantiam & Johannis, comperto quod homines essent sine literis & idiotæ, admirabantur, & cognoscebant eos quoniam cum Jesu fuerant.

Hominem quoque videntes stantem cum eis qui curatus fuerat, nihil poterant contradicere.

Jusserunt autem eos foràs extra concilium secedere, & conferebant adinvicem,

Dicentes, quid faciemus hominibus istis? quoniam quidem notum signum factum est per eos, omnibus habitantibus Jerusalem manifestum est, & non possumus negare:

Sed nè ampliùs divulgetur in populum, comminemur eis nè ultra loquantur in nomine hoc ulli hominum.

Et vocantes eos, denunciaverunt nè omnino loquerentur neque docerent in nomine Jesu.

Petrus verò & Johannes respondentes dixerunt ad eos, Si justum est in conspectu Dei vos potiùs audire quàm Deum, judicate.

Non enim possumus quæ vidimus & audivimus non loqui.

At illi comminantes, dimiserunt eos, non invenientes quomodo punirent eos, propter populum, quia omnes clarificabant id quod factum fuerat, in eo quod acciderat.

Annorum enim erat amplius quadraginta homo in quo factum fuerat signum istud sanitatis.

Dimissi autem venerunt ad suos, & annunciaverunt eis quanta ad eos principes Sacerdotum & seniores dixissent.

---

10 Is demum verus est pastor qui oves docet ab uno Christo petere, ut qui jam non sit mortuus, sed mortis victor omne imperium obtineat.

*Psal. 118. 22. Esa. 28. 16. Matt. 21. 42. Mar. 12. 10. Luc. 20. 17. Rom. 9. 33. 1. Pet. 2. 7.

13 Hoc salutem obtinet servorum Dei ingenua libertas, ut qui sub zeli larva delitescebant, tandem apertè se impios prodant.

16 Qui sibi placet in ignorantia, tandem fit etiam apertè & contra conscientiam malus.

19 Sic parendum hominibus quibus subjicimur, ut Deo in primis obsequamur.

21 Tantum abest ut liceat impiis quicquid libet, ut Deus etiam eo ipso quod vult illis licere ad amplificandam suam gloriam utatur.

23 Apostoli sua pericula cum Ecclesiæ cœtu communicant.

---

10 *Per hoc* inquam, ἐν τούτῳ. Per hoc videlicet nomen. Erasmus, *Per hunc*: eodem quidem sensu, sed tamen sine causa discedens à Græcis. Nam τούτῳ videtur necessariò referendum ad ὀνόματι.

12 *Aliud nomen*, ὄνομα ἕτερον. Id est, Alius, vel alia vis cujusquam sive autoritas. Ortum est autem hoc dicendi genus Hebræis perfamiliare, ex eo quòd in periculis ac votis appellari soleant ii à quibus opem ac præsidium exspectamus. ¶ *Sub cœlo*, ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Id est uspiam. Neque enim hoc loco *cœlum* opponitur terræ, quasi in cœlo sint alii præter Christum deprecatores, in terra verò non item: sed Hebr. est pleonasmus, cujus tamen hîc videtur peculiaris quædam esse energia. Ità enim significat Petrus imperii Christi amplitudinem: quamvìs Petrus, ut apparet infrà 10. 34. mysterium vocationis gentium nondum satìs nosset. Deest tamen hoc in nonnullis codicibus, & in OEcumenii scholiis. ¶ *Quod datum sit*, τὸ δεδομένον. Id est, ὃ δέδοται. alioqui videtur prorsus redundare articulus, & sic etiam legimus apud Irenæum. Participium autem δεδομένον non accipio translatitiè pro *auditum*, (ut placuit Erasmo) sed propriâ significatione, ut subaudiatur ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, *à Deo*. Huc enim pertinet quod scriptum est Joan. 3. 16. & Petrum oportuit, cùm Christum pro unico Servatore proponeret, ad Deum usq; assurgere, nè docere Judæos videretur exspectandam ab homine salutem. Sed tamen Petrus, Christi ipsius exemplo, ità sese istorum ruditati accommodat, ut illius Deitatem videatur non aliter asserere quàm ex consequenti. Cùm enim dixisset in eo uno positam esse omnium salutem, causam addit, quia Deus per eum unum servat: ex quo rursus consequitur, eundem Christum Deum esse: cùm scriptum sit, *Gloriam meam alteri non dabo*. Sed in hanc disputationem Petrus non ingreditur, quòd nondum haberet idoneos in istis mysteriis auditores. ¶ *Inter homines*, ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Hebr. באדם *beadam*, id est hominibus, ut rectè convertit Vetus interpres, & Irenæus quoque libro 3. cap. 12. sicut infrà, 7. 44. ἐν τοῖς πατράσιν non aliud declarat quàm πατράσιν. *Inter homines* (inquit Erasmus) additur ob Mosen cui fidebant Judæi. At ego non puto Judæos ità fuisse corruptis judiciis ut à Mose salutem exspectarint. Quòd siquis excipiat per *Mosen* intelligi legem à Mose traditam, respondeo, hanc declarationem magìs etiam ineptam videri. Non enim hîc propriè agitur de Christi doctrina, quasi cum Lege aut cum traditionibus Pharisæorum comparetur, sed de ipsa Christi (ut ità dicam) persona, per quem unum Deus homines servet.

13 *Idiotas*, ἰδιῶται. Hoc Græco epitheto propriè significantur homines privati, oppositi τοῖς πολιτευομένοις. Indè factum, ut quoniam plerique ex vulgo homines ferè indocti sunt & rerum imperiti, idcirco *idiotæ* opponantur τοῖς πεπαιδευμένοις, & sic vocentur qui minimè ingeniosi sunt aut intelligentes: cujus translationis exempla passim apud Ciceronem occurrunt. Lucianus dialog. De luctu, Ὁ πολὺς ὅμιλος, οὓς ἰδιώτας οἱ σοφοὶ καλοῦσι. Plato verò in Sophista ἰδιώτην, quem & ἄτεχνον vocat, opponit τεχνίτῃ sive τέχνην ἔχοντι: quò respiciens Nonnius Marcellus (scriptor alioqui non magni judicii) *Idiotas* ait Græcè vocari homines inutiles, quasi sibi tantùm non plurimis utiles. Judæi scriptores corrupto Græco vocabulo הדיוט *hidiot* vocant, quibus opponitur מומחה *mumcheh*, id est, homo autoritate præditus sive in republica sive in ecclesia, ut accipitur 1. Cor. 14. 16.

14 *Stantem*, ἑστῶτα. i. in pedes erectum, cùm antea vel portaretur, vel necessariò jaceret. ¶ *Contradicere*, ἀντειπεῖν. Arabs addit, *ut autoritate uterentur in illos*, id est (ut conjicit vir doctissimus Franciscus Junius qui Arabicam illam versionem Latinè edidit) ἵνα κατεξουσιάσωσιν αὐτῶν. Ego malim κατεξουσιάσωσι, & Gallicè verterim, *pour en faire à leur plaisir*. Latinè verò, *Ut eos haberent in potestate*.

15 *Abire*, ἀπελθεῖν. Meus vetustissimus codex habet ἀπαχθῆναι, *abduci*, & quidē rectiùs. Nec enim adhuc eis fiebat abeundi potestas

Vulg. *secedere*. Syrus rectiùs, דיפקון *dejappekun*, ut exire facerent.

17 *Minaciter interminemur*, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα. Id est, gravissimis adhibitis minis interdicamus, Hebraico pleonasmo.

21 *Non invenientes*, μηδὲν εὑρίσκοντες. Id est, μὴ εὑρίσκοντες. Positum enim est nomen μηδὲν adverbii loco, propter sequentem articulum, quem quidem solet hic noster Lucas peculiari pleonasmo usurpare, ut in Evang. 9. 6, & 22. 2, & 4. ¶ *Quomodo punirent eos*, τὸ πῶς κολάσωνται αὐτούς. id est, quo prætextu pœnam aliquam in ipsos decernerent, sive quâ pœnâ sic possent in eos animadvertere, ut populus non tumultuaretur. Syrus autem interpres vel novam prorsus lectionem secutus est, vel sententiam potiùs quàm verba expressit, ut qui locum istum sic interpretetur, *Non enim inveniebant occasionem quam imponerent capiti ipsorum*. Sic accipitur etiam τὸ πῶς, Luc. 22. 4.

23 *Ad suos*, πρὸς τοὺς ἰδίους. Syrus & Arabs, addunt ἀδελφὸς, *fratres*, alios videlicet Apostolos, ut colligitur ex ver. 29, 30, & 31.

---

24 Nec expavefieri nos oportet hostium minis, nec eorum insultus stolidè ridere: sed tum potentiæ, tum benevolentiæ Dei, seriam meditationẽ (sicut utraq; nobis in Christo spectanda proponitur) adversariorum tum viribus, tum malevolentiæ opponendo, ad Patris præsidium confugere.
† *Psal.* 2. 1.
31 Deus visibili symbolo testatur Ecclesiæ suæ, se eum esse qui cœlum & terram concutiendo, sit eam confirmaturus.
32 Exemplum veræ Ecclesiæ, in qua viget tum in doctrina, tum in mutua charitate, consensus: pastores autem verãm doctrinam sincerè & constanter proponunt.
34 Vera charitas etiam cum suo dispendio sublerat pauperum inopiam, sed ità ut ritè & ordine omnia administrentur.

24 Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ εἶπον, Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς·

25 Ὁ Πνεύματι ἁγίῳ διὰ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπὼν, Ἱνατί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά;

26 Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.

27 Συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος, σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ,

28 Ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε γενέσθαι.

29 Καὶ τὰ νῦν Κύριε ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παῤῥησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου,

30 Ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε εἰς ἴασιν, καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ.

31 Καὶ δεηθέντων αὐτῶν ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι· καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παῤῥησίας.

32 Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία· καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.

33 Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ· χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς.

34 Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς. ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων·

35 Καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων· διεδίδοτο δὲ ἑκάστῳ καθότι ἄν τις χρείαν εἶχεν.

36 Ἰωσὴ δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ἀπὸ τῶν ἀποστόλων (ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, υἱὸς παρακλήσεως) Λευίτης, Κύπριος τῷ γένει,

37 Ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων.

Qui cùm *hæc* audissent, concorditer sustulerunt vocem ad Deum, dixerúntque, Domine, tu es Deus ille qui fecisti cœlum ac terram, mare & omnia quæ in eis sunt:

Qui Spiritu sancto per os Davidis pueri tui dixisti, † Cur fremuerunt Gentes, & populi meditati sunt inania?

Adstiterunt reges terræ, & principes congregati sunt simul adversùs Dominum & Christum ejus.

Congregati sunt enim in hac civitate verè adversùs sanctum Filium tuum Jesum quem unxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cum gentibus & populis Israeliticis,

Ut facerent quæcunque manus tua & consilium tuum prædefiniit ut fierent.

Nunc igitur, Domine, despice in minas eorum, & da servis tuis ut cum omni libertate loquantur sermonem tuum,

Manu tuâ à te extensâ ad sanandum, signísque & prodigiis editis per nomen sancti Filii tui Jesu.

Cùm autem precati essent, succussus est locus in quo erant congregati: & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & locuti sunt sermonem Dei cum libertate.

Multitudinis autem eorum qui crediderant erat cor & anima una: nec quisquam aliquid eorum quæ habebat suum esse dicebat, sed erant eis omnia communia.

Et Apostoli magnâ vi reddebant testimonium resurrectionis Domini Jesu: & gratia magna erat super eos omnes.

Nullus enim erat egenus inter eos. quotquot enim erant possessores agrorum aut domorum, vendentes adferebant pretia eorum quæ vendita fuerant:

Et deponebant ad pedes Apostolorum. distribuebatur autem *hoc* singulis prout cuique opus erat.

Joseph ergò qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est, si interpreteris, filius consolationis) Levites, Cyprius genere,

Cùm haberet agrum, vendito *eo* attulit pecuniam, deposuítque ad pedes Apostolorum.

Qui cùm audissent, unanimiter levaverunt vocem ad Deum, & dixerunt, Domine, tu es Deus qui fecisti cœlum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt:

Qui Spiritu sancto per os patris nostri David pueri tui dixisti, Quare fremuerunt Gentes, & populi meditati sunt inania?

Adstiterunt reges terræ & principes convenerunt in unum adversùs Dominum, & adversùs Christum ejus.

Convenerunt enim verè in civitate ista adversùs sanctum puerum tuum Jesum, quem unxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cum gentibus & populis Israel,

Facere quæ manus tua & consilium decreverunt fieri.

Et nunc, Domine, respice in minas eorum, & da servis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum,

In eo quòd manum tuam extendas ad sanitates, & signa & prodigia fieri per nomen sancti Filii Jesu.

Et cùm orassent, motus est locus in quo erant congregati: & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquebantur verbum Dei cum fiducia.

Multitudinis autem credentium erat cor & anima una: nec quisquam eorum quæ possidebat aliquid suum esse dicebat, sed erant illis omnia communia.

Et virtute magnâ reddebant Apostoli testimonium resurrectionis Jesu Christi Domini: & gratia magna erat in omnibus illis.

Neq; enim quisquã egens erat inter illos. quotquot enim possessores agrorũ aut domorum erant, vendentes adferebant pretia eorũque vendebant:

Et ponebant ante pedes Apostolorum. dividebantur autem singulis prout cuique opus erat.

Joseph autem qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est interpretatum, filius consolationis) Levites, Cyprius genere,

Cùm haberet agrum, vendidit eum, & attulit pretium, & posuit ante pedes Apostolorum.

---

24 *Domine, tu es Deus ille qui fecisti*, Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας. In uno exemplari scriptum est, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ποιήσας. *Domine, Deus ille noster qui fecisti.*

25 *Spiritu sancto*, πνεύματι ἁγίῳ. Hoc restituimus in Græco contextu, ex mei vetustissimi & aliorum manuscriptorum quinque codicum, itémque Syri, & Arabis, & Latini veteris interpretis autoritate, ut citatur etiam hic locus ab Irenæo. ¶ *Davidis*, Δαβίδ. Vulg. addit *Patris nostri*, τοῦ πατρὸς ἡμῶν, quod in nullis Græcis codicibus inveni, neque Davidem usquam hâc appellatione ornari. ¶ *Pueri*, τοῦ παιδός. vel potiùs, *servi*, quamvis in hoc Psalmo hic citato sit Filii Dei typus.

27 *In hac civitate*, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Hoc etiam ex iisdem codicibus Græcis & interpretibus in contextu reposuimus. ¶ *Verè*, ἐπ' ἀληθείας. באמת *beemeth*, id est re ipsâ & manifestè. ¶ *Cum gentibus*, σὺν ἔθνεσι. Recepta est hæc lectio, quam etiam amplector. Syrus tamen interpres legit, σὺν τοῖς λαοῖς. & mox, καὶ τῷ συνεδρίῳ Ἰσραὴλ, *Cum populis & concilio Israel*, ut & Arabs, eo excepto quòd habet σὺν τῷ λαῷ, *cum populo*, numero singulari. ¶ *Et populis Israel*, καὶ λαοῖς Ἰσραήλ. Hebr. עמי ישראל *bamme Israel*. Nam etsi plerunque singulari numero *populus Israel* dicantur Israelitæ, tamen interdum quoque pluralis numerus usurpatur, non modò propter XII tribus, quarum singulæ veluti populum quendam distinctum constituebant, ut precatus est Isaac Jacobo, Gen. 28. 3. & Deus ipse dicitur eidem pollicitus, Gen. 48. 4. sed etiam propter ingentem multitudinem: quasi plures simul gentes coissent, ut Jud. 5. 14.

28 *Ut facerent*, ποιῆσαι. Referendum est verbum ποιῆσαι non ad consilia & voluntates Herodis & Pilati, sed ad ipsorum consiliorum eventum, quod etiam à nobis annotatum est suprà 1, 25. de Juda. Habenda denique ratio est non operis illorum, qui scelerati fuerunt homicidæ & profani veritatis hostes, sed operis Dei, quod illi nihil tale cogitantes peragebant. Hæc autem distinctio rectè observata, moderatis omnibus ingeniis satisfaciet, ut Dei consilium ac decretum à præscientia decernente nunquam separent, & tamen scelerum culpam totam in secundis causis, diabolo videlicet & homine, constituant. Sic Deus indurat Pharaonem, sic rex Assur est serra quam agitat Dominus, sic Absalomo Deus tradidit patris uxores, sic decem tribuum rebellionem Deus suum opus vocat, sic impii à quibus exagitatur David, sunt Dei manus, sic Caiaphas prophetavit, sic deniq; omnia fiunt vi propositi Dei, juxta voluntatis ipsius decretum, Eph. 1. 11. ¶ *Manus tua*, ἡ χείρ σου. Heb. ידך *jadecha*. Id est, Tu pro tua potestate tuóq; jure. Sic paulò pòst manum vocat ipsius δύναμιν in edendis signis ac prodigiis. Verbum autem προορίζειν Vetus interpres hoc loco interpretatur *Decernere*: quod non videtur satìs expressum, quia negligitur præpositio πρὸ, ex qua intelligitur Dei decretum ac propositum cæteras omnes causas ut omni temporis spatio, utpote quod sit absque ullo temporis principio, sic etiam ordine antegredi.

29 *Despice*, ἔπιδε. Cœlitus videlicet unde cuncta summo jure administras. Est enim hæc vis præpositionis ἐπὶ minimè negligenda.

30 *Manu tuâ à te extensâ*, ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε. Vulg. barbarè & obscurè, *In eo quòd manum tuam extendas*. Erasmus, rectè & dilucidè expressâ sententiâ, *Manum tuam porrigendo*. Malui tamen activum dicendi genus in passivum mutare, ut in interpretando nullum vocabulum deperiret.

32 *Erat*, ἦν. Augustinus Epistolâ octavâ ad Lætum, quam existimat Erasmus Paulino potiùs tribuendam, legit, *Erat in Deum*, id est, ἦν εἰς Θεόν: quam lectionem maximè amplecterer si accederet alicujus codicis autoritas: mallem tamen interpretari *In Deo*, quàm *in Deum*, ut significetur Deum esse hujus conjunctionis vinculum: sicut monet Apostolus Phil. 4. 2. τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est, ut *idem sentiamus*, sed ἐν Κυρίῳ: quod tamen etiamsi non addatur hoc loco, per se satìs intelligitur, cùm de iis agatur qui crediderant. *Cordis* autem & *animæ unius* nominibus, intelligitur summa tum in doctrina, tum in voluntatibus consensio. Cæterùm in meo vetustissimo codice additur καὶ οὐκ ἦν ἐν αὐτοῖς διάκρισις οὐδεμία, quod membrum Beda in retractat. in acta Apostolorum, testatur in Græcis exemplaribus inveniri, citato etiam Cypriani libro 3. ad Quirinum. Sed Beda quidem ipse interpretatur, *Et non erat in eis separatio ulla*: Cyprianus verò, *nec fuit inter illos discrimen ullum*. Ego malim, *nec erat inter eos controversia ulla*, quod Gallicè propriè dixeris, *Il n'y avoit entr'eux aucun different.*

33 *Super eos omnes*, ἐπὶ πάντας αὐτούς. Vulg. *In omnibus illis.* Ego malui præpositionem retinere, quâ significatur divinam fuisse hanc gratiam, & cœlitus veluti delapsam.

36 *Joseph*,

36 *Joseph*, Ἰωσῆς. Sic legerunt Syrus, Arabs, & Latinus, interpretes, ut etiam scribitur in meo vetustissimo codice & aliis præterea duobus manuscriptis: alia verò exemplaria scriptum habent Ἰωσῆς, *Joses*. ¶ *Filius consolationis*, υἱὸς παρακλήσεως: id est, *Consolator*, à comitate proculdubio, & eximia in erigendis conscientiis facultate quadam sic vocatus, Syrâ (inquit Junius noster) appellatione, quâ Filius dicitur *Bar*, Consolatio *Nabba*, à verbo *Beia* dupliciter anomalo. Sed vide nè potiùs ab Hebræo נבא *naba* quod significat *Prophetare*. Munus enim Prophetandi à munere Docendi distinctum (sicut διδαχὴ & ἀποκάλυψις, σοφία & γνῶσις, 1. Cor. 14. 6.) positum est ἐν παρακλήσει, id est, doctrinæ applicatione ad auditores, sive consolando, sive exhortando, quod utrumque nomine παρακλήσεως declaratur. Dicitur autem nominatim Barnabas plenus Spiritu sancto, id est, Propheta eximius, infrà, 11.24. ¶ *Levites*, Λευΐτης. In meo vetustissimo codice scribitur, idque fortasse rectiùs, Κύπριος, λευΐτης τὸ γένος, *Cyprius*, & *genere Levites*.

37 *Pecuniam*, τὸ χρῆμα. Heb. כסף *chesebh*: cùm Græci plurali numero χρήματα dicant. Vulgata & Erasmus, *Pretium*, id est, τιμὴν, ut infrà 5. 3.

ΚΕΦ. ε΄.

Ἀνὴρ δέ τις Ἀνανίας ὀνόματι, σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ἐπώλησε κτῆμα,

2 Καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ· καὶ ἐνέγκας μέρος τι, παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν.

3 Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀνανία, διατί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου;

4 Οὐχὶ μένον, σοὶ ἔμενε, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ.

5 Ἀκούων δὲ Ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους, πεσὼν ἐξέψυξε· καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

6 Ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν.

7 Ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς εἰσῆλθεν.

8 Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ Πέτρος, Εἰπέ μοι εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε; Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ, τοσούτου.

9 Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτὴν, Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου, ἐπὶ τῇ θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε.

10 Ἔπεσε δὲ παραχρῆμα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἐξέψυξεν· εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι εὗρον αὐτὴν νεκρὰν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς.

11 Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

12 ¶ Διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολλά· καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος.

13 Τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς, ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός.

14 Μᾶλλον δὲ προσετίθεντο πιστεύοντες τῷ Κυρίῳ, πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν.

15 Ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραββάτων, ἵνα ἐρχομένου Πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν.

16 Συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων εἰς Ἱερουσαλὴμ, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες.

17 Ἀναστὰς δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων, ἐπλήσθησαν ζήλου.

18 Καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ.

CAP. V.

Vir autem quidam nomine Ananias, cum Sapphira uxore sua vendidit possessionem:

Et intervertit *aliquid* ex pretio, consciâ etiam uxore suâ: allatámque partem aliquam, ad pedes Apostolorum deposuit.

Dixit autem Petrus, Anania, cur implevit Satanas cor tuum ut mentireris *in* Spiritum sanctum, & interverteres ex pretio istius prædii?

Nonne si servasses, manebat tibi, & venundatum in tua erat potestate? quid *est* cur induceres in animum rem istam? non es mentitus hominibus, sed Deo.

Audiens autem Ananias hos sermones, cecidit exanimis. Et exstitit metus magnus super omnes audientes ista.

Surgentes verò juvenes subtraxerunt eum, elatúmque sepelierunt.

Intercessit autem ferme horarum trium intervallum, cùm uxor quoque ipsius, nesciens quod factum fuerat, ingressa est.

Dixit autem ei Petrus, Dic mihi, num tanti prædium vendidistis? Ipsa verò dixit, Etiam, tanti.

Petrus autem dixit ei, Quid *est* cur convenerit inter vos ut tentaretis Spiritum Domini? ecce, pedes eorum qui sepelierunt virum tuum, ad ostium *adsunt*, & efferent te.

Illico verò cecidit ad pedes ejus, & exanimata est. ingressi autem juvenes invenerunt eam mortuam, & elatam sepelierunt juxta virum suum.

Et obortus est metus magnus toti Ecclesiæ, & omnibus qui hæc audiebant.

Per manus autem Apostolorum edebantur signa & prodigia multa in populo: & erant concorditer omnes in porticu Solomonis.

Reliquorum autem nemo audebat ipsis adhærere: sed magnificabat eos populus.

Imò verò adjiciebantur qui crederent Domino, multitudo *videlicet* virorum simul ac mulierum.

Adeò ut in plateas efferrent ægrotos, & ponerent in lectis, ac grabbatis, ut venientis Petri vel umbra inumbraret aliquem eorum.

Conveniebat autem etiam vulgus vicinarum urbium Hierosolymam, adferentes ægrotos ac vexatos à spiritibus impuris: qui sanabantur omnes.

Consurgens autem Pontifex maximus & omnes qui cum eo erant, quæ est hæresis Sadducæorum, repleti sunt invidiâ.

Et injecerunt manus in Apostolos, posuerúntque eos in custodia publica.

CAP. V.

Vir autem quidam nomine Ananias, cum Sapphira uxore sua vendidit agrum:

Et fraudavit de pretio agri, conscia uxore sua: & adferens partem quandam, ad pedes Apostolorum posuit.

Dixit autem Petrus, Anania, cur tentavit Satanas cor tuum mentiri te Spiritui sancto & fraudare de pretio agri?

Nonne manens tibi manebat, & venundatum in tua erat potestate? quare posuisti in corde tuo hanc rem? non es mentitus hominibus, sed Deo.

Audiens autem Ananias hæc verba, cecidit, & exspiravit. Et factus est timor magnus super omnes qui audierunt.

Surgentes autem juvenes amoverunt eum, & efferentes sepelierunt.

Factum est autem quasi horarum trium spatium, & uxor ipsius, nesciens quod factum fuerat, introivit.

Respondit autem ei Petrus, Dic mihi, si tanti agrum vendidistis? At illa dixit, Etiam, tanti.

Petrus autem ad eam, Quid utique convenit vobis tentare Spiritum Domini? ecce pedes eorum qui sepelierunt virum tuum, ad ostium, & efferent te.

Confestim cecidit ante pedes ejus, & exspiravit. intrantes autem juvenes invenerunt illam mortuam, & extulerunt, & sepelierunt ad virum suum.

Et factus est timor magnus in universa Ecclesia, & in omnes qui audierunt hæc.

Per manus autem Apostolorum fiebant signa & prodigia multa in plebe: & erant unanimiter omnes in porticu Solomonis.

Cæterorum autem nemo audebat se conjungere illis, sed magnificabat eos populus.

Magis autem augebatur credentium in Domino multitudo virorum ac mulierum.

Ità ut in plateas ejicerent infirmos, & ponerent in lectulis ac grabbatis, ut veniente Petro, saltem umbra illius obumbraret quemquam illorum.

Concurrebat autem & multitudo vicinarum civitatum Jerusalem, adferentes ægros & vexatos à spiritibus immundis: qui curabantur omnes.

Exsurgens autem princeps Sacerdotum & omnes qui cum illo erant, quæ est hæresis Sadducæorum, repleti sunt Zelo.

Et injecerunt manus in Apostolos, & posuerunt eos in custodia publica.

1 Contrariis exemplis docet Lucas quantum sit malum hypocrisis, præsertim eorum qui sub falsâ zeli specie volunt in Ecclesia eminere.

11 Dominus mirificâ suâ virtute alios cohibet, nè Ecclesiæ noceant, alios in timore sui retinet, alios denique ad se allicit.

17 Quò magis crescit Ecclesia, crescit Satanæ furor, ac proinde à minis ad carcerem venitur.

2 *Intervertit*, ἐνοσφίσατο. Vel, *Avertit*. Significat autem Latinis utrumque hoc verbum callidè quidpiam surripere, & quasi efficere nè quippiam ad Dominum perveniat, aut ab illius oculis removere. Græci idem dicunt verbo νοσφίζεσθαι, diversâ tamen translationis ratione, quia videlicet quod furatur quispiam id solet sibi seponere ac recondere: ut hoc loco Ananias & Sapphira, cùm hoc prædium Domino consecrassent, postea per sacrilegium partem pretii seposuerunt, nè in Ecclesiæ conspectum veniret: quod tamen dissimulabant, ità ut ad sacrilegium etiam accederet diffidentia & hypocrisis. Vulg. *Fraudavit*: quod non convenit huic loco. Erasmus, *Seposuit*: propriè id quidem, nisi νοσφίζεσθαι translatitiâ significatione aliquid ampliùs significaret quàm *Seponere*.

3 *Implevit*, ἐπλήρωσε. Id est, Prorsus occupavit. Nam omnis abundantia Hebræis significatur verbo מלא *mela*, ut Psal. 83. 17. *Imple facies eorum ignominiâ*. & Job 8. 21. *Donec compleatur risu os tuum, & os tuum exsultatione*. Vulgata, *Tentavit*. Nam pro ἐπλήρωσε legit ἐπείρασε. Fulgentius tamen epistolâ primâ de Conjugali debito, nostram scripturam secutus, legit & interpretatur, *Implevit*. ¶ *Ut mentireris in Spiritum sanctum*, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Quia usus est Lucas quarto casu, non tertio, idcirco possit etiam aliquis interpretari, *Ut falleres*, (vel, *ut ludificareris*) *Spiritum sanctum*. Sed tamen quia paulò pòst usurpatur tertius casus, & apud Hebræos reperio ista interdum confundi, (unde orta illa dicendi genera, *Benedico te*, *Evangelizo te*, quæ Græci theologi ab Hebræis, & ab illis rursum Latini sumserunt) puto hunc versiculum explicandum ex eo qui proximè consequitur, cùm præsertim, utrovis modo explices, eadem maneat sententia. Cur tamen mallem vertere, In *Spiritum sanctum* quàm *Spiritui sancto*, hanc causam habui quòd in uno Græco manuscripto codice scriptum reperi εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. quod etiam legerunt Syrus & Arabs interpretes. Altera interpretatio quam adfert Erasmus, quasi ψεύσασθαι accipi possit pro *simulare*, mihi non satis placet. Quamvis enim isti insignes essent hypocritæ, tamen ex iis quæ sequuntur, videtur Petrus multò gravioris sceleris eos accusare, nempe quòd cùm Spiritûs sancti impulsu prædium illud totum consecrassent Ecclesiæ, postea non dubitassent partem pretii intervertere, & quidem eâ spe quasi sibi non cum Deo, sed cum hominibus esset negotium, qui hoc sacrilegium non possent redarguere. Id enim est quod Petrus vocat, *Spiritui sancto* (id est Deo) *mentiri, non hominibus*: & paulò pòst, *Tentare Spiritum Domini*. ¶ *Istius prædii?* τοῦ χωρίου; Vel, *Agri?* Sed hoc posterius est ambiguæ significationis.

4 *Si servasses, manebat tibi*, μένον σοὶ ἔμενε. Vulg. ad verbum, *Manens tibi manebat*: quem Hebraismum tanquam hoc loco obscuriorem cùm illustrare vellet Erasmus, convertit, *Nonne prorsus tibi manebat?* Atqui τὸ μένον & τὸ πραθὲν puto potiùs opponi: quæ antithesis fuit explicanda. Potest tamen sic etiam hic locus converti, *Nonne dum manebat, tibi manebat?* id est, Nonne tibi licebat illud ut tuum retinere antequam voveres? Sponte verò abs te oblatum Deo, tuum esse desiit. Itaque per sacrilegium istam prædii partem intervertisti. Addis autem etiam ad sacrilegium mendacii scelus & quidem impudentissimè, acsi Deum ista latere possent. Quod enim addit Petrus potuisse Ananiam venditi quoque prædii pretium ut suum retinere, intelligendum non est sine exceptione, nempe si ante votum vel prædium servasset vel vendidisset.

5 *Exanimis*, ἐξέψυξε. Ergò, inquiunt Antichristi mancipia, Petri vicarius habet utrumque gladium. Quasi verò quod extra ordinem gestum est, tum quod ad potestatem, tum quod ad

illius exercendæ modum attinet, spirituali videlicet impulsu & gladio, invehat horrendam illam civilis Magistratûs & Evangelici Ministerii confusionem, etiamsi concederemus Romæ sedere non Antichristum, sed Petri vicarium. Cæterùm scitè annotat Isidorus Pelusiota in hunc locum lib. Epist. 1. Ep. 181. nihil hîc præter modum factum à Petro, verùm quod alioqui futurum esset prospicientem, illum hâc severitate voluisse multa hominum peccata præsanare. Cùm enim tunc, inquit, Evangelii sementem facere cœpissent Apostoli, & statim enata zizania conspexissent, sapiente consilio confestim illa evulserunt, nè unà cum tritico aucta, futuro igni ad exustionem servarentur. Hæc ille, verè & appositè: ex quibus etiam liquet zizaniorum parabolam, & quod ait Christus Matth. 13. 30. minimè abolere, quod toties Magistratibus inculcatur, de sceleratis tempestivè tollendis, & quod tam præcisè monet Paulus de censuris Ecclesiasticis, 1. Cor. 5. 7. & 13. & Gal. 5. 12. sed eò tantùm spectare, ut doceat qualis sit Ecclesiæ conditio in terris ad extremum usque diem futura.

6 *Subtraxerunt*, συνέστειλαν. Id est à consequenti, ut suprà annot. 3. 21. correptum sustulerunt ex adstantium conspectu, ut non malè quoque Vulg. verterit, *Amoverunt*. Syrus autem interpres συστέλλειν accepit pro *componere ad sepulturam*, & *in capulum reponere*, quæ significatio potiùs convenit τῷ περιστέλλειν. Nec tamen incommodè verteris hoc loco, *obvolverunt eum*, tum nè conspectu cadaveris terreretur cœtus, tum ut compositus & elatus humaretur. Omnino autem hoc est quod Gallicè diceremus, *ils le retirerent*.

9 *Ut tentaretis Spiritum Domini?* πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; Notandum est diligenter hoc dicendi genus profanis quidem scriptoribus ignotum, sed dignum de quo semper cogitent filii Dei. Nam quoties malâ conscientiâ fit aliquid, toties homines in seipsos sententiam ferunt, &, quantum in se est, Deum ad iram provocant, quasi de industria volentes periculum facere an sit justus & omnipotens.

12 *Per manus*, διὰ τῶν χειρῶν. id est ministerio & operâ, cùm agitur de ministris, habitâ fortassis etiam ratione impositionis manuum. Cùm autem hæc tribuuntur ipsi Domino tum Potentiam & Virtutem declarant, ut Marc. 6. 2. Act. 4. 30, & 7. 35.

13 *Reliquorum*, τῶν δὲ λοιπῶν. *Reliquos* appellat extraneos, id est, qui in Ecclesia non censebantur, quos cùm à plebe distinguat, apparet eos hoc nomine intelligi, qui alicujus dignitatis erant præ aliis, ideóq; per se timidiores, ut accidere plerunq; solet: homines alioqui non alieni à regno Dei, sed qui præterea perculsi eo quod Ananiæ & Sapphiræ accidisse noverant, non audebant apertè sese Ecclesiæ palàm adjungere. Hæc enim est germana hujus loci explicatio, non illa quam in prioribus editionibus sum secutus, quasi videlicet istud de Ecclesiæ hostibus dicatur, qui audito quod Ananiæ & Sapphiræ contigerat, non ausi sint Apostolis κολλᾶσθαι, id est cominus illos aggredi, pugnantium more, ac si Gallico idiomate dicas, *S' attaquer, ou, se prendre à eux*.

14 *Imò verò*, μᾶλλον δέ. Sic uti constat Græcos istis particulis cùm superius dictum volunt amplificatione corrigere. Sensus est igitur, tantùm abfuisse ut illo exemplo in Ananiam & ejus uxorem edito decesserit aliquid Ecclesiæ, ut contrà, perculsi hostes non ausi sint ampliùs illos ut antea impetere, plebs autem eos in majore pretio habere cœperit, atq; adeò mirum in modum auctus sit piorum numerus. Vulg. ad verbum, *Magis autem*, ut & Syrus & Arabs interpres, non intellecto fortassis Hellenismo, quamvis eòdem recidat sententia. ¶ *Adjiciebantur*, προσετίθεντο. Vulg. ut & Arabs interpres legerunt, ηὔξανεν τῶν πιστευόντων τῷ Θεῷ πλῆθος, *augebatur credentium Domino multitudo*, &c.

15 *Adeò ut in plateas*, ὥστε κατὰ τὰς πλατείας. In uno codice legimus, ὥστε καὶ εἰς τὰς πλατείας, *adeò ut etiam in plateas*. Idq; rectiùs ut opinor. ¶ *Venientis*, ἐρχομένου. Vel *gradientis*, per urbem videlicet.

16 *Vulgus*, τὸ πλῆθος. Vulg. *Multitudo*, id est πλῆθος, absque articulo. ¶ *Ac vexatos*, ὀχλουμένους. Vide Luc. 6. 18.

17 *Hæresis*, αἵρεσις. *Hæresis* vocem usitatam retinere placuit. Non dubium est autem quin hoc vocabulum propriè declaret *electionem*. Indè factum ut pro eo acciperetur quod Latini *Sectam* vocant, id est (ut definit Cicero) pro certa quadam & peculiari quam sibi aliqui delegerint disciplinæ formula, factione, studio, ratione vitæ: fuítque initio vocabulum hoc non ità invidiosum, ut apparet infrà 25. 5. & 28. 22. sed tandem nonnisi in vitio poni cœpit: unde *hæreticus* dicitur qui à recepta sana doctrina ità aberrat, ut contemto Dei & Ecclesiæ ipsius judicio in sententia permaneat, & Ecclesiæ concordiam violet. Hîc autem μετωνυμικῶς *hæresis* pro ipsis illius sectatoribus ponitur. ¶ *Invidiâ*, ζήλου, id est, φθόνου, vel præposterâ æmulatione atque adeò zelotypiâ Legis. Vide Joan. 2. 17.

---

19 Angeli fiunt servorum Dei ministri.
20 Ideo liberat suos Dominus, ut eò animosiùs hostes lacessant.
21 Dominus ex alto ridet hostium suorum conatus.
25 Quò apertiùs se prodit Christi virtus, eò magis crescit conjuratorum ipsius hostium vesania.
26 Tyranni Deum non metuentes coguntur subditos ipsos suos metuere.
28 Tyrannis proprium est mandata sua pro omni ratione obtrudere.
29 Nulli homini nisi secundùm Deum parendum est.
30 Christus invitis suis hostibus princeps & servator Ecclesiæ constitutus est ac re ipsâ declaratus.

19 Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, ἐξαγαγών τε αὐτοὺς, εἶπε,
20 Πορεύεσθε, καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης.
21 Ἀκούσαντες δὲ εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδασκον. Παραγενόμενος δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ· καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἀχθῆναι αὐτούς.
22 Οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ· ἀναστρέψαντες δὲ ἀπήγγειλαν,
23 Λέγοντες, Ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἔξω ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δὲ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν.
24 Ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους ὅ,τε ἱερεὺς, καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, διηπόρουν περὶ αὐτῶν τί ἂν γένοιτο τοῦτο.
25 Παραγενόμενος δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς, λέγων, Ὅτι ἰδοὺ, οἱ ἄνδρες οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες, καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν.
26 Τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις, ἤγαγεν αὐτοὺς, οὐ μετὰ βίας· (ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαὸν ἵνα μὴ λιθασθῶσιν)
27 Ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ ἀρχιερεὺς,
28 Λέγων, Οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; καὶ ἰδοὺ, πεπληρώκατε τὴν Ἱερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου.
29 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι εἶπον, Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.
30 Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

Sed Angelus Domini per noctem aperuit fores carceris, eductísque illis, dixit,
Ite, & *vos* sistentes loquimini populo in templo omnia verba vitæ hujus.
Illi verò cùm *hæc* audissent, introierunt sub diluculum in templum, & docebant. Adveniens autem Pontifex Maximus, & qui cum eo *erant*, convocaverunt concilium & universum senatum filiorum Israel: miserúntque in carcerem ut illi adducerentur.
Cùm autem venissent ministri, non invenerunt eos in carcere: *quod* reversi renunciaverunt,
Dicentes, Carcerem quidem invenimus clausum quàm tutissimè, & custodes extrà stantes ante fores: cùm aperuissemus autem, neminem intus invenimus.
Ut verò audierunt hos sermones, & Pontifex, & præfectus templo, & primarii Sacerdotes, hæsitabant super eis quonam hoc evasurum esset.
Adveniens autem quidam renunciavit eis, Ecce, viri quos posueratis in carcere, stant in templo, & docent populum.
Tunc præfectus abiens cum ministris, adduxit eos, non *tamen* per vim. (metuebant enim populum nè lapidarentur)
Adductos igitur eos statuerunt in concilio: & interrogavit eos Pontifex maximus,
Dicens, Nonne etiam atque etiam denotavimus vobis nè doceretis nomine isto? & ecce, replevistis Hierosolymam doctrinâ vestrâ, & vultis in nos inducere sanguinem hominis istius.
Respondens autem Petrus & Apostoli dixerunt, Obedire oportet Deo potiùs quàm hominibus.
Deus ille Patrum nostrorum suscitavit Jesum, quem vos interfecistis suspensum in ligno.

Angelus autem Domini per noctem aperiens januas carceris, & educens eos, dixit,
Ite, & stantes loquimini in templo plebi omnia verba vitæ hujus.
Qui cùm audissent, intraverunt diluculo in templum, & docebant. Adveniens autem princeps Sacerdotum & qui cum eo erant, convocaverunt concilium & omnes seniores filiorum Israel: & miserunt ad carcerem ut adducerentur.
Cùm autem venissent ministri, & aperto carcere non invenissent illos, reversi nunciaverunt,
Dicentes, Carcerem quidem invenimus clausum cum omni diligentia, & custodes stantes ante januas: aperientes autem, neminem intus invenimus.
Ut autem audierunt hos sermones magistratus templi, & principes Sacerdotum, ambigebant de illis quidnam fieret.
Adveniens autem quidam nunciavit eis, Quia ecce, viri quos posuistis in carcerem, sunt in templo stantes, & docentes populum.
Tunc abiit magistratus cum ministris, & adduxit illos sine vi (timebant enim populum ne lapidarentur)
Et cùm adduxissent illos, statuerunt in concilio. Et interrogavit eos princeps Sacerdotum,
Dicens, Præcipiendo præcepimus vobis nè doceretis in nomine isto: & ecce replestis Jerusalem doctrinâ vestrâ, & vultis inducere super nos sanguinem hominis istius.
Respondens autem Petrus & Apostoli dixerunt, Obedire oportet Deo magis quàm hominibus.
Deus patrum nostrorum suscitavit Jesum quem vos interemistis suspendentes in ligno.

---

20 Vos *sistentes*, σταθέντες. Ejusmodi participia sæpe apud Hebræos redundant. Hoc autem loco putarim hoc participium cohærere cum ἐν τῷ ἱερῷ, ut hoc sit quod vernaculo sermone dicimus, *vous representans au temple*. ¶ *Verba vitæ hujus*, τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης. Id est, verba quibus annunciatur quæ sit ad hanc salutem via, ut Joan. 6. 68. Sed sanè præter morem additur pronomen ταύτης, utpote cùm adjungitur vocabulo *Vitæ*, non æternam sed præsentem potiùs vitam declarat, ut 1. Cor. 15. 19. Itaq; non desunt qui hæc explicent per hypallagen, quasi scriptum sit ῥήματα τῆς ζωῆς ταῦτα, *hæc verba vitæ*, ut etiam legerunt aut certè sunt interpretati Syrus & Arabs. Est autem hæc hypallage Hebræis non infrequens, ut 2. Sam. 2. 4. קשת גבורים חתים *kescheth ghibborim chattim*, id est *arcus fortium fractorum*, pro קשת גבורים חתה *kescheth ghibborim chattah*, id est *arcus fortium fractus*. Sic etiam Exodi 25. עורות אלים מאדמים *horoth elim meoddamim* id est, *pelles arietum rubro tinctorum*, pro *pelles arietum rubro tinctas*.

21 *Concilium*, τὸ συνέδριον, sive *consessum*. Sed hîc intellige hoc nomine alios primarios Sacerdotes & Scribas, istorum collegas, sicut rectè vertit Syrus interpres: quibus adjungitur γερουσία, id est Seniorum populi cœtus. Nam alioqui *Synedrii* nomen generale, est magnum illud & summum Concilium Judicum LXXI. de gravissimis causis cognoscebat. Vide Matth. 5. 22.

24 *Pontifex*, ὁ ἀρχιερεύς. Hoc non legit neque Syrus neque vetus Latinus interpres. Erasmus autem vertit *Sacerdos*, ὁ ἱερεύς, sicut in plerisque codicibus legitur, & apud OEcumenium

quoque.

quoque. sed in Complutensi editione rectiùs legitur ὁ ἀρχιερεύς. De præfecto templo vide Matth. 27.65. ¶ *Hæsitabant*, διηπόρουν, id est, hæsitantes cogitabant, quod duobus propterea verbis & Syrus interpres & Arabs expresserunt. ¶ *Quonam hoc evasurum esset*, τί ἂν γένοιτο τοῦτο. Genus etiam istud dicendi è medio petitum est, ut Gallicè dixerimus, *que cela deviendroit*. Vulgata, *quidnam fieret*, expuncto pronomine τοῦτο, pro, Quid faciendum esset. [Syrus interserit καὶ διελογίζοντο, quod secutus Arabs explicat perinde acsi scriptum esset καὶ συλλαλοῦντες ἐφρόντιζον, *& colloquentes cogitabant*]

26 *Non* tamen *per vim*, οὐ μετὰ βίας. Addidimus particulam adversativam, de cujus ellipsi diximus Matt. 2. 6. alioquin erit in hac oratione manifestum anantapodoton, cujus simile exemplum exstat Rom. 8. 12.

28 *Nonne*, οὐ, Id est, οὐχί. Sic sæpenumero convertimus hanc particulam, quòd alioquin interrogatio non satis sentiatur nisi ex pronunciatione. ¶ *Etiam atque etiam denunciavimus*, παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν. Vulg. ad verbum, *Præcipiendo præcepimus*: quem Hebraismum, ut obscuriorem, Erasmus illustravit. ¶ *Sanguinem*, τὸ αἷμα. Id est cædem, & ejus pœnam, ut exposuimus Matth. 27. 24.

29 *Potiùs quàm*, μᾶλλον ἤ. Vulg. & Erasmus, *Magis quàm*. Atqui in hac specie nè tantillum quidem concedendum est hominibus, quod & Socrates ipse utpote à natura insitum cognovit, sic in Apologia respondens, Ἐγὼ μὲν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀσπάζομαι ὑμᾶς, καὶ φιλῶ, πείσομαι δὲ τῷ Θεῷ μᾶλλον ἢ ὑμῖν, id est, *Ego quidem vos amplector & amo, viri Athenienses, sed Deo potiùs quàm vobis obtemperabo*. Vide Joan. 3, 1. 19.

30 *In ligno*, ἐπὶ ξύλου. Heb. pro cruce seu stipite ligneo, ut infrà 10. 39, & 13. 29, & Deut. 21. 23.

---

31 Τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

32 Καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων· καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ.

33 Οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς.

34 Ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ Φαρισαῖος, ὀνόματι Γαμαλιὴλ, νομοδιδάσκαλος, τίμιος παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέλευσεν ἔξω βραχύ τι τοὺς ἀποστόλους ποιῆσαι.

35 Εἶπέ τε πρὸς αὐτούς, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, τί μέλλετε πράσσειν.

36 Πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν, ᾧ προσεκολλήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν ὡσεὶ τετρακοσίων· ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διελύθησαν, καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν.

37 Μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ· κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν.

38 Καὶ τὰ νῦν λέγω ὑμῖν, ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς· ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ αὕτη ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται·

39 Εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστιν, οὐ δύνασθε καταλῦσαι αὐτὸ, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε.

40 Ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ, καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀποστόλους, δείραντες παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς.

41 Οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι.

42 Πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ' οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι Ἰησοῦν τὸν Χριστόν.

Hunc *inquam* Deus dextrâ suâ evectum *constituit* principem ac servatorem, ut det resipiscentiam Israeli & remissionem peccatorum.

Et nos sumus ei testes horum quæ dicimus: atque etiam Spiritus ille sanctus, quem dedit Deus iis qui dicto sunt audientes ipsi.

At illi *his* auditis frendebant, & consultabant de iis interficiendis.

Assurgens autem in concilio quidam Pharisæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, quem totus populus in pretio habebat, jussit ut paulisper abducerent forâs Apostolos.

Et dixit eis, Viri Israelitæ, attendite vobis ipsis quod ad istos homines *attinet* quid facturi sitis.

Nam ante hæc tempora exortus est Theudas, dicens se aliquem esse, cui agglutinatus est numerus virorum circiter quadringentorum: qui interemtus est, & omnes qui paruerant ei, dissoluti sunt & ad nihilum redacti.

Post hunc exortus est Judas ille Galilæus temporibus descriptionis, & avertit populum non parvum post se: periit & ille, & omnes qui assensi fuerant ei, dispersi sunt.

Nunc itaque dico vobis, abscedite ab hominibus istis, & missos ipsos facite: quoniam si est ex hominibus consilium hoc sive opus istud, dissolvetur:

Sin ex Deo est, non potestis illud dissolvere, & *videte* nè etiam cum Deo pugnare comperiamini.

Assensi sunt autem ei: & cùm advocassent Apostolos, cæsis mandarunt nè loquerentur in nomine Jesu: & dimiserunt eos.

Ipsi ergò gaudentes profecti sunt à conspectu concilii, quòd digni habiti essent qui pro nomine Jesu contumeliâ afficerentur.

Et quotidie in templo & domatim non cessabant docere & evangelizare Jesum Christum.

Hunc principem & salvatorem Deus exaltavit dexterâ suâ, ad dandam pœnitentiam Israeli & remissionem peccatorum.

Et nos sumus testes horum verborum, & Spiritus sanctus, quem dedit Deus omnibus obedientibus sibi.

Hæc cùm audissent, dissecabantur, & cogitabant interficere illos.

Surgens autem quidam in concilio Pharisæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, honorabilis universæ plebi, jussit pusillùm forâs Apostolos secedere.

Dixitque ad illos, Viri Israelitæ, attendite vobis super hominibus istis quid acturi sitis.

Ante hos enim dies exstitit Theodas, dicens se esse aliquem, cui consensit numerus virorum circiter quadringentorum: qui occisus est, & omnes quicunque credebant ei dissipati sunt, & redacti ad nihilum.

Post hunc exstitit Judas Galilæus in diebus professionis, & avertit populum post se: & ipse periit, & omnes quotquot consenserunt ei, dispersi sunt.

Et nunc dico vobis, discedite ab hominibus istis, & sinite illos: quoniam si est ex hominibus consilium hoc aut opus, dissolvetur:

Si verò ex Deo est, non poteritis dissolvere, nè fortè & Deo repugnare inveniamini.

Consenserunt autem illi, & convocantes Apostolos, cæsis denunciaverunt nè loquerentur in nomine Jesu: & dimiserunt eos.

Et illi quidem ibant gaudentes à conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati.

Omni autem die non cessabant in templo & circa domos docentes & evangelizantes Christum Jesum.

32 Non satis est rectum esse finem, sed etiam pro vocationis ratione ad eum progrediendum est.

34 Christus in ipsa hostium turba, quoties ita expedit, invenit causæ suæ patronos.

35 Cavendum in religionis negotio inprimis nequid præter vocationem zeli prætextu, audeamus.

41 Verbis ferendis assueti Apostoli, tandem ipsis verberibus assuefiunt, & ità quidem ut eo evadant fortiores.

---

31 *Hunc* inquam *Deus*, &c, τοῦτον ὁ Θεὸς, &c. Vetus interpres & Erasmus ità explicant hunc locum quasi τοῦτον prorsus cohæreat cum ἀρχηγὸν & σωτῆρα, cùm potiùs hæc sint accipienda perinde acsi dictum esset, ὁ Θεὸς ὕψωσε τοῦτον τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ εἰς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα: id est ad verbum, *Deus dextera sua hunc extulit in principem ac servatorem*. Quod ut intelligi commodiùs posset mutavi verborum collocationem, nullâ (ut opinor) sensûs injuriâ: deinde pro ὕψωσε converti *Evectum* constituit, quasi scriptum sit, ὑψώσαντα ἐποίησε, sive κατέστησε, fretus ejusdem Petri autoritate, qui hanc eandem sententiam sic expressit suprà 2.36. unde apparet hunc locum ità esse explicandum. Nam Syrus quoque & Arabs interpretes duo verba hic expresserunt, nempe, κατέστησε in priore membro, & adjectâ copulâ, καὶ ὕψωσε, in posteriore. ¶ *Resipiscentiam*, μετάνοιαν. Est igitur à peccato μεταμέλεια, illius nimirum merces, &, nisi Deus succurrat, iter ad desperationem: μετάνοια verò cùm ἀνάνηψιν & mentis in melius commutationem declaret, donum Dei est ex vera ipsius gratia, 2. Tim. 2 25, quod *Trahendi* verbo significatur, Joan. 6. 44.

32 *Horum quæ diximus*, τῶν ῥημάτων τούτων, vel, *rerum istarum*. ¶ *Qui dicto sunt audientes ipsi*, τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ. Sic arbitror explicandum τὸ πειθαρχεῖν, potiùs quàm *Obediendi* vel *Parendi* verbo. Complectitur enim duo, nempe & imperium jubentis, & audientis animum, cui sit persuasum quod præcipitur. Opponuntur enim inter se τὸ πείθεσθαι & τὸ βιάζειν. Quamobrem etiam Syrus & Arabs pro τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ habent τοῖς πιστεύουσιν αὐτῷ, *credentibus ipsi*. Nulla enim est vera obedientia absque fide, neque vera fides absque obedientia.

33 *Frendebant*, διεπρίοντο. Vulg. & Erasmus *Dissecabantur*, quod verbum nusquam legi usurpatum hâc significatione. Declarat autem διαπρίεσθαι eorum gestum qui præ rabie dentibus strident, veluti siquis serram trahat. ¶ *Interficiendis*, ἀνελεῖν. Id verò istis jure non licebat, cùm capitalia judicia essent eis ademta. Itaque non de istis judicio puniendis, sed apertâ vi potiùs interimendis cogitabant, quod impedivit Gamaliel. Ac proinde servanda est propria significatio verbi ἀναιρεῖν, de qua diximus Luc. 22. 2.

34 *Abducerent*, ἔξω ποιῆσαι. Sic rectè Syrus. Ad verbum, *ut extrà facerent Apostolos*. Vulg. in antiquis codicibus, *forâs fieri* pro quo alii habent *Secedere*, idque perperàm. Nam secedunt qui volentes digrediuntur, non qui captivi aliò abducuntur. Vide suprà 4. 15.

36 *Nam ante hæc tempora exortus est Theudas*, πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς. Cur *tempora* maluerim interpretari quàm dies, non tantùm hæc causa est quia usitatum est Hebræis *Dies* vocare quodvis tempus quo dictum sit aliquid aut factum, sed etiam quia puto historiam non prorsus recentem hoc locò commemorari. Nam aut ego vehementer fallor, aut magnopere hallucinatus est Eusebius libro Ecclesiasticæ historiæ secundo, cùm ad hunc locum accommodaret quæ Josephus libri Antiquitatum 20. cap. 2. de quodam mago Theuda commemorat. idque ità esse non admodum difficile fuerit intelligere. Testatur enim Josephus hunc Theudam exortum simul & exstinctum fuisse Cuspio Fado Judæam administrante. Atqui hunc Fadum constat Judææ præfuisse, cùm post Agrippæ mortem iterum in provinciam esset redacta, anno videlicet Claudii quarto. Superest ergò ut ista vel post Agrippæ mortem à Gamaliele dicta sint, vel de alio Theuda accipiantur. Post mortem autem Agrippæ hæc gesta non esse declarat totius historiæ series, cùm infrà demum capite duodecimo, sub Herodis nomine mors illius horrenda commemoratur, Paulo jam non modò reverso ex Arabia, ubi triennium prædicarat, sed etiam Tarsum profecto, & indè à Barnaba Antiochiam deducto, ubi constituta jam erat Ecclesia. Ergò (ut paucis absolvam) cùm hæc acciderint longè ante Fadum præsidem, sub quo Theudam illum exstitisse narrat Josephus, imò verò (ut ego quidem existimo) etiam ante Agrippæ regnum, qui septem annis regnavit sub Caligula & Claudio: efficitur Theudæ istius nondum exorti non potuisse mentionem hoc tempore fieri à Gamaliele. Deinde cùm alterum subjiciatur exemplum Judæ illius qui fuit tempore descriptionis, (id est, decennio post Christum natum,

natum, cùm Archelao pulso in exilium Judæa primùm redigeretur in provinciam) quâ tandem ratione Gamaliel in tam paucis exemplis temporum seriem confunderet? Denique cur Judam diceret post illum Theudam exstitisse, qui tamen tot annis prior fuerit? Nam certè μετὰ τοῦτον non potest accipi pro *Præterea*, quin violenta sit expositio, ad quam non est necesse nos confugere, si (quod verissimum esse ex superioribus rationibus apparet) Theudam hunc Gamalielis, à Theuda Josephi, ut non paucis annis antiquiorem, distinxerimus. Quòd si quid assequi possum conjecturâ, putarim hanc historiam referri ad ea tempora quibus Judæam scribit Josephus lib. Antiq. 17.cap.24. innumeris seditionibus fuisse exagitatam, quas ægrè Varus, Sabino ab obsidione liberato, compescuerit. Incidunt autem hæc in id tempus quo post Herodis Magni mortem veluti interregnum in Judæa fuit, Archelao Romam profecto, ut ex patris testamento regnum impetraret: quo tempore Dominus noster Jesus Christus in Ægypto exsulabat. Nam descriptio hæc, cujus tempore exortus est Judas Gaulonites, incidit in id demùm tempus quo redacta est Judæa in provinciæ formam, pulso videlicet Archelao Herodis Magni filio, & Christo minimùm annos decem nato. Origenes certè contra Celsum libro primo hunc ipsum Theudam facit Christo antiquiorem, in eo planè mecum faciens quòd hunc à Josephi Theuda distinguat. ¶ *Se esse aliquem*, εἶναί τινα ἑαυτόν. In tribus codicibus additur μέγαν, id est *magnum*, quòd etiam infrà adjicitur 8. 9. & ità legit Syrus interpres, quamvìs addi minimè sit necesse. Nam τὶς in hoc dicendi genere idem declarat atque μέγας, & ab idoneis scriptoribus tum Græcis tum Latinis ità usurpatur, ut in illa præclara Pindari sententia, τί δὲ τίς; τί δ' οὔτις; σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος. *Quid est aliquis? quid est Nullus? Umbra somnium homo.* ¶ *Agglutinatus est*, προσεκολλήθη. Veteres codices habent προσεκλήθη, *adscitus est*. Vulgata, *Consensit*, προσετέθη, ut Arabs etiam legit: quod tamen rectiùs verteretur, *adjunctus est*. Syrus videtur legisse, ἠκολούθησε, *secutus est*. ¶ *Paruerant*, ἐπείθοντο. Vulg. *credebant*, ut videatur legisse ἐπίστευον. Vide infrà 40.

37 *Temporibus descriptionis*, ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς. Ergò distinguendus est hic Judas ab alio Ezechiæ latronis filio, qui seditionem movit Archelao Romam ad recipiendum regnum profecto, id est novem circiter annis ante descriptionem Judææ, cùm in provinciam redigeretur. cujus latronis mentionem facit Joseph. Antiq lib.17.cap.15. alterius verò istius lib.18.cap.1.

38 *Missos ipsos facite*, ἐάσατε. Meus vetustissimus codex addit μὴ μιαίνοντες τὰς χεῖρας, *non polluentes manus*. Nimiùm autem inepti sunt homines qui ex hoc loco confici putant nullum jus esse magistratui in Ecclesiæ perturbatores quos Hæreticos vocamus. Nam illi ipsi Theudas & Judas, de quibus hìc agit Gamaliel, fuerunt à Romano magistratu coerciti. Huc igitur non spectat Gamalielis oratio, sed judices quos videbat paratos rapere Apostolos ad cædem (sicut postea in Stephano factum est) ab hoc facinore studet revocare, non certè quòd Evangelio faveret, nisi discipuli sui Sauli fuit dissimilis (infrà 22. 3.) sed quòd homo esset moderatus, & vereretur nè cædem Apostolorum, contra Romanorum autoritatem factam, gravius aliquid sequeretur. Erant enim ipsis ademta capitalia judicia: ac proinde sine magna præsidis offensione non fuissent hoc facturi. Ac nequis objiceret, nullum interea fore malorum finem, excipit Gamaliel, & propositis exemplis docet fore ut Deus nihilominus aliâ ratione dissipet Apostolorum consilia, si quidem sint mala & impia. At enim (dices) si ità est, cur igitur Gamaliel non censet appellandum esse Romanum magistratum? Nempe quia nihil impatientiùs ferebant Judæi quàm Romanorum tyrannidem ullo modo confirmari. Itaque mirabili Dei consilio factum est ut Christum adducerent ad Pilatum: & Paulum iniquissimè tulerunt sibi à Tribuno ereptum. ¶ *Ex hominibus*, ἐξ ἀνθρώπων. Id est, fictum & commentitium: quod apparet ex antithesi, ut Mat. 21. 25. Huc pertinet quod etiam vidit Demosthenes, περὶ στεφ. Σαθρὸν δεῖ φύσει πᾶν ὅ,τι ἂν μὴ δικαίως ᾖ πεπραγμένον.

39 Et videte *nè etiam cum Deo pugnare comperiamini*, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. Vulgata, *Nè forté*. Erasmus, *Nequando*. Ego verò non video quâ ratione hæc possint cum præcedentibus satis commodè connecti. Puto igitur præcisum esse dicendi genus, quo modo sæpe usurpari hanc particulam observavimus ex Doctissimo Budæo, Matth. 25. 9. cujus exemplum prorsus simile exstat Genes. 3. 22. Cæterùm in meo vetustissimo codice mira hìc occurrit scripturæ varietas. Sic enim in eo post καταλῦσαι αὐτὸ legitur οὔτε ὑμεῖς οὔτε βασιλεῖς οὔτε τύραννοι. ἀπέχεσθε οὖν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων μήποτε. id est, *neque vos neque Reges, neque Tyranni. Abstinete igitur ab hominibus istis nè fortè etiam cum Deo*, &c.

40 *Assensi sunt autem ei*, ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ. ab ipso videlicet persuasi, quæ propria est significatio verbi πείθεσθαι. Ideo rectè prorsus Arabs hoc verbum expressit per periphrasin, ut qui verterit, *Et responderunt ad vocem ejus*, quod Græcis est, ἐπεφώνησαν.

41 *Jesu*, αὐτοῦ. vel *Ejus*. Sed repetere malui antecedens. In uno codice legi τοῦ Χριστοῦ: in alio Ἰησοῦ.

42 *Domatim*, κατ' οἶκον. Vulgata, *Circa domos*. Erasmus, *Per singulas domos*, κατ' οἴκους, de quo diximus suprà 2. 46. Docuerunt igitur Apostoli tum publicè, audientibus etiam ac spectantibus incredulis Judæis, tum etiam privatim ubicunque opus erat, ut verè testatur de se Paulus, infrà 20. 20. ¶ *Jesum Christum*, Ἰησοῦν τὸν Χριστόν. Apud Irenæum lib. 3. cap. 12. additur *Filium Dei*, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

KΕΦ. ϛ'.

1 Satan foris frustrà oppugnatam Dei ecclesiam intestinâ dissensione adoritur: Apostoli verò ex eo ipso arripiunt optimam constituendæ Ecclesiæ occasionem. 2 Diversa sunt (autoribus Apostolis) nec temerè conjungenda, docendi verbi, & administrandi Ecclesiastici ærarii munera. Apostoli verò nè Diaconos quidem nisi consciâ Ecclesiâ elegerunt. 3 In Diaconis nedum in pastoribus eligendis præeat oportet tum doctrinæ tum morum examen. * *Infrà* 21. 8. 6 Vetus Ecclesia ritè electos manuum impositione velut Deo consecravit. 7 Felix tentationis exitus.

ΕΝ δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν.

2 Προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, εἶπον, Οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ἡμᾶς καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ διακονεῖν τραπέζαις.

3 Ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοὶ, ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτὰ, πλήρεις Πνεύματος ἁγίου καὶ σοφίας, οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης.

4 Ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν.

5 Καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους, καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον, ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, καὶ Φίλιππον, καὶ Πρόχορον, καὶ Νικάνορα, καὶ Τίμωνα, καὶ Παρμενᾶν, καὶ Νικόλαον προσήλυτον Ἀντιοχέα.

6 Οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων· καὶ προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας.

7 ¶ Καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ σφόδρα· πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει.

CAP. VI.

CÆterùm per eos dies cùm multiplicarentur discipuli, ortum est murmur Græcorum adversùs Hebræos, quòd ipsorum viduæ despicerentur in ministerio quotidiano.

Itaque duodecim illi, advocatâ multitudine discipulorum, dixerunt, Non est æquum nos derelicto sermone Dei, ministrare mensis.

Diligite ergò, ô fratres, ex vobis viros septem, idoneo testimonio ornatos, plenos Spiritu sancto & sapientiâ, quos huic usui præficiamus.

Nos verò in oratione & administratione Sermonis perdurabimus.

Placuit autem hic sermo toti præsenti multitudini: & elegerunt Stephanum, virum plenum fide ac Spiritu sancto, & * Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenan, & Nicolaum proselytum Antiochensem.

Quos statuerunt in conspectu Apostolorum: qui adhibitis precibus, imposuerunt eis manus.

Itaque sermo Dei crescebat, & valde multiplicabatur numerus discipulorum Hierosolymis: multáq; turba Sacerdotum auscultabat fidei.

CAP. VI.

IN diebus autem illis crescente numero discipulorum, factum est murmur Græcorum adversùs Hebræos, eo quòd despicerentur in ministerio quotidiano viduæ eorum.

Convocantes autem duodecim multitudinem discipulorum, dixerunt, Non est æquum nos derelinquere verbum Dei, & ministrare mensis.

Considerate ergò, fratres, viros ex vobis boni testimonii septem, plenos Spiritu sancto & sapientiâ, quos constituamus super hoc opus.

Nos verò orationi & ministerio Verbi instantes erimus.

Et placuit sermo coram omni multitudine: Et elegerunt Stephanum virum plenum fide & Spiritu sancto, & Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenam, & Nicolaum advenam Antiochenum.

Hos constituerunt ante conspectum Apostolorum: & orantes imposuerunt eis manus.

Et verbum Domini crescebat, & multiplicabatur numerus discipulorum in Jerusalem valde: multa etiam turba Sacerdotum obediebat fidei.

---

1 *Græcorum*, τῶν Ἑλληνιστῶν. Libenter Græcienses istos appellassem sicut salem Romanensem vocat Cato, qui Romæ venalis erat, & scimpodium Græciense Gellius, non in Græcia sed ad Græcorum similitudinem fabrefactum. Differunt igitur Ἑλληνισταὶ ab iis quos Paulus solet Ἕλληνας dictos Judæis opponere, & Hebræi *Gentium* nomine significare. Sunt enim Ἕλληνες, generali appellatione desumtâ à Græcorum gente, dicti omnes incircumcisi, iis etiam comprehensis, quamdiu lex viguit, qui licèt non circumcisi, ab idololatria tamen abhorrentes cognitione veri Dei erant imbuti, quos vocare in his libris Lucas consuevit σεβομένους, qualis fuit Cornelius, & alius ille Centurio, cujus fidem tantopere prædicat Christus: illi denique quorum fit mentio Joan. 12. 20. Ἑλληνιστὰς verò Lucas hoc loco vocat genere quidem profanos, sed in Judæorum gentem per circumcisionem adscitos, & *proselytos* propterea vocatos. Falluntur enim qui Judæos inter alias gentes dispersos putant Ἑλληνιστὰς dici. Nam Judaissantes incircumcisos secum ità versari minimè sustinuisset Hierosolymitana ecclesia, multò pòst tempore graviter offensa quòd Petrus ad Cornelium esset ingressus. Paulus verò quantumvìs Tarsensis, sese Hebræum vocat 2. Cor. 11. 22. Itaque sicut religionis respectu Ἕλληνες Judæis, ità propter stirpis discrimen Ἑλληνισταὶ Hebræis opponuntur. Vide infrà 11. 20. ¶ *In ministerio*, ἐν τῇ διακονίᾳ. nempe quasi vel in collegium viduarum non satis facilè allegerentur, vel quòd in eleemosynarum distributione parem sui curam non haberi conquererentur.

2 *Non est æquum*, οὐκ ἀρεστόν ἐστιν. Erasmus ad verbum, *Placitum*.

tum. Sed hoc loco (ut ipse quoque rectè observavit) non narrant Apostoli quid sibi placeat, aut non placeat : sed potiùs hoc negant ejusmodi esse ut placere debeat. Itaque Vetus interpres, quem sequi maluimus, satis commodè videtur sententiam expressisse. Huic autem concioni non dissimilis est usquequaque illa Mosis quæ narratur Deuteron. 9. ¶ *Mensis*, τραπέζαις. Id est, conviviis, aut in conviviis, de quibus dictum est suprà 2. 40. quanquam συνεκδοχικῶς cætera etiam munera intelliguntur quæ cum isto erant conjuncta; atque adeò illa in primis quæ ad pauperum curam & Ecclesiasticæ pecuniæ distributionem pertinebant : sic tamen ut omnia ritè & ordine fierent, & Diaconi Presbyterio subessent. Idq; ità usurpatum fuisse antequam omnis Ecclesiasticus ordo prorsus everteretur, liquet ex veterum Canonum decretis, atque adeò ex ipsis etiam Gregorii Episcopi Romani epistolis.

3 *Deligite*, ἐπισκέψασθε. Vulg. *Considerate*, Erasmus, *Circumspicite.* quorum verborum neutrum mihi videtur satis convenire: nec sanè alibi apud idoneos autores legere memini τὸ ἐπισκέπτεσθαι cum casu personæ. Intelligitur autem ex Hebræorum idiotismo ex antecedente consequens, & ex consequente antecedens. ¶ *Idoneo testamento ornatos*, μαρτυρουμένους. Vulgata, *Boni testimonii*, quod & activè accipi potest. Erasmus, *Spectatæ probitatis*: quorum verborum significatio nimiùm est (ut ità dicam) angusta. Quod autem Græci uno verbo declarant, id necessariò exposuimus pluribus verbis, Ciceronem secuti, qui mihi quidem videtur id voluisse explicare in oratione De arusp. responsis, ubi de Deiotaro loquens, *Testimoniis*, inquit, *clarissimorum imperatorum ornatus Deiotarus.* ¶ *Huic usui præficiamus*, καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας: sive *ad hunc usum constituamus*: sed vis præpositionis ἐπὶ est observanda.

4 *Perdurabimus*. προσκαρτερήσομεν. Vulgata, *Instantes erimus.* Erasmus *Incumbemus*. Vide Matt. 9.

6 *Qui adhibitis precibus*, καὶ προσευξάμενοι. Vulg. *Et cùm orassent.* Connectit autem particula καὶ diversas personas : quod cùm in Latino sermone sit obscurius, maluimus usurpare provocabulum, qua de re diximus, Mar. 1. 10. Simile dicendi genus reperio apud Plut. in dialogo. περὶ τῶν ζώων φρον. ubi de pica sic loquitur, κουρεύς τις θαυμαστόν τι χρῆμα πολυφώνου καὶ πολυφθόγγου κίττης ἔτρεφε, καὶ ἀνθρώπου ῥήματα καὶ θηρίων φθόγγους ἀναπλήρου. ¶ *Imposuerunt eis manus*, ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. Hæc formula dicendi, sicut & ritus ipse qui per eam significatur, ab Hebræis fluxit qui hâc cæremoniâ solebant uti partim in publicis ac solennibus victimarum consecrationibus, ut apparet ex Levitico: partim etiam in precibus ac benedictionibus privatis, ut liquet ex Gen. 48. 14. Hunc ritum deinde servavit Ecclesia Christiana tum in ministris constituendis, ut ex hoc loco & 1. Tim. 5. 21. & aliis multis constat: tum etiam in conferendis Spiritûs sancti donis, ut infrà 8. 17. & faustis precationibus, ut Matt. 19. 13. Sed nulla hîc chrismatis, rasuræ, crucis, lineæ vestis, cereorum, & hujusmodi rituum temerè in Ecclesiam invectorum mentio, quasi sint idcirco abrogatæ cæremoniæ Mosaicæ, ut novæ humanitus excogitatæ illis surrogarentur. Unde etiam factum videmus, ut illæ mox in horrendas superstitiones degenerarint.

7 *Crescebat*, ηὔξανε. Vide infrà 12. 24. ¶ *Sacerdotum*, τῶν ἱερέων. Mihi suspectum hoc videtur, cùm vix probabile sit, ut ex Sacerdotibus etiam aliqui, iique non pauci, doctrinam salutis sint amplexi, sicut multi antea ex principibus sive Senioribus populi, Joan. 12. 42. & ut ità sit, quis tamen credat tam multos illos fuisse ut ὄχλου nomen, id est non parvæ multitudinis, iis conveniat? Sed & Syrus habet מן יהודיא *men Jehudaie* id est ἐκ τῶν Ἰουδαίων, *ex Judæis*, quod etiam non probo. Quorsum enim Judæos nominaret, cùm solis adhuc Judæis promulgaretur Evangelium? Arabs autem in nonnullis codicibus simpliciter legit πολὺς ὄχλος, *multus populus*, sive, *multa turba*. Quod siquid hîc audere fas est, probo vehementer doctissimi viri Isaaci Causaboni, mei in hac schola collegæ, acutam conjecturam, qui fortasse sic scriptum & distinctum hunc locum fuisse censet, καὶ πολὺς ὄχλος, καὶ τῶν ἱερέων (sub. τινες) ὑπήκουον τῇ πίστει. Id est, & *multa turba*, & *sacerdotum nonnulli auscultabant fidei.* Hanc autem ellipsin alibi etiam annotavimus, ut Matth. 23. 34. Joan. 16. 17. & infrà 21. 16. cujus ignoratio expungendæ particulæ καὶ & hujus loci depravandi occasionem præbuerit. Nam quod Græcus scholiastes πολὺν ὄχλον interpretatur τὸ σύστημα, id est, *cœtum*, violentum est, & parum quoque probabile. ¶ *Fidei*, τῇ πίστει, Id est, doctrinæ Evangelicæ, quæ metonymicè dicitur *fides*, quia potentia Dei est ad salutem omnium credentium. ὑπακούειν autem pro πείθειν ponitur, ut annotavimus Matth. 8. 27. Est ergò notanda relatio inter ministrum, verbum Dei, ac fidem, ut falsos ministros à veris, & fidem ab opinione distinguamus.

---

8 Στέφανος δὲ πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ.
9 Ἀνέστησαν δέ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης Λιβερτίνων, καὶ Κυρηναίων, καὶ Ἀλεξανδρέων, καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ.
10 Καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ Πνεύματι ᾧ ἐλάλει.
11 Τότε ὑπέβαλον ἄνδρας λέγοντας ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωσῆν καὶ τὸν Θεόν.
12 Συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν καὶ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς γραμματεῖς, καὶ ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτὸν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον.
13 Ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς, λέγοντας, Ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τοῦ νόμου.
14 Ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωϋσῆς.
15 Καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθεζόμενοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου.

Stephanus verò plenus fide ac potentiâ, edebat prodigia & signa magna in populo.
Exorti sunt autem è synagoga quæ dicitur Libertinorum quidam, & Cyrenæorum, & Alexandrinorum, & eorum qui sunt ex Cilicia & Asia, altercantes cum Stephano.
Sed nequiverunt obsistere sapientiæ & Spiritui per quem loquebatur.
Tunc subjecerunt quosdam qui dicerent se audivisse eum loquentem verba blasphema in Mosen & Deum.
Commoverúntque plebem & Seniores & Scribas : & eum adorti, correptum adduxerunt in concilium.
Stiterúntque falsos testes, qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba blasphema adversùs locum hunc sanctum & Legem.
Audivimus enim eum cùm diceret, Jesum istum Nazaræum destructurum hunc locum, & mutaturum ritus quos tradidit nobis Moses.
Tunc intentis in eum oculis, omnes qui sedebant in concilio, viderunt faciem ejus quasi faciem Angeli.

Stephanus autem plenus gratiâ & fortitudine faciebat prodigia & signa magna in populo.
Surrexerunt autem quidam de synagoga quæ appellatur Libertinorum, & Cyrenensium, & Alexandrinorum, & eorum qui erant à Cilicia & Asia, disputantes cum Stephano.
Et non poterant resistere sapientiæ & Spiritui qui loquebatur.
Tunc submiserunt viros qui dicerent se audivisse eum dicentem verba blasphemiæ in Moysen & Deum.
Commoverunt itaque plebem & Seniores & Scribas : & concurrentes rapuerunt eum & adduxerunt in concilium.
Et statuerunt falsos testes, qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba adversùs locum sanctum & Legem.
Audivimus enim eum dicentem, Quoniam Jesus Nazarenus hic destruet locum istum, & mutabit traditiones quas tradidit nobis Moyses.
Et intuentes eum omnes qui sedebant in concilio, viderunt faciem ejus tanquam faciem Angeli.

8 Ecclesiam suam Dominus verbis primùm, deinde carcere, ac demum etiam verberibus præparatam, tandem ad sanguinem usq; & cædes cum Satana & mundo feliciter committit.
9 Academiæ jam olim falsis pastoribus addictæ, fuerunt Satanæ flabella.
11 Falsi doctores quia vinci nolunt à disputationibus ad manifestas calumnias convertuntur.
12 Prima Ecclesiæ Christianæ cruenta persecutio ex Sacerdotum concilio, suggerentibus Academiarũ doctoribus exorta.
13 Exemplũ calumniatorum, ex iis quæ verè ac bene dicta sunt, falsas conclusiones colligentium.

---

8 *Fide*, πίστεως. Hîc aliter accipitur fides quàm in superiore versiculo, nimirum pro eo animi assensu quo oblatam in Christo justitiam amplectimur. Sed in quatuor codicibus scriptum invenimus, πλήρης χάριτος, *plenus gratiâ*, quam lectionem secutus est Vetus interpres. ¶ *Potentiâ*, δυνάμεως. Id est, Eximiis & excellentibus illis donis Spiritûs sancti, quæ δυνάμεως (id est *potentiæ*) nomine intelliguntur ab effectis, sive quòd sint insignia virtutis illius ac potestatis cœlestis testimonia. ¶ *In populo*, ἐν τῷ λαῷ. id est δημοσίᾳ, palàm videlicet, quia ex ipso populo multos sanabat. Reperimus autem in duobus codicibus additum, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, *per nomen Domini Jesu Christi.*

9 *E Synagoga*, ἐκ τῆς συναγωγῆς. Id est, ex cœtu & veluti gymnasio. Nam certè oportuit tam amplam civitatem, ad quam etiam undique Judæi, tanquam ad communem Academiam, suos erudiendos mittebant, in varios cœtus distribui: quos quidem apparet ex hoc loco, pro nationum varietate fuisse appellatos, quemadmodum hodie Lutetiæ multa (quæ vocant) collegia à variis gentibus cognominantur, quibus etiam peculiariter ac propriè sunt constituta. Vide 1. Cor. 14. 29. ¶ *Libertinorum*, Λιβερτίνων. Sic legimus in omnibus Græcis & Latinis exemplaribus. *Libertinos* autem constat Latinè dici qui ex servis liberi facti sunt, quorum conditio cùm vilior videretur apud ingenuos & ex ingenuis natos, ut apparet ex illo Flacci versiculo, *Quem rodunt omnes libertino patre natum*, probabile est hanc synagogam fuisse illis attributam. Syrus autem & Arabs interpretes, fortasse quòd ignorarent Romanæ vocis significationem, vel meliorem scripturam secuti, vertunt singulari numero, *ex synagoga Libertini*: quasi quispiam, proprio nomine sic appellatus, vel quòd eâ conditione esset, synagogam aliam exstruxerit, à quo sic fuerit denominata, ut si Centurionis Synagoga diceretur apud Capernaitas ea cujus fit mentio Luc. 7. 5. sicut observavit in Arabica editione noster Franciscus Junius. Sed magis ad rem facit quod narrat Philo in legatione ad Caium: passum videlicet fuisse Tiberium bonam partem urbis trans Tiberim à Judæis teneri, quorum plerique erant Libertini, qui captivi abducti à Dominis, libertate donati fuerant, nihil mutare ex patriis institutis coacti, quamvis eos sciret habere suas προσευχὰς in quas præcipuè Sabbatis convenirent. *Proseuchæ* verò fuerunt quæ & Synagogæ dictæ, inter quas etiam ista à Libertinis fuit cognominata Romæ, unde probabile est etiam Hierosolymitanam deductam. ¶ *Quidam*, τινὲς. Nè quis miretur hanc particulam à me fuisse transpositam, habeo autores locupletes, Syrum & Arabem interpretes, qui manifestè ostendunt non plures Synagogas,

sed

ſed unius ſynagogæ plures ex variis gentibus diſcipulos hìc ſignificari: quod non animadverſum præbuit in hunc locum inquirendi occaſionem, quìnam ex iſtis primi à Statûs conditione, reliqui à Patriâ cognominentur. ¶ *Altercantes*, συζητοῦντες, Vulg. *Diſputantes*, διαλογιζόμενοι. Et fateor verbum συζητεῖν etiam in optimam partem accipi. Sed iſtos apparet non cognoſcendæ ſed oppugnandæ veritatis ſtudio adversùs Stephanum diſputaſſe.

10 *Obſiſtere*, ἀντιστῆναι. Vulgata, *Reſiſtere*, non ſatis expreſſé. Nam certè reſtiterunt iſti quantum potuerunt, ſed fruſtrà. Itaque propria hujus verbi notatio retinenda eſt, de qua diximus, Matt. 5.39. & Luc. 21.15. ¶ *Sapientiæ*, τῇ σοφίᾳ. In meo vetuſtiſſimo & alio præterea manuſcripto exemplari additur τῇ οὔσῃ ἐν αὐτῷ, *quæ in ipſo erat*. ¶ *Et ſpiritui*, καὶ τῷ Πνεύματι. Rurſus in iiſdem exemplaribus additur τῷ ἁγίῳ, *ſancto*. ¶ *Per quem loquebatur*, id eſt ᾧ ἐλάλει. Vulg. *Qui loquebatur*, i. ὃ ἐλάλει, quæ lectio prorſus convenit cum eo quod ſcriptum eſt Mar. 13. 11. ſed nullius (quod ſciam) exemplaris autoritate confirmatur. Nam quod exiſtimat Eraſmus ᾧ poſitum eſſe pro ὃ, propter dativum Πνεύματι præcedentem, non facilè conceſſerim, quia hujus enallages nullum unquam exemplum memini legere in conſtructione intranſitiva. Alioqui utrumque rectè dicitur: nempe & loqui, imò clamare Spiritu, & ſanctos clamare per Spiritum, Rom. 8.15. & Gal. 4.6. Sed hoc majoris eſt momenti quòd in illo meo vetuſtiſſimo codice reperi poſt ἐλάλει omnia hæc adſcripta, διὰ τὸ ἐλέγχεσθαι αὐτοὺς ὑπ' αὐτοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας. μὴ δυνάμενοι οὖν ἀντοφθαλμεῖν τῇ ἀληθείᾳ, τότε ὑπέβαλον: id eſt, *Quòd ab eo coarguerentur omni cum libertate. Itaq; cùm non poſſent obniti veritati, tunc ſubjecerunt quoſdam*, &c. Eſt autem ἀντοφθαλμεῖν verbum elegans, quod de iis dicitur qui apertâ vi reſiſtunt, & obverſis vultibus manum conſerunt. Sic uſurpatur à Polybio lib. hiſtoriarum 4. ubi de Meſſeniis agit, & ab hoc noſtro Luca dicitur de navi quæ prorâ vento obverſâ rectum curſum tenet, infrà 27. 15.

12 *Adorti*, ἐπιστάντες. Plus enim eſt hoc loco ἐφιστάναι quàm *ſupervenire*, ut etiam infrà 17. 5. Vulg. *Concurrentes*, id eſt συνδραμόντες. Eraſmus, *Invadentes*.

13 *Blaſphema*, βλάσφημα. Hoc non reperitur in vulgata editione Latina, quod tamen certum eſt non fuiſſe à teſtibus præteritum, cùm in eo poſita ſit tota vis accuſationis: quamvis pro editione Latina faciant Syrus & Arabs interpretes, & meus quoque vetuſtiſsimus codex.

---

1 Admittitur quidem ad cauſam dicendam Stephanus, ſed ut juris obtentu damnetur. Teſtatur Stephanus ſe veros illos Patres & unicum illum verum Deum agnoſcere; ſimúlque docet illos eſſe templo & omni illo legali cultu antiquiores: ac proinde aliud eſſe ponendum veræ religionis fundamentum, gratuitum videlicet fœdus.

* Gen. 15.13, & 16.

† Gen. 17.9.

‖ Gen. 21.2.

* Gen. 25.24.

† Gen. 29.33. & 30. 5. & 35. 25.

‖ Gen. 37.28.

9 Stephanus etiam diligenter commemorat Patrum quorundam horrenda ſcelera, ut Judæos doceat non temerè acquieſcendum eſſe in Patrum autoritate & exemplo.

* Gen. 41.40.

† Gen. 42.1.

‖ Gen. 45.4.

ΚΕΦ. ζ.

1 Εἶπε δὲ ὁ ἀρχιερεύς, Εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει;

2 Ὁ δὲ ἔφη, Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε. Ὁ Θεὸς τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν Ἀβραὰμ ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, πρὶν ἢ κατοικῆσαι αὐτὸν ἐν Χαῤῥάν·

3 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν ἣν ἄν σοι δείξω.

4 Τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων, κατῴκησεν ἐν Χαῤῥάν. Κἀκεῖθεν, μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ, μετῴκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην εἰς ἣν ὑμεῖς νῦν κατοικεῖτε.

5 Καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ βῆμα ποδός· καὶ ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτὴν καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ μετ' αὐτόν, οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου.

6 Ἐλάλησε δὲ οὕτως ὁ Θεός, Ὅτι ἔσται τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δουλώσουσιν αὐτό, καὶ κακώσουσιν ἔτη τετρακόσια.

7 Καὶ τὸ ἔθνος ᾧ ἐὰν δουλεύσωσι κρινῶ ἐγώ, εἶπεν ὁ Θεός· καὶ μετὰ ταῦτα ἐξελεύσονται, καὶ λατρεύσουσί μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ.

8 Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς· καὶ οὕτως ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ, καὶ περιέτεμεν αὐτὸν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ· καὶ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακώβ, καὶ ὁ Ἰακὼβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας.

9 Καὶ οἱ πατριάρχαι ζηλώσαντες, τὸν Ἰωσὴφ ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ.

10 Καὶ ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἡγούμενον ἐπ' Αἴγυπτον, καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτοῦ.

11 Ἦλθε δὲ λιμὸς ἐφ' ὅλην τὴν γῆν Αἰγύπτου καὶ Χαναάν, καὶ θλίψις μεγάλη· καὶ οὐχ εὕρισκον χορτάσματα οἱ πατέρες ἡμῶν.

12 Ἀκούσας δὲ Ἰακὼβ ὄντα σῖτα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξαπέστειλε τοὺς πατέρας ἡμῶν πρῶτον.

13 Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἀνεγνωρίσθη Ἰωσὴφ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, καὶ φανερὸν ἐγένετο τῷ Φαραὼ τὸ γένος τοῦ Ἰωσήφ.

14 Ἀποστείλας δὲ Ἰωσήφ, μετεκαλέσατο τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰακώβ, καὶ πᾶσαν τὴν συγγένειαν αὐτοῦ, ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πέντε.

CAP. VII.

Dixit autem Pontifex Maximus, Num igitur hæc ità habent?

Ipſe verò dixit, Viri fratres & patres, audite, Deus ille gloriæ viſus eſt patri noſtro Abrahamo cùm eſſet in Meſopotamia, priuſquam habitaret Charris.

Et dixit ei, Exi è terra tua, & ex cognatione tua, & veni in terram quamcunque oſtendero tibi.

Tunc exiit è terra Chaldæorum, & habitavit Charris. Et illinc poſtquam pater ejus mortuus eſt, tranſtulit eum *Deus* in terram hanc in qua nunc vos habitatis.

Nec dedit ei hæreditatem in ea, nè veſtigium quidem pedis, quamvìs pollicitus eſſet ſe illam daturum ei obtinendam, & ſemini ejus poſt eum, cùm non haberet prolem.

Locutus autem eſt ità Deus, * Erit, *inquit*, ſemen tuum inquilinum in terra aliena, ubi ſervituti ſubjicietur, & malè accipietur annis quadringentis.

Sed gentem cui ſervierint puniam ego, dicit Deus: & poſt hæc exibunt, & *ipſum* colent in loco iſto.

† Dedítquè ei pactum Circumciſionis: ‖ & ità *Abrahamus* genuit Iſaacum, & circuncidit eum die octavo: * Iſaacus autem *genuit* Jacobum, † & Jacobus duodecim illos patriarchas.

Patriarchæ verò invidiâ moti, ‖ Joſephum vendiderunt *abducendum* in Ægyptum: ſed erat Deus cum eo.

Et eruit eum ex omnibus ipſius afflictionibus, * dedítque ei gratiam & ſapientiam coram Pharaone rege Ægypti, qui conſtituit eum ductorem Ægypto, & toti domui ſuæ.

Venit autem fames in univerſam terram Ægypti & Chanaan, & afflictio magna: & non inveniebant cibos patres noſtri.

† Cùm audiſſet autem Jacobus eſſe triticum in Ægypto, miſit patres noſtros primùm.

‖ Et in ſecunda *profectione* agnitus eſt Joſephus à fratribus ſuis, & innotuit Pharaoni genus Joſephi.

Miſſis autem *nunciis*, Joſephus accerſivit patrem ſuum Jacobum, omnémque cognationem ſuam, capitum ſeptuagintaquinque.

CAP. VII.

Dixit autem princeps Sacerdotum, Si hæc ità ſe habent.

Qui ait, Viri fratres & patres audite, Deus gloriæ apparuit patri noſtro Abraham cùm eſſet in Meſopotamia, priuſquam moraretur in Charran:

Et dixit ad illum, Exi de terra tua & de cognatione tua, & veni in terram quam monſtravero tibi.

Tunc exiit de terra Chaldæorum, & habitavit in Charran. Et indè, poſtquam mortuus eſt pater ejus, tranſtulit illum in terram iſtam, in qua nunc vos habitatis.

Et non dedit illi hæreditatem in ea, nec paſſum pedis: & repromiſit dare illi eam in poſſeſſionem, & ſemini ejus poſt ipſum, cùm non haberet filium.

Locutus eſt autem Deus, Quia erit ſemen ejus accola in terra aliena, & ſervituti eos ſubjicient, & malè tractabunt eos annis quadringentis.

Et gentem cui ſervierint judicabo ego, dixit Deus: & poſthæc exibunt, & ſervient mihi in loco iſto.

Et dedit illis teſtamentum Circumciſionis: & ſic genuit Iſaac, & circumcidit eum die octavo: & Iſaac Jacob, & Jacob duodecim patriarchas.

Et patriarchæ æmulantes, Joſeph vendiderunt in Ægyptum: & erat Deus cum eo.

Et eripuit eũ ex omnibus tribulationibus ejus, & dedit ei gratiã & ſapientiã in conſpectu Pharaonis regis Ægypti, & conſtituit eũ præpoſitum ſuper Ægyptum, & ſuper omnem domum ſuam.

Venit autem fames in univerſam Ægyptum & Chanaan, & tribulatio magna: & non inveniebant cibos patres noſtri.

Cùm audiſſet autem Jacob eſſe frumentum in Ægypto, miſit patres noſtros primùm.

Et in ſecundo cognitus eſt Joſeph à fratribus ſuis, & manifeſtatum eſt Pharaoni genus ejus.

Mittens autem Joſeph, accerſivit Jacob patrem ſuum, & omnem cognationem, in animabus ſeptuagintaquinque.

---

2 *Deus ille gloriæ*, ὁ Θεὸς τῆς δόξης, id eſt, glorioſus, Heb. Vide 1. ad Cor. 2.8. ¶ *In Meſopotamia*, ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ. Conſentiunt omnes codices. Itaq; cùm paulò pòſt dicat Abrahamum è Chaldæa egreſſum, omnino neceſſe eſt ut *Meſopotamiam* Stephanus vocet, non eam modò regionem quæ duobus amnibus Euphrate & Tigri includitur, ſed etiam Babyloniam, cujus pars eſt Chaldæa, ſicut etiam Plinius libri 6. cap. 27. Babylona tribuit Meſopotamiæ, ut vir ille felicis memoriæ Joachimus Vadianus obſervavit, diligens planè ac pereruditus harum rerum obſervator. Quòd autem videtur Stephanus à Moſe diſſentire, cùm Gen. 12. 1. iſta perinde videantur narrari, acſi dicta eſſent Abrahamo poſt patris mortem, cùm jam ex Charran eſſet profecturus: id, inquam, ortum eſt ex interpretis negligentia, qui initium illius capitis 12, convertere debuit per pluſquamperfectum, *Dixerat autem*, &c. Idque ità fuiſſe faciendum, illud ſatìs declarat, quòd jubetur ex terra ſua & cognatione ſua exire: ex quo liquidò apparet hæc pertinere ad id tempus quo primùm ex patria migravit. Itaque non aſſentior iis qui ut hunc nodum ſolvant, duplicem fecerunt Abrahæ vocationem, quarum unam à Moſe prætermiſſam recenſeat Stephanus. Atqui ſi hæc Stephanus non accepit à Moſe, à quo tandem accepit? deinde quis non videt Stephanum, ſi quædam à Moſe diſcrepantia narraſſet, maximam calumniandi occaſionem fuiſſe adverſariis præbiturum?

5 *Nè veſtigium quidem pedis*, οὐδὲ βῆμα ποδός. Id eſt, Nè tantillum quidem, ut in ſolo ſuo poſsit pedem figere. Sic enim proverbiali quâdam figurâ loquuntur Hebræi מדרך כף רגל *midrach chaph reghel*, Deut. 2.5. Vulg. *Paſſum*, prorſus in hoc ſignificatu barbaré. Nec enim Latinis eſt *paſſus*, quod Gallis, *un pas*, ſed quod dicimus, *une braſſe*. ¶ *Quamvìs promiſiſſet*, καὶ ἐπηγγείλατο. Vulg & Eraſmus, *Et promiſit*. Irenæi interpres, *Sed promiſit*: rectiùs profectò quàm illi. Sed ipſa tamen ſeries oſtendit καὶ pro καίπερ commodiùs accipi poſſe, ut Matth. 5.19. & 15.5. Item Luc. 18.7. ſicut apud Hebræos ו *vau* accipitur pro אף על פיש *aph bal piſch*, ut Eccleſ. 6.16. Diximus autem alibi de verbo ἐπαγγέλλεσθαι. ¶ *Ei*, αὐτῷ. Cohæret pronomen cum verbo δοῦναι, ut apparet ex eo quod ſequitur. Itaque in uno codice ſic ſcriptum legimus, Καὶ ἐπηγγείλατο αὐτὴν δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτῷ, καὶ τῷ σπέρματι: quam lectionem ſinceram eſſe puto.

6 *Ità*, οὕτως. In nonnullis codicibus Veteris editionis pro *ità*, legitur *ei*, id eſt αὐτῷ, ut in uno etiam exemplari Græco ſcriptum legimus: in aliis verò expungitur. ¶ *Semen*, τὸ σπέρμα. Id eſt poſteri tui, Hebraiſmus. ¶ *Tuum*, αὐτοῦ. Sæpe jam annotavimus frequentes eſſe apud Hebræos iſtas perſonarum mutationes, ac præſertim Lucæ ut c. 19.9 ubi ſimilem prorſus enallagen obſervavimus. Omnino enim præſtat rectâ locutione iſtum verſiculum explicare, ut cum proximo cohæreat. Sed & in uno codice pro αὐτοῦ ſcriptum legimus σοῦ. ¶ *Ubi ſervituti ſubjicietur*, καὶ δουλώσουσιν αὐτό. Quia poſt καὶ ſubaudiendum eſt ἐκεῖ ex Hebræorum idiotiſmo, qui (ut ſæpe jam diximus) relativi loco utuntur conjunctione copulativâ unà cum demonſtrativo aut relativo

pronomine,

pronomine, eóq; vel expresso vel subaudito, ideo perinde hoc converti acsi scriptum esset ὅπου: deinde relativum αὐτὸ sive αὐτοὺς, (ut legit Vetus interpres, & quidam codices habent) tanquam in Latino sermone redundans expunxi. Postremò δουλώσουσιν & κακώσουσιν passivè sum interpretatus, ut personæ mutationem vitarem. ¶ *Annis quadringentis*, ἔτη τετρακόσια. Erasmus testatur quandam editionem pervetustam legere CCCCXXX, adstipulatore etiam Rabano, neque suum hìc judicium interponit. Illud quidem certum est, Gen. 15. 13. unde hæc petita sunt, non plures annos numerari 400. ut nemo dubitare jure possit quin hæc sit germana lectio. Nam CCCCXXX anni quorum fit mentio Exod. 12. 41. & Gal. 3. 17. ab initio peregrinationis Abrahami numerantur, sicut 400 istos ab initio exorti seminis Abrahami, id est à nato Isaaco, necesse est auspicari, cùm de semine agatur in hac prædictione. Quadrare verò exactè calculum annorum apertè demonstrant chronographi, ac præsertim Funccius, omnium qui in hoc argumento sunt versati (ut mihi quidem videtur) longè diligentissimus: à quo tamen in eo dissentio quòd peregrinationem Abrahami ab eo tempore inchoat quo profectus est ex Charran: quam ego potiùs auspicer ab eo tempore quo unà cum patre ex Ur Chaldæorum venit in Charran: unde, quinquennium illic moratus, amisso patre, ad Chananæos pervenit. Puto enim veram esse Judæorum supputationem quæ Israelis peregrinationi in Ægypto, annos tribuit 210 duntaxat: qua de re alius fortasse dabitur dicendi locus.

7 *Puniam ego*, κρινῶ ἐγώ. Vulgata. ad verbum *Judicabo*, barbarè. Est autem hoc in loco τὸ κρίνειν, id quod Gallicè dicimus, *faire justice de quelcun*: & minimè redundat pronomen ἐγώ. Sic enim promittit Dominus fore ut non humanâ vi quapiam, sed planè divinitus velut ipsemet suâ manu pœnas de oppressoribus illis sumat.

8 *Pactum*, διαθήκην. Vulg. *Testamentum*. Vide Mat. 26. 28. & Heb. 9. 16. ¶ *Et ità*, καὶ οὕτως. Erasmus, *Atq; hic*, καὶ οὗτος. Ego verò potiùs Veterem Latinam editionem sequor, quia in vetustis & emendatissimis quibusque codicibus legimus καὶ οὕτως. Ponitur autem interdum hæc particula tanquam παρέλκον, ut orationis seriem connectat, sicut annotavimus Joan. 4. 6.

9 *Vendiderunt* abducendum *in Ægyptum*, ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον. Ellipsis verbi consequentis ut apparet ex præpositione εἰς, ut infrà 9. 2. quod monere oportuit nequis εἰς pro ἐν poni existimet, repugnante historiâ. ¶ *Erat Deus cum eo*, ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ. Hebræum est etiam hoc genus dicendi, quo peculiaris quidam Dei favor erga aliquos declaratur. Videtur enim quodammodo ab iis abesse quos juvare non sustinet: contrà verò, præsens illis quos ex maximis quibúsque periculis eripit.

14 *Missis* nunciis, ἀποστείλας. Vide Matt. 2. 16. ¶ *Septuaginta quinque*, ἑβδομήκοντα πέντε. Sic legitur in omnibus codicibus quos inspeximus, & jampridem ità scriptum fuisse apparet ex Syra & Arabica editione, itémque Hieronymo & Augustino, qui multùm laborarunt ut hunc locum conciliarent cum eo quod scriptum est Gen. 46. 27. ubi in Hebræa veritate LXX capita duntaxat numerantur, consentiente etiam Josepho, lib. Antiq. 2. c. 4. Hoc autem certum est in ejusmodi controversiis ad fontes esse recurrendum, id est ad Hebraicum contextum. Mendosa est igitur editio Græca duplici errore, non ab interpretibus primis, quos certum est tam negligentes esse non potuisse, ut eorum saltem nomina non numerarent, qui tam diligenter apud Mosen supputantur, sed ab iis admisso, qui ex hoc loco depravato Mosen emendare voluerunt, cùm istum potiùs ex illo corrigere oportuerit. Sic enim factum ut cùm pro septuaginta scribendum censerent apud Mosen septuagintaquinque, neque totidem in Hebræo contextu viderent nominari: alii quidem adjectis quatuor Jacobi, & duabus Judæ uxoribus (ipso in illa supputatione excluso Jacobo) numerum septuagintaquinque explendum putarint: alii verò ipsius Josephi tres quidem nepotes, abnepotes autem duos Hebræo contextui adjicere sint ausi. Sed ab utrísque peccatum esse existimo; quoniam non modò dicuntur omnes ibi nominati egressi fuisse ex femore Jacobi, (quod uxoribus ipsius non convenit) sed etiam ineptum fuisset priùs mortuas inter illos qui in Ægyptum descenderant recenseri. Deinde corrigendæ essent particulares illæ quatuor familiarum summæ. Denique Gen. 46. 26. disertè scribit Moses non esse numerandas filiorum Jacobi uxores. Et quæso cur Judæ uxores quarum etiam nomina illo loco non eduntur, potiùs quàm aliorum ipsius Judæ fratrum in ea summa comprehenderentur? Neque his obstat quòd duo filii Judæ quamvìs antea mortui à Mose nominantur. Nam nominantur quidem, sed in subductione summæ triginta trium excluduntur. Nepotes autem & abnepotes Josephi quomodo iis adjungerentur qui in Ægyptum descenderunt cum Jacobo, cùm Jacobo in Ægyptum descendente vix septennes essent? Liberatus enim est è carcere Josephus, annos natus triginta, Gen. 41. 45. Istis adde abundantiæ annos septem, sterilitatis duos, & duxerit uxorem Josephus eo ipso anno quo liberatus fuerit, vix novem annos fuerat maritus, cùm Jacobus anno tertio famis in Ægyptum veniret, nedum ut ipse nepotes & abnepotes haberet. Imò nè nasci quidem abnepotes Josepho potuerunt, Jacobo superstite, ut qui annos septemdecim duntaxat in Ægypto exegerit. Deinde cur Josephi potiùs nepotes & abnepotes quàm ipsius fratrum commemorarit? Imò, inquies, etiam Judæ duos abnepotes recenset, qui tamen tunc nati non erant cùm Jacobus in Ægyptum descenderet, ut ex annorum supputatione manifestè colligitur. Fateor, sed peculiarem ob causam istos nominatos fuisse apparet, nempe ut locum duorum Judæ filiorum in terra Chanaan mortuorum supplerent. Iterum igitur dico locum illum Gen. 46. 27. fuisse ex hoc Lucæ loco corrupto depravatum, quod nequis factum demiretur, aio simili audaciâ vel imperitiâ hunc eundem errorem ex Gen. 46. in Deut. 10. 22. dimanasse, ubi similiter, in codicibus quidem Græcis nostrâ memoriâ excusis, mentio fit septuagintaquinque animarum, cùm disertè testatur Hieronymus suo tempore Græcam interpretationem eo loco ab Hebræa veritate non variasse. Quod siquis roget quinam hic locus jam olim fuerit depravatus, perplacet mihi Bertrami Cornelii, mei in hac Ecclesia Genevensi collegæ conjunctissimi, conjectura, qui Lucam putat non πέντε sed πάντες scripsisse, quam particulam ut maximè necessariam expressit etiam Moses: ut ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πάντες, Latinè vertendum sit, *Qui omnes* (id est simul conjuncti) *erant animæ* (id est capita) *septuaginta*, Jacobo videlicet, quocum descenderunt sexaginta sex, ad hunc numerum illis annumerato, unà cum Josepho & duobus ipsius filiis, qui tamen non descenderunt in Ægyptum cum Jacobo, sed in Ægypto inventi sunt, ideóque seorsim & in extrema narratione à Mose recensentur. Neque verò hujus erroris observatio quenquam debet offendere, vel in dubium revocare verbi divini autoritatem, cùm & ex Hebræa veritate, ut diximus, emendetur, & salva nihilominus tum doctrinæ tum etiam historiæ ipsius fides permaneat: & res ipsa clamet non uno loco, temporis injuriâ, persecutionum acerbitate, adversariorum veritatis fraude, hæreticorum audaciâ, pastorum denique inscitiâ & oscitantiâ, numerorum notas labefactari, & alia periculosiora in sacros libros invehi potuisse: quæ tamen eruditi & sancti homines tum ex aliorum locorum collatione, tum ex fidei analogia, partim animadverterunt & emendarunt, partim etiam posteris observanda & corrigenda reliquerunt, sic prospiciente suæ Ecclesiæ Domino, ut quamvìs integri non pauci libri interciderint, & errata de quibus dixi irrepserint, tamen salutis doctrinam totam his ipsis libris certissimè & verissimè comprehensam habeat Ecclesia, & ad finem usq; seculorum sit habitura. Deniq; siquis supputet quot annos quisque Patriarcha natus cum Jacobo in Ægyptum descenderit, facilè viderit vix ac nè vix quidem fieri potuisse, ut tot nepotibus cinctus tunc fuerit Jacobus, cùm præsertim decem filii tribuantur Benjamino, minimo natu. Itaque hæc descensio Jacobi in Ægyptum ad ejus usque obitum porrigi debet, & hi septuaginta totidem capita familiarum postea fuerunt sigillatim, videlicet in sua quisque tribu.

---

15 Κατέβη δὲ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἐτελεύτησεν αὐτὸς καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν.
16 Καὶ μετετέθησαν εἰς Συχέμ, καὶ ἐτέθησαν ἐν τῷ μνήματι ὃ ὠνήσατο Ἀβραὰμ τιμῆς ἀργυρίου παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμὸρ τοῦ Συχέμ.
17 Καθὼς δὲ ἤγγιζεν ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας ἧς ὤμοσεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, ηὔξησεν ὁ λαὸς καὶ ἐπληθύνθη ἐν Αἰγύπτῳ,
18 Ἄχρις οὗ ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσήφ.
19 Οὗτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν, ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν, τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι.

*Descendit ergò Jacobus in Ægyptum: †obiítque ipse & patres nostri.
Et translati sunt Sichemam, & positi in monumento quod ‖ emerat Abrahamus pretio argenti à filiis Emmoris *patris* Sichemi.
Cùm autem appropinquaret tempus promissionis quam Deus jurarat Abrahamo, crevit populus & multiplicatus est in Ægypto,
Usquequo exortus est alius rex, qui non noverat Josephum.
Hic adversùs genus nostrum ingeniosus, malè accepit patres nostros, *adeò* ut exponerent infantes suos nè sobolescerent.

Et descendit Jacob in Ægyptum: & defunctus est ipse & patres nostri.
Et translati sunt in Sichem, & positi sunt in sepulcro quod emit Abraham pretio argenti à filiis Hemor filii Sichem.
Cùm autem appropinquaret tempus promissionis quam confessus erat Deus Abrahæ, crevit populus & multiplicatus est in Ægypto,
Quoadusque surrexit alius rex in Ægypto qui non sciebat Joseph.
Hic circumveniens genus nostrum afflixit patres nostros, ut exponerent infantes suos, nè vivificarentur.

* Gen. 46. 6.
† Gen. 49. 33.
‖ Gen. 23. 16.

---

16 *Translati sunt*, μετετέθησαν. Nempe duodecim patriarchæ, ut testatur oculatus testis Hieronymus in Paulæ Epitaphio, cui potiùs fides habenda est quam Josepho qui lib. Atiquit. 2. cap. 4. illos, Jacobi exemplo, dicit fuisse Hebronem, prout in Ægypto obierunt, à filiis deportatos, ibique eodem illo sepulcro conditos, excepto Josepho, cujus sepultura fuit ipsius mandato usque in exitum ex Ægypto dilata, ut qui unus fuerit in Sichem sepultus, Jos. 24. 32. in agro videlicet illo quem ei propriè Jacobus

moriens legarat, Gen 48. 22. Syrus autem & eum secutus Arabs legerunt singulari numero καὶ μετετέθη εἰς Συχέμ, καὶ ἐτέθη ἐν μνημείῳ, *Et translatus est*, (ipse videlicet Jacobus) *in Sichem, & positus in monumento*, &c. sed perperàm, cùm Hebronem delatum ibiq; sepultum Moses disertè scribat. Quod enim Junius noster in Arabica interpretatione perinde hoc accipiendum putat, atque si fuerit Jacobi cadaver primùm quidem delatum Sichemam, indè verò à filiis Chamor, id est, à Sichemitanorum agro, tandem Chebronem usque deportatum, ibique sicuti jusserat sepultum: id, inquam, argutè quidem excogitatum est, sed tamen non facilè admittendum. Primùm enim si παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμόρ, *à filiis Emmor*, non cum verbo, ὠνήσατο, *Emit*, sed cum verbo ἐτέθη, *positus est*, construas, dura fuerit admodum trajectio. Deinde unde liquere potest Aream Athad in ipso transitu Jordanis sitam, (ibi enim substiterunt primùm qui funus Jacobi deducebant) Sichemam esse? Et, si Sichema est, cur filios Chamor maluerit Stephanus nominare, quàm vel Sichemæ nomen repetere, vel relativum ἐκεῖθεν, *illinc* usurpare? Quòd si etiam istud *à filiis Emmor*, sic velimus construere, nihil prohibet quominus ut Josephi, sic etiam reliquorum ipsius fratrum ossa fuisse simul Sichemam deportata, dicamus, quæ postea à filiis Emmor, id est à Sichemæ territorio, Hebronem translata sint, solius Josephi ossibus Sichemæ relictis. Et hâc ratione fuerint Sichemæ quidem cœnotaphia de quibus agit Hieronymus: in spelunca autem Hebronis vera patriarcharum sepulcra, de quibus scribit citato loco historicus Josephus. ¶ *Abrahamus*, Ἀβραάμ. Atqui Abrahamum quidem constat non à filiis Emmor, sed à filiis Ephron, non Sichemæ, sed apud Hebronem, agrum emisse, Jacobum verò eum demum esse qui agrum emerit à filiis Emmor, patris Sichem. quem nodum nectit quidem Hieronymus in quæstionibus in Genesin, & expediturum se promittit, sed nusquam tamen solvit. Ego verò jampridem existimavi, & adhuc existimo subaudiendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ à præcedente versiculo Jacobi nomen, pro quo nomen Abrahami ab aliquo annotatum, qui deesse rectum ante verbum ὠνήσατο videns, ἁμαρτήματι μνημονικῷ deceptus fuerit, in contextum irrepsisse sicut Matt. 27. 9. *Zacharia* pro *Jeremia* jampridem scribitur: & annotat ipse Hieron. lib. de Opt. gen. interpretandi ad Pammachium, Matth. 13. 35. in multos codices irrepsisse nomen Esaiæ, pro quo deinde fuerit nomen Asaphi substitutum, cùm neutrum illic hodie legatur. Neque verò ista in numerorum notis vel nominibus propriis errata, non ipsorum autorum culpâ, quorum & mentem & calamum in his tradendis Spiritus sanctus, certissimè gubernavit, sed descriptorum partim negligentiâ partim inscitiâ, aut etiam per aliquorum sciolorum audaciam admissa, quæ ex aliorum locorum collatione facilè agnosci possunt, vel doctrinæ Christianæ, vel harum historiarum fidei quidquam derogant. ¶ Patris *Sichemi*, τοῦ Συχέμ. Vulg. & alii, *Filii Sichem*, quoniam videlicet sic suppleri consuevit hæc Græca ellipsis. Sed præterquam quòd אב *Abi* exprimitur à Mose Gen. 33. 19. subaudiri etiam interdum parentum nomen in hoc dicendi genere liquet ex his Herodoti verbis in Clio, Ἄδρηστος ὁ Γορδίεω, τοῦ Μίδεω, id est, *Adrastus nepos Gordii, qui pater fuit Midæ*. Et in Thalia, Κῦρος ὁ Καμβύσεω, *Cyrus Cambysæ pater*. Loquitur enim de Cambyse Cyri non patre sed filio. Et Luc. 24. 10. Μαρία Ἰακώβου, *Maria Jacobi mater*, ut exprimit eo loco Syrus interpres, & ut loquitur Mar. 15. 40. Syrus autem & Arabs interpretes non legerunt τοῦ Συχέμ, vel non intellectum neglexerunt. quod tamen sic quoque possumus commodè interpretari, ut τοῦ Συχὲμ accipiatur per epexegesin, sic videlicet *A filiis Emmor*, (id est ab Emorrhæis) nempe à *Sichemo*.

17 *Quam Deus juraret*, ἧς ὤμοσεν. Vulg. *Quam confessus fuerat*, ἣν ὡμολόγησεν, quod non probo: & si maximè probarem, mallem convertere, *Quam spoponderat*.

19 *Adversùs genus nostrum ingeniosus*, κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν. Vulg. & Erasmus, *Circumveniens*: quam significationem fateor quidem huic verbo tribui, sed tamen non putavi huic loco satìs accommodatam. Nam obsecro in istis Pharaonis edictis quis non apertam potiùs crudelitatem perspiciat quàm fraudem? Sed in eo videtur astutè solers & ingeniosus Pharao, quòd rationem invenerit Israelitas paulatim exstinguendi, ità tamen ut magnas ex iis ipsis utilitates caperet, quas alioquin erat amissurus, si vel eos omnes semel perdidisset, vel Ægypto ejecisset. Idem ergò valet κατασοφίζεσθαι τὸ γένος ἡμῶν, atq; τεχνάζειν καὶ μηχανᾶσθαι κατὰ τοῦ γένους ἡμῶν. id est, *solerter aliquid excogitare adversùs genus nostrum*. Idq; etiam ex eo liquet quòd Moses Exod. 1. 9. non ait רמה *ramah*, sed נתחכמה לו *nithchachema lo*, inquit, i. solerti & valido ingenio adversùs eum utamur: nam etiam tradunt doctissimi Hebræi intransitivè id accipiendum. Meritò autem hoc dicitur de eo qui ex suis inimicis non modò nullum damnum, sed magnos etiam fructus tulit, si quidem ipsius consilia ex humana prudentia æstimes: quamvis postea senserit Pharao malum consilium esse consultori pessimum. ¶ *Nè sobolescerent*, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι. Vulg. malè & obscurè, *Nè vivificarentur*. Erasmus verò perperàm ad ipsos fœtus retulit, cùm interpretaretur, *Nè vitales essent*.

---

20 Ἐν ᾧ καιρῷ ἐγεννήθη Μωσῆς, καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ, ὃς ἀνετράφη μῆνας τρεῖς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.
21 Ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν, ἀνείλετο αὐτὸν ἡ θυγάτηρ Φαραώ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν.
22 Καὶ ἐπαιδεύθη Μωσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων· ἦν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις.
23 Ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακονταετὴς χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ.
*Exod. 2. 11. 24 Καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατάξας τὸν Αἰγύπτιον.
25 Ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ ὅτι ὁ Θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν αὐτοῖς σωτηρίαν· οἱ δὲ οὐ συνῆκαν.
†Exod. 2. 13. 26 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, εἰπών, Ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς· ἱνατί ἀδικεῖτε ἀλλήλους;
27 Ὁ δὲ ἀδικῶν τὸν πλησίον, ἀπώσατο αὐτὸν, εἰπών, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ᾽ ἡμᾶς;
28 Μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν Αἰγύπτιον;
29 Ἔφυγε δὲ Μωσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν γῇ Μαδιάμ, οὗ ἐγέννησεν υἱοὺς δύο.
‖Exod. 3. 2. 30 Καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαράκοντα ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου.
31 Ὁ δὲ Μωσῆς ἰδὼν ἐθαύμαζε τὸ ὅραμα· προσερχομένου δὲ αὐτοῦ κατανοῆσαι, ἐγένετο φωνὴ Κυρίου πρὸς αὐτὸν,
32 Ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ἔντρομος δὲ γενόμενος Μωσῆς οὐκ ἐτόλμα κατανοῆσαι.
33 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Κύριος, Λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν.

Quo tempore natus est Moses, qui fuit divinitus venustus, & nutritus fuit tres menses in domo patris sui.
Expositum autem illum sustulit filia Pharaonis, & nutrivit eum sibi pro filio.
Et eruditus fuit Moses omni sapientiâ Ægyptiorum: eràtque potens dictis & factis.
Ut verò expletum est ei quadraginta annorum tempus, venit ipsi in mentem invisere fratres suos filios Israelis.
* Et cùm vidisset quendam *ex iis* affici injuriâ, tutatus est eum, & eum ultus qui opprimebatur, percusso Ægyptio.
Existimabat autem fratres suos intelligere Deum per manum ipsius dare ipsis salutem: at illi non intellexerunt.
† Subsequente verò die visus est ipsis pugnantibus, & compulit eos in pacem, dicens, Viri, fratres estis vos: cur alii alios injuriâ afficitis?
Is autem qui injuriâ afficiebat proximum, repulit eum, dicens, Quis te nobis constituit principem & judicem?
Num tu me vis interimere, quemadmodum interemisti herì Ægyptium illum?
Ad hunc autem sermonem Moses fugit, & factus est advena in regione Madiam, ubi genuit duos filios.
Expletis verò annis quadraginta ‖ visus est ei in deserto montis Sina Angelus Domini in flammeo igne rubi.
Moses autem ut *hoc* conspexit, admiratus est visum: & cùm accederet ad *hoc* considerandum, exstitit ad eum vox Domini, *dicentis*,
Ego *sum* Deus ille patrum tuorum, Deus Abrahami, & Deus Isaaci, & Deus Jacobi. Tremefactus autem Moses non audebat *illud* considerare.
Dixit autem ei Dominus, Solve soleas pedum tuorum: locus enim in quo stas, terra sancta est.

Eodem tempore natus est Moyses, & fuit gratus Deo, qui nutritus est tribus mensibus in domo patris sui.
Exposito autem illo, sustulit eum filia Pharaonis, & nutrivit eum sibi in filium.
Et eruditus est Moyses omni sapientiâ Ægyptiorũ: & erat potens in verbis & in operibus suis.
Cùm autem impleretur ei quadraginta annorum tempus, ascendit in cor ejus ut visitaret fratres suos filios Israel.
Et cùm vidisset quendam injuriam patientem, vindicavit illum & fecit ultionem ei qui injuriam sustinebat, percusso Ægyptio.
Existimabat autem intelligere fratres quoniam Deus per manum ipsius daret salutem illis: at illi non intellexerunt.
Sequenti verò die apparuit illis litigantibus, & reconciliabat eos in pace, dicens, Viri, fratres estis: ut quid nocetis alterutrum?
Qui autem injuriam faciebat proximo, repulit eum, dicens, Quis te constituit principem & judicem super nos?
Numquid interficere me tu vis, quemadmodum interfecisti heri Ægyptium?
Fugit autem Moyses in verbo isto, & factus est advena in terra Madian, ubi generavit filios duos.
Et expletis annis quadraginta apparuit illi in deserto montis Sina Angelus in igne flammæ rubi.
Moyses autem videns, admiratus est visum: & accedente illo ut consideraret, facta est ad eum vox Domini,
Ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Jacob. Tremefactus autem Moyses non audebat considerare.
Dixit autem illi Dominus, Solve calceamentum pedum tuorum: locus enim in quo stas, terra sancta est.

---

20 *Divinitus venustus*, ἀστεῖος τῷ Θεῷ. Ἀστεῖος, cùm ad corpus refertur, venustam & bellam formam declarat, pro quo legimus Exod. טוב *tob*, sicut Terentius *bonam formam* dixit. Itaq; Vulg. & alii interpretes non rectè converterunt, *Deo gratus*. Neque Syrus & Arabs rectiùs, *dilectus Deo*, quamvis sic etiam Theophylactus interpretetur. Nil enim aliud significavit Stephanus quàm quod illic de Mose scribitur, fuisse videlicet venustissimâ formâ, quo instrumento usus est Dominus, ut & ejus parentes & postea Pharaonis filia ad misericordiam flecterentur, quod pluribus persequitur Josephus lib. 2. Antiq. cap. 5. Cæterùm illud τῷ Θεῷ, quod non additur in Exodo, neque Hebr. 11. 23. ex Hebræorum idiotismo explicandum est, vel DIVINITUS, ut 2. Cor. 18. 4. vel DIVINE, id est excellenter, & quasi supra communem hominum captum, ut Jonæ cap. 3. 3. Ninive dicitur fuisse גדולה לאלהים *ghedolah lelohim*, ad verbum, *magna Deo*: pro quo Græci interpretes habent, μεγάλη τῷ Θεῷ, id est ἐξαισίως.

21 *Sustulit*,

21 *Sustulit*, ἀνείλετο. educandum videlicet, ut mox sequitur. Nam alioquin hoc verbum idem declarat atque *tollere è medio*, id est necare, seu judicio, seu vi istud fiat. ¶ *Pro filio*, εἰς υἱόν. כבן *beben*, id est (ut rectè quoque vertit Erasmus) *Vice filii*. Vulg. ad verbum, *In filium*.

24 *Quendam*, τινα. Syrus & Arabs addunt מן בני שרבתה *men benai scharbetheh*, *ex filiis generis sui*, id est Israelitam. quod in Græcis videtur desiderari.

25 *Salutem*, σωτηρίαν. id est liberationem ex Ægyptiorum tyrannide. Sed quinam id existimabat? nempe eo spiritu ductus qui describitur Hebr. 11.24. & deinceps. Aberravit tamen in temporis circumstantia, & liberationis ratione, quam cùm proculdubio ex iis prædictionibus cognovisset, quas ipsemet postea descripsit, debuerat os Domini interrogare priusquam hoc aggrederetur, sicuti sapientissimè fecisse Davidem regno ipsi, unctione quoque adhibitâ, promisso legimus: quem tamen Mosis errorem divina providentia in maximum bonum convertit, nimiâ Mosis alacritate quadraginta annorum exilio maximisque miseriis ad moderationem revocatâ, & ipso rerum usu confirmatâ ipsius sapientiâ, quâ tantæ sustinendæ moli opus erat.

26 *Compulit*, συνήλασεν, id est, ut Arabs rectè exponit, graviter est exhortatus.

29 *Ad hunc sermonem*, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. id est, simulatq; hic sermo illi excidisset, & è vestigio. Heb. ב vel אל, non sine emphasi.

30 *In flammeo igne*, ἐν φλογὶ πυρός. Hypallage pro ἐν πυρὶ φλογός, *In igne flammæ*, ut habet Vulgata. Nam omnis quidem flamma est ignis, at non contrá. Sic contrà legitur ἐν πυρὶ φλογός, 2. Thess. 1.8.

34 Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τοῦ στεναγμοῦ αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτούς· καὶ νῦν δεῦρο, ἀποστελῶ σε εἰς Αἴγυπτον.

35 Τοῦτον τὸν Μωϋσῆν ὃν ἠρνήσαντο, εἰπόντες, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστήν; τοῦτον ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ.

36 Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτούς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτου, καὶ ἐν Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔτη τεσσαράκοντα.

37 Οὗτός ἐστιν ὁ Μωϋσῆς ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ, Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε.

38 Οὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, ὃς ἐδέξατο λόγια ζῶντα δοῦναι ἡμῖν.

39 Ὧ οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀλλ' ἀπώσαντο, καὶ ἐστράφησαν ταῖς καρδίαις αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον,

40 Εἰπόντες τῷ Ἀαρών, Ποίησον ἡμῖν θεοὺς οἳ προπορεύσονται ἡμῶν· ὁ γὰρ Μωϋσῆς οὗτος ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ.

41 Καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν.

42 Ἔστρεψε δὲ ὁ Θεός, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν, Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραήλ;

43 Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφάν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς· καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος.

44 Ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν ἐν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διετάξατο ὁ λαλῶν τῷ Μωσῇ ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον ὃν ἑωράκει.

Vidi, vidi vexationem populi mei qui est in Ægypto, & suspiria ipsorum audivi, & descendi ut eruam eos: nunc ergò adesdum, mittam te in Ægyptum.

Hunc ergò Mosen quem abnegaverant, dicentes, Quis te constituit principem & judicem? hunc, inquam, Deus misit principem & liberatorem futurum ductu Angeli qui visus fuerat ei in rubo.

* Hic eduxit illos editis prodigiis & signis in regione Ægypti, & in rubro mari, † & in deserto, annis quadraginta.

Hic est Moses ille qui dixit filiis Israel, ‖ Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester è fratribus vestris sicut me: ipsum audietis.

* Hic ille est qui conveniente *populo* in deserto, fuit cum Angelo ipsum alloquente in monte Sina, & cum patribus nostris, quique excepit viva eloquia quæ nobis traderet.

Cui noluerunt auscultare patres nostri, sed repulerunt eum, & aversi sunt cordibus suis in Ægyptum,

Dicentes Aharoni, † Fac nobis deos qui præeant nobis: Mosi enim isti qui eduxit nos ex regione Ægypti, nescimus quid factum sit.

Et vitulum fecerunt per illos dies, obtuleruntque sacrificium idolo, & oblectarunt sese operibus manuum suarum.

Vertit autem ‖ *sese* Deus, & tradidit eos ad colendum exercitum cœli: sicut scriptum est in libro Prophetarum, Num victimas & oblationes obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israelis?

Imò bajulastis tabernaculum Molochi, & sidus Dei vestri Remphanis, quas figuras fecistis ut eas adoraretis: itaque transferam vos ad Babylonis fines.

Tabernaculum testimonii fuit patribus nostris in deserto, prout edixerat * is qui dixerat Mosi ut faceret illud secundùm exemplar quod viderat.

Videns vidi afflictionem populi mei qui est in Ægypto, & gemitum eorum audivi, & descendi liberare eos: & nunc veni, mittam te in Ægyptum.

Hunc Moysen quem negaverunt, dicentes, Quis te constituit principem & judicem? hunc Deus principem & redemptorem misit, cum manu Angeli qui apparuit illi in rubo.

Hic eduxit illos, faciens prodigia & signa in terra Ægypti, & in rubro mari, & in deserto, annis quadraginta.

Hic est Moyses qui dixit filiis Israel, Prophetam suscitabit vobis Deus de fratribus vestris tanquam me: ipsum audietis.

Hic est qui fuit in Ecclesia in solitudine, cum Angelo qui loquebatur ei in monte Sina, & cum patribus nostris, qui accepit verba vitæ dare nobis.

Cui non voluerunt obedire patres nostri, sed repulerunt, & aversi sunt cordibus suis in Ægyptum,

Dicentes ad Aaron, Fac nobis deos qui præcedant nos: Moyses enim hic qui eduxit nos de terra Ægypti, nescimus quid factum sit ei.

Et vitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hostiam simulachro, & lætabantur in operibus manuum suarum.

Convertit autem Deus & tradidit eos servire militiæ cæli: sicut scriptum est in libro Prophetarum, Numquid victimas aut hostias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?

Et suscepistis tabernaculum Moloch, & sidus Dei vestri Rempham, figuras quas fecistis adorare eas: & transferam vos trans Babylonem.

Tabernaculum testimonii fuit patribus nostris in deserto, sicut disposuit illis Deus, loquens ad Moysen, ut faceret illud secundùm formam quam viderat.

* Exod. 7.8. & 9.10, 11, 14.
† Exod. 16.1.
‖ Deut. 18.15. Supr. 3.22.
37 Agnoscit Mosen pro Legislatore, sed ità ut ejus ipsius testimonio probet Legem in perfectius quippiam (nempe in Propheticum munus, quod in Christum, Prophetarum caput ferebatur) respexisse.
* Exod. 19.2.
† Exod. 32.1.
‖ Amos 5.25.
44 Fuit quidem erectum tabernaculum à Mose, sed quod homines revocaret ad illud exemplar quod viderat in monte.
* Exod. 25.40. Hebr. 8.5.

34 *Vidi, vidi*, ἰδὼν εἶδον. Vulg. ad verbum, *Videns vidi*. Notum est autem Hebræos istiusmodi duplicatis vocibus ad amplificationem uti consuevisse.

35 *Liberatorem*, λυτρωτήν. Vulgata & Erasmus, *Redemtorem*, quod uni Christo convenit. Fuit enim & λυτρωτὴς & λύτρον. At Moses nullo persoluto pretio populum dici non potest redemisse, sed duntaxat liberasse, idque nè hujus quidem liberationis autor, sed ut hujus duntaxat fidus minister. ¶ *Ductu*, ἐν χειρί. Hebr. ביד *bejad*, id est (ut Vulgata & Erasmus ad verbum interpretantur) *Per manum*: quæ interpretatio sæpe quidem convenit, ut paulò antè versu 25. & infrà 15. 23. hic autem visa est paulò obscurior. Vocant autem Hebræi יד *jad*, id est, *manum*, quicquid est instrumentum ad aliquid agendum, sed peculiaris atque adeò prorsus diversa est hoc loco istius translationis ratio. Esset enim nimiùm frigida interpretatio, si quis hæc ità acciperet quasi diceretur Dominus Angeli ministerio Mosen vocasse: cùm (ni fallor) hoc quoque significetur, Mosen istius manu ac potestate fuisse armatum, ut Angelus ille, nimirum Christus, (sicut explicat Apostolus 1. Cor. 10.9.) verus fuerit liberator ac ductor, cujus minister fuerit Moses.

36 *Et in deserto, annis quadraginta*, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔτη τεσσαράκοντα. id est, Et in deserto, ubi versatus est annos 40. Est enim præcisum hoc dicendi genus, & petitum è medio, sicut pleráque alia: cujusmodi & illud est quod usurpavit suprà versu 9. cùm diceret Patriarchas vendidisse Josephum in Ægyptum, id est, ut in Ægyptum abduceretur.

37 *Sicut me: ipsum audietis*, ὡς ἐμὲ αὐτοῦ ἀκούσεσθε. [Vulgata, *Tanquam me: ipsum audietis*.] pro quo nonnulli corruptè impresserunt, Tanquam meipsum audietis, quasi ὡς ἐμὲ non pertineat ad superiora, & pro ἐμὲ scriptum sit ἐμαυτοῦ: quem errorem annotavit quidem Erasmus sed ità ut eum immeritò videatur interpreti tribuere, nec etiam unde ortus sit cognovisse.

38 *Conveniente* populo, ἐν ἐκκλησίᾳ. Quod mox subjicitur de colloquio cum Angelo in monte Sina, & acceptis Legis tabulis, mihi quidem videtur manifestè ostendere specialem quendam universi populi conventum, eam videlicet historiam quæ commemoratur ab Exod. cap. 19. ad 35. Vulgata, *in Ecclesia*, nimium obscurè. ¶ *Viva eloquia*, λόγια ζῶντα. Vocantur λόγια à Græcis (inquit Thucydidis interpres) τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ καταλογάδην λεγόμενα: id est, *quæ à Deo dicuntur oratione solutâ*, quotidiano videlicet sermone, & quasi nobiscum colloquatur. Nam versus illos fatidicos, quos furentes vates fundebant, χρησμοὺς Græci vocant. Non dubium est ergò quin λόγια Lucas appellet quæ Hebræi vocant הדברים *haddebarim*, & huc respiciat quòd Deus ipse dicatur ea pronunciasse, &, digito suo descripta, Mosi tradidisse. Vetus interpres convertit, *Verba vitæ*, id est, λόγους ζωῆς. Quidam etiam codices legunt λόγον ζῶντα, id est, *sermonem vivum*. Ζῶντα verò intellige ζωοποιοῦντα, *vivifica*.

40 *Mosi enim*, ὁ γὰρ Μωϋσῆς. Vulgata, *Moses enim*. Anacoluthon Hebræis frequens.

42 *Vertit autem* sese, ἔστρεψε. Hebraicè ויתהפך *vajithaphek*. Hoc autem intelligo dictum non ipsius Dei sed eorum respectu qui sunt iratum experti, quem priùs tam benignum senserant. Vulgata, *Convertit*. Quòd si dura videbitur hæc phrasis, licebit ἔστρεψε accipere pro ἀπέστρεψε *avertit* sese, de quo verbo diximus suprà, 3.26. ¶ *Tradidit eos ut servirent*, παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν. id est, Eos desertos, tradidit Satanæ & perversis cupiditatibus ut servirent stellis. ¶ *Exercitui cœli*, τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ. Vulg. & Erasmus, *Militiæ cœli*: de qua diximus Luc. 2.13. Vocat tamen hoc loco *exercitum cœli*, non ipsos Angelos, sed solem, lunam, & reliqua sidera, ut manifestè apparet ex Deut. 17.3. ¶ *Prophetarum*, τῶν προφητῶν. Vide Mar. 1.2. ¶ *Et oblationes*, καὶ θυσίας. Hebr. מנחה *minchah*. Ideo *oblationes* potiùs converti quàm *hostias*, cùm alioqui vertere soleant Græci θυσίας, quæ ab Hebræis dicuntur זבחים *zebachim*, ut diximus Mar. 12.13. Accipitur tamen θυσία pro מנחה *minchah*, etiam Mar. 9.49. cùm nonnulli sint qui θυσίας à thure derivent, ut propriè declaret thuris suffitus.

43 *Imò bajulastis*, καὶ ἀνελάβετε. Hebr ונשאתם *unesathem*. id est, in humeros vestros sublatum tulistis: quod etiam de arca fœderis dicitur, 1. Reg. 2.27. Idem ergò valet τὸ ἀναλαμβάνειν

hoc loco atque τὸ αἴρεσθαι, & ו *vau* positum est pro adversativa. Vulgata & Erasmus, *Suscepistis*, perperám. Quidam per futurum convertunt: quos si sequamur, convertemus potiùs, *Bajulabitis igitur*. Sed repugnant Hebræa, & Græci omnes codices. Orta verò hæc scriptura ex eo videtur, quòd Israelitæ nihil tale in deserto, & aliquot pòst seculis, fecisse legantur. Sed proptereà nihil fuit hìc mutandum. Nec enim quicquid hìc dicitur referendum est ad tempus illud peregrinationis in deserto. Sed Dominus per prophetam primùm reprehendit populi hypocrisin, qui nonnisi simulatè Deum verum coluerint in deserto, quod illis etiam exprobatur Psal. 95. & 106. & postea subjicit tandem eos in apertam idolomaniam erupisse. ¶ *Tabernaculum Molochi*, τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ. Stephanum linguâ suâ loquentem certum est ipsa Prophetæ verba citasse. At Lucas Græcè scribens Græcam editionem secutus est: quam fateor ab Hebraica veritate in hoc testimonio plurimùm variare, ità tamen ut verba quidem diversa sint, sententia prorsus sit eadem. Non est ergò quòd hâc varietate quisquam offendatur, quam ego sigillatim annotabo. Pro eo igitur quod in Hebr. סכות מלכבם *sichchoth malchchechem*, id est, *Siccuth regem vestrum* (est enim Siccuth idoli nomen) Græci legerunt סוכות מלכבם *succhchoth malchechem*, id est, *tabernaculum Moloch vestro*: quamvìs pronomen hìc sit prætermissum. ¶ *Et sidus Dei vestri Remphan, quas figuras fecistis*, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφάν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε. Hebraica sic habent, ואת כיון צלמיכם כוכב אלהיכם אשר עשיתם לכם *veet chijun tsalmechem chochab elohechem ascher basithem lachem*, id est, *Et Chijun imaginem vestram, stellam deorum vestrorum quas fecistis vobis*. Apparet igitur in Græcis perturbatum esse ordinem, ut qui priore loco legerint כוכב אלהכם *chochab elohechem*, id est, *stellam deorum vestrorum*: deinde pro *Chijun* (quod nomen est idoli) subjectum fuisse aliud nomen, in quo etiam scribendo plurimùm variant codices, cùm alii Ῥεμφάν, alii Ῥαιφάν, alii Ῥαμφάν, alii Ῥεφάν (ut Syrus & Arabs interpretes, & Justinus hunc locum citans) alii Ῥαφάν, alii denique Ῥεφὰ scribant, ut corruptum esse hoc saltem nomen facilè appareat. Postremò, צלמיכם *tsalmechem*, pro quo verterunt, τοὺς τύπους ὑμῶν, id est *imagines seu figuras vestras*, conjunxerunt cum verbo עשיתם *basithem*, id est ἐποιήσατε, *fecistis*, prætermisso pronomine לכם *lachem*, cujus demum loco substituerunt προσκυνεῖν αὐτοῖς *ad adorandum eas*: nisi hoc fortassis, quemadmodum & alia multa, ex aliis locis annotatum, postea in contextum irrepsit. Id autem ità esse apparet ex Justino, qui in Dialogo πρὸς Τρύφωνα, hunc locum citans legit, οὓς ἐποιήσατε ἑαυτοῖς, neq; quicquam addit ampliús. Quòd autem attinet, ad nomen illud *Remphan*, fortasse scribendum fuerit Ῥεφᾶ, i. רפא *repha*, quo nomine nemo nescit *gigantes* significari. Nam extra controversiam est giganteâ formâ solitum fuisse pingi Herculem. Hunc autem Ægyptios vocare consuevisse *Chonem* observat Lilius in historia Deorum ex Antiocho quodam Xenophanis: ut verisimile videri possit, cùm inter Chon & Chijun non magnum sit discrimen, & peregrina illa nomina à Græcis plerunque sint valde depravata, hoc idolum quod Ægyptii vocarunt Chon, Judæos à gigantea forma & magnitudine רפא *repha* vocasse, quod secutus sit Græcus interpres. Quid si verò potiùs mendosè scriptum est Ῥεμφὰν pro Ῥεμμὼν quod idolum à Syris adoratum fuisse scribitur 2. Reg. 5. 18. Junius noster vult urbem fuisse in Ammonitarum finibus *Ropbon* vocatam à Josepho lib. Antiq. 12. c. 12. cujus vetus appellatio fuerit Kijun. Ego in meo codice Josephi non *Ropbon*, sed *Raphan* lego, 1. Macab. 5. 37. quam videtur Plinius *Raphanam* vocare lib. 5. c. 18. Sed & aliam quandam Gazæ vicinam urbem *Raphaam* appellat. Sed autorem vetustioris illius appellationis adhuc requiro. ¶ *Ad Babylonis fines*, ἐπέκεινα Βαβυλῶνος. Heb. veritas habet מהלאה לדמשך *Mehaleah ledamaschech*, & Justinus eo loco quem modo citavi, legit ἐπέκεινα Δαμασκοῦ, *ultra Damascum*, ut habet etiam Græca versio. Sed eadem manet sententia. Significatur enim captivitas illa quâ populus etiam ex regione quæ trans Damascum est, procul, nempe in Babyloniam usque fuit summotus. Nec possum hìc aliter interpretari Prophetæ verba מהלאה *Mehaleah*, ac proinde ἐπέκεινα non significabit *Trans* sed ipsam Babyloniam cum vicinis populis, ut hæc vox etiam apud idoneos scriptores Græcos usurpatur. Sed & in illo meo vetustissimo codice pro ἐπέκεινα scribitur, quamvìs fugientibus literis, ἐπὶ τὰ μέρη, quod est fortassis illius interpretatio.

44 *Tabernaculum testimonii*, ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου. Sic Græci interpretes solent exprimere quod Hebr. dicitur אוהל מועד *ohel moed*, id est, *tabernaculum condictionis*, sive ut aliis placuit vertere *tentorium conventus*, in quo videlicet solebant Israelitæ convenire: sicut non prorsus dissimili ratione hodie Christianorum templa vulgò solent *Ecclesiæ*, id est, congregationes & conventus, vocari. Videntur tamen Græci interpretes alienæ radicis עוד *hod* significationem secuti.

---

† *Jos.* 3. 14.
‖ 2 *Sam.* 7. 2. *Psal.* 132. 4.
* 1. *Reg.* 6. 1. 1. *Paral.* 17. 12.
47 Templum quidem à Solomone exstructum est Dei mandato: at non eâ conditione ut majestas Dei esset in eo inclusa.
† *Infr.* 17. 24.
‖ *Esa.* 66. 1.
* *Jer.* 9. 26. *Ezec.* 44. 9.
51 Stephanus zelo Dei incensus, tandem etiam suos judices judicat.
† *Exod.* 19. 3.
54 Satan deprehensus apertiùs furit.
55 Quò propiùs mortem accedunt martyres, eò propiùs Christum intuentes in cœlum assurgunt.
57 Zelus tum hypocritarum, tum etiam superstitiosorum tandem in manifestam rabiem exit.
60 Fides & charitas veros Dei servos ad extremum usq; halitum comitantur.

45 Ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ Ἰησοῦ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν ἐξῶσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν, ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβίδ.
46 Ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾐτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ.
47 Σολομὼν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον.
48 Ἀλλ' οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς ὁ προφήτης λέγει,
49 Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου· Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος· ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;
50 Οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα;
51 Σκληροτράχηλοι, καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς.
52 Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε.
53 Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε.
54 Ἀκούοντες δὲ ταῦτα, διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν.
55 Ὑπάρχων δὲ πλήρης Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανόν, εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.
56 Καὶ εἶπεν, Ἰδού, θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ.
57 Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ, συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν.
58 Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν· καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο ἱμάτια αὐτῶν παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλουμένου Σαύλου.
59 Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον, ἐπικαλούμενον καὶ λέγοντα, Κύριε Ἰησοῦ δέξαι τὸ πνεῦμά μου.
60 Θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐκοιμήθη.

† Quod etiam exceptum introduxerunt patres nostri cum Jesu in ipsa occupatione Gentium, quas expulit Deus à conspectu patrum nostrorum, usque ad dies David.
Qui invenit gratiam in conspectu Dei, ‖ petiítque ut nancisceretur tabernaculum Deo Jacob.
* Solomon autem ædificavit ei ædem.
† Sed Excelsissimus ille in manufactis templis non habitat, sicut Propheta dicit,
‖ Cœlum mihi thronus est, terra autem scabellum pedum meorum. Quam ædem ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis est locus requietis meæ?
Nonne manus mea fecit hæc omnia?
* Duri cervice & incircumcisi corde & auribus, vos semper Spiritui illi sancto obnitimini, quales fuerunt patres vestri tales & vos estis.
Quem Prophetarum non sunt persecuti patres vestri? occiderunt, inquam, eos qui prænunciarunt adventum justi illius, cujus nunc vos proditores & interfectores facti estis.
† Qui accepistis legem per dispositionem Angelorum, & non *eam* observastis.
Audientes autem hæc, findebantur cordibus suis, & stridebant dentibus in eum.
Cùm autem esset plenus Spiritu sancto, intentis in cœlum oculis vidit gloriam Dei, & Jesum adstantem ad dextram Dei.
Et ait, Ecce, conspicio cœlos apertos, & Filium illum hominis adstantem ad dextram Dei.
Clamantes autem *illi* voce magnâ, continuerunt aures suas, & irruerunt concorditer in eum.
Et ejectum eum extra urbem lapidarunt: testes autem deposuerunt pallia sua ad pedes adolescentis qui vocabatur Saulus.
Lapidarunt igitur Stephanum, invocantem & dicentem, Domine Jesu recipe spiritum meum.
Positis autem genibus, clamavit voce magnâ, Domine, nè statuas eis hoc peccatum. Et cùm hoc dixisset obdormivit.

Quod & induxerunt suscipientes patres nostri cum Jesu in possessionem Gentium, quas expulit Deus à facie patrum nostrorum, usque in diebus David.
Qui invenit gratiam ante Deum, & petiit ut inveniret tabernaculum Deo Jacob.
Solomon autem ædificavit illi domum.
Sed non Excelsus in manufactis habitat, sicut Propheta dicit,
Cœlum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis locus requietis meæ est?
Nonne manus mea fecit hæc omnia?
Durâ cervice, & incircumcisis cordibus & auribus, vos semper Spiritui sancto resistitis, sicut patres vestri, & vos.
Quem Prophetarum non sunt persecuti patres vestri? & occiderunt eos qui pronunciabant de adventu Justi, cujus vos nunc proditores & homicidæ fuistis.
Qui accepistis legem in dispositione Angelorum, & non custodistis.
Audientes autem hæc, dissecabantur cordibus suis, & stridebant dentibus in eum.
Cùm autem esset plenus Spiritu sancto, intendens in cœlum, vidit gloriam Dei, & Jesum stantem à dextris Dei.
Et ait, Ecce video cœlos apertos, & Filium hominis stantem à dextris Dei.
Exclamantes autem voce magnâ, continuerunt aures suas, & impetum fecerunt unanimiter in eum.
Et ejicientes eum extra civitatem, lapidabant: & testes deposuerunt vestimenta sua secus pedes adolescentis qui vocabatur Saulus.
Et lapidabant Stephanum invocantem & dicentem, Domine Jesu suscipe spiritum meum.
Positis autem genibus clamavit voce magnâ, Domine, nè statuas illis hoc peccatum. Et cùm hoc dixisset, obdormivit.

---

45 *Exceptum*, διαδεξάμενοι. id est per manus traditum. Nam διαδέχεσθαι id dicimus quod de manu (ut aiunt) in manum traditum ad nos pervenit, ut patrimonia & quæcunque alia per varios gradus successionis ad nos deveniunt. Erasmus, *Qui successerunt*: quæ interpretatio mihi non satis probatur, quia διαδέχεσθαι plerumque est activum. ¶ *In ipsa occupatione*, ἐν τῇ κατασχέσει. id est cùm inciperent obtinere. Sic enim malo hanc vocem accipere, quàm μετωνυμικῶς pro ipsa quæ obtinetur terra, & εἰς pro ἐν. ¶ *A conspectu patrum nostrorum*, ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν. Hebræis מלפני אבותיכם *miliphne abothechem*, id est, quas Deus expulit, ut ingredientibus majoribus nostris cederent harum regionum possessione, perinde enim loquitur acsi Deus illis venturis iter muniens, gentes illas delevisset, ut in vacuam hostibus possessionem mitterentur: quod etiam præstitit, sicuti se facturum promiserat Exodi 23. versu 28. & Josue 24. versu 12. & David agnoscit Psalm. 44. 4. & exprobrat illis Esaias mirificâ antithesi cap. 17. versu 9. Hæc igitur vis est hujus Hebraismi,

quem fœdè corrupit Castellio, cùm interpretaretur, *Eorum causâ*.

46 *Qui invenit gratiam*, ὃς εὗρε χάριν. Vide Lucam cap. 1. vers. 30.

48 *Non habitat*, οὐ κατοικεῖ. Similem metathesin particulæ negantis unam & alteram observavimus in Joanne: quam nisi observes, anantapodoton esse videbitur ubi nusquam est.

51 *Incircumcisi corde & auribus*, ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν. Duplicis circumcisionis mentio fit in Vetere testamento, unius externæ, alterius verò interioris, quam Paulus vocat ἀχειροποίητον, cujus illa symbolum erat. Indè factum ut duas Judæorum species idem constitueret, Rom. 2. 28, & 29. quæ nisi observes, non possis intelligere quid illud sit de quo Stephanus Judæos hoc loco reprehendit, id est, cur incircumcisi corde dicantur qui in naturæ corruptæ vitiis adhuc hærent demersi, & incircumcisi auribus, qui vocem Dei nè audire quidem sustinent, quales quidem omnes sumus naturâ. ¶ *Tales & vos*, καὶ ὑμεῖς. Hæc certè videntur redundare, neque leguntur in multis antiquis Latinis codicibus. Suâ tamen emphasi non carent: si sic accipiantur ut ego converti.

53 *Per dispositionem Angelorum*, εἰς διαταγὰς ἀγγέλων. id est, Angelorum ministerio. Nam mihi videtur διαταγὴ usurpari hoc loco pro eo quod διακονία dicitur Hebr. 1. 14. quod annotandum fuit, nequis Angelos putet ipsius Legis autores, cùm internuncii duntaxat fuerint, & adhibiti testes in Legis promulgatione à Deo facta. Sic accipiendum est quod ait Apostolus Galat. 3. 19. Legem non ὑπὸ τῶν ἀγγέλων, *ab Angelis*, sed δι' ἀγγέλων, *per Angelos*, fuisse ordinatam: qui locus istum optimè explicat. Augustinus aliquoties hæc citans, interpretatur, *In edictis*, quasi διαταγὴ & διάταγμα seu διάταξις idem declarent. quod ut concedam, tamen hanc explicationem apparet admodum esse impropriam. Syrus legit singulari numero τοῦ ἀγγέλου, *Angeli illius*, nempe Christi, ut missi à Patre internuncii. Malim ego tamen receptam lectionem sequi.

55 *Gloriam Dei*, δόξαν Θεοῦ. id est, gloriosum Deum, quatenus quidem humanis oculis cerni potest. Vide Luc. 2. 9. ¶ *Adstantem*, ἑστῶτα. id est, *manentem*. Itaque ineptè quæritur quomodo hic dicatur Stare qui alibi dicitur Sedere: de quo aliquid diximus Luc. 18. 13.

58 *Extra urbem*, ἔξω τῆς πόλεως. Vide Heb. 13. 12. ¶ *Testes autem*, καὶ οἱ μάρτυρες. Cautum erat in Lege ut testes lapidationem auspicarentur, Deut. 17. 7. Quamvis igitur omnia ista per tumultum sint facta, & quidem violatâ præsidis provinciæ autoritate, voluerunt tamen isti videri nihil agere nisi ex Legis divinæ præscripto. Josephus lib. 20. cap. 8. narrat simili audaciâ, procurante Judæam Albino Festi successore, Ananiam Pontificem curasse lapidandum Jacobum fratrem Domini, cujus facinoris causâ fuerit Pontificatus Ananiæ abrogatus & ad Jesum quendam translatus. ¶ *Adolescentis*, νεανίου. Meus vetustissimus codex addit τινός, id est *cujusdam*, adstipulante quoque Syrâ & Arabicâ interpretatione, quam scripturam germanam esse arbitror, ex Deut. 33. 2.

60 *Nè statuas*, μὴ στήσῃς. *Statuendi* vocabulo significari puto firmam ac perennem (ut ità dicam) peccati imputationem coram Deo, sicut contrà dicuntur *deleri* ac *remitti peccata* quæ condonantur. ¶ *Obdormivit*, ἐκοιμήθη. id est, Mortuus est. Vide 1. Thess. 4. 13. In quibusdam Latinis codicibus additur *in Domino*, ἐν Κυρίῳ.

ΚΕΦ. η'.

Σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. Ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις· πάντες τε διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων.

2 Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς, καὶ ἐποιήσαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ' αὐτῷ.

3 Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος· σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακήν.

4 Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον.

5 Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, ἐκήρυσσεν αὐτοῖς τὸν Χριστόν.

6 Προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὁμοθυμαδόν, ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

7 Πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ ἐξήρχετο· πολλοὶ δὲ παραλελυμένοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν.

8 Καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ.

9 Ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμων προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν.

10 Ὧ, προσεῖχον πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη.

11 Προσεῖχον δὲ αὐτῷ, διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς.

12 Ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φιλίππῳ εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες.

13 Ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε· καὶ βαπτισθεὶς ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ· θεωρῶν τε σημεῖα καὶ δυνάμεις μεγάλας γενομένας, ἐξίστατο.

14 Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην.

15 Οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσι Πνεῦμα ἅγιον.

CAP. VIII.

Saulus autem ultro consenserat ipsius cædi. Orta est verò illo die persecutio magna adversùs Ecclesiam quæ erat Hierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Judææ & Samariæ, præter Apostolos.

Extulerunt autem unà Stephanum viri religiosi, & planctum magnum ediderunt super eum.

Saulus verò vastabat Ecclesiam, iens domatim: & tractos viros ac mulieres tradebat in custodiam *conjiciendos*.

At qui dispersi fuerant peragrabant *regionem*, evangelizantes sermonem *Dei*.

Philippus verò cùm devenisset in urbem Samariæ, prædicabat eis Christum.

Attendebat autem turba concorditer iis quæ à Philippo dicebantur, audientes & videntes signa quæ edebat.

Spiritus enim impuri ex multis qui *iis* tenebantur, exibant, vociferantes voce magnâ: multíque paralytici & claudi sanati sunt.

Et gaudium magnum exstitit in illa urbe.

Vir autem quidam nomine Simon, antea in urbe illa exercuerat artem magicam, & Gentem Samariæ obstupefecerat, dicens sè esse quempiam magnum.

Cui attendebant omnes à minimo usque ad maximum dicentes, Iste est potentia illa Dei magna.

Attendebant autem ei propterea quòd à non parvo tempore magicis artibus eos dementarat.

Cùm verò credidissent Philippo evangelizanti quæ ad regnum Dei & nomen Jesu Christi *pertinent*, baptizabantur tum viri, tum mulieres.

Simon verò & ipse credidit: & baptizatus perdurabat apud Philippum: & conspiciens signa & virtutes magnas edi, obstupefiebat.

Cùm autem audissent Apostoli qui erant Hierosolymis Samariam recepisse sermonem Dei, miserunt ad eos Petrum ac Joannem.

Qui cùm descendissent orarunt pro eis ut acciperent Spiritum sanctum.

CAP. VIII.

Saulus autem erat consentiens neci ejus. Facta est autem in illa die persecutio magna in Ecclesia quæ erat Hierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Judææ & Samariæ, præter Apostolos.

Curaverunt autem Stephanum viri timorati, & fecerunt planctum magnum super eum.

Saulus autem devastabat Ecclesiam, per domos intrans: & trahens viros ac mulieres tradebat in custodiam.

Igitur qui dispersi erant pertransibant, evangelizantes verbum.

Philippus autem descendens in civitatem Samariæ, prædicabat illis Christum.

Intendebant autem turbæ his quæ à Philippo dicebantur, unanimiter audientes, & videntes signa quæ faciebat.

Multi enim eorum qui habebant spiritus immundos, clamantes voce magnâ, exibant: multi autem paralytici & claudi curati sunt.

Factum est ergò gaudium magnum in illa civitate.

Vir autem quidam nomine Simon, qui antè fuerat in civitate magus, seducens gentem Samariæ, dicens se esse aliquem magnum.

Cui auscultabant omnes à minimo usque ad maximum, dicentes, Hic est virtus Dei quæ vocatur magna.

Attendebant autem eum, propter quod multo tempore magiis suis dementasset eos.

Cùm verò credidissent Philippo evangelizanti de regno Dei & nomine Jesu Christi, baptizabantur viri & mulieres.

Tunc Simon & ipse credidit: & cùm baptizatus esset adhærebat Philippo: videns etiam signa & virtutes maximas fieri stupens admirabatur.

Cùm autem audissent Apostoli qui erant in Jerosolymis, quòd recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum & Joannem.

Qui cùm venissent, oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum.

1 Christus hostium rabie ad propugnandum regnum suum abutitur.
2 Stephanum mortuum sancti lugent & sepeliunt, singulari fidei & charitatis exemplo: invocat autem nemo.
3 Fidelium dispersio fit Ecclesiarum unio.
5 Philippus antea Diaconus in Hierusalem, fit à Deo extra ordinem Evangelista.
9 Christus Satanam (quoties libuit) victum velut in triumpho ducit, iis ipsis spectantibus quos fascinavit.
13 Impii quoque & reprobi interdum coguntur bonum Dei donum gustare, sed quod mox evomant.
14 Petrus non jam primas, sed Apostolici collegii legatus, & quidem addito Joanne collegâ, pro autoritate sibi commissa Ecclesias Samaritanas, jactis à Philippo fundamentis, superstruit.

---

1 *Saulus autem*, Σαῦλος δὲ. Videntur omnino ista rectiùs finire septimum caput, quàm octavum inchoare. ¶ *Ultrò consenserat*, ἦν συνευδοκῶν. Vulgata, *Erat consentiens*. Ego addidi particulam *ultrò*, admonitus à Syro & Arabe interpretibus, qui propriam verbi εὐδοκεῖν significationem eruditè observantes, *delectatus* illud converterunt. Est enim aliquis etiam vi aut metu extortus consensus.

2 *Extulerunt autem unà*, συνεκόμισαν. vel, *comportarunt*: ex eo loco nimirum in quo jacebat lapidibus obrutus. Vulgata & Erasmus, *Curaverunt*: quod nimiùm latè patet, neque etiam Græco verbo respondet. Sed nulla hîc mentio [conditarum Stephani reliquiarum, aut] precum pro mortuis, aut adorationis mortuorum. Cæterùm aut ego prorsus fallor, aut minimè repudiandum est quod est in meo vetustissimo codice, qui sic ista connectit cum præcedente versiculo, πλὴν τῶν ἀποστόλων, οἳ ἔμειναν ἐν Ἱερουσαλὴμ, συνεκόμισαν τε τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς. id est, *præter Apostolos qui manserunt in Jerusalem, & comportarunt* (ut habet vetustissima Latina editio eodem meo codice illi Græcæ opposita) *Stephanum viri timorati*. Est autem propria notatio verbi ταφιάζειν diligenter observanda, quâ significatur insignis fides & constantia non tantùm Apostolorum, qui nihilominus Ecclesiam minimè deseruerunt, sed etiam eorum qui proculdubio conscii Apostolis, Stephanum quem vel attigisse piaculum erat Judæis, suis ipsorum humeris exportatum, nihil rabidos illos audacissimos & potentissimos carnifices veriti, aperto & manifesto cum planctu sepeliverunt. ¶ *Religiosi*, εὐλαβεῖς. Vulgata barbarè, *Timorati*. Vide Luc. 2. 25.

3 *Tradebat*, παρεδίδου. scilicet Magistratibus, quorum postea mandato in carceres conjiciebantur: nisi fortassis jam tum istud quoque illi concedebat Magistratus.

4 *Evangelizantes*, εὐαγγελιζόμενοι. Sed solis Judæis, infra 11. 19. nec ii missi ab Apostolis, utpote qui postea vocati sunt Evangelistæ. Vocationis igitur Gentium triplex fuit initium, ut apparet ex iis quæ sequuntur, primum à Petro, cùm Cornelium baptizavit, ut ipsemet testatur, infr. 15. 7. alterum ab iis qui ex dispersorum numero primùm evangelizarunt Antiochiæ, infr. 11. 20.

inscii

inſciis etiam Apoſtolis : tertium à Paulo Apoſtolo Gentibus peculiariter deſtinato, ſupr. 9. 15. qua de re poſtea inter Petrum & ipſum Paulum convenit, Gal. 2. 9.

5 *In urbem Samariæ*, εἰς πόλιν Σαμαρείας. id eſt, In urbem Samariam. Virg. *Hic tamen ille urbem Patavi ſedeſque locavit Teucrorum.* Neq; his obſtat quòd articulus non ſit adjectus, cùm paulò pòſt addatur : & reliquæ urbes videantur potiùs oppidula fuiſſe quàm urbes. Dedit autem hæc metropolis toti regioni nomen, & ſub nomine *Sebaſtes* ab Herode magno fuit inſtaurata, ut narrat Joſephus lib. De bello Judaico 1. cap. 6.

6 *Audientes*, ἐν τῷ ἀκούειν. Hæc eſt Hebræa periphraſis gerundi modi.

7 *Spiritus enim impuri*, &c. πολλῶν γὰρ τῶν, &c. Vulgata legit, πολλοὶ γὰρ τῶν ἐχόντων, &c. ideo convertit, *Multi enim eorum qui habebant*, & paulò pòſt ἐξήρχοντο, *exibant*. Eſt autem omiſſum antecedens priore loco, deinde loco relativi poſitum ex Hebræorum idiotiſmo : qui niſi obſervetur, vix intelligere licebit quæ ſit legitima iſtorum verborum ſtructura. Eſt autem (ut opinor) ejuſmodi, πνεύματα γὰρ ἀκάθαρτα πολλῶν τῶν ἐχόντων [αὐτὰ,] βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο, id eſt, *Spiritus enim impuri multorum qui eos habebant, clamantes magnâ voce, egrediebantur*. Eraſmus autem præpoſitionem ἐξ cum πολλῶν conjunxit, & τῶν ἐχόντων [αὐτὰ] paſſivè convertit. Sic enim interpretatur, *Spiritus enim immundi à multis qui illis tenebantur, exibant.* quem ſum ſecutus. ¶ *Multique*, πολλοὶ δέ. Syrus & Arabs legerunt, καὶ ἄλλοι, *& alii*.

9 *Et obſtupefecerat*, καὶ ἐξιστῶν. id eſt, ità ſibi conciliarat ſuis præſtigiis, ut cæco quodam furore amentes, toti eſſent illi addicti. Vulgata, *Seducens* : id eſt, ἐξαπατῶν, vocabulo nimis diluto. Eraſmus, *dementandi* verbo uti maluit, quod etiam uſurpat Vetus interpres proximo verſiculo.

10 *Attendebant*, προσεῖχον. Eraſmus, *Auſcultabant*, non ſatìs expreſſé. Suprà verò verſic. 6. uſi ſunt iidem interpretes *intendendi* verbo, non ſatìs Latinâ conſtructione. Sed idem Vetus interpres, tertiò jam à ſeipſo diſſentiens, προσεῖχον rectè convertit *Attendebant*, quod Eraſmus malè mutavit in *Auſcultabant*.

11 *Dementarat*, ἐξεστακέναι, id eſt, effecerat ut extra ſe quodammodo abriperentur, ſive apud ſe non eſſent, de quo verbo alibi diximus.

12 *Et nomen*, καὶ τοῦ ὀνόματος. Syrus & Arabs legerunt ἐν τῷ ὀνόματι, *In nomine*. Vulg. verò neglexit articulum τοῦ, & fortaſſe legit τὸ, ut ſolet à Luca ſæpe quâdam pleonaſmi ſpecie uſurpari.

13 *Credidit*, ἐπίστευσε. Fide videlicet hiſtoricâ, & quæ leviter animum tangeret, ideóque fuit πρόσκαιρος. ¶ *Perdurabat apud Philippum*, ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ. Vulg. & Eraſmus, *Adhærebat*, προσεκολλᾶτο. Vide Marc. 3. 9. ¶ *Obſtupefiebat*, ἐξίστατο. Nemo non videt (opinor) hoc verbum paulò antè de iis dictum qui mentem ac judicium omne malis artibus amiſerunt, hìc verò pro magna admiratione poni, quâ perculſus animus non habeat quid apud ſe conſtituat. Vide Marc. 2. 12.

15 *Spiritum ſanctum*, Πνεῦμα ἅγιον. id eſt, dona illa eximia quibus ornatos eſſe oportebat eos præſertim qui præficiendi erant Eccleſiæ. Diſtinguendum enim eſt donum remiſſionis peccatorum omnibus in baptiſmo oblatum, à dono ſignorum. Sunt autem proculdubio miſſi Petrus & Joannes à cæteris Apoſtolis, partim ut Philippi diaconi doctrinam ipſi confirmarent, partim ut Apoſtolicâ autoritate Eccleſiam in ea urbe conſtituerent.

---

18 Ambitio & avaritia hypocritas tandem ex ſuis latebris ejiciunt.
20 Simonis non Petri ſed Magi ſunt ſucceſſores qui res ſacras aut emunt aut vendunt.
22 Benè de ſummis etiam peccatoribus ſperandum, quoad ejus fieri poteſt.
26 Chriſtus gratìs vocans quoſcunque libuit Philippo nihil tale cogitante ad eunuchum imprudentem erudiendum & baptizandum uſus, in Æthiopiam uſque regni ſui limites profert.

16 (Οὔπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκός, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ)
17 Τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα ἅγιον.
18 Θεασάμενος δὲ ὁ Σίμων ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων δίδοται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα,
19 Λέγων, Δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας, λαμβάνῃ Πνεῦμα ἅγιον.
20 Πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι.
21 Οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ· ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.
22 Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου.
23 Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα.
24 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπε, Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ ὧν εἰρήκατε.
25 ¶ Οἱ μὲν οὖν διαμαρτυράμενοι καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ, πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαντο.
26 Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον, λέγων, Ἀνάστηθι καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν, ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος.

(Nondum enim in quenquam illorum illapſus fuerat, ſed baptizati tantùm fuerant in nomen Jeſu)
Deinde impoſuerunt eis manus, & receperunt *illi* Spiritum ſanctum.
Cùm autem conſpexiſſet Simon per impoſitionem manuum Apoſtolorum dari Spiritum ſanctum, obtulit eis pecunias,
Dicens, Date etiam mihi poteſtatem hanc ut cuicunq; poſuero manus, recipiat Spiritum ſanctum.
Petrus autem dixit ei, Pecunia tua tecum pereat, qui donum Dei exiſtimaris pecuniis acquiri.
Non eſt tibi pars neque ſors in hoc negotio : cor enim tuum non eſt rectum in Dei conſpectu.
Reſipiſce igitur ab iſta malitia tua, & deprecare Deum, ſi fortè remittetur tibi machinatio cordis tui.
Video enim te in felle amariſſimo & nexu injuſtitiæ poſitum.
Reſpondens autem Simon dixit, Deprecamini vos pro me apud Dominum, nequid ſuperveniat mihi *iſtorum* quæ dixiſtis.
Illi igitur etiam atque etiam teſtificati & locuti ſermonem Dei, reverſi ſunt Hieroſolymam, & multis vicis Samaritanorum evangelizarunt.
Angelus autem Domini locutus eſt Philippo, dicens, Surge, & vade meridiem verſùs, ad viam quæ Hieroſolymis deſcendit Gazam : quæ *via* eſt deſerta.

(Nondum enim in quenquam illorum ſupervenerat, ſed baptizati tantùm erant in nomine Domini Jeſu)
Tunc imponebant manus ſuper illos, & accipiebant Spiritum ſanctum.
Cùm vidiſſet autem Simon quia per impoſitionem manûs Apoſtolorum daretur Spiritus ſanctus, obtulit eis pecuniam,
Dicens, Date & mihi hanc poteſtatem ut cuicunque impoſuero manus, accipiat Spiritum ſanctum.
Petrus autem dixit ad eum, Pecunia tua tecum ſit in perditionem : quoniam donum Dei exiſtimaſti pecuniâ poſſideri.
Non eſt tibi pars neque ſors in ſermone iſto : cor enim tuum non eſt rectum coram Deo.
Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua : & roga Deum, ſi fortè remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui.
In felle enim amaritudinis & obligatione iniquitatis video te eſſe.
Reſpondens autem Simon dixit, Precamini vos pro me ad Dominum, ut nihil veniat ſuper me horum quæ dixiſtis.
Et illi quidem teſtificati & locuti verbum Domini, redibant Jeroſolymam, & multis regionibus Samaritanorum evangelizabant.
Angelus autem Domini locutus eſt ad Philippum, dicens, Surge, & vade contra meridianum, ad viam quæ deſcendit ab Jeruſalem in Gazam : hæc eſt deſerta.

---

20 *Pereat*, εἴη εἰς ἀπώλειαν. Heb. יהי לאבדון *jehi laabaddon*, id eſt, ut ad verbum interpretantur Vulgata & Eraſmus, *Sit in perditionem*. ¶ *Qui exiſtimaris*, ὅτι ἐνόμισας. Vulgata & Eraſmus, *Quoniam exiſtimaſti*. Vide Joannem cap. 2. verſu 18. ¶ *Acquiri*, κτᾶσθαι. id eſt, tibi viſus es acquirere. Vox enim κτᾶσθαι paſſivè accipi poteſt. Vulgata, *Poſſideri*, impropriè, hoc quidem loco. Nec enim poſſidentes emimus, ſed emta poſſidemus. & propriè κτᾶσθαι de acquiſitione dicitur. Demoſth. πολὺ ῥᾷον ἔχοντας φυλάττειν ἢ κτήσασθαι πάντα πέφυκεν. Idem error admiſſus eſt in eadem voce, ſupr. 1. 18.

21 *In hoc negotio*, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. vel, ut Vulg. *In hoc ſermone*, i. in iſta doctrina quam annunciamus. Eraſmus, *In hac ratione* : quod mihi videtur obſcurum. דבר *dabar* autem Hebræis de re quavis dici, ſæpe jam obſervavimus. ¶ *Rectum in Dei conſpectu*, εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. id eſt, verè rectum & ſine ſimulatione. Vide Luc. 1. 6.

22 *Si fortè*, εἰ ἄρα. Heb. אולי *bulai*, ut Gen. 18. 24. quæ particula dubitationem quidem deſignat, ſed cum ſpe conjunctam ſicut è contrario פן *phen*, eſt malè ominantis, ut Gen. 33. 22. id eſt, μήποτε. ¶ *Machinatio*, ἡ ἐπίνοια. Vulgata & Eraſmus, *cogitatio*, nimiùm dilutè. Certum enim eſt hìc ſignificari vafrum illud Simonis commentum, abuti ad ambitionem & quæſtum Dei donis cogitantis. & Apoſtolos ex ſuo ingenio æſtimantis : & ἐπίνοια prorſus hìc reſpondet Hebrææ voci זמם *zamam*.

23 *In felle amariſſimo*, εἰς γὰρ χολὴν πικρίας. Alludit omnino Petrus ad locum Moſis Deut. 29. 18. *& fel amaritudinis* (id eſt, amariſſimum) vocat interiorem cordis malitiam, & virus illud diabolicæ impietatis quo magus iſte totus erat oppletus. Nam idem vocabulum ראש *roſch*, & *venenum* & *fel* declarat Hebræis, & utraque ſignificatio optimè quadrat : quia utrovis modo accipias, nullum eſt magìs mortiferum venenum, nullum etiam fel magìs amarum peccato, cùm ſemel conſcientiam obtinuit. Cæterùm videri poſſet hoc dicendi genus, *Eſſe in felle*, per hypallagen eſſe explicandum, ac dicendum potiùs, *Video fel amariſſimum in te eſſe*. ac fateor me aliquando in ea opinione fuiſſe ut hunc locum ità interpretandum putarem : ſed tandem comperi non poſſe mutari hunc Hebraiſmum quin tota hujus dicti emphaſis pereat. Sic enim loquuntur Hebræi, ut hominem prorſus oppreſſum ac quaſi intus ſepultum declarent. Quemadmodum igitur qui quempiam in aquis eſſe dicit, aliquid ſignificat multò gravius quàm ſi aquas in quopiam eſſe dixerit : ſic, In felle eſſe, multò eſt vehementius dictum quàm Fel in aliquo eſſe. Sic accipio quod ait David Pſal. 51. 7. ſe in iniquitate natum & in peccato conceptum, & quod exprobrant Phariſæi cæco illi Joan. 9. 34. ipſum totum natum eſſe in peccatis ; item illud quod toties repetitur apud Paulum, in carne eſſe & in Spiritu. quorum dictorum emphaſis non intelligitur niſi hunc Hebraiſmum integrum ſervaris. Caſtellio verò eâdem audaciâ uſus in his explicandis atque in pleriſque aliis, ità interpretatus eſt hunc locum, *Nam tibi acerbam imminere bilem video* : quaſi *fellis* appellatione intelligatur ira Dei, in qua dicatur eſſe Simon, i. illi obnoxius. Hoc eſt videlicet interpretem agere, Deo tribuere fel amaritudinis. ¶ *Et nexu injuſtitiæ*, καὶ σύνδεσμον ἀδικίας. id eſt, iniquitatis vinculis ac laqueis irretitum, ſicut etiam loquitur Paulus 2. Tim. 2. 26. Sicut autem peccata vocantur Chald. חובין *chobin*, i. *debita*, ſic etiam totum hoc dicendi genus à creditorum ſævitia ac crudelitate

litate sumitur, quam Judæis exprobrans Dominus Esa. 58. 6. jubet aperiri חרצבות רשע *chartsubboth reschah.* id est, *colligationes iniquitatis*, quæ ipsa verba Petrus translatitiè hic usurpat. Neque enim tam arcta sunt ulla vincula, neque tam molestus est ullus creditor, atque malæ conscientiæ cruciatus.

25 *Et multis vicis*, πολλάς τε κώμας. Vulg. *Et multis regionibus*, πολλάς τε χώρας. Vide Luc. 21. 21. & de verbo *Evangelizandi*, Hebr. 4. 2.

26 *Quæ est deserta*, αὕτη ἐστὶν ἔρημος. Tradunt duas fuisse Gazas, unam veterem, alteram novam, ideóque oportuisse hanc ab illa distingui: quod non invenio idonei cujuspiam scriptoris autoritate confirmatum. Quamvis enim ab Alexandro magno expugnatam & dirutam fuisse Gazam constet, tamen mox instauratam nec impotentem fuisse liquet ex eo quòd aliquot pòst seculis, nempe sub Ptolemæo Lathuro, qui penultimus fuit Ptolemæorum, denuo fuit magnis viribus expugnata ab Alexandro Jannæo Judææ rege, ut disertè commemorat Josephus lib. Antiq. 13. cap. 19. Deinde, qui Gazæ alicujus novæ meminerit, quæ illis temporibus exstaret, neminem sanè invenio: imò verò, si Sozomeno credimus, veram esse nostram conjecturam apparebit. Is enim disertè scribit, Gazæorum navale, ad Constantini Cæsaris tempora, non Gazam sed Majumam vocatum fuisse (cujus quidem nominis etymologiam Hebræam esse puto, quasi Marinam dicas) & deinde quòd Christi religionem esset amplexa, à Constantino jus civitatis adeptam, & de filii Constantii nomine vocatam Constantiam, ad Juliani usque tempora, qui profanis Gazæis illam concessit, & Gazam novam jussit vocari. Cùm igitur à Juliani temporibus cœperit Gazæ veteris ac novæ discrimen, non videtur Lucas tanto antè tempore epithetum *Desertæ* addidisse, ut veterem à nova distingueret. Desertam tamen fuisse Gazam quo tempore Lucas hæc scribebat fateor. Testatur enim hoc Strabo qui sub Tiberio floruit, in eo tamen deceptus quòd ab Alexandri Magni temporibus desertam mansisse putat. Fuerit igitur deserta: non video tamen causam cur, cùm unica esset Gaza, Philippum admoneri oportuerit desertam esse, cùm hoc sit omnino ad Alexandri Jannæi tempora referendum, ut Josephus loco antea citato declarat. Itaque de ipsa via hoc dictum accipiendum est cum Syro & Arabe interpretibus: quæ via non admodum trita fuerit propter intercurrentes Casii montis solitudines, ut Strabo quoque lib. 16. scribit. Hujus autem itineris admoneri Philippum necesse fuit, alioquin communem & magis tritam alteram viam ingressurum.

---

27 Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη· καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος, δυνάστης Κανδάκης τῆς βασιλίσσης Αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ·

28 Ἦν τε ὑποστρέφων, καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἠσαΐαν.

29 Εἶπε δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ, Πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ.

30 Προσδραμὼν δὲ ὁ Φίλιππος ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην Ἠσαΐαν, καὶ εἶπεν, Ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις;

31 Ὁ δὲ εἶπε, Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με; Παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀναβάντα καθίσαι σὺν αὐτῷ.

32 Ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη, Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ.

33 Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη· τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ.

34 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ Φιλίππῳ, εἶπε, Δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης λέγει τοῦτο; περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός;

35 Ἀνοίξας δὲ ὁ Φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν.

36 Ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδὸν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ· καί φησιν ὁ εὐνοῦχος, Ἰδοὺ ὕδωρ· τί κωλύει με βαπτισθῆναι;

37 Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος, Εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε, Πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

38 Καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα· καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ, τε Φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος· καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν.

39 Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, Πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ εὐνοῦχος· ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων.

40 Φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς Ἄζωτον· καὶ διερχόμενος εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς Καισάρειαν.

Is igitur surgens profectus est: & ecce quidam Æthiops eunuchus, dynastes Candaces reginæ Æthiopum, qui præerat universæ illius gazæ, venerat Hierosolymam adoraturus:

Et revertebatur sedens in curru suo, legebátque Esaiam Prophetam.

Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & proximè adhæreto currui isti.

Accurrens igitur Philippus audivit eum legentem Esaiam Prophetam, & dixit, Nempe intelligis quæ legis?

At ille ait, Quînam enim possim, nisi mihi quispiam dux viæ fuerit? Et precatus est Philippum ut ascenderet, sederétque secum.

Locus autem Scripturæ quem legebat hic erat, * Ut ovis ad mactationem ductus est: & ut agnus coram suo tonsore mutus, ità non aperuit os suum.

In ipsius depressione judicium ejus sublatum est: seculum autem ejus quis enarrabit? quoniam tollitur è terra vita ejus.

Respondens autem eunuchus Philippo, dixit, Rogo te, de quo istud dicit Propheta: de seipso an de alio quopiam?

Tum Philippus aperuit os suum, & exorsus à scriptura ista, evangelizavit ei Jesum.

Cùm verò pergerent in via, venerunt ad quandam aquam: tum ait eunuchus, en aquam: quid prohibet me baptizari?

Dixit verò Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Respondens autem *ille* dixit, Credo Jesum Christum esse Filium illum Dei.

Jussitque sisti currum: ac descenderunt ambo in illam aquam, Philippus simul & eunuchus: & *ille* baptizavit eum.

Cùm autem ascendissent ex aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, nec ampliùs vidit eum eunuchus. Perrexit igitur in via sua, gaudens.

Philippus autem inventus est Azoti: & peragrans *regionem* evangelizavit omnibus urbibus, usquedum veniret Cæsaream.

Et surgens abiit: & ecce vir Æthiops eunuchus, potens Candaces reginæ Æthiopum, qui erat super omnes gazas ejus, venerat adorare in Jerusalem:

Et revertebatur sedens super currum suum, legénsque Esaiam Prophetam.

Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adjunge te ad currum istum.

Accurrens autem Philippus, audivit eum legentem Esaiam Prophetam, & dixit, Putásne intelligis quæ legis?

Qui ait, Et quomodo possum, si non aliquis ostenderit mihi? Rogavítque Philippum ut ascenderet & sederet secum.

Locus autem Scripturæ, quem legebat, erat hic, Tanquam ovis ad occisionem ductus est: & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum.

In humilitate judicium ejus sublatum est: generationem ejus quis enarrabit? quoniam tolletur de terra vita ejus.

Respondens autem eunuchus Philippo dixit, Obsecro te de quo Propheta dicit hoc? de se, an de aliquo alio?

Aperiens autem Philippus os suum, & incipiens à scriptura ista, evangelizavit illi Jesum.

Et dum irent per viam, venerunt ad quandam aquam: & ait Eunuchus, Ecce aqua: quid prohibet me baptizari?

Dixit autem Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Et respondens ait, Credo Filium Dei esse Jesum Christum.

Et jussit stare currum: & descenderunt uterque in aquam, Philippus & eunuchus, & baptizavit eum.

Cùm autem ascendissent de aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, & ampliùs non vidit eum eunuchus. Ibat autem per viam suam gaudens.

Philippus autem inventus est in Azoto: & pertransiens evangelizabat civitatibus cunctis, donec veniret Cæsaream.

* *Esa.* 53. 7.

32 Arcana Dei providentiâ reguntur etiam quæ maximè videntur fortuita.

37 Professio fidei in adultis baptizandis requiritur, ac proinde Baptismo non tunc primùm in Christum inserimur, sed jam insiti, confirmamur

---

27 *Quidam Æthiops eunuchus*, ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος. Ridiculum sanè ac tanti viri nomine indignum est quod quidam annotat, virum hîc dici qui sit eunuchus: cùm pugnent inter se virum esse & eunuchum esse: unde & evirati dicuntur. Verùm (inquit) in Christo neque sexus est, neque conditio, sed nova creatura. Obsecro quorsum hoc? Nam verum quidem illud est, eunuchis patere Dei regnum non minùs quàm aliis, cùm in Veteri lege discrimen aliquod fuerit inter eunuchos & alios qui eunuchi non erant, ut apparet ex Deuter. 23. 1. sed hoc nihil pertinet ad hanc antithesin, quæ certè nulla est. Neque enim ἀνὴρ hîc aliud declarat quàm τὶς, id est *quidam*, ut & aliis infinitis penè locis annotavimus: idque non modò quia Hebraismum איש *isch* ità solent usurpare, sed etiam ex Græcorum more, ut aliquoties, apud Herodotum præsertim, annotavimus. neque *eunuchi* appellatio plerumque aliud quàm cubicularium declarat. ¶ *Dynastes*, δυνάστης. Vulg. *Potens*. Erasmus, *Præfectus*. Vide Luc. 1. 52. ¶ *Candaces*, Κανδάκης. Vide Plinium lib. 6. cap. 26. ¶ *Venerat*, ἐληλύθει. Sic rectè vetus interpres, expuncto relativo ὃς, quod in nostro quoque vetustissimo codice deest. Alioqui hiat constructio, vel post ἰδοὺ, *Ecce*, subaudiendum erit συνήντησεν αὐτῷ, *occurrit ei*, ut legit Syrus interpres & Arabs.

29 *Proximè adhæreto*, κολλήθητι. Ità videlicet ut cum illo colloqui possis: quo mandato fretus Philippus currum etiam conscendere, & Eunucho assidere rogatus non dubitavit. Sic accipitur hæc vox infrà 9. 26. Sed paulò aliter, & in malam partem supra 5. 13.

30 *Nempe*, ἆρά γε. vel, *Num verò*. Sed ille interrogationis modus est verecundior & impari convenientior. Vulgata, *Putásne*, barbarè.

31 *Quînam enim*, πῶς γάρ. Causalis particula præsupponit negantem particulam, loquendi formulâ ἐλλειπτικῇ è medio petitâ. Est autem hæc tam aperta & modesta principis responsio rarissimi profectò exempli.

32 *Locus autem*, ἡ δὲ περιοχή. Certè non potuit magis Latinè hoc vocabulum convertere Vetus interpres: ut planè mirer Erasmum maluisse *Argumentum* aut *Sententiam* interpretari. Quamvis enim περιοχὴ idem declaret atque argumentum libri, quod vocant, id est, summa eorum quæ in aliquo libro scripta sunt, paucis comprehensa, tamen cùm Lucas ipsa Esaiæ verba citet, res ipsa ostendit περιοχὴν dici à Luca quod Hebræi פרשה *paraschah* id est *sectionem*, barbari vulgò *passum Scripturæ* vocant, Latini scriptores, *Locum*. Sic enim Terentius, --*eum Plautus locum reliquit integrum: eum hic locum sumsit sibi.* Sic Cicero 2. De legibus, *Et hunc locum satis in iis libris quos legistis expressit Scipio.* Cur autem Lucas περιοχὴν eâ significatione usurparit, duplex causa adferri potest. Una, quòd fortassis inter Græcos Judæos hebraissantes vocabulum Hebræum פרשה *paraschah* in hoc Græcum degeneraßet in synagogis: qualia multa non dubito quin fuerint in populari sermone corruptè observata. Nam certè mira est affinitas inter פרשה *paraschah* & περιοχή. Sic Latina vocabula multa annotavimus Græcâ terminatione fuisse usurpata, Matth. 5. 26.

quod ad Saulum videlicet referatur potiùs quàm ad ἐκείνῳ, quod loquentem Christum designet, sicut in proximo versiculo, cùm inquit, χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν, necesse est idem pronomen subauditum adjungas aut participio χειραγωγοῦντες, aut potiùs verbo εἰσῆλθον. Erat igitur istius stuporis causa duplex: una, quòd repentino fulgure prostrati essent in terram; altera, quòd Saulum audirent cum altero loquentem, & neminem tamen viderent, quîcum videlicet colloqueretur. Ità conciliant hunc locum Græca scholia cum eo quod infrà scribitur 22. 9. quod mihi maximè probatur. Primùm enim, si ità accipias, plana & simplex erit verborum constructio: deinde, maximè probabile est Sauli vocem ab iis auditam qui aderant, Christi verò non item, cùm hæc fierent unius Sauli causâ, ut res ipsa ostendit: siquidem neque hoc loco, neque usquam alibi, quoties narratur hæc historia, ulla fit mentio istorum Pauli comitum, quasi Christum sint amplexi, quod tamen verisimile est fuisse facturos si loquentis vocem audivissent: sed putarunt nimirum eum repentino fulguris ictu perculsum existimasse se audire quod non audiret, ut attoniti homines solent, ità hæc disponente Divinâ providentiâ, ut qui postea suæ gentis hominibus ista narrarent, minùs suspectæ fidei essent. Ideo etiam unus Paulus dicitur excæcatus, ex quo intelligimus totam visionem ad ipsum pertinuisse, cæteros hactenus vidisse hujus lucis scintillas, & prostratos fuisse, ac loquentem ipsum Paulum audivisse, quatenus id necesse fuit, ut de hoc facto testari possent. Postremò, videtur hoc disertè Paulus infrà explicare 22. 9. ubi vocem quam non audierint comites, disertè à sua distinguit. Nec enim simpliciter dicit, τὴν φωνὴν οὐκ ἤκουσαν, ut hoc loco scripsit Lucas ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, sed addit τοῦ λαλοῦντός μοι, cùm hîc (ut dixi) potiùs subaudiatur αὐτοῦ. Adferuntur tamen aliæ etiam rationes quibus hæc concilientur, nempe ut ἀκούειν hoc loco accipiatur pro *audire*, & φωνὴ pro *confuso quodam sono*; illic verò ἀκούειν *intelligere*, & φωνὴ *vocem* declaret. Valla depravatum hunc locum suspicatur, & legendum esse potiùs, θεωροῦντες μὲν τὸ φῶς, μηδένα δὲ ἀκούοντες. Sed hoc quidem est nodum secare potiùs quàm solvere. ¶ *Conspicientes*, θεωροῦντες. id est pro viribus quidem oculos eò convertentes, sed neminem cernentes. Hæc enim vis est verbi θεωρεῖν hoc loco. Nam alioqui mirum non esset neminem fuisse ab iis conspectum qui metu perculsi oculos attollere non essent ausi.

---

8 Ἠγέρθη δὲ ὁ Σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς, ἀνεῳγμένων δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε· χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν.

9 Καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων· καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲ ἔπιεν.

10 Ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν Δαμασκῷ, ὀνόματι Ἀνανίας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος ἐν ὁράματι, Ἀνανία. Ὁ δὲ εἶπεν, Ἰδοὺ, ἐγὼ Κύριε.

11 Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Ἀναστὰς, πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην Εὐθεῖαν, καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα Σαῦλον ὀνόματι, Ταρσέα. ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται.

12 Καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν εἰσελθόντα, καὶ ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα, ὅπως ἀναβλέψῃ.

13 Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Ἀνανίας, Κύριε, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν Ἱερουσαλήμ.

14 Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀρχιερέων δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου.

15 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος, Πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν, καὶ βασιλέων, υἱῶν τε Ἰσραήλ.

16 Ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν.

17 Ἀπῆλθε δὲ Ἀνανίας καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ ἐπιθεὶς ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας, εἶπε, Σαοὺλ ἀδελφὲ, ὁ Κύριος ἀπέσταλκέ με (Ἰησοῦς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἤρχου) ὅπως ἀναβλέψῃς καὶ πλησθῇς Πνεύματος ἁγίου.

18 Καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε παραχρῆμα· καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη.

19 Καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν. Ἐγένετο δὲ ὁ Σαῦλος μετὰ τῶν ἐν Δαμασκῷ μαθητῶν, ἡμέρας τινάς.

20 Καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε τὸν Χριστὸν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

21 Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομα τοῦτο· καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐληλύθει ἵνα δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς ἀρχιερεῖς;

22 Σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο, καὶ συνέχυνε τοὺς Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Δαμασκῷ, συμβιβάζων ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός.

23 Ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναὶ, συνεβουλεύσαντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν.

24 Ἐγνώσθη δὲ τῷ Σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν. παρετήρουν τε τὰς πύλας ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι.

25 Λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς, καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι.

26 Παραγενόμενος δὲ ὁ Σαῦλος εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς· καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες ὅτι ἐστὶ μαθητής.

Surrexit autem Saulus è terra, apertísque oculis suis, neminem videbat: manu verò ductum eum introduxerunt Damascum.

Fuitque tribus diebus non videns; & non edit, neque bibit.

Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias, ad quem dixit per visionem Dominus, Anania. Et ille ait, Ecce, ego *adsum* Domine.

Tum Dominus ad eum, Surge, & proficiscere in vicum qui vocatur Rectus, & quære in domo Judæ Saulum *quendam* nomine, Tarsensem. ecce enim orat.

Et vidit per visionem virum Ananiam nomine introeuntem, & imponentem sibi manum ut visum reciperet.

Respondit autem Ananias, Domine, audivi ex multis de viro isto, quot malis affecerit sanctos tuos Hierosolymis.

Quinetiam hoc loco habet potestatem à primariis Sacerdotibus vinciendi omnes qui invocant nomen tuum.

Dixit autem ad eum Dominus, Proficiscere, nam instrumentum electum est mihi iste, ut portet nomen meum in conspectum Gentium, & regum, & filiorum Israel.

Ego enim ei præmonstrabo quàm multa oporteat ipsum pro nomine meo pati.

Abiit igitur Ananias, & introivit domum illam, & impositis ipsi manibus, dixit, Saul frater, Dominus misit me (Jesus *inquam* qui visus est tibi in via quâ veniebas) ut visum recipias, & implearis Spiritu sancto.

Statim autem deciderunt ab oculis ejus quasi squamæ, & visum recepit illico: ac surgens baptizatus est.

Cúmque cepisset cibum, corroboratus est. Fuit autem Saulus cum discipulis qui erant Damasci, per dies aliquot.

Et statim in synagogis prædicavit Christum, *nempe* eum esse Filium illum Dei.

Obstupescebant autem omnes qui eum audiebant, & dicebant, Nonne hic est qui perdidit Hierosolymis eos qui invocabant nomen istud: & huc idcirco venit ut vinctos eos adduceret ad primarios Sacerdotes?

Saulus autem magìs sese corroborabat, & confundebat Judæos qui habitabant Damasci, collatis testimoniis demonstrans eum esse Christum illum.

Expletis autem multis diebus, ceperunt simul Judæi consilium illum interimendi.

Sed intellectæ sunt Saulo insidiæ eorum. adservabant autem portas die ac nocte, ut eum interimerent.

Acceptum igitur eum discipuli nocte, per murum demiserunt, fune submissum in sporta.

Cùm verò Saulus advenisset Hierosolymam, tentabat se propiùs adjungere discipulis: sed omnes metuebant eum, non credentes eum esse discipulum.

Surrexit autem Saulus de terra, apertísque oculis nihil videbat: ad manus autem illum trahentes introduxerunt Damascum.

Et erat tribus diebus non videns; & non manducavit, neque bibit.

Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias, & dixit ad illum in visu Dominus, Anania. At ille ait, Ecce, ego Domine.

Et Dominus ad eum, Surge, & vade in vicum qui vocatur Rectus, & quære in domo Judæ Saulum nomine, Tarsensem. ecce enim orat.

Et vidit virum Ananiam nomine introeuntem, & imponentem sibi manus ut visum recipiat.

Respondit autem Ananias, Domine, audivi à multis de viro hoc, quanta mala fecerit sanctis tuis in Jerusalem.

Et hîc habet potestatem à principibus Sacerdotum alligandi omnes qui invocant nomen tuum.

Dixit autem ad eum Dominus, Vade, quoniam vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram Gentibus, & regibus, & filiis Israel.

Ego enim ostendam illi quanta oporteat eum pro nomine meo pati.

Et abiit Ananias, & introivit in domum: & imponens ei manus, dixit, Saule frater? Dominus misit me Jesus (qui apparuit tibi in via quâ veniebas) ut videas, & implearis Spiritu sancto.

Et confestim ceciderunt ab oculis ejus tanquam squamæ, & visum recepit: & surgens baptizatus est.

Et cùm accepisset cibum, confortatus est. Fuit autem cum discipulis qui erant Damasci, per dies aliquot.

Et continuò ingressus in synagogis prædicabat Jesum, quoniam hic est Filius Dei.

Stupebant autem omnes qui eum audiebant & dicebant, Nonne hic est qui expugnabat in Jerusalem eos qui invocabant nomen istud: & huc ad hoc venit ut vinctos illos duceret ad principes Sacerdotum?

Saulus autem multò magìs convalescebat, & confundebat Judæos qui habitabant Damasci, affirmans quoniam hic est Christus.

Cùm autem implerentur dies multi, consilium fecerunt in unum Judæi ut eum interficerent.

Nota autem facta sunt Saulo insidiæ eorum. Custodiebant autem & portas die ac nocte, ut eum interficerent.

Accipientes autem eum discipuli nocte, per murum demiserunt eum, submittentes in sporta.

Cùm autem venisset in Jerusalem, tentabat se jungere discipulis, & omnes timebant eum, non credentes quòd esset discipulus.

---

20 Paulus nullo à carne & sanguine petito consilio, statim ad munus sibi commissum aggreditur.

22 Paulus non pugnat solâ autoritate, sed adhibitis Prophetarum testimoniis.

23 Paulo ipsi tandem crux subeunda proponitur, sed ità ut procul tantùm ostendatur.

25 Hostium insidias & conatus, salvâ vocatione, vitare nihil prohibet.

26 Non temerè olim quivis, nè inter oves quidem, nedum inter Pastores admissus.

---

12 *Et vidit*, καὶ εἶδεν. Quidam hæc includunt parenthesi, quasi sint non Domini sed Lucæ verba, quòd non videatur Dominus ità fuisse compellaturus ipsum Ananiam. Sed facilis est responsio. Dicuntur enim hæc à Domino ipsius Sauli causâ, cui alioquin Ananias erat ignotus. ¶ *Per visionem*, ἐν ὁράματι. Vulg. hæc non legit, quod tamen habetur in Græcis codicibus, & tum Syra tum Arabicâ interpretatione, & retinendum est adversùs re[illegible]em corporis Christi πολλαχουσίαν.

15 *Instrumentum electum*, σκεῦος ἐκλογῆς. Vel, ut Erasmus, *organum electum*, quod & ipsum Græcum est vocabulum, sed à Latinis usurpatur, præsertim in iis quæ ad architecturam pertinent. Scimus autem passim Ecclesiam ædificio comparari. Vulg. ad verbum, *Vas electionis*, nimiùm obscurè. Vide Matthæum capite 12. 29.

17 *Domum illam*, εἰς τὴν οἰκίαν. Vulgata & Erasmus, *In domum*, nimis obscurè. Nam qui ità loquitur, omnino videtur domum ejus significare qui dicitur ingressus. Est autem hoc loco articuli vis ἀναφορική: refertur enim ad id quod mandarat Dominus, nempe ut in domo Judæ Saulum quæreret. ¶ *Qui visus est*, ὁ ὀφθείς. Vulg. *qui apparuit*, ὃς ὤφθη. Et sic utitur Matth. cap. 1. & 2. verbo φαίνεται. Vide infrà 26. 19.

20 *In synagogis*, ἐν ταῖς συναγωγαῖς. Vulgata legit ἐν ταῖς συναγωγαῖς εἰσελθών, *ingressus in synagogas*.

21 *Perdidit*, ὁ πορθήσας, vel *populatus est*. Conjungitur enim hoc verbum etiam cum quarto casu personæ: Sophocles, ἔπερσεν γὰρ ἐκεῖνος ἀνθρώπους. Sed *Perdendi* verbum mihi magis placuit, velut ab ipso Græco πέρθω desumtum. Vulg. *expugnabat*, durè. Præterea plus aliquid hoc verbo significari, nempe

nempe eversionem, apparet ex isto Homeri versiculo Iliad. β'. πόλις Πριάμοιο ἄνακτος χερσὶν ὑφ' ἡμετέρῃσιν ἁλοῦσά τε περθομένη τε.

22 *Collatis testimoniis demonstrans*, συμβιβάζων. Id est, Collatis Scripturæ locis probans, nempe sicuti solent artifices aliquid compacturi, singulas partes inter se comparare, ut inter se alia aliis ad amussim quadrent. Ità enim hoc verbum accipiendum est, cùm alioquin possit etiam affirmari quod idoneis testimoniis probari non possit. Græca autem scholia interpretantur, μετ' ἐπιεικείας διδάσκων, id est, *cum quadam animi æquitate ac moderatione docens*, ut amicam collationem potiùs quàm altercationem fuisse sciamus. quæ tamen interpretatio (meo judicio) non est satis expressa.

23 *Multis diebus*, ἡμέραι ἱκαναί. Hebr. *non parvo tempore*, triennio videlicet, Gal. 1. 18. & Mar. 10. 46.

25 *Discipuli*, οἱ μαθηταί. Hoc adhuc erat generale nomen eorum qui postea *Christiani* sunt appellati. Itaque malè à quibusdam adjectum fuit pronomen *Ejus* in Latinis nonnullis codicibus.

26 *Cùm verò advenisset*, παραγενόμενος δέ. Inter liberationem Pauli & adventum ipsius in urbem intercedunt anni tres (ut nonnulli volunt) quos consumsit partim Damasci partim in Arabia, ut narrat ipse Paulus Gal. 1. 17, & 18. neque enim omnia narravit Lucas, sed præcipua duntaxat. Verùm quod ad me attinet, ut molliùs ista connectantur, cùm disertè dicat Apostolus illo loco, se Damasco in Arabiam, & indè rursus Damascum rediisse, unde demum venerit Hierosolymam: putarim potiùs triennium illud comprehendi à Luca, eo quod dixit versiculo 23, *Expleto autem multo tempore*. ità ut Paulum intelligamus, simulátq; liberatus fuit, statim contendisse Hierosolymam. Ità nihil videbitur prætermisisse Lucas quod ad hanc historiam attinet. Nam ipsa Damascus Arabiæ tribuebatur, ut apparet ex 2 Cor 11. 32. neque ex loco illo Epistolæ ad Galatas intelligi potest quamdiu in Arabia fuerit. Ideo satisfecisse videtur historiæ Lucas, cùm inquit Paulum post multum tempus, triennium videlicet, illic expletum, Damasci nimirum & in vicina regione, fuisse Judæorum insidiis petitum. ¶ *Propiùs adjungere*, κολλᾶσθαι. Vide suprà, 8. 29.

---

28 Pericula ex periculis exspectanda constantibus Dei servis, sed idem Deus pro ipsis excubat.
30 Licet ex Ecclesiæ consilio locum mutare Verbi ministris.
31 Ecclesiarum ædificatio est persecutionum exitus, modò patienter exspectetur Dominus.
32 Apostolatus Petri, sanato paralytico, obsignatur.
36 Petrus, suscitato per Christi nomen cadavere, fidem facit omnibus sese Evangelium vitæ annunciare.

27 Βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν Κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ, καὶ πῶς ἐν Δαμασκῷ ἐπαῤῥησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

28 Καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος ἐν Ἱερουσαλήμ.

29 Καὶ παῤῥησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς· οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν.

30 Ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν, καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν Ταρσόν.

31 Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Γαλιλαίας καὶ Σαμαρείας εἶχον εἰρήνην οἰκοδομούμεναι καὶ πορευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπληθύνοντο.

32 Ἐγένετο δὲ Πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους τοὺς κατοικοῦντας Λύδδαν.

33 Εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα Αἰνέαν ὀνόματι, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραββάτῳ, ὃς ἦν παραλελυμένος.

34 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Πέτρος, Αἰνέα, ἰᾶταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστός· ἀνάστηθι, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Καὶ εὐθέως ἀνέστη.

35 Καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες Λύδδαν καὶ τὸν Σάρωνα, οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

36 Ἐν Ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι Ταβιθά, ἣ διερμηνευομένη λέγεται Δορκάς· αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει.

37 Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν· λούσαντες δὲ αὐτὴν ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ.

38 Ἐγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης τῇ Ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτὸν, παρακαλοῦντες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν.

39 Ἀναστὰς δὲ Πέτρος συνῆλθεν αὐτοῖς· ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον· καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας, καὶ ἱμάτια ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν οὖσα ἡ Δορκάς.

40 Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο, καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε, Ταβιθά, ἀνάστηθι. Ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον, ἀνεκάθισε.

41 Δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα, ἀνέστησεν αὐτήν· φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας, παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν.

42 Γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ' ὅλης τῆς Ἰόππης, καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

43 Ἐγένετο δὲ ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν Ἰόππῃ παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ.

Barnabas autem acceptum eum duxit ad Apostolos, & *ipse* narravit eis quomodo in via vidisset Dominum, & quòd locutus esset ei, & quomodo Damasci liberè locutus esset in nomine Jesu.

Versabatur ergò cùm eis Hierosolymis.

Et liberè in nomine Domini Jesu loquebatur, & disceptabat adversùs Græcos: illi verò conabantur eum interimere.

Quod cùm cognovissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & emiserunt Tarsum.

Ecclesiæ igitur per totam Judæam & Galilæam & Samariam habentes pacem, ædificabantur: & pergentes in timore Domini, & consolatione sancti Spiritûs, multiplicabantur.

Factum est autem ut Petrus, per omnes pertransiens, deveniret etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ.

Reperit autem illic quendam nomine Æneam, ab annis jam octo decumbentem in grabato, qui erat paralyticus.

Et dixit ei Petrus, Ænea, sanat te Jesus Christus: surge, & sterne tibi ipsi. *Is* autem statim surrexit.

Et viderunt eum omnes qui incolebant Lyddam & Sarona, qui converterunt *se* ad Dominum.

Joppæ verò fuit quædam discipula nomine Tabitha, quæ, si interpreteris, dicitur Caprea. Hæc erat dives operum bonorum & eleemosynarum quas præstabat.

Factum est autem per illos dies ut illa ex infirmitate moreretur: quam cùm lavissent, posuerunt in cœnaculo.

Cùm autem Lydda esset prope Joppen, discipuli, audito Petrum illic esse, duos viros miserunt ad eum, rogantes nè cunctaretur usque ad ipsos transire.

Exsurgens igitur Petrus venit cum eis: quem, cùm advenisset, adduxerunt in cœnaculum: & adstiterunt ei omnes viduæ, flentes, & ostendentes tunicas & vestimenta quæ Dorcas faciebat cùm unà cum ipsis esset.

Ejectis autem omnibus foràs, Petrus positis genibus oravit, & conversus ad corpus, dixit, Tabitha, surge. Illa verò aperuit oculos suos, & viso Petro resedit.

Datâ autem ei manu *Petrus* erexit eam: & vocatis sanctis ac viduis eam vivam repræsentavit.

Id autem innotuit per totam Joppen, & multi crediderunt in Dominum.

Factúmque est ut dies non paucos maneret *Petrus* Joppæ apud Simonem quendam coriarium.

Barnabas autem apprehensum illum duxit ad Apostolos: & narravit illis quomodo in via vidisset Dominum, & quia locutus est ei, & quomodo in Damasco fiducialiter egerit in nomine Jesu.

Et erat cum illis intrans & exiens in Jerusalem,

Et fiducialiter agens in nomine Domini. Loquebatur quoque Gentibus & disputabat cum Græcis: illi autem quærebant occidere eum.

Quod cùm cognovissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & dimiserunt Tarsum.

Ecclesia quidem per totam Judæam, & Galilæam, & Samariam habebat pacem, & ædificabatur ambulans in timore Domini, & consolatione sancti Spiritûs replebatur.

Factum est autem ut Petrus, dum transiret universos, deveniret ad sanctos qui habitabant Lyddæ.

Invenit autem ibi hominem quendam nomine Æneam, ab annis octo jacentem in grabbato, qui erat paralyticus.

Et ait illi Petrus, Ænea, sanet te Dominus Jesus Christus: surge, & sterne tibi. Et continuò surrexit.

Et viderunt eum omnes qui habitabant Lyddæ & Saronæ, qui conversi sunt ad Dominum.

In Joppe autem fuit quædam discipula nomine Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas. Hæc erat plena operibus bonis & eleemosynis quas faciebat.

Factum est autem in diebus illis ut infirmata moreretur. quam cùm lavissent posuerunt eam in cœnaculo.

Cùm autem propè esset Lydda ab Joppe, discipuli audientes quia Petrus esset in ea, miserunt duos viros ad eum, rogantes, Nè pigriteris venire usque ad nos.

Exsurgens autem Petrus venit cum illis. Et cùm advenisset, duxerunt illum in cœnaculum, & circumsteterunt illum omnes viduæ flentes, & ostendentes ei tunicas & vestes quas faciebat illis Dorcas.

Ejectis autem omnibus foràs, Petrus ponens genua oravit, & conversus ad corpus, dixit, Tabitha, surge. At illa aperuit oculos suos, & viso Petro resedit.

Dans autem illi manum, erexit eam: & cùm vocasset sanctos & viduas, assignavit eam vivam.

Notum autem factum est per universam Joppen: & crediderunt multi in Domino.

Factum est autem ut dies multos moraretur in Joppe, apud Simonem quendam coriarium.

---

27 *Et quòd*, καὶ ὅτι. Fortasse rectiùs, καὶ ὅ,τι ἐλάλησεν αὐτῷ, *& quid locutus esset ei*. Hanc autem narrationem malim ipsi præsenti Paulo quàm Barnabæ tribuere. ¶ *Liberè locutus esset*, ἐπαῤῥησιάσατο. Vulg. *Fiducialiter egerit*, barbarè.

28 *Versabatur*, ἦν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος. In nonnullis codicibus deest καὶ ἐκπορευόμενος. Sed puto hæc esse ab aliquo expuncta, qui cùm hunc Hebraismum ignoraret, quem exposuimus suprà 1. 21. putavit ità significari Paulum egressum fuisse ex Hierusalem cum Apostolis. Itaque pro eo quod Vulg. & Erasmus, servato Hebraismo, converterunt, *Intrans & exiens*, ego planiùs loqui sum conatus. ¶ *Cum eis*, μετ' αὐτῶν. id est cum Petro & Jacobo. Eos enim solos ex Apostolis sibi tum fuisse conspectos narrat Paulus Galat. 1. 18, & 19. ex quo etiam intelligimus ità accidisse ut eo tempore soli isti ex Apostolis fuerint Hierosolymis. Nam cur vel ipse alios non invisisset, vel alii ab ipsius congressu abstinuissent? At quonam, dices, isti abierant? Id verò scrutari curiosorum est hominum; & quæ somnia in Dei Ecclesiam invexerit ista curiositas, vel ex illis apparet quæ sub Abdiæ cujusdam Babylonii nomine circumferuntur, scriptoris non tantùm inepti sed etiam planè impii ac profani. Ac illa quidem non miror licuisse olim comminisci (quid enim aliud merebatur hominum perfidia quàm ut in profundissimas tenebras demergerentur?) sed hoc ego non tam demiror quàm ægerrimè fero nunc quoque impunè quibusdam typographis licere Christo & ipsius Ecclesiæ illudere, atq; adeò spargendis passim talibus quantumvìs exsecrandis blasphemiis lucrum facere.

29 *Et liberè*, καὶ παῤῥησιαζόμενος. Vulgata rursum barbarè, *Et fiducialiter*. Erasmus, *Et cum fiducia loquens*. Sed rectè Vetus interpres participium per adverbium expressit. est enim hæc enallage Græcis familiaris, & multò commodiùs connectitur participium hoc cum verbo ἐλάλει quàm cum præcedentibus. ¶ *Loquebatur ac disceptabat*, Ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει. Hæc (ut modò dixi) conjungenda sunt cum participio παῤῥησιαζόμενος, ità ut καὶ connectat duo verba, nempe ἦν & ἐλάλει. Sed Vetus interpres convertit, *Loquebatur quoque cum Gentibus & disputabat cum Græcis*, id est, ἐλάλει τε μετὰ τῶν ἐθνῶν, καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς: quam lectionem neque in ullis codicibus Græcis invenio, neque possum approbare. Nam hoc tempore Gentes opinor non modò non disputasse adversùs Evangelium, sed etiam

tum

tum Judæos tum Christianos derisisse. Quinam autem hîc dicantur Ἑλληνισταὶ, exposuimus suprà, 6. 1. & cum eis Paulum utpote Tarsensem, seorsim & peculiariter disputasse mirum non est, eò quidem cupidiùs quòd ab his ipsis ortâ contentione adversùs Stephanum, nullum repererant magìs partibus ipsorum faventem quàm hunc ipsum Paulum, cum etiam, ut ait alicubi Epiphanius, calumniati quòd cùm obtinere conjugium cum Pontificis Maximi filia non potuisset, indignatus propterea Christianismum esset amplexus: cujusmodi multas fabulas hodie quoque idem homicida spiritus adversùs fidos Dei servos, tum vivos tum mortuos, comminiscitur.

31 *Ædificabantur*, οἰκοδομούμεναι. Permutavi constructionem ut commodiùs interpretarer participiũ passivum οἰκοδομούμεναι: ut cùm duo sint hujus periodi verba nempe εἶχον εἰρήνην & ἐπληθύνοντο, illud cum οἰκοδομούμεναι, istud cum πορευόμεναι construatur. Ità enim plana erit sententia, & ordo minimè perturbatus.

34 *Ænea*, Αἰνέα. Aliquantulum differt hujus nominis scriptura à Græco pervulgato Αἰνείας. ¶ *Sanat*, ἰᾶταί. Vulgata & Erasmus, *Sanet*, id est, ἰάσθω. ¶ *Et sterne tibi ipsi*, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Vulg. *Et sterne tibi*, stratum videlicet. Nam est familiare Hebræis cognatæ significationis nomen in omnibus intransitivis verbis subaudire, ut alibi annotavimus. Sed præterea annotandum est *sternere lectum* hoc in loco videri usurpatum pro *lectum colligere*, potiùs quàm pro *apparare ad decubitum*. quorsum enim hoc, cùm surgere jubeatur? Jacebat autem in grabato, id est in lectulo, cujusmodi erant strata in quibus sani etiam homines solebant meridiari, quæ deinde moris erat colligere, & suo loco reponere. Unde illud sæpe dictum à Domino, *Tolle grabatum tuum & ambula*.

35 *Et Sarona*, καὶ τὸν Σάρωνα. Regionis non urbis nomen, quæ ab Hebræis dicitur שרון *scharon*, ut Esaiæ 33. 9. & 1. Paral. 27. 29. Unde Sarona in recto etiam casu Syriacè, & Saronas, ut legit Vetus interpres: sicut à Satan fit Satana & Satanas. Quod autem nonnulli scribunt Ἀσσάρωνα, indè factum est quòd apud Esaiam legitur השרון *haschscharon*, præpositâ literâ ה, quam Græci interpretes sæpe conjunxerunt cum nominibus locorum & appellativis. Neque est quòd urbis nomen esse putemus, quasi pro ἀσσάλωνα perperàm scriptum sit ἀσσάρωνα. Nam præterquam quòd nulla urbs hoc nomine recensetur in isto tractu, articulus masculinus qui hîc legitur summo omnium codicum consensu, & aliis etiam citatis locis, non patitur ut pro urbe accipiamus. Est autem teste Hieronymo sic vocata κατ' ἐξοχὴν campestris regio inter Taborni montem & lacum Tyberiadis à Cæsarea Joppen usque, valde pinguis & ferax: cujus fit etiam mentio Esaiæ 56. 10. ¶ *Converterunt se*, ἐπέστρεψαν. Vulgata, *conversi sunt*. Vide suprà 3. 26.

36 *Tabitha*, Ταβιθά. Syriacum vocabulum, pro quo dicunt Hebræi צביה *tsebijah*, Græci, δορκάς, Latini, *capream* aut (ut alii censent) *damam*. ¶ *Dives*, πλήρης. id est πλουσία. Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Plena*.

37 *Quam cùm lavissent*, καὶ λούσαντες αὐτήν. Hæc ablutio inter sanctos fuit futuræ resurrectionis pignus & tessera, superstitibus, quò respexit Apostolus 1. Cor. 15. 29. Sed hunc morem postea vertit Satan in vanissimam superstitionem, tum apud Græcos, quam passim ridet Lucianus, tum apud Latinos, unde illud Ennianum, *Tarquinii corpus bona fœmina lavit & unxit*.

38 *Nè cunctaretur*, μὴ ὀκνῆσαι. Vel, *Nè pigraretur*. Utitur enim etiam Cicero hoc verbo, pro quo Vetus interpres barbarè dixit, *Nè pigriteris*, mutatâ etiam personâ quasi, ὄκνησαι imperandi modo sit positum. Erasmus, *Nè gravaretur*, quasi duntaxat rogarent nè Petro grave aut molestum esset Joppen venire. At ego existimo potiùs peti ut nullâ interpositâ morâ adesset. Neque enim videbatur ista res ullam dilationem ferre, cùm jam mortua Tabitha esset sepelienda.

40 *Ejectis*, ἐκβαλών. Id est, exire jussis, præceptorem suum Christum imitatus Mar. 5. 40. sed diversam ob causam. Nam ille quidem offensus fuit tumultuante inaniter turbâ, ut fieri sæpe, dicis potiùs causâ quàm seriò, consuevit in divitum funeribus. Petrus autem contrà miseratus est istos potiùs, sed solitudinem quæsivit ut eò liberiùs precaretur.

41 *Repræsentavit*, παρέστησεν, sive *stitit præsentem*, vel *exhibuit*. Vetus interpres, *assignavit*, nescio quam lectionem secutus.

ΚΕΦ. ι.

1 ΑΝὴρ δέ τις ἦν ἐν Καισαρείᾳ ὀνόματι Κορνήλιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρας τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς,

2 Εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν, σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ.

3 Καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ διαπαντὸς, εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐννάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Κορνήλιε.

4 Ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ καὶ ἔμφοβος γενόμενος, εἶπε, Τί ἐστι, Κύριε; Εἶπε δὲ αὐτῷ, Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

5 Καὶ νῦν πέμψον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος.

6 Οὗτος ξενίζεται παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν· οὗτος λαλήσει σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

7 Ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν τῷ Κορνηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ·

8 Καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἰόππην.

9 Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁδοιπορούντων ἐκείνων, καὶ τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι, περὶ ὥραν ἕκτην·

10 Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι· παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις.

11 Καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον ἐπ' αὐτὸν σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς·

12 Ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

13 Καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτὸν, Ἀναστὰς Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε.

CAP. X.

1 PORrò quidam erat Cæsareæ, nomine Cornelius, centurio, ex legione quæ vocatur Italica,

2 Pius ac timens Deum, cum tota domo sua, & præstans eleemosynas multas populo:

3 Qui cùm assiduè deprecaretur Deum, vidit per visionem manifestè, quasi horâ diei nonâ, Angelum Dei introeuntem & dicentem ipsi, Corneli.

4 At ille intentis oculis in eum, & expavefactus dixit, Quid est, Domine? Dixit autem ei, Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in Dei conspectu.

5 Nunc igitur mitte aliquos Joppam, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus.

6 Is diversatur apud Simonem quendam coriarium, cui est domus apud mare: is dicet tibi quid te oporteat facere.

7 Ut autem discessit Angelus qui loquebatur Cornelio, vocavit duos ex famulis suis & militem pium ex iis qui cum ipso erant assidui:

8 Et cùm eis exposuisset omnia, misit eos Joppam.

9 Postridie verò illis iter facientibus, & appropinquantibus urbi, ascendit Petrus in solarium ut oraret, circa horam sextam.

10 Factum est autem ut valde esuriret, voluitque capere cibum: parantibus igitur illis, incidit in eum mentis excessus.

11 Conspexitque cœlum apertum, ac descendens ad se vas quoddam ut linteum magnum, quatuor extremis devinctum, quod demittebatur in terram:

12 In quo erant quævis quadrupedia terræ, & feræ, & repilia, & volucres cœli.

13 Et exstitit vox ad eum, Surge Petre, macta & ede.

CAP. X.

VIr autem quidam erat in Cæsarea, nomine Cornelius, centurio cohortis quæ dicitur Italica,

Religiosus ac timens Deum cum omni domo sua, faciens eleemosynas multas plebi.

Et deprecans Deum semper, is vidit in visu manifestè, quasi horâ diei nonâ, Angelum Dei introeuntem ad se, & dicentem sibi, Corneli.

At ille intuens eum, timore correptus dixit, Quis es, Domine? dixit autem illi, orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in conspectu Dei.

Et nunc mitte viros in Joppen, & accerse Simonem quendam qui cognominatur Petrus.

Hic hospitatur apud Simonem quendam coriarium, cujus est domus juxta mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.

Et cùm discessit Angelus qui loquebatur illi, vocavit duos domesticos suos, & militem metuentem Dominum ex iis qui illi parebant:

Quibus cùm narrasset omnia, misit illos in Joppen.

Posterâ autem die iter illis facientibus, & appropinquantibus civitati ascendit Petrus in superiora ut oraret, circa horam sextam.

Et cùm esuriret, voluit gustare. Parantibus autem illis, cecidit super eum mentis excessus.

Et videt cœlum apertum, & descendens vas quoddam velut linteum magnum, quatuor initiis submitti de cœlo in terram:

In quo erant omnia quadrupedia, & serpentia terræ & volatilia cœli.

Et facta est vox ad eum, Surge Petre, occide & manduca.

1 Petrus, duplici miraculo interveniente, Gentium primitias Deo consecrat.

1 *Ex legione*, ἐκ σπείρας. De hac voce, quâ generaliter numerus aliquis sub eodem signo militantium significatur, diximus Matth. 27. 27. Hîc autem *legionem* sum interpretatus, quoniam in Romani imperii militia & alibi fit mentio legionis Italicæ, & quidem non unius. Cognominatur enim una Dives, altera Voluntariorum.

3 *Qui cùm precaretur*, καὶ δεόμενος. Id est καὶ αὐτὸς δεόμενος, ut sæpissimè jam annotavimus. Alii cum superioribus construunt hoc participium. Ego verò malui conjungere cum verbo εἶδεν, cùm alioqui videatur hiare constructio, adstipulante nobis uno codice.

4 *Quid est, Domine?* Τί ἐστι, Κύριε; Id est, *Quid me vis, Domine?* Vulgata, in nonnullis codicibus, *Quis es, Domine?* Τίς εἶ, Κύριε; perperàm: neque enim dubitat Domini nuncium hunc esse, sed comparat se ad audiendum nuncium. ¶ *Ascenderunt*, ἀνέβησαν. Translatio ab holocausti ritu ad preces: quod dicendi genus frequens est, in Vetere præsertim testamento. Huc enim pertinent illi vituli labiorum quorum fit mentio apud Hoseam, sive sacrificium laudis: cujus toties meminerunt sacri scriptores. Ideo mihi religio fuit hunc Hebraismum mutare. Falluntur autem vehementer qui Cornelium arbitrantur verâ fide non fuisse præditum, cùm εὐσεβὴς, & Deo tam gratas fuisse ipsius preces, tam apertè dicatur. Hoc autem ipsi deerat, ut eum venisse crederet cui tanquam venturo credebat, licèt carne incircumcisus. ¶ *In memoriam*, εἰς μνημόσυνον. Id est, Deus recordatus est eleemosynarum tuarum. Sic enim solet nobiscum interdum Scriptura quasi balbutire. Itaque Hebræorum idiotismo sicut *Ascendere in cor* dicitur id de quo cogitamus, sic etiam *ascendere in memoriam* id quod recordamur. Quamobrem etiam mox vers. 31. eleemosynæ dicuntur μνησθῆναι passivè, ut etiam Apocal. 16. 19. ¶ *In Dei conspectu*, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. id est apud Deum, sive Deo ipsi: ut passim apud Hebræos, על־פני *hal pene* pro *coram* accipitur. Eorum autem quorum recordamur imago sese præsentem phantasiæ sistit.

7 *Ex iis qui cum ipso erant assidui*, τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ. Vulgata, *Ex iis qui illi parebant*; nempe ut milites suo Centurioni. Sed hic aliud significatur, nempe habuisse Cornelium certos ex suis militibus sibi & veræ religioni peculiariter addictos & familiares. Erasmus, *Ex iis qui adhærebant*, non satis expressè. Syrus diversam lectionem secutus habet, *quem in pretio habebat*, ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος, quæ ipsa verba de alio Centurione leguntur, Luc. 7. 2. ut indè fortassis in hunc locum irrepserint. Idem verbum suprà Marc. 2. 8. & suprà 1. 14. & 2. 46. aliter quidem, sed eâdem manente sententiâ sum interpretatus, ut & Latinè & perspicuè loquerer, prout res ipsa quoquo loco visa est flagitare.

9 *In Solarium*, ἐπὶ τὸ δῶμα. Vulgata, *In superiora*. Erasmus, *In superiora domûs*. Vide Matth. 10. 27. ¶ *Horam sextam*, ὥραν ἕκτην, ab ortu Solis videlicet, i. meridiem: die in horas duodecim semper, ac proinde modò longiores modò breviores, diviso.

10 *Capere cibum*, γεύσασθαι. Vetus interpres, *Gustare*. Erasmus, *Gustare cibum*: neuter (ut opinor) rectè. Est enim γεύσασθαι præcisè dictum ex Hebræorum idiotismo, qui solent cognatæ significationis nomina supplere, cùm plena sit locutio לטעם הלחם *lithom hallechem*, id est *gustare panem*: deinde γεύεσθαι pro quo etiam Græci πάσασθαι dicunt, non id declarat quod Latinum verbum *Gustare*, hoc quidem in loco, sed τὸ ἐσθίειν καὶ φαγεῖν, id est, *Vesci ac Cibum capere*. Sed & fortassis γεύσασθαι, non ineptè converteris *Prandere*. Nam (ut placet Eustathio in librum Odyss. β'.) τὸ ἄριστον, ἐστὶ τὸ κοινῶς λεγόμενον γεῦμα. ¶ *Mentis excessus*, ἔκστασις, *Stuporis* ac *perculsionis* nomen hic non conveniret, cùm neque stupidus, neque perculsus Petrus dicatur, sed quasi semoto ad tempus à corpore animo cum Deo colloquutus. Non stupet igitur Petrus, sed Dei colloquio fruitur, & mysteria ipsius docetur: sed quasi secessit mens ejus altiùs evecta, brevi tamen ad sedes suas reditura, ut istud ipse Apostolus describit 2. Cor. 12. 2.

11 *Extremis*, ἀρχαῖς, Id est ἄκρεσι. Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Initiis*. ¶ *Devinctum*, δεδεμένον. Hoc non legit Vulg. neque copulam adjunctam.

12 *Quævis quadrupedia*, πάντα τὰ τετράποδα. Hic manifestè apparet particulam universalem pro indefinita poni, ut etiam accipienda est, 1. Tim. 2. 4. Appellatio verò *quadrupedum* non tam latè hic patet atque apud Physicos, sed domestica duntaxat complectitur, & quæ ad communem usum hominum ali solent, ut sunt cameli, equi, canes, boves, oves, porci, & alia id genus. Ideo adjungit τὰ θηρία, id est, *feras*, quas non rectè prætermisit Vetus interpres. Erasmus autem *Bestias* convertit, vocabulo nimium generali. Sed rectius est fortasis quod Arabs & Latinus Vetus interpres legerunt, nullâ τῶν θηρίων mentione factâ, nempe πάντα τὰ τετράποδα καὶ τὰ ἑρπετὰ τῆς γῆς, *quævis quadrupedia & reptilia terræ*. Sed & Syrus sic habet, eo excepto quòd præponit speciebus genus. Legit enim πάντα τὰ ζῶα τετράποδα, &c. *Quævis animalia quadrupedia*, &c. ¶ *Reptilia*, τὰ ἑρπετά. Vetus interpres, *serpentia*: quod mihi non displiceret, nisi usus obtinuisset ut *serpentum* nomine τοὺς ὄφεις intelligeremus. Quàm latè verò pateat nomen τῶν ἑρπετῶν (quæ *reptilia* interpretor, vocabulo Latinis non ità usitato) apparet ex Levit. cap. 11.

---

14 Petrum post acceptum etiam Spiritum sanctum oportuit quotidie in cognitione beneficii Christi proficere.

25 Adoratio religiosa uni Deo convenit: civilis autem, & immodica nè Apostolis quidem tribui debuit præsentibus, nedum absentibus & mortuis, nedum eorum simulachris.

14 Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε, Μηδαμῶς, Κύριε· ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον.
15 Καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.
16 Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς· καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν.
17 Ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα ὃ εἶδε, καὶ ἰδού, οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν Σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα.
18 Καὶ φωνήσαντες ἐπυνθάνοντο εἰ Σίμων ὁ ἐπικαλούμενος Πέτρος, ἐνθάδε ξενίζεται.
19 Τοῦ δὲ Πέτρου ἐνθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα, Ἰδού, ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσί σε.
20 Ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς μηδὲν διακρινόμενος· διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς.
21 Καταβὰς δὲ Πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτόν, εἶπεν, Ἰδού, ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε· τίς ἡ αἰτία δι' ἣν πάρεστε;
22 Οἱ δὲ εἶπον, Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν Θεόν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ.
23 Εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς ἐξένισε. Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁ Πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τινες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ τῆς Ἰόππης συνῆλθον αὐτῷ.
24 Καὶ τῇ ἐπαύριον εἰσῆλθον εἰς τὴν Καισάρειαν. Ὁ δὲ Κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτούς, συγκαλεσάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους.
25 Ὡς δὲ ἐγένετο εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον, συναντήσας αὐτῷ ὁ Κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας, προσεκύνησεν.
26 Ὁ δὲ Πέτρος αὐτὸν ἤγειρε, λέγων, Ἀνάστηθι· κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι.
27 Καὶ συνομιλῶν αὐτῷ, εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συνεληλυθότας πολλούς.
28 Ἔφη τε πρὸς αὐτούς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ· καὶ ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον.
29 Διὸ καὶ ἀναντιρρήτως ἦλθον μεταπεμφθείς. Πυνθάνομαι οὖν τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με.
30 Καὶ ὁ Κορνήλιος ἔφη, Ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας, ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου· καὶ ἰδού, ἀνὴρ ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ,

Ait autem Petrus, Nequaquam, Domine: nunquam enim edi quicquam pollutum vel impurum.
Tum vox rursus ad eum secundò, Quæ Deus purificavit, tu nè polluito.
Hoc autem factum est ter: & rursum receptum est vas in cœlum.
Cum autem apud se Petrus hæsitaret *cogitans* quodnam esset visum illud quod viderat, tum ecce, viri qui missi fuerant à Cornelio, percontati de domo Simonis, supervenerunt ad vestibulum.
Et evocato *quopiam*, percontati sunt an Simon, qui cognominaretur Petrus, illic diversaretur.
Petro verò cogitante de visione dixit ei Spiritus, Ecce, tres viri quærunt te.
Surgens itaque descende, & nihil addubitans proficiscere cum eis: nam ego eos misi.
Cùm descendisset ergò Petrus ad viros illos qui ad ipsum missi fuerant à Cornelio, dixit, Ecce, ego is sum quem quæritis: quæ causa est propter quam adestis?
Ipsi verò dixerunt, Cornelius centurio, vir justus & timens Deum, & ornatus testimonio totius gentis Judæorum, divinitus admonitus est ab Angelo sancto ut accerseret te domum suam, & abs te quædam audiret.
Intrò vocatos igitur eos accepit hospitio. Postridie verò Petrus abiit cum eis, & quidam ex fratribus Joppensibus comitati sunt eum.
Et altero pòst die introierunt Cæsaream. Cornelius autem exspectabat eos, convocatis cognatis suis & necessariis amicis.
Ut autem factum est ut introiret Petrus, occurrens ei Cornelius, & accidens ad ejus pedes, adoravit.
Petrus verò erexit eum, dicens, Surge: & ego ipse homo sum.
Et colloquens cum eo, ingressus est, invenítque multos qui convenerant:
Dixítque eis, Vos scitis Judæo nefas esse propiùs adjungere se aut accedere ad alienigenam: sed mihi ostendit Deus nè quem pollutum vel impurum hominem dicerem.
Quaproptèr etiam nihil oblocutus veni accersitus. Percontor igitur quâ ratione me accersiveritis.
Tum Cornelius ait, Nudiusquartus usque ad hanc horam eram jejunus, & horâ nonâ orabam domi meæ: & ecce, quidam stetit ob oculos meos, veste splendidâ,

Ait autem Petrus, Absit, Domine: quia nunquam manducavi omne commune & immundū.
Et vox iterum secundò ad eum, Quod Deus purificavit, tu commune nè dixeris.
Hoc autem factum est per ter: & statim receptum est vas in cœlum.
Et dum intra se hæsitaret Petrus quidnam esset visio quam vidisset, ecce, viri qui missi erant à Cornelio, inquirentes domum Simonis, adstiterunt ad januam.
Et cùm vocassent, interrogabant si Simon, qui cognominatur Petrus, illic haberet hospitium.
Petro autem cogitante de visione, dixit Spiritus ei, Ecce, viri tres quærunt te.
Surge itaque & descende, & vade cum eis, nihil dubitans: quia ego misi illos.
Descendens autem Petrus ad viros, dixit, ecce, ego sum quem quæritis: quæ causa est propter quam venistis?
Qui dixerunt, Cornelius centurio vir justus & timens Deum, & testimonium habens ab universa gente Judæorum, responsum accepit ab Angelo sancto accersire te in domum suam, & audire verba abs te.
Introducens ergò eos, recepit hospitio. Sequenti autem die surgens profectus est cum illis: & quidam ex fratribus ab Joppe comitati sunt eum.
Alterâ autem die introivit Cæsaream. Cornelius verò exspectabat illos, convocatis cognatis suis & necessariis amicis.
Et factum est cùm introisset Petrus, obvius venit ei Cornelius, & procidens ad pedes ejus adoravit.
Petrus verò elevavit eum dicens, Surge: & ego ipse homo sum.
Et loquens cum illo, intravit, & invenit multos qui convenerant.
Dixítque ad illos, Vos scitis quomodo abominatum sit viro Judæo conjungi aut accedere ad alienigenam: sed mihi ostendit Deus neminem communem aut immundum dicere hominem.
Propter quod sine dubitatione veni accersitus. Interrogo ergò quam ob causam accersistis me.
Et Cornelius ait, A nudiusquarta die usque ad hanc horam orans eram horâ nonâ in domo mea: & ecce, vir stetit ante me in veste candida,

---

14 *Pollutum vel impurum*, κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον. Vulg. legit καὶ *&*, pro ἢ *vel*, malè. Crescit enim oratio, & habitâ legis ratione Petrus κοινὸν vocat quod alioqui per se purum, tamen aliquo casu pollutum fuisset. Impura autem sive immunda quædam erant per se, interdicto illorum usu. Vide Marc. 7. 2.

15 *Nè polluito*, μὴ κοίνου. Id est, nè pro pollutis & impuris habeto: quamobrem etiam Arabs & Vetus interpres converterunt, *Nè commune dixeris*. Est enim hoc quoque genus dicendi petitum è medio, quoties factum pro dicto ponitur, ut in illo Virgilii ex Sileno, *Tum Phaetontiadas musco circundat amaræ Corticis, atque solo proceras erigit alnos.* id est, canit circundatas, & erectas: sicut annotavit Linacer Grammaticorum doctissimus.

17 *Cùm autem apud se hæsitaret* cogitans, ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει. Meus vetustissimus codex habet, ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ ἐγένετο, διηπόρει ὁ Πέτρος, *Ut autem in sese factus est* (id est, cùm ad se redisset, antea nimirum ἐξεστηκὼς) *incertus erat Petrus*, &c. similis locutionis exemplum est infrà 12. 11. ¶ *Quodnam esset*, τί ἂν εἴη. Id est, quid significaret, vulgatâ in hisce rebus metonymiâ.

21 *Qui ad ipsum missi fuerant à Cornelio*, τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου. Totum hoc non legitur in Syra, Arabica, & vetere Latina editione, & Græco meo codice vetustissimo, nec addi necesse fuit, cùm in τοὺς ἄνδρας, vis articuli sit ἀναφορικὴ, idcirco rectè ab eodem illo Vetere Latino interprete prætermissi.

22 *Divinitus admonitus est*, ἐχρηματίσθη. Vulg. *Responsum accepit*. Vide Matth. 2. 12.

24 *Necessariis amicis*, τοὺς ἀναγκαίους φίλους. Sic legitur in omnibus nostris exemplaribus. Malim tamen cum Syro interprete interponere copulam. Differunt enim inter se Cognati, Necessarii, & Amici, suis quibusdam peculiaribus notis. [Sed mihi magis etiam arridet Arabs interpres, qui pro φίλους legit ἁγίους, *Sanctos*. Præterquam enim quòd *Necessariorum* nomine facilè comprehenduntur amici, Cornelium certum est nullos temerè advocasse, sed solos eos quos ex suis habebat veræ religioni assentientes, quamvis incircumcisos, cùm jam tum Divina providentia, ex tenebris lucem eruens, effecisset ut permixti cum dispersis Judæis

non

non pauci ex profanis Gentibus per orbem terrarum, idololatriâ abdicatâ, veram religionem amplexantes, ad audiendum evangelium essent comparati.]

25 *Ut autem factum est*, &c. ὡς δὲ ἐγένετο. Id est, in ipso ingressu Petri, sive, cùm Petrus in eo esset ut domum Cornelii ingrederetur, ut rectè exponunt Syrus & Arabs: ponitur enim εἰσελθεῖν pro εἰσέρχεσθαι, neque ad ingressum in urbem ista referuntur. Sunt enim hæc non palàm sed domi apud Cornelium gesta, & quidem in ipso ædium vestibulo, ut apparet ex vers. 27, 28. Vulg. *Et factum est*, καὶ ἐγένετο, perperàm autem omnino interpretatur εἰσελθεῖν, *Cùm introisset*, ut videatur legisse, εἰσελθόντος Πέτρου, quod non quadrat, cùm postea demum dicatur introivisse.

26 *Surge*, ἀνάστηθι. Num igitur Cornelius cogitavit adorationem religiosam & uni Deo debitam ad Petrum transferre? minimè profectò. Sed tanti servi Dei reverentiâ perculsus, modum non tenuit. Nam moderatè civilem hanc adorationem non fuisse, liquet ex Petri verbis. Quid si verò pedes etiam voluisset deosculari, num eos illi Petrus præbuisset? Et Petri scilicet est vicarius qui crepidæ osculum ab ipsis Regibus exigit.

28 *Propiùs adjungere se*, κολλᾶσθαι. Vide suprà 8. 29. ¶ *Ne quem pollutum*, μηδένα κοινόν. Vulgata, *communem*. Vide suprà vers. 14. Sed quînam id prohibetur Petrus dicere, cùm omnes impuri & polluti nascamur? Est igitur quod generaliùs hîc dicitur ad id de quo agitur restringendum, nempe ad legalem illam distinctionem, quod ex ipsa quoque Petri oratione intelligitur.

29 *Nihil oblocutus*, ἀναντιῤῥήτως. Vulgata, *Sine dubitatione*, rectiùs (ut opinor) quàm Erasmus, qui interpretatur *Incunctanter*. Cunctari enim negligentis est potiùs quàm hæsitantis.

30 *Nudiusquartus*, ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας, Vulgata, *A nudiusquarta die*, ambiguè. Nam hæc ità dici viderentur quasi quartum jam diem Cornelius jejunasset. Varia est autem lectio hujus loci. Nam vulgata non legit νηστεύων, *jejunans*, & pro καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν, legit κατὰ τὴν ἐννάτην ὥραν, *horâ nonâ*. Syrus autem interpres omnino videtur legisse ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας, ἰδοὺ ἤμην νηστεύων, *Die ab hac quartâ ad hanc usque horam eram jejunus*. Arabs autem legit ἤμην προσευχόμενος, *orabam*, nullâ jejunii factâ mentione, & κατὰ τὴν ἐννάτην ὥραν, id est *horâ nonâ*. Beda verò notat Græcos scriptum habuisse, μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ προσευχόμενος ἀπὸ τῆς ἕκτης ὥρας μέχρι τῆς ἐννάτης ὥρας, id est, *Ad hanc usque horam eram jejunus, & orans ab hora sexta usque ad horam nonam*. Nonnulli deniq; codices habent ἤμην *sedens*. poeticum autem est prorsus ἤμην pro ἦν. ¶ *Usque ad hanc horam*, μέχρι ταύτης τῆς ὥρας. Hæc quoq; formula loquendi petita est è medio. Neque enim horam præsentem declarat, sed duorum diversorum dierum nonam: quod mox ipse explicat. nam καὶ ponitur in epexegesi.

31 Καί φησι, Κορνήλιε, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχὴ, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.
32 Πέμψον οὖν εἰς Ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος· οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος βυρσέως παρὰ θάλασσαν, ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι.
33 Ἐξ αὐτῆς οὖν ἔπεμψα πρὸς σέ· σύ τε καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος. Νῦν οὖν πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.
34 Ἀνοίξας δὲ Πέτρος τὸ στόμα εἶπεν, Ἐπ᾽ ἀληθείας καταλαμβάνομαι ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός·
35 Ἀλλ᾽ ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἐστι.
36 Τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὗτός ἐστι πάντων Κύριος.
37 Ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, μετὰ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης·
38 Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ᾽ αὐτοῦ.

Dixítque, Corneli, exauditæ sunt orationes tuæ, & eleemosynæ tuæ in memoriam venerunt in conspectu Dei.
Mitte ergò Joppam, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus: hic diversatur in ædibus Simonis coriarii apud mare; qui cùm advenerit, loquetur tibi.
Eodem igitur *momento* misi ad te: & tu bene fecisti qui adveneris. Nunc ergò omnes nos in conspectu Dei adsumus, ut audiamus omnia quæ tibi præcepta sunt à Deo:
Petrus autem ore aperto dixit, Verè deprehendo * Deum non respicere ad personam:
Sed in quavis gente acceptum ei esse quemvis qui eum timeat, & operam det justitiæ.
Quem sermonem significavit filiis Israelis evangelizans pacem per Jesum Christum, qui est omnium Dominus.
Vos nostis quod gestum est in tota Judæa, initio facto à Galilæa, post baptisma quod prædicavit Joannes.
Ut Jesum illum à Nazaretha unxerit Deus Spiritu sancto & potentiâ, qui obambulavit beneficiis afficiens & sanans omnes sub diaboli potestatem redactos, quoniam Deus erat cum eo.

Et ait, Corneli, exaudita est oratio tua, & eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei.
Mitte ergò in Joppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus: hic hospitatur in domo Simonis Coriarii juxta mare; is cùm venerit, loquetur tibi.
Confestim ergò misi ad te: & tu benefecisti veniendo. Nunc ergò omnes nos in conspectu tuo adsumus, audire omnia quæcunque tibi præcepta sunt à Domino.
Aperiens autem Petrus os suum, dixit, In veritate comperi quia non est personarum acceptor Deus
Sed in omni gente, qui timet eum, & operatur justitiam, acceptus est illi.
Verbum misit Deus filiis Israel, annuncians pacem per Jesum Christum: hic est omnium Dominus.
Vos scitis quod factum est verbum per universam Judæam: incipiens enim à Galilæa post baptismum quod prædicavit Johannes:
Jesum à Nazareth, quomodo unxit eum Deus Spiritu sancto & virtute, qui pertransiit benefaciendo & sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.

31 Fides Cornelii ex invocatione & charitate sese patefecit 32 Sicut fides ex audita nascitur, ità ex eodem nutritur & adolescit.

*Deut.10,17. 2.Par.19.12. Job.34.19. Sap. 6. 8. Eccl.35.16. Rom.2.11. Gal.2.6. Ephe.6.9. Coloss.3.25. 1.Pet.1.17.

34 Sublatum est populorum discrimen adventu Christi. Quis autem sit ei gratus, ex fide & justitia intelligitur. 37 Summa Evangelii hæc est, Christum promissum patribus & suo tempore exhibitum ac tandem pro nostrî reconciliatione crucifixum Dei virtute (quam modis omnibus ostendit) resurrexisse tertio die, ut quisquis in eum credit, remissione peccatorum acceptâ servetur, sicut supremo illo die sedente eodem ipso vivorum ac mortuorum judice patefiet.

31 *In memoriam venerunt*, ἐμνήσθησαν, passivè: id est Deus recordatus est eleemosynarum tuarum. Vide suprà vers. 4.

33 *Eodem igitur* momento, ἐξ αὐτῆς οὖν. In Græcis subauditur ὥρας, quod putavi exprimendum. Vulg. & Erasmus, *Confestim*. ¶ *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Vetus Latinus, itémque Syrus interpres legit σοῦ, *tuo*, adstipulante quoque meo vetustissimo Græco codice.

34 *Non respicere ad personam*, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης. Vide Marc. 12. 14.

35 *Quemvis qui eum timeat*, ὁ φοβούμενος αὐτόν. Articuli vis hoc loco est ἀόριστος, aut potiùs rationem rei formalem indicat, quam vocant. veluti si dicam ὁ ἄνθρωπός ἐστι λογικὸν ζῶον, non certum hominem designabo, sed ipsam hominis speciem. Ideo convertendum potiùs fuit, *Quemvis qui timeat*, quàm, *Qui timet*. Cæterùm, sæpe jam annotavimus, per *timorem Dei* apud Hebræos universum Dei cultum declarari. ex quo intelligitur, cùm sine fide nemo placere possit Deo, (ut disertè scriptum est Heb. 11. 6.) Cornelium non modò ante quàm baptizaretur sed etiam antè quàm Jesum sciret esse verum Messiam, verè tamen fidelem ac religiosum fuisse, quemadmodum ii omnes fuerunt qui in Christum venturum crediderunt. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco conantur opera quæ vocant præparatoria & liberum arbitrium constituere, perinde acsi possemus bonos fructus edere antequam viti inseramur. Inepti etiam qui Spiritum sanctum & ipsius in nobis effecta Sacramentis alligant, & doctrinam ex opere operato stabiliunt: cùm idcirco potiùs adhibeantur ut in infantibus quidem adoptionem, in adultis verò etiam fidem obsignent.

36 *Quem sermonem significavit*, τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε. Hebr. את הדבר אשר *Eth hadaber ascher*. Nam usitatum est Hebræis præponere antecedens relativo, etiam quando cum illo construitur, ut Matt. 21. 42. λίθον ὃν pro ὃν λίθον. & infrà, 13. 2. εἰς τὸ ἔργον ὃ, pro εἰς ὃ ἔργον. Articulus autem τὸν respondet literæ ה in הדבר *hadaber*, ut significetur id referri ad præcedentia, per appositionem videlicet, nisi malimus subauditâ præpositione κατὰ, interpretari, *secundùm eum sermonem quem misit*, &c. quæ tamen ellipsis est prorsus insolens. Vulg. non legit ὃν: nec etiam Athanasius oratione quintâ hunc locum citans, & *verbi* nomine Christum ipsum intelligens. Sed ubique legi Græcè, τὸν λόγον ὃν: &, ut opinor, hic est hujus loci sensus, Nunc demum re ipsâ deprehendo, quicunque bene ac religiosè vivat, sive Judæus sit, sive ex alia quavis gente, gratum esse Deo. id quod significavit Israelitis, cùm annunciaret pacem ac reconciliationem Dei cum hominibus, per Jesum Christum, qui non unius gentis, sed omnium Dominus est. Hæc autem ità cohærent, ut ipsa series mihi quidem videatur istam explicationem planè confirmare. Est enim tacita quædam antithesis inter ministerium Mosis & Christi, id est inter Legem & Evangelium. Nam Moses Legis minister fuit, & quidem unis Judæis; Evangelium verò (id est Christus ipse) potentia est Dei ad salutem cuivis credenti, Judæo primùm, deinde & Græco, Rom. 1. 16. Huc pertinet quod idem scribit Rom. 3. 29. Nunquid Judæorum Deus tantùm? Et dirutam esse maceriam, Eph. 2. 14. Denique nunc demum fatetur Petrus se intelligere quod nunciarant Angeli cùm dicerent pacem esse in terra hominibus: item quod à resurrectione dixerat Dominus, sibi datam esse potestatem in cœlo & in terra: id denique quod Dominus discedens ipsis cæterísque Apostolis præceperat, ut Evangelium annunciarent omni creaturæ. Sunt tamen qui hæc connectant cum verbo οἴδατε, ac sequente versiculo: sed ex omnibus codicibus Græcis vel manuscriptis vel impressis, nullus est (quem mihi quidem inspicere licuerit) qui sic ista distinguat. Præterea durum fuerit per parenthesin includere, οὗτός ἐστι πάντων Κύριος. Et quæri posset, quomodo hæc dicat Petrus Cornelio, & ipsius amicis ac necessariis, ipsos videlicet nosse quid annunciarit Christus, id est, ipsum Christi officium, cùm ad hoc ipsum Cornelio prædicandum Petrus venisset. Etsi enim pius ac religiosus erat ille, tamen satis apparet eum de Jesu Christo nihil ante Petri adventum amplius cognovisse, quàm quod de signis & miraculis per eum editis & singulari ejus virtute ac pietate potuerat vel absens ex rumore, vel præsens etiam suis oculis cognoscere. Messiam autem hunc

esse

esse qui suâ morte homines cum Deo reconciliasset, Cornelius cum suis, ante hunc diem nescierat, idcirco jussus ab Angelo Petrum accersere, ut eum crederet venisse, in quem ut venturum sperabat. Quomodo igitur hæc istis nota esse Petrus diceret? Sed & τὸν λόγον ὃν, id est, ὃν λόγον, perinde possis interpretari ac si scriptum esset ὅ,τι, vel ὅπερ, *id quod*. Notum est quod sæpius jam annotavi דבר *dabar*, apud Hebræos non minùs latè patere quàm πρᾶγμα apud Græcos, & *Res* apud Latinos. Sed tamen hæc vox magìs propriè videtur hoc loco usurpari, quia de prædicatione Evangelii agitur: quod κατ' ἐξοχὴν scimus τὸν λόγον vocari. quod secutus Syrus interpres vertit, *sermo enim is est quem misit*. Quod autem attinet ad verbum ἀπέστειλεν, in eo quoque secutus est Lucas Hebræorum idiotismum, apud quos sæpe ex antecedente intelligitur consequens, ut pluribus annotavimus Marc. 8. 11. & Luc. 3. 7. Hinc factum est ut ἀποστέλλειν accipiatur pro σημαίνειν, id est *Mittere*, pro *Significare* per nuncium, ejus rei causâ missum. Vulg. *Verbum misit Deus*, quasi articulum ὃν non legerit nisi potiùs eum non intellectum præteriit. ¶ *Qui est*, οὗτός ἐστιν. Demonstrativum pronomen positum est pro relativo, ex idiomate Hebræorum, cujus duo exempla prorsus similia exstant Luc. 2. 36. & 37. Item 7. 12. & suprà 8. 26. Quòd si etiam libuerit propriam significationem servare adscibendum erit punctum post Χριστοῦ, id est *Christi*. Ità ut sit hæc periodus μονόκωλος, & quasi per epiphonema dictum sit, *Iste est omnium Dominus*. Cur autem mihi non placeat ista per parenthesin accipere, dixi in superiore annotatione. Est igitur in hoc uno versiculo triplex Hebraismus. Unus in τὸν λόγον ὃν, pro ὃν λόγον: alter in ἀπέστειλε, pro ἐσήμανε, vel ἐξηγήσατο: tertius in οὗτός ἐστι pro ὅς ἐστι.

37 *Quod gestum est*, τὸ γενόμενον ῥῆμα. Vulg. *Verbum quod factum est*. Erasmus, *De quo sermone famâ divulgatum fuit*. Vide Luc. 3. 15.

38 *Ut Jesum illum à Nazaretha unxerit Deus*, Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεός. Particula ὡς per trajectionem explicanda est, cujus exemplum aliud occurrit Rom. 12. 3. Præterea abundat relativum αὐτὸν, ex more Hebræorum: quem pleonasmum qui negligunt, vel duplicem epanalepsin coguntur hìc constituere, (quasi videlicet Ἰησοῦν pertineat ad verbum οἴδατε) vel aliquod verbum foris accersere: ut is fecit qui convertit, *Jesum dico à Nazareta*. Syrus vertit, על ישוע *hal Jeschuah, de Jesu*, περὶ τοῦ Ἰησοῦ. Arabs autem hoc membrum superiori versui extremo annectit. Quod autem ad verbum *ungendi* attinet, hæc quoque formula loquendi orta est ex Hebræorum consuetudine, apud quos ungebantur Reges, Sacerdotes ac Prophetæ. Indè factum ut dicantur *ungi à Deo* quos ipse donis ac virtutibus imbuit & exornat. Deinde peculiaris est allusio ad nomen משיח *meschiah* quem Græci simili ratione vocant Χριστὸν, id est, unctum. ¶ *Deus erat cum eo*, ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ. Nempe ut ipsemet Christus exponit Joan. 10. 37, & 38. non autem duntaxat παραστατικῶς & ἐνεργητικῶς, ut in sanctis, sicut docuit Nestorius, sed οὐσιωδῶς. Vide Mat. 21. 23. & Col. 2. 8.

39 Καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ· ὃν ἀνεῖλον κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.	Et nos sumus testes omnium quæ in regione Judæorum & Hierosolymis fecit: quem interemerunt suspensum in ligno.	*Et nos testes sumus omnium quæ fecit in regione Judæorum & Jerusalem, quem occiderunt suspendentes in ligno.*
40 Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι·	Hunc Deus excitavit tertio die, fecítque ut conspicuus fieret:	*Hunc Deus suscitavit tertiâ die, & dedit eum manifestum fieri:*
41 Οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἡμῖν, οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.	Non toti populo, sed testibus quos ipse priùs designaverat, *nimirum* nobis qui comedimus ac bibimus unà cum eo, posteaquam resurrexit à mortuis.	*Non omni populo, sed testibus præordinatis à Deo, nobis qui manducavimus & bibimus cum illo, postquam resurrexit à mortuis.*
42 Καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ, καὶ διαμαρτύρασθαι ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν.	Mandavit autem nobis ut prædicemus populo, ac etiam atque etiam testificemur eum esse qui definitus sit à Deo judex vivorum ac mortuorum.	*Et præcepit nobis prædicare populo, & testificari quia ipse est qui constitutus est à Deo judex vivorum ac mortuorum,*
43 Τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν.	† Huic etiam omnes Prophetæ testimonium dant, remissionem peccatorum accepturum per nomen ejus quemvis qui crediderit in eum.	*Huic omnes Prophetæ testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnes qui credunt in eum.*
44 Ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον.	Adhuc loquente Petro verba ista, illapsus est Spiritus sanctus in omnes qui audiebant hunc sermonem.	*Adhuc loquente Petro verba hæc, cecidit Spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum.*
45 Καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ ὅσοι συνῆλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχυται.	Et fideles qui *erant* ex circumcisione, & venerant cum Petro, obstupuerunt, quòd etiam in Gentes effusum esset donum Spiritûs sancti.	*Et obstupuerunt ex circumcisione fideles qui venerant cum Petro, quia & in nationes gratia Spiritûs sancti effusa est.*
46 Ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις, καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεόν. Τότε ἀπεκρίθη ὁ Πέτρος,	Audiebant enim eos loquentes linguis, ac magnificantes Deum. Tunc respondit Petrus,	*Audiebant enim illos loquentes linguis, & magnificantes Deum. Tunc respondit Petrus,*
47 Μήτι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον καθὼς καὶ ἡμεῖς;	Num quis aquam prohibere potest, quominus *videlicet* baptizentur isti qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?	*Nunquid aquam quis prohibere potest, ut non baptizentur hi qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?*
48 Προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.	Et præcepit eos baptizari in nomen Domini. Tunc rogaverunt eum ut *ibi* permaneret ad dies aliquot.	*Et jussit eos baptizari in nomine Domini Jesu Christi. Tunc rogaverunt eum ut maneret apud eos aliquot diebus.*

† *Jer.* 31.34. *Mich.* 7.18.

44 Quod loquitur Verbi Minister ex Dei mandato, Spiritus sanctus in corde obsignat, sicut ex effectis apparet.

47 Baptismus sanctos non facit, sed sanctificationem obsignat.

41 *Quos ipse priùs designaverat*, προκεχειροτονημένοις. Tot verbis utendum fuit ad explicandam Græci vocabuli significationem. Vulg. *Præordinatis à Deo*. Erasmus, *Priùs ad hoc delectis à Deo*: quas interpretationes minimè equidem reprehendo, sed tamen non piguit mutare, quia ista Dei χειροτονία declarat non esse privatum hoc munus de quo agitur, sed publicum, atque adeò præcipuum in Ecclesia. Quamvis enim Deus præsit Ecclesiæ suffragiis in legitima ministrorum designatione, tamen tacita quædam est hoc loco antithesis inter Dei χειροτονίας & hominum suffragia. Sunt enim Apostoli immediatè (quod aiunt) ab ipso Christo (id est à Deo) designati, ut disertè quoque expressit Lucas in hujus libri procemio. Ideo cùm de surrogando Judæ successore quæreretur, res est sorti commissa, tanquam arcano ipsius Dei judicio: quod in aliis factum esse nusquam legimus, nec sanè (ut opinor) fieri temerè debet. ¶ *A mortuis*, ἐκ νεκρῶν. Arabs legit additum τεσσαράκοντα ἡμέραις, *quadraginta diebus*, ut etiam habet vetustissimus codex meus.

43 *Huic etiam omnes*, τούτῳ καὶ πάντες. Addidimus particulam καὶ ex fide veteris codicis. Videtur autem optimè convenire, cùm ad superiora testimonia istud quoque adjungatur.

45 *Fideles*, πιστοὶ. Id est Christum fide amplexi. Sic enim peculiari significatione vox ista in his libris accipitur. ¶ *Qui erant ex circumcisione*, οἱ ἐκ περιτομῆς. Id est ex Judæis, quos Petrus secum adduxerat. Ortâ verò tandem eorum hæresi qui Judaismum cum Christianismo conjungendum contendebant, ii demum cœperunt hoc nomine censeri, qui hoc dogma pertinaciter tuebantur.

DIGRESSIO DE DONO LINGUARUM, ET APOSTOLICO SERMONE.

46 *Loquentes linguis*, λαλούντων γλώσσαις. Primùm istud tenetur in hoc toto argumento, cujus usus exponitur copiosè 1. Cor. 14. λαλεῖν γλώσσῃ & γλώσσαις dici qui apud alios peregrino idiomate loquuntur, & iis quos alloquuntur per se ignoto, quod est Hebræis לעז *labaz*. Etsi verò nihil magis invitus facio quàm ut à quoquam dissentiam, in hoc præsertim genere scribendi, in quo satis scio fieri non posse quin ipse in varias reprehensiones incurram: tamen non possum hìc dissimulare, quæ Erasmus in hoc caput de linguarum dono disseruit, ejusmodi videri ut piis omnibus meritò displiceant. Nam aut ego non sum assecutus quæ scribit, aut huc tendunt omnia ipsius argumenta ut doceat sermonem Apostolorum non fuisse è Spiritu sancto; sic enim in margine annotatus est quæstionis status. Neque verò mihi quisquam hìc objiciat de verbis hìc quæri, non de rebus ipsis. Id ego verò ut concedam, tamen hæc quæstio multò majoris est momenti quàm præ se ferat. Ecquis enim non videat, si semel sit constitutum ità balbutisse Apostolos, ut quæ scripserunt meliùs dici potuerint, quæ fenestra omnium audaciæ ac libidini aperiatur? Id à me frustrà non dici, utinam nullis exemplis possem probare. Impurus ille Origenes dum in Epistolas Pauli suam illam synecdochen invehit, quasi obscurè locutus sit Paulus cùm nos diceret *fide justificari*, quid aliud eructat quàm infandam blasphemiam, quæ ex diametro pugnat cum præcipuo Christianæ religionis capite? Idem tractans locum illum ex octavo capite Epistolæ ad Romanos, τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει, quàm ineptè ἐν ᾧ ad Legem cæremonialem refert, ut non modò id de quo agebatur, sed etiam suum idioma videatur ignorasse? & hunc miramur Pauli hyperbatis, anantapodotis, amphiboliis offendi, qui id unum videtur conatus ut Pauli doctrinam obscuraret? Erunt hæc plerisque fortassis παράδοξα, sed bene habet quòd libri exstant, ex quibus siquis incorruptè velit judicium ferre, nihil vereor nè nimiùm audacter videar locutus. Chrysostomus certè longè aliter de Paulo sentit. Hieronymi verò judicium in his quidem rebus quid aliud prodit quàm Origenis discipulum? liceat enim mihi, cum tanti viri pace, pro veritate παρρησιάζεσθαι. *Paulus*, inquit, *Græci penè sermonis fuit imperitus*. Atqui de Paulo

Paulo non ità judicarunt Athenæ ipsæ: neque Portius Festus, quòd barbarè nimis & obscurè loqueretur. *Erat*, inquit, *disertior in lingua Hebræa quàm in Græca*. Hoc verò unde didicisti, Hieronyme? nempe ex crebris Hebraismis qui in ipsius Epistolis occurrunt. Necessarium scilicet argumentum. Quid autem, Lucas ille Antiochenus an minùs hebraissat quàm Paulus? Nempe multò minùs, inquies: & scio multos in ea esse opinione. At ego hoc audeo affirmare, si unum Marcum & Petrum excipias, Lucam nec pauciores nec minùs peregrinos Hebraismos quàm cæteros omnes habere, nec mihi credi postulo, nisi id ità esse comperiat quisquis attentè singula expenderit. Illud verò quàm ridiculum? *Dissidet*, inquit, *posterior Epistola Petri à phrasi prioris, quòd in ea sit alio usus interprete. Paulus ob id Titum desiderat quòd is esset in Græci sermonis facultate promtior*. Hæc verò siquis neget, quomodo tandem probarit Hieronymus? Sed esto, an idcirco isti ità barbarè & obscurè locuti sunt, ut sermo eorum videri non possit à Spiritu sancto profectus? Istud verò judicium de scriptis Apostolicis utinam nostra hæc ætas prospiciat quo tandem sit evasurum. Nam eò res jam devenit ut non modò qui ex ingenio aliquid commentantur, à consuetis & familiaribus Scripturæ verbis, tanquam obscuris, insipidis, obsoletis abhorreant: sed etiam qui Scripturam è Græco convertunt in Latinum, aut aliud aliquod idioma, quidvis sibi in interpretando licere putent: quos si reprehendas, statim audies, interpretis officio fungi non qui verbum convertat è verbo, sed qui sententiam exprimat. Ità fit ut dum quisque judicium suum liberè sequi mavult, quàm religiosè Spiritûs sancti interpretem agere, plurima non tam convertat quàm pervertat: cui libidini & audaciæ nisi occurratur, næ aut ego vehementer fallor, aut intra paucos annos paulatim ipsarum quoq; rerum possessione depellemur. Ergò non de nihilo hic agitur, sed de re certè maximè necessaria. Audiamus igitur quid de linguarum dono sentiat Erasmus. Nempe hoc donum non fuisse perpetuum, id est, perpetuò illis non adfuisse, sed quoties ità usus postulabat: *sicut*, inquit, *nec semper sanabant ægrotos, nec semper excitabant mortuos*. Hæc verò quâ tandem ratione probat? *Semel*, inquit, *legimus Apostolos novis linguis loquentes miraculo fuisse: & hujus voluminis cap. 19. narrantur, qui baptizati Spiritum sanctum acceperant, linguis locuti & prophetasse*. Ad hæc ego respondeo. Verum quidem illud esse, Apostolos ità usos fuisse Spiritûs sancti donis ut usus postulabat: sed, obsecro, quis propterea meritò colligat, hæc dona ipsis perpetuò non adfuisse? An medicus esse desinet qui tum demum medicinâ utatur, cùm aut ad ægrotos vocabitur, aut ità flagitarit necessitas? Rationem autem illam quam adfert, suprà ostendimus nullâ non modò ratione, sed nè idoneâ quidem conjecturâ niti. Certè debuerat Erasmus considerare quid hoc ipso capite commemoretur, ut hoc saltem Cornelii exemplum cæteris adjungeret. Viguisse autem in Ecclesiarum ordinariis cœtibus eo tempore linguarum donum, vel ex istis liquet: itémq; ex Marci ultimo, & 1. Cor. 12. 13, & 14. capitibus. Subjicit deinde Erasmus quale fuisse putet donum illud linguarum in Apostolis, nempe ejusmodi ut, cùm unâ linguâ loquerentur, ab omnibus intelligerentur. Id verò etsi ex nonnullorum veterum sententia scribit, quis tamen non videt absurdissimè dici? Nam hâc ratione non in ipsos Apostolos, sed in eorum auditores Spiritus sanctus illapsus diceretur. Quid ampliùs? *Non est*, inquit, *necesse opinor, quicquid fuit in Apostolis protinus tribuere miraculo. Homines erant, quædam ignorabant, in nonnullis errabant*. Hæc verò, quorsum tandem dicuntur? Nempe ut eò tandem deveniatur, si donum illud linguarum non semper adfuit Apostolis, nè tum quidem adfuisse cùm scriberent: At si hoc donum fuit ejusmodi non ut loquendi facultatem Apostolis adferret sed auditores faceret illis intelligendis idoneos, frustrà nos contendimus Apostolos, quod ad ipsum sermonem attinet, fuisse Spiritûs sancti organa. Quid ergó? à quo præceptore Græcam linguam illi didicerunt? *Nil mirum*, inquit, *Apostolos citra miraculum Græcè novisse, cùm Ægyptus ac Syria totáque Cilicia vulgò Græcè loqueretur*. Id verò Erasmus probet, Judæis Græcum idioma tam fuisse familiare ut idiotis ac piscatoribus notum esse potuerit. *At illud postea cum Græcis versantes didicerunt*. Discere certè potuerunt, sed cùm priùs linguarum dono instructos esse oportuerit qui omnibus Gentibus essent Christum annunciaturi, & disertè testetur Lucas id eos uno momento esse consecutos, ut audirentur infinitarum penè gentium linguis loquentes, cujus obsecro est judicii, malle hæc industriæ tribuere quàm miraculo? Sed ut hoc quoque largiar, (neque enim de eo propriè quæritur) an idcirco efficitur, sermonem Apostolorum non fuisse à Spiritu sancto, quia usu & diligentiâ Græcam linguam perdidicerunt? Audiamus ergò tandem firmissimam rationem. *Cùm*, inquit, *ea quæ fiunt virtute divinâ, perfectiora sint iis quæ fiunt naturæ ordine vel hominum industriâ, qui fit ut Apostolorum sermo non solùm impolitus sit & inconditus, verumetiam imperfectus, perturbatus, aliquoties planè solœcissans? Placebat Spiritui sancto sermonis simplicitas, sed iis carens incommodis quæ solent auditorum intelligentiam impedire. Atqui in his passim desudant Græci interpretes, quibus Demosthenes & Plato faciles erat & perspicuus*. Hæc ille: quæ si vera sunt, quid superest nisi ut dicamus Apostolos in scribendo non adhibuisse eam perspicuitatem ac integritatem sermonis quæ necessaria erat, & quam ipse Spiritus sanctus requirebat? Sed absit à nobis, absit ista perversa opinio, quæ (ut antea dixi) si semel invecta fuerit in Ecclesiam Dei, actum est de Scripturæ autoritate, ac proinde de totius Christianæ religionis incolumitate: adeò vafer est Satanas in nobis per obliquos ac penitus latentes cuniculos oppugnandis. Sic igitur potiùs constituo, Simplicitatem in Apostolicis scriptis summam agnosco, hyperbata, anantapodota, solœcismos etiam aliquos non diffiteor. Sed illud ego virtutem non vitium appello: qua de re postea dicam. Ab istis verò quis vel Demosthenem vel Homerum ipsum vindicarit? Sed hoc præterea dicere ausim, multa in Paulo videri hyperbata, multa anantapodota, quæ tamen non sunt: sed quia de rebus disserit à nostro sensu prorsus alienis, & pauci semper fuerunt qui ad legenda Apostolica scripta purum, religiosum, attentum, animum attulerint: pauci qui Hebraicos fontes adire sustinuerint, unde isti tanquam rivuli deducti sunt: pauci qui precibus, vigiliis, assiduitate conati sint intelligentiæ lucem consequi: nihil mirum est plerosque in istis ità cæcutire ut sæpe nodum in scirpo inveniant, clamitent ambiguum esse quod est simplicissimum, putent non cohærere quæ tam exactâ támque eruditâ methodo perscripta sunt, ut hoc ausim affirmare, nulla exstare cujusquam scripta in quibus par consensio ac omnium membrorum nexus appareat. Denique cæci homines, quia non agnoscunt tenebras in se esse inclusas, ideo Spiritûs sancti sermonem ut tenebricosum refugiunt. Quod autem attinet ad sermonis simplicitatem, eam quidem ego non modò non reprehendo, sed etiam non possum satis admirari, & tamen quoties Paulo tonare libuit, non video quid fingi possit δεινότερον. In admonitionibus verò & exhortationibus quæ se prodit lenitas? quæ sermonis illecebræ? Legatur (ut unum ex multis exemplum proferam) concio illa quam ad Ephesinam Ecclesiam habuit, solvens ex littore: quis illam absque lacrymis legerit? Quid cùm carnis & spiritûs certamen depingit, ad Romanos scribens? cùm passim tonat quod sit divini Spiritûs in Apostolica functione robur, & animi magnitudine suis suppeditandâ? cùm Philippenses obtestatur? cùm Corinthiorum vanam eloquentiam ridet? cùm de suo in gentiles suos amore testatur? In Joanne verò quæ gravitas? in Petri concionibus quæ libertas, quæ majestas apparet? Dicam certè quòd sentio, qui hâc simplicitate pios animos magìs afficiant, scriptores prorsus nullos exstare. Neque de rebus ipsis loquor duntaxat, sed de verbis ac dicendi genere, quod quidem mirum & incredibile est, cùm simplicissimum sit, ità tamen animos permovere ut divinæ planè virtuis maiestati effectus sentiantur. Sed cur ista potiùs simplicitas placeret quàm ornata elocutio, gravissimas causas habuerunt Apostoli: atque adeò cur interdum etiam balbutiendum, atque adeò solœcissandum cum vulgo putarent. Sic placuit Deo confundere hujus seculi sapientes, ut ex professo Paulus adversus Corinthios illos disertulos disserit. Deinde res illis erat maxima ex parte cum rudibus ac plebeiis hominibus: quorum sermonem siquis ad Grammaticorum aut Rhetorum præcepta exegerit, ineptè profectò fecerit. Ut autem Hebraismos permiscerent, non modò hæc causa fuit, quia Hebræi erant, (potuisset enim Spiritus sanctus hoc quicquid erat in ipsis emendare, si displicuisset) sed quia cùm de iis rebus differerent quæ Hebraicis literis erant traditæ, necesse fuit multa retinere, nè doctrinam quampiam novam adferre viderentur. Et certè tam multos Hebraismos ab illis servatos fuisse minimè miror, cùm plerique sint ejusmodi ut nullo alio idiomate tam feliciter exprimi possint, imò interdum nè exprimi quidem: ut nisi illas formulas retinuissent, nova illis interdum vocabula & nova dicendi genera comminiscenda fuerint, quæ nemo planè intellexisset. Postremò (ut tandem dicendi finem faciam) cùm hos unos delegerit Deus, per quos scribi vellet quæcunq; ad nostram salutem necessaria sunt, illud quoq; nobis est constituendum, eundem illum Deum ità esse ipsorum linguas moderatum, ut nè verbum quidem temerè ipsis exciderit, imò verò cuncta sic planè, aptè & apposite dixerint, ut planiùs ac meliùs à quoquam de his dici nunquam potuerit. Quicquid in his scriptum est aut ambiguum aut occultum, id partim nostræ cæcitati ac ignorantiæ tribuamus, partim ad acuendam nostram diligentiam id esse à Domino factum agnoscamus. Excitata sunt iterum nostris temporibus linguarum ac bonarum artium studia, accensa sunt divinitus hominum ingenia veritatis ac lucis desiderio, patefacta plurimis Evangelii mysteria. Istis Dei donis certatim omnes pro fidei mensura utamur, ut in timore ac tremore templum illud Domini ædificetur. Absit autem à nobis in primis profana omnis cogitatio & blasphema audacia, ut sua Scripturæ majestas & autoritas sacra & inviolabilis conservetur. Hâc enim salvâ non est quòd Satanam aut mundi insultus reformidemus: hâc amissâ, nihil jam superest quominus veritatis cognitio prorsus inter homines interierit.

47 *Aquam*, τὸ ὕδωρ. Quidam hoc connectunt cum verbo βαπτισθῆναι, ità ut vel subaudiatur κατὰ, vel hoc sit dictum ex

 forma

forma quâ dicimus *βαπτισθῆναι βάπτισμα*. Sed præterquam quòd dura ac planè insolens fuerit ista trajectio, cujusmodi est illud *βαπτισθῆναι καθ' ὕδωρ*, aut *βαπτισθῆναι ὕδωρ* pro *ὕδατι*, nisi quis *καθ' ὕδωρ* accipiat pro *ἐν ὕδατι*. Simpliciter igitur illud interpretari malo, & *τοῦ μὴ* sub. *ἕνεκα* explico per epexegesin: cujus exempla singulis penè versiculis occurrunt.

48 *In nomen Domini, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου.* Magnam injuriam faciunt Apostolis, qui formulam essentialem Baptismi præscriptam disertis verbis Matth. 28. 19. & tam acriter adversùs hæreticos propugnatam, tradunt mutatam fuisse ab Apostolis. Itaque verbis istis non formula ipsa Baptismi, sed finis & scopus describitur historiæ accommodatus, nempe, istos sic baptizatos Christo nomen dedisse, à quo tandem sint etiam *Christiani* appellati.

---

1 Petrus immeritò reprehensus ab imperitis non objicit se à nemine judicandum, sed palàm facti sui rationem reddit.

* *Suprà* 2.4.
† *Joan.* 1. 26.

18 De veritate incomperta quærentes, placidè audiendi: sed vicissim ejusdem declarationi acquiescendum est.

‖ *Supr.* 8.1.

19 Dispersio Ecclesiæ Hierosolymitanæ, fuit multarum aliarum collectionis occasio.

20 Antiochenam Ecclesiam (id est novam quandam Gentium Hierusalem) extraordinariæ vocationi debemus.

22 Extraordinariam vocationem non temerè damnant Apostoli, sed tamen ex effectis dijudicant.

25 Nulla fuit inter Apostolos de usurpandis aut retinendis sedibus ac gradibus contentio.

27 Dominus suis flagellis sic cum impiis involvit Ecclesiam, ut tamen ei quacunque ratione expedit in tempore prospiciat.

29 Ecclesiæ omnes unum corpus constituunt.

ΚΕΦ. ια'

1 Ἤκουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν Ἰουδαίαν ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

2 Καὶ ὅτε ἀνέβη Πέτρος εἰς Ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς,

3 Λέγοντες, Ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες, καὶ συνέφαγες αὐτοῖς.

4 Ἀρξάμενος δὲ ὁ Πέτρος ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς λέγων,

5 Ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει Ἰόππῃ προσευχόμενος· καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ.

6 Εἰς ἣν ἀτενίσας κατενόουν, καὶ εἶδον τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετά, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

7 Ἤκουσα δὲ φωνῆς λεγούσης μοι, Ἀναστὰς Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε.

8 Εἶπον δέ, Μηδαμῶς, Κύριε· ὅτι πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου.

9 Ἀπεκρίθη δέ μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.

10 Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς· καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν.

11 Καὶ ἰδού, ἐξαυτῆς τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ Καισαρείας πρός με.

12 Εἶπε δέ μοι τὸ Πνεῦμα συνελθεῖν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενον. Ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός.

13 Ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν πῶς εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ σταθέντα καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Ἀπόστειλον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον·

14 Ὃς λαλήσει ῥήματα πρός σε ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου.

15 Ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ὥσπερ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ.

16 Ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος Κυρίου, ὡς ἔλεγεν, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

17 Εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ὡς καὶ ἡμῖν, πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἐγὼ δὲ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν Θεόν;

18 Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα ἡσύχασαν, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν, λέγοντες, Ἄραγε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν.

19 Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ Στεφάνῳ, διῆλθον ἕως Φοινίκης, καὶ Κύπρου, καὶ Ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις.

20 Ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι, οἵτινες εἰσελθόντες εἰς Ἀντιόχειαν, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν Κύριον Ἰησοῦν.

21 Καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου μετ' αὐτῶν· πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν Κύριον.

22 Ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν· καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας.

23 Ὃς παραγενόμενος καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ.

24 Ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης Πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως· καὶ προσετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ Κυρίῳ.

25 Ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον· καὶ εὑρὼν αὐτὸν ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἀντιόχειαν.

26 Ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανόν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς.

27 Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ Ἱεροσολύμων προφῆται εἰς Ἀντιόχειαν.

28 Ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι Ἄγαβος, ἐσήμανε διὰ τοῦ Πνεύματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην· ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος.

29 Τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς ηὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκαστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς.

30 Ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Σαύλου.

CAP. XI.

Audierunt autem Apostoli & fratres qui erant in Judæa, Gentes etiam recepisse sermonem Dei.

Cùm igitur ascendisset Petrus Hierosolymam, disceptarunt adversùs eum qui erant ex circumcisione,

Dicentes, Ad viros præputium habentes introisti, & unà edisti cum eis.

Exorsus autem Petrus *omnia* exposuit eis ordine, dicens,

Ego eram in civitate Joppa orans: & visum in mentis excessu vidi, *nempe* descendens vas quoddam, ceu linteum magnum, quod quatuor extremis demittebatur è cœlo, & ad me usque venit.

In quod cùm intendissem oculos, animadverti, & vidi quadrupedia terræ, & feras, & reptilia, & volucres cœli.

Audivi autem vocem dicentem mihi, Surge Petre, macta & ede.

Dixi verò, Nequaquam, Domine: nam nihil commune aut impurum unquam introivit in os meum.

Respondit autem mihi vox secundò è cœlo, Quæ Deus purificavit, tu nè polluito.

Idq; ter factum est, & rursus omnia sursum retracta sunt in cœlum.

Tum ecce, eodem momento tres viri supervenerunt in ædes in quibus eram, Cæsareâ missi ad me.

Dixit verò mihi spiritus ut irem cum eis, nihil addubitans. Venerunt autem mecum etiam sex isti fratres, & ingressi sumus domum viri illius.

Qui renunciavit nobis quomodo vidisset Angelum domi suæ, qui adstitisset ac dixisset ipsi, Mitte aliquos Joppam, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus:

Qui tibi ea dicturus est per quæ tu serveris & tota domus tua.

Cùm autē cœpissem loqui, illapsus est Spiritus sanctus in eos, * quemadmodum & in nos in principio.

Recordatus sum verò illius dicti Domini, cùm diceret, † Joannes quidem baptizavit aquâ, vos verò baptizabimini Spiritu sancto.

Postquam igitur par illud donum dedit eis Deus ut & nobis, cùm credidерunt in Dominum Jesum Christum, quis eram ego qui Deum possem inhibere?

His auditis quieverunt, & glorificaverunt Deum, dicentes, Nempe etiam Gentibus Deus resipiscentiam dedit ad vitam.

‖ Cæterùm qui dispersi fuerant ex afflictione orta ob Stephanum, transierunt usque in Phœniciam, & Cyprum, & Antiochiam, nemini loquentes sermonem *Dei* nisi solis Judæis.

Erant autem quidam Cyprii & Cyrenenses, qui ingressi Antiochiam, locuti sunt Græcis evangelizantes Dominum Jesum.

Fuit autem manus Domini cum eis: multúsq; numerus fide ipsis habitâ conversus est ad Dominum.

Pervenit autem hic rumor ad aures Ecclesiæ quæ erat Hierosolymis. Miserunt igitur Barnabam ut pergeret Antiochiam usque.

Qui cùm advenisset, & vidisset gratiam Dei, gavisus est, & hortatus est omnes ut proposito cordis permanerent cum Domino.

Nam erat vir bonus & plenus Spiritu sancto & fide. & adjuncta est non parva turba Domino.

Abiit autem Barnabas Tarsum, ut requireret Saulum: & eum inventum duxit Antiochiam.

Factúmq; est ut annum totum congregarentur in Ecclesia, docerentq; turbam non parvam, & discipuli nominarentur primùm Antiochiæ Christiani.

Per id tempus autem descenderunt Hierosolymis Prophetæ Antiochiam.

Et unus eorum surgens, nomine Agabus, significavit per Spiritum, famem magnam futuram in toto terrarum orbe: quæ etiam fuit sub Claudio Cæsare.

Singuli verò discipulorum, prout cuique suppetebat, decreverunt subministrationis causâ mittere *aliquid* fratribus habitantibus in Judæa.

Quod & fecerunt, mittentes ad seniores per manum Barnabæ & Sauli.

CAP. XI.

Audierunt autem Apostoli & fratres qui erant in Judæa, quoniam & Gentes receperunt verbum Dei.

Cùm autē ascendisset Petrus Jerosolymam, disceptabāt adversùs illū qui erant ex circumcisione

Dicentes, Quare introisti ad viros præputium habentes, & manducasti cum illis?

Incipiens autem Petrus exponebat illis ordine, dicens,

Ego eram in civitate Joppæ orans: & vidi in excessu mentis visionem, descendens vas quoddam velut linteum magnum, quatuor initiis summitti de cœlo, & venit usque ad me.

In quod intuens considerabam, & vidi quadrupedia terræ, & bestias, & reptilia, & volatilia cœli.

Audivi autem & vocem dicentem mihi, Surge Petre, occide & manduca.

Dixi autem, Nequaquam, Domine, quia omne commune aut immundum nunquam introivit in os meum.

Respondit autem mihi vox secundò de cœlo, Quæ Deus mundavit, tu nè commune dixeris.

Hoc autem factum est per ter, & recepta sunt omnia rursum in cœlum.

Et ecce, viri tres confestim adstiterunt in domo in qua eram, missi à Cæsarea ad me.

Dixit autem Spiritus mihi ut irem cum illis, nihil hæsitans. Venerunt autem mecum & sex fratres isti, & ingressi sumus in domum viri.

Narravit autem nobis quomodo vidisset Angelum in domo sua, stantem & dicentem sibi, Mitte in Joppen, & accerse Simonem qui cognominatus Petrus:

Qui loquetur tibi verba in quibus salvus eris tu & universa domus tua.

Cùm autem cœpissem loqui, cecidit Spiritus sanctus super eos, sicut & in nos in initio.

Recordatus sum autem verbi Domini, sicut dicebat, Johannes quidem baptizavit aquâ, vos autem baptizabimini Spiritu sancto.

Si ergò eandem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis qui credidimus in Dominum Jesum Christum, ego quis eram qui possem prohibere Deum?

His auditis tacuerunt, & glorificaverunt Deum, dicentes, Ergò & Gentibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam.

Et illi quidem qui dispersi fuerant à tribulatione quæ facta fuerat sub Stephano, perambulaverunt usque Phœnicem, & Cyprum, & Antiochiam, nemini loquentes Verbum nisi solis Judæis.

Erant autem quidam ex eis viri Cyprii & Cyrenæi, qui cùm introissent Antiochiam, loquebantur ad Græcos, annunciantes Dominum Jesum.

Et erat manus Domini cum eis: multúsq; numerus credentium conversus est ad Dominum.

Pervenit autem sermo ad aures Ecclesiæ quæ erat Jerosolymis, super istis: & miserunt Barnabam usque ad Antiochiam.

Qui cùm pervenisset, & vidisset gratiam Dei, gavisus est, & hortabatur omnes in proposito cordis permanere in Domino.

Quia erat vir bonus & plenus Spiritu sancto & fide. & apposita est multa turba Domino.

Profectus est autē Tarsum ut quæreret Saulum: quem cùm invenisset, perduxit Antiochiam.

Et annum totū conversati sunt ibi in Ecclesia, & docuerunt turbam multam, ità ut cognominarentur primùm Antiochiæ discipuli Christiani.

In his autem diebus supervenerunt ab Jerosolymis Prophetæ Antiochiam.

Et surgens unus ex eis, nomine Agabus, significabat per Spiritum, famem magnam futuram in universo orbe terrarum: quæ facta est sub Claudio Cæsare.

Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerunt in ministerium mittere habitantibus in Judæa fratribus.

Quod & fecerunt mittentes ad Seniores per manus Barnabæ & Sauli.

---

2 *Qui erant ex circumcisione, οἱ ἐκ περιτομῆς.* Hinc jam incipit Lucas circumcisos credentes ab incircumcisis distinguere, sicut consuevit Paulus illos quidem *Judæos*, istos verò *Græcos* appellare, ut mox etiam Lucas 19, & 20. Cur igitur, inquies, *Judæos* hic non appellavit? nempe quoniam nimium generalis fuisset appellatio. Sic enim comprehensi fuissent qui in Ecclesia non censebantur, quibuscum tamen non fuit Petro negotium, tum ut isti ab iis distinguantur, quos *fratres* vocavit, ab Apostolis videlicet & presbyteris Ecclesiæ, quos certum est cum Petro altercatos non esse. Denique sic voluit Lucas indicare hujus controversiæ originem, inde videlicet exortæ, quòd isti nondum nossent legis cæremonialis abrogationem, ideóque Legem cum Evangelio conjungendam censerent. Hinc factum, ut qui postea dicuntur Petri verbis acquievisse (aut ex iis saltem nonnulli) eò devenerint ut

ut saltem post baptismum circumcidendos esse Græcos censuerint, eóque nomine magnas turbas in Ecclesia excitarint. Cæterùm τὸ διακρίνεσθαι hîc sum interpretatus *Altercari*, alibi verò *Addubitare*, quorum istud eorum est qui, quòd sint apud se de re quapiam incerti, secum rationes utrinq; conferunt: istud autem de iis dicitur qui alios volunt ad sententiam suam pertinaciùs pertrahere, unde & pro *certare* accipitur, Judæ 9.

3 *Introisti*, ὅτι εἰσῆλθες. Vulg. *Quare introisti*, ità videlicet ut ὅτι pro διότι intelligatur. Ego verò in nullis codicibus adscriptam invenio interrogationis notam. Itaque puto expostulationem potiùs esse quàm percontationem. ¶ *In mentis excessu*, ἐν ἐκστάσει. Vide suprà 10. 10.

6 *Et feras*, καὶ τὰ θηρία. Vide suprà 10. 12.

12 *Ut irem cum eis*, συνελθεῖν αὐτοῖς. Rectè. Usus enim est suprà verbo πορεύεσθαι, 10. 20. ¶ *Viri illius*, τοῦ ἀνδρός. ejus videlicet de quo mecum egistis, quòd ad eum sim ingressus. Itaq; malè fuit vis articuli ἀναφορικὴ neglecta.

14 *Per quæ*, ἐν οἷς. Vulg. *in quibus*. Hebraismus Latinis insolens, pro δι' ὧν.

17 *Postquam igitur*, εἰ οὖν. Εἰ pro ἐπεὶ vel ἐπειδὴ, ut annotavimus suprà, 4. 9. ¶ *Cùm crediderunt*, πιστεύσασιν, id est, ὅτε ἐπίστευσαν. Vulg. *Qui credidimus*, perperám. Est enim hoc referendum non ad ἡμῖν, *nobis*, sed ad ἔθνεσιν, *gentibus*. ut ex Syra & Arabica interpretatione liquet. ¶ *Ego quis eram*, ἐγὼ τίς ἤμην. Expunxi particulam δὲ, fretus veteris interpretis Latini, & vetustissimi codicis mei autoritate. Sed & fortasse rectiùs legeris εἰμὶ, *sum*. Nam istud ἤμην penitus poeticum est, ut etiam suprà annotavi, 10. 30.

39 *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Hoc supplevi ex vers. 1.

20 *Locuti sunt Græcis*, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς. Cùm hoc loco opponi videantur Ἑλληνισταὶ Judæis, quorum mentio facta est in superiore versiculo, & Antiochenam Ecclesiam constet veluti novam quandam Gentium Hierusalem fuisse, apparet Ἑλληνιστῶν appellatione non tantùm provinciales vel proselytos Judæos, id est huc & illuc dispersos, sed ipsos etiam intelligi ex Gentibus, qui alibi vocantur à Luca σεβόμενοι, id est qui eò usque profecerant ex consortio dispersorum Judæorum, ut idololatriâ damnatâ Deum per Mosen & Prophetas locutum agnoscerent, licet incircumcisi, qualem fuisse Cornelium, ex historia præcedente liquet. Sic enim Deo visum est paulatim Gentibus aditum ad plenam Dei cognitionem aperire. Itaque Ἑλληνιστῶν appellatio minùs hîc latè patet quàm suprà 6. 1. nec tamen comprehendit in genere τὰ ἔθνη sive τοὺς Ἕλληνας quibus destinatus fuit Paulus peculiariter. Alioqui non dubito quin si isti fuissent Judæi, jam tum fuerint, accedentibus in ipsorum cœtum Græcis, eam controversiam moturi, quæ tandem etiam fuit excitata, sed per eos qui ex Judæa venerant, ut disertè dicitur infrà, 15. 1, & 24. cùm antea tranquilla fuisset Ecclesia Antiochena, annis (ut mihi quidem videtur) non paucis: siquidem post quatuordecim demum annos ascendit Paulus Hierosolymam, ut cum Apostolis conferret de ea doctrina quam inter Gentes promulgarat, Gal. 2. 1.

21 *Fuit autem manus Domini*, καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου. Vide Lucam 1. 66.

22 *Ut pergeret Antiochiam usque*, διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας. Vulg. legit εἰς Ἀντιόχειαν, *Antiochiam*.

23 *Proposito cordis*, τῇ προθέσει τῆς καρδίας. Id est, non frigidè nec simulatè, sed sincero & ardente studio, sicut Gallicè dicimus, *de deliberation & resolution de cœur*. quod Hebræi *totius cordis* appellatione significant, ut verterunt Syrus & Arabs interpretes: nisi malimus eos legisse non τῇ προθέσει sed τῇ πάσῃ καρδίᾳ. Vulg. *In proposito cordis*, ἐν τῇ προθέσει τῆς καρδίας, quod nusquam Græcè scriptum inveni.

26 *Nominarentur*, χρηματίσαι, id est ὀνομάζεσθαι. Plutarchus, Νόμος ἦν τοῖς Σαρδιανοῖς, μὴ πατρόθεν ἀλλ' ἀπὸ μητρὸς χρηματίζειν. Erasmus annotat hinc dictam vocem, quòd cognomen ex officio quo quis fungitur addi soleat. Respondet autem Latino verbo obsoleto *Cluere*. De alia verò prorsus diversa hujus verbi significatione, vide Matth. 2. 12. Cæterùm ista ab ipso Christo denominatio, non ut Dei servo, sed ut Filio, cui Pater ille totius suæ familiæ administrationem tribuit, Joan. 13. 13. Heb 3. 6. nihil eos excusat, imò redarguit, qui dum volunt ex suis doctoribus, etiam bonis, nuncupari, huic sanè ut unico Domino renunciant, teste Apostolo 1. Cor. 3. 5. Et utinam hîc tantùm in nominibus peccaretur. Divinitus autem factum est ut Locustæ, quos nostrâ memoriâ puteus abyssi evomuit, callidè pro Monachis, & à suo Ignatio Ignatianis, Clerici societatis Jesu & Jesuitæ voluerint cognominari: sic nimirum imprudentes testati, dum commune Christianorum nomen fastidiunt, se novum Jesum, qui non sit Christus, sectari, & eum esse clerum qui minimè sit Christianus. Iis verò quid facias, quos non tam à Christo quàm ab illo suo idolo (chrismate, inquam, illo quod etiam salutare, & plenis buccis adorare ipsos non pudet) se Christianos dici contendunt?)

28 *Sub Claudio Cæsare*, ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος. In Latinis veteribus non apponitur *Cæsare*, quod tamen est in Syra & Arabica versione. quamvis addi necesse non fuit. Hujus autem famis meminerunt etiam Suetonius in Claudio, & Joseph. antiq. lib. 20. cap. 2.

29 *Subministrationis causa*, εἰς διακονίαν. Vulgata ad verbum, *In ministerium*, id est, ut ex eo possent diaconi pauperibus subvenire. Omnia enim ritè & ordine administrari oportuit: quamobrem etiam dicuntur hæc misisse ad presbyteros: id est, ad Ecclesiæ gubernatores, de quibus Paulus 1. Tim. 5. 17.

ΚΕΦ. ιβ'

Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας.

2 Ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον, τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου, μαχαίρᾳ.

3 Καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον (ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν ἀζύμων)

4 Ὃν καὶ πιάσας ἔθετο εἰς φυλακὴν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτὸν, βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ.

5 Ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ· προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ.

6 Ὅτε δὲ ἤμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ Ἡρώδης, τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσὶ, φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν.

7 Καὶ ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι· πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου, ἤγειρεν αὐτὸν, λέγων Ἀνάστα ἐν τάχει. Καὶ ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν.

8 Εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὸν, Περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Ἐποίησε δὲ οὕτω. Καὶ λέγει αὐτῷ, Περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει μοι.

9 Καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γινόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου· ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν.

10 Διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν σιδηρᾶν, τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτομάτη ἠνοίχθη αὐτοῖς· καὶ ἐξελθόντες προῆλθον ῥύμην μίαν· καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ.

CAP. XII.

Cæterùm per id tempus injectis rex Herodes manibus malè accepit nonnullos ex Ecclesia.

Interemit autem Jacobum, fratrem Joannis, gladio.

Et cùm vidisset *hoc* placere Judæis, perrexit comprehendere etiam Petrum (erant autem dies Azymorum)

Quem etiam prehensum, conjecit in carcerem, traditum quatuor quaternionibus militum ut eum custodirent: volens eum post pascha producere populo.

Petrus igitur asservabatur in carcere: orationes autem assiduæ fiebant ab Ecclesia ad Deum pro ipso.

Cùm verò producturus esset eum Herodes, nocte illâ dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus catenis duabus, & custodes ante ostium observabant carcerem.

Et ecce, Angelus Domini supervenit, & lux splenduit in carcere: & pulsato latere Petri excitavit eum, dicens, Surge citó. Et exciderunt ei catenæ ex manibus.

Dixítque ei Angelus, Præcinge *te*, & subliga sandalia tua. Fecit autem itá. Tum *ille* dixit ei, Amicitor pallio tuo, & sequere me.

Itaque egressus *Petrus* sequebatur eum, nec sciebat verum esse quod fiebat per Angelum, sed putabat *se* visum *aliquod* cernere.

Cùm autem transivissent primam ac secundam custodiam, venerunt ad portam Ferream, quæ ducit in civitatem, quæ suâ sponte aperta est eis: & egressi progressi sunt per vicum illum: & statim abscessit Angelus ab eo.

CAP. XII.

Eodem autem tempore misit Herodes rex manus ut affligeret quosdam de Ecclesia.

Occidit autem Jacobum fratrem Joannis gladio.

Videns autem quia placeret Judæis, apposuit apprehendere & Petrum (erant autem dies Azymorum)

Quem cùm apprehendisset, misit in carcerem, tradens quatuor quaternionibus militum ad custodiendum eum: volens post pascha producere eum populo.

Et Petrus quidem servabatur in carcere: oratio autem fiebat sine intermissione ab Ecclesia ad Deum pro eo.

Cùm autem producturus eum esset Herodes, in ipsa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, vinctus catenis duabus, & custodes ante ostium custodiebant carcerem.

Et ecce, Angelus Domini adstitit, & lumen refulsit in habitaculo: percussóque latere Petri, excitavit eum, dicens, Surge velociter. Et ceciderunt catenæ de manibus ejus.

Dixit autem Angelus ad eum, Præcingere, & calcea te caligas tuas. Et fecit sic. Et dixit illi, Circunda tibi vestimentum tuum, & sequere me.

Et exiens sequebatur eum, & nesciebat quia verum est quod fiebat per Angelum: existimabat autem se visum videre.

Transeuntes autem primam & secundam custodiam, venerunt ad portam Ferream, quæ ducit ad civitatem, quæ ultro aperta est eis: & exeuntes processerunt vicum unum: & continuò discessit Angelus ab eo.

1 Concedit quidem inducias Ecclesiæ suæ Dominus, sed ad tempus.
3 Tyrannorum vetus mos est piorum sanguine redimere impiorum gratiam.
4 Tyranni sibiipsis crucem figunt, tum quoque cùm agunt ex animi sui sententia.
5 Preces consilia tyrannorum evertunt, Angelos à Deo impetrant, carcerem perfringunt, catenas dissolvunt, Satanâ deniq; profligato Ecclesiam servant.

---

1 *Injectis manibus*, ἐπέβαλεν τὰς χεῖρας. Regiâ videlicet autoritate abutens, indictâ causâ, neque præeunte ullâ legitimâ causæ cognitione: quod Gallicè dicitur, *user de main mise*, ut etiam ex jure patri in filium, & patrono in libertum erat manûs injectio. Est autem perturbata & durior hoc loco constructio verborum, quam propterea Syrus interpres & Arabs emollire studuerunt. Dicendum enim fuit potiùs ἐπιβαλὼν τὰς χεῖρας ἐκάκωσε. ¶ *Herodes*, Ἡρώδης. Hic est quem Josephus Agrippam vocat, quod etiam Syrus interpres exprimit, Herodis magni nepos ex Aristobulo, & frater Herodiadis quæ cum Herode tetrarcha consueverat, ejus Agrippæ pater cujus fit mentio infrà, cap. 25. & 26. Hujus autem obitum commemorat idem Josephus lib. Antiq. 19.

cap. 7.

cap. 7. ¶ *Malè accepit*, ἐκάκωσε. Non potui hanc vocem aptiùs interpretari, siquidem mihi mollius visum est *Affligendi* verbum. Distinguenda est autem ista κάκωσις à cæde Jacobi quæ postea commemoratur, & Petri prehensione, ut ità significetur nonnullos præterea fuisse pulsatos, pugnis cæsos, & aliis injuriis maximis affectos, sicut evenire in istiusmodi rebus, præsertim propositâ impunitate, consuevit. Hoc autem verbum paulò aliter accipitur infrà, 14. 2.

5 *Assiduæ*, ἐκτενής. Vel, *Intentæ*, si ad animorum ardorem placet referre. Vulg. & Erasmus, *Sine intermissione*, id est, ἀδιαλείπτως.

7 *In carcere*, ἐν τῷ οἰκήματι. Sic honestiore vocabulo carcerem, autore Solone, Athenis dictum fuisse, testatur Plutarchus in illius vita. Videtur tamen significari hoc loco non totus carcer, sed ea pars in qua vinctus erat Petrus, quamvis Syrus interpres verterit ביתא *bajetha, domo*, additâ particulâ בכלה *bechuleh, in tota*. Vulg. & Erasmus *In habitaculo*, quod nomen neq; Latinum est, opinor, nec huic sententiæ convenit.

10 *Custodiam*, φυλακήν. id est, primas & secundas excubias. ¶ *In civitatem*, εἰς τὴν πόλιν. A carcere videlicet. Vix enim credibile est carcerem extra civitatis mœnia situm fuisse.

---

11 Καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ, εἶπε, Νῦν οἶδα ἀληθῶς ὅτι ἐξαπέστειλε Κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς Ἡρώδου, καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων.

12 Συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου, τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι.

13 Κρούσαντος δὲ τοῦ Πέτρου τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνόματι Ῥόδη.

14 Καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου, ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα, εἰσδραμοῦσα δὲ ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν Πέτρον πρὸ τοῦ πυλῶνος.

15 Οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον, Μαίνῃ. Ἡ δὲ διϊσχυρίζετο οὕτως ἔχειν. Οἱ δὲ ἔλεγον, Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν.

16 Ὁ δὲ Πέτρος ἐπέμενε κρούων· ἀνοίξαντες δὲ εἶδον αὐτὸν, καὶ ἐξέστησαν.

17 Κατασείσας δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾷν, διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ὁ Κύριος αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φυλακῆς· εἶπε δὲ, Ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον.

18 Γενομένης δὲ ἡμέρας ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο.

19 Ἡρώδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτὸν, καὶ μὴ εὑρὼν ἀνακρίνας τοὺς φύλακας, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι· καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισάρειαν, διέτριβεν.

20 Ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις· ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτὸν, καὶ πείσαντες Βλάστον τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ᾐτοῦντο εἰρήνην, διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς.

21 Τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Ἡρώδης ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικὴν, καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς.

22 Ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει, Θεοῦ φωνὴ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου.

23 Παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ· καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος ἐξέψυξεν.

24 Ὁ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο.

25 Βαρνάβας δὲ καὶ Σαῦλος ὑπέστρεψαν ἐξ Ἱερουσαλὴμ πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ Ἰωάννην τὸν ἐπικληθέντα Μάρκον.

12 Sacri nocturni conventus tum virorum tum mulierum (cùm diurnis locus non datur) Apostolico exemplo comprobantur.
13 Plus etiam à Deo impetramus quàm ausimus sperare.
17 Cedendum quidem interdum furori, sed ità ut nihilo negligentiùs fiat opus Domini.
18 Consilium malum tandem consultoribus pessimum.
19 Ecclesiæ hostium tristis & pudendus exitus.
22 Popularis adulatio stultos infatuat.
23 Superbis Deus resistit.
24 Tyranni Ecclesiam diruendo ædificant.

Tum Petrus ad se reversus dixit, Nunc verè agnosco Dominum emisisse Angelum suum, & eruisse me è manu Herodis & ex omni exspectatione populi Judæorum.

Et *re* apud se consideratâ, venit domum Mariæ matris Joannis qui cognominabatur Marcus, ubi erant non pauci congregati & orantes.

Cùm pulsasset autem Petrus ostium vestibuli, prodiit puella, ut subauscultaret, nomine Rhode.

Quæ agnitâ voce Petri, præ gaudio non aperuit vestibulum, sed intrò currens renunciavit adstare Petrum ante vestibulum.

Illi verò dixerunt ei, Insanis. Illa autem asseverabat ità se *rem* habere. At illi dicebant, Angelus ejus est.

Petrus verò *ibi* perseverabat pulsare: cùm autem aperuissent, viderunt eum, & perculsi fuerunt.

Ipse verò manu postulato ab ipsis silentio narravit eis quomodo Dominus ipsum eduxisset è carcere: dixitque, Renunciate ista Jacobo & fratribus. Et egressus, profectus est in alium locum.

Orto autem die fuit tumultus non parvus inter milites quidnam factum esset Petro.

Herodes verò, cùm eum requisivisset, & non invenisset, quæstione de custodibus habitâ, jussit *eos* ad supplicium rapi: & cùm descendisset à Judæa Cæsaream, *ibi* commoratus est.

Herodes autem infenso animo erat in Tyrios & Sidonios: & illi concorditer venerunt ad eum, & persuaso Blasto qui præerat cubiculo regis, petebant pacem, eò quòd aleretur regio ipsorum ex regis *ditione*.

Statuto autem die, Herodes indutus veste regiâ, & confidens pro tribunali, concionabatur ad eos.

Populus verò acclamabat, Vox Dei, & non hominis.

Illico verò percussit eum Angelus Domini, eò quòd non tribuisset gloriam Deo, & erosus à vermibus, exanimatus est.

Sermo verò Domini crescebat ac multiplicabatur.

Barnabas autem & Saulus reversi sunt Hierosolymis, expleto ministerio, simul assumto etiam Joanne qui cognominabatur Marcus.

Et Petrus ad se reversus dixit, Nunc scio verè quia misit Dominus Angelum suum, & eripuit me de manu Herodis & de omni exspectatione plebis Judæorum.

Considerán[s]que venit ad domum Mariæ matris Johannis, qui cognominatus est Marcus, ubi erant multi congregati & orantes.

Pulsante autem eo ostium januæ, processit puella ad videndum, nomine Rhode.

Et ut cognovit vocem Petri, præ gaudio non aperuit januam, sed intrò currens nunciavit stare Petrum ante januam.

At illi dixerunt ad eam, Insanis. Illa autem affirmabat sic se habere. Illi autem dicebant, Angelus ejus est.

Petrus autem perseverabat pulsans: cùm autem aperuissent, viderunt eum, & obstupuerunt.

Annuens autem eis manu ut tacerent, narravit quomodo Dominus eduxisset eum de carcere, dixitque, Nunciate Jacobo & fratribus hæc. Et egressus abiit in alium locum.

Factâ autem die erat non parva turbatio inter milites quidnam factum esset Petro.

Herodes autem cùm requisisset eum, & non invenisset, inquisitione factâ de custodibus, jussit eos duci: descendénsque à Judæa in Cæsaream, ibi commoratus est.

Erat autem iratus Tyriis & Sidoniis: at illi unanimes venerunt ad eum, & persuaso Blasto qui erat super cubiculum regis, postulabant pacem, eò quòd alerentur regiones eorum ab illo.

Statuto autem die Herodes vestitus veste regiâ, sedit pro tribunali, & concionabatur ad eos.

Populus autem acclamabat, Dei voces & non hominis.

Confestim autem percussit eum Angelus Domini, eò quòd non dedisset honorem Deo: & consumtus à vermibus exspiravit.

Verbum autem Domini crescebat & multiplicabatur.

Barnabas autem & Saulus reversi sunt ab Jerosolymis, expleto ministerio, assumto Johanne qui cognominatus est Marcus.

---

11 *Ad se reversus*, γενόμενος ἐν ἑαυτῷ. Ad verbum, *Factus in sese* Nam antea prorsus attonitus, quasi extra se erat. Latinis verò dicitur *Apud se non esse* qui ità perculsus est ut sui non sit compos. Vide suprà, 10. 10.

12 *Non pauci*, ἱκανοί. & ii quidem ex privatis, neque ut coactus Ecclesiæ cœtus, sicut apparet ex vers. 17.

13 *Ut subauscultaret*, τοῦ ὑπακοῦσαι. Syrus vertit דתעניוהי *dethenijuhi, ad respondendum*. Sed præstat propriam significationem Græci verbi retinere. Nec enim dubium est quin versati sint pii tunc temporis in maximo metu, ideóque sit hæc puella summissa, quæ prudenter ante januæ apertionem exploraret quis fores, intempestâ præsertim nocte, pulsasset. Vulgata, *ad videndum*, pro *ad audiendum*.

15 *Insanis*, μαίνῃ. Vel, *Num insanis?* Nam in duobus exemplaribus reperimus adscriptam interrogationis notam. ¶ *Angelus ejus est*, ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν. Apparet Ecclesiam eo tempore, præterquam quòd ex Dei verbo norat fideles præsidio Angelorum esse circumseptos, etiam hujusmodi visis assuevisse. Loquuntur enim de Petri Angelo ut de re minimè nova aut ambigua. Qui plebeios & vulgares homines putant, cùm hæc dicerent, ex vulgi opinione locutos, vereor nè cum Sadducæis dubitent an sint Angeli, aut nè potiùs nullos esse arbitrentur. Non desunt etiam qui (neque id prorsus inepté) hunc locum ità convertant, *Nuncius est ab eo*, ut ἄγγελος non pro spiritu, sed pro homine accipiatur, qui nuncius Petri, id est, à Petro missus, aut de Petro aliquid nunciaturus dicatur: sicut Angelus Domini dicitur nuncius missus à Domino.

17 *Manu postulato ab ipsis silentio*, κατασείσας αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾷν. Vulg. *annuens eis manu ut tacerent*. Atqui capitis est nutus, τὸ κατασείειν verò est motâ deorsum manu quidpiam significare, ut ex Xenophonte docet Budæus qui maximè proprius est gestus eorum qui audientiam petunt. Ideo additur σιγᾷν hoc in loco, quod supplendum est infrà 13. 16. & 19. 32. Ponitur autem modo absolutè pro σημαίνειν cum tertio casu ut hîc & infrà 13. 16. modò (& quidem rectiùs) cum quarto casu pro ad silentium impetrandum manu signum dare, ut infrà 19. 33. ¶ *Fratribus*, τοῖς ἀδελφοῖς, id est collegis & senioribus, in quorum cœtu προεστὼς erat ordinarius Jacobus, ut apparet infrà, 15. 4 & 21. 18. ¶ *In alium locum*, εἰς ἕτερον τόπον. Romam abiit scilicet, ut indè ad concilium rediret Hierosolymam, ubi dextram daret Paulo, ut Apostolatu inter Gentes fungeretur, ipse verò, deserto Episcopatu, iterum ad Circumcisionem rediret. Ut interim dissimulem quanta fiat Petro & Ecclesiæ injuria, dum ex Apostolo fit Episcopus, vel ex Episcopo Apostolus. Sed illos XXV annos quibus Petrum aiunt Romæ sedisse, unde tandem auspicabuntur? Nam si crucifixus est XXXVII anno à Christi passione, (ut scribit Nicephorus lib. historiæ Ecclesiasticæ 2. cap. 36.) ad ultimum Neronis annum, id est XIIII, necesse est pervenias: unde ad secundum aut certè tertium Claudii annū recurras oportet, ut istos XXV annos numeres. siquidem Neronem constat annis XIIII plus minus, & Claudium quoque circiter totidem imperasse. Ubi igitur septem illi anni quibus aiunt eum Antiochiæ sedisse? Quid quod Damasus, cui tribuitur liber quidam Pontificum, tomo primo Conciliorum insertus, Petrum ait sub Nerone Romam ingressum? Quid quòd Nicephorus libro Ecclesiasticæ historiæ 14. cap. 39. ex Anterio quodam Episcopo, Petrum ait Antiochiâ Romam translatum, & indè rursus Antiochiam transisse? quod si verum est, quomodo Petrus XXV annos Romæ sedit, & ibi est mortuus? Quid, quòd in Epistolis à Paulo ex urbe scriptis, non modo nulla Petri mentio, (cùm tam multi alii commemorentur) sed etiam quæritur Paulus sese ab omnibus derelictum? omnes quæ sua sunt quærere? Sed de his satis. Videant quomodo hæc cohæreant isti qui Romanum primum Episcopum faciunt Petrum, & hâc ratione Romano Pontifici tribuunt universalis Episcopi nomen, id est Antichristi, si vel ipsi Gregorio Papæ fides adhibetur, epistolis 76, 78, 79, 83, 92, 194.

18 *Quidnam Petro factum esset*, τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο. Gallicè ad verbum, *Qu'estoit devenu Pierre*.

19 *Jussit ad supplicium rapi*, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. Ἀπάγεσθαι, cùm propriè declaret *abduci*, interdum est forense verbum, &

& tria omnino significat: nempe vel *ad judicem trahi*, vel *duci in vincula*, vel etiam *ad pœnam trahi*; præsertim absolutè positum: quamvis addatur interdum τὴν ἐπὶ θανάτῳ, ut prolatis exemplis ostendit doctissimus Budæus. Cùm autem paulò antè habitam fuisse dicat à rege quæstionem de custodibus, id est, regem in judicio de illis cognovisse, liquet ἀπαχθῆναι multò rectiùs de ipsa pœna quàm de vocatione in jus, aut de vinculis accipi: ut interpretantur Syrus & Arabs. quam sententiam sequitur etiam Chrysostomus. Plin. lib. Epist. decimo de Christianis loquens, *Confitentes iterum ac tertiò interrogavi, supplicium minatus, perseverantes duci jussi.* Qui Latinè convertit Petri Alexandrini canonas, legit ἀπαχθῆναι, ut qui verterit *suffocari*, pro strangulari.

20 *Ex regis* ditione, ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. Vulgata, *Ab illo*, ἀπ' αὐτοῦ: quod in nullis Græcis codicibus invenio. Erasmus, *Regiâ annonâ*, vel *pecuniâ*, aut *alimoniâ*. Ità enim supplendum putat quod deest: quod ego non video quâ ratione faciat. Nam præterquam quòd illæ ellipses non ità videntur usitatæ, res ipsa ostendit nomen χώρας repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

22 *Vox Dei*, Θεοῦ φωνή. Vulg. *Dei voces*, Θεοῦ φωναί. Quòd autem nonnulli contendunt legendum esse φωνῇ in tertio casu, nè speciem quidem habet rationis, & optimo jure refellitur ab Erasmo.

23 *Non tribuisset gloriam Deo*, οὐκ ἔδωκε δόξαν τῷ Θεῷ. Hoc quid sit optimè potest intelligi ex Josepho, qui in hujus historiæ narratione testatur regem ipsas adulatorum voces non repressisse: quam ob causam & ipse moriens de ista adulatorum vanitate conquestus est. Itaque *dare gloriam Deo*, paulò aliter accipitur quàm Joan. 9.24. ¶ *Erosus à vermibus*, γενόμενος σκωληκόβρωτος. Ad verbum, *Factus vermivorus*, passivâ significatione. σκώληκας autem Marcellus in Dioscoridem testatur non tantùm ad ventris animalia, sed & ad alios etiam vermes, qui in quavis alia corporis parte gignuntur, posse pertinere. Itaque non desunt qui hæc referant ad phthiriasin, id est pedicularem morbum, quo avus quoque istius Herodes Magnus periit. Josephus torminibus repentè maximis obortis sublatum dicit. Neque verò ista pugnant, sed torminum causam aperit Lucas, erosis nimirum à vermibus intestinis, ut ille se Deum non esse vivus sentiret. Nam etiam vetustissimus codex habet, σκωληκόβρωτος ἔτι ζῶν οὕτως ἐξέψυξεν, *à vermibus erosus adhuc vivus, ità exanimatus fuit.*

24 *Sermo Domini crescebat*, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε. Hoc quoque genus dicendi petitum est è medio, ut supr. 6.7. & infr. 19.20. Nam si res ipsa spectetur, sermo ipse nec crescit, nec multiplicatur, sed eorum potiùs turba qui sermonem audiunt.

25 *Et Saulus*, καὶ Σαῦλος. Erasmus legit Παῦλος, & ità etiam interpretatur, contra omnium vetustorum codicum fidem. ¶ *Hierosolymis*, ἐξ Ἱερουσαλήμ. In duobus exemplaribus additur εἰς Ἀντιόχειαν, *Antiochiam*. Contrà verò in quibusdam excusis legitur, εἰς Ἱερουσαλήμ, *In Jerusalem*: quam lectionem si sequamur, scribendum erit, *expleto Hierosolymis suo ministerio*, de quo suprà 11.30.

ΚΕΦ. ιγ΄.

Ἦσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ,τε Βαρνάβας καὶ Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναήν τε Ἡρώδου τοῦ τετράρχου σύντροφος, καὶ Σαῦλος.

2 Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ, καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Ἀφορίσατε δή μοι τόν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς.

3 Τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι, καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν.

4 Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν, ἐκεῖθέν τε ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον.

5 Καὶ γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι, κατήγγελλον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων· εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην.

6 Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου, εὗρόν τινα μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον, ᾧ ὄνομα Βαριησοῦς,

7 Ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ. οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον, ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

8 Ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας ὁ μάγος, (οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ) ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως.

CAP. XIII.

Erant autem Antiochiæ in Ecclesia quæ *illic* erat quidam Prophetæ & doctores, Barnabas & Symeon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenæus, & Manahen qui fuerat unà cum Herode tetrarcha educatus, & Saulus.

Illis autem sacram suam functionem obeuntibus Domino & jejunantibus, dixit Spiritus sanctus, Separate mihi Barnabam & Saulum ad opus ad quod eos advocavi.

Cùm ergò jejunassent & orassent, & imposuissent eis manus, dimiserunt *eos*.

Ipsi igitur emissi à Spiritu sancto, descenderunt Seleuciam, & illinc abnavigarunt Cyprum.

Cúmque pervenissent Salamina, annunciarunt sermonem Dei in synagogis Judæorum: habebant autem etiam Joannem subservientem *ipsis*.

Peragratâ verò insulâ Paphum usque, invenerunt quendam magum pseudoprophetam Judæum, cui nomen *erat* Bariesu,

Qui erat cum Proprætore Sergio Paulo, viro intelligente. Hic advocatis Barnaba & Saulo, expetivit audire sermonem Dei.

Obsistebat autem eis Elymas, *id est* magus (ità enim explicatur nomen ejus) studens avertere Proprætorem à fide.

CAP. XIII.

Erant autem in Ecclesia quæ erat Antiochiæ Prophetæ & doctores in quibus Barnabas & Simon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenensis & Manahen, qui erat Herodis tetrarchæ collactaneus, & Saulus.

Ministrantibus autem illis Domino, & jejunantibus, dixit Spiritus sanctus, Segregate mihi Saulum & Barnabam in opus ad quod assumpsi eos.

Tunc jejunantes & orantes, imponentésque eis manus dimiserunt illos.

Et ipsi quidem missi à Spiritu sancto, abierunt Seleuciam, & indè navigaverunt Cyprum.

Et cùm venissent Salaminam, prædicabant verbum Dei in synagogis Judæorum: habebant autem & Johannem in ministerio.

Et cùm perambulassent universam insulam usq; ad Paphum, invenerunt quendam virum magum pseudoprophetam Judæum, cui nomen erat Bariesu,

Qui erat cum Proconsule Sergio Paulo, viro prudente. Hic accersitis Barnaba & Paulo, desiderabat audire verbum Dei.

Resistebat autem illis Elymas magus (sic enim interpretatur nomen ejus) quærens avertere Proconsulem à fide.

1 Paulus adjuncto Barnabâ, non ab homine, nec per hominem, sed Spiritûs sancti extraordinario mandato, Gentium Apostolus secundò designatus.
3 Jejunium & preces solennem manuum impositionem præcedebant.
4 Paulus cum suis Cyprum primo impetu Christo subigit.
8 Satan sese Christo opponens, ejus victoriam illustrat.

---

1 *Quidam*, τινές. Hoc non legit Vetus interpres, & in quodam codice vetusto non reperimus: ac mihi quidem videtur redundare. ¶ *Doctores*, διδάσκαλοι. Quinam ii fuerint, non tantùm à Prophetis, sed ab ordinariis etiam pastoribus distinguendi, docet Apostolus in epist. ad Corinth. & ad Ephes. Sic autem Græcam hanc vocem interpretor ubi de Ecclesiæ Christianæ doctoribus agitur, ut à Rabinis, id est, Synagogæ Magistris discernantur. ¶ *Barnabas*, ὅ,τε Βαρνάβας. Vulgata, *In quibus Barnabas*, id est, ἐν οἷς ὁ Βαρνάβας, quod in Græcis codicibus non invenio. Cæterùm, si hæc consecuta sunt Agrippæ mortem, (ut ipsa narrationis series ostendit) acciderunt sanè anno Claudii quarto. siquidem disertè annotat Josephus, anno tertio Claudii mortuum esse Agrippam. Ubi interim Petrus? num Romæ? Atqui aiunt Antiochiâ Romam venisse, & quidem cùm ibi septennium sedisset. Quòd si Antiochiæ tum erat, cur præteritur? cur non è missis Barnabas? cur illo septennio fuit eundum Hierosolymam ad consulendos Apostolos, ac præsertim Petrum? cur post annos quatuordecim (ut scriptum est Galat. 1.21. & 2.1. & 9.) ascendit Paulus Hierosolymam cum Barnaba & Tito, ut suum Evangelium cum Apostolis conferret? ubi interim illi vigintiquinque anni Pontificatus Romani? Hos nodos expedite, si potestis, vos qui Romanæ meretrici operam vestram locastis.

2 *Sacram suam functionem obeuntibus*, λειτουργούντων. id est, cùm munere suo fungerentur, docendi videlicet, ac prophetandi. Nam paulò antè Doctores ac Prophetas fuisse dixerat. Itaq; Chrysostomus rectè interpretatus est λειτουργούντων, *ministrantibus*, id est (inquit) κηρυττόντων, *prædicantibus*: Syrus autem & Arabs, προσευχομένων, *precantibus*: nam λειτουργεῖν restrinxerunt ad publicas preces, propter adjunctam jejunii mentionem. Nemo autem est vel mediocriter peritus Græcæ linguæ qui λειτουργεῖν nesciat dici de publicis præsertim functionibus. Unde Paulus ipse Rom. 13. magistratus appellat modò τοῦ Θεοῦ διακόνους, modò λειτουργούς. Sed notandum tamen est illud discrimen quod attingit Æschines in oratione κατὰ Κτησιφῶντος inter ἀρχὴν & ἐπιμέλειαν καὶ διακονίαν, quæ idem declarat atque λειτουργία. Nam (ut definit Aristot. lib. Pol. 4. cap. 15.) ἀρχὴ videtur imperiosius quiddam declarare. Indè factum ut ad Ecclesiasticas functiones utrumque istud vocabulum transferretur, ut Luc. 1.23. & suprà, 1.14. & 23. Rom. 11.13. Hebr. 10.11. itémque ad pauperum subsidia, ut Phil. 2.25. & suprà, 11.19. Sed ἀρχῶν vel ἀρχόντων nulla fit in Apostolicis scriptis mentio, cùm de Ecclesiæ politia differitur: imò nè κυρίων quidem; ut nullus se dominum ac principem cleri, sed unius principis ac Domini ministrum esse sciat: quemadmodum exposuit disertè ipse Dominus, ac suo exemplo docuit Matt. 20.25. & deinceps, item Joan. 13.13. atque adeò ipse Petrus 1. Epist. 5.v.3. cujus qui successores videri volunt, sese quidem *servorum servos* vocant, nihilominus non aliter quàm *Sanctissimi domini* nostri salutantur, imperia & regna transferunt, in ipsas denique animas sibi omne imperium meum ac mistum usurpant. Vulg *Ministrantibus*, quod vix solet absolutè poni pro ministerio defungi. Aliis placet vertere *Operantibus*, quod ut obscurum & ambiguum repudiavi, quamvis *operari* Latinis peculiariter dicantur qui sacra administrant. Erasmus, *Sacrificantibus*: & verum quidem est *sacrificii* appellationem in his etiam libris passim tribui sanctis piorum operibus, quibus sese & sua Deo consecrant, & suam in fratres charitatem testantur & præterea sacræ Domini Cœnæ, ut præcipuæ divini cultûs publici parti tribui à Patribus λειτουργίας & ἱερουργίας appellationem: sed eorum intolerabile scelus qui unicum illud quod in Ecclesia Christiana superest εὐχαριστικὸν sacrificium, cujus sacra Domini Cœna est peculiaris & solennis tessera, ad execrandæ suæ Missæ βδέλυγμα transferunt, facit ut hæ voces temerè nunc non sint usurpandæ, & ubi apud Patres occurrunt commodâ interpretatione ex sacris ipsis literis sint accuratè explicandæ. Vide etiam suprà 10.36. ¶ *Advocavi*, προσκέκλημαι. Atticismus pro προσκέκληκα, vel προσκέκλημαι αὐτούς, ut infrà 16.10. Indè ortum κλήσεως nomen, id est, *Vocationis*, quod libenter servavimus. Significat autem genus illud vitæ ac functionis tum privatæ tum publicæ, cui

cui destinatus est aliquis à Deo: ídque ex Hebræorum idiotismo, apud quos dicitur *Dominus vocare* quos facit exsistere, & vicissim *à Domino vocari* qui exsistere incipiunt: sive id referatur ad ipsam οὐσίαν καὶ ὕπαρξιν, ut cùm dicitur Dominus vocare quæ non sunt, tanquam sint: sive ad qualitates, aut ad attributa, ut 1 Cor. 7. 20. & 21. sive ad æterni consilii Dei publicam declarationem, quâ nos certo muneri ac veluti scopo in hoc mundo destinatos, quasi in ejus possessionem mittit: sive id de quo agitur sit omnibus sanctis commune, ut cùm Electioni subordinatur Vocatio, ut Rom. 8. 30. sive peculiarem functionem respiciat, ut cùm dicit Christus se ab utero vocatum, Esa. 49. 1. & Paulus, vocatum Apostolum. Quomodocunque autem accipias, translatitia est significatio, indè sumta quòd cùm aliquid exsistere incipit, tum nomen habeat; & cùm novam induit qualitatem, tum quoque novum sumat cognomentum: deinde etiam sumta est translatio à principibus qui ad se vocant quorum operâ uti constituerunt, & quibus sufficit aliquid mandasse.

5 *Salamina*, ἐν Σαλαμῖνι, urbem videlicet Cypri ad latus Orientis & Syriæ unde solverant oppositam. Hæc illa urbs est quæ Famaugusta tandem dicta est, nuper à Turcis expugnata. Itaq; valde sunt hallucinati qui hanc urbem cum Salamine insula, Athenis tam procul à Cypro dissitis, confuderunt. ¶ *Subservientem*, ὑπηρέτην. Ad verbum, *subremigem*, Apostolis videlicet quasi gubernacula obtinentibus: quem nos alibi *ministrum* sumus interpretati. sed putavi magìs propriam hujus vocis significationem huic loco meliùs convenire.

6 *Peragrata*, διελθόντες. Rectè omnino, cùm Paphos claudat Orientis Cypri latus, ut Salamin Occidentis. ¶ *Barjesu*, Βαριησοῦς. Ego malim Βαρ-ἰησοῦ vel Βαριησοῦ, ut in quibusdam Græcis codicibus legitur, quod tamen Hieronymus depravatè scriptum censet, ejúsque loco scribendum *Berieu*, quem velut in malo positum, id est maleficum, interpretatur, etymo certè perabsurdo, sive linguæ Hebrææ usum, sive rem ipsam spectes. Quis enim hunc putet eâ autoritate fuisse in Cypro si tam malè audivisset? Probabilior est eorum sententia qui *Barjehu* vocatum fuisse censent, id est, Filium Jehu, quod tamen Græcè scribi aliter quàm Βαριεῦ, id est, *Barieu* non potuit, quoniam Græci spiritu aspero ante vocales solis initiis dictionum utuntur, ut mirum non sit nomen illud *Jehovæ* Græcè scriptum nec pronunciatum fuisse, quod Judæi postea in superstitionem verterunt. Syrus autem pro *Bar-jesu*, habet *Bar-schuma*, *filium nominis*, id est, virum celebrem: quod nullius Græci codicis autoritate confirmatur.

7 *Proprætore*, ἀνθυπάτῳ. Vulg. & Erasmus, *Proconsule*. Atqui Cyprus non erat Consularis sed Prætoria provincia, ut ex Strabone liquet. Et Græcos quidem fateor ὑπάτους solere COSS. vocare; nimirum ignorato, vel non servato magistratuum Romanorum discrimine. Sed nihil prohibet quominus Latinè loquentes id accuratiùs observemus. ¶ *Expetivit*, ἐπεζήτησεν, id est, valde cupivit, & hoc suum desiderium missis nunciis illos accersens, vel aliâ quavis ratione significavit, ut idem valeat ἐπιζητεῖν hoc loco atque ἐπιποθεῖν.

8 *Obsistebat*, ἀνθίστατο. Totis videlicet viribus, nec per ignorantiam, sed sceleratè resistens veritati, sicut Apostolus τοὺς ἀντιδιατιθεμένους, id est *aliter & contrà sentientes*, 2. Tim. 2. 25. discernit & aliter tractari vult quàm ἀνθεστηκότας, 2. Tim. 3. 8. Cùm autem dicuntur homines non posse ἀντιστῆναι Deo, tunc hoc verbo intelligitur non simpliciter illorum conatus ut hoc loco, sed etiam irritus eventus, ut Luc. 21. 15. ¶ *Elymas*, Ἐλύμας. Constanter sic legitur ubique. μεθερμηνεύεται autem nihil aliud declarat quàm quod unâ linguâ dicitur per aliam interpretari, ut Matt. 1. 23. Marc. 5. 41. & 15. 22. & 34. & Joan. 1. 41. & supr. 4. 36. ut Plut. in Problematibus Romanis, Latinam vocem ὀνώρεμ Græcè μεθερμηνεύει δόξαν ἢ τιμήν, & Halicarnass. lib. 4. Consulum nomen. Falluntur ergò qui putant hoc fuisse istius Magi nomen proprium, qui antea fuerit ex patris nomine vocatus *Bar-jesu*. Sed magìs etiam videntur hallucinari qui nomen *Bar-jesu* putant hoc altero interpretatum fuisse Lucam. Cur enim quod planum erat, altero obscurissimo explicaret? & cur Græcè scribens, Syriacum nomen non potiùs Græcè quàm ullo alio idiomate interpretaretur? Istud enim Elymas Græcum esse nondum inventus est qui diceret. Aut igitur prorsus fallor, aut ὁ μάγος est interpretamentum ipsius vocis *Elymas*, quamobrem etiam inserui particulam, *id est*, in epexegesi usurpari Latinè consuetam, ut multis locis necessariò fecimus. *Elymas* igitur iste vocatus fuit, id est, Magus, per antonomasiam, ut si Gallicè dicas *Devin*: ídque fortasse quòd ex nomine gentis non artis, sic apud Cyprios isti vocarentur, sicuti Latinis *Chaldæi* dicebantur. Est enim Elymais Persidis ipsius pars, & Magorum nomen ipsum Persicum esse constat. Sed & aliud habeo ejus explicationis argumentum, meo quidem judicio, certissimum. Certè Arabica pentateuchi interpretatio, quam penes me habebam, cùm hæc scriberem, & cujus autor Rabbi Saadias habetur, non tantùm Gen. 41. 8. Exod. 8. 19. sed & cæteris locis pro voce חרטום *chartom* habet עלמא *balama*, à verbo Arabico עלימא *balime*, quod significat *Cognoscere*, quasi σοφὸν vel συνετὸν appelles, quales habiti fuerunt Magi, adeò quidem ut *Divini* quoque Latinè sint vocati, quod nomen Gallicum etiam idioma leviter immutatum retinuit. Vocalium enim immutatio in hujus vocis derivatione, vel est ex Cypriorum idiotismo, vel ab imperito vulgo, sicuti corrumpi peregrinæ præsertim voces consueverunt. Sed certum est etymon, modò de radicalium literarum numero & integritate constet.

---

9 Σαῦλος δὲ (ὁ καὶ Παῦλος) πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτὸν,
10 Εἶπεν, Ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας;
11 Καὶ νῦν ἰδοὺ, χεὶρ τοῦ Κυρίου ἐπὶ σὲ· καὶ ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ. Παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς.
12 Τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίστευσεν, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου.
13 Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας. Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα.
14 Αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης, παρεγένοντο εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐκάθισαν.
15 Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς, λέγοντες, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἰ ἔστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε.

Saulus autem (qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intentis in eum oculis,
Dixit, O plene omni dolo & ad quodvis scelus propensione, fili diaboli, hostis omnis justitiæ, non cessabis pervertere vias Domini rectas?
Nunc igitur ecce, manus Domini adversùm te: erísque cæcus, non videns solem ad tempus constitutum. Illico verò incidit in eum caligo ac tenebræ: & circumiens quærebat qui se manu prehensû duceret.
Tunc Proprætor cùm vidisset quod factum fuerat, credidit, perculsus super doctrina Domini.
Provecti verò Papho Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ *urbem*. Joannes verò abscedens ab eis, reversus est Hierosolymam.
At ipsi progressi Pergâ, venerunt Antiochiam *urbem* Pisidiæ, & ingressi synagogam die Sabbati consederunt.
Post lectionem autem Legis & Prophetarum, miserunt præfecti synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, siquis est in vobis sermo exhortationis ad populum, dicite.

Saulus autem (qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intuens in eum,
Dixit, O plene omni dolo & omni fallaciâ, fili diaboli, inimice omnis justitiæ, non desinis subvertere vias Domini rectas?
Et nunc ecce, manus Domini super te: & eris cæcus, non videns solem usque ad tempus. Et confestim cecidit in eum caligo & tenebræ, & circumiens quærebat qui ei manum daret.
Tunc Proconsul cùm vidisset factum, credidit admirans super doctrina Domini.
Et cùm à Papho navigassent Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ. Johannes autem discedens ab eis, reversus est Jerosolymam.
Illi verò pertranseuntes Pergen, venerunt Antiochiam Pisidiæ: & ingressi synagogam die Sabbatorum sederunt.
Post lectionem autem Legis & Prophetarum, miserunt principes synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, siquis est in vobis sermo exhortationis ad plebem, dicite.

10 Magus extra ordinem quidem sed corporali tamen pœnâ à Paulo affectus, ordinariis Magistratibus exemplum præbet in eos animadvertendi qui improbè & obstinatè cursum Evangelii impediunt.
13 Exemplum in eodem cœtu, tum singularis constantiæ, tum magnæ imbecillitatis.
15 In Synagoga (ad cujus exemplar institutos fuisse constat Ecclesiæ Christianæ cœtus) primùm habebatur sacrorum librorum lectio, deinde etiam iis qui doctrinâ pollere videbantur fiebat ab Archisynágogis loquendi potestas.

---

9 *Qui & Paulus*, ὁ καὶ Παῦλος. Hoc primùm loco cœpit Apostolus à Luca *Paulus* dici, quem ubique autea *Saulum* vocavit: nec deinceps alio quàm *Pauli* nomine usquam vocabit. Nam suprà 12. 25. admonuimus ex vetustis codicibus, legendum esse Σαῦλος, non Παῦλος. Alii igitur Apostolum jam indè ab initio binomium fuisse putant, ut ex altero nomine Judæus, ex altero Romanus civis esse intelligeretur: alii cum religione nomen eum mutasse putant, cùm ex Pharisæo fieret Christianus, ut & nonnullis Apostolis nova nomina indita sunt à Domino. Sunt demum qui à Sergio Paulo Proconsule ad Christum converso, hoc cognomen adeptum esse putent. Ac istorum quidem opinio ex hoc ipso loco videtur refutari, cùm antè nominetur *Paulus* quàm Proconsul ipse conversus legatur. Cur verò nomen mutasse existimemus, sanè non video: non modò quia nullum habemus ejus rei testimonium, sed etiam quia quoties nomina mutata sunt, aliquid in eo mysterii latuit quod novo nomine significaretur: ut in Abrahamo, Sara, Cepha, & similibus. *Pauli* verò nomen nihil ejusmodi declarat. Neque enim Ambrosius (quod cum tanti viri pace dixerim) aptè in Romano nomine Græcam etymologiam quærit. Augustinus verò potiùs argutè quàm solidè philosophatur, *Paulum* dictum quòd ex superbo Pharisæo parvulus Christi discipulus sit factus. Nam si hoc verum est, cur in hunc locum distulit Lucas eum hoc nomine vocare? cur toties *Saulum* appellavit ex quo Christianus factus erat? Non temerè est tamen quòd nunquam eum Lucas antea *Paulum*, nunquam deinceps *Saulum* illum vocabit. Quid igitur? Nempe quemadmodum siquis Hebraicè יוחנן *Jochannan*, Græcè ac Latinè *Joannes*, Gallicè *Jean*, Germanicè *Hans*: siquis Germanico vocabulo *Luduvik* aut *Dietrich*, Latinè *Ludovicus* aut *Theodoricus*, Gallicè *Louys*, aut *Thierry* nominetur: quamvìs in istis multò major sit varietas quàm in Saulo & Paulo tamen nemo totidem hæc esse diversa nomina dixerit, sed eadem potiùs, pro idiomatum ratione variata. sic puto quem Hebræi & Syri שאול *Schaul* vocant eundem à Græcis, qui eo tempore Romanis nominibus magìs assueverant, *Paulum* fuisse dictum, propter summam horum nominum affinitatem. Cùm igitur ab

hoc

hoc tempore, atque adeò ab hac historia incipiat Paulus suo illo inter Gentes Apostolatu defungi, (priùs enim nonnisi inter Syros & Judæos erat versatus) meritò incipit ab hac historia Lucas illud nomen ei tribuere quod ipsi perpetuum postea fuit inter Gentes; quibus videlicet nunquam postea destitit Evangelium prædicare: ac facilè mihi quidem persuadeo, primùm à Proconsulis Romani familia ità vocari cœpisse.

10 *Ad quodvis scelus propensione*, ῥᾳδιουργίας. id est, πανουργίας, sive animo ad quodvis scelus parato, (nam ῥᾳδιουργίαν vocant Græci vitium illud, quo qui laboret quodvis scelus facilè audeat) nisi malimus istud speciatim ad id de quo hìc agitur accommodare, nimirum ad malas illas artes, quibus qui utuntur, per antonomasiam *malefici* dicuntur. Quoniam enim ejusmodi homines toti sunt in diaboli potestate, ideo nullum est tantum scelus quod non illico audeant. Vulgata *Fallaciam* interpretatur. Erasmus, *Versutiam*, vocabulis (meo quidem judicio) nimium dilutis. ¶ *Pervertere*, διαστρέφων. Vel ut Vulg. *Subvertere*. Tertullianus, *Transvertere*. Opponitur autem τὸ διαστρέφειν τῷ εὐθείας ποιεῖν, quod vertimus *Complanare* pro quo dicit uno verbo Ulpianus, *Vias purgare* hoc est (ut ipse interpretatur) ad proprium librامentum, sublato eo quod superest, redigere. Quia igitur impius iste se opponebat viis Domini, id est, doctrinæ Apostolicæ, quæ una ad Deum ducit, dicitur *vias Domini pervertere*, quod declarat hoc in loco *Viam suffodere*, ut iter non sit pervium.

11 *Manus*, ἡ χείρ. Manus Domini hoc in loco, ex Hebræorum idiotismo, pro virtute quadam ac potestate Dei accipitur, ut sæpe jam annotavimus: sed ea demum quam exserit feriendis, atque adeò proterendis suis hostibus.

13 *Paulus & qui cum eo erant*, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Sic vertendum esse hunc locum apparet ex eo quod mox de Joanne subjicitur, & sententia ipsa ostendit, sicut etiam infr. 21. 8. Alioquin solent Græci eleganter hoc dicendi genere singulares etiam personas significare, ut cùm pro Platone τοὺς περὶ Πλάτωνα, pro Aristotele τοὺς περὶ Ἀριστοτέλη dicunt, quòd nimirum cum suis discipulis, in publicum procedere solerent. Vide Joan. 11. 19. [Sed hoc perpetuum non esse doctissimus Budæus prolatis exemplis docet: neq; sanè videtur hoc loco satis commodè ità accipi posse.] ¶ *Pergen Pamphyliæ* urbem, Πέργην τῆς Παμφυλίας. Rectè annotat Erasmus regionis nomen adjici non ob discretionem, cùm una sit Perge, sed ad situm ejus urbis explicandum. Sequente verò versiculo Antiochiam nominans, *Pisidiæ* nomen addidit, ut hanc Antiochiam ab altera illa Syriæ distingueret, ex qua profecti erant.

14 *Sabbati*, τῶν σαββάτων. Vulgata & Erasmus, *Sabbatorum*. Atqui manifesta est numeri enallage, de qua diximus Math. 12. 1.

15 *In vobis*, ἐν ὑμῖν. Vel *vobis*, ut loquuntur Græci & Latini. Sed istius Hebraismi videtur nonnulla esse emphasis: ex quo intelligitur, quicquid in nobis est divinæ gratiæ, id divinitus esse in nos delapsum, ut tanquam thesaurum in testaceis vasis inclusum circumferamus: sicut ait Paulus 2. Cor. 4. 7. quo etiam pertinet Davidis illud Psal. 40. 4. *Posuisti in os meum canticum novum.* Vide 1. Cor. 14. 29.

16 Ἀναστὰς δὲ Παῦλος καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ εἶπεν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ἀκούσατε.	Assurgens igitur Paulus, manu silentio postulato, dixit, Viri Israelitæ, & qui timetis Deum, audite.	*Surgens autem Paulus, & manu silentium indicens, ait, Viri Israelitæ, & qui timetis Deum, audite.*	16 Deus plurimis peculiaribus beneficiis electum Israelem affecit, sed illo in primis quòd æternum liberatorem ei promisit.
17 Ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου Ἰσραὴλ ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς.	Deus ille populi hujus Israelis, elegit Patres nostros, & populum sursum evexit cùm commorarentur * in terra Ægypti, † & ex ea eduxit eos elato brachio.	*Deus plebis Israel elegit patres nostros, & plebem exaltavit, cùm essent incolæ in terra Ægypti, & in eo brachio excelso eduxit eos ex ea.*	* Exod. 1. 1. † Exod. 13. 14, 16.
18 Καὶ ὡς τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ.	Et circiter quadraginta annorum tempus mores eorum pertulit in deserto.	*Et per quadraginta annorum tempus mores eorum sustinuit in deserto.*	
19 Καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναὰν, κατεκληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν.	Et cùm delevisset septem gentes in terra Chanaan, ‖ sorte distribuit eis terram earum.	*Et destruens gentes septem in terra Chanaan, sorte distribuit eis terram eorum.*	‖ Josue 14. 1.
20 Καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου.	Et postea annis circiter quadringentis quinquaginta * dedit judices usque ad Samuelem Prophetam.	*Quasi post quadringentos & quinquaginta annos: & posthac dedit judices usque ad Samuel Prophetam.*	* Judic. 3. 9.
21 Κἀκεῖθεν ᾐτήσαντο βασιλέα, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ υἱὸν Κὶς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ἔτη τεσσαράκοντα.	Et exinde † petierunt regem, ‖ dedítque eis Deus Saulem filium Cis, virum ex tribu Benjamin, annis quadraginta.	*Et exinde postulaverunt regem, & dedit illis Saul filium Cis, virum de tribu Benjamin, annis quadraginta.*	† 1. Sam. 8. 5. ‖ 1. Sam. 9. 15. & 10. 1.
22 Καὶ μεταστήσας αὐτὸν, ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα· ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας, Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου.	Et amoto illo, * excitavit eis Davidem in regem: cui etiam testimonio dato dixit, † Inveni Davidem filium Jesse, virum secundùm cor meum, qui exsequetur omnes voluntates meas.	*Et amoto illo suscitavit illis David regem: cui testimonium perhibens, dixit, Inveni David, filium Jesse, virum secundùm cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.*	* 1. Sam. 13. 14. † Psal. 89. 21.

16 *Manu postulato silentio*, κατασείσας τῇ χειρί. Vide supr. 12. 17.

17 *Sursum evexit*, ὕψωσεν. Loquitur autem primùm Apostolus de illa dignitate in qua tum Josephus fuit collocatus, tum ipsius pater & fratres habiti sunt, donec Ægyptii mutatis animis cœperunt illorum sobolem opprimere. Deinde descendit ad magnificam illam liberationem. Itaque ἐν τῇ παροικίᾳ idem declarat atque παροικοῦντας. ¶ *Elato brachio*, μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ. Hebr. בזרוע נטויה *bizroah nehetuja*, id est, apertè exsertâ vi ad hostes populi sui conterendos. Nam μετὰ hìc accipitur pro διὰ, ut infra 14. 27.

18 *Mores eorum pertulit*, ἐτροποφόρησεν. Hoc verbum observat Budæus à Cicerone quoque usurpatum in epistolis ad Atticum: [Arabs nescio quâ ratione verterit, *duxit*.] Syrus interpretatur ודרסי *vetbarsei*, *& nutrivit*, ut mihi quidem videatur legisse ἐτροφοφόρησεν, id est, instar nutricis gestavit, ut loquitur Moses Num. 11. 12. & Deut. 32. 11.

20 *Et postea*, καὶ μετὰ ταῦτα. Variè legitur hic locus, servato tamen numero annorum 450. quem ubique inveni: sed varia & perdifficilis est horum annorum supputatio. Primùm igitur de recepta scriptura dicamus, quam in Græcis codicibus omnibus nostris, unico tantùm excepto, comperimus. Ea certè 450. annos tribuere videtur spatio inchoando ab introitu populi in terram Chanaan, post 40. annos in deserto peractos, quos in illa 450. annorum summa non comprehendi declarat istud μετὰ ταῦτα, postea. Quìnam autem stare calculus iste possit, cùm 1. Reg. 6. 1. dicantur ab exitu ex Ægypto ad inchoatam templi structuram, anni tantùm effluxisse 480. qui numerus omnino retinendus est nisi totam sacram chronologiam subvertere malimus. Nam si istis 450. addiderimus annos quadraginta in deserto consumtos, & totidem Saulis & Davidis, & Solomonis tres, surgent anni 533. Quòd si propter istud μετὰ ταῦτα illi anni 40. ut modò diximus, in ista summa 450. annorum non possunt comprehendi: multò minùs audiendi sunt qui alium calculum instituentes, nolunt hìc supputari Judicum tempus, sed illud spatium quod à nato Isaaco ad distributionem Cananitidos intercessit. Est autem illud omnino annorum 447. quamobrem etiam volunt particulam ὡς *circiter*, additam esse. Aliam igitur rursus rationem iniit vir beatæ memoriæ, & meus superioribus annis in hac Ecclesia collega, Beroaldus. Nam si supputes annos ab ingressu in Cananitidem usque ad expletum ultimi Heli Judicis annum quadragesimum, & primum Samuelis qui seorsim hìc ponitur, ità ut à libro Judicum ad 1. Sam. 4. 18. exprimuntur, comperies exacto calculo annos istos 450. Sed rursum obstat locus ille 1. Reg. 6. 1. Est autem certissimum annos quibus Israelitæ non semel, prout Judices moriebantur, servierunt extraneis populis, accensendos esse temporibus Judicum à quibus liberati sunt, ac proinde bis numerari, ità ut revera Judicibus tribuendi sint tantùm anni 397. seorsim supputatis annis 93. quibus Israelitæ extraneis serviviſſe comperiuntur, si in unam summam subducantur. Hunc autem nodum sic expedit noster Beroaldus, ut dicat Apostolum simpliciter eum numerum expressisse, quem sigillatim omnes numeri eundo per singula libri Judicum constituunt. At D. Lutherus potiùs quàm istud fateatur, mavult pro τετρακοσίοις, *quadringentis*, scripsisse Lucam τριακοσίοις, *trecentis*, & quoniam septem anni superant, (diximus enim 357 annos exacto calculo à Josue ad ultimum Heli annum attribui) Paulum idcirco adjecisse particulam ὡς, *circiter*, nempe rotundum (ut fit) numerum exprimere contentum. Huic verò sententiæ ego quoque assentior, non modò quòd facilis fuerit in his permutandis vocabulis, sive numerorum notis, librariorum lapsus, sed multò etiam magis quòd nonnulli etiam ex doctis historiam Judicum legentes, & annos 450. collectis particularibus numeris, confici cernentes, non comparato cum istis illo 1. Reg. 6. 1. loco facilè decipi, & pro trecentis quadringentos ommino scribendos esse existimare potuerunt. Paulum autem id ignorasse minimè credibile videtur, sed has supputationes potiùs fuisse in synagogis diligenter observatas. Nihil tamen in recepta Græcorum codicum scriptura immutavi. Sed Vetus Latinus interpres, sive quòd non congruere Judicum temporibus tot annos animadverteret, sive alios Græcos codices nactus (à Græcis enim cœpisse hunc errorem ex Græcorum exemplarium consensu apparet) sic locum istum interpungit & interpretatur, *Sorte distribuit eis terram eorum, quasi post 450. annos: & postea dedit Judices*, &c. id est, κατεκληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν, ὡς μετὰ τετρακόσια πεντήκοντα ἔτη, καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κριτὰς, &c. quam scripturam si sequamur, Paulus tempora Judicum

dicum non expresserit, eruntq; anni isti numerandi à nato Isaaco, semine videlicet Abrahami, cui promissa fuerat terra, qui calculus hoc modo subducendus est. A nato Isaaco ad exitum ex Ægypto anni 400. Gen.13.13. ut exposuimus suprà, 7.6. His adde quadraginta quibus commorati sunt in deserto, & istis rursum alios septem, quos inter ingressum in Cananitidem & distributionis sortitionem intercessisse constat ex comparatione initii cap. Num. 9. cum ejusdem lib. 13. & verbis Calebi, Jos. 14. 10. & consurget summa annorum 447. pro quo numero deminuto Paulus rotundiorem ponens tribus annis superantem, addiderit particulam ὡς *circiter*. Sic igitur conveniet calculus. Sed ità fiet ut anni quadraginta commorationis in deserto bis hîc numerentur. Deinde apparet ex recepta Græcorum codicum lectione, istam omnem chronologiam hîc inchoari ab exitu ex Ægypto, & ad Davidem usque sic perduci, ut tria tempora sigillatim & distinctè non temerè distribuantur, nempe commorationis in deserto, gubernationis sub Judicibus, & principatûs Saulis cum Samuele seorsim conjuncti: quæ distributio tollitur si receptam Latinam versionem sequaris, ex qua emendatus vel potiùs depravatus quidam codex Græcus, Parisiis editus, sic habet contra cæterorum fidem, κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις πεντήκοντα, καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκεν αὐτοῖς κριτάς, &c. Arabs deniq; interpres, nihil alioqui à Græca recepta lectione & Syra interpretatione dissidens, eo excepto quòd quadraginta annos Samuelis & Saulis præterit, videtur Francisco Junio doctissimo viro, à quo Latinè versa est illa Arabica translatio, particulam ὡς accipere non pro *Circiter*, sed pro ἐπειδὴ, *Postquam*, & istos 450. annos ab exitu ex Ægypto ad annum Davidici regni octavum exeuntem, quo demum totius Israelis consensu regnū est adeptus, perducere, quamvis totum hoc spatium annos duntaxat 445. complectatur. Sed verba ipsa non cogunt nos ad hanc explicationem, & hæc quoque supputatio mihi quidē videtur superiùs adductis rationibus refelli.

21 *Saulem*, Σαούλ. In quadraginta annorum spatio quorum fit postea mentio, notandum est cum Saule conjungendum esse Samuelem, cujus dignitas à regia majestate fuit quodammodo absorpta. Ideo non fit ejus mentio peculiaris cum reliquis Judicibus, sed eum primo rege conjungitur. ¶ *Omnes voluntates meas*, πάντα τὰ θελήματά μου. id est, omne id quod ipsum jubebo præstare. Nec enim hoc de ipsa Lege intelligitur, (quo sensu dicuntur *facere quod Deus vult*, sive *ambulare in viis Domini*, qui ex præscripto Legis divinæ vivunt quoad ejus fieri potest) sed de peculiaribus mandatis ad Davidis vocationem & personam spectantibus: & ità significatur proxima rejectionis Saulis causa expressa, 1.Sam.15.22.

---

† Esa.11.1.
23 Jesum esse servatorem illum ex Davide exoriturum probat ex Joannis testimonio.
‖ Matt.3.1.
* Joan.1.20.
26 Judæis propriè promissus & missus Christus.
27 Jesu acciderunt quæcunq; de Messia prædixerant Prophetæ, ut hinc quoque constet illum esse verum & unicum illum Servatorem: nec tamen propterea excusantur qui eum non modò non receperunt, sed etiam crudelissimè quamvis innocentem sunt persecuti.
† Matt.27.22. Mar.13.23. Luc.23.23. Joan.19.6.
‖ Matt.28.6. Mar.16.6. Luc.24.7. Joan.20.19.
30 Opponenda est gloria resurrectionis ignominiæ crucis, & sepulturæ. Probatur autem resurrectio cùm oculatis testibus, tum Prophetarum testimoniis.

23 Τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ' ἐπαγγελίαν ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν.
24 Προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ.
25 Ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ Ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλεγε, Τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγώ, ἀλλ' ἰδοὺ, ἔρχεται μετ' ἐμὲ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι.
26 Ἄνδρες ἀδελφοὶ, υἱοὶ γένους Ἀβραὰμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη.
27 Οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν, τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν τὰς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες, ἐπλήρωσαν·
28 Καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ᾐτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν.
29 Ὡς δὲ ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου ἔθηκαν εἰς μνημεῖον.
30 Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.
31 Ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλὴμ, οἵτινές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν.
32 Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν, ἀναστήσας Ἰησοῦν.

Hujus è semine Deus † secundùm promissionem excitavit Israeli Servatorem Jesum:
‖ Cùm antè prædicasset Joannes præiens ipsius ingressui Baptismum resipiscentiæ toti populo Israelis.
Cùm autem expleret Joannes cursum, dixit, * Quem me suspicamini esse? non ✱ sum ego, sed ecce, venit post me, cujus pedum soleam non sum dignus qui solvam.
Viri fratres, filii generis Abrahami, & qui inter vos timetis Deum, vobis sermo salutis hujus missus est.
Qui enim habitabant Hierosolymis, & primores eorum, cùm hunc ignorarent, tum voces prophetarum quæ per omne Sabbatum leguntur, eo damnato, impleverunt:
Tum nullâ causâ mortis inventâ, † petierunt à Pilato ut interimeretur.
Cùm verò perfecissent omnia quæ de eo scripta sunt, detractum è ligno, posuerunt in monumento.
‖ Deus autem suscitavit eum ex mortuis.
Qui conspectus est per dies multos iis qui simul ascenderant cum eo à Galilæa Hierosolymam, suntque testes ejus apud populum.
Et nos vobis evangelizamus eam promissionem quæ patribus facta est, Deum videlicet eam implevisse filiis illorum, *id est* nobis, suscitato Jesu;

Hujus Deus ex semine secundùm promissionem eduxit Israel salvatorem Jesum:
Prædicante Johanne ante faciem adventûs ejus, Baptismum pœnitentiæ omni populo Israel.
Cùm impleret autem Johannes cursum suum, dicebat, Quem me arbitramini esse? non sum ego, sed ecce venit post me, cujus non sum dignus calceamenta pedum solvere.
Viri fratres, filii generis Abraham, & qui in vobis timent Deum, vobis verbum salutis hujus missum est.
Qui enim habitabant Jerusalem & principes ejus, hunc ignorantes, & voces Prophetarum quæ per omne Sabbatum leguntur, judicantes impleverunt.
Et nullam causam mortis invenientes in eo, petierunt à Pilato ut interficerent eum.
Cùmque consummassēt omnia, quæ de eo scripta erāt, deponētes eū de ligno, posuerunt eū in monumēto.
Deus verò suscitavit eum à mortuis tertiâ die.
Qui visus est per dies multos iis qui simul ascenderant cum eo de Galilæa in Jerusalem, qui usque nunc sunt testes ejus ad plebem.
Et nos vobis annunciamus eam quæ ad patres nostros repromissio facta est, quoniam hanc Deus adimplevit filiis nostris, resuscitans Jesum.

---

23 *Excitavit Israeli servatorem Jesum*, ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν. Nonnulla exemplaria pro ἤγειρε habent ἤγαγε, *Adduxit*: sed illud videtur expressius. Quædam etiam legunt pro σωτῆρα, σωτηρίαν, *salutem*. Quædam etiam expungunt Ἰησοῦν. Mihi verò videtur non redundare, sed addi potius à Paulo, ut significet Jesum verè id fuisse quod dicebatur.

24 *Præiens ipsius ingressui*, πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ. Vulg. & Erasmus, perobscurè ad verbum, *Ante faciem adventûs ejus*. Castellio non satìs expressè, *Ante cujus ingressum*: cùm id cæteris etiam Prophetis, quantumvis à Christi adventu remotis, tribui possit. Itaque πρὸ προσώπου αὐτοῦ, id est, ut Hebræi loquuntur, לפני בואו *liphne boo*, non tempus declarat, sed præsentiam illius cui aliquis præeat. Indicat enim Joannem fuisse apparitoris instar, qui Christum non procul, ut alii Prophetæ, venturum significaret, sed jam iter ingressum, imò jam præsentem & sibi à tergo imminentem commonstraret. quam sententiam conati sumus exprimere, cùm alioquin hîc Hebraismus in eo videretur obscurior, quòd pro εἰσερχομένου seu προσερχομένου αὐτοῦ, Lucas hebraissans dixerit τῆς εἰσόδου αὐτοῦ, id est *adventum*, pro ipso qui adventat.

26 *Sermo salutis hujus*, ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης. i. nuncius iste salutis, sive salutifer. Videtur enim hoc commodissimè posse explicari per hypallagen, de qua diximus supr. 5.20.

27 *Tum*, καί. Studui effugere anantapodoti suspicionem, cùm potiùs particula καὶ duplicata conjugat duo participia & totidem verba, ut sit plena hæc constructio, καὶ κρίναντες, sc. αὐτὸν, ἐπλήρωσαν τὰς φωνὰς τ.π.τ.κ.π.σ.α. καὶ μ.αι.θ. εὑρόντες ᾐτήσαντο: quod ut meliùs appareret malui interpretari *Tum* quàm *Et*. Hoc verò non observatum varias hujus loci lectiones invexit. Vetust. enim codex ille meus expuncto verbo ἐπλήρωσαν totum hunc locum sic legit, οἱ γ.κ.ἐν.Ι.κ. οἱ.ἀρ.αὐ. τοῦτον ἀγνοήσαντες τὰς γραφὰς τ.π.τ.κ.π. σ.α. καὶ μ.αι.θ. ἐν αὐτῷ κρίναντες, &c. i. *Qui enim habitant Hierosolymis & primores eorum isto, ignoratis scripturis Pr.q.p.o.s.l. etiam nullâ in ipso inventâ mortis causâ, damnato, petierunt ut*. Syrus autem interpres sic videtur legisse τ.α. καὶ τὰς γραφὰς τ.π.τ.κ.π.σ.α. καὶ κρίναντες αὐτὸν, ἐπλήρωσαν πάντα τὰ γεγραμμένα, καὶ μ.αι.θ. εὑρ. ᾐτήσαντο. i. *Isto ignorato, & scripturis, Pr.q.p.o.s.l. eoque damnato, compleverunt omnia quæ scripta sunt: &, nullâ causâ mortis inventâ, petierunt*, &c. quam lectionem secutus est etiam Arabs interpres. Sed hæc varietas neminem debet offendere, cùm in sententia nihil prorsus immutet. Damnationem autem intellige à Synedrio, autore Caiapha, latam, Matth.26.66. Christo à Judæis postea impudentissimè ad Pilati tribunal pertracto non ut de causa cognosceret, sed ut Synedrii sententiam, præscripto etiam illi supplicii genere, exsequeretur, quasi, concessâ illis αὐτονομίᾳ, capitalium ex ipsorum lege judiciorum cognitio non esset illis erepta, sed executio duntaxat, ut apparet ex ipsorum clamoribus, Joan.18.31.

29 *Detractum*, καθελόντες. Sic etiam ἔθηκαν verti *Positum est*. Notum enim est apud Hebræos sæpe sic usurpari tum verba tum participia, ut subaudiendus sit rectus ejusdem significationis. Plena igitur locutio esset *Detrahentes*, qui scilicet illum detraxerunt, *posuerunt*, &c. quod Latini quidem passivis istiusmodi, Galli verò impersonalibus verbis explicant. Fuit autem hoc necessariò observandum, ut isti qui Christum detractum sepelierunt, ab interfectoribus quorum mentio priùs facta est, discernantur. Quòd si quis malit eodem tenore legere *detractum è ligno posuerunt in sepulcro*, referendum hoc erit ad Josephum Arimathæensem, qui & ipse ex primoribus erat, nempe βουλευτής, Mar.15.43. itidémq; ad Nicodemum Joan.19.39. qui & ipse ἄρχων erat, Joan.3.1. licèt non ex eorum numero qui Christum damnarant.

32 *Filiis illorum*, id est, *nobis*, vel, *nobis filiis illorum*, τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν. In Latinis veteris interpretationis codicibus, alii, *Filiis vestris*, alii, *Filiis nostris* legunt: neutri rectè, ut sententia ipsa & Græcorum codicum consensus ostendit. Arabs autem omittit ἡμῖν, quod etiam si non legatur nihil sententiæ detrahit. Sed annotanda est alia interpunctio in uno codice reperta, in qua τὸ ἡμῖν, *nobis*, cum participio ἀναστήσας conjungitur, ut sit sensus, nobis excitatum esse Jesum, ut Arabs etiam interpres legit. Illa verò scriptura *Filiis nostris*, vel, *Filiis vestris*, ità ut legatur τοῖς τέκνοις ὑμῶν vel ἡμῶν nullâ neq; idoneâ ratione neq; autoritate Græcorum codicum nititur. ¶ *Suscitato Jesu*, ἀναστήσας Ἰησοῦν, in mundum misso. Latiùs enim patet hoc in loco verbum ἀνιστάναι quàm ἐγείρειν. cùm hîc agatur non de resurrectione, sed de exhibitione ejus qui fuerat Patribus promissus.

33 Psal

33 Ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.
34 Ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν μηκέτι μέλλοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθοράν, οὕτως εἴρηκεν, Ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά.
35 Διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.
36 Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ, ἐκοιμήθη, καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, καὶ εἶδε διαφθοράν.
37 Ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθοράν.
38 Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ἄνδρες ἀδελφοί, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν καταγγέλλεται·
39 Καὶ ἀπὸ πάντων ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται.
40 Βλέπετε οὖν μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ὑμᾶς τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις.
41 Ἴδετε οἱ καταφρονηταί, καὶ θαυμάσατε καὶ ἀφανίσθητε· ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ἔργον ᾧ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν.
42 Ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα.
43 Λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ· οἵτινες προσλαλοῦντες αὐτοῖς, ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ.
44 Τῷ δὲ ἐρχομένῳ σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.
45 Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες.
46 Παῤῥησιασάμενοι δὲ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας εἶπον, Ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτόν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδού, στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη.
47 Οὕτω γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος, Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.
48 Ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη, ἔχαιρον, καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου· καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.
49 Διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι' ὅλης τῆς χώρας.
50 Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας καὶ τὰς εὐσχήμονας, καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως, καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν, καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.
51 Οἱ δὲ ἐκτιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ' αὐτούς, ἦλθον εἰς Ἰκόνιον.
52 Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ Πνεύματος ἁγίου.

Ut etiam in Psalmo secundo scriptum est, * Filius meus es tu, ego hodie genui te.

Quòd autem suscitaverit eum ex mortuis, non ampliùs reversurum in sepulcrum, ità dixit, † Dabo vobis firmas illas Davidis beneficentias.

Ideo & aliàs dicit, ‖ Non fines sanctum illum tuum sentire corruptionem.

Nam David quidem postquam ætate suâ inservivit Dei consilio, * obdormivit, & appositus est patribus suis, sensitque corruptionem.

At is quem Deus excitavit, non sensit corruptionem.

Notum igitur sit vobis, fratres, annunciari vobis remissionem peccatorum per istum.

Et ab omnibus à quibus non potuistis per Legem Mosis justificari, quemvis credentem per hunc justificari.

Videte ergò nè vobis superveniat quod dictum est in Prophetis,

† Videte ò contemtores, & admiramini, & dispareте: quia opus operor ego diebus vestris, opus quod non credetis, siquis enarraverit vobis.

Egressis autem eis è synagoga Judæorum, rogarunt Gentes ut intra proximè sequens Sabbatum exponerentur sibi hæc verba.

Solutóque conventu, secuti sunt multi ex Judæis & religiosis proselytis Paulum ac Barnabam: qui alloquentes eos, persuaserunt eis ut permanerent in gratiâ Dei.

Sequente verò Sabbato urbs propè tota congregata fuit ad audiendum sermonem Dei.

Visâ autem turbâ, Judæi repleti sunt invidiâ, & contradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, contradicentes ac blasphemantes.

Tunc loquendi libertate usi Paulus ac Barnabas dixerunt, Vobis necesse fuit primùm exponi sermonem Dei: postquam autem illum repellitis, & indignos vos ipsos decernitis æternâ vitâ, ecce, convertimus nos ad Gentes.

Ità enim nobis præcepit Dominus dicens, ‖ Constitui te ut sis lux Gentium, ut sis saluti usque ad ultimas terras.

Gentes autem hæc audientes, gavisæ sunt, & laudibus extulerunt sermonem Domini: & crediderunt quotquot erant ordinati ad vitam æternam.

Perferebatur autem sermo Domini per totam illam regionem.

Judæi verò exstimularunt mulieres religiosas & honoratas, & primos urbis, & excitarunt persecutionem in Paulum ac Barnabam, ejecerúntque eos è finibus suis.

* At illi excusso pulvere pedum suorum in eos, venerunt Iconium.

Discipuli verò replebantur gaudio & Spiritu sancto.

Sicut & in Psalmo secundo scriptum est, Filius meus es tu, ego hodie genui te.

Quòd autem suscitavit eum à mortuis ampliùs jam non reversurum in corruptionem, ità dixit, Quia dabo vobis sancta David fidelia.

Ideóque & aliàs dicit, Non dabis sanctum tuum videre corruptionem.

David enim in sua generatione cùm administrasset voluntati Dei, dormivit, & appositus est ad patres suos, & vidit corruptionem.

Quem verò Deus suscitavit, non vidit corruptionem.

Notum igitur sit vobis, viri fratres, quia per hunc vobis remissio peccatorum annunciatur:

Et ab omnibus quibus non potuistis in Lege Moysi justificari, in hoc omnis qui credit, justificatur.

Videte ergò nè superveniat vobis quod dictum est in Prophetis,

Videte contemtores, & admiramini & disperdimini; quia opus operor ego in diebus vestris, opus quod non credetis, siquis enarraverit vobis.

Exeuntibus autem illis, rogabant ut sequenti Sabbato loquerentur sibi verba hæc.

Cùmque dimissa esset synagoga secuti sunt multi Judæorum & colentium advenarum Paulum & Barnabam: qui loquentes persuadebant eis ut permanerent in gratia Dei.

Sequenti verò Sabbato penè universa civitas convenit audire verbum Dei.

Videntes autem turbas Judæi, repleti sunt zelo, & contradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, blasphemantes.

Tunc constanter Paulus & Barnabas dixerunt, Vobis oportebat primùm loqui verbum Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos judicatis æternæ vitæ, ecce, convertimur ad Gentes.

Sic enim præcepit nobis Dominus, Posui te in lucem Gentium, ut sis in salutem usque ad extremum terræ.

Audientes autem Gentes gavisæ sunt, & glorificabant verbum Domini: & crediderunt quotquot erant præordinati ad vitam æternam.

Disseminabatur autem verbum Domini per universam regionem.

Judæi autem concitaverunt mulieres religiosas & honestas, & primos civitatis, & excitaverunt persecutionem in Paulum & Barnabam, & ejecerunt eos de finibus suis.

At illi excusso pulvere pedum in eos, venerunt Iconium.

Discipuli quoque replebantur gaudio & Spiritu sancto.

* *Psal.* 2.7. *Heb.* 1.5.
33 Si Christus mansisset in morte, non esset verus filius Dei, nec firmum esset fœdus cum Davide sancitum.
† *Esa.* 55.3.
‖ *Psal.* 16.10.
35 Sic intravit sepulcrum Dominus, ut nè corruptionem quidem senserit.
* 1.*Reg.* 2.10.
38 Christus ideo missus, ut per Legem damnatos gratuitâ remissione peccatorum donet.
40 Beneficia Dei cedunt contemtoribus certo exitio.
† *Hab* 1 5.
42 Gentes præeunt Judæis in regnum cœlorum.
45 Evangelii ejusdem odor reprobis incredulis mortem spirat, electis autem credentibus, vitam.
46 Evangelium expresso Dei mandato Gentibus promulgatum.
‖ *Esa.* 49.6.
50 Ea est hostium Evangelii calliditas, ut quorundam etiam, alioqui non penitus malorum, simplicitate ad suam crudelitatem exercendam abutantur.
* *Matt.* 10.14 *Marc.* 6.11. *Luc.* 9.5. *Infrà* 18.6.
51 Non obstat mundi perfidia quominus sibi Dominus Ecclesiam colligat & collectam foveat.

---

33 *Psalmo secundo*, ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ. Ità scriptum invenimus in omnibus nostris vetustis codicibus, unico nostro vetustissimo excepto, in quo legitur τῷ πρώτῳ, *primo*. Apparet autem ex Hieronymo, Hilario & Augustino, quos citat in hunc locum Erasmus, vetustiora exemplaria scriptum habuisse, Psal. 1. sive quòd Psalmus ille, *Beatus vir*, non sit olim propriè habitus pro Psalmo, sed potiùs pro ejus libri præfatione: sive quòd Psalmus, quem hodie secundum facimus, unus olim fuerit cum primo, ut testatur Hieronymus in Psal. 1. & David Kimki in Psal. 2. Sed & nonnulli veteres Latini codices scriptum habent simpliciter, *Sicut in Psalmo scriptum est*, quod maximè probarim si pro ἐν ψαλμῷ legatur ἐν ψαλμοῖς, *in Psalmis*, id est in libro Psalmorum: ità ut illud πρώτῳ & δευτέρῳ, ex albo libri in contextum irrepserit. Sed quid si etiam Paulus simpliciter dixit ὡς γέγραπται, *sicut scriptum est*, ne annotato quidem Psalmorum nomine, cùm in synagoga loqueretur, in qua satìs fuit verba non addito libri nomine citasse, quo nihil erat magìs vulgo ipsi cognitum? Nam etiam Arabs & Syrus non habent adjunctam particulam καὶ, *etiam*, sed uno tenore legunt, *excitavit Jesum, sicut scriptum est*.

34 *In sepulcrum*, εἰς διαφθοράν. Vulg. & Erasmus, *In corruptionem*. Atqui nimis impropriè diceretur Dominus eò reverti quò nunquam devenit. Sciendum est ergò Lucam, Græcos veteris Testamenti interpretes secutum, διαφθοράν convertere id quod Hebræis dicitur שחת *schachath*, id est *sepulcrum*, à שחת *schachat*, quod est *corrumpere*, ut à Græcis simili ratione dicitur *sarcophagus*: cujus translationis exempla occurrunt multis locis, ut Psal. 107.20. Thren. cap. 4.20. Atque adeò interdum in genere accipitur pro *fossa*, ut Psal. 32.7. Sed in sequentibus versiculis ubi aliud verbum adjungitur, nempe ἰδεῖν pro παθεῖν, id est sentire & affici, *corruptionem* declarat potiùs quàm *sepulcrum*: cùm sic etiam accipiatur שחת *schachath*, & quidem propriâ significatione, ut Lev. 22.25. ¶ *Firmas illas Davidis beneficentias*, τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Sancta David fidelia*, nimiùm obscurè. Sciendum est igitur Græcos interpretes, quos hìc quoque secutus est Lucas, חסיד *chasid*, id est *benignum* ac *beneficum*, interpretari solere ὅσιον, unde factum ut חסדים *chasdim*, *beneficentias*, id est gratuitas illas promissiones, ὅσια converterint. Dicuntur autem *Davidis* passivâ significatione, nimirum quòd Davidi sint factæ: ut *fœdus Abrahami* vocatur fœdus cum Abrahamo initum. Et hæ quidem Davidi promissæ munificentiæ vocantur πιστὰ, *fideles*, id est firmæ & constantes, ex Hebræorum quoq; idiotismo: quia ut sint homines mendaces, nihilominus tamen rata sunt Dei promissa, neq; nos unquam fallunt: & specialiter habetur hìc ratio promissionis Davidi factæ de sempiterno regno in Messiæ persona, cui cùm promissus sit æternùm mansurus filius, consequitur nec illum filium, nec ejus regnum absorberi morte potuisse, vel unquam posse: quod Angelus Gabriel Mariæ virgini in memoriam revocavit, Luc. 1.31, & 32.

35 *Aliàs*, ἐν ἑτέρῳ, viz. Psalmo vel loco. Rectiùs fortassis meus vetustissimus codex, ἑτέρως. Illud sup. legit Arabs, istud Syrus interpres. ¶ *Sanctum illum tuum*, τὸν ὅσιόν σου. Vide suprà 2.27.

36 *Postquam ætate suâ inservivit Dei consilio*, ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ. Vulg. *In sua generatione cùm administrasset voluntati Dei*. Erasmus post ὑπηρετήσας distinguit. & τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ conjungit cum ἐκοιμήθη, & ità convertit, *Cùm suæ ætati inservisset, consilio Dei, obdormivit*. sed hæc distinctio neq; in vetustis exemplaribus invenitur, neque ullâ ratione nititur. Quis enim aliter quàm Dei decreto interveniente moritur? Sed non omnes consilium Dei sibi pro vitæ scopo proponunt, ut David.

38 *Per istum*, διὰ τούτου. Mutavi non temerè harum particularum situm quæ in Græco contextu videri possent construi cum verbo καταγγέλλεται, cùm tamen perinde hoc sit accipiendum acsi scriptum esset ἡ διὰ τούτου ἄφεσις.

39 *Et ab omnibus à quibus*, καὶ ἀπὸ πάντων ὧν. Distinguenda sunt ἀπὸ πάντων & ὑπὸ πάντων: quod discrimen nisi observes, non rectè possis hunc locum explicare. Neque enim hæc pertinent ad cæremonias à quibus omnibus (id est per quas) non potuerint Judæi absolvi: sed ad peccata, à quibus liberari seu absolvi non potuerint in Lege Mosis, id est per Legis cæremonias: absolvuntur autem per istum (id est, Christum) si fide eum amplectantur. Neque istud, *A quibus*, exceptionis rationem habet, quasi quædam sint peccata à quibus per Legem liberemur, quæ Christi expiatione non indigeant, sed causam ostendit, cur per Christum à peccatis absolvi nos sit necesse, quoniam videlicet istud præstare Lex nullâ ratione in illis possit. ¶ *Justificari*, δικαιωθῆναι. i. absolvi, & sive reatum, sive pœnam peccatis debitam spectemus, pro reis justos apud Dei tribunal declarari, Christo videlicet suos credentes sic morti, pœnis nostrorum peccatorum ab ipso persolutis, eximente, ac etiam justitiæ,

Justitiæ, quam Lex requirit, pro nobis plenissimè ab ipso præstitæ imputatione, jus ad æternam vitam obtinendam nobis tribuente.

40 *In Prophetis*, ἐν τοῖς προφήταις. Quia ex uno Habacuc petitum est hoc testimonium, annotat Erasmus esse numeri ἑτέρωσιν: sed alia est ratio expediendi hujus nodi multò certior & verior, de qua dixi Marc. 1.2, & Joan 6.45. quoniam videlicet in unum volumen Prophetæ præsertim minores compingebantur.

41 *Contemtores*, οἱ καταφρονηταί. In Hebræo legitur בגוים *bagojim*, pro quo videntur Græci legisse בוגדים *boghedim*. ¶ *Disparete*, ἀφανίσθητε. Nempe ut iis evenire solet qui præ pudore sese foràs proripiunt, quasi dissoluti disparentes: vel vultu apparent prorsus immutato, quâ significatione accipitur hoc verbum Matth 6.16.

42 *Egressis autem*, &c. Ἐξιόντων δὲ, &c. In vetustissimo meo codice, & tum in Arabica, tum etiam in recepta editione Latina, neque Judæorum neque Gentium fit mentio, sed simpliciter scribitur Græcè quod illi verterunt, ἐξιόντων δὲ αὐτῶν παρεκάλουν εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα, Id est, *Exeuntibus autem illis, rogabant ut sequente sabbato dicerentur sibi verba hæc.* Est autem perobscura hæc oratio, nisi Ἰουδαίων construentes cum participio ἐξιόντων vertamus hunc locum, *Egredientibus autem ex synagoga Judæis*, non autem *Judæorum*. Cur enim istud adderetur, cùm Synagoga per se satìs intelligatur fuisse Judæorum synagoga? Eadem autem ratio postulat ut nominativus ἔθνη, *Gentes*, præponatur verbo παρεκάλουν. Germana enim hæc est hujus loci explicatio, Judæos quidem plerosque sic fuisse Pauli verbis offensos ut Synagogâ excederent: è contrario verò, Gentes, eos nimirum ex Gentibus qui Judaisabant, ideóque cœtus Judaicos frequentabant, quamvìs essent incircumcisi (qualis erat Cornelius, & eo tempore non pauci) institisse Paulo & Barnabæ, ut eadem illa verba intra proximè sequens Sabbatum, copiosiùs nimirum, ipsis explicarentur. ¶ *Intra proximè sequens Sabbatum*, εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον. Poscit præpositio εἰς & particula μεταξὺ, ut interjectum tempus significetur, ἑτέροις videlicet ἡμέραις duo Sabbata dividentibus, quòd Judæi diebus demum Sabbatorum in Synagogis convenirent, nisi etiam dies alius festus incidisset. & sic à Paulo & Barnaba factum fuisse declarat proximus versiculus, & quod postea dicitur de totius civitatis altero proximè secuto Sabbato in Synagogam concursu, Paulo & Barnabâ interea quosvis erudientibus. Vulgata, *sequente Sabbato*, ità ut εἰς pro ἐν, & μεταξὺ pro καθεξῆς accipiatur. ¶ *Exponerentur*, λαληθῆναι. Vulg. *ut loquerentur.* Atqui non temerè Lucas verbo passivo usus est, ex quo intelligitur pios istos fuisse vero cognoscendæ veritatis studio incensos, petiisse sibi copiosiùs dici, id est, copiosiùs exponi quæ ab Apostolo summatim audierant.

43 *Solutóque conventu*, λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς. Vulgata, *Cúmque dimissa esset Synagoga*, impropriè & obscuré. Sic autem significatur, Judæos quidem plerosque verbis Pauli offensos, non sine gravi animi offensione è cœtu excessisse: aliis verò contrà usque adeò placuisse Pauli orationem, ut iterum illum audire minimè dissimulanter optarent, & ità solutum fuisse conventum. ¶ *Religiosis proselytis*, σεβομένων προσηλύτων. Ità solet Lucas in hoc libro vocare extraneos Judaismum amplexos, sive circumcisos (quales fuisse videntur quos *proselytos* appellat, adscititios nimirum Judæos,) sive incircumcisos, cujusmodi erat Cornelius, quem non σεβόμενον sed εὐσεβῆ appellavit, re ipsâ videlicet & corde, quamvìs nondum aperto externo cultu, Judæum. Vulgata *Colentes* barbarè interpretatur. ¶ *Qui*, οἵτινες. Videlicet Paulus & Barnabas. Multò enim est probabilius Judæos istos & proselytos ab illis, quàm illos ab istis fuisse confirmatos. ¶ *Persuaserunt eis*, ἔπειθον αὐτοὺς. Vulgata & Erasmus, *Suadebant eis*, quod non placet. *Gratiam* autem *Dei* appellat gratuitam in uno Christo justificationem, de qua disseruerat, Pharisaicæ doctrinæ oppositam.

44 *Sequente*, ἐρχομένῳ. Id est ἐπιούσῃ. ¶ *Propè*, σχεδὸν. Syrus & Arabs hanc particulam non habent.

45 *Judæi*, οἱ Ἰουδαῖοι. Arabs interpres legit οἱ ἱερεῖς, *Sacerdotes*, idque præter morem, cùm non soleant in his libris commemorari Sacerdotes, nisi cùm de Hierosolymis agitur. ¶ *Invidiâ*, ζήλου. Vulg. & Erasmus, *Zelo*. Vide Joan. 2.17. ¶ *Contradicentes ac blasphemantes*, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες. Neque Vulgata Latina, neque Syra neque Arabica editio legit ἀντιλέγοντες καί: quod etiam videtur redundare.

46 *Decernitis*, κρίνετε. Id est, hoc vestro facto, quasi sententiâ in vosipsos latâ, statuitis ac decernitis. Vulg. & Erasmus, *Judicatis*: rectè quidem, sed ambigué. Posset enim hoc ad mentis judicium referri, quasi isti animi sui judicio & apud se statuerent se hâc Dei gratiâ indignos esse, ut facere solent qui peccatorum suorum sensu tanguntur, qui quidem primus est ad salutem gradus, modò tristitia sit secundùm Deum. Id verò in istos non cadit.

47 *Dominus*, ὁ Κύριος. Subaudi לאמור *lemor, dicens*, ex Hebraico idiotismo. Syrus & Arabs addunt καθὼς γέγραπται, *Sicut scriptum est.*

48 *Sermonem Dei*, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Syrus & Arabs legerunt τὸν Θεὸν, *Deum*. Et certè insolens est illud dicendi genus. In meo vetustissimo codice, pro ἐδόξαζον legitur ἐδέξαντο, *exceperunt.* ¶ *Ordinati*, τεταγμένοι. Ergò vel non omnes erant vitæ æternæ destinati, vel omnes crediderunt, vel hoc temerè dictum est à Luca: quod absit ut vel in mentem nobis veniat. Agitur autem hîc non de præscientia simplici, sed de ordinatione æterna, & ità quidem ut ei subordinetur fides. Hoc velim considerent illi qui præscientiam Dei à decreto separant, quíque prævisam fidem faciunt electionis causam. Sed & hic locus manifestè ostendit quàm parum solida, atque adeò (quod cum bona quorundam veterum pace dictum sit) quàm inepta sit illa distinctio verbi activi προητοίμασεν à passivo κατηρτισμένα: quam nonnulli excogitarunt ut eluderent Pauli disputationem de æterna Dei providentia, Rom. 9 22, & 23. Cæterùm Vetus interpres pro *Ordinati* convertit *Præordinati*, cùm Græcè non sit scriptum προτεταγμένοι, vel προκεχειρισμένοι, ut solet transferre. Sed tamen eadem prorsus manet sententia. Nam si crediderunt qui ordinati erant ad vitam, certè ordinatio hæc fidem antegreditur, ac multò magìs ipsa fidei effecta. Itaque Dei decretum primo loco statuatur necesse est, non tantùm tempore (est enim æternum) sed etiam causarum ordine, cùm cætera quæ ad salutem spectant, sine ulla exceptione illi subjiciantur, ut effecta subordinata causæ.

49 *Perferebatur*, διεφέρετο. Vulg. *Disseminabatur*, ut videatur legisse διεσπείρετο.

50 *Religiosas & honestas*, σεβομένας καὶ εὐσχήμονας. Significat Lucas mulieres Mosaicam legem amplexas, quibus tamen incognitus erat Christi adventus, quales etiam Romæ fuisse plurimas conqueruntur profani Poetæ. Patebat igitur Judæis aditus ad illarum simplicitatem tentandam, utpote quæ excitandæ persecutioni maximè essent opportunæ, persuasis videlicet maritis qui plurimùm poterant. Addit enim Lucas istas fuisse εὐσχήμονας, primariæ videlicet autoritatis: quamobrem etiam Syrus interpretatur, acsi scriptum esset πλουσίας, *divites*. Et Græci in hunc locum dicunt has esse quas Romani *Matronas* vocant, Gallicè, *femmes d'estat.*

---

1 Non minùs constantes esse nos oportet quàm obstinata est malorum perversitas.

2 Non cedendum minis, imò nè aperto quidem furori, nisi cùm ità prorsus necesse est, idq non quietis captandæ causâ, sed ut eò latiùs propagetur Evangelium.

ΚΕΦ. ιδ'.

Ἐγένετο δὲ ἐν Ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως ὥστε πιστεῦσαι Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος.

2 Οἱ δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν.

3 Ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ τῷ μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν.

4 Ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως· καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς ἀποστόλοις.

5 Ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι αὐτοὺς,

6 Συνιδόντες κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις τῆς Λυκαονίας, Λύστραν καὶ Δέρβην, καὶ τὴν περίχωρον.

6 Κἀκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι.

CAP. XIV.

Factum est autem itidem Iconii ut introirent synagogam Judæorum, & ità loquerentur, ut crederet Judæorum simul & Græcorum magna multitudo.

Judæi verò qui non obedierunt *sermoni* incitarunt & malè affectos reddiderunt animos Gentium adversùs fratres.

Aliquantum igitur tempus *ibi* commorati sunt liberè loquentes freti Domino, qui testimonium dabat sermoni gratiæ suæ, dabátque ut signa & prodigia ederentur per manus eorum.

Scissa est autem multitudo urbis: & alii quidem erant à Judæis, alii verò ab Apostolis.

Cùm autem factus esset impetus Gentium ac Judæorum unà cum suis primoribus ad eos contumeliis afficiendos & lapidandos,

Re inter se animadversâ perfugerunt in civitates Lycaoniæ Lystram & Derben, & circumjacentem regionem:

Et illic evangelizaverunt.

CAP. XIV.

Factum est autem in Iconio ut simul introirent synagogam Judæorum, & loquerentur, ità ut crederet Judæorum copiosa multitudo.

Qui verò increduli fuerunt Judæi suscitaverunt & ad iracundiam concitaverunt animas Gentium adversùs fratres.

Multo igitur tempore demorati sunt fiducialiter agentes in Domino, testimonium perhibente verbo gratiæ suæ, & dante signa & prodigia fieri per manus eorum.

Divisa est autem multitudo civitatis: & quidam quidē erant cum Judæis, quidā verò cū Apostolis.

Cùm autem factus esset impetus Gentium & Judæorum cum principibus suis, ut contumeliis afficerent & lapidarent eos,

Intelligentes confugerunt ad civitates Lycaoniæ Lystram & Derben, & universam in circuitu regionem:

Et ibi evangelizantes erant.

---

2 *Judæi verò qui non obedierunt* sermoni, οἱ δὲ ἀπειθοῦντες. Sive, qui non paruerunt doctrinæ, quam sibi persuaderi noluerunt. Nam antithesis τοῦ πιστεύειν ostendit hîc agi de rebellione adversùs Evangelii prædicationem. Vide Joan. 3.36. Supplevimus autem *sermoni* ex 1. Pet. 3.1. ¶ *Malè affectos reddiderunt*, ἐκάκωσαν. Vulg. *Ad iracundiam concitaverunt*, id est παρώργισαν: ut solent Græci interpretes convertere verbum הכעיס *biccbis*. Erasmus, *Corruperunt*. quo vocabulo utuntur quidem Jurisconsulti, sed

tum

tum demum ubi agitur de eo vel qui in æstimationem venit, ut servo vel ancillâ: vel quem nostrâ interest non fieri deteriorem, ut qui in nostra sunt potestate. Hîc ergò ponitur τὸ κακοῦν significatione nonnihil diversâ, cùm alioquin hoc vocabulum alibi soleat usurpari pro *Opprimere* sive *affligere*, seu *damnum aliquod inferre:* ut suprà 12. 1. adeò quidem ut hoc quoque sit ἅπαξ λεγόμενον, rectè tamen & eleganter usurpatum à Luca, quoniam isti de quibus agitur, & malis artibus & ad improbè agendum sunt à Judæis inducti: quo modo corruptionem definit Ulpianus. Cæterùm quod scribit Beda in Græcis codicibus post κατὰ τῶν ἀδελφῶν, *adversùs fratres*, adscribi ὁ δὲ Θεὸς εἰρήνην ἐποίησεν, *Deus autem pacem fecit*, pro quo in aliquibus codicibus Latinis legitur, *Dominus autem citò dedit pacem*, in nullo nostrorum exemplarium legitur: nec tamen videtur malè convenire, ut cum his cohæreat, quod mox subjicitur de diuturniore Pauli & Barnabæ in eo loco commoratione, & quidem adjectâ particulâ μὲν οὖν, *igitur*, pro qua videtur alioqui potiùs scribendum fuisse μέντοι, *tamen.*

3 *Liberè loquentes*, παῤῥησιαζόμενοι. Vulgata, *Fiducialiter agentes*. Erasmus, *Fortiter agentes*. Ego, cùm hìc agatur de Evangelii prædicatione, puto retinendam propriam significationem τοῦ παῤῥησιάζεσθαι. Dicitur autem id propriè de loquendi libertate. ¶ *Freti Domino*, ἐπὶ τῷ Κυρίῳ. Hebr. ביהוה *bajehovah:* quem Hebraismum non satìs videaris exprimere si ad verbum convertas, *In Domino.* ¶ *Per manus*, διὰ χειρῶν. Vide suprà 5.14.

5 *Ad eos contumeliis afficiendos*, ὑβρίσαι. Vel, ut Vulgat. *Ut eos contumeliis afficerent*. Sic enim mihi videtur Vetus interpres rectiùs convertisse quàm Erasmus, *Ut vim afferrent:* id est βιάζεσθαι.

7 *Evangelizarunt*, ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι. In illo meo vetustissimo codice ista subjiciuntur, quæ tamen neque in Syra neque in Arabica interpretatione, neque in Latinis ferè ullis codicibus reperiuntur, & tamen testatur Beda in Græcis legi, καὶ ἐκινήθη ὅλον τὸ πλῆθος ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτῶν. ὁ δὲ Παῦλος καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Λύστροις. Id est, *Et tota multitudo commota fuit super eorum doctrina. Paulus autem & Barnabas Lystris versabantur.*

8 Καί τις ἀνὴρ ἐν Λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιεπεπατήκει.
9 Οὗτος ἤκουε τοῦ Παύλου λαλοῦντος· ὃς ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἰδὼν ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι,
10 Εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ, Ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθός. Καὶ ἥλλετο, καὶ περιεπάτει.
11 Οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, Λυκαονιστὶ λέγοντες, Οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς.
12 Ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν, Δία· τὸν δὲ Παῦλον, Ἑρμῆν· ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου.
13 Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν.
14 Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν εἰσεπήδησαν εἰς τὸν ὄχλον, κράζοντες,
15 Καὶ λέγοντες, Ἄνδρες, τί ταῦτα ποιεῖτε; καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς,
16 Ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.
17 Καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν, ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν.
18 Καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς.
19 Ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰουδαῖοι, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον, ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι.
20 Κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν· καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθε σὺν τῷ Βαρνάβᾳ εἰς Δέρβην.
21 Εὐαγγελισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ μαθητεύσαντες ἱκανούς, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Λύστραν καὶ Ἰκόνιον καὶ Ἀντιόχειαν·
22 Ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.
23 Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ᾽ ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν.
24 Καὶ διελθόντες τὴν Πισιδίαν, ἦλθον εἰς Παμφυλίαν.
25 Καὶ λαλήσαντες ἐν Πέργῃ τὸν λόγον, κατέβησαν εἰς Ἀττάλειαν.
26 Κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν, ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν.
27 Παραγενόμενοι δὲ καὶ συναγαγόντες τὴν ἐκκλησίαν, ἀνήγγειλαν ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτῶν, καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως.
28 Διέτριβον δὲ ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς.

Quidam autem vir Lystris captus pedibus sedebat, claudus ab utero matris suæ, qui nunquam ambulaverat.

Hic audivit Paulum loquentem: qui cùm intendisset in eum oculos, & vidisset quòd fidem haberet se liberatum iri,

Dixit voce magnâ, Surge in pedes tuos rectus. At ille & exsiliit, & ambulavit.

Turba verò cùm vidisset quod fecerat Paulus, sustulerunt vocem suam, Lycaonicè dicentes, Dii assimilati hominibus, descenderunt ad nos.

Vocabántque Barnabam, Jovem: Paulum verò, Mercurium: quoniam is præibat in loquendo.

Sacerdos autem Jovis collocati ante illorum urbem, cùm tauros vittatos ad vestibula adduxisset, volebat cum turba sacrificare.

Quod cùm audissent Apostoli Barnabas & Paulus, diruptis palliis suis insilierunt in turbam, clamantes,

Ac dicentes, Viri, cur ista facitis? nos quoque sumus homines iisdem quibus vos affectionibus obnoxii, annunciantes, ut à vanis istis rebus convertatis vos ad Deum illum vivum * qui fecit cœlum & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt,

Quique præteritis ætatibus † sivit omnes Gentes suis ipsarum viis incedere.

Quanquam non passus est se *esse* expertem testimonii, bona tribuendo, dans nobis cœlitus pluvias ac præstituta tempora fructibus perferendis apta, implens cibo & oblectatione corda nostra.

Et hæc dicentes, vix compescuerunt turbam nè ipsis sacrificaret.

Supervenerunt autem quidam Judæi Antiochiâ, & Iconio, qui persuasâ turbâ ‖Paulum lapidatum traxerunt extra urbem, existimantes eum mortuum esse.

Cùm autem circumstetissent eum discipuli, surrexit, & ingressus est urbem, & postridie egressus venit Derben cum Barnaba.

Cúmque evangelizassent urbi illi, & discipulos multos adjunxissent, reversi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam:

Confirmantes animos discipulorum, hortantes ut permanerent in fide, & *dicentes* oportere per multas afflictiones nos ingredi in regnum Dei.

Cúmque ipsi per suffragia creassent per singulas Ecclesias Presbyteros, & orassent cum jejuniis, commendarunt eos Domino in quem crediderant.

Peragratâque Pisidiâ, venerunt in Pamphyliam.

Ac Pergæ locuti *Domini* sermonem, descenderunt Attaliam.

* Et illinc enavigarunt Antiochiam, unde fuerant commendati gratiæ dei ad opus quod expleverant.

Cùm autem venissent & congregassent Ecclesiam, retulerunt quanta Deus per ipsos effecisset, & eum aperuisse Gentibus ostium fidei.

Et commorati sunt illic non parvum tempus cum discipulis.

Et quidam vir Lystris infirmus pedibus sedebat, claudus ex utero matris suæ, qui nunquam ambulaverat.

Hic audivit Paulum loquentem: qui intuitus eum, & videns quia fidem haberet ut salvus fieret,

Dixit magnâ voce, Surge super pedes tuos rectus. Et exsilivit, & ambulabat.

Turba autem cum vidissent quod fecerat Paulus, levaverunt vocem suam, Lycaonicè dicentes, Dii similes facti hominibus descenderunt ad nos.

Et vocabant Barnabam, Jovem: Paulum verò, Mercurium: quoniam ipse erat dux verbi.

Sacerdos quoque Jovis qui erat ante civitatem, tauros & coronas ante januas adferens, cum populis volebat sacrificare.

Quod ubi audierunt Apostoli Barnabas & Paulus, conscissis tunicis suis exsilierunt in turbas, clamantes,

Et dicentes, Viri, quid hæc facitis? & nos mortales sumus, similes vobis homines, annunciantes vobis ab his vanis converti ad Deum vivum, qui fecit cœlum & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt,

Qui in præteritis generationibus dimisit omnes Gentes ingredi vias suas.

Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit benefaciens de cœlo, dans pluvias, & tempora fructifera, implens cibo & lætitiâ corda vestra.

Et hæc dicentes, vix sedaverunt turbas nè sibi immolarent.

Supervenerunt autem quidam ab Antiochia & Iconio Judæi, & persuasis turbis, & lapidato Paulo, traxerunt extra civitatem, existimantes eum mortuum esse.

Circumdantibus autem eum discipulis, surgens intravit civitatem: & posterâ die profectus est cum Barnaba in Derben.

Cúmque evangelizassent civitati illi, & docuissent multos, reversi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam:

Confirmantes animas discipulorum, exhortantésque ut permanerent in fide, & quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei.

Et cùm constituissent illis per singulas Ecclesias Presbyteros, & orassent cum jejunationibus, commendaverunt eos Domino in quem crediderunt.

Transeuntésque Pisidiam, venerunt in Pamphyliam.

Et loquentes verbum Domini in Perge, descenderunt in Attaliam.

Et indè navigaverunt Antiochiam, unde erant traditi gratiæ Dei in opus quod compleverunt.

Cùm autem venissent, & congregassent Ecclesiam, retulerunt quanta fecisset Deus cum illis, & quia aperuisset Gentibus ostium fidei.

Morati sunt autem tempus non modicum cum Discipulis.

8 Vetus est Diaboli astus efficere, ut fideles servi Dei, vel semel profligentur, vel pro idolis colantur, idque præcipuè arreptâ ex miraculis occasione.

15 Idololatria etiam dicitur quæ creaturis quantumvis sanctis & eximiis, quod unius Dei est tribuit; nempe invocationis cultum.

* *Gen.* 1.1. *Psal.* 146.6. *Apoc.* 14.7.

† *Psal.* 81.13.

16 Consuetudo quantumlibet vetus, non excusat idololatras.

19 Diabolus in extremum redactus, tandem apertè furit: sed frustrà, tunc quoque cùm videtur esse superior.

‖ 2.*Cor.* 11.25.

21 Per medias mortes nihilominus in vocatione pergendum.

22 Ministrorum est non tantùm docere, sed etiam jam doctos confirmare, & ad crucem præparare.

23 Apostoli plantatas Ecclesias commiserunt propriis pastoribus, quos quidem non temerè, sed præeuntibus precibus & jejuniis crearunt, nec pretio aut imperiosâ potestate Ecclesiis obtruserunt, sed cœtûs suffragiis comprobatos constituerunt.

24 Paulus & Barnabas suâ peregrinatione defuncti, & Antiochiam reversi rationem itineris sui Ecclesiæ exponunt.

* *Suprà* 13.1.

8 *Pedibus captus*, ἀδύνατος. Vulgata, *Infirmus*. Erasmus, *Debilis*, neuter satìs expressè. Ad verbum, *impotens*, ut Gallicè dicere solemus *impotent*, Latinè non item. ¶ *Ambulaverat*, περιεπεπατήκει. Sic reposui ex meo vetustissimo codice, cùm alioquin mendosè legi soleat περιπεπατήκει.

9 *Et vidisset*, καὶ ἰδών. claudo videlicet tum Pauli oratione, tum aliis signis à Paulo editis excitato, & ipso vultu significante quid aliquid opis à Paulo speraret: ut is qui Christo dicebat, *Domine si vis, potes me mundare.* ¶ *Liberatum iri*, τοῦ σωθῆναι, Ab hac videlicet imbecillitate. Nam haud satìs scio an de æterna salute sit istud accipiendum, quamobrem etiam *Liberandi* vocem hoc quidem loco usurpavi, ut planior esset oratio, etsi non ubique id observavi.

10 *Surge*, ἀνάστηθι. In quinque manuscriptis codicibus & Complutensi editione, atque adeò in Syra & Arabica interpretatione, legitur, σοὶ λέγω ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀνάστηθι, *Tibi dico in nomine Domini Jesu Christi, surge*, &c. quam lectionem maximè probo. Ità enim solent aliquid adjicere Apostoli, ex quo intelligat turba, ipsos non suâ sed Christi virtute agere quod agunt: cùm Christus contrà soleat suo jure imperare, ut qui nimirum sit αὐτοκράτωρ. Apparet tamen ex Theophylacti scholiis eum hæc non legisse, ut qui dicat, quoniam Paulus non protulerat Christi nomen, neque dixerat, *In nomine Jesu*, indè factum ut Lystrenses ipsum existimarint Deum esse. Sed vana est admodum hæc conjectura.

13 *Tauros vittatos*, ταύρους καὶ στέμματα. Rem unam duabus vocibus explicavit, id est, ἓν διὰ δυοῖν (ut grammatici loquuntur) ut in illo Virgilii —*Pateris libamus & auro:* i. inquit Servius, aureis pateris. Idem, *Victori velatum auro vittísque juvencum* Ideò *vittatos* malui quàm *coronatos* dicere. ¶ *Ad vestibula*, ἐπὶ τοὺς πυλῶνας. Id est, ut pleriq; exponunt, ad ipsius templi suburbani porticus.

Sed est fortassis enallage numeri, pro ἐπὶ τοῦ πυλῶνος, ut etiam scribitur in uno manuscripto codice, id est *pro vestibulo*, ut earum ædium vestibulum intelligatur in quas diverterant Apostoli. Neq; enim frustrà dixit Lucas, templum ipsum Jovis extra urbem fuisse: & probabile est Apostolos ad illud Idolorum templum minimè subsistere consuevisse, cùm id nequaquam hîc dicatur, sed Sacerdotem potiùs non jam ad deorum aras, sed ad ipsos (ut arbitrabatur) deos victimas adduxisse. quam sententiam secutus est Syrus interpres. Deniq; gesta hæc sunt intra urbem, ut apparet ex v. 19.

14 *Diruptis palliis*, διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια. Vide Matt. 26. 65.

15 *Iisdem obnoxii affectionibus*, ὁμοιοπαθεῖς. Id est, mortales ut vos estis, & ejusdem atque vos humanæ naturæ participes. Nam πάθη vocant in genere quæcunque homines ab æterna illa & incorporea & invariabili natura divina secernunt. Vulg. *Mortales* interpretatur, nimiùm angustè, adeò ut penè videri possit aliud quippiam legisse. Erasmus, *Iisdem obnoxii malis*, ambiguè. ¶ *Annunciantes ut vos*, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς. Ità sum interpretatus, quoniam molliùs cohæret pronomen ὑμᾶς cum verbo ἐπιστρέφειν: quamobrem etiam non retinui *Evangelizandi* verbum, quamvis etiam cum quarto casu construatur ἀμεταβάτως, infrà vers. 21. Sed in meo vetustissimo codice rectiùs fortasse legitur, εὐαγγελιζόμενοι ὑμῖν τὸν Θεὸν, ἵνα ἐπιστρέψητε, &c. Id est, *Evangelizantes vobis Deum, ut convertamini*, &c. ¶ *A vanis istis rebus*, ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων. Ex Hebræorum more idola vocat τὰ μάταια, id est (ut illi loquuntur) הבלים *habalim*.

16 *Suis ipsarum viis incedere* πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. Hebr. להלוך בדרכיהם *lahaloch bedarchehem*, id est ex arbitrio suo vivere, nullâ ipsis præscriptâ ratione religionis. Nam Hebræorum more, *Ambulare* positum est pro *Vivere*, & *Via* pro *vitæ ratione*.

17 *Bona tribuendo*, ἀγαθοποιῶν. Vide Marc. 3. 4. Arabica interpretatio istud non habet. Meus autem vetustissimus codex legit ἀγαθοποιῶν οὐρανόθεν ὑμῖν, *benefaciens cœlitus vobis*. & Syrus interpres, ἀγαθοποιῶν αὐτοῖς οὐρανόθεν, *benefaciens ipsis cœlitus*, idque meo judicio rectiús. ¶ *Nobis*, ἡμῖν. Quatuor vetusti codices & meus vetustissimus habent, ὑμῖν, *vobis*, & mox ὑμῶν, *vestra*. Syrus autem & Arabs legerunt αὐτοῖς, *eis*, & αὐτῶν, *eorum*. ¶ *Fructibus perferendis apta*, καρποφόρους. Vulg. *Fructifera*. Ego malui perspicuitati studere, secutus ea in re Syri & Arabis interpretis vestigia. Cæterùm, si probasset Paulus Sibyllarum χρησμοὺς, mirum ni aliquam eorum mentionem apud istos fecisset.

18 *Ne ipsis sacrificaret*, τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς. In quatuor manuscriptis codicibus additur, ἀλλὰ πορεύεσθαι ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια. Διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων, ἐπῆλθον ἀπὸ Ἀντιοχείας, Id est, *Sed unusquisque domum suam abiret. Ipsis autem* illic *versantibus ac docentibus supervenerunt ab Antiochia*, &c. quod posterius membrum legit etiam Beda, & in vetustissimo codice inveni.

19 *Qui persuasâ turbâ*, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους. In iisdem quatuor exemplaribus scribitur, καὶ διαλεγομένων αὐτῶν παῤῥησίᾳ, ἐπέπεισαν τοὺς ὄχλους ἀποστῆναι ἀπ' αὐτῶν, λέγοντες, ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς λέγουσιν, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται. Id est, *Et ipsis confidenter disputantibus, persuaserunt turbæ ut ab iis deficeret, quòd dicerent eos nihil veri dicere, sed in omnibus mentiri*.

21 *Discipulos non paucos adjunxissent*, μαθητεύσαντες. Vulgata & Erasmus, *cùm docuissent*, perperàm. Nec enim τὸ μαθητεύειν hîc declarat τὸ διδάσκειν, sed docendo ad Christi fidem adducere: ut rectè quoque explicat Syrus interpres. *Discipulorum* enim nomen in iis regionibus adhuc usitatum erat significandis Christianis. Vide Matth. 28. 19. & Marc. 10. 46.

22 *Oportere*, ὅτι δεῖ. Subaudivi participium *Dicentes*, quod etiam expressit Syrus interpres. Arabs autem expunctâ copulâ καὶ, legit ὅτι δεῖ, *quòd oporteret*, idque, ut opinor, rectiús.

23 *Per suffragia creassent*, χειροτονήσαντες. Ortum est hoc verbum ex Græcorum consuetudine, qui porrectis manibus suffragia ferebant. Unde illud Ciceronis pro L. Flaco, *Porrexerunt manus: psephisma natum est*. Est autem notanda vis hujus verbi, ut Paulum ac Barnabam sciamus nihil privato arbitrio gessisse, nec ullam in Ecclesia exercuisse tyrannidem: nihil denique tale fecisse quale hodie Romanus Papa & ipsius asseclæ, quos *ordinarios* vocant. Quidam hoc referre malunt ad manuum impositionem, quæ & ipsa sit prorsus necessaria: & hoc prætextu arrepto vocationem nostram irritam esse dicunt, quoniam Ordinarii, quos vocant, nobis manus non imposuerunt, sive quòd non simus in Romana Ecclesia consecrati. Respondeo, ex ipsis canonibus quos jactant irritam esse consecrationem cui non præierit legitima electio, aut quæ fit ab excommunicato. Ostendant autem ipsi vel unum in tota illa sua hierarchia qui legitimè sit vocatus, imò qui non sit centies ipso jure excommunicatus, si ipsis eorum Synodis stetur. Nos igitur cur ab illis impositionem manuum peteremus, aut quo jure ipsi nobis eam tribuerent? Habemus autem nos, Dei beneficio, certas nostræ vocationis notas, legitimo ab Ecclesiis nostris & vitæ & doctrinæ testimonio (per Dei gratiam) ornati, & ab iisdem electi, ac demum etiam invocato Dei nomine in nostro ministerio confirmati, cui Dominus (ut spero) ejectis tum furibus, tum mercenariis, benedicet. ¶ *Per singulas Ecclesias*, κατ' ἐκκλησίαν. Sic antea dixit Lucas κατ' οἶκον pro *domatim*. ¶ *Presbyteros*, πρεσβυτέρους. Id est pastores, diaconos, & alios Ecclesiæ gubernationi præfectos. Hîc enim, ut alibi sæpe, generaliter accipitur *presbyteri* nomen. ¶ *Commendarunt*, παρέθεντο. quasi videlicet depositum ipsius fidei commissum, ut 1. Tim. 1. 18. & 2. Tim. 2. & 1. Pet. 4. 19.

25 Domini *sermonem*, τὸν λόγον. In tribus codicibus manuscriptis & Syra & Arabica interpretatione, disertè additur τοῦ Κυρίου: quod expressimus, ut magis esset perspicua oratio. ¶ *Attaliam*, εἰς Ἀττάλειαν. Ridiculum est quod in quibusdam Latinis codicibus pro *Attaliam* legitur *Italiam*. Magis excusanda est eorum imperitia qui *Mattaliam* scripserunt, in nomine tantùm decepti. Est autem Attalia urbs Pamphyliæ maritima, Lyciæ finibus proxima: ideóque apud Stephanum Lyciæ attributa. Nam in Græco Stephano corruptè excusum est Λυδίας pro Λυκίας, quem crassissimum errorem miror non fuisse ab Erasmo animadversum, cùm Lydiæ littora ad occidentem exposita mari Ægeo, non parvo tractu absint à Lycia ac Pamphylia in Meridiem obversis.

26 *Antiochiam*, εἰς Ἀντιόχειαν. Græca scholia legunt εἰς Μίλητον, *Miletum*, sed perperàm.

27 *Per ipsos*, μετ' αὐτῶν. Hebr. בהם *bahem*. Nec enim μετὰ hoc loco propriè declarat σὺν, sed potiùs διὰ, id est, causam instrumentalem, cui solent Hebræi præpositiones adjungere, ut suprà, 13. 17, & Lucas proximo capite 15. 12. δι' αὐτῶν scribit. Malè ergò Vulg. & Erasmus interpretati sunt, *Cum illis*, & Castellio quoque nihilo meliùs convertit *Secum*. Sic Gallicè dicimus *frapper avec un baston* pro *d'un baston*. Sed accuratè distinguenda est causa instrumentalis & externa, ab interiore & verè sola efficiente causa, ut uni Deo in solidum gloria istius conversionis attribuatur, 1. Cor. 3. 7.

---

1 Ecclesia tandem etiam civili dissidio exercetur, orto à superbis & præfractis ingeniis malorum initio. Fuit autem prima contentio de Christi officio, solâne ipsius justitiâ per fidem apprehensâ justificati servemur, an verò Legis etiam observatione sit opus.
2 Ecclesiarum conventus ad opprimendas hæreses instituti, ad quos communi nomine certi homines mittebantur.

ΚΕΦ. ιε.

ΚΑὶ τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφοὺς, Ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει Μωϋσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι.

2 Γενομένης οὖν στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτοὺς, ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν, πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλὴμ, περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

3 Οἱ μὲν οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διήρχοντο τὴν Φοινίκην καὶ Σαμάρειαν, ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν· καὶ ἐποίουν χαρὰν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς.

4 Παραγενόμενοι δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε μετ' αὐτῶν.

5 Ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες, λέγοντες, Ὅτι δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως.

CAP. XV.

PORrò quidam qui descenderant à Judæa, docebant fratres, & *dicebant*, Nisi circumcidamini ritu Mosis, non potestis servari.

Ortâ igitur repugnantiâ & disceptatione non parvâ à Paulo ac Barnaba adversùs illos, constitutum fuit ut ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alii ex illis, ad Apostolos ac Presbyteros Hierosolymam, super hac quæstione.

Illi ergò deducti ab Ecclesia peragrarunt Phœnicem & Samariam, narrantes conversionem Gentium: & gaudio magno affecerunt omnes fratres.

Cùm autem pervenissent Hierosolymam, excepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis ac Presbyteris, & retulerunt quanta Deus per ipsos effecisset.

Sed (*aiebant*) quidam surrexerunt ex hæresi Pharisæorum qui crediderunt, dicentes quòd oporteat ipsos circumcidere, & *eis* mandare ut observent Legem Mosis.

CAP. XV.

ET quidam descendentes de Judæa docebant fratres, Quia nisi circumcidamini secundùm morem Moysi non potestis salvari.

Factâ ergò seditione non minimâ Paulo & Barnabæ adversùs illos, statuerunt ut ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alii ex illis ad Apostolos & Presbyteros in Jerusalem, super hac quæstione.

Illi ergò deducti ab Ecclesia, pertransibant Phœnicen & Samariam, narrantes conversionem Gentium: & faciebant gaudium magnum omnibus fratribus.

Cùm autem venissent Jerosolymam, suscepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis & senioribus annunciantes quanta Deus fecisset cum illis.

Surrexerunt autem quidam de hæresi Pharisæorum qui crediderunt, dicentes, Quia oportet circumcidi eos, præcipere quoque servare Legem Moysi.

---

1 *Quidam*, τινὲς. Nempe Cerinthus cum suis, ut testatur Epiph. κατὰ κηρινθιανῶν. ¶ *Mosis*, Μωϋσέως. Syrus legit, τοῦ νόμου, *legis*.

2 *Repugnantia*, στάσεως. id est, ἀνθιστάσεως. Vulg. & Erasmus, *Seditione*: & fateor στάσιν & πόλεμον sic à Plat. lib. 5. de repub. distingui, ut illa sit ἐπὶ τῷ οἰκείῳ, istud ἐπὶ τῷ ἀλλοτρίῳ: sed cùm & στάσεως & συζητήσεως vocabulum hîc videatur Paulo ac Barnabæ, idq; non sine magna ipsorum laude, tribui, nullo modo videtur huic loco convenire *seditionis* nomen. ¶ *Constitutum fuit*, ἔταξαν. Vulgata, *Statuerunt*. Vide suprà 13. 29. Quod autem hîc adjectum invenio in meo vetustissimo codice, etsi nolim temerè in contextum admittere, cùm id nusquam alibi inveniam, mirè tamen hunc locum illustrat. Est autem hujusmodi, Ἔλεγε γὰρ ὁ Παῦλος οὕτως μένειν καθὼς ἐπίστευσαν, διϊσχυριζόμενος. οἱ δὲ ἐληλυθότες ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, παρήγγειλαν αὐτοῖς, τῷ Παύλῳ καὶ

Βαρνάβᾳ

Βαρνάβᾳ καὶ τινὰς ἄλλους, ἀναβαίνειν πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλὴμ, ὅπως κριθῶσιν ἐπ᾽ αὐτῶν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Id est, *Paulus enim magnâ contentione dicebat ut sic manerent sicut crediderunt* (i. ut incircumcisi vocati circumcisionem non accerserent 1.Cor.7.18. & Gal.5.2.) *qui verò ex Hierosolymis advenerant denunciabant illis, Paulo* videlicet *& Barnabæ, & aliis quibusdam, ut ascenderent ad Apostolos & Seniores Hierosolymam, judicium sub illis super hac quæstione subituri*: id est judices illis ferebant Apostolos & Seniores Hierosolymitanos.

3 *Deducti*, προπεμφθέντες. Additi sunt ergò comites ab Ecclesia, nempe nè viderentur illi vel causam suam agere, vel ab Ecclesia Antiochena dissentire.

5 *Sed* aiebant, &c. ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως, &c. Hunc locum video omnes perinde interpretari acsi essent verba Lucæ, quasi cùm suam expeditionem narrarent Paulus ac Barnabas, insurrexerint qui circumcisionem urgerent. quod mihi non fit admodum probabile, sed potiùs illos, expositâ suâ expeditione, subjecisse controversiam illam Antiochiæ excitatam, cujus causâ ipsi Hierosolymam venerant. Puto igitur esse illorum verba, non Lucæ: ideóq; addidi verbum *Aiebant*, ut ostenderem transitionem esse ab obliqua oratione ad rectam, cujus simile exemplum exstat Luc.5.14. & 7.4, & 5. & infr.16.36. & 17.3. & Deut.2.13. Rursum tamen hîc habet aliquid ut in obliqua oratione positum meus vetustissimus codex: nempe, οἱ δὲ παραγγείλαντες αὐτοῖς ἀναβαίνειν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους, ἐξανέστησαν λέγοντες, Τινὲς ἀπὸ τῆς αἱρέσεως, &c. i. *Qui verò denunciarant illis ut ascenderent ad presbyteros, consurrexerunt dicentes, Quidam ex secta* (viz.) *Pharisæorum*. quasi videlicet ex adverso jam tum comparuerint, qui has turbas Antiochiæ excitarant: nisi potiùs hoc placeat ad adjunctos ipsis comites referri, quorum facta est mentio ver.3. Utcunq; sit autem res gesta, constat ex verbo συζητήσεως & ex verbis istis Petri, *Quid tentatis*, auditos esse ut par erat veritatis adversarios: sed apud Apostolorum & Presbyterorum consessum, non inter judices sedisse. ¶ *Ipsos*, αὐτούς. Gentes videlicet, de quibus egerant superiore capite v.7.

---

6 Συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου.

7 Πολλῆς δὲ συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ὑμεῖς ἐπίστασθε ὅτι ἀφ᾽ ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο, διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι.

8 Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ἡμῖν·

9 Καὶ οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν.

10 Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεὸν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι;

11 Ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστεύομεν σωθῆναι, καθ᾽ ὃν τρόπον κἀκεῖνοι.

12 Ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουον Βαρνάβα καὶ Παύλου ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι᾽ αὐτῶν.

13 Μετὰ δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτοὺς, ἀπεκρίθη Ἰάκωβος λέγων, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἀκούσατέ μου.

14 Συμεὼν ἐξηγήσατο καθὼς πρῶτον ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

15 Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν, καθὼς γέγραπται,

16 Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω, καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ ἀνορθώσω αὐτήν.

17 Ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐφ᾽ οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ᾽ αὐτοὺς, λέγει Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα.

Congregati sunt igitur Apostoli & Presbyteri ut dispicerent de hac re.

Cùm autem multa disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit eis, * Viri fratres, vos scitis Deum jampridem inter nos elegisse *me*, ut per os meum audirent Gentes sermonem Evangelii, & crederent.

Et ille cordium cognitor Deus præbuit eis testimonium, dato ipsis Spiritu sancto, sicut & nobis:

† Nihilque discrevit inter nos & illos, fide *ab ipso* purificatis cordibus eorum.

Nunc ergò quid tentatis Deum, ‖ ad imponendum jugum cervici discipulorum, quod néque patres nostri, neque nos portare valuimus?

Imò per gratiam Domini Jesu Christi credimus nos servatum iri, quemadmodum & illi.

Tacuit autem tota multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum, exponentes quanta Deus edidisset signa & prodigia per ipsos inter Gentes.

Postquam autem ipsi conticuissent, respondit Jacobus dicens, Viri fratres, audite me.

Symeon exposuit quomodo primùm Deus respexerit *Gentes*, ut sumeret ex ipsis populum nomini suo.

Et huic *rei* consonant verba Prophetarum: sicut scriptum est,

* Post hæc revertar, & restaurabo tabernaculum Davidis collapsum, & ruinas ejus restaurabo, & rursus erigam illud:

Ut requirant reliqui homines Dominum, & omnes Gentes super quas invocatum fuerit nomen meum, dicit Dominus qui facit hæc omnia.

Conveneruntque Apostoli & seniores videre de verbo hoc.

Cùm autem magna conquisitio fieret, surgens Petrus dixit ad eos, Viri fratres, vos scitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, per os meum audire Gentes verbum Evangelii & credere.

Et qui novit corda Deus, testimonium perhibuit, dans illis Spiritum sanctum sicut & nobis.

Et nihil discrevit inter nos & illos, fide purificans corda eorum.

Nunc ergò quid tentatis Deum, imponere jugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus?

Sed per gratiam Domini Jesu Christi credimus salvari, quemadmodum & illi.

Tacuit autem omnis multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum, narrantes quanta Deus fecisset signa & prodigia in Gentibus per eos.

Et postquam tacuerunt, respondit Jacobus dicens, Viri fratres audite me.

Simon narravit quemadmodum primùm Deus visitavit sumere ex Gentibus populum nomini suo.

Et huic concordant verba Prophetarum: sicut scriptum est,

Post hæc revertar, & readificabo tabernaculum David quod decidit, & diruta ejus readificabo, & erigam illud:

Ut requirant cæteri hominum Dominum, & omnes gentes super quos invocatum est nomen meum, dicit Dominus faciens hæc.

6 Res priùs in Apostolorum & Presbyterorum conventu, auditâ utrâque parte, disceptatur, deindè cum plebe communicatur.

* *Suprà* 10.30 & 11.13.

7 Deus ipse, in vocatione Gentium incircumcisarum, docuit fide absque legali cultu salutem constare.

† *Suprà* 10.43 1.*Cor*.1.2.

‖ *Matth*.23.4.

10 Petrus à cæremoniis ad Legem ipsam in genere transiens, docet si petenda esset à Lege salus, non autem à sola gratia in Jesu Christo, nullum fore servandum: quoniam Legem præstare nullus unquam potuit, nè ex Patriarchis quidem aut ipsis Apostolis.

12 Viva legitimi concilii effigies ubi sola Dei veritas regnat.

14 Gentium vocationem ex Dei verbo confirmat Jacobus Petro assentiens.

* *Amos* 9.11.

---

7 *Jampridem*, ἀφ᾽ ἡμερῶν ἀρχαίων. Heb. מִימֵי קֶדֶם *jeme kedem* pro quo Vulgata & Erasmus habent ad verbum, *A diebus antiquis*: quo genere dicendi significatur plerumq; tempus antiquissimum, ut Deut.4.32. & 32.7. hîc autem designantur quæ non ità multò post Stephani mortem acciderant. [¶ *Inter nos*, ἐν ἡμῖν. Heb. בָּנוּ *banu*, pro מִמֶּנּוּ *mimmennu*, *ex nobis*, ut vertit Arabs interpres, seu מִבֵּינֵנוּ *mibbenenu*, *Ex medio nostri*, id est ex hoc nostro cœtu. Ponitur enim sæpe בְּ, id est *In*, pro מִן *min*, vel בֵּין *ben*, ut 1.Paral.11.20. nisi malimus interpretari ἐν ἡμῖν, *nos*, ut Petrus plurali numero de se loquatur. Nam sic constituitur apud Hebræos verbum בָּחַר *bachar*. Vulg. ad verbum, *In nobis*, barbarè. Syrus autem interpres hoc non legit. Nonnulli ad loci ac personarum circumstantiam referunt: quasi hoc pertineat ad ἔθνη, vel ad verbum ἀκοῦσαι. ut sit hic sensus, Deus elegit ut per me Gentes audirent verbum Dei inter nos: vel, ut Gentes quæ inter nos sunt, ex me verbum Dei intelligerent. Sed hæc trajectio dura est, neque (ut opinor) ullo modo necessaria. Quidam etiam exponunt *inter nos*, Præsentibus seu testibus nobis: quæ sententia ut conveniret, videtur potiùs dicendum fuisse ἐν ὑμῖν, *inter vos*. Ego puto interpretationem illam quam secutus sum simplicissimam ac verissimam esse. Perinde enim est acsi diceret Petrus, Quid tam longâ disceptatione opus est? non verebor de meipso dicere quod verum esse omnes nostis, me videlicet ex hoc nostro cœtu ac numero delectum esse à Deo, ex cujus ore Gentes intelligerent & amplecterentur Evangelicam doctrinam. Itaque cùm *Inter nos* sive *Ex nobis* dicit Petrus, duodecim Apostolorum cœtum intelligit, qui videntur peculiariter ad eum diem fuisse circumcisioni destinati, sicut Paulus gentibus; eo duntaxat excepto quòd Petrus primitias Gentium obtulit Deo. Quamobrem distributionem illam provinciarum mundi inter duodecim Apostolos factam, cujus meminerunt veteres, puto vel commentitiam esse, vel, si modò fuit, certè Judæorum causâ fuisse institutam, aut certè factam post Hierosolymitanam hanc Synodum, cùm jam passim Gentes in regnum Dei irrumperent.] ¶ *Elegisse me*, ἐξελέξατο. Id est, habito inter nos delectu voluisse. Nam ἐκλέγεσθαι ponitur hoc loco ἀμεταβάτως: quod nè cui scrupulum injiceret, supplevimus pronomen, [quod etiam exprimit Arabica interpretatio.]

9 *Nihilque*, καὶ οὐδέν. In eo videlicet beneficio quod omnibus credentibus commune est, qualitate tamen non quantitate. ¶ *Fide ab ipso purificatis cordibus eorum*, πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν. Insignis locus quo Fides quâ justificamur & renovamur, & quæ proprium & peculiare donum est, à causa propriè efficiente, Patre videlicet in filio Mediatore per Spiritum sanctum discernitur, ut causa tantùm interior instrumentalis.

10 *Tentatis Deum*, πειράζετε τὸν Θεόν. Sic ubique Græci legunt, & Syrus quoque & Arabs interpretes. Hieronymus tamen, quâdam ad Augustinum epistolâ, non addit *Deum*, & certè mollior est orationis structura, nec sensui quidquam detrahitur si legatur, *Quid tentatis jugum imponere*.

12 *Tota multitudo*, πᾶν τὸ πλῆθος. Hic rursum habet aliquid vetustissimus meus codex observatione dignum, nempe, συγκατατιθεμένων δὲ τῶν πρεσβυτέρων τοῖς ὑπὸ τοῦ Πέτρου εἰρημένοις, ἐσίγησεν πᾶν, &c. id est, *Assentientibus autem Senioribus iis quæ à Petro dicta fuerant, tacuit tota multitudo*. *Multitudinis* autem nomine intellige non totam Ecclesiam, utpote quæ nondum esset tota advocata, sed totum Apostolorum & Seniorum cœtum, ut apparet suprà ex versu 6. quos ab Ecclesia distinguit versu 4. & mox versu 22. Fuit enim πρεσβυτέριον, quod postea demum ad totam Ecclesiam relatum est, sicut initio coram tota Ecclesia fuerat quæstio utrinque proposita, unde apparet quæ vera sit legitimæ & veræ Apostolicæ synodi ratio, ab omni tam ἀχλοκρατίᾳ quàm ὀλιγαρχίᾳ, ac multò etiam magis ab Antichristiana tyrannide procul remotæ. Itaque τὸ πλῆθος rectè convertit Syrus interpres כְּנוּשְׁתָּא *censcha*, id est *cœtum*, ut ἐκκλησίας עֵדְתָּא *hidathah*. ¶ *Quanta*, ὅσα, id est *qualia*, sive *quàm multa*. Pertinebat enim hoc maximè ad propositam quæstionem, & confirmandum Petri argumentum.

14 *Symeon*, Συμεών. Heb. שִׁמְעוֹן *Scimhon*, sicut etiam pleraque exemplaria scriptum habent 2.Pet.1,1. cùm aliis omnibus locis dicatur Σίμων, שִׁמְעוֹן *schimon*, *Simon*. Sed videtur à Græcis *Simon* pro *Simeon* corruptè dici, propterea quòd literam ע non possunt exprimere. Neque enim alioqui duo illa, Hebræa idem nomen declarare facilè concesserim. ¶ *Ex ipsis*, ἐξ ἐθνῶν. Antecedens priore loco omissum, positum est in posteriore, relativi loco, ex Hebræorum idiotismo, quem si serves, obscurior fiet oratio. ¶ *Nomini suo*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Heb. לִשְׁמוֹ *lischmo*.

Est autem ἀφαιρετικῶς dictum *Nomini suo* pro *Sibi*: aut huc respexit Jacobus, quòd Sancti à Christo cognominantur Christiani.

17 *Ut requirant*, ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν. Hebræa veritas habet, *Ut possideant reliquias Edom*. Sed idem sensus est, cùm eos demum possideat Ecclesia qui Dominum requirunt. Videntur tamen Græci interpretes pro אדום *edom* legisse אדם *adam*. Nonnulla præterea omissa sunt quæ in Græca editione exstant: sed ità tamen ut de sententia ipsa nihil detraxerit Lucas. ¶ *Reliqui homines*, οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων. Hellenismus, ut Plinius, *Nigras lanarum*, & *Degeneres canum* dixit. *Reliquos* autem *homines* vocat Gentes, ut explicatur altero membro hujus versiculi, populos videlicet omnes ultra illum veterem. ¶ *Super quas*, ἐφ' οὓς. Hebraismus: id est quæ à Christo Christianæ cognominatæ fuerint.

---

19 In rebus mediis hactenus communicandum cum fratrum infirmitate, ut eis concedatur discendi spatium.

22 In legitima Synodo, nec ii quibus permittitur judicium quicquam tyrannicè statuunt, nec communis cœtus tumultuosè se opponit sedentibus ex Dei verbo judicibus, nec dissimilis ratio observatur in significandis & stabiliendis quæ ità fuerint decreta.

24 Concludit Synodus Hierosolymitana labefactari animas ab iis qui salutem aliunde quàm ab uno Christo per fidem apprehenso petendam docent, undecunque sint profecti, & cujuscunque autoritatem suæ vocationis prætexant.

18 Γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ Θεῷ πάντα ἔργα αὐτοῦ.

19 Διὸ ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν.

20 Ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων, καὶ τῆς πορνείας, καὶ τοῦ πνικτοῦ, καὶ τοῦ αἵματος.

21 Μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει, ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος.

22 Τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι εἰς Ἀντιόχειαν σὺν τῷ Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ, Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Βαρσαβᾶν, καὶ Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς·

23 Γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε, Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοὶ, τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς, τοῖς ἐξ ἐθνῶν, χαίρειν.

24 Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, λέγοντες περιτέμνεσθαι, καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα·

Nota sunt Deo ab *omni* ævo omnia opera sua.

Quamobrem ego censeo non esse obturbandos eos qui ex Gentibus ad Deum se convertunt.

Sed ad eos scribendum ut abstineant à pollutis per simulacra, & scortatione, & suffocatis rebus, & sanguine.

Moses enim ab ætatibus antiquis oppidatim habet qui ipsum prædicent, cùm in synagogis per singula Sabbata legatur.

Tunc visum est Apostolis & Presbyteris cum tota Ecclesia delectos ex sese viros mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba, *nempe* Judam qui cognominabatur Barsabas, & Silam, viros primarios inter fratres:

Istis per eorum manum scriptis, Apostoli & Presbyteri & fratres, iis qui sunt Antiochiæ & in Syria & in Cilicia fratribus, qui *sunt* ex Gentibus, salutem.

Quoniam quosdam è nobis egressos audivimus vos turbasse verbis, labefactantes animas vestras, dicentes, *oportere vos* circumcidi, & servare Legem, quibus *hoc* non edixeramus.

Notum à seculo est Domino opus suum.

Propter quod ego judico non inquietari eos qui ex Gentibus convertuntur ad Deum:

Sed scribere ad eos ut abstineant se à contaminationibus simulacrorum, & fornicatione, & suffocatis, & sanguine.

Moyses enim à temporibus antiquis habet in singulis civitatibus qui eum prædicent in synagogis, ubi per omne Sabbatum legitur.

Tunc placuit Apostolis & Senioribus cum omni Ecclesia, eligere viros ex eis, & mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba, Judam qui cognominabatur Barsabas, & Silam, viros primos in fratribus:

Scribentes per manus eorum, Apostoli & seniores, fratres, iis qui sunt Antiochiæ, & Syriæ & Ciliciæ fratribus ex Gentibus, salutem.

Quoniam audivimus quia quidam ex nobis exeuntes turbaverunt vos verbis, evertentes animas vestras, quibus non mandavimus.

---

18 *Nota sunt*, &c. γνωστά. &c. Complutensis editio legit ἅ ἐστι γνωστὰ ἀπ' αἰῶνος αὐτῷ, i. *quæ sunt ei nota ab æterno*, sive *ab omni ævo*. Nam αἰὼν, id est עולם *holam*, hoc loco ità oportet explicare. Sensus autem est, causam non esse cur istâ legalium rituum abrogatione quisquam offendatur. Nam Deo sic visum esse, cui optima constet suorum consiliorum ratio. Vulg. *Notum est à seculo Domino opus suum*, γνωστὸν ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ κυρίῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, ut etiam legitur in meo vetustissimo codice.

19 *Censeo*, κρίνω. Vulgata, *Judico*, quod nimis imperiosum videri posset, nisi addatur, τὸ κατ' ἐμὲ, id est, *quod ad me attinet*, ut legisse liquet Irenæum citantem hunc locum, lib. 3. capite 12.

20 *A pollutis per simulacra*, vel ut Vulg. *A contaminationibus simulacrorum*, ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων. Id est ab idolothytis, ut postea nominantur in Epistola. Nec tamen hoc impedit quominus voce ἀλισγημάτων repetitâ ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, possimus hunc locum sic quoq; interpretari, *A pollutionibus idolorum, & scortationis, & suffocatorum & sanguinis*. ¶ *Et scortatione*, καὶ τῆς πορνείας. Vel, *& scortationis*, ut modò diximus. Vulgata suo more *fornicationem* dicere maluit. Cæterùm duæ hîc quæstiones occurrunt, de quibus in gratiam lectoris dicam quæ mea sit sententia. Primùm ergò quæritur cur nulla circumcisionis nec aliorum rituum legalium hîc fiat mentio, cùm eò usque sese demiserit Paulus, ut Judæos infirmos lucrifaceret, ut infrà 16. & 18. 18. & 21. 26. Respondeo diversam fuisse Judæorum ad Christum conversorum, & reliquorum populorum Evangelium amplexorum conditionem, quod ad infirmos conversos Judæos lucrifaciendos: sicut aliud fuit quærere an alii populi ad circumcisionem, & reliquos ritus veteris fœderis, recepto Christo essent adstringendi, quàm disceptare an Judæi ad Evangelium conversi, suos circumcidere, & legales adhuc ritus obire tenerentur. Non fuit autem de Judæis, sed de illis propriè in hac synodo quæsitum. Cæterùm extra controversiam est, neque illos ad legem nunquam illis impositam adstringi potuisse, neque Judæos ad abrogatam Christi adventu legem fuisse ampliùs obligatos. Sed tamen tantisper dum promulgatum esset Evangelium, (quod tempus mihi quidem videtur commodè & verè destructione templi, & totius politiæ Judaicæ abolitione definiri) dandum aliquid fuit Judæorum in his ritibus educatorum, & quibus Moses adhuc singulis sabbatis in synagogis, more majorum, proponebatur, infirmitati. Hæc autem συγκατάβασις in hac synodo (in qua non quousque Judæi Christiani aliis Judæis lucrifaciendis sese demittere tenerentur, sed quantum alios populos tribuere Judæis infirmis oporteret, disceptatum fuit) ad certa duntaxat capita fuit revocata, veluti necessaria, quoniam videlicet ad mutuum vitæ usum communem pertinebant in provinciis, ubi collectæ erant ex Judæis & aliis populis Ecclesiæ, & ubi nulla de aliis illis ritibus legalibus potuit controversia exoriri, quos non alibi quàm Hierosolymis exigere aut exercere poterant Judæi. Quousque verò Christiani Judæi aliis Judæis lucrifaciendis aut paulatim confirmandis de sua libertate aliquid in ipsius usu remittere tenerentur, multò certè longiùs & verbis docuit Apostolus & re ipsâ locis antè citatis, & 1. Cor. 9. 10. Altera est quæstio quid *Scortationis* nomine intelligatur. Cùm enim hîc de rebus per se liberis & concessis agatur, quibus tamen ex charitatis lege, & quatenus earum usus Judæis infirmis nocuisset, abstinendum esset, mirum est inter illas fieri mentionem Scortationis, quæ certè nunquam in Ecclesia fuit ἀδιάφορος. Respondetur hoc fuisse tribus aliis rebus adiaphoris adjectum, non quòd illarum similis sit scortatio, sed quòd ità corrupti essent in Græcia præsertim, & aliorum quoque populorum mores, ut scortari, sicut inquit Comicus, apud ipsos flagitium non esset. Sed hæc responsio mihi non satisfacit. Nam ea de re non legimus in Synodo quæsitum: & neque κατά τι, neque tantùm præsentis necessitatis causâ, ut illa tria, sed præcisè & ἁπλῶς scortatio inhibenda fuit, ut fecit Apostolus disertè 1. Cor. 6. disputationem ingrediens de recto Christianæ in rebus mediis libertatis usu. Hæc autem expositio fortassis in causa fuit diversæ collocationis hujus vocabuli. Nam hîc quidem secundo, in synodi verò Epistola quarto loco velut a reliquis separatum in Græcis codicibus nunc legitur. Contrà apud Nicephorum historiæ lib. 2. cap. 19. collocatur tertio loco ante *Suffocatum*. Apud Tertullianum autem libro De pudicitia, itidem ut hîc secundo loco ponitur, & ità quidem ut Tertullianus causæ suæ serviens, hunc ipsum ordinem his verbis observat, *Sufficit*, inquit, *& hic scrupulum esse mœchiæ, & fornicationi locum honoris sui, inter idololatriam & homicidium. Interdictum enim sanguinis multò magis humani intelligimus*. Hæc ille: à scopo quidem aberrans, cùm nulla hîc sit nisi rerum suâpte naturâ mediarum mentio: ex quo tamen illud observare licet, ut ex hoc loco sic etiam in Synodica epistola veteres codices secundo loco, non autem quarto, *scortationem* collocasse. Cùm igitur constet in hac Synodo de libertatis Christianæ in rebus antea quidem sub Lege inhibitis, postea verò per Christi beneficium concessis legitimo usu quæsitum & decisum fuisse, scortatio verò propriâ sui significatione nunquam in Ecclesia, imò nè inter honestos quidem homines, fuerit indifferens habita, mihi omnino videtur hoc loco Jacobus, & postea Synodus *scortationis* nomen, ex Prophetarum more, ad idololatriam transtulisse, non illam crassam & sine exceptione detestandam, sed quam illorum temporum & exortæ contentionis circumstantiæ requirebant. In hanc autem sententiam me deducit Paulus, hujus epistolæ Synodicæ optimus interpres, 1. Cor. 8, & 10. duas species constituens hujus interdicti: unam τῶν εἰδωλοθύτων, extra idolorum templum & sacrificia: alteram convivii in ipso idolorum templo, & ipsius sacrificii appendicem, sicut hîc distinguuntur ἀλισγήματα τῶν εἰδώλων, quæ in epistola vocantur εἰδωλόθυτα, ab ipsa πορνείᾳ, sive *scortatione*. Nam illa quidem citra infirmorum offensionem, ut licita, concedit Apostolus sine alia exceptione: accubitum autem in idoleo (qualem hîc, ut & cætera ejusmodi, nomine τῆς πορνείας, significari arbitror) damnat quidem usque adeò, ut neget quenquam posse mensæ Domini & mensæ Dæmoniorum esse participem, quo sensu hæc scortatio non magis est indifferens quàm altera illa, de qua hîc non agi contendo: sed tamen propter infirmos quoque fratres, hæc etiam convivia ut & alterum illorum εἰδωλοθύτων usum prohibet, 1. Cor. 8. 9. nempè nè conscientia ejus qui infirmus est hoc exemplo ad idem audendum instruatur: qua de re vitanda in hac Synodo quæsitum propriè fuit. ¶ *Et suffocatis rebus*, καὶ πνικτοῦ. Hoc non legit Irenæus l. 3. c. 12. neque Cyprianus lib. 3. ad Quirinum. Imò etiam rejicitur ab Ambrosio Gal. 2. quasi supposititium, acsi Judæi non ex divino

præcepto

præcepto sed ex traditione humana à suffocatis abstinuerint. Sed hoc verum non est, cùm præcepto fundendi sanguinis omnium animantium, & interdicto esu sanguinis, evidenter comprehendatur suffocatorum & morticinorum interdictum. Tertullianus quoque Apolog.cap.9. meminit quidem & suffocati & morticini, sed ut in esu sanguinis prohibito comprehensorum: & in lib. De pudicitia, tria tantùm hic vetita commemorat. Reperitur tamen in Græcis omnibus, & tum apud Arabem, tum apud Syrum interpretem: & verisimile est, quamvis non necessariò, fuisse hoc expressum. Qui verò hæc duo connectentes verterunt *à suffocato sanguine*, ut citatur hic locus apud Augustinum in Speculo, nullâ nituntur ratione. Cæterùm in vetustissimo meo codice & duobus aliis manuscriptis, ut & apud Irenæum loco antea citato, & Cyprianum in extremo lib.3.ad Quirinum, additur καὶ ὅσα μὴ θέλουσιν αὐτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖν, id est, *Quæcunque sibi nolint fieri, aliis nè faciant*, quæ sententia latiùs quidem patet, sed est tamen ejus συγκαταβάσεως fundamentum, de quâ hic agitur.

21 *Oppidatim*, κατὰ πόλιν. Subauditur πᾶσαν, quod additur infrà 36. Vide suprà 3.46.

22 *Primarios*, ἡγουμένους. Id est in existimatione habitos, utpote Ecclesiastico munere fungentes, ut major esset legationis dignitas. Iidem alibi vocantur πρεσβύτεροι, quæ omnia sunt ordinis non gradûs nomina collegarum respectu.

23 *Per eorum manum*, διὰ χειρὸς αὐτῶν. Id est quæ ipsis committerentur Antiochiam perferenda. ¶ *Scriptis*, γράψαντες. Hæc participia respondent τῷ לאמר Hebræorum, & ità excusatur solœcophanes. ¶ *Et fratres*, καὶ ἀδελφοί. Vulg. omittit copulam, idque perperàm. Distinguuntur enim hic manifestè Apostoli & Seniores à reliquo cœtu, cùm tamen omnium communi sententiâ & nomine scribatur epistola, re videlicet totâ post antegressum πρεσβυτέριον Apostolorum & Seniorum, in communi totius Ecclesiæ cœtu ratâ habitâ.

24 *Labefactantes*, ἀνασκευάζοντες. Vulgata, *Evertentes*, ἀνατρέποντες. Est autem illud contrarium τῷ κατασκευάζειν καὶ οἰκοδομεῖν: hoc verò τῷ ἐγείρειν, quod utrumque frequenter apud Apostolum occurrit. ¶ *Dicentes*, λέγοντες. Vulgata totum hoc usque ad, *Quibus non ediximus*, non legit. quod tamen apud Irenæum & Oecumenium exstat, & tum in Syra, tum in Arabica interpretatione. ¶ Hoc *non ediximus*, οὐ διεστειλάμεθα. Generaliter est istud accipiendum, ut istos appareat falsò prætexuisse doctrinæ illi suæ Apostolorum nomen, quasi essent ab ipsis Antiochiam missi. Alibi verò τὸ διαστέλλεσθαι ad certam speciem mandati refertur, quâ nimirum aliquid interdicitur, quod etiam huic loco non malè convenit, si spectetur quod isti docebant & in ore habebant, nempe, *Nè attigeris, nè gustaris, nè contrectaveris*, Col.2.21.

25 Ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας πέμψαι πρὸς ὑμᾶς σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ,

26 Ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

27 Ἀπεστάλκαμεν οὖν Ἰούδαν καὶ Σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά.

28 Ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων·

29 Ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε. Ἔρρωσθε.

30 Οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες ἦλθον εἰς Ἀντιόχειαν· καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν.

31 Ἀναγνόντες δὲ, ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει.

32 Ἰούδας τε καὶ Σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ ἐπεστήριξαν.

33 Ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους.

34 Ἔδοξε δὲ τῷ Σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ.

35 Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι, μετὰ καὶ ἑτέρων πολλῶν, τὸν λόγον τοῦ Κυρίου.

36 Μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε Παῦλος πρὸς Βαρνάβαν, Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πῶς ἔχουσι.

37 Βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπαραλαβεῖν τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μάρκον·

38 Παῦλος δὲ ἠξίου, τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον.

39 Ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς, ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων· τόν τε Βαρνάβαν παραλαβόντα τὸν Μάρκον, ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον·

40 Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σίλαν ἐξῆλθε, παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν.

41 Διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν, ἐπιστηρίζων τὰς ἐκκλησίας.

Visum est nobis concorditer coactis delectos viros mittere ad vos cum dilectis nostris Barnaba & Paulo,

Hominibus qui exposuerunt animas suas pro nomine Domini nostri Jesu Christi.

Misimus ergò Judam & Silam, qui & ipsi *vobis* eadem verbis renunciarent.

Visum est enim Spiritui sancto ac nobis, nequid amplius imponeremus vobis onus præter necessaria ista:

Videlicet ut abstineatis ab iis quæ sunt immolata simulacris, & sanguine, & suffocato, & scortatione: à quibus si vobis caveritis, bene agetis. Valete.

Illi igitur dimissi venerunt Antiochiam: & congregatâ multitudine reddiderunt epistolam.

Quâ cùm legissent, gavisi sunt super ea exhortatione

Judas quoque & Silas, cùm essent & ipsi Prophetæ, multo sermone adhortati sunt, & confirmarunt fratres.

Cùm autem egissent *illic* aliquandiu, dimissi sunt cum pace à fratribus ad Apostolos.

Silæ tamen visum est ibi manere.

Paulus autem & Barnabas commorati sunt Antiochiæ, docentes & evangelizantes, cum aliis etiam multis, sermonem Domini.

Post aliquot autem dies dixit Barnabæ Paulus, Reversi invisamus fratres nostros oppidatim in quibus annunciavimus sermonem Domini, *cognituri* quomodo *se* habeant.

Barnabæ verò consilium erat assumere secum Johannem qui vocabatur Marcus.

Paulus autem æquum censebat, eum non simul assumere qui abscessisset ab ipsis ex Pamphylia, nec eorum comes in illo opere fuisset.

Orta igitur fuit exacerbatio, adeò ut alter ab altero abscesserint: & Barnabas assumto Marco navigarit in Cyprum:

Paulus verò allecto Sila abiit commendatus gratiæ Dei à fratribus.

Peragravítque Syriam ac Ciliciam confirmans Ecclesias.

Placuit nobis collectis in unum, eligere viros, & mittere ad vos cum charissimis nostris Barnaba & Paulo,

Hominibus qui tradiderunt animas suas pro nomine Domini nostri Jesu Christi.

Misimus ergò Judam & Silam, qui & ipsi vobis verbis referent eadem.

Visum est enim Spiritui sancto & nobis, nihil ultra imponere vobis oneris quàm hæc necessaria:

Ut abstineatis vos ab immolatis simulacrorum, & sanguine, & suffocato, & fornicatione: à quibus custodientes vos, bene agetis. Valete.

Illi ergò dimissi descenderunt Antiochiam: & congregatâ multitudine tradiderunt epistolam.

Quâ cùm legissent, gavisi sunt super consolatione.

Judas autem & Silas, & ipsi cùm essent Prophetæ, verbo plurimo consolati sunt fratres, & confirmaverunt.

Facto autem ibi aliquanto tempore, dimissi sunt cum pace à fratribus ad eos qui miserant illos.

Visum est autem Silæ ibi remanere.

Paulus autem & Barnabas demorabantur Antiochiæ, docentes & evangelizantes, cum aliis pluribus, verbum Domini.

Post aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus, Revertentes visitemus fratres per universas civitates in quibus prædicavimus verbum Domini, quomodo se habeant.

Barnabas autem volebat secum assumere & Johannem qui cognominabatur Marcus.

Paulus autem rogabat eum, ut qui discessisset ab eis de Pamphylia, & non isset cum eis in opus, non debere recipi.

Facta est autem dissensio, ità ut discederent ab invicem: & Barnabas quidem assumto Marco navigaret Cyprum:

Paulus verò electo Sila profectus est, traditus gratiæ Dei à fratribus.

Perambulabat autem Syriam & Ciliciam, confirmans Ecclesias.

28 Ea demum est legitima Synodus cui Spiritus sanctus præest.

29 Charitas etiam in rebus per se mediis est necessaria.

30 Omnium interest quid tenendum sit certò cognóscere: nedum ut Ecclesiam oporteat nihil sciendo pendere ex quorundam placitis.

36 Ecclesiæ nisi assiduè excolantur, facillimè degenerant, ideóque institutæ fuerunt tum synodi, tum etiam inspectiones.

37 Triste dissidii inter optimos & conjunctissimos viros exemplum, non tamen de rebus profanis aut privatis, neque de doctrina.

39 Deus quidem suorū etiam delictis ad Ecclesiæ suæ ædificationem utitur, sed tamen in optimis etiam causis cavendum, nè ultra modum effervescamus.

26 *Jesu Christi*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vetustissimus meus codex addit εἰς πάντα πειρασμὸν, *Omni experimento*, sive *explorationi*, quod Gallicè dixeris, *à toute espreuue*.

28 *Necessaria ista*, τῶν ἐπάναγκες τούτων. Id est, ad quæ nos adigit præsens necessitas, nempe quòd aliter non possint Judæi lucrifieri, non quòd ista per se ad salutem requirerentur. Itaque istud non fuit leges conscientiæ imponere, neque Judaismum revehere. Et quo jure sibi vindicant Apostolicam successionem & autoritatem, qui nè nunc quidem desinunt conscientias infirmorum suis traditionibus obruere?

29 *Et scortatione*, καὶ πορνείας. Tertullianus in tractatu De pudicitia, ità citat hunc locum, ut huic secundum gradum tribuat, qua de re diximus suprà vers.20. ¶ *A quibus*, ἐξ ὧν, pro ἀφ' ὧν, ut habet meus vetustissimus codex. Cæterùm in Complutensi editione, tribus manuscriptis codicibus, & meo vetustissimo, ante ista reperiuntur, καὶ ὅσα μὴ θέλετε ἑαυτοῖς γίνεσθαι, ἑτέρῳ μὴ ποιεῖν, *& quæ vobis fieri nolitis, alteri non facite*, de quibus diximus suprà 20. ¶ *Bene agetis*, εὖ πράξετε. Irenæi interpres addit, *Ambulantes in Spiritu sancto*, πορευόμενοι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, quæ in vetustissimo etiam codice meo leguntur, eo excepto quòd φερόμενοι scribitur, id est *Versantes*. ¶ *Valete*, ἔρρωσθε. Syrus interpres addit במרן *bemarran, in Domino nostro*.

30 *Multitudine*, τὸ πλῆθος. i. ἐκκλησίᾳ πάσῃ, *Ecclesiâ totâ*, sive ut vertit Syrus interpres, *Toto populo*. Nec enim adhuc ad se omnia pertraxerant nati postea Episcopi, nè tunc quidem Ecclesiis noti.

32 *Prophetæ*, προφῆται. Id est Doctores in Ecclesia Hierosolymitana, à qua mittebantur cum mandatis ipsorum muneri convenientibus. ¶ *Adhortati sunt*, παρεκάλεσαν. Vel, *Consolati sunt*, ut etiam in superiore versiculo παράκλησιν possumus interpretari *Consolationem*, vel *Adhortationem*.

33 *Egissent aliquandiu*, ποιήσαντες χρόνον. De verbo ποιεῖν in hac phrasi diximus Matth.20.12. χρόνον autem dicunt Græci absolutè, pro tempore non parvo, sed tamen indefinito. Mihi verò non videtur aliud valere quàm χρόνον τινὰ, vel ἐπὶ χρόνον. Vide infrà 18.23. ¶ *Cum pace*, μετ' εἰρήνης. Hebraicè בשלום *beschalom*, id est fratribus bene illis precantibus, & cum bona Ecclesiæ venia. Hæc autem refero non ad illorum profectionem, sed dimissionem: nè cogamur synecdochen hîc constituere. Venit ergò uterque discedendi veniam petiturus ab Ecclesia: quæ cùm eos benignè à se dimisisset, & ipsi jam profecturi viderentur, Silas tamen mansit Antiochiæ, certis de causis nimirum mutato consilio, quamvis illas Lucas non explicet. ¶ *Ad Apostolos*, πρὸς τοὺς ἀποστόλους. Vulg. *Ad eos qui miserant illos*, πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας αὐτοὺς, ut scribitur etiam in vetustissimo meo codice: & puto sic declarari hoc loco, per *Apostolos* intelligi generaliter Ecclesiam Hierosolymitanam, non illos peculiariter sic vocatos, qui tunc fortasse pauci erant Hierosolymis, ac fortasse præter Jacobum nulli. siquidem ista sic satis diu post illam synodum habitam gesta sunt.

35 *Paulus autem*, Παῦλος δὲ. Si cum Vetere interprete & Erasmo

Erasmo convertas, *Paulus autem*, ista non admodum videbuntur cohærere: sed si præcedenti versiculo adjeceris quod in uno codice scriptum invenimus, pulchrè omnia cohærebunt: ista videlicet, μόνος δὲ Ἰούδας ἐπορεύθη, *Solus verò Judas profectus est.*

36 Cognituri *quomodo se habeant*, πῶς ἔχουσι. Supplevi, ut rudioribus consulerem, quod prætermissum reddebat sententiam obscuriorem, quamvis in communi sermone multa ejusmodi soleant usurpari. Sic Dido apud Virgilium,

—equidem per littora certos
Dimittam, & Libyæ lustrare extrema jubebo,
Si quibus ejectus sylvis aut urbibus errat.

Consilium erat, ἐβουλεύσατο. In duobus codicibus legimus ἐβούλετο, *volebat*, & quidem rectiùs, ut opinor.

38 *Æquum censebat non assumere*, ἠξίου μὴ συμπαραλαβεῖν. vel, *ut rem æquam postulabat*. Vulg. *Rogabat non debere recipi*, barbarè & obscurè. Erasmus, *Nolebat ut adjungeretur ei*, & in meo vetustissimo codice legitur οὐκ ἐβούλετο.

39 *Orta igitur fuit exacerbatio*, ἐγένετο οὖν παροξυσμός. Vel, Tanta *igitur fuit animorum exacerbatio*. Vulg. maluit παροξυσμὸν vertere *Dissentionem*, non satis expressè: quo nomine cùm meritò reprehendatur ab Erasmo, miror cur *acrem disceptationem* maluerit interpretari. Nam nè hoc quidem Græcis respondet.

41 *Ecclesias*, τὰς ἐκκλησίας. In meo vetustissimo codice hæc adjiciuntur, παραδιδοὺς τὰς ἐντολὰς τῶν πρεσβυτέρων, ut in Latinis nonnullis libris, *præcipiens custodire præcepta Apostolorum & Seniorum*, quæ videntur repetita ex capite sequente vers. 4.

---

* Rom. 16. 21. Phil. 2. 19. 1. Thess. 3. 2.
1 Timotheum nè Paulus quidem ipse, nisi idoneo testimonio probatum, ad ministerium assumsit.
3 Timotheus non absolutâ necessitate, sed propter temporis circumstantiam ad lucrifaciendos Judæos circumciditur.
4 Servanda in rebus mediis charitas, tum ut infirmis, tum ut Ecclesiæ paci consulatur.
6 Deus sua momenta constituit patefaciendæ suæ veritati, ut sit prorsus gratuita tum electio, tum vocatio.
9 Evangelii ministri ii sunt per quos Dominus pereuntibus opitulatur.
10 Sancti non temerè visionibus quibusvis crediderunt.
13 Deus à mulierculæ conversione suum in Macedonia regnum auspicatus, ostendit nullam esse in Evangelio personarum acceptionem.
14 Dominus quidem unus cor aperit, sed ad audiendum verbum quod prædicatur.
15 Exemplum sanctæ matrisfamilias.
16 Satan sese in Angelum lucis transformans tentat per cuniculos irrepere, sed à Paulo palàm impeditus ejicitur.

ΚΕΦ. ις′.

Κατήντησε δὲ εἰς Δέρβην καὶ Λύστραν· καὶ ἰδοὺ μαθητής τις ἦν ἐκεῖ ὀνόματι Τιμόθεος, υἱὸς γυναικός τινος Ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ Ἕλληνος·

2 Ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν.

3 Τοῦτον ἠθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν· καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτὸν, διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις· ᾔδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι Ἕλλην ὑπῆρχεν.

4 Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.

5 Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ᾽ ἡμέραν.

6 Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ.

7 Ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν, ἐπείραζον κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι· καὶ οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα Ἰησοῦ.

8 Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν, κατέβησαν εἰς Τρῳάδα.

9 Καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ Παύλῳ· Ἀνήρ τις ἦν Μακεδὼν ἑστὼς, παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ λέγων, Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν, βοήθησον ἡμῖν.

10 Ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς.

11 Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρῳάδος, εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθρᾴκην, τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν·

12 Ἐκεῖθέν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις, κολωνία. ἦμεν δὲ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς.

13 Τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι· καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναιξί.

14 Καί τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπωλις πόλεως Θυατείρων, σεβομένη τὸν Θεὸν, ἤκουεν· ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν, προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου.

15 Ὡς δὲ ἐβαπτίσθη, καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε, λέγουσα, Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου, μείνατε. Καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς.

16 Ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν εἰς προσευχὴν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος, ἀπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς, μαντευομένη·

CAP. XVI.

Devenit autem Derben & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat illic nomine * Timotheus, filius mulieris cujusdam Judææ fidelis, patris autem Græci.

Huic dabant testimonium fratres qui Lystris erant & Iconii.

Eum *itaque* voluit Paulus secum proficisci: & assumtum eum circumcidit, propter Judæos qui in illis locis erant: sciebant enim omnes Patrem ejus Græcum esse.

Prout autem pertransibant urbes, tradebant eis observanda placita illa quæ decreta fuerant ab Apostolis & Presbyteris qui Hierosolymis erant.

Itaque Ecclesiæ confirmabantur fide, & exuberabant numero quotidie.

Phrygiâ autem peragratâ & Galaticâ regione, prohibiti à Spiritu sancto loqui sermonem *Dei* in Asia,

Cùm venissent in Mysiam, tentabant ire versùs Bithyniam: sed non sivit eos *ire* Spiritus Jesu.

Præteritâ igitur Mysiâ, descenderunt Troada.

Et visum per noctem conspectum est Paulo: Vir Macedo quidam adstabat precans eum, & dicens, Transiens in Macedoniam, succurre nobis.

Ut autem hoc visum vidit, statim studuimus abire in Macedoniam, collatis argumentis colligentes quòd advocasset nos Dominus ut eis evangelizaremus.

Provecti igitur Troade, rectum cursum tenuimus Samothracen, & sequenti die Neapolin:

Et illinc Philippos, quæ est prima hujus partis Macedoniæ urbs, colonia. Commorati sumus autem in ea urbe aliquot dies.

Et die Sabbati egressi sumus ex urbe ad flumen, ubi solebat esse oratio: & cùm consedissemus, allocuti sumus mulieres quæ convenerant.

Quædam autem mulier nomine Lydia, quæ purpuram vendebat, ex urbe Thyatirorum, Deum colens, *nos* audivit: cujus Dominus adaperuit cor ut attenderet iis quæ dicebantur à Paulo.

Cùm autem baptizata esset & domus ejus, rogavit *nos*, dicens, Si judicastis me fidelem esse Domino, ingressi domum meam, manete. Et adegit nos.

Factum est autem proficiscentibus nobis ad orationem, ut ancillula quædam habens spiritum Pythonis, occurreret nobis, quæ quæstum magnum præbebat dominis suis vaticinando.

CAP. XVI.

Pervenit autem in Derben & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris cujusdam Judææ fidelis, patre Gentili.

Huic testimonium bonum reddebant qui in Lystris erant & Iconio fratres.

Hunc voluit Paulus secum proficisci: & assumens circumcidit eum, propter Judæos qui erant in illis locis: sciebant enim omnes quòd pater ejus erat Gentilis.

Cùm autem pertransirent civitates, tradebant eis custodire dogmata quæ erant decreta ab Apostolis & senioribus qui erant Jerosolymis.

Et Ecclesiæ quidem confirmabantur fide, & abundabant numero quotidie.

Transeuntes autem Phrygiam & Galatiæ regionem, vetati sunt à Spiritu sancto loqui verbum in Asia:

Cùm venissent autem in Mysiam, tentabant ire in Bithyniam: & non permisit eos Spiritus Jesu.

Cùm autem pertransissent Mysiam, descenderunt Troadem.

Et visio per noctem Paulo ostensa est: Vir Macedo quidam erat stans & deprecans eum, & dicens, Transiens in Macedoniam adjuva nos.

Ut autem visum vidit, statim quæsivimus proficisci in Macedoniam, certi facti quòd vocasset nos Deus evangelizare eis.

Navigantes autem à Troade, recto cursu venimus Samothraciam: & sequenti die Neapolim:

Et indè Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ civitas, colonia. Eramus autem in hac urbe diebus aliquot consistentes.

Die autem Sabbatorum egressi sumus foras portam, juxta flumen, ubi videbatur oratio esse: & sedentes loquebamur mulieribus quæ convenerant.

Et quædam mulier nomine Lydia, purpuraria civitatis Thyatirenorum, colens Deum, audivit: cujus Dominus aperuit cor intendere iis quæ dicebantur à Paulo.

Cùm autem baptizata esset, & domus ejus, deprecata est, dicens, Si judicastis me fidelem Domino esse, introite in domum meam, & manete. Et coegit nos.

Factum est autem euntibus nobis ad orationem, puellam quandam habentem spiritum Pythonem obviare nobis, quæ quæstum magnum præstabat dominis suis divinando.

---

1 *Devenit autem*, κατήντησε δὲ, &c. Hîc rursum vetustissimus meus codex habet, Διελθὼν τὰ ἔθνη ταῦτα, κατήντησεν εἰς Δέρβην, *Peragratis autem istis gentibus, pervenit Derben.* Est autem Derbe Isauriæ civitas.

4 *Placita illa*, δόγματα, illa videlicet quorum antè facta est mentio. Neque enim *dogmatum* appellatione doctrina ipsa hoc loco intelligitur, nec etiam ritus cæremoniales, ut Ephes. 2. 15. ¶ *Ab Apostolis & Presbyteris*, ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ πρεσβυτέρων. At non à Petro ut Papa œcumenicô: non à Jacobo, non denique ab uno quopiam.

5 *Exuberabant*, ἐπερίσσευον. Vel, *Augebantur*. Vulg. & Erasmus, *Abundabant*. malè hoc quidem loco.

6 *Sermonem*, τὸν λόγον. Meus vetustissimus codex addit τοῦ Θεοῦ, *Dei*, adstipulante quoque Syrâ & Arabicâ interpretatione. ¶ *In Asia*, ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Asiam intellige propriè dictam, eámque non totam fortasse.

7 *Spiritus Jesu*, τὸ πνεῦμα Ἰησοῦ. Sic restituo non modò trium manuscriptorum & vetustissimi mei codicis, itidémque Syræ & Arabicæ, veterísque Latinæ interpretationis, sed etiam expressâ Cyrilli autoritate fretus lib. Thesauri 2. cap. 4. & 12. cap. 12. sicut Spiritum Christi nominat Apostolus, Rom. 8. 9.

8 *Troada*, εἰς Τρῳάδα. Syrus *Troada* pro regione accipit, neq; id immeritò, cùm ità soleat frequentiùs usurpari. Hîc tamen pro urbe accipi, quæ, teste Plinio, Antigonia quoque & Alexandria dicta fuit, (antiquæ videlicet Trojæ reliquiæ) constat ex eo quòd mox indè solvisse dicuntur, & ex historia quæ scribitur infrà 20. 6.

10 *Collatis argumentis colligentes*, συμβιβάζοντες. Plato in Hippia minore ἀνασκοπῶ καὶ συμβιβάζω τὰ λεγόμενα: qui locus à doctissimo viro Joach. Camerario citatus, optimè declarat hujus verbi translatitiam significationem. Nam propriè illud ipsum significat quod Gallis *adjuster*, ut exposuimus suprà 9. 22. & ità usurpatur à Paulo Ephes. 4. 16. & Col. 2. 19. Itaque mihi non satisfacit Budæus qui συμβάλλοντες interpretatur, *Conjicientes*. Vulg. verò & Erasmus multò minùs, qui συμβιβάζοντες exponunt *Certi facti*, id est πληροφορηθέντες, vel συμβιβασθέντες, pro quo tamen potiùs dicendum fuerat *Certiores facti*.

11 *Neapolin*, εἰς Νεάπολιν. Ridiculum est quod de Cariæ Neapoli quidam tradidit hoc loco, cùm hæc manifestè appareat ad Neapolin illam pertinere quæ proxima est Philippis, in ipso Thraciæ ac Macedoniæ confinio.

13 *Solebat*, ἐνομίζετο. id est ubi de more ac consuetudine haberi consueverant conventus. Vetus autem interpres deceptus hujus verbi variâ significatione convertit *Videbatur*, id est ἐδόκει, ut etiam legitur in illo meo vetustissimo codice, quasi Paulus conjecerit ibi convenire consuevisse Judæos ad precandum, unde factum ut quas Judæi vocabant *Synagogas* à conventu, postea dicere cœperint ab usu precandi, minùs invidioso nomine, προσευχὰς, utì vocantur à Philone in legatione ad Caium.

14 *Quæ purpuram vendebat*, πορφυρόπωλις, id est, πορφύραν πωλοῦσα. Ideo singulari numero dicere malui *purpuram*, nequis de purpuris piscibus hîc agi putet.

16 *Ancillula quædam*, παιδίσκην τινά. Vulg. *Puella quædam*. sed conditionem non ætatem designari apparet ex eo quòd mox fiat mentio dominorum. ¶ *Pythonis*, Πύθωνος. Epitheton Apollinis

qui

qui responsa daret petentibus, ὅθεν τὸ πυθώνειν. unde Apollo Pythius, qui & Delphicus, à loco illo celebri dicebatur, cui etiam nomen fuit Pytho, quem Græci interpretes aliquoties in Bibliis ἐγγαστρίμυθον sunt interpretati, quòd ex obsessarum muliercularum ventre oracula soleret edere. Hebræi non prorsus dissimili ratione videntur אב *ob* & אובות *oboth* istud dæmonium vocare, quòd mulierum eo dæmone correptarum ventres instar utris intumescerent.

17 Αὕτη κατακολουθήσασα τῷ Παύλῳ καὶ ἡμῖν, ἔκραζε, λέγουσα, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι, δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσὶν, οἵτινες καταγγέλλουσιν ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας.

18 Τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος, καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύματι εἶπε, Παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξελθεῖν ἀπ' αὐτῆς. Καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ.

19 Ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας.

20 Καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς εἶπον, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες·

21 Καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, Ῥωμαίοις οὖσι.

22 Καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ' αὐτῶν· καὶ οἱ στρατηγοὶ περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν.

23 Πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγὰς ἔβαλον εἰς φυλακὴν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς.

24 Ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφὼς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακὴν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον.

25 Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σίλας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν· ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι.

26 Ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου· ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι, καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη.

27 Ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαιραν ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους·

28 Ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ Παῦλος, λέγων, Μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακόν· ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐνθάδε.

29 Αἰτήσας δὲ φῶτα εἰσεπήδησε, καὶ ἔντρομος γενόμενος προσέπεσε τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ.

30 Καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω, ἔφη, Κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ;

31 Οἱ δὲ εἶπον, Πίστευσον ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου.

32 Καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

33 Καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν· καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα.

34 Ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, παρέθηκε τράπεζαν, καὶ ἠγαλλιάσατο πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ Θεῷ.

35 Ἡμέρας δὲ γενομένης ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους, λέγοντες, Ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.

36 Ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν Παῦλον, Ὅτι ἀπεστάλκασιν οἱ στρατηγοὶ ἵνα ἀπολυθῆτε· νῦν οὖν ἐξελθόντες, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.

37 Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη πρὸς αὐτοὺς, Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀκατακρίτους, ἀνθρώπους Ῥωμαίους ὑπάρχοντας ἔβαλον εἰς φυλακὴν, καὶ νῦν λάθρᾳ ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν; Οὐ γάρ· ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ ἡμᾶς ἐξαγαγέτωσαν.

38 Ἀνήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα· καὶ ἐφοβήθησαν ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσι.

39 Καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτοὺς, καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως.

40 Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς εἰσῆλθον εἰς τὴν Λυδίαν· καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς, παρεκάλεσαν αὐτοὺς, καὶ ἐξῆλθον.

Hæc subsecuta Paulum ac nos, clamabat, dicens, Isti homines, servi sunt Dei illius altissimi, qui annunciant vobis viam salutis.

Hoc autem fecit ad multos dies. sed molestè ferens Paulus, & sese convertens, spiritui illi dixit, Mando tibi per nomen Jesu Christi ut exeas ab ea. Exiit igitur eodem illo momento.

Videntes autem illius *ancillulæ* domini abiisse spem quæstus sui, prehensum Paulum & Silam traxerunt in forum ad magistratus.

Et cùm pertraxissent eos ad prætores, dixerunt, Homines isti conturbant civitatem nostram cùm sint Judæi:

Et annunciant ritus quos non licet nobis recipere, neque usurpare, cùm simus Romani.

Unà verò insurrexit turba adversùs eos: & prætores diruptis eorum vestibus jusserunt eos virgis cædi.

Et cùm multas plagas eis imposuissent, conjecerunt *eos* in carcerem, additis mandatis commentariensi ut tutò eos asservaret.

Qui tali accepto mandato, conjecit eos in intimum carcerem, & pedes eorum adstrinxit numellâ.

Mediâ autem nocte orantes Paulus & Silas hymnos canebant Deo: & qui vincti erant exaudiebant eos.

Repentè verò terræ motus magnus exstitit, ità ut quaterentur fundamenta carceris: & illico apertæ sunt omnes fores, & omnium vincula laxata.

Expergefactus autem commentariensis, cùm videret fores carceris apertas, stricto gladio erat seipsum interfecturus, existimans vinctos effugisse:

Clamavit verò Paulus voce magnâ, dicens, Nequid feceris tibiipsi mali: omnes enim hîc sumus.

Is autem petito lumine irrupit, & tremefactus accidit Paulo & Silæ *ad pedes*.

Et productis ipsis foràs, ait, Domini, quid me oportet facere ut servar?

At illi dixerunt, Crede in Dominum Jesum Christum, & servaberis tu ac domus tua.

Et locuti sunt ei sermonem Domini, & omnibus qui erant domi ipsius.

Ipse verò illis assumptis eâ ipsâ horâ noctis, lavit *eorum* plagas: & baptizatus est ipse & omnes *domestici illius* illico.

Et ipsis deductis domum suam, apposuit mensam: & exsultavit quòd cum universa domo sua credidisset Deo.

Die autem exorto, prætores miserunt viatores qui dicerent, Dimitte homines illos.

Renunciavit autem commentariensis hos sermones Paulo, Miserunt, *inquit*, præfecti ut dimittamini: nunc igitur egressi, ite in pace.

Paulus autem dixit eis, Cæsos nos publicè, indictâ causâ, cùm simus Romani, conjecerunt in carcerem, & nunc clàm nos ejiciunt? non profectò: sed veniant ipsi, & nos educant.

Renunciarunt autem prætoribus viatores verba ista: metuerúntque audito eos Romanos esse.

Et venientes precati sunt eos, & eductos rogarunt ut egrederentur ex urbe.

Egressi autem è carcere introierunt ad Lydiam: & visis fratribus, consolati sunt eos, & egressi sunt *ex urbe*.

Hæc subsecuta Paulum & nos, clamabat, dicens, Isti homines servi Dei excelsi sunt, qui annunciant vobis viam salutis.

Hoc autem faciebat multis diebus. dolens autem Paulus, & conversus, spiritui dixit, Præcipio tibi in nomine Jesu Christi exire ab ea. Et exiit eâdem horâ.

Videntes autem domini ejus quia exivit spes quæstûs eorum, apprehendentes Paulum & Silam, perduxerunt in forum ad principes.

Et offerentes eos magistratibus dixerunt, Hi homines conturbant civitatem nostram, cùm sint Judæi.

Et annunciant morem quem non licet nobis suscipere, neque facere, cùm simus Romani.

Et cucurrit plebs adversùs eos: & magistratus scissis tunicis eorum, jusserunt eos virgis cædi.

Et cùm multas plagas eis imposuissent, miserunt eos in carcerem, præcipientes custodi ut diligenter custodiret eos.

Qui cùm tale præceptum accepisset, misit eos in interiorem carcerem, & pedes eorum strinxit ligno.

Mediâ autem nocte Paulus & Silas orantes laudabant Deum: & audiebant eos qui in custodiâ erant.

Subitò verò terræ motus factus est magnus, ità ut moverentur fundamenta carceris: & statim aperta sunt omnia ostia, & universorum vincula soluta sunt.

Expergefactus autem custos carceris, & videns januas apertas carceris, evaginato gladio volebat se interficere, æstimans fugisse vinctos:

Clamavit autem Paulus voce magnâ, dicens, Nihil tibi mali feceris: universi enim hîc sumus.

Petitóque lumine introgressus est, & tremefactus procidit Paulo & Silæ ad pedes.

Et producens eos foràs ait, Domini, quid me oportet facere ut salvus fiam?

At illi dixerunt, Crede in Dominum Jesum, & salvus eris tu, & domus tua.

Et locuti sunt ei verbum Domini, cum omnibus qui erant in domo ejus.

Et tollens eos in illa hora noctis, lavit plagas eorum: & baptizatus est ipse & omnis domus ejus continuò.

Cúmque perduxisset eos in domum suam, apposuit eis mensam, & lætatus est cum omni domo sua credens Deo.

Et cùm dies factus esset, miserunt magistratus lictores, dicentes, Dimitte homines illos.

Nunciavit autem custos carceris verba hæc Paulo, Quia miserunt magistratus ut dimittamini: nunc igitur exeuntes, ite in pace.

Paulus autem dixit eis, Cæsos nos publicè, indemnatos, homines Romanos, miserunt in carcerem, & nunc occultè nos ejiciunt? non ità: sed veniant, & ipsi nos ejiciant.

Nunciaverunt autem magistratibus lictores verba hæc: timuerúntque audito quòd Romani essent.

Et venientes deprecati sunt eos, & educentes rogabant ut egrederentur de urbe.

Exeuntes autem de carcere introierunt ad Lydiam & visis fratribus, consolati sunt eos, & profecti sunt.

19 Cupiditas quæstûs, persequendæ veritatis occasio. Deus interea, Timotheo parcens, Paulum & Silam, ut firmiores, ad certamen vocat.
20 Avaritiæ prætexitur tum publicæ pacis, tum etiam pietatis studium.
21 Satanicum argumentum à majorum autoritate, sine ullo discrimine.
22 Iniquorum magistratuum exemplum, populi furori obsequentium.
25 Sanctorum preces cœlum & terram concutiunt.
27 Misericors Dominus, quoties libuit, per media mortem ad vitam trahit, & pro justis pœnis summam clementiam impertitur.
28 In mediis præsertim extraordinariis nè pes quidem nisi Deo præeunte movendus.
33 Deus eâdem manu, cùm libuit, vulnerat & sanat.
35 Ignominia tandem iniquorum magistratuum merces.
37 Non sunt quidē retaliandæ injuriæ, sed nihilominus utendum est adminiculis à Domino porrectis, ad cohibendam impiorum libidinem, nè saltem aliis similiter noceant.
38 Impii non Dei sed hominum metu moventur: & Deus hâc etiam ratione suis prospicit, cùm ità opus est.
40 Sic vitanda pericula ut nunquam negligatur officium.

19 *Abiisse*, ὅτι ἐξῆλθε, vel *Exiisse*. Sic enim venustè loquitur Lucas, quasi unà cum illo impuro spiritu quæstus etiam istorum emigrasset. ¶ *Ad magistratus*, ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας. Hi sunt quos Latini *Decuriones* vocabant, ex quibus publicum consilium in coloniis constabat. Syrus & Arabs interpretes, hoc omiserunt, vel potiùs non legerunt, & certè videtur redundare.

20 *Ad prætores*, στρατηγοῖς. Id est Duumviris. Erat autem in Coloniis Duumviratus propè Consulatui aut Præturæ compar, unde festivum illud Ciceronis in Agrariis, *Cùm in cæteris coloniis duumviri appellentur, Capuæ se prætores appellari volebant*. Græcis autem scriptoribus στρατηγοὶ dicti sunt, qui Romæ, *prætores*. Addit Syrus interpres, quem sequitur Arabs, ולרישא דמדינתא *velarische damrinta*, & *primoribus civitatis*, Decurionibus videlicet; nisi sic malimus intelligi qui ex Macedoniæ præsidis legatis præerant Philippis. στρατηγῶν enim appellatio latè patet in his libris, quos etiam Vetus interpres generali nomine *Magistratus* est interpretatus. ¶ *Civitatem*, τὴν πόλιν. Latini nonnulli codices pro *urbem nostram*, habent *orbem*. & infrà 17. 6. in simili accusatione scribitur οἰκουμένην. Veterem autem hanc fuisse calumniam apparet ex 1.Reg.18.17.

22 *Unà autem insurrexit*, καὶ συνεπέστη. Vulg. *Et cucurrit*, καὶ ἔδραμε. Erasmus, *Et concurrit*, καὶ συνέδραμε. ¶ *Diruptis eorum vestibus*, περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια. Erasmus, *Scissis vestibus suis. Est autem*, inquit, *anceps sermo, utrùm magistratus lacerarint Apostolorum tunicas, an suas ipsorum*. Ego verò nullam hîc video speciem ambiguitatis, & multò etiam magìs miror Erasmum eam opinionem esse amplexum quæ nullam veri speciem habet. ¶ *Virgis cædi*, ῥαβδίζειν. Vide Mar. 14. 65.

24 *Adstrinxit*, ἠσφαλίσατο. Id est, Ut tutiùs asservarentur, compegit eorum pedes in numellam. Nam ἀσφαλίζεσθαι propriè *firmare* significat: sed ex consequente intelligitur antecedens. ¶ *Numellâ*, τὸ ξύλον. Vulgata & Erasmus perobscurè, *In ligno*. ut & Tertullianus lib. de patientia. Neque verò ξύλον hoc in loco *lignum* declarat, sed ligneæ machinæ genus, quod Latini *Numellam* vocant: in quam (ut ait Nonius) & pedes & collum immittebant. Aristophanes, εἶτα φιμώσετε τούτῳ τῷ ξύλῳ τὸν αὐχένα. Herodotus, ἐν ξύλῳ ἔδησαν. Plautus in Persa, *--tantisper quidem Ut sis apud me lignea in custodia.*

26 *Laxata*, ἀνέθη. Id est, ut Vulg. & Erasmus, *Soluta*. Virg. *Laxat claustra Sinon.*

33 *Lavit* eorum *plagas*, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν. Ad verbum, *lavit* eos *à plagis*.

35 *Die autem exorto*, ἡμέρας δὲ γενομένης. In uno codice additum legimus post hæc verba, συνῆλθον οἱ στρατηγοὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἀγορὰν, καὶ ἀναμνησθέντες τὸν σεισμὸν τὸν γεγονότα, ἐφοβήθησαν καὶ ἀπέστειλαν τοὺς ῥαβδούχους, &c. id est, *coierunt præfecti eo-*

 dem

dem loci in forum, & recordati terræ motûs qui factus fuerat, timuerunt, miseruntque viatores, &c. ¶ *Viatores,* ῥαβδούχους. *Viatores* dicuntur quibus utebantur magistratus vocandi vel nunciandi causâ; non autem ligandi. Nam hoc erat lictorum munus, qui propterea etiam ῥαβδοῦχοι, à bacillis seu virgis quas gestabant, à Græcis vocabantur. Sed mihi tamen probabile est, aut viatores etiam bacillos gestasse, aut confusa interdum fuisse (in provinciis præsertim) viatorum & lictorum munia.

37 *Eis,* πρὸς αὐτούς. Nempe viatoribus, in quorum nomine locutus fuerat commentariensis, aut ipsi potiùs coram commentariensi sua mandata Paulo & Silæ renunciarunt. Nam commentariensem ipsum probabile est potiùs paratum fuisse illos retinere. ¶ *Non profectò,* οὐ γάρ. Vulg. *Non ità.* Sic Virgilius lib. Æn. 2. *Scilicet hæc Spartam incolumis patriásq; Mycenas Aspiciet, partóq; ibit regina triumpho?* Et paulò pòst, *Non ità: namque etsi,* &c. id est (ut vernaculo sermone dicimus) *Il n'en ira pas ainsi.* ¶ *Indictâ causâ,* ἀκατακρίτους, vel, ut vertit Vulgata, *Indemnatos.* Sed illud est expressius, ut significetur nè jure quidem cum ipsis actum esse.

38 *Verba ista,* τὰ ῥήματα ταῦτα. Ab hoc loco usque ad extremum capitis, comperitur mira in meo vetustissimo & alio præterea manuscripto codice varietas, si verba spectes. Sic enim scriptum habent, Ἀνήγγειλαν οἱ ῥαβδοῦχοι ῥήματα ταῦτα τὰ ῥηθέντα πρὸς τοὺς στρατηγούς· οἱ δὲ ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσιν ἐφοβήθησαν, καὶ παραγενόμενοι μετὰ φίλων πολλῶν εἰς τὴν φυλακὴν, παρεκάλεσαν αὐτοὺς ἐξελθεῖν, εἰπόντες, Ἠγνοήσαμεν τὰ καθ' ὑμᾶς, ὅτι ἐστὲ ἄνδρες δίκαιοι. Καὶ ἐξαγαγόντες, παρεκάλεσαν αὐτοὺς, λέγοντες, Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐξέλθετε, μήποτε πάλιν συστραφῶσιν ὑμῖν, ἐπικράζοντες καθ' ὑμῶν. Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς, ἦλθον πρὸς τὴν Λυδίαν, καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς, διηγήσαντο ὅσα ἐποίησε Κύριος αὐτοῖς, παρακαλέσαντες αὐτούς. Id est, *Viatores renunciarunt præfectis hæc verba quæ dixerant. Illi verò cùm audissent Romanos esse, timuerunt: & cum multis amicis venientes in carcerem, precati sunt eos ut abirent, dicentes, Ignoravimus vestram conditionem, & vos viros probos esse. Deinde eductos ipsos precati sunt, dicentes, Exite ex hac urbe, nè rursus coeuntes clament adversùm vos. Egressi igitur ex carcere venerunt ad Lydiam, & visis fratribus narrabant quæ sibi fecisset Dominus, ipsos consolati.*

40 *Ad Lydiam,* εἰς τὴν Λυδίαν, i. πρὸς τὴν Λυδίαν, ut etiam in nonnullis vetustis codicibus scriptum legimus. Ponitur tamen εἰς ἀντὶ τοῦ πρὸς etiam apud idoneos autores. App. εἰς Σύλλαν ἔπεμψεν. Dem. ἀναφέρειν εἰς τὸν ἄρχοντα, Idem εἰς ὑμᾶς λέγω. ¶ *Visis fratribus,* ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς. Rursum in meo vetustissimo exemplari hæc subjiciuntur, διηγήσαντο ὅσα ἐποίησε κύριος αὐτοῖς, παρακαλέσαντες αὐτούς, *exposuerunt quæ fecerat ipsis Dominus, eos consolati.* ¶ *Et egressi sunt,* καὶ ἐξῆλθον, ex urbe ipsa, videlicet.

1 Pauli & Silæ ejectio, multorum aliorum salus. 3 Christus ideo Mediator quia crucifixus resurrexit, nedum ut propter Crucis ignominiam sit repudiandus. 5 Zelus incredulorum quantumlibet speciosus, tandem palàm deprehenditur neq; rectitudine neq; ullâ æquitate niti. Sed non licet malis quicquid libet, cùm inter eos etiam excitet Deus quorum operâ ad suos liberandos utatur. 10 Ea demum est spiritûs prudentia quæ Dei gloriam sibi sic proponit pro scopo, ut nusquam ab ea deflectat. 21 Dominus in eadem gente varia inscrutabilis suæ sapientiæ exempla eodem penè momento proponit, ut timeatur.

ΚΕΦ. ιζ΄

Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν, ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων.

2 Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτοὺς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν,

3 Διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν Χριστὸν ἔδει παθεῖν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς, Ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

4 Καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι.

5 Ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων τινὰς ἄνδρας πονηροὺς, καὶ ὀχλοποιήσαντες ἐθορύβουν τὴν πόλιν· ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος, ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον.

6 Μὴ εὑρόντες δὲ αὐτοὺς, ἔσυρον τὸν Ἰάσονα καί τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας, βοῶντες, Ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες, οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεισιν.

7 Οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων· καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράττουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι, Ἰησοῦν.

8 Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα.

9 Καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς.

10 Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέροιαν· οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπῄεσαν.

11 Οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφὰς, εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως.

CAP. XVII.

Itinere autem facto per Amphipolin & Apolloniam, venerunt Thessalonicam, ubi erat synagoga quædam Judæorum.

Paulus verò sicut consueverat introivit ad eos, & per Sabbata tria disseruit *cum* eis ex Scripturis,

Explicans & ob oculos ponens oportuisse Christum pati, & resurgere ex mortuis: & hunc Jesum, quem ego, *inquit*, annuncio vobis, esse Christum illum.

Nonnulli igitur eorum assensi sunt, & consociati sunt Paulo & Silæ, & religiosorum Græcorum multitudo magna, & ex mulieribus primariis non paucæ.

Sed invidiâ commoti Judæi qui *sermoni* non paruerunt, assumtis quibusdam circumforaneis viris malis, ac turbâ coactâ, fecerunt ut civitas tumultuaretur, & adorti domum Jasonis, studebant eos adducere ad populum.

Et cùm non invenissent eos, traxerunt Jasonem & quosdam fratres ad civitatis magistratus vociferantes, isti qui orbis terrarum statum subverterunt, etiam hìc adsunt:

Quos excepit Jason: qui omnes contra edicta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse, *nempe* Jesum.

Commoverunt autem turbam & civitatis magistratus hæc audientes.

Qui tamen cùm satis accepissent ab Jasone & reliquis dimiserunt eos.

Fratres verò statim per noctem Paulum simul & Silam emiserunt Berœam; qui cùm advenissent, ierunt in synagogam Judæorum.

Iis autem *Judæis* qui erant Thessalonicæ fuerunt isti generosiores, ut qui receperint sermonem cum omni alacritate, quotidie examinantes Scripturas an hæc ità se haberent.

CAP. XVII.

Cùm autem perambulassent Amphipolim & Apolloniam, venerunt Thessalonicam, ubi erat synagoga Judæorum.

Secundùm consuetudinem autem Paulus introivit ad eos, & per Sabbata tria disserebat eis de Scripturis,

Adaperiens & insinuans quia Christum oportuit pati, & resurgere à mortuis, & quia hic est Jesus Christus, quem ego annuncio vobis.

Et quidam ex eis crediderunt, & adjuncti sunt Paulo & Silæ, & de colentibus Gentibus multitudo magna, & mulieres nobiles non paucæ.

Zelantes autem Judæi assumentésque de vulgo viros quosdam malos, & turbâ factâ, concitaverunt civitatem: & assistentes domui Jasonis quærebant eos producere in populum.

Et cùm non invenissent eos, trahebant Jasonem & quosdam fratres ad principes civitatis, clamantes, quoniam hi qui orbem concitant, & huc venerunt:

Quos suscepit Jason: & hi omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Jesum.

Concitaverunt autem plebem & principes civitatis audientes hæc.

Et acceptâ satisfactione à Jasone & à cæteris dimiserunt eos.

Fratres verò confestim per noctem dimiserunt Paulum & Silam in Berœam: qui cùm venissent, in synagogam Judæorum introierunt.

Hi autem erant nobiliores eorum qui sunt Thessalonicæ, qui susceperunt Verbum cum omni aviditate, quotidie scrutantes Scripturas, si hæc ità se haberent.

1 *Synagoga quædam,* ἡ συναγωγή. Novè ponitur articulus, pro particula τις: vel certè redundat nisi malimus aliquid supplere, *venerunt eò ubi erat synagoga Judæorum,* certo videlicet illo urbis loco, ubi erat synagoga.

3 *Explicans,* διανοίγων. Heb. פותח *potheach, aperiens,* i. certis testimoniis probans, unde פתח *pethach*, pro *declaratione,* Psal. 119. 130. ¶ *Ob oculos ponens,* παρατιθέμενος. id est tam manifestè exponens quàm cernimus quæ spectanda proponuntur. Vulg. *Insinuans,* Erasmus, *Allegans.* id est prolatis Scripturæ locis demonstrans, sicut infrà scribitur, v. 28. ubi utitur verbo ἐπιδεικνύς, pro quo Syrus utrobiq; usurpat eandem vocem מחוא הוא *mechaveh havah* ¶ *Christum,* τὸν Χριστόν. id est Messiam. ponitur enim hoc loco appellativè, ut apparet ex sequentibus. ¶ *Pati,* παθεῖν. Id est, supplicio affici. Sic enim sæpe hoc verbum absolutè in his libris poni solet, quod propterea nobis fuit religio mutare. ¶ *Quem ego,* inquit, ὃν ἐγώ. Mutatio personæ & orationis obliquæ transitio ad rectam, de qua vide suprà 15. 5. [Sed & in Arabica interpretatione Latinè versa reperio verbum *aiebat* expressum] ¶ *Esse Christum illum,* ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός. id est illum promissum Messiam. Rursum enim Χριστὸς pro Messia ponitur, sed ἀντονομαστικῶς: & in hac enunciatione rationem habet attributi: quod ut planius esset, collocationem verborum mutavi, ut & infrà 18. 5. Vide suprà 2. 36.

4 *Consociati sunt,* προσεκληρώθησαν, id est συνεκληρώθησαν: quod verbum disertiores Græci usurpant ad declarandam matrimonii conjunctionem, & vinculum arctissimum. ¶ *Religiosorum,* τῶν σεβομένων. Vulg. *Colentium.* Vide suprà 13. 43.

5 *Qui* sermoni *non paruerunt,* οἱ ἀπειθοῦντες. Vide suprà 14. 2. ¶ *Circumforaneis,* τῶν ἀγοραίων. id est, cujusmodi solent in foro vitam terere, viles nimirum & venales, quos solet Cicero *facem* & *sentinam* urbis vocare. Ideo Vetus interpres convertit, *De vulgo.* ¶ *Fecerunt ut civitas tumultuaretur,* ἐθορύβουν τὴν πόλιν. τὸ θορυβεῖν rarissimè μεταβατικῶς construitur, præsertim cum quarto casu, quamvis θορυβεῖσθαι passivè quoque accipiatur. Itaque hìc accipitur ex Hebræorum idiotismo, quasi in conjugatione Hiphil. Vulg. *concitarunt civitatem.* ¶ *Adorti,* ἐπιστάντες. Vulg. *Assistentes,* παρεστηκότες. Erasmus, *Urgentes,* quod & ipsum non videtur satis expressum.

6 *Fratres,* ἀδελφούς. Syrus & Arabs præterea legerunt τοὺς ἐκεῖ, *qui erant ibi.* ¶ *Statum subverterunt,* ἀναστατώσαντες. Vulg. *Concitant.* Erasmus, *Conturbarunt.* neuter satis expressè, ut opinor.

7 *Excepit,* ὑποδέδεκται. Erasmus, *Clanculum excepit,* propter præpositionem ὑπό. atqui in hoc verbo non ea vis est hujus præpositionis, sed idcirco potiùs adjungitur, quòd hospites de via deflectentes sub idem tectum admittamus. Itaque hæc interpretatio nullâ ratione nititur.

9 Qui *tamen cùm satis accepissent,* καὶ λαβόντες τὸ ἱκανόν. Doctissimus Budæus, & plerique eum secuti hoc referunt ad satisdationem JUDICIO SISTI. Sunt autem hæc dicendi genera mutuò inter se conjuncta apud jurisconsultos, *Satispetere, Satisdare, & Satisaccipere.* Sed quid si simpliciùs hoc est fortassis accipiendum, quòd videlicet Jason cum cæteris ad magistratus adductis, ità responderit accusatoribus ut judicibus satisfecerit? sicut accipitur τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι. Mar. 15. 15. Sed repugnat

proprietas

proprietas participii λαβόντες, & Arabs interpres de sponsoribus ut secundis reis perspicuè istud interpretatur.

11 *Fuerunt autem isti generosiores*, οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι. Vulgata, *Hi autem erant nobiliores eorum qui sunt Thessalonicæ*. Quam interpretationem ut emendaret Erasmus, vertit, *Illi autem erant summo genere nati inter eos qui erant Thessalonicæ*. Potest enim εὐγενέστεροι etiam explicari per superlativum, ità ut ista de Thessalonicensibus dicantur, quorum nobilissimi amplexi sint Evangelium, quod tamen probare non possum. Notandum enim est non comparari simpliciter Thessalonicenses cum Berœensibus, sed utriusque urbis Judæos inter se, ità ut Berœenses Judæi dicantur longè fuisse alacriores Thessalonicensibus: quod re ipsâ ostenderunt, sicut mox declaratur. Statim enim ipsi amplexi sunt Verbum: quod Thessalonicenses non contenti repudiasse, Paulum Berœam usque sunt persecuti. Itaque non dicit Lucas εὐγενέστεροι Θεσσαλονικέων, sed τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, ut Judæos appareat à veris incolis discerni, servatâ vi articuli ἀναφορικοῦ. Deinde cùm Lucas jam deduxerit Paulum & Silam Berœam, cur ad Thessalonicensium historiam reverteretur? Præterea de Judæis seorsim hîc agi declarat sequens versiculus, ubi seorsim fit mentio indigenarum civium, tum virorum, tum mulierum. Itaque propriam comparativi [illegible] servare malui. sed quamvis εὐγενὴς de genere pro[illegible], tamen cùm comparatio hîc videatur instituta non [illegible] enim omnes isti Judæi) sed virtutis ac pietatis, *gener[illegible]* malui interpretari quàm *nobiliores*: cùm constet apud Græcos [illegible] τῆς εὐγενείας ad mores & ad animum accommodari, ità ut μεγαλοπρεπὴς, εὐγενὴς, γενναῖος, sæpe sint synonyma. Syrus autē & Arabs interpretes manifestè sententiam meam confirmant. ¶ *Examinantes*, ἀνακρίνοντες. Ad verbum, *Dijudicantes*, id est diligenter & adhibito judicio singula perpendentes, quibus opponuntur qui ad scripturarum lectionem cum præjudiciis accedunt, vel temerè quidvis in iis arripiunt.

12 Πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι.
13 Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κἀκεῖ, σαλεύοντες τοὺς ὄχλους.
14 ¶ Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν· ὑπέμενον δὲ ὅ,τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.
15 Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον αὐτὸν ἕως Ἀθηνῶν· καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σίλαν καὶ Τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτὸν, ἐξῄεσαν.
16 Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ Παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν.
17 Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας.
18 Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στοϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ· καί τινες ἔλεγον, Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; Οἱ δὲ, Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο.
19 Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον, λέγοντες, Δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή;

Multi igitur crediderunt ex eis, & Græcarum mulierum honoratarum, & virorum non pauci.

Ut autem cognoverunt Thessalonicenses Judæi, Berœæ quoque annunciatum esse à Paulo sermonem Dei, venerunt etiam illuc, concitantes turbam.

Sed tunc statim Paulum emiserunt fratres, ut iret velut ad mare: Silas autem & Timotheus remanserunt illic.

Qui verò Paulum susceperant tuto loco constituendum, deduxerunt eum Athenas usque: & accepto præcepto ad Silam ac Timotheum, ut quàm citissimè ad ipsum venirent, abierunt.

Paulo verò Athenis illos exspectante, irritabatur spiritus ejus in ipso, cùm conspiceret urbem idolis refertam.

Disserebat igitur in synagoga cum Judæis & religiosis, & in foro quotidie cum quibusvis obviis.

Quidam autem ex Epicureis & Stoicis Philosophis conflictabantur cum eo: & quidam dicebant, Quid vult garrulus iste dicere? Alii verò, Peregrinorum deorum videtur annunciator esse: quoniam Jesum & resurrectionem ipsis annunciabat.

Et prehensum eum duxerunt in Areopagum, dicentes, Possumúsne scire quæ sit ista nova de qua tu loqueris doctrina?

Et multi quidem crediderunt ex eis, & mulierum Gentilium honestarum, & viri non pauci.

Cùm autem cognovissent in Thessalonica Judæi quia & Berœæ prædicatum est à Paulo verbum Dei, venerunt & illuc, commoventes & turbantes multitudinem.

Statimque tunc Paulum dimiserunt fratres, ut iret usque ad mare: Silas, autem & Timotheus remanserunt ibi.

Qui autem deducebant Paulum, perduxerunt eum usque ad Athenas: & accepto mandato ab eo ad Silam & Timotheum ut quàm celeriter venirent ad illum, profecti sunt.

Paulus autem cùm Athenis eos exspectaret, incitabatur spiritus ejus in ipso, videns idololatriæ deditam civitatem.

Disputabat igitur in synagoga cum Judæis, & colentibus, & in foro per omnes dies ad eos qui aderant.

Quidam autem Epicurei & Stoici philosophi disserebant cum eo: & quidam dicebant, Quid vult seminator verborum hic dicere? Alii verò, Novorum dæmoniorum videtur annunciator esse: quia Jesum & resurrectionem annunciabat eis.

Et apprehensum eum, ad Areopagum duxerunt, dicentes, Possumus scire quæ est hæc nova quæ à te dicitur doctrina?

13 Habet etiam suos zelotas Satan, & eos quidem quos minimè oportuit.
14 Non est consilium, nec rabies contra Dominum.
15 Excubant vicissim oves Christianæ pro pastorum salute, sed in Domino.
16 In lucta sapientiæ divinæ cum humana homines irrident quod non intelligunt: Deus autem stultorum curiositate utitur, ut electos suos colligat.
18 Duæ præcipuè Philosophorum sectæ Christum oppugnant: una eorum qui omnem religionem irrident: altera eorum qui de religionis capitibus pro suo arbitrio statuunt.

14 *Velut ad mare*, ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν. Vulg. *Usq; ad mare*, quasi ὡς pro ἕως accipiatur. Ego verò illam interpretationem antepono, quoniam Athenas usque deductum fuisse Paulum, postea narratur. Ex quo etiam intelligimus, Paulo fuisse datum hoc consilium ut illum Judæi persequi desinerent, quasi navi conscensâ ex illis regionibus enavigasset. Mari tamen illum Athenas Philippis venisse ex hujus historiæ contextu elici nullo modo potest, sedcontrarium potiús. Neque nihil est istud quod in meo vetustissimo codice inveni versu proximè consequente.

15 *Qui verò Paulum susceperant tuto loco constituendum*, οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον. Vulg. *Qui deducebant*. Erasmus, *Qui persequebantur*: neuter satìs expressè, aut etiam satìs rectè. Nam τὸ καθιστᾶν in hac significatione nusquam legi, quod tamen hoc loco non potuit aliter quàm longo verborum circuitu explicare. Quamvìs enim respondeat Latino verbo *constituere*, tamen pro varia ratione rerum de quibus agitur intelligendum est. Indè factum ut pro *pervehere* & *perducere* accipiatur, id est certo loco constituere, pro quo dicimus in vernaculo sermone, *rendre en quelque lieu*: ut apud Plutarchum, προπέμψαι καὶ καταστῆσαι πρὸς τὴν οἰκίαν τὸν ἄνθρωπον, *Comitari hominem, ac domum perducere*. Homerus, καταστῆσαι Πύλονδε, *Pylum pervehere*. Sed præterea videtur etiam aliquid amplius declarare hoc in loco, & aliis similibus siqui occurrerint. Nam quod nutat ac vacillat dicitur *constitui* quando ad meliorem ac certiorem statum adducitur. Id verò si postea ad personam transferas, significabit aliquem ex periculo ereptum, tuto loco constituere, pro quo dicimus *rendre ou mettre en seureté*: quam significationem putavi huic loco maximè convenire, ut præcisè dixerit Lucas καθιστῶντες, pro εἰς ἀσφαλὲς καθιστῶντες. Cur enim isti Paulum Athenas usque deduxerunt, nisi ut per ignotas regiones in eum usq; locum perducerent ubi ab hostium insidiis tutus videretur? In meo vetustissimo codice, post ἕως Ἀθηνῶν, *Athenas usque*, scribitur παρῆλθεν δὲ τὴν Θεσσαλίαν· ἐκωλύθη γὰρ εἰς αὐτοὺς κηρύξαι τὸν λόγον. λαβόντες δὲ, &c. id est, *Præterierat autem* (nusquam videlicet ibi commoratus) *Thessaliam: quòd prohiberetur eis*, (nempe Thessalis) *sermonem* Dei *prædicare. Accepto autem mandato*, &c. & certè mirum alioqui videri posset Paulum tot regiones quot inter Thessalonicam & Athenas intersunt, nempe Thessaliam, Bœotiam, & Atticam, nusquam annunciato Evangelio præteriisse: vel Lucam Pauli jam tum comitem, ut apparet suprà 16. 10. eorum quæ ibi dicta factáque sunt, historiam totam prætermisisse.

16 *Idolis refertam* κατείδωλον. Utpote illis totam addictam, & mancipatam, sicut κατάδενδρος locus dicitur totus arboribus consitus; quod eruditè docuit in suis notis noster Isaacus Casaubonus, cui acceptum istud fero. Quàm autem verè hoc scripserit Lucas, vel ex ipsis Græcis scriptoribus licet intelligere. Nam Pausanias in hac una urbe plura penè idola quàm in reliqua Græcia commemorat: & de Atheniensibus loquens scribit, τούτοις δὲ οὐ τὰ ἐς φιλανθρωπίαν μόνον καθέστηκεν, (nam paulò antè egerat de Misericordiæ ara) ἀλλὰ καὶ ἐς θεοὺς εὐσεβοῦσιν ἄλλων πλέον. καὶ γὰρ Αἰδοῦς σφίσι βωμός ἐστι, καὶ Φήμης καὶ Ὁρμῆς. Id est, *Istis verò non modò constituta sunt quæ ad humanitatis officia pertinent sed majorem etiam quàm alii pietatis in Deos curam habent nam etiam Pudoris & Famæ & Appetitionis ara apud ipsos exstat*. Sed & Xenophon in Atheniensium republica, ἄγουσιν, inquit, ἑορτὰς διπλασίους ἢ οἱ ἄλλοι: id est, *Festa duplo plura agitant quàm alii*.

17 *Cum quibusvis obviis*, πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. sive, *cum quibusvis qui in ipsum inciderent*. Circumstantia loci indicat quomodo exponendum sit verbum παρατυγχάνειν. Nempe quemcunq; obvium reperisset Paulus, qui modò vel minimùm sustineret loquentem audire, cum eo ipse disserebat: totus nimirum ardens sancto illo gloriæ Dei zelo, & illud ipsum usurpans quod aliis postea subjecit, ut opportunè & importunè studeant amplificando Dei regno. Hæc enim est verè cœlestis ac divina prudentia, quam mundus stultitiam vocat. Vulg. *qui adierant*, pro quo nonnulli scribunt, *qui audierant*. Neutrum profectò rectè. Nam fateor quidem τὸ ἐντυγχάνειν in his etiam libris & apud idoneos autores interdum accipi non modò pro *Adire* seu *Convenire*, sed etiam pro *Compellare* quem tu adieris: sed nonnisi adjuncto personæ casu, qui nullus hîc est. Deinde præpositio παρὰ videtur omnino postulare ut de subitò occurrentibus id intelligatur.

18 *Garrulus*, ὁ σπερμολόγος, sive *blaterator*. Est autem hoc vocabulum Atticorum in hac quidem significatione proprium, ut Eustathius testatur, nempe pro garrulis & nullius pretii hominibus & circumforaneis, quos περιτρίμματα ἀγορᾶς vocat Aristophanes (quæ convitia vibrat Demosthenes adversùs Æschinem) & urbanè notat in Avibus, metaphorâ à passerculis aliísque aviculis sumtâ, quæ neque magnopere sunt esui, neque cantu delectant, sed garritu perpetuò sunt molestæ, sic vocatæ παρὰ τὸ λέγειν σπέρματα, quasi *seminilegas* dicas, quòd sata in agris depascantur, non autem παρὰ τὸ σπείρειν τοὺς λόγους, ut existimant nonnulli dupliciter decepti, nempe tum in etymo (dicendum enim fuisset λογοσπερμος) tum in eo quòd propriam eámque etymo falso innitentem significationem, loco metaphoricæ, in hoc vocabulo quæsiverunt. Itaque Syrus quoque & Arabs interpretes rem ipsam potiùs quàm vocem sunt interpretati. Sed & Arabs Stoicos

non nominat, & totum hunc locum sic legit, Ἐπικούρειοι καὶ ἄλλοι ἀκούσαντες τὰ ῥήματα αὐτοῦ ἐμεγάλυνον αὐτόν, ἄλλοι δὲ ἔλεγον, &c. *Epicurei & alii auditis ejus verbis magnificè ipsum extollebant, alii verò dicebant*, &c.

19 *In Areopagum*, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον. Sic rectè Vulg. cùm Cicero ipse Græcum vocabul[illegible] servavit. Erasmus, *Martium vicum*. Atqui πάγος non declar[illegible], sed *colliculum* potiùs, ut ipse Erasmus rectè ex[illegible] neque Areopagus vici nomen erat, sed curiæ in quam co[illegible]bant judices, unde Areum judicium apud Tacitum lib. [illegible] idcirco vocati Areopagitæ, qui quidem perpetui erant, & de summis criminibus cognoscebant, ac nominatim quidem de impietate, ut apparet ex eo quod de Theodoro illo impio narrat Laertius. Huc igitur pertractus est Paulus, ut ἀσεβείας, id est *impietatis* reus peragere-tur, ejus videlicet criminis cujus damnatum fuisse Socratem idem Laertius testatur: nempe, οὓς μὲν νομίζει θεοὺς ἡ πόλις οὐ νομίζοντα, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενον. id est, *quòd non eosdem atque civitas deos putaret, & nova numina inveheret*. Idq; ità esse, tum ex superiore versiculo, tum ex ipsa Pauli apologia apparet: qui non temerè certè mentionem fecit aræ dei ignoti quam in ipsa urbe reperisset. Non videtur tamen coram ipsis judicibus causam dixisse: sed cùm illuc per tumultum raptus esset, postea mirabili Dei providentiâ dissipatis adversariis evasisse. Fuit autem hæc curia sita non procul Acropoli, nempe circiter προπύλαια, quæ vocant, ut testatur Pausanias: ideóque Areopagus vocata est quasi Martium collem dicas, vel quòd Marti consecratus esset, vel quòd primus Mars (ut fabulantur) cædis causam in eo judicio dixisset.

21 Sapientia hominis vanitas.
22 Ipsi idololatræ firmissima suppeditant adversùs superstitionem suam argumenta.
* Sup. 7. 48.
24 Stultissimum est creatorem creaturæ comparare, incomprehensibilem circumscribere, & eum putare donis conciliari à quo omnes omnia acceperint. Ii sunt autem idololatriæ fontes.
† Psal. 50. 8.
26 Deus in operibus suis est mirificus, præsertim in hominis opificio, non ut in ipsis operibus obstupescamus, sed ut ad opificem assurgamus.
‖ Esa. 40. 18, & 25.
30 Vetus error errantes non excusat, sed Dei patientiam commendat: qui tamen futurus est justus contemtorum judex.
32 Homines ut suam vanitatem manifestè prodant, uno eodémque Evangelio variè afficiuntur: quod tamen non desinit esse in electis efficax.

20 Ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν. βουλόμεθα οὖν γνῶναι τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι.
21 (Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον.)
22 Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου, ἔφη, Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ.
23 Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.
24 Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ.
25 Οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα.
26 Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων, κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προτεταγμένους καιρούς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν·
27 Ζητεῖν τὸν Κύριον εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν· καίτοιγε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα.
28 Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν· ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι, Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.
29 Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον.
30 Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεός, νῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν.
31 Διότι ἔστησεν ἡμέραν ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.
32 Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον, Ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου.
33 Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.
34 Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.

Peregrina enim quædam infers auribus nostris. volumus ergò scire quidnam ista sibi velint.
(Cæterùm Athenienses omnes & inquilini peregrini nulli alii rei vacabant nisi ad dicendum aut audiendum aliquid novi)
Cùm autem constitisset Paulus in medio Areopago, dixit, Viri Athenienses, omnino conspicio vos quasi religiosiores.
Pertransiens enim & contemplans sacra vestra, inveni etiam aram cui inscriptum erat, Ignoto Deo. Quem ergò ignorantes colitis, hunc ego vobis annuncio.
* Deus ille qui fecit mundum & omnia quæ in eo sunt, cùm sit cœli & terræ Dominus, in manufactis templis non habitat:
† Nec manibus hominum colitur, alicujus rei egens; cùm ipse det omnibus vitam & halitum & omnia.
Fecítque ex uno sanguine totam gentem hominum, ut habitaret super universa superficie terræ, definitis præstitutis temporibus, & positis terminis habitationis eorum:
Ut quærerent Dominum, si fortè palpando eum invenirent: quanquam profectò non longè abest ab unoquoque nostrûm.
In ipso enim vivimus, & movemur, & sumus: sicut & quidam vestratium poetarum dixerunt, Nam hujus progenies etiam sumus.
‖ Progenies ergò Dei cùm simus, non debemus existimare auro & argento, aut lapidi, sculpturæ artificii & excogitationis hominum, numen esse simile.
Deus igitur temporibus istius ignorantiæ connivendo dissimulatis, nunc denunciat omnibus ubiq; hominibus ut resipiscant;
Eò quòd statuit diem quo justè judicaturus est orbem terrarum, per eum virum quem definiit, fide *ejus rei* palàm factâ omnibus, cùm illum ex mortuis suscitaret.
Cùm audissent autem resurrectionem mortuorum, alii quidem sannis *eum* excipiebant, alii verò dicebant, Audiemus te rursus de hac re.
Et ità Paulus exivit è medio eorum.
Quidam verò ei sese adjunxerunt & crediderunt: in quibus *fuit* & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alii cum eis.

Novi enim quædam infers auribus nostris. volumus ergò scire quidnam velint hæc esse.
(Athenienses autem omnes & advenæ hospites ad nihil aliud vacabant nisi aut dicere aut audire aliquid novi)
Stans autem Paulus in medio Areopago, ait, Viri Athenienses, per omnia quasi superstitiosiores vos video.
Præteriens enim & videns simulacra vestra, inveni & aram in qua scriptum erat, Ignoto Deo. Quod ergò ignorantes colitis, hoc ego annuncio vobis.
Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo sunt, hic cœli & terræ cùm sit Dominus, non in manufactis templis habitat.
Nec manibus humanis colitur, indigens aliquo, cùm ipse det omnibus vitam & inspirationem & omnia.
Fecítque ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem terræ, definiens statuta tempora, & terminos habitationis eorum.
Quærere Deum, si fortè attrectent eum & inveniant: quamvis non longè sit ab unoquoque nostrûm.
In ipso enim vivimus & movemur, & sumus: sicut & quidam vestrorum poetarum dixerunt, Ipsius enim & genus sumus.
Genus ergò cùm simus Dei, non debemus æstimare auro, aut argento, aut lapidi, sculpturæ artis & cogitationis hominis, Divinum esse simile.
Et tempora quidem hujus ignorantiæ despiciens Deus, nunc annunciat hominibus ut omnes ubique pœnitentiam agant;
Et quod statuit diem in quo judicaturus est orbem in æquitate, in viro in quo statuit, fidem præbens omnibus, suscitans eum à mortuis
Cùm audissent autem resurrectionem mortuorum, quidam quidem irridebant, quidam verò dixerunt, Audiemus te de hoc iterum.
Sic Paulus exivit de medio eorum.
Quidam verò viri adhærentes ei, crediderunt: in quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alii cum eis.

20 *Infers*, εἰσφέρεις. Syrus & Arabs legerunt σπείρεις, *seris*, quod ipsos quoq; videtur fefellisse in Etymo vocis σπερμολόγος.

21 *Inquilini*, οἱ ἐπιδημοῦντες. id est μέτοικοι. Nam alioqui ξένοι redundarit, *si advenas*, id est ἐπήλυδας interpretemur, id est eos peregrinos qui alicubi morantur, nullo ibi domicilio constituto: neque verisimile est quicunque Athenas ventitabant, isto Atheniensium vitio laborasse, quod in eis etiam disertè simul & acerbè coarguit his verbis Demosthenes Phili. 1. ἢ βούλεσθε περιϊόντες πυνθάνεσθαι, εἰπέ μοι, λέγεταί τι καινόν. Nec aliter accipio quod eis Plutarchus tribuit, φιλολόγους eos appellans in libello de garrulitate per εὐφημισμόν, id est *loquendi avidos*, pro loquacibus & garrulis, quod etiam Athenæus ebriis tribuit. ¶ *Vacabant*, εὐκαίρουν. Ità in vernaculo sermone dicimus, *Ils n'avoyent leisir que d'ouyr ou dire des nouvelles*. Castellio, *Ad nihil aliud idonei*, ineptè.

22 *Omnino*, κατὰ πάντα. Id est, πάντως, vel παντάπασι. Vulgata & Erasmus, *Per omnia*, id est omnibus in rebus. ¶ *Quasi religiosiores*, ὡς δεισιδαιμονεστέρους. Vulg. *Quasi superstitiosiores*. *Scio* δεισιδαιμονίαν solere in vitio pro δυσσεβείᾳ, id est *superstitione* poni, inter quam & ἀσέβειαν media est εὐσέβεια: sed nunquam defuerunt qui nullâ ratione habitâ quomodo numen colerent, existimarunt sese tantò esse religiosiores quantò in hoc vel illo faciendo magìs laborarent. Isti sunt autem quos εὐφημίας ἕνεκα, δεισιδαίμονας vocarunt ii qui acquieverunt in publicè recepto Deorum cultu: utrique sanè hypocritæ, quamvìs illi propiùs ab impietate abfuerint. Cæterum illud constat, Apostolum cui cum istis negotium fuit, quorum alii omnia fato tribuebant, ut Stoici, alii deorum providentiam irridebant, ut Epicurei, cùm tamen omnes planè superstitiosi essent, aut revera, aut saltem per simulationem, omnes simul perstringere voluisse. Perinde est igitur ac si diceret, Omnino video vos ità in colendis diis occupatos, ut quodammodo videamini plus illis tribuere quàm par sit. Loquitur autem per concessionem, ut siquis hodie nostros illos divorum invocatores diceret quodammodo Divos sibi suis peregrinationibus devincire. Syrus autem & Arabs videntur comparativum pro superlativo usurpasse, quasi scriptum sit, ὡς δεισιδαιμονεστάτους, *quàm religiosissimos*: quibus opponitur qui ab Horatio *Parcus Deorum cultor* dicitur.

23 *Sacra*, τὰ σεβάσματα. Erasmus, *Culturas*, perperám. Vulg. *Simulacra*, nimiùm angustè. Nam σέβασμα non significat Cultum ipsum seu Culturam, nec Simulacrum duntaxat, sed omne id in quo Deus colitur, seu quod religionis causâ homines venerantur. Latini *sacra* vocant. Syrus autem & Arabs pro templis ipsis & delubris hoc nomen acceperunt. ¶ *Ignoto Deo*, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Mentionem quidem facit hujus aræ Pausanias in Atticis, sed inscriptionem addit plurali numero, Θεῶν ἀγνώστων. Græca scholia Philippidæ cujusdam historiam narrant dissentientis à Pausania, & hanc adferunt inscriptionem, ΘΕΟΙ͂Σ ἈΣΙΆΣ ΚΑῚ ἘΥΡΏΠΗΣ ΚΑῚ ΛΙΒΎΗΣ, ΘΕΩ͂ ἈΓΝΩΣΤΩ ΚΑῚ ΞΕΝΩ. Id est, *Diis Asiæ, & Europæ & Libyæ, Deo ignoto ac peregrino*, quod annotat Hieronymus in Tit. 1. 12. Sed testem hujus inscriptionis nullum proferunt. Hujus autem rei causam & originem Laertius in Epimenide sic explicat, Ἀθηναίοις λοιμῷ κατεχομένοις ἔχρησεν ἡ Πυθία καθῆραι τὴν πόλιν. οἱ δὲ πέμπουσι ναῦν τε καὶ Νικίαν τὸν Νικηράτου εἰς Κρήτην, καλοῦντες τὸν Ἐπιμενίδην. καὶ ὃς ἐλθὼν ὀλυμπιάδι μς', ἐκάθηρεν αὐτῶν τὴν πόλιν, καὶ τὸν λοιμὸν ἔπαυσε τοῦτον τὸν τρόπον· λαβὼν πρόβατα μέλανά τε καὶ λευκά, ἤγαγε πρὸς τὸν Ἄρειον πάγον, κἀκεῖθεν εἴασεν ἰέναι οἷ βούλοιντο, προστάξας τοῖς ἀκολούθοις, ἔνθα ἂν κατακλίνοι αὐτῶν ἕκαστον θύειν τῷ προσήκοντι Θεῷ· καὶ οὕτω λῆξαι τὸ κακόν. ὅθεν καὶ νῦν ἔστιν

εὑρεῖν

εὗρεν κατὰ τοὺς δήμους τῶν Ἀθηναίων βωμοὺς ἀνωνύμους. id est, *Cùm Athenienses corripuisset pestis, respondit Pythia ut urbem expiarent. Illi verò navem unà cum Nicia Nicerati* filio *in Cretam ad accersendum Epimenidem miserunt: qui cùm advenissent Olympiade 46. urbem expiavit, effecitque hoc modo ut pestis cessaret: acceptas oves nigras & albas ad Areopagum duxit, & illinc abire permisit quocunque libuisset, addito iis qui eas insequebantur mandato, ut ubi queq; quievisset, Deo cui conveniret sacrificarent. Ità igitur malum illud aiunt desiisse, & hinc factum ut in Atheniensium vicis aræ nullo inscripto nomine inveniantur.* Hæc ille. Lucianus autem in Philopatride bis meminit τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀγνώστου.

25 *Colitur*, θεραπεύεται. vel, *delinitur*, sive *conciliatur*, id est, ἱλάσκεται. vel, *Illi servitur*, sicut servi (propterea dicti θεράποντες) dominorum usibus inserviunt, ipsorum operâ indigentium. ¶ *Et omnia*, καὶ τὰ πάντα. Sic scriptum inveni in vetustis duobus codicibus, ad quos accedit Veteris editionis Latinæ autoritas, & ità etiam legit Clemens in libro στρωμ. ε. Itaque sic legere malui quàm κατὰ πάντα, id est *per omnia*: ex quibus verbis vix possis aptam sententiam eruere. Deinde manifesta est antithesis, cùm dicit Deum nullâ re indigere, ut qui & vitam & omnia omnibus suppeditet. Syrus autem interpres hoc non legit.

26 *Ex uno sanguine*, ἐξ ἑνὸς αἵματος. Vulg. legit duntaxat ἐξ ἑνὸς, *ex uno*, videlicet homine: & ità citatur hic locus apud Clementem lib. στρωμ. α. *Sanguinis* autem vox cognationem declarat, unde *consanguinei* vocati qui Græcis οἱ πρὸς αἵματος dicuntur. ¶ *Gentem hominum*, ἔθνος ἀνθρώπων. Vulg. *Genus hominum*. Sed *Gentis* vocem retinere malui. Sic enim usurpatur ἔθνος hoc in loco, ut dixit Cicero *nationem candidatorum*, & Virgilius pisces vocavit *Ponti gentem*. Syrus & Arabs usi sunt nomine עלמא *balma*, sicut Græcè ἅπας κόσμος, Latinè *totus mundus*. Gallicè *tout le monde*, accipitur pro hominibus per universum orbem terrarum dispersis.

27 *Palpando eum invenirent*, ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν. Vulg. *Attrectent & inveniant*: quam interpretationem non probo, quoniam *Attrectare* eorum est qui invenerunt. Erasmus, *Palpent & inveniant*. quod puto commodiùs exprimi gerundi modo. Est autem τὸ ψηλαφᾶν id quod Latini verbo *Investigandi*, à pedibus sumto, declarant: & ità significat Paulus Deum naturâ incorporeum quasi corporeum in rebus illis asspectabilibus factum, sese attrectatione quodammodo ipsâ cognoscendum præbuisse, Apostolo cum istis Philosophis verè philosophicè disputante, & præcipuum physices usum ipsis doctissimè simul & divinissimè ostendente; ut & Rom. 1. 20. Syrus autem & Arabs interpretes legerunt καὶ ἀπὸ τῶν κτίσεων αὐτοῦ εὕροιεν αὐτὸν, *& ex rebus ab eo conditis ipsum invenirent*. Huc spectat etiam istud Tertulliani scitissimè dictum, *Præmisit Deus naturam magistram submissurus & prophetiam, quò faciliùs credas prophetiæ discipulus naturæ*.

28 *In ipso*, ἐν αὐτῷ. id est, per ipsum, ut loquitur idem Apostolus Rom. 11. 36. quod refertur ad Dei vim & potentiam, quâ & initio creati sumus ex nihilo, & creati conservamur. Sed peculiaris est vis præpositionis ἐν hoc in loco, ut hæc αἰτιολογία accommodetur ad id cui probando adhibetur, & quod proximè antecessit: ità significante Apostolo (ut annotat doctissimus interpres) homines in Deo quodammodo contineri, nedum ut procul à nobis absit, & in eo subsistere, quatenus nos ad imaginem suam conditos, id est, ratione & intelligentiâ præditos, suo peculiari spiritu fovet & sustentat. Sic Virgilius, *Jovis omnia plena*. & illud ejusdem poetæ à multis citatum, *Deum namque ire per omnes Terrásque tractúsque maris*, &c. Et hanc Dei descriptionem ab effectis, nonnulli ad nomen שדי *Sadai* referunt, quo significatur qui efficaciter agit omnia in omnibus, ut loquitur Apostolus 1. Cor. 12. 6. Est autem hoc hemistichium petitum ex Arati Phænomenis quæ vocant. ¶ *Progenies*, γένος. Hemistichium Arati, nempe non corporeæ molis sed animæ respectu, quam, licèt ejus depravationem non intelligens Horatius, tamen auræ divinæ particulam vocavit, alibi Jovem illum suum peculiariter appellans gentis humanæ patrem atque custodem: quæ omnia in literis etiam humanis eruditissimus Apostolus adversùs philosophos disputans depromit ut suis eos telis conficiat. Hæc enim evertendæ quidem superstitioni sufficiunt: at constituendæ veræ religioni non item.

29 *Sculpturæ artificii & excogitationis hominum*, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου. id est, quæ materiæ, putà aurum, argentum, lapides, solent humano artificio & prout hominibus comminisci libuit, insculpi. Non enim rudis illa materia, sed arte quâpiam formam adepta, coli solet. Cæterùm sciendum est, ex Scripturæ consuetudine, appellatione χαράγματος, non modò sculptile opus, sed etiam pictum συνεκδοχικῶς, omnia denique ea intelligi quæ homines colendo aut repræsentando numini solent comminisci. Vulgata obscurè, *Sculpturæ artis & cogitationis hominis*. Erasmus, *Arte sculptili & inventione hominis*. ¶ *Numen*, τὸ θεῖον. id est, τὴν θειότητα, *Deitatem*. Vulgata, *Divinum*, barbarè.

30 *Connivendo dissimulatis*, ὑπεριδών. Usus sum hâc periphrasi, ut vis τοῦ ὑπεριδεῖν intelligeretur, quo significatur qui leviter & superficiem tantùm rerum intuetur. Vulg. *despectis*: quæ vox providentiæ Dei vix convenit. Vide nè illud sit quod est Græcis τὸ παραβλέπειν, pro quo novè Horatius *pervidere* usurpavit, in his versiculis *Cùm tua pervideas* (id est, nisi fallor, quasi per transennam & leviter pertransiens videas) *oculis mala lippus inunctis, Cur in amicorum vitiis tam cernis acutùm?*

31 *Fide palàm factâ omnibus*, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν. Vulgata, *Fidem præbens omnibus*: quam interpretationem si sequamur, hæc erit sententia, Deum esse judicaturum orbem terrarum per Christum, quem huic rei destinavit, factâ universo mundo potestate ipsum per fidem amplectendi. Offertur enim Christus universo mundo, quod tamen rursus ità accipiendum erit ut ad omnes gentes, non autem ad singulos homines referas. Neque enim omnium est fides, neque volentis, aut currentis, sed miserentis Dei, ut ait idem Apostolus 2. Thess. 3. 2. Rom. 9. 16. Sed ista expositio mihi quidem non magnopere arridet, quamvis eam Syrus & Arabs interpretes sint amplexi. Puto potiùs Paulum dicere, Christum palàm mundi judicem à Deo declaratum esse per resurrectionem à mortuis, ut idem testatur Rom. 1. 4. Ideò παρέχειν πίστιν hoc loco non declarat *fidem præbere*, id est, credendi potestatem facere, sed *fidem facere*, & quidem palàm ac publicè, ut hæc comprobatio sit exhibita omnibus. Erasmus, *Fide præstitâ omnibus*, non satis accommodatè, nisi fallor. Nam *præstare fidem* dicitur qui bonâ fide aliquod negotium administrat, vel qui re ipsâ præstat quod promisit. Ac fateor quidem hâc ratione Deum in Scripturis passim *Fidelem* dici: sed de hoc non puto Apostolum hoc loco disserere.

ΚΕΦ. ιη'.

Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς Κόρινθον.

2 Καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, (διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης) προσῆλθεν αὐτοῖς.

3 Καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμενε παρ' αὐτοῖς, καὶ εἰργάζετο· ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην.

4 Διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας.

5 Ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ, τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

6 Ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασφημούντων, ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτούς, Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγώ, ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.

7 Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς ὀνόματι Ἰούστου, σεβομένου τὸν Θεόν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ.

8 Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες ἐπίστευον, καὶ ἐβαπτίζοντο.

CAP. XVIII.

Postea Paulus cùm discessisset Athenis, venit Corinthum:

Et reperto quodam Judæo, nomine * Aquilâ, Pontico natione, qui nuper venerat ex Italia, & Priscillâ uxore ejus, (eò quòd edixisset Claudius ut omnes Judæi Româ excederent) venit ad eos:

Et quia ejusdem erat artificii, habitavit apud eos, & operabatur: erat enim ars illorum conficere tabernacula.

Disserebat autem in synagoga omnibus Sabbatis, & in suam sententiam adducebat tum Judæos, tum Græcos.

Ut autem advenerunt è Macedonia Silas & Timotheus, constringebatur spiritu Paulus, etiam atque etiam testificans Judæis Jesum *esse* Christum illum.

Ipsis autem obsistentibus & blasphemantibus, † excussis vestibus dixit eis, Sanguis vester *esto* super caput vestrum: mundus ego ab hoc tempore ad Gentes proficiscar.

Et digressus illinc, introiit domum cujusdam nomine Justi, colentis Deum, cujus domus erat confinis synagogæ.

‖ Crispus autem præfectus synagogæ credidit Domino cum tota domo sua: multique Corinthiorum audientes credebant & baptizabantur.

CAP. XVIII.

Post hæc egressus ab Athenis, venit Corinthum:

Et inveniens quendam Judæum nomine Aquilam, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, & Priscillam uxorem ejus, (eò quòd præcepisset Claudius discedere omnes Judæos à Roma) accessit ad eos:

Et quia ejusdem erat artis, manebat apud eos & operabatur: erat autem scenefactoriæ artis.

Et disputabat in synagoga per omne Sabbatum, interponens nomen Domini Jesu, suadebátque Judæis & Græcis.

Cùm venissent autem de Macedonia Silas & Timotheus, instabat verbo Paulus, testificans Judæis esse Christum Jesum.

Contradicentibus autem eis & blasphemantibus, excutiens vestimenta sua, dixit ad eos, Sanguis vester super caput vestrum: mundus ego, ex hoc ad Gentes vadam.

Et migrans indè, intravit in domum cujusdam nomine Titi Justi, colentis Deum, cujus domus erat conjuncta synagogæ.

· Crispus autem Archisynagogus credidit Domino cum omni domo sua: & multi Corinthiorum audientes credebant, & baptizabantur.

1 Veri ministri adeò non quærunt quæ sua sunt, ut suo juri ultro renuncient, potiùs quàm vel tantillum impediatur Evangelii progressus.

* *Rom. 16. 3.*

4 Semper quidem asserenda est ingenuè veritas, sed tamen temperanda est doctrina prout fert profectûs occasio.

† *Mat. 10. 14. Supr. 13. 53.*

6 Omnibus frustrà tentatis non desistendum ab opere, sed contumacibus desertis ad morigeros transeundum.

‖ *1. Cor. 1. 14.*

2 *Edixisset*, διὰ τὸ διατεταχέναι. Sic enim hac de re Suetonius in Claudium, *Judæos, impulsore Christo assiduè tumultuantes, Româ expulit*. Unde apparet ortos fuisse Romæ quoque istos Judæorum inter se tumultus, ab iis qui suos Gentiles ad Christum transeuntes ferre nullo modo poterant, & interea totum istud fuisse Christianæ religioni imputatum.

4 *Omnibus Sabbatis*, κατὰ πᾶν σάββατον Nonnulli manuscripti codices hunc versiculum non habent, quem tamen Syrus & Arabs legerunt, & in omnibus nostris Græcis codicibus invenimus. Imò etiam vetustissimus codex meus post σάββατον addit ἐντιθεὶς τὸ ὄνομα Κυρίου Ἰησοῦ, id est, ut habet Vulgata Latina editio in exemplaribus excusis, *interponens nomen Domini Jesu*. ¶ *In sententiam suam adducebat*, ἔπειθε. Vulgata & Erasmus, *Suadebat*, quod est conantis potiùs quàm re ipsâ aliquid efficientis, cùm tamen πείθειν cum quarto casu *Persuadere* significet: sed isto verbo Latini non solent uti nisi casu rei adjuncto; ideo synonymon quæsivi.

5 *Constringebatur Spiritu*, συνείχετο τῷ πνεύματι. id est intus & apud se æstuabat, præ zeli ardore. Etsi enim *Spiritûs* nomen de ipso Spiritu sancto intelligi potest magìs ac magìs Paulum accendente, tamen cùm hoc sensu potiùs dicturus fuerit Lucas ὑπὸ τοῦ πνεύματος, ut suprà 16. 6. præstat istud de ipso Pauli Spiritu accipere. Peperit autem varia istius loci tum lectio tum interpunctio, atque adeò multiplex verbi συνέχεσθαι significatio, diversas hujus loci interpretationes. Syrus igitur & Arabs, ut ex ipsorum interpretatione liquet, hunc locum sic legerunt, & distinxerunt, ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ,τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο ἐν τῷ λόγῳ ὁ Παῦλος, ἀντιτασσομένων τῶν Ἰουδαίων καὶ βλασφημούντων, διαμαρτυρόμενος εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Itaque τὸ συνέχεσθαι acceperunt pro *angi* & *in angustias redigi*, ut solent qui indignissimè aliquid ferunt quod ipsos cogat dicere vel facere quod sit ipsis gravissimum: & nomine τοῦ λόγου, *locutionem ipsam* intellexerunt, ut ità sit locus iste interpretandus, *Ut autem advenerunt è Macedonia Silas & Timotheus, angebatur Paulus in sermone* (id est in loquendo magnopere videlicet anxius & solicitus quibus apud istos verbis uteretur) *obsistentibus ipsi & blasphemantibus Judæis, cùm pergeret testificari Jesum esse Christum illum.* Vulg. verò receptam distinctionem & lectionem quoque secuta (hoc uno excepto quòd pro τῷ πνεύματι legit τῷ λόγῳ, ut habet etiam vetustissimum meum exemplar) vertit συνείχετο τῷ λόγῳ, *instabat verbo*, quasi nimirum, quia τὸ συνεχὲς dicitur quod continuum est, possit συνέχεσθαι dici qui in re quapiam sine intermissione, & magìs ac magìs sit assiduus: quæ interpretatio omni exemplo caret. Erasmus quoniam τὸ συνέχεσθαι significat interdum *retineri* & *cohiberi*, putat ità significari Paulum invitum ac reluctantem id fecisse, quasi præsentisceret se operam illis docendis lusurum: quæ interpretatio magìs etiam est violenta & extorta. Ego magìs usitatam, & (ut existimo) accommodatiorem lectionem ac significationem sum amplexus, cùm sic usurpetur verbum συνέχεσθαι, Luc. 8. 45. & 19. 43. & Phil 1. 23. & sit hoc ipsum quod συνοχὴν τῆς καρδίας (idem enim est τῷ πνεύματι hoc in loco atque τῇ καρδίᾳ) vocat Apostolus, 2. Cor. 2. 4. & Christus, Luc. 21. 25. ¶ *Etiam atque etiam testificans*, διαμαρτυρόμενος. Vulg. *testificans*. Ego verò existimo significari Paulum æstuantem ad istam Judæorum pervicaciam, non tamen ab incœpto destitisse, sed magìs ac magìs Judæos certis Scripturæ testimoniis coarguisse. ¶ *Jesum esse Christum illum*, εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Reciprocatur hæc enunciatio, utpote identica quam vocant. Planior tamen est si Christus de Jesu, (quem constructionis ordinem Syrus & Arabs interpretes sequuntur) quàm si Jesus de Christo dicatur. Neque obstat quòd articulus illo modo tribuetur prædicato, qui tamen potiùs apponi solet subjecto, ut diximus Joan. 1. 1. Vis enim articuli hoc loco est διακριτική, quo nimirum Christus ille, id est unctus, à reliquis unctis distinguitur, ideóque non simpliciter *Messias*, sed *Messias ille*, præpositâ literâ ה, plerunque ab Hebræis vocitatur. Verbum autem εἶναι quamvìs facilè subaudiri possit, tamen exprimendum putavi, ut de hujus loci sententia liqueat, tum vetustissimi mei codicis, tum Syræ, Arabicæ, & Latinæ receptæ versionis autoritate fretus. Vide infrà 28. & suprà 17. 3.

6 *Ipsis autem obsistentibus*, ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν. Quomodo initium hujus versûs in Syra & Arabica editione immisceatur superiori, diximus in proximè antecedente annotatione. Nunc addo in vetustissimo exemplari meo, sic versum istum inchoari, πολλοῦ δὲ λόγου γινομένου, καὶ γραφῶν διερμηνευομένων, ἀντιτασσομένων δὲ &c. id est, *Multo verò habito sermone, & scripturis diligenter expositis, illis autem obsistentibus*, &c. ¶ *Sanguis vester super caput vestrum*, τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν. Hebraicè, דמכם על ראשכם, in secundo Samuelis 1. v. 16. Est autem obtestationis quædam species, quasi diceret Paulus, Video vos in perniciem vestram ruere. Ego igitur Deum hìc coram vobis testor, non me sed vos vobisipsis causam esse exitii, ut loquitur David, 2. Sam. 1. 16. *Sanguinis* enim appellatione cum cædes, tum verò omne exitii genus intelligitur, cujus causa is esse dicitur, Hebræorum more, cujus (ut ità loquar) capiti imponitur, id est cui imputatur, quasi suum ipsius sanguinem fundat, id est ipse sibi mortem consciscat: unde illa horribilis Judæorum inclamatio, *Sanguis ejus super nos, & super filios nostros*, Matth 27. 25. Itaque non satìs rectè Castellio hunc Hebraismum nuper expressit, cùm interpretaretur, *Vos vestram perniciem capite luetis*. Nam obsecro, quid illud est, *Luere suam perniciem*? Neque verò hìc duntaxat perituros illos prædicit Paulus, sed suâ ipsorum culpâ perituros, quod iste aut prætermittere, aut obscurissimè dicere maluit quàm hebraissare, & ipsius Lucæ vestigia sectari. ¶ *Ab hoc tempore*, ἀπὸ τοῦ νῦν. Istud in Syra interpretatione conjungitur cum καθαρὸς ἐγὼ, ut sit sensus, *Mundus ego sum ab hoc tempore*, in posterum videlicet. in Arabica verò sic ista distinguuntur, *Ego quidem purus sum: sanguis autem vester in caput vestrum est ab hac hora: ego verò abeo ad Gentes.* Deinde alii post *ego*, subaudiunt *sum*: alii construunt cum πορεύσομαι, quod mihi videtur simplicissimum.

7 *Justi*, Ἰούστου. Vulg. *Titi Justi*. Τίτου Ἰούστου. quod in uno codice legimus. ¶ *Colentis*, σεβομένου. In duobus codicibus legimus φοβουμένου, *timentis*. Solet enim Lucas plerumque σεβομένους absolutè vocare qui à Paganismo defecerant, quos solemus *religiosos* interpretari.

9 Dominus constantiæ servorum suorum vindex & assertor.	9 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος δι' ὁράματος ἐν νυκτὶ τῷ Παύλῳ, Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς·	Dixit autem Dominus noctè per visionem Paulo, Nè metue, sed loquere, & nè tacueris:	*Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo Noli timere, sed loquere, & nè taceas:*
	10 Διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε· διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.	Nam ego sum tecum, & nemo te invadet ut malè te accipiat: quoniam populus est mihi multus in hac urbe.	*Propter quod ego sum tecum, & nullus nocere poterit tibi, quoniam populus est mihi multus in hac civitate.*
	11 Ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.	Commoratus est itaque *illic* annum & sex menses, docens apud eos sermonem Dei.	*Sedit autem annum & sex menses, docens apud eos verbum Dei.*
12 Impii malè agendo non defatigantur, sed Dominus eorum conatus miris modis irridet.	12 Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ, καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα,	Cùm autem Gallio esset Proconsul Achaiæ, insurrexerunt concorditer Judæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,	*Gallione autem Proconsule Achaiæ, insurrexerunt uno animo Judæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,*
	13 Λέγοντες, Ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν.	Dicentes, Iste persuadet hominibus colere Deum contra Legem.	*Dicentes, Quia contra Legem hic persuadet hominibus colere Deum.*
	14 Μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, Εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρόν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν·	Paulo verò os aperturo, dixit Gallio Judæis, Si quid injustè factum esset, aut facinus sceleratum, O Judæi, quatenus ferret ratio vos sufferrem:	*Incipiente autem Paulo aperire os, dixit Gallio ad Judæos, Si quidem esset iniquum aliquid, aut facinus pessimum, O viri Judæi, rectè vos sustinerem:*
	15 Εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι.	Sin verò quæstio est de sermone & nominibus & lege vestrate, ipsi videritis: judex enim ego istarum rerum esse nolo.	*Si verò quæstiones sunt de verbo & nominibus & lege vestra, vosipsi videritis; judex ego horum nolo esse.*
	16 Καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος.	Et abegit eos à tribunali.	*Et minavit eos à tribunali.*
	17 Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον, ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν.	Prehensum autem omnes Græci Sosthenem præfectum synagogæ cædebant ante tribunal: neque quicquam eorum Gallioni curæ erat.	*Apprehendentes autem omnes Sosthenem principem synagogæ, percutiebant eum ante tribunal: & nihil eorum Gallioni curæ erat.*
18 Paulus factus omnibus omnia, ut omnes Christo lucrifaceret.	18 Ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανάς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας, κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς· εἶχε γὰρ εὐχήν.	Paulus verò cùm adhuc *illic* permansisset dies satìs multos, valedicto fratribus, enavigavit in Syriam, & cum eo Priscilla & Aquila, cùm * totondisset caput Cenchreis: habebat enim votum.	*Paulus verò cùm adhuc sustinuisset dies multos, fratribus valefaciens, navigavit Syriam, & cum eo Priscilla & Aquila, qui sibi totonderat in Cenchris caput: habebat enim votum.*
* Num. 6. 18. Infr. 21. 24.	19 Κατήντησε δὲ εἰς Ἔφεσον, κἀκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγήν, διελέχθη τοῖς Ἰουδαίοις.	Devenit autem Ephesum, & eos ibi dereliquit: ipse verò ingressus synagogam, disseruit cum Judæis.	*Devenitque Ephesum, & illos ibi reliquit: Ipse verò ingressus synagogam disputabat cum Judæis.*

9 *Et nè tacueris*, καὶ μὴ σιωπήσῃς. Pleonasmus Hebraicus minimè tamen inanis, de quo diximus Joan. 1. 20.

10 *Ego sum tecum*, ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ. Vide Luc. 1. 66. ¶ *Invadet*, ἐπιθήσεται. Vulg. *Poterit tibi nocere*, ut videri possit legisse, δυνήσεται κακῶσαί σε, sicut Syra quoque interpretatio. [Arabs vertit *aggredietur*, id est ut nonnulli suspicantur ἐπιχειρήσει, cùm tamen ἐπιτίθεσθαι sic quoque accipiatur.]

11 *Commoratus est*, ἐκάθισε. Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Sedit*: quod verbum postea veteres Episcopi suum fecerunt: meritò id quidem, cùm docendi officio fungebantur. Sed quorsum hoc ad illos qui sedem docendi populi causâ nunquam asspexerunt? Est autem in hoc verbo Hebraismus quem observavimus Matth. 4 16.

12 *Esset Proconsul Achaiæ*, ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας. id est, totius

totius Græciæ. Cur autem *Achaiæ Proconsul* diceretur, explicat his verbis Pausanias, Καλοῦσι δὲ οὐχ Ἑλλάδος ἀλλ᾽ Ἀχαΐας ἡγεμόνα οἱ Ῥωμαῖοι, διότι ἐχειρώσαντο τοὺς Ἕλληνας δι᾽ Ἀχαιῶν, τότε τοῦ Ἑλληνικοῦ προεστηκότων. *Vocant*, inquit, *non Græciæ, sed Achaiæ præsidem Romani, quòd Græcos subjecerint per Achæos, qui tum Græciæ principes erant.* Erat autem Achaia provincia Consularis.

13 *Contra Legem*, παρὰ τὸν νόμον. Videlicet nostram. Concesserant autem Romani Judæis, ut Deum ex legis suæ præscripto colerent.

14 *Quatenus ferret ratio*, κατὰ λόγον. Vulg. *Rectè*, ὀρθῶς. Erasmus, *Meritò*, εἰκότως. Ego hoc accipio exceptionis loco, ut illud sit omnino quod vernaculo sermone dicimus, *en tant que de raison.*

15 *De sermone*, περὶ λόγου. vel, De eo quod aliquis dixerit, putà quòd hoc vel illud non rectè dixerit, ut vestra fert religio. ¶ *Et nominibus*, καὶ ὀνομάτων. vel, *& verbis.* Profanus enim homo putavit verborum potiùs quàm rerum esse controversiam, & doctrinam Dei habuit pro verbis inanibus.

16 *Abegit*, ἀπήλασεν. Vulg. *minavit*: quâ penitus absolutâ voce delectatus fuit multis etiam Veteris testamenti locis hic interpres. Vide Jac.3.4.

17 *Græci*, οἱ Ἕλληνες. Hoc deest in Arabica & recepta Latina interpretatione: & ab aliis, ut à Syro interprete *Græci* putantur dici qui nec Judæis nec Pauli partibus faventes, & Gallionis præsidis, hominis profani, sententiam secuti, Sosthenem, ut summæ inter Judæos autoritatis, qui hanc litem tumultuosè intenderant, injuriis istis affecerint. Ab aliis verò istud accipitur de iis quos σεβομένους vocat Lucas, ad quos, relictis contumacibus Judæis, Paulus transierat, in cujus gratiam ipsi adversùs istum Sosthenem Pauli hostem insurrexerint. Sed quis crediderit istos, præsente præsertim & Magistratu, & ipso Paulo, tale quidpiam ausuros fuisse, quin à Paulo saltem graviter reprehenderentur? Et tamen hanc opinionem videtur amplexus Augustinus epist. 48. Alii denique putant Sosthenem hunc ipsum esse cujus nomen edit Paulus initio prioris ad Corinthios: quem ut & Crispum itidem archisynagogum Christo lucrifactum profani homines, nihil hanc injuriam curante Gallione, verberibus affecerint: quod videtur Syrus interpres secutus. Mihi quidem inter has sententias prima videtur maximè probabilis.

18 *Valedicto*, ἀποταξάμενος. nempe rebus suis compositis, ut facere solent, non qui simpliciter alicunde discedunt cum animo revertendi, sed, ut præscius, vix sese ad illos rediturum, ut postea declaravit infrà 20. 22. & 25. Hæc enim est vis verbi ἀποτάττεσθαι. Vide Mar.6.46. ¶ *Cùm totondisset caput*, κειράμενος τὴν κεφαλήν. Vulg. *Qui totonderat caput*, manifestè hoc referens ad Aquilam. Beda etiam testatur codicem se vidisse qui plurali numero haberet, *Qui totonderant caput, & votum habebant*: ut ad Aquilam & Priscillam referatur. Quia tamen ambiguus est sermo, ut non minùs ad Paulum quàm ad Aquilam referri possit, ità converti ut liberum judicium lectori relinquatur: quamvis quod ad me attinet, malim de Paulo interpretari, qui factus est omnibus omnia. Quod autem adfert in suis annotationibus Castellio, vero propius videri hoc de Aquila dici, ex eo quòd Lucas uxorem viro proposuit, *cujus ordinis*, inquit, *(cùm aliàs non soleat) quæ causa fuerit non video, nisi ut intelligeretur participium κειράμενος ad Aquilæ nomen, cui protinus conjungitur, referri, quod non fieret si Aquilam antepofuisset*: hoc,inquam, falsò & incogitanter ab illo dicitur. Nam hoc ipso cap. verſ.26. (ut habet Vetus versio) iterum posteriore loco vir nominatur, & cùm Paulus in Epistolis duos istos ter appellet, bis uxorem viro præponit, Græcorum etiam codicum consensu. Quamobrem autem hoc sit factum non minùs ineptum est quærere, quàm disputare cum Grammaticis, cur Homerus Iliada sit à nomine μῆνιν auspicatus.

---

20 Ἐρωτώντων δὲ αὐτὸν ἐπὶ πλείονα χρόνον μεῖναι παρ᾽ αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν·

21 Ἀλλ᾽ ἀπετάξατο αὐτοῖς, εἰπών, Δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα· πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, τοῦ Θεοῦ θέλοντος. Καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου.

22 Καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβάς, καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν.

23 Καὶ ποιήσας χρόνον τινὰ ἐξῆλθε διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς.

24 Ἰουδαῖος δέ τις Ἀπολλὼς ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς.

25 Οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου καὶ ζέων τῷ πνεύματι, ἐλάλει καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

26 Οὗτός τε ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. Ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα προσελάβοντο αὐτόν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν.

27 Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοί, ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέξασθαι αὐτόν· ὃς παραγενόμενος συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος.

28 Εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

Rogantibus autem ipsis ut diutiùs apud ipsos maneret, non annuit:

Sed valedixit eis, dicens, Oportet omnino me diem festum qui instat agere Hierosolymis: sed iterum revertar ad vos, † Deo volente. Et provectus est Epheso.

Cùmque descendisset Cæsaream, adscendissetque Hierosolymam, & salutasset Ecclesiam, descendit Antiochiam.

Et cùm egisset illic aliquandiu temporis, abiit, pertransiens ordine Galaticam regionem & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

Judæus autem quidam ‖ Apollos nomine, Alexandrinus natione, vir eloquens, pervenit Ephesum, potens in Scripturis.

Hic erat initiatus viâ Domini, & fervens spiritu, loquebatur & docebat diligenter ea quæ sunt Domini, sciens tantùm Baptisma Joannis.

Cœpitque liberè loqui in synagoga. quem auditum * Aquila & Priscilla assumserunt, & penitiùs ei exposuerunt viam Dei.

Cùm autem vellet transire in Achaiam, fratres eum adhortati, scripserunt discipulis ut exciperent eum: qui cùm advenisset, multùm contulit iis qui crediderant per gratiam.

Magnâ enim contentione Judæos magis ac magis redarguebat publicè, ostendens per Scripturas Jesum esse Christum illum.

Rogantibus autem eis ut ampliori tempore maneret, non consensit.

Sed valefaciens, & dicens, Iterum revertar ad vos, Deo volente, profectus est ab Epheso.

Et descendens Cæsaream, ascendit, & salutavit Ecclesiam, & descendit Antiochiam.

Et facto ibi aliquanto tempore, profectus est, perambulans ex ordine Galaticam regionem & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

Judæus autem quidam Apollos nomine, Alexandrinus genere, vir eloquens, devenit Ephesum, potens in Scripturis.

Hic erat edoctus viam Domini: & fervens spiritu, loquebatur & docebat diligenter ea quæ sunt Jesu, sciens tantùm Baptisma Johannis.

Hic ergò cœpit fiducialiter agere in synagoga. Quem cùm audissent Priscilla & Aquila, assumserunt eum, & diligentiùs exposuerunt ei viam Dei.

Cùm autem vellet ire Achaiam, exhortati fratres, scripserunt discipulis ut susciperent eum. Qui cùm venisset, contulit multùm iis qui crediderant.

Vehementer enim Judæos revincebat publicè, ostendens per Scripturas esse Christum Jesum.

20 Apostoli non hominum arbitrio, sed Spiritus sancti ductu fuerunt circumacti.
† 1.Cor.4.19. Jac.4.15.

‖ 1.Cor.1.12.
24 Apollos homo pius & doctus, tamen in vilis opificis atque adeò mulierculæ schola proficere non recusans, insignis in Ecclesia minister evadit.
* Rom.16.5.

---

21 *Valedixit*, ἀπετάξατο. Vulgata barbarè, *Valefaciens.* Vide Mar. 6.46. ¶ *Oportet omnino*, δεῖ πάντως. Totum hoc membrum deest in Vulgata editione. Sed legitur in Syra & Arabica editione, nec sanè videtur omittendum. Est autem ποιεῖν ἑορτὴν periphrasis verbi ἑορτάζειν, sicut Gallicè dicimus *faire la feste.*

22 *Cæsaream*, εἰς Καισάρειαν. Cæsaream scilicet Stratonis, portum ab Herode structum, ut indè Hierosolymam contenderet. Ridiculum est autem quòd Hieronymus de Cæsarea Cappadociæ ista interpretatur, quem saltem oportuerat considerare verbum ἀνήχθη de iis dici qui navigant. ¶ *Adscendissetque* Hierosolymam, ἀναβάς. Nomen *Hierosolyma* supplevi; quoniam hoc omnino postulat sententia, etiamsi ex verbo *Adscendendi* satis per se intelligatur. Nam etiam in Syra interpretatione exprimitur.

23 *Cùm egisset*, ποιήσας. Sic etiam accipitur idem verbum ποιεῖν pro διατρίβειν, infr. 20.3. & 2.Cor.11.25. & Jac.4.13. quanquam fortassis ea est emphasis hujus verbi, ut etiam significet Paulum quamdiu illic versatus est, in perpetuo opere fuisse, ut exposuimus Matth. 20.12. Sic Seneca epist. 67. *Quamvis vitæ paucos fecerimus dies.*

24 *Potens in Scripturis*, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. Hebr. pro Scripturarum cognitione egregiè instructus.

25 *Initiatus*, κατηχημένος. Vulgata, *Edoctus.* Erasmus, *Institutus.* Vide Luc.1.4. ¶ *Diligenter*, ἀκριβῶς: id est, ἐπιμελῶς. Sic enim commendatur illius summa diligentia, potiùs quàm peritia Evangelicæ doctrinæ, quam duntaxat degustarat, ut apparet ex iis quæ sequuntur.

26 *Penitiùs*, ἀκριβέστερον. Vulgata, *Diligentiùs.* quod non quadrat. Neque enim de diligentia hoc dicitur, ut in superiore versiculo, sed de doctrina ipsa. Erasmus, *Exactiùs.* Vide Luc.1.3. ¶ *Viam Dei*, τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν: id est viam quæ ad Deum ducit, quam paulò antè *Viam Domini* vocavit. quem Hebraismum exposuimus Marci 12. 14.

27 *Adhortati*, προτρεψάμενοι. Syrus novâ & Græcis prorsus inusitatâ significatione vertit *Anteverterunt.* Arabs verò, *Lætati sunt*, ut videatur legisse περιχαρεῖς. ¶ *Per gratiam*, διὰ τῆς χάριτος. Vulgata hoc non legit, quod tamen est in Græcis codicibus, & tum Syra tum Arabica interpretatione. Meus autem vetustissimus codex habet hoc loco multa, quæ cùm nusquam alibi exstare sciam, minimè quidem contenderim in contextum reponenda, sed tamen hìc adscribere volui: nempe, ἐν δὲ τῇ Ἐφέσῳ ἐπιδημοῦντές τινες Κορίνθιοι καὶ ἀκούσαντες αὐτοῦ, παρεκάλουν διελθεῖν σὺν αὐτοῖς εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν. Συγκατανεύσαντος δὲ αὐτοῦ, οἱ Ἐφέσιοι ἔγραψαν τοῖς ἐν Κορίνθῳ μαθηταῖς ὅπως ἀποδέξωνται τὸν ἄνδρα, ὃς ἐπιδημήσας εἰς τὴν Ἀχαΐαν πολὺ συνεβάλετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. Εὐτόνως γάρ, &c. *Erant autem Ephesi advenæ quidam Corinthii, qui cùm illum audivissent, precati sunt eum ut secum transiret in ipsorum patriam. Annuente autem ipso, Ephesii Corinthiis scripserunt ut hominem exciperent, qui cùm in Achaiam venisset, multum contulit Ecclesiis. Magnâ enim contentione,* &c. Connecti autem hoc potest vel cum participio proximo, vel

cum

cum verbo συνεβάλετο, quod placuit Syro interpreti, & probabilius quidem est si sententiam spectes: sed durius tamen propter trajectionem. Sin verò istud ad participium referas, χάριτος appellatione intelligetur gratuitus Dei favor à quo uno manat fides: sin ad verbum χάρις, declarabit dona illa Dei eximia in hunc hominem collata, quibus non mediocriter adjuta fuit Ecclesia Corinthiaca. Ego neutri expositioni volui præjudicium adferre.

28 *Magnâ enim contentione*, εὐτόνως γάρ. Uti volui hâc periphrasi ut Græci vocabuli emphasin servarem, quo significatur eloquentem hunc hominem omnes (quod aiunt) nervos revincendis Judæis contendisse. Vulg. & Erasmus, *Vehementer*, id est, εὐτόνως. Sed & paulò pòst non satis expressè videntur interpretati διακατηλέγχετο, *Revincebat*. Nam præpositio διὰ significationem auget, ut in διαμαρτυρεῖν, διακρίνειν, & similibus. Ideo converti, *Magis ac magis redarguebat*. ¶ *Jesum esse Christum illum*, τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Vulgata, *Esse Jesum Christum*, nimiùm obscurè. Nam (ut observavi suprà 5.) articulus τὸν Χριστὸν non ideo additus est ut subjectum declaret sicut Joan. 1. 1. sed διακριτικῶς positus est, ut Messiam illum significet, cùm alioqui *Christi* dicerentur omnes reges ac sacerdotes.

ΚΕΦ. ιθ'.	CAP. XIX.	CAP. XIX.
Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν Ἀπολλὼ εἶναι ἐν Κορίνθῳ, Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον· καὶ εὑρών τινας μαθητάς,	FActum est autem interim dum Apollos esset Corinthi, ut Paulus peragratis superioribus partibus, veniret Ephesum: ubi cùm discipulos quosdam invenisset,	*FActum est autem cùm Apollos esset Corinthi, ut Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum, & invenirет quosdam discipulos,*
2 Εἶπε πρὸς αὐτούς, Εἰ πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν, Ἀλλ' οὐδὲ εἰ πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν ἠκούσαμεν.	Dixit eis, Num Spiritum sanctum accepistis posteaquam credidistis? Illi verò dixerunt ei, Imò sitne Spiritus sanctus nè audivimus quidem.	*Dixitque ad eos, Si Spiritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum, Sed neq; si Spiritus sanctus est audivimus.*
3 Εἶπέ τε πρὸς αὐτούς, Εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; Οἱ δὲ εἶπον, Εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα.	Tunc dixit eis, In quid ergò baptizati estis? Ipsi verò dixerunt, in Joannis baptisma.	*Ille verò ait, In quo igitur baptizati estis? Qui dixerunt, In Johannis baptismate.*
4 Εἶπε δὲ Παῦλος, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων, εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι, τουτέστιν εἰς τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.	Dixit autem Paulus, * Joannes quidem baptizavit Baptismo resipiscentiæ, dicens populo ut in eum, qui venturus erat post ipsum, crederent, hoc est in Christum Jesum:	*Dixit autem Paulus, Johannes baptizavit Baptismo pœnitentiæ populum, dicens, in eum qui venturus esset post ipsum ut crederent, hoc est in Jesum.*

1 Paulus Ephesiorum ruditate nihil offensus, Ecclesiam ibidem instituit. 3 Joannes tantùm discipulos inchoavit quos Christus perficeret.

* Matt. 3. 12. Marc. 1. 8. Luc. 3. 16. Joan. 1. 26.

---

2 *Spiritum sanctum*, Πνεῦμα ἅγιον. id est, dona illa eximia Spiritûs sancti, μετωνυμικῶς, quæ tum in Ecclesia vigebant. Hîc verò quæritur quid Paulum impulerit ut hoc ex istis quæreret. Etenim si *Spiritûs sancti* nomine intelligatur vel ipse Spiritus sanctus, vel ejus donum quo pius omnis, id est verum Deum profitens, à merè profano, sive veræ religionis prorsus ignaro, dignoscitur, nimis absurdum fuerit hoc quærere ex iis qui jam pro discipulis non temerè nec falsò haberentur. Sin verò de donis illis extraordinariis, ut dono linguarum & prophetiæ, quibus isti postea donati fuisse dicuntur vers. 6. istud accipiatur, cur hæc ex istis rogasse Apostolum dicemus, cùm ea cunctis credentibus minimè fuerint communia? Etsi enim mira quædam efficacia Spiritûs sancti tunc effusa sit in credentes, sicut dixerat Joel, & promisit Dominus Mar. 16. 17. & pluribus declaratur 1. Cor. 12. tamen communem hanc fuisse baptizatis omnibus gratiam, neque verum neque verisimile est: imò nusquam lego per baptismum collata hæc dona, sed per impositionem manuum, quæ certè non habuit locum in quibusvis baptizatis. Necesse est igitur fateri hîc non agi de peculiari quapiam duodecim hominum historia qui sint ab Apostolo seu baptizati, seu rebaptizati: neque de baptismo, sed de Ephesinæ Ecclesiæ primordiis, cùm antea nulli fuissent illic ordine constituti piorum conventus: ac proinde Apostolum percontari de donis quibus illos peculiariter solebat Deus ornare, qui gubernaculis Ecclesiarum admovebantur: num videlicet jam essent illis manus impositæ, vel essent ipsi iis saltem Spiritûs sancti donis præditi, ex quibus colligeretur illos ad sacrum ministerium divinitus vocari, veluti dono linguarum, & prophetiæ. Hoc autem posito facile est intelligere quæ postea narrantur, & quantopere veteres præsertim à scopo in hujus loci explicatione (quod eorum pace dictum sit) aberrarint. ¶ *Spiritus sanctus*, Πνεῦμα ἅγιον. Absurdissimum fuerit credere eos qui ab Joanne baptizati essent, & se Christi discipulos profiterentur, ignorasse an esset aliquis Spiritus sanctus quem ipse Joannes visibili specie viderat in Jesum Christum illabi. De hoc igitur neque Apostolus quæsivit, neque isti responderunt: sed de iis donis quæ passim per Ecclesias constitutas vigebant, de quo Spiritu sancto isti Ephesii negant sese quicquam audivisse, ubi tenuiter adhuc admodum Christus illuxerat, prohibito etiam Paulo Evangelium in Asia (sic propriè vocata in qua sita fuit Ephesus) prædicare, suprà 16. 6. & illâ civitate tum Idololatriâ Dianæ tum Magiæ studiis contaminatâ, unde proverbium Ἐφέσια γράμματα, *Ephesia literæ*, ut infrà quoque explicatur: donec illis quoque Pauli ministerio Dominus benediceret, celeberrimâ tandem illic constitutâ Ecclesiâ, ut ubi peccatum abundarat, redundaret gratia. Hujus autem Ecclesiæ primitiæ fuerunt isti duodecim prophetico spiritu donati, ac proinde proculdubio illius duces ac gubernatores constituti.

3 *In quid*, εἰς τί. Vulgata, *In quo*. Erasmus, *quo*. uterque malè: perinde acsi quæreret Paulus, si non acceperunt isti Spiritum sanctum in Baptismo, à quo igitur, vel quomodo, vel quorsum essent baptizati. Baptizatos enim esse non dubitabat qui dicerentur Discipuli. Neque ad quæstionem ipsis à Paulo propositam, num videlicet Spiritum sanctum accepissent, sed ad illorum responsionem istud referendum est. Potuerant enim non accepisse Spiritum sanctum, id est, ut paulò antè dixi, nullum illorum eximiorum & extraordinariorum donorum accepisse, qui tamen Spiritum sanctum esse, id est, illa dona in Ecclesia vigere, nossent. Itaque cùm perinde responderent, ac si totam Christianarum Ecclesiarum rationem ignorarent (quod evenire vix potuisse videbatur) quærit Paulus, in quid igitur fuerint baptizati, id est, cui igitur doctrinæ per baptismum obsignandæ nomen dedissent: veluti addubitans in Ecclesia Christiana fuisse edoctos & baptizatos, qui usque adeò essent ignari quid in Christianis Ecclesiis gereretur. ¶ *In Joannis baptisma*, εἰς Ἰωάννου βάπτισμα. Appositissima est responsio, quâ significant isti sese in baptismo professos fuisse doctrinam à Joanne propositam, & adhibito baptismo, quo & ipsi baptizati fuerant, sancitam, unde & Christum agnoverant, sed tenuiter admodum, nec audito ipso Christo vel ejus deinceps Apostolis, ut de Apollo quoque paulò antè dictum est: ut mirum non fuerit istos, quos ex ipsorum responso apparet, audito tantùm Joanne baptizatos postea in patriam revertisse, illum Spiritum sanctum ignorasse, qui in Ecclesiam nonnisi à die illo Pentecostes fuisset missus. Ut autem locus iste planior etiam fiat, sciendum est quid valeant hæc dicendi genera, quæ in Scripturis occurrunt, & quatenus inter se differant, *Baptizari in aliquem*, ut in Mosen, 1. Cor. 10. 2. *Baptizari in baptisma alicujus*, ut Joannis, hoc in loco. *Baptizari in nomen alicujus*, ut Patris, Filii, ac Spiritûs sancti, Matth. 28. 19. vel Christi, ut suprà 2. 28. vel Pauli, ut 1. Cor. 1. 14. *Baptizari in mortem Christi*, ut Rom. 6. 3. seu, *in unum Corpus*, ut 1. Cor. 12. 13. seu, *in remissionem peccatorum*, ut suprà 2. 38. denique *Baptizari aquâ & baptizari Spiritu sancto*. Itaque BAPTIZARI IN MOSEN, declarat Mosis auspiciis ac ductu baptizari: quod dicendi genus semel tantùm reperio: BAPTIZARI IN JOANNIS BAPTISMA, significat doctrinam quam Joannes annunciabat, ac Baptismi symbolo obsignabat, profiteri, & baptismo adhibito amplecti: BAPTIZARI IN EJUS NOMEN dicimur, cui nos per Baptismum dicamus ac consecramus: quamobrem rectè Paulus negat sese in nomen suum quenquam baptizasse. BAPTIZARI autem IN CHRISTI MORTEM dicuntur fideles, ut per Christi mortem peccatum in ipsis moriatur ac aboleatur: &, IN UNUM CORPUS, ut omnes in Christo capite coalescant: &, IN REMISSIONEM PECCATORUM, ut Christi sanguine abluantur, ut præpositio εἰς in istis omnibus finalem (quam vocant) causam designet. BAPTIZARI AQUA, sive ἘΝ ὝΔΑΤΙ, id est, IN AQUA, nihil aliud quàm *aquâ immergi* declarat, quæ est externa Baptismi cæremonia. BAPTIZARI autem SPIRITU, aliò spectat, nempe ad Spiritûs sancti dona quibus fideles cælitus visibili signo imbuebantur, interdum ante Baptismum aquæ, ut ex Cornelii historia apparet; interdum post Baptismum, ut istis accidit de quibus hîc agitur. Ex his autem diligenter consideratis hoc quoq; efficitur, *Baptismatis* vocabulum triplici significatione usurpari, quarum una propria est, duæ translatitiæ. Propria est, cùm immersionem seu tinctionem declarat, quæ etiam ab effectu *ablutio* seu *lavacrum* dicitur. Una est translatitia, cùm pro donorum Spiritûs sancti quasi effusione accipitur, ut supr. 1. 5. & 2. 2. & 10. 47. & 11. 16. Altera, cùm pro Joannis doctrina, ut cùm quæritur an Baptismus Joannis è cœlo sit an ex hominibus. cùm dicitur Apollos nihil novisse quàm Joannis Baptisma, ut supr. 18. 25. item cùm dicitur Joannes prædicasse Baptismum resipiscentiæ, ut supr. 15. 24. & in hoc versiculo ac proximè sequente. Quod autem de *Baptismatis* nomine dicimus, de ipso quoque *Baptizandi* verbo simili ratione accipiendum est. Nam *baptizare* dicitur minister qui aquâ tingit, & *baptizari* qui aquâ tingitur: item baptizat Deus cùm Spiritûs sui dona impertitur, & baptizatur Spiritu à Deo qui Spiritûs donum accipit. Baptizavit demum baptismo resipiscentiæ Joannes cùm resipiscentiam doceret, cujus symbolum erat Baptismus, quem primus administravit: & *baptizari* dicuntur *in baptismate Joannis*, quicunque eo doctrinæ genere fuerunt instituti.

4 Resi-

4 *Resipiscentiæ*, τῆς μετανοίας. Idem est ergò & unicus re ipsâ Baptismus qui Joannis dicitur, quòd primus baptizarit, & Christi: quoniam eum respicit Baptismus. ¶ *In eum*, εἰς τὸν. Erasmus, *De eo qui venturus esset*. Hæc enim conjunxit cum participio λέγων, cùm per trajectionem construenda sint cum verbo πιστεύσωσι. Idq; ità esse, vel ex eo apparet quòd in vetustis codicibus post λέγων subjicitur distinctio. Sed & alibi passim occurrunt hujus trajectionis exempla, quæ annotabimus Rom. 11. 31. ἐρχόμενον autem licebit etiam rectissimè interpretari, *Qui veniret*, jam videlicet viam ingressus; ut Joannes videri possit auditores suos in aliud non tam citò futurum tempus rejicere. Dicit enim Christum post se venturum, quia licèt unà aliquantùm vixerunt, tamen Christus, non nisi in carcerem tradito Joanne, cœpit plenè suum illud munus exercere.

5 Ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.
6 Καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ἐλάλουν τε γλώσσαις, καὶ προεφήτευον.
7 Ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄνδρες ὡσεὶ δεκαδύο.
8 Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγήν, ἐπαῤῥησιάζετο, ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.
9 Ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν ἀφώρισε τοὺς μαθητὰς καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ Τυράννου τινός.
10 Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο· ὥστε πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας.
11 Δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ Θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου·
12 Ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σιμικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ' αὐτῶν.
13 Ἐπεχείρησαν δέ τινες ἀπὸ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρά, τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες, Ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει.
14 Ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ Ἰουδαίου ἀρχιερέως ἑπτά, οἱ τοῦτο ποιοῦντες.
15 Ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν εἶπε, Τὸν Ἰησοῦν γινώσκω, καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι· ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ;
16 Καὶ ἐφαλλόμενος ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρόν, καὶ κατακυριεύσας αὐτῶν, ἴσχυσε κατ' αὐτῶν ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου.

Qui verò *illum* audierunt baptizati sunt in nomen Domini Jesu.
Et cùm imposuisset eis manus Paulus, venit Spiritus sanctus in eos, & loquebantur linguis,& prophetabant.
Erant autem omnes isti viri circiter duodecim.
Ipse porrò ingressus synagogam, liberè loquebatur, ad tres mensas disserens & suadens quæ ad regnum Dei *pertinent*.
Cùm autem quidam indurarentur & obedire nollent *sermoni*, malè loquentes de via illa *Dei* in conspectu multitudinis, abscedens ab illis separavit discipulos, quotidie disserens in schola Tyranni cujusdam.
Hoc autem factum est per biennium: *ità* ut omnes qui habitabant in Asia, tum Judæi tum Græci, audierint sermonem Domini Jesu.
Virtutésque non vulgares edebat Deus per manus Pauli:
Ità ut etiam ad ægrotantes deferrentur à corpore ejus sudaria seu semicinctia, & discederent ab eis morbi, & spiritus mali ab eis exirent.
Aggressi sunt verò quidam ex circulatoribus Judæis exorcistis, nominare super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Jesu, dicentes, Adjuramus vos per Jesum quem Paulus prædicat.
Erant autem quidam filii Scevæ Judæi primarii Sacerdotis septem, qui hoc faciebant.
Respondens verò spiritus malus, dixit, Jesum novi, & Paulum scio: vos autem qui estis?
Et insiliit in eos homo in quo erat spiritus ille improbus, & superatis illis, invaluit contra eos, ità ut nudi & vulnerati effugerent ex domo illa.

His auditis baptizati sunt in nomine Domini Jesu.
Et cùm imposuisset illis manus Paulus venit Spiritus sanctus super eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.
Erant autem omnes viri ferè duodecim.
Introgressus autem synagogam, cum fiducia loquebatur, per tres menses disputans & suadens de regno Dei.
Cùm autem quidam indurarentur & non crederent, maledicentes viæ coram multitudine, discedens ab eis segregavit discipulos, quotidie disputans in schola Tyranni cujusdam.
Hoc autem factum est per biennium, ità ut omnes qui habitabant in Asia audirent verbum Domini, Judæi atque Gentiles.
Virtutésque non quaslibet faciebat Deus per manum Pauli:
Ità ut etiam super languidos deferrentur à corpore ejus sudaria vel semicinctia, & recedebant ab eis languores, & spiritus nequam egrediebantur.
Tentaverunt autem quidam de circumeuntibus Judæis exorcistis invocare super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Jesu, dicentes, Adjuro vos per Jesum quem Paulus prædicat.
Erant autem quidam Scevæ Judæi principis Sacerdotum septem filii, qui hoc faciebant.
Respondens autem spiritus nequam dixit eis, Jesum novi, & Paulum scio: vos autem qui estis?
Et insiliens homo in eos in quo erat dæmonium pessimum, & dominatus amborum, invaluit contra eos, ità ut nudi & dilacerati effugerent de domo illa.

9 Separare sese & alios ab incredulis planè desperatis, non est scindere Ecclesiam, sed eam potiùs urire.

13 Satan cogitur adversùs seipsum testificari.

5 *Qui verò* illum *audierunt*, ἀκούσαντες δὲ pro οἱ δὲ ἀκούσαντες, ut suprà 2. 37. & infrà versu 28. Id est, Qui verò Joanni, istum baptismum docenti, crediderunt. Vulg. *His auditis*. Legit enim ἀκούσαντες ταῦτα, ut & Syrus interpres. Cæterum particula δὲ omissa veteribus nimiùm multis præbuit maximi duplicis erroris occasionem, ut qui propterea Lucæ hæc esse verba credentes, & ad duodecim illos pertinere, quasi fuerint à Paulo rebaptizati, eò sunt delapsi ut aliud fuisse Joannis Baptisma quàm Christi,& à Joanne baptizatos oportuisse in Christi nomen rebaptizari existimaverint, errore certè non levi. Nam, ut alias certissimas rationes nunc omittam, si verum est illud dogma, Baptismum certè nostrum cum Christo communem non habemus, ut appositissimè colligit in hunc locum doctissimus interpres, cùm tamen ille tum circumcisionem Patrum tum nostrum baptismum in suæ carnis circumcisione & baptismo sanctificarit. Iterationem autem Baptismi etiamsi concederemus, minimè tamen indè possent colligere fanatici Anabaptistæ iterandum Christi Baptismum. Sed quæso quorsum hæc omnia? Etenim particula δὲ, quæ in Græcis omnibus codicibus summo consensu legitur, & particulæ μὲν necessariò respondet, nullo modo, nullo, inquam, modo patitur ut hujus orationis seriem discerpamus, quasi prior pars Paulo, posterior sit ipsi Lucæ scriptori tribuenda. Ergò hæc quoque Pauli verba sunt, tum doctrinam à Joanne quidem annunciatam, ab istis verò fide apprehensam, ut verè Evangelicam, tum etiam Baptismum istis collatum, ut verè Christianum approbantis: quibus postea manus imponens, subsecutis demum iis donis quæ Spiritûs sancti nomine priùs significarat, & de quibus fuerat eos percontatus, Ecclesiam Ephesinam constituit. quam interpretationem hujus loci, ab Anabaptistis præsertim tam vexati, acceptam fero viro tum generis nobilitate, tum pietate & doctrinâ, & plurimis virtutibus clarissimo D. Marnixio, singulari Belgicarum provinciarum ornamento.

7 *Circiter*, ὡσεί. Hoc non legit Syrus nec Arabs interpretes, nec sanè video cur addi in tantillo numero oportuerit.

9 *Obedire nollent* sermoni, ἠπείθουν. Vulg. *& non crederent*. Vide Joan. 3. 36. & suprà 14. 2. *De via illa* Dei, τὴν ὁδόν. Usitatum est Hebræis *Via* nomine significare certam aliquam vitæ rationem: nec dubium est quin per antonomasiam sic vocatus sit Christianismus. Plerumq; tamen additur aliquid ex quo id possit intelligi, ut *Via pacis*, *Via salutis*, *Via Domini*, vel *Dei*, quod perspicuitatis causâ expressi ex Syri & Arabis etiam interpretis autoritate, tum hoc loco, tum etiam hoc eodem capite, v. 23. quam αἵρεσιν Paulus nominat infrà 24. v. 14. ¶ *Tyranni cujusdam*, Τυράννου τινός. In uno codice additum legimus ἀφ' ὥρας πέμπτης ἕως δεκάτης, *ab hora quinta ad decimam*. Cæterùm *Tyranni* appellatione nonnulli potentem quempiam principem intelligunt; alii censent gymnasium ab aliquo Tyranno fuisse olim ædificatum, à quo cognomentum accepisset. Sed simplicissima erit expositio si proprium nomen esse dixerimus, ut etiam disertè Syrus & Arabs interpretantur. *At enim* (inquit Erasmus) *si nomen est proprium, cur adsit τινός?* Imò verò constat hoc dicendi genus frequenter usurpari quoties ignotus quispiam nominatim appellatur: & nè longiùs petantur exempla, sic noster Lucas infrà 21. c. 16. & 22. 12. & 24. 1. & 25. 19. idque præcipuè accidit quoties (ut hoc loco) proprium nomen videri alioqui posset προσηγορικόν. Cicero 3. in Verrem, *Deducitur iste ad Janitorem quendam hospitem:* ubi Asconius, *Janitorem*, inquit, *cùm dixisset, addidit Quendam, ut ostenderet non appellativum nomen esse, sed proprium*. Reperi tamen nonnihil apud Strab. lib. 14. quod fortassis ad hujus nominis explicationem facit. Notum enim est omnibus tyrannos à veteribus fuisse dictos in genere quos postea βασιλεῖς, id est *reges*, vocarunt. Sic autem Strabo, qui non procul ab his temporibus vixit, Ἄρξαι δέ φησιν Φερεκύδης Ἄνδροκλον τῆς Ἰώνων ἀποικίας, ὕστερον τῆς Αἰολικῆς, υἱὸν γνήσιον Κόδρου τοῦ Ἀθηνῶν βασιλέως, καὶ γενέσθαι τοῦτον Ἐφέσου κτίστην· διόπερ τὸ βασίλειον τῶν Ἰώνων ἐκεῖ συστῆναί φασι· καὶ ἔτι νῦν οἱ ἐκ τοῦ γένους ὀνομάζονται βασιλεῖς, ἔχοντές τινας τιμάς, προεδρίαν τε ἐν ἀγῶσι, καὶ πορφύραν ἐπίσημον τοῦ βασιλικοῦ γένους, σκίπωνα ἀντὶ σκήπτρου, καὶ τὰ ἱερὰ τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος. Id est, *Ducem fuisse Ionum demigrationis, quæ Æolicam est consecuta, Androclum Codri Athenarum regis legitimum filium, ait Pherecydes, ac Ephesum condidisse: quamobrem etiam aiunt Ionum regiam Ephesi collocatam. Sed & nunc quoque qui ex eo genere sunt, Reges vocantur, & quibusdam fruuntur honoribus, ut qui primo loco sedeant in certaminibus, purpuram habeant regiæ gentis insigne, scipionem quoque pro sceptro, & Eleusinia Cereris sacra.* ut fuisse videri possit hic Tyrannus ex Asiarcharum cœtu, de quibus agitur infrà vers. 31.

10 *Domini Jesu*, τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. id est, De Domino Jesu.

11 *Per manus*, διὰ τῶν χειρῶν. Vide suprà 5. 12.

12 *Sudaria seu semicinctia*, σουδάρια ἢ σιμικίνθια. Duo sunt Latina vocabula terminatione Græcâ inflexa: ac de priore quidem constat, de posteriore non item. In uno quidem exemplari Græco hæc reperimus ad marginem annotata, Ἀμφότερα λευκὰ ὀθόνια· τὰ μὲν σουδάρια ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεται, τὰ δὲ σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσι πρὸς τὸ ἀπομάττειν τὰς ὑγρότητας τοῦ προσώπου, οἷον ἱδρῶτα, δάκρυα, πτύελον, καὶ τὰ ὅμοια. id est, *Utraq; linea sunt: sed sudaria quidem capiti injiciuntur, semicinctia verò manibus gestant, abstergendis humidis à facie excrementis, ut sudore, lacrymis, sputo, & similibus*. Hanc expositionem si sequamur, sudarium id erit quod vocamus *un couvrechef*, semicinctium

un mouchoir. Græcus scholiastes eadem habet: quibus tamen addit nonnulla, sed ejusmodi ut intelligere non potuerim. Mihi verò Lucas videtur sudarium & semicinctium pro eodem accipere, nisi pro ἢ legas καὶ; quam lectionem in uno duntaxat codice deprehendimus. Martialis in Apophoretis, *Det tunicam dives, ego te præcingere possum*. Itaq; eo nomine puto vocari quæ vulgò *devantiers* appellant, quòd anteriorem partem corporis à cingulo ad pedes præcingant. Solent autem mechanici præsertim his uti, præterea etiam mulieres ferè omnes: unde factum ut alterum earum cingulum à quo solebant olim ista semicinctia pendere, *demiceincts* vulgò appellent. Alii denique semicinctia dici volunt cingula dimidio minùs lata quàm justum sit cingulum.

13 *Exorcistis*, ἐξορκιστῶν. De istis circulatoribus nonnihil diximus Matth. 12. vers. 27. Retinuimus autem Græcum *exorcistarum* nomen ut satìs usitatum. Sic ergò vocati sunt qui dæmones ejiciebant, additâ per Dei nomen obtestatione, quam vulgò *Conjurationem* vocant. de quibus multa Josephus lib. Antiquit. 8. quorum etiam meminit Justinus in Dialogo cum Tryphone. Et ità vocati sunt in Ecclesia Christiana initio qui miraculorum dono pollentes, manus imponebant energumenis, id est à dæmonio obsessis. Indè postea factus est novus ordo quem vocant, ut septem sacramentorum numerus in alias hebdomadas divideretur, ità ludificante Satanâ Episcoporum ignaviam.

16 *Superatis illis*, κατακυριεύσας αὐτῶν. Vulg. *Dominatus amborum*. Nam pro αὐτῶν legit ἀμφοτέρων, ut etiam habet vetustissimus meus codex. Erasmus, *Dominatus eis*. Sed τὸ κατακυριεύειν translatitiè hìc accipitur, nec aliud declarat quàm dæmoniacum istum illis sese frustrà tuentibus superiorem evasisse: sicut vulgò dicimus, *se faire maistre de quelqu'un*.

---

17 Magia publico testimonio & Apostolicâ autoritate damnata.

17 Τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν Ἔφεσον· καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

Id verò innotuit omnibus tum Judæis tum Græcis qui habitabant Ephesi: & incidit metus in eos omnes, & magnificabatur nomen Domini Jesu.

Hoc autem notum factum est omnibus Judæis atque Gentilibus qui habitabant Ephesi: & cecidit timor super omnes illos, & magnificabatur nomen Domini Jesu.

18 Πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο, ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν.

Et multi eorum qui crediderant, veniebant confitentes & indicantes facta sua.

Multique credentium veniebant, confitentes & annunciantes actus suos.

19 Ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων, συνενέγκαντες τὰς βίβλους κατέκαιον ἐνώπιον πάντων· καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε.

Non pauci verò ex iis qui curiosa illa exercuerant, comportatos libros exusserunt in omnium conspectu: quorum supputatis pretiis, repererunt denariorum quinquaginta millia.

Multi autem ex eis qui fuerant curiosa sectati, contulerunt libros & combusserunt coram omnibus, & computatis pretiis illorum, invenerunt pecuniam denariorum quinquaginta millium.

20 Οὕτω κατὰ κράτος ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ηὔξανε καὶ ἴσχυεν.

Ità fortiter crescebat sermo Domini & invalescebat.

Ità fortiter crescebat verbum Dei, & confortabatur.

21 Paulus indefatigabilis.

21 Ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι, διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν, πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, εἰπὼν, Ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν.

His autem impletis, induxit in animum Paulus, peragratâ Macedoniâ & Achaiâ, proficisci Hierosolymam, dicens, Postquam illic fuero, oportet me Romam etiam videre.

His autem expletis, proposuit Paulus in spiritu, transitâ Macedoniâ & Achaiâ, ire Jerosolymam, dicens, Postquam fuero ibi, oportet me & Romam videre.

22 Ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν.

Missis verò in Macedoniam duobus ex iis qui subserviebant ei, *videlicet* Timotheo & Erasto, ipse substitit ad tempus in Asia.

Mittens autem in Macedoniam duos ex ministrantibus sibi, Timotheum & Erastum, ipse remansit ad tempus in Asia.

23 Quæstus accedente pietatis prætextu, vera tam pertinaciter defendendæ idololatriæ causa.

23 Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ.

Ortus est autem illo tempore tumultus non parvus super via *Dei*.

Facta est autem illo tempore turbatio non minima de via.

24 Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, παρείχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην.

Nam quidam nomine Demetrius, signator argenti, qui faciebat templa Dianæ argentea, præbebat artificibus non parvum quæstum.

Demetrius enim quidam nomine, argentarius, faciens ædes argenteas Dianæ, præstabat artificibus non modicum quæstum.

25 Οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν, Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι·

Quibus ille congregatis, & istiusmodi rerum opificibus, dixit, Viri, scitis ex hoc quæstu nostras esse copias:

Quos convocans, & eos qui hujusmodi erant opifices, dixit, Viri, scitis quia de hoc artificio est nobis acquisitio.

26 Καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι.

Et spectatis & auditis Paulum istum non solùm Ephesinam, sed propè totius Asiæ non parvam turbam persuadendo avertisse, dicentem deos illos non esse qui manibus fiant.

Et videtis & auditis quia non solùm Ephesi, sed penè totius Asiæ Paulus hic suadens avertit multam turbam, dicens quoniam non sunt dii qui manibus fiunt.

27 Οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται.

Non solùm autẽ periculum est nè istud quod nobis est peculiare, nobis probrosum evadat, sed etiam nè magnæ deæ Dianæ templum pro nihilo reputetur, futurúmque sit ut etiam destruatur majestas ejus, quam Asia tota & orbis terrarum colit.

Non solùm autem hæc periclitabitur nobis pars in redargutionem venire: sed & magnæ Dianæ templum in nihilum reputabitur, & destrui incipiet majestas ejus, quam tota Asia & orbis colit.

28 Ἀκούσαντες δὲ, καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ, ἔκραζον, λέγοντες, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

His autem auditis, pleni excandescentiâ, clamaverunt dicentes, Magna *est* Diana Ephesiorum.

His auditis repleti sunt irâ, & exclamaverunt dicentes, Magna Diana Ephesiorum.

29 Καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη συγχύσεως, ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμους τοῦ Παύλου.

Et impleta est civitas tota confusione, & irruerunt concorditer in theatrum, correpto Gaio & Aristarcho Macedonibus, sociis peregrinationis Pauli.

Et impleta est civitas tota confusione, & impetum fecerunt uno animo in theatrum, rapto Gaio & Aristarcho Macedonibus, comitibus Pauli.

30 Τοῦ δὲ Παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ μαθηταί.

Paulo verò volente prodire ad populum, non siverunt eum *prodire* discipuli.

Paulo autem volente intrare in populum, non permiserunt discipuli.

---

18 *Indicantes*, ἀναγγέλλοντες. Vulgata & Erasmus, *Annunciantes*. Ego illud malui, quia non agitur hìc de nuncio aliquo, sed τὸ ἀναγγέλλειν opponitur τῷ κρύπτειν. Publicè igitur isti metu divini judicii perterriti, errata sua professi ac detestati sunt. Sed quorsum hoc ad carnificinam illam confessionis quam Auricularem vocant?

19 *Qui curiosa ista exercuerant*, τῶν τὰ περίεργα πραξάντων. Sic quâdam μειώσει vocat damnatissimas artes. Syrus autem & Arabs ipsum *Magorum* nomen exprimunt. Ephesios autem fuisse istis damnatis studiis deditos, ostendit proverbium vetus, Ἐφέσια γράμματα, *Ephesia literæ*. ¶ *Denariorum*, ἀργυρίου, Hebraicè כסף *chesepb*. Erasmus ad verbum *Pecuniæ*: nimiùm generali nomine, cùm nemo etiam sic loquatur. Idem in Annotationibus *numos* interpretatur, & rectè, cùm testetur Pollux ἀργύριον etiam dici τὸ νόμισμα, sed numos Denarios non Sestertios accipit. Romanorum enim fuit, numis (id est L L S) numerare: non Græcorum, qui drachmis potiùs supputabant. Denarius autem proximè ad drachmam accedit. Sed rursus Asiaticos constat Cistophoris potiùs numerasse: ut planè difficile sit hanc summam inire, nisi quòd ex iis quæ Festus de Euboico talento scribit, apparet Cistophorum penè dimidiâ parte leviorem fuisse Drachmâ, sive Denario. Etsi enim Attica Drachma septimâ parte levior est Denario, tamen (ut docuit doctissimus Georgius Agricola) Latini Græca interpretantes ὡς ἔγγιστα, Drachmam cum Denario comparant. Æstimat autem Festus 4000 Drachmas Cistophoris 7500: quam rationem si sequamur, & ex Budæi supputatione tribus Assibus regiis & Semisse Drachmam æstimemus, nisi me calculis fefellit, 50000 Cistophorûm æstimanda sunt Francicis libris 4666, & præterea Duodenariis 13. & turonibus quos vocant 4. Sin autem ad Drachmas placet revocare exquisitiore calculo, id est Semisse, quæ est septima denarii pars, deducto, 50000 Drachmarum conficient Francicas libras 75000: sin ad denarios septimâ parte graviores, 50000 Denariûm æstimabimus Francicis libris 8750. quod quidem non fuit alienum à Lucæ proposito, pluribus explicuisse. Castellio verò viderit cujus Arithmetices regulis, numorum quinquaginta millia, quinque ducatorum millibus æstimarit.

20 *Crescebat*, ηὔξανε. Vide suprà 12. 24. sed Syrus & Arabs legerunt ἡ πίστις τοῦ Θεοῦ, *fides Dei*, eôdem sensu. Nam *fides* metonymicè pro doctrina ponitur cui fides habetur, ut 1. Tim. 4. 1.

21 *Induxit in animum*, ἔθετο ἐν τῷ πνεύματι, sub. αὐτοῦ: quod pronomen etiam apud Latinos sæpissimè omittitur. Est autem Hebraica phrasis, *Ponere super cor suum* idem atque *Aliquid apud se statuere*, ut Daniel. 1. 8. וישם עלי לבו *vejascham hal libbo*, *Et posuit super corde suo*: pro quo Syrus interpres maluit dicere סם ברעינה *sam berebejaneh*, *Et posuit in mente* sive *cogitatione sua*: quâ voce utitur idem Daniel 2. 19. Alii ἐν τῷ πνεύματι, propter non additum pronomen (quod tamen video quoq; prætermissum Coloss. 2. 5) non de ipsius Pauli animo, sed de Spiritu sancto interpretantur: quorum sententiam in prioribus editionibus sum secutus. Neque verò dubium est, quin, ut ipse Apostolus in re simili testatur infrà 20. 22. Spiritûs sancti impulsu consilium istud ceperit, ut ipsa tandem res ostendit, infrà 20. 1. Sed omnibus durum est ac prorsus insolens verbum simplex ἔθετο accipere pro προέθετο.

22 *Qui subserviebant ei*, τῶν διακονούντων αὐτῷ. Id est quorum operâ in sui Apostolici ministerii functione indigebat, cùm omnia solus obire non posset. Nè quis eum habuisse putet Cardinales aut Legatos à Latere, ut habere consuevit perditus ille qui sese Petri & Pauli successorem, suis septem montibus insidens, jactat.

23 Super

23 *Super via* Dei, περὶ τῆς ὁδοῦ. Id est, idcirco quòd Paulus Evangelium doceret. Nam etiam *Dei* nomen Syrus & Arabs hîc exprimunt, ut suprà 9. In uno codice legitur κατὰ τῆς ὁδοῦ, *adversùs viam* Domini. quod planius est.

23 *Argenti signator*, ἀργυροκόπος. Vulg. *argentarius*. Saltem verò *Faber* adjunxisset. Nam Latinis *Argentarius* non aliud quàm κολλυβιστὴν, id est *numularium* declarat. Latini (inquit Camerarius) artifices istos *Aurifices* vocant à pretiosiore materia. Homerus autem etiam à viliore χαλκεῦς, Odyss. γ'. ¶ *Templa argentea*, ναοὺς ἀργυροῦς. Vulgata, *Ædes*. Erasmus, *Delubra*: admonens in Annotationibus hoc vocabulo significari ædiculas seu thecas templi effigie, in quibus reponebantur statuæ. Chrysostomus simili ratione putat declarare κιβώτια μικρὰ, id est *parva scriniola*: ità tamen ut hoc non affirmet. Quòd si hanc interpretationem sequi libeat, putarim tamen hæc scriniola donariis potiùs quàm statuis ipsis fuisse consecrata. Sed non video quâ ratione arculæ istæ possint ναοὶ, id est *templa*, dici: nisi idoneis testibus probet Erasmus, templi specie fuisse fabricatas: quod mihi nè verisimile quidem videtur: quamvìs apud Polybium legerim ναΐδια, quæ *armaria* vocat Plinius lib. 35. cap. 2. ex quibus depromebantur majorum imagines. Itaque quod ad me attinet, simpliciter accipio, Demetrium hunc templa argentea Dianæ solitum procudere, id est aut in numis, aut aliis imagunculis celeberrimi illius templi typum repræsentare, ac peregrinis adventantibus divendere. nempe ut etiamnum hodie faciunt ejusmodi artifices iis in locis ubi solent à nonnullis, religionis causâ, vota suscipi. Istæ igitur imagunculæ seu numi (dicitur enim iste ἀργυροκόπος à percutiendis seu feriendis argenteis numis) ab ea figura quàm repræsentabant, *Templorum* cognomentum retulerunt: sicuti simili prorsus ratione, Deliorum seu Atheniensium numos quosdam, *boves*, eorundem Atheniensium alios quosdam, κόρας, id est *puellas*, alios Corinthiorum, πώλους, *pullos*, alios Peloponnesiorum, χελώνας, *testudines* vocabant. Ideo non rectè ἀργυροκόπον Vetus interpres *argentarium* convertit, quo nomine numularii significantur: nec multò rectiùs Erasmus, *Argentarium fabrum*, vocabulo nimiùm generali. libuit autem istiusmodi etiam numorum typum subjicere, quales duos pervetustos inspexi, insculptâ in altera numi parte Ephesinæ illius Dianæ πολυμάστου imagine. Quanquam fortassis Demetriani isti numi templum ipsum majore aliquo artificio repræsentabant: sicut etiam hodie cuditur diva illa Lauretana, tantò apertiore impietate, quantò beata illa virgo ab idolis differt.

25 *Quibus congregatis*, οὓς συναθροίσας, &c. Meus vetustissimus codex habet, οὗτος συναθροίσας τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα τεχνίτας, *Is congregatis istarum rerum opificibus*. Syrus etiam idem legit, additâ particulâ πάντας, *omnibus*. & hanc puto germanam esse lectionem, cùm non alii sint τεχνῖται quàm ἐργάται, nisi illos quidem pro præcipuis, hos verò pro iis accipiamus quorum operâ utebantur. ¶ *Copias*, εὐπορία. Sic malim vertere quàm *Facultates*. Sunt enim tenues quoque facultates, at nulla est tenuis εὐπορία. Vulg. *acquisitio*, ineptè. Hoc est quod Gallicè dixeris, *nostre aisance*.

27 *Istud quod nobis est peculiare*, τοῦτο τὸ μέρος. Opificium istud videlicet, ex quo tanquam possessione quâdam nostrâ vivere consuevimus. Vulg. & Erasmus, *pars ista*, admodum obscurè. Syrus & Arabs accipiunt generaliter, τοῦτο τὸ μέρος pro τοῦτο τὸ πρᾶγμα, *res ista*, sive *negotium istud*: quo significatu sæpe accipitur חפץ *chaphets* apud Hebræos, ut Eccles. 3.1, & 5.7. & 8.6. quibus locis Græci vocem illam verterunt πρᾶγμα. ¶ *Probrosum evadat*; εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν. Id est nobis non tantùm pereat, sed etiam probro vertatur, quasi quidpiam nefarium & detestandum. Vel, *nobis refutatum intercidat*, à consequenti videlicet: id est, ab isto coarguatur, nostro cum maximo damno. Sed præstat ἐλεγμὸν ab ἔλεγξις distinguere, ut qui istam consequatur. Vulg. *In reprehensionem venire*. Erasmus, *Reprobetur*. Syrus & Arabs vel hunc locum non intellexerunt, vel prorsus diversum quippiam in Græcis codicibus legerunt. ¶ *Futurùmque sit*, μέλλειν τε. In quibusdam codicibus legimus, μέλλει δὲ, in aliis μέλλειν δὲ, in aliis μέλλει τε: sed quamcunque ex istis lectionem sequaris, plana est sententia, ut minimè sit necesse Castellionis audaciam approbare, qui pronunciat legendum esse μᾶλλον δὲ, *vel potiùs*.

29 *Sociis peregrinationis Pauli*, συνεκδήμους τοῦ Παύλου. Vulgata, *Comitibus Pauli*. Addidi ex Erasmi Annotationibus quod necessarium fuit explicando Græco vocabulo. Neque enim quisquis est comes, idem est συνέκδημος.

31 Τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον.

32 Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον· ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλείους οὐκ ᾔδεισαν τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεισαν.

33 Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν Ἀλέξανδρον, προβαλλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων· ὁ δὲ Ἀλέξανδρος κατασείσας τὴν χεῖρα, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ.

34 Ἐπιγνόντων δὲ ὅτι Ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κραζόντων, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

35 Καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον φησὶν, Ἄνδρες Ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος, καὶ τοῦ Διοπετοῦς;

36 Ἀναντιρρήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράττειν.

37 Ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους, οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν.

38 Εἰ μὲν οὖν Δημήτριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται πρός τινα λόγον ἔχουσιν, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν, ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις.

39 Εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται.

40 Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος περὶ οὗ δυνησόμεθα ἀποδοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.

Sed & quidam ex Asiarchis cùm essent ei amici, nunciis ad eum missis, rogarunt nè se daret in theatrum.

Alii igitur aliud clamitabant: erat enim concio conturbata, & plerique nesciebant cujus rei causâ convenissent.

Ex turba verò *quidam* produxerunt Alexandrum, propellentibus eum Judæis. Alexander autem manu silentio postulato, volebat defensione uti apud populum.

Quem ut agnoverunt Judæum esse, vox exstitit una ab omnibus *profecta*, quasi ad horas duas clamitantibus, Magna est Diana Ephesiorum.

Tum scriba cùm sedasset turbam, dixit, Viri Ephesii, quisnam est hominum qui nesciat Ephesiorum urbem æedituam esse magnæ deæ Dianæ, & à Jove delapsi *simulachri*?

Cùm igitur istis non possit contradici; oportet vos sedatos esse, nec quicquam præceps facere.

Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque blasphemantes deam vestram.

Quòd si Demetrius, & qui cum eo sunt artifices, negotium habent cum aliquo, agitur forum, & Proconsules adsunt, alii alios postulanto.

Siquid autem de rebus aliis requiritis, in legitima concione explicabitur.

Nam periculum est nè postulemur seditionis propter *diem* hodiernum, cùm nulla subsit causa ob quam possimus reddere rationem concursûs istius. Et cùm hæc dixisset, dimisit concionem.

Quidam autem & de Asiæ principibus qui erant amici ejus, miserunt ad eum, rogantes, nè se daret in theatrum.

Alii autem aliud clamabant: erat enim ecclesia confusa, & plures nesciebant qua ex causa convenissent.

De turba autem detraxerunt Alexandrum, propellentibus eum Judæis. Alexander autem manu silentio postulato, volebat reddere rationem populo.

Quem ut cognoverunt Judæum esse, vox facta una est omnium, quasi per horas duas clamantium, Magna Diana Ephesiorum.

Et cùm sedasset scriba turbas, dixit, Viri Ephesii, quis enim est hominum qui nesciat Ephesiorum civitatem cultricem esse magnæ Dianæ Jovisque prolis?

Cùm ergo his contradici non possit, oportet vos sedatos esse, & nihil temerè agere.

Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque blasphemantes deam vestram.

Quòd si Demetrius & qui cum eo sunt artifices, habent adversùs aliquem causam, conventus forenses aguntur, & Proconsules sunt, accusent invicem.

Siquid autem alterius rei quæritis, in legitima ecclesia poterit absolvi.

Nam & periclitamur argui seditionis hodiernæ: cùm nullus obnoxius sit de quo possimus reddere rationem concursus istius. Et cùm hæc dixisset, dimisit Ecclesiam.

34 Idololatris pro omni ratione sufficiunt rabies & clamores.

35 Hominis politici exemplum, mendaciis pacem redimentis: quod nunquam fecisset Paulus.

31 *Ex Asiarchis*, τῶν Ἀσιαρχῶν. Vulg. & Erasmus, *ex Asiæ primoribus*. quæ est hujus nominis notatio, sed nimis ambigua, & malè à plerisque intellecta. Retinendum autem fuit Græcum nomen, in libris Jurisconsultorum usurpatum, ut & Syriarcharum. Sic autem dicti sunt non qui Asiæ vel Syriæ præessent, sed sacerdotes certi quorum munus erat ludos Theatrales in Deorum honorem edere, quos propterea Rufinus apud Eusebium *Munerarios* interpretatur: quod ex eruditissimi Jurisconsulti Cujacii observationibus primùm didici. Erant igitur nonnulli ex istis quoque profanis aliquatenus saltem Evangelium amplexi, ut etiam Romæ idem Paulus aliquos ex ipso Neronis prætorio Christo lucrifecerat. Phil. 1. 13. Vide etiam quod annotavi suprà in vers. 9.

32 *Concio*, ἐκκλησία. Id est (ut rectè explicant Syrus & Arabs) multitudo quæ in theatrum concurrerat: ubi haberi alioqui legitimi conventus publici solebant. Nam propriè ἐκκλησία Græcè, & Latinè *Concio*, nonnisi de legitimè advocato populo dicitur, autore Festo. Sed quod per tumultum cœperat, postea speciem induerat justi conventûs, magistratuum præsentiâ utcunque tumultuantes reprimente, ut exitus tandem ostendit.

33 *Defensione uti*, ἀπολογεῖσθαι. Vulgata & Erasmus, *Rationem reddere*, λόγον διδόναι. Fuit autem hic Alexander à Judæis paulatim extra turbam productus in eum locum unde posset exaudiri, non ut ipsum in discrimen adducerent, (cur non enim potiùs in tumultu discerperent, aut Ephesios saltem in eum provocarent? cur deniq; ex turba protruderent ut locus illi ad

dicendum pateret?) sed ut per eum, quicunque tandem is fuerit, populum, derivatâ in Christianos accusatione, placarent. Nec enim dubito, cùm de suæ Dianæ cultu asserendo laborarent Ephesii, quin magna pars illorum in Judæos ferretur: idque ità esse vel ex eo liquet, quòd ubi Alexandrum Judæum esse cognoverunt, statim in apertam rabiem exarserunt, nec potuerunt induci ut loquentem audirent. Syrus certè & Arabs apertè mecum faciunt, ut hallucinati sint qui censent hunc Alexandrum à Pauli & piorum partibus stetisse, cùm potiùs videatur is ipse fuisse cujus meminit Paulus 2. Tim. 4. 14. pertinacissimus & audacissimus Pauli & veritatis hostis. Eum autem verisimile est, propterea productum à Judæis quòd esset ex Fabrorum numero, à quibus orta hæc seditio fuerat, Judæos, (nisi divina providentia obstitisset) sic excusaturum, si facta ipsi fuisset dicendi potestas, ut totam populi rabiem fuerit in Pauli & piorum caput conversurus.

35 *A Jove delapsi*, τοῦ Διοπετοῦς. sub. ἀγάλματος. Vulgata, *Jovisque prolis*. Constat autem ex Plinio lib. 16. cap. 40. vitigineum fuisse hoc simulacrum à Canetia quodam artifice fabricatum, sed longè antiquissimum, utpote quod nunquam sit mutatum, septies restituto templo. Antiquitas igitur & sacerdotum avaritia huic superstitioni facilè viam munierunt, ut iidem Asiatici de Pessinuncio suo simulacro, & Romani de suis Ancilibus fabulati.

38 *Agitur forum*, ἀγοραῖοι ἄγονται: id est, ἡ ἀγορὰ τελεῖται. Ad verbum, *Forenses agunt*, vel *aguntur*, seu *coguntur*: pro quo dicimus in vernaculo sermone *on tient les plaids*, id est (ut loquitur Cicero) *forum agunt*. Appellatione verò τῶν ἀγοραίων intelliguntur vel ipsi forensium causarum judices, vel causidici, ut rectè explicant Græca scholia: illi denique qui forensia solent tractare. Suidas quoque ἀγοραίων δικαστῶν meminit, & ἀγόραιον πραγματευτικὸν significare dicit diem fastum, quem ferè solent Græci χρήσιμον vocare. Erasmus, Veterem interpretem secutus, convertit, *Conventus forenses aguntur*: rectè quidem, si sensum spectes, sed cui tamen non assentior, quòd in Græcis subaudiri putet *cognitiones* aut *lites*, id est, κρίσεις aut ἀμφισβητήσεις, cùm ipsi potiùs, qui in foro aut judicant aut contendunt, ἀγοραῖοι dicantur. ¶ *Proconsules adsunt*, ἀνθύπατοί εἰσιν. Nomine *Proconsulum* intellige etiam legatos Proconsulis, & qui ejus vices in cognoscendis gravioribus causis obibant. Levioribus enim ordinaria illa & quotidiana judicia sufficiebant: quibus (inquit Scriba) si non acquiescat Demetrius cum suis, adeant Proconsulem, aut ipsius legatos. Syrus Proconsulem legit, numero singulari.

39 *In legitima concione*, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ. Quia de sacro conventu hîc non agitur, ideo ἐκκλησίαν non converti *Ecclesiam*, meo more, sed *concionem*: quod Erasmus quoque annotavit. Cæterùm ἔννομος ἐκκλησία, id est, *legitima concio*, non tantùm opponitur τῇ συστάσει, id est, *seditiosæ & tumultuosæ concioni*, sed etiam τῇ συγκλήτῳ, id est, *ei concioni quæ extra ordinem advocabatur*. Erant enim certi dies habendis iis concionibus constituti, quas ἐννόμους & τεταγμένας Græci oratores vocant. Ad illas igitur Scriba populum revocat, id est, ad majorum morem.

40 *Seditionis propter* diem *hodiernum*, στάσεως περὶ τῆς σήμερον. Vulgata & Erasmus, *Hodiernæ seditionis*. id est, περὶ τῆς στάσεως τῆς σήμερον: eodem quidem manente sensu, sed ità tamen ut sine causa à verbis Lucæ discedant. ¶ *Cùm nulla subsit causa*, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος. Vulgata, *Cùm nullus sit obnoxius*. sed præstat αἴτιον in neutro genere interpretari.

ΚΕΦ. κ'.

1 Paulus non ut quieturus, sed alibi laboraturus, ex Ecclesiæ consensu Epheso discedit.

Μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον προσκαλεσάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ ἀσπασάμενος, ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν Μακεδονίαν.

2 Διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

3 Præposterus zelus, etiam homicidiorum magister. Nihil autem vetat sancta prudentia conatibus malorum occurrere.

3 Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας.

4 Συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σώπατρος Βεροιαῖος. Θεσσαλονικέων δὲ, Ἀρίσταρχος καὶ Σεκοῦνδος, καὶ Γάϊος Δερβαῖος, καὶ Τιμόθεος·

5 Ἀσιανοὶ δὲ, Τυχικὸς καὶ Τρόφιμος, οὗτοι προελθόντες ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρῳάδι.

6 Ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν Ἀζύμων ἀπὸ Φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρῳάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε, οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά.

7 Nocturni cœtus per se damnari nec possunt, nec debent: cùm justa eorum causa subesse possit.

7 Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, συνηγμένων τῶν μαθητῶν τοῦ κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον, παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου.

8 Ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ οὗ ἦσαν συνηγμένοι.

9 Diabolus meditans ingenti offendiculo Ecclesiam turbare, Paulo suppeditat insignem confirmandi Evangelii occasionem.

9 Καθήμενος δέ τις νεανίας ὀνόματι Εὔτυχος ἐπὶ τῆς θυρίδος, καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ, διαλεγομένου τοῦ Παύλου ἐπὶ πλεῖον, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω καὶ ἤρθη νεκρός.

10 Καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος, ἐπέπεσεν αὐτῷ, καὶ συμπεριλαβὼν εἶπε, Μὴ θορυβεῖσθε· ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν.

11 Ἀναβὰς δὲ, καὶ κλάσας ἄρτον, καὶ γευσάμενος, ἐφ' ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρις αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν.

CAP. XX.

Postquam verò cessavit tumultus, cùm advocasset Paulus discipulos, & complexus esset, abiit profecturus in Macedoniam.

Cùm autem illas partes peragrasset, & hortatus illos fuisset multo sermone, venit in Græciam.

Et *ibi* peractis mensibus tribus, cùm ei in Syriam navigaturo factæ fuissent à Judæis insidiæ, sententia fuit reverti per Macedoniam.

Comitatus autem eum usque in Asiam Sopater Berœensis: ex Thessalonicensibus verò, Aristarchus, & Secundus, & Gaius Derbæus, & Timotheus:

Asiani verò, Tychicus & Trophimus, qui cùm præivissent, exspectarunt nos Troade:

Nos verò enavigavimus Philippis post dies Azymorum, & venimus ad eos Troadem intra dies quinque, ubi commorati sumus dies septem.

Primo autem die hebdomadis, congregatis discipulis ad frangendum panem, Paulus disserebat, abiturus postridie, produxítque sermonem usque in mediam noctem.

Erant verò lucernæ non paucæ in cœnaculo ubi erant congregati.

Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus in fenestra, obrutus somno profundo, cùm diutiùs dissereret Paulus, præ somno deturbatus, decidit ex tertia contignatione deorsum: & sublatus est mortuus.

Cùm descendisset autem Paulus, prolapsus est in eum: & *eum* complexus dixit, Nè tumultuamini: anima enim ejus in ipso est.

Cùm igitur ascendisset, fregissétque panem, & cibum sumsisset, aliquandiu collocutus usque ad diluculum, ità *demum* digressus est.

CAP. XX.

Postquam autem cessavit tumultus, vocatis Paulus discipulis, & exhortatus eos, valedixit, & profectus est ut iret in Macedoniam.

Cùm autem perambulasset partes illas, & exhortatus eos fuisset multo sermone, venit ad Græciam.

Ubi cùm fecisset menses tres, factæ sunt illi insidiæ à Judæis navigaturo in Syriam: habuítque consilium ut reverteretur per Macedoniam.

Comitatus est autem eum Sopater Pyrrhi Berœensis: Thessalonicensium verò Aristarchus, & Secundus, & Gaius Derbæus, & Timotheus:

Asiani verò, Tychicus & Trophimus. Hi cùm præcessissent, sustinuerunt nos Troade.

Nos verò navigavimus post dies Azymorum à Philippis, & venimus ad eos Troadem in diebus quinque, ubi demorati sumus diebus septem.

Unâ autem Sabbati cùm convenissemus ad frangendum panem, Paulus disputabat eis, profecturus in crastinum, protraxítque sermonem usque in mediam noctem.

Erant autem lampades copiosæ in cœnaculo ubi eramus congregati.

Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus super fenestram, cùm mergeretur somno gravi, disputante diu Paulo, ductus somno cecidit de tertio cœnaculo deorsum: & sublatus est mortuus.

Ad quem cùm descendisset Paulus, incubuit super eum, & complexus dixit, Nolite turbari: anima enim ipsius in ipso est.

Ascendens autem, frangénsque panem, & gustans, satísque allocutus usque in lucem, sic profectus est.

---

1 *Complexus esset*, ἀσπασάμενος. nempe ut fieri solet, tum in primo accessu, tum in decessu, addito etiam apud nonnullas gentes ac præsertim apud Judæos osculo, ut Gen. 31. 55. Vulg. *Valedixisset*, sensu quidem at ipso verbo non expresso.

3 *Et ibi peractis mensibus tribus*, ποιήσας μῆνας τρεῖς. Vide supr. 18. 23. Vulg. barbarè, *Ubi cùm fecisset*. Legit autem ἔτι ποιήσας: & quidem rectè. ¶ *Sententia fuit*, ἐγένετο γνώμη. Gallicè, *l'advis fut*. Cæterùm codex ille noster Claromontanus totum hunc locum sic legit, ἠθέλησεν ἀναχθῆναι εἰς Συρίαν. εἶπε δὲ αὐτῷ τὸ πνεῦμα ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας, id est, *voluit provehi in Syriam* (nave videlicet Corinthi conscensâ) *Spiritus autem ei dixit ut per Macedoniam reverteretur*, eo ipso nimirum itinere quo Corinthum venerat. Et hæc lectio mirè convenit cum ipsius Pauli verbis infr. vers. 22.

4 *Usque in Asiam*, ἄχρι τῆς Ἀσίας. Vulg. non habet neque Arabica interpretatio. Significat autem Lucas istos tunc constituisse Paulum comitari non in Syriam usque, sed tantùm in Asiam, sic proculdubio decernente ipso Paulo, cujus erant asseclæ, ut prout usus Ecclesiarum ferebat, hîc vel illic subsisterent, & huc vel illuc mitterentur. ¶ *Sopater*, Σώπατρος. In tribus codicibus legimus Σωσίπατρος, *Sosipater*. Vulgata addit *Pyrrhi*, videlicet filius, & in Complutensi editione & quatuor exemplaribus additur Πύῤῥου, ut fortasse fuerit hic nepos illius Simonis qui pater dicitur Alexandri & Rufi (is est enim Latinè, Rufus, qui Græcis πυῤῥός) & illos oportet in Ecclesia bene notos & celebres fuisse, ut temerè non sint eorum nomina expressa.

5 *Asiani verò*, Ἀσιανοὶ δέ. Meus vetustissimus codex habet Ἐφέσιοι δέ. Erat autem Asiæ propriè dictæ metropolis Ephesus, & alii à suis civitatibus sunt designati. Cæterùm illud ἄχρι τῆς Ἀσίας ad hos duos non pertinere constat ex eo quod de Trophimo scribitur infrà 21. 29. Itaque hanc particulam censui convertendam cum προελθόντες quasi redundante pronomine οὗτοι.

6 *Intra quinque dies*, ἄχρις ἡμερῶν πέντε. Ἄχρις extremum spatium declarat, ut si in vernaculo sermone dicas, *Au bout de cinq jours*.

7 *Primo autem die hebdomadis*, ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulgata, *Unâ autem Sabbati*. Erasmus, *Uno autem die Sabbatorum*. Vide Matth. 28. 1. Quominus autem possimus interpretari, *Quodam die Sabbati*, duo impediunt: unum, quòd μιᾷ σαββάτων pro σαββάτῳ τινὶ, nusquam invenias: alterum, quia adjunctus articulus declarat hanc particulam indefinitè accipi non posse. Primus itaque dies hebdomadis hîc omnino intelligitur, is quem *Dominicum* vocamus: & ex hoc loco, tum etiam ex eo quod scribitur 1. Cor. 16. 2. colligitur, jam tum consuevisse Christianos hoc

hoc die solennes conventus agere, paulatim evanescente Judaici Sabbati cæremoniâ. ¶ *Ad frangendum panem*, τοῦ κλάσαι ἄρτον. sub. ἕνεκα. id est, ad capiendum simul cibum, cujus convivii potissima pars erat Cœna Domini.

8 *Erant congregati*, ἦσαν συνηγμένοι. Veteres codices legunt ἦμεν, *eramus*: idque rectiùs, ut ex superioribus apparet. Pertinet autem hoc quoque ad fidem scriptori Lucæ faciendam, ut qui oculatus sit testis.

9 *Obrutus*, καταφερόμενος. Meus codex vetustissimus habet κατεχόμενος, *cùm teneretur*. ¶ *Diutiùs*, ἐπὶ πλεῖον. In omnibus vetustis codicibus additur distinctio post πλεῖον, ut non dubium sit quin connectendum sit cum participio διαλεγομένου, contrà quàm existimavit Erasmus. ¶ *Præ somno deturbatus*, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου. Vulgata, *Ductus somno*. Erasmus, *Magis depressus somno*. Ego verò existimo κατενεχθεὶς propriâ significatione accipiendum hoc posteriore loco, pro *Deturbatus*.

10 *Prolapsus est*, ἐπέπεσεν. Sic etiam Elisæus 2. Reg 4 32. non aliquo ritu, sed affectûs vehementiâ. Etenim cui calumniæ non fuisset Ecclesia obnoxia nisi hoc remedium adhibuisset per Paulum Dominus? ¶ *In ipso est*, ἐν αὐτῷ ἐστι. Sic Paulus locutus est, vel in ipso editi miraculi momento, vel de re mox secutura certissimus. Sic Christus & quidem Dominus vitæ & mortis, quamvis de verè mortua puella, Non est, inquit, mortua, sed vivit, Matth. 9. 24.

11 *Cibum sumsisset*, γευσάμενος. Vide suprà 10. 10. Nam cibi quotidiani usus subsequebatur mysteriorum celebrationem. ¶ *Ità*, οὕτως. Vide Joan. 4. 6.

---

12 Ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως.
13 Ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀνήχθημεν εἰς τὴν Ἆσσον, ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον. οὕτω γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν.
14 Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἆσσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην.
15 Κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου, τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς Σάμον· καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς Μίλητον.
16 Ἔκρινε γὰρ ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ. ἔσπευδε γὰρ, εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα.
17 Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας.
18 Ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἀφ᾽ ἧς ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, πῶς μεθ᾽ ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον ἐγενόμην,
19 Δουλεύων τῷ Κυρίῳ, μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, καὶ πολλῶν δακρύων καὶ πειρασμῶν, τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων·
20 Ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ᾽ οἴκους·
21 Διαμαρτυρόμενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τὴν εἰς τὸν Θεὸν μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.
22 Καὶ νῦν ἰδοὺ, ἐγὼ δεδεμένος τῷ Πνεύματι, πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς·
23 Πλὴν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται, λέγον ὅτι δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν.
24 Ἀλλ᾽ οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.
25 Καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ οἶδα ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου ὑμεῖς πάντες, ἐν οἷς διῆλθον κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.
26 Διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ, ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων.
27 Οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ.

Adduxerunt autem puerum viventem & solatium acceperunt non mediocre.
Nos verò progressi ad navem, provecti sumus Assum, illinc recepturi Paulum. sic enim edixerat, pedibus ipse iter facturus.
Ut autem conjunxit sese nobiscum apud Assum, recepto eo venimus Mitylenen.
Et cùm illinc enavigassemus, sequenti die devenimus è regione Chii, postridie verò appulimus Samum: & cùm diversati essemus apud Trogyllium, sequenti die venimus Miletum.
Decreverat enim Paulus præternavigare Ephesum, nè ipsi contingeret tempus terere in Asia. Festinabat enim, ut si fieri posset, die Pentecostes esset Hierosolymis.
Missis autem Mileto nunciis Ephesum, accersivit Presbyteros Ecclesiæ.
Qui cùm ad ipsum venissent, dixit eis, Vos scitis quomodo à primo die quo ingressus sum Asiam, vobiscum per id omne tempus fuerim,
Serviens Domino cum omni animi submissione, & multis lacrymis ac tentationibus, quæ mihi evenerunt in Judæorum insidiis.
Ut nihil subterfugerim eorum quæ vobis conducerent, quominus ea vobis annunciarem, & docerem vos publicè & domatim:
Etiam atque etiam testificans Judæis simul & Græcis conversionem ad Deum, & fidem quæ est in Dominum nostrum Jesum Christum.
Et nunc ecce, ego vinctus Spiritu, proficiscor Hierosolymam, ignorans quæ in ea mihi occurrent:
Nisi quòd Spiritus sanctus oppidatim etiam atque etiam testificatur, dicens vincula & afflictiones me manere.
Sed nullius rei habeo rationem, neque vita mea mihiipsi cara est, ut consummem cursum meum cum gaudio, & ministerium quod accepi à Domino Jesu, ad etiam atque etiam testificandum Evangelium gratiæ Dei.
Et nunc ecce, ego scio non ampliùs visuros faciem meam ullos ex vobis omnibus, per quos transivi prædicans regnum Dei.
Ideo testor vobis hodierno die, me purum esse à sanguine omnium.
Non enim subterfugi quominus annunciarem vobis omne Dei consilium.

Adduxerunt autem puerum viventem, & consolati sunt non minimè.
Nos autem ascendentes navem, navigavimus in Asson, indè suscepturi Paulum: sic enim disposuerat ipse per terram iter facturus.
Cùm autem convenisset nobiscum in Asson, assumto eo venimus Mitylenen.
Et indè navigantes, sequenti die venimus contra Chium, & aliâ applicuimus Samum: & sequenti venimus Miletum.
Proposuerat enim Paulus transmigrare Ephesum, nequa mora illi fieret in Asia. Festinabat enim, si possibile sibi esset, ut diem Pentecostes faceret Jerosolymis.
A Mileto autem mittens Ephesum, vocavit majores natu Ecclesiæ.
Qui cùm venissent ad eum, & simul essent, dixit eis, Vos scitis, à prima die quâ ingressus sum in Asiam qualiter vobiscum per omne tempus fuerim,
Serviens Domino cum omni humilitate & lacrymis & tentationibus, quæ mihi acciderunt ex insidiis Judæorum.
Quomodo nihil subtraxerim vobis utilium, quominus annunciarem vobis, & docerem vos publicè & per domos:
Testificans Judæis atque Gentibus in Deum pœnitentiam, & fidem in Dominum nostrum Jesum Christum.
Et nunc ecce, alligatus ego Spiritu vado in Jerusalem, quæ in ea ventura sint mihi, ignorans:
Nisi quòd Spiritus sanctus per omnes civitates mihi protestatur, dicens quoniam vincula & tribulationes Jerosolymis me manent.
Sed nihil horum vereor, nec facio animam meam pretiosiorem quàm me, dummodo consummem cursum meum, & ministerium quod accepi à Domino Jesu, testificari Evangelium gratiæ Dei.
Et nunc ecce, ego scio quia ampliùs non videbitis faciem meam vos omnes, per quos transivi, prædicans regnum Dei.
Quapropter contestor vos hodiernâ die, quia mundus sum à sanguine omnium.
Non enim subterfugi quominus annunciarem omne consilium Dei vobis.

16 Paulus Christi sedulus imitator ad vincula perpetuo cursu properans, priùs veluti testamentum condit, quo anteactæ vitæ rationem reddit, doctrinam à se propositam tuetur, & Ecclesiæ pastores ad perseverantiam hortatur.
18 Veri pastoris imago.
22 Testificatur se ex Dei mandato ad vincula proficisci.
27 Doctrina Apostolica est omnibus modis absolutissima.

---

13 *Assum*, εἰς τὴν Ἆσσον. Assum videlicet urbem Æolidis seu Mysiæ, aliter Apolloniam vocatam. Nonnulla exemplaria pro Ἆσσον legerunt Θάσσον, sed lectione admodum depravatâ, sicuti quæ pro Τρωγυλλίῳ Mycales montis promontorio è regione Sami, legunt στρογγυλαίῳ.

15 *Samum*, εἰς Σάμον, urbem videlicet insulæ cognominem. ¶ *Diversati essemus apud Trogyllium*, μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ. Vide Luc. 10. 7. Deest hoc autem in vulgata editione Latina. Est verò Trogyllium promontorii nomen ad Mycalem, unde abest Samos stadiis quadraginta.

18 *Asiam*, τὴν Ἀσίαν. Asiam intellige sic peculiariter vocatam, cujus urbs præcipua fuit Ephesus, distinctam ab Asia tum majore tum minore, utpote minoris partem.

19 *Animi submissione*, ταπεινοφροσύνης. Vulgata, *Humilitate*: quo vocabulo significatur obscuritas ac ignobilitas, ut diximus Luc. 1. 48. Erasmus, *Animi humilitate*: quod ego quidem inter vitia numerarim.

20 *Nihil subterfugerim*, οὐδὲν ὑπεστειλάμην. id est, nihil aut per metum, aut lucri causâ, subticuerim, vel aliqua ex parte dissimularim. Nam ὑποστέλλεσθαι dicuntur quos metus (ut ità dicam) contrahit, aut qui tanquam vela colligunt in loquendo. Budæus, *Non sum prævaricatus in iis quæ conducibilia erant.*

21 *Etiam atque etiam testificans*, διαμαρτυρόμενος. id est, adhibitis ex Dei verbo testimoniis & argumentis declarans, ut infrà 28. 23. addito verbo ἐξετίθετο, quod hic reticetur. Vide Luc. 26. 28. ¶ *Conversionem*, μετάνοιαν. Alibi consuevimus interpretari *resipiscentiam*: sed perspicuitati interdum serviendum est necessariò. μετάνοιαν verò illud esse quod Hebræi שׁוּבָה *teschubah*, id est, *conversionem*, vocant, diximus Matth 3. 2. Est autem insignis hic locus, brevissimè complectens totam veræ conversionis summam, & ejus effectum. Quod enim hic dicitur, *fides in Christum*, declarat causam salutis, tum instrumentalem nempe fidem, tum materialem quæ est ipse Christus, in quo demum gratuitam justitiam consequimur, Luc. 24. 47.

22 *Vinctus Spiritu*, δεδεμένος τῷ Πνεύματι. id est, Spiritus sancti impulsu ac mandato, tanquam vinculo quodam me illuc pertrahente, de quo diximus suprà 19. 21. Quorsum autem hoc Paulus? an quòd invitus illuc pertraheretur? minimè verò, ut ipse testatur, & res ipsa ostendit: sed nequis ex fratribus hoc iter ipsi dissuaderet, monet eos, sese Dei mandato illuc proficisci, nè putetur Ecclesiæ ac Prophetarum prædictiones ac consilia contemnere. Sed illa Theophylacti interpunctio post participium δεδεμένος, ac si diceret Paulus sese quasi jam vinctum proficisci Jerosolymam Spiritu, i. Spiritus afflatu, prorsus est violenta.

23 *Etiam atque etiam testificatur*, διαμαρτύρεται. Vide Luc. 16. 28.

26 *Purum à sanguine*, καθαρὸς ἀπὸ αἵματος. i. si perieritis nullam tamen in me culpam fore. Vide suprà, cap. 18. vers. 6.

27 *Omne consilium*, πᾶσαν τὴν βουλήν. Irenæi interpres lib. 3. cap. 14. convertit *Omnem scientiam*, sive (ut in aliis codicibus legitur) *Omnem sententiam*: de quo non est necesse (opinor) ut laboremus; siquidem hunc interpretem, quicunque tandem fuit, apparet Latinæ linguæ fuisse admodum imperitum. Sed tamen suspicor hanc interpretationem ab aliquo profectam cui visus fit

Apostolus nimiùm arroganter dicere, omne consilium Dei à se fuisse Ephesiis explicatum: quasi verò ista ad officium Apostolatûs non sint restringenda. *Consilium* igitur *Dei* vocat Paulus speciale illud Dei decretum de servandis in uno Christo credituris. Heb. חק *chok*, ut Soph.2.2. Quòd si vera hæc sententia est, ubi dogmata tot pòst seculis excogitata?

29 Prophetia de pastoribus mox in lupos degeneraturis, adversùs eos qui de nuda personali successione gloriantur.

32 Dei potentia & gratuitæ ipsius promissiones in verbo patefactæ sunt Evangelici ministerii sustentacula.

* 1.Cor.4.12. 1.Thess.2.9. 2.Thess.3.8.

34 Avaritia in primis pastoribus vitanda.

36 Evangelium non tollit, sed verè regit naturales affectus.

28 Προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.
29 Ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου.
30 Καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες λαλοῦντες διεστραμμένα, τοῦ ἀποσπᾷν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν.
31 Διὸ γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες ὅτι τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων νουθετῶν ἕνα ἕκαστον.
32 Καὶ τανῦν παρατίθεμαι ὑμᾶς, ἀδελφοί, τῷ Θεῷ καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν.
33 Ἀργυρίου ἢ χρυσίου ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα.
34 Αὐτοὶ δὲ γινώσκετε ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς οὖσι μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται.
35 Πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν ὅτι οὕτω κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε, Μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν.
36 Καὶ ταῦτα εἰπών, θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύξατο.
37 Ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων· καὶ ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ Παύλου κατεφίλουν αὐτόν.
38 Ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν· προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον.

Attendite igitur *animum* ad vos ipsos & totum gregem, in quo vos Spiritus ille sanctus constituit Episcopos, ad pascendam Ecclesiam Dei, quam suo illo proprio sanguine acquisivit.
Ego enim istud scio, lupos graves, non parcentes gregi, ingressuros esse ad vos post discessum meum.
Et ex vobisipsis exorituros qui loquantur perversa, ut discipulos post se abstrahant.
Ideo vigilate, memores me per triennium nocte & die non cessasse cum lacrymis admonere unumquemque.
Et nunc quoque, fratres, commendo vos Deo & sermoni gratiæ ipsius, qui *quidem Deus* potest *vos* superstruere, & dare vobis quod hæreditatis jure possideatis cum sanctificatis omnibus.
Argentum vel aurum aut vestem nullius concupivi.
Imò ipsi nostis, * usibus meis & iis qui mecum sunt manus istas ministrasse.
In omnibus ostendi vobis oportere sic laborando suscipere infirmos, & meminisse verborum Domini Jesu, ipsum *videlicet* dixisse, Beatum est dare potiùs quàm accipere.
Et cùm hæc dixisset, positis genibus suis, oravit cum illis omnibus.
Non parvus autem fletus omnium ortus est: & ruentes in collum Pauli, deosculabantur eum:
Cruciati maximè ob sermonem quem dixerat, ipsos non esse ampliùs faciem ejus conspecturos: & deduxerunt eum ad navim.

Attendite vobis & universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos, regere Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo.
Ego scio quoniam intrabunt post discessionem meam lupi graves in vos, non parcentes gregi.
Et ex vobisipsis exsurgent viri loquentes perversa, ut abducant discipulos post se.
Propter quod vigilate, memoriâ retinentes quoniam per triennium nocte & die non cessavi cum lacrymis monens unumquemque vestrûm.
Et nunc commendo vos Deo & verbo gratiæ ipsius, qui potens est ædificare, & dare hæreditatem in sanctificatis omnibus.
Argentum aut aurum aut vestem nullius concupivi:
Ipsi scitis quoniam ad ea quæ mihi opus erant, & iis qui mecum sunt, ministraverunt manus istæ.
Omnia ostendi vobis, quoniam sic laborantes oportet suscipere infirmos, ac meminisse verbi Domini Jesu, quoniam ipse dixit, Beatius est magis dare quàm accipere.
Et cùm hæc dixisset, positis genibus suis, oravit cum omnibus illis.
Magnus autem fletus factus est omnium: & procumbentes super collum Pauli osculabantur eum:
Dolentes maximè in verbo quod dixerat, quoniam ampliùs faciem ejus non essent visuri. Et deducebant eum ad navem.

28 *Dei*, τοῦ Θεοῦ. In quinque exemplaribus legitur Κυρίου καὶ Θεοῦ, *Domini & Dei.* Suspicor autem τοῦ Κυρίου initio fuisse adscriptum ad marginem à quopiam qui *Dei* vocabulum sic explicaret adversùs Anthropomorphitas, nè Paulus videretur sanguinem ipsi divinitati tribuere: deinde cùm hoc irrepsisset in contextum, & ista Κυρίου Θεοῦ non bene viderentur cohærere, interpositam esse particulam καί. Sed hæc ego tanquam divinans dico. Hoc quidem certum est, explicanda hæc esse per κοινωνίαν ἰδιωμάτων: quod dicendi genus non ità est ἄκυρον, neque reprobandum, (ut post Eutychetem impiè quidam dicere ac scribere nunc audent) sed summam nostræ consolationis continet, illud nimirum disertè explicans quod ait Joannes, *Verbum factum esse carnem*; ità ut qui verè Deus est, verè θεάνθρωπος sit factus. ¶ *Suo illo sanguine*, τοῦ ἰδίου αἵματος. In uno codice legitur τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου. Utrovis autem modo legas, observanda vis est articuli, quo præstantia hujus sanguinis & antithesis illa declaratur, quæ copiosiùs exponitur Hebr.9 12. Fuit enim hic sanguis verè sanctus, imò verè purificans ac sanctificus sanguis: ex illo manans nimirum qui sicuti verè purissimus homo, ità etiam verè & perfectissimâ ratione Deus est. Et hunc locum frustrà conati sunt Ariani, & Nestoriani, & Eutychiani falsis interpretationibus depravare.

29 *Post discessum meum*, μετὰ τὴν ἄφιξίν μου. Plana quidem est sententia, sed inusitata prorsus hujus nominis significatio: quâ alioqui non discessus ex quopiam loco, sed adventus in eum locum notatur ad quem aliquis contendens pervenerit. Quid si igitur ἄφεσιν legamus, id est *dimissionem*, πρὸς τὸν Κύριον *ad Dominum* videlicet: sicut verbo ἀπολύειν utitur Simeon Luc.2.29. Erat enim Paulus de hujus suæ profectionis in Judæam exitu sic incertus, ut de morte potiùs quàm de vita cogitaret.

30 *Perversa*, διεστραμμένα. nempe ut factitare consueverunt Satanam imitati qui verbo ipso Domini in contrariam sententiam distorto, ad stabilienda falsissima dogmata abutuntur. ¶ *Ut abstrahant*, τοῦ ἀποσπᾷν. Loquitur Lucas ut de membris à suo corpore crudeliter avulsis, pergens in eadem translatione.

31 *Per triennium*, τριετίαν. Nam biennio integro expleto illa Demetrii seditio fuerat exorta, supr.19.9.

32 *Et sermoni gratiæ ipsius*, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ. Hæc per epexegesin explico, quasi diceret Paulus, Commendo vos Deo, ut vos præsidio suo conservet, id est Evangelio, sive gratiæ suæ nuncio. Idcirco enim Evangelium dicitur *salutis sermo*, supr. cap.13.26. ¶ *Qui* quidem Deus *potest*, τῷ δυναμένῳ. Erasmus in Annotationibus hoc conjungit cum λόγῳ. At ego puto minùs coactam fore interpretationem si cum τῷ Θεῷ conjunxeris. Ideo nonnihil supplevi ex quo id posset intelligi. Deinde & hoc notandum est, articulum hoc loco non tam διάκρισιν quàm αἰτιολογίαν declarare. ¶ *Quod hæreditatis jure possideatis*, κληρονομίαν. Hebraicè נחלה *nachalah*: quod vocabulum multò latiùs patet quàm *Hæreditas* apud Latinos, ut alibi diximus: & tamen videtur declarare quo jure consecuturi simus illud tanquam prædium quod possidebimus, nimirum gratuito adoptionis jure, ex Novi Testamenti pacto, quasi filii. Ideo periphrasin paulò longiorem usurpavi. ¶ *Cum omnibus*, ἐν πᾶσιν. Hebraicè בכל *bekol*, ἐν pro σὺν positâ: quam enallagen alibi sæpe annotavimus. Vulgata, *In omnibus*. Erasmus, *Inter omnes*.

35 *In omnibus*, πάντα. vel, *per omnia*. Nam subaudienda est præpositio κατὰ, ut 1.Cor.9.25. & 10.33. & Eph.4.15. Quid si verò πάντα superiori verbo ὑπέδειξα adjunxeris? nolui tamen quicquam mutare ex conjectura. ¶ *Suscipere*, ἀντιλαμβάνεσθαι. id est, alioquin collapsuros quasi porrectâ manu retinere. Dicuntur enim hæc translatitiè de illis qui nondum satìs confirmati doctrinâ & exemplis, offendicula ibi inveniunt ubi planissima via est: ideóq; ferendi sunt quoad ejus fieri potest, (salvâ tamen conscientiâ) & cavenda diligenter omnia quibus possint offendi. Hoc enim est labentes fulcire. Vide Luc.1.54. ¶ *Dixisse*, ὅτι εἶπε. Nusquam hoc totidem verbis scriptum reperitur in historia Evangelica: sed ex variis locis certissimè colligitur, veluti ex Luc.16.9. item ex talentorum parabola, siquidem fœnus talentorum in dando consistit, id est in donorum acceptorum communicatione: cui opponitur avaritia, & sordida eorum parsimonia qui sibi perire putant quod aliis largiuntur, & ut sua servant quæ aliis communicanda acceperunt: item ex ejus sententiæ formula quam Christus ultimo illo die pronunciabit, beatificaturus eos qui dederunt, perditurus qui potiùs de accipiendo quàm de dando soliciti fuerint. Itaq; non est ἄγραφον aliquod Evangelium ex hoc loco constituendum. ¶ *Dare*, διδόναι. *Ergò*, inquiunt Ariani, *Major est, utpote beatior, Pater qui omnia dedit Filio, quàm Filius qui omnia accepit à Patre.* In hac vita (respondet Augustinus contra Maximinum c.24.l.3.) ubi est inopia, quâ utique melior est copia. Filius autem omnia accepit à Patre nascendo, ab æterno perfectus natus, non autem imperfectus natus, & perfectus postea factus.

1 Vocationis cursum interdum homines, non tantùm amici, sed etiam Spiritu Dei præditi conantur remorari: sed nostrum officium est, ubi nos vocari à Deo scimus, sine ulla prorsus exceptione pergere.

ΚΕΦ. κα'.

Ὡς δὲ ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν Κῶν, τῇ δὲ ἑξῆς εἰς τὴν Ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς Πάταρα.
2 Καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπερῶν εἰς Φοινίκην, ἐπιβάντες ἀνήχθημεν.
3 Ἀναφάναντες δὲ τὴν Κύπρον καὶ καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς Συρίαν, καὶ κατήχθημεν εἰς Τύρον· ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον.

CAP. XXI.

Ut autem provecti sumus, avulsi ab eis, recto cursu venimus Coum, & sequenti die Rhodum, & illinc Patara.
Et nacti navem trajicientem in Phœniciam, eâ conscensâ, provecti sumus.
Cùm autem cœpisset nobis apparere Cyprus, & eam ad sinistram reliquissemus, navigavimus in Syriam, & devecti sumus Tyrum: illic enim navis erat suum onus expositura.

CAP. XXI.

Cùm autem factum esset ut navigaremus, abstracti ab eis recto cursu venimus Coum: & sequenti die Rhodum, & indè Pataram.
Et cùm invenissemus navem transfretantem in Phœnicen, ascendentes navigavimus.
Cùm apparuissemus autem Cypro, relinquentes eam ad sinistram navigavimus in Syriam, & venimus Tyrum: ibi enim navis expositura erat onus.

3 *Cùm autem cœpisset nobis apparere Cyprus*, ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον. Sic legunt veteres codices. Erasmus autem legit ἀναφανέντος, & nonnulli habent ἀναφανέντος δὲ τῆς Κύπρου, lectione manifestè corruptâ, cùm potiùs reponendum fuerit ἀναφάναντες.

Cæterùm

Cæterùm τὸ ἀναφαίνειν opponitur hoc in loco τῷ ἀποκρύπτειν, & id declarat pro quo Virgilius *Aperire* dixit lib. Æneid. 3. —— *quarto terra die se attollere tandem Visa, aperire procul montes, ac volvere fumum.* Idem eodem libro, *Mox & Leucatæ nimbosa cacumina montis, Et formidatus nautis aperitur Apollo.* Quia videlicet navigantibus præsertim videntur regiones attolli & deprimi, prout ipsi accedunt vel recedunt.

---

4 Καὶ ἀνευρόντες τοὺς μαθητάς, ἐπεμείναμεν αὐτοῦ ἡμέρας ἑπτά· οἵτινες τῷ Παύλῳ ἔλεγον διὰ τοῦ Πνεύματος, μὴ ἀναβαίνειν εἰς Ἱερουσαλήμ.

5 Ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προπεμπόντων ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἕως ἔξω τῆς πόλεως· καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν, προσηυξάμεθα.

6 Καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον· ἐκεῖνοι δὲ ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια.

7 Ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες, ἀπὸ Τύρου κατηντήσαμεν εἰς Πτολεμαΐδα· καὶ ἀσπασάμενοι τοὺς ἀδελφοὺς ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ' αὐτοῖς.

8 Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες οἱ περὶ τὸν Παῦλον ἤλθομεν εἰς Καισάρειαν· καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ (τοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἑπτά) ἐμείναμεν παρ' αὐτῷ.

9 Τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες προφητεύουσαι.

10 Ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν ἡμέρας πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτης ὀνόματι Ἄγαβος.

11 Καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄρας τὴν ζώνην τοῦ Παύλου, δήσας τε αὐτοῦ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, εἶπε, Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Τὸν ἄνδρα οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη, οὕτω δήσουσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ παραδώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν.

12 Ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦτα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ.

13 Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, Τί ποιεῖτε, κλαίοντες καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

14 Μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες, Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω.

15 Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας ταύτας ἀποσκευασάμενοι ἀνεβαίνομεν εἰς Ἱερουσαλήμ.

16 Συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, Μνάσωνί τινι Κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ.

17 Γενομένων δὲ ἡμῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀσμένως ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί.

18 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῄει ὁ Παῦλος σὺν ἡμῖν πρὸς Ἰάκωβον, πάντες τε παρεγένοντο οἱ πρεσβύτεροι.

19 Καὶ ἀσπασάμενος αὐτοὺς, ἐξηγεῖτο καθ' ἓν ἕκαστον ὧν ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσι διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ.

20 Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐδόξαζον τὸν Κύριον· εἶπόν τε αὐτῷ, Θεωρεῖς, ἀδελφὲ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων τῶν πεπιστευκότων· καὶ πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσι.

21 Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους, λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν.

22 Τί οὖν ἐστι; πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν· ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλήλυθας.

23 Τοῦτο οὖν ποίησον ὅ σοι λέγομεν· Εἰσὶν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν.

Permansimus autem ibidem dies septem, inventis discipulis: qui Paulo dicebant per Spiritum nè ascenderet Hierosolymam.

Sed peractis illis diebus, abiimus, omnibus deducentibus nos, cum uxoribus & liberis, extra urbem usque, & positis genibus in littore, oravimus.

Et alii alios complexi, conscendimus navim: illi autem reversi sunt domum suam.

Nos verò navigatione perfectâ, devenimus Tyro Ptolemaida: & salutatis fratribus, mansimus diem unum apud eos.

Postridie verò egressi Paulus & nos qui cum eo eramus, venimus Cæsaream: & ingressi domum Philippi Evangelistæ (* qui erat unus ex illis septem) mansimus apud eum.

Huic autem erant quatuor filiæ virgines prophetantes.

Et cùm *ibi* permansissemus dies complures, descendit ex Judæa quidam propheta nomine Agabus:

Qui cùm venisset ad nos, & sumsisset zonam Pauli, vinctis sibi manibus ac pedibus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum cujus est hæc zona, ità vincient Hierosolymis Judæi, tradéntque in manus Gentium.

Ut verò ista audivimus, rogabamus & nos & ejus loci incolæ, nè ascenderet Hierosolymam.

Sed respondit Paulus, Quid facitis, flentes & emollientes cor meum? Nam ego non solùm vinciri, sed & mori paratus sum Hierosolymis pro nomine Domini Jesu.

Cùm igitur non assentiretur, acquievimus, dicentes, Fiat Domini voluntas.

Porrò post dies istos collectis sarcinis ascendimus Hierosolymam.

Venerunt autem simul etiam *aliqui* ex discipulis Cæsareâ nobiscum, adducentes apud quem diversaremur, Mnasonem quendam Cyprium, antiquum discipulum.

Cùm igitur pervenissemus Hierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.

Sequente verò die introiit *Paulus* nobiscum ad Jacobum, & omnes Presbyteri adfuerunt.

Quos complexus, exposuit ordine singula quæ Deus fecerat inter Gentes per ipsius ministerium.

At illi *his* auditis, glorificaverunt Dominum: & dixerunt ei, Vides, frater, quot sint millia Judæorum qui crediderunt: súntque omnes accensi zelo Legis.

Audierant autem de te ex aliorum sermone, te defectionem à Mose docere omnes qui inter Gentes sunt Judæos, & dicere eos non debere circumcidere filios, neque *secundùm* ritus ambulare.

Quid est ergó? omnino oportet convenire multitudinem. audient enim te venisse.

Hoc igitur fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor qui voto sese obstrinxerunt.

Inventis autem discipulis, mansimus ibi diebus septem: qui Paulo dicebant per Spiritum nè ascenderet Jerosolymam.

Et expletis diebus, profecti ibamus, deducentibus nos omnibus cum uxoribus & filiis usque foras civitatem: & positis genibus in littore, oravimus.

Et cùm valefecissemus invicem, ascendimus navem: illi autem redierunt in sua.

Nos verò navigatione expletâ, à Tyro descendimus Ptolemaidem: & salutatis fratribus, mansimus die unâ apud illos.

Aliâ autem die profecti, venimus Cæsaream: & intrantes domum Philippi Evangelistæ (qui erat de septem) mansimus apud eum. *Suprà 6.5.

Huic autem erant quatuor filiæ virgines prophetantes.

Et cùm moraremur dies aliquot, supervenit quidam à Judæa propheta nomine Agabus:

Is cùm venisset ad nos, tulit Zonam Pauli, & alligans sibi pedes & manus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum cujus est Zona hæc, sic alligabunt in Jerusalem Judæi, & tradent in manus Gentium.

Quod cùm audissemus, rogabamus nos & qui loci illius erant, nè ascenderet Jerosolymam.

Tunc respondit Paulus & dixit, Quid facitis, flentes & affligentes cor meum? ego enim non solùm alligari, sed & mori in Jerusalem paratus sum propter nomen Domini Jesu.

Et cùm ei suadere non possemus, quievimus, dicentes, Domini voluntas fiat.

Post dies autem istos præparati, ascendebamus in Jerusalem.

Venerunt autem & quidam ex discipulis à Cæsarea nobiscum, adducentes secum apud quem hospitaremur, Mnasonem quendam Cyprium, antiquum discipulum.

Et cùm venissemus Jerosolymam libenter exceperunt nos fratres.

Sequenti autem die introibat Paulus nobiscum ad Jacobum, omnésque collecti sunt seniores.

Quos cùm salutasset, narrabat per singula quæ Deus fecisset in Gentibus per ministerium ipsius.

At illi cùm audissent, magnificabant Deum: dixerúntque ei, Vides frater quot millia sunt in Judæis qui crediderunt, & omnes æmulatores sunt Legis.

Audierunt autem de te quia discessionem doceas à Moyse eorum qui per Gentes sunt Judæorum, dicens non debere eos circumcidere filios suos, neque secundùm consuetudinem ingredi.

Quid ergò est? utique oportet convenire multitudinem. audient enim te supervenisse.

Hoc ergò fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor, votum habentes super se.

14 Dei voluntas omnium affectuum frænum est in iis qui Dei gloriam seriò quærunt.

19 Deus autor celebrandus omnium rectè dictorum & factorum.

20 In rebus mediis (quales erant non Pharisaicæ traditiones, sed legales cæremoniæ, tantisper dum pleniùs patefieret Christiana libertas) præcipit charitas, ut fratribus non præfractè & malitiosè reluctantibus veritati, sed nondum plenè institutis, quoad ejus fieri potest (præsertim cùm de tota aliqua multitudine agitur) nos ipsos ultrò accommodemus.

---

4 *Discipulis*, τοὺς μαθητάς. At paulò pòst, Ptolemaide videlicet, fit fratrum mentio. Et in hac historia, fit sæpe manifesta distinctio Fratrum & Discipulorum. unde conjicio ibi dici Fratres, ubi erant constitutæ Ecclesiæ, & iis sedentibus qui gubernacula Ecclesiæ tenent, conventus habebantur: ibi verò tantùm Discipulos commemorari, ubi dispersus adhuc erat credentium numerus, alicubi rarus, alicubi frequens, cujusmodi fuit temporibus nostris Gallicarum Ecclesiarum status post excitatam rursus Evangelii lucem ab anno 1521. ad annum 1555. & quales hodie sunt multarum Ecclesiarum in eodem regno reliquiæ. ¶ *Per Spiritum*, διὰ τοῦ Πνεύματος. id est, ex divina Spiritûs revelatione. Quid igitur? an sibiipsi repugnat Spiritus sanctus? minimè veró. Sed illi ex Spiritûs revelatione intelligentes quantum periculum Paulo immineret, ex charitate, non autem ex mandato aliquo Spiritûs sancti peculiari, precabantur nè ascenderet in urbem, ignari quid vicissim Paulo idem Spiritus præcepisset.

6 *Complexi*, ἀσπασάμενοι. Vulg. *Cùm valefecissemus*, id est, ἀποταξάμενοι. ¶ *Domum suam*, εἰς τὰ ἴδια. Gallicè *chez soy*, ut Joan. 9. 27. Nam ad suos vix dici possunt revertisse, qui cum uxoribus & liberis Paulum deduxerant.

7 *Ptolemaida*, εἰς Πτολεμαΐδα. Syrus & Arabs hanc civitatem vocant vetusto nomine, עכו *Haaco*, ut nominatur Judic. 1. 31. & à Plinio lib. 5. cap. 19.

8 *Paulus & nos qui cum eo eramus*, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Vide suprà cap. 13. 13. ¶ *Ex illis septem*, ἐκ τῶν ἑπτά. Vulg. & Erasmus, *Ex septem*. Sed servandus fuit articulus, cujus vis est hoc loco ἀναφορική. Loqui enim illum constat de septem illis Diaconis quorum celebria erant nomina.

9 *Prophetantes*, προφητεύουσαι. Intellige istud de peculiari dono prædicendi futura, non autem de docendi munere in Ecclesia.

13 *Emollientes*, συνθρύπτοντες. Hoc propriè dicitur de iis qui delitiis franguntur, quod de Annibale Campanis delitiis emollito dicitur. Est igitur translatio indè sumta, quòd contusione res etiam durissimæ comminutæ molles evadant. Sic tristitia quoque dicitur cor alioqui saxeum conterere, ut Psal. 51. 19. quod Hebræis declaratur verbo שחק *schachak*.

15 *Collectis sarcinis*, ἀποσκευασάμενοι. id est, ἀνασκευασάμενοι, ut loquuntur disertiores Græci. Nam ἀποσκευάζειν significat potiùs Deponere, item E medio tollere: ἀνασκευάζεσθαι verò dicuntur οἱ μετοικιζόμενοι, id est qui ex aliquo loco demigraturi sarcinas colligunt. Significat igitur Lucas Paulum cum suis Cæsareâ profectum, quasi eò non rediturum. Vulgata, *Præparati*, id est, παρασκευασάμενοι: quam lectionem in uno codice inveni: neq; sanè velim repudiare. In aliis quinq; legitur ἐπισκευασάμενοι, i. instructi & comparati, ad quævis nimirum subeunda pericula.

16 Aliqui *ex discipulis*, ἀπὸ τῶν μαθητῶν. Sub. τινές: ut Joan. 16. 17. Sic vulgò dicimus, *Il y vint des disciples*.

19 *Ordine singula*, καθ' ἓν ἕκαστον. Καθ' ἓν illud est quod Gallicè dixeris *un par un*, ἕκαστον ὧν verò positum arbitror novè pro ἕκαστον ἐκείνων ἅ. Vulgata vertit καθ' ἓν ἕκαστον ὧν, utroque conjuncto, quod constructio non patitur. Dicendum enim omnino fuisset καθ' ἓν ἕκαστον ἃ ἐποίησεν.

20 *Accensi zelo*, ζηλωταί. Vide Joan. 2. 17.

21 *Audierunt*, κατηχήθησαν. Vide Luc. 1. 4. ¶ *Secundùm ritus*, τοῖς ἔθεσι. In uno codice legitur τοῖς ἔθεσιν πατρῴοις περιπατεῖν, *paternis ritibus vivere*.

22 *Quid est ergó?* τί οὖν ἐστι; Petitum est hoc quoque dicendi genus è medio, pro, Quid igitur futurum est? vel, Quid igitur agendum est? Sed in Syra & Arabica interpretatione istud, unà cum membro sequente, non invenitur. ¶ *Multitudinem*, τὸ πλῆθος

πλῆθος. id est, ipsum Ecclesiæ cœtum à quo distinguuntur, quos vocant, fratres, presbyterium videlicet. ¶ *Audient, ἀκούσονται.* Syrus & Arabs interpretes, qui antecedentia illa non legerunt, hoc connectunt cum priore sequentis versiculi parte, hoc modo, *Quia igitur auditum est ab eis* (Arabs, *jam innotescet eis*) *quòd adveneris huc : fac hoc quod dicemus tibi.*

23 *Nobis, ἡμῖν.* In uno exemplari legimus *ἐν ἡμῖν, inter nos,* & quidem rectiùs, ut opinor. ¶ *Qui voto sese obstrinxerunt,* εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν. nempe Nazareatûs. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Habentes votum super se* : quod videtur paulò obscurius. Significatur autem hoc dicendi genere votum voluntarium, quod nimirum quispiam in sese quasi onus receperit, sed tamen cum Legis præscripto consentiens : quâ ratione etiam factum ut apud Græcos τὸ ὑποστῆναι καὶ ὑποσχέσθαι, de pollicitatione dicantur, ὅτι ὁ ὑποσχόμενος, inquit Eustath. *βάρει τινὶ ἑαυτὸν ὑπέθετο*, id est, quòd qui aliquid promiserit, seipsum oneri subjecerit.

---

24 Τούτους παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς, καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλὴν, καὶ γνῶσι πάντες ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων.

† Num. 6.18. Suprà, 16.18.

25 Περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, κρίναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ φυλάσσεσθαι αὐτοὺς τό, τε εἰδωλόθυτον, καὶ τὸ αἷμα, καὶ πνικτὸν, καὶ πορνείαν.

26 Τότε ὁ Παῦλος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθεὶς εἰσῄει εἰς τὸ ἱερὸν, διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἡ προσφορά.

27 Zelus præposterus, maximæ confusionis, & magnorum scelerum causa.

27 Ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτὸν,

28 Κράζοντες, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε· οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου, πάντας πανταχοῦ διδάσκων· ἔτι τε καὶ Ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον.

29 (Ἦσαν γὰρ προεωρακότες Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ Παῦλος.)

30 Ἐκινήθη τε ἡ πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ τοῦ λαοῦ· καὶ ἐπιλαβόμενοι τοῦ Παύλου, εἷλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ ἱεροῦ· καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι.

31 Ζητούντων δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης ὅτι ὅλη συγκέχυται Ἱερουσαλήμ.

32 Dominus inter ipsos etiam profanos invenit qui aliorum conatus impediant.

32 Ὃς ἐξαυτῆς παραλαβὼν στρατιώτας καὶ ἑκατοντάρχους, κατέδραμεν ἐπ' αὐτούς. Οἱ δὲ ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν Παῦλον.

33 Τότε ἐγγίσας ὁ χιλίαρχος ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι ἁλύσεσι δυσί· καὶ ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη, καὶ τί ἐστι πεποιηκώς.

34 Ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐβόων ἐν τῷ ὄχλῳ· μὴ δυνάμενος δὲ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν παρεμβολήν.

35 Ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς, συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου.

36 Ἠκολούθει γὰρ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, κράζον, Αἶρε αὐτόν.

37 Μέλλων τε εἰσάγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ Παῦλος, λέγει τῷ χιλιάρχῳ, Εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν τι πρός σε; Ὁ δὲ ἔφη, Ἑλληνιστὶ γινώσκεις;

38 Οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων;

39 Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐγὼ ἄνθρωπος μέν εἰμι Ἰουδαῖος Ταρσεὺς, τῆς Κιλικίας οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης· δέομαι δέ σου, ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν.

40 Ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ, ὁ Παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ· πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσεφώνησε τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, λέγων,

---

His assumtis, sanctificator cum eis, & adde ad eorum sumtus, ut † radant capita, & norint omnes nihil esse eorum quæ de te auditione acceperunt, sed te quoque ità incedere ut Legem observes.

De iis autem qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus, & decrevimus nequid hujusmodi observent, nisi ut caveant ab iis quæ sunt immolata simulacris, & à sanguine, & rebus suffocatis, & scortatione.

Tum Paulus assumtis viris illis, sequente die cum eis sanctificatus ingressus est in templum, denuncians expletionem dierum sanctificationis, usquedum oblata fuit pro unoquoque eorum oblatio.

Cùm autem septeni illi dies jam essent finiendi, qui ex Asia *advenerant* Judæi ipsum conspicati in templo, concitarunt totam turbam, & injecerunt manus in eum,

Clamantes, Viri Israelitæ, succurrite : hic ille homo est qui adversùs populum & Legem & locum hunc omnes ubique docet : atque adeò Græcos introduxit in templum, & polluit sanctum locum istum.

(Viderant enim antea Trophimum Ephesium in urbe cum eo, quem existimabant fuisse à Paulo introductum in templum)

Commota est igitur urbs tota, & factus est concursus populi : & prehensum Paulum traxerunt è templo : statímque clausæ sunt fores.

Studentibus autem ipsis eum interficere, pervenit rumor ad Tribunum cohortis, totam Hierosolymam conturbatam esse :

Qui eo ipso *momento* acceptis militibus ac Centurionibus, decurrit ad illos. At illi cùm vidissent Tribunum & milites, cessarunt cædere Paulum.

Tunc appropinquans Tribunus prehendit eum, & jussit vinciri catenis duabus : & percontatus est quisnam esset, & quid fecisset.

Alii autem aliud vociferabantur in turba : & cùm non posset certum rescire propter tumultum, jussit eum duci in castra.

Cùm igitur pervenisset ad gradus, evenit ut portaretur à militibus propter violentiam turbæ.

Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle ipsum.

Paulus autem cùm esset introducendus in castra dicit Tribuno, Licétne mihi aliquid tibi dicere? Qui dixit, Græcè nosti?

Nonne tu es Ægyptius ille qui ante hosce dies concitasti & eduxisti in desertum quatuor millia sicariorum?

Dixit autem Paulus, Ego quidem sum Judæus Tarsensis, urbis in Cilicia non obscuræ civis : cæterùm rogo te, permitte mihi ut alloquar populum.

Cùm igitur ille permisisset, Paulus stans in gradibus, manu silentium postulavit à plebe : & magno silentio facto, locutus est linguâ Hebræâ, dicens,

---

His assumtis sanctifica te cum illis, & impende in illis, ut radant capita : & scient omnes quia quæ de te audierunt falsa sunt, sed ambulas & ipse custodiens Legem.

De iis autem qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus, judicantes ut abstineant se ab idolis immolato, & sanguine, & suffocato, & fornicatione.

Tunc Paulus, assumtis viris, posterâ die purificatus cum illis intravit in templum, annuncians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro unoquoque eorum oblatio.

Dum autem septem dies consummarentur, ii qui de Asia erant Judæi, cùm vidissent eum in templo, concitaverunt omnem populum, & injecerunt ei manus,

Clamantes, Viri Israelitæ, adjuvate : hic est homo qui adversùs populum ac Legem & locum hunc omnes ubique docens, insuper & Gentiles induxit in templum, & violavit sanctum locum istum.

(Viderant enim Trophimum Ephesium in civitate cum ipso, quem æstimaverunt quoniam in templum introduxisset Paulus.)

Commotáque est civitas tota, & facta est concursio populi, & apprehendentes Paulum trahebant eum extra templum: & statim clausæ sunt januæ.

Quærentibus autem eum occidere, nunciatum est Tribuno cohortis, quia tota confunditur Jerusalem.

Qui statim assumtis militibus & Centurionibus decurrit ad illos : qui cùm vidissent Tribunum & milites, cessaverunt percutere Paulum.

Tunc accedens Tribunus apprehendit eum, & jussit eum alligari catenis duabus : & interrogabat quis esset, & quid fecisset.

Alii autem aliud clamabant in turba: & cùm non posset certum cognoscere præ tumultu, jussit duci eum in castra.

Et cùm venisset ad gradus, contigit ut portaretur à militibus propter vim populi.

Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.

Et cùm cœpisset induci in castra Paulus, dicit Tribuno, Si licet mihi loqui aliquid ad te? Qui dixit, Græcè nosti?

Nonne tu es Ægyptius qui ante hos dies tumultum concitasti & eduxisti in desertum quatuor millia virorum sicariorum?

Et dixit ad eum Paulus, Ego homo sum quidem Judæus à Tarso, Ciliciæ non ignotæ civitatis municeps : rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum.

Et cùm illi permisisset, Paulus stans in gradibus annuit manu ad plebem : & magno silentio facto, allocutus est linguâ Hebræâ, dicens,

---

24 *Sanctificator, ἁγνίσθητι.* vel *consecrator*. Erasmus, *Purifica te.* Castellio, *Lustrare.* Uterque malè, nam purificatione egebant impuri. Hîc verò non agitur de impuris, sed iis qui Nazareatûs voto erant obstricti, & sanctissimi habebantur. Itaque, τὸ ἁγνίζεσθαι non accipitur pro καθαρίζεσθαι, ut illi putarunt, sed contrà pro חור *chur*, & ἁγνισμὸς pro נזר *nezer*, ut apparet ex Græca interpretatione cap. 6. Num. & Amos 2. 11, & 12. quod peculiariter de iis usurpatur, qui sese ex voto ad tempus quod ipsi spontè sibi præscribebant, à communi usu vivendi separabant, propterea Nazarei dicti. Sed observandum est τὸ ἁγνίζεσθαι hîc non dici de initio concepti voti, sed de illius jam antè concepti præstatione, & sacrificio triplici, quod dierum illius voti finis & complementum erat. ¶ *Adde ad eorum sumtum, δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς.* vel, *ipsorum causâ*, ut huic voto non tantùm interfuisse, sed etiam præfuisse videaris. Erant enim in Nazareorum oblationes sumtus decreti, sed ità ut aliquid adjicere liceret : sicut disertè scribitur Num. 6. 21. Ideo dicitur ipse postea dies sanctificationis denunciasse.

25 *Et rebus suffocatis, καὶ πνικτόν.* Vide suprà 15. 20. ¶ *Et scortatione, καὶ πορνείας.* Hoc etiam habent Syrus & Arabs, sed secundo loco, id est, post idolothyta positum, ídque non temerè, sicut diximus suprà 15. 20.

26 *Expletionem dierum sanctificationis, ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ.* Cùm enim quo die finiebatur Nazareorum votum, offerenda essent certa sacrificia, necesse fuit dierum expletionem sacerdotibus significari. Vide Num. 6. 13.

27 *Cùm, ὡς.* Vel *Dum*, ità ut ὡς accipiatur pro ἕως, ut Gallicè possis commodè hunc locum vertere, *Or pendant que les sepmaines s'accomplissoyent.* Sed illud malo. ¶ *Septeni illi dies, αἱ ἑπτὰ ἡμέραι.* Additus articulus pati nullo modo potest, nec etiam calculus duodecim illorum dierum, quorum fit mentio infra, 24. 11. ut hæc, quæ mox subjiciuntur de capto Paulo, intelligantur gesta diebus circiter septem post illa superiore versu explicata. Sed nè ad votum quidem Nazareatûs istud referri potest quasi septiduanum fuerit, non modò quoniam nulla ejus rei facta est mentio, sed etiam quoniam superiore versu dicuntur dies illius voti fuisse expleti, ideóque facta fuisse pro singulis illis oblatio, sicut nimirum lex mandabat. Ideo nonnulli putant ità significari à Luca diem Sabbati, ut qui finis sit hebdomadis : quam sententiam secutus Syrus interpres vertit, *Et cùm advenisset dies septimus*, & meus vetustissimus codex habet συντελουμένης δὲ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας, quod existimo fuisse glossema, pro ipsius contextûs verbis postea substitutum. Sed cur ipsam potiùs *Sabbati* vocem Lucas non usurpasset? Itaque aut ego prorsus hallucinor, aut scripsit Lucas *αἱ ἑπτὰ ἡμέραι*, pro *αἱ ἑβδομάδες* (quæ similiter Hebraicè à septenario recurrente numero vocantur שבעים *schabuhim*) & quidem addito articulo. Agitur enim de septem illis hebdomadibus quæ ab oblationis manipuli spicarum die supputabantur, illis succedente die festo, qui Græcè *πεντηκοστὴ*, i. *quinquagesimus*, Hebraicè verò *dies festus hebdomadum*, propterea vocatur.

Dictum

Dictum est enim suprà expressis verbis 20. 16. Paulum idcirco, præteritâ Epheso, tantopere properasse, quòd omnino cuperet Hierosolymis diem festum Pentecostes agere. Nova est igitur hæc narratio, significante Lucâ, postquam Paulus in gratiam Judæorum, non illorum incredulorum, sed licèt adhuc Legis cæremonias observantium tamen Evangelii gratiam amplexorum, peregisset quod ab ipso in Seniorum consensu postulatum fuerat: & cùm jam immineret hebdomadum illarum finis, deprehensum & captum fuisse in templo, tumultu à quibusdam Asiaticis Judæis exorto, qui in urbem, non temerè profectò, sed ad hunc ipsum diem festum jam imminentem celebrandum venerant, quod etiam hanc explicationem meam confirmat. Quòd si quis roget cur non potiùs Pentecosten nominarit Lucas quàm *τὰς ἑπτὰ ἡμέρας*, ut suprà 2. 1, respondeo id factum esse quoniam de ipso die Pentecostes, hìc non agitur, sed narrantur quæ gesta sunt, cùm pauci adhuc dies explendi superessent. Quòd si magìs libeat non *septenos* sed *septem dies* interpretari, tunc de ultimæ, id est septimæ hebdomadis, imminente fine fuerint hi septem dies accipiendi, sic tamen ut Sabbato quod proximè semper Pentecosten antecedebat (ut apparet ex Levit. 23. 15, & 16.) ista minimè intelligantur contigisse, sed uno fortassis aut altero antè die: cùm postridie dicatur Paulus in synedrio causam dixisse, quod certè nunquam coegissent Judæi ipso die festo Pentecostes. Sed & aliter intelligi possunt isti septem dies, sic nimirum ut (quod nonnulli ex Judæorum doctoribus tradunt) Judæos dicamus non contentos unicum diem festum Pentecostes celebrare, sicut in Lege præscriptum erat, septimum etiam aut octavum diem ejus recurrentem religiosum habuisse, sicut in aliis duobus solennibus festis diebus Paschæ & Tabernaculorum fieri lex jubebat: qui recurrens dies dicebatur עצרת *Hatsereth*, *Retentio*, quòd ad eum usque diem populus retineretur: sicut etiam hodie in Ecclesia Romana fecit sacerdotum avaritia ut celebrentur octavæ, quas vocant. Itaque significaverit Lucas hæc contigisse per eos dies qui inter Pentecosten & ejus octavam intercedebant. ¶ *In templum*, *εἰς τὸ ἱερόν*. Nempe ultra eam stationem in qua licebat etiam profanis consistere. Vide Luc. 18. 13.

30 *Traxerunt*, *εἷλκον*. Vulg. *trahebant* malè, ut apparet ex iis quæ sequuntur.

31 *Pervenit rumor*, *ἀνέβη φάσις*. Ad verbum, *Ascendit dictum*. Est enim *φάσις* hoc loco rumor statim per urbem exortus de tumultu intra templum exorto: qui & subitò [fuit ad Tribunum à multis delatus, nec tam latè patet quàm *φήμη*.]

32 *Eo ipso momento*, *ἐξαυτῆς*. Vulgata & Erasmus, *Statim*. Vide suprà, cap. 10. 33. Continet autem hic locus admirandum sanè providentiæ divinæ exemplum.

34 *Certum rescire*, *γνῶναι τὸ ἀσφαλές*, id est, id quod res erat: vide infrà, 23. 30. ¶ *In castra*, *εἰς τὴν παρεμβολήν*. Nempe in Antoniam, templo contiguam, quâ Romani pro arce utebantur, autore Josepho lib. antiq. 3. & lib. 2. de bello Judaico c. 12.

38 *Ægyptius ille*, *ὁ Αἰγύπτιος*. Vide Josephum lib. De bello Judaico, 2. cap. 12. & Antiq. 20. ¶ *Sicariorum*, *σικαρίων*. Romana vox est, quâ significantur homines ad aliquem occidendum comparati, à sica brevissimo telo, & quod proinde facilè occultari possit, vocati: de quibus mira narrat Josephus.

[40 *Hebræâ*, *Ἑβραΐδι*. Nempe ex Hebræo & Syro sermone mixta, vide Joann. 19. 13.]

ΚΕΦ. κβ´.

Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας.

2 Ἀκούσαντες δὲ ὅτι τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς, μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν· καί φησιν,

3 Ἐγὼ μέν εἰμι ἀνὴρ Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιήλ, πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ, καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον.

4 Ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας.

5 Ὡς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον· παρ' ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφούς, εἰς Δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας, δεδεμένους εἰς Ἱερουσαλήμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν.

6 Ἐγένετο δέ μοι πορευομένῳ καὶ ἐγγίζοντι τῇ Δαμασκῷ περὶ μεσημβρίαν, ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμέ.

7 Ἔπεσόν τε εἰς τὸ ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς λεγούσης μοι, Σαοὺλ, Σαούλ, τί με διώκεις;

8 Ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην, Τίς εἶ, Κύριε; Εἶπέ τε πρός με, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις.

9 Οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο· τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι.

10 Εἶπον δέ, Τί ποιήσω, Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπε πρός με, Ἀναστὰς πορεύου εἰς Δαμασκόν· κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι.

11 Ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων μοι, ἦλθον εἰς Δαμασκόν.

12 Ἀνανίας δέ τις, ἀνὴρ εὐσεβὴς κατὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων τῶν κατοικούντων Ἰουδαίων,

13 Ἐλθὼν πρός με καὶ ἐπιστὰς εἶπέ μοι, Σαοὺλ ἀδελφέ, ἀνάβλεψον. Κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν.

14 Ὁ δὲ εἶπεν, Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρίσατό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸν δίκαιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

15 Ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας.

16 Καὶ νῦν τί μέλλεις; ἀναστὰς βάπτισαι, καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου.

17 Ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἱερῷ γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει,

18 Καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι, Σπεῦσον, καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ Ἱερουσαλήμ· διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ.

19 Κἀγὼ εἶπον, Κύριε, αὐτοὶ ἐπίστανται ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σέ.

CAP. XXII.

Viri fratres & patres, audite meam, quâ nunc apud vos utor, defensionem.

Cùm audissent autem eum Hebræâ linguâ ipsos alloqui, magìs præbuerunt se quietos: *ipse* verò dixit *eis*,

Ego quidem sum Judæus, natus Tarsi, urbe Ciliciæ, nutritus verò in hac ipsa urbe apud pedes Gamalielis, eruditus ad exquisitam formam patriæ legis, zelo Dei accensus, sicut & vos omnes estis hodie.

Qui hanc sanctam sum persecutus usque ad mortem, vinciens ac tradens in carceres tum viros tum mulieres.

Ut & Pontifex maximus mihi testis est, & totus seniorum ordo: à quibus etiam acceptis ad fratres epistolis, Damascum proficiscebar, adducturus etiam eos qui illic essent, vinctos Hierosolymam, ut punirentur:

Factum est autem mihi iter facienti, & appropinquanti Damasco circiter meridiem, ut repentè è cœlo circumfulserit me lux ingens tanquam fulgur.

Cecidique in solum, & audivi vocem dicentem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris?

Ego verò respondi, Quis es, Domine? Dixitq; mihi, Ego sum Jesus ille Nazaræus, quem tu persequeris.

Porrò qui mecum erant, lucem quidem conspexerunt, & expavefacti sunt: vocem autem non audierunt ejus qui loquebatur mecum.

Dixi verò, Quid faciam, Domine? Dominus autem dixit mihi, Surge, ac proficiscere Damascũ: & illic tibi dicetur de omnibus quæ constitutũ est tibi ut facias.

Cùm verò non viderem præ gloria lucis illius, manu deductus ab iis qui mecum erant, veni Damascum.

Ananias autem quidam, vir pius secundùm Legem, testimonio ornatus omnium *illic* habitantium Judæorum,

Veniens ad me & adstans dixit mihi, Saul frater, recipe visum. Et ego eodem illo momento visu recepto illum vidi.

Ipse autem dixit, Deus patrum nostrorum designavit te qui cognosceres ipsius voluntatem, & videres Justum illum, & audires vocem ex ore ipsius.

Nam eris ei testis apud omnes homines *eorum* quæ vidisti & audisti.

Et nunc quid cunctaris? surgens baptizator, & abluitor à peccatis tuis, invocato nomine Domini.

Et factum est mihi reverso Hierosolymam, cùm orarem in templo, ut raperer extra me,

Et viderem eum dicentem mihi, Festina, & exi citò Hierosolymis; quoniam non excipient testimonium tuum de me.

Et ego dixi, Domine, ipsi sciunt me pertraxisse in carcerem & verberibus affecisse per singulas synagogas eos qui credebant in te.

CAP. XXII.

Viri fratres & patres, audite quam ad vos nunc reddo rationem.

Cùm audissent autem quia Hebræâ linguâ loqueretur ad illos, magìs præstiterunt silentium: & dixit,

Ego sum vir Judæus, natus Tarso Ciliciæ, nutritus autem in ista civitate secus pedes Gamaliel, eruditus juxta veritatem paternæ legis, æmulator legis, sicut & vos omnes estis hodie.

Qui hanc viam persecutus sum usque ad mortem, alligans & tradens in custodias viros ac mulieres.

Sicut princeps Sacerdotum mihi testimonium reddit, & omnes majores natu: à quibus & epistolas accipiens ad fratres, Damascum pergebam, ut adducerem indè vinctos in Jerusalem, ut punirentur:

Factum est autem eunte me, & appropinquante Damasco mediâ die, subitò de cœlo circumfulsit me lux copiosa:

Et decidens in terram, audivi vocem dicentem mihi, Saule, Saule, quid me persequeris?

Ego autem respondi, Quis es, Domine? Dixitq; ad me, Ego sum Jesus Nazarenus, quem tu persequeris.

Et qui mecum erant, lumen quidem viderunt vocem autem non audierunt ejus qui loquebatur mecum.

Et dixi, Quid faciam, Domine? Dominus autem dixit ad me, Surgens vade Damascum: & ibi tibi dicetur de omnibus quæ te oporteat facere.

Et cùm non viderem præ claritate luminis illius, ad manum deductus à comitibus, veni Damascum.

Ananias autem quidam, vir timoratus secundùm Legem, testimonium habens ab omnibus habitantibus Judæis,

Veniens ad me & stans dixit mihi, Saule frater, respice. Et ego eâdem horâ respexi in eum.

At ille dixit, Deus patrum nostrorum præordinavit te ut cognosceres voluntatem ejus, & videres justum, & audires vocem ex ore ejus.

Quia eris testis illius ad omnes homines eorum quæ vidisti & audisti.

Et nunc quid moraris? Exsurge, & baptizare, & ablue peccata tua, invocato nomine ipsius.

Factum est autem revertenti mihi in Jerusalem, & oranti in templo, fieri me in stupore mentis,

Et videre illum dicentem mihi, Festina, & exi velociter ex Jerusalem: quoniam non recipient testimonium tuum de me.

Et ego dixi, Domine, ipsi sciunt quia ego eram concludens in carcerem, & cædens per synagogas eos qui credebant in te.

3 Paulus brevi anteactæ vitæ narratione suam tum vocationem, tum doctrinam ut divinam asserit.

---

2 *Præbuerunt se quietos*, *παρέσχον ἡσυχίαν*. periphrasis τοῦ σιγᾶν. ¶ Ipse *verò dixit* eis, *καί φησιν*, Id est, αὐτὸς δὲ ἔφη αὐτοῖς. Est enim concisum hoc dicendi genus.

3 *Apud pedes*, *παρὰ τοὺς πόδας*. Id est assiduus auditor. Huc enim respexit, quòd qui docent soleant ex superiore loco discipulos alloqui in subselliis sedentes. ¶ *Ad exquisitam formam patriæ legis*, κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου. Vulgata, *Juxta veritatem paternæ legis*, ut pro ἀκρίβειαν videatur legisse ἀλήθειαν. Erasmus, *Accuratè in patria Lege*, id est, κατὰ ἀκρίβειαν, vel ἀκριβῶς τὸν πατρῷον νόμον. ¶ *Zelo accensus*, ζηλωτής. Vulgata, *Æmulator*. Erasmus, *Sectator*. Neuter Græcam vocem expressit. Vide Joan. 3. 17. ¶ *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Legis*, τοῦ νόμου: quam puto germanam esse lectionem.

4 *Hanc sectam*, ταύτην τὴν ὁδόν. Vide suprà cap. 9. vers. 2.

5 *Et totus seniorum ordo*, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον. Id est συνέδριον, quod etiam Hebræorum magistri vocant סנהדרין. Vulgata, *Et omnes majores natu*: malè, cùm hic non agatur de senibus sed de senatoribus. Vide 1. Timoth. 4. 14. ¶ *Ad fratres*, πρὸς τοὺς ἀδελφούς. id est, ad synagogas, ipso Lucâ interprete, suprà 9, 2. sive presbyterium quod Syrus interpres vocat כנושתא Kenuschata, sicut etiam vocatur ἐκκλησία. Matt. 18, 17.

6 *Circumfulserit ut fulgur*, περιαστράψαι. Vide suprà 9, 3.

9 *Lucem quidem*, τὸ μὲν φῶς. Vide suprà 9. 7. ¶ *Et expavefacti sunt*, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο. Neque Vulgata neque Syra nec Arabica interpretatio istud habent.

10 *Quæ constitutum est*, ὧν τέτακταί. Vulg. *quæ oporteat*, ἃ δεῖ.

11 *Gloriâ*, τῆς δόξης. id est splendore, sive fulgore insigni.

13 *Recipe visum*, ἀνάβλεψον. Vulgata, *respice*. Sed ego illud malo de quo dixi Matth. 11. 5. & puto ἀνταναβλέψαι esse in hoc verbo, quæ mea sententia confirmatur disertis ipsius Ananiæ verbis suprà 9. 17.

14 *Designavit*, προεχειρίσατο, vel delegit ut infrà 26, 16. Videtur autem mihi dicendi genus istud sumtum ab artificibus qui rem conficiendam in manus sumunt, deliberatione præeunte quid quorsum sint facturi. Potest autem hoc vel ad æternum Dei consilium, vel ad ejus exsecutionem ac deliberationem referri: quod posterius malo. Vulgata, *Præordinavit*, id est προετάξατο. Erasmus, *Præparavit*, hoc enim retulit ad ruinam ac cæcitatem Pauli, quibus illum præparavit Christus ad Evangelii fidem. ¶ *Et videres*, καὶ ἰδεῖν. Nempe quoniam præsens præsenti locutus est: fulgore tamen Christi sic perstringente Pauli oculos, ut etiam cæcus indè evaserit. Itaque lucem potiùs vidit quàm ipsum Christum, ut ipsemet explicat infrà 26, 13. Et sic quoque explicari potest quod scribitur 1. Cor. 15. 8. quamvis hoc nonnulli referri malint ad id quod legitur 2. Cor. 12. 4. ¶ *Justum illum*, τὸν δίκαιον. Nempe Christum, ut Joan. 2. 1. Erasmus, *Id quod Justum est*, id est, τὸ δίκαιον: quod in nullo vetere codice invenio: ac sanè frigidum est, atque adeò ineptum, ut liquet ex eo quod statim subjicitur.

16 *Abluitor à peccatis tuis*, ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου. Nota est hujusmodi Græca constructio verborum passivorum, quæ non observata fecit ut activè fuerit versus hic locus, *Ablue peccata tua*, quod etiamsi commodè explicari potest: tamen præstat passivè utrumque verbum βάπτισαι καὶ ἀπόλουσαι convertere: quod Syra quoque & Arabica interpretatio indicant. ¶ *Domini*, Κυρίου, nempe Justi illius, id est Christi. Vulgata, *ipsius*, αὐτοῦ, eodem sensu. Sed illud est expressius.

18 *Eum*, αὐτόν. Videlicet Dominum, qui mihi antea in via fuerat locutus.

---

20 Καὶ ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα Στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου, καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς, καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, καὶ φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναιρούντων αὐτόν.

21 Καὶ εἶπε πρός με, Πορεύου· ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε.

22 Ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου, καὶ ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες, Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον, οὐ γὰρ καθῆκον αὐτὸν ζῆν.

23 Κραυγαζόντων δὲ αὐτῶν, καὶ ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια, καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα,

24 Ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτόν· ἵνα ἐπιγνῷ δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ.

25 Ὡς δὲ προέτειναν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν, εἶπε πρὸς τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ Παῦλος, Εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν;

26 Ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος, προσελθὼν ἀπήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ, λέγων, Ὅρα τί μέλλεις ποιεῖν· ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος Ῥωμαῖός ἐστι.

27 Προσελθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος εἶπεν αὐτῷ, Λέγε μοι, εἰ σὺ Ῥωμαῖος εἶ; Ὁ δὲ ἔφη, Ναί.

28 Ἀπεκρίθη τε ὁ χιλίαρχος, Ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη, Ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι.

29 Εὐθέως οὖν ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετάζειν· καὶ ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη, ἐπιγνοὺς ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, καὶ ὅτι ἦν αὐτὸν δεδεκώς.

30 Τῇ δὲ ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς, τὸ, τί κατηγορεῖται παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν, καὶ ἐκέλευσεν ἐλθεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον αὐτῶν· καὶ καταγαγὼν τὸν Παῦλον, ἔστησεν εἰς αὐτούς.

Et cùm effunderetur sanguis Stephani martyris tui, ego quoque adstabam, & unà assentiebar cædi ipsius, & custodiebam pallia eorum qui interimebant eum.

Tum is dixit mihi, Proficiscere: nam ego te longè ad Gentes mittam.

Audiebant autem eum ad hunc usq; sermonem: tum verò sustulerunt vocem suam, dicentes, Tolle è terra hominem istiusmodi: non enim convenit eum vivere.

Clamitantibus autem eis, & projicientibus pallia, & pulverem jactantibus in aerem,

Jussit tribunus eum duci in castra, edicto ut in eum flagris inquireretur: ut resciret propter quod crimen sic clamarent adversùs eum.

Cùm autem eum distendissent loris *cædendum* dixit adstanti Centurioni Paulus, Num hominem Romanum & *quidem* indictâ causâ licet vobis flagellare?

Hoc autem cùm audisset Centurio, adiit Tribunū, & *hoc* renunciavit ei, dicens, Vide quid facturus sis: homo enim iste Romanus est.

Accedens autem Tribunus dixit ei, Dic mihi, num tu Romanus es? At ille dixit, Etiam.

Et respondit Tribunus, Ego multâ summâ civitatem istam acquisivi. Paulus autem ait, Ego verò etiam natus sum *civis*.

Statim igitur abscesserunt ab eo qui fuerant in eū inquisituri: sed & tribunus quoque metuit, cognito quòd Romanus esset, & quoniam eum vinxerat.

Postridie verò volens certum rescire, nempe cujus *rei* accusaretur à Judæis, solvit eum è vinculis, & jussit primarios Sacerdotes venire, totúmque ipsorum consessum: ac deductum Paulum statuit coram eis.

Et cùm funderetur sanguis Stephani testis tui, ego astabam, & consentiebam & custodiebam vestimenta interficientium illum.

Et dixit ad me, Vade, quoniam ego in nationes longè mittam te.

Audiebant autem eum usque ad hoc verbum: & levaverunt vocem suam, dicentes, Tolle de terra hominē hujusmodi: non enim fas est eū vivere.

Vociferantibus autem eis, & projicientibus vestimenta sua, & pulverem jactantibus in aerem,

Jussit tribunus induci eum in castra, & flagellis cædi, & torqueri eum: ut sciret propter quam causam sic acclamarent ei.

Et cùm adstrinxissent eum loris, dixit adstanti sibi Centurioni Paulus, Si hominem Romanum & indemnatum licet, vobis flagellare?

Quo audito, Centurio accessit ad tribunum: & nunciavit, dicens, Quid acturus es? hic enim homo civis Romanus est.

Accedens autem Tribunus, dixit illi, Dic mihi si tu Romanus es. At ille dixit, etiam.

Et respondit Tribunus, Ego multâ summâ civitatem hanc consecutus sum. Et Paulus ait, Ego autem & natus sum.

Protinus ergò discesserunt ab illo qui eum torturi erant: tribunus quoq; timuit postquam rescivit quia civis Romanus esset, & quia alligasset eum.

Posterâ autem die volens scire diligentius qua ex causa accusaretur à Judæis, solvit eum, & jussit Sacerdotes convenire & omne concilium: producens Paulum, statuit inter illos.

22 Pervicax superbia, neque veritatem ipsa amplecti, neque ut ab aliis recipiatur, pati potest.

24 Prudentia carnis non quid justum, sed quid utile sit considerat, & ità quidem, ut utilitatem ex præsenti aspectu metiatur.

25 Nihil prohibet justis adminiculis à Deo subministratis injuriam repellere.

---

20 *Martyris*, τοῦ μάρτυρος. Hìc ego Græcum vocabulum servare malui quàm *testem* convertere; propterea quòd obtinuit communis usus ut *Martyres* peculiariter dicantur qui non oris modò confessione, sed etiam suo sanguine Christi doctrinam sancivērunt: propterea in historia Ecclesiastica à confessoribus, quos vocant, distincti. ¶ *Qui interimebant*, τῶν ἀναιρούντων. Rectè. Neque enim præeunte judicio, sed manifestâ vi Stephanus fuit velut à latronibus cæsus, cùm nè per leges quidem tum liceret Judæis quenquam capitis damnare. Vide Luc. 22. 2, & suprà, 5. 33.

22 *Convenit*, καθῆκον. Vulg. *fas est*, θέμις ἐστί. Gallicè, *Il ne lui appartient pas*.

25 *Distendissent loris* cædendum, προέτειναν τοῖς ἱμᾶσιν. Ità significatur habitus corporis distenti & crudeliter mox flagellandi. Ideo adjeci participium *cædendum*, ut, quod etiam indicare videtur articulus τοῖς, hìc significari sciamus per ἱμάντας non vincula quibus adstringeretur verberandus, sed taureas scuticas quibus cæderetur. Nam omnino τὸ προτείνειν hoc loco respondet Hebrææ voci מתח *Matah*. Vulgata, *Adstrinxissent*. Malè quoq; nonnulli, *objecissent*. ¶ *Romanum*, Ῥωμαῖον. Romanum videlicet non patriâ, sed civitatis jure, cùm Tarsus esset colonia. Itaq; Græca scholia hoc loco nodum (quod aiunt) in scirpo quærunt.

28 *Multâ summâ*, πολλοῦ κεφαλαίου. Novè. Nec enim κεφάλαιον in re nummaria sed in oratione pro *summa* dici consuevit. Huc autem proculdubio pertinet quod ait Dio in Claudio de civitate Romana, *exteris hominibus principio quidem magno pretio, tandem verò vilissimo prostituta*. Tarsenses autem Civitate donavit M. Antonius triumvir.

30 *Certum scire*, γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς, novè pro τὸ ἀληθές. Vulg. *Diligentiùs*, ἀκριβέστερον. Cic. ad Att. 7. *Qui sermo fuerit, & quid actum sit, tum scribam ad te, cùm certum sciam.* Vide suprà 21. 34.

ΚΕΦ. κγ΄.

Ἀτενίσας δὲ ὁ Παῦλος τῷ συνεδρίῳ, εἶπεν, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας.

2 Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ, τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα.

Τότε ὁ Παῦλος πρὸς αὐτὸν εἶπε, Τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεὸς, τοῖχε κεκονιαμένε· καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τύπτεσθαι;

CAP. XXIII.

INtentis autem in consessum oculis Paulus ait, Viri fratres, ego omni conscientiâ bonâ me gessi apud Deum ad hunc usque diem.

Ananias autem Pontifex maximus imperavit adstantibus, ut os ejus cæderent.

Tum Paulus dixit ei, Futurum est ut percutiat te Deus, paries dealbate. & tu sedes judicans me secundùm Legem, & Legem transgrediens jubes me cædi?

CAP. XXIII.

INtendens autem in concilium Paulus, ait, Viri fratres, ego omni conscientiâ bonâ conversatus sum ante Deum usque in hodiernum diem.

Princeps autem Sacerdotum Ananias præcepit adstantibus sibi percutere os ejus.

Tunc Paulus dixit ad eum, Percutiet te Deus, paries dealbate. & tu sedes judicans me secundùm Legem, & contra Legem jubes me percuti?

1 Paulus bonam conscientiam omnium calumniis opponit, cujus testem citat totius vitæ suæ cursum.

2 Tandem coguntur hypocritæ suâ ipsorum intemperie sese prodere.

3 De injuriis queri, & impios ad Dei tribunal citare licet: modò id sine odio & sedato animo fiat.

---

1 *Me gessi apud Deum*, πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ. Vulg. *Servivi Deo*, non expresso ipso verbo πολιτεύεσθαι, quo utitur Apostolus, & quo significatur generaliter ea vivendi ratio, quâ civis quispiam est, sive publicè aliquo munere fungens, sive privatus sese in Republica sua gerit, unde πολίτευμα illud ἐν οὐρανοῖς, de quo vide Philip. 3. 20. & illa κατὰ τὸν Θεὸν, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτεία toties apud Basilium in Ascheticis commendata.

3 *Futurum est ut percutiat te*, τύπτειν σε μέλλει. Græcus sermo omnino ostendit non esse imprecationem, sed pœnæ ut divinitus secuturæ prædictionem cum objurgatione conjunctam.

cujusmodi

cujusmodi est illud, *Væ vobis Scribæ & Pharisæi*, toties à Christo repetitum. Ecquis enim est qui Legem de dignitate Magistratuum, nè verbo quidem violanda, dicat à Christo violatam? Non est ergò quòd Pauli facto quæramus excusationem, cùm nullâ reprehensione dignum sit. Imò Hieronymus (si verum esset quod de eo scribit in hunc locum Erasmus) non modò in eo fecerit Apostolo injuriam quòd mansuetudinem in eo requirat, in quo potiùs sese planè insignis zelus prodit: verumetiam apertè blasphemus videri possit in eo quòd in ipso quoque Christo aliquod imperfectæ pietatis vestigium inquirit. Neque est quòd causetur Erasmus aliud esse colligare nodis adversarium, aliud docere discipulum: aliud agere qui pugnat, aliud qui exhortatur, aliud qui deterret. Esto id quidem: sed cùm de veritate Dei agitur, nimiùm profanus est qui ità servit causæ ut verbum Dei sciens ac prudens torqueat. ¶ *Et tu*, καὶ σύ. Et particula indignantis, non copula, ut in illo Virg. *Et quisquam numen Junonis adoret?* ¶ *Legem transgrediens*, παρανομῶν. Jubet enim Lex reum patienter audiri, & ex Concilii sententia Judicem pronunciare.

4 Οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον, Τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ λοιδορεῖς;
5 Ἔφη τε ὁ Παῦλος, Οὐκ ᾔδειν, ἀδελφοί, ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς. γέγραπται γάρ, Ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς.
6 Γνοὺς δὲ ὁ Παῦλος ὅτι τὸ ἓν μέρος ἐστὶ Σαδδουκαίων, τὸ δὲ ἕτερον Φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν τῷ συνεδρίῳ, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς Φαρισαίου· περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι.
7 Τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντος, ἐγένετο στάσις τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Σαδδουκαίων· καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος.
8 Σαδδουκαῖοι μὲν γὰρ λέγουσι μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μηδὲ ἄγγελον, μήτε πνεῦμα· Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα.
9 Ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη· καὶ ἀναστάντες οἱ Γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων, διεμάχοντο, λέγοντες, Οὐδὲν κακὸν εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ· εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν.
10 Πολλῆς δὲ γενομένης στάσεως, εὐλαβηθεὶς ὁ χιλίαρχος μὴ διασπασθῇ ὁ Παῦλος ὑπ' αὐτῶν, ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβὰν ἁρπάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν παρεμβολήν.
11 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ Κύριος εἶπε, Θάρσει, Παῦλε· ὡς γὰρ διεμαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ, οὕτω σε δεῖ καὶ εἰς Ῥώμην μαρτυρῆσαι.
12 Γενομένης δὲ ἡμέρας, ποιήσαντές τινες τῶν Ἰουδαίων συστροφήν, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς, λέγοντες μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον.
13 Ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες.
14 Οἵτινες προσελθόντες τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶπον, Ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτούς, μηδενὸς γεύσασθαι ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν τὸν Παῦλον.
15 Νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ, ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ· ἡμεῖς δέ, πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτόν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν.

Tum qui adstabant dixerunt, Pontifici illi Dei maximo convitiaris?

Dixit autem Paulus, Nesciebam, fratres, Pontificem esse maximum. scriptum est enim, * Principi populi tui non maledices.

Cùm verò nosset Paulus unam quidem partem *illorum* esse Sadducæorum, alteram verò Pharisæorum, clamavit in consessu, Viri fratres, † ego Pharisæus sum, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego in judicium vocor.

Cùm autem hoc esset locutus, orta est seditio inter Pharisæos ac Sadducæos: & fissa est multitudo.

Nam Sadducæi quidem dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritum: Pharisæi utrumque profitentur.

Ortus est igitur clamor magnus: & cùm surrexissent Scribæ ex partibus Pharisæorum, depugnabant, dicentes, Nihil mali invenimus in homine isto: quòd si spiritus locutus est ei, seu Angelus, nè repugnemus Deo.

Magnâ autem ortâ seditione, veritus Tribunus nè Paulus ab ipsis discerperetur, jussit militum manum descendere, & eum raptum è medio ipsorum, ducere in castra.

Sequente verò nocte superveniens ei Dominus dixit, Confide, Paule: ut enim etiam atque etiam testificatus es quæ ad me spectant Hierosolymis, sic te oportet etiam Romæ testificari.

Orto autem die, quidam ex Judæis factâ coitione devoverunt sese, dicentes neque esuros se, neque bibituros usquequo interemissent Paulum.

Erant verò plures quàm quadraginta *viri* qui hanc conjurationem fecerant.

Qui adierunt primarios Sacerdotes & Seniores, & dixerunt, Devotione devovimus nosipsos, nihil gustaturos usquequo interemerimus Paulum.

Nunc ergò vos comparete apud Tribunum ex consessûs voluntate ut eum cras ad vos deducat, veluti exquisitiùs percognituros de iis quæ ad eum *spectant*: nos verò, priusquam appropinquet, parati sumus ipsum interimere.

Et qui astabant, dixerunt, summum Sacerdotem Dei maledicis?

Dixit autem Paulus, Nesciebam, fratres, quia princeps est Sacerdotum. scriptum est enim, Principem populi tui non maledices.

Sciens autem Paulus quia una pars esset Sadducæorum & altera Pharisæorum, exclamavit in concilio, Viri fratres, ego Pharisæus sum, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego judicor.

Et cùm hæc dixisset, facta est dissensio inter Pharisæos & Sadducæos: & soluta est multitudo.

Sadducæi enim dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritum: Pharisæi autem utraque confitentur.

Factus est autem clamor magnus: & surgentes quidam Pharisæorum, pugnabant, dicentes, Nihil mali invenimus in homine isto: quid si spiritus locutus est ei, aut Angelus?

Et cùm magna dissensio facta esset, timens Tribunus nè discerperetur Paulus ab ipsis, jussit milites descendere, & rapere eum de medio eorum, ac deducere eum in castra.

Sequenti autem nocte assistens ei Dominus ait, Constans esto: sicut enim testificatus es de me in Hierusalem, sic te oportet & Romæ testificari.

Facta autem die collegerunt se quidam ex Judæis, & devoverunt se, dicentes neque manducaturos, neque bibituros donec occiderent Paulum.

Erant autem plusquam quadraginta qui hanc conjurationem fecerant.

Qui accesserunt ad principes Sacerdotum & Seniores, & dixerunt, Devotione devovimus nos, nihil gustaturos donec occidamus Paulum.

Nunc ergò vos notum facite Tribuno cum concilio ut producat illum ad vos, tanquam aliquid certiùs cognituri de eo: nos verò priusquam appropinquet, parati sumus interficere illum.

5 Magistratibus ex animo deferendus honor, etiam tyrannis.
*Exod.22.28
6 Impios licet inter se interdum committere, ut ab oppugnatione desistant, modò id nullâ veritatis jacturâ fiat.
†Infr.24.22. Phil.3.5.
7 Infirma est malorum concordia, quantumlibet ad opprimendam veritatem conspirent.
8 Negare Angelorum & animarum hypostasin, & mortuorum resurrectionem, vetus Sadducæorum hæresis.
9 Dominus inter ipsos hostes invenit, cùm libet, causæ suæ patronos.
10 Deus suos ad extremum non deserit.
12 Stulto zelo correpti, mentiri, & occidere, quidvis denique sibi licere arbitrantur.

5 *Nesciebam*, οὐκ ᾔδειν. Quæritur hoc loco, neque id immeritò, serióne an sanctâ quâdam ironiâ sic locutus sit Paulus. Ego historiam illius temporis ex Josepho, accurato (uti probabile est) in describenda Pontificum maximorum successione scriptore, repetens, sentio Paulum & verè & ità ut res erat locutum, & aculeatâ quidem, sed non minùs gravi, reprehensione istos à quibus potiùs redargui impudentiam Ananiæ oportuit redarguisse, quàm ipsum priùs Ananiam, cùm ipsum *dealbatum parietem* vocaret. Etenim, si Josepho credimus, non fuit sub Felice Pontifex maximus Ananias, à Quadrato Syriæ præside captivus factus, & Romam unà cum ipso Cumano, Judæam Cæsaris nomine procurante, missus. Huic autem Ananiæ successor datus fuit Jonathas, cui per Felicis fraudem, in ipso templo à sicariis subornatis cæso successit Ismael Phabei filius, hoc ipso tempore quo Ægyptius ille, cujus in hac historia fit mentio, fuit à Felice oppressus. Quæ tum verò anarchia fuerit Hierosolymis præsertim, & quàm horribilis confusio, declarat Josephus libro 20. cap.6, & 7. Ananiæ autem istius factione, quo nemo fuit ad quidvis audendum audacior, istam perturbationem contigisse vel illud declarat quòd non priùs destitit quàm ut Ismaeli Josephus, sic ipse Josepho dejecto, in Pontificatu tandem, Festo provinciam ineunte, succederet. Planè igitur verisimile est, Ananiam jam tum in illa incredibili confusione Pontifici Ismaeli sive Josepho nudum nomen reliquisse. Ejus autem quàm desperata fuerit impudentia ostendit alterum ejus scelus, quo Jacobum fratrem Domini, nè Romanos quidem veritus, rabiei populi exposuit, ut idem Josephus narrat lib. 20. cap. 8. Hunc igitur sibi Pontificis solium tam impudenter usurpantem, & hoc palàm audentem quo jura omnia tum divina tum humana conculcabantur, cernens Paulus, illum meritò *parietis dealbati* nomine notavit: & suo responso illos redarguit qui tantam indignitatem taciti tolerantes faverent istius tyrannidi.

7 *Fissa est*, ἐσχίσθη. Vulg. *Soluta est*, id est ἐλύθη. malé. Erasmus, *Dissecta est*, διετμήθη. Virgilius, *Scinditur incertum studia in contraria vulgus.*

8 *Neque Angelum*, μηδὲ ἄγγελον. Nam nè nunc quidem desunt inter Judæos quos non pudeat dicere, Angelos esse motus quosdam naturales, Dei jussu vel bona vel mala effecta producentes, quod non procul abest à Socratis dæmonio. ¶ *Utrumque*, ἀμφότερα. Quòd numerum pluralem usurpavit Lucas, ex Græcorum consuetudine facit. Sed cùm ἀμφότερα de duobus dicatur, quî convenit hoc vocabulum, cùm tria præcesserint quæ inficiati sint Sadducæi, nempe Resurrectio, Angeli, & Spiritus? Itaque nonnulli *Angelos & spiritus* pro eodem accipiunt, quorum opinionem non probo: quia si ità esset, dixisset Lucas ἢ πνεῦμα, non autem μήτε πνεῦμα, id est *Sive spiritum*, potiùs quàm *Neque spiritum*. Alii putant impropriè locutum esse Lucam, quod ego tamen non facilè concesserim. Sciendum est igitur (quod annotavit doctissimus Budæus) hoc vocabulum ἀμφότερον etiam de pluribus quàm duobus dici, sed tum demum cùm duo genera constituunt. Sic Cicero 2. in Catilinam, non de duobus civibus, sed de duobus civium generibus differens, *Utrosque*, inquit, *Quirites, in eodem genere prædatorum direptorúmque pono*. Sic igitur Lucas hoc etiam loco errores istos Sadducæorum in duo membra dividit. Nam quia similis est, aut certè παρόμοιος Angelorum ac animarum natura, unus error fuisse videtur Angelorum & animarum ὑπόστασιν negare. Disertè verò scribit Josephus arbitratos fuisse Sadducæos, animas cum corporibus interire. Itaque probabile est eos existimasse animam nihil aliud esse quàm crasin, seu temperaturam quampiam humorum: in quo errore nobiles etiam multi medici fuerunt. Syrus & Arabs pro ἀμφότερα legerunt ταῦτα πάντα, *omnia hæc*.

9 *Seu Angelus*, ἢ ἄγγελος. Hic videtur nomen *Angeli*, ut magìs usitatum, additum esse ad explicandum Spiritûs nomen: nisi *Spiritum* pro prophetica & extraordinaria quapiam revelatione accipias. Licet autem ex hoc etiam loco intelligere *Scribas* nomen esse publici muneris, *Pharisæos* autem sectæ. ¶ *Nè repugnemus Deo*, μὴ θεομαχῶμεν. Hoc non legit Vulgata, & Erasmus quoque irrepsisse suspicatur ex superioribus. Atqui in omnibus codicibus veteribus hoc invenimus: & idem verbum usurpatur suprà, 5. 39. Hinc factum, ut quod sententiæ deesse videbant interpretes, non uno modo explere sint conati. Syrus enim habet, *Quid mali est in ea re*, τί κακὸν ἐστιν ἐν τούτῳ; Theophylactus supplet ἄδηλον ἐστιν. id est, An sit Spiritus aut Angelus cum eo locutus incertum est. [Arabs autem diversam lectionem secutus habet, *si spiritus aut angelus insidet ei* (id est, παρεδρεύει, unde dæmones πάρεδροι) *esto sanè in eo.*]

11 *Superveniens*, ἐπιστάς. Vulg. *assistens*. Vide Luc. 2.9. Hoc autem gestum est nocturnâ visione, ac proinde non corporeâ, sed intellectuali quam vocant: sive dormienti, sive etiam vigilanti Paulo istud accidisse dicamus.

12 *Devoverunt sese*, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς. Vide Matth. 26.74.

15 *Ex consessûs voluntate*, σὺν τῷ συνεδρίῳ Id est, Senatu ità fieri petente, nempe nè privato quorundam studio Tribunus id à se peti existimet. Ità enim interdum apud Græcos accipitur σὺν præpositio, ut σὺν Θεῷ, *cum Deo*, id est Θεοῦ συνθέλοντος, *Deo juvante & probante*. Vulgata, *Cum Concilio*, admodum obscurè, nisi ità constituas, *Vos igitur cum Concilio*, id est *vos & Concilium indicate Tribuno*, quam explicationem Syrus etiam & Arabs sunt secuti. Nam quòd Lyranus interpretatur, *Vos & Concilium*, id est *vos simul conciliati Sadducæi & Pharisæi, nè per vestram dissensionem impediatis mortem Pauli*, Græcis non potest convenire. Erasmus, *Et Concilio*, καὶ τῷ συνεδρίῳ, quod impressit Frobenius, & scriptum invenimus in duobus codicibus vetustis. Sed non videtur posse admitti hæc lectio quin multa supplenda sint. Neque enim Concilio significandum erat ut Paulum adduceret, sed potiùs nunciandum ut conveniret: fore enim ut Tribunus Paulum adduceret. Est autem Græcum ἐμφανίζειν, ut & Latinum *Indicare*, hoc loco, ut etiam infrà 24. 1. & 25. 15. forense verbum, quod alioqui generaliter de eo dicitur quod palàm & apertè declaratur Joan. 14. 21. & Hebr. 11. 14. & mox vers. 22. pro μηνύειν. infrà vers. 30. ¶ *Ad vos*, πρὸς ὑμᾶς. Quædam exemplaria legunt πρὸς ἡμᾶς, *ad nos*: quædam etiam pro μέλλοντας scribunt μέλλοντες, utrumque corruptè, ut existimo.

---

16 Ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Παύλου τὴν ἐνέδραν, παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολήν, ἀπήγγειλε τῷ Παύλῳ.

17 Prudentia Spiritûs cum simplicitate est conjungenda.

17 Προσκαλεσάμενος δὲ ὁ Παῦλος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη, Τὸν νεανίαν τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον· ἔχει γάρ τι ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ.

18 Ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καί φησιν, Ὁ δέσμιος Παῦλος προσκαλεσάμενός με ἠρώτησε τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρὸς σέ, ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι.

19 Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος, καὶ ἀναχωρήσας κατ' ἰδίαν, ἐπυνθάνετο, Τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι;

20 Εἶπε δέ, Ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε ὅπως αὔριον εἰς τὸ συνέδριον καταγάγῃς τὸν Παῦλον, ὡς μέλλοντές τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ.

21 Σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς· ἐνεδρεύουσι γὰρ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα, οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν· καὶ νῦν ἕτοιμοί εἰσι, προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν.

22 Non est consilium contra Dominum & ipsius servos.

22 Ὁ μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με.

23 Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν, Ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους, ὅπως πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός·

24 Κτήνη τε παραστῆσαι, ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν Παῦλον διασώσωσι πρὸς Φήλικα τὸν ἡγεμόνα.

25 Γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον.

26 Lysias repentè factus à Domino Pauli patronus.

26 Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι Φήλικι χαίρειν.

27 Τὸν ἄνδρα τοῦτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν, ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι ἐξειλόμην αὐτόν, μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι.

28 Βουλόμενος δὲ γνῶναι τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν.

29 Ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔγκλημα ἔχοντα.

30 Μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐξαυτῆς ἔπεμψα πρὸς σέ, παραγγείλας καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. Ἔρρωσο.

31 Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς, ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον διὰ τῆς νυκτὸς εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα.

32 Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν.

33 Οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν Καισάρειαν, καὶ ἀναδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρέστησαν καὶ τὸν Παῦλον αὐτῷ.

34 Ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμών, καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστί, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ Κιλικίας,

35 Διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται. Ἐκέλευσέ τε αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρώδου φυλάσσεσθαι.

Cùm autem filius sororis Pauli audivisset istas insidias, venit, & ingressus in castra renunciavit *eas* Paulo.

Paulus autem advocato quodam ex Centurionibus, ait, Adolescentem hunc abduc ad Tribunum: habet enim quod renunciet ei.

Ille igitur assumtum eum duxit ad Tribunum, & dixit, Vinctus ille Paulus advocatum me rogavit ut hunc adolescentem ducerem ad te, qui aliquid habeat quod tibi loquatur.

Tribunus autem, prehensâ ejus manu, cùm secessisset seorsum, percontatus est, Quid est quod habes mihi renunciandum?

Ille verò dixit, Judæi constituerunt te rogare ut cras Paulum deducas in consessum, quasi aliquid exquisitiùs percontaturi sint de eo.

Tu verò nè ipsis assentitor. Insidiantur enim ei ex istis viri plures quadraginta, qui seipsos devoverunt neque esuros neque bibituros úsquequo interemerint eum: & nunc parati sunt, exspectantes quid à te renuncietur.

Tribunus igitur dimisit adolescentem, addito mandato *ut* nulli effutiret quòd hæc ipsi indicasset.

Et advocatis duobus quibusdam ex Centurionibus, dixit *eis*, Parate milites ducentos, qui proficiscantur Cæsaream usque, & equites septuaginta, & stipatores ducentos, à tertia hora noctis:

Et ut jumenta præbeant, ut impositum Paulum salvum perducant ad Felicem præsidem:

Scriptâ epistolâ quæ hanc summam contineret.

Claudius Lysias potentissimo præsidi Felici salutem.

Virum, hunc comprehensum à Judæis, cùm jam futurum esset ut ab eis interimeretur, superveniens cum militum manu, erui, edoctus Romanum esse.

Et volens rescire crimen cujus eum postularent, deduxi eum in ipsorum consessum.

Quem comperi accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nullius criminis reum quod sit dignum morte aut vinculis.

Indicatis autem mihi insidiis adversùs hunc virum eventuris à Judæis, eo ipso momento misi *eum* ad te, & mandavi quoque accusatoribus ut quæ habent adversùs eum dicant apud te. Vale.

Milites igitur, sicut ipsis edictum fuit, receptum Paulum duxerunt nocte Antipatridâ.

Postero autem die, reversi sunt in castra, relictis equitibus qui cum eo proficiscerentur.

Qui cùm venissent Cæsaream, & reddidissent epistolam Præsidi, stiterunt coram eo etiam Paulum.

Cùm legisset autem *literas* Præses, & interrogasset ex qua provincia esset, ac cognovisset esse ex Cilicia,

Audiam te, inquit, cùm accusatores quoque tui adfuerint. Jussítque in prætorio Herodis ipsum custodiri.

Quòd cùm audisset filius sororis Pauli insidias, venit, & intravit in castra, nunciavítque Paulo.

Vocans autem Paulus ad se unum ex Centurionibus, ait, Adolescentem hunc perduc ad Tribunum: habet enim aliquid indicare illi.

Et ille quidem assumens eum, duxit ad Tribunum, & ait, Vinctus Paulus rogavit me hunc adolescentem perducere ad te habentem aliquid loqui tibi.

Apprehendens autem Tribunus manum illius, secessit cum eo seorsum, & interrogavit illum, Quid est quod habes indicare mihi?

Ille autem dixit, Judæis convenit rogare te ut crastinâ die producas Paulum in concilium, quasi aliquid certiùs inquisituri sint de illo.

Tu verò nè credideris illis. Insidiantur enim ei ex eis viri amplius quàm quadraginta, qui se devoverunt non manducare neque bibere donec interficiant eum: & nunc parati sunt exspectantes promissum tuum.

Tribunus igitur dimisit adolescentem, præcipiens ne cui loqueretur quoniam hæc nota sibi fecisset.

Et convocatis duobus Centurionibus, dixit illis, Parate milites ducentos ut eant usque Cæsaream, & equites septuaginta, & lancearios ducentos, à tertia hora noctis:

Et jumenta præparate, ut imponentes Paulum, eum salvum perducerent ad Felicem præsidem.

Scribens epistolam continentem hæc.

Claudius Lysias optimo præsidi Felici salutem.

Virum hunc comprehensum à Judæis, & incipientem interfici ab eis, superveniens cum exercitu, eripui, cognito quia Romanus est.

Voléns que scire causam quam objiciebant illi, deduxi eum in concilium eorum.

Quem inveni accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nihil verò dignum morte aut vinculis habentem crimen.

Et cùm mihi perlatum esset de insidiis quas paraverant illi, misi eum ad te: denuncians & accusatoribus ut dicant apud te. Vale.

Milites verò secundùm præceptum sibi, assumentes Paulum, duxerunt per noctem in Antipatridem.

Et posterâ die dimissis equitibus ut cum eo irent, reversi sunt ad castra.

Qui cùm venissent Cæsaream, & tradidissent epistolam Præsidi, statuerunt ante illum & Paulum.

Cùm legisset autem, & interrogasset de qua provincia esset, & cognoscens quia de Cilicia,

Audiam te, inquit, cùm & accusatores tui venerint. Jussítque in prætorio Herodis custodiri eum.

---

21 *Quid ad te renuncietur*, τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. Vel, *Quid à te promittatur*, seu (ut vertit Vetus interpres) *Promissum tuum*. quod etiam secutus est Syrus interpres. Id est, ut ubi hoc illis promiseris te ipsis minimè recusaturum, exspectent dum à te missum trucident. Sed omnino ἐπαγγελία accipitur pro ἀπαγγελία: & mihi quidem videtur potiùs hoc loco *nuncium* declarare quàm *promissionem*.

22 *Quod hæc ipsi indicasset*, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με. Transitio est Hebræis familiaris à tertia persona ad primam, quam rectè vitavit Vetus interpres, & jam aliquoties antea observavimus, ut 1. 4. & 15. 5. & 17. 3.

23 *Stipatores*, δεξιολάβους. Id est, παραφύλακας, ut explicat Suidas: sive hoc accipere libeat de ipsius Tribuni stipatoribus, sive ità vocentur quibus propriè committebatur deducendus Paulus, ut, quoad extra periculum esset, ab ejus latere non discederent. Nam sæpissimè *dextra* in hujusmodi genere loquendi, non opponitur sinistræ, sed in genere *latus* declarat. Vulg. *Lancearios* exponit: quia nimirum à Græcis etiam dicuntur δορυφόροι principum stipatores, quos tamen rectiùs *hastatos* interpreteris. Syrus interpres legit δεξιοβόλους & σφενδονιστὰς vertit *qui mittunt dexterâ*, quam explicationem si sequamur, Funditores hi fuerint, quos σφενδονίτας vocant, à sagittariis distincti, qui non manu sed arcu jaculantur. Sed & *Dextros*, id est peritos *jaculatores* interpretari licebit. Arabs, interprete Junio nostro, *jaculatores* vertit. Nicephorus lib. 2. cap. 2. hanc historiam recitans, ducentos tantùm hastatos, & equites septuaginta commemorat; sed Græcum ejus libri exemplar non vidi.

24 *Præbeant*, παραστῆσαι. Id est, Parata exhibeant. Vulgata, *Præparate*. Erasmus, *Præbete*, παράσχετε. Sed durum prorsus fuerit παραστῆσαι non infinito sed imperandi modo, à medio παρίσταμαι accipere, cùm ad plures hic sermo dirigatur: nisi malimus Lucam ab oratione rectâ ex Hebræorum idiotismo ad obliquam transire, vel legere παραστήσατε, ut legit Syrus interpres. Arabs autem hoc non habet & totum hunc locum sic legit, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορεύεσθε εἰς Καισάρειαν καὶ μεθ' ὑμῶν στρατιῶται διακόσιοι, καὶ ἱππεῖς πεντήκοντα, καὶ ἀκοντισταὶ διακόσιοι: καὶ οὕτως ἐξέλθετε ὡς περὶ τρίτην ὥραν τῆς νυκτός, καὶ ἐπιβιβάσατε τὸν Παῦλον ἵνα παραδοθῇ Φήλικι τῷ ἡγεμόνι. Id est, *Et dixit, Ite Cæsaream, & vobiscum milites ducenti, & equites septuaginta, & jaculatores ducenti: & ità exite circiter*

horam

horam noctis nonam, & equo imponite Paulum, ut Felici præsidi tradatur. ¶ *Salvum perducerent*, διασώσωσι. Hîc quoque Hebræorum more ex antecedente intelligitur consequens. qua de re diximus Luc. 3.7, & alibi sæpe. Porrò quæ in nonnullis codicibus Latinis adduntur, hæc omnia videlicet, *Timuit enim nè fortè raperent eum Judæi, & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret tanquam accepturus pecuniam*: hæc, inquam, in nullis Græcis exemplaribus inveni, nec tamen temerè videri possunt addititia.

25 *Quæ hanc summam contineret*, περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον. Vulg. *Continentem hæc*, id est, περιέχουσαν ταῦτα. Erasmus, *In hanc formam*, sensu non malè expresso. Discedit tamen à Græcis: & τύπον (ni fallor) *summam* aut *compendium* hoc loco commodiùs verteris quàm *formam*: unde τυπωδῶς seu τύπῳ λέγειν, λαμβάνειν, διορίζειν, toties à Græcis scriptoribus usurpata. qua de re nonnihil etiam Gellius lib. 2. cap. 25.

27 *Edoctus*, μαθών. Atqui non priùs cognoverat civem esse Romanum, quàm cùm ereptum ex Judæorum manibus quæstioni subjecisset. Dissimulat ergò Tribunus id de quo reprehendi jure potuisset, & deflectit etiam à veritate, nisi post αὐτὸν adscripto puncto legas, μαθὼν δὲ ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, βουλόμενός γνῶναι, &c. Sed nihil ausim aut etiam velim ex conjectura immutare. Castellio convertit, *Ac didici Romanum esse*: eâ audaciâ usus quâ solet.

30 *Eventuris*, μέλλειν ἔσεσθαι. Id est, μελλούσης ἔσεσθαι. Sed sanè non video quomodo hæc cohæreant: quòd siquis hîc relictus est conjecturæ locus, ità legerem, μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς τῶν Ἰουδαίων εἰς τὸν ἄνδρα, vel μηνυθέντος δέ μοι ἐπιβουλὴν ἔσεσθαι τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων. Vetus interpres videtur legisse μηνυθέντος δέ μοι περὶ ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα, id est, *Cùm mihi indicatum esset de insidiis in eum comparatis.*

35 *Audiam*, διακούσομαι. Vel, *Pergam te audire*, &, *Cognitionem absolvam*. Videtur enim hîc aliqua vis esse præpositionis διά, ac si dicas, *peraudiam*.

ΚΕΦ. κδ΄.

Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινός· οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου.

2 Κληθέντος δὲ αὐτοῦ, ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ Τέρτυλλος, λέγων,

3 Πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ, καὶ κατορθωμάτων γενομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας, πάντη τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας.

4 Ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ.

5 Εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν, καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως·

6 Ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι· ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν.

7 Παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλίαρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε.

8 Κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπί σε· παρ' οὗ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας, περὶ πάντων τούτων ἐπιγνῶναι ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ.

9 Συνέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν.

10 Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν, Ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι.

11 Δυναμένου σου γνῶναι ὅτι οὐ πλείους εἰσί μοι ἡμέραι ἢ δεκαδύο, ἀφ' ἧς ἀνέβην προσκυνήσων ἐν Ἱερουσαλήμ.

CAP. XXIV.

Quinque autem pòst diebus descendit Pontifex maximus Ananias cum Senioribus & Tertullo quodam oratore: qui comparuerunt coram Præside contra Paulum.

Citato igitur eo, cœpit accusare Tertullus, dicens,

Multâ nos pace potiri per te, & ea quæ rectè ac feliciter in hac gente providentiâ tuâ gesta sunt, prorsus & ubique agnoscimus, potentissime Felix, cum omni gratiarum actione.

Nè verò te diutiùs interpellem, precor ut audias nos paucis pro tua æquitate.

Comperimus enim virum hunc esse pestem, & qui moveat seditionem omnibus Judæis per orbem terrarum, & principem hæresis Nazaræorum:

Qui templum quoque tentavit profanare: in quem etiam prehensum voluimus secundùm Legem nostram judicium ferre.

Sed interveniens tribunus Lysias, cum magna vi abduxit eum è manibus nostris:

Jussis ipsius accusatoribus ad te venire: ex quo poteris ipse, inquisitione habitâ, de omnibus istis cognoscere de quibus nos eum accusamus.

Consenserunt autem etiam Judæi, aientes hæc ità se habere.

Respondit autem Paulus, cùm innuisset ei præses ut loqueretur, Quia te à multis annis huic genti præfuisse scio, eò alacriore animo quæ ad me attinent pro mei defensione dicam.

Cùm tu possis certior fieri non pl[illegible] exactos esse dies quàm duodecim, ex quo asc[illegible] Hierosolymam adoraturus.

CAP. XXIV.

Post quinque autem dies descendit princeps Sacerdotum Ananias cum Senioribus quibusdam, & Tertullo quodam oratore: qui adierunt præsidem adversùs Paulum.

Et citato Paulo cœpit accusare Tertullus, dicens,

Cùm in multa pace agamus per te, & multa corrigantur per tuam providentiam, semper & ubique suscipimus, optime Felix, cum omni gratiarum actione.

Nè diutiùs autem te protraham, oro breviter ut audias nos pro tua clementia.

Invenimus hunc hominem pestiferum, & concitantem seditiones omnibus Judæis in universo orbe, & autorem seditionis sectæ Nazarenorum.

Qui etiam templum violare conatus est: quem & apprehensum voluimus secundùm Legem nostram judicare.

Superveniens autem Tribunus Lysias, cum vi magna eripuit eum de manibus nostris:

Jubens accusatores ejus ad te venire: à quo poteris ipse judicans de omnibus istis cognoscere de quibus nos accusamus eum.

Adjecerunt autem & Judæi, dicentes hæc ità se habere.

Respondit autem Paulus annuente sibi præside dicere, Ex multis annis te esse judicem genti huic sciens, bono animo pro me satisfaciam.

Potes enim cognoscere quia non plus sunt mihi dies quàm duodecim, ex quo ascendi adorare in Jerusalem.

1 Hypocritæ quod nec vi nec fraude possunt, tandem juris specie nituntur obtinere.

10 Tertullus ex Diaboli rhetorica, incipiens ab adulatione definit in mendacia: Paulus verò divinâ eloquentiâ fretus, simplici exordio adhibito, verâ inficiatione objectum seditionis crimen à se rejicit.

---

1 *Oratore*, ῥήτορος. Quorsum autem conductus orator? Forfasse quòd Græcè non ità expeditè ipsi Judæi loqui possent. Nam aliàs non defuit istis accusatoribus audacia, & sua quoque eloquentia. ¶ *Comparuerunt*, ἐνεφάνισαν, sub. ἑαυτούς, id est, seipsos exhibuerunt, sive indicarunt Præsidi se adesse. Est enim μεταβατικὸν hoc verbum, cujus passivum ἐμφανισθῆναι usurpatur Heb. 9. 24. utrumque eâ significatione reciprocatæ in sese actionis, quam habet Hebræorum conjugatio Hithpahel. Vulg. *Adierunt præsidem.* rectè, si sensum spectes.

3 *Et ea quæ rectè ac feliciter gesta sunt*, καὶ κατορθωμάτων γινομένων. Vulg. *Et multa corrigantur*, ut videatur legisse καὶ πολλῶν κατορθωμένων, & Syrus interpres similiter κατόρθωμα idem putavit significare atque διόρθωμα, cùm hoc quidem verbo declaretur id quo quippiam corrigitur & emendatur: κατορθώματα verò dicantur quæ summâ tum virtute tum felicitate ab aliquo perficiuntur. Cicero libro de officiis, *Perfectum officium*, & De finibus, *Recta officia & recta facta* interpretatur. Felix autem iste Eleazarum quidem insignem prædonem, & Ægyptium illum impostorem, maximo Judææ commodo unà cum ipsorum copiis delevit, ut narrat Josephus lib Antiq. 20. cap. 11. & De bello Judaico cap. 12. sed avarè alioqui & crudeliter Judæam administravit, ut hæc Tertullus iste conductitius rhetor adulatoriè potiùs quàm verè dixerit. Syrus autem interpres diversam potiùs lectionem tum in hoc tum in proximè sequente versiculo est secutus. ¶ *Prorsus*, πάντη τε. Vulgata, & Erasmus, *Et semper*, id est πάντοτε. quam lectionem nusquam nisi in uno tantùm exemplari invenimus. ¶ *Agnoscimus*, ἀποδεχόμεθα: id est προσιέμεθα, ut rectè & eruditè explicat doctissimus Budæus.

4 *Interpellem*, ἐγκόπτω. Aliis videlicet negotiis publicis occupatum. ¶ *Pro tua æquitate*, τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ: Vulg. *Clementiâ*, πρᾳότητι.

5 *Comperimus enim*, εὑρόντες γάρ. Vulgata non legit γάρ. Est autem εὑρόντες Benoni Hebræum, pro εὕρομεν, subaudito verbo substantivo ἐσμὲν, *sumus*, ut infrà 26. 20. & 2. Cor. 3. 6, & 12. ut βεβρωμένα pro βρίθει apud Homerum Iliad. δ΄. cujusmodi etiam alia ex Sophocle & Pindaro annotat in illum locum Eustathius. ¶ *Pestem*, λοιμόν. Sicut *scelus* pro scelerato dicitur. Vulg. *Pestiferum*, non expressâ emphasi. ¶ *Principem*, πρωτοστάτην. Id est quasi primos ordines ducentem, seu primipilarem. Est enim hoc vocabulum militare. Vulg. & Erasmus, *Autorem*, ἀρχηγόν. ¶ *Hæresis*, αἱρέσεως. Id est, sectatorum, sive sectariorum. Vide suprà 5. 17. Vulg. *Seditionis sectæ*, quorum illud redundat. ¶ *Nazaræorum*, Ναζωραίων. Sic per ludibrium vocabant Christianos ab urbe Nazareth, ubi natum esse putabant Christum ex Josepho & Maria: unde etiam factum ut Julianus ille Apostata *Galilæum* illum vocaret. Malè enim audiebant Galilæi, ut crassi & stupidi ingenii, sicut apparet ex Joan. 7. 52. Nam quod attinet ad illos quos Hebræi vocant נזירים *Nezirim*, Græci interpretes eos vocant ἡγιασμένους, τοὺς ἐν εὐχῇ ὄντας, & ἡγνισμένους, Ναζηραίους denique in Sampsonis historia, sed nusquam Ναζωραίους vel Ναζαρηνοὺς, quæ nomina sunt gentilia. Vide Matth. 2. 23.

6 *Profanare*, βεβηλῶσαι. Vulgata, *Violare*, βιάζεσθαι. ¶ *Quem etiam*, ὃν καί. Videntur quidem hæc redundare, ac potiùs dicendum fuisse αὐτὸν ἐκρατήσαμεν, *prehendimus eum*. Sed in nonnullis Vulgatæ editionis codicibus multa hoc loco prætermittuntur, quæ tamen invenimus in exemplaribus Græcis.

7 *Abduxit*, ἀπήγαγε. In nonnullis codicibus scriptum legimus ἀφείλετο, *exemit*, in quibus etiam additum erat, καὶ πρός σε ἀπέστειλε, *& ad te misit*.

9 *Consenserunt*, συνέθεντο. Id est συγκατέθεντο, *assensi sunt*, & orationem Tertulli comprobarunt. Vulg. & Erasmus, *Adjecerunt*, ut facere mos fuit, cùm orator quispiam suo & comitum nomine causam egerat, unde illud Virgilius,

Talibus Ilioneus, cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ. ———

10 *A multis annis*, ἐκ πολλῶν ἐτῶν. Hoc dicit Paulus, quia biennio duntaxat antequam Felix de provincia decederet gesta hæc esse constat ex iis quæ scribuntur infrà versu 28. Felix autem antequam à Claudio Judææ præficeretur, cui tres annos præfuerat cùm causam apud eum diceret Paulus, administrarat Thrachonitidem, Bataneam, & Galaunitidem, ut testatur Josephus

 lib.

lib. De bello Judaico 2. c.11. Κριτὴς verò hoc loco non tantùm declarat *Judicem*, (ut Vetus interpres & Erasmus interpretantur) sed *præfectum* ac *gubernatorem*, ex Hebræorum consuetudine, de qua jam sæpe diximus. In uno codice additum erat epitheton *δίκαιον, justum*, quod nullo modo probo. Nec enim Paulus voluisset hominem sibi non cognitum tam honorifico testimonio ornare. Quòd si eum norat, indignum esse sciebat iis laudibus quas ei tribuerat adulator ille Tertullus. Fuit enim Felix iste inexplebilis gurges, ut Tacitus ipse testatur, & declaratur hoc ipso capite versu 26. ¶ *Quæ ad me attinent*, τὰ περὶ ἐμαυτοῦ. Sic infrà versu 22. τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ. Vulg. *Pro me*, expuncto articulo τὰ, & *mei* pro ὑπὲρ usurpata. ¶ *Pro mei defensione dicam*, ἀπολογοῦμαι. Usus sum periphrasi necessariâ. Vulg. *Satisfaciam*, & infrà 25.8. *Rationem reddere*. Neutrum rectè.

11 *Certior fieri*, γνῶναι. Vulg. & Erasmus, *Cognoscere*. Neuter rectè. An enim Felix potuit singula Hierosolymis gesta, & quot antè diebus Paulus in urbem venisset, nosse, quoniam aliquot jam annos Judææ præfuerat? Itaque non colligitur istud à Paulo ex præcedente oratione, neque δυναμένου est præterito tempore accipiendum, sed altera est ratio quâ fretus Paulus testatur se confidenter adversariis respondere. ¶ *Duodecim*, δεκαδύο. Totidem omnino dies ab adventu Pauli in urbem, ad eum usque diem quo causam dixit, alterum videlicet ab accusatorum ipsius adventu Cæsaream, comperiuntur, illis supputatis ex cap. 21. vers. 17, 18, 26. & cap. 22. vers. 30. & 23. vers. 12, & 32. & cap. 24. vers. 1. ¶ *Hierosolymam*, ἐν Ἱερουσαλήμ. ἐν pro εἰς, ut suprà loquitur Lucas, 8.27. Molliùs enim hoc cohæret cum verbo ἀνέβην, ut ostendit etiam Syriaca interpretatio.

---

14 In causam religionis Paulus à conjecturali ad qualitatis statum delabitur, objectam sibi religionem non modò nõ negans, sed etiam ut veram, divinam & omnium antiquissimam defendens.
17 Rem gestam deniq; verè narrat Paulus, quam Tertullus multis modis corruperat.
22 Judex, ut de re dubia, ampliùs pronunciat.
23 Fidus est suorum custos Dominus, & incredibilis quædam virtus veritatis etiam inter homines alioqui profanos.
27 In animo sibi malè conscio, etiam siqua interdum est æquitatis species, necesse tamen est mox deleri, interea tamen patientiâ opus est, eâque diuturnâ.

12 Καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ τὴν πόλιν·
13 Οὔτε παραστῆσαι δύνανταί σε περὶ ὧν νῦν κατηγορουσί μου.
14 Ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτω λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένοις·
15 Ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν Θεὸν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων.
16 Ἐν τούτῳ δὲ αὐτὸς ἀσκῶ, ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός.
17 Δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων παρεγενόμην ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφοράς.
18 Ἐν οἷς εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ θορύβου, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι,
19 Οὓς ἔδει ἐπὶ σοῦ παρεῖναι, καὶ κατηγορεῖν εἴ τι ἔχοιεν πρός με.
20 Ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν εἴ τι εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντος μου ἐπὶ τοῦ συνεδρίου,
21 Ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἔκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς, Ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν.
22 Ἀκούσας δὲ ταῦτα Φῆλιξ ἀνεβάλετο αὐτοὺς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών, Ὅταν Λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ καθ' ὑμᾶς.
23 Διαταξάμενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ.
24 Μετὰ δὲ ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ Φῆλιξ σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ οὔσῃ Ἰουδαίᾳ, μετεπέμψατο τὸν Παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως.
25 Διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐγκρατείας καὶ τοῦ κρίματος τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενόμενος ὁ Φῆλιξ ἀπεκρίθη, Τὸ νῦν ἔχον πορεύου· καιρὸν δὲ μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε.
26 Ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὅπως λύσῃ αὐτόν· διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος, ὡμίλει αὐτῷ.
27 Διετίας δὲ πληρωθείσης ἔλαβε διάδοχον ὁ Φῆλιξ Πόρκιον Φῆστον· θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φῆλιξ, κατέλιπε τὸν Παῦλον δεδεμένον.

Neque verò me in templo invenerunt cum aliquo disserentem, aut coitionem turbæ facientem, neque in synagogis, neque in urbe:
Neque probare possunt ea de quibus nunc me accusant.
Hoc verò tibi fateor, me secundùm viam illam quam hæresin dicunt, ità colere patrium Deum, ut qui credam omnibus quæ in Lege & in Prophetis scripta sunt:
Ac spem habeam in Deo, fore, quam etiam ii ipsi exspectant, resurrectionem mortuorum, tum justorum, tum injustorum.
Interea verò ipse *me* exerceo, ad conscientiam omni tempore habendam sine offensa apud Deum & apud homines.
Pluribus autem annis interjectis, veni eleemosynas præstiturus genti meæ & oblationes.
Inter quæ invenerunt me sanctificatum in templo, non *tamen* cum turba, neque cum tumultu, quidam ex Asia Judæi.
Quos oportuit apud te adesse, & accusare siquid haberent adversùm me.
Aut hi ipsi dicant siquod invenerunt in me injustè factum, cùm ego starem in consessu,
Nisi de hac una voce quâ clamavi cùm inter eos starem, De resurrectione mortuorum ego in judicium vocor hodie à vobis.
Auditis autem his, Felix ampliavit eos, Postquam exquisitiùs pernovero quæ ad viam istam *pertinent*, inquiens, cùm Tribunus Lysias descenderit, pernoscam vestrum negotium.
Edicens etiam Centurioni ut servaretur Paulus, ac relaxaretur, & nequis prohiberetur ex ipsius familiaribus ei ministrare, aut eum adire.
Aliquot autem pòst diebus cùm advenisset Felix cum Drusilla uxore sua, quæ erat Judæa, accersivit Paulum: & audivit eum de fide quæ est in Christum.
Disserente autem ipso de Justitia, & Continentia, & Judicio futuro, expavefactus Felix respondit, Ut nunc se res habent abi: opportunitatem autem nactus accersam te.
Simul & illud sperans, fore ut pecunia ipsi daretur à Paulo, ut eum *vinculis* exsolveret: quamobrem etiam frequentiùs eum accersens, colloquebatur cum eo.
Biennio autem expleto accepit successorem Felix Porcium Festum: & volens gratiam inire à Judæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

Et neque in templo invenerunt me cum aliquo disputantem, aut concursum facientem turba, neque in synagogis, neque in civitate:
Neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant.
Confiteor autem hoc tibi, quòd secundùm sectam, quam dicunt hæresin, sic deservio patri Deo meo, credens omnibus quæ in Lege & Prophetis scripta sunt:
Spem habens in Deum, quam & ii ipsi exspectant, resurrectionem futuram justorum & iniquorum.
In hoc & ipse studeo sine offendiculo conscientiam habere ad Deum, & ad homines semper.
Post annos autem plures eleemosynas facturus in gentem meam veni, & oblationes & vota.
In quibus invenerunt me purificatum in templo, non cum turba, neque cum tumultu. Quidam autem ex Asia Judæi,
Quos oportebat apud te præstò esse, & accusare, siquid haberent adversùm me.
Aut hi ipsi dicant siquid invenerunt in me iniquitatis, cùm stem in concilio,
Nisi de una hac solummodo voce, quâ clamavi inter eos stans, Quoniam de resurrectione mortuorum ego judicor hodie à vobis.
Distulit autem illos Felix certissimè sciens de via hac, dicens, Cùm Tribunus Lysias descenderit, audiam vos.
Jussitque Centurioni custodire eum, & habere requiem, nec quenquam de suis prohibere ministrare ei.
Post aliquot autem dies veniens Felix cum Drusilla uxore sua, quæ erat Judæa, vocavit Paulum, & audivit ab eo fidem quæ est in Christum.
Disputante autem illo de Justitia & Castitate, & de Judicio futuro, tremefactus Felix respondit, Quod nunc attinet, vade: tempore autem opportuno accersam te.
Simul & sperans quòd pecunia daretur à Paulo: propter quod & frequenter accersens eum, loquebatur cum eo.
Biennio autem expleto accepit successorem Felix Porcium Festum: Volens autem gratiam præstare Judæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

---

13 *Neque probare*, οὔτε παραστῆσαι. Id est, ob oculos sistere, ac certis argumentis confirmare. In nonnullis codicibus additur με, quæ causa fuit ut Erasmus putarit παραστῆσαι positum esse pro ἐλέγξαι, id est *convincere* & *coarguere*. Verùm in Complutensi editione & vetustis codicibus emendatioribus, atque adeò in Vetere editione Latina non additur, sed post δύνανται, *possunt*, sive (ut in quibusdam legitur) δυνήσονται, *poterunt*, additur pronomen σοὶ, *tibi*: quod optimè convenit, & legitur etiam apud Veterem interpretem, Syrâ quoque & Arabicâ interpretatione adstipulante.

14 *Secundùm viam illam*, κατὰ τὴν ὁδόν. Hæc accipio pro aperta ac simplici professione ejus religionis quam Tertullus Paulo objecerat, id est Christianæ. Fuit enim hoc Pauli officium, & responsio accommodanda est ad accusationem. Adverbium autem οὕτω refero ad ea quæ mox adduntur, quibus explicatur summa ejus religionis, cujus se sectatorem agnoscit Apostolus. ¶ *Quam hæresin dicunt*, ἣν αἵρεσιν λέγουσιν. Sic in Græcis omnibus quos vidimus codicibus legitur, ut videri possit Paulus apud Romanum hominem causam dicens, voluisse nomen τῆς ὁδοῦ, ut Latinorum auribus eâ significatione insolens, sic explicare: cùm præsertim nomen αἱρέσεως, (ut & Latinis *Sectæ*) non semper in vitio adhuc usurparetur, nisi aliquo addito unde istud intelligeretur, ut 1. Cor. 11.19. Galat. 5.20. Tit. 3.10. Vel fortasse cùm Tertullus odiosè vocasset Christianam religionem αἵρεσιν τὴν τῶν Ναζωραίων, Paulus propterea convicium non agnoscens, nomine τῆς ὁδοῦ usus est, ut & in sua responsione Festus, ut sit hic sensus, Agnosco & profiteor me religionis genus illud sequi, quod isti infami nomine *hæresin* sive *sectam* appellant. [Syrus autem & Arabs sic interpretantur hunc locum, ut illos constet legisse κατὰ τὴν αἵρεσιν ἣν λέγουσιν, *secundùm sectam quam vocant*, nullâ τῆς ὁδοῦ factâ mentione. Hæresin enim ubique vertunt דיולפנא *dihlpana*, præterquam 1. Cor. 11.10. Tit. 3.10.] ¶ *Et in Prophetis*, καὶ ἐν τοῖς προφήταις. Ità scriptum invenimus in tribus codicibus vetustis: & sanè vel ità legendum est, vel κατὰ τοὺς προφήτας, vel κατὰ repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

16 *Interea verò*, ἐν τούτῳ δέ. Dum videlicet resurrectionem exspecto. Sic enim eleganter loquuntur Græci subintellecto χρόνῳ, ut dicunt Latini *Interea temporis*, plenâ locutione. Vulgata, *In hoc*, præteritâ particulâ δὲ, ut & Syrus interpres, & insertâ καὶ, quam etiam in nonnullis Græcis codicibus invenimus. Erasmus, *Quin & ipse me.* ¶ *Me exerceo*, ἀσκῶ. Vulgata & Erasmus, *Studeo*, σπουδάζω. Budæus, *Meditor*, μελετῶ. Rectiùs etiam Syrus עמל *hamel*, *laboro*. Sed malo servatâ propriâ significatione verbi ἀσκεῖν, quo libenter utitur Paulus in epistolis, illud accipere ut alia in his libris multa, significatione conjugationis Hebrææ hithpahel. In quatuor vetustis codicibus adscribitur distinctio post ἀσκῶ, & pro ἔχειν, id est *habeam*, scribitur ἔχων, id est *habens*: Ego receptam scripturam magìs probo.

17 *Pluribus autem annis interjectis*, δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων. Vide Marc. 2.1.

18 *Inter quæ*, ἐν οἷς. ut *Inter hæc* dicere solet Livius. i. quibus rebus dum essem occupatus, ut infr. 26.12. Nam etiam in duobus codicibus pro ἐν οἷς legimus ἐν αἷς, ità ut subaudias προσφοραῖς.

Captus

captus enim fuit Paulus unà cum Nazaræis illis vacans rebus sacris: & ità loqui solent disertiores etiam Græci, ut Demosth. ἐν οἷς τὰς χαρὰς ἀπέφυγον, *quo tempore judiciis absolvebar*. Idem, ἐν οἷς τὰς εὐθύνας ἐσημαινόμην, *quo tempore rationes meas obsignabatis*. Vulg. & Erasmus, *In quibus*. ¶ *Neque cum tumultu*, μήτε μετὰ θορύβου. In nonnullis exemplaribus Vulgatæ editionis subjiciuntur ista quæ in nullis Græcis codicibus invenimus, *Et apprehenderunt me, clamantes ac dicentes, Tollite inimicum nostrum*, καὶ ἐκράτησάν με κράζοντες, καὶ λέγοντες, Αἶρε τὸν ἐχθρὸν ἡμῶν. ¶ *Quidam ex Asia Judei*, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι. In nonnullis codicibus legitur, eodem sensu, τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι, *quidam ex Asiaticis Judæis*. Sed (meo quidem judicio) malè plerique codices, post θορύβου adscripto puncto, novam hîc inchoant periodum, & legunt, τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι. quod secutus etiam est Vetus interpres. Ità enim fit ut superiore versiculo desit rectus qui cum verbo εὗρον construatur, & in isto prorsus hiet sententia. Nam hîc durum sanè fuerit supplere verbum εἰσὶ, ut convertas, *Sunt autem quidam ex Asia Judæi*, &c. Hanc autem germanam esse lectionem, ità ut sublatâ conjunctione δὲ, & puncto nullo post θορύβου addito, ista cum verbo εὗρον connectantur, apparet primùm ex ipsa historia quæ commemorat ab Asiaticis deprehensum fuisse Paulum, ac totam seditionem excitatam, suprà 21. cap. 27. Deinde ex eo quòd alioquin durissimum ac Lucæ præsertim inusitatum erit istud anantapodoton: quæ tamen rationes non habuissent apud me tantum ponderis ut usitatiorem lectionem mutarem, nisi accessisset trium manuscriptorum codicum autoritas, in quibus ità scriptum inveni, & Chrysostomi quoque testimonium, qui non aliter legit. Licebit tamen veterem scripturam retinere, si addas verbum ἐθορύβουν, id est *tumultuati sunt*, quod in nullis quidem Græcis codicibus inveni: sed est in Syra & Arabica interpretatione.

20 *Cùm ego starem*, στάντος μου. Vulg. & Erasmus, *Cùm stem*: quasi loquatur Paulus de præsenti cognitione. Atqui res ipsa clamat hoc accipiendum de superiore judicio, cùm à Tribuno in Concilium seniorum deductus est. Perinde enim est acsi diceret Paulus, Jam ego causam coram ipsis dixi, exponant cui tandem crimini obnoxium esse me deprehenderint. Certè nihil aliud habent quod proferre possint, nisi fortassis hoc unum, quòd clamavi me in judicium vocari quòd resurrectionem mortuorum affirmem. Dicit autem hæc Paulus, non quasi crimen hoc esse fateatur, sed εἰρωνικῶς. Deinde, si de ista præsidis cognitione istud esset accipiendum, certè non dixisset ἐπὶ τοῦ συνεδρίου (id enim de eo demum loco dicitur in quo plures sedent judices) sed ἐπὶ σοῦ, ut paulò antè hâc eâdem oratione, & suprà, 23.30. aut ἐπὶ τοῦ βήματος, ut infrà, cap. 25. 10. & suprà 18, 17.

21 *Nisi*, ἤ: id est εἰ μή: ut Joan. 13. 10. Sunt autem hæc dicendi genera, quæ per se hiulca sunt, petita è medio, cujusmodi plurima passim annotavimus.

22 *Ampliavit eos*, ἀνεβάλετο αὐτούς. Vulg. *distulit eos*, id est distulit judicium hujus accusationis, quod Latinè significatur *Ampliandi* & *Comperendinandi* vocibus, cùm de ipsis reis agitur. ¶ *Postquam, inquiens, exquisitiùs pernovero quæ ad viam istam pertinent*, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών. Vel, ut quidam exponunt, *Quòd penitus nosset quæ ad viam illam pertinebant*. id est ad religionem Mosis: ità ut facilè potuerit ex confessione Pauli intelligere, nihil eum contra Legem admisisse: verùm appellatione τῆς ὁδοῦ nusquam invenio in novo Testamento Legem significari, nisi quid adjiciatur ex quo id possit intelligi, sed Evangelicam potiùs doctrinam, ut suprà, cap. 9. vers. 2, & 19. 8. & 22. item capite 22. versic. 4. Deinde (ut hoc concedam) vix tamen mihi videtur tantam Legis cognitionem Lucas Felici voluisse tribuere: neque hæc ratio debuit aut potuit Felicem ad ampliandam causam, sed potiùs ad judicium, ut de re nota, ferendum impellere. Et tamen Syrus & Arabs interpretes hunc sensum secuti, prius hoc membrum conjungunt cum verbo ἀνεβάλετο: itidémque Vulgata hæc versio, *certissimè sciens de hac via*. Quidam igitur appellatione *Viæ* intelligunt ipsos Sacerdotum mores ac ingenia quæ optimè nosset Felix: ut facilè conjicere potuerit Paulum ab ipsis per invidiam ac calumniam accusari. Ac bellè quidem convenit hæc sententia, sed τὴν ὁδὸν nusquam invenio hâc significatione usurpari, cùm præsertim non addatur pronomen αὐτῶν, *eorum*, quod tamen videtur omnino fuisse adjiciendum, si hæc esset horum verborum sententia. Itaque omnino existimo participium εἰπὼν per trajectionem explicandum esse, ità ut hoc totum tribuatur Felicis personæ, & hîc locus sic explicetur; Accusatus fuerat violatæ religionis Paulus, quasi novam quandam sectam inveheret. Hoc crimen ità ipse est inficiatus ut doceret sectam illam quam profitebatur à vera & patria religione nihil prorsus dissentire. Hîc nascitur quæstio, Sitne secta Nazaræorum (quam Judæi vocabant) Legi Mosaicæ repugnans, ut sit Paulus condemnandus impietatis. Erant præterea nonnulla crimina quæ Judæi objiciebant, concitatæ nimirum seditionis & profanati templi. Hæc Paulus prorsus ac simpliciter inficiatur. Hinc nascitur facti quæstio. De impietate constituere non poterat Felix, nisi meliùs cognitâ ratione ejus viæ (id est sectæ) quam profitebatur Paulus. De reliquis audiendus erat in primis Lysias, qui omnibus in Jerusalem gestis interfuerat. Jure itaque Felix reum ampliat, dum accuratiùs intelligat quæ sit ratio sectæ illius quam sibi objectam Paulus agnoscebat se complecti: itémque dum ex Lysia de causis illius tumultûs cognoscat: ut tum demum reus vel damnetur vel absolvatur. Hæc expositio (ni fallor) plana est ac simplicissima. Quod autem ad trajectionem attinet, non est quòd quisquam detortam ac violentam putet. Neque enim ferè aliter in dialogis usurpari solent istæ particulæ, ἔφην, ἔφη, ἦν δ' ἐγώ, ἦ δ' ὅς, apud Platonem: & apud Latinos, *Inquam*, & *Inquit*. Quinetiam similis aut durioris etiam in eodem verbo trajectionis exempla invenies, Luc. 5. 24. & 7. 42, & infrà 25. 5. Fateor tamen plerumque hanc trajectionem in medio aliquo membro inveniri, cùm hîc inter duo membra usurpetur: sed summa illa sermonis puritas non debet in his autoribus quæri: & sententiæ perspicuitas videtur hanc expositionem, etiamsi cæteræ rationes desint, satis confirmare.

23 *Edicens etiam*, διαταξάμενός τε. Vulgata, *Jussitque*. quasi positum sit hoc etiam loco participium pro verbo, ut suprà 24. 5, & alibi annotavimus. Sed præstat utrumque participium εἰπὼν & διαταξάμενος referre ad verbum ἀνεβάλετο: & quidem ut tempore præsenti interpretari, quoniam hæc simul acta sunt. Deinde τὸ διατάσσειν non significat simplex mandatum, sed quod judex sententiam ferens edicit. ¶ *Relaxaretur*, ἔχειν ἄνεσιν. à vinculis videlicet. Vulg. ineptè, *habere requiem*. Castellio, *mitiùs haberetur*.

24 *Cum Drusilla uxore sua*, σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Hæc fuit Agrippæ, cujus postea fiet mentio, soror, fœmina libidinosissima, quæ ab Azizo Emesenorum rege circumciso ad hunc Felicem, Pallantis Neronis liberti fratrem, profanum hominem transiit, ut Josephus copiosè narrat lib. Antiq. 20.

25 *Ut nunc se res habent*, τὸ νῦν ἔχον. Impersonaliter, ut καλῶς ἔχει, & similia. Hoc est quod Gallicè dicimus, *pour le present*. quo sermone uti consueverunt quibus ingratum est quod audiunt, quod tamen dissimulant. Vulgata, *Quod nunc attinet*, barbarè. ¶ *Nactus*, μεταλαβών. Vulg. *Tempore autem opportuno*. i. ἐν καιρῷ.

27 *Biennio expleto*, διετίας πληρωθείσης. Quibus interea tempestatibus jactata sit Judæa, & quidem Cæsarea, ubi tum vinctus erat Paulus, operæpretium est ex eorum temporum historia cognoscere. unde etiam intelligetur cur studuerit Judæis gratificari Felix, nempe ut eos haberet mitiores, cùm infinita scelera in provincia admisisset, adeò ut solius fratris Pallantis gratiâ mortem evaserit, sicut Tacitus testatur.

ΚΕΦ. κε.

Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισαρείας.

2 Ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ παρεκάλουν αὐτὸν,

3 Αἰτούμενοι χάριν κατ' αὐτοῦ ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐνέδραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν.

4 Ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐν Καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει ἐκπορεύεσθαι.

5 Οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησὶ, συγκαταβάντες, εἴ τι ἐστὶν ἄτοπον ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, κατηγορείτωσαν αὐτοῦ.

CAP. XXV.

FEstus ergò ingressus provinciam, triduo pòst ascendit Cæsareâ Hierosolymam.

Comparuerunt autem coram eo Pontifex Maximus & primarii ex Judæis contra Paulum, & eum precati sunt,

Petentes gratiam adversùs eum, ut accerseret eum Hierosolymam: factis insidiis ut *eum* in via interimerent.

Festus autem respondit ut asservaretur Paulus Cæsareæ, se verò citò *illuc* profecturum.

Qui ergò inter vos, inquit, *istud* poterunt, unà descendant, & siquid est in hoc viro improbum accusent eum.

CAP. XXV.

FEstus ergò cùm venisset in provinciam, post triduum ascendit Jerosolymam à Cæsarea.

Adieruntque eum principes Sacerdotum, & primi Judæorum adversùs Paulum, & rogabant eum,

Postulantes gratiam adversùs eum, ut juberet perduci eum in Jerusalem: insidias tendentes ut interficerent eum in via.

Festus autem respondit servari Paulum in Cæsarea, se autem maturiùs profecturum.

Qui ergò in vobis, ait, potentes sunt, descendentes simul, si quod est in viro crimen accusent eum.

1 Diligentes ministri Satanæ in captandis omnibus occasionibus: sed excubans Dominus pro suis omnia eorum consilia nullo negotio impedit.

---

2 *Comparuerunt*, ἐνεφάνισαν. Vide suprà, 24. 1.

5 Istud *poterunt*, δυνατοί. Sub. εἰσίν. Id est, quibus commodum erit Cæsaream venire, & adversùs Paulum agere. Vulg. *Qui in vobis potentes sunt*. Et fateor τοὺς δυνατοὺς eos significare qui potestate vel aliis copiis præstant. Sed non video cur hos potiùs quàm alios Festus fuerit satis prudenter adversùs Paulum evocaturus, cùm minimè quæratur apud æquos judices quàm potentes sed quàm veri sint alicujus accusatores. Cùm autem de loco judicii ageretur, probabile est omnino Festum monere ut Cæsaream veniant quibus id commodum erit, seu à quibus potissimùm existimaverim

maverint Paulum peragi reum justis rationibus posse. ¶ *Si quid est improbum*, εἴ τι ἐστὶν ἄτοπον. Ità legunt emendatiores codices vetusti quinque. ἄτοπον autem vocat hoc loco, non quod ineptè & absurdè, sed quod improbè ac malitiosè fit: unde ἀτόπημα de scelere dicitur, & ἄτοπος pro improbo ac scelerato accipitur, 2. Thess. 3. 2. Sic idem hoc vocabulum usurpavit Lucas noster cap. 23. 41. alterius libri: & hoc est quod ab Heb. נבלה *Nebalah* dicitur, & à Græcis vertitur ἀσχημον & ἀφροσύνη, specie μειώσεως.

---

6 Injuriam non injuriâ, sed jure licet repellere.

6 Διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας οὐ πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Καισάρειαν, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι.

7 Παραγενομένου δὲ αὐτοῦ, περιέστησαν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβεβηκότες Ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι·

8 Ἀπολογουμένου αὐτοῦ, Ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερὸν, οὔτε εἰς Καίσαρά τι ἥμαρτον.

9 Dominus malorum consilia non tantùm avertit, sed etiam in ipsorum caput retorquet.

9 Ὁ Φῆστος δὲ τοῖς Ἰουδαίοις θέλων χάριν καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ Παύλῳ, εἶπε, Θέλεις εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβὰς, ἐκεῖ περὶ τούτων κρίνεσθαι ἐπ' ἐμοῦ;

10 Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι· Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις.

11 Εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν· εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι· Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι.

12 Τότε ὁ Φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου ἀπεκρίθη, Καίσαρα ἐπικέκλησαι; ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ.

13 Festus, nihil tale cogitans, testibus etiam regibus, Judæorum improbitatem & Pauli innocentiam in apertum proferens, Ecclesiam Dei mirificè juvat.

13 Ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν, Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς καὶ Βερνίκη κατήντησαν εἰς Καισάρειαν, ἀσπασόμενοι τὸν Φῆστον.

14 Ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον ἐκεῖ, ὁ Φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον, λέγων, Ἀνήρ τις ἐστὶ καταλελειμμένος ὑπὸ Φήλικος δέσμιος·

15 Περὶ οὗ, γενομένου μου εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνεφάνισαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ' αὐτοῦ δίκην.

16 Πρὸς οὓς ἀπεκρίθην ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος.

17 Συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα.

18 Περὶ οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι, οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ.

19 Profani ex intestinis rixis damnandæ veræ doctrinæ occasionem arripiunt: sed salva interim manet veritas.

19 Ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτὸν, καὶ περί τινος Ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν.

20 Ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ εἰς τὴν περὶ τούτου ζήτησιν, ἔλεγον εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων.

21 Τοῦ δὲ Παύλου ἐπικαλεσαμένου τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτὸν, ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς Καίσαρα.

22 Impletur in Paulo quod de eo prædixerat Ananiæ Dominus, suprà 9. cap. 15.

22 Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Φῆστον ἔφη, Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀκοῦσαι. Ὁ δὲ, Αὔριον, φησὶν, ἀκούσῃ αὐτοῦ.

23 Τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς Βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελθόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον σύν τε τοῖς χιλιάρχοις, καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, καὶ κελεύσαντος τοῦ Φήστου, ἤχθη ὁ Παῦλος.

24 Καί φησιν ὁ Φῆστος, Ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ συμπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον περὶ οὗ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν τε Ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, ἐπιβοῶντες μὴ δεῖν ζῆν αὐτὸν μηκέτι.

25 Ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος μηδὲν ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι, καὶ αὐτοῦ δὲ τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν Σεβαστὸν, ἔκρινα πέμπειν αὐτόν.

26 Περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ Κυρίῳ οὐκ ἔχω. διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ' ὑμῶν, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ Ἀγρίππα· ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης σχῶ τι γράψαι.

27 Ἄλογον γάρ μοι δοκεῖ, πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς κατ' αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι.

Sumtis autem apud eos diebus non pluribus quàm decem, cùm descendisset Cæsaream, postero die sedit in tribunali, jussitque Paulum adduci.

Qui cùm adfuisset, circumsteterunt *eum* qui Hierosolymis descenderant Judæi, multas & graves criminationes adferentes adversus Paulum, quas nequibant demonstrare:

Ipso pro sui defensione dicente, Neque in legem Judæorum, neque in templum, neque in Cæsarem quicquam peccavi.

Sed Festus volens gratiam inire à Judæis, respondens Paulo, dixit, Vis Hierosolymam ascendere, & illic de his judicium subire apud me?

Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, ubi me oportet judicium subire: Judæos nulla in re injuriâ affeci, sicut & tu pulchrè agnoscis.

Nam si sum nocens & dignum morte feci quippiam, non recuso mori: sin verò nihil est *ex iis* quorum isti me accusant, nullus me potest iis donare: Cæsarem appello.

Tunc Festus cum Concilio collocutus, respondit Cæsarem appellasti? ad Cæsarem proficisceris.

Diebus autem aliquot exactis, Agrippa rex & Bernice venerunt Cæsaream, salutaturi Festum.

Et cùm dies complures illic consumsissent, Festus regi exposuit illi de Paulo, dicens, Vir quidam est relictus à Felice in vinculis:

De quo, cùm venissem ego Hierosolyma, comparentes me interpellarunt primarii Sacerdotes & seniores Judæorũ, petentes damnationẽ adversùs eũ.

Quibus respondi non esse Romanis morem quempiam perdendum concedere, priusquam is qui accusatur in conspectu habeat accusatores, & locum defensionis accipiat super criminatione.

Cùm ergò huc convenissent, absque ulla dilatione consequenti die sedens in tribunali, jussi adduci hominem.

Cujus accusatores cùm adstarent, nullum crimen objiciebant eorum quæ ego suspicabar.

Sed quæstiones quasdam de sua superstitione habebant adversus eum, & de quodam Jesu defuncto, quem aiebat Paulus vivere.

Incertus autem ego super ejusmodi quæstione, dixi num vellet proficisci Hierosolymam, & illic judicium subire super istis.

Cùm verò Paulus provocasset ut asservaretur Augusti cognitioni, jussi eum asservari quousque mitterem eum ad Cæsarem.

Agrippa verò dixit Festo, Velim & ipse hominem audire. At ille, Cras, inquit, eum audies.

Postero igitur die cùm venisset Agrippa & Bernice cum multa ostentatione, & introiissent in auditorium cum Tribunis & eminentibus ejus urbis civibus, jubente Festo, adductus est Paulus.

Tum Festus, Agrippa rex, inquit, & omnes qui simul adestis nobiscum, videtis istum de quo omnis multitudo Judæorum compellavit me & Hierosolymis & hîc, vociferantes non oportere ipsum vivere ampliùs.

Ego verò cùm comperissem eum nihil dignum morte fecisse, & ipse appellasset Augustum, decrevi eum mittere.

De quo quid certi scribam Domino, non habeo. quapropter eum ad vos produxi, & maximè ad te, rex Agrippa, ut habitâ quæstione, habeam quod scribam.

Nam præter rationem mihi videtur, cùm mittam vinctũ, non etiam crimina in eum *collata* significare.

Demoratus autem inter eos dies non ampliùs quàm octo aut decem, descendit Cæsaream, & alterâ die sedit pro tribunali, & jussit Paulũ adduci.

Qui cùm perductus esset, circumsteterunt eum qui ab Jerosolyma descenderant Judæi, multas & graves causas objicientes, quas non poterant probare:

Paulo rationem reddente, Quoniam neque in legem Judæorum, neque in templum neq; in Cæsarem quicquam peccavi.

Festus autem volens gratiam præstare Judæis, respondens Paulo, dixit, Vis Jerosolymam ascendere, & ibi de his judicari apud me?

Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, ubi me oportet judicari. Judæis non nocui, sicut tu meliùs nosti.

Si enim nocui, aut dignum morte aliquid feci, non recuso mori: si verò nihil est eorum quæ hi accusant me, nemo potest me illis donare: Cæsarem appello.

Tunc Festus cum Concilio locutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem ibis.

Et cùm dies aliquot transacti essent, Agrippa rex & Bernice descenderunt Cæsaream ad salutandum Festum.

Et cùm plures dies ibi demoraretur, Festus regi indicavit de Paulo, dicens, Vir quidam est derelictus à Felice vinctus:

De quo cùm essem Jerosolymis, adierunt me principes Sacerdotum & seniores Judæorum, postulantes adversùs illum damnationem.

Ad quos respondi, Quia non est Romanis consuetudo donare aliquẽ hominem, priusquam is qui accusatur præsentes habeat accusatores, locúmque defendendi accipiat ad abluenda crimina.

Cùm ergò huc convenissent, sine ulla dilatione sequenti die sedens pro tribunali, jussi adduci virum.

De quo cùm stetissent accusatores, nullam causam deferebant de quibus ego suspicabar malum.

Quæstiones verò quasdam de sua superstitione habebant adversùs eum, & de quodam Jesu defuncto, quem affirmabat Paulus vivere.

Hæsitans autem ego de hujusmodi quæstione, dicebam si vellet ire Jerosolymam, & ibi judicari de istis.

Paulo autem appellante ut servaretur ad Augusti cognitionem, jussi servari eum, donec mittam eum ad Cæsarem.

Agrippa autem dixit ad Festum, Volebam & ipse hominem audire. Cras, inquit, audies eum.

Alterâ autem die cùm venisset Agrippa & Bernice cum multa ambitione, & introiissent in auditorium cum Tribunis, & viris principalibus civitatis, jubente Festo adductus est Paulus.

Et dicit Festus, Agrippa rex, & omnes qui simul adestis nobiscum viri, videtis hunc de quo omnis multitudo Judæorum interpellavit me Jerosolymis & hîc, petentes & acclamantes non oportere eum vivere ampliùs.

Ego verò comperi nihil dignum morte eum admisisse: ipso autem hoc appellante ad Augustum, judicavi mittere.

De quo quid certum scribam Domino, non habeo. Propter quod produxi eum ad vos, & maximè ad te, rex Agrippa, ut interrogatione factâ, habeam quid scribam.

Sine ratione enim mihi videtur mittere vinctum, & causas ejus non significare.

---

6 *Non pluribus*, οὐ πλείους. Omnino videtur poscere sententia ut negans particula in plerisque exemplaribus omissa restituatur. Dixerat enim Festus se brevi profecturum. Ità etiam legit Vetus interpres: & in Græcis exemplaribus sic scriptum invenimus. ¶ *Quàm decem*, ἢ δέκα. Vulg. *Quàm octo aut decem*, ὀκτὼ ἢ δέκα: quam lectionem non probo, licèt repertam in Græcis codicibus tribus, itémque in Syra & Arabica interpretatione.

7 *Criminationes*, αἰτιάματα. Vulg. *Causas*, αἴτια.

8 *Pro sui defensione diceret*, ἀπολογουμένου. Vide suprà 24. 10.

9 *Vis?* θέλεις; Num verò positum fuit in reorum potestate, ut quo demum loco ipsis libuisset judicium subirent? Minimè. Quid igitur movit Paulum ut ad Cæsarem provocaret? An quòd certis demum locis provinciarum conventus haberentur? Nequaquam. Nam Hierosolymis quoque, imò vel maximè jus dicebant præsides, ut urbe provinciæ præcipuâ, teste etiam passionis Domini historiâ. Quid igitur? nempe Paulus satis edoctus quid facere pararet Festus, & quid molirentur Judæi, si Hierosolymam adductus fuisset, in eo sibi injuriam fieri conquestus est, quòd cùm starent ad Cæsaris tribunal, id est, eo loco esset ubi & causam dixisset, & jus dicebatur, Festus non modò judicium ampliaret, sed etiam in accusatorum gratiam locum judicii mutaret.

10 *Pulchrè*, κάλλιον. id est optimè. Nam fortassis in hoc dicendi genere commodiùs potest comparandi gradus accipi pro superlativo (quem vocant) quàm pro absoluto. Homerus Iliad. δ'.

—σὺ δὲ θᾶσσον Ἀθηναίῃ ἐπιτεῖλαι: id est, ὡς τάχιστα.

Sequitur enim, αἶψα μάλ' ἐς στρατὸν ἐλθεῖν, &c.

13 *Agrippa rex*, Ἀγρίππας ὁ βασιλεύς. Hic fuit Agrippæ illius filius cujus mortem descripsit Lucas, supr. 12. tum maximæ partis aviti regni ac tandem etiam totius Judeæ rex factus. Hujus soror fuit Bernice, primùm Herodi patruo suo Chalcidis regi nupta, deinde Polemoni Ciliciæ regi: à quo discedens, cœpit fratrem Agrippam sectari, non sine manifesta incesti suspicione. Et tamen Deo visum est ut coram istis impurissimis fidelis servus ipsius causam diceret, quod & modestè & libenter fecit.

14 *Exposuit*, ἀνέθετο, vel retulit. Significatur autem hoc verbo in hac notatione, amicè & familiariter quippiam alteri commemorare,

morare, quod alioqui summo jure facere non tenearis, ut ex hoc loco apparet, & Gal. 2. 2. ¶ *In vinculis*, δέσμιος. Vulg. *vinctus*, rectè quidem: sed vitanda fuit amphibolia, quæ non est in Græcis.

15 *Comparentes me interpellarunt*, ἐνεφάνισαν. Unicum verbum duobus sum interpretatus, quoniam sæpe ex Hebræorum idiotismo ex uno verbo intelligitur consequens, ut Matth. 4. 5. & alibi sæpe diximus. Vulg. *adierunt me*, sensu rectè expresso. ¶ *Damnationem*, δίκην. Tria minimùm significat δίκη, nimirum & actionem ipsam coram judice, & judicis cognitionem, & ipsius denique cognitionis exsecutionem. Ex his autem significationibus quænam hîc maximè conveniat, res ipsa ostendit: neque dubito quin sicut plurimis locis κρίνω accipitur pro κατακρίνω, & κρίσις, pro κατάκρισις, sic etiam δίκη ponatur hoc loco pro καταδίκη: quomodo etiam disertè scriptum invenimus in duobus codicibus. At enim (inquit Erasmus) quis postulat damnationem à judice indictâ causâ? Judæi certè hoc olim adversùs Christum petierant ac impetrarant: & nunc quoque flagitant in Paulum, ut apparet ex ipsius Festi responso: quod planè ineptum erit si δίκην interpreteris *Cognitionem*. Quînam enim illis recusaret quod Romanos ipsemet diceret facere consuevisse?

16 *Quempiam perdendum concedere*, χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν. vel in gratiam alicujus ad mortem damnare, indictâ videlicet causâ, sicut mox explicat. Est enim membrum quod sequitur superioris explicatio, quamobrem etiam adjeci particulam ἐξαιτήσεων. Nec enim in gratiam alicujus dici potest reum damnare judex qui legitimè convictum damnat: ac proinde totus hic locus sic esset explicandus, Non esse Romanis hunc morem ut quempiam condonent ad pœnam, neque damnare quenquam consuevisse priusquam is qui accusatur, &c. ¶ *Super criminatione*, περὶ τοῦ ἐγκλήματος. Vulg. *Ad abluenda crimina*. Erasmus, *De crimine*. Atqui τὸ ἔγκλημα non simpliciter significat crimen, sed ipsam criminis objectionem includit.

19 *Superstitione*, δεισιδαιμονίας. Δεισιδαιμονίαν explicat Plutarchus nimium & importunum deorum metum, unde exortæ sunt superstitiosæ cæremoniæ. Huic autem opponitur ἀθεότης, ità ut in medio, tanquam μεταξὺ της constituatur εὐσέβεια. Impiè ergò loquitur profanus homo de veri Dei cultu, nihil etiam Agrippæ regis præsentiam veritus. Solebant enim isti provinciarum præsides sese ipsis etiam regibus propter populi Romani Majestatem anteponere: & probabile est hunc etiam Agrippam, majorum suorum vestigia secutum, ità professum esse Judaicam religionem, ut tamen Romanos minimè vellet offensos.

20 *Incertus*, ἀπορούμενος. Hîc verò Festus peccatum suum tegit, & seipsum coarguit. Cur enim reum non absolvebat in quem nihil probaretur? aut quis erat dubitationi locus? Itaque si quod res erat dixisset, fassus esset sese idcirco Cæsareâ Hierosolymam transferri voluisse Paulum, ut Judæis gratificaretur, & innocentem crudelitati hostium exponeret, sive in itinere, uti convenerat, sive in urbe trucidandum: quamobrem justam provocationis occasionem præbuit. Nam Civi Romano, ad populum quidem olim, ad Cæsarem verò postea provocatio legibus certissimis erat concessa.

23 *Ostentatione*, φαντασίας. Quid propriè sit φαντασία non est quòd pluribus differamus. Hîc quidem certum est, hoc nomine declarari quòd vulgò *Apparentiam* vocamus, speciosum videlicet pompæ ac Regiæ magnificentiæ splendorem, in spectantium oculos incurrentem. quâ significatione utuntur hâc voce doctissimi etiam scriptores, ut Aristoteles, Hippocrates, & Posidonius apud Athenæum: quorum exempla citat sæpe à me toties non immeritò laudatus Camerarius. Erasmus, *Apparatu*, παρασκευῇ. Vulg. *Ambitione*, φιλοτιμίᾳ. Videtur autem Lucas hoc propterea expressisse, ut proponat lectoribus considerandam antithesin inter istos in tribunali cum tanto splendore sedentes, & causam ex vinculis dicentem Christi Apostolum: qua in re potissimùm apparet Capitis & membrorum συμμόρφωσις, de qua Paulus ipse Philipp. 3. 10. ¶ *Auditorium*, ἀκροατήριον. Jurisconsultorum verbum pro loco in quo cognoscendæ controversiæ causâ judices conveniunt, quamvis alicubi Quintilianus *Auditorium* & *Judicium* inter se opponat. ¶ *Eminentibus*, τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι. Hi sunt quos vulgò vocamus *gens d'estat*. Vulgata & Erasmus, *Principalibus*.

26 *Domino*, τῷ κυρίῳ. Id est Cæsari: quam appellationem ab adulatoribus ortam tyranni primùm affectarunt; deinde etiam boni principes non recusarunt, ut ex Plinii ad Trajanum epistolis apparet. Additum autem invenimus in tribus exemplaribus pronomen μου, *meo*.

27 *Præter rationem*, ἄλογον. Vulg. *Sine ratione*. Erasmus, *Iniquum*, ἄδικον.

ΚΕΦ. κϛ'.

Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐπιτρέπεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν. Τότε ὁ Παῦλος ἀπελογεῖτο, ἐκτείνας τὴν χεῖρα.

2 Περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον·

3 Μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδὼς πάντων τῶν κατὰ Ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων. Διὸ δέομαί σου, μακροθύμως ἀκοῦσαί μου.

4 Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν Ἱεροσολύμοις, ἴσασι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι·

5 Προγινώσκοντές με ἄνωθεν, (ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν) ὅτι κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἔζησα Φαρισαῖος.

6 Καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἕστηκα κρινόμενος·

7 Εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν, ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον, ἐλπίζει καταντῆσαι· περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων.

8 Τί; ἄπιστον κρίνεται παρ' ὑμῖν εἰ ὁ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει;

9 Ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι.

10 Ὃ καὶ ἐποίησα ἐν Ἱεροσολύμοις· καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβών· ἀναιρουμένων τε αὐτῶν κατήνεγκα ψῆφον.

11 Καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς, ἠνάγκαζον βλασφημεῖν· περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις.

CAP. XXVI.

Agrippa verò Paulo dixit, Permittitur tibi pro teipso dicere. Tunc Paulus extensâ manu, hâc defensione usus est.

Super omnibus de quibus postulor à Judæis, rex Agrippa, beatum me duco quòd sim hodie defensione apud te usurus.

Maximè quòd te gnarum esse sciam omnium qui apud Judæos sunt rituum & quæstionum. Ideo rogo te ut me patiente animo audias.

Vitam itaque meam actam à juventute, quæque à principio fuit in gente mea Hierosolymis, sciunt omnes Judæi:

Ut qui antea noverint, me jam indè à majoribus (si velint testari) secundùm exquisitissimam illam hæresin nostri religionis cultûs, vixisse Pharisæum.

Nunc verò ob spem promissionis factæ patribus nostris à Deo, sto in judicium vocatus:

Ad quam promissionem duodecim tribus nostræ, Deum noctè & die assiduè colentes sperant se occursuras: de qua spe postulor, rex Agrippa, à Judæis.

Quid? incredibile judicatur apud vos quòd Deus mortuos suscitet?

Equidem statueram apud me adversùs nomen illius Jesu Nazaræi, multa oportere me contraria facere.

* Quod etiam feci Hierosolymis: & multos sanctorum ego in carceribus inclusi, à primariis Sacerdotibus autoritate acceptâ: & cùm ab eis interimerentur, tuli suffragium.

Ac per omnes synagogas sæpe ipsos puniens, coegi ad blasphemandum: & supra modum furens adversùs eos, persecutus sum ipsos etiam in exteras usque civitates.

CAP. XXVI.

Agrippa verò ad Paulum ait, Permittitur tibi loqui pro temetipso. Tunc Paulus extensâ manu, cœpit rationem reddere.

De omnibus quibus accusor à Judæis, rex Agrippa, æstimo me beatum, apud te cùm sim defensurus me hodie:

Maximè te sciente omnes quæ apud Judæos sunt consuetudines & quæstiones. Propter quod obsecro patienter me audias.

Et quidem vitam meam à juventute, quæ ab initio fuit in gente mea in Jerosolymis noverunt omnes Judæi:

Præscientes me ab initio (si velint testimonium perhibere) quoniam secundùm certissimam sectam nostræ religionis, vixi Pharisæus.

Et nunc in spe quæ ad patres nostros repromissionis facta est à Deo, sto judicio subjectus:

In qua duodecim tribus nostræ, nocte & die deservientes, sperant devenire. de qua spe accusor à Judæis, rex.

Quid incredibile judicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?

Et ego quidè existimaveram me adversùs nomen Jesu Nazareni debere multa contraria agere.

Quod & feci Jerosolymis, & multos sanctorum ego in carceribus inclusi, à principibus Sacerdotum potestate acceptâ: & cùm occiderentur, detuli sententiam.

Et per omnes synagogas frequenter puniens eos, compellebam blasphemare: & ampliùs insaniens in eos persequebar usque in exteras civitates.

2 Peritum judicem nancisci, magnum & rarum Dei beneficium.
4 Paulus vitæ suæ narrationem in duo tempora distribuens, priores testes citat ipsos adversarios; posterioris verò, Patres & Prophetas.
6 Tres sunt testes maximè idonei veræ doctrinæ, Deus, veri patres, Ecclesiæ consensus.
8 Mortuos resurgere probat, primùm ex Dei potentia, deinde ex Christi resurrectione, cujus ipse sit testis idoneus.
* Suprà 8. 5.

---

3 *Maximè quòd te gnarum esse sciam*, μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδὼς. Vulg. *Maximè te sciente*. Erasmus, *Cùm tu maximè sis gnarus*. Potest enim hoc ut absolutè positum exponi non ineleganter. Quia tamen in uno codice pervetusto scriptum invenimus participium εἰδὼς, quod etiam annotavit Erasmus posse subaudire in altero verbo ἀπολογούμενος, quod etiam Syrus & Arabs legerunt & interpretati sunt, & si ità legas, multò planior est constructio, ità scribendum & interpretandum hunc locum arbitror. ¶ *Rituum*, ἐθῶν τε. Ἔθη vocat Judæorum ritus sive cæremonias sacras. Quæstiones autem refert ad ipsa Religionis placita, non quasi de illis ex ipso Dei verbo non posset satis constare; sed ità significans varias illas Judæorum sectas, quibus erat puritas religionis contaminata.

5 *Ut qui antea noverint*, προγινώσκοντες. Vulg. *Præscientes*. Erasmus, *Qui priùs noverant*, Neuter videtur sensum assecutus. Nam particula πρὸ ad id tempus refertur quo Paulus in Judæorum conspectu vixerat Hierosolymis: neque simpliciter se dicit olim fuisse ab iis cognitum, sed quis antea fuerit, ubi & quomodo vixerit, id ipsos probè nosse dicit. ¶ *Jam indè à majoribus*, ἄνωθεν. Vulg. & Erasmus, *Ab initio*: quasi hæc pertineant ad participium προγινώσκοντες, cùm potiùs cohæreant cum verbo ἔζησα. Nam illud, *Noverunt me quòd vixerim*, Græcorum more dictum est, pro *Noverunt me vixisse*, aut *Noverunt quòd ego vixerim*. ut in illo Aristophanis, ἀλλ' οἶδά σου τὸν ἄνδρα ὅτι θερμόλεπτος. Et in illo Terentii, *Cùm meipsum noris quàm elegans formarum spectator siem*. Significat ergò Paulus se non modò Pharisæum fuisse, sed etiam (quod in medio Judæorum cœtu vociferatus fuerat, suprà 23. 6.) ex Pharisæis esse oriundum. ¶ *Secundùm exquisitissimam illam hæresin*, κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν. Non est (opinor) quòd ex hoc loco colligamus, Pharisæismum à Paulo

fuisse

fuisse tantopere laudatum, ut vitæ genus exquisitissimum vocarit. Loquitur enim Paulus ex adversariorum hypothesi: quasi diceret, Judæi Pharisaicam sectam habent pro sanctissima ac religiosissima: eam ipsi norunt me jam inde à meis majoribus fuisse professum. Non est ergò cur anteactam vitam meam reprehendant. Deinde verò ad id vitæ genus progreditur, quod eo ipso tempore amplectebatur, id est ad Christianam religionem, cujus præcipuo capiti, id est, resurrectioni ex mortuis, immoratur. De ipso verò *Hæreseos* nomine, quod adhuc tunc μέσον erat, vide suprà 5.17.

7 *Assiduè*, ἐν ἐκτενείᾳ. Vel, *perpetuò*: quanquam illud magis proprium est: nam ἐκτενὲς dicitur quod in longum protenditur. Hoc autem omisit Vetus interpres.

8 *Quid?* τί; Ità distinguunt Græca scholia: neque dubito quin germana sit hæc lectio. Nam præterquam quòd alioquin hiabit sententia, plena etiam est hæc oratio summæ gravitatis. Postquam enim Paulus non aliò quàm ad spem immortalitatis ferri ostendit totam divini cultûs inter Judæos rationem, antequam aliud argumentum longè validissimum adjungat, sumtum à Christi resurrectione, (quem ipse loquentem è cœlo audierat) conclusionem inter ista argumenta suo more quasi mediam interponit, & ità quidem ut auditores suos excitans assentiri cogat. Quid? inquit, an vobis incredibile videtur quòd Deus mortuos excitet? Quod vernaculo sermone ità optimè expresseris, *Quoy? estimez-vous une chose non croyable que Dieu resuscite les morts?* Deinde paulatim ad Christi resurrectionem accedit, ea proponens quæ partim ad historiam pertinent, partim etiam huc spectant, nè fides ipsius elevetur. ¶ *Quod*, εἰ. Vulg. & Erasmus, *Si*. Sed res ipsa ostendit εἰ pro ὅτι positum esse, ut diximus alibi. Sic Æschines, θαυμάζω δέ μοι εἰ μὴ συνεχῶς, ἀλλὰ διαλείπων πρὸς τὸν δῆμον προσέρχεται.

10 *Tuli suffragium*, κατήνεγκα ψῆφον. Id est συνευδόκησα, ut ipse interpretatur suprà, 22.20. Vulgata & Erasmus, *Detuli sententiam*, quasi non tulerit suffragium ipse Paulus, ut qui non videatur fuisse ex judicum numero, sed judicum decretum, ut minister & exsecutor, detulerit. Atqui ex historia nullum alium apparet quàm Stephanum fuisse à Judæis, nè per tumultum quidem, cæsum ante Pauli conversionem: nec passuri fuissent Romani Judæos, quibus ademta fuerant capitalia judicia, tale quicquam aggredi. Stephanus autem fuit quidem ad Judæorum synedrion tractus, sed neq; rogata fuerunt suffragia, neq; sententia in ipsum lata est, sed seditiosè fuit extra civitatem abreptus, atq; lapidatus. Oratoriè igitur Paulus usus est plurali numero, & τὸ καταφέρειν pro φέρειν positum est: atq; adeò τὸ καταφέρειν ψῆφον, id est *calculum apponere*, simpliciter hìc accipitur pro *Assentiri & Comprobare*, id est συνευδοκεῖν, ut loquitur idem Paulus, Rom. 1.32. Rectè igitur Syrus παρεφερσησμῶς hunc locum interpretatur, *adjunxi me iis qui damnaverunt eos*. Quod autem quidam existimat κατὰ posse construi cum αὐτῶν, acsi scriptum esset ἤνεγκα ψῆφον κατ' αὐτῶν, etsi apud Græcos ejusmodi dicendi genus elegans etiam videtur, tamen hoc loco non facilè probarim.

11 *Puniens*, τιμωρῶν. Id est alios pœnis afficiens, alios minis, vel etiam tormentis ad blasphemandum Christum adegi. sed τιμωρίας nomine capitalis pœna hòc loco non significatur, cujus inferendæ potestas penès Judæos tum non erat, nè in ipsa quidem urbe. Neq; verò dubium est quin sæviens tunc in Synagogis Paulus, & quidvis à summo Pontifice impetrans, suprà [illegible]. 2. ità cum piis ageret, ut in ipsum postea actum fuisse testatur, 2. Cor. 11.24. [Arabs interpres totum hoc πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς non legit.] Syrus autè rectissimè τιμωρῶν vertit משתנד *Meschthnad*, quod generaliter significat *torquere & cruciare*. ¶ *Ad blasphemandum*, βλασφημεῖν. i. ad exsecrandum Christum. Nec enim simplici abnegatione Christianismi contenti fuerunt pleriq; tyranni, ut ex his Plinii minoris verbis ad Trajanum constat, *Omnes & imaginem tuam & deorum simulacra venerati sunt, & Christo maledixerunt.* ¶ *Furens*, μαινόμενος. Vel, ut Vulg. *Insaniens*. Sed illud magis est expressum, teste Cicerone, Tusc. 3. μαινόμενοι verò Græcis dicuntur, non modò qui omnem mentis usum amiserunt, sed qui animo sunt impotente, & effræni impetu ad aliquid feruntur.

† Suprà 9.2.

12 Ἐν οἷς καὶ πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς τῆς παρὰ τῶν ἀρχιερέων,

13 Ἡμέρας μέσης, κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον, βασιλεῦ, οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου, περιλάμψαν με φῶς καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους.

14 Πάντων δὲ καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνὴν λαλοῦσαν πρός με, καὶ λέγουσαν τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

15 Ἐγὼ δὲ εἶπον, Τίς εἶ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις.

16 Ἀλλὰ ἀνάστηθι, καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου· εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι, προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα ὧν τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι.

17 Ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλλω,

18 Ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεὸν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, πίστει τῇ εἰς ἐμέ.

19 Ὅθεν, βασιλεῦ Ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ.

20 Ἀλλὰ τοῖς ἐν Δαμασκῷ πρῶτον καὶ Ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγέλλων μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας.

21 Ἕνεκα τούτων με οἱ Ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπειρῶντο διαχειρίσασθαι.

22 Ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα, μαρτυρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέγων ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι, καὶ Μωσῆς·

23 Εἰ παθητὸς ὁ Χριστὸς, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι.

24 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολογουμένου, ὁ Φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἔφη, Μαίνῃ Παῦλε, τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περιτρέπει.

25 Ὁ δὲ, Οὐ μαίνομαι, φησὶ, κράτιστε Φῆστε, ἀλλ' ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι.

18 Evangelii finis est, ad Christi cognitionem adductos, & in eo per fidem apprehenso justificatos & sanctificatos servare.

‖ Sup. 12. & 14.

20 Paulus citat Apostolici sui muneris autorem Deum, testem autem ipsius gratiæ effecta.

* Suprà 21. 30.

22 Christus, scopus Legis ac Prophetarum.

24 Sapientia Dei est stultis insania, sed nihilominus constanter asserenda est veritas.

Inter quæ etiam † proficiscens Damascum cum potestate & mandato à primariis Sacerdotibus,

Die medio, Rex, in via vidi cœlitus lucem, quæ splendorem solis superans, circumfudit me suo fulgore & eos qui mecum iter faciebant.

Cùm autem omnes nos decidissemus in terram, audivi vocem alloquentem me, ac dicentem Hebraicâ linguâ, Saul, Saul, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulos calcitrare.

Ego autem dixi, Quis es Domine? At ille dixit, Ego sum Jesus ille quem tu persequeris.

Sed exsurge, & insiste pedibus tuis: idcirco enim apparui tibi, ut designarem te ministrum ac testem tum eorum quæ vidisti, tum eorum in quibus apparebo tibi.

Eruens te ex hoc populo, & gentibus, ad quos nunc te mitto,

Ut aperias oculos eorum, & convertas eos à tenebris ad lucem, & à potestate Satanæ ad Deum, ut remissionem peccatorum & sortem inter sanctificatos accipiant per fidem quæ est in me.

Unde, rex Agrippa, non fui rebellis cœlesti illi apparitioni.

‖ Sed iis qui sunt Damasci primùm, & Hierosolymis, & in omni regione Judææ, *deinde* & Gentibus annunciavi ut resipiscerent, & converterent se ad Deum, opera facientes convenientia resipiscentiæ.

Horum causâ Judæi * me in templo comprehensum tentarunt manibus *suis* interficere.

Sed auxilium quod *est* à Deo nactus, perstiti in hunc usque diem, testificans *istis* tum parvis tum magnis, nec quicquam dicens extra ea quæ Prophetæ ac Moses futura prædixerunt:

Nempe Christum fuisse passurum, ac primum ex resurrectione mortuorum, lucem annunciaturum huic populo & Gentibus.

Hæc autem ipso sui defensione excipiente, Festus magnâ voce ait, Insanis Paule, multæ literæ te ad insaniam propellunt.

Tum ille, Non insanio, inquit, potentissime Feste, sed vera ac sanæ mentis verba eloquor.

In quibus dum irem Damascum cum potestate & permissu principum Sacerdotum,

Die mediâ, in via vidi, rex, de cœlo supra splendorem solis circumfulsisse me lumen, & eos qui mecum simul erant.

Omnésque nos cùm decidissemus in terram, audivi vocem loquentem mihi Hebraicâ linguâ, Saule, Saule, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulum calcitrare.

Ego autem dixi, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego sum Jesus quem tu persequeris.

Sed exsurge & sta super pedes tuos: ad hoc enim apparui tibi ut constituam te ministrum & testem eorum quæ vidisti, & eorum quibus apparebo tibi.

Eripiens te de populo & gentibus in quas nunc ego mitto te.

Aperire oculos eorum ut convertantur à tenebris ad lucem, & de potestate Satanæ ad Deum, ut accipiant remissionem peccatorum & sortem inter sanctos per fidem quæ est in me.

Unde, rex Agrippa, non fui incredulus cœlesti visioni.

Sed iis qui sunt Damasci primùm, & Jerosolymis, & in omnem regionẽ Judææ, & Gentibus annunciabam ut pœnitentiã agerent, & converterentur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes.

Hac ex causa me Judæi, cùm essem in templo, comprehensum tentabant interficere.

Auxilio autem adjutus Dei, usque in hodiernum diem sto, testificans minori atque majori, nihil extra dicens quàm ea quæ Prophetæ locuti sunt futura esse, & Moyses:

Si passibilis Christus, si primus ex resurrectione mortuorum, lumen annunciaturus est populo & Gentibus.

Hæc loquente eo, & rationem reddente, Festus magnâ voce dixit, Insanis Paule, multæ te literæ ad insaniam convertunt.

Et Paulus, Non insanio, inquit, optime Feste, sed veritatis & sobrietatis verba loquor.

12 *Inter quæ*, ἐν οἷς. Vulg. *In quibus*. Erasmus, *Quarum rerum studio*, id est ἐφ' οἷς, vel ὧν χάριν. Vide suprà, 24.18. ¶ *Et mandato*, καὶ ἐπιτροπῆς. Id est, ut vernaculo sermone loquimur, *Charge & commission*. Hinc ἐπίτροπος Græcis qui Latinis *tutor* dicitur: & ἐπίτροποι provinciarum, id est, procuratores, præsidibus subjecti: ut qui Judæam Cæsaris nomine procurabant, Syriæ præsidi erant obnoxii, quamvìs eos lucas ἡγεμόνας appellet, nempe non ità subtiliter ista munera distinguens. Cicero pro Rosc. *Sua cuique procuratio & autoritas est restituta.* Vulg. & Erasmus, *Permissu*, quâ significatione non putarim illud vocabulum apud Græcos inveniri. Fefellit autem eos quòd ἐπιτρέπειν interdum etiam συγχωρεῖν declarat, id est *Concedere* ac *gratiam facere*, ut suprà hoc eodem capite versu 1.

13 *Circumfudit me suo fulgore*, περιλάμψαν με. Vulgata, *Circumfulsisse*, barbarè. Alibi utitur Paulus verbo περιαστράπτειν, quod est paulò expressius. Vide suprà, 9. 3.

17 *Ex hoc populo*, ἐκ τοῦ λαοῦ. Sic putavi exprimendum articulum. Sed & in duobus exemplaribus additur τῶν Ἰουδαίων, *Judæorum*, quod nostram interpretationem confirmat. ¶ *Ad quos*, εἰς οὓς. Sic constanter legimus in omnibus codicibus, cùm dicendum fuisse videatur εἰς ἃ. *ad quas*. Sed duplici ratione potest hoc excusari. Nam vel est syllepsis per genera ità videlicet ut relativum cùm ad utrumque superius referatur, cum digniore conjungatur; vel habita est potiùs ratio significationis quàm vocis, ut in illo Quintiliani, *Illud ingeniorum præcox genus non temerè unquam venit ad frugem: hi sunt qui parva faciunt.* Et in illo Euripidis, quod alibi etiam citavimus, Κατὰ τὸν Ἀχιλλεὺς πᾶν στράτευμ' ἑλληνικὸν, Πρὸς δίκον εὐθύνοντες ἐναλλίαν πλάτην. Sic & infrà, 28. 28. collectivum nomen enallagen generis excusat. Vulgata, *ad quas*.

18 Per

18 *Per fidem*, τῇ πίστει. Poteſt quidem hoc referri ad participium ἡγιασμένοις, quemadmodum retulit Eraſmus, ſed multò uberior erit ſententia ſi cum verbo λαβεῖν conjungas ſicut nos fecimus. Nam etiã in vetuſtis codicibus idcirco adhibetur diſtinctio poſt ἡγιασμένοις, quæ prætermiſſa videtur Eraſmum fefelliſſe.

19 *Rebellis*, ἀπειθής. Vulgò *incredulus*, ἄπιστος. Vide Luc. 1. 17. ¶ *Cœleſti illi apparitioni*, τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ. Nempe cùm Chriſtus in illa ſplendidiſſima luce illi appareret. Itaque nihil hoc adjuvat commentitiam illam Chriſti corporis præſentiam realem in terris. Vulgata, *viſioni*, id eſt ὁράματι. Hebr. חזון *Chazon*, quod contingit in mentis exceſſu & merè intellectualibus viſis: ὀπτασία verò, Hebræis מראה *mareah*, dicitur quâ externis ipſis oculis aliquid verè conſpicitur, quamvìs hoc diſcrimen ubiq; non obſervetur.

20 *Annunciavi*, ἀπαγγέλλων. Id eſt, ἀπήγγελλον vel ἀπήγγελλον, ut in nonnullis codicibus ſcriptum invenimus. Sed puto hanc germanam eſſe lectionem : ac iterum participium pro verbo poſitum eſſe Hebræorum more, ut diximus ſuprà, 24. 6. niſi malimus hoc referre ad verbum ἐγενόμην præcedentis verſiculi. ¶ *Convenientia reſipiſcentiæ*, ἄξια τῆς μετανοίας. Vide Matth. 3. 9.

21 *Manibus* ſuis *interficere*, διαχειρίσασθαι. Id eſt διὰ χειρῶν ἑαυτῶν ἀναιρεῖν, ut loquitur Petrus Act. 2. 23. nec fuit hoc prætermittendum ab interpretibus, ità ſignificante Paulo non jure ſed vi ſecum actum eſſe, & quidem in loco ſancto, unde ſatìs intelligatur quales ſint ipſius accuſatores.

22 *Tum parvis tum magnis*, μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ. Id eſt quibuſvis, & nullo, quoad ejus fieri potuit, prætermiſſo: pro quo dicunt Hebræi proverbiali quâdam figurâ, מן קטן ועד גדול *min katon vebad gadol*, ut 1. Sam. 30. 19.

23 Nempe *Chriſtum fuiſſe paſſurum*, εἰ παθητὸς ὁ Χριστός. Vulg. *Si paſſibilis Chriſtus*. Eraſmus, *An paſſurus fuerit Chriſtus. Sic enim*, inquit, *diſputabat ex Prophetis, ut oſtenderet illorum vaticinia in Chriſtum competere*. At ego malo iſta ſic accipere, ut contineant explicationem eorum quæ dixit, Prophetas futura prædixiſſe: id eſt ità ut εἰ non pro *an*, ſed pro ὅτι, & quidem ἰδιωτικῶς ponatur, nimirum ad explicandum per ſpecies quod in genere tantùm propoſuerat. Ideo addidi particulam NEMPE. Conjunctionem autem εἰ pro ὅτι uſurpari apud idoneos etiam ſcriptores doctiſſimus Budæus in Commentariis obſervavit : & particulam כי *chi* etiam ἰδιωτικῶς uſurpatam, comperio à Græcis interpretibus interdum per ἐὰν converti, ut Job 22. 3. Poſtremò quòd Vetus interpres παθητὸν convertit *Paſſibilem*, non videtur convenire. Quamvìs enim παθητὸς propriè declaret eum qui patibili ſit naturâ, tamen ſententia ipſa poſtulat ut accipiatur pro eo qui non modò pati potuerit, ſed etiam paſſurus fuerit, atque adeò pœnis ac ſuppliciis perferendis deſtinatus: id eſt, ut non ſit δυνάμεως duntaxat ſed etiam ἐνεργείας σημαντικόν. Neque enim ambigebant Judæi quin Meſſias eſſet verus homo futurus: adeò quidem ut pauci ſibi perſuaderent Deum fore (quod etiamnum hodie illis videtur incredibile) ſed Meſſiam animo conceperant qualem hodie quoque imaginantur, id eſt cujus regnum eſſet ex hoc mundo. Dicit contrà Paulus, prædictum eſſe à Prophetis Meſſiam fore παθητὸν, id eſt ferendis noſtris calamitatibus ex peccatorum noſtrorum pœnis deſtinatum, qui tamen in æternam gloriam primus eſſet reſurrecturus quam poſtea cum ſuis communicaret. ¶ *Ex reſurrectione mortuorum*, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Id eſt, ex iis qui à mortis ſomno ſunt excitati : μετωνυμικῶς, ut cùm *circumciſionis* appellatione circumciſi Judæi intelliguntur. ¶ *Lucem*, φῶς. Id eſt claram & illuſtrem de vita & felicitate perenni doctrinam. Opponitur enim tenebris, quæ partim mortem, partim etiam calamitatem tranſlatitiè ſignificant non modò apud Hebræos, ſed etiam apud Græcos & Latinos.

25 *Vera ac ſanæ mentis*, ἀληθείας καὶ σωφροσύνης. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Veritatis ac ſobrietatis*. Σωφροσύνη verò hoc loco, Mentis (ut ità dicam) ſanitatem declarat, & τῇ μανίᾳ (id eſt *furori* ac *inſaniæ*) opponitur. ſicut apud Xenophontem, τί δίκαιον, τί ἄδικον, τί σωφροσύνη, τί μανία. Sic etiam ὁ σωφρονῶν opponitur τῷ δαιμονιζομένῳ. Marc. 5. 15. & Luc. 8. 35. ¶ *Eloquor*, ἀποφθέγγομαι. Vulg. *Loquor*. Vide ſuprà 2. 4.

26 Ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεύς, πρὸς ὃν καὶ παῤῥησιαζόμενος λαλῶ· λανθάνειν γὰρ αὐτόν τι τούτων οὐ πείθομαι οὐδέν. οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο.

27 Πιστεύεις βασιλεῦ Ἀγρίππα τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις.

28 Ὁ δὲ Ἀγρίππας πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι.

29 Ὁ δὲ Παῦλος εἶπεν, Εὐξαίμην ἂν τῷ Θεῷ καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ οὐ μόνον σε, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον, γενέσθαι τοιούτους ὁποῖος κἀγώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων.

30 Καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγεμὼν, ἥτε Βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς.

31 Καὶ ἀναχωρήσαντες ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος.

32 Ἀγρίππας δὲ τῷ Φήστῳ ἔφη, Ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος οὗτος, εἰ μὴ ἐπεκέκλητο Καίσαρα.

Scit enim iſta rex, apud quem etiam liberè loquor: nam eum latere quicquam horum mihi non perſuadeo. neque enim id in angulo geſtum eſt.

Credis rex Agrippa Prophetis? ſcio te credere.

Agrippa verò dixit Paulo, Propemodum perſuades mihi ut fiam Chriſtianus.

Paulus autem dixit, Optarim à Deo, ut & propemodum & admodum non tu modò, ſed omnes etiam qui me audiunt hodie facti eſſetis tales qualis ego ſum, exceptis iſtis vinculis.

Et cùm hæc dixiſſet, ſurrexit rex ac præſes, & Bernice, & qui conſederant cum eis.

Et cùm ſeceſſiſſent loquebantur alii ad alios, dicentes, Certè nihil morte aut vinculis dignum facit homo iſte.

Agrippa verò Feſto dixit, Dimitti poterat homo iſte, niſi appellaſſet Cæſarem.

Scit enim de his rex, ad quem & conſtanter loquor: latere enim eum nihil horum arbitror. neque enim in angulo quicquam horum geſtum eſt.

Credis rex Agrippa Prophetis? ſcio quia credis.

Agrippa autem ad Paulum, In modico ſuades me Chriſtianum fieri.

Et Paulus, Opto apud Deum & in modico & in magno, non tantùm te, ſed etiam omnes qui audiunt hodie, fieri tales qualis & ego ſum, exceptis vinculis his.

Et exſurrexit rex, & præſes, & Bernice, & qui aſſidebant eis.

Et cùm ſeceſſiſſent, loquebantur adinvicem, dicentes, Quia nihil morte aut vinculis dignum quid facit homo iſte.

Agrippa autem Feſto dixit, Dimitti poterat homo hic ſi non appellaſſet Cæſarem.

27 Paulus veluti oblitus ſe captivum cauſam dicere, Apoſtolici muneris non potuit oblıviſci.
30 Paulus, ſolenniter abſolvitur, nec tamen dimittitur.

28 *Propemodum*, ἐν ὀλίγῳ. Hebraicè במעט *bimbat*, pro quo diſertiores Græci dicunt παρ' ὀλίγον, id eſt (ut ad verbum exprimimus in vernaculo ſermone) *à peu pres*, vel *peus'en faut*. Non deſunt tamen qui accipiant pro δι' ὀλίγου, & ſubaudiant vel χρόνου, ut ſignificet, *brevi temporis ſpatio*: vel λόγου, id eſt *brevi ſermone*, ſive *paucis verbis*. Eraſmus verò ſubaudire videtur μέρους, cùm interpretatur, *Modica ex parte*. Mihi videtur ſimpliciſſima interpretatio quam ſum amplexus.

29 *Et propemodum & admodum*, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ. Heb. במעט ובמאוד *bimbat ubimeod* quod etiam interpretari poſſumus, *Et aliquatenus & valde*. id eſt, καὶ κατ' ὀλίγον καὶ κατὰ πολὺ, vel, ut elegantiùs Græci, καὶ σφόδρα μακρὸν καὶ παρὰ πολὺ, ut apud Lucianum in Hercule, σφόδρα πολὺ ἰσχυρότερος τοῦ Ἡρακλέους, *multò robuſtior Hercule*. Neque verò *Propemodum* & *Admodum* ſunt repugnantia, ſed diverſa duntaxat. Nam perinde hoc eſt acſi diceret Paulus, Propemodum (ut inquis) tibi perſuadeo ut fias Chriſtianus : utinam verò & ità ſit ut dicis, id eſt proximè abſis à Chriſtianiſmo: atq; adeò aliquid ampliùs, nempe ut prorſus id ſis quod ego ſum: neq; verò tibi duntaxat, ſed etiam vobis omnibus id exopto qui me hìc loquentem auditis. Alii aliter interpretantur. Vulg. perobſcurè, ut etiam Arabs, *Et in modico & in magno*. Eraſmus, *Non ſolùm modica ex parte, verumetiam ex magna*: quæ interpretatio à Græcis recedit. Græca ſcholia καὶ δι' ὀλίγων λόγων, καὶ διὰ πολλῶν, *& paucis verbis & multis*: quaſi ſe paratum diceret Paulus ad illos copioſiùs docendos, ut ſui ſimiles fiant. Ego eam interpretationem non potui non amplecti, quâ non video quid planiùs aut ſimpliciùs in hunc locum dici poſſit.

ΚΕΦ. κζ.

Ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, παρεδίδουν τόν τε Παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώτας ἑκατοντάρχῃ, ὀνόματι Ἰουλίῳ, σπείρης Σεβαστῆς.

2 Ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀδραμυττηνῷ, μέλλοντες πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους, ἀνήχθημεν, ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου Μακεδόνος Θεσσαλονικέως.

3 Τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς Σιδῶνα. φιλανθρώπως τε ὁ Ἰούλιος τῷ Παύλῳ χρησάμενος, ἐπέτρεψε πρὸς φίλους πορευθέντα ἐπιμελείας τυχεῖν.

CAP. XXVII.

Ut autem decretum fuit ut nos navigaremus in Italiam, tradiderunt tum Paulum tum quoſdam alios vinctos Centurioni, nomine Julio, cohortis Auguſtæ.

* Conſcenſo igitur navigio Adramytteno, navigaturi ſecundùm Aſiæ regiones, provecti ſumus, & nobiſcum erat Ariſtarchus Macedo Theſſalonicenſis.

Alterâ autem die devecti ſumus Sidonem. & Julius humaniter tractato Paulo, permiſit ut ad amicos profectus, ab illis refocillaretur.

CAP. XXVII.

Ut autem judicatum eſt navigare eum in Italiam, & tradi Paulum cum reliquis cuſtodiis Centurioni, nomine Julio, cohortis Auguſtæ.

Aſcendentes autem Adrumetinam, incipientes navigare circa Aſiæ loca, ſuſtulimus, perſeverante nobiſcum Ariſtarcho Macedone Theſſalonicenſi.

Sequenti autem die devenimus Sidonem. Humanè autem tractans Julius Paulum, permiſit ad amicos ire, & curam ſui agere.

1 Paulus inter vinctos quidem, & per medias mortes, ſed multis tamen ſplendidis teſtimoniis ornatus, Romam tandem velut ipſius Dei manu deducitur.
* 1. Cor. 11. 23.

1 *Ut autem*, &c. ὡς δὲ, &c. verbum ἐκρίθη quod vertimus *Decretum eſt*, non eſt privatæ deliberationis, ſed judiciariæ cognitionis hoc in loco, ſic decernente nimirum nunc quoque Feſto, ut etiam antea 25. verſu 12. Conſtructio autem hæc verbi κρίνειν cum ſecundo caſu, omnino ea eſt quâ in Gallico ſermone utimur, *apres qu'el fut decreté d'aller*, de qua vide ſup. 3. 12. Cæterùm mirè

variat hic locus quod ad voces attinet. Syrus enim interpres omnino sic Græcè legit, Καὶ προσέταξεν ὁ Φῆστος πεμφθῆναι τὸν Παῦλον ἐπὶ Καίσαρα εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ παρέδωκεν τὸν Παῦλον καὶ ἑτέρους δεσμώτας σὺν αὐτῷ ἑκατοντάρχῃ τινί, *Et præcepit Festus ut mitteretur Paulus ad Cæsarem in Italiam, tradiditque Paulum & alios vinctos cum eo Centurioni cuidam.* Vetus autem noster interpres totum hunc locum sic legit, Ὡς δὲ ἐκρίθη ἀποπλεῖν αὐτὸν εἰς Ἰταλίαν καὶ παραδοῦναι τὸν Παῦλον σὺν τοῖς λοιποῖς δεσμώταις (Nam sic quoque δεσμώτας infra vers. 42. *Custodias* interpretatur) ἑκατοντάρχῃ Ἰουλίῳ, ἀρξάμενος Σεβαστῆς σπείρης πλοίῳ, &c. id est, *Postquam autem decretum fuit, ut ipse navigaret in Italiam, & traderetur Paulus cum reliquis vinctis Centurioni cohortis Augustæ: conscensâ navi,* &c. Sed idem mox videtur pro ἀνήχθημεν legisse ἄραντες, ut infra versu 4. pro *solvimus*, & pro ὄντος, προσκαρτεροῦντος, *perseverante*, & in versiculo proximo Syrus interpres multa aliter legit quàm habeant Græca exemplaria, eodem tamen ubique manente sensu.

2 *Adramytteno*, Ἀδραμυττηνῷ. Quia non uno modo scribitur hujus civitatis nomen, variant etiam codices in hoc epitheto scribendo. Nam (ut disertè annotat Stephanus) tot modis scribi potest, Ἀδραμύτιον, Ἀδραμύττειον, Ἀτραμύττειον, Ἀτραμύτιον. Est autem hæc civitas celebris Mysiæ, penè è regione Mitylenes, unde sinus ipse Adramyttenus dicitur. Non desunt tamen qui ab Adrumeto obscuro Africæ oppido derivent, quod Stephanus Ἀδρύμητα vocat, Strabo *Adrumam*: unde factum ut in Vetere versione *Adrumetinam navem* legamus contra omnium Græcorum codicum fidem. Sed perlepidus est hoc loco Carrensis, ut observat Erasmus, qui Adrumetinam dici putat, quasi quæ Romam eat. ¶ *Secundùm Asiæ regiones*, τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους. Vulg. & Erasmus, *Juxta Asiæ loca*. Sed illud (ni fallor) magis propriè dicitur. Asiam autem intelligit propriè sic dictam, ipsi Mysiæ confinem: quod tamen iter non tenuerunt, sed tenere instituerant. Nam etiam, ut post Vallam perurudité observat Grammaticorum longè doctissimus Linacer, participia in *rus*, quæ Græcæ periphrasi verbi μέλλω respondent, non semper rem futuram significant, sed in participialia Nomina interdum transeunt, nec tempus innuunt, sed qualitatem & animi voluntatem.

4 Κἀκεῖθεν ἀναχθέντες ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον, διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους.
5 Τό, τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύσαντες, κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας.
6 Κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό.
7 Ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν Κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην.
8 Μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτήν, ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία.
9 Ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοός, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ Παῦλος,
10 Λέγων αὐτοῖς, Ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας οὐ μόνον τοῦ φόρτου καὶ τοῦ πλοίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν.
11 Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις.
12 Ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, οἱ πλείους ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι κἀκεῖθεν, εἴ πως δύναιντο καταντήσαντες εἰς Φοίνικα παραχειμάσαι, λιμένα τῆς Κρήτης βλέποντα κατὰ Λίβα καὶ Χῶρον.
13 Ὑποπνεύσαντος δὲ νότου, δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην.

Illinc verò provecti sublegimus Cyprum, quòd venti essent adversi.
Et pelagus quod est secundùm Ciliciam & Pamphyliam emensi, devenimus Myra *urbem* Lyciæ.
Et illic nactus Centurio navem Alexandrinam navigantem in Italiam, imposuit nos in eam.
Cùmque non paucis diebus tardè navigaremus, víxque pervenissemus secundùm Gnidum, non permittente nobis vento, sublegimus Cretam secundùm Salmonen:
Et illam vix præterlegentes, pervenimus in locum quendam quem vocant Pulchros portus, cui propinqua erat civitas Lasæa.
Non parvo autem tempore peracto, & cùm jam esset periculosa navigatio, quòd jam etiam jejunium præteriisset, admonebat *eos* Paulus,
Dicens eis, Viri, video cum injuria multóque damno non solùm oneris & navis, sed etiam capitum nostrorum, futuram navigationem.
Centurio verò gubernatori & nauclero potiùs assentiebatur quàm iis quæ à Paulo dicebantur.
Et cùm appositus portus non esset ad hybernandum, plerique consulti decreverunt solvere etiam illinc, *experturi* siquo modo possent ad Phœnica devenire & illic hybernare: qui portus est Cretæ, respiciens ad Africum & Chorum.
Cùm autem aspirasset Notus, visi sibi *sui* propositi facti compotes, cùm solvissent propiùs præterlegebant Cretam.

Et indè cùm sustulissemus, subnavigavimus Cyprum: propterea quòd essent venti contrarii.
Et pelagus Ciliciæ & Pamphyliæ navigantes, venimus Lystram, quæ est Lyciæ.
Et ibi inveniens Centurio navem Alexandrinam navigantem in Italiam, transposuit nos in eam.
Et cùm multis diebus tardè navigaremus, & vix devenissemus contra Gnidum, prohibente nos vento, adnavigavimus Cretæ juxta Salmonen:
Et vix juxtà navigantes venimus in locum quendam qui vocatur Boniportus, cui juxta erat civitas Thalassa.
Multo autem tempore peracto, & cùm jam non esset tuta navigatio, eo quòd & jejunium jam præteriisset, consolabatur Paulus,
Dicens eis, Viri, video quoniam cum injuriis & multo damno non solùm oneris & navis, sed etiam animarum nostrarum, incipit esse navigatio.
Centurio autem gubernatori & nauclero magìs credebat quàm his quæ à Paulo dicebantur.
Et cùm aptus portus non esset ad hyemandum, plurimi statuerunt consilium, navigare indè, si quo modo possent devenientes Phœnicen, hyemare, portum Cretæ respicientem ad Africum & ad Chorum.
Aspirante autem Austro, æstimantes propositum se tenere, cùm sustulissent de Asson legebant Cretam.

9 Providentia, etiam cùm accessit extraordinaria eventûs patefactio, causas medias non tollit, sed ordinat potiùs ac disponit rectum illarum usum.
11 Homines suæ potiùs prudentiæ quàm Deo per os servorum suorum loquenti obtemperantes, ultro sese mutuò in infinita pericula conjiciunt.

4 *Sublegimus Cyprum*, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον. Vetus interpres, *Subnavigavimus Cyprum*. Erasmus *Subnavigavimus juxta Cyprum*. Neuter certè videtur sententiam expressisse: quæ ut à nobis explicetur, sciendum est, qui Sidone Asiam versùs pergunt cursum in Occidentem dirigere, ità tamen ut Septentrionem versùs contendant: qui verò Sidone in Ciliciam, rectà Septentrionem versùs pergere: qui ex Cilicia in Lyciam ac Cariam, rectà ab Oriente in Occidentem ferri. Est autem inter has regiones quasi intercepta Cyprus, quam qui Sidone in Asiam atque adeò in Lyciam navigant, à dextra Occidentem: qui à Cilicia in Lyciam & Asiam, à sinistra Meridiem versùs relinquunt, ut ex hoc diagrammate apparet.

Sit igitur A Sidon, indè volens proficisci navis ad B quæ est Lyciæ urbs Myra, quia ventum habet adversum, sublegit C insulam Cyprum, ità ut obliquo cursu & objectu insulæ tuta, in D Ciliciam perveniat: quod Lucas significavit verbo ὑπεπλεύσαμεν. Indè littora Ciliciæ & Pamphyliæ legens à D in B tandem pervenit. Ità fit ut pro uno trianguli latere adverso A B, altera duo transversa, nempe A D & D B emetiatur, ut ventus non proram, sed latus navis duntaxat feriat: sic tamen ut hoc etiam modo non possit non esse tarda navigatio, quod postea significat Lucas. Nam qui ex Lycia in Cariam, & indè in Cretam navigat, adverso vento (partim videlicet ex Septentrione, partim ex Occidente) dextrum navis latus feriente, necesse est ut vehementer luctetur, aut Meridiem & Orientem versùs rejiciatur, quod etiam accidisset proculdubio Paulo, nisi coortus Euroaquilo Meridiem quidem versùs navem rejecisset, sed ità ut in Occidentem deflecteret.

5 *Quod est secundùm Ciliciam*, τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν, id est *quod Ciliciam alluit*. Erasmus, *Quod est contra Ciliciam*. ¶ *Myra*, εἰς Μύρα. Myra numerat Strabo inter præcipuas Lyciæ urbes. Qui Smyrnam legunt, planè sunt istarum rerum imperiti. Est enim Smyrna longè diverso tractu, nempe in Ionia supra Ephesum in Ægeum pelagus obversa. Paulus verò nondum erat Gnidum prætervectus, ut apparet ex iis quæ subjiciuntur. Sed longè omnium ineptissimi sunt qui Lystram legunt Lycaoniæ urbem tam procul mari in continente sitam.

7 *Secundùm Salmonem*, κατὰ Σαλμώνην. Ptolemæus & Strabo in codicibus emendatis *Salmonium* vocant, Cretæ promontorium Orientale, Gnido & Rhodo obversum. Itaque coacti sunt isti ad sinistram deflectere, ut ab Orientali fronte Cretæ ad Australem oram deflecterent.

8 *Pulchros portus*, καλοὺς λιμένας. Stephanus καλὴν ἀκτὴν vocat. & hic locus adhuc hodie in Creta nomen retinet *Calos limenas*. sed civitatis Lasææ nulla usquam mentio apud Geographos, quos ego quidem legerim. Plinius inter Cretæ urbes quoque Lason numerat, sed mediterraneam. Ptolemæus etiam quandam Lisson vocat, sed parti Orientali proximam. Vulgata pro *Lasæa* habet *Thalassa*, quod corruptum esse admonet Hieronymus & *Lasæa* legendum. Sed quid si tam hoc quàm illud corruptum est? Nam apud Stephanum reperio Thalassam civitatem, sed non adscripto ipsius situ. Libentiùs igitur ego Ἀλαίας legerem, inter primarias maritimas Cretæ urbes à Plinio numeratam.

9 *Non parvo tempore*, ἱκανοῦ χρόνου. vel, *satis multo*. Vide Mar. 10.46. Paulum autem interea minimè otiosum fuisse, & hic quoque benignissimo Julio Centurione usum esse, apparet ex eo quod annotabo Tit. 1. 5. ¶ *Jejunium*, τὴν νηστείαν. Tempus designat Lucas ex more Judaici populi, ut doctissimus interpres in hunc locum rectè annotavit: cui etiam in eo assentior quòd de festo expiationis hæc intelligit, cujus fit mentio Levit. 23. 27. Incidit autem hoc festum in mensem Hebræorum septimum, qui

qui mensis respondet aliqua ex parte nostro Octobri. Instabat igitur November, ut meritò omnino censuerit Paulus potiùs eo loco hyemandum, quàm hybernam navigationem tentandam, ut quidem ferebatur navigandi ratio, quæ nunc ridicula haberetur. Vegetius libro De re militari 4. cap. 39. *Ex die III. Iduum Novembris usque in diem VI. Iduum Martii, maria clauduntur. Nam lux minima, nóxque prolixa, nubium densitas, aeris obscuritas, ventorum, imbrium vel nivium geminata sævitia non solùm classes à pelago, sed etiam commeantes à terrestri itinere deturbat.* Castellio *Tranquillitatem* (id est, ut ipse vult, *νηνεμίαν*) interpretatur. Sed præterquam quòd repugnant omnes codices, non convenit sententia, cùm *νηνεμία* propriè illud sit quod nautæ hodie vocant *bonasse*, nec multò minùs à nautis vitatur quàm Tempestas, neque certum habet tempus. Deinde quis locus *νηνεμίᾳ* quo tempore hæc inciderunt, ut ex 12. vers. apparet? Sed & additum *Judæorum* nomen apud Syrum & Arabem interpretes, nullum dubitationi locum relinquit.

10 *Capitum nostrorum*, τῶν ψυχῶν ἡμῶν. Vulg. & Erasmus, *Animarum nostrarum*: quem Hebraismum alicubi servavimus: hic autem putavimus posse nonnullis imperitis errorem objicere.

12 Experturi *si quomodo*, εἴπως. De hac ellipsi diximus Mar. 10.12. ¶ *Ad Phœnica*, Φοίνικα. Urbem ipsam Ptolemæus ità vocat, portum autem φοινικοῦντα, in Australi Cretæ littore. Addit autem ejus situm Lucas, non modò ut fidem faciat historiæ, sed etiam ut à Phœnice regione distinguat. Et quod addit de Africo & Choro, ostendit incurvum fuisse portum in lunæ speciem, ac proinde ventis non ità pervium. ¶ *Et Chorum*, καὶ κατὰ Χῶρον. Syrus hoc non legit. Arabs verò nè Lybis quidem meminit, fortasse quòd hæc ventorum nomina ipsi essent ignota.

13 *Cùm autem aspirasset Notus*, ὑποπνεύσαντος δὲ νότου. id est, cùm leniter cœpisset spirare, ità ut navis posset cursum tenere. Nam alioquin ex Oriente in Occidentem contendebat. Itaque cùm Notus partim puppim, partim sinistrum navis latus feriret, non sinebat eos à Cretæ littore discedere, ità ut aberrare non possent cùm præsertim lenis esset Auster, à quo in scopulos non impellerentur. ¶ *Cùm solvissent*, ἄραντες. Nota est significatio verbi αἴρειν cùm de navi ex statione seu portu discedente dicitur; quod Latini declarant *Solvendi* verbo, quoniam videlicet discedentes retinacula solvant, quæ nonnulli *oras* dici volunt. At putant nonnulli Græcè τὸ αἴρειν dici eos qui solvunt è portu, quòd malum seu vela attollant, quam sententiam secutus Arabs vertit ἄραντες, *Sustulerunt velum*, quod Homerus Iliad. α. hoc versu non tam describit quàm depingit, Οἱ δ' ἱστὸν στήσαντ' ἀνά θ' ἱστία λευκὰ πέτασσαν. [Sed fortasse rectiùs sentiunt, qui ad mutationem loci istud referunt, unde αἴρειν dicitur exercitus castra movens. Nec enim usque legere memini τὸ αἴρειν in ea significatione positum μεταβατικῶς: & siquid supplendum putatur, malim τὴν ναῦν supplere. Nec enim quisquis è portu solvit velum attollit: unde Gallis generalius est, *demarer* quàm *faire voile*.] Vulgata, *Cùm sustulissent de Asson*, ineptè prorsus & barbarè, ut mox ostendam. Syrus totum istud non habet ἄραντες ἆσσον, quòd fortasse neutrum intelligeret. ¶ *Propiùs præterlegebant Cretam*, ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην. Superiore versiculo Erasmus rectè Carrensem reprehendit, qui pudendo errore ex Choro, id est, vento qui flat ab Occasu solstitiali, insulam facit vel civitatem in Creta: sed haud scio an minùs pudendus sit eorum error qui hoc in loco ἆσσον, quod est adverbium, idem declarans atque *Propiùs* vel *Propinquiùs* fecerunt urbis nomen. Et operæpretium etiam est hoc loco intelligere quid de hac urbe quidam scripserint. Nam quia nulla in Creta hujus nominis civitas apud Geographos invenitur, confugiendum fuit ad conjecturas. *Assos*, inquiunt, *est Lyciæ civitas in promontorio sita*. Quorsum autem hoc? Nam (ut rectè doctissimus Vadianus annotavit) Cretæ insulæ littus legebant non Lyciæ, regionis Asiæ quam à tergo reliquerant. Sed fœdior etiam in eo est error quòd non animadvertunt locum hunc in Stephano esse depravatum, & pro Λυκίας legendum Μυσίας, idque ità esse, facilè potuerant ex Strabone colligere, unde totum illum locum Stephanus desumsit. Assus igitur Stephani ea ipsa est quam Hieronymus rectè collocat in Asia, & cujus mentio facta est suprà 20. 13. neque ad hunc locum magìs potest accommodari, quàm siquis Romam in littore Narbonensi quæreret. Mavult igitur Erasmus Lucam sentire de Aso oppidulo Cretæ, unde Jupiter *Asius* dicitur. Atqui Asum, quam eandem urbem Strabo (ni fallor) Prasum, & Stephanus Præsum vocat, Plinius disertè intra ipsam Cretam collocat; hìc autem necesse est ut de maritima civitate hoc accipiatur. Labitur etiam in eo Vetus interpres quod ἄραντες Ἆσσον vertit, *Cùm sustulissent de Asson*. Nam (ut omittam omnino dicendum fuisse ἄραντες ἀπὸ τῆς Ἄσσου) quìnam poterant Asso solvere qui erant in Pulchro portu? Quid ergó? Certè vel ipsa constructio docere potuit ἆσσον non esse urbis nomen. Nam dicendum fuerat ἄραντες ἐπὶ vel εἰς τὴν Ἆσσον, ut suprà 20. 13. neque ullâ ratione potuit omitti præpositio. Deinde potiùs dixisset Lucas γενόμενοι κατὰ τὴν Ἆσσον, ut suprà, vers. 7. vel, καταντήσαντες εἰς Ἆσσον. Nam quòd Castellio ἄραντες vertit *Prætervecti*, hoc quidem ille pro suo more fecit, ut non sese verbis, sed verba potiùs suo sensui accommodaret. Poscit autem constructio ut ἆσσον pro ἐγγύτερον, id est, ut Gallicè dicas, *au plus pres qu'ils pouvoyent*, accipiatur, quo adverbio utitur non tantùm Homerus, nè quis fortè poeticam esse hanc vocem excipiat, sed etiam passim Herodotus, nempe ut in populari sermone usitato, quem in primis apparet secutos fuisse Evangelistas. Sed & ipsa ratio quam adfert Lucas, id videtur flagitare. Cur enim isti Australem oram Cretæ ab Oriente Occidentem versùs legentes, sperant se propositi compotes aspirante Noto futuros? quia nimirum Notus efficiebat ut ipsam Cretæ oram quasi raderent, ut nullum periculum esse videretur nè in altum provecti, cursum tenere non possent. Ideo Lucas non contentus dixisse navim παραλέξασθαι τὴν Κρήτην, id est, *secundùm littora Cretæ navigasse*, addidit etiam ἆσσον, id est, *propiùs*: ut significaret ipsam penè à Cretæ littoribus non discessisse, Austro videlicet ad oram Cretæ navim impellente.

14 Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικός, ὁ καλούμενος Εὐροκλύδων.
15 Συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ, ἐπιδόντες ἐφερόμεθα.
16 Νησίον δέ τι ὑποδραμόντες, καλούμενον Κλαύδην, μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης.
17 Ἣν ἄραντες, βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον· φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο.
18 Σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν, τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο.
19 Καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐῤῥίψαμεν.
20 Μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σώζεσθαι ἡμᾶς.
21 Πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε σταθεὶς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν, Ἔδει μὲν, ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι, μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν.
22 Καὶ τανῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν· ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν τοῦ πλοίου.
23 Παρέστη γάρ μοι τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ, οὗ εἰμι, ᾧ καὶ λατρεύω,
24 Λέγων, Μὴ φοβοῦ Παῦλε, Καίσαρί σε δεῖ παραστῆναι· καὶ ἰδοὺ, κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ.
25 Διὸ εὐθυμεῖτε ἄνδρες· πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι.
26 Εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν.

Verùm haud multò pòst impegit in eam ventus turbulentus, qui vocatur Euroclydon.
Cúmque abreptum esset navigium, nec posset obniti vento, dato *ventis navigio* ferebamur.
Et cùm infra parvam quandam insulam, quæ Clauda vocatur, cursu delati essemus, vix valuimus scaphæ compotes fieri.
Quâ subductâ, adjumentis utebantur, succinctâ navi: metuentésque nè in Syrtin exciderent, demissis velis, ità ferebantur.
Cùm autem vehementi tempestate jactaremur, sequente *die* jacturam fecerunt:
Ac tertio die ipsi nostris manibus armamenta navis abjecimus.
Cùm autem neque sol neque sidera apparerent ad complures dies, & tempestas non parva incumberet, ablata in posterum spes omnis erat salutis nostræ.
Et cùm multa jam fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, mihi ab initio obediendo non provehi à Creta, & vitare injuriam hanc & damnum.
Sed nunc adhortor vos ut bono animo sitis: amissio enim nulla erit cujusquã ex vobis, sed tantùm navis.
Adstitit enim mihi hâc nocte Angelus Dei, cujus sum ego, & quem etiam colo,
Dicens, nè metue Paule, oportet te Cæsari sisti: & ecce, gratificatus est tibi Deus omnes qui tecum navigant.
Propterea bono animo estote viri: credo enim Deo, ità fore quemadmodum locutus est mihi.
In insulam autem quandam excidere nos oportet.

Non post multum autem misit se contra ipsam ventus typhonicus qui vocatur Euroaquilo.
Cúmque arrepta esset navis, & non posset conari in ventum, datâ nave flatibus, ferebamur.
In insulam autem quandam decurrentes, quæ vocatur Clauda, potuimus vix obtinere scapham.
Quâ sublatâ, adjutoriis utebantur, accingentes navem: & timentes ne in Syrtin inciderent, summisso vase sic ferebantur.
Validè autem nobis tempestate jactatis, sequenti die jactum fecerunt:
Et tertiâ die suis manibus armamenta navis projecerunt.
Neque autem sole, neque sideribus apparentibus per plures dies, & tempestate non exiguâ imminente, jam ablata erat spes omnis salutis nostræ.
Et cùm multa jejunatio fuisset, tunc stans Paulus in medio eorum dixit, Oportebat quidem, ô viri, audito me, non tollere à Creta, lucrique facere injuriam hanc & jacturam.
Et nunc suadeo vobis bono animo esse: amissio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquam navis.
Astitit enim mihi hâc nocte Angelus Dei cujus sum ego, & cui deservio,
Dicens, Ne timeas Paule, Cæsari te oportet assistere: & ecce, donavit tibi Deus omnes qui navigant tecum.
Propter quod bono animo estote viri: credo enim Deo quia sic erit quemadmodum dictum est mihi.
In insulam autem quandam oportet nos devenire.

18 Exitus tandem ostendit, nullos sibi pejùs consulere, quàm qui soli humanæ prudentiæ sese regendos tradunt.

21 Deus parcit etiam impiis ad tempus, propter electos suos.

25 Promissio fit per fidem efficax.

14 *In eam*, κατ' αὐτῆς. In eam videlicet Cretam, à cujus littoribus propterea abrepta fuit navis. Syrus vertit עלין *balain*, id est, *contra nos*, servatâ quidem sententiâ, sed ambiguè expressâ. Potuit enim ventus navem ferire, nec tamen navim à Creta abripere, sed potiùs in Cretam impellere. ¶ *Turbulentus*, τυφωνικός. Vel tempestuosus, ac Typhonis quodammodo æmulus. Quid sit autem Typhon, copiosè docent autor libri de Mundo, & Plinius lib. 20. cap. 48. Sed hoc quidem fieri potuisse

miror ut quidam de Typhone hìc agi putarint, cùm Typhon non inter ventos, sed inter repentinos flatus numeretur: Lucas autem non meminerit flatûs Typhonis, sed venti procellosi, cujus etiam edit nomen εὐροκλύδωνα: quod ipsum vel ex eo colligi poterat, quòd Lucas non repentinum quendam turbinem, sed diuturnam tempestatem fuisse dicat, quæ non possunt Typhoni convenire. ¶ *Euroclydon*, Εὐροκλύδων. Vetus interpres, *Euroaquilo*: sive quod legerit εὐροακύλων, (sic enim etiam Aquilam vocat Lucas Ἀκύλαν) sive quòd Euroaquilonem hunc esse, id est, ventum ab ortu solstitiali æstivo flantem, indè judicarit, quòd ex Cretico littore partim Meridiem partim Occidentem versùs impulsa sit navis, Melitam videlicet, quæ inter Africam & Siciliam sita est: cùm præsertim timuisse dicantur nè in Syrtin Meridiem versùs impellerentur. Itaque mihi non potest hæc conjectura displicere, cùm Eurum etiam Riphæum vocet Virgilius, & hybernis tempestatibus optimè conveniat hic ventus. Servavi tamen id vocabulum, quod in omnibus Græcis exemplaribus inveni: ex quo intelligitur ventum hunc Orientalem fuisse, & quidem valde procellosum. Nam Græci fluctuationem κλύδωνα vocant. Is est ergò quem Hebræi רוח קדם *ruach kedem*, Latini poetæ *aquosum, nubiferum, nigrum, sævum, tonantem* vocant. Horatius, *Niger rudentes Eurus inverso mari Fractósque remos differat*. Idem, —— *ut neque largis Aquosus Eurus arva radat imbribus*. Et Silius, —— *ubi nubifer Eurus Naufragium spargens operit freta*. Itaque navem, quamvìs Occidentem versùs, id est, in Italiam, Eurus eam impelleret, tamen mirum non est in tanta tempestate cursum rectum tenere non potuisse, sed modò huc modò illuc arbitrio fluctuum fuisse impulsam. Quòd si etiam fuit hic ventus Euroaquilo, ab Italia certè arcebat: ac mirum est non fuisse navim Africæ littoribus impactam. Syrus nomina Græca eadem retinuit. Arabs Euroclydonem, sibi nimirum ignotam vocem, expunxit.

15 *Obniti*, ἀντοφθαλμεῖν. id est, obversâ prorâ luctari, quod pulchrè describit Clemens in pædagogo his verbis, Κυβερνήτης οὐκ αἰεὶ τοῖς ἀνέμοις ὑπείκει, ἀντιπρῷρος δ' ἔσθ' ὅτε ὅλαις ἀνθίσταται καταιγίσιν. Hoc ergò posterius est quod Lucas declarat verbo ἀντοφθαλμεῖν, quasi dicas, Adverso vultu ac oppositâ fronte intueri. Sed elegantis metaphoræ origo indè est, quòd pars quædam proræ ὀφθαλμὸς dicitur, ut his verbis testatur Pollux lib. 1. cap. 9. τὸ δὲ ὑπὸ τὸ προέχον ἀκροστόλιον, Πτυχὶς ὀνομάζεται καὶ Ὀφθαλμὸς, ὅπου καὶ τὔνομα τῆς νεὼς ἐπιγράφουσι. id est, *pars acrostolii prominens, Ptechis & Oculus vocatur, ubi etiam navis nomen inscribitur*.

16 *Et cùm infrà cursu delati essemus*, ὑποδραμόντες δέ. Vulgata, *In insulam decurrentes*. Atqui significat Paulus navim fuisse infra illam parvam insulam vi tempestatis abreptam, relicto videlicet ad dextram & à tergo Phœnicis portu. Nam Clauda magìs exposita est ad Occidentale littus Cretæ quàm Phœnix, & quidem Meridiem versùs, ità ut in Syrtin rectâ ferri viderentur. Hanc autem insulam annotat doctissimus Vadianus à Mela & Plinio Gaudon, à Ptolemæo Claudon dici. Annotant etiam alii quædam exemplaria legere Καύδην *Caudam*, & Suidas videtur Καυδῷ dicere: adeò corrupta sunt hæc nomina urbium & locorum, partim vulgi inconstantiâ, partim scriptorum negligentiâ, ac in primis quidem librariorum imperitiâ.

17 *Succinctâ navi*, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον. id est, funibus utrinque sub fundum navis adductis, & ità utraque navis latera adstringentibus, quod mihi videtur Aratus significasse verbo περιστέλλειν istis versiculis, πολλάκι γάρ καί τις τε γαληναίῃ ὑπὸ νυκτὶ Νῆα περιστέλλει πεφοβημένος ἤρι θαλάσσης. Scapham autem nautæ intra navim receperunt, nè videlicet ipsi navi allideretur. ¶ *Exciderent*, ἐκπέσωσι. nempe ex nave quasi præcipitati, vi tempestatis eos evomente: ut vehementius quiddam τῷ ἐκπεσεῖν quàm τῷ ἐμπεσεῖν significetur, ut mox 26. & 29. ¶ *Demissis velis*, χαλάσαντες τὸ σκεῦος. Σκεῦος appellat vela cum rudentibus & antennis, quæ etiam omnia Galli hodie vocant in mari mediterraneo, *La sartie*: Latini verò haud scio an uno nomine possint declarare. Ideo *vela* sumus interpretati. Vulgata, *Summisso vase*. Erasmus, *Demisso vase*. Castellio etiam ineptiùs, *Demissâ scaphâ*. Sed & noster Lucas supr. 10. 11. σκεύους nomen tribuit τῇ ὀθόνῃ. Hoc Gallicè dicitur *caler le voile*.

20 *Incumberet*, ἐπικειμένου. id est, nos cœlitus urgeret, quasi capitibus nostris incumbens. Malè igitur Vulgata vertit, *Immineret*.

21 *Et vitare*, κερδῆσαί τε. Vulgata, *Lucríque facere*, non inepté. nam qui damnum vitat, sanè aliquod lucrum facit. sed illud tamen planius est. Erasmus, *Nec accersere*. Putat enim κερδαίνειν id significare hoc loco, & repetit negantem particulam μή: cui non possum assentiri, nisi quis istud exemplo simili confirmet.

22 *Cujusquam*, ψυχῆς. Vulgata, *animæ*, servato Hebraismo. Vide Mar. 3. 4.

---

27 Ad promissam & certam salutem, per medias tamen tempestates, atque adeò per ipsas mortes pervenitur.
30 Nullum est tam turpe factum ad quod diffidentia & mala conscientia homines non impellant.
31 Etsi promissionum Dei exitus à causis mediis simpliciter non pendet, tamen Dei beneficentiâ indignos se reddunt qui oblata media vel temerè vel diffidentiâ non amplectuntur.
33 Trepidante mundo, soli fideles non modò quieti manent, sed alios etiam suo exemplo confirmant.

27 Ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν.
28 Καὶ βολίσαντες εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι· βραχὺ δὲ διαστήσαντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς δεκαπέντε.
29 Φοβούμενοί τε μήπως εἰς τραχεῖς τόπους ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας τέσσαρας, ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι.
30 Τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προφάσει ὡς ἐκ πρώρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν,
31 Εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῃ καὶ τοῖς στρατιώταις, Ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε.
32 Τότε οἱ στρατιῶται ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῆς σκάφης, καὶ εἴασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν.
33 Ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, παρεκάλει ὁ Παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τροφῆς, λέγων, Τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέραν προσδοκῶντες, ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν προσλαβόμενοι.
34 Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλαβεῖν τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει· οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται.
35 Εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησε τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων· καὶ κλάσας, ἤρξατο ἐσθίειν.
36 Εὔθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες, καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς.

Cæterùm cùm quartadecima nox advenisset, & jactaremur in Adria, nautæ circa medium noctis suspicati sunt appropinquare sibi aliquam regionem.
Et demissâ bolide invenerunt passus viginti: & paululùm indè progressi, rursum demissâ bolide invenerunt passus quindecim.
Et metuentes nequo modo in aspera loca exciderent, jactis è puppi anchoris quatuor, optabant diem oriri.
Cùm verò nautæ studerent fugere è navi, & demisissent scapham in mare, sub prætextu velut è prora anchoras extensuri,
Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi isti in navi manserint, vos servari non potestis.
Tunc absciderunt milites funes scaphæ, & siverunt eam excidere.
Interim autem dum oriretur dies, hortabatur Paulus omnes ut caperent cibum, dicens, Dies hic est decimusquartus ex quo exspectantes, jejuni permanetis, nullo cibo sumto.
Ideo vos hortor ut sumatis cibum: hoc enim ad salutem vestram spectat. nullius enim vestrûm capillus ex capite cadet.
Et cùm hæc dixisset, & accepisset panem, gratias egit Deo in conspectu omnium: & cùm fregisset, cœpit edere.
Omnes verò cùm jam animum recepissent, sumserunt & ipsi cibum.

Sed postquam quartadecima nox supervenit, navigantibus nobis in Adria, circa mediam noctem suspicabantur nautæ apparere sibi aliquam regionem.
Qui & summittentes bolidem invenerunt passus viginti: & pusillùm indè separati, invenerunt passus quindecim.
Timentes autem nè in aspera loca incideremus, de puppi mittentes anchoras quatuor, optabant diem fieri.
Nautis verò quærentibus fugere de navi, cùm misissent scapham in mare, sub obtentu quasi inciperent à prora anchoras extendere,
Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi hi in navi manserint, vos salvi fieri non potestis.
Tunc absciderunt milites funes scaphæ, & passi sunt eam excidere.
Et cùm lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes sumere cibum, dicens, Quartadecimâ die hodie exspectantes, jejuni permanetis, nihil accipientes:
Propter quod rogo vos accipere cibum pro salute vestra: quia nullius vestrûm capillus de capite peribit.
Et cùm hæc dixisset, sumens panem gratias egit Deo in conspectu omnium: & cùm fregisset, cœpit manducare.
Animæquiores autem facti omnes, & ipsi sumserunt cibum.

---

27 *Jactaremur*, διαφερομένων. id est, huc illuc ferremur. quomodo etiam *Differri* Latinè dicitur: quod tamen ut insolentius refugi. ¶ *In Adria*, ἐν τῷ Ἀδρίᾳ. sub. πελάγει, vel κόλπῳ: Latini Adriaticum aut Adrianum mare vel sinum vocant: Adriam etiam poetæ, Græcorum more. Cæterùm quia nonnullos fefellit hoc nomen, adeò quidem ut (quemadmodum infrà dicemus cap. 28. 1.) ista de interiore sinu Adriatico explicarint, qui & Superum mare dicitur, adscribendam putavi hujus descriptionem ex Strabonis libro septimo, quæ maximè visa est huc pertinere. Sic igitur Strabo de Ceraunijs Epiri montibus differens, quos Acroceraunios vocat Ptolemæus, *Hoc*, inquit, *principium est oris Ionici sinûs & Adriatici*. τὸ μὲν οὖν στόμα κοινὸν ἀμφοῖν ἐστι· διαφέρει δὲ ὁ Ἰόνιος, διότι τοῦ πρώτου μέρους τῆς θαλάττης ταύτης ὄνομά ἐστιν· ὁ δ' Ἀδρίας, τῆς ἐντὸς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ καὶ τῆς συμπάσης. Ex his autem Strabonis verbis apparet *Adriaticum sinum* propriè dici mare quòd à Ceraunijs montibus intus Venetias usque penetrat: quod autem Epirum & subjectas partes alluit, *Ionium* quidem propriè vocari: sed jam tum tamen Strabonis ætate (qui in Tiberii Cæsaris tempora incidit) totum illum maris tractum *Adriaticum* dici consuevisse. Straboni assentitur Ptolemæus, qui Antonini temporibus dicitur vixisse, ut qui Orientale Siciliæ littus Adriatico pelago (id est hoc ipso quo jactabatur Paulus, cùm in Melitam ejectus est) allui scribat, γεωγραφικῆς ὑφηγήσεως libro tertio. ¶ *Appropinquare sibi*, προσάγειν αὐτοῖς. Vulgata & Erasmus, *Apparere sibi*: sensu quidem rectè expresso, sed ità ut elegans istud dicendi genus non percipiatur. Nam quia navigantibus littora moveri videntur, idcirco maluit Lucas dicere προσάγειν αὐτοῖς τινὰ χώραν, *accedere ad se regionem aliquam*, quàm προσάγειν αὐτοὺς τινὶ χώρᾳ, *se ad regionem aliquam accedere*. Sic Virgilius lib. Æneid. 3. *Provehimur portu, terræque, urbésque recedunt*.

28 *Demissâ bolide*, βολίσαντες. *Bolida* Græci vocant nauticum

perpendiculum quo altitudinem maris explorant, nè vadis illidantur. Herodotus καταπειρατηρίαν vocat. Nostri nautæ *Plumbum* appellant, & pro βολίζειν dicunt *Sonder*, id est, fundum explorare. Latini (quod sciam) altero vocabulo non explicant. ¶ *Passus*, ὀργυιάς. Sic rectè Vetus interpres. Nam *passus* Latinis, à pandendo, dicitur mensura quàm Græci ὀργυιὰν παρὰ τὸ ὀρέγειν, vocant: quantum videlicet spatium expansis brachiis comprehenditur ab extremo medii digiti ad alterum extremum, medio pectore interjecto. quod intervallum Latini quinque Romanis pedibus, Græci sex suis pedibus, id est, Romanis sex & quartâ præterea pedis parte definiunt. Galli vocant *Une brasse*. Malè igitur nonnulli *Ulnam* interpretantur.

29 *In aspera loca*, εἰς τραχεῖς τόπους. scopulos illos ipsos nimirum, quos *Aras* vocatos, quoniam aratum instar in hoc ipso maris tractu emineant, elegantissimè describit Virgilius lib. Æneid. primo.

30 *Demisissent scapham*, χαλασάντων τὴν σκάφην. Rectè. nam illam antea è mari in navim subduxerant, supr. vers. 17. ¶ *Sub prætextu*, προφάσει. Multùm & in sententia & in verbis variat hic locus apud Syrum & Arabem interpretes, qui παραφραστικῶς illum vertere studuerunt. Sic habet igitur Syrus, *prætextu quòd ituri essent in ea, & ligaturi navim in terra*: qui sensus est ineptus, cùm in alto mari hæc gesta sint, & de anchorariis funibus hîc agatur, quibus stans navis ad Syrtim ferri inhiberetur, nedum ut ad terram appelleretur. [Arabs autem habet rectò quidem sensu, sed velut omissis Græci contextûs verbis, *ut fugerent scaphâ in terram relictâ navi*.]

31 *Non potestis*, οὐ δύνασθε. Num igitur divinarum promissionum efficacitas à mediis causis pendet? Nequaquam certè, cùm hæ potiùs ab illa ordinentur. Sed qui sciens prudens ordinarias oblatas causas medias negligit, tentare Deum, non illi fidem habere, meritò existimatur.

33 *Interim dum*, ἄχρι οὗ. Sic accipitur ἕως οὗ, Matth. 5. vers. 25. ¶ *Jejuni*, ἄσιτοι. Hyperbolica locutio, cujusmodi solent plurimæ vulgò usurpari. Quòd enim isti in hac tempestate à quotidiano cibi usu abstinuissent, de intermisso quotidiano cibi usu istud accipiendum est, adeò ut nihil omnino cibi sumere viderentur: non quòd prorsus mansissent jejuni.

34 *Capillus ex capite cadet*, θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται. Hebraicum proverbium, ut 1. Reg. 1. 52. quo significatur, prorsus salvos & integros ipsos fore.

---

37 Ἦμεν δὲ ἐν τῷ πλοίῳ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ διακόσιαι ἑβδομηκονταέξ.

38 Κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον τὸ πλοῖον, ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν.

39 Ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον· κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλόν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο, εἰ δύναιντο, ἐξῶσαι τὸ πλοῖον.

40 Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἴων εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων· καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ, κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν.

41 Περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον, ἐπώκειλαν τὴν ναῦν· καὶ ἡ μὲν πρῷρα ἐρείσασα ἔμεινεν ἀσάλευτος, ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων.

42 Τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο ἵνα τοὺς δεσμώτας ἀποκτείνωσι, μήτις ἐκκολυμβήσας διαφύγοι.

43 Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος βουλόμενος διασῶσαι τὸν Παῦλον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος· ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾷν, ἀποῤῥίψαντας πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι·

44 Καὶ τοὺς λοιπούς, οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου. καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν.

Eramus autem universa capita in navigio ducenta septuaginta sex.

Cæterùm satiati cibo, allevabant navim, projicientes frumentum in mare.

Cùm autem dies ortus esset, terram illam non agnoscebant: sinum verò quendam animadverterunt habentem littus, in quem decreverant, si possent, extrudere navim.

Anchoris igitur undique ablatis permiserunt *eam* mari, simul laxatis vinculis gubernaculorum: & sublato artemone ad venti flatum, tendebant ad littus.

Sed cùm incidissent in locum bimarem, impegerunt navem: ac prora quidem infixa manebat immota, puppis verò solvebatur præ undarum violentia.

Militum autem consilium erat ut vinctos interimerent, nequis cùm enatasset, effugeret.

Sed Centurio volens conservare Paulum, prohibuit eos ab hac deliberatione, jussitque ut qui possent natare, abjicerent *se* primos & in terram evaderent.

Reliqui verò partim in tabulis, partim quibusdam navis *fragmentis*: & ita factum est ut omnes salvi evaderent in terram.

Eramus verò universæ animæ in navi ducentæ septuaginta sex.

Et satiati cibo, alleviabant navem, jactantes triticum in mare.

Cùm autem dies factus esset, terram non agnoscebant: sinum verò quendam considerabant habentem littus, in quem cogitabant, si possent, ejicere navem.

Et cùm anchoras sustulissent, committebant se mari, simul laxantes juncturas gubernaculorum: & levato artemone secundùm auræ flatum, tendebant ad littus.

Et cùm incidissemus in locum dithalassum, impegerunt navem: & prora quidem fixa manebat immobilis, puppis verò solvebatur à vi maris.

Militum autem consilium fuit ut custodias occiderent, nequis cùm enatasset, effugeret.

Centurio autem volens servare Paulum, prohibuit fieri: jussitque eos qui possent natare, emittere primos, & evadere, & ad terram exire.

Et cæteros alios in tabulis ferebant, quosdam super ea quæ de navi erant: & sic factum est ut omnes animæ evaderent ad terram.

39 Tum maximè exspectandæ sunt tempestates, cùm proximus est portus.

42 Incredulis nihil est perfidiosius, nec magis ingratum.

43 Deus inter suos etiam hostes invenit quorum operâ suos conservet.

44 Hominum malitiam vincit Dei bonitas.

---

40 *Laxatis vinculis*, ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας. Adstrinxerant ergò gubernaculum ut fortiùs resisterent maris impetui. Gubernacula verò plurali numero dixit pro singulari, cùm unius navis plura non sint gubernacula. ¶ *Ad venti flatum*, τῇ πνεούσῃ. sub. αὔρᾳ. quamvis *auræ* nomine lenior ventus significetur, hîc autem de vento vehementissimo agatur; ideo *ventum* dicere quàm *auram* malui. ¶ *Tendebant*, κατεῖχον. sub. τὴν ναῦν. Est autem hoc verbum nauticum, quod non tantùm aliquò versùs navem dirigere, sed etiam interdum pro *appellere* usurpatur.

41 *Bimarem*, διθάλασσον. Sic propriè vocatur isthmus, quòd utrinque mari alluatur. Vulgò vocant *une langue de terre entre deux mers*. Hunc autem locum etiamnum hodie Melitenses ostendunt, & *la cala di San Paulo*, i. *Pauli descensum*, vocant, nempe eum in quem Paulus primùm enatavit. Locus tamen iste bimaris nequaquam sic accipiendus est quasi littus ipsum fuerit (nam quorsum isti sese in mare projicerent, si in ipsum littus impegerat navis prora?) sed fuerunt *Brevia* quæ vocant, ipsi sinus aditui objecta, ad quæ naufragium fecerunt: siquidem ἐπικέλλειν non de quovis appulsu dicitur, sed maximum etiam impetum declarat.

ΚΕΦ. κη'.

ΚΑὶ διασωθέντες, τότε ἐπέγνωσαν ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται.

2 Οἱ δὲ βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν· ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν προσελάβοντο πάντας ἡμᾶς, διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψῦχος.

3 Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου φρυγάνων πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυράν, ἔχιδνα ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ.

4 Ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῇν οὐκ εἴασεν.

5 Ὁ μὲν οὖν ἀποτινάξας τὸ θηρίον εἰς τὸ πῦρ, ἔπαθεν οὐδὲν κακόν.

6 Οἱ δὲ προσεδόκων αὐτὸν μέλλειν πίμπρασθαι, ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν. Ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν προσδοκώντων, καὶ θεωρούντων μηδὲν ἄτοπον εἰς αὐτὸν γινόμενον, μεταβαλλόμενοι, ἔλεγον Θεὸν αὐτὸν εἶναι.

CAP. XXVIII.

ET cùm salvi evasissent, tunc cognoverunt insulam illam vocari Melitam.

Barbari verò præstabant nobis non vulgarem humanitatem. accensâ enim pyrâ acceperunt nos omnes, propter imbrem urgentem, & propter frigus.

Cùm autem convertisset Paulus nonnihil sarmentorum, & imposuisset in pyram, vipera è calore prodiens arripuit ejus manum.

Ut verò barbari viderunt pendentem bestiam è manu ejus, alii aliis dicebant, Omnino homicida est homo iste, quem postquam salvus evasit è mari ultio non sivit vivere.

At ille excussâ bestiâ in ignem, nihil mali passus est.

Illi verò exspectabant dum intumesceret, aut concideret repentè mortuus: sed cùm multum *temporis* exspectassent, & viderent nihil incommodi illi accidere, mutati, dicebant eum esse Deum.

CAP. XXVIII.

ET cùm evasissemus, tunc cognovimus quia Melita insula vocabatur.

Barbari verò præstabant non modicam humanitatem nobis. accensâ enim pyrâ reficiebant nos omnes propter imbrem qui imminebat, & frigus.

Cùm congregasset autem Paulus sarmentorum aliquam jam multitudinem, & imposuisset super ignem, vipera, à calore cùm processisset, invasit manum ejus.

Ut verò viderunt barbari pendentem bestiam de manu ejus, adinvicem dicebant, Utique homicida est homo hic, qui cùm evaserit de mari, ultio non sinit eum vivere.

Et ille quidem excutiens bestiam in ignem, nihil mali passus est.

At illi existimabant eum in tumorem convertendum, aut subitò casurum & mori. Diu autem illis exspectantibus, & videntibus nihil mali in eo fieri, convertentes se, dicebant eum esse Deum.

3 Pios quidem pericula ex periculo manent, sed glorioso semper exitu.

4 Etsi res adversæ sunt peccatorum pœnæ, tamen cùm Deus affligendis hominibus non semper respiciat peccata, temerè judicant, qui, vel non exspectant exitum, vel ex rebus prosperis aut adversis unumquemq; æstimant.

6 Hominibus veræ religionis ignaris nihil in utramq; partem instabilius.

---

1 *Melitam*, Μελίτη. quam Arabs Maltæam, nomine nunc etiam servato, vocat. Ridiculus est Carrensis, qui Miletum putat legi posse, urbis insignis nomen in Caria sitæ, cujus mentio facta est suprà, cap. 20. 15. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus pro *Melita* legitur *Mitylene*, quæ urbs est celeberrima Lesbi insulæ, à qua & ipsa insula idem nomen est sortita, sed in Ægeo mari posita è regione Assi & Adramyttii. Est igitur hic error ab Erasmo rectè emendatus, qui tamen haud satis scio an ejus erroris originem cognoverit. Sciendum est igitur duas esse dictas Melitas insulas, unam inter Africam & Siciliam quæ hodie *Malta* dicitur, & ab illis cruciferis equitibus obtinetur, quos patrum memoriâ *Rhodios* vocabant: alteram obscuri admodum nominis, in Adriatico mari Corcyræ vicinam, ut disertè scribit Plinius lib. 4. cap. 26. & Stephanus quoque ex Callimacho (opinor) quem autorem laudat Plinius. Illam verò Ptolemæus *Melitam* hanc, *Melitinem* appellat. Itaque cùm superiore capite dixerit

rit Lucas jactatam fuisse navem in Adriatico mari, & protinus in Melitam expulsam, quidam potiùs de Adriatici, quàm de Siculi, maris Melita hìc agi existimarunt: ideóque ad marginem annotarunt *Melitines* nomen, quod postea sciolus quispiam in celebrius *Mitylenes* nomen commutavit. Et tamen Mitylenem legimus etiam apud Hieronymum in epitaphio Fabiolæ : quem locum non animadvertit Erasmus, nedum ut emendarit. *Est enim*, inquit, *insula Asiæ opposita in qua Paulus viperam excussit, ut legitur in actis Apostolorum.* Mira certè oscitantia, quòd non saltem animadverterit hujus insulæ incolas à Paulo *barbaros* vocari, quod de Mitylenes insulæ nobilissimæ incolis nunquam scripsisset, unde Horatius, *Laudabunt alii claram Rhodon, aut Mitylenen.* Cæterùm de Africani littoris Melita hìc agi satìs liquet ex eo quòd in hoc eodem capite Lucas ex Melita Paulum deducit Syracusas, & indè Rhegium intra Siculi freti angustias. Nam si in alteram illam Melitam seu Melitinen appulisset, rectà indè Brundusium contendisset, unde solvere solebant qui ex Italia in adversum Macedoniæ aut Epiri littus navigabant : aut certè rectà Rhegium, littoribus Siciliæ relictis, contendissent, cùm tranquillo mari & secundo vento uterentur. Quod autem ad Adriaticum mare attinet, latiùs patere ipsius nomen ostendimus ex Strabone suprà, 27. 27. Superest ut hoc quoque παρέργως admoneam, Plinium & Stephanum apertè in eo dissentire à Strabone, quòd illi ab Adriatici maris, iste à Siculi maris Melita, *canes Melitæos* cognominatos tradit, manifesto vel illorum vel istius errore.

2 *Urgentem*, τὸν ἐφεστῶτα. id est, graviter nos prementem. Malè itaque Vulgata vertit, *qui imminebat*.

4 *Bestiam*, τὸ θηρίον. Hoc vocabulum latè patere diximus Mar. 1. 13. Sic videtur uti *bestiæ* vocabulo Cicero 5. Tuscul. *Alias*, inquit, *bestias nantes, aquarum incolas esse voluit, alias volucres cælo frui libero, serpentes quasdam esse gradientes.* Sed bestiæ quæ ictu morsúve venenum relinquunt θηρία vocantur specialiter à medicis, & quidem nominatim Vipera, ut nonnulli sentiunt : unde nobile illud antidotum, quod *Theriacam* appellant, dici tradunt, quòd videlicet ex viperæ carnibus aliquatenus conficiatur ; cùm potiùs *Teriace* dicenda videatur, quasi servatrix appellata. ¶ *Ultio*, δίκη. vel, *jus & fas* : id denique quod *Nemesin* Græci vocant. ¶ *Non sivit*, οὐκ εἴασεν. Vulgata & Erasmus, *Non sinit*. Est autem servanda præteriti temporis significatio, quæ istos indicat non magìs dubitasse de Pauli exitio quàm si jam evenisset.

6 *Intumesceret*, πίμπρασθαι. Cùm istud verbum tam *incendi* quàm *intumescere* significet, hoc secundum prætuli, quia Dioscorides l.6.c.38. viperæ morsum totius corporis tumorem gignere scribit : quod idem testantur Actuarius, & Nicander in Alexipharmacis, ubi de buprestide loquens hoc idem verbum bis usurpat. ¶ *Nihil incommodi*, μηδὲν ἄτοπον. Alibi ἄτοπον vocat Lucas quicquid præter officium factum est, ut prioris lib.cap.23.41. Hìc autem declarat illud ipsum quod simili prorsus ratione in vernaculo sermone vocamus *inconvenient*. Hinc occasionem arripiunt impudentes illi impostores, quos Itali *Serlatanos* vocant, Gratiam S. Pauli jactandi, medicatis serpentibus sese mordendos præbentes.

7 Servum Dei quamvìs miserum & egentem excepisse, nullum unquam pœnituit.
9 Captivo Paulo, non fuit tamen captiva Dei virtus.
10 Deus in suorum gratiam exteris etiam benefacit.
11 Idola sanctos nullo modo consentientes non polluunt.
14 Profanorum etiam corda Dominus prout libet in suorum gratiam inflectit.
15 Deus nunquam patitur suos super vires affligi.
17 Paulus ubique se Apostolum esse meminit.
19 Utendum quidem mediis à Deo oblatis: sed ità ut gloriam Dei, non autem nos ipsos quæramus.

7 Ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχε χωρία τῷ πρώτῳ τῆς νήσου, ὀνόματι Ποπλίῳ, ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς τρεῖς ἡμέρας φιλοφρόνως ἐξένισεν.
8 Ἐγένετο δὲ τὸν πατέρα τοῦ Ποπλίου πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι· πρὸς ὃν ὁ Παῦλος εἰσελθὼν, καὶ προσευξάμενος, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἰάσατο αὐτόν.
9 Τούτου οὖν γενομένου, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔχοντες ἀσθενείας ἐν τῇ νήσῳ, προσήρχοντο, καὶ ἐθεραπεύοντο.
10 Οἳ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς, καὶ ἀναγομένοις ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὴν χρείαν.
11 Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ, παρακεχειμακότι ἐν τῇ νήσῳ, Ἀλεξανδρίνῳ, παρασήμῳ Διοσκούροις.
12 Καὶ καταχθέντες εἰς Συρακούσας, ἐπεμείναμεν ἡμέρας τρεῖς.
13 Ὅθεν περιελθόντες κατηντήσαμεν εἰς Ῥήγιον· καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιγενομένου νότου, δευτεραῖοι ἤλθομεν εἰς Ποτιόλους.
14 Οὗ εὑρόντες ἀδελφοὺς παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς ἐπιμεῖναι ἡμέρας ἑπτά· καὶ οὕτως εἰς τὴν Ῥώμην ἤλθομεν.
15 Κἀκεῖθεν οἱ ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρις Ἀππίου φόρου καὶ Τριῶν ταβερνῶν· οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος, εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ, ἔλαβε θάρσος.
16 Ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς Ῥώμην, ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ· τῷ δὲ Παύλῳ ἐπετράπη μένειν καθ' ἑαυτὸν, σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ.
17 Ἐγένετο δὲ μετὰ ἡμέρας τρεῖς συγκαλέσασθαι τὸν Παῦλον τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους· συνελθόντων δὲ αὐτῶν, ἔλεγε πρὸς αὐτούς, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ οὐδὲν ἐναντίον ποιήσας τῷ λαῷ ἢ τοῖς ἔθεσι τοῖς πατρῴοις δέσμιος ἐξ Ἱεροσολύμων παρεδόθην εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων.
18 Οἵτινες ἀνακρίναντές με ἐβούλοντο ἀπολῦσαι, διὰ τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν ἐν ἐμοί.
19 Ἀντιλεγόντων δὲ τῶν Ἰουδαίων, ἠναγκάσθην ἐπικαλέσασθαι Καίσαρα· οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι κατηγορῆσαι.
20 Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν παρεκάλεσα ὑμᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι· ἕνεκεν γὰρ τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι.

Cæterùm circa locum illum erant prædia primario insulæ illius, nomine Publio, qui nos exceptos, triduò peramicè hospitio excepit.
Factum est autem ut pater Publii febribus ac dysenteriâ detentus, decumberet : ad quem Paulus ingressus, & precatus, impositis ei manibus sanavit eum.
Hoc igitur facto, reliqui etiam qui infirmitatibus tenebantur in illa insula, accedebant, & sanabantur.
Qui etiam multis honoribus nos honorarunt, & cùm proveheremur imposuerunt quæ usui *nobis* erant.
Tribus itaque pòst mensibus provecti sumus navi Alexandrinâ, quæ in ea insula hyemaverat, cui erat insigne Castor & Pollux.
Et devecti Syracusas, *illic* mansimus triduum.
Unde circumlegentes devenimus Rhegium : & altero pòst die cùm supervenisset Auster, secundo die venimus Puteolos.
Ubi repertis fratribus, rogati sumus ut permaneremus apud eos diebus septem : & ità contendimus Romam.
Unde cùm audissent fratres de rebus nostris, prodierunt nobis in occursum usque ad Appii forum & Tres tabernas : quos cùm vidisset Paulus, gratiis actis Deo, sumsit fiduciam.
Cùm verò venissemus Romam, Centurio tradidit vinctos præfecto exercituum : sed permissum est Paulo ut habitaret seorsim, cum milite qui ipsum custodiret.
Factum est autem ut tertio pòst die convocaret Paulus Judæorum primos : qui ubi convenissent, dixit eis, Ego, viri fratres, cùm nihil fecerim adversùs populum aut ritus patrios, vinctus traditus sum Hierosolymis in manus Romanorum.
Qui quæstione de me habitâ, volebant me dimittere, quòd nulla sit in me causa mortis.
Sed contradicentibus Judæis, coactus sum appellare Cæsarem: non *tamen* quasi habeam de quo gentem meam accusem.
Ob hanc igitur causam vos advocavi, quos viderem & alloquerer. nam propter spem Israelis circundatus sum hâc catenâ.

In locis autem illis erant prædia principis insulæ, nomine Publii, qui nos suscipiens, triduò benignè exhibuit.
Contigit autem patrem Publii febribus & dysenteriâ vexatum jacere: ad quem Paulus intravit, & cùm orasset, & imposuisset ei manus, sanavit eum.
Quo facto, & omnes qui in insula habebant infirmitates accedebant, & curabantur.
Qui etiam multis honoribus nos honoraverunt, & navigantibus imposuerunt quæ necessaria erant.
Post menses autem tres navigavimus in navi Alexandrina, quæ in insula hyemaverat, cui erat insigne Castorum.
Et cùm venissemus Syracusam, mansimus ibi triduò.
Indè circumlegentes devenimus Rhegium : & post unum diem flante Austro, secundâ die venimus Puteolos.
Ubi inventis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septem : & sic venimus Romam.
Et indè cùm audissent fratres, occurrerunt nobis usque ad Appii forum ac Tres tabernas: quos cùm vidisset Paulus, gratias agens Deo, accepit fiduciam.
Cùm autem venissemus Romam, permissum est Paulo manere sibimet cum custodiente se milite.
Post tertium autem diem convocavit primos Judæorum: cùmque convenissent, dicebat eis, Ego, viri fratres, nihil adversùs plebem faciens, aut in rem paternam, vinctus ab Jerosolymis traditus sum in manus Romanorum.
Qui cùm interrogationem de me habuissent, voluerunt me dimittere, eò quòd nulla esset causa mortis in me.
Contradicentibus autem Judæis, coactus sum appellare Cæsarem: non quasi gentem meam habens aliquid accusare.
Propter hanc igitur causam rogavi vos videre & alloqui. propter spem enim Israel catenâ hâc circumdatus sum.

8 *Detentus*, συνεχόμενος. Vulgata & Erasmus, *Vexatus*. Vide Matth.4.24.

11 *Insigne*, παρασήμῳ. Sic solebant ornare navium proras à quibus signis ipsæ quoque naves denominabantur, unde Virgilius, *Centauro invehitur magna.* Διόσκουροι verò, id est, *Jovis filii*, dicebantur à Græcis Castor & Pollux, *Gemini* à Latinis vocati, quos Vulgata *Castoras* interpretatur, unde fortassis factum ut sic etiam hæc vox ab Arnobio & Minutio usurpetur. Nam apud meliores Latinitatis autores legere non memini.

14 *Apud eos*, ἐπ' αὐτοῖς. In duobus codicibus scriptum invenimus παρ' αὐτοῖς, & quidem rectiús. Sed & unum exemplar post παρεκλήθημεν addit οὐ μετρίως. ¶ *Et ità*, καὶ οὕτως. Vide Joan.4.6. ¶ *Contendimus*, ἤλθομεν. id est, dedimus nos in viam. Vulg. & Erasmus, *Venimus*. Atqui τὸ ἔρχεσθαι hoc loco nihil aliud declarat quàm τὸ ἰέναι καὶ πορεύεσθαι, ut in illo Homeri ἔρχεσθον κλισίην, Iliad. α. quo modo etiam accipitur Joan.6.17. Id verò non observatum, in causa fuit cur nonnulli Appii forum, cujus fit mentio proximo versiculo, in ipsa urbe collocarint : cùm (ut rectè observat Erasmus) longiùs absit ab urbe Roma quàm Aritia, ut liquet vel ex hoc Horatii versiculo, *Digressum magna me accepit Aritia Roma Hospitio modico : rhetor comes Heliodorus, Græcorum longè doctissimus, indè forum Appi.* Vide Luc.15.20.

15 *Et Tres tabernas*, καὶ Τριῶν ταβερνῶν. Hic quoque locus in Appia via situs est, & ejus meminit Cicero in epistolis ad Atticum.

16 *Præfecto exercituum*, στρατοπεδάρχῃ. id est, præfecto prætorio, ut Latini sub Cæs. vocarunt. Deest autem totum hoc membrum in Latinis codicibus, quod tamen in omnibus Græcis nostris invenimus. ¶ *Seorsim*, καθ' ἑαυτόν. Non in publica custodia, sed in privato hospitio, quod sibi videlicet conduxerat, sub custodia militari, de qua vide Ephes. 6. 20. Vulgata barbarè, *Sibimet*. Erasmus, *Solus*, nec rectè, nec perspicuè. Est autem Hebraismus in verbo μένειν pro *habitare* seu *degere*. Deest verò totum hoc membrum in recepta editione Latina, quod tamen abundare non puto, & non tantùm in Græcis codicibus sed etiam in Syra & Arabica interpretatione reperi.

17 *Hierosolymis*, ἐξ Ἱεροσολύμων. id est, Hierosolymis abducendus.

19 *Non tamen quasi*, οὐχ ὡς. Hujusmodi ellipsin particulæ *tamen* annotavimus Matth. 2. 6. Est autem hoc additum à Paulo nè

putarent

putarent Judæi ipsum constituisse criminari gentem suam apud Cæsarem, cùm hoc unum potiùs ageret, ut nullo hostium incommodo causam Christi & innocentiam suam tueretur.

20 *Hâc catenâ*, τὴν ἅλυσιν ταύτην. Sic ergò liber erat, ut tamen captivitatis signa, id est catenam, circumferret, addito sibi de more concatenato milite custode.

21 Οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπον, Ἡμεῖς οὔτε γράμματα περὶ σοῦ ἐδεξάμεθα ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας· οὔτε παραγενόμενός τις τῶν ἀδελφῶν ἀπήγγειλεν ἢ ἐλάλησέ τι περὶ σοῦ πονηρόν.

22 Ἀξιοῦμεν δὲ παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι ἃ φρονεῖς. περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης γνωστόν ἐστιν ἡμῖν ὅτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται.

23 Ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν, ἧκον πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν ξενίαν πλείονες, οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἀπό τε τοῦ νόμου Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας.

24 Καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν.

25 Ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύοντο, εἰπόντος τοῦ Παύλου ῥῆμα ἕν, ὅτι καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν,

26 Λέγον, Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπέ, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

27 Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

28 Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται.

29 Καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλθον οἱ Ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν.

30 Ἔμεινε δὲ ὁ Παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι· καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτόν·

31 Κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ διδάσκων τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας ἀκωλύτως.

Illi verò dixerunt ei, Nos neque literas accepimus de te ex Judæa: neque adveniens quisquam fratrum annunciavit aut locutus est aliquid de te mali.

Velimus autem ex te audire quæ sentias. nam de ista hæresi notum est nobis ubique ei contradici.

Cùm igitur constituissent ei diem, venerunt ad eum in hospitium complures, quibus cum attestatione exponebat regnum Dei, suadens eis quæ de Jesu Christo sunt, ex Lege Mosis & Prophetis, à mane usque ad vesperam.

Et alii quidem assentiebantur iis quæ dicebantur, quidam verò non credebant.

Cùm autem inter se discordes essent, digressi sunt postquam Paulus hoc verbum dixisset, Rectè sanè Spiritus sanctus locutus est per Esaiam Prophetam patribus nostris,

Dicens, * Vade ad populum istum, & dic Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non cernetis.

Pinguefactum enim est cor populi hujus, & auribus graviter audierunt, & oculis suis conniverunt, nè cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & convertant sese, & sanem eos.

Notum ergò sit vobis, missam esse Gentibus hanc Dei salutem, & ipsos audituros.

Cùm ergo hæc dixisset, exierunt Judæi, multam habentes inter se altercationem.

Mansit autem Paulus biennium totum in proprio conducto: & excipiebat omnes qui ad ipsum ingrediebantur:

Prædicans regnum Dei, ac docens quæ sunt de Domino Jesu Christo cum omni dicendi libertate, nemine prohibente.

At illi dixerunt ad eum, Nos neque literas accepimus de te à Judæa: neque adveniens aliquis fratrum nunciavit aut locutus est quid de te malum.

Rogamus autem à te audire quæ sentis. nam de secta hac notum est nobis quia ubique ei contradicitur.

Cùm constituissent autem illi diem, venerunt ad eum in hospitium plures, quibus exponebat testificans regnum Dei, suadénsque eis de Jesu ex Lege Moysi & Prophetis, à mane usque ad vesperam.

Et quidam credebant iis quæ dicebantur, quidam verò non credebant.

Cùmque invicem non essent consentientes, discedebant, dicente Paulo unum verbum, Quia bene Spiritus sanctus locutus est per Esaiam Prophetam ad patres nostros,

Dicens, Vade ad populum istum, & dic ad eos, Aure audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non perspicietis.

Incrassatum est enim cor populi hujus, & auribus graviter audierunt, & oculos suos compresserunt, nè fortè videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & convertantur, & sanem eos.

Notum ergò sit vobis quoniam Gentibus missum est hoc salutare Dei, & ipsi audient.

Et cùm hæc dixisset, exierunt ab eo Judæi, multam habentes inter se quæstionem.

Mansit autem biennio toto in suo conducto: & suscipiebat omnes qui ingrediebantur ad eum:

Prædicans regnum Dei, & docens quæ sunt de Domino Jesu Christo, cum omni fiducia, sine prohibitione.

23 Mutuus est Legis & Evangelii consensus.
24 Evangelium credentibus odor vitæ, contumacibus odor mortis.
* *Esa.* 6. 9. *Matt.* 13. 14. *Mar.* 4. 12. *Luc.* 8. 10. *Joan.* 12. 40. *Rom.* 11. 8.
26 Increduli spontè quidem reluctantur veritati, non tamen fortuitò
28 Incredulitas reproborum non potest irritam facere Dei fidem.
29 Non Evangelium, sed Evangelii contemtus, dissidiorum causa.
30 Verbum Dei non potest vinciri.

22 *Nam de hac secta*, περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης. Arabs aliter hunc locum distinguit, idque rectiùs fortassis, hoc modo videlicet, ἃ φρονεῖς περὶ τῆς αἱρέσεως ταύτης. γνωστὸν μὲν γάρ ἐστιν ἡμῖν ὅτι, &c. id est, *quid sentias de secta ista. Notum enim est nobis*, &c.

23 *Cum attestatione*, διαμαρτυρόμενος. Id est, Argumentis idoneis adhibitis probans regnum Dei à Prophetis prædictum advenisse. Vide Luc. 16. 28. ¶ *Suadens*, πείθων. Multis tamen non persuasit, sed hoc refertur ad ejus conatum, qui etiam minimè fuit inanis: quamvìs hoc verbum in hac constructione pro *persuadere* ferè accipi soleat.

24 *Quidam verò non credebant*, οἱ δὲ ἠπίστουν. Hoc deest in Arabica interpretatione.

25 *Digressi sunt*, ἀπελύοντο: animo videlicet non revertendi, nisi resipiscerent. Vulg. *discedebant*, nimiùm dilutè. sicut in Gallico idiomate plus est, *Ils se departirent*, quàm, *ils s'en allerent.* ¶ *Hoc verbum*, ῥῆμα ἕν. εἷς pro τὶς sæpe jam observavimus: sed videtur loco demonstrativi pronominis hìc poni, non tamen sine emphasi; quoniam nihil æquè tum hos tum illos commovit quàm hæc verba.

26 *Auditu*, ἀκοῇ. Vel, *Auditione*, ut rectè vertit Hieronymus. Vulgata, *Aure*. Erasmus, *Auribus*. Vide Matt. 13. 14.

27 *Conniverunt*, ἐκάμμυσαν. Id est, videre se dissimularunt quod vel inviti cernebant; atque adeò noluerunt hoc videre. Vide Matth. 13. 15.

28 *Hanc Dei salutem*, τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. Vide Luc. 2. 30. ¶ *Et ipsos audituros*, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται. Vulgata, & *ipsi audient*, καὶ αὐτοὶ ἀκούσονται, & meliùs. Nam planè dura est & insolens hæc trajectio. Syrus legit, καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀκούσονται αὐτόν, *Nam ipsi quoque audient eum.*

29 *Cùm ergò*, &c. καὶ ταῦτα, &c. Totus hic versus deest & in Syra & in Arabica interpretatione.

31 *Ac docens*, καὶ διδάσκων. Hìc quoque ponitur καὶ in epexegesi, quemadmodum alibi sæpe annotavimus.

ΠΑΥ'ΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟ'ΛΟΥ ἡ πρὸς ῬΩΜΑΙ'ΟΥΣ Ἐπιστολή.

EPISTOLA PAULI Apostoli ad ROMANOS.

ΚΕΦΑ'Λ. α.

Παῦλος δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ.

2 (Ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἁγίαις)

3 Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, (τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα,

4 Τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν) Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

CAP. I.

Paulus servus Jesu Christi, ex vocatione Apostolus, * separatus ad *prædicandum* Evangelium Dei,

(Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)

De Filio suo, (facto ex semine Davidis, secundùm carnem,

Declarato Filio Dei potenter secundùm Spiritum Sanctitatis, per resurrectionem ex mortuis) *nempe* Jesu Christo Domino nostro.

CAP. I.

Paulus servus Jesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Evangelium Dei,

(Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)

De filio suo, qui factus est ex semine David secundùm carnem,

Qui prædestinatus est Filius Dei in virtute, secundùm Spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum Jesu Christi Domini nostri.

1 Prima pars epistolæ, utilissimam præfationem continens, usque ad vers. 16.
* *Act.* 13. 2.
2 Attentos reddit Romanos, significans se non suo nomine, sed ut Dei ad Gentes legatum, cum eis agere de re omnium maxima, jam olim plurimis idoneis testibus à Deo promissa, nunc demum autem re ipsâ præstita. 3 Reddit Romanos dociles, explicatâ Evangelicæ doctrinæ summâ. Docet igitur Christum (Evangelii materiam & argumentum) unicum illum esse θεάνθρωπον Messiam, quòd ad naturam quidem humanam attinet, ex Davidis genere conditum; quòd ad Deitatem autem, ex æterno Deo Patre genitum, sicut ex ipsius resurrectione constat.

1 *Paulus*, Παῦλος. Vide Act. 13. 9. *Servus*, δοῦλος. id est, διάκονος, *minister*, vel θεράπων, quem *famulum* vocamus, ut dicitur Moses, Hebr. 3. 5. Nec enim *Servus* hic opponitur *Libero*, cùm nemo sit verè liber, quin qui hâc servitute servus est, Joan. 8. 36. sed ad sacras ipsius domûs Domini λειτουργίας, id est publicas functiones, restringitur. Quòd enim Christus ipse suos illos discipulos *amicorum* potiùs quàm *servorum* nomine dignatur, Joan. 15. 15. nequaquam ità se dominio suo abdicavit, sed quàm benignus sit illorum Dominus ostendit. ¶ *Jesu Christi*, Ἰησοῦ Χριστοῦ, nempe, ut Filii in domo Patris sui dominantis, Hebr. 3. 5. & servos isti cogendæ & regendæ familiæ ordinantis, Ephes. 3. ¶ *Vocatus*, κλητός. id est ipsius Christi voce ad hoc ministerium adscitus, ac si *Vocatitium* dicas. Est enim κλητὸς nomen à participio κεκλημένος distinguendum, cùm non omnes vocanti Deo respondeant. Cæterùm, pretiosa est ista *vocationis* & *Vocatorum* appellatio, ideóque studiosè in Ecclesia Christiana retinenda adversus

adversùs Castellionem & alios novatores. Sic enim cùm generaliter de quovis legitimo vitæ statu agitur, sive in quo sit natus aliquis, sive ad quod sit adscitus, significatur statum illum non temerè obtigisse, ac proinde nec malis artibus appetendam esse eam vitæ conditionem, nec postquam obtigerit temerè mutandam, sed accuratè potiùs curandam, 1. Cor. 7. 20. Cùm autem hæc nomina, ut hoc loco, ad sacras illas publicas functiones restringantur, sic ostenditur quod sit legitimum earum in domo Dei fundamentum, nè ab ipso quidem Christo ut Mediatore neglectum, Heb. 5. 4. & quo, sive ordinario, sive extraordinario quidem, sed certis τεκμηρίοις probato, siquis destituatur, non modò non sit audiendus, sed etiam ut fur & latro abigendus, Joan. 10. 1. ¶ *Apostolus*, ἀπόστολος, id est Legatus, quomodo sumus hoc nomen interpretati, Phil. 4. 18. & 2. Cor. 8. 19. & 23. quòd ibi generaliùs accipiatur de peculiari ad aliquid nunciandum vel procurandum missione. Cùm autem peculiariter, ut in his libris solet, hæc legatio ad præcipuam illam inter sacras publicas illas functiones functionem restringatur, primùm illis domesticis ipsius Christi discipulis commissam, & hoc nomine appellatam, Luc. 6. 13. ad quam deinceps ipse quoque Paulus, Act. 9. 6. & 15. & Gal. 1. 1. & cum eo Barnabas Act. 13. 2. adsciti fuerunt, istam & *Apostolatûs* & *Apostolorum* appellationem, ut sacrosanctam, meritò retinui. ¶ *Separatus*, ἀφωρισμένος. Specialiter videlicet, ex reliquorum etiam Apostolorum numero Gentibus Christo lucrifaciendis ab æterno destinatus, Act. 13. 47. Nec ineptum est, quòd nonnullis videtur Paulus ad suum illum ejuratum Pharisaismum hoc participio allusisse. Sunt enim Pharisæi, ut doctissimis Hebræorum placet, non simpliciter à scripturarum enarratione, ut nonnulli volunt, sed פרושים *peruschim*, à פרש *parasch* formâ Pahul Kal appellati, quòd videri vellent à cæteris, vitæ puritate, & exquisitiore sectâ, Act. 26. 5. separati. ¶ *Ad Evangelium Dei*, εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ. id est ad Evangelii prædicationem, ut & mox vers. 5. Nam alioqui hoc nomine plerumq; ipsa quæ prædicatur doctrina intelligitur. Neq; tunc potuit aut nunc potest, aut unquam poterit doctrina, Apostolorum ministerio tradita, & ipsis ad extremum usque diem per scripta sua loquentibus, & ad extremum usque diem locuturis perduratura, expressiùs asseri, quàm ab ipsius materiæ, & subjecti, ut in scholis loquuntur, adæquati argumenti summa præstantia, vel potiùs Divina majestate.

2 *Quod antè promiserat*, ὃ προεπηγγείλατο. Origenes nescio quid monstri tegit hoc loco, quasi nimirum hæc dicta sint ad distinctionem alterius Evangelii quod *æternum* vocatur in Apocalypsi, cum quo apparuerit Christus ordini Evangelico: & hùc etiam detorquet Danielis & Ezechielis quosdam locos. Ego verò non agnosco aliud Evangelium quàm hoc ipsum cujus minister fuit Paulus: & non modò periculosum esse dico (ut ipse Origenes inquit) ista chartis committere, sed etiam planè impium.

3 *De Filio suo*, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Explicat Paulus quod sit illius Evangelii subjectum adæquatum, ut in scholis vocatur, cujus se ministrum dixerat, & quod à Deo promissum esset per Prophetas. Omnia igitur, inquit, tendunt ad Filium Dei, quem Deus mundo promissum exhibuit. Cùm autem *Filium Dei* dicit, unitatem personæ (naturâ tamen humanâ in Filii Dei hypostasi subsistente) declarat adversùs Nestorium: & rursus Filium à Patre, quod ad hypostasin, manifestè distinguit, adversùs Sabellium. Deinde in iis quæ subjicit, duas unius Christi naturas sigillatim asserit: adeò ut vix ullus sit in Scripturis locus, in quo contineatur breviore & certiore compendio quicquid nobis est de Christi persona credendum. ¶ *Facto*, γενομένου. *Factum* propriâ significatione intellige, ex ipsa videlicet sanctissimæ virginis substantia, quod ad corpus attinet virtute Spiritûs sancti efformata, quo sensu Joannes, ὁ λόγος, inquit, ἐγένετο σάρξ, Joan. 1. 14. & Paulus Gal. 4. 4. testatur Christum γενόμενον ἐκ γυναικός, præpositione *Ex* materialem causam indicante: sicut etiam veteres summo consensu hunc locum citant & interpretantur, ut Tertullianus in Praxeam, Irenæus lib. 3. cap. 32. Vigilius lib. 3. adversùs Eutychen, Augustinus lib. de Trinit. 2. cap. 5. & in quæstionibus in N. Test. cap. 44. adversùs Valentinum, Marcionem, & alios damnatos hæreticos, sive merè imaginarium, sive ex cœlesti materia desumtum corpus, & in uterum Mariæ cœlitus immissum imaginantes. Etenim si hoc dogma verum esset, Christus profectò neque frater noster esset, neq; Filius ille ex Davidis ipsius lumbis nasciturus. Incommodè igitur nonnulli hoc loco maluerunt *natum* vel *genitum* interpretari. Nam (quod illos saltem animadvertere oportuit) cùm in ipso Virginis utero adhuc latens Christus jam tum fuerit θεάνθρωπος, & Maria jam tum proinde θεάνθρωπον gestarit, & in ipso quoque partu Θεοτόκος verè dicatur adversùs Nestorium, efficitur Christum personaliter, & in concreto, ut in scholis loquuntur, consideratum rectè & verè dici quoque secundùm utramque naturam, citra ἰδιωμάτων κοινωνίας, sed propter hypostaticam unitionem in Maria conceptum, & ex ea natum & genitum; factum verò non item, quoniam illud Christo nonnisi humanæ naturæ respectu convenit. Neque verò sicut diximus præpositionem *Ex* materialem causam notare, cùm dicitur Christus Factus ex Maria virgine, sic etiam intelligendus est, ex Spiritu sancto conceptus. In illo enim verè magno ἐνσαρκώσεως mysterio 1. Tim. 3. 16. Spiritus sanctus non Patris generantis partes, sed causæ duntaxat ex sanctissima virgine desumtam materiam efformantis implevit. ¶ *Ex semine Davidis*, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. *Seminis* nomine constat quidem generaliter ex Hebræorum idiotismo sobolem significari. Sed hìc notatur materia non ipse generationis modus, virginis videlicet illius substantia, non per generantem Patrem quempiam, sed ipsius Spiritûs sancti virtute indè desumta, & in corpus illud humanum Christi efformata. Sic enim expressissimè fuit ille promissus Davidi, nempe ex lumbis & fructu ventris ipsius, non autem indefinitè, ut Adamo, & Abrahamo: nec etiam temerè Davidem Apostolus specialiter ex cæterorum fratrum numero delegit sibi nominandum. Sic quoque à vulgo, quamvìs quod ad Josephi personam attinet, aberrante, *Filius Davidis*, potiùs quàm alterius alicujus ex patribus denominatur; unde etiam apparet, illa verba, Luc. 1. 27. *Ex domo Davidis*, ἐξ οἴκου Δαβίδ, tam ad Mariam quàm ad Josephum esse referenda. ¶ *Secundùm carnem*, κατὰ σάρκα. Id est, quatenus homo est. *Caro* enim hoc loco per synecdochen totam hominis naturam declarat, & quidem quatenus infirma est, (quæ tamen infirmitas duntaxat fuit ad tempus) non autem quasi in Christo fuerit ullo modo vitiosa, ut Joan. 1. 14. & 1. Tim. 3, 16. & Heb. 5. 7. & 1. Pet. 3. 18. & 41. & 1. Joan. 4 2. quamvìs corporis duntaxat substantiam, non autem animam ex virgine assumserit. Itaque ineptè Origenes hoc loco Carnem opponit Animæ, cùm potiùs à Deitate Filii sic ejusdem Humanitas discernatur. Sed rectè veteres annotant hanc particulam omnino indicare ex alia etiam natura Christum esse æstimandum, ea nimirum quæ paulò pòst explicatur. Nam alioquin cur hoc Paulus adjecisset?

4 *Declarato*, τοῦ ὁρισθέντος. id est, ἀποδειχθέντος, ut Act. 2. 22. καὶ ἀποφανθέντος, *demonstrato & manifestato*, ut explicat Chrysostomus, & Tertullianus in Praxeam. Nam definitione, quæ ὅρος à Græcis dicitur, solent obscura explicari; & non dissimili ratione modum ὁριστικὸν vocant grammatici, id est, finiendi seu indicandi, quòd certum aliquid indicet ac explicet, ut rectè observat Erasmus. Alioquin τὸ ὁρίζειν significat *suis finibus circumscribere*, seu *definire*, item *certo scopo destinare*, atque adeò *quippiam decernere ac constituere*. Itaque Vulg. *Prædestinatum* convertit, pro quo Origenes mavult legere *Destinatum*. *Quia*, inquit, *prædestinatur qui nondum est, destinatur qui est*. Sed hæc distinctio potest eo refelli quòd Christus apertè dicitur προεγνωσμένος, 1. Pet. 1, 2. officii tamen, non autem essentiæ divinæ ratione, quia officii respectu non minùs dici potest προορισθεὶς quàm ὁρισθείς. Quid quòd Epiphanius χ Θεοδοτίωνα legit προορισθέντος? sed corrupto fortassis exemplari. Utcunque sit, nullus hìc locus est differendi de prædestinatione, vel destinatione, cùm hoc loco propositum sit Paulo ostendere non quando cœperit esse Dei Filius (fuit enim ab æterno ideóque verus Deus, Joan. 1. 1) sed quo testimonio Christus, non obstante ἐνσαρκώσεως exinanitione, Phil. 2. 7. sit approbatus verus & naturalis Dei Filius: quamvis Augustinus *Prædestinatum* legat & interpretatur, lib. De præd. sanctorum cap. 15. ut & Irenæi interpres, lib. 2. cap. 18. & 31. & Hilarius de Trinit. lib. 7. & alii aliquot. ¶ *Potenter*, ἐν δυνάμει, ut 2. Thess. 1. 11. & Coloss. 1. 29. Hebraicè בגבורה *bigburah*, pro quo Vetus interpres ad verbum, *In virtute*. Erasmus autem, *Cum potentia*, quia ἐν interdum pro σὺν accipitur, ut sæpe annotavimus. Chrysostomus ἐν pro διὰ interpretatur, & δύναμιν exponit virtutem quâ edita sunt à Christo tot prodigia, quæ idcirco δυνάμεις dicuntur. Etsi autem verissimum est istis signis fuisse divinam Christi virtutem quasi sigillo quodam obsignatam (quamobrem etiam istud donum satis superque obsignatâ veritate in Ecclesia non fuit perpetuum) tamen hæc explicatio huc non pertinet, & (quod tanti viri pace dixerim) in tota hujus loci dispositione coacta est ejus interpretatio. Putat enim Apostolum quatuor argumentis confirmare Christi Deitatem, nempe ex Prophetarum oraculis, ex eo quòd ex semine David (id est ex Virgine) sit natus, ex Spiritûs sancti effectis, demum ex resurrectione. Atqui ex his argumentis primum aliò spectat, nempe ad verbum προεπηγγείλατο, secundum verò adhibetur non Deitati, sed Humanitati confirmandæ, ut antè ostendimus: tertium autem nusquam hìc invenio. Dixisset enim Apostolus διὰ τοῦ Πνεύματος, *per spiritum*, nec fuisset neglecta copula, quæ tres istas probationes ut diversas connecteret. Est igitur istud ἐν δυνάμει conjungendum cum participio ὁρισθέντος, aut cum υἱοῦ Θεοῦ, quod posterius si sequamur, pro *Potenter*, convertemus *Potente*. Utrumvis autem amplectamur, opponitur Dei gloria, & potens illa virtus, quæ mortem superavit, infirmitati carnis, secundùm quam Christus factus, natus, passus, mortuus, ac sepultus est: quo sensu Ambrosius rectissimè hunc locum exponit. ¶ *Secundùm Spiritum sanctitatis*, κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης. Quidam existimant duarum Christi naturarum descriptionem desinere in ἐν δυνάμει, & ista conjungunt cum participio ἀφωρισμένος, quasi dicat Apostolus se fuisse prædicando Evangelio selectum

selectum per Spiritum sanctum post Christi resurrectionem. Sed hæc distinctio planè est violenta, nec ullius codicis autoritate, quem ego quidem asspexerim, nititur; imò etiam ab eo quod Paulo hic propositum est deflectit. Cur enim Paulus diceret Christum fuisse declaratum Filium Dei, nec eam declaratione subjiceret, cùm præsertim humanam naturam, de qua multò minùs ambigebatur, existimarit aliquibus circumstantiis, exornandam? Nihilo verò rectiùs, meo quidem qualicunque judicio, hic locus intelligitur, vel de conceptu carnis Christi ex Spiritu sancto, vel de Spiritûs sancti donis in Apostolos effusis, ob eas quas paulò antè dixi rationes. Et cùm hîc constet Paulo propositum esse duarum in Christo personaliter quidem unitarum, sed suis nihilominus essentialibus proprietatibus distinctarum naturarum descriptionem, postulat omnino ἀντίθεσις ut sicut in κατὰ σάρκα intelligitur appellatione *Carnis* Humana Christi natura, sic etiam in κατὰ πνεῦμα alteram Christi naturam, nempe ipsam θεότητα intelligamus, ejus videlicet doctrinæ fundamentum, quam nobis tradere constituit Apostolus. Neque verò novum est aut inusitatum *Spiritûs* appellatione ipsam Dei οὐσίαν intelligere, ut simplicissimam & planè à rebus omnibus creatis diversam, ut Joan. 4. 14. & alibi passim. Sed & hæc ipsa duarum in Christo naturarum antithesis ex ipsa illarum diversitate sumta, Christo disertè tribuitur. 1. Tim. 3. 16. & 1. Pet. 3. 18. Nec sanè aliud nomen huic diversitati summæ significandæ magis appositum, usurpare potuit Apostolus, ut istâ δυνάμει, quâ Christum dixerat ἀποδεικτικῶς demonstrari esse verum veri Dei Filium, ostenderet, non simpliciter illa, licèt præstantissima spiritualia Dei dona & qualitates in carne Christi creatas intelligi, sed ipsammet Deitatẽ declarari, sic nimirum & Filii personam à Patris persona, adversùs Samosatenum & Sabellium Apostolo discernente, & unicam ejusdem Deitatis οὐσίαν stabiliente. Qui verò, propter adjunctum ἁγιωσύνης epitheton, existimarunt hunc locum intelligi de Spiritûs sancti, vel virtute, per quam concepta fuit Christi caro, vel donis & effectis, quæ peculiariter tertiæ Triadis personæ, id est, Spiritûs sancti operationi attribuuntur, & quæ metonymicè propterea ipso *Spiritûs sancti* nomine significantur, animadvertere sanè debuerunt, Apostolum non temerè κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης, id est, *Secundùm Spiritum sanctitatis* scribere maluisse, quàm vel κατὰ τὸ πνεῦμα ἅγιον, id est, *secundùm Spiritum sanctum* (quo nomine ipsam Spiritûs sancti personam significasse videretur, de qua tamen hic non differitur) vel κατὰ πνεῦμα ἁγιασμοῦ, *secundùm Spiritum sanctificationis*, sive *sanctificum*, quod & ipsum ad operationem peculiariter ipsi Spiritûs sancti personæ in Scripturis assignatam, præter Apostoli scopum, referretur, ut qui in hac descriptione non agat de Spiritûs sancti vel persona, vel operatione peculiari, sed quàm verè Christus esse Filius Dei secundùm alteram, id est, divinam, suam naturam dicatur, certo & confesso argumento probare contendat. Hujusmodi autem certè non est ἁγιασμός, id est, *sanctificatio*, sive activè sive passivè consideretur. Nam activè quidem accepta, sicut paulò antè dixi, actio ista distinctè non Filio sed Spiritui sancto tribui solet. Sin verò passivè intelligatur, & de Christi Humanitate per se considerata, quatenus videlicet est à Filio Dei simul & personaliter assumta & plenissimè sanctificata (quâ ratione dicitur Spiritum accepisse sine mensura) ex hoc certè carnis Christi ἁγιασμῷ, homo ille in sese non verus Deus esse propterea statuetur, sed duntaxat divinissimus, supra consortes omnes suos unctus, inter multos fratres primogenitus; & ità huic Humanitati quantumlibet supra ipsos etiam Angelos gloriosæ, non ipsa θεότης, sed duntaxat θειότης, imò nè adoratio quidem merè religiosa attribuetur, ad quam tamen ipsi quoque Angeli Psal. 97. 8. & Heb. 1. 6. invitantur, testante quoque propterea Apostolo Coloss. 1. 19. non simpliciter θειότητα, sed omnem plenitudinem θεότητος in Christo, non duntaxat ἐνεργητικῶς, sive καθ' ἁγιασμὸν, sed σωματικῶς, id est, οὐσιωδῶς, ut in suo templo habitare. Hoc illud est ergò quod hîc quoque significatum voluit Apostolus, alteram illam Christi naturam πνεῦμα ἁγιωσύνης appellans, id est, illam ipsam naturam divinam, quæ est essentialis ipsamet Sanctitas, non aliunde ἐνεργητικῶς participata. Ità certè demum optimè omnia ad scopum Apostoli accommodantur, constat sibi tota illarum duarum naturarum in unitate personæ antithesis, neque vis ulla verbis Apostoli affertur. Ad hæc accedit quoque Tertulliani autoritas, ità hunc locum adversùs Praxeam his verbis explicantis, *Qui factus est*, inquit, *ex semine David secundùm carnem, hic est homo & filius hominis: qui declaratus est filius Dei secundùm Spiritum, hic est Deus, & Sermo Dei Filius*. Ambrosius autem, *eum*, inquit, *qui erat Dei Filius secundùm Spiritum sanctum*, id est, *secundùm Deum, quia Deus Spiritus est, & sine dubio, sanctus, factum dicit juxta carnem ex semine David*. ¶ *Ex resurrectione mortuorum*, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Sic legitur hic locus in Græco contextu summo consensu: pro quo rectè Erasmus, quòd ad sensum attinet, vertit, *ex eo quòd resurrexit à mortuis*, perinde ac si scriptum esset, ἐξ ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, ut scribitur etiam expressè, Act. 4. 2. & 1. Pet. 1. 3. præpositio ἐκ repetitur. Sed & Syrus interpres ità expressè legit, ut qui hunc locum sic verterit, דקם מן בית מיתא *Decum men beth miteh*, id est, *eo quòd resurrexit è domo mortuorum*, sive *de inter mortuos*, sicut Gallicè dicimus, *d'entre les morts*. Sed etiam si particula ἐκ non repetatur, per se satis in hac loquendi phrasi intelligitur. Cùm enim *resurrectionem mortuorum* nominamus, non tam significamus quibus attribuatur resurrectio, quàm unde emergant qui resurgunt: & res ipsa ostendit hoc illud esse argumentum verè ἀποδεικτικὸν & ἀναγκαῖον, quo Christus convincitur esse verâ Deitate Filius Dei, nempe ex eo quòd ipse suâ ipsius potentiâ seipsum à mortuis excitarit, quòd ipsemet se facturum prædixerat, Joann. 10. 18. ut qui vitam haberet in semetipso Joann. 5. 26. Est enim hoc axioma extra omnem controversiam, Deum solum esse αὐτοζωὴν, ac proinde solæ veri Deitati essentiali attribui κατ' αὐτὸ rerum omnium quæ sunt, tum creationem primam, tum conservationem, tum restitutionem in vitam, quod postremum ridentes Philosophi, ut Paulo accidit Act. 17. 32. insaniam suam ostenderunt, ut ex naturalibus quoque principiis, quæ Deitati necessariò attribuuntur, demonstrat verissimè simul & eruditissimè Athenagoras Christianus Philosophus. Non igitur simpliciter probatur vera & essentialis illa Christi Deitas ex eo quòd humana ipsius natura resurrexerit (nam & alii multi excitati sunt à mortuis, quibus tamen propterea Deitas attribui non potest) sed quia ipse suæ illius Deitatis in ipso σωματικῶς habitantis potentiâ suum corpus vitæ restituit, quò spectat quod ait Petrus Act. 3. 12. & 16. Neque rursus obstat istis quòd alibi passim Christi resurrectio Patri attribuitur, cùm una & eadem sit Deitas, & præterea indivisa sint ista trium personarum in una & eadem essentia subsistentium opera, Joan. 5. 21. ac proinde sic illa unica essentia stabiliatur, nedum ut, quod fecit Pater, Filius non fecerit. Graviter igitur hallucinantur veteres, tum Latini, tum Græci non pauci, quorum aliqui putarunt ἐξ ἀναστάσεως idem declarare atque μετὰ τὴν ἀνάστασιν, *post resurrectionem*: & hoc referunt vel ad participium ὁρισθέντος, quoniam Paulus non nisi post Christi resurrectionem fuit Apostolus designatus, vel ad πνεῦμα ἁγιωσύνης, quod interpretantur de Spiritu sancto post resurrectionem Apostolis die Pentecostes immisso. Alii verò propter non repetitam præpositionem ἐκ νεκρῶν istam resurrectionem accipiunt non de ipso Christo, sed de iis qui cum Christo resurrexerunt: quod etiam Origenes in hunc locum scribens, detorquet quod alibi Paulus Christum Primogenitum ex mortuis, & Primitias dormientium appellat. Alii denique de resurrectione fidelium istud accipiunt, qui dicantur mortui Jesu Christi, ut ab infidelibus discernantur; quas omnes interpretationes nè refutatione quidem arbitror indigere. Denique, nè hoc quidem prætermittendum hoc loco putavi, quamvis ista Christi excitatio à mortuis probandæ veræ Christi Deitati ab Apostolo adhibeatur, hoc tamen maximè quoque ad fidem veræ etiam Humanitati Christi faciendam accommodari adversùs Marcionem, cùm verè mori non potuerit, quin vera fuerit Humanitas: & rursum sic quoque refelli Apollinaris delirium Christo Deitatem animæ loco tribuentis, cùm & mors ex ipsa animæ à corpore separatione oriatur, & per resurrectionem necessariò statuatur animæ in suum corpus restitutio. ¶ *Nempe Jesu Christo*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vulgata, *mortuos Jesu Christi* interpretatur, quod paulò antè refutavi. Erasmus, *Ex eo quòd resurrexerit à mortuis Jesus Christus*, quasi videlicet ex Hebræorum idiotismo repetatur ipsum *Jesu Christi* nomen loco relativi. Ego verò connecto cum περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, *de Filio suo*, ex versiculo 3. cæteris à τοῦ γενομένου usque ad νεκρῶν parenthesi inclusis, propter longum videlicet hyperbaton expresso demum ipsius Jesu Christi nomine. Neque verò temerè Paulus hîc duo nomina Filio Dei attribuit, quibus omne officium Mediatoris declaratur. Quatenus enim dicitur *Jesus*, factus est nobis Justitia: quatenus verò *Christus*, id est, unctus & ungens, est nostra Sanctificatio, ex ipsius videlicet plenitudine in nos exundans, ad quæ duo respiciunt cætera ejus beneficia.

---

5 Δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ·	Per quem accepimus gratiam & Apostolatum ad obedientiam fidei, inter omnes Gentes, pro ipsius nomine:	*Per quem accepimus gratiam & Apostolatum ad obediendum fidei in omnibus Gentibus, pro nomine ejus:*

---

5 *Per quem*, δι' οὗ: id est, à quo. Nam præpositio διὰ hoc loco eam vim habet ut eum ipsum declaret non modò ex cujus autoritate, ut reliqui etiam ministri, sed etiam per quem sit designatus Apostolus: ut tacita sit inter Christum ἀμέσως vocantem, & Ecclesiasticam electionem antithesis, quam exposuit Gal. 1. 1. ¶ *Gratiam & Apostolatum*, χάριν καὶ ἀποστολήν. Id est, Gratiam

Apostolatûs, beneficium eximiæ planè liberalitatis, quod alibi vocat χάρισμα, 1.Tim.4.14. & 2.Tim.1.6. ¶ *Ad obedientiam fidei*, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. id est, Ut homines fide obediant Deo. Nisi malimus *fidei* nomine ipsam doctrinam Evangelicam intelligere, quo sensu convertit Vetus interpres, *Ad obediendum fidei*: & Erasmus, *Ut obediatur fidei*. Nam sic quoque dicuntur fidelium animi fuisse purificati ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος. id est, *eo ipso quòd veritati obedierunt per Spiritum*, 1.Pet.1.22. Cæterùm, τὸ ὑπακούειν & τὸ κηρύσσειν (ut apparet ex hoc loco & ipsa verbi notatione) mutuò se respiciunt: quæ vel una observatio satis firma est evertendis omnibus ἐθελοθρησκείαις, quas vulgò *Bonas intentiones* vocant. ¶ *Inter omnes Gentes*, ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Hoc nonnulli ad ὑπακοὴν referunt: ego malo connectere cum verbo ἐλάβομεν. Ideò post πίστεως adscripsi distinctionem. Nam alioqui non cohæreret quod statim subjicitur de Christi nomine. Est autem hoc loco notandum, hic quoq; πάντας, id est, *omnes*, pro quibusvis poni (quam enallagen sæpissimè annotavimus) & Judæis opponi Gentes, quibus videlicet peculiariter designatus erat Apostolus ex Ecclesiæ consensu, ut scribit Gal.2.7,8,& 9. ¶ *Pro ipsius nomine*, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. id est, ἕνεκα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, *nominis ejus causâ*: nempe ut ejus nomen inter Gentes quoque innotescat: sicut explicatur 2.Thess.1.12. Itaque veri ministri venisse dicuntur Dei nomine, alii verò suo ipsorum, Joan. 5.43. Ambrosius interpretatur *Pro ejus nomine*, id est, *vice ipsius*, sive *in ipsius nomine*: quam interpretationem haud scio an Græca admittant, nisi *nomen Christi* pro ipso Christo accipias. ut hoc sit quod ait idem noster Apostolus 2. Cor. 5.20. se ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύειν, id est, *Christi nomine fungi legatione*. alioquin dicendum erat potiùs ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, ut Mar. 11.9. Quidam ὑπὲρ pro ἀντὶ accipiunt: quo sensu convertit Erasmus, *Super ipsius nomine*; ità ut hæc cohæreant cum εἰς ὑπακοὴν πίστεως, quasi scriptum sit, *Ut inter omnes Gentes obediatur fidei quæ est de Jesu Christi nomine*. Ego malo referre ad superiora, id est, ad id quod dixerat se accepisse Apostolatum, ut inter omnes Gentes portaret Christi nomen: sicut locutus est Dominus cùm eum designasset Apostolum, Act. 9.15. qui locus planè videtur istum explicare.

---

6 Ἐν οἷς ἐστε καὶ ὑμεῖς, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ)
7 Πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν Ῥώμῃ, ἀγαπητοῖς Θεοῦ, κλητοῖς ἁγίοις· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.
8 Πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ.
9 Μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεὸς, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς ἀδιαλείπτως μνείαν ὑμῶν ποιοῦμαι,
10 Πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου δεόμενος, εἴπως ἤδη ποτὲ εὐοδωθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ, ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.
11 Ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς.
12 Τοῦτο δέ ἐστι, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ.
13 Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, (καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο) ἵνα καρπόν τινα σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν.

Inter quas estis etiam vos, vocati à Jesu Christo)
Omnibus qui Romæ estis, dilectis Dei, *ex Dei* vocatione sanctis: Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.
Primùm quidem gratias ago Deo meo per Jesum Christum, super omnibus vobis, quòd fides vestra annunciatur in toto mundo.
Testis enim mihi est Deus, quem colo spiritu meo in Evangelio Filii ipsius, me sine intermissione mentionem facere vestri,
Semper in orationibus meis rogantem si quo modo tandem aliquando prosperum iter mihi detur ex voluntate Dei, ut veniam ad vos.
Expeto enim videre vos, ut aliquod impertiar vobis donum spirituale ut vos stabiliamini.
Hoc est, ad communem exhortationem percipiendã apud vos, per mutuã fidẽ, vestram simul & meam.
Nolim autem vos ignorare, fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos (sed prohibitus fui usque adhuc) ut fructum aliquem haberem inter vos quoque, sicut & inter reliquas Gentes.

In quibus estis & vos, vocati Jesu Christi)
Omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis sanctis: Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Jesu Christo.
Primùm quidem gratias ago Deo meo per Jesum Christum pro omnibus vobis, quia fides vestra annunciatur in universo mundo.
Testis enim mihi est Deus, cui servio in spiritu meo in Evangelio Filii ejus, quòd sine intermissione memoriam vestrî facio,
Semper in orationibus meis obsecrans si quo modo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos.
Desidero enim videre vos, ut aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis ad confirmandos vos.
Id est, simul consolari in vobis, per eam quæ invicem est fidem vestram atque meam.
Nolo autem vos ignorare, fratres, quia sæpe proposui venire ad vos (& prohibitus sum usque adhuc) ut aliquem fructum habeam & in vobis, sicut & in cæteris Gentibus.

8 Reddit eosdem benevolos, veris eorum laudibus commemoratis, & suâ in eos verè Apostolicâ benevolentiâ, adhibito Dei ipsius testimonio confirmatâ, insigni cum veri & re ipsâ Apostolici præstiti muneris & ejus methodi exemplo, quâ Dei dona, sive in nos ipsos, sive in alios collata, sic commendentur, ut omnis vitetur tum superbiæ, tum adulationis suspicio.

---

6 *Vocati à Jesu Christo*, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. id est, Qui Dei beneficio estis Jesu Christi, sive in Jesu Christo adoptati. Itaque si Vocatos exposueris ἐπωνύμους, id est, ex Christi nomine cognominatos, sicut à Christo *Christiani* denominantur, non satis expresseris eum quem Hebræi מקורא *mekorab*, Theologi Græci, ac præsertim Paulus, κλητὸν vocant. [Declarat enim non eum modò cui tribuitur ut revera sit quod dicitur, sed etiam ut Dei merâ benignitate sit ejusmodi qualis est, quemadmodum dicebat Paulus, Gratiâ Dei se id esse quod erat.] Hoc modo explicandum etiam est illud *Ex Dei vocatione sanctis*, quod subjicitur in proximo versiculo, cùm eosdem dixisset, ἀγαπητοὺς Θεοῦ, *Dilectos Dei*, id est, Deo charissimos & quasi ipsius delicias: nempe ut intelligeremus hanc benevolentiam indè oriri quòd Deus nos prior dilexerit, ut scriptum est 1.Joan.4.10. & 19.

7 *Gratia sit vobis & pax*, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη. Novam hic periodum incipio, adscripto puncto post ἁγίοις, quemadmodum in reliquis epistolis summo omnium codicum consensu legitur. Itaque post ἁγίοις, subaudiendum est verbum ἐπιστέλλω, id est, hanc epistolam mitto, Paulus videlicet Apostolus. Deinde sequitur ἀσπασμὸς τὴν ἐπιγραφὴν, subaudito verbo ἔστω, quod expressimus, partim ut planior esset constructio, partim verò nè posthac possit hujus loci vera distinctio depravari. Nam alioquin manifestus esset solœcismus, cùm potiùs dicendum fuerit χάριτα καὶ εἰρήνην, *gratiam & pacem*, subaudito verbo *Precor*, prætermisso pronomine ὑμῖν, *vobis*. Vocabulum autem *Gratiæ* quæ ab Hebræis חן *chen* dicitur, non jam dona ipsa Dei, id est, χαρίσματα, (ut paulò antè) sed fontem ipsum declarat unde hæc beneficia promanant, nempe gratuitam illam Dei benevolentiam, etiam quo tempore inimici eramus: nequis gratiam cum operibus præparationis, aut prævisis meritis (quæ Sophistæ vocant) conciliari posse putet, contrà quam Paulus scribit infrà, cap 4. vers.4. & aliis innumerabilibus locis. Deinde huic benevolentiæ subjungit εἰρήνην, *pacem*, quam vocant Hebræi שלום *schalom*, id est, omnium rerum felicem ac prosperum in Deo successum. ità enim hoc vocabulum ab Hebræis usurpari, sæpe jam annotavimus, licèt hic propriè videatur Paulus loqui de pace illa quam habemus cum Deo per Christum, quò spectavit Canticum illud Angelorum Luc. 2.14. & de qua Apostolus Rom. 5.1. ¶ *Et Domino*, καὶ Κυρίου. Quidam convertunt, *Et Domini*, ut intelligamus Patrem nobis esse cum Christo communem: quod etsi verè dicitur per υἱοθεσίαν quod ad nos attinet, tamen huic loco non convenit. Dicendum enim fuisset, ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡμῶν. Est igitur repetenda ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ἀπὸ præpositio: & sic Paulus precatur illis gratiam, ut simul explicet per quem nobis à Deo Patre detur hæc pax ac gratia, nimirum per Christum illum unicum μεσίτην: neque verò Spiritum sanctum prætermittit, cùm à Spiritu sancto sit ea ipsa gratia nos illuminans, quæ à Patre ac Filio proficiscitur.

8 *Primùm quidem*, πρῶτον μὲν. vel, *In primis quidem*, neque requiritur ut aliquæ aliæ distributionis partes sequantur. Nam particula πρῶτον simpliciter declarat hoc esse sermonis initium. ¶ *Deo meo*, τῷ Θεῷ μου. Annotavit quidem Origenes istud proprium esse fidelium, sed rationem tamen ejus non intellexit. Putat enim hujus locutionis emphasin esse in *Dei* nomine quia soli sancti verum Deum adorant. Atqui potiùs tota energia sita est in pronomine *Meus*: sicut rectè annotarunt Græca scholia, & ipse Apostolus explicat Gal.2.20. ¶ *Super*, ὑπὲρ, id est *de*. Vulg. *pro*, malè. ¶ *Quòd fides vestra annunciatur*, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται. id est, Quòd ea sit vestra fides ut passim in Ecclesiis commendemini, & de vobis multus ubique sit sermo. Quòd autem Origenes ità etiam accipi hæc posse putat, quasi dicat Paulus se gratias agere quòd fides Romanorum, id est doctrina quam erant amplexi, ea sit quæ in toto mundo prædicetur, planè violentum est ac detortum. ¶ *In toto mundo*, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. id est, passim per omnes ecclesias. Est enim hyperbole petita è medio. Itaque quòd Origenes de cœlis philosophatur, quò etiam pervenerit rumor de Romanorum fide: & ubi quoque prædicetur ea ipsa fides ac doctrina cui crediderant Romani, planè sapit Origenicas speculationes. Urbem autem Romani imperii principem celebrem quoque fuisse plurimis, præsertim undique tum Græcis tum Judæis eò varias ob causas concurrentibus, apparet ex salutationibus ad extremam epistolam adjunctis, & ex profanis scriptoribus qui odiosè jejunia sabbatorum commemorant & Græcam illam urbem appellant. Sed quorsum hoc ad stabiliendum crassum illud commentum, Romam esse caput omnium Ecclesiarum, & unum & idem esse Catholicam & Romanam Ecclesiam, etiamsi in illa vetere & Apostolica fide perstitisset? Vide 1.Thess.1.8.

9 *Mihi*, μου, vel *Meus*. Idem enim manet sensus, quamvis non ità sit frequens hoc dicendi genus, sive ἐμοὶ sive μοι legamus, ut legit Vulgata, & Syrus interpres, & ego in uno codice inveni. ¶ *Quem colo*, ᾧ λατρεύω. Vide Matth.4.10. ¶ *Spiritu meo*, ἐν τῷ πνεύματί μου. id est, planè volens & ex animo illi addictus. Quamvis enim tacita quædam sit antithesis inter cultum cæremonialem & spiritualem, tamen non eò puto Paulum respicere, sed huc potiùs ut fidem faciat se verum dicere, advocato in testem Deo: [cujus majestatem ac gloriam quanti faceret non potuit meliùs aut certiùs ostendere, quàm ex ea diligentia, quâ utebatur in annunciando Evangelio sibi commisso.] Quod autem Origenes in hunc locum de carne & spiritu Legis disserit, huc etiam

am detorquens dictum illud Pauli, *Litera occidit, Spiritus est qui vivificat*, id totum rejiciemus in hujus Epistolæ cap. 8. vers. 3. ubi quàm ignotum fuerit Origeni beneficium Christi, planum faciemus. ¶ *In Evangelio Filii ipsius*, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. id est, promulgando Filio ipsius: sicut dicit Apostolus se Christum prædicare. Christus enim est ipsum Evangelicæ prædicationis subjectum. *Evangelium* itaque hoc loco non significat doctrinam ipsam, sive illud quod annunciatur, ut plerumque solet, sed doctrinæ ipsius prædicationem ut infr. 15. 19. & 1. Cor. 9. 14. Phil 4. 15. [Quæ significatio non observata, Hieronymum & eos omnes fefellit, qui existimarunt Paulum 2. Cor. 8. 18. cùm diceret se ad Corinthios fratrem misisse, cujus laus erat in Evangelio per omnes Ecclesias, agere de libris à Luca perscriptis.] ¶ *Mentionem facere*, &c. μνείαν ποιοῦμαι. Sic rectè Erasmus, quamvìs hoc Ambrosio non placeat. Vulgata barbarè, *Memoriam facio.*

10 *Si quo modo*, εἴπως. Hanc interpretationem sum amplexus ex duorum codicum autoritate, in quibus adscripta erat distinctio post δεόμενος, ità videlicet ut hoc connectatur cum verbo ἐλθεῖν, & alia interjiciantur: quæ sententia simplex est & plana. Sed & sic potest hic locus explicari, *Rogans si quo modo tandem*, &c. *ut veniam ad vos*. ità ut ὥστε subaudiatur ante ἐλθεῖν, ut infrà, versu 28. & jungatur cum εὐοδωθήσομαι. Vulgata barbarè, *veniendi ad vos*. Superest ut variam hujus loci distinctionem annotemus. Nam alii post ποιοῦμαι adscripto puncto, sequentia connectunt cum δεόμενος: alii connectunt omnia usque ad προσευχῶν μου: quam distinctionem si sequamur, videbitur omnino redundare πάντοτε, quod etiam non additur in Græco Chrysostomo, & fortassis irrepsit in contextum ex margine, ubi annotatum erat pro expositione adverbii ἀδιαλείπτως. ¶ *Prosperum iter mihi detur*, εὐοδωθήσομαι. Vulgata, *Prosperum iter habeam*, id est, εὐοδῶ. Sed non temerè usus est passivo verbo Apostolus, ut significet prosperum hoc iter à Deo concedi: quamvìs hoc postea exprimatur. Itaque nè Erasmus quidem satìs aptè interpretatur, *Prosperum iter contingat*. Vide 1. Cor. 16. 2.

12 *Ad communem consolationem percipiendam apud vos*, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν. Vulgata ad verbum, non obscurè modò, sed etiam barbarè, *Simul consolari in vobis*. Erasmus, *Ut communem consolationem capiam in vobis*. D. Bucerus tamen, & doctissimus interpres συμπαρακληθῆναι malunt *exhortationem* notare. Ἐν ὑμῖν autem accipio pro *Apud vos*, propter illa quæ sequuntur. Nec sanè probo quod Chrysostomus tradit in hunc locum, indignum esse existimare Paulum potuisse Romanorum fide adjuvari: neque item quod existimat Ambrosius, Romanos quo tempore hæc scripsit Apostolus nondum fidem Christi rectè tenuisse. Nam potiùs ex iis quæ hoc loco de iis Paulus commemorat, & infrà, 15. 14. apparet egregiè fuisse instructos, cujus beneficii, primum autorem non sanè Petrum, sed Barnabam, veteres nonnulli faciunt. Sed cùm omnes ex parte cognoscamus, non dubium quin & illi ex Paulo partim multa intelligere, partim ea quæ intelligebant accuratiùs cognoscere, & Paulus etiam ipse (quantumvìs excellens) ab Ecclesia illa tum erudiri magìs ac magìs, tum confirmari, illos etiam docendo, potuerit. Etenim & servari tum ipsos pastores docendo, tum oves discendo oportet. ¶ *Per mutuam fidem*, διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως. *Mutuam* videtur appellare quâ & ipse illos, & illi vicissim ipsum juvare possint: ideo maluit ἐν ἀλλήλοις pro εἰς ἀλλήλους dicere, quàm ἀλλήλων. *Fidem* autem vocat beneficii Christi notitiam, ac professionem veram.

13 *Nolim autem*, οὐ θέλω δέ. In codice Claromontano majusculis literis descripto, venerandæ planè vetustatis, & illi nostro planè simili cujus sæpe mentionem in superioribus libris feci, scribitur Græcè οὐκ οἴομαι δέ, Latinè verò, *Non autem arbitror*. ¶ *Sed probibitus fui*, καὶ ἐκωλύθην. Καὶ pro ἀλλὰ positum, sæpe jam annotavimus. Prohibitum autem se dicit vel à Satana, ut 1. Thess. 2. 18. vel ab ipso sancto Spiritu, qui singula rerum momenta moderatur, ut Act. 16. 6, & 7. vel quòd aliò vocaretur, dum nullam prædicandi Evangelii occasionem prætermittit: quam rationem maximè amplector, quòd ità omninò videatur Apostolus ipse explicare infrà, cap. 15. 20, & 21. Sunt autem hæc ità interjecta ut sententiam veluti abrumpant, sicut in communi sermone multa ejusmodi hyperbata committuntur. Nam Hebræi solent etiam inter elegantias numerare istas trajectiones, aut etiam nonnullas asperiores, ut Psalm. 40. 11. & 139. 14. Sicut autem Origenes diligens fuit in annotando hyperbato quod manifestissimum erat: ità in hac distribuenda constructione bis peccavit. Neque enim hæc reponit in suum locum, & putat etiam esse ellipsin relativi οἷς in versiculo 15. quasi videlicet καθὼς & οὕτω mutuò se respiciant. Itaque sic ista collocat, *Nolo vos ignorare quòd proposui sæpe venire ad vos, ut fructum aliquem haberem etiam inter vos, sicut & in cæteris Gentibus, Græcis simul ac barbaris, sapientibus & insipientibus, quibus debitor sum: sed usque adhuc sum probibitus*. Deinde quasi hujus constructionis immemor, decimumquartum versiculum ità connectit cum superioribus, quasi nova periodus inchoetur à καθὼς, hoc modo videlicet, *Proposui venire ad vos ut fructum aliquem haberem etiam inter vos, sed probibitus sum usque adhuc: sicut in cæteris Gentibus, Græcis simul, &c. quibus debitor sum, ità, quantum in me est, paratus sum etiam vobis, qui Romæ estis, evangelizare*. Ego verò sic potiùs digesserim, *Nolo autem vos ignorare, fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, ut aliquem fructum haberem etiam inter vos, sicut & inter reliquas Gentes: sed impeditus sum usque adhuc. Et Græcis & barbaris, tum sapientibus tum insipientibus debitor sum. Itaque omnis mea facultas promta est ad evangelizandum vobis quoque qui Romæ estis.*

14 Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί.	Et Græcis & barbaris, tum sapientibus tum insipientibus debitor sum.	*Græcis ac barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum.*
15 Οὕτω τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι.	Itaque quicquid in me situm est, promtum est ad vobis etiam qui Romæ estis evangelizandum.	*Itaque quod in me promtum est & vobis qui Romæ estis evangelizare.*
16 Οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ· δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστιν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.	Non enim me pudet Evangelii Christi. potentia siquidem est Dei ad salutem cuivis credenti, Judæo primùm, tum etiam Græco.	*Non enim erubesco Evangelium. virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Judæo primùm, & Græco.*
17 Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν, καθὼς γέγραπται, Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.	Justitia enim Dei per illud detegitur ex fide in fidem: † sicut scriptum est, Qui verò ex fide justus est, vivet.	*Justitia enim Dei in eo revelatur ex fide in fidem: sicut scriptum est, Justus autem ex fide vivet.*
18 Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων.	Patet enim ira Dei è cœlo adversùs omnem impietatem & injustitiam hominum, ut qui veritatem injustè detineant.	*Revelatur enim ira Dei de cœlo super omnem impietatem & injustitiam hominum eorum qui veritatem in injustitia detinent.*

16 Altera pars epistolæ, usque ad novi capitis initium. Est autem hujus disputationis status, Unam esse adipiscendæ salutis rationem, quæ in Evangelio, absque ullo populorum discrimine à Deo proponatur, Jesum Christum videlicet per fidem apprehensum. 17 Confirmatio illius enunciati. In Evangelio docetur, nos coram Deo justificari fide in Jesum Christum quotidie augescente. Ergò & servari. Probatio tum antecedentis tum consequentis ex Habacuc, qui tum justitiam coram Deo, tum vitam tribuat fidei. † *Hab.* 2. 4. 2. *Pet.* 1. 18 Frustrà homines ad Justitiam & Salutem, in unico Christo per fidem apprehensam quærendam, hortaretur Evangelica doctrina, nisi priùs omnes injustitiæ rei convincerentur, quod nunc probare incipit Apostolus usque ad cap. 3. vers. 20. desinentem.

14 *Tum sapientibus, tum insipientibus*, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις. Assentior illis qui hæc referunt ad singulares personas: illud autem, *Græcis, ac barbaris*, ad nationes ipsas in genere comprehensas. Illud quidem certum est, *Romanorum* appellatione ab Apostolo significari quicunque Romæ degebant, cujuscunque gentis essent: ut liquet partim ex eo quòd Apostolus in genere salutem dicit iis qui Romæ sunt, partim etiam ex eorum catalogo quos salvere jubet in extrema epistola. Syrus interpres puncto adscripto post ἀνοήτοις, legit παντὶ γὰρ ἀνθρώπῳ ὀφειλέτης εἰμὶ τοῦ κηρύσσειν, *omni enim homini debitor sum ut prædicem*.

15 *Itaque*, οὕτω. vel, *Ità*, pro *itaque*, quomodo apud ipsum Ciceronem usurpatur hæc particula in conclusionibus. Sic enim Cicero libro primo de natura deorum, *Virtus*, inquit, *actuosa est: & deus vester nihil agens, expers virtutis igitur: ità, nè beatus quidem est*. Quod autem Græca scholia in superiore versiculo subaudiunt ὥσπερ, & laborat Origenes ut ista in eandem periodum cogat, planè nihil est, cùm sit potiùs in his verbis conclusio argumenti, *Debitor sum*, inquit Apostolus, *& Græcis & barbaris*: id est, *teneor ex Apostolico munere quod à Domino accepi quibusvis hominibus Christum annunciare. itaque nihil magìs expeto quàm apud vos quoque munere meo defungi*. Subjicitur deinde anthypophora, *Neque enim me pudet Evangelii*. ¶ *Quicquid in me situm est, promtum est*, τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον. Subaudi ἐστίν, *est*. Vulgata, *Quod in me promtum est*, obscurè quidem, sed fideliter tamen ad verbum expressâ sententiâ. Nam τὸ κατ' ἐμὲ quidem à posteriore parte cum verbo ἐστὶ subaudito construitur, πρόθυμον verò à parte posteriore: neque hoc loco significat τὸ ἐμὸν μέρος, vel, ὅσον ἐπ' ἐμοί, id est, *pro virili*, vel *quantum in me est*, sed illud ipsum significat quod in aliquo situm est, sive in alicujus facultate: nisi simpliciter malimus explicare τὸ κατ' ἐμὲ per simplex pronomen ἐγώ, ut in illo Platonis libr. De leg. secundo, τὰ μὲν τοίνυν ὑμέτερα, ἀκούειν, ὡς ἔοικεν, ἕτοιμα ἂν εἴη· τὰ δ' ἐμὰ βούλεσθαι μὲν ἕτοιμα, δύνασθαι δὲ οὐ πάνυ ῥᾴδια. id est, (doctissimo Budæo interprete) *Vos quidem igitur audire, ut videtur, parati: ego autem velle quidem promtus, sed non perinde posse facilis*. Idem Plato in Theage. τό γ' ἐμὸν ἕτοιμον. id est, ἐγὼ μὲν ἕτοιμος. Sic

igitur hunc etiam locum eleganter convertas, *Itaque promtus sum ego vobis quoque qui Romæ estis evangelizare.* & ità etiam vertit Syrus interpres. Hæc autem phrasis non animadversa fecit ut hic locus à Græcis ipsis non rectè explicaretur, quorum alii putârunt ὀφειλέτης εἰμὶ repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, quæ ellipsis planè est violenta in diversa periodo: alii ὀφειλέτης εἰμὶ sine ulla repetitione conjunxerunt cum εὐαγγελίσασθαι, hoc modo, *Et Græcis & barbaris teneor, itidem & vobis qui Romæ estis, pro animi mei promta facultate evangelizare.* Quam interpretationem si sequaris, non satìs cohærebit quod postea subjicitur, *Non enim me pudet.* Origenes verò alia etiam commenta excogitavit, de quibus paulò antè diximus. Latini verò Græcorum etiam errorem auxerunt, ut qui, quoniam verbum finitum deerat, verterint πρόθυμον, *Paratus*, vel *promtus sum:* quasi idem declaret atque πρόθυμός εἰμι, vel προθυμοῦμαι: quæ enallage absurdior est quàm ut refutatione sit opus. Nihilo melior est (opinor) Vallæ sententia, qui putat πρόθυμον significare τὴν προθυμίαν. Indè etiam factum ut typographi Vulgatam editionem corrumperent, cùm excuderent, *Itaque (quod in me) promtum est & vobis*, pro eo quod excudendum fuit sine parenthesi, *Itaque quod in me promtum est,* &c. id est, *quicquid situm est in me, id promtum est ad evangelizandum etiam vobis.* Sic enim explenda fuerit sed minùs eleganter Græca oratio, οὕτω τὸ ὂν κατ' ἐμὲ πρόθυμόν ἐστι καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι. De verbo autem *Evangelizandi* vide Heb.4.2.

16 *Christi*, τοῦ Χριστοῦ. Non est τοῦ Χριστοῦ in illo vetustissimo codice, neque apud Syrum interpretem, neque in vulgata Latina interpretatione: quod tamen videtur velut ex adverso respondere iis quæ expressit epistolæ initio. ¶ *Potentia Dei*, δύναμις Θεοῦ. id est, organon Dei verè potens & efficax ad salutem: quamobrem etiam vocatur, Brachium Dei, Esa.53.1. Sic ergò definitur Evangelium ab effectis nobilissimis, Justitiæ videlicet & Salutis, ut hic sit præcipuus hujus epistolæ status: & alludit omnino Paulus ad sceptrum illud cujus fit mentio Psal.110.2. ¶ *Tum etiam Græco*, καὶ Ἕλληνι. Semel hoc dictum sit, apud Paulum *Græcorum* nomine, quoties opponuntur Judæis, omnes Gentiles (quos vocant) significari, ortâ nimirum hâc loquendi consuetudine ex eo quòd maxima pars Orientis Græcè loquebatur.

17 *Justitia enim Dei*, δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ. Quia Deus justus est, ideóque justitiæ amans & injustitiæ hostis, necesse est ut quæ doctrina nos docet quâ ratione salutem adipiscamur, illa quoque aditum ad justitiam patefaciat. Rectè igitur Paulus argumentatur ab iis quæ sunt perpetuo vinculo necessariò conjuncta. Sic igitur disponendus est status hujus epistolæ, *Nos à Deo per unum Christum servari si Evangelio crediderimus.* Cui propositioni subtexitur illa, *Nos solâ in Christum fide justificari.* Hæc autem diligenter considerata, manifestè indicant quid vocabulo *Justitiæ Dei* intelligatur: perfectio nimirum illa, & summa integritas, quâ quisquis donatus est, sistitur coram Deo ἅγιος, ἄμωμος, καὶ ἀνέγκλητος, ut loquitur Paulus, Col.1.22. id est, *sanctus, inculpatus, & qui nullius labis possit postulari:* imò qui tales sint, quales ut simus Lex requirit. Ea igitur à Paulo dicitur *Justitia Dei*, tum quia gratuitum est Dei donum, ídque per imputationem, tum quia hanc largiendo Deus se verè justum (id est fidelem ac veracem) præstat: sed etiam ut opponatur justitiæ hominum, quæ sita sit in Legis observatione per homines præstita, quâ testatur David nullum hominem justificari; cùm nè pater quidem ipse credentium Abraham de ea jure possit coram Deo gloriari, ut inquit Apostolus infrà 4.1. Denique nemo melior est Pauli phraseon interpres, quàm ipse Paulus, quem vide Phil.3.9. illam definiens esse Dei justitiam, quæ ex Deo est per fidem. Et vide infr. 3.26. & 2. Pet. 2. ¶ *Detegitur*, ἀποκαλύπτεται. Hoc ità intelligo quasi Paulus non eo duntaxat nomine commendet Evangelium quòd in eo retegatur & spectandum proponatur quod gentes quidem antea ignorabant (fide nimirum quærendam esse in Christo eam justitiam cujus vi à Deo salutem adipiscamur) patres autem Judæi procul & umbris tectum intuebantur: sed etiam quòd hanc justificandi rationem ità proponat ut nunc etiam re ipsâ exhibeat: ut hoc modo constet, Evangelium verè esse potentiam Dei ad salutem, id est, validum & efficax Dei instrumentum quo utitur servandis per fidem hominibus. Itaque pro consuetudine Hebræorum (de qua copiosiùs diximus Marc. 8. 11. Luc. 3. 7.) cum antecedente intelligendum est consequens, id est, cum patefactione conjungenda est ipsius patefactæ præstatio. Quòd igitur nonnulli hoc referunt ad bona opera, vel ad Spiritûs sancti dona, quæ sunt velut indices justitiæ Dei nobis imputatæ, & quibus doctrina Evangelica confirmatur, non dicitur hoc loco apposité: & omnino alludit Apostolus ad Prophetæ verba, Esa. 56. 1. ¶ *Ex fide in fidem*, ἐκ πίστεως εἰς πίστιν. id est, fide quæ quotidie incrementum accipiat, sicut Psal.84.7. occurrit simile dicendi genus. Nam sicut unus est Deus, ità etiam una est fides, sed quæ suis gradibus in nobis perficienda sit. Rectè itaque Clemens, Στρωματέων λόγῳ ε', Ἀπόστολος φαίνεται διπλῆν καταγγέλλων πίστιν, μᾶλλον δὲ μίαν, αὔξησιν καὶ τελείωσιν ἐπιδεχομένην, *Apostolus*, inquit, *videtur duplicem fidem annunciare, sed potiùs tamen unicam tantùm annunciat, quæ per incrementa ad perfectionem contendat.* Alii argutiùs interpretantur, quorum opiniones non est nostri instituti commemorare. Sed quid *Fides* declaret apud Apostolum, necesse est semel explicemus, quoties quidem de fide quæritur quâ justificamur, propterea quòd apud Theologos paulò aliter accipitur hoc vocabulum quàm apud alios autores, & multa Erasmus in hunc locum videtur non ità accommodatè disseruisse. Quidam igitur *Fidem* hanc interpretantur Obedientiam, quâ fit ut homines, sicut polliciti sunt Deo, ità etiam ex ipsius voluntatis præscripto vivant: sicut à Cicerone definitur fides, Dictorum ac conventorum constantia & veritas. Sed de hac fide Paulum non agere vel illud ostendit, quòd ubique de Justificatione disserens, huic opponit opera. Itaque valeant Sophistæ cum qualitate sua inhærente vel infusa, quoties de Justitia Dei quâ justificamur quæritur. Alii Fidem hanc definiunt, Assensionem quâ credimus verum esse quicquid utrumque Testamentum nobis credendum proponit: addunt etiam nonnulli, Quicquid præcipit credendum Ecclesia: neque interim definiunt quæ sint Ecclesiæ illius legitimæ notæ, sed sub specioso hoc nomine hominibus illudunt; quinetiam docent satìs esse si in genere credant homines quod credit Ecclesia, nec de singulis ejus capitibus intelligendis laborent. At Christiani contrà nullum aliud fidei istius objectum agnoscunt quàm verbum Dei scriptum: neque ullam aliam Ecclesiam quàm quæ unius sponsi vocem audit: neque fidem illam quam vocant implicitam aliud esse putant quàm diabolicam ἀναισθησίαν, quia nemo rei incognitæ, nisi fortassis per somnium, assentitur: imò nè illa quidem Fides quâ quispiam assentitur sacris literis ut veris, nec tamen sibi propriè promissiones Evangelicas applicat, pro illa Fide habenda est quâ justificati pacem habemus, cùm Diaboli illam etiam fidem habeant, & contremiscant. Fidem igitur, de qua hîc quæritur, esse definimus firmam illam & constantem animi πληροφορίαν, id est, *certiorationem*, quâ certus est apud se unusquisque fidelium, non modò verum ac firmum esse omne verbum Dei, ac præsertim promissiones Dei de gratuita per Christum reconciliatione, sed etiam istas per prædicationem & Sacramenta sibi oblatas credit ad se propriè ac peculiariter pertinere; quâ, inquam, illam promissionem vitæ æternæ per sanguinem Christi quibusvis credentibus acquisitæ, sigillatim amplectitur, ac sibiipsi applicat, utpote quæ Evangelico ministerio non tantùm quibusvis generaliter, sed singularibus personis, præsertim in sacramentis offeratur: ut dici verè & propriè non possint *credere* qui sibi peculiariter oblatum verbum salutis non amplectuntur. Hanc igitur unam illam fidem esse dicimus instrumentum illud internum, per quod ex Dei pacto, credentes fiunt & Christi & omnium ipsius donorum, id est, omnis perfectionis ac integritatis, summæque illius justitiæ per gratuitam imputationem participes: ut verè ac in solidum per eum gratìs justificati, pacem habeant justi, υἱοθεσίας beneficio hæredes Dei, ac Christi cohæredes. Deinde, nos quoque per ejusdem Christi hâc Fide apprehensi Spiritum, & peccato mortificari, & justitiæ vivificari dicimus, ut incipiamus Velle ac Facere quæ Dei sunt: & cum hac Fide individuo nexu conjungimus fiduciam, spem, patientiam, invocationem, charitatem, ac bona opera, ut illius Justitiæ Dei non causas, sed effecta, quæ qui non habeat, falsò ac frustrà se causam illarum virtutum (id est Fidem illam) habere jactet. Hæc igitur est Apostolicæ doctrinæ summa, propter quam nos hodie immeritò à Diabolo & Antichristo vexamur: quæ tamen & certo fundamento, id est verbo Dei scripto, non autem hominum opinione aut consuetudine nitatur, & Deo totam salutis nostræ gloriam vindicat. ¶ *Qui verò ex fide justus est vivet*, ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται. Quoniam in Græcis sic collocatum est illud ἐκ πίστεως ut vel cum ὁ δίκαιος, vel cum ζήσεται construi possit, quæ posterior constructio nonnullos fefellit, quasi videlicet Paulus hoc loco non doceat quînam hæc Justitia nobis obtingat, sed quis sit ejus fructus (quod est à disputationis hujus scopo prorsus alienum, ac in cap. 6, 7, & 8. differtur) idcirco illud *ex fide* proximè cum ὁ δίκαιος, subaudito participio ὢν conjunxi; ità ut in hoc Enunciato, à quo tota sequentis disputationis series dependet, istud ὁ ἐκ πίστεως δίκαιος habeat rationem subjecti, ζήσεται verò sit ejus attributum. ¶ *Ex fide*, ἐκ πίστεως. In Hebræo legitur באמונתו *beemunatho*, id est, *in fide sua.* sive, *fide suâ fretus*, utpote quæ verbum vitæ, quod firmissimum est, amplectatur. Nam alioqui Fides non est illud in quo sit vita posita, cùm Christus solus sit nostra illa vita. Sed tribuitur fidei, ut instrumento salutem in Christo apprehendenti, illud quod est propriè unius Christi quem ipsa apprehendit, quo dicendi genere, Fides dicitur esse ex auditu verbi prædicati, quæ tamen est opus Spiritûs sancti: & Verbum ipsum vocatur semen vitæ, & Timotheus, servator suorum auditorum: quâ etiam phrasi Cœnæ Domini ac Baptismi symbolis tribuitur quod solus Spiritus sanctus in sanctis operatur. Cæterùm Græci interpretes (ut annotat Hieronymus) legerunt באמונתי *beemunathi*, id est, *ex fide mea.* Symmachus tamen rectè convertit ἐκ πίστεως ἑαυτοῦ. Sed Apostolus pronomen non expressit, partim quia propositum est illi in genere ostendere Fidem iter esse

ad vitam, partim quia hæc pronomina per se satis in Græco idiomate intelliguntur, quemadmodum etiam in Latino, adeò ut ferè prætermitti soleant. ¶ *Vivet*, ζήσονται. Sic habent Hebræa & Græca, & vetusti quoque codices Latini. cùm in nonnullis tum hoc loco, tum etiam Gal. 3. 11. corruptè legatur *vivit*. Est enim vis futuri temporis observanda, ex qua intelligitur vitam quandam futuram, eámque in omne tempus firmam & constantem, promitti justificatis ex fide. Est autem magnopere observandum Apostolum divinissimo prorsus artificio verbis istis hujus prophetæ totam secuturæ disputationis summam præcedente versiculo expressam rursus simul & declarasse & probasse: in quibus tria ista inimitabili brevitate declarantur, Quæ sit vera apud Deum justitia, Fidei videlicet non Legis: Quomodo illa nobis conferatur, Fide nimirum: Quis denique sit fructus illius, nempe vita æterna, ut individuo nexu cohæreant Fides, Justitia, & Vita. Justitiam autem hanc postea ostendit Apostolus in Christo solo quærendam, non in hominibus ipsis nasci, usque ad cap. 3. vers. 21. Deinde, qualis illa sit in Christo, & quomodo nobis in ipso proposita: tota denique illius per causas explicatio docetur à cap. 3. vers. 21. ad vers. 29. Indè verò usque ad quintum caput ostendit hanc Christi justitiam solâ fide per imputationem, gratuitam non debitam, credentibus donari & hoc beneficium, sublato gentium discrimine, ad quosvis credentes pertinere, ut plenissima sit probatio omnium partium Propositionis vers. 16. comprehensæ.

18 *Patet*, id est manifestum est, ἀποκαλύπτεται. Alludere mihi videtur Paulus ad Prophetæ verba, Psal. 50. 6. Vulgata, *Revelatur*. Erasmus, *Patefit*:, quasi videlicet hoc quoque retegatur per Evangelium. Nam proculdubio nihil æque arguit mundum de peccato atque lux Evangelii; sed hoc tamen est κατά τι nimirum quia irritatus Satan fuerit cum suis: cùm alioquin Arguere peccata, potiùs ad Legis quàm ad Evangelii ministerium pertineat. Sed quorsum hoc? Assumeret enim Paulus hoc ipsum quod est in quæstione positum, nempe Evangelium esse potentiam Dei ad salutem, id est, Deum per Evangelium exserere virtutem suam servandis per Justitiam ex Fide hominibus. Hoc igitur probaturus Paulus, dixit Fidem (cujus mutua est relatio cum Evangelii prædicatione) adferre nobis eam justitiam quæ coram Deo nos approbet, ac proinde iter ad salutem ostendere. Nunc superest ut hoc probet, nos videlicet nullo alio instrumento, quàm hâc Fide, hanc justitiam consequi. Probatur autem hoc ex hac divisione ἀμέσως, Aut per fidem, alienâ justitiâ nobis imputatâ, justi sumus coram Deo, aut nostrâ justitiâ, id est, Legis divinæ observatione, quâ à nobis præstitâ, justi & æternâ salute digni ex illa legalis pacti formula comperiamur, *Hoc fac & vives*. Atqui tota vita hominum clamat, Deum in homines è cœlo iram suam effudisse. Non sunt igitur justi homines in sese. Deus enim justis non indignatur, sed injustis. Cedò verò unde ira ista Dei colligitur? ex eo quòd homines laxatis habenis in omne scelus feruntur: quod liquidò apparebit siquis ad præscriptum legis, tum naturalis tum Mosaicæ, vitam ipsorum exigat. Hoc est filum Paulinæ disputationis usque ad caput tertium, vers. 20. ubi syllogismus hic disjunctivus concluditur. Indicant autem hæc quomodo accipiendum sit verbum ἀποκαλύπτεται hoc in loco, id est, pro *Manifestè apparet*, nimirum ex summa humani generis ἀταξίᾳ. Item quid declaret illud ἀπ' οὐρανοῦ, *è cœlo*: in quo explicando veterum plerique intempestivè profectò philosophantur, cùm simpliciter significet Paulus, manifestius esse quàm ut quisquam inficiari possit, Dominum è cœlo (ubi videlicet illum etiam naturâ ipsâ duce quærimus) in omnes ac singulos homines indignari. Considerat enim Paulus omnes homines quatenus sunt merè ψυχικοὶ, & regenerationis gratiæ expertes, nimirum & impii in Deum, & in alios homines injusti. Videtur autem alludere ad Psalmum 97. ¶ *Adversùs omnem*, &c. ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων. id est, adversùs omnes impietatis ac injustitiæ species quæ in hominibus exstant, sicut infrà, versu 29. dicuntur homines pleni omni injustitiâ: nisi malimus explicare per hypallagen, pro, *Adversùs omnium hominum impietatem & injustitiam*. Alus Hebraismum esse placet, de quo diximus Matth. 24. 15. pro *Adversùs omnes homines impios & injustos*. Sed in primis notandum est hæc itâ accipienda non esse quasi aliqui sint homines qui extra Christum non sint impii nec injusti, quos Apostolus hîc non arguat: sed itâ potiùs ut sciamus omnes atque adeò singulos homines ab Apostolo utriusque sceleris coargui. Id enim itâ esse intelligendum, apparet ex eo quòd instituta est disputatio non modò adversùs omnes in genere, sed sigillatim adversùs singulos homines, ut singuli in uno Christo salutem sibi quærendam sciant. quod etiam docet ipsa Apostoli conclusio, quæ universaliter exprimitur infr. cap. 3. 20. Apostolus itaque de misera hominum in sese conditione dicturus, ut Justitiam illam ex fide stabiliat, omnia illorum scelera ad duo capita revocat, Impietatem nimirum & Injustitiam: ut qui Legem naturæ non aliter dividat quàm Deus ipse Decalogum (id est, legis naturæ instaurationem) in duas partes distinxit. Impietas enim ad Dei cultum perversum, Injustitia ad charitatem violatam pertinet: sive, ut scitè scribit Fulgentius, *Blasphemat impietas Deum, lædit iniquitas proximum*. Deinde sigillatim utrumque caput explicatur. Hæc enim videtur mihi uberior, & ad Apostoli scopum accommodatior expositio, quàm si hæc duo pro uno & eodem accipiamus: & sic quoque Apostolus Tit 2. 12. conjungit ἀσέβειαν & κοσμικὰς ἐπιθυμίας. Cicero lib. De natura Deorum tertio, *Ità ad impietatem in Deos, in homines adjunxit injuriam*. Est enim omnino Latinis Injuria quod Græcis ἀδικία. ¶ *Ut qui detineant*, τῶν κατεχόντων. Vulgata & Erasmus, *Qui detinent*. Sed res ipsa postulat ut articulus non accipiatur διακριτικῶς sed αἰτιολογικῶς: quem usum alibi sæpe annotavimus. Reddit enim rationem Paulus quare omnes homines dixerit esse judicio Dei obnoxios, tum ut impios, tum ut injustos: quia videlicet veritatem Dei injustè detinent, ac planè sunt rei sacrilegii, cùm eum quem Deum esse norunt, non tamen ità ut par est colant. Hoc non vidisse Originem ac Sophistas, minimè miror, cùm Pauli scopum ac totam seriem disputationis non multò meliùs intellexerint quàm si Paulum nunquam inspexissent. Siquis tamen malit διακριτικῶς articulum τῶν accipere, id est, non generaliter de toto humano genere extra Christum considerato, dixerim hoc referri ad solos Græcos, & de solius Legis naturalis violatione accipiendam hanc injustitiam. Nam de Judæis seorsim agere incipit cap. 2. 17. ut qui habeant longè excellentius quoddam γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, quod & ipsi violent. ¶ *Veritatem*, τὴν ἀλήθειαν. In multis Latinis codicibus additur *Dei* nomen, quæ lectio mihi maximè placet. *Veritatem* enim rectè vocat Paulus quicquid lucis ad Dei notitiam in homine relictum est: non ut hâc duce in Dei gratiam redeant (hoc enim est unius Christi opus, qui solus vera Lux est, Via, ac Veritas) sed ut suo ipsorum judicio sceleris convincantur tum in Deum tum in homines: semen videlicet cognitionis Dei ad eum colendum, & discrimen aliquod justi & injusti; unde lex illa naturæ orta, ad quam Paulus vitam hominum exigens, omnes ac singulos coarguit. ¶ *Injustè*, ἐν ἀδικίᾳ. Hebr. בחמס *bechames*, pro quo ad verbum Vulgata & Erasmus, *In injustitia*. Est autem Injustitia suum cuique non reddere. Cùm igitur veritas nos doceat unum verum Deum ut omnipotentem & æternum colere, & nulli facere injuriam, & huc quodammodo gestiat ipsa veritas erumpere, injustè faciunt homines quòd nec verum numen ritè colant, nec cessent alii alios, atque adeò seipsos lædere; & Veritatem quasi intus luctantem opprimunt, quominus vim suam exserat. Accipitur ergò nomen ἀδικίας hoc loco latiore significatione quàm in superiore membro, ità videlicet ut omnia illa semel complectatur: nisi si totam sententiam malimus ad religionis neglectum referre, de quo etiam mox propriè differit usque ad versum 26.

---

19 Διότι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε.	Quoniam id quod de Deo cognosci potest, manifestum est intra ipsos. Deus enim eis manifestû fecit.	*Quia quod notum est Dei manifestum est in illis: Deus enim illis manifestavit.*
20 Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης· εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους.	Ipsius enim invisibilia, jam indè à creatione mundi ex iis quæ fecit animadversa pervidentur, æterna *videlicet* ejus tum potentia tum divinitas: ad hoc ut sint inexcusabiles.	*Invisibilia enim ipsius, à creatura mundi, per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus & divinitas: ut sint inexcusabiles.*
21 Διότι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν· ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία.	Propterea quòd cùm Deum cognoverint, *tamen* ut Deum non glorificaverunt, neque gratias ei egerunt: sed vani facti sunt in ratiocinationibus suis, & obtenebratum est desipiens cor eorum.	*Quia cùm cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt: sed evanuerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum.*

19 Impietatem omnium hominum probat ex eo, quòd cùm omnes homines habeant illustre & perspicuum speculum naturæ Dei æternæ ac omnipotentis in rebus creatis, tamen ab illis principiis ad absurdissima sua commenta in constituendo Dei cultu defecerint.

---

19 *Intra ipsos*, ἐν αὐτοῖς. Hæc est igitur Veritas quæ injustè detinetur. Sic autem malui convertere quàm, *Inter eos*, vel *Apud eos*, sicut nonnulli fecerunt. Puto enim servandam propriam significationem præpositionis ἐν, ut ἐν αὐτοῖς idem valeat atque *In ipsorum animis*; quia hæc Dei notitia recondita est in intimis mentis penetralibus, ut, velint nolint Idololatræ, quoties sese adhibent in consilium, toties à seipsis redarguantur.

20 *Jam indè à creatione mundi*, ἀπὸ κτίσεως κόσμου. sive, ut alibi sæpe, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, *à jactis mundi fundamentis*, ut habet etiam Syrus interpres. Barbarè igitur Vulgata, *à creatura mundi*: & Erasmus etiam deteriùs, *ex creatione mundi*. Nec enim hoc in loco nomine κτίσεως, de quo diximus Mar. 10. 6. vel res ipsæ creatæ intelliguntur, quæ mox ποιήματα dicuntur, vel ipsa mundi constructio significatur: sed tempus ipsum creationis & originis mundi hoc in loco declaratur, dicens: Apostolo, ex quo conditus est mundus, præbuisse Deum sese veluti intuendum hominibus

minibus res conditas animo contemplantibus, ut dicit Propheta, Psal. 19. 1. & 145. 4, & 5, & 6, & alibi sæpe, quod & Poetæ & Philosophi passim agnoscunt, & idem noster Paulus inculcat Lystrensibus, Act. 14. Itaque non ἐκ sed ἀπὸ scripsit Apostolus, quod ut planius esset, neque hic quispiam falli amplius posset, converti ἀπὸ, *jam inde à*. ¶ *Ex iis quæ fecit*, ποιήμασι. i. ἐκ τῶν αὐτοῦ ποιημάτων. Vulg. *Per ea quæ facta sunt*. Erasmus, *Per opera*. Neuter satis commodè, cùm *factorum* & *operum* vocabulum latiùs pateat. Paulus enim hoc loco ποιήματα vocat cœlum & terram, & cætera illis comprehensa & hominum oculis exposita. ¶ *Animadversa*, νοούμενα. Paulus pulcherrimâ serie ostendit quibus gradibus homo si intelligentiæ lucem sequatur, ad æternam usque Dei potentiam ac Divinitatem conscendat. Primùm igitur (inquit) homo res conditas contemplans, huc perducitur ut aliquem esse fateatur à quo hæc omnia sint condita, & cujus virtute administrentur. Indè verò ad æternam & verè divinam ejus potentiam ac divinitatem provehatur necesse est. Siquidem eum qui omnia condiderit, rebus omnibus conditis antiquiorem, ac proinde æternum esse oportet: & incredibilis ista vis, quæ tantæ regendæ moli sufficiat, excellentior sit necesse est quâvis aliâ etiam præstantissimâ virtute. Id ipsum autem est quod *Deum* vocamus, qui rursus nisi unus sit, certè neque is sit qui omnia solus condiderit, neque qui omnia administret: ac proinde neque Æternus, neque omnipotens, neque αὐτάρκης, denique Deus non fuerit. Et hæc quidem φυσικῶς doctissimè persecutus est in Euthydemo ipse quoque Plato. ¶ *Pervidentur*, καθορᾶται. id est, velut oculis ipsis, licèt alioquin invisibiles, sese intuendas præbent. Itaque servanda fuit antithesis inter hoc verbum & ἀόρατα, quæ *conspiciendi* voce non ità exprimitur. Columella lib. 2. cap. 1. *videt sine dubio quid eveniat: sed cur id accidat non pervidet*. ¶ *Æterna* videlicet *ejus tum potentia tum divinitas*, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης. Vulgata, *Sempiterna quoque ejus virtus & divinitas*. Erasmus, *Ipsáque æterna ejus potentia ac divinitas*. At ego existimo particulam τε non copulativè, sed per epexegesin explicandam: & his verbis Paulum declarare quod sit illud γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, & quæ illius ἀόρατα quæ Deus hominibus patefecit, dum sese illis contemplandum in rebus conditis, tanquam in speculo quodam exhibet. Ineptissimè igitur Origenes per *invisibilia Dei* intellexit invisibiles spiritus, & quicquid humanis oculis inasspectabile Deus condidit. Est igitur ἀΐδιος δύναμις Atticè dictum ut ζωὴ αἰώνιος. Libet autem hîc subjicere, quasi pro hujus loci commentario, quæ scripsit Galenus, homo alioquin suspectæ in religione fidei, libro De usu partium tertio, Ἱερὸν λόγον ἐγὼ, τοῦ δημιουργήσαντος ἡμᾶς ὕμνον ἀληθινὸν, συντίθημι, καὶ νομίζω τοῦτ᾽ εἶναι τὴν ὄντως εὐσέβειαν, οὐχὶ εἰ ταύρων ἑκατόμβας αὐτῷ παμπόλλας καταθύσαιμι, καὶ τὰ ἄλλα μυρία μύρα θυμιάσαιμι, καὶ κασίας· ἀλλ᾽ εἰ γνοίην μὲν αὐτὸς, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐξηγησαίμην οἷος μέν ἐστι τὴν σοφίαν, οἷος δὲ τὴν δύναμιν, ὁποῖος δὲ τὴν χρηστότητα· τὸ γὰρ κοσμεῖν ἐθέλειν ἅπαντα τὸν ἐνδεχόμενον κόσμον, καὶ μηδενὶ φθονεῖν τῶν ἀγαθῶν, τῆς τελεωτάτης χρηστότητος ἐγὼ δεῖγμα τίθεμαι· καὶ ταύτῃ μὲν ὡς ἀγαθὸς ἡμῖν ὑμνείσθω. τὸ δ᾽ ὡς ἂν μάλιστα κοσμηθείη πᾶν ἐξευρεῖν, ἄκρας σοφίας· τὸ δὲ καὶ δρᾶσαι πάνθ᾽ ὅσα προείλετο, δυνάμεως ἀηττήτου. id est, *Sacrum hunc sermonem ut verum hymnum conditori nostro compono, & hunc verum esse ipsius cultum statuo, non si taurorum hecatombas multas ei sacrificaverim, aut unguenta multa vel cassias adoleverim: sed si tum ipse cognoverim, tum etiam aliis exposuerim quanta sit ejus sapientia, quanta vis, quanta denique bonitas. Quod enim omnia ultro voluit quanto fieri potuit ornatu concinnare, & nulli horum bonorum invidet, statuo esse perfectæ bonitatis demonstrationem. Et hactenus quidem à nobis ut bonus celebrator. Rationem autem invenisse quâ universa quàm optimè exornarentur, summæ sapientiæ: & quæcunque priùs decreverat, ea quoque confecisse, ejus demum vis est ac potestatis quæ nullo modo superari possit*. Sed hic tamen Galenus, Deum non ut creatorem mundi ex nihilo, sed tantùm ut δημιουργὸν agnoscit. Paulus autem noster æternitati adjungit potentiam, ac proinde longiùs progreditur. Nam si tantùm est δημιουργὸς & dispositor, ergò materia est illi coæterna, cujus ipse fuerit duntaxat dispositor. ¶ *Tum divinitas*, καὶ θειότης. Sicut illud specialiter ad creationem, ità istud ad dispositionem & administrationem rerum creatarum refero: & Paulum puto maluisse θειότητος quàm θεότητος nomen hoc loco usurpare, quòd ipsa θεότης, id est, *Deitas*, ex solo Dei verbo, Divinitas autem ex ipsius operibus cognoscatur, quæ vocatur θεία φύσις & cujus κοινωνοὶ dicimur, 2. Pet. 1. 4. ¶ *Ad hoc ut sint*, εἰς τὸ εἶναι. Meo judicio non tantùm significat Apostolus quid illam contemplationem consequatur, sed multò magis cur Deus velit hanc lucem in tenebris lucere, nempe ut homines nihil possint prætexere. Itaque nec Veteri interpreti assentior qui convertit *Ità ut sint*, ὥστε εἶναι; nec Chrysostomo, qui solam consecutionem putat *ità* significari. Et certè particula *ità* in vetustis Latinis codicibus non additur.

21 Tamen *ut Deum non glorificarunt*, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν. Hæc est summa injustitia. Addidi verò particulam *tamen*, quæ optimè convenit huic loco, & interdum ex Hebræorum idiotismo desideratur, ut diximus Matth. 2. 7. & Joan. 10. 30. Deinde adverbium negans, quod & ipsum erat Hebræorum more transpositum (ut alibi est à nobis aliquoties observatum, veluti Joan. 6. 32, & 38.) suo loco reposuimus, quòd alioquin videretur membrum unum deesse explendæ sententiæ. Nam cùm audis, Non ut Deum glorificarunt, statim venit in mentem ut quæras, Si non ut Deum, quomodo igitur glorificarunt? Cæterùm *Deum ut Deum glorificare* is demum dicitur qui Deum colit eo cultu qui ipsius æternæ potentiæ ac divinitati conveniat. qua in parte necesse est ut omnes homines se hallucinatos esse confiteantur: atque adeò Judæi ipsi partim in cæremoniis ipsis hærentes & operi operato, quod vocant; partim suis traditionibus ritus à Deo traditos corrumpentes. Eant nunc nostri Pharisæi, & clamitent, bene fieri quicquid fit bonâ (quam dicunt) intentione. ¶ *In ratiocinationibus suis*, ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν. Vel (ut vertit Erasmus) *Per cogitationes suas*. Sed *Ratiocinationes* malim interpretari. Huc enim homines cum ratione (quod aiunt) insanientes devenerunt, ut magìs ac magìs sese vanos esse ostenderent. Qua de re si quis legerit Ciceronis De natura Deorum dialogos, & cum hoc Pauli loco contulerit, comperiet quàm meritò omnes à Spiritu Dei coarguamur impietatis. Et hic quidem est fructus ille mortifer illius Scientiæ boni & mali, cujus cupiditate deceptus Adamus, non tantùm illam affectuum adversùs ὀρθὸν Peripateticorum λόγον repugnantiam, sed etiam densissimas tenebras in illud ipsum λογικὸν invexit, quod ab Apostolo φρόνημα τῆς σαρκὸς vocatur infr. 8. 7. & *Caro ac Sanguis*, Matth. 16. 17. unde illud Pelagianum αὐτεξούσιον, & Ψευδώνυμος illa γνῶσις, Coloss. 2. 8. Interpretor autem ἐματαιώθησαν, *Vani facti sunt*, potiùs quàm *Frustrati sunt*, cum Erasmo; aut, *Evanuerunt*, cum Vetere interprete; quia opinor Apostolum hoc vocabulo non tantùm declarare istos non effecisse quod sperabant, sed potiùs tam solicitè cogitando nihil tandem nisi planè vanum & inane conflasse, idola videlicet, id est falsarum cogitationum falsa simulacra: quæ idcirco dicuntur *nihil esse*, 1. Corinth. 8. 4. & ab Hebræis vocantur הבלים *habalim*. Accipio autem verbum ἐματαιώθησαν, quasi in Hebræa conjugatione Hithpahel, ut si dicas à seipsis fuisse in eam amentiam compulsos; quo modo etiam interpretor sequentia verba ἐσκοτίσθη & ἐμωράνθησαν. Homines enim sponte suâ ruunt in idololatriam, ad quam intelligendam & damnandam satìs intus lucis haberent, nisi eam ultro exstinguerent, partim negligentiâ, partim improbitate: pro quo dixit Apostolus eos injustè detinere veritatem Dei.

---

24 Injustitiam hominum inter se primùm ostendit, ex eo quòd præter ipsius naturæ leges mutuis libidinibus sese contaminent, justo Dei judicio.

22 Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν.
23 Καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν.
24 Διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς.
25 Οἵτινες μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Cùm se dictitent sapientes, stulti facti sunt.
Mutarunt enim gloriam incorruptibilis Dei in simulacrum imaginis corruptibilis hominis, & volucrium, & quadrupedum, & reptilium.
Quamobrem etiam tradidit eos Deus cupiditatibus cordium ipsorum ad impuritatem, ut fœdarent corpora sua in semetipsis:
Ut qui Dei veritatem transmutarint in falsitatem, & venerati sint & coluerint res conditas, præterito Creatore, qui est benedictus in secula. Amen.

Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt.
Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & serpentium.
Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam, ut contumeliis afficiant corpora sua in semetipsis:
Qui commutaverunt veritatem Dei in mendacio, & coluerunt & servierunt creaturæ potiùs quàm Creatori, qui est benedictus in secula. Amen.

---

22 *Cùm se dictitent*, φάσκοντες. Apud Hebræos אמר *amar*, quod respondet τῷ λέγειν καὶ φάσκειν: accipitur autem etiam pro *intus* & *apud se aliquid constituere*, ut Psal. 14. 1. quanquam illud malo, ut inanis illa hominum jactantia hoc verbo φάσκειν significetur. Quidam convertunt, *Qui profitebantur se esse sapientes*, perinde ac si scriptum esset οἱ φάσκοντες, & specialiter hoc referunt ad varios omnium gentium philosophos, quales celebrantur Gallorum Druides, Tuscorum Aruspices, Græcorum Philosophi, Ægyptiorum Sacerdotes, Persarum Magi, Indorum Gymnosophistæ, Judæorum Rabbini. Hi sunt enim præcipuè qui fœdis superstitionibus sese totúmque vulgus imbuerunt, ut ex ipsorum libris & historiis apparet. Huc pertinet quod ait Cicero libro De natura deorum primo, *Quis*, inquit, *tam cæcus in contemplandis rebus unquam fuit, ut non videret species istas hominum collatas in Deos, aut consilio quodam sapientum, quo faciliùs animos imperitorum ad Deorum cultum à vita pravitate converterent*;

aut

aut superstitione, ut essent simulacra, quæ venerantes Deos ipsos se adire crederent? Sed utcunque sit, certum est omnes homines in genere hic reprehendi, ut qui sibi sapientissimi videantur in eo ipso in quo se prorsus stultos & insanos produnt, nempe in Dei cultu, quoties hic vel tantillum ex suo cerebro ausi sunt comminisci, ut perpetua omnium seculorum historia ostendit. Alludit autem Apostolus ad locum Jer. 10. 14.

23 *Mutarunt enim*, καὶ ἤλλαξαν. Vulg. *Et mutaverunt*, Erasmus, *Mutaveruntq;*. Mihi verò videtur καὶ pro γὰρ usurpata. ¶ *Incorruptibilis*, ἀφθάρτου. Erasmus, *Immortalis*. qui tamen fatetur in Annotationibus, amplius aliquid significare ἄφθαρτον quàm ἀθάνατον. Nam in sacris præsertim literis φθορὰ non modò ad οὐσίαν, sed etiam ad ποιότητα pertinet, quemadmodum *corrumpi* dicitur animus *vitiis*, & *perire* etiam aliquis, qui tamen exsistere non desinit, sed est vitiosus ac miserrimus: vide 1. Cor. 15. 53. & ad Ephesios 4. 22. ¶ *In simulacrum imaginis*, ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος. Vulg. *In similitudinem imaginis*: quod est perobscurum. Est autem Hebraismus qualem annotavimus, Matth. 24. 15. Nam *assimilatio imaginis hominis* dicitur pro imagine ad formam hominis effictâ, ut rectè convertit Erasmus, recedens tamen paulò longiùs à Græcis. *Mutare* autem *gloriam Dei*, est pro glorioso Deo aliud amplecti. Et notanda est duplex atque adeò triplex antithesis. opponitur enim natura ἄφθαρτος, id est, *omnis corruptionis expers*, naturæ hominis tam variæ & inconstanti: Deus omnium rerum opifex, rei nè conditæ quidem, sed effectæ duntaxat: Deus deniq; immensâ gloriâ ac majestate refulgens, rerum etiam abjectissimarum infimæ ac miserrimæ. Hoc est igitur idololatrarum & ἐθελοθρησκευόντων, id est omnium hominum acumen, quibus verbi Dei fax non prælucet.

24 *Quamobrem etiam*, διὸ καὶ. Vulgata & Erasmus prætermiserunt particulam καὶ, quæ tamen non est otiosa: neque copulativè accipitur, sed (ut in conclusionibus solet) ostendit quàm firmum sit & justum quod in conclusione ponitur vel negatur. Indicat igitur Paulus quàm justa sit pœna quâ Dominus impios homines affecit, id est, quæ sit peccati & supplicii analogia versu 25. & 28. Deus (inquit) ab hominibus summâ contumeliâ fuit affectus: æquum fuit igitur ut & ipsi à seipsis contumeliâ afficerentur. Deum cognitum noluerunt agnoscere homines pro Deo, neq; cultum quem illi debebant exhibuerunt: æquum igitur fuit homines in iis tenebris versari, ut alii alios non agnoscerent, & mutuis injuriis sese conficerent. Jam ergò incipit Apostolus ex secundæ tabulæ præscripto, id est, ex mutuis hominum inter se officiis, mundum redarguere. Et notandus est hic ordo summopere, ut intelligamus religionis contemtum esse vitiorum & scelerum ac proinde omnium mundi calamitatum primariam originem, quam nequit perspicere Carnis prudentia. Atque utinam hæc considerarent principes qui religionis curam nihil ad se pertinere putant, &, propositis solis politicis legibus, fieri posse sperant, ut Justitia, ac proinde pax & tranquillitas, inter cives suos conservetur: quasi priùs exhauriri possint rivi quàm fons ipse obstruatur. ¶ *Tradidit*, παρέδωκεν. Sic usurpatur etiam à Latinis *Tradendi* verbum, ut à Cicerone libr. De fin. 1. *Plerique* (inquit) *abjectâ specie virtutis, tradunt se libidinibus constringendos*. Tradit autem Deus ut justus judex. Cedò verò, an qui facinorosum tradit carnifici, invitus tradit, an volens? an carnificis arbitrio ità exponit, ut pœnæ genus certis finibus non circumscribat? cujus deniq; vi & autoritate agit carnifex? annon judicis? Quorsum igitur nonnulli, ut veluti laboranti justitiæ Dei subveniant, otiosam in Deo permissionem imaginantur? scilicet nè Deus videatur malorum autor. Id verò absit ut cuiquam bono vel in mentem veniat: sed cavendum est etiam atq; etiam nè hæc præpostera modestia in summam arrogantiam desinat. Cùm enim Scriptura non vereatur ubique Deo tribuere quòd impios excæcet, induret, seducat, tradat in reprobum sensum: præstat certè hæc fateri, & Deo gratias agere quòd nos respexerit, quàm vel pro reprobis litigare, vel nullam in Deo justitiam agnoscere cujus causa non possit à nobis intelligi, denique modestiæ cujusdam prætextu magis ac magis frivolas ac falsas distinctiones comminisci. Hæc igitur curiosis sinamus: nobis satis sit mysteria Dei adorare, & illum precari nè nos pro nostris meritis in tentationem inducat, ut loquitur ipse Dei filius. Vide infrà, 9. 22. ¶ *Cupiditatibus*, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις. Vulg. *In desideria*. Erasmus, *Per cupiditates*. Ego verò puto præpositiones ἐν & εἰς in hoc dicendi genere respondere literæ ל, quam Hebræi tertio casui præponunt. Et *desiderii* nomen potiùs πάθος, quàm ἐπιθυμίαν declarat. ¶ *In semetipsis*, ἐν ἑαυτοῖς. Vel, *in sese*. Theophylactus autem perinde interpretatur acsi scriptum sit ὑφ' ἑαυτῶν, id est *à semetipsis*. Vulgata, *In semetipsis*. Erasmus, *Inter se mutuò*.

25 *Ut qui Dei veritatem transmutarint*, οἵτινες μετήλλαξαν. Vulg. & Erasmus, *Qui*. Ego verò illo modo convertere malui, ut ostenderem ista dici αἰτιολογικῶς, & cum proximo versiculo prorsus cohærere. ¶ *Prætereito Creatore*, παρὰ τὸν κτίσαντα. Sic purè & eleganter convertit Hilarius, libro de Trinitate 12. quod cùm observarit Erasmus, miror eum maluisse interpretari, *Supra eum qui condidit*. Nam qui hoc modo loquitur, videtur confiteri homines Deo quoque cultum aliquem exhibuisse, sed ità ut secundas demum partes tenuerit. Apostolus verò nè hoc quidem hominibus concedit, sed eos potiùs coarguit, quòd totum illum cultum qui uni Deo debebatur, ad res creatas transtulerint. Vulg. *Potiùs quàm creatori*: sententiâ quoque non ineptè expressâ, quamvìs à verbis recesserit.

---

26 Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας. αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν·

27 Ὁμοίως τε καὶ οἱ ἄρσενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει, τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες.

28 Καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα·

29 Πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ, κακίᾳ, πορνείᾳ, πονηρίᾳ, πλεονεξίᾳ· μεστοὺς φθόνου, φόνου, ἔριδος, δόλου, κακοηθείας·

30 Ψιθυριστάς, καταλάλους, θεοστυγεῖς, ὑβριστάς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, γονεῦσιν ἀπειθεῖς,

31 Ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας.

32 Οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες, (ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσὶν) οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι.

Propterea, *inquam*, tradidit eos Deus fœdis affectibus. nam & fœminæ illorum transmutarunt naturalem usum in eum qui est præter naturam:

Similitérque etiam masculi, relicto naturali usu fœminæ, exarserunt suâ libidine alius in alium, masculi in masculis fœda perpetrantes, & compensationem (cùm oportuit) erroris sui in sese recipientes.

Et sicut non visum est eis Deum in agnitione retinere, ità tradidit eos Deus in mentem omnis judicii expertem, ut facerent quæ minimè conveniebat:

Oppleti omni injustitiâ, malitiâ, scortatione, improbitate, avaritiâ: pleni invidiâ, cæde, contentione, dolo, malignitate:

Susurrones, oblocutores, Dei osores, injuriosi, superbi, gloriosi, inventores malorum, parentibus non obedientes,

Intelligentiâ carentes, fœdifragi, charitatis expertes, implacabiles, immisericordes.

Qui Dei jure agnito (*nempe* eos qui talia faciunt, dignos esse morte) *tamen* non solùm ea faciunt, sed etiam cum iis qui ea faciunt consentiunt.

Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. nam fœminæ eorum immutaverunt naturalem usum in eum usū qui est contra naturam:

Similiter autem & masculi relicto naturali usu fœminæ, exarserunt in desideriis suis invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, & mercedem (quam oportuit) erroris sui in semetipsis recipientes.

Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conveniunt;

Repletos omni iniquitate, malitiâ, fornicatione, avaritiâ, nequitiâ: plenos invidiâ, homicidio, contentione, dolo, malignitate:

Susurrones, detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inventores malorum, parentibus non obedientes,

Insipientes, incompositos, sine affectione, absq; fœdere, sine misericordia.

Qui cùm justitiam Dei cognovissent, non intellexerunt quoniam qui talia agunt, digni sunt morte; non solùm qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.

28 Idèm probat longâ multorum scelerum enumeratione, à quibus, si non omnibus, saltem plerisque nemo est prorsus immunis.

---

26 *Propterea* inquam, διὰ τοῦτο. Vel, *Propterea* igitur. Nam perspicuitatis causâ non ineptè potest aliud adjungi, ut epanalepsis intelligatur: quod cùm animadverteret Origenes, tantum abest ut obscura illustret, ut contrà quæ maximè sunt perspicua obscuret. ¶ *Fœdis affectibus*, εἰς πάθη ἀτιμίας. De præpositione εἰς diximus vers. 24. πάθη verò malui generali nomine *Affectus* quàm angustiore vocabulo, *Cupiditates*, vel obscurè, *Morbos*, vel barbarè, *Passiones* interpretari. Et ἀτιμία videtur hoc loco *Fœditatem* potiùs quàm *Ignominiam* declarare.

27 *Compensationem*, ἀντιμισθίαν. Id est mercedem quæ meritis responderet. Plus enim est ἀντιμισθία quàm μισθὸς, ut rectè annotavit Erasmus. Errorem autem vocat πλάνην, id est, aberrationem à rectà via, quam natura ipsa commonstrabat: nequis errorem putet vocari ἁμάρτημα, id est, peccatum per imprudentiam commissum; & hoc quod sit declarat 1. Cor. 6. 18.

28 *Non visum est eis*, οὐκ ἐδοκίμασαν. Sic enim τὸ δοκιμάζειν accipitur hoc loco, ut si Gallicè dicas, *Ils n'a trouvé bon*. Id enim demum probamus quod sentimus. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Non probarunt*, nimium obscurè. Est autem hoc dictum per μείωσιν, pro *Neglexerunt*. ¶ *Deum in agnitione retinere*, τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει. Vel, *Deum agnoscendo retinere*. Utrumque enim verum est, & vanis illis speculationibus, quæ tum ab humani ingenii futilitate, tum etiam ab arrogantia & improbitate proficiscuntur, Deum quasi ex notitia nostra expelli: & è contrario, quò magis semel cognitus agnoscitur, reverentiâ videlicet & puro cultu, eò magis fieri nobis veluti familiarem. Vulg. ἔχειν convertit *Habere*, non satis expressè. Erasmus, *Ut Deum agnoscerent*, quasi ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει nihil amplius declaret quàm ἐπιγινώσκειν, sicut Latinis *Habere in honore* idem significat atq; *Honorare*. Sed fuit observandum discrimen inter γινώσκειν & ἐπιγινώσκειν, hoc saltem in loco. Omnes enim, velint nolint, aliquam habent Dei notitiam, ut paulò antè ostendit Apostolus: sed Deum nulli agnoscunt, ut par est, ac proinde omnes sunt iræ Dei obnoxii, nisi qui in Christo justificati & sanctificati servantur. ¶ *In mentem*,

mentem, εἰς νοῦν. Vulg. *Sensum*. id est, αἴσθησιν, quæ interpretatio occasionem præbuit Sophistis hæc falsò exponendi de inferioribus animi facultatibus. ¶ *Omnis judicii expertem*, ἀδόκιμον. Id est insanam ac perversam: unde fit ut exstinctâ primùm conscientiâ, deinde etiam maxima ex parte sublatâ synteresi, homines tandem præcipites in omne scelus ferantur: quos ἀπηλγηκότας vocat Apostolus, Eph. 4. 19. & sæpenumero *mortuos in peccatis*: in quibus videlicet nè ratio quidem illa naturalis faciat officium. Omnino enim verissimum est Ciceronis illud, rectè intellectum, *Hominem naturæ obedientem homini nocere non posse*. Quod cùm ità sit, quamvìs nemo repentè pessimus evadat, tamen certissimum est, nullos prorsus homines exstare, (si filios Dei excipias Spiritu ipsius sanctificatos) in quibus non cernas manifesta istius insaniæ testimonia. Itaq; non satìs rectè videtur Erasmus ἀδόκιμον νοῦν interpretari, *Mentem quæ propter scelera omnibus displiceat*. Est enim hæc interpretatio nimiùm (ut ità dicam) diluta. Contrà verò qui *Reprobam mentem* interpretantur *A Deo rejectam*, sicut Reprobos opponimus Electis, videntur (meo quidem judicio) multò severiores quàm par sit. Ità enim vel omnes homines inter reprobatos numerare oporteret, vel eos duntaxat excipere quos Dominus maturè sanctificaret: id est antequam præcipites in hæc vitia ruerent. Nisi enim hæc Pauli doctrina ad omnes homines sigillatim pertinere statuatur, quatenus sunt filii Adami, manca fuerit ipsius disputatio hac in parte: quod statui nec debet nec potest. Neq; enim valet hæc consecutio, Nonnulli legem naturæ violant, ii videlicet qui traditi sunt in reprobum sensum, id est reprobati: ergò Lege naturæ nemo justificatur. Sed firmum erit argumentum hoc modo, Nemo legem naturæ implet, imò verò omnes (ut apparet ex flagitiosa ipsorum vita) ità insaniunt ut præcipites in scelera ferantur: ergò necesse est homines aliunde quàm à lege naturæ, sive à seipsis Justitiam exspectare. Nostrum verò non est certos fines aut temporum momenta Dei misericordiæ præscribere: & ipsa non modò promissionum formula, sed etiam experientia convincit, Dominum interdum ex intimis etiam vitiorum gurgitibus electos vocare. Quid igitur? nempe ἀδόκιμον νοῦν hoc loco non debemus accipere pro mente à Deo extra ullam spem salutis reprobata; sed pro ea in qua sit vis illa communis judicii & rationis sepulta, ut homo illâ non utatur, sed quasi sublato boni & mali discrimine, pronus ad peccandum ruat. quâ significatione videtur idem vocabulum explicandum, Tit. 1. 16. Itaque ut planiùs loquens, conscientiarum paci consulerem, malui uti periphrasi, quàm cum Vetere interprete & Erasmo *Reprobam mentem* interpretari.

29 *Oppleti*, πεπληρωμένους. Vulg. *Repletos*. Retulit enim hoc ad verbum παρέδωκεν. ¶ *Injustitiâ*, ἀδικίᾳ. Genus est ea omnia quæ postea enumerantur complectens: cui subjicitur κακίᾳ, id est, *malitiâ*, tum in illo vetustissimo codice, tum in vulgata Latina: & quidem rectiùs, opinor. Est enim hæc etiam vox generalis, ac proinde in Græcis etiam hanc lectionem reposuimus. ¶ *Scortatione*, πορνείᾳ. In multis codicibus subjicitur nomen πονηρίας, quod non legitur in illo Claromontano codice, & sanè videri possit pro πορνείᾳ malè annotatum, ex altero libro in ipsum contextum irrepsisse. Vulgata tamen illud quoq; legit, & *nequitiam* interpretatur. Syrus verò pro πορνείᾳ legit πικρίᾳ, *amaritudine*. ¶ *Improbitate* πονηρίᾳ, id est ad omne scelus promtitudine. Erit igitur κακία vitium illud cum quo nascimur, cujus vitiosæ διαθέσεως ἕξις est πονηρία, longâ in omni malo exercitatione comparata, omnem probitatis privationem declarans, sicut in Gallico nostro sermone differunt, *Malice* & *Meschanceté*. ¶ *Malignitate*, κακοηθείας. Sic rectiùs (ut opinor) Vetus interpres quàm Erasmus, qui convertit, *Malis præditi moribus*. Definit enim κακοήθειαν Aristoteles τὸ ἐπὶ τὸ χεῖρον ὑπολαμβάνειν πάντα, id est, *vitium illud quibusdam innatum, quo fit ut omnia in deteriorem partem accipiant*: quo nomine à Plutarcho Herodotus acerrimè reprehenditur, inscripto libello περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας.

30 *Oblocutores*, καταλάλους. Vulg. *Detractores*, barbarè. Quis sit autem oblocutor sic pulchrè declarat Basilius ὅρος κ΄. ὁ λέγων τι κατά τινος ἵνα αὐτὸ τοῦτο διαβάλλῃ ἢ διασύρῃ, κατάλαλός ἐστι, κἂν ἀληθὲς ᾖ τὸ λεγόμενον. Id est, *Qui quidpiam in aliquem dicit ut hoc ipsum calumnietur, aut aliorsum trahat, oblocutor est, etiamsi verum fuerit quod dicitur*. ¶ *Dei osores*, θεοστυγεῖς. Vulg. barbarè, *Deo odibiles*, pro *Deo exosos*: quod est θεοστυγουμένους, ut rectè observat doctissimus interpres, quod hìc agatur de iis quæ ipsis hominibus insunt, ut fortasse sit in Græco contextu scribendum θεοστύγεις, non θεοστυγεῖς. ¶ *Gloriosi*, ἀλαζόνας. Vel, *vani ostentatores*: ut ferè sunt errones & circulatores, quòd non possint ità facilè in mendacio deprehendi, ut is cui objectum est, *En Rhodus, en saltus*. Differt igitur hoc vitium à superiore, quòd ἀλαζονεία versetur in fucato mendacio, ὑπερηφανία verò in ambitiosa φιλοτιμίᾳ. Hinc Miles gloriosus, Plauti Comœdia: & Thraso ille apud Terentium.

31 *Fœdifragi*, ἀσυνθέτους. i. pactorum ac conventorum immemores. Nam τὸ συντίθεσθαι Græcis etiam significat *pacisci*. Vulg *Incompositos*, i. ἀτάκτους. Rectiùs doctissimus interpres *insociabiles* vocat. ¶ *Charitatis expertes*, ἀστόργους. Vulg. *Sine affectione*: cùm non omnis affectio sit στοργή. Erasmus longiore circuitu, *Alieni à charitatis affectu*. Intelligit autem Paulus στοργὰς φυσικὰς, ut parentum in liberos, mariti & uxoris, & alias ejusmodi, quas Stoici stultè inter vitia numerarunt. Rem autẽ ità se habere ut ait Apostolus, horrendus ille mos demonstrat, quo fas fuit apud Græcos præsertim, infantes recèns natos si nutrire non placuisset, haud aliter quàm pecorum fœtus exponere si libuisset, ut ex Tragœdiis & Comœdiis liquet: quàm ἀστοργίαν Apostolus fortassis hoc loco propriè notavit. ¶ *Implacabiles*, ἀσπόνδους. Id est (ut rectè expressit Erasmus) *fœderis nescii*: cujusmodi vitium vocatur à Græcis μηχανικὴ ?, hodie inter aulicorum virtutes numeratum.

32 *Qui Dei jure*, οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες. Vulg. & Erasmus, τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ vertunt *justitiam Dei*, δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ: cùm Justititia illud declaret quo justus Deus est, δικαίωμα verò significet Jus à Deo ipsi naturæ hominum insitum, quod à Philosophis *Lex naturæ*, à Jurisconsultis *Jus gentium* dicitur; & est generalis quædam inter τὸ δίκαιον, καὶ δικαιοπράγημα, & τὸ ἄδικον καὶ ἀδίκημα regula. Sic enim ista rectè & pereruditè ab ipso quoq; Aristotele declarantur in Ethicis ad Eudemum lib. 4 c. 5. & lib. 1. Rhetor. cap. 1. Quamvìs enim Lex Mosis sit illius plana ac perfecta explanatio, tamen cùm Apostolus adversùs omnes homines adhuc disseruerit, non possunt ista satìs commodè de Lege Mosis peculiariter intelligi, quod declarat ipse Apostolus infrà, 2. 15. ¶ *Agnito*, ἐπιγνόντες. Rectè. Has enim προλήψεις sive κοινὰς ἐννοίας tam altè insevit Deus hominum animis, ut quamvìs miserrimè depravata sit hominis natura, nemo sit tamen nisi prorsus furiosus qui non tantùm illas nequeat ignorare, sed etiam qui veras & ratas illas esse nesciat. Non satìs igitur rectè Vetus interpres vertit, *Cùm cognovissent*: nec Erasmus, *Cùm noverint*. ¶ Nempe *eos*, ὅτι. Sic legunt & Syrus interpres, & omnia Græca exemplaria quæ nobis contigit inspicere, excepto illo Claromontano. Vetus tamen interpres (quem etiam sequuntur Latini omnes interpretes) legit, *Non intellexerunt quoniam qui talia faciunt*, &c. id est, οὐ συνῆκαν ὅτι, sive ut ille vetustissimus codex habet, οὐκ ἐνόησαν ὅτι, &c. ¶ *Non solùm ea faciunt*, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν. Isidorus in Græcis scholiis annotat nonnullos legere, οὐ μόνον οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες τοῖς πράσσουσι. Id est (ut etiam vertit Vetus interpres) *Non solùm qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus*. Et Camerarius similem Græcam scripturam profert, nempe οὐ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι. Atqui præterquam quòd in omnibus vetustis codicicibus reperitur ea lectio quam secuti sumus, hiabit etiam contextus si ità legeris, nisi addas illud οὐ συνῆκαν, id est *non intellexerunt*, cum Vetere interprete. Deinde multò uberior est sententia quam sumus amplexi. Imponit enim Paulus quasi colophonem istorum portentorum enumerationi, addito eo scelere quo nullum est majus, cùm videlicet non contenti peccare, aliorum etiam scelera pro virili adjuvant, & quidem aliqua cum voluptate. ¶ *Consentiunt*, συνευδοκοῦσι. vel *Patrocinantur*. Id est, συνηγοροῦσι, ut commodè (meo quidem judicio) exponit Theophylactus. Alioqui τὸ συνευδοκεῖν alibi convertimus *comprobare* seu *assentiri*. Hìc verò quiddam ampliùs videtur significare, cùm præsertim Chrysostomus duobus utatur in illo declarando, nempe τῷ συμπράττειν καὶ ἐπαινεῖν. id est *Conscium esse in malè agendo, atque etiam peccantem laudare*: quibus etiam Græca scholia adjiciunt, εἰς τὸ κακὸν παρακαλεῖν. id est, *Ad malum provocare*. Denique omnes consensionis species hoc vocabulo declarantur.

ΚΕΦ. β΄.	CAP. II.	CAP. II.
Διὸ ἀναπολόγητος εἶ, ὦ ἄνθρωπε πᾶς ὁ κρίνων. ἐν ᾧ γὰρ κρίνεις τὸν ἕτερον, σεαυτὸν κατακρίνεις· τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων. 2 Οἴδαμεν δὲ ὅτι τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ ἐστι κατ' ἀλήθειαν ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας.	Quapropter inexcusabilis es ô homo, quisquis *alterum* damnas. nam hoc ipso quòd damnas alterũ, teipsũ condemnas: eadẽ enim agis *tu* qui *aliũ* damnas Scimus verò judicium Dei esse secundùm veritatem adversùs eos qui talia agunt.	*Propter quod inexcusabilis es ô homo omnis qui judicas. in quo enim judicas alterum, teipsum condemnas: eadem enim agis qui judicas.* *Scimus enim quoniam judicium Dei est secundùm veritatem in eos qui talia agunt.*

1 Eandem accusationẽ torquet in eos qui ex cæterorum numero videntur eximendi, quoniam aliorum vitia redarguant. Istos igitur dicit minimè omnium esse excusabiles, quoniam si propiùs & intus considerentur (quod omnino facit Deus) reperientur & ipsi iis esse obnoxii quæ in reliquis animadvertunt: ut planè in seipsos sententiam ferant, cùm alios damnant.

1 *Quapropter*, Διό. Apostolus universaliter omnes homines in sese, sive extra Christum consideratos, tum impietatis in Deum, tum injustæ, quam inter se exercerent, vitæ arguerat, à prioris cap. v. 18, ad hunc ultimum usque, in quo speciatim eos redarguit qui toti, non tantùm quibusvis vitiis sese dedunt, verùm etiam sopito omni inter honestum & turpe discrimine aliis itidem peccantibus favent. Nunc verò speciatim aggreditur alios usque adeò illis dissimiles, ut è contrario peccantes alios reprehendant,

qui alioqui meritò videri possent ex illa universali condemnatione eximendi. Et sanè fatendum est, laudabilem esse justam vitiorum & peccantium reprehensionem. ut, exempli gratiâ, fecerit magnam Platoni injuriam, qui Epicuro illum adjunxerit, qui Phocionem cum Alcibiade, cum Catone Catilinam, turpia deniq; cum moralibus, quas vocant, virtutibus contulerit. Cur igitur, inquies, istos reprehensores Paulus, non modò non excusat, verùm etiam omnem illis excusationem adimit? Nempe non in eo quòd justè & meritò damnent quæ reprehensionem merentur, sed quòd ex aliorum reprehensionibus, pietatis apud Deum, & justitiæ apud homines, laudem captent. Ipsos enim quantumvìs acres peccantium aliorum censores, suis vitiis non carere, imò etiam ab iis ipsis quæ in aliis reprehendunt non esse prorsus alienos: unde concludit Apostolus eos quam in alios sententiam ferunt, in seipsos quoque meritò ferre videri. Hinc factum ut plerique interpretes putent ista in eos demum dici, qui meri sunt hypocritæ, &, ut ait ille, Curios simulantes Bacchanalia vivunt. At ego contrà sentio. Cur enim peculiariter arguendos censeret Apostolus, quos nullus nisi prorsus desperatæ impudentiæ homo ausit excusare? Potiùs ergò Apostolus de illis ipsis agit quorum exemplum insigne habemus Marc. 10. 17. & 21. qui si cum apertè flagitiosis comparentur, pii & & justi haberi meritò possint, at non apud Dei tribunal, ad quod propterea Paulus illos versiculo proximè sequente revocat. Sicut enim, ipso Christo, vel potiùs communi sensu, id testante, Luc. 12. 19. qui ex ipsa Dei Lege sunt in officii sui cognitione eruditi (quod mox Judæis applicabit Apostolus) longè graviùs in Legem peccant, quàm qui juris divini ignorantiâ, quantumvìs inexcusabili, labuntur: ità fatendum est eos, in quorum mente magìs viget illud τὸ τοῦ Θεοῦ γνωστὸν (quales se esse produnt isti aliorum reprehensores) præ iis, qui, veluti sopito mentis judicio, cupiditatibus suis penitus extra viam abrepti feruntur, minùs habere quod suis vitiis prætexant, ac proinde graviùs peccare quando peccant, nedum ut pietatis & Justitiæ laudem apud Dei tribunal mereantur. Eant nunc igitur Sophistæ, & Morales, quas vocant, virtutes & præparatoria ad recipiendam regenerationis gratiam Congruitatis, quam appellant, merita jactitent. Istos autem à Paulo ut τὰ αὐτὰ πράττοντας, & minimè ἀπολογήτους, imò ut αὐτοκατακρίτους aliorum reprehensores, etiam qui minimè id faciant simulatè, vel temerè, sed aliquâ vitiorum odii & virtutis amoris specie meritò redargui, multipliciter potest humanis etiam rationibus evinci. Sed ex iis duas summo judicio hic delegit Apostolus, nempe, tum privatam cujusque conscientiam, tum summam illam Dei δικαιοκρισίαν, quæ duo sunt ipsi quoque sceleratissimorum menti indelibiliter insita. Unde enim istud communi omnium sine ulla exceptione consensu approbatum, Nemo sine crimine vivit? unde illud, Conscientia mille testes, & similes ejusmodi γνῶμαι? unde factum est ut quò quisque habitus fuit probior, & inter cæteros innocentior, eò fuerit quoque in Deo pro suæ gentis religione colendo atque adeò placando religiosior. Et nè tam procul abeamus, unde fit, ut nostri temporis Pelagiani, quantumvìs opera quoque supererogationis jactitent, tamen de redimendis & sibi applicandis Sanctorum, quos appellant, meritis tantopere laborent, imò eos ipsos, quos & aliorum, & suis ipsorum meritis servari volunt, adhuc Purgatorii sui pœnis luendis, & vivorum suffragiis redimendos tam pertinaciter contendant, nisi ex illo severissimi divini judicii sensu, cui nè ipsum quidem Christi meritum unicum satisfaciat? Ipsæ denique eorum historiæ quantumvìs adulatoriè scriptæ, qui sapientiâ & integritate vitæ inter omnes gentes excelluerunt, satìs supérque probant quòd hìc Paulus testatur, & quod ipsi quoque Philosophi ethica illa sua tractantes profitentur, in nemine videlicet suas illas, quas describunt, virtutes τελείας inveniri. Sed & ex ipsis probatissimæ integritatis patribus, quem inveniemus graviter non peccasse? nè Abrahamo quidem, Mose, Aarone, imò nè eo quidem excepto, quem tamen testatur Dominus se secundùm cor suum, id est, qualem optabat, invenisse 1. Sam. 13. 14. Et idem ipse David justissimum judicium ferens cùm à Nathane sub alterius nomine redargueretur, hoc ipsum licèt inscius commisit, quod Paulus hìc clamat, id est, in seipsum sententiam tulit, 2. Sam. 12. 5. & 7. ¶ *Quisquis damnas*, πᾶς ὁ κρίνων. Vulgata & Erasmus, *Qui judicas*. Ego *Damnandi* verbum usurpare malui. Nam τὸ κρίνειν specialiter hoc loco de damnatoria sententia accipitur, quamvìs hìc, neque de civili, neque de Ecclesiastica jurisdictione propriè, sed de mutuis in communi hujus vitæ societate reprehensionibus agatur. Itaque observare propterea studui elegantem παρονομασίαν inter κρίνειν & κατακρίνειν. ¶ *Nam hoc ipso*, ἐν ᾧ γάρ. Vulg. *In quo enim*. quod est obscurius. Legimus autem in uno codice, ἐν ᾧ γὰρ κρίματι, *Quâ enim damnatione*: quod planius est, & ità citatur hic locus ab Hieronymo libro secundo extremo in Ezechielem. ¶ *Eadem enim*, τὰ γὰρ αὐτά. Malè hìc nonnulli ταῦτα, id est, *hæc*, legunt & interpretantur. Nam in illo τὰ αὐτὰ vis hujus argumenti latet, licèt non ità præcisè interpretandum quasi qui alios reprehendunt, eodem semper crimine teneantur, quamvis id quoque sæpenumero eveniat; sed hoc potiùs sit generaliter accipiendum, quòd nemo alios ut peccantes reprehendat, qui non & ipse sit peccator, sive eidem, sive non minori, vel fortassis etiam deteriori vitio, aut re ipsâ, aut ipsâ naturæ corruptione obnoxius. ¶ Tu *qui* alios *damnas*, ὁ κρίνων. Malè nonnulli vulgatæ editionis codices habent *quæ judicas*, ἃ κρίνεις, ideò expressi pronomen *Tu*, cujus etiam magna est ἔμφασις, Apostolo sic reprehensores singulos quoque arguente.

2 *Scimus verò*, οἴδαμεν δέ. Prudenter admodum Paulus omnes ac singulos homines extra Christum consideratos impietatis & injustitiæ redarguens, non ex verbo Dei scripto, quod profanæ gentes non admisissent, illos arguit, sed ex illo τῷ τοῦ Θεοῦ γνωστῷ, quod suprà descripsit cap. 1. vers. 19 & proximè sequentibus: id est, ex communi & naturaliter cuivis homini de Dei natura προλήψει, ut qui penitissimè omnia & singula perspiciat, & cui, nisi severissimus esse statuatur omnis vel tantillæ impuritatis hostis simul & vindex, tantundem de ipsa Deitate, quantum de ipsius rigidissimo judicio detrahatur, quò etiam spectat illud περὶ ἐφορᾷ Θεοῦ ἔκδικον ὄμμα. Et hæc illa est πρόληψις, quâ Christianismus verus nititur, in quo uno, verè miro & ipsis Angelis imperscrutabili mysterio, horrendum illud Dei adversùs omnem impuritatem judicium, cum ejusdem summa in electos suos benignitate, in illo unico nostro mediatore Jesu Christo, perfectissimè conciliatur. Aberrant igitur & in ipso limine impingunt reliquæ omnes religionum sive jam olim excogitatæ sive deinceps excogitandæ species, inter quas vel illa est damnatissima, quam hodie Apostolica Romana Ecclesia tam obstinatè defendit, nostram redemtionem, ac proinde salutem, Christi quidem merito tribuens, sed cui nostrorum operum, partim ex illo, partim ex nostro adjecto αὐτεξουσίῳ, profluentium dignitas & meritum subordinetur, i. hoc ipsum dogma statuitur, quod Paulus hâc epistolâ ad Romanos illos veteres, non ad istos degeneres, scribens, ex professo à fundamentis subvertit. ¶ *Secundùm veritatem*, κατ' ἀλήθειαν. id est ex ipsius rei natura de qua apud Dei tribunal dijudicanda quæritur, non autem ex ulla recti specie, quantumvìs illustri hominum oculis vel etiam menti apparente. Hæc autem veritas purissima non tantùm meros illos simulatores parietibus dealbatis similes refellit, sed veris etiam civilis vitæ virtutibus, quas morales vocant, præditos omni illâ imaginariæ suæ apud Deum justitiæ opinione privat: quod mox Apostolus in ipso quoque Abrahamo probat, ipsius apud Deum justificatione nè operum quidem ipsius fidem subsecutorum ulli dignitati, sed soli ipsius fidei, quâ Christi nascituri promissionem sit amplexus, attributâ: Paulo propterea à Jacobo minimè dissentiente, sicuti suo loco declarabitur.

---

3 Λογίζῃ δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε ὁ κρίνων τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας, καὶ ποιῶν αὐτά, ὅτι σὺ ἐκφεύξῃ τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ;
4 Ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει;
5 Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ·

Cogitas autem hoc, ô homo qui damnas eos qui talia faciunt, & facis ea, fore ut effugias judicium Dei?
An divitias benignitatis ejus & tolerantiæ ac tarditatis ad iram contemnis, ignorans te benignitate Dei ad resipiscentiam deduci?
Sed pro duritia tua & corde quod resipiscere nescit * thesaurizas tibiipsi iram in diem iræ & patefactionis justi judicii Dei:

Existimas autem hoc, ô homo qui judicas eos qui talia agunt, & facis ea, quìa tu effugies judicium Dei?
An divitias bonitatis ejus & patientiæ, & longanimitatis contemnis, ignorans quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit?
Secundùm autem duritiam tuam & impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in diem iræ & revelationis justi judicii Dei:

4 Gravis exclamatio in eos qui sibi placent, quòd sint aliis perspicaciores, cùm nihilo sint meliores, quòd ad Dei judicium, apud quem nullus est alii Justitiæ locus, quàm ei quæ voluntati ipsius per Legem ab ipso scriptam ad amussim respondeat.
* Jac. 5. 3.

---

3 *Cogitas verò*, λογίζῃ δέ. Gravissimæ illæ humani totius generis in Gentes & Judæos distincti condemnationi Paulus hìc opponit non minùs acerbam objurgationem; primùm itidem ipsam universalem ab hoc versiculo 3. usque ad 11. unde postea peculiariter adversùs Gentes agit, sicut postea adversùs Judæos usque ad tertii capitis 19. versiculum differit, disputationem hanc versiculo demum 20. concludens, & indè incipiens quod proposuerat primi cap. vers. 16. certissimis argumentis confirmare, Justitiam videlicet veram, ac proinde salutem, esse in Christo unico sitam, qui solâ fide ex Evangelico fœdere apprehendendus proponatur.

4 *Divitias*, τοῦ πλούτου. Sic vocare translatitiè solet Paulus alicujus rei copiam; & hoc addidisse videtur, quòd cùm hæc scriberet, Romanum tunc imperium in maxima mundi parte longâ pace floreret, proculdubio non defuturis, qui Apostolo idem objicerent quod olim Jeremiæ Israelitæ, Jerem. 44. 17. nempe ex ista tanta tranquillitate patere non ità infensum esse Deum hominibus, quàm expresè à primi capitis versiculo 18. Paulus intonuerat,

nuerat. Nam sic etiam hodie Pseudocatholici nostri Romanorum suorum Antichristorum longam continuationem Evangelicis reprehensionibus & minis opponunt: quasi videlicet longâ illâ judicii sui dilatione, Dominus homines ad perseverandum in peccatis accendat, & indignissimis etiam benefaciens illorum propterea falsissimæ doctrinæ & sceleratissimæ vitæ faveat: ac non sic potiùs illos magìs ac magìs reddat inexcusabiles, tantò graviùs eorum peccata, nisi tandem resipuerint, ulturus. ¶ *Tarditatis ad iram*, *μακροθυμίας*. Sic utcunque studui vim hujus vocabuli exprimere, *θυμὸς* enim in hac voce non simpliciter *animum*, sed *excandescentiam*, & subitò commotam iram gravissimam designat, ut diximus Matth. 18. 28. *Lenitatis* autem nomen *πραότητι* respondet. Castellio verò pessimè vertit *Lentitudinem*, id est, *ἀοργησίαν*, quæ certè virtus non est, sed vitium longè maximum, & soli Epicuræorum Deo conveniens, cùm quispiam videlicet non commovetur, ubi, quando, & prout Dei gloria, & proximi charitas requirit. ¶ *Ignorans*, *ἀγνοῶν*. Consentiunt in hac lectione vetusti codices Latini, quamvìs vulgò legatur, *ignoras*, *ἀγνοεῖς*, sicut etiam habet Syrus interpres, sed præpositâ copulativâ particulâ. ¶ *Deducit*, *ἄγει*. Vulgata, *adducit*, ambiguè. Sic enim videtur eventus ipse declarari, cùm hìc significetur duntaxat quò spectet per se ista Dei clementia, nisi illâ isti abuterentur. Non dixit autem Apostolus *ἦγεν*, id est, *deducebat*, sed *ἄγει*, habens videlicet ejus quo hæc scribebat temporis rationem, quò etiam respicit particula *νῦν* infrà 3. 21.

5 *Thesaurizas*, *θησαυρίζεις*. Huc spectat etymon Græci hujus vocabuli *παρὰ τὸ εἰς αὔριον τιθέναι*, id est, *in crastinum recondere*, ità expressè significante Paulo istos, sicut peccata peccatis adjicere perseverant, tandem parem pœnarum gravissimarum cumulum se sibi recondidisse re ipsâ comperturos. Sic autem etiam loquitur Nehem. 13. 18. & alludit fortasse Paulus ad locum Jobi 36. 13. ¶ *In diem*, *ἐν ἡμέρᾳ*. Sic malo cum Vetere quoque interprete quàm *in die*, quoniam de futuro die agitur, minimè tamen, opinor, præcisè ad ultimum illud judicium restringendo, sed ad tempus illud referendo, quod Deus ulciscendis suo tempore quibusvis ipsius tolerantiâ abutentibus præstituit: qua de re ut ipso communi sensu cunctis nota, quid prohibet quin loquentem illum ipsum Homericum Agamemnonem audiamus, & elegantissimis versiculis istis de Trojanorum perjurio conquerentem?

Εἴπερ γάρ τε καὶ αὐτίκ' Ὀλύμπιος οὐκ ἐτέλεσσεν,
Ἔκ τε καὶ ὀψὲ τελεῖ, σύν τε μεγάλῳ ἀπέτισαν
Σὺν σφῇσι κεφαλῇσι, γυναιξί τε καὶ τεκέεσσιν.

¶ *Justi judicii*, *δικαιοκρισίας*. Vetera exemplaria legunt *καὶ δικαιοκρισίας*, ut & Græca scholia, & Basilius in Ethicis, definitione primâ. Mihi tamen magìs placet omitti conjunctionem, quo modo hunc locum vulgata convertit, & citat Augustinus lib. contra Julian. 5. cap. 3. & De civitat. Dei. 1. cap. 8. Cæterùm cui placent deliria, legat quæ hoc loco impurissimus Origenes nugatur, differens cur Deus in ultimum diem rejecerit universale judicium, aditum patefaciens mortuorum invocationi, & Platonico igni Purgatorio, nihil veritus Apostolicum dictum, 1. Tim. 5. 24. impudentissimè ad supremum illud Dei judicium detorquere. Potiùs autem hoc loco observanda est illius divinæ *δικαιοκρισίας* descriptio à versiculo sexto, ad nonum usque, unde Paulus ad suam illam humani generis in Judæos & Græcos distinctionem, & ad singulos illos impietatis ac injustitiæ damnandos ingreditur. Est autem ejus descriptionis hæc summa, Nullam prorsus apud Dei tribunal justitiam recipi, quàm quæ penitus omni nævo carens respondeat ipsius Dei voluntati, in ipsius Lege, tum naturali (ex qua ipsæ quoque gentes coarguuntur) tum per Mosis ministerium renovata (quæ Judæos magìs etiam convincit) patefactæ. Indè verò & illud alterum hujus *δικαιοκρισίας* caput concluditur, nullum esse, neque cogitatum, neque dictum, neque factum ab illa Dei Lege aberrans, quod idem Deus, sic ferente ipsius naturâ, severissimè non ulciscatur. Utroque autem isto posito omnis illa operum justitia, cùm de Dei tribunali quæritur, ab ipso fundamento subvertitur, ac proinde omnis spes æternæ illius salutis ex Lege consequendæ omnibus & singulis hominibus usque adeò adimitur, ut omnes & singuli, extra Christum considerati, tum impietatis in Deum, tum mutuæ inter se injustitiæ rei (quod antea Paulus à capitis primi versiculo decimooctavo ad hujus secundi capitis versiculum secundum evicit) æternis pœnis ex illa Dei justitia adjudicentur.

---

† Psal.61.13. Matt.16. 27. Apoc.22. 12.

6 Firmamentum superioris disputationis, opus esse omnino Justitiâ tum Judæis tum Græcis, si per Legem justi haberi, ac proinde servari, volunt.

6 Ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.
7 Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον·
8 Τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, καὶ ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, θυμὸς καὶ ὀργή.
9 Θλῖψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακόν, Ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ Ἕλληνος·
10 Δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.
11 Οὐ γάρ ἐστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ.

† Qui reddet unicuique secundùm opera ipsius:
Iis quidem qui secundùm patientem exspectationem quærunt boni operis gloriam & honorem & immortalitatem, vitam æternam:
Litigiosis verò & veritati quidem non obedientibus, obedientibus autem injustitiæ, *erit* excandescentia, & ira.
Afflictio *inquam erit* & angustia adversùs omnem animam hominis perpetrantis malum, tum Judæi in primis, tum etiam Græci:
Gloria verò & honor & pax *erit* cuivis operanti bonum, tum Judæo in primis, tum & Græco.
Non enim est personarum acceptio apud Deum.

Qui reddet unicuique secundùm opera ejus:
Iis quidem qui secundùm patientiam boni operis, gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam:
Iis autem qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio,
Tribulatio & angustia in omnem animam hominis operantis malum, Judæi primùm & Græci.
Gloria autem & honor & pax omni operanti bonum, Judæo primùm & Græco.
Non est enim acceptio personarum apud Deum.

---

6 *Reddet*, *ἀποδώσει*. Ergò, inquiunt Sophistæ, debitam operibus mercedem, cùm addat Apostolus *κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ*, *Secundùm opera ipsius*. Verùm quæ hæc tandem impudentia est, velle Justificationem ex operibus debitam stabilire, ex ea ipsa *δικαιοκρισίᾳ* per quam Paulus, illam ex professo evertens, omnes & singulos justæ Dei indignationi & damnationi, nemine prorsus excepto, subjicit? nempe ex eo quòd apud Dei tribunal Justificatio ex Lege integerrimam & absolutissimam utriusque tabulæ Legis præstationem requirat, quæ cùm nè in iis quidem, qui tamen sunt Christo insiti, sed nonnisi aliqua ex parte renovati, inveniatur, ut ex ipsius Abrahami exemplo mox docebit Apostolus cap. 3. 2. quînam ullis extra Christum consideratis, quales hìc omnes & singulos homines Paulus considerat, tribuetur? Ad hæc autem accedit alterum quoque ejusdem *δικαιοκρισίας* caput, mox ab Apostolo expressum, nempe quo fiat, ut nullum prorsus peccatum apud Dei tribunal maneat impunitum. Verum est tamen eos etiam qui in Christo verè sunt regenerati, ea quæ in corpore bene vel malè gesserint, ultimo illo die reportaturos, Matth. 26. 41. & 2. Cor. 5. 10. at non pari ratione. Nam extra Christum quidem positis, ac proinde impietatis & injustitiæ reis pœna quam merentur persolvitur; Christo autem insitis vita, ut gratìs promissa, sic non minùs gratuitò in Christo per fidem apprehenso præbita, donatur, utpote cujus ad mortem usque crucis obedientiâ, & pœnas sibi debitas persolverint, & plenissimè Legem præstiterint: unde fit, ut in iis illa *δικαιοκρισία* non modò nihil inveniat quod condemnet, verùm è contrario quod æternæ vitæ promissio requirit, comperiat. Plurimùm enim inter se differunt hæc duo enunciata, Quibus detur vita æterna, & Propter quid detur: & longè aliud est, Per opera, ut Justificationis & salutis causas in ipsis hominibus hærentes, quàm Secundùm opera, ut Christi per fidem apprehensi, ac proinde ut nostræ in Christum insitionis, & ipsius nobis imputatæ, tum in patiendo Satisfactionis, tum in faciendo Obedientiæ imputationis, *τεκμήρια*, Justificari, id est, tum à peccatis & morte liberari, tum ut in Christo penitus justos pronunciari & servari.

7 *Qui secundùm patientem exspectationem*, *Τοῖς καθ' ὑπομονήν*. Vulgata, *Secundùm patientiam*. Cur autem ità potiùs, ut hìc feci, Græcam illam vocem interpreter, dixi, Luc. 8. 15. ¶ *Quærunt*, *ζητοῦσι*. Hoc verbum idcirco aliter collocavi, quàm in ipso Græco contextu inveniatur, ut ambiguitatem vitarem, in quam inciderunt qui istud *ἔργου ἀγαθοῦ* cum *καθ' ὑπομονήν* construxerunt *patientiam*, vel *perseverantiam boni operis*, durè admodum interpretari. Sic & alii, hiante prorsus constructione, & longiùs etiam aberrantes, illud ad *ζωὴν αἰώνιον* retulerunt, quod tamen manifestè connectendum est cum verbo *ἀποδώσει*, *ἀπὸ τοῦ κοινοῦ* repetito. Cæterùm quæ à Sophistis hìc traduntur, quasi nonnulli, sive extra Christum, sive in Christo regenerati, tales apud Dei tribunal inveniantur quales hìc isti describuntur, ab Apostoli scopo aberrant. Nam illud quidem absurdissimum est, & directè Apostoli sententiæ suprà cap. 1. 18. expressæ, & mox cap. 3. 20. repetitæ repugnat: istud autem idem Apostolus suo ipsius exemplo refellit, infrà 7. 18. & 1. Cor. 4. 4. In hac ergò *δικαιοκρισίας* descriptione dicitur istud ab Apostolo per Concessionem: ut & mox, cùm dicit vers. 13. speciatim adversùs Judæos, non Justificari auditores sed factores Legis, nullos propterea Judæos dicere voluit esse Legis factores, sed quales illos esse oporteat describit, qui ex illa legalis fœderis formula, *Hoc fac, & vives*, Justitiam & salutem meritò sibi possint polliceri. Ergò quòd hæc non pauci interpretes putant de regeneratis dici sanctæ & rectæ vitæ verè studentibus, neque penitus verum est, cùm adhuc in ipsis supersint carnis reliquiæ, ac proinde illi de qua hìc agitur *δικαιοκρισίᾳ*, minimè respondeant; neque Apostoli scopo convenit, ut qui sexto demum capite de hominum in Christo regeneratione disserat. ¶ *Boni operis gloriam*, *ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν*. id est, quæ rectam vitam, & Dei *δικαιοκρισίᾳ* respondentem consequitur, qualem videlicet oportet in iis apud Dei tribunal inveniri,

veniri, qui ex suorum operum meritis illa captant.

8 *Litigiosis*, τοῖς ἐξ ἐριθείας, vel *Contentiosis*, sive dogmata, sive mores spectentur; quibus opponuntur, qui patienter & æquo animo nec ullis injuriis fracti pergunt in sanctitate & innocentia. Deducitur autem hæc vox à novo quodam & insolente etymo, ut recte notat Nyssenus, utpote quam oportuerit ab ἔρις ἔριδος, quod *litem* declarat, non ab ἔρις ἔριθος, quæ Latinè *Lana* dicitur, oriri. ¶ *Excandescentia*, θυμός. id est, ira subitò inflammata, Dei videlicet in peccatorem, non ipsius peccatoris in sese, ut putavit Origenes. Solent autem Græci interpretes quod in Scripturis dicitur חמה *chimah*, θυμὸν, interpretari, צרה *tsarah*, θλῖψιν, id est, *compressionem*, עקה *hakah*, στενοχωρίαν, id est, *anxietatem*, sive *animi angustiam*: estque ὑπὸ τῆς κοινοῦ, per syllepsin subaudiendum ἀποδοθήσεται, cùm alioquin dicendum fuerit θυμὸν καὶ ὀργὴν quarto casu. Sed & illud annotandum est, *Veritatis* appellatione non jam illam mysteriorum nostræ salutis cognitionem, quæ est ex hujus Verbi auditu, sed naturalem notitiam intelligi ut suprà versu 18. quod Origenes & ex veteribus nonnulli quia non viderunt, totam Pauli disputationem perturbarunt.

9 *Afflictio*, θλῖψις. Plerique connectunt hæc duo cum præcedentibus, quod mihi non probatur. Novam enim esse arbitror periodum, codicibus veteris editionis Latinæ omnibus consentientibus: in qua thesis superior ad hypothesin tum Judæorum tum Græcorum applicatur, ratione quoque statim subjectâ, cur nullus hic sit locus antiquo illi inter Judæos & cæteras Gentes discrimini.

11 *Personarum acceptio*, προσωποληψία. Appellatione προσώπου notandum hic est, & aliis locis, non ipsos homines intelligi, sed externas eorum qualitates, ut genus, sexum, dignitatem, opes, patriam, sive gentem, ut hoc loco, quas Deus in illa sua δικαιοκρισίᾳ apud suum Tribunal neque nunc moretur, neque in illo universali judicio sit in servando vel in damnando consideraturus. De hoc enim judicio hîc agitur, ac proinde sunt prorsus ἀπρόσδιοι quæ hoc loco à nonnullis de æterno, & summo illo electionis, vel reprobationis decreto disseruntur, quamvis hîc quoque in primis nullus sit huic προσωποληψίᾳ locus.

12 Ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται· καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἥμαρτον, διὰ νόμου κριθήσονται,
13 (Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ· ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται.
14 Ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσι νόμος·
15 Οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων)
16 Ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ Θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.
17 Ἴδε, σὺ Ἰουδαῖος ἐπονομάζῃ, καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν Θεῷ,
18 Καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα, κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου.
19 Πέποιθάς τε σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει,
20 Παιδευτὴν ἀφρόνων, διδάσκαλον νηπίων, ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ νόμῳ.

Quicunque enim absque Lege peccaverunt, absque Lege quoque peribunt: & quicunque cum Lege peccaverunt per Legem damnabuntur,
(Non enim qui audiunt Legem, justi sunt apud Deum, sed qui Legem præstant, justificabuntur.
Nam cùm Gentes quæ Legem non habent, naturâ quæ Legis sunt faciant, isti Legem non habentes, sibiipsis sunt lex:
Ut qui ostendant opus Legis scriptum in cordibus suis, unà testimonium reddente ipsorum conscientiâ, & cogitationibus sese mutuò accusantibus, aut etiam excusantibus)
In die quo judicabit Dominus de occultis hominum, ex Evangelio meo, per Jesum Christum.
Ecce, tu cognominaris Judæus, & acquiescis in Lege, & gloriaris in Deo,
Et nosti *ejus* voluntatem, & exploras quæ discrepant, institutus ex Lege,
Confidísque te ducem esse cæcorum, lucem eorum qui *sunt* in tenebris,
Eruditorem insipientium, magistrum infantium, quòd habeas informationem cognitionis ac veritatis in Lege:

Quicunque enim sine Lege peccaverunt, sine Lege & peribunt: & quicunque in Legem peccaverunt, per Legem judicabuntur.
(Non enim auditores Legis justi sunt apud Deum: sed factores Legis justificabuntur.
Cùm enim Gentes quæ Legem non habent, naturaliter ea quæ Legis sunt faciunt, ejusmodi Legem non habentes, ipsi sibi sunt Lex:
Qui ostendunt opus Legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientiâ ipsorum, & inter se invicem cogitationum accusantium, aut etiam defendentium)
In die cùm judicabit Deus occulta hominum, secundùm Evangelium meum, per Jesum Christum.
Si autem tu Judæus cognominaris, & requiescis in Lege, & gloriaris in Deo,
Et nosti voluntatem, & probas utiliora, instructus per Legem,
Confidis teipsum esse ducem cæcorum, lumen eorum qui in tenebris sunt,
Eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiæ & veritatis in Lege.

12 Universalem illam humani generis accusationem disertè tum Gentibus, tum Judæis & utrisque communem esse asserit. 13 Hujus accusationis applicatio adversùs Judæos, quos non excuset Lex illa, sed condemnet: quoniam non Legem audire, sed Legem custodire, est legalis Justitiæ apud Dei tribunal regula. 14 Ejusdem accusationis applicatio adversùs Gentes, quòd etiamsi Legem Mosis non habuerint, habeant tamen aliquid pro Lege cordibus inscriptum, ut qui quædam ut mala prohibeant & puniant, quædam ut bona præcipiant & laude meritò persequantur. 16 Deus judicia multa differt quæ tamen suo tempore exsequetur per Jesum Christum severissimo cum examine, non tantùm dictorum & factorum, sed etiam cogitationum maximè arcanarum. 17 Specialis accusationis Judæorum probatio ex Davidis & aliorum Prophetarum testimonio, Judæos summis quidem beneficiis à Deo fuisse affectos, traditâ eis Lege, sed omnium hominum maximè ingratos sic convinci.

12 *Absque lege*, ἀνόμως. id est, non auditâ illâ per Mosem prolatâ Lege, quod mox probabit adversùs Gentes versiculo 14. & 15. Nam alioqui ἀνόμως idem valet atque παρανόμως, id est, *Contra Legem*, ut ἁμαρτία definitur 1. Joan 3.4. Hic enim incipit Apostolus universalem illam humani generis, tum impietatis, tum injustitiæ accusationem distinctè Judæis & Gentibus applicare. ¶ *Cum Lege*, ἐν νόμῳ. Id est qui Legem illam Mosis habent. Vulg. *in Legem*, quòd verè quidem dicitur, sed non ex diametro opponitur illi ἀνόμως.

13 *Qui audiunt*, οἱ ἀκροαταὶ, subaudi μόνον, *solùm*. quoniam isti alioqui τοῖς ποιηταῖς non opponerentur: & hanc particulam alibi quoque observavimus subaudiendam. Hæc autem est prima ratio quâ Judæi ex hac δικαιοκρισίᾳ convincuntur, quod postea expressiùs declaratur à versiculo decimoseptimo ad finem usque capitis, & tandem etiam expressiùs à capitis tertii versiculo nono incipiente, usque ad versiculum decimumnonum definientem. ¶ *Qui Legem præstant*, οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου. Vulgata, *Factores Legis*, ambiguè. Posset enim istud ad ipsum Legislatorem, putà Deum, vel Mosem, referri, quòd esset blasphemum. ¶ *Justificabuntur*, δικαιωθήσονται. id est, justi erunt, ut ex opposito membro liquet. Itaque cùm ex Lege justus apud Deum is demum pronuncietur, qui Legem plenissimè præstiterit, omnes autem homines extra Christum, non modò illam totam non præstent, imò totam transgrediantur: hinc necessariò efficitur, Justificationem nostram in Christo, & apud Dei tribunal, unicâ quidem Christi per fidem apprehensi obedientiâ, sive Justitiâ gratis imputatâ, contineri, sed duplici modo consideratâ: nempe quatenus Christus, & patiendo nos à Legis maledictione absolvit, & totâ vitâ suâ illam pro nobis implevit, ut digni quoque vitâ in ipso censeamur: ac proinde Justificationem illam nonnisi συνεκδοχικῶς peccatorum Remissione, id est, Absolutione à peccatis, definiri.

14 *Quæ Legis sunt faciant*, τὰ τοῦ νόμου ποιῇ. Alteram nunc Paulus hujus condemnationis partem adversùs Gentes torquet, non sanè, quasi Legem præstent quæ à Judæis violetur: nec etiam quòd illi τῷ τοῦ Θεοῦ γνώμῃ satisfaciant, sed quòd Gentes, ex ea ratione quam, & in condendis Legibus publicis, & in privatæ vitæ ratione constituenda observant (honesta videlicet præcipientes, turpia verò prohibentes) testentur se & aliquem religionis sensum, & aliquod turpis & honesti discrimen habere, ex cujus utriusque violatione meritò & ipsi ut impii & injusti condemnentur. Prorsus igitur à Pauli scopo in contrariam partem aberrant, qui istud *facere quæ Legis sunt* ad eorum quæ Lege, sive naturali, sive per Mosen renovatâ continentur observationem referunt.

15 *Cogitationibus*, λογισμῶν. Vulg. ineptè prorsus convertit, *Cogitationum*, cùm certum sit hæc poni absolutè, & esse ipsius, quam commemorat Apostolus, συνειδήσεως quasi in duas species partitionem.

16 *In die*, ἐν ἡμέρᾳ. id est, quod demum plenissimè re ipsâ in cunctis hominibus tunc apparebit, cùm extremo illo judicio resurrexerint damnandi, vel justificandi. Itaque hæc malui cum undecimo superiore versiculo præcedentibus quatuor per parenthesin inclusis, quàm cum proximè præcedente connectere, quoniam alioqui videretur istud in solas Gentes dici si cum proximè præcedentibus conjungeretur. ¶ *De occultis*, τὰ κρυπτά. vel, *damnabit occulta hominum*. Et hæc quidem est altera divinæ δικαιοκρισίας pars minimè negligenda, ad illam universalem humani extra Christum considerati generis condemnationem, nempe ex eo quòd sicut exactissimam cognitionem est de hominum peccatis habiturus, nec ullam absque justa punitione peccatum prætermissurus, ità inter peccata numeret, non tantùm dicta vel facta, verùm etiam vel levissimè adversùs Legem cogitata. ¶ *Secundùm Evangelium meum*, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου. nempe quòd apertè demum Christus adveniens hæc duo nobis patefecerit, diem videlicet futurum, in quo ipse ex cœlo sit ad semel judicandos vivos & mortuos venturus, & omnia in æternum instauraturus.

17 *Ecce*, ἴδε. Nunc peculiariter disserit adversùs Judæos Legi Mosis confidentes. Itaque optimè convenit hæc particula, illos Legi ἐπαναπαυομένους, id est, quasi placidè indormientes excitans, ut apertum ac proximum periculum cernant. Vulgata, *Si autem*, εἰ δὲ: quod etiam scriptum invenimus in tribus codicibus. Sed & Origenes & Ambrosius & Theophylactus ità videntur legisse, sed hiante constructione. *Legis* autem appellatione intellige Decalogum priore loco, deinde *Legem*: quam distributionem secutus Apostolus, seorsim disputat postea de Circuncisione, quæ erat initiatio in universam Legem. ¶ *Gloriaris*, καυχᾶσαι. Annotant Grammatici καυχᾶσαι dici pro καυχᾷ, sicut κοιμᾶσαι pro κοιμᾷ, per paragogen, ut Latinè *Dicier* pro *Dici*.

 18 Ex-

18 *Exploras quæ discrepant*, δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα. Gloriamini, inquit, de Deo, id est, quòd noveritis Dei voluntatem, & possitis discernere quæ ab illa discrepant, ut qui sitis à pueris instituti in Lege. Est enim servanda vis verbi κατηχεῖσθαι. Sic Phil. 1. 10. idem dicendi genus explico. Vulg. *Probas utiliora:* quo modo etiam interpretatur Theophylactus. Nam τὸ διαφέρειν interdum accipitur pro συμφέρειν, id est, *utilem esse*, ut prolatis exemplis ostendit doctissimus Budæus. Erasmus de eo videtur dubitare, ideóque convertere maluit, *Probas eximia*, quia τὸ διαφέρειν interdum declarat *præstare* & *antecellere*. Sed præstat propriam hujus vocis interpretationem servare.

20 *Infantium*, νηπίων. Erasmus, *imperitorum. Nam*, inquit, *nemo infantes docet.* Ego verò id fateor. Sed quis non videt Apostolum his epithetis repræsentare Judæorum, ac præsertim Pharisæorum, fastum, qui cæteros homines non tantùm pro imperitis, sed quasi pro infantibus haberent? Itaque nisi infimum istum imperitiæ gradum significaris, peribit hujus dicti energia. ¶ *Informationem*, μόρφωσιν. id est, rationem instituendi ac formandi alios in cognitione veritatis, in Lege quasi in speculo limpidissimo expressam, quod verum est, si Legem ipsam divinam in sese spectes. Sed hæc μόρφωσις etsi est in intellectu eorum, quibus illam nosse datum est, tamen eos non informat, nisi voluntati quoque insculpatur, & re ipsâ talem homo sese præbeat spectandum qualis in Lege describitur; imò illius deformitatem spectandam præbet turpiorem quàm in eo qui vel ignorantiâ peccat, vel quòd non ità sit in illa eruditus ut oportuit.

21 Ὁ οὖν διδάσκων ἕτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις; ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτειν, κλέπτεις;
22 Ὁ λέγων μὴ μοιχεύειν, μοιχεύεις; ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἴδωλα, ἱεροσυλεῖς;
23 Ὃς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμάζεις;
24 Τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καθὼς γέγραπται.
25 Περιτομὴ μὲν γὰρ ὠφελεῖ, ἐὰν νόμον πράσσῃς· ἐὰν δὲ παραβάτης νόμου ᾖς, ἡ περιτομή σου ἀκροβυστία γέγονεν.
26 Ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ, οὐχὶ ἡ ἀκροβυστία αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται;
27 Καὶ κρινεῖ ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία τὸν νόμον τελοῦσα, σὲ τὸν διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτην νόμου;
28 Οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ, Ἰουδαῖός ἐστιν· οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ, ἐν σαρκὶ, περιτομή·
29 Ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας, ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι· οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ.

Qui igitur doces alium, teipsum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?
Qui dicis non mœchandum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegium admittis?
Qui de Lege gloriaris, per Legis transgressionem Deum dedecoras?
Nam ‖ Dei nomen propter vos blasphematur inter Gentes, sicut scriptum est.
Nam circuncisio quidem prodest si Legem observes: quòd si transgressor Legis fueris circuncisio tua facta est præputium.
Itaque si præputium jura Legis observet, nonne præputium illius pro circuncisione reputabitur?
Et quod est ex natura præputium, si Legem servet, damnabit te qui per literam & circuncisionem es transgressor Legis?
Non enim qui *est* in propatulo *Judæus*, Judæus est: nec ea quæ *est* in propatulo *circuncisio, id est*, in carne, circuncisio *est:*
Sed qui in occulto Judæus *est*, & circuncisio cordis, *id est* in spiritu, non litera: cujus *Judæi* laus non *est* ex hominibus, sed ex Deo.

Qui ergò alium doces, teipsum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?
Qui dicis non mœchandum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegium facis?
Qui in Lege gloriaris, per prævaricationem Legis Deum inhonoras?
Nomen enim Dei per vos blasphematur inter Gentes, sicut scriptum est.
Circuncisio quidem prodest si Legem observes: si autem prævaricator Legis sis, circuncisio tua præputium facta est.
Si igitur præputium justitias Legis custodiat, nonne præputium illius in circuncisionem reputabitur?
Et judicabit id quod ex natura est præputium, Legem consummans, te qui per literam & circuncisionem prævaricator Legis es?
Non enim qui in manifesto, Judæus est: neque quæ est in manifesto, in carne, est circuncisio:
Sed qui in abscondito Judæus est, & circuncisio cordis in spiritu, non litera, cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est.

‖ Esa.52.7. Ezech.36.23.
25 Ejusdem accusationis probatio peculiaris adversùs eos qui in Circuncisione & aliorum rituum externo & legali cultu sanctimoniam constituebant. Nam docet Circuncisione externâ, si ab interiore separetur, non modò non justificari sed etiam damnari circuncisos, à quibus nimirum illa flagitet, quod ipsa significat, cordis videlicet ac totius vitæ puritatem ex Legis præscripto, adeò quidem ut siquis corpore incircuncisus detur, qui corde sit circuncisus, longè sitquibusvis solo corpore circuncisis Judæis anteponendus.

24 *Sicut scriptum est*, καθὼς γέγραπται. Appositè prorsus, nè Judæi ad patres provocarent, quasi sibi ab Apostolo fieret injuria.

25 *Nam circuncisio*, περιτομὴ γάρ. Vulg. malè omittit particulam causalem, quâ nititur gravissima ista Judæorum reprehensio. Hujus autem pondus ut intelligatur, sciendum est cæremonialem Legem hoc loco ab Apostolo per *Circuncisionem* συνεκδοχικῶς intelligi, & quidem quatenus erat morali Legi adjuncta, Judæos ad integram moralis Legis observationem obligans, propositâ ipsis ob oculos in circuncisionis ritu excisionis pœnâ, ut & æternæ mortis, atque adeò ignis æterni, in victimarum immolatione & crematione: quo sensu ab eodem Paulo vocatur *Damnationis* χειρόγραφον, Col. 2. 14. tantum abfuit, ut illis Legis moralis violatoribus justitiam conferret. Hinc autem nunc quoque refellitur pudendus eorum error, qui Sacramentis atque etiam suis ἐθελοθρησκείαις suum illud operis operati delirium imaginantur. Alius autem longè diversus cæremonialis Legis usus fuit, quatenus videlicet erat Evangelicarum promissionum σφραγὶς, & futurarum rerum umbra, quarum corpus erat Christus, quem cum suis beneficiis in credentium cordibus obsignavit, donec ipsius Christi exhibitione evanesceret. Istud autem hîc visum est annotare, ut & hujus adversùs Judæos argumenti vis meliùs perspiciatur, & nemo miretur eandem hanc circuncisionem, per quam hîc dicuntur Judæi condemnari, mox cap. 4. vers. 11. vocari Justitiæ fidei σφραγῖδα, de quo utroque sed planè diverso cæremonialis Legis usu copiosissimè idem noster Paulus Col. 2. differit. ¶ *Si Legem observes*, ἐὰν νόμον πράσσῃς. Ad verbum, *feceris*. id est, ea quæ præcipit præstiteris, & ab iis quæ prohibet abstinueris, & quidem perfectè, ut apparet ex antithesi. ¶ *Circuncisio tua*, ἡ περιτομή σου. id est, Judaismus iste tuus in Gentilismum fuerit commutatus. Tripliciter enim hîc *Circuncisionis* & *Præputii* nomina usurpantur, nempe tum propriâ significatione, tum metonymiâ duplici, videlicet modò pro circuncisis & præputiatis, modò pro Judaismo & Gentilismo.

26 *Jura Legis observet*, τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ. Vulg. *Justitias Legis*, barbaré. Castellio, *Instituta*, malé. Sic enim specialiter notantur cæremoniales ritus, quos Hebræi peculiari nomine vocant חקים *Chukkim*. Hîc verò liquet ex Apostoli scopo Legem in primis Moralem intelligendam, quam malè Judæi à Cæremonialis externa observatione separabant, quod illis passim à Prophetis, & Psalmo præsertim 50. exprobratur. Et cùm sicuti diximus, de perfecta Legis observatione sit istud intelligendum (quæ certè nemini homini quantumvìs regenerato tribui unquam possit, unico illo Christo excepto, de quo noster Apostolus infrà 8. 3.) consequitur hæc quoque ab Apostolo dici per Concessionem, ut paulò antè quoque annotavimus vers. 9. si modò (quod omnino faciendum videtur) id quod mox dicitur, nempe hujus præputiati Gentilismum in Judaismum hâc Legis observatione mutari, ad illam Dei δικαιοκρισίαν referatur. Sin verò iste Legis observator non pro ità præcisè justo accipiatur, sed pro eo qui, licèt incircuncisus, innocenti vitæ seriò & pro virili studeat, quales inter profanas etiam Gentes non pauci exstiterunt: possit & ille, si cum circuncisis quidem corpore, sed sceleratæ vitæ Judæis comparetur, illi Judæo longè præferendus videri: quod multò magìs convenit Centurioni illi Matth. 8. 10. & Cornelio Act. 10. 22. quorum fides & pietas singularis commendantur, & illis denique, qui passim in Actis Apostolicis σεβόμενοι dicuntur, adhuc incircuncisi, ideóque à proselytis Judæis distincti.

27 *Quod est ex natura præputium*, ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία, id est, qui genere etiam ipso est incircuncisus, cui opponitur, ὁ φύσει Ἰουδαῖος, Gal. 2. 15. ¶ *Si Legem servet*, τὸν νόμον τελοῦσα. Vanum est quod in hunc locum annotat Origenes discrimen inter πράσσειν, φυλάττειν & τελεῖν τὸν νόμον, quasi videlicet illa duo de qualicunque externo cultu, istud verò de perfecta Legis observatione dicatur. Res enim ipsa ostendit in hac oppositione nomine *Legis* totam Legem, & tribus illis verbis idem utrobique notari, nempe perfectam & ipsi Dei δικαιοκρισίᾳ ad amussim respondentem Legis præstationem notari, quoniam alioqui à suo scopo aberraret Apostolus, nec sibi constaret antithesis. ¶ *Damnabit*, κρινεῖ, non quidem ut judex, sed suo exemplo circuncisi Legis transgressionem coarguens, ut Matth. 12. 41. dicuntur Ninivitæ & Regina Austri surrecturi in judicio, & damnaturi Judæos, quos ibi Christus reprehendit. ¶ *Qui per literam & circuncisionem es transgressor Legis*, διὰ γράμματος, καὶ περιτομῆς παραβάτην νόμου. id est, usque adeò non justificaris, istâ circuncisione quidem externâ circuncisus, sed internæ prorsus expers, ut è contrario ea ipsa circuncisio externa, quam tu profanas, te red[illegible] [illegible] ipso deteriorem qui nec foris nec intus esset circuncisus: [illegible] si hodie dicamus tantum abesse ut Baptismi interioris Gra[illegible] [illegible] ex opere operato conferatur, qui sordes conscientiæ non [illegible] erint, sed quotidie sese magìs ac magìs polluant, ut contrà hoc ipso quòd baptizati sunt, magìs sint iræ Dei obnoxii, quàm si nè baptizati quidem essent: non tamen ipsius Baptismi, sed eorum vitio. Hunc igitur etiam locum minimè expressit sic convertens Castellio, *Te, qui literas & circuncisionem habens contra Legem facis*. Cæterùm, Paulus hoc loco de Lege cæremoniali tota sub nomine *Circuncisionis* συνεκδοχικῶς intellecta loquens ex Judæorum sensu & hypothesi, qui externos quidem ritus urgebant, interiorem autem puritatem per illos adumbratam aspernabantur, illam nomine γράμματος appellat, perinde ac si Magistratuum edicta, sive in chartis scripta, sive in æs egregiè incisa, si considerentur, non secundùm sui sensum, sive quod ad id attinet cui præcipiendo vel vetando adhibentur, sed duntaxat quatenus literis sunt exarata, illa meritò non Edicta, sed Scriptum quiddam esse dixeris: nempe cujusmodi certè sunt apud eos à quibus cernuntur quidem & leguntur, sed ità, ut ea quibus præcipiendis, vel prohibendis scripta sunt, negligantur: quod & ipsum, de ipsis

quoque

quoque Legis moralis præceptis rectè dicitur, pulchrè quidem ipsius Dei manu in duobus illis tabulis exaratis, sed vel palàm neglectis, vel non nisi simulatè observatis, sicuti passim decalogum explicant Prophetæ, & Christus ex professo Matth. 5. declarat. Itaque γράμμα hoc loco & alibi nos eâdem significatione positum rectiùs profectò *Scriptum* verterimus quàm *literam*; quam tamen interpretationē malui retinere, quàm quidquam immutare.

28 *Qui est in propatulo*, ὁ ἐν τῷ φανερῷ. Non tamen externum signum damnat Apostolus, sed ex hypothesi Judæorum Circuncisio externa hoc loco consideratur per se & separatim, perinde acsi addita esset particula μόνον: quo sensu etiam accipiendum est quod ait Paulus 1. Cor. 1. 17. se non esse missum ad baptizandum: & quod toties repetitur de Levitici ministerii inutilitate in Epist. ad Hebr. [Denique quoquo modo accipias, vera est hæc sententia, non censeri coram Deo populum ipsius ex notis externis, sed ex sincero ipsius timore.] τὸ φανερὸν ergò vocat Apostolus quicquid est foris conspicuum, & velut in oculos incurrit: ut tum erat, *Israelitam esse*, & *Circuncisum*: nunc verò, *baptizatum esse, conciones audire*, & quæcunque sunt ejusmodi, quæ omnia obire possunt etiam hypocritæ: τὸ κρυπτὸν autem appellat pietatem & justitiam, quòd earum radices in corde sint defixæ, indè postea sese patefacientes.

29 *In spiritu*, ἐν πνεύματι. id est, cujus vis est interior & in animo, sive quâ circuncisi sunt affectus. Erasmus, *Quæ spiritu constat*, istud referens ad Spiritum sanctum, cujus unius opus est ista circuncisio ἀχειροποίητος. Mihi verò videtur ἐν πνεύματι additum partim propter antithesin γράμματος, partim ut explicaret quid vocaret circuncisionem cordis, sicut etiam ista solent à Mose & Prophetis usurpari. ¶ *Non literâ*, οὐ γράμματι. id est, non externâ ipsâ observatione in sese & per se consideratâ, quæ corpus duntaxat non autem animum afficerit. Itaque insignis est hic locus refellendo errori, tum Operis operati, tum eorum qui signis ipsis attribuunt quod est unius Spiritûs sancti, qui est κύριον αἴτιον & ipsius fidei & ipsius effectorum. Cùm enim, quod ad efficacitatem attinet totius Evangelici ministerii, *Qui plantat*, & *Qui rigat, Nihil esse* dicantur, 1. Cor. 3. 7. multò minùs fuerint aliquid, vel ipsum verbum quod prædicatur, vel sacramentale signum quod administratur, quamvis illorum interventu Spiritus sanctus ut instrumentis utatur, sed interim intus agens id quò nos externa illa vocant, & quorum nos per sensus admonent: ut non minùs peccent qui hæc instrumenta, ut res inanes aspernantur, quàm qui illis tribuunt quod est unius sancti Spiritûs opus, Magi certè potiùs, vel Idololatræ appellandi, quàm Christiani. ¶ *Cujus Judæi laus*, οὗ ὁ ἔπαινος. Fefellit multos interpretes relativum *Cujus* apud Latinos ambiguum: quod ad Circuncisionem omnes ferè retulerunt, sensu non ità plano, cùm in Græcis non legamus ἧς sed οὗ, ut omnino sit ad personam veri illius Judæi accommodandum [Ostendit enim Apostolus veri Israelitæ notam, ex qua intelligatur cordis circuncisio, Deo potiùs conspicua quàm hominibus.]

ΚΕΦ. γ'.

Τί οὖν τὸ περισσὸν τοῦ Ἰουδαίου; ἢ τίς ἡ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς;

2 Πολὺ κατὰ πάντα τρόπον. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ.

3 Τί γὰρ, εἰ ἠπίστησάν τινες; μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργήσει;

4 Μὴ γένοιτο· γινέσθω δὲ ὁ Θεὸς ἀληθὴς, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης· καθὼς γέγραπται, Ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου, καὶ νικήσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.

5 Εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν Θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησι, τί ἐροῦμεν; μὴ ἄδικος ὁ Θεὸς ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν; (κατὰ ἄνθρωπον λέγω)

6 Μὴ γένοιτο· ἐπεὶ πῶς κρινεῖ ὁ Θεὸς τὸν κόσμον;

7 Εἰ γὰρ ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ψεύσματι ἐπερίσσευσεν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, τί ἔτι κἀγὼ ὡς ἁμαρτωλὸς κρίνομαι;

CAP. III.

Quæ est igitur præstantia Judæi? aut quæ utilitas Circuncisionis?

Multa per omnem modum. Primarium enim *illud est* quòd eis credita sunt eloquia Dei.

Quid tum enim si infidi fuerunt quidam? num ipsorum infidelitas fidem Dei cassam reddet?

Absit: imò esto Deus verax, omnis autem homo mendax: sicut scriptum est, Ut justificeris in sermonibus tuis, & vincas quando tu judicas.

Quòd si injustitia nostra Dei justitiam commendat, quid dicemus? num injustus Deus qui inferat pœnam? (humano more loquor)

Absit: alioquin quomodo judex erit Deus mundi?

Etenim si veritas Dei per meum mendacium redundavit in gloriam ipsius, cur ampliùs ego ut peccator condemnor?

CAP. III.

Quid ergò amplius Judæo est? aut quæ utilitas circuncisionis?

Multum per omnem modum. Primùm quidem quia credita sunt illis eloquia Dei.

Quid enim si quidam illorum non crediderunt? Nunquid incredulitas illorum fidem Dei evacuabit?

Absit: est autem Deus verax, omnis autem homo mendax: sicut scriptum est, Ut justificeris in sermonibus tuis, & vincas cùm judicaris.

Si autem iniquitas nostra justitiam Dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus qui infert iram? (secundùm hominem dico)

Absit: alioquin quomodo judicabit Deus mundum?

Si enim veritas Dei in meo mendacio abundavit in gloria ipsius, quid adhuc & ego tanquam peccator judicor?

1 Ad primam Judæorum objectionem prior responsio. An igitur Judæi nihil habent amplius quàm Gentes? Habent, inquit Apostolus, Dei respectu, qui sui fœderis tabulas eis commisit, adeò ut non possit, quorundam perfidia efficere ut tota illa gens sine exceptione à Deo veraci abjiciatur; ut qui eorum etiam indignitate ad commendandam suam bonitatem utatur. 5 Alterius Judæorum objectionis refutatio, ex priore responso promanans. Sic commendari Dei justitiam nostrâ injustitiâ, ut propterea Deus non obliviscatur se esse mundi judicem, ac proinde severum injustitiæ ultorem. 7 Tertia Judæorum objectio, aliquid addens superiori, Si peccata cedant in Dei gloriam, non modò non esse punienda, sed etiam iis esse incumbendum: quam blasphemiam Paulus contentus exsecrari, justam pœnam blasphemis denunciat.

---

1 *Quæ est præstantia*, τί τὸ περισσὸν. Hoc vocabulum interdum in vitio poni diximus, quoties videlicet declarat quod prorsus redundat, ut Matth. 5. 37. Hìc verò declarat præstantiam aliquam & eminentiam. Vulg. non malè, si sensum spectes, *Quid amplius est Judæo?*

2 *Multa*, πολύ. Erasmus censet legendum πολλή, ut responsio referatur ad propinquius: ego verò puto Paulum maluisse neutrum genus usurpare, ut cohæreret cum τὸ περισσὸν, non modò quia eòdem recidit duplex interrogatio, ut liberum illi fuerit cum utravis connectere responsionem: sed etiam quia in posteriore usus fuerat duobus fœmineis nominibus ὠφέλεια & περιτομή, quod potuisset nonnihil obscuram reddere responsionem si fœmineum genus usurpasset. Nos in Latino sermone non potuimus hoc observare: nec sanè in eo laborandum est, cùm plana sit sententia utrovis modo legas πολύ vel πολλή. ¶ *Primarium enim illud est*, πρῶτον μὲν γάρ. Accipio πρῶτον pro primaria quadam sorte & conditione. Sic enim accipitur πρῶτος, Luc. 19. 47. & Act. 5. 2. & πρώτη, Luc. 15. 22. & πρῶτον, 2. Pet. 1. 20. & 3. 3. quamvìs in his postremis locis per adverbium *Præcipuè* aut per *Inprimis* converti possit, ut semel atque iterum in hac eadem epistola sumus interpretati. Neque enim necesse est ut cùm præcesserit πρῶτον, sequatur δεύτερον aut τρίτον, ut diximus supra 1. 8. Putavit Erasmus significari sermonis ordinem: cujus opinio fortassis tolerabilis esset si Paulus duntaxat πρῶτον μὲν dixisset: sed cùm scriptum sit μὲν γὰρ sequente ὅτι, quod αἰτιολογικῶς omnino accipitur, necesse est (ni fallor) ut verbum ἐστὶν subaudiatur, ità ut nullum sit anantapodoton, sed plana sit oratio; nempe si πρῶτον ἀντὶ τοῦ ἐξαιρέτου accipias, ut nos sumus interpretati. In hac opinione illud quoque me confirmat, quòd in uno vetusto codice scriptum invenimus πρῶτοι γὰρ ἐπιστεύθησαν, *primis enim commissa sunt*. Origenes verò istud perinde interpretatur acsi scriptum esset ὅτι πρῶτον ἐπιστεύθησαν. Vetus autem interpres legit, ut & Syrus interpres, πρῶτον μὲν ὅτι ἐπιστεύθησαν. Vertit enim, *Primùm quidem quia*. & ità habet scriptum vetustissimus Græcus codex. Seligat lector quod maximè placuerit. ¶ *Credita sunt*, ἐπιστεύθησαν. Sub. αὐτοῖς. Est enim constructio Græca, quam non intelligens Syrus interpres, putavit τὰ λόγια positum recto casu, cùm sit quarti casûs, & à parte posteriore construatur. Intellige verò sic illis commissa Dei eloquia, non ut alienæ rei depositum, sed ut proprium ipsorum thesaurum quo uterentur & fruerentur: unde factum ut reliquos populos ante Christi adventum idem Apostolus ἀθέους vocarit Eph. 2. 12. Et huc respicit nomen παρακαταθήκης, quo utitur, 1. Tim. 6. 19. ¶ *Eloquia*, τὰ λόγια. Legale fœdus intelligit Paulus, de Evangelio nondum disserens, idque λογίων nomine declarat, ut & Act. 7. 38. Stephanus, quoniam Legem Dominus, partim ore suo, partim per Mosen ipsius responsa renunciantem tulit. Sic enim profani quoque scriptores Deorum responsa, oratione solutâ prodita, vocarunt; χρησμοὺς verò quæ carminibus referebantur. Erasmus *oracula* interpretatur, de quo vocabulo diximus Matt. 2. 12.

3 *Infidi fuerunt quidam*, ἠπίστησάν τινες. Vulg. *siquidam ipsorum non crediderunt*. interjecto relativo αὐτῶν, quod etiam per se satis intelligitur. At ego neque Evangelicarum promissionum, neque fidei illis habitæ vel non habitæ mentionem hìc fieri arbitror, sed violatæ duntaxat Legis, & quidem non uno modo. Quosdam enim non simpliciter Legem esse transgressos, sed apertè ab ipso fœdere descivisse, quorum tamen tantùm abest ut defectio fœdifragum Deum effecerit, ut contrà quamvìs nè unus quidem repertus sit qui fidem Deo datam præstiterit, tamen promissum illis Messiam exhibeat: sicut de seipso loquens David testatur, tantò commendabiliorem in se fuisse Dei bonitatem, quantò ipse fuit illâ indignior. Itaque aliud est ἄπιστος, quod de quibusdam tantùm dicitur, quàm ψεύστης, quod hìc omnibus & singulis sine exceptione tribuitur. ¶ *Fidem Dei*, τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ. id est fidem à Deo datam. Itaque, *Fidei* nomen hìc propriâ & omnibus scriptoribus usitatâ significatione accipitur, nempe pro dictorum conventorúmque constantia & veritate. ¶ *Cassam reddet*, καταργήσει. Vulgata, *Evacuabit*, id est, κατακενώσει. Sic enim legitur in vetustis Latinis codicibus, non autem *Evacuavit*: quamvis sic legat Cyprianus. Est autem hæc permutatio literarum B & V consonantis, in manuscriptis codicibus frequentissima. Erasmus, *Irritum faciet*, id est, ἀκυρώσει. Vide infrà, vers. 31.

4 Imò

4 *Imò esto, γινέσθω δέ.* id est, μᾶλλον δὲ γινέσθω, ut ipsa sententia docet. Vulgata, *Est autem*, corruptis, ut puto, codicibus, pro, *Esto autem*. Cyprianus, epist. 55. legit *Est enim*, sed sententiam referens potiùs quàm verba. ¶ *Ut justificeris, ὅπως ἂν δικαιωθῇς.* Hebraicè למען תצדק *lemahan titsdak*, non sanè quòd tunc demum justus esse incipiat, qui ab æterno & per se est ipsamet justitia, sed quòd sese qualis est re ipsâ cognoscendum præbeat. Hinc factum ut cùm *justificari* propriè de eo dicatur, qui ex injusto fit justus, ut Rom. 5. 19. interdum etiam de eo dicatur, non qui tunc demum justus esse incipiat, sed qui justus esse declaretur, ut Matth. 11. 19. Luc. 7. 29. & 35. Jer. 10. 29. & 18. 18. Jam verò quia in judiciis qui insons declaratur, is etiam liberatur, & judicio eximitur, hinc quoque factum ut *Justificare* & *Condemnare* opponantur, id est, ut *Justificari* idem sit atque *Absolvi*, sicut apud Hebræos הצריק & הרשיע *hirschiah* & *hitsdik* sunt opposita, ut Matth. 12. 37. Act. 13. 38, & 39. infr. 5. 18. & 8. 34. & ubicunque dicuntur fideles non condemnari. Neque id verò duntaxat in re forensi dicitur, sed in genere, *Justificari à re aliqua*, significat ab ea re prorsus liberum & immunem fieri ac declarari, ut infrà 6. 7. Denique quia *Justitiæ* nomine interdum universalis quidam virtutum omnium concentus declaratur, interdum verò virtus illa quâ suum cuique reddimus, denique nonnunquam Dei bonitas, in eo præcipuè apparens quòd nobis quantumvìs indignis præstet quicquid ultrò pollicitus est, pro varia *Justitiæ* significatione, variè quoque dicitur *Justus* aliquis vel *fieri* vel *declarari*. Sic dicitur Christus *justificatus Spiritu*, 1. Tim. 3. 16. id est, divinam illam naturam, quæ in sese est integerrima ac perfectissima, ipsámque adeò integritatem ac perfectionem, hominibus esse patefactam per divinam illam virtutem in Christo corporaliter habitantem, quæ toties ac præsertim in carnis ipsius resurrectione sese exseruit. Sic Jacobo dicimur *ex operibus justificari*, id est, justi declarari, quia is demum justus est qui justitiam facit: & contrà, *operibus neminem justificari* testatur noster Apostolus, id est, justum censeri & absolvi, ut integrum & ἀνέγκλητον coram Deo, ut ipse explicat Col. 1. 22. Item, *Qui justus est, debet laborare ut adhuc justificetur*, id est, cui datum est velle ac facere, is quotidie debet donum Dei in semetipso excitare, ut magìs ac magìs in studio pietatis ac innocentiæ proficiat. Totidem igitur invenio horum verborum significationes, suis singulis locis applicandas. ¶ *Quando tu judicas, ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.* Vulgata & Erasmus paulò obscuriùs, *Cùm judicaris*. Est autem בשפטך *beschophtecha* activum, ut sit sententia, Deum inveniri justum ac purum cùm sua judicia exercet, quia nonnisi merentes castigat. Itaque quamvìs Deus ab iis quasi in judicium vocetur qui in ipsius facta curiosiùs inquirunt, & ità soleant explicari passivè hæc verba, *Quando judicaris*: tamen cùm *κρίνεσθαι* etiam mediâ significatione accipiatur ἀντὶ τοῦ κρίνειν, activè istud meo quidem judicio necessariò explicandum est, ut Græca Hebræis respondeant. quod etiam postulant quæ mox subjicit Apostolus, ubi dicitur Deus inferre pœnas, & mundum judicare. Appositissimè igitur citatum hoc testimonium ab Apostolo, & למען *lemahan* rectè est explicatum per ὅπως, cùm sic finis etiam declaretur non ipsis quidem peccatoribus, sed Deo propositus, suos ad tempus tentationibus exponenti. Nam hoc ipsum est quod ait infrà, versu 25. Deo idcirco placuisse nos fide potiùs in Christum quàm nostris operibus justificatos servare, ut justitiam suam mundo patefaceret: quoniam (ut quidam rectè & pereleganter scripsit) *Dare non dignis, res mage digna Deo est.* Cæterùm, qui Origenis in tractandis Scripturis dexteritatem volet agnoscere, legat quæ in hunc locum scripsit, & comperiet quæ in torquendis omnibus fuerit ejus audacia.

5 *Injustitia, ἀδικία.* id est, perfidia cum suis fructibus. Huic opponitur Justitia Dei, id est, fides ac veritas. Cæterùm, quod hic dicitur in istorum persona, hominum videlicet sceleribus commendari justitiam Dei, cùm ibi abundet gratia ubi abundavit delictum, verum quidem est, sed, ut in scholis loquuntur, per accidens; quod ideò malè ad probandam suam objectionem à Judæis applicatur. ¶ *Pœnam? ὀργήν;* Vulgata & Erasmus ad verbum, *Iram?* quod videtur obscurius. Ponitur enim hoc loco (ut & alibi sæpe) ex idiotismo Hebræorum, *Ira Dei* pro iis effectis ex quibus iratus esse Deus intelligitur, ut solet de Deo Scriptura loqui ἀνθρωποπαθῶς. Alludit autem fortasse Paulus ad locum Job. 38. 2. ¶ *Humano more loquor, κατὰ ἄνθρωπον λέγω.* id est, Hæc verò ego non in persona mea loquor, quasi ità sentiam, sed hunc sermonem humanæ illi sapientiæ tribuo quæ Dei voluntati non subjicitur. Cæterùm ex iis quæ scribit Origenes in hunc locum, apparet nonnullos codices pro κατὰ ἄνθρωπον λέγω, scriptum habuisse κατὰ ἀνθρώπων, *adversùs homines*, expuncto verbo λέγω, qui quidem sensus planus est: sed constat apud Paulum frequenter phrasin illam inveniri, & quidem diversâ significatione. Interdum enim adhibetur vitandæ suspicioni blasphemiæ, ut hoc loco: interdum fugiendæ invidiæ causâ, veluti cùm cogitur Apostolus de suis gestis aliquid dicere, ut muneris sui autoritatem asserat, solet præfari se in ea re cogi ex hominum consuetudine loqui, quamvìs in diversum finem: ut 1. Corinth. 15. 32. & 2. Corinth. 11. 16, & 17, & 21. Nonnunquam verò utitur hâc formulâ loquendi, cùm docendi causâ exemplum aliquod ex communi hominum usu petit, infrà 6. 19. & 1. Corinth. 9. 8. Gal. 3. 15. Item aliquoties cùm hominis doctrinam Dei autoritati opponit, ut illa isti cedat, ut Gal. 1. 11. Postremò κατὰ ἄνθρωπον interdum idem declarat atque κατὰ σάρκα, id est, *secundùm carnem*: cui opponitur *secundùm Spiritum*, ut 1. Cor. 3. 3. & 1. Pet. 4. 6.

6 *Judex erit, κρινεῖ.* Alludit ad Malach. 2. 17.

7 *Veritas Dei, ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ.* Hebr. אמונת אלהים *emunath elohim*, id est, fides ac constantia, atque adeò veracitas, ut ità dicam. Neque enim hoc loco spectatur hæc veritas in ipsa Dei doctrina, aut declarantur hoc vocabulo veræ illæ προλήψεις καὶ κοιναὶ ἔννοιαι, quas ità vocavit Apostolus suprà 1. 18. sed Deo ipsi hæc veritas tribuitur: quod cùm non consideraret Origenes, mirum quàm multa ineptè in hunc locum sit commentatus. Eodem igitur spectat Veritas atque Justitia illa Dei cujus in superiore versiculo facta est mentio. Nisi quis malit ex hac Dei veritate, veluti fonte, exoriri illius justitiam, aut veritatem ex justitia: adeò arcto vinculo sunt ista inter se devincta. Nam Deus, & quia summè justus est ac verax, idcirco fidem quam ultro dedit, ultro conservat: & quia exhibet quantumvìs perfidis quicquid semel pollicitus est, idcirco summè justum sese ac veracem præstat. Istis autem opponitur hominum injustitia ac mendacium, id est perfidia, simili prorsus ratione æstimanda, ut illis ex diametro opponantur. Sed ψεῦσμα, de eo quod quispiam contra fidem fecerit: ψεῦδος autem de dicto seu sermone falso videtur propriè intelligi. ¶ *Ego, κἀγώ.* Vulgata & Erasmus, *Et ego*: quæ interpretatio est perobscura. Abundat autem conjunctio καὶ, sicut ostendimus Joan. 8. 25. Loquitur autem in aliena persona Paulus, ut ad explendam sententiam adjiciendum fuerit post εἰ γὰρ, per parenthesin, φήσει τις, *dicet aliquis*.

8 Καὶ μὴ (καθὼς βλασφημούμεθα, καὶ καθώς φασί τινες ἡμᾶς λέγειν) ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακὰ ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθά; ὧν τὸ κρίμα ἔνδικόν ἐστι.	Ac non (sicut de nobis malè loquuntur, & sicut quidam aiunt nos dicere) faciamus mala ut veniant bona? quorum damnatio justa est.	*Et non (sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam nos dicere) faciamus mala, ut veniant bona? quorum damnatio justa est.*
9 Τί οὖν; προεχόμεθα; οὐ πάντως· προῃτιασάμεθα γὰρ Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας πάντας ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι.	Quid igitur? præcellimus? Nullo modo: nam antè criminati sumus & Judæos & Græcos omnes esse sub peccato.	*Quid ergò? præcellimus eos? Nequaquam: præcausati enim sumus, Judæos & Græcos omnes sub peccato esse.*
10 Καθὼς γέγραπται, Ὅτι οὐκ ἔστι δίκαιος, οὐδὲ εἷς.	Sicut scriptum est, *Non est justus, nè unus quidem:	*Sicut scriptum est, Quia non est justus quisquã:*
11 Οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεόν.	Non est qui intelligat, non est qui exquirat Deum.	*Non est intelligens, non est requirens Deum.*
12 Πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν· οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός.	Omnes deflexerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat quod bonum est, non est usque ad unum.	*Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usq; ad unum.*

9 Altera ad primam illam objectionem responsio. Judæos, si in sese considerentur, jampridem pronunciatum esse ore Prophetarum, esse omnium penè populorum dementissimos.

* Psal. 14. 3. & 53. 5.

8 *Faciamus, ὅτι ποιήσωμεν.* Puto ὅτι redundare, ut alibi sæpe: neque hìc quicquam subaudio.

9 *Quid igitur? præcellimus? τί οὖν; προεχόμεθα;* Sic distinguunt veteres etiam codices: neque dubito quin hæc sit vera hujus loci distinctio. Sicut enim Paulus, ut mederetur offensioni Judæorum, aliquatenus præposuerat eos Gentibus; sic veritus nè Judæi hoc nomine superbirent, nunc declarat præstantiam istam non esse in ipsis Judæis considerandam sed in Dei benignitate duntaxat: cùm nihilominus & Judæi & Gentiles in eo pares sint, quòd utrique sint, in sese, peccatis ac proinde iræ Dei obnoxii, ut utrique in Christo exæquentur. Neque dixit Apostolus προέχετε *præcellitis*, sed προεχόμεθα, *præcellimus*: tum quia veritas postulat ut ità Judæus de Judæis loquatur, tum ut omnem offensionis occasionem tollat, cùm sese in eodem gradu collocet. Origenes autem legit conjunctim τί οὖν προεχόμεθα; id est, *in quo igitur præcellimus?* quod nullo modo cohæret: quamvìs Græca scholia quandam adferant hujus lectionis interpretationem, sed planè detortam ac violentam. ¶ *Nullo modo, οὐ πάντως.* Vulg. *Nequaquam, μηδαμῶς.* Ad verbum, *omnino non*. Transposita enim est negans particula, ideóque legendum est insertâ στιγμῇ, οὐ, πάντως. Nam qui dicit οὐ πάντως, *non omnino*, aliquid penitus non negat. ¶ *Antè criminati sumus, προῃτιασάμεθα.* id est, ἠλέγξαμεν, *arguimus*, ut Græca scholia explicant: non enim institutam duntaxat, sed peractam accusationem declarat. Vulg. *Præcausati*, barbarè. Erasmus, *Antè causis reddidit ostendimus*, quâ significatione vix crediderim verbum αἰτιᾶσθαι inveniri. Et certum est usurpari à Paulo forense verbum, quoniam omnes tum Judæos tum Græcos velut apud Dei tribunal reos perege-

peregerat. ¶ *Sub peccato esse*, ὑφ' ἁμαρτίαν εἶ). Id est reos peccatorum, sive sontes esse, id est, ὑποδίκους, ut mox dicitur vers. 19.

10 *Non est justus*, οὐκ ἔστι δίκαιος. Hebr. habent אין עושה טוב *en bosche tob, non est faciens bonum:* quod mox repetitur. ¶ *Nè unus quidem*, οὐδὲ εἷς. Vulg. *Quisquam*, τίς. Hoc autem non est in Hebræis hoc in loco.

11 *Non est qui intelligat*, οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν. Apostolus nonnulla hìc omittit, sed nullâ sensûs injuriâ.

12 *Inutiles facti sunt*, ἠχρειώθησαν. Hebraicè נאלחו *neelachu*, i. spumæ instar putruerunt : putria verò etiam inutilia sunt. ¶ *Quod bonum est*, χρηστότητα. Hebr. טוב *tob*. Itaque nova est hæc significatio hujus vocis, ἀντὶ τοῦ χρηστοῦ. ¶ *Usque ad unum*, ἕως ἑνός. Id est, *Nè unus quidem*, ut habet Hebræa veritas. Itaq; intempestivè loquuntur qui appellatione *Unius* intelligunt Christum designari: qua in re deceptus etiam est Augustinus. Tanti est momenti ex fontibus ipsis veritatem haurire.

---

13 Τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν, ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν, ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν.
14 Ὧν τὸ στόμα ἀρᾶς καὶ πικρίας γέμει.
15 Ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα.
16 Σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.
17 Καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν.
18 Οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.
19 Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὅσα ὁ νόμος λέγει, τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ· ἵνα πᾶν στόμα φραγῇ, καὶ ὑπόδικος γένηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ Θεῷ.
20 Διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ· διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας.
21 Νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.

† Sepulcrum apertum guttur eorum, linguis suis ad dolum usi sunt, ‖ venenum aspidum sub labiis eorum.
* Quorum os diris & amarulentiâ plenum est.
† Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinē.
Contritio & calamitas in viis eorum.
Et viam pacis non cognoverunt.
Non est timor Dei coram oculis eorum.
Scimus autem, quæcunque Lex dicit, iis qui in Lege sunt dicere : ut omne os obturetur, & obnoxius fiat totus mundus condemnationi Dei.
Propterea ex operibus Legis nulla caro justificabitur in cōspectu ejus. per Legē enim agnitio peccati.
Nunc verò absque Lege justitia Dei patefacta est, comprobata testimonio Legis ac Prophetarum.

Sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolosè agebant: venenum aspidum sub labiis eorum.
Quorū os maledictiōe & amaritudine plenū est.
Veloces pedes eorū ad effundendum sanguinem.
Contritio & infelicitas in viis eorum.
Et viam pacis non cognoverunt.
Non est timor Dei ante oculos eorum.
Scimus autem quoniam quæcunque Lex loquitur, iis qui in Lege sunt loquitur: ut omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo.
Quia ex operibus Legis non justificabitur omnis caro coram illo. per Legē enim cognitio peccati.
Nunc autem sine Lege justitia Dei manifestata est, testificata à Lege & Prophetis.

† Psal. 5.9.
‖ Psal. 140.3.
* Psal. 10.7.
† Esa. 59.7.

19 Probat illam Davidis & Esaiæ gravissimam accusationem, Judæos propriè respicere. Conclusio totius superioris disputationis, à versu 18. primi capitis, Ergò, inquit Apostolus, non est quòd quisquam ex illa Lege, seu illa universali, seu Mosis particulari, speret se justificandum ac proinde servandum: cùm (sicut probavimus) ex Legis & vitæ collatione probetur, omnes esse peccatores, ac proinde condemnatione dignos in Dei conspectu. 21 Itaque, inquit Apostolus, nè perirent homines Deus quod olim promisit nunc exhibet, modum videlicet, quo coram ipso absque Lege justificati servemur.

---

13 *Ad dolum usi sunt*, ἐδολιοῦσαν. Id est, ἐδολίουν, ex Chalcidica dialecto, ut annotant Grammatici, sicut ἤλθοσαν pro ἦλθον, Psal. 77. 2.

16 *Contritio*, σύντριμμα. Intellige activè, quà videlicet alios observat.

17 *Viam pacis*, ὁδὸν εἰρήνης. Heb. דרך שלום *derech schalom*, quibus verbis vita pacifica & innocens declaratur.

19 *Lex*, νόμος. Non tantùm additus articulus, sed ipsa contextûs series indicat *Legem* κατ' ἐξοχὴν vocari tum Mosis tum aliorum Prophetarum scripta, totum denique vetus Testamentum, ut rectè explicant Græca scholia. Occurrit enim tacitæ objectioni, nè excipiant Judæi nihil ad se pertinere quæ citarat Apostolus partim ex Psalmis, partim ex Esaia. Fallitur ergò Origenes in eo quòd de Lege Naturæ hæc accipit. Nam si ità esset, ecquis poterat inficiari hanc Legem ad se non spectare? At enim dices, conclusio vers. 19. est universalis: & quod Legi tribuit in sequenti versiculo, ad Legem naturæ non minùs pertinet quàm ad Legem Mosis. Respondeo, conclusionem universalem esse, quia non ex hoc uno dicto, sed ex tota disputatione superiore nascitur : deinde quia ex hoc etiam dicto non ineptè potest colligi, argumento à comparatis sumto. Nam si Lex Mosis non justificat, quomodo & quo jure id tribuas Legi Naturæ? ¶ *Obnoxius fiat*, ὑπόδικος γένηται. Id est, reus esse comperiatur, sicut *Justificari* interdum accipitur pro *Justum comprobari :* sicut ista testimonia non faciunt ut rei simus, sed reos nos esse declarant. Cæterùm ὑπόδικον Vetus interpres *subditum* barbarè nec satìs expressè convertit. *Subditus* enim apud Latinos nihil aliud quàm suppositum, id est summissum aut clàm appositum declarat. Erasmus, *Obnoxium* interpretatur: rectè id quidem, sed tamen ambiguè, propter hujus vocabuli homonymiam. Ideo converti, *Obnoxius fiat condemnationi:* quia δίκη in ὑπόδικος non tantùm declarat *judicium* quo vel absolvi vel damnari possit aliquis (hâc enim significatione ipsi etiam filii Dei sunt ὑπόδικοι, in quibus tamen nulla est condemnatio) sed καταδίκην (id est *condemnationem*) declarat, sicut αἰτία in ὑπαίτιος. Denique hoc ipsum est quod alibi testatur Apostolus, videlicet omnes nasci filios iræ, id est, Naturâ obnoxios esse Dei condemnationi.

20 *Propterea*, διότι. Vulg. & Erasmus, *Propterea quòd :* quasi ex hac conclusione pendeat quod dixerat, totum mundum videlicet, id est omnes homines, quâcunque mundi regione sint collocati, iræ Dei esse obnoxios. Ego verò puto Apostolum, contrario potiùs ordine, id de quo hìc agitur ex illo colligere. Quid enim erat Apostolo propositum? docere nullum hominem aliâ ratione quàm fide in Christum justificari. Nos unâ fide justificari ex èo docuit, quòd necesse sit nos aut fide aut Lege justificari. Lege verò nos non justificari ostendit, ex eo quòd nemo sit hominum cui Deus è cœlo non testetur se infestissimum esse. Nam ex ira Dei colligitur justa ipsius causa, id est hominum injustitia. Cedò verò, unde hæc injustitia? Ex eo quòd neque Gentes Naturæ Legem observant, sive Dei cultum consideremus, sive mutuà hominum inter se officia; neque Judæi Mosis Legem cujus cognitione gloriantur. Hæc in summa Paulus adhuc demonstravit, simúlque obiter adversùs ea disseruit, quæ vel hi vel illi objicere poterant. Nunc verò tandem ex eo quòd totum mundum probavit iræ Dei esse obnoxium, concludit quod probandum susceperat, nullum videlicet hominem ex operibus ullius legis justificari: ac ità demum, sublatâ unâ parte disjunctivæ propositionis, alteram ponit, nos videlicet, cùm Lege non justificemur, ergò unâ fide in unico Jesu Christo per Fidem apprehenso, sicut docet Evangelium, justificari, ac proinde servari. Evangelium igitur esse potentiam Dei ad salutem omni credenti: in qua quæstione posuimus hujus epistolæ statum. Hæc autem diligenter considerata manifestè indicant, in hoc versiculo appellatione *Legis* sine articulo, intelligi omnem doctrinam, seu scriptam seu non scriptam, quæ aliquid aut jubeat aut interdicat, ut probat argumentorum series, & effectus ille quem Legi tribuit, nempe quòd per illam peccatum retegat : ut planè, vel teste Augustino, hallucinentur fœdissimè qui ad Legis Mosaicæ cæremonias hæc restringunt. ¶ *Ex operibus Legis*, ἐξ ἔργων νόμου. Id est, ex eo quòd à nobis præstetur Lex. Neque enim hæc possunt aut debent de operibus Legis simpliciter & absolutè intelligi, quæ vel κοιναὶ ἔννοιαι, quas diximus *Legem Naturæ* vocari, vel Lex Mosis, quæ est illarum instauratio, præcipiunt aut vetant; cùm ea sint revera ejusmodi, ut siquis ea præstaret, justitiam ei fuerint meritò collatura : sed *opera Legis* vocari eorum præstationem quæ Lex præcipit, sive opera, quatenus à nobis aut præstantur, aut non præstantur, non autem simpliciter quatenus præcipiuntur à Lege. Denique *Legis* nomine non intelligi solas cæremonias, non tantùm ostendit superior disputatio, sed etiam ratio illa quæ subjicitur de agnitione peccati per Legem, sicut prudenter expendit Augustinus lib. De spiritu & litera. ¶ *Nulla caro*, οὐ πᾶσα σάρξ. *Non justificabitur ulla caro*, ut Matt. 24. 22. Heb. לא יצדק כל בשר *lo Jitsdak chol basar*, id est (ut Vetus interpres & Erasmus converterunt) *Non justificabitur omnis caro:* quæ enunciatio, cùm apud Græcos & Latinos sit particularis, apud Hebræos est universalis. Neque enim particula negans cohæret cum nota universali, sed cum verbo, ut si Latinè dicas, *Omnis caro non justificatur:* pro quo planiùs dixeris, *Nulla caro justificatur*. Cæterùm quod ad vocabulum *Carnis* attinet, sæpe jam diximus ex Hebræorum idiotismo, accipi pro *Homine*. Sed particularis est hujus nominis emphasis hoc loco, ut omnino servari debuerit. Sic enim explicatur antithesis hominis (qui nihil est aliud quàm totus homo, ut est per lapsum protoplastorum per peccatum inquinatus) & Dei hostis in sese purissimi ac perfectissimi. Liceat ergò hominibus inter se comparatis speciem aliquam Justitiæ obtinere, sed coram Deo quid aliud quàm se carnem impuram esse fateantur quicunque usquam sunt homines? Impudentissimi sunt igitur qui istud ad eos restringunt, qui non secundùm spiritum, sed secundùm carnem ambulant : quasi verò Paulus totum humanum genus hìc non consideret extra Christum, aut quasi qui secundùm Spiritum vivunt, hoc ipso justificentur coram Deo, ac non potiùs ideo secundùm Spiritum vivant, quòd jam sint gratìs per fidem in Christum justificati. Sed & ipse Paulus sese infrà 7. 14. vocat carnalem etiam post regenerationem, quamvìs alterâ sui parte esset πνευματικός. Ergò *carnis* appellatione omnis homo intelligitur, quatenus homo est, id est, qualis nascitur. ¶ *Justificabitur*, δικαιωθήσεται. Varias hujus verbi significationes suprà exposuimus versu 4. itémque quid *Justitiæ* appellatione intelligatur, illa videlicet omnium humanarum facultatum & actionum conformitas cum voluntate Dei, sicut in Lege declaratur, cujus Justitiæ tres sunt partes, nempe, plena pro peccatis ad vitandam mortem æternam quam merentur satisfactio; plena Legis ad obtinendam vitam æternam præstatio; plena denique imaginis Dei in nobis instauratio, ad personarum nostrarum apud Dei tribunal acceptationem necessaria : quæ tria distinctè in uno Christo per fidem apprehenso nobis conferuntur. [¶ *In conspectu ejus*, ἐνώπιον αὐτοῦ. Tacita est antithesis justitiæ coram hominibus & justitiæ Dei, seu quæ coram Deo possit subsistere, de qua agitur Gal. 1. 22. Itaque hoc loco & aliis si-

milibus *Coram Deo* non opponitur duntaxat ei quod fictitium est ac simulatum, ut Luc. 1. 6. sed cuivis hominum etiam sanctissimorum justitiæ comparatur: quia justitiam quâ nitimur, ut hæreditatis cœlestis participes fiamus, necesse est esse ejusmodi ut & plena sit pro peccatis satisfactio, & perfecta omni ex parte impletio mandatorum, divinæ denique imaginis plena in humana natura instauratio, ut in nobis Dominus opus suum agnoscat: quæ omnia in uno Christo nobis per fidem gratìs imputantur, ut coram Deo prorsus ἀνέγκλητοι καὶ ἄμωμοι, ac proinde omnis condemnationis securi compareamus.] ¶ *Per Legem enim*, διὰ γὰρ νόμου. Non est novum argumentum, sed totius superioris disputationis summa. Nec enim adhuc aliud docuit, quàm omnes argui peccatores, quòd neque Græci leges in cordibus suis scriptas, neque Judæi leges à Deo per Mosen traditas, præstent; imò illam Dei veritatem in injustitia detineant. Utrobique igitur νόμος sine adjecto articulo generaliter accipitur: & de ea notitia hîc agitur, quâ peccatum augetur in nobis, nedum ut tollatur; qua de re vide infrà cap. 7.7. ¶ *Agnitio*, ἐπίγνωσις. Vulgata, *Cognitio*, id est, γνῶσις. Malé. Nam ex Lege est quoque cognitio justi & recti. Utrumque enim monstrat Lex, nempe justum quod jubet, & injustum quod prohibet. Deinde non scripsit Paulus τοῦ δικαίου vel τοῦ ἀδίκου. Nec enim ex ipsius natura illam æstimat in hac disputatione, sed prout observatur aut violatur à nobis. Sensus igitur est ex præcedente disputatione nascens, Non posse quenquam censeri justum ex Lege, quoniam è contrario probavit tum Græcos tum Judæos convinci Legis transgressores.

21 *Nunc verò*, νυνὶ δέ. Probato non esse justitiam ex Lege, alteram disjunctivæ propositionis partem ponit. Sed ità ut simul comparet Christi exhibitionem & apertam Evangelii prædicationem cum veteris doctrinæ figuris, & Prophetarum prædictionibus: ut mihi quoque videatur alludere Apostolus ad Psal. 97. 6. ¶ *Absque Lege*, χωρὶς νόμου. Iterum poscit argumenti series ut *Legis* appellationem, non addito articulo, universaliter intelligamus. Mox verò, ubi Justitia Dei dicitur comprobata testimonio τοῦ νόμου, Moses intelligitur: quod rectè annotavit Origenes. Itaque nodus ille facillimus est ad explicandum quem Augustino placuit nectere, lib. De spiritu & litera, cap. 9. cùm hunc locum exponeret. Sed illud observandum est, non dici ab Apostolo justitiam quæ sit sine Lege patefactam esse in Evangelio, sed, hanc justitiam esse patefactam sine Lege, id est, in Evangelio (quod est potentia Dei ad salutem per fidem adipiscendam) patefieri nobis, quomodo justificemur ac proinde servemur, aliter quàm per Legis observationem à nobis præstitam. Nam alioqui non scripsisset Apostolus, χωρὶς νόμου δικαιοσύνη, sed ἡ δικαιοσύνη χωρὶς νόμου, sicut dixit Jacobus, ἡ πίστις χωρὶς ἔργων νεκρά ἐστιν, id est, *Fides quæ est sine operibus, est mortua*; non autem χωρὶς ἔργων ἡ πίστις νεκρά ἐστιν, id est, *Fides est mortua sine operibus*, ut illum locum hodie depravant nostri Sophistæ Semipelagiani. Deinde illud quoque prætermittendum non est, sicut hoc priore loco *Legis* nomine sine adjecto articulo intelligitur Lex tum naturalis tum Mosaica (nam alioqui conclusio non responderet præcedentibus à quibus dependet) ità mox in posteriore hujus versiculi membro cùm additur articulus *Legis* vocabulo, non intelligi seu Moralem seu Cæremonialem legem, sed Mosis & reliquorum Prophetarum scripta quibus de Christo & ejus munere ac officio testantur. Nam alioqui Lex Moralis etsi nostram conscientiam cogit, κατὰ συμβεβηκὸς de remedio cogitare, propriè tamen de Christo non concionatur. ¶ *Justitia Dei*, δικαιοσύνη Θεοῦ. Vide suprà, 1. 17. & suprà 20. Respondet autem hic versiculus à quo inchoat Evangelicæ Justitiæ confirmationem, versiculo decimooctavo capitis primi, unde incipit legalis Justitiæ subversionem; & his verbis omnino alludit ad locum Psal. 98. 2. ¶ *Patefacta est*, πεφανέρωται. id est, re ipsâ palàm exhibita, ad quam, suo tempore adfuturam, Lex moralis homines revocabat ut ad medicum, & Cæremonialis eam adumbrans, & Prophetæ singula de Christo prædicentes prænunciabant. ¶ *Legis ac Prophetarum*, τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. Hunc probationis ordinem postea sequitur Apostolus, primum quidem testimonium petens ex Lege, nempe ex historia Abrahami, Gen. 15. alterum ex Psal. 1, proximè sequenti capite.

22 Δικαιοσύνη δὲ Θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας· οὐ γάρ ἐστι διαστολή.	Justitia, inquam, Dei per fidem Jesu Christi in omnes & super omnes qui credunt: non enim est distinctio.	*Justitia autem Dei per fidem Jesu Christi, in omnes & super omnes qui credunt in eum: non enim est distinctio:*
23 Πάντες γὰρ ἥμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ·	Omnes enim peccaverunt, ac deficiuntur gloriâ Dei:	*Omnes enim peccaverunt, & egent gloriâ Dei.*
24 Δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,	Ut qui justificentur gratìs, *id est*, ejus gratiâ, per redemtionem factam in Jesu Christo,	*Justificati gratìs per gratiam ipsius, per redemtionem quæ est in Christo Jesu,*
25 Ὃν προέθετο ὁ Θεὸς ἱλαστήριον διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ.	Quem proposuit Deus placamentum per fidem in sanguine ipsius, ad demonstrationem Justitiæ suæ, prætereundo peccata, quæ antecesserunt, in illa Dei tolerantia.	*Quem proposuit Deus, propitiationem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem justitiæ suæ, propter remissionem præcedentium delictorum.*

22 Hujus justitiæ veluti materia est Jesus Christus, fide apprehensus, & in hunc finem quibusvis populis oblatus, sicut extra eum omnes populi à regno Dei excluduntur. 24 Hæc igitur justitia, quod ad nos attinet, prorsus est gratuita, ut quæ nitatur iis quæ non ipsi fecimus, sed Christus nostri à peccatis redimendi causâ pertulit. 25 Exacta descriptio causas nostræ per Christum redemtionis complectens, προηγουμένην, videlicet Dei εὐδοκίαν, sive πρόθεσιν: προκαταρκτικὴν verò, Christum per suæ obedientiæ meritum efficientem: Instrumentalem autem Christo apprehendendo per Spiritum sanctum donatam fidem: finalem denique quod ad Deum quidem attinet, plenissimam ejus tum severissimi judicii, tum summæ misericordiæ demonstrationem; nostrî verò respectu, nostram justificationem & salutem.

22 *Inquam*, δέ. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Verò*. Mihi videtur illud meliùs convenire epanalepsi, quæ quidem hoc loco adhibetur ab Apostolo, quia in superiore versiculo dixerat quidem nos absque Lege justificari, sed quodnam illud esset quo justificamur, nondum expresserat. ¶ *Jesu Christi*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, quæ habetur Christo, vel quæ Christo nititur. Hoc enim addendum fuit nequis existimaret Fidem illud esse quod nos justificat, cùm sit duntaxat instrumentum quo Christum factum nobis Justitiam nostram apprehendimus, 1. Cor. 1.30. ¶ *Et super omnes*, καὶ ἐπὶ πάντας. In duobus exemplaribus manuscriptis comperimus hæc deesse. Mihi tamen videtur hæc repetitio maximam emphasin habere: & certum est veteres hanc quoque particulam legisse; quorum tamen interpretatio arguta potiùs quàm solida videtur, in eo quòd εἰς πάντας referunt ad Judæos, ἐπὶ πάντας ad Gentes. Syrus interpres utrumque legit. ¶ *Qui credunt*, τοὺς πιστεύοντας. Vetus interpres addit εἰς αὐτὸν, *in eum*, ut legit etiam Syrus.

23 *Deficiuntur gloriâ Dei*, ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Egent gloriâ Dei*, id est, δέονται, vel χρείαν ἔχουσι. quæ interpretatio hoc quidem loco sententiam Apostoli enervat. Erasmus, *Destituuntur gloriâ Dei:* quod & ipsum non est satìs expressum. Hoc quidem certum est ὑστερεῖσθαι propriè de iis dici qui in cursûs certamine, deficientibus viribus, relinquuntur à tergo, ità ut ad metam pervenire non possint. quod omnibus hominibus optimè convenit, ut qui Dei veritate, qui prior ipsos & per illud τὸ τοῦ Θεοῦ γνωστὸν & scripto suo vocare non desinit, ad injustitiam abutuntur. Ex hoc autem facile est cognoscere per *gloriam Dei* nec cognitionem illam Dei quæ nobis patefit in Evangelio, neque gratiam regenerationis, neque gratuitam justificationem, sed metam potiùs ipsam ad quam contendimus, id est vitam æternam, quæ in gloriæ Dei participatione consistit, hoc loco intelligi. [Ad eam igitur quominus possint pervenire, testatur Apostolus, omnes homines eo impediri quòd sint peccato contaminati, ut oporteat omnes ad unum vel à gloria Dei excludi, quòd absit; vel aliunde integram illam puritatem ac justitiam mutuare, quam necesse est adferat quisquis gloriæ Dei particeps esse cupit.]

24 *Ut qui justificentur*, δικαιούμενοι. Vulg. *Justificati*. perobscuré. pendet autem hoc participium à verbo ὑστεροῦνται. Græca scholia addunt præpositionem δέ, quam si legamus, δικαιούμενοι pro δικαιοῦνται positum fuerit Hebræorum more, ut infrà, 5.11. Erasmus igitur hunc locum rectè expressit, & frustrà quæritur ratio supplendi anantapodoti, quod nusquam est. ¶ *Gratìs*, δωρεάν. i. ex gratuito dono ac mera liberalitate; ità ut non modò antecedentia, sed etiam consequentia fidem operà excludantur, cùm de illa justitia quæritur cujus unius virtute subsistimus: quod ut planius etiam fieret, adjunxit Apostolus τῇ αὐτοῦ χάριτι. i. *ipsius gratiâ*. At enim dicat aliquis, dicimur 1. Cor. 7.23. & 1. Pet. 19. pretio & quidem summo liberati. Fateor, sed quod non nos ulla ex parte, verùm unicus ille Christus justus pro injustis passus, ut illorum sponsor persolvit, factus pro nobis istius liberationis λύτρον: quamobrem etiam ἀπολύτρωσιν non simpliciter *liberationem* aut *redemtionem* interpretamur. Quod autē Christus alibi legatur esse δωρεὰν mortuus, quomodo sit accipiendum diximus Gal. 2.21.

25 *Placamentum*, ἱλαστήριον. Sic alibi ἱλασμὸς dicitur 1. Joan. 2. 2. & 4. 10. id est, *propitiatio*, & dici etiam potest ἱλαστὴς, id est, *propitiator:* sed appellativa illa nomina sunt expressiora, ut significetur Christus esse sacerdos simul & victima. Alludit autem Paulus ad Arcam fœderis, cujus operculum sic appellant Græci, Hebræi verò כפרת *capporet*. ¶ *Per fidem*, διὰ τῆς πίστεως. Hoc non legit Chrysostomus. Ambrosius autem videtur legisse, ἱλαστήριον πίστεως, *placamentum fidei*. ¶ *In sanguine ipsius*, ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, vel *per sanguinem ipsius*, si hoc connectas cum τὸ ἱλαστήριον, quod secutus Erasmus vertit, *interveniente ipsius sanguine:* vel, *in sanguinem*, si hoc construas cum τῆς πίστεως, ut significetur fidem nostram ad sacrificium ipsum Christi ferri. *Sanguinis* autem nomen ad veterum sacrificiorum figuram nos revocat, quorum veritas in ipso Christo fuit. Sed hic & aliis passim locis *Sanguinis* & *Sacrificii* Christi nomine observandum est totam Christi ab ipso in virginis utero conceptu exinanitionem συνεκδοχικῶς intelligi, quæ tota fuit perpetua ipsius pro peccatorum nostrorum expiatione oblatio.

¶ *Ad*

¶ *Ad demonstrationem justitiæ suæ*, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Syrus interpres istud non habet hoc loco, sed in sequente demum versu, quod tamen in omnibus Græcis codicibus legitur: nec sanè omitti potest, ut ex eo liquet quod subjicitur, & quo istius justitiæ demonstratio exponitur. *Justitiæ* autem nomine intelligitur summa illa Dei, tum in vindicandis peccatis severitas, justissimæ ipsius naturæ conveniens; tum summa ipsius & in præstandis promissis fides, & in Christi Justitia credentibus imputata misericordia, sic videlicet in suos sese simul & justissimum & clementissimum in suos præbendo. ¶ *Prætereundo peccata quæ antecesserunt in illa Dei tolerantia*, διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ. Ambrosius pro πάρεσιν habet *Propositum*, id est, πρόθεσιν, quod nullo modo convenit. Quoniam autem totum hunc locum aliter sum interpretatus, quàm & verbis, & in ipso sensu exponi soleat, sententiam meam judicio lectorum expendendam sic explico. Apostolus condemnato toto humano genere extra Christum considerato, Justitiam in Christo per Fidem apprehenso imputatam, & Justitiæ ex operibus nostris oppositam, probare à capitis primi versu decimooctavo incipiens, usus est his verbis versu vicesimo primo hujus capitis tertii, *Nunc autem absque Lege Justitia Dei per fidem Jesu Christi patefacta est*, &c. Hinc oritur magni momenti duplex quæstio, Cur tamdiu sit dilata Christi exhibitio; &, Quid sit factum patribus qui Christi adventum in carnem, & postea demum peractam ab ipso pro nobis ἀπολύτρωσιν antecesserunt. Nam & ipsi peccatores fuerunt, & ratio postulat ut peccata priùs expientur, quàm quia expiata remittantur. Hoc illud est igitur quod per Occupationem hoc loco explicat Apostolus, istam ἀπολύτρωσιν in credentibus secundùm duo tempora distinctè considerans: Unum videlicet quod illam ipsam redemtionem antecessit; alterum verò quod est eam consecutum, quod tempus hîc vocat τὸν νῦν καιρὸν, & alibi *temporum plenitudinem*, Gal. 4. 4. & Ephes. 1. 10. Distinctè verò postea dòcet quomodo utrobique suam illam Justitiam Deus demonstrarit: nempe in prioris temporis peccatoribus summam suam clementiam exserens, id est, nequaquam cum illis agens uti merebantur, nec tamen peccatorum ultionis oblitus (quod ipsius natura pati non potest) sed pro sua illa singulari tolerantia leviter præteriens eorum peccata & intermittens eorum punitionem, donec illa, suo præstituto tempore, in Christo exhibito, cum cæterorum peractæ ab eodem Christo redemtionis tempus consecutorum peccatis simul expiaret: ità demum in utrisque, in illis quidem in Christum venturum, in his verò in Christum exhibitum credentibus, & ad ultimum usque ultimi judicii diem credituris, sese summè, tum severissimum Judicem, tum summè misericordem Patrem demonstrans; nè videlicet illi absq; nobis, id est, absque eo quod sequente demum ætate fuit re ipsâ præstitum, consecrarentur, Heb. 11. 40. Tam enim priorum illorum fidei fuit præsens Christus adhuc exhibendus, quàm iis ipsis, qui præsentem sunt amplexi, & nobis qui illum jam in cœlis collocatum eàdem fide, quasi adhuc in cruce pendentem & resurgentem intuemur, Fidem illam propterea definiente Apostolo ὑπόστασιν eorum quæ sperantur, & ἔλεγχον eorum quæ non videntur, Heb. 11. 1. Est autem πάρεσις nomen à verbo παριέναι deductum, quod propriâ suâ significatione Latinis est *Præterire*: quod cùm facere consueverint, qui quidpiam sibi obvium aspernati, leviter inspicientes prætereunt: hinc factum ut τὸ παριέναι pro καταφρονεῖν id est, *negligere*, & πάρεσις, negligenter quidpiam factum declaret: unde Gallicæ illæ voces *Paresse* & *Paresseux*. Sic jacentem Samaritanum illum sacerdos ille dicitur ἀντιπαρελθεῖν, Luc. 10. 31. Sic Seneca in hoc dicto verbum *Transire* usurpat, *Sic sæpe quæ pessimi cujusque agellos transierat, optimorum virorum segetem grando percussit*; & dicimur quidpiam *in transitu*, sive *obiter* tractare, id est, ut Gallicè loquimur, *Comme en passant*, aut ad aliud usque tempus omittere. Sed *Præteritionis* vocabulum, ut hoc loco ambiguum, repudiavi, & per gerundi modum διὰ τὴν πάρεσιν exposui. Quoniam autem πάρεσις interdum opponitur τῇ ἐπιτάσει, ac si dicas *Relaxationem*, vel *Languefactionem* quandam, qualis est nervorum in morbo, quam propterea παράλυσιν vocant, idcirco Vulgata *Remissionem* interpretatur, non sanè pro peccatorum ἀφέσει, ut nonnulli existimarunt, sed eo sensu, quo Græca quoque scholia hanc πάρεσιν sive *Remissionem* accipiunt, de eo videlicet statu in quo homines nascuntur & vivunt, donec Christum per Baptismum induant: viribus videlicet per nativam corruptionem debilitatis, & ad bene agendum languefactis. Sed hæc interpretatio mihi quidem videtur prorsus aliena, & Pelagianismum etiam nonnihil resipere, unde disputationes illæ Matæologorum de remissionis peccatorum ante & post Baptismum discrimine, quasi videlicet illa quidem solo Christi merito per Baptismum ex opere operato, quod vocant, applicato remittantur: ista verò novam præterea bonorum nostrorum operum & pro vivis, & pro ipsis etiam in igne Purgatorio ustulatis, satisfactionem requirant. Hanc autem non tantùm falsam, sed etiam ut blasphemam in ipsum Christi meritum opinionem satìs supérque Christus ipse, vel istis solis verbis refellit, quibus Carnem esse dicit, quidquid ex Carne nascitur, Joan. 3. 5. & tam expressè clamante Apostolo Eph. 2. 1. nos esse quales nascimur, non sanè ad bene agendum debiles, sed in peccatis planè mortuos: & nostrum illud qualecunque *Bene velle*, & *Bene facere* à solo Dei Spiritu per gratiam credentibus donari, Philip. 2. 13. ut & ipsam fidem, Eph. 2. 8. ac proinde ipsam ἀναγέννησιν, utpote fidei effectum, Joan. 3. 5. Denique πάρεσις peccatorum hoc illud est, quod significatur ab eodem Apostolo hac ipsa de re participio ὑπεριδὼν, Act. 17. 30. & istud Micheæ 7. 18. nempe, *Tu Deus es*, עֹבֵר, *transiens sive præteriens super iniquitatem*: qui locus optimè & expressè hunc locum explicat & meam interpretationem confirmat.

---

26 Πρὸς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐν τῷ νῦν καιρῷ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ.	Ad demonstrationem Justitiæ suæ præsenti tempore: ut sit ipse justus, & justificans eum qui est ex fide Jesu.	*In sustentatione Dei, ad ostensionem justitiæ ejus in hoc tempore: ut sit ipse justus, & justificans eum qui est ex fide Jesu Christi.*
27 Ποῦ οὖν ἡ καύχησις; ἐξεκλείσθη. Διὰ ποίου νόμου; τῶν ἔργων; οὐχί, ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως.	Ubi igitur gloriatio? exclusa est. Per quam legem? operum? non: sed per legem fidei.	*Ubi est ergò gloriatio? exclusa est. Per quam legem? factorum? non: sed per legem fidei.*
28 Λογιζόμεθα οὖν πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου.	Colligimus igitur, fide justificari hominem absque operibus Legis.	*Arbitramur enim justificari hominem per fidem sine operibus Legis.*
29 Ἢ Ἰουδαίων ὁ Θεὸς μόνον; οὐχὶ δὲ καὶ ἐθνῶν; ναὶ καὶ ἐθνῶν.	An est Deus Judæorum solùm? annon & Gentium? certè & Gentium.	*An Judæorum Deus tantùm? nonne & Gentium? imò & Gentium.*
30 Ἐπείπερ εἷς ὁ Θεὸς ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως.	Quandoquidem Deus unus est qui justificabit circumcisionem ex fide, & præputium per fidem.	*Quoniam quidem unus est Deus qui justificabit circumcisionem ex fide, & præputium per fidem.*
31 Νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως; μὴ γένοιτο· ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν.	Legem igitur cassam reddimus per fidem? Absit: imò Legem stabilimus.	*Legem ergò destruimus per fidem? Absit: sed Legem statuimus.*

27 Alterum est hoc argumentum Apostoli ab absurdissimo quod alioqui consequeretur sumtum, probandæ merè gratuitæ in Christo per fidem apprehenso Justificationi, quoniam videlicet si causa sive προηγουμένη & impulsiva, sive προκαταρκτικὴ & propriè effectrix, vel solis bonis operibus, sive vel partim Christo & fidei nostræ, partim nostris bonis operibus ulla ex parte assignaretur, Deo hujus Justitiæ & Justificationis gloria in solidum non tribueretur. 29 Aliud argumentum ab absurdo quoque sumtum: Si à Lege Mosis penderet justificatio, Deus solis Judæis esset servator. Item, si aliâ ratione Judæos, aliâ Gentes servaret, non esset unus & sui similis. Utrosque igitur unâ & eàdem ratione justificabit, nempe fide. Est autem conjungendum hoc argumentum cum proximè consequente, ut planè firma sit ejus conclusio. 31 Occupatio: Non tamen propterea tollitur Lex, sed potiùs stabilitur, sicut suo loco declarabitur.

---

26 *Ad demonstrationem justitiæ suæ*, πρὸς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Nulla hîc est ἐπανάληψις, ut videri potest, & ego antea existimavi: sed cohæret istud non cum verbo προέθετο, sed cum fine præcedentis versûs. Ostendit enim Apostolus, cur, sive quo fine, Deus tamdiu distulerit patrum, qui Christum antecesserunt, peccata, severissimo suo judicio, in Christo tot postea seculis exhibito, ulcisci: nempe ut tantò magìs hæc ipsius Justitia elucéret, nè vel illi absque nobis, vel nos absque illis servati videremur, Heb. 11. 40. quod nè accideret, visum est Deo quasi in horum duorum temporum medio Christum exhibere mundo, in quo uno unâ & eàdem ratione & illorú, & nostra peccata severissimè vindicaret, & utrosque infinitâ misericordiâ absolutos ad æternam vitam introduceret. ¶ *Præsenti tempore*, ἐν τῷ νῦν καιρῷ. Series ipsa argumenti & antithesis præcedentium peccatorum manifestè ostendunt *præsens tempus* vocari ab Apostolo tempus exhibiti Christi: quod quidem universum vocari solet *tempus novissimum*, &, *Dies Domini*, cum seculis præcedentibus comparatum. Itaque ineptus est hîc quoque Origenes quòd præsens tempus opponat futuro seculo. *Quia*, inquit, *præsentis seculi tempore in sustentatione est justitia Dei, futuri verò in retributione.* Quamvis vera sit alioqui hæc sententia. ¶ *Ut sit ipse justus*, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον. Id est, Ut summè verax ac fidelis comperiatur. Nam cùm Deus in sese semper sit fidelissimus, nobis tamen talis tum demum esse ac quodammodo fieri incipit, cùm suam nobis in Christo misericordiam gratìs patefacit. Explicat ergò Paulus quod jam bis dixerat, εἰς τὴν ἔνδειξιν. Sic Joan. 7. 39. dicitur *nondum* tunc *extitisse Spiritus sanctus*, id est, agnitus non fuisse ex donis illis quæ conferebantur credentibus. ¶ *Et justificans*, καὶ δικαιοῦντα. Id est, Christi imputatâ justitiâ justum ac irreprehensibilem constituens, ut Coloss. 1. 22. ¶ *Qui est ex fide Jesu*, τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ. Id est, ex eorum numero qui Christum fide sunt amplexi: quibus opponuntur qui ex Circumcisione (id est ex Lege) salutem exspectabant.

27 *Gloriatio?* ἡ καύχησις; Nonnulli Latini codices addunt *Tua*, σοῦ. ¶ *Per quam Legem?* διὰ ποίου νόμου; Id est, Quâ doctrinâ? sicut interdum Hebræis תורה *torah* in genere est doctrina quæ aliquid præscribit: quâ ratione Evangelium vocat *legem fidei*, id est doctrinam quæ salutem proponit sub conditione, *Si credideris*, quam & ipsam Deus dat nobis ut præstare possimus, oppositam doctrinæ quæ Justitiam & Salutem proponit cum conditione, *Si omnia feceris*, quam unus Christus in sese pro nobis & implere potuit, & implevit. Illa igitur demum, inquit Paulus, omnem gloriam uni Deo nobis ademtam in solidum tribuit, utpote quæ Justitiam & Salutem non flagitet à nobis illis nostris meritis acquirendam & ex debito persolvendam, sed ab alio nobis in sese & per se acquisitam gratìs donet, id unum flagitans, quod etiam nobis gratuitò tribuit, nempe ut eam nobis in Evangelio præbitam fide apprehendamus. Et tamen videtur etiam Apostolus de industria μιμητικῶς dixisse *Legem Fidei* pro *Fide*, quòd adversarii gratiæ perpetuò solerent in ore habere *Legis* nomen: quâ etiam ratione Fidem Dominus vocavit *opus*, Joan. 6. 29, ut suo loco exposuimus. Maximè verò ad hunc locum pertinet quod Judæis exprobrat Christus Joan. 5. 44.

28 *Colligimus*, λογιζόμεθα. Id est, συλλογιζόμεθα, ut rectè explicat Theophylactus, ut etiam accipitur infrà, 6. 11. Est enim in his verbis conclusio argumenti sumti à causa finali, quam vocant; cujus pondus si nossent Sophistæ, nunquam huc devenissent ut ad justificationem vellent opera cum fide concurrere. Vulg. & Erasmus, *Arbitramur:* rectè id quidem, sed tamen ambiguè, quia hoc verbum plerunque accipitur pro *Opinari*, & de re etiam incerta dicitur. quæ significatio repugnat sententiæ Pauli ex diametro. ¶ *Hominem*, ἄνθρωπον. id est homines, quicunque justificantur, quos in proximo versu, in duo genera distinguit.

29 *Deus est solùm Judæorum*, Ἰουδαίων ὁ Θεός. Ex peculiari Scripturæ more, Deus dicitur eorum esse Deus quos salvificâ benevolentiâ suâ complectitur, ut Psal. 33. 12. Etsi enim cæteri populi uno illo excepto erant in genere à fœdere Dei alieni, Ephes. 2. 12. & Act. 14. 16. semper tamen patuit aditus proselytis; & Deus cum Abrahamo suo paciscens expressè dixerat fore, ut in eo quod promittebat Semine omnes gentes benedicerentur, quod postea passim per Prophetas fuit testatus, & mox ipse Paulus declarat infrà cap. 10. & 11. Hoc autem argumentum ab isto superiore pendet, hoc modo: Eo demum modo justificamur per quem omnis Justificationis nostræ gloria unius Dei meræ gratiæ tribuitur. At justificatione ex fide, omnis in solidum gloria uni Dei gratiæ tribuitur, sicut Justificatione ex nostris operibus illi saltem ex parte adimitur. Ergò Justificatione ex Fide, non autem ex Lege, justificamur. Deinde alterum istud argumentum tale sequitur à superiore descendens: Deus vult esse omnium populorum servator, ac proinde à quibusvis populis glorificari. At non potest glorificari Justificatione ex Lege sed Justificatione ex Fide. Ergò vult quosvis populos non ex Lege, sed ex Fide justificatos servari. Hujus autem argumenti propositionem probat Paulus sequentis capitis versu decimotertio. Et quemadmodum bimembri illo suo enunciato suprà cap. 1. vers. 16. dixerat priore loco Justificationem esse ex fide, postea verò illam, tum ad Judæos, tum ad Gentes pertinere, ità nunc demum illo priore probato, ad posterius probandum accedit.

30 *Quandoquidem Deus unus est*, ἐπείπερ εἷς ὁ Θεός. Articulus ὁ ostendit istud ὁ Θεὸς habere rationem subjecti & τὸ εἷς attributi, minimè profectò ut τῇ πολυθεΐᾳ, de qua hìc non agitur, hæc Deitatis unitas opponatur, sed ut Apostolus, postquam probavit solâ per fidem Justificatione Deo, tum summi judicii, tum summæ misericordiæ, id est, verè uni Deitati debitam gloriam in solidum tribui, duo nunc maximi momenti concludat: unum, nisi Deus hoc suæ glorificationis, ac proinde Deitatis testimonium populis quibusvis, non autem uni Judæorum genti patefieri velit, visum ipsum iri suæ gloriæ maxima ex totius generis humani parte renunciare, & esse tantùm Judæorum Deum: Alterum, cùm Justificationem ex fide docuerit contradictoriè opponi Justificationi ex operibus, Deum, nisi quoscunque sive ex gentibus sive ex Judæis justificat, unâ & eâdem illâ per fidem Justificatione justificet, non jam unum, id est, semper eundem & sui similem, sed non modò varium, imò etiam sibi ipsi contrarium videri. Sed & hoc ipso argumento ab illa una, id est, semper eadem, & nunquam mutabili Deitatis unitate sumto, utitur Apostolus Gal. 3. 6. indè quoque colligens Deum, nec voluisse nec potuisse gratuitam illius per fidem Justificationis promissionem cum Abrahamo pactam abolere, cùm Legem quadringentis & triginta pòst annis ferret. ¶ *Justificabit*, δικαιώσει, nempe apud suum tribunal ultimo illo die; ut suprà vers. 6. Quidam Latini codices legunt *Justificat*, & quidem rectiùs. ¶ *Circumcisionem*, περιτομήν. id est circumcisos, ut *Præputii* nomine intelliguntur incircumcisi, nempe Gentes, ut suprà 2. 26. ¶ *Per fidem*, διὰ τῆς πίστεως. Vana est differentia quam hoc loco observat Origenes inter διὰ & ἐκ, quamvìs alicubi sit observanda, ut notat Basilius in libro de Spiritu Sancto. Sed hìc certè istud idem esse atque ἐκ πίστεως, id est, *ex fide* indicat Apostoli scopus, tum Judæos, tum Gentes in una & eadem Justificationis regula, id est, per fidem, inter se exæquantis.

31 *Legem*, νόμον. nempe tum naturalem illam omnibus mortalibus insitam, tum illam cum Abrahamo quod ad Circumcisionem attinet pactam, tum illam Mosis ministerio in deserto sancitam, quibus omnibus distinctè Paulus Justificationis vim detraxerat. ¶ *Igitur*, οὖν. occupatio ex illa Justificationis ex Lege sublatione nascens, quam tamen objectionem contentus hoc loco Paulus in contrariam prorsus partem retorquere, non refellit, dilatam videlicet in caput hujus epistolæ 6. & 7. ¶ *Supervacaneam reddimus?* καταργοῦμεν; id est, cassam & inutilem reddimus, quasi ἀργὸν, cui opponitur ἐνεργός, annotante Nysseno hoc verbum Græco sermoni inusitatum, Paulo tamen esse familiare, tum activè tum passivè acceptum. Vulg. *destruimus*. quod propriè opponitur sequenti verbo ἱστῶμεν, *stabilimus*, sed Græcæ voci non respondet. ¶ *Per fidem*, διὰ τῆς πίστεως. id est, per doctrinam Justificationis ex Fide. Nam alioqui sibi non constaret hæc antithesis. ¶ *Absit*, μὴ γένοιτο. Hæc formula passim ab Apostolo usurpata docet quantopere nos abhorrere, non tantùm ab impiis sententiis oporteat, sed etiam ab iis quæ posita blasphemiis fundamentum struant, tum quoque cùm talia sunt de quibus quæritur, ut responsionem mereantur. Eam verò cur Paulus hoc loco non sit persecutus paulò antè exposui. ¶ *Imò Legem stabilimus*, ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν. Rectè omnino. Quinam enim justitia illa Christi per fidem apprehensi nobis imputata Legem aboleret, aut enervaret, ac non potiùs stabiliret, & efficacem in nobis redderet, cùm sit in ipsius Legis præstatione posita, sive satisfactionem pro peccatis à Lege requisitam, sive perfectam obedientiam, cui vitam æternam Lex promittit, sive nostrî regenerationem consideremus, quâ fit ut bene velle & facere tum demum pro dati Spiritûs mensura incipiamus? & effectorum hujus in nobis inchoata Regenerationis imperfectio, perfectâ illâ naturæ nostræ in ipso Christo Sanctitate nobis ipsi unitis imputatâ, tegatur? Hæc autem tria capita sigillatim Paulum interpretantem audiemus. Cæremonialem denique Legem Christus minimè abolevit, ut malam rem quampiam, aut ulla ex parte vitiosam, sed quatenus Solis exortu umbræ illæ disparuerunt. Hinc autem & illud patet summopere observandum, oppositionem inter Justitiam Legis & Justitiam Fidei, si propriè loqui volumus, non esse positam in ipso *Justitiæ* nomine, quæ una & eadem est, sed in adjunctis *Fidei* & *Legis* vocabulis, Justificationis autem ex Fide & Justificationis ex Lege oppositio plena est in utroque membro toto.

ΚΕΦ. δ΄	CAP. IV.	CAP. IV.
Τί οὖν ἐροῦμεν Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν εὑρηκέναι κατὰ σάρκα; 2 Εἰ γὰρ Ἀβραὰμ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἔχει καύχημα, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν.	Quid igitur dicemus Abrahamum patrem illum nostrum nactum esse secundùm carnem? Nam si Abrahamus ex operibus justificatus fuit, habet de quo glorietur, at non apud Deum.	*Quid ergò dicemus invenisse Abraham patrem nostrum secundùm carnem? Si enim Abraham ex operibus justificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum.*

1 Novum argumentum ab Abrahamo, ut credentium patre, desumtum, hoc modo, Quâ ratione Abrahamus pater omnium credentium est justificatus eâdem quoque oportet filios ipsius, id est, credentes omnes justificari: At Abrahamus nullis ipsius fidem in Christum ipsi promissum, nec præcedentibus, nec subsequentibus operibus fuit justificatus, & factus credentium pater, sed solâ in Christum sive Christi meritum fide ipsi ad justitiam imputatâ: Ergò omnes ipsius filii fiunt ipsius filii & justificantur, non operibus illis suis, fidem ipsorum vel antecedentibus, vel subsequentibus, sed solâ in eundem Christum, & jam olim ut venturum, facti sunt Abrahami filii, & justificati, & nunc quoque justificantur, & ad finem usque seculorum justificabuntur. 2 Occupatio, Meritò quidem Abrahamum se posse extollere inter homines, at non apud Deum.

---

1 *Quid igitur?* Τί οὖν; Superioribus argumentis ab ipsius Dei perpetua δικαιοκρισίᾳ petitis adversùs Justificationem ex Lege, sive operibus, adjicit nunc Apostolus aliud quoque firmissimum, cujus seriem & membra, ut lectoribus gratificer, sic expono. Ex hoc unius Abrahami inter omnes patres meritò selecti exemplo constituit Apostolus conclusionem elicere, quâ omnes & singuli credentes necessariò comprehendantur. Id verò, ut sese jure facere ostendat, primùm omnium admonet in ipso quæstionis limine, Abrahamum à se proponi, non simpliciter tanquam unum ex fidelium numero, sed ut Ecclesiæ patrem ut meritò à Patre ad Filios argumentetur, cujus fundamentum postea jacit versiculo decimotertio. Nunc igitur postquam probavit Patrem ex una Fide justificatum per imputationem gratuitam, item vult postea in filiis statuere: & hos quidem duorum generum esse in primis ostendit; unos videlicet incircumcisos, alteros circumcisos, nè Judæi obstreperent. Deinde utrosq; ait ex fide esse æstimandos: ità videlicet, ut

nec

nec incircumcisi desinant filii esse Abrahami, quia incircūcisi sunt, si modò fidem habuerint: nec circumcisi, etiamsi secundùm carnem nati fuerint Abrahamo, & circumcisi, idcirco tamen sint illius filii, nisi & ipsi crediderint. Ac prius quidem illud (id est, duplices esse Abrahami filios) sic probat, ut quia de circumcisis non ambigebatur, hanc partem non attingat; de incircumcisis verò sic respondeat, Abrahamus incircumcisus justificatus est ante circumcisionem: ergò præputium non est alienum à fœdere Dei & Justificatione. Posterius verò sic colligit, Abrahamus justificatus est in præputio per fidem: ergò & incircumcisi per fidem justificantur. Et postea, Abrahamus fuit quidem circumcisus, sed tum demum cùm jam justificatus esset per fidem: ergò justificatio circumcisorum non pendet à Circumcisione, sed à Fide. At enim, quæret Judæus, si Abrahamus erat ante Circumcisionem justificatus, cur Circumcisionis Legem accepit? Ut (inquit Paulus) Circumcisio Justitiam fidei obsignaret, tum in ipso Abrahamo, tum in ipsius posteritate circumcisa. Itaque filii Abrahæ eritis, si ipsius vestigia secuti, non à Circumcisione & Lege salutem exspectaveritis, sed si habueritis in vobis illud ipsum cui obsignando data est Circumcisio. Hìc verò duæ exoriuntur quæstiones: una, An sicut Abrahamus Circumcisus est, sic etiam circumcidi fideles ex Gentibus oporteat: altera, si hoc verum est quod de Abrahamo dicitur, cur igitur Judæi octavo die circumcidantur, quo tempore per ætatem non modò non intelligere, sed nè credere quidem possint? Sed cùm hæc ad Apostoli scopum non pertineant, meritò relinquit intacta. Hæc est (meo judicio) legitima hujus loci explicatio. Nec enim nunc in eo versatur Paulus ut doceat Judæos non justificari per circumcisionem (cùm hanc quæstionem suo loco pertractarit, suprà cap. 2.) sed in eo potiùs, ut omnes, tum Judæos, tum Græcos, ex fœdere cum Abrahamo communi patre inito doceat fide non ex operibus justificari. Diversa autem sunt, *Circumcisione non justificari*, & *Fide justificari*. ¶ *Nactum esse*, εὑρηκέναι. εὑρίσκειν, propriè de eo dicitur, quod casu invenitur, Græcis propterea εὕρημα insperatum lucrum appellantibus. Hic verò de eo demum dicitur quod aliquis laboribus suis quærendo sit nactus. Itaque verbum *invenisset*, quo usus est post Veterem interpretem Erasmus, mihi non placet; & vereor nè satis firmum non sit à Grammaticis traditum inter *Invenire* & *Reperire* discrimen. ¶ *Secundùm carnem*, κατὰ σάρκα. id est, ἐξ ἔργων, *ex operibus*, ut ipse mox Apostolus explicat, ac proinde ostendit hanc particulam esse cum verbo εὑρηκέναι conjungendam, non autem cum τὸν πατέρα ἡμῶν, quandoquidem nè ipsi quidem Judæi, quod ad promissionem salutis attinet, censentur Abrahami semen & secundùm promissionem hæredes, quatenus sunt ex eo nati & circumcisi secundùm Carnem, sed quatenus, ut mox declaratur versiculo duodecimo incedunt ejus in præputio fidei vestigiis. Et præterea si dictum voluisset Apostolus esse patrem secundùm Carnem, quemadmodum post Chrysostomum scripsit Theophylactus, & Judæos de carnali cognatione gloriantes à spirituali excluderet, potiùs profectò ὑμῶν, *vestrum*, quàm ἡμῶν, *nostrum*, scripsisset.

2 *Nam si Abrahamus*, εἰ γὰρ Ἀβραάμ. Particula γὰρ per prolepsin adhibetur, ut tacitæ objectioni respondeatur. Apparet enim Apostolum superiore versiculo, in ipso hujus de Abrahami justitia tractationis aditu, non tam confidentiæ causâ (ut putat Chrysostomus) quàm ut offensionem Judæorum vitaret, usum esse tropo quem *Communicationem* vocant, & quidem adhibitâ interrogatione, cui nulla responsio subjiciatur. quod nisi animadvertas, vix perspicias quomodo hæc cohæreant. Sit igitur hæc indefinita formula, quam secutus fuisset Paulus nisi adversarios maluisset paulatim Christo lucrifacere quàm paradoxis quibusdam deterrere, Abrahamus pater noster nihil adeptus est secundùm Carnem. Hìc jam finge Judæum perculsum excipere, Quid igitur, Paule? túne negas Abrahamum adeptum esse Justitiam? Ego verò, respondet Paulus, hoc non inficior, sed quod attinet ad eam justitiam quam tueris, id est ad justitiam operum, eam dico, ut coram hominibus sit aliquid, tamen coram Deo nihil esse: idque ità esse ostendit Scriptura, quæ cùm Abrahamum à justitia laudaret, disertè dixit justum fuisse habitum, non propter insignia opera, quæ tamen plurima jam ediderat, sed quòd Deo crediderit. Jam verò si Abrahamus ipse non aliâ ratione quàm fide potuit justificari, nè quis ipsius posterorum aliunde salutem exspectet. ¶ *Ex operibus*, ἐξ ἔργων. Vulgata, in nonnullis editionibus addit *Legis*: quæ vox præbuit Sophistis occasionem totius disputationis Apostolicæ depravandæ. Suppositam autem esse hanc vocem, quamvis etiam si addatur rectè explicata nihil officiat sententiæ, apparet tum ex Græcorum omnium codicum & Syriacæ interpretationis consensu; tum ex plurimis partim manuscriptis partim veterum editionum impressis codicibus. ¶ *At non apud Deum*, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν. *Ergò*, inquit Origenes, *justificatus est Abraham ex fide. Nam habet gloriam apud Deum*. Obsecro, lector, quid est veritatem Dei pervertere, si hoc non est? Totus enim in eo est Apostolus ut doceat homines, quia gratis prorsus justificantur, nihil omnino in se habere de quo possint tanquam de suo gloriari: iste verò Abrahamum habere dicit de quo glorietur apud Deum, quia videlicet credidit. Quasi verò & ipsa Fides non sit donum Dei prorsus gratuitum, quod & ipse Origenes alibi agnoscit: aut quasi Fides illud sit quod nos justificat, ac non potiùs instrumentum duntaxat, & quidem gratis nobis datum, quo, tanquam manu quâpiam, Christum, justitiam nostram, apprehendimus. At iste ineptissimus scriptor Fidem putat habere gloriam apud Deum, non apud homines: quia (inquit) fides in occulto est, opera autem palàm sunt. Neque interim nego fidelibus adesse de quo abundè glorientur sed in Domino, non in sese.

3 Τί γὰρ ἡ γραφὴ λέγει; Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.	Quid enim Scriptura dicit? * Credidit autem Abrahamus Deo, & imputatum est ei ad justitiam.	*Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad justitiam.*
4 Τῷ δὲ ἐργαζομένῳ, ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα.	Atqui ei qui operatur, merces non imputatur ex gratia sed ex debito:	*Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundùm gratiam, sed secundùm debitum:*
5 Τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ, λογίζεται ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην.	Ei verò qui non operatur, sed credit in eum qui justificat impium, imputatur fides sua ad justitiam.	*Ei verò qui non operatur, credenti autem in eum qui justificat impium, reputatur fides ejus ad justitiam.*

3 Confirmatio propositionis: Fidei imputatione justificatus est Abrahamus: ergò gratis, sine ullo ipsius operum respectu.
* Gen. 15. 6. Gal. 3. 6. Jac. 2. 23.
4 Probatio prima confirmationis, à contrariis sumta: Ei qui suo labore quippiam promeritus est imputatur, ut persolutum quod debebat; ei verò qui nihil egit, sed gratis promittenti credit, fides, id est, id quod per fidem in Christo apprehendit, ipsius videlicet Christi Justitia, imputatur.

3 *Imputatum est ei*, ἐλογίσθη αὐτῷ. *Imputare* hoc loco & similibus aliis significat *Acceptum ferre*, pro quo dicimus *allouer pour receu en compte*. Cæterùm Hebræa veritas habet ויחשבה לו *vajachschebeba lo*, id est, *& hoc imputavit ei*. Ità ut manifestè sit repetendum *Dei* nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: quod ut planius fieret, Paulus activam locutionem in passivam convertit. Tertullianus autem in libello De Patientia convertit durè admodum, *Et deputatus est (Abrahamus videlicet) ab illo (nempe à Deo) justitiæ*, cùm hic non agatur de ipsa Abrahami persona, sed de eo quod ipsi à Deo imputatum est, nempe de ipsius fide. Cyprianus autem rectiùs libr. 2. epist. 3. interpretatur, *Et deputatum est ei ad justitiam*. Cæterùm Paulus quidem activam locutionem passivè convertens, prætermittit affixum Hebræum, quod vertere potuit τοῦτο, ipsam videlicet fidem Abrahami. Sed hoc ipsum postea disertè bis exprimit, nempe vers. 5. & 9, quod omnem calumniandi occasionem præcidit iis qui apud Mosen repetunt non *Dei* sed *Abrahami* nomen: ut sit hic sensus, Abrahamum Deo credidisse, & hoc ei imputasse ad justitiam, quòd videlicet tam magnifica promissa ab eo accepisset. Sed planè sunt intolerabiles qui extrinsecus supplent rectum, ut sit oratio perfecta, Credidit Abraham Deo, & mundus ob eam causam habuit Abrahamum pro viro probo. Sic frustrà fuit ingeniosus Satan in hoc pulcherrimo & pretiosissimo testimonio pervertendo. Sed tamen hìc quoque laboravit Origenis ingenium, qui cùm neque quid sit gratuita imputatio, neque quid sit fides, neque quid justitia aut justificatio, intelligeret, perfectam fidem in Abrahamo fuisse somniavit, quæ mereretur ad justitiam reputari: *quoniam*, inquit, *non ei qui ex parte, sed ei qui perfectè credit, fides ad justitiam reputatur*. Ità conatus est Satan per hunc scriptorem fructum hujus doctrinæ miseris peccatoribus, id est omnibus hominibus, eripere: quasi non expressè nos jubeat Christus incrementum fidei petere, & apertè non dixerit Paulus justitiam Dei exhiberi in Evangelio ex fide in fidem. Sed quidni hoc dicat Origenes, quem etiam non puduit hoc loco idem cæteris virtutibus, ut Misericordiæ, Mansuetudini, Animi submissioni, tribuere, ut & ipsæ dicantur ad justitiam reputari. ¶ *Ad justitiam*, εἰς δικαιοσύνην. Hic enim est finis & scopus fidei, ut imputatione justitiæ Christi per eam apprehensi justificemur. Sed est in his verbis hypallage. Nam propriè dicitur Deus imputare justitiam per fidem, ut mox loquitur Apostolus versic. 6. & 11. Quid autem intelligatur *Justitiæ* vocabulo, exposuimus adversùs Sophistas suprà, 1. 17, & 3. 20.

4 *Atqui ei qui operatur*, τῷ δὲ ἐργαζομένῳ. Id est, Ei qui ex opere sit aliquid promeritus. Cui opponitur ὁ μὴ ἐργαζόμενος, *qui non operatur*, id est qui opus nullum adfert cujus mercedem flagitet, sed gratuitâ Dei promissione nititur. Ac illud quidem dicitur per Concessionem, similitudine ab humanis commerciis ac contractibus sumtâ. Nam alioquin quis prior dedit, & retribuetur ei? Hoc verò non considerans Origenes, quamvis meritum ex condigno, quod alibi stabiliit, hìc evertat, tamen perturbat omnia, dum appellatione *Debiti* intelligit pœnam peccatis debitam: obiter etiam corrumpens locum ex Joan. 3. 34. Nec multò meliùs ista in Græcis scholiis explicantur. Cùm enim hæc differat Apostolus ut superioris argumenti consecutionem probet à contrariis, quia *fidem gratis imputare* pro Justitia, &

 Operum

Operum debitam mercedem persolvere, pugnant ex diametro (justificatio enim illa Gratiæ est in Christo, ista verò Meriti, in nobis) Græci tamen Scholiastæ putarunt fidei & operum mercedem inter se comparari, quòd illa multò ampliùs præmium habeat. Ità fit ut non modò aberrent à scopo, sed etiam fidei Merito arrogent quod unius est gratìs imputatæ Christi justitiæ. ¶ *Sed ex debito*, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα. Duæ sunt ergò Imputationis species, quâ creditor in suarum Rationum supputatione debitores suos liberat: Una, quâ gratuitò fert illìs acceptum, quod ii tamen non persolverunt: Altera, quâ quod erat ipsi debitum sese à debitoribus recepisse profitetur, quarum Imputationis specierum docet Paulus priorem in Abrahamo inveniri, ac proinde in ipsius filiis, id est, credentibus omnibus requiri; posteriorem verò à Lege quidem requiri, sed nec in Abrahamo, nec in quoquam alio quàm Christo inveniri.

5 *Qui justificat impium*, τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ. Id est, qui eum qui in sese est impius, censet justum in Christo. Nam (ut alibi dixi) nullos pro justis approbat Deus nisi quos priùs verè ac summè, non in ipsis sed in Christo suo, seu imputatâ Christi justitiâ, justificarit: quâ ratione optimè conciliatur hic locus cum eo quod scriptum est Prov.17.15. Cùm autem utatur Paulus nomine ἀσεβοῦς, quod per se asperrimum est, propositis etiam Abrahami & Davidis exemplis, satìs declarat sese hic respicere non hominum sed Dei tribunal, idque extra gratuitam in Christo justitiam: quo respectu impius censeatur, cùm de vera coram Deo justitia quæritur quisquis vel in minimo Legis apice comperitur legis violatæ reus. ¶ *Ad justitiam*, εἰς δικαιοσύνην. Constanter in Latinis ferè omnibus codicibus additur, *Secundùm propositum gratiæ Dei*, κατὰ πρόθεσιν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, quod maximè convenit, ut sit expressa antithesis: & respondet iis quæ dixit Apostolus suprà 3.25.

---

6 Altera ejusdem confirmationis probatio, David collocat beatitudinem in gratuita condonatione peccatorum: ergò & justificationem.
† *Psal.*32.2.
9 Nova propositio, Istam Justificationis viam, tum ad incircumcisos, tum ad circumcisos credentes spectare, sicut in Abrahami persona demonstratur argumento ex temporis quo justificatus fuisse dicitur Abrahamus, circumstantia sumto. 10 Ad incircumcisos id spectare (nam de circumcisis non dubitabatur) sic colligit, Abraham in præputio justificatus est, ergò ad præputiatos etiam spectat hæc justificatio. Imò nè ad circumcisos quidem pertinet ratione circumcisionis, tantum abest ut propter præputium excludantur incircumcisi. ‖ *Gen.*17.10. 11 Occupatio: Cur igitur Abraham fuit circumcisus, si jam erat justificatus? ut (inquit) confirmaretur in eo donum justitiæ. Applicatio exempli Abrahæ ad incircumcisos credentes, quorum etiam patrem constituit Abrahamum.

6 Καθάπερ καὶ Δαβὶδ λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ᾧ ὁ Θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων,

7 Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι·

8 Μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν.

9 Ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος, ἐπὶ τὴν περιτομὴν, ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; λέγομεν γὰρ ὅτι ἐλογίσθη τῷ Ἀβραὰμ ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην.

10 Πῶς οὖν ἐλογίσθη; ἐν περιτομῇ ὄντι, ἢ ἐν ἀκροβυστίᾳ; οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλ' ἐν ἀκροβυστίᾳ.

11 Καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομῆς, σφραγῖδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην·

Sicut etiam David declarat beatum eum hominem cui Deus imputat justitiam absque operibus, *dicens*,

† Beati quibus remissæ sunt legis transgressiones, & quorum tecta sunt peccata:

Beatus vir cui non imputarit Dominus peccatum.

Ista igitur beatitatis declaratio, in circumcisionem *solùm* an & in præputium *cadit*? Dicimus enim imputatam fuisse Abrahæ fidem ad justitiam.

Quomodo ergò imputata est? cùm esset in circumcisione, an *cùm esset* in præputio? non in circumcisione, sed in præputio.

‖ Et signum accepit circumcisionis, *quod esset* sigillum justitiæ fidei receptæ in præputio, ut esset pater omnium credentium in præputio, imputatâ etiam ipsis justitiâ.

Sicut & David dicit beatitudinem hominis cui Deus accepto fert justitiam sine operibus:

Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata:

Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum.

Beatitudo ergò hæc, in circumcisione tantùm, an etiam in præputio? Dicimus enim quia reputata est Abrahæ fides ad justitiam.

Quomodo ergò reputata est? in circumcisione, an in præputio? Non in circumcisione, sed in præputio.

Et signum accepit circumcisionis, signaculum justitiæ fidei quæ est in præputio, ut sit pater omnium credentium per præputium, ut reputetur & illis ad justitiam.

---

7 *Quibus remissæ sunt legis transgressiones*, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι. Distinctio quam hoc loco tradit Origenes inter ἀνομίαν & ἁμαρτίαν neque firma est, neque satìs apposita, cùm hæc doctrina ad quasvis transgressiones pertineat. Ideo 1.Joan.3.4. ἁμαρτία dicitur esse ἀνομία, id est quicquid Legi Mosis, atque adeò in genere Legi Dei, adversatur. Libuit autem hoc etiam loco subjicere Origenis verba, ex quibus intelligatur jurène an injuriâ toties eum (ut Apostolicæ doctrinæ corruptorem) reprehendam. *Vide* (inquit) *si fortè potest iste ordo in anima una eademq; intelligi: ut quia initium est conversionis animæ, mala relinquere, pro hoc iniquitatum remissionem mercatur accipere; cùm autem cœperit bona facere, veluti singula quæque quæ præcesserant mala bonis recentibus obtegens, & abundantiorem numerum bonorum introducens quàm priùs fuerat malorum, tegere peccata dicatur: ubi verò jam ad perfectum venerit, ità ut omnis de eo malitiæ radix penitus amputetur, eousque ut nullum in ea vestigium possit inveniri nequitiæ, ubi jam perfectæ beatitudinis summa promittatur, tum nullum possit Dominus imputare peccatum.* Hæc verò si vera sunt, cur non pronunciavit David beatum illum esse qui peccata sua obtegat: & quid jam superest quominus falsi damnetur Apostolus, qui in sententiam prorsus contrariam hunc locum citarit, nempe ut beatos nos esse ostenderet, non ex meritorum mercede, sed ex gratuita peccatorum remissione: ex eo (inquam) quòd Deus peccata nostra obtegat, & peccatores gratìs justificet? Denique quid est ex professo pervertere Davidis & Pauli sententiam, si hoc non est?

9 *Ista igitur beatitatis prædicatio*, ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος. Id est, Istud igitur Davidis dictum quo beatos illos esse pronunciat. Hoc enim declarat Græcis verbum μακαρίζειν. Vulgata, *Beatitudo*, id est μακαριότης. Erasmus, *Beatificatio*, paulò rectiús. Hinc autem aggreditur Paulus probare alteram partem quæstionis propositæ ultimo superioris capitis versiculo: hanc videlicet justificationem ex fide, non tantùm ad Judæos, sed etiam ad Gentes pertinere exemplo ejusdem Abrahami ex ejus quo justificatus fuit temporis circumstantia sumto, & utrisque distinctè accommodato. ¶ *In circumcisionem* solùm, ἐπὶ τὴν περιτομήν. Particula καὶ, quæ mox sequitur, omnino ostendit subaudiendum esse μόνον, id est *solùm* vel *tantùm*: quod Vetus etiam interpres rectè supplevit, de qua ellipsi diximus suprà 2.28. Itaque nescio quid in mentem venerit Castellioni cùm totum hunc locum sic interpretaretur, *Hæc igitur beatitudo in circumcisionémne cadit, an potiùs in præputium?* Nam καὶ non potest significare μᾶλλον nisi admodum violentâ interpretatione, & poscit argumenti series aliam interpretationem. Sed & verbum πίπτει, id est *cadit*, quod explendæ sententiæ deerat, ex Theophylacto supplevimus: pró quo nonnulli Vulgatæ editionis Latini codices scriptum habent *Manet* pro *Manat*, ut acutè conjicit Erasmus. Est autem hoc quoque notandum, jam tertiò *circumcisionem* accipi pro *circumcisis*, *præputium* verò pro *incircumcisis*.

11 *Signum circumcisionis*, σημεῖον περιτομῆς. Id est circumcisionem, quæ signum est: ut *sacramentum Baptismi* dicimus, pro Baptismo qui est sacramentum. Nam σημεῖον hoc loco, cùm alioquin latiùs pateat, nihil aliud declarat quàm quod dicimus Sacramentum à re significata distinctum. Itaque ratio hujus appellationis (meo quidem judicio) universalis est, ut non minùs aliis Symbolicis ritibus utentibus quàm Circumcisioni possit applicari; nisi quòd Circumcisio fuit initiationis tessera, & notam habuit in ipsa carne insculptam; hæc autem communis ratio Sacramentorum est, quòd sint externa signa ejus pacti quod Dominus nobiscum & cum posteritate nostra iniit. Sed peculiari tamen ratione hoc tribuitur soli Abrahamo, ut cui uni dictum est, *In te benedicentur omnes Gentes.* Itaque sibi & posteris, id est omnibus omnium Gentium fidelibus, solus Abraham hoc signum Circumcisionis accepit, reliqui verò sibi duntaxat, & suo peculiari semini. Quod nisi consideres, vix intelligas cur addiderit Paulus, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα, *ut esset pater*: & tamen hoc est totius applicationis exempli συνέχον, cohærens potiùs (ut ego quidem existimo) cum verbo ἔλαβε propinquiore, quàm cum verbo ἐλογίσθη per trajectionem, vel cum participio γινομένης, quod subauditur post τῆς articulum. Cæterùm in duobus codicibus scriptum invenimus, καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομὴν, *& pro Signo accepit Circumcisionem*: ut manifestum sit explicanda hæc esse per appositionem, quam vocant. ¶ Quod esset *sigillum*, σφραγῖδα. Quid magnificentius dici de ullo Sacramento possit? Itaque qui veteris fœderis Sacramenta à nostris re ipsâ distinguunt, nunquam videntur Christi officium quàm latè pateat cognovisse. Vocarat Paulus Circumcisionem σημεῖον, quod ad externam cæremoniam attinet: nunc illius Signi substantiam & effectum explicat, id est quorsum adhibeatur, nempe Justitiæ fidei, quâ in ipsius Christi possessionem circumcisi tunc mittebantur, non simpliciter significandæ, sed unà etiam obsignandæ, quatenus videlicet Spiritus sanctus re ipsâ id intus præstabat quod externa cæremonia, prædicationi Verbi conjuncta, oculis repræsentabat. Hanc interpretationem siquis cum iis contulerit quæ de novi nostri fœderis Sacramentis non Origenes modò, sed nonnulli etiam ex patribus, alioquin pietate & eruditione clarissimi, in hunc locum scripserunt, comperiet profectò quantam veritatis lucem Dominus in nos, omnium hominum maximè indignos, nostrâ memoriâ effuderit. Cæterùm *Signaculi* nomen, quod Vetus interpres & Erasmus usurpant, libens refugi; partim, quòd non sit admodum usitatum, partim quòd non satìs videatur illam vim obsignationis declarare. ¶ *Omnium credentium in præputio*, πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας, id est, πάντων τῶν ὄντων ἐν ἀκροβυστίᾳ, καὶ πιστευόντων, ut rectè explicant Græca Scholia. Nam omnino hoc poscit sententia ut διὰ pro ἐν accipiatur, quomodo etiam explico 1.Tim.2.15.

1.Tim.2.15. Heb.7.9. Vulg. *Omnium credentium per præputium.* quam interpretationem miror Erasmum intactam reliquisse, cùm nullus indè sensus elici posset. Est autem hujus argumenti, ab eo tempore ducti quo justificatus fuit Abrahamus adhuc incircumcisus, conclusio seu applicatio bimembris, respondens ei quod posuerat superiore capite vers.30. & resumsit hoc capite vers.10. nempe primùm ad Judæos, deinde ad Gentes. ¶ *Imputatâ etiam ipsis justitiâ*, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην. εἰς τὸ pro ἐν τῷ. Declaratur enim quâ ratione dici possit Abrahamus pater omnium cujusvis gentis credentium, nempe non generatione carnis, sed imputatione in semine Justitiæ promissæ. quam promissionem mox probat esse ex Fide, ac proinde non ex Lege: unde consequitur summam esse inter hæc duo, *Ex fide* & *Ex operibus*, repugnantiam. Syrus autem & Vulgata pro δικαιοσύνην legerunt εἰς δικαιοσύνην, *ad justitiam*: quam lectionem si sequamur, repetendum erit *Fidei* nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

---

12 Καὶ πατέρα περιτομῆς, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ πίστεως τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ.
13 Οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραὰμ, ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διὰ δικαιοσύνης πίστεως.
14 Εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου, κληρονόμοι, κεκένωται ἡ πίστις, καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία.
15 Ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται· οὗ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος, οὐδὲ παράβασις.

Et pater circumcisionis, iis *videlicet* qui non solùm sunt ex circumcisione, sed qui etiam incedunt vestigiis fidei patris nostri Abrahami, quæ fuit in præputio

Non enim per Legem promissio *cessit* Abrahamo, aut semini ejus, ut hæres esset mundi, sed per justitiam fidei.

Etenim si ii qui ex Lege *sunt*, hæredes sunt, inanis facta est fides, & cassa reddita est illa promissio.

Nam, Lex iram efficit: ubi enim non est Lex, ibi nec transgressio *est*.

Et sit pater circumcisionis non iis tantùm qui sunt ex circumcisione, sed & iis qui sectantur vestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abrahæ.

Non enim per Legem promissio Abrahæ, aut semini ejus, ut hæres esset mundi, sed per justitiam fidei.

Si enim qui ex Lege, hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio.

Lex enim iram operatur: ubi enim non est Lex, nec prævaricatio.

12 Applicatio ejusdem exempli ad circumcisos credentes, quorum sit quidem pater Abraham, sed ex fide. 13 Ratio cur æstimandum sit Abrahæ semen ex fide, quòd videlicet Abraham ipse credendo sit factus ejus promissionis particeps, quâ factus est omnium gentium pater. 14 Duplex confirmatio illius rationis: una, quòd promissio non possit apprehendi ex Lege, ac proinde esset irrita: altera, quòd conditio fidei frustrà adjungeretur promissioni ex operibus apprehendendæ. 15 Ratio prioris confirmationis, cur promissio non possit ex Lege apprehendi: quia videlicet Lex cùm à nullo observetur, non conciliat nobis Deum, sed iram ejus potiùs nobis denunciat.

---

12 *Et pater circumcisionis*, καὶ πατέρα περιτομῆς. id est, Pater circumcisorum: ut etiam mox *Esse ex circumcisione* declarat Esse ex circumcisis. ¶ *Iis* videlicet *qui non solùm sunt ex circumcisione*, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον. Sic legimus in omnibus codicibus. Ità etiam legit Chrysostomus, & Græca quoque scholia disertè interpretantur, ut & ipsa sententia flagitat. Nam quemadmodum de incircumcisis loquens, non simpliciter dixerat omnium illorum esse patrem Abrahamum, sed eorum demum qui crederent, eandem distinctionem in Judæis quoque meritò servavit: quia (ut antè dixi) non est simpliciter propositum Apostolo docere, Abrahamum patrem esse tum incircumcisorum, tum circumcisorum, sed etiam in primis quâ ratione sit utrorumque pater, qui est ipsius scopus. Nam *filium esse Abrahami coram Deo*, &, *fide justificatum esse*, cohærent. Non rectè igitur Vetus interpres convertit, *Non iis tantùm qui sunt ex circumcisione*, id est, οὐ μόνον τοῖς ἐκ περιτομῆς. quamvis ejusmodi trajectiones interdum apud Hebræos inveniantur: & nè longiùs abeamus, sic usurpetur infrà vers.16. & 23. Ab Erasmo autem in eo uno dissentio quòd τοὺς ἐκ περιτομῆς interpretatur, *eos qui genus ducunt ex circumcisis*; cùm generaliter (ut opinor) *Esse ex circumcisione* dicatur ab Apostolo, pro *Esse ex circumcisorum numero*. ¶ *Sed qui etiam incedunt*, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι. Planior quidem erit oratio si vel articulum τοῖς expungas, vel legas ἀλλὰ τοῖς καὶ στοιχοῦσι. Et fortassis permutata est horum verborum collocatio ab iis qui in priore membro putarunt esse trajectionem. Sed utut sit, plana est Apostoli sententia, distinguentis Judæos infideles à fidelibus. Nam (ut obiter hoc quoque dicam) *Incedere vestigiis fidei Abrahæ*, non de fidei fructibus, (de his enim nondum disserit Apostolus) sed de Fide ipsa accipiendum est, nec aliud declarat quàm *Credere sicut Abrahamus credidit.*

13 *Per legem*, διὰ νόμου. Hoc est, Per præstita aliqua opera, aut, additâ implendæ Legis conditione. *Legem* autem sine articulo vocat aut legem ipsam naturæ, non Mosis, quæ tunc nondum erat lata, vel etiam legem Mosis: ut hoc idem argumentum tractatur, Gal.3.18. Supplendum est autem necessariò verbum ad constructionem explendam. Quid si igitur suppleas δέδοται, *Data est?* nam hoc innuunt Græca scholia. Sed hâc ratione non fuerat dicendum τὸ κληρονόμον εἶναι, *ut hæres esset*, sed τὸ κληρονόμον ἔσεσθαι, *hæredem fore*, ut exposuit Erasmus: idque perperàm, ni fallor. Neque enim disputat Paulus an Deus præcedentibus Abrahæ operibus adductus fuerit ad dandam ipsi promissionem, sed quâ ratione sit promissionis particeps factus Abraham; an quia fide eum apprehendit, an verò quia Legis Justitiam præstitit? Itaque verbum *Cessit* aut *Evenit* potiùs est supplendum. ¶ *Aut*, ἢ, id est, καὶ, *&*, ut etiam habet Syrus interpres. Vide Matth.12.7. ¶ *Ut hæres esset mundi*, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου. Id est, Dominus, & quidem paternitatis jure, omnium orbis populorum: ut mox explicatur vers.16,17. quod certè non carnali sed spirituali demum ratione fieri potest. Nam & veteribus Latinis, teste Festo, *Hæredis* nomine dominus intelligebatur. Est autem in his verbis συνέχον superioris conclusionis, alioquin non valitura exempli Abrahami applicatione neque ad circumcisos, neque ad incircumcisos, nisi ostendantur duo: nempe Deum fœdus istud non cum unico Abrahamo, sed cum hæredibus quoque ipsius pepigisse, & *posterorum* nomine quosvis illi fœderi instar Abrahami credituros intelligi. Conjungit igitur Paulus promissiones à Deo factas Abrahamo velut in unum corpus: & cùm omnes credentes, sive incircumcisos sive circumcisos, docuisset esse filios Abrahæ, meritò sanè Abrahamum vocat mundi hæredem, *mundi* appellatione omnes nationes intelligens, & in eo ipso secutus Domini vestigia. Nam cùm dixisset Dominus Abrahamo se fore Deum ipsius & Seminis ejus, postea exposuit quid *Seminis* appellatione intelligeret, nimirum omnes terræ nationes, cùm fore diceret ut illas omnes in eo gratiâ suâ dignaretur. Hæc est omnino germana ac maximè accommodata hujus loci explicatio, quam & ipse Apostolus postea explicat versu 17. declarans ipsius nomini Abrahami etymon. Nam mihi quidem videtur non posse satìs appositè ad institutum Apostoli, aut satìs genuinâ interpretatione per *Mundum* intelligi regio Chanaan; quamvìs terræ Chanaan possessionem non negem fuisse hujus spiritualis promissionis pignus & tesseram, & suum hìc quoque cuivis judicium (sicut par est) integrum & illibatum relinquam. Est autem (ut ad rem redeam) peculiaris quidam Hebraismus in his verbis annotandus, qui sententiam mirè illustrat. Neque enim *Hæredis* nomen propriè hìc accipitur: sed quia Hebræis נחלה *nachala*, id est *Hæreditas*, dicitur quicquid alicui gratìs cedit in possessionem, ac nominatim quidem filii dicuntur Hæreditas quæ Patri à Deo datur, Psal.127.3. ideo *Hæredem esse Mundi* declarat totum mundum habere pro Filiis, & hâc ratione quasi universo mundo potiri. Sic dicitur Christus *totius Mundi hæres constitutus*, in quo videlicet & ipsemet Pater Abraham cum toto mundo adoptatus benedicitur, Heb.1.2. Sic dicimur *Dei hæredes* correlativè, infrà 8.17. quia Dei sumus Hæreditas cum Christo: cùm alioquin Græcis & Latinis, *alicujus esse hæredem* declaret, in alicujus bona post mortem succedere. Postremò, notanda est ratio cur Paulus addiderit ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, *vel Semini*, id est posteris, *ejus*. Quid enim? an Semini ejus facta est promissio, fore ut possideat mundum? Nempe id non potest nisi perabsurdè dici, cùm potiùs appellatione *Mundi* illud ipsum Semen significetur. Est igitur hoc intelligendum ex mutua hujus Patris & horum Filiorum relatione. Cùm enim diceret Deus Abrahamum fore Patrem Multitudinis Gentium, simul pollicetur Multitudini Gentium fore ut Abrahamum habeat pro Patre: quod utrinque est singulare beneficium, ex fœderis formula, *Ero Deus tuus & Seminis tui.* Itaque Paulus cùm id agat ut doceat filios Abrahæ ex una fide æstimandos, sive circumcisi sint, sive incircumcisi, meritò expressit hanc promissionem pertinere non ad Abrahamum solùm, sed etiam ad ipsius Semen: quamvìs in ipsa promissionis formula explicanda id tantùm expresserit quod ad Patrem spectat, alterum videlicet lectori cogitandum relinquens, ex natura eorum quæ inter se comparantur. Plena enim hæc fuisset oratio, οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραὰμ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου· ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀβραὰμ κληρονομεῖσθαι τὸν κόσμον, *Non enim per Legem promissio* cessit *Abrahamo, ut esset hæres ipse mundi: vel ejus Semini, ut fieret Abrahami hæreditas*, &c.

14 *Si ii qui ex Lege* sunt, εἰ οἱ ἐκ νόμου. id est, Si ii demum sunt isti Filii qui Legem impleverint: sive, Si ad hoc ut aliquis censeatur in Hæreditate Abraham, requiratur Legis impletio, inanis est fides ac promissio: id est frustrà illi promissioni creditur, & frustrà fit ista promissio. Nam tantùm abest ut hanc conditionem aliquis præstare possit, ut contrà (sicut antè primis tribus capitibus penè integris est demonstratum, & ostendit plenissimè capite 7.) Lex nihil aliud quàm peccata hominum coarguat, ipsorum quidem vitio non Legis. Itaq; *Ex Lege esse* non idem declarat atq; *circumcisum esse*, &, *Legi Mosis initiatum*, quemadmodum paulò pòst accipitur v.16. sed idem valet atq; εἶναι ἐξ ἔργων, Gal.3.10, *Ex operibus esse*, id est, operibus suis, seu Legis impletione niti.

15 *Lex iram efficit*, ὁ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται. Vulg. & Erasmus, *Lex iram operatur*. Ego verò existimo Apostolum potiùs usurpasse compositum κατεργάζεται, quàm simplex ἐργάζεται: quia cùm jam indè à nostro exortu simus iræ Dei obnoxii, supervenit postea

Lex

Lex, quæ (etsi nostrâ culpâ, non suâ) damnationem cumulet, ac veluti cœptum opus absolvat. Est autem operæpretium intelligere quid in hunc locum comminiscatur Origenes, LEGIS *nomine*, inquit, *lex membrorum intelligitur. Quòd si placet de Lege Mosis accipere, Jrx nomine pœnas accipe quas Lex Mosis proponit delinquentibus, nempe ut crementur, lapidentur, suspendantur transgressores.* Quid amplius? *Potest*, inquit, *esse Lex ubi prævaricatio non sit.* Et paulò pòst, *Etsi*, inquit, *Legem Mosis ponamus, non continuò omnes qui sub Lege Mosis vixerunt in prævaricatione facti sunt: alioqui simul & omnes Prophetas, & omnes justos videmur involvere.* Hæc ille: ex quibus certè apparet hominem istum non multò meliùs intellexisse quid sit Lex, quod ejus officium, quod Evangelii & Legis discrimen, quàm si Paulum nunquam inspexisset. ¶ *Ubi non est lex*, οὗ οὐκ ἔστι νόμος. Vel (ut quidam malunt) *Cujus rei lex non est, nec transgressio est.* Nam ambiguum est Græcum vocabulum οὗ. Sed omnino certè videbatur potiùs scribendum, *Nam ubi Lex est, transgressio est:* quod videbatur quidem fuisse probandum, quandoquidem non aliam ob causam Lege non justificamur, nisi quoniam illam transgredimur; sed ut antea copiosissimè, tum adversùs Gentes, tum adversùs Judæos, probatum meritò præsupponit Paulus.

---

16 Διὰ τοῦτο ἐκ πίστεως, ἵνα κατὰ χάριν, εἰς τὸ εἶναι βεβαίαν τὴν ἐπαγγελίαν παντὶ τῷ σπέρματι, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐκ πίστεως Ἀβραάμ, ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν,

17 (Καθὼς γέγραπται, Ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε) κατέναντι οὗ ἐπίστευσε, Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκροὺς, καὶ καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα.

18 Ὃς παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσεν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν πατέρα πολλῶν ἐθνῶν, κατὰ τὸ εἰρημένον, Οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου.

19 Καὶ μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, οὐ κατενόησε τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἤδη νενεκρωμένον, ἑκατονταέτης που ὑπάρχων, καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάῤῥας.

20 Εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ, ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ·

21 Καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι.

22 Διὸ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.

23 Οὐκ ἐγράφη δὲ δι' αὐτὸν μόνον ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ·

24 Ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς, οἷς μέλλει λογίζεσθαι, τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τὸν ἐγείραντα Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν,

25 Ὃς παρεδόθη διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, καὶ ἠγέρθη διὰ τὴν δικαίωσιν ἡμῶν.

Propterea ex fide *est hæreditas*, ut *sit* per gratiam, ut firma sit promissio toti Semini, *id est* non solùm ei quod *est* ex Lege, verumetiam ei quod *est* ex fide Abrahami, qui est pater omnium nostrûm,

(Sicut scriptum est, * Patrem multarum gentium constitui te) coram eo cui credidit, Deo *videlicet*, vivificante mortuos, & vocante quæ non sunt, tanquam sint.

Qui *Abrahamus* contra spem sub spe credidit, fore ut ipse fieret pater multarum gentium, secundùm id quod *ei* dictum fuerat, † Ità erit Semen tuum.

Ac minimè infirmus fide, non consideravit suum ipsius corpus jam emortuum, cùm centum circiter natus esset annos, nec emortuum uterum Saræ.

Ad hanc promissionem autem Dei non addubitavit incredulitate: sed corroboratus fuit fide, tributâ gloriâ Deo:

Ac plenè certioratus est, *eum* quod promiserat posse etiam efficere.

Quapropter etiam *hoc* imputatum est ei ad justitiã.

Non scriptum est autem propter eum solùm, quòd *hoc* imputatum fuerit ei;

Sed etiam propter nos, quibus futurum est ut imputetur, iis *nimirum* qui credunt in eum qui suscitavit Jesum Dominum nostrum ex mortuis,

Qui traditus fuit *morti* propter offensas nostras, & suscitatus ad nostrî justificationem.

Ideo ex fide, ut secundùm gratiam, ut firma sit promissio omni semini, non ei qui ex Lege est solùm, sed & ei qui ex fide est Abrahæ, qui pater est omnium nostrûm,

(Sicut scriptum est, Quia patrem multarum gentium posui te) ante Deum, cui credidit, qui vivificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt.

Qui contra spem in spem credidit, ut fieret pater multarum gentium, secundùm quod dictum est, Sic erit semen tuum.

Et non infirmatus est fide, nec consideravit corpus suum jam emortuum, cùm ferè centum esset annorum, & emortuam vulvam Saræ.

In repromissione etiam Dei non hæsitavit diffidentiâ: sed confortatus est fide, dans gloriam Deo:

Plenissimè sciens quia quæcunque promisit, potens est & facere.

Ideo & reputatum est illi ad justitiam.

Non est autem scriptum tantùm propter ipsum, quia reputatum est illi;

Sed & propter nos, quibus reputabitur, credentibus in eum qui suscitavit Jesum Dominum nostrum à mortuis,

Qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter justificationem nostram.

16 Conclusio hujus argumenti. Ex fide apprehendente promissionem Abrahamo factam, & quam primus ipse Abraham fide apprehendit, totius posteritatis Abrahami (id est Ecclesiæ ex omnibus populis collectæ) justificationem ac salutem proficisci. Id est, non tantùm eorum qui credunt & simul ex Lege circumcisi sunt; sed etiam eorum qui absque circumcisione & solius fidei respectu censentur in Abrahami filiis. * *Gen.*17.14. 17 Spiritualis est ista paternitas, ex unica Dei promittentis virtute pendens. † *Gen.*15.5. 18 Descriptio veræ fidei in Dei potentia simul ac benevolentia penitus acquiescentis, proposito Abrahami exemplo. 23 Una est perpetua tum in Abrahamo, tum in omnibus fidelibus, justificationis regula, fides videlicet in Deum qui in Christo Mediatore nostro expiatis nostris peccatis, eundem à mortuis excitavit, ut & nos justificati in eo servemur.

---

16 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Id est, *Itaque*. Est enim conclusio non à sequentibus sed à præcedentibus nascens. ¶ *Ex fide*, ἐκ πίστεως. Vetustissimus ille codex, cujus alibi memini, addit Ἰησοῦ, *Jesu*, id est in Jesum, sive quæ Jesu habetur. ¶ *Toti semini*, παντὶ τῷ σπέρματι. Id est omnibus credentibus. Nam qui non credunt, etiamsi sint circumcisi & secundùm carnem orti ex Abrahamo, non sunt tamen ejus Semen, quia mutua est Promissionis, Fidei, & Seminis relatio. Est autem in his verbis conclusio præcedentium à vers.13, ad hunc usque locum. ¶ Id est, *non solùm ei quod est ex Lege*, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον. Cùm in genere dixisset, Hæreditatem hanc esse ex fide, non ex Lege, ut firma esset Promissio toti Semini, id est omnibus credentibus; nunc Semen istud dividit in eos qui sunt ex Lege, id est, in Judæos fideles circumcisos, & in eos qui sunt ex fide, id est Gentiles, qui solâ fide referunt Abrahamum, cùm sint incircumcisi. Itaque (quod non intellexit Origenes) *ex Lege & ex fide esse*, non opponuntur simpliciter hoc loco, ut paulò antè vers.14, sed κατά τι, id est, quatenus fidei adjuncta est aut non adjuncta circumcisio: ut idem declarat ἐκ τοῦ νόμου εἶναι, atque ἐν τῷ νόμῳ εἶ, suprà capite 3, vers.19. Nam fides utrinque ponitur, quia præcedit in prolepsi, παντὶ τῷ σπέρματι. Eadem quoque ratio ostendit particulam μόνον, ut 1.Cor.15.19, ità hìc etiam per trajectionem cohærere cum negante particula, non cum participio ὄντι subaudito; neque rectè hunc locum à quibusdam sic converti, *Non ei quod est tantùm ex Lege, sed etiam ei quod est ex fide.* Cur enim Paulus adderet καὶ in posteriore membro? vel scribendum fuisset, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐκ πίστεως, i. *sed ei qui etiam est ex fide.* ¶ *Ex fide Abrahami*, ἐκ πίστεως Ἀβραάμ. Argutatur hoc loco Erasmus, quasi Ἀβραὰμ pertineat ad articulum τῷ, tertio casu videlicet: ut duos Abrahamos faciat Paulus, sicut alibi duos Adamos, unum justificatum in præputio per fidem, qui pater est Gentium spiritualis: alterum justificatum per fidem in circumcisione qui duplici nomine pater est Judæorum credentium. Ego verò nusquam invenio posteriorem istum Abrahamum. Deinde quorsum hæc dicantur, cùm manifestè Paulus dividat in duo membra quod in genere de toto Abrahami semine, id est credentibus, tum circumcisis tum incircumcisis dixerat? Nimirum ut aditum sibi patefaciat novo argumento ex ipsius promissionis formula petito: quæ quidem disertè facit non unius, sed multarum gentium mentionem. Nam quod ait Erasmus, additurum fuisse alioqui Paulum τοῦ Ἀβραὰμ, nullius est momenti, cùm soleat multis locis omittere articulum, ut infrà 9.7. & 11.1. & Gal.3.7. & alibi sæpe.

17 *Coram Deo* κατέναντι τοῦ Θεοῦ. id est, Cognatione Spirituali, quæ coram Deo locum habet, & Deo nos gratos reddit. Nam cùm benedictio inclusa sit in Semine Abrahæ, filios ejus fieri nos oportet, ut simus vitæ æternæ participes. Verùm apud homines alia est ratio, apud quos videlicet esse non videntur ulli posse illorum filii ex quibus non sunt secundùm carnem & naturali generatione orti. Quidam tamen Chrysostomum secuti κατέναντι exponunt, *Ad exemplum* seu *similitudinem*, quòd videatur quandam cum Deo similitudinis speciem habere Abrahamus in eo quòd totius mundi sit pater, & quidem Spirituali ratione. Sed mihi quidem hæc argutia videtur inanis: neq; usquam in novo Testamento reperio κατέναντι positum pro ὁμοίως. ¶ *Credidit*, ἐπίστευσε. Ambrosius legit *Credidisti*, idq; perperàm. & veteres etiam manuscripti codices & Vulg. scriptum habent *Credidit*. ¶ *Vivificante*, ζωοποιοῦντος. id est, qui vitæ restituit, ut exposuit Erasmus per periphrasin. Adduntur autem hæc ab Apostolo, ut aditum sibi patefaciat ad declarandum veritatem & excellentiam fidei Abrahami. ¶ *Et vocante*, καὶ καλοῦντος. id est, Apud quem jam sunt quæ alioqui re ipsâ non sunt, ut qui vel uno verbo quidvis possit ex nihilo efficere. Sic enim accipitur apud Hebræos verbum קרא *kara*, id est *vocavit*, ut alibi observavimus. Videtur autem Paulus, cùm mentionem facit vivificationis, respicere circumcisos natos ex ipsius Abrahami, quasi jam emortui, lumbis, non naturæ sed fidei virtute. Nam quod de morte per peccatum hìc disputat Origenes, οὐδὲν πρὸς ἔπος. Cùm autem meminit vocationis eorum quæ non sunt, videtur spectare incircumcisos qui virtute promissionis facti sunt, quod priùs non erant, quasi (quod etiam interminatur Joannes Baptista, Matth.cap.3.vers.9.) ex lapidibus filios Abrahæ suscitarit Dominus, cùm ex non populo fecit populum, Oseæ 1.

18 *Contra spem sub spe*, παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι. contra Spem videlicet quam ordo naturæ dictabat, sed sub Spe, quæ in potentiam Dei respiciebat. ¶ *Fore ut ipse fieret*, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτόν. Nova prorsus est hæc constructio. Nec enim εἰς causam finalem hìc videtur notare, sed tantùm declarare quid crediderit Abraham, nempe futurum id quod ex Deo audierat. Itaque εἰς τὸ γενέσθαι, idem est atq; τῷ, quòd Hebræi præposito *Beth* vel *Lamed* exprimerent, sicut construi apud illos solet verbum האמין *Hebmin*, etiam cum causa rei, ut 1.Reg.10,7. & Psal.119.66. Quamobrem etiam rectè Syrus interpres εἰς τὸ γενέσθαι vertit εἰδικῶς דיהיה *dejebuch*. ¶ *Semen tuum*, τὸ σπέρμα σου. In quibusdam codicibus additur, *Sicut stellæ cœli & arena maris*, idque non ineptè.

19 *Minimè infirmus*, μὴ ἀσθενήσας. Hic mos est apud Hebræos ut contrarium ejus quod negant, fortissimè asseverent: quæ figura à Grammaticis dicitur μείωσις. Itaque *Minimè debilis* fortissimum ac constantissimum declarat, quod non satis videntur expressisse Vetus interpres & Erasmus, cùm interpretarentur μὴ ἀσθενήσας, *Non infirmatus*. Sed in eo fœdè hallucinatur Origenes, quòd ex his verbis colligit, Fidem in Abrahamo perfectam fuisse:

fuisse: huc etiam detorquens quod de infirmis in fide sustinendis præcipitur infrà, 14.1.& Tit.1.13. de sanis in fide. quibus tamen locis *Fidei* nomen accipitur diversâ significatione, id est, pro ipsa Evangelii doctrina quæ credenda proponitur. ¶ *Emortuum*, νενεκρωμένον. Id est viribus effœtum, & ad gignendam sobolem ineptum. Itaque intempestivè disserit Origenes de mortificatione spirituali. ¶ *Uterum*, τῆς μήτρας. Vulg. *Vulvam*. Sed illud verecundius est. Et Plinius quoque lib.11.cap.37. uterum mulieribus, vulvam cæteris animantibus tribuit.

20 *Non addubitavit*, οὐ διεκρίθη. Vide Matth.21.21. ¶ *Incredulitate*, τῇ ἀπιστίᾳ. Vulg. *diffidentiâ*. Ego verò *fiduciam* à *fide*, ut consequens ab antecedente distinguo, ac proinde *diffidentiam* ab *incredulitate*, quamvis sic ista inter se cohæreant, ut utrumq; interdum alterius illorum nomine comprehendatur. Significat autem hoc loco ἀπιστία omnem fidei, id est assensûs absentiam, qualis est eorum quibus verbum Evangelii est vel ludibrio, vel offendiculo, ità ut rejiciant prorsus Dei promittentis potentiam, quasi impossibilia promittentis: aut voluntatem aspernantur, quasi aliud volentis, aliud loquentis. ¶ *Corroboratus fuit*, ἐνεδυναμώθη. Vulg. *Confortatus est*, barbarè. Cæterùm hoc verbum, & alia ejusmodi accipienda sunt in forma conjugationis Hebrææ Hitpahel, ut sciamus nos in primæ gratiæ usu moveri quidem ἐνεργητικῶς, sed ex gratia altera, quæ si abesset, statim primâ gratiâ excideremus. Hoc autem illud robur est, unde arripuit occasionem Deus Jacobo tribuendi *Israelis* nomen, quòd in illa typica lucta tam fortiter sese gessisset Jacobus, ut suum antagonistam dimitti petentem non aliter quàm cum pactione dimitteret. Sic & in hoc facto Abrahamus, cunctis naturalibus principiis ad incredulitatem illum impellentibus usque adeò non cessit, ut contrà valere jussis illis, certò statuerit futurum quod Deus ipsi promittebat. Nam ex naturalium principiorum ordine de rei promissæ eventu dubitare, est quasi adversùs ipsum Deum, quasi naturalibus causis non dominantem, sed subjectum, certare. Est autem hæc lucta Carnis & Spiritûs eò periculosior, quòd cùm naturæ ordine nitimur, videri possimus Deo non repugnare, ut qui sit illius ordinis autor. Nec sanè, fateor, in capiendis consiliis negligenda est, imò magnopere observanda, causarum naturalis ordinis consideratio, nequid temerè concludatur: sed quoties voluntatem suam Dominus verbo suo patefecit, fortiter & intrepidè credendum est quod docet, & aggrediendum quod jubet. Docet autem nos ordinario verbi sui ministerio, & unumquemque pro vocationis suæ ratione de sua voluntate sic admonet in eodem illo verbo suo, ut nullæ sint hìc nobis peculiares & extraordinariæ revelationes exspectandæ, iis potiùs non satìs sanæ mentis hominibus relinquendæ, qui etiam vigilando somniant. ¶ *Tributâ gloriâ Deo*, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ. Id est, Deo agnito ac collaudato, ut qui summè bonus ac verax esset, sicut scriptum est Joan. 3. 33. Sic accipitur hoc dicendi genus Luc. 17. 18. sed paulò aliter Joan. 9.14. Est autem insignis hic locus, quo docemur esse quandam ἀθεότητος speciem, Deum etiam illum verum agnoscere, at non qualis agnosci vult in Christo per Evangelii verbum patefacto, sed qualem eum esse imaginantur, ut hodie Judæi, Turcæ, Pontificii & hæretici quicunque fundamentum illud tollentes, doctrinam de tribus in unica Deitate personis, & de Christi persona, vel officio, quantum in se est, subvertunt.

21 *Plenè certioratus est*, πληροφορηθεὶς. Nempe à Spiritu sancto, cujus donum est fides, non à natura (teste eodem Apostolo infrà 8.& 16) sed à mera gratia. Vide Luc.1.1. Est autem notanda in hoc versiculo elegantissima fidei descriptio, quâ primùm explicatur quid sit ei proprium, nempe plena persuasio: deinde quò respiciat, nempe in Dei voluntatem simul & potentiam, nobis in verbo patefactam. ¶ *Quod promiserat*, ὃ ἐπήγγελται. Erasmus *Is qui promiserat*, ὃς ἐπήγγελται, significatione activâ.

22 *Quapropter etiam*, διὸ καὶ. *Quomodo*, inquit Origenes, *non ad justitiam reputaretur ei qui non solùm in fide, sed & in omnibus virtutibus perfectionem tenebat?* Hæc ille: nempe ut nihil esset quod non contaminaret, & velut ex professo perverteret. Hâc autem particulâ διὸ, non quid mereatur fidei habitus declaratur, cùm Fides & Meritum sint ἀντικείμενα: sed veram ac germanam hanc fidem fuisse declaratur.

23 *Propter eum solùm*, δι' αὐτὸν μόνον. Id est, Cùm hæc scriberentur, non habuit Spiritus sanctus rationem unius Abrahami, ut insignis alicujus facti memoria esset sempiterna, sed nostri etiam erudiendi causâ hæc scripsit, qui sumus illius filii per fidem, in eo benedicendi. Neque enim proponitur Abrahamus simpliciter ut exemplar imitandum, sed ut pater credentium. Neque video cur necesse sit nos assentiri Origeni, qui δι' αὐτὸν interpretatur *περὶ αὐτοῦ, de eo, & δι' ἡμᾶς, de nobis*.

25 *Qui traditus fuit* morti, ὃς παρεδόθη. Vulg. & Erasmus, *Qui traditus est*. Ego supplevi quod deesse videbatur, & usus sum participio, ut amphiboliam vitarem. Traditum autem intellige à Patre, cùm Filio pro nobis non pepercit infrà 5. 8. Significantiùs autem sic locutus est Apostolus, quàm si Christum propter lapsus nostros mortuum dixisset. Quòd enim Christi mors est peccatorum nostrorum expiatrix, oritur ex gratuito Patris decreto, sic nobiscum paciscente. ¶ *Propter offensas nostras*, διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν. Sic interpretor nomen παραπτώματος, quo declaratur non levis aliqua aberratio à Lege Dei, siqua levis esse potest, sed ea transgressio mandatorum Dei, quâ non tantùm impingimus, sed etiã labimur, & à gratia Dei excidimus, si suo jure nobiscum agat. Bis autẽ repetita præpositio διὰ priore loco declarat mortis Christi causam, ut ità loquar, materialem, nempe nostra peccata, ipsi ut vadi nostro imputata. Posteriore verò loco finalem causam nostri quidem respectu significat, nempe ut Christus suâ morte nostrî peccata expiaret: quod certè præstare nobis non posset, nisi victor resurgens mortem debellasset, quæ est peccatorum merces. Itaque Justificatio nè hoc quidem loco ad Regenerationem trahenda est, alioqui resurrectioni specialiter attributam: cùm hac de re nihil dum disseruerit Apostolus. Sed duo conjunctissima, & tamen distincta, sic declarantur, nempe Absolutio à peccatis per Christi sanguinem, quod demonstravit Apostolus: & Acceptatio ad vitam, de qua incipit disserere à versiculo proximo.

ΚΕΦ. ε΄.

Δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, εἰρήνην ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.
2 Δι' οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν τῇ πίστει εἰς τὴν χάριν ταύτην ἐν ᾗ ἑστήκαμεν, καὶ καυχώμεθα ἐπ' ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ.
3 Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν ταῖς θλίψεσιν· εἰδότες ὅτι ἡ θλῖψις ὑπομονὴν κατεργάζεται·

CAP. V.

Justificati igitur ex fide, pacem habemus apud Deum per Dominum nostrum Jesum Christum.
* Per quem etiam fide adducti fuimus in hanc gratiam per quam stamus, & gloriamur in spe gloriæ Dei.
Neque id solùm, sed etiam † gloriamur de afflictionibus, scientes quòd afflictio tolerantiam efficiat:

CAP. V.

Justificati ergò ex fide, pacem habemus ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum:
Per quem habemus accessum fide in gratiam istam in qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei.
Non solùm autem, sed & gloriamur in tribulationibus, scientes quòd tribulatio patientiam operatur:

1 Aliud argumentum ab effectis. Eò justificamur quòd conscientiam verè coram Deo pacat. Pacat autem conscientiam non Lex, sed Fides per Christum, ut antea probavit. Fide ergò non Lege justificamur. * *Eph.* 2. 23. 2 Quòd Fidei tribuitur conscientiæ tranquillitas, ad Christum referendum est, ipsius Fidei datorem, & in quo ipsa Fides est efficax. Occupatio adversùs eos qui miserias & calamitates Ecclesiæ penè assiduas conspicientes putant Christianos somniare, cùm suam felicitatem jactant: quibus respondet Apostolus eorũ felicitatem alibi esse sub spe repositam, quæ quidẽ spes adeò sit certa, ut de felicitate illa non minùs exsultent, quàm si eâ fruerentur. † *Jac.*1.3. 3 Ipsæ oppressiones multis modis suppeditant exsultationis materiem, nedum ut nos reddant miseros. Quia afflictiones patientiæ nos assuefaciunt, patientia verò bonitatem Dei nobis reddit exploratam, ista denique experientia spem nostram alit, quæ quidem nunquam nos frustratur.

1 *Justificati* δικαιωθέντες. id est, absoluti à peccatis nostris per Christi mortem, quod Apostolus totâ superiore disputatione evicit: & per ejusdem resurrectionem in vitam æternam asserti, qua de re nondum disseruit Apostolus, sed quam hoc ipso capite explicat. Est enim hic versiculus cum proximè sequente partim superioris disputationis de Remissione peccatorum conclusio, partim ad sequentem de Christi obedientia, reatui nostro opposita tractationem transitio: quod qui non animadverterunt, res planè & naturâ suâ, & objectis, & fine differentes, & distinctè ab Apostolo explicatas, suisq; propriis argumentis confirmatas confundunt, quod omnes æquos lectores mihi concessuros spero. Etsi enim hæc duo summa beneficia ab uno & eodem fonte promanant, id est, ab iis quæ nostrî causâ unicus ille noster Mediator præstitit, tamen ipsa quæ pro nobis præstitit dupliciter considerantur, & ad duos, inseparabiles quidem, sed distinctos fines in hac Apostolica disputatione referuntur. Diversum enim quiddam est, *A mortis condemnatione absolvi*, quàm, *Æterna vitâ dignum censeri*: quorum illud à Christi perpessionibus pendet, quatenus pœnæ rationem habent pro nobis persolutæ; istud verò nobis obtingit, quatenus Christus sic pro nobis satisfaciens, omnem simul Justitiam pro nobis implevit: ut idem in uno & eodem opere sic dupliciter considerato, & distinctè ad diversos illos duos fines accommodato, sit credentibus, non tantùm à morte & inferis liberator, sed etiam ad beatissimam immortalitatem in cœlos assertor. ¶ *Ex fide*, ἐκ πίστεως. nempe ut Instrumento; sive neq; quatenus est qualitas nobis per Dei gratiam insita, neque ex ipsius qualitatis opere, quo credimus (Aliud enim est ipsa vis & facultas credendi, & ipsum Credere illius ἐνεργείας ἐνέργημα) sed propterea quòd ex Dei sic nobiscum paciscentis tum potentia tum voluntate Christum cum omnibus quæ ipsi insunt, Fides apprehendit. [ut hìc & alibi discrimen inter ἐκ & διὰ sit tam accuratè observandum, quàm à Pelagianis, & ab Adversariis nostris, sua, quæ vocant, merita cum gratuita conciliatione conciliare studentibus, vel ignoratur vel negligitur.] ¶ *Pacem habemus*;

mus, εἰρήνην ἔχομεν. *Pacis* nomen hîc ſimpliciter oppono perpetuo illi diſsidio inter Deum & Homines, per & propter peccata noſtra, Eſa. 59. 2. quorum cùm Deus non ſolùm capitalis ſit hoſtis, infrà 6. 23. verùm etiam verè pluſquam terribilis ultor, nihil eſt horribilius terroribus conſcientiæ ſuorum peccatorum morſibus ſauciatæ. Hinc omnes falſarum Religionum ſpecies, dum adverſùs hoc tantum malum quæritur remedium, ídque fruſtrá. Sola enim Chriſtiana Religio quod illud ſit docet, & ſimul per fidem percipiendum præbet, illa teſtificans pleniſſimè fuiſſe per ſponſorem noſtrum Jeſum Chriſtum vindicata, perſoluta, expiata; ac proinde, cùm ſublatâ causâ tollatur effectus, pacato animo eſſe oportere omnes hoc beneficium fide amplexos. Et hinc etiam apparet quàm ſint hallucinati Philoſophi omnes, ſine ulla exceptione, in ſua illa εὐθυμίᾳ deſcribenda, ac multò etiam magìs in ejus adipiſcendæ ratione tradenda. ¶ *Apud Deum*, πρὸς τὸν Θεόν. Rectè. Hoc enim illud eſt quod propriè & maximè conſcientiam urget, tum quòd Dei manus nè morte quidem ipsâ effugere quiſquam poteſt, ut communis ipſe ſenſus quantumvìs repugnantes docet; tum propter pœnæ gravitatem. Apud homines autem hujus ſeculi tantum abeſt ut verè pii pacem habeant, ut è contrario nullos crudeliùs perſequatur Mundus; qua de re mox diſſeret Apoſtolus. ¶ *Per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum*, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Tres hîc enumerat cauſas noſtræ pacis Apoſtolus, Fidem, Deum, & Jeſum Chriſtum, non coordinatas, nec ejuſdem generis, ſed ſubordinatas, incipiente Apoſtolo à cauſa nobis per Dei gratiam data, intrinſeca & inſtrumentali, nempe Fide, cujus ſcopus & objectum eſt Deus Pater, interveniente Jeſu Chriſti propitiatione, ideóq; Deo Patri non ſecundùm Deitatem, ut blaſphemant Ariani, ſed quatenus noſter eſt Mediator, ſubordinati. Habent autem maximum pondus ſingula hæc epitheta. Verè enim Dominus eſt noſter, quia nos ſuiipſius pretio à Satanæ, Mortis, & Peccatorum ſervitute apud Patris tribunal aſſeruit, à quo etiam, quatenus frater noſter eſt, omnem rerum omnium creatarum adminiſtrationem accepit. Quem igitur conſcientia noſtra hoc aſſertore freta reformidabit? Deinde, ſi Jeſus eſt, appellatione minimè inani, qui perire poſſent ab iſto vindice ſervati? Et ſi Meſſias Chriſtus ille eſt patribus, additis Legalibus umbris, promiſſus, & nobis tandem re ipsâ exhibitus, quem alium Servatorem exſpectabimus?

2 *Per quem etiam*, δι᾽ οὗ καὶ. Notanda eſt diligenter particula καὶ. Nec enim Apoſtolus illam pacem deſcribit ſuperiore verſiculo commemoratam, ut nonnulli interpretes exiſtimant, ſed conclusâ ſuperiore diſputatione De Remiſſione peccatorum conſcientias noſtras apud Dei tribunal pacificante, nunc ſubjicit Apoſtolus nos per eundem Chriſtum Fide apprehenſum alteram ampliorem gratiam, id eſt, alterum ſanctitatis beneficium conſequi, utpote per quod non tantùm liberati ſumus ab omni metu condemnationis noſtris peccatis debitæ, verùm etiam erecti & ſanctâ confidentiâ in ipſo freti, audemus æternæ vitæ gloriam nobis ab ipſo polliceri, nedum ut mortem æternam ampliùs reformidemus: quod poſtea demum probabit Apoſtolus ab hujus capitis verſu 12. uſque ad ſextum caput. ¶ *Adducti fuimus*, τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν. Vulgata, *habemus acceſſum*, quaſi ſcriptum ſit ἔχομεν: cùm ſervanda fuerit vis præteriti temporis, ejus videlicet quo ad Chriſtum efficaciter tracti ſumus, ſive credere cœpimus. Deinde προσαγωγὴ non de aditu ſeu acceſſu ſpontaneo dicitur, ſed Adductionem ſignificat; ut ſciamus nobis quidem ad Deum ſed à Patre tractis & Chriſtum vocantem, & nos deducentem ſecutis, aditum per Spiritum ſanctum patere, Heb. 2. 10. Rectè igitur Eraſmus hunc locum vertit, *per quem contigit nobis ut fide perduceremur*, ſi ſenſum ſpectes, ſed longiore paraphraſi. ¶ *Per quam*, ἐν ᾗ. Vel, *in qua*: ſive intelligamus *Gratiæ* nomine ipſam Dei εὐδοκίαν, id eſt, gratuitam benevolentiam, cui hæc laus tribuenda eſt, ut qui in ſolidum omnia in nobis & inchoet & perficiat; ſive eam conditionem in quam gratuitò ſumus adſciti. Nonnullis etiam placet iſtud ad fidem referre, quod tamen mihi non ità probatur. ¶ *Stamus*, ἑστήκαμεν. id eſt, firmi permanemus, aut erecti. Poteſt enim opponi, vel τῷ πίπτειν, ut 1. Cor. 10, 12. vel τῷ κλονεῖσθαι. Alii convertunt *Stetimus*. ¶ *Gloriamur*, καυχώμεθα. id eſt, εὐδοκοῦμεν, ut 2. Cor. 12. 10. id eſt non ſolùm æquo animo ſumus, & ab omni damnationis formidine liberi, imò de peccatorum remiſſione per Chriſti ſanguinem certiorati, & indè magnâ lætitiâ perfuſi, exſultamus de hæreditate cœleſti quæ nos manet. Sic enim accipiendum eſt verbum καυχᾶσθαι, cùm alioqui ſuprà dixerit omnem gloriationem excludi fidei doctrinâ: eam videlicet quâ homo ſibi aliquid attribuit, nec per ſolam gratiam datum. Ex hoc autem loco apparet quàm turpiter hallucinati ſint Philoſophi in definitione εὐθυμίας, cùm ſapientem illum ſuum non ſolùm metu ſed etiam ſpe vacare vellent. Eſt igitur pax illa quæ terroribus conſcientiæ opponitur ab altero iſto beneficio, unde hæc gloriatio naſcitur, diſtinguenda, quamvìs ex ejuſdem Chriſti per fidem apprehenſi obedientia nobis imputata promanet, ſed diverſo reſpectu conſiderata. Sunt enim hæ Legi adjunctæ appendices: Una, *Maledictus qui non præſtiterit omnia ſcripta in libro iſto*. Altera, *Hoc fac & vives*. Ut autem ab illa liberemur, ac proinde terrores conſcientiæ faceſſant, præſtat nobis perſolutio pœnæ à noſtro ſponſore præſtita pro nobis, & non pro ſe, & credentibus imputata. Ut autem alteram obtineamus, ſicut aliud eſt, *pro peccatis ſuis Deo ſatisfeciſſe*, ac proinde à damnationis metu liberum, atque adeò de abſolutione certum eſſe, quàm, *Legem impleviſſe*, ac propterea gloriantem vitæ æternæ ſpem certam habere; ità ad remiſſionem peccatorum per quam à pœna abſolvimur, requiritur abſolutiſſima Legis præſtatio, quâ nobis jus ad vitam æternam obtinendam tribuitur. Hoc autem utrumque in Chriſti obedientia credentibus donata adipiſcimur: nempe illud quidem quatenus paſſivè conſideratur, ſive quatenus eſt pœnarum quas merebamur pleniſſima perſolutio; iſtud verò, quatenus eſt abſolutiſſima Legis totius pro nobis præſtatio activè conſiderata, quam alteram Juſtificationis noſtræ partem additam ad primam illam in peccatorum remiſſione ſitam, nunc pertractat Apoſtolus. ¶ *Gloriæ Dei*, τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Sic legimus ubique in Græcis codicibus. Vetus tamen interpres legit τῆς δόξης τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ, *gloriæ Filiorum Dei*.

3 *Neque* id *ſolùm*, οὐ μόνον δέ. Præciſum eſt hoc dicendi genus, & Paulo familiare, cùm ſuperiora vult amplificare, ut infrà 8. 23. & 9. 10. Sed & in Claromontano codice manuſcripto Græcolatino, cujus alibi memini, exprimitur in Græcis τοῦτο, in Latinis *Hoc*. His autem verbis continetur graviſſima adversùs tacitam objectionem reſponſio, tribus iſtis verſiculis ſeſe conſequentibus comprehenſa. Cùm enim adversùs id quod dixerat Apoſtolus de Deo nobis reconciliato, & conſcientia noſtra per ſenſum remiſſionis peccatorum pacata, objici poſſet contrarium manifeſtò indè apparere, quòd nulli tractentur duriùs, quàm qui Chriſtum profitentur, quod certè Deo neque ignorante, neque invito, ſed volente, ac proinde (ut ſenſui humano videtur) nobis irato eveniat, nedum ut ſit nobis planè reconciliatus, & omnem ipſius iræ metum nobis exemerit. Ad hoc autem Paulus ſic reſpondet, ut non modò illationem hanc inficietur, verùm etiam ex ſua reſponſione mutuetur ejus, quod de pace apud Deum dixerat, confirmationem. Tantum enim abeſſe ut afflictiones illæ piorum Deum ipſis iratum eſſe teſtentur (qua in re paralogiſmus in illa objectione admittebatur à non cauſa ad cauſam, ſicut in ſcholis loquuntur, id eſt, ex falſæ cauſæ præſuppoſitione) ut contrà certa ſint in ſuos ipſius benevolentiæ pignora, uſque adeò ut hinc habeant pii non deſperandi ſed exſultandi potiùs argumentum. Sic enim illos ad patientiam erudiri, & cùm tandem mirificè liberantur, veritatem promiſſionum Dei, & ejuſdem in ſuis aſſerendis, & hoſtibus ſuis juſtis tandem ſuppliciis afficiendis, potentiam experiri. Apoſtolus autem ab hoc verſiculo uſque ad verſ. 10. deſinentem digreditur quidem à cœpto Juſtificationis imputatæ argumento, ad conſolationem in omnibus hujus vitæ miſeriis, quibus præ cæteris obnoxii ſunt credentes: ídque artificioſiſſimâ methodo, & eò magìs obſervandâ, quòd ſapientia humana naufragium ad hunc ſcopulum facit. Cùm ergò nihil magìs adverſari videatur iſti gloriæ Filiorum Dei cœleſti & æternæ, quàm miſera iſta ſub cruce conditio, Paulus illius diſputationis definitionem differens in verſum 11. ubi propoſitionem repetit, lectorem ad id audiendum præparat, reſpondens illi tacitæ objectioni, iſta non modò non obeſſe credentium beatitati, ſed etiam materiam huic glorificationi ſuppeditare. ¶ *Efficiat*, κατεργάζεται, quatenus videlicet ſic Deus illos nunquam deſerens, facit Spiritûs ſancti ſui virtute, ut mox verſu 5. declarat Apoſtolus, ut uſu ipſo patientes eſſe diſcant. Nam alioqui miſeriæ & calamitates ſuâ naturâ deſperandi potiùs materiam ſuggerunt.

5 Fulcimen ſpei eſt certum conſcientiæ teſtimonium ex Spiritûs ſancti dono, quòd à Deo diligamur: hoc autem nihil aliud eſt quàm quod Fidem vocamus: unde ſequitur fide pacari conſcientias.

4 Ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα· 5 Ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν.	Tolerantia verò experientiam, experientia autem ſpem: Porrò ſpes non pudefacit, eò quòd charitas Dei effuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum ſanctum qui datus eſt nobis.	*Patientia autem probationem, probatio verò ſpem:* *Spes autem non confundit, quia charitas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum ſanctum qui datus eſt nobis.*

4 *Experientiam*, δοκιμὴν. Vulg. & Eraſmus, *Probationem*, quod vocabulum eſt ambiguum, quia vel activè, vel paſſivè accipi poteſt: δοκιμὴ verò nunquam niſi paſſivè accipitur. Placuit autem hoc annotare, nè quis putet Paulum à Jacobo diſſidere, qui contrario ordine ſcribit. 1. 3. quòd probatio pariat patientiam. Nam ibi in Græcis eſt τὸ δοκίμιον, id eſt, *exploratio*, quo nomine ipſa oppreſſio dicitur, à ſuo effectu ſic vocata.

5 *Charitas Dei*, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, id eſt, quâ nos à Deo diligimur, ut non tantùm oſtendit argumenti ſeries, verùm etiam Paulus ipſe explicat, infrà, verſu 8.

6 *Chriſtus*

6 Ἔτι γὰρ Χριστὸς, ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν, κατὰ καιρὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε.
7 Μόλις γὰρ ὑπὲρ δικαίου τις ἀποθανεῖται, ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τις καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν.
8 Συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ Θεὸς, ὅτι, ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε.
9 Πολλῷ οὖν μᾶλλον, δικαιωθέντες νῦν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, σωθησόμεθα δι' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὀργῆς.
10 Εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῷ μᾶλλον καταλλαγέντες σωθησόμεθα ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ.
11 Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ νῦν τὴν καταλλαγὴν ἐλάβομεν.
12 Διὰ τοῦτο ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον.

Christus enim, cùm nullis adhuc viribus essemus, præstituto tempore pro impiis mortuus est.

Enimverò vix pro justo quisquam moriatur: nam pro bono *viro*, forsitan aliquis etiam mori sustineat.

Commendat autem suam erga nos charitatem Deus, eò quòd cùm adhuc essemus peccatores, Christus pro nobis mortuus sit.

Justificati igitur nunc ejus sanguine, servabimur multò magìs per eum ab ira illa.

Nam si cùm inimici essemus, reconciliati fuimus Deo per mortem Filii ejus, multò magìs reconciliati servabimur per vitam ipsius.

Neque id solùm, verumetiam gloriamur de Deo per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem nunc reconciliationem recepimus.

Propterea sicut per unum hominem Peccatum in Mundum introiit, sic per Peccatum Mors: & ità in omnes homines Mors pervasit, in quo *homine* omnes peccarunt.

At quid enim Christus cùm adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est.

Vix enim pro justo quis moritur: nam pro bono forsitan quis audeat mori.

Commendat autem charitatem suam Deus in nobis: quoniam cùm adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est.

Multò igitur magìs nunc, justificati in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum.

Si enim cùm inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multò magìs reconciliati salvi erimus in vita ipsius.

Non solùm autem, sed & gloriamur in Deo per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus.

Propterea sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, & per peccatum mors: & ità in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt.

6 Certa in adversis consolatio, nè pacem nostram interturbent; quia qui prorsus infirmos atq; adeò impios adeò dilexit ut pro eis etiam mortem subiret, qui posset jam in ipso viventes & sanctificatos negligere? 7 Amplificatio charitatis Dei erga nos, ut de ea non possimus ambigere, qui pro injustis, & à quibus nihil boni possit captare, atque adeò pro suis hostibus Christum dederit in mortem. Quomodo igitur quos Christus moriens justificat & reconciliat, non servaret ab exitio, jam vivus? 11 Transitio ad alterum caput Justificationis quod positum est in gratuita obedientiæ Christi imputatione: ut ad remissionem peccatorum accedat etiam donum Justitiæ Christi per fidem imputatæ, quæ injustitiam ab Adamo in nos propagatam, omnésque ejus fructus absorbeat, ut in Christo non modò desinamus esse injusti, sed etiam justi esse incipiamus. 12 Ab Adamo in quo omnes peccarunt, reatus & mors (quæ est reorum pœna) in omnes pervasit.

---

6 *Christus enim*, ἔτι γὰρ Χριστός. Admirabili prorsus artificio Paulus hanc Dei erga nos charitatem inter responsionem ad superiorem objectionem, & alterius, quæ mox sequitur, objectionis refutationem collocavit, quòd sit utriusq; firmamentum. Unde enim ista patientia? unde veritatis & potentiæ Dei experimentum? Unde spes illa nunquam fallax? nisi ex illa certioratione divinæ in nos benevolentiæ, quâ sic nos dilexit, ut sanguine Filii sui nos sibi reconciliarit. Sequens autem objectio tacita, sicut ostendit ejus refutatio talis est, ut Deus nos ità dilexerit, ut per Fidem ad ipsum accedentibus peccata omnia præcedentia remiserit, sanguine Filii sui expiata, an idem nobis polliceri audebimus de peccatis, quæ post illam nostram à præcedentibus peccatis absolutionem admisimus, & admittimus, cùm gravius peccet qui eum offendit à quo beneficium & quidem summum accepit? Imò, respondet Apostolus, de horum peccatorum remissione multò minùs quàm de prioribus illis dubitandum est. Nititur hoc beneficium unicâ gratuitâ ipsius erga nos immensâ charitate, quam si usque adeò inhibere non potuit nostra impietas, & omnis generis indignitas, ut indè occasionem è contrario arripuerit tantò illustriore testimonio confirmandæ suæ in nos quantumvìs indignos charitatis, quis meritò dubitet quin nos, non certè quales initio eramus apud illum, sed jam sibi in Filio reconciliatos, quamvìs adhuc nondum intra nos penitus à peccato immunes, remissis etiam istis peccatorum reliquiis, eâdem benignitate amplectetur Pater ille Opt. Max. Deinde quod ad Christum ipsum attinet, si in ea quam pro nobis subiit exinanitione, & in cruce moriens nos Deo Patri reconciliavit, quantò magìs nunc in summam illam gloriam evectus, suo nos interventu ab ira Patris liberabit? Hæc enim est meo quidem judicio, hujus totius tractationis series, confirmandæ conclusioni, primo hujus capitis versu comprehensæ, de firma nostra apud Deum pace. ¶ *Cùm adhuc nullis viribus essemus*, ἔτι ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν. Primùm omnium notanda est trajectio particulæ ἔτι, quam non animadvertens Vetus interpres perperàm legit, εἰς τί; *ut quid?* cum accentu interrogante: quam lectionem sequitur etiam Ambrosius. Syrus autem interpres habet אן דין *in din*, id est, εἰ δὲ, *Quòd si.* Deinde ὄντων ὑμῶν ἀσθενῶν, vertit מטול בריהותן *metul beributhan, propter infirmitatem nostram*, id est ut nobis miseris & omni ope destitutis succurreret. quæ expositio refellitur versu 8. Cæterùm quos Paulus hic vocat ἀσθενεῖς, mox *impios peccatores*, &, *Dei hostes* appellat. Ἀσθένεια igitur interdum morbum declarat, ab effectu, quòd vires enervet: (quâ ratione τὸν ἀσθενῆ rectè convertere interdum possis *ægrotum* aut *invalidum*) interdum autem dicitur de animi defectu, ubi destituimur spiritualibus donis. Ea verò donorum facultas si ulla quantumvìs per se languida in homine nondum regenerato constituatur, non rectè dixerit Paulus, *Quid habes quod non acceperis?* 1. Cor. 4.7. Illic enim non agit de natura, sed de gratia: ut disertè ostendit adversùs Pelagianos Augustinus, qui, sicut hodie nostri Sophistæ, ità etiam olim hoc cavillo utebantur, ut probarent se nihil gratiæ Dei detrahere naturæ vires extollendo, quòd videlicet Dei gratiam facerent condendæ naturæ humanæ causam. Itaque manifestè appareat ἀσθενεῖς dici penitus viribus omnibus destitutos, & tum sibi tum aliis prorsus inutiles, sicut dicitur cadaver ἀσθενὲς, 1. Cor. 15.43. Et Eph. 2.1. non dicimur fuisse ægroti & imbecilles, sed planè mortui in peccatis. Nonnunquam tamen ἀσθένεια pro rectæ facultatis animi non omni privatione, sed imbecillitate accipitur: ídque rursus duplici ratione. Cùm enim quamdiu hic versamur, nonnisi ex parte cognoscamus, 1. Cor. 13. 9. ἀσθενεῖς (id est *infirmi*) omnes meritò vocamur, tantisper dum ad metam perveniamus, Phil. 3.12. & tamen in hac imbecillitate certi sunt gradus, adeò ut alii præ aliis robusti, alii infirmi meritò appellentur: de quibus tolerandis Apostolus passim disserit, ac præsertim in extremis hujus epistolæ capitibus, & epistola ad Corinthios priore. Sed & de aliis corporis & animi dotibus, atq; adeò de Cæremoniis, imò & de tota lege, quatenus à Christi spiritu est separata hoc vocabulum usurpatur. quas significationes suis locis annotabimus. ¶ *Præstituto tempore*, κατὰ καιρόν. Id est tempore opportuno, quod Pater ab æterno constituerat. unde toties mentionem facit Christus horæ suæ, sive temporis sui. Ambrosius interpretatur, *Ad tempus*: quia videlicet tertiâ die resurrexerit, quasi πρὸς καιρὸν scripserit Paulus: ut interim taceam hoc parùm pertinere ad ejus scopum. Erasmus vertit, *Juxta temporis rationem*, retulitque ad præcedentia, id est ad participium ὄντων, *cùm essemus*, quasi voluerit Apostolus mitigare quod de infirmitate dixerat. Ego verò puto nunquam hoc venisse in mentem Apostolo, ut caveret nè de hominis dignitate nimiùm videretur detrahere; cùm quantò abjectior fuisse dicitur natura nostra ante vocationem, tantò major in Deo benignitas eluceat: quod argumentum ex professo tractat hoc in loco. Imò verò si superiora voluit emollire, cur quos ἀσθενεῖς duntaxat (id est, *omnibus viribus destitutos*) ad intelligenda quæ Dei sunt, nedum consequenda, vocarat, mox asperioribus epithetis utens, *peccatores, impios, Dei hostes*, appellat? Itaque vetera exemplaria omnia quæ vidi, & Græca scholia secutus, ista conjunxi cum verbo ἀπέθανε.

7 *Pro justo*, ὑπὲρ δικαίου. Syrus interpres hìc quoque legit ὑπὲρ ἀσεβῶν, *pro impiis*, ut in superiore versiculo, ut qui utrobique verterit חלף רשיעא *chalaph reschiheh*, quam lectionem ego ità probo ut nisi omnium Græcorum codicum & veteris etiam Latinæ editionis consensus obstaret, illam fuerim amplexurus: quoniam sic quàm optimè omnia hujus argumenti à comparatis sumti membra inter se congruunt. Vix enim evenit ut quisquam ultro pro scelerato quopiam vitam exponat: imò etiam raro ut probi hominis causâ quisquam adire mortis discrimen velit. Sed cùm repugnet omnium Græcorum codicum consensus, agè legamus ὑπὲρ δικαίου, & ità quidem, ut non neutro genere, sed masculo, id est pro justo & probo quopiam accipiatur: cujusmodi hominis verè profectò dixit Apostolus reperiri paucissimos usque adeò acres defensores, ut vel leve discrimen, nedum mortis, adire velint ejus causâ: quod tamen fortassis etiam accedere possit, sed rarissimo exemplo. Itaque istud τοῦ ἀγαθοῦ accipietur masculino genere, quamvìs adjuncto articulo, pro eo ipso quem δίκαιον antea sine articulo vocavit. Origenes autem planè extra viam aberravit, τὸν ἀγαθὸν de Christo interpretatus, pro quo, inquit, martyres mori non recusent: quo nihil minùs appositè dici potuit, quamvìs alioqui sit istud verissimum.

8 *Commendat*, συνίστησι, id est, insignem & summè commendabilem esse ostendit: εἰς ὑμᾶς autem non cohæret cum verbo συνίστησι, sed cum articulo τὴν. ¶ *Eò quòd*, ὅτι. Gall. *par ce que.* ¶ *Cùm adhuc essemus*, ἔτι ὄντων. Syrus interpres addit hoc etiam loco, ut aliis subsequentibus, particulam אי *ei, Si*, non tam conditionalem quàm causalem, ut & plerique vetustiores Latini codices. ¶ *Peccatores*, ἁμαρτωλῶν. Sic vocantur in sacris literis plerunque non quicunque peccant, sed in quibus regnat peccatum, sive qui sunt mortui in peccatis, ut Joan. 9.31. cujusmodi omnes nascimur, & quo sensu hic accipiendum est hoc nomen, ut & 1. Joan. 5. 8. dicitur is *non peccare* qui ex Deo natus est, id est peccatis operam non dare, ut idem explicat 1. Joan. 3. 9. Nam alioqui eodem teste 1. Joan. 1. 8. si dixerimus nos peccatum non habere mendaces sumus. Sed ii in quibus peccatum tamen non regnat, & quibus reliquiæ peccati non imputantur, *justi* à nobiliore sui parte nominari incipiunt, & *sancti*, & *Filii Dei*, & *Filii lucis*, à peccatoribus & Mundo segregati.

9 *Multò magis*, πολλῷ μᾶλλον. Origenes omnia suo more pervertens, hæc retulit ad participium δικαιωθέντες, *justificati*, cùm

cùm manifestum sit argumentum à comparatis sumtum, ideóq; ista necessariò pertineant ad verbum σωθησόμεθα. *Ostendit*, inquit, *quòd neque fides nostra sine sanguine Christi, neque sanguis Christi sine fide nostra nos justificat. Ex utroq; tamen multò magis sanguis Christi quàm fides nostra justificat. Et ideo cùm in superioribus simpliciter dixerit*, JUSTIFICATI EX FIDE, *hîc addidit*, MULTO MAGIS NUNC JUSTIFICATI IN SANGUINE EJUS: *ut doceret, quia ab ira ventura etiamsi fides nostra nos salvet, etiamsi opera justitiæ, super hæc tamen omnia multò magìs sanguis Christi salvos nos faciat à ventura ira.* Hæc ille, non minùs ineptè quàm falsò atque adeò impiè, cùm ipsum Fidei perpetuum objectum sit Christi sanguis; nec Fide ut efficiente, sed tantùm ut instrumentali causâ justificemur: nisi fortè impietas non est GloriamDei ipsi ereptam ad nos transferre. Nos igitur, quamvìs id non sit ità necesse facere, tamen ut omnem ambigendi ansam præcideremus, naturalem constructionis ordinem secuti sumus in Latina interpretatione. ¶ *Ira illa*, τῆς ὀργῆς. id est, judiciis illis quæ adversùs Mundum iratus exercet, & tandem à morte æterna. Nam alia est ira Dei paterna quâ suos Dominus non perdit sed erudit.

10 *Si*, εἰ. Id est cùm, vel quandoquidem: ut sæpe alibi observavimus. ¶ *Per vitam ipsius*, ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ. i. vitâ ipsius, sexto casu, ità ut ἐν sit ב Hebræorum. Opponuntur enim διὰ τοῦ θανάτου & ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ. Malè igitur Vulgata vertit, *In vita ipsius*.

11 *Gloriamur*, καυχώμενοι. Erasmus, *Gloriantes*, non satis rectè, quoniam prorsus hiaret sententia. Positum est igitur ex Hebræorum consuetudine participium præsens pro verbo, ut suprà, 3.24. & Act.26.20. Sed & in uno codice scriptum invenimus καυχώμεθα, ut etiam legit Vulg. & Syrus interpres. Verùm suspicor mutatam germanam lectionem ab iis qui hunc Hebraismum ignorabant. ¶ *De Deo*, ἐν Θεῷ. Quòd videlicet Deus sit nobis pater, quod est tertium triplicis hujus gloriationis membrum. Signatè verò Paulus non dixit πρὸς τὸν Θεὸν, *apud Deum*, quod superbum esset (quid enim habemus quod non recepimus?) sed ἐν τῷ Θεῷ. Vulg. & Erasmus, *in Deo*: ambigué. Nam *In Deo*, sive, *In Domino gloriari*, 1. Cor. 1. 31. & alibi passim, est Deo omnia tribuere: de qua re hîc non agitur.

12 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Vel, *Itaque*. Cohærent enim ista cum eo quod dixerat, nos etiam habere de quo gloriemur, de Deo ipso, qui noster sit Deus & Pater. Nam à superiore versiculo (in quo repetit quod dixerat versiculo 2.) redit ad intermissam translationem alterius partis Justificationis ab illa de peccatorum remissione distinctæ, ut in versu 2. ostendi. Apparet autem hæc distinctio manifestè, partim quidem ex tota collatione Injustitiæ Adami & Justitiæ Christi, illius videlicet per Propagationem, istius verò per Imputationem, nobiscum (id est cum fidelibus) communicatæ; partim verò ex participio καυχώμενοι, à quo Apostolus auspicatur transitionem ad hoc explicandum argumentum. Nam tum demum possumus plenissimè de Deo gloriari, cùm præter Absolutionem à pœna peccatis nostris debita, scimus nos insuper esse illâ Justitiâ perfectissimâ in Christo ornatos, cui demum ex pacto legalium promissionum vita æterna solvitur: quæ & ipsa justitia merum est Dei Donum nobis imputatum, & ab illa quoque intra nos inchoata distinguendum, nequis putet de nostra Regeneratione hîc agi. Hæc enim seorsum considerabitur ab Apostolo infrà capitibus 6, 7, & 8. neque ejusmodi est ut de ea vel tantillùm possimus gloriari, ut dixit Apostolus suprà 4.2. Cæterùm istud διὰ τοῦτο non legitur in Syra interpretatione, sed cohæret prorsus hic versiculus cum superiore: quam lectionem si sequaris plana erit sententia, nec ullum fuerit anantapodoton, de quo tamen statim dicam quid mihi videatur. ¶ *Sicut* ὥσπερ. Nullius est momenti quod annotat Erasmus, ut anantapodoton excuset, posse accipi ὥσπερ pro *Quia*: Est enim omnino ὥσπερ adverbium comparandi quod vocant. Confertur autem Adamus cum Christo, tum in re simili, tum in contraria. Similes enim sunt in eo, quòd uterque quod suum est cum suis communicat: sed in eo planè dissimiles quòd ille peccatum in suos naturâ derivat ad mortem, Christus verò suam Justitiam cum suis per gratiam communicat ad vitam. Postea verò in illa quoq; similitudine ostendit Paulus per partes quanta sit imparitas. Cæterùm quamvìs ἀνανταπόδοτον, quod hîc solet à veteribus quoq; observari, possit aliquo modo excusari, tum quòd ea sit contrariorum natura ut unum ex altero facilè colligatur, ut infrà 8. 12. tum quòd propter interjectas prioris expressæ hujus collationis partis probationes, videri possit alterius expressio in versiculum 9. dilata, durum tamen mihi & valdè istud insolens videtur, & propterea evitari posse nullâ prorsus, vel in contextûs verbis, vel in ipsa Pauli sententia immutatione, ut mox ostendam. ¶ *Peccatum*, ἡ ἁμαρτία. Sic vocare solet Apostolus morbum illum hæreditarium, cujus fructus sunt triplices, ut dicemus infrà, cap.6.12. adeò quidem ut vix apud Paulum addito articulo aliud declaret, sine articulo verò idem quoq; interdum significet: interdum autem, sed rarò, formalem (ut ità dicam) peccati naturam declaret: veluti cùm nomine τοῦ ἀνθρώπου tota Hominis species intelligitur. Solet enim Paulus in hac significatione (id est ubi de illius radicis fructibus agitur) plurali ferè numero dicere τὰς ἁμαρτίας. quæ distinctio diligenter observata, magnam non huic modò disputationi sed & plurimis aliis locis lucem affert. Certè si hoc annotasset Origenes cum veteribus aliquot aliis, (quos imitari maluit Erasmus quàm Augustinum, qui penè unus, à Pelagianis videlicet excitatus, hunc locum rectè tractavit) rectiùs exposuissent hunc locum: ex cujus falsa explicatione, Pelagius quidem abolendi, recentiores autem Sophistæ ità extenuandi originalis peccati occasionem sumserunt, ut neque quid sit, neque quanta ejus vis, nec quàm pertinax sit Malum cognoverint. Sed de his aliás. Nunc superest ut hoc quoque lector intelligat, duo considerari in Originis peccato: Reatum videlicet & Corruptionem, quæ ut non possunt separari, distingui tamen accuratè debent. Sicut enim Adamus admisso peccato primùm reus factus est iræ Dei, deinde quia reus erat, pœnam peccati, id est, Corruptionem illam tum animi tum corporis, subiit: sic quoq; in posteros naturam transmisit, tum ream in primis, tum deinde corruptam. De Reatûs igitur propagatione propriè agit hoc loco Apostolus, cui opponitur Imputatio Obedientiæ Christi, per quam Obedientiæ Imputationem cum fidelibus communicatam, idem Christus, sicut morte suâ pœnam Reatûs persolvit, ità nos etiam solâ Justitiâ induit. Quod autem ad Corruptionem attinet, ea diversum habet remedium, & quidem duplex: nimirum hujus labis Exstinctionem in nobis inchoatam, & perfectissimam illam Sanctificationem humanæ naturæ in Christo: de quibus itidem Apostolus capitibus sequentibus disseret. ¶ *Sic per peccatum mors*, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος. Existimat Erasmus ad vitandum ἀνανταπόδοτον posse istud sic quoque converti, ità *& per peccatum mors*; quod mihi accuratiùs quàm antea hunc locum expendenti perplacet. Nam sic quoque particula οὕτως manifestè subauditur in oratione Dominica Matth. cap. 6. 10. & Luc. 11. vers. 2. quam etiam reticuisse videri potest Apostolus, nè bis illud οὕτως inculcaret. Et ità certè sibi constat optimè istius inter Adamum & Christum comparationis pars utraque, quam posteriorem partem, nempe mortis in omnes homines pervasionem, Paulus in καὶ οὕτως toti humano generi specialiter applicat, ex eo natam quòd Peccatum & Mortem inseparabiliter inter se cohærere primùm docuit. Et nè quis Paulum sic ταυτολογεῖν videri posse objiciat, quasi præcedens illud εἰς τὸν κόσμον, *in mundum*, idem sit prorsus atq; illud ἐπὶ πάντας ἀνθρώπους, *in omnes homines*, quod mox subjicitur, respondeo, etsi sæpe appellatione τοῦ κόσμου significatur humani generis universalitas, & *Mortis* appellatio propriâ & peculiari ratione hominibus convenit, à quo propterea specialiter vocari *Mortales* consueverunt, commodè tamen *Mortis* nomen, cùm dicitur in mundum introivisse, multò latiùs accipi: nempe ut significetur ex illo Adami lapsu illam mundi totius, nè ipsâ quidem cœlorum machinâ exceptâ, non quidem interituri, sed quasi alterâ creatione immutandi, quamvìs non in omnibus ipsius partibus, & incolis, nec eandem nec parem, horribilem tamen deteriorationem profluxisse: quæ apud Mosen Gen. 3. 14, & 17. *Maledictio* vocatur, & cui opponitur ejus mundi ἀποκαταστάσεως Act. 3. 21. & ματαιότητος nomine infrà 8. 20. ab Apostolo hac ipsa de re agente appellatur: quam instaurationem omnis ista mundi universitas cupidissimè exspectat, ad tempus illud plenæ filiorum Dei liberationis dilatam. Itaq; meritò Apostolus, quod de Mortis per peccatum hominis in universum mundum introitu generaliter dixerat, postea specialiter, argumento à toto ad partem sumto, humano generi applicat, cujus etiam unius gratia erat in hanc tractationem ingressus. Sed & illud observandum est, Paulum, sicut bimembris est ista comparatio, quarum una ad εἰς τὸν κόσμον, altera ad ἐπὶ πάντας ἀνθρώπους distinctè refertur, maluisse duobus, & quidem aliquatenus diversis, verbis, nempe εἰσῆλθε & διῆλθεν uti, quàm uno & eodem verbo utrumq; complecti. Fateor tamen planiorem futuram fuisse hujus loci sententiam, si εἰσῆλθε post ὁ θάνατος collocatum esset, hoc modo videlicet, *Propterea sicut per unum hominem peccatum, sic etiam & per peccatum Mors in mundum introiit: & ità in omnes homines mors pervasit.* ¶ *Pervasit*, διῆλθεν. Vel *Penetravit*. Origenes (cui potiùs quàm Augustino hunc errorem impingere debuerat Erasmus) ad actualia peccata, quæ vocant, & imitationem hoc loco transfert, quod de peccati originis propagatione Paulus docet, quem errorem deinde ab eo arreptum pertinacissimè defenderunt Pelagiani. Deinde discrimen statuit inter Mundum in quem peccatum intravit, &, homines in quos pertransierit. Nam *mundi* appellatione terrenos intelligit, *in quos* (inquit) *peccatum intrasse scribit Apostolus. Homines* autem dici putat *qui jam incipiunt se agnoscere, & scire quòd ad imaginem Dei conditi sunt. in quos scribat Apostolus pertransisse peccatum, id est fuisse quidem sed per pœnitentiam conversionis derulsum, & pertransisse, nec ultrà in eis stetisse.* Hæc ille, quasi Apostolus hoc membro non tradat doctrinam ad omnes homines pertinentem, quatenus ex Adamo sunt exorti. Sed & is quoque cujus in hanc epistolam exstant commentarii sub Hieronymi nomine, *Mors*, inquit, *non pertransiit in Abraham, Isaac, & Jacob, de quibus*

dicit

dicit Dominus, Omnes illi vivunt. Sed hi commentarii sunt impudentissimè adscripti Hieronymo, quos ut ab ipso Pelagio scriptos refellit Augustinus, lib. De peccat. remissione, 3. cap. 1, 2, 3. ¶ *In quo* homine, ἐφ' ᾧ. id est, ἐν ᾧ. videlicet uno illo homine ut humani generis stirpe. Fuit enim omnino afferenda ratio cur ab uno homine peccatum & mors in omnes homines pervaserit: nec alia afferri potest, quod tamen perspicuitatis causâ exprimere non dubitavi. Novum autem non est, quamvis repugnante Erasmo, ut ἐπὶ pro ἐν accipiatur, ut Marc. 2.4. Hebr. 9.17. & passim apud idoneos etiam autores. Et cùm ἁμαρτία Græcis sit fœminei generis, non potest stare eorum sententia qui relativum *Quo* volunt referri ad peccatum. Erasmus, *Quatenus*, vel *Per hoc quòd*, ut mordicus teneat errorem quem semel ex Origene arripuit, hæc nimirum ad imitationis peccata pertinere: nempe ut simili quoque ratione (quod rectè prorsus damnavit Augustinus adversus Pelagianos) in altera collationis parte statuatur, nos per Christum solâ quoque imitatione, non autem per ipsius Spiritum ἀναγεννήσει incipere bene velle & bene facere. Sic enim statuendum esset ut sibi constaret antithesis. En quid sit à scopo aberrare, & errorem pertinaciùs tueri. Denique interpretationem illam *Eò quòd*, millies refutat Augustinus adversus Pelagianos. Cæterùm (ut ad rem redeam) si quod est in his verbis hyperbaton, tamen minimè obscurat sententiam, ac facilè potest excusari. Nam post διῆλθεν, repetendum est ex præcedentibus δι' ἑνὸς ἀνθρώπου. Scitè enim admodum Augustinus de Civit. libr. 13. cap 3. *Naturam*, inquit, *hominis mutavit damnatio in pejus, ut quod pœnaliter præcessit in hominibus primis peccantibus, naturaliter sequeretur in cæteris nascentibus.* Et sermone 14. de verbis Domini, *Quod*, inquit, *in Adam fuit culpæ non naturæ* (intellige tunc cùm peccavit) *nobis propagatis jam factum est naturæ.* ¶ *Omnes peccarunt*, πάντες ἥμαρτον. Quoniam hìc non agit de Corruptionis, sed de Reatûs originalis propagatione, idcirco non dicit omnes in Adamo fuisse corruptos, (quod tamen verum est) sed in eo peccasse, in ipsius videlicet lumbis inclusos. Neque causa fuit, cur ex hoc dicendi genere curiosa illa quæstio de animæ Traduce agitaretur, quod dogma certè statui nullo modo potest, quin animæ humanæ ipsa essentia divisibilis, ac proinde corruptibilis, ac tandem etiam mortalis esse ponatur. Sufficere enim nobis hoc debet, quòd sicuti Deus, quod ad consilium suum attinet omnes & singulos suis temporibus nasciturios, in illis duobus πρωτοπλάστοις condidit, sic etiam omnes ex iisdem suo spontaneo lapsu reis futuris reos nasci turos inscrutabili sed adorabili nobis consilio decrevit ab æterno, ut suæ tum severitati, tum misericordiæ aditum patefaceret. Nec minùs reprehendenda est curiositas comprehendere se posse sperare, quomodo rei & corrupti liberi ex reis & corruptis parentibus nascantur (quod tamen verissimum esse constat) nedum doctrinam de Traduce indè elicere, quàm cùm liqueat Deum ex nihilo omnia creata condidisse, velle quoque quinam id fieri possit scrutari. Denique cùm planè ipse doceat David nos in peccatis concipi & nasci, & Paulus naturâ nos iræ Dei obnoxios in lucem prodire, Psal. 51.7. & Ephes. 2.3. cur non potiùs quâ ratione possit hæc labes expelli quærimus, quàm quomodo in nos ingrediatur?

---

13 Ἄχρι γὰρ νόμου ἁμαρτία ἦν ἐν κόσμῳ. ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται μὴ ὄντος νόμου.
14 Ἀλλ' ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωσέως καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδὰμ, ὅς ἐστι τύπος τοῦ μέλλοντος.
15 Ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτω καὶ τὸ χάρισμα· εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον, πολλῷ μᾶλλον ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσεν.

Nam usq; ad Legem Peccatum erat in mundo: peccatum verò *esse* non putatur non exsistente Lege.
Regnavit autem mors ab Adamo usque ad Mosen, in eos etiam qui non peccaverant ad similitudinem transgressionis Adam, qui est typus illius qui erat futurus.
At non ut offensa, ità etiam *est* quod *Deus* gratificatur. nam si illius unius offensâ multi mortui sunt, multò magis gratia Dei & donatio per gratiam, quæ *est* unius illius hominis Jesu Christi, in multos exundavit.

Usq; ad Legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputatur, cùm Lex non est.
Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen, etiam in eos qui non peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ, qui est forma futuri.
Sed non sicut delictum, ità & donum. si enim unius delicto multi mortui sunt: multò magis gratia Dei, & donum in gratia unius hominis Jesu Christi, in plures abundavit.

13 Hoc ità esse & reatum ac mortem non cœpisse post Legem Mosis datam, & violatam, illud manifestè docet, quòd mortui sunt homines ante Legem illam positam. Nam cùm mortui sint, peccatum, quod est mortis causa, jam tum exstabat, & ità quidem, ut imputaretur. Unde etiam efficitur aliquam jam tum fuisse Legem, cujus transgressio esset mortis causa. 14 Istam autem Legem, non esse illam universalem, nec ab actuali aliquo singulorum peccato mortem illam fuisse profectam, illud declarat, quòd ipsi infantes, qui Legem illam naturalem nec cognoscere unquam potuerunt, nec transgredi, instar Adami tamen mortui sint. Respondet autem Adamus ille prior alteri posteriori, nempe Christo, sicut mox explicatur. 15 In eo quidem Adam & Christus inter se comparantur, quòd uterque quod suum est in suos propaget. In eo verò primùm differunt, quòd ille quidem naturâ suâ offensam in multorum exitium propagarit: istius verò obedientia in multos ex gratia redundarit.

---

13 *Nam usque ad Legem*, ἄχρι γὰρ νόμου. id est, tempore quod ab Adamo ad Mosen intercessit, ut Apostolus ipse postea explicat. Quod autem Origenes exponit, *Usque ad Legem*, id est, *usque ad Christum*, sive *usquequo Lex permansit*, ridiculum est. Sed & altera illius expositio prorsus inepta est, nec ullo modo ad rem pertinens, *Usque ad Legem peccatum erat in mundo, subaudi mortuum. Nec dixit*, IN HOMINIBUS, *inquit, sed*, IN MUNDO. *nam homines sentit rationis capaces, & qui naturalibus legibus parent.* Rectè scilicet & perappositè, cùm contrà constituerit Apostolus probare etiam ante Mosis Legem omnes homines peccati reos nasci consuevisse. Sed & illis non assentior qui adjectâ parenthesi hunc versiculum à proximo divellunt, cùm (ut mihi quidem videtur) prorsus ista cohæreant. Nam quoniam qui in verbo Dei non sunt eruditi quid sit peccatum illud hæreditarium (id est, omnium malorum fontem) ignorant, neque per peccata intelligunt quicquam aliud quàm hujus ipsis incognitæ radicis fructus, id est, quod contra honestatem & leges vel ab ipsa natura, vel ab aliis legislatoribus positas fiat, Apostolo fuit probandum quod dixerat, nimirum quoddam esse Peccatum, quo infecti & contaminati omnes homines nascerentur. Perabsurdum igitur videri poterat, ut ubi Lex non est, ibi sit, nedum imputetur, peccatum. Itaque videbatur fieri non posse, ut quisquam nascatur peccati reus, cùm homini vix dum nato, & rationis usu carenti, stultum videatur legem ponere, nedum ut illam violasse videri quisquam possit, & idcirco reus censeri. Ad hæc verò contrà sic respondet Apostolus ut eo ipso quod illi objiciunt utatur ad ipsos refellendos. Non enim dixerat omnes homines reos fieri suis peccatis (quod antea evicerat, de adultis videlicet omnibus in disputatione superiore) sed dixerat Peccato Adami omnes esse reos factos Peccati & Mortis, quæ pœna est Peccati: quoniam omnes in Adamo peccante comprehensi, quodammodo in ipso jam tunc peccarunt. Hoc autem probat primùm in iis qui ab Adamo ad legem datam per Mosen exstiterunt. Sontes enim illos fuisse; neminem autem sontem esse posse, nisi lex aliqua exstiterit, cujus transgressione reus censeatur: sontes verò fuisse deinceps ex eo evincit, quòd mortis imperio obnoxii fuerint. Mortem enim dixerat vers. 12. non ex natura sed ex peccato humanum genus invasisse. Et nequis exciperet, Legem hanc fuisse naturæ Legem, ob cujus transgressionem Mors in homines etiam ante Mosen regnarit, ac proinde non esse quòd colligeret ex hoc hoc argumento Apostolus, homines alicujus peccati reos nasci; non simpliciter dixit Paulus Mortem regnasse ab Adamo ad Mosen, sed regnasse etiam in eos qui ad similitudinem Adami non peccarunt, in quos nec cognitio Legis naturæ, nec ulla actualis (quam vocant) transgressio, nullus denique concupiscentiæ motus cadit, nempe tenerrimos, adhuc & vix dum natos, imò & in utero matrum latentes infantes. Ex hoc enim efficitur omnes homines non tantùm malis affectibus & actualibus (quæ vocant) peccatis sontes fieri ac morti obnoxios (ità enim soli puberes & adulti ex innocentibus & immortalibus rei & mortales fierent) sed planè reos nasci, contractâ jam indè à primo parente culpâ, qui Legem illam sibi ac suo generi violavit, cujus transgressionem Mors est primùm consecuta. Hæc autem quorsum? nempe ut postquam longè aliter didicerint homines de misera illa conditione sua judicare, eum per fidem amplectantur, cujus obedientiæ gratuitâ imputatione justi fiant ad æternam vitam, pro eo quòd ex suo parente peccatum per fontis naturæ propagationem hauserunt ad utramque mortem: cùm sit etiam longè fortior Christus justus, ad servandum per gratiam, quàm injustus Adamus ad perdendum per naturam. At enim, dicet aliquis, Si rectè collegit Apostolus peccati imputationem ex morte quæ sit peccati, & quidem imputati, pœna; cur igitur moriuntur primâ morte fideles, quibus tamen non imputantur peccata? Respondeo, omnes in genere homines ab Apostolo in seipsis hoc loco considerari, ac proinde peccatum ac Mortem rectè quoque æstimari ex sui natura. De iis autem qui in fide moriuntur, longè aliter est constituendum. In his enim tum in hac vita, alia omnia quæ suâpte naturâ mala sunt, & à peccato profecta, cooperantur tamen in bonum; tum verò Mors illa prima non tollitur quidem, sed talis, quod ad effectum attinet, evadit, ut quæ ex sui origine & natura est peccati stipendium, & ad æternam alteram mortem transitus, sit è contrario credentibus, & corporis, licèt in pulverem transeuntis, præparatio ad incorruptibilitatem, & Animæ primum ad æternam beatitatem vestibulum, nedum ut in iis quibus remissa sunt peccata, Mors illa prior, sive Mortalitas manens, habeat pœnæ rationem. ¶ *Peccatum verò esse non putatur*, ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται. id est, nisi sit lex, nè Peccatum quidem esse censeri potest, utpote quod sit legis transgressio. At sontes sunt etiam infantes, utpote

utpote morti, quæ Peccati pœna est, obnoxii. Ergò & Lex aliqua & Peccatum antè exstiterunt. Quænam autem Lex illa fuerit nisi ea quam transgressus est Adamus? & quodnam illud Peccatum, nisi illud per quod reus & mortalis factus, reos & mortales omnes suos posteros reddidit? Malui autem *putatur* quàm *imputatur* interpretari, quoniam etsi Mors pœna est non tantùm exsistentis sed etiam imputati peccati; videtur tamen mihi Apostolus de ipsa exsistentia peccati intelligendus, ut sit validissimum argumentum. Quînam enim imputatum fuerit, quod nè exstare quidem potuerit? Cæterùm in nonnullis Latinis codicibus legitur *imputabatur*, id est, ἐνελογεῖτο. & certè hæc scriptura meliùs conveniret, si locus iste non de exsistentia, sed de peccati priùs quodammodo delitescentis agnitione per legem Mosis intelligendus esset, ut illum interpretantur nonnulli: quem sensum etiam secutus est Syrus interpres. Ego verò hanc expositionem multis de causis repudio. Primùm enim aberrat ab Apostoli scopo, cui propositum non est de peccati cognitione per legem disserere, sed hoc probare quod dixerat, omnes videlicet homines nasci reos, quoniam in Adamo peccarint. Deinde ista peccati agnitio cur à Mosis demum lege inciperet? Lex enim naturæ etsi non tam expressè, tamen idem in genere præstabat in peccantium conscientiis, ut ipse Apostolus, suprà cap. 1, 2, & 3. evicit: & nominatim quidem 2.12,13,14,& 15. Tertiò in hac disputatione usque ad cap. 6. *ἁμαρτίας* nomine, neque nativa corruptio (de qua demum disseret Apostolus cap. 6.) nec ipsius fructus intelliguntur (hæc sunt autem quæ per legem demum detegi & agnosci dicuntur) sed reatus ille demum ex Adami transgressione in omnes homines propagatus: cui obedientia alterius Adami opponitur, per gratiam credentibus imputata. Itaque, interprete ipso Paulo, *Legis* nomen in priore quidem parte hujus versiculi, pro lege per Mosen promulgata accipitur: in extremo verò, cùm dicitur peccatum non esse nisi sit lex, declarat in genere omne dictum, quo vel præcipitur quidpiam vel prohibetur.

14 *In eos etiam,* καὶ ἐπὶ τοὺς. Ità scriptum habent omnes codices tum Latini tum Græci, & sic legendum esse apparet ex tractatione argumenti. Atqui si hæc verba pro iis accipias qui Legis Mosis cognitionem non habuerint, id est, qui sine Lege peccarint, (de quibus suprà Apostolus cap.2.12.) redundabit particula καὶ, cùm hæc fuerit universalis omnium hominum conditio ab Adamo ad Mosen, ut nulli excipi potuerint. Superest ergò ut de parvulis accipias, qui penè priùs moriuntur, id est mortales sunt, quàm nascantur, sicut paulò antè exposuimus, & rectè omnino censuit Augustinus, alioquin in eo durior quòd infantium salutem Baptismi sacramento nimiùm præcisè includat. Origenes verò in hujus versiculi explicatione multis modis aberrat ab Apostoli scopo, adeóque ab ipsa veritate. Primùm in eo quòd hæc verba, *Ab Adamo ad Mosen,* interpretatur *Ab Adamo ad Christi adventum:* quasi *Mosis* appellatione per metonymiam Lex Mosis intelligatur; & particula *Usque,* tempus inclusum declaret. Atqui Apostolus disertè Adamum ut terminun à quo, opponit Mosi ut termino ad quem: & eâdem ratione per *Adamum* intelligenda esset Lex naturæ. quod utrumque facile est videre quàm sit absurdum, cùm de Originis peccato disserat Apostolus, quod neque Legis naturæ, neque Legis Mosis transgressio dici propriè potest. Deinde seorsim de iis qui sub Lege fuerunt incipit Apostolus disserere, infrà vers.20. Alter Origenis error in eo est, quòd diversâ prorsus expositione putat particulam *Usque,* tempus sub Lege excludere: in quo graviter hallucinatur, quatenus diversam putat honanum conditionem fuisse sub Lege. *Nam,* inquit, *per legem cœpit purificatio peccatorum aperiri, & ex parte aliqua tyrannidi peccati obsisti per hostias, per expiationes varias, per sacrificia, per præcepta.* Ità igitur apparet Origenem ex diametro repugnare Apostolo, apertè docenti ubique, & quidem in primis hoc ipso capite, Legem Mosis supervenisse, non ut exstingueretur peccatum (hoc enim est unius Christi per Spiritum sanctum officium) sed ut ampliùs abundaret: tantum abest ut scopum Apostoli attigerit Origenes. ¶ *Qui non peccaverant,* τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας. *Non super omnes* (inquit Origenes, qui Ambrosium decepit) *sed in eos qui peccarunt in similitudinem prævaricationis Adam. Nam introivit quidem mors in mundum, & in omnes pertransiit: non tamen in omnes regnavit. Aliud enim est* PERTRANSIRE, *aliud* REGNARE. Hæc ille, non minùs ineptè quàm falsò. Nam particula καὶ vix illam expositionem admittit, etiamsi expungas negantem particulam μὴ, quam tamen jam tum suo seculo testatur Augustinus lib. De peccat. mer. & remiss.1. cap.11. in codicibus aut omnibus aut penè omnibus scriptam fuisse, & nos quoque in omnibus exemplaribus, Chrysostomo, Theophylacto, Græcis denique scholiis invenimus, & necessariam esse clamat ipsa argumenti series antè à nobis exposita. Hoc cùm ipse videret, aliam interpretationem, sed minùs etiam tolerabilem comminiscitur. *Nam fortassis,* inquit, *excepti sunt aliqui, & occultiore mysterio designati, qui ad similitudinem prævaricationis Adæ peccasse memorantur, in quos solos regnaverit mors.* Sed hoc quoque quàm absurdum? Taceo aliam expositionem, quâ dicitur omnes comprehendere Apostolus qui parentum peccata imitantur. Nam hoc quoque alienissimum esse ab Apostoli scopo demonstravimus. Ac penè incredibile mihi aliquando visum est, fieri potuisse ut Erasmus ità ab Origene deciperetur hoc loco, ut ejus tuendæ sententiæ studio nonnulla effunderet à Pelagianismo non longissimè remota: veluti cùm disertè scribit de naturali quadam ad peccandum pronitate, *Quæ,* inquit, *videtur omnibus insita: quanquam arbitror magis ab exemplis proficisci quàm à natura.* Item qui Chrysostomi sententiam piam & orthodoxam prorsus depravans, *His verbis,* inquit, *non tribuit Chrysostomus ullum peccatum infantibus, sed ait mortem corporis in eos dimanasse, perinde quasi cum Adam progenitore de vetito ligno edissent, hoc est pro alieno peccato dedisse pœnas.* Hæc ille ab Origene nimirum fascinatus: quæ quàm verè dicta sint, Ecclesia jampridem ex Dei verbo judicavit. Neque enim hæc ego (ità me bene Deus amet) ullo obtrectandi studio annotavi; sed ut tanti saltem viri exemplo discant studiosi quanto cum judicio in quorundam Patrum, ac præsertim istius Origenis scriptis, versari ipsos oporteat. ¶ *Ad similitudinem,* ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι. id est, καθ' ὁμοιότητα, ut Græca scholia enarrant. Peccavit enim sciens ac prudens Adam: infantes autem ipsius posteri, ab ipso nascendi momento rei quidem sunt peccati, sed ejus demum quo ut in Adamo inclusi peccarunt, unde hoc habent ut rei & corrupti nascantur. Itaque ὁμοίωμα dicitur hoc loco forma peccandi, quam sequuntur adulti quoties cupiditatibus obsequuntur. Græca scholia ex Chrysostomo aliam proferunt distinctionem hujus loci, adscriptâ diastole post *ἁμαρτήσαντας, peccaverant,* ut hæc connectantur cum verbo *ἐβασίλευσεν, regnavit:* sed præterquam quòd ista distinctio obscuram planè sententiam gignit, nullius etiam exemplaris vetusti autoritate adjuvatur, quod ego quidem inspexerim. ¶ *Illius qui erat futurus,* τοῦ μέλλοντος. Vulg. *Futuri.* Erasmus, *Illius futuri,* rectè expresso articulo. Est autem repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ nomen *Adami.* Duos enim Adamos facit Paulus, quorum prior fuerit posterioris typus & exemplum, in iis quæ postea persequetur, & copiosè etiam explicat 1.Cor.15.21, & 22,45,47. & deinceps. Neque enim typus dicitur Adamus Christi, quasi ad imitandum propositus sit uterque, sed propter insitam vim similem aliquatenus in utroque: in illo quidem perniciem propagandi in suos posteros; in hoc verò (id est in Christo) suos justificandi. Est igitur in hujus loci explicatione apertè Pelagianus ille cujus exstant commentarii in hanc epistolam sub Hieronymi nomine, ità hæc exponens, *Sicut,* inquit, *Adam primus mandatum Dei prævaricatus, exemplum est Legem Dei prævaricari volentibus: sic & Christus voluntatem patris complexus, exemplum est imitari eum cupientibus.* Hæc ille: adversùs quæ Augustinus libro De peccatorum mer. ac remiss. scripsit. Sed & hoc in loco æstimandum relinquo Ecclesiæ quàm verum sit quod hîc disertè annotavit Erasmus, *Siquis,* inquit, *nobis hîc proferat infantes, de his hîc non videtur Paulus agere: nec ea quæstio tum movebatur, cùm nondum esset receptum infantes baptizari.* Cæterùm (ut ad rem redeam) pro eo quod Erasmus convertit τοῦ μέλλοντος, *illius futuri,* ego malui interpretari, *Illius qui erat futurus.* Loquitur enim Paulus de Christo Adami peccantis respectu, non ejus temporis quo hæc scripsit. Nam quod annotat Erasmus, τοῦ μέλλοντος posse absolutè capi neutro genere, ut referatur non ad posteriorem Adamum, sed ad peccatum quorumlibet Adamum parentem imitantium, rursus pro Pelagianis facit, & hunc locum manifestè torquet. Potiùs autem hoc additum est vice alterius membri omissi per anantapodoton, de quo antè diximus, ut apparet etiam ex iis quæ subjiciuntur, quibus ratio hujus typi seu analogiæ explicatur.

15 *Ut offensa,* ὡς παράπτωμα. Vulgata, *Sicut delictum.* Sic enim solet παράπτωμα interpretari vocabulo nimiùm (ut ità loquar) diluto, & diversâ etiam translationis ratione. Erasmus, *Ut peccatum.* Ego verò puto τὴν ἁμαρτίαν in hac quidem disputatione ità distinguendam ab eo quod Paulus παράπτωμα vocat, ut effectum à causa distinguimus. nam παράπτωμα dicitur ipsa Adami ruina unde manat ἡ ἁμαρτία, id est, tum Reatus ille, tum Corruptio in omnium hominum natura hærens. Itaque τὴν ἁμαρτίαν convertere malui *Peccatum:* παράπτωμα verò *offensam,* cui medetur τὸ χάρισμα, seu δώρημα, id est Christi obedientia quam Pater cœlestis nobis imputat. Inter quæ duo tamen hoc forsitan est discrimen, quòd τὸ χάρισμα dicitur illud ipsum quod Deus gratificatur; δώρημα verò conditionem declarat, in qua sunt ii qui liberalitatis illius sunt facti participes, nempe quòd non modò sunt à reatu absoluti, sed etiam Christi justitiâ exornati. Denique δώρημα est ipsius χαρίσματος consequens, ut vicissim τὸ κρίμα ipsius παραπτώματος. Veluti (exempli causâ) siquis princeps cuipiam sibi obstricto, & nihil minùs quàm ullum beneficium commerito, adde etiam inopi, & à quo nullum unquam commodum possit percipere, non modò æs alienum omne remittat, sed etiam ingentem aliquem thesaurum largiatur: hanc principis liberalitatem ex Pauli idiomate vocaris χάριτα seu δωρεὰν, id est *gratiam* ac *liberalitatem*; ipsum verò thesaurum, χάρισμα, id est quod gratificatus sit princeps; beneficium verò, itatum & conditionem in qua sit aliquis ex principis beneficio, sive idipsum

idipſum quod quis ex principis liberalitate fuerit aſſecutus, nempe quòd ex paupere dives ſit factus, *δώρημα* appellat. Hoc autem diſcrimen etſi fortaſſis ſubtilius videri poſſit, tamen obſervandum videtur, ut ratio collationum intelligatur: adeò ut ob eam cauſam *χάρισμα* putarim per periphraſin convertendum; & *δωρεὰν* quidem *donationem*, *δώρημα* verò *beneficium*, id eſt *εὐεργέτημα* ſim interpretatus: quanquam non repugno quin utrumque poſſit pro uno & eodem accipi. Cur autem Chriſti obedientiam *χάρισμα* bis vocarit, ſemel verò *δικαίωμα*, nempe verſiculo 18. cauſa eſt manifeſta, quia videlicet Chriſti juſtitiam non conſiderat abſolutè, ſed *κατὰ σχέσιν*, eámque duplicem. Nam reſpectu Dei nobis illam imputantis, dicitur *χάρισμα*, à gratificando: noſtrî verò ratione, qui per eam imputatam juſti ſimus, meritò dicitur *δικαίωμα*, quòd nos juſtos efficiat, ſeu quòd eâ juſti fiamus: ut explicat ipſe Apoſtolus verſu 19. quo nititur totum hujus collationis robur. Ea verò ut intelligatur, non pigebit hoc etiam auctarii vice adjicere, in hoc verſiculo conferri Adamum cum Chriſto, & illius offenſam cum iſtius obedientia, ut quæ ſit vis utriuſque ſeſe in ſuos derivandi intelligatur. In verſiculo verò 16. vim utriuſque, id eſt, lapſûs Adami propagati per naturam, & Chriſti obedientiæ per gratiam imputatæ, comparari. Tertio demum loco, id eſt verſiculo 17. fines iſtorum inter ſe conferri. Denique verſiculo 18. tres iſtas collationes unà connecti, quarum baſis ac communis ratio verſiculo 19. explicatur. ¶ *Illius unius*, *τοῦ ἑνός*. Exprimendus fuit articulus, ut vis collationis perſonarum intelligatur. Neque enim unus quivis, ſed certus quidam (id eſt Adamus) cum Chriſto, & ipſo quidem ut homine, comparatur. ¶ *Multi*, *οἱ πολλοί*. id eſt, plures uno. *Multos* enim opponit *Uni*, non *Paucis* vel *Omnibus*. Non enim diſſerit Paulus quàm multi, vel quàm pauci ab Adamo ſint contaminati, ut qui omnes homines, uno excepto Chriſto, paulò antè dixerit Peccati labe fuiſſe conſperſos; aut quàm multos Chriſtus repurget; ſed propoſitum eſt Apoſtolo docere, neque in uno Adamo Lapſum illum, neque in uno Chriſto Obedientiam illam conſtitiſſe, ſed utrumq; communicaſſe cum aliis quod ſuum erat. Itaq; qui accipiunt *Multi* pro *Omnes*, ambiguè loquuntur, neq; explicant cauſam cur Apoſtolus *Multos* quàm *Omnes* dicere maluerit. Redundat autem articulus *οἱ*, ut 1. Cor. 9.19. & 2.Cor.2.6. & 9.2. ante nomen *πλείονες*, phraſi quâdam Apoſtolo propriâ. ¶ *Unius illius hominis*, *τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου*. Sicut Adamus à cæteris ſingularibus hominibus diſtinguitur, quoniam hoc illi proprium eſt, ut ſit humani generis ſtirps per naturalem propagationem; ità etiam Chriſtus, primùm dicitur eſſe homo, ut oſtendatur ipſius nobiſcum per eandem naturam univerſalis convenientia; deinde addito articulo ab reliquis diſcernitur, quatenus nempe hoc illi proprium eſt, ut ſit is ex quo, velut altera hominum, videlicet electorum, ſtirpe, Juſtitia per Gratiam propagatur. Itaque fuit utrobique vis articuli *διακριτικὴ* ſervanda.

---

16 Καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα· τὸ μὲν γὰρ κρίμα ἐξ ἑνὸς εἰς κατάκριμα, τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων εἰς δικαίωμα.

17 Εἰ γὰρ τῷ ἑνὶ παραπτώματι ὁ θάνατος ἐβασίλευσε διὰ τοῦ ἑνός, πολλῷ μᾶλλον οἱ τὴν περισσείαν τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης λαμβάνοντες, ἐν ζωῇ βασιλεύσουσι διὰ τοῦ ἑνὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ.

18 Ἄρα οὖν ὡς δι' ἑνὸς παραπτώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα· οὕτω καὶ δι' ἑνὸς δικαιώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς.

19 Ὥσπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοί, οὕτω καὶ διὰ τῆς ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι κατασταθήσονται οἱ πολλοί.

20 Νόμος δὲ παρεισῆλθεν ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα· οὗ δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις.

21 Ἵνα ὥσπερ ἐβασίλευσεν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θανάτῳ, οὕτω καὶ ἡ χάρις βασιλεύσῃ διὰ δικαιοσύνης εἰς ζωὴν αἰώνιον, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

Neque ut *illud quod introiit* per unum qui peccavit, *ità eſt* quod donatur: nam reatus quidem *eſt* ex una *offenſa* ad condemnationem; quod autem gratificatur *Deus*, *eſt* ex multis *offenſis* ad juſtificationem.

Etenim ſi per unam illam offenſam mors regnavit per illum unum, multò magìs *ii* qui exundantiam illam gratiæ & doni Juſtitiæ recipiunt, in vita regnabunt per unum illum Jeſum Chriſtum.

Nempe igitur ſicut per unam offenſam *reatus venit* in omnes homines ad condemnationem; ità per unam juſtificationem, *beneficium redundavit* in omnes homines, ad juſtificationem vitæ.

Sicut enim per illam inobedientiam unius illius hominis, peccatores conſtituti ſunt illi multi; ità per unius obedientiam, juſti conſtituentur illi multi.

Lex verò præterea introiit ut redundaret offenſa illa: ſed ubi redundavit peccatum, *ibi* ſuperabundavit Gratia illa.

Ut quemadmodum regnaverat illud peccatum ad Mortem, ità etiam Gratia illa regnaret per Juſtitiam ad vitam æternam, per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum.

Et non ſicut per unum peccantem, ità & donum: nam judicium quidem ex uno in condemnationem; gratia autem ex multis delictis in juſtificationem.

Si enim unius delicto mors regnavit per unum, multò magìs abundantiam gratia & donationis & juſtitiæ accipientes, in vita regnabunt per unum Jeſum Chriſtum.

Igitur ſicut per unius delictum, in omnes homines in condemnationem; ſic & per unius juſtitiam, in omnes homines in juſtificationem vitæ.

Sicut enim per inobedientiam unius hominis, peccatores conſtituti ſunt multi; ità & per unius obeditionem, juſti conſtituentur multi.

Lex autem ſubintravit ut abundaret delictum: ubi autem abundavit delictum, ſuperabundavit gratia.

Ut ſicut regnavit peccatum in morte, ità & gratia regnet per juſtitiam in vitam æternam per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum.

16 Altera diſparitas in eo poſita eſt, quòd illius quidem una offenſa homines reos effecit: Chriſti autem juſtitia gratis imputata, non ab illo tantùm reatu, ſed etiam ab aliis omnibus nos abſolvat. 17 Tertium diſcrimen eſt, quòd potentior etiam ſit juſtitia Chriſti gratìs imputata ad vitam afferendam, quàm Adami offenſa ad ſuos poſteros morti addicendos. 18 Itaque in ſumma, ſicut ex Adami offenſa contractus reatus omnes addixit morti; ità ex adverſo, juſtitia Chriſti, quæ Dei beneficio imputatur, omnibus credentibus, eos juſtificat, ut vitæ æternæ fiant participes. 19 Totius iſtius comparationis hoc eſt fundamentum, quòd duo iſti homines ſint conſtituti veluti duæ ſtirpes, ut ex illo quidem peccatum per naturam, ex iſto autem Juſtitia per Gratiam, ad poſteros promanet. 20 Occupatio: Cur igitur Lex Moſis ſupervenit? Ut tantò magìs rei conſtituerentur homines, & tantò illuſtrius eſſet Dei beneficium in Chriſto Jeſu.

---

16 *Ut* illud quod introiit *per unum qui peccavit*, *ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος*. In veteris editionis codicibus nonnullis legitur, *Ut per unum peccatum*, *ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήματος*. Sed quocunque modo legas, ſupplendum eſt aliquid quod opponatur *τῷ δωρήματι*. Ideo convertit Eraſmus, *Sicut per unum qui peccaverat, venerat mors*. In quo primùm non probo quòd præteritis plusquamperfectis ſit uſus: deinde quòd *Mortis* nomen ſuppleverit. Neque enim hæc antitheſis ad hunc verſiculum pertinet, ſed ad proximum potiùs. Puto igitur articulum *τὸ* ſubaudiri, quam ellipſin annotavimus Joan. 5.36. & alibi ſæpe: & ſignificari ab Apoſtolo miſerabilem hominum conditionem, quos omni integritate ac injuſtitiâ ſpoliatos, horribilis illa peccati ignominia cooperuit: cui conditioni opponitur *τὸ δώρημα*, id eſt, præſtans illa ſors filiorum Dei, quam imputatæ Chriſti juſtitiæ beneficio conſequuntur. Eſt autem diligenter notandum hoc diſcrimen. Nam quamvìs iſta privatio juſtitiæ, de qua recipienda hìc agit Apoſtolus, ab illo Adami ſcelere in nos propagato ſit exorta; acceſſerunt tamen ad eam cauſam aliæ etiam innumerabiles, continua videlicet illa peccatorum ſeries, tum quæ majores noſtri admiſerunt (à quibus naturam hâc ratione infinitis modis ream & corruptam accepimus) tum quæ nos etiam quotidie non pudet admittere. Ac de illorum quidem omnium abolito reatu, ac pœna per Chriſtum perſoluta, in priore tractatione diſſeruit Apoſtolus: nunc verò, quia non modò nos ſine peccato apparere oportet coram juſto Dei tribunali, ſed etiam perfectâ, pro creationis noſtræ gradu, juſtitiâ exornatos, diſputat Apoſtolus ubi hanc juſtitiam nanciſci poſſimus. Niſi enim ſeſe latiùs propagaret Chriſti virtus nobis imputata, quàm Adami propagatus reatus, non modò non eſſemus per Chriſtum prorſus juſtificati, ſed infinitis adhuc pœnis obſtricti teneremur, eorum nimirum peccatorum quæ ad Adami lapſum adjecimus. Itaque ſicut Chriſti ſanguis aſperſus purificat nos, non modò à peccati originis ſed etiam ab aliorum omnium peccatorum reatu, ſic Chriſti Juſtitia nobis imputata ſuccedit in omnium illorum reatuum locum, ut hâc deinum ratione poſſimus uni Deo non modò gratias agere de ſublata omni noſtra injuſtitia, ſed etiam, de donata Juſtitia plena ac perfecta, in ipſo gloriari. ¶ *Reatus*, *κρίμα*. Heb. משׁפט *miſchpat*, ut Jer. 26. 11. Nam ex reatu, oritur condemnatio. Vulgata, *Judicium*. Eraſmus, *Condemnatio*. admodum obſcurè. ¶ *Ex una* offenſa, *ἐξ ἑνός*. Theodoretus in Divinorum decretorum epitome, ſubaudit *ἀνθρώπου*, nempe Adamum intelligens: ſed ratio oppoſitionis, & quod ſubjicitur, *ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων*, *ex multis offenſis*, oſtendunt ſubaudiendum eſſe potiùs *παραπτώματος*, ut disertè plurimis adverſùs Pelagianos locis annotatum eſt ab Auguſtino. ¶ *Ex multis offenſis*, *ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων*. Hoc illud eſt quod ſcitè ſcribit Auguſtinus lib. 1. contra Julianum, *Gratia non tantummodo illud peccatum interficit, ſed etiam poſt illud introeuntia peccata*. Nam ſi illa poſterioris Adami obedientia tolleret duntaxat reatum ex priore Adamo propagatum, quid fieret nobis toties præterea reis, quoties ipſi non jam in Adamo, ſed per nos ipſos peccavimus? ¶ *Ad juſtificationem*, *εἰς δικαίωμα*. *Δικαιώματα* ferè vertunt Græci interpretes quæ Hebræi חוקים *chukim* vocant, ſacros videlicet Legis ritus, ut diximus Luc. 1.6. Interdum tamen latiùs patet hoc vocabulum, & omnia Domini mandata, ipſum denique jus divinum complectitur, ut ſuprà, cap. 3. verſ. 21. & 26. Sed & eleganti ſignificatione accipitur *ἀντὶ τῶν δικαιολογημάτων*, id eſt, pro iis quæ quiſpiam juris ſui tuendi cauſâ proferat. quæ ſignificatio poſſet videri non inepta hoc in loco, niſi oppoſitum nomen *κατάκριμα*, id eſt *Condemnatio*, oſtenderet commodiùs pro *abſolutoria ſententia* poſitum, eâque non ſimpliciter abſolutoriâ, quâ nimirum remittantur peccata, ſed quâ etiam juſti pronunciemur & digni vitâ, ex impleta in Chriſto à nobis omni juſtitia. Paulò pòſt verò uſurpabitur *δικαίωμα* pro eo ipſo quod Apoſtolus *χάρισμα* vocat, ut ſuo loco dicemus. Vetuſtiſſimus autem ille codex addit *ζωῆς*, *vitæ*.

17 *Per unam illam offenſam*, *τῷ ἑνὶ παραπτώματι*. Sic hunc locum reſtitui, tum ex illius pulcherrimi & auguſtæ planè vetuſtatis codicis Græcolatini Claromontani autoritate, tum multò

magis

magis ipsâ ratione adactus. Primùm enim si legas τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι, id est, *per unius offensam*, ut legi solet, prorsus redundabit διὰ τοῦ ἑνὸς, quod mox sequitur. Deinde quis non videt uni illi offensæ opponi redundantem illam Christi justitiam? ac si dicat Apostolus, Si unica offensa potuit omnes homines per unum illum peccantem morti addicere, an non multò magis illa non in unico quopiam facto præstita, sed modis omnibus redundans unius illius, nempe Jesu Christi, obedientia asseruerit nos in vitam? ¶ *Justitiæ*, τῆς δικαιοσύνης. Justitia in Christo triplex est: Una essentialis, quatenus Deus est, quæ cùm sit ipsamet Deitas, distinguenda est omnino, etiam in Christi persona, ab ea justitia quæ est creata qualitas, assumtæ humanitati ut subjecto inhærens. Altera est perfectissimæ sanctimoniæ & integritatis habitus; quo plenissimè perfudit illam à se personaliter assumtam humanitatem, ab ipso conceptionis ex sancto Spiritu momento. Tertia est hujus habitûs effectum, quo factum est ut legem perfectissimè pro nobis, pro quibus etiam & natus est, & Legi sese subjecit, præstaret, obediens factus Patri pro nobis usq; ad mortem, & quidem mortem crucis. Ex his autem illa prima cùm sit essentialis, ut antè dixi, per se propria Deitati maneat oportet. De alterius imputatione, quæ corruptioni nostræ opponitur, agetur capitis octavi initio. De tertia verò, partim quatenus in ea versatur nostrorum peccatorum expiatio, dictum est suprà, usque ad vers. 11. Indè verò nunc de hac ipsa quæritur, cujus imputatione per Gratiam aboleri reatum naturali propagatione contractum, nunc docet Apostolus, quod discrimen non animadvertens Osiander omnia perturbavit, ut & Sophistæ Semipelagiani, Justitiam ipsam uni Christo inhærentem pro nostræ regenerationis effecto accipientes. Hoc tamen falsum esse ipsos docuisset vocabulum περισσείας, nisi Supererogationis etiam Merita invehere maluissent. Theodoretus autem legit καὶ τῆς δικαιοσύνης: quam lectionem secutus est Vetus interpres, & Ambrosius quoque, sed perperám. Dixit enim Apostolus ex Hebræorum idiotismo (quem alibi sæpe annotavimus) περισσείαν τῆς χάριτος, pro τὴν περισσεύουσαν χάριτα. Deinde quod subjicitur, καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης, in epexegesi positum est, quia *Gratiæ* nomen, cùm ad omnia Dei beneficia pertineat, fuit explicandum: ut intelligeret lector, non de omnibus Dei beneficiis quæ per Christum percipimus, sed propriè de Obedientiæ Christi imputatione hîc agi: quamvìs hæc omnia inter se ità cohæreant, ut unum ab altero separari nec possit nec debeat. ¶ *Recipiunt*, λαμβάνοντες. id est oblatam δεχόμενοι, Fidei videlicet manu. ¶ *In vita*, ἐν ζωῇ. id est veræ & perennis vitæ participes facti.

18 *Per unam offensam*, δι' ἑνὸς παραπτώματος. Vulgata & Erasmus, *Per unius delictum*, quod non probo, ob eas causas quas dixi superiore versiculo. Est enim conclusio ex eo nata, neque Græcis respondet hæc interpretatio: & si offensam spectes, non quatenus una est, sed quatenus unius, sic etiam oppositum illius nempe δικαίωμα spectabitur, ut unius nempe Christi: cùm tamen obedientia Christi vocetur δικαίωμα, non ipsius Christi sed nostro respectu, id est, quatenus ejus imputatione justi censemur. Denique esset ταυτολογία manifesta in versu 19. Plana autem est hæc antithesis. Sicut unus lapsus nos omnes justitiâ spoliatos condemnationi addixit; ità una est Justificatio quâ in vitam asseramur. ¶ Reatus venit *in omnes homines*, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Necessariò subaudiendum est aliquid unde promanet Condemnatio. Illud autem quid sit apertè exposuit Apostolus versu decimosexto. Itaque indè supplere malui quàm cum Erasmo addere, *Propagatum est malum*: cùm sic nusquam loquatur Apostolus, neque etiam ità conveniat antithesis. Sed planissima est lectio quam secutus est Syrus interpres, nempe εἰς πάντας ἀνθρώπους κατάκριμα, id est, *venit in omnes homines condemnatio*: & in opposito membro, εἰς πάντας ἀνθρώπους δικαίωσις τῆς ζωῆς, *in omnes homines justificatio vitæ*. ¶ Beneficium redundavit *in omnes homines*, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Quia præcisa est oratio, supplevimus ex versu 15, & 16. id quod deerat. Nam quod Erasmus adjecit, *Propagatum est bonum*, multis de causis mihi displicuit. Primùm, quia quamvìs de plenitudine Christi accipere nos omnia oporteat, tamen inter naturæ propagationem & gratuitam imputationem discrimen constitui par est: deinde, quia nusquam (quod sciam) ità loquitur Apostolus. Præterea vetustus ille Sophistarum error, qui pro imputata Justitia inhærentem qualitatem Justitiæ creatæ substituunt, tantus est támque exsecrandus omnibus, ut nihil æquè fugiendum putem. ¶ *Ad Justificationem vitæ*, εἰς δικαίωσιν ζωῆς. Paulus quædam habet ità peculiaria ut mutari nec facilè possint, nec certè debeant, cùm multò sit æquius ut illius idiomati assuescamus, quo nemo unquam non modò veriùs, sed nè graviùs quidem aut expressiùs mysteria divina tractavit: & libens hîc conquestus fuerim nobis non licere tam disertis esse quàm Græcis, nisi sicuti Theologica vox est *Justificationis*, sic etiam quispiam mihi concesserit *Justificamen* seu *Justificamentum* usurpare. Quod igitur quidam existimant δικαίωμα hoc in loco & δικαίωσιν idem declarare, non admitto, non modò nè inanis quædam argutia tribuatur Apostolo, id est Spiritui sancto, sed multò magis quia δικαίωμα ipsam justificationis nostræ (ut ità dicam) materiam hîc declarat ab effectu, nempe illam Christi obedientiam, cujus imputatio nos justos in ipso facit: quam paulò antè vocavit χάρισμα, quòd Deus gratìs eam nobis largiatur. Δικαίωσις verò τῷ κατακρίματι (id est damnatoriæ sententiæ) opponitur. Quemadmodum igitur reatum consequitur condemnatio, ità etiam per fidem imputata nobis Christi justitia, in reatûs vicem succedens, quem ipsius sanguis eluit, efficit ut à Deo justi declaremur, ac proinde vitam æternam consequamur. Id autem ego disertè annotandum putavi, non modò ut inter δικαίωσιν & δικαίωμα quod sit hoc loco discrimen ostenderem, sed etiam ut intelligeret lector, in hoc capite δικαίωσιν aliquid amplius declarare quàm in superiore. Nam peccatorum remissione (id est imputatâ Christi satisfactione) dicimur justificari, id est, persolutâ per illum pœnâ ut insontes absolvi: obedientiâ verò Christi imputatâ, etiam justi declaramur, ut ex ipsa quoque Legis formula vitam æternam petere possimus, cùm Christus, quem fide possidemus, omnem justitiam nobis impleverit. Additum autem nomen *Vitæ* vitalem sive vivificam declarat.

19 *Per illam inobedientiam*, διὰ τῆς παρακοῆς. Hoc vocabulum non repudiavi hoc loco, ut paronomasiam exprimerem quæ est in Græco sermone inter παρακοὴν & ὑπακοὴν. Apparet autem vel ex hoc versiculo insigniter eos hallucinari qui superiora exposuerunt de imitationis peccato. ¶ *Constituti sunt*, κατεστάθησαν. Erasmus, *Constituti fuimus*, id est, κατεστάθημεν, ut Frobenius etiam excudit. ¶ *Illi multi*, οἱ πολλοί. *Multos illos* iterum opponit *uni*, non *paucis* vel *omnibus*, sicut exposuimus suprà, versu 15. neq; (ut ego quidem existimo) quicquam hoc pertinet ad explicationem signi universalis quod usurpavit in superiori versiculo. qua de re dicemus 1.Cor.1.22. Vide suprà, 15. ¶ *Constituentur*, κατασταθήσονται. Sic legi in omnibus codicibus scriptum hoc verbum tempore futuro, quo tamen non futurum aliquid ut sub vetere fœdere significatur, sed continua Christi vis in suis justificandis declaratur. *Constitui verò justum*, ac proinde *Dignum vitâ pronunciari*, imputatâ Christi obedientiâ quæ reatum tollit, cum Sanctificationis in nobis inchoatæ, corruptioni nostræ oppositæ, & suo tempore perficiendæ, testimonio (quorum illud hoc ipso capite declaravit, istud autem capite demum octavo docebit) aliud est, quàm *Absolvi à peccatis & morte*, per Christi mortem nobis imputatam, quam Justificationis nostræ partem in remissione peccatorum statim in cap. 4. Paulus absolvit.

20 *Lex verò*, νόμος δέ. Legem Mosis proculdubio intelligit. Nam à versu 14. disseruerat de iis qui ab Adamo ad Mosen intercesserunt (id est de iis qui Mosis Legem præcesserunt) nunc autem agit de tempore Mosen consecuto. Itaque Origenes extra oleas prorsus vagatur, in eo quòd de Lege membrorum hîc agi putat. ¶ *Præterea introiit*, παρεισῆλθεν. id est accessit ad morbum illum quo laborabant omnes homines illo unius Peccato contaminati. Vulgata, *Subintravit*. Erasmus, *Obiter subiit*. quam interpretationem non possum admittere. Nec enim præpositio παρὰ in omnibus verbis hanc unam vim habet, ut idem declaret atque *Clanculum* & *Obiter*, neque commodè id dici potest de lege publicè tantis cum cæremoniis rogata & accepta. Quomodo verò per Legem multiplicatæ sint peccati vires, explicat Apostolus infrà, cap. 7. quod unus penè ex veteribus Augustinus cognovit. ¶ *Ut amplificaretur*, ἵνα πλεονάσῃ. sive, *Ut auctior fieret quàm prius*. Vulgata & Erasmus, *Ut abundaret*: quod mihi non videtur satìs expressum. ¶ *Superabundavit*, ὑπερεπερίσσευσεν. Erasmus, *Magis exuberavit*. id est (ut explicat in Annotationibus) vehementer ac supra modum redundavit. Ego verò puto Apostolum non modò declarare quanta sit gratiæ vis, sed etiam addidisse ὑπὲρ, ut collationem peccati ac gratiæ declararet: quasi diceret, Legis quidem interventu factum esse ut immensa quædam vis esset peccati, sed gratiam tamen è cœlo tantâ copiâ fuisse effusam ut peccatum non æquarit modò, sed etiam infinitis partibus superarit, sicut paulò antè ostendit. *Gratiam* autem vocat gratuitum Evangelii fœdus.

21 *Ad mortem*, ἐν τῷ θανάτῳ. Vulgata & Erasmus, *In morte*, id est (ut Erasmus interpretatur) *per mortem*. Ego verò puto ἐν pro εἰς usurpari: quod apparet ex antithesi: & ità quidem ut finalem (quam vocant) causam declaret. ¶ *Dominum nostrum*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Hæc (inquit Erasmus) non adjiciuntur apud Græcos nisi in nonnullis exemplaribus. Ego verò in vetustis omnibus inveni, & Complutensi quoque editione. ¶ *Per Justitiam*, διὰ δικαιοσύνης. istam videlicet per quam δίκαιοι καθεστάμενοι æternâ vitâ digni censemur, ad alterum illud Remissionis peccatorum beneficium adjectam, per quod à morte absolvimur: quæ sanè etsi mutuò sese consequuntur, duo tamen sunt numero, ac diversa, & ab Apostolo distinctè, sicut suis locis observavimus, explicata.

ΚΕΦ. ϛʹ.

1 Τί οὖν ἐροῦμεν; ἐπιμενοῦμεν τῇ ἁμαρτίᾳ ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ;
2 Μὴ γένοιτο. οἵτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ, πῶς ἔτι ζήσομεν ἐν αὐτῇ;
3 Ἢ ἀγνοεῖτε ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν;
4 Συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον· ἵνα ὥσπερ ἠγέρθη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν.
5 Εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα·
6 Τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ.
7 Ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας.
8 Εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν Χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ·
9 Εἰδότες ὅτι Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκ ἔτι κυριεύει.
10 Ὃ γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ· ὃ δὲ ζῇ, ζῇ τῷ Θεῷ.
11 Οὕτω καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε, ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.
12 Μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι, εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ.
13 Μηδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ· ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας, καὶ τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα δικαιοσύνης τῷ Θεῷ.
14 Ἁμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει· οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν.

CAP. VI.

Quid igitur dicemus? permanebimus in peccato ut gratia auctior fiat?
Absit. qui mortui sumus Peccato, quomodo adhuc vivemus in eo?
An ignoratis,* nos quotquot baptizati sumus in Christum Jesum, in mortem ejus esse baptizatos?
† Consepulti sumus igitur ei per baptismum in mortem: ut sicuti suscitatus est Christus ex mortuis in gloriam Patris, ità & nos ‖ novâ vitâ ambulemus.
Nam si cum eo plantati coaluimus assimilatione mortis ejus, nimirum etiam resurrectionis *assimilatione cum eo* coalescemus:
Illud scientes, veterem illum nostrum hominem cum eo crucifixum esse, ut cassum reddatur corpus illud Peccati, nè nos ampliùs serviamus Peccato.
Etenim qui mortuus est, liberatus est à Peccato.
Quòd si mortui sumus cum Christo, credimus fore ut etiam ei convivamus:
Ut qui sciamus Christũ suscitatum ex mortuis, non ampliùs mori: Mortẽ *inquã* ei non ampliús dominari
Nam quòd mortuus est, Peccato mortuus est semel: quòd autem vivit, vivit Deo.
Ità etiam vos colligite, vos tum mortuos esse Peccato, tum verò vivere Deo per Christum Jesum Dominum nostrum.
Nè regnato igitur Peccatum in mortali vestro corpore, ut ausculteti in cupiditatibus corporis:
Neque sistite membra vestra arma injustitiæ Peccato: sed sistite vos Deo, ut ex mortuis vivos, & membra vestra arma Justitiæ Deo.
Peccatum enim vobis non dominabitur: non enim estis sub Lege, sed sub Gratia.

CAP. VI.

Quid ergò dicemus? permanebimus in peccato ut gratia abundet?
Absit. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc vivemus in illo?
An ignoratis quia quicunque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus?
Consepulti enim sumus cum illo per Baptismum in mortem: ut quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriam Patris, ità & nos in novitate vitæ ambulemus.
Si enim complantati facti sumus similitudini mortis ejus, simul & resurrectionis erimus:
Hoc scientes quia vetus homo noster simul crucifixus est, ut destruatur corpus peccati, ut ultrà non serviamus peccato.
Qui enim mortuus est, justificatus est à peccato.
Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia simul etiam vivemus cum Christo:
Scientes quod Christus resurgens ex mortuis, jam non moritur; mors illi ultrà nõ dominabitur.
Quòd enim mortuus est, peccato mortuus est semel: quòd autem vivit, vivit Deo.
Ità & vos existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo in Christo Jesu Domino nostro.
Non ergò regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obediatis concupiscentiis ejus:
Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato: sed exhibite vos Deo tanquam ex mortuis viventes: & membra vestra arma justitiæ Deo.
Peccatum enim vobis non dominabitur: non enim sub Lege estis, sed sub gratia.

1 Transitio ad aliud Christi beneficium, quod Sanctificatio dicitur, & est qualitas quam Spiritus in Christi capitis membris creat.
2 Beneficium Justificationis & Sanctificationis perpetuo vinculo cohærent, & utrumque manat à Christo ex Dei gratia. Est autem Sanctificatio abolitio peccati, id est corruptionis nostræ nativæ, in cujus locum succedit instauratæ naturæ puritas.

*Gal.7.17. 3 Hujus Sanctificationis tres sunt partes: nempe veteris hominis, sive peccati Mors & sepultura, & novi hominis Resurrectio, à Christi mortis, sepulturæ, & resurrectionis virtute in nos promanans, cujus beneficii pignus & sigillum est baptismus noster. † *Col.* 2.12. ‖ 1.*Cor*.6.14. *Eph*.4.23. *Col*. 3.8. 2.*Tim*.2.12. *Hebr*.12.1. 1.*Pet*.1.1. 5 Mors Peccati, & Vita Justitiæ, sive coalitio cum Christo & in morte & in vita, nunquam possunt divelli: ex quo consequitur, neminem esse sanctificatum qui adhuc vivat Peccato, ac proinde neminem, qui non resipuerit, factum esse Christi per fidem participem: & verum esse quod suprà dixit 3.31. nempe per Justificationem ex Fide, non everti Legem, sed stabiliri. 7 Idem probat à mortis effectis, adhibitâ Christi capitis cum suis membris collatione. 12 Adhortatio ad certandum adversùs Corruptionem & omnes ejus effectus. 14 Fatetur sic adhuc non esse mortuum in nobis peccatum ut penitus sit exstinctum, sed victoriam fortiter certantibus promittit; quia Gratiâ Dei donati sumus, quæ efficit, ut Lex jam non fiat Peccati virtus & instrumentum in nobis.

---

1 In *peccato, τῇ ἁμαρτίᾳ*. *Peccatum* in hac disputatione idem prorsus declarat atque in superiore, sed diverso tamen respectu. Nam illic diximus considerari peccati originalis Reatum [per Adami transgressionem] in cujus locum succedat Christi Obedientia per fidem nobis imputata: hìc verò in eodem illo malo Corruptionem (id est, morbum ipsum inhærentem) spectat Apostolus, docétque quâ ratione vis illa peccati in nobis sensim exstinguatur, & in ejus locum cœlestis virtus succedat, quam *Regenerationem*, sive *Sanctificationem* vocamus; Sophistæ verò, *Justitiam inhærentem*, cujus tamen neque ortum, neque progressum, neque fructum norunt. Et aptissimè sequitur hæc disputatio priorem, nè quis, positâ justificatione per fidem sine operibus nostris, putet bona opera aboleri, cùm è contrario, quisquis per fidem justificatur, necessariò quoque ad bona opera sanctificetur, sive regeneretur. Ex hac autem illatione, ex præcedentibus necessariò nascente, manifestè refellitur eorum expositio, qui per *opera Legis*, quibus negat Apostolus nos justificari, intelligunt duntaxat opera fidem antecedentia, ut postea Justitiam ex operibus fidem subsequentibus stabiliant: ac proinde *Justificari ex Fide sine operibus* nihil aliud declaret quàm regenerari ad bona opera, quibus vitam æternam promereamur. Nam & argumentis ipsis Apostoli, ac præsertim Abrahami exemplo istud Pharisaicũ dogma Luc.18.11. perspicuè arguitur; & si verum illud esset, quid esset ineptius quàm ex eo quòd operibus fidem præcedentibus non justificamur, concludere nobis fidem adeptis, perseverandum esse in Peccato? Sed & illud quoque annotandum est, de quo non nihil diximus Act. 8.23. amplius aliquid significari his verbis, *Permanebimus in peccato*, & paulò pòst, *Vivemus in peccato*, quàm si dixisset, *Peccatum in nobis permanebit, aut vivet*.

2 *Qui, οἵτινες*. Vetus interpres addit particulam *γάρ, enim*, ut & Syrus interpres, idque non incommodè. ¶ *Mortui sumus Peccato, ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ*. Profectò non scribunt satis appositè, qui hoc loco *Peccati* nomine Diabolum intelligunt: item qui *Mortificationis* vocabulo terrores conscientiæ putant significari. Nam hoc loco & aliis similibus, ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, id est, *Mori peccato*, aliud prorsus declarat quàm νεκρὸν εἶναι τοῖς παραπτώμασι, id est, *Mortuum esse Peccatis*, Ephes.2.1. & 5. Coloss. 2.13. Nam *Mori peccato* is dicitur tertio casu, in quo vis illa peccantis Peccati exstincta est per Christi virtutem, quicum per fidem coaluit: adeò ut mutuò inter se respondeant *Mori Peccato*, & *Vivere Deo*, seu *Justitiæ*, seu *Christo*. Contrariâ verò significatione *Mortuus Peccatis* dicitur sexto casu, is qui Peccatis quasi immortuus tenetur. Qui & *mortuus* absolutè dicitur infrà, vers. 13. & cap. 7.10. Eph.5.14. 1.Tim.5.6. Qui etiam dicitur, *In umbra mortis habitare*, Esa. 1.9.

3 *In Christum Jesum, εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν*. Id est, Ut cum Christo Jesu coalescentes, vim ipsius perciperemus, exstinguendo peccato, & creando novo homine, ut exposuimus Act. 19.2. Nam qui Christum accipiunt duntaxat pro exemplari nobis ad imitandum proposito, ut Origenes & aliquot ex veteribus ab ipso decepti, non videntur intellexisse qua de re Paulus hæc disserat. Neque verò finem ac scopum Baptismi præcipuum, eum videlicet de quo hìc agitur, intellexit Erasmus, cùm annotaret nos idcirco dici ab Apostolo *in Christum Jesum fuisse baptizatos*, quia per Baptismum inserimur in corpus Christi mysticum. Hic enim de ipso Christi corpore agitur, non de Ecclesia: quamvìs qui Christi membrum est, idem etiam sit Ecclesiæ pars. Sed hoc tamen non facit ut hos fines confundere oporteat. Alioqui Veterem interpretem idem rectè reprehendit in eo quòd converterit, *in Christo Jesu*, pro, *In Christum Jesum*. Et multa ineptissimè dicit in hunc locum Origenes: veluti, Nostrum Baptisma esse in Christo: ipsum autem Christum à Joanne fuisse baptizatum non eo Baptismate quod est in Christo, sed eo quod in Lege. Item illud, Cur solius Christi fiat hìc mentio, cùm baptizemur etiam in nomine Patris & Spiritûs sancti: quæ quæstio omnino est ἀπροσδιόνυσος. Neque enim nunc agit Apostolus de forma Baptismi, sed de ipsius Objecto, Fine & Effectis. ¶ *In mortem ejus, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ*. Quod dixerat in genere, nunc explicat per partes [nam tres facit nostræ innovationis partes] nempe Mortem Peccati, Sepulturam ejusdem, & Novi hominis Suscitationem. Manant autem hæc tria effecta ab uno Christo, quìcum per fidem coaluimus, sed peculiariter Mors Peccati à Christi Morte, Sepultura ab eodem sepulto, Novi hominis Creatio ab ejusdem Resurrectione dicitur quasi ex fonte profluere. Nam Christi hominis quam pro nobis assumserat infirmitas carnis (exceptâ peccati labe) & præterea tum nostri reatûs, tum nostrorum peccatorum imputatio in ipso, cum ipsius morte cessavit, ut qui jam tum cælestem illam & [illegible] vitam sit ingressus, per suam mortem. Sepultura verò est Mortis progressus, in qua rursus potissimùm eluxit ejusdem Christi virtus, cùm mortis ipsius vincula quibus tenebatur, dirupit; Victoria demum & ipsius sanctificationis consummatio in Resurrectione apparuit. Sic igitur & nos istius virtutis participatione morimur Peccato: &, quia non statim exstinguitur in nobis hic vetus homo, sed sensim corrumpitur, donec in nihilum redigatur, sepelimur etiam Peccato, ut demum in novam vitam emergere paulatim incipiamus, donec tandem hoc corruptibile, incorruptibilitatem in futuro seculo induerit. Harum autem partium symbola manifesta ac efficacia habemus in Baptismo, quatenus est nostræ regenerationis tessera. Hinc ortæ sunt illæ formulæ Paulo familiares, *Crucifigi, consepeliri, resurgere cum Christo, Baptizari in ipsius mortem, Crucifigere corpus peccati, Resurgere in novam vitam. Veterem hominem, corrumpere, Mortificari, Vivificari*, & similes, quæ suis locis explicantur. [Quod autem Erasmus considerandum proponit, num præpositio σύν pertineat ad Judæos & Gentiles simul in unum Christum collectos, hoc quidem loco nullius est momenti. Res enim ipsa ostendit hìc agi de credentium cum Christo κοινωνίᾳ sive συμμορφώσει.]

4 *In gloriam Patris, διὰ δόξης πατρός*. Διὰ pro ἐν usurpari probavimus manifesto exemplo suprà, cap. 4. 11. hic autem existimo positam esse pro εἰς, & quidem ut ità finalem (quam vocant) cau-

sam declaret. Cur enim resurrexit Christus? id est, in quem finem? Nempe, si ipsum caput consideres, in gloriam Patris, id est, ut depositâ carnis assumtæ infirmitate, intrans in gloriam Patris gloriosus Deo vivat in æternum: sicut Apostolus ipse explicat apertè infrà, vers. 10. Sin autem nos spectes, qui sumus Christi membra, idcirco illum resurrexisse dicit Apostolus, ut & ipsi participes illius virtutis facti incipiamus vivere vitam novam, quasi nimirum jam in cœlis ipsis versemur, quærentes quæ cœlestia sunt. Nisi verò ità interpreteris, non video quî constare posit altera pars collationis: neque etiam quorsum hîc commemoret Paulus cujus virtute resurrexerit Christi caro. Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Per gloriam Patris*, id est gloriosi Patris virtute ac potestate, ex Hebræorum idiotismo: sicut *Novitas vitæ* pro *Nova vita* dicitur.

5 *Nam si cum eo plantati coaluimus*, εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν. Eleganti translatione Christum, qui mortuus ac sepultus resurrexit, comparat Apostolus cum planta, quæ humi defossa suo tempore germinarit. Deinde verò quia nos quoque unà dixerat cum Christo mortuos Peccato ac sepultos, resurrexisse ad justitiam, ut indicet hæc omnia in nobis per eum quasi succum fieri quem ex Christo sugamus, dicit nos cum ipso in unam plantam coaluisse, sicut τὰ σύμφυτα cum arbore ipsa ità coalescunt, ut communi succo vivant. Sic igitur Apostolus aptissimâ translatione arctissimam illam nostri cum ipsomet Christo conjunctionem, & simul vivificam illam virtutem indè in nos manantem expressit: quâ etiam ratione Christus sese viti, nos verò palmitibus comparat; & in ipso crescere, ipséque in nobis vicissim dicitur adolescere. Sic comparatur Christus virgulto apud Esaiam; sic comparatur Verbum cum Semine: sic dicimur arbores fructiferæ; sic plantare & rigare dicuntur ministri, & fideles in Christo radicari: adeò fœcunda est ista translatio. Vulgata, *Complantati:* Erasmus, *Si insititii facti sumus*. Mihi verò si verbum novum *Complantandi* placuisset, ausus etiam essem *Complantatitios* dicere. Itaque necessariò usus sum longiore verborum circuitu, quoniam σύμφυτον γεγονέναι non simpliciter declarat *Complantari*, sed potiùs *Complantatione coalescere*. Et quod attinet ad Erasmi interpretationem, quamvìs libens agnoscam, nos velut insitione quâdam cum Christo coalescere, & Apostolum non dissimili ratione dicere nos in veram oleam insitos, infrà, 11. 24. tamen putavi propriam Græci vocabuli significationem servandam, quoniam eò videtur respicere Apostolus hoc nomine utens, quòd Sepelitio videatur quædam Plantationis species. ¶ *Assimilatione mortis ejus*, τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. id est, quatenus, non dico imitatione (hoc est enim Origenis commentum) sed virtutis ipsius intra nos efficacitate, perinde morimur Peccato ut & ipse mortuus est: non quidem Peccato, quod in ipso unquam vixerit, sed quod cùm nostrum sit fuit illi, ut & ejus fructus, imputatum, ut omnem illius labem in suis etiam deleret, & peccata indè nata per sui oblationem expiaret. Sed illud quidem superiore tractatione Paulus explicavit; istud verò nunc aggreditur. Hoc enim est quod dixerat, nos baptizatos esse in ipsius mortem: & statim subjiciet nos unà cum ipso cruci affixos, ut sicut ipse mortuus est Peccato, id est, immunis prorsus à Peccato, ità & nos Peccato moriamur, declarans quod sit istud ὁμοίωμα. Vulg. *Similitudini mortis ejus*, tertio casu: quod planè repudio, quamvìs aliquoties ità citetur hic locus ab Augustino. Nec dubito etiam quin sit prorsus rejiciendum quod putat Erasmus præpositionem σὺν posse referri ad Judæos & Gentiles, simul in unum Christum collectos. Sunt enim ista hoc loco extra scopum, & præpositio σὺν in συμφύτοις; sicut in συνθάπτεσθαι, συσταυροῦσθαι, συζῆν, συμπάσχειν, συμμορφοῦσθαι, συμβασιλεύειν, συνδοξάζεσθαι, id est (ut ista ad verbum explicemus) *consepeliri, concrucifigi, convivere, compati, conformari, conregnare, conglorificari*, & similia, omnino ad ipsam Christi personam referenda sunt, ità ut subaudiendum sit αὐτῷ, quod ut exprimeret Erasmus, convertit, *Nam si insititii facti sumus* illi *per similitudinem mortis ejus*. Sed & aliam ob causam abstinui à nomine *Similitudinis*, quod usurpavit Vetus interpres, & *Simulacri*, quo alicubi Tertullianus utitur, hunc ipsum locum citans. Videtur enim favere nonnihil Pelagianis, qui hanc nostri cum Christo Conformationem putant ab imitatione proficisci. Contrà verò ista imitatio omnis ex ista Conformatione nascitur. id est, ex eo quòd Christi participes simus, cum eo & per eum Peccato mortui, ut Deo vivamus. Ipse enim est qui in nobis efficit ut velimus ac faciamus quæ Dei sunt. Et notandum est Apostolum non dixisse ὁμοιότητι sed ὁμοιώματι, quod nomen verbale & passivum includit verbi actionem & effectum, ut intelligamus istam nostri cum Christo convenientiam aliunde in nobis effici, nempe à Christi mortis potentia & virtute. Cæterùm Basilius libro περὶ βαπτίσματος, ad causam instrumentalem (id est ad Baptismum) hoc refert. Sic enim interpretatur ἐν τῷ τοῦ ὕδατος βαπτίσματι, ὅπερ ἐστὶν ὁμοίωμα τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου. id est *in Aqua Baptismo, qui est crucis ac mortis assimilatio, seu figura*. Quominus autem hanc interpretationem sequar, eâ ratione impedior quòd Baptismus omnes partes renovationis repræsentet; hîc verò Paulus manifestè assimilationem mortis ab assimilatione resurrectionis distinguat. quamvìs hæc ab illa separari non posit. Illa verò Cyrilli interpretatio non modò violenta, sed etiam nonnihil est periculosa, Christi mortem non tam mortem fuisse quàm mortis quandam imaginem, cùm tam citò resurrexerit. Quorsum enim hoc, si spectes nostri cum Christo collationem, id est, Apostoli scopum? ¶ *Nimirum etiam*, ἀλλὰ καί. Sic rectè Erasmus, cùm ἀλλὰ hoc loco non adhibeatur assumtioni, sed conclusioni. Vulg. *Simul etiam*, ἅμα καί: quæ lectio mihi non displicet. Et fortassis ἀλλὰ irrepsit in contextum pro ἅμα, ex eo quòd descriptores nonnulli codicum olim consueverunt duplex λλ ità pingere in mediis vocibus, ut à litera μ parum admodum differat. ¶ *Resurrectionis* assimilatione cum eo *coalescemus*, τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα. Qui vel mediocriter est Græcæ linguæ peritus, facilè animadvertit deesse articulum τῷ, quod ipsa collationis ratio ostendit, ità ut repetantur duo vocabula ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Nam plena esset oratio, ἀλλὰ καὶ τῷ τῆς ἀναστάσεως, videlicet, ὁμοιώματι σύμφυτοι ἐσόμεθα: in qua ellipsi nihil prorsus est violentum aut inusitatum, nisi quòd articulus, à disertis scriptoribus, vix soleat in hoc dicendi genere prætermitti. Annotavimus autem similem prorsus ellipsin Joan. 5.36. Erasmus, *Resurrectionis participes erimus:* quasi istud significet, Ex eorum numero esse ad quos resurrectionis quoque beneficium pertineat, cùm hîc expressè præterea urgeat Apostolus, utrinque ὁμοίωμα primariæ plantæ cum nobis συμφύτοις, tum in morte videlicet, tum in resurrectione: quod & ipse Apostolus postea copiosè explicat. Maluit autem uti Apostolus futuro tempore quàm præsenti, quoniam nondum prorsus mortui sumus peccato, quamvìs ejus quoque reliquiæ nobis non imputantur: ex quo consequitur nos nondum totos resurrexisse, sed quotidie emergere, dum perficiatur quod Deus in nobis inchoavit. Mutua enim est inter Mortem Peccati & vitam Spiritûs, non tantùm relatio, sed etiam proportio.

6 *Veterem illum nostrum hominem*, ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος. *Veterem hominem* vocat universam hominis naturam, ità ut cum iniquitate conceptus est & in hanc lucem editus, Ephes. 2. 3. Additur autem *Veteris* epitheton, partim primi illius Adami collatione factâ cum altero posteriore, ut 1. Cor. 15. 45. partim naturæ nostræ deformationis respectu, quam alterâ recentiore permutamûs, eâ nimirum quæ indies instauratur ad agnitionem quæ respondeat imagini ejus qui ipsum condidit, Coloss. 3. 10. ¶ *Cum eo crucifixum esse*, συνεσταυρώθη. Hoc quoque vocabulum Paulo est familiare, idem declarans atque si Peccatum dixisset mortuum, aut nos Peccato mortuos cum Christo. Hoc tantùm interest quòd cùm *crucifixum* dicit, mortis genus explicat per quam Christus nobis Spiritum sanctum impetravit. Itaque nihil dicunt qui Paulum existimant veterem hominem *crucifixum* potiùs quàm *mortuum* dixisse, eò quòd vivat adhuc & vigeat aliqua ex parte; quod doctissimus interpres meritò improbavit. Sed duo hîc notanda sunt: unum, cùm dicitur *Vetus homo cum Christo crucifixus*, non ità hoc esse accipiendum quasi corrupta hæc natura Christo aliâ ratione quàm per imputationem tribuatur. Nam jam indè ab ipso conceptûs momento carnem nostram in sese nobis ità sanctificavit ut omnis peccati expers fuerit: & propterea non simpliciter dixit Apostolus *veterem hominem crucifixum*, sed addit pronomen *Nostrum*, nec dicit *In eo*, sed *Cum eo*, utpote ipsi Christo imputatum, & ejus mortis virtute in nobis abolitum. Itaque nobis veterem hominem crucifixit; sicut *mortuus* dicitur *peccato*, non ut peccare desineret, sed ut peccatum destrueret. Alterum, quòd passim dicitur Christus peccata nostra per crucem expiasse, prudenter esse ab hoc distinguendum de quo hîc differitur. Illud enim pertinet ad gratuitam pro peccatis nostris satisfactionem, quæ nobis imputatur: hîc autem agitur de regeneratione intra nos per Spiritum Christi re ipsâ inchoata. ¶ *Cassum reddatur*, καταργηθῇ. Vel, ut Vulg. *destruatur*. De hujus verbi propria notatione diximus suprà 3. 31. & Luc. 13. 7. In summa dicitur καταργεῖσθαι cujus vis & efficacitas tollitur: & καταργεῖν is cujus virtute id efficitur. Non autem Homo ipse cui Peccatum inest, sed vitiositas quæ ipsi inest, aboleri dicitur, ut ei non serviamus ampliùs. Et notandum est proponi metam Sanctificationis, non quasi ad eam usque jam in hac vita pervenerimus; sed quoniam ad eam contendimus, ac tandem etiam perveniemus, cùm videlicet Deus erit omnia in omnibus. ¶ *Corpus peccati*, τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας. id est homo qualis natus est, in quo peccatum ipsum hæret, sicut pulchrè explicatur, 1. Pet. 4. 1, & 2. Alibi verò solet Apostolus simili significatione nomen *Membrorum* usurpare, nempe non hoc tantùm corpus asspectabile designans, sed Hominem totum qualis nascitur, sive animam spectes, cujus ipsum φρόνημα Deo resistit, sive corpus ipsius instrumentum vitiosum, ut exposuimus Joan. 3. 6. Mihi tamen videtur Paulus propriâ quâdam ratione hoc in loco mentionem fecisse Corporis, nempe quia crucifixi & sepulti Christi meminerat, cui nos factos esse συσσώμους, id est (ut ità loquar) *Concorpores*, scribit Eph. 3. 6. ¶ *Ne serviamus*, τοῦ μὴ δουλεύειν. Rectè. Sic enim adhuc hærent reliquiæ illius corruptionis in regeneratis, ut tamen in ipsis non regnent.

7 *Liberatus est*, δεδικαίωται. id est ἀπήλλακται, ἠλευθέρωται, καθαρίζεται, ut pulchrè explicat Basilius lib. περὶ βαπτίσματος de quo

diximus

diximus suprà 3.20. Vulg. & Erasmus, *Justificatus est*. Quidam etiam convertit, *Absolutus est*. Ego verò has interpretationes hoc quidem loco ut ambiguas rejeci, nè quis de Peccati vel peccatorum remissione, seu absolutione à peccatis, hoc dictum acciperet. Neque enim de his disserit Apostolus, sed generaliter de eo quod Mortem naturalem consequitur: nempe quòd Mortui necessariò ab actionibus hujus vitæ supersedeant, dicente propterea Anacreonte (si tam profana licet cum tam sacris comparare) ὁ θανὼν ὐκ ἐπιθυμεῖ. Hoc autem à vera morte naturali sumtum Apostolus ad sibi propositum argumentum, nempe ad nativæ Corruptionis abolitionem applicat, cujus respectu qui regeneratus est, dicitur à vitio liber. *Justificari* verò accipitur hoc loco pro *Liberari*, ex Hebræorum idiotismo, qui cum antecedente consequens comprehendunt. Nam qui justificatus est sive absolutus, is quoque à pœna, quam alioqui subiturus erat, liberatus est.

8 *Ei*, αὐτῷ. Vulg. repetit *Christi* nomen, ut & Syrus interpres, & Claromontanus codex: quod etiam est expressius. Verba verò *Convivere*, & *Commori*, cùm bene Latina sint, causam non video cur repudiemus.

9 *Dominari*, κυριεύει. Sic ubique scriptum invenimus, & sanè videtur præsens tempus meliùs convenire. Vetus interpres tamen legit κυριεύσει, *dominabitur*, & Origenes quoque, quem aliquot etiam Latini Patres sequuntur.

10 *Quòd mortuus est*, ὃ ἀπέθανε. Declarant Græci Grammatici ὃ pro ὅτι conjunctione usurpari: sed malim hoc quidem in loco supplere κατὰ, ut plena sit oratio, Nam in eo quòd mortuus fuit, id est, quantum ad ipsius mortem attinet, ut Gal. 2.20. Neque enim Vallæ assentior qui potiùs putat convertendum esse ad verbum neutro genere, *Quod enim mortuum est*. quamvis sic etiam legat Hilarius ex antiquis codicibus lib. de Trinitate 9. ut Erasmus observavit: quasi *Mortuum* referatur ad corpus humanum, *Vivit*, ad naturam divinam. Ego verò non video quomodo conveniat hæc interpretatio cum eo de quo agitur: deinde etiam periculosam puto hanc interpretationem, quòd videatur quodammodo pro Nestorianis facere, atque adeò nostræ satisfactionis fundamentum evertere. Quamvis enim Christus, secundùm Deitatem, nec mori nec resurgere dici possit, tamen idem homo ille qui mortuus est ac resurrexit, etiam Deus erat, & totus nunc Deo vivit: alioquin nec Morte ipsius mortificari Peccato, nec ejus resurrectione possemus Deo vivificari. ¶ *Semel*, ἐφάπαξ. Id est, ut vulgò loquuntur *unâ vice pro omnibus*. Quod enim semel tantùm fit, id non habet regressum ut iterum fiat. Sic in epist. ad Hebræos accipitur hoc adverbium aliquoties, ut Christi oblationis perennis illa vis declaretur, opposita Leviticis sacrificiis, quæ quotidie repeti oportuit. Ostendit autem ex hac capitis & membrorum collatione Apostolus hoc loco, in iis qui per Christum verè sanctificati sunt, Peccatum semel mori, id est ità ut pristinas illas vires nunquam recipiat, sed quotidie, tanquam corpus in sepulcro, corrumpatur donec funditus intereat. Quòd si continuus est Mortis Peccati progressus, continuum est quoque Vivificationis incrementum, cùm sit mutua inter Mortificationem veteris hominis & Instaurationem novi non modò relatio, sed etiam proportio. Quomodo igitur (quam objectionem Paulus ab initio hujus capitis per Occupationes cœpit refellere) qui mortuus est Peccato, in eo permanebit, ut Gratia abundet? Diximus autem paulò antè quâ ratione sit explicandum quod dicitur *Christus Peccato mortuus*, in quo tamen Peccatum non fuit, suprà vers. 6. Nam in hac quoque locutione, *Christus Peccato mortuus est*, hoc vocabulum accipio non in sexto casu (ut declaretur causa quæ Christum adegit ad mortem, nempe quia nostrorum Peccatorum imputatione reus erat) sed tertio casu potiùs, ut finem declarat, nempe Christum idcirco mortuum, ut semel in nihilum redigat Peccatum in nobis. Hoc enim est de quo agitur, non autem de Peccatorum expiatione: & ratio antitheseos hoc poscit. ¶ *Vivit Deo*, ζῇ τῷ Θεῷ. Id est, Vivit apud Deum, & quidem vitâ planè divinâ ac cœlesti. quæ huic vitæ adhuc Peccato & Morti obnoxiæ opponitur. Sicut enim *mortuus Peccato* dicitur is in quo peccatum vim suam non magis exserit quàm si mortuus esset; ità etiam *vivere Deo*, & formulâ Paulo familiari, dicitur is qui Spiritu Dei agitur, ut explicat Apostolus infrà 8. 14. & Eph. 3. 20. Sed sicut *Mortem Peccati* diximus aliter in capite quàm in membris considerari, sic quoque de eo statuendum quòd Christus dicitur *Deo vivere*. Is enim jam indè à primo conceptu totus quidem Deo vixit. sed tamen à Conceptu ad Resurrectionem, ac præsertim in Morte ac sepulcro, luctandum illi fuit cum Satana & Morte, atque adeò cum nostris omnibus Peccatis quæ Pater illi imputarat, ut nos in eo consummaret. Itaque hoc respectu post resurrectionem demum dicitur Deo vivere, cùm jam depositâ omni carnis infirmitate, & superatis omnibus hostibus, ad dexteram Patris consedit. Nostra verò Sanctificatio ex illius virtute promanans, nunquam hic in nobis perficitur, cùm ab ipsa morte pendeat nostræ sanctificationis consummatio; & tamen dicitur *mori Peccato* is in quo Peccatum mori cœpit: &, *Deo vivere* qui Spiritu dei donatus cœpit facta Carnis mortificare, ut scribitur infrà, 8. 12.

11 *Colligite*, λογίζεσθε. Vulgata, *Existimate*. Erasmus, *Reputate*. Neutrum mihi satisfacit. hoc enim refero ad fidei syllogismum, ut indè colligamus ac verè sentiamus nos tum Peccato esse mortuos per Christi mortis communicationem; tum verò Deo vivere, id est justitiæ, per eundem vivificatos. Sic enim urget Paulus ut Christi mortem, sepulturam ac resurrectionem, ad nos transferamus. Sic accipitur idem verbum suprà 3.28.

12 *Ne regnato*, μὴ βασιλευέτω. τὸ βασιλεύειν apud Paulum (id est, *regnare*) ponitur pro summum imperium obtinere, ità ut nullus se opponat, vel siquis obsistat, frustrà hoc faciat. Commodùm igitur hæc adhortatio subjicitur præcedentibus, ut intelligamus quatenus simus mortui Peccato, quamdiu hic versamur, hactenus nimirum ut reluctetur quidem Caro Spiritui, sed tamen victoriâ non potiatur. ¶ *Peccatum*, ἡ ἁμαρτία. id est, vis illa peccans, quam Tertullianus novo vocabulo, *Delinquentiam* interpretatur, lib. De resurrectione carnis. *Peccati* verò appellatione Vitiositas illa tum ipsi rationi, tum affectibus hominum etiam renovatorum insita significatur, quæ quoniam & à Peccato Adami orta est, & vitiosas omnes tum cogitationes, tum actiones gignit, idcirco, ut rectè monet multis locis Augustinus, *Peccatum* vocatur ὁμωνύμως, & elegantissimè à nostro Paulo *Peccatum peccans*, qui tamen Augustinus cautè in eo legendus est, quòd illam Vitiositatem non videtur *Peccatum* vocare, nisi cùm Spiritum re ipsâ in aliquo motu superat. Nam contrà sive vincat accedente consensu, sive Spiritus illam superet, quicquid vitiosum est (cùm sit operis Dei depravatio) malum est, ac proinde Peccati rationem habet. ¶ *Corpore*, σώματι. Vide suprà vers. 6. Videtur hoc loco & aliis similibus Apostolus corporis ac membrorum facere mentionem, propterea quòd hæc sunt instrumenta per quæ istud Peccatum peccans exsequitur quod cogitavit. Loquitur enim Apostolus de Peccato tanquam violento quopiam tyranno. Sit igitur Mens illa tantopere à philosophis celebrata, primus Peccati (id est nativæ illius corruptionis) administer ad suggerendos primos motus: qui ubi commoverint voluntatem, alteram illius Peccati administram, pariunt ἐπιθυμίαν. Tum verò corpus ab animo impulsum, huc & illuc transversum rapitur, ut tyranni arbitrio sese ac sessorem præcipitet. Monet igitur Apostolus ut quamdiu versatur noster animus in hoc corpore mortali, id est in præsente vita, demus operam nè vitiositas ista dominetur. Itaq; alibi disertè monet ut & spiritu (seu mente,) & animâ & corpore integri coram Domino appareamus, 1. Thess. 5.23. Cæterùm pro relativis αὐτῇ & αὐτῆς coacti sumus antecedentia ipsa substituere, ut amphiboliam vitaremus: quia Peccatum & Corpus apud Latinos ejusdem sunt generis. Vetus interpres convertit, *Ut obediatis concupiscentiis ejus*, id est, εἰς τὸ ὑπακούειν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ. quam lectionem secutus est etiam Augustinus lib. 1. De nuptiis, cap. 23, & 27. Et ità quoque scriptum invenimus in uno Græco codice.

13 *Sistite* παραστήσατε. Vulg. *Exhibeatis*, παρίστατε. Erasmus, *Accommodetis*. Mihi verò videtur *Sistendi* verbum multò accommodatius, quòd paulò antè fecerit Regni mentionem, & paulò pòst etiam Domini. Dicuntur enim ministri & servi παριστάνειν ἑαυτοὺς, id est, *sistere sese*, in Domini conspectu, & præstò esse ad accipienda mandata; pereleganter usurpante hoc verbum Apostolo, ut indicaret quàm proni ac volentes ad peccandum ferantur quicunque Spiritu Dei non aguntur. ¶ *Membra vestra*, τὰ μέλη ὑμῶν. Hoc quàm latè pateat, exposuimus superiore vers. 6. & 12. ¶ *Arma injustitiæ*, ὅπλα ἀδικίας. id est. Pro instrumentis quibus ad patranda scelera utatur. Græcis enim ὅπλα, & Latinis *Arma*, ac Hebr. כלי *kele*, de quibusvis instrumentis dicuntur. Sed meliùs convenit *Armorum* nomen translationi à tyrannorum satellitibus & apparitoribus sumtæ. Sic Genes. 49. 5. Simeon & Levi dicuntur כלי חמס *chole chamas*.

14 *Non enim estis sub Lege*, οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον. Sic maluit Paulus scribere quàm ὑπὸ νόμῳ, ut vitaret omnem amphiboliam, non hoc tantùm loco, sed alibi sæpe, ut Gal. 4. 21. & sic quoque dicimur ὑπὸ ἁμαρτίας εἶ), infrà 7. 14. Nam alioqui nemo magis & efficaciùs sese subjicit Legi quàm qui est regeneratus. Non est igitur hoc dicendi genus uno modo explicandum: quia præterquam quòd *Legis* nomen est πολύσημον, & variæ sunt Legis species, variè quoque solet Apostolus de ea disserere. Itaque Origenes de Lege membrorum (id est peccati) hæc accipit; cui non assentior, quia nusquam invenio *Legis* nomen ità usurpatum, nisi quippiam adjiciatur ex quo id possit intelligi. Sed & de Cæremoniis hoc accipi commodè non potest. Restat igitur ut ad Legem moralem, quam vocant, applicetur. Nam politicæ legis quorsum meminisset? Putant igitur plerique, *Sub Lege non esse*, idem declarare atque *Legis maledictioni non ampliùs esse obnoxium*, cùm Christus factus sit maledictio pro nobis. Sed hoc certè pertinet ad peccatorum remissionem: hic verò agitur de mortificatione Peccati, & Justitia in nobis per Christi Spiritum inchoata: neq; hic spectatur Dominatio Peccatorũ, quatenus imputantur, vel non imputantur, sed quatenus corruptio viget aut non viget in nobis. Itaq; alii explicare malunt, *Sub Lege non estis, sed sub gratia*. i. Non jam estis ea conditione quâ olim, cùm vos Lex reos faceret, jubendo, non adju-

vando, ut explicat Augustinus. Hanc verò sententiam ut simplicissimam & maximè accommodatam amplector, sed ità ut paulò aliter applicem quàm aliqui soleant. Propositum est igitur Apostolo nos hortari, ut fortiter reluctemur Peccato. Nam, inquit, omnino futurum est ut eo superato victoriam reportetis. Id verò unde tam certò conjicit futurum? Quia nimirum sub lege non sumus, sed sub Gratia. Lex enim (ut sequenti capite explicabit) instrumentum illud est per quod ille noster maritus, i. Peccatum, irritatum in nobis vitiosas illas cupiditates & actiones, tanquam liberos gignebat: illud est, inquam, unde acceptâ occasione Peccatum alioquin veluti mortuum reviviscit, & nos interimit. Lex deniq; est peccati virtus, ut scribitur 1.Cor.15.56. Valet igitur consecutio nos adversùs Peccatum potituros victoriâ, cùm non simus sub Lege, quatenus est virtus Peccati, sed sub Gratia, i. Spiritu Christi donati, cujus freti virtute, reliquias etiam peccati jam inermis profligemus: idque ità esse explicandum liquet ex Gal.5.23, & 24. Quomodo verò alibi accipiatur *Sine Lege esse*, vel *Sub Lege non esse*, item, *Legem non esse justo positam*, suis locis explicabimus.

---

15 Sub Lege & sub Peccato esse, idem declarant, eorum respectu qui non sunt sanctificati: sicut è contrario sub Gratia & sub Justitia esse regeneratis conveniunt. Sunt autem ista contraria, ut unum cum altero consistere non possit. Expellat igitur Peccatum Justitia.
*Joan.8.34. 2.Pet.2.19.
17 Naturâ servi Peccati, & liberi justitiæ, simus per Gratiam Dei Justitiæ servi, ac proinde à peccato liberi.
21 Adhortatio ad Justitiæ studium & Peccati odium, proposito utriusque contrario exitu.
23 Mors est pœna Peccato debita: sanctificamur autem gratìs ad vitam æternam.

15 Τί οὖν; ἁμαρτήσομεν, ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ᾽ ὑπὸ χάριν; Μὴ γένοιτο.
16 Οὐκ οἴδατε ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοὴν, δοῦλοί ἐστε ᾧ ὑπακούετε; ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην;
17 Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ὅτι ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπηκούσατε δὲ ἐκ καρδίας εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς.
18 Ἐλευθερωθέντες δὲ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ.
19 Ἀνθρώπινον λέγω, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν. ὥσπερ γὰρ παρεστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν, οὕτω νῦν παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ εἰς ἁγιασμόν.
20 Ὅτε γὰρ δοῦλοι ἦτε τῆς ἁμαρτίας, ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ.
21 Τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε ἐφ᾽ οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε; τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων, θάνατος.
22 Νυνὶ δὲ ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ Θεῷ, ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμὸν, τὸ δὲ τέλος, ζωὴν αἰώνιον.
23 Τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος· τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

Quid igitur? peccabimus, quòd non simus sub Lege, sed sub gratia? Absit.
*An nescitis quòd cui sistitis vos servos ad auscultandum, ejus servi estis cui auscultatis, sive Peccati ad mortem, sive Obedientiæ ad Justitiam?
Gratia autem *sit* Deo quòd fuistis *quidem* servi peccati, sed ex corde auscultastis ei formæ doctrinæ in quam estis traditi.
Et liberati à peccato, mancipati estis justitiæ.
Hominum more loquor, propter infirmitatem carnis vestræ. Nempe sicut stitistis membra vestra serva impuritati & legis transgressioni, ad *patrandam* legis transgressionem: ità nunc sistite membra vestra serva justitiæ ad sanctimoniam.
Cùm enim servi eratis peccati, liberi eratis justitiæ.
Quem igitur fructum habebatis tunc *ex iis* de quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum Mors *est*.
Nunc verò liberati à Peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctimoniam: finem autem, vitam æternam.
Nam stipendia Peccati *sunt* Mors: Donum autem Dei *est* Vita æterna, in Christo Jesu Domino nostro.

Quid ergò? peccabimus quoniam non sumus sub Lege, sed sub gratia? Absit.
Nescitis quoniam cui exhibetis vos servos ad obediendum, servi estis ejus cui obeditis, sive peccati ad mortem, sive obeditionis ad justitiam?
Gratias autem Deo quòd fuistis servi peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ in quam traditi estis.
Liberati autem à peccato, servi facti estis justitiæ.
Humanum dico propter infirmitatem carnis vestræ. sicut enim exhibuistis membra vestra servire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem: ità nunc exhibete membra vestra servire justitiæ in sanctificationem.
Cùm enim servi essetis peccati, liberi fuistis justitiæ.
Quem ergò fructum habuistis tunc in quibus nunc erubescitis? nam finis illorum mors est.
Nunc verò liberati à peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem: finem verò, vitam æternam.
Stipendia enim peccati, mors: gratia autem Dei vita æterna in Christo Jesu Domino nostro.

---

15 *Quòd non simus*, &c. ὅτι οὐκ ἐσμὲν, &c. Nascitur hæc objectio ex eo quòd ambiguum erat dicendi genus ab Apostolo usurpatum. Ideo sequente capite copiosè ab ipso explicabitur. Nam apud impios (cujusmodi sunt hodie Libertini, Davidistæ, & cæteri Carpocratianorum successores) *sub Lege non esse* significat pro arbitrio suo quidvis audere; *sub gratia* autem *esse*, non posse damnari.

16 *Obedientiæ*, ὑπακοῆς. id est, novitati vitæ, quæ nos ad obedientiam Dei disponit: sicut peccatum, id est pravitas illa vetus nos ad peccandum impellit. Hoc enim poscit antithesis. ¶ *Ad Justitiam*, εἰς δικαιοσύνην. At cur non potiùs scripsit Apostolus εἰς ζωὴν, *ad vitam*, ut plena sit oppositio? nempe quia non sicut peccatum mortem, sic obedientia vitam æternam efficit, sed justitiam, quæ est quidem iter ad beatam vitam, at non illius causa, quod apertè postea docet Apostolus vers.13.

17 *In quam estis traditi*, εἰς ὃν παρεδόθητε. Hoc dicendi genus magnam quandam emphasin videtur habere. Ità enim significatur, Evangelicam doctrinam quasi instar typi cujusdam esse, cui veluti immittamur ut ejus figuræ conformemur, & totam istam transformationem aliunde provenire: ut quemadmodum cera (inquit Basilius in tractatu de Baptismo) sculpturæ typo tradita figuram quæ sculpturæ inest accuratè exprimit, ità & nos Evangelicæ doctrinæ typo nos tradentes, secundùm interiorem hominem figuremur. Itaque non satìs expressè convertit Erasmus, παρεδόθητε, *Traducti estis*. Sed perversè Castellio interpretatur, *Quæ vobis est tradita*, ὃς ὑμῖν παρεδόθη, quasi videlicet εἰς respondeat literæ ל, ut εἰς τύπον idem declarat atque τύπῳ: deinde, ὃν παρεδόθητε dictum sit ut ἐπιτρέπομαι τοῦτο, pro τοῦτό μοι ἐπιτρέπεται). Nam aliam hujus interpretationis rationem invenire non potui. Est autem hæc phrasis similis illi Terentianæ, *Restitue in quem me accepisti locum*.

19 *Hominum more loquor*, ἀνθρώπινον λέγω. Id est, κατ᾽ ἄνθρωπον, ut suprà, 3.5. Puto verò Apostolum nihil aliud hoc loco significare hâc dicendi formulâ quàm sese cùm de rebus cœlestibus ac divinis differat, libenter tamen, ut sese eorum captui accommodet ad quos scribebat, similitudines istas servitutis & libertatis ex mutuis hominum commerciis sumere, quò meliùs ista percipiant. Alii *Humanum* accipiunt pro eo quod præstare possint homines: quasi dicat Apostolus se non summam aliquam perfectionem requirere, sed duntaxat ut non minùs strenuè colant Justitiam, quàm olim paruerunt Peccato. Ego verò priorem interpretationem ut simplicem amplector, vel ob eam causam quòd ista Apostoli petitio quæ sequitur ejusmodi est, ut vel perfectissimi quique inter homines vix illam possint præstare. Alioquin aliis etiam locis *Humanum* dicitur quod est ejusmodi ut hominum vires non superet, ut 1.Sam.cap.7.vers.14, & 1.Cor.cap.10.vers.13. Vulg. *Humanum dico*, imperitè. Erasmus, *Humanum quiddam dico*. Hieronymus ad Algasiam, quæst. 1. dicit hoc dicendi genus usurpatum fuisse ab Apostolo, ex Cilicum idiomate. Ego verò nè in hoc quidem assentior Hieronymo. ¶ *Carnis vestræ*, τῆς σαρκὸς ὑμῶν. Id est à carnis vestræ reliquiis spiritui repugnantibus proficiscentem. ¶ *Nempe sicut*, ὥσπερ γάρ. Vulgata, *Sicut enim*. Erasmus, *Quemadmodum enim*. Ego verò non video quomodo causalis particula satìs commodè possit cum superioribus connecti. Vide infrà, 15.2. ¶ *Ad* patrandam *iniquitatem*, εἰς τὴν ἀνομίαν. Erasmus, *Ad aliam atque aliam iniquitatem*, Græca scholia secutus. Ego verò potiùs existimo Paulum priore loco per *impuritatem* & *iniquitatem* intellexisse cupiditates illas, tum quibus seipsos contaminant homines, ut quibus solicitantur ad ebrietatem, lasciviam, luxuriam, & alias ejusmodi pestes; tum quibus provocantur ad alios offendendos, furtis, homicidiis, injuriis, & cæteris id genus sceleribus: deinde posteriore loco ἀνομίαν generaliùs usurpasse pro ipsis cupiditatum effectis. Ideo supplevi participium *Patrandam*, ex quo id intelligatur.

20 *Liberi eratis justitiæ*, ἐλεύθεροι ἦτε δικαιοσύνῃ. Id est, Quod ad Justitiam attinet, nullum erat ejus in vos imperium. Eratis enim peccati jugo prorsus mancipati. Hoc verò cùm ità se habeat, miror quâ tandem fronte audeant Sophistæ suum αὐτεξούσιον tueri, liberum sanè justitiæ, servum autem peccati, ut illis toties exprobrat Augustinus.

21 *Tunc* ex iis *de quibus*, τότε ἐφ᾽ οἷς, &c. Erasmus rectè supplevit antecedens τούτων, *ex iis*, cujus ellipsis in Latino sermone paulò est obscurior. Clemens lib. στρωμ. δ᾽, post τότε adscribit accentum interrogantem, & rursus post ἐπαισχύνεσθε: ut sit hæc sententia, Quem igitur fructum tunc habebatis? nonne ea de quibus nunc erubescitis? Sed hoc mihi videtur coactè dici. ¶ *Nam finis illorum*, τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων, Vel, *Merces* seu *vectigal*, ut respondeat illi quod paulò pòst vocat ὀψώνιον. Nam τέλος utrumque potest significare: & apud Hebræos quoque אחרית *acharit* tum Finem, tum etiam id declarat quod alicujus opus consequitur, ut Thren.1.9.

22 *Servi facti*, δουλωθέντες. Servire autem Deo, regnare est.

23 *Stipendia*, ὀψώνια. Nazianzenus εἰς Ἰουλιανὸν, ὀψώνιον interpretatur τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς, id est, *regium commeatum & dona quæ ex Lege dignitatibus tribuebantur*. Bene igitur convenit hæc translatio, cùm Peccatum tyranno comparasset. Nec possum conjicere satìs justam causam cur Erasmus maluerit *autoramenta* dicere quàm *stipendia*. ¶ *Donum autem Dei*, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ. Id est, Nostra tum Justificatio tum Sanctificatio gratìs nobis donata, ad vitam æternam nos perducit, sicut peccatum nos reddit morti æternæ obnoxios: Ità ut ex doctissimi interpretis sententia in hac enunciatione, *Donum Dei* sit subjectum, *vita æterna*, attributum. Sed etiam si in priore quidem enunciato, *Mors* sit subjectum, *stipendium peccati*, attributum: & ex adverso, in posteriore enunciato *vita æterna*, subjectum, *Donum*, attributum, constabit sibi antithesis, quâ significabitur diversitas horum principiorum, adversùs eos qui à contrariis argumentantes, si mors, inquiunt, est meritum peccatorum, vita æterna est meritum bonorum operum. Ità verò conclusionem inficiatus Apostolus, verum quidem est, inquit, Mortem subsequi peccata, & vitam æternam subsequi Sanctificationem & Obedientiam. Sed illud est persolutio stipendii quod merentur peccatores, at vita æterna non solvitur ut debita sanctimoniæ & obedientiæ nostræ, sed donatur indebita, ut & ipsa Sanctificatio est ex mera gratia.

ΚΕΦ. ζ.

Ἢ ἀγνοεῖτε, ἀδελφοί (γινώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ) ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ;
2 Ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνήρ, κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός.
3 Ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς χρηματίσει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνήρ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα, γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ.
4 Ὥστε, ἀδελφοί μου, καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἑτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι, ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ.
5 Ὅτε γὰρ ἦμεν ἐν τῇ σαρκί, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν τὰ διὰ τοῦ νόμου ἐνηργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ.
6 Νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα· ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος.

CAP. VII.

An ignoratis fratres (peritos enim Legis alloquor) legem *tamdiu* dominari cuipiam quanto tempore ipse vivit?

* Nam viro addicta mulier, viventi viro devincta est per legem: quòd si mortuus fuerit vir, liberata est à lege viri.

Proinde vivente viro mœcha vocabitur, si fiat alterius viri: sin autem mortuus fuerit vir ejus, libera est à lege illa, ut non sit mœcha, si fiat alterius viri.

Itaque fratres mei, vos quoque mortificati estis legi in corpore Christi, ut essetis alterius, ejus *videlicet* qui ex mortuis suscitatus est, ut fructum feramus Deo.

Cùm enim essemus in carne, affectus peccatorum per Legem *existentes* agebant in membris nostris, ad fructum ferendum morti.

Nunc autem liberati sumus à Lege, mortuo eo in quo detinebamur, ut serviamus in novitate spiritûs, ac non in vetustate literæ.

CAP. VII.

An ignoratis fratres (scientibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur quanto tempore vivit?

Nam quæ sub viro est mulier, vivente viro alligata est legi: si autem mortuus fuerit vir, liberata est à Lege viri.

Igitur vivente viro vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro: si autem mortuus fuerit vir ejus, liberata est à Lege viri, ut non sit adultera si fuerit cum alio viro.

Itaque fratres mei, & vos mortificati estis legi per corpus Christi, ut sitis alterius qui ex mortuis resurrexit, ut fructificemus Deo.

Cùm enim essemus in carne, passiones peccatorum quæ per Legem erant operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti.

Nunc autem soluti sumus à Lege mortis in qua detinebamur, ità ut serviamus in novitate spiritûs, & non in vetustate literæ.

1 Proposita conjugii similitudine, statum hominis ante & post regenerationem inter se comparat. Lex (inquit) matrimonii hæc est, ut superstite marito constet matrimonium, & illo mortuo liceat mulieri alteras nuptias contrahere.

* 1.Cor.7.33.

4 Accommodatio similitudinis: Ità, inquit, nobis contingit. Nunc enim sumus Spiritui quasi secundo marito copulati, ex quo novam sobolem procreemus: mortui quidem respectu prioris mariti, posterioris autem respectu, veluti à mortuis excitati. 5 Explicatio prioris dicti. Nam, inquit, concupiscentiæ, quas in nobis ciebat Lex, erant in nobis instar mariti cujusdam ex quo pariebamus verè mortiferam sobolem. Nunc autem, mortuo illo marito, ac proinde illâ vi Legis occidentis soluti, transivimus sub Spiritûs imperium, ut jam non illius putres & mortuos, sed vitales fœtus, edamus.

1 *An ignoratis*, ἢ ἀγνοεῖτε. Explicat quid illud sit quod dixerat peccatum nobis non dominari, quòd non simus ampliùs sub Lege, sed sub Gratia: sumitque ex conjugii lege pulcherrimum & appositissimum exemplum, ideóque à Prophetis etiam ipsis sæpissimè usurpatum, & tum hoc loco, tum 2.Cor.11.20. & Eph.5.30. Unde inter alia istud maximè discimus, nativam illam depravationem, quæ in hac similitudine sustinet mariti personam, non esse ex creatione, sed creationi supervenisse ex pacto quod prior Adamus cum serpente pepigit, ut simpliciter & apertè dictum fuit sup. 5.30. sicut pactum istud rursum non per se naturali quâpiam vi dissolvitur, sed per Adamum posteriorem novo Evangelii pacto opera serpentis destruentem. Deinde quoque significatur quàm arctè & maritus ille prior nobis inhæreat, & posterior sese quàm intimè insinuet: hoc ferente ipsâ hujus conjugalis pacti naturâ, ut duo fiant unum. Etsi verò juris Gentium thesi nititur quod tradit Apostolus morte mariti videlicet dirimi conjugii vinculum, tamen iis libenter assentior qui istud ad Legis Mosis præscriptum revocant: quoniam propriè de Decalogo est accipiendum quod dixit, Nos sub Lege non esse, ideóq; meliùs convenit collatio, si hanc similitudinem dicamus ex eodem fonte petitam. ¶ *Legem dominari cuipiam*, ὅτι νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου, i. quempiam habere jus & imperium ex Lege in ipsam alterius personam. Loquitur enim Apostolus de ea demum obligationis specie, quâ quispiam fiat dominus ejus, qui vicissim illi subjiciatur, sicut in conjugio fit, 1.Cor.7.4. ¶ *Quanto tempore* ipse *vivit*, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ. Ipse nimirum qui dominatur. Moriens enim maritus desinit uxori dominari, indè sequitur uxoris quoque subjectionem cessare. Est enim illa tum Obligatio, tum Obligationis dissolutio reciproca, ità ut cessante dominantis vitâ, incipiat alterius libertas. Ex mox sequente verò hujus similitudinis accommodatione, liquet de dominantis personæ vita istud intelligendum, quâ desinente oriatur ejus personæ quæ subjiciebatur libertas, 1.Cor.7.39. Ideo perspicuitatis causâ malui pronomen *Ipse* quàm *Ii* supplere. Perperàm autem Erasmus ad Legem ipsam istud referens vertit, *Quoad ea vixerit*, i. quoad Lex viguerit, quamvìs Origenem & Ambrosium secutus. Hoc enim non patitur sequens similitudinis accommodatio, & verbum ζῇ longè magìs propriè homini quàm Legi tribuitur. Et licèt verum sit obligationis Legem desinere cum alterutrius personæ, sive dominantis sive subjectæ, vita; tamen tam ineptum fuerit dicere, *Legem valere quamdiu viget*, quàm, *Quempiam vivere quamdiu vivit*.

2 *Liberata est*, κατήργηται, i. ἐλευθέρα ἐστὶν, ut versiculo sequente Apostolus ipse explicat. Ad verbum, *supervacua facta est*, videlicet respectu mariti, à cujus mortui dominatione libera est. Alioqui hoc verbo Paulo valde familiari significatur quiddam enervari, seu viribus suis privari, & hactenus tolli ac aboleri, ut supr. 6.6. & 1.Cor.15.16. à nomine ἀργὸς pro ἀεργὸς, cui opponitur ὁ ἐνεργὸς. ¶ *A Lege viri*, ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός. id est à viri imperio, sive ab eo vinculo quod illam viro astringebat.

3 *Vocabitur*, χρηματίσει. Id est erit, & quidem omnium voce ac consensu. Vide Act.11.26.

4 *Mortificati estis Legi*, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ. id est mortuum est in vobis id quod ex Legis interdicto fiebat magis ac magis peccans: sive jam in vobis maritus ille prior (qui postea describitur) vires illas amisit, quas ex Lege arripiebat, ut vos sicut vir uxorem arbitrio suo regeret. *Mortificari* enim *Peccato*, & *Mortificari Legi* (libenter enim *Mortificandi* verbum retineo) mutuò inter se respondent, non simpliciter tamen, sed κατά τι: quatenus nimirum Lex est peccati virtus. Nam hactenus etiam hic dicimur sub Lege non esse, ut exposuimus suprà 6.14. quo demum sensu qui sunt sub Lege, dicuntur esse sub Peccato, & qui non sunt sub Lege, non esse ampliùs sub Peccato, quòd nimirum ipsis, utpote regeneratis, non ampliùs dominetur Peccatum, sed posterior maritus priori mortuo superinductus: Nam Lex ipsa propriè non potest in nobis dici mortua: imò nè in sese quidem mortua, aut irrita facta, quoties de Lege Decalogi agitur, ut hoc loco. Præterquam enim quòd Lex quiddam est extra nos positum, Peccatum autem intra nos est, infr. v.20. tantum etiam abest ut in sese simpliciter considerata Lex sit mortua in illis in quibus mortuum est Peccatum, ut contrà in iis solis sit verè suâ naturâ efficax, quos invenit idoneos per Spiritum sanctum ad volendum & faciendum, quod Deus per ipsam præcipit. Ideo dixit Apostolus suprà 3.31. Legem non fieri irritam per fidem, sed potiùs stabiliri. Sed & illud quæritur necessariò, cùm uxori comparemur secundo marito copulatæ, cur nos mortuos Paulus esse dicat. Omnino enim videtur potiùs fuisse dicendum nos esse marito illo mortuo superstites. Video igitur plerisque placere, Apostolum vitandæ invidiæ causâ dixisse potiùs ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ, quàm ἐθανατώθη ὑμῖν ὁ νόμος, id est, *Mortificati estis Legi*, non autem, *Mortificata est vobis Lex*: à quibus veniam peto quòd dissentiam. Videntur enim assumere quod existimo non posse ullo modo convenire, nempe in prioribus nuptiis Legem sustinere mariti personam: quod fortassis locum haberet si de Cæremoniarum abolitione ageretur, vel de Lege Peccati: sed de Lege Decalogi disserere Apostolum constat ex sequente objectione. Sciendum est igitur, hoc in loco tum maritum, tum uxorem in uno & eodem homine considerari in utroque matrimonio, ut meritò ac propriè Apostolus regenerandos, quod ad priorem maritum mortuum attinet, mortuos illi esse dixerit, quia nimirum ille non est aliquid extra non regeneratos, sed intra illos vivit & regnat, adeò ut toti sint carnales: quod ut intelligatur, hoc esto prioris matrimonii diagramma.

PRIORIS MATRIMONII DIAGRAMMA.

Maritus Dominans.	Uxor ὕπανδρος.	Liberi ex hoc matrimonio.
Corruptio nativa, sive Peccatum peccans, id est ciens in non regeneratis affectus ad peccandum, occasione per Legem arreptâ, à qua videlicet irritabatur, alioqui veluti mortuum, ut infrà dicitur versiculis 11, 13, & 14. ut Legis respectu consectaria sint, *Sub Lege esse*, & *Sub peccati dominio*.	Homo carnalis & qualis nascitur, in quo agit illud Peccatum, tanquam maritus in uxore.	Omnia cogitata, dicta & facta uxoris ὑπάνδρου, id est Peccato, ut marito, devinctæ, id est Opera quæ nos, ex Peccato tanquam marito quodam concepta, pariebamus in mortem.

POSTERIORUM VERO NUPTIARUM HÆC ESTO DESCRIPTIO.

Maritus.	Uxor à priore marito libera, & alteri nupta.	Liberi.
Spiritus, id est vis illa Christi nobiscum communicati: sive Spiritus qui priori illo marito peremto successit, & sanctos motus in nobis ciet. Unde fit ut consectaria sint, *Mortuum esse Legi*, & *Mortuum esse peccato*. Item, *Sub Lege non esse*, &, *Esse sub Gratia*.	Spiritualis homo, qualis in Christo renatus est, in quo Spiritus agit, tanquam maritus in uxore.	Fructus Spiritûs, quos ex posteriore marito, nempe Spiritu, concipimus & parimus, ut recensetur ab Apostolo, Gal.5.22.

¶ *In corpore Christi*, διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Vulg. & Erasmus, *Per corpus Christi*: quæ interpretatio non est satis expressa. Neque enim per Christi corpus duntaxat, sed etiam in Christi corpore dicimur mortui, multò ἐμφατικώτερον, ut summa illa & arctissima communicatio spiritualis illius conjugii notetur, per quam credentes fiunt unus Spiritus cum ipso Christo. 1. Cor. 6. 17. Itaque διὰ pro ἐν positum esse puto, sicut suprà 4. 11. quò pertinet etiam illud quod scribitur 2. Cor. 5. 15. ¶ *Ejus videlicet*, &c. τῷ ἐκ νεκρῶν, &c. Id est, ejus qui peccato mortuus, repentè in Christo factus est redivivus, novi nimirum illius mariti, qui Spiritus dicitur, quod sit novum opus Spiritûs sancti, quo tanquam vinculo connectimur cum Christo, sicut membra cum capite. Ideo sæpissime novus hic maritus dicitur ipse Christus, à quo creatur in nobis vis illa sanctos in nobis motus excitans, unde bona opera prodeunt. Quod igitur ait ἐκ νεκρῶν, *ex mortuis*, intelligendum est de morte spirituali, quam infligebat peccatum, ut suprà 6. 13. & Eph. 2. 1, & 5. & Col. 2. 12, & 13. ¶ *Ut fructum feramus*, ἵνα καρποφορήσωμεν. Καρπὸν vocat liberos quos uxor tollit ex marito, ut Luc. 1. 42. ex Hebræorum idiotismo, apud quos filii vocantur פרי בטן *peri beten*, id est, *fructus ventris*, ut Psal. 127. 3. & 132. 11. cujus translationis ratio repetitur Psal. 128. 3. Cæterùm quòd è secunda persona ἐθανατώθητε, *mortificati estis*, transeat ad primam, tribuendum est Hebræorum idiotismo, quem alibi sæpe observavimus. ¶ *Deo*, τῷ Θεῷ, id est, Qui sint Deo grati, vel ex Dei præscripto, ac proinde quos Deus coronet, sed gratis. Vide suprà, 6. 10.

5 *Cùm essemus in carne*, ὅτε ἦμεν ἐν τῇ σαρκί. *Esse in carne* significat prioris conjugii conditionem, quæ etiam in proximo versiculo vocatur *vetustas literæ*. *Carnem* igitur appellat hominem ψυχικόν. i. qualis ex Adamo procreatur, naturâ peccato omni ex parte penitus obnoxiâ. Huic opponitur *Esse in Spiritu*: de quo dicetur proximo capite. ¶ *Affectus peccatorum*, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν. Pro eo quod videbatur Paulus scribere debuisse ἡ ἁμαρτία, substituit τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν, *affectus peccatorum*, id est motus ad peccandum solicitantes, quicunque tandem illi sint. Id autem fecit (ni fallor) duabus de causis. Una est, quia cùm ἁμαρτία sit fœminini generis, non satis accommodate illi tribui posse videbatur mariti persona: altera, quòd explicandum etiam fuit quâ ratione peccatum cum marito conferatur. Itaque affectus peccatorum sunt motus quibus Peccatum illud sit *w* ipsâ peccans, in nobis gignens carnis opera veluti fœtus, quorum catalogus contexitur Gal. 5. 19. Cæterùm duo quoque hîc notanda sunt: Unum, παθημάτων nomen apud Paulum multò latiùs patere quàm apud philosophos, ut qui illam etiam ipsam Rationem peccato obnoxiam faciat, quam philosophi pro virtutis regula sibi proponunt: Alterum, παθήματα dici quatenus mens ab illis afficitur, suntque ab ipso Peccato ingenerati motus, quibus Intellectus patiens, quem vocant, agitatur, totúmque secum hominem rapit. Quod quidem annotandum fuit, nequis miretur iis tribui ἐνέργειαν. id est, agendi vim, quæ tamen παθήματα (id est ad verbum *perpessiones*) dicuntur. Sed & hoc eodem nomine sæpe apud Paulum intelliguntur quæcunque pietatis causâ fideles perpetiuntur, ut infrà 8. 18. Alibi quoque nempe Gal. 5. 24. conjunguntur παθήματα & ἐπιθυμίαι. ¶ *Per Legem existentes*, τὰ διὰ τοῦ νόμου. Erasmus, *Qui sunt per Legem*: quæ interpretatio non convenit, cùm de præterita conditione loquatur, ut apparet ex eo quod dixerat ἦμεν. Rectiùs ergò Vetus interpres, *Quæ per Legem erant*. Est autem hoc diligenter considerandum, Apostolum non dixisse τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου. id est hos motus exstitisse seu prodiisse è Lege, sed per Legem exstitisse, natos nimirum ex Peccato intus habitante, & occasionem istorum motuum arripiente ex Legis prohibitione, nullo quidem Legis, sed nostro potius vitio, ut explicatur infrà, v. 11. & 13. Hoc verò non animadverterunt Manichæi cùm Legem Dei auderent damnare: neq; item Castellio, qui nuper hunc locum convertit, *Peccatorum perturbationes à Lege orientes*: falsâ certè interpretatione, & quæ pro Manichæis faciat.

6 *Liberati sumus*, κατηργήθημεν. Opponitur hoc verbum τῷ ἐνεργεῖσθαι, quod usurpavit superiore versiculo. Vulg. *Soluti sumus*, ἀπελύθημεν, vel ἀπηλλάγημεν. Quidam prorsus barbarè, *Evacuati sumus*. Ego in hac interpretatione secutus sum Apostolum, qui κατήργηται exposuit ἐλευθέρα ἐστὶν, suprà, v. 3. Est autem hoc dictum non simpliciter accipiendum, sed κατά τι, sicut & illud expositimus, *Sub Lege non esse*, suprà 6. 14, quò etiam pertinent quæ subjiciuntur. Neque tamen hoc eò spectat quòd à maledictione Legis soluti simus per gratuitam peccatorum remissionem, de qua superiore capite quarto pertractata hîc non agitur, sed de inchoata & quotidie augescente nostra Sanctificatione sive Regeneratione. ¶ *Mortuo eo in quo detinebamur*, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα. Vetus interpres, quem sequuntur veteres etiam Latini (inter quos Origenis quoque interpretem, id est Rufinum, recenseo) legit, *A lege mortis in qua detinebamur*, quasi pro ἀποθανόντες scriptum fit θανάτου: ac fateor quidem Peccatum, priorem illum nostrum maritum, dici posse Legem mortis, ut infrà, 8. 2. Verùm nullius Græci codicis autoritate confirmatur hæc lectio, excepto illo Claromontano, quem alioqui plurimi facio. Sed *Legis* vocabulum pro Lege morali, quam vocant, in tota hac collatione accipiendum esse ostendit sequens objectio. Græci igitur summo consensu (si Chrysostomum excipias) legunt ἀποθανόντες, sed diversè explicant. Nam alii referunt ad κατηργήθημεν, hoc modo, *Nos verò qui mortui sumus, sumus liberi à Lege in qua detinebamur*. Sed ista trajectio sanè est violenta, & præterea non solent *mortui* vocari in quibus mortuum est peccatum, de quibus tamen hîc agit Apostolus: imò quoties nihil adjicitur, convenit hæc appellatio vel iis qui hâc vitâ sunt defuncti; vel, translatitiâ significatione, iis qui in peccatis suis, quasi mortiferâ quadam morte sepulti, tenentur. Alii igitur (ut Origenes) connectunt cum sequentibus, aliâ trajectione, in hanc sententiam, *Nos verò liberi sumus à Lege, in qua mortui detinebamur*. Sed, ut de hac trajectione nihil dicam, (inveniuntur enim aliæ nihilò minùs asperæ) nusquam hoc dicendi genus apud Paulum invenio, ut quis dicatur *mortuus in Lege*, nullâ additâ peccati mentione. Alii denique (ut Erasmus post Theophylactum) subaudito pronomine ἐκείνου, ità hoc explicant, *Nunc verò liberati sumus à Lege, mortui ei in quo detinebamur*: quem sensum etiam Syrus interpres secutus est. Sed dura est hæc ellipsis in constructione transitiva, nec video quis locus esse possit epexegesi, multò obscuriori quàm essent superiora. Superest Chrysostomi lectio, qui legit ἀποθανόντος, nullâ diversæ lectionis factâ mentione, ut omnino apparet eam lectionem fuisse tum sine controversia receptam, quamvis in Chrysostomi exemplaribus excusis, & apud Basilium semel atque iterum inveniam scriptum ἀποθανόντες, eorum fortassis vitio, qui ad Græca exemplaria Evangelici contextûs emendarunt antiquorum interpretum libros. Legit igitur Chrysostomus ἀποθανόντος, Erasmo teste, & interpretatione ipsâ id comprobante; quam lectionem ità probo ut eam reponere non dubitarim. Sed eam rursus vel Erasmus, vel aliquis alius depravavit. Conjungit enim ἀποθανόντος cum τοῦ νόμου, ut sit sententia, Nunc autem liberati sumus à Lege mortua in qua detinebamur. Atqui Paulus nunquam (opinor) dicturus fuit Legem Dei mortuam; neque Chrysostomo id unquam in mentem venit, ut qui sic ista explicet ut planè constare possit eum post ἀποθανόντος subaudisse ἐκείνου, hæcque ut absolutè posita exposuisse. Sic enim explicat, *Quasi*, inquit, *diceret, Vinculum quo detinebamur, emortuum est ac diffluxit, ità ut quod nos detinebat, Peccatum videlicet, jam non habeat quo nos retineat*. Hæc ille: quæ quidem maximè amplector. Nam *Legem* pro marito accipi non debere, toties ex Paulo liquet quoties nos esse Peccato mortuos dicit, quatenus nimirum mariti personam sustinemus. Fuit itaque explicandum quo modo & quatenus dixerit nos *Legi mortuos* seu *à Lege liberos esse factos*: quod uno verbo facit, cùm dicit nos idcircò à Lege esse liberos factos quòd is interierit, qui nos, occasione à Lege acceptâ, seu per Legem, detinebat. Unde rursus oritur quæstio, Sitne Lex peccatum: quandoquidem à Lege dixerat nos esse, Peccato mortuo, liberatos. Deinde nec violenta nec inusitata est hæc ellipsis in constructione ἀμεταβάτῳ. Nam sic Demosthenes, συνιόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ... ἐμοὶ ποιεῖν. Et Plutarchus ... Si cui tamen potiùs placuerit legere ἀποθανόντες propter exemplarium consensum, & subaudire ἐκείνῳ, is ità interpretetur, *Nunc verò liberi sumus à Lege, mortui ei in quo detinebamur*, Peccato videlicet priori nostro marito, id est, quatenus eramus ille maritus. Neque obstat quòd ἁμαρτία sit fœminini generis, cùm de ea tanquam marito loquatur. ¶ *In quo*, ἐν ᾧ. Sic dicere maluit Paulus quàm ὑφ' οὗ, ut doceret hunc maritum intra nos esse. Sic enim explicare malo propriè quàm ut accipiatur pro מן *min*, vel ut instrumenti sit nota, *Ab*. Hoc vel non vidit, vel neglexit Castellio, interpretatus, *Quia tenebamur*. ¶ *Detinebamur*, κατειχόμεθα: τὸ κατέχειν violentum quiddam significat. Neq; tamen in hoc argumento vim ullam nobis fieri à peccato demonstrat, quasi coacti peccemus (spontè enim peccamus, cùm peccatum sit intra nos) sed declarat tyrannidem illam Satanæ qui fraude nos addixit peccato & sibi: vel saltem corruptio, tanquam malæ fidei possessor, à natura distinguitur. ¶ *Ut*, ὥστε. Vulg. *ità ut*, pessimè. Ponitur enim τελικῶς & construitur cum verbo κατηργήθημεν, *liberati sumus*, quod propterea proximè collocavi, ut duriore trajectione vitatâ, planior appareat sententia. ¶ *In novitate spiritûs*, ἐν καινότητι πνεύματος. i. ut eos decet qui vetere mortuo marito, Spiritui sunt adjuncti, quos videlicet Spiritus Dei renovavit. Itaq; malui hoc quoq; Paulinum dicendi genus integrum servare quàm cum Erasmo convertere, *Per novitatem spiritûs*. Quòd si à Pauli verbis discedere libuisset, dixissem potiùs, *Ex novatore Spiritu*, quàm *Novo Spiritu*, cùm alio quodam disertiore interprete. ¶ *In vetustate literæ*, ἐν παλαιότητι γράμματος. *Vetustatem* vocat pristini conjugii conditionē cum altera recentiore comparatam. *Litera* autem nomine Legem vocat illius veteris conditionis respectu: quia videlicet apud homines ψυχικούς, i. priusquam voluntas nostra per S. S. formata sit, Lex surdis canit; ac proinde nobis est muta ac veluti mortua, quod ad ejus præstationem attinet: quamvis peccatum ab ea arripiat occasionem nos interimendi, nisi Dei Spiritus occurrat, à quo mortificetur. Qui verò *Litera* nomine vel cæremonias intelligunt vel sensum literæ (quem vocant) nihil dicunt.

Ti

7 Τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων εἰ μὴ διὰ νόμου. τήν τε γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ᾔδειν εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν, Οὐκ ἐπιθυμήσεις.

8 Ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς, κατειργάσατο ἐν ἐμοὶ πᾶσαν ἐπιθυμίαν.

9 Χωρὶς γὰρ νόμου ἁμαρτία νεκρά, ἐγὼ δὲ ἔζων χωρὶς νόμου ποτέ· ἐλθούσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ἡ ἁμαρτία ἀνέζησεν, ἐγὼ δὲ ἀπέθανον.

10 Καὶ εὑρέθη μοι ἡ ἐντολὴ ἡ εἰς ζωήν, αὕτη εἰς θάνατον.

11 Ἡ γὰρ ἁμαρτία, ἀφορμὴν λαβοῦσα διὰ τῆς ἐντολῆς, ἐξηπάτησέ με, καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκτεινεν.

12 Ὥστε ὁ μὲν νόμος, ἅγιος· καὶ ἡ ἐντολή, ἁγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή.

13 Τὸ οὖν ἀγαθόν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία, ἵνα φανῇ ἁμαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον, ἵνα γένηται καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς.

14 Οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν· ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν.

Quid ergò dicemus? Lex peccatum *est*? Absit. Sed peccatum non cognovi nisi per Legem. nam ipsam quoque cupiditatem non nossem *esse peccatum* nisi Lex dixisset, † Non concupisces.

Sed peccatum occasione per illud præceptum sumtâ, effecit in me totam cupiditatem.

Nam absque Lege, peccatum *quidem erat* mortuum, ego verò vivus eram absque Lege quondam: præcepti autem illius adventu peccatum *quidem* revixit, ego verò mortuus sum.

Et inventum est illud præceptum quod *erat* ad vitam, mihi *cedere* ad mortem.

Nam Peccatum, occasione per illud præceptum sumtâ, seduxit me, & per illud occidit.

Itaque Lex ipsa quidem, sancta: & præceptum illud, sanctum ac justum & bonum *est*.

Ergò quod bonum *est*, mihi factũ est mors? Absit: sed Peccatũ *mihi factũ est mors*, ut appareret *esse* Peccatum mihi per id quod bonũ est efficiens mortẽ, *id est* ut Peccatũ fieret admodũ peccãs per illud præceptũ.

Scimus enim Legem esse spiritualem: at ego carnalis sum, venditus ut subjicerer Peccato.

Quid ergò dicemus? Lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognovi, nisi per Legem. nam concupiscentiam nesciebam nisi Lex diceret, Non concupisces.

Occasione autem acceptâ, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam.

Sine Lege enim peccatum mortuum erat, ego autem vivebam sine Lege aliquando: sed cùm venisset mandatum, peccatum revixit, ego autem mortuus sum,

Et inventum est mihi mandatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem.

Nam peccatum, occasione acceptâ per mandatum, seduxit me, & per illud occidit.

Itaque Lex quidem sancta: & mandatum, sanctum & justum & bonum.

Quod ergò bonum est, mihi factum est mors? Absit: sed ut appareat peccatum per bonum operatum est mihi mortem, ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.

Scimus enim quòd Lex spiritualis est, ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato.

7 Objectio. An igitur Lex & peccatum idem sunt, ac mutuò consentiunt? Imò, inquit, peccatum à Lege coarguitur ac damnatur. Peccatum autem quod redargui non sustinet, quasi non sentiebatur, donec irritaretur à Lege, occasionem indè arripiens magis ferociendi, nullo tamen Legis vitio. † *Exod.* 20.17. *Deut.* 5.11. 9 Proponit sese pro exemplo, in quo omnes homines intueantur, primò quidem quales sint naturâ, antequam de Lege Dei seriò cogitent, stupidi videlicet & sine vero sensu peccati ad malum proclives: deinde cujusmodi evadant, cùm conscientia redarguitur Legis testimonio, pervicaces nimirum, & peccandi libidine multò magis ardentes quàm unquam antea. 12 Conclusio, Legem quidem per se sanctam esse, totam autem culpam in nobis esse, qui Lege abutamur. 13 Propositio, Legem non esse mortis causam, sed corruptam naturam ab ea non tantùm detectam, verùm etiam irritatam, indè occasionem rebellionis accipere, ut quæ eò ardentiùs res vetitas appetat, unde Mortis reatus. 14 Causa hujus rei hæc est, quòd Lex cœlestem puritatem flagitet, homines autem, quales nascuntur, sint corruptionis mancipia, cui sponte serviunt.

---

7 *Lex peccatum* est? ὁ νόμος ἁμαρτία; id est, Lex éstne causa peccati? sive istud ad ipsam vitiositatem, sive ad indè nascentes omnes cupiditates referatur, nascente hâc objectione ex eo quod dixerat, affectus peccatorum per Legem vim suam exserere. Loqui verò Apostolum de Lege per Mosen lata, liquet, tum ex adjuncto articulo, tum ex eo præcepto quod ex illa mox depromit, quamvìs verum sit generaliter quæ mox Legi nullo addito articulo tribuitur Peccati cognitio. Est enim ἁμαρτία ἀνομία, 1. Joan. 3.4. & hoc ipsum significavit Apostolus suprà 2.15. de Lege naturæ. Quod igitur subjicit Apostolus, sese ex illo demum Legis illius divinitus latæ præcepto didicisse Cupiditatem esse peccatum, non est simpliciter & absolutè accipiendum, sed duplici respectu: videlicet tum quatenus in illa divinitus data Lege expressiùs omnis cupiditas damnatur, quàm illâ naturali Lege, tum quòd vitiositas illa nostra, nisi accedat regenerationis gratia, Cupiditatem nostram quò apertiùs reprehendit, eò vehementiùs incendit, ut mox explicatur: quasi videlicet Lex quidem illa naturæ aliquam duntaxat, Lex autem illa divina omnem cupiditatem efficiat. Sed præterea observandum hìc est aliquid maximi momenti. Nam damnat quidem Lex naturæ non tantùm malas per se actiones, quæ vocantur actualia peccata, sed etiam malas cogitationes, quibus animus sit assensus; etiam si quod malè cogitatum & deliberatum fuit, aliquis re ipsâ non aggrediatur. At decimum istud præceptum levissimos quosque animi motus justitiæ Legis adversantes damnat, quibus etiam aliquis non sit assensus, Deo, quoties ipsi libet, sceleratissimorum alioquin inclinationes naturales ante assensum cohibente, & præterea suos regeneratos afflante, quominus malis illis motibus assentiantur. Istos autem motus ex illa nativa nostra vitiositate nascentes, & quibus ut occurramus, Deum precamur nè nos in tentationem inducat, inter peccata quoque & ἀνομίας esse numerandos, quantumvìs illis animus non assentiatur, sed repugnet, ex hoc demum Legis divinæ præcepto intelligitur; non autem ex illa naturali Lege, quæ nativam istam vitiositatem ignorans, ejusmodi motus, quibus animus non sit assensus, non pro peccatis habet, sed vel pro nihilo, vel pro fomite quo virtus acuatur. Decimum autem hoc præceptum de hac demum cupiditatum specie accipi oportere liquet, tum ex ipso Apostolo, mox *Mali* appellatione id quoque intelligente, quod ipse non probet, imò etiam quod oderit, infrà vers. 15, & 19. Deinde noster ipse Legislator Matth. 5. docet adversùs Pharisæos, cæteris Legis Divinæ præceptis malum prohibentibus, damnari non tantùm actuales ipsas & externas illorum transgressiones, sed etiam omnem violandi quoquo modo præcepti voluntatem: quoniam videlicet totius hominis plenam & integram obedientiam spontaneam Lex requirat, nullo unquam malo motu in mentem ipsius Adami ante lapsum subituro, nisi ἔξωθεν à serpentis suggestione immissum intromisisset. Hinc enim consequitur hoc decimum præceptum vel non fuisse necessarium, utpote quod in cæteris per se intelligeretur, vel de alia cupiditatum specie intelligendum, de ea videlicet, quam ipse consensus non consequatur. Deniq; nomen ἐπιθυμίας, quam ipsi quoque Philosophi inter τῆς ἀλόγου partes numerant, Paulus in hac tota disputatione meritò nonnisi in vitio accipit.

8 *Per illud præceptum*, διὰ τῆς ἐντολῆς. Cur articulum expresserim, dicam infrà versu 12. ¶ *Sumtâ*, λαβοῦσα. Vulgata & Erasmus, *Acceptâ*: quod non placet propter ambiguitatem. Nam *accipere* declarat ab alio traditum capere, id est ἀπολαμβάνειν, ut docet Demosthenes in Oratione περὶ τῆς Ἀλοννήσου. Occasionem autem cupiditates in nobis excitandi non præbet Lex, sed eam arripit Cupiditas nostra Legis interdicto irritata. ¶ *Effecit*, κατειργάσατο. Vulg *Operatum est*. Erasmus videtur *Gignendi* verbum usurpasse, ut servetur translatio à conjugio sumta: sed certè discrimen inter turpe & honestum, justum & injustum, ac proinde illius vitiositatis notitia nobiscum nascitur, sed per Legem Dei demum qualis & quanta sit dignoscitur, ut paulò antè diximus. Vide suprà 2.15. ¶ *Totam*, πᾶσαν. Vulg. *Omnem*, ambiguitate valde periculosâ, nè videri possit nulla prorsus cupiditas inesse nobis ante Legis illius divinæ notionem, quod detestandum Carpocratianorum dogma Libertini renovarunt: quibus is demum peccat, qui sciens peccat; ac proinde *Non peccare*, idem sit atq; *Nullo peccati sensu tangi* sive ἀναισθητεῖν esse. At Paulus ait superveniente Legis verâ notitiâ fieri in nobis totum, quod antè tam exiguum erat, ut penè nullum esse videretur. Non enim postea dicit, peccatum absque Lege non exstitisse, sed esse mortuum, id est esse quidem at non summè peccans, &, si ista duplex conditio inter se comparetur, penè latens & vires suas non exserens, vers. 14. *Mortuum* ergò dicitur, non quòd nullum sit, sed quòd vim suam non exserat, adeò quidem ut qui hâc conditione sunt, tam se putent bene valere, ut nullâ re magìs quàm medicis offendantur, Matth. 9.12. & Joan. 9.41.

9 Quidem erat *mortuum*, νεκρά. Rectè Vulg. & Erasmus, subaudiunt ἦν, *erat*. Cæterùm quid Paulo significet *Mortuum Peccatum*, apparet, tum ex antithesi superioris versiculi, tum ex iis quæ sequuntur. Itaque Paulus *Omnem concupiscentiam* dixit, non quòd ante Legis perceptionem nulla esset, verùm quòd velut nulla esset, aut certè non tanta sentiretur, ut annotavit multis in locis Augustinus. Itaque fallitur Origenes qui hæc accepit de Lege naturali, qui & in eo rursus gravissimè peccat, quòd *mortuum peccatum* dici putat quia non imputetur. Imò verò hæ tenebræ sunt ab hæreditaria Corruptione, & in omnibus meritò puniuntur, qui non operiuntur Christi justitiâ. Probat autem Paulus illam propositionem suo exemplo, partitione quidem quadrimembri, oppositione verò duplici, hoc modo, Sine lege peccatum quidem erat mortuum, ego verò vivus eram. Veniente autem lege, peccatum quidem revixit, ego mortuus sum. Itaque deest μὲν utrumq; post ἁμαρτία, ut apparet ex δὲ repetita; & ità distinguendi sunt hi tres versus antea disjecti, quod à me in superiore editione non fuerat animadversum. ¶ *Vivus eram sine lege*, ἔζων χωρὶς νόμου. Dextrè explicandum est hoc Paulinum dicendi genus, quatenus videlicet Legem ignoramus. Nam alioquin nobis etiam ignorantibus posita est Lex, neque nos Juris ignorantia coram Deo excusat, cùm à corruptione oriatur, non à natura. Verti autem ἔζων, *Vivus eram*, potiùs quàm *Vivebam*, ut sibi constet antithesis sequens. Neque enim tantùm dicere voluit Paulus se olim vixisse aliquandiu sine Lege, id est Legis cognitionem (in Pharisaismo videlicet) non habuisse, sed potiùs se eo tempore vivum fuisse quo Legem non pernoscebat; id est sibi visum esse vivere, nempe quòd non ità turbaretur ejus conscientia, cùm morbum suum ignoraret maxima ex parte. ¶ *Adventu præcepti*, ἐλθούσης τῆς ἐντολῆς. Intellige, Legem dici ipsi advenisse, cùm ab eo cœpit rectè intelligi. Erat enim ei antea quasi absens, cùm ejus vim adhuc Pharisæus non intelligeret. ¶ *Revixit*, ἀνέζησεν. Si revixit (inquit aliquis) ergò Mors illa, cujus antea meminerat, potiùs sopor fuit quàm mors. Quòd si ità est, quomodo sese antea dixit vivum fuisse? Nempè cùm omnes in peccatis, ac proinde mortui nascamur, hæ formulæ accipiuntur non simpliciter, sed quadantenus: putà si pristinæ vitæ conditio sub Legis ignoratione conferatur cum eo tempore quo vivimus in cognitione Literæ, non Spiritûs. Malo igitur legere ἀνέζησεν quàm ἔζησεν, ut legitur in Complutensi editione, depravatâ (ut suspicor) lectione

ab

aliquo qui timuerit nè hæc faverent μετεμψυχώσει Pythagoreorum. ¶ *Mortuus sum, ἀπέθανον*. Hic distingue Mortem in peccato seu per peccatum (de qua hic agit & Eph.2.1.) à mortificatione peccati, quæ pars est nostræ vivificationis.

10 *Quod* erat *ad vitam, ἡ εἰς ζωήν*. nempe suâpte naturâ, si fuisset observatum.

11 *Per illud præceptum, διὰ τῆς ἐντολῆς*. Hæc iterum connecto cum verbo ἐξηπάτησε, *seduxit*, Id est extra mandati illius viam abduxit, suis videlicet blanditiis. Nec enim aliter quàm volentes peccant non regenerati.

12 *Et præceptum illud, καὶ ἡ ἐντολή*. Nisi hoc referas ad exemplum illius præcepti, *Non concupisces* (quod unum, ut antè dixi, aptissimum erat Pauli instituto) odiosa erit ταυτολογία, & minimè conveniens Paulo. Ideo ubique putavi exprimendum articulum.

13 *Ergò quod* est *bonum, τὸ οὖν ἀγαθόν*. transitio ad translatum usum Legis ante regenerationem ad usum Legis in regeneratis. ¶ *Mors, θάνατος*. i. mihi in mortem cessit. Quid enim aliud cederet ex peccato per legem non modò non abolito, imò etiam magìs post illius notitiam sæviente? Huic autem manifesto & alioquin inevitabili malo occurrit beneficium Regenerationis, sive secundarum nuptiarum. ¶ *Imò peccatum* mihi factum est mors, ἀλλ' ἡ ἁμαρτία. Vulg. *Sed peccatum*. Erasmus rectiùs, *Imò peccatum*, supple, *mihi factum est mors*: quod quamvìs per se facilè subaudiatur, tamen perspicuitatis gratiâ expressi. ¶ *Ut appareret* esse *peccatum, ἵνα φανῇ ἁμαρτία*. Subaudiatur οὖσα, priùs videlicet non ità sese prodens, & quod proinde veluti mortuum quiddam videri posset, ut dictum fuit supr. v. 9. ¶ *Efficiens, κατεργαζομένη*. Vulg. *operata est*, quasi κατειργάσατο, malè. Subauditur enim participium οὖσα pro ἦν, & additur κατεργαζομένη explanativè & αἰτιολογικῶς, acsi dicas, utpote quod mihi efficiat mortem, quod mox rursum declaratur. Transfert enim Apostolus culpam omnem mortis à Lege in peccatum, subaudiens id quod est in quæstione attributum, ut in responsionibus ferè fieri solet. ¶ Id est, *ut peccatum fieret, ἵνα γένηται ἡ ἁμαρτία*. Exponit quid illud sit quod modò dixerat. Ideo addidi particulam explanativam, sicut plurimis locis necessariò faciendum fuit, ac præsertim in Joanne. ¶ *Admodum, καθ' ὑπερβολήν*. Id est, Quàm maximè explicatis omnibus suis viribus Vulg. & Erasmus, *Supra modum*, obscurè. ¶ *Peccans, ἁμαρτωλός*. Ad verbum, *Peccator*. Loquitur enim de peccato tanquam de violento quopiam tyranno, per prosopopœiam. Alibi autem annotavimus ἁμαρτωλὸν dici, qui peccandi velut artem factitet, ità ut sibi velut habitum quendam compararit. Ad ipsum igitur peccandi morbum si hoc transferas, perinde erit ac si scelestum scelus dicas. Est autem ἁμαρτωλὸς pro ἁμαρτωλὴ positum, ut ἀΐδιος pro ἀΐδια, suprà 1.20.

14 *Spiritualem, πνευματικός*. i. mentem & interiorem hominem respicere, & ab eo quod Deo & proximo debet requirere: non adeò quidem ut externus cultus nullus sit, sed ut interior sit exterioris norma & regula. Spiritum Paulus suo more carni opponit, i. cœlestem & integram naturam terrenæ, sive peccati jugo mancipatæ. Indè fieri dicit ut peccatum per legem irritetur. Eam autem esse conditionem, quamvìs non omni ex parte tamen aliquatenus in regeneratis, probat suo ipsius exemplo, nedum ut melior sit non regeneratorum status, simúlq; hâc occasione ostendit quis sit Legis usus sub Gratia, & quatenus diremtum sit pristinum illud conjugium. Castellio σαρκικὸν convertit *Humanum*: quàm rectè, ipse viderit. Mihi quidem videtur *Carnis* nomen multò meliùs declarare quis hic sit hominis status, nec is esse velim cui Paulinæ istæ formulæ displiceant, quibus nihil usquam gravius aut expressius inveniri posse puto. Origenis ineptias omitto, qui *Spiritûs* nomine suas allegorias intelligit. ¶ *Venditus ut subjicerer peccato, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν*. Sive, *Mancipatus ad serviendum peccato*. Vulg. *Venundatus sub peccato*. Eras. *Venditus sub peccatum*. Uterq; nimiùm obscurè. Deest enim aliquid explendæ sententiæ ante præpositionem ὑπὸ, ut Act. 7. 9. dicitur Joseph venditus in Ægyptum, i. ut abduceretur in Ægyptum. Est autem ortum hoc dicendi genus ex eo quòd mancipium sit prorsus alieni juris, ex quo intelligitur corruptionem non esse à prima creatione humanæ naturæ, sed ab ultroneo protoplastorum lapsu: sicut naturâ cuncti nascuntur liberi, servi fiunt autem aut ex servis nati, aut quia spontè se dedant in servitutem: quæ prior species locum habet in Adamo & Eva, licèt serpentis fraude pellectis; sicut posteriori speciei in nobis illorum posteris locus est, cùm omnes naturâ servi peccati ex illorum voluntario lapsu nascamur, Psal. 51.7. & Joan. 3.3.

---

15 Ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω· οὐ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ.
16 Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω, τοῦτο ποιῶ, σύμφημι τῷ νόμῳ ὅτι καλός.
17 Νυνὶ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.
18 Οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοὶ (τοῦτ' ἔστιν ἐν τῇ σαρκί μου) ἀγαθόν· τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι, τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν, οὐχ εὑρίσκω.
19 Οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ ἀγαθόν· ἀλλ' ὃ οὐ θέλω κακὸν, τοῦτο πράσσω.
20 Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω ἐγὼ τοῦτο ποιῶ, οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.

* Quod enim perpetro, † non agnosco. ‖ non enim quod volo, hoc ago, sed quod odi, hoc facio.
Quòd si facio quod nolo, consentio Legi quòd bona *sit*.
Nunc itaque non ampliùs ego id perpetro, sed peccatum quod in me habitat, *id perpetrat*.
Novi enim non habitare in me (id est in carne mea) bonum. nam velle adest mihi, sed ut quod bonum est perficiam, non assequor.
Non enim facio bonum quod volo: sed malum quod nolo, hoc ago.
Quòd si id facio ego quod ego nolo, non ampliùs ego id perpetro, sed peccatum quod in me habitat, *id perpetrat*.

Quod enim operor, non intelligo. non enim quod volo bonum, hoc ago: sed quod odi, illud facio.
Si autem quod nolo, illud facio, consentio Legi quoniam bona est.
Nunc autem jam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.
Scio enim quia non habitat in me (hoc est in carne mea) bonum. nam velle adjacet mihi, perficere autem bonum, non invenio.
Non enim quod volo bonum, hoc facio: sed quod nolo malum, hoc ago.
Si autem quod nolo illud facio, jam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.

15 Proponit seipsum ut regeneratum pro exemplo, in quo dissidium illud spiritûs & carnis, ac proinde Legis Dei ac pravitatis nostræ, perspicuè appareat. Nam quia Lex in homine non regenerato tantùm mortem ponit, facilius in eo insimulari potest. In homine autem regenerato, cùm salutares fructus edat, meliùs apparet vitiatas actiones non à Lege, sed à Peccato (id est corruptione nostra) oriri ac proinde simul docet Apostolus quis sit Legis usus redarguendo peccato in regeneratis ad finem usq; capitis, sicut paulò antè nempe à vers. 7. usque ad hunc 15. ejusdem usum docuit in non regeneratis. † Non respondent (inquit) meæ vitæ actiones, imò repugnant voluntati meæ. Itaque ex voluntatis meæ consensu cum Lege, & repugnantia cum vitæ actionibus, satìs apparet aliud suadere Legem, & nostram voluntatem, aliud verò vitiositatem homini insidentem etiam regenerato. ‖ Observandum est unum & eundem hominem dici velle & nolle, diversis respectibus: velle videlicet, quatenus est gratiâ regeneratus; nolle, quatenus non est regeneratus, sive quatenus talis est qualis est natus. Sed quoniam pars regenerata tandem victrix evadit, ideo Paulus regeneratorum partem sustinens, perinde loquitur acsi vitiositas, quæ & ipsa volens peccat, esset aliquid extra ipsum: quamvìs tamen postea fateatur hoc malum esse in carne sua, sive membris suis.
18 Vitium istud sive Peccatum, sive Lex Peccati, homines non regeneratos prorsus occupat, regeneratos autem remoratur.

---

15 *Quod enim, ὃ γάρ*. Notandum causalem particulam ad utrumque superioris versiculi membrum pertinere. Carnalis enim natura ex eo probatur, quòd voluntati bonum volenti non obtemperat; & Legem esse spiritualem probat voluntas carni vicissim resistens. Et sic in regeneratis demum apparet, quàm inter se differant Lex & nostra Natura. ¶ *Non agnosco, οὐ γινώσκω*. Id est, non approbo. Erasmus, *Non probo, οὐ δοκιμάζω*, ambiguè. Tam enim significat Explorare quàm Comprobare. Vulg. *Non intelligo*. Nam etiam Chrysostomus ad intelligentiam ista refert, quasi vertigine quâdam peccati obrutam. Neque negari potest ipsum ἡγεμονικοῦ oculum in nostræ salutis mysteriis esse eò usque excæcatum, ut donec à Spiritu sancto illustratus, rectam videndi facultatem recipiat, Veritas illa nullum habeat majorem & pertinaciorem adversarium, infr. 8.7. Sed hoc res ipsa clamat nomine τοῦ νοός, id est *Mentis*, intelligi universum τὸ λογικὸν, id est & διανοητικὸν & θελητικὸν, quatenus est regenitum, infirmius tamen adhuc quàm ut τῷ ἀλόγῳ sive Carni queat prorsus dominari. Atqui de mente potiùs, id quod rectum esse indicaverat approbante, & ipsi Voluntati dictante, hæc esse accipienda liquet ex eo quod sequitur. ¶ *Quod volo, ὃ θέλω*. Vulgata addit, *Bonum*, quod in Græcis nullis codicibus inveni. Satìs autem illud per se intelligitur, sicut in opposito membro, τὸ κακὸν, *Malum*.

17 *Nunc itaque, νυνὶ δέ*. Vulg. & Erasmus, *Nunc autem*. Ego puto illationem esse ex superioribus nascentem. ¶ *Peccatum, ἁμαρτία*. Quidam *vitiositatem* convertit, i. κακίαν, nec id prorsus malè: quanquam mallem Pauli verbum retinere, quo fons hujus vitiositatis simul aperitur. Quoniam autem *Peccatum* in Latino sermone eandem habet recti & quarti casûs terminationem, idcirco totam constructionem supplevi, ut ambiguitatem vitarem. Sed ex hoc loco necesse est ipsos prostitutæ impudentiæ Sophistas fateri, cùm de baptizatis & verè renatis loquatur, suo exemplo proposito, Paulus, concupiscentiam in sanctissimis etiam habere rationem Peccati, quatenus adhuc sunt Caro. Præterea, cavenda hîc est exsecranda illa Carpocratianorum hæresis à Libertinis nostro tempore renovata, qui peccata sic in carnem rejiciunt, & adeò à se rejiciunt ut nec sint ullorum à Carne admissorum peccatorum rei, & ii demum peccent, qui peccantes putant se peccare.

18 *In carne mea, ἐν τῇ σαρκί μου*. Id est, quatenus adhuc caro in me residet. ¶ *Adest, παράκειται*. Alludit fortassis ad illud Gen. 4.7. *peccatum tuum cubat ad fores*: quo tamen loco speciatim de Caini scelerata cogitatione, non de ipsa peccatorum radice agitur. ¶ *Ut perficiam, τὸ κατεργάζεσθαι*. Erasmus, *Ut faciam*. Sed res ipsa ostendit aliquid amplius significari verbo composito quàm simplex ἐργάζεσθαι & τῷ ποιεῖν quàm τῷ πράττειν. Regeneratus ergò nec bonum quod facit, nec malum quod agit κατεργάζεται. Itaque κατεργάζεσθαι in laude positum converto *Perficere*, in vitio, *Perpetrare*. ¶ *Non assequor, οὐχ εὑρίσκω*. Vulg. *Non invenio*. Vide sup. 4.1. Citant hos locos Sophistæ probando libero arbitrio: quos ego ad Augustinum ablego, apertè tandem profitentem (nam hoc non intellexerat initio) ista in eum demum convenire quem gratia Dei innovavit. Et sanè ità est. nam ubi non est Spiritus, quæ tandem erit carnis lucta? Itaq; vel sanctissimi neq; perficiunt bonum, quoniam non absunt prava carnis desideria: nec perficiunt mala ut non regenerati, quia non absunt bona Spiritûs desideria.

21 Εὑρίσκω ἄρα τὸν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοὶ ποιεῖν τὸ καλὸν, ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται.
22 Συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον.
23 Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου.
24 Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;
25 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγὼ τῷ μὲν νοῒ δουλεύω νόμῳ Θεοῦ, τῇ δὲ σαρκὶ νόμῳ ἁμαρτίας.

Invenio igitur volenti mihi facere bonum hanc legem *impositam esse*, quòd mihi malum adjaceat.
Delector enim Lege Dei quod ad interiorem Hominem:
Sed video aliam Legem in Membris meis belligerantem adversùs Legem Mentis meæ, & captivum reddentem me Legi Peccati, quæ est in Membris meis.
Ærumnosus ego homo: quis me eripiet ex isto corpore Mortis?
Gratias ago Deo per Jesum Christum Dominum nostrum. Nempe igitur ipse ego Mente quidem servio Legi Dei, Carne verò Legi Peccati.

Invenio igitur legem volenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adjacet.
Condelector enim Legi Dei secundùm interiorem hominem:
Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captivantem me in lege peccati, quæ est in membris meis.
Infelix ego homo: quis me liberabit de corpore mortis hujus?
Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum. Igitur ego ipse mente servio Legi Dei, carne autem legi peccati.

21 Conclusio, sicut Lex Dei ad bonum hortatur, ità Legem Peccati, (id est Corruptionem in qua toti nati sumus) nos ad mala impellere: Spiritum autem, id est animum nostrum, quatenus est regeneratus, cum Lege Dei consentire: Carnem verò, id est, totum hominem, Legi peccati esse mancipatam. In summa igitur, Malum, & Mors non sunt à Lege, sed à Peccato, quod quidem regnat in non regeneratis, ut qui nec velint, nec faciant bonum, velint autem & faciant malum: in regeneratis autem certat adversùs Spiritum sive Legem mentis, adeò ut nec tam bene vivere, nec tam à Malo alieni esse possint quàm volunt. 24 Miserum quidem est, adhuc ex parte obnoxium esse Peccato, quòd suâ naturâ nos reddit reos Mortis. Sed clamandum est ad Dominum, qui nos per ipsam Mortem aliquando victores reddet, ut qui jam simus in Christo victores.

21 *Hanc legem* esse, τὸν νόμον. Nulla est ellipsis magis usitata quàm verbi substantivi: quod si subaudias, (ut nos fecimus) plana ac perspicua erit conclusio ex præcedente sermone nata. Nam hæc verba, ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται, *quòd malum adjaceat*, ponuntur εἰδικῶς, & explicant quænam sit illa lex cui se obnoxium esse re ipsâ comperit, quoties voluit facere quod bonum est. Hoc enim explicandum fuit omnino, quoniam non solet *Legis* vocabulum in ea significatione poni sine adjectione aliqua, ut *lex carnis, peccati, membrorum*, *mortis*. Additúsque est articulus ut certa quædam lex significaretur, ea nimirum quam mox explicat. Itaque majoris perspicuitatis causâ τὸν νόμον rejeci in posteriorem locum. Mirum est autem ac penè incredibile quomodo sese Græci præsertim interpretes hìc torserint, inter quos etiam non puduit Origenem dicere conjunctiones redundare, vel non ità adhibitas ut oportet. Ejus deinde vestigia secutus Erasmus scripsit Paulum hoc sermone balbutisse, cùm ipse (dicam enim quod res est) potiùs ineptiat. Descripsi igitur varias illas interpretationes ordine, neque refutationes putavi adjiciendas, partim nè cui fiat præjudicium, partim quòd mihi quidem videantur refutatione non indigere. Quid enim hoc modo pervertere non liceat? Hæc ergò est Origenis omnia perturbantis, *Igitur, quia malum adjacet, volens facere bonum, invenio Legem Dei, & condelector*, &c. id est, ὅτι ἄρα τὸ κακὸν παράκειται, θέλων ποιεῖν τὸ καλὸν, καὶ συνήδομαι αὐτῷ, &c. Hæc est Theophylacti ex Chrysostomo, *Invenio ergò Legem (faventem) mihi volenti quod bonum est facere, (sed non facienti) eò quòd mihi malum adjacet.* Item altera, *Invenio ergò Legem (nemini alteri esse) nisi mihi volenti*, &c. ut in superiore. Hæ sunt verò Photii in Græcis scholiis citati, *Invenio Legem (esse in bonum) mihi volenti facere quod bonum est (sed similiter invenio) malum mihi adjacere.* Item alia, *Invenio Legem*, id est, *Didici quæ sit Legis vis & natura, & quàm mihi nihil possit prodesse, quia mihi volenti facere quod bonum est, adjacet malum.* Item alia, *Invenio igitur mihi volenti secundùm Legem facere quod bonum est, quòd mihi malum adjaceat.* Item alia, *Invenio igitur Legem (quia malum mihi adjacet) mihi quod bonum est facere volenti, (opitulari:)* ità videlicet ut ὅτι causam reddat cur societate Legis indigeat. Hæ verò sunt Erasmi, *Invenio igitur Legem, cùm facere conor quod bonum est, (facere ut intelligam) quòd malum* (id est, *peccandi fons & origo) adjacet mihi*, id est, *in meipso est, non in Lege.* Item hæc quoque, *Reperior igitur (per) Legem volenti mihi facere bonum, quòd mihi malum adjunctum sit.* Syrus denique interpres addit nonnulla quæ nè cohærent quidem nisi aliunde multa accersantur, cùm tamen satìs planus sit per se hic locus, si disputationis filum sequamur. Verbum autem παράκειται fortassis illud Domini dictum respicit, Peccatum cubat ad fores, Gen. 4. 7. vel respicit conjugii prioris similitudinem, quasi priore illo marito hactenus mortuo ut dominari prorsus desierit, voluntate regeneratâ non ampliùs illud pro marito agnoscente, sed illo adhuc ipsius lateri insidiante.

22 *Interiorem hominem*, τὸν ἔσω ἄνθρωπον. *Interior* & *novus homo* (qui & *Spiritus* dicitur) non dubium est quin idem declarent hoc in loco: quod fatebitur quisquis ista & Eph. 3. 16. comparârit cum Col. 2. 9, 10. Huic autem opponitur *exterior* seu *vetus homo*, qui & *Carnis* & *Membrorum* appellatione intelligitur. Sed hoc diligenter notandum est, quòd veteres plerique, ac præsertim Græci à Pelagianis non vexati, non satìs attentè considerarunt, nempe hoc discrimen hominis interioris & exterioris, sive Spiritûs & Carnis non esse positum in distributione facultatum hominis, quasi videlicet Spiritus & interior homo mentem ac rationem, Caro verò & exterior homo (qui etiam *Membrorum* nomine intelligitur) illas duntaxat inferiores partes complectatur, quas Philosophi ἀλόγους vocant. Nam hìc Verbum Dei Carnem seu Membra, itidémque veterem & ψυχικὸν hominem appellat quicquid est homo qualis nascitur, cui opponitur Novus, id est quatenus est gratiâ Dei regeneratus: idque vel ex eo liquet, quòd disertè Apostolus inter corruptissimas animæ partes mentem numerat, suprà, 1. 28. & 1. Tim. 6. 5. & 2. Timoth. 3. 8. & Tit. 2. 15. item Ephes. 4. 23. vult renovationem ad Spiritum usque mentis pervenire. Denique res ipsa ostendit nihil magìs Veritati divinitus nobis patefactæ repugnare, quàm humani ipsius intellectûs cæcitatem, unde tot hæreses adversùs Christianæ religionis præcipua capita, superbiâ quoque sæpe ignorantiam superante.

23 *Aliam legem in membris meis*, ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου. Paulus, allusione quâdam *Legis* vocabulum tribuit imperio & quasi edicto tum Peccati, tum Membrorum, id est tum corruptæ illius naturæ, tum cupiditatum ex illa nascentium, quas vocavit affectiones peccatorum: quibus opponit Legem Dei, quæ propriè sic dicitur, & Legem Mentis quatenus cum ea consentit. ¶ *Belligerantem*, ἀντιστρατευόμενον. Id est, apertâ vi & instructis copiis non modò resistentem, sed etiam adversùs Legem mentis sese inferentem. In hac enim naturæ corruptione omnes nostri affectus totidem sunt Satanæ milites, qui Dei justitiam oppugnant. ¶ *Legem mentis meæ*, τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου. Imposuit fortassis hic locus iisqui per *interiorem hominem* putarunt superiores tantùm animi partes significari. Sed ii cogitare debuerant, Mentem ab Apostolo non considerari simpliciter, ut ipsi faciunt, sed quatenus opposita est membris, & Legi Dei consentit, quod in solis regeneratis accidit. Idque ità esse vel ex eo liquet, quòd idem noster Paulus alibi quandam disertè nominat Mentem Carnis, Col. 2. 18. quam etiam vocat φρόνημα σαρκὸς, infrà, 8. 7.

24 *Ærumnosus*, ταλαίπωρος. Id est, perpetuis in ista lucta angoribus divexatus. Nam alioquin *miser* pro *innocente* accipitur. Vulgata, *Infelix*. pessimé. ¶ *Quis*, τίς. Num verò ignorabat à quo esset hæc liberatio exspectanda? Minimè profectó. Mox enim eum usq; adeò agnoscit, ut illi gratias etiam agat. Sed ità loquitur, ut in extremo angore, cogitans qualem & quantum esse eum oporteret qui hoc possit præstare. ¶ *Eripiet*, ῥύσεται. Non dixit Paulus *Eripuit*, sed *Eripiet*, certamine nimirum durante donec morte finiatur: ex quo consequitur, neq; in hac vita gratiam regenerationis perfici, neq; regeneratorum operibus salutem nostram ulla ex parte, ut causâ vel efficiente, vel materiali niti, quod etiam suprà de Abrahamo dictum est, 4. 2. ¶ *Ex isto corpore mortis?* ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; Erasmus, *Ex hoc corpore morti obnoxio?* cui ego assentior, quòd τούτου maluerit ad corpus quàm ad mortem referre, cum Vetere interprete, *De corpore mortis hujus*. Sed *corpus mortis* dicere malui ad verbum, quàm *corpus morti obnoxium*, quòd hic Hebraismus mihi quidem videatur multò ἐμφατικώτερος. Sic enim Paulus per *Corpus* designat carneam istam corporis molem, ut simul significat nos in nobis ipsis nihil aliud esse quàm Massam quandam Peccati ac Mortis, unde exoptat liberari.

25 *Gratias ago*, εὐχαριστῶ. Vulg. *Gratia Dei*, χάρις τοῦ Θεοῦ, repugnante Syro interprete, & Græcis omnibus codicibus, nisi quòd in uno legimus χάρις δὲ τῷ Θεῷ, *Sit autem Deo gratia*. Apparet autem depravatam esse lectionem ab iis qui hæc ità exposuerunt, quasi complectantur responsionem ad superiora. Atqui in superioribus non interrogat Paulus, sed suspirat potiús: deinde se colligit, & se acquiescere significat in ea spe quam habeat in Christo Jesu fundatam. Quòd autem quædam exemplaria habent χάρις τῷ Θεῷ, i. *gratia* sit *Deo*, nihil prorsus mutat in sententia. ¶ *Nempe igitur ipse ego*, Ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγώ. Sic rectè Vulg. excepto quòd particulam ἄρα pondus sermoni addentem prætermisit. Cæterùm Apostolus hâc phrasi minimè voluit alios excludere, ac si diceret *ego ipse & non alius*, ut ille apud Virgilium, *Meme adsum qui feci*, & ille apud Terentium, *Egomet rapui*, sed è contrario ità significat adeò se nolle ex eorum quorum statum deplorat numero eximi, ut sese non dubitet cæteris pro exemplo ejus, quam in aliis desiderat, conditionis proponere: Erasmus, *Idem ego*, perinde ac si scriptum esset ὁ αὐτὸς ἐγὼ, quod nusquam legi. Mirè tamen istud convenit sequenti distributioni, quâ videri alicui posset unus homo in duos veluti secari, etsi non secundùm substantiam, tamen secundùm contrarias in unius animæ facultatibus qualitates. Sed nè hoc quidem ex ista contrariarum in una & eadem anima qualitatum distributione sequitur. Nec enim sic statuitur Intelli-

gentiæ vel Voluntatis, vel Affectuum seorsim una quidem pars tota regenerata, altera verò prorsus adhuc ψυχικὴ, sed unam & eandem individuam Intelligentiâ præditam esse, per Regenerationis beneficium, luce cui sint permixtæ Cæcitatis nativæ reliquiæ, ut ex illius cæci nati historia liquet, certis demum gradibus sanati. Sic quoq; nulla est in voluntate Regeneratorum rectitudo, cui non admixta sit aliqua vitiositas impediens quominus bene volendo quod bene vult, satis rectè velit quod rectè vult: & rectè nolendo quod rectè non vult, satis rectè nolit quod rectè non vult, ut mox de se testatur Apostolus. Est autem multò magis tum in Affectibus, tum in Actionibus quæ ex iis principiis oriuntur, hæc eadem labes consideranda, ut sit vanissimum quod Sophistæ Meritum ex Congruo vel ex Condigno imaginantur. Mirum est autem cùm tam expressè testetur Apostolus sese de seipso loqui, in quo omnes etiam optimi servi Dei tanquam in speculo seipsos intueantur, ne sibi nimiùm placeant, tamen Origenem potuisse in hunc locum scribere, ista non convenire Apostolo, quasi nimirum indigna sint tanto Christi servo: ac non potiùs ipse non intellexerit quod verissimè & elegantissimè dixit Augustinus, Siqua hìc esse potest fidelium perfectio, in eo positâ esse ut se imperfectos esse agnoscant. At contrà Origenes putat hæc dici in aliena persona, ejus nimirum qui gratiæ divinæ nondum particeps, luctetur adhuc cum carnis affectibus, illis impar: & (nequid salvi superesset quod iste non corrumperet) ad aliam personam refert exclamationem, *Miser ego homo*, &c. ad aliam, sermonem gratias agentis Deo. quam expositionem quis non impuram, detortam, violentam esse videt? Et tamen sunt qui putent Apostolum non suspirare in sua persona, tanquam liberandum, sed tanquam penitus jam liberatum gratias agere: quod ego cùm legerem, sanè fateor me exhorruisse. Quantò verò rectiùs Augustinus ista exponit de Paulo, & fidelibus omnibus in ipsius persona repræsentatis? Nam certè ità est, & qui hoc non novit, nondum seipsum novit. Est autem planè miserabilis in hunc locum Erasmi oratio, qui ab Origene suo fascinatus putat hæc potiùs ab Augustino torqueri, *Cùm magis*, inquit, *conveniat Paulum humani generis personam in se recipere, in qua est Ethnicus exlex, Judæus carnalis sub Lege, & spiritualis per gratiam liberatus*. At ego prorsus nescio quid sit Scripturas penitus pervertere, si hoc non est.

KΕΦ. η'.

1 Οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ Πνεῦμα.

2 Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἠλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου.

3 Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκός, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, καὶ περὶ ἁμαρτίας, κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί.

CAP. VIII.

Nulla igitur nunc *est* condemnatio iis qui *sunt* in Christo Jesu, *qui* non secundùm Carnem ambulant, sed secundùm Spiritum.

Nam Lex Spiritûs vitæ *qui est* in Christo Jesu, liberavit me à Lege peccati & mortis.

Nam quæ Legis *erat* impotentia cùm viribus esset destituta in carne, Deus suo ipsius Filio misso in forma consimili carni peccato obnoxiæ, ídque pro peccato, condemnavit peccatum in carne.

CAP. VIII.

Nihil ergò nunc damnationis est iis qui sunt in Christo Jesu, qui non secundùm Carnem ambulant.

Lex enim Spiritûs vitæ in Christo Jesu liberavit me à Lege peccati & mortis.

Nam quod impossibile erat Legi in qua infirmabatur per carnem, Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnavit peccatum in carne.

1 Conclusio totius superioris disputationis à vers.16. primi capitis ad hunc usque locum. Cùm in Christo Fide justificati consequamur Peccatorum Remissionem & Justitiæ imputationem, atque adeò etiam sanctificemur, ex his efficitur, esse extra Condemnationis metum qui per Fidem sunt Christo insiti. Fructus Spiritûs, sive sanctificationis in nobis inchoatæ effecta, nos quidem non inserunt Christo; sed nos ei insitos esse declarant. 2 Occupatio, Cùm adeò imbecilla sit vis Spiritûs in nobis, quomodo indè possimus colligere nullam esse condemnationem in iis qui hâc vi sunt præditi? Quoniam, inquit, vis ista Spiritûs vivificantis, quæ tam imbecilla est in nobis, perfectissima & potentissima est in Christo, & nobis credentibus imputata, facit ut perinde censeamur, acsi nullæ prorsus reliquiæ Corruptionis & Mortis in nobis hærerent. Antea igitur disputavit Paulus de Remissione peccatorum, & Præstationis Legis imputatione, atque adeò de inchoata in nobis Sanctificatione; nunc autem de perfecta Sanctitatis humanæ naturæ Christi imputatione disserit, quæ pars ad plenè pacandam conscientiam requirebatur. Delentur enim nostra peccata Christi sanguine, & tegitur nostræ corruptionis Reatus per obedientiæ Christi imputationem: ipsa autem corruptio (quam Apostolus Peccatum peccans appellat) Sanctificationis quidem dono paulatim sanatur in nobis, sed alio præterea remedio eget, nempe ipsius Christi Carnis perfectissimâ Sanctificatione, quæ & ipsa nobis credentibus imputatur. 3 Non argumentum, sed sanctificationis imputatæ mysterium explicat. Quoniam enim, inquit, Legis non erat ea virtus (ídque propter naturæ nostræ corruptionem) ut hominem posset purum & integrum præstare, atque morbum peccati potiùs accenderet quàm exstingueret; Deus Filium suum induit carne huic nostræ peccatrici simili, in quo penitus abolevit nostram vitiositatem, ut in eo per fidem apprehenso penitus integri & inculpati habiti plenè comperiamur illam summam perfectionem habere quam Lex flagitat, ac proinde nulla sit in nobis condemnatio.

---

1 *Nulla igitur nunc* est *condemnatio*, οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα. Primùm observandum est unde nascatur hæc conclusio. Etsi verò videri meritò potest à tota superiore disputatione nasci, nempe à gratuita tum Peccatorum Remissione, tum reatûs originalis per obedientiæ Christi imputationem abolitione, tamen omnino meo judicio Apostolus hâc generali conclusione dilatâ in vers. 13. nunc incipit ostendere fructum sanctificationis in nobis inchoatæ, ducto indè argumento, quòd ea sit τεκμήριον nostræ in Christum insitionis. Nam sicut sensus & motus animalis est non causa, sed ἔλεγχος vitæ animalis, ità Spiritualis vita per spiritualem sensum & motum, Christum in nobis, & nos in ipso vivere demonstrat, ut non à posteriore, sed à priore superioris versiculi parte hæc conclusio ducatur. Nam contrà potiùs concludendum esset, condemnationem nunc adhuc aliquam superesse in iis qui adhuc, quatenus non sunt regenerati, tenentur Lege peccati. Deinde, magnum est pondus particulæ universaliter negantis, & adverbii præsentis temporis à Syro interprete malè prætermissi. Denique attendendum est in primis, non dicere Apostolum, sublatum in nobis esse Peccatum, utpote regeneratis, sed nullam condemnationem in nobis superesse, quia nimirum summa & perfectissima naturæ nostræ in Filio Dei integritas nostra facta per nostram cum ipso per Fidem Spiritualiter apprehenso unitionem, nos jam nunc, licèt vix ab illa nativa corruptione liberari cœptos, sistit in sese apud Patris tribunal prorsus integros & securos. Nam alioqui quod intra nos & inhærenter abolere Corruptionem nostram cœpit, tum demum in corpore ipso, sive intra nos perficietur, cùm Deus erit omnia in omnibus, 1. Cor. 15.28, & 54. animâ interim eorum qui in Domino moriuntur, suæ gloriæ gradus cum ipso Christo fruente, Luc. 23.43. Act. 7.59. & Phil. 1.13. ¶ *Qui sunt in Christo Jesu*, τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Erasmus, *Iis qui* sunt insiti *in Christo Jesu*. Ego non putavi quidquam supplendum, cùm per se satis plana sit sententia. Sensus autem est, exemtos jam esse nos omni condemnationi, non per regenerationem intra nos inchoatam, sed quia sumus per Fidem facti unum cum Christo, in quo perfectissima est naturæ nostræ Sanctificatio; cujus nostræ in ipsum insitionis τεκμήριον est illa in nobis duntaxat inchoata, quod tribus versiculis sequentibus declaratur. Itaque perperàm Syrus interpres constructionis ordinem mutavit. ¶ Qui *non secundùm Carnem*, μὴ κατὰ σάρκα. In plerisque codicibus post Ἰησοῦ additur distinctio, & quidem rectè; perinde acsi scriptum sit τοῖς μὴ κατὰ σάρκα, cùm id poscat ipsa sententia. Quis enim possit in Christo secundùm Carnem incedere? quod non animadvertens Syrus interpres, mutato constructionis ordine sententiam totam depravavit. Hoc enim posterius est eorum definitio qui in Christo sunt, à consequentibus & necessariis signis sumta, ut declaratur, 1. Joan. 1.6, & 7.2.5, & 6. Sunt autem cohærentes quidem, sed diversæ quæstiones, Quâ re eximamur omni condemnationi, quam corruptio nativa etiam regeneratorum meretur; nempe gratuitâ sanctificationis naturæ nostræ in Christo per fidem à nobis apprehenso communicatione: &, Quinam in Christo eximantur condemnationi; ii videlicet qui se in Christo esse ex regenerationis fructibus ostendunt. Cohærent enim necessario vinculo, ut à vers. 5. ad vers. 12. incipientem demonstrabit Apostolus, Sanctificationis in Christo naturæ nostræ Communicatio, & Regenerationis in nobis inchoatæ gratia: Itaq; nihil absurdius neq; magis falsum dici potest Origenis in hunc locum expositione, qui hæc de iis dici vult, *qui sunt*, *ità emendati*, *ut in ipsis nihil vitiosi operis inveniatur*: id est de iis qui (uno excepto Christo ad quem hìc remittimur) nusquam unquam fuerunt neque sunt futuri. ¶ *Secundùm Carnem*, κατὰ σάρκα. id est Carnem tanquam ducem secuti, ut dixit Cicero, *Secundùm naturam vivere*. Nam qui Spiritum sequitur ducem, quamvìs interdum à Carne quasi pertractus, extra viam vestigium ponat, *secundùm Carnem tamen vivere* non dicitur. Vocat autem *Carnem* universam hominis naturam, ut quæ corrupta exciderit à pristina dignitate, sicut alibi diximus aliquoties: cui opponitur Spiritus, eadem videlicet instaurata per Spiritum Dei. Et quod attinet ad verbum περιπατεῖν, sæpe jam annotavimus illud respondere verbo הלך *halach*, quo significatur tota vitæ ratio, ac veluti hominis incessus, tantisper dum hujus vitæ curriculum conficit. ¶ *Sed secundùm Spiritum*, ἀλλὰ κατὰ Πνεῦμα. Hoc totum deest hoc loco in quibusdam exemplaribus Græcis, & apud Syrum interpretem, sed nisi exprimatur, est tamen necessario subaudiendum.

2 *Lex Spiritûs vitæ*, ὁ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς. *Legis* vocabulum latè patere apud Paulum, multis jam locis ostendimus, ac præsertim suprà, cap. 3. vers. 27. Hìc quidem per *Legem* nihil aliud significatur quàm justæ Gubernationis Jus & Autoritas, cui opponitur Tyrannis Peccati ac Mortis ex Peccato promanantis. Sed & *Spiritûs* appellatio quid comprehendat, & cur epithetum *vitæ* (id est vitalis seu vivifici) adjiciatur, ex contraria antithesi apparet, Itaque *Legem Spiritûs vitæ*, nec pro Lege

fidei

fidei cum Ambrosio, nec propriè pro ipso Spiritu sancto, cum Chrysostomo, sed pro ejus potiùs efficacia (ut in superiore versiculo) per quam peccatum, id est Corruptio, ipsáque adeò Mors sensim abolctur, ut docet infrà vers. 10. & 11. denique pro Regenerationis gratia accipio, cui opponitur Carnis, id est, nostræ naturæ Corruptio. ¶ Qui est *in Christo Jesu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Distinguit igitur Legem Spiritus vitæ quæ est in ipso Christo Jesu, ab ea quæ in nobis est ab eo effecta: id est, perfectam naturæ nostræ in Christo Sanctificationem, ab ea quæ in nobis est duntaxat inchoata. Nam illa quidem nobis imputata, cùm perfecta sit, nos liberavit: in ista verò adhuc clamamus cum Apostolo, *Quis me liberabit?* Erasmus, *Per Christum Jesum*: quam versionem cur omnino repudiarem, causas necessarias habui. Nam hâc ratione oporteret ista potiùs connecti cum verbo ἠλευθέρωσε, contra omnium codicum fidem. Deinde, si hoc ità exposueris videbitur Apostolus disserere de Regenerationis Gratia, quæ in nobis est per Christum inchoata: cui tamen (ut antè dixi aliquoties) tribui hoc non potest, quòd nulla sit in nobis Condemnatio. Explicandum est igitur istud de tertia & reliqua Justificationis nostræ gratuitæ parte, quæ consistit in sanctificatione ipsa Jesu Christi nobis communicata: & præpositio ἐν servanda, supplendúsque articulus, perinde acsi scriptum sit, τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Cæterùm in ipsa quidem Carne, quam ὁ λόγος sibi hypostaticè univit, nunquam fuit Peccatum seu vitiositas ulla quæ per Gratiam Regenerationis aboleretur, ut quæ fuerit à Spiritu sancto creata purissima ex ipsius Mariæ materia, non quam invenerit puram ab omni labe, ut somniant Sophistæ (nec enim si ità esset Mediatore indiguisset Maria) sed quòd eam materiam Spiritus sanctus plenissimè sanctificarit, antequam Seminis rationem haberet. Itaque non dicit Paulus *liberavit eum*, Christum videlicet, sed *liberavit me*. ¶ *Me*, με. Syrus interpres legit, σὲ, *te*, eodem sensu manente, & quidem non sine emphasi, quasi admonente Paulo ut singuli credentes hoc sibi beneficium applicent. Sed recepta Græcorum codicum lectio mihi magìs vel idcirco probatur, quòd sit superioribus magìs consentanea, ut sese Apostolus, sicut in lucta Carnis & Spiritûs, sic etiam in victoria per Imputationis Gratiam pro exemplo proponat. ¶ *A Lege*, ἀπὸ τοῦ νόμου. Erasmus, *A jure*, cùm in superiore membro uti maluerit *Legis* vocabulo: quod & ego amplecti malui, quia Paulus tacitè videtur ad Legem Dei allusisse, ut appareat ex consequentibus. Non dicit autem Paulus, *liberavit me à corpore*, sed *à Lege peccati & mortis*, id est, Vis illa Spiritûs vivifici, cujus fons est in Christi carne, facit ut Peccatum, seu vitiositas illa, cujus reliquiæ adhuc in me supersunt, & quæ me alioqui condemnationi adjudicarent, efficere nequeat ut condemner, quoniam quod est in me duntaxat inchoatum, in Christo perfectissimum est, cui sum insitus, ut ex eo ipso quod in me inchoatum est apparet. Quod enim ex Spiritu genitum est, Spiritus est, Joann. 3. 6.

3 *Nam quæ legis* erat *impotentia*, τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Firmamentum est in hoc versu superioris conclusionis. Nam ut frustrà remitti nobis in Christo peccata conclusisset Paulus, nisi docuisset Christum nobis in hunc finem promissum & exhibitum fuisse, suprà 3. 23. & Reatum nostrum tegi ipsius obedientiâ, nisi Christum copiosâ ipsius cum Adamo collatione demonstrasset ideo factum hominem, ut in eo tanquam altero Adamo multò plura & potiora reciperemus quàm in priore amiserimus; sic frustrà collegisset, nostram corruptionem tegi coram Deo perfectissimâ illâ nostræ in Christo naturæ sanctificatione, nobis gratuitò communicatâ, nisi hoc adjiceret, Patrem idcirco voluisse naturam nostram à Filio suo assumi, ut illam in integrum sic restitueret, quâ unà cum ipso Christo per fidem potiti tales prorsus coram Deo, etsi non in nobis, tamen in Christo inveniremur, quales esse nos necesse est ex legalis δικαιώματος præscripto. Causam autem addit cur ità facto fuerit opus, quoniam videlicet Lex, cujus alioqui munus & officium erat nos ad illam perfectam justitiæ metam dirigere, nullo modo id præstare poterat: minimè id quidem suo vitio (ut superioribus duobus capitibus docuit) sed nostræ carnis, id est, corruptæ & ipsi Deo repugnantis naturæ culpâ, quam propterea emendari in Christo necesse fuit, nisi nos semel perditos Deus vellet. Et hæc est hujus loci explicatio vera, quantum judicare possum, idcirco à me pleniùs exposita, quòd ab interpretibus recentioribus non paucis, etiam doctissimis, non satìs animadversa fuisse videatur. Hinc factum fuit, ut tres illæ distinctæ gratuitæ per Imputationem Justificationis partes non sint expressè observatæ: & peccatorum expiatio cum remedio adversùs Originis peccatum sit permixta, ac nè Reatus quidem à corruptione, satìs commodè suo utrique opposito proprio remedio, distinctus videri possit. Et de re quidem ipsa hactenus. Quod ad verborum autem interpretationem ipsam attinet, Vulg. vertit, *Nam quod impossibile erat Legi*, rectè omnino & αὐτολεξεί, quamvis barbarè, si pro *Legi* legamus *Legis*, ut ab initio scriptum fuisse mihi persuadet Græcus contextus, ità videlicet, ut *Quod erat impossibile Legis* accipiatur, pro, *Quæ erat Legis impotentia*. Sic enim & Latini loquuntur, & τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου, Atticâ constructione usitatâ, cujus exempla vide apud Budæum in commentariis, accipi commodè potest, pro ἥτις ἦν ἀδυναμία τοῦ νόμου, sive, ὅπερ ἦν ἀδύνατον τῷ νόμῳ, ut recepta quoque Scriptura Vulgatæ Latinæ interpretationis admitti possit. Erasmus verò existimans τὸ ἀδύνατον esse quarto casu positum, dupliciter hunc locum depravavit: primùm in eo quòd verbum *Præstitit* inseruit contextui nè hiaret constructio, ellipsi certè inauditâ; deinde, quòd καὶ περὶ ἁμαρτίας malè conjunxit cum verbo κατέκρινε, ut mox ostendam. Doctissimus Camerarius maluit ellipsin esse præpositionis διὰ, ut plena sit constructio, διὰ γὰρ τὸ ἀδύνατον .i. διὰ γὰρ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νόμου; *propterea quòd inefficax erat Lex*: quam interpretationem manifestè amplexus est Syrus interpres, & ego non improbo, cùm inter Atticismos quoq; numeretur illius præpositionis ellipsis. Aliter deniq; construi locus iste potest, ità videlicet ut sit particularum ἐν ᾧ trajectio, quasi scriptum sit, ἐν ᾧ γὰρ τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἠσθένει, id est, *Cùm enim Legis impotentia* (id est, *Lex impotens*) *esset viribus destituta*: quam interpretationem in editionibus prioribus sum secutus. Nam & ejusmodi trajectiones, imò etiam duriores alias, observare licet, ut Joan. 8. 15. & 25. 10. & Act. 1. 2. & infrà 11. 31. & 12. 3. & 1. Joan. 2. 24. & simili idiotismo Hebræorum hoc eodem capite scribitur ἡ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως, *exspectatio rerum creatarum*, pro ἡ ἀποκαραδοκοῦσα κτίσις, *res creatæ exspectantes*, cujusmodi alia exempla vide Matt. 24. 15. & Heb. 7. 19. Omnes autem hæ interpretationes, Erasmicâ exceptâ, quam admittere nullo modo possum, eòdem recidunt, & Apostoli sententiam rectè exprimunt. ¶ *Cùm*, ἐν ᾧ. Sic particulas istas à Græcis scriptoribus usurpari pro certi temporis & certæ conditionis alicujus designatione, extra controversiam est apud omnes Græcæ linguæ vel mediocriter peritos, & probari potest exemplis ex his etiam libris, ut Mar. 2. 19. Luc. 5. 34. Sed & commodè possumus interpretari ἐν ᾧ, *Quoniam*, pro διότι, ut accipitur Heb. 7. 18. id est, מטול *metul*, ut vertit Syrus interpres, vel *Quatenus*, pro quo barbarè Vulg. *In quo*, ut Gallicè dicimus, *en ce que*, vel *en tant que*. Erasmus ab Origene deceptus dicere maluit *eâ parte quâ*. Distinguit enim hoc loco impurissimus ille scriptor Legem in Carnem & Spiritum, id est, carnalem & spiritualem Legis intelligentiam, quod esset admittendum si Legis umbras cum Veritate, vel Cæremoniarum abusum cum usu recto compararet. Sed neq; hæc dispositio huic loco convenit, neque de his ille hæc scribens cogitavit, ut qui hanc Legis impotentiam in eo totam collocet, quòd impossibile fuerit Legis Cæremonias secundùm carnem, id est secundùm literam, sive externum ritum observare, prolatis pro exemplo Cæremoniis Sabbatariis & Lepræ. Quid verò dici potuit ineptiùs? Nam certè longè aliò quàm ad externum cultum respiciunt Prophetæ & Apostoli, cùm Legem dicunt à nobis præstari non posse: nec de Legis præstatione hìc agitur, sed de ipsius vi in nostris immutandis animis, & ad illud Legis præscriptum efformandis: utpote quæ corruptionem illam in qua nascimur non modò non sanet, sed augeat potiùs, ut capite superiore fuit declaratum. ¶ *Viribus esset destituta*, ἠσθένει. id est, nullìs prorsus viribus, si hominem spectes, ante Regenerationis Gratiam: vel, *infirmis viribus esset*, si Hominis jam regenerati ratio habeatur, cui docendo & gubernando plurimùm Lex prodest, ut Apostolus superiore capite docuit: at non eò usque tamen ut δικαίωμα Legis in nobis compleatur: quò respiciens Vulg. vertit, *Cùm infirmabatur*: & Erasmus, *imbecillis erat*. sed illud malo. Dixisset enim Apostolus potiùs tempore præsenti ἀσθενεῖ, id est, sit infirma: nec missus est Filius, sive Homo factus, ut suppleat quod efficere Lex in nobis non omni ex parte possit; sed ut de quo nè cogitare quidem poteramus, in illa natura nostra pro nobis assumta, & nobis postea communicanda perficeret. Ἀδυναμία igitur ex qua τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου nascitur, virium non imbecillitatem, sed omnem destitutionem declarat. ¶ *In carnem*, διὰ τῆς σαρκός. id est, quia Caro vim Legis, optimæ alioquin virtutis omnis magistræ, inhibet, utpote cui tantopere adversatur ut ei subjici nec velit nec possit, infrà, vers. 7. vel, *In carne*, ἐν σαρκί. ut suprà 4. 11. δι' ἀκροβυστίας pro ἐν ἀκροβυστίᾳ. ¶ *In forma consimili*, ἐν ὁμοιώματι. Id est ἐν μορφῇ ὁμοίᾳ. Μορφὴν enim δούλου appellat veram humanam naturam Apostolus, ut & nomine μορφῆς τοῦ Θεοῦ, veram & essentialem Deitatem, Philip. 2. 7. Vulg. *in similitudine*, vocabulo nimiùm diluto. Erasmus, *in specie*, ambiguè. Nam & Marcion speciem carnis Christi fatebatur. Aliud est autem ὁμοίωμα, id est res ipsa ad similitudinem alterius effícta, quàm ὁμοίωσις, quæ est ipsa operantis actio, & quàm ὁμοιότης, id est, qualitas operis ad alterius similitudinem effícti. Sed ut ipsa essentia humanæ naturæ fuit eadem in Christo per omnia atque nostra; sic quod ad ejus naturæ vitiosam qualitatem attinet, sive non quatenus simpliciter fuit caro, sed caro peccati, maxima fuit inter hanc & illam dissimilitudo, quæ tamen ex specie ipsa exteriore non appareret: quamobrem usus fuisse putatur Apostolus nomine ὁμοιώματος. ¶ *Carni peccati*, σαρκὸς ἁμαρτίας. Id est, Carni per peccatum contaminatæ: quod ut aboleret Christus assumens illam carnem plenè ipsam in sese ex Spiritu sancto conceptam sanctificavit, ut indè postea in nos sibi insitos illius sanctificationis vis sensim derivetur: quod haud satìs scio an aliter quàm servato Hebraismo

dici commodè possit. Quidam vertit, *Corpore sontis simili*, prorsus ineptè. cùm in hac disputatione vocabulum *Carnis* alteram hominis partem, id est Animam, præcipuè respiciat. Alius maluit, *Carnem peccatricem*, non rectè. Caro enim dicitur *peccatrix* ob vitiosos motus, & indè nascentes malas actiones : hîc verò non de illis malis agitur, sed de ipsa vitiositate indè pullulante. Quod autem Erasmus supplevit verbum *præstitit*, nullâ ratione fecit, ab iis deceptus qui sequens membrum conjunxerunt cum verbo κατέκρινε. ¶ *Idq; pro peccato*, καὶ περὶ ἁμαρτίας. Id est, ut ipsum Peccatum aboleret in natura nostra ab ipso assumta. Itaque fuit hoc adjiciendum, ut finis istius Assumtionis carnis explicaretur. Vulgata & Erasmus, *Et de peccato* : quam particulam omnes ferè interpretes connectunt cum κατέκρινε, ideóque in ejus explicatione magnopere laborant. Alii enim exponunt, Deum de peccato (id est peccati) condemnasse peccatum in carne, quòd iniquè vim attulerit Christo : & fateor similem constructionem inveniri, Joannis 16. 9. Sed hæc expositio nihil aliud est sanè quàm subtilis argutia. Alii *Peccati* nomine intelligunt Hostiam pro peccato, quam Hebræi simili ratione אשם *ascbem* vocant, id est Christum ipsum, & hunc locum comparant cum 2. Cor. 5. 21. Sed ista præpositio περὶ nullâ ratione potest hanc interpretationem admittere: : neque nunc Apostolus agit de Christi morte & nostrorum peccatorum expiatione, sed de Christi incarnatione, & naturæ nostræ Corruptione per eam sublata. Sunt enim illa jampridem ab Apostolo explicata, adeò ut a versu 12.c.5. aliud argumentum sit exorsus: quamobrem etiam non dixit Apostolus περὶ ἁμαρτιῶν, *pro peccatis*, sed περὶ ἁμαρτίας, hoc nomine nativam illam labem significans quæ in carne nostra hærebat, priusquam Christus illam carnem assumendo plenè in sese sanctificaret. Itaque περὶ ἁμαρτίας prorsus pertinet ad participium πέμψας, additâque distinctione à cæteris separatur. Nam præterquam quòd (si hanc lectionem sequamur) neque confundetur partium Justificationis explicatio, neque ullius vocabuli significationem detorseris, nititur etiam hæc distinctio autoritate Græcorum scholiorum, à quibus disertè annotatur, & Epiphanii vetusti & orthodoxi scriptoris, qui sic ista distinguit κατ' ἡμαρτιῶν : denique Syri interpretis consensu confirmatur. Περὶ autem pro ὑπὲρ ponitur non modò apud sacros scriptores frequentissimè, ut Matth. 9. 36. & 26. 28. & 1. Pet. 3. 18. sed etiam apud alios disertiores, ut norunt omnes in Græca lingua vel mediocriter versati. ¶ *Condemnavit*, κατέκρινε. Id est, abolevit, ut etiam accipitur verbum κρίνεσθαι, 1. Pet. 4. 6. Nam imputatâ nobis Christi Sanctificatione, Peccatum pro nihilo habetur, quamvìs supersint ejus reliquiæ in nobis. *In carne*, ἐν σαρκί. Erasmus, *per carnem*, Origenem suum secutus, qui de Christi morte hoc intelligit : cùm significet Hominis naturam in Christo quidem capite re ipsâ & perfectè, in nobis verò nunc ex parte tantùm sanctificari cœptam, sic tamen ut jam nunc nihilominus, propter illam perfectam nobis qui in Christo sumus communicatam, ab omni condemnatione immunes simus. Ideo non malè Syrus interpres addito affixo vertit בבסרה *bebesrech*, *In carne ejus*.

---

4 Redit ad id quod dixerat, Sanctificationem in nobis inchoatam, esse nostræ in Christum insitionis certum testem : qui quidem est uberrimus sanctæ & honestæ vitæ fructus. 5 Probatio cur ambulare secundùm Carnem non conveniat in Christum insitis, ambulare autem secundùm Spiritum iis conveniat : Quia, inquit, carnales carnalia, spirituales spiritualia cogitant. 6 Probat consecutionem ex eo quòd quicquid sapit Caro, mortiferum est: quicquid Spiritus, vitam ac felicitatem spirat. 7 Probatio, cur intelligentia carnis sit mors, quia, inquit, Dei est hostis. Ratio cur caro sit Dei hostis, Quoniam illi nec vult, nec potest se subjicere. Carnem autem vocat Hominem non regeneratum. 8 Conclusio, Ergò ambulantes secundùm Carnem Deo non possunt placere : ex quo efficitur non esse Christo insitos. 9 Ad alteros accedit, eos videlicet qui secundùm Spiritum ambulant, de quibus contraria omnino superioribus intelligenda sunt: ac primùm definit quid sit in Spiritu esse, sive sanctificatum, nempe habere Spiritum Dei pro dominatore: deinde affirmat sanctificationem inseparabili nexu cum nostra in Christum insitione cohærere.

4 Ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ Πνεῦμα.
5 Οἱ γὰρ κατὰ σάρκα ὄντες, τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦσιν· οἱ δὲ κατὰ Πνεῦμα, τὰ τοῦ Πνεύματος.
6 Τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς, θάνατος· τὸ δὲ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ζωὴ καὶ εἰρήνη.
7 Διότι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, ἔχθρα εἰς Θεόν· τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται· οὐδὲ γὰρ δύναται.
8 Οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες, Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται.
9 Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. εἰ δέ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ.

Ut Jus illud Legis compleatur in nobis qui non secundùm Carnem ambulamus, sed secundùm Spiritum.
Nam qui secundùm Carnem sunt, quæ Carnis sunt sapiunt : qui verò *sunt* secundùm Spiritum quæ Spiritûs sunt.
Nam quod sapit Caro, Mors est: quod autem sapit Spiritus, Vita & Pax :
Quoniam quod sapit Caro, inimicitia *est* adversùs Deum. Legi enim Dei non subjicitur : nam nè potest quidem .
Ergò qui in Carne sunt, Deo placere non possunt.
Vos autem non estis in Carne, sed in Spiritu: siquidem Spiritus Dei habitat in vobis. quòd siquis Spiritum Christi non habet, is non est ejus.

Ut justificatio Legis impleretur in nobis qui non secundùm carnem ambulamus, sed secundùm Spiritum.
Qui enim secundùm carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt: qui verò secundùm spiritum sunt, quæ sunt Spiritûs sentiunt.
Nam prudentia carnis mors est: prudentia autem Spiritûs, vita & pax:
Quoniam sapientia carnis inimicitia est in Deum. Legi enim Dei non subjicitur: nec enim potest.
Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt.
Vos autem in carne non estis, sed in Spiritu; si tamen Spiritus Dei habitat in vobis: siquis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus.

---

4 *Ut Jus illud Legis*, ἵνα τὸ δικαίωμα. Vulg. & Erasmus, *Ut justificatio Legis*. malè. Aliud enim est δικαίωσις, id est absolutio nostra, quàm τὸ δικαίωμα, de quo diximus suprà, 1. 32. illud ipsum nimirum quod requirit Lex, quasi *Justificamen* dicas, nempe tum plenam pœnæ reatibus nostris debitæ luitionem ut à Condemnatione liberemur ; tum plenam legis præstationem ut ad æternam vitam ἱκανοὶ inveniamur ex illa promissione, HOC FAC ET VIVES. Cùm autem ad hæc accessit etiam hoc tertium, id est perfecta naturæ nostræ Integritas, (quæ omnia gratìs consequimur in Christo per fidem apprehenso) ut in omnes facies se convertat Satan, justi sumus coram Deo ex illa etiam absolutissima Legis formula. quamobrem etiam dixit Apostolus suprà 3. 31. se Legem non evertere, sed stabilire. ¶ *In nobis*, ἐν ἡμῖν. Non dicit Apostolus ὑφ' ἡμῶν, *à nobis*. Neque enim idcirco nulla in nobis est condemnatio quòd justitia sit in nobis inchoata : sed quia cum Christo unum sumus, in quo plenè sumus sanctificati. Nam quod de nobis communicata, id est, nostra facta Christi per fidem apprehensi sanctificatione dicimus, ità accipiendum est ut sciamus non idcirco simpliciter nos sanctos coram Deo haberi, quòd Christi hominis integritas sarciat quod nostræ deest, sed quòd ille nos in solidum sanctificavit in sese in æternum. Quorsum igitur, dices, illa Justitia in nobis per eundem Christum inchoata ? Nempe ut sit testis nos in Christo esse, in quo omnia sumus adepti. Ideo Apostolus admodum appositè subjicit quæ ad nostræ illius in Christo cœptæ Sanctificationis usum pertinent, ut intelligamus quod verissimum est, frustrà de fide ac Christo apprehenso gloriari, qui re ipsâ non ostendunt se Christi Spiritûs esse participes.

5 *Qui secundùm carnem sunt*, οἱ κατὰ σάρκα ὄντες. Erasmus, *Qui carnales sunt* : rectè quidem si sensum spectes, cùm hos eosdem Apostolus nonnunquam σαρκικοὺς appellet, eos videlicet qui cùm non sint regenerati ex Spiritu, mera sunt Caro. Omnia autem ista ab hoc versiculo connexa inter se probationibus à natura Carnis & Spiritûs sumtis, ad nonum versum finientem, eò spectant, ut priorem partem ejus quod proposuerat à versu secundo, nempe Spiritum vitæ, qui est in Christo Jesu, nos à Lege peccati eximere, ad Regenerationis in nobis inchoatæ Gratiam applicet, sicut illam priore loco ad illam perfectam Sanctificationem nobis imputatam applicarat. ¶ *Sapiunt*, φρονοῦσι. Erasmus, *Curant*. Alii *Cogitant*. quas interpretationes non repudio. Transfertur enim hoc verbum ad omnes animi partes. Mihi tamen videtur Apostolus hoc verbum expressè usurpasse, quod de excellentissima illa animi parte propriè dicitur, ut hærere hoc malum in ipso etiam ἡγεμονικῷ intelligamus. Nam si sapientia carnis excluditur, quis tandem locus reliquis partibus inferioribus relinquetur? Sed & Paulus meminit τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς, id est, *mentis carnis*, Coloss. 2. 18. Idcirco malui mox τὸ φρόνημα per periphrasin interpretari, quàm vel *prudentiam*, id est φρόνησιν cum Vetere interprete, vel *affectum* cum Erasmo, vel cum aliis *Cogitationem*, vel etiam *sensum*, cùm alioqui τὸ φρόνημα declaret mentis superbæ elationem.

7 *Inimicitia* est, ἔχθρα. Sic legitur in omnibus codicibus quos vidimus : estque multò expressius hoc dictum quàm si dixisset, inimicam esse Carnem Deo, quamvìs nonnulli ità legant in Latinis exemplaribus, manifesto errore ; cùm nusquam legatur ἐχθρὰ, nomine oxytono, imò verò nè legi quidem possit. Dicendum enim fuisset, ἐχθρὸν, ut rectè observavit Erasmus.

8 *Ergò qui in carne sunt*, οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες. Particulam δὲ haud scio an alibi pro οὖν positam invenias : sed omnino videtur poscere sententia ut ità explicetur. Deinde notandum est Paulinum dicendi genus *In carne esse*, quod exposuimus Act. 8. 23. ut planè sit diabolica vox illa Siricii Papæ, qui de matrimonii conjunctione hoc dictum interpretatur.

9 *Siquidem*, εἴπερ. Id est, ἐπειδήπερ, *quandoquidem*, ut 2. Thess. 1. 6. ut etiam explicat Chrysostomus. Itaque non rectè Vetus interpres convertit, *Si tamen*, quamvìs istud Veteres ferè omnes pro conditionali particula accipiant. ¶ *Spiritum Christi*, Πνεῦμα Χριστοῦ. Nomine *Spiritûs Christi*, vel Spiritus sanctus intelligendus est, quem *Spiritum Dei* vocarat : vel Christi, nobiscum per Spiritum Sanctum communicati, efficacia in nobis: de qua dictum est, suprà, cap. 6.

10 Εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι' ἁμαρτίαν· τὸ δὲ Πνεῦμα, ζωὴ διὰ δικαιοσύνην.
11 Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν.
12 Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, ὀφειλέται ἐσμὲν οὐ τῇ σαρκί, τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν.
13 Εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δὲ Πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε.
14 Ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ.

Porrò si Christus in vobis est, corpus quidem mortuum est propter Peccatum: Spiritus autem vita *est* propter Justitiam.
Sed si Spiritus ejus qui suscitavit Jesum ex mortuis habitat in vobis, is qui excitavit Christum ex mortuis, vivificabit etiam mortalia corpora vestra, per inhabitantem ipsius Spiritum in vobis.
Nempe igitur, fratres, debitores sumus non carni, ut secundùm carnem vivamus, *sed Spiritui.*
Nam si secundùm carnem vixeritis, futurum est ut moriamini: sed si Spiritu actiones Corporis mortificetis, vivetis.
Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei.

Si enim Christus in vobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum: Spiritus verò vita propter justitiam.
Quòd si Spiritus ejus qui suscitavit Jesum à mortuis habitat in vobis, qui suscitavit Jesu Christum à mortuis vivificabit & mortalia corpora vestra, propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis.
Ergò, fratres, debitores sumus non carni, ut secundùm carnem vivamus.
Si enim secundùm carnem vixeritis, moriemini: si autem Spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis.
Quicunque enim Spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei.

10 Confirmat fideles adversùs carnis & Peccati reliquias, concedens adhuc quidem illos (sicut ex ea quæ superest in eis vitiositate intelligitur) alterâ sui parte (quam Corpus vocat, i. Massam à terrenis sordibus nondum purificatam) in morte esse: sed simul jubens de felici certaminis exitu securos esse, quoniam vel exigua Spiritûs (id est, Gratiæ Regenerationis) scintilla, quam iis inesse ex justitiæ fructibus constet, sit vitæ Semen. 11 Confirmatio superioris sententiæ: Eodem Spiritu præditi estis quo & Christus. Idem ergò in vobis atque in Christo tandem efficiet, quando videlicet & vos depositâ prorsus omni infirmitate, & superatâ morte, gloriâ cœlesti induet. 12 Adhortatio ad carnem vi Spiritûs regenerationis indies magìs ac magìs opprimendam. Quia, inquit, debitores estis Deo, tot acceptis ab eo beneficiis. 13 Alia ratio ab utili, Quia fortiter pugnantes æterna vita manet. 14 Confirmatio hujus rationis, Quia filii sunt Dei qui ipsius Spiritu reguntur, ergò vita æterna eos manet.

---

10 *Porrò si Christus in vobis est*, εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν. Cùm Apostolus vers. 2. dixisset Spiritum vitæ qui est in Christo Jesu, id est, nostræ naturæ in Christi persona sanctificationem, nos liberare à Lege Peccati & Mortis, probavit hoc in primis de illius perfectæ Sanctificationis imputatione vers. 3, & 4. ac deinceps de Sanctificatione per quam cœpit Peccatum, id est vitiositas illa naturæ, in nobis Christo insitis aboleri. Supererat ergò ut probaret à Lege quoque Mortis per eandem illam Gratiam Sanctificationis nos liberari: quod quominus ex iis quæ de Assertione à Lege Peccati dixerat, posset colligi, argumento ab effectis ad causam efficientem sumto, illud obstabat quòd credentes quantumlibet Christo insitos constet nihilominus mori, & eorum Corpora corruptione, quæ est peccati pœna, dissolvi. Paulus igitur hac arreptâ occasione, hanc objectionem diluens, quomodo & quatenus à Mortis etiam Lege in Christo liberemur ostendit. Fatetur enim credentes, quantumvìs Christo insitos, esse mortales, idque quoniam vitiositatis reliquiæ in nobis supersunt, cujus effectum est Mors illa quæ est Corporis & Animæ Disjunctio, & Corporis in pulverem Resolutio. Sed duo respondet, ex quibus intelligatur nihilominus à Mortis imperio nos esse liberatos. Unum, quoniam altera hominis pars, nempe Spiritus (id est anima à corpore per mortem separata, antea quoque facta Christi particeps, ac proinde in eo per imputationis gratiam totum δικαίωμα Legis adepta) jam vivat, alterâ nimirum longè meliore vitâ. Alterum, quòd sic Mortis vinculis propter Peccati reliquias constrictum teneatur Corpus, ut tandem illa ipsa vis divina, quæ Christi Corpus à Mortuis excitavit, & cujus simus in Christo per fidem participes, ipsam quoque Mortem sit in nobis abolitura: cujus spiritualis virtutis pignus sit Sanctificatio in nobis inchoata. ¶ *Mortuum est propter peccatum*, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι' ἁμαρτίαν. id est, Morti primæ & dissolutioni in pulverem obnoxium est, propter hujus mortalitatis & illam consequentis dissolutionis pœnam, per primi hominis lapsum, corporibus omnium nascentium hominum impositam, quæ ultimo demum illo die abolebitur, 1. Cor. 15. 26, & 54. & hanc demum esse veram hujus loci, alioqui perobscuri, interpretationem arbitror, ità ut neque per *Corpus*, alteram non regeneratæ animæ partem, quæ *carnis* spiritui oppositæ nomine ab Apostolo vocari solet, intelligamus; sed istud ipsum Corpus, quod versiculo sequente *mortale* vocatur: & ità quòd *Mors* non de veteris Hominis Mortificatione, sed de ipsa Corporis per primam Mortem Dissolutione, accipitur, cui ex diametro ejusdem ad æternam vitam, ultimo demum die, obtinenda resurrectio, sequenti versiculo opponatur. Per *peccatum* denique, non ipse originalis reatus, non etiam peccata indè nascentia, de quorum duorum gratuita per imputatam nobis Christi justitiam remissione Paulus disputationem 5. hujus epist. cap. absolvit, sed ipse primi hominis lapsus, & hinc nata prima mors, id est, mortalitas cui addictum est corpus, notatur. Hæc autem mortalitas, cùm sit qualitas ipsi corpori inhærens, non potest simplici Remissione sive non imputatione aboleri, sicut peccata, actiones videlicet transeuntes, & Reatus, sive ex primo lapsu, sive ex illis vitiosis actionibus nascentes, sed mutatione istius qualitatis, id est corruptibilitatis in contrarium, nempe incorruptibilitatem, deleri: quod nonnisi per Resurrectionem illam ultimo die continget. Hinc autem fit, quod mirificum est & planè divinum opus, nempe, ut ipsa primæ Mortis pœna, quæ corporis propria est, per seipsam in iis qui in Christo sunt destruatur, nedum ut conqueri possint, quòd quantumvìs sint in Christo, tum gratuitâ ipsius Justitiâ jam nunc justificati, tum per ejusdem spiritum in anima sua sanctificati, maneant nihilominus suis corporibus mortalitati & dissolutioni obnoxii. Quamobrem etiam hæc Mors Sanctorum, si quò tandem res evadet spectemus, κοιμήσεως, & *somni* appellationem in sacris literis sortitur. ¶ *Spiritus autem*, τὸ δὲ πνεῦμα. id est anima, cujus in suis facultatibus corruptio aboleri in hac vita cœpit, in ipsius ex corpore discessu, ad Christum verè & actu ipso demigrans, fruitionis beneficium percipit suo modo, socium quem hic vivens habuit in peccando, habitura quoque in gloria, cùm per resurrectionem utrumque ad spiritualitatem æternam coaluerit. ¶ *Vita* est, ζωή. id est vivit, ut in quibusdam exemplaribus legitur, & apud Syrum interpretem. Illud tamen est expressius, & Apostoli sententiæ meliùs convenit. Nam si in hac priore animali, & merè naturali vita, non tantùm vivit in sese anima, sed etiam sensum & motum vitalem corpori suo largitur, multò magìs sanctorum anima, jure dicitur supernaturali vitâ sic in sese vivere, ut vita quoque sit illius sui corporis appellanda, cui videlicet ultimo illo die sempiternam illam & supernaturalem vitam impertiet, utpote quam tum sibi tum corpori suo fuerit in Christo totius Hominis Servatore per Fidem apprehenso prior consecuta.

11 *Sed si*, εἰ δὲ. Vulg. & Erasmus, *Quòd si*. Ego verò expressiùs hunc locum malui interpretari. Nam quia dixerat, Hominem in quo Spiritus Christi esset, alterâ adhuc sui parte hærere in morte, non videbatur nisi dimidiæ salutis spem nobis fecisse. Est autem adversùs Pneumatomachos diligenter notandus hic locus, in quo disertè Spiritus sanctus dicitur & Patris & Filii: ergò verus unicâ illâ deitate Deus, tum à Patre tum à Filio promanans, & persona à Patre & Filio distincta. ¶ *Per inhabitantem ipsius Spiritum in vobis*, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν. Sic lego ex Complutensi codice, & alio etiam ex nostris manuscripto, & Athanasio, Dial. 3. De Spiritu sancto, & Basilio adversùs Eunomium, lib. 3. sic hunc locum citantibus & explicantibus, potiùs quàm quarto casu, διὰ τὸ ἐνοικοῦν, i. *Propter Spiritum*, &c. ut vertit Vetus interpres. Ità enim est uberior sententia, & gravissimum erit argumentum, à divina videlicet virtute petitum, quæ sicut sese primùm in capite nostro Jesu Christo exseruit, ità etiam in nobis, qui membra ipsius sumus, quotidie exseritur, nec priùs pugnare desinet quàm vetus homo prorsus sit confectus, cùm integri coram Deo, absorptâ nostrâ mortalitate, consistemus.

12 *Debitores*, ὀφειλέται, id est, ex officio obstricti. Quod enim adhuc aliquatenus servimus Carni, non fit quasi jure quopiam simus Peccato obstricti, sed quòd tyrannidem in nos usurparit, ex qua simus aliquatenus asserti, sed suo tandem tempore in plenam libertatem asserendi. ¶ *Non carni*, οὐ τῇ σαρκί. Aut transponenda est negans particula, sicut Joan. 6. 32, & 38. aut potiùs supplenda est altera pars opposita, ut Gal. 4. 8. Expressimus igitur, perspicuitatis causâ alterum membrum quod deesse videbatur. Finitâ verò totâ disputatione de gratuita in Christo per fidem tum Justificatione imputata, tum de inchoata per ejus Spiritum intra nos renovatione, subjicit exhortationem, partim ab Honesto sumtam, quòd turpe sit non sese totum ei subjicere, qui tanto nos beneficio affecerit; partim ab utili, quòd hæc renovatio sit non quidem nostræ salutis causa, sed nostræ adoptionis τεκμήριον. Et hinc manifestè refellitur falsissima de operum ex Fide & Spiritu regenerationis perfectorum meritis.

13 *Actiones corporis*, τὰς πράξεις τοῦ σώματος. *Corporis* appellatione σωματικῶς totum hominem quatenus non est regeneratus intelligit, & actiones omnes hujus vitæ, ei tribuit, non tamen propriè, ut earum principio, sed ut animæ organo. ¶ *Mortificetis*, θανατοῦτε. Vulgata, *Mortificaveritis*. Ego malui præsens tempus servare, quo significatur hoc Spiritûs & Carnis certamen perdurare. Hoc autem vocabulum ut & alia non pauca Christiana civitate Latinâ jampridem donatum, mihi religio fuit immutare.

14 *Spiritu Dei*, πνεύματι Θεοῦ. id est, Spiritu sancto sic mentes regeneratas suâ vi afflante, ut externa etiam vita sit ejus nos gubernantis idoneus testis. Tria verò declarat his verbis Apostolus mirâ brevitate. Primum unde hæc emendatio emanet, nempe ἄνωθεν. Deinde quod sit istius divini afflatûs effectum, nempe nostri ad obediendum Deo dispositio. Tertiò non esse acceptam ferendam salutem nostram, quæ hujus innovationis donum consequitur, ulli vel resipiscentiæ, vel bonorum operum dignitati, ut causæ συνεργητικῇ, sed hanc acceptationem penitus & in solidum esse gratuitæ in Christo adoptioni tribuendam.

 15 Οὐ

15 Obiter explicat duobus istis versiculis quo jure Filiorum Dei appellatio credentibus tribuatur: quoniam, inquit, Evangelii Gratiam accipiunt, in qua Deus sese non rursus formidabilem, sicut in Legis promulgatione, sed benignum Patrem in Christo præbet, adeò ut eum magna cum fiducia Patrem invocemus, Spiritu Sancto videlicet hanc adoptionem in animis nostris per fidem obsignante. 17 Probatio hujus confirmationis, quia qui filius Dei est, cum Christo, fruitur Deo. Jam docet Paulus, quâ viâ Filii Dei ad illam felicitatem perveniant, per Crucem videlicet, sicut & ipse Christus. Simul autem aperit consolationis fontes, ac primùm quidem, quòd Christum ipsum habeamus afflictionum socium; secundò, quòd illi quoque simus in æterna illa gloria socii futuri. 18 Tertiò, quòd hæc gloria quam exspectamus infinitis partibus superet afflictionum miseriam. 19 Quartò, nos certò esse liberandos docet ex ea confusione & horrenda totius mundi deformatione, quæ perpetua esse non possit, sicut ab initio non exstitit. Cæterùm sicut ea initium habet ex Hominis peccato propter quem erat conditus, Deo sic ordinante, ità cum electis tandem instaurabitur.

15 Οὐ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, Ἀββᾶ, ὁ πατήρ.

16 Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ.

17 Εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι· κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ, εἴπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν.

18 Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.

19 Ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται.

20 Τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα·

21 Ἐπ' ἐλπίδι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ.

Non enim accepistis Spiritum Servitutis rursum ad metum, sed accepistis Spiritum Adoptionis, per quem clamamus Abba, *id est* Pater.

Et ille ipse Spiritus testatur unà cum spiritu nostro, nos esse filios Dei.

Quòd si filii, etiam hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi; si modò *cum eo* patimur, ut *cum eo* etiam glorificemur.

Reor enim minimè pares esse præsentis temporis perpessiones, gloriæ in nobis revelandæ.

Etenim mundus hic conditus, exserto capite, observans exspectat dum revelentur filii Dei.

Nam vanitati mũdus hic cõditus subjectus est, non suâ spõte, sed propter eũ qui subjecit *eũ illi vanitati*:

Sub spe quòd & ipse conditus mundus liberabitur ex servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.

Non enim accepistis Spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus Abba, Pater.

Ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quòd sumus filii Dei.

Si autem filii, & hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi; si tamen compatimur, ut & conglorificemur.

Existimo enim quòd non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis.

Nam exspectatio creaturæ, revelationem filiorum Dei exspectat.

Vanitati enim creatura subjecta est, non volens, sed propter eum qui subjecit eam:

In spe quia & ipsa creatura liberabitur à servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.

---

15 *Non enim*, οὐ γάρ. Nulla hìc est propriè (ut ego quidem opinor) causæ redditio, sed occurrit potiùs Apostolus objectioni ex trium præcedentium versiculorum sententia nascenti, & quidem præsertim ex eo quod dixerat, nos accepto regenerationis Spiritu factos esse Spiritui, ac proinde ejus mandatis præstandis, debitores. Hinc enim effici videbatur nos, post acceptam unà cum peccatorum antecedentium remissione gratiam renovationis, per quam ad obediendum Deo idonei reddimur, multò magìs quàm eo tempore quo nihil aliud eramus quàm caro, reddi perfectè præstandæ Legi divinæ obnoxios. Sic enim hodie quoque docent Sophistæ quasi Justificari in Christo per Fidem apprehenso, idem sit atque Gratiâ regenerationis eò provehi, ut bonis operibus, id est, ab illa renovatione profectis, vitam æternam ex condigno (sicuti loquuntur) promereamur. Hunc autem gravissimum errorem, etsi satìs videri poterat Apostolus à fundamentis ipsis subvertisse, cùm diceret nos aliquatenus tantùm esse renovatos, nunc tamen aliâ ratione, maximæ consolationis plenâ, refutat, ab absurdo sumtâ. Sic enim futurum ostendit, ut hoc regenerationis donum non modò nos ab ea conditione non liberarit, in qua ante hanc innovationem receptam, perpetuò sub Legis violatæ maledictione, & peccati nos totos possidentis captivitate trepidantes, nec aliud quàm æternam damnationem exspectantes, versabamur, verùm etiam nobis fieret repetita multò quàm priùs arctior ad perfectè implendam Legis obedientiam, obligatio. Tantum igitur abesse ut illud verum sit, ut è contrario, inchoatæ istius innovationis donum obsignet in nobis nostræ jam nunc in Christo præstitæ & exhibitæ adoptionis certiorationem. Nec enim eam aliis tribui à benignissimo illo Patre, quàm iis quos, sicut in Christo, fratre nostro facto, ab æterno eligere proposuerat, verè & re ipsâ jam selectos adoptarit, id est, paterno illo amore, non secus quàm illum ipsum Filium suum, non jam ut unicum ὁμοούσιον, sed etiam ut factum inter multos sibi counitos mysticè fratres primogenitum, amplectatur. Ab hac autem ut vera & propriè causa, spem illam nostram vitæ æternæ, nobis tandem in illo cui donati sumus plenè tribuendæ, in solidum pendere; ac proinde illius adoptionis ac salutis non causam, sed certum τεκμήριον esse istum Spiritum innovationis, nobis tanquam secuturæ tandem hæreditatis arrhabonem, collatum. Et hæc quidem esse mihi videtur (quod absque ullo aliorum interpretum præjudicio dictum sit) genuina hujus loci explicatio: ut verissima quidem sint sed huic loco non satìs propriè consentanea, quæ de Justificatione imputata, de Cæremonialis Legis abrogatione, de promulgatione Legis cum exhibitione Evangelii comparata, denique de patrum ante Christum exhibitum, præ hac nostra, qui Christi adventum secuti sumus, impari conditione, in hunc locum dicuntur. ¶ *Accepistis*, ἐλάβετε. Applicat Apostolus Romanis quod generaliter superiore versu dixerat; & ità singulis credentibus faciendum est in promissionum generalium applicatione peculiari: unde apparet eos qui singulorum πληροφορίαν negant ad salutem requiri, in ipso penè fundamento Christianæ religionis impingere; & ex hoc quoque verbo constat excludi à Fidei dono merè gratuito, omnia præparatoria merita quantulacunque, adversùs Pelagianos. ¶ *Spiritum*, Πνεῦμα. Vide infrà 11. 8. ¶ *Adoptionis*, υἱοθεσίας. donum videlicet longè pretiosius quàm si simpliciter diceremur illi reconciliati, & ejus amici ac domestici facti, quæ tamen cum ista adoptione cohærent. Vide Joan. 1. 12. ¶ *Clamamus*, κράζομεν. Ità duo in vera invocatione conjungenda significantur, nempe externum internæ invocationis testimonium, sive oris Confessio cum cordis Fide conjuncta, & sancta fiducia, de qua Jac. 1. 6. ¶ *Abba* id est *Pater*, Ἀββᾶ, ὁ πατήρ. Duobus præterea locis invenio *Abba* Syriacum vocabulum in N. T. nempe Marc. 14. 36. & Gal. 4. 6. & utrobique adjunctum ὁ πατήρ, *Pater*. Id cur factum sit, non immeritò quæritur ab interpretibus. Plerisque igitur placet hanc geminationem non carere suâ emphasi. Hoc si verum est, supererit adhuc alia quæstio, Cur Sacri scriptores non potiùs eodem idiomate usi sint, ut hæc duplicatio meliùs appareret. Ad hoc respondetur ex Augustini sententia, sic declarari Christum non minùs ad Græcos quàm ad Judæos pertinere. Sed quid fiet Marco, apud quem Christo etiam tribuitur Ἀββᾶ, ὁ πατήρ, qui tamen non sanè Græco sed Syriaco sermone est locutus? Mihi itaque visa est hæc ratio magis arguta quàm solida; ac potiùs in eam venio sententiam, ut ὁ πατήρ additum sit ab Evangelista Syriacæ voci explicandæ. Nam alibi etiam annotavimus Rectum pro vocandi casu usurpatum.

16 *Et ille ipse Spiritus*, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα. Vulgata, *Ipse Spiritus*, neglecto articulo. Erasmus, *Idem spiritus*, τὸ αὐτὸ Πνεῦμα. Ego copulam ut necessariam addidi ex Syriaca interpretatione. ¶ *Testatur unà cum Spiritu nostro*, συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν. Hâc ratione duo erunt testes, nempe Spiritus Dei & spiritus noster ab eo certior factus. Vulg. *Testimonium reddit spiritui nostro*. Nam συμμαρτυρεῖν dicitur etiam de unico teste, qui suo testimonio confirmat quod alius dicit. Chrysostomus verò præpositionem σὺν refert ad vocis testimonium & clamorem illum cujus antè facta est mentio: ut commodè etiam interpretari possis, *Simul testatur spiritui nostro*.

17 *Etiam hæredes*, Καὶ κληρονόμοι. id est, æternæ vitæ & gloriæ Patris participes; quod nisi expressisset Apostolus, non esset firma conclusio in fine vers. 13. expressa. Sed cùm neque vivo Patre Filius hæres re ipsâ dici queat, neque verò Pater iste sit mortalis, cujus hìc dicimur cum illo unico Filio ὁμοουσίῳ hæredes, referendum certè hoc est ad gratuitam illam nostrì in regnum æternum cum Patre & Filio cooptationem, quæ explicatur Matth. 25. 34. quamvìs allusione quâdam istud æternæ vitæ fœdus meritò dicatur Testamentum, non quidem ipsius Patris, sed Filii morte sancitum, Gal. 3. 15. & Heb. 9. 17. ¶ *Si modo*, εἴπερ. Vulgata, *Si tamen*, eodem sensu. Erasmus, *Si quidem*: quasi hoc etiam loco, ut paulò antè, causam potiùs quàm conditionem declaret. Ego verò Ambrosio malui assentiri qui conditionem crucis putat requiri, sic loquente Apostolo nostro apertissimè 2. Tim. 3. 12. Iter igitur nunc describit Apostolus per quod credentes & justificatos Christus ad metam perducit, cujus asperitate nè fracti animum despondeamus, aperiuntur hìc nobis limpidissimi fontes quibus non modò recreemur, sed etiam novas indè vires acquiramus. ¶ *Cum eo patimur*, συμπάσχομεν. Τὸ πάσχειν passim in his libris absolutè positum de iis dicitur quæ pro nobis redimendis perpessus est Christus, ac præsertim de ipso Cruci affixo: cui συμπάσχειν hìc dicuntur qui pro asserenda ipsius gloria quibusvis injuriis, & cruciatibus afficiuntur, quasi unà cum ipso Crucifixi, ut loquitur idem Apostolus Rom. 6. 6. & Gal. 2. 20. cùm alioqui aliis συμπάσχειν, ut 1. Cor. 12. 26. & συμπαθεῖν, Hebr. 4. 15. & 10. 34. usitatâ significatione declaret aliorum incommodis perinde ac suis affici.

18 *Reor enim*, λογίζομαι γάρ. Vulgata, *Existimo*. quod verbum ut nimis dilutum rectè reprehendit Erasmus, ideóque *Reputandi* verbo uti maluit, pro *Secum perpendere*: quod & ipsum non satìs videtur expressum. Puto autem hoc ipsum esse quod verbo *Reor* Latini significant, unde *Ratum* dicitur, quod certum ac firmum censeri debet: unde & ipsa Rationis appellatio deducitur, sicut à λόγος λογίζομαι: quod tamen verbum suprà non uno modo vertimus, nempe pro *Cogitare*, 2. 3. *Reputare*, 2. 26. *Colligere*, id est ex præcedentibus statuere, 3. 28. & *Imputare*, non uno loco prout sententia visa est postulare. Utitur autem Paulus particulâ causali, quia non tantùm dixerat fore ut nostras calamitates hæc gloria excipiat, sed disertè meminerat ejus gloriæ quæ cum Christo nobis est communis, id est cœlestis & æterna. ¶ *Minimè*

mè esse *paria*, ὅτι οὐκ ἄξια. Vulg. *Quòd non sunt condigna*. Sophistæ multa de merito Congrui & Condigni nugantur: quorum tamen doctrina vel ex hoc loco optimè refellitur. Sed ostendit argumenti series Paulum hoc loco non differere de pretio afflictionum quas pro Christo perferimus, imò potiùs ex earum Qualitatis ac Quantitatis (ut ità dicam) collatione cum vita æterna, colligere nos infinitis partibus cum Christo feliciores fore quàm nunc miseri simus. Itaque ἄξια rectè & propriè usurpavit, quod nomen testantur grammatici de iis dici quæ appensa ejusdem ponderis inveniuntur, παρὰ τὸ ἄγειν, quòd quæ præponderant lancem attrahant. Est autem in οὐκ ἄξια figura quam μείωσιν vocant, cùm minus dicitur quàm intelligatur. Ideo malui convertere, *Minimè paria*, quàm, *Non paria*.

19 *Etenim mundus hic conditus exserto capite observans*, ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως. Vulgata, *Nam exspectatio creaturæ*, barbarè, nec satis expressè. Erasmus, *Etenim solicita creaturæ exspectatio*. Ego verò studui Græcum vocabulum exprimere, quo significatur gestus illius qui cupidissimè aliquid exspectet, nimirum qui exserat caput & oculos intendat, quasi eminus venturùm prospiciens. quod respondet Hebræo verbo קוה *kavah*. Deinde Hebraismum volui emollire, de quo diximus suprà, vers. 3. cùm explicaremus quid esset τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Nomine verò τῆς κτίσεως, intelligitur ista mundi machina, cœlesti & elementari regione constans, quæ initio quidem fuit condita in pulcherrimo statu, idque ut Hominis ad Dei gloriam creati præclaris & sanctis usibus inserviret: nunc autem eò redacta est propter hominis peccatum, ut si inferiorem (id est elementarem) regionem spectes, omnia sint infinitis & fœdissimis mutationibus ac tandem etiam interitui obnoxia. Sin verò cœlestia corpora consideres, quamvis adhuc sit incredibilis eorum ornatus, tamen & ipsa non possint expertia dici istius vanitatis, cùm impiis etiam & Dei hostibus inserviant, & tandem quoque sint ultimo illo die dissolvenda, sicut David & Petrus disertis verbis declarant. Ista igitur nihil ad animantia, neque etiam ad beatos illos Angelos spectant, quorum sedes extra mundum collocantur, quamvis & ipsi in suo ministerio quodammodo laborent in tanta hominum pravitate cujus sunt spectatores. Imò nè ad ipsos quidem homines hæc attenta exspectatio pertinet. Nam reprobi quidem vel irrident quæcunque de hac mundi innovatione dicuntur, vel cum dæmonibus ad ejus considerationem cohorrescunt. De filiis Dei verò distinctè & seorsim agitur proximo versiculo. Itaque frustrà hìc sese variis quæstionibus & proponendis & explicandis torserunt veteres & recentiores etiam doctissimi interpretes: quibus sufficere debet, quod inquit Moses Gen. 3. 18. Deum maledixisse terræ, ac proinde toti mundo, à quo statu pendet prior benedictio, Oseæ 2. 21. & de Cœlorum conflagratione quod dicitur 2. Pet. 3. 10, & 12. unde petenda est hujus tractationis declaratio.

¶ *Dum revelentur Filii Dei*, τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ. id est, dum gloria illa, filiis Dei præparata, re ipsâ patefiat. Erasmus, *Ut palàm fiant filii Dei*, non satis rectè. Nondum enim apparuit quod sumus, 1. Joan. 3. 2.

20 *Vanitati*, ματαιότητι. id est illi per ignem dissolutioni quæ annihilationis erit species, sicut apertè & copiosè describitur 2. Pet. 3. 7, 10, 11, & 12. Promittuntur enim novi cœli ac nova terra, non priorum restitutio sive in eundem sive in meliorem statum: nec iis possum assentiri qui hanc dissolutionem ad solas qualitates referendam censent. Quòd autem Erasmus putat hoc vocabulo significari frustrationem, quoniam rerum natura, aliud ex alio individuum propagans, meditetur immortalitatem quandam, sed frustrà; id, inquam, potiùs est argutè quàm appositè dictum. ¶ *Non suâ sponte*, οὐχ ἑκοῦσα. Totus hic sermo per prosopopœiam accipiendus est. Itaque suâ sponte illa facere vel subire dicuntur res inanimatæ, ad quæ naturali propensione feruntur. Scimus autem omnia naturali inclinatione tendere ad sui conservationem. Deinde nulla unquam fuit istis indita προαίρεσις: ac proinde neque ἑκούσιον, neque ἀκούσιον ei repugnans, sed ex peccato ἑκουσίῳ hominis, cujus causâ fuerant condita, orta est hæc ipsorum ματαιότης. ¶ *Propter eum qui subjecit* eum isti vanitati, διὰ τὸν ὑποτάξαντα. id est, ut conditoris imperio obsequantur, cui visum est istius rerum machinæ vanitate testari quantopere sit homini infensus, cujus etiam causâ illas longè præstantiore conditione condiderat.

21 *Sub spe*, ἐπ' ἐλπίδι. Noluit, inquit, Deus perpetuâ maledictione mundum involvere propter hominis peccatum, sed spem illi fecit instaurationis quam exspectat: quod etiam debet magnopere confirmare filios Dei, ut illum diem constanter exspectent. Fit autem hujus instaurationis gloriosissimæ mentio Act. 3. 21. & 2. Petr. 3. 20. & alibi passim. Sed hic quoque nobis nonnisi ex Dei verbo sapiendum est. ¶ *Quòd & ipse conditus mundus liberabitur ex servitute corruptionis*, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις, &c. Vulgata, *Quia & ipsa creatura*. Erasmus, *Quoniam & ipsa creatura*. Ego verò existimo ὅτι accipiendum esse εἰδικῶς, ut quænam sit spes illa declaret. Repetitur autem Hebræorum more antecedens relativi loco. Itaque hæc conjunxi cum ἐπ' ἐλπίδι, & post participium ὑποτάξαντα supplevi quod explendæ constructioni deerat. ¶ *Ex servitute corruptionis*, ἀπὸ δουλείας τῆς φθορᾶς. id est ab ἀταξίᾳ ac dissolutione tandem illa per conflagrationem futura, cui jam nunc mancipatus est, asseretur in felicem illum statum incorruptionis, qui patefiet cùm filii Dei in gloriam evehentur. Erit enim cœlum novum & terra nova, ac proinde φθορὰν non intelligit Abolitionem ipsius essentiæ, sed quod opponitur τῇ δόξῃ. Sed meminerimus de his rebus cogitantibus non esse extra Verbi divini fines evagandum.

---

22 Οἴδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν.
23 Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Πνεύματος ἔχοντες, καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν.
24 Τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν. ἐλπὶς δὲ βλεπομένη, οὐκ ἔστιν ἐλπίς· ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει;
25 Εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα.
26 Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν. τὸ γὰρ τί προσευξόμεθα καθὸ δεῖ, οὐκ οἴδαμεν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις.
27 Ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδε τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων.
28 Οἴδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν, πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθὸν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν.

Scimus enim totum mundum creatum unà suspirare & unà parturire ad hoc usque tempus.
Neque verò *ille* solùm, sed & ipsi qui primitias Spiritûs habemus, nosipsi, inquam, apud nos suspiramus, adoptionem exspectantes, *id est* * redemtionem corporis nostri.
Nam spe servati sumus. Spes autem si videatur, non est spes: quod enim quis videt, cur speret?
Si verò quod non videmus, speramus, *nempe* per tolerantiam exspectamus.
Itidem autem & Spiritus unà sublevat infirmitates nostras. quid enim oremus ut oportet, non novimus: sed ipse Spiritus intercedit pro nobis suspiriis ineffabilibus.
Qui verò scrutatur corda, novit quid sapiat Spiritus: quia secundùm Deum intercedit pro sanctis.
Novimus autem iis qui diligunt Deum, omnia simul adjumento esse ad bonum: iis *videlicet* qui ex præstituto *ipsius* vocati sunt.

Scimus enim quòd omnis creatura ingemiscit, & parturit usque adhuc.
Non solùm autem illa, sed & nos ipsi primitias Spiritûs habentes, & ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorum exspectantes, redemtionem corporis nostri.
Spe enim salvi facti sumus. Spes autem quæ videtur non est spes: nam quod videt quis, quid sperat?
Si autem quod non videmus, speramus, per patientiam exspectamus.
Similiter autem & Spiritus adjuvat infirmitatem nostram. nam quid oremus sicut oportet nescimus: sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.
Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus: quia secundùm Deum postulat pro sanctis.
Scimus autem quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, iis qui secundùm propositum vocati sunt sancti.

23 Quintò, Si exspectat reliquus mundus instaurationem, velut suspirans, idque non frustrà; nos quoque non pigeat ingemiscere, & longè etiam certiores simus redemtionis nostræ futuræ, cùm habeamus Spiritûs primitias.

* Luc. 11. 22.

24 Sextò, Cum fide spes necessariò cohæret, cùm credamus, quæ nondum obtinuimus, & spes in rem præsentem non feratur. Sperandum est igitur & patienter exspectandum quod futurum credimus. 26 Septimò, Non est quòd fatiscamus sub afflictionum pondere, cùm firmissimum præsidium suppeditent preces: quæ irritæ esse non possunt, cùm à Spiritu Dei in nobis habitante proficiscantur. 28 Nec temerè nec in nostram perniciem affligimur, sed ex Dei providentia, summo nostro bono: qui sicut nos ab æterno elegit, ità etiam prædestinavit Filii sui conformationi, ac proinde suo tempore vocatos & justificatos per Crucem ad Gloriam adducet.

---

22 *Unà suspirare*, συστενάζει. Vulgata, *Ingemiscit*. Erasmus, *Congemiscit*: referens videlicet ad nos, quasi illæ vicem nostram doleant. Nam paulò pòst συνωδίνει vertit, *Nobiscum parturit*. quæ interpretatio si recipiatur, redundabit οὐ μόνον δὲ, quod subjicitur in proximo versiculo. Neque tamen cum Vetere interprete puto præpositionem σὺν redundare, sed ad ipsas mundi partes hoc refero: quarum in eo summus est consensus quòd omnes unà veluti maximo cum dolore finem istorum malorum exspectant. Loquitur enim de illis per prosopopœiam. ¶ *Unà parturire*, συνωδίνει. Ità significatur ut summus dolor, sic etiam lætus exitus qui eum consequetur. Alludit autem manifestè Paulus ad locum Jer. 12. 4. & hæc phrasis respicit resurrectionem filiorum Dei, quos terra tamdiu velut in utero gestatos quasi parturire dicitur ad beatam illam immortalitatem quæ *Libertatis* nomine hìc significatur, ut Captivitati mortis oppositæ.

23 *Neque verò ille solùm*, οὐ μόνον δὲ. Vulgata addit *illa*, αὐτὴ, videlicet κτίσις, & Syrus etiam interpres, quod tamen sæpe prætermittitur apud Paulum, ut suprà 5. 3. & infrà 9. 10. ¶ *Ipsi*, αὐτοὶ. Claromontanus codex habet καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, & Vulgata, *& nos ipsi*. ¶ *Primitias*, ἀπαρχὴν. id est, particulam, quæ spem certam nobis facit fore ut quod in nobis cœpit Deus perficiat; sicut olim primitiarum oblatio usum totius acervi sanctificabat. Claromontanus autem codex habet in Latina versione *Receptaculum*, id est, ἀναδοχὴν, quod non placet, quamvis videri possit per ἀπεκδεχόμενοι respondere verbo ἀπεκδεχόμεθα, quod mox subjicitur. ¶ *Nosipsi* inquam, καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ. Totum hoc deest in Syra interpretatione, neque Vetus interpres repetit ἡμεῖς:

&

& sanè necesse non fuit hoc addere. ¶ *Apud nosipsos*, ἐν ἑαυτοῖς: id est, ex imo corde. Neque enim tacita hæc esse suspiria sic declarat Apostolus, sed potiùs ex intimis penetralibus animi proficisci. Nisi malimus convertere, *Inter nosipsos*, ut hos gemitus significet Ecclesiæ esse communes. Nam per eos qui primitias spiritûs habent, omnes credentes arrhabone Spiritûs sancti obsignatos intelligit. ¶ *Suspiramus*, στενάζομεν. Complutensis editio & Claromontanus codex habent συστενάζομεν, id est, *Unà suspiramus*. ¶ *Adoptionem*, υἱοθεσίαν. id est, adoptionis fruitionem. Deest autem istud in Claromontano codice tum Græcè tum Latinè. ¶ Id est *redemtionem corporis nostri*, ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν. Similis appositionis exemplum est Matth. 15.9. *Redemtio* autem *corporis* hoc loco non significat dissolutionem corporis ab anima, quâ fit ut Spiritus à corpore liberatus à Christo recipiatur, ut suprà 7. 14. & Phil. 1. 23. Sed illam ipsius corporis instaurationem, quæ futura est nostræ adoptionis consummatio tum in anima tum in corpore.

24 *Spes si videatur*, ἐλπὶς βλεπομένη. Metonymicè *spem* vocat idipsum quod speratur, in hoc membro. ¶ *Cur speret?* τί καὶ ἐλπίζει; Abundat particula καὶ, de quo pleonasmo diximus Joan. 8. 25.

26 *Unà sublevat*, συναντιλαμβάνεται. Particula συν ad nos laborantes refertur, quorum tamen vis omnis ab eo Spiritu proficiscitur qui sicut nos penitus collapsos erexit, ità etiam erectos regit, ideóque dicitur συναντιλαμβάνεσθαι, id est, ipse vicissim onus attollere ex altera parte, nè sub eo fatiscamus. Vulgata, *Adjuvat*. Erasmus, *Auxiliatur*. ¶ *Infirmitates*, ταῖς ἀσθενείαις. Vulgata, ut & Claromontanus codex, singulari numero, τῇ ἀσθενείᾳ, *Infirmitatem*. Ambrosius autem legit & interpretatur, *Infirmitatem nostrarum precum*. ¶ *Quid enim oremus*, τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα. Sic interdum addi solet articulus particulæ τί interroganti, etiam cùm nullum est ἀντερώτημα, ut prolatis exemplis docet Budæus adversùs Gazam. Erasmus, *Siquidem hoc ipsum, quid oraturi sumus*. Putavit enim particulam τὸ non referri ad τί, sed ad totum orationis complexum: quæ expositio est prorsus violenta. ¶ *Ut oportet*, καθὸ δεῖ. Hoc conjungunt quædam exemplaria cum προσευξώμεθα, quæ sum secutus: quædam cum οἴδαμεν. ¶ *Interpellat*, ὑπερεντυγχάνει. id est πρεσβεύει, inquit Nazianzenus concione de Filio secundâ: ubi etiam indicat de eo dici solere qui alium accuset, ut omnino id sit quod Latini *postulare* dicunt. Nam (ut inquit Ulpianus, lib. 1. Tit. de postulando) *Postulare est desiderium suum vel amici sui in jure apud eum qui jurisdictioni praeest exponere: vel alicujus desiderio contradicere*. Erasmus, *Intercedit*: quod vix invenias in ea significatione apud idoneos autores. Quod autem attinet ad præpositionem ὑπὲρ, existimat Erasmus per eam significari Spiritum sanctum veluti præfectum esse sanctorum votis, ut ea videlicet moderetur: in qua opinione etiam est Ambrosius. quæ tamen hujus voculæ interpretatio mihi non placuerit, nisi quopiam exemplo confirmetur. Putarim autem ego potiùs idem declarare atque ἄγαν, sicut in ὑπερμαχεῖν, ὑπεραπολογεῖσθαι, & similibus: ità tamen ut prætermitti potuerit, quia sequitur ὑπὲρ ἡμῶν. Dicitur autem Spiritus sanctus *pro nobis interpellare*, non quòd apud Patrem vel Filium (ut perversè dicebant Ariani) ipse sit Mediator, sed quia nos ad preces instigat, atque adeò veluti verba & suspiria nobis intus dictat. Sic dicitur *clamare*, Gal. 4. 6. quoniam facit ut clamemus, ut suprà vers. 15. ipsemet Apostolus exposuit. Vide Joan. 14. 16. & 1. Joan. 2. 1. ¶ *Ineffabilibus*, ἀλαλήτοις. Tertullianus alicubi, suo quodam dicendi genere, *Ineloquaces* interpretatur. Claromontanus codex habet Latinè, *Quæ eloqui non possumus*.

27 *Quid sapiat spiritus*, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος. id est, quæ preces quæve suspiria à Spiritûs sui afflatu proficiscantur. Nam etiam Claromontanus codex Latinè pro φρόνημα habet *Sensus*. Hoc enim est quod Paulus vocat *sensum Spiritûs*, id est quem Spiritus in nobis ciet. Itaque τὸ φρόνημα specialiter ad preces accommodatum, & velut in ipso sanctorum precum autore consideratum, differt aliquatenus ab eo quod opponitur suprà Spiritui carnis, vers. 6. & id notat quod intra nos efficitur. Idem per periphrasin istud interpretari malui quàm *Sensum*, quo vocabulo etiam αἴσθησις, & ipsum τὸ αἰσθανόμενον appellatur. Vulgata, *Scit quid desiderat Spiritus*: sententiâ (ut arbitror) non bene expressâ. ¶ *Quia secundùm Deum*, &c. ὅτι κατὰ Θεὸν, &c. id est, quia sanctos docet precari ex ipsius Dei voluntate, ut κατὰ Θεὸν (id est, *secundùm Deum*, sive, *ità ut Deo placet*) explicet quod antè dixerat καθὸ δεῖ, *sicut oportet*; sítque hæc nota ex qua Deus suspiria à Spiritu manantia discernat à profanorum precibus. Nam (ut modò dixi) *Spiritum postulare pro sanctis*, nihil aliud declarat quàm sanctorum animos ad precandum incitare, qui nisi nobis instilletur, neq; quis rogandus, neq; quomodo rogandus, neq; quid aut quomodo precandum sit, possit cuiquam in mentem venire. Alii κατὰ Θεὸν interpretantur, *Divino motu & instinctu*, sive, *divinitus*: quòd ità soleat hæc particula ab idoneis scriptoribus usurpari. Alii denique κατὰ Θεὸν interpretantur *Apud Deum*. Ex his autem interpretationibus eam sum amplexus quæ mihi visa est omnium simplicissima.

28 *Omnia simul adjumento esse*, πάντα συνεργεῖ. Verbum *Cooperandi*, ut obscurius, nec satis Latinum, rejeci. Cæterùm præpositionem σὺν eò refero, quòd cùm de rebus adversis hìc agat Apostolus, eæ certè non solæ sunt nobis commodæ & utiles, sed aliæ etiam multæ, quibus & istæ non immeritò accedunt. Durum autem est ac planè violentum quod existimat Erasmus verbum συνεργεῖν posse referri ad Spiritum, nisi subaudias κατὰ, ut κατὰ πάντα idem declaret atque ἐπὶ πᾶσι. Nam τὸ συνεργεῖν semper est ἀμετάβατον. particula verò universalis ad id de quo agitur est restringenda, nempe ad prospera & adversa; quamvìs sine exceptione verum sit, Deum ipsis etiam electorum peccatis ad suam gloriam & ipsorum salutem uti. ¶ *Ex præstituto*, κατὰ πρόθεσιν. Vulgata, *Secundùm propositum*, quâ voce significatur id quod sibi quispiam faciendum quasi ob oculos posuit in ipsa mente effectivum, quod Hebræis declarat *Dicere in corde suo*, Esa. 14. ut etiam accipitur hæc vox Act. 27. 13. Sed constat cùm de causarum salutis nostræ serie quæritur, particulam πρὸ ut etiam in προγινώσκειν & προορίζειν (unde πρόγνωσις & προορισμὸς) non respondere Latinæ præpositioni *pro*, sed *præ*; sed ità significari ista in Deo considerari ut ante omne tempus constituta, & quæ causarum ordine omnes medias & subordinatas antecedant, quamvìs alioqui non sit propriè in ipso Deo PRIUS nec POSTERIUS. Itaque idem Vulgatus interpres, Ephes. 3. 11. videri possit hanc eandem vocem multò commodiùs vertisse *præfinitionem*, nisi sic πρόθεσις cum προορισμῷ confunderetur, cùm hæc duo etsi non re (ut modò dicemus) tamen λόγῳ distinguantur, ut ex hoc ipso loco apparet, collato cum versiculo 30. Propterea malui *præstitutum* hanc vocem interpretari. Et ut de his vocibus tribus in hoc argumento sæpe occurrentibus semel dicam, aio unum & idem tribus istis significari, sed diversis respectibus: decretum videlicet illud apud Deum ab æterno & ante omne tempus, tum de eligendis, tum de reprobandis, sancitum ex mera ipsius non scrutanda sed adoranda voluntate. Hoc igitur ut non temerè, neque fortuitò, sed summâ, & quamvìs nobis inscrutabili tamen perfectâ, semper justâ Sapientiâ præeunte, conceptum fuisse intelligamus, propterea πρόγνωσις vocatur. Sed & ut illud semel fixum, & quod ad eventum attinet prorsus immotum esse noverimus, propterea πρόθεσις quoque appellatur. προορισμοῦ denique, id est, ὡρισμένης βουλῆς, Act. 2. 23. appellatio demonstrat idem illud decretum non temerè, sed per medias causas divinitus semel præstitutas, & in verbo Dei scripto nobis descriptas, ad certos fines, tum in eligendis, tum in reprobandis, dirigi, Rom. 8. 29, & 30. & 9. 22, & 23. Fateor tamen has voces ferè solere Apostolum ad electionem suo tempore exsequendam accommodare, & meritó. Suos enim illos, id est, saluti destinatos, propriè dicitur Deus apud se nosse, ut Psal. 1. 6. & 2. Tim. 2. 19. Sicut è contrario idem dicitur sceleratos, & justo, per medias causas, secuturo exitio destinatos, non nosse, id est, paternâ suâ curâ non dignari, Matt. 7. 23. Deinde electorum salus est propriè Dei in ipsis agentis opus, 2. Cor. 3. 9. sicut alios propter sua ipsorum opera justo judicio addicit. Cùm autem hæc Dei Providentia in hoc Dei decreto (quod certè non subordinatur mediis causis, sed illas ad decreti sui exsecutionem ordinat) sit necessariò (quod ipsa contrariorum ratio postulet) utrinque, id est, in Deo non tantùm ut electuro & misertuṙo, sed etiam ut rejecturo & judicaturo, consideranda; valde falluntur qui præpostero metu nè Deus comperiatur peccati & damnationis reproborum causa (quod sanè vel cogitare horrenda blasphemia fuerit) idcirco otiosam quandam πρόγνωσιν in reprobandis imaginantur, & ad solos eligendos πρόθεσιν & προορισμὸν restringunt. Hunc autem errorem repetunt cùm eligendorum quidem decretum non simpliciter Dei voluntati, sed Pelagium secuti, fidei & bonorum operum præscientiæ, sive prævisioni divinæ, ut impulsivæ causæ, tribuunt; & vicissim, cùm de reprobationis decreto agitur, contendunt prævisam incredulitatem sive impœnitentiam, & mala prævisa opera ipsi Dei voluntatis decreto præivisse, duplici maximo errore: Sic enim aliquid ipsâ summâ rerum omnium causâ, id est, Dei omnia & singula ordinantis voluntate, adorandâ potiùs quàm scrutandâ, superius quærunt, & præterea decretum, à quo omnes exsecutionis illius causæ mediæ ordinantur, cum ipsius exsecutionis causis confundunt. Refelluntur autem manifestis Scripturæ verbis. Nam πρόγνωσις quoque & ὡρισμένη βουλὴ tribuitur Herodis, Pilati, & Judæorum sceleribus, Act. 2. 23. & προορισμὸς, Act. 4. 28. Sed & Dei εὐδοκία, in excæcatis quoque non minùs quàm in illuminatis Patri ab ipso Christo tribuitur, Matth. 11. 25. & Dei θέλημα in sceleratis justos persequentibus Petrus agnoscit, 1. Pet. 3. 17. Hac autem in re sita est piorum afflictorum vera consolatio: quòd videlicet nihil ipsis, nisi ex Dei ad suam ipsius gloriam & ipsorum salutem æterno & immoto decreto, eveniat. Et quod ad προθέσεως nomen attinet, rejectitii quoque ad hanc ipsam contumaciam à Deo positi, 1. Pet. 2. 8. dicuntur, & Judæ 4. προγεγραμμένοι ad judicium, quod non aliter quàm de æterno illo decreto intelligi potest. Denique Christus ipse ab Esaia 28. 16. & ab Apostolo Rom. 9. 33. & à Petro 1. Pet. 2. 6, & 7. positus à Patre disertè dicitur, non tantùm quatenus est lapis pretiosus, sed etiam ut lapis

offen-

offendiculi: nullo certè propterea vitio in Deo hærente, ut qui sapientissimè semper & justissimè operetur opus suum, quibuscunque tandem instrumentis ad æternæ illius voluntatis suam destinatam ab æterno exsecutionem, sive misericorditer, sive ex severissimo suo judicio utatur. ¶ *Vocati sunt*, κλητοῖς οὖσιν. Vulg. *Vocati sunt sancti*, contra fidem Græcorum exemplarium, quanquam sententia ipsa vera est & pia. *Vocationis* autem nomine intelligitur illius arcani & ab æterno in mente Dei alioqui latentis declaratio, tum externa per Verbi prædicationem, tum interna per Spiritum sanctum Fidem ex illius verbi auditu creantem, infrà 10. 17. & Act. 16. 14.

---

29 Ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.
30 Οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσεν· καὶ οὓς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε.
31 Τί οὖν ἐροῦμεν πρὸς ταῦτα; εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν;
32 Ὅς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτόν, πῶς οὐχὶ καὶ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χαρίσεται;
33 Τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν Θεοῦ; Θεὸς ὁ δικαιῶν.
34 Τίς ὁ κατακρίνων; Χριστὸς ὁ ἀποθανών, μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθείς· ὃς καὶ ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ· ὃς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν.
35 Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμός, ἢ λιμός, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα;
36 (Καθὼς γέγραπται, Ὅτι ἕνεκά σου θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν· ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς.)
37 Ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς.
38 Πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωή, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαί, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλοντα,
39 Οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεταί ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

Nam quos præscivit, etiam prædestinavit conformandos imagini Filii sui: ut is sit primogenitus inter multos fratres.

Quos verò prædestinavit, eos etiam vocavit: & quos vocavit, eos etiam justificavit: quos autem justificavit, eos etiam glorificavit.

Quid igitur dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?

Is quidem qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, quomodo non etiam cum eo illa nobis omnia gratificabitur?

Quis intentabit crimina adversùs electos Dei? Deus *is est* qui justificat.

Quis est qui condemnet? Christus *is est* qui mortuus est, imò verò qui etiam suscitatus est; qui etiam est ad dexteram Dei; qui etiam interpellat pro nobis.

Quis nos separabit à charitate Christi? *num* afflictio, num angustia, num persecutio, num fames, num nuditas, num periculum, num gladius?

(† Sicut scriptum est, Tui causâ occidimur totum diem: reputati sumus velut oves destinatæ mactationi.)

Imò in his omnibus amplius quàm victores sumus per eum qui dilexit nos.

Nam mihi persuasum est neque mortem, neque vitam, neque Angelos, neque principatus, neque potestates, neque præsentia, neque futura,

Neq; sublimitatem, neq; profunditatem, neque ullam rem aliam creatâ posse nos separare à charitate Dei quæ est in Christo Jesu Domino nostro.

Nam quos præscivit & prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui: ut sit ipse primogenitus in multis fratribus.

Quos autem prædestinavit, hos & vocavit: & quos vocavit, hos & justificavit: quos autem justificavit, illos & glorificavit.

Quid ergò dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?

Qui etiam proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit?

Quis accusabit adversùs electos Dei? Deus qui justificat.

Quis est qui condemnet? Christus Jesus qui mortuus est, imò qui & resurrexit, qui & est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis.

Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio, an gladius?

(Sicut scriptum est, Quia propter te mortificamur totâ die: æstimati sumus sicut oves occisionis.)

Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos.

Certus sum enim quia neque mors, neque vita, neque Angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura,

Neq; fortitudo, neq; altitudo, neq; profundum, neq; creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro.

31 Nonò, non est quòd metuamus, nè quicquid nobis utile est non largiatur Dominus, cùm nè Filio quidem suo pepercerit, ut nos servaret.
33 Magnificentissima conclusio totius secundæ partis hujus epistolæ, id est tractationis de Justificatione, Nobis nullos coram Deo metuendos accusatores cùm Deus ipse nos ut justos absolvat; damnationem verò nobis multò minùs esse formidandam, cùm Christi morte & resurrectione, omnipotentiâ denique ac patrocinio nitamur. Quid igitur in hac vita tanti erit momenti ut nos perterrefaciat, quasi à charitate, quâ Deus nos in Filio diligit, exciderimus? Nihil profectò, cùm illa sit firmissima, tum in sese, tum in nobis certâ fide confirmatis. † *Psal.44.24.*

---

29 *Prædestinavit*, προώρισε. Syrus interpres utitur verbo רשם *raschem*, quod est *Notare*, sive *Signare*, eò fortasse respiciens quòd suos dicitur Deus velut in libro vitæ præscriptos habere, unde προγεγραμμένοι dicuntur Phil.4.3. ¶ *Conformandos*, συμμόρφους. Vide Jacob. 2. 5. ¶ *Primogenitus*, πρωτότοκον. Id est caput familiæ, in ipso ut germano filio electæ & adoptatæ.

30 *Glorificavit*, ἐδόξασε. Utitur præteritis Paulus pro præsentibus non tantùm ex Hebræorum idiotismo, sed etiam ut continuum actum declaret: quasi dicatur Dominus, jam tum, cùm suos sub crucis ferula erudit eos ad se vocare, justificare, & quodammodo glorificare, quòd in cruce quoque Filio Dei conformentur: unde factum ut in ipsa etiam cruce fideles habeant de quo glorientur, quibus datum est pro Christo pati.

31 *Quid igitur*, τί οὖν. Magnificentissima conclusio totius superioris de Justificatione gratuita disputationis. ¶ *Si*, εἰ. Id est, cùm Deus sit pro nobis: vel reticetur assumtio, quâ repetatur antecedens, acsi dicas, *Si Deus est pro nobis, ut est, quis contra nos?* ¶ *Quis*, τίς. Satan, inquam, Mundus & nos ipsi propter Carnis reliquias, suprà 7.23. Sed isti omnes pro nihilo sunt, siquidem Dei Dilectionem, Vocationem & Justificationem, testatam & paratam nobis purificationem, irritam facere nequeunt.

32 *Is quidem*, ὅς γε. Vulg. *Qui etiam*, ὃς καὶ. Claromontanus codex ὃς οὐδὲ, *Qui nè proprio quidem Filio*, &c. Syrus interpres vertit εἰ καὶ, *Si etiam*, quod mihi præ cæteris placet. ¶ *Non pepercit*, οὐκ ἐφείσατο. In Græco verbo nulla est ambiguitas: Latinis verò *Parcere* modò accipitur pro cuipiam condonare (quod nullo modo Christo conveniat, nullâ ullius Peccati veniâ indigenti) modò pro studiosè conservare, vel leviter tractare. Sic Gallicè differunt *pardonner* & *espargner*, quo posteriore sensu hîc ponitur, & quidem per μείωσιν. Tantum enim abfuit ut Deus Mediatori nostro pepercerit, aut ullo modo indulserit, ut è contrario omnem iræ suæ calicem ei exhauriendum propinarit & ille totum ebiberit. ¶ *Omnia illa*, τὰ πάντα. nempe tum præsentis, tum futuræ vitæ promissiones, 1. Tim.4.8.& 2. Pet.1.3. ¶ *Cum eo*, σὺν αὐτῷ. Ergò Christum non satìs est pro nobis datum fuisse in mortem, nisi etiam nobis jam crucifixus detur, id est per fidem applicetur: sicut non satìs est ad alimoniam apparari cibum, nisi eo vescamur. Idem autem ille qui pro nobis dedit illum gratìs, nobis etiam illum gratificatur, fidem videlicet nobis donando quâ illum ad vitam æternam apprehendamus. Deinde duo, & quidem distinctè, hîc nobis gratìs donanda commemorantur, nempe ipse Christus, & quæ in ipso nanciscimur: ex quo consequitur, neque Christum absque ipsius donis neque ipsius dona, quæ quidem in ipso adipiscimur spiritualia electorum dona, absq; ipso nobis tribui. Falsissimum est igitur & absurdissimum eorum dogma qui Christum ipsum dicunt, à quibusvis ad cœnam Domini accedentibus, re ipsâ sumi, aliquibus ad salutem, aliquibus ad judicium: cùm Christus judicet indignè accedentes, non quia sumtus sit ipsemet indignè (quod fieri non potest) sed quia in sacramento indignè accepto, ut in verbo indigno audito, fuit neglectus. ¶ *Gratificabitur?* χαρίσεται; Id est, gratìs donabit? ex quo efficitur gratuitum esse, non debitum, quod justificatorum operibus tribuitur. In nonnullis Latinis codicibus legitur *Donavit*, ἐχαρίσατο, eâdem manente sententiâ, sicut superiore annotatione diximus.

33 *Deus* is est *qui justificat*, Θεὸς ὁ δικαιῶν. Id est, qui nos non modò insontes, sed etiam prorsus justos in Filio pronunciat. Subauditur autem verbum ἐστίν: quod cùm non expressisset Vetus interpres, occasionem præbuit Augustino, ut omnia hæc per interrogationem legeret. Jam verò quòd quidam, ut sibi constet antithesis, hoc membrum connectunt cum sequente, in hunc modum, Deus est qui justificat, quis est qui condemnet? id certè mihi non probatur: quamvìs sic videantur Græca scholia distinguere. Nam si ità legas, prior ista interrogatio τίς ἐγκαλέσει, nullam habebit subjectam responsionem; & Χριστὸς ὁ ἀποθανών, quasi ex abundanti adjicietur. Deinde mihi quidem videtur Paulus non sine magna emphasi permutasse antitheseωs membra; ut annotavit doctissimus interpres. Nam alioqui Christi patrocinium opponendum fuerat Accusationi, & Condemnationi Absolutio. Cùm verò contrà opponit Accusationi Absolutionem, significat nè locum quidem patere iis accusandis quos Deus habet pro justis, nedum ut rei peragantur. Item cùm Condemnationi opponit Christi Patrocinium, ostendit Christi expiationem prævertisse Judicium, ut nè in disquisitionem quidem veniant nostra peccata. Hoc verò non animadverterunt qui aliter distinxerunt hunc locum contra omnium nostrorum exemplarium fidem.

35 *Quis*, τίς, pro τί, *Quid*. Tribuit enim Apostolus figuratè personam iis quæ subjicit. ¶ *Nos*, ἡμᾶς. Syrus interpres legit ἐμέ, *me*: ut etiam posteà versu 39. Neque hoc nullius est ponderis. Primùm enim sic docuerit Paulus fidem quâ justificamur esse in eo positam, ut sibi sigillatim applicet unusquisque promissionem salutis communiter in Ecclesia propositam. Deinde, cùm non possit unusquispiam, quicunque tandem ille sit, de alterius fide & constantia esse securus, quînam hoc loco Apostolus omnes veram fidem profitentes sic compellarit? Contrà verò, si ut superiore capite Apostolus sese in luctæ Carnis & Spiritûs descriptione pro speculo proposuit, in quo omnes verè Christiani sese contemplarentur, sic etiam hoc loco de piorum in Christo victoria certissima disseruisse dicatur, & suam πληροφορίαν pro eo exemplo cæteris proposuisse, quoniam salutis eadem sit in genere ratio, longè magis consentanea fuerit conclusio. ¶ *A charitate Christi?* ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Id est, quâ nos Christus dilexit, sive Deus in Christo, ut mox explicatur versu 39. Itaque perperàm

nonnulli activè interpretantur de amore quo Christum redamamus. Fefellit autem eos quòd de nostra non de ipsius Christi firmitate disserat Apostolus. Sed notare debuerant, huic nostræ firmitati pro basi substerni eum amorem quo nos Deus in Christo prosequitur: à quo separaremur, siquo modo ab ejus gratuita benevolentia excidere possemus. Atqui, inquit Apostolus, nititur hic amor Dei proposito, quod est immotum: & benevolentiæ Dei pignus est Christus. Quæ igitur tanta erit calamitas ut nobis persuadeat Deum esse à nobis abalienatum? Incipit autem ab eo quod minus est, nempe ab afflictione, transiens ad angustiam, & indè ad persecutionem quam sequuntur quæ postea commemorat.

36 *Occidimur totum diem*, θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν. Vulgata, *Mortificamur*, quod verbum huic loco non convenit. Erasmus, *Morti tradimur*. Est autem hoc dicendi genus petitum è medio, cùm nemo nisi semel possit occidi. Vel igitur quia tota Ecclesia illic inducitur loquens, significat adversarios totum diem modò in his, modò in illis occidendis consumere; vel declarat miserabilem Ecclesiæ conditionem, quæ veluti singulis momentis occidatur propter perpetuos terrores.

37 *Imò*, ἀλλά. Vulgata, *Sed*. Erasmus, *Verùm*: quasi videlicet ad præcedentem versiculum pertineat. Ego verò malo ad totam percontationem referre, quasi nos diceret non modò tot malis non frangi, sed etiam amplius quàm victores esse omnium illorum. Neque enim simpliciter dixit νικῶμεν, sed ὑπερνικῶμεν: id est, ut vertit Cyprianus epist. 26. *supervincimus*, quoniam in cruce etiam gloriamur, nedum ut animum despondeamus. ¶ *Per eum qui dilexit*, διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος. Vulg. *Propter eum qui dilexit*, διὰ τὸν ἀγαπήσαντα, ut habet Claromontanus Codex, & ut legit etiam Ambrosius. Sed recepta lectio accommodatior est Pauli sententiæ nisi enallagen esse dicamus, cujusmodi annotavimus suprà 3. 25. Sed & Cyprianus epist. 26. legit *Pro eo qui dilexit*, ὑπὲρ τοῦ ἀγαπήσαντος, in nonnullis codicibus.

38 *Nam mihi persuasum est*, πέπεισμαι γάρ, &c. Indicat tacitè Paulus hoc verbo unde manet ista fiducia: nempe ex Verbi prædicatione efficaci, ut declarat 1. Cor. 2. 12. Itaq; non satis expressè convertit Vetus interpres, *Certus sum*. ¶ *Neque principatus, neq; potestates*, οὔτε ἀρχαί, οὔτε δυνάμεις. His vocabulis uti solet Paulus & aliis etiam nonnullis ad Spirituum excellentem naturam declarandam, tum bonorum, ut Eph. 1. 21. & Col. 1. 19. tum etiam malorum; quatenus illorum ἰσχία, non autem corruptio, consideratur, ut Eph. 6. 12. & Col. 2. 15. Est autem omnino sobriè de Angelis sentiendum ex Dei verbo: & quamvis ex Archangeli appellatione, & ex eo quòd Satanæ consocientur, ut milites cum duce, angeli ipsius Matth. 25. 4. tamen ordo iste Angelorum mihi non videtur huc spectare, sed ἀρχὰς dici Angelos quorum ministerio in regnorum administratione utitur, cujus exemplum certissimum habemus Danielis 11. *potestates* verò qui Politiis inferioribus adhibentur. Sed quid si *Angelos* interpretemur simpliciter beatos illos spiritus; *Principatus* autem & *potestates* imperia & Magistratus, humanam deniq; omnem politiam? Hoc mihi quidem simplicissimum & appositissimum & hoc loco & aliis videtur. Nota autem est omnibus, opinor, enallage illa Hebræis familiaris, Appellativi pro Adjectivo, ut *Principatus* pro *Principibus*, *Potestates* pro *iis qui potestate funguntur*. Sic etiam *Sublimitas* pro *rebus sublimibus* & *Profunditas* pro *rebus profundis*.

39 *Neque sublimitatem*, οὔτε ὕψωμα. Vulgata & Erasmus maluerunt *Altitudinem* interpretari. Sed præterea Vetus interpres habet ante ista, *Neque fortitudo*, οὔτε ἰσχύς. quod in nullis Græcis codicibus inveni.

---

1 Tertia pars hujus epistolæ usque ad duodecimum caput, in qua Paulus ad fidei causas superioris ascendit: ac primùm quidem, quoniam de Judæorum rejectione multa dicturus erat, insinuatione utitur, incredibilem suam in eos benevolentiam duplici aut etiam triplici jurejurando, & insigni desiderii sui testificatione, declarans, & omnes eorum prærogativas illis concedens.

KΕΦ. θ'.

1 Ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι, συμμαρτυρούσης μοι τῆς συνειδήσεώς μου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ,

2 Ὅτι λύπη μοί ἐστι μεγάλη, καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου.

3 Ηὐχόμην γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα·

4 Οἵτινές εἰσιν Ἰσραηλῖται, ὧν ἡ υἱοθεσία, καὶ ἡ δόξα, καὶ αἱ διαθῆκαι, καὶ ἡ νομοθεσία, καὶ ἡ λατρεία, καὶ αἱ ἐπαγγελίαι·

5 Ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

6 Οὐχ οἷον δὲ ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραήλ, οὗτοι Ἰσραήλ·

7 Οὐδ' ὅτι εἰσὶ σπέρμα Ἀβραάμ, πάντες τέκνα· ἀλλ' ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα.

8 Τουτέστιν, οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκός, ταῦτα τέκνα τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας λογίζεται εἰς σπέρμα.

CAP. IX.

Veritatem dico per Christum, non mentior, attestante mihi simul conscientiâ meâ per Spiritum sanctum,

Magnam mihi tristitiam esse, & cruciatum sine intermissione cordi meo.

Optarim enim ego ipse anathema esse *separatum* à Christo, pro fratribus meis, cognatis *inquam* meis secundùm carnem.

Qui sunt Israelitæ, quorum *est* adoptio, * & gloria, † & pacta, & Legis constitutio, & cultus, & promissiones:

Quorum *sunt* Patres illi, & ex quibus *est* Christus quod ad carnem attinet, qui est supra omnes Deus benedictus in secula. Amen.

‖ Non quasi verò propterea exciderit sermo Dei: non .n. omnes qui *sunt* ex patre Israele, *sunt* Israel:

Neque quia *sunt* semen Abrahami, *ideo* omnes *sunt* filii: sed * in Isaaco vocabitur tibi semen.

Hoc est, non qui filii Carnis, ii filii Dei: sed qui *sunt* † filii Promissionis reputantur in Semine.

CAP. IX.

Veritatem Dico in Christo, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientiâ meâ in Spiritu sancto,

Quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo.

Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundùm Carnem:

Qui sunt Israelitæ, quorum adoptio est filiorum, & gloria, & testamenta, & Legislatio, & obsequium, & promissa:

Quorum patres, & ex quibus est Christus secundùm carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula. Amen.

Non autem quòd exciderit verbum Dei: non enim omnes qui ex Israel, ii sunt Israelitæ.

Neque quia semen sunt Abrahæ, omnes filii: sed in Isaac vocabitur tibi semen.

Id est, non qui filii carnis, hi filii Dei: sed qui filii sunt promissionis, æstimantur in semine.

* *Suprà 2. 17.* † *Ephes. 2. 22.* 5 Testimonium Deitatis Christi manifestissimum. 6 Ingreditur tractationem Prædestinationis, per occupationis speciem: Quî fieri possit ut rejectus sit Israel, quin simul constituendum videatur irritum esse pactum Dei cum Abrahamo, & ejus semine sancitum. Respondet ergò veritatem constare Dei verbo etiam si rejectus sit Israel, quoniam sic generalis est ac communis Israelitico populo Electio, ut tamen Deus arcano suo consilio deligat quos visum est. Propositio ergò & status hujus tractationis hic est, Gratiam salutis sic in communi offerri, ut tamen ad solos electos pertineat ejus efficacia. ‖ *Suprà 2. 28.* 7 Probatio prima ab exemplo familiæ ipsius Abrahami, in qua solus Isaac est filius habitus, idque ex Dei ordinatione, quamvis & ipse Ismael esset ex Abrahamo ortus, & circumcisus ante ipsum Isaacum. * *Gen. 21. 12. Hebr. 11. 15.* 8 Generalis applicatio probationis sive exempli superioris. † *Gen. 4. 28.*

---

1 *Per Christum*, ἐν Χριστῷ. Id est, κατὰ τὸν Χριστόν. Nam ב respondens Græcorum præpositioni ἐν, interdum etiam in jurejurando adhibetur, ut Gen. 22. 16. & Jos. 12. Vel *in Christo*: id est secundùm Christum, ità videlicet ut eum facere par est qui Christum revereatur. Vel, *per Christum*, id est, Spiritu Christi linguam meam moderante, ut minimè sit dubitandum quin verum loquar: ut paulò pòst *In Spiritu sancto* accipitur pro Spiritu sancto duce ac moderatore. Admirabili verò methodo transit Apostolus à Justificationis & Sanctificationis tractatu ad Prædestinationem, occasione arreptâ ex eo quòd dixerat ἀμεταμέλητον esse Dei in nos per Christum dilectionem, cui doctrinæ adversari ex diametro Israelitarum rejectio videatur.

3 *Optarim*, ηὐχόμην, id est, ηὐχόμην ἄν, ut rectè omnino explicant Græca scholia. Frequenter enim occurrit hæc ellipsis, ut Act. 25. 22. ἐβουλόμην pro ἐβουλόμην ἄν, & 1. Cor. 2. 8. & apud Aristophanem citante Joach. Camerario ἐδόκουν ἐπιστεύειν, pro ἐπίστευον, id est, *crederem*. Vulg. *Optabam*, quasi de eo tempore disserat Apostolus quo Ecclesiam persequebatur sese à Christo sejungens. Sed id quàm parùm appositè dicatur, res ipsa ostendit. Quînam enim Paulus adhuc Christi hostis hoc votum concepisset, cùm eos demum putaret salvos qui à Christo essent alieni? Sed & illud valde observandum est, non dicere Paulum sese aliquando ejusmodi votum concepisse, sed ità esse affectum ut libenter fuerit suo ipsius exitio redempturus suæ gentis excisionem, nempe si fieri sic potuisset. Itaque frustrà hîc videtur à plerisque de istiusmodi voto disceptari, licitum fuerit an illicitum. Utitur autem Paulus istâ insinuatione affectuum plenissimâ, quoniam de Judæorum rejectione, & vocatione Gentium erat disputaturus. ¶ *Anathema*, ἀνάθεμα. Duo nobis hîc observanda puto: nempe hujus vocabuli significationem, deinde etiam usum. Illud igitur constat, ἀνάθεμα & ἀνάθημα à verbo ἀνατιθέναι deduci, cujus cùm multiplex sit significatio, non satis convenit inter doctos homines quænam hîc debeat obtinere. Putat enim Chrysostomus ἀναθήματα sive ἀναθέματα dici à seponendo. Quemadmodum enim, inquit, τὰ ἀναθήματα intacta sunt & Deo consecrata, & ab hominum commercio ac usu sejuncta, sic ab Ecclesia ejecti & extorres à communione, ac convictu fidelium sunt remoti. Simili ratione Photius apud Oecumenium ἀνάθεμα εἶναι exponit χωρισθῆναι καὶ ἀλλοτριωθῆναι, id est, *separari & alienum prorsus reddi*. At Budæus ἀναθήματα dicta tradit homines sacros, i. quorum capita inferis dicata essent & devota: ἀναθήματα verò donaria diis consecrata: & utrumque derivat ἀπὸ τοῦ ἀνατιθέναι i. ἀναρτᾶν: quòd & illorum hominum detestatio soleret in cippis exposita proscribi, & ista in parietibus ac columnis templorum suspendi. Hæc illi: de quibus si mihi fas sit dicere quid sentiam, distinctionem ἀναθήματος & ἀναθέματος non agnosco, quamvis ἀνάθημα peculiariter *donarium* declaret, ut Luc. 21. 5. cùm passim Græci interpretes converterint ἀνάθεμα, ut Levit. 27. 28. & 29. pro quo ubique Paulus scribit ἀνάθεμα. Deinde etiam in nominis utriusque etymologia, Chrysostomi sententiam potiùs velim amplecti, quòd propositio ἀπὸ quam subjicit Apostolus, id omnino ostendat: & præterea etiam

Græci

Græci interpretes interdum utantur verbo ἀφορίζεσθαι in ea ipsa significatione, ut Levit. 27.21. pro eo quod legimus in Hebræis שדה חרם *sede cherem* verterunt ἡ γῆ ἡ ἀφωρισμένη, *terra separata*. Quod autem attinet ad usum hujus vocabuli, petendus est ex Mosis Lege, apud quem dicitur חרם *cherem* res quævis Deo consecrata, ipsique adeò homines ; idque non vulgari quâdam consecratione, sed sacrato devotóque ejus capite qui eam rem in peculiarem suum usum convertisset, vocabulo deducto à verbo חרם *charam* quod declarat *delere* ac penitus *exscindere*: unde votum חרם *cherem*, cùm quis rem aliquam penitus à se abdicabat, quam nec redimere, nec solutâ æstimatione recipere posset. Græci igitur Theologi diversâ quidem etymologiâ, sed tamen quæ in idem recidat, ἀνάθεμα vel ἀνάθημα vocarunt à separando, quod Hebræi חרם *cherem* à delendo & exscindendo. Ex eo autem quòd Apostolus addit ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, *à Christo*, satis intelligi potest de sempiterno exitio hæc esse accipienda : quo etiam optasset Paulus, si fieri potuisset, Israeliticæ gentis abdicationem redimere. Tanti erat apud illum Dei gloria, & charitas in suos. Hallucinatur ergò Hieronymus ad Algasiam quæstione nonâ, cùm veritus nè hoc desiderium parùm convenire videretur Apostolo, de occisione corporali accipi posse dixit, non pro exitio mentis. Itémque Photius apud Oecumenium, cùm ista perinde accipit ac si Apostolus dixisset, Optarim vos ad fidem ascitos esse, & me adhuc à Christo alienatum. ¶ *Secundùm carnem*, κατὰ σάρκα. *Carnem* hoc loco appellat sanguinis conjunctionem, ut Gen. 20.14. non autem humanam naturam in genere, ut suprà, cap. 1. 3. & infrà, versu 5. & hoc addidit Apostolus, ut quæ vis sit hujus conjunctionis sive στοργῆς φυσικῆς declararet.

4 *Gloria*, ἡ δόξα. Hoc ego peculiariter refero ad arcam fœderis, quæ erat præsentiæ Dei tessera, ideóque per metonymiam dicitur *Gloria Domini*, 1. Sam. 4. 21. & 21. & 22. & Templum propterea etiam dicebatur *habitatio gloriæ Dei*, ut Psalm. 26. 8. ¶ *Pacta*, διαθῆκαι. id est tabulæ pacti, per metonymiam: cùm propriè dicantur לחות הברית *luchoth haberith*, id est, *Tabulæ pacti*, ut Deut. 9. 11, & 15. Hebr. 9. 4. Utitur ergò plurali numero quòd duæ essent Tabulæ : & mihi multò commodior videtur hæc interpretatio, quàm si ad fœdus cum Abrahamo & ejus posteris initum referas. Primùm, quia nonnisi unum fuit hoc fœdus, quamvis sæpius renovatum. Deinde, quia paulò pòst meminit ἐπαγγελιῶν, quæ ab illo fœdere vix possunt commodè secerni. Postremò, quia sic videtur distinxisse Legem Paulus commodissimè in suas partes, nempe in διαθήκας νομοθεσίαν & λατρείαν, id est, legem quam vocant moralem, judicialem, & cæremonialem: ut meliùs appareat Dei in hunc populum benevolentia. ¶ *Cultus*, ἡ λατρεία. Vulgata, *Obsequium*, ut etiam Augustinus aliquoties hunc locum citat. Cyprianus autem lib. 2. adversùs Judæos, *Famulatum*, interpretatur. Galli vulgò vocant *le service*.

5 *Quod ad carnem attinet*, τὸ κατὰ σάρκα, id est, τὸ ὂν κατὰ σάρκα. Articulus additus vim habet excipiendi alteram naturam, divinam videlicet quam postea describit, ¶ *Qui est*, ὁ ὤν. Hanc esse germanam hujus loci distinctionem & interpretationem partim summus omnium nostrorum codicum consensus, partim etiam ipsa orationis series ostendit. Æquum enim fuit Deitatem quoque in Christo intueri, ut appareret quæ sit in eo Israeliticæ gentis præstantia, quòd ex ea sit ortus Christus; nempe quoniam idem & homo & Deus est, neque ob id tantùm quòd fuerit omnium hominum præstantissimus. Cur enim alioqui adderetur istud τὸ κατὰ σάρκα, si nihil aliud erat quàm homo ? Certè nihil hìc est violentum aut longiùs petitum : & mirari satis non possum quid Erasmo in mentem venit ut diceret significandæ huic sententiæ scribendum fuisse ὅς ὤν potiùs quàm ὁ ὤν. Nam contrà si ὅς ὤν legeris, hiabit constructio verborum, nisi post εὐλογητὸς subaudias ἐστιν, & nemo qui vel à limine Græcam linguam salutarit ignorat articulum præpositivum cum participio sæpe construi loco provocabuli cum verbo finito : ut ὁ ὤν nihil aliud declaret quàm ὅς ἐστι. Commentus est tamen ille duas alias distinctiones, sed certè planè repudiandas. Una est, ut post πάντων adscripto puncto, ea quæ sequuntur novum membrum constituant, hoc modo, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων. Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, *qui est super omnia. Deus benedicatur in secula.* Altera est, ut post σάρκα finiatur sententia, deinde sequentia connectas in hunc modum, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, *Deus, qui est super omnia, benedicatur in secula.* ¶ *Supra omnes*, ἐπὶ πάντων. Vel, ut Vulgata, *Super omnia*. Mihi tamen placuit potiùs hoc accipere masculino genere, ut sit collatio Christi cum cæteris illis patribus ex eodem genere prognatis. Annotat etiam Erasmus hoc posse connecti cum εὐλογητὸς, ut accipiamus Christum super omnia vel super omnes laudandum in secula : quæ distinctio mihi videtur longiùs petita. Sed & in eo non possum illi assentiri quòd ἐπὶ πάντων converterit *In omnibus*, id est ἐν vel ἐπὶ πᾶσι. ¶ *Deus*, Θεός. Hoc omittit Cyprianus lib. adversùs Judæos 2. cap. 5. & Hilarius quoque Psalmum enarrans 12. 2. sicut Erasmus observavit : sed librariorum vitio, ut ostendit res ipsa, cùm utrobique citetur ob hoc ipsum hìc locus, ut probetur *Dei* nomen Christo verè & propriè competere : quanquam etiamsi omittatur satis sit expressa Dei naturæ explicatio, cùm dicitur ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, *qui est supra omnes*. Athanasius autem in disputatione adversùs Arium, illud usque adeò non omittit, ut etiam urgeat.

6 *Non quasi verò propterea exciderit*, οὐχ οἷον δὲ ὅτι ἐκπέπτωκεν. Vulgata, *Non autem quòd exciderit*. Erasmus, *Non autem hæc loquor quòd exciderit*, prætermissâ particulâ οἷον. Græcus autem Scholiastes, supplèto quoque τοῦτο δὲ ὁ λέγω, videtur etiam legisse ὅτι οἷον, *Hoc autem non dico quòd velut exciderit*. Ego verò in superioribus editionibus, quasi οὐχ οἷον accipiatur pro οὐ δυνατὸν ἐστι, & ὅτι ἐκπέπτωκεν pro παραπεσεῖν, verti, *Fieri verò non potest ut exciderit* : quòd οἷον pro δυνατὸν, interdum etiam absque addita particula τε, poni constet. Sed mihi duriuscula nunc videtur hæc phrasis, licèt elliptica, & ex communi vulgi usu petita. Est autem plana hujus loci sententia & eadem prorsus quamcunque illarum interpretationum sequamur, negante per occupationem Apostolo, ex eo quòd dixerat separatos esse à Christo suos fratres, colligi posse Sermonem Domini excidisse. Sed pessimâ fide Castellio, quod hìc dicitur de divini Sermonis firmitate invariabili, ad ipsum Apostolum detorsit, qui sibi excidisse Dei sermonem neget, id est, se minimè fuisse sermonis Dei oblitum, cùm dicatur veros esse Israelitas, non eos qui secundùm carnem, sed qui ex promissione nati sint. Ineptissimè id quidem. Imò hìc inter se opponuntur, *Excidere* & *Stare*, sicut apud Hebræos נפל & קם *Naphal* & *Kam*. ¶ *Ex patre Israele*, ἐξ Ἰσραήλ. Adjeci *Patris* nomen quòd mihi quidem videantur simplicissimè ista interpretari, qui Israelem priore loco accipiunt pro ipso Jacobo, à quo orti sunt duodecim Patriarchæ : posteriore autem, pro ipsa Gente, quæ à suæ Gentis capite proximo sic vocatur. Est autem in his verbis generalis propositio totius istius de æterna prædestinatione tractationis (quæ tertia pars est hujus epistolæ usque ad undecimi capitis finem) nempe, Aliquam esse particularem Dei electionem quæ sit primaria nostræ fidei & salutis causa. Ex pluribus enim unum, sive plures accipere, quid aliud est, quàm istum vel istos, reliquis sepositis & rejectis, sumere? Nihil est ergò ineptius quàm universalem electionem statuere. Illud autem probat duobus exemplis ex ipsa Abrahami familia petitis Paulus, partim quia nulla certiora vel magis idonea testimonia deligi potuerunt ; partim etiam quoniam non constituit Apostolus hoc argumentum tractare τεχνικῶς, sed per hypothesin potiùs, ità ut in aliis personis, electionis ; in aliis verò rejectionis exemplum spectandum proponat, donec tandem ad Judæos & Gentes descendat. Negat igitur Apostolus omnes qui ex Israele trahunt originem, censeri inter Israelitas, id est in Gente illa, ut Deo re ipsâ confœderatos. Ait denique veros Israelitas, id est, in fœdere comprehensos, non ex genere, sed ex electione æstimandos, ascendens nimirum sursum ad primariam causam, id est electionem æternam, cùm alibi aliquoties in eodem argumento (sed diverso scopo) hæreat in causis proximis, putà vel in fide, ut Gal. 3. 7. vel in fidei fructibus, ut supr. c. 2. 28, & 29.

7 *In Isaaco vocabitur tibi semen*, ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα. id est, Isaacus (non Ismael videlicet) tibi erit verus ac germanus filius, ac proinde tuæ benedictionis hæres. Nam quia Patres in Filiis quodammodo resurgunt, & Filii ex Patrum nomine dicuntur, ideo, ex Hebræorum idiotismo dicitur Semen patris vocari in eo quem gignit, quia Filius à Patre nomen sumit. Itaque qui ἐν Ἰσαὰκ convertere maluerunt *Per Isaac*, vel *ex Isaac*, haud scio an hunc Hebraismum intellexerint, quem necesse fuit integrum servari, vel longiore ambitu verborum describi. Videntur autem (quod eorum pace dixerim) eo decepti, quòd sequenti versiculo videtur hæc ità explanare Paulus, quasi non tam de ipso Isaaco, quàm de ejus posteritate sint intelligenda, quam videlicet Dominus, præterito Ismaelis semine, sit amplexus. Atqui historiæ series ostendit de ipso Isaaco, & Ismaele illic agi, ubi hæc dicit Dominus : & liberæ Dei electioni probandæ multò magis idoneum est argumentum ab Isaaco & Ismaele, tanquam singularibus personis, sumtum, quàm si utrumque illorum dicamus cum suis posteris comprehendi. Itaque necesse est (opinor) ut constituamus Paulum in proximo versiculo non propriè explicare hoc Mosis testimonium, sed potiùs doctrinæ summam proponere, quam ex ipsius Domini verbis collegit. Nam si Dominus ex duobus Abrahami filiis uno præterito alterum demum pro filio vult haberi, efficitur non omnes qui ex Abrahamo generantur censeri in filiis. Deinde (quod Paulus in versiculo 9. probabit ex alio testimonio) si Isaacus non ideo electus est quia natus erat ex Abrahamo, sed contrà, ideo natus est ex Abrahamo, quia Dominus illum ipsi dedit ; consequitur, Titulum illum seu jus Filii nullâ re aliâ niti quàm gratuitâ Dei voluntate, quæ ut tempus ipsum ità etiam ordine causarum omnia antegreditur.

8 *Filii carnis*, τὰ τέκνα τῆς σαρκός. Cùm alibi soleam τέκνα *liberos* interpretari, ego aliquoties in hoc argumento malui *Filios* convertere, ut amphiboliam vitarem. Vocat autem Apostolus

stolus *Filios carnis* ex Hebræorum idiotismo, eos quorum Abraham non aliâ ratione pater est quàm eâ ipsâ quâ solent consueto naturæ ordine homines ex hominibus gigni. Iis autem opponuntur *filii promissionis*, id est, quos Deus dat Abrahamo, spirituali generatione, sive solâ, ut nobis gentibus datum est; sive adjunctâ illi generatione carnali, ut accidit Isaaco, & Judæis omnibus credentibus: quæ nempe nota, cùm sit & electis & reprobis communis, non respicitur ab Apostolo, pro nota per quam Isaac ab Ismaele discernitur, ac proinde electi à reprobis. quia sic illi visum est, ut eos in illo Abrahami semine adoptet, per quod & ipse Abraham, & ejus genuina posteritas cœlestis hæreditatis sit particeps. Qui verò *Promissionis filios* interpretantur, eos qui per fidem amplectuntur Promissionem, dicunt quidem quod res est, sed non satis apposite loquuntur. Neq; enim Paulus hoc loco filios Abrahami à cæteris distinguit ex fidei nota, ut supr. c. 4. & ad Gal. c. 3. sed de primaria causa, id est de ipsius fidei fonte, gratuitæ videlicet electionis æterno proposito, disserit. ¶ *Reputantur*, λογίζεται. Vulg. *Æstimantur*. Eras. *Recensentur*. Vide Mar. 15. 28. & supr. 4. 4.

‖ *Gen.* 18. 10.

9 Ratio applicationis superioris, Quoniam videlicet vi promissionis gratuitæ natus est Isaacus, ac proinde nè exstitit quidem nedum ut fuerit aliunde electioni & saluti destinatus, quàm

9 Ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος οὗτος, Κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐλεύσομαι, καὶ ἔσται τῇ Σάῤῥᾳ υἱός.
10 Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ Ῥεβέκκα, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα Ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς ἡμῶν.
11 Μήπω γὰρ γεννηθέντων, μηδὲ πραξάντων τι ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις μένῃ οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος,
12 Ἐῤῥήθη αὐτῇ, Ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι.
13 Καθὼς γέγραπται, Τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἠσαῦ ἐμίσησα.
14 Τί οὖν ἐροῦμεν; μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ; Μὴ γένοιτο.
15 Τῷ γὰρ Μωσῇ λέγει, Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω.

Promissionis enim sermo hic est, ‖ Hoc ipso præstituto tempore veniam, & erit Saræ filius.
Neq; *hic* solùm, *sed & Rebecca, cùm ex uno concepisset, *nempe* ex Isaaco patre nostro, *hæc experta est*.
Nondum enim natis *pueris*, cùm nihil fecissent boni vel mali, ut præstitutum illud Dei quod est secundùm *ipsius* electionem, *id est* non ex operibus sed ex vocante, *firmum* maneret,
Dictum est ei, † Major serviet minori.
Sicut scriptum est, ‖ Jacobum dilexi, Esavum autem odio habui.
Quid igitur dicemus? Num injustitia *est* apud Deum? Absit.
Nam Mosi dicit, * Miserebor cujus misertus fuero, & commiserabor quem commiseratus fuero.

Promissionis enim verbum hoc est, Secundùm hoc tempus veniam, & erit Saræ filius.
Non solùm autem, sed & Rebecca, ex uno concubitu habens Isaac patre nostro.
Cùm enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, ut secundùm electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante,
Dictum est ei, Quia major serviet minori.
Sicut scriptum est, Jacob dilexi, Esau autem odio habui.
Quid ergò dicemus? nunquid iniquitas apud Deum? Absit.
Moysi enim dicit, Miserebor cui misereor, & misericordiam præstabo cui misereor.

ex mera Dei benignissima voluntate, cujus causam impulsivam quærere est aliquid supra rerum omnium summam causam constituere. Ex hoc autem consequitur cùm omnes, etsi quatenus homines ex hominibus nascuntur, non nascantur ex peculiari quapiam promissione, præter consuetum naturalem ordinem, sicut Isaacus natus est, tamen quatenus sunt electioni & saluti in Christo adipiscendæ destinati, non aliter quàm eâ ipsâ ejus promissionis vi nasci, quâ natus est Isaacus. * *Gen.* 25. 11. 10 Altera hæc est ratio ejus quod octavo versiculo proposuerat, & ea quidem sumta ab Esavi & Jacobi exemplo, gravioris multò momenti, quam alterum illud ab Esavo & Jacobo desumtum. Fuerunt enim illi non tantùm ex eodem patre Isaaco, & eâdem matre Rebecca, utroque parente in fœdere Dei comprehenso, sed etiam eodem partu nati sunt, quorum tamen unum Deus amori & saluti, alterum odio & exitio destinarit, & itâ quidem ut hoc Dei decretum non ipsas modò personas, sed populos quoque indè productos comprehenderit. 11 Non dicit Paulus, ut *fieret* sed ut *factum permaneret*. Falluntur ergò, qui Præscientiam fidei vel operum impulsivam esse electionis decreti causam volunt, ut è contrario Decretum de reprobando subordinant infidelitatis & malorum operum Præscientiæ. † *Gen.* 25. 23. 12 Rejectionem Esavi probat ex eo, quòd addictus sit fratri in subjectionem: electionem autem Jacobi, ex eo quòd sit fratri, & quidem primogenito, præpositus. Et nequis ad res externas hoc Dei dictum traheret, declarat Apostolus ex Malachia, optimo Mosis interprete, servitutem Esavi cum Dei odio, dominationem Jacobi cum Dei amore fuisse conjunctam. ‖ *Malac.* 1. 2. 14 Prima objectio, Si Deus nullâ dignitatis vel indignitatis habitâ ratione diligit vel odit, ergò injustus est, ut qui indignos possit amare, & dignos odisse. Arguit Apostolus hanc blasphemiam, & postea sigillatim respondet. * *Exod.* 33. 19. 15 Respondet priore loco de ad salutem absque ullo ipsorum personæ vel dignitatis respectu destinatis, in quo tamen decreto Deus injustus videri nullo modo debeat, ut qui hoc decretum non aliter quàm per summam interpositam misericordiam illos præstituto tempore re ipsâ electos servet. Præsupponit enim misericordia miseriam, & hæc rursus peccatum, sive voluntariam corruptionem humani generis; corruptio autem creationem cum puritate & integritate.

---

10 *Neque hic solùm*, οὐ μόνον δέ. Alterum argumentum petitum ex Esau & Jacobi exemplo, quorum hic dilectus fuit, hic verò odio habitus, nullo personarum aut operum respectu, sed quia sic Deo visum est. Vulgata, *Non solùm autem*, perobscurè. Itaque in quibusdam exemplaribus legitur, *Neque solùm illa*. Erasmus, *Non solùm autem hoc*. Ego verò malui supplere pronomen masculinum, quod posterius illud exemplum delecti alterius ex duobus filiis, multò commodiùs videatur ad Abrahamum utriusque patrem, quàm ad Saram alterius tantùm matrem, referri. Quod autem attinet ad hoc dicendi genus Paulo familiare, vide suprà 5. 3. ¶ *Cùm ex uno concepisset*, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα. Ad verbum, *Cùm ex uno semen haberet*, in utero videlicet retentum. Nam κοίτην hoc loco honestè vocat non thorum, neque concubitum, sed semen ipsum, ex Hebræorum idiotismo: qui à consequenti שכבה *schicbbah* semen vocant à verbo שכב *schachab*, quod *cubare* significat. Itaque dicitur vir תת שכבתו *theth schechobto*, id est (ut Græci interpretes convertunt, Levit. 18. 28. item 20. 15. & Num. 5. 20.) κοίτην vel κοιτασίαν δίδοναι: ac proinde hîc à Paulo dicitur mulier simili ratione κοίτην ἔχειν quando semen retinuit, quod uno *concipiendi* vocabulo optimè ac penè ad verbum exprimitur. Vulgata, *Ex uno concubitu habens*, depravatâ lectione, pro *concubitum habens*, ut rectè annotatum est ab Erasmo. Nam alioquin nemo non videt dicendum fuisse ἀπὸ μιᾶς κοίτης ἔχουσα, ità ut ἔχειν accipiatur pro *concipere & gravidam fieri*. Est itaque manifestè depravatus hic locus à quopiam Græcæ linguæ prorsus ignaro: & sive *Concubitu*, sive *Concubitum* legas, minimè appositam esse interpretationem, liquet ex iis quæ diximus. Erasmus igitur maluit interpretari, *Ex uno conceperat*, rectè quidem usus *Concipiendi* verbo, quamvis rationem non tradat, cur κοίτην ἔχειν accipiatur pro *concepisse*; sed ità ut satis appareat (quod tanti viri pace dictum velim) ipsum non intellexisse quæ sit istorum verborum structura, & nonnihil etiam obscurasse Pauli sententiam. Nam certè si ità convertas, necesse fuerit particulam causalem in proximo versiculo explicare, quasi rationem reddat cur Rebecca ex uno conceperit: quod quàm sit absurdum, nemo non videt. Deinde quod ἔχουσα positum putat pro ἔχουσης absolutâ constructione, quamvis à Grammaticis observetur in Attica dialecto, tamen hoc loco planè est violentum; quia sequens particula causalis prorsus ostendit supplendum esse aliquid consentaneum, sicut nos fecimus, ut plena sit ac perfecta sententia, cujus ratio subtexatur. ¶ Nempe *ex Isaaco*, Ἰσαάκ. Addidi particulam *Nempe* hoc etiam in loco, ut planiùs fieret ista cum ἑνὸς cohærere. Nam quòd nonnulli referunt ad Jacobum filium, non autem ad Isaacum patrem, ejusmodi est ut nè refutatione quidem indigeat. Et quod apud Ambrosium legitur *Isaac patrem nostrum*, manifestè depravatum esse apparet, ut observavit Erasmus. Nec enim Rebecca genuit Isaacum; sed ex eo sustulit gemellos Esavum & Jacobum.

11 *Nondum enim natis* pueris, μήπω γὰρ γεννηθέντων, id est, τεχθέντων, ut Matth. 1. 18. & Luc. 1. 57. Supplevi autem *pueris*, τῶν παίδων, in præcedente quidem versiculo non expressum, sed quod facilè imò necessariò intelligeretur. Cæterùm qui istud μήπω, *nondum*, sic explicant, quasi Paulus significare quidem voluerit hoc Dei decretum tempore antecessisse horum duorum existentiam ac mores, non autem ista propterea excludere voluisse ab hoc Dei decreto, utpote quæ ab æterno præcognoverit; unde & illud colligunt Deum in iis quos ab æterno Reprobationi & Exitio destinavit fuisse ad hoc statuendum ex prævisa eorum incredulitate & malis operibus impulsum, magnopere profectò falluntur. Sic enim Deus consilium suorum capiendorum rationem à rebus ipsis creatis & secundis causis præscitis peteret; quod non modò falsissimum verùm etiam impium fuerit cogitare, cùm è contrario & res creatas, & causas omnes secundas fatendum sit idcirco suo tempore exstitere, quòd Deus illarum exsistentiam ab æterno decreverit, suis demum temporibus itidem ab ipso ordinatis secuturam. quod igitur isti de secundis causis à Deo ab æterno consideratis dicunt, non certè in hoc Dei decreto non tempore tantùm (si modò dicendum est Deum aliquid successivè in aliquo temporis spatio decernere) sed etiam ipso causarum ordine res omnes futuras antecedente, sed in hujus demum decreti exsecutione, locum habet: quæ duo sunt accuratè distinguenda. Prætereа si Deum prævisâ aliquorum incredulitate & profanitate impulsum fuisse ad illos Reprobationi & exitio destinandos dicamus, poscit contrariorum ratio, ut itidem Deum aliquos Electioni & Saluti destinandi causam non ex mera gratia sua, sed ex prævisa eorum Fide & præscitis bonis operibus sumsisse, ac proinde illam Dei secundùm suam electionem πρόθεσιν, non ἐκ τοῦ καλοῦντος, id est, ex ipsius Dei gratuita, qui prior suos dilexit, voluntate, sed ἐξ ἔργων, id est, ex prævisis Electioni & Saluti destinandorum operibus, ut præcipuis vel potiùs summis, & ipsum Dei decretum in ejus mente antecedentibus causis dependere: quod ex professo Paulus hîc oppugnat, hâc etiam ratione, quòd ità firmum alioqui esse non posset electionis decretum. Denique si verum esset illud dogma, unde tandem sequentes objectiones nascerentur? Nam certè neutri haberent quod in illo Dei decreto carperent, utpote quod ex ipsorum prævisa sive eligendorum dignitate, sive reprobandorum indignitate, oriretur: qua de re audiant saltem isti Augustinum unicum penè illum Pelagianismi certum oppugnatorem, sic in Enchiridio ad Laurentium cap. 98. scribentem, *Sentiens Paulus quemadmodum posset hoc quod dictum est permovere eos qui penetrare intelligendo non possunt hanc altitudinem gratiæ*, QUID ERGO DICEMUS? *ait*, NUNQUID INI-

QUITAS

QUITAS EST APUD DEUM? ABSIT. *Iniquum enim videtur, ut sine ullis bonorum malorúmve operum meritis unum Deus diligat oderítque alterum. Quæ in re si futura opera, vel bona hujus, vel mala illius, quæ utique Deus præsciebat, vellet intelligi, nequaquam diceret,* EX OPERIBUS, *sed* EX FUTURIS OPERIBUS *: eoque modo istam solveret quæstionem, imò nullam quam solvi opus esset faceret quæstionem.* Sed & idem Augustinus, cùm aliquando scripsisset prævisam fidem esse electionis causam, postea lib. Retract. 1. cap. 13. *Illa*, inquit, *non scripsissem, si fidem non minùs quàm bona opera esse Dei dona intellexissem.* ¶ *Vel mali*, ἢ κακόν. Ergò non minùs in æterno Reprobationis decreto removetur omnis personarum vel operum ad illud constituendum decretum consideratio, quàm in iis quos Deus Electioni & Saluti destinat; cùm hæc duo opposita sint, & eidem voluntati Dei ἀμέσως subjiciantur versu sequente 18. ¶ *Præstitutum illud Dei*, ἡ τοῦ Θεοῦ πρόθεσις, id est, Dei decretum, quod immutabiliter apud se constituit, ac proinde, tum ipsum tempus, tum omnes ad illius decreti exsecutionem subordinatas secundas causas ordine antegreditur. Cur verò πρόθεσιν *Præstitutum* verterim, dixi supr. 8. 28. ¶ Id est *non ex operibus, sed ex vocante*, οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος. Quidam hæc connectunt cum verbo ἐῤῥήθη proximè sequente: sed perperàm, ut scopus ipse disputationis ostendit, probare volente Apostolo ipsius προθέσεως & ἐκλογῆς fundamentum esse prorsus immotum, utpote quod non à præsente vel prævisa quapiam in Isaaco hærente dignitate, vel in Ismaele sita indignitate, sed à mera Dei εὐδοκίᾳ, ut loquitur ipse Christus, Luc. 10. 21. proficiscatur. ¶ *Firmum maneret*, μένῃ. Vulg. & Erasmus, *Maneret*. rectè. Sed exprimere volui emphasim Hebraici verbi קום *kam*, Esa. 46. 10. quod significat *perstare* & *firmum permanere*. Sed illud rejeci in finem versiculi, ut meliùs constet, id cum οὐκ ἐξ ἔργων ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος, *non ex operibus, sed ex vocante*, non autem cum sequente verbo ἐῤῥήθη, *dictum est*, esse construendum.

12 *Major serviet*, μείζων δουλεύσει. Major videlicet natu, ut hìc notetur mutatum jus primogenituræ, quod fuisse primogenitis in suos minores fratres penè par paternæ in suos liberos potestati, apparet ex Isaaci verbis, Gen. 27. 37. Occurrit hìc autem non parva difficultas. Hæc enim verba Domini Rebeccæ de suis illis geminis inter se intra ipsius uterum tumultuantibus ipsum percontanti respondentis, Gen. 25. 23. manifestè ad duas indè exorituras gentes hoc responsum applicat, & verè quidem, ut ex sacra historia constat, Idumæis, quamvìs dum Israelitæ miserrimam servitutem in Ægypto servirent, domi triumphantibus, non semel tamen sub Israelitarum jugum redactis. Et Paulus istud exemplum manifestè ad ipsas Esavi & Jacobi personas refert, cùm tamen nusquam Esavus Jacobo subjectus fuerit, imò Jacobo ipso miseram vitam inter Cananæos trahente, ut ipse testatur, Gen. 47. 8. Esavus apud suum socerum regnaret, Gen. 36. Est igitur ista Jacobi supra Esavum præstantia, si in ipsis duabus illis personis consideretur, aliunde æstimanda, quàm ex communi hujus vitæ statu, nempe ex ipso Dei fœdere, quo Deus cum Abrahamo & ejus posteris paciscens, quiddam respiciebat omnibus universi mundi imperiis excellentius, nempe ad cœlestis civitatis hæreditatem obtinendam jus Abrahami familiæ, præteritis cæteris ad tempus populis, assignatum, & cujus typum esse terram Chanaan idem Deus jusserat. Itaque licèt Esavus non fuerit à domo patris exclusus, ut Ismaelem Abrahamus ex Dei mandato expulit, Gen. 21. 14. imò apud Isaacum diu ipsi pergratus, exulante quoque apud Labanum non paucos annos Jacobo, vixerit, nihilominus tamen, habitâ fœderis illius & habitationis in terra Chanaan ratione, vix videri potest Jacobo fratri in ipso quoque terreno patrimonio magìs habendus cohæres, quàm Ismael Isaaco in Abrahami hæreditate cohæres, ut qui vivente adhuc patre Isaaco affinitatem, invitissimâ etiam matre, Gen. 27. 46. nec sanè approbante patre, Gen. 28. 1. cum alienigenis incircumcisis contraxerit, & post patrem sepultum patrimonio terræ Chanaan ultrò renuncians, ad illos semel demigravit.

13 *Jacobum dilexi*, τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα. Meritò Paulus istud ex Malachia præcedenti testimonio adjunxit, ineptè alioqui ex dominio Jacobi Electionem ad æternam vitam, & ex subjectione Esavi Rejectionem ab æterna vita, colligens; cùm plerumque nulli sint in hoc mundo calamitosiores quàm qui verum Deum colunt, nulli autem honoratiores quàm qui Principem hujus mundi agnoscunt. Deinde & istud est observandum hoc loco quod paulò antè attigi, Paulum videlicet, ut & Malachiam non in ipsa terra Chanaan, id est, terrena benedictione subsistere, sed ad fœderis illius cujus compos fuerit cum suis Israelitis Jacobus, & à quo exclusus fuerit cum suis Idumæis Esavus, altiorem illum & proprium scopum, nempe ad cœlestis hæreditatis æternam benedictionem respexisse. minimè alioqui ex terræ Chanaan fertilitate cum Idumææ asperrimis rupibus comparata collecturo Paulo illum peculiarem & summum Dei in Israelitas amorem, tam multis populis alia longè præstantiora latifundia possidenda largiti.

14 *Num injustitia*, μὴ ἀδικία. Qui putant Deo objici injustitiam in eo quòd cum paribus impariter agat, non satìs appositè loquuntur. Obsecro enim si rex quispiam ex duobus similiter facinorosis uni gratiam faciat, alterum agat in crucem, an erit propterea προσωπολήπτης, & ulla erit iniquitatis species in eo quòd in istum animadvertat? Imò siqua hìc esset iniquitas, non in eo esset, quòd istum puniat, sed in eo potiùs quòd non etiam illum puniat. Itaque non esset Apostolo asserenda Dei justitia in reproborum exitio, sed potiùs in electorum salute. Et tamen videmus eum utrinque asserere Dei justitiam: ex quo consequitur hanc objectionem ità intelligendam esse ut Deus utrinque statuatur injustus. Dixerat enim Apostolus Deum in illo suo decreto quod à mera ipsius voluntate dependet, nullâ neque ipsarum personarum, neque ullarum in ipsis qualitatum habitâ quâ impelleretur ratione, prout ipsi visum esset alios electioni & saluti, alios reprobationi & exitio, destinare. Hinc verò effici videbatur Deum planè injustum statui, quasi ex mero pariter arbitrio suo quos libuisset servaret, quos libuisset damnaret. Respondet autem ad hoc Apostolus, Perperàm istud colligi, quoniam inter summum Dei decretum & ejusdem exsecutionem eadem illa Dei voluntas causas medias justissimas ordinavit, quarum interventu tum in iis quos servat summè benignus, tum in damnandis aliis justissimus comperitur, ut qui suos quidem illos nonnisi per misericordiam servet, alios verò nonnisi justissimè judicio addicat. Perperàm igitur illâ objectione, tum Electionis decretum cum electorum salute, tum Reprobationis decretum cum reprobrorum damnatione confunditur, præteritis secundis, & illorum saluti & istorum exitii, caussis, ex quibus liqueat, illorum quidem salutem à summa Dei misericordia, illos per filii sui per fidem apprehensi meritum æternâ vitâ dignos efficientis, proficisci; reproborum autem damnationis causam esse ipsorum, tum reatum, tum corruptionem, tum ejus corruptionis fructus, id est, peccata, propter quæ meritò damnentur: cujus responsionis antecedentia copiosissimè in superioribus hujus epistolæ capitibus idem Paulus pertractavit. ¶ *Absit*, μὴ γένοιτο. Satis indicat hæc particula subjici ab ipso Paulo quæ sequuntur, sic Dei Justitiam adversùs illam injustitiæ objectionem refellente. Itaque nullo modo audiendi sunt Origenes & Hieronymus, nec quicunque eos sequuntur, qui putant omnia ista usque ad hæc verba, *Imò verò, O homo*, dici in adversarii persona.

15 *Cujus misertus fuero*, ὃν ἂν ἐλεῶ. Vulgata, *Cui misereor*. Erasmus, *Cujuscunque misereor*. Sed præterquam quòd in Hebræis utroque loco servatur idem tempus futurum, particula ἂν docet hoc explicandum esse per futurum exactum, quod vocant. Sicut autem usus est Græcus interpres duplici verbo ἐλεῶ & οἰκτείρω, sic etiam Moses usurpat חנן *chanan* & רחם *racham*, quorum prius significat gratiâ & favore prosequi: alterum verò veluti maternâ (id est summâ) misericordiâ complecti; pro quo sæpe dicunt Evangelistæ σπλαγχνίζεσθαι.

---

16 Ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ.
17 Λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ Φαραώ, Ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ.

Nempe igitur *electio* non est ejus qui velit, neque ejus qui currat, sed ejus qui miseretur, *nempe* Dei.
Dicit enim Scriptura Pharaoni, * Ad hoc ipsum excitavi te ut ostendam in te potentiam meam, & ut annuncietur nomen meum in tota terra.

Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.
Dicit enim Scriptura Pharaoni, Quia in hoc ipsum excitavi te ut ostendam in te virtutem meam: & ut annuncietur nomen meum in universa terra.

16 Conclusio responsionis, Ergò Deus non est injustus, gratuitâ bonitate eligens & servans quos ipsi videtur, sicut etiam respondit Mosi pro toto populo deprecanti. * Exod. 9. 16. 17 Respondet de reprobis, sive quos Deus odio habet nondum natos, & nullo indignitatis præeunte respectu exitio destinavit. Ac primò verum hoc esse docet prolato testimonio ipsius Dei de Pharaone, quem in hunc finem excitarit, ut eo indurato & justè punito glorificaretur. Secundò profert finem consilii divini, ut doceat nullam in eo inesse injustitiam. Est autem summus hic finis, non propriè & simpliciter ipsorum reproborum exitium, sed Dei gloria in eorum justo supplicio elucens.

---

16 *Nempe igitur* electio *non est ejus qui velit*, ἄρα οὖν τοῦ θέλοντος. Vulgata & Erasmus, *Itaque non est volentis*: sed ut planior esset oratio, præstitit supplere quod deerat explendæ constructioni. Cæterùm hæc dici in adversarii persona, non rectè censuit Chrysostomus, cùm sint verba Pauli, hanc conclusionem elicientis ex Mosis testimonio, Deum ad misericordiam à seipso solo impelli, sive (ut ait Joannes) nos priorem diligere, ac proinde summè bonum sese declarare in electorum salute, nedum ut sit injustus. *Voluntatem* autem hominum appellat cogitationem & conatum animi, *cursum* verò bona opera. Excludit igitur Apostolus

lus hæc omnia quatenus videri possent causæ Deum ad nos electioni destinandos impellentes: ac meritò quidem, cùm ordine causarum Deus priùs gratis electioni destinet, deinde re ipsâ eligat, & in electis operetur Velle & Perficere. Malui autem τοῦ θέλοντος vertere *Ejus qui velit*, quàm *Volentis*, nequis putet nomen Dei esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetendum: perinde acsi diceret Paulus non esse Dei volentis, nec Dei currentis, sed Dei miserentis: quæ sententia est prorsus ridicula. Quàm autem hallucinentur qui supplent particulam, *Solùm*, quasi non excludatur nostra voluntas, & operum bonorum merita, sed illa negentur ad salutem sufficere absque Dei gratia & Christi merito: quod etiam aliquando Augustinus existimavit, ipsemet Augustinus seipsum corrigens egregiè demonstrat lib. 1. Retract. cap. 23.

17 *Dicit enim Scriptura Pharaoni*, λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ Φαραώ. id est Deus in Scriptura sic alloquitur Pharaonem, vel Scriptura sic Deum inducit alloquentem Pharaonem, ut Gal. cap. 3. 22. dicitur Scriptura conclusisse omnia sub peccatum; quod magis propriè tribuitur ipsi Deo infrà capitis undecimi vers. 32. Jam autem alterum membrum aggreditur Apostolus, id est Reprobationis decretum, in quo etiam ostendit nullam esse Injustitiam, quamvis solâ Dei voluntate nitatur. Et tria simul ostendit, nempe rem ità se habere, id est Deum quos libuit exitio destinare, prolato ipsius Dei de Pharaone testimonio, ex Mose: deinde ab optimo fine consilii divini, ejusmodi consilium non posse non videri optimum, nedum ut sit injustum: ac tertio demum loco cùm inter Reprobationis decretum & ejus exsecutionem, (id est Reproborum exitium) intercedat Induratio quæ perversitatem illorum præsupponit, Deum non posse injustum in damnandis reprobis videri, quos non aliter quàm ut exitio dignos condemnet.

¶ *Excitavi*, ἐξήγειρα. id est feci ut exstiteres, העמדתיך *hehemadticha*. Est enim hoc omnino ad primam Pharaonis creationem referendum, ut apparet etiam ex verbo ποιῆσαι, quo mox utitur Apostolus vers. 21. Itaque nihil est impurius Origene in tota istius argumenti tractatione. Alii convertunt *Evexi te*, in regnum videlicet, sed cùm nihil simile hìc addatur, & simpliciter dicatur Deus Pharaonem ἐξεγεῖραι, requiro simile exemplum in quo idem verbum accipiatur pro *Evehere*. Deinde (ut tale exemplum inveniri possit) quis non videat ex sequente conclusione, Paulum usque ad summum caput ipsum, id est ad Dei πρόθεσιν progredi. Alii malunt interpretari, *Obfirmavi te*, quia in conclusione fit mentio indurationis. Sed necesse est, ut altiùs, id est, ad Dei voluntatem, ordine causarum secundas ipsas causas exsecutioni ordinatas antecedentem, conscendamus. neque hanc interpretationem admittit verbum ἐξεγείρειν. Græcus autem interpres apud Mosen convertit διετηρήθης, *servatus es*. Cui interpretationi favet Chaldaica paraphrasis, & Hebræorum interpretum sententia. Sed non video cur meliorem interpretem quæramus quàm Paulum, id est, ipsum eundem Spiritum sanctum per os tum Mosis tum Apostoli loquentem. Est autem notandum in verbo *Excitavi* comprehendi Indurationem. Respicit enim Apostolus ad totam Pharaonis historiam, in qua sæpissime inculcatur verbum ipsum *Indurandi*. Sed non fuit necesse hanc integram historiam omnibus notam repetere, ideóque satìs fuit Apostolo unicum testimonium commemorare, quod erat maximi momenti. Nisi verò hoc observes, videbitur Paulus in proximo versiculo vitiosâ collectione uti, id est, plus colligere quàm ferat antecedens.

---

18 Ἄρα οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει σκληρύνει.
19 Ἐρεῖς οὖν μοι, Τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε;

Itaque cujus vult miseretur, quem autem vult indurat.
Dices ergò mihi, Quid adhuc succenset? nam voluntati illius quis obstitit?

Ergò cui vult miseretur, & quem vult indurat.
Dices itaque mihi, Quid adhuc queritur? voluntati enim ejus quis resistit?

18 Conclusio responsionis integræ ad primam objectionem, Ergò cùm Deus gratis electos, quos videlicet voluit, non tamen servet nisi gratiâ justificatos & sanctificatos, non potest consilium de ipsis servandis injustum videri. Nec rursus ulla est injustitia in consilio Dei æterno de iis quos libuit perdendis, quoniam priùs indurat quàm perdat. Tertia igitur responsio ad asserendam Dei justitiam in æterno reprobandi decreto, posita est in verbo *Indurandi*: quod tamen subticuit in præcedente versiculo, quòd satìs nota sit Pharaonis historia. Est autem maximum ejus pondus: siquidem Induratio quæ misericordiæ opponitur, eadem atque illa præsupponit, nempe voluntariam corruptionem in qua per seipsos indurantur reprobi: & rursus corruptio, integrum creationis statum. Est autem ista quoque induratio spontanea, quia sic indurat Dominus corruptione offensus, ut ipsa eorum voluntate quos indurat ad id judicium exercendum utatur. Sequuntur deinde indurationis fructus, nempe incredulitas & peccata, quæ verè sunt germanæ reproborum damnationis causæ. Cur igitur exitio destinat? Quia vult. Cur indurat? Quia corrupti. Cur damnat? Quia peccatores. Ubi ergò injustitia? Imò, si omnes hoc modo perderet, cui faceret injuriam? 19 Altera objectio, sed pro reprobis tantùm, ex priore responsione nascens, Si Deus quos vult destinat exitio, & quod semel decrevit impediri non potest, quo jure damnat qui voluntate ipsius pereunt?

---

18 *Itaque*, ἄρα οὖν. In his verbis est conclusio præcedentis responsionis, quæ & ipsa est bimembris, sed imperfectè enunciata. Addendum enim fuisset, καὶ οὐδεμία παρὰ τῷ Θεῷ ἀδικία, *nulla est in Deo injustitia*. Sed quod deest, facilè intelligitur ex proposita quæstione, ut necesse non fuerit exprimere. Res autem ipsa ostendit eos valde hallucinari qui, nè videantur indurationem tribuere voluntati Dei, volunt hæc dici non à Paulo, sed ab adversario qui superius Pauli responsum oppugnet ab absurdo. Primùm enim cùm sit eadem contrariorum disciplina, si absurdum & falsum esset posterius membrum, quo dicitur Deus quos vult indurare, absurdum esset etiam prius, quo dicitur quorum vult misereri. Deinde in proximo versiculo manifestè notatur personæ loquentis discrimen, sicut etiam suprà, versu 14. ut sanè mirer inveniri potuisse qui hoc loco quererentur de Pauli obscuritate, cùm adeò planè ac perspicuè loquatur, ut nihil suprà. Denique si hæc conclusio esset impia & absurda, ut nonnulli volunt, Apostolus certè illam refutasset. Atqui tantum abest ut eam refellat, ut contrà tanquam verissimam defendat versu 21. & deinceps. ¶ *Cujus vult*, ὃν θέλει. id est, quem ei libuit amori suo destinare, ídque adeò tantùm quia illi libuit. Itaque (ut antea etiam dixi) prorsus pervertunt Apostoli sententiam qui prævisam fidem vel opera faciunt æternæ electionis causam. Nec aliter explicandum est idem verbum θέλειν in opposito consequente membro. Claromontanus codex addit ὁ Θεὸς, *Deus*. ¶ *Indurat*, σκληρύνει. id est, inquit impurissimus Origenes, *utitur eorum malitiâ ad emendationem cæterorum, & dicitur eos* INDURARE *quia non vult subitò eos ulcisci, sed potiùs uti pœnis paulatim ingravescentibus*. *Perinde*, inquit Sophista Pighius, *acsi lenis dominus quispiam videns servos suâ lenitate fieri deteriores, dicat, Ego vos perdidi, ego vos corrupi: nihil aliud significans quàm se illos non castigasse, & illos propterea factos fuisse deteriores*. Atqui si res ità se haberet, & hujus discriminis inter electos & reprobos constituendi causâ in ipsis esset posita, id est, si Deus suæ προθέσεως causam προηγουμένην sumeret ex prævisis uniuscujusque meritis, causa nulla esset cur diceret Apostolus, *Tu qui es qui Deo responsas?* nec ullus esset locus iis objectionibus quas hoc loco refellit Apostolus: sed alia apertè absurdissima, immanis etiam blasphemia necessariò sequeretur, ut in nostro adversùs Castellionem libello pluribus ostendimus. Sunt ergò qui *Indurat* interpretantur, *Permittit ut seipsos indurent*: quasi videlicet opposita sint Permissio & Voluntas. Atqui nusquam ità loquitur Dominus: & cujusmodi judex erit Deus si indurationem, quæ inter justas peccati pœnas optimo jure numeratur, non decernit, nec peragit, sed otiosè permittit? & quis tandem permissionem opponet voluntati, nisi qui Deum arbitrabitur vel otiosum vel invitum aliqua permittere? Atqui otiosus Deus, Deus non est: nec item Deus omnipotens qui invitus aliquid sinat. Restat ergò ut quod permittit, volens permittat, ac proinde ista distinctio tam sit falsa & inanis, ut à nonnullis depravatur rectus ipsius usus, quàm vera est, ut à sanioribus patribus usurpatur. Primùm autem gravissimè in eo à nonnullis peccatur, quòd præpostero metu nè Deus, quod sanè fuerit summè blasphemum, autor mali censeatur, Permissionem Voluntati opponunt, cùm non minor sit blasphemia dicere Deum, vel nescientem, vel non curantem, vel invitum permittere quod malis permittit. Restat ergò ut volens permittat: quem nodum sic verè simul & breviter explicat Augustinus, sic illi Pelagianorum objectioni respondens, in Enchiridio ad Laurentium cap. 100. *Non fieret quicquam*, inquit, *præter ejus voluntatem, quod etiam fit contra ejus voluntatem, quia non fieret si non sineret, nec utique nolens sinit, sed volens*. & paulò pòst, *Quamvis ergò quæ mala sunt, in quantum mala sunt, non sint bona; tamen ut non solùm bona, sed etiam sint & mala, bonum est. Nam nisi esset hoc bonum, ut essent & mala, nullo modo sinerentur esse ab omnipotente Deo, cui, quàm facile est quod vult facere, tam facile est, quod esse non vult, non sinere*. Deinde, ut in Instrumentis, quæ cùm aliunde moventur, sese & ipsa movent, duplex est actio, una videlicet ejus qui Instrumentum illud movet, altera ipsius Instrumenti sese moventis, cujusmodi Instrumenta sunt spiritus, tum boni, tum mali, & homines itidem tum boni tum mali: ità quoque duplex constituendum hìc est opus, vel hujus & ejusdem effecti duplex est effectus. hinc fit, ut si (quod in bonis, id est bene se moventibus Instrumentis accidit) quia voluntas talis Instrumenti cum Dei voluntate consentit, quæ bona voluntas Instrumenti est à Dei illud moventis gratia, recta sit utriusque actio, & justum quoque opus, Deo videlicet non tantùm per ejusmodi Instrumenta, sed etiam in ipsis Instrumentis, agente, & rectos etiam motus in ipsis ciente: sin verò hæ duæ voluntates inter se opponantur, tum etiam opponentur inter se tum duæ istæ actiones, tum etiam illarum actionum effecta: Deus autem, cujus semper & recta est voluntas, & recta actio, & rectum opus, per quodcunque agat Instrumentum, tunc quoque dicetur per malum etiam Instrumentum agere suum opus, at non in illo Instrumento,

mento, in quo videlicet malos motus non indit, nec ciet, sicut in bonis instrumentis illum facere diximus, sed per mala etiam instrumenta, sponte suum malum opus ex illius permissione agentia, recte semper ipse agere dicetur, vitio videlicet operis ab ipsius mali instrumenti mala voluntate & actione procedente, & ideo opere Dei semper bono permanente, & propterea nomen aliud quàm mali instrumenti opus merente. Sic Satanâ suos ad malum impellente ipsius quidem opus vocabimus solicitationem ad malum, Dei verò opus erit, vel bonorum exploratio, aut paterna castigatio, vel & justum adversùs malos judicium. Sic mutuò se interficientes scelerati homicidæ sunt; Deus verò illos inter se committens justus illorum judex. Sic Christi mors est, quod ad Deum attinet, illud longè præstantissimum opus, nempe nostrî Redemtio, summæ illius tum misericordiæ erga nos, tum severissimæ in sponsore nostro justitiæ, τεκμήριον: respectu verò instrumentorum sicut illa justissimè ab æterno Deus ordinaverat, sic etiam præstituto tempore illis ad suum illud præstantissimum opus usus est, sic tamen ut Judæ non redemtoris nostri, sed sceleratissimi proditoris nomen conveniat; Judæorum autem opus sit desperatissima rabies, quos justissimè Deus εἰς ἀδόκιμον νοῦν suâ permissione tradidit; & Pilatus suo ipsius ore sese in suam conscientiam peccasse fateatur. Sic deniq; innumerabilibus, & jam olim & etiamnum hodie, exemplis fatendum est probari illud præclarum Augustini dictum, Quamvis mala semper mala sint, tamen bonum semper fuisse, & nunc esse, ut sint & mala, quæ alioqui Deus non faciat quidem, quod absit, sed fieri sinat, ídque bene: quoniam semper bonus est, & volens; quòd alioqui si quid invitus permitteret Deus omnipotens non esset. Hoccine verò est Deum autorem ullius mali facere, ac non potiùs justum ultorem? Pudeat autem tandem istos blasphemiam illam nobis non minùs obstinatè quàm impudenter objicere, haud secus quàm si ex illis fundamentis positis nasceretur, quæ tamen certè ipsam Dei omnipotentiam necessariò consequuntur, & millies repetitis verbi divini testimoniis confirmantur: istorum errore profectò non minùs pudendo, quàm si quispiam equitem bene peritum, sed claudicantem equum quò & sicut oportuit agitantem conspiciens, illum faceret vitii in gradiendo, id est, claudicationis autorem. Re ipsâ igitur Deus quos vult indurat: non quidem novam aliquam malitiam eis ingenerando, sicut in electis novas vires efficit, cùm eos immutat; nec etiam cogendo, cùm nemo nisi volens peccet: sed primùm quidem jam corruptos magis ac magis deserendo, deinde eos cupiditatibus cordium suorum, & Satanæ quoque, tanquam justissimus judex, efficaciter tradendo: ut copiosè adversùs Julianum demonstrat Augustinus, lib. 5. cap. 3. Sed (inquies) si hæc est ejus voluntas, ità ut pereant quos induravit (fit enim omnino quicquid vult) cur induratis succenset? Hæc est verò objectio altera pro reprobis, cui statim respondebit Apostolus.

19 *Succenset?* μέμφεται; Vulgata, *Queritur?* quæ interpretatio imposuit Aquinati, quasi scriptum sit Quæritur, à verbo quæro, ut Erasmus annotat, qui vertit *Conqueritur*. Ego malui imperiosius verbum usurpare. ¶ *Obstitit*, ἀνθέστηκε. vel, ut Vulgata & Erasmus, *Resistit*. multa enim verba sunt apud Græcos quæ in præteritis habent præsentis significationem. Dicitur autem *voluntati Dei nemo restitisse*, id est, nemo impedire unquam potuisse quominus fieret quod semel Deus decrevit. Nam alioqui si *voluntatem Dei* accipias pro iis quæ facienda præcepit in Lege, totidem resistunt huic ejus voluntati quot sunt ipsius Verbo rebelles. Et Satan quoque cum suis quotidie conatur Dei consilia impedire, sed frustrà. Vide Luc. 21. 15. & Act. 6. 16. & 13. 8.

---

20 Μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, Τί με ἐποίησας οὕτως;
21 Ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν;
22 Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν, καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ, ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν·
23 Καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους, ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν;

Imò verò, ô homo, tu qui es qui ex adverso responsas Deo? † [a] num dicet figmentum fictori, Cur me tale fecisti?
‖ Annon habet jus figulus in lutum, ex eadem massa faciendi [b] aliud quidem vas ad decus, aliud verò [c] ad dedecus?
Quid si verò volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam, pertulit longâ ad iram dilatione vasa iræ, [d] compacta ad interitum:
Et ut notas faceret divitias gloriæ suæ erga vasa misericordiæ, quæ præparavit ad gloriam?

O homo, tu qui es qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei qui se finxerit, Quid me fecisti sic?
Annon habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?
Quòd si Deus volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa iræ, aptata in interitum:
Ut ostenderet divitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ quæ præparavit in gloriam?

20 Non respondet Apostolus, non esse hanc Dei voluntatem, sive Deum pro suo arbitrio non eligere nec reprobare, quod importuni nonnulli vocant blasphemiam: Imò concedit adversario antecedens utrumque, hanc nimirum esse Dei voluntatem, & quidem cujus eventus sit necessarius, sed Deum propterea negat injustum esse malorum ultorem. Cùm enim Deum ità velle & facere constet ex manifestis testimoniis, quæ hæc audacia est, hominem (id est cinerem) Deo responsare, atque adeò in jus vocare? Quod si quis neget ità expeditum esse nodum, respondeo nullam esse ullis in rebus firmiorem demonstrationem, ut quæ nitatur certissimo isto principio, Dei voluntatem esse justitiæ regulam. † *Sapien.* 15. 7. *Jo.* 18. 6. [a] Amplificatio superioris responsionis, à comparatis sumta, ex qua etiam apparet decretum Dei statui à Paulo omnibus causis superius, ità ut non pendeat à secundarum causarum respectu, sed illas potiùs ordinet. ‖ *Esa.* 45. 9. 21 Alludens ad Adami creationem humanum genus nondum conditum nisi in opificis mente, comparat massæ luti, ex quâ Deus postea, prout ab æterno decreverat, condiderit, & quotidie condat, tum eligendos tum reprobandos, quod etiam declarat verbum *faciendi*. [b] Cùm in objectione facta tantùm fit mentio vasorum ad dedecus, tamen aliorum etiam in hac responsione meminit, quoniam utrinque ejusdem opificis eandem justitiam esse contendit, sicut etiam poscit contrariorum ratio. [c] Cùm igitur *dedecoris* nomine, æternæ mortis ignominia notetur, cum Paulo loquuntur, qui quosdam dicunt ad justum exitium à Deo esse conditos, & qui hâc formulâ offenduntur, inscitiam suam produnt. 22 Secunda responsio est, Deum præterquam quòd justè decernit quod pro suo jure decernit, in exsequendis suis decretis eâ uti moderatione, quæ summam ipsius lenitatem in ipsis etiam reprobis declaret, cùm eos diutissimè toleret, & multis insignibus beneficiis frui sinat, donec tandem justis pœnis addicat: ídque optimo fine; nempe ut se iniquitatis hostem & ultorem declaret, ut quæ sit ipsius potentia severis istis judiciis patefaciat, ut denique ex contrariorum comparatione, quantæ sit misericordiæ suæ in electos amplitudo, re ipsâ demonstret. [d] Iterum ergò liceat cum Paulo dicere, Quosdam homines à Deo opifice conditos esse ad interitum.

---

20 *Imò verò*, μενοῦνγε. Vulgata hanc particulam prætermisit. Erasmus *Atqui* interpretatur, non satis expressè. Est enim adversativa hoc in loco, ut rectè tradidit doctissimus Budæus, sicut Luc. cap. 11. 28. Est autem in primis observandum, Apostolum in his responsionibus concedere utrumque adversarii antecedens, Dei voluntate videlicet quos illi libuit indurari, & isti voluntati resisti non posse, sed negare consequens, Deum immeritò propterea hostibus suis succensere. Primùm igitur aperit Apostolus omnium istarum responsationum veram ac propriam causam, quoniam nimirum homines nullam in Deo sapientiam agnoscunt, nisi quam vident cum humano judicio consentire; & (ut superbi sunt) putant Deum non posse effugere tyrannicæ crudelitatis crimen, si ex mera voluntate quosdam saluti, quosdam exitio destinet. Revocatos igitur homines ad divinæ majestatis & humanæ imbecillitatis considerationem, præparat ad sequentes responsiones. ¶ *Qui ex adverso responsas*, ὁ ἀνταποκρινόμενος. Vulgata, *Qui respondeas*, non expressâ verbi Græci significatione. Erasmus, *Qui ex adverso respondes*. Mihi magis arrisit verbum *responsandi*, quod in vitio ponitur, & crebris illis objectionibus optimè convenit.

21 *Annon habet*, &c. ἢ οὐκ ἔχει. Prima ratio à comparatis sumta. Quis enim eum ferat qui Deo, justissimo & sapientissimo opifici, minus in opificio suo tribuendum putet, quàm figulo impurum lutum pro suo arbitrio tractanti? ¶ *Jus*, ἐξουσίαν, & quidem cui nemo contradicat. Vide Matth. 28. 18. ¶ *In lutum*, τοῦ πηλοῦ. vel, *luti*. Mirè autem quadrat hæc similitudo primæ illi humani generis creationi. ¶ *Ex eadem massa*, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος. Qui *Massæ* nomine humanum genus corruptum intelligunt, mihi non satisfaciunt in hujus loci explicatione. Primum enim mihi videtur nomen illud informis materiæ, nè condito quidem humano generi, nedum jam corrupto, satis convenire. Deinde, si genus humanum ut corruptum considerasset Apostolus, non dixisset quædam vasa ad decus quædam ad dedecus facta; sed potiùs cùm omnia vasa ad dedecus essent comparata, alia in isto dedecore relicta, alia verò ab hoc dedecore ad decus translata. Postremò, nisi Paulus ad summum usque voluntatis divinæ omnes secundas ad ejus exsecutionem ordinatas causas ordine antegredientis gradum conscendat, non satisfecerit objectæ quæstioni. Semper enim quæretur, ista corruptio temeréne evenerit an verò secundùm Dei propositum, ac proinde difficultas eadem recurret. Dico igitur Paulum elegantissimâ istâ similitudine adhibitâ ad ipsius Adami creationem alludere, & ad æternum usque propositum Dei conscendere: qui nulli, neque ut creato neque ut creando, debitor, antequam humanum genus conderet, jam tum & in quibusdam per misericordiam servandis, & in quibusdam justo judicio perdendis, gloriam suam illustrare, pro suo jure & mera voluntate decreverit. Et certè nisi ità esse statuamus, maximâ injuriâ Deus afficietur, quia nec satis sapiens fuerit, qui priùs homines condiderit, & corruptos sit intuitus, quàm quorsum eos conderet constituerit; nec satis potens si cùm aliud de iis creandis consilium cepisset, ab alio impediatur quominus quod ab æterno decrevit assequatur; nec satis constans, si volens & ultro, post corruptum opificium suum, novum consilium cepit. ¶ *Ad decus*, εἰς τιμήν. id est, usus honestos. Nam sæpe jam annotavimus appellativa pro adjectivis poni apud Hebræos. Sic autem malui interpretari quàm *ad honorem*, ut servarem paronomasiam τιμῆς & ἀτιμίας. Cæterùm quoniam adversarius acquiescens iis quæ

quæ de misericordia dictâ fuerant, de altero tantùm membro, id est de reprobis litigabat, nequis miretur Paulum in hac responsione non minùs meminisse vasorum ad decus quàm vasorum ad dedecus; respondeo, id quoque factum fuisse sapientissimè, ut ostenderet eandem esse utriusque membri rationem, ac proinde non audiendos esse qui Dei justitiam in uno membro fateantur, in altero non agnoscant. ¶ *Dedecus*, εἰς ἀτιμίαν. Annotat Hieronymus in Oseæ 10.8. sic vocari matulam apud Hebræos.

22 Quid *si verò*, εἰ δὲ. Ità usurpari solere interdum has particulas ostendit Budæus. Vulgata & Erasmus, *Quòd si*. Quidam alius, *Quid Deus? si volens*. Quæ interpretationes ità suspendunt sententiam ut hient omnia. Itaque nonnullis etiam placuit versum 23. connectere cum 30. reliquis à 24. ad 29. per parenthesin inclusis. quæ distinctio prorsus est violenta. Vitaris autem omnia incommoda si ità convertas ut nos fecimus, doctissimum interpretem secuti. Erit enim simplex reticentiæ species, in qua subaudiendum erit, *Quis Deum propterea possit injustitiæ insimulare, aut diem illi dicere?* Est autem in his verbis altera responsio quæ à fine sumitur, & maximi est momenti, cùm satis constet actiones ex fine in primis esse æstimandas. Dicit ergò neque exitium reproborum, neque salutem electorum esse ultimum finem æterni illius propositi, sed quiddam longè præstantius, ipsius Dei gloriam videlicet, qui suam tum potentiam tum misericordiam ità patefaciat. ¶ *Pertulit*, ἤνεγκεν. Vel, ut Vetus interpres, *Sustinuit*. Nam τὸ φέρειν idem hoc loco declarare atque τὸ ἀνέχεσθαι καὶ ὑπομένειν, prorsus liquet ex nomine μακροθυμίας adjuncto. Augustinus tamen uti maluit verbo *Adferendi*: quasi dicatur Deus vasa iræ producere, vel in lucem edere, vel ad pœnam suis gradibus ac paulatim adducere. Sed hæc planè sunt longiùs petita, nec satis appositè dicuntur. Nam quod adfert Erasmus, non esse scriptum ἤνεγκεν sed ἐνήνοχεν, nè refutatione quidem indiget. Est autem hoc quoq; mirabile ac planè divinum Pauli artificium. Nequis enim objiceret laudabilem quidē esse finem illum, sed non idcirco probari posse tantum rigorem quo ad illum finem perveniatur, occurrit Apostolus, & dicit admirandam esse Dei lenitatem in illis etiam ipsis sustinendis quos exitio destinavit, adeò ut illos multorum etiam beneficiorum faciat participes, & plerumque iram suam in eos non effundat, nisi illorum injuriis infinitis provocatus. ¶ *Longâ ad iram dilatione*, μακροθυμίᾳ. Vide Matth. 18.26. ¶ *Vasa iræ*, σκεύη ὀργῆς. Græci σκεύη appellant, ut & Latini *vasa*, quæcunque instrumenta ad usum domesticum pertinent. Sed Hebræi præterea suum כלי *chele* ad homines ipsos transferunt, ut Gen. 49.5. quem Hebraismum à Paulo usurpatum libenter servavimus, propter accommodationem similitudinis à figulo sumtæ. Vocat igitur Apostolus *vasa iræ* eos homines quibus tanquam instrumentis utitur Deus demonstrandis suæ severitatis judiciis; quibus opponuntur *misericordiæ vasa*. ¶ *Compacta*, κατηρτισμένα. Vulg. *Aptata*, ἡρμοσμένα. Erasmus, *Apparata*, i. κατεσκευασμένα. satis rectè, cùm sequatur ἃ προητοίμασεν, & illud verbum sic prorsus usurpetur, Heb. 2.3, & 4. Sed tamen videtur Paulus verbo καταρτίζειν uti maluisse, ut in similitudine figuli perseveraret. Dicitur enim de iis qui κατὰ σύνθεσιν aliquid operis faciunt, ut ex partibus totum quippiam compingatur. Ac mihi quidem non aliter loqui videntur qui vasa iræ dicunt καταρτίζεσθαι à seipsis, quàm si quis vas aliquod diceret non à figulo sed à seipso fingi. Est enim hoc verbum ad creationem ipsam referendum: quod ni facias, nulla causa erat cur ad Deum ipsum Paulus assurgeret; quamvis exitii veras causas minimè negem in ipsis vasis hærere, juxta illud, *Perditio tua ex te est*. [Sed Apostolum constat non de salute & exitio, sed de Dei decreto disserere hoc in loco.]

23 *Et ut*, καὶ ἵνα. Vetus interpres non legit particulam καὶ, quam etiam comperimus deesse in uno vetusto exemplari. Mihi tamen non videtur otiosa, sed complecti alteram causam cur vasa iræ coagmentata seu compacta sint à Domino: nempe ut ex eorum justa damnatione Dominus ex adverso declaret quanta sit sua in iis quos servat benignitas. ¶ *Divitias*, πλοῦτον. Id est magnitudinem immensam. Vide suprà, cap. 2. 4.

---

24 Stabilitâ in utramque partem doctrinâ de æterna Dei prædestinatione, jam ad usum ejus descendit, docens testimonium non esse petendum ex arcano Dei, sed ex vocatione quæ patefit in Ecclesia, proposito Judæorum & Gentium exemplo, ut clarior sit doctrina.

* *Osee* 2.25. 1. *Pet.* 2.3.

† *Osea* 1. 10.

26 Vocatio est gratuita, sicut & prædestinatio, ac proinde non est quòd indignitas nostra vel majorum nostrorum impediat quominus statuamus nos esse electos, si ab eo vocemur, ac proinde oblatam salutem fide amplectamur. ‖ *Esa.* 10.22. 27 E contrario verò, neq; externa ulla generalis vocatio, neq; majorum dignitas, idoneum est electionis testimoniū, nisi Deo vocanti fide respondeamus: quod in Judæis accidit, sicut prædixerat Dominus. * *Esa.* 1.9. 30 Electionis declaratio est vocatio fide apprehensa, sicut in Gentibus factum est. 31 Vocationis contemtûs causa est hominum superbia, ut damnationis culpa non aliunde quàm in ipsis hominibus quærenda sit. † *Psal.* 118.22. *Esa.* 8.14. & 28.16. 1. *Pet.* 2.6.

24 Οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐθνῶν.

25 Ὡς καὶ ἐν τῷ Ὠσηὲ λέγει, Καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου· καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην.

26 Καὶ ἔσται, ἐν τῷ τόπῳ οὗ ἐῤῥήθη αὐτοῖς, Οὐ λαός μου ὑμεῖς, ἐκεῖ κληθήσονται υἱοὶ Θεοῦ ζῶντος.

27 Ἡσαΐας δὲ κράζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ, Ἐὰν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται.

28 Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ, ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς.

29 Καὶ καθὼς προείρηκεν Ἡσαΐας, Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμοῤῥα ἂν ὡμοιώθημεν.

30 Τί οὖν ἐροῦμεν; Ὅτι ἔθνη τὰ μὴ διώκοντα δικαιοσύνην, κατέλαβε δικαιοσύνην, δικαιοσύνην δὲ τὴν ἐκ πίστεως·

31 Ἰσραὴλ δὲ διώκων νόμον δικαιοσύνης, εἰς νόμον δικαιοσύνης οὐκ ἔφθασε.

32 Διατί; Ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως, ἀλλ᾽ ὡς ἐξ ἔργων νόμου· προσέκοψαν γὰρ τῷ λίθῳ τοῦ προσκόμματος,

33 Καθὼς γέγραπται, Ἰδοὺ, τίθημι ἐν Σιὼν λίθον προσκόμματος, καὶ πέτραν σκανδάλου· καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ᾽ αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.

Quos etiam vocavit, *nimirum* nos, non solùm ex Judæis verumetiam ex Gentibus.

Ut etiam apud Oseen dicit, * Vocabo populum qui meus non *erat*, populum meum: & eam quæ dilecta non *erat*, dilectam.

Et erit, in loco ubi dictum fuerat eis, † Non populus meus vos, illic vocabuntur filii viventis Dei.

Esajas autem clamat super Israel, ‖ *Etiam* si fuerit numerus filiorum Israel ut arena maris, reliquiæ servabuntur.

Rem enim conficiet & concidet cum justitia: quoniam rem concisam peraget Dominus in terra.

Et sicut priùs dixit Esaias, * Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, facti fuissemus ut Sodoma, & Gomorrhæ similes facti fuissemus.

Quid igitur dicemus? nempe Gentes quæ non sectabantur justitiam, apprehendisse justitiam, justitiam autem eam quæ sit ex fide:

Israelem verò consectando Legem justitiæ, ad Legem justitiæ non pervenisse.

Quare? Quia non ex fide, sed velut ex operibus Legis. nēpe offenderunt ad lapidē ad quem impingitur,

Quemadmodum scriptum est, † Ecce, statuo in Sion lapidem ad quem impingetur, & petram offendiculi: & quisquis credit in eum, non pudefiet.

Quos & vocavit, non solùm ex Judæis, sed etiam ex Gentibus.

Sicut in Osee dicit, Vocabo non plebem meā, plebem meam: & non dilectam, dilectā: & non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam.

Et erit, in loco ubi dictum est eis, Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filii Dei vivi.

Esaias autem clamat pro Israel, Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiæ salvæ fient.

Verbum enim consummans & abbrevians in æquitate: quia verbum breviatum faciet Dominus super terram.

Et sicut prædixit Esaias, Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus.

Quid ergò dicemus? quòd Gentes quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam, justitiam autem quæ ex fide est:

Israel verò sectando Legem justitiæ, in Legem justitiæ non pervenit.

Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus. offenderunt enim in lapidem offensionis.

Sicut Scriptum est, Ecce, pono in Sion lapidem offensionis, & petram scandali: & omnis qui credit in eum, non confundetur.

---

24 *Quos etiam vocavit*, οὓς καὶ ἐκάλεσεν. Dicendum fuerat potius ἃ, Quæ, neutro genere: sed quia *vocandi* nomen parum convenit vasis, habuit Apostolus sententiæ rationem potiùs quàm verborum: & quia *vasorum* nomine (ut paulò antè dixi) homines intelliguntur, usus est masculino relativo, quasi pro σκεύη dixisset ἀνθρώπους, accommodatâ videlicet constructione πρὸς τὸ σημαινόμενον. Sed & fortassis habita est ratio sequentis pronominis ἡμᾶς, ut in illo Ciceronis, *Tum domicilia conjuncta, quas urbes dicimus*. Cæterùm, quod est summopere observandum, absolutâ disputatione quâ asseruit æternam prædestinationem tum in eligendo tum in reprobando, nunc demum incipit ostendere verum ipsius usum, cujus docet quærendum esse testimonium non in arcano Dei, nec in ulla nostra dignitate, sed in voluntate Dei nobis patefacta, id est in efficaci vocatione. Servat autem eandem methodum quam suprà, ità videlicet ut non θετικῶς, sed proposito Judæorum & Gentium exemplo, doctrinæ usum velut oculis subjiciat. Distinguendæ sunt igitur hæ duæ quæstiones: una, de ipsa per se doctrina Prædestinationis: altera, de ipsius usu & applicatione, quas qui confundunt vel ordine non tractant, magnas huic argumento tenebras offundunt. ¶ Nimirum *nos*, ἡμᾶς. Rectè omnino supplevit Erasmus particulam exegeticam, quòd alioquin sit obscurius hoc dictum. ¶ *Non solùm ex Judæis*, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων. Non dicit vocatos fuisse tum Judæos tum Gentes, sed aliquos ex Judæis & aliquos ex Gentibus. Itaque non quælibet vocatio potest pro electionis testimonio accipi, sed ea demum quæ est efficax, id est quæ fide apprehenditur, ut mox explicabit versu 30.

25 *Apud Oseen*, ἐν Ὠσηέ. Vide Hebr. 4.7. ¶ *Et eam quæ dilecta non erat, dilectam*, καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. Vulgata addit, *Et non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam*. id est, καὶ τὴν οὐκ ἠλεημένην, ἠλεημένην, quod quidem propiùs accedit ad Hebraicam veritatem, quæ habet ורחמתי את לא רוחמה *verichamti eth lo ruchamah*, id est, *miserebor Lo-ruchamæ*, id est, *ejus quæ fuit misericordiâ destituta*. Sed si hoc posterius legas, alterum redundabit: neque dubito quin duorum alterum irrepserit ex margine in contextum.

27 *Servabuntur*, σωθήσεται. Hebraica veritas habet ישוב בו *jaschub bo*, id est, Revertentur ex eo, ad Deum videlicet, ut ex eis apparet quæ illic præcedunt. Itaque sententia rectè est expressa.

28 *Rem enim conficiet*, λόγον γὰρ συντελῶν. Hebræa veritas sic habet, כליון חרוץ שוטף צדקה *chillaion charuts schoteph tseddakah*, i. *consumtio decreta inundabit in justitia*. Ex collatione igitur re ipsâ nemo inficiari potest Græcos interpretes negligenter admodum, quod ad voces ipsas attinet, hunc locum convertisse.

Quòd

Quòd siquis roget, cur nihilominus Apostolus eâ interpretatione sit usus? respondeo meritò id illum fecisse cùm ad eos scriberet qui versioni illi assueverant: & quod ad sententiam ipsam attinet, cui confirmandæ Paulus hoc testimonium adhibuit, Græci interpretes eam satis integram servarint. Neq; enim aliud significatur, tum in Hebræis tum in Græcis, quàm Deum omnino constituisse ad extremam paucitatem populum ingratũ redigere. Pro consumtione verò & ea quidem decisa, λόγον συντελῶν & λόγον συντετμημένον, dixerunt Græci, sicut apud eundem Prophetã 28.22, eadem vocabula, nempe כלה ונ חרצה *chalah ven cheratsah* interpretati sunt πράγματα συντετελεσμένα καὶ συντετμημένα, i. *res peractas & concisas*, adeò ut dubium non sit quin λόγον accipiant pro πρᾶγμα: sicut etiam דבר *dabar* sæpe apud Hebræos pro re & negotio quocunque accipitur: ut si *rem consumtionis* pro consumtione ipsa dicas. Vulgata, *Verbum consummans & abbrevians in æquitate: quia verbum breviatum faciet Dominus super terram:* nimiùm obscurè; nec satis etiam rectè. Erasmus non multò meliùs, *Sermonem enim perficiens & abbrevians cum justitia: quoniam sermonem abbreviatum faciet Dominus in terra.* Saltem enim oportuit participia illa, ut verba, ex Hebræorum idiotismo, interpretari. *Sermonem* autem seu *verbum* Origenes, & alii eum secuti ineptissimè exposuerunt de Evangelii doctrina, quæ ceremonias sustulerit, & postea sit in brevissimum symbolum contracta. Quorsum enim hoc? Syrus autem interpres pro καὶ συντέμνων, vertit prorsus aliter, & illud δικαιοσύνῃ non legit, nec etiam exstat in Claromontano codice. Nam illud ut ad scopum suum non pertinens omisit Apostolus. Pro quo nescio cur Vetus interpres verterit, *In æquitate.*

29 *Priùs dixit*, προείρηκεν. Vulgata, *Prædixit* : quod rectè mutatum est ab Erasmo. Significatur enim duntaxat hoc dictum posteriore loco citatum exstare priùs apud Esaiam. Est enim hoc idem petitum ex capite primo, illud verò ex decimo. ¶ *Sabaoth*, Σαβαώθ. Id est, *exercituum*, τῶν στρατευμάτων, ut convertere solet Aquila, quo epitheto summa potentia Deo attribuitur. Cùm verò Græci interpretes (quorum vestigia secutus est Paulus) Hebræam vocem servarint, nolui quicquam immutare. Cur autem hæ potissimùm voces in usu manserint apud exteras etiam gentes, nullâ religione factum est, ut existimavit Hieronymus, negans propterea hanc vocem esse altero idiomate interpretandam; sed quòd frequentissimæ essent in Judæorum ore, à quibus certum est religionem ad Græcos in primis, deinde à Græcis ad Romanos devenisse: unde etiam factum videmus ut ex Græcorum Ecclesia quædam peregrinæ voces in Latinam sint invectæ, ut *Kyrie eleison. Hagios ho theos*, &c. Erant igitur ista initio satis nota omnibus ex communi loquendi usu: sed cùm tam seriò monuisset Corinthios Apostolus nè peregrinæ linguæ sine interprete in Ecclesia usurparentur, crassa fuit & supina Episcoporum negligentia, quibus ista res curæ non fuit: unde illud tandem secutum est ut in ipsis vocabulis potissimùm peregrinis religio fuerit posita, & in magiam mutatus sit tandem Christianismus. ¶ *Semen*, σπέρμα. Hebr. שריד כמעט *sarid chimhat*, id est, *reliquias vel tantillas*, pro quo Græcus interpres uno verbo dixit σπέρμα, *semen*, quoniam videlicet in cujusq; rei semine res alioqui mortuæ & exstinctæ reviviscunt: vel *Seminis* vocabulo pauci superstites intelliguntur ex hominum more, qui cùm longè majorem partem collectorum granorum molant & absumant, aliquantulum tamen servant sationi. Itaque ineptissimum sese ostendit Origenes cùm de illo semine, id est de Christo, hæc interpretaretur.

30 *Quid igitur*, τί οὖν, &c. Primùm docuerat potuisse rejici plerosque Judæos, salvâ & integrâ manente Promissione. Deinde & illud probaverat, prædictam fuisse à Prophetis hanc Judæorum ruinam. Jam verò tandem apertè dicit impletum esse quod prædixerant Prophetæ. Est autem ex hac hypothesi eruenda triplex thesis universalis, quæ ad hujus doctrinæ usum spectat: una, Ex vocatione efficaci petendum esse nobis testimonium electionis; altera, Vocationis efficacitatem ex Fide colligi; tertia, Veram & propriam exitii causam in ipsis reprobis hærere, quoniam videlicet vocantem non sequantur. Sed quartum axioma adjungendum est, quod & ipsum ex prioribus illis colligitur, Quamvis exitii causa ipsis reprobis hærens sit incredulitas, Fidei tamen non posse ex contrariorum oppositionis regulis propriè tribui salutis gloriam. Nam Incredulitas quidem ex nobis est, Fides autem non item, quamvis utraque sit in nobis; illa videlicet ex natura spontè depravata, ista verò ex Gratia gratis data. Sic quoque nec propriè servat Fides, sicut propriè damnat Incredulitas; sed in eum respicit qui fit nobis justitia, fide gratis datâ gratis etiam apprehensus. ¶ *Quæ non sectabantur*, τὰ μὴ διώκοντα. Ubi igitur opera præparationis? Sed hoc planè est παράδοξον, Israelitas non assecutos esse quod sectabantur, Gentes autem eò pervenisse quò non contendebant. Imò notanda etiam est μείωσις in verbis Apostoli: Gentes enim non modò non sectabantur Legem justitiæ, sed etiam eam fugiebant atque adeò illi bellum indixerant. Respondeo, mirum non fuisse Judæos non esse assecutos quod malè quærebant, quamvis revera doctrinam Justitiæ, Legem Dei videlicet, sibi servandam proponerent, sed quasi suis operibus justificandi. Quòd autem Gentes, quæ in suis superstitionibus errabant, ad justitiam pervenerint, gratuitæ Dei misericordiæ tribuendum est. Cæterùm qui miras Origenis præstigias volet videre, legat quæ in hunc locum scripsit de discrimine inter *sectari* & *insectari*.

31 *Consectando*, διώκων. vel, *studiosè persequendo*; sed extra viam currendo, ac proinde magis ac magis ab ea quam malè quærebant Justitia aberrantes. ¶ *Legem justitiæ*, νόμον δικαιοσύνης, id est, Justitiam ex operibus Legis, sive moralis sive etiam judicialis, à se ex Legis præscripto impletis. Nam alioqui Lex est in se veræ justitiæ norma, sed nostri respectu; & culpâ nostrâ condemnatio, propter conditionem justificationi Legis adjectam, & à nobis nullo modo præstitam, imò mille modis violatam. ¶ *Ad Legem Justitiæ*, εἰς νόμον δικαιοσύνης. id est, ad justitiam Legis per hypallagen Hebræis familiarem de qua vide Eph.1.14. Intelligitur ergò ea Justitia, quæ ex hac Legis formula requiritur, HOC FAC ET VIVES, & ideò in solo Christo per fidem apprehenso quærenda est, sicut ab illo solo pro nobis præstita est, ut jus ad hanc vitam obtineamus, sicut ejusdem satisfactione sumus à mortis condemnatione liberati, orta ex altera illa Legali formula, MALEDICTUS QUI HAEC OMNIA NON IMPLEVERIT. ¶ *Non pervenisse*, οὐκ ἔφθασε. τὸ φθάνειν diximus Matth. 12. 28. propriè id esse quod Latinis *antevertere*, sive *prævenire*. Quoniam autem in certaminibus is demum palmam accipit, qui cæteris præcurrit, idcirco φθάνειν dicitur qui cæteris quasi à tergo relictis id assequitur quò contendebat.

32 *Ex operibus Legis*, ἐξ ἔργων νόμου. Subaudi, justitiam apprehensuri, sectati sunt Legem justitiæ. Vetus interpres omisit νόμου. quod, inquit Erasmus, *additum est, ut intelligas de operibus fide ac veritate vacuis.* Quasi verò ex operibus quæ fidem consequuntur, coram Deo justificemur, ac non potiùs quia justificati idcirco benè operemur. Sed multò etiam minùs est apposita interpretatio Græcorum, qui tradunt particulam ὡς additam ut significetur Judæorum opera non fuisse verè opera Legis. Judæis quoque facit injuriam Erasmus, quòd eos existimet salutem acceptam tulisse suis operibus, exclusâ Dei gratiâ. Nam contrà ex Pharisæi illius oratione apparet, Judæos de meritis & gratia non aliter sensisse quàm nunc faciunt Sophistæ, qui liberi arbitrii cum Gratia, & fidei cum operibus, concursum statuunt. ¶ *Ad quem impingitur*, τῷ λίθῳ προσκόμματος. Vide infrà 14. 13.

33 *Ecce, pono*, ἰδοὺ, τίθημι. Justa igitur Dei providentia hoc decernit & exsequitur, etiamsi homines propriâ malitiâ impingant. Est autem hoc testimonium ex duobus Esaiæ locis compositum. ¶ *Non pudefiet*, οὐ καταισχυνθήσεται. Vide infrà, 10. 11.

ΚΕΦ. ι΄.

Ἀδελφοί, ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας, καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ ἐστιν εἰς σωτηρίαν.

2 Μαρτυρῶ γὰρ αὐτοῖς ὅτι ζῆλον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ᾽ οὐ κατ᾽ ἐπίγνωσιν.

3 Ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν.

4 Τέλος γὰρ νόμου, Χριστὸς, εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι.

CAP. X.

Fratres, propensa quidem illa voluntas cordis mei, & deprecatio ad Deum super Israel est ad salutem.

Testor enim *de* ipsis, eos zelum Dei habere, sed non ex notitia.

Nam ignorantes Dei justitiam, & propriam justitiam studentes constituere, justitiæ Dei non fuerunt subjecti.

Nam finis Legis *est* Christus, ad justitiam cuivis credenti.

CAP. X.

Fratres, voluntas quidem cordis mei, & obsecratio ad Deum fit pro illis in salutem.

Testimonium enim perhibeo illis quòd æmulationem quidem Dei habent, sed non secundùm scientiam.

Ignorantes enim justitiam Dei, & suam quærentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjecti.

Finis enim legis Christus, ad justitiam omni credenti.

1 Propositurus in Judæis miræ pervicaciæ exemplum, insinuatione utitur. 3 Primus ad vocationem ingressus est, suæ Justitiæ renunciare; alter, justitiam à Deo in Evangelio gratis oblatam fide amplecti. 4 Probatio, quia Lex ipsa in Christum respicit, ut in eum credentes serventur: Itaque vocatio ad salutem ex Legis operibus est fictitia & vana, Christus autem ad salutem cuivis credenti offertur.

1 *Propensa voluntas*, εὐδοκία. Vide Luc.2.14. ¶ *Super Israel*, ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ. Vulgata, *pro illis*, ὑπὲρ αὐτῶν, ut legitur etiam in Claromontano codice, ut etiam legit Syrus interpres.

2 *Zelum*, ζῆλον. Vulgata, *Æmulationem*. Erasmus, *Studium*. Vide Joan.2.17. Ergò, dices, aliquis est zelus Dei, non tamen ex notitia: quod si verum est, consequitur bonas (quas vocant) intentiones simpliciter & ex se Deo esse gratas. Respondeo, Paulum (sicut res ipsa ostendit) non excusare factum Judæorum,

ut qui dixerit eos non esse justitiam assecutos. Dico igitur Paulum hoc loco loqui non simpliciter, sed κατὰ σύγκρισιν, & in genere de totius suæ gentis non autem de singulorum Judæorum affectu sic loqui, ac proinde zelum Dei Judæis tribuere, id est, qui ad veri Dei gloriam feratur, sed non rectâ viâ, ut non tam in fine ipso quàm in mediis insit vitium, quæ laus nulli alii genti tribui potuit. Sed hanc laudem sciamus eò tantùm valere, ut isti, quamvis præ iis qui vel Deum verum ignorant, vel cognitum non sequuntur, justi quodammodo videri possint, digni sint tamen qui pereant nisi ex gratia serventur. Unde enim hic error nisi vel ex nativo vitio, quod etiam si solum fuerit justè ulciscitur Dominus; vel etiam ex voluntaria pervicacia? [¶ *Ex notitia*, κατ' ἐπίγνωσιν. Alibi ἐπίγνωσις à cognitione distinguitur (aliud enim est nosse quidpiam quàm id agnoscere quod noveris) hic verò opponitur τῇ ἀγνοίᾳ, in qua omnes nascimur; & cujus rei sunt in primis qui notitiam sibi Divinitus oblatam pertinaciter rejiciunt.]

3 *Nam ignorantes*, ἀγνοοῦντες γάρ. Ergò ignorantia juris coram Deo non excusat, præsertim domesticos cives. ¶ *Justitiam Dei*, τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην. de qua Vide Phil. 3.8. & indè utriusque Justitiæ discrimen pete. ¶ *Studentes*, ζητοῦντες. Vel, *Quærentes*. Ostendit autem hoc verbum, ad ignorantiam illam accessisse superbiam, quam meritò ultus sit Dominus. Et certè verum illud semper fuit, nihil esse superstitiosis arrogantius, quamvis omnium abjectissimi videri velint. Ideo addit non fuisse subjectos justitiæ Dei. Nihil enim est quod superbi homines iniquius ferant quàm si videantur cuipiam obstricti. Et quæso qua de re hodie laboramus, nisi ut domitus Mundus, falsâ illâ propriæ justitiæ opinione rejectâ, gratuitam Dei in Christo justitiam amplectatur? Sed huc adduci recusat Pharisaica Mundi superbia. Est autem notandum ὑπετάγησαν poni passivâ terminatione pro *subjecerunt sese*, formâ conjugationis Hebrææ, quam *Hithpahel* appellant, ut ex Syro etiam interprete liquet.

4 *Finis*, τέλος. id est, τὸ οὗ ἕνεκα, quod Latini tum *Finem*, tum *Extremum*, tum etiam *Scopum* translatitiè vocant. Finis autem Legis est, illos justificare qui eam observant: quem finem quominus assequamur, impedit non ipsius Legis ulla qualitas, sed carnis nostræ vitiositas; cui demum ità medetur Christus, ut in eo uno gratis per fidem nobis imputato finem Legis consequamur, per illum justificati qui pro nobis Legem implevit, pro nobis maledictiones omnes in se recepit, & in quem pro nobis omnes benedictiones sunt effusæ, ut fieret nobis Justitia, Sanctificatio, Redemtio, 1.Cor.1.30. Quamobrem etiam Apostolus dixit suprà, 3.31. se per fidem non tollere Legem, sed stabilire. Erasmus *Perfectionem* maluit interpretari, id est πλήρωσιν vel πλήρωμα: cujus sententia mihi non placet omni ex parte. Nam τέλος non memini legere in ea significatione, & Paulum opinor non modò Legem à Christo impletam dicere, sed de hujus impletionis efficacia disserere, nostri videlicet per imputationem justificatione. Eorum itaque opinionem non sequor qui *Perfectionis* significatione ambiguâ decepti, putant Christum idcirco dici *Legis Perfectionem*, quòd Spiritu Christi regenerati incipiamus velle ac facere quæ Dei sunt; cùm apertè opponatur hoc loco Justitia Fidei Justitiæ Operum: ideóque non possint ista commodè accipi de Justitia inchoata in nobis, sed de vera & perfecta Justitia, quam in Christo per fidem cum suis illis beneficiis nobis communicato, id est nostro facto, consequimur. Non desunt etiam qui τέλος pro *fine* (id est interitu) accipiant, quòd Christus cæremoniis Legis finem attulerit: quæ interpretatio videtur non indigere refutatione. Neque etiam quod ad Christum venimus, Legis terroribus perculsi, tribui potest Legi, nisi κατὰ συμβεβηκός. Causalis autem particula refertur ad participium πιστεύοντι. ¶ *Cuivis*, παντί. Vulgata & Erasmus, *Omni*. Rectè quidem, sed tamen non prorsus appositè. Sic enim tolli Gentium discrimen apparet ex hujus ejusdem capitis versu 12. Sunt autem notanda hæc verba, quæ duplex enunciatum complectuntur: Unum est, Christum esse Justitiam credentibus, qui finis erat Legi, totique adeò ministerio Mosaico propositus: quod probat septem proximis versiculis. Alterum est, Hanc justitiam non dari solis Judæis, sed electis ex quavis gente.

5 Legem in Christum respicere, illud manifestè probat, quòd conditionem proponit: quæ à solo Christo præstita est, ut eâ per fidem nobis imputatâ, pacificetur conscientia: nec jam quærat, quis poterit in cœlum ascendere, vel nos ex inferis educere, cùm utrumque à Christo præstitum doceat Evangelium, ídq; in eorum gratiam qui verâ fide eum vocantem amplectentur. *Lev.18.5. Ezech.20.11. Gal.3.12. † Deut.30.12. 8 Vocatio fit per verbum prædicatum. ‖ Deut.30,14. 9 Ea demum est vera fides, quæ non tantùm in cerebro, sed etiam in corde residet, quam externâ etiam vitâ testamur, quæque in Christum fertur ut unicum Servatorem, qualem se in verbo patefecit. * Esa.28.16. 11 Alteram partem nunc probat, quam proposuerat ver.4, Christum videlicet quoscunque voluit nullo discrimine vocare: quod duplici testimonio confirmat.

5 Μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, Ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.
6 Ἡ δὲ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη οὕτω λέγει, Μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τοῦτ' ἔστι Χριστὸν καταγαγεῖν.
7 Ἢ τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τοῦτ' ἔστι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν.
8 Ἀλλὰ τί λέγει; Ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν, ἐν τῷ στόματί σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. τοῦτ' ἔστι τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως ὃ κηρύσσομεν,
9 Ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ.
10 Καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην· στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν.
11 Λέγει γὰρ ἡ γραφή, Πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ οὐ καταισχυνθήσεται.

Moses enim describit justitiam quæ est ex Lege, *dicens*, * Qui præstiterit ea, vivet per illa.
At quæ ex fide est justitia, ità dicit, † Nè dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cœlum? hoc est Christum ex alto deducere.
Aut, Quis descendet in abyssum? hoc est Christum ex mortuis reducere.
Sed quid dicit? ‖ Prope te verbum est in ore tuo & in corde tuo. Hoc est verbum illud fidei quod prædicamus,
Nempe si professus fueris ore tuo Dominum Jesum, & credideris in corde tuo quòd Deus eum suscitavit ex mortuis, servaberis.
Nam corde creditur ad justitiam; fit autem ore professio ad salutem.
Dicit enim Scriptura, * Quisquis credit in eum, non pudefiet.

Moyses enim scripsit, Quoniam justitiam quæ ex Lege est, qui fecerit homo, vivet in ea.
Quæ autem ex fide est justitia, sic dicit, Nè dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cœlum? id est Christum deducere.
Aut quis descendet in abyssum? hoc est Christum à mortuis revocare.
Sed quid dicit Scriptura? Propè est verbum in ore tuo & in corde tuo. hoc est verbum fidei quod prædicamus,
Quia si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, & in corde tuo credideris quòd Deus illum suscitavit à mortuis, salvus eris.
Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.
Dicit enim Scriptura, Omnis qui credit in illum, non confundetur.

5 *Describit*, γράφει. Simplex positum est pro composito, ex Hebræorum more. ¶ *Justitiam*, τὴν δικαιοσύνην. Erasmus, *De justitia*, περὶ δικαιοσύνης, ut cohæreret oratio. At ego potiùs puto post νόμου suppleri לאמור *lemor*, i. *dicens*, ellipsi Hebræis familiari, quam aliquoties jam observavimus. Vetus autem interpres Pauli verba cum Mosis testimonio permiscuit. Perinde enim convertit hunc locum acsi scriptum esset, ὅτι τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου ὁ ποιήσας ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτῇ. i. *quòd qui homo fecerit justitiam ex Lege, vivet per eam.* [Hanc verò interpretationem si sequamur, verbum γράφει simpliciter accipiendum erit, & omnia rectè cohærebunt: sed tamen hæc lectio nullius codicis autoritate confirmatur, quem quidem nancisci potuerimus.] ¶ *Ea*, αὐτά. Ea videlicet præcepta ac judicia. Citatur enim locus ex Lev.18.5. ubi præcessit את-משפטי *eth mischpatai*, deinde sequitur אשר יעשה אותם האדם *ascher jahase otham haadam*. quod annotandum fuit, nequis miretur relativum positum absque antecedente: quod tamen interdum facere consueverunt Hebræi, ut alibi annotavimus.

6 *Nè dixeris*, &c. μὴ εἴπῃς. id est, nè apud te cogitaris. Hebr. אמר *amar*, id est, *dicere in corde*; ut facere solent videlicet qui perplexo animo & in varias partes alternante sententiâ secum ratiocinantur. Divinissimè itaque Paulus pacem illam quam adfert justitia ex fide, ut dixit suprà, 5.1, opponit perplexis eorum cogitationibus qui Legis justitiam quærunt. Sunt autem eæ omnino duplices. Nam quia Lex cœlum nonnisi sub conditione ἀδύνατον proponit, abyssum autem, i. exitii minatur ob eam culpam cui omnes sunt obnoxii, necesse est ut quisquis in Legis justitia hæret cogatur exclamare, Quis in cœlum ascendet, & quis descendet in abyssum? ut me nimirum illuc deducat, & hinc eruat? At contrà fides suggerit, Christum eum esse qui in cœlum ascendit ut nos secum eò eveheret, impletâ omni justitiâ; & in abyssum mortis descendit, ut persolutâ pœnâ pro nobis, eum aboleret qui mortis habet imperium. Apparet ergò Apostolum sic interpretari Mosis verba ut Christum finem Legis, id est eum esse doceat in quo uno per fidem apprehenso impleatur quod de Lege dixit Moses, fore videlicet ut si præstaretur pacaret conscientias.

8 *Sed quid dicit?* ἀλλὰ τί λέγει; nempe justitia fidei. Nam in præcedente versiculo explicatum fuerat non quid ipsa dicat, sed quid nos dicere prohibeat. Malè igitur in vetere Latina interpretatione post *Dicit* additur *Scriptura*. quod neque in Græcis codicibus legitur, neque apud Syrum interpretem. Inducitur enim eleganter ab Apostolo non Scriptura, sed ipsa fidei justitia loquens apud Mosen, ea videlicet quæ nostris pacificatis cordibus suggerit. ¶ *Verbum*, τὸ ῥῆμα. Hebræi הדבר *baddabar*, quo vocabulo Moses intelligit Legem quam Dominus voce suâ promulgavit, audiente universo populo suo, ità ut nullam ignorantiam posset prætexere, cùm ejus tabulas haberet descriptas, eámque adeò singuli ex ore recitare possent, & intus haberent quasi in cognitione & animo insculptam. Sed quod Moses dixit de Lege, hoc totum Paulus ad Evangelium accommodat per allusionem: ut per Evangelium demum doceat nos re ipsâ potiri eo quod Lex pollicetur, & ab eo liberari quod interminatur.

9 *Si professus fueris*, ἐὰν ὁμολογήσῃς. Respicit Apostolus ista Mosis verba, *In ore tuo*, & *In corde tuo*. Confessionem autem vocat sinceram, eámque apertam professionem, quæ cùm non possit aliunde

aliunde quàm ex fide proficisci, quæsierit meritò quispiam cur Paulus contrarium ordinem sit secutus. Ratio autem est, quoniam quamvìs fides confessionem gignat, tamen ex confessione fides à nobis dignoscitur. ¶ *Dominum Jesum*, Κύριον Ἰησοῦν. Id est, Te illum unum ducere tuum Dominum & servatorem. Nam alioqui non tantùm impii, sed etiam dæmones ipsi possunt credere & profiteri illum esse dominum & Jesum. ¶ *Deus*, ὁ Θεός. Id est Pater, qui dicitur Christum excitasse à mortuis, non ut excludatur Filii divinitas, sed ut Patris consilium de nobis redimendis in Filii resurrectione spectetur. ¶ *Suscitavit à mortuis*, ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. Observa totum illud quod pro nobis Christus implevit ad tria revocari; nempe ad ipsius vitam, (quam mors præsupponit, privatio videlicet habitum) mortem, & resurrectionem.

10 *Ad salutem*, εἰς σωτηρίαν. Tribuitur ergò fidei & Justitia & Salus, cùm oris quidem confessio sit & fidei effectum, & simul via quâ pervenitur à Justificatione ad Salutem. Scitè verò admodum Syrus interpres hunc versiculum sic expressit, *Cor enim credens in eum justificatur; & os quod eum confitetur, vivit.*

11 *Quisquis credit in eum*, πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ. Hebræa veritas Esa.28.16. particulam universalem non habet, neque illud ἐν αὐτῷ, *in eum*, sed simpliciter legit המאמין *hammaamin*, *qui credit*. Itaque videtur potiùs citari Psal. 25.2, & 34.23, *Credere autem in Deum*, seu *Credere Deo*, nihil aliud est quàm ità assentiri Dei promissioni de salute per Christum parta, ut non modò in genere verum id esse credas quod annunciatur, sed etiam id ad te pertinere scias, nihilque adeò de Deo tibi per Christum reconciliato dubites: unde nascitur Confidentia quam Paulus πεποίθησιν vocat. Itaque videtur Erasmus non satìs propriè convertisse ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, *qui confidit illi*, cùm à fide confidentiam, ut ab Efficiente causa Effectum, distinguere oporteat. ¶ *Non pudefiet*, οὐ καταισχυνθήσεται. Hebræa veritas habet לא יחיש *lo jachisch*, *non festinabit*: sensu vel eodem, vel non multùm diverso. Qui enim festinat, idem quoque fluctuat, ex eo videlicet quòd sibi periculum imminere prospiciat. Contrà verò qui credit, in illa certa persuasione acquiescit, placidè omnia exspectans, nec spes ista unquam eum fallit. Suspicor tamen Græcum interpretem legisse יבוש *jabusch*.

12 Οὐ γάρ ἐστι διαστολὴ Ἰουδαίου τε καὶ Ἕλληνος. ὁ γὰρ αὐτὸς Κύριος πάντων, πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν.

13 Πᾶς γὰρ ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

14 Πῶς οὖν ἐπικαλέσονται εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν; πῶς δὲ πιστεύσουσιν οὗ οὐκ ἤκουσαν; πῶς δὲ ἀκούσουσι χωρὶς κηρύσσοντος;

15 Πῶς δὲ κηρύξουσιν ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσι; καθὼς γέγραπται, Ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθά.

16 Ἀλλ' οὐ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ. Ἡσαΐας γὰρ λέγει, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν;

17 Ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ.

18 Ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν; μενοῦνγε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν.

19 Ἀλλὰ λέγω, Μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ; πρῶτος Μωσῆς λέγει, Ἐγὼ παραζηλώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ ὑμᾶς.

20 Ἡσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ, καὶ λέγει, Εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι.

21 Πρὸς δὲ τὸν Ἰσραὴλ λέγει, Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα.

Non enim est distinctio vel Judæi vel Græci. nam idem *est* Dominus omnium, dives in quosvis à quibus invocatur.

† Quisquis enim invocaverit nomen Domini, servabitur.

Quomodo igitur invocabunt eum in quem non crediderint? quomodo autem credent *ei* de quo non audierint? quomodo autem audient absque prædicante?

Quomodo autem prædicabunt nisi missi fuerint? sicut scriptum est, ‖ Quàm speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona.

Sed non omnes auscultarunt Evangelio. Esaias enim dicit, * Domine, quis credidit sermoni nostro?

Ergò fides ex auditu est, auditus autem per verbum Dei.

Sed (inquam *ego*) annon audierunt? † Imò verò in omnem terram exivit sonus eorum, & ad ultima orbis terrarum, verba eorum.

Sed (inquam *ego*) num Israel non cognovit *Deum*? Primus Moses dicit, ‖ Ego ad æmulationem provocabo vos per gentem quæ non est gens: per gentem intelligentiæ expertem, ad iram vos provocabo.

Esaias autem utitur audaciâ, dicitque, * Inventus sum ab iis qui me non quærebant: manifestus factus sum iis qui de me non interrogabant.

Adversùs Israelem autem dicit, † Toto die expandi manus meas ad populum non obedientem & contradicentem.

Non enim est distinctio Judæi & Græci. nam idem Dominus omnium, dives in omnes qui invocant illum.

Omnis enim qui invocaverit nomen Domini, salvus erit.

Quomodo ergò invocabunt in quem non crediderunt? aut quomodo credent ei quem non audierunt? quomodo autem audient sine prædicante?

Quomodo verò prædicabunt nisi mittantur? sicut scriptum est, Quàm speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona.

Sed non omnes obediunt Evangelio. Esaias enim dicit, Domine, quis credidit auditui nostro?

Ergò fides ex auditu: auditus autem per verbum Christi.

Sed dico, Numquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exivit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.

Sed dico, Numquid Israel non cognovit? Primus Moyses dicit, Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem, in gentem insipientem, in iram vos mittam.

Esaias autem audet, & dicit, Inventus sum à non quærentibus me: palàm apparui iis qui me non interrogabant.

Ad Israel autem dicit, Totâ die expandi manus meas ad populum non credentem, & contradicentem.

† *Joel.*1.38. 13 Vera invocatio est veræ fidei testimonium; vera autem fides veræ vocationis; vera autem vocatio, veræ electionis. 14 Fides ea vera est, quæ Deum quærit in verbo, & quidem prædicato, prout in Ecclesia constituit Dominus. ‖ *Esa.*52.7. *Nahum.*1.15. 16 Ubi fides est, ibi est & verbum: at non contrà, ubi verbum ibi & fides; quòd multi repudient sermonem. * *Esa.*53.1. *Joan.*12.38. 17 Conclusio superioris gradationis, ex fide oportere ad vocationem ascendere, sicut ex vocatione ad electionis testimonium pervenitur. 18 Objectio, Si vocatio electionis testimonium est, annon vocati sunt Judæi? Quidni (inquit Apostolus) hoc fatear, cùm nulla sit gens vocationis expers? nedum ut Judæos vocatos fuisse negem. † *Psal.*19.5. ‖ *Deut.*32.21. 19 Pergit quærere Judæorum defensor, Annon etiam Deum vocantem cognoverunt Judæi? Esaias (inquit Apostolus) hoc negat: & simul quòd neglexerunt Judæi, ad Gentes translatum fuisse testatur. Sic autem docet Apostolus externam illam vocationem universalem, cujus præco est ipsum mundi opificium, non sufficere ad Dei notitiam; particularem autem ex Dei verbo per se inefficacem esse: sed Fide quidem apprehendi ex Dei dono; incredulitate autem inutilem reddi, idq; solâ hominum culpâ, qui non possint ignorantiam prætexere. * *Esa.*65.1. † *Esa.*62.2.

12 *Non enim*, οὐ γάρ. Causalis particula non spectat ad totum superius enunciatum, sed duntaxat ad indefinitum illud *quisquis*, repetitum superiore versiculo, ut transitus fieret ad posterioris enunciati probationem, de quo diximus vers. 4. Quòd si quis objiciat, Apostolum niti eâ particulâ quæ tamen apud Esaiam non exstat, ut diximus superiore annotatione; respondeo illum in superiore versiculo non uti Esaiæ testimonio ad probandam illam universalitatem, sed duntaxat ut confirmet præcedentia, expendere illud ὁ πιστεύων οὐ καταισχυνθήσεται, *qui credit non pudefiet*. Indè enim consequitur certam & stabilem esse credentium salutem. Quòd autem addidit particulam *quisquis*, idcirco tantùm fecit ut sibi pararet transitum ad sequentem ejus probationem, quæ incipit ab hoc vers. 12.

15 *Nisi missi fuerint?* ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσι. Loquitur de sacro legitimo ministerio, & apud Deum rato, sive ordinario modo sive extraordinario suos mittat. Nam qui non missi sunt, autore carent, & aut falsa docent, aut sub aliqua veri specie fucant veritatem. Sacri autem ministerii vox testis est benevolentiæ divinæ de servandis qui hoc beneficio afficiuntur etiamsi non singulis.

16 *Sed non omnes*, ἀλλ' οὐ πάντες. Hoc dicit propter Judæos quorum plerique gratiam repudiabant. Nam ex Fide quidem colligitur Vocatio, at non semper ex Vocatione Fides. ¶ *Sermoni nostro*, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν. Vulgata, *Auditui nostro*, nimis obscurè, ut rectè annotavit Erasmus. Nam ἀκοὴ passivè hìc accipitur pro שמועה *schemuhah*, id est pro sermone qui ab auditore excipitur ex loquentis ore. Alibi verò vel pro ipsa audiendi actione accipitur, ut in proximo versiculo, vel pro rumore & fama, quam etiam Latini *Auditionem* vocant, ut diximus Matth.4.24.

17 *Ex auditu*, ἐξ ἀκοῆς. Hoc est quod dicitur Esaiæ 57.19, Fidem esse fructum labiorum. ¶ *Per verbum Dei*, διὰ ῥήματος Θεοῦ. Id est ex Dei mandato, à quo mittuntur qui Evangelium prædicent. Alii *verbum Dei* accipiunt pro ipsa prædicationis materia ac substantia. Sed hâc significatione potiùs usurpatur ὁ λόγος quàm τὸ ῥῆμα: nec temerè est quod Apostolus dixit potiùs διὰ ῥήματος quàm ἐκ ῥήματος vel τοῦ ῥήματος Θεοῦ, omissâ præpositione: & cùm in istis verbis sit compendium superioris gradationis, commodiùs videtur hoc accipere de mittendis ex Dei vocatione. Quod autem Vetus interpres legit διὰ ῥήματος τοῦ Χριστοῦ, *per verbum Christi*, invenimus quidem in tribus Græcis exemplaribus, sed tamen vix possim probare.

18 *Sed (inquam* ego*)* ἀλλὰ λέγω. Vulgata & Erasmus, *Sed dico*. Ego verò studui apertiùs declarare hæc esse accipienda pro objectione, quòd videam plerosque interpretes id non animadvertisse; quia nimirum soleant objectiones tertiâ potiùs personâ concipi: ut clarior etiam futura fuerit interpretatio si convertissem, Sed (dicet aliquis) annon audierunt? Puto autem hæc dici in Judæi alicujus persona, qui cæterorum patrocinium suscipiat. Sicut enim ex effectorum consecutione Paulus electas Gentes probarat, ità plerosque ex Judæis esse ad tempus rejectos, oppositâ argumentatione probare constituit: útque sibi additum ad eam rem patefaciat, exordium sumit ab objectione, in cujuspiam persona qui velit in Paulum ipsum non sine sarcasmo retorquere superiora: quasi dicat, Tu, ex eo quòd Gentes efficaciter vocatæ sunt ad Dei cognitionem, collegisti eas esse electas: quod si verum est, cur non idem dixeris de Judæis? Nam & illi nonne de Deo aliquid audierunt? Ad hoc autem sic respondet Paulus ut plus etiam concedat quàm petit adversarius. Egóne verò inquit, Judæos dixerim à Deo non esse vocatos, qui Deum didicerim sese omnibus quantumvìs remotis patefecisse, nedum ut populum suum nunquam sit affatus? Postea verò adversarius non contentus hoc responso, quo videlicet videbat non effici quod volebat, At ego, inquit, de vocatione illa efficaci loquor quam consequitur cognitio. Quid igitur? an Israel non cognovit Deum? Hìc verò Paulus (ut invidiam vitet) Mosen & Esaiam inducit ità respondentes, ut satìs appareat Judæos vocantem Deum contemsisse, quem amplexæ sint Gentes: ex quo demum non tam Pauli quàm ipsius Mosis & Esaiæ responso colligitur tum illorum rejectio (quam tamen proximo capite neque universalem neque perpetuam fore dicit) tum etiam Gentium electio, ut proposuerat suprà, 9. 30. Itaque ante

verbum ἤκουσαν, *audierunt*, non subaudio Gentes, sed Judæos. Loquitur autem Apostolus, citans Davidis verba, de universali vocatione, de qua suprà, 1.19. & Act.14.17, neque possum quidem ego iis assentiri qui de Apostolico ministerio istud Davidis testimonium allegoricè interpretantur. ¶ *Imò verò*, μενοῦνγε. Vulgata, *Equidem*. Erasmus, *Atqui*. Vide suprà, 9. 20. ¶ *Sonus*, φθόγγος. In Hebræo legimus קום *kavam*, id est, *regula* seu *amussis eorum*: quo vocabulo significatur compositam illam & ad amussim fabrefactam cœlorum molem, velut prædicare infinitam artificis præstantiam. Græci verò vel קולם *kolam* legerunt pro קום *kavam*, vel locutionem studuerunt emollire, secuti videlicet proximi membri sententiam: quia Davidis præsertim hic mos est, ut unâ versiculi parte alteram explicet. ¶ *Eorum*, αὐτῶν. nempe Cœlorum. Nec enim hoc refertur ad ipsum Pauli contextum, sed ad locum ex Psalmo 19. citatum.

19 *Num Israel non cognovit* Deum? μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ; *Israel* collocavi priore loco, Veterem etiam interpretem in eo secutus, & casum constructionis subjeci verbo *Cognovit*: nequis putaret Israel quarto casu accipiendum. quæ amphibolia in Græco sermone nulla est: scripsisset enim Paulus τὸν Ἰσραήλ, addito articulo. ¶ *Æmulationem provocabo*, παραζηλώσω. Vide infrà. 11. 14. ¶ *Per gentem quæ non est gens*, ἐπ' οὐκ ἔθνει. Hebraicè בלא עם *belo bam*. Vulg. ad verbum, *In non gentem*. id est, adversùs gentem quæ non est gens: sicut etiam explicat Hilarius lib. De Trinitate quinto. Sed omnino particula ἐπὶ accipitur pro instrumentali causa. Vocat autem Moses *gentem non gentem* omnes profanos populos: sicut Vivere non dicuntur sed Mori qui æternis suppliciis sunt addicti.

20 *Utitur audaciâ*, ἀποτολμᾷ. Id est, intrepidè ac liberè loquitur. Vulg. *Audet*, quod non memini legere absolutè positum. Erasmus, *Post hunc audet*. Putat enim præpositionem ἀπὸ indicare Esaiam ex illis Mosis verbis sumsisse fiduciam: quam observationem inanem esse puto. ¶ *Inventus sum*, εὑρέθην. Permutata sunt in nostris quidem codicibus, & apud Syrum etiam interpretem, duo hujus testimonii membra. Hoc enim oportuit posteriore loco collocari, ut ex Hebræis apparet. Significat autem, נמצאתי *nimtsethi*, pro quo Græci habent εὑρέθην, *Invenire me feci*, ut si dicas, *je me suis faict trouver*. Et נדרשתי *nidrascthi*, pro quo vertunt Græci ἐμφανὴς ἐγενόμην, declarat ad verbum, *je me suis fait cercher*. Sed in Claromontano codice nulla est membrorum transpositio, in quo sic ista leguntur, *palàm apparui non quærentibus me: inventus sum inter eos qui me non interrogabant*.

21 *Adversùs Israelem*, πρὸς τὸν Ἰσραήλ. Vulgata, *Ad Israel*, cùm Deus illic non introducatur Israelem ipsum compellans. ¶ *Non parentem & contradicentem*, ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. Tot verbis unum Hebræum vocabulum סורר *sorer* expresserunt Græci interpretes.

ΚΕΦ. ια'.

1 Λέγω οὖν, μὴ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; Μὴ γένοιτο. καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραηλίτης εἰμί, ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ, φυλῆς Βενιαμίν.

2 Οὐκ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ ὃν προέγνω. Ἢ οὐκ οἴδατε ἐν Ἠλίᾳ τί λέγει ἡ γραφή; ὡς ἐντυγχάνει τῷ Θεῷ, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ λέγων,

3 Κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου.

4 Ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός; Κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ.

5 Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν.

CAP. XI.

Num igitur (inquam *ego*) abjecit Deus populum suum? Absit * nam & ego Israelita sum, ex semine Abrahæ, tribûs Benjamin.

Non abjecit Deus populum illum suum quem præagnovit. † An nescitis de Elia quid dicat Scriptura? quomodo interpellet Deum, adversùs Israelē, dicens

‖ Domine, Prophetas tuos occiderunt, & altaria tua suffoderunt: & ego relictus sum solus, & petunt animam meam.

Sed quid dicit ei divinum responsum? * Feci ut remanserint mihi septem millia virorum qui non flexerunt genu *imagini* Baal.

Ità igitur & hoc tempore reservatio secundùm electionem gratuitam facta est.

CAP. XI.

Dico ergò, Numquid Deus repulit populum suum? Absit. nam & ego Israelita sum ex semine Abraham, de tribu Benjamin.

Non repulit Deus plebem suam quam præscivit. An nescitis in Elia quid dicit Scriptura? quemadmodum interpellat Deum adversus Israel,

Domine, Prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt: & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam.

Sed quid dicit illi divinum responsum? Reliqui mihi septem millia virorum qui non curvaverunt genua ante Baal.

Sic ergò & in hoc tempore reliquiæ secundùm electionem gratiæ factæ sunt.

1 Jam ostendit Apostolus, quomodo sit aliis applicanda hæc doctrina permanens in proposita hypothesi. Itaque docet Judæorum singulos non esse rejectos, ac proinde non temerè de singularibus personis pronunciandum esse, sint nécne ex electorum numero. * Prima probatio. Sum Judæus, & tamen electus. De nostra ipsorum igitur electione statuere certò possumus ac debemus, ut priùs dictum est: de aliena verò, non ità certò; sed nostra efficere debet ut de aliis bene speremus. 2 Secunda probatio, Quia Deus sibi constat in suo fœdere, etiamsi sint homines perfidi. Sic ergò cùm dixerit Dominus se fore Deum suorum in mille generationes, cavendum nè ob aliquorum perfidiam, totam sobolem rejectam putemus, sed potiùs ob Dei fœdus de singulis Ecclesiæ membris bene speremus. † Tertia probatio à responso quod datum est Eliæ tunc quoque cùm nullus electus palàm appareret in mundo, Deum tamen suos electos, & quidem non paucos, nosse. Hinc autem etiam illud efficitur, non temerè de quoquam ut reprobo pronunciandum, cùm eò etiam interdum redigatur ecclesia, ut velut exstincta oculatissimis etiam pastoribus videatur. ‖ 1.Reg.19.10. * 1.Reg.19.18.

---

1 *Inquam* ego, λέγω. Jam tertiò inducitur idem Judæus Apostolo responsans. Alludit autem ad locum Psal.94, 14. Cæterùm hujus objectionis hoc est fundamentum. Docuerat Apostolus, prolatis duobus exemplis Israelis & Esavi, non statim censeri in fœdere quicunque nascuntur ex sanctis in fœdere comprehensis. Nec enim jus istud cuiquam tribui nativitate carnali, sed vi promissionis gratuitæ, & ad eos solos spectantis, quos Deo visum ab æterno fuerit saluti destinare, sive ex sanctis, sive ex profanis majoribus nascituros, & in Christo per fidem apprehenso servandos; cæteris sicuti sunt ab æterno destinati exitio per sua peccata perituris. Hanc autem doctrinam prout hujus disputationis occasio ferebat, partim Gentibus, partim Judæis, illis videlicet, ut ad fœdus ascitis, istis ut à fœdere exclusis applicarat. Hinc autem consequi duo falsissima videbantur, Deum videlicet ità bis constitui mutabilem, nempe & in Judaicæ Gentis rejectione, quam antea ascivisset, & aliorum populorum ascitione, quos antea excluserat. Hanc igitur objectionem diluit Apostolus, ostendens aliud esse de Judaica gente generari ut ὅλως ὅλη, quàm in singulis Judæis considerata, & populum modò κατὰ τὸ πλεῖον, modò κατὰ τὸ ἧττον, id est prout major vel minor est credentium vel incredulorum numerus electum vel rejectitium censeri, stante semper firmo de electo populo consilio, prædicens fore ut tandem rursus κατὰ τὸ πλεῖον asciscantur Judæi, & Gentes in locum Judæorum nunc ascitæ, εἰς τὸ ἧττον desinant, servandis sive ex Gentibus, sive ex Judæis, singulis quos Deus per gratiam saluti destinarit, & suâ ipsorum culpâ perituris, quos idem, nulli debitor, exitio devoverit, neutris injuriam facturus si omnes & singulos perderet.

2 *Quem præagnovit*, ὃν προέγνω. id est, quem ante omne tempus, cæteris ad tempus quasi spuriis neglectis, pro sua sobole habere, fovere, ac tandem etiam æterno ante jacta mundi fundamenta præstituto regno donare decrevit, idque gratìs in illo vero & unico Filio, in quo omnes electos υἱοθεσίᾳ dignatus est, sicut è contrario cæteros in ira, in qua concepti & nati sunt desertos dicitur non nosse, Matth. 7. 23. idque æterno itidem decreto, ut declaratur Act. 14. cujus causa summa est ipsius Dei voluntas, quâ sicut finem, sic etiam causas medias itidem ab æterno ordinavit, nedum ut ex illis prævisis consilium hujus sui decreti ordinandi ceperit. Vulg. *Præscivit*, quam interpretationem cur pro generali illo decreto Dei quod tum eligendos tum reprobandos comprehendit non admittam, pluribus exposui Act. 2.23. πρόγνωσιν propterea *præcognitionem*, non autem *præscientiam*, nec *prænotionem* interpretatus: sed hoc loco τὸ γινώσκειν idem valet atque προσίεσθαι, & Latinè *agnoscere*, solos videlicet in Filio ab æterno dilectos respiciens, ut & 1.Pet. 1. 2. & suprà, 8. 29. ¶ *De Elia*, ἐν Ἠλίᾳ. Vulgata, adverbum, *In Elia*, quod nonnulli explicant, In Eliæ historia: sed ego iis assentior qui Paulum locutum putant ex Hebræorum idiotismo, apud quos ב interdum ponitur pro על *bal*, id est, *super*, vel *de*. ¶ *Dicens adversùs Israelem*, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ λέγων. Vulgata & Erasmus, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ connectunt cum verbo ἐντυγχάνει, ego verò cum participio λέγων: quia mihi videtur Elias eo in loco non tam incitare Deum adversùs Israelem quàm id simpliciter dicere quod contra Israelem facit, cujus videlicet perfidiam deplorat. Ideo etiam ἐντυγχάνει non converti cum Vetere interprete & Erasmo *Interpellat*, sed *Colloquitur*. Illam tamen alteram interpretationem nolim simpliciter repudiare.

3 *Prophetas tuos*, τοὺς προφήτας σου. In Hebræa veritate priore loco fit mentio altarium, deinde Prophetarum: sed permutatus ordo nihil mutat in sententia.

4 *Divinum responsum*, ὁ χρηματισμός. Vide Matth. 2. 12. ¶ *Feci ut remanserint*, κατέλιπον. Sic & Hebræa veritas habet והשארתי *vehischarti*, ut intelligamus Deum loqui de reliquis quasi jam re ipsâ ab æterno electis, non autem in futuro eligendis: nequis videlicet arbitretur istos fuisse eligendos, quòd mundi essent ab idololatria, cùm potiùs mundi fuerint ab idololatria quòd per gratiam electionis essent servati divinitus nè Baalis cultu contaminarentur, sicut Wolfgangus Musculus (beatæ memoriæ vir) in hunc locum scitè annotavit. Multò itaque rectiùs scripsit Paulus κατέλιπον, *reliqua feci*, quàm Græci interpretes καταλείψω, *relinquam*. Vulgata & Erasmus, *Reliqui*, quod est ambiguum. ¶ Imagini *Baal*, τῇ Βάαλ. Sic rectè Erasmus. Nam fœmineus articulus indicat subaudiendum esse εἰκόνι. Cæterùm apud Hebræos בעל *bahal* declarat cum in cujus potestate sumus, ut est mancipium in domini, uxor in mariti potestate. Indè factum est ut pro idolo accipiatur cui sese totos mancipant idololatræ. Id verò etiamnum hodie factitant qui Mariam virginem non alio quàm

Dominæ

Dominæ nostræ nomine compellant, cæteróſque, ad quos cultum tranſtulerunt Deo debitum, nonniſi additâ Dominorum & Patronorum præfatione ſolent invocare.

5 *Reſervatio facta eſt*, λεῖμμα γέγονεν. Vulg. *Reliquiæ factæ ſunt*, nimiùm obſcurè: quamobrem etiam nonnulli ſcribunt, *Reliquiæ ſalvæ factæ ſunt*, contra omnium Græcorum codicum fidem. Eraſmus, *Reliquiæ fuerunt*, vel *ſunt*, nihilò planiùs, & minùs etiam accommodatè. Malui igitur craſſiùs loqui, ut Græca apertiùs declararem. Nam etiamſi converteris *Reliquiæ ſuperſunt*, tamen illud γέγονεν non ſatis expreſſeris. ¶ *Secundùm electionem gratuitam*, κατ' ἐκλογὴν χάριτος. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Secundùm electionem gratiæ*: cujus Hebraiſmi ignoratio magnum errorem iis objecit, qui putarunt ità ſignificari eos qui Gratiam elegiſſent, cùm prorſus è contrario ſignificentur quos gratia eligit, id eſt qui gratìs à Deo eliguntur. Eſt autem hoc loco planè ineptus Origenes, exiſtimans eos qui per fidem ſervantur differre à perfectioribus quibuſdam qui per electionem gratiæ ſervantur, *Quoniam*, inquit, *eſt Gratia & ſine electione & cum electione.*

---

6 Εἰ δὲ χάριτι, οὐκ ἔτι ἐξ ἔργων· ἐπεὶ ἡ χάρις οὐκ ἔτι γίνεται χάρις. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον.
7 Τί οὖν; ὃ ἐπιζητεῖ Ἰσραὴλ, τούτου οὐκ ἐπέτυχεν· ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπωρώθησαν,
8 (Καθὼς γέγραπται, Ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως, ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν) ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας.
9 Καὶ Δαβὶδ λέγει, Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς θήραν, καὶ εἰς σκάνδαλον, καὶ εἰς ἀνταπόδομα αὐτοῖς.
10 Σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον.
11 Λέγω οὖν, μὴ ἔπταισαν ἵνα πέσωσι; Μὴ γένοιτο. ἀλλὰ τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτηρία τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς.
12 Εἰ δὲ τὸ παράπτωμα αὐτῶν πλοῦτος κόσμου, καὶ τὸ ἥττημα αὐτῶν πλοῦτος ἐθνῶν· πόσῳ μᾶλλον τὸ πλήρωμα αὐτῶν;
13 Ὑμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν, ἐφ' ὅσον μέν εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος, τὴν διακονίαν μου δοξάζω·
14 Εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα, καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν.
15 Εἰ γὰρ ἡ ἀποβολὴ αὐτῶν, καταλλαγὴ κόσμου, τίς ἡ πρόσληψις, εἰ μὴ ζωὴ ἐκ νεκρῶν;
16 Εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα· καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ κλάδοι.
17 Εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ ἀγριέλαιος ὢν ἐνεκεντρίσθης ἐν αὐτοῖς, καὶ συγκοινωνὸς τῆς ῥίζης καὶ τῆς πιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου,
18 Μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων· εἰ δὲ κατακαυχᾶσαι, οὐ σὺ τὴν ῥίζαν βαστάζεις, ἀλλ' ἡ ῥίζα σέ.

Quòd ſi per gratiam, non jam ex operibus: alioquin gratia jam non eſt gratia. Sin ex operibus, jam non eſt gratia: alioquin opus jam non eſt opus.

Quid igitur? Quod requirit Iſrael, hoc non eſt adeptus: ſed electi adepti ſunt, reliqui verò occalluerunt,

(Sicut ſcriptum eſt, ‖ Dedit eis Deus Spiritum ſoporis: oculos ut non videant, & aures ut non audiant) uſque ad hodiernum diem.

Et David dicit, * Fiat menſa eorum in laqueum, & tendiculam, & offendiculum, & retributionem ipſis.

Obtenebrentur oculi eorum ut non videant: & tergum eorum ſemper incurva.

Num igitur (inquam *ego*) impegerunt ut exciderent? Abſit. ſed per eorum offenſam ſalus *obtigit* Gentibus, ut eos ad æmulationem provocaret.

Quòd ſi eorum offenſa eſt opulentia Mundi, & diminutio eorum opulentia Gentium: quantò magis plenitudo ipſorum?

Nam (quod vobis dico Gentibus quatenus ego quidem ſum Apoſtolus Gentium) miniſterium meum illuſtro:

Ut experiar ſi quo modo ad æmulationem provocem conſanguineos meos, & ſervem aliquos ex ipſis.

Nam ſi abjectio eorum eſt reconciliatio mundi, quæ *erit* aſſumtio, niſi vita ex mortuis?

Quòd ſi primitiæ ſanctæ, *ſancta* etiam maſſa: & ſi radix ſancta *eſt*, etiam rami.

† Quòd ſi nonnulli rami defracti ſunt, tu verò cùm eſſes oleaſter inſitus es pro ipſis, & particeps radicis ac pinguedinis oleæ factus es,

Nè gloriare adversùs ramos: quòd ſi gloriaris, non tu radicem portas, ſed radix te.

Si autem gratiâ, jam non ex operibus: alioquin gratia jam non eſt gratia.

Quid ergò? Quod quærebat Iſrael, hoc non eſt conſecutus: electio autem conſecuta eſt, cæteri verò excæcati ſunt,

(Sicut ſcriptum eſt, Dedit illis Deus ſpiritum compunctionis, oculos ut non videant, & aures ut non audiant) uſque in hodiernum diem.

Et David dicit, Fiat menſa eorum coram ipſis in laqueum, & in captionem, & in ſcandalum, & in retributionem illis.

Obſcurentur oculi eorum, nè videant: & dorſum eorum ſemper incurva.

Dico ergò, Numquid ſic offenderunt ut caderent? Abſit. ſed illorum delicto ſalus eſt Gentibus, ut illos æmulentur.

Quòd ſi delictum illorum divitiæ ſunt mundi, & diminutio eorum divitiæ Gentium: quantò magìs plenitudo eorum?

Vobis enim dico Gentibus, quamdiu quidem ego ſum Gentium Apoſtolus, miniſterium meum honorificabo:

Si quo modo ad æmulandum provocem carnem meam; & ſalvos faciam aliquos ex illis.

Si enim amiſſio eorum, reconciliatio eſt mundi, quæ aſſumtio, niſi vita ex mortuis?

Quòd ſi delibatio ſancta eſt, & maſſa: & ſi radix ſancta, & rami.

Quòd ſi aliqui ex ramis fracti ſunt, tu autem cùm oleaſter eſſes inſertus es in illis, & ſocius radicis & pinguedinis olivæ factus es,

Noli gloriari adversùs ramos: quòd ſi gloriaris, non tu radicem portas, ſed radix te.

6 Etiamſi non omnes electi ſint, tamen qui electi ſunt, gratìs ſe electos eſſe meminerint: qui verò gratiam pertinaciter repudiant, ſibi ipſis hoc imputent.

‖ *Eſa.29.10. & 6.9. Matth.13.14. Joan.12.40. Act.28.26.*

8 Non tamen accidit hæc induratio, niſi interveniente juſto Dei decreto ac judicio, ſed abſque culpa, cùm ingratos ſic puniat, omni ſenſu eis ademto, & duplicatis eorum tenebris, ut oblata Dei beneficia cedant juſto eorum exitio. * *Pſal.69.23.* 11 Iſtam gentis Judæorum rejectionem Dominus ſubordinavit, ut occaſionem vocationi Gentium præberet: & hanc rurſus vocationem Gentium convertet in occaſionem reſtitutionis Judæorum, ut videlicet accenſi Gentium æmulatione, tandem & ipſi Evangelium amplectantur. Hinc autem diſcendum eſt, non minùs ſubſervire Dei gloriæ ſeveritatem ipſius quàm miſericordiam, atque adeò per ipſam ſeveritatem Deum ſibi ad miſericordiam aditum invenire: ut temerè non debeamus de quoquam deſperare, nec aliis inſultare, ſed eos potiùs ad ſanctam æmulationem provocare, ut Deus in illis quoque glorificetur. 13 Teſtatur ſe ſuo exemplo cæteris hac in re præire. 16 Judæorum gens in genere ipſo & ejus radice, id eſt Abrahamo conſiderata, ſancta eſt, etiamſi plerique ejus rami ſunt exciſi. Itaque in judicandis fratribus, non hærendum in eorum indignitate, ut ſemel eos omnes abdicatos eſſe cenſeamus, ſed conſideranda fœderis radix, & retro potiùs ad eorum majores fideles progrediendum, ut in illorum poſteris aliquibus (quod & ipſi in nobis experimur) benedictionem fœderis ſciamus reſidere. † *Jer.17.16.* 17 Nulla cauſa eſt cur Gentes miſericordiam conſecutæ Judæis gratiæ contemtoribus inſultent, cùm ipſis Judæorum majoribus ſint inſitæ. Videant potiùs nè quod in Judæis meritò condemnavit Dominus, in ipſis quoque inveniatur. Eſt autem hinc quoque generalis doctrina elicienda, nobis eſſe ſtudendum Dei gloriæ etiam proximorum reſpectu, nedum ut de eo, quod aliis ſingulari quâdam gratiâ prælati ſimus, glorìemur.

---

6 *Alioquin*, ἐπεί. Sic rectè Vulgata, quomodo probat Budæus accipi hanc particulam in argumentatione ab abſurdo ſumta, ut ſuprà 3.6, & infrà 22. & 1.Cor.5.10. & 7.14. & 15.29. & Heb. 9.26. Eraſmus, *Quandoquidem*, non obſcurè modò, ſed etiam depravatâ ſententiâ, niſi multa ſubaudias. Utinam verò hanc operum & fidei antitheſin conſiderarent qui juſtitiam partim gratiæ, partim operibus tribuunt. Sed hìc ſcio quid reſpondeant, iſta videlicet de gratia præveniente duntaxat intelligi: quaſi verò hìc diſputetur, ſolâne gratiâ, an verò etiam operibus, vel prorſus vel aliqua ex parte, electionem ac proinde ſalutem adipiſcamur: quod poſterius affirmant Sophiſtæ, qui prævisam fidem vel opera faciunt electionis cauſam. Id autem ſi verum eſt, concluſio falſa erit, Iſraelem non eſſe aſſecutum quod quærebat: niſi quis ità ſit rerum imperitus ut exiſtimet Judæos nihil Dei gratiæ tribuiſſe; quod nè Phariſæus quidem ille dixerit, cujus fit mentio Lucæ cap.8. Deinde ubi noſtra illa eſſet gloriatio quam deſcripſit Apoſtolus ſuprà cap.8. Sed & ineptè admodum diceremus Fide juſtificari, niſi Chriſtus in ſolidum factus eſſet nobis Juſtitia, Sanctificatio & Redemtio, 1.Cor.1.30. Denique neque gratia eſſet gratia, ſi ex operibus prævisis eligeremur, vel minima ex parte: neque opus eſſet opus, ſi gratiæ ſubſidium ullo modo requireret. ¶ *Sin ex operibus*, &c. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις. ἐπεὶ τὸ ἔργον, οὐκ ἔτι ἐστὶ ἔργον. Hanc partem totam non legunt Vetus interpres, nec Origenes, nec Chryſoſtomus, nec Ambroſius, quam tamen ſummo conſenſu in Græcis codicibus inveni (Claromontano excepto) ut & in Syra interpretatione: & mihi quidem planè videtur neceſſaria explendæ Operum & Fidei antitheſi, adeò quidem, ut vix ullum inveniatur apertius teſtimonium quo omnis opinio Meriti ad Salutem intra nos ſubjectivè ſiti ſemel tollatur, cùm disertè neget Apoſtolus Opus eſſe Opus quod non ſit ex gratia, ſed ex debito.

7 *Electi aſſecuti ſunt*, ἡ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Electio conſecuta eſt*: ſervatâ metonymiâ, de qua diximus ſuprà 2.26. Idcirco verò nos non ſervavimus, ut altera pars antitheſeos meliùs poſſet intelligi. ¶ *Occalluerunt*, ἐπωρώθησαν. Vulg. & Eraſmus, *Excæcati ſunt*. Vide Marc. cap.3. verſ.7.

8 *Dedit eis Deus ſpiritum ſoporis*, ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως. Quæritur unde petitũ ſit hoc teſtimonium, & pleroſq; interpretes video Origeni aſſentiri, qui fatetur ſe nuſquam hoc legiſſe in Scripturis, putátque hæc non eſſe Prophetæ ſed Apoſtoli verba. Mihi verò id planè videtur violentum, cùm præceſſerit καθὼς γέγραπται, *ſicut ſcriptum eſt*: neque dubito quin Paulus, ut alibi aliquoties, ſic etiam hoc in loco duo Eſaiæ teſtimonia in unum veluti corpus conjunxerit. Eſt enim prior hæc pars petita ex Eſaiæ 29.10. ubi Hebræa veritas habet ad verbum כי נסך עליכם יהוה רוח תרדמה *chi naſach balechem Jehovah ruach tardemah*; pro quo Græca interpretatio habet πεπότικεν ὑμᾶς Κύριος πνεύματι κατανύξεως, i. *præbuit vobis Dominus potandum ſpiritum ſoporis*. Paulus igitur pro πεπότικεν ſcripſit ἔδωκεν, ut ſequens teſtimonium petitum ex ejuſdem Prophetæ 6.9. cum iſto poſſet connecti. Vocatur autem τὸ πνεῦμα, Hebræorum more, *afflatus Dei*, interdum quidem per Spiritum ſanctum ſuum agentis, unde *Spiritus Intelligentiæ, Sapientiæ, Pietatis, Conſilii*, & alia ejuſmodi in Scripturis commemorata; interdum verò per Spiritus malos ſua judicia exercentis, unde *Spiritus fornicationum, erroris, ſtuporis*, & alii ſimiles afflatus. Quod autem ad κατάνυξιν attinet, quam cæteri *Compunctionem* ſunt interpretati, & Cyprianus *Tranſpunctionem*, quamvìs hæc ſignificatio vera ſit & uſitata, quoniam τὸ νύσσειν *vellicare & fodicare* declarat, ut Act.2.37. reſpondens Hebræo verbo דחר *dachar*, unde factum ut κατάνυξις moleſtiam ac velut acrem morſum ſignificet, quo corpus vel animus vulneretur: tamen cùm ex Hebrææ veritatis collatione appareat κατάνυξιν reſpondere vocabulo Hebræo תרדמה *tardemah*, nemo mirabitur quòd maluerim *Soporem* aut etiam *Stuporem* convertere. Ità enim Hebræi vocant altiſſimum veternum, quòd omnem ſenſum adimat: idque optimè convenit ei quod præceſſit de callo ſive obduratione, & quod ſubjicitur de oculis ad videndum, & auribus ad audiendum ineptis. Sed & disertè Heſychius κατάνυξιν interpretatur ἡσυχίαν, ſicut Eſa.6.5. Græci נדמיתי *nidemethi* vertunt κατανένυγμαι. Et nomen ipſum νὺξ videtur παρὰ τὸ νύσσειν deduci, à quo poſtea ortum eſt τὸ νυστάζειν: quamvìs illud non meminerim eâ ſignificatione legere. Syrus interpres

pres vertit רוחא מרעקניתא *rucha madabaranitha*, id est, *spiritum commotionis*, id est, in vernaculo nostro sermone, *un esprit transporté*, quo fit ut quispiam dicatur Apud se, sive, compos mentis, non esse. ¶ *Usque in hodiernum diem*, ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. Malè solet hæc particula connecti cum proximè præcedentibus. Neque hæc sunt Esaiæ verba, sed Apostoli, & cum verbo ἐπωρώθησαν cohærent, sicut res ipsa ostendit, & Apostolus ipse explicat 2.Cor.3.15. Itaque ut huic errori mederemur, in quem etiam impegit Origenes, Esaiæ verba inclusimus parenthesis signo. ¶ *Qui non videant*, τοῦ μὴ βλέπειν. Vel, *Ut non videant*, ut subaudiatur ἕνεκα. Sed illud est planius: ut si dicas, Oculos ad non videndum, & aures ad non audiendum, id est oculos ineptos ad videndum, & aures ad audiendum ineptas, ut scitè vertit Syrus interpres. Hoc autem nihil aliud est quàm excæcare, & surdum reddere: minimè id quidem quasi Deus novum vitium infundat, sed quia Deus, ut justus judex, illos suâ gratiâ destitutos tradit Satanæ & suis cupiditatibus magìs ac magìs excæcandos.

6 *Fiat mensa*, &c. γενηθήτω ἡ τράπεζα, &c. Hæc quoque interpretatio non modò cum Hebræa veritate prorsus non consentit, si verba annumeres, sed nè cum Græca quidem editione. Nam pro eo quod scribitur εἰς παγίδα, καὶ εἰς θήραν, legimus duntaxat in Hebræo לפח *lephach*, ut alterum ex illis duobus videatur redundare: & fortassis ex quapiam versione, putà vel Symmachi, vel Aquilæ, vel Theodotionis, annotatum, ex margine irrepsit in contextum, quod jam aliquoties annotavimus: quamvìs existimet Origenes Paulum hoc posterius addidisse de suo, sicut è contrario dicit eum omisisse לפניהם *liphnehem*, id est *coram ipsis*. Quasi verò pronomen αὐτοῖς, *ipsis*, idem non valeat, aut quasi Apostolus novam aliquam versionem edat. Deinde pro εἰς ἀνταπόδομα Hebræa veritas habet ולשלומים *velischlomim*, id est *pacifica*, illa videlicet in quibus acquiescunt, pro quo tamen Græca editio (quamvìs aliâ serie) habet εἰς ἀνταπόδοσιν, quasi scriptum sit ולשלומים *uleschillummim*, ut Esa.34.8. Sed hæc varietas nihil in sententia immutat. Nam in summa prædicit Propheta, seu potiùs Christus ipse apud Prophetam, quod Judæis accidit, nempe ut quemadmodum infelices aves eo ipso illiciuntur ad mortem unde vitam petunt, sic Judæis ad exitium quidem ipsorum culpâ cederet illud ex quo uno vitam captabant, nimirum Lex Dei, cujus præpostero zelo Evangelium repudiarunt.

10 *Incurva*, σύγκαμψον. Hebræa veritas habet המעד *hamhad*, id est, *fac nutare*, seu *vacillare*: neque ab Hebræis discrepant Græca, cùm dorsi incurvatio virium imbecillitatem arguat.

11 Num *igitur inquam* ego, λέγω οὖν. Jam quartùm inducitur Judæus Paulo responsans: quod ut meliùs intelligi posset, nonnulla supplevi. ¶ *Ut*, ἵνα. Vulgata, *Sic ut*, ὥστε, quod rectè emendavit Erasmus. *Neque enim*, inquit, *de magnitudine lapsûs hìc agitur, sed de eventu*. At ego, cùm ἵνα sit conjunctio τελικὴ (id est finem ac scopum declarans) puto hìc significari non tam eventum quàm finem ac destinationem, id est, quo consilio Deus Israelitas excæcarit: Nempe, non ut hæc gens semel excideret à Dei fœdere, quod irritum fieri non potest; sed quòd ipsi hâc occasione placuerit uti, ut Gentes quoque in regnum Dei introducerentur: quarum tandem æmulatione provocati Israelitæ, & ipsi eò restituerentur unde essent delapsi, & ità ex toto mundo (id est ex quibusvis populis) collecta Ecclesia per misericordiam servaretur. Alioquin si eventum à destinatione Dei separes, quid supererit nisi ut (quod summæ fuerit impietatis) Deo vel connivente vel invito id factum dicas? Nam etiamsi ad permissionis malè explicatæ asylum perfugias, hùc quoque relabaris necesse est, ut vel omnipotentem Deum esse neges, si invitus permisit, vel volentem permisisse fatearis. ¶ *Ut eos ad æmulationem provocaret*, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Vulg. *Ut illos æmulentur*, id est, ut Judæi postea Gentium exemplum imitentur: quo modo etiam explicat Photius. Sed illam tamen interpretationem magìs probo. Respondet enim παραζηλοῦν verbo Hebræo הקניא *hikni*, ut apparet ex testimonio Mosis citato suprà 10.19. quod quidem accipi non potest pro μιμεῖσθαι, id est, *imitari* vel *æmulari*, cùm sit conjugationis Hiphil.

12 *Opulentia mundi*, πλοῦτος κόσμου. *Divitias* vocat Evangelii cognitionem in vitam æternam: per *mundum* autem intelligit Gentes per universum mundum dispersas, ut ipse proximo membro explicat. ¶ *Diminutio*, ἥττημα. Explicat quid intelligat nomine illius lapsûs Judæorum, nempe hujus gentis imminutionem, quòd videlicet plerisque ad hunc veluti lapidem impingentibus tam pauci sint Evangelium amplexi. Nam populus, qui Deum non colit in Christo, habetur pro non populo: ut meritò dicantur Judæi contumaciâ suâ ad paucitatem redacti. Huic verò opponitur plenitudo ventura, cùm videlicet futurum est ut tota gens in communi ad Christum accedat. Idem de Plenitudine Gentium statuendum est, quam commemorabit infrà vers.25. Sed diligenter quoque observandum est in hac disputatione, Apostolum de Judæorum ac Gentium natione in genere disserere, non autem de singulis hominibus loqui, & earum nationum conditionem ex illa Diminutione & Plenitudine æstimare, ità ut quamdiu durat Diminutio, hi vel illi excisi; sub Plenitudine verò, insiti dicantur: cùm, si singulos homines spectes, qui semel ad Christum venit, & didicit, nunquam ejiciatur forás.

13 *Quatenus quidem*, ἐφ' ὅσον μέν. Vulgata, *Quamdiu*: quem errorem etiam bis idem interpres admisit Matth.25.37, & 45. ut ibi annotavimus. Et certè ἐφ' ὅσον sic etiam accipitur à Græcis. Sed spectandum quid ferat sententia. Origenes autem planè ridiculus est qui hoc distinguere non potuit. In uno codice scribitur ἐφ' ὅσον εἰμὶ (expunctâ particulâ μὲν) & ὑμῖν δὲ pro ὑμῖν γάρ. Cæterùm Apostolus hoc ità scripsit, ut, quamvìs singularem suam modestiam declaret, nè sibi privatim aliquid juris tribuere videatur, interim tamen facilè sit cernere totam vim hujus rationis, quâ vult Gentes suo exemplo ad Judæos pro viribus lucrifaciendos excitare, in eo esse positam, quòd loquitur tanquam Gentium Apostolus, cujus nimirum autoritas & exemplum meritò aut etiam impunè non possit contemni. Itaque ἐφ' ὅσον sic puto positum in exceptione ut tamen vim habeat causali particulæ proximam: neque hoc membrum connecto cum verbo δοξάζω, sed cum λέγω. ¶ *Illustro*, δοξάζω. id est, insigne & illustre reddo, sive exorno; sicut jubet proverbium, ut Spartam quam quisque nactus est hanc exornet. Significat enim Apostolus se ipsorum Judæorum causâ nihil omittere quod ad officium suum illustrandum ac nobilitandum pertineret: ut aliquo zelotypiæ studio accensi Judæi ad Christum accederent. Nam hâc demum ratione ornatur alicujus ministerium, si quamplurimos Domino lucrifecerit. Vulgata, *Honorificabo*. Legit enim δοξάσω. quomodo etiam nonnulli impresserunt, sed perperám.

14 Ut experiar *siquomodo*, εἴπως. Ità solent Græci has particulas in ellipsi usurpare, quam supplendam putavimus perspicuitatis causâ, ut Act.27.12. & Phil.3.11. ¶ *Ad æmulationem provocem*, παραζηλώσω. Æmulationem laudis intellige, unde ardens studium nascitur eo bono potiundi, quo alius fruatur, tu verò careas, idque nullo cum illius detrimento. Et hæc est verè ἀγαθὴ ἔρις, quâ alii alios veris virtutibus studemus superare. Huic autem opponitur vitiosissima illa & verè Satanica æmulatio quæ invidiam parit. Alludit verò Apostolus ad locum Mosis superiore capite citatum vers. 19. sed contrariâ prorsus ἀνταναχλάσει. Agit enim Dominus apud Mosen de ea æmulatione quæ describitur Luc.15.28. & hunc populum tandem ex fœdere expunxit. Contrà verò Paulus totum se in eo esse testatur, ut suos ad Gentium in amplectendo Evangelio imitandum exemplum adducat suæ tandem cæcitatis pertæsos. ¶ *Consanguineos meos*, μου τὴν σάρκα. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Carnem meam*: qui Hebraismus fortassis fuisset nonnullis obscurior hoc in loco. ¶ *Et servem*, καὶ σώσω. Vide 1.Tim.4.16.

15 *Abjectio*, ἀποβολή. Vulgata, *Amissio*, non satìs rectè, ut apparet ex opposito nomine ἀντίληψις, *Assumtio*. ¶ *Vita ex mortuis*? ζωὴ ἐκ νεκρῶν; Cohæret quidem resurrectio à mortuis cum reconciliatione; sed de illa propriè non agit Apostolus hoc in loco, verùm proverbiali quâdam dicendi figurâ fore dicit ut cùm ad Evangelium accesserint etiam Judæi, mundus quasi reviviscat, argumento à comparatis sumto. Nam, inquit, si ex ista Judæorum calamitate hoc lucrum retulit mundus, ut fieret reconciliationis particeps: quid aliud mundo sperandum ex ipsorum felicitate quàm ut veluti reviviscat? Tum enim plenum ac cumulatum erit mundi gaudium cùm & ipsi Judæi unà cum Gentibus Christum complexi, communi illâ felicitate perfruentur. Nam quamvìs reconciliatio per mundum jam sit dispersa, tamen cùm Judæorum gens maneat adhuc in morte, nondum planè mundus revixit. Itaque Ironia, quam nonnulli putant hoc loco usurpatam à Paulo, non modò nullum hic locum habet, sed etiam Pauli sententiæ repugnat ex diametro.

16 *Quòd si primitiæ*, εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία. Vulg. *Delibatio*, non satìs commodè. Theophylactus τὴν ἀπαρχὴν interpretatur ζύμην, id est, *fermentum*, expositione prorsus coactâ. Nihilo rectior est Erasmi opinio, qui ἀπαρχὴν dici putat frumentum ex quo sumitur massa. Neque enim ἀπαρχὴ dici potest unde sumitur aliquid, sed id ipsum potiùs quod ex alio delibatur. Sed & istud miror quòd φύραμα non putat referri ad farinam hùmore temperatam, sed magìs ad molas sive collyridas, id est, ad farinam oleo conspersam, quæ olim ex Legis Mosaicæ ritu immolabatur. Nam præterquam quòd φύραμα pro *libo* interpretari planè durum est, quænam obsecro fuerit similitudinis analogia, cùm res ipsa ostendat Abrahamum, Isaacum & Jacobum cum primitiis, ipsorum autem posteros in uno corpore comprehensos, cum massa comparari? Sed & mihi videtur non posse convenire expositio, si ad primitias ipsarum frugum referas. Neque enim *massam*, sed *fruges* aut *messem* scripsisset Paulus, ut in metaphora pergeret. Itaque non dubito quin hoc potiùs pertineat ad illorum panum primitias quorum oblatione tota massa Israelitis sanctificabatur, quòd videlicet tum demum possent in reliquum annum suas fruges bonâ conscientiâ pinsere ac coquere, persolutis primæ illius massæ primitiis, ut scribitur Lev.cap.23.14, & 17.

17 *Oleaster*, ἀγριέλαιος. id est, oleastri surculus. Nam integræ arbores non inseruntur. Compellat autem Apostolus non singularem aliquem hominem ex Gentibus, sed profanas Gentes in

unum

unum corpus collectas, & Judæis oppositas. ¶ *Pro ipsis, ἐν αὐτοῖς*, id est, in ramorum defractorum locum. Puto enim ἐν αὐτοῖς (id est, ut Vetus interpres ad verbum expressit, *In illis*) perinde accipiendum acsi Hebraicè scripsisset Apostolus בהם *bahem* pro במקומם *bimkomam*. Videtur tamen Erasmo hæc interpretatio ridicula: sed vereor nè sit potiùs ridiculum quod in hunc locum est commentus. Putat enim relativum αὐτοῖς non significare ramos excisos sed populum ipsum Judæorum fidelium, qui per oleam intelligatur: ac proinde nihil esse quòd nos offendat numeri vel generis mutatio, in collectivis videlicet nominibus usitata. Atqui nulla adhuc mentio facta est oleæ, sed duntaxat radicis & ramorum, quorum nonnullos defractos fuisse dicit, ut insererentur alii ex oleastro decerpti: neque dubium est quin *radicis* nomine intelligatur Abrahamus credentium pater; *oleæ* verò appellatione Ecclesia Israelitica, quæ ex Abrahamo tanquam radice exorta benedictionis ipsius quasi succo vivit. Duplices igitur sunt nativi rami: uni quos sanctos esse dixit, in olea hærentes; alteri verò, defracti. Istis accedunt insititii, qui ex oleastro decerpti, postea insiti sunt ἐν αὐτοῖς, id est, vel *cum illis*, qui semper hæserunt in olea (si hoc referre placeat ad superioris versiculi extremam partem, ut ἐν positum sit pro σὺν, sicut alibi sæpe) vel *pro illis*, qui videlicet sunt excisi, quorum proximè facta est mentio: quæ posterior interpretatio mihi simplicior videtur, & Syri interpretis autoritate confirmatur, qui pro ἐν αὐτοῖς habet בדוכיתהין *bedaucbejathen*, id est, *in loca earum.* Quòd autem putat Erasmus præpositionem ἐν redundare, sicut in *Confiteri in aliquo*, *Percutere in gladio*, & similibus formulis, mihi non videtur probabile hoc in loco. Cæterùm manifestè Apostolus hæc desumsit ex Jer.11.16. ¶ *Et particeps, καὶ συγκοινωνός*. Vulg. *Socium*. Erasmus, *Consortem*, eâdem significatione interpretatur. Est autem hìc observandum ex Ambrosio contra communem agriculturæ rationem accidere ut stolonis sterilis succus mutetur arboris generosæ succo: quod nisi expressisset Apostolus, nullus esset ipsius argumento locus.

18 *Nè gloriare adversùs ramos, μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων.* Gloriari quidem in Domino (id est de beneficiis Dei exhilarari) nos oportet, at non ità ut despiciamus Judæos, quos potiùs oportet ad præclaram illam æmulationem excitare. quod si factum esset à nobis, jampridem uni Deo serviremus: & hujus officii neglecti dant & dabunt pœnas proculdubio qui sese hodie Christianos vocant, & sanctum illum populum (quod ad ejus partes attinet) solâ improbitate & mentis perversitate impulsi, omnibus modis vexant, atque adeò, turpissimæ idolomaniæ propositis exemplis, magìs ac magìs indurant. At ego quotidie sic libens precor pro Judæis, Domine Jesu, tu quidem justè ulcisceris tui contemtû, & dignus est ingratus iste populus in quem severissimè animadvertas: sed, Domine, memineris fœderis tui, & miseros respice propter nomen tuum. Nobis verò omnium hominum indignissimis, quos tamen dignatus es tuâ misericordiâ, hoc tribue ut in gratia tua proficientes non simus iræ tuæ adversùs illos instrumenta, sed potiùs & verbi tui cognitione, & sanctæ vitæ exemplis eos possimus per Spiritûs tui virtutem in rectam viam revocare, ut ab omnibus gentibus ac populis semel glorificeris in æternum. Amen.

---

19 Ἐρεῖς οὖν, Ἐξεκλάσθησαν οἱ κλάδοι, ἵνα ἐγὼ ἐγκεντρισθῶ.
20 Καλῶς· τῇ ἀπιστίᾳ ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ τῇ πίστει ἕστηκας· μὴ ὑψηλοφρόνει, ἀλλὰ φοβοῦ.
21 Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο, μήπως οὐδὲ σοῦ φείσεται.
22 Ἴδε οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν Θεοῦ· ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας, ἀποτομίαν, ἐπὶ δέ σε, χρηστότητα, ἐὰν ἐπιμείνῃς τῇ χρηστότητι· ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ.
23 Καὶ ἐκεῖνοι δὲ, ἐὰν μὴ ἐπιμείνωσι τῇ ἀπιστίᾳ, ἐγκεντρισθήσονται· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς πάλιν ἐγκεντρίσαι αὐτούς.
24 Εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπης ἀγριελαίου, καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς καλλιέλαιον, πόσῳ μᾶλλον οὗτοι οἱ κατὰ φύσιν, ἐγκεντρισθήσονται τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ;
25 Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, τὸ μυστήριον τοῦτο, (ἵνα μὴ ἦτε παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι) ὅτι πώρωσις ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν, ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ.
26 Καὶ οὕτω πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, καθὼς γέγραπται, Ἥξει ἐκ Σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ.
27 Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.
28 Κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον, ἐχθροὶ δι' ὑμᾶς· κατὰ δὲ τὴν ἐκλογὴν, ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας.

Dices igitur, Defracti sunt rami ut ego insererer.
Bene: per incredulitatem defracti sunt, tu verò per fidem stas: nè effertor animo, sed metue.
Nam si Deus naturalibus ramis non pepercit, vide nè tibi quoque non parcat.
Vide igitur benignitatem ac præcisam severitatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, præcisam severitatem; in te verò benignitatem, si permanseris in benignitate: alioquin & tu excideris.
Sed & illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur: potens enim est Deus rursum eos inserere.
Etenim si tu ex naturali exsectus es oleastro, & præter naturam insitus es in veram oleam, quantò magìs ii qui naturales sunt inserentur propriæ oleæ?
Nolim enim vos ignorare, fratres mysterium hoc, (ut nè sitis apud vosmetipsos sapientes) obdurationem ex parte Israeli evenisse, quousque plenitudo Gentium introierit.
Et ità totus Israel servabitur, sicut scriptum est, ‖ Veniet ex Sion ille vindex, & avertet impietates à Jacob.
Et, * Hoc est illis à me pactum, Cùm abstulero peccata ipsorum.
Itaque quod ad Evangelium *attinet*, *sunt* inimici propter vos: quod ad electionem autem, dilecti propter patres.

Dices ergò, fracti sunt rami ut ego inserar.
Bene: propter incredulitatem fracti sunt, tu autem fide stas: noli altiùm sapere, sed time.
Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, nè fortè nec tibi parcat.
Vide ergò bonitatem & severitatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, severitatem; in te autem, bonitatem Dei, si permanseris in bonitate: alioquin & tu excideris.
Sed & illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur: potens est enim Deus iterum inserere illos.
Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam olivam, quantò magìs ii qui secundùm naturam, inserentur suæ olivæ?
Nolo enim vos ignorare fratres, mysterium hoc, (ut non sitis vobisipsis sapientes) quia cæcitas ex parte contigit in Israel donec plenitudo Gentium intraret.
Et sic omnis Israel salvus fieret, sicut scriptum est, Veniet ex Sion qui eripiat, & avertat impietatem à Jacob.
Et hoc illis à me testamentum, Cùm abstulero peccata eorum.
Secundùm Evangelium quidem, inimici propter vos: secundùm electionem autem, charissimi propter patres.

22 Cùm res ipsâ ostendat hæreditariam non esse electionem (quamvis quominus perpetua sit Dei benedictio, culpa sit in hominibus non in Deo) videndum etiam atque etiam nè quod in aliis culpamus, in nobis inveniatur. Nam firma quidem est electio, sed verè electi & insiti non superbiunt in sese vel cum aliorum contemtu, sed cum Dei reverentia & amore proximi ad metam sibi propositam currunt. 23 Multi ad tempus excisi sunt, id est extra radicem, qui suo tempore inseruntur: multi quoq; aliquatenus & in speciem duntaxat insiti, qui tamen suâ culpâ postea exciduntur, & penitus abjiciuntur: quod præsertim in nationibus ac populis considerandum est, ut in Gentibus & Judæis. 25 Judæorum excæcatio nec ità est universalis ut nullos in ea gente electos habeat Dominus, nec perpetua est futura; siquidem tempus erit, quo & ipsi (sicut prædixerunt Prophetæ) efficaciter amplectantur quod nunc adeò pertinaciter, paucissimis exceptis, repudiant. 28 Iterum Paulus, ut Judæos & Gentes in unum veluti corpus in Christo conjungat, ac præsertim doceat quod sit Gentium in Judæos officium, inculcat non penitus & sine certa spe abjectam esse Judæorum gentem.

‖ *Esa.59.20.* * *Esa.27.9.*

---

20 *Nè effertor animo, μὴ ὑψηλοφρόνει.* Vulg. *Noli altùm sapere*, nec Latinè, nec satis perspicuè. ¶ *Sed metue, ἀλλὰ φοβοῦ. Timorem* alibi diximus, ex Hebræorum consuetudine, religiosum Dei cultum significare: quæ declaratio non penitus discrepat ab ista Pauli admonitione. Neque enim Timorem vocat trepidationem conscientiæ de reconciliatione dubitantis, sed piam illam ac modestam solicitudinem animi cum magna religione ac Dei reverentia seipsum accusantis, & tamen quoties in promissa Dei respicit, ità in illis acquiescentis, ut in mediis etiam fluctibus portum tranquillissimum inveniat. Sicut enim arrogantiam à fiducia, sic religiosum timorem à dubitationis ac diffidentiæ metu distinguere oportet; & ità nos de nostra salute securos esse vult Dominus, ut tamen de retinenda fide, dies ac noctes laboremus, ut monet idem Apostolus, Phil.2.12.

21 *Naturalibus ramis, τῶν κατὰ φύσιν κλάδων. Naturales* vocat non quibus à natura inesset ulla sanctitas, sed qui ex iis erant nati, quos Dominus gratuito fœdere à reliquis gentibus sibi segregarat. ¶ Vide *nè*, μήπως. Hæc quoque particula in ellipsi ponitur, ut μήποτε, Matth.25.9. & εἴπως suprà vers.14. Syrus interpres legit ἴσως οὐδὲ σοῦ φείσηται, *fortassis neque tibi parcet*: vel ellipsin Græcam ignoravit, depravatâ Apostoli sententiâ. Nec enim loquitur Apostolus ut ambigens, sed à comparatis argumentatur affirmans. Complutensis autem editio & duo alii codices manuscripti retinent μήπως, & legunt φείσηται, cui quidem lectioni si assentiri libuerit, adscribenda fuerit interrogationis nota, & ità vertendus hic locus, *Num quomodo tibi parcet?* Sed & in uno manuscripto deest particula μήπως, ab iis fortassis expuncta qui hanc ellipsin ignorabant.

22 *Benignitatem, χρηστότητα.* id est facilem ac lenem animum, cui opponitur ἀποτομία, id est, *præcisa severitas*, cùm scilicet omnia summo jure ad vivum resecantur. Vulgata repetit nomen *Dei*, ut & Claromontanus codex: & χρηστότητα interpretatur *Bonitatem*, quod vocabulum videtur latiùs patere. ¶ *In benignitate, ἐν χρηστότητι*, id est, in ea conditione ad quam Dei benignitas te evexit. Sic infrà 31. *per vestram misericordiam*, id est, per fidem vobis à Deo misericorde donatam. Est autem hoc loco diligenter considerandum quod initio hujus tractationis monuimus, non de singulis hominibus, sed de Gentibus ac Judæis in genere disserere Apostolum: nequis fortè putet incertum esse Dei decretum vel in eligendo vel in reprobando. quòd si nonnulli attentè considerassent, non tam fœdè ad hunc veluti scopulum naufragium fecissent. Deinde etiam insitio ab electione illa immutabili, quæ certo & æterno Dei proposito nititur, itémque & excisio à reprobationis decreto est distinguenda, ut doctissimus interpres pluribus ostendit. ¶ *Alioquin, ἐπεί.* Vide suprà v.6. ¶ *Et tu, καὶ σύ.* Vide infrà 28.

23 *Potens enim est, Δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεός.* Longè majus videtur pondus habere hæc oratio, quàm si δυνατός ἐστιν accipias pro δύναται, *Potest*. Sic Tacitus, *Neque jubendi neque vetandi potens.*

24 *Ex naturali oleastro*, ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἀγριελαίου. Naturam intellige non qualis est ab initio creata, sicut docent Manichæi, sed ut est in Adamo corrupta, & ab eo in posteros derivata. ¶ *Præter naturam*, παρὰ φύσιν. Rectè. Nam secundùm naturam debuit in naturali Abrahæ semine manere benedictio: manavit autem ad Gentes ex Dei dono peculiari. ¶ *In veram oleam*, εἰς καλλιέλαιον. Sic vocat Abrahamum & Judæorum gentem, quam Deus suâ gratuitâ promissione sanctificarat. Loquitur enim de tota gente, non de singularibus personis, nec illos ut Adami, sed ut Abrahami filios, à Deo selectos, considerat.

25 *Apud vosmetipsos sapientes*, παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι. id est, nè intus insolescatis. φρόνιμος enim hoc loco non ad prudentiam, sed ad affectum refertur, & τὴν φρονηματίαν declarat, usitatâ in sacris libris loquendi formulâ, quâ dicuntur superbi *sapere in oculis suis*, ut Pro.3.7. ¶ *Obduratio*, &c. πώρωσις, &c. Cur πώρωσιν cum Vetere interprete & Erasmo nolim *Excæcationem* convertere, dixi suprà v.7. & Marc.3.5, ubi πώρωσιν converti *Callum obducere*, cùm hîc coactus sim synonymo uti. ἀπὸ μέρους autem aliud certè declarare non potest quàm κατὰ μέρος. Nam quòd ἀπὸ μέρους Ambrosius refert ad tempus, non facilè admiserim. Puto potiùs duo significari: unum, istam obdurationem non comprehendere totum Israelem, sed ejus duntaxat partem, cùm supersint reliquiæ, ut ab initio capitis exposuit; alterum, nè hanc quidem obdurationem partis Israelis, quam suprà vocavit ἥττημα vers.12, perpetuam fore, sed venturum tempus quo non jam Israelis reliquiæ, id est pauci quipiam ex Israelitis, sed totus Israel (id est gens ipsa) communi consensu ad Ecclesiam Christi aggregetur. & hoc quidem est illud propheticum arcanum sæpissimè apud Prophetas inculcatum, quod non vult Paulus à Gentibus ignorari, nè Judæos tanquam in perpetuum rejectos despiciant. ¶ *Tantisper dum*, ἄχρις οὗ. id est, donec. temporis enim spatium definit, quod quidem videtur maxima jam ex parte confectum. Nam (obsecro) quàm pauci supersunt hodie populi in orbe terrarum qui Christum vel nomine tenus profiteantur? An interim Judæorum gens, quamvìs toto terrarum orbe dispersa, & miserrimè jactata, dici tamen non potest (ut uno ore confirmant omnes qui ex Asia & Africa ad nos veniunt) quàm sit frequens ac numerosa, ut etiamnum hodie se exserat benedictio illâ Abrahamo facta, Gen. 22.17. Id verò quis non videat temerè à Deo non fieri, & eam hodie exerceri in Evangelii professores crudelitatem ac rabiem: quæ planè mereatur ut quemadmodum nos olim Judæis professione ejectis, sic illi nobis vicissim nunc succedant? absit tamen à me ut fanaticorum more tempus illud quod implendæ isti prædicationi superest, definire ausim. Cæterùm quid vocet *plenitudinem Gentium* Apostolus, exposui suprà v.12. Utitur autem verbo *Introeundi* ex Scripturæ consuetudine, quæ de Ecclesiæ cœtu, tanquam certo quodam loco, differit.

26 *Totus Israel*, πᾶς Ἰσραήλ. Alludit ad locum Ezech.37.22. Horum autem verborũ explicatio (ni fallor) pendet ex oppositione ejus quod dixerat ἀπὸ μέρους, ut *totus Israel* nihil aliud declaret quàm Israelis plenitudinem: cui opponitur τὸ ἥττημα καὶ κατάλειμμα, id est, *Diminutio & reliquiæ*. Alioquin non video quod sit arcanum illud quod superiore versiculo commemoravit. Sed rursus notandum est de tota gente in genere non de singulis hîc differi. ¶ *Ex Sion*, ἐκ Σιών. Heb. לציון *letsijon*, id est, *Sioni*, sive *in Sionis gratiam*: pro quo Græca editio rectè habet ἕνεκα Σιών: ac fortassis librariorum culpâ ex ἕνεκα factum est ἐκ. ¶ *Vindex*, ὁ ῥυόμενος. Vulg. *Qui eripiat*. Erasmus, *Ille qui liberat*. Ego verò puto participium positum pro verbali, ex Hebræorum more, de quo etiam diximus Mat.2.6, & alibi aliquoties. Et præterea signatè utens Esaias voce גואל *gobel*, quâ significatur proximus propinquitatis jure vindex & assertor, sic videtur expressè declarari Messiam fore Judæis sanguine junctum, & suæ gentis vindicem in hæreditate cœlesti asserenda. ¶ *Et avertet*, &c. καὶ ἀποστρέψει, &c. Heb. veritas habet ולשבי פשע ביעקב *ulesc habe peschah bejahakob*, id est, *& ad eos qui resipuerint à peccato in Jacob*. ubi Græci legerunt ולשוב *ulaschub*, sed eâdem manente sententiâ. Neque enim converti potest ad Deum quem Deus priùs non converterit, ut scriptum est Jer.31.18.

27 *Pactum*, διαθήκη. Vulg. & Erasmus, *Testamentum*. Atqui in Hebræis legitur ברית *berith*, quo non potest significari Testamentum. Itaque hæc interpretatio non convenit quoties citantur Hebræa: & in Epist. ad Hebræos potiùs Apostolus alludit ad alteram Græci nominis significationem, quàm propriam ipsius interpretationem tradat. Vide Mat.26.28. ¶ *Cùm abstulero*, &c. ὅταν ἀφέλωμαι. Existimant plerique Apostolum hæc addidisse allusione factâ ad locum Jer.31.34. ubi summa Novi fœderis exponitur, quemadmodum etiam Ezech.11.18. verùm (ut dicam quod sentio) existimo potiùs hanc partem ex eodem Esaiæ petitam, ex quo etiam superior est descripta, sicut suprà ver.8. duo ejusdem Prophetæ testimonia Apostolus unà conjunxit. Esaias igitur cap.27.ver.9. de hac ipsa Israelitarum accessione vaticinans quæ hîc explicatur ab Apostolo, inter cætera sic scribit, וזה כל פרי הסיר חטאתו *vezeth chol peri hasir chattatho*, id est, *Et hoc erit omnis fructus, ablatio peccati ejus*. pro quo Græca editio habet, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ εὐλογία αὐτοῦ, ὅταν ἀφέλωμαι ἁμαρτίαν αὐτοῦ, *& hoc erit beneficium* (sive, *hæc demum est benedictio ipsius*) *cùm sustulero iniquitatem ejus*. unde mihi quidem videtur Apostolus ista ad verbum descripsisse.

28 *Itaque quod ad Evangelium*, κατὰ μὲν ὂν τὸ εὐαγγέλιον. Vulgata & Erasmus, *Secundùm Evangelium quidem*, κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον. Ego particulam ὂν non dubitavi adjicere ex uno codice manuscripto: quam cùm Erasmus vel esse adjiciendam vel certè subaudiendam non animadverteret, putavit solœcismum esse in Paulo, quasi potiùs dicendum fuerit, ἐχθρῶν & ἀγαπητῶν, *Inimicorum & dilectorum*, ut cum αὐτῶν ista cohæreant. Atqui ut de veteris illius codicis autoritate nihil dicam, quam suspicari non potuit Erasmus, distinguendum tamen est Prophetæ testimonium ab ipsius Pauli verbis, ut minimè quærenda fuerit ista connexio. Cæterùm, manifestè ostendit hic locus verum esse quod antè monuimus vers.17. Paulum videlicet non de singulis Judæis, sed de Judæorum gente in genere differere, qui quoad Evangelium, id est quatenus Evangelium non admittunt, nempe in præsenti conditione, sunt Deo exosi: quod ad electionem autem attinet (id est, quatenus Deus considerat non quid mereantur, sed quid ipse Abrahamo & semini ejus promiserit) diliguntur à Deo, ideóq; suo tempore dignabitur eos suâ gratiâ: quia, ut omnis homo sit mendax, Deus tamen consilium non mutabit. Est autem firmissimum hoc argumentum, utpote quod ab ipsa Dei natura sumatur. Sed notandum est rursus, agi de gente Judaica in universum, & de perpetuo fœdere. Deus enim habet sua de particularibus decreta quæ illi universalitati non derogant, etiamsi sint contraria, veluti quòd Judæos elegit, & nonnullos eorum justo exitio destinavit. Item multa decernit ad tempus, quæ postea mutat. Nec propterea mutabilis censendus est, sed potiùs sibi semper similis, quoniam quæ fore perpetua decrevit (ut hoc fœdus cum Abrahamo & ipsius semine) perpetua manent: quæ verò decrevit suis temporibus mutanda, ut singulis momentis cernimus rerum vicissitudinem; vel abroganda, ut cæremoniis legalibus factum est, ea quoque certis suis momentis mutantur & abrogantur. Quòd autem nonnulli hoc odium & hunc amorem ad Apostoli personam referunt, absurdissimè dicitur.

29 Ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλῆσις τοῦ Θεοῦ.
30 Ὥσπερ γὰρ καὶ ὑμεῖς ποτὲ ἠπειθήσατε τῷ Θεῷ, νῦν δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ·
31 Οὕτω καὶ οὗτοι νῦν ἠπείθησαν, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι.
32 Συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ.
33 Ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ!
34 Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο;
35 Ἢ τίς προέδωκεν αὐτῷ, καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ;
36 Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

Nam dona illa & illa vocatio Dei ejusmodi sunt ut eorum ipsum pœnitere non possit.
Sicut enim & vos quondam non obedivistis Deo, nunc autem estis misericordiâ donati per istorum contumaciam:
Sic & isti nunc non obedierunt, ut per vestri misericordiam & ipsi misericordiâ donentur.
Conclusit enim Deus omnes illos in contumacia, ut omnium illorum misereretur.
O profundas divitias tum sapientiæ tum cognitionis Dei! quàm imperscrutabilia sunt ejus judicia, & ejus viæ impervestigabiles!
† Quis enim cognovit mentem Domini? aut quis ei fuit à consilio?
Aut quis prior dedit ei, & retribuetur ei?
Nam ex eo, & per eum, & in ipsum *sunt* omnia. Ipsi *sit* gloria in secula. Amen.

Sine pœnitentia enim sunt dona & vocatio Dei.
Sicut enim aliquando & vos non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatem illorum:
Ità & isti nunc non crediderunt in vestrã misericordiam, ut & ipsi misericordiam consequantur.
Conclusit enim Deus omnia in incredulitatem, ut omnium misereatur.
O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei! quàm incomprehensibilia sunt judicia ejus, & investigabiles viæ ejus!
Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit?
Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei?
Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Ipsi gloria in secula. Amen.

29 Probatio, quia fœdus de vita æterna cum illa gente sancitum, irritum esse non potest.
30 Altera probatio, Quia quamvìs indurati meritò puniantur, tamen non propriè ejus gentis odio accidit ista Judæorum pervicacia, sed ut veluti locus introducendis in Ecclesiam Gentibus pateret, & Judæi postea misericordiæ Gentibus factæ æmulatione accensi fierent, & ipsi ejusdem beneficii participes: ac ità constaret & Gentes & Judæos solâ Dei gratiâ servari, quod non ità esset manifestum, si vel omnes simul initio in Ecclesiam introduxisset Deus, vel Judæorum gentem absque ista velut interruptione servasset. 33 Exclamat Apostolus, istâ verè admirabili Dei sapientiâ perculsus, quam etiam docet esse religiosè adorandam, non autem curiosè & profanè scrutandam ultra revelationis metas. † *Esa.40.13. Job.41.2. 1.Cor.2.16.* 34 Sacrilegam hominum audaciam triplici fræno coercet: primùm, quòd Deus sit sapientissimus, ac proinde absurdissimum sit ac planè impium ex nostra stultitia eum metiri. Deinde, quòd nulli sit debitor, ac proinde nemo de injuria sibi facta queri potest. Tertiò, quòd ejus gloriæ causâ omnia sint condita, ideóq; omnia sint ad gloriam ejus à nobis referenda, nedum ut cum eo fas sit nobis contendere.

29 *Ejusmodi sunt ut*, &c. ἀμεταμέλητα. Vulg. *Sine pœnitentia*, obscurâ & periculosâ quoque interpretatione, utpote quæ Ambrosium etiam videatur fefellisse. Augustinus alicubi legit, *Impœnitenda*, ut Erasmus observavit: sed ambigua est hæc translatio. Nam Latinis *non pœnitendum munus* dicitur cujus aliquem non possit pudere, seu quod minimè debeat contemni. Castellio, *Irrevocabilia* convertit.

convertit. Ego periphrasin Erasmi potiùs probo, quòd à Græcis non discedat.

30 *Per istorum contumaciam*, τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. Vulgata, *Propter incredulitatem illorum*, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν. Erasmus autem rectè mutavit *Propter* in *Per:* quamvis Apostolus non de eo per quod propriè Gentes sunt misericordiam adeptæ, sed de dispensatione Dei loquatur, cui nimirum placuit occasionem transeundi ad Gentes ex incredulitate Judæorum sumere, ut suprà dictum est, vers. 11. quam ob causam video Latinos maluisse *Propter* quàm *Per* interpretari. Differt autem ἀπείθεια ab ἀπιστίᾳ ut consequens ab antecedente; sed cùm de Evangelii doctrina, sive de dogmatibus ipsis hîc agatur, quæ vel Fides amplectitur, vel è contrario incredulitas repudiat, meritò iidem sunt ἀπειθοῦντες & ἄπιστοι, quibus opponuntur πειθόμενοι & πιστεύοντες.

31 *Ut per vestram misericordiam & ipsi misericordiam consequantur*, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. *Vestram*, τῷ ὑμετέρῳ pro ὑμῶν, id est, *vestri*, vobis videlicet donatam. Perversa hujus loci distinctio multas peperit incommodas interpretationes, quarum satis fuerit nonnullas commemorasse. Vulg. interpretatur *In vestram misericordiam*, quasi scriptum sit, ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, & quidem pro εἰς τὸ ὑμέτερον ἔλεος, id est, in gratiam Christi, quia gratiæ oblatæ restiterunt Judæi: quam constructionem non admittit verbum ἀπειθεῖν. Vel, *In vestram misericordiam*, id est, ut indè ad vos deveniret misericordia: sed si ità exponas, nullum erit membrum quod opponatur τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, & bis idem dixerit Apostolus, quod non admittunt hæ voces, *Quemadmodum* & *ità*, ut Erasmus rectè observavit. Quod enim dictum fuerat ὑμεῖς ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, hoc ipsum in diversa parte repeteret, ἠπείθησαν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, perinde ac si dicat aliquis, Ut principes ditescunt paupertate populi, ità populi paupertas divitias addit principibus, quod fuerit ineptissimum. Ambrosius legit, *In vestra miseratione*, ἐν ὑμετέρῳ ἐλέει (quam lectionem nusquam invenio) id est, cùm effetis ad misericordiam vocati, contumaces fuerunt Judæi: quæ interpretatio tollit etiam antithesin, de qua modò dixi. Erasmus autem interpretatur, *Sic & isti nunc increduli facti sunt, ex eo quòd vos misericordiam estis adepti, ut & ipsi misericordiam consequantur.* Putat enim Apostolum significare misericordiam Gentibus factam, 1. Gentium fidem offendiculo fuisse Judæis, ut alienarentur ab Evangelio. Atqui hæc expositio (ni fallor) repugnat sententiæ Pauli ex diametro. Nam contrà vers. 11, 13, 14, 17. & eo qui proximè præcessit, disertè dixit Apostolus per Judæorum contumaciam partam esse salutem Gentibus, & antè excisos fuisse ramos naturales quàm adscititii insererentur, ex quo consequitur (quod ipsa historia confirmat) non priùs vocatas fuisse Gentes quàm Judæi Evangelium respuissent. Deinde (quod majoris etiam est momenti) tantum abest ut Gentium vocationem Apostolus censeat obstaculo futuram Judæis, ut contrà scribat eam esse à Deo arreptam occasionem, ut & ipsi Judæi ex æmulatione Evangelium amplectantur. Quid igitur? Nempe unus (ni fallor) Theophylactus hîc vidit quod res est. Omnino enim τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει oppositum est superiori illi membro τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, & ἵνα explicandum per trajectionem, sublatâ distinctione quæ post ἐλέει adscribi solet: cùm hoc totū, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, non pertineat ad ἠπείθησαν, sed ad ἐλεηθῶσι: sicut in superiore versiculo τῇ τούτων ἀπειθείᾳ connectitur cum ἠλεήθητε. Ità fiet ut plana sit sententia, & cum præcedentibus ac subsequentibus ità consentiens, ut de ejus veritate non possimus dubitare. Nam quod antè proposuerat, Judæorum offensam saluti fuisse Gentibus, non ut perirent Judæi, sed contrà ut hàc salutis Gentium æmulatione accensi, fierent & ipsi ejusdem salutis participes: idipsum nunc repetit in conclusione, ut par erat, nempe sicut per Judæorum contumaciam Gentes sunt consecutæ misericordiam; ità Judæos esse contumaces, non ut pereant, sed ut misericordiæ Gentibus factæ exemplo provocati, misericordiam & ipsi consequantur. Ità enim placuisse Deo, mirificâ illâ & incomprehensibili sapientiâ, tum Gentes tum Judæos ad misericordiam vocare. Similis verò trajectionis exempla permulta annotavimus in hac ipsa particula, ut 1. Corinth. 9. 15. & 2. Cor. 2. 4. Gal. 2. 10. Ephes. 3. 17. & Joan. 14. 29. Claromontanus codex pro καὶ αὐτοὶ, *& ipsi*, habet καὶ αὐτοὶ νῦν, *etiam isti nunc.*

32 *Omnes illos*, τοὺς πάντας. id est, tum Judæos tum Græcos illos, electos videlicet, de quibus disseruit: quod etiam ostendit adjunctus articulus. Sensus est igitur, non quòd singulos homines velit misereri Dominus, vel quòd nulla sit particularis electio in æterno Dei proposito (quod etiam ridiculum est cogitare, cùm nulla esse possit omnium sine exceptione hominum electio) sed ut sciamus quicunque vel ex Judæis vel ex Græcis servantur, non aliter quàm misericordiâ servari, cùm omnes in sese sint rei mortis æternæ. Est enim universalis particula restringenda ad eos de quibus hîc agitur, nempe ad tollendum populorum discrimen. Itaque qui hoc testimonio abutuntur ad evertendam æternam Dei prædestinationem, quâ ex mera sua voluntate nonnullos misericordiæ, nonnullos severitati sui judicii, destinavit, prorsus aberrant à scopo. Vulgata legit τὰ πάντα, id est, *omnia*, ut & Claromontanus codex, eàdem manente sententiâ, pro τοὺς πάντας, ut Joan. 12. 32. & Gal. 3. 22.

33 *O profundas divitias*. ὦ βάθος πλούτου. Vulg. *O altitudo divitiarum*. Erasmus, *O profunditatem divitiarum*, quasi καὶ σοφίας καὶ γνώσεως pertineat ad βάθος, & dixerit Paulus, O profunditatem divitiarum, profunditatem sapientiæ, profunditatem cognitionis. Sed frustrà se torquent nonnulli interpretes, dum quærunt quæ sint istæ Dei divitiæ. Nam ex Hebræorum idiotismo dictum est ὦ βάθος πλούτου, pro ὦ βαθὺν πλοῦτον, &, quod etiam animadvertit Chrysostomus, genitivi sequentes non pendent à βάθος, sed à duarum illarum vocum complexu. πλοῦτος verò Hebræorum more (ut alibi annotavimus) copiam ac abundantiam vocat: & quia sunt istæ opes penitus defossæ, & quò major est opum cumulus, eò etiam altior est ac profundior, ideo profunditatis meminit. Solet autem Paulus σοφίαν & γνῶσιν conjungere: illam, ut reconditiorem & θεωρητικὴν, huic, ut inferiori & πρακτικῇ, tanquam magistram viæ facere: haud multò aliter, quamvis impariter, quàm Philosophi Sapientiam à Prudentia discernunt. Considerantur autem ista hoc loco ut Dei attributa, non ut ipsius in nobis per Spiritum suum effecta, ut 1. Cor. 12. & alibi sæpe. ¶ *Ejus judicia*, τὰ κρίματα αὐτοῦ. Hebr. משפטיו *mischpatau*. id est, rationes quas tenet in rebus universis ac singularibus administrandis. Nam *judicare* apud Hebræos pro regere & summæ rerum præesse accipitur, ut sæpe annotavimus, apud Joannem præsertim. ¶ *Viæ*, αἱ ὁδοί. Hebr. דרכים *derachim*, id est, consiliorum ac factorum ipsius rationes. & hoc demum sensu negat Paulus homines posse in illam abditam Dei sapientiam penetrare. Nam alioqui ab effectis & ex revelationibus intelliguntur Dei consilia, & æternum quoque ipsius de nostra salute decretum ex Spiritûs testimonio credentium cordibus insculpitur, ut scribitur suprà 8. 16, & 38. & 1. Cor. 2. 10. & 1. Joan. aliquoties.

35 *Prior dedit*, προέδωκε. Nova est ista significatio verbi προδοῦναι, pro *antè dare*, sicut suprà 9. 29. προειρηκέναι accipitur pro *antè dicere*. Reperio tamen in illa significatione etiam apud Aristotel. lib. Oecon. 2. Est autem etiam hic locus diligenter observandus adversùs eos qui fidei vel operum prævisionem faciunt electionis causam. In quem errorem sanè turpissimum Origenes veteres plerosque tum Græcos tum Latinos adegit, donec tandem Dominus Augustinum per Pelagianos ad hunc agnoscendum & corrigendum errorem excitaret. ¶ *Retribuetur*, ἀνταποδοθήσεται. Utitur etiam Spiritus sanctus hoc verbo, loquens de præmio, quo Deus veram fidem bonis operibus coronat, non tamen, ut scitè loquitur Augustinus, quòd mereant, sed quia Deus miseretur: Itaque sciendum est, quod docet Basilius in Psalmum septimum, tunc ἀνταπόδοσιν poni pro δόσιν, id est, Retributionem pro dono.

36 *In ipsum*, εἰς αὐτόν. Vulgata, *In ipso*, ἐν αὐτῷ. quod ego quidem non probo. Nam finem omnium Dei factorum hîc puto significari, Deum ipsum videlicet, ad cujus gloriam omnia referuntur quæcunq; sunt in cœlo vel in terra, quemadmodum etiam ab eo condita sunt omnia, & per eum administrantur. Neque verò duntaxat in genere de rerum creatione & administratione hæc accipiuntur, sed in primis de novis ipsius operibus, quæ in electis suis edit.

ΚΕΦ. ιβ´.

Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν.

CAP. XII.

Adhortor igitur vos, fratres, per miserationes illas Dei, ut sistatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, placentem Deo, rationalem illum cultum vestrum:

CAP. XII.

Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum:

1 Quarta pars epistolæ, quæ, absolutis Christianæ doctrine capitibus, versatur in vitæ Christianæ præceptis explicandis. Primo autem loco generalia & fundamentalia præcepta tradit: quorum hoc est præcipuum, ut unusquisque sese totum Spirituali Dei cultui consecret, ac veluti sacrificet, gratiâ Dei fretus.

---

1 *Adhortor*, παρακαλῶ. Vulgata, *Obsecro*, non satis aptè. Vix enim hoc verbum nisi apud eos usurpatur, qui sponte non videntur obsecuturi. Itaque nè *precandi* quidem verbum mihi nunc placuit. Hortamur autem etiam sponte facientes quod decet. Absolutâ verò tractatione dogmatum Christianæ religionis, jam tandem ad Christianæ vitæ officia descendit. Utitur autem divinissimâ præfatione, & quidem suam hanc novam tractationem cum superiore connectens miro prorsus artificio, argumento à causa ducto ad effectum, quod ostendit particula οὖν, *Igitur*, alludens ad veterem sacrificiorum rituum, ut significet Dei gloriam esse ultimum & universalem finem omnium humanarum actionum, sive illæ sint ἠθικαί (de quibus agit hoc capite) sive πολιτικαί

de quibus proximo capite disserit) sive ἱερατικαὶ, de quibus constituit 14. capite, ac parte etiam decimiquinti; adeò ut tota vita nostra sit verè instar cujusdam sacrificii Deo gratissimi. ¶ *Per miserationes illas, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν.* Utitur numero multitudinis, amplificationis causâ. Sic etiam David Psal. 51. 2. commemorat Domini רחמים *rachamim*. Nihil autem gravius dici potest istâ obtestatione. Quid enim æquius est quàm ut ei nos totos consecremus, cui tanta & tam multa, imò cujus misericordiis nosipsos debemus? ¶ *Ut sistatis, παραστῆσαι.* Vulgata, *Exhibeatis.* Erasmus *Præbeatis.* Sic oportebat olim victimam ad altare sisti. Nunc autem ubique est altare, & ubique nosipsos oportet alacriter & promtè Deo sistere. ¶ *Corpora vestra, τὰ σώματα ὑμῶν.* Olim aliena, nunc nostra ipsorum corpora offerenda sunt. Totum autem hominem sic vocat συνεκδοχικῶς, ut si Gallicè dicas, *vos personnes*, ad veterem ritum alludens, ut apparet ex epithetis sequentibus, & Thess. 5. 23. ¶ *Hostiam vivam, θυσίαν ζῶσαν.* Olim quoque morticina erant polluta: sed nunc requirit Dominus hostias vero Spiritu vitæ præditas. Nullus igitur nunc expiatoriis sacrificiis locus, ubi necessariò interveniebat cædes victimæ; & alius erat sacerdos, alia victima. Hinc præclarum illud Augustini in Psal. 50. *Noli extrinsecus pecus quod mactes inquirere, habes in te quod occidas: Sacrificium Deo Spiritus contribulatus, cor contritum.* ¶ *Sanctam, ἁγίαν.* Sic sub Lege neq; licebat impuris sese sistere in Dei conspectum, nec offerre immunda. Sed de vera purificatione hìc agitur, quæ cùm sit omnibus filiis Dei communis, sequitur nullum expiatorium sacrificium superesse. Ubi igitur Missatica illa Christi oblatio pro vivis & mortuis? ¶ *Rationalem illum, &c.* τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν. id est, Spiritualem, ut explicatur 1. Pet. 2. 5. Est enim tacita antithesis cultûs, in quo seipsum homo spiritualiter Deo consecrat, & veteris cultûs, in quo bruta, quæ ἄλογα Græci vocant, cæteráq; non modò rationis sed etiam sensûs expertia, carnalibus adhibitis cæremoniis Deo offerebantur. Vulgata, *Rationabile obsequium*, barbarè: quod deinde nonnulli admodum imperitè acceperunt pro eo quod est ratione temperatum, quasi immodico ac superstitioso opponatur. Basilius autem in asceticis definit. 230. rationalem hunc cultum opponit idololatriæ & ἐθελοθρησκείαις, parùm, ut mihi videtur, appositè.

---

2 Secundum præceptum est, nè pro vitæ regula reliquorum hominum opiniones aut mores sumamus, sed huic seculo penitus renuntiantes, Dei nostri voluntatem, sicut est nobis in verbo ipsius patefacta, nobis pro scopo proponamus.

2 Καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον.

3 Λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν· ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἑκάστῳ ὡς ὁ Θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως.

4 Καθάπερ γὰρ ἐν ἑνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν·

5 Οὕτως οἱ πολλοὶ ἓν σῶμά ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καθ' εἷς, ἀλλήλων μέλη.

6 Ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα, εἴτε προφητείαν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως·

7 Εἴτε διακονίαν, ἐν τῇ διακονίᾳ· εἴτε ὁ διδάσκων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ·

Et nè vos configurate seculo isti, sed transformate vos per renovationem mentis vestræ, ad hoc * ut probetis quæ sit voluntas Dei, bona illa, placens ac perfecta.

Enimvero per gratiam quæ mihi data est, edico cuivis versanti inter vos nè sapiat supra quàm oportet sapere; sed sapiat ad sobrietatem, † prout cuique Deus partitus est mensuram.

Quemadmodum enim in uno corpore membra multa habemus, membra verò omnia eandem non habent actionem:

Ità multi illi unum corpus sumus in Christo, singulatim autem, alii aliorum membra.

‖Habentes autem diversa dona pro gratia quæ nobis data est, sive prophetiam, *prophetemus* pro proportione fidei:

Sive ministerium, *versemur* in ministrando: tum is qui docet, in docendo:

Et nolite conformari huic seculo, sed reformamini in novitate sensûs vestri, ut probetis quæ sit voluntas Dei bona, & bene placens, & perfecta.

Dico enim per gratiam quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos, non plùs sapere quàm oportet sapere; sed sapere ad sobrietatem, unicuiq; sicut Deus divisit mensuram fidei.

Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent:

Ità multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra.

Habentes autem donationes secundùm gratiam quæ data est nobis, differentes, sive prophetiam, secundùm rationem fidei:

Sive ministerium, in ministrando: sive qui docet, in doctrina:

* *Eph.* 5. 17. 1. *Thes.* 4. 1. 3 Tertio loco monet etiam atque etiam ut quisque & intra suæ vocationis limites permaneat, & pro gratiæ suæ modulo sapiat. † 1. *Cor.* 12. 11. *Ephes.* 4. 7. 4 Ratio hujus præceptionis est duplex: una, Quoniam Deus non commisit quævis quibusvis agenda, ac proinde præposterè agit, & non modò inutiliter, sed etiam cum aliorum incommodo se & alios fatigat qui vocationis suæ fines præterit: altera, Quòd ista vocationum & donorum diversitas & imparitas in nostrum commodum cedit, cùm idcirco instituta sit ut alii aliis obstringantur; unde consequitur neminem hoc ægrè ferre debere, cùm privatorum cujusque donorum communis sit usus. 6 Quod in genere dixerat, peculiariter sacris muneribus applicat, in quibus periculosius peccatur. Ea verò distribuit in duo genera, Prophetarum videlicet & Diaconorum: & rursus Prophetas in Doctores & in Pastores dividit. Diaconos autem triplices facit, nempe ærarii Ecclesiastici veluti Quæstores, quos propriè vocant Diaconos; disciplinæ moderatores, qui & Seniores sive Presbyteri vocantur; & propiùs curandis ipsis pauperibus servientes, cujusmodi erat viduarum collegium. ‖ 1. *Pet.* 4. 10.

---

2 *Nè vos configurate, μὴ συσχηματίζεσθε. Configurandi* verbo utitur in hac significatione Columella. Servandam autem in hoc dicendi genere Hebr. conjugationem Niphal reciprocam, vel Hithpahel, sæpe jam admonuimus. Vulgata, *Nolite conformari, μὴ συσχηματίζεσθε.* Erasmus, *Nè accommodetis vos ad figuram*; quæsitâ periphrasi non necessariâ. Porrò sicut Philosophi in tradendis ethicis, ubi de fine disseruerunt, ad virtutis definitionem accedunt, sic quoque Apostolus progreditur. Sed ut longè alium finem quàm philosophicum descripsit, ità etiam veram virtutem longè aliter definit, revocans nos ad ipsius τοῦ ὀρθοῦ λόγου normam, Dei videlicet legem, non illam Cæremonialem, sed quam Decalogum vocant, quam rursum definit esse explicationem divinæ voluntatis, quod ad res attinet verè bonas, ipsíque Deo acceptas, & quibus quidquam adjicere & detrahere sit nefas, cùm sit numeris omnibus absolutissima. Deinde etiam docet Virtutis habitum non à natura omnibus hominibus communi qualis nunc est; sed à gratia illam renovante, proficisci: quæ siquis cum Aristotelicis comparet, animadvertet quod & quantum sit inter merè humanas & Christianas virtutes discrimen. ¶ *Seculo isti, τῷ αἰῶνι τούτῳ.* Sic vocat hominum non renatorum statum, nullâ prorsus additâ exceptione. ¶ *Mentis, τοῦ νοός.* Nullus igitur locus τῷ ἡγεμονικῷ illi Philosophico, nec libero arbitrio Sophistico, cùm ipsam in primis rationem oporteat renovari. Vide Ephes. cap. 1. vers. 18. & cap. 2. 3. & Coloss. 1. 21. ¶ *Bona illa, τὸ ἀγαθόν.* Hoc accipio pro voluntatis Dei epithetis. Nam id demum verè bonum est, acceptum Deo, & omnibus suis numeris constans, quod cum Dei voluntate consentit: simúlque tacita est allusio ad eas conditiones quæ sub Lege requirebantur in victimis immolandis, de quibus præcipitur Lev. 22. 21. Articulum autem accipere possumus vel tanquam energiæ causâ positum, ut hujus voluntatis divinæ præstantiam declaret; vel διακριτικῶς, ut Lex cæremonialis à Morali discernatur; vel denique ut per appositionem (quam vocant) referat quod præcessit: ídque rursus dupliciter, nempe vel illud duntaxat proximum, *Ut probetis quæ sit voluntas Dei quod bonum acceptúmque & perfectum:* quo modo interpretatus est Erasmus; vel totum illud quod superiore quoque versu dictum est: sicut exposuit Augustinus libro De civitate Dei 10. & epist. 76. itémque Ambrosius. Sed & ante τὸ ἀγαθὸν suppleri potest particula καὶ in epexegesi, ut sit hæc sententia, *Ad hoc ut probetis quæ sit Dei voluntas, & quid bonum & acceptum & perfectum:* quæ interpretatio Domino Bucero (beatæ memoriæ viro) placuit præ cæteris.

3 *Enimverò, γάρ.* vel, *Igitur*, sicut etiam accipi videtur suprà, 6. 19. & infrà, 15. 2. Absolutâ autem præfatione descendit Apostolus ad ἠθικὰ præcepta, & primo loco monet ut quisque sit munere suo contentus; deinde ut quam Spartam quisque à Deo nactus est, eam exornet: quæ duo non rectè observata omnem ἀταξίαν gignunt in Ecclesia. ¶ *Edico, λέγω.* id est, præcipio. Sic enim accipitur interdum verbum אמר *amar* apud Hebræos: & quod subjicit διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, id est, tanquam Dei Apostolus, & Spiritum Dei habens, additum esse apparet tum ut majoris ponderis esset hoc præceptum, tum verò ut omnem dicti invidiam à se averteret. ¶ *Cuivis, παντί.* Hanc particulam sæpe jam annotavimus interdum esse indefinitam potiùs quàm universalem. Vulg. *Omnibus*, quæ interpretatio non satis exprimit hanc doctrinam ad quosvis & quidem sigillatim sine exceptione pertinere. [¶ *Nè sapiat supra quàm oporteat sapere, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν.* Id est, Nè sibi immodicè placeat, ut superbi & ambitiosi solent, qui sibi videntur plùs sapere quàm revera sapiant. Sic enim accipitur interdum verbum φρονεῖν. Vulgata, *Non plùs sapere quàm oporteat sapere.* quasi nos arceat Apostolus à curiosa perscrutatione rerum subtilium magìs quàm utilium. Nonnulli demum τὸ φρονεῖν accipiunt pro *curare*; quasi damnet Apostolus πολυπραγμοσύνην: quas interpretationes sic probo, ut primam anteponam.] ¶ *Ad sobrietatem, εἰς τὸ σωφρονεῖν.* mentis videlicet, id est, quâ mens ipsa sanior evadat, vitatis iis ad quæ cognoscenda nos curiositas vel stultitia impellat, quibus nec doctiores, nec meliores evadamus. Nam ὑπερ declarat quicquid à fine recto in ullam partem aberrat. Quid ergó? An est aliqua moderata arrogantia? Minimè veró: sed tamen quemvis oportet sibi aliquatenus sapere, id est eorum donorum esse conscium quæ à Domino accepit, ut bonâ conscientiâ possit vocatione suâ defungi. Verùm duo sunt limites quibus definitur ea sobrietas ac moderatio quam requirit Apostolus. Unus est, nè nobis arrogemus quod non habemus: alter, nè de eo quod accepimus gloriemur, sed ut acceptis donis utamur cum tremore in Domini gloriam. [Alii, *ad Sobrietatem*, ità interpretantur, quasi poscat Apostolus ut iis studiis intenti simus quibus ad modestiam erudiamur, quorum etiam opinionem non improbo. Nam utramvis interpretationē sequaris, *Sobrietas* declarabit ταπεινοφροσύνην.]

Origenes mavult de temperantia hoc accipere, quod etiam sequitur Augustinus epistolâ 47. Hieronymus verò in pugna adversùs Jovinianum plus æquo incalescens, & in eo ipso peccans quod hoc loco reprehenditur ab Apostolo, hunc locum ad virginitatis studium detorquet, Latinos etiam codices emendans in quibus scribitur *Ad sobrietatem*; cùm ipse potiùs (magnus vir alioquin & cui plurimùm debet Ecclesia) magnam reprehensionem mereatur, quòd hunc locum & alios plurimos in eo libro alienissimis interpretationibus depravarit. ¶ *Prout cuique*, ἑκάστῳ ὡς. Manifesta est trajectio particulæ ὡς, ut 1.Cor. 3. 5, cujusmodi plurimas annotavimus suprà, cap. 11. 31. Nam manifestus est error in eo quòd in nonnullis veteris editionis codicibus legitur, *Et unicuique*, repugnantibus summo consensu omnibus exemplaribus Græcis; ut planè intempestivè scripserit Erasmus, Paulum hoc in loco spectasse sensum magìs quàm sermonis integritatem: sitque planè ineptus Origenes, subindicans aliquid esse subaudiendum. Vide 1.Cor. 12. 11. ¶ *Fidei*, πίστεως. *Fidem* appellat συνεκδοχικῶς cognitionem Dei in Christo, cum donis quæ ex eo manant in credentes per Spiritum sanctum. Idem ergò valet hoc dictum atque id quod alibi scripsit *pro mensura donationis Christi*, Ephes. 4.7, & *manifestatio Spiritûs*, 1.Cor. 12. 7. Sed & pro πίστεως in uno codice scriptum invenimus χάριτος, *gratiæ*.

6 *Habentes autem*, ἔχοντες δέ. Malè in quibusdam Latinis codicibus expungitur particula *Autem*, quæ prorsus est retinenda: nec id tamen (meo judicio) quasi hâc conjunctione ista connectantur cum præcedenti verbo ἐσμέν, ut existimavit Erasmus; ex cujus etiam sententia Frobenius post μέλη, id est, *membra*, distinctionem simplicem adscripsit. Nam contrà in nostris vetustis codicibus plenum punctum scribitur, ut novam periodum inchoet participium ἔχοντες, & utraque ratio hujus distinctionis quam adfert Erasmus, facilè refelli potest. Illud enim planè nihil est quod tradit, Apostolum videlicet, cùm dixisset, Singuli sumus alius alîus membra, nè confusionem imaginaremur, adjecisse, Sumus quidem ejusdem corporis membra, sed habentes dona, &c. Hujus enim confusionis suspicionem omnem sustulerat Apostolus, cùm membra omnia diceret eandem functionem non habere. Deinde altera ratio quæ subjicitur nihilo est probabilior, nempe absque ista distinctione fore imperfectam orationem. Supplendum enim est necessariò verbum ex communi loquendi usu, ità ut nos fecimus, cum quo cohæreant ista quæ sequuntur, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, &c. quæ omnia alioquin hiare necesse est, etiamsi istam Erasmi distinctionem sequaris. Nam hìc rursus corrupta sunt exemplaria, quæ post προφητείαν, διακονίαν, διδάσκων, παρακαλῶν, &c. non habent adscriptam distinctionem, quasi perpetuo tenore legendum sit, εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, &c. repugnantibus omnibus vetustis codicibus Græcis, & ipsâ quoque sententiâ, ut in Græcis scholiis explicatur. Itaque (ut paucis absolvam) particula *Autem* non fuit rectè expuncta: quia hæc periodus à sententia superiore pendet. Erasmus verò neque particulam δὲ rectè convertit *Sed tamen*, neque totum hunc locum videtur percepisse. ¶ Prophetemus *pro proportione fidei*, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως. Distinctio illa post προφητείαν addita in omnibus Græcis codicibus, & sententia quoque ipsa satìs (ni fallor) vel hoc verbum vel aliud ejusmodi supplendum esse confirmant, veluti μενέτω, *maneat*, vel στοιχείτω, *incedat*, quæ Græcus scholiastes subaudit. Neque est cur hæc ellipsis displiceat, cùm multæ ejusmodi aut etiam multò duriores soleant in communem loquendi usum incidere. Potest autem τῆς ἀναλογίας vocabulum dupliciter exponi, nempe vel pro convenientia sive congruentia quadam, vel pro eo quod antea μέτρον vocarat. Harum igitur interpretationum si priorem sequaris, significarit Apostolus verum canonem prophetiæ, id est interpretationis Scripturarum veræ à falsa discernendæ; nempe si ad Christianæ fidei axiomata αὐτόπιστα exigantur, Symbolo comprehensa quod Apostolicum vocant, & quod jam indè ab initio Evangelicæ prædicationis veluti Evangelii Epitome scriptum fuit, ideóque norma & regula fidei meritò à Tertulliano vocatur. Sin verò alteram hujus vocis notationem amplectamur, dicamus Paulum, postquam admonuit in genere ut quisque sese Deo consecret, & ut quisque sese intra suæ sortis metas contineat, nunc istud per partes explicare. Primùm igitur Ecclesiasticarum functionum meminit, quas dividit in duas species, sive duo genera, nempe in Prophetiam & Diaconiam, *Prophetiæ* nomine comprehendens quæ ad docendi munus pertinent; *Diaconiæ* verò alia Ecclesiastica munera, quibus se abdicarunt Apostoli, Act. 6. 2, 3, & 4. Jam verò quia in docendi munere non una est functio, sed varii sunt gradus, neque in una & eadem functione par est Spiritûs mensura, ideo Apostolus Prophetas monuit, ut prophetent pro fidei proportione, id est, ut quisque revelationis suæ modum teneat, nè unus sibi omnia scire videatur, quod si servatum fuisset in Ecclesia, nunquam in ea pericula incidisset, unde cùm vix nunc cœperit emergere, certè metuendum est nè eodem relabatur, ni fiat quod monuit Apostolus, 1. Cor. 14. 30, 32, & 33. Alioquin *Prophetiæ* nomen angustiore significatione sæpe accipitur, ut Ephes. 4. 11. & 1. Cor. 12. 28. & *Diaconia* contrà multò ampliore, ità ut omnia munera ecclesiastica comprehendat, ipsámque adeò Apostolicam functionem: quia nimirum publicè ac privatim nos oportet Deo ministrare, ut suprà, capite 11. versu 13, Act. 6. 4, & 12. 25. Similem in hæc duo genera ecclesiasticarum functionum distributionem adhibet noster Apostolus Philipp. 1. 1. & 1. Timoth. 3. nominans *Episcopos* quos hìc vocat *prophetas*, quibus nimirum sermonis ministerium commissum est: cæteros autem nomine *Diaconorum* intelligens. Sic etiam loquitur Petrus, 1. Pet. 4. 11.

7 *In ministrando*, ἐν τῇ διακονίᾳ. Erasmus, *In administratione*. quam interpretationem etsi non repudio, tamen illi postpono. Nam priore loco διακονία munus ipsum declarat, posteriore verò ipsam muneris functionem: quam distinctionem mihi videtur meliùs expressisse Vetus interpres gerundi modo. ¶ *Tum is qui docet*, εἴτε ὁ διδάσκων. Vel (ut Vulgata & Erasmus) *Sive qui docet*. Cæterùm, quòd Paulus genus dicendi mutat, video torsisse nonnullos; qui tamen non videntur ejus rei causam cognovisse. Solent enim à plerisque interpretibus hæc ità explicari quasi quinque Ecclesiasticas functiones diversas commemoret Apostolus: quod non puto, nec dubito mihi assensuros quicunque attentiùs hunc locum considerabunt. Puto igitur Paulum in primis (ut antè dixi) Ecclesiasticas functiones perpetuas (alias enim temporarias meritò omittit) ad duo genera revocare, Apostolorum exemplo, Act. 6. 2, 3, 4, ut paulò antè diximus: deinde singula illa duo genera in suas species dividere, nempe Prophetas in doctores & pastores; Diaconos verò in eos qui eleemosynas distribuunt, in gubernatores, & eos qui curandis ipsis pauperibus Ecclesiæ serviebant, quales erant ferè viduæ, de quibus seorsim agitur, 1. Tim. 5. 9. Utque hæc distinctio meliùs intelligeretur, mutavit (opinor) Apostolus dicendi genus. ¶ *In docendo*, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Vulg. & Erasmus, *In doctrina*, quam interpretationem ut ambiguam repudio. *Doctrina* enim ferè Latinis declarat idipsum quod docetur, cùm διδασκαλία hoc loco significet ipsam docendi functionem. Vocat autem Apostolus *Doctorem*, eum qui Scripturæ duntaxat simplici interpretationi vacat in Ecclesia, ut pura ac sincera doctrina retineatur: sicut doctissimus interpres in Christianæ religionis Institutione verissimè docuit: & repetendum est ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum *Versetur*, tum in hoc membro, tum in aliis sequentibus.

---

8 Εἴτε ὁ παρακαλῶν, ἐν τῇ παρακλήσει· ὁ μεταδιδοὺς, ἐν ἁπλότητι· ὁ προϊστάμενος, ἐν σπουδῇ· ὁ ἐλεῶν, ἐν ἱλαρότητι.
9 Ἡ ἀγάπη, ἀνυπόκριτος. Ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ.
10 Τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι.
11 Τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί. Τῷ Πνεύματι ζέοντες. Τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες.
12 Τῇ ἐλπίδι χαίροντες. Τῇ θλίψει ὑπομένοντες. Τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες.
13 Ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες. Τὴν φιλοξενίαν διώκοντες.

Tum qui exhortatur, in exhortatione: * tum qui distribuit, cum simplicitate: tum qui præest, cum diligentia: tum qui miseretur, cum hilaritate.
Charitas *esto* minimè simulata. *Estote* † abhorrentes à malo, agglutinati bono.
‖ Fraterna Charitate alii ad alios amandos propensi. Honore alii aliis præeuntes.
* Studio minimè ignavi. Spiritu ferventes. Domino servientes.
Spe gaudentes. In afflictione tolerantes. † In oratione perdurantes.
‖ Usibus sanctorum communicantes. Hospitalitatem sectantes.

Qui exhortatur, in exhortando: qui tribuit, in simplicitate: qui præest, in solicitudine: qui miseretur, in hilaritate.
Dilectio, sine simulatione. Odientes malum, adhærentes bono.
Charitatem fraternitatis invicem diligentes. Honore invicem prævenientes.
Solicitudine non pigri. Spiritu ferventes. Domino servientes.
Spe gaudentes. In tribulatione patientes. Orationi instantes.
Necessitatibus sanctorum communicantes. Hospitalitatem sectantes.

* *Matth.* 6. 3. 2. *Cor.* 9. 7.
9 Paulus accedens ad secundæ Tabulæ officia, ex charitate velut omnium eorum fonte illa derivat. Charitatem autem Christianam definit sinceritate, malarum rerum odio, bonarum autem studio, eóque propenso, & colendi proximi avido, cujus denique ultimus finis sit Dei gloria. † *Amos* 5. 15. ‖ *Eph.* 4. 2. 1. *Pet.* 2. 17. * 1. *Pet.* 5. 8. † *Luc.* 18. 1. ‖ 1. *Cor.* 16. 1. *Heb.* 13. 2. 1. *Pet.* 4. 9. 12 Commemorat alias virtutes varias cum suis effectis conjunctas, nempe spem, æquanimitatē, patientiam, jugem invocationem, liberalitatem in sanctos, hospitalitatem, moderationem animi in juvandis etiam inimicis, sympathiam tum in prosperis, tum in adversis rebus, modestiam, honestatis & concordiæ, quoad ejus fieri potest, cum quibusvis colendæ ardentissimum studium, quod nullis etiam cujusquam injuriis exstingui possit.

---

8 *Tum qui exhortatur*, εἴτε ὁ παρακαλῶν. Vetus interpres non legit εἴτε, quam tamen conjunctionem ubique invenimus, & addere necesse est, ut sibi constet distributio. *Exhortatorem* autem vocat eum qui alibi dicitur Pastor, ut 1. Cor. 12. 28. & Eph. 4. 11. & Propheta quoque interdum, ut 1. Corinth. 14. 31. is videlicet qui doctrinam cum admonitionibus & exhortationibus, atque adeò cum sacramentorum administratione conjungit. ¶ *Tum qui distribuit*, ὁ μεταδιδοὺς. Vetus interpres, *Qui tribuit*.

Erasmus, *Qui impertit*. Uterque nimiùm latâ interpretatione, cùm hìc significentur qui propriè *Diaconi* dicuntur, ii nimirum qui eleemosynas distribuebant. Jubetur autem is versari in suo munere cum simplicitate, id est bona fide, & sine personarum respectu. Opponitur enim ἁπλότης τῇ κακίᾳ, & in his tribus posterioribus ἐν pro σὺν commodissimè accipitur. ¶ *Tum qui praeest*, ὁ προϊστάμενος. Hæc est altera species presbyterorum, eorum videlicet qui politiam Ecclesiasticam administrabant, ab iis diversi qui in sermone & doctrina laborant, licèt eâdem voce appellati, ut apparet ex 1.Tim.5.17. quorum munus vocatur κυβερνήσεις, 1.Cor. 12.28. ¶ *Tum qui miseretur*, ὁ ἐλεῶν. Videtur quidem hoc latiùs patere: sed cùm Paulus agat de functionibus Ecclesiasticis, non potest satìs commodè hoc accipi de misericordia cui præstandæ tenentur quicunque Christo nomen dederunt. Deinde, cùm istum distinguat ab eo qui distribuit, iis assentior qui Paulum existimant proprio quodam dicendi genere, per eos qui miserentur, intelligere qui curandis ipsis pauperibus erant designati, ut ferè erant viduæ, quarum fit mentio Act. 6. 1, & 1.Timoth. 5.9. Et meritò sanè in istis requiritur hilaritas, non modò ut fungantur suo munere alacriter, sed etiam nè mœrorem addant mœrori, si tetricos & morosos in solandis miseris sese præbuerint.

9 *Charitas*, ἡ ἀγάπη. Jam ad fructum Ecclesiasticarum functionum rectè administratarum accedit Paulus, nempe ad eas virtutes quas verè Christiani inter se exercent, quas ex uno fonte, nempe Charitate, deducit, & ea quidem suis notis insignita, nempe sinceritate, vitii odio, boni amore propenso, juvandi proximi aviditate, & cujus finis sit Dei gloria. Deinde alias Christianas virtutes præcipuas, ex charitatis limpidissimo fonte deductas, enumerat. ¶ Estote *abhorrentes à malo*, ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν. Vulg. *Odientes*, barbarè. Erasmus, *Odio prosequentes*, non satìs expressè. Plus enim est ἀποστυγεῖν quàm μισεῖν. Deinde verbum *Estote*, quod necessariò subintelligitur, expressi ex Clemente, στρωματέων λόγῳ β', quo loco nonnulla præterea inserit, sed contra omnium codicum fidem, nec satìs aptè. ¶ *Agglutinati*, κολλώμενοι. Vulg. & Erasmus, *Adhærentes*, non satìs expressè, hoc quidem in loco, quo non quævis adhæsio notatur, sed quæ veluti glutine adhibito compingitur, ut etiam 1. Cor. 6. 16, 17.

10 *Fraternâ charitate*, τῇ φιλαδελφίᾳ. Clemens lib. Pædagogi 3. cap. ultimo videtur hoc connectere cum superiore membro. ¶ *Alii ad alios amandos propensi*, εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Vulgata, *Invicem diligentes*, nimiùm dilutè. Nam φιλοστοργία non tantùm amorem, sed etiam ipsam ad amandum propensionem declarat. Erasmus, *Ad mutuò vos diligendos propensi*. Ego *Amandos* dicere malui, quia (sicut autore Chrysostomo) plus est στέργειν quàm φιλεῖν, sic Latinis plus est *Amare* quàm *Diligere*. Sic enim Cicero, *Sed tamen ut scires eum à me non diligi solùm sed etiam amari*. ¶ *Praeeuntes*, προηγούμενοι. Vulg. & Erasmus, *Praevenientes*, προηγούμενοι. Et hæc illa est ταπεινότης, de quà vide 1.Tim.2.2.

11 *Domino servientes*, τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες. Rectè hoc subjunxit Apostolus, quo Christianæ charitatis præcepta à philosophorum monitis distinguuntur: & ità in probatissimis quibusque codicibus vetustis & Græcis scholiis legitur. Sic quoque vertit & Syrus & vetus Latinus interpres, & ità legunt Chrysostomus & Theophylactus, & Basilius in Ethicis, definitione 68. & Clemens; & ità legendum esse rectè contendit Hieronymus ad Marcellam, sub finem secundi tomi. Erasmus tamen interpretatus est, *Tempori servientes*, id est, καιρῷ δουλεύοντες, quæ lectio annotatur etiam ab Origenis interprete, & Glossa ordinaria, quam vocant. Explicatur autem tribus modis. Sunt enim qui existiment hoc dicto moneri pios, ut si quid incommodi acciderit, boni consulant, ut hoc cohæreat cum eo quod sequitur. Alii verò putant præscribi fidelibus, ut pro temporis ratione sese accommodent fratribus, sicut dicit Apostolus se factum esse omnibus omnia. Alii demum καιρὸν accipiunt pro *occasione*; quòd velit Paulus nos studiosè omnem juvandi occasionem captare: quæ interpretatio mihi maximè probatur præ cæteris. Sed utcunque accipias, non expresseris significationem verbi δουλεύειν, quod plus est quàm *sese accommodare tempori*, aut, *occasionem captare*: neque puto ullum esse locum Scripturæ in quo simile dictum occurrat. Itaque omnino legendum puto τῷ Κυρίῳ, & ab iis corruptum esse locum, qui compendium illud scribendi κῷ putarunt καιρῷ declarare: idque eò verisimilius est quòd etiamnum hodie apud Basilium, eo loco quem antè citavi, eo compendio literarum istud scriptum inveni. Ità etiam nominatim legendum tuetur Hieronymus epist. tomi secundi ultimâ, ad Marcellam: quam epistolam vide quæso (lector) ut qualis fuerit olim jam tum Ecclesia illa Romana cognoscas.

12 *Perdurantes*, προσκαρτεροῦντες. Vulg. & Erasmus, *Instantes*, non satìs rectè.

13 *Usibus*, ταῖς χρείαις. Ambrosius, ut ex Latinis non pauci locum hunc citantes legerunt ταῖς μνείαις, *Memoriis*, quod recentiores valde impudenter ad preces pro mortuis detorserunt. Origenes utramque lectionem observat. Ego in multis Græcis codicibus istud inveni, neque dubitare possum quin hæc sit vera lectio. Vulgata & Erasmus *Necessitates* convertunt, quòd mihi non placet; nequis existimet priùs non succurrendum proximo quàm ad necessitatem sit redactus: scripsisset enim Apostolus ταῖς ἀνάγκαις. Quanquam hoc concedo, τῶν χρειῶν nomine delicias & supervacanea officia non significari. ¶ *Communicantes*, κοινωνοῦντες. Ità significatur quæ hìc sit vera charitas, nempe cùm aliorum incommodis non minùs quàm nostris afficimur, & ità affecti proximum pro viribus juvamus. ¶ *Sectantes*, διώκοντες. Hoc verbum dictum de re, significat studium ejus obtinendæ, & ferè semper in laude ponitur; de persona verò, designat nocendi cupiditatem, etiam in juris persecutione: cujus significationis exemplum suppeditat proximus versiculus.

*Matt.5.44.	14 Εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς· εὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε.	* Benedicite iis qui vos insectantur; benedicite *inquam*, & nè imprecamini.	*Benedicite persequentibus vos; benedicite, & nolite maledicere.*
	15 Χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων.	Gaudete cum gaudentibus, & flete cum flentibus.	*Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus.*
†Prov.3.7. Esa.5.11.	16 Τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. Μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. Μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς.	Itidem alii in alios affecti. † Non alta sapientes, sed humilibus obsecundantes. Nè estote prudentes apud vosmetipsos.	*Idipsum invicem sentientes. Non alta sapientes, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud vosmetipsos.*
‖Prov.20.21. Matt.5.39. 2.Cor.8.11. 1.Pet.3.9.	17 Μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες. Προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων.	‖ Nemini malum pro malo vicissim reddentes. Procurantes honesta in omnium hominum conspectu	*Nulli malum pro malo reddentes. Providentes bona non tantùm coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.*
*Heb.12.14.	18 Εἰ δυνατόν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες.	* Si fieri potest, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus in pace viventes.	*Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes.*
†Eccles.2.18. Matth. 5.39. ‖Deut.32.35. Heb.10.30.	19 Μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες, ἀγαπητοί, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ· γέγραπται γάρ, Ἐμοὶ ἐκδίκησις· ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος.	† Non ipsi vosmet ulciscentes, dilecti, sed date locum iræ: scriptum enim est, ‖ Meum est ulcisci: ego rependam, dicit Dominus.	*Non vosmetipsos defendentes, charissimi, sed date locum iræ; scriptum est enim, Mihi vindicta: ego retribuam, dicit Dominus.*
*Prov.25.22.	20 Ἐὰν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν· τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.	* Itaque si esurit inimicus tuus, ciba eum: si sitit, da ei potum. hoc enim si feceris, carbones ignis coacervabis in caput ejus.	*Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potum da illi, hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput ejus.*
	21 Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.	Nè vincitor à malo, sed vince bono malum.	*Noli vinci à malo: sed vince in bono malum.*

14 *Benedicite*, εὐλογεῖτε. Id est, bene precamini, ut opponatur τῷ καταρᾶσθαι. Erasmus, *Bene loquamini*. Ego verò vocabulum Theologis usitatum retinere malui: neque existimo de locutione duntaxat hìc agi, nè hostibus detrahamus, sed de eo potiùs, ut hosti bene precemur. quod cùm Erasmus viderit, miror cur vel *Benedicatis* vel *Bene precamini* potiùs non converterit quàm *Bene loquamini*. Vide Matthæi 5. 44. ¶ *Et nè imprecamini*, καὶ μὴ καταρᾶσθε. Sic solent interdum Hebræi ταυτολογεῖν, sed ità tamen ut hæc minimè sit inepta aut inutilis ταυτολογία, de qua diximus, Joan. 1. 20.

15 *Gaudete*, χαίρειν. Urget sympathiam Christianam Paulus; sed in gaudio & dolore honesto. Est autem omnibus nota enallage infiniti pro imperandi modo, Atticis etiam ipsis familiaris.

16 *Itidem alii in alios affecti*, τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες, id est, inter vos concordes, atque adeò unanimes, quod Græci uno verbo dicunt ὁμοφρονεῖν. Vulg. *Idipsum invicem sentientes*: duplici errore. Neque enim τὸ αὐτὸ declarat *Idipsum*, sed *Idem*: quod tamen nusquam animadvertit Vetus interpres in hac exprimenda sententia, nisi bis, nempe 2.Cor. 13.11. & Phil. 3. 16. Et φρονεῖν non accipitur hoc loco de ipsis doctrinæ Christianæ placitis, sed de animi erga quempiam affectu, seu pro affectum esse animo, quem φρένας Græci interdum vocant. Sed & Erasmus sibi in eo non constat. nam τὸ αὐτὸ φρονεῖν alibi vertit *Idem sentire*, infrà 15. 5, & Philip. 2. 2, non satìs rectè, opinor; & *Concordes esse*, Phil. 3. 16. & 4. 2. item, *Unanimes esse*, 2. Cor. 13. 11. Quòd autem εἰς ἀλλήλους convertit, *Alii in alios*, mihi non probatur. Neque enim Græcè dicitur φρονεῖν εἰς τινα, sed φρονεῖν τινι. Itaque non dubito quin εἰς ἀλλήλους positum sit pro ἐν ἀλλήλοις, ut explicat idem noster Apostolus infrà, 15. 5. ¶ *Humilibus* τοῖς ταπεινοῖς. Cùm paulò antè τὰ ὑψηλὰ dixerit, poscit antithesis ut ταπεινοῖς accipiamus etiam neutro genere. Sed verbum cui adjungitur ostendit hoc referri potiùs ad eos qui præ aliis videri possunt viles & contemtibiles. Dicuntur autem συναπάγεσθαι, qui in aliorum gratiam ab instituto itinere deflectunt ut illos assectentur, quod *obsecundandi* verbo commodiùs videtur

videtur quàm *obediendi* vel *consentiendi* declarari: & interdum in laude ponitur, ut hoc loco, cùm videlicet in rebus mediis infirmitati fratrum concedimus, quod vera charitas jubet, quâ ratione dicit Apostolus se factum esse omnibus omnia: Interdum verò contrà hoc ipsum verbum de vitio, & quidem maximo, dicitur, ut Gal.2.13. & 2.Pet.3.17. Nihil autem æquè scindit concordiam atque ambitio, cùm quispiam humilia fastidit, sublimia ambitiosè sectatur. ¶ *Prudentes*, φρόνιμοι. Erasmus, *Arrogantes*, quo sensu idem dictum exposuimus suprà 11.25. Sed hoc in loco, nè videatur inanis esse ταυτολογία, φρονεῖν παρ' ἑαυτοῖς accipio pro prudentiæ opinione turgere, & suo judicio sapere; ità ut fontem arrogantiæ aperiat Apostolus, idque sit planè quod prohibetur Pro.3.7, *Nè sis* חכם *chacham* (id est, *sapiens*) *in oculis tuis*, quod repetitur Esa.5.21.

17 *Procurantes*, προνοούμενοι. Sic vertit Erasmus 2.Cor.8.21. qui tamen hîc convertere maluit, *Providè curantes*. Vulg. *Providentes*, obscurè & ambiguè. Nam *providere* potiùs est speculationis quàm actionis, nisi cùm pro *cavere* accipitur. Hîc verò Paulus monet ut in primis attenti & soliciti simus de vita bene & honestè instituenda, ut nemo quicquam habeat quod in nobis meritò possit culpare. Quod autem in Vulgata editione subjicitur, *Non tantùm coram Deo*, οὐ μόνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, in multis codicibus non invenio, & insertum fuisse opinor ex 2.Cor.8.21. ut in eo frustrà se torserit Erasmus.

18 *Si fieri potest*, εἰ δυνατόν. Hæc putat Erasmus connecti posse rectiùs cum superiore sententia, contra omnium exemplarium fidem, & fortassis non optimâ ratione. Neque enim cum conditione præcipitur ut vitam honestè instituamus coram omnibus hominibus; sed simpliciter omnino tenetur hoc facere quisquis Christum profitetur: pacem verò colere cum omnibus sine exceptione, nemo nec potest nec etiam debet.

19 *Ulciscentes*, ἐκδικοῦντες. Vulgata, *Defendentes*, idque malè. Neque enim honesta & legitima sui, non ad referendam sed ad inhibendam injuriam, defensio prohibetur. ¶ *Iræ*, τῇ ὀργῇ. Dei videlicet, quam alioqui prævenire videatur qui injuriam ulciscitur.

20 *Carbones ignis*, ἄνθρακας πυρός. id est ignitos seu candentes, ex Hebræorum idiotismo. Sic etiam Solomon ænigmaticè declarat iram Dei alicujus capiti imminentem, & eò quidem ardentiorem quò major est alicujus perversitas, veluti ejus qui ne benignitate quidem provocari potest ad eum diligendum qui pro accepta injuria beneficium referat. Scio tamen Hieronymum contrario sensu hanc phrasin explicare, lib.1.contra Pelagianos, sed cui assentiri nequeo.

ΚΕΦ. ιγ'.

Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω· οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ· αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν.

2 Ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται.

3 Οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. Θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποίει, καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς.

4 Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστι σοὶ εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῇς, φοβοῦ· οὐ γὰρ εἰκῇ τὴν μάχαιραν φορεῖ· Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι.

5 Διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργήν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν.

6 Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε· λειτουργοὶ γὰρ Θεοῦ εἰσιν εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες.

7 Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς· τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος· τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον· τῷ τὴν τιμήν, τὴν τιμήν.

8 Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾷν ἀλλήλους· ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλήρωκε.

CAP. XIII.

*Omnis anima (*b*) potestatibus supereminentibus subjecta esto: (*c*) non enim est potestas nisi à Deo: & quæ sunt potestates, sunt à Deo ordinatæ.

Itaque quisquis obsistit potestati, Dei ordinationi obsistit: qui autem obsistunt, ipsi sibi condemnationem auferent.

Nam magistratus non sunt metui bonis operibus, sed malis. (*d*) Vis autem non metuere potestatem? quod bonum est facito, & laudem ab ipsa obtinebis.

Dei enim minister est tuo bono. Quòd si feceris quod malum est, metue: non enim frustrà gladium gerit. nam Dei minister est, vindex ad iram ei qui quod malum est fecerit.

Quapropter necesse est subjici, non solùm propter iram, sed etiam propter conscientiam.

Propter hoc enim etiam tributa solvitis: siquidem ministri Dei sunt in hoc ipso laborantes.

† Reddite igitur omnibus quod debetis: cui tributum *debetur*, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timor, timorem: cui honor, honorem.

Nemini quicquam debete, nisi *hoc* ut alii alios diligatis. nam qui diligit alterum, Legem implevit.

CAP. XIII.

Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit: non est enim potestas nisi à Deo: quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt.

Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt.

Nam principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, & habebis laudem ex illa.

Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram ei qui malum agit.

Ideo necessitate subditi estote, non solùm propter iram, sed etiam propter conscientiam.

Ideo enim & tributa præstatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum servientes.

Reddite ergò omnibus debita: cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.

Nemini quicquam debeatis, nisi ut invicem diligatis, qui enim diligit proximum, Legem implevit.

* *Sapien.6.4. Tit.3.1. 1.Pet.2.13.*

1 Paulus seorsim ostendit quid subjecti debeant suis magistratibus, obedientiam videlicet; à qua declarat neminem esse liberum, & ità quidem, ut non tantùm ipsi summo Magistratui, sed etiam infimis quibusvis magistratûs potestate fungentibus debeatur.

(*b*) Argumentum ab ipsa rei natura: Quorsum enim in superiore gradu sunt collocati, nisi ut inferiores eis subjiciantur? (*c*) Aliud maximi ponderis argumentum, Quoniam hujus ordinis autor est Deus, ut qui sunt rebelles, sciant sese cum Deo ipso bellum gerere, unde fieri non potest quin maximas calamitates accersant. 3 Tertium argumentum ab utilissimo fine, Quòd hâc ratione Deus bonos conservet, malos coerceat: quâ sententiâ ipsi quoque Magistratus admonentur quid subjectis debeant. (*d*) Optima ratio ferendi jugi istius non modò sine molestia, sed etiam maximo cum fructu. 4 Deus gladio etiam ultore Magistratum armavit. 5 Conclusio, Parendum esse Magistratui, non modò pœnæ metu, sed multò magis quia etiamsi Magistratus in conscientiam jus non habet, tamen cùm Dei sit minister, bonâ conscientiâ ei resisti non potest. 6 Enumerat præcipua in quibus posita est subjectorum obedientia. † *Matth.22.21.* 8 Ostendit quomodo futurum sit ut quàm paucissima judicia exerceantur, nempe si vitam ità instituamus, ut nemo quicquam meritò possit à nobis flagitare, præter id unum quod ex charitatis Lege alii aliis perpetuâ quadam obligatione debemus: & commendat Charitatem ut Legis epitomen.

---

1 *Omnis anima*, πᾶσα ψυχή. Jam transit Apostolus ad πολιτικὰ præcepta, quomodo videlicet unumquemque se erga magistratum & in publicis actionibus gerere oporteat. Cæterùm *Anima* per Hebraicam Synecdochen pro homine ponitur, ut alibi quoque annotavimus: hîc verò videtur hoc dicendi genus non carere emphasi, ut intelligamus omnes mortales, nullo prorsus excepto, subjici suo magistratui oportere. Videant igitur quo jure privilegia immunitatis hodie jactent qui se Ecclesiasticos vocant. Hi verò si verbo Dei credere nolunt nisi additâ Patrum interpretatione, saltem audiant quid in hunc locum scripserit Chrysostomus. Sic enim habet ad verbum, Ὅτι πᾶσι ταῦτα διατάττεται, καὶ ἱερεῦσι καὶ μοναχοῖς, οὐχὶ τοῖς βιωτικοῖς μόνον, ἀπὸ προοιμίου αὐτὸ δῆλον ἐποίησεν ὁ ἀπόστολος οὕτω λέγων, ΠΑ͂ΣΑ ΨΥΧῊ ἘΞΟΥΣΊΑΙΣ ὙΠΕΡΕΧΟΎΣΑΙΣ ὙΠΟΤΑΣΣΈΣΘΩ· κἂν ἀπόστολος ἦς, κἂν εὐαγγελιστής, κἂν προφήτης, κἂν ὁστισοῦν. οὐδὲ γὰρ ἀνατρέπει τὴν εὐσέβειαν ἡ ὑποταγή. Id est, *Omnibus hæc præcipi, sacerdotibus quoq; ac monachis, non autem iis solis qui hujus vitæ negotiis occupantur, statim in ipso proœmio declarat Apostolus, cùm sic dicit*, OMNIS ANIMA POTESTATIBUS SUPEREMINENTIBUS SUBJECTA ESTO: *etiamsi Apostolus etiamsi Evangelista, etiamsi Propheta, vel alius quivis fueris. Subjectio enim ista pietatem non evertit.* Hæc ille: qui, Deus bone, si hodie viveret, quàm acerbè in illum inveheret qui non modò regibus non subjicitur, sed ipsa etiam regna & imperia transfert, & tamen Christi vicarius vult videri. Cæterùm qui Origenis ingenium nosse volet, legat quàm fœdè hunc locum depravarit. ¶ *Potestatibus*, ἐξουσίαις. Nomine isto tropicè intelliguntur qui sunt in illis dignitatibus constituti: sed non est temerè usus hoc tropo Apostolus, ut sciamus hanc subjectionem ipsis dignitatibus habendam, etiamsi indigni sint qui eò sunt evecti: quod Christus ipse in Caiapha & Pilato, & Paulus ad Neronem provocans, observavit. Sed hoc tum salvo ipsius Dei jure accipiendũ, tum potestatibus vel divino vel humano jure constitutis, non autem contra Dei verbum impiè, aut contra politicas leges seditiosè vel tyrannicè, introductis. ¶ *Supereminentibus*, ὑπερεχούσαις. Hoc positum est αἰτιολογικῶς. Causa enim adfertur cur subjici nos oporteat magistratibus; quia nimirum in superiore gradu sunt collocati. Vulgata, *Sublimioribus* non obscurâ modò sed periculosâ interpretatione, ut quæ sic possit accipi quasi summis duntaxat magistratibus non inferioribus sit parendum. ¶ *Sunt à Deo ordinatæ*, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. Hæc verba, *A Deo*, postposui verbo substantivo, ut falsæ distinctioni ansam præciderem, quæ nonnullos fefellit. Quidam enim legunt, *Quæ verò sunt, à Deo ordinatæ sunt*, quasi Græcè scriptum sit ἀπὸ non ὑπό. Præterea quia Vetus interpres ἐξουσίαι non legit (quod tamen vocabulum in omnibus Græcis vetustis codicibus (excepto unico Claromontano) invenimus, & nisi addatur, nemo non videt ὑπὸ τοῦ κοινοῦ subaudiendum) nonnulli Latini pro *ordinatæ* legerunt *ordinata*, quasi Græcè scriptum sit, τὰ δὲ ὄντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τεταγμένα ἐστί. Cæterùm quia *ordinare* interdum idem declarat atque instituere, & ex mandato faciendum aliquid decernere, censuerunt nonnulli Paulum his verbis ostendere Deum esse magistratuum dignitatis autorem. Id verò ego ità esse fateor: sed cùm in superiore membro sit hoc disertè dictum ab Apostolo, causam non video cur hoc ipsum iterum inculcet, & quidem additâ particulâ δὲ, quæ non eadem sed diversa plerumq; solet copulare. Existimo igitur Apostolum primùm quidem testari in genere jus ipsum & potestatem magistratûs à Deo esse; deinde verò, quia varii sunt magistratuum gradus, & dixerat oportere omnes non uni alicui potestati, sed potestatibus subjici, hujus etiam potestatis distributionem & σύνταξιν eidem Deo vindicare, ut infimis etiam ordinibus parendum esse sciamus. Sunt autem hæc duo connexa, id est, magistratûs dignitas, & ejus dignitatis distributio: ut utrumque Apostolus meritò vocet διαταγὴν τοῦ Θεοῦ, id est, *Dei ordinationem*, in proximo versu. Sed duorum hîc oportet meminisse, nempe de legitimis potestatibus, quibus hominum genus autore Deo hunc ordinem suggerente

regitur, non de iis quæ sunt à Tyrannide, ac etiam ab impietate profectæ; deinde de rebus ipsis, non de quibusvis personis istâ potestate fungentibus, hoc Pauli dictum accipiendum, quamvis non absque Dei judicio & ordinatione mali quoque Magistratus imperent; sed hoc nihil spectat ad Pauli scopum.

2 *Quisquis obsistit*, ὁ ἀντιτασσόμενος. Verbum militare, quo summa vis declaratur militum ex adverso depugnantium. Vulg. *Qui resistit*, non satis expressè. ¶ *Ipsi sibi*, ἑαυτοῖς. Sic rectè Vetus interpres, pro quo Erasmus non rectè *Sibiipsis* substituit, ut sensus ipse ostendit. Rectiùs quoq; Vetus interpres κρίμα vertit *Damnationem*, quàm Erasmus, *Judicium*. ¶ *Auferent*, λήψονται. Sic Latini dicunt, *non impunè* vel *inultum ferre*, &, *pretium ferre ob stultitiam*. Vulg. *Acquirunt*, neglectâ temporis ratione. Erasmus, *Accipient*, obscurè, ut diximus Matth. 25.14.

3 *Bonis operibus*, τῶν ἀγαθῶν ἔργων. Vulg. *Boni operis*, nimiùm obscurè. Erasmus, *Bene agentibus*, rectè expressâ sententiâ. Ego studui propiùs abesse à Græcis.

4 *Vindex*, ἔκδικος. *Iram* autem Hebræorum more pœnam vocat à justo Deo inflictam.

5 *Necesse est subjici*, ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι. Vulgata, *Necessitati*, vel (ut alii codices habent) *necessitate subditi estote*, id est ἀνάγκῃ ὑποτάσσεσθε, contra omnium nostrorum codicum fidem, si duos tantùm excipias, sed quibus ipsa etiam sententia repugnat. Neque enim præcipit Apostolus ut pareamus magistratibus, quòd urgeat necessitas, quasi liceat alioquin jugum excutere; sed potiùs quia æquissimum est ut Dei ministro subjiciamur, neque res est media seu ἀδιάφορος, sed ejusmodi ut hominis etiam conscientiam obliget. minimè id quidem quasi magistratui aut cuipiam homini liceat leges condere conscientiis, quæ unicum habent legislatorem: sed quia nemo potest bonâ conscientiâ ei resistere cujus potestati Deus ipsum subjecerit, adeò ut hanc ob causam non sit seditiosis & ἀτάκτοις negotium duntaxat cum magistratu, cui sese opponunt, sed etiam cum Deo ipso. Sciamus tamen hæc esse intelligenda, additâ exceptione, USQUE AD ARAS. Nam alioqui valet Apostolicum illud, Præstat obedire Deo quàm hominibus. Ubi tamen hoc quoque notandum est, aliud esse, magistratui impia præcipienti, vel iniqua etiam per subjectos exsequi volenti, non obsequi, quàm vim suo magistratui intentare. Nam illud quidem nobis faciendum est, istud verò nefas est: vim autem magistratui non infert, qui Tyrannidi manifestæ, opposita & publicâ autoritate cujusq; civilis status sancita remedia, sanctè & necessariò usurpat. Cæterùm qui Origenem legerit in hunc locum, comperiet hinc quoque Anabaptistas sui furoris principia hausisse, aut illum certè iisdem furiis olim fuisse agitatum quibus hodie Anabaptistæ.

6 *Ministri*, λειτουργοί. Vide Act. 13.2. & infr. 15.27. ¶ *Laborantes*, προσκαρτεροῦντες. Vulg. *Servientes*, non expressâ Pauli sententiâ. Apostolus enim hoc verbum usurpat, ostendens à magistratu pondus minimè leve sustineri, oppugnandi malos, & bonos tuendi; ut planè invictâ quâdam ac divinâ animi fortitudine instructum esse oporteat qui publico hoc munere ità defungi velit, ut Deo fidem suam approbet: itaq; meritò illis & vectigalia solvi & honorem, tanquam reipublicæ causâ infinitos labores perferentibus, tribui. Nos verò alibi προσκαρτερεῖν vertimus *Perdurantes*, sed diversâ constructione.

7 *Cui tributum*, τῷ τὸν φόρον. Subaudi ὀφειλομένον, ut in Epigram. dicitur [ὀφειλόμενος τὰς εἰκόνας, *cui debentur imagines*. Ideo expressi verbum, nequis putet τῷ pro ᾧ positum, quod Ionibus est peculiare. Cæterùm (meo judicio) φόρος dicitur *Capitatio*, id est tributum quod in capita civium, aut viritim aut pro censûs ratione imponitur: (quod & εἰσφορὰν, id est *Collationem* vocari puto, id videlicet quod *taleam* vernaculo sermone Galli vocant) τέλος verò quicquid alio nomine persolvitur reipublicæ, ut Decimæ, Portoria, Scriptura, & quæ pro invectis aut exportatis mercibus persolvuntur. ¶ *Cui timor*, τῷ τὸν φόβον. *Timorem*, Hebræorum more, vocat obedientiam, eámq; ex animo proficiscentem; *Honoris* autem nomine intelligit reverentiam quam magistratui habere par est, eámque sinceram & voluntariam: cujusmodi fuisse Q. Fabii maximi, filium Consulem reverentis, ut refert Livius Decadis tertiæ libro quarto; quanquam multò altiùs assurgere nos jubeat Paulus.

8 *Debete*, ὀφείλετε. *Incertum est* (inquit Erasmus) *an sit Debetis, indicandi modo, an Debete*. Atqui res ipsa nullum huic amphiboliæ locum relinquit. Sed & ex duabus interpretationibus quas adfert, altera, quam Ambrosio affingit nihil tale cogitanti, est ejusmodi ut mirer cuiquam in mentem venire potuisse; quasi videlicet superiora ad magistratus ethnicos referantur, ista verò ad Christianos. Id verò cùm sit absurdissimum, unde tandem colligitur Ambrosio placuisse? *Scribit enim*, inquit, *in hunc locum, Pacem vult nos habere, si fieri potest, cum omnibus, dilectionem verò cum fratribus*. Quasi verò Ambrosius, cùm hæc scriberet, compararit cum hoc dicto superioris capitis versiculum decimumoctavum, quòd affines inter se sententias contineant. Itaque (quod etiam in præfatione monui, & cum tanti viri pace dictum velim) sicut Erasmi diligentiam laudo, ità majorem in eo attentionem interdum requiro. Sed ad rem. Scitè profectò Paulus, cùm de nostro in magistratum officio aut pietate potiùs disseruisset, nunc omnium forensium litium ac controversiarum fontem aperit, nempe quod suum cuique nonnisi inviti & magistratûs imperio coacti reddamus: unde fit ut postea nobis sit invidiosum & exosum magistratûs nomen. Videte ergò, inquit, nè cuiquam quicquam debeatis, nisi hoc unum ut vos mutuò diligatis. Nam hoc quidem debiti genus ejusmodi est ut bonus vir semper inveniat quod proximo debeat, ac proinde sese hoc veluti ære alieno libens obstrictum esse fateatur. ¶ *Alterum*, τὸν ἕτερον. Vulgata, *Proximum*. Certum enim est hîc τοῦ ἑτέρου significatione dici eum qui in Legis contextu & proximo versiculo vocatur ὁ πλησίον. quâ voce quivis alius homo significatur, quîcum aliquid est nobis negotii, nè inimicis quidem exceptis. Sic Hebræis רעה *Rebeh*, & רעה *Rahab*, accipitur tum pro socio, tum pro altero quopiam simpliciter, sicut apud Græcos perexiguum est discrimen inter ἕτερος & ἑταῖρος. ¶ *Legem implevit*, νόμον πεπλήρωκεν. id est non unicum aliquod præceptum obiit, sed in genere præstitit quod Lex jubet. Itaque non agit hoc loco Apostolus de perfecta vel imperfecta observatione Legis, ut nugantur Sophistæ; sed charitatem ut legis summam commendat, sicut apparet ex ratione quæ subjicitur, & conclusione quæ attexitur: nec est hoc aliter intelligendum.

‖Exod. 20.14. Deut. 5.18. * Lev. 19.18. Matth. 22,39. Mar. 12.31. Gal. 5.14. Jac. 2.8. † 1. Tim. 1.5.

11 Amplificatio à circumstantia temporis, quod & ipsum nos per se admoneat, cùm tenebris ignorantiæ & pravarum cupiditatum, divinæ veritatis cognitione depulsis, superfit ut vitam ad certam illam omnis justitiæ & honestatis normam, virtute Spiritûs Christi freti exigamus.

‖Luc. 21.14. * Gal. 5.16. 1. Pet. 2.11.

9 Τὸ γὰρ, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ φονεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις, Οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἴτις ἑτέρα ἐντολή, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

10 Ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται. πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη.

11 Καὶ τοῦτο, εἰδότες τὸν καιρὸν, ὅτι ὥρα ἡμᾶς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι· νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν.

12 Ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους, καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τοῦ φωτός.

13 Ὡς ἐν ἡμέρᾳ, εὐσχημόνως περιπατήσωμεν· μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ.

14 Ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας.

Siquidem illud, ‖ Non mœchaberis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces, & siquod aliud *est* præceptum, in hoc sermone summatim comprehenditur; nempe, * Diliges proximum tuum sicut teipsum.

Charitas proximum non afficit malo. Itaque † charitas est completio Legis.

Idque, perspectâ opportunitate, quòd videlicet tempus jam *sit* nostri à somno expergefiendi: Nunc enim propius nos est salus, quàm cùm credidimus.

Nox processit, dies autem propinquat. Abjiciamus igitur opera tenebrarum, & induamur habitu qui luci conveniat.

Ut interdiu, decenter ambulemus; ‖ non *in* comessationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac lasciviis, non lite & invidiâ.

* Sed induimini Domino Jesu Christo, & carnis curam nè habete ad *explendas* cupiditates.

Nam, Non adulterabis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces, & siquod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur, Diliges proximum tuum sicut teipsum.

Dilectio proximo malum non operatur. Plenitudo ergò Legis est dilectio.

Et hoc, scientes tempus, quia hora est jam nos de somno surgere: nunc enim propior est nostra salus, quàm cùm credidimus.

Nox præcessit, dies autem appropinquavit. abjiciamus ergò opera tenebrarum, & induamur arma lucis.

Sicut in die, honestè ambulemus; non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, non in contentione & æmulatione.

Sed induite Dominum Jesum Christum, & carnis curam nè feceritis in desideriis.

9 *Summatim comprehenditur*, ἀνακεφαλαιοῦται. Id est, in summam ac compendium redigitur. Nam tota Lex nihil aliud quàm amorem Dei & proximi præcipit. Sed tamen cùm Apostolus hoc loco de mutuis hominum officiis disserat, *Legis* vocabulum ad secundam tabulam restringendum puto. Vulg. *Instauratur*, ut planè videatur legisse ἀνακαινοῦται, vel ἀνανοῦται.

10 *Completio*, πλήρωμα. Heb. מלו *melo*, pro quo Gallicè diceremus *le contenu*, ut Psal. 24.1. nisi malimus simpliciter ipsam præstationem legis ità significari, non quemadmodum perfectam, sed veram, & quæ in summa respondeat ei quod Lex jubet. Vulg. & Erasmus, *Consummatio*. Vide suprà vers. 8.

11 *Idque*, καὶ τοῦτο. Vulg. *Et hoc*, admodum obscurè. Neque enim hoc cohæret cum participio εἰδότες, sed cum eo quod dixerat versu 8. *Nemini quicquam debete*. Cui dicto cùm Apostolus subjecisset rationem, quæ paulò longiore confirmatione indigebat, nunc tandem ad institutum redit. Adduntur autem hæ particulæ orationis amplificandæ causâ, ut initio officiorum Ciceronis, *Quanquam te jam annum audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet*, &c. Syrus interpres videtur legisse καὶ τοῦτο εἰδότες (sub. ἐστε) ὅτι καιρὸς καὶ ὥρα ἐστὶν, *Et hoc scitote, quòd tempus & hora est*, &c. ¶ *Perspectâ opportunitate*, εἰδότες τὸν καιρόν. Vulg. & Erasmus, *Scientes*, vel, *Cùm sciamus tempus*, admodum obscurè. Nos Græcum hoc dicendi genus ad verbum sic exprimimus in vernaculo sermone, *Veu le temps*, vel, *Veu la saison*. Quæ sit autem hæc opportunitas, statim subjecit per epexegesin. ¶ *Propius nos est salus*, ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία. Vulg. *Propior est nostra salus*. Potest enim ἡμῶν etiam connecti cum σωτηρία per trajectionem; cujus aliud exemplum annotavimus

Joan.

Joan.15.10. ut Veterem interpretem Erasmus hoc loco non optimo jure flagellarit. ¶ *Quàm cùm credidimus*, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. Erasmus, *Quàm cùm credebamus. Nam*, inquit, *sub Mose opinio fuit potiùs salutis quàm salus, & umbra potiùs quàm res.* Atqui præterquam quòd qui sic loquitur, planè non intelligit quæ fuerit veteris fœderis ratio, Apostolus Romanis scribit, non Judæis: & quamvis in Romana Ecclesia nonnulli etiam essent qui ex circumcisione crediderant, tamen cùm minimus fuerit hic numerus, sit autem hæc universalis doctrina, non fit mihi verisimile hoc ità explicandum, ut ad solos Judæos pertineat. Paulum igitur existimo hoc ipsum dicere de quo monent etiam scriptores alioqui profani, nempe quò propiùs metam cursor accedit, eò magis intendendas esse vires, si præmium ipsâ metâ propositum assequi velit. Sic enim Apostolus docet quò propiùs à salutis luce absumus, tantò longiùs à tenebris abesse nos oportere.

12 *Processit*, προέκοψεν. Hieronymus in Matth.26. *præteriit*. Cyprianus in tractatu de zelo, *Transivit*, ut & Syrus interpres עבר *habar*. id est ignorantiæ tempus quo nondum ità perspecta fuit nobis hæc veritas. Itaque non dubium est quin mendosè legatur Latinè *præcessit*, quod Ambrosium & alios veteres interpretes fefellit. ¶ *Propinquat*, ἤγγικεν. Alibi jam dicimur in luce versari, sed ità ut nondum apparuerit quod sumus. Adhuc enim videmus ut in crepusculo. ¶ *Opera tenebrarum*, ἔργα τοῦ σκότους. i. Eam vitam quam agere solent qui lucis conspectum fugiunt. qua de re poeta verè & eleganter dixit, *Nox & amor vinumq; nihil moderabile suadent: Illa pudore caret, Liber amórq; metu.* In quam sententiam disseritur quoque Eph.5.12. & 1.Thes.5.7. quanquam *Tenebrarum* nomen latiùs hic patet, totam videlicet superiorem vitam comprehendens in Christi ignoratione transactam. ¶ *Habitu qui luci conveniat*, τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. Vulg. & Erasmus, *Arma lucis*, quæ interpretatio mihi videtur perobscura. Etsi enim in re non dissimili Apostolus armorum meminit, 1.Thess.5.8. tamen quod statim subjicitur, ostendit metaphoram ab habitu & cultu corporis sumtam esse, de quo nimirum soliciti sunt omnes modesti homin[illegible] non noctu, cùm à nemine conspiciuntur, sed interdiu, ut nihil indecorum appareat. Itaque εὐσχημόνως etiam licebit cum Vetere interprete exponere *Honestè*, vel etiam *Decorè*: qua de re vide 1.Cor.4.40. Latè autem patet appellatio τῶν ὅπλων, adeò ut apud Homerum τὸ ὁπλίζεσθαι accipiatur pro εὐτρεπίζεσθαι, id est, *Instrui & ornari*.

14 *Induimini Domino Jesu Christo*, ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. Vulg. *Induite*, ἐνδύσατε. Persistit Paulus in metaphora: sed & alioquin apud Hebræos verbum לבש *labasch*, ità usurpari solet in re quavis, cujus accessione vel ornamur (ut cùm dicitur aliquis *indui decore, salute, magnificentiâ, justitiâ*) vel contrà dedecoramur, ut *indui confusione, maledictione, desolatione*. Videtur tamen peculiaris esse energia istius formulæ, quòd in possessionem Christi mittamur, ità ut ille sit in nobis & nos in illo, ut Gal. cap.3.vers.27. sicut dicitur Spiritus Domini induisse Gedeonem, Judic.6.34. Hoc autem loco fructus sanctificationis significat Apostolus à Christi Spiritu exorientes, quibus vult nos esse ornatos, ut copiosiùs explicat Coloss. cap. 3. vers. 10, & 12, & deinceps. ¶ *Ad explendas cupiditates*, εἰς ἐπιθυμίας. Vulgata, *Carnis curam nè feceritis in desideriis*, barbarè prorsus & obscurè. Erasmus, *Carnis curam nè agatis ad cupiditates*, non multò meliús. Rectè verò istud adjectum est, cùm alioquin Apostolus pronunciet eum esse quovis profano deteriorem, qui suis non providet, 1.Tim.5.8.

ΚΕΦ. ιδ´.

Τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει, προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν.

2 Ὃς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα· ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει.

3 Ὁ ἐσθίων, τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω· ὁ Θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο.

4 Σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην; τῷ ἰδίῳ κυρίῳ στήκει ἢ πίπτει. σταθήσεται δέ· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς στῆσαι αὐτόν.

CAP. XIV.

Eum verò qui fide est infirmus, assumite, non *tamen* ad altercationes disputationum.

Alius quidem credit edere licere quidvis; alius autem *fide* infirmus edit olera.

Qui edit, non edentem nè pro nihilo habeto: & qui non edit, edentem nè condemnato: (a) Deus enim eum assumsit.

Tu qui es qui condemnas alienum famulum? proprio domino perstat aut cadit. stabilietur autem: potest enim Deus eum stabilire.

CAP. XIV.

Infirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum.

Alius enim credit se manducare omnia; qui autem infirmus est, olus manducat.

Is qui manducat, non manducantem non spernat: & qui non manducat, manducantem non judicet: Deus enim illum assumsit.

Tu qui es qui judicas alienum servum? domino suo stat aut cadit. stabit autem: potens est enim Deus statuere illum.

1 Paulus tractat quomodo in rebus mediis nos gerere deceat cum fratribus, non malitiâ, nec damnandâ superstitione, sed beneficii Christi ignorantiâ in earum rerum usu peccantibus. Docet autem eos leniter & patienter erudiendos; & ità quidem ut eorum ignorantiæ in ejusmodi quidem rebus accommodare nos oporteat ex charitatis lege. 2 Proponit pro exemplo discrimen ciborum, quod nonnulli ut in lege præscriptum (quam abrogatam esse nesciebant) penitus observandum putabant, cùm è contrario, qui in Evangelii cognitione profecerant, abolitam esse istam legis pædagogiam rectè censerent. 3 In hujusmodi facto, inquit Apostolus, neque qui libertatem suam norunt, fratrem ignorantem arroganter despiciant, neque indocti morosè condemnent quod non intelligunt. (a) Prima ratio, quia cùm & qui edit, & qui non edit, sit nihilominus Christi membrum, nec contemni qui non edit, nec condemnari qui edit, meritò potest. Explicatur autem antecedens ver.6. 4 Alia ratio à superiore dependens, cur rudes à peritioribus non debeant, ut extra spem salutis positi, damnari, Quia, inquit Apostolus, qui hodie rudis est, cras potest pleniore cognitione donari, ut & ipse firmus consistat. Itaque Dei est non hominis sententiam illam damnatoriam ferre.

---

1 *Eum qui fide est infirmus*, τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει. *Fides* hoc loco declarat Christianam ipsam doctrinam in qua sit adhuc aliquis rudis, ac proinde discrimen ciborum & dierum nondum intelligat Christi beneficio fuisse sublatum. Vide suprà 4.10. Cæterùm Apostolus nunc descendit ad εἰδικώς, id est ad tradendum rectum usum legalium quorundam à Judæis quibusdam adhuc rudibus observatorum: cujusmodi erant ciborum delectus & dierum discrimen. ¶ *Fide*, πίστει. Id est cognitione beneficii Christi. ¶ *Assumite*, προσλαμβάνεσθε. Id est, adjungite vobis, & quidem ultro adsciscite, nedum ut mediæ & indifferentis rei causâ defugiatis ejus consortium. Plus enim est προσλαμβάνεσθαι quàm venientem excipere. Castellio vertit, *Opitulemini*: neq; verbo ipso, neque sensu satis feliciter expresso. Differunt enim significatione & constructione τὸ προσλαμβάνεσθαι & ἀντιλαμβάνεσθαι, quo utitur Act.20.35. Vide Luc.1.54. ¶ *Non tamen ad altercationes disputationum*, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. Vel, *ad disputationum ambiguitates*. id est, ut variis & perplexis disputationibus discedat incertior quàm venerit, aut perturbatâ conscientiâ resiliat. Nam ex multiplicibus significationibus verbi διακρίνειν, hæ duæ mihi videntur ad hunc locum appositissimæ. Vulg. *Non in disceptationibus cogitationum*, quasi εἰς pro ἐν accipiatur, & διακρίσεις idem valeat atque διάσκεψις, quasi denique διαλογισμὸς hic declaret *cogitationem*, cùm multò commodiùs pro *dissertatione* possit intelligi. Erasmus, *Ad dijudicationes disputationum*: ac fateor quidem διάκρισιν id interdum declarare, sed non tamen hoc loco ut mihi videtur. Nam revera assumi debet infirmus, ut dijudicentur disputationes, id est ut tandem agnitâ veritate firmior evadat: sed pedetentim hoc fieri jubet Apostolus, ut nulla sit contentio, neque disputatio inanis, aut non suo loco adhibita. Castellio hunc locum ità convertit, *Siquis autem imbecillâ fide est, huic nulla cum animi dubitatione opitulemini*: sententiâ profectò non modò non expressâ, sed etiam valde depravatâ. Cæterùm quòd *tamen* supplevimus, ideo fecimus ut hiatus constructionis expleretur, quod alioquin videatur integrum membrum deesse.

2 *Credit*, πιστεύει. Id est, novit ex fide, sive persuasus est per Dominum Jesum, ut explicatur infrà vers.14. Nam πιστεύειν aliud significat quàm νομίζειν, id est *putare*. quod non videtur Erasmus satis attentè considerasse cùm interpretatur *Credit*, id est, *Putat*. Vulg. *Credit se manducare*, prorsus ineptè. Nec etiam rectè legit μὲν γὰρ, *enim*, pro μὲν *quidem*. Sunt autem hæc tria in primis observanda hoc in loco: Unum, hic agi non de rebus vel per se vel propter adjunctam cultûs opinionem impiis, neque de ἐθελοθρησκείαις & manifestis superstitionibus, sed de rebus mediis & indifferentibus. Alterum, non eos qui malitiosè & præfractè resistunt Evangelicæ libertati, sed qui solâ ignorantiâ peccant, hic *infirmos* vocari. Tertium, de hac demum ignorantia hic agi, quæ tamen possit verbum Dei prætexere. Erat enim hic delectus ciborum & dierum, de quo hic agitur, ex verbo Dei institutus, adeò ut iis qui Christianam libertatem ignorabant, non esset res indifferens, sed observatu necessaria ex Dei mandato. Denique quartum etiam illud observandum est, Apostolum non præcipere ut ejusmodi ignorantia foveatur, sed duntaxat ut toleretur tantisper dum rudes isti possint erudiri. Hæc qui considerabit, facilè intelliget ista nihil iis favere qui charitatis & lucrifaciendi proximi prætextu, non dubitant sese impiissimis superstitionibus polluere. ¶ *Alius autem fide infirmus*, ὃς δὲ ἀσθενῶν. Sic potiùs lego quàm ὁ δὲ ἀσθενῶν. quia non præcessit ὁ μὲν, sed ὃς μὲν, cùm alioquin, utrovis modo legas, eadem prorsus maneat sententia. Solent enim Græci in distributionibus, non tantùm præpositivis, sed etiam postpositivis articulis uti, ut Luc.23.33. & infrà vers.5. Cæterùm nolui simpliciter *infirmum* dicere, sed *fidem* adjunxi ex superiore versiculo, nequis ineptus (quales sunt nimiùm multi) quia sit olerum mentio putet *infirmos* à Paulo vocari minus rectè valentes. Nam ità existimarunt qui in Vulgata editione pro *Olus manducat* scripserunt *Olus manducet*, ut apparet ex Origene, qui totum hunc locum fœdissimè corrupit, dum explicat quod suprà dictum est cap. 4.19. Abrahamum non fuisse infirmatum fide. ¶ *Edit olera*, λάχανα ἐσθίει. In plerisque Vulgatæ Latinæ versionis codicibus legitur, *Olus manducet*, manifesto errore. Nam præterquam quòd omnia Græca exemplaria scriptum habent ἐσθίει non ἐσθιέτω, sententia ipsa prorsus flagitat ut utrumq; membrum exprimatur non imperandi sed indicandi modo: ut iis non possim assentiri qui convertunt φαγεῖν, *vescatur*. Certum enim est Apostolum propositâ generali doctrinâ, nunc illam suis speciebus, seu casibus (quos vocant) applicare. Ac prior quidem iste ad ciborum discrimen: alter verò, quem complectitur versiculus quintus, ad discrimen dierum

rum pertinet. Nihil ergò præcipitur in his versiculis duobus, secundo videlicet & quinto, sed species ponitur, deinde subjicitur doctrina. Dicitur autem *edere olera*, qui in capiendo cibo malit solis oleribus vesci, quàm carnes lege prohibitas attingere, ut olim Daniel, sed alio spiritu, cum sociis apud Babylonios, Dan. 1. 11.

3 *Nè condemnato*, μὴ κρινέτω. Vulg. & Erasmus, *Non judicet:* nimiùm obscurè, ut alibi sæpe in hoc eodem verbo peccatum est, cùm ex Hebræorum more simplex κρίνειν pro κατακρίνειν sit positum, tum hoc in loco, tum in sequentibus versiculis aliquoties. Sed & in superiore membro ἐξουθενείτω non satis expressè convertit Vetus interpres, *Spernat*, neque Erasmus, *Despiciat:* cùm significet aliquid amplius, nempe, *pro nihilo habere*. Voluit enim Paulus hoc verbo repræsentare immodicum eorum fastum, qui Christianæ libertatis cognitione tumidi, cæteros vix dignos putabant quos vel pili facerent.

4 *Stabilietur autem*, σταθήσεται δέ. Vulg. *Stabit autem*, στήκεται δέ. Erasmus, *Imò fulcietur ut stet*. Ego verò (ut de periphrasi nihil dicam) puto hoc prorsus cohærere cum eo quod Apostolus dixerat ἢ πίπτει, *aut cadit*, hoc videlicet accommodans ad Christianum quidem, sed adhuc rudem, qui, dum mavult carnibus prorsus abstinere & oleribus vesci, quàm cibum, quem putat immundum, attingere, sanè in eo ostendit se nondum stare, id est nondum firmo gradu consistere, atque adeò veluti ruinam minatur: sed tamen (inquit Apostolus) non est quòd eum idcirco ut desperatâ salute condemnes. Quem enim adscivit Dominus, cum suo tempore stabiliet.

5 Aliud exemplum legalis discriminis dierum
b Opponit isti contemtui & præcipitibus judiciis

5 Ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω.

6 Ὁ φρονῶν τὴν ἡμέραν, Κυρίῳ φρονεῖ· καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, Κυρίῳ οὐ φρονεῖ. ὁ ἐσθίων, Κυρίῳ ἐσθίει· εὐχαριστεῖ γὰρ τῷ Θεῷ· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, Κυρίῳ οὐκ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ.

Alius quidem æstimat diem præ die, alius autem peræquè æstimat quemvis diem. [b] Unusquisque in animo suo plenè certioratus esto.

Qui curat diem, Domino curat: & qui non curat diem, Domino non curat. Qui edit, Domino edit; [c]gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.

Nam alius judicat diem inter diem: alius autem judicat omnem diem. Unusquisque in suo sensu abundet.

Qui sapit diem, Domino sapit: & qui manducat, Domino manducat; gratias enim agit Deo: & qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo.

assiduum proficiendi studium, ut firmis de sua libertate bene constet, quænam sit videlicet, & cujusmodi ejus usus: & vicissim infirmi quotidie proficiant: nè vel illi abutantur Dei dono, vel isti in sua infirmitate sibi placeant. 6 Ratio petita ab ipsa rerum mediarum natura, quas bonâ conscientiâ & observare possit aliquis, & aliquis rursus negligere. Cùm enim & dierum & ciborum discrimen à Deo statutum esset, qui Legis abrogationem nondum intelligebant, & tamen alioqui Christum ut Servatorem agnoscebant, quomodo potuissent bonâ conscientiâ negligere quod à Deo præceptum sciebant? contrà verò qui Christi beneficium hac etiam in parte norant, bonâ conscientiâ nec dies nec cibos curabant: itaque (dicet Apostolus versu 10.) docti ignaros ob res istas nè damnent, cùm indocti fratres nihilominus sint fratres. Jam verò siquis hanc doctrinam ad nostra hæc tempora trahere velit, sciat de rebus mediis hîc agi, & quidem ejusmodi, ut qui eas non arbitrabantur medias, fundamentum haberent in Lege, & simplici ignorantiâ, non autem malitiosâ (illis enim nè ad tempus quidem cessit Apostolus) nec superstitione, sed religioso per se Dei metu ducerentur. [c] Ità significat Apostolus sese de fidelibus tum infirmis tum firmis agere. Quid si verò cum infidelibus nobis sit negotium? nempe hîc nobis cavenda sunt duo, sicut in epistola ad Corinth. explicatur: unum, nè superstitiones eorum inter res medias numeremus, ut qui in idoleo accumbebant; alterum, nè tum quoque cùm res est media (ut Idolothytum in macello emere, & domi aut in privato convivio edere) fratrum infirmorum conscientiam vulneremus.

5 *Æstimat diem præ die*, κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν. Secunda est ista species, eorum qui discrimina dierum ex Legis præscripto observabant: ut planè sint hallucinati Veteres Græci (à quibus deceptus etiam est Ambrosius) cùm hîc nescio quid comminiscerentur de iis qui vel alternis diebus vel quotidie jejunabant. Quamvis enim ἡμέραν παρ' ἡμέραν significet *alternos dies*, tamen non perpetua est ista significatio, ut quæ locum nullum habeat in constructione activa (quam vocant) cujusmodi hæc est. Deinde, nulla est hîc jejunii mentio: & res ipsa ostendit de Legis cæremoniis indifferentibus hîc disseri, quarum causâ non vult Apostolus Ecclesiam scindi, sed infirmitati fratrum aliquid ad tempus concedi. Itaque assentior Erasmo qui tradidit παρὰ hoc in loco relationem declarare, ut in proverbio πορφύραν παρὰ πορφύραν. quanquam nolim convertere *Diem juxta diem*, ac multò etiam minùs, *Diem supra diem*, cum Hieronymo, quamvìs sic accipiatur παρὰ Hebr. 3. 3. Spectandum enim est quid cuique loco conveniat. ac mihi quidem videtur παρὰ prorsus hîc respondere Latinæ præpositioni *præ*, ut in illo Terentii, *Cùm te postputasse omnes res præ parente intelligo*. Sed & in verbo κρίνειν interpretando, quod nonnullos torsit magnopere, doctissimum interpretem libens sum secutus. Nam inter cætera τὸ κρίνειν significat judicium ferre de re quapiam, quod quidem sine æstimatione fieri non potest; cùm Judicare nihil aliud sit quàm quanti rem aliquam facias, vel tecum inire, vel apud alios dicere: quæ expositio & simplicissima est, & sententiæ Apostoli accommodatissima. Nam quominus accipias pro διακρίνειν, id est *discernere* seu *distinguere*, obstat proximum membrum, quod istam expositionem nullo modo admittit: & tamen, ut sibi constet antithesis, simili ratione debet explicari. Quod autem quidam τὸ κρίνειν accipiunt pro *sanctificare*, (id est, Pro præstantiore & sanctiore habere) quamvìs sententiæ conveniat, tamen mihi videtur coactum, nisi quis exemplum simile proferat. Postremò si κρίνειν convertas *Judicare*, obscura fuerit expositio: cùm nemo facilè intelligat quid sit *Judicare diem præ die*, ac multò minùs, *Judicare quemvis diem*, aut *de quovis die*. Libuit tamen more meo adscribere varias interpretationes, ut cuique suum judicium integrum servetur. Sic igitur vulgata, *Nam alius judicat diem inter diem:* sic Augustinus in quæstionibus hujus epistolæ (quem sequitur Budæus) *Alius quidem judicat alternos dies:* sic Hieronymus libro adversus Jovinianum secundo, *Alius judicat diem plus quàm diem:* sic denique Erasmus, *Hic quidem judicat diem ad diem conferens*. ¶ *Peræquè æstimat quemvis diem*, κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. Vulg. *Judicat omnem diem*. quod nemo intelligat. Erasmus, *Idem judicat de quovis die*, sententiâ rectè expressâ. Malui tamen hîc quoque doctissimi interpretis vestigiis hærere, quòd minùs recedat à Græcis. Nequis autem quærat cur adverbium *Peræquè* addiderimus, cùm κρίνειν simpliciter duntaxat significet *æstimare*, sciendum est hoc adverbium inclusum esse in πᾶσαν syncategoremate non universali hoc in loco ut etiam suprà vers. 2. sed particulari indefinito. ¶ *Unusquisque in animo suo plenè certioratus esto*, ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω. Vel, *In eo quod ipse sentit*, sive *in sententia sua, certus esto*; si libeat τὸν νοῦν pro *sententia* seu *consilio* accipere. Sed malim quidem ego pro *conscientia* interpretari, ut videlicet unusquisque apud se possit meritò dicere quod commemorat Apostolus infrà, versu 14. se nosse ac sibi esse persuasum per Dominum Jesum, nihil esse per se impurum. Itaque τὸ εἰδέναι καὶ πεπεῖσθαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ (nam hoc quoque addendum est) optima est expositio verbi πληροφορεῖσθαι de quo abundè etiam diximus Luc. 1. 1. Vulgata, *Unusquisque in sensu suo abundet*, id est, unusquisque mentem suam sequatur; sive (ut Ambrosius explicat) consilio suo remittatur. Atqui præterquam quòd Abundare in suo sensu propriè dicitur de homine præfracto & obstinato, neque πληροφορεῖσθαι significat *abundare*, neque hæc sententia Christiana esse potest. Dominus enim, Deut. 12. 8. etiam de rebus mediis & indifferentibus differens, disertè prohibet nequis faciat quod sibi visum fuerit; & innumerabilibus locis damnat tales bonas (quas vocant) intentiones. Sed & Apostolus noster paulò pòst apertè rejicit hoc commentum, cùm dicit neminem sibiipsi vivere aut mori; & ἐθελοθρησκείας damnat, Col. 2. 8, & 23. 1. Tim. 4. 1, & 3. Itaque hanc interpretationem prorsus repudio, ut & illam Erasmi quæ in idem recidit, *Unicuique sua mens satisfaciat*. Neque rursus iis assentior qui hoc unum putant præcipi ab Apostolo, ut nemo dubiâ aut hæsitante conscientiâ quicquam hîc aggrediatur. Neque enim satis est ut conscientiæ testimonium cum eo quod facimus consentiat, sed hoc in primis est curandum, ut conscientia nostra ex verbo Dei certioretur. Quid si enim ea fallatur? ut certè falli necesse est nisi verbo Dei nitatur, in quo nobis ille suam voluntatem plenissimè patefecit. Hoc est igitur quod hîc urget Apostolus, nempe ut pro eo quòd tam prompti sumus in nobis vicissim condemnandis, unusquisque potiùs de seipso sit solicitus, ut & docti de sua libertate bene constet, & rudes quotidie proficiant.

6 *Qui curat*, ὁ φρονῶν. Vulgata, *Qui sapit:* quod Erasmus rectè mutavit. Nam φρονεῖν etiam declarat animum ad aliquid adjicere, & de re quapiam seriò cogitare. Vide infrà Phil. 4. 10. Hinc factum est ut Paulus eos dicat φρονεῖν ἡμέραν qui hunc vel illum diem peculiari quâdam ratione observant: agens nimirum non de quovis dierum discrimine (qua in re proculdubio hallucinati sunt veteres plerique interpretes) sed de eo demum quod in Lege Mosis præcipitur, ut apparet ex eo quod scriptum est Coloss. 2. 16. sic tamen ut Pharisaicam illam arrogantiam in istorum rituum observatione hoc verbo perstringat. ¶ *Domino curat*, Κυρίῳ φρονεῖ. Id est, Domini est judicium rectène faciat cùm diem curat, an secus. Itaque cur non potiùs laboratis de eo ut quisque se Deo approbet, quàm ut aliena curetis? Hæc enim est conclusio harum rationum quæ subjiciuntur infrà, vers. 12, & 13. Et paulò antè quoque id attigerat Apostolus cùm diceret, Suo Domino stat aut cadit, id est, Sive stet, sive cadat, res Domini agitur, non tua. Neque verò ignoro aliter hunc locum & alios sequentes solere à recentioribus etiam explicari, quorum sententiæ nihil præjudico: tantùm dico hanc expositionem mihi videri cum iis quæ subjiciuntur optimè consentire, ut omnes rationes minimo negotio possint connecti. Sed quocunque modo accipias, notanda hîc sunt tria, nequis universalem hanc doctrinam esse putet, cùm charitas præcipiat ut alii de aliorum salute soliciti simus, & quæ contra

Dei voluntatem fiunt, ut injuſtè facta reprehendamus. Primùm (ut antè dixi) de ſolis rebus ſuâpte naturâ mediis & indifferentibus hìc agi, & quidem iis demum quæ ſub Lege indifferentes non erant. Deinde non facti ipſius judicium, modò moderatio adhibeatur ex charitatis regula, ſed id demum quo perſonæ ipſæ damnantur, à Paulo reprehendi. Tertiò, non de præfractis & pertinacibus (quos alibi *canes* & *conciſionem* vocat, Phil. 3. 2. & quibus nè tantillùm quidem cedere voluit, Gal. 2. 4, & 5.) ſed de infirmis hìc diſſeri, quibus Dominus nondum integram libertatem Chriſtianam patefecerat. Itaque non eſt quòd quidam iſtiuſmodi teſtimoniis abutantur ut ἐθελοθρησκείας ſuas ſtabiliant! nec fas eſt Academicis ſuam ἀκαταληψίαν his argumentis tueri. ¶ *Et qui non curat*, &c. καὶ ὁ μὴ φρονῶν, &c. Totum hoc membrum deeſt in Vulgata editione, & Latinis aliquot interpretibus: ſed in Græcis omnibus exemplaribus, & apud Syrum interpretem, & apud Photium quoque in Græcis ſcholiis reperitur: & ſanè omnino addendum eſt, ut aliquid opponatur ſuperiori membro de iis qui diem curant, quod nonniſi coactâ interpretatione poſſis de firmis accipere: quamvìs in contrariam ſententiam Eraſmus nonnihil videatur inclinare. ¶ *Qui edit*, ὁ ἐσθίων. Id eſt, qui nullum facit ciborum diſcrimen. Huic opponitur, *Qui non edit*, id eſt qui cibos non attingit quos immundos putat ex Lege. Neq; enim ſimpliciter agit de edendo aut non edendo, ut rectè annotavit Auguſtinus, ſed ex verſu ſecundo explicandum eſt hoc dictum. quod cùm Græci non viderent, & ex Latinis Ambroſius, putarunt hìc Apoſtolum de jejuniis diſſerere. Cæterùm cùm Eraſmus pro *Qui edit*, maluerit dicere, *Qui veſcitur*; ego contrà, propter amphiboliam, malui Veterem interpretationem retinere. Sequitur enim, *Domino veſcitur*, quod etiam ſexto caſu poſſet accipi ab imperitis.

---

7 Οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν ἑαυτῷ ζῇ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει.
8 Ἐάν τε γὰρ ζῶμεν, τῷ Κυρίῳ ζῶμεν· ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τῷ Κυρίῳ ἀποθνήσκομεν. ἐάν τε οὖν ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τοῦ Κυρίου ἐσμέν.
9 Εἰς τοῦτο γὰρ Χριστὸς καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ.
10 Σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου; ἢ καὶ σὺ τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου; πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ.
11 Γέγραπται γάρ, Ζῶ ἐγώ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ.
12 Ἄρα οὖν ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ λόγον δώσει τῷ Θεῷ.
13 Μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν· ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον, τὸ μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον.
14 Οἶδα καὶ πέπεισμαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, ὅτι οὐδὲν κοινὸν δι' ἑαυτοῦ· εἰ μὴ τῷ λογιζομένῳ τι κοινὸν εἶναι, ἐκείνῳ κοινόν.
15 Εἰ δὲ διὰ βρῶμα ὁ ἀδελφός σου λυπεῖται, οὐκ ἔτι κατὰ ἀγάπην περιπατεῖς. μὴ τῷ βρώματί σου ἐκεῖνον ἀπόλλυε ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε.
16 Μὴ βλασφημείσθω οὖν ὑμῶν τὸ ἀγαθόν.
17 Οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.
18 Ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων τῷ Χριστῷ, εὐάρεστος τῷ Θεῷ καὶ δόκιμος τοῖς ἀνθρώποις.
19 Ἄρα οὖν τὰ τῆς εἰρήνης διώκωμεν, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰς ἀλλήλους.
20 Μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. πάντα μὲν καθαρά· ἀλλὰ κακὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθίοντι.
21 Καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πιεῖν οἶνον, μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ.
22 Σὺ πίστιν ἔχεις· κατὰ σαυτὸν ἔχε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν ἐν ᾧ δοκιμάζει.
23 Ὁ δὲ διακρινόμενος, ἐὰν φάγῃ, κατακέκριται, ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως· πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως, ἁμαρτία ἐστίν.

Nullus enim noſtrûm ſibiipſi vivit, & nullus ſibiipſi moritur.
Nam ſive vivimus, Domino vivimus: ſive morimur, Domino morimur. Sive igitur vivamus, ſive moriamur, Domini ſumus.
Ad hoc enim Chriſtus & mortuus eſt, & reſurrexit, & revixit, ut & mortuis & viventibus dominetur.
* Tu verò cur condemnas fratrem tuum? aut etiam tu cur pro nihilo habes fratrem tuum? Omnes enim ſiſtemur apud tribunal Chriſti.
Scriptum eſt enim, † Vivo ego, dicit Dominus, Certè mihi *ſeſe* flectet omne genu, & omnis lingua palàm agnoſcet Deum.
Nempe ergò unuſquiſque noſtrûm de ſeipſo rationem reddet Deo.
Nè ampliùs igitur alii alios judicemus: ſed hìc potiùs adhibete judicium, ut nè fratri proponatis quidpiam ad quod impingat, vel offendat.
Novi, & perſuaſum habeo per Dominum Jeſum, nihil eſſe impurum per ſe: ſed ei qui reputat aliquid eſſe impurum, *id* ei impurum *eſſe*.
Verùm ſi propter eſcam frater tuus triſtitiâ afficitur, non jam ſecundùm charitatem ambulas. ‖ Nè eſcâ tuâ illum perdito pro quo Chriſtus mortuus eſt.
Nè veſtrum igitur bonum blaſphemator.
Non enim eſt regnum eſca & potus, ſed juſtitia, & pax, & gaudium per Spiritum ſanctum.
Nam qui per hæc ſervit Chriſto, placet Deo, & probatur hominibus.
Nempe igitur quæ ad pacem faciunt, ſectemur, & quæ ad mutuam ædificationem.
Nè cibi cauſâ deſtrue opus Dei. * omnia quidem munda, ſed malum *eſt* homini qui edens offendit.
† Bonum *eſt* non edere carnes neque bibere vinum, neque *quicquam facere* in quo frater tuus impingit, vel offenditur, vel infirmus eſt.
Tu fidem habes: apud temetipſum habe in conſpectu Dei. Beatus qui non condemnat ſeipſum in *eo* quod approbat.
Qui verò dubitat, ſi ederit, condemnatus eſt, quoniam non *edit* ex fide: quicquid verò ex fide non eſt, peccatum eſt.

Nemo enim noſtrûm ſibi vivit, & nemo ſibi moritur.
Sive enim vivimus, Domino vivimus: ſive morimur, Domino morimur. Sive ergo vivimus, ſive morimur, Domini ſumus.
In hoc enim Chriſtus & mortuus eſt, & reſurrexit, ut & mortuorum & vivorum dominetur.
Tu autem quid judicas fratrem tuum? aut tu quare ſpernis fratrem tuum? Omnes enim ſtabimus ante tribunal Chriſti.
Scriptum eſt enim, Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectet omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo.
Itaque unuſquiſque noſtrûm pro ſe rationem reddet Deo.
Non ergò ampliùs invicem judicemus: ſed hoc judicate magis nè ponatis offendiculum fratri, vel ſcandalum.
Scio & confido in Domino Jeſu quia nihil commune per ipſum: niſi ei qui exiſtimat, quid commune eſſe, illi commune eſt.
Si enim propter cibum frater tuus contriſtatur, jam non ſecundùm charitatem ambulas. noli cibo tuo illum perdere pro quo Chriſtus mortuus eſt.
Non ergò blaſphemetur bonum noſtrum.
Non eſt enim regnum Dei eſca & potus, ſed juſtitia, & pax, & gaudium in Spiritu ſancto.
Qui enim in hoc ſervit Chriſto, placet Deo, & probatus eſt hominibus.
Itaque quæ pacis ſunt ſectemur, & quæ ædificationis ſunt invicem.
Noli propter eſcam deſtruere opus Dei. omnia quidem ſunt munda: ſed malum eſt homini qui per offendiculum manducat.
Bonum eſt non manducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut ſcandalizatur, aut infirmatur.
Tu fidem habes: penès temetipſum habe coram Deo. Beatus qui non judicat ſemetipſum in eo quod probat.
Qui autem diſcernit, ſi manducaverit, damnatus eſt, quia non ex fide: omne autem quod non eſt ex fide, peccatum eſt.

7 Non hærendum, inquit, in ipſo cibo, ſed in uſu cibi, ut demum verè poſſit reprehendi, qui ſic vivit, ut in Deum non reſpiciat. Illi enim & vita & mors noſtra conſecrata eſt, & idcirco mortuus eſt propriè Chriſtus, non autem ſimpliciter ut veſcamur aut non veſcamur hoc vel illo cibo. * 2. Cor. 1. 10. 10 Concluſio, relinquendum eſſe jus ſuum Domino, ac proinde in rebus quæ, prout conſcientia affecta eſt, vel bonæ vel malæ ſint, non eſſe infirmos fratres à firmis deſpiciendos, nedum damnandos. Non valeret autem æquè hæc conſecutio in altero membro, nempe nè infirmi firmos judicent: quoniam infirmis non eſt perſpectum, eos qui diem non curant, & edunt, Domino non curare, & Domino edere; ſicut firmis notum eſſe poteſt, infirmos eos qui diem curant, & non veſcantur, Domino diem curare & Domino non veſci. † Eſa. 45. 22. Phil. 2. 10. 13 Ubi quid non faciendum ſit concluſit, quid faciendum ſit oſtendit, nempe cavendum nè fratrem nondum firmum præpoſtero uſu libertatis noſtræ prorſus evertamus. 14 Occupatio, verum quidem eſſe, abrogatam eſſe illam pædagogiam Legis, beneficio Chriſti, iis qui hoc norunt, ſed nihilominus oportere in hujus libertatis uſu conſiderare quid expediat, ut fratri infirmo conſulatur, cùm idcirco non amittatur libertas. 15 A comparatis, crudelis eſt animi pluris facere eſcam quàm fratris ſalutem; quod ii faciunt qui cum cujuſquam fratris offendiculo ſuſtinent veſci, & ità ei præbent reſiliendi ab Evangelio occaſionem. ‖ 1. Cor. 8. 11. d Aliud argumentum, Chriſti exemplum ſequi nos oportet: ille verò, nedum ut propter eſcam infirmos perderet, pro iis vitam ipſam profudit. 16 Aliud argumentum, Quia ſic detrahitur de Evangelica libertate, quaſi ad quidvis audendum aditum aperiat. 17 Ratio generalis, & cæterorum argumentorum fundamentum, Regnum Dei non eſſe in his rebus externis poſitum, ſed in juſtitiæ & pacis ſtudio & Spiritûs conſolatione. 19 Concluſio univerſalis uſum iſtius libertatis, atque adeò totam vitam noſtram, ad mutuam ædificationem referri oportere: adeò quidem ut quod per ſe purum eſt & licitum, tamen propter offendiculum fratrum illicitum eſſe fiatur. * Tit. 1. 15. † 1. Cor. 8. 13. 22 Duplicem in his rebus cautionem addit; unam ad firmos ſpectantem, ut qui certam notitiam hujus libertatis adeptus eſt, theſaurum illum conſervet, quo videlicet prudenter & utiliter, ità uti dictum eſt, utatur: alteram, quæ infirmos reſpicit, nè temerè ſolo aliorum exemplo incitati, titubante conſcientiâ, quicquam agant; quoniam ſine peccato fieri non poteſt, quod ex Dei verbo non perſuaſimus ipſi probari.

---

7 *Sibiipſi vivit*, ἑαυτῷ ζῇ. *Sibi vivere* Latinis dicitur qui ſe unum reſpicit, ut ex ſuo unius arbitrio ac voluntate vivat. pro quo Hebræi dicunt היטיב לנפשו *hetib lenaphſcho* id eſt, *benefacere animæ ſuæ*, ut Pſalm. 49. 19. Hìc ergò Paulus negat fideles ſibi vivere, nempe quòd non ſuam ſed Domini voluntatem fateantur ex gratiarum actione ſe habere pro vitæ regula; denique ità vivant ut Domino ſibi reddendam vitæ rationem cogitent, cujus juri & poteſtati ſubſint. Agitur enim utrinque de fidelibus, quorum tamen alii ſint peritiores, alii rudiores. Quorſum igitur inquit Paulus, hoc judicium in conſervum tuum uſurpas? Facit autem mortis quoque mentionem, non modò ut pleniſſimum hoc jus Domini eſſe oſtendat, quod nè morte quidem terminetur: ſed etiam in primis quia hæc judicia quæ reprehendit ad futuram vitam præcipuè pertinent: quaſi videlicet homines iſti eam habeant in ſua poteſtate, ut cui dicant eſſe ademtam, ei adimatur à Deo.

9 *Et mortuus eſt, & reſurrexit, & revixit*, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνέζησεν. Hìc plurimùm variant codices. Nam in vetuſtis codicibus legitur ἔζησεν, ſed eodem ſenſu: cùm ex Hebræorum more ſimplicia ſoleant pro compoſitis uſurpari. niſi malimus, ex Eraſmi ſententia, præteritum *vixit* interpretari pro præſenti *vivit*, nè videatur Paulus ταυτολογεῖν. quanquam aliâ etiam ratione occurri poteſt battologiæ, ſi *reſurrexit & revixit* perinde accipiamus acſi ſcriptum eſſet, *reſurgens revixit*, id eſt per reſurrectionem novum vitæ ſtatum eſt conſecutus. Syrus interpres legit quidem hæc tria, ſed ità ut ἀνέζησεν ſecundo loco ponatur. Ambroſius verò legit καὶ ἔζησεν, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, *& vixit, & mortuus eſt, & reſurrexit*. Codex autem, quo uſus eſt Eraſmus, ſcriptum habebat, *Et mortuus eſt, & revixit*, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέζησεν. quam lectionem Chryſoſtomum ſecutum eſſe apparet ex commentario, eo tantùm excepto quòd pro ἀνέζησεν legit ἔζησεν. Sic enim ſcribit in extremo, καὶ νεκρὸς ὢν ἔζησεν. At ex contrario, Vulgatæ editionis exemplaria pleraque ſcriptum habent, *Et mortuus eſt, & reſurrexit*, καὶ ἀπέθανε,

ἀπίϑανε, καὶ ἀνέστη, ità ut ἔζησεν expungatur. Sed utcunque legas, eadem manet ſententia.

10 *Fratrem tuum*, τὸν ἀδελφόν σου; Claromontanus codex addit, ἐν τῷ μὴ ἐσθίειν; *in eo quòd non comedat.* Sed hoc potiùs ſpectare ad Judæum vocatum, & adhuc illa legalia obſervantem, ſicut quod ſubjecit ad eum refertur qui Chriſtianâ utens libertate deſpiciat infirmum Judæum, apparet ex collatione, verſ. 3.

11 *Vivo ego*, ζῶ ἐγώ. Hebraicè, חי אני *chai ani*, quæ formula eſt jurisjurandi, & quidem Deo peculiaris, ut qui unus verè ſuâ unius vi ac poteſtate exſiſtat. Perinde eſt acſi diceret Dominus, tam certò futurum aliquid ac certum eſt ipſum vivere, id eſt, Deum eſſe. Itaque quamvìs Eſaiæ 45. 23. (quem locum hìc citat Paulus) non ſit חי אני *chai ani*, ſed כי נשבעתי *bi niſchchabti* id eſt *Per meipſum juravi*, tamen quod ad ſententiam ipſam attinet, Apoſtolus nihil mutavit. ¶ *Certè*, ὅτι. Vulgata barbarè, *Quoniam*. Sed & videri poteſt hæc particula prorſus redundare, idcirco etiam à Syro interprete expuncta. ¶ *Mihi ſeſe flectet omne genu*, ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ. Omiſit hìc nonnulla Apoſtolus, ut qui non conſtituerit ſyllabas numerare, ſed ità tamen ut integra maneat ſententia. Quod autem in Complutenſi editione additur ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, *cœleſtium*, *terreſtrium*, *& inferorum*, puto irrepſiſſe ex Phil. 2. 10. ¶ *Palàm agnoſcet Deum*, ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Id eſt, me venerabitur & agnoſcet pro Deo. Cæterùm quod in Hebræo legitur תשבע כל לשון *tiſchchabah chol laſchon* ſub. לי *li*, id eſt, *jurabit omnis lingua mihi*, eôdem prorſus recidit. Eſt enim jusjurandum vera ac aperta ejus Dei profeſſio, quem ut teſtem & perjurii vindicem appellamus, adeò quidem ut interdum συνεκδοχικῶς jusjurandum declaret univerſum Dei cultum, ut Eſa. 19. 18.

13 *Sed hìc potiùs adhibete judicium*, ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον. Vulgata, *Sed hoc judicate magìs*. Eraſmus, *Verùm illud judicate magìs*; nimiùm certè obſcurè, ut multò præſtiterit uſurpare periphraſin. Eſt autem elegans antanaclaſis in verbo κρίνειν, quod cùm in priore membro ſignificet τὸ κατακρίνειν, (id eſt *damnare*) in hoc poſteriore loco declarat judicio & conſideratione uti in aliqua re conſtituenda. Obliquè enim (ut argutè & verè obſervavit doctiſſimus interpres) malignos iſtos cenſores perſtringit, qui huc conferunt totum ſuum acumen ut aliquid carpendum inveniant in fratrum vita, cùm potiùs omne rationis judicium huc conferre oportuerit, nè ſuo neglectu fratres ſuos vel præcipitent, vel in aliquod offendiculum impellant. Itaque ut iſtam antanaclaſin utcunque ſervaremus, priore loco maluimus κρίνωμεν convertere *Judicemus*, quàm *Damnemus*. ¶ *Quidpiam ad quod impingat*, πρόσκομμα. Hinc λίθος προσκόμματος, id eſt, *impactionis*; quo vocabulo utitur Seneca. πρόσκομμα verò à προσκόπτειν & σκάνδαλον à σκάζειν deductum inter ſe differre manifeſtum eſt tum ex hoc loco, tum infrà verſ. 21. quamvìs hoc diſcrimen non ubique obſervetur: Ità nimirum ut πρόσκομμα ſive πταῖσμα leviorem offenſam, quâ tamen aliquis non corruat, ut ſuprà 11. 11. σκάνδαλον verò graviorem declarat, ex qua videlicet quiſpiam prolapſus claudicet. Sic apud Hebræos אבן *eben*, & צור *tſur*; Græcis λίθος & πέτρα, Latinis *Lapis* & *Saxum* mole & duritie differunt: itidémque Hebræis כשל *Caſchal*, & נפל *Naphal*; Græcis, πταίειν & προσκόπτειν, quod eſt in his libris σκανδαλίζεσθαι: Latinis, *Impingere* & *Offendere*; nobis verò Gallis, *S'aheurter*, ou *Chopper*, & *broncher*, ou *trebuſcher*, inter ſe gradu quodam diſtant.

14 *Perſuaſum habeo*, πέπεισμαι. Id eſt, ἐπληροφορήθην, nimirum à Domino Jeſu, cujus ſpiritu erat edoctus; vel, per Dominum Jeſum, quem videlicet didici ſuo adventu maceriam diruiſſe, & omnes iſtas umbras depuliſſe. Vulgata, *Confido*, id eſt πέποιθα. ¶ *Impurum*, κοινόν. Vulgata & Eraſmus ad verbum *Commune*. de quo diximus Matth. 15.11. Nos quidem noſtræ interpretationis autorem habemus Petrum, Act. 10. 14. qui τὸ κοινὸν interpretatur ἀκάθαρτον. ¶ *Per ſe*, δι' ἑαυτοῦ: id eſt, φύσει, *naturâ*, ut rectè exponit Eraſmus ex Chryſoſtomo & Theophylacto. Vulgata, *Per ipſum*, δι' αὐτοῦ quæ lectio planè eſt depravata, quamvìs in nonnullis etiam codicibus vetuſtis & in Græcis ſcholiis inveniatur, niſi exiſtimemus αὐτοῦ pro αὑτοῦ poſitum eſſe: quod non infrequenter apud idoneos autores inveniri conſtat. Nam *Per ipſum* interpretari cum Theodoreto, *Per Chriſti beneficium*; vel cum Severiano, *Per Deum*, mihi nimis coactum videtur. ¶ *Sed*, εἰ μή. Vulgata & Eraſmus, *Niſi*. Vide 1. Cor. 7. 16.

16 *Veſtrum*, ὑμῶν. Vulgata, *Noſtrum* ἡμῶν, ut & Syrus interpres legit, contra Græcorum codicum fidem, nullâ tamen ſenſûs injuriâ. Significat enim Paulus beneficium illud Chriſtianæ libertatis, cujus & ipſe particeps erat. Id verò conqueritur maledicentiæ hominum exponi, cùm nonnullorum abuſu fit, ut infirmi clamitent Evangelio reſcindi Dei voluntatem, ac proinde hanc doctrinam à Deo non eſſe. ¶ *Blaſphemator*, βλασφημείσθω. Sive, *malè audiat*. Eraſmus, *Hominum maledicentiæ ſit obnoxium*. quæ periphraſis mihi non videtur ſatìs expreſſa, ideo vocem Theologis peculiarem retinui hoc loco & alibi, quâ diſtinguitur à convitiis, quibus mutuò ſeſe homines afficiunt, abhorrenda illa maledicentia quæ in Deum ipſum fertur: ut intelligamus hanc maledicentiam in Deum ipſum ferri. Vide Matth. 9. 3.

18 *Per hæc*, ἐν τούτοις. Id eſt, Qui pacem ac juſtitiam tranquillè colit per Spiritum ſanctum. Vulgata, *In hoc*, id eſt ἐν τούτῳ, ità videlicet ut ad Spiritum ſanctum referatur: quam lectionem invenimus in uno veteri codice, Ambroſio, Origene, Auguſtino denique De moribus Manichæorum lib. 2. cap. 14.

19 *Et quæ ad ædificationem*, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς. Familiare eſt Paulo *Ædificandi* verbum, quo ſignificantur omnia officia quæ proximo debemus, vel ut Chriſto adjungatur, vel ut ei jam adjunctus quotidie magìs ac magìs coaleſcat. Dicuntur enim fideles eſſe templum Dei, in quo videlicet per Spiritum ſanctum reſideat: & totus fidelium cœtus ingenti alicui civitati, id eſt novæ Hieruſalem, comparatur, ex ipſis fidelibus quaſi lapidibus conſtructæ, ut pereleganter ac planè divinitus ſcribitur, Eſa. cap. 54. & Apoc. cap. 21. In Claromontano codice additur φυλάξωμεν, *Servemus*; ſive, ut Auguſtinus, *Cuſtodiamus*.

20 *Qui edens offendit*, τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθίοντι. Vulg. & Eraſmus, *Per offendiculum*. Ego verò exiſtimo διὰ hoc in loco reſpondere ב Hebræorum, pro ἐν vel σὺν uſurpatæ. Nam διὰ pro ἐν interdum poni annotavimus ſuprà, 4. 11. ἐν verò pro σὺν toties jam obſervavimus ut pigeat exemplum adſcribere. Sic Latini *per vim*, *per fraudem*, *per injuriam*, & alia ſimilia multa.

22 *Tu fidem habes*, σὺ πίστιν ἔχεις. Quid ſit *fides* hoc in loco, & quid *fidem habere*, docuit ipſe Apoſtolus ſuo exemplo ſuprà verſu 14. nempe perſpectam habere libertatem Chriſtianam in rebus mediis & indifferentibus: ut ipſe quoque Chryſoſtomus interpretatur. Id verò notandum eſt diligenter adversùs eos qui ſuo torpori hunc Apoſtoli locum obtendunt, quaſi fidei profeſſio non requiratur. Cæterùm cùm poſt ἔχεις ferè adſcribi ſoleat nota interrogationis, ego veteres omnes noſtros codices & Græca quoque ſcholia ſecutus, ſuſtuli. Videntur enim hæc potiùs per conceſſionem quàm per interrogationem dici. ¶ *Approbat*, δοκιμάζει. Id eſt quod amplectitur ut rectum & tutum. Multi enim ſunt qui dubiâ conſcientiâ aliquid audeant, aliorum videlicet exemplo facti audaciores: de quibus agitur proximo verſiculo. Aliis potiùs placet *Examinandi* verbum: quia multi ſunt quos conſcientia non redarguit, qui tamen graviſſimè peccant. Id verò fit quòd aliis cogitationibus occupati in facta ſua non inquirant. Cenſent ergò nonnulli Paulum hoc adjeciſſe, ut ſtuporem conſcientiæ à judicio diſtingueret. Sed prior expoſitio eſt accommodatior.

23 *Qui verò dubitat*, ὁ δὲ διακρινόμενος. Vel, *hæſitat*, aut *ſecum diſceptat*. Vulgata, *Qui autem diſcernit*. Eraſmus, *Qui autem dijudicat*. Vide Matthæum cap. 21. 21. ¶ *Peccatum eſt*, ἁμαρτία ἐστίν. Hìc in plurimis vetuſtis codicibus & Græcis etiam ſcholiis attexuntur tres verſiculi, qui in impreſſis ſolent hanc epiſtolam claudere, nempe decimiſexti capitis verſic. 25. incipiens à τῷ δὲ δυναμένῳ, 26, & 27. deſinens in ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, quod tamen non probo, quoniam hanc tractationem nondum terminavit Apoſtolus: ut ſi extremæ epiſtolæ videantur non convenire, non tamen huic loco, ſed ſequentis capitis verſic. 13. attexi potiùs oportuerit. Sed hæc fortaſſe varietas fraude Marcionis evenit, qui cæteris, quæ ad finem uſque epiſtolæ ſequuntur, expunctis voluerit epiſtolam hìc finiri, ut Hieronymus teſtatur.

---

1 Jam diſſerit generaliter Apoſtolus de imbecillis omni modo tolerandis, quatenus tamen eorum bono id fieri poteſt.

3 Confirmatio ab exemplo Chriſti, qui nihil non pertulit, ut non infirmos modò, ſed etiam crudeliſſimos hoſtes patientiâ victos ad Patrem adduceret.

* Pſal. 69. 10.

ΚΕΦ. ιε´

Ὀφείλομεν δὲ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν, καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν.

2 Ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν.

3 Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν, ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, Οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε, ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ.

CAP. XV.

Debemus autem nos qui firmi ſumus infirmitates imbecillorum portare, ac non indulgere nobiſipſis.

Itaque unuſquiſque noſtrûm proximo placeat *ipſius* bono, *id eſt*, ad *ejus* ædificationem.

Et enim Chriſtus non placuit ſibiipſi, ſed, ſicut ſcriptum eſt, * Convitia eorum qui convitiantur tibi, inciderunt in me.

CAP. XV.

Debemus autem nos firmiores, imbecillitates infirmorum ſuſtinere, & non nobis placere.

Unuſquiſque veſtrûm proximo ſuo placeat in bonum, ad ædificationem.

Etenim Chriſtus non ſibi placuit, ſed ſicut ſcriptum eſt, improperia improperantium tibi, ceciderunt ſuper me.

---

1 *Indulgere*, ἀρέσκειν. Vulgata & Eraſmus, *Placere*. Atqui apud Latinos *Placere ſibi* dicitur qui effertur & gloriatur: de quo non agit hìc propriè Apoſtolus, ſed de eo potiùs qui cæteris contemtis ſui unius rationem habet, idque unum ſpectat, ut animo

mo suo morem gerat: quod vitium, etsi cum illo conjunctum est, tamen nonnihil est diversum. Mox autem idem verbum ἀρέσκειν in laude ponitur.

2 Itaque *unusquisque*, ἕκαστος γάρ. Hanc particulam pro illativa bis jam annotavimus in hac epistola, 6. 19, & 12. 3. ¶ *Nostrûm*, ἡμῶν. Vulg. *Vestrûm*, ὑμῶν: quod non æquè probo, quia præcessit ὀφείλομεν, *debemus*, & sequitur ἡμέτερον, *nostram*, versu 4. Utitur tamen Apostolus interdum hujusmodi transitionibus, ut suprà 13. 13. cùm dixisset περιπατήσωμεν, *ambulemus*, subjecit ἐνδύσασθε, *induite*. Sic enim frequenter loqui solent Hebræi. ¶ *Placeat*, ἀρεσκέτω. Id est, gratum sese reddat. Gallicè, *complaise*. ¶ Ipsius *bono*, εἰς τὸ ἀγαθόν. Id est cum ipsius bono ac commodo, quod postea explicat. Sic enim hanc formulam usurpat Apostolus, ut suprà, 8. 28. & 13, 4. quam & nos libenter retinuimus. Non desunt tamen qui hoc loco εἰς ἀγαθὸν explicent pro ἐν ἀγαθῷ, id est, *in re bona* & *honesta*, quòd non sit in re quavis indulgendum proximo. Sed hoc mihi non satis aptum videtur. Est enim id omnibus magis notum quàm ut dici necesse fuerit: & optimus est sui interpres Apostolus, cùm subjicit πρὸς οἰκοδομήν, illud nimirum explicans quod videri potuisset obscurius. Quid sit autem οἰκοδομὴ diximus suprà, 14. 19.

3 *Non placuit sibiipsi*, οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν. Id est, suiipsius non habuit rationem, sed sui oblitus tuendæ Patris gloriæ se totum devovit. ¶ *In me*, ἐπ' ἐμέ. Ut sermo sit absolutus, dicendum potiùs ἐπ' αὐτόν, *in eum*: sed hujusmodi multa incidunt in quotidianum sermonem, quæ sententiam nihil immutant: quamvìs (si quis propiùs inspiciat) parùm videantur cohærere. Sed & aliâ ratione possumus huic loco mederi, nempe si post ἀλλὰ aliquid ejusmodi suppleas, *Sed aliis*, vel, *sed nobis* vel, *Sed Deo*, quod tamen mihi coactius videtur.

---

4 Ὅσα γὰρ προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν προεγράφη· ἵνα διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν γραφῶν, τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν.	Nam quæ antè scripta sunt, ad nos docendos antè scripta sunt: ut per tolerantiam & consolationem Scripturarum, spem retineamus.	*Quæcunque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt: ut per patientiam & consolationem Scripturarum, spem habeamus.*	4 Occupatio, quæ citantur ex veterum exemplis, nobis ad imitandum proponi, ut patrum exemplo patientiâ & spe mutuò nos toleremus.
5 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως δῴη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις, κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν.	Deus autem *autor* tolerantiæ & consolationis † det vobis ut itidem alii in alios affecti sitis, secundùm Christum Jesum.	*Deus autem patientiæ & solatii det vobis id ipsum sapere in alterutrum, secundùm Jesum Christum.*	5 Petendum à Deo patientiæ donum, ut mutuo consensu tum firmi, tum infirmi Deo servientes, alii alios ad Dei gloriam adsciscamus, sicut & Christus nos omnes quamvìs indignos adscivit. † 1. Cor. 1. 10.
6 Ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ στόματι δοξάζητε τὸν Θεὸν καὶ πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	Ut concorditer uno ore glorificetis Deum ac Patrem Domini nostri Jesu Christi.	*Ut unanimes uno ore honorificetis Deum & Patrem Domini nostri Jesu Christi.*	
7 Διὸ προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν τοῦ Θεοῦ.	Propterea assumite alii alios, sicut & Christus assumsit nos in gloriam Dei.	*Propter quod suscipite invicem, sicut & Christus suscepit vos in honorem Dei.*	
8 Λέγω δὲ Ἰησοῦν Χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων.	*Illud* autem dico, Jesum Christum ministrum fuisse circumcisionis, pro Dei veritate, ut confirmaret promissiones patrum.	*Dico enim Christum Jesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones Patrum.*	8 Christi exempli ap-
9 Τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν Θεόν· καθὼς γέγραπται, Διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἔθνεσι, καὶ τῷ ὀνόματί σου ψαλῶ.	Et ut Gentes pro misericordia glorificent Deum: sicut scriptum est, ‖ Propterea celebrabo te inter Gentes, & nomini tuo psallam.	*Gentes autem super misericordia honorare Deum: sicut scriptum est, Propterea confitebor tibi in Gentibus, Domine, & nomini tuo cantabo.*	
10 Καὶ πάλιν λέγει, Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.	Et rursum dicit, * Hilares estote Gentes, cum populo ipsius.	*Et iterum dicit, Lætamini Gentes cum plebe ejus.*	
11 Καὶ πάλιν, Αἰνεῖτε τὸν Κύριον πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινέσατε αὐτὸν πάντες οἱ λαοί.	Et rursum, † Laudate Dominnm omnes Gentes, & collaudate ipsum omnes populi.	*Et iterum, Laudate omnes Gentes Dominum, & magnificate eum omnes populi.*	
12 Καὶ πάλιν Ἡσαΐας λέγει, Ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν.	Et rursum Esaias dicit, ‖ Erit radix Jesse, & qui exsurgat ad imperandum Gentibus, in ipso Gentes sperabunt.	*Et rursus Esaias ait, Erit radix Jesse, & qui exsurget regere Gentes, in eo Gentes sperabunt.*	
13 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρώσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν τῷ πιστεύειν, εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου.	Utinam verò Deus spei impleat vos omni gaudio & pace credendo, ut spe abundetis per virtutem Spiritûs sancti.	*Deus autem spei repleat vos omni gaudio & pace in credendo, ut abundetis in spe, in virtute Spiritûs sancti.*	
14 Πέπεισμαι δὲ ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοί ἐστε ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν.	Persuasum autem habeo & ipse ego de vobis, fratres mei, quòd ipsi per vos pleni sitis bonitate, impleti omni cognitione, & qui possitis etiam vos mutuò admonere.	*Certus sum autem, fratres mei, & ego ipse de vobis, quoniam & ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientiâ, ita ut possitis alterutrum monere.*	
15 Τολμηρότερον δὲ ἔγραψα ὑμῖν, ἀδελφοί, ἀπὸ μέρους, ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ,	Audaculè verò scripsi vobis, fratres, aliquatenus veluti commonefaciens vos, propter gratiam quæ data est mihi à Deo,	*Audaciùs autem scripsi vobis, fratres, ex parte, tanquam in memoriam vos reducens, propter gratiam quæ data est mihi à Deo,*	

plicatio ad Judæos, quos, quantumvìs indignos, tamen propter promissiones cum Patribus eorum iis sancitas, eo honore dignatus est, ut etiam ministri officio sit apud eos incredibili cum patientia defunctus. Multò minùs igitur æquum esse ut à Gentibus propter varia vitia spernantur quos tanti fecit Dei Filius. 9 Ejusdem applicatio ad Gentes, quas & ipsas incomprehensibili quâdam bonitate Dominus respexerit, ut à Judæis, quasi extraneæ, despici non debeant. ‖ *Psal.* 18. 50. * *Deut.* 32. 43. † *Psal.* 117. 1. ‖ *Esa.* 11. 10. 13 Totam superiorem tractationem precibus velut obsignat, petens eis tribui à Domino quicquid eis præceperat. 14 Peroratio epistolæ, in qua primùm se excusat quòd pluribus ad eos scripserit, ut eos commonefaceret potiùs quàm doceret: ídque ex muneris sui necessitate, quòd eum peculiariter Gentibus obliget.

---

4 *Antè scripta sunt*, προεγράφη. Id est à Mose & reliquis scriptoribus sacris descripta. Vulgata, *Scripta*, non expressâ præpositione πρὸ, quam etiam omittit codex Claromontanus. Erasmus, *Præscripta*. ¶ *Et consolationem*, καὶ τῆς παρακλήσεως. Vel, *Exhortationem*, ut legit Ambrosius. Utrumque enim Græco vocabulo convenit. Sed illud tamen videtur meliùs cohærere cum patientia. Utraque verò Scripturis tribuitur, quoniam Deus hoc instrumento in nobis agit. ¶ *Retineamus*, ἔχωμεν. Vulg. *habeamus*, non satis expressè, ut & alibi aliquoties.

5 *Ut itidem alii in alios*, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vulg. *Id ipsum sapere*: de quo diximus suprà, cap. 12. vers. 16.

7 *Assumite*, προσλαμβάνεσθε. Vulgata, *Suscipite*, quod non videtur satis expressum, ob eam causam quam diximus suprà, 14. 1. ¶ *Assumsit nos in gloriam Dei*, προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν Θεοῦ. Id est, Nos minimè dedignatus, ultrò adscivit, quos gloriæ Dei faceret participes. Castellio verò convertit, *Ut & Christus nobis opitulatus est ad gloriam Dei*, sententiâ depravatâ: quamvìs hoc quoque verissimum sit, quicquid beneficii in Christo percipimus, ad Dei Patris gloriam redundare, ut scriptum est Ephes. 1. 5. Sed quod Chrysostomus & Theophylactus εἰς δόξαν Θεοῦ connectunt cum προσλαμβάνεσθε, mihi planè violentum videtur. Deinde pro eo quod Vetus interpres δόξαν convertit *Honorem*, id est, τιμήν, Erasmus rectiùs interpretatus est, *Gloriam*. Nam *Gloria* magnificentius quiddam declarat, ut ipse rectè annotavit. ¶ *Nos*, ἡμᾶς. Vulgata, *Vos*, ὑμᾶς. ut & Syrus interpres. Sed certè Judæos intelligit, quod apertiùs declarat sequenti versiculo, qui parenthesis speciem habet.

8 Illud *autem dico*, λέγω δέ. Cùm autem nos dico à Christo in gloriam Dei assumtos, hoc est quod significare volo, Christum videlicet, &c. Vulgata, *Dico enim*, λέγω γάρ. id est, Hoc enim affirmo: quam lectionem in duobus vetustis exemplaribus invenimus, & ego maximè probo. Vult enim Apostolus confirmare utrosq; tum Judæos tum Gentiles ab uno Christo esse assumtos, ut eos Christi exemplo ad mutuam in eodem Christo concordiam invitet. Itaque optimè videtur convenire particula causalis. ¶ *Circumcisionis*, τῆς περιτομῆς. Id est circumcisorum Judæorum, intra quorum fines se continuit quamdiu inter homines versatus est, ut de se testatur Matth. 15. vers. 24. Alioquin dici non potest circumcisionis minister (id est Legis) quam suo adventu abrogavit, aut potiùs complevit. ¶ *Pro Dei veritate*, ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ. Id est, ut Deum veracem esse constaret. *Veritas* enim hoc quoque loco sic accipitur, ut diximus suprà, 3. 7. ¶ *Patrum*, τῶν πατέρων. Id est patribus factas.

9 *Et ut Gentes*, τὰ δὲ ἔθνη. id est, καὶ τὰ ἔθνη. Est autem conjunctio δὲ συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, ut loquitur Gaza. Repetendum est ergò εἰς τὸ, & utrumque membrum cum verbo γεγενῆσθαι cohæret. Sic enim fuit Judæorum minister Christus, ut Evangelium quoque voluerit Gentibus annunciari, quemadmodum ipse disertè testatur, Joann. 10. 16. Certè λέγω pro *jubeo* & δοξάσαι pro δοξάσεσθαι accipi non potest, nisi admodum violentâ interpretatione: quamvìs ità videatur interpretari Græcus scholiastes. Quinetiam repetito ὑπὸ τοῦ κοινοῦ verbo προσελάβετο, ex versu 7. ità videlicet ut parenthesi includatur, & sic possit hic locus exponi, *Itidémque Gentes ut glorificent*, &c. ¶ *Celebrabo te*, ἐξομολογήσομαί σοι. Id est, Apertè profitebor & celebrabo nomen tuum, ex Hebræorum idiotismo, quem explanavimus Matth. 10. 32.

10 *Hilares estote*, εὐφράνθητε. Totus hic locus, Deut. 32. 43. ità est corruptus in Græca editione, quæ sub nomine Septuaginta legitur, ut vix ullum appareat Hebraicæ veritatis vestigium. sic autem habent Hebræa הרנינו גוים עמו *harninu gojim hammo*, id est (ut Hebræi interpretes explicant) *Celebrate, ô Gentes, populum ejus*. Paulus autem vel supplevit עם *him* ut sit עם עמו *him hammo*, quod etiam expressit Syrus interpres, vel sententiam spectavit, non verba. Certè non potuerunt Gentes populum Dei ut felicem ac beatum ex animo laudare, quin ejus felicitate affectæ eundem etiam Deum agnoscerent.

12 *Et qui exsurgat ad imperandum Gentibus*, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν. Hebræa habent עומד לנס עמים *homed lenes hammim*,

hammim. Id est, *qui stat in vexillum populorum*. Rursus igitur Græci sententiam potiùs quàm verba sunt secuti, quòd sub principis vexillo agat populus. Sic autem accipi etiam potest hoc membrum, ut sequentibus adjungatur, hoc modo videlicet, *& in eum qui exsurget ut imperet Gentibus, sperabunt Gentes*, quam interpunctionem secutus est Syrus interpres. ¶ *In ipso sperabunt*, ἐπ᾽ αὐτῷ ἐλπιοῦσιν. Hebraicè, ידרושו *jidroschu*, id est, *ipsum requirent*. Idem verò sensus est. Nam vulgatissimo Scripturæ usu, *quærere Deum*, nihil est aliud quàm in ipsum sperare, unde nascitur invocatio.

13 *Utinam verò Deus*, ὁ δὲ Θεός. Vulg. & Erasmus, *Deus autem*. Ego optandi modum ità volui exprimere ut mollior esset junctura. Deinde *Deum spei* dicere malui hoc loco simpliciter, Hebræorum more, quàm *Deum spei autorem:* quamvìs ità hunc Hebraismum emollierimus suprà, v. 5. Assentior enim potiùs doctissimo interpreti qui hoc putat cum extremo superiore versiculo cohærere: quasi diceret Apostolus, Faxit verò Deus ille in quo omnes speramus ut omni gaudio abundetis ¶ *Omni*, πάσης. Id est perfecto & cumulato. Non enim omnis generis gaudium & pacem Apostolus suis exoptat. Sic accipitur hæc universalis particula Ephes.1.vers.3.& 1. Cor.13.2. Quid autem *Pacem* vocet diximus abundè suprà, 5. vers. 1. Quanquam etiam siquis pro mutua concordia accipiat, fortassis non ineptè senserit. ¶ *Credendo*, ἐν τῷ πιστεύειν. Gaudio & Paci Fidem, ut effectis caussam, adjunxit. Sunt tamen qui ἐν τῷ πιστεύειν accipiant pro εἰς τὸ πιστεύειν. id est, *ad hoc ut credatis*, sive, *ad credendum*. Sed ego illud malo. Claromontanus autem codex hoc omittit.

14 *Quòd ipsi* per vos, ὅτι καὶ αὐτοί. Id est ultro & sponte vestrâ. Sic enim à Græcis scriptoribus usurpatur hæc loquendi formula, ut apud Homerum, —τί με σπεύδοντα καὶ αὐτὸν Ὀτρύνεις; quemadmodum eruditè in hunc locum Erasmus annotavit: quamvìs maluerit cum Vetere interprete convertere *Quòd & ipsi*. ¶ *Bonitate*, ἀγαθωσύνης. Vulg. *Dilectione*, id est ἀγαπωσύνης, ut quidem existimat Erasmus. Nam quod ad me attinet, nusquam memini legere hoc nomen, ac putarim potiùs Veterem interpretem nomine ἀγαθωσύνης intellexisse quandã naturæ comitatem, & ad mutuam concordiam propensionem. Græci tamen interpretes, tradunt ἀγαθωσύνην opponi τῇ πονηρίᾳ, id est *improbitati*, & universam quandam virtutem significare. Mihi verò non displicet Veteris interpretis opinio, propter illa quæ de cognitione subjicit, & mutuæ admonitionis facultate. Videtur enim Apostolus hæc prætexere non tam epistolæ universæ quàm extremæ parti, in qua tam copiosè támque vehementer eos monuerat ut firmi haberent infirmorum rationem. ¶ *Vos mutuò*, ἀλλήλους. Vel, *Alii alios*, ut ferè solemus ad verbum interpretari. Sed in quatuor codicibus scriptum invenimus ἄλλους, *alios*, quod est fortassis ἐμφατικώτερον.

15 *Aliquatenus*, ἀπὸ μέρους. Hoc verò connecto cum τολμηρότερον, *audaciùs*, non cum ἔγραψα, *scripsi*, ut & 2. Corinth. cap. 2. vers. 3.

---

17 Magnificè quidem Apostolatum suum ab effectis asserit, sed ità ut prætérquam quòd verè omnia loquitur, totam gloriam Deo, ut unico autori, tribuat: nec sese propriè spectet, sed huc potiùs respiciat, ut eò minùs de doctrinæ à se propositæ veritate, dubitetur.
* *Esa.*52.15.
† *Sup* 10.11.

16 Εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος, ἡγιασμένη Πνεύματι ἁγίῳ.
17 Ἔχω οὖν καύχησιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τὰ πρὸς Θεόν.
18 Οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι᾽ ἐμοῦ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ,
19 Ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ· ὥστε με ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ, μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, πεπληρωκέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.
20 Οὕτω δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη Χριστὸς, ἵνα μὴ ἐπ᾽ ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ·
21 Ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται· καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι.
22 Διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.
23 Νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις, ἐπιποθίαν δὲ ἔχων τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν·
24 Ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν Σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ὑφ᾽ ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ· ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ.

Ad hoc ut sim minister Jesu Christi apud Gentes, operans Evangelio Dei, ut oblatio Gentium fiat accepta, sanctificata per Spiritum sanctum.
Habeo igitur quod glorier per Christum Jesum, in iis quæ ad Deum *pertinent*.
Non enim sustinuerim quicquam loqui quod non effecerit Christus per me, *adducendis* ad obedientiam Gentibus, verbis & factis,
Virtute signorum ac prodigiorum, virtute Spiritûs Dei: adeò ut ab Hierosolymis, & circumjacentibus *regionibus*, usque ad Illyricum, impleverim prædicandi Evangelii Christi munus:
Ità porrò contendens Evangelisare, non ubi nominatus esset Christus, ut nè super alienum fundamentum ædificarem:
Sed, sicut scriptum est, *Quibus non est annunciatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.
† Quapropter etiam sæpe inhibitus sum venire ad vos.
Nunc verò cùm non ampliùs habeam locum in his regionibus ‖ summum autem desiderium habeam veniendi ad vos à multis annis:
Quando proficiscar in Hispaniam, veniam ad vos. Spero enim fore ut *istac* præteriens conspiciam vos, & à vobis deducar illuc: si tamen vestrâ consuetudine prius ex parte expletus fuero.

Ut sim minister Christi Jesu in Gentibus, sanctificans Evangelium Dei, ut fiat oblatio Gentium accepta, sanctificata in Spiritu sancto.
Habeo igitur gloriam in Christo Jesu ad Deum.
Non enim audeo aliquid loqui eorum quæ per me non efficit Christus in obedientiam Gentium, verbo & factis,
In virtute signorum & prodigiorum, in virtute Spiritûs sancti: ità ut ab Jerusalem per circuitum usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi.
Sic autem prædicavi Evangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, nè super alienum fundamentum ædificarem:
Sed, sicut scriptum est, Quibus non est annunciatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.
Propter quod & impediebar plurimùm venire ad vos.
Nunc verò ulteriùs locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis jam præcedentibus annis:
Cùm in Hispaniam proficisci cœpero, spero quòd præteriens videam vos, & à vobis deducar illuc: si vobis primùm ex parte fruitus fuero.

22 Suam in eos egregiam voluntatem, & suarum etiam rerum statum familiariter Romanis perscribit, ità tamen ut ab Apostolicæ doctrinæ scopo nè tantillum quidem aberret. Nihil enim narrat nisi sanctum & ad suum munus pertinens: & veluti digressiunculâ quâdam Macedonicarum Ecclesiarum beneficentiam commendans, eos ad sanctam æmulationem honestè provocat. ‖ *Suprà* 1.13.1. *Thess.*1.17.

---

16 *Apud Gentes*, εἰς τὰ ἔθνη. Vulg. & Erasmus, *In Gentes*. In uno codice adjectum invenimus πάντα, *omnes*, quod minimè videtur otiosum. ¶ *Operans Evangelio*, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον. Vulgata, *Sanctificans*. Erasmus, *Sacrificans*. Augustinus, *Consecrans*: quæ omnes interpretationes nimiùm certè sunt obscuræ. Constat autem τὸ ἱερουργεῖν prorsus respondere Latino verbo *Operari*, id est, *publicum munus obire*, quod & ipsum de rebus sacris propriè dicitur, si Nonio credimus. Vide Act. 17. 2. ¶ *Ut oblatio Gentium fiat accepta*, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος. *Oblationem Gentium* passivè vocat Gentes ipsas, quibus se tanquam sacrificio dicit Deo ceu victimis litare, ut impleatur quod prædixit Esaias 66. 20. vide Mar. 9.49, & 50.

18 *Non enim sustinuerim*, οὐ γὰρ τολμήσω. Vulgata & Erasmus hoc loco accipiunt τολμᾷν pro *Audere:* perinde acsi diceret Apostolus, se non esse aliena facta sed sua unius commemoraturum. Atqui quisquis hoc modo præfatur se non audere aliquid eloqui, quid aliud significat quàm voluntatem sibi non deesse sed facultatem? Itaque hanc interpretationem non possum amplecti. Illud verò constat τολμᾷν apud Græcos interdum respondere Latino verbo *Sustinere*, pro Posse & parem esse alicui gravi & difficili rei præstandæ. Sic Plato libro secundo De republica ὃς ἂν τολμήσειεν ἀπέχεσθαι τῶν ἀλλοτρίων, *qui sustineat ab alieno abstinere*. Sic Quintilianus lib. 2. cap. 4. *Nec enim hujus rei judicium differre sustineo.* Sic quoque accipitur suprà, 5.7. quæ demum significatio est huic loco accommodata. ¶ *Quicquam loqui quod non effecerit Christus per me*, λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι᾽ ἐμοῦ. Id est, ità mihi omnibus in rebus omnibúsq; modis adfuit Christus, ut etiamsi maximè velim, tamen dicere non possim quid per me non effecerit, ut Gentes Evangelio obedirent. Quamvìs igitur Græca habeant ad verbum, *Quicquam eorum quæ per me non effecit Christus*, ut etiam Vetus interpres & Erasmus converterunt, tamen hoc perinde accipiendum est acsi scriptum esset λαλεῖν τι ὃ οὐ κατειργάσατο. quod quidem commodè fieri potest, ità ut nulla vis ullo verbo adferatur. Is enim per quem Christus omnia effecit, quomodo possit quicquam dicere eorum quæ Christus per ipsum non effecerit? Hæc est igitur (ut opinor) germana hujus loci expositio, quam videntur etiam Græca scholia significare, & Ambrosius apertè amplectitur. Quominus autem cum Erasmo sequar Origenis sententiam, non tantùm obstat verbum τολμῶ, de quo in superiore annotatione dixi, sed hoc etiam in primis, quòd, si eam sequaris, necesse prorsus fuerit (quantum quidem possum judicare) ista omnia, οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι᾽ ἐμοῦ, per parenthesin distinguere ab iis quæ sequuntur, utpote quæ Paulus non de aliis sed de se uno commemoret. Id verò si facias, non video quì possint satìs aptè ista cum versiculo 17 connecti, quod tamen necessariò faciendum erit. Quid si verò (ut solent sæpe Hebræi) transpositam negantem particulam dicamus, ut οὐ λαλεῖν idem valeat atque σιωπᾷν? Erit igitur hæc sententia, Non enim sustinuerim non dicere (id est tacendo dissimulare) quicquam ex iis quæ per me Christus effecit. Nam sic Paulus solet nonnihil præfari quoties de se dicere cogitur ut muneris sui dignitatem conservet. Absit tamen ut vel apicem mutem ex conjectura, in tanto præsertim codicum consensu ¶ Adducendis *ad obedientiam Gentibus*, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In obedientiam Gentium*, quod nemo facilè intelligat.

19 *Virtute Spiritûs Dei*, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ. Vel, Promanante à virtute Spiritûs Dei. Nam priore loco δυνάμεις declarat vim & efficaciam prodigiorum in animis hominum percellendis:

lendis: posteriore verò loco significat divinam potestatem illius effectricem, vel Fidei in electorum animis creatricem. Illud autem leviculum est quòd Vetus interpres pro Πνεύματος Θεοῦ, legit Πνεύματος ἁγίου, *Spiritûs sancti*, sicut etiam legitur in Claromontano codice, & ab Athanasio citatur in dialogo contra Macedonianos. ¶ *Et circumjacentibus regionibus*, καὶ κύκλῳ. Vulgata, *Per circuitum*, ἐν κύκλῳ. ¶ *Prædicandi Evangelii Christi munus*, εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, id est, τὴν τοῦ εὐαγγελίου διακονίαν. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Evangelium Christi*, nimiùm profectò obscurè. Vide suprà 1.6.

20 *Contendens*, &c. φιλοτιμούμενον, &c. Vetus interpres, *Sic autem prædicavi Evangelium hoc*, prorsus diversam lectionem secutus. Erasmus, *Annitens*, quod mihi videtur nimis dilutum. Vide 2.Cor.6.9. ¶ *Alienum*, ἀλλότριον. id est, ab alio quopiam jactum. Nam alioquin alienum dicitur quod est extraneum, id est quod Christum non habeat autorem, ut Joan.10.5.

22 *Sæpe*, τὰ πολλά. id est, πολλάκις. Vulgata, *Plurimùm*, manifesto errore. Nec minùs lapsus est Stapulensis (vir alioquin beatæ memoriæ) cùm scriberet vertendum esse *Multis*, vel, *Circa multa*. ¶ *Inhibitus sum*, ἐνεκοπτόμην, id est, ἐγκοπτόμενος ἐκωλύθην, id est, dum huc & illuc avocor, interpellatus & ità prohibitus ad vos venire. Intelligitur enim ex antecedente consequens, Hebræorum idiotismo.

24 *Quando*, ὡς ἐάν. Erasmus in hunc locum, Si, inquit, ὡς ἐὰν legatur disjunctim, sonat, *Ut si*: si conjunctim, verti poterat *Simulatque*. Ego verò docui ex idoneis autoribus ὡς & ὅπως esse interdum adverbia quæ temporis vocant, Act.3.19. ut ὡς ἂν vel ὡς ἐὰν (utrumque enim legitur) idem declaret atque ὅταν: quod vidit quoque Stapulensis; nam ità etiam accipitur 1.Cor.11.34. Sed idem non rectè legit πορεύομαι in præsenti. ¶ *Veniam ad vos*, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. Hoc non legit Vulgata neque Claromontanus codex, ideóque particulam γὰρ proximè sequentem expungunt. Syrus autem interpres legit, ἐλπίζω ὅτι ἐλεύσομαι καὶ θεάσομαι ὑμᾶς, *spero quòd veniam, & videbo vos*: quæ lectio est maximè perspicua, sed nullius Græci codicis, quem ego quidem viderim, autoritate confirmatur. ¶ *Illuc*, ἐκεῖ. id est, ἐκεῖσε, ut προπεμφθῆναι pro προπεμφθῆναι. ¶ *Vestrâ consuetudine*, ὑμῶν. Vulgata ad verbum, *Vobis*, obscurè. ¶ *Expletus fuero*, ἐμπλησθῶ. Vulgata, *Fruitus fuero*, ἀπολαύσω. quod neque satìs est expressum declarando summo desiderio, neque admodum (opinor) usitatum. Neque enim alibi memini legere quàm semel apud Ulpianum, non optimum Latinitatis autorem.

25 Νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλήμ, διακονῶν τοῖς ἁγίοις.	Nunc autem proficiscor Hierosolymam, ministrans sanctis.	*Nunc igitur proficiscar in Jerusalem ministrare sanctis.*
26 Εὐδόκησαν γὰρ Μακεδονία καὶ Ἀχαΐα κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.	Libuit enim Macedoniæ & Achaiæ conferre aliquid in pauperes sanctos qui sunt Hierosolymis.	*Probaverunt enim Macedonia & Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctorum qui sunt in Jerusalem.*
27 Εὐδόκησαν γὰρ, καὶ ὀφειλέται αὐτῶν εἰσίν. εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη, ὀφείλουσι καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς λειτουργῆσαι αὐτοῖς.	* Libuit enim *eis inquam*, & debitores eorum sunt. nam si spiritualia ipsorum *bona* Gentibus communicata sunt, debent etiam *ipsa* in carnalibus eis ministerio suo adesse.	*Placuit enim eis, & debitores sunt eorum. nam si spiritualium eorum participes facti sunt Gentiles, debent & in carnalibus ministrare illis.*
28 Τοῦτο οὖν ἐπιτελέσας, καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι᾽ ὑμῶν εἰς τὴν Σπανίαν.	Hoc igitur ubi perfecero, & eis consignavero hunc fructum, abibo istac in Hispaniam.	*Hoc igitur cùm consummavero, & assignavero eis fructum hunc per vos, proficiscar in Hispaniam.*
29 Οἶδα δὲ ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσομαι.	Scio verò me, cùm veniam ad vos, cum plena benedictione Evangelii Christi venturum.	*Scio autem quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Christi veniam.*
30 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος, συναγωνίσασθαί μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν,	Precor autem vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, & per charitatem Spiritûs, ut concerteris mihi *vestris* pro me apud Deum orationibus,	*Obsecro ergò vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, & per charitatem Spiritûs, ut adjuvetis me in orationibus pro me ad Deum,*
31 Ἵνα ῥυσθῶ ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς Ἱερουσαλήμ, εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις	Ut liberer ab iis qui non obediunt *sermoni* in Judæa, útque ministerium hoc meum erga Hierosolymam, acceptum sit sanctis:	*Ut liberer ab infidelibus qui sunt in Judæa, & obsequii mei oblatio accepta fiat in Jerusalem sanctis:*
32 Ἵνα ἐν χαρᾷ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ συναναπαύσωμαι ὑμῖν.	Ut cum gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei, unáque vobiscum refociller.	*Ut veniam ad vos in gaudio per voluntatem Dei, ut refrigerer vobiscum.*
33 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.	Deus autem pacis *sit* cum omnibus vobis. Amen.	*Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.*

*1.Cor.6.11. 27 Voluntariæ quidem sunt eleemosynæ, sed quas tamen ex charitatis Lege debeamus. 29 Pollicetur sese ad eos non venturum vacuum, benedictione Dei fretus: sed precum officium ab eis postulans, ostendit quàm re in quibusvis difficultatibus nisi nos maximè oporteat.

25 *Proficiscor*, πορεύομαι. Vulgata, *Proficiscar*, πορεύσομαι, non satìs aptè mutato tempore. Significat enim Paulus se jam esse in procinctu ut profectionem differre non possit. ¶ *Ministrans*, διακονῶν. id est, Sanctis hoc officii impendens, perferendæ videlicet ad eos pecuniæ in ipsorum usus collectæ. Nam verbum διακονεῖν, cùm alioquin ad omnes functiones Ecclesiasticas pertineat, hîc peculiariter accipitur pro eo munere quod administrabant qui Diaconi propriè dicebantur, id est, qui ærario Ecclesiastico præerant, ut diximus alibi. *Ministrandi* autem vocabulum absolutè posuimus, ex Theologorum more, quem attigimus, Act. 13. 2.

26 *Placuit*, εὐδόκησαν. Vulgata ad verbum, *Probarunt*: sed aliquid amplius videtur hoc verbo significari, nempe cùm ultro & ex bonitate quadam alacri bene volumus cuipiam, aut rem aliquam probamus. Hoc autem loco alacritatem illam duntaxat declarat, quam maximè requirit Deus in charitatis officiis, ut scriptum est, 2.Cor.9.7. Nam alioquin (ut mox subjicit Apostolus, verbum εὐδοκεῖν emolliens) nihil hîc fecerint Achæi vel Macedones quod facere non tenerentur. Sed de hoc verbo plura diximus Matth.3.17. & Luc.2.14. ¶ *Conferre aliquid*, κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι. vel, ut Vetus interpres, *Collationem aliquam facere*. Stapulensis mavult *Communionem*: ut non ineptè quoque possis convertere, *Conferre aliquid in communionem pauperum sanctorum*, &c. Erasmus, *Communicationem aliquam facere*: quam periphrasin nusquam memini legere.

27 *Libuit enim*, εὐδόκησαν γάρ. Claromontanus codex hoc non repetit. ¶ *Ministerio suo adesse*, λειτουργῆσαι. Vulgata, *Ministrare*. de quo vide Act.13.2. Usus est autem expressè hoc verbo Apostolus, ut duo significaret maximi in hac re momenti: nempe ista fratribus ut debita præstari, & esse apud Deum tanquam suavissimi odoris sacrificia, quorum ipsi offerendorum ministerio nos dignetur, quod nonnisi pluribus verbis potui interpretari. Deinde σαρκικὰ interpretor *Carnalia*, potiùs quàm *Humana*, ut Castellio novè convertere maluit, quàm rationi & usui aliquid tribuere. Quasi verò Paulo etiam non licuerit pro πνευματικὰ dicere τὰ θεῖα, & pro σαρκικὰ ἀνθρώπινα vel ἀνθρώπεια. Sed multò certè expressiùs loquitur Apostolus, non jam simpliciter divina cum humanis conferens, sed etiam ostendens quantum inter hæc fit discrimen, cùm iis utatur vocabulis quibus harum rerum natura ipsa explicatur, illa quidem spiritualia, hæc verò carnalia vocans.

28 *Sis consignavero*, σφραγισάμενος αὐτοῖς. id est, apud ipsos fideliter & quasi annulo obsignatum deposuero. Commendat enim, opinor, tum suam in illa perferenda, tum etiam aliorum in custodienda illa pecunia diligentiam ac fidem, translatione sumtâ à veterum more, qui annulis obsignabant quæ in tuto volebant reposita. Neque verò video quâ ratione relativum αὐτοῖς, *eis*, commodiùs ad Macedones dantes, quàm ad Hierosolymitanos è manu Pauli accipientes referatur: quamvìs in ea opinione sit Erasmus. ¶ *Hunc fructum*, τὸν καρπὸν τοῦτον. id est, hanc pecuniam in usus pauperum collectam. Elegans certè loquendi formula, ex qua intelligimus eleemosynas verum esse fidei & charitatis fructum, sive dantem sive accipientem, sive utrumque spectes. ¶ *Istac*, δι᾽ ὑμῶν, ad verbum, *Per vos*. Est itaque hoc quoque dicendi genus, ut alia multa, petitum è medio, ex sententia ipsa non ex verbis æstimandum.

29 *Cum plena benedictione Evangelii*, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου. Duplicem Hebraismum ἐν pro σὺν, & duo appellativa pro constructione appellativi cum adjectivo (ità enim Grammatici loquuntur) sæpe jam annotavimus. Vulgata, *In abundantia benedictionis Christi*, expungens τοῦ εὐαγγελίου (quod etiam non legit Ambrosius) & utroque servato Hebraismo: quorum tamen prior nonnihil est obscurus. Erasmus, *In plenitudine Evangelii Christi*, admodum obscurè. Est autem hæc sententia (opinor) certò scire Apostolum suum adventum Romanis futurum maximè frugiferum. tum enim fore ut Deus ipsis cumulatissimè impertiat Evangelicorum mysteriorum cognitionem cum illis communicandam. Itaque non assentior Erasmo, qui putat *Benedictionis* nomine significari eleemosynam, quasi Romanos quoque exhortetur Apostolus ad conferendum aliquid. Sunt quoque qui hanc abundantiam benedictionis ad Romanos referant: quasi dicat Apostolus se non dubitare quin apud eos copiosissimum Evangelii fructum inveniat. quam sententiam si sequaris, accipiendum erit ἐν πληρώματι pro εἰς πλήρωμα, *in plenitudinem benedictionis Evangelii*, id est, in eum locum ubi pleno abundat Evangelii gratia.

30 *Per charitatem Spiritûs*, διὰ τῆς ἀγάπης Πνεύματος. id est, per mutuam illam conjunctionem, quâ Spiritus sanctus animos nostros devinxit: quam vocat *communionem Spiritûs*, Philip. cap. 2. vers. 1. unde Christiana illa συμπάθεια, charitatis Christianæ effectrix, cùm uno spiritu membra omnia regun-

tur.

tur. Hæc igitur una est ex illis Pauli phrasibus, quibus nihil gravius, excellentius, divinius cogitari potest. ¶ *Ut mecum certetis*, *συναγωνίσασθαί μοι*. Vulgata, *Ut adjuvetis me*, *βοηθῆσαί μοι*, non satis expressè. Indicat enim Paulus magnum sibi certamen instare, metaphorâ à re militari sumtâ: præsagiens nimirum quod evenit, ut extremum periculum adiret. Erasmus, *Ut me laborantem adjuvetis*, id est, *συμπονῆσαι*, vel *συναντιλαμβάνεσθαι*, quod & ipsum est nimis dilutum.

31 *Erga Hierosolymam*, ἡ εἰς Ἱερουσαλήμ. id est (ut convertit Erasmus) *Quod exhibeo Hierosolymis*. Vetus interpres legit ἐν Ἱερουσαλήμ, sublato articulo, & cum verbo γένηται conjunxit. Idem quoque pro ἡ διακονία μου, vertit *Ministerii mei oblatio*, id est, ἡ τῆς διακονίας μου προσφορά. Claromontanus autem codex pro διακονία habet δωροφορία, pro quo in commentariis Ambrosio inscriptis legitur, *Munerum meorum oblatio*.

32 *Unà vobiscum refociller*, *συναναπαύσωμαι ὑμῖν*. Vulgata *refrigerer vobiscum*. id est, ut legitur in Claromontano codice, *ἀναψύξω μεθ' ὑμῶν*.

33 *Deus autem pacis* princeps, ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης. Hunc Hebraismum supplevimus ex Esa.9.7.

KΕΦ. ιϛ'.

1 Absolutâ totâ disputatione jam ad familiares commendationes & salutationes descendit: ídque in præcipuum scopum respiciens, nempe ut norint Romani qui sint inter ipsos honore & pretio digni, atque adeò quos sibi imitandos debeant proponere: quamobrem etiam singulos egregiis aliquibus testimoniis exornat.

Συνίστημι δὲ ὑμῖν Φοίβην τὴν ἀδελφὴν ὑμῶν, οὖσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς·

2 Ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε ἐν Κυρίῳ ἀξίως τῶν ἁγίων, καὶ παραστῆτε αὐτῇ ἐν ᾧ ἂν ὑμῶν χρῄζῃ πράγματι. καὶ γὰρ αὕτη προστάτις πολλῶν ἐγενήθη, καὶ αὐτοῦ ἐμοῦ.

3 Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν καὶ Ἀκύλαν τοὺς συνεργούς μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

4 Οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκαν· οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος εὐχαριστῶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν.

5 Καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. Ἀσπάσασθε Ἐπαίνετον τὸν ἀγαπητόν μου, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας εἰς Χριστόν.

6 Ἀσπάσασθε Μαριάμ, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν εἰς ἡμᾶς.

7 Ἀσπάσασθε Ἀνδρόνικον καὶ Ἰουνίαν τοὺς συγγενεῖς μου καὶ συναιχμαλώτους μου, οἵτινές εἰσιν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἳ καὶ πρὸ ἐμοῦ γεγόνασιν ἐν Χριστῷ.

8 Ἀσπάσασθε Ἀμπλίαν τὸν ἀγαπητόν μου ἐν Κυρίῳ.

9 Ἀσπάσασθε Οὐρβανὸν τὸν συνεργὸν ἡμῶν ἐν Χριστῷ, καὶ Στάχυν τὸν ἀγαπητόν μου.

10 Ἀσπάσασθε Ἀπελλῆν, τὸν δόκιμον ἐν Χριστῷ. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου.

11 Ἀσπάσασθε Ἡρωδίωνα τὸν συγγενῆ μου. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ναρκίσσου, τοὺς ὄντας ἐν Κυρίῳ.

12 Ἀσπάσασθε Τρύφαιναν καὶ Τρυφῶσαν τὰς κοπιώσας ἐν Κυρίῳ. Ἀσπάσασθε Περσίδα τὴν ἀγαπητήν, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν ἐν Κυρίῳ.

13 Ἀσπάσασθε Ῥοῦφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν Κυρίῳ, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ.

14 Ἀσπάσασθε Ἀσύγκριτον, Φλέγοντα, Ἑρμᾶν, Πατρόβαν, Ἑρμῆν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς.

15 Ἀσπάσασθε Φιλόλογον καὶ Ἰουλίαν, Νηρέα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, καὶ Ὀλυμπᾶν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους.

CAP. XVI.

Commendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est ministra Ecclesiæ Cenchreensis:

Ut eam excipiatis in Domino convenienter sanctis, & adsitis ei quacunque in re *ipsi* usus fuerit vobis. nam hæc tum multis hospitium præbuit, tum mihi etiam ipsi.

Salutate Priscillam & Aquilam, adjutores meos in Christo Jesu:

Qui pro anima mea suam ipsorum cervicem supposuerunt: quibus non ego solus gratias ago, sed etiam omnes Ecclesiæ Gentium.

Item Ecclesiam quæ in domo eorum est. Salutate Epænetum mihi dilectum, primitias Achaiæ in Christo.

Salutate Mariam quæ multùm laboravit erga nos.

Salutate Andronicum & Juniam, cognatos meos, & concaptivos meos, qui sunt insignes inter Apostolos, qui etiam ante me fuerunt in Christo.

Salutate Ampliam dilectum mihi in Domino.

Salutate Urbanum, adjutorem nostrum in Christo, & Stachyn mihi dilectum.

Salutate Apellem, probatum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli *familiaribus*.

Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui *sunt* ex Narcissi *familiaribus*, eos *inquam* qui *sunt* in Domino.

Salutate Tryphænam & Tryphosam quæ laborant in Domino. Salutate Persidam *mihi* dilectam, quæ multùm laboravit in Domino.

Salutate Rufum selectum in Domino, & matrem ejus ac meam.

Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermen, & qui cum iis sunt fratres.

Salutate Philologum & Juliam, Nereum & sororem ejus, & Olympam, & qui cum iis sunt, omnes sanctos.

CAP. XVI.

Commendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ quæ est in Cenchris:

Ut eam suscipiatis in Domino dignè sanctis, & assistatis ei in quocunque negotio vestri indiguerit. etenim ipsa quoque astitit multis, & mihi ipsi.

Salutate Priscam & Aquilam adjutores meos in Christo Jesu:

Qui pro anima mea suas cervices supposuerunt: quibus non solus ego gratias ago, sed & cunctæ Ecclesiæ Gentium.

Et domesticam Ecclesiam eorum. Salutate Epænetum dilectum mihi, qui est primitivus Asiæ in Christo.

Salutate Mariam, quæ multùm laboravit in nobis.

Salutate Andronicum & Juniam cognatos meos, qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo.

Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino.

Salutate Urbanum adjutorem nostrum in Christo Jesu, & Stachyn dilectum meum.

Salutate Apellem, probatum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli.

Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui sunt ex Narcisci domo, qui sunt in Domino.

Salutate Tryphænam & Tryphosam, quæ laborant in Domino. Salutate Persidem charissimam, quæ multùm laboravit in Domino.

Salutate Rufum electum in Domino, & matrem ejus & meam.

Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermen, & qui cum eis sunt fratres.

Salutate Philologum & Juliam, Nereum & sororem ejus, & Olympiadem, & omnes qui cum eis sunt sanctos.

---

1 *Commendo*, *συνίστημι*. Quinta hæc pars est hujus Epistolæ, salutationes & alia peculiaria quædam complectens. Obsecro verò si tum Petrus Romæ fuisset, & quidem Episcopus œcumenicus, an illum ità non modò insalutatum sed etiam innominatum præteriisset Paulus?

2 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. id est, in Christi nomine, seu in Christi gratiam. Est autem hoc quoque notandum quo exprimitur τὸ ἴδιον Christianæ charitatis, cùm alioquin etiam apud profanos homines exstent istarum virtutum simulacra. ¶ *Convenienter*, *ἀξίως*. id est, ut sanctos convenit mutua inter se officia præstare. Vulgata, *Dignè*. Hoc illud est autem dicendi genus quo passim à Cicerone dicitur, *Convenienter rationi dicere*, &, *Convenienter naturæ vivere*. ¶ *Hospitium præbuit*, *προστάτις ἐγενήθη*. *προστάτης* in genere præfectum declarat: item patronum ac defensorem; quâ significatione putarunt hîc plerique Phœben dici *προστάτιν*, quòd multis & ipsi quoque Paulo adfuisset. Mihi verò videtur hoc nomen gravius, si in ea significatione accipias, quàm ut mulieri conveniat. Sciendum est igitur *προστάτας* peculiari nomine dictos qui & *πρόξενοι* dicebantur, id est, qui à civitate aliqua deligebantur ut hospites ac peregrinos domum suam atque adeò in fidem suam reciperent: quod significat Eustathio *προΐστασθαι τῶν ξένων*. Significat ergò Apostolus, hujus Phœbes ministræ Ecclesiæ Cenchreensis domum, veluti publicæ sanctorum hospitis, fratribus peregrinis patuisse: quas virtutes in vidua requirit, 1.Tim.5.10. Syrus generaliore voce usus est, quæ significat *Alicui officium præstare*.

3 *Priscillam*, Πρίσκιλλαν. Sic vocatur hujus Aquilæ uxor, Act.18.2, & 26. Consentiunt hîc quoque pleraque exemplaria. In nonnullis tamen legitur Πρίσκαν, *Priscam*, ut etiam legit Vetus interpres.

4 *Suam ipsorum cervicem supposuerunt*, τράχηλον ὑπέθηκαν. cultro scilicet, sive gladio, proverbiali quâdam dicendi figurâ, pro, quibusvis etiam periculis objecerunt. Erant enim Aquila & Priscilla Judæi, qui Gentis suæ odium nihil veriti Paulum apud se receperant, & cùm is esset apud Gallionem accusatus, Corintho cum eo excesserunt, Act.18.2, 12.

5 *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. id est, fidelium cœtum. Erant enim isti tum pietate tum eruditione insignes, ut testatur Lucas & Paulus ipse, qui pro collegis suis illos numerat. neque mirum est in tam ampla civitate distinctos fuisse fidelium cœtus. Erasmus maluit *Congregationem* interpretari. Fortassis nè quis suspicaretur de quopiam sacro ædificio hîc agi, ut nunc solet illud vocabulum usurpari, & qualia multa ineptus & ridiculus ille Abdias in Apostolorum vitis garrire ausus est. Cæterùm ista in Claromontano codice attexuntur versiculo tertio, ídque fortasse rectiús. ¶ *Primitias Achaiæ*, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας. Allusio est ad Legales cæremonias, quòd hic primus ex Achæis sese Christo consecrasset, Evangelium amplexus. Sic enim malo accipere quàm cum Ambrosio referre ad hominis dignitatem. Cæterùm pro Ἀχαΐας Vetus interpres legit Ἀσίας, *Asiæ*. quam lectionem in Claromontano & alio vetusto Græco codice invenimus, & multi ex veteribus sequuntur. Syrus tamen *Achaiæ* nomen retinuit. Quod autem idem Vetus interpres ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ convertit, *Qui est primitivus*, meritò mutatum est ab Erasmo, in, *Qui est primitiæ*. Sed hoc quoque mihi visum est duriusculum.

6 *Erga nos*, εἰς ἡμᾶς. vel, *inter nos*, ἐν ἡμῖν. ut habet Claromontanus codex, pro quo Vulgata, *in nobis*.

7 *Inter Apostolos*, ἐν τοῖς ἀποστόλοις. id est, Quorum nomen apud ipsos etiam Apostolos viget: vel, Qui & ipsi sunt insignes Apostoli. Sic enim accipitur interdum hoc nomen in genere pro iis qui Christi nomine funguntur legatione, ut 2.Cor.8.23. Sed Juniam, si, quod verisimilius est, pro fœmina accipias, Apostolis non adnumerasset Paulus. ¶ *Fuerunt in Christo*, *γεγόνασιν ἐν Χριστῷ*. id est, Christo sunt per fidem insiti. Estque diligenter notanda hæc formula, cujus emphasin non expresseris, si dixeris, *Qui Christo accesserunt*, vel, *Christo nomen dederunt*.

8 *Ampliam*, Ἀμπλίαν. Vulgata legit Ἀμπλιάτον, *Ampliatum*, quod & in uno codice invenimus.

14 *Hermam*, Ἑρμᾶν. Hunc multi ex veteribus volunt fuisse autorem Apocryphi libri Pastoris; nec satis bonæ fidei postea fuisse in recensendis quæ ab Apostolis audierat. Erasmus, *Mercurium*.

15 *Olympam*, Ὀλυμπᾶν. Viri nomen, non mulieris. Vulgata, *Olympiadem*, contra omnium nostrorum codicum fidem. Syrus *Lympam* legit.

16 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ.

17 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας καὶ τὰ σκάνδαλα παρὰ τὴν διδαχὴν ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε, ποιοῦντας, καὶ ἐκκλίνατε ἀπ' αὐτῶν.

18 Οἱ γὰρ τοιοῦτοι τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ· καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων.

19 Ἡ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο. Χαίρω οὖν τὸ ἐφ' ὑμῖν· θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς μὲν εἶναι εἰς τὸ ἀγαθόν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν.

20 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης συντρίψει τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν ἐν τάχει. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. Ἀμήν.

21 Ἀσπάζονται ὑμᾶς Τιμόθεος ὁ συνεργός μου καὶ Λούκιος, καὶ Ἰάσων, καὶ Σωσίπατρος, οἱ συγγενεῖς μου.

22 Ἀσπάζομαι ὑμᾶς ἐγὼ Τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν ἐν Κυρίῳ.

23 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Γάϊος ὁ ξένος μου καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης. Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἔραστος ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως, καὶ Κούαρτος ὁ ἀδελφός.

24 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

25 Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου·

26 Φανερωθέντος δὲ νῦν, διά τε γραφῶν προφητικῶν, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος.

27 Μόνῳ σοφῷ Θεῷ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Πρὸς Ῥωμαίους ἐγράφη ἀπὸ Κορίνθου, διὰ Φοίβης τῆς διακόνου τῆς ἐν Κεγχρεαῖς ἐκκλησίας.

* Salutate alii alios osculo sancto. Salutant vos Ecclesiæ Christi.

Precor autem vos, fratres, ut observetis dissidiorum & offendiculorum autores contra doctrinam quam vos didicistis, † & declinetis ab eis.

Nam qui ejusmodi *sunt* Domino nostro Jesu Christo non serviunt, sed suo ventri: & per blandiloquentiam & assentationem corda *hominum* minimè malorum seducunt.

Vestra enim obedientia ad omnes pervenit. Gaudeo igitur quòd ad vos *attinet*: sed volo vos sapientes quidem esse ad id quod bonum est, simplices verò ad malum.

Porrò Deus pacis conteret Satanam sub pedes vestros citò. Gratia Domini nostri Jesu Christi *sit* vobiscum. Amen.

Salutant vos ‖ Timotheus adjutor meus, & Lucius, & Jason, & Sosipater, cognati mei.

Saluto vos in Domino ego Tertius, qui descripsi epistolam.

Salutat vos Gaius hospes meus & Ecclesiæ totius. Salutat vos Erastus procurator urbis, & Quartus frater.

Gratia Domini nostri Jesu Christi *sit* cum omnibus vobis. Amen.

* Ei verò qui potest vos stabilire secundùm Evangelium meum, & præconium Jesu Christi, † ex patefactione mysterii quòd à temporibus seculorum tacitum fuit:

Nunc verò factum est manifestum, & per Scripturas propheticas ex imperio æterni Dei ad obedientiam fidei, omnibus Gentibus innotuit:

Soli *inquam* sapienti Deo gloria *esto* per Jesum Christum in secula. Amen.

Ad Romanos scripta fuit Corintho, per Phœben ministram Cenchreensis Ecclesiæ.

Salutate invicem in osculo sancto. Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi.

Rogo autem vos, fratres, ut observetis eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, faciunt; & declinate ab illis.

Hujuscemodi enim Christo Domino nostro non serviunt, sed suo ventri: & per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.

Vestra enim obedientia in omnem locum divulgata est. Gaudeo igitur in vobis: sed volo vos sapientes esse in bono, & simplices in malo.

Deus autem pacis conterat Satanam sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum.

Salutat vos Timotheus adjutor meus, & Lucius, & Jason, & Sosipater, cognati mei.

Saluto vos ego Tertius qui scripsi epistolam, in Domino.

Salutat vos Gaius hospes meus & universa Ecclesia. Salutat vos Erastus arcarius civitatis, & Quartus frater.

Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

Ei autem qui potens est vos confirmare juxta Evangelium meum & prædicationem Jesu Christi, secundùm revelationem mysterii temporibus æternis taciti:

Quod nunc patefactum est per Scripturas Prophetarum secundùm præceptum æterni Dei, ad obeditionem fidei, in cunctis Gentibus cogniti.

Soli sapienti Deo, per Jesum Christum, cui gloria in secula seculorum. Amen.

Scripta fuit à Corintho, per Phœben ministram Cenchreensis Ecclesiæ.

*2.Cor.16.20. & 13.12. 1.Pet.5.14.
17 Sicuti nominatim describens eos qui commendatione digni erant, satis expressit quos audire ac sequi deberent; ità nunc falsos fratres eis depingit à quibus sibi caveant, non tamen nominatim, quoniam necessarium id non erat.
†1.Joan.10.
19 Simplicitas condienda est prudentiâ.
20 Pugnandum est certâ spe victoriæ.
‖ Act.16.1. Phil.2.19.
21 Adscribit salutationes partim ad mutuam fovendam conjunctionem, partim ut totidem veluti subscriptoribus confirmata hæc epistola, plus apud Romanos ponderis habeat. 24 Jam tertio eis valedicens, id eis precatur à quo pendet totius superioris doctrinæ efficacia. * Ephes.3.20. † Ephes.3.9. Col.1.26. 1.Tim.1.7. Tit.1.1. 25 Magnificâ gratiarum actione prædicat Dei potentiam & sapientiam, quæ potissimùm in Evangelio eluceant: factâ etiam mentione vocationis Gentium, ut Romanos in spe hujus salutis confirmet:

---

16 *Osculo*, φιλήματι. Referendum hoc ad eorum temporum morem: cujus exempla passim non modò in Sacris literis, sed etiam apud profanos scriptores exstant. *Sanctum* autem vocat, quod ab animo proficiscitur sanctæ illius charitatis pleno. ¶ *Salutant vos*, ἀσπάζονται ὑμᾶς. Hæc particula in Claromontano codice attexitur vers.21. idque fortasse rectiùs.

17 *Ut observetis*, σκοπεῖν. id est, attentè & diligenter quasi hostes è specula observetis. Erasmus, *Consideretis*, quod minùs quadrat. Claromontanus codex addit ἀσφαλῶς, id est, *Ità ut non fallamini.* ¶ *Contra doctrinam*, παρὰ τὴν διδαχήν. Sic malui vertere quàm *Præter*, ut amphiboliam vitarem. Significat enim Apostolus quinam pro dissidiorum autoribus habendi sint, qui nimirum diversum quidpiam docent ab Apostolica doctrina, quos alibi vocat ἑτεροδιδασκαλοῦντας, ut apparet ex proximè sequente versiculo.

18 *Per blandiloquentiam*, διὰ τῆς χρηστολογίας. Hoc vocabulum sicut ex duobus compositum est, ità duplicem vim habet, quam vix possis nisi longo circuitu verborum Latinè exprimere. Primùm enim is est χρηστολόγος qui verbis multùm pollicetur, re nihil præstat: deinde quem si audias, dicas de te & commodis tuis magìs quàm de seipso solicitum. Hujus sceleris exemplar sit Satanæ tentatio quâ Evam fefellit: quanquam non ità procul abeundum ut plurima & certissima spectemus ejus exempla. Sic Capitolinus ait Pertinacem Imperatorem vulgò dictum fuisse χρηστολόγον, quòd bene loqueretur, sed malè faceret, vel potiùs, (ut eleganter expressit Aurelius Victor) quòd blandus esset magìs quàm benignus. ¶ *Et assentationem*, καὶ εὐλογίας. τὸ εὐλογεῖν Græcis declarat τὸ ἐπαινεῖν, *Laudare*: unde εὐλογία dicitur oratio ad prædicandas alicujus laudes accommodata, cujusmodi esse præcipuè solet assentatorum, ut pulchrè describit Plutarchus libello in adulatores edito. Sed & εὐλογία pro fucata illa & inani facundiæ specie accipi potest, quâ tecti pseudoprophetæ solent simplicium animos fallere. Item cùm apud Theologos εὐλογία accipiatur etiam pro fausta precatione, potest hæc quoque significatio huic loco convenire: quòd his præcipuè artibus soleant uti pseudoprophetæ, ut simplices præsertim mulierculas sub pietatis & longarum precum prætextu devorent. Hi sunt videlicet quos peculiari nomine *religiosos* vocamus, & nostro idiomate *chatemites, bigots, pates, pelues*, id est, (ut uno verbo omnia complectar) monachos: adeò à vetustis illis patribus degeneraverunt. ¶ Hominum *minimè malorum*, τῶν ἀκάκων. Sic mihi videtur Terentius Græcum hoc nomen ad verbum expressisse. Vulgata, *Innocentium*. Erasmus, *Simplicium*. Hebr. autem 7. 26. perfectissimè ab omni malo alienum declarat.

19 *Vestra obedientia*, ἡ ὑμῶν ὑπακοή. id est, fama de vestra obedientia, ut suprà, 1. 8. Et hæc illa est fides Romana, quod ad Romam, Catholica; quod ad fidei consensum omnibus Ecclesiis communem, à qua excidit Antichristus Romanus: Gradûs alioqui & ὑπεροχῆς illius supra vel minimam ullam particularem Ecclesiam, nulla hìc nè tenuissima quidem mentio. ¶ *Sapientes*, σοφούς. id est, cognitione veritatis & prudentiâ quoque instructos, ut bona amplecti, mala vitare, fraudes & laqueos pseudoprophetarum effugere, illis etiam apertè obsistere possitis: quæ sæpe inculcat Apostolus. Ubi igitur fides illa implicita quam vocant? ¶ *Simplices*, ἀκεραίους. id est, qui nullam prorsus nocendi artem teneatis, nedum ut re ipsâ noceatis cuiquam. Erasmus, *Sinceros*. Vide Matthæum cap.10. vers.16.

20 *Pacis*, εἰρήνης. Vide suprà, cap. 15. vers. 33. ¶ *Conteret*, συντρίψει. Sic habent omnes codices Græci quos inspeximus. Vetus tamen interpres ut & Syrus legit συντρίψαι, *conterat*: ut non sit promissio seu divinatio quâ confirmentur Romani ad perseverandum; sed precatio potiùs, ut Dominus ipsorum conatibus prosperum det successum. ¶ *Gratia*, ἡ χάρις. In Latinis & Græcis penè omnibus codicibus, bis ista particula legitur, nempe hoc loco, & mox versu 24. Chrysostomus autem, Origenes, & Ambrosius, & Claromontanus codex posteriore tantùm loco, nempe vers. 24. istud legunt. Sed rectè meo judicio, Syrus interpres neutro loco istud habet, sed his verbis hanc epistolam, ut & alias omnes, concludit. neque dubito quin qui 24. vers. legerunt, ibi hanc epistolam finierint: versiculis 25, 26, & 27, in cap. 14. 23. rejectis, ut eo loco diximus. Itaque perperàm omnino huic vers. 20. attexitur.

21 *Cognati mei*, οἱ συγγενεῖς μου. Hìc demum in Claromontano codice hæc subjiciuntur, καὶ αἱ ἐκκλησίαι πᾶσαι τοῦ Χριστοῦ, *& omnes Ecclesiæ Christi*.

22 *Saluto*, ἀσπάζομαι. Etsi mihi fuit religio vel tantillum ex conjectura sola in his libris tam sacrosanctis immutare, non dissimulo tamen quod res ipsa mihi videtur postulare, aut hunc versiculum fuisse ultimo hujus epistolæ versiculo, nempe 26. qui nunc est 27. subjiciendum vel potiùs scribendum esse ἀσπάζεται ὑμᾶς Τέρτιος, *Salutat vos Tertius*: cujus etiam loco nonnulli vetusti codices habent Τερέντιος, *Terentius*, sed perperàm, ut opinor. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hoc quidem ità collocatum est in Græco contextu, ut etiam ad verbum ἔγραψα referri possit, quasi dicat Tertius se hanc epistolam descripsisse in Domino, id est, hanc operam Apostolo propter Dominum commodasse: sed omnino istud cum salutandi verbo connectendum, ità ut nos fecimus. ¶ *Qui descripsi*, ὁ γράψας: id est, qui dictante Paulo excepi, vel potiùs ex ejus adversariis descripsi. Vulgata & Erasmus, *Qui scripsi*, vocabulo ambiguo.

23 *Gaius*, Γάϊος. Trium Gaiorum fit mentio in historia Apostolica: unius Derbæi, qui Paulum affectabatur, Act. 20. 4. alterius, Macedonis, qui & ipse ex Pauli comitibus erat, Act. cap. 19. versu 29. tertii, Corinthii, quem Paulus ipse baptizavit, 1. 14. cujus hìc fieri mentionem probabile est. Itaque iis assentior qui hanc epistolam dicunt Corinthi scriptam, cùm Apostolus illuc venisset, ut ipse significat 2.Cor.12.14. nempe ultimâ illâ in Græciam profectione, quæ describitur initio capitis Actorum vicesimi;

cesimi; unde profectus cùm Hierosolymam venisset, ibi captus, & Romam tandem indè devectus est. ¶ *Procurator*, ὁ οἰκονόμος. seu, *curator*, quod nomen in veteribus inscriptionibus sæpe invenitur. Græcum autem vocabulum declarat rei domesticæ dispensatorem. Ideo maluit Erasmus *quæstorem ærarium* interpretari, quo utitur Vetus interpres. Theodosii seculo vocarunt quæstorem eorum quæ in arcam præfecti prætorio inferebantur. Erat enim principis Fiscus; præsidum provinciarum, Cella; præfectorum prætorio, Arca: fitque Arcariorum mentio in Rubrica Codicis, De suscept. præpos. & arcariis, & lib.3. de Canon. larg. Sed haud scio an ista huic loco conveniant. Cæterùm urbis nomen non exprimit Apostolus, sed Corinthum significari existimo, iis conjecturis adductus quas paulò antè exposui.

24 *Gratia Domini*, ἡ χάρις. Quia hæc eadem paulò antè posita sunt, nempe versu 20. apud Ambrosium & Origenem hic non repetuntur, nec in vetustissimo codice Constantiensi. Apud Chrysostomum priore loco non adduntur, sed hîc duntaxat, idque post δοξολογίαν, ità videlicet, ut epistolam claudant. Hæc Erasmus.

25 *Ei verò qui potest*, τῷ δὲ δυναμένῳ. Admonui suprà, 14. 23. in omnibus nostris vetustis codicibus desinere hanc epistolam in superiorem versiculum, quo modo etiam cæteræ clauduntur: reliqua verò ab hoc versiculo ad finem usque, attexi decimoquarto capiti. ¶ *Mysterii*, μυστηρίου: id est, arcani: Vocat autem *arcanum* (opinor) non tam Evangelicam doctrinam quàm Gentium vocationem, ut ipse explicat Ephes. cap. 3. ¶ *A temporibus*, χρόνοις. id est (ut alibi loquitur) ἑτέραις γενεαῖς, aliis omnibus ætatibus, ac jam indè à mundi initio: nè quis hîc nobis æternum mundum fabricet. Neque enim αἰών, pro quo Hebræi עולם *holam* dicunt, semper declarat tempus quod vel nunquam cœperit, vel nunquam desinat: sed spectandum est quibus rebus accommodetur. Vide Matth. 4. 3.

26 *Et per Scripturas*, διά τε γραφῶν. Vetus interpres expunxit particulam τε, quæ tamen est prorsus necessaria, ut connectantur duo participia φανερωθέντος & γνωρισθέντος: neque verò causam video cur hîc laborarit Erasmus, quasi τε semper debeat cum præcedentibus cohærere, aut καὶ subjungi. ¶ *Ad obedientiam fidei*, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Vide suprà, 1. 5. ¶ *Innotuit*, γνωρισθέντος. id est oblatum, & quarumvis Gentium cognitioni expositum. Ad verbum, *Notificatum*. Sed duo hîc notanda sunt, nempe neque ità universaliter hoc dici, quasi cùm hæc Paulus scriberet, nulla prorsus gens esset sub cœlo cui non esset annunciatum Evangelium: neque de singulis hominibus hoc esse accipiendum, cùm non sit omnibus datum ut Dei mysteria noverit, Matth. 13. 11. Vulgata, *Cogniti*, sensu multùm diverso ac prorsus etiam falso. Nam longè aliud est γινώσκειν, id est *cognoscere*, quàm γνωρίζειν, id est *notificare*.

27 *Soli inquam*, μόνῳ. Hoc hyperbaton (quod multos ex veteribus torsit, & ipsum etiam Erasmum, adeò ut ingenuè dicat se non reperire quod hîc comminiscatur) studui illustrare, primùm addito verbo *Inquam*, quod in epanalepsi ferè solet usurpari: deinde particulâ ᾧ, unde nata est tota difficultas, sine difficultate expunctâ, non tam quia in Complutensi editione deest, quàm quòd manifestus sit Hebraismus, cùm videlicet expresso antecedente relativum πλεονάζει: uti redundat αὐτῷ, Ephes. 3. 2. & 1. Petr. 2. 24. ¶ *In secula*, εἰς αἰῶνας. Vide Matthæum 6. 13. Nonnulli codices addunt, τῶν αἰώνων, *seculorum*. Sic enim Hebræi לעולם עולמים *leholam holamim*, quod exposuimus Lucæ cap. 1. vers. 50. ¶ *Ad Romanos*, &c. πρὸς Ῥωμαίους, &c. Hæc inscriptio tota deest in Claromontano codice, ut & aliæ omnes: quarum etiam aliquæ falsæ deprehenduntur, ut suis locis observabimus; ut supposititias esse res ipsa demonstret.

ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟ͂ΛΟΥ ἡ πρὸς ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ Ἐπιστολὴ α'.

EPISTOLA PAULI Apostoli ad CORINTHIOS I.

ΚΕΦΑΛ. α'.

Παῦλος κλητὸς ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Σωσθένης ὁ ἀδελφός,
2 Τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, ἡγιασμένοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν παντὶ τόπῳ, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν.

CAP. I.

Paulus vocatione a Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, b & Sosthenes frater,
Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, * c sanctificatis in Christo Jesu, † id est, vocatis sanctis, cum omnibus ‖ qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi, quovis loco, *Domini, inquam*, tum ipsorum, tum nostri.

CAP. I.

Paulus vocatus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, & Sosthenes frater,
Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Jesu, vocatis sanctis, cum omnibus qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi, in omni loco, ipsorum & nostro.

1 Inscriptio epistolæ, in qua præcipuè captat Corinthiorum gratiam, ità tamen ut se Dei servum esse, non hominum, ubique meminerit. a Si Apostolus, ergò audiendus, etiamsi acriùs interdum eos objurgarit, cùm suam causam non agat, sed Christi mandata perferat. b Sosthenem adjungit, ut duobus testibus sanciatur hæc doctrina. 2 Ecclesia Dei est etiam quæ magnis vitiis laborat, modò admonentibus pareat. * 1. Thess. 4. 7. c Vera desinitio Ecclesiæ Catholicæ, quæ una est. † Rom. 1. 7. Eph. 1. 1. Col. 1. 2. 2. Tim. 1. 9. Tit. 2. 1. ‖ 2. Tim. 1. 22.

---

1 *Vocatione*, κλητός. Vide Rom. 1. 1. ubi non hoc tantùm, sed alia etiam multa exposuimus quæ tum in hujus epistolæ tum etiam aliarum inscriptione occurrunt.

2 *Sanctificatis*, ἡγιασμένοις. Ratio constructionis poscebat ut potiùs scriberetur ἡγιασμένῃ, *sanctificatæ*. Sed in collectivis omnibus solet interdum sententiæ potiùs quàm verborum ratio haberi in omnibus linguis. Quod autem attinet ad verbum *Sanctificandi*, de eo diximus multis locis, ac præsertim Joan. 17. 17. & Rom. 6. 19. ¶ *In Christo Jesu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Erasmus, *Per Christum Jesum*, ut etiam Græca scholia explicant. Ego verò malui servare præpositionem ἐν, quòd meliùs declaret quomodo nos Pater per Christum sanctificet, id est, à reliqua hominum colluvie separatos ac purgatos sibi pro filiis consecret, nempe donando nos Filio suo, ut ipse sit in nobis & nos in eo. Eadem causa fecit, ut infrà, v. 4. iterum eadem verba simili modo converterim, & v. 5. ἐν αὐτῷ sim interpretatus *in eo* potiùs quàm *per eum*. ¶ *Vocatis sanctis*, κλητοῖς ἁγίοις. id est, quos Deus pro gratuita sua bonitate sibi segregavit, vel, quos Deus ad sanctitatem vocavit. Illa expositio fontem sanctificationis, ista finem aperit. Illud autem sæpe jam est à nobis annotatum verbum קרא *kara*, id est, *vocare*, apud Hebræos interdum declarare ipsius ὑπάρξεως initium, quod Deo tribuatur, ut qui videlicet solo verbo res omnes condat; interdum verò publicam eámque minimè nudam nuncupationem significare, sed quæ eum re ipsa consentiat; quo modo etiam Eustathius, nobilis Homeri interpres, explicat verbum καλεῖσθαι, libro Iliad. δ'. scribens in verba illa, ἡ γενεῇ τε καὶ οὕνεκα σῇ παράκοιτις Κέκλημαι. ¶ *Cum omnibus*, σὺν πᾶσι. in nonnullis codicibus etiam manuscriptis legitur σύμπασι: perperàm, ut opinor. Nam mihi quidem videtur hæc inscriptio bimembris esse, cujus prior pars ad ipsos Corinthios, altera ad reliquos Achaiæ incolas, cujus metropolis erat Corinthus, refertur.

¶ *Qui invocant*, τοῖς ἐπικαλουμένοις. *Invocandi* verbum propriè de eo dicitur qui Dei subsidium cum clamore petit, ut qui in periculo est constitutus, ut dicit Apostolus nos clamare Abba, Pater. Indè factum ut ἐπικαλεῖσθαι pro toto Dei cultu accipiatur, ut *Invocare nomen Christi*, idem valeat atque Christum pro Deo re ipsâ agnoscere. ¶ *Quovis loco*, ἐν παντὶ τόπῳ. id est, in quavis Achaiæ Ecclesia. Hactenus enim est generalis hæc inscriptio, propriè quidem & specialiter Corinthiis, deinceps verò reliquis totius Achaiæ Ecclesiis scripta, ut apparet ex alterius epistolæ initio: sicut & epistola ad Galatas omnibus illius gentis Ecclesiis propria fuit. Nam absolutè Catholicam, id est omnibus per orbem terrarum dispersis Ecclesiis dicatam, hanc epistolam non esse, tum ex inscriptione, tum ex ipsius epistolæ tractatione liquet. ¶ Domini, inquam, *tum ipsorum, tum nostri*, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν. Vulgata, *Ipsorum & nostro*. Erasmus, *Vel suo, vel nostro*. Retulerunt enim hæc ad τόπῳ, quod & plerique magni nominis interpretes faciunt. Sed ego tamen iis assentior qui conjungunt cum Κυρίου, ut sit correctionis species, quia duntaxat dixerat, Κυρίου ἡμῶν, *Domini nostri*: in qua opinione est Photius, primi inter Græcos scholiastas nominis, itémque Chrysostomus & Theophylactus. Primùm enim nulla satis idonea causa possit afferri cur hoc addatur, si de loco accipias: cùm satis fuerit dixisse, omnibus & in omni loco. Deinde, nè hoc quidem videre possum cur Paulus *Nostrum locum* vocet Judæam, ut interpretatur Ambrosius; *ipsorum* verò *locum*, cunctas Gentium Ecclesias. Nam neque hæc consuetudo est Pauli ut Gentes compellans, sese cum Judæis conjungat, præsertim in procemiis: neque etiam Paulus ex Judæa erat. Hîc autem de loco non de religione agitur. Denique si Judæos constituerat Apostolus Gentibus opponere, cur Judææ unius meminisset, cùm per orbem terrarum essent dispersi qui ex Judæis crediderant? Postremò id quoque observandum puto, Apostolum

ſtolum non ità ſcripſiſſe ut vertit Eraſmus, *Vel ſuo vel noſtro*, ἢ αὐτῶν ἢ ἡμῶν, per disjunctionem, ſed copulatâ enunciatione dixiſſe, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, *& ipſorum & noſtro:* ut prorſus neceſſe videatur hæc accipere de eo quod Apoſtolus ſignificet utrorumque eſſe commune. At enim cur iſta Paulus commemorat? Optimâ certè ratione. Nempe ut jam indè ab initio jaciat futuræ diſputationis fundamentum. Nam ſi Corinthii cæteriq; omnes ab uno Deo vocati ſunt, & in uno Chriſto ſanctificati, ſi omnes unum eundémque Dominum habent ac profitentur, unde factiones iſtæ quæ inter eos vigebant, quaſi Chriſtus eſſet diviſus?

3 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.
4 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ τῇ δοθείσῃ ὑμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·
5 Ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει·
6 Καθὼς τὸ μαρτύριον τοῦ Χριστοῦ ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν,
7 Ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι, ἀπεκδεχομένους τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·
8 Ὃς καὶ βεβαιώσει ὑμᾶς ἕως τέλους ἀνεγκλήτους, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.
9 Πιστὸς ὁ Θεὸς, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.
10 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἦτε δὲ κατηρτισμένοι, ἐν τῷ αὐτῷ νοῒ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ.
11 Ἐδηλώθη γάρ μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί μου, ὑπὸ τῶν Χλόης, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσι.
12 Λέγω δὲ τοῦτο, ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ.

Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Jeſu Chriſto.
Gratias ago Deo meo ſemper de vobis, ob gratiam Dei quæ data eſt vobis in Chriſto Jeſu;
Quòd in omnibus ditati ſitis in ipſo, omni loquendi facultate, omníque cognitione:
Prout teſtimonium Chriſti confirmatum fuit in vobis,
Adeò ut nullo dono deficiamini, * exſpectantes donec pateſiat Dominus noſter Jeſus Chriſtus:
† Qui *Deus* etiam confirmabit vos uſq; ad finem inculpatos, in diem Domini noſtri Jeſu Chriſti.
‖ Fidelis *eſt* Deus, per quem vocati eſtis ad communionem Filii ipſius Jeſu Chriſti Domini noſtri.
Precor autem vos, fratres, per nomen Domini noſtri Jeſu Chriſti, [d] ut idem loquamini omnes, & non ſint inter vos diſſidia, ſed ſitis compacti, eâdem mente & eâdem ſententiâ.
Declaratum eſt enim mihi de vobis, fratres mei, à domeſticis Chloes, quòd lites ſint inter vos.
Hoc autem dico, ſingulos veſtrûm dicere, * Ego quidem ſum Pauli, ego autem Apollo, ego verò Cephæ, ego verò Chriſti.

Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Jeſu Chriſto.
Gratias ago Deo meo ſemper pro vobis in gratia Dei quæ data eſt vobis in Chriſto Jeſu;
Quòd in omnibus divites facti eſtis in illo, in omni verbo & in omni ſcientiâ:
Sicut teſtimonium Chriſti confirmatum eſt in vobis,
Ità ut nihil vobis deſit in ullâ gratiâ, exſpectantibus revelationem Domini noſtri Jeſu Chriſti:
Qui & confirmabit vos uſq; in finē ſine crimine, in die adventûs Domini noſtri Jeſu Chriſti.
Fidelis Deus, per quem vocati eſtis in ſocietatem Filii ejus Jeſu Chriſti Domini noſtri.
Obſecro autem vos, fratres, per nomen Domini noſtri Jeſu Chriſti, ut idipſum dicatis omnes, & non ſint in vobis ſchiſmata, ſitis autem perfecti, eâdem mente & eâdem ſententiâ.
Significatū eſt enim mihi de vobis, fratres mei, ab iis qui ſunt Chloes, quia conteſtiones ſunt inter vos.
Hoc autem dico, quòd unuſquiſque veſtrûm dicit, Ego quidem ſum Pauli, ego autem Apollo, ego verò Cephæ, ego autem Chriſti.

3 Fundamentum & vita ipſius Eccleſiæ Chriſtus à Patre datus. 4 Damnaturus multa vitia, incipit à vera virtutum prædicatione, nē odio aut malevolentiâ impulſus poſtea videatur ad objurgationes deſcendere: ità tamen ut omnia ad Deum autorem referat, ídque in Chriſto, quò magìs pudeat Corinthios ſacra Dei profanare. 5 Attingit illud nominatim quo præcipuè abutebantur. 6 Verum iſtorum donorum uſum in eo poſitum oſtendit, ut ità illuſtretur Chriſti in ipſis potentia, ut poſtea magìs liqueat quàm turpiter ad gloriam & ambitionem illis abutantur. * *Phil.* 3. 20. *Tit.* 2. 11. 7 Obiter inquit cauſam non eſſe cur ſibi tantopere de receptis donis placeant, cùm hæc nihil ſint præ iis quæ ſunt exſpectanda. † 1. *Theſſ.* 3. 13. & 5. 23. 8 Teſtatur ſe bene etiam in poſterum de ipſis ſperare, ut eò patientiùs ferant ſe poſtea reprehendi: ſimul tamen oſtendit Dei unius opus eſſe tum initium, tum etiam complementum, noſtræ ſalutis. ‖ 1. *Theſſ.* 5. 24. 10 Abſolutâ præfatione ad rem ipſam accedit, ab obteſtatione graviſſima incipiens, quaſi Chriſtum ipſum non Paulum loquentem ſint audituri. d Prima pars hujus epiſtolæ, cujus ſcopus eſt ad mutuam concordiam Corinthios, ſublatis omnibus diſcordiarum cauſis, revocare. Prima igitur hæc pars eſt de tollendis ſchiſmatibus. Eſt autem ſchiſma, cùm qui in doctrina alioqui conſentiunt, tamen ſeſe ab aliis ſejungunt. 11 Incipit objurgationem ab occupatione, quoniam ex teſtibus idoneis intellexerit inter eos eſſe multas factiones. Simul autem aperit diſſidiorum cauſam, quòd alii ab aliis doctoribus penderent nonnulli verò etiam ſibi ità eſſent addicti, ut omnes doctores negligerent, ſolius Chriſti ſeſe diſcipulos, excluſis doctoribus, vocantes. * *Act.* 18. 24.

3 *Gratia*, χάρις. Vide Rom. 1. 7. ubi totum hunc verſiculum expoſuimus.

5 *In omnibus*, ἐν παντί. ſivè, ut vertit Eraſmus, *Omnibus*, id eſt omni genere beneficiorum quæ ſolet Eccleſia ex Deo percipere, quæ poſtea revocat ad duas præcipuas ſpecies ſub quibus reliqua comprehendantur, nempe λόγον & γνῶσιν, quorum illud ad ipſam commodè quod noveris explicandi facultatem, alterum ad ipſam cognoſcendarum in Eccleſiâ rerum notitiam pertineat: ad cujus utriuſque doni abuſum referri poſſunt, ac fortaſſis etiam debent, quæcunque in hac epiſtola tractantur, cujus hæc ſit veluti univerſalis diſtributio. Sed & appoſitè poteſt, hâc ipsâ ſervatâ diſtributione, ἐν παντὶ accipi pro *In omni re* ſive *negotio*, quod ſecutus eſt Syrus interpres. ¶ *Ditati ſitis*, ἐπλουτίσθητε. Annotavimus Rom. 2. 4. *Divitiarum* nomine omnem copiam ac abundantiam ſignificari apud Paulum: quo modo etiam apud idoneos ſcriptores τὸ πλουτεῖν pro εὐπορεῖν accipitur. ¶ *In ipſo*, ἐν αὐτῷ. Eraſmus. *Per ipſum.* Vide ſuprà, verſ. 2. ¶ *Omni loquendi facultate*, ἐν παντὶ λόγῳ. Hîc demum Apoſtolus ſignificat quæ ſint opes quibus Corinthii abundent in omni negotio. Itaq; redundat præpoſitio ἐν ex Hebræorum idiotiſmo, ut Epheſ. 2. 4. 1. Tim. 6. 18. Solent enim Græci τὸ πλουτεῖν potiùs connectere cum ſecundo caſu aut tertio ſine præpoſitione. Particula autem πᾶς hoc loco, ut Rom. 15. 14. 1. Cor. 13. 3. & alibi ſæpe, non eſt univerſalis, ſed perfectam rei de qua agitur formam declarat: quod tamen rurſus ità eſt hoc loco accipiendum ut meminerimus ejus quod ſcribitur infra, 13. 9. nos omnes videlicet, quamdiu hîc verſamur, nonniſi ex parte cognoſcere ac prophetare. Itaque cùm omnem ſermonem omnémq; cognitionem tribuit Corinthiis Apoſtolus, quædam eſt ſpecies hyperboles, ad præſentem fidelium conditionem reſtringendæ. λόγον autem vocat, non inanem loquentiam, ſed ſanctæ & ſpiritualis illius δεινότητος donum quo abutebantur Corinthii. & hic eſt primus hujus epiſtolæ locus, in quo de ratione annunciandi verbi Dei diſſeritur, ità ut neque accerſitis humanæ rhetoricæ fucis, neque profanæ ſapientiæ adhibitis commentationibus, inficiatur Chriſtianæ vel docendi rationis, vel ipſius doctrinæ ſincera puritas.

6 *Prout*, καθώς. Eraſmus, *Quibus rebus*, id eſt, δι' ὧν, ut etiam Græca ſcholia interpretantur. Sed propoſitum non fuit Apoſtolo, ſimpliciter ſignificare donis illis oſtendi quibus non fruſtrà fuerit annunciatum Evangelium; ſed potiùs confirmare quod dixerat de maxima illa donorum copia in Corinthios effuſa: ut καθὼς id ſignificet pro quo Gallicè dixeris *ſelon que*, quod proximo verſiculo explicat: minimè id quidem ut Corinthios laudet, imò ut indè arripiat tantò juſtiorem occaſionem eos reprehendendi quòd iis donis ad ambitionem & oſtentationem abuterentur, quantò copioſiùs & excellentiùs in ipſos exuberabant.

7 *Adeò ut*, ὥς. *Ut* hoc loco non notat finem, ſed effectum: ſicut rectè annotavit Eraſmus. ¶ *Deficiamini*, ὑστερεῖσθαι. Vulgata, *Deſit.* Eraſmus, *Deſtituamini.* Vide Rom. 3. 23. ¶ *Exſpectantes*, ἀπεκδεχομένους. id eſt interim dum exſpectatis: quaſi ſcriptum ſit ἐν τῷ ἀπεκδέχεσθαι. ¶ *Donec pateſiat*, τὴν ἀποκάλυψιν. Vulgata & Eraſmus, *revelationem*, ambiguè, cùm etiam activè poſſit accipi. Loquitur autem Paulus de altero Chriſti adventu, ut & Petrus 1. Epiſt. 7, & 13.

8 *Qui* Deus, ὅς. Repetendum eſt *Dei* nomen à verſ. 4. ubi dixerat εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ, *Gratias ago Deo.* & paulò pòſt, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, pro ἐπὶ τῇ χάριτι αὐτοῦ. id eſt *ob gratiam Dei*, pro *ob gratiam ipſius*, repetito antecedente ex Hebræorum more loco relativi. Neque eſt quòd quiſquam hâc ellipſi offendatur, cùm ſuperiores verſiculi, nempe 5, 6, & 7. cum extremo quarto prorſus cohæreant. ¶ *Inculpatos*, ἀνεγκλήτους. id eſt ut ſitis inculpati. *Inculpatos* autem vocat non quos nunquam quiſquam culparit, ſed quos coram Deo nemo poſſit meritò culpare, id eſt, eos qui ſunt in Chriſto Jeſu, in quibus nulla eſt condemnatio, ut expoſuit Rom. 8. 1, & 33. Vide Luc. 1. 6. ubi expendimus; quod iterum hoc loco inculcat Eraſmus, eſſe videlicet perfectius atque etiam difficilius ἀνέγκλητον eſſe, quàm innocentem. ¶ *In diem*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Id eſt, εἰς τὴν ἡμέραν, ut Rom. 2. 5. vel, ut Vulgata, *in die*, ità ut hoc cohæreat cum ἀνεγκλήτους. *Dies* autem *Domini* quid ſignificet, declaravit ipſe Apoſtolus Rom. 2. 16. ¶ *Domini noſtri*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Vulg. *Adventûs Domini noſtri*, τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Jubet autem illos benè ſperare, nè ſecuturis admonitionibus aſperis animum deſpondeant.

9 *Fidelis*, πιστός. Id eſt verax & conſtans, ut illum prædicat David, Pſal. 138. Itaque verâ & propriâ ſignificatione accipitur *Fidei* nomen in hoc loco, nempe pro dictorum ac conventorum conſtantia & veritate, ut à Cicerone definitur; quamvìs peculiariter hîc videatur conſtantia Dei ſignificari. Nam quòd nos vocat ad Filii ſui communionem, id omne ipſius veritati tribuendum eſt, qui verax eſſe non deſinat etiamſi mendaces ſimus: quòd autem quoſcunque ſemel donavit Filio, nunquam poſtea illi eripiat, ſed perſeverantiæ Spiritu donet, in eo ſe verè conſtantem declarat. Alioquin πιστοὺς diverſâ ſignificatione ſolet vocare Apoſtolus eos qui fide ſunt Chriſtum amplexi. πιστὸς autem λόγος vocatur 1. Tim. 4. 9. & 2. Tim. 2. 11. ſermo firmus & qui fallere nunquam poſſit, eâdem ratione quâ Fidelis ipſe Deus dicitur. ¶ *Per quem*, δι' οὗ. Id eſt, ὑφ' οὗ, *à quo*, ut habet etiam Claromontanus codex. Eſt enim promiſcuus harum præpoſitionum uſus: ut planè inepti ſint qui iſtis ſyllabarum aucupiis conantur homines imperitos irretire, ut Dei οὐσίαν diſcerpant, aut perſonarum inæqualitatem invehant: adversùs quos egregiè diſputat Baſilius, in libro De Spiritu ſancto. ¶ *Communionem*, κοινωνίαν. Vulgata, *Societatem.* Eraſmus, *Conſortium.* Sed *Communionis* vocabulum (ut rectè indicavit doctiſſimus interpres) & Græcam vocem & noſtram illam cum ipſo Chriſto conjunctionem, quæ eſt Evangelicæ prædicationis finis, meliùs declarat.

10 *Idem*, τὸ αὐτό. Vulgata, *Idipſum*, de quo diximus, Rom. 12. 16. ¶ *Diſſidia*, σχίσματα. Vulgata, *Schiſmata*, id eſt, διχοστασίας, quas Apoſtolus ab hæreſibus diſtinguit, Gal. 5. 20. Eſt enim (ut opinor) propriè σχίσμα ſeu διχοστασία, animorum

ſimpliciter

simpliciter seu voluntatum dissensio, cùm alii aliis hominibus vel externis ritibus ità sunt addicti, ut quamvis alioquin in ipsis religionis capitibus consentiant, tamen animis sint abalienati & factiones quasdã ineant: ut Corinthii, quorum alii Apollo, alii Cepham, alii Paulum jactabant. Hæresis verò propriè declarat certam quandam factionem doctrinæ causâ exortam, ut exposuimus, Act. 5. 17. Hic tamen Paulus *Schisma* in genere vocat omnem dissidii speciem, ut apparet ex eo quod illi opponitur, id est, ex consensione quam requirit tum in eodem in religionis capitibus sensu, id enim propriè declarat γνώμη: tum in animorum seu voluntatum conjunctione, id enim est quod *Mentis* appellatione intelligit; unde ὁμόνοιαν Græci vocant quam Latini *concordiam*: denique in ipso etiam sermone, qui & judicii & voluntatis est index. Ut autem hunc locum sic interpreter, non eo tantùm adducor, quòd hâc ratione servetur simplex ac genuina verborum significatio, sed etiam quòd ità maximè appareat naturalis & concinna omnium partium collocatio. Ascendit enim Paulus ordine retrogrado ab imis ad summa, nempe à locutione ad voluntatem, à voluntate ad fontem ipsius tum voluntatis tum locutionis, id est, ad animi judicium. ¶ *Compacti*, κατηρτισμένοι. Sive, coadunati, ac computati, ut totum quippiam quod suis omnibus partibus aptè inter se cohærentibus componitur. Nam (sicut alibi exposuimus) hoc verbum de quantitate discreta (quam vocant) propriè dicitur. Ut autem res omnes ejusmodi ex multis partibus compositæ, suis omnibus numeris constent, duo requiruntur: nempe ut pars nulla desit nec supersit; deinde ut omnia aptè inter se cohæreant. Indè factum ut ἄρτιος *integrum & perfectum* declaret, cùm videlicet de numero pari propriè dicatur; & ἀρτίζειν cum suis compositis non modò pro *Componere* seu *Compingere* ac *Coagmentare*, ut Rom. 9.22. sed etiam pro *Perficere* accipiatur. Deinde etiam apud medicos usurpatur pro luxata membra in suum locum restituere; quâ significatione videtur translatitiè poni, Gal. 6. 1. Denique etiam pro sarcire quod ruptum est & dissolutum, ut Matt. 4.21. Sed spectandum quid cuiq; loco conveniat. Mihi quidem non placet Veteris interpretis sententia, qui κατηρτισμένους exponit *perfectos*, cùm hoc nomine ferè intelligantur perfectæ virtutis homines, quales propriè nulli sunt in hac vita; & hoc nihil ad hunc locum pertineat. Erasmus verò longiùs à Græcis recessit cùm interpretaretur, *Sed sitis integrum corpus*: nec satìs etiam perspicuè videtur locutus.

11 *Declaratum est*, ἐδηλώθη. Vulgata & Erasmus, *Significatum est*, ἐσημάνθη. Declarat autem τὸ δῆλον aliquid ampliùs quàm τὸ σημαινόμενον, ut apud Latinos differunt *Declarare* & *Significare*. Sic enim Cicero, ad Lucceium scribens, *Itaq;*, inquit, *hoc sæpius dicendum, tibiq; non significandum solùm, sed etiam declarandum arbitror, nihil mihi esse potuisse tuis literis gratius*. Pertinet autem hujus vocabuli explicatio ad sententiæ pondus, nè videlicet Apostolus cuivis delationi temerè videatur credidisse. ¶ *A domesticis Chloes*, ὑπὸ τῶν Χλόης. Similis dicendi formula occurrit, Rom. 16.10, & 11. ut mihi dubium esse non possit quin Chloe sit religiosæ alicujus matronæ nomen. Nam neq; ullus in eo tractu locus commemoratur hoc nomine; neque, si locus significaretur, prætermissa fuisset præpositio, ut rectè observavit Erasmus. Deinde passim apud Græcos hoc nomen mulieribus tribuitur.

12 *Hoc autem dico*, λέγω δὲ τοῦτο. Id est, Quod autem vobis dictum volo, sive, quod mihi dico à domesticis Chloes declaratum, illud est, vos nimirum hoc solere dictitare, Ego quidem sum Pauli, &c. Similis formula occurrit, Rom. 15. 8. Aliis placuit ὅ, τι excudere, quasi sit pronomen: nos tamen nusquam invenimus ità scriptum. Ab aliis denique ὅτι accipitur pro διότι, id est, *quia*, vel *propterea quód*. Suum cuique liberum judicium esto: nam quocunque modo accipias, eadem manebit sententia. Illud verò notandum est, singulis non tribui hæc omnia, sed alia aliis, ut ipsemet Paulus infrà exponit, 3. 4. Neque enim singuli dicebant, Ego sum Pauli, ego sum Cephæ; sed alius quidem Paulum, alius verò Cepham jactabat. Itaque hoc quoque dicendi genus (ut alia multa) petitum est è medio, quod Syrus interpres scitè admodum exposuit. Simile verò hujus vocis ἕκαστος exemplum occurrit infrà 14.26. ¶ *Cephæ*, Κηφᾶ. Hunc nonnulli ex veteribus volunt quempiam fuisse diversum ab Apostolo Petro. Alii, ut ille ineptissimus rhapsodus Nicephorus citans Dionysii Corinthii testimonium, hinc colligunt Petrum Corinthi quoque docuisse. Atqui præterquam quòd idem est Cephas Syriacè, atque Petrus Græcè, hæc nomina de industria fuisse ab Apostolo subdita in verorum locum, ex ipsomet constat, infrà, 4. 6. nempe ut veris nominibus parceret, quòd id expedire judicaret. Petrum autem Corinthi docuisse non magìs quàm Christum ipsum, ex hoc loco colligi potest. ¶ *Ego verò Christi*, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ. Chrysostomus, quantum licet ex ejus interpretatione colligere, sic ista distinxit, quasi non sint Corinthiorum, sed ipsius Apostoli verba, Corinthios suo exemplo docentis quidnam sentire ac docere deberent, id est, non hujus vel illius sed unius Christi discipulos sese profiteri. Et in hanc sententiam Augustinus hæc scribit, Sermone de Verbis Domini 21. *Volentes homines ædificare super homines, dicebant*, EGO QUIDEM SUM PAULI, &c. *sed alii qui nolebant ædificare super Petrum, sed super petram, dicebant*, EGO AUTEM SUM CHRISTI. Eam verò expositionem si sequamur, adscribendum erit punctum post Κηφᾶ, & pro *Ego verò Christi*, dicendum erit, *At ego sum Christi*, & versiculus 13. ab his verbis inchoandus. Fuit autem in hanc sententiam adductus Chrysostomus, eò quòd non videantur reprehendi posse qui se Christi esse dicunt. Sed cùm hæc ratio non adeò sit firma quin convelli possit, & omnes codices uno consensu ista connectant cum præcedentibus, assentiente quoq; Syro interprete, (quasi una etiam istorum factio fuerit qui se Christi esse dicerent) nolim à recepta lectione temerè discedere. Puto igitur superiores factiones eorum fuisse qui plus æquo huic vel illi ministro erant addicti, adeò ut cæteros asspernarentur, ac proinde homines potiùs quàm Christum ipsum colerent: hanc autem postremam particulam ad eos pertinere qui in contrariam partem peccabant, id est, qui sese unius Christi ità esse dicebant, ut interim iis per quos Deus loquitur, nihil tribuerent. quo pestilentissimo morbo utinam nulli hodie laborarent. Itaque Apostolus, ut etiam ex Syra & Arabica interpretatione liquet, non reprehendit eos simpliciter qui unius Christi se esse dicerent, sed qui Christum ità profitebantur, ut nec Paulum, nec Apollo, nec Cepham, id est nullos ministros, quantumvìs excellentes, pro ministris agnoscerent. Nec enim minùs peccat qui Dei ministros omnes spernit, quàm qui certis hominibus nimiùm tribuit.

13 Prima ratio cur vitanda sint schismata, Quoniam sic videtur dividi ac planè lacerari Christus, ut qui cùm unus sit, non possit esse duorum separatorum ac dissidentium corporum caput.

13 Μεμέρισται ὁ Χριστός; μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν, ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθητε;	Num dispertitus est Christus? e num Paulus crucifixus est pro vobis, f aut in nomen Pauli baptizati fuistis?	*Divisus est Christus? numquid Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomine Pauli baptizati estis?*
14 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ ὅτι οὐδένα ὑμῶν ἐβάπτισα, εἰ μὴ Κρίσπον καὶ Γάϊον·	Gratias ago Deo meo quòd neminem vestrûm baptizaverim, nisi † Crispum & Gaium:	*Gratias ago Deo quòd neminem vestrûm baptizavi, nisi Crispum & Gaium:*
15 Ἵνα μή τις εἴπῃ ὅτι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐβάπτισα.	Ut nequis dicat me in meum nomen baptizasse.	*Nequis dicat quòd in nomine meo baptizati estis.*
16 Ἐβάπτισα δὲ καὶ τὸν Στεφανᾶ οἶκον· λοιπὸν οὐκ οἶδα εἴ τινα ἄλλον ἐβάπτισα.	Baptizavi autem etiam Stephanæ familiam: cæterùm haud scio num quem alium baptizaverim.	*Baptizavi autem & Stephanæ domum: cæterùm nescio si quem alium baptizaverim.*
17 Οὐ γὰρ ἀπέστειλέ με Χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι· οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ.	Non enim misit me Christus ut baptizarem, sed ut evangelizarem: ‖ g non *tamen* cum dicendi peritia, h nè inanis reddatur crux Christi.	*Non enim misit me Christus baptizare, sed evangelizare: non in sapientia verbi, ut non evacuetur crux Christi.*

e Altera ratio est, Quòd non sine sacrilegii scelere sic pendeant ab hominibus ut à Christo: quod quidem faciunt, qui quicquid aliquis dixerit, propter personam probant; sicut isti qui idem Evangelium ex unius ore acceptum probabant, ex alterius autem ore fastidiebant: adeò quidem ut factiones istæ ex doctorum nominibus appellarentur. Substituit autem suum ipsius nomen Paulus, non tantùm nè quenquam gravet, sed etiam ut ostendat se causam suam non agere. f Tertia ratio à Baptismi formula & fine desumta, quâ nomen damus Christo invocato cum Patre & Spiritu sancto. Itaq; etiam siquis à doctrina Christi non deficiat, tamen à certis doctoribus pendeat cum aliorum contemtu, fit Christi desertor: quoniam si Christum unum magistrum haberet, eum per quosvis docentem audiret. 14 Profitetur se eò liberiùs de his rebus agere, quòd Dei providentiâ factum sit, ut sit extra omnem suspicionem quasi discipulos aliis ereptos velit sibi vendicare. Ex quo intelligere licet, non tantùm discipulos, sed etiam multò magìs doctores ipsos hic reprehendi, qui suos greges sibi separatim cogebant. † *Act.* 18.8. 17 Occupatio, se non fuisse apud illos baptizandis multis intentum: minimè id tamen Baptismi contemtu, sed quoniam in doctrina tradenda præcipuè occupatus, auditores assentientes committebat aliis, quorum illi copia erat, baptizandos. Ità verò satìs ostendebat, quàm esset ab omni ambitione alienus, cùm è contrario ii quos reprehendit, quasi sibi non Christo discipulos congregarent, de quàm plurimis à se baptizandis ambitiosè laborarent. ‖ *Infrà* 2. 1. *Gal.* 5. 2. 2. *Pet.* 1. 16. g Jam se convertit ad doctores ipsos, sibi in splendida & ambitiosa facundia placentes, quò plures discipulos allicerent. Illis igitur non dissimulat se fuisse dissimilem, suum exemplum Apostolicâ gravitate opponens perversis illorum judiciis. Est ergò alter hic locus hujus epistolæ de pia simplicitate in docendo Evangelio, tum in sententiis tum in verbis, observanda. h Ratio cur illâ verborum pompâ & orationis pigmentis non sit usus, nempe quòd Deus eâ demum ratione voluerit mundum sibi subjicere, ex qua intelligerent homines quantumvìs stupidi opus hoc peragi à Deo ipso absque hominum artificio. Itaque sicut proponitur in Evangelio salus per crucem Christi, quâ nihil est, neque contemtibilius, neque à vita remotius; ità etiam ipsam Crucis prædicandæ rationem voluit Deus prorsus quàm diversissimam esse ab iis quibus solent homines ab hominibus ad aliquid audiendum & credendum allici: ideóque quâdam sapientissimæ stultitiæ specie voluit de mundana illa stultissima sapientia triumphare, sicut se facturum per Esaiam prædixerat: Hinc autem colligendum est, tum doctores illos ambitiosâ eloquentiâ turgidos, tum etiam illorum admiratores, quàm longissimè à scopo suæ vocationis aberrasse.

13 Num *dispertitus est Christus?* μεμέρισται ὁ Χριστός; Sic malo legere quàm tollere interrogationem, cum Theodoreto. Itaque subaudienda est particula μὴ, quam Erasmus rectè expressit, nè posthac corrumpi facilè possit hic locus: & in uno exemplari

plari comperimus. Quòd autem Chrysostomus activè interpretatur μεμέρισται, *divisit*, nimis est violentum, cùm plana sit sententia, non posse vel aliquos ministros nullo loco haberi, vel Christum ministris opponi, quin veluti discerpatur Christus. ¶ *In nomen Pauli*, εἰς ὄνομα Παύλου. Id est, Paulo initiati & consecrati. Ortum est hoc dicendi genus ex Baptismi formula, quæ describitur, Matt. 28. 19. Quid autem ibi valeat nomen Patris & Filii & Spiritûs sancti, diximus Act. 3.16, & 19.3.

15 *Baptizasse*, ἐβάπτισα. Quidam vetusti codices habent ἐβαπτίσθητε, *baptizati sitis*, ut legit Vetus interpres. Quidam ἐβαπτίσθη, *baptizatus sit*, quod optimè cohæret cum ἵνα μή τις, *ut nequis*.

17 *Non misit*, οὐκ ἀπέστειλε. Atqui jussi sunt etiam baptizare Apostoli, & ipse Apostolus aliquot baptizavit. Est igitur quædam species hyperboles, petita & ipsa è medio (ut opinor) quando absolutè negatur quod tamen κατά τι negari debuit. Intelligit enim Paulus se non peculiariter & præcipuè baptizandi, sed evangelizandi munus à Deo accepisse. Similis est loquendi forma, Jer. 7. 32. ¶ *Non* tamen, οὐκ. Addidi particulam *tamen*, ut oppositi membri ellipsis minùs sentiatur. Nam ad explendam sententiam adjiciendum fuerat, *Sed per sapientiam Dei*. Similis ellipsis occurrit, Rom. 14. 1. Alii non desunt qui malint tres sequentes versiculos, nempe 18, 19, 20. parenthesi includere, & ibi demum anantapodoton supplere. ¶ *Cum dicendi peritia*, ἐν σοφίᾳ λόγου. Vulgata barbarè & obscurè, *In sapientia verbi*. Erasmus, *Erudito sermone*. Porrò σοφία & φρόνησις sic distinguuntur, ut illa in contemplatione, ista in actione versetur. Sed σοφίας vocabulum constat interdum latiùs patere, adeò ut omnis generis artifices periti soleant à Græcis σοφοὶ appellari, ut infrà, 3. 10. Sed & nominatim *Sophistæ* dicti sunt, qui illam in rebus civilibus administrandis solertiam cum forensi facundia conjunxerant, & ab agendo sese ad dicendum contulerant, ut ait in Themistocle Plutarchus. Itaque non dubito quin oratoriam facultatem Apostolus appellet λόγου σοφίαν, quam à se non modò ut non necessariam removet, sed etiam ut Apostolicæ facultati prorsus contrariam. Quid igitur? annon adfuit Paulo sua δεινότης? certè adfuit quanta nulli unquam obtigit, sed cœlestis, non humana, & à fucatis illis coloribus prorsus pura. ¶ *Inanis reddatur*, κενωθῇ. Vulgata, *Evacuetur*, admodum incommodè. vide Rom. 3.21. ¶ *Crux Christi*, ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ. Sic vocat Evangelicæ prædicationis argumentum. Visus autem fuisset Christi crucifixi Spiritus nihil agere, si humanæ facundiæ vi homines ad Christianismum essent adducti.

---

18 Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστί· τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν δύναμις Θεοῦ ἐστι.
19 Γέγραπται γὰρ, Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω.
20 Ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεύς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου;
21 Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεὸν, εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας.
22 Ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι, καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν·
23 Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἕλλησι δὲ μωρίαν·
24 Αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι, Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν.
25 Ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί· καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί.

Nam sermo ille de cruce, iis quidem qui pereunt, stultitia est; iis autem qui servantur, *id est* nobis, * potentia Dei est.
Scriptum est enim, † Abolebo sapientiam sapientum, & prudentiam prudentum tollam è medio.
Ubi sapiens? ubi Scriba? ubi disquisitor seculi istius? nonne infatuavit Deus sapientiam mundi hujus?
Nam postquam in Dei sapientia mundus non cognovit Deum per *eam* sapientiam, i libuit Deo per stultitiam prædicationis servare credentes.
‖ Quandoquidem & Judæi signum petunt, & Græci sapientiam quærunt:
Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem offendiculum, Græcis verò stultitiam:
Ipsis autem vocatis, tum Judæis tum Græcis, Christum Dei potentiam ac Dei sapientiam.
Nam stultitia Dei sapientior est quàm homines: & infirmitas Dei validior est quàm homines.

Verbum enim crucis, pereuntibus quidem stultitia est; iis autem qui salvi fiunt, id est nobis, Dei virtus est.
Scriptum est enim, Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo.
Ubi sapiens? ubi Scriba? ubi conquisitor hujus seculi? nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi?
Nam quia in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes.
Quoniam & Judæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt:
Nos autē prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidē scandalum, Gentibus autem stultitiam:
Ipsis autem vocatis, Judæis atque Græcis, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.
Quia quod stultum est Dei sapientius est hominibus: & quod infirmum est Dei, fortius est hominibus.

* Rom.1. 16.

19 Non modò probat Apostolus novum hoc non debere videri, cùm fuerit tanto antè tempore prædictū; sed etiam declarat Deum sic solere arrogantiam mundi punire, qui sibi placeat in sua sapientia: ac proinde inane esse, atq; adeò evanidum, & à Deo tanquam inutile rejici, quod unum isti tantopere curabant. † *Esa.29.14.* 21 Ostendit dignam fuisse hominum arrogantiam, quam Dominus ità traduceret, ut qui in sapientiæ mundi clarissimo speculo (id est mundi opificio) noluerint Deum contemplari sicut par erat. i Mira Dei bonitas, sic mundi arrogantiam punientis ut ejus saluti nihilominus consulat: docens videlicet homines stultescere ut Deo sapiant. ‖ *Matt.12.38.* 22 Explicatio ejus quod dixerat, prædicationem Evangelii stultam esse. Stulta est, inquit, hominibus quos Deus novâ luce non donavit, i. omnibus in sese consideratis. Judæi enim requirunt miracula, & Græci argumenta quæ ratione suâ possint comprehendere: ideóq; Evangelio non modò non credunt, sed etiā illud irrident. Nihilominus tamen in ista stulta prædicatione inest summa Dei virtus ac sapientia, sed quam soli vocati percipiant: Deo manifestè demonstrante, sese tum quoq; cùm illum planè stultum esse insani homines judicant, ipsis esse longè sapientiorem; & cùm infirmissima quædam adhibet, omne eorum robur superare. sicut in Evangelicæ prædicationis fructu apparuit.

---

18 *Sermo ille de cruce*, ὁ λόγος ὁ τοῦ σταυροῦ. Vulgata ad verbum, *Verbum crucis*, id est, prædicatio de Christo crucifixo, vel, genus illud orationis quo utimur in annuncianda vobis salute per Christi crucifixi mortem. ¶ *Potentia Dei*, δύναμις Θεοῦ. Illud in quo Deus mirificam & infinitam vim suam servandis electis declarat, Rom. 1. 18. quæ quidem non ità emineret, si ab humanarum artium, aut humanæ sapientiæ, denique ullius rei subsidio penderet quæ ab ipsis hominibus possit proficisci. Ità enim sibi tribuerent homines quod unius crucis proprium est. Arabs interpres παραφραστικῶς hunc locum convertit.

19 *Prudentiam*, τὴν σύνεσιν. Sic rectè Vulg. Ubi enim hæc duo conjunguntur, σοφία ad facultatem θεωρητικὴν, σύνεσις ad πρακτικὴν refertur; nisi malimus illud ad reconditiorem, istud verò ad vulgarem rerum cognitionem (quâ ratione in regeneratis consuevit Apostolus σοφίαν ad extraordinariam ἀποκάλυψιν, γνῶσιν ad eam rerum divinarum notitiam, quæ in Scholis ex Doctoribus requiritur) referri, quò etiam videtur mox respexisse, σοφὸν à Scriba, id est Legis Doctore, discernens. ¶ *Tollam è medio*, ἀθετήσω. Editio Esaiæ Græca habet κρύψω, *abscondam*. Hebræa autē veritas totum hunc locum sic legit, c. 29. 14. ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבניו תסתתר *veabedah chochmath chachamau ubinath nebonau tistatar*. Id est, *& peribit sapientia sapientum ejus, & prudentia prudentum ejus abscondet sese*. Itaq; etsi Græca totidem vocabula non respondeant Hebræis, tamen eadem manet sententia. Tantùm enim in illo discrimen est, quòd Propheta verbis neutris usus est, quæ Græci in activa converterunt. Nam perit sapientia, sed Domino destruente: & sapientia evanescit, sed à Domino sublata & obliterata. Verbum autem ἀθετεῖν, quod propriè declarat *loco suo amovere*, ut exposuimus, Mar. 6.26. convertimus *tollere è medio*, potiùs quàm *reprobare*, cum Vetere interprete, & *rejicere*, cum Erasmo, non tantùm ex doctissimi interpretis autoritate, sed etiam veritatem ipsam Hebræam secuti. Neque enim quicquid rejicitur evanescit, sed quod è medio tollitur ità ut nusquam appareat.

20 *Ubi Scriba*, ποῦ γραμματεύς; id est, Legis interpres, ut exposuimus, Matt. 2. 4. Sive, quia de Judæis propriè non loquitur, *Ubi es, ô literate, & terendis libris exercitate?* Magnam autem emphasin habet singularis numerus, quòd ità videatur Apostolus singulos compellare, quasi diceret nè unum quidem nominari posse ex istorum numero qui hoc arcanum Dei vel suspicari potuerit, vel humanæ rationis vi consequi. ¶ *Disquisitor*, συζητητής. id est, ô tu qui in hujus mundi arcanis perscrutandis & acutissimis quibusque quæstionibus explicandis omnem ætatem consumis. Assentior autem doctissimo interpreti, qui hæc putat esse ipsius Pauli verba, humanæ sapientiæ insultantis, non autem Esaiæ. Quamvis enim simile quiddam in specie videatur scriptum, Esaiæ 33. 18. tamen nec eadem sunt verba, nec idem scopus, sed prorsus diversus. Sed & in Claromontano codice, in quo testimonia ex vetere Testamento citata rubricâ scribuntur, hic versiculus ut ipsius Pauli reliquus contextus scribitur. συζητεῖν autem dicuntur qui unà rationes conferunt ad alicujus rei indagationem, & in laude poni consuevit, sicut etiam præcedentes voces: sed sapientia ac docendi ratio cœlestis ab humana & merè mundana, ut penitus diversa, discernitur. Vulg. *Conquisitorem*, obscuriùs interpretatur. Joannes Drusius, quem honoris causâ nomino, vir pereruditus & diligentissimus rerum in his libris non vulgarium observator, putat hîc significari vocatos ab Hebræis Sapientes *mecar* sive *mebecar*; à curiosa inquisitione sic vocatos, quorum meminit R. David Kimhi, in Psal. 104. 30. ¶ *Seculi istius?* τοῦ αἰῶνος τούτου; Videntur ista non ineptè posse cum aliis etiam duobus præcedentibus connecti, ut uno interrogationis tenore legantur.

21 *In Dei sapientia*, ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ, i. Cùm Deus sese hominibus, intelligentiâ & ratione quantumvis per peccatū obscuratis, in illo hujus mundi limpidissimo speculo cognoscendum & agnoscendum ipsis etiam sensibus præbeat, Act. 14. 17. & 17. 27. homines tantum istud beneficium neglexerunt. Deus nolens tamen suos perire contrariam iniit rationē illos ad sui cognitionem adducendi, nempe Evangelii prædicationem, quæ non modò à sensibus illis humanis non pendet, sed iis etiā apertè repugnat, ideóq; stultitia illi sapientiæ humanæ videtur. Itaq; nulla hîc est ταυτολογίας species, & διὰ τῆς σοφίας est repetitio ipsius antecedentis, pro relativo αὐτῆς. Verùm est tamen carnis sapientia, per quam homines ἐματαιώθησαν, Rom. 1. 21. causam huic malo præbuisse. Sed si hoc dictum nunc vellet Paulus, non diceret istos per falsam istam sapientiam non agnovisse Deum, (quis enim miraretur istud factum?)

sed istâ falsâ sapientiâ factum fuisset ut Deus non agnosceretur. Quatenus autē dicantur homines Deum in hac Dei sapientia non cognovisse, docet idem Apostolus, Rom. 1. 19. ¶ *Libuit*, εὐδόκησεν. Erasmus, *Visum est*. Declaratur autem hoc verbo, non modò ità visum esse Deo, sed etiam quare impulsus id voluerit, nimirum gratuitâ illâ suâ bonitate. ¶ *Per stultam prædicationem*, &c. διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος. Sic vocat Evangelii prædicationem, per concessionem, ex hominum hypothesi: ut etiam in sequenti versu *stultitiam* & *infirmitatem Dei* vocat, idque gravissima cum hominum reprehensione; qui ista malint, repugnante etiam conscientiâ, Deo affingere, quàm suam ipsorum stultitiam & imbecillitatem agnoscere ac deprecari.

22 *Signum*, σημεῖον. id est, signa, ut Matth. 12. 38. Tales sunt etiam hodie qui scripturarum testimoniis convicti, miracula à nobis flagitant. [*Sapientiam*, σοφίαν. id est, rationes Philosophicas & Oratoria pigmenta; quales sunt hodie Epicurei, quibus sordet sacrarum literarum simplicitas: unde illud Galeni, Moses magna dicit sed nihil probat.]

24 *Ipsis autem vocatis*, αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς. id est, iis autem qui vocati sunt. Erasmus, *Sed iisdem*, τοῖς αὐτοῖς δέ. quod mihi non placet. Neque enim idem declarat utraque locutio, id est, αὐτοὶ οἱ κλητοὶ & οἱ αὐτοὶ κλητοί, neque Paulum existimo eosdem illos vocatos dicere quibus Christus offendiculum erat aut stultitia; sed cùm in genere de Judæis & Græcis videretur locutus, eos postea excipere qui tum ex his tum ex illis crediderant. Quinam verò κλητοὶ dicantur ab Apostolo, exposuimus, Rom. 1. 6. ¶ *Dei potentiam*, Θεοῦ δύναμιν. Quomodo sit hoc loco abusus Asterius Arii socius, propter non additum articulum τὴν, vide apud Athanasium, adversus Arianos oratione tertiâ. Syrus interpres magis etiam perspicuè legit, Χριστὸς ἐστιν δύναμις τοῦ Θεοῦ, καὶ σοφία τοῦ Θεοῦ, id est, *Christus est potentia Dei & sapientia Dei*. Arabs denique expressit verbum κηρύσσομεν repetitum, & subaudit ὄντα, *Qui est*. Sed observandum est hic non agi de Christo quatenus est Deus, sive personæ ipsius respectu, sed officii mediatoris & ejus virtutis ac sapientiæ habitâ ratione, quæ in Evangelici ministerii effectis apparet, cui jam cederet tum omnis humana sapientia, tum etiam omnis adversantium conatus, ut proximo versiculo docet, testibus ipsis etiam Corinthiis.

25 *Sapientior est quàm homines*, σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί. Vulgata, *Sapientius est hominibus*. quod meritò reprehendit Augustinus, lib. De doctrina Christiana 2. cap. 13. propter Amphiboliam: quòd incertum sit an *hominibus* sit dandi casus aut auferendi, quasi dicas, Stultum est tibi, sed stultius huic. Quid si verò oppositum aliquid subaudias, ut sit plena hæc constructio? ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τοῦ σοφοῦ τῶν ἀνθρώπων, *Nam stultitia Dei sapientior est sapientiâ hominum*. Et postea, τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τοῦ ἰσχυροῦ τῶν ἀνθρώπων, *Infirmitas Dei robustior hominum robore*. Ità enim clarior est antithesis: quæ sanè videtur hanc ellipsin minùs duram efficere, propter mutuam contrariorum rationem, ut etiamsi non addantur ista, facilè possint intelligi. Nam cùm eadem dictio repetenda est, videtur multò durior ellipsis, cujus tamen exstat exemplum in eodem dicendi genere, Joan. 5. 36. Rom. 6. 5. & 1. Pet. 1. 7. Sed & Arabs, interprete nostro Junio, hæc eadem expressit. Nolui tamen quicquam adjicere, quòd mihi maxima videatur esse emphasis, si stultitiæ Dei, id est ei quod insani homines non sine impietate stultitiam vocant, opponantur ipsi homines, id est & stulta ipsorum insania, & quicquid sunt ipsi.

---

26 Βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς.
27 Ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ· καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνῃ τὰ ἰσχυρά·
28 Καὶ τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου, καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ Θεός, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ·
29 Ὅπως μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ.
30 Ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις·
31 Ἵνα, καθὼς γέγραπται, Ὁ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.

Videtis enim vocationem vestram, fratres: vos *videlicet* non esse multos sapientes secundùm carnem, non multos potentes, non multos nobiles.
Verùm quæ stulta *sunt* in mundo, elegit Deus, ut pudefaciat sapientes: & quæ *sunt* infirma mundi, elegit Deus, ut pudefaciat valida:
Et quæ ignobilia sunt in mundo, & pro nihilo habita, elegit Deus, & ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt enervaret:
Ut nè glorietur ulla caro in ejus conspectu.
Sed ex ipso vos estis in Christo Jesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, justitiáque, & sanctificatio, & redemtio:
Ut *fiat* sicut scriptum est, ‖ Qui gloriatur, in Domino gloriator.

Videte enim vocationem vestram, fratres, quia non multi sapientes secundùm carnem, non multi potentes, non multi nobiles.
Sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia:
Et ignobilia mundi & contemtibilia elegit Deus, & ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret:
Ut non glorietur omnis caro in conspectu ejus.
Ex ipso autem vos estis in Christo Jesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, & justitia & sanctificatio & redemtio:
Ut, quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur in Domino glorietur.

26 Confirmatio ex iis ipsis petita quæ Corinthi evenerant, ubi Ecclesia ex ignobilibus & plebeiis magna ex parte constabat: ut Græciæ Philosophos ad pudorem adigi necesse esset, cùm viderent se suâ sapientiâ & eloquentiâ nihil prorsus agere præ Apostolis, quos tamen idiotas & indoctos vocabant. Simul autem Apostolus hoc modo fastum eorum dejicit. Neque enim eos Deus prætulerat nobilibus & sapientibus illis ut superbirent, sed ut in Domino gloriari vel inviti cogerentur, ex cujus misericordia & sapientiam istam, & omnia ad salutem necessaria, ipsi omnium etiam abjectissimi, essent in Christo adepti. 30 Evangelium minimè omnium esse contemnendum docet, cùm res omnium maximas contineat, veram nimirum sapientiam, veram justitiæ consequendæ rationem, veram sanctæ & honestæ vitæ viam, veram denique ab omnibus miseriis & calamitatibus liberationem. ‖ *Jer. 9. 23.*

---

26 *Videtis enim*, βλέπετε γάρ. Vulgata, *Videte enim*, imperandi modo: quæ interpretatio consistere non potest nisi particulam γὰρ accipiamus pro *Enimvero*, ità ut sit expletiva potiùs quàm causalis. Sed & aliam causam adfert Erasmus cur potiùs sit locus indicandi modo: nempe quia Apostolus videtur non tam admonere Corinthios ut videant quod sciebant, quàm ipsos facere ejus argumenti testes quo uti constituit, tum ut superiora confirmet, tum ut eorum fastum dejiciat. ¶ *Vocationem vestram*, τὴν κλῆσιν ὑμῶν. id est, quam rationem secutus sit Dominus in vobis vocandis; vel, quinam ex vobis sint vocati: ut *vocatio* pro *vocatis* metonymicè ponatur, sicut passim *circuncisio* pro *circuncisis*, & *præputium* pro *incircuncisis*. ¶ *Secundùm carnem*, κατὰ σάρκα. id est, Eo sapientiæ genere quod unum hominibus probatur: qui cùm carnales sint, spiritualem sapientiam non norunt.

28 *Et ea quæ non sunt*, καὶ τὰ μὴ ὄντα. id est, quæ penè nulla sunt hominum videlicet judicio, non Dei. nam ex Hebræorum idiotismo dicuntur *non esse* quæcunque ità sunt abjecta ut nullo loco habeantur: quibus opponuntur ea quæ sunt, id est, quæ in pretio habentur. ¶ *Enervaret*, καταργήσῃ, id est, vana & nullius ponderis esse doceret: nempe quòd ad ipsius Ecclesiæ suæ fundamenta prima sive superstructionem attinet.

29 *Ulla caro*, πᾶσα σάρξ. Quod attinet ad universalem particulam conjunctam cum adverbio negante, diximus de toto hoc genere enunciationum, Matth. 24. 22. & Luc. 1. 37. Sed & alibi annotavimus *Carnem* pro toto hominum genere sæpe accipi apud Hebræos: quorum morem eo libentiùs servavimus hoc in loco, quòd de industria videatur Paulus id vocabulum usurpasse, ut infirmam & miserabilem hominis conditionem Dei majestati opponeret, sicut Esa. 31. 3. accipitur. Itaque mihi non displicet, ut magìs sit hæc oppositio perspicua, quòd in Claromontano codice pro relativo αὐτοῦ repetitur ipsum nomen τοῦ Θεοῦ.

30 *Sed ex ipso vos estis*, ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε. Quos antea dejecerat, nunc supra omnes mortales evehit, sed ità ut omnem ipsorum dignitatem doceat non ab ipsis sed à Christo emanare, idque à Deo, id est, Dei unius vi ac beneficio. Erasmus, *Ex eodem autem vos estis*, quasi scriptum sit ἐκ τοῦ αὐτοῦ. quod nusquam invenio. ¶ *Factus est nobis sapientia à Deo*, ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ. id est, Qui datus est nobis à Deo, ut in ipso omnem sapientiam consequeremur, quæ quidem hoc nomine verè digna sit: cùm in eo uno possimus Deum & ejus arcana contemplari, quæ nè suspicari quidem unquam acutissimi homines potuerunt. Idem de justitia & sanctificatione statuendum est. Quod enim frustrà pollicita est omnis philosophia, & quæcunque in mundo religiones viguerunt, id unum gratis in Christo uno per fidem adipiscimur, ut omnibus modis justi & sancti simus in ipso. Postremò dicitur nobis factus redemtio, quòd ità per eum justificati & sanctificati certam redemtionem tandem assequemur. Et valde observandus est hic locus, in quo ad quatuor præcipua capita revocantur omnia quæ in Christo adipiscimur beneficia.

31 *In Domino gloriator*, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. id est, Deo omnia tribuat cum gratiarum actione. Non est igitur quòd ulla pars libero (quod vocant) arbitrio decidatur, cùm omnia in solidum sibi vendicet Dei gratia. Quid sit autem *in Domino gloriari*, docetur Jer. 9. 23. unde hæc petiit Paulus. Cæterùm cùm καυχάσθω non possit construi cum ἵνα, idcirco supplevi verbum *Fiat*, & *gloriator* scripsi pro *glorietur*; nè quem falleret Latina constructio: quamvìs quod ad sententiam attinet, nihil intersit.

ΚΕΦ.

ΚΕΦ. β'.

Κἀγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ.

2 Οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν, εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον.

3 Καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ καὶ ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ πολλῷ ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς.

4 Καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει Πνεύματος καὶ δυνάμεως·

5 Ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ.

6 Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις· σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων·

7 Ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν·

8 Ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν· εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν.

9 Ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

CAP. II.

Ego igitur cùm venirem ad vos, fratres, * veni non cum eminentia sermonis aut sapientiæ, annuncians vobis testimonium Dei:

Non enim statui quicquam scire inter vos nisi Jesum Christum, eúmque crucifixum:

† Sed fui ego cum infirmitate & timore ac tremore multo apud vos.

Neque sermo meus & præconium meum *versatum est* ‖ in persuasoriis humanæ sapientiæ verbis, sed in demonstratione spirituali & potente:

Nè fides vestra consistat in sapientia hominum, sed in potentia Dei.

Sapientiam verò loquimur inter adultos: sapientiam autem non seculi hujus, neque principum seculi hujus quæ evanescunt:

Sed loquimur sapientiam Dei *latentem* in mysterio, *id est* occultam illam ª quam præfinivit Deus ante secula ad gloriam nostram:

Quam nemo principum seculi hujus cognovit. nam si cognovissent, nequaquam Dominum gloriæ crucifixissent.

Sed *prædicamus*, sicut scriptum est, * Quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec subierunt cor hominis, quæ paravit Deus iis à quibus ipse diligitur.

CAP. II.

Et ego, cùm venissem ad vos, fratres, veni non per sublimitatem sermonis aut sapientiæ, annuncians vobis testimonium Christi.

Non enim judicavi me scire aliquid inter vos nisi Jesum Christum, & hunc crucifixum.

Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud vos.

Et sermo meus & prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione Spiritûs & virtutis:

Ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei.

Sapientiam autem loquimur inter perfectos: sapientiam verò non hujus seculi, neque principum hujus seculi qui destruuntur:

Sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante secula in gloriam nostram:

Quam nemo principum hujus seculi cognovit. si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent.

Sed sicut scriptum est, Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum.

* *Supr.* 1.17.
1 Redit ad versiculum 17. supr. cap. 1. ad sui ipsius exemplum. Concedens se neque grandiloquentiâ, neque humanæ sapientiæ argumentis apud eos usum esse, imò verò maxima cum simplicitate sermonis abjectum & humilem secundùm carnem, unum Christum crucifixum apud eos nosse & prædicasse. † *Act.* 18.1. ‖ *Supr.* 1.17. 2.*Pet.* 1.16. 4 Quod adversariis concesserat, jam in sui ministerii commendationem retorquet, cujus virtus optimè ipsis perspecta, tantò videlicet illustrior erat, quantò magìs constabat nullum mundi adminiculum intervenisse. 5 Admonet Corinthios id ità factum esse magno ipsorum bono, ut qui hoc modo cœleste esse Evangelium manifestè perspicere potuerint. Itaque tacitè eos objurgat quòd ostentationem quærentes, maximo fidei adminiculo sese ultro privarent. 6 Aliud argumentum sumtum à natura rei Evangelii, quòd sit vera sapientia, sed solis perfectionis studiosis: iis verò nihil sapiat qui in mundo alioqui excellunt, sed vanâ & caducâ excellentiâ. 7 Causam reddit cur hæc sapientia ab excellentibus illis mundanis ingeniis non perspiciatur, quoniam videlicet revera tam sublimis est, ut eò usque penetrare non possint. ª Occurrit objectioni, si tam abstrusa, quando & quomodo tandem cognita; Deus, inquit, eam apud se ab æterno definiit, quam hoc tempore ex suis arcanis ad hominum salutem depromeret. 8 Alia occupatio, Quomodo igitur hæc sapientia à primariæ autoritatis hominibus ità repudiata est ut etiam Christum ipsum crucifixerint? Respondet Paulus, Quia Christum qualis erat non cognoverunt. 9 Rursus objicitur, Sed qui fieri potuit, ut acuti illi homines istam sapientiam non perspicerent? Respondet Paulus, Quia prædicamus quæ omnem humanum captum superant. * *Esa.* 64.4.

1 *Sermonis*, λόγου. Vide infrà, 4. 19. ¶ *Testimonium Dei*, τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ. id est, Evangelium, quo videlicet Deus seipsum patefacit hominibus, vel cujus Deus est autor ac testis, ut suprà 1. 6. Vulg. pro τοῦ Θεοῦ legit τοῦ Χριστοῦ, eodem sensu, nisi quòd si *Christi* legas, passivè accipiendum erit, *Testimonium Christi*, pro *de Christo*. Ambrosius verò pro μαρτύριον legit μυστήριον, quod etiam in duobus vetustis Græcis codicibus invenimus, & videtur optimè convenire, cùm præsertim hoc etiam legerit Syrus interpres.

2 *Statui quicquam scire*, ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι. sic vertit Tertullianus lib. de Carne Christi. id est, non decreveram profiteri apud vos ullius rei quàm Christi & quidem crucifixi cognitionem. Est autem, fateor, in Græco sermone insolens ista constructio verbi κρίνειν, de qua vide quod annotavimus, Act. 3. 12. & Gallicè quoque sic dixeris, *Je n'ai deliberé de rien sçavoir*. Vulgata & Erasmus, *Non enim judicavi me quicquam scire*, sententia utcunque expressâ. Claromontanus autem codex habet ἔκρινα ἐν ὑμῖν τι εἰδέναι, *decrevi quicquam inter vos scire*. Et alius manuscriptus legit ἔκρινα τι εἰδέναι ἐν ὑμῖν, quod legit Vetus interpres.

3 *Cum infirmitate*, ἐν ἀσθενείᾳ. id est, infirmus. Erasmus, *Per infirmitatem*. quæ interpretatio non video quì conveniat. *Infirmitatem* autem opponit Apostolus τῇ ὑπεροχῇ λόγου καὶ σοφίας, *eminentiæ sermonis & sapientiæ*. Itaque non dubium est quin hoc declaret summam illam Apostoli, tum in dicendo, tum in omnibus actionibus, ταπεινοφροσύνην: quâ quidem nihil est apud eos contemtibilius qui hominum more inanem illum splendorem consectantur. Ideo conjungit timorem ac tremorem, tanquam veræ modestiæ comites, non illos quibus perterrefiat conscientia, sed qui vanitati & arrogantiæ opponuntur. Interim tamen Apostolo non deerat vis illa incredibilis, cui nè diaboli quidem possent obsistere, sed ea prorsus erat cœlestis, ut paulò pòst explicabit. qua de re pulchrè differit Chrysostomus, Dialogo περὶ ἱερωσύνης IV.

4 *In persuasoriis*, ἐν πειθοῖς. id est πιθανοῖς, quod prorsus est in Græca lingua insolens. Itaque puto restituendum hunc locum ex Eusebio, initio Evangelicæ præparationis; ubi sic legitur, καὶ πειθοῖ ἀνθρωπίνης σοφίας λόγων, *suadelâ sermonum humanæ sapientiæ*. Notum enim est πειθὼ Græcis vim persuadendi vocari. Sed & eò nos adducit Syri interpretis autoritas, cujus hæc verba sunt, Græcis illis ex adverso respondentia, si epitheton ἀνθρωπίνης expungas, quod etiam in Claromontano codice non scribitur, quasi ex nomine πειθοῦς satìs intelligatur agi non de divina, sed de humana sapientia. Sic igitur habet Syrus interpres, במפיסנותא דמלא דחכמתא *bamphisanutha demelle dechechmetha*. Arabs autem itidem legisse videtur πειθοῖ, & expungit λόγοις. ¶ *In demonstratione*, ἐν ἀποδείξει. Vulgata & Erasmus, *Ostensione*. quem errorem annotavimus Act. 2. 22. Nam certè multò expressiùs utitur Apostolus hoc vocabulo, declarans sibi nihil defuisse quod ad plenam fidem Evangelio faciendam, & cogendos ad Dei reverentiam homines pertineat. Notum enim est ἀπόδειξιν probationem dici quæ ex certis & necessariis rationibus aliquid demonstrat. Quod autem in hunc locum differit Erasmus de altera ἀποδείξεως significatione, quasi etiam declaret *ostentationem*, non convenit huic loco, & potiùs ἐπίδειξις dicitur. ¶ *Spirituali & potente*, Πνεύματος καὶ δυνάμεως. vel, *Spirituali & potentiæ*, ut sit figura ἓν διὰ δυοῖν, sicut in illo Virgilii, *pateris libamus & auro*, id est, pateris aureis. Vulgata, *Spiritûs & virtutis*. Erasmus, *Spiritûs & potentiæ*. Spiritualem autem vim, id est divinam (sicut ipse sequenti versiculo explicat, & nos exposuimus, Rom. 1.4.) humanæ, ut cœlestem alibi terrenæ, opponit.

6 *Inter adultos*, ἐν τοῖς τελείοις. id est, Adultis demum sapit quod annunciamus, quòd ii soli possint hoc sapientiæ genus agnoscere, quod habent cæteri pro stultitia. *Adultos* autem vocat translatitiè qui, quod ad interiorem hominem attinet, eousque profecerunt, ut mysterium fidei probè teneant, & (ut scribitur Hebr. 5. 14.) sensus habent ad discernendum bonum à malo exercitatos, qui τοῖς νηπίοις infrà opponuntur 3. 1. & 13. 11. & 14. 20. Itaque comparatè isti dicuntur τέλειοι, non ipsius rei cognitæ respectu; cùm adhuc cognoscamus omnes aliquatenus, infrà 13. 12. Utitur autem hoc verbo de industria, acsi diceret, Vos quidem Corinthii simplicitatem Evangelicæ prædicationis ut puerile quiddam despicitis, & quò quispiam ornatiùs loquitur, eò excellentiorem illum arbitramini: ego verò profiteor me nihil minùs quàm illum ornatum quæsivisse. Sed hoc etiam addo, quò magis cuipiam placet ista simplicitas, eum tantò longiùs ab imperitia abesse. Erasmus aliter interpretatur, quasi videlicet Paulus significet se non inter quoslibet loqui, sed inter perfectos, nè porcis objiciat rosas. Atqui hæc interpretatio (dicam enim quod res est) non pertinet ad scopum, & falsa etiam est: cùm testetur Apostolus se & sapientibus & insipientibus esse debitorem, Rom. 1. 14. & constet eum factum esse omnibus omnia, ut declarat infrà, 9. 22. Illud verò Domini dictum, *Nè porcis objiciantur margaritæ*, aliò spectat. Et quod Castellio in hunc locum scribit de quadam reconditiore doctrina, quam Apostolus docuerit selectos quosdam discipulos, à Tertulliano in libro De Præscriptionibus sic est refutatum, ut mirum sit inveniri tot pòst seculis potuisse qui rancidum illud commentum, quo ad quævis somnia patefit aditus, auderet Ecclesiis reponere. ¶ *Principum*, &c. τῶν ἀρχόντων, &c. id est, Eorum qui inter homines vel sapientiâ vel opibus ac potentiâ cæteris præstant. Omnino enim videtur Apostolus hoc in loco & infrà, vers. 8. ἄρχοντας dicere quos Hebræi רברבין *rabrebin* vocant. ¶ *Quæ evanescunt*, τῶν καταργουμένων. Hoc ego refero ad utrumque præcedens. Vulg. *qui destruuntur*. De verbo καταργεῖσθαι alibi non semel diximus.

7 *Sed loquimur*, ἀλλὰ λαλοῦμεν. Adjecit verbum λαλεῖν per epanalepsin, cùm alioqui videri posit abundare. ¶ *Latentem in mysterio*, ἐν μυστηρίῳ. Supplevi participium, ut Hebraismum explicarem. Idem enim declarat *sapientia in mysterio* atque sapientia arcana, & quam nè suspicari quidem homines unquam potuissent, ut explicatur, Ephes. 1. 26. & 3. 4, 5. Neque enim Paulus illam adhuc arcanam esse dicit, nisi fortassis iis qui eam respuunt; sed eam opponit naturali notitiæ, utpote ex arcanis Dei cœlitus demissam, quamvìs eam homines aspernentur. Sciendum est tamen ista non dici in Corinthios, quasi philosophorum placita præferrent Apostolicæ doctrinæ (fuisset enim hoc apertæ impietatis crimen) sed idcirco tantùm ut eos doceat Evangelicæ prædicationis excellentiam non ex verborum phaleris, sed ex re ipsa metiri. Itaque non satìs appositè videtur Erasmus

hoc retulisse ad verbum λαλῦμθμ, quasi videlicet Apostolus non propalam nec passim, nè esset offendiculo, sed secretò docuerit. quæ interpretatio non est in Ecclesia recipienda, nisi magno adhibito judicio. ¶ Id est *occultam illam*, τὴν ἀποκεκρυμμένην. Hîc rursus addidi particulam ex qua intelligatur epexegesis. Omnino enim explicat Apostolus cur Evangelium vocarit arcanum. Sed & articulum exprimendum putavi, quo significatur hujus mysterii præstantia. ¶ *Ad gloriam nostram*, εἰς δόξαν ἡμῶν. Sic loquitur Simeon in illo suo Cantico; & Dominus ipse, Matth. 15.17.

8 *Principum*, ἀρχόντων. Vide supr. vers. 6. ¶ *Dominum gloriæ*, τὸν Κύριον τῆς δόξης. id est, Potentem illum Deum, veræ gloriæ ac majestatis plenum, quem idcirco etiam David Psal. 24.7. מלך הכבוד *melech hacchabbod*, id est, *Regem gloriæ* dicit, & Stephanus *Deum gloriæ*, Act. 7.2. unde factum est ut apud Hebræos כבוד יהוה *chebod jehovah*, id est, *gloria Dei*, Deum ipsum ἀναφορικῶς declarat, sicut pro *Cæsare*, *Cæsaream majestatem* dicimus. Continet igitur hic locus duo insignia testimonia, unum Deitatis Christi, quæ opponitur crucis ignominiæ; alterum conjunctionis naturarum in unam personam, adeò ut quod solius est humanitatis (si naturas seorsim consideres) cum Deitate communicetur. quem tropum Theologi κοινωνίαν ἰδιωμάτων vocant: de quo copiosiùs diximus, Joan. 3.13.

9 *Sed* prædicamus *sicut scriptum est*, &c. ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, &c. Supplevi verbum κηρύσσομθμ ex autoritate Clementis, qui ità citat hunc locum lib. στρωματέων 5. quanquam fortassis præstiterit repetere verbum λαλῦμθμ ex vers. 7. Vetus autem interpres legit ὁ ὀφθαλμὸς, *quod oculus*: quam interpretationem si sequaris oportebit ἃ quod mox sequitur per epexegesin sive synthesin interpretari, *quæ* videlicet. Arabs denique non repetit verbum κηρύσσομθμ, *prædicamus*, sed subaudito verbo ὑπαρκτικῷ vertit, *Sed* est (sapientia Dei nimirum) *sicut scriptum est*, *Quod oculus non vidit*, &c. pro quo Gallicè dixeris, *Mais c'est comme il' est escrit, ce qu'œil n'a point veu.* siquis autem hîc est conjecturæ locus, putarim germanam esse Græcam hanc lectionem, si modò non ὃ, sed ὁ legas, detracto videlicet tono, ut non sit provocabulum, sed articulus, cujus vis sit indefinita; veluti cùm ὁ ἄνθρωπος dicimus de tota hominis specie. Nam præterquam quòd non est contemnenda vetus lectio, in qua certum est non adhibitos fuisse apices, lubricus etiam fuit lapsus ὁ in ἃ. Præterea si ità legeris, facilis & plana erit trium versiculorum, octavi, noni & decimi, connexio, nec quicquam prorsus erit subaudiendum. Ità enim totum hunc locum convertes ac distingues, *Quam nemo principum hujus mundi cognovit. nam si cognovissent, nequaquam Dominum gloriæ crucifixissent. Sed sicut scriptum est, Oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt quæ Deus præparavit iis qui ipsum diligunt: Deus verò nobis revelavit per Spiritum suum.* Nolui tamen quicquam mutare ex conjectura. ¶ *Quæ oculus non vidit*, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε. Hebræa sic habent Esa. cap. 64. vers. 4. ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו *umeholam lo schamehu lo heezinu hajin lo raathah elohim zulatheca jabasch limchachcheb lo*, id est, *A seculo non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit, O Deus, præter te, quæ facies exspectantibus te.* Sic enim malo accipere אלהים *elohim* cum doctissimo interprete, vocandi non accusandi casu, cùm minimè repugnet accentus: & personam tertiam positam puto pro secunda, adstipulante etiam nobis Chaldæo paraphraste. Apparet autem Paulum singulis Prophetæ verbis non institisse, & tamen fideliter sententiam expressisse: cùm illic Propheta, ut veteres ipsi Rabini docent, teste R. Solomone, non de caducis & fluxis, sed de perpetuis & æternis bonis ista commemoret. ¶ *Nec subierunt cor hominis*, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. i. nè cogitare quidem potest homo de iis quæ Deus suis paravit: tantum abest ut ea possit sensibus complecti. Sunt autem hæc addita à Paulo ut Prophetæ sententiam uberiùs explicaret. ¶ *Iis qui*, &c. τοῖς, &c. Hebræa habent למחכה לו *limchachcheb lo*, pro quo Erasmus putat Paulum, vel eum interpretem quem ipse secutus sit, legisse למחבבה *limehabbeb*, à geminato חבב *chabab*, quòd summa sit harum literarum ב & כ affinitas. Sed ratio grammatices hoc non patitur. Neque etiam possumus deducere à כבה *chabah*, ut alibi invenio, quia hoc thema in significatione *diligendi* non exstat. Secutus est igitur interpres sensum non verba Prophetæ, cùm spes & exspectatio à dilectione promanet.

10 Ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ.	Nobis autem Deus *ea* revelavit per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunditates Dei.	*Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei.*
11 Τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.	Quis enim hominum novit ea quæ sunt hominis nisi spiritus hominis qui est in eo? ità etiam ea quæ sunt Dei nemo novit nisi Spiritus Dei.	*Quis enim hominum scit quæ sunt hominis nisi spiritus hominis qui in ipso est? ità & quæ Dei sunt nemo cognovit nisi Spiritus Dei.*
12 Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν.	Nos verò non spiritum mundi accepimus, sed Spiritum qui *est* ex Deo: ut sciamus quæ Deus est nobis gratificatus:	*Nos autem non spiritum mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est: ut sciamus quæ à Deo donata sunt nobis:*
13 Ἃ καὶ λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες.	† Quæ etiam loquimur, non sermonibus quos docet humana sapientia, sed quos docet Spiritus sanctus spiritualia cum iis quæ spiritualia sunt conferentes.	*Quæ & loquimur, non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina Spiritûs sancti, spiritualibus spiritualia comparantes.*

10 Quæstio, Si captum humanum superat, quomodo à quoquam homine intelligi, nedum à vobis declarari potest? Ex peculiari, inquit, per Spiritum Dei illuminatione; à quo quisquis afflatus est, penetrat usque ad illa Dei arcana. 11 Similitudine illustrat quod de afflatu Spiritûs dixerat. Sicut vis humani ingenii res humanas pervestigat, sic mens nostra vi illâ Spiritûs divini freta res divinas intelligit. 12 Quod in genere dixerat, jam ad ea restringit quæ nobis Deus de salute nostra in Christo patefecit, nequis Spiritum Dei à prædicatione Verbi & Christi disjungat; vel fanaticos illos putet Spiritu Dei regi, qui extra verbum vagantes, suas speculationes pro Dei arcanis obtrudunt. † *Supra 1.17.2.Pet.1.16.* 13 Jam ad institutum redit, & concludit argumentum quod cœperat vers. 6. Est autem ejusmodi, Verba sunt rebus accommodanda, & res verbis convenientibus explicandæ; est autem ista sapientia spiritualis, non humana: spirituali igitur quodam docendi genere tradenda est, non humanæ illius eloquentiæ sermonibus, ut simplex quidem illa, sed incredibilis Spiritûs majestas ibi eluceat.

10 *Nobis autem*, ἡμῖν δὲ. Sic scriptum legimus in omnibus vetustis codicibus. Stapulensis tamen legit ἡμῖν δὴ, *nobis sanè.* putavit enim hoc connectendum cum ἃ ἡτοίμασεν, hoc modo, *Quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ videlicet præparavit Deus diligentibus se, nobis sanè revelavit.* At ego (ut paulò antè dixi) putarim illa potiùs conjungenda cum ἀνέβη, ità ut sint non quarti casûs sed recti. Clemens verò lib. στρωμ. 5. legit, ἡμῖν γὰρ, *nobis enim*, quia nimirum supplevit verbum κηρύσσομθμ in superiore versiculo, ut suo loco diximus. Erasmus denique ista refert ad id quod præcessit, *Nemo principum hujus seculi novit, sed Deus nobis revelavit.* Ità fiet ut quæ interposita sunt, includantur parenthesi: quod mihi planè coactum videtur. ¶ *Scrutatur*, ἐρευνᾷ. id est, Nihil in Deo tam profundè ac penitus abditum quò non penetret Spiritus. nempe quoniam per illum docemur etiam abditissima, sicut Rom. 8.26. dicitur *postulare*, quòd nos ad postulandum impellat. Quòd si *Spiritum* hoc loco malimus non pro ipso sancto Spiritu, sed pro ipsius vi & afflatu accipere, simpliciter hoc erit accipiendum. Sed τὸ πάντα ad ea demum restringendum est quæ Christus nobis in Evangelio patefecit. Neque enim curiosis & vanis speculatoribus favere voluit Paulus cùm hæc scriberet, sed potiùs doctrinæ Evangelicæ excellentiam ità demonstravit. Et videtur omnino alludere ad illa Christi verba, *Caro & sanguis non patefecit tibi*, Matth. 16.17.

11 *Spiritus hominis*, τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. id est, Mens ipsa hominis, intelligendi & judicandi facultate prædita.

12 *Spiritum mundi*, τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου. *Accipere Spiritum* declarat Spiritu afflari. Itaque significat Paulus fideles non afflari eo Spiritu qui ea doceat quæ mundus curat, & quorum capaces sunt homines quâdam naturæ sponte; sed eum qui nos ad Deum usque subvehat, cujus vi scrutemur & intelligamus salutis nostræ mysterium, alioquin impervestigabile. Est autem hic locus diligenter etiam atque etiam omnibus piis observandus, ut quid sit fides, unde promanet, quæ illius vis, adversùs Sophistas intelligatur. ¶ *Ut sciamus*, ἵνα εἰδῶμεν. Hîc demum valere debet scientiæ definitio quæ à Philosophis traditur, cujus ἀπόδειξις est verè αὐτόπιστος, ut dixit suprà, vers. 4. & 10. ¶ *Quæ Deus*, &c. τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, &c. Vulg. *Quæ à Deo donata sunt nobis.* Ego verò malo χαρισθέντα exprimere verbo *gratificandi*, ut dixi Luc. 7.21. ideòque passivam constructionem mutavi in activam. Erasmus, *Quæ à Christo donata sunt nobis*, cujus errorem miror à plerisque non fuisse animadversum, cùm in nullis Græcis codicibus legatur ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, sed ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. & Apostolus per *Dei dona* ipsum Christum in primis, imò ferè unum intelligat, cum nihil nobis nisi in Christo sit largitus.

13 *Non sermonibus quos docet*, &c. οὐκ ἐν διδακτοῖς, &c. Vulg. *Non in doctis humanæ sapientiæ verbis.* quod cùm vix quisquam intelligat, rectè mutatum est ab Erasmo, qui etiam annotat se in quibusdam exemplaribus legisse διδακτικοῖς λόγοις, id est, *sermonibus qui humanam sapientiam doceant*: verùm hæc lectio mihi nullo modo probatur. Nam res ipsa ostendit, argumentum quod sumserat Apostolus ab ipsa natura ejus doctrinæ quam profitebatur, ut suum illud simplex docendi genus humanæ sapientiæ opponeret quæ Corinthios fascinarat, nunc accommodari ad id de quo agitur quasi dicat Apostolus, Ea demum ratio tradendæ alicui disciplinæ maximè est apposita, quæ propriis & ad id de quo agitur accommodatis vocabulis ac formulis utitur. Atqui Evangelium sicut à Deo non ab hominibus manat, ità etiam res docet ab humano

humano sensu prorsus remotas. Meritò igitur in eo tradendo non humanam sed divinam eloquentiam usurpavimus. quam quidem mirum non est ab hominibus irrideri, qui eam percipere non possint. ¶ *Sed quos docet*,&c. ἀλλ' ἐν διδακτοῖς,&c. Vulgata, *Sed in doctrina Spiritûs sancti*, id est, ἀλλ' ἐν διδαχῇ τοῦ Πνεύματος ἁγίου. quam lectionem invenimus in uno codice, sed ab aliquo (ut opinor) depravatam, qui non animadvertit λόγοις repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. ¶ *Spiritualia*,&c. πνευματικοῖς,&c. id est verba rei accommodantes, ut sicut spiritualia sunt, quæ docemus, neque sinceritas doctrinæ cœlestis ullis humanis commentis est depravata, ità spirituale sit nostrum illius docendæ genus. *Spirituale* autem vocat quod dictatur à Spiritu sancto, qui simplicis sermonis divinâ gravitate gaudet, ab omni verborum lenocinio remotâ. Itaque quòd Chrysostomus existimavit hæc à Paulo dici, quasi significet se ad probanda Evangelii mysteria principiis ejusdem naturæ (id est spiritualibus) uti, & ex verbo Dei petitis, mihi prorsus videtur ἀπροσδιόνυσον: neque etiam esse perpetuum, cùm Christus ipse & Apostoli sæpe soleant rationes etiam petere è medio, ut ea confirment quæ vel maximè sunt παράδοξα, ut paulò antè vers. 11. & infrà, 15. 36. & deinceps ubi de resurrectione disserit. Denique hoc non spectat ad id de quo agitur. Sed illi minùs etiam apposité loquuntur qui πνευματικοῖς referunt ad homines. Quorsum enim hoc? Itaque malui πνευματικοῖς per periphrasin interpretari, *Iis quæ spiritualia sunt*, quàm *Spiritualibus*, cum Vetere interprete & Erasmo, ut amphiboliam vitarem. Nec obstat quod paulò pòst animalis hominis fiat mentio, qui spirituali opponitur. Id enim additum est à Paulo ut objectioni respondeat, quî fiat ut cœlestem sapientiam tam pauci agnoscant. ¶ *Conferentes*, συγκρίνοντες. vel, *adaptantes*. id est, adhibito judicio ità connectentes, ut verba rebus prorsus respondeant, & in unum veluti corpus coalescant. Nam hoc quoque declaratur verbo συγκρίνειν, cui opponitur τὸ διακρίνειν. unde τὸ σύγκριμα quod & σύστημα dicitur, ut prolatis exemplis docet Budæus. Vulgata & Erasmus, *Comparantes*, non satis expressé.

14 Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται.	Animalis autem homo non est capax eorum quæ sunt Spiritûs Dei. sunt enim ei stultitia, nec potest *ea* cognoscere, quia spiritualiter dijudicantur.	*Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt Spiritûs Dei: stultitia enim est illi, & non potest intelligere, quæ spiritualiter examinantur.*
15 Ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται.	At spiritualis dijudicat quidem omnia, b ipse verò à nemine dijudicatur.	*Spiritualis autem judicat, & ipse à nemine judicatur.*
16 Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν.	‖ Quis enim novit mentem Domini, qui instructurus sit eum? nos autem mentem Christi habemus.	*Quis enim cognovit sensum Domini, qui instruat eum? nos autem sensum Christi habemus.*

14 Rursus occurrit offendiculo, Quî fiat ut ista tam pauci approbent. Hoc verò mirum videri non debere respondet Apostolus, cùm homines in suis, ut vocant, naturalibus, non sint præditi eâ facultate quâ res spirituales dignoscuntur, (quæ facultas est adventitia) ideóque sapientiam spiritualem habeant pro stultitia. Hoc autem perinde est ac si diceret, mirum non esse cæcos non judicare de coloribus, cùm oculorum luce careant, ac proinde lux sit illis pro tenebris. 15 Amplificatio à contrariis. b Carnis sapientia, inquit Paulus, nihil certi nè in suis quidem rebus videt, nedum ut aliena, i. spiritualia discernat: Spiritus autem Dei, quo præditi sunt spirituales, falli nullo modo potest, ac proinde à nullo redargui. 16 Ratio superioris dicti, Quia Spiritualis dicitur qui ex vi Spiritûs didicit quod Christus nos docuit. Jam verò si, quod ex illo magistro didicimus, posset ab alio redargui, eum oporteret esse ipso Deo sapientiorem. Ex hoc autem consequitur, non tantùm ineptos esse, sed etiam impietatis reos, qui putant se vel perfectius quippiam posse comminisci, vel meliore aliqua ratione docere posse sapientiam Dei quam ii sciverint aut docuerint, quos certum est illo Spiritu Dei fuisse præditos. ‖ *Esa.*40.3. *Sap.*9.13. *Rom.*11.34.

14 *Animalis homo*, ψυχικὸς ἄνθρωπος. id est, homo non aliâ quàm naturali animi luce præditus, ut definitur Judæ 19. & ità quidem ut omnes tam superiores quàm inferiores facultates comprehendantur, adversùs Sophistas qui inferiores duntaxat putant hîc significari, quemadmodum etiam Erasmus perperàm hîc definiit Animalem hominem, eum qui affectus humanos sequatur: cùm manifestum sit Apostolum de intelligendi & judicandi facultatibus disserere, neque duntaxat contumaciam affectuum, quam & Sophistæ agnoscunt, sed etiam mentis cæcitatem arguere, eámque ejusmodi ut, quod ad ea intelligenda attinet in quibus posita est salus, omnia prorsus adimat homini naturalibus tantùm facultatibus prædito. Et hoc ex Chrysostomo saltem, quamvìs in illo suo αὐτεξουσίῳ evehendo sæpe modum non tenente, discere Erasmum oportuit. Sic enim ab eo definitur homo iste ψυχικὸς, ὁ διὰ σαρκὸς ζῶν, καὶ μήπω φωτισθεὶς τὸν νοῦν διὰ πνεύματος, ἀλλὰ μόνην τὴν ἔμφυτον ἀνθρωπίνην σύνεσιν ἔχων, ἣν ταῖς ἁπάντων ψυχαῖς ἐμβάλλει ὁ δημιουργός. id est, *Is qui propter Carnem vivit, nec adhuc est mente per Spiritum illustratus, sed eâ unâ insitâ humanâ sapientiâ præditus est, quam opifex omnium animabus inseruit.* Fateor tamen, quod alibi docuit Paulus, & res ipsa testatur, invisibilia Dei ex rerum aspectabilium contemplatione ab hominibus etiam non regeneratis intelligi: sed aliud est Deum ut omnipotentem & æternum nosse, (hoc enim est τὸ τοῦ Θεοῦ γνωστὸν quod vocat Apostolus, Rom. 1. 19.) aliud verò ut Patrem in Filio reconciliatum. Itaque (ut ad rem redeam) ψυχικὸς ἄνθρωπος idem declarat atque Rom. 8. & alibi sæpe *Caro*, & *In Carne esse*: cui opponitur *Spiritualis*, *Spiritus*, & *In Spiritu esse*. ¶ *Non est capax*, οὐ δέχεται. Sic malui interpretari quàm *Non capit*, propter amphiboliam. Vulgata, *Non percipit*. quod significat perfectè capere, ideóque non convenit. Neque enim significat Apostolus infirmas, sed nullas prorsus esse hominis non renati facultates ad spiritualia illa cognoscenda. Erasmus, *Non accepit*, rectè id quidem, sed nimiùm ambiguè in re tanti momenti, cùm *accipere* etiam dicatur aliquis quod approbat & gratum habet. At Paulus (ut mox subjicitur & apertè dixit, Rom. 8. 7.) in primis ipsam rationem damnat insaniæ, metaphorâ à minoribus vasis sumtâ, quæ majus quippiam ipsorum proportione capere nullâ ratione possint. ¶ *Sunt*, ἐστι. Vulg. *Est*. quod rectè mutavit Erasmus, cùm præcedat neutrum plurale. ¶ *Quia*, ὅτι. Sic Vetus interpres, à quo cùm nollemus discedere, supplevimus relativum *ea* in priore membro. Verùm si legamus ὅ,τι, ità ut sit provocabulum, nihil fuerit supplendum, & eadem manebit sententia, id videlicet quod nonnisi spiritualiter, id est Spiritûs vi & afflatu, cognosci potest, ab eo cognosci non posse qui eo Spiritu non sit præditus. Sed & possumus cum Erasmo vertere ὅτι, *quòd*, ità ut αἰτιολογικῶς accipiatur: quasi significet Apostolus, animalem hominem nè cognoscere quidem posse ista, de quibus agitur, solius Spiritûs vi intelligi, id est, nè id quidem nosse in quantis tenebris versetur. Nam alioquin ea non haberet ludibrio, sed miseram suam conditionem potiùs deploraret. Mihi tamen hoc argutum potiùs quàm solidum videtur. ¶ *Spiritualiter*, πνευματικῶς. id est, vi & afflatu solius sancti Spiritûs, non autem τῆς ψυχῆς, id est *animi*, quo præditi sunt omnes homines. Neque enim *Spiritualiter* hoc loco, vel modum, vel qualitatem, sed rem ipsam in filiis Dei agentem declarat, à qua *Spirituales* denominantur. ¶ *Dijudicantur*, ἀνακρίνεται. id est intelliguntur ac perspiciuntur, ut ab aliis internosci & certò sciri possint. Gignit enim in nobis & Spiritus fidem, & fides πεποίθησιν illam ac πληροφορίαν toties ab Apostolo commemoratam. Sed hoc sciamus, Spiritum à verbo non separari, & eo quidem verbo quod prædicarunt & scripserunt Apostoli, ut explicatur Rom. 10. 8, & 17. nè vel furiosi Anabaptistæ & Academici suas revelationes, vel Papistæ sua commenta, aut mortuorum responsa nobis pro Dei spiritu obtrudant. Vulgata, *Examinantur*. quæ interpretatio nimiùm est diluta, cùm alioquin τῷ ἀνακρίνεσθαι conveniat.

15 *Dijudicat*, ἀνακρίνει. id est intelligit ac perspicit, videlicet pro Spiritûs mensura. Chrysostomus tamen mavult pro ἐλέγχειν accipere, id est pro *redarguere*. ¶ *Omnia*, πάντα. Iterum τὸ καθόλου ad ea de quibus agitur restringendum est. ¶ *A nemine*, ὑπ' οὐδενός. A nemine videlicet homine. Nam nè tum quidem, cùm Prophetæ de Prophetis judicant, hominis est sed Spiritûs judicium. tanta est Evangelicæ doctrinæ præstantia. Vel, *à nullo*, id est à nulla re, ut οὐδενὸς neutro genere accipiatur, quia præcessit πάντα. Ità enim planior erit antithesis ac multò vehementior, ut non homines ipsi modò, sed quicquid etiam ab ipsis proficiscitur, quicquid denique usquam est, Spiritui subjiciatur, ac proinde verbo Spiritûs: quo majore reprehensione digni erant Corinthii cùm alios ei anteponerent, vanâ quorundam garrulitate capti. Quorsum hoc autem ad Antichristum Romanum & ejus asseclas, qui à nemine volunt judicari, imò nè in sua quidem ullo modo inquiri?

16 *Novit*, ἔγνω. Hebræa habent Esa. 40. 13. מִיתַכֵּן *mithicchen*, id est, *quis direxit?* Quod igitur figuratè dixit Propheta, Græci simpliciter exposuerunt. nisi malimus exponere *dimensus est* & *penitus exploravit*. Hoc enim significat תכן *Tacban* in Pihel. Videntur tamen Hebræa amplius quiddam significare: sed in hoc nullum est momentum quod attinet ad scopum Apostoli. ¶ *Mentem*, νοῦν. Hebr. רוּח *ruach*, id est *Spiritum*. Itaque Vetus interpres *sensum* interpretatus ambiguè tum hoc loco, tum in sequenti versiculo. Nam de corporis sensibus propriè dicitur. Quia tamen nulla hîc est in ipsa re hoc loco ambiguitas, licebit etiam cum illo interpretari, *sensum Christi tenemus*. ¶ *Qui*, ὅς. Refertur provocabulum ad τίς, ut ego quidem existimo. Placuit tamen Stapulensi potiùs referre ad νοῦν, id est *mentem*: sed sententiâ parùm appositâ, ut ex Hebræorum collatione liquet. ¶ *Instructurus sit eum*, συμβιβάσει αὐτόν. id est collatis consiliis edocturus quid ei sit agendum. Hoc enim etiam declarat τὸ συμβιβάζειν, ut diximus, Act. 16. 10. pro quo Hebræa habent וַיְבִינֵהוּ *vaibinehu*, id est, *& fecit eum intelligere*. Itaque non satis apposité Photius συμβιβάζειν, hoc loco, interpretatur per καταλλάττειν, id est *Conciliare*: Chrysostomus autem non malè per κατορθοῦν, id est *dirigere*, utì facere solent qui alios docent: unde & καθηγηταὶ dicuntur. Quidam vertit,

conferet

conferet rationes cum eo, malè. Scribendum enim fuisset αὐτῷ. ¶ *Mentem Christi habemus*, νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν. id est Christi Spiritu præditi sumus, qui nobis arcana illa alioquin inscrutabilia omnémque adeò veritatem patefecit, ut Joan. 16.13. & Rom. 8.9. nisi malimus pro ipsius Spiritûs vi & afflatu accipere, eâdem manente sententiâ. Erasmus, *Mentem Christi tenemus*. Putavit enim νοῦν hoc loco declarare consilium ac voluntatem, cum Vetere interprete, qui *sensum* convertit. Sed & Theophylactus pro notitiâ seu intelligentia exponit, quæ Christi esse dicatur, quoniam à Patre in nos per Christum promanat. Quidam denique *mentem Christi* interpretantur Deum Patrem: quæ interpretationes mihi videntur longiùs petitæ. Itaque malo in hoc quoque membro, ut in Esaiæ testimonio, νοῦν accipere pro רוח *ruach*, id est *Spiritu*, ut Rom. 8.9. in qua etiam opinione est Photius.

ΚΕΦ. γʹ.

Καὶ ἐγὼ, ἀδελφοὶ, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ.

2 Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ βρῶμα· οὔπω γὰρ ἠδύνασθε· ἀλλ' οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε·

3 Ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε· ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις καὶ διχοστασίαι, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε;

4 Ὅταν γὰρ λέγῃ τις, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου· ἕτερος δὲ, Ἐγὼ Ἀπολλώ· οὐχὶ σαρκικοί ἐστε;

5 Τίς οὖν ἐστι Παῦλος, τίς δὲ Ἀπολλὼς, ἀλλ' ἢ διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε, καὶ ἑκάστῳ ὡς ὁ Κύριος ἔδωκεν;

6 Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλὼς ἐπότισεν· ἀλλ' ὁ Θεὸς ηὔξανεν.

7 Ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεός.

8 Ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων ἕν εἰσιν· ἕκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον.

9 Θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί· Θεοῦ γεώργιον, Θεοῦ οἰκοδομή ἐστε.

10 Κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον τέθεικα, ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ· ἕκαστος δὲ βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ.

CAP. III.

Ego porrò, fratres, non potui loqui vobis ut spiritualibus, sed *locutus sum* ut carnalibus, *id est* ut infantibus in Christo.

Lactis potu vos alui, & non escâ: nondum enim poteratis *id ferre*; imò nè nunc quidē adhuc potestis:

Nam adhuc carnales estis. cùm enim inter vos *sint* invidia & contentio, & dissidia, nonne carnales estis, & secundùm hominem ambulatis?

Etenim cùm dicit aliquis, Ego quidem sum Pauli; alter verò, Ego *sum* Apollo: nonne carnales estis?

Quis igitur est Paulus, quis autem Apollos, nisi ministri per quos credidistis, & ut cuique Dominus dedit?

Ego plantavi, Apollos rigavit: sed Deus dedit crescendi vim.

Itaque neque is qui plantat est aliquid, neque qui rigat: sed Deus, qui dat crescendi vim.

Is verò qui plantat, & is qui rigat, unum sunt: * unusquisque verò suam mercedem accipiet secundùm suum laborem.

Etenim Dei sumus administri: Dei arvum, Dei ædificium estis.

Secundùm gratiam Dei quæ data est mihi, ut peritus architectus fundamentum statui: alius autem superædificat. Porrò quisque videat quomodo superædificet.

CAP. III.

Et ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus, tanquam parvulis in Christo.

Lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis; sed nè nunc quidem potestis:

Adhuc enim carnales estis. cùm enim sit inter vos zelus & contentio, nonne carnales estis, & secundùm hominem ambulatis?

Cùm enim quis dicat, Ego quidem sum Pauli; alius autem, Ego Apollo, nonne carnales estis?

Quid igitur est Apollo? quid verò Paulus? ministri ejus cui credidistis, & unicuique sicut Dominus dedit.

Ego plantavi, Apollo rigavit: sed Deus incrementum dedit.

Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat: sed qui incrementum dat, Deus.

Qui autem plantat, & qui rigat, unum sunt: unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundùm suum laborem.

Dei enim sumus adjutores: Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis.

Secundùm gratiam Dei quæ data est mihi, ut sapiens architectus fundamentum posui: alius autem superædificat. Unusquisque autem videat quomodo superædificet.

1 Explicatâ sapientiæ divinæ (id est, Evangelicæ) dignitate, & damnatâ universaliter humanæ mentis cæcitate, tandem hoc Corinthiis specialiter applicat, Carnales eos appellans, id est, in quibus adhuc Caro Spiritui prævaleret. Adfert autem duplex ejus rei testimonium: Unum, quòd tales eos esset expertus, adeò ut cum eis non aliter quàm cum rudibus & penè in pietatis doctrina infantibus egisset: alterùm, quòd re ipsâ ostenderent ex istis factionibus, ignorantiâ virtutis Spiritûs & divinæ sapientiæ excitatis, sese parùm admodum profecisse. 5 Ubi satìs multis rationibus tum ambitiosos doctores, tum stultos eorum admiratores reprehendit, jam quo loco habendi sint veri Ministri Verbi ostendit, ut neque plus, neque minus eis tribuatur quàm par sit. Docet igitur eos quidem esse per quos ad fidem & salutem adducamur, sed ut Dei ministros, & itâ quidem ut per se nihil efficiant, sed Deo in ipsis, prout visum est eos donis instruere, sic etiam operante. Non est igitur quis minister loquatur, sed quid dicatur attendendum; & ab uno pendere nos oportet qui per suos servos loquitur. 6 Duplici similitudine illam sententiam illustrat: primùm comparans cœtum fidelium arvo, quod Deus servorum operâ satum & rigatum fœcundet; deinde ædificio, quod exstruat quidem Dominus, sed suorum operariorum manibus, quorum aliis in jaciendo fundamento, aliis in componendo ædificio utatur. Utraque autem similitudo huc spectat, ut doceat unius Dei autoritate & vi in solidum omnia perfici, ut sit in eum unum propriè respiciendum. Deinde quamvìs Deus quibusdam in præstantiore aliqua operis parte utatur, non tamen propterea alios esse præ aliis negligendos, ac multò minùs esse disjungendos (sicut à factiosis istis fiebat) cùm omnes uni Domino operam navent, & itâ quidem ut uni & eidem operi perficiendo, quamvìs dispari operandi ratione, inserviant, adeò ut alter alterius ope & subsidio egeat. * *Psal. 62.13. Galat. 6.5.* 10 Jam ipsos doctores alloquitur, suos in Ecclesia Corinthiaca successores, & in eorum persona omnes quicunque postea fuerunt, sunt, vel erunt Ecclesiarum pastores, cùm in laborem plantatorum & architectorum successerint. Monet igitur primùm nè putent sibi licere suo aliquo modo ædificare, id est, aliquid vel re ipsâ, vel docendi genere diversum ab Architectis Apostolis, in Ecclesia proponere.

---

1 *Ut carnalibus*, ὡς σαρκικοῖς. *Carnales* vocare solet Paulus qui in carne sunt, ac proinde placere Deo non possunt, ut Rom. 8.5, & 8. Hìc verò pro iis accipit qui sunt quidem in Spiritu, sed tamen adhuc νεόφυτοι, & quasi teneri adhuc infantes. quod explicat ipse Apostolus: nam illud ὡς νηπίοις positum est in epexegesi. ¶ Id est *ut infantibus in Christo*, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ. Fide inserimur Christo, cujus Spiritu vegetamur. Itaque pro mensura fidei ac profectûs dicimur etiam adolescere, ut Ephes. 4.13. & in Arabica interpretatione additur ἐν πίστει, *in fide*. Est autem pastoris munus sese ad eorum captum accommodare quos alendos suscepit: itâ tamen ut pro lacte nunquam porrigat venenum. Lac enim & solidus cibus re quidem eadem sunt, sed tradendi modo & formâ differunt.

2 *Lactis potu vos alui*, γάλα ὑμᾶς ἐπότισα. Vulg. ad verbum, *Lac vobis potum dedi*. quod feliciter mutavit Erasmus, quia quod de cibo subjicitur, non satìs propriè referri potest ad ἐπότισα. Sciendum est igitur subaudiri cognatæ significationis verbum, ut in illo Homeri --- σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες, & alibi, --- ἔδοντες τε πίονα μῆλα Οἶνόν τ' ἔξαιτον μελιηδέα. ¶ *Escâ*, βρῶμα. i. στερεὰν τροφὴν, *solido alimento*, ut explicatur Heb. 5.12. eo videlicet cibi genere quod commolitione & firmiore ventriculo indigeat: πρὸς τὸ βρώσκειν. Ideo malui *escam* interpretari quàm *cibum*. ¶ *Nondum poteratis* id ferre, οὔπω ἠδύνασθε. Nimirum ut vos solido cibo pascerem. Supplevi igitur quod deerat explendæ constructioni: quamvìs etiam possimus δύνασθαι absolutè interpretari, *viribus* seu *robore esse præditum*. Sed illa ellipsis est ex Hebræorum idiotismo, ut Esa. 1.16.

3 *Invidia*, ζῆλος. Vulgata, *Zelus*. Erasmus, *Æmulatio*. Vide Joan. 2.17. ¶ *Et dissidia*, καὶ διχοστασίαι. Hoc non legit Vetus interpres, neque etiam Clemens, libro στρωματέων quinto hunc locum citans. ¶ *Et secundùm hominem ambulatis?* καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; Exponit quid sit carnalem esse, id est humani judicii imbecillitati esse obnoxium; quod quidem aliquatenus in eos etiam cadit qui alioqui sunt spirituales, cùm omnes ex parte cognoscamus: sed tamen quia errabant Corinthii in hoc veluti Christianæ religionis tyrocinio, ideo graviùs à Paulo reprehenduntur, ut eorum fastum compescat; cùm alioquin variis & excellentibus donis plurimi inter eos excellerent, ut dictum est supr. 1. 5. Vide Rom. 3.5. ubi exposuimus quid declaret κατ' ἄνθρωπον.

5 *Quis est*, τίς ἐστι. Vulgata, *Quid est*, τί ἐστι. quod etiam meliùs videtur convenire cum conclusione versûs septimi. ¶ *Nisi*, ἀλλ' ἢ. Hoc non legit Vetus interpres, & in uno exemplari deesse comperimus: ac mihi quidem videtur meliùs cohærere oratio si post Ἀπολλὼς, adscriptâ notâ interrogationis, subjiciatur pro responso, διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε, *ministri* sunt *per quos credidistis*. ¶ *Per quos*, δι' ὧν. id est per quorum prædicationem. Vulgata, *Ejus cui*, ut videatur legisse ἐκείνου ᾧ. ¶ *Et ut cuique*, καὶ ἑκάστῳ ὡς. Videtur Paulus delectatus hâc trajectione, cujus aliud exstat exemplum, Rom. 12.3. Vide infrà, 12. 11. Syrus autem legit καὶ ἕκαστος, *& unusquisque*. Arabs verò ἕκαστος ἡμῶν sine copula, *unusquisque nostrûm*. Et mox, tum Syrus tum Arabs, ὡς αὐτῷ ἔδωκεν, *sicut ei dedit*, &c.

6 *Crescendi vim*, ηὔξανεν. Vulg. & alii *Incrementum*, malè. Id enim accipit incrementum quod ex aliquantulo fit majus: hìc autem αὔξησις vim illam declarat, quâ plantæ diligenter excultæ germinant, adolescunt, & tandem fructificant; quæ vis in hac sacra agricultura, neque in ipsis plantis inest naturâ, neque cultorum diligentiâ inditur, sed tota à Spiritûs sancti gratia & efficacitate exoritur: sicut *Crescere* Latinè de ipso quoque plantarum exortu dicitur, imò & pro *Nasci* accipitur.

7 *Est aliquid*, ἐστί τι. Non quòd vana sit illorum opera, aut frustraneum sit hominum ministerium, cùm fides sit ex auditu: sed primùm quoniam illorum operâ Deus, non quòd illis indigeat, vel carere ipsis nequeat, sed ex mera sua voluntate, utatur; deinde, quoniam nè agere quidem possent quod agunt, nisi Deus ex mera misericordia illos constitueret operarios; sed potissimùm quoniam totum illorum opus est externum, uno Deo sibi quicquid intus ad salutem agitur in solidum vendicante, ut unus & idem sit hominis ad æternam vitam instaurator, qui fuit ejus ad hanc vitam creator. Vide Mar. 16.20. Rom. 2. 19. infrà 12. 6. & Gal. 3. 5.

8 *Is verò qui plantat*, ὁ φυτεύων δέ. Duplex igitur fuit error: unus quòd in ipsis ministris hærerent; alter, quòd ministros ministris opponerent, cùm unum sint, id est uno munere omnes fungantur, ad eundem finem, etiam siquis ampliore mensurâ fuerit donatus.

9 *Administri*, συνεργοί. Augustinus & Erasmus, *Cooperarii*. Ambrosius, *Operis participes*. Vulg. *Adjutores*, vocabulo, fateor, Latino, sed quod rectè (ut opinor) reprehendit Stapulensis. Dicimur enim eum adjuvare cui vires non sufficiunt, & propterea συνεργοὺς, id est, *adjutores*, solet Apostolus in sui ministerii opera laudare. Quis autem hoc de Deo dicat? Ei autem subservire nihil prohibet,

prohibet, cui operâ nostrâ uti placeat in eo quod ipse solus si velit possit efficere. Sed in hoc opere de quo hîc differitur, id est in quo Deus operâ nostrâ utitur, ampliùs aliqua consideranda sunt. Primùm videlicet, istos qui Dei sunt administri, viribus uti non à natura insitis, sed à gratia collatis, ut apta & idonea fierent instrumenta: sicut significat Apostolus infrà, 15. 10. & 2.Cor.3.6. ut nihil habeant *συνεργοὶ* de quo in sese glorientur. Deinde, quod præcipuum est in hoc opere, id est vitam & augmentum, id omne ità manare à Deo ut nullum habeat *συνεργόν*. Observandum est enim diligenter discrimen inter causas, vel alias aliis subordinatas, vel primæ causæ naturaliter coordinatas, cujusmodi nulla causa in ipsius nostræ salutis apud Deum præstandæ, vel nobis interiùs exhibendæ, mysterio potest primæ causæ, sine idololatriæ scelere, coordinari. ¶ *Arvum*, γεώργιον. Vel *Seges*. significat enim γεώργιον id ipsum in quo excolendo laboravit agricola. Vulg. *Agricultura*. Erasmus, *Agricolatio*, id est, γεωργία. Quod autem Vetus interpres hoc loco addit *estis*, ἐστέ, reperimus in uno exemplari, & est alicujus momenti, propter repetitionis emphasin. Cæterùm hæc est argumentorum series, Si Pauli estis, ergò & Apollo estis, cùm Paulus & Apollos unum sint. Sed neque Pauli neque Apollo estis, nisi quatenus sunt unius Dei ministri. nam revera unius Dei estis, cùm is propriè vos excoluerit & ædificarit in Filio suo. Unde igitur istæ factiones?

10 *Secundùm gratiam*, κατὰ τὴν χάριν. Hoc Arabs interpres & alii nonnulli adjungunt præcedentibus: ego rationem ipsam & pleraque exemplaria secutus conjunxi cum verbo τέθεικα, *posui*. Est enim hoc additum ab Apostolo nè de se videretur nimiùm magnificè loqui, quasi suis ipsius viribus fundamenta hujus Ecclesiæ jecisset, ac non potiùs ut Dei administer: deinde ut doctrinæ suæ autoritatem conciliaret. Sed & ab his verbis videtur à populo convertere orationem ad ipsos pastores: obliquè tamen initio, & de ipsis potiùs quàm ad ipsos loquens, idque in genere & indefinitè, ut sit gravis potiùs quàm acerba reprehensio. ¶ *Ut peritus architectus*, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων. Vulg. & Erasmus, *Ut sapiens architectus*. Sed haud scio an *Sapiens* apud Latinos tam latè pateat atque σοφὸς apud Græcos: de quo diximus aliquid suprà, cap. 1. vers. 17. Sic apud Hebræos accipitur nomen חושב *hoschebh* pro *industrio* & *ingenioso*. ¶ *Alius autem*, ἄλλος δέ. Hoc omnino indicat Apostolum nunc de iis agere qui in Corinthiorum Ecclesia docebant. Ii verò nusquam reprehenduntur à Paulo quòd falsam doctrinam annunciarent; sed eo nomine duntaxat quòd curiosis argutiis & humanæ potiùs quàm divinæ sapientiæ dediti essent: unde postea illæ in populo factiones erant exortæ. Vana igitur illa confert Apostolus cum ligno, fœno stipulis, ex qua materia non struitur firmum ædificium: solidam autem & verè pretiosam doctrinam, auro, argento & gemmis, comparat, alludens proculdubio ad locum Esa. 54. 11. sed scopo diverso. Paulus enim per gemmas istas doctrinam ipsam purissimam & sincerè administratam intelligit: Esaias autem sic allegoricè describit pretiosa Spiritûs sancti dona quibus ii ornandi erant à quibus erat exstruenda Ecclesia. Aberrant igitur à scopo qui ad doctrinas verbo Dei ulla ex parte contrarias hanc Pauli similitudinem accommodant: in quibus etiam numero ciborum delectum, dierum & vestium discrimina, reliquiarum venerationem, & cætera id genus. Sed ii multò longiùs excurrunt qui ad privatorum vitam & actiones hoc referunt: nec scopû etiam attingunt qui hoc referunt ad discipulos sive auditores, ut putavit Hieron. in hunc locum, itémq; Theodoretus & Oecumenius, cùm manifeste hîc agatur de doctrina & doctoribus. Longissimè denique, atque adeò in contrariam partem, feruntur qui hoc loco purgatorium suum ignem exstruunt. Sed bene habet quòd is ex stipulâ, ligno & fœno, sit exstructus, ut nihil mirum sit illum nostrâ memoriâ, Dei flammâ rursus accensâ, magna jam ex parte conflagrasse. Certè præclaros istos architectos oportuerat suo saltem Gregorio assentiri; siquidem (ut ipsi volunt) Papam nefas est à quopiam judicari, & eum quidem qui in Divorum album sit relatus. Is verò Dialog. lib. 4. cap. 39. cùm aliquot scripturæ testimonia citasset, *Ex quibus sententiis*, inquit, *constat quia qualis hinc quisque egreditur, talis in judicio præsentatur: sed tamen de quibusdam levibus culpis ante judicium purgatorius ignis censendus est*. Deinde quænam illa sint levia peccata exponens, *Sicut est*, inquit, *assiduus otiosus sermo, immoderatus risus, vel peccatum curæ rei familiaris, quæ vix sine culpa vel ab ipsis agitur qui & culpa qualiter declinare debeant sciunt; aut non in gravibus, error ignorantiæ: quæ cuncta etiam post mortem gravant, si adhuc in vita positis minimè fuerint relaxata. Nam cùm Paulus dicat Christum esse fundamentum, atque subjungat*, SI QUIS SUPERAEDIFICAVERIT, &c. *quamvis hoc de igne futuræ purgationis accipiat, pensandum solicitè est, quia illum per ignem dixit posse salvari, non qui super hoc fundamentum ferrum, æs, vel plumbum ædificat, id est peccata majora, & idcirco duriora, atque tunc jam insolubilia: sed lignum, fœnum, stipulam, id est peccata minuta & levissima, quæ ignis facilè consumat*. Hæc Gregorius, & papa, & divus, & doctor (ut volunt) irrefragabilis: ineptè quidem, cùm Paulus de doctrina & docendi modo disserat, & quidem ex hypothesi ad Corinthiorum doctores accommodata; sed ità tamen ut blasphemum hunc errorem res ipsa clamet ab ejus successoribus plurimùm auctum, qui levia illa peccata reliquerunt æque aspergine eluenda; majora verò atque adeò maxima quæque sibi reservarunt, ut horum nimirum obtentu non animos repurgent (id enim unius Dei est efficere per fidem in Christum, ut Actor. capite 15. versu 8, clamat ipse Petrus, cujus autoritatem istos non pudet ementiri) sed crumenas fœdissimâ illâ suâ nundinatione emungant.

---

11 Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.
12 Εἰ δέ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσόν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην·
13 Ἑκάστου τὸ ἔργον φανερὸν γενήσεται, ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει· ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται, καὶ ἑκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκιμάσει.
14 Εἴ τινος τὸ ἔργον μένει ὃ ἐποικοδόμησε, μισθὸν λήψεται·
15 Εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαήσεται, ζημιωθήσεται· αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕτως δὲ ὡς διὰ πυρός.
16 Οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;
17 Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς.
18 Μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω· εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός.
19 Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστι. γέγραπται γάρ, Ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν.
20 Καὶ πάλιν, Κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν ὅτι εἰσὶ μάταιοι.
21 Ὥστε μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις· πάντα γὰρ ὑμῶν ἐστιν·
22 Εἴτε Παῦλος, εἴτε Ἀπολλῶς, εἴτε Κηφᾶς, εἴτε κόσμος, εἴτε ζωή, εἴτε θάνατος, εἴτε ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα, πάντα ὑμῶν ἐστιν·
23 Ὑμεῖς δὲ Χριστοῦ, Χριστὸς δὲ Θεοῦ.

Nam fundamentum aliud nemo potest statuere præter id quod positum est, quod est Jesus Christus.
Quòd siquis superædificet super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam:
Cujusque opus manifestum fiet; dies enim *id* declarabit: nam per ignem retegitur; & cujusque opus quale sit, ignis probabit.
Si cujus opus manserit quod superædificaverit, mercedem accipiet:
Si cujus opus exustum fuerit, damnum faciet: ipse verò servabitur, ità tamen ut per ignem.
† An nescitis vos esse templum Dei, & Spiritum Dei habitare in vobis?
Siquis templum Dei violat, hunc perdet Deus: nam templum Dei sanctum est, quod estis vos.
Nullus seipsum seducat: siquis *sibi* videtur esse sapiens inter vos in hoc seculo, stultus fiat ut fiat sapiens.
Sapientia enim mundi hujus, stultitia *est* apud Deum. scriptum est enim, ‖ Carpit sapientes in versutia ipsorum.
Et rursum, * Dominus novit disceptationes sapientum esse vanas.
Itaque nullus glorietur in hominibus: omnia namque vestra sunt.
Et Paulus, & Apollos, & Cephas, & mundus, & vita, & mors, & præsentia, & futura: omnia *inquam* vestra sunt:
Vos autem Christi, Christus verò Dei est.

Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, qui est Christus Jesus.
Siquis autem superædificat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam:
Uniuscujusque opus manifestum erit; dies enim declarabit: quia in igne revelabitur; & uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit.
Si cujus opus manserit quod superædificavit, mercedem accipiet:
Si cujus opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem.
Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis?
Siquis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus: templum enim Dei sanctum est, quod estis vos.
Nemo se seducat: siquis videtur inter vos sapiens esse in hoc seculo, stultus fiat ut sit sapiens.
Sapientia enim hujus mundi, stultitia est apud Deum. scriptum est enim, Comprehendam sapientes in astutia eorum.
Et iterum, Dominus novit cogitationes sapientum quoniam vana sunt.
Nemo itaque glorietur in hominibus: omnia enim vestra sunt:
Sive Paulus sive Apollo, sive Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors, sive præsentia, sive futura: omnia enim vestra sunt:
Vos autem Christi, Christus autem Dei.

† *Infrà, 6.19. 2.Cor.6.19.*

18 A contrariis colligit eos demum puram sapientiam in Dei domo profiteri, qui humana illa omnia repudiant: quòd si à mundo rideantur, satis illis esse debere, quòd ex Dei sententia sapiant. ‖ *Job.5.13.* * *Psal.94.11.* 21 Redit ad propositionem vers. 2. priore loco auditores monens nè deinceps eos quos Deus constituit salutis ipsorum non dominos, sed ministros, pro dominis habeant; quod ii faciunt qui ab hominibus pendent, non à Domino per eos loquente. 22 A persona ad res ipsas transit, ut majus sit pondus argumenti. Imò etiam à Christo ad Patrem usque ascendit, ut doceat in ipso etiam Christo, quatenus homo est, nos idcirco acquiescere, quia nos ad Patrem usque subvehit, sicut ipsemet Christus ubique testatur se missum à Patre, ut hoc vinculo cum ipso Deo unà omnes devinciamur.

---

13 *Dies enim*, ἡ γὰρ ἡμέρα. Id est tempus, vel lux veritatis, suo tempore diei instar exoriens ut ignorantiæ tenebras pellat. acsi dicat Apostolus, Quæ pro auro & argento nunc admiramini (id est curiosa ista humanæ sapientiæ ostentatio) suo tempore apparebunt nihil aliud esse quàm res inanis ac prorsus vana: quam cùm cœperit illucescens animis nostris Dominus tanquam igne explorare, necesse erit evanescere, ac tanquam lignum aut fumum ac stipulam consumi. ignis enim proprium est ut illustret & probet. Estque tota hæc oratio allegorica: ut ii planè sint inepti qui cùm in cæteris allegoriam cogantur agnoscere, tamen in vocabulo *ignis* hæreant, nec interim considerant quod rectè observavit Augustinus, ità huic ipsorum igni

subjici tam bonos quàm malos ædificatores, ut, si istorum doctrina valeat, necesse sit bona opera non minùs quàm mala in isto purgatorio excoqui. Veram autem & genuinam hujus loci expositionem quam sequor, nemo ex Patribus clariùs & meliùs docuit quàm Cyprianus lib. 2. epist. 3. Cæterùm quòd in quibusdam Latinis codicibus adjicitur *Domini*, non invenio in Græcis exemplaribus, nec puto convenire: quòd ferè soleat supremus ille dies hoc addito epitheto significari; in quem certè non rejicit hoc examen Apostolus. Est tamen addito articulo scriptum ἡ ἡμέρα, nimirum ut significetur certum esse à Domino tempus constitutum quo cujusque ministri opus exploret. ¶ *Nam per ignem retegetur*, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται. cujusque videlicet opus. Hâc enim ratione probatur sive explicatur illud ἡμέρα δηλώσει, *dies declarabit*, quoniam videlicet ignis fulgore suo solet quæ alioquin in tenebris non apparent oculis omnium ostendere. Itaque post δηλώσει non adscribo διαστολὴν, sed στιγμὴν neque dubito quin ὅτι sit conjunctio, non provocabulum.

14 *Manserit*, μένει. fortasse legendum μενεῖ, vel μένῃ.

15 *Damnum faciet*, ζημιωθήσεται. Id est, jacturam hanc faciet, operis nimirum istius ac laboris: ut siquis architectus non rectè struxerit parietem, non modò non persolvitur ei merces operis, sed etiam opus diruitur. Vulgata, *Detrimentum patietur*. Erasmus, *Damnum patietur*, uterq; ambiguè. ¶ *Ipse verò*, αὐτὸς δὲ. Nonnulli convertunt *Ipsum verò*, quasi hoc ad θεμέλιον, i. *fundamentum*, referatur: quam opinionem non probo. Primùm enim, quorsù hoc Paulus, quod erat extra omnem controversiam? Deinde coacta est interpretatio verbi σώζεσθαι, pro *perdurare* & *integrum manere*, cùm fundamentum ipsum in nullo pereundi periculo versetur ex Pauli hypothesi, suprà, vers. 11. Præterea θεμέλιον ab ipso duodecimo versiculo esset repetendum: quod & ipsum est vi quâdam detortum, ut fine necessaria causa non debeat admitti. Deinde cur addita esset conditio quæ subjicitur? Denique, apparet ex antithesi, ea quæ superstruuntur non comparari cum fundamento quod Paulus jecerat, sed inter se conferri, ipsósque opifices non cum fundamenti architecto, sed inter se alios cum aliis committi, eos videlicet qui rectè & solidè superstruunt cum iis qui fœnum & stipulam (id est inutilem materiam) congerunt. ¶ *Servabitur*, σωθήσεται. id est opere quidem ac mercede sperata, non tamen vitâ multabitur. Neque enim eos ut pseudoapostolos reprehendit Paulus, qui à fundamento desciscant, sed ut curiosa quædam ac humana potiùs quàm divina consectantes, ut fecit ille Dionysius, Corinthiorum, opinor, ipsorum episcopus, qui in cœlesti Hierarchia describenda sese plerumque frustrà fatigat. Sic etiam hodie faciunt qui Scripturæ simplicitatem fastidientes, philosophicas ac nè philosophicas quidem speculationes permiscent: qui denique ascititio quodam cultu nativam illam verbi quasi formam inficiunt. ¶ *Ut per ignem*, ὡς διὰ πυρός. Id est, ità tamen ut examinis illius rigorem non effugiat, & nonnisi probatus & exploratus abstersis demum sordibus placeat. Hæc enim est conditio quæ in recipiendis omnium doctorum scriptis valere debet, cùm solum Dei verbum sit αὐτόπιστον.

17 *Violat*, φθείρει. Id est, ut rem sacram polluit ac contaminat. Erasmus, *Profanat*, βεβηλοῖ. *Polluere* autem *Dei templum* dicuntur Apostolo qui carnali facundiâ puritatem Evangelii inquinabant, quíque factionibus scindebant Ecclesiam, quod neque sint impunè laturi. ¶ *Perdet*, φθερεῖ. In Græcis idem verbum repetitur, quamobrem etiam Hilarius Psal. 64. utrobique *Corrumpendi* vocabulo usus est, sed nimiùm impropriè. Meminit & ipse Augustinus contra epistolam Manichæi cap. 39. ut Erasmus annotavit. Quòd siquis velit paronomasian servare, vertat licebit, *Siquis templum Dei destruit, hunc destruet Deus*, ut Erasmo placuit in annotationibus. ¶ *Quod estis*, οἵτινές ἐστε. Ad verbum, *Qui estis*. Sed hoc nullius est momenti. Sic enim solent Græci interdum rationem ejus quod sequitur potiùs quàm antecedentis habere, & Latini quoque, ut in illo Salustii, *Est locus in carcere quod Tullianum appellatur*.

18 *In hoc seculo*, ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ. Hoc nonnulli præcedentibus, nonnulli sequentibus attexunt: ego præcedentibus malo. fuit enim definiendum Apostolo quod sapientiæ genus excludat ab Ecclesiastico ministerio, id videlicet quod à Carne manat, non à Spiritu, ac proinde polluit Ecclesiam, nedum ut illam exornet. Nam alioquin non errat quisquis est sibi veræ sapientiæ conscius, si in Domino glorietur, nec alios despiciat, ut infrà, 7. 40. 11. 1.

19 *Capit*, ὁ δρασσόμενος. Hebræa habent Job. 5. 13. לוכד *locbed*, id est, *irretit*. Est autem τὸ δράσσεσθαι id quod dicimus vulgato nostro sermone *Il empoigner*, unde δρὰξ, manipulus, *Une poignee*. éstque positum participium, Hebræorum more, pro verbo. Vulg. *Comprehendam*, non satis rectè, cùm ibi non loquatur Dominus, sed Eliphaz. Erasmus, *Qui comprehendit*, ὁς καταλαμβάνει, vel ὁ καταλαμβάνων, ut habet ea editio Græca quâ nunc utimur. ¶ *In versutia*, ἐν τῇ πανουργίᾳ. Vel *vafricia* ac *calliditate*: id est, Utcunque sint vafri, eos tamen Dominus capiet, cùm eorum artes re ipsâ declarabit illud ipsum esse quo sese involverint. Itaque præpositio ἐν vel pro σὺν id est, *cum*, vel pro διὰ accipitur. Vulgata & Erasmus, *In astutia*, obscurè: nisi sic accipias quasi dicant in media ipsa versutia illos à Deo occupari.

20 *Sapientum*, τῶν σοφῶν. Hebræa veritas habet Psal. 94. 11. אדם *adam*, *hominum*: sed rectè omnino Apostolus Prophetæ sensum exposuit. Cujus enim virtutis esset, stultorum aut vulgarium hominum vanitatem nosse? Loquitur ergò David de iis qui inter homines præcipuè excellunt, quorum tamen omnem sapientiam judicio Dei testatur nihil aliud quàm meram esse vanitatem, ideóque contemtim generali nomine eos vocat אדם *adam*, suæ conditionis eos admonens.

21 *Itaque*, ὥστε. Sequitur jam universalis conclusio, quâ primo loco admonet auditores nè in ipsis ministris subsistentes, & ab eis dependentes tanquam Dominis, sibi & aliis pessimè consulant; sed ut ad eum ascendant qui per illos agit, tribus videlicet versibus proximis: sic tamen ut eos nihilominus habeant pro ministris, & arcanorum Dei dispensatoribus, vers. sequentis cap. 1. Secundo autem loco ministros monet, ut se non dominos sed œconomos esse meminerint; ac proinde nihil alienum vel in doctrina vel in ipsa docendi ratione admisceant, sed ut fideles œconomi ea demum quæ acceperunt bonâ fide distribuant. idque complectitur versiculus 2. sequentis capitis. Deinde ad arrogantiam utrorumque compescendam transit. Itaque debuit sequentis capitis sectio incipere ab ἐμοὶ δὲ, *mihi verò*: præcedentes autem versiculi primus & secundus huic capiti attexi. ¶ *Glorietur*, καυχάσθω. Id est, sibi ità placeat in hominibus, quicunque tandem illi sint, ut illis sit addictus, & quod Dei est ad eos transferat, ut ii faciebant qui hujus aut illius se esse dicebant, & etiamnũ hodie Franciscanos, Dominicanos, Benedictinos sese profitentur, & qui magna cum Ecclesiæ & ipsius Lutheri infamia Lutheranos sese, editis etiam libris, appellitant. Omnino autem impudentissimi sunt qui annis abhinc quadraginta, Christianorum nomen omnibus piis commune fastidientes, sese Jesuitas ausi sunt cognominare: quod vel unum facinus à quo spiritu isti prodierint apertè demonstrat.

22 *Vestra sunt*, ὑμῶν ἐστιν. Id est, adminicula vobis destinata, ut ad Christum & à Christo ad Deum subvehamini, non autem ut in illis adminiculis hæreatis. Ità enim fieret ut non vestra essent illa, sed illorum potiùs essetis.

ΚΕΦ. Δ'.

1 Οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος ὡς ὑπηρέτας Χριστοῦ, καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ.

2 Ὃ δὲ λοιπὸν, ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ.

3 Ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν ἵνα ὑφ' ὑμῶν ἀνακριθῶ, ἢ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας. ἀλλ' οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακρίνω.

CAP. IV.

Sic de nobis reputet homo ut de ministris Christi, & dispensatoribus mysteriorum Dei.

Quod reliquum est autem, *illud* requiritur in dispensatoribus ut quisque fidus inveniatur.

Mihi verò pro minimo est quòd à vobis dijudicer, [a] aut ab humano judicio: [b] imò nec ipse me dijudico.

CAP. IV.

Sic nos æstimet homo ut ministros Christi, & dispensatores mysteriorum Dei.

Hîc jam quæritur inter dispensatores ut fidelis quis inveniatur.

Mihi autem pro minimo est ut à vobis judicer, aut ab humano die: sed neque meipsum judico.

1 Conclusio officii auditorum erga Ministros, ut pro Dominis eos non habeant: interea verò ut à Christo missos audiant, missos, inquam, ut ex eorum veluti manu thesaurum illum salutis ex arcanis Dei depromtum accipiant. 2 Posteriore loco ministros monet ut vicissim ipsi sese non ut Dominos, sed ut servos, & quidem fidos, gerant, cùm sit eis coram Domino reddenda suæ dispensationis ratio. 3 Quoniam sese proposuerat pro exemplo, cæteros reprehendens, utitur occupatione; & gravitate Apostolicâ fretus, testatur se nihil morari contraria de se illorum judicia, à quibus ut homo abjectus habebatur, quòd nihil externi illius splendoris haberet. Adfert tamen rationes optimas, cur nihil moveatur illorum de se judiciis. [a] Primùm, quia quod homines in his rebus judicant ex suo sensu, non majoris est momenti quàm cùm indocti de sapientia judicant. [b] Secundò, inquit, quomodo vos quanti sim vel non sim judicare potestis, cùm nè ego quidem qui mihi probabiliter meliùs sum notus quàm vobis, atque adeò qui bonâ conscientiâ in meo munere me versatum esse ausim profiteri, tamen non ausim mihi propterea quicquam tribuere? Scio enim me nihilominus non esse irreprehensibilem, nedum ut mihi instar vestrî placeam.

---

1 *Sic de nobis reputet*, οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω. Vulgata & Erasmus, *Sic nos æstimet*, οὕτως ἡμᾶς τιμησάτω, quod vocabulum mihi videtur paulò superbius. Est autem cum hoc loco conferendum quod scripsit Apostolus suprà, 1. 12, cùm eos etiam increparet qui dicebant, Ego sum Christi, ità videlicet ut ministros non agnoscerent: cùm non minùs peccet qui quosvis ministros spernit (quos quidem veros Dei ministros esse cognoverit) quàm qui plus illis defert quàm par sit. ¶ *Homo*, ἄνθρωπος. id est, ἕκαστος, *quisque*: enallage non modò Hebræis familiari, sed quæ etiam usurpatur apud disertiores Græcos. Demosthenes, καὶ γὰρ ἄνθρωπος ἰδίᾳ, καὶ πόλις κοινῇ, πρὸς τὰ κάλλιστα τῶν ὑπαρχόντων ἀεὶ δεῖ τὰ λοιπὰ πειρᾶσθαι πράττειν. Videtur tamen *Hominis* nomen suâ emphasi non carere hoc in loco, nempe ut quisque ex suæ imbecillitatis consideratione meliùs intelligat quanta sit Ministerii

ecclesiastici

ecclesiastici dignitas, quæ tamen non in ipsis hominibus sed in eorum munere sit posita.

2 *Quod reliquum est autem*, ὃ δὲ λοιπόν. Vulg. *Hic jam quæritur:* ut rectè suspicetur Erasmus legisse, Ὧδε λοιπὸν ζητεῖται. sed refragantibus summo consensu Græcis codicibus. Deinde *Quæritur* pro *Requiritur* obscurè dictum est. ¶ *Quisque*, τις. id est, ἕκαστος, ut infrà 6. 11. ¶ *Fidus*, πιστός. Hebr. [נאמן] *Nebemen*, quod de Samuele dicitur 1. Sam. 3. 20. & de Mose Hebr. 3. 5. Deus autem ipse *fidus* aliâ duplici ratione dicitur: nempe tum quia promissa semper præstat; tum quoniam dignissimus cui fides sine exceptione habeatur.

3 *Ab humano judicio*, ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας. Vulgata, *Ab humano die*, quæ interpretatio perobscura est. Ponitur autem *dies* pro *judicio* ex Cilicum idiotismo, ut Hieronymo placet: qui tamen non video quo jure omnem elegantiam Paulo detrahat, ut diximus alibi. Putarim autem potius Paulum *diem* maluisse dicere quàm *judicium*, ut alluderet ad diem illum supremum in quo Dominus ipse judex sedebit, & ità tandem patefiet quis quomodo se gesserit, ut verum judicium feratur. ¶ *Dijudico*, ἀνακρίνω. Id est, De meipso sententiam fero, cujus videlicet sim pretii. Nam sicut nullius sum mihi conscius, unde fortassis possem alicujus inter vos gloriationis occasionem arripere, ità etiam probè novi mihi longè aliâ justitiâ opus esse, ut nulla sit causa cur mihi ipsi placere debeam. Itaque totum hoc judicium Domino relinquo, huic rei potiùs intentus ut fidelis servus inveniar, quàm ut laborem scire quanti sim vel non sim. Est igitur hoc Pauli dictum ad certam hypothesin restringendum. Nam & Spiritus probandi sunt, & nos ipsos explorare debemus an simus in fide. Nec privata etiam charitatis judicia, ac multò minùs vel civilem vel ecclesiasticam politiam damnat Apostolus. Non agit enim propriè vel de doctrinæ vel de morum examine, sed de eo potiùs quanti sit quispiam faciendus vel non faciendus inter homines: qua de re, inquit, Dominus demum judicabit. Deinde, quòd nullius se conscium dicit, ad id unum referendum est de quo agitur, nempe ad ministerii functionem, quam testatur se tam bonâ conscientiâ apud Corinthios administrasse, ut nè à seipso quidem ullius fraudis aut negligentiæ redarguatur. Sed, inquit, absit ut propterea me alicujus pretii esse putem, cùm longè aliud sit *Sibi non esse conscium* quàm *Justum esse*. Mirè autem hoc convenit tum in istos doctores, qui sibi tam excellentes videbantur præ Paulo; tum etiam in auditores, qui, velut agonothetæ sederent in theatro, tam audacter quos libuisset attollerent vel deprimerent. At ego, inquit Paulus, nè de meipso quidem ità pronunciare possim, ut vos de me & aliis.

---

4 Οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα, ἀλλ᾽ οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι· ὁ δὲ ἀνακρίνων με, Κύριός ἐστιν.	In nullo enim mihi sum conscius; sed non per hoc justificatus sum: Dominus autem is est qui me dijudicat.	*Nihil enim mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum: qui autem judicat me, Dominus est.*
5 Ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος, ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν· καὶ τότε ὁ ἔπαινος γενήσεται ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.	*Proinde nè ante præstitutum tempus judicis partes assumite, *id est*, usquedum venerit Dominus, qui & illustraturus est res tenebris occultatas, & manifesta faciet consilia cordium: ac tùc laus erit unicuiq; à Deo.	*Itaque nolite ante tempus judicare, quoadusque veniat Dominus, qui & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium: & tunc laus erit unicuique à Deo.*
6 Ταῦτα δὲ, ἀδελφοί, μετεσχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν καὶ Ἀπολλὼ δι᾽ ὑμᾶς· ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε, τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου.	Hæc autem, fratres, figurâ quâdam transtuli ad meipsum & Apollo, propter vos: ut in nobis discatis, supra id quod scriptum est, non sapere, ut nè alius pro alio infleminі adversus alium.	*Hæc autem, fratres, transfiguravi in me & Apollo, propter vos: ut in nobis discatis, nè supra quàm scriptum est, unus adversus alterum infletur pro alio.*
7 Τίς γάρ σε διακρίνει; τί δὲ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών;	Quis enim te *ab aliis* discernit? quid autem habes quod non receperis? quòd si etiam recepisti, quid gloriaris quasi non receperis?	*Quis enim te discernit? quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?*
8 Ἤδη κεκορεσμένοι ἐστέ, ἤδη ἐπλουτήσατε, χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε· καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν.	Jam saturati estis, jam ditati estis, absque nobis regnum adepti estis: atque utinam sanè regnum adepti sitis, ut & nos vobis conregnemus.	*Jam saturati estis, jam divites facti estis, sine nobis regnatis: & utinam regnetis, ut & nos vobiscum regnemus.*
9 Δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους· ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀγγέλοις, καὶ ἀνθρώποις.	Deus enim, puto, nos ultimos Apostolos spectandos proposuit, ut morti addictos: nam spectaculum facti sumus mundo, & Angelis, & hominibus.	*Puto enim quòd Deus nos Apostolos novissimos ostendit tanquam morti destinatos, quia spectaculum facti sumus mundo, & Angelis, & hominibus.*

* *Matth.* 7.1. *Rom.* 2. 1.

5 Tertia ratio, ut conclusio ex præcedentibus rationibus nascens, Dei est æstimare unumquemque suo pretio, ut qui norit cordis latebras, quæ sæpissimè homines fallant. Vestrum itaque hoc judicium non est.

6 Rejecto illorum judicio, rursus se proponit pro singulari modestiæ exemplo, ut qui in hac ipsa epistola reticens illorum factiosorum doctorum nomina, non dubitarit suum & Apollo nomen substituere ipsorum loco, & eorum dedecus hoc modo velut in se recipere, nedum ut se cuiquam anteponeret. 7 Optimum remedium coercendæ arrogantiæ ostendit: primùm si cogites quo jure te eximas ex aliorum numero, cùm & ipse homo sis; deinde si consideres, etiam si quid præter alios habeas, tamen hoc te non habere nisi ex Dei liberalitate. Quis autem sanus de alieno glorietur, & quidem adversus Dominum? 8 Descendit ad gravissimam ironiam, ut ambitiosos illos ad ruborem vel invitos cogat.

---

4 *In nullo enim mihi sum conscius*, οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα, in quo videlicet in vos sciens prudens peccarim, meo apud vos munere defungens. Sunt enim ista non generaliter accipienda, sed ad ipsius functionem, & quidem Corinthi, restringenda, nec ista rectè, ut & illud quod scribit 2. Tim. 4. 7. ad Anabaptisticæ perfectionis insaniam confirmandum trahuntur. ¶ *Justificatus sum*, δεδικαίωμαι, apud Deum videlicet, stat enim illud immotum, sine ullius, unico excepto Christo, exceptione, quod ait Propheta Psal. 143. 2. & dilectus ille discipulus, 1. Joan. 1. 8.

5 *Judicis partes assumite*, κρίνετε. Vulg. ad verbum, *Judicate*: quod cùm variâ significatione in his libris accipiatur, periphrasin adhibui, perspicuitatis causâ, Syrum quoque interpretem secutus. ¶ *Usquedum*, ἕως. Hoc quoque dicendi genus petitum est è medio. Nam plena locutio esset, *Sed exspectate usquedum*, &c. ¶ *Res tenebris occultatas*, τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους. Vulg. *Occulta tenebrarum*. Arguit eos ut iniquos & temerarios judices. Nec enim poterant nisi ex rebus externis judicare. Quid si igitur fallebantur? Nam ex animo potissimùm unusquisque æstimandus est. ¶ *Laus*, ἔπαινος. Laudari quidem non poterat unus quispiam præ cæteris à Corinthiis, quin cæteri culparentur, ut etiam apparet ex versiculo sequente: sed laudis mentionem potiùs quàm vituperii facit Apostolus, quia istius mali hæc erat origo, quòd certis hominibus plus tribuerent quàm par esset.

6 *Fratres*, ἀδελφοί. Generalis quidem est hæc appellatio plerumque, sed hoc loco, meo quidem judicio, ad arrogantes illos doctores est peculiariter applicanda, ideóque adhibita, tum ut hæc mutatio intelligeretur, tum ut sequentis gravissimæ reprehensionis asperitas mitigaretur. ¶ *Figurâ quâdam transtuli*, μετεσχημάτισα. Nominum & personarum mutationem intelligit, & figuram vocat quod vulgò dicimus *Une maniere de parler*. Vulgata, *Transfiguravi*, admodum obscurè. ¶ *In nobis*, ἐν ἡμῖν. id est, Nostro hoc exemplo, qui aliorum nomina in nostras personas transferre maluimus, quàm nominatim quenquam carpere. Unus codex scriptum habet ἐν ὑμῖν, *Apud vos*, sive *Intus*, & *in animis vestris*: vel *Inter vos*. Sed illud mihi magis arridet. ¶ *Non sapere*, μὴ φρονεῖν. Ulcus aperit: unde enim hæc mala nisi quòd intra modum à verbo Dei præscriptum sese non continebant? Erasmus, *Ut nequis supra id quod scriptum est de se sentiat*. malè. Quamvis enim superbia sit cum eo quod hic redarguitur semper conjuncta, tamen non in personam sed in rem ipsam istud dicitur. Vulg. verbum φρονεῖν non legit, quod etiam in uno codice non invenimus, in quo scribitur τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται ἵνα μὴ ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου. Sed omnino vitiosè sic legitur. Quis enim modus in ista inflatione fuerit? ¶ *Ut ne infleminі*, ἵνα μὴ φυσιοῦσθε. Sic Libanius in primam Demosthenis Olynthiacam, ἵνα μὴ ἀδικεῖτε. alioquin rectè annotavit Erasmus novam esse hanc constructionem: ut fortassis hoc loco legendum sit φυσιοῦσθε, & apud Libanium ἀδικῆτε.

7 Ab aliis *discernit*, διακρίνει; id est, segregat, aut eximit è collegarum grege, quasi sis tu quidpiam aliud in Ecclesia, quàm tui in eadem functione collegæ? Expungebat enim quodammodo cæteros pastores qui sese adversus eos efferebat, ut solus emineret. unde factum ut διαφέρειν accipiatur pro *Excellere*, ut Matth. 6.26. Quo igitur, inquit Apostolus, autore illud facis? Nullo certè idoneo. Itaque insignis est hic locus adversus totam illam Satanicam hierarchiam, quam vocant, quæ Ecclesiasticum ministerium in imaginem Bestiæ transformavit. Aliud enim est ordo necessariò, in Ecclesia præsertim, prout à Deo constitutus est per Apostolos retinendus, quàm gradus, & ὑπεροχαὶ & ἀρχιερωσύναι, quas inter pares & æquales humana quidem sapientia invexit, ambitio autem Diabolica auxit, fovit, & fovet. Alii, *Quis discrimen inter te & alios constituit?* Deus videlicet, qui te pluribus donis exornavit, non tu ipse. Quid enim habes de tuo? Erasmus, *Dijudicat*. quæ interpretatio non convenit, ut nec illud quod conjicit legi posse, τί σε διακρίνεις, *Cur te segregas?* Theophylactus interpretatur δοκιμάζει, id est, Cujus suffragio ista præstantia tibi tribuitur quòd cæteris anteponaris? Nempe hominis, non Dei. Atqui falluntur humana judicia: cur igitur inflaris? Quòd si etiam non fallantur homines in judicando, quid tamen habes quod precariò non possideas? Mihi prima vel secunda expositio videtur appositissima. ¶ *Quid autem habes*, τί δὲ ἔχεις. Si munus ipsum docendi in Ecclesia spectatur (ut dixerat Apostolus) quo autore fretus super alios vis eminere tibi æquales? Sin verò non muneris ratione, sed quòd tibi videaris aliquid præstantius habere

quàm

quàm collegæ, aliis te præponis, nè hoc quidem prætexere potes huic tuæ arrogantiæ, cùm à te ipso nihil istorum habeas: ideoque cedant ista non tuæ gloriæ, sed ejus laudi à cujus liberalitate habes quicquid habes. Huic autem certè tantum detrahis, quantum tibi ipsi tribuis. Huc refertur similitudo quâ utitur Christus Matth. 24. 49. & quod scribitur 3. Joan. 9. ¶ *Quod non receperis?* ὃ οὐκ ἔλαβες; In natura igitur non regenerata nihil verè laudabile, sed omnia sunt à gratia, contra Pelagianos & Semipelagianos. Λαμβάνειν autem ut alibi passim pro δέχεσθαι accipitur, quod exprimendum hoc loco putavi, quamvis Latinè quoque *Accipere* pro *Recipere ab alio* usitatissimè ponatur. ¶ *Gloriaris*, καυχᾶσαι, id est, te ipsum effers supra alios, quasi etiam siqua sit donorum Dei imparitas, idcirco quod ad te ipsum attinet, sis natus aut per te ipsum factus aliis præstantior? Malè igitur Pharisæus ille, publicanum despiciens, gratiam Dei cum merito conciliare studebat, etiamsi talis fuisset qualem se esse præ alio jactabat. Nam alioquin agnoscenda sunt quidem Dei dona, tum in aliis tum in nobis, sed cum omni ταπεινοφροσύνῃ, nedum ut indè nobis placeamus, vel ullos despiciamus.

8 *Regnum adepti estis*, ἐβασιλεύσατε. Vulg. *Regnatis*, βασιλεύετε. eodem tamen sensu.

9 *Ultimos*, τοὺς ἐσχάτους. Hoc dicit Paulus quòd proculdubio id etiam ipsi & aliis ejus collegis objiceretur, ad elevandam eorum autoritatem, quòd non essent cum Christo versati, ut alii Apostoli, sed quasi absente Christo designati: ut apparet ex procemio epistolæ ad Galatas: quamobrem etiam Arabs *Additamentum*, sive *Additities* interpretatur. ¶ *Spectandos proposuit*, ἀπέδειξεν. In hac significatione Græci potiùs dicunt ἐπιδεικνύειν, θεατρίζειν, παραδειγματίζειν, δειγματίζειν, & interdum quoque φανερὸν ποιεῖν, ut apud Plutarchum in Probl. Græcorum. Sed tamen ea quæ sequuntur ostendunt sic explicandum esse hunc locum, ut sit gravissima ironia. Vulgata & Erasmus, *Ostendit*, quod verbum nimis est dilutum. ¶ *Ut morti addictos*, ὡς ἐπιθανατίους. Metaphora est in hoc toto versiculo, non à gladiatoribus certè ducta, mutuò sese in arena theatrali jugulantibus, quod Christianis nullo modo conveniret; sed à lanicna damnatorum hominum, qui bestiis lacerandi in theatro ex immani Romanorum more objiciebantur: quod mortis genus olim inter cæteros subiit magnus ille Ignatius: unde vox illa in Christianos jactata, AD BESTIAS. ¶ *Mundo*, τῷ κόσμῳ. Id est, ipsi cœlo & terræ, ut Rom. 8. 19. nisi malimus *Mundum* postea in Angelos & homines distribui: quod tamen durius fuerit.

10 Ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστὸν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν Χριστῷ· ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ ἰσχυροί· ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι.

11 Ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν·

12 Καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί· λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν· διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα.

13 Βλασφημούμενοι παρακαλοῦμεν· ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι.

14 Οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ' ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νουθετῶ.

15 Ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας· ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.

16 Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε.

17 Διὰ τοῦτο ἔπεμψα ὑμῖν Τιμόθεον, ὅς ἐστι τέκνον μου ἀγαπητὸν καὶ πιστὸν ἐν Κυρίῳ, ὃς ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰς ὁδούς μου τὰς ἐν Χριστῷ, καθὼς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω.

18 Ὡς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς, ἐφυσιώθησάν τινες.

19 Ἐλεύσομαι δὲ ταχέως πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ γνώσομαι οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν.

20 Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει.

21 Τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ, πνεύματί τε πραότητος;

Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem validi: vos gloriosi, nos ignominiosi.

Ad hoc usque tempus & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & incertis sedibus erramus:

† Et laboramus, operantes propriis manibus: conviciis affecti, bene precamur: si qui nos persequantur, sufferimus:

‖ Maledictis affecti precamur: tanquam purgamenta mundi facti sumus, & tanquam omnium ramentum usque adhuc.

Non ut vos pudore suffundam, hæc scribo, sed ut filios meos dilectos admoneo.

Nam etsi decem millia pædagogorum habeatis in Christo, at non multos patres *habetis*. in Christo enim Jesu per Evangelium ego vos genui.

Precor vos igitur, imitatores mei estote.

Propterea misi vobis Timotheum, qui est filius meus dilectus & fidus in Domino, qui vobis in memoriam revocabit quæ sint viæ meæ in Christo, sicut ubique in omnibus Ecclesiis doceo.

Cæterùm perinde quasi ego non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam.

Sed veniam citò ad vos, * si Dominus voluerit, & cognoscam non verba istorum inflatorum, sed vires.

Non enim in verbis *situm est* regnum Dei, sed in *Spiritûs* potentia.

Quid vultis? cum virga veniam ad vos, an cum charitate & spiritu lenitatis?

Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem fortes: vos nobiles, nos autem ignobiles.

Usque in hanc horam & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus:

Et laboramus, operantes manibus nostris: maledicimur, & benedicimus: persecutionem patimur, & sustinemus:

Blasphemamur, & obsecramus: tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus, omnium peripsema usque adhuc.

Non ut confundam vos, hæc scribo, sed ut filios meos charissimos moneo.

Nam si decem millia pædagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres. nam in Christo Jesu per Evangelium ego vos genui.

Rogo ergo vos, imitatores mei estote.

Ideo misi ad vos Timotheum, qui est filius meus charissimus & fidelis in Domino, qui vos commonefaciet vias meas quæ sunt in Christo Jesu, sicut ubique in omni Ecclesia doceo.

Tanquam non venturus sim ad vos, sic inflati sunt quidam.

Veniam autem ad vos citò, si Dominus voluerit, & cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem.

Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute.

Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in charitate, & spiritu mansuetudinis?

† Act. 20. 34. 1. Thess. 2. 9. 2. Thess. 3. 8. ‖ Matt. 5. 44. Luc. 23. 34. Act. 7. 60.

14 Ironiæ acrimoniam temperans, monet ut meminerint à quo sint in Christo geniti, & eum pro exemplo sequi non dubitent, quantumvis in speciem præ aliis abjectum, at Spiritûs Dei efficaciâ potentem, ut ipsi erant in sese experti.

18 Postremò ad Apostolicas etiam minas descendit, sed ut pater filios objurgans, nè ad castigationem usque venire cogatur eorum intemperie.

* Act. 19. 21. Jac. 4. 15.

21 Transitio ad alteram partem hujus epistolæ, in qua gravissimum scelus severissimè reprehendit, ostendens Ecclesiasticæ correctionis usum.

10 *Nos stulti*, ἡμεῖς μωροί. Nos videlicet Apostoli. Nec mihi videtur Paulus de se solo loqui plurali numero, sed sese potius reliquis Apostolis adjungere usque ad vers. 14. à vers. 8. unde novo argumento superbiam istorum acerrimè perstringit, & ita quidem ut singulari prorsus artificio περιαυτολογίαν effugiat, acsi diceret, Ut vobis concedam tantos vos esse, & tam excellentes quàm vobis videmini, an non cogitatis nos Apostolos vobis nè sic quidem esse impares? & tamen dum vestro more in nostro munere, teste universo mundo, versamur, ac non potiùs contrariam prorsus viam insistimus?

11 *Ad hoc usque tempus*, ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας. Hoc attexitur præcedentibus apud Græcum scholiasten. ¶ *Incertis sedibus erramus*, ἀστατοῦμεν. Vulgata, *Instabiles sumus*: quod Latinis significat *levem & inconstantem esse*. Cæterum qui egregiam volet Pauli & Antichristi, qui se illius successorem mentitur, antithesin habere, Romanæ curiæ delicias illas Sodomiticas cum Pauli conditione componat.

13 *Purgamenta*, ὡς περικαθάρματα, id est recrementum, fæx, scoria, vel sordes quæ ex sordida re quapiam repurgantur; quod denique prorsus inutile superest ex rei cujuspiam repurgatione: quamobrem etiam Erasmus *Excrementum* convertit. Ego verò Græci vocabuli etymologiam liberis servavi. Addit autem pondus præpositio περί, quasi dicas sordes undique everrendo collectas, id est, ἀποψήματα, ut Græcus scholiastes exponit, nisi pro ὡς περικαθάρματα, legendum sit ὡσεὶ καθάρματα. Cæterùm probat quidem Budæus ex utriusque linguæ variis autoribus καθάρματα dictos fuisse quos Latini *sacros homines* dicebant: quorum capite omnia civitatis aut gentis alicujus scelera luebantur, quique avertendæ deorum iræ mactabantur. Sed præterquamquòd non est verisimile, vel immanem illam consuetudinem fuisse tum passim Græcis notam, vel Paulum ad eam respexisse, Paulus certè hæc desumsit ex Jerem. Lament. 3. 45. ubi sic loquitur סחי ומאוס תשימנו *sechi umaos tesimenu*. ¶ *Ramentum*, περίψημα. Vulgata, *Peripsema*. Erasmus, *Rejectamentum*. Ad verbum, *Detersiones*: ἀπὸ τοῦ περιψᾶν, quod *detergere* significat. Alii malunt (ut Græcus scholiastes) pro eo ipso accipere quo sordes absterguntur, quòd Latinè possis *Peniculum*, Gallicè *un torchon*, vocare. In summa, confert sese Apostolus cum iis quæ non modò nullius penitus sunt pretii, sed etiam quæ omnes à se quàm longissimè abesse velint. Videtur autem omnino Apostolus alludere ad locum Thren. 3. 45. ità ut περικαθάρματα respondeat Hebrææ voci מאוס *Meos*, περίψημα verò sit סחי *Sechi*.

14 *Ut vos pudore suffundam*, ἐντρέπων ὑμᾶς. Accipitur igitur ἐντρέπειν formâ conjugationis Hiphil. Vulg. *Confundam*, ut solet interpretari τὸ καταισχύνειν. Summa autem horum est, istos qui in captanda laude essent occupati plurimùm differre ab Apostolis, ac proinde omnium hominum ineptissimos esse; perinde acsi diceret Apostolus, Non vos pudet, inepti homines, de his rebus contendere, & vobis placere? Simus sanè postremi Apostoli; sumus tamen Apostoli: nec videtis ex ea conditione in qua versamur prorsus contraria vestris æmulationibus certamina veris Evangelii ministris proponi? Hoc verò non jam ad ipsos Corinthiorum doctores, sed ad cœtum ipsum Ecclesiæ pertinere, ex eo constare videtur, quòd illos jam non fratres, sed filios appellet. Omissis autem cæteris Apostolis, de se ipso speciatim loquitur, additâ ratione cujus ipsos Corinthios judices facit, nempe quoniam erant, ut ipsa alibi loquitur, peculiare ipsius opus in Domino.

15 *Pædagogorum*, παιδαγωγούς. Vox admodum aspera, sed obliquitate quadam temperata: quâ tum Pastores isti arrogantes commonefiunt, nè sibi tantoperè placeant neglecto ipso patre eorum, quibus regendis fuerant ab ipso quodammodo præfecti, ut apparet Act. 14. 23. & Tit. 1. 5. tum auditores objurgantur, qui se adhuc pueros esse, & sui parentis obliti, ità se paterentur in diversas factiones scindi, suorum pædagogorum arbitrio.

16. Precor,

16 *Precor*, παρακαλῶ. Erasmus, *Adhortor*, quod non videtur satis expressum. Quod autem post γίνεσθε in quibusdam Latinis codicibus additur, *Sicut & ego Christi*, καθὼς ἐγὼ Χριστοῦ, puto irrepsisse ex hujus epistolæ 11. 1. quamvis in uno Græco exemplari adscriptum invenerim.

17 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Transitio est ad alterum locum hujus epistolæ, usque ad septimi capitis vers. 11. finientem. Est autem duplex caput hujus loci, quorum uno de ecclesiasticis, altero de civilibus judiciis agit. Ecclesiastica igitur judicia à Deo instituta esse docet, quibus legitimâ præeunte cognitione, idque in eorum cœtu quos vocant Judæi συνέδριον, Christiani πρεσβυτέριον, Christus ipse *Ecclesiam* apud Matthæum vocat, ii, à quorum contagione periculum est, nisi resipiscant. Satanæ tradantur, id est velut extra Christi regnum excludantur; non ut pereant, sed ut hâc castigatione domiti qui alioquin erant perituri, resipiscendo serventur. Sic ergò paucissimis verbis Ecclesiasticam jurisdictionem plenissimè explicat Paulus, nempe quis sit hujus ordinis autor & vindex, quibus sit hæc autoritas commissa, qui sint illi obnoxii, de quibus causis ibi sit agendum, quomodo exercendum hoc judicium, quanta vis illius, & duplex ejus finis: nempe Ecclesiæ sordium purgatio, & ipsius peccantis salus. quæ omnia cùm in abominandam tyrannidem tum Pseudepiscopalem tum papisticam sint commutata, utinam tandem, sicuti par est, in Ecclesiis verè Christianis instaurentur. ¶ *In memoriam reducet*, ἀναμνήσει. Vulgata, *Commonefaciet*. Sed rectiùs illo modo Erasmus. Est enim tacita quædam exprobratio oblivionis in verbo ἀναμνῆσαι, quæ *Commonefaciendi* verbo non satis exprimitur. ¶ *Quæ sunt viæ meæ*, &c. τὰς ὁδούς μου, &c. Id est, quam viam & regulam sequar in docendis passim Ecclesiis. Vulg. & Erasmus obscurè, *Vias meas quæ* sunt *in Christo*.

19 *Verba*, τὸν λόγον. Sic vocat istorum phaleras & inanem verborum splendorem. Latini (ut opinor) *Verba* vocant, simili prorsus ratione. Istis autem opponit δύναμιν quam vocat, id est arma illa cœlestia omnipotentia, zelum Dei, fidem, Spiritûs denique charismata. Vulg. & Erasmus, *Sermonem*: rectè id quidem, sed non satis expressè, atque etiam ambiguè, cùm *sermonis* appellatione Paulus ferè soleat intelligere id ipsum de quo habetur sermo. Castellio, *Orationem*, Latinâ quidem, sed magis etiam ambiguâ interpretatione. Omnino autem hoc illud est quod Gallicè sic optimè expresseris, *Je verray non pas ce qu'ils savent dire, mais ce qu'ils savent faire*.

20 *Regnum Dei*, ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Id est administratio Ecclesiæ, per quam Deus suo Spiritu regnat in suis.

21 *Spiritu lenitatis*, πνεύματι πραότητος. Id est leniter in vos affectus. Est autem ex Hebræorum idiotismo *spiritus lenitatis* idem atque *spiritus lenis*: sed hunc Hebraismum libens retineo, ex quo intelligitur, veras virtutes non ab humanis viribus, sed ab afflatu divini Spiritûs exoriri. Debuit autem, quisquis capitum sectionem instituit, vel à superiore versu 19, vel ab hoc versu inchoare quintum caput. Sed rectiùs adhuc Græci ab hoc versiculo exorsi sunt secundum κεφάλαιον hujus epistolæ, quoniam superiora omnia ad unum scopum (nempe ad reprehendenda propter ambitiosam & semipaganam docendi rationem exorta schismata) spectant. Nunc verò occasione ab illo incestuoso arreptâ, de coercendis, atque adeò si sit opus excludendis ab Ecclesia offendiculis, & de censurarum Ecclesiasticarum usu differit.

ΚΕΦ. ε'.

Ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥστε γυναῖκά τινα τοῦ πατρὸς ἔχειν.

2 Καὶ ὑμεῖς πεφυσιωμένοι ἐστέ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπενθήσατε, ἵνα ἐξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας;

3 Ἐγὼ μὲν γὰρ ὡς ἀπὼν τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι, ἤδη κέκρικα ὡς παρὼν τὸν οὕτω τοῦτο κατεργασάμενον,

4 Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

5 Παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

6 Οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν. οὐκ οἴδατε ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ;

CAP. V.

Omnino auditur *esse* inter vos scortatio, & ejusmodi scortatio quæ nè inter Gentes quidem nominatur, adeò ut quis uxorem patris habeat.

Et vos inflati estis, ac non potiùs luxistis, ut tolleretur è medio vestrî qui facinus hoc patravit?

Enimvero ego ut absens corpore, præsens autem spiritu, jam ut præsens judicavi ut is qui hoc ità perpetravit,

Vobis & meo spiritu in nomine Domini nostri Jesu Christi congregatis, cum potestate Domini nostri Jesu Christi,

Ejusmodi *inquam homo* tradatur Satanæ * ad exitium carnis, ut spiritus salvus fit die illo Domini Jesu.

Non *est* bona gloriatio vestra. * An nescitis paululo fermenti totam massam fermentari?

CAP. V.

Omnino auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio qualis nec inter Gentes, ità ut uxorem patris aliquis habeat.

Et vos inflati estis, & non magis luctum habuistis, ut tollatur de medio vestrûm qui hoc opus fecit.

Ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu, jam judicavi ut præsens eum qui sic hoc operatus est,

In nomine Domini nostri Jesu Christi, congregatis vobis & meo spiritu, cum virtute Domini nostri Jesu,

Tradere hujusmodi Satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini Jesu.

Non est bona gloriatio vestra. Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit?

1 Graviter reprehendendi, qui tolerandis sceleribus Ecclesiam Dei exponunt ipsorum infidelium ludibriis. 2 Nulli magìs superbiunt quàm qui sese minùs norunt. 3 Excommunicatio non est unius potestati committenda, sed ex cœtûs autoritate, præeunte legitimâ cognitione, administranda. 4 Non dubium est quin ratum sit in cœlis ejusmodi judicium, in quo videlicet Christus ipse judex sedeat. 5 Excommunicatus traditur Satanæ potestati, cùm ex domo Dei ejiciatur. * Finis tamen excommunicationi propositus non est excommunicati exitium, sed salus, ut videlicet hoc remedio dometur ipsius caro, ut discat Spiritus vivere. 6 Alius finis excommunicationis, nè contagio ad reliquos pervadat; quo fit ut necessariò sit in Ecclesia retinendâ, nè alii aliorum contagione inficiantur. * *Gal.* 5.9.

1 *Omnino*, ὅλως. Id est, in summa, ut accipit Syrus interpres, nolente nimirum Apostolo tanti sceleris longiorem narrationem instituere: vel *Omnino*, id est passim & in tota Achaia, ut intellexit Arabs. Sed malo esse asseverationis particulam, quâ significat Apostolus se non potuisse minùs durâ præfatione uti, nec ista dissimulare, quia prorsus ità se res haberet, ut aliunde acceperat. ¶ *Scortatio*, πορνεία. Vulg. *Fornicatio*, barbarè. Erasmus, *Stuprum*. Ego malui etymologiam servare. Sed latè patet *Scortationis* nomen, quod postea ad incestum applicatur speciatim. Addidi autem verbum εἶναι, *esse*, non tam ut constructionem explerem quàm ut ostenderem illud ἐν ὑμῖν, *inter vos*, non pertinere ad ἀκούεται, *auditur*. neque enim significat Apostolus eam scortationem esse auditam inter Corinthios, sed omnino pervulgatum & verum esse hunc rumorem de Corinthiis, quòd ejusmodi scelus apud eos patratum esset, & quidem ipsos ad illud connivere. ¶ *Nominatur*, ὀνομάζεται. Hoc comperimus in uno Græco exemplari deesse, neque etiam legit Vetus interpres. Videtur tamen magnam habere emphasin: quasi diceret Apostolus, Quis hoc spectasset ut apud vos id scelus re ipsâ impunè patraretur, quod inter gentes extraneas nè fando quidem audiatur? Nam certè ejusmodi scelerum exempla rara fuerunt inter gentes etiam prorsus immanes. Hùc pertinet ille Ciceronis in Cluentiana locus, ubi postquam Sassiæ cujusdam scelus narrasset, quæ Melinum generum ad filiam suam repudiandam, ut seipsam loco filiæ duceret, perpulerat, *O mulieris*, inquit, *scelus incredibile, & præter hanc unam in hac vita inauditum! O libidinem effrænatam & indomitam! O audaciam singularem! perfregit ac prostravit omnia cupiditate ac furore: vicit pudorem libido, timorem audacia, rationem amentia.* Quantulum autem ab hoc tam nefario scelere absunt nuptiæ ab impuro illo Antichristo passim nunc inter avunculos & sororum filias, contra jura omnia divina & humana concessæ? Hoc scilicet audere, palàm etiam concedere, est Pauli successorem esse: & ad ista connivere, imò illis nuptiis benedicere, est Episcopum agere, ex hac Pauli doctrina?

2 *E medio vestrî*, ἐκ μέσου ὑμῶν. Additum pronomen ostendit eos hallucinari, qui de hoc incestuoso simpliciter tollendo è medio, id est capitali pœnâ afficiendo, istud perabsurdè profectò intelligunt. Quis enim existimarit Paulum voluisse Ecclesiastico presbyterio tribuere jus Magistratibus proprium? Idem ergò est *E medio vestrî*, atque è vestro cœtu, quod mox declarat, mandans istum Satanæ tradi, id est ex eo cœtu pelli in quo regnat Deus. ¶ *Qui facinus hoc patravit?* ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας; Vulgata, *Qui hoc opus facit*, nimiùm dilutè: ut etiam cùm paulò pòst τὸν κατεργασάμενον interpretatur, *Eum qui operatus est*. Sic dixeris Gallico sermone, *celui qui faict ce cas*.

3 *Spiritu*, πνεύματι. Id est, Animo, cogitatione, voluntate; Spiritûs denique sancti vinculo, qui res etiam longissimè dissitas conjungit. Sed illud simplicius est, propter Corporis antithesin. Quod autem Hieronymus ex hoc loco imperitiam Græci sermonis in Paulo reprehendit, quòd μὲν non addiderit in priore membro cui δὲ responderet, sanè ridiculum est. Quis enim Xenophonte purior? & is tamen ità scribit, ἐπειδὴ γὰρ ἀφηρέθημεν τὰ ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτήματα, pro τὰ μὲν ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτήματα ἀφῃρέθημεν. Sequitur enim, ἐν δὲ τῇ Ἀττικῇ ὁ πατήρ μοι οὐδὲν κατέλιπεν. & ejusmodi ellipsis exempla, quamvis non ità frequenter, tamen satis multa occurrunt. ¶ *Ità*, οὕτω. Suspicari videtur Erasmus hoc adverbium in hunc locum irrepsisse ex superiore versu: quâ in re non possum ei assentiri. Puto enim circumstantiam temporis ac loci ità significari: quasi diceret Apostolus, eum quem non puduit post auditum & acceptum Evangelium, palàm in media Ecclesia tantum scelus admittere, tradendum esse Satanæ.

4 *In nomine*, ἐν τῷ ὀνόματι. Id est invocato Dei nomine, ut facere eos oportet qui non suum sed unius Domini negotium ex ipsius verbo curant. Hoc autem conjunxi cum συναχθέντων, quòd ità videatur sententia postulare. ¶ *Congregatis*, συναχθέντων. Non fuit igitur excommunicationis jus penès unum quempiam, sive Episcopum, sive ab Episcopo delegatum; Episcopum, inquam, ordinis (tunc enim adhuc ignotus erat Ecclesiæ episcopalis gradus, teste ipso Augustino lib. quæstionum ex novo testamento c. 49, nedum ut Papam œcumenicum & totam illam

hierarchiam quam vocant, & ex humana Satanicam factam, Ecclesia agnosceret) sed penès pastorum & eorum cœtum quos peculiari appellatione κυβερνήτας vocat Paulus infrà, 12. 28. & πρεσβυτέριον, 1, Tim. 4. 14. quibus Ecclesiasticæ disciplinæ cura committebatur, consciâ, fateor, totâ Ecclesiâ, cùm de rebus ad totam Ecclesiam pertinentibus agebatur, ut in excommunicationis censura, cujus nisi notitiam habuisset Ecclesia, quomodo consuetudinem familiarem excommunicatorum vitasset? Quòd autem nonnulli ex hac vocula *Congregatus* colligunt totius Ecclesiæ cœtum in judiciis omnibus ecclesiasticis convenisse, & suffragium tulisse, neque ratione, neque ullo exemplo nititur. ¶ *Cum potestate*, &c. σὺν τῇ δυνάμει. Erasmus, *Unà cum potestate Domini.* id est, non ex vestra autoritate, neque ut privati homines, sed imperio ejus communiti cujus nomine convenistis. Putavit autem hoc referendum ad participium συναχθέντων, ideóque σὺν convertit *Unà cum*, ità ut repetitum sit antecedens pro relativo ex Hebræorum more. At ego potiùs puto hæc connecti cum παραδοῦναι, & præpositionem σὺν non tam comitem (quamvìs ab hoc cœtu minimè excludatur, sed potiùs ei præsideat Christus) quàm autoritatem declarare ab ipso Christo datam, Joan. 20. 21. ut fortasse rectiùs converti possit, *Ex potestate:* qua de re diximus aliquid, Act. 13. 15.

5 *Ejusmodi* inquam homo *tradatur*, &c. παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ. Abundat quidem τοιοῦτον ex Hebr. linguæ phrasi, ideóque ab Erasmo prætermissum est: ego verò exprimendum putavi, quasi sit epanalepsis. Omnino enim videtur magnam emphasin habere, ut intelligant Corinthii magnitudinem sceleris respondere pœnæ acerbitati. Quid sit autem *Satanæ tradere*, non est cur ex Chrysostomo vel alio quoquam potiùs quàm ex Domino ipso discamus. Hoc enim certè nihil aliud est quàm fieri sicut ethnicum & publicanum, Matth. 18. 17. id est jus Christianæ civitatis usque ad resipiscentiam amittere, sive excommunicari, Satanæ denique mancipari, qui extra Ecclesiam regnat. ¶ *Ad exitium carnis*, &c. εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, &c. Hoc non rectè intellectum fecit ut *Tradere Satanæ*, nonnulli pro corporis afflictione acceperint, quæ infligeretur à Satana iis qui tum essent Satanæ traditi excruciandi, cùm ministri dono miraculorum pollerent. Atqui non satìs idonea fuit hæc una ratio cur hoc excogitaretur; & coactum id esse, potest multis rationibus ostendi. Primùm, quia ὄλεθρος nunquam (quod sciam) de temporario exitio dicitur; absit autem ut in mentem venisse dicamus Apostolo, ut iste incestuosus semel periret. Deinde, ut demus Apostolum illius vocabuli propriam significationem non observasse, (quod tamen non facilè concesserim) cur mentionem faceret carnis (id est corporis) ut ipsi interpretantur, cùm certum sit hujusmodi Ecclesiastica judicia non corpus, ut civilia, sed animum propriè spectare? Postremò, quinam potest pessundato semel corpore servari spiritus? Alii igitur hoc explicant de afflictionibus quæ excommunicationem sequuntur, nempe pudore ac tristitia & similibus. Sed hæc certè ad animum potiùs quàm ad corpus pertinent: neque ὄλεθρος potest *afflictionem* declarare nisi admodum coactâ interpretatione. Alii igitur *exitium* seu *interitum carnis* exponunt exitium temporariū: quoniam excommunicatione durante alligatus est extra Ecclesiam qui Satanæ est traditus, cujus postea vincula per resipiscentiam solvuntur: quæ & ipsa explicatio, quamvìs veram & consentaneam sententiam gignat, tamen mihi vix videtur ex istis verbis elici satìs commodè posse. Nullum enim exemplum simile invenio, & (ut modò dixi) neque ὄλεθρος de temporario exitio dici commodè potest, neque plena esset oppositi membri antithesis. Dicendum enim fuisset, Ut salutem Spiritûs (id est æternam) consequatur, (quæ itidem expositio planè est violenta) non autem, Ut Spiritus servetur: cùm aliud sit quod servatur, alia verò ipsa salutis qualitas, ac (ut ità dicam) duratio. Itaque (ut paucis absolvam) *Carnis* & *Spiritûs* vocabula non aliter accipio, quàm aliis innumeris locis apud Paulum: neque aliud his verbis significari puto quàm pœnam istam infligi, non ut miser iste pereat, sed contrà, ut servetur, id est, ut cùm ipse pudore ac tristitiâ sapere didicerit, caro, quæ in hoc præcipitium ipsum arripuit, funditus aboleatur; spiritus autem, qui videbatur in certamine prorsus succubuisse, iterum sese erigat, nec pereat, sed, carne abolitâ, fiat spiritualis homo salvus. Hic enim est finis Ecclesiæ propositus non modò in externo isto remedio, sed etiam in omnibus tum admonitionibus tum reprehensionibus, ut caro dometur, spiritus confirmetur; & ità qui resipuit sit salvus, sicut exponitur 2. Tim. 2. 25, & 26. quemadmodum passim explicatur, ac disertè quidem Galat. 5. 24. & 1. Pet. 4. 6. & hunc locum sic etiam eleganter exponit Augustinus contra Parmenianum lib. 3. cap. 1. Neque mirum est à Paulo usurpari nomen ὀλέθρου, cùm alibi potiùs utatur vocibus σταυρώσεως & θανατώσεως. Nam hæc sunt vitæ præsentis beneficia quibus paulatim caro interit, Spiritus autem augetur. Hic verò respicit diem illum ultimum, in quo demum planè destructa caro & abolita comperietur, Spiritus verò consummabitur, ut re ipsâ appareat quod nondum nisi spe sumus. ¶ *Die illo Domini*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου. *Diem Domini* alibi diximus peculiariter vocari alteri adventui Domini destinatum, judicandis nempe vivis & mortuis.

6 *Non est bona*, οὐ καλὸν. Id est, Immeritò & non bonâ ratione gloriamini, quasi excellatis, cùm inter vos tantum scelus inveniatur: quo modo *Bonam causam*, & *Bonam rationem*, Latinè dicimus. Ideo subjicit, *An nescitis?* quasi diceret, Vos qui de sapientia tantopere gloriamini, an hoc ignoratis cujus vos ipsæ pistrices mulierculæ admonere possint? Quidam codex post ὑμῶν habebat adscriptam interrogationem, ut sit, *Num bona est?* &c. Augustinus quoque contra Parmenianum aliam indicat lectionem, sublatâ negante particulâ, ut sit hic quoque ironia, sicut suprà, 4. 10. Castellio vertit, *Non est honesta*, parùm certè accommodatè. ¶ *Massam*, φύραμα. Vulg. *Conspersionem*, barbaré. quamvìs à Latinis scriptoribus sæpe usurpetur. Mutavit ergò Erasmus hoc in loco, sed in proximo retinuit. ¶ *Fermentari*, ζυμοῖ. Vulg. *Corrumpit*, φθείρει. quod reprehendit ipse Hieronymus in Epist. ad Galat. 3. ut Erasmus observavit.

---

7 Allusione ad Paschæ cæremoniam factâ, hortatur ut impurum illum è suo cœtu ejiciant. Olim, inquit, Pascha celebraturis non licebat fermentatis panibus vesci, adeò ut impurus haberetur & indignus qui Paschâ vesceretur, qui fermentum vel degustasset. Porrò totam nostram vitam esse oportet instar festi illius azymorum, in quo participes facti mactati illius agni immaculati, omnem impuritatem tum ex nobis ipsis, tum ex domibus cœtibúsque nostris procul abesse jubeamus. 9 Generaliùs jam loquitur, & quod de illo incestuoso dixerat, ad alios etiam palàm flagitiosos, & suis offendiculis Ecclesiam turbantes, ostendit pertinere, qui & ipsi ex Ecclesiæ communione sint ordine legitimo ejiciendi. Mentionem autem capiendi cibi faciens, vel agapas respicit, in quibus Cœna Domini celebrabatur, vel communem vitæ usum & consuetudinem notat: quod & ipsum dextrè accipiendum est, nequis putet excommunicatione vel matrimonia dirimi, vel officia quæ alii aliis, ut parentibus filii, magistratibus subjecti, dominis servi, proximi denique proximis lucrifaciendis debent, impediri. 12 Ejiciendi falsi fratres ex cœtu; extranei judicio Dei relinquendi.

7 Ἐκκαθάρατε οὖν τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, καθώς ἐστε ἄζυμοι. καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός.
8 Ὥστε ἑορτάζωμεν, μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.
9 Ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις.
10 Καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου, ἢ τοῖς πλεονέκταις, ἢ ἅρπαξιν, ἢ εἰδωλολάτραις· ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν.
11 Νυνὶ δὲ ἔγραψα ὑμῖν μὴ συναναμίγνυσθαι, ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ᾖ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοίδορος, ἢ μέθυσος, ἢ ἅρπαξ· τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν.
12 Τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν; οὐχὶ τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε;
13 Τοὺς δὲ ἔξω ὁ Θεὸς κρίνει. καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν.

Expurgate igitur vetus fermentum, ut sitis nova massa, sicut estis fermenti expertes. Etenim Pascha nostrum, pro nobis sacrificatum est, *nempe* Christus.
Itaque festum agitemus, non cum fermento veteri, nec cum fermento malitiæ & improbitatis; sed cum non fermentatis *panibus* sinceritatis & veritatis.
Scripsi vobis in epistola, nè commisceamini cum scortatoribus.
At non omnino cum scortatoribus mundi hujus, aut avaris, aut rapacibus, aut idololatris: alioquin debetis scilicet è mundo exire.
Nunc autem scripsi vobis nè commisceamini, *id est*, siquis cùm frater nominetur, sit scortator, aut avarus, aut idololatra, aut convitiator, aut ebriosus, aut rapax: cum ejusmodi *inquam* nè edatis quidem.
Quid enim meâ *interest* etiam de extraneis judicare? nonne de iis qui intus sunt vos judicatis?
De extraneis verò Deus judicat. tollite igitur istum improbum ex vobisipsis.

Expurgate igitur vetus fermentum, ut sitis novus conspersio, sicut estis azymi. etenim Pascha nostrum immolatus est Christus.
Itaque epulemur, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis.
Scripsi vobis in epistola ne commisceamini fornicariis.
Non utique fornicariis hujus mundi, aut avaris, aut rapacibus, aut idolis servientibus: alioquin debueratis de hoc mundo exisse.
Nunc autem scripsi vobis non commisceri, si is qui frater nominatur inter vos, est fornicator, aut avarus, aut idolis serviens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax: cum ejusmodi nec cibum sumere.
Quid enim mihi de iis qui foris sunt judicare? Nonne de iis qui intus sunt vos judicatis?
Nam eos qui foris sunt Deus judicabit. auferte malum ex vobisipsis.

---

7 *Sicut estis fermenti expertes*, καθώς ἐστε ἄζυμοι, &c. φύραμα, id est *massam*, appellat universum collectæ Ecclesiæ corpus; singulos autem dicit *azymos*, id est, spiritu innovatos, detractâ vetere corruptione. Vult ergò ejici è cœtu sceleratum illum, ut sicut sigillatim sunt puri, ità etiam in universum tota Ecclesia sit pura, quæ contagione illius priùs erat contaminata. ¶ *Fermenti expertes*, ἄζυμοι. Vulgata Græcum verbum retinuit, ut & nos alibi, cùm de diebus festis Paschæ ageretur. Erasmus, *Infermentati*, ambiguè. Itaque sequenti versiculo panes dixit fermento carentes. ¶ *Etenim*, καὶ γάρ. Erasmus, *Nam &*, depravatè (ut opinor) aut certè periculosâ amphiboliâ, quasi alius etiam aliquis sit pro nobis sacrificatus, aut nostra integritas aliunde etiam quàm à Christi sacrificio pendeat: quâ tamen suspicione nolim Erasmum gravare. Cæterùm alibi annotavimus *Pascha* metonymicè pro *agno Paschæ* usurpari, qui hic dicitur esse Christus, eâdem prorsus ratione quâ panis ille dicitur esse corpus Christi pro nobis traditum; & vinum, sanguis ejusdem pro nobis effusus. ¶ *Pro nobis*, ὑπὲρ ἡμῶν. Hoc deest in Veteri interpretatione,

&

& tamen summo consensu legitur in Græcis, & minimè est otiosum.

8 *Festum agitemus*, ἑορτάζωμεν. Vulgata, *Epulemur*, εὐωχώμεθα. nempe quòd Pascha soleret solenni epulo celebrari. Sed præstat ad totos illos septem dies azymorum hoc referre. Vult ergò Apostolus verè à nobis præstari quod in Paschæ cæremoniis adumbrabatur, ut sicut illis mactato agno nefas erat ullum fermentum domi habere, à quo etiam, novo quodam vitæ genere, totos septem dies abstinebant, qui numerus perfectionem notat; ità nos hodie Christi sacrificii semel peracti participes facti, totam vitam in justitia & integritate consumamus. Id autem fieri non potest si fermentum apud nos inveniatur, id est nisi jubeamus impuros & indomitos legitimo judicio à nobis facessere, & ipsi quoque puritati studeamus.

9 *Scripsi*, ἔγραψα. Scio hæc posse de hac ipsa epistola accipi; quoniam paulò antè monuerat de expurgando fermento: sed siquis hoc conferat cum νυνὶ δὲ, *nunc autem*, versu 11, mox sequente, comperiet hoc omnino intelligendum esse de quapiam alia epistola quæ interciderit. Nec enim etiam probabile est Paulum plures epistolas tot annis non scripsisse, quàm quot hodie exstant. ¶ *Nè commisceamini*, μὴ συναναμίγνυσθαι. Id est, commercium haberetis, aut familiariter uteremini.

10 *At non*, καὶ οὐ. Καὶ pro ἀλλὰ, ut alibi sæpe. [¶ *Aut avaris*, ἢ πλεονέκταις. Arabs interpres addit, ἢ δολίοις, *aut fraudulentis*.] ¶ *Alioquin debetis scilicet è mundo exire*, ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν. Id est (ut meo quidem judicio rectè exposuit Aquinas, immeritò ab Erasmo hoc in loco flagellatus) Alioquin si prorsus vobis abstinendum sit ab ejusmodi hominum consortio, vobis ex ipso mundo emigrandum est. De iis igitur loquor qui in sinu Ecclesiæ versantur, quos debetis disciplinâ Ecclesiasticâ ad frugem revocare, non autem de exteris, quos debetis omnibus modis Christo lucrifacere. Hæc igitur Apostolus. Sed hoc tamen ex aliis locis ità est intelligendum, ut cum sceleribus eorum nihil sit piis commune, & Deus ritè interim animo & corpore colatur: quemadmodum nimirum Christus cum publicanis ac peccatoribus cibum capiebat. Aliis placet potiùs interpretari, *Nam debetis ex mundo exisse*: acsi diceret Apostolus, De illis nihil attinet ad vos scribere, cùm vos jampridem par sit à mundo (id est ab istis) esse remotos. Sed quominus hanc expositionem amplectar, impedit quod subjicitur, *Quid enim meâ interest extraneos judicare?* Nam videtur his verbis Apostolus rationem reddere cur de extraneis nihil statueretur. Statuitur autem si non minùs fugiendi sint quàm alii. Erasmus denique interpretatur, *Alioquin utinam videlicet è mundo exissetis*. quam interpretationem non possum probare. Nam præterquam quòd non satis convenit ipsa sententia, nusquam puto legi ὀφείλετε pro *Utinam*. Vulgata convertit, *Debueratis*, ὠφείλετε, eâdem atque ego sententiâ, quamvìs in nullis Græcis ità scriptum inveniam, nisi illud sit fortassis quod corruptè in quibusdam legitur ὠφείλεται.

11 *Si quis cùm frater nominetur*, ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος. Vel (ut Vulg.) *Si is qui frater nominatur*. Sed illa tamen interpretatio meliùs convenit, quòd sit indefinita. Photius aliter etiam exponi posse docet, putà siquis hæc conjungat, ἤ τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ἢ πόρνος, id est, *siquis inter vos scortator nominetur*, ut de iis tantùm hìc agatur de quorum flagitiis apud omnes constet. Ità etiam explicatur hic locus ab Augustino lib. 3. cap. 2. contra Parmeniani epistolam, & libro de fide & oper. cap. 2. & certum est temerè non esse quicquam in fratres statuendum. Sed tamen hæc distinctio, quâ participium ὀνομαζόμενος conjungitur cum illis sequentibus, mihi prorsus videtur violenta. Vulg. addit, *Inter vos*, quod non est in Græcis, & per se satis intelligitur. ¶ *Sit scortator*, ἢ πόρνος. Sic lego, non tantùm ex Veteris interpretis autoritate, qui convertit *Est fornicator*; sed ex Græcorum scholiorum & duorum manuscriptorum codicum fide: cùm vulgò legatur ἢ πόρνος, ità ut supplendum sit verbum substantivum; quæ tamen ellipsis non ità dura est aut insolens, ut Erasmum oportuerit Paulo imperitiam Græci sermonis idcirco objicere. Sed & in eo cogor ab illo dissentire quòd *fuerit* quàm *sit* supplere maluerit, cùm falsa sententia indè possit elici. Neque enim vetat nos Apostolus cum eo cibum capere qui fuerit & esse desierit, sed qui sit scortator. ¶ *Aut idololatra*, ἢ εἰδωλολάτρης. Vulgata, *idolis serviens*, magis propriè certè exprimens Græcum vocabulum quàm Erasmus, qui *cultorem* pro *servo* convertit, quamvìs eadem maneat sententia. Ego verò vocabulum Græcum satis jam superque tritum malui retinere. Nam *Deastricolæ* nomen istis relinquo qui novitatis gratiam quærunt. Sed sanè miror quid Erasmum coegerit hoc in loco Delium natatorem quærere. Nam aut ego non video quod ille vidit, aut plana hìc sunt omnia, quocunque modo accipias. Quod enim miratur mentionem fieri idololatriæ, quam non sit verisimile tum inter Christianos fuisse, facilè potest explicari vel ex iis quæ postea in eos dicet, quibus nulla erat religio sacrificiis idolorum interesse. Denique mirum ni Corinthiis acciderit, quod hodie nimiùm passim in restitutis & reformatis Ecclesiis, quas vocant, dum multi utrique parti placere student. ¶ *Cum ejusmodi*, inquam, τῷ τοιούτῳ. Usurpavit epanalepsin propter longiùs hyperbaton, simúlque clariùs explicat quæ sit vis verbi συναναμίγνυσθαι.

13 *Tollite igitur*, καὶ ἐξαρεῖτε. id est, ἐξάρετε ἐκ. Positum enim est futurum indicativi, Hebræorum more, pro imperandi modo; quem tamen in duobus exemplaribus scriptum inveni: deinde καὶ illativum sæpe jam annotavimus. Sed non ineptè convertas, *Sed tollite*, si modò in priore membro legas κρινεῖ, *judicabit*, ut scriptum invenimus in quatuor probatæ fidei codicibus, & legit Vetus interpres. καὶ verò pro ἀλλὰ, ex Hebræorum phrasi sæpe jam observavimus, ut Act. cap. 10. versu 28. & hoc ipso capite, versu 10. deest autem in Vulgata interpretatione. ¶ *Istum improbum*, τὸν πονηρόν. Erasmus, *Istum qui malus est*. non (ut opinor) satis expressè. Vulg. *Malum*, quod imposuit Augustino duobus locis, nempe lib. de fide & oper. cap. 2. & contra Parmenianum lib. 3. capite 1. ubi non advertens additum articulum τὸν, & ἐξ ὑμῶν αὐτῶν nihil aliud declarare, quàm ἐκ μέσου ὑμῶν, *è medio vestri*, ut suprà versu 2. putavit hìc præcipi ut unusquisque auferat malum, id est, id quod vitiosum est tollat ex seipso. quod ipsemet tamen annotavit postea Quæst. in Deut. c. 39.

ΚΕΦ. ϛʹ.

1 Τολμᾷ τις ὑμῶν, πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον, κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων;

2 Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινοῦσι; καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος, ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων;

3 Οὐκ οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν, μήτι γε βιωτικά;

4 Βιωτικὰ μὲν οὖν κριτήρια ἐὰν ἔχητε, τοὺς ἐξουθενημένους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τούτους καθίζετε.

5 Πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. οὕτως οὐκ ἔστιν ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς, ὃς δυνήσεται διακρῖναι ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ;

6 Ἀλλὰ ἀδελφὸς μετὰ ἀδελφοῦ κρίνεται, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἀπίστων.

CAP. VI.

Sustinet aliquis vestrûm, negotium habens adversùs alterum, judicio experiri sub injustis,[a] ac non sub sanctis?

An ignoratis sanctos mundi judices futuros? quòd si inter vos de mundo judicium fertur, indigni estis minimis judiciis?

An ignoratis fore ut Angelorum judices simus, nedum *ut* de iis quæ ad hujus vitæ usum pertinent *judices non simus?*

Itaque si judicia habeatis de iis quæ ad hujus vitæ usum pertinent, eos qui vilissimi sunt in Ecclesia, eos *inquam* in subselliis collocate.

Vobis ad verecundiam adducendis *hoc* dico. Itáne non est inter vos sapiens, nè unus quidem, qui possit judicium ferre inter fratres suos?

Sed frater cum fratre judicio experitur, ídque sub infidelibus.

CAP. VI.

Audet aliquis vestrûm, habens negotium adversùs alterum, judicari apud iniquos, & non apud sanctos?

An nescitis quoniam sancti de hoc mundo judicabunt? & si in vobis judicabitur mundus, indigni estis qui de minimis judicetis?

Nescitis quoniam Angelos judicabimus? quantò magis secularia?

Secularia igitur judicia si habueritis, contemptibiles qui sunt in Ecclesia illos constituite ad judicandum.

Ad verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam qui possit judicare inter fratrem suum?

Sed frater cum fratre judicio contendit, & hoc apud infideles.

1 Tertia quæstio de forensibus judiciis, An liceat fideli fidelem ad infidelium tribunalia trahere. Respondet, non licere, propter offendiculum videlicet. Neque enim per se malum est.

a Addit se non prohibere quominus, si ità opus est, jure agere liceat cum proximo, sed sanctis disceptatoribus. 2 A comparátis colligit non sine sanctorum injuria judices infideles à fidelibus quæri, cùm sanctos Deus ipse judicando mundo & Diabolis sit Christo Filio velut assessores daturus, nedum ut leves istas controversias quæ æquitate ac bonâ conscientiâ definiuntur, non possint dijudicare. 4 Conclusio quâ remedium huic malo præscribit, nempe si de privatis negotiis coram delectis ex Ecclesia arbitris inter se transigant: cui muneri, inquit, vel infimus quisque vestrûm satisfecerit. Non damnat igitur Judicum subsellia, sed quid propter circumstantiam temporis expediat ostendit, ídque sine ulla juris Magistratûs imminutione. Nec enim agit de judiciis quæ inter infideles & fideles exercentur, neque de publicis judiciis, sed de controversiis quas nihil prohibet domesticis etiam arbitris componi. 5 Thesin accommodat ad hypothesin, huc semper eos revocans, ut falsam de sua ipsorum præstantia opinionem eis adimat, unde omnia hæc mala oriebantur.

---

1 *Sustinet*, τολμᾷ. Vulgata, *Audet*, non prorsus malè: quasi diceret Apostolus, Eóne audaciæ vos processistis ut vos non pudeat palàm Evangelium exponere profanorum ludibriis? Est autem hoc alterum caput hujus secundi loci, in quo è merè & propriè Ecclesiasticis judiciis transit ad Civilia, in quibus nimirum disceptatur περὶ τῶν βιωτικῶν, id est, *de rebus ad hanc vitam pertinentibus*. Quæstio verò proponitur non simplex, An liceat coram Magistratu jure experiri, sed, An fidelibus bonâ conscientiâ liceat fratres ad Magistratuum profanorum, quales tunc erant Corinthii, id est Christianam fidem non profitentium, tribunal ob istas de hujus vitæ bonis controversias in jus vocare. Ad hanc verò quæstionem sic respondet Apostolus, ut in hæc capita conferri possit ipsius responsio. 1 Si tales essent Corinthii quales esse oportuit, supervacaneam hanc quæstionem futuram fuisse: quoniam nemo litigandi occasionem fratri præberet. 2 Malum tamen per se non esse coram Magistratu agere, sed indignum

indignum esse Christianis constituere infideles suarum controversiarum judices, cùm ipsi sint de illis ipsis etiam Angelis, & quidem in re longè majoris momenti, judicaturi. 3 In hoc malo, si litibus ipsi carere non possint, rectè facturos pios, potiùs quàm ut fratres ad infidelium tribunal vocent, si malint de jure suo decedere, quàm Ecclesiam exponere profanorum judicum ludibrio. 4 Nequis autem hoc nimiùm severè statui regerat, & nè Magistratus occasionem indè arripiat Ecclesiam calumniandi, ait privatim & domesticis arbitriis controversias de rebus istis esse potiùs definiendas. 5 Istiusmodi audiendis disceptationibus minimè adhibendos esse Pastores, Doctores, aliósve Ecclesiæ Gubernatores aut Diaconos in suis sacris functionibus plus satis occupatos; sed alios potiùs quosvis ex iis quos postea *Laicos* vocarunt, commodiùs istis hujus vitæ negotiis vacaturos, in sacris propriè negotiis minimè occupatos. Hæc illa est igitur Apostolica doctrina, ipsius Christi & mandato & exemplo plurimis locis confirmata, nedum ut utrumque gladium seu Petro seu aliis à Petro ullis pastoribus concesserit: quod si attentè, ut oportuit, à veteribus illis Episcopis, ab ambitione, fateor, quæ mox illos secuta est, procul remotis, sed tamen ab Apostolica regula deficientibus, fuisset consideratum, neque seipsos tot laboribus fatigassent, de quibus alicubi conqueritur Augustinus; neque suis posteris invadendæ Magistratuum potestati aditum, certo cum humani generis exitio tandem secuturo, patefecissent. Id verò utinam saltem veteres illi Episcopi tam probè cognovissent, & tam prudenter cavissent, quàm Sylvanus ille Troados tunc Episcopus, cùm jam in immensum Tyrannis episcopalis sub Arcadio & Theodosio juniore excrevisset, de quo libet exscribere quæ Nicephorus recitat, lib. 14. cap. 39. *Quoniam*, inquit, *is optimus vir erat, cùm ii qui sub eo erant Clerici, in causis ut nugis, undecunque inter eos qui judicio contenderent provenientibus, veluti nundinationem instituerent, nè quis ex Clero posthac causam judicaret, constituit; sed supplicantium libellos acceptos* (en gradus Episcopalis fructum) *uni ex fidelibus laicis, quem præcipuè justi & æqui studiosum esse sciebat, accito dedit, eique judicio causarum commisso, de jure contendentium nugamenta ad eum rejecit.* Et hæc quidem ille. ¶ *Judicio experiri*, κρίνεσθαι. Vulgata & Erasmus, *judicari*, idque non rectè. Neque enim agit Apostolus de iis qui in jus vocati non poterant Magistratûs autoritatem declinare, sed de iis qui fratres ad infidelium tribunalia pertrahebant, ut accipiatur hoc verbum mediâ, quam Grammatici vocant, ἐγκλήσει. ¶ *Sub injustis*, Ἐπὶ ἀδίκων. Sic Horatius, *Et adhuc sub judice lis est.* Vulgata non satis expressè, *apud iniquos*. Est enim vis particulæ ἐπὶ subjectionem litigantis apud judicis tribunal notans servanda: unde Apostolus sequens argumentum eruit. Ἀδίκους autem appellat quos mox ἀπίστους vocat, id est, Christianismum non professos, quibus opponuntur *Sancti*, id est, οἱ πιστεύοντες.

2 *Mundi judices futuros?* ὅτι τὸν κόσμον κρινοῦσι; vel ut Vulgata, *de hoc mundo judicaturos?* nempe ut Christi, verè & propriè Judicis, assessores. Est enim hic locus explicandus ex Matth. 19. 28. & Lucæ 22. 39. & ad ultimum illum diem referendus, quanquam hic erit aliqua Apostolorum supra reliquos Sanctos eminentia, quos propterea dicit Christus sessuros etiam esse in suis thronis, incredulorum Israelitarum condemnatores. Nam si de præsente Sanctorum vita hoc dictum esset, quorum videlicet exemplo redarguuntur sceleratorum flagitia, ut accipitur verbum κατακρίνειν, Matth. 12. 41, & 42. & Heb. 11. 7. scriptum esset κρίνουσι, *judicant*, non autem κρινοῦσι, *judicabunt*. ¶ *Inter vos*, ἐν ὑμῖν, id est, vobis præsentibus, & quasi ipsius Christi Judicis ore mundum condemnantibus. Nec enim temerè scripsit potiùs Apostolus ἐν ὑμῖν quàm ὑφ' ὑμῶν, & εἰ κρίνεται ὁ κόσμος, *si mundi judicium fertur*, quàm εἰ ὑμεῖς κρινεῖτε τὸν κόσμον, *si vos judicabitis mundum*, sic videlicet priorem illam phrasim per istam emolliens. *Judicare* verò *quempiam*, pro, *de quopiam*, usurpavit etiam Terentius. Verbum autem κρίνεσθαι, ut ex præcedente & ex sequente versiculo liquet, futuro tempore accipiendum est, sicut φθερεῖ pro φθείρει suprà 3. 7. & μένει pro μενεῖ 3. 14. ¶ *Minimis judiciis*, ἐλαχίστων κριτηρίων. Vulgata, *qui de minimis judicetis*, sententiâ rectè expositâ. Κριτήριον enim propriè significat tum vim illam per quam intelligentia de rebus sibi objectis & apprehensis statuit; tum id unde sumitur de re quapiam statuendi argumentum; tum etiam locum, putà forum cognitioni controversiarum destinatum, ut mox versiculo 4, ubi etiam Paulus numero plurali per αὔξησιν utitur, quasi litigiosis istis nè unum quidem forum sufficeret. Sed hoc loco illud ipsum declarare mihi videtur, quod in disceptationem apud judicum Tribunal vocatur. Cæterùm quòd Chrysostomus & Theophylactus hoc legunt indefinitè, quasi sit asseveratio, repugnat ipsi Apostoli argumento, & omnibus quos inspexi Græcis codicibus.

3 *Angelos*, ἀγγέλους. Diabolum videlicet cum suis Angelis, Matth. 25. 41. Tertullianus tamen in libro De fuga, de ipsis beatis Angelis hoc interpretatur: sed profectò perperàm. ¶ *Nedum*, μήτιγε. Vulgata, *quantò magis*. Erasmus, *Non tantùm*, neuter rectè. ¶ *De iis quæ ad hujus vitæ usum pertinent*, τὰ βιωτικά. Vulgata, *Secularia*, barbarè. Propriè sunt autem Seculares qui huic seculo sint addicti, ut Demas, 2. Tim. 4. 10. & alii non pauci hoc nostro seculo exemplum illius secuti apostatæ. Usitata enim illa inter Ecclesiasticos & Seculares (quos vocant) distinctio, non tantùm barbara sed etiam falsissima est.

4 *Itaque*, μὲν οὖν. Sicut duo distinctè Paulus in Corinthiis reprehenderat, unum quòd alii alios in jus vocarent, de quo demum agit versiculo 9; alterum, quòd hoc ipsum facerent apud profanorum Tribunal: Ità distinctè de utroque disserit, ac de infidelibus quidem priore loco, versiculis 2, & 3. duas causas illius reprehensionis proferens: primùm quòd ità sese ultrò exponerent profanorum ludibrio, idque in minimi momenti rebus, obliti Sanctos aliquando, futuros illorum ipsorum, & quidem in longè maximè momenti negotio, judices; deinde, quòd ità palàm fateri viderentur sanctos non esse satis ad humanas dijudicandas controversias idoneos, qui tamen sint aliquando in ipsos Angelos (nimirum illos apostatas) sententiam æternæ pœnæ dicturi. Hinc autem cùm objecturi viderentur Corinthii, sibi igitur fas esse judicia civilia decidendis hujus vitæ negotiis habere & exercere, quasi videlicet non in eo quòd alios in jus vocarent, sed in eo quòd apud profanos Magistratus litigarent, ab ipsis peccaretur, Paulus hoc quoque ipsis denegat, sed ità prudenter & circumspectè, ut hoc ipsum illis concedere videatur, adjectis nimirum duobus, quæ non possint sine summo dedecore ab ipsis admitti. Primùm enim si hujusmodi ordinaria inter Sanctos ipsos judicia constituantur, ità visum iri Sanctos tam esse rixosos, ut suis etiam peculiaribus foris carere nequeant, quod argumentum Apostolus postea pleniùs persequitur, versiculis 7, & 8. Deinde in ejusmodi foris non alios esse meritò constituendos judices, quàm qui inter ipsos Sanctos infimæ sint sortis, cùm ibi de aliis rebus non agendum sit, quàm περὶ τῶν βιωτικῶν, quæ inter Sanctos minimi sint pretii ac momenti. Hinc autem ista dedecora necessariò sequebantur, nempe ut vel in rebus istis levissimis decidendis occuparentur, qui inter Sanctos eminebant; vel, si (quod potiùs factum oportuit) vilissimi quique constituerentur judices, perturbato prorsus ordine infimis illis subjicerentur, quos potiùs ipsis præferri oportuit. ¶ *Eos qui vilissimi sunt*, τοὺς ἐξουθενημένους. id est qui præ aliis, sive dona spiritûs, sive publicam vocationem spectes, infimæ sint sortis, quos ἐλαχίστους Christus passim vocat. Vulgata, *Contemtibiles*: quod rursus dextrè intelligendum est, cùm nemo, nè ex infimis quidem fratribus sit aspernandus. Pessimè igitur Castellio, *eos qui in Ecclesia despicatui sunt* interpretatus est, idque detorquens ad ipsos Infideles, quos potiùs Apostolus ἀπίστους ut mox, vel τοὺς ἔξωθεν vocasset. ¶ *In sedibus collocate*, καθίζετε. Vulgata, *constituite ad judicandum*, rectè quidem expressâ sententiâ, sed non servato verbo, quo propriè & eleganter usus est Paulus, quasi dicat *Sedere facite*, quòd soleant judices sedentes de adstantibus judicare. Bis autem rursus Castellio hic peccavit, hunc versiculum accipiens indicandi modo cum accentu per indignationem interrogante, quod non probo. Repugnant enim omnes quos vidi codices, & dicendum fuisset, ἔχοντες, vel ἐπειδὴ ἔχετε, id est, *habentes*, vel, *quandoquidem habetis*, non autem ἐὰν ἔχητε, *si habeatis*.

5 *Vobis ad verecundiam adducendis* hoc *dico*, πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. id est, quod autem vobis concedo de arbitris qui infimæ sint in Ecclesia sortis deligendis, siquidem constituistis ejusmodi fora inter vos habere, non dico, quasi hæc vestra fora sim approbaturus, nedum ut ea præcipiam, sed ut vereamini de istis cogitare, cùm id fieri à vobis sine magna vestra infamia nequeat, ut infimorum videlicet judicia subeatis. ¶ *Itáne*, οὕτως. Vulgata, *Sic*: non satis expressè. Ostendit autem nunc primùm Apostolus quid sit ipsis potiùs faciendum, nempe ut potiùs quàm vel fora inter se habeant peculiaria, vel alii alios ad profani Magistratûs tribunal in jus vocent, si quæ fortè de his rebus controversia inter ipsos oriatur, unumquempiam istarum rerum peritum advocent, cujus arbitrio domesticè decidatur. Et hæc quidem est vera hujus loci explicatio, nihil faciens, neque ad Episcopalem illam ordinariam sensim invectam (quam vocant) Audientiam, multò minùs vel ad Anabaptisticos furores, vel ad illam intolerabilem utriusque (ut loquuntur) gladii potestatem ab Episcopis paulatim arreptam, & suis (quos vocant) Officialibus demandatam, de qua paulò antè diximus. ¶ *Inter fratres suos*, ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Planior tamen esset oratio si ἀδελφῶν scriptum esset. Syrus & Arabs videntur legisse ἀνὰ μέσον ἀδελφοῦ καὶ ἀδελφοῦ, *inter fratrem & fratrem*. Sed & Arabs quædã in proximè sequentibus versiculis partim adjecit, partim interpunxit, contra omnium Græcorum & Latinorum, quæ adhuc visa sint, exemplarium fidem, nec ullius sanè momenti, ideóque à me non apposita.

6 *Sed*, ἀλλά. In quibusdam codicibus legitur ἀλλὰ καὶ, *imò etiam*. ¶ *Judicio experitur*, κρίνεται. Vel, ut Vulg. *Judicio contendit*. Eras. *Litigat*, κρίνεται. Unum exemplar habebat κρίνετε, *judicio experimini*. Sed media terminatio magis est in ea significatione usitata. ¶ *Infidelibus*, ἀπίστων .i. hominibus à Christiana religione prorsus

prorsus alienis. Et fateor quidem Latinè vocari hoc nomine qui perfidiâ peccant, ab iis etiam distinguendos, quos *incredulos* dicere consuevimus. Sed mutandam non censui vocem in Ecclesia consuetam.

7 Ἤδη μὲν οὖν ὅλως ἥττημα ἐν ὑμῖν ἐστιν, ὅτι κρίματα ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν. διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε;
8 Ἀλλὰ ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ ἀποστερεῖτε, καὶ ταῦτα ἀδελφούς.
9 Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ἄδικοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι; μὴ πλανᾶσθε· οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοί, οὔτε μαλακοί, οὔτε ἀρσενοκοῖται,
10 Οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε μέθυσοι, οὐ λοίδοροι, οὐχ ἅρπαγες, βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι.
11 Καὶ ταῦτά τινες ἦτε· ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἡγιάσθητε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.
12 Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπό τινος.
13 Τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν· ὁ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει. τὸ δὲ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι.
14 Ὁ δὲ Θεὸς καὶ τὸν Κύριον ἤγειρε, καὶ ἡμᾶς ἐξεγερεῖ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.
15 Οὐκ οἴδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἐστιν; Ἄρας οὖν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, ποιήσω πόρνης μέλη; Μὴ γένοιτο.
16 Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ, ἓν σῶμά ἐστιν; Ἔσονται γὰρ, φησὶν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.
17 Ὁ δὲ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ, ἓν πνεῦμά ἐστι.
18 Φεύγετε τὴν πορνείαν. πᾶν ἁμάρτημα ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος, ἐκτὸς τοῦ σώματός ἐστιν· ὁ δὲ πορνεύων, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει.
19 Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν, ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματός ἐστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν;
20 Ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς· δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ.

Jam igitur omnino defectus in vobis est, quòd judicia habeatis inter vosmetipsos. b *quare non potiùs injuriâ patimini? cur non potiùs damnū accipitis?

† At vos injuriâ afficitis, & fraudatis, idque fratres.

An ignoratis injustos non esse Dei hæreditatem possessuros. Nè errate. neque scortatores, neque idololatræ, neque mœchi, neque molles, neque qui concumbunt cum masculis,

Neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque conviciatores, neque rapaces, regni Dei hæreditatem possidebunt.

‖ Et hæc eratis quilibet: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis, in nomine Domini Jesu, & per Spiritum Dei nostri.

* Omnia mihi licent, † at non omnia conducunt: omnia mihi licent, at nequaquam ego redigar sub ullius rei potestatem.

Escæ ventri *destinatæ sunt*, & venter escis: Deus autem & hunc & has abolebit. corpus verò non scortationi, sed Domino, & Dominus corpori.

Deus autem & Dominum suscitavit, & ‖ nos suscitabit potentiâ suâ.

An ignoratis corpora vestra esse membra Christi? Num igitur sublata membra Christi faciam scorti membra? Absit.

An ignoratis eum qui agglutinatur scorto, unum esse corpus *cum scorto*? Erunt enim, inquit, qui * duo *erant*, caro una.

Qui verò agglutinatur Domino, unus *cum eo* spiritus est.

Fugite scortationem. omne peccatum quod fecerit homo, extra corpus est: sed qui scortatur, in proprium corpus peccat.

An ignoratis † corpus vestrum esse templum Spiritûs sancti, *qui est* in vobis, quem habetis à Deo, neque vos esse vestri juris?

‖ Nam emti estis pretio: glorificate igitur Deum in corpore vestro, & in spiritu vestro, quæ sunt Dei.

Jam quidē omnino delictum est in vobis, quòd judicia habetis inter vos. quare non magis injuriam accipitis? quare non magìs fraudem patimini?

Sed vos injuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus.

An nescitis quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Nolite errare. neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores,

Neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces, regnum Dei possidebunt.

Et hæc quidam fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, & in Spiritu Dei nostri.

Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate.

Esca ventri, & venter escis: Deus autem & hunc & has destruet, corpus autem non fornicationi, sed Domino, & Dominus corpori.

Deus verò & Dominum suscitavit, & nos suscitabit per virtutem suam.

Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit.

An nescitis quoniam qui adhæret meretrici unum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne una.

Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est.

Fugite fornicationem. omne peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat.

An nescitis quoniam membra vestra templum est Spiritûs sancti, qui in vobis est, quem habetis à Deo, & non estis vestri?

Emti enim estis pretio magno: glorificate, & portate Deum in corpore vestro.

7 Nunc etiam longiùs progreditur; & quamvis arbitros, ex fidelium cœtu eis concedens, simpliciter non damnet, sed stabiliat potiùs privata judicia, modò sine offendiculo exerceantur; tamen testatur, si tales essent quales esse optandum erat, futurum fuisse, ut nè hoc quidē remedio egerent. * *Matt.* 5.39. *Luc.* 6.29. *Rom.* 12.19. b Hoc maxima ex parte spectat ad alteram reprehensionis partem, nempe quòd etiam apud infidelium judicum subsellia litigarent: quod offendiculum debuerant potiùs quâvis jacturâ redimere. Sed & illud in genere verum est, cedendum esse nobis de jure nostro potiùs quàm temerè, aut aliquo vindicandæ injuriæ studio extremum juris rigorem experiamur. Corinthiis autem neutrum erat curæ, quos ait oportere resipiscere, nisi malint Dei hæreditate privari. † 1. *Thess.* 4.6. 9 Transitum sibi parat ad quartum hujus epistolæ tractatum de rebus mediis, differens imprimis quomodo viri mulieribus ritè uti vel non uti possint: cujus quæstionis tres sunt loci, Scortatio, Matrimonium & Cœlibatus. Ac scortationem quidem penitus damnat: Matrimonium verò quibusdam præcipit ut remedium bonum ac necessarium, quibusdam liberum relinquit, quibusdam non ut illicitum, sed ut incommodum, non tamen sine exceptione, dissuadet: Cœlibatum autem (sub quo etiam virginitatem comprehendo) nemini præcipit; suadet tamen, at nec propter se, sed propter aliud, nec omnibus, nec sine exceptione. Dicturus autem in scortationem, incipit à generali reprehensione eorum vitiorum quibus opulenta & luxui dedita civitas præcipuè scatebat, seriò monens, resipiscentiam cum peccatorum remissione, sive sanctificationem cum justificatione, individuo nexu cohærere. ‖ *Tit.* 3.3. * *Infrà* 10.23. † *Ecclesi.* 37.31. 12 Secundo loco Corinthios testatur in rebus mediis graviter peccare: primùm quòd eis abuterentur, tum in eo quòd res medias sine discrimine usurpabant, cùm earum usus ad charitatis regulam sit exigendus; tum quòd eis non rectè utatur qui intemperanter iis abutens sese illis tanquam Dominis subjicit. 13 Secundò, quòd multa in rebus mediis recenserent, quæ per se essent illicita, veluti scortationem, quam perinde ac esum & potum inter merè naturales ac licitas appetitiones numerabant. Subjicit autem Apostolus hæc planè esse dissimilia. Nam, inquit, ad necessarium hujus vitæ usum conditi sunt cibi, quæ non est perpetua. Nam & cibi & tota ista alimenti ratio brevi spatio abolentur. At non idem sentiendum est de scortationis impuritate, cui conditum non esse corpus, sed è contrario puritati esse destinatum, vel illud ostendit quòd Christo sit consecratum, sicut & Christus nostris etiam corporibus, eâ ipsâ virtute quâ resurrexit, vivificandis, datus nobis est à Patre. ‖ *Rom.* 6.5. 15 Expositio superioris argumenti à contrariis, & ejus applicatio. 16 Probatio ejusdem argumentis, Contraria sunt ex diametro, scortum & Christus, caro & spiritus: ergò qui unum est cum scorto, (quod quidem fit naturali illâ corporum commixtione) unum esse non potest cum Christo, quæ unio est pura & spiritualis. * *Gen.* 2.24. *Matt.* 19.5. *Mar.* 10.8. *Eph.* 5.31. 18 Aliud argumentum, cur fugienda sit scortatio, Quoniam peculiari quâdam turpitudine corpus commaculat. 19 Tertium argumentum, Quòd scortator sit sacrilegus, cùm corpora nostra sint Deo consecrata. † *Suprà* 3.16. 2. *Cor.* 6.16. ‖ *Infrà* 7.23. 1. *Pet.* 1.19. 20 Quartum argumentum, Quòd non simus nostri juris, ut alteri cuipiam, nedum Satanæ & carni nos possimus addicere: cùm nos Deus ipse, & quidem maximo pretio acquisierit, ut & corpore & animo suæ gloriæ inserviremus.

7 *Defectus* ἥττημα. Id est imbecillitas fortitudinis animi, quæ facit ut à malo superemini, ferendis videlicet injuriis & aliis immoderatis affectibus impares, unde lites & controversiæ oriuntur. Sic enim à Græcis ἥττων & κρείττων eleganter usurpantur. Hoc autem commodè Gallicè dixeris, *il y a du defaut en vous*, pro quo Vulgata vertit *Delictum*, nisi malimus legisse ἁμάρτημα. Nam & Syrus utitur voce quæ *Peccare*, & Arabs quæ *Errare* significat. ¶ *Judicia*, κρίματα. Id est controversias in foro disceptandas: quam etiam ob causam Erasmus maluit *Lites* convertere. Nam alioquin κρίσεως seu κρίματος nomen latè patet, adeò etiam ut arbitria comprehendat: quæ tamen minimè damnari ab Apostolo constat ex vers. 6. ut nec ipsa etiam judicia forensia, nisi ex hypothesi, nempe quòd Corinthii contendere coram infidelibus non possent sine alterutrius aut utriusque partis publica damnatione, ac proinde non sine infamia in totam Ecclesiam redundante: deinde quòd litigiosi essent, ut facilè appareret eos rem privatam publicæ paci anteponere. Nam alioquin pii magistratûs præsidio jus suum tueri bonâ conscientiâ licet, modò omnis vindicandæ injuriæ cupiditas absit, quod ipsum tamen facere non solent boni viri, nisi quoad id fieri sine præbito offendiculo potest; & nisi quodammodo coacti istis extremis uti remediis. ¶ *Inter vosmetipsos*, μεθ' ὑμῶν. Vulgata, *Inter vos*, ἐν ὑμῖν. Erasmus, *Inter vos invicem*, μεθ' ἑαυτῶν. Ego puto aliquam vim esse pronominis reciproci, quod proinde volui exprimere. Ostendit enim tantam esse omnium fidelium conjunctionem, ut secum videatur diffidere qui cum fratre contendit; sitq; inter has lites & alia judicia non minùs discrimen quàm inter bellum civile seu domesticum, & ea bella quæ cum publicis hostibus geruntur, ut non prorsus malè Augustinus hunc locum citans lib. adversùs Faustum 5. cap. 9. verterit *Vobiscum*. ¶ *Injuriam patimini*, ἀδικεῖσθε. Vel, ut Vulgata, *Injuriam accipitis*. Erasmus tamen sententiam Apostoli rectiùs expressit. Nam ἀδικεῖσθαι hoc locò non simpliciter significat injuriâ affici, sed injuriam quam acceperis ità ferre ut damnum pati non recuses, potiùs quàm cum Ecclesiæ offendiculo jus tuum judicio persequaris. Idem statuendum est περὶ τοῦ ἀποστερεῖσθαι, de quo etiam diximus Mar. 10. 19. Sic apud Menandrum accipi observat Henricus Stephanus noster verbum ἀδικεῖσθαι in his elegantissimis versibus: quos utinam legant & in sese probent plerique ex iis etiam qui se veros Christianos profitentur. Οὗτος κράτιστός ἐστ' ἀνήρ, ὦ Γοργία, Ὅστις ἀδικεῖσθαι πλεῖστ' ἐπίσταται βροτῶν, id est, eodem Stephano interprete, *Est, Gorgia, vir ille præstantissimus, Qui injurias scit perpeti quamplurimas.*

9 *Nè errate*, μὴ πλανᾶσθε. Vel, *Nè seducimini*: alii videlicet aliorum malis exemplis, vel quòd à Magistratibus in ista non animadvertatur. Corinthus enim inter omnes Græciæ civitates communi quoq; proverbio corruptissima censebatur. Parat autem sibi transitum ad aliud caput Epistolæ, de rebus indifferentibus.

11 *Quilibet*, τινὲς. Id est, ἕκαστός τις, sive πᾶς τις: minimè id quidem quasi singuli totidem illis vitiis laborarent, sed quòd nemo sit qui aliquo vitiorum istorum non laboret, & in quo ante Regenerationis gratiam non insit omnium scelerum semen. Vulg. *quidam*. Perperàm enim in quibusdam codicibus legitur *Quidem*, quod quibusdam etiam veteribus imposuit ità hunc locum citantibus. Scholiastes etiam Græcus τινὲς pro signo particulari interpretatur. Sed generalem esse hanc admonitionem necesse est, ut valeat Apostoli reprehensio, ità tamen ut τὸ καθόλου non simpliciter significetur, sed proportione certâ singulis distributum, veluti si Gallicè dicas, *chacun en son esgard*, ut etiam particula τὶς interdum pro ἕκαστός τις apud Thucydidem ipsum ἀττικώτατον accipitur, sicut ex dictionariis intelligi potest, numero tamen, fateor, singulari, ut suprà, 4. 2. ¶ *In nomine Domini*, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. id est, in Domino Jesu: quam formulam exposuimus

suprà, 1. 4. *Nomen* enim *Domini Jesu* ex Hebræorum phrasi nihil aliud quàm ipsum Dominum Jesum declarat hoc loco. Alludit tamen simul Apostolus ad Baptismi formulam & effectum. Erasmus, *Per nomen*, id est, per virtutem ac potentiam Domini Jesu.

12 *Omnia*, πάντα. Id est quævis. Est enim hoc indefinitè restringendum ad id de quo agitur, id est ad res quæ in sese sive suâpte naturâ nec bonæ nec malæ sunt, sed ex usûs ipsarum circumstantiis vel bonæ vel malæ censentur, quas propterea *medias* sive *indifferentes* vocant. Dicitur autem istud in alicujus persona, qui libertatem per Christum partam iis quæ dixerat Apostolus opponat, quasi per Evangelium legibus omnibus solvamur, id est, quasi inter libertatem quâ à peccati servitute ad bene volendum & agendum liberamur, & effrænem malè agendi licentiam, nihil intersit, ut olim Carpocratiani, & nostrâ memoriâ Libertini & Antinomi docuerunt. Cohæret autem hic tertius hujus epistolæ locus cum superiore, in quo de forensibus controversiis agens Apostolus, ad damnandum omnem luxum progressus fuerat. ¶ *At non omnia*, ἀλλ' οὐ πάντα. Primum est hoc Apostoli responsum super rerum mediarum usu, nempe quòd ex charitatis regula metienda sit nostra libertas, adeò ut quod per se licet, interdum κατά τι & certo respectu sit illicitum, putà si proximi detrimento cedat, sicut iis accidebat qui fratres ad profanorum magistratuum tribunal, non sine Ecclesiæ offendiculo & Christianæ religionis dedecore, vocabant. ¶ *At nequaquam ego*, ἀλλ' ἐγώ. Alterum est hoc Apostoli responsum, quo nihil dici possit eruditius, nè si quidem philosophicè de his rebus disceptetur: nullos videlicet minùs esse liberos, quàm qui in rebus etiam alioqui mediis usurpandis (de his enim hìc propriè quæritur) affectibus suis serviant, ideóque nec sui nec aliorum rationem habeant. Sic enim fieri, ut sese quispiam iis rebus mancipet, quibus ipse potiùs secundùm rectam rationem imperare debuit. Hoc est autem illud ἥττημα, cujus suprà meminit vers. 7. qua de re multa etiam præclarè scriptores profani tradiderunt, ac præsertim Cicero paradoxo penultimo. Vulg. *Sed ego*, ἐγὼ δέ. Sed illud est expressius, non temerè sic collocatâ negante particulâ, acsi diceret Apostolus, Tu quidem quantum voles istam licentiam jactato: at ego minimè istud fecero, quoniam istud non fuerit liberum esse, sed voluntariam servitutem subire. ¶ *Ullius rei*, ὑπό τινος. Sic converti, ut τινὸς neutro genere positum esse appareat, quod ipsa sententia flagitat.

13 *Escæ*, τὰ βρώματα. Illustrat Apostolus quod dixerat, propositâ unâ specie rerum mediarum, eâque longè appositissimâ, ex qua intelligatur res istas, ut hanc ipsam vitam, momento præterfluere: unde consequitur minimè convenire Christianis, ad perennia illa bona vocatis, ut de tantillis rebus vel retinendis vel augendis tam solicitè laborent, ut propterea nec Ecclesiæ dignitatis, nec fratrum, nec sui denique rationem habeant. ¶ *Et hunc*, καὶ ταύτην. *Ventris* igitur appellatione, quem unà cum esca abolendum dicit, non ipsum ventrem, sed ventris ipsius ad hanc transigendam vitam usum intelligit. Nam alioqui totus homo resurget, sed aliam prorsus vitam victurus. ¶ *Abolebit*, καταργήσει. Alibi hoc verbum vertimus *Cassum reddere*. Hìc verò aliquid amplius declarat. ¶ *Corpus verò*, τὸ δὲ σῶμα. Tertio jam loco Apostolus per antithesin declarat eorum errorem longè gravissimum, qui res nefandas inter res medias recensebant, veluti scortationem, usque adeò tunc in Græcia, ac Corinthi præsertim, imò apud omnes ferè gentes usurpatam, ut, quemadmodum ait Comicus, Scortari flagitium non esset: quod propterea Paulus copiosiùs sibi refutandum meritò putavit. *Scortationis* verò nomine non modò vagas libidines, sed concubinatum quoq; intelligi liquet ex lege justi & honesti conjugii, quam tradit infrà, 7. 2. ¶ *Et Dominus corpori*, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι. Rectè certè Arabs interpres (meo judicio) perspicuitati sententiæ consulens, perinde hunc locum vertit acsi scriptum esset, καὶ Κύριος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ Θεός, *& Dominus corporis est Deus*. & in priore membro subaudivit verbum ἐστίν, vertens, *Corpus autem non est positum scortationi, sed Domino*, ut istius analogicæ comparationis discrimen intelligatur.

15 *Corpora vestra*, τὰ σώματα ὑμῶν. Imò nos toti, ut infrà loquitur 12. 27. Sed peculiariter facit *corporum* mentionem, agens de scortatione, cujus instrumentum est corpus.

16 *Erunt enim*, ἔσονται γάρ. Apud Mosen dicuntur ista non de scortatione, sed de matrimonio. Sed cùm illa sit istius παρέκβασις, & utriusque sit communis conjunctio carnis, Apostolus minimè est hoc testimonio abusus. ¶ *Qui duo* erant, οἱ δύο. Apud Mosen non additur hæc particula: sed rectè expressa est tum hoc loco, tum etiam Matth. 19. 5. & Mar. 10. 8. quia fit tantùm mentio viri & uxoris unius, non autem uxorum: nec verum est polygamum esse unum cum singulis suis uxoribus, cùm potiùs in tot partes dissipetur quot habet uxores.

17 *Unus spiritus est*, ἓν πνεῦμά ἐστι. nempe *cum eo*: quod expressi, ut & Syrus interpres. Baptizamur tamen etiam in unum cum ipso corpus, & per fidem simus caro ex carne ejus, ut alibi loquitur Apostolus. Denique & corpore & animo simus unum cum illo, sed quia connexionis istius modus spiritualis est ac mysticus, & spiritualis etiam finis, idcirco ut constet oppositio exterioris corporum copulæ, & nostræ cum Christo interioris, *Spiritûs* nomen usurpavit Apostolus.

18 *Omne peccatum*, πᾶν ἁμάρτημα. Nempe externum, ut apparet ex antithesi. ¶ *In proprium corpus*, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα. Primùm quoniam in aliis peccatis adhibetur quidem etiam corpus ut organum, sed ità ut tantùm sit peccati causa instrumentalis longinquior; illud autem quo quis abutitur sit extra ipsum, ut omnino abutitur ebriosus vino, fur bonis alienis, homicida aliquo ad occidendum instrumento. Sed scortatoris corpus est & scortationis organum, & illud ipsum quo adversùs sese abutitur. Deinde in scortatione corpus propriâ quâdam conspurcatione sese contaminat, cùm in aliis peccatis interior sit potiùs quàm exterior macula peccati, Rom. 1. 27. Solutio verò hujus quæstionis ab Augustino allata libr. quæst. ex novo Testamento, cap. 50. est prorsus violenta.

19 *Corpus vestrum*, τὸ σῶμα ὑμῶν. In tribus codicibus legimus τὰ σώματα ὑμῶν, *corpora vestra*, ut suprà, vers. 15. quæ lectio fortassis mutata est à quopiam, propterea quòd sequitur ναὸς, *templum*, singulari numero non plurali. Vulgata legit τὰ μέλη ὑμῶν, *membra vestra*. ¶ *Vestri juris*, ἑαυτῶν. Vulgata ad verbum, *Vestri*, paulò obscuriùs.

20 *Pretio*, τιμῆς. Nihil quidem emitur, nisi interveniente pretio, sed hoc tamen additum magnam emphasin habet: veluti cùm dicimus, *Ore loqui*, *oculis videre*, *auribus audire*. Vulgata addit epithetum *magno*, μεγάλης, & Arabs, *pretioso*, nempe quòd alioquin illud videretur redundare; vel ex eo quod scriptum est 1. Pet. 1. 18. ¶ *Glorificate igitur Deum*, δοξάσατε δὴ τὸν Θεόν. Id est, ità ab omni scortatione abhorrete prorsus, ità, inquam, vos totos tum corpore tum animo ad omnem puritatem comparate, ut vestræ omnes & cogitationes & actiones ad gloriam Dei referantur, à quo tum corpus tum animum idcirco accepistis, ut utroque in ipsius gloriam uteremini. Vulgata addit, *Et portate*, καὶ ἄρατε, Græcis codicibus repugnantibus: quam tamen scripturam fuisse jam olim receptam apparet ex veteribus Patribus hunc locum ità citantibus, nempe Tertulliano in libro De resurrectione carnis, Cypriano in tractatu De disciplina virginum, Augustino epistola 66. ¶ *Et in spiritu vestro*, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν. Hæc cùm in omnibus Græcis exemplaribus, & tum Syra tum Arabica interpretatione, ídque in numero plurali inveniantur, mirum est in omnibus Latinis codicibus deesse. Vocat autem Paulus *Spiritum* alteram hominis partem, ut πνεῦμα idem sit atque ψυχή. Habet autem Arabs plurali numero, *Spiritibus vestris*. ¶ *Quæ sunt Dei*, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ. Hoc quoque deest in Latinis codicibus. Ponitur autem relativum αἰτιολογικῶς, id est quoniam utraque, & corpus nimirum & anima, vestra non sunt sed Dei.

ΚΕΦ. ζ	CAP. VII.	CAP. VII
Περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι.	Cæterùm de quibus mihi scripsistis, bonum fuerit viro mulierem non attingere.	*De quibus autem scripsistis mihi, bonum est homini mulierem non tangere.*
2 Διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω.	Sed propter scortationes suam quisque uxorem habeto, & proprium quæque virum habeto.	*Propter fornicationem autem unusquisq; suam uxorem habeat, & unaquaq; suum virum habeat.*

1 De conjugio docet, quamvìs cœlibatus sua etiam habeat commoda, quæ postea explicabit, tamen vitandæ fornicationis causâ, necessarium esse matrimonium; sed ità ut neque unus maritus plures uxores, nec una uxor plures habeat maritos.

---

1 *De quibus*, περὶ ὧν. i. quod attinet ad ea de quibus ad me scripsistis. Sic enim etiã apud Latinos usurpatur præpositio *de*. Nunc autem sermonem Apostolus convertit ad ipsos Ecclesiæ Corinthiacæ gubernatores, à quibus literas acceperat, quibus petebant de istis quæstionibus instrui, ídque duplici respectu: nempe tum ut haberent ipsi quod in istiusmodi controversiis in ipso presbyterio statuerent, ac privatim etiam prout res tulisset singulos in istiusmodi quæstionibus docerent; tum etiam ut ipsi privatim hanc doctrinam usui suo applicarent. & hæc spectant præcipuè & peculiariter ad ipsos πρεσβυτέρους, quæ scribit vers. 29, 30, 31, 32. De tribus ergò nunc aliis rebus mediis agit (qui est quartus hujus epistolæ locus, & deinde iis subjicitur quæ de scortatione dixerat)

dixerat) primùm quidem de Conjugio usque ad vers. 8. deinde de Cœlibatu, tum eorum qui matrimonium aliquando contraxerunt, usque ad vers. 12. tum etiam virginum, à vers. 25. ad vers. 35. Obiter etiam inserit quæstionem de impari conjugio à vers. 12. ad 17. & hâc arreptâ occasione, de servitute quoque & libertate, de circumcisione & præputio disserit à vers. 17. ad 25. Postremò etiam de parentum in suis virginibus elocandis officio disserit, & quæ de viduis dixerat iterum inculcat. ¶ *Bonum fuerit, καλὸν*: id est συμφέρον, ut infrà, vers. 35. commodum videlicet & expediens (ut loquuntur) cùm alioqui conjugium multas secum molestias adferat, ex divinæ institutionis corruptela. Neq; enim *Bonum* ità hîc accipitur, ut opponatur vitio, cùm adjungatur tertius casus, nempe ἀνθρώπῳ, *homini*, & satis constet honoratum esse conjugium inter omnes, Heb. 13. 4. Itaq; Hieronymus manifestè hunc locum torsit, ut matrimonii conjunctionem, à Spiritu sancto toties comprobatam, in iis numeraret quæ per se mala sunt ac vitiosa. Longè sanctiùs ac meliùs Clemens, Epiphanius κατὰ τῶν ἀποστολικῶν, Augustinus deniq; adversùs ipsum Hieronymum, qui omnes ità laudarunt virginitatem, ut suam quoque nuptiis dignitatem assererent; ut qui intelligerent nec in virginitate nec in conjugio propriè ac per se positum esse Dei cultum, sed prout hoc vel illo ad Dei gloriam uti cuipiam concessum fuit. ¶ *Viro, ἀνθρώπῳ*. Id est, ἀνδρὶ, cùm opponatur nomen γυναικός. Vulg. & Erasmus, *Homini*. ¶ *Mulierem non attingere, γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι*. Erasmus, *Uxorem non attingere*. id est, (ut ipse interpretatur) ab uxore ducenda abstinere. Ego verò existimo Paulum verbo ἅπτεσθαι significasse in genere viri cum muliere congressum: quem tamen per se non damnat, cùm eo velit homines ut remedio uti, idque in matrimonio, si continere se non possunt, minimè id facturus si malum esset conjugium. Nam præcipit quidem humana prudentia, ut ex duobus malis quod minus est eligamus: Christiana verò religio contrà, ut quicquid malum est, sine ulla exceptione, vitemus. Falsa est igitur Hieronymi doctrina, qui adversùs Jovinianum disserens, verbum ἅπτεσθαι ità urget quasi in ipso etiam mulieris contactu sit periculum: cùm constet virum non minùs bonâ conscientiâ uti posse ac debere uxore suâ, quàm escâ & potu, ut rectè defendit Augustinus. Neque est verò cur Hieronymum quisquam hîc excuset, quasi verbum Domini torquere liceat, quoties hortamur, aut consolamur, aut deterremus, aut ludimus: imò verò cavendum est etiam atque etiam nè divinis literis ullo modo abutamur. Ἅπτεσθαι verò de ipsa συνουσίᾳ dici consuevisse, constat ex communi Græcæ linguæ usu. Aristoteles Pol. 7. ἁπλῶς μὴ καλὸν ἁπτόμενον φαίνεσθαι. Epictetus in Enchir. περὶ ἀφροδισίων εἰς δύναμιν πρὸ γάμου καθαρευτέον· ἁπτομένῳ δὲ ὧν νόμιμόν ἐστι, μεταληπτέον: quo etiam sensu Latini *attingendi* verbo utuntur.

2 *Propter scortationes, διὰ τὰς πορνείας*. Utitur plurali numero, quem Syrus interpres non observavit, significans omnes pollutionis hoc in negotio species. Deinde & illud observandum est, Paulum propter incontinentiam conjugium præcipientem, alias causas non excludere propter quas matrimonium contrahere nonnullis, etiamsi non ità sit opus, attamen expediat. ¶ *Habeto, ἐχέτω*. Apertè contentiosi sunt qui ex hoc verbo colligunt Apostolum de iis tantùm agere qui jam sunt in matrimonio: cùm tota disputationis series contrarium probet, neque vel ratio ulla vel usus hujus verbi hoc postulet.

---

3 Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί.
4 Ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνήρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνή.
5 Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρόν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ· καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν.
6 Τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγήν.
7 Θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτόν· ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ Θεοῦ· ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως.
8 Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστιν ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ.
9 Εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν· κρεῖσσον γάρ ἐστι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι.
10 Τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγώ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι.

* Uxori vir debitam benevolentiam reddito: similiter autem & uxor viro.
Uxor proprium corpus non habet in potestate, sed vir: similiter autem & vir proprium corpus non habet in potestate, sed uxor.
Nè fraudate alter alterum, nisi siquid ex consensu ad tempus, ut vacetis jejunio & orationibus: & rursum simul convenite, nè tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram.
Hoc autem dico ex concessione, non ex imperio.
Nam velim omnes homines esse ut & ipse *sum*: sed unusquisque proprium donum habet ex Deo; alius quidem ità, alius autem ità.
Dico autem cœlibibus & viduis, bonum eis est si *sic* manserint ut & ego *maneo*.
Quòd si se non continent, matrimoniû contrahant: nam melius est matrimonium contrahere quàm uri.
Iis autem qui matrimonio juncti sunt, denuncio, non ego, sed Dominus, † Uxor à viro nè sese ipsa separato.

Uxori vir debitum reddat: similiter autem & uxor viro.
Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir: similiter autem & vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier.
Nolite fraudare invicem, nisi fortè ex consensu ad tempus, ut vacetis jejunio & orationi: & iterum revertimini in idipsum, nè tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram.
Hoc autem dico secundùm indulgentiam, non secundùm imperium.
Volo autem omnes homines esse sicut meipsum: sed unusquisque proprium donum habet ex Deo; alius quidem sic, alius verò sic.
Dico autem innuptis & viduis, bonum est illis si sic permanserint sicut & ego.
Quòd si non se continent, nubant: melius est enim nubere quàm uri.
Iis autem qui matrimonio juncti sunt, præcipio, non ego, sed Dominus, uxorem à viro non discedere.

* 1. *Pet.* 3. 7.
3 Secundò declarat summâ partium benevolentiâ colendum esse conjugium.
4 Tertiò monet alterum in alterius esse potestate, quòd ad corpus attinet, ut mutuò se fraudare non possint.
8 Sextò, de repetendo matrimonio idem monet, nempe cœlibatum quidem probandum esse, sed iis demum quibus datum est ut se possint continere: sin minùs, repetendas esse nuptias, ut conscientiæ paci consulatur.
10 Septimò, prohibet dissidia & repudiorum nunciationes (de adulterii enim crimine non agit, quod tunc erat Romanis etiam legibus capitale) quibus dissolvi conjugii vinculum negat, Christo ipso autore. † *Mat.* 5. 32. 19. 9. *Mar.* 10. 11. *Luc.* 16. 18.

---

3 *Debitam benevolentiam, τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν*. Vulgata, *Debitum, τὴν ὀφειλὴν*, quam lectionem in uno etiam Græco exemplari inveni, & apud Clementem, libro στρωματέων 3. Sed & alicubi legitur τὴν ὀφειλομένην τιμὴν, *debitum honorem*: quæ lectio consentit cum eo quod scriptum est, 1. Pet. 3. 7. Cæterùm *Debiti* appellatione non id tantùm intelligo quod vulgò solent, sed omnia mutua convictûs officia; quamvis Apostolus unam eorum speciem, habitâ scopi sui ratione, peculiariter designet.

4 *Uxor, ἡ γυνὴ*. Vulgata, *Mulier*. impropriè, cùm de conjugio agatur. ¶ *Similiter, ὁμοίως*. Videtur autem Paulus expressè istud adjecisse, quòd mariti plus sibi licere quàm uxoribus putarent, unde illa pellicatûs & concubinatûs consuetudo.

5 *Ad tempus, πρὸς καιρόν*. Erasmus, *Pro tempore, κατὰ καιρόν*. depravatâ etiam sententiâ. ¶ *Vacetis, σχολάζητε*. i. toti hoc unum agatis. Loquitur enim de solenni aliquo pœnitentiæ testimonio, vel publico vel privato, pro rei necessitate. Nam alioqui assiduæ debent esse preces, & sobrietas perpetua. ¶ *Jejunio & orationi, τῇ νηστείᾳ καὶ προσευχῇ*. Ità legimus in omnibus nostris Græcis codicibus, uno duntaxat excepto, & solent ista ferè conjungi, ut Matth. 17. 21. quòd jejunium sit ad preces optima præparatio. Quædam tamen Latina exemplaria nullam faciunt jejunii mentionem, ut nec Chrysostomus nec Theophylactus. Quod autem addit jejunium precibus, manifestè probat non de quotidianis sed de extraordinariis precibus hîc agi, sive privatis sive publicis, cujusmodi fuit præparatio ad audiendam Legis promulgationem, Exod. 9. 15. quò spectat etiam quod scribitur, Joel 2. 16. ¶ *Simul, ἐπὶ τὸ αὐτό*. Sic honestissimè Paulus loquitur, quamobrem etiam maritus uxorem domum ducere, & παραλαμβάνειν dicitur, Mat. 1. 20. Nempe quoniam unus est viri & uxoris thorus. Vulgata barbarè, *In idipsum*. ¶ *Convenite, συνέρχησθε*. Id est συνέρχεσθε, ut alibi etiam scriptum invenimus, Vulgata. *Revertimini, ἐπιστρέφεσθε*. Erasmus, *Conveniatis*, ut ἵνα repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. quod certè parùm verecundè Hieronymus explicat in Apologia pro suis adversùs Jovinianum libris. ¶ *Propter incontinentiam, διὰ τὴν ἀκρασίαν*: Sive, *propter impotentiam*, (ut alii malunt interpretari) id est, quia hæc est naturæ vestræ imbecillitas, ut indè facilè possit Satan occasionem arripere vos impellendi in scortationem, nisi conjugio, ut remedio, utamini. Erasmus autem interpretatus est, *Intemperantiam*, id est ἀκολασίαν, impropriè hoc in loco. Repugnat enim conjugii sanctitati intemperantia, incontinentia non item: quanquam fateor nonnunquam ista duo nomina confundi.

6 *Ex concessione, κατὰ συγγνώμην*, id est συγχώρησιν. ut scitè exponitur in Arabica interpretatione, *Dico hoc vobis verè sicut infirmis non ut in mandato decisionis*, id est decreto decisivo. Nam *veniæ* nomen, quod perperàm torquetur ab Augustino libro de conjug. cap. 10. indulgentiæ non convenit, ubi nullum simpliciter vitium inest: & videtur hoc pertinere ad id quod scriptum est suprà, vers. 2. Visus enim erat conjugium ab omnibus, & quidem ut præceptum, exigere. Hoc igitur nunc explicat, docetque se conjugium non flagitare præcisè ut præceptum, quod quisquis negligat Deum offendat, aut in quo per se positus sit Dei cultus (de iis enim rebus præcepta fiunt) sed quòd Deus hoc remedium iis concedat quibus non dedit ut se possint continere: cùm alioquin etsi ipsum conjugium per se purum sit ac honestum, tamen ipsius usus vix aut nè vix quidem careat aliquâ ἀταξίᾳ, sed quæ matrimonii velo obtegatur. Itaque συγγνώμην vocat commodam dicti interpretationem, habitâ boni & æqui ratione: ut definitur etiam ab Aristotele Ethic. 6. Quòd autem in quibusdam codicibus legitur κατὰ γνώμην, *secundùm opinionem*, sive *sententiam*, quasi testetur Apostolus se tantùm dicere quid optimum factu putet, non autem quicquam præcipere, certè non convenit gravitati Apostolicæ, cùm nihil adjiciatur quo ista modestia temperetur, ut infrà, vers. 25. & 40. Sed & commodissimè illud licebit ad proximè præcedentia referre

referre, acsi dicat Apostolus illud *Ad tempus* commodè non præcisè esse intelligendum, sed prout videlicet ferre possint conjugum vires & vocatio.

7 *Nam velim*, θέλω γάρ. Id est optarim, ut diximus Mat. 15. Vulgata, *volo autem*, impropriè. Itaque Tertullianus (quod ejus pace dixerim) non satis firmâ ratione utitur, cùm ex hoc verbo urget hanc fuisse puram & absolutam Apostoli voluntatem. ¶ *Vt & ipse sum*, ὡς καὶ ἐμαυτόν. Syrus interpres addit בדכיותא *bedachiuta*, id est, ἐν τῇ ἁγνείᾳ, *in castitate*: quæ vox interdum virginibus propriè attribuitur; interdum etiam cœlibibus: denique ἀγάμοις generaliter applicatur cùm de corpore agitur. Imò alioqui sua quoque est conjugum ἁγνότης omni turpitudini opposita, veræ Christianæ vitæ scopus. Hoc autem nonnulli de cœlibatu accipiunt, quòd Paulus cœlebs fuerit, ut sit hic sensus, quod dixerat Apostolus mox esse conjugibus ad communem thorum revertendum vitandæ tentationis causâ, non simpliciter & ut rem prorsus necessariam præcipi, sed ex æquo & bono esse accipiendum. Nam, inquit, optarim omnes non modò ad aliquod tempus posse carere uxoris consuetudine, sed etiam, exemplo meo, penitus cœlibes posse vivere: sed hoc non est omnibus datum. Alii verò, qui Paulum quoque volunt fuisse maritum (in quorum numero sunt Clemens & Ignatius, teste quoque Eusebio) istud referunt ad uxoris circumductionem, de qua infrà 95. ut sit hic sensus, Quod dixi nonnisi ad breve aliquod tempus, & extraordinariarum precum causâ marito ab uxore abstinendum, nè accipite ut simpliciter mandatum. Nam contrà optarim si fieri posset, omnibus datum esse, ut etiam perinde ut mihi seponere ipsis suas uxores liceret, ut eò liberiùs & expeditiùs ministerium suum obirent. Utramvis autem harum interpretationem sequamur, particula καὶ suum pondus habet, ideóque prætermitti à Syro & Arabe interpretibus minimè debuit. Mihi verò videtur omnino Apostolus ad neutrum istorum respexisse, sed ad id quod præcisè & ex suo imperio dixerat vers. 2. quasi ad incontinentiam præcavendam necessarium esset omnibus conjugium. Hoc igitur nunc mitigat, & non ut præceptum quod omnes obliget esse accipiendum docet, sed ut remedium adversùs incontinentiam iis qui uruntur concessum. Aberrant igitur à scopo qui somniant Apostolum hîc agere de longiore vel perpetua inter conjugatos à mutua conjunctione abstinentia: de qua quid tandem dicere meritò potuit Apostolus, nisi hoc unum quod dixit vers. 5. cùm eos qui conjugium contraxerunt nemo possit vel levissimâ conjecturâ præsumere aliter quàm sancti conjuges soleant vitam hanc transigere constituisse? Quomodo verò intelligendum sit hoc Apostoli desiderium dicemus infrà, versu 26.

8 *Cœlibibus & viduis*, τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις. Theophylactus legit τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις. ità ut superior versiculus ad viros pertineat, sequentes autem duo ad fœminas: quæ quidem vel sunt innuptæ seu virgines, vel viduæ, ut ità sit plana distributio. Sed cùm postea seorsim agat de virginibus, malo ἀγάμους intelligere *viduos*, χήρας, *viduas*, ut etiam exponunt Syrus & Arabs interpretes: itaq; τοῖς ἀγάμοις non converti *Innuptis*. ἄγαμον autem etiam dici qui uxore mortuâ sit factus cœlebs, apparet ex vers. 11. Itaque totus hic locus institutus est adversùs eos qui secundas nuptias damnant prioribus morte dissolutis. Nam aliud est digamorum genus, qui veteribus canonibus arcentur à ministerio, & quorum etiam nuptiis nolunt benedici, eorum videlicet qui vel constante priore matrimonio, vel ejectâ priore uxore, alteram superinducunt: quam distinctionem mirum est Tertullianum etiam ipsum vel ignorasse vel dissimulasse.

9 *Se non continent*, οὐκ ἐγκρατεύονται. Id est continere se non possunt, aut aliâ ratione sibi non expedire judicant ut conjugii expertes maneant. Possunt enim etiam aliæ causæ extra incontinentiam incidere, cur uxorem ducere, vel nubere expediat. Est autem quorundam incontinentissimorum hominum, licèt de cœlibatûs lege asserenda pertinacissimè contendentium, cavillum planè impudens, qui causantur Paulum non dixisse, *se non possint continere*, sed *sese non continent*. ¶ *Matrimonium contrabant*, γαμησάτωσαν. Vulg. *Nubant*, non satis rectè. Usus est enim Apostolus de industria verbo quod tum viris tum mulieribus convenit, sicut apparet ex vers. 28. hoc eodem capite. ¶ *Nam melius est*, κρεῖσσον γάρ ἐστι. Vel, *Potius* aut *satius*, ut rectè interpretatur Erasmus. Neq; verò propria est ista comparatio, quasi videlicet conjugium cum ustione ità comparetur, acsi ustio quoq; esset res bona, aut conjugium dicatur melius, id est minùs malum, sicut Hieronymus cavillatur, sed petitum est è medio istud dicendi genus, veluti dicitur 1. Pet. 3. 17. melius esse bene agendo malis affici, quàm malè agendo. Ejusmodi multa passim occurrunt in Solomonis proverbiis. ¶ *Uri*, πυροῦσθαι. Id est, libidine ità æstuare ut aut voluntas succumbat tentationi, aut certè Deum pacatâ conscientiâ non possis invocare. Nam alioquin ecquis est qui carnis stimulis nullo modo pungatur?

10 *Denuncio*, παραγγέλλω. Vulg. *Præcipio*. At ego illud malo, ut significet Apostolus sibi ut Dei nuncio fidem omnino habendam. ¶ *Non ego, sed Dominus*, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος. Nempe quia expressum hac de re Domini mandatum exstat Matt. 19. 6. quo etiam respicit præpositio παρὰ in παραγγέλλω. ¶ *Nè sese separato*, μὴ χωρισθῆναι. Erasmus, *Nè separetur*. Atqui omnino τὸ χωρίζεσθαι pro verbo passivo in sese actionem reciprocante, ut interdum conjugatio Niphal apud Hebræos, necessariò accipiendum esse, apparet ex verbo ἀφιέναι, *Dimittere*, sive *Amandare*, quod viro tribuitur, ultro suóq; arbitrio uxorem ableganti, ut vicissim prohibetur uxor ipsa sese à marito, non autem alterius, putà judicis autoritate, separare. Idque etiam apertissimè liquet ex versu 15. ubi de spontanea infidelis discessione agens, hoc ipso verbo χωρίζεσθαι utitur. Pertinent igitur ista ad divortia, tum à profanis gentibus usurpata, tum etiam inter ipsos Judæos ob duritiem cordis civiliter tolerata, quæ Christus Matth. 5. 32. & 19. 9. ad solam adulterii causam restrinxit, & quidem legitimâ præeunte cognitione, ut colligere licet ex Matt. 18. 15. Itaque ineptissimi sunt qui hinc colligunt simpliciter indissolubile esse ipsum matrimonii vinculum, contra manifestè expressam à Christo adulterii exceptionem: qua de re plenissimè egimus in tractatione De Repudiis & Divortiis.

---

12 Matrimonia inter infidelem alteram partem, alteram verò fidelem, jam contracta, rata esse confirmat, ut fidelis infidelem deserere non possit.

11 Ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω· καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι.
12 Τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ λέγω, οὐχ ὁ Κύριος, Εἴ τις ἀδελφὸς γυναῖκα ἔχει ἄπιστον, καὶ αὐτὴ συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτοῦ, μὴ ἀφιέτω αὐτήν.
13 Καὶ γυνὴ ἥτις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον, καὶ αὐτὸς συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω αὐτόν.
14 Ἡγίασται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικὶ, καὶ ἡγίασται ἡ γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν τῷ ἀνδρί· ἐπεὶ ἄρα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκάθαρτά ἐστι· νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν.

Quòd si sese separarit, maneat cœlebs, aut viro reconciliator: & vir uxorem nè dimittito.
Reliquis autem ego dico, non Dominus, Siquis frater uxorem habet infidelem, quæ libens consentiat ad habitandum cum ea, ne eam dimittito.
Et uxor quæ habet virum infidelem, qui libens consentiat ad habitandum eum ea, nè eum dimittito.
Maritus enim infidelis sanctificatus est in uxore, & uxor infidelis sanctificata est in viro: alioqui certè liberi vestri impuri essent: nunc autem sancti sunt.

Quòd si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari: & vir uxorem nè dimittat.
Nam cæteris ego dico, non Dominus, Siquis frater uxorem habet infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam.
Et siqua mulier habet virum infidelem, & hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum.
Sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem, & sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem: alioquin filii vestri immundi essent: nunc autem sancti sunt.

14 Respondet objectioni, At fidelis polluitur societate infidelis. Hoc verò negat Apostolus, & fidelem posse bonâ conscientiâ uti infidelis conjugis vase ex eo probat, quòd liberi indè nati, sancti (id est in promissione) censeantur: singulis enim fidelibus dicitur, Ero Deus tuus, & seminis tui.

---

11 *Reconciliator*, καταλλαγήτω. Hoc quoque satis ostendit de quibus divortiis hîc differat Apostolus, de iis videlicet quæ non scortationis causâ (hæc enim matrimonium dirimebat) sed propter aliquam animorum offensionem interveniebant, ut solebant olim facilè mariti uxoribus nuncium remittere, & uxores à viris secedere. His igitur negat Apostolus matrimonii vinculum dissolvi. Neque mirandum est non esse additam scortationis exceptionem ab Apostolo. Primùm enim capitale supplicium erat in adulteras constitutum non paucis locis, ut nihil opus esset divortium petere. Et quamvis per magistratuum negligentiam non punirentur adulteria, quid constituendum esset Christus apertè dixerat, ut minimè oportuerit Corinthios de hac re Paulum consulere. Facilè denique fuit Corinthiis applicare Apostoli responsum quæstioni de quâ ad eum scripserant: sicut nostrum est ex responso elicere quæ fuerit quæstio, nempe non de legitimo divortio, sed eo quod ex dissensione aliqua exoritur. ¶ *Nè dimittito*, μὴ ἀφιέναι. Id est nè repudiato, sive nuncium ei remittito, ut Romæ quoque fas erat.

12 *Reliquis autem*, τοῖς δὲ λοιποῖς. *Reliquorum* appellatione eos intelligit qui impari matrimonio constricti degebant, ac veluti sese pollui infidelis consortio putabant: quod negat Apostolus. ¶ *Non Dominus*, οὐχ ὁ Κύριος. Suum id esse dicit Apostolus de quo nihil disertè expresserit Dominus, non quòd ipse ex sese temerè aut suo arbitrio esset commentus. Id enim se fecisse negat infrà vers. 25. & 40. Fundamentum enim ejus doctrinæ quam tradit, autoritate verbi Dei nititur, cujus erat interpres Apostolus: cùm Dominus arctissimum esse conjugii vinculum multis locis docuerit, & cum charitatis regula prorsus consentiat hæc Apostoli doctrina. ¶ *Habet*, ἔχει. Ergò de jam contractis imparibus conjugiis differit, quas propter alterius infidelitatem dirimi posse negat, quod tamen sub Lege fiebat, ut apparet ex Esræ 9. & 10. nondum videlicet dirupto per Evangelicum fœdus pariete. Contrahendas verò non ut prorsus irritas futuras vetat, sed ut cum scandalo conjunctas & periculosas dissuadet, 2. Cor. 6. 14. ¶ *Infidelem*, ἄπιστον. Vide

supràb,

ſuprà, *6. 6.* ¶ *Libens conſentiat*, συνευδοκεῖ. Vide Act.18.1. Nec temerè requiritur merè ſpontaneus conſenſus, quem declarat εὐ particula.

14 *Sanctificatus eſt*, ἡγίασται. Sanctum opponit impuro ac profano, id eſt illi quod vitio eſt contaminatum, nec cum voluntate Dei conſentiens. Dicitur ergò vir infidelis in uxore fideli ſanctificari, id eſt pietas uxoris plus valere ad hoc ut conjunctio iſta pro ſancta & pura habeatur, quàm mariti infidelitas, ad hoc ut conjugium iſtud profanetur, vel ut uxor bonâ conſcientiâ uti marito non poſſit. Neque enim longiùs porrigitur iſta mariti aut uxoris ſanctificatio. Quidam hoc referunt ad civilem politiam, quæ rata habet illa matrimonia, cùm liberi ſint legitimi. Sed profectò Paulus non de politia civili diſſerit, ſed de conſcientia: & quæſo, quod tandem eſſet argumentum pacandæ conſcientiæ à civilibus ullarum gentium legibus ſumtum? in his enim notum eſt quàm multa ferantur, quæ Chriſtiani hominis conſcientia non ferat: nam nè divortium quidem à Moſe propter duritiem cordis Judaicæ gentis toleratum, conſcientiam excuſabat extra adulterii crimen. ¶ *In uxore*, ἐν τῇ γυναικί. Vulg. *Per mulierem fidelem*, ἐν τῇ γυναικὶ πιστῇ: quam lectionem in Claromontano & alio præterea manuſcripto Græco codice invenimus: & rurſum paulò pòſt ἐν τῷ ἀνδρὶ πιστῷ, *per virum fidelem*. Sed γυναῖκα oportuit hoc in loco interpretari *Uxorem*, non *Mulierem*: & *In uxore*, non *Per uxorem*. Non enim infidelis maritus per uxorem ſanctificari dicitur, ut qui ſit & maneat infidelis: ſed quoniam fidelis uxor poteſt cum infideli marito bonâ conſcientiâ conſueſcere (cur enim aliena conſcientia eam pollueret?) idcirco dicitur infidelis ille, non in ſeſe, ſed in uxore (id eſt uxoris reſpectu) ſanctus eſſe. Idem quoque de altero membro judicandum eſt. ¶ *In viro*, ἐν τῷ ἀνδρί. Auguſtinus lib. 1. quo exponit ſermonem in monte habitum, legit, *In fratre fideli*, ἐν ἀδελφῷ τῷ πιστῷ. Vetus autem interpres habet, *Per mulierem fidelem*, &, *Per virum fidelem*, & nos in uno vetuſto codice reperimus ad marginem annotatum πιστῇ priore loco, & πιστῷ poſteriore. Claromontanus autem codex habet, ἐν ἀνδρὶ ἀδελφῷ, *In viro fratre*, id eſt, qui ſit frater ſive fidelis. Et certè etiamſi hæc epitheta non addas, tamen neceſſariò ſubaudienda ſunt. Conſiderandum enim eſt qua de re agatur, nempe an matrimonium inter infidelem unam perſonam alteram verò fidelem contractum ſit ſanctum, ac proinde fidelis illo teneatur. Et niſi ità eſſet, cur Paulus in altero membro adderet epithetum *infidelis*? Nam alioqui ſanctas eſſe inter infidelem utrumque nuptias, & ſanctos eorum liberos, nemo unquam verè dixerit, cùm ipſæ etiam dapes ſint illis impuræ, utpote quas Verbo & gratiarum actione oporteat ſanctificari. Concedo tamen ratum eſſe civiliter infidelium matrimonium, nec etiam coram Deo pro ſcortatione cenſeri: ſed quorſum hoc ad Pauli ſcopum qui de conſcientia diſſerit? ¶ *Nunc autem ſancti ſunt*, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν. vel, *Sancti ſunt autem*. Nam particula νῦν hoc in loco non eſt temporis adverbium, ſed eſt conjunctio quæ adhiberi ſolet in argumentorum aſſumtionibus, ut alibi oſtendimus. Cæterùm *ſancti* vocantur liberi, quamvìs ex impari matrimonio ſuſcepti, i. hactenus puri, ac ſegregati Domino, ex fœderis formula, ERO DEUS TUUS, ET SEMINIS TUI. Quòd enim nonnulli ad liberos ex utroque infideli ſuſceptos extendunt, qui non ſint ſpurii ſed legitimi, falſò dici apparet ex hypotheſi Pauli. Quorſum enim vel de ſpuriis, vel de infidelis utriuſque nuptiis diſſereret? Colligit igitur Paulus ſanctam etiam eſſe fidelis & infidelis conjunctionem in matrimonio, ex eo quòd liberi indè procreati cenſeantur in Dei fœdere, ducto argumento ab effectis ad cauſam. Sed quid ſiquis hoc negaſſet? Imò verò nemo id potuit negare, cùm conſtaret de promiſſione in qua ſemen quoque comprehenditur. Nec alia cauſa eſt cur ſanctorum liberos ad Baptiſmum admittamus quàm quia ſancti ſunt (id eſt in fœdere comprehenſi) ab ipſo utero, quantum quidem conjicere & exiſtimare poſſumus, ſuis Deo arcanis relictis judiciis. Hinc verò non tantùm confutandi ſunt Catabaptiſtæ, qui infantes ut impuros à Baptiſmo rejiciunt; ſed ii quoque qui Baptiſmum faciunt primum ſalutis limen, ac proinde à ſalute excludunt omnes Baptiſmi expertes, etiam ubi nullus Baptiſmi contemtus intervenit, & neſcio quos abſolutæ neceſſitatis caſus (quos vocant) excogitarunt, id eſt, totidem Baptiſmi abuſus. Item qui quoſvis infantes ad Baptiſmum admittunt, quod factum fuiſſe in tota vetere Eccleſia inauditum, vel illud ſaltem oſtendit, quòd omnes adultos ex extraneis natos priùs oportuit catechumenos eſſe quàm baptizari.

---

15 Εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται, χωριζέσθω· οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφὴ ἐν τοῖς τοιούτοις· ἐν δὲ εἰρήνῃ κέκληκεν ἡμᾶς ὁ Θεός.
16 Τί γὰρ οἶδας, γύναι, εἰ τὸν ἄνδρα σώσεις; ἢ τί οἶδας, ἄνερ, εἰ τὴν γυναῖκα σώσεις;
17 Εἰ μὴ ἑκάστῳ ὡς ἐμέρισεν ὁ Θεός, ἕκαστον ὡς κέκληκεν ὁ Κύριος, οὕτω περιπατείτω. καὶ οὕτως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατάσσομαι.
18 Περιτετμημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω· ἐν ἀκροβυστίᾳ τις ἐκλήθη; μὴ περιτεμνέσθω.
19 Ἡ περιτομὴ οὐδέν ἐστι, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ.
20 Ἕκαστος ἐν τῇ κλήσει ᾗ ἐκλήθη, ἐν ταύτῃ μενέτω.

At ſi infidelis ſeſe ſeparet, ſeparatus eſto: non eſt ſervituti ſubjectus frater aut ſoror in hujuſmodi *caſibus*: [a] ſed ad pacem vocavit nos Deus.
Ecquid enim noſti, uxor, an ſis virum ſervatura? aut ecquid noſti, vir, an ſis uxorem ſervaturus?
Sed ut unicuique *donum* partitus eſt Deus, ut unumquemque vocavit Dominus, ità ambulet. & ità in Eccleſiis omnibus diſpono.
Circumciſus aliquis vocatus eſt? nè attrahat *præputium*: in præputio aliquis vocatus eſt? nè circumcidatur.
Circumciſio nihil eſt, & præputium nihil eſt, ſed obſervatio præceptorum Dei.
‖ Unuſquiſque in qua vocatione vocatus fuit, in ea maneat.

Quòd ſi infidelis diſcedit, diſcedat: non enim ſervituti ſubjectus eſt frater aut ſoror in hujuſmodi: in pace autem vocavit nos Deus.
Unde enim ſcis, mulier, ſi virum ſalvum facies? aut unde ſcis, vir, ſi mulierem ſalvam facies?
Niſi unicuique ſicut diviſit Dominus, unumquemque ſicut vocavit Deus, ità ambulet. & ſicut in omnibus Eccleſiis doceo.
Circumciſus aliquis vocatus eſt? non adducat præputium: in præputio aliquis vocatus eſt? non circumcidatur.
Circumciſio nihil eſt, & præputium nihil eſt, ſed obſervatio mandatorum Dei.
Unuſquiſque in qua vocatione vocatus eſt, in ea permaneat.

15 Reſpondet quæſtioni, Quid ſi infidelis fidelem deſerat? tum verò, inquit, liber eſt fidelis, quoniam ab infideli eſt deſertus. [a] Nequis prætextu iſtius libertatis, infideli præbeat diſcedendi occaſionem, ſignificat pacificè colendum eſſe matrimonium, etiam cum infideli, ut, ſi fieri poſſit, lucrifiat. 17 Occaſione ex eo arreptâ quod de ſervitute & libertate conjugii dixerat, digreditur ad generalem doctrinam de vitæ ſtatu & conditione externa, ut Circumciſione & Præputio, Servitute & Libertate, generaliter monens ut quiſque ſuâ ſorte contentus vivat in Domino, quoniam externa illa ut Circumciſum eſſe, vel Incircumciſum, Servum vel Liberum, non ſunt ex regni Dei (ut loquuntur) eſſentia. 18 Significat tamen in his exemplis non omnia eſſe paria, quoniam Circumciſio per ſe non ſit appetenda, libertatem verò ſervos appetere nihil prohibeat. In eo igitur duntaxat paritas eſt, quòd in iſtis non ſit poſitum regnum Dei, ac proinde iſta non impediant quominus Deo pareamus. ‖ *Epheſ.* 4.1.

---

15 *Seſe ſeparet*, χωριζέσθω. Vulg. *Diſcedit*. nimiùm dilutè. Intelligitur enim hoc loco diſceſſus cum animo non revertendi, quem *Deſertionis* nomine ſignificamus. Verbum autem χωρίζεσθαι diximus ſuprà verſ. 10. accipi paſſivâ ſignificatione reciprocâ, ut apud Hebræos conjugatio Niphal interdum accipi conſuevit. Vide Joan. 12.36. ¶ *Separatus eſto*, χωριζέσθω, videlicet infidelis. Tunc enim divortium non facit fidelis, ſed infidelis eum dimittens, cujus culpam lueret fidelis innocens ſi cogeretur ἄγαμος vivere. Nihil igitur hìc additur verbo Chriſti, divortium in ſolo adulterii crimine concedentis. Tantum enim abeſt in hac facti ſpecie, ut fidelis divortium faciat, ut contrà fuerit libenter retenturus diſcedentem infidelem. Vulg. *Diſcedat*. quod Auguſtinus perperàm ad fidelem derelictum retulit, & aliquot graviter cum illo hac in re hallucinati interpretes. Repetitur enim ἄπιστος ex proximo antecedente membro, & tam de marito fideli, quem uxor infidelis deſerat, intelligitur, quàm de uxore fideli, quam maritus infidelis expulerit. ¶ *Non eſt ſervituti ſubjectus*, οὐ δεδούλωται. Ergò in hoc caſu liber eſt fidelis, poſtquam omnia expertus fuerit ut infidelem diſcedentem revocet ad officium. Servitus autem iſta quæ fuerit docuit ſupr. verſ. 4. Neque verò Paulus (ut quidam exiſtimarunt) dum ſic loquitur, quicquam addit Chriſti ſententiæ, qui unicam facit divortii cauſam, nempe adulterium. Neque enim in hac de qua hìc agitur ſpecie conceditur divortium cuiquam, ſed deſerens perſona condemnatur, & deſertæ conſulitur, quæ non modò non petit divortium, ſed etiam divertentem repetit quantum in ſe eſt. *Servitutis* autem nomine appoſitiſsimè ſignificat vinculi conjugalis obligationem, quâ fieri dixerat ut neuter conjugum ſit corporis ſui Dominus. ¶ *In hujuſmodi* caſibus, ἐν τοῖς τοιούτοις. id eſt, cùm ejuſmodi quippiam inciderit, nempe ut fidelis cum infideli fuerit junctus matrimonio, (neque enim de contrahendis, ſed de retinendis iſtis matrimoniis diſſerit Apoſtolus) & infidelis ſuâ ſponte fidelem deſerat. Vulg. & Eraſmus, admodum obſcurè, *In ejuſmodi*. ¶ *Ad pacem*, ἐν εἰρήνῃ. id eſt, εἰς εἰρήνην, ut pacatâ conſcientiâ ac concorditer vivamus: ex quo conſequitur retinendum eſſe nobis infidelem, ac omnibus officiis, quoad ejus fieri poteſt ac debet, demerendum; nedum ut vel eum ipſi deſeramus, vel ad nos deſerendos provocemus. Hoc igitur pertinet ad ea quæ ſequuntur potiùs quàm ad ſuperiora, quod etiam indicat conjunctio cauſalis. [Arabs interpres addit, *Et ad doctrinam ſuam*; quod nuſquam invenio alibi, neque id mihi videtur ſatìs appoſitè dici.]

16 *Ecquid enim noſti*, τί γὰρ οἶδας. Confirmatio eſt (opinor) ſuperioris ſententiæ, non cur diſcedente infideli liberetur fidelis; ſed contrà, cur ità ſit utendum hâc libertate, ut infidelem, ſi fieri poteſt, retineat fidelis, ac Chriſto lucrifaciat. itaque Vetus interpres ſententiam corrupit cùm converteret, *Unde enim ſcis*, πόθεν γὰρ οἶδας: & Eraſmus quoque cùm interpretaretur, *Qui namque ſcis*, πῶς γὰρ οἶδας. Sed multò ineptiùs Caſtellio, qui in ſuperiore verſiculo, ἐν δὲ εἰρήνῃ convertit, *Quin ad pacem*, & ità quidem ut prorſus annectat proximè præcedentibus: deinde τί γὰρ οἶδας, *quî ſcis autem*: quaſi γὰρ pro δὲ accipiatur.

17 *Sed*, εἰ μή. Teſtatur Eraſmus quoſdam Græcos codices habere ἢ μή, *an non*, idque cum ſuperioribus connectere. Sic etiam legunt & diſtinguunt Græcorum ſcholia, ex Severiani cujuſdam autori-

autoritate. Nostri tamen codices habent εἰ μὴ, & sequentibus connectunt: sed ex interpretibus alii convertunt *Nisi*, & multa coguntur supplere, quasi dicat Apostolus, Quid ergò superest, nisi ut quisque ità incedat ut eum vocavit Dominus? vel, Nihil tentetur aut novetur propter alterum infidelem, tantùm ut cuique sors obtigit, ità maneat. Alii convertunt, *Utcunque fuerit*, vel *In summa*, ut Erasmus; *quâ loquendi formâ*, inquit, *uti solemus quoties omissis quæ incerta sunt, ad id redimus quod certum est.* Hæc ille: citans etiam Terentii quendam locum, sed meo quidem judicio non prorsus apposité. Omnis autem ista varietas indè fortassis orta est, quòd ignorarint interpretes, εἰ μὴ respondere Hebræis particulis אם לא *im lo* pro ἀλλὰ, qua de re vide Gal. 1. 7. & 2. 16. nisi malimus idem valere atque אפס *ephes*, Deut. 14. 4. Denique non desunt qui, adjectâ ὑποστιγμῇ, interpretentur εἰ μὴ, *Sin minùs*: id est, Si nulla sit spes de servando infideli, retineatur tamen istud generale præceptum, perstandum esse unicuique in eo statu in quo fuerit à Deo collocatus. ¶ *Ut unicuique*, ἑκάστῳ ὡς. Hanc trajectionem, ut Paulo familiarem, annotavimus Rom. 1. 23. & suprà 1. 5. Vide infrà 12. 11. ¶ Donum *partitus est*, ἐμέρισεν. Vulg. *Divisit.* Usitatum est Hebræis nomen verbale supplere: quam ellipsin explevimus ex versic. 7. ¶ *Deus*, ὁ Θεός. Vulgata, *Dominus*, ὁ Κύριος, & in membro sequenti ubi legitur ὁ Κύριος, *Dominus*, legit ὁ Θεός, *Deus*, eodem sensu. ¶ *Vocavit*, κέκληκεν. id est certo vitæ generi addixit, & donis ad id pertinentibus pro sua liberalitate instruxit; qualem denique esse unumquemque voluit. Id enim significari *Vocandi* verbo, ex Hebræorum idiotismo, sæpe jam annotavimus, & cur hunc Hebraismum retinuerimus. ¶ *Et ità*, καὶ οὕτως. Vulgata, *Et sicut*, non rectè. Dicendum enim fuisset καὶ ὅπως. Arabs autem interpres hoc membrum annectit iis quæ sequuntur. ¶ *Dispono*, διατάσσομαι. Vulgata, *doceo*, διδάσκω, ut etiam legitur in codice Claromontano. Non desunt tamen & Latini & Græci codices in quibus neutrum legitur. *Mandandi* verò & *præcipiendi* verbum mihi visum hîc est nimis imperiosum.

18 *Vocatus est?* ἐκλήθη; videlicet ad Evangelii gratiam: ideo Arabs interpres adjicit *Ad fidem*, εἰς τὴν πίστιν. ¶ *Nè attrahat*, μὴ ἐπισπάσθω. Τὸ ἐπισπᾶσθαι, quod in genere significat *attrahere*, accipio passivâ significatione, ut de eo dicatur qui chirurgi operâ (ut ità dicam) præputiatur: quod quidem fit cute ferro adductâ, ut glandem rursus operiat, quemadmodum docet Celsus lib. 7. cap. 25. & testatur Epiphanius in lib. De ponderibus & mensuris. pro quo etiam facit quod scriptum est Maccab. 1. 16. & Josephus lib. Antiq. 12. cap. 6. Certè ità accipiendum esse apparet ex verbo περιτέμνεσθαι, quod ei opponitur. Cæterùm vel Apostolus extra propositam tractationem, ad quam postea redit vers. 25. velut excurrens, de circumcisione & servitute, ut rebus etiam mediis & in quibus non esset positum regnum Dei, differit; vel potiùs (quod ex nuda tantùm conjectura dictum sit) librariorum culpâ factum est ut isti versiculi 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, transpositi sint, qui potiùs versiculo 40. tractationem de conjugio finienti subjici debuerint. Sic enim omnia optimè cohærebunt, cùm hæc quoque prorsus consentiant cum iis quæ de idolothytis postea differit.

19 *Circumcisio nihil est*, περιτομὴ οὐδέν ἐστι. Hoc intellige ratione habitâ temporis quo Circumcisio desierat esse fidei sacramentum, tum etiam personarum respectu, id est eorum qui beneficium Christi intelligebant, id est, neque Circumcisione neque Præputio nos fieri sanctiores.

---

21 Δοῦλος ἐκλήθης; μή σοι μελέτω· ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι.
22 Ὁ γὰρ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος, ἀπελεύθερος Κυρίου ἐστίν· ὁμοίως καὶ ὁ ἐλεύθερος κληθεὶς, δοῦλός ἐστι Χριστοῦ.
23 Τιμῆς ἠγοράσθητε· μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων.
24 Ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοὶ, ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ τῷ Θεῷ.
25 Περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω· γνώμην δὲ δίδωμι ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι.
26 Νομίζω οὖν τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην, ὅτι καλὸν ἀνθρώπῳ τὸ οὕτως εἶναι.
27 Δέδεσαι γυναικί; μὴ ζήτει λύσιν. λέλυσαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα.

Servus vocatus es? nè sit tibi curæ: sed si potes etiam liber fieri, potiùs eo utere.
Etenim qui in Domino vocatus est servus, libertus Domini est: similiter & qui liber vocatus est, servus est Christi.
* Pretio emti estis: nè estote servi hominum.
Unusquisque in quo vocatus fuit, fratres, in hoc maneat apud Deum.
De virginibus autem imperium Domini non habeo: sententiam verò meam *hac in re* dico, ut cui Dominus per misericordiam dederit fidum esse.
Existimo igitur hoc bonum esse propter instantem necessitatem, bonum *inquam esse* homini ità esse.
Alligatus es uxori? nè quære dissolutionem. solutus es ab uxore? nè quære uxorem.

Servus vocatus es? non sit tibi curæ: sed & si potes fieri liber, magis utere.
Qui enim in Domino vocatus est servus, libertus est Domini: similiter qui liber vocatus est, servus est Christi.
Pretio emti estis: nolite fieri servi hominum.
Unusquisque in quo vocatus est, fratres, in hoc maneat apud Deum.
De virginibus autem præceptum Domini non habeo: consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus à Domino ut sim fidelis.
Existimo ergò hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse.
Alligatus es uxori? noli quærere solutionem. solutus es ab uxore? noli quærere uxorem.

* *Supr. 6. 20. 1. Pet. 1. 19.*

23 Rationem dissimilitudinis ostendit, Quoniam qui Circumcisionem affectasset, sese jam non Deo sed humanæ traditioni subjiciebat. Est autem hoc multò magìs de superstitionibus intelligendum, quas nonnulli inter res medias stultè numerant. 24 Repetitio generalis doctrinæ. 25 Virginitatem nulli præcipit, suadet tamen & laudat propter aliud, nempe tum propter præsentis temporis necessitatem, cùm fidelibus vix liceret uno loco consistere, & præsentis vitæ commodis frui, ac proinde expeditiores essent qui familiâ non gravabantur; tum etiam propter hujus vitæ curas, quas secum necessariò matrimonium trahit, ut illis animum distrahi sit necesse: quod in mulieribus præsertim locum habet.

---

21 *Nè sit tibi curæ*, μή σοι μελέτω. id est, Nè de eo sis anxiè solicitus, quasi sit conditio Christianis indigna: sed eo potiùs te consolare quòd à misera servitute peccati ac mortis sis per Christum manumissus, quamvìs in hac vita servias, quamdiu Deo visum fuerit. Vide infrà, vers. 32. sic tamen ut oblatum libertatis beneficium minimè repudiet.

22 *Qui in Domino vocatus est servus*, ὁ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος. id est, Qui cùm servus sit conditione, vocatus est ad Christi communionem. Est enim illud *In Domino*, Hebræorum more dictum, quem exposuimus suprà, cap. 1. vers. 2. Castellio verò nuper, ut elegantiùs loqui videretur, pro *In Domino*, dicere maluit, *In re Dominica.* ¶ *Libertus*, ἀπελεύθερος, nempe à servitute peccati liberatus.

23 *Pretio emti estis*, τιμῆς ἠγοράσθητε. Vide suprà, 6. 20. ¶ *Nè estote*, μὴ γίνεσθε. vel, ut Vulg. & Erasmus, *Nolite fieri.* Transit ad thesin & generalem de his rebus mediis doctrinam, in quibus solent superstitiosi summam divini cultûs ponere, conscientias hominum istiusmodi commentis durissimâ servitute opprimentes, ut sub Papatu videmus evenisse. De his autem copiosè noster Apostolus, Coloss. 2. 20. cujus loci sententiam ego ad superstitiones refero, plerumque in eo positas, ut homines, repudiatâ libertate, miserrimæ servituti sese subjiciant, & in ea sibi placeant, quasi omnium hominum felicissimi. At unus est Dominus, inquit Apostolus, à quo conscientia nostra tenetur leges accipere.

24 *Apud Deum*, παρὰ τῷ Θεῷ. Puto hanc formulam idem declarare atque ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, *Coram Deo.* id est, ità sincerè & ex animo ut vos Deo approbetis: vel, perinde ac miles coram duce solet stationem servare; sic vos apud Deum estote constantes in eo vitæ genere cui vos destinavit, perpetuò videlicet memores vos in ejus conspectu versari.

25 *Imperium Domini*, ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω. Quid igitur? num Paulus Verbi Dei limites transgreditur, ut ii tradunt qui sibi licere volunt pro arbitrio leges conscientiis imponere? Minimè veró. Imò eos disertè damnat qui præcipere de his rebus quicquam audent quas Deus liberas esse voluit: sed tamen ex temporis, loci, ac personarum circumstantiis tradit quid expediat, id est, quid sit Dei voluntati consentaneum. Hæc enim est Dei voluntas ut sancti simus, & ipsius cultui quam maximè addicti. ad quam regulam Apostolus propositam de virginitate quæstionem exigens, novas certè leges nullas præscribit, sed à Domino præscriptas ad præsens negotium accommodat; idque tanta cum modestia ut eos facilè redarguat qui se illius successores esse mentiti jugum conscientiis imponunt: id est, ut quod unius Dei est ad se transferant. ¶ *Sententiam verò meam* hac in re *dico*, γνώμην δὲ δίδωμι. id est, dico quod hîc censeo. Sic ipse Paulus, 2. Cor. 8. 10. Et hoc est quod Gallicè dicimus, *J'en donne mon advis.* Vulgata, *Consilium autem do.* Erasmus, *Consilium tamen do.* obscurè uterque, & nonnihil impropriè. Differunt enim γνώμη & βουλή: quamvìs certum sit Apostolum non aliud consulere quàm quod sentiat. Deinde discrimen illud sophisticum & falsum inter Præceptum & Consilium libens refugio, quanquam eò pridem deventum est ut homines non jam Consilia sed Præcepta sua jactent, & quidem tanto cum supercilio ut ea ipsis Dei præceptis apertè anteponant. ¶ *Ut cui Dominus per misericordiam*, &c. ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι. Vulgata & Erasmus, *Tanquam misericordiam consecutus à Domino.* Ego verò paulò aliter sum interpretatus, ut planior esset sententia. Asserit autem his verbis Apostolus ministerii sui autoritatem, nè spernatur à Corinthiis ipsius sententia, quasi ab homine non à Deo profecta. Quod dicturus sum, inquit, dico ego qui homo quidem sum, sed dignus cui fides habeatur, quia ut talis essem, à Domino sum consecutus. πιστὸν enim hîc vocat, non eum qui fideliter officium facit, quomodo ferè interpretamur (nam fuisset aliquid adjungendum, putà *Minister*, vel *Apostolus*) sed eum cui fides meritò sit habenda, ut sæpe solet πιστὸν λόγον dicere, & πιστὸν ἄνθρωπον, 2. Tim. 2. 1. Sic ipse Christus πιστὸς κτίστης dicitur, 1. Pet. 4. 19. & μάρτυς πιστὸς sæpe in Apocalypsi. Cæterùm quòd πιστὸν εἶναι Castellio convertit *Fidentem esse*, id est, ex credentium numero esse (sic enim solet vocare quos *fideles* dicimus) id (ut mihi quidem videtur) Apostoli sententiæ non convenit, quamvìs Augustinus sic aliquoties interpretetur.

27 *Hoc*, τοῦτο id est virginem manere: pro quo dicit postea,

Ità

Ità esse, virgines videlicet alloquens. ¶ *Bonum*, καλόν. Vide suprà, vers. 1. ¶ *Propter instantem necessitatem*, διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην. id est, propter necessitatem quæ sanctos solet assiduè urgere, quorum videlicet perpetua est jactatio, ut eorum conditio minimè videatur ad conjugium accommodata, nisi ex altera parte carnis infirmitas ad illud adigat. Vetus interpres & Erasmus ἐνεστῶσαν convertunt *Præsentem*, & Arabs, *Temporis præsentis*, ex eorum sententia qui hoc referunt non ad Ecclesiæ conditionem illam perpetuam, de qua modò dixi, sed ad ejus duntaxat temporis circumstantiam quo hæc scripsit Apostolus, cùm vix liceret fidelibus ullo loco consistere. Solent enim Græci grammatici tempus præsens ex Stoicorum dogmate vocare χρόνον ἐνεστῶτα: quam expositionem hujus loci sequuntur Arabs & Syrus interpretes, ut ex eo fortassis etiam sit intelligendum quod dixit suprà vers. 7. cùm minimè sit verisimile optasse Apostolum sine exceptione ut omnes continentiæ dono essent præditi & cœlibes perstarent, ità mox humano genere desituro. ¶ *Bonum*, inquam, ὅτι καλόν. Vulg. *Quoniam bonum est*. Erasmus, *Nam bonum est*. Ego verò existimo potiùs esse epanalepsin, cujus infinita penè exempla annotavimus. Nam alioquin videbitur Apostolus idem, quod aiunt, per idem probare: veluti si dicas, Bonum est cœlibem esse, quia bonum est homini si sit cœlebs.

28 Ἐὰν δὲ καὶ γήμῃς, οὐχ ἥμαρτες· καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθένος, οὐχ ἥμαρτε· θλίψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἕξουσιν οἱ τοιοῦτοι. ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι.	Quòd si etiam duxeris uxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccavit: sed afflictionem in carne habituri sunt *qui sunt* hujusmodi. ego verò vobis parco.	*Si autem acceperis uxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccavit: tribulationem tamen carnis habebunt hujusmodi. ego autem vobis parco.*
29 Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοί, ὅτι ὁ καιρὸς συνεσταλμένος· τὸ λοιπόν ἐστιν ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι·	Hoc autem aio, fratres, opportunum tempus esse angustum in posterum: ut & qui habent uxores, sint ut non habentes:	*Hoc itaque dico, fratres, tempus breve est: reliquum est ut & qui habent uxores, tanquam non habentes sint:*
30 Καὶ οἱ κλαίοντες, ὡς μὴ κλαίοντες· καὶ οἱ χαίροντες, ὡς μὴ χαίροντες· καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες·	Et qui flent, ut non flentes: & qui gaudent, ut non gaudentes: & qui emunt, ut non obtinentes:	*Et qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquam non gaudentes: & qui emunt, tanquam non possidentes:*
31 Καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὡς μὴ καταχρώμενοι· παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου.	Et qui utuntur hoc mundo, ut non abutentes: præterit enim species hujus mundi.	*Et qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur: præterit enim figura hujus mundi.*
32 Θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι. ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ Κυρίῳ·	Velim autem vos absque solicitudine esse. Qui cœlebs est, solicitus est de iis quæ *sunt* Domini, quomodo placiturus sit Domino:	*Volo autem vos sine solicitudine esse. Qui sine uxore est, solicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo:*
33 Ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί.	At qui duxit uxorem, solicitus est de iis quæ sunt mundi, quomodo placiturus sit uxori.	*Qui autem cum uxore est, solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, & divisus est.*
34 Μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι· ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί.	Discretæ sunt, ea quæ est uxor, & ea quæ est virgo. quæ *est* cœlebs, solicita est de iis quæ sunt Domini, ut sit sancta cùm corpore tum spiritu: quæ verò nupta est, solicita est de iis quæ sunt mundi, quomodo placitura sit viro.	*Et mulier innupta & virgo cogitat quæ Domini sunt, ut sit sancta & corpore & spiritu: quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro.*
35 Τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον λέγω· οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ, ἀπερισπάστως.	Hoc autem dico vestro commodo: non ut laqueum vobis injiciam, sed ut decenter & aptè adhærescatis Domino absque ulla distractione.	*Porrò hoc ad utilitatem vestram dico: non ut laqueum vobis injiciam, sed ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi.*

28 *Afflictionem*, &c. θλῖψιν τῇ σαρκί. *Carnem* hìc vocat Apostolus externum hominem, & quæcunque ad præsentem vitam spectant. Conjugium enim multas ejusmodi molestias secum trahit ex hæreditario illo peccato exortas, veluti curam liberorum, & rei domesticæ solicitudinem, ut alia omittam mille incommoda, quæ ex horum depravatione nascuntur. Itaque Apostolus ad cœlibatum inclinat, non quòd in eo collocet Dei cultum magìs quàm in matrimonio, sed propter ea incommoda quibus, si fieri posset, cuperet omnes eximi, ut uni Deo vacarent. Huc etiam aliquatenus respiciebat Philosophus ille cujus hoc dictum fertur, μέγα ἐμπόδιον τοῦ φιλοσοφεῖν ἡ γυνή. ¶ *Vobis parco*, ὑμῶν φείδομαι. id est, Cupio infirmitati vestræ consultum, ut vos conjugio non indigere exoptem, quò sitis omnibus istis molestiis vacui. Longè aliter hoc exponebant Manichæi (à quorum opinione non multùm abest Hieronymus in damnando matrimonio) sed quos egregiè refellit Augustinus in lib. De sancta virginitate. Et hunc saltem locum ab iis expendi velim qui fucata virginitatis merita tantopere extollunt, perinde ac si vivere cœlibem sit asperius aliquod vitæ genus quàm conjugem esse.

29 *Quoniam opportunum tempus*, ὅτι ὁ καιρός. Sic lego & distinguo hunc locum ex sedecim vetustis codicibus, itémque ex Græcorum scholiorum, Basilii denique fide, qui duobus locis ità citat: nisi quòd ὅτι omittit. Cæterùm συνεσταλμένον, quod Hieronymus vertit *In collecto*, Vulg. *Breve*, vocat Apostolus tempus in angustias contractum, translatione à velis & cæteris id genus sumtâ, quam copiosiùs persequitur Ezechias Esa. 38. 12. Neque tamen (ut opinor) Apostolus ad vitæ humanæ brevitatem simpliciter respexit, sed huc potiùs quòd in fines seculorum sit deventum & finis omnium immineat, ut 1. Pet. 4. 7. instante nimirum die Domini, ut de aliis rebus magìs seriis sit cogitandum. Sic enim solent Apostoli de die illo loqui quasi jam proximo, ut 2. Pet. 3. 8, & 9. Ideo addidit Apostolus τὸ λοιπόν, id est, *Deinceps*, & *in posterum*. Vulgata, *Tempus breve est: reliquum est ut*, &c. ὁ καιρὸς συνεσταλμένος· τὸ λοιπόν ἐστιν ἵνα, &c. quam lectionem (ut modò dixi) in nullis vetustis exemplaribus inveni. ¶ *Ut*, ἵνα. Si nostram lectionem sequaris, ἵνα conjungendum erit cum φημὶ, *aio*: sin minùs, cum τὸ λοιπόν ἐστιν, *superest*. possis autem hunc locum sic etiam interpretari, *Hoc autem dico, fratres, tempus contractum esse. Superest*.

30 *Qui flent*, οἱ κλαίοντες. *Fletûs* appellatione, Hebræorum more, res adversæ; *gaudii*, res secundæ intelliguntur, id est, causæ ex effectis.

31 *Hoc mundo*, τῷ κόσμῳ τούτῳ. Hoc deest in Arabica interpretatione. *Mundi* autem appellatio cùm varia sit ac multiplex in sacris literis, hìc (ut opinor) significat omnia quæ nobis hìc viventibus utenda conceduntur ad breve spatium. Neque verò jubet Apostolus ut bona abjiciamus quæ à Domino accepimus; sed primùm omnium, ut quod quisque est, id esse velit; deinde, nè fluxis istis rebus vel nimiùm simus addicti, quasi (ut dicebat ille) non illas possideamus, sed ab ipsis possideamur, vel eis perperàm ac in alium usum utamur quàm sunt conditæ, utì faciunt non modò qui earum usum immutant, sed etiam qui temerè illas profundunt. Has enim omnes significationes admittit participium καταχρώμενοι, & apud Latinos *Abutendi* verbum. Mihi tamen maximè videtur apposita prima expositio, ut immoderatum usum damnet, adversùs eos qui toti sunt in præsentis vitæ negotiis immersi. Basilius in libello quem inscripsit τοὺς κατὰ πλάτος ὅρους, legit & interpretatur παραχρώμενοι, quasi notet Apostolus profusionem & nimium sumtum, id est τὴν παρὰ τὴν χρείαν δαπάνην: quam sententiam amplexus est Syrus interpres. Vulgata, *Tanquam non utantur*, repetito eodem participio χρώμενοι, ut in præcedentibus membris idem participium repetitur. Sic etiam legit Arabs interpres, ut sit sensus, non aliter utendum esse hujus mundi rebus, quàm si non uteremur, id est, quàm si nullam indè utilitatem consequeremur. Hoc enim illud est quod facit ut mundum hunc ipsi Deo anteponamus, usque adeò commodis ex illarum rerum usu ad nos redeuntibus illecti, ut Dei & æternæ vitæ facilè obliviscamur. ¶ *Præterit*, παράγει. id est παρέρχεται, ut interpretantur Græca scholia; sive παράγεται, ut scribitur 1. Joan. 2. 17. ubi hæc sententia repetitur. quæ expositio mihi videtur maximè consentanea illi quod suprà dictum erat de exiguo temporis spatio, sive ad diem illum ultimum totius mundi, in cujus ultimo curriculo versamur; sive ad hujus caducæ vitæ brevitatem respiciat Apostolus. Mavult tamen Stapulensis (quem sequitur Alciatus libro παρέργων 2. cap. 30.) interpretari παράγει, *Fallit* seu *decipit*, blandâ nimirum specie homines alliciens. Budæus verò, neutram interpretationem secutus, παράγει exponit, παρεκτρέπει, *transversos nos agit*, sive, *nos à recta via abducit*. Nam hoc quoque significat τὸ παράγειν. ¶ *Species*, τὸ σχῆμα. Seu, *habitus ille in oculos incurrens*, *figura* vel *forma*. Nam in genere significat nihil esse in mundo solidum, nè in his quidem quæ stulti homines tantopere admirantur. Cicero De amicitia, *Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsâ multis locis repudianda est.*

32 *Velim*, θέλω. Vulgata, *Volo*. vide suprà, vers. 7. ¶ *Absque solicitudine*, ἀμερίμνους. *Solicitudinem* vocat Apostolus hoc in loco non in genere curam omnem (neque enim hoc conveniret cum eo quod scripsit 2. Cor. 11. 28.) sed id genus curarum duntaxat quod cohæret cum conjugio. quod & ipsum tamen simpliciter non damnat, cùm alibi præcipiat, ut 1. Tim. 5. 8. sed quòd omnes cupiat, si fieri posset, quàm maximè expeditos currere in Evangelii stadio. Quòd autem alibi præcipitur de modo in his rebus tenendo, ità ut diligentia ac sedulitas ab anxietate discernatur, ad hunc locum non pertinet. ¶ *Solicitus est*, μεριμνᾷ. Diximus Matt. 6. 27. hoc verbo significari curam cum anxietate animi, ac proinde cum diffidentia conjunctam: quomodo etiam accipiendum est verbum μελέτω, suprà vers. 21. Sed hoc loco μεριμνᾷν in genere pro φροντίζειν accipitur.

33 *Quæ sunt mundi*, τὰ τοῦ κόσμου. *Mundi* appellatione rursus intellige quæ ad præsentem vitam in conjugio transigendam necessariò requiruntur. Neque enim de iis agit quæ per se sunt vitiosa: sicuti rursus non ità addicit mundo conjuges, ut à rerum divinarum cogitatione prorsus excludat. nam (ut rectè scribit Clemens lib. στρωμ.3.) licet etiam ei quæ nupsit Deo gratias agere, & ei qui uxorem duxit, in conjugio curare quæ sunt Domini. quod Ambrosius quoque annotavit, & Augustinus De bono conjugali: sed distrahi significat cogitationes eorum qui sunt conjugio devincti, ideóque commodiorem esse cœlibatum, si cui datum sit ut se possit continere. ¶ *Placiturus sit*, ἀρέσει, curans videlicet rem familiarem, & ità se gerens ut pacem cum uxore colat. Nec enim hoc pertinet ad eos qui uxorii dicuntur. Sic etiam exponendum quod in proximè sequente versu de uxore dicitur, marito placere studente..

34 *Discretæ sunt ea quæ*, &c. μεμέρισται ἡ γυνὴ, &c. Sic accipitur vocabulum διαιρέσεως pro discrimine seu differentia infr. 12. 4, 5, & 6. & cùm alioqui γυνὴ Græcis ut & Hebræis אשה tam *fœminam* quàm *uxorem* significet, γυναῖκα hîc vocat Apostolus non à sexu, sed quæ maritum habeat, ut disertè quoque interpretantur Syrus & Arabs interpretes, cui opponitur ἡ παρθένος, sive ἡ ἄγαμος, id est, *quæ nunquam nupsit*. Agit enim de his propriè Apostolus, ut de viduis seorsim. Quod igitur Apostolus de viris dixerat, hoc quoque sigillatim dicit de uxoribus, quod in hac disputatione sæpe fecit: neque dubitare possum quin hæc sit vera lectio, quam & in Syra & Arabica editione, & in omnibus vetustis nostris codicibus Græcis inveni, si duos tantùm excipias, quamvìs aptiùs scribi potuit μεμερισμέναι εἰσί. Consentiunt etiam Græca scholia, Theophylactus Hieronymus in Helvidium, item ad Eustoch. de servanda virginitate, quamvìs alibi à seipso dissentiat. Facit etiam pro me Basilius in lib. περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας, ter ità citans hunc locum, eo tantùm excepto quòd conjunctionem καὶ inserit duobus locis, sic nimirum καὶ μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος, ἡ ἄγαμος, &c. sed nihil variante sententiâ, cùm τὴν γυναῖκα disertè interpretetur τὴν γαμήσασαν, id est, *eam quæ nupsit*, sive, *eam quæ est uxor*. Invenio tamen duas diversas lectiones, quarum una hæc est, καὶ μεμέρισται, *& divisus est*, id est in varias partes ac diversas curas distractus, is videlicet qui uxorem duxit, cùm partim curare illum oporteat quæ sunt conjugii, partim quæ sunt Domini. Deinde sequitur nova sententia, ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ, &c. *Mulier quæ est innupta & virgo curat*, &c. Hanc lectionem sequitur Vulgata editio quâ nunc utimur, nimirum ex libro priore Hieronymi adversùs Jovinianum, ubi ità legendum esse contendit Hieronymus à seipso dissentiens. Ità etiam legit Ambrosius lib. de viduis. Et Augustinus lib. De bono vidui. c 2. in eo tamen dissentiens ab Hieronymo, quòd τὴν ἄγαμον *viduam* interpretatur, cùm Hieronymus velit τὴν ἄγαμον & τὴν παρθένον idem declarare. Sed profectò si hanc scripturam sequaris, prorsus redundabit ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος vel ἡ παρθένος, cùm satis fuerit scripsisse ἡ ἄγαμος, vel ἡ παρθένος. Alteram (id est tertiam) demum lectionem apud unum Ambrosium invenio, nisi depravatus est codex. Sic enim legit, hunc locum interpretans, *Et divisus est: divisa est mulier & virgo*, καὶ μεμέρισται· μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ¶ *Tum spiritu*, καὶ πνεύματι. id est, animo, ut suprà 2. 11. Neque verò hanc corporis & animi sanctitatem conjugibus adimit, sed faciliùs contingere dicit extra conjugium, propter varia avocamenta, ut disertè defendit Clemens lib. στρωμ. 3. & Augustinus De bono conjugali, contrà quàm tradit Hieronymus adversùs Helvidium.

35 *Vestro commodo*, πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον. Vulgata, *Ad utilitatem vestram*. Erasmus, *Ad id quod vobis conducibile*. Obscurè uterque, præsertim Erasmus. In summa, significat Apostolus, se nemini imponere necessitatem vel ducendæ uxoris, vel non ducendæ; sed simpliciter ostendere utrum vitæ genus per se sit commodius, ut quisque suas hîc vires expendat. ¶ *Decenter & aptè*, &c. πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον, &c. Quædam exemplaria legunt εὐπάρεδρον, eodem sensu: quædam εὐπρόσδεκτον, sed corruptè, opinor, ut liquet tum ex adverbio ἀπερισπάστως, tum ex eo quòd Paulum apparet de industria usurpasse ea vocabula quibus arctissimum illud conjugii vinculum maximè propriè exprimatur: quasi diceret, se tradere quâ ratione homines spirituali quodam conjugio cum Deo aptissimè possint connecti: minimè id quidem quasi vel per se hoc præstet cœlibatus, vel impediat matrimonium, sed quòd cœlebs diversis curis minùs impediatur. Cæterùm cùm (ut rectè annotavit Erasmus) ista ad verbum transferre sit difficillimum, discessi & ego à Græcis nonnihil, ut planior esset sententia. Sic autem Vulgata, (ut nunc quidem legimus, cùm, ut testatur Hieronymus adversùs Jovinianum, hæc olim in Latinis codicibus essent omissa propter interpretationis difficultatem) *Ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi*: in qua interpretatione id primùm mihi non placet quòd εὔσχημον interpretatur *honestum*: quasi videlicet indecorum sit matrimonium, quod τίμιον vocat Petrus; cùm τὸ εὔσχημον, ut opinor, significet potiùs hoc loco τὸ πρέπον καὶ προσφερὲς, id est, *quod est conveniens & accommodatum*, ut etiam Rom. 13. 13. & infr. 14. 40. εὐσχημόνως significat *decenter* & *convenienter*. Nam quia Deus purissima quædam res est, & ab omni commixtione aliena, ad eam naturam propiùs videtur accedere cui datum est ut se ab omni mulieris consuetudine possit continere: quamvìs ea alioquin & bona & honesta sit, si Dei ordinatio & finis ejus consideretur, non autem quatenus peccatum immoderatæ illius libidinis ἀταξίαν invexit. Deinde quòd ἀπερισπάστως vertit *Sine impedimento*, id est ἀνεμποδίστως, impropriè, & non servatâ translatione, quam Apostolus à matrimonii conjunctione sumsit. Nam opinor, *Dominum obsecrandi*, perperàm scriptum esse à librariis pro, *Dominum observandi*, vel, ut conjicit Erasmus, pro, *Domino observiendi*. pro quo mallem dicere, *Domino obsequendi*, ut totum illud, *Quod facultatem præbeat observandi*, exprimat Græcum vocabulum τὸ εὐπρόσεδρον, impropriè id quidem, & neglectâ rursus translatione, indè sumtâ quòd uxor à viri latere quodammodo non discedat. Hieronymus autem convertit, *Ut ad id quod honestum est, & intentè facit servire Domino absque ulla distractione, vos adhorter*: nihilo feliciùs si adverbium ἀπερισπάστως excipias. Erasmus, *Ut quod honestum ac decorum est sequamini, & adhæreatis Domino absque ulla distractione*. Syrus autem interpres hunc locum sic expressit, πρὸς τὸ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ, *ut sitis seduli erga Dominum*, more videlicet fidorum servorum qui à latere Domini sui non discedunt. καὶ τὸ εὔσχημον, *cum honestate decora*, ἀπερισπάστως, *non cogitantes de mundo*, id est, ità ut mundus vestram cogitationem ab eo non avellat, sententiâ certè egregiè expressâ. Arabs autem particulam παρὰ, sive πρὸς in εὐπάρεδρον sive εὐπρόσεδρον paulò aliter accipiens, vertit, *ut confortemini quàm proximè secundùm Dominum*, non ità appositè, & in aliis quoque videtur paulò longius à verbis Pauli discessisse, quàm fuerit necesse.

---

36 Εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, καὶ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι, ὃ θέλει ποιείτω, οὐχ ἁμαρτάνει· γαμείτωσαν.

37 Ὃς δὲ ἕστηκεν ἑδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ, μὴ ἔχων ἀνάγκην, ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ.

38 Ὥστε καὶ ὁ ἐκγαμίζων, καλῶς ποιεῖ· ὁ δὲ μὴ ἐκγαμίζων, κρεῖσσον ποιεῖ.

39 Γυνὴ δέδεται νόμῳ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι, μόνον ἐν Κυρίῳ.

40 Μακαριωτέρα δέ ἐστιν ἐὰν οὕτω μείνῃ κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην· δοκῶ δὲ κἀγὼ Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν.

Cæterùm siquis *sese* existimat aliquid indecorum in virginem suam committere, si florem ætatis excedat, & ità debet fieri: quod vult faciat, non peccat: jungantur matrimonio.

Qui verò perstat stabilis in corde, nec adigitur necessitate, sed in potestate habet propriam voluntatem, & hoc decrevit in corde suo, ut conservet suam virginem, bene facit.

Itaque qui dat nuptum, benè facit: qui verò non dat nuptum, meliùs facit.

† Uxor alligata est lege quamdiu vivit vir ipsius: quòd si obdormierit vir ipsius, libera est ad cui velit nubendum: tantùm in Domino.

Sed beatior est si ità maneat, secundùm meam sententiam: ‖ videor autem mihi & ego Spiritum Dei habere.

Siquis autem turpem se videri existimat super virgine sua, quòd sit superadulta, & ità oportet fieri: quod vult faciat, non peccat: nubat.

Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis, & hoc judicavit in corde suo, servare virginem suam, bene facit.

Igitur, & qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: & qui non jungit melius facit.

Mulier alligata est legi quanto tempore vir ejus vivit: quòd si dormierit vir ejus, liberata est; cui vult nubat: tantùm in Domino.

Beatior autem erit si sic permanserit secundùm meum consilium: puto autem quòd & ego Spiritum Dei habeam.

36 Jam ad parentes se convertit, in quorum potestate sint liberi, monens ut superiorem doctrinam secuti despiciant quid suis liberis conveniat, nè vel necessario adversùs incontinentiam remedio ipsos privent; vel ad matrimonium adigant, ubi neque voluntas eò inclinat, nec ulla urget necessitas: & rursus virginitatem laudat, sed simpliciter, neque in omnibus. † Rom. 7. 1. 39 Quod de cœlibe marito, de uxore quoque vidua pronunciat, licere ipsi videlicet alias nuptias contrahere, modò id religiosissimè faciat, nec tamen dissimulat eam fore à multis curis liberam quæ cœlebs permanserit. ‖ 1. Thess. 4. 8.

---

36 *Aliquid indecorum committere*, ἀσχημονεῖν. Vulg. *turpem se videri*, malè. Nec enim per se turpe est patri filiam, quamvis jampridem nubilem, nuptum nemini tradere: sed hoc tamen, vel ipsi notam negligentiæ, vel filiæ malam alicujus vitii suspicionem inurit, quasi inveniri non possit cui obtrudatur, & huic opponitur τὸ εὔσχημον, id est, *quod decens est, & cuipiam honestum*. ¶ *In virginem suam*, ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ, nempe filiam, vel alteram quamvis quæ sit in ipsius potestate. Hoc enim & divinum & humanum jus vetat, nè quis matrimonium absque ejus autoritate contrahat, in cujus est potestate: quod ex hoc etiam loco manifestè liquet, ut & quomodo sic temperanda hæc sit autoritas ut neutri fiat injuria. Itaque nec audiendus est Hieronymus, *virginem suam* interpretans *virginitatem*, meritò hac in re ab Augustino refutatus, in quæstionibus super Numeros: quamvis in eundem

dem postea scopulum impegerit Fulgentius, epist. 1. quæ est de conjugali debito. De personis enim quæ juris sui non sunt hîc agi, ex iis quæ sequuntur, manifestissimè liquet: atque adeò, sicuti mox dicam, ex Syra & Arabica interpretatione. ¶ *Si florem ætatis excedat*, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος. Vulg. *quòd sit superadulta*, ut pro ἐὰν legisse videatur ὅτι. Erasmus, *si prætereat nubendi tempus*. Constat autem ἀκμὴν hîc dici ætatis ad nuptias contrahendas maturitatem, de virgine, quæ fit, ut eleganter loquitur Virgilius, *jam matura viro, jam plenis nubilis annis*. His verò subjicit Syrus interpres, *& non tradiderit eam viro*, quæ verba tam huic loco conveniunt, ut penè videri possint in Græcis nostris codicibus deesse. Præterquam enim quòd hoc flagitat verbum γαμείτωσαν, quod mox sequitur; nisi locus iste sic accipiatur ut per ὑπέρακμον tacitè quoque intelligatur ἄγαμος, postea scribendum non fuisse videtur καὶ οὕτως, *& ità*, sed potiùs, καὶ ἄλλως, *& aliter*, ὀφείλει γίνεσθαι, *debet fieri*: pro quo idem Syrus interpres habet, *& conveniens est ut eam tradat viro*, id est, καὶ ὀφείλει αὐτὴν ἐκγαμίζειν. Qui verò multò etiam longiùs aberrantes, ista interpretantur de viro, qui virginem sibi nuptam cogitet intactam servare, & ad hoc commentum abutuntur impudentissimè Josephi & Mariæ exemplo, nè refutationem quidem merentur. ¶ *Non peccat*, οὐχ ἁμαρτάνει. id est, rectè facit, sicut explicat Apostolus vers. 38. ut necesse sit concidere ejusdem Hieronymi cavillum adversùs Jovinianum, quasi Paulus hoc factum non laudet, sed tantùm excuset à peccato. ¶ *Jungantur matrimonio*, γαμείτωσαν. Vulg. rectiùs, ut & meus Claromontanus codex, γαμείτω, *nubat*. Et ità etiam legit Syrus interpres. Videri tamen potest usus plurali numero Paulus, quòd in conjugio necesse sit duos intervenire, vel ut ostendat in filio non minùs quàm in filia eandem regulam valere. Nam τὸ γαμεῖν testantur grammatici de viro propriè dici, ut τὸ γαμεῖσθαι de uxore, quod tamen non observavit Paulus supr. vers. 34. qui scripsit γαμήσασα pro ἡ γαμηθεῖσα. Theophylactus habet γαμισκέτωσαν.

37 *In corde*, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraismus, pro *Apud se*: vel (ut loquitur Cicero 5. Ver.) *Qui statutum ac deliberatum aliquid cum animo habet*. Opponitur autem hoc τῷ νομίζειν. ¶ *Nec adigitur necessitate*, μὴ ἔχων ἀνάγκην. Vulgata & Erasmus obscurè & novè ad verbum, *Non habens necessitatem*. id est, cui non obstat filiæ infirmitas, aut alia aliqua ratio quominus possit liberè eam servare virginem. Id enim ità accipiendum esse liquet partim ex antithesi (his enim opponitur τὸ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι) partim ex eo quod subjicitur. Nam is dicitur *voluntatem suam habere in potestate*, cujus voluntas ab altero non pendet. Pendet autem in hoc negotio patris voluntas à liberorum voluntate, hactenus ut teneatur illorum voluntatis rationem tantam habere, ut nec ab illis exigere cœlibatum qui hoc donum à Deo non acceperint, nec invitis iis debeat, quibus ipsi libuerit personis adjungere.

38 *Qui dat nuptum*, ὁ ἐκγαμίζων. Vulg. & Syrus interpretes repetunt τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, *virginem suam*. quod etiam in Claromontano codice exprimitur. ¶ *Meliùs facit*, κρεῖσσον ποιεῖ. id est, Commodiùs liberis consulit, ut diximus suprà, vers. 1. idq; non simpliciter, sed sub conditionibus antè expressis ab Apostolo. Sic quoque accipiendum est quod subjicitur, Beatiorem esse eam quæ à repetitis nuptiis abstineat. Nec leve est quòd totum hoc membrum deest in Syra interpretatione.

39 *Lege*, νόμῳ, id est, Per legem matrimonii. vel *Legi*, tertio casu. Spectat autem Paulus id quod ἐπὶ τὸ πλεῖστον accidit. Itaque nihil hoc obstat neque iis quæ de adulterio sancivit Christus, neque iis quæ in desertores scripsit Apostolus hoc ipso capite. ¶ *Obdormierit*, κοιμηθῇ. id est, Mortuus fuerit, ex Scripturæ phrasi, quam alibi exposuimus. Tertullianus in libello, meritò damnato, de Monogamia, videtur legisse κεκοίμηται: & hinc argutatur, quasi hîc agatur de ea quæ jam vidua ad Christianismum accesserit, non autem de ea quæ jam Christiana virum amiserit. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. id est, Religiosè & cum Dei timore. Arabs interpres nimiùm angustè restringit ad accipiendum maritum ex fidelium numero.

40 *Beatior*, μακαριωτέρα. id est, paucioribus molestiis & distractionibus obnoxia. ¶ *Puto*, δοκῶ. Utitur verbo diluto emphaticâ μειώσει.

ΚΕΦ. η'.

Περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν. ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ.

2 Εἰ δέ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκε καθὼς δεῖ γνῶναι.

3 Εἰ δέ τις ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ.

4 Περὶ τῆς βρώσεως οὖν τῶν εἰδωλοθύτων οἴδαμεν ὅτι οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι οὐδεὶς Θεὸς ἕτερος εἰ μὴ εἷς.

CAP. VIII.

Cæterùm de iis quæ idolis immolantur, scimus nos omnes notitiâ esse præditos. Notitia inflat, charitas verò ædificat.

Quòd si quis *sibi* videtur aliquid scire, nondum quicquam novit sicut oportet nosse.

Sed siquis diligit Deum, hic cognitus fuit ab eo.

De esu igitur eorum quæ idolis immolantur, scimus idolum nihil *esse* in mundo, & nullum *esse* Deum alium nisi unum.

CAP. VIII.

De his autem quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus. Scientia inflat, charitas verò ædificat.

Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum cognovit quemadmodum oporteat eum scire.

Siquis autem diligit Deum, hic cognitus est ab eo.

De escis autem quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo; & quod nullus est Deus nisi unus.

1 Aggreditur aliam rerum mediarum, nempe idolothytorum sive carnium immolatitiarum usum. Removet autem in primis quæ Corinthii promiscuè idolothytis utentes prætexebant. Primùm igitur afferebant istud ciborum discrimen imperitorum hominum esse, sibi verò perspectum esse Christi beneficium, qui faceret ut omnia ista essent munda mundis. Esto, inquit Paulus, simus omnes abunde instructi Christi notitiâ: dico tamen non esse in illa notitia simpliciter acquiescendum. Ratio est, quia nisi charitate notitia temperetur non modò non juvat, sed etiam plurimùm nocet, cùm sit fastûs magistra: imò nè nomen quidem divinæ notitiæ meretur à Dei dilectione, ac proinde charitate proximi, sejuncta. 4 Applicatio ejus responsi ad idolothyta. Concedo (inquit) idolum esse re verâ inanem quandam imaginationem, & unum esse Deum ac Dominum; ac proinde cibos non posse ab idolo vel sanctos vel impuros reddi: at non indè conficitur promiscuè illis uti ut quibusvis cibis licere.

---

1 *Omnes*, πάντες. Eos unos alloquitur Apostolus qui eo prætextu defendebant se posse quibusvis vesci, quòd scirent idolum nihil esse, ut apparet ex v. 7. Itaq; restringenda est universalis particula. quanquam nè hoc quidem illis tribuit nisi per concessionem, aut μίμησιν ironicam, ut apparet ex eo quod subjicitur versu proximo. Jam autem aggreditur Apostolus aliam quæstionem, quæ & ipsa pertinet ad quartum caput hujus epistolæ, De rebus mediis. Quæric igitur de idolothytis, quis sit legitimus eorum usus, toto hoc capite, & præterea à 14. versiculo, capitis 10. ad secundum usque versum capitis undecimi. Nam quæ interjecta sunt, etsi ad illam de idolothytis quæstionem sunt accommodanda, tamen in peculiares alias disputationes distribui possunt, ac etiam debent. Summa verò responsionis Pauli in his capitibus posita est: 1, ut in rebus mediis scientiores habeant rudiorum rationem, in hujus Christianæ libertatis usu; 2, quasdam esse res medias suâ naturâ, quæ propter circumstantias sint maximè noxiæ & vitandæ. Ex his autem duobus capitibus unum est generale, & perpetuum: alterius autem in idolothytis exemplum præbent epulæ quæ in idolorum templo instruebantur, & erant idololatriæ partes, ideóque inter res medias minimè habendæ, & Christianis prorsus interdictæ. Hæc autem doctrina quàm sit nostris quoque temporibus necessaria, ostendunt controversiæ à Pseudonicodemitis excitatæ. ¶ *Inflat*, φυσιοῖ. id est vanitati & arrogantiæ veluti materiam subministrat, quatenus videlicet charitate destituitur. quanquam nè tum quidem damnanda est veri notitia, sed homines potiùs qui eâ abutuntur. ¶ *Ædificat*, οἰκοδομεῖ. id est instruit proximum, eúmque promovet in pietatis ac religionis studio. Est autem Scripturis familiaris ista translatio: sicut etiam Ecclesia dicitur *domus Dei*, ex fidelibus quasi lapidibus constructa: ipsíque adeò fideles *Templum Dei* vocantur. Accipitur tamen interdum in vitio, ut infrà versu 10.

2 Sibi *videtur*, δοκεῖ. Vulg. *Se existimat*, non satìs expressé. Nam verbo δοκεῖν significatur non simplex aliqua persuasio, sed quæ cum superbia & insolentia conjuncta sit: cùm alioquin nihil æquè repugnet fidei atque Academicorum dubitatio. Vide Matth. 3. 9. ¶ *Nondum quicquam novit*, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκεν. Geminatio negantis particulæ vehementiùs negat, ut rectè notat Erasmus. Quod autem Vetus interpres οὐδὲν prætermisit, hoc fecit ex sui (opinor) exemplaris fide: siquidem & nos in uno ex nostris deesse comperimus, & alibi quoque γινώσκειν, pro *peritum esse* aut *notitiâ præditum*, ponitur absolutè, ut infrà 13. 9.

3 *Hic cognitus fuit ab eo*, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ. Hebraicè הוריע אותו *hodiah otho*, id est ad verbum, *Scire fecit eum*, quod æquipollet τῷ ἐδιδάχθη. Ex quo consequitur ejusmodi demum hominem verâ scientiâ esse præditum, quam à Deo ipso didicerit. sed Hebræum transitivum Paulus Græco passivo verbo expressit, ac si dicas, *scire factus est ab eo*. Nam alioqui Hophal Hebræum passivum non admittit casum personæ agentis. Alii accipiunt *cognitum à Deo*, id est approbatum ab eo, ac proinde cujus vera sit scientia, non autem adulterina illa quâ præditi sunt qui non Deum sed seipsos amant. Sed si priore modo istud accipiamus, planior erit superioris membri antithesis: & ejusdem Hebraismi simile prorsus exemplum exstat Gal. 4. 9. & infrà quoque 13. 12. & cur sic malim hunc locum exponere, facit etiam Augustini autoritas tractatu in Joan. 98. *Cùm*, inquit, *hoc fit in hominis mente ut quod credit, sciat* (id est, ut paulò antè scripsit, *amplius intelligat*) *ipse dicitur* COGNOSCI A DEO, *quia Deus illum cognoscentem facit*.

4 *Idolum*, εἴδωλον. Græcam vocem Theologis Latinis satìs tritam libenter retinui. Significat autem Græcis hoc vocabulum id quod Latinis *simulacrum*, effigiem videlicet quâ nobis repræsentetur forma alicujus rei vel fictæ vel etiam veræ. Translatitiè

verò postea accommodari cœpit ad formas ac species rerum in animo conceptas: denique etiam ad mortuorum spectra, quæ Latini *umbras* & *manes* vocant, & Virgilius quoque *simulacra*. Sed hoc in loco & aliis plerisque peculiariter *idola* vocantur simulacra ad numen aliquod repræsentandum, cui cultus exhibeatur qui dicitur *idololatria*. ¶ *Nibil* esse, *ἐδέν*. id est, esse inane & vanum somnium, sicut Poeta ipse picturam vocat inanem. Neque enim idola ex materia æstimantur, sed tum ex forma, quæ res veras mentitur, tum ex eorum imaginatione, qui de idolo sibi aliquid non modò reale, sed etiã divinum propter effictam formam animo concipiunt. Hinc autem efficitur nullam esse vim idolorum vel ad sanctificandum, vel ad polluendum res oblatas, quod concedit Paulus: sed quod illi indè colligebant, propterea sine ullo discrimine se vesci posse idolothytis, id verò non concedit. ¶ *In mundo, ἐν τῷ κόσμῳ.* Opponit res fictas rebus veris à Deo conditis. Sic vocantur idola אלילים *elilim*, quasi *nihilitates* dicas, & חבלי שוא *chable schave*, id est *vanitates mendacii*, Psalmo 31. versu 7. Quòd autem Erasmus pro *Nibil est*, substituit *Nullum est*, & *ἐν κόσμῳ*, id est *in mundo*, cum verbo *est* subaudito conjungit, quasi dicat Apostolus, nullum simulacrum esse usquam, id verò non video quomodo satìs commodè possit intelligi. Nam ut simulacrum sit res inanis, tamen non desinit esse simulacrum rei etiam fictitiæ & imaginariæ. neque fit mihi verisimile Apostolum tam subtiliter philosophatum in verbo ἐστὶ.

---

5 Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς· (ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοὶ)

6 Ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.

7 Ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις· τινὲς δὲ τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου ἕως ἄρτι, ὡς εἰδωλόθυτον ἐσθίουσι· καὶ ἡ συνείδησις αὐτῶν ἀσθενὴς οὖσα μολύνεται.

8 Βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρίστησι τῷ Θεῷ· οὔτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν· οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα.

9 Βλέπετε δὲ μήπως ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενοῦσιν.

10 Ἐὰν γάρ τις ἴδῃ σε τὸν ἔχοντα γνῶσιν ἐν εἰδωλείῳ κατακείμενον, οὐχὶ ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀσθενοῦς ὄντος οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ εἰδωλόθυτα ἐσθίειν;

11 Καὶ ἀπολεῖται ὁ ἀσθενῶν ἀδελφὸς ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει, δι' ὃν Χριστὸς ἀπέθανεν;

12 Οὕτω δὲ ἁμαρτάνοντες εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τύπτοντες αὐτῶν τὴν συνείδησιν ἀσθενοῦσαν, εἰς Χριστὸν ἁμαρτάνετε.

13 Διόπερ εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω.

Nam etiamsi sint qui dicantur dii, & in cœlo & in terra: (sicut sunt dii multi, & domini multi)

Nobis tamen unus *est* Deus, Pater ille à quo omnia, & nos in ipso: & * unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.

Sed non in omnibus *est* ea cognitio: [a] nonnulli enim *cum* conscientia idoli usque ad hoc tempus ut idolis immolatum edunt: & conscientia eorum, infirma cùm sit, inquinatur.

Cæterùm esca nos non commendat Deo: neque enim si edamus amplius habemus; neque si non edamus, minus habemus.

Sed videte nequo modo istud quod vobis licitum est, impingendi causa fiat infirmis.

Etenim siquis viderit te, illâ cognitione præditum, in idoleo accumbere, nonne conscientia ipsius qui infirmus est instruetur ad edendum ea quæ sunt idolis mactata?

† Et tuâ istâ cognitione frater ille infirmus, propter quem Christus est mortuus, peribit?

Ità autem peccantes in fratres, & vulnerantes ipsorum conscientiam infirmam, in Christum peccatis.

‖ Quapropter si esca offendiculo est fratri meo, non edam carnes in æternum, nè sim offendiculo fratri meo.

Nam etsi sunt qui dicantur dii, sive in cœlo, sive in terra: (siquidem sunt dii multi, & domini multi)

Nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, & nos in illum: & unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.

Sed non in omnibus est scientia: quidam autem cum conscientia usque nunc idoli, quasi idolothytum manducant: & conscientia ipsorum, cùm sit infirma, polluitur.

Esca autem nos non commendat Deo: neque enim si manducaverimus, abundabimus: neque si non manducaverimus, deficiemus.

Videte autem nè fortè hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis.

Si enim quis viderit eum qui habet scientiam in idoleo recumbentem, nonne conscientia ejus, cùm sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta?

Et peribit infirmus in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est?

Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis.

Quapropter si esca scandalizat fratrem meum non manducabo carnem in æternum, nè fratrem meum scandalizem.

* *Joan.* 13.13 *Infrà* 12.3.

7 Ratio cur id non consequatur hæc est, Quia quod vos scitis, non desunt qui ignorent: externarum autem actionum judicia, non tantùm à vestra sed etiam à spectatorum conscientia dependent, ac proinde vestræ actiones non tantùm ad vestram scientiam, sed etiam ad fratrum ignorantiam accommodari debent. a Applicatio rationis, Multi sunt qui non possunt, nisi titubante conscientiâ, vesci idolothytis, quòd ea impura esse existiment: itaque si tuo exemplo aggrediantur quod intus arbitrantur Deo displicere, polluitur eorum conscientia hoc esu, cui malo occasionem præbuisti. 8 Occupatio, An verò propterea æquum fuerit nos jure nostro fraudare? Imò, inquit Apostolus, nihil quod ad Christianismum attinet vobis decedet si abstinueritis in fratrum gratiam, sicut etiam sumtus cibus nihilo vos reddet sanctiores. Neque enim nostri commendatio coram Deo posita est in cibis; sed cum fratris offendiculo uti libertate, id verò est libertate abuti, cujus è contrario legitimus usus est, siquis eâ sic utatur ut fratris infirmi rationem habeat. 10 Altera clarior ejusdem rationis applicatio, proposito exemplo accubitûs in idolorum templo: quod factum Corinthii malè inter res medias numerabant, cùm id simpliciter sit prohibitum ob loci circumstantiam, etiam cessante offendiculo, ut suo loco dicetur. † *Rom.* 14.15. 11 Amplificatio argumenti à comparatis simul & contrariis sumta, tu (inquit) homuncio de tua scientia tibi placens, quæ planè nulla est, (neq; enim si verâ scientiâ præditus esses, in idolorum templo accumberes) fratrémne pessum dabis, tuo exemplo infirmam ejus conscientiam ad malè agendum confirmans, pro quo servando Christus ipse etiam mortem subiit? 12 Alia amplificatio, ejusmodi infirmi fratris offensionem in Christum ipsum redundare, nè putent isti sibi cum infirmis tantùm fratribus esse negotium. ‖ *Rom.* 14. 15. 13 Conclusio, quam Paulus in sua ipsius persona concipit, nè videatur ab aliis exigere cui sese prior ipse non subjiciat: malim quidem ego, inquit, in perpetuum usque omni carnis genere abstinere quàm peccandi occasionem ulli fratri meo præbere, nedum ut certo loco vel tempore recusem in fratris gratiam immolatitiis carnibus non vesci.

---

5 *Sicut, sunt*, &c. ὥσπερ εἰσι, &c. Vulgata, *Siquidem sunt*. Apud Ambrosium verò hoc totum deest. Notandum est autem Paulum opponere multos Baalim, id est Dominos, & Elilim, id est fictitios deos, qui non sint, sed dicantur domini & dii, uni Deo Patri & Domino Christo, qui non hominum opinione ficti sint, sed revera sint quod dicuntur, & quidem unicus Deus.

6 *A quo*, ἐξ οὗ. Ἐξ principium declarat in Personarum distinctione. Nam alioquin Christo etiam competit, essentiæ absolutè consideratæ respectu, id est quatenus Deus unus est cum Patre. Hic verò manifestè Patrem à Filio distinguit. Particula autem *Unus* non excludit Filium vel Spiritum sanctum, qui sunt unus Deus cum Patre, sed primùm quidem commentitios deos spoliat deitate quæ illis affingitur; deinde, in genere & semel ostendit nullâ ratione posse plures esse naturâ deos. Sic etiam cùm dicitur Christus *unus Dominus*, non excluditur Pater, nisi fortè Deum Patrem absq; dominio intelligas. ¶ *In ipso, εἰς αὐτόν*, i. ἐν αὐτῷ, videlicet substitimus: ubi rursus notandum est Patri propriè tribui præpositionem ἐν, ubi de vi agitur quâ conservatur rerum οὐσία: quamvìs hoc non sit perpetuum, cùm de Filio etiam dicatur, Joan. c. 1. vers. 4. Vulgata & Erasmus, *In illum*, ut notetur causa finalis quòd nos & nostra omnia debeamus in illum, ut extremum finem, dirigere: quo modo idem dicendi genus accipitur Rom. 11. 36. Sed cùm statim subjiciatur de Christo, nos per ipsum esse, & Paulum appareat commune Patri ac Filio opus tribuere, distinctione tamen adhibitâ quæ personis conveniat, ideo malui interpretari *In ipso*, quàm *Per ipsum*. ¶ *Per quem*, δι' οὗ. Διὰ Filio tribuitur relatè considerato, id est, quatenus Filius est: ità tamen ut sciamus Filium non instrumentalem, sed efficientem causam esse cum Patre, tum in creando, tum in conservando: quod & ipsum rursus ità est accipiendum, ut nec duas causas id est Deitates constituamus, cùm Filius sit οὐσίᾳ unus cum Patre; nec rursus in Personarum distinctione inæqualitatem aut separationem imaginemur.

7 *Ea notitia*, ἡ γνῶσις. Articulum expressi ab aliis neglectum, cùm vis ejus sit ἀναφορική. ¶ *Nonnulli enim*, τινὲς δέ. Δὲ pro γὰρ sæpe jam observavimus: quæ enallage mihi visa est huic loco optimè convenire. ¶ Cum *conscientia idoli*, τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου. *Conscientiam idoli* Apostolus suo quodam dicendi genere vocat tacitum eorum judicium qui immunda esse putabant quæ idolis fuerant oblata, ideóque bonâ conscientiâ sese illis vesci non posse existimabant, ex eo quod traditur Rom. 14. 23. Hæc enim vis est conscientiæ ut opus naturâ suâ medium, si bona fuerit, bonum reddat; sin mala, malum.

8 *Amplius habemus*, περισσεύομεν: id est, quicquam nobis accedit. Vulgata, *Abundabimus*. Erasmus, *Aliquid nobis superest*. Vide Matth. 13. 12. ¶ *Minus habemus*, ὑστερούμεθα. Ità explicandum esse hoc verbum hoc in loco, apparet ex antithesi. Vulg. *Deficiemus*. Erasmus, *Quicquam nobis deest*. Est autem istud *plus* vel *minus habere* ad res spirituales referendum, quæ explicantur Rom. 14. 17.

9 *Istud quod vobis licitum est*, ἡ ἐξουσία ὑμῶν. Alibi ἐξουσίαν vertere consuevi *autoritatem*, aliquatenus à δυνάμει distinctam. Hic verò placuit uti periphrasi perspicuitatis causâ, ut infrà 9. 12.

10 *Te illâ cognitione præditum*, σὲ τὸν ἔχοντα γνῶσιν. Vulgata omittit pronomen σέ: sed perperàm, ut ostendit proximè sequens versiculus, ubi pronomen σῇ exprimitur. Sed prætereunda non fuit vis articuli τὸν, quam fortassis ignoravit. Intellige verò *notitiâ præditum* quòd idolum nihil sit, non autem qui satìs norit quid faciat in idoleo accumbens: quod gravissimè postea ut idololatriæ partem damnabit Apostolus. Huic autem opponitur qui dicitur *infirmus*, sive *adhuc habens conscientiam idoli*, id est qui in genere adhuc putat idolothytis vesci nullo modo licere: quod tamen cùm faciat exemplo illius inductus quem esse in Christianismo eruditiorem novit, ità fit ut utrinque peccetur, id est tum ab illo qui eo prætextu, quòd idolum nihil esse noverit, abutens, audeat in ipso idoleo accumbere: tum ab infirmo qui ambigente conscientiâ idem audeat. ¶ *In idoleo*, ἐν εἰδωλείῳ. Id est idolorum templo. Puto enim Apostolum ex fidelium consuetudine maluisse εἰδωλεῖον dicere quàm ναὸν aut ἱερὸν, ut εἴδωλα potiùs quàm ἀγάλματα vel ξόανα, & εἰδωλόθυτα potiùs quàm θεόθυτα, quæ vocabula ipsis profanis erant familiaria. Quidam tamen malunt εἰδωλεῖον accipere pro ipsa mensa in qua epulæ celebrabantur, quæ declaratio mihi non ità videtur probabilis. Erasmus verò neutram opinionem secutus, ἐν εἰδωλείῳ interpretatur,

In

In epulo simulacrorum. Illud quidem constat vel ex ea historia quam refert Herodotus in Clio de Cleobi & Bitone, veteres intra ipsum quoque templum solitos fuisse solennia sacrificiorum convivia agitare, quod etiam apparet ex Aristophane in Pluto. Imò solennes epulas solebant à sacrificiis auspicari. ¶ *Instruetur,* οἰκοδομηθήσεται. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Ædificabitur*, ut & nos alibi. Habuimus tamen hoc loco perspicuitatis rationem, quòd *Instruendi* vocabulum, eâdem translationis ratione, tum in laude tum in vitio ponatur: *Ædificandi* verò, ut apud Hebræos verbum בנה *Banah*, non temerè (hoc uno excepto loco) de vitio dicatur.

11 *Tuâ istâ notitiâ,* ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει. Pertinent ista ad verbum ἀπολεῖται, non autem ad participium ἀσθενῶν. Abundat itaque præpositio ἐπὶ ex Hebræorum idiotismo, quem exposuimus Matt. 3. 11. & expungi debuit ab Erasmo. Deinde etiam exprimendus erat articulus.

12 *Vulnerantes,* τύπτοντες. Vulg. *Percutientes.* non satìs expressé. Intelligendum enim est ex antecedente consequens. Est autem translatio indè sumta quòd offendiculis animus, perinde ac telis corpus, afficiatur, sitque duplex malum siquis affectam partem cædat. Sic Virgilius, *gravior nè nuncius aures Vulneret.* ¶ *In Christum,* εἰς Χριστὸν. Ambrosius εἰς Χριστὸν positum putat pro ἐν Χριστῷ, *in Christo*, quasi dicantur *in Christo peccare*, qui peccant dum Christum profitentur: sicut *peccare* dicuntur *in Lege*, qui cùm Legem habeant, nihilominus peccant. Sed aptior est altera expositio, ex qua intelligitur hujus offendiculi gravitas. quamobrem etiam Syrus interpres addidit הו *hu*, *Ipsius.*

13 *Offendiculo est fratri meo,* σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου. Vide Matth. cap. 5. versu 29. Est autem incredibilis eorum stupor aut impudentia quos hâc doctrinâ non pudet abuti, ut suæ defectioni prætexant proximi lucrifaciendi studium, & vitandi offendiculi metum: cùm tamen constet non tam hìc quæri, quibus rebus uti debeamus, quàm quibus sit nobis abstinendum, nè alios offendamus.

ΚΕΦ. Θ'.

Οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος; οὐκ εἰμὶ ἐλεύθερος; οὐχὶ Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Κύριον ἡμῶν ἑώρακα; οὐ τὸ ἔργον μου ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ;

2 Εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, ἀλλά γε ὑμῖν εἰμι. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ.

3 Ἡ ἐμὴ ἀπολογία τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν, αὕτη ἐστί,

4 Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν;

5 Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ Κηφᾶς;

6 Ἢ μόνος ἐγὼ καὶ Βαρνάβας οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι;

7 Τίς στρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις ποτέ; τίς φυτεύει ἀμπελῶνα, καὶ ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ οὐκ ἐσθίει; ἢ τίς ποιμαίνει ποίμνην, καὶ ἐκ τοῦ γάλακτος τῆς ποίμνης οὐκ ἐσθίει;

CAP. IX.

Nonne sum Apostolus? nonne sum liber? a Nonne Jesum Christum Dominum illum nostrum vidi? nonne opus meum vos estis in Domino?

Si aliis non sum Apostolus, at certè vobis sum. nam sigillum apostolatûs mei vos estis in Domino.

Mea defensio apud eos qui in me inquirunt, hæc est.

Annon licet nobis edere & bibere?

Annon licet nobis sororem uxorem circumducere, ut & reliquis Apostolis, & fratribus Domini, & Cephæ?

An soli mihi & Barnabæ non licet non operari?

Quis militat propriis stipendiis unquam? quis plantat vineam, & de fructu ejus non edit? aut quis pascet gregem, & de lacte gregis non edit?

CAP. IX.

Non sum liber? non sum Apostolus? nonne Christum Jesum Dominum nostrum vidi? nonne opus meum vos estis in Domino?

Si aliis non sum Apostolus, sed tamen vobis sum. nam signaculum apostolatûs mei vos estis in Domino.

Mea defensiò apud eos qui me interrogant, hæc est,

Numquid non habemus potestatem manducandi & bibendi?

Numquid non habemus potestatem mulierem sororem circumducendi, sicut & cæteri Apostoli, & fratres Domini, & Cephas?

Aut ego solus & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi?

Quis militat suis stipendiis unquam? quis plantat vineam, & de fructu ejus non edit? quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat?

1 Antequam longiùs progrediatur in proposita hypothesi idolothytorum, voluit omnium istorum malorum causam ostendere simul & tollere, nempe quod de suo jure non putarent Corinthii se teneri decedere in cujusquam gratiam: proponit igitur sese pro exemplo, & quidem in re penè prorsus necessaria. Agit tamen de utroque seorsum, ac primùm de persona. Si, inquit, causamini vos esse liberos ac proinde velle vestrâ libertate uti, annon sum & ego liber, cùm sim etiam Apostolus? a Apostolatum suum probat ab effectis, quòd ab ipso Jesu Christo fuerit designatus, & apud eos ipsi sui muneris autoritas fuerit ipsorum conversione magnificè obsignata. Proponit autem illis hæc omnia ob oculos, ut pudeat illos sese non aliquousque in infirmorum fratrum gratiam demittere, cùm ipse Apostolus nihil non fecisset ut eos penitus profanos Deo lucrifaceret. 3 Obiter hoc addit, acsi diceret; tantum abest, ut possitis de meo Apostolatu dubitare, ut etiam eos qui hoc revocant in controversiam, soleam oppositis iis, quæ apud vos per me egit Dominus, refellere. 4 Jam de se dicit, cùm & liber sim, & verè Apostolus, cur mihi non liceat, non dico vesci idolothytis, sed meis laboribus sustentari, atque adeò uxorem etiam alere, quod & reliqui Apostoli, ac nominatim Joannes & Jacobus cognati Domini, & ipse Petrus jure faciunt? 7 Nè videretur Apostolos gravare, æquum esse quod facerent ostendit à comparatis, cùm & milites stipendiis acceptis & agricolæ suorum laborum fructibus, & pastores sui gregis proventu vivant.

---

1 *Apostolus,* ἀπόστολος. In Syra & Arabica itidémque Vulgata interpretatione prius est ἐλεύθερος, posterius ἀπόστολος, ídque rectiùs. Sic enim meliùs procedit gradatio, cùm majus sit *Apostolum esse* quàm *liberum*, & ità meliùs convenit per ὑστέρωσιν responsio incipiens ab Apostolatu, ut propiùs nominato. Priùs enim agit de Apostolatûs jure, nempe usque ad versiculum 18 finientem: ac demum postea de libertate ad 24. incipientem. *Libertatis* autem nomine hoc in loco intelligit liberationem à Legis cæremoniis. ¶ *Vidi,* ἑώρακα, nempe in ecstasi cujus fit mentio Act. 22.17. & infrà, 15.8. ut & vidit illum Stephanus sed in cœlis, Actor. 7. 56. nè quis sic insaniat ut Christi carnem adhuc ut in terris sitam quærat. ¶ *In Domino?* ἐν Κυρίῳ; Id est, per Dominum? ut hâc ratione emolliat quod eos dixerat suum opus esse. Vel opus suum in Domino vocat, quòd ipse veluti in Domino ædificarat, quòd ejus operâ ac ministerio in Christo coaluissent. Cæterùm hæc quoque quæstio, Quomodo ministris utendum sit suo jure, ad res medias spectat, sed propriè cohæret cum proximè præcedentibus. Proponit enim sese Apostolus Corinthiis pro exemplo ejus moderationis quam in eis requirebat in re multò minoris momenti, cùm nihil decederet iis qui ab idolothytis in gratiam infirmorum abstinebant, ipse verò quodammodo vitam in discrimen adducere meritò videri posset, nisi Ecclesiarum sumtu viveret.

2 *Sigillum,* σφραγίς. Id est, sigilli instar, quo confirmetur meum Apostolatum verè esse à Domino.

3 *Qui in me inquirunt,* τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσι. i. Qui de me, quasi judices de reo, quæstionem habent. Est enim τὸ ἀνακρίνειν forense vocabulum, ut diximus Act. 4.9. quod de industria usurpavit Apostolus, ut obiter arrogantiam eorum notaret qui ipsius vocationem in dubium vocabant, quasi judices sederent de hac causa cognituri. Vulg. & Erasmus, *Qui me interrogant*, non satis expressé. Alii, *Qui me dijudicant.* quo modo etiã convertimus supr. 4.3. Castellio, *Qui me explorant.* qui quidem nescio cur diversâ translatione magis sit delectatus. ¶ *Hec est,* αὕτη ἐστίν. Præcedente videlicet versiculo expressa. Itaque malè à nonnullis sequenti adjungitur.

4 *Edere & bibere?* φαγεῖν καὶ πιεῖν; Ecclesiæ videlicet sumtu.

5 *Sororem uxorem,* ἀδελφὴν γυναῖκα. Vulgata, *Mulierem sororem*, perverso etiam ordine, contra omnium nostrorum exemplarium & Syri interpretis fidem. Erasmus, *Sororem mulierem.* Atqui oportere γυναῖκα potiùs interpretari uxorem, res ipsa clamat. Apostolos enim testantur veteres in conjugio vixisse, & alioqui γυναικὸς nomen additum non esset. Additum est igitur quoniam alioqui mulierem, quæ uxor non esset, circumducere Apostoli honestè non potuissent. Cur autem ἀδελφὴν, id est *sororem*, addiderit, non ea est causa quam inepti homines divinant, quòd ab uxorum congressu abstinerent Apostoli, quod negat Clemens in libr. Στρωμ. & Paphnutius in Nicena Synodo, & Athanasius ad Dracontium; sed idem declarat hoc epitheton atque πιστὴν, id est fidelem seu Christianam. deinde etiam sic commendatur Christiani conjugii honestas. Ambrosius pro *Sororem mulierem* legit *mulieres*, contra omnium nostrorum codicum fidem, in eo etiam deceptus quòd hæc explicat, cum Græcis scholiis, de mulieribus quibusdam piis & divitibus quæ Apostolos assectabantur, & ex suis facultatibus illis subministrabant, ut prædicationi faciliùs vacarent. Id verò refellitur etiam (ut doctissimus P. Martyr observavit) ex eo quòd ejusmodi matronæ non satis propriè dicerentur ab Apostolis *circumduci*, cùm hoc potiùs significet jus mariti in uxorem, aut heræ in ancillam. Deinde ejusmodi mulieribus locupletibus Ecclesia non fuisset gravata, sed sublevata potiùs. Itaque ineptè faceret Paulus, qui hoc adferret ut se ostenderet de suo jure decessisse; ut taceam, quod antè dixi, in Græcis codicibus scriptum esse γυναῖκα singulari numero, non γυναῖκας. Hieronymus adversus Jovinianum *mulieres* etiam legit: suo more fortassis verbum Domini detorquens, ut suæ causæ serviat. Qui denique nomen ἀδελφὴν ad nescio quam Teclam Pauli sororem, in calendarium etiam postea relatam, referunt, ipsius Pauli comitem, non tantùm ex historia Lucæ nunquam hoc prætermissuri, sed ex hoc ipso loco refelluntur, in quo negat Paulus mulierem à se fuisse circumductam.

6 *Non operari?* τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι; Id est, non vivendi ex manuum labore? Indè enim sese victum tolerasse testatur Act. cap. 20. v. 34. neque μὴ ἐργάζεσθαι significat *in otio degere*, ut nonnulli interpretantur, sed ad manuarias artes duntaxat refertur. Vulg. *Hoc operandi*; id est hoc agendi: ut ad circumductionem uxoris hoc referatur, quasi Græcè scriptum sit τοῦτο ποιεῖν. Sed vix conveniat huic interpretationi verbum ἐργάζεσθαι: ut planè mirer putasse Erasmum hanc expositionem defendi posse.

7 *Militat,* στρατεύεται. id est, Militare solet. Simile exem-

plum

plum Matth. 26. 23. & infrà, 15. 29. ¶ *Stipendiis*, ὀψωνίοις. Nazianzenus in Julianum sic scribit, τί λέγων ὀψώνιον; τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον δηλονότι, καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς. Id est, *Quid vocat* ὀψώνιον? *Nempe tesseram frumentariam quam à rege percipiunt,& dona quæ dignitatibus ex Lege tribuuntur.* vide Luc. 3. 14. cui loco illud etiam addo, Augusti tempore ac deinceps denarium fuisse gregarii militis stipendium diurnum, ut ex lib. 1. Cornelii Taciti apparet.

---

8 Secundo loco profert etiam ordinationis divinæ autoritatem à comparatis.
* *Deut.* 15. 4, 1. *Tim.* 5. 18.
† *Rom.* 15. 27.
11 Assumtio argumentorum cum amplificatione, quoniam nè sic quidem petitur ab illis merces quæ meritis respondeat.
12 Aliud argumentum maximi momenti, Alii apud vosmetipsos aluntur: ergò & mihi licuit, idque etiam potiùs quàm cuiquam alii, & tamen recusavi, & quidvis adhuc potiùs malo perpeti, nequid sit quod retardet Evangelium Christi. 13 Ultimo tandem loco expressam de Levitarum alimentis Legem profert, quo tamen jure uti noluerit. ‖ *Deut.* 18. 1. 15 Obiter avertit suspicionem, quòd hæc scripsisset, quasi mercedem non persolutam repetens. Imò, inquit, mori malim quàm in hoc instituto gratìs evangelizandi non perseverare. Nam teneor quidem omnino evangelizare, cùm hoc munus sit mihi à Domino commissum; sed nisi ultro & ipsius Dei amore hoc fecero, nihil sanè fecerim quod probetur. Quòd si mallem Evangelium malè audiré quàm mercedem non accipere, tum sanè constaret me non Evangelii, sed mercedis causâ labores istos subire. Hoc autem ego appello jure suo non uti, sed abuti. Itaque non hac in re sed in cæteris etiam quantum fieri potuit omnibus omnia sum factus, ut eos lucrifacerem Christo, & unà cum ipsis Christo lucrifierem.

8 Μὴ κατὰ ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει;

9 Ἐν γὰρ τῷ Μωσέως νόμῳ γέγραπται, Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ;

10 Ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ἐπ' ἐλπίδι ὀφείλει ὁ ἀροτριῶν, ἀροτριᾷν· καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι.

11 Εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ πνευματικὰ ἐσπείραμεν, μέγα εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ σαρκικὰ θερίσομεν;

12 Εἰ ἄλλοι τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσιν, οὐ μᾶλλον ἡμεῖς; ἀλλ' οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ πάντα στέγομεν, ἵνα μὴ ἐγκοπήν τινα δῶμεν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.

13 Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν; οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται;

14 Οὕτω καὶ ὁ Κύριος διέταξε τοῖς τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ζῆν.

15 Ἐγὼ δὲ οὐδενὶ ἐχρησάμην τούτων. Οὐκ ἔγραψα δὲ ταῦτα ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοί. καλὸν γάρ μοι μᾶλλον ἀποθανεῖν ἢ τὸ καύχημά μου ἵνα τις κενώσῃ.

16 Ἐὰν γὰρ εὐαγγελίζωμαι, οὐκ ἔστι μοι καύχημα· ἀνάγκη γάρ μοι ἐπίκειται. οὐαὶ δέ μοί ἐστιν ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι.

17 Εἰ γὰρ ἑκὼν τοῦτο πράσσω, μισθὸν ἔχω· εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν πεπίστευμαι.

18 Τίς οὖν μοί ἐστιν ὁ μισθός; ἵνα εὐαγγελιζόμενος ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

19 Ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων, πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω.

Num secundùm hominem hæc dico? nonne etiam Lex hæc dicit?

Nam in Mosis Lege scriptum est, * Non obligabis os bovi trituranti. Num boves curæ sunt Deo?

An *hoc* propter nos omnino dicit? propter nos enim *hoc* scriptum est. Nam sub spe debet is qui arat, arare: & qui triturat sub spe, spei suæ particeps esse.

† Si nos vobis spiritualia seminavimus, magnum est si nos vestra carnalia messuerimus?

Si alii *sui* in vos juris sunt compotes, *an* non potiùs nos? atqui non usi fuimus jure isto quod nobis licebat, sed omnia tegimus, nè interrumpamus Evangelium Christi.

An nescitis ‖ eos qui sacris operantur, *ea quæ* ex sacrario *sunt* edere? & qui altari assident, cum altari participare?

Ità Dominus constituit iis qui Evangelium annunciant, ut ex Evangelio vivant.

Ego tamen nullò istorum sum usus. Neque verò hæc scripsi ut ità fiat in me. nam bonum est mihi mori potiùs quàm ut gloriationem meam aliquis inanem reddat.

Etenim si evangelizem, non est quòd glorier: necessitas enim mihi incumbit. Væ autem mihi est nisi evangelizem.

Nam si volens hoc faciam, mercedem habeo: sin invitus, dispensatio credita est mihi.

Quæ igitur mihi est merces? ut evangelizando gratuitum constituam Evangelium Christi, ut nè abutar jure meo in Evangelio.

Nam quamvìs liber sim ab omnibus, omnibus meipsum servum feci, ut plures lucrifacerem.

Numquid secundùm hominem hæc dico? an & Lex hæc non dicit?

Scriptum est enim in Lege Moysis, Non alligabis os bovi trituranti. Numquid de bobus cura est Deo?

An propter nos utique dicit? nam propter nos scripta sunt, quoniam debet in spe qui arat, arare: & qui triturat, in spe fructùs percipiendi.

Si nos vobis spiritualia seminavimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus?

Si alii potestatis vestræ participes sunt, quare non potiùs nos? sed non usi sumus hâc potestate, sed omnia sustinemus, nè quod offendiculum demus Evangelio Christi.

Nescitis quoniam qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt edunt, qui altari deserviunt, cum altari participant?

Ità & Dominus ordinavit iis qui Evangelium annunciant, de Evangelio vivere.

Ego autem nullo horum usus sum. Non autem scripsi hac ut ità fiant in me. bonum est enim mihi magìs mori quàm ut gloriam meam quis evacuet.

Nam etsi evangelizavero, non est mihi gloria: necessitas enim mihi incumbit. Væ enim mihi est si non evangelizavero.

Si enim volens hoc ago, mercedem habeo: si autem invitus, dispensatio mihi credita est.

Quæ est ergò merces mea? ut Evangelium prædicans, sine sumtu ponam Evangelium, ut non abutar potestate meâ in Evangelio.

Nam cùm liber essem ex omnibus, omnium me servum feci, ut plures lucrifacerem.

---

8 ***Secundùm hominem***, **κατὰ ἄνθρωπον.** id est, Num iis tantùm nitor quæ ex hoc hominum consuetudine valent? Vide Rom. 3. 5. ¶ *Hæc*, ταῦτα. Erasmus, *Eadem*, ταὐτὰ, ut etiam videtur legisse Ambrosius.

9 ***Num boves***, **μὴ τῶν βοῶν.** id est, Num ad boves ipsos propriè respexit Dominus cùm hanc legem conderet? nam alioquin minima etiam quæque complectitur Dei providentia, ut Psal. 36. 6. Matt. 10. 29. & 1. Timoth. 4. 13. Est itaque κατά τι accipiendum quod Apostolus simpliciter enunciavit. quod quidem diligenter annotandum est multis locis, ut in hac eadem epistola 8. 1. & hoc eodem capite versu 4,& 25. & cap. 10. 33.

10 Hoc *scriptum est*, **ἐγράφη.** Rectè omnino additum est pronomen ab Erasmo, nequis putet sequentia citari ab Apostolo, cùm sint potiùs superioris dicti explicatio, & ὅτι non accipiatur εἰδικῶς, sed αἰτιολογικῶς. ¶ *Et qui triturat sub spe*, &c. καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι. Aut redundat ἐπ' ἐλπίδι, quod etiam non legitur in Claromontano codice, & facilè ἀπὸ τοῦ κοινοῦ suppleri potest, aut amplectenda est alia scriptura quam secuti sumus, ex autoritate unius vetusti manuscripti codicis, & receptæ Latinæ interpretationis, nempe καὶ ὁ ἀλοῶν (sub. δεῖ ἀλοᾷν *debet triturare*) ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ, *spei suæ*, id est rei speratæ, nimirum proventûs, ut etiam Syrus & Arabs interpretantur. Sed hoc addo, istud τοῦ μετέχειν esse tum ad aratoris tum ad trituratoris operam referendum, quoniam alioqui imperfecta esset prioris membri sententia.

12 Sui *in vos juris*, **τῆς ἐξουσίας ὑμῶν.** Sic appellat facultatem vivendi Ecclesiæ sumtu. nam ὑμῶν passivè accipiendum est: ut Matth. 10. 1. & Marc. 6. 7. dicitur ἐξουσία τῶν πνευμάτων, *potestas in spiritus*. & coactum est quòd ἐξουσίαν Græci interpretes putant immodicam quorundam quasi tyrannidem declarare hoc in loco, cùm de se loquens Apostolus eodem vocabulo ter usus sit paulò antè, & hoc etiam eodem versiculo. Vulgata, admodum obscurè, *Potestatis vestræ*. Erasmus, non satìs etiam perspicuè, *Potestatis erga vos*. Castellio verò imperitè τὴν ἐξουσίαν interpretatur *facultates*. ¶ *Tegimus*, στέγομεν, vel, *continemus*, id est apud nos silentio premimus, ut sincera charitas jubet, & docet Apostolus infrà 13. 7. & Salom. Proverb. 10. 12. Vulgata, *Sustinemus*, id est, ὑπομένομεν, quod est illius consequens. ¶ *Nè interrumpamus*, ἵνα μὴ, &c. ad verbum, *nequam interruptionem demus*: id est nè cursum Evangelicæ prædicationis retardemus, dum videlicet de victûs suppeditatione laboratur, vel quòd futurum prospiceret, ut vel sordidi & ingrati nonnulli hâc occasione resilirent, aut seriùs accederent; vel indè adversarii occasionem arriperent ipsum calumniandi, ac proinde fructum ipsius laborum impediendi, quasi Evangelium cauponaretur. Vulgata, *Nè quod offendiculum demus*, quasi idem sit ἐγκοπὴ & πρόσκομμα, cujus effectum est ἐγκοπὴ, ut ex Theophylacto annotavit Erasmus.

13 Ea quæ *ex sacrario* sunt, **ἐκ τοῦ ἱεροῦ.** Ad verbum, *Ex sacrario*, sive *ex templo*, μετωνυμικῶς, pro ex iis quæ in templo offeruntur. Erasmus, *Ex sacrificio*: id est ἐκ θυσίας, vel ἐξ ἱερείου, impropriè & nimiùm angustâ significatione: cùm potiùs intelligantur decimæ, oblationes & primitiæ. Nam ad sacrificia ipsa pertinet alterum membrum. ¶ *Qui altari assident*, οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες. Vulgata, *Qui altari deserviunt*. Erasmus, *Qui sacrario assistunt*. Neuter videtur satìs expressisse verbum προσεδρεύειν, quo significatur hoc munus perpetuam assiduámque curam requisivisse, ut sacerdotes quærendo aliâ ratione victui vacare non potuerint. Deinde Erasmus impropriè convertit θυσιαστήριον, *Sacrarium*; cùm illo vocabulo nihil aliud quàm βωμὸς declaretur. ¶ *Cum altari participare?* τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται; Id est, altaris esse socios in dividenda victima? Nam συμμερίζεσθαι ità accipitur: & de altari loquitur, per prosopopœiam, quòd una pars velut ab altari ipso vorabatur, ea nimirum quæ adolebatur; altera verò sacerdotibus cedebat ex Lege. Etsi verò id quoq; in profanarum Gentium sacrificiis observabatur, tamen mihi fit probabilius Apostolum ad Legalia sacrificia in utroq; membro respexisse. Erasmus, *Unà cum sacrario partē accipiunt*, discedens certè ab Apostoli sententia, si vocabula ipsa spectes: cùm rectè omnino verterit Vetus interpres.

14 ***Ex Evangelio***, **ἐκ τοῦ εὐαγγελίου.** Id est, ex eo quòd Evangelium prædicant, Matt. 10. 10. & Luc. 10. 7. Vide Rom. 1. 9. Sic etiam paulò pòst versu 18. Cæterùm si quod etiam nobis altare & sacrificium nunc superesset, quale esse volunt otiosi illi sacrifici qui Missæ oblationem hodie defendunt, quî fit ut solius annunciationis Evangelii meminerit Apostolus in ista similitudine accommodanda? Et quis est istorum pudor, qui cùm nihil minùs quàm Evangelium doceant, de quo etiam plerique eorum nè somniarunt quidem, audent tamen istam Pauli sententiam suis manifestissimis sacrilegiis prætexere?

15 ***Ità fiat in me***, **ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοί.** Id est, quasi quæram mihi quoque stipendia persolvi. ¶ *Gloriationem meam*, τὸ καύχημά μου. propter Pseudoapostolos videlicet cursum ministerii ipsius his calumniis impedientes, quos refellit 2. Cor. 12. vers. 16, 17, 18. Non enim suam hac in re, sed Dei gloriam, & Ecclesiæ ædificationem quærebat.

16 *Væ*

16 *Væ autem*, καὶ δέ. Vulg. *Væ enim*, καὶ γάρ, quod etiam scriptum inveni in tribus codicibus.

17 *Mercedem*, μισθόν. Non sanè ut per se debitam, sed ut legitimè certanti gratis promissam, Deo sua dona in suis ex liberalitate mera coronante. *Fit enim ille*, ut præclarè scribit Augustinus, *nobis debitor, non à nobis accipiendo, sed quæ libuit promittendo.* Addo & illud, & quæ gratis promisit gratis itidem præstando. Quis enim ex diligentissimis etiam ipsius servis quam debuit operam præstitit?

18 *Gratuitum*, ἀδάπανον. id est, ut nullos operæ meæ sumtus accipiens ostendam Evangelium non esse quidpiam venale, & quod aliquo pretio ematur. Vulgata obscurè, *Sine sumtu.* Nam ἀδάπανον passivè accipitur, nec refertur ad verbum θήσω, sed cohæret cum εὐαγγέλιον. Deinde τιθέναι commodiùs videtur hoc in loco exprimi verbo *Constituendi*, quàm *Ponendi* & *Efficiendi*. ¶ *Ut nè abutar*, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι. Non est igitur res indifferens, sed abusus, ac proinde peccatum, siquis quippiam agat, etiam per se licitum, tamen vel cum detrimento gloriæ Dei, vel proximi offensione conjunctum, nedum ut Paulo tribuendum sit aliquod opus supererogationis. Absolutâ verò tractatione de Apostolici juris usu ex eorum qui docentur circumstantia moderando, nunc propositam initio hujus capitis distributionem secutus, idem docet de usu legalium Cæremoniarum, à quibus sumus per Christum liberati: nempe hîc etiam infirmorum adhuc Judæorum saluti consulendum, sicut cautum etiam fuit illâ Apostolicâ synodo, Act. 15. 29. & copiosè docet noster Apostolus, Rom. 14. Nihil igitur ista nunc ad nostri temporis Judæos pertinent, non ampliùs infirmos, sed tot jam seculis obduratos & excæcatos: ac multò minùs ad cultus ab hominibus excogitatos, vel per se vel ob adjunctas circumstantias manifestè impios, sive superstitiosos.

19 *Nam quamvis liber sim*, ἐλεύθερος γὰρ ὤν. particula causalis tractationem initio capitis propositam, quæ est de libertate, cum posteriore parte prioris versiculi membro artificiosissimè connectit. ¶ *Plures*, τοὺς πλείονας. Vide Rom. 5. 15. & 2. Cor. 2. 6. Redundat articulus peculiari quâdam Paulo phrasi, ut observavimus Rom. 5. 15. quem tamen pleonasmum non esse perpetuum ostendam, 2. Cor. 2. 6.

20 Καὶ ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω· τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω·	Et factus sum Judæis ut Judæus, ut Judæos lucrifacerem: iis qui sub Lege sunt, ut si *essem* sub Lege, ut eos qui sub Lege sunt lucrifacerem:	*Et factus sum Judæis tanquam Judæus, ut Judæos lucrarer: iis qui sub Lege sunt, quasi sub Lege essem, (cùm ipse non essem sub Lege) ut eos qui sub Lege erant lucrifacerem:*
21 Τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος (μὴ ὢν ἄνομος Θεῷ, ἀλλ' ἔννομος Χριστῷ) ἵνα κερδήσω ἀνόμους.	Exlegibus ut exlex (*non tamen* exlex Deo, sed sublex Christo) ut lucrifacerem exleges.	*Iis qui sine lege erant, tanquam sine lege essem, cùm sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi, ut lucrifacerem eos qui sine lege erant.*
22 Ἐγενόμην τοῖς ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενής, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσω. τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω.	Factus sum infirmis ut infirmus, ut infirmos lucrifacerem. omnibus factus sum omnia, ut omnino aliquos servarem.	*Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifacerem. omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos.*
23 Τοῦτο δὲ ποιῶ διὰ τὸ εὐαγγέλιον, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι.	Hoc autem facio propter Evangelium, ut unà particeps ejus fiam.	*Omnia autem facio propter Evangelium, ut particeps ejus efficiar.*
24 Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἐν σταδίῳ τρέχοντες, πάντες μὲν τρέχουσιν, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον; οὕτω τρέχετε ἵνα καταλάβητε.	An ignoratis eos qui in stadio currunt, omnes quidem currere, sed unum accipere præmium? sic currite ut comprehendatis.	*Nescitis quòd ii qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium? sic currite ut comprehendatis.*
25 Πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος, πάντα ἐγκρατεύεται. ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν· ἡμεῖς δὲ, ἄφθαρτον.	Porrò quisquis certat, in omnibus est continens. Illi quidem itaque ut corruptibilem coronam accipiant, *sunt continentes:* nos autem, *ut* incorruptam.	*Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet. Et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.*
26 Ἐγὼ τοίνυν οὕτω τρέχω, ὡς οὐκ ἀδήλως· οὕτω πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων.	Ego igitur ità curro, ut non in incertum: ità pugilem ago, ut non aerem cædens.	*Ego igitur sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aerem verberans.*
27 Ἀλλ' ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῶ· μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι.	Sed contundo corpus meum, & in servitutem redigo: nè quo modo, cùm aliis prædicarim, ipse rejectaneus fiam.	*Sed castigo corpus meum, & in servitutem redigo: nè fortè cùm aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar.*

25 Aliam hujus mali causam affert, nempe quòd gulæ essent dediti. Erant enim solennes sacrificiorum epulæ, & plus satis celebratus semper fuit sacerdotum luxus. Itaque durum istis aut luxui assuetis, cùm præsertim libertatem Evangelicam prætexerent, ab iis conviviis arceri. Eos verò ex adverso Apostolus, tum jucundâ similitudine, tum etiam suo exemplo ad sobrietatem, imò etiam ad carnis mortificationem vocat, negans aptos esse ad cursum vel pugilationem (cujusmodi certamina Isthmica erant) qui corpori indulgerent; ac proinde affirmans, nullum eos præmium manere, si hanc vitæ rationem insisterent.

20 *Ut si essem sub Lege*, ὡς ὑπὸ νόμον. Vulg. addit, *Cùm ipse non essem sub Lege*, μὴ ὢν αὐτὸς ὑπὸ νόμον. quæ etiam reperimus in Claromontano, & alio præterea manuscripto exemplari. Est autem *Legis* vocabulum ad ejus partem, id est ad cæremonias, restringendum: ut etiam cùm dicit se factum omnibus omnia, de rebus mediis tantùm loquitur.

21 *Sublex Christo*, ἔννομος Χριστῷ. Vulgata, *Cùm sub Lege essem Christi*, & in altero membro, *Cùm sine Lege Dei non essem.* Quædam enim exemplaria scribunt Θεοῦ & Χριστοῦ. Erasmus, *Cùm non sim sine Lege Deo, sed obnoxius Legi Christi.* Sententia verò plana est. Voluit emollire vocabulum illud ἄνομος Apostolus: itaque addit se ità esse ἄνομον ut tamen Dei mandata habeat pro vitæ regula, sed quatenus illis cum Evangelio convenit, quod videlicet cæremonias abolet. Itaque *Deo* & *Christo* malui interpretari, sicut & omnes ferè Græci codices habent. Ambrosius ἔννομον non ineleganter *Sublegem* vertit, ut paranomasiam servaret, quem etiam sum secutus.

22 *Omnino aliquos*, πάντως τινάς. id est, in omnes velut formas me mutavi, ut omni ratione aliquos servarem. Vulgata, *Ut omnes*, ἵνα πάντας. id est, ut quosvis, seu ex omni hominum genere aliquos. quod secuti sunt Syrus & Arabs interpretes.

23 *Hoc autem*, τοῦτο δέ. Vulgata, *Omnia autem*, πάντα δέ, ut etiam habet Chrysostomus Græcus. ¶ *Ut unà particeps ejus fiam*, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι. id est, ut & ipse ex Evangelio, cum iis quibus illud annuncio, fructum percipiam; quod futurum non erat si ab aliis exigerem quod ipse non præstarem. Itaq; Vulg. & Erasmus, *Participem* interpretati, non satis expressâ particulâ σύν, mentem Apostoli non satis sunt assecuti.

24 *An ignoratis*, οὐκ οἴδατε. Ab hoc versiculo paulatim rediens ad quæstionem propositam de esu idolothytorum, à qua sic excurrerat ut tamen à scopo non aberraret (quod enim de alimonia ministrorum dixerat ut indè argumentum duceret à comparatis, & quod postea subjecerat de lege Cæremoniali, putà dierum & ciborum discrimine prorsus erat proposito consentaneum) utitur veluti novâ propositione, ostendens indignum esse de cibis moveri inter eos controversiam, quos potiùs oportuit de sobrietate etiam profanis usitata, & tamen Christianis (præsertim pastoribus) quotidiana, laborare. Nec enim dubium est quin hæc potissimùm & peculiariter in pastores dirigantur, quos ab idololatris ad pontificales illas epulas invitatos, illas vel propter luxum saltem vitare oportuit, vel nè alios in ea re audenda (non modò propter luxum sed etiam per se damnanda) exemplo suo confirmarent. ¶ *Ut*, ἵνα. Ut non τελικῶς, sed pro ὥστε, ἀποτελεστικῶς.

25 *Quisquis certat*, ὁ ἀγωνιζόμενος. id est certare solet, sive gymnasticen exercet. Vide suprà, versu 7. Vulgata, *Qui in agone contendit.* ¶ *In omnibus est continens*, πάντα ἐγκρατεύεται. Exquisitissima quædam erat gymnastarum diæta, quam designat Apostolus, admodum appositâ similitudine utens, cùm tota Græcia istis certaminibus vacaret: inter quæ erant Isthmia quæ Corinthi celebrabantur. In eo verò sum secutus Cyprianum quòd ἐγκρατεύεται converti *Continens est*, pro quo Vetus interpres habet, *Ab omnibus se abstinet*, πάντων ἀπέχεται, & Erasmus, *Per omnia temperans est*, πάντα σωφρονεῖ. Ideo autem Apostolus Temperantiæ meminit in accommodanda ista similitudine, quòd qui idolothytis sine exceptione vesci volebant, planè intemperantiam suam proderent, cùm cibum præferrent proximi saluti: quò etiam spectant sequentia. Optimus est autem & elegantissimus hujus loci interpres Tertullianus in exhortatione ad martyres, his verbis, *Athletæ segregantur ad strictiorem disciplinam, ut robori ædificando vacent; continentur à luxuria, cibis lautioribus, à potu jucundiore; coguntur, cruciantur, fatigantur: quantò plùs in exercitationibus laboraverint, tantò plùs de victoria sperant:* ET ILLI, *inquit Apostolus*, UT CORRUPTIBILEM CORONAM CONSEQUANTUR. *Nos æternam consecuturi, carcerem nobis pro palæstrâ interpretemur.* ¶ *Corruptibilem*, φθαρτόν. Huc pertinet illud Archiæ epigramma,

Τέσσαρές εἰσιν ἀγῶνες ἀν' Ἑλλάδα, τέσσαρες ἱροί,
Οἱ δύο μὲν θνητῶν, οἱ δύο δ' ἀθανάτων·
Ζηνός, Λητοΐδαο, Παλαίμονος, Ἀρχεμόροιο·
Ἆθλα δὲ τῶν, κότινος, μῆλα, σέλινα, πίτυς.

Id est, interprete Alciato,

Sacra per Argivas certamina quattuor urbes
Sunt, duo facta viris, & duo cœlitibus;
Ut Jovis, & Phœbi, Melicertæque, Archemorique:
Præmia, olivaster, poma, apium, picea.

¶ *Ut incorruptam*, ἄφθαρτον. Commodiùs legit Clemens, ἵνα ἄφθαρτον, repetitâ conjunctione ἵνα: quem sum secutus.

27 *Contundo*, ὑπωπιάζω. Sic legitur in codicibus impressis, & Græcis scholiis. Nos de hoc verbo diximus Luc. 18. 5. Vetusta tamen exemplaria legunt ὑποπιάζω, id est, *subactum* seu *dejectum premo*, & nonnulli rursus ex veteribus (ut Clemens lib. στρωμ. 3. & Nazianzenus κατ' Εὐνομιανῶν) legunt ὑπωπιέζω, id est *dejectum opprimo*, eâdem translationis ratione. Certè τὸ ὑπωπιάζειν convenit pugili, quod secutus Claromontanus meus codex habet in Latina interpretatione *lividum reddo*; ut τὸ ὑποπιέζειν luctatori: & cùm Apostolus utrâque similitudine sit usus, indè ortam diversam scripturam arbitror. ¶ *Corpus meum*, τὸ σῶμά μου. id est veterem hominem Spiritui repugnantem. Utitur autem *corporis* nomine, quoniam quæstio erat de cibis proposita. Vide Matth. 5. 19. ¶ *Rejectaneus*, ἀδόκιμος. Vulgata & Erasmus, *reprobus*. quâ voce Theologi intelligunt Electis oppositos. Hîc autem ἀδόκιμος simpliciter opponitur probo & sincero Dei servo, sicut pecuniam probam vocamus minimè adulterinam, ut Jer. 6. 30. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco effici volunt non esse firmam electionem: quibus hoc oppono quod scribit noster Apostolus Rom. 8. 38. Non pugnat ergò Apostoli solicitudo cum electionis firmitate, sed ab ea potiùs dependet. Nam sicut firma est & certa perseverantia electorum, ità constituit Dominus ut hâc piâ solicitudine foveatur. Deinde, quod est istud argumenti genus? Laboravit Paulus nè reprobus fieret: ergò reprobus fieri potuit. Sic enim etiam liceat colligere Christum potuisse non mori, quia rogavit ut calix iste à se transiret, & similia infinita quibus nihil absurdius fingi potest. Vitium autem illius conclusionis in eo situm est, quòd quidam somniant quicquid necessariò evenit, quatenus Dei determinatio nunquam fallitur, causam etiam mediam habere in sese necessariam, ac proinde positâ providentiæ divinæ infallibilitate contingentiam tolli.

---

*Exod. 13. 21 Num. 9. 18. †Exod. 14. 22

ΚΕΦ. ι'.

Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον·

2 Καὶ πάντες εἰς τὸν Μωσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ·

3 Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον·

4 Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον· ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.

5 Ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ Θεός· κατεστρώθησαν γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ.

6 Ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν, εἰς τὸ μὴ εἶναι ἡμᾶς ἐπιθυμητὰς κακῶν, καθὼς κἀκεῖνοι ἐπεθύμησαν.

7 Μηδὲ εἰδωλολάτραι γίνεσθε, καθώς τινες αὐτῶν, ὡς γέγραπται, Ἐκάθισεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ πιεῖν, καὶ ἀνέστησαν παίζειν.

8 Μηδὲ πορνεύωμεν, καθώς τινες αὐτῶν ἐπόρνευσαν, καὶ ἔπεσον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες.

9 Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστόν, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐπείρασαν, καὶ ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο.

10 Μηδὲ γογγύζετε, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐγόγγυσαν, καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ.

CAP. X.

Nolim autem vos ignorare, fratres, * Patres nostros omnes sub illa nube fuisse, † & omnes per mare transivisse:

Et omnes per Mosen baptizatos esse nube & mari:

‖ Et omnes eandem escam spiritualem edisse:

Et omnes eundem potum spiritualem bibisse. * Bibebant enim ex sequente spirituali petra: Petra verò illa erat Christus.

Sed plerosque illorum non habuit gratos Deus. † prostrati sunt enim in deserto.

Hæc autem typi nostri fuerunt, ut nè concupiscamus res malas, ‖ sicut illi concupiverunt.

Nè igitur idololatræ fiatis, sicut quidam eorum, ut scriptum est, * Sedit populus ad edendum ac bibendum, & surrexerunt ad ludendum.

Neque scortemur, † sicut quidam eorum scortati sunt, & ceciderunt uno die viginti tria millia.

Neque tentemus Christum, ‖ sicut etiam quidam eorum tentarunt, & à serpentibus perierunt.

* Neque murmurate, sicut quidam eorum murmurarunt, & perierunt à disperditore.

CAP. X.

Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt:

Et omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari:

Et omnes eandem escam spiritualem manducaverunt:

Et omnes eundem potum spiritualem biberunt. bibebant autem de spirituali consequente eos petra: Petra autem erat Christus.

Sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo. nam prostrati sunt in deserto.

Hæc autem in figura facta sunt nostri, ut non simus concupiscentes malorum, sicut & illi concupierunt.

Neq; idolorum cultores efficiamini, sicut quidam ex ipsis, quemadmodum scriptum est, Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere.

Neq; fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt unâ die viginti tria millia.

Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt, & à serpentibus perierunt.

Neque murmuraveritis, sicut quidam eorum murmuraverunt, & perierunt ab exterminatore.

1 Illustrat quod dixerat, proposito horrendi judicii Dei exemplo in eos qui & ipsi easdem re ipsâ, id est ejusdem adoptionis & salutis, tesseras atque nos habebant, & nihilominus, cùm idolorum epulis sese dedissent, horrendis & multiplicibus pœnis affecti, in deserto perierunt. Hæc autem præterquam quod appositissimè dicuntur in eos qui idololatrarum conviviis intererant, eò etiam videntur referri, quòd nonnulli, dummodo cœtus Ecclesiasticos frequentarent, & baptizati sacro convivio interessent, Christum confitentes, externa illa putabant tanti non esse ut Deus propterea ipsis succenseret. 2 Re paria fuerunt veterum Sacramenta cum nostris, ut quæ ipsa in unum Christum respicerent, qui variis typis sese illis ingerebat. ‖ *Exod.* 16. 18. * *Exod.* 17. 6. *Num.* 20. 10. & 21. 16. † *Num.* 26. 65. ‖ *Num.* 11. 4. *Psal.* 106. 14. 6 Applicatio exempli adversùs eos qui cupiditatibus suis abripiuntur extra metas à Deo propositas. Hæc enim est malorum origo, cujusmodi sunt idololatria (cujus comes est gula) scortatio, insurrectio adversùs Christum, murmur, & similia, quæ gravissimis pœnis in populo veteri Dominus vindicavit: ut nos qui illis successimus, & multò pleniorem habemus divinæ voluntatis declarationem ità simus cautiores. * *Exod.* 32. 6. † *Num.* 25. 9. ‖ *Num* 21. 6. *Psal.* 106. 14. * *Num.* 14. 37.

---

1 *Nolim autem*, οὐ θέλω δέ. Vulg. *Nolo enim* οὐ θέλω γάρ. ut legit etiam Ambrosius, consentientibus vetustis nonnullis codicibus. Ego tamen malo legere δέ. Est autem μείωσις Hebraica in hoc dicendi genere, pro, Velim autem vos hoc in primis expendere. Sed quorsum hæc, dices, ab Apostolo scribuntur hoc loco? Nempe quæstio erat de esu idolothytorum. Responderat Apostolus, etiamsi per se in genere licita essent, tamen propter circumstantias non simpliciter esse iis vescendum, propter offendiculum proximi, cujus salutis causâ nobis non modò grave esse non debeat libertati nostræ renunciare, sed etiam prorsus nefas sit non renunciare: quod suo in primis exemplo probavit, idque in re quæ non modò licita sed etiam penè necessaria videri poterat. Addiderat deinde exhortationem ad temperandas omnes cupiditates, ac in primis quidem ad frænandam gulam. Videbat enim Corinthios, etiamsi alia prætexerent, hoc tamen vitio in primis ad illam libertatem promiscuè retinendam impelli. Nunc igitur in hoc argumentum ingressus, horrenda exempla iis proponit in eos edita, qui cùm & ipsi essent ex Dei populo & easdem atque nos salutis tesseras haberent, tamen dum ventri obsequuntur exclusi sunt à fœdere. Addit etiam, ut argumentum istud amplificet, hoc gulæ vitium multa alia gravissima secum trahere. Denique propiùs tandem ad rem accedit, & ostendit aliquod esse conviviorum genus quibus nullo modo liceat ipsis interesse, ea videlicet quæ in idolorum honorem celebrabantur, & appendices erant ipsorum sacrificiorum: quod fieri sanè non poterat quin idololatria publico testimonio comprobaretur. Utinam verò hanc doctrinam hodie expenderent, tum ii qui omnia habent pro indifferentibus, tum etiam qui præposteri zeli specie, sed revera solâ gulâ & luxu impulsi, de sua libertate nihil, ut proximos Domino lucrifaciant, remittunt. ¶ *Patres nostros*, οἱ πατέρες ἡμῶν. Sic loquitur Paulus, fœdus ipsum non autem personas, nisi in genere, considerans. ¶ *Sub illa nube*, ὑπὸ τὴν νεφέλην. Historia satis erat celebris & omnibus nota. Ideo addidit articulum cujus vis est διακριτική.

2 *Per Mosen*, εἰς Μωσῆν. vel *In Mosen*, id est Mose illis præeunte, vel (ut alii volunt) in legem Mosaicam. Sic dicuntur credidisse Jehovæ & Mosi servo ejus, id est, credidisse Jehovæ per os Mosis loquenti, Exod. 14. 31. & 19. 9. Sed rectiùs, meo judicio, Augustinus Psalm. 77. perinde legit acsi εἰς Μωσῆν scriptum esset pro ἐν Μωσῇ, id est *per Mosen*, quam enallagen sæpe annotavimus, ut Act. 19. 3. & hunc locum ità verterunt Syrus & Arabs interpretes, nempe בידמושא *bejad Mosche, per manum Mosis*. ¶ *Baptizatos esse*, ὅτι ἐβαπτίσαντο. Media terminatio pro passiva ἐβαπτίσθησαν. Intellige verò baptizatos omnes fuisse, sed ità ut sola symbola, nempe nubes & mare, fuerint omnibus promiscuè communia, non autem res ipsa; sed tamen ipsorum, non Dei, culpâ. Pertinet enim illud ad Apostoli argumentum, qui totus est in eo ut doceat externam professionem nihil esse, nisi vetus homo exuatur, ac proinde nisi revera gloriæ Dei & saluti proximorum studeatur. ¶ *Nube*, ἐν τῇ νεφέλῃ. Abundat præpositio, ut diximus Matth. 3. 11.

3 *Eandem*, τὸ αὐτό. Eandem videlicet atque nos: quia eadem fuit veterum sacramentorum & nostrorum substantia, sicut vel ex eo apparet quòd Paulus illis nostrorum, & nostris vicissim illorum nomina accommodat, ut hoc loco, & suprà, cap. 5. 7. & Phil. 3. 3. & Coloss. 2. 11. ¶ *Escam spiritualem*, βρῶμα πνευματικόν. id est, inquit Augustinus in Psalm. 77. spirituale aliquid significantem: quæ differentia est inter sacramentum & rem communem. Mannam ergò vocat *escam spiritualem*, eam videlicet considerans ut sacramentum: quamvis qui fidei os non adferebant, nihil spirituale comedebant, sed externum signum duntaxat, quibus tamen nihilominus manna præbebatur à Deo ut esca spiritualis, cùm hominis infidelitas non possit irritam facere Dei ordinationem. *Spiritualis* igitur *esca* dicitur manna, quòd mannæ symbolo offerretur aliquid minimè terrenum, sed planè cœleste, & quod solius Spiritûs vi (id est fide) conspici & edi poterat, nimirum Christus, suo quidem tempore exhibendus, sed jam tum piis præsens & efficax, qui eum venturum fide amplectebantur. Eadem ratio est spiritualis potûs. Quòd autem nonnulli particulam *eandem* ad Patres referunt, qui dicantur omnes eadem sacramenta habuisse, prorsus repudiandum est. Etsi enim ità se res habet, quorsum tamen Apostolus *Baptismi* nomen ad eos transferret; & cur ad Christum usque assurgeret, nisi ut & illos & nos doceat eadem sacramenta, non signis quidem sed re ipsâ, habere, ac proinde nobis non magìs quàm illis profutura si ingrati fuerimus, cùm re ipsâ unus populus simus? Et certè nisi ità hunc locum explices, non erit firma Pauli consecutio. At enim dices, quomodo idem hic potus dicitur? nam si signa ipsa spectes,

diversa fuerunt eorum signa à nostris; ad rem autem ipsam hoc referri non potest, cùm dici non possint omnes fuisse Christi verè participes; fuissent enim servati. Respondeo, eundem tamen potum spiritualem dici, quoniam & ipse, ut hodie noster, sacramenti rationem habebat, & idem Christus fruendus proponebatur, quamvis signa sint diversa. Quod si veterum Patrum testimonium requiritur, Ambrosius vocat mare & nubem formam futuri sacramenti nostri. Et Augustinus in Joan. tract. 45. *Fide, inquit, manente, signa sunt mutata. Ibi petra Christus; nobis Christus quod in altari ponitur.* Et in Psalm. 77. *Idem in mysterio cibus illorum qui noster, sed significatione idem non specie.* Et apertiùs etiam in libro de pœnitentiæ utilitate, *Quicunque in manna Christum intellexerunt, eundem quem nos cibum spiritualem manducaverunt.*

4 *Bibebant enim,* ἔπινον γάρ. Vulg. *Bibebant autem,* ἔπινον δέ, contra omnium nostrorum codicum fidem: fortassis autem allusit Paulus ad Esaiæ locum 43. 20. ¶ *Ex sequente,* ἀκολουθούσης. Vel *obsequente,* Israelitarum videlicet voluntati ac desiderio, ut Photius exponit. Simplicior tamen videtur expositio si hoc referas ad rivum ex rupe profluentem, qui populum sit comitatus, acsi rupes ipsa eos esset secuta. ut non malè possimus etiam interpretari *Aquam comitem*, cum Tertulliano in libro de Baptismo. Nam si fuisset hoc unius diei beneficium, postridie fuisset iterum percutienda rupes in illo arido deserto. Sed & ipsi Hebræi sic tradunt, nec aliter explicat Chaldæus paraphrastes Num. 21. 16. ¶ *Spirituali Petra,* ἐκ πνευματικῆς πέτρας. Non possum iis assentiri qui hoc referunt non ad symbolum, sed ad rem ipsam, id est ad Christum ipsum, assiduum Israelitarum comitem, qui dicatur *Petra spiritualis,* quoniam per petram spiritualiter adumbrabatur. Primùm enim hæc expositio coacta est: deinde, nisi Christum separes à sua virtute vivifica, necesse est falsò dici omnes ex spirituali Petra (id est ex Christo) bibisse, cùm Christus nonnisi fide ac proinde à solis fidelibus potuerit percipi: quamvis interim etiam infidelibus hæc Petra, si Dei ordinationem spectes, sacramentum (id est spiritualis Petra) esse non desineret. ¶ *Erat,* ἦν. id est sacramentaliter significabat, μετωνυμικῶς, ut explicat Augustinus contra adversarium Legis lib. 20. cap. 6. & epist. 102. id est, ità ut verè adjuncta esset rei veritas, quatenus videlicet Deus non nudum signum, sed etiam rem ipsam significatam offert fide spiritualiter percipiendam, sive accipiatur, sive repudietur. Vide Matth. 26. 26.

5 *Non habuit gratos,* οὐκ εὐδόκησεν. Vide Matth. 3. 17. Est autem in hac phrasi μείωσις, pro exosos habuit, & detestatus est.

6 *Hæc autem,* ταῦτα δέ. Nempe sumtæ de illis pœnæ. Hanc enim hujus loci sententiam esse docet sequens applicatio. ¶ *Typi nostri,* τύποι ἡμῶν. Vulgata, *Hæc autem in figura facta sunt nostri.* Erasmus, *Hæc autem figuræ nostri fuerunt.* quæ expositiones aditum patefaciunt imperitis quibusdam, ex hoc loco colligentibus in veteri populo sacramenta fuisse duntaxat figurativa (ut loquuntur) non autem exhibitiva: quasi videlicet Israel non fuerit vera Ecclesia, sed veræ duntaxat Ecclesiæ umbra & figura: unde infiniti postea errores sunt exorti. Atqui etiam si ταῦτα non ad pœnas de istis in deserto sumtas, sed ad maris transitum & aquam ex rupe referamus, Paulus tamen hæc dixerit typos fuisse, non tam Israelitarum respectu, quàm nostri, unde etiam ἀντίτυπα dicuntur, id est typi typis nostris ex adverso respondentes, quorum sacramenta sunt illis veteribus adumbrata. Sic manna fuit ipsis Israelitis sacramentum veri illius panis cœlestis; nobis autem typus panis quem frangimus. Sic fuit Circumcisio iisdem illis sigillum justitiæ fidei, nostri autem respectu typus nostri Baptismi. Idem de Paschate & aliis cæremoniis statuendum est, quibus omnibus successerunt duo nostra sacramenta. Quamobrem & Apostolus illos dixit fuisse in nube & mari baptizatos, quoniam illum Baptismum nostrum adumbrarunt. Sed alii typi fuerunt ordinarii, ut illi de quibus diximus; alii velut accidentales, ut nubes & transitus maris, quo semel tantùm usus est Deus. Mirè autem convenit hic typus nostro sacramento. Aqua enim aquæ respondet, utrinque etiam intervenit mersio & emersio. Nubes denique vim cœlestem Spiritûs adumbrat.

7 *Sedit,* ἐκάθισεν. Nempe ut vos in idoleo sedetis illos imitati.

8 *Vigintitria millia,* εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες. Apud Mosen legimus vigintiquatuor millia, Num. 25. 9. exemplarium fortaisis vitio. sed in re ipsa nihil variant. Cæterùm quod post μηδὲ subjunxit γίνεσθε, deinde πορνεύωμεν, postea γογγύζετε, factum est ex Hebræorum idiotismo, qui modos & tempora, & personas frequentissimè permutant.

9 *Christum,* τὸν Χριστόν. Ergò Christus est hodie, & heri fuit. *Tentare* autem *Christum* est eum velut ad certamen provocare, ut infrà Apostolus ipse explicat vers. 22. quod ii sanè faciunt in primis qui ejus cognitione abutentes, eam suis cupiditatibus prætexunt. Locus insignis, & hoc nostro miserrimo tempore iis in primis necessarius qui Evangelii lucem convertunt in tenebras, justo Christi furore ipsos persequente. ¶ *Quidam eorum,* καί τινες αὐτῶν. abundat καὶ ut in κἀκεῖνοι, suprà, vers. 6. & in proximo quoque, adeò ut in quibusdam etiam codicibus desit, ut Joan. 8. 25. & infrà, 13. 12. Sed & in nonnullis exemplaribus legitur αὐτόν, *eum.* Quocunque autem modo hæc legas, ad Christum referuntur. Nam planè durum fuerit post ἐπείρασαν subaudire τὸν Θεόν, *Deum.* ¶ *A serpentibus perierunt,* ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο. Sic rectè Vulgata, ut non fuerit necesse mutare in *Exstincti sunt.* Plinius, *M. Marcello circa mortem, cùm periit ab Annibale, jecur in extis defuit.* & Demosthenes olynthiaca 3. μὴ σκοπεῖτε τίς εἰπὼν τὰ βέλτιστα ὑπὲρ ὑμῶν, ὑφ᾽ ὑμῶν ἀπολέσθαι βουλήσονται.

10 *A disperditore,* ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ. Hebr. המשחית *hammaschchith,* Exod. 12. 23. sive de bono sive de malo Angelo accipias, cujus ministerio Dominus judicium suum exsecutus est cum ultimo impiorum exitio. Græci verò ἀλάστορα vocant quem poetæ Latini *Furiarum* nomine designant. Scribitur autem ubique ὀλοθρεύω & ὀλοθρευτής, o in secunda syllaba, quamvis ab ὄλεθρος derivetur.

---

11 Ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβαινον ἐκείνοις· ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν.
12 Ὥστε ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ.
13 Πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν, εἰ μὴ ἀνθρώπινος· πιστὸς δὲ ὁ Θεὸς, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν.
14 Διόπερ, ἀγαπητοί μου, φεύγετε ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας.
15 Ὡς φρονίμοις λέγω· κρίνατε ὑμεῖς ὅ φημι.
16 Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστι; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστι;

Hæc autem omnia typicè eveniebant eis: scripta verò sunt ad nostri admonitionem, in quos fines seculorum devenerunt.
Itaque qui *sibi* videtur stare, videat nè cadat.
Tentatio vos non cepit, nisi humana: fidelis autem *est* Deus, qui non sinet vos tentari supra *id* quod potestis, sed unà cum tentatione præstabit etiam exitum, ut possitis sufferre.
Quapropter, dilecti mihi, fugite ab idololatria.
Ut intelligentibus *hæc* dico: judicate vos quod aio.
Poculum benedictionis cui benedicimus, nonne communio sanguinis Christi est? panis quem frangimus, nonne communio corporis Christi est?

Hæc autem omnia in figura contingebant illis: scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines seculorum devenerunt.
Itaque qui se existimat stare, videat nè cadat.
Tentatio vos non apprehendat, nisi humana: fidelis autem Deus est, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione proventum, ut possitis sustinere.
Propter quod, charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura.
Ut prudentibus loquor: vos ipsi judicate quod dico.
Calix benedictionis cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est? & panis quem frangimus, nonne participatio corporis Domini est?

12 Tandem ad Corinthios ipsos delabitur, monens nè sibi placeant, sed ut potiùs astutiis Satanæ occurrant. Utitur tamen insinuatione, & eos etiam erigit, nè videri possit eos perditis illis idololatris, & Christi contemtoribus, qui in deserto perierunt, penitus similes facere. 15 Jam rediens ad illas idolorum epulas, nè quid ergiversari possint, præfatur sese non aliis rationibus usurum, quàm quas ipsimet optimè norunt. Est autem inductio à simili: Sacra convivia Christianorum sunt pignora ommunionis ipsorum cum Christo in primis, deinde etiam inter se: Israelitæ quoque suis sacrificiis mutuam in una eadémque religione copulationem sanciunt: ità igitur tiam idololatræ cum suis idolis aut potiùs dæmoniis (idola enim nihil sunt) solennibus epulis copulantur. Ex quo efficitur, mensam illam esse dæmoniorum mensam: fuienda est igitur vobis. neque enim fieri potest ut cum Domino simul & cum dæmoniis quicquam habeatis commune, nedum ut hujusmodi epulas in rebus mediis rectè nueretis. An igitur vultis cum Deo confligere? & si id feceritis, an vos putatis fore superiores?

---

11 *Typicè,* τύποι. id est τυπικῶς, ut in duobus codicibus tustis scriptum invenimus. Vulgata, *Hæc autem omnia in ura contingebant eis.* Erasmus, *Hæc autem omnia figuræ contigent eis.* Vide suprà, 6. ¶ *Admonitionem,* νουθεσίαν. Pretiom vocabulum, quo significatur rectis monitis mens, quasi priùs iota, suo loco restitui, vel antea fluctuans componi. ¶ *Fi-r,* τέλη. Idcirco hi dies vocantur novissimi, & ætas Christi ventum consecuta verè dici potest seculorum perfectio ac commentum.

12 *Qui sibi videtur,* ὁ δοκῶν. Iterum τὸ δοκεῖν vanam illam arrogantem securitatem declarat, eam videlicet quæ non Dei promissione, sed stultâ opinione nititur. Nam alioquin is demum fidelis est qui in Dei promissiones securus incumbit, Apostoli exemplo, Rom. 8. 38. Neque verò hæc securitas torporem, sed piam solicitudinem, pium, inquam, illum timorem ac tremorem gignit, quibus alitur perseverantia in fide, & magìs ac magìs fidelium animi de sua vocatione & electione certiores fiant, 2. Pet. 2. 5. usque ad vers. 11. Cæterùm Apostolus his verbis paulatim ad quæstionem propositam redit, & istud vitium ex eo ipso fonte manare docet, ex quo etiam superiora, nempe quòd Corinthii sibi viderentur omnium sapientissimi: quod ipso statim initio propositæ quæstionis expresserat, supr. 8. 1. Sed tamen

men objurgationem mitigat, cùm eos stare confitetur, sed monet ut hoc Dei beneficium piâ solicitudine retineant.

13 *Tentatio*, πειρασμός. *Humanam* dicit *tentationem* quæ ab imbecillitate proficiscitur. Sed mihi videtur Apostolus istud adjicere, alteram istius facti, cujus Corinthios accusat, causam ostendens: nempe quòd veriti idololatrarum offensionem, non dubitarent cum iis in idoleo epulari, scientiam idoli prætexentes, cùm re verâ istud præpostero profanorum metu facerent: quod erat species idololatriæ, ut postea ipsos docet. Jubet igitur illos Paulus bono animo esse: & humanum quiddam nonnihil esse passos dicit, sed constantiores deinceps illos esse oportere, expertos in eo Dei benignitatem, qui sicut adhuc non erat passus eos graviùs peccare, id est in manifestam ipsam idololatriam incidere, ità deinceps sit illis affuturus, constantiâ majore utentibus, quæcunque illis certamina propterea immineant. Doctrina hodie confirmandis multis in pura Christianismi professione, non minùs quàm Pauli temporibus, necessaria. ¶ *Cepit*, εἴληφεν. Quædam exemplaria Veteris editionis, & Ambrosius quoque, scriptum habent *Apprehendit*, sed corruptè. ¶ *Præstabit exitum*, ποιήσει τὴν ἔκβασιν. Idem, inquit, ille qui vos tentari voluit vestri boni causâ, aditum aperiet ad evadendum. Vulgata, *Faciet proventum*, id est successum. Nam proculdubio significat Apostolus fore ut tentatio ipsis in bonum cedat, ut Rom.8.28. Erasmus, *Faciet eventum*. Ego mallem *Exitum* interpretari, cum Hieronymo in Jonam, & Augustino in Psal.61. & epist.89. ut annotavit Erasmus. Sed tamen secutus sum, quod maximè visum est accommodatum.

14 *Dilecti mei*, ἀγαπητοί μου. Complutensis editio addit ἀδελφοί, *fratres*.

16 *Benedictionis*, τῆς εὐλογίας. id est, gratiarum actionis, sive quod adhibetur in solenni illo epulo quo Domino gratias agimus: unde etiam *Eucharistia* dicitur. Ambrosius in hanc epistolam, Hom.27. *Calicem benedictionis Apostolus appellavit, quoniam cùm præ manibus eum habemus, cum admiratione doni inenarrabilis illum laudamus benedicentes quòd sanguinem pro nobis effudit, neque tantùm effudit, sed nos omnes ejus participes effecit.* ¶ *Cui benedicimus*, ὃ εὐλογοῦμεν. id est, quod cum gratiarum actione sumimus, ut interpretatur Chrysostomus. de quo verbo pluribus diximus Matth.5.44. item 26.26. item Luc.9.16. ubi eâdem constructione ac significatione accipitur atque hoc in loco, quamvis in diversum finem. Puto enim εὐλογεῖν idem hîc declarare atque infinitis locis Veteris testamenti קדש *kadasch*, id est, ἁγιάζειν καὶ καθαγιάζειν, *sanctificare* seu *consecrare*, quia nimirum recitatâ & expositâ Dei ordinatione, panis & vinum huic usui sacro destinantur, ut sint veri & naturalis corporis & sanguinis Christi sacramenta, id est, symbola ac tesseræ, & ità quidem ut id quod significatur, verè nobis spiritualiter per fidem participandum offeratur. Quia verò cum Dei laude & solenni gratiarum actione conjuncta est tota hæc actio, idcirco Paulum existimo verbo εὐλογεῖν rem totam significasse: ut meo quidem judicio Oecumenius planè & breviter exposuerit ὃ εὐλογοῦμεν, id est, ὃ εὐλογοῦντες κατασκευάζομεν, id est, *quod cum laude & gratiarum actione adornamus*. quod moneo, nè quis nos putet *Consecrationis* vocabulo magicam aliquam incantationem intelligere. ¶ *Communio*, κοινωνία. id est, efficax tessera (fideles enim alloquitur Paulus) nostræ cum Christo conjunctionis atque adeò incorporationis, μετωνυμικῶς: sicut Evangelium dicitur *potentia Dei*, id est efficax Dei instrumentum, Rom.1.16. supr.1.18. Vulgata priore loco, *Communio*, posteriore verò *Participatio*, repugnante Chrysostomo, qui *communionem* plus esse dicit quàm *participationem*: quòd ad hanc, inquit, satis sit partem habere; ad illam autem requiratur ut prorsus uniamur, atque totum id percipiamus quod nostræ fidei præbetur. Et certè τὸ μετέχειν in hac tota oratione non usurpatur à Paulo, cùm agitur de Christo ipso, sed de pane, & de mensa, sive cibis in mensa appositis, quorum partem duntaxat singuli capiunt. Ac proinde κοινωνία & μετοχὴ differunt ut effectum à causa. Nam per panis μετοχὴν hæc societas coit. Est igitur μετοχὴ Symbolorum, κοινωνία verò rerum per illa significatarum, videlicet per partes, utpote corporearum, hæc verò totius Christi in singulis. In Christo quidem. Nec enim in opposita dæmoniorum societate idem ad vivum est resecandum. Ambrosius in hunc locum, *Quare non dixit Apostolus, Participatio? Quia amplius quiddam significare voluit. Non enim participatione tantùm & acceptione, sed unitate communicamus. Quemadmodum enim corpus illud unitum est Christo, ità & nos per hunc panem unione conjungimur.* ¶ *Panis quem*, τὸν ἄρτον ὃν, pro ὁ ἄρτος ὃν. Similem locutionem annotavimus Matth.21.42. Act.10.36.

17 Ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοί ἐσμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν.	Quoniam unus *est* panis, unum corpus *nos* illi multi sumus: *nos* enim omnes ex uno illo pane participamus.	*Quoniam unus panis, unum corpus multi sumus: nam omnes de uno pane participamus.*
18 Βλέπετε τὸν Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα· οὐχὶ οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας, κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί;	Videtis Israelem *qui est* secundùm carnem: nonne qui edunt victimas, consortes sunt altaris?	*Videte Israelem secundùm carnem: nonne qui edunt hostias participes sunt altaris?*
19 Τί οὖν φημι; ὅτι εἴδωλόν τί ἐστιν, ἢ ὅτι εἰδωλόθυτόν τί ἐστι;	Quid ergò dico? idolum aliquid esse, aut quod idolis immolatum est, aliquid esse?	*Quid ergò dico? quod idolis immolatum sit aliquid? aut quòd idolum sit aliquid?*
20 Ἀλλ' ὅτι ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει, καὶ οὐ Θεῷ· οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι.	Imò *illud dico*, quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolim autem vos dæmoniis consociari.	*Sed quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolo autem vos socios fieri dæmoniorum.*
21 Οὐ δύνασθε ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων· οὐ δύνασθε τραπέζης Κυρίου μετέχειν, καὶ τραπέζης δαιμονίων.	Non potestis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.	*Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse & mensæ dæmoniorum.*

17 *Quoniam unus* est *panis*, ὅτι εἷς ἄρτος. Mihi quidem supplendum omnino videtur verbum ὑπαρκτικὸν, quod etiam faciunt Syrus & Arabs interpretes, ut vis argumenti ab ejusdem & unius sacramenti perceptione sumti intelligatur. Nec enim, ut arbitror, dicuntur pii esse unus panis & unum corpus, sed unum esse corpus, Christi videlicet mysticum, quòd fiant membra illius mysticè inter se conjuncta, quoniam ex eodem illo sacro pane comederint, qui est illorum inter se cum Christo coalitionis pignus. Ambrosius in hunc locum, *Quidnam significat Panis? Corpus Christi. Quid autem fiunt qui accipiunt? Corpus Christi: non multa, sed unum corpus. Nam quemadmodum panis ex multis granis unitur, ut minimè grana appareant, sed tamen grana sint, verùm incertâ discretione conjuncta: sic & invicem Christo conjungimur. Non enim ex altero corpore tu, ex altero ille educatur, sed ex eodem omnes.* Ex quo etiam intelligitur quàm absurda sit & ab his mysteriis prorsus aliena eorum sententia, qui sicut substantiam illius sacri panis, sic etiam ipsius Christi substantiam volunt ore ab accedentibus, & quidem quibusvis, sumi. Nam sic oporteret ut causa effecto, & effectum causæ responderet: & sicut in nostram substantiam convertitur panis, sic vel nos in ipsummet Christi corpus reale, vel reale Christi corpus in nos re ipsâ transmutari; nec mysticam & merè spiritualem, sed corporalem esse & naturalem nostri cum Christo coalitionem: quid? nostri, id est Ecclesiæ? imò quorumvis etiam indignissimorum, modò illo pane vescantur, si illo modo istud Pauli argumentum intelligatur. ¶ *Nos illi multi*, οἱ πολλοί. Sic exprimi oportere articulum arbitror, cujus vis est ἀναφορική. Agit enim non de quorumvis, sed de solo credentium cœtu, quibus propterea sese aggregat. ¶ *Ex uno illo pane*, ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου. Claromontanus codex addit, καὶ τοῦ ποτηρίου, *& illo poculo*. ¶ *Participamus*, μετέχομεν. Etsi enim unius panis frustum quisque accipit, tamen toti Christo in solidum spiritualiter incorporatur, quia unus est panis ille, in unum eundémque finem acceptus; unus, inquam, communi notione sacramenti, non autem necessariò unus numero.

18 Qui est *secundùm carnem*, κατὰ σάρκα. Addidi *Qui est*, nè *Secundùm carnem* connecti possit cum verbo βλέπετε. Vocat autem *Israelitas secundùm carnem*, eos qui externis sacrificiis & cæremoniis adhuc vacabant, quæ seorsum à Christo & per se æstimata dicuntur sanctificationes & justificationes carnis, quòd ad animum usque non pertingant, Heb.9.10, & 13. De illis autem Israelitis ac non de sanctis illis Patribus agi qui ex fide olim sacrificarent, apparet vel ex eo quòd Apostolus dicit κοινωνοί εἰσι, non κοινωνοὶ ἦσαν, *Participes sunt*, non autem *Participes erant*, vel *fuerunt*; itidémque ex eo quòd antea de veris typis Patrum agens Apostolus, dixit eos eandem escam edere, & eundem potum bibere; quod multò magis dixisset de sacramentis ordinariis, si tum fuissent sacramenta, ac non potiùs externi duntaxat ritus cùm hæc scriberet. ¶ *Consortes sunt altaris?* κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί; id est ejusdem cultûs ac sacrificii sunt conscii, sive in eodem sacrificio consortes ac socii, ac ejus quasi vinculo in eadem religione copulati. Nam *Altaris* appellatione carnes intelligit in altari oblatas: quomodo etiam versu 21. accipitur *Mensæ* nomen pro idolothytorum convivio, cui opponitur Mensa Domini, id est sacra Domini cœna.

19 *Idolum*, εἴδωλον. In Syra interpretatione ut & vetere Latina, prius sit mentio idolothyti, deinde idoli. Idolum autem aliquid esse, est vim numinis habere; & quod est idolis immolatum aliquid esse, est religione aliquâ idoli affectum esse.

20 *Dæmoniis consociari*, κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι. i. cum dæmoniis quicquam habere commune, aut in eam societatem coire quæ dæmoniorum auspiciis coit. Alludit enim Apostolus ad corporis Domini communicationem, cùm alioquin Gentes minimè dicerent se fieri deorum suorum participes, ut nos Christiani verè dicimus nos in cœna Domini cum Christo in unum corpus coalescere. *Dæmoniorum* autem appellatione impuros illos Spiritus intelligo, ex Scripturæ consuetudine, ad quam probabile sit Paulum potiùs respexisse, quàm ad Græcorum morem, qui δαίμονος nomen etiam in laude usurpabant: unde poculum quod

quod ipsi ἀγαθὲ δαίμονος vocabant. Huc denique spectat locus, Num. 25. 3. & Psalm. 106. 28. ubi dicitur Israel agglutinatus fuisse ipsi Bahalpehor, quod declaratur Hebraico verbo צמד tsamad.

21 *Poculum dæmoniorum*, ποτήριον δαιμονίων. Hinc sumsit hanc dicendi formulam Apostolus quòd solerent profanæ quoque Gentes festa sua convivia libationibus & ejus Divi laudibus claudere cui sacrificatum fuerat, ut pulchrè describit Virgilius lib. Æneid. 8. ubi inquit,

Postquam exemta fames, & amor compressus edendi,
Rex Evander ait, Non hæc solennia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram,
Vana superstitio veterúmve ignara deorum
Imposuit: sævis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritósque novamus honores.

Et tandem,

Quare agite, ô juvenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas & pocula porgite dextris,
Communémque vocate deum, & date vina volentes.

Huc pertinet quod ait ex Aristotele Athenæus, μέθυειν dici quasi μετὰ τὸ θύειν. Ejusmodi igitur cæremonias Paulus confert cum Cœna Domini, ut Corinthios pudeat ejusmodi convivia in rebus mediis numerare, quibus interesse non possent, quin cum manifestè blasphemis societatem coirent, & adhibitis aliis symbolis, Cœnæ, id est communicationi, Christi renunciarent. ¶ *Mensæ Domini*, τραπέζης Κυρίου. Id est cibi qui in mensa Domini apponitur. Et hinc apparet veteribus illis Ecclesiis ignota fuisse altaria: qualia quidem struxerunt postea, & quibus invectis, invexit paulatim Satan incruenti sacrificii phrasin, quod tandem in horrendam illam Christi oblationem evasit, & sacramentum in sacrificium expiatorium commutavit.

---

22 Ἢ παραζηλοῦμεν τὸν Κύριον; μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμεν;
23 Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐ πάντα οἰκοδομεῖ.
24 Μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος.
25 Πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.
26 Τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.
27 Εἰ δέ τις καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.
28 Ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, Τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε, δι᾽ ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, καὶ τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.
29 Συνείδησιν δὲ λέγω, οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἑτέρου. Ἱνατί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως;
30 Εἰ δὲ ἐγὼ χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ;
31 Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε.
32 Ἀπρόσκοποι γίνεσθε καὶ Ἰουδαίοις, καὶ Ἕλλησι, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ.
33 Καθὼς κἀγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω, μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι.

An provocamus ad æmulationem Dominum? num validiores eo sumus?
† Omnia mihi licent, at non omnia conferunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.
Nemo quod suum est quærat, sed quisque quod alterius *est*.
Quicquid in macello venditur, edite, nihil propter conscientiam discriminantes.
‖ Domini enim est terra & plenitudo ejus.
Quòd si quis infidelium vos vocat, & vultis ire, quicquid apponitur vobis, edite, nihil discriminantes propter conscientiam.
At siquis vobis dixerit, Hoc idolis mactatum est, nè edite, propter illum qui indicavit, & propter conscientiam. Domini enim est terra & plenitudo ejus.
Conscientiam autem dico, non tuam, sed illius alterius. cur enim libertas mea damnatur ab alia conscientia?
Quod si ego per gratiam *cibum* participo, cur in eo ut blasphemus accusor, pro quo ego gratias ago?
* Sive igitur editis, sive bibitis, sive quid facitis, omnia ad gloriam Dei facite.
Estote sine offendiculo & Judæis & Græcis, & Ecclesiæ Dei.
Sicut & ego *per* omnia omnibus placeo, non quærens meam ipsius utilitatem, sed multorum, ut serventur.

An æmulamur Dominum? Numquid fortiores illo sumus?
Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.
Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius.
Omne quod in macello vænit, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam.
Domini enim est terra, & plenitudo ejus.
Si quis vocat vos infidelium, & vultis ire, omne quod vobis opponitur, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam.
Siquis autem dixerit, hoc immolatum est idolis, nolite manducare propter illum qui indicavit, & propter conscientiam.
Conscientiam autem dico non tuam, sed alterius. ut quid enim libertas mea judicatur ab alia conscientia?
Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo quod gratias ago?
Sive ergò manducatis, sive bibitis, sive quid facitis omnia in gloriam Dei facite.
Sine offensione estote Judæis, & Gentibus, & Ecclesiæ Dei.
Sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant.

† *Suprà 6.12. Ecclesi. 37.31.*
23 Accedens ad aliam idolothytorum speciem, repetit generalem illam regulam, in rerum mediarum usu, non nostri separatim sed etiam proximorum habendam esse rationem, ac proinde multa per se licita esse, quæ propter proximi offensionem facere sit nefas.
25 Applicatio regulæ ad propositam hypothesin, Quicquid in macello vænit, tanquam ex Domini manu promiscuè emere, & domi cum fidelibus, sive etiam domum ab infidelibus vocati, in privato videlicet convictu edere potestis, sed additâ exceptione, nisi quia infirmus adsit, cujus conscientia offendatur appositis immolatitiis carnibus. Tum enim omnino habenda est illius infirmitatis ratio. ‖ *Psal.* 24.1. 29 Ratio, quia nobis non est committendũ ut libertas nostra malè audiat, & beneficium Dei, quo uti debemus cum gratiarũ actione, in crimen impietatis vertatur, idq; nostrâ culpâ, si infirmorum conscientiam malimus offendere, quàm de nostro jure in re nihili decedere, atq; ità occasionem infirmis præbere, ità de nobis & libertate Christianâ judicandi. Transfert autem Apostolus ista in suam personam, ut tantò minùs habeant Corinthii quod illi opponant. * *Coloss.* 3.17.

---

22 *An*, ἤ. Sic rectiùs vertitur hæc particula quàm *Nonne*. Sic enim istud affirmat Paulus fieri à Corinthiis, ut tamen aversetur, quasi de ipsis minimè verisimile. quod dicendi genus petitum est è medio, acsi diceret, Siccine verò nos insanire posse putem, ut Dominum ad æmulationem provocare audeamus? ¶ *Provocamus ad æmulationem*, παραζηλοῦμεν. Alludit ad verba Legis ubi dicit Deus se rivalem ferre non posse, unde illa ἀγανάκτησις ardentissima, id est, ut ait Cicero Tusc. 4. *ægritudo, si eo quod quis concupiverit alius potiatur, ipse careat.* Vulg. *æmulamur*, barbarè & ineptè in hac quidem notione. Erasmus, *provocamus*, nimiùm generaliter. Vide Joan. 2. 7. Ut autem temperetur istius reprehensionis asperitas, utitur Apostolus tropo quem Rhetores *communicationem* vocant, sese iis annumerans quos arguit.

23 *Omnia mihi licent*, πάντα μοι ἔξεστι. Restringendum est τὸ πάντα ad id de quo agitur, ut suprà diximus: Huc autem pertinet illud Tertulliani de cultu fœminarum, *Quantò faciliùs illicita timebit, qui licita verebitur?* consentiens cum hoc altero dicto Clementis, ταχὺ καταπίπτουσι ἐπὶ τὸ δρᾷν τὰ μὴ ἐξὸν, οἱ πάντα δρῶντες τὰ ἐξὸν. id est, *Qui faciunt quicquid licet, hunc citò delabuntur ut faciant quod non licet.* Idem legit in proximo versu, μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ ἑτέρου, id est, *Nemo quod suum est duntaxat quærat, sed etiam quod est alterius.* Redit autem Apostolus ad generalem illam thesin à cujus explicatione inchoarat tractationem istam de rebus mediis, suprà, 6. 12. & præsertim idolothytis suprà, 8. 1. quorum unâ specie expositâ, eâque inter res medias minimè recensendâ, duas alias explicat, quarum unam simpliciter, alteram non sine exceptione concedit. ¶ *Ædificant*, οἰκοδομεῖ. Vide suprà, cap. 8. vers. 1.

25 *Macello*, μακέλλῳ: id est, κρεοπωλεῖῳ, ut Plutarchus alicubi interpretatur. Est autem vocabulum Latinum atque adeò Romanum (si Varroni & Festo, ipsique adeò Plutarcho credimus) sed Græcâ formâ usurpatum, ut alia aliquot passim à sacris scriptoribus, quæ semel annotavimus Matth. 5. 26. Cæterùm cùm satis constet Apostolum hoc loco non differere adversùs eos qui erant ex Circumcisione, & ciborum delectum retinebant, sed adversùs idolothyta, assentior Augustino, qui in Epistolam ad Rom. testatur antiquitùs consuevisse etiam prostare vænales carnes sacrificatas, eas nimirum quæ supererant, quarum pecunia ad sacerdotes redibat. Nam testatur quoque Herodotus solitos fuisse Ægyptios pecudum immolatarum capita in forum asportata Græcis divendere. sed & Aristophanis Pluti interpres exponens hunc versiculum, τοῦτο δὲ τὸ κρεάδιον τῶν ἔνδοθέν τις εἰσενεγκάτω λαβών, solitos fuisse dicit à sacrificiis redeuntes, ex ipsa victima portiunculam domesticis adferre, atq; etiam siquid superfuisset asportare. In ejusmodi igitur idolothytis, neq; domi, neque in privato cum extraneis convictu, docet Apostolus quicquam esse quo non possint fideles bonâ uti conscientiâ, sic tamen ut infirmorum habeant rationem. ¶ *Nihil discriminantes*, μηδὲν ἀνακρίνοντες. Id est, citra ullum in istis discrimen: quod nè quis ut sine exceptione dictum accipiat (cùm multa possint incidere cur quibusvis oblatis non statim sit vescendum) idcirco addit Apostolus, διὰ τὴν συνείδησιν, id est, hæsitante conscientiâ, sitne cibus ille mundus an immundus. Vulg. & Erasmus, *nihil interrogantes*, quasi vel de emtione in macello, vel de assidentibus non interrogandis hîc agatur, ac non potiùs de cibo citra justum ullum conscientiæ scrupulum sumendo.

26 *Plenitudo ejus*, τὸ πλήρωμα αὐτῆς. id est, infinita illa rerum copia quibus plena est. Id enim Davidi significat מלואה meloah. Significat autem his verbis Apostolus, posse bonâ conscientiâ emi quicquid in macello prostat. quoniam promulgato jam Evangelio, sublatóque omni illo discrimine, quo vigente Dominus cæteris abdicatis populis quodammodo non dominabatur, nunc demum universum terrarum orbem, sicut in illo Psalmo canitur, Deus sibi consecrarit, & hominibus quovis cibi genere alendis prospexerit, ut 1. Tim. 4. 4.

27 *Quòd si quis*, εἰ δέ τις. Duas species proponit Apostolus in quibus vesci liceat idolothytis: unam, siquis emerit in macello quibus in privato vescatur; alteram, siquis ad privatas epulas fuerit invitatus: qua de re tamen non sine distinctione respondet. ¶ *Et vultis ire*, καὶ θέλετε πορεύεσθαι. Innuit tacitè non esse temerè ad convivia cum infidelibus, id est Christianam fidem non profitentibus, accedendum. Hi sunt enim quos ἀπίστους vocat, ut diximus suprà 6. 6.

28 *Domini enim*, &c. τοῦ γὰρ Κυρίου. Hoc testimonium repetitum, etsi legit Græcus scholiastes, non videtur tamen huic loco quadrare, & neque in Claromontano, eximiæ vetustatis & emendatissimo

emendatissimo codice, neque in Syra, neque in Arabica interpretatione, imò nè in Latina quidem vulgata legitur: & iis assentior qui librariorum incuriâ putant irrepsisse, quia hîc præcedunt eadem verba quibus clauditur versiculus 25. cui deinde ista attexuntur. Nam certè istud ὁμοιοτέλευτον multos errores invexit, ut facilè confitebuntur qui vetera exemplaria aliquando contulerunt: & in uno vetusto codice comperi ista hoc loco deesse.

29 *Damnatur*, κρίνεται, id est κατακρίνεται, ut alibi sæpe. Puto autem hunc esse sensum, cum doctissimo interprete, Si libertate temerè utaris, fiet ut infirmus frater malè de tuo facto judicet, atque hoc modo libertatis beneficium ipsi cedat in ruinam, cujus tu sis conscius, ut qui nullam habueris infirmitatis ejus rationem. Itaque nè lædatur ejus conscientia, abstinere debes ab idolothyto. Sed personæ mutatio ex Hebræorum idiotismo sententiam reddidit obscuriorem. Videbatur enim potiùs dicendum ἡ ἐλευθερία σου, *libertas tua*, & sequenti etiam versiculo, σὺ μετέχεις, & βλασφημῇ. sed ipse Paulus eorum personam induit quos vult adducere ad moderatum libertatis usum. Ità autem accipiendum esse verbum κρίνεται liquet etiam ex verbo βλασφημοῦμαι quod sequitur. Est enim sequens versiculus explicatio istius.

30 *Per gratiam*, χάριτι. id est, si ex beneficio Dei hoc vel illo cibo uti mihi licet, cur committam ut meâ culpâ hoc Dei beneficium mihi vitio vertatur? Sic enim (meo judicio) rectè omnino explicat doctissimus interpres. Nam si hæc est objectio in persona Corinthiorum, ubi responsio? aut cur illam prorsus omitteret Apostolus? quomodo etiam sequens conclusio cohærebit? Vulg. & Erasmus, *Cum gratia*. id est cum gratiarum actione, quod nimis est coactum. Ambrosius, *Si gratiæ particeps sum*. Verùm (ut rectè annotavit Erasmus) μετέχω cum tertio casu jungi non solet, nisi ad socium communionis referatur, non ad rem cujus sis particeps, ut si dicas μετέχω σοι τούτου, vel τοῦτο. ¶ *Ut blasphemus accusor*, βλασφημοῦμαι, sive, *maledictis impetor*, aut *de mea existimatione detrahitur*. Sed illo modo explicare malui, quòd hîc agatur de religione.

32 *Et Ecclesiæ*, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ. Partibus subjicit totum, nisi malimus istud *Judæis & Græcis* de extraneis intelligere, quorum etiam nobis sit habenda ratio, nè dum eis obsequimur, ipsos in superstitione confirmemus.

33 Per *omnia omnibus placeo*, πάντα πᾶσιν ἀρέσκω. Quod sine exceptione dictum est, ad id de quo agitur, id est ad res medias & ad infirmos, restringere oportet, de quo diximus suprà, 9.

KΕΦ. ια'.

Μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ.

2 Ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὅτι πάντα μου μέμνησθε, καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν, τὰς παραδόσεις κατέχετε.

3 Θέλω δὲ ὑμᾶς εἰδέναι ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστι· κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνήρ· κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός.

4 Πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος ἢ προφητεύων κατὰ κεφαλῆς ἔχων, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

5 Πᾶσα δὲ γυνὴ προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς· ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ.

6 Εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνή, καὶ κειράσθω· εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω.

CAP. XI.

* IMitatores mei fiatis, sicut ego Christi.

Laudo verò vos, fratres, quòd omnia mea meministis, & sicut tradidi vobis, traditiones retinetis.

Velim autem vos nosse † Christum esse omnis viri caput: caput autem mulieris, virum: caput verò Christi, Deum.

Omnis vir orans aut prophetans velato capite, dedecorat caput suum.

Omnis verò mulier orans aut prophetans non velato capite, dedecorat caput suum: nam *id* unum ac idem est acsi rasa esset.

Nam si non velatur mulier, etiam tondeatur: quòd si turpe mulieri tonderi aut radi, veletur.

CAP. XI.

IMitatores mei estote, sicut & ego Christi.

Laudo autem vos, fratres, quòd per omnia mei memores estis, & sicut tradidi vobis, præcepta mea tenetis.

Volo autem vos scire quòd omnis viri caput, Christus est: caput autem mulieris, vir: caput verò Christi, Deus.

Omnis vir orans aut prophetans velato capite, deturpat caput suum.

Omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite, deturpat caput suum: unum enim est acsi decalvaretur.

Nam si non velatur mulier, & tondeatur: si verò turpe est mulieri tonderi aut decalvari, velet caput suum.

* 2.Thess.3.9.

1 Conclusio, ità esse nobis instituendam vitam, ut nosipsos non quæramus, sed Dei gloriam, ac proinde plurimorum salutem: qua in re non dubitat seipsum Apostolus Corinthiis (suo videlicet gregi) sese pro exemplo proponere, sed ità ut eos ad ipsum archetypum (i. Christum) revocet, quò & ipse respiciat. 2 Quintus hujus epistolæ tractatus de publicorum cœtuum recta dispositione, tria capita complectens, nempe de virorum & fœminarum decenti habitu, de Cœnæ Domini ritu, & de recto donorum spiritualium usu. Reprehensurus autem nonnulla, incipit tamen ab eorum laude universali, traditiones appellans particulares de decore & honestate leges, ad Ecclesiasticam politiam spectantes, quas postea Canonas vocarunt. 3 Deum in Christo mediatore proponit non modò pro doctrina, sed etiam pro Ecclesiastici decori fine ac scopo. Deinde ad quæstionem propositam de virorum & fœminarum habitu in publicis cœtibus decenti, illud accommodans, declarans fœminam uno gradu inferiorem esse viro ex Dei ordinatione: virum autem sic subjectum esse Christo, ut in eo oporteat gloriam Dei propter præeminentiam sexûs elucere. † *Ephes.* 5. 27. 4 Hinc colligit viros si operto capite (quod tum habebatur subjectionis signum) publicis cœtibus ad audiendum Verbum & preces concipiendas coactis intersint, suâ veluti dignitate seipsos privare contra Dei ordinationem. 5 Vicissim etiam colligit, fœminas, quæ subjectionis signo, id est velo, sublato, in Ecclesiasticis cœtibus apparent, seipsas dedecorare. 6 Argumentum primum à sensu communi, quasi dictante fœminis naturâ, turpe esse illis non velato capite prodire in publicum, cum tam densis & prolixis comis eas donarit, quas etiam adeò studiosè alant, ut nullo modo radi sustineant.

---

1 *Imitatores mei*, μιμηταί μου. Hunc quoque versiculum perperàm Latini à superiore capite abscecuerunt, cum quo prorsus cohæret, ità tamen ut singulari quodam Pauli artificio sit simul & superioris disputationis conclusio, & transitio ad ea quæ sequuntur. Alius ergò nunc sequitur hujus Epistolæ locus, in quo de recta publicorum cœtuum dispositione agitur, cujus tractationis tria sunt capita. Primùm enim agit de virorum & fœminarum decente habitu, usq; ad versum 16. finientem. Deinde de recta Cœnæ Domini administratione, à vers. 17. ad finem usque hujus capitis. Tertiò verò de recto Ecclesiasticarum vocationum & spiritualium donorum usu, usq; ad 15. cap. initium. Ad ipsam autem Christi imitationem quod attinet, dignissima sunt lectu quæ tradit Basilius in tractatu De solitaria vita, cap. 15. ¶ *Ego*, κἀγώ. Iterum abundat καὶ ex Græcorum idiotismo, ut diximus suprà, 10. 9. De ratione verò imitandi Christi vide pulchra apud Basilium, De vita solitaria, cap. 5. & 1. Pet. 2. 21.

2 *Omnia mea meministis*, πάντα μου μέμνησθε. Vel, *Quòd in omnibus mei memores estis*, ut subaudiatur κατὰ sicut supplevit Vetus interpres. Sic enim usurpatum est hoc dicendi genus suprà, 9. 15. & 10. 33. neq; valet altera Erasmi conjectura, qui eum suspicatur legisse πάντη. Verùm quod generaliter hîc enunciatum est, postea Apostolus suis exceptionibus definit. Ut autem ità loqueretur, eo adductus est (opinor) quòd traditiones plerasque retinuissent, & quidem eam imprimis de qua dicturus est, quamvis nonnulli refragarentur. ¶ *Sicut tradidi vobis*, καθὼς παρέδωκα ὑμῖν. Ambrosius legit, *Et quomodo ubique trado*, καὶ καθὼς πανταχοῦ παραδίδωμι. ¶ *Traditiones*, παραδόσεις. Vulgata, *Præcepta*, ἐντολάς, à quo vocabulo de industria abstinuit Apostolus. Erasmus, *Instituta*. Vide Matth. 15. 3. Ambrosius addit μου, *meas*. Qui verò ex hoc nituntur quævis portenta in Ecclesia retinere, vix digni sunt quibus respondeatur. Cui enim persuaserint vel istas traditiones fuisse doctrinæ partem, vel (etiam si ità est) in traditionum Apostolicarum numero istas partim pueriles, partim Apostolorum scriptis ex diametro repugnantes, partim prorsus tyrannicas leges, censeri oportere? Denique si Apostolicæ traditiones sine exceptione servandæ erant, cur tam multas isti aboleverunt? *Traditionum* autem nomine hîc intelligi non quæ ad dogmata, sed quæ ad εὐταξίαν attinent ipsi doctrinæ & professioni Christianæ consentaneam, & in domo Dei omni cautione observandam, hæc ipsa de quibus ait Apostolus manifestè ostendunt. ¶ *Retinetis*, κατέχετε. Id est, summo studio observatis. Id enim declarat præpositio κατά. Quædam Vulgatæ editionis exemplaria legunt *Tenete*, imperandi modo.

3 *Caput verò Christi Deum*, κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός. Intellige quatenus Christus est Deus manifestatus in carne, ac proinde mediator. *Caput* autem vocat eum ad cujus gloriam referenda sunt quæ illi subjecta sunt.

4 *Orans aut prophetans*, προσευχόμενος ἢ προφητεύων. Quia de decoro in communi cœtu servando agit Apostolus, idcirco de publica oratione & prophetia (id est Scripturæ tractatione) hæc accipio. neq; verò ad eum duntaxat refero qui orationem concipit, aut Scripturæ locum interpretatur, sed etiam ad auditorum consessum: quia etiamsi unus loquatur, communis tamen est actio, ut totus cœtus hâc ratione dici possit orare & prophetare, sicut 1. Reg. 8. 62. dicuntur rex & populus sacrificasse. Nam primùm omnium rationes, quas adfert Apostolus, omnibus viris communes sunt in Ecclesiæ cœtu versantibus, & quædam etiam extra Ecclesiæ cœtum. Sed tamen quæstio proposita & conclusio de non operiendo capite ostendunt eas rationes ad ejus loci & temporis circumstantiam referendas quo convenit Ecclesia. Deinde si ad unam orantis aut prophetantis personam hoc referas, non conveniet oppositum membrum mulieris: cùm mulieri non permittat Apostolus ut in Ecclesia (id est communi cœtu) loquatur, infrà, 14. 34. & rationes quoque quas adfert cur velari debeant, satis liquet ad omnes & singulas mulieres pertinere, quæ in publico Ecclesiæ cœtu versantur. ¶ *Velato capite*, κατὰ κεφαλῆς ἔχων. Erasmus ad verbum, *Quicquam habens in capite*, Græcos interpretes secutus. Sed quod isti de ipsa etiam coma hoc intelligunt, quæ & ipsa caput tegit, ineptum est, quasi videlicet nullis nisi tonsis licuerit orare aut prophetare. nam quod postea de tondendo loquitur, aliò pertinet. Poscit autem omnino antithesis ut externum velamen hîc prohiberi intelligas, sicut mulieribus præcipitur. Velata autem dici non potest mulier, etiamsi comis obvolutum caput habeat: atque nè viri quidem caput opertum dicetur quod solis capillis obtegitur: sed velamen dicitur, quo ipsa quoque facies obtegatur. Cæterùm hanc Pauli legem, ad εὐταξίαν pertinere, ac proinde non

non sine distinctione locorum & temporum accipiendam, vel ex eo intelligi potest, quòd hodie contrariâ prorsus ratione, capite operto in cœtu loqui, signum est autoritatis: aperto verò, subjectionis testimonium. Nisi malimus κατὰ κεφαλῆς ἔχειν non significare simpliciter *Aliquid in capite gestare*, sed *capiti imponere*, quo ipsa facies aliquatenus saltem obtegatur; quale fuisse nuptarum velamen constat ex quorundam adhuc populorum, ac præsertim totius Orientis, usu. Itaq; pertinent ad hunc locum quæ scribit Plutarchus ἐν κεφαλαίων Ῥωμαϊκῶν καταγραφῇ, Τοὺς Θεοὺς προσκυνοῦσιν ἐπικαλυπτόμενοι, ταπεινοῦντες ἑαυτοὺς τῇ ἐπικρύψει τῆς κεφαλῆς. Heb. certè חפשי *chapschi*, i. *liber*, cognationem habet cum verbo חשף *chascaph*, quod est, *detegere* sive *nudare*. ¶ *Caput suum*, τὴν κεφαλὴν αὐτῆς. id est, seipsum, dignitatem suam non servans.

5 *Acsi rasa esset*, τῇ ἐξυρημένῃ. Vulg. *Acsi decalvaretur*, vocabulo non modò non Latino, sed etiam improprio. Neque enim quisquis raditur, idem fit calvus; neque *decalvari* aliud possit significare quàm ex calvo fieri non calvum. Deinde spectavit Paulus hominum habitum, quorum alii tondebant comam, alii etiam radebant, pro diversa gentium consuetudine. *Tonsam* autem *comam* voco, non eam tantùm quæ penè ad cutim præciditur, sed eam in genere quæ resecatur: ut sit inter muliebrem & virilem comam discrimen.

---

7 Ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλήν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων· γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστι.

8 Οὐ γάρ ἐστιν ἀνὴρ ἐκ γυναικός, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός.

9 Καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα.

10 Διὰ τοῦτο ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους.

11 Πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικός, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρός, ἐν Κυρίῳ.

12 Ὥσπερ γὰρ ἡ γυνὴ ἐκ τοῦ ἀνδρός, οὕτω καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς γυναικός· τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ.

13 Ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε· πρέπον ἐστὶ γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ Θεῷ προσεύχεσθαι;

14 Ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς, ὅτι ἀνὴρ μὲν ἐὰν κομᾷ, ἀτιμία αὐτῷ ἐστι·

15 Γυνὴ δὲ ἐὰν κομᾷ, δόξα αὐτῇ ἐστιν; ὅτι ἡ κόμη ἀντὶ περιβολαίου δέδοται αὐτῇ.

16 Εἰ δέ τις δοκεῖ φιλόνεικος εἶναι, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ.

17 Τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε.

Vir enim non debet velare caput, ‖ cùm is imago sit & gloria Dei: at mulier gloria viri est.

Non enim est vir ex muliere, sed mulier ex viro.

* Neque enim conditus est vir propter mulierem, sed mulier propter virum.

Propter hoc debet mulier potestatem habere in capite, propter Angelos.

Attamen neque vir absque muliere, neque mulier absque viro, in Domino.

Sicut enim mulier ex viro est, ità & vir per mulierem: omnia verò ex Deo.

Apud vosipsos judicate. *num* decorum est mulierem non velatam Deum orare?

An nè natura quidem ipsa hoc vos docet, quòd viro quidem comatum esse dedecori sit:

Contrà mulieri, comatam esse decori sit? Nam coma pro velamine data est ei.

Quòd siquis videtur contentiosus esse, nos ejusmodi consuetudinem non habemus, neque Ecclesiæ Dei.

Hoc verò *ità* denuncio ut vos non laudem, quòd *videlicet* non cum emolumento, sed cum detrimento convenitis.

Vir quidem non debet velare caput, quoniam imago & gloria Dei est: mulier autem gloria viri est.

Non enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro.

Etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum.

Ideo debet mulier potestatem habere supra caput suum, propter Angelos.

Verumtamen neque vir sine muliere, neque mulier sine viro, in Domino.

Nam sicut mulier de viro, ità & vir per mulierem: omnia autem ex Deo.

Vosipsi judicate, decet mulierem non velatam orare Deum:

Nec ipsa natura docet vos, quòd vir quidem si comam nutriat, ignominia est illi:

Mulier verò si comam nutriat, gloria est illi? quoniam capilli pro velamine ei dati sunt.

Siquis autem videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei.

Hoc autem præcipio, non laudans quòd non in melius sed in deterius convenitis.

7 Occupatio, Nonne etiam comæ viris datæ sunt? concedo, inquit Apostolus, sed aliud obstat. Nam conditus est vir ut in ejus dominio eluceat Dei gloria: fœmina verò ut suæ subjectionis professione virum reddat augustiorem. ‖ *Gen.* 1.26, 27. 5.1. 9.6. *Col.* 3.10. 8 Inæqualitatem mulieris probat ex eo quòd vir sit materiale fœminæ principium. * *Gen.* 2.23. 9 Secundò ex eo quòd fœmina sit viri causâ condita, non autem vir in fœminæ gratiam. 10 Conclusio, oportere velatas esse fœminas, ut subjectionem externo signo testentur. 11 Digressio quam adhibet Apostolus, nè quod de virorum eminentia, & fœminarum gradu interiore dictum erat politiæ Ecclesiasticæ respectu, perinde accipiatur acsi nullus sit istius imparitatis modus. Viros ergò docet sic eminere, ut interea solos viros non condiderit Dominus, sed etiam fœminam, & ità conditam esse fœminam ex viro, ut viri vicissim interventu fœminæ gignantur: quæ res admoneat ità utrinque servandum esse illum sexûs gradum, ut mutua conjunctio foveatur. 13 Inculcat argumentum à communi naturæ sensu sumtum. 16 Præfractè contentiosis ad ultimum opponendum est, Ecclesias Dei alienas esse à contentionibus. 17 Transitio ad sequentem tractatum de recta Cœnæ Domini administratione. Utitur autem hâc asperiore præfatione Apostolus, ut intelligant Corinthii se quod in genere observarunt (id est Apostoli monita) in re tamen vel præcipua non sine magna culpa neglexisse.

---

7 *Imago & gloria Dei*, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ. Id est imago gloriæ Dei, in quo nimirum elucet Dei majestas & imperium. Est enim vir in supremo gradu collocatus in hoc mundo, & tanquam secundarius aliquis Deus (ut ità dicam) ipsius etiam mulieris respectu. Hæc igitur non est imago illa ad quam condita etiam est mulier, sed alia viro peculiaris, quæ ex ipso creationis tum ordine tum fine elicitur ab Apostolo. Mulier enim ex viro creata est, & viri ipsius causâ, non contrá. Indè verò efficitur, in communi virorum & mulierum cœtu τὸ πρέπον postulare, ut in viro aliquod ejus præstantiæ testimonium appareat. ¶ *Gloria viri*, δόξα ἀνδρός. Si non operit caput vir quia gloria Dei est, cur velabit caput mulier, quia gloria est viri? Quia nimirum vir sic est gloria Dei ut sit ejusdem imago. neq; enim propriè loquendo Deus potest à viro exornari. Dicitur tamen vir esse *Dei gloria*, quatenus vult Deus in ipso velut imagine quadam splendere suæ majestatis & dominationis gloriam. Itaque vir operiens caput, non seipsum modò sed etiam Deum dedecoraret. ut siquis in dignitate positus appareret coram rege privato habitu, tantundem de regis ipsius cultu detraheret. De muliere verò aliter constituendum est viri respectu, cujus dicitur decus, quatenus est viro subjecta; sicut rex quispiam ex eo intelligitur rex esse quòd subjectos habet quibus imperet. Itaque si viro sese æquaret mulier, caput cui subjici debet dedecore afficeret. Quod autem garrit Castellio in hunc locum ex Itali cujusdam (ut ipse scribit) relatione, ità ineptum & ridiculum est ut vix putem sine stomacho posse à quoquam legi.

8 *Non enim est*, οὐ γάρ ἐστιν. Hæc ratio generalis est, respiciens virilis sexûs præstantiam supra muliebrem; altera verò mox sequens videtur ad jus maritorum in uxores pertinere: quò etiam velaminis usus refertur.

10 *Potestatem*, ἐξουσίαν. passivè accipe ut subjectionis testimonium, μετωνυμικῶς: adeò ut in nonnullis etiam Veteris interpretis codicibus, *velamen* legatur non *potestatem*. Velamen accipe quo significatur uxorem esse in viri potestate, & ut loquuntur Jurisconsulti in perpetua mariti tutela, cujus velaminis ut vetustissimi moris fit mentio Gen. 16.16. & 24.65. Indè etiam factum ut Latinis dicantur nubere mulieres quæ in viri potestatem transeunt. Pileus quoq; Libertinæ conditionis erat insigne, ut testatur Livius in extremo libro 45. Sed Paulus tamen hâc doctrinâ ipsas quoque virgines comprehendit, cùm generales adferat rationes. Nam & ipsæ parentibus suis sunt obnoxiæ. Sed & Plutarchus in genere de mulieribus loquens in Problem. Romanis, ait, συνηθέστερον ταῖς μὲν γυναιξὶν ἐγκεκαλυμμέναις, τοῖς δ' ἀνδράσιν, ἀκαλύπτοις εἰς τὸ δημόσιον προϊέναι. ¶ *Propter Angelos*, διὰ τοὺς ἀγγέλους. Id est, propter Prophetas in cœtu loquentes, ut Dei nuncios. Redit enim ad propositæ quæstionis circumstantiam, Quo habitu mulieres oporteret in communi Ecclesiæ cœtu comparere: & cùm argumentum sumsisset ab ipso muliebri sexu, cui locus est etiam extra sacros conventus, corroborat istud argumentum, acsi diceret mulieribus convenire, non tantùm propter viros, ut capita in sacro cœtu operiant, sed multò magis propter reverentiam quæ Deo per suos nuncios & legatos loquenti debetur. *Angelorum* autē nomen prophetantibus (ut hîc loquitur Paulus) i. Verbi Dei ministris passim tribuitur, non tantùm adjuncto *Domini* nomine ut Agg. 1.13. Mal. 2.7. & 13.1. verùm etiam absolutè, Eccles. 5.5. לפני המלאך *liphne hammaleach*, *coram Angelo illo:* ubi cum ה notificativo significatur summus sacerdos apud quem erat reddenda votorum ratio, Levit. 27. qui locus istum mirè illustrat. perperàm enim omnino de Angelis sive bonis sive malis illic agunt interpretes, ut & hoc in loco, meo quidem judicio. Sed & in Apocalypsi *Angeli* dicuntur qui Asiaticis Ecclesiis præerant: neq; hîc addi necesse fuit *Domini* vel *Ecclesiæ* vocabulum, cùm ex præcedentibus & subsequentibus prorsus liqueat de sacris cœtibus hîc agi. Utitur autem plurali numero, quòd in maxima donorum Dei abundantia, non tantùm apud Corinthios, ut apparet infrà, 14.39. sed etiam olim in aliis Ecclesiis non unus solus sed bini & terni in cœtibus sacris sermonem haberent, ut de præclaris aliis plurimis donis taceam, de quibus noster Apostolus infrà, 14.26. quod etiam liquet ex Tertulliani Apologetico, & quibusdam in Antiochena Ecclesia Chrysostomi homiliis.

11 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. id est per Dominum, sive Domino autore & conservatore mutuæ istius conjunctionis. Sic enim eminet vir ut consistere non possit sine muliere; sic quoque mulier subjecta est viro, ut vir aliquid ab ea accipiat: cùm sicut ipsa ex viro primùm sumta est (quo nomine vir est caput) ità etiam vir nonnisi per ipsam possit propagari, quòd sit in adjutorium data viro. Itaque neque ille suâ potestate abutatur ut tyrannus, neque mulier de sua conditione ut nimiùm abjecta conqueratur, sed uterque, tum vir tum mulier, in uno Deo coalescant, qui utrumque hâc conditione creavit. Dicuntur autem hæc obiter & extra causam ab Apostolo, ut tum virorum imperium, tum mulierum subjectionem doceat ad unum scopum, id est ad Dei gloriam, referri oportere.

12 *Ex viro*, ἐκ τοῦ ἀνδρός. Ἐκ principium materiale declarat, διὰ verò in διὰ γυναικὸς instrumentalem causam; ἐκ denique in ἐκ Θεοῦ primum principium & verum αἴτιον significat.

13 *Apud vosipsos*, ἐν ὑμῖν αὐτοῖς. Vulg. *Vosipsi*, ὑμεῖς αὐτοὶ, ut habet Claromontanus codex. ¶ Num *decorum est*, πρέπον ἐστί. Plutarchus, Παρ' Ἕλλησιν ὅταν δυστυχία τις γένηται, κείρονται μὲν αἱ γυναῖκες, κομῶσι δὲ οἱ ἄνδρες· ὅτι τοῖς μὲν κείρεσθαι, ταῖς δὲ κομᾷν σύνηθές ἐστι. Κομᾷν autem hoc loco non simpliciter significat *comam gerere*, quâ ratione Homerus καρηκομόωντας Ἀχαιοὺς vocat) sed *comam prolixam mulierum instar nutrire*, quam videlicet ferrum non attingat. Itémq; τὸ κείρεσθαι non accipitur præcisè pro *radi*, aut *ad cutim tonderi*, sed in genere de quavis capillorum præsectione dicitur, pro varia gentium consuetudine. Est autem in Græco etiam contextu omissa interrogationis particula, ut & apud Hebræos interdum, ut Joan. 40. 21.

14 *Viro quidem*, ὅτι ἀνὴρ μέν. Loquitur Paulus rationem habens sui temporis. Nam ut Gallos intonsos præteream, testatur Plinius Romam tardè venisse tonsores, anno videlicet A. V. C. 454. postea verò etiam radere tum comam tum barbam illos consuevisse, ex Scipionis, Ciceronis & Cæsaris, numis constat. Comam autem Hebræos alere non consuevisse liquet ex Nazareatûs lege, ac proinde extraordinarium fuisse quod de Absalomo traditur 2 Sam. 14. 26.

15 *Decori*, δόξα, id est, τιμή, quod opponitur τῇ ἀτιμίᾳ. ¶ *Pro velamine*, ἀντὶ περιβολαίου. id est, Ut esset velamen, & quidem ejusmodi quod aliud accerseret. Neque enim coma propriè velamen est, sed indicat mulieris caput velamine indigere. Natura enim viro breviores capillos, etiam siquis sinat excrescere, mulieri prolixiores & capiti obvelando idoneos tribuit. Itaque hoc in loco ἀντὶ non significat *loco* seu *vice*, neque rei originem, sed finem declarat, ut etiam accipi potest, Heb. 12. 2. Vide Joann. 1. 16.

16 *Ejusmodi consuetudinem*, τοιαύτην συνήθειαν. contentiosè videlicet agendi.

17 *Hoc verò* ità *denuncio ut* vos *non laudem*, τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ. Eadem erit sententia, sed paulò dilucidior, si pro παραγγέλλων legeris παραγγέλλω, & pro ἐπαινῶ scripseris ἐπαινῶν, ut ego converti, eò audaciùs quòd Vetus interpres ità legerit, & duo ex nostris vetustis codicibus ità scriptum habeant. Alioquin nec Veterem interpretem, nec Erasmum in eo sequi velim, quòd τὸ παραγγέλλειν exposuerint *præcipiendi* verbo: cùm hoc loco Apostolus nihil aliud declaret (opinor) quàm se aliquid esse illis nunciaturum, famâ videlicet ab aliis acceptum, de quo non possit eos non reprehendere: cùm in superiore sermone eos idcirco laudarit quòd in plerisque eum ordinem retinerent quem in eorum Ecclesia constituisset, quamvìs contentiosi nonnulli repugnarent. Erasmus ex Græcis scholiis aliam expositionem adfert, quasi Paulus dicat, Hoc verò me vobis præcipere non laudo. id est, Id verò non laudo quòd vobis ista præcipere me oporteat. ¶ *Quòd* videlicet *non cum emolumento, sed cum detrimento convenitis*, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε. Vulgata, *Quòd non in melius, sed in deterius convenitis*. Ego verò primùm omnium addidi particulam *videlicet*, ex qua intelligatur ὅτι non oportere intelligi αἰτιολογικῶς, sed εἰδικῶς, ut infrà, versu 23. (quamvìs aliter censeat Photius) deinde quia illud, *In melius*, & *in deterius*, videbatur obscurè dictum, studendum putavi perspicuitati. Transit autem Apostolus ad alterum hujus tractationis caput, nempe Cœnæ Domini administrationem: cui adjunctæ tunc erant Agapæ, nomine quidem at non re, cùm in varias factiones essent divisi, adeò ut alii alios non exspectarent ad communem tum mysteriorum tum epularum usum, sed sub suis veluti ducibus, quorum se esse dicebant, accedentes, proculdubio sacram actionem in totidem quasi partes discerperent: & præterea ditiores splendidè ac nè intra modum quidem; tenuiores verò, illis ipsos aspernantibus, parcè admodum epularentur. quod utrumque ex diametro repugnare Cœnæ Domini institutioni docet eos Paulus, prolatâ ipsius institutionis formulâ, ad cujus præscriptum eos revocat, cui nimirum neque detrahere, neque adjicere quicquam, aut in ea mutare quidpiam, liceat. Id verò si in Ecclesia Christiana accuratè & religiosè observatum esset, sicut factum oportuit, non ità turpiter esset Domini Domus in tetertimam latronum speluncam transformata.

---

18 Πρῶτον μὲν γὰρ, συνερχομένων ὑμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀκούω σχίσματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχειν· καὶ μέρος τι πιστεύω.

19 Δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν.

20 Συνερχομένων οὖν ὑμῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, οὐκ ἔστι Κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν.

21 Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν· καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει.

22 Μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖτε, καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; Τί ὑμῖν εἴπω; ἐπαινέσω ὑμᾶς; ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαινῶ.

23 Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρεδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον·

24 Καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

Primùm enim, cùm convenitis in Ecclesia, audio dissidia inter vos esse: & aliquatenus credo.

Oportet enim etiam hæreses inter vos esse, ut qui probi sunt, manifesti fiant inter vos.

Cùm igitur convenitis eôdem loci, *hoc* non est Dominicam cœnam edere.

Nam unusquisq; propriam cœnam præoccupat in edendo: & hic quidem esurit, ille verò ebrius est.

Enimvero num domos non habetis ad edendum & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid vobis dicam? laudabo vos? in hoc non laudo.

Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, Dominum Jesum *videlicet* eâ nocte quâ proditus est, accepisse panem:

† Et gratiis actis fregisse, ac dixisse, Accipite, edite: hoc meum est corpus quod pro vobis frangitur: hoc facite ad mei commemorationem.

Primùm quidem, convenientibus vobis in Ecclesia, audio scissuras esse inter vos: & ex parte credo.

Nam oportet & hæreses esse, ut & qui probati sunt, manifesti fiant in vobis.

Convenientibus ergò vobis in unum, jam non est Dominicam cœnam manducare.

Unusquisq; enim suã cœnã præsumit ad manducandũ. & alius quidẽ esurit, alius autem ebrius est.

Numquid domos non habetis ad manducandum & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & confunditis eos qui non habent? Quid dicam vobis? laudo vos in hoc? non laudo.

Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, quoniam Dominus Jesus in qua nocte tradebatur, accepit panem:

Et gratias agens fregit, & dixit, Accipite & manducate: hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem.

18 In Cœna Domini ritè celebranda requiritur unio tùm in doctrinæ veritate, tum in affectib9, nè profanetur. 19 Schismata & hæreses, etsi ex Diabolo oriuntur & mala sint, tamen temerè non eveniunt, & electorum etiã commodo cedunt. 22 Agapas quamvìs diu & quidem laudabiliter, autoribus ipsis Apostolis in Ecclesiis usurpatas, tamen propter abusum tollendas censet Apostolus. 23 Vera celebrandæ Cœnæ Domini forma, ex ipsius institutione petenda est, cujus hæ partes sunt, quod ad pastores attinet annunciare mortem Domini prædicando ipsius verbum: benedicere panem & vinum, invocato Dei nomine, & ejus institutione cum precibus explicatâ: ac demum fractum panem comedendum, & acceptum poculum bibendum tradere, unà cum gratiarum actione. Ex parte verò gregis, probare seipsum, id est, explorare tum notitiam, tum fidem, tum resipiscentiam suam: annunciare mortem Domini, id est, verâ fide ipsius verbo & institutioni assentiri: ac demum acceptum ex ministri manu panem edere, & vinum bibere, & gratias Domino agere. Hæc fuit Pauli & Apostolorum Liturgia. † *Matt. 26. 26. Mar. 14. 22. Luc. 22. 17.*

---

18 *Primùm enim*, πρῶτον μὲν γάρ. Vulg. *Primùm quidem*. Erasmus, *Nam primùm quidem*. Ego verò puto πρῶτον simpliciter declarare sermonis initium, ut Rom. 1. 8. quamvìs quæ tribus proximis capitibus continentur, ad eundem etiam finem (id est ad conventus Ecclesiasticos) pertineant. ¶ *In Ecclesia*, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ: id est ad sacrum conventum, audiendi verbi divini & agaparum causâ. ¶ *Et aliquatenus credo*, καὶ μέρος τι πιστεύω. partem videlicet eorum quæ de vobis audio, vos nimirum inter vos animis dissidere. Vulg. & Erasmus, *Et ex parte credo*. quod sic potest accipi, quasi dicat Apostolus se non prorsus credere famæ, nec prorsus etiam non credere. Atqui apparet Paulum non scripsisse de re incerta, ut qui manifestè in Corinthiis majorem animorum conjunctionem & charitatem requirat: neque verò Apostolicæ gravitati convenit ut aliter credamus.

19 *Etiam hæreses*, καὶ αἱρέσεις. sive *sectas*. Facilè credo, inquit Apostolus, quandam inter vos esse animorum dissensionem, cùm vos sciam, ut & fideles omnes, majoribus etiam malis esse obnoxios, id est hæresibus & sectis, in quibus non de ordine quopiam extrinseco, aut de voluntatibus, sed de doctrina ipsa excitantur factiones, idq; , quòd ad Deum attinet, non ut perdamini, sed ut verè pii ab hypocritis hâc probatione distinguantur. Sic igitur ostendit Apostolus se non temerè huic famæ credidisse; & interim tamen bonos consolatur, & infirmos erigit: neque tamen sic loquens Corinthios arguit quasi hæreses jam tum apud illos essent vulgò receptæ, ut erant schismata. Concidunt igitur Chrysostomi rationes, quibus adductus est ut existimaret hæreses & schismata hoc loco pro eodem accipi: neq; quærendam puto novam aliquam horum interpretationem, cùm potiùs simplici & propriâ significatione accipiantur, ut pulchrè explicat etiam Tertullianus in libro De præscriptionibus. ¶ *Probi*, δόκιμοι. Id est, quos esse spectandæ pietatis & fidei sinceræ ipsa experientia docuerit: quibus opponuntur ἀδόκιμοι. 2. Cor. 13. 5. Est enim nomen, non participium, cùm alioquin explorentur etiam hypocritæ, qui tamen *probati* dici non possunt. Quod autem annotat Chrysostomus ἵνα non significare caussam sed eventum, eatenus admitto ut sciamus hoc propriè non manare ab hæresi, sed κατὰ συμβεβηκὸς, & tamen Dei consilium ac scopum hunc esse. Tertullianus aliquoties hunc locum citans in libr. De præscriptionibus, *probabiles* interpretatur. & lib. De Anima cap. 3. ubi etiam φανεροὶ γίνωνται vertit *emicent*.

20 *Igitur*, οὖν. Notanda est illatio. Inter vos sunt dissidia: ergò vestræ συνάξεις non sunt Cœna Domini. Sed hoc dextrè intelligendum est. Nec enim quorundam abusus efficiebat, ut nulla Ecclesia esset Corinthi: sed usitatâ hyperbole Apostolus præcisè negat fieri quod à plerisque ritè non fiebat. Malo enim οὐκ ἔστι cum Vetere interprete convertere, *Non est*, quàm *Non licet*, cum Erasmo & aliis quibusdam. ¶ Hoc *non est*, οὐκ ἔστι. Id est, Hoc vestrum convenire, non est Cœnam Dominicam edere. Unde igitur privatæ Missæ prodierunt, etiam si in iis Cœnam Domini celebrari sacrificulis istis concederemus? Cæterùm Syrus & Arabs interpretes sic non αἰτιολογικῶς, sed παραφραστικῶς hunc locum verterunt: ille quidem, *Non sicut justum est in die Domini*

nostri

nostri comeditis & bibitis; hic verò, *Non comeditis & bibitis sicut diebus Domini nostri decet.* Nam κυριακὴν retulerunt non tam ad ipsum Dominum, quàm ad diem quem *Dominicum* Latini, ut Græci κυριακὴν vocant, quo die solennes cœtus haberi jam tum Corinthi solitum fuisse liquet ex 16. 2. in hac eadem epistola, & idem Romæ factitatum fuisse docet Justinus Apologetico secundo.

21 *Præoccupat*, προλαμβάνει. Id est, aliis non exspectatis sumit. Vulg. *Præsumit.* id est, præcipit, Latinè quidem, sed ambiguè. In uno codice legimus προσλαμβάνει, sed depravatè, ut apparet ex vers. 33.

22 *In hoc*, ἐν τούτῳ. Quidam hoc connectunt cum ἐπαινέσω, quidam cum sequente ἐπαινῶ, ut nos fecimus. Cæterùm Arabs interpres totum hunc locum sic vertit, *an laudabo vos hac in re? non faciam, non certè in vita mea*, id est dum vivam non faciam, paraphrasi usus minimè tamen necessariâ.

23 *A Domino*, ἀπὸ τοῦ Κυρίου. Quærit Chrysostomus quomodo potuerit istud ex ipso Christo Paulus audire, neque nodum expedit. Plerique verò, ut & Græcus scholiastes, hoc referunt ad extraordinariam illam revelationem, quam commemorat ipse Apostolus Gal. 1. 12. Ego verò si huc respexisset puto scripturum fuisse non ἀπὸ sed παρὰ, ut poscit usus Græcæ linguæ, & in his libris passim occurrit, ut Joan. 5. 41. & 10. 18. Act. 3. 5. & ipsemet Paulus Act. 20. 24. & Galat. 1. 12. & 1. Thess. 2. 13. & 4. 1. & 2. Thess. 3. 6. & Jacob. 1. 7. & 2. Pet. 1. 17. & 1. Joan. 3. 22. & Joan. 3. 4. & Apoc. 2. 27. Itaque ἀπὸ τοῦ Κυρίου non interpretor *du Seigneur*, sed *de la part du Seigneur*, id est, ut à Domino profectum. Quod enim verè dicit Apostolus se non fuisse humanitus, sed ἀμέσως ab ipso Christo vocatum & electum, non impedit quominus peculiaria plurima Christi dicta & facta, tum ex Anania, tum ex aliis Christi discipulis αὐτόπταις cognoverit, ac fortassis etiam ex Lucæ scripto ista excerpserit.

24 *Quod pro vobis frangitur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. Sic constanter legunt omnes Græci, & Ambrosius quoque. Vulgata, *Quod pro vobis tradetur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, nisi quòd tempus mutavit, cùm Dominus de re jamjam futura loquens, de industria maluerit tempus præsens usurpare. Sed quod ad sensum attinet, eòdem recidit utraq; lectio, quamvis illa sit multò convenientior, quam etiam secuti sunt Syrus & Arabs interpretes. Neq; enim iis, seu Græcis seu Latinis, interpretibus assentior qui putarunt *Frangi* idem hic valere quod *Distribui*: cùm necesse sit hoc verbum *frangitur* non de signo, quod jam fregerat Dominus cùm hæc diceret, sed de re sacramenti (id est de ipso Christi corpore) accipere: neque dixerit Dominus, *Quod vobis frangitur*, id est distribuitur: sed, *Quod pro vobis frangitur.* Itaque *fractionis* vocabulo designatur mortis genus, quoniam præterquam quòd Domini corpus gravissimis cruciatibus laceratum, contusum, confractum denique fuit, etiamsi non perinde fracta fuerint ejus crura ut latronum, Christus animum violentissimâ morte exhalans velut in duas partes fuit secundùm humanam naturam dilaniatus. Habet denique hoc vocabulum admodum expressam significationem, ut figura rei prorsus respondeat, id est, ut fractio illa panis (quam & ipsam cæremoniam ut sacramentalem & à Domino institutam oportuit in Ecclesia retineri) mortem ipsam Christi nostræ menti repræsentet. Neque verò dubium est quin Paulus de Cœna Domini hic agat, cujus appendices erant Agapæ, de quibus diximus Act. 2. 42, & 46. Quorsum enim Paulus Corinthios ad Domini institutionem revocaret? Deinde quæ in hunc locum disputat Erasmus de consecratione, satis ostendunt hominem alioquin doctissimum nunquam cognovisse quid veteres illi Patres *Consecrandi* vocabulo intellexerint. Quid autem illud sit, paucis diximus, suprà, 10. 16.

---

25 Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον, μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε ὁσάκις ἂν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

26 Ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ.

27 Ὥστε ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον, ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου.

28 Δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτὸν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω.

29 Ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως, κρίμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου.

30 Διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄρρωστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί.

31 Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα.

32 Κρινόμενοι δὲ, ὑπὸ Κυρίου παιδευόμεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν.

33 Ὥστε, ἀδελφοί μου, συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν, ἀλλήλους ἐκδέχεσθε.

34 Εἰ δέ τις πεινᾷ, ἐν οἴκῳ ἐσθιέτω, ἵνα μὴ εἰς κρίμα συνέρχησθε. Τὰ δὲ λοιπὰ, ὡς ἂν ἔλθω, διατάξομαι.

Itidem & poculum, postquam cœnasset, dicendo, Hoc poculum est Novum illud pactum per meum sanguinem: hoc facite quotiescunque biberitis ad mei commemorationem.

Quotiescunque enim ederitis panem hunc, & poculum hoc biberitis, mortem Domini annunciatis, usquequo venerit.

‖ Itaque quisquis ederit panem hunc, vel biberit poculum *hoc* Domini indignè, reus tenetur corporis & sanguinis Domini.

* Exploret autem quisque sese, & ità de pane illo edat, & de poculo illo bibat.

Nam qui edit & bibit indignè, ipse sibi judicium edit & bibit, non discernens corpus Domini.

Propterea inter vos multi *sunt* ægroti & valetudinarii, & dormiunt multi.

Etenim si ipsi nos dijudicaremus, non judicaremur.

Sed dum judicamur, à Domino erudimur, nè cum mundo condemnemur.

Itaque, fratres mei, cùm convenitis ad edendum, alius alium exspectate.

Quòd siquis esurit, domi edat, nè ad condemnationem conveniatis. [a] Reliqua verò, cùm venero, disponam.

"Similiter & calicem, postquam cœnavit, dicens, Hic calix Novum testamentum est in meo sanguine: hoc facite quotiescunque biberitis in meam commemorationem.

Quotiescunq; enim manducabitis panem hunc, & calicem bibetis, mortem Domini annunciabitis, donec veniat.

Itaque quicunque manducaverit panem hunc, vel biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.

Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat.

Qui enim manducat & bibit indignè, judicium sibi manducat & bibit, non dijudicans corpus Domini.

Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi.

Quòd si nosmetipsos dijudicaremus, non utiq; judicaremur.

Dum judicamur autem, à Domino corripimur, ut non cum mundo damnemur.

Itaque fratres mei, cùm convenitis ad manducandum, invicem exspectate.

Siquis esurit, domi manducet, ut non in judicium conveniatis. Cætera autem, cùm venero, disponam.

‖ *Joan.* 5. 55.

27 Qui sacra symbola contemnit (id est minùs rectè iis utitur) non panis & vini, sed rei ipsius (id est Christi) contemtor habetur, & ejus sceleris graves pœnas luet.

* *2.Cor.*13.5.

28 Probatio sui ipsius necessariò in Cœna requiritur, ac proinde admitti ad illã non debent qui seipsos probare non possunt, veluti infantes, furiosi ac mente capti, itémq; homines Christianæ religionis vel nullâ, vel non satìs plenâ cognitione imbuti, & si qui alii sunt ejusmodi. 30 Profanatio corporis & sanguinis Domini in ipsius mysteriis severè ab ipso vindicatur, ac proinde tanto malo tempestivè occurrendum, sese condemnando & corrigendo. 33 Cœna Domini est communis actio Ecclesiæ, proinde privatis cœnis nullus locus relinquitur. 34 Non ad pascendum ventrem, sed ad animum communione Christi reficiendum, instituta est Cœna Domini, ac proinde à communibus epulis separari decet. [a] Quæ ad ordinem spectant, ut locus, tempus, precum formulæ, & cætera ejusmodi, pro ratione temporum, locorum & personarum disposuit Apostolus in Ecclesiis.

---

26 *Annunciatis*, καταγγέλλετε. Id est cum gratiarum actione vos credere & amplecti palàm profitemini. Sunt autem hæc non Christi, sed Pauli verba, explicantis quid illud sit, *Ad mei commemorationem.* Vulgata, propterea quòd non dixit Apostolus, ἐσθίετε & πίνετε, sed ἐσθίητε & πίνητε, vertit, *Annunciabitis*, futuro tempore. Quòd si accipere libeat pro Imperandi modo, tunc γὰρ non erit causale, sed illativum, pro οὖν, quod alibi quoque observavimus, & ut solet particula כִּי *ki* apud Hebræos interdum accipi.

27 *Indignè*, ἀναξίως. id est, aliter quàm dignum est tanta mysteria tractari. In tribus codicibus additum erat τοῦ Κυρίου (ut etiam legerunt Chrysostomus & Ambrosius) id est aliter quàm Domini dignitati conveniat. Quid sit autem dignè ad mensam Domini accedere, pulchrè docet Basilius in asceticis regulis κατ' ἐπιτομὴν quæst. 172. neque sanè Apostolus de apertè profanis, vel de meris hypocritis agit, sed de irreverenter, ac non aliter quam ad communem capiendum cibum, ad Agapas accedentibus.

¶ *Reus tenetur corporis*, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος. Vulgata & Erasmus, *Reus erit corporis.* Vide Matth. 5. 21. Dicitur autem *teneri reus corporis Domini*, qui illud est aspernatus, ut Apostolus ipse explicat versu 29: & non possum satis mirari qui fiat ut quidam non animadvertant quàm frivolum sit argumentum, reos esse istos corporis Domini, ergò corpus Domini accipere; cùm idcirco potiùs rei sint quòd oblatum contemserint: Christus enim perceptus necessariò vivificat, cùm sit vita: & repudiatus judicat, quoniam vitæ contemtum mors sequatur necesse est. Hæc enim est mundi condemnatio, quòd tenebras diligat potiùs quàm lucem.

28 *Quisque*, ἄνθρωπος. Hebr. איש *isch* id est *homo*, pro ἕκαστος, id est *quisque.* Est autem hoc dictum cum emphasi, ut singuli sciant hoc sibi faciendum, nequis fidem quam vocant implicitam requiri somniet, aut ab aliena fide pendeat. Et ex hoc consequitur sacramenti istius institutionem ad infantes, furiosos, & in verbo Dei minimè institutos non pertinere, quod & ipsa institutionis ratio docet, cùm ad hoc mysterium requiratur sui probatio, & mortis Domini annunciatio. Qui verò ex hoc pronomine ἑαυτὸν colligunt unumquemque suo privato judicio relinquendum, nec cuiquam ad mensam Domini accedenti recusanda sacramenta, præsupponunt, quod falsissimum est, omnes videlicet in sui probatione satìs esse sedulos, & eos tum de quibus Pastori non constet, sintne annon sint ex Ecclesia, tum qui legitimè judicati fuerint impœnitentes & abstenti, satìs idoneos & verè resipuisse censendos, si sese ad mensam Domini quoquo modo stiterint: quâ conclusione quid infirmius? Nec enim ab aliorum, sed à cujusque propria conscientia pendet mandati illius divini observatio, *Hoc facite.*

29 *Judicium*, κρίμα. id est pœnam apud ipsum Dei tribunal. Hoc autem intellige κατὰ συμβεβηκὸς, quia videlicet non ipse

ipse sacer panis, sed indigna ejus sumtio causa est hujus judicii. Multò minùs autem istud de ipso Christo accipi potest, ut qui receptus servet ut vera & propria salutis causa: rejectus autem non itemsit damnationis causa, ut de se testatur, Joan. 3. 17. & 12. 47. Aliter igitur accipitur κρίσεως nomen, nempe pro res omnes gubernandi jure, Joan. 5. 22. ¶ *Ipse sibi*, ἑαυτῷ. id est non alius, nec aliud quàm ipsemet sibi, ut non pani, non Christo indignè recepto, sed ipse illum quidem indignè sumens, Christum rejiciens, sibi condemnationem suam imputet. Vulg. *Sibiipsi.* id est, non aliis, sed sibi, quod ineptè diceretur. Non enim quis in damnationem incurrat, sed quis sit hujus exitii autor hìc indicatur. ¶ *Edit*, ἐσθίει. Ipsa certè damnatio non editur nec bibitur. Ergò necesse est *edendi* verbum figuratè accipere, ut & cùm de ipso Christo dicitur: cujus non receptioni sed exclusioni tribuendum est istud exitium. ¶ *Non discernens*, μὴ διακρίνων. Verbum *dijudicandi* mihi visum est paulò obscurius hoc in loco. *Discernere* autem *corpus Domini* dicitur, qui dignitatis illius habet rationem, ut à cæteris rebus distinguat, ac proinde summa cum reverentia ad hunc panem & hoc poculum, non tanquam ad ordinarios & corporibus alendis destinatos cibos, sed tanquam ad mysteria rei omnium pretiosissimæ accedat. Cæterùm quod de corpore dicitur, de sanguine quoque intelligitur συνεκδοχικῶς, ut suprà, 10. 17. adversùs sacrilegos illos qui cùm alteram sacramenti partem Laicis, quos vocant, ademerint, sacrilegium suum aliquot similibus locis perperàm explicatis obtegere conantur.

30 *Dormiunt*, κοιμῶνται. Id est, mortui sunt, ut sæpe jam exposuimus. Viderint ergò qui ad Cœnæ cæremoniam quicquam addunt aut detrahunt.

31 *Dijudicaremus* διεκρίνομεν. Id est probaremus & exploraremus, quod fieri non potest quin in nosipsos inquiramus, nostra scelera damnemus, fide deniq; & resipiscentiâ nosipsos à profanis secernamus. quæ omnes significationes conveniunt verbo διακρίνειν. In eo verò non assentior Erasmo, quòd præterito plusquam perfecto vertere maluerit *Dijudicassemus.* ¶ *Non judicaremur*, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα. Id est, Judicium in nos non ferretur. Sic enim ex Hebræorum idiotismo *judicii* nomen accipitur pro sententia in aliquem lata, etiam cùm non sit capitalis ad mortem æternam, ut hoc loco pro corporali pœna, etiam si lethales essent hi morbi in nonnullis, de quibus suprà, vers. 30. Et ità quoque accipi potest verbum κρίνεσθαι pro *puniri*, 1. Pet. 4. 6, & 17.

32 *Erudimur*, παιδευόμεθα. vel, *castigamur.* Sic autem vocantur castigationes à fine & scopo quem sibi Dominus proponit suos castigans, non ut perdat, sed ut in eis obtineat illud, Τὰ παθήματα μαθήματα.

34 *Reliqua*, τὰ δὲ λοιπά. Ergò, inquiunt nonnulli, alia præterea disponenda erant. Concedo. Sed quorsum hæc ad illam ipsius tum doctrinæ tum essentialis formulæ administrationis Cœnæ Domini horrendam subversionem? ¶ *Disponam*, διατάξομαι. Pertinent hæc igitur ad ordinem Ecclesiasticum, non ad doctrinæ dogmata. Hæc enim est hujus verbi notatio propria, ut infrà, 16. 1. de Eleemosynis colligendis.

ΚΕΦ. ιβ'.

1 Περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν, ἀδελφοί, οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν.
2 Οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε, ἀπαγόμενοι.
3 Διὸ γνωρίζω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς ἐν Πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν, καὶ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.
4 Διαιρέσεις χαρισμάτων εἰσί, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα·
5 Καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος·
6 Καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσίν, ὁ δὲ αὐτός ἐστι Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.

CAP. XII.

Porrò de spiritualibus *donis*, fratres, nolim vos in *eorum* ignoratione versari.
Scitis *vos* Gentes fuisse, ad idola illa muta, prout ducebamini, abreptos.
Quapropter notum vobis facio, * nullum per Spiritum Dei loquentem, dicere Jesum anathema, † & neminem posse dicere Jesum Dominum, nisi per Spiritum sanctum.
Distinctiones autem donorum sunt, sed idem Spiritus:
Et distinctiones ministeriorum sunt, sed idem Dominus:
Et distinctiones actionum sunt, sed idem est Deus agens omnia in omnibus.

CAP. XII.

De spiritualibus autem, nolo vos ignorare, fratres.
Scitis quoniam cùm Gentes essetis, ad simulacra muta, prout deducebamini, euntes.
Ideo notum vobis facio, quòd nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesum: & nemo potest dicere, Dominus Jesus, nisi in Spiritu sancto.
Divisiones verò gratiarum sunt, idem autem Spiritus:
Et divisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus:
Et divisiones operationum sunt, idem verò Deus, qui operatur omnia in omnibus.

1 Jam aggrediens tertium locum hujus tractatûs, id est, de recto spiritualium donorum usu, non obscurè significat Corinthios illis fuisse abusos. Nam qui excellebant, ambitiosè illa jactantes, Deum horum donorum autorem suâ laude fraudabant, & nullâ fratrum habitâ ratione, illis ad inanem ostentationem abutebantur, ac proinde Ecclesiam illorum donorum usu privabant. Abjectiores autem vicissim excellentioribus invidentes secessionem meditabantur, ut totum illud corpus veluti disjectum ac dissipatum esset. Istis ergò abusibus, remedium allaturus, primùm eos jubet diligenter considerare, se omnia hæc dona aliunde habere, nempe ex Dei Gratia ac mera liberalitate ad cujus gloriam sint referenda. 2 Hoc probat ex prioris eorum statûs collatione cum eo in quo tum erant excellentibus illis donis ornati. 3 Conclusio, Scitote igitur vos de Christo nè hiscere quidem in ipsius gloriam posse, nisi ex Spiritûs sancti gratia. * *Mar. 9. 39.* † *Suprà 8. 6. Joan. 13. 13. Phil. 2. 10.* 4 Secundo loco jacit aliud fundamentum, nempe diversa quidem esse hæc dona, sicut diversæ sunt functiones & diversa earundem munera, sed unum eundémque Spiritum Dominum ac Deum, esse omnium istorum datorem, & quidem in eundem finem, nempe ad communem utilitatem.

---

1 *Porrò de spiritualibus* donis, περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν. sub. χαρισμάτων, ut Rom. 1. 11. Jam autem aggreditur Apostolus tertium hujus tractationis caput, spiritualium videlicet tum functionum, tum donorum abusum, ex eodem fonte, id est ex arrogantia & ambitione, promanantem, quæ efficiebant ut in publicis cœtibus magna esset ἀταξία, & iis quidem qui aliis præerant, vel donis præstantioribus instructi erant, alios inferiores superbè aspernantibus, inferioribus verò malignè aliis invidentibus, utrisque denique suum quærentibus, & dona ipsa Dei polluerentur, & communis utilitas Ecclesiæ negligeretur. ¶ *In eorum ignoratione versari*, ἀγνοεῖν. Ἀγνοεῖν absolutè hìc accipitur pro *rudem & ignarum esse*, ut infrà, 14. 38. & Heb. 5. 2. Videbantur enim Corinthii, alioquin egregiis donis instructi, non satìs intelligere, aut certè obliti, à quo & in quem finem ea dona accepissent.

2 *Vos Gentes fuisse*, ὅτι ἔθνη ἦτε. Id est à vero Dei cultu ac fœdere prorsus alienos, ut explicatur Ephes. 2. 11, & 12. Sic enim cæteros populos Hebræi vocant גוים *gojim.* Vulgata, *Quoniam cùm Gentes essetis*, ὅτι ὅτε ἔθνη ἦτε, quomodo scriptum legimus in Complutensi editione, & duobus præterea vetustis codicibus. Sed ea lectio stare non potest nisi ἀπαγόμενοι dicamus Hebræorum more positum pro ἀπήγεσθε, cujusmodi Hebraismum annotavimus Actorum 24. 6, & 20. Non desunt etiam qui legant οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε: sed plana est recepta lectio. Apostolus autem primùm omnium Corinthiis revocat in memoriam à quo proficiscantur hæc dona, ut pudeat illos rebus tam sacris ad ostentationem abuti, cùm ideo sint collata ut ipsorum autoris, Christi videlicet, gloria amplificetur. Id autem docet Apostolus κατὰ σύγκρισιν, ut norint videlicet Corinthii ex prioris conditionis comparatione, & quanto beneficio sint affecti, & quantum sit inter hæc Dei dona & dæmoniorum præstigias discrimen, ac proinde quantopere oporteat differre sacros ipsorum cœtus ab impuris illis idololatrarum conventibus. Et videtur mihi Paulus alludere ad locum Mosis Deuter. 12. 30. ubi nonnulli verbum נקש *nakasch* interpretantur, *Rapi*, in Niphal. ¶ *Abreptos fuisse*, ἀπαγόμενοι. τὸ ἀπάγεσθαι converti potiùs *rapi* quàm *duci*, ut impetum illum significarem, de quo modò dixi; & fortasse Paulus allusit ad verba Mosis Deut. 12. 30. ubi verbum נקש *Nakasch* interpretantur *Rapi.*

3 *Dicere anathema*, λέγει ἀνάθεμα. Id est, exsecrari, vel quocunque modo de ipsius gloria detrahere. Plinius ad Trajanum scribens, *Cùm* (inquit) *praeeunte me Deos appellarent, & imagini tuæ, quam propter hoc jusseram cum simulacris numinum adferri, thure ac vino supplicarent, præterea maledicerent Christo (quorum nihil cogi posse dicuntur qui sunt revera Christiani) dimittendos putavi.* Hæc ille. Huic autem opponitur *Dicere Jesum Dominum*, id est, ut Dominum ac Deum seriò agnoscere. De anathemate diximus, Rom. 9. 3.

4 *Distinctiones*, διαιρέσεις. Sic loquuntur Græci quoque Theologi de tribus Personis in unica Deitatis Essentia citra ullam separationem per suas ἰδιότητας distinctis: quod est hìc quoque diligenter observandum ex Apostoli scopo, qui in eo totus est, ut hæc spiritualia dona doceat distincta quidem esse sive diversa, nunquam tamen separanda; quatenus quidem sicut ab uno & eodem fonte promanant, sic ad unum & eundem finem sint referenda, unius videlicet & ejusdem corporis, id est Ecclesiæ, ædificationem. Malè igitur Vulg. & Erasmus, *Divisiones* interpretantur perobscurâ & periculosâ hujus vocis ambiguitate. Sed & commodè possimus *Distributiones* vocare, quæ ab Hebræis מחלקות *machlekoth*, ab Apostolo Heb. 2. 4. μερισμοὶ vocantur: cujusmodi fuerunt sub Levitico Sacerdotio distincti ordines Sacerdotum, Levitarum, Cantorum & Janitorum. Cæterùm cùm Apostolus manifestè χαρίσματα, διακονίας, & ἐνεργήματα distinctè recenseat, ego quidem existimo χαρίσματα generis loco poni, id est, illa πνευματικὰ omnino comprehendere, quorum duas postea species generales constituit habitâ illorum donorum usûs & finis ratione, nempe διακονίας, & ἐνεργήματα.

6 *Ministeriorum*, διακονιῶν. Vel, ut Vulgata, *Ministrationum.* Sic autem signatè vocat Apostolus functiones Ecclesiasticas toti cœtui Ecclesiæ formando & nutriendo destinatas. Et observanda est antithesis ministrorum, & Domini: quâ damnantur superbæ & arrogantes illæ pseudocleri Antichristiani appellationes: quæ

quæ ſuperbia utinam intra nudas ipſas voces conſtitiſſet. ¶ *Dominus*, ὁ Κύριος, nempe Chriſtus Eccleſiæ ſuæ Dominus à Patre conſtitutus.

6 *Actionum*, ἐνεργημάτων. Eraſmus *Efficacitates* maluit interpretari. Hilarius ἐνέργειαν vertit *inoperationem*, novè quidem, ſed non infeliciter, ut mox dicam, novato vocabulo: cujus ἀποτέλεσμα. & effectum opus eſt ἐνέργημα Damaſceno libro orthodoxæ fidei tertio, cap. 15. Paulus verò ſic vocat hoc loco uſum donorum quæ poſtea commemorat v. 9, & 10. poſitum videlicet in edendis illis mirificis operibus, quæ ipſam rerum naturalem vim omnem ſuperant, & ab illis functionibus, quas διακονίας vocavit, dupliciter diſtinguuntur. Primùm enim ii qui in Eccleſia διακονοῦσι, id eſt *qui in ſermone & doctrina laborant*, ut loquitur Paulus 1. Tim. 5. 17. Deo συνεργοῦσι in plantando & rigando, quamvìs ſolus Deus det incrementum. Itaq; ſunt Dei inſtrumenta non tantùm paſſiva, ut in Scholis loquuntur, ſed etiam activa, ut qui tum donum habeant cognitionis earum rerum quas docent; tum etiam χάρισμα res illas exteriùs auditorum mentibus inſinuandi, quod per *Plantationem* metaphoricè intelligitur; quamvìs quòd auditis illis vocibus mens auditoris, ut veris aſſentiatur, ac multo magìs, ut illas ſibi peculiariter applicet, ſit Dei unius opus intrinſecum, mentem & voluntatem auditoris ſuâ unius vi divinâ immutantis: quod Dei beneficium poſtea miniſterio docentis itidem ſimili modo fovetur, & *Rigationis* nomine ſignificatur. At in edendis miraculis ſi opus ipſum ſpectes, ſola illa Dei virtus agit prorſus ἀκοινωνήτως, quam nè in Angelos quidem ipſos transfundit: ideóq; dicitur in hominibus ἐνεργεῖν. Quamobrem etiam dixi Hilarium novè quidem, ſed non ineptè, uti *Inoperationis* vocabulo. Quid igitur (dixèrit aliquis) num in edendis miraculis ſancti Dei homines fuerunt quaſi ſtipites & trunci? Nequaquam. Nam aut ſuis precibus impetrarunt à Deo miracula, aut Dei voluntatem intrinſeco chariſmate vel peculiari revelatione intelligentes, eam declararunt. Sed ità ut nulla vis ipſorum ulla ex parte ad miraculorum effectionem ut cauſa efficiens concurrerit. Neque his obſtat quod ſcribitur Mar. 16.20. quaſi Deus ſit homini συνεργὸς, ut ſuo loco expoſuimus: quod ut meliùs etiam perſpiciatur, & nequis hìc aberret in alterutram partem, miniſterio videlicet ſacro vel minus, cum Schvvenkfeldio & Enthuſiaſtis, vel plus quàm par ſit cum Romanæ meretricis aſſentatoribus tribuens, audiamus quid de ipſius Chriſti humanitatis per ſe, licet τῷ λόγῳ unitæ, actione in edendis miraculis, erudita in Neſtorianorum & Arianorum certaminibus vetuſtas ſenſerit. Sic igitur Nyſſenus adversùs Eunomium, *Neque humana natura*, inquit, *Lazarum vivificat, nec deflet jacentem in latibulo Potentia; ſed lacryma quidem eſt hominis propria, vitæ verò ea quæ veræ vitæ ſunt. Non nutrit multa hominum millia humana mendicitas, non accurrit ad ficum omnipotens poteſtas.* Et Apollinaris, *Eſt hominis ſurgere à mortuis, Dei autem excitare.* Et Cyrillus lib. De Trinitate 5. *Quæ divino modo facta ſunt à Chriſto, non ſunt humanæ* κτίσει *attribuenda, ſed naturæ ineffabili & omnem mentem tranſcendenti.* Et Cyrillus Hieroſolymitanus oratione catecheticâ 4. *Duplex eſt Chriſtus, mortuus quidem verè ut homo, quatriduanum autem cadaver ſuſcitans, ut Deus.* Et Damaſcenus, verè in hoc argumento explicando diligens & Orthodoxus, libro De orthodoxa fide 3. cap. 15. *In Domino noſtro Jeſu Chriſto*, inquit, *miraculorum vis erat ipſius Deitatis actio: manuum autem in miraculis edendis adhibitio, & velle, & dicere, Volo, Purgator, erat Humanitatis ipſius actio. ipſius autem actionis effectum humanæ quidem naturæ fuit panum fractio, & quod leproſus audivit Volo; Divinæ verò, panum multiplicatio, & leproſi purgatio.* Item, *In Chriſto Deitatis quidem ipſius actio eſt divina & omnipotens, Humanitatis verò ea quæ noſtræ naturæ convenit. Et effectum quidem humanæ naturæ eſt quòd puellæ manus prehenſa fuerit & attracta; divinæ verò quòd puella fuerit in vitam revocata. Nam & iſtud eſt aliud, & illud quoque ab ipſo diverſum, quamvìs unus ab alio ſejungi nequeat in actione ejus qui Deus & homo eſt.* Item, *Nec humana natura Lazarum à mortuis excitavit, nec rurſus divina Poteſtas lacrymatur. Nam lacrymæ quidem ſunt quiddam humanitatis proprium, vita verò ejus eſt qui eſt ipſa in ſeſe ſubſiſtens vita.* Et de hoc quidem hactenus. Alterum autem διακονίας & ἐνεργήματος diſcrimen in eo ſitum eſt, quòd διακονία univerſum aliquem Chriſti gregem in genere, & præterea ſigillatim ſingula ejus membra reſpicit, & eſt ordinarium ac perpetuum in Eccleſia (quamvìs non pariter ſemper ſeſe exſerens) χάρισμα, cùm fides ſit ex auditu: ἐνεργήματα autem iſta πνευματικὰ, quamvìs ad Eccleſiæ totius ædificationem ſpectarint, tamen vel in ſingularibus duntaxat perſonis ſeſe exſeruerint, vel aliâ ratione fuerint ſingularia, certis videlicet temporibus & perſonis propriè deſtinata; denique non in hunc uſum collata ut perpetuò vigerent: quoniam alioqui non tantùm, ut Auguſtinus ait, eviluiſſent, verùm etiam pro extraordinariis ordinaria facta, Miracula eſſe quodammodo deſiiſſent. ¶ *Deus*, ὁ Θεός. Pater videlicet ut origo & αἴτιον tum Filii tum Spiritûs ſancti, quorum diſtinctè meminit, at non tamen ſeparatim, ſuperioribus verſiculis 4, & 5. ¶ *Omnia*, τὰ πάντα. Vel eas omnes, videlicet effectiones, ſive operationes. Poteſt enim iſtud vel generaliter intelligi, vel ad ἐνεργήματα reſtringi: & utrovis modo accipias vis articuli videtur eſſe ἀναφορικὴ, quamvìs hæc phraſis univerſaliter & ſine ullius rei exceptione aliquando uſurpetur, ut Act. 17. 28. & in hoc ipſo dicendi genere interdum redundet articulus, ut ſuprà 8. 6. & 11. 12.

7 Ἑκάστῳ δὲ δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον.
8 Ὧ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας· ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως, κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα·
9 Ἑτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι· ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι· ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων· ἄλλῳ δὲ προφητεία· ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμάτων·
10 Ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν· ἄλλῳ δὲ ἑρμηνεία γλωσσῶν.

Unicuique verò datur declaratio Spiritûs ad utilitatem.
Nam huic quidem per Spiritum datur Sermo ſapientiæ: alii verò Sermo cognitionis per eundem Spiritum:
Alteri verò Fides per eundem Spiritum: alii verò donum Sanationum per eundem Spiritum: Alii verò operatio Virtutum: alii verò Prophetia: alii verò Diſcretio ſpirituum:
Alteri verò genera Linguarum: alii verò interpretatio Linguarum.

Unicuique autem datur manifeſtatio Spiritûs ad utilitatem.
Alii quidem per Spiritum datur ſermo ſapientiæ: alii autem ſermo ſcientiæ ſecundùm eundem Spiritum: alteri fides in eodem Spiritu:
Alii gratia ſanitatum, in uno Spiritu:
Alii operatio virtutum: alii prophetia: alii diſcretio ſpirituum: alii genera linguarum: alii interpretatio ſermonum.

8 Explicat illam multiplicem diverſitatem, commemoratis præcipuis donis, inculcans quod antea dixerat, ab uno & eodem Spiritu omnia hæc proficiſci.

7 *Declaratio Spiritûs*, ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος. id eſt, prout vim illam ſuam divinam Spiritui ſancto placet hoc vel illo dono patefacere, & quidem gratìs.

8 *Sermo ſapientiæ*, λόγος σοφίας. Hìc incipit Apoſtolus ſubdiviſionem donorum, quæ ad διακονίαν, id eſt, verbi miniſterium requiruntur, eáq; duplicia facit, nempe σοφίαν & γνῶσιν, quibus reſpondent tres ab ipſo poſtea enumeratæ functiones, infrà v. 29. nempe Apoſtolorum, Prophetarum, Doctorum. Apoſtolis igitur & Prophetis (hoc etiam nomine poſteriore comprehendens quos alibi exactiore diſtributione vocat *Evangeliſtas*, Eph. 4. 11. qualis fuit Timotheus Evangeliſta ſimul & Propheta, 1. Tim. 4. 6, & 14.) tribuit Sapientiam, nempe excellentiorem illam & omni exceptione majorem myſteriorum Dei notitiam cum ſumma autoritate conjunctam, & peculiari ſancti Spiritûs afflatu, κατ' ἀποκάλυψιν videlicet collatam, ut loquitur Apoſtolus infrà 14. 6. & 2. Cor. 12. 9. & Eph. 3. 3. quamvìs generaliùs interdum, & σοφία & ἀποκάλυψις ad ipſos etiam auditores applicetur, ut Eph. 1. 17. Γνῶσιν autem, id eſt notitiam Evangelii ex auditu & ſacrarum literarum lectione comparatam, ad Doctores ordinarios Eccleſiis certis addictos refert, hâc etiam appellatione Paſtores intelligens, quos alibi diſtinctione exactiore à Doctoribus diſcernit, nempe Epheſ. 4. 11. Paſtores enim oportet enarrationi Scripturarum privatim & publicè adjungere doctrinæ applicationem: quam rurſus in ſua membra partitur, 2. Tim. 3. 16. Doctorum autem munus fuit in Eccleſia θετικῶς explicare fidei Chriſtianæ dogmata, ſicut expoſuimus pleniùs Rom. 12. 7.

9 *Alteri verò*, ἑτέρῳ δὲ. At cur non potiùs ἄλλῳ δὲ, ut antea, & mox rurſus aliquoties? nempe ut ſubdiviſionem ἐνεργημάτων, quæ mox ſequitur à διακονίαις diſtinguat, quamobrem etiam verſ. 9, & 10. aliter quàm in ſuperioribus editionibus diſtinxi. ¶ *Fides*, πίστις. Non illa certè omnibus Chriſti veris membris communis, cùm hìc agat Apoſtolus de ſpecialibus Spiritûs ſancti donis; ſed illa ſpecialis reſpiciens ad illam Dei poteſtatem miraculorum effectricem, prout certi homines hoc dono præditi regebantur arcano Spiritûs ſancti motu. Eſt igitur hæc fides, quam propterea *miraculorum fidem* in Scholis vocant, & cujus fit mentio expreſſa Matth. 17. 20. Mar. 16. 17. Luc. 7. 9. diſtincta, imò etiam interdum ſeparata (ut Matth. 7. 22. & infrà 13. 2) ab ea fide cujus objectum eſt εὐδοκία Dei Patris de ſolis electis in Chriſto per eam fidem apprehenſo juſtificandis & glorificandis. Et huic miraculorum fidei ſua quoque opponitur dubitatio, graviter vindicata in ipſo Moſe & Aarone, Num. 20. 12. in diſcipulis Matth. 17. 20. in Petro Mat. 14. 31. reprehenſa. ¶ *Donum*, χάρισμα. Vulg. ſic legit, ut & Syrus & Arabs, quos ſum ſecutus, ſic poſcente ſententiâ, cùm de unico dono agatur, niſi quis hoc malit ad varias morborum ſpecies referre, quod tamen ſatìs expreſſum videtur nomine plurali ἰαμάτων, *ſanationum*. ¶ *Per eundem ſpiritum*, ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι. Vulgata, *in uno Spiritu*, ἐν τῷ ἑνὶ Πνεύματι. ut in uno codice manuſcripto legi. Sed illud rectius eſt. ¶ *Operatio virtutum*, ἐνεργήματα δυνάμεων. Vulgata ſic quoq; vertit. Legit enim ἐνέργημα, ut paulò antè χάρισμα, ſingulari numero, quam lectionem maximè convenientem puto,

ideóque

ideóque sum amplexus, Claromontani quoque codicis autoritate fretus, in quo pro ἐνεργήματα legitur ἐνέργεια. Syrus autem interpres legit ἄλλῳ δὲ δυνάμεις, *Alii quidem virtutes*, quod totum deest in Arabica interpretatione. Erasmus, *Efficaciæ potentiarum*. Etsi verò nomen δυνάμεως generaliter intellectum alia etiam dona, ut sanationis, prophetiæ, & linguarum complectatur, Apostolus tamen hîc videtur angustiore significatione vocare δυνάμεις, summa illa divinæ potentiæ effecta quæ inter omnia miracula excellunt, ut cùm Moses tot signa ederet in cœlis, in aquis & in terris, cùm Josue solem sisteret, cùm Helias quasi Deus quispiam tam multa efficeret, cùm Petrus Ananiam & Sapphiram verbo occideret, & cætera ejusmodi quibus initio confirmata est cœlestis Evangelii virtus. ¶ *Prophetia*, προφητεία. id est, futurorum prædictio, ex revelatione extraordinaria. quod donum propterea hoc loco inter ἐνεργήματα recensetur, cùm alioqui ad διακονίας referatur, ut mox vers. 29. idque interdum latiore, interdum angustiore significatione, ut diximus Rom. 12. 6. Hoc autem dono præditus in Actis Apostolicis scribitur Agabus, & Evangelistæ Philippi filiæ quatuor. ¶ *Spirituum*, πνευμάτων. id est, Motuum intericrum alicujus quantumvis mentem suam dissimulantis; vel ipsarum etiam rerum quæ à Prophetis falsis proponuntur: qua in re nonnulli præ aliis singulari judicio valent, ut pseudoprophetas eorúmque fraudes maturè agnoscant, sicut Petrus Ananiæ & Sapphiræ hypocrisin agnovit, Actor. 5. 3. Est autem hæc Spirituum, id est animorum, discretio, in primis in muneribus ἀντιλήψεων & κυβερνήσεων rectè administrandis necessaria, id est Diaconis & Presbyteris Ecclesiasticæ exercendæ disciplinæ præfectis, quò etiam illam videtur expressè referre Apostolus infrà, 28.

10 *Alteri verò*, ἑτέρῳ δέ. Rursus ἑτέρῳ scribit Apostolus non ἄλλῳ, ut γλώσσας (cujus doni duas facit species, nempe γένη γλωσσῶν & earum ἑρμηνείαν,) ab aliis πίστεως speciebus & ἐνεργήμασι discernat. ¶ *Interpretatio*, ἑρμηνεία. Vide infrà 14, 19.

‖ Rom. 12. 3. *Ephes.* 4. 8.

11 Adjicit etiam aliquid amplius, nempe dona ista quamvis impatia sapientissimè tamen distribui, quoniam Spiritûs Dei voluntas sit hujus distributionis regula.

12 Illustratio superioris dicti, adhibitâ similitudine. Hoc (inquit) apertè conspicitur in Corpore, cujus diversa quidem membra sunt, sed ità conjuncta, ut unum corpus constituant. a Applicatio similitudinis, ità etiam, inquit, de Christo mystico constituendum est. Nos enim omnes qui credimus, sive Judæi, sive Græci, sumus eodem baptismo simul devincti cum nostro capite, ut ità unum corpus ex pluribus membris compactum constituatur; & ex eodem poculo eundem Spiritum hausimus, communem videlicet sensum ac motum spiritualem. 14 Amplificat quod ex illa similitudine consequebatur, ac si dicat adeò non impediri corporis unitatem hâc diversitate membrorum, ut non possit etiam esse corpus, nisi pluribus & quidem diversis membris constet. 15 Superstruit doctrinam, jactis illis fundamentis, primùm quidem compellans priore loco eos qui non ità excellentibus donis præditi, idcirco sese ab aliis segregabant: quibus nimirum invidebant. Hoc autem, inquit, perinde est ac si negaret pes se esse ex corpore, quoniam non est manus; vel auris, quia non est oculus: oportet ergò potiùs omnia simul mutuis usibus colligata unitatem corporis tueri. 17 Rursus eosdem compellans, docet fore ut si obtinerent quod petunt, nempe ut omnes inter se essent æquales, corporis totius ac proinde ipsorummet destructio consequeretur: quoniam Corpus non esset nisi ex pluribus & quidem diversis inter se cohærentibus membris compositum. at nè quis minùs rectè distributam esse istam imparitatem censeat, addit, Deum ipsum omnia illa simul compegisse. Oportet igitur omnia simul manere connexa, ut salvum corpus perduret.

11 Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθὼς βούλεται.	‖ Sed omnia hæc agit unus ille & idem Spiritus, distribuens privatim illa singulis sicut vult.	*Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult.*
12 Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἕν ἐστι, καὶ μέλη ἔχει πολλὰ, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἑνὸς, πολλὰ ὄντα, ἕν ἐστι σῶμα, οὕτω καὶ ὁ Χριστός.	Sicut enim corpus unum est, & membra habet multa, omnia verò illa membra corporis quod unicum est, multa sunt, *sed* unum sunt corpus, a ità & Christus.	*Sicut enim corpus unum est, & membra habet multa, omnia autem membra corporis, cùm sint multa, unum tamen corpus sunt, ità & Christus.*
13 Καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ Πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες εἰς ἓν Πνεῦμα ἐποτίσθημεν.	Etenim per unum Spiritum nos omnes in unum corpus baptizati sumus, & Judæi, & Græci, & servi, & liberi: & omnes poti sumus in unum Spiritum.	*Etenim in uno Spiritu omnes nos in unum baptizati sumus, sive Judæi, sive Gentiles, sive servi, sive liberi: & omnes unum Spiritum potavimus.*
14 Καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἓν μέλος, ἀλλὰ πολλά.	Etenim corpus non est unum membrum, sed multa.	*Nam & corpus non est unum membrum, sed multa.*
15 Ἐὰν εἴπῃ ὁ πούς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ χείρ, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;	Si dicat pes, Quia non sum manus, non sum ex corpore: non propterea non est ex corpore?	*Si dixerit pes, Quoniam non sum manus, non sum de corpore: non ideo non est de corpore?*
16 Καὶ ἐὰν εἴπῃ τὸ οὖς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ὀφθαλμὸς, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;	Et si dicat auris, Quia non sum oculus, non sum ex corpore: non propterea non est ex corpore?	*Et si dixerit auris, Quoniam non sum oculus, non sum de corpore: non ideo non est de corpore?*
17 Εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμὸς, ποῦ ἡ ἀκοή; εἰ ὅλον ἀκοὴ, ποῦ ἡ ὄσφρησις;	Si totum corpus est oculus, ubi auditus? si totum est auditus, ubi odoratus?	*Si totum corpus oculus, ubi auditus? si totum auditus, ubi odoratus?*
18 Νυνὶ δὲ ὁ Θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἠθέλησεν.	Nunc autem Deus constituit membra, singula sigillatim in corpore, sicut voluit.	*Nunc autem posuit Deus membra, unumquodque eorum in corpore, sicut voluit.*

---

11 *Privatim*, ἰδίᾳ. Sic legimus in omnibus nostris Græcis codicibus. Vetus tamen interpres hoc non legit, ut nec Syrus nec Arabs interpres, ut mihi planè videatur horum duorum ἰδίᾳ & ἑκάστῳ unum esse alterius glossema. Augustinus libro De Trinitate & unitate Dei cap 8. ut observavit Erasmus, legit ἴδια, ut qui converterit *Propria*, id est sua. quod non satis videtur ex Græcæ linguæ usu dictum. ¶ *Singulis*, ἑκάστῳ. Potest hoc construi cum διαιροῦν, vel cum βούλεται, per trajectionem, *Prout vult singulis*, vel *unicuique*. Nam in hoc ipso dicendi genere observavi Paulum istâ trajectione mirum in modum delectari, ex Hebræorum videlicet idiotismo, qui sic dicerent לכל אחד כאשר *lechol echad chaascher*, ut Rom. 12 3. Item suprà, 3. 5. & bis 7. 17. & ità fiet ut ἰδίᾳ non redundet. Cæterùm ἑκάστῳ non malui cum Vetere interprete interpretari *singulis*, quàm *unicuique*, nempe nequis Origenis exemplo possit hunc locum detorquere. Is enim enarrans epistolam ad Romanos, (quod Erasmus annotavit quidem, sed non reprehendit ut par erat) ità hunc locum torsit, quasi βούλεται ad eum referatur cui Spiritus dona sua largitur: ac si dicas, In unoquoque situm esse ut quamplurimum gratiæ nobis impertiat Deus. quæ interpretatio repugnat ex diametro veritati & Pauli sententiæ.

12 *Quod unicum est*, τοῦ ἑνός. Hoc non legit Vulgata, ut neque Syrus interpres, neque Arabs, & comperimus in uno etiam ex nostris Græcis codicibus deesse. Sed omnino videtur explicanda fuisse antithesis τῶν πολλῶν μελῶν, & σώματος τοῦ ἑνὸς, id quod etiam manifestè patet ex eo quòd non scribitur τοῦ σώματος, sed σώματος τοῦ ἑνός. ¶ *Unum sunt corpus*, ἕν ἐστι σῶμα. Vulgata inserit particulam *tamen*, ut & Arabs interpres, quæ non malè convenit. Reperimus autem in uno exemplari scriptum, ἕν ἐστι, ità videlicet ut πολλὰ ὄντα ponatur absolutè, ex Atticorum more, ut ità convertas, *Omnia verò membra corporis unius multa cùm sint, unum est* tamen *corpus illud*. ¶ *Christus*, ὁ Χριστός. Christum intellige cum Ecclesia sua conjunctum, & quatenus est corporis mystici caput.

13 *In unum corpus*, εἰς ἓν σῶμα. id est, ut cum Christo unum corpus fieremus, atque adeò ut in unum Christi corpus coalesceremus, adeò ut Ecclesia tota nihil aliud sit quàm unus Christus, quoniam videlicet totum corpus mysticum à capite denominatur. Vulgata legit εἰς ἓν, *in unum*, id est, ut unum quiddam essemus. ¶ *Poti sumus in unum spiritum*, ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα. Græca scholia legunt ἓν πόμα ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα, *unâ potione poti sumus in unum Spiritum*, nullâ diversæ lectionis factâ mentione. Sic quoque vetustus unus codex, nisi quòd addit præpositionem εἰς. Legit enim εἰς ἓν πόμα. Clemens quoque libro Pædagogi primo legit ἐνὶ πόματι ἐποτίσθημεν, *uno poculo potavimus*, eâdem manente sententiâ, quamcunque harum lectionum sequamur. Ego receptam lectionem retineo, cùm in præcedente membro non addatur ἐνὶ βαπτίσματι, *uno baptismo*. Syrus præterea & Arabs interpretes illud non habent. Respondet autem εἰς ἓν πνεῦμα superiori membro εἰς ἓν σῶμα, *in unum corpus*, jucundâ admodum permutatione: ut utriusque sacramenti unus scopus & idem etiam esse intelligatur, quamvis peculiariter in cœna dicamur Domino incorporari; in Baptismo verò, Spiritu ipsius regenerari. Itaque *in unum Spiritum potari* idem declarat atque uno vivifico sanguinis Domini potu participes fieri unius Spiritûs ipsius, qui per omnia membra permeans singula vivificet, reddátque suis functionibus idonea. Vulgata & Erasmus, *Unum Spiritum potavimus*. eâdem quidem manente sententiâ, sed minùs sic expressâ inter Baptismum & Cœnam Domini eâ mutuâ collatione, non temerè passivis utrinque vocibus declaratâ.

15 *Quia*, ὅτι. Hanc particulam ut redundantem expunxit Erasmus. Ego puto causalem esse, & ità significari eorum invidiam, qui quoniam non possunt primum locum in Ecclesia obtinere, idcirco illam scindunt, vel ab ea deficiunt. quibus respondet Paulus duplici ratione: unâ, non posse omnes esse instar manuum & oculorum, quoniam corporis ratio id non ferat: alterâ, etiamsi quis non adeò excellat præ aliis, quoniam ità Deus singula disposuit, tamen alios quantumvis excellentes non posse ipsorum usu carere; imò quò infirmius est aliquod membrum, eò magis de eo solicita esse reliqua membra oportere.

17 *Odoratus*, ἡ ὄσφρησις. Erasmus, *Olfactus*. quorum illud est Ciceronianum, hoc Plinianum.

18 *Nunc autem*, νυνὶ δέ. Alibi diximus, aliquoties hanc particulam interdum non esse temporis adverbium, sed argumentorum seriem connectere, ut hoc loco & versu 20. ¶ *Singula sigillatim*, ἓν ἕκαστον αὐτῶν. Vulgata ad verbum, *Unumquodque eorum*, quod durius est propter præcedentia. Erasmus, *Unumquodque sigillatim*.

19 Εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἓν μέλος, ποῦ τὸ σῶμα;

20 Νῦν δὲ πολλὰ μὲν μέλη, ἓν δὲ σῶμα.

21 Οὐ δύναται δὲ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρί, Χρείαν σου οὐκ ἔχω· ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσί, Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω.

22 Ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον, τὰ δοκοῦντα μέλη τοῦ σώματος ἀσθενέστερα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖά ἐστιν.

23 Καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμότερα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν· καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει.

24 Τὰ δὲ εὐσχήμονα ἡμῶν, οὐ χρείαν ἔχει· ἀλλ' ὁ Θεὸς συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν δοὺς τιμήν.

25 Ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη.

26 Καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη.

27 Ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους.

28 Καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους· ἔπειτα δυνάμεις, εἶτα χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν.

29 Μὴ πάντες, ἀπόστολοι; μὴ πάντες, προφῆται; μὴ πάντες, διδάσκαλοι;

30 Μὴ πάντες δυνάμεις; μὴ πάντες χαρίσματα ἔχουσιν ἰαμάτων; μὴ πάντες γλώσσαις λαλοῦσι; μὴ πάντες διερμηνεύουσι;

31 Ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα. Καὶ ἔτι καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι.

Quòd si essent omnia unum membrum, ubi fuerit corpus?

Nunc verò multa quidem membra sunt, unum verò corpus.

Non potest autem oculus dicere manui, Te mihi non est opus: aut rursum caput pedibus, Non est mihi vobis opus.

Imò multò potiùs, quæ videntur membra corporis infirmissima esse, necessaria sunt:

Et quæ putamus *membra* corporis minimè esse honesta, iis honorem ampliorem circumponimus: & quæ sunt in nobis indecora, ampliorē decorē habent

Nam iis quæ sunt in nobis decora, *decore* non est opus: sed Deus contemperavit corpus, ei cui deerat ampliore tributo honore:

Ut nè sit dissidium in corpore, sed membra itidem solicita sint alia pro aliis.

Itaque sive *aliquod* patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra: sive honore afficitur unum membrum, congratulantur omnia membra.

Vos autem estis corpus Christi, & membra particulatim.

† Et alios quidem constituit Deus in Ecclesia, primùm Apostolos, deinde Prophetas, tertiò doctores: deinde *constituit* Virtutes, deinde Dona sanationū, Opitulationes, Gubernationes, genera Linguarū.

Num omnes, Apostoli? num omnes, Prophetæ? num omnes, Doctores?

Num omnes edunt virtutes? num omnes donum habent sanationum? num omnes linguis loquuntur? num omnes interpretantur?

Sed affectate dona potiora. Et porrò iter ad excellentiam vobis demonstro.

Quòd si essent omnia unū membrū, ubi corpus?

Nunc autem multa quidem membra, unum autem corpus.

Non potest autem oculus dicere manui, Operā tuā non indigeo: aut iterum caput pedibus, Non estis mihi necessarii.

Sed multò magis quæ videntur membra corporis infirmiora esse, necessariora sunt:

Et quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circumdamus: & quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent.

Honesta autem nostra, nullius egent: sed Deus temperavit corpus, ei cui deerat abundantiorem tribuendo honorem.

Ut non sit schisma in corpore, sed idipsum pro invicem solicita sint membra.

Et si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra: sive gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra.

Vos autem estis corpus Christi & membra de membro.

Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia, primùm Apostolos, secundò Prophetas, tertiò doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum.

Nunquid omnes Apostoli? nunquid omnes, Prophetæ? nunquid omnes, doctores? nunquid virtutes

Nunquid omnes gratiam habent curationum? nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur?

Æmulamini autem charismata meliora. Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro.

21 Jam ex adverso compellat excellentioribus donis ornatos, monens nè inferiores, tanquam inutiles sint, aut nullius usûs, aspernentur: Deus enim, inquit, sic istam inæqualitatem temperavit, ut excellentiora & speciosiora membra aliis abjectioribus & pudendis carere nullo modo possint, ac de illis tegendis & curandis magis etiam laborent, ut hoc modo mutua necessitas totum corpus velut in pace & concordia contineat, ut quamvìs impar sit singulorum seorsum consideratorum gradus ac conditio, tamen quia simul sint copulata, communia habeant tum commoda, tum incommoda. 26 Eandem doctrinam jam absque allegoria Corinthiis applicat, monens cùm re ipsâ perspiciunt diversas esse functiones, & diversa dona, superesse ut neque invidiâ neque ambitione peccent alii in alios, sed potiùs mutuâ charitate conjuncti singuli, quod acceperunt pro ministerii sui ratione in communem usum conferant. 31 Ambitiosos & invidos sanctam quandam ambitionem & invidentiam docet, putà si præstantissimis, id est Ecclesiæ utilissimis, quibusque donis studeant, ac proinde charitate, quæ cæteris longè præstat, alii alios contendant superare.

---

21 *Non potest autem*, &c, οὐ δύναται δὲ, &c. Nunc autem vicissim compellat Apostolus præstantioribus donis præditos, à quibus ideo inferiores despicatui habentur.

22 *Multò potiùs*, πολλῷ μᾶλλον. Sic Erasmus ut μᾶλλον declaret correctionem potiùs quàm comparationem. Vulgata, *Multò magis*. ¶ *Infirmissima*, ἀσθενέστερα. id est abjectissimarum facultatum, ac proinde præ cæteris aspernabilia. Nam ex antecedente intelligitur consequens. Sic 2. Cor. 12. 10. Infirmitates vocat ea propter quæ abjectus & vilis habebatur.

23 *Honorem ampliorem circumponimus*, τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν, id est, majore studio tegimus. Est enim ascititium ornamentum quicquid membris injicimus tegendæ nuditatis causâ: & latè patet apud Hebræos vocabulum *Honoris*, ut vel ex illo præcepto apparet quo jubemur patrem & matrem honorare.

24 *Nam*, δέ. id est, γάρ, ut alibi sæpe. Videtur enim ità hoc loco commodiùs explicari quàm per *Verò* vel *Autem*. ¶ *Contemperavit*, συνεκέρασε. Vulgata præpositionem σύν neglexit, cujus hæc vis est ut multas partes certo temperamento in unum corpus junctas declaret.

25 *Itidem solicita sint*, τὸ αὐτὸ μεριμνῶσιν. id est, ad totius corporis commodum & conservationem suas functiones conferant. Nam alioqui sigillatim non omnia idem curant, cùm aliud sit manûs, aliud oculi, aliud pedis officium. Vulgata barbarè, *Idipsum solicita sint*. Erasmus, *Eandem solicitudinem gerant*.

26 *Itaque*, καί. Vulgata & Erasmus, *Et*, ut duo hæc verba, nempe συνεκέρασε & συμπάσχει copulentur, non autem μεριμνῶσιν & συμπάσχει, quia ἵνα repetere oportet ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ac proinde legere συμπάσχῃ & συγχαίρῃ. Ego verò malò καὶ pro οὖν accipere, ex Hebræorum idiotismo, qui sic quoque suum illud ו usurpant. ¶ *Honore afficitur*, δοξάζεται, Sive, *exornatur*, id est, κοσμεῖται. Erasmus ad verbum, *Glorificatur*, Vulgata, *Gloriatur*, nisi mendum hoc est librariorum. Cyprianus epist. 62. citans hunc locum legit *lætatur*, χαίρει, & mox *collætatur*, συγχαίρει: sicut paulò antè scribitur πάσχει, συμπάσχει.

27 *Particulatim*, ἐκ μέρους, Nam omnes Ecclesiæ per orbem dispersæ diversa sunt unius corporis membra. nisi ἐκ μέρους accipere libeat pro κατὰ μέρος, ac si dicas, Pro se quisque, nimirum quisque pro suæ functionis munere. quæ significatio præcedentibus & sequentibus accommodatior, & Syro ac Arabi interpretibus placuit. Sed tamen ἐκ μέρους in ea significatione alibi nusquam memini legere. Vulgata, *Membra ex membro*, καὶ μέλη ἐκ μέλους, ut etiam legit Ambrosius, quasi dicas, membra alia ab aliis pendentia, mutuæ connexionis vinculo.

28 *Et alios quidem*, καὶ οὓς μέν. Hìc necesse est anantapodoton esse fateamur, cujusmodi tamen apud idoneos etiam scriptores invenias. Nam pro δεύτερον vel ἔπειτα, dicendum fuerat, οὓς δέ, *Alios verò*, ut cohæreret constructio. ¶ *Virtutes*, δυνάμεις. id est, qui fungantur facultate edendarum illarum virtutum, de quibus diximus suprà, versu 9. Neque enim hìc de dono ipso agitur, sed de eo qui hâc administratione fungatur; veluti cùm *Magistratum* dicimus eum qui est in Magistratu. Notandum est autem, hanc administrationem à dono Sanationum rursus distingui, itémque à Gubernatione, cui quidem ego ordinariam disciplinam Ecclesiasticam tribuo. ¶ *Opitulationes*, ἀντιλήψεις. Ità vocat (opinor) Diaconorum & viduarum ministeria, pauperibus & ægrotis sublevandis destinatorum: nec probare possum Nazianzeni sententiam qui in oratione περὶ εὐταξίας, ἀντιλήψεις interpretatur προστασίας & κυβερνήσεις, παιδαγωγίας. ¶ *Gubernationes*, κυβερνήσεις. Presbyterorum ordinem declarat, qui disciplinæ & politiæ Ecclesiasticæ custodes erant, ut alibi diximus. ¶ *Genera linguarum*, γένη γλωσσῶν. In quibusdam codicibus veteris editionis additur *Interpretationes sermonum*, id est ἑρμηνείας γλωσσῶν. Sic quoque legit & interpretatur Ambrosius: & sanè quamvìs neque in Græcis nostris codicibus, neque in Syra nec Arabica interpretatione istud exstet, tamen adjiciendum puto, non modò quia suprà, versu 10, & capite 14. disertè distinguuntur hæc duo, sed etiam quia in repetitione, quæ sequitur, utriusque sigillatim fit mentio.

30 *Edunt virtutes*, δυνάμεις. Melior erit constructio si hoc membrum (ut annotat Stephanus noster) unà cum proximè consequente referas ad verbum ἔχουσι, & interpreteris, *Num omnes potestatibus, num omnes donis sanationum sint præditi?* Syrus autem interpres, quem hìc sequor, commodissimè potestates per periphrasin interpretatur, *Qui exercent potestates*.

31 *Sed affectate*, ζηλοῦτε δέ. Vel, *Ardenti studio sectamini*. id est (ut capite sequenti explicat) iis potissimùm donis ardenter studete, ex quibus major utilitas Ecclesiæ accedit: vel, Ea demum in maximo pretio & in admiratione habete, quæ cæteris præstant. Potest autem istud vel ad eos privatim referri, qui extraordinariis donis erant ornati, & in iis potissimùm sibi placebant, quæ in speciem erant admirabiliora, nec tamen maximi usûs, ut linguarum donum; vel ad reliquam multitudinem, in hoc ipso quoque peccantem, & dum alius alium sine judicio admiratur, sese in varias factiones ultro scindentem. Vulgata, *Æmulamini*. Erasmus, *Sectamini*. Photius autem & Theodoretus ζηλοῦτε accipiunt indicandi modo, & ità explicant per interrogationem: acsi dicat Apostolus, Cupitis excellere? en quomodo vobis liceat maxima cum laude esse ambitiosis: est enim hæc ἀγαθὴ δ' ἔρις, ut loquitur Hesiodus; ut hoc sit instar procemii ad futuram de charitate tractationem. Neque verò mihi hæc sententia displiceret, nisi omnes nostri codices repugnarent: quamvìs illam secutus Syrus interpres verterit, *Et ambitis*, καὶ ζηλοῦτε. ¶ *Et porrò*, καὶ ἔτι. Vel, *quinetiam*. Vulgata & Erasmus, *Et adhuc*. nimiùm obscurè. ¶ *Iter ad excellentiam*, καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν. Sic explicandus mihi videtur hic locus, ut κατὰ relationem declaret, nec referatur ad verbum δείκνυμι, sed ad nomen ὁδόν. Vulgata & Erasmus, *Excellentiorem viam*, ità nimirum ut plena sit locutio τὴν καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν. neque Basilio assentior, qui hæc referens ad verbum δείκνυμι, καθ' ὑπερβολήν exponit, τῷ καθ' ὑπερβολὴν τρόπῳ, quasi videlicet quæ postea enumerat re ipsâ nunquam possint à charitate separari: quòd certè verum non est.

ΚΕΦ. ιγ´.

Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον.

2 Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα, καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν· καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι.

3 Καὶ ἐὰν ψωμίζω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι.

4 Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται ἡ ἀγάπη, οὐ ζηλοῖ ἡ ἀγάπη, οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται,

5 Οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν,

6 Οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ·

7 Πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει.

8 Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει· εἴτε δὲ προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται.

CAP. XIII.

SI linguis hominum loquar & Angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum æs resonans, aut cymbalum tinniens.

Et si habeam prophetiam, & noverim mysteria omnia, omnémque cognitionem; & si habeam totam illam fidem, adeò ut * montes transponam, charitatem autem non habeam, nihil sum.

Et si insumam alendis egenis omnia quæ mihi suppetunt, & si tradam corpus meum ut comburar, charitatem autem non habeam, *hoc* nihil *mihi* prodest.

Charitas patienti est animo, benigna est charitas, non invidet charitas, non agit perperàm, non inflatur

Non agit indecorè, non quærit quæ sua sunt, non exacerbatur, non cogitat malum,

Non gaudet injustitiâ, congratulatur autem veritati:

Omnia tegit, omnia credit, omnia sperat, omnia tolerat.

Charitas nunquam excidit: sed & prophetiæ evanescent, & linguæ cessabunt, & cognitio abolebitur.

CAP. XIII.

SI linguis hominum loquar & Angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens.

Et si habuero prophetiam, & noverim mysteria omnia, & omnem scientiam; & si habuero omnem fidem, ità ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum.

Et si distribuero in cibos pauperũ omnes facultates meas, & si tradidero corpus meum ut ardeam, charitatem autẽ non habuero, nihil mihi prodest.

Charitas patiens est, benigna est charitas, non æmulatur, non agit perperàm, non inflatur,

Non est ambitiosa, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum,

Non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati:

Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.

Charitas nunquam excidit: sive prophetiæ, evacuabuntur, sive linguæ, cessabunt, sive scientia, destruetur.

1 De charitate primo loco disserit, cujus præstantiam primùm ex eo demonstrat, quòd nisi ipsa intervenerit reliqua omnia dona sint pro nihilo coram Deo, quod partim inductione probat, partim etiam argumento à causa finali: quorsum enim illa dona nisi ad Dei gloriam & Ecclesiæ utilitatem, ut antè probavit? Dona autem ista, nisi adsit charitas, nullum rectum usum habent. * *Matth.* 17.20. 4 Charitatis vim & naturam, partim ex contrariorum comparatione, partim ex suis effectis pulcherrimè describit, ex quibus etiam intelligant Corinthii tum quàm sit in Ecclesia non tantùm utilis sed etiam necessaria; tum etiam quantopere ab ea sint alieni, ac proinde quàm de nihilo superbiant. 8 Secundò charitatis præstantiam commendat, ex eo quòd nunquam in sanctis abolebitur, reliquis autem illis donis ad ædificationem Ecclesiæ tantisper dum hîc vivimus necessariis, nullus erit in altero illo seculo locus.

---

1 ***Et Angelorum***, **καὶ ἀγγέλων**. Sic interdum per hyperbolen loquitur Paulus ex hypothesi, maximæ emphaseως causâ, ac si diceret, Si linguæ essent aliquæ Angelorum, & ego eas tenerem, neq; illis uterer ad commodum proximi, id verò nihil aliud esset quàm inanis & obstrepera loquacitas. Similis est hyperbole Rom. 8. 39. ubi cùm res omnes creatas, summas, medias & infimas nominasset, addit, ***Neque alia ulla res creata***. Item Galat. 1. 8. ubi si de malis Angelis loquitur, friget atque adeò absurdus est sermo; sin de bonis, in eos non cadit falsa prædicatio. Relinquitur ergò id quoque dictum esse ὑπερβολικῶς ex hypothesi: ut planè inepti sint qui hoc loco disputant de Angelorum linguis. ¶ ***Æs***, **χαλκός**. Vulgata, ***Velut æs***, **ὡς χαλκὸς**, contra fidem Græcorum exemplarium. & certè videtur hæc comparatio magìs efficax, si particula similitudinis omittatur. ¶ ***Tinniens***, **ἀλαλάζον**. id est, inconditum & confusum sonum edens: fictitio verbo deducto ab incondita voce **ἀλαλά**. Vide Marc. cap. 5. vers. 38.

2 ***Totam illam fidem***, **πᾶσαν τὴν πίστιν**. De qua fidei specie hic agatur, vide suprà 12. 9. Nam altera illa fides electorum propria, quâ unâ Christum servatorem apprehendimus, & quâ propterea justificari dicimur, cogitatione quidem à charitate secerni potest, re ipsâ verò nunquam: quia qui credit, filius Dei fit, Joan. 1. 12. qui autem filius Dei est, agitur Christi Spiritu, Rom. 8. 9. unde efficitur fidem illam à charitate non posse magìs divelli quàm lucem ab igne, ut Joan. 2. 4. Itaque de hac fide non agitur hoc loco. Quod autem attinet ad **πᾶσαν** (quam particulam urget Pighius cum Sophistis) non significat hoc in loco universalem complexum specierum, sed istius speciei quandam perfectionem declarat, id est ***totam*** potiùs quàm ***omnem*** significat, ut Rom. 7. 8. & alibi sæpe. Sic dicitur aliquis omnibus viribus, omni contentione, omni animo aliquid aggredi. Itaque nè cui imperito imponeret hæc enallage, ***totam*** dicere malui quàm ***omnem***.

3 ***Insumam alendis egenis***, **ψωμίσω**. Propriè **τὸ ψωμίζειν** declarat cibum concisum & intinctum veluti in os indere, ut puerulis & ægrotis solemus: pro quo dicimus in vernaculo sermone, ***Apasteler***. Hic verò significat in eum usum bona avidissimè impendere. Vulg. ***Et si distribuero in cibos pauperum***. Erasmus, ***Et si insumam in alimoniam***. ¶ ***Ut comburar***, **ἵνα καυθήσωμαι**. Quidam codices legunt **ἵνα καυχήσωμαι**, ***ut glorier***, ut Hieronymus in Gal. 5. quam lectionem non ineptam puto, ut significetur quomodo possint ista Deo non placere, putà siquis hæc fecerit gloriæ cupiditate, non autem Dei aut proximi charitate impulsus. Habet enim etiam diabolus suos martyres, ut Calanus ille gymnosophista in Alexandri vita, & apud impium Lucianum Peregrinus, & apud Indos Reginæ in Regis funere.

4 ***Benigna est charitas***, **χρηστεύεται ἡ ἀγάπη**. Ità hoc membrum, ut & proximè sequens interpunximus ex Claromontani codicis fide. Quid sit autem **χρηστεύεσθαι**, vide Luc. 6. 35. Totum verò hunc locum sic vertit Tertullianus de patientia, ***Dilectio magnanimis est***, (pro quo Cyprianus, ***magnanima est***, neuter rectè) ***benefica est, non æmulatur, non protervum sapit, non protervit***, (pro quo malè scribitur ***non proterit***) ***non incitatur, omnia sustinet, omnia tolerat***. ¶ ***Non agit perperàm***, **οὐ περπερεύεται**: id est nequiter sive insolenter. Puto Græcos vocem hanc à Latinis mutuatos, & tum quidem fuisse familiarem: unde factum ut ex Græcis interpretibus, quibus peregrinum illud vocabulum ignotum erat, alii interpretentur, ***Non adulatur***, **οὐ κολακεύει**: alii, ***Non est præceps***, **οὐ προπετεύει**: alii, ***Non garrit***: alii, ***Non est levis & inconstans***. Clemens libr. Pædagogi 3. ***Non est fucata***. Nam, inquit, **περπερεία**, **ὁ καλλωπισμός**, ut etiam interpretatur Basilius in contractioribus definitionibus, definit. 49. Erasmus, ***Non est procax***, ut & Nyssenus exponit, annotans novam esse vocem. Syrus utitur verbo quo petulantia significatur, sive, ut vertit Tertullianus, protervia, vitium charitati placidissimæ & patientissimæ prorsus repugnans. Sed & Chrysostomus interpretatur **προπετεύεται**: Arabs utitur voce quæ respondet **τῷ βαρβαρίζεσθαι**, id est, ***barbarorum more agere***, prorsus videlicet petulanter. Et certè mira est inter literas **π** & **β** affinitas. In epistolis autem ad Atticum lib. 1. legitur **ἐνσπερπερευσάμην**, ignotæ significationis, ut observavit doctissimus Camerarius. Non desunt tamen ex Græcis Grammaticis qui hanc vocem deducant à verbo **περιφέρεσθαι**, quod secutus videtur Arianus in Epictetum libr. 3. **πέρπερον** appellans, **πάντα μεμφόμενον, πᾶσιν ἐγκαλοῦντα, μηδέποτε ἡσυχίαν ἄγοντα**. Moscopulus, **μεμφοὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς, οὓς νῦν ἡμεῖς περπέρους**. **Κόμψους** autem in vitio iidem Grammatici non uno modo interpretantur.

5 ***Non agit indecorè***, **οὐκ ἀσχημονεῖ**. Sive, ***Non est contumeliosa***. Potest enim etiam accipi transitivè, ut subaudiatur casus personæ, ut cùm dicimus, ***Non amat***, id est, ab amoribus est alienus. Eôdem autem recidit utraque interpretatio. ***Indecorum*** enim vocat quicquid fit proximo præter officium, vel aliter quàm deceat. Erasmus, ***Non est fastidiosa***. Vulgata, ***Non est ambitiosa***. Aliis placet ità significari, charitatem nihil sibi indecorum putare dum serviat proximi commodis. ¶ ***Non quærit quæ sua sunt***, **οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς**. Clemens libr. Pædagogi tertio legit, **οὐ ζητεῖ τὰ μὴ ἑαυτῆς**, ***non quærit quod suum non est***.

6 ***Congratulatur autem veritati***, **συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ**. id est, Justis autem justitiam gratulatur. Nam præpositio **σὺν** facit ut Justitia pro hominibus factísque justis commodiùs accipiatur. Vulg. & Erasmus ad verbum, ***Congaudet autem veritati***. Sed apparet ex opposito membro, ***Veritatis*** nomine hoc loco Justitiam in genere declarari, ex Hebræorum idiotismo, qui אמת, ***emeth***, in genere accipiunt pro ***Justitia***, quòd nulla sit vera justitia quæ non sit fraudis expers. Nulla est igitur inter malos charitas sed conjuratio potiùs: & magnum est quoque inter Adulationem & Charitatem, atque adeò inter Philosophicam & Christianam charitatem discrimen.

7 ***Tegit***, **στέγει**. Cyprianus in libello de simplicitate prælatorum tractatu 3. citans hunc locum habet, ***omnia diligit***, id est, **πάντα στέργει**, pro quo malim vertere, ***Omnia boni consulit***. Sed retinenda est vetus lectio, petita videlicet ex Prov. 10. 12. utente Solomone verbo כסה, ***Kasach***, quod Græci vertunt **καλύπτειν**, ut & Petrus, 1. Pet. 4. 8. & Jacob. 5. 20. ut dubium non sit quin propria verbi **στέγειν** notatio hîc sit retinenda. Significat autem idem hoc verbum à consequenti ***continere apud se quidpiam***, veluti clausum & opertum, quod etiam huic loco non malè convenit. Unde **μὴ στέγειν** absolutè dicitur infrà, 1. Thess. 3. 1, & 5. qui continere, quod apud se premebat, ampliùs non potest. Vulgata, ***Suffert***, malè. est enim istud omnino diversum à **πάντα ὑπομένει**, quod mox sequitur.

8 ***Sed & prophetiæ***, **εἴτε δὲ προφητεῖαι**. Vulgata & Erasmus, ***Sive prophetiæ***, admodum obscurè, nisi post **προφητεῖαι** adscribas diastolen, ut subaudias **ὦσι**, ***sint***, itémque post **γλῶσσαι** & post **γνῶσις**. quam interpunctionem reperi in codicibus tribus. Sed longè planior erit oratio si **εἴτε** accipias pro **καὶ**, ut Coloss. 1. 20. & infrà, 15. 11. ***Prophetiam*** autem vocat ipsum prophetandi, ut **γνῶσιν**, ordinarium docendi, munus, Ecclesiæ per verbi prædicationem colligendæ & in hac vita fovendæ causâ à Deo institutum. ¶ ***Ut inanes reddentur***, **καταργηθήσονται**. i. nullius erunt usûs, Deo nimirum per se intrinsecâ vi efficiente in altero seculo, in natura nostra ad glorificationem evecta, id cujus duntaxat speciem aliquam nunc externo

adhibito

adhibito servorum suorum ministerio in nobis inchoaverit. Deinde, quis fidei usus fuerit, præstitis & re ipsâ plenissimè exhibitis quæ nobis donanda credimus in hac vita, & speramus. Tertullianus tamen prophetias pro rebus ipsis prædictis accipit, quas tunc ait evacuatum iri, quoniam consummabuntur & exhaurientur. Sed prior explicatio, ut apparet ex sequentibus & Apostoli scopo, amplectenda est. Cæterùm de verbo καταργηθήσονται, vide Rom. 1. 3, & 13. Vulgata, *Evacuabuntur*. ¶ *Et cognitio*, καὶ γνῶσις. id est, ratio adipiscendæ scientiæ ex prophetarum seu doctorum institutione. Neque enim ipse scientiæ & notitiæ habitus abolebitur, sed alius fiet prorsus tum qualitate, tum quantitate, cùm Deum videbimus sicuti est.

---

9 Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν.
10 Ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται.
11 Ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην· ὅτε δὲ γέγονα ἀνὴρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου.
12 Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην.
13 Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.

Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.
Postquam autem advenerit quod perfectum est, tunc quod est aliquatenus abolebitur.
Cùm essem infans, ut infans loquebar, ut infans sapiebam, ut infans ratiocinabar: postquam autem factus sum vir, ut evanida sustuli quæ infantis erant.
Videmus enim nunc per speculum & per ænigma, tunc autem coràm *cernemus*: nunc novi aliquatenus, tunc verò ampliùs cognoscam prout ampliùs edoctus fuero.
Nunc verò manet fides, spes, charitas, tria hæc: maxima autem harum charitas.

Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.
Cùm autem venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est.
Cùm essem parvulus, loquebar ut parvulus, cogitabam ut parvulus: quando autem factus sum vir, evacuavi quæ erant parvuli.
Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem: nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam sicut & cognitus sum.
Nunc autem manet fides, spes, charitas, tria hæc: major autem his est charitas.

9 Ratio quia eo nunc statu sumus, ut quotidie discere nos oporteat, ac proinde illis adminiculis, putà linguarum & rerum perceptione, ac proinde earum doctoribus egeamus: tunc verò cùm omnem Dei cognitionem adepti fuerimus, quorsum illa quæ nonnullis imperfectis ac proinde gradatim ad perfectionem contendentibus adhibentur? 11 Illustrat quod dixerat egregiâ similitudine comparans hanc vitam infantiæ, in qua balbutimus potiùs quàm loquimur, & nihil nisi puerile cogitamus ac sentimus, ideóque iis indigemus quæ & linguam & mentem forment. Ubi autem adolevimus, quorsum illam balbutiem, pueriles nænias; illa denique quibus sensim formata est nostra infantia, requireremus? 12 Accommodatio similitudinis: Infantiæ quidem, ad præsentem vitam, in qua obscurè res divinas pro collatæ nobis lucis modulo perceptis linguis, & auditis Ecclesiasticis doctoribus intuemur; virilis autem & constantis ætatis, ad illam cœlestem & æternam vitam, in qua Deum ipsum præsentem cernentes, & plenâ ejus luce irradiati, quorsum hominum vocem, & mundana illa imperfectissima requirerent? Tunc tamen longè ferventissimo amore sancti omnes cum Deo & inter se devincientur, ac proinde non abolebitur charitas, sed perficietur, quamvis non iis officiis coletur quæ ad hujus vitæ infirmitatem peculiariter spectant. 13 Conclusio, ac si dicat Apostolus ea igitur tum erit nostra conditio: nunc autem tria nobis adsunt & firma permanent, si modò Christi sumus, utpote sine quibus vera religio constare non potest, nempe Fides, Spes & Charitas. Inter ista verò maxima est Charitas, utpote quæ in futura vita non aboleatur, ut aliæ, sed perficiatur. Cùm enim Fides & Spes in res futuras & promissas ferantur, illas præsentes adepti, quorsum fidem & spem haberemus? Et nos illìc demum & Deum & nos mutuò [illegible] & perfectè amabimus.

---

9 *Ex parte*, ἐκ μέρους. id est, quadantenus, imperfecto modo & ratione discimus, cùm doctores etiam ex parte prophetent. cui opponitur τὸ τέλειον. *Ex parte* verò pro aliquatenus idonei quoq; Scriptores Latinè dixerunt. Cæterùm mutua est inter docendi & discendi modum relatio. Itaque cùm in ipso Deo omnia contemplabimur, quorsum scholæ, quorsum omnia adminicula quibus homo vel doceat vel instruatur? Scientia igitur ipsa non abolebitur, imò perficietur: sed ratio cognoscendi & docendi cedet Dei ipsius contemplationi. Inepti sunt igitur Academici hoc loco abutentes ut incertam esse doceant doctrinam, quam ex verbo Dei scripto consequimur; item fanatici Anabaptistæ & Libertini, qui hæc semper habent in ore, ut sua somnia imperitis obtrudant. Nam (ut alias multas rationes omittam) cogitare saltem debuerant, plenioris revelationis tempus ab Apostolo in futurum seculum differri, nec scientiam cum scientia, ut res naturâ & re ipsâ diversas, sed unius & ejusdem scientiæ adipiscendæ modos prorsus & diversos & impares, inter se ab Apostolo comparari.

11 *Sapiebam*, ἐφρόνουν. Hoc videtur referri ad affectus, sicut ἐλογιζόμην ad mentem hoc in loco. ¶ *Vir*, ἀνήρ. Hinc apparet in sacris etiam literis verum esse quod tradunt Grammatici, ἄνδρα, *virum*, interdum esse sexûs nomen, ut cùm γυναικὶ, *mulieri*, opponitur; interdum maritum significare, ut quando cum uxore confertur; interdum ætatem constantem & integram declarare, ut hoc in loco, & Ephes. 4. 13. ubi tamen additur τέλειος explanationis causâ. Quartam autem significationem, cùm Vir nomen est ἀρετῆς, id est, fortem & magnanimum declarat, non memini legere in Novi fœderis libris, nisi infrà, 16. 13. ubi ἀνδρίζεσθαι accipitur pro *virum se præstare*. ¶ *Ut evanida sustuli quæ erant infantis*, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. In quibusdam Græcis codicibus excusis, perperàm legitur κατήργηκα κατὰ τοῦ νηπίου, fortassis pro κατηργήθην τὰ τοῦ νηπίου. Est autem hoc additum à Paulo ut ex similitudine facultatum & habituum animi, quæ cum corpore ipso adolescant, illustret quod dixerat de spiritualibus illis donis.

12 *Videmus enim nunc per speculum*, βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου. Διὰ hoc in loco idem declarat atque *Trans*, vel *Intra*. Sumta autem est translatio à speculis, quæ non rem ipsam sed ejus imaginem intuentibus objiciunt: ac fortassis ad ea respexit Paulus quæ Physici de phantasia & intelligentia docent. Cæterùm, quia Apostolus sese proposuit pro exemplo, & in hoc eodem versiculo sequitur γινώσκω non γινώσκομεν, malim cum Theodoreto Περὶ προνοίας λόγῳ i. legere, ἄρτι γὰρ βλέπω ὡς ἐν ἐσόπτρῳ, id est, *Nunc enim cerno quasi in speculo*. ¶ Et *per ænigma*, ἐν αἰνίγματι. Vulgata & Erasmus, *In ænigmate*. Ego malo ἐν pro διὰ positum esse, ex Hebræorum idiotismo. Theodoretus autem, eo loco quem modò citavi, legit καὶ ἐν αἰνίγματι, *& per ænigma*. quam lectionem maximè sinceram esse puto. Videtur autem non una sed duplex esse translatio: una videlicet sumta ab iis quæ externis oculorum sensibus; altera ab iis quæ ipsâ intelligentiæ facultate usurpantur. Ænigma enim dicitur oratio obscura, & quasi involucris quibusdam obtecta. Oratio porrò in oculos non incurrit, sed menti objicitur: ut Paulus fortassis mysteria speculis, Verbi prædicationem ænigmati compararit. Neque id tamen simpliciter accipiendum est quod hìc dicit Apostolus, sed quatenus ista, quâ nunc fruimur, Dei cognitio, confertur cum re præsenti, id est, cum ipsius naturæ Dei futura contemplatione, prout quidem à nobis Deus ipse cerni poterit. Castellio nuper convertit, *Per ambages*: quàm accommodatè nemo non videt. Alludit autem Apostolus manifestè ad locum Num. 12. 8. ¶ *Coràm*, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Facie ad faciem*. id est, ut in vernaculo sermone exprimimus, *Vis à vis*. ¶ *Ampliùs cognoscam*, ἐπιγνώσομαι. Vulgata *cognoscam*, malè, ut & illi qui *agnoscam* interpretantur. Nam ἐπὶ hoc loco superveniens incrementum cognitionis declarat. Castellio, *recognoscam*, non modò non expressâ sed etiam prorsus depravatâ Apostoli sententiâ. ¶ *Prout*, καθὼς. Particula καθὼς multiplicem comparationem declarat. Nam quò excellentior erit doctor noster, ipse nimirum Deus ἀμέσως, & præstantior docendi ratio, ipsa utique præsentis Dei contemplatio; addo etiam, quò melior erit nostra conditio, postquam induerimus immortalitatem, eò etiam perfectior erit cognitio. ¶ *Ampliùs fuero edoctus*, ἐπεγνώσθην. Vulgata, *Sicut & cognitus sum*. Erasmus, *Quemadmodum & cognitus sum*. id est, ità ut ipse me notum habet ac perspectum, ut sit mutua quædam cognitio, & similitudo tamen potiùs quàm æqualitas notetur. Aliis potiùs placet, *Cognitum esse*, accipi pro approbatum esse: sicut interdum accipi *Cognoscendi* verbum annotavimus suis locis. Sed res ipsa clamat priorem ut imperfectam cognitionem, cum posteriore, longè pleniore, & rursus utramque cognoscendi facultatem inter se conferri. ac proinde ut significetur hanc facultatem non à natura sed itidem à gratia proficisci superiori adjectam, Apostolum usum fuisse passivo verbo ἐπεγνώσθην, *ampliùs cognoscere factus*, id est, ampliore cognoscendi facultate donatus, ex Hebræorum idiotismo, à nobis itidem observato, suprà, 8. 3. & quidem significatione futuri, quod Exactum à Grammaticis dicitur: quam periphrasin ut vitarem, verti *edoctus*, ac si scriptum esset ἐδιδάχθην.

13 *Nunc*, νυνὶ. Puto νυνὶ & τότε opponi, i. præsentis vitæ conditionem cum futura. Redit enim ad institutum, aut potiùs disputationem concludit, ac si dicat, Ea igitur tum erit nostra conditio. Ut verò nunc sumus, tria nobis adsunt & necessariò manent, si modò Christi sumus: inter quæ rursus excellit charitas. Utitur autem (ni fallor) *manendi* vocabulo, ut hæc dona ab aliis distinguat, quæ videlicet cum religione necessariò non cohærent, nec sunt (ut ità dicam) substantialia. ¶ *Maxima*, μείζων. id est, μεγίστη, ut in illo versiculo Catulli poetæ, alioquin indigni cujus nomen hìc adscriberem, *Hespere, qui luces cælo jucundior ignis*. Sic Matt. 23. 11. & Mar. 4. 32. & infrà, 15. 19. Quo autem respectu dicatur *maxima* Charitas ab eruditis interpretibus copiosè explicatum est. Nempe quatenus progreditur fructus ipsius longiùs quàm Fidei & Spei, nempe ad proximum, cùm illa non egrediantur credentis & sperantis personam: Deinde, quòd nobis promissionum quibus credidimus & quas speramus plenam adeptis possessionem, certè neque Fide jam, neque Spe opus erit; Charitas verò & in Deum quo tunc fruemur, & in nostræ salutis socios, quibus arctissimè conjuncti fuerimus, tunc maximè vigebit. Quocunque autem modo charitatem intelligas *maximam* dici, non consequetur nos per eam justificari coram Deo, sicut nec fide ipsâ justificamur, nisi quatenus Christum, justitiam nostram, appprehendit. Hæc autem apprehensio Christi, soli fidei tribuitur: quoniam sub hac conditione,

Si crediderimus, offertur Christus. Charitas verò quomodo efficeret justificationem in nobis, cùm sit ipsius justificationis consequens? ¶ *Harum*, τούτων. In quibusdam codicibus legimus πάντων, *omnium*.

ΚΕΦ. ιδ΄.

Διώκετε τὴν ἀγάπην· ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε.

2 Ὁ γὰρ λαλῶν γλώσσῃ, οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ, ἀλλὰ τῷ Θεῷ. οὐδεὶς γὰρ ἀκούει, πνεύματι δὲ λαλεῖ μυστήρια.

3 Ὁ δὲ προφητεύων, ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκοδομὴν, καὶ παράκλησιν καὶ παραμυθίαν.

4 Ὁ λαλῶν γλώσσῃ, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ· ὁ δὲ προφητεύων, ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ.

5 Θέλω δὲ πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε. μείζων γὰρ ὁ προφητεύων ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις, ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ, ἵνα ἡ ἐκκλησία οἰκοδομὴν λάβῃ.

6 Νυνὶ δὲ, ἀδελφοὶ, ἐὰν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελήσω, ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω ἢ ἐν ἀποκαλύψει, ἢ ἐν γνώσει, ἢ ἐν προφητείᾳ, ἢ ἐν διδαχῇ;

7 Ὅμως τὰ ἄψυχα φωνὴν διδόντα, εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα, ἐὰν διαστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῷ, πῶς γνωσθήσεται τὸ αὐλούμενον ἢ τὸ κιθαριζόμενον;

8 Καὶ γὰρ ἐὰν ἄδηλον φωνὴν σάλπιγξ δῷ, τίς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον;

9 Οὕτω καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὔσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον; ἔσεσθε γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες.

10 Τοσαῦτα, εἰ τύχοι, γένη φωνῶν ἐστιν ἐν κόσμῳ, καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον.

CAP. XIV.

SEctamini charitatem, affectate spiritualia: maximè verò ut prophetetis.

Nam qui loquitur linguâ, non hominibus loquitur, sed Deo. nullus enim audit, spiritu verò loquitur mysteria.

Qui autem prophetat, hominibus loquitur ædificationem, & exhortationem, & consolationem.

Qui loquitur linguâ, seipsum ædificat: qui verò prophetat, Ecclesiam ædificat.

Velim autem omnes vos loqui linguis, magìs tamen ut prophetetis. major enim *est* qui prophetat quàm qui loquitur linguis, excepto nisi interpretetur, ut Ecclesia ædificationem accipiat.

Quòd si nunc, fratres, veniam ad vos linguis loquens, quid vos juvabo, nisi vobis loquar aut ex revelatione, aut ex cognitione, vel prophetando, vel docendo?

Atqui animæ expertia quæ sonum edunt, sive tibia *sit* sive cithara, nisi distinctionem tonis dederint, quomodo cognoscetur quod tibiâ canitur aut citharâ?

Etenim si incertum sonum tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?

Ità & vos nisi per linguam edideritis bene significantem sermonem, quomodo cognoscetur quod dicitur? eritis enim in aerem loquentes.

Tot, si casus tulerit, genera vocum sunt in mundo, & nihil *est* mutum.

CAP. XIV.

SEctamini charitatem, æmulamini spiritualia: magis autem ut prophetetis.

Qui enim loquitur linguâ, non hominibus loquitur, sed Deo. nemo enim audit, spiritu autem loquitur mysteria.

Nam qui prophetat, hominibus loquitur ædificationem, & exhortationem, & consolationem.

Qui loquitur linguâ, semetipsum ædificat: qui autem prophetat, Ecclesiam Dei ædificat.

Volo autem omnes vos loqui linguis, magìs autem prophetare. nam major est qui prophetat quàm qui loquitur linguis, nisi interpretetur, ut Ecclesia ædificationem accipiat.

Nunc autem, fratres, si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero nisi vobis loquar aut in revelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina?

Tamen quæ sine anima sunt, vocem dantia, sive tibia, sive cithara, nisi distinctionem sonituum dederint, quomodo scietur id quod canitur, aut quod citharizatur?

Etenim si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum?

Ità & vos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? eritis enim in aera loquentes.

Tam multa, utputa, genera linguarum sunt in mundo, & nihil sine voce est.

1 Illatio ex præcedentibus, Cùm igitur sit præstantissima charitas, illam vobis in primis ducem proponite: ac proinde ea ducite excellentissima, quæ quamplurimis prosunt (ut est prophetia, id est, docendæ & applicandæ doctrinæ donum, quod cùm sit excellentissimum, & plurimo in Ecclesia usui, tamen contemnebatur præ aliis) non autem quæ in speciem magis possunt videri mirifica, ut est linguarum donum, cùm videlicet quispiam repentè multarum linguarum cognitione donabatur: quod homines in primis obstupefaciebat, nec tamen per se ullius erat usûs nisi adesset interpres. 2 Taxat perversum de dono linguarum judicium. Cur enim conferebatur? nempe, ut eo pluribus populis patefierent Dei arcana: itaque constat prophetiam cui servire oportuit linguarum donum esse isto præstantiorem: ac proinde non rectè judicare Corinthios, qui linguas pluris quàm prophetiam faciebant, quoniam videlicet in linguarum dono plus inerat ostentationis. Hinc autem alter abusus illius doni linguarum consequebatur, cùm Corinthii in publico cœtu linguis uterentur absque interprete: quod etsi fieri poterat cum aliquo fructu ejus qui loquebatur, tamen verum usum illius doni corrumpebat, cùm nulla indè utilitas ad auditores rediret: & publici cœtus non ad privatam alicujus sed ad communem omnium utilitatem sint instituti. 6 Illustrat quod dixerat, sumtâ à musicis instrumentis similitudine, quæ & ipsa quamvìs articulatè non loquantur, tamen sonis suis distinguuntur, ut aliquis sit illorum usus. 10 Necessitatem interpretationis cum linguarum dono conjungendæ ostendit ex idiomatum multiplici varietate, adeò ut sine interprete alius alii loquens perinde faciat, ac si non loquatur.

1 *Affectate*, ζηλοῦτε. id est, φιλοτιμεῖσθε. Est enim hoc amplius quiddam quàm διώκειν, quod est Latinis *Affectare*, nobis verò Gallis, *s'affectioner à quelque chose*. Sed & non ineptè hunc locum verterimus, In pretio habete, & laudate ut eximia Dei dona, vel in vobis quibus illa contulit; vel in aliis quibus ad communem vestram utilitatem collata sunt. Nam sæpe apud idoneos scriptores Græcos conjunguntur ζηλῶ & μακαρίζω. Vulg. & Erasmus, *Æmulamini*, ambiguè. ¶ *Prophetetis*, προφητεύητε. Quid sit prophetia, apparet ex vers. 3. & diximus Rom. 12. 6. Castellio convertit, *Vaticinemini*. quod vocabulum non modò ut profanum, sed ut Apostoli menti minimè consentaneum repudio, cùm hîc non agatur de prophetia quam inter ἐνεργήματα recensuit cap. 12. 9.

2 *Qui loquitur linguâ*, ὁ λαλῶν γλώσσῃ, vel γλώσσαις. id est, *linguis*, ut in quibusdam codicibus legitur. *Lingua* autem hoc loco & similibus non declarat locutionis instrumentum, sed idioma peregrinum, quod nemo intelligat nisi interpretatio adjungatur. Vide Act. 10. 46. ¶ *Non hominibus*, &c. οὐκ ἀνθρώποις, &c. id est, cùm à solo Deo non autem ab hominibus intelligatur, non cum hominibus sed cum solo Deo agit, cùm tamen ideo conveniatur in Ecclesia ut dona illa in communem Ecclesiæ usum conferantur. ¶ *Audit*, ἀκούει, id est, percipit & intelligit quid loquatur. Nam alioqui propriè auditione sonus vocis, intellectione verò sententia sermonis percipitur. ¶ *Spiritu verò*, πνεύματι δέ. id est, afflatu quem à Spiritu accepit: quo tamen abutitur, cùm loquitur mysteria, id est quæ non intelligantur ab ipso cœtu apud quem loquitur.

3 *Qui autem prophetat*, ὁ δὲ προφητεύων. Vetus interpres pro δὲ legit γάρ, sed perperàm, cùm hæc sit pars altera collationis. ¶ *Ædificationem*, οἰκοδομήν. id est, quæ homines promoveant in pietatis cognitione & studio. Vide suprà, 8. 1.

4 *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. id est, cœtum & congregationem, ut vertit Erasmus. Ego malui vocabulum adeò usitatum retinere. Nam nimiùm est crassa eorum ignorantia qui hoc vocabulo nihil nisi templi parietes intelligunt, de quorum ædificio hîc non agitur. Vulgata addit, *Dei*, quod non additur in nostris Græcis codicibus, & per se satìs intelligitur.

5 *Major*, μείζων. id est, Ecclesiæ utilior, ideóque pluris faciendus. Sic Matt. 11. 10. Christus ob præstantiam ministerii Joannem cæteris omnibus præfert qui ipsum antecesserant.

6 *Aut ex revelatione*, ἢ ἐν ἀποκαλύψει. Hæc illa est Revelationum species quam vocavit σοφίαν, *sapientiam*, suprà, 12. 8. & Hebræi appellant חכמה *chochmah*, adjuncta Prophetiæ cujus munus duplex fuit: Unum planè extraordinarium futura prædicens, quo sensu malui *revelationis* quàm *patefactionis* vocabulum usurpare. Vide Lucam 17. 20. Alterum autem, id est, Notitia, דעה *dahah*, Doctoribus tribuitur, quorum officium est ex Scripturarum collatione, scientiâ ex ordinario docendi usu perceptâ, verbum Domini simpliciter explicare, pro modulo quem per Dei gratiam, sed tamen suâ diligentiâ, fuerint assecuti, ut in Ecclesia Domini sana doctrina retineatur: quod & ipsum donum Dei est eximium, sed illo inferius. Itaque hæc non sunt quatuor, sed duo: siquidem Prophetia est effectum Revelationis: Doctrina verò, Notitiæ.

7 *Atqui*, ὅμως. Stapulensis legit ὁμῶς pro ὁμοίως, *similiter*: quod nusquam memini legere nisi apud Poetas. Erasmus, *Quin &*, ἀλλὰ καί. Vulgata, *tamen*, quod non malè quidem, sed tamen non penitus mihi visum est convenire. Syrus videtur legisse καὶ γάρ. Arabs autem particulam hanc vel non legit, vel neglexit. ¶ *Sive tibia sit, sive cithara*, εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα. Eruditè Paulus usus est hâc distributione instrumentorum musicorum, quæ sunt ἐμπνευστά, vel κρουστά. ¶ *Distinctionem*, διαστολήν. Nempe vel hilarem, vel lamentabilem, prout Musici suos quos vocant Modos discernunt: & Moses quoque distinguit tubarum sacrarum sonitus, Num. 10.

8 *Incertum*, ἄδηλον. id est, qui dignosci nequeat. Aliter enim Classicum canitur, aliter Receptus.

9 *Bene significantem*, εὔσημον. Huc pertinet illud Aristotelis, Περὶ ἑρμηνείας, Ἔστι τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα. Itaque εὔσημον bene sive commodè significantem sermonem declarat, sive, qui audientibus bene explicet quid quisq; loquatur. Peregrinus igitur sermo, absque interprete, non potest dici εὔσημος: quia etsi in sese aliquid significat, tamen non bene nec commodè significat, ità videlicet ut ab auditoribus intelligatur. Vulgata, *Manifestum*. Erasmus, *Significantem*. Et notanda est trajectio particularum ἐὰν μὴ, *nisi*.

10 *Si casus tulerit*, εἰ τύχοι, id est, ὅπως ἂν τύχοι, sive καθὼς ἔτυχεν, ut Græca scholia exponunt. Nam modò hæc modò illa vox auditur, ut si Gallicè dicas, *selon qu'il eschet*. Vulg. *Utputa*. Erasmus, *Verbi causâ*. Syrus autem interpres istud non legit, vel omisit, tum hoc loco, tum infrà 15. 37. ¶ *Et nihil* est *mutum*, καὶ οὐδὲν ἄφωνον. Vel, *vocis expers*, videlicet in mundo. Loquitur autem de hominibus quorum sunt tam varia idiomata. & maluit φωνὰς, id est *voces*, quàm *linguas* dicere, quoniam in hoc argumento *Linguam* vocat linguarum donum. Est igitur (meo judicio) sic explicandus hic locus, Tot támq; variæ & multiplices sunt in mundo voces, cùm nulla sit gens quæ non habeat suum idioma. Itaque nisi adhibeatur interpretatio, erimus alii aliis Barbari. Necessitas igitur ipsa cogit interpretationem cum peregrina lingua conjungere, vel sermone loqui iis omnibus noto, quibuscum est nobis negotium. Duplex igitur erat doni illius abusus apud Corinthios: unus, quòd affectarent peregrinis linguis loqui in cœtu, etiam cùm minimè esset necessarium, ut non desunt aliquando qui ex pulpito voculas Hebræas & Græcas apud imperitum vulgus effundant, ut eruditi habeantur; alter, quòd nè tum quidem interpretarentur quod peregrinâ linguâ dixerant: sicut hodie in Papatu solent sacras literas Latinâ semper linguâ citare in suis concionibus, etiam vernaculâ interpretatione non additâ, nec solent aliter Ecclesiasticas omnes cantiones & preces concipere. Rectè quidem, quoniam expedit tam horrendas blasphe-

mias

mias à quàm paucissimis intelligi. Scio tamen plerosque codices legere καὶ οὐδὲν ἄφωνον, id est, (ut vertit Erasmus) *& nihil eorum mutum.* pro quo malim dicere, *Et nullum eorum mutum.* quia γένος repetendum erit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Hanc verò lectionem si admittamus, necesse fuerit ἄφωνον accipere ἀντὶ τοῦ ἀσήμου καὶ ἀδιαγνώστου, id est, *pro confuso & quod discerni non possit*, sicut quasdam literas Græci vocant ἄφωνα γράμματα, quòd stridorem potiùs quàm sonum edant, nisi vocales habuerint adjunctas. Sed expressè mihi videtur Apostolus dixisse nullum esse φωνῆς γένος ἄφωνον. Deinde etiam potiùs fuisset dicturus, si ea esset hujus dicti sententia, καὶ οὐδεμία αὐτῶν ἄφωνος, i. e. *& nulla earum muta.* ut potiùs φωνὴ repeteretur quàm γένος. Postremò, non est hoc verum sine exceptione, cùm omnia sonorum & linguarum genera possint hâc ratione dici ἄφωνα, iis quidem qui non norunt ea distinguere. Denique hoc mihi multò coactius videtur quàm illud quod secutus sum, partim ex Veteris interpretis, partim ex trium etiam vetustorum exemplarium fide, in quibus non legitur αὐτῶν, nec etiam apud Clementem lib. στρωματέων α.

11 Ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος· καὶ ὁ λαλῶν, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος.
12 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ἐπεὶ ζηλωταί ἐστε πνευμάτων, πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε ἵνα περισσεύητε.
13 Διόπερ ὁ λαλῶν γλώσσῃ, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ.
14 Ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται· ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι.
15 Τί οὖν ἐστι; προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ· ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοΐ.
16 Ἐπεὶ ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, πῶς ἐρεῖ τὸ Ἀμὴν ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ τί λέγεις οὐκ οἶδε.
17 Σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται.
18 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν.
19 Ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ.
20 Ἀδελφοί, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσίν· ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε.

Nisi igitur sciero vim vocis, ero ei qui loquitur, barbarus: & qui loquitur, apud me barbarus *fuerit*.
Ità & vos, quandoquidem spiritus affectatis, ad ædificationem Ecclesiæ quærite ut exundetis.
Quapropter qui loquitur linguâ, oret ut interpretetur.
Nam si orem linguâ, spiritus meus orat: sed intelligentia mea est infructuosa.
Quid est igitur? orabo spiritu, sed orabo etiam intelligentiâ: psallam spiritu, sed psallam etiam intelligentiâ.
Quandoquidem si benedixeris spiritu, is qui implet locum idiotæ, quomodo dicturus est Amen ad tuam gratiarum actionem? nam quid dicas nescit.
Nam tu quidem bene gratias agis, sed alius non ædificatur.
Gratias ago Deo meo quòd magìs quàm vos omnes linguis loquar.
Sed in Ecclesia malim quinque verba ex intelligentia mea loqui, ut & alios voce instituam, quàm decem millia verborum linguâ.
Fratres, nè estote pueri prudentiâ: sed malitiâ infantes, prudentiâ verò adulti estote.

Si ergò nesciero virtutem vocis, ero ei cui loquor barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus.
Sic & vos, quoniam æmulatores estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite ut abundetis:
Et ideo qui loquitur linguâ, oret ut interpretetur.
Nam si orem linguâ, spiritus meus orat: mens autem mea sine fructu est.
Quid ergò est? orabo spiritu, orabo & mente: psallam spiritu, psallam & mente.
Cæterùm si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet Amen super tuam benedictionem? quoniam quid dicas nescit.
Nam tu quidem bene gratias agis, sed alter non ædificatur.
Gratias ago Deo meo quòd omnium vestrûm linguâ loquor.
Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, ut & alios instruam, quàm decem millia verborum in lingua.
Fratres, nolite pueri effici sensibus: sed malitiâ parvuli estote, sensibus autem perfecti estote.

12 Conclusio, si volunt spiritualibus illis donis ità ut par est excellere, quærendam ipsis esse Ecclesiæ utilitatem, ac proinde donum linguarum non aliter usurpandum, quàm si accesserit peregrinæ linguæ interpretatio, sive ex eodem loquentis ore, sive ab alio interprete. 14 Ratio, Quia non satìs est nos sic loqui in Ecclesia, ut ipsi Deum colamus spiritu, id est pro ratione doni quod accepimus, sed etiam oportet nos à cœtu intelligi, nè quod dicimus sit reliquis infructuosum. 16 Alia ratio, Cùm oporteat Ecclesiam loquenti assentiri, atque adeò hunc assensum testari, quomodo assentientur qui non intellexerunt quid dictum sit? 18 Seipsum proponit pro exemplo, tum ut pudeat illos stultæ ambitionis, tum ut omnem invidiæ suspicionem effugiat. 20 Liberè jam arguit eos puerilis inscitiæ, qui donum linguarum ad ædificationem Ecclesiarum collatum non videant in maledictionis instrumentum hâc suâ ambitione converti, cùm inter pœnas, quibus populi sui duritiem ultus est Dominus, hæc etiam exprimatur, quòd eos inter peregrinos dispersèrit, quorum linguam non intelligebant.

11 *Apud me barbarus*, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος. In uno codice non erat præpositio ἐν, & rectè quidem, opinor. *Barbarum* autem vocat eum cujus sit peregrinum & ignotum idioma: & obliquè perstringit Corinthios qui ex eo habendi essent pro barbaris unde captabant facundiæ gloriam. Huc pertinet Ciceronis illud Quæst. Tusc. 5. *In his*, inquit, *linguis quas non intelligimus, quæ sint innumerabiles, surdi profectò sumus.* Item Ovidii versiculus, *Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli.* Istis autem quorum hic meminit Apostolus operæpretium fuerit addere inauditum antea omnibus seculis barbarismum, in Cacolyca Romana pseudoecclesia regnantem, quo fit ut sibi ipsis quoque sint barbari, qui nè sibi quidem ipsis cognitâ linguâ utuntur, & intolerandum esse judicant, ut quisquam vel ipsis loquentibus, vel aliis eos audientibus, explicet eorum sermones.

12 *Ità & vos*, οὕτω καὶ ὑμεῖς. Quidam (ut refert Theophylactus) hæc connectunt cum præcedentibus, ut hic versiculus incipiat ab ἐπεὶ, sitque hæc sententia, Et vos videlicet barbari eritis inter vos si incognitâ linguâ inter vos utamini. ¶ *Affectatis spiritus*, ζηλωταί ἐστε πνευμάτων. *Spiritum* alibi docuimus pro ipsis spiritualibus donis accipi, ut hoc etiam in loco: nisi fortassis perperàm πνευμάτων scriptum est pro πνευματικῶν. ¶ *Exundetis*, περισσεύητε. id est, ut sit quod à vobis in alios redundet. Vulg. *abundetis:* non satìs expressè. Totus enim in eo est Apostolus, ut hæc dona doceat, non in sese sed ex eorum usu in fratres uberiore æstimanda; & propterea prophetandi, id est, publicè Ecclesiam in doctrinæ mysterio erudiendi, donum & functionem cæteris anteponit.

13 *Oret ut interpretetur*, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ. Id est petat etiam interpretationis donum. Neque enim is qui linguarum dono præditus erat, omnibus linguis loquebatur, ut apparet ex vers. 18. Sed & suprà Apostolus linguas & donum interpretationis distinxit, 12. 10. vel, ità precetur, ut mox etiam subjiciat eorum quæ ignotâ linguâ dixerit sententiam, qui tamen geminus est labor. Sic Evangelistæ ipsi Græcè scribentes admixtas Hebræas voces sunt passim interpretati, ut Matth. 1.23. Mar. 5.41. & 15.22, & 34. & Joan. 1.39, 42. & 9.7. & Act. 4.36. & 9.36. & 13.8. Heb. 7.21: aut certè taceat potiùs quàm illo suo dono inutiliter utatur, ut jubet Apostolus infrà versu 28.

14 *Nam si orem linguâ*, ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ. Id est, si incognito idiomate in Ecclesiastico cœtu preces concipiam, neque adhibeatur interpretatio: ut suprà, *Loqui linguâ*, vers. 2. cujus species est, *Precari linguâ*. Nam si de privatis precibus nunc ageret Apostolus, videri posset à suo proposito aberrare: & de publicis precibus agi apparet ex versiculis 16 & 19, totâque adeò orationis serie, & ipso Apostoli scopo. ¶ *Spiritus meus precatur*, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται. Id est, donum quidem & afflatus Spiritûs suas partes agit, sed mihi soli: ut suprà versu 2, & 4. Alii, ut Erasmus, *Spiritum* pro voce accipiunt, coactâ interpretatione: cùm satìs liqueat quo sensu toto hoc capite *Spiritûs* vocabulum sit accipiendum. Alii pro intentione quam vocant: ut qui hodie quas vocant Horas canonicas non intellectas, animo tamen precandi recitant, dici possunt intentione quidem precari, mente verò & intelligentiâ non item. Sed nimis foret absurdum credere Spiritum sanctum hoc unquam cuiquam dictasse ut faceret: nec possunt ista dici preces sed mera Dei & Ecclesiæ ludibria. ¶ *Sed intelligentia mea est infructuosa*, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι. Id est, quod ad mei precantis conceptum, sive quod ad ipsius precationis sententiam attinet, nullus indè fructus ad Ecclesiam redit; ad quem tamen scopum illa omnia πνευματικὰ sunt referenda, ut docuit Apostolus suprà, 12. 7. Assentior enim iis qui putant infructuosam dici, non ipsius precantis respectu, qui seipsum ædificat, ut suprà versu 4, sed Ecclesiæ quæ ex ea nihil juvetur, quod etiam apparet ex scopo Apostoli, ac præsertim ex vers. 4, 6, 12, 16, 17, & 19, ut hæc etiam rectè à Basilio sive Euagrio explicantur, in regulis contractioribus definit. 278. *Intelligentiam* autem malui interpretari quàm *mentem*, aut (ut Castellio etiam ineptiùs fecit) *animum*, quia νοῦς hoc loco non simpliciter declarat mentem, sed quod aliquis in animo suo conceptum ità proponit ut ab omnibus possit intelligi quos instituat, ut inf. v. 19. Nam alioqui si pro mente simpliciter ac propriè accipias, quisquis spiritu orat, idem etiam orat mente, cùm seipsum ædificet, ut sup. v. 4. & rectè gratias agat, infrà, 17.

15 *Orabo spiritu*, προσεύξομαι τῷ πνεύματι. id est, linguâ peregrinâ quam mihi dictat spiritus. Nec enim donum linguarum aboleo. ¶ *Etiam intelligentiâ*, καὶ τῷ νοΐ. Id est, ità ut etiam ab aliis intelligar, & alios instituam, ut vers. sequenti, & 19. ¶ *Psallam*, ψαλῶ. *Psallere* non est simpliciter canere, sed ad musicum instrumentum, ut vult Augustinus in Psalmos. Sed tamen apud Hebræos זמר *zamar*, quod Græci ψάλλειν vertunt, unde מזמור *mizmor*, *Psalmus*, non aliud declarat quàm שור *schur*, id est, *ore canere*, éstque diversum à נגן *nagan*, quod de instrumentis dicitur. Hic quidem accipitur pro Canendo gratias agere, ut ex proximo versiculo apparet. Nam etiam Plinius ad Trajanum scribens, Christianos refert solitos ante lucem convenire, & carmen Christo quasi Deo dicere secum invicem: instrumentorum verò nullam facit mentionem. qua de re vide si libet pulchra de vetere psalmodiæ more apud Basilium, epist. 63.

16 *Si benedixeris spiritu*, ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι. Deo videlicet: id est, preces gratiarum actionis conceperis linguâ peregrinâ, nullâ interim habitâ audientium ratione. Est enim hoc intelligendum non simpliciter, quasi qui spiritu benedicit, nunquam possit intelligi; sed ex hypothesi, quâ spiritum ab intelligentia separavit. Itaque non rectè fecerunt qui, cùm hanc hypothesin non considerarent, hoc vocabulum expunxerunt: unde

factum ut in quibusdam codicibus non legatur. Cæterùm *benedicere* accipi pro gratias agere, liquet ex eo quod subjicitur. Suspicor autem Apostolum attingere celebrandæ Domini cœnæ ritum, & solennem illam gratiarum actionem, de qua libuit subjicere quæ scripsit Justinus secundo Apologetico, quòd ad hunc locum intelligendum, & eos convincendos qui peregrinam linguam in Ecclesiæ sacris retinendam putant, magnum momentum habere videatur. Sic ergò ille, Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ· εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν. καὶ παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ. καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ Εὐχαριστίας ὅση δύναμις αὐτῷ ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ, λέγων Ἀμήν· καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται. Id est, *Die qui Solis dicitur, omnes tum qui in oppidis, tum qui in agris morantur, in unum convenimus, & ex commentariis Apostolorum vel Prophetarum scriptis recitatur quantum licet. Deinde ubi destitit qui recitat, antistes orationem habet quæ admonet hortatúrque ad pulchrarum illarum rerum imitationem. Postea omnes unà surgimus ac precamur. Postquam autem à precibus destitimus profertur panis, & vinum & aqua. Tum antistes similiter precatur & gratias agit quantâ potest contentione, populúsque acclamat, dicens Amen: & iis super quibus actæ sunt gratiæ unusquisque participat.* Hæc ille. Utinam verò hæc simplicitas in Christiana liturgia fuisset incorruptè servata. ¶ *Qui implet locum idiotæ*, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου. Id est, qui sedet inter idiotas. Oportuit enim ordinem aliquem servari, nè qui ministerio fungebantur, pro doni sui ratione, permixti sederent cum iis quorum partes erant in cœtu duntaxat audire, & assensum significare. Hos igitur vocat *idiotas*, quasi privatos, ut iis opponantur qui ministrabant. *Laicos* postea illos vocarunt, quibus oppositi sunt Ecclesiastici, unde exortus maximus abusus, tyrannide Ecclesiam invadente. Vide Act. 4. 13. ¶ *Amen*, ἀμήν. Unus igitur preces nuncupabat, cujus verba totus cœtus animo sequebatur dum ad finem ventum esset, tum verò omnes Amen succinebant: quæ vox est Hebræa, ab eodem verbo deducta à quo Fides sive Veritas. Est autem duplex illius usus, nempe tum in affirmando, tum in optando. Itaque alii ex Græcis interpretibus convertunt πεπιστωμένως, id est, *certò & confirmatè*, ut ità loquar: alii γένοιτο, id est, *fiat*. Ejusmodi verò voces, ut Amen, Alleluja, Hosanna, Sabaoth, fuerunt initio receptæ, quòd Ecclesiæ ex Hebræis magna ex parte essent conflatæ. Ità factum ut illa & similia in omnes Ecclesias dimanarent, quòd ab omnibus intelligerentur. ¶ *Nam*, ἐπειδή. Responderet Catholicus Romanus, sufficere intentionem ex fide implicita. Neque enim apud eos publicæ vel privatæ etiam preces aliis quàm Latinis & ipsis etiam sacrificulis plerisque penitus ignotis verbis concipiuntur. Sed Apostolus suam Theologiam in Sophistarum scholis non didicerat.

18 *Magis quàm vos omnes*, πάντων ὑμῶν μᾶλλον. Vulgata legit, πάντων ὑμῶν γλώσσαις λαλῶν, &c. *quòd omnium vestrûm linguis loquor*. Sed illud in omnibus nostris codicibus Græcis invenio.

19 *Malim*, θέλω. Subaudiendum est μᾶλλον, *potiùs*, de qua ellipsi diximus alibi. ¶ *Quinque verba*, πέντε λόγους, id est, paucissima. ut sint omnium hominum ineptissimi, qui de his quinque verbis contendunt. Cur non verò illis de decem millibus verborum quæ subjicit, & decem millibus pædagogorum, sup. 4. 15? ¶ *Instituam*, κατηχήσω. Vide Luc. 1. 4. Maluit autem Paulus dicere κατηχήσω quàm οἰκοδομήσω, ut Corinthiorum fastum deprimeret. Primùm enim ità ostendit se comparatum esse ad infimum etiam quidvis, nimirum ad rudes & imperitos primis religionis elementis imbuendos, deinde etiam linguarum miraculum ad rudes potiùs quàm ad eruditos pertinere: quod postea copiosiùs explicat. Pendet igitur sequentium connexio & junctura ab istius verbi propria explicatione. ¶ *Linguâ*, γλώσσῃ. Sic vocat donum illud linguarum variarum, & quidem separatim atque seorsim consideratum, & absque interprete, ut eo abuti consueverant Corinthii.

20 *Prudentiâ*, ταῖς φρεσίν. Vulg. *Sensibus*, ambiguè. Augustinus, *mentibus*. φρένας autem propriè vocant Græci *præcordia*. unde factum ut cùm veteres animum in corde collocarent, hoc nomine mens ipsa cum suis facultatibus ac præsertim intelligendi, ratiocinandi & judicandi, significaretur: unde Homericum illud, -σὺ δ᾽ ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι. & τὸ φρονεῖν, φρόνησις, φρόνιμος, & similia. ¶ *Adulti*, τέλειοι. Vulg. & Erasmus, *Perfecti*, malè. Persistit enim Paulus, ut apparet ex antithesi νηπιάζετε, in metaphora ab ætate sumta, quicum etiam cognitionis & prudentiæ usus accrescit: & peculiari istâ significatione τέλειος à Græcis scriptoribus passim accipitur, tum de hominibus, tum etiam de brutis. Vide suprà, 2. 6.

---

* Esa. 28. 11.

21 Ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται, Ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ᾽ οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος.

22 Ὥστε αἱ γλῶσσαι εἰς σημεῖόν εἰσιν, οὐ τοῖς πιστεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις· ἡ δὲ προφητεία οὐ τοῖς ἀπίστοις, ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν.

23 Ἐὰν οὖν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι, οὐκ ἐροῦσιν ὅτι μαίνεσθε;

24 Ἐὰν δὲ πάντες προφητεύωσιν, εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων.

25 Καὶ οὕτω τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερὰ γίνεται· καὶ οὕτω πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον προσκυνήσει τῷ Θεῷ, ἀπαγγέλλων ὅτι ὁ Θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ἐστι.

26 Τί οὖν ἐστιν, ἀδελφοί; ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει· πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω.

27 Εἴτε γλώσσῃ τις λαλεῖ, κατὰ δύο, ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς, καὶ ἀνὰ μέρος· καὶ εἷς διερμηνευέτω.

In Lege scriptum est, * Propterea per diversæ linguæ *homines* & per alia labra loquar huic populo, & nè sic quidem me audient, dicit Dominus.

Linguæ igitur sunt signum, non iis qui credunt, sed infidelibus: prophetia verò non infidelibus, sed credentibus.

Itaque si eôdem convenerit tota Ecclesia, & omnes linguis loquantur, ingrediantur autem idiotæ vel infideles, nonne dicent vos furere?

Sed si omnes prophetent, ingrediatur autem infidelis quispiam aut idiota, arguitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus:

Et ità quæ occulta sunt in ejus corde, manifesta fiunt: atque ità procidens in faciem adorabit Deum, renuncians Deum verè in vobis esse.

Quid igitur est, fratres? quoties convenitis, quisq; vestrûm canticum habet, doctrinam habet, linguam habet, revelationem habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant.

Et linguâ quis loquitur, *fiat* per binos, aut *ad* plurimum ternos, & vicissim: unus autem interpretetur.

In Lege scriptum est, Quoniam in aliis linguis & labiis aliis loquar populo huic, & nè sic exaudient me, dicit Dominus.

Itaque linguæ in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus: prophetia autem non infidelibus, sed fidelibus.

Si ergò conveniat universa Ecclesia in unum, & omnes linguis loquantur, intrent autem idiotæ aut infideles, nonne dicent quòd insanitis?

Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis vel idiota, convincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus:

Occulta cordis ejus manifesta fiunt: & ità cadens in faciem, adorabit Deum, pronuncians quòd verè Deus in vobis sit.

Quid ergò est, fratres? cùm convenitis, unusquisque vestrûm psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant.

Sive linguâ quis loquitur, secundùm duos, aut ut multum tres, per partes: & unus interpretetur.

22 Conclusio, Linguarum igitur donum puniendæ incredulitati servit, nisi ad prophetiam (id est, interpretationem scripturæ) referatur, ac proinde ab audientibus percipiatur quod dicitur. 23 Aliud argumentum non modò inutile esse fidelibus linguarum donum absque prophetia, sed etiam tum piis, tum infidelibus, quos oportuit in cœtu fidelium lucrifieri, plurimùm nocere. Ità enim fieri ut videantur aliis furere fideles, nedum ut infideles ità erudiantur. 26 Conclusio, ædificationem Ecclesiæ esse regulam ac normam recti spiritualium donorum usûs. 27 Forma usûs doni linguarum. Uni & alteri aut ad summum tribus vicissim in conventu, si modò adsit interpres aliquis, dono linguarum uti fas esto. Sin abfuerit interpres, qui eo dono præditus est, sibi soli loquitor.

---

21 *In Lege*, ἐν τῷ νόμῳ. *Legis* vocabulum generaliter hìc declarat sacræ doctrinæ libros, ut apud Hebr. תורה *torah*, ut Psal. 19. 9, & alibi passim. Interdum verò multò angustiùs accipitur. ¶ *Propterea per diversæ linguæ* homines *& per alia labra loquar populo huic*, ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ: Hebræa sic habent Esa. capite 28. 11. כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה *chi belabage saphah ubelaschon achereth jedabber el haham hazeh* i. *Propterea blæsis labris, & linguâ alienâ loquetur ad populum hunc*. Itaque si personæ mutationem demas, (in qua nihil est positum, cùm Deus ipse per Prophetas loquatur) duo intersunt duntaxat inter Hebraicam veritatem & Græcam interpretationem, non eam quâ nunc corruptissimâ utimur, sed quâ usus est Paulus. Primùm, quòd לשון אחרת *laschon achereth*, id est, *linguâ alienâ*, priore loco collocavit: nam *linguâ alienâ*, & *diversæ linguæ homines*, idem declarant. Verùm hæc transpositio nihil addit sententiæ, neque detrahit. Alterum quod pro בלעגי שפה *belabage saphah*, id est, *blæsis labris*, posuit ἐν χείλεσιν ἑτέροις, id est, *aliis labris*. Et fateor Paulum ab Hebræis plerisque interpretibus in eo dissentire. Isti enim hæc putant eò referri quòd qui pueros fari docent, soleant cum illis balbutire: vel ità exprobrari Judæis eorum infantiam, quòd Prophetas non magis intelligant, quàm blæsum & balbum solemus. At mihi Pauli autoritas pluris est quàm omnium Rabbinorum: cùm præsertim nihil afferre possint cur blæsa labra & alienam seu peregrinam & ignotam linguam commodè non possis pro eodem accipere, ut interpretatus est Paulus: quia nimirum strepere aut balbutire potiùs quàm loqui nobis videntur qui apud nos utuntur ignoto sermone. unde & *barbari* generali nomine fictitio dicuntur. Continent ergò ista non tam exprobrationem infantiæ Judæorum, quàm comminationem gravissimam, quâ significat Dominus se ulturum verbi sui contemtum, & affectatam illorum ignorantiam, sicut prædixerat illis, Deut. 28. 49. & vaticinatus est etiam Jeremias, 5. 15. & Ezech. 3. 5. sicut denique re ipsâ ultus est eos Dominus, cùm captivi Babylona traherentur. Hinc verò Paulus rectè colligit, linguarum peregrinarum usum, ità ut eo utebantur Corinthii

Corinthii, signum esse destinatum non iis qui credunt, sed infidelibus, id est, maledictionis signum quâ profanos Dominus ulcisceretur, non benedictionis quâ suos erudiret. ac proinde Corinthios præpostero hoc usu nihil aliud quam suorum infantiam prodere quam Dominus sic ulcisceretur. Utinam verò istius horrendæ maledictionis Dei domestica exempla nobis non suppeditarent eæ gentes quæ solæ hodie Christi nomine gloriantur. ¶ *Et nè sic quidem me audient*, &c. καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος. id est, & hâc quoque ratione futurum est ut eorum ignorantia augeatur. Est enim (ut dixi) in iis verbis gravissima Domini comminatio, ac si dicat, Nè sic quidem castigati (utpote captivi inter eas Gentes abducti, quarum nè linguam quidem percipient) attentiores fient ad me deinceps audiendum, cùm ignotâ linguâ loqui non sit beneficium quo Deus homines erudiat, sed maledictio potiùs quâ ingratos ulciscatur. Neque mihi videtur commodè hîc dici posse linguarum donum fuisse signum quo Deus voluerit rudes adhuc & imperitos percellere, ut rei novitate attoniti Evangelium audirent. Id enim ut verum sit,tamen ex illo Esaiæ loco certè elici non potest, & à Paulo satis liquet hoc linguarum donum considerari non simpliciter, sed quatenus eo abutebantur Corinthii. Itaque totum hoc, *Et ità quoque me non exaudient*, additum est à Paulo ad illustrandum Prophetæ locum, id est, ut consilium Dei exponat. Non solent autem anxiè Apostoli syllabas numerare in citandis Scripturæ testimoniis; ut qui sint eodem spiritu præditi quo & ipsi Prophetæ. Illud verò λέγει Κύριος, *dicit Dominus*, satis notum est omnibus ferè solere prophetiis attexi.

22 *Sunt signum*, σημεῖόν εἰσιν. Σημεῖον, id est, אות *oth*, vocat Scriptura insigne aliquod Domini factum, sive quo consoletur, sive etiam quo puniat, ut hoc loco, sicut Deut. 28.37. Vulgata, *In signum*. Erasmus, *Signi vice*.

23 *Idiotæ*, ἰδιῶται, vel ut Erasmus, *Indocti*. Vide Act. 4. 13. Aliter enim hîc quàm paulò antè accipitur.

25 *Renuncians*, ἀπαγγέλλων. Suis videlicet ad quos fuerit ex vestro cœtu reversus: ut itâ istud linguarum donum cùm interpretatione conjunctum, exteris etiam ad Deum adducendis serviat. ¶ *In vobis*, ἐν ὑμῖν, vel, *inter vos*, vel, *apud vos*.

26 *Quisque*, ἕκαστος. id est, si alius quidem Psalmum habet, alius doctrinam, &c. Sic enim resolvendum est τὸ ἕκαστος, nequis singulos putet omnibus istis donis fuisse præditos, cujusmodi generis dicendi exemplum aliud occurrit sup. 1. 12. ¶ *Revelationem*, ἀποκάλυψιν. Hoc refert ad Prophetiæ, sive σοφίας extraordinarium prorsus donum; ἑρμηνείαν ad γνῶσιν, sive ad doctores.

27 Ad *plurimum*, τὸ πλεῖστον. Erasmus, *Ad summum*. Vulgata, *ut multum*, barbarè; ut illud quoque quòd κατὰ δύο vertit *secundùm duos*, pro *bini*; & ἀνὰ μέρος, *per partes*, pro *vicissim*.

28 Ἐὰν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτής, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ· ἑαυτῷ δὲ λαλείτω καὶ τῷ Θεῷ.	Quòd si non sit interpres, taceat in Ecclesia *qui loquitur linguâ*; sibiipsi verò loquatur & Deo.	*Si autem non fuerit interpres, taceat in Ecclesia; sibi autem loquatur & Deo.*
29 Προφῆται δὲ δύο ἢ τρεῖς λαλείτωσαν, καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν.	Prophetæ autem duo aut tres loquantur, & alii dijudicent.	*Prophetæ autem duo aut tres dicant, & cæteri dijudicent.*
30 Ἐὰν δὲ ἄλλῳ ἀποκαλυφθῇ καθημένῳ, ὁ πρῶτος σιγάτω.	Quòd *siquid* alii revelatum fuerit assidenti, prior taceat.	*Quòd-si alii revelatum fuerit sedenti, prior taceat.*
31 Δύνασθε γὰρ καθ' ἕνα πάντες προφητεύειν, ἵνα πάντες μανθάνωσι, καὶ πάντες παρακαλῶνται.	Potestis enim omnes sigillatim prophetare, ut omnes discant, & omnes consolationem accipiant.	*Potestis enim omnes per singulos prophetare, ut omnes discant & omnes exhortentur.*
32 Καὶ πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται.	Et spiritus Prophetarum Prophetis subjiciuntur.	*Et spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt.*
33 Οὐ γάρ ἐστιν ἀκαταστασίας ὁ Θεὸς, ἀλλ' εἰρήνης, ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῶν ἁγίων.	Non enim est incompositi statûs *autor* Deus, sed pacis, ut in omnibus Ecclesiis sanctorum.	*Non enim est dissensionis Deus, sed pacis: sicut & in omnibus Ecclesiis sanctorum.*
34 Αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν· οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει.	† Mulieres vestræ in conventibus sileant: nec enim permissum est eis ut loquantur, sed *oportet* ut subditæ sint, ‖ sicut & Lex dicit.	*Mulieres in Ecclesiis taceant: non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut & Lex dicit.*
35 Εἰ δέ τι μαθεῖν θέλουσιν, ἐν οἴκῳ τοὺς ἰδίους ἄνδρας ἐπερωτάτωσαν. αἰσχρὸν γάρ ἐστι γυναιξὶν ἐν ἐκκλησίᾳ λαλεῖν.	Quòd siquid discere volunt, domi suos viros interrogent. nam turpe est mulieribus in Ecclesia loqui.	*Siquid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia.*
36 Ἢ ἀφ' ὑμῶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθεν; ἢ εἰς ὑμᾶς μόνους κατήντησεν;	An à vobis sermo Dei profectus est? an ad vos solos devenit?	*An à vobis verbum Dei processit? aut in vos solos pervenit?*
37 Εἴ τις δοκεῖ προφήτης εἶναι ἢ πνευματικὸς, ἐπιγινωσκέτω ἃ γράφω ὑμῖν, ὅτι τοῦ Κυρίου εἰσὶν ἐντολαί.	Siquis sibi videtur Propheta esse, aut spiritualis, agnoscat, quæ scribo vobis, esse Domini præcepta.	*Siquis videtur Propheta esse, aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis, quia Domini sunt mandata.*
38 Εἰ δέ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω.	Qui verò ignarus est, ignarus esto.	*Siquis autem ignorat, ignorabitur.*
39 Ὥστε, ἀδελφοὶ, ζηλοῦτε τὸ προφητεύειν, καὶ τὸ λαλεῖν γλώσσαις μὴ κωλύετε.	Itaque, fratres, affectate prophetiam, & loqui linguis nè prohibete.	*Itaque, fratres, æmulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere.*
40 Πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω.	Omnia verò decenter & ordine fiant.	*Omnia autem honestè & secundùm ordinem fiant in vobis.*

29 Forma prophetiæ, Duo aut tres proponunto, reliqui dijudicanto quod propositum fuerit. Num sit videlicet verbo Dei consentaneum. Si in isto examine aliquid suppeditarit Dominus cuipiam, loquendi partes ei conceduntor. Quivis, sed suo ordine & sigillatim ad prophetandum, quoad Ecclesiæ ædificatio feret, admittitor. Alii aliorum judiciis se regi sinunto. 34 Mulieribus silentium in publico cœtu imperatur, præcipitur verò ut domi ex viris suis percontentur. † 1. Tim. 2. 12. ‖ Gen. 3. 16. 36 Universalis conclusio tractatûs de donorum spiritualium in cœtibus legitimo usu, cum aspera objurgatione, nè soli sapere Corinthii sibi videantur. 38 Pertinaciter ignaros, nec se doceri sustinentes, nihil debet curare Ecclesia, & nihilominus pergere in iis quæ recta sunt. 39 Prophetia in Ecclesiis omnino retinenda, linguarum donum non prohibendum, sed ordine facienda sunt omnia.

29 *Duo aut tres*, δύο ἢ τρεῖς. Nempe ubi totidem saltem fuerint. Itaque ex hypothesi Ecclesiæ Corinthiacæ istud intelligendum est, in qua tantus fuit Prophetarum numerus ut alii aliis obstarent. Deinde non de quibusvis ex cœtu, sed de Prophetis, ad erudiendam nimirum Ecclesiam legitimè vocatis, agit Apostolus. Itaque non sunt audiendi qui hinc colligunt, quibusvis ex cœtu licere in Ecclesia loqui, & morem habendæ ab uno duntaxat concionis reprehendunt: cùm nostris temporibus tam pretiosa sit prophetia, ut vel unicum pastorem multos pascere greges oporteat, tantum abest ut labor nunc sit in distribuendis multorum vicibus. ¶ *Alii*, οἱ ἄλλοι. Nimirum prophetæ, ut ostendit articulus οἱ, & ipsemet mox explicat, vers. 32. Non omnes autem sunt prophetæ, ut dictum est suprà 12. 29. Itaque non potest ex hoc loco colligi omnibus ex cœtu factam potestatem publicè loquendi, vel de iis quæ ex duobus aut tribus ordine locutis Prophetis audivissent judicandi. Quid enim esset iniquius atque tumultuosius, Apostolo mox non quibusvis sed Prophetis subjiciente de Prophetica doctrina judicium? Totum autem hunc ordinem apparet ex Judaicarum synagogarum more desumtum, in quibus post lectionem ex Mosis & Prophetarum receptorum scriptis recitatam, subjiciebantur exhortationes, hâc consuetudine, quòd ad Prophetarum quidem libros attinet, procul dubio ab Ezra post reditum ex captivitate, cœptâ, cujus exemplum habemus Luc. 4. 16. & Act. 13. 15. ex quibus etiam locis liquet privatis quoque assidentibus licuisse, non quidem docere, sed tamen doctores percontari, modò id ritè & citra tumultum fieret. Et huc refero quod de Stephano scribitur Act. 6. 9. Imò si quando res ità tulisset, & iis qui in Synagogis præerant libuisset, nonnullis concedebatur ut extra ordinem docerent & exhortarentur, ut factum videmus Paulo & Barnabæ Act. 13. 15. Quod autem de Christo scribitur Luc. 4. 16, prorsus extraordinarium fuit, & eo jure factum quo in templo & ubique docuit: quamobrem etiam ab eo quæsiverunt ordinarii doctores, quâ autoritate istud faceret, Matt. 21. 23. Nec propterea tamen auditores prohibentur Spiritus probare, & à pseudoprophetis cavere, sed constituitur ordo tum in docendo, tum in probanda doctrina, qui Corinthiis quidem eo tempore conveniret; nisi fortassis arbitramur omnes Ecclesias tanto spiritualium donorum numero abundasse.

30 *Alii*, ἄλλῳ. nempe Prophetæ. Nam alioqui non conveniet ratio quæ subsequitur, cùm prophetare ii demum possint qui prophetandi dono præditi sunt, & quidem legitimè vocati: ut nullus temerè locus detur repentino cuipiam & extraordinario afflatui, quo vix quicquam est in Ecclesia periculosius. Neque etiam iis assentior qui hoc accipiunt de aliis præter istos ternos. Sed quod de binis vel ternis dixerat Apostolus, jam ab eo explicatur, sed eâ nimirum conditione intelligendum, si priore locuto alius habeat quod dicat, & quo priùs dicta vel illustrentur, vel amplificentur, vel etiam, si sit opus, citra contentionem, refellantur, ut ex subjecta ratione liquet.

31 *Omnes*, πάντες. nimirum Prophetæ. Ergò non quivis ex cœtu: imò nonnisi ad prophetandi munus legitimè ordinati. Non enim, ut idem ait alibi, omnes sunt prophetæ. Prophetare autem velle absque prophetandi dono & vocatione, quæ fuerit audacia? ¶ *Sigillatim*, καθ' ἕνα. Non eodem sanè die, sed, ut antè dixit, ternis in singulis conventibus ordine in orbem loquendi vices habituris. ¶ *Consolationem accipiant*, παρακαλῶνται. Vel, *exhortationem accipiant*. Nam παρακαλεῖν tum *hortari*, tum *consolari* declarat.

32 *Spiritus Prophetarum*, πνεύματα προφητῶν. id est, doctrina quam adferunt Prophetæ, afflati Spiritu Dei. Sunt enim multi pseudoprophetæ, sunt falsi afflatus, qui ipsis veris alioquin Prophetis

Prophetis imponant. Ideo jubet etiam Joannes probari Spiritus, an ex Deo sint videlicet. Nam quod ex Deo esse constiterit, hominum probatione non eget, 1. Joan. 4. 1. ¶ *Prophetis*, προφήταις. Non igitur omnibus, cùm non sint omnes prophetæ.

33 [*Incompositi status*, ἀκαταστασίας. sive *tumultuationis*, ut 2. Cor. 12. 20.] ¶ *Ut in omnibus*, ὡς ἐν πάσαις. Vel hæc sunt cum versiculo præcedente construenda, præcedente membro per parenthesin incluso: vel subaudiendum aliquid, ac si scriptum esset, *ut apparet in omnibus Ecclesiis*. ¶ *Sanctorum*, τῶν ἁγίων. In uno codice & apud Ambrosium additur διδάσκω, *doceo*: fortassis ex cap. 4. 17. Arabs autem interpres supplet verbum γίνεται, *fit*. Cæterùm in Claromontano codice huic versiculo subjiciuntur versiculi 36, 37, 38, 39, 40. quibus postea attexuntur 34, & 35: & ità fortasse meliùs ista videri possint cohærere.

34 *In conventibus*, ἐν ἐκκλησίαις. Vulgata *In Ecclesiis*. non satis aptè hoc in loco, & in sequenti etiam versiculo, quòd mulier etiam in Ecclesia sit (id est, ex fidelium numero) cùm domi est, nec tamen silere jubeatur nisi in publico Ecclesiæ cœtu. ¶ *Sed* oportet *ut subditæ sint*, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι. Subaudiendum est cognatæ significationis verbum, ut alibi diximus. Sic 1. Tim. 4. 3. cùm præcessisset κωλυόντων γαμεῖν, *probibentium matrimonium contrahere*, subjicitur ἀπέχεσθαι βρωμάτων, pro καὶ κελευόντων ἀπέχεσθαι, *& jubentium abstinere*. In duobus codicibus scriptum habetur, ὑποτασσέσθωσαν, *subjiciantur*. Hujus autem interdicti rationem non tantùm suggerit ipsum Dei verbum, quo mulier subjicitur viro, sed ipsum jus Gentium, in communi hujus vitæ usu, nedum ut Evangelii usum fas sit ipsis attrectare. Unde illud quod exstat l. 1. C. Theod. de rapt. Virg: Mulierem à postulationibus & testimoniis, omnibúsque rebus judiciariis antiqui penitus removerunt. Nec permittit Leo Imper. Novel. 48. mulieres adhiberi testes in contractibus. Et insigne hujus rei exemplum exstat apud Plinium lib. de Viris Illustribus, de Sempronia Gracchorum sorore. Dei tamen Spiritus agit quoties libuit extra ordinem, ut de Debora, Holda, & Philippi filiabus legimus. Neque etiam propterea censendæ sunt abolendæ eorum populorum leges, quæ fœminis etiam jus regnandi tribuunt, ut nostrâ memoriâ bis Angliæ regno patriis legibus, contrario tamen prorsus exitu, evenit, cùm Mariâ quidem nihil fuerit immanius; inclyta verò illa Elisabetha pietate, prudentiâ, moderatione, justitiâ, omnium qui unquam exstiterunt regum laudem æquaverit, imò etiam plurimos ex illis omni virtutum genere, ipsâque adeò felicitate superaverit.

37 *Spiritualis*, πνευματικός. i. In rebus spiritualibus cognoscendis ac dijudicandis eruditus: cui opponitur tum carnalis, tum qui adhuc infans est in Christo, ut suprà, 3. 1.

38 *Ignarus esto*, ἀγνοείτω. Vulgata, *Ignorabitur*. quam lectionem sequuntur commentaria Hieronymo inscripta, & Ambrosius quoque, referens ad id quod scriptum est Matt. 7. 23. Sed & in uno Græco codice scriptum invenimus ἀγνοεῖται, *ignoratur*. Mihi verò magìs arridet recepta lectio, quæ fortassis ità commodissimè potest explicari, ac si diceret Apostolus, Qui inter vos præditus est intelligentiâ, is agnoscat ea quæ dico. à Spiritu Dei proficisci; itaque hæc nostra sedulò observet: qui verò ignarus est, ignarus esto, id est, hanc suam ignorantiam agnoscat, neque turbet Ecclesiam, sed peritiorum judicio acquiescat; vel potiùs contemnitor, ut sibi in sua ignorantia placens. Unde enim turbæ magna ex parte, nisi quòd imperiti nolunt imperiti haberi, sed peritiorum locum occupant? Cæterùm τὸ ἀγνοεῖν non verti *Ignorare* cum vetere interprete & Erasmo, quia absolutè ponitur ut apparet ex antithesi: qua de re diximus suprà, 12. 1.

40 *Decenter*, εὐσχημόνως. Id est, κατὰ τὸ πρέπον, ut etiam accipi diximus τὸ εὔσχημον suprà, 7. versu 35, & 36. ¶ *Fiant*, γινέσθω. Vetus interpres addit *In vobis*, ἐν ὑμῖν. id est, *inter vos*.

ΚΕΦ. ιε'.

1 Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον ὃ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε.

2 Δι' οὗ καὶ σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῆ ἐπιστεύσατε.

3 Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφάς.

4 Καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφάς·

5 Καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα.

6 Ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ· ἐξ ὧν οἱ πλείους μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν.

7 Ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ· εἶτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν.

8 Ἔσχατον δὲ πάντων, ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι, ὤφθη κἀμοί.

CAP. XV.

*Cæterùm vobis declaro, fratres, Evangelium quòd evangelizavi vobis, quod & recepistis, in quo etiam statis,

Per quod etiam, si retinetis quo sermone vobis evangelizaverim, servamini; excepto nisi si frustrà credidistis.

Tradidi enim vobis in primis quod & accepi, Christum videlicet mortuum esse pro peccatis nostris, † secundùm Scripturas:

‖ Et sepultum fuisse, & excitatum tertio die, secundùm Scripturas:

* Et visum fuisse Cephæ, deinde duodecim illis.

Postea visus est ampliùs quàm quingentis fratribus semel: ex quibus plerique manent usque adhuc, quidam autem obdormierunt.

Postea visus est Jacobo: deinde Apostolis omnibus.

† Ultimò verò omnium, velut abortivo, visus est etiam mihi.

CAP. XV.

Notum autem vobis facio, fratres, Evangelium quod prædicavi vobis, quod & accepistis, in quo & statis,

Per quod & salvamini, quâ ratione prædicaverim vobis; si tenetis; nisi frustrà credidistis.

Tradidi enim vobis in primis quod & accepi: quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris, secundùm Scripturas:

Et quia sepultus est, & quia resurrexit tertià die, secundùm Scripturas:

Et quia visus est Cephæ, & post hoc undecim.

Deinde visus est plus quàm quingentis fratribus simul: ex quibus multi manent usque adhuc, quidam autem dormierunt.

Deinde visus est Jacobo: deinde Apostolis omnibus.

Novissimè autem omnium, tanquam abortivo, visus est & mihi.

* Galat. 1. 11. 1 Sextus hujus epistolæ tractatus, de Resurrectione. Utitur autem transitione, primùm ostendens, se nihil novi adferre, ut Corinthii intelligerent se à recto cursu cœpisse deflectere: deinde non agi de re levicula, sed de altero Evangelii capite, quo amisso fidem eorum oporteat evanescere. Et ità demum ab ipsius Christi resurrectione hanc tractationem inchoat, nostræ videlicet fundamento, eámque primùm Scripturarum, deinde Apostolorum, & ampliùs quàm quingentorum fratrum, suo denique testimonio, confirmat. † *Esa.* 53. 5. ‖ *Joan.* 2. 1. 1. *Pet.* 2. 24. * *Joan.* 20. 19. † *Act.* 9. 4. *Rom.* 9. 3. *Ephes.* 3. 8. 8 Obiter autoritatem sui Apostolatûs asserit, quam maximè intererat summam esse apud Corinthios, ut hæc epistola suum apud eos pondus obtineret. Interim autem, divino quodam artificio sese cum quibusvis ità comparat, ut se infra omnes dejiciat.

---

1 *Cæterùm vobis declaro*, γνωρίζω δὲ ὑμῖν. Hujusmodi transitionibus uti solet Apostolus, quæ sint præfationis instar ut suprà, 11. 17. Pertinet igitur hoc procemium ad alium locum hujus epistolæ, qui penè unus sit in hac epistola δογματικός, nempe de mortuorum resurrectione: de qua mirum non est fuisse magnopere Corinthi & inter Græcos philosophos, ut de re quæ ipsis planè videretur delirio similis, disputatum: ut apparet nominatim ex Act. 17. 32. cùm in ipso Dei populo floreret Sadducæorum secta, istud dogma ex professo deridentium. Deinde verbum γνωρίζω, non verti *notum facio*, cum Erasmo & Vetere interprete, ut & nos sæpe sumus interpretati. nec enim ad illos Apostolus de re nova aut inaudita scribit, ut ipse disertè significat; sed quod illos de resurrectione in genere docuerat, nunc istâ exortâ controversiâ, vult explicatiùs ab ipsis intelligi: frangat enim, inquit ille, nucleum oportet, qui nucem esse vult. ¶ *In quo etiam statis*, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε. id est, quod adhuc etiam profitemini, vel, per quod etiam datum est vobis ut erecti stetis: sicut eadem formula accipitur Rom. 5. 2. & *standi* verbum suprà, 10. 12. Sed & præterito tempore possumus interpretari ad verbum, ἑστήκατε, *stetistis*. Ac si dicat Apostolus se proponere quod non simpliciter sint amplexi, sed ità ut ad hoc tempus in eo constanter perseverarint, quò turpior esset inconstantia si nunc deficerent.

2 *Si retinetis quo sermone vobis evangelizaverim*, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν εἰ κατέχετε. Manifesta est trajectio, quæ in Latino sermone minùs est usitata, ac proinde obscurior quàm in Græco. Similes autem alias annotavimus, Joan. 8. 25. Act. 1. 1. Rom 8. 3. item sup. 14. 37. & infrà v. 12. & sparsim aliis multis locis. Syrus tamen interpres expunctâ εἰ legit κατέχετε, videlicet *memoriâ*. Claromontanus autem codex habet, τινὶ λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν ὀφείλετε κατέχειν, *Quo etiam sermone vobis evangelizaverim debetis retinere*, id est, par est vos esse memores. Cæterùm λόγος, quem Vulgata vertit *Rationem*, declarat hoc in loco non tam ipsas Pauli voces, quàm doctrinam ipsam, tamen alibi monens vitandas phraseωn & ipsorum verborum novationes. ¶ *Nisi si frustrà credidistis*, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῆ ἐπιστεύσατε. Hoc pertinet ad verbum σώζεσθε, *servamini*, non ad κατέχετε, *retinetis*. Nam argumentatur ab absurdo: vel ipsos videlicet frustrà credidisse Evangelio (quod pro absurdo & ἀδυνάτῳ assumit, ad fideles scribens) vel eorum salutem in eo Evangelio esse positam, cujus, inquit, Evangelii vel præcipuum caput est Resurrectio mortuorum. Quibusdam placet subaudire copulam, ex Hebræorum idiotismo, quasi scriptum sit καὶ ἐκτὸς εἰ μὴ, *& nisi*. Sed hâc ratione videretur τὸ ἐκτὸς redundare.

3 *Accepi*, παρέλαβον. à Christo videlicet, Gal. 1. 12.

5 *Cephæ*, Κηφᾷ. Hæc apparitio ab Evangelistis non commemoratur, ut nec illa Jacobi: testantibus etiam ipsis omnes illius apparitiones, totis illis quadraginta diebus exhibitas, non fuisse sigillatim à se perscriptas, Joan. 20. 30. Cæterùm si quod mox de quingentis fratribus dicitur ad adscensionem referatur, transpositos fuisse dixerim vers. 6, & 7. cùm hunc illi præponi oportuerit. ¶ *Illis duodecim*, τοῖς δώδεκα. Sic legi in omnibus quos vidi codicibus Græcis, excepto Claromontano, qui habet τοῖς ἕνδεκα, *illis undecim*. Ità etiam legit Vulgata, licèt articulo non rectè prætermisso. Ambrosius etiam habet *undecim*, neque diversam lectionem citat. Variasse autem Græcos codices hoc in loco apparet ex Græcis scholiis, & Chrysostomo, & Augustino quoque, lib. De consensu Evangelist. 3. c. 33. Hinc orta quæstio, Quomodo dicantur duodecim qui tamen undecim tantùm erant, Matthiâ nondum tunc allecto: cui

expediendo

expediendo nodo multa incommodè profectò afferuntur. *Fuerunt*, inquiunt, *isti duodecim ex turba discipulorum, non autem ex illorum selectorum.* Atqui istud non patitur additus articulus τοῖς. Matthiam igitur alii volunt, quamvis nondum allectum, casu tamen fuisse tunc cum Apostolis undecim, & sic illos duodecim, προσηγορίᾳ quâdam secuturæ allectionis, vocatos. Sed hoc quâ tandem vel levissimâ conjecturâ nititur? Denique (inquit Chrysostomus) verisimile est post assumtionem etiam visum. Imò (quod tanti viri pace dictum esto) nec verum istud est, nec verisimile, testante Petro Act. 3. fore ut ad ultimum illum diem cœlis secundùm carnem contineatur. Fuerit tamen sanè post assumtionem visus, sed in cœlo, ut Stephano, & Paulo in via, & in ecstasi in tertium usque cœlum abrepto, aut in somnis, non corporali sed spirituali visione, ut eidem Paulo Act. 27.23. Paulus autem hoc loco quinam duplex visionis tam diversum genus in unum conflaret? Et ubi illa Matthiæ in hoc contextu mentio? Servavi tamen receptam in codicibus Græcis scripturam, quæ hâc unâ ratione (ut mihi quidem videtur) commodè explicari potest, quòd communi & usitato, inter omnes Christi verè pios asseclas, cœtus ille selectorum domesticorum ipsius nomine τῶν δώδεκα intelligeretur: quæ appellatio etiam postquam Proditor ille excidisset, tamen adhuc permanebat. Sed longè major difficultas hìc occurrit, quam miror non fuisse potiùs animadversam & explicatam. Nam si dicere voluit Paulus Christum sive coram undecim, sive duodecim illis, apparitione verâ fecisse resurrectionis suæ fidem; cur ταυτολογίᾳ manifestâ utens mox diceret illum apparuisse τοῖς πᾶσιν ἀποστόλοις? Nam articulus τοῖς omnino istos à cæteris discipulis distinguit, & Paulus addidisset particulam πάλιν, id est *rursus*, si cùm sæpius toti illorum cœtui sese stiterit, hanc apparitionem ut postremam ab illa priore distinguere voluisset. Denique particula ista πᾶσιν manifestè declarat Paulum ab aliis particularibus quas commemorat apparitionibus istam discernere voluisse. Quid ergò? Si quis est in hac codicum varietate, & ubi de fide & doctrina ipsa non agitur, conjecturæ locus, probabile mihi potiùs videtur, neque τοῖς ἕνδεκα, neque τοῖς δώδεκα, sed τοῖς δέκα, id est, *decem illis* scriptum fuisse, & insignem illam inter cæteras apparitionem designari quæ narratur Joan. 20.19, & 24. cùm à collegis suis Thomas abesset, quâ apparitione tum illam alteram octo pòst diebus secutam, tum illam ultimam quæ Mar. 16.14. explicatur, Apostolus distinguat particulâ πᾶσιν. Sed hæc nullius præjudicio dicta sunto.

6 *Ampliùs quàm quingentis*, ἐπάνω πεντακοσίοις. Ad verbum, *Suprà quàm quingentis*, si verum est quod admonet Erasmus subaudiri ἤ, id est *quàm*, ut cùm dicimus, *plus mille:* cùm alioquin ἐπάνω secundo casu jungatur, ut Mar. 14. vers. 5. hìc verò non potuit scribi ἀδελφῶν propter verbum ὤφθη. Quid si verò scriptum erat ἐπάνω ν' ἀδελφοῖς, id est πεντήκοντα, *quinquaginta?* Nam certè mirum est quingentos hìc fratres commemorari, cùm postea coacto universo cœtu in ipsa urbe Hierosolymorum (in qua una tum videtur fuisse species Ecclesiæ) numerentur duntaxat centum & viginti, Act. 1. versu 15. Sed tamen in tanto codicum & veterum interpretum consensu, nihil censeo mutandum ex conjectura. Chrysostomus verò ἐπάνω interpretatur ἄνωθεν, id est, *cœlitus*, sive *è sublimi*, quasi ista sint ad ascensionem referenda. Verùm si hæc interpretatio admittatur, necesse fuerit dicere, vel Apostolum neglexisse historiæ ordinem, vel duplicem illam apparitionem, cujus fit mentio versu 7. post ascensionem contigisse, ut & illam Pauli in ecstasi factam, ut ipsemet explicat 2. Cor. 12.2. quarum illarum duarum neutram concesserim, nisi quis idoneas rationes adferat. Imò idem Chrysostomus homiliâ in Symbolum 2. refert istud aliquatenus ad eos qui cum Christo resurrexerant: quam sententiam si sequaris, ἐκοιμήθησαν vertendum fuerit *obdormierant*, per præteritum plusquam perfectum. ¶ *Semel*, ἐφάπαξ. Id est, non divisim, sed unà, eodémque tempore. pro quo dicimus in vernaculo nostro sermone *à une fois*. Vulgata & Erasmus, *Simul*, ἅμα. ¶ *Manent*, μένουσι. In vita videlicet, ut Joan. 21.22.

---

9 Ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, ὃς οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος, διότι ἐδίωξα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ.

10 Χάριτι δὲ Θεοῦ εἰμι ὅ εἰμι· καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ, ἡ εἰς ἐμέ, οὐ κενὴ ἐγενήθη, ἀλλὰ περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα· οὐκ ἐγὼ δέ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί.

11 Εἴτε οὖν ἐγώ, εἴτε ἐκεῖνοι, οὕτω κηρύσσομεν, καὶ οὕτως ἐπιστεύσατε.

12 Εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, πῶς λέγουσί τινες ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστι;

13 Εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται.

14 Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν.

15 Εὑρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες τοῦ Θεοῦ· ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἤγειρε τὸν Χριστόν· ὃν οὐκ ἤγειρεν, εἴπερ ἄρα νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται.

16 Εἰ γὰρ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται.

17 Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν· ἔτι ἐστὲ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.

18 Ἄρα καὶ οἱ κοιμηθέντες ἐν Χριστῷ, ἀπώλοντο.

19 Εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν Χριστῷ μόνον, ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν.

20 Νυνὶ δὲ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν· ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο.

‖ Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, propterea quòd persecutus sum Ecclesiam Dei.

Sed gratiâ Dei sum id quod sum: & gratia ejus, quæ in me *collata est*, non fuit inanis, sed ampliùs quàm illi omnes laboravi: non ego tamen, sed gratia Dei quæ mecum *est*.

Et ego igitur & illi itâ prædicamus, & itâ credidistis.

Quòd si Christus prædicatur ex mortuis excitatus esse, quomodo dicunt quidam inter vos, non esse resurrectionem mortuorum?

Nam si resurrectio mortuorum non est, Christus quoque non est suscitatus.

Quòd si Christus non est suscitatus, vanum videlicet *est* præconium nostrum, vana autem *est* etiam fides vestra.

Invenimur autem etiam falsi testes Dei: quoniam de Deo testificati sumus, eum suscitasse Christum: quem non suscitavit, si videlicet mortui non excitantur.

Nam si mortui non suscitantur, Christus quoque non est suscitatus.

Quòd si Christus non est suscitatus, inanis est fides vestra: adhuc estis in peccatis vestris.

Nempe & qui dormiunt in Christo, perierunt.

Si in hac solùm vita speramus in Christum, miserrimi omnium hominum sumus.

Nunc autem Christus suscitatus est ex mortuis: * a primitiæ dormientium factus est.

Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei.

Gratiâ autem Dei sum id quod sum: & gratia ejus in me vacua non fuit, sed abundantiùs illis omnibus laboravi: non ego autem, sed gratia Dei mecum.

Sive enim ego, sive illi, sic prædicamus, & sic credidistis.

Si autem Christus prædicatur quòd resurrexit à mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis, quoniam resurrectio mortuorum non est?

Si autem resurrectio mortuorum non est, neq; Christus resurrexit.

Si autem Christus non resurrexit, inanis est ergò prædicatio nostra, inanis est & fides vestra.

Invenimur autem & falsi testes Dei: quoniam testimonium diximus adversùs Deum quòd suscitaverit Christum: quem non suscitavit, si mortui non resurgunt.

Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit.

Quòd si Christus non resurrexit, vana est fides vestra: adhuc enim estis in peccatis vestris.

Ergò & qui dormierunt in Christo, perierunt.

Si in hac vita tantùm in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.

Nunc autem Christus resurrexit à mortuis, primitiæ dormientium.

‖ *Eph.* 3.7.

12 Primum argumentum, esse resurrectionem à mortuis, Christus resurrexit, ergò resurgunt mortui.

13 Secundum ab absurdo, Si non est resurrectio mortuorum, Christus non resurrexit.

14 Probatio illius absurdi ab aliis absurdis, Si Christus non resurrexit, inanis est prædicatio Evangelii, & vana est fides quam ei habuistis, & nos mendaces sumus.

16 Repetit idem argumentum ab absurdo, explicaturus quomodo inanis sit fides sublatâ Christi resurrectione. 17 Primò, cùm Mors sit peccatorum pœna, frustrà crederemus remissa esse nobis peccata quæ maneant: manent autem peccata, si Christi mortem non excepit ejusdem resurrectio. 18 Secundò, Quia nisi Christi resurrectio statuatur, perierunt omnes in Christo mortui. Quis ergò fuerit fidei fructus? 19 Tertium argumentum, quod & ipsum ab absurdo petitum est, Quia nisi altera vita statuatur, in qua beati sint qui in Christum sperant, nihil esset illis miserius, ut qui in hac vita sint calamitosissimi. 20 Conclusio superiorum argumentorum, Christus ergò resurrexit. * *Coloss.* 1.18. *Apoc.* 1.5. a Eandem conclusionem statuit pro enthymematis sequentis antecedente: Christus resurrexit, ergò & nos fideles (de iis enim hìc agit) resurgemus. Additur prima hujus consecutionis ratio, quia Christus nobis non ut privatus aliquis sigillatim & per se considerandus proponitur, sed ut primitiæ. Assumit autem quod omnibus notum erat, totum videlicet cumulum in primitiis sanctificari.

---

9 *Dignus*, ἱκανός. Vide Matth. 3.11.

10 *Gratia Dei quæ mecum est*, ἡ χάρις Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί. Vulg. *Gratia Dei mecum*, neglecto articulo: cujus vim tamen observavit etiam Hieronymus adversùs Pelagianos. Certè inepti sunt Sophistæ, qui ex hoc insigni loco ineptè converso, volunt liberi arbitrii meritum stabilire. nam etiamsi non esset adscriptus articulus, debuerant tamen animadvertere Paulum itâ seipsum facere gratiæ administrum, ut illi omnia tribuat. Sic enim laboravi, inquit, ut tamen non ego, sed gratia Dei quæ mihi adfuit, & per quam sum quicquid sum, per me omnia effecerit. Deinde, si libertas ipsâ arbitrii ex servitute peccati, accepta ferenda est prorsus non naturæ, quæ sese peccato totam mancipavit, sed gratiæ regeneranti, cui tribuenda fuerint ipsius libertatis effecta?

11 *Et ego igitur*, εἴτε μὲν οὖν ἐγώ. Iterum εἴτε pro καί, ut suprà, 13. versu 8. & hìc desinit Propositio tractationis, incipiente deinceps Confirmatione usque ad versiculum 32. finientem.

13 *Nam si resurrectio*, εἰ δὲ ἀνάστασις. Vulgata, *Si autem*. Erasmus, *Porrò si*, &c. Sed præstat hìc quoq; accipere δὲ pro γάρ.

14 *Vanum est*, κενή. Hinc disce quinam hæretici tollant fundamentum fidei, ideóque sint prorsus intolerabiles, nempe, Qui scriptis Propheticis & Apostolicis non acquiescentes cudunt novos fidei articulos, vel semel positos tollunt, vel directè vel necessariâ consecutione.

15 *De Deo*, κατὰ τοῦ Θεοῦ. Sic usurpant Dialectici hanc præpositionem, ut significent attributum dici de subjecto. Vulgata, *Adversùs Deum*. nam hoc certè in Dei injuriam redundat quod ei falsò tribuitur. Alii, *A Deo*. Nam κατὰ interdum idem declarat quod ἀπὸ vel ἐκ, ut Matth. cap. 8. versu 32. Marc. 5.13. & Luc. 8.33. κατὰ τοῦ κρημνοῦ, sed addito verbo ὥρμησεν: ex quo facilè deprehendi possit ea significatio.

17 *Adhuc*, ἔτι. Vulgata, *Adhuc enim*, ἔτι γάρ, quæ lectio mihi non displicet. *Esse* autem *in peccatis*, declarat nec sanctificatum esse, nec peccatorum remissionem consecutum. Pendet enim nostra Vivificatio à Christi resurrectione; Mortificatio verò veteris hominis & peccatorum Remissio ab ejusdem morte, Rom. 6. 4. Mors autem Christi inefficax est, si Christus in morte mansit.

19 *Solùm*, μόνον. Notanda est imprimis trajectio hujus particulæ, qualis est Rom. 4. 16. ut cohæreat cum ταύτῃ, sicut nos conjunximus. Nam alioquin reprehenderetur qui in solo Christo spem suam in hac vita collocavit, Cæterùm, *In hac vita*, declarat, Hujus vitæ gratiâ, sive, Ità ut hæc fides aliud quàm hanc vitam non respiciat. nam ex Hebræo idiotismo ἐν, id est Beth, hoc loco idem valet atque בעבור *bahabur*, id est *propter*. ¶ *Miserrimi*, ἐλεεινότεροι, id est, ἐλεεινότατοι, ut suprà, 13. 13.

20 *Primitiæ*, ἀπαρχή. Christus enim primus (cæteris qui divinitus à mortuis ante & post ipsum suscitati leguntur, rursum mortuis) simul resurrexit, & æternam vitam recepit, Act. 13. 34. & omnibus suis causa est resurrectionis futuræ ad vitam æternam: sicut primitiæ oblatæ reliquorum fructuum cumulum sanctificabant. Credentes autem intellige. Nam aliis cum Christo nihil commune est, neque Christi mortis beneficio resurgunt qui extra Christum sunt, licèt divinâ vi, sed ex maledictionis formula, quæ mortem quoque æternam (& quidem potissimúm) comprehendit. Non esset enim æterna hæc pœna quæ *mors secunda* appellatur, nisi in illam æternam simul & maledictam vitam rursum animarentur illorum corpora: quæ propterea non Vita sed Mors æterna vocatur. ¶ *Dormientium*, κεκοιμημένων. Id est, *mortuorum*, quod nonnulli perperàm ad paucos illos referunt cum Christo ipso excitatos à mortuis, Matth. 27. 55. Quorsum enim istud Paulus? Credentes tamen hìc solos intelligi constat ex ipso hujus resurrectionis αἰτίῳ, nempe ex credentium cum Christo unitione. Sed & in eo falli nonnullos arbitror, qui sanctos illos quorum sepulcra simul cum illo Christi aperta simul testata sunt illos cum suo capite resurrexisse, rursus mortem obiisse, & in sua sepulcra reversos opinantur. Nam cur non potiùs cum suo capite ut resurrexisse, sic etiam singulos jam tum æternâ cum illo vitâ fuisse donatos credamus? ut huc referatur quod de Christi supra cœlos ascendentis triumpho ex Psalmis recitatur, Ephes. 4. 6. & hæc proculdubio illa est captivitas ad quam refertur illa Patrum liberatio ex Limbi quem vocant carcere.

---

21 Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν.
22 Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται.
23 Ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι· ἀπαρχὴ Χριστός, ἔπειτα οἱ Χριστοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.
24 Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρί, ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν.
25 Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ ἂν θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.
26 Ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος.
27 Πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ὅταν δὲ εἴπῃ ὅτι πάντα ὑποτέτακται, δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα.
28 Ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα.

Quia enim per hominem mors, per hominem quoque resurrectio mortuorum.
Sicut enim in Adamo omnes moriuntur, ità & in Christo omnes vivificabuntur.
† Unusquisque autem suo ordine: primitiæ Christus, postea qui sunt Christi in adventu ipsius:
Deinde *erit* finis, cùm tradiderit regnum Deo ac Patri, cùm evanescere fecerit omne imperium, & omnem potentiam & virtutem.
Nam oportet eum regnare ‖ usquequo omnes inimicos supposuerit pedibus ejus.
Ultimus autem hostis evanescet Mors.
* Nam omnia subjecit sub pedes ejus. Cùm autem dicit omnia esse *ei* subjecta, palàm est *hoc dici* excepto eo qui subjecit ei omnia.
Postquam verò subjecta fuerint ei omnia, tunc & ipse Filius subjicietur ei qui subjecerit ipsi omnia, ut Deus sit omnia in omnibus.

Quoniam enim per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum.
Et sicut in Adam omnes moriuntur, ità & in Christo omnes vivificabuntur.
Unusquisque autem in suo ordine: primitiæ Christus, deinde ii qui sunt Christi, in adventum ejus:
Deinde finis, cùm tradiderit regnum Deo & Patri, cùm evacuerit omnem principatum & potestatem & virtutem.
Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus.
Novissima autem inimica destruetur mors.
Omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Cùm autem dicit, Omnia subjecta sunt ei, sine dubio præter eum qui subjecit ei omnia.
Cùm autem subjecta fuerint illi omnia, tunc & ipse Filius subjectus erit ei qui subjecit sibi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus.

21 Altera ejusdem consecutionis probatio, quia Christus considerandus est velut Adamo oppositus, ut sicut ex uno homine Adamo propagata mors est, sic etiam ex uno homine Christo propagetur vita: id est, ut omnes fideles, sicut, quia naturâ ex Adamo orti sunt, moriuntur, sic, quia in Christo Filii Dei facti sunt ex gratia, ab eo vivificentur. † 1. Thess. 4. 15.
23 Duo simul agit. Declarat enim sic communem esse Christo cum suis omnibus resurrectionem, ut tamen ipse & tempore (primus enim jam resurrexit) & dignitate emineat, quoniam ab eo & in eo est nostrûm omnium vita ac gloria. Deinde hâc occasione ad proximum argumentum transit. 24 Quartum argumentum, quo etiam confirmantur reliqua, nititur etiam validissimo fundamento, quòd videlicet oporteat Deum regnare; hæc autem sit hujus regni ratio, ut velit Pater in Filio suo homine facto rex demonstrari, cui omnia præter ipsum promittentem subjiciantur, ut ipse pater postea in Filio victore triumphet. Hujus autem dominationis Filii, in qua posita est Patris gloria, duas partes facit, nempe hostium debellationem (quorum alios oporteat omni potestate privari, ut Satanam & impios omnes, quantumvìs potentes & superbos: alios verò prorsus aboleri, ut mortem) & piorum plenam ac integram ab omnibus hostibus assertionem, ut hoc modo Deus plenè in Ecclesiæ corpore unà cum Christo capite suo cohærente regnum ac gloriam suam, veluti rex in subditis suis, patefaciat. Hujus porrò regni primum gradum in Filii capitis resurrectione ponit; complementum verò in integra membrorum cum capite conjunctione, ultimo illo die futura: omnia porrò ista huc pertinent ut doceat, nisi resurgant mortui, nec Patrem summum regem, nec Christum omnium dominum haberi posse. Nec enim domita esset Satanæ & mortis potestas, nec plena Dei in Filio suo & Filii ipsius in suis membris gloria. ‖ Psal. 110. 1. Act. 2. 34. Heb. 1. 13. & 10. 13. * Psal. 8. 7. Heb. 2. 8.

---

22 *Omnes vivificabuntur*, πάντες ζωοποιηθήσονται. Castellio, *Omnes reviviscent*. Sed notandum est verbum passivum, quod declarat eos non suâpte vi sed alienâ resurgere: quæ emphasis verbo *reviviscendi* non exprimitur. Tanti est momenti vestigiis Apostoli potiùs insistere quàm verba quædam ut parùm Latina refugere. Cæterùm, quod dicit omnes per Christum vivificatum iri, dextrè intelligendum est. Liquet enim tum ex superioribus, velut ex illis absurdis ex quibus Apostolus duxit argumenta, tum etiam ex proximo versu in quo istud ad eos restringit qui sunt Christi, & denique ex iis, quæ subjicit de corporibus cum gloria resurrecturis: ex iis, inquam, liquet Apostolum solis fidelibus ista scribere, & de illorum duntaxat resurrectione disserere. Nam alioqui si negotium illi fuisset cum Epicureis, longè alia adhibuisset argumenta. Risissent enim illi hæc omnia, & Christum non resurrexisse, vanam esse hanc prædicationem ac fidem, stultos esse Apostolos dixissent, ac proinde elusissent omnia Pauli argumenta. Itaque τὸ καθόλου hîc quoque, ut aliquoties in hac eadem epistola, veluti 8. 1. & 9. 25. & 10. 33. restringendum est ad id de quo agitur: idq; non in hoc tantùm membro, sed etiam in altero superiore isti opposito faciendum censeo. Quamvìs enim universaliter & sine exceptione verum sit totum humanum genus factum morti obnoxium in Adamo, tamen idem universale signum, in hoc utroque comparationis ejusdem membro, debet simili sensu explicari, ac proinde ad solos in gloriam resurrecturos restringi.

23 *Primitiæ*, ἀπαρχή. Hoc vocabulo parat sibi aditum ad sequentia. Necesse est enim ut primitiarum & totius cumuli eadem sit ratio. At Christus jam mortis est victor, quod assumit Paulus tanquam extra controversiam positum. Ergò & nos oportebit post illum itidem, id est ultimo illo die, superatâ morte in æternam vitam resurgere.

24 *Finis*, τέλος. id est, finis mundi, & regni Christi complementum sive perfectio: quoniam quod inchoatum est, tum demum perficietur. Mentionem enim fecit futuræ vivificationis, quæ à Christo cœpit, & adventu Christi non finietur, sed conficietur potiùs. Alios video hoc referre ad abolitionem, de qua statim disserit: quod mihi non satìs arridet. Puto enim potiùs Apostolum duo proponere, nempe perfectionem regni Christi, deinde qua in re sit posita ista consummatio, nempe in omnium hostium abolitione, & membrorum ipsius plena vivificatione, ac demum sic intelligendam esse hanc perfectionem, ut tamen Deus semper emineat, quæ omnia probat sequentibus versiculis, ut indè confirmet resurrectionem fidelium futuram. ¶ *Deo ac patri*, τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Articulus utrique conjuncto nomini communis ostendit unum & eundem notari qui sit Deus & Pater sive Christi, ut Θεάνθρωπος personaliter, sive distinctè, quatenus est Deus, *Patri*. Quid ergò, an nondum regnat Pater? Regnat certè, sed ità ut, quoniam adhuc magna mundi pars & potestates tenebrarum ei resistunt, hoc respectu videatur rex non esse, quoniam pro rege à plerisque non habetur; ideóque quotidie petimus ut regnum ipsius adveniat. Dicitur ergò Christus regnum Deo Patri traditurus, id est, debellatis omnibus hostibus Patrem velut in regnum plenè constituturus, videlicet respectu eorum qui ab ipso desciverant, quorum alios perdomuerit, alios Patri reconciliarit ultimo demum illo die, quo profligatis omnibus ad unum hostibus, omnes quos à Patre gubernandos accepit, illi veluti in manus tradet æternâ gloria coronandos. An verò tunc non regnabit Filius? Maximè verò, cùm regni ejus non sit finis. de quo mox dicemus, vers. 28. ¶ *Cùm evanescere fecerit*, ὅταν καταργήσῃ. Assentior iis qui hoc referunt ad regni Christi hostes, in quorum medio nunc dominatur. Etsi enim vera est sententia eorum qui omnem etiam justam gubernationem, tum Ecclesiasticam tum politicam, tunc desituram aiunt cùm cessabit istius mundi cursus; tamen spectandum puto qua de re agatur, nempe an Christi potentia ad carnis usque resurrectionem protendatur: quod affirmat

Apostolus, cùm dicit fore ut omnes semel hostes aboleat, ac proinde etiam mortem, quoniam alioqui non subjicerentur omnia sub ejus pedibus. Sed & illud observandum est, non dici abolendos illos qui imperio, potentiâ, aut vi aliquâ præditi sunt, sed eorum potentiam esse abolendam. Neque enim dæmones vel impii abolebuntur, sed omni suâ potentiâ spoliabuntur, ac proinde etiam mors abolebitur, ut sit plena Sanctorum felicitas. Augustinus lib. de Trin. cap. 10. per *Dei regnum* intelligit ipsos fideles Christi morte redemtos: & verbo *regnandi* vult significari Christi pro nobis interpellationem tunc cessaturam, completâ nostrâ cum Deo conjunctione. Dixi quod mihi maximè probatur.

25 *Usquequo supposuerit*, ἄχρις οὗ ἂν θῇ. Subaudiendum est nomen ὁ Θεὸς, *Deus*, ex præcedente versiculo. Itaq; legendum est, αὐτοῦ, *ejus*, non αὑτοῦ, *suis*, ut convertit Erasmus, sicut liquet tum ex vers. 27. tum ex Psal. 110. 1. Ergò, inquies, videtur Apostolus significare Christum alienâ vi hostes debellasse. Respondeo, Apostolum (sicut ex vers. 21. apparet) Christum hìc considerare non ut Filium Dei æternum simpliciter, sed ut in forma servi manifestatum: quo respectu dominatur quidem ut Ecclesiæ caput, sed quia data est ei hæc potestas à Patre, qui etiam dicitur eum excitasse à mortuis. Neque verò propterea vel dicendus est Pater assumsisse carnem, vel divinitas aliqua secundaria Christo tribuitur: sed quia consideratur ut homo, assurgit Propheta ad Patrem usque, cum quo tamen Filius unus est Deus, ac proinde unâ & eâdem vi agit. ¶ *Omnes*, πάντας. Hæc particula non est apud Davidem, in qua tamen posita est tota vis argumenti. Nam si omnes hostes oportet Christo subjici, ergò mors quoque abolebitur, ac proinde resurgent Sancti. Ideo Apostolus locum alium adjunxit ex Psalmo octavo, ubi de Christo & æterno ipsius regno disseri (cujus etiam fit tota Ecclesia particeps) ostendit particula universalis πάντα, *omnia*: sicut etiam traditur in Epistola ad Hebræos. ubi plura de hujus loci applicatione disseremus.

26 *Ultimus autem*, ἔσχατος δὲ. Conclusio est argumenti à toto ad partem. Retinui autem particulam δὲ ex Vetere interprete, ut prorsus necessariam, quamvis in Græcis codicibus non inveniatur. ¶ *Hostis*, ἐχθρὸς. Vulgata, *Inimica*. non satis expressè, ut rectè annotavit Valla: neque necesse fuit genus mutare.

27 *Palàm est*, δῆλον ὅτι. Vel, *Hoc dicit*, videlicet excepto eo, &c. si legas δηλονότι. Supplevimus autem quod deest explendæ sententiæ: & videtur mihi duo simul colligere Apostolus, illius videlicet particulæ universalis *omnia* hanc vim esse, ut nihil excipiatur quod non sit subjiciendum Christo, præter ipsum Deum Patrem, qui dicat sese omnia Filio subjecturum. Ex his autem efficitur utrumque quod volebat, nempe resurrecturos mortuos abolitâ morte: non tamen ut Dii fiamus, sed ut cum capite nostro perfectè subjiciamur Deo, id est ut perfectè suis omnibus dominetur Deus.

28 *Et ipse*, καὶ αὐτὸς. Particula καὶ indicat omnino hoc esse accipiendum de ipsa Filii persona. Cæterùm dices, Si tunc subjicietur, ergò antea subjectus non erat, atq; adeò sic quoq; detrahetur de ipsius gloria, cùm nunc dicatur ad dextram exaltatus, & omnem potestatem accepisse in cœlo & in terra: quæ quidem necessariò intelliguntur de Filio ut in carne manifestato. Respondeo, esse ἀντανάκλασιν in verbo ὑποτάσσεσθαι, quod in superioribus dicitur de Deo, domitos hostes ad Filii pedes conculcante; hìc verò (sicut apparet ex hac particula, *Ut sit Deus omnia in omnibus*) *subjici Deo* dicuntur quibus propriè imperat ac benedicit, adeò ut hæc subjectio summam felicitatem declaret, cùm infelicissimi sint quos Deus non pro subjectis sed pro hostibus habet, sicut pulchrè describit regis imperium Poeta hoc versiculo, *Parcere subjectis & debellare superbos*. Dicitur autem Filius etiam ipse tunc subjiciendus Deo & Patri; minimè id quidem quasi Pater in Filio ante id tempus non acquieverit, vel ipsius personæ ratione extra suam Ecclesiam & in sese simpliciter consideratæ: sed (ut hic locus explicatur à Nysseno & Chrysostomo in tractatu in hunc locum proprio, & à Cyrillo lib. Thesauri 10. cap. 8) ista subjectio gloriosissima ei tribuitur relatè, id est, quatenus est Ecclesiæ sive omnium Patris subjectorum caput, quorum gloria cùm tunc demum sit perficienda, videtur quodammodo pars adhuc aliqua Christi (Ecclesiâ nimirum, quæ est Eph. 1. 23. πλήρωμα ipsius, adhuc languente) in infirmitate & ignominia versari. Adhuc enim ipse quodammodo despicitur, adhuc affligitur, adhuc crucifigitur in membris suis: sicut ipse Sauli dicebat, *Cur me persequeris?* & Paulus ipse conversus scribit se implere restantes Christi afflictiones, Col. 1. 24. Deinde, cùm nondum sit ipsius membrorum numerus completus, & altera Sanctorum pars (nempe ipsorum corpora) ad eum usque diem in pulvere & corruptione dormiant; hoc etiam respectu, illa Christi subjectio (id est plena hujus gloria) nondum est patefacta. Ac nequis de ipsius majestate quicquam vocabulo *Subjectionis* detractum putet, sciendum est Sessionem ad dextram Patris, & exaltationem supra omne nomen, sic de Christi carne dici, ut unitas quidem personæ retineatur, ac proinde uni Christo unica summa gloria tribuatur; sed ità tamen ut naturarum discrimine observato, Christi humanitas Deitati nunquam æquiparetur, quod familiari etiam exemplo declarari potest. Vivit corpus nostrum hypostaticè unitum animæ nostræ, & quidem unâ eâdemque (nempe ipsius animæ) vitâ. Sed quis propterea corpus, quòd vitam aliunde recipit, animæ corpus vivificanti exæquarit, ac non potiùs sic illud esse vitæ particeps dixerit, ut tamen infra animæ dignitatem subsidat? Christo igitur toti una sanè majestas, una gloria ab omnibus superis mediis & infimis tribuatur: sed ità ut ejus caro, non ex sese sed ut est personaliter ἑνωθεῖσα, sicut est suo corpori caput, sic quoque Deum habeat pro capite. Caput enim Christi etiam glorificati est Deus, suprà 11. 3. & rectè scripsit Augustinus lib. de Trinitate 1. cap. 8. hunc locum enarrans, *Christus, in quantum Deus est, cum illo nos subjectos habet: in quantum sacerdos, nobiscum illi subjectus est.* Hæc ille: & quidem prorsus rectè, cùm Christus unus sit cum Patre Deus, & nobiscum homo. Qui verò de ipsa Christi persona in sese hunc locum explicant, mihi non videntur quæstionem propositam satis attendere. Nec enim certè quæritur hoc in loco propriè de ipsius Christi resurrectione, & gloria, quam est plenissimam consecutus, Phil. 3. 9. sed de nostra cum Christo consociatione in resurrectionis gloria, ut apparet ex versu 23. quò spectant Christi verba Joan. 17. versu 10, 11, 20, & 21. Sed & particula *Tunc* expressè indicat hic agi de subjectione tunc demum futura cùm Pater omnia Filio subjecerit. ¶ *Ut Deus sit omnia in omnibus*, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι. Herodotus in Thalia, πάντα ἦν Ζώπυρος ἐν Βαβυλῶνι. Significatur ergò magnificentissimis istis verbis incomprehensibilis quædam gloria, quæ à Deo promanans, nos totos capiti nostro adjunctos implebit; ità tamen ut capiti, quod & Deus ipse & homo est, sua servetur eminentia, & in ista (ut ità loquar) gloriæ infinitate, suus cuiq; membro modulus tribuatur. Neque enim particula universalis *Omnia* sic accipienda est ut capiti ipsi, nedum Deo, exæquemur, quamvis & ipsi simus ejus hæredes. Præterea fratri quoque primogenito sua dignitas supra nos cohæredes tribuenda est, nedum ut (quemadmodum commenti sunt Eutychiani) natura humana in divinam transeat. Non enim sic perficeretur hominis natura, sed potiùs absorpta finiretur. Sed (inquies) nonne semper est Deus omnia in omnibus, cùm omnes omnia debeant illi ferre accepta? Respondeo, de solis Sanctis hìc disseri, quorum integer cœtus Ecclesia vocatur: quod tota etiam disputatio declarat, ac præsertim versu 17. ubi simili modo explicanda est particula universalis. Non videtur autem Deus, ante illam plenam instaurationem ultimo die futuram, omnia esse in omnibus, cùm adhuc potentes sint ejus adversarii quibuscum patienter agit, nec sit completus electorum numerus, & eorum etiam qui hanc vitam vivunt longè maxima pars adhuc sit in tenebris & peccato; eorum autem qui dormiunt corpora, non tantùm gloriæ sed etiam vitæ omnis expertia, in sepulcri ignominia versentur, dum ultimus ille dies adveniat. Et hæc illa est Dei plenitudo in nobis, quam commemorat idem Apostolus Ephes. 3. 19.

29 Ἐπεὶ τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν;	Alioqui quid facient qui ablutione utuntur super mortuis? Si omnino mortui non suscitantur, cur ablutione utuntur super mortuis?	*Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? ut quid & baptizantur pro illis?*
30 Τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν;	Cur etiam nos periclitamur omni momento?	*Ut quid & nos periclitamur omni horâ?*
31 Καθ᾽ ἡμέραν ἀποθνήσκω νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, ἣν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.	Diebus singulis morior per gloriationem vestram, quam habeo in Christo Jesu Domino nostro.	*Quotidie morior per vestram gloriam, fratres, quam habeo in Christo Jesu Domino nostro.*

29 Quintum argumentum à fine baptismi, quòd nimirum qui baptizantur pro mortuis baptizentur, id est, ut adversùs mortem remedium habeant, cùm baptismus sit regenerationis symbolum.

30 Sextum argumentum, Nisi sit resurrectio mortuorum, quorsum Apostoli tot mortibus sese quotidie objicerent?

29 *Quid facient*, τί ποιήσουσιν. Vel, *Quid fecerint*. id est, Quid tandem se fecisse deprehendent, rem videlicet inutilem, qualis est cadaveris ablutio in sepulcro, sic penitus absumendi, ut nulla spes resurrectionis illi supersit. ¶ *Qui ablutione utuntur*, οἱ βαπτιζόμενοι. Mediâ videlicet significatione, pro οἱ βαπτίζοντες, ut manifestè indicat Syra vox עמדין *hamedin*, quod maximè probo. Quòd si magìs placeat passivâ significatione accipere, fuerit verbale nomen in verbo ipso, ut apud Hebræos sæpe fit, inclusum, & fuerit hìc locus vertendus, *Quid facient* (id est, quid iis fiet, ut vulgò dicimus, *deviendront*) *qui abluuntur ablutione super mortuos?* id est, mortuali, ut loquitur Plautus: & eadem manebit sententia. Argumentatur enim Paulus ab illa sepulcrali sive mortuali ablutione & unctione accuratè jam indè à Patribus usurpata inter Judæos, & in Talmudis tabulas demum relata, imò

& à Christianis initio retenta, ut apparet ex Act. 9. 37. sed paulatim, ut verisimile est, unà cum legalibus ejusmodi ritibus abolita, quam fortassis etiam profani à veteribus Patriarchis acceperunt: unde illud, *Tarquinii corpus bona fœmina lavit & unxit.* Sed inter profanos populos quicquid circa mortuorum funera gerebatur, partim ab ambitione, partim à superstitione, partim à superstitum erga defunctos vano studio sunt profecta. At inter Judæos dubium non est quin hic ritus fuerit spei de corporum resurrectione quædam tessera & fidei professio. *Nam quia Mors* (inquit præclarè in illum Act. locum Calvinus) *speciem habet interitûs, nè resurrectionis fidem exstingueret, species contrarias opponi utile fuit, quæ vitam in morte repræsentarent.* Verbum autem βαπτίζεσθαι de hujusmodi quoq; ablutionibus usurpatur etiam Mar. 7. 4. & Heb. 9. 10. Sic igitur hic locus, alioqui perobscurus & qui me quoque diu exercuit, mihi quidem videtur explicandus. Neque huic interpretationi illud obstat quod Syrus pro ὑπὲρ vertit חלף *chalaph*, quod propriè *vice* significat. Nam ἀντὶ pro ὑπὲρ in his libris non semel ponitur, ut observavimus Matth. 17. 27. Marc. 10. 45. Eorum autem interpretationes qui verbum βαπτίζεσθαι passivâ significatione acceperunt, & ad sacram baptismi nostri actionem retulerunt, non video quînam convenire possint. Etenim si pro moribundis baptizatis accipias cum Epiphanio contra Cherinthianos, parata fuerit exceptio, non indè consequi inutiliter illos fuisse baptizatos, etiam si nulla esset carnis resurrectio, quòd animæ saluti profuturus esset nihilominus baptismus. Sin verò ὑπὲρ accipias pro *vice*, & ad Clinicorum baptismum istud placeat referre, perabsurdum illud est. Quis enim tam crassam baptismi pollutionem tam leviter prætermissurum fuisse Apostolum, imò etiam argumento tam infirmo usurum fuisse existimet? Sed quid si ad Baptismi finem istud referas, nempe ad Resurrectionem spiritualem, ut *Baptizari pro mortuis*, idem valeat, atque baptizari ut mors ipsa exstinguatur, sive in resurrectionem à mortuis, cujus symbolum sit baptismus (in qua sententia sunt Græca scholia, Photius & Theophylactus, & quam in prioribus editionibus sum amplexus) nè id quidem conveniret: quoniam sic assumeret Paulus illud ipsum de quo hîc quæritur. Et magis etiam mihi quidem absurdum videtur, quod Isidorus Pelusiotes tradit ad illum etiam baptismi finem respiciens lib. epist. 1. epist. 221. *mortuorum* nomine intelligens corpora baptizatorum quæ per baptismum credimus ad immortalitatem renovari. Nam ità Paulus perabsurdè idem per idem probaret. Denique mihi non videtur probabilis eorum sententia, qui ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, *super mortuos*, ad κοιμητήρια referunt, in quibus solerent baptizare. Istud enim nullâ idoneâ autoritate probatur, nec ullum nisi infirmissimum suppeditarit argumentum. Prodiit denique nova Turriani cujusdam ex Pseudojesuitarum cloaca in hunc locum interpretatio malè confirmata, detruncato Ephremi, Syri celebris & vetusti scriptoris, testimonio. Ait enim hunc fuisse Judæorum morem (Pharisæorum certè, si qui tales fuerunt) ut si quis in immunditia legali moreretur, vel alius quispiam vivus defuncti nomine, vel ipsemet mortuus aquâ lustrali ablueretur, unde hic quoq; mos mortuos aquâ benedictâ aspergendi inter Christianos inoleverit, ex traditione ἀγράφῳ. Bellum profectò & Antichristianæ superstitioni conveniens fundamentum: quasi Paulus ab istis Judaicis nugis argumentum sumserit. ¶ *Si omnino*, εἰ ὅλως. Hoc membrum cum superioribus conjunxi, Syrum interpretem & Claromontanum codicem secutus. ¶ *Cur*, τί καί. id est, hujusmodi ablutionibus utentes, nec quicquam sibi laudabile, nec ipsis mortuis utile fecerint. Redundat autem particula καὶ in hujusmodi phrasi, ut diximus Joan. 8. 25. ¶ *Super mortuis*, ὑπὲρ τῶν νεκρῶν. Vulg. *Pro illis*, ὑπὲρ αὐτῶν. quam scripturam in tribus codicibus Græcis invenimus.

30 *Omni momento*, πᾶσαν ὥραν. Vulg. *Omni horâ*. Erasmus, *Omni tempore*. Vide Matth. 9. 22.

31 *Per gloriationem vestram*, &c. νὴ τὴν καύχησιν ὑμετέραν, &c. In quibusdam vulgatæ editionis Latinæ codicibus legitur *Propter*. Sic quoque legitur apud Ambrosium, & in commentariis Hieronymo inscriptis. Alicubi etiam legitur *Pro gloria vestra*. Dubitant quoq; Græca scholia num legendum sit διὰ, & in eam sententiam videtur inclinare Theophylactus. Si νὴ legamus, erit obtestationis species, quam agnoscit & Basilius εἰς ψαλμὸν ιδ΄. & Augustinus Epist. 29. & Sermone de verbis Apostoli, 28. & Syrus interpres sequitur, expresso etiam verbo ימא *jame*, id est *Juro*, sive *Affirmo*, ut habetur in Arabica editione. Neque est cur nobis insolens videatur hoc factum. Est enim inter obtestationem & jusjurandum magna differentia, cùm liceat, Prophetarum exemplo, testes etiam cœlum & terram appellare, nedum Angelos, ut 1. Tim. 5. 21. earum quidem rerum quas palàm & in luce gesserimus. Quidni enim hoc æquè liceat ac hominum testimonio uti? At in vero jurejurando Deus unus, tum in rebus arcanis, & quæ ab ipso solo possunt intelligi, veluti in iis quæ intus latent; tum verò etiam in aliis, quoties ità requirit necessitas, non modò ut testis, sed etiam ut judex ac vindex perjurii, advocatur, adeò ut fine summo sacrilegio non possit aliud nomen in jurejurando usurpari. ¶ *Vestram*, ὑμετέραν. Nonnulli legunt ἡμετέραν, *nostram*: ut hoc perinde sit acsi Apostolus testes quotidianæ illius suæ mortis appellaret molestias illas innumerabiles de quibus verè poterat in Domino gloriari. Sin verò legamus *Per vestram gloriationem*, eadem quidem erit sententia, sed peculiariter accommodata Corinthiis: acsi diceret Apostolus, Quotidie morior, ejúsque rei testes appello omnes ærumnas, quas verè gloriari possum me apud vos sustinuisse. Vel, Testis sit mihi gloriatio vestra (id est vester profectus in Evangelio quod ego apud vos promulgavi summis cum periculis) ut ea quoque nonnihil ad me pertineat in Christo Jesu. Cur autem malim ὑμετέραν, *vestram*, legere quàm *nostram*, non eo tantùm adducor quòd magis accommodata sit sententia si ità legas, sed etiam quia post ἡμετέραν, id est *nostram*, videtur potiùs subjiciendum fuisse numero plurali ἔχομεν, *habemus*, quàm ἔχω, *habeo*. Deinde, quia ità legi in Complutensi editione, in tribus vetustis codicibus, in Græcis scholiis, Chrysostomo, Theophylacto, Ambrosio, Augustino, ipso denique Hieronymo in ea Epistola cujus initium est, *Sæpe & multùm*, ut Erasmus quoque observavit: ubi tamen pro *Gloriationem* legit *Salutem*.

32 Occupatio, At tu, Paule, ambitiosè fecisti, ut homines solent, cùm Ephesi cum bestiis certares. scilicet, inquit	32 Εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος; εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. 33 Μὴ πλανᾶσθε. Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί. 34 Ἐκνήψατε δικαίως, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ἀγνωσίαν γὰρ Θεοῦ τινες ἔχουσι· πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω.	Si secundùm hominem adversùs bestias pugnavi Ephesi, quæ mihi utilitas? Si mortui non suscitantur, † ᵇ edamus & bibamus: cras enim morimur. Nè errate. Mores bonos commercia corrumpunt mala. Evigilate justè, & nè peccate: quidam enim Deum non norunt. vobis ad verecundiam adducendis hoc dico.	*Si secundùm hominem ad bestias pugnavi Ephesi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? manducemus & bibamus: cras enim moriemur.* *Nolite seduci. Corrumpunt mores bonos colloquia mala.* *Evigilate justè, & nolite peccare: ignorantiam enim Dei quidam habent. ad reverentiam vobis loquor.*

Paulus. Quod enim commodum indè ad me redire potuit, præter gloriam vitæ æternæ quam speros? † *Esa.* 22. 13. *Sap.* 2. 6. ᵇ Septimum argumentum à proximo dependens, Si nulla est mortuorum resurrectio, cur alii cuipiam rei quàm ventri & luxui fuerit studendum? 33 Conclusio cum gravi exhortatione, ut sibi à prava quorundam consuetudine caveant, unde hoc malum ortum fuisse non dissimulat, monens ut sobriè sapiant justitiæ.

32 *Secundùm hominem*, κατὰ ἄνθρωπον. Id est, quemadmodum fit inter homines, ut rectè vertit Arabs, quâ præfatione uti solet Apostolus in re simili, ut 2. Cor. 11. 17. Rom. 3. 5. id est, non divino aliquo impulsu, neq; in Deum respiciens, sed vel gloriâ vel temeritate actus, cæterísve ejusmodi causis adductus quarum studio homines in ista pericula præcipites ruunt. Aliis verò placet ista includere parenthesi, quorum sententiam si sequamur, præcisa fuerit oratio: quasi dixisset Apostolus, Ut humano more loquar, id est, ut aliquid de meipso dicam, sicut homines solent. Moris enim est Apostolo istis præfationibus uti in re simili, ut 2. Cor. 11. 16, 17, 21, 22. & Rom. 3. 5. Arabs autem interpres istud præcedenti versiculo extremo attexit. ¶ *Adversùs bestias pugnavi*, ἐθηριομάχησα. Meritò reprehenditur Erasmus à doctissimo interprete, quòd eos qui adversùs bestias pugnabant putarit eosdem esse atque eos qui bestiis objiciebantur. Nam illi armati in arenam prodibant ut virtute & robore suo freti evaderent, si possent; & nonnulli etiam bestiarii vocati, ad eam rem perinde ac gladiatores instituebantur: isti verò bestiis nudi objiciebantur, non ut pugnarent, sed ut laniarentur. Sed de neutris hîc loqui Apostolum satìs constare posse puto, tum quòd Lucas diligentissimè Act. 19. commemorationem Pauli in Ecclesia Ephesina narrans, nusquam videtur historiam, quâ nulla insignior esse potuit, prætermissurus; tum quòd ut bestiis objici potuisse demus, at certè nunquam eò adduci potuisset ut cum bestiis in theatrum pugnaturus produceretur. Etenim si quid tale vel coactus admisisset, quæ fuisset ejus deinceps apud Ecclesias autoritas? Itaque non dubito quin θηρία hîc vocet Paulus Ephesinos à Demetrio ad horrendam illam seditionem excitatos, quibus tamen sese fuit, quasi à bestiis laniandum, objicere paratus, Act. 19. 30. quos *Ferarum* appellatione intelligit metaphorâ familiari, quâ etiam usus est, Neronem appellans *Leonem*, 2. Tim. 4. 17. Quòd siquis comparet quæ scribuntur infrà 16. 5. cum Act. 19. 21. & 2. Cor. 1. 14. agnoscet opinor, scriptam hanc epistolam Epheso, alterum jam annum agente Paulo Ephesi & multo cum fructu Evangelium annunciante; aliquantò verò pòst fuisse subsecutam illam horribilem seditionem à Demetrio excitatam, quæ Paulum in Macedoniam rectà

rectâ extrusit: quò referenda sunt quæ commemorantur copiosè 2. Cor. 1. Nugacissimas autem nugas apud Nicephorum exstantes lib. 2. cap. 25. nè refutatione quidem puto indigere. ¶ *Edamus*, φάγωμεν. In duobus vetustis codicibus annotatur, quod etiam scribit Valla, proverbium hoc fuisse Laconicum, nempe ex Leonidæ illius historia: quod mihi non fit verisimile, cùm nulla gens frugaliùs vixerit. Apparet autem omnino fuisse parœmiam Epicureis familiarem, ut Sardanapali illud, *Lude, bibas, comedas, post mortem nulla voluptas:* & Martialis illud, *Vita nimis sera est crastina: vive hodie.* Ità etiam scribitur apud Esaiam 22. 13. unde hoc videtur petiisse Paulus, quanquam in diversum finem. Significat enim Paulus quò tandem isti essent eventuri paulatim, si curiosis vel blasphemis potiùs istis speculationibus vacarent. ¶ *Morimur*, ἀποθνήσκομεν. Præsens pro futuro, ut infrà vers. 35. & alibi sæpe. Nam etiam apud Esaiam legimus נמות. sed quoniam in præsenti tempore videtur quædam subesse emphasis, illud idcirco retinuimus. *Mori* verò hìc non declarat simpliciter separationem animæ à corpore, sed totius hominis exstinctionem.

33 *Commercia*, ὁμιλίαι. Vel, *Congressus*, ut vertit Tertullianus. De hac autem locutione vide suprà, 6. 9. Vulgata & Erasmus, *Colloquia*, nimiùm angustâ significatione. Significat enim ὁμιλία communem totius vitæ usum, ut si Latinè dicere liceat *Conversationes*. Idque mox declarat Apostolus, cùm ostendit Corinthiorum nonnullos in hunc errorem abductos, quòd aures nonnullis præbuissent rerum divinarum planè imperitis: quod mox etiam probat petitis ab iis rebus exemplis, de quibus ipsi etiam rustici possunt judicare, & videtur Philetum & Hymenæum notare, ut conjici potest ex 2. Timoth. 2. 18. Veteres Latini hunc locum citantes utuntur *Confabulationis* voce, quæ durior posset videri. Incipit autem ab hoc loco Paulus explicare Resurrectionis futuræ mysterium, quantum nunc quidem à nobis capi potest. ¶ *Corrumpunt*, φθείρουσιν. Iambicus est senarius ex Menandri comœdia, nomine Thadia, ut annotatum inveni in uno vetusto codice. ubi tamen pro Θαδίᾳ legendum puto Θαΐδι, cujus nominis comœdiam Menandri citat Athenæus. Citatur autem etiam ex eodem poeta alius ejusdem prorsus sententiæ versiculus, Κακοῖς ὁμιλῶν κ' αὐτὸς ἐκβήσῃ κακός.

34 *Evigilate*, ἐκνήψατε. τὸ ἐκνήφειν, propriè de ebriis dicitur qui à somno demum sunt sobrii. Ideo convertit Erasmus, *Expergiscimini:* quod tamen non probo. Loquitur autem de mentis sobrietate, ad quam vult illos redire qui multis vanis speculationibus erant quodammodo inebriati. ¶ *Justè*, δικαίως. id est, ut justitiæ vacetis, quod mox explicatur per antithesin, Hebræorum more. Opponit autem studium justitiæ, vanitati & curiositati, quâ factum fuerat ut isti cum profanis nonnullis versantes & divinarum rerum imperitis, quamvìs sibi præ cæteris sapere viderentur, de eo capite Christianæ religionis ambigere cœpissent, de quo tamen nè dubitandum quidem fuit. ¶ *Non norunt*, ἀγνωσίαν ἔχουσι. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Ignorantiam Dei habent.* quod videtur durum in Latino sermone. Dicit autem eos Deum non nosse qui in peccatis perseverantes, Deum sic norunt ut ejus penitus obliti videantur. ¶ *Vobis ad verecundiam adducendis hoc dico*, πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. Id est, ut vos pudeat istos sectari. Vulg. *Ad reverentiam vobis loquor:* quasi videlicet Apostolus in hac reprehensione ipsis quâdam verecundiâ pepercisset. Suprà 6. 5. eandem locutionem interpretatus est, *Ad verecundiam vestram dico.*

---

35 Ἀλλ' ἐρεῖ τις, Πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται;
36 Ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ.
37 Καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου, ἤ τινος τῶν λοιπῶν.
38 Ὁ δὲ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἑκάστῳ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα.
39 Οὐ πᾶσα σὰρξ, ἡ αὐτὴ σάρξ, ἀλλ' ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ πτηνῶν.
40 Καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα· ἑτέρα δὲ ἡ τῶν ἐπιγείων.
41 Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ.
42 Οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν· σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ·
43 Σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει· σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν.
44 Ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν.
45 Οὕτω καὶ γέγραπται, Ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν· ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν.

At dicet aliquis, Quomodo suscitantur mortui? quali autem corpore prodeunt?
Insipiens, quod tu seris, non vivificit, nisi mortuum fuerit.
Et quod seris, non corpus oriturum seris, sed nudum granum, si casus tulerit, tritici, aut alicujus ex reliquis *seminibus*.
Sed Deus ei dat corpus ut voluit, & singulis seminibus suum corpus.
Non omnis caro, eadem caro; sed alia quidem caro hominum, alia autem caro pecorum, alia verò piscium, alia autem volucrium.
Et *sunt* corpora cœlestia, & *sunt* corpora terrestria: sed alius quidem cœlestium decor, alius verò terrestrium.
Alius decor solis, & alius decor lunæ, & alius decor stellarum: stella enim stellæ præstat decore.
Ità *erit* & resurrectio mortuorum: seritur *corpus* cum corruptione, suscitatur cum incorruptione:
Seritur fœdum, suscitatur cum gloria: seritur viribus cassum, suscitatur potens: seritur corpus animale, suscitatur corpus spirituale.
Est corpus animale, & est corpus spirituale.
‖ Ità etiam scriptum est, Factus est prior homo Adamus animal vivens: posterior *autem* Adamus *factus est* spiritus vivificus.

Sed dicet aliquis, Quomodo resurgunt mortui? quali autem corpore venient?
Insipiens, tu quod seminas, non vivificatur, nisi prius moriatur.
Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, ut putà tritici, aut alicujus cæterorum.
Deus autem dat illi corpus sicut voluit, & unicuique seminum proprium corpus.
Non omnis caro, eadem caro; sed alia quidem hominum, alia verò pecorum, alia volucrum, alia piscium.
Et corpora cœlestia, & corpora terrestria: sed alia quidem cœlestium gloria, alia autem terrestrium.
Alia claritas solis, alia claritas lunæ, & alia claritas stellarum: Stella enim à stella differt claritate.
Sic & resurrectio mortuorum: seminatur in corruptione, surgit in incorruptione:
Seminatur in ignobilitate, surgit in gloria: seminatur in infirmitate, surgit in virtute: seminatur corpus animale, surgit corpus spirituale.
Si est corpus animale, est & corpus spirituale.
Sicut scriptum est, Factus est primus homo Adam in animam viventem: novissimus Adam in Spiritum vivificantem.

35 Probatâ resurrectione, jam patefacit eorum stuporem, qui non sine subsannatione quærebant quomodo fieri posset ut mortui resurgerent, & si fortè resurgerent, qualia essent eorum corpora futura. Istos igitur, qui sibi sapientissimi videbantur, Paulus ad rudes Agricolas amandat, à quibus erudiantur. 36 Potuisti, inquit Apostolus, ex quotidiano usu discere utrumque: siquidem semina seruntur & putrescunt, & tamen tantum abest ut propterea pereant, ut contrà longè ornatiora prodeant; atque adeò cùm nuda & arida serantur, incipiunt demum à morte virere, Dei videlicet virtute: & tibi incredibile videbitur corpora nostra ex putredine resurgere; & quidem multò excellentiore qualitate prædita? 38 Diversitatem cernimus tum in una & eadem re, quæ modò hâc modò illâ formâ donatur, suâ tamen retentâ specie, ut in grano apparet, quod nudum seritur, & longè aliud exsurgit; tum in diversis ejusdem generis speciebus, ut inter animalia; tum inter res alterius generis, ut corpora cœlestia & terrestria: quæ singula rursus magno discrimine inter se variantur. Non est igitur quòd ut rem impossibilem & insuetam repudiemus corporum non tantùm resurrectionem sed etiam mutationem in melius. 42 Piorum excitatorum ex mortuis triplicem qualitatem ponit: Incorruptionem, quia nimirum erunt firmissimâ & prorsus incorruptâ naturâ: Gloriam, quoniam splendore & decore inenarrabili exornabuntur: Potentiam, quoniam videlicet absque cibo, potu, & aliis adminiculis, quibus caduca hæc vita nè conservare quidem sese ab interitu potest, perennia permanebunt. 44 Uno verbo absolvit istam qualitatis corporis mutationem ex resurrectione, cùm dicit fore ut ex animali fiat spirituale: quas duas qualitates planè diversas mox diligenter explicat. ‖ *Gen.* 2. 7. 45 Animale corpus dicitur, quod solâ animâ vegetatur, cujusmodi fuit Adam, ex quo & nos orimur Animales: Spirituale verò vocatur, quod unà cum anima longè excellentiore virtute vivificatum est, Dei videlicet spiritu, quæ ex altero Adamo, nempe Christo, in nos derivatur.

---

35 *Quomodo*, πῶς. Hìc inducitur adversarius tanquam rogans se doceri, quinam tandem dici possit corpus suscitari quod computruerit. Superiora enim argumenta ab absurdo ducta, ut Christianâ fide imbutis necesse fuit firmissima videri, sic erant irrisuri Philosophi, ut antea Athenis 17. 32. Ideo naturali etiam argumento utitur Apostolus, huic quæstioni respondens, non tam ut probet resurgere hominum corpora, quàm ut ab exemplo quotidiano doceat vanam esse istam illorum argumenti consecutionem: Computrescunt & resolvuntur nostra cadavera. Ergò in æternum interierunt.

36 *Quod tu seris*, σὺ ὃ σπείρεις. Vulgata & Erasmus, *Tu quod seminas*, neglectâ trajectione: quam nisi observes, videtur oratio non cohærere. ¶ *Vivificit*, ζωοποιεῖται. Plinius lib. 17. cap. 18. *Pleraque ex his natura ipsa docuit, & imprimis semen serere, cùm decidens exceptúmque terra vivisceret.* Vulgata & Erasmus, *Vivificatur:* à quo verbo alibi non abhorruimus, sed in re dissimili. ¶ *Mortuum fuerit*, ἀποθάνῃ. Translatitiè dictum, pro corruptum fuerit. Vulg. addit *Prius*, πρῶτον.

37 *Si casus tulerit*, εἰ τύχοι. Vulgata, *Ut puta*, id est, οἷον. Erasmus, *Exempli causâ*. Vide suprà, 14. 10. Syrus interpres hoc præteriit, ut etiam Arabs qui pro εἰ τύχοι legit ἢ κριθῆς, *vel hordei*.

40 *Decor*, δόξα. Vulgata, *gloria*, Et mox *claritas*, non ineptè. Lucebunt enim ut Sol, Matth. 13. 43. Ego tamen malui generaliore & communiore nomine utrobique interpretari.

41 *Decor*, δόξα. Sic malui vertere quàm *gloriam*,] aptiore ni fallor vocabulo.

42 *Seritur*, σπείρεται. Id est sepelitur, & instar seminis humo conditur. Pergit enim in translatione à seminibus sumta, quâ nihil aptius dici potuit. Accipio autem σπείρεται non ut impersonale, sed ità ut ubique subaudiatur τὸ σῶμα, id est *corpus*, quod idcirco expressi primo loco. ¶ *Cum corruptione*, ἐν φθορᾷ. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In corruptione:* quam rationem etiam tenuerunt in iis quæ sequuntur. Ego verò puto ἐν φθορᾷ positum esse pro φθαρτὸν, ex Hebræorum idiotismo. ¶ *Cum incorruptione*, ἐν ἀφθαρσίᾳ. Sic malui licèt parùm Latinè loqui, quàm immortalitatem cum ἀφθαρσίᾳ confundere, cùm hæc dæmonibus quoque & sceleratis conveniat; illa verò non item. Vide Rom. 1. 23.

43 *Fœdum*, ἐν ἀτιμίᾳ. Id est turpitudinis & sordium plenum.

Est enim μείωσις. nam quid fœdius est cadavere? Itaque Cyrus moriens, apud Xenophontem, non vult se mortuum spectari. Deinde si spectemus quæ sit corporis putrescentis in ipso sepulcro fœditas, quid turpius cogitari potest? ¶ *Viribus cassum*, ἐν ἀσθενείᾳ. Nempe mortuum, non autem imbecille. Itaque non convenit huic loco *Infirmitatis* vocabulum: & alibi sic etiam accipi τὸ ἀσθενὲς, cùm de animæ facultatibus non regenitis agitur, observavimus Rom. 5. 6. ¶ *Potens*, ἐν δυνάμει. id est, à priore imbecillitate liberum, quod videlicet vicissitudini tam variæ sit obnoxium, nec sese tueri nisi cibo, potu, & cæteris ejusmodi præsidiis possit. Neque enim sic potens erit ut sit omnipotens, aut ἀπερίγραπτον, aut ullam denique induat ejusmodi qualitatem. Id enim esset non qualitatem sed naturam ipsam mutare, & ex homine Deum planè fieri. ¶ *Corpus animale*, τὸ σῶμα ψυχικόν. Ut quid hoc sit dextrè intelligatur, notandum est non agi de animorum immortalitate, sed de corporum resurrectione. Deinde, non comparari inter se duo corpora, sed unius ejusdémque corporis, humani videlicet, diversas atque adeò contrarias qualitates, ipsásque demum harum qualitatum causas; & eas quidem tum qualitates tum causas, non per se, sed in ipsis subjectis hærentes. Eæ igitur causæ sunt Anima & Spiritus: illa in priore Adamo, ista in posteriore. Qualitates verò sunt, Animalem esse, Spiritualem esse: eæque primùm in iisdem illis subjectis, nempe illa in Adamo, ista in Christo; deinde utræque in uno & eodem subjecto, nempe in cujusvis fidelis corpore, diverso tamen respectu consideratæ, illa nimirum ante resurrectionem, ista post resurrectionem. *Animam* igitur alteram hominis partem vocat, quæ corpori caducam hanc vitam præstat, à qua parte dicitur corpus ψυχικόν, id est *animale*. *Spiritum* autem appellat divinam virtutem, quam etiam vocat *Naturam* Petrus, 2. Pet. 1. 4. cujus particeps corpus cognominatur πνευματικόν, id est *spirituale*. Animale ergò corpus dicitur cui anima vitales facultates præbet, imbecillas tamen illas & temporarias: unde fit ut sit corruptioni obnoxium, sordidum, præsertim cùm ab anima destitutum seritur, id est conditur, humo, quod ψυχικὸν fuerat. Spirituale verò dicitur quod divinæ illius virtutis particeps tantò excellentiorem vitam vivit quantò Deus animæ præstat: unde fit ut ejusmodi corpus sit æternum, gloriâ & splendore insigne, ab omni denique imbecillitate liberum. Illud ergò, id est animale corpus, tribuit Paulus priori Adamo, ac proinde nobis omnibus ante resurrectionem, ut in illo conditis & collapsis. Istud verò, id est spirituale, posteriori Adamo, homini videlicet cœlesti, id est vero Deo & vero homini, tribuit, ac proinde Sanctis omnibus, post resurrectionem (de his enim unis agit, ut diximus suprà, vers. 22.) in illo nimirum rursum genitis per eundem Spiritum, & in vitam æternam evectis. Sed tria hîc notanda sunt: Unum, qualitatem animalem sic in nos esse ab Adamo propagatam, ut corpus duntaxat ex ejus substantia acceperimus, animam verò non item; ideóque Apostolum non dicere Adamum factum esse in animam vivificantem, sed in animam viventem, adversùs eos qui animam volunt à traduce derivari. Alterum est, Christum ad tempus quoque fuisse (quatenus hominem) in animam viventem, excepto peccato, Spiritu videlicet in eo vim integram non exserente, donec, omni infirmitate superatâ, gloriosus rusurgeret, & in cœlo ad dextram Patris sederet, eóque respectu à Paulo hîc considerari, & nos quoque in illo. Tertium, sic esse spirituale Christi corpus, non substantiâ (ut antè dixi) sed qualitate, id est æternum, gloriosum, potens, ut hæc à Spiritu (id est divina natura) resurgens acceperit hypostaticè ipsius corpori & animæ jam tum conjunctâ cùm Verbum fieret caro: nostra verò corpora fore post resurrectionem spiritualia, non novæ alicujus partis adjunctione, quæ *Spiritus* dicatur, sed ipsius Spiritûs virtute; idque non per hypostaticam unionem, sed efficacitatis participatione, ut Rom. 8. 11. & 2. Pet. 1. 4. cujus erit vinculum idem ille Spiritus, qui jam efficit ut illum, quamvis in cœlis sedentem, fide tamen amplexi, spe possideamus in terris; tunc verò efficiet ut illo præsente præsentes perfruamur. Hæc ità tractando, fanaticorum speculationibus facilè occurretur.

45 *Ità etiam*, οὕτω καί. Vulgata, *Sicut scriptum est*, ὥσπερ γέγραπται, quam lectionem, quamvis in nullis codicibus Græcis invenerim, tamen sinceram esse puto: ità tamen ut per trajectionem explicetur, hoc modo, *Primus homo Adam, sicut scriptum est, factus est*, &c. Nam certè istud non pertinet nisi ad prius membrum quod citatur ex Gen. 2. 7. & parùm cohæret si receptam Græcam lectionem sequaris, quam tamen non ausus sum mutare, sine idonei testis autoritate. Castellio convertit, *Cúmque ità scriptum sit*, eâ quâ solet audaciâ usus. ¶ *Prior homo Adamus*, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδάμ. Hîc quoque nihil mutavimus, sed tamen annotatum est à Stapulensi ἄνθρωπος redundare, cùm ex collatione appareat אדם *Adam* esse speciei nomen hoc in loco, ut ἄνθρωπος vers. 47. & alioqui videatur dicendum fuisse in opposito membro ἄνθρωπος Χριστός. Syrus tamen & Arabs interpretes retinent ἄνθρωπος. Cæterùm Christus etiam vocatur *posterior Adamus*, ut qualitas indicetur quam Christus cum Adamo habet communem, quia videlicet & ipse censendus est, non tanquam singularis quispiam homo, sed ut radix ac principium, in quo Spirituales omnes, tanquam principio, comprehendantur, sicut Animales in illo priore, cui nomen fuit Adamo. Erit ergò Christus hâc ratione alter Adamus: sed durum planè & obscurum fuisset eum appellare secundum hominem Adamum. Itaque receptam lectionem reliqui intactam. Marcion verò non temerè tantùm sed etiam scelerate fecit cùm *Adami* nomen hoc posteriore loco expungeret, ut præclarè ostendit Tertullianus lib. adversùs Marcionem quinto. ¶ *Animal vivens*, εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Hebr. לנפש חיה *lenephesch chaijah*, ad verbum, *In animam viventem*, ut Vetus interpres & Erasmus converterunt. Dicitur autem homo animatus ἀναλογικῶς Anima vivens, quod videtur optimè exprimi *Animalis* epitheto. Nam hoc quoque ab anima, ut præstantiore hominis parte, deducitur. ¶ *Posterior*, ὁ ἔσχατος. Vulgata, *Novissimus*. Erasmus, *Postremus*. Ego putavi studendum perspicuitati, cùm præsertim pro ἔσχατος ponat δεύτερος, v. 47. nisi quis ultimum putet dici quòd non sit alius instaurator expectandus. ¶ *Spiritus vivificus*, εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν. Christum vocat Spiritum, ab excellentissima natura, i. Deitate; utpote corporaliter habitante in ipso, ut Adamum ψυχὴν, ab altera itidem sui præstantiore parte nuncupavit. Non minùs ergò sunt inepti qui ex hoc loco colligunt corpus Christi fuisse ex materia cœlesti & Spirituali factum, quàm si negarent Adamo fuisse terrestre corpus, quia ψυχὴ dicitur: ut interim taceam ἐγένετο repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ut hîc quoque factus dicatur, quatenus homo Spiritu præditus. Deinde consideranda antithesis Vivi & Vivifici, quam exposuimus suprà, versu 44. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In Spiritum vivificantem*.

---

46 Jubet secundo loco considerari ordinem istius duplicis status sive qualitatis, quòd animale præcesserit, condito Adamo, idq; ex terræ limo; spirituale verò supervenerit, cùm Dominus videlicet è cœlo missus, carnem nostram sibi adaptatam plenitudine Deitatis informaret.

46 Ἀλλ' οὐ πρῶτον τὸ πνευματικὸν, ἀλλὰ τὸ ψυχικὸν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν.	At spirituale non est prius, sed animale, deindè spirituale.	*Sed non prius quod spirituale est, sed quod animale, deinde quod spirituale.*
47 Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς, χοϊκός· ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ.	Primus homo è terra, pulvereus: secundus homo, ipse Dominus è cœlo.	*Primus homo de terra, terrenus: secundus homo de cœlo, cœlestis.*
48 Οἷος ὁ χοϊκὸς, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι.	Qualis pulvereus ille, tales & pulverei sunt: & qualis ille cœlestis, tales & qui cœlestes erunt.	*Qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cœlestis, tales & cœlestes.*
49 Καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.	Et sicut gessimus imaginem terreni, geremus etiam imaginem cœlestis.	*Igitur sicut portavimus imaginem terreni, portemus & imaginem cœlestis.*
50 Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοὶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύνανται· οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ.	Hoc autem dico, fratres, quia caro & sanguis non possunt regni Dei hæreditatem consequi: neq; corruptio hæreditatem incorruptibilitatis consequetur.	*Hoc autem dico, fratres, quia caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt: neque corruptio incorruptelam possidebit.*
51 Ἰδοὺ, μυστήριον ὑμῖν λέγω, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι.	Ecce, mysterium vobis dico, Non omnes quidem obdormiemus, sed omnes mutabimur, momento, & jactu oculi, * ad ultimam tubam.	*Ecce, mysterium vobis dico, Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur, in momento, in ictu oculi, in novissima tuba.*

48 Applicat tum Adami (ut ità loquar) terrenam Animalitatem, corporibus nostris quamdiu in terris animaliter versantur, in hac vita videlicet & in sepulcro; tum Christi Spiritualitatem iisdem nostris corporibus, postquam & ipsa resurrexerint: & illam quidem ait præcedere, hanc verò secuturam. 50 Conclusio, non posse nos Dei gloriæ fieri participes, quin totam illam corporum crassam, fœculentam & corruptioni obnoxiam naturam deponamus, ut idem corpus gloriâ incorruptibili ornetur. 51 Pergit ulterius, declarans fore, ut qui superstites ultimo illo die deprehendentur in hac vita, non descendant in illam sepulcri putrefactionem, sed subitaneâ immutatione renoventur, quæ immutatio sit prorsus necessaria, & in ultimum illud tempus differatur certa beneficii & victoriæ Christi fruitio. * *Matth.* 24. 31. 1. *Thess.* 4. 16.

---

47 *Pulvereus*, χοϊκός. Tertullianus hunc totum locum citans & copiosè exponens in libr. De resurrectione carnis, Græcam vocem retinet, & *limaceum* interpretatur: Nam ad creationem & nomen Adami Paulus proculdubio respicit: & hoc epitheton ità est τοπικὸν, ut simul materiæ ac loci ἀντίθεσιν declaret, unde istæ corporis qualitates, quarum comparationem instituit. Materiæ autem nomen istud simpliciter non esse hîc accipiendum liquet apertissimè ex antithesi in sequentibus versiculis. Nam ἐπουράνιος non declarat eum qui sit ex cœlesti quadam materia compactus, sed qui sit particeps cœlestium qualitatum, id est immortalitatis, gloriæ ac potentiæ. Non tantùm igitur improbi & scelerati, sed etiam inepti & imperiti sunt qui ex hoc loco arguunt Christum è cœlo corpus in Virginis uterum intulisse, id est, qui nobis omnem spem salutis eripiunt.

¶ Secun-

¶ *Secundus homo, ipse Dominus è cœlo*, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ. Vulgata, *Secundus homo de cœlo cœlestis*: ut ὁ Κύριος expungatur: quod etiam testatur Tertullianus fuisse à Marcione insertum: & post ἐξ οὐρανοῦ addatur ἐπουράνιος, sicut post ἐκ γῆς additur χοϊκός: quam lectionem secuti sunt Ambrosius & Hieronymus. Mihi verò placet recepta lectio, quam summo consensu Græci omnes quos vidi, tum Syrus tum Arabs interpretes, Damascenus denique libr. De orthodoxa fide 3. cap. 12. sequuntur. Multò enim vehementior est antithesis Terreni & Domini, quàm Terreni & Cœlestis; cùm multæ sint res cœlestes creatæ, Dominus autem dicatur qui summum in omnia imperium obtinet. Et si Paulus statim opposuisset Terrenum Cœlesti, non emineret illa tanta qualitatum diversitas, sed varius tantùm loci situs videretur significari. Hoc verò semel explicato, tum demum licuit Cœlestem Terreno planè ac perspicuè opponere, ut factum est duobus sequentibus versiculis. Sed duo hîc annotanda sunt: unum, considerari corpus Christi in gloria, non in humilitate; siquidem antea, si ex sua natura seorsim à divinitate æstimetur, ψυχικὸν & χοϊκὸν erat, sicut & cæterorum hominum, excepto peccato. qua de re vide Augustinum libr. De Civit. Dei 13. cap. 23. alterum, quòd dicitur è cœlo, id per communicationem ἰδιωμάτων esse intelligendum, ut diximus Joan. 3. 13. Idcirco verò sic loquitur Apostolus, ut ipsam Christi carnem sciamus Deitatis corporaliter inhabitantis virtute hanc gloriam esse assecutam, quam cum suis membris tandem aliquando communicabit.

49 *Imaginem*, εἰκόνα. Imaginem intellige non vanam & inanem, sed quam res ipsa consequatur. Verè enim & re ipsâ χοϊκοὶ sumus, hujus vitæ respectu: verè item ἐπουράνιοι erimus post resurrectionem, ut membra capiti conformia evadant. Sic enim accipitur sæpe *imaginis* nomen, ut Gen. 5. 3. & μορφὴ sic usurpatur, itémque σχῆμα & ὁμοίωμα, Phil. 2. 8. ¶ *Geremus*, φορέσομεν. Sic legerunt Syrus & Arabs interpretes, *induendi* verbo utentes. In Complutensi tamen editione & tribus codicibus legimus φορέσωμεν, *gestemus*, ut videtur etiam legisse Tertullianus De resurrectione carnis. Nam & Chrysostomus putat Paulum à v. 47. auspicari exhortationem ad vitæ novitatem. Sed hoc planè est detortum, cùm res ipsa clamet, Paulum in proposito argumento pergere.

50 *Hoc autem dico*, τοῦτο δέ φημι. Nempe nos illius cœlestis imaginem gestaturos, quoniam in hanc qualem gestamus corporis naturam hæc incorruptibilis qualitas cadere, citra alterius illius abolitionem, non potest. Itaque ὅτι non εἰδικῶς sed αἰτιολογικῶς accipitur. ¶ *Quia caro & sanguis*, σὰρξ καὶ αἷμα. id est corpus hoc animale, ità ut nunc est. Neque enim perimetur substantia, sed immutabitur qualitas, ità ut ex Animali Spirituale, ex Terreno Cœleste fiat corpus. *Caro* igitur & *Sanguis* nomina sunt quibus solùm corpus, idque non nudum, sed cum infirmitate adjuncta significatur hoc in loco, ut apparet ex eo quod subjicitur de corruptione. Alibi verò *Carnis* & *Sanguinis* appellatione totus Homo intelligitur, quatenus est corruptus peccato, & aliis etiam modis eadem verba accipiuntur, sicut exposuimus Matth. 16. 17. & Gal. 1. 16.

51 *Mysterium*, μυστήριον. id est rem arcanam & adhuc occultam, ideóque dignissimam quam attentè audiatis. ¶ *Non omnes quidem obdormiemus*, &c. πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. Sic legunt etiam Syrus & Arabs interpretes. Qui verò non animadverterunt de solis Sanctorum corporibus hîc agi, (quod annotavimus suprà versu 22.) nec considerarunt particulam universalem ad eos de quibus agebatur esse restringendam, duas alias lectiones in hunc locum invexerunt, de quibus copiosè Hieronymus in Epistola ad Minerium & Alexandrum, & Augustinus in quæstionibus ad Dulcitium, quæstione 3. ut & citatur ab Augustino, orat. contra Judæos cap. 20. & contra Adimantum cap. 20. Earum una est, quam etiam reperi in Claromontano codice, πάντες μὲν ἀναστησόμεθα, οὐ πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, *omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur*, ut etiam legitur in Vulg. Latina editione. Altera, quam Hieronymus dicit Græcos codices habuisse, πάντες μὲν οὖν κοιμηθησόμεθα, ἀλλ' οὐ πάντες ἀλλαγησόμεθα, *Omnes igitur obdormiemus, sed non omnes mutabimur*. Utraq; (meo judicio) rejicienda. Nã præterquam quòd non aliter dicit omnes immutatum iri, quàm suprà dixit omnes in Christo vivificandos, liquet vel ex eo quòd confitemur Dominum venturum ad judicandum vivos & mortuos, & ex eo quod scriptum est 1. Thess. 4. 15, 16, 17. fore ut quos Dominus adveniens vivos ex Sanctis invenerit, repentè, non interveniente morte, nec corruptione illâ ordinariâ, immutet, ut cum Sanctis qui resurrexerint rapti in nubibus Domino occurrant. ¶ Et *jactu oculi*, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Vulgata, *in ictu oculi*, mendosè fortassis, pro *in nictu*, pro quo Gallicè dixeris, *en un clin d'œil*. Quidam codices legunt ῥοπῇ, id est, *inclinatione*. Utroque vocabulo brevissimum temporis spatium significatur, cùm nihil sit celerius oculi motu. Sed ῥιπὴ translatum est à subito radiorum oculi jactu (nam & Latini Adjicere oculos dicunt) ῥοπὴ à motu lancis seu libræ. Cùm autem nonnulli vetusti codices ista usque ad σαλπιγγι, prioribus, nonnulli sequentibus, attexant, secutus sum eam quæ mihi visa est meliùs cohærere, fretus etiam Arabici interpretis autoritate.

52 Σαλπίσει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα.	Canet enim tuba, & mortui suscitabuntur incorruptibiles, & nos mutabimur.	*Canet enim, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur.*
53 Δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν.	Oportet enim corruptibile istud induere incorruptibilitatẽ, & mortale istud induere immortalitatẽ.	*Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem.*
54 Ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος, Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος.	Postquam autem hoc corruptibile induerit incorruptibilitatem, & mortale istud induerit immortalitatem, tunc fiet illud quod scriptum est, † Absorpta est mors ad victoriam.	*Cùm autem corruptum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est, Absorpta est mors in victoria.*
55 Ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος; ποῦ σου, ᾅδη, τὸ κέντρον;	‖ Ubi tua, ô mors, victoria? ubi tuus, ô sepulcrum, acculeus?	*Ubi est mors victoria tua? ubi est mors stimulus tuus?*
56 Τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου, ἡ ἁμαρτία· ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος.	Aculeus verò mortis est peccatum: vis autem peccati, Lex.	*Stimulus autem mortis, peccatum est: virtus verò peccati, Lex.*
57 Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	* Deo autem habetor gratia, qui dat nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum.	*Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum.*
58 Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου πάντοτε, εἰδότες ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν Κυρίῳ.	Itaque, fratres mei dilecti, stabiles estote, immoti, eminentes in opere Domini semper, cùm sciatis laborem vestrum non esse inanem in Domino.	*Itaque, fratres mei dilecti, stabiles estote & immobiles, abundantes in opere Domini semper, scientes quòd labor vester non est inanis in Domino.*

† Esa. 25. 18. Hebr. 2. 14.
‖ Os. 13. 14.
* Joan. 5. 5.
58 Exhortatio ab utili sumta, ut cùm intelligant æternæ vitæ gloriam repositam esse fidis operariis, perstent in doctrinæ de mortuorum resurrectione veritate.

52 *Et nos*, καὶ ἡμεῖς. Vide 1. Thess. 4. 14.

54 *Illud*, ὁ λόγος. Heb. דבר *dabar*, de quo sæpe jam diximus. ¶ *Absorpta est mors ad victoriam*, κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. Miror qui videri potuerit hic locus ex Osea sumtus, cùm sit penè conversus ad verbum ex Esa. 25. 8. ut duo testimonia hîc conjunxerit Apostolus. Sic enim habent Heb. בלע המות לנצח *billah hamaveth lanetsach*, id est, *absorpsit mortem in æternum*. Sed pro *In æternum* scriptum est εἰς νῖκος, *ad victoriam*, quòd נצח *netsach* deducatur à נצח *natsach* quod *vincere* declarat. Idem autem significat *ad victoriam*, atque usque ad victoriam: id est, ità ut sit prorsus debellata. Ambrosius verò, & ante eum Tertullianus lib. De resurrect. carnis, & alii multi legentes *in contentione*, decepti fuerunt à librario qui Græcè scripserat νεῖκος pro νῖκος.

55 *Ubi tua, ô mors, victoria*, ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος. Primùm hîc notandum in Hebræo contextu antè voces *Mors* & *Sepulcrum* desiderari literam ה provocandi adverbio, quod Latinè expressimus necessario. Cæterùm contrario ordine legunt hunc locum non modò Græci omnes codices, quos inspeximus, sed etiam Syrus & Arabs interpretes. Et tamen liquet ex Hebræi contextus collatione morti tribuendum τὸ νῖκος, sepulcro verò τὸ κέντρον, sicut in vetere Latina interpretatione legitur: sic etiam meliùs cohærente proximo versiculo, in quo τὸ κέντρον ex proximo meliùs repetitur. Apud Oseam autem sic legitur hic locus, unde petitum est posterius membrum אהי דבריך מות *ebi debarecha maveth*, i. *Ero pestes tuæ, mors*. Itaque Græca editio quam secutus est Paulus, legit איה *aije*, *ubi*, pro אהי *ebi*, *ero*, per metathesin: quam notant eo loco quidam etiam ex Hebræis interpretibus. Deinde דבריך *debarecha* Græci interpretes deduxerunt non à דבר *deber*, quod *pestem* declarat, sed à דבר *dabar*, quod significat *verbum*, idque translatitiè acceperunt, pro quo vernaculo sermone dicimus *un plaid*, invidioso etiam vocabulo pro garrula loquacitate. Ideo in Græca editione, quâ nunc utimur, scriptum est δίκη, pro quo Paulus fortassis scripsit non νῖκος, ut nunc legimus, sed νεῖκος, id est *contentio*. Sic etiam hunc locum citante Augustino, in Joan. tract. 12. & in Psalm. 148. quamvis in Græca editione, qualem nunc habemus, legatur ἡ νίκη. Nihil tamen volui temerè mutare: quanquam ad illam conjecturam altera etiam accedit, quia in præcedente versiculo, itémque in 57. scriptum est νῖκος, facilè fuisse hominibus imperitis existimare ità etiam hoc loco scribendum esse. ¶ *Ubi tuus, ô sepulcrum, aculeus?* ποῦ σου, ᾅδη, τὸ κέντρον; Hebræa eodem illo Oseæ loco habent אהי קטבך שאול *ebi katobcha scheol*, id est, *ero tuum excidium, sepulcrum*. Itaque hîc rursum Græca editio, quam secutus est Paulus, legit (sine ulla tamen sensus injuria, & non repugnantibus quibusdam Hebræis interpretibus) איה *aije*, *ubi*, pro אהי *ebi*, *ero*, ut in præcedente membro. Quod verò verterunt κέντρον, &

ego *aculeum* malui quàm *stimulum* interpretari, id propriè significat ὄλεθρον, id est excidium & internecionem præsentissimam. Hieronymus solet *morsum* interpretari, quod ad hanc interpretationem Pauli proximè accedit. Symmachus ἀπάντημα, quòd repentè & ex inopinato occurrat. ᾅδην verò, id est שאול *scheol* hîc quoque converti *Sepulcrum* potiùs quàm *Infernum*, cum Erasmo; quia hîc agitur de corporis excitatione, & ea etiam est propria vocabuli Hebraici significatio, ut diximus Act. 2. 27. Vulg. pro ᾅδη repetit θάνατε, & ità hunc locum reperi scriptum in vetustissimo meo codice Claromontano.

56 *Vis autem*, ἡ δὲ δύναμις. Quorsum istud verò quod videri possit extra scopum. Nempe quoniam de resurrectione corporum ad æternam felicitatem disseruerat, quæ resurrectionem spiritualem præsupponit, veritus nè huic tanquam causæ tribueretur felicitas illa, hoc adjecit quasi obiter, ut doceat à sola tantùm fide Christum apprehendente ipsam resurrectionem, & spiritualem & corporalem, & vitam æternam in solidum, non ab operibus ullis pendere.

58 *Eminentes*, περισσεύοντες. id est, tales ut cæteros exsuperetis. Vulg. *ut abundetis*, i. magìs ac magìs vos ipsos & alios sanctâ & honestâ vitâ superetis. Sed illud malo. ¶ *Stabiles*, ἑδραῖοι. Arabs addit, ἐν πίστει ὑμῶν, *in fide vestra*. Alludit autem hoc etiam loco ad confirmationem in athletis speciatim requisitam, quò etiam spectat κόπου nomen, quo graviores labores notantur, qui Gallicè *travail* dicitur. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hebr. ביהוה *bajehova*, i. Dei ope ac bonitate id efficiente. Sin autem accipias *in Domino* pro in negotio Domini, vel, secundùm Dominum, erit trajectio, quasi scriptum sit, Labor vester in Domino non erit inanis.

---

1 Collectæ olim ex Apostoli instituto fiebant primo quoq; die hebdomadis, quo nimirum jam tum mos erat convenire.
4 Reliqua pars epistolæ scribendis rebus familiaribus consumitur, ità tamen ut omnia semper ad scopum propositum (i. Dei gloriam & Corinthiorum ædificationem) referantur.

ΚΕΦ. ιϛʹ.

Περὶ δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιήσατε.

2 Κατὰ μίαν σαββάτων ἕκαστος ὑμῶν παρ' ἑαυτῷ τιθέτω, θησαυρίζων ὅ,τι ἂν εὐοδῶται· ἵνα μὴ ὅταν ἔλθω, τότε λογίαι γίνωνται.

3 Ὅταν δὲ παραγένωμαι, οὓς ἐὰν δοκιμάσητε δι' ἐπιστολῶν, τούτους πέμψω ἀπενεγκεῖν τὴν χάριν ὑμῶν εἰς Ἱερουσαλήμ.

4 Ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον τοῦ κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται.

5 Ἐλεύσομαι δὲ πρὸς ὑμᾶς, ὅταν Μακεδονίαν διέλθω (Μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι)

6 Πρὸς ὑμᾶς δὲ τυχὸν παραμενῶ, ἢ καὶ παραχειμάσω, ἵνα ὑμεῖς με προπέμψητε οὗ ἐὰν πορεύωμαι.

7 Οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν· ἐλπίζω δὲ χρόνον τινὰ ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ Κύριος ἐπιτρέπῃ.

8 Ἐπιμενῶ δὲ ἐν Ἐφέσῳ ἕως τῆς πεντηκοστῆς.

CAP. XVI.

Porrò de collecta in sanctos, quemadmodum ordinavi Ecclesiis Galatiæ, ità & vos facite.

Primo quoque *die* hebdomadis unusquisque vestrûm apud se seponat, recondens ut thesaurum quodcunque ipsi datum fuerit ut possit commodè: nè, cùm venero, tunc collectæ fiant.

Postquam autem adfuero, quoscunque probaveritis per epistolas, eos mittam ut perferant Hierosolymam beneficentiam vestram.

Quòd si res digna fuerit ut & ipse proficiscar, mecum proficiscentur.

Veniam autem ad vos cùm Macedoniam pertransiero (Macedoniam enim pertranseo)

Apud vos autem forsitan permanebo, aut etiam hybernabo, ut vos me prosequamini quocunque proficiscar.

Nolo enim vos nunc in transcursu videre: sed spero temporis aliquantum mansurum *me* apud vos, si Dominus permiserit.

Permanebo autem Ephesi usq; ad Pentecosten.

CAP. XVI.

De collectis autem quæ fiunt in sanctos, sicut ordinavi Ecclesiis Galatiæ, ità & vos facite.

Per unam Sabbati unusquisque vestrûm apud se seponat, recondens quod ei bene placuerit: ut non cùm venero, tunc collectæ fiant.

Cùm autem præsens fuero, cùm probaveritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam vestram in Jerusalem.

Quòd si dignum fuerit ut & ego eam, mecum ibunt.

Veniam autem ad vos, cùm Macedoniam pertransiero (nam Macedoniam pertransibo)

Apud vos autem forsitan manebo, vel etiam hyemabo, ut vos me deducatis quoquo iero.

Nolo enim vos modò in transitu videre: spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit.

Permanebo autem Ephesi usq; ad Pentecosten.

---

1 *De collecta*, περὶ τῆς λογίας. Hoc vocabulo utitur in ea significatione ipse etiam Cicero 2. De orat. & ego libenter illud retinui, vel ob eam causam ut quivis cognoscat quid istud sit quod postea sacrificuli ad quasdam cantiunculas transtulerunt. Fuisse verò in Ecclesia usurpatam hanc consuetudinem conferendi eleemosynas (idque die primo hebdomadis, qui *Solis dies* à profanis, *Dominicus* à sanctis dicebatur) docet Justinus Apologetico secundo, ubi cùm descripsisset concionis & Cœnæ Dominicæ apparatum illi diei peculiarem, tandem subjicit, quemque pro facultatum ratione, ut sibi libuisset, aliquid conferre solitum, quod postea Antistes, quem τὸν προεστῶτα vocat, orphanis, viduis, ægrotis, egenis, captivis & peregrinis distribueret. ¶ *Ordinavi*, διέταξα. id est, ordinis causâ constitui. Itaque quòd hic dies est loco Sabbati Judaici ad publicos sacros cœtus Apostolicâ autoritate & communi Ecclesiarum consensu constitutus, nihil facit ad aliquod verbum ἄγραφον δογματικὸν in Ecclesiam invehendum. Et quotidianarum operarum interdictum multis pòst annis non ab Ecclesia, sed ab Imperatoribus Christianis religiosis, non Judaismi revehendi consilio est constitutum. ¶ *Facite*, ποιήσατε. Basilius quodam loco citans hæc verba, sic ea distinguit, ut κατὰ μίαν σαββάτων cum hoc verbo cohæreat: & deinde sequatur, ἕκαστος, *unusquisque*, &c.

2 *Primo quoque* die *hebdomadis*, κατὰ μίαν σαββάτων. Vulgata, *Per unam Sabbati*. Erasmus, *In una Sabbatorum*. Hoc quidem constat κατὰ vim habere distributivam, quam vocant, neque dubium est μίαν σαββάτων declarare primam diem hebdomadis, ut ostendimus Matth. 28. 1. & explicat disertè Marcus ipse 16. 9. Sed & in uno vetusto codice additum legi τὴν κυριακὴν, ad hoc videlicet explicandum: & eo die jam tum solitos fuisse sanctos convenire, liquet ex Act. 20. 7. Hieronymus adversùs Vigilantium, *Per unam Sabbati, hoc est, in die Dominico omnes conferre quæ Hierosolymam in solatium dirigerentur, Paulus præcepit.* ¶ *Recondens ut thesaurum*, θησαυρίζων. Hæ sunt enim veræ opes in cœlo reconditæ, & Deo creditæ, & amplissimo fœnore, licèt non ex sui æstimatione, sed ex mera liberalitate, tum in hac vita tum in futura compensandæ, Luc. 16. 9. & huc spectat ipsum Græcæ hujus vocis etymon παρὰ τὸ εἰς τὸ αὔριον τιθέναι, id est, *in diem crastinum seponere*. ¶ *Quodcunque*, ὅ,τι ἄν. id est, sive parum id sit sive multum. Censetur enim hæc benignitas apud Deum non ex summa quantitate, sed ex dantis alacritate; neque ex Arithmetica sed ex Geometrica proportione, ut Luc. 21. 3. ¶ *Ipsi datum fuerit ut commodè possit*, εὐοδῶται, vel ut in quibusdam codicibus legitur εὐοδωθῇ. Εὐοδοῦσθαι autem passivè dicitur qui prosperum iter à Deo obtinet, ut Rom. 1. 10. sed præterea ad rerum omnium prosperos successus transfertur, ut 3. Joan. 2. Itaque sensus est, ut quisque conferat pro ratione facultatum quas à Domino obtinuerit. Neque prorsus malè convertit Erasmus, *Quicquid commodum fuerit*, nisi quòd passivum verbum non expressit, cujus ea est vis, ut declaret eam commoditatem abundè nobis concedi, nimirum à Deo. Latet ergò in hoc verbo argumentum quod Erasmus non expressit, quod nonnisi longo ambitu exprimere Latinè potui. Vulgata, *Quod ei bene placuerit*. ὅ,τι ἂν εὐδοκῇ pro εὐοδωθῇ. Nam εὐδοκηθῇ, quod illi tribuit Erasmus, nunquam memini legere.

3 *Per epistolas*, δι' ἐπιστολῶν. id est, additis vestris epistolis, quibus eos esse à vobis delectos testabimini. Hic enim fuit tum mos Ecclesiarum, additis magnis cautionibus, quæ postea sunt etiam perscriptæ, ut nequis vel missionis suæ fide non factâ admitteretur; vel falsas literas facilè supponeret: nec sibi Paulus, licèt Apostolus, voluit hoc jus usurpare. Syrus autem istud cum verbo πέμψω conjunxit, ut & ego in superioribus editionibus, idque malè, quasi scriptum sit μετ' ἐπιστολῶν, *cum epistolis*. ¶ *Beneficentiam vestram*, τὴν χάριν ὑμῶν. Vulg. ad verbum, *Gratiam*: quæ etiam apud Latinos pro beneficio, hîc verò pro eo ipso accipitur quod aliquis gratuitò confert.

[4 *Proficiscentur*, πορεύσονται. Arabs legit, πέμψετε, *mittetis*.]

5 *Pertranseo*, διέρχομαι. Hoc verbum aliquoties jam annotavimus habere inclusam significationem futuri temporis, ut Matt. 11. 3. Apoc. 1. 4. Sicut Syrus & Arabs rectè hoc loco interpretantur. Ego verò puto hanc epistolam eo ipso tempore scriptam Philippis, meditante indè Paulo Apostolo iter illud ultimum Hierosolymam, quod mox describit.

6 *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Vide Marc. 6. 3. ¶ *Forsitan*, τυχόν. id est, si res ità tulerit. Opponuntur enim τυχὸν & ἐκ προνοίας sive προαιρέσεως. Syrus & Arabs jam tertiâ vice in hac epistola hoc verbum neglexerunt, nempe 14. 10. & 15. 37. sive quòd ejus vim ignorarint, seu quòd hæc loquendi formula sit illis linguis prorsus insueta.

8 *Ephesi*, ἐν Ἐφέσῳ. quò scilicet transire jam constituerat, Act. 20. 3. nec tamen eò ipse venire potuit, nedum diutiùs ibi hærere, Act. 20. 16. ¶ *Usque ad Pentecosten*, ἕως τῆς πεντηκοστῆς. Erasmus putat ità subaudiendum ἡμέρας, ut simpliciter significentur quinquaginta dies, non autem festum Pentecostes: quòd, inquit, haud satìs scio an id temporis Gentium auribus notum fuerit; cùm in epistola ad Romanos Apostolus tollat dierum discrimen. At ego supervacaneum esse puto quærere an hujusmodi festa initio fuerint observata, ut hoc daretur Judæorum infirmitati. Sed ut observata non fuerint, non tamen consequitur hoc non fuisse usitatum in Ecclesiis, ut præsertim ii qui ex circumcisione crediderant ab his festis intervalla temporum numerarent. Sic Act. 20. 6. dicitur Apostolus solvisse Philippis post dies Azymorum: quos tamen quis idcirco dixerit fuisse ab Ecclesiis observatos? Sic etiam Act. 27. 9. significatur inclinatio Autumni per diem jejunii sive Propitiationis festum. Itaq; illa interpretatio nullâ ratione nititur. Sed est explicandus hic locus ex iis quæ postea contigerunt, ac narrantur Act. 20. ubi totum hoc iter describitur.

9 Θύρα γάρ μοι ἀνέῳγε μεγάλη καὶ ἐνεργὴς, καὶ ἀντικείμενοι πολλοί.
10 Ἐὰν δὲ ἔλθῃ Τιμόθεος, βλέπετε ἵνα ἀφόβως γένηται πρὸς ὑμᾶς· τὸ γὰρ ἔργον Κυρίου ἐργάζεται ὡς καὶ ἐγώ.
11 Μήτις οὖν αὐτὸν ἐξουθενήσῃ· προπέμψατε δὲ αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρός με· ἐκδέχομαι γὰρ αὐτὸν μετὰ τῶν ἀδελφῶν.
12 Περὶ δὲ Ἀπολλὼ τοῦ ἀδελφοῦ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτὸν ἵνα ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν· καὶ πάντως οὐκ ἦν θέλημα ἵνα νῦν ἔλθῃ· ἐλεύσεται δὲ ὅταν εὐκαιρήσῃ.
13 Γρηγορεῖτε, στήκετε ἐν τῇ πίστει, ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε.
14 Πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω.
15 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, οἴδατε τὴν οἰκίαν Στεφανᾶ, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας, καὶ εἰς διακονίαν τοῖς ἁγίοις ἔταξαν ἑαυτούς.
16 Ἵνα καὶ ὑμεῖς ὑποτάσσησθε τοῖς τοιούτοις, καὶ παντὶ τῷ συνεργοῦντι καὶ κοπιῶντι.
17 Χαίρω δὲ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ Στεφανᾶ, καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ, ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα οὗτοι ἀνεπλήρωσαν·
18 Ἀνέπαυσαν γὰρ τὸ ἐμὸν πνεῦμα καὶ τὸ ὑμῶν. ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους.
19 Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀσίας· ἀσπάζονται ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ πολλὰ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, σὺν τῇ κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ.
20 Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀδελφοὶ πάντες. Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ.
21 Ὁ ἀσπασμὸς, τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου.
22 Εἴτις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, ἤτω ἀνάθεμα, μαρὰν ἀθά.
23 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν.
24 Ἡ ἀγάπη μου μετὰ πάντων ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ἀμήν.

Πρὸς Κορινθίους πρώτη, ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων διὰ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ καὶ Τιμοθέου.

Nam ostium mihi apertum est magnum & operosum, & adversarii multi.
Quòd si venerit Timotheus, videte ut sine metu sit apud vos: opus enim Domini operatur ut & ego.
Nequis igitur illum pro nihilo habeat: sed prosequimini eum cum pace, ut veniat ad me: exspecto enim eum cum fratribus.
Porrò de Apollo fratre, multùm precatus sum eum ut iret ad vos cum fratribus: sed omnino non fuit ei voluntas nunc eundi; venturus est autem cùm tempus opportunum habuerit.
Vigilate, perstate in fide, viriliter agite, estote fortes.
Omnia vestra cum charitate fiant.
Precor autem vos, fratres, nostis familiam Stephanæ esse primitias Achaiæ, & sese in ministerium sanctis addixisse:
Ut & vos subjiciamini talibus, & omnibus operam suam conferentibus & laborantibus.
Gaudeo verò de adventu Stephanæ, & Fortunati & Achaici, quoniam isti defectum vestri suppleverunt:
Refocillarunt enim spiritum meum ac vestrum. Agnoscite igitur eos qui tales sunt.
Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multùm Aquila & Priscilla cum Ecclesia quæ est domi ipsorum.
Salutant vos fratres omnes. *Salutate alii alios osculo sancto.
Salutatio, manu meâ Pauli.
Siquis non amat Dominum Jesum Christum, esto anathema, maran-atha.
Gratia Domini Jesu Christi *sit* vobiscum.
Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Jesu. Amen.

Ad Corinthios prior, missa fuit Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicam & Timotheum.

Ostium enim mihi apertum est magnum & evidens, & adversarii multi.
Si autem venerit Timotheus, videte ut sine timore sit apud vos: opus enim Domini operatur, sicut & ego.
Nequis ergò illum spernat: deducite autem illum in pace, ut veniat ad me: exspecto enim illum cum fratribus.
De Apollo autem fratre, multùm rogavi eum ut veniret ad vos cum fratribus: & utique non fuit voluntas ejus ut nunc veniret; veniet autem cùm ei vacuum fuerit.
Vigilate, state in fide, viriliter agite, & confortamini.
Omnia vestra in charitate fiant.
Obsecro autem vos, fratres, nostis domũ Stephanæ & Fortunati, quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministeriũ sanctorum ordinaverunt seipsos:
Ut & vos subditi sitis ejusmodi, & omni cooperanti & laboranti.
Gaudeo autem in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam id quod vobis deerat ipsi suppleverunt:
Refecerunt enim & meum spiritum & vestrũ. cognoscite ergò qui ejusmodi sunt.
Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multùm Aquila & Priscilla, cum domestica sua Ecclesia.
Salutant vos omnes fratres. Salutate invicem in osculo sancto. * Rom.16.16. 2.Cor.13.12. 1.Pet.5.14.
Salutatio, meâ manu Pauli.
Siquis non amat Dominum nostrum Jesum Christum, sit anathema, maranatha.
Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum.
Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Jesu. Amen.

Ad Corinthios prior missa fuit è Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaicum & Timotheum.

9 ***Operosum***, ἐνεργής. Id est, ad magnas res conficiendas opportunum, ut doctè exponunt Arabs & Syrus. Vulgata, ***Evidens***. id est, ἐναργής, pro quo malim *patens* dicere, ut persistat in metaphora. Et sanè hæc lectio mihi magìs arridet, quòd & eadem sit sententia, & multò mollior sit translatio. ¶ ***Et adversarii***, καὶ ἀντικείμενοι. Hieronymus in Joelem legit, ***Sed adversarii***, ut καὶ pro ἀλλὰ sæpe ponitur, Act. 10. 28. & infrà, vers. 12. Sed malim tamen receptam interpretationem sequi. nam quò plures adversarii, eò magìs requiritur pastoris præsentia.

11 ***Cum pace***, ἐν εἰρήνῃ. id est salvum & incolumem, atque adeò bona cum gratia, ex Hebræorum idiotismo, sæpe jam à nobis explicato.

12 ***Cum fratribus***, μετὰ τῶν ἀδελφῶν. Timotheo videlicet & Erasto, Act. 19. 22. ¶ ***Sed omnino non fuit***, καὶ πάντως οὐκ ἦν. Hìc omnino καὶ ponitur pro ἀλλὰ, & ἦν explicandum est per aoristum secundum. Non satis aptè igitur Vulgata convertit, ***Et utique non fuit***; neque etiam Erasmus satìs appositè, ***Et omnino non erat***. ¶ ***Cùm tempus opportunum habuerit***, ὅταν εὐκαιρήσῃ. Vulgata, ***Cùm ei vacuum fuerit***. Vide Marc. 6. 31.

15 ***Stephanæ***, Στεφανᾶ. Vulgata addit, ***Et Fortunati***, καὶ Φουρτουνάτου, ut & Claromontanus codex. Quædam exemplaria adjiciunt, ***& Achaici***, καὶ Ἀχαϊκοῦ, fortassis ex vers. 17. ***Stephanæ*** verò nomen non fœminam sed virum declarat: quod annotavi in gratiam imperitorum Græcæ linguæ, ut & alia multa. ¶ ***Esse primitias***, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχή. Vulgata ad verbum, ***Quoniam sunt primitiæ***. Est autem Hellenismus, ut in illo Terentii, ***Scin' me in quibus sim gaudiis?*** Estque allusio ad Leviticum sacerdotium, quâ ratione etiam fideles dicuntur Oblatio Domini. ¶ ***Sese addixisse***, ἔταξαν ἑαυτούς. Pronomina composita sæpe jam admonuimus pro simplicibus interdum usurpari apud idoneos etiam Græcos scriptores. Itá igitur puto hoc loco accipi ἑαυτοὺς, ut omnino alienum sit ab Apostoli scopo quod nonnulli putant, istos nimirum commendari eo nomine quòd ultro & nonnisi à seipsis vocati cœperint ministerio ecclesiastico vacare. Imò verò contrà nihil aliud tradit Apostolus quàm istos sese totos libentissimo animo sanctorum ministerio devovisse, legitimè tamen vocatos: sive de prædicationis ministerio istud accipias, sive (quod potiùs amplector) de ea functione quæ pauperum subsidiis & gubernationi ecclesiasticæ dicata erat. Itaque τάττειν ἑαυτοὺς verti ***Sese addicere***, itá ut gradus & statio constanter servetur in qua fuerit aliquis collocatus. Hoc enim declarat verbum τάττειν. Vulgata & Erasmus ad verbum, ***Ordinaverunt seipsos***. quæ interpretatio præbuit occasionem illi quæstioni de qua diximus, quia nimirum vocationes ecclesiasticæ cœperunt peculiariter ***Ordines*** vocari; nunc quidem in cacolyca præsertim Ecclesia κατ' ἀντίφρασιν, cùm nihil usquam sit æquè confusum ac perturbatum.

16 ***Subjiciamini***, ὑποτάσσησθε. id est, honore & reverentiâ prosequamini, illis credatis, & ab iis sinatis vos regi ut par est, cùm sese & suas facultates vobis juvandis consecrarint. ¶ ***Omnibus operam suam conferentibus***, παντὶ τῷ συνεργοῦντι. Redundat articulus: loquitur autem de functionibus ecclesiasticis. Vulgata, ***Omni cooperanti***. Erasmus, ***Omni adjuvanti***.

17 ***Defectum vestri***, τὸ ὑστέρημα ὑμῶν. id est, quod mihi deerat à vobis, ut qui vestro conspectu nunc frui non possim. Vulgata, ***Quod vobis deerat***, sensu depravato. Erasmus obscurè, ***Id quod mihi deerat vestri***. Quidam legunt τὸ ὑστέρημά μου, id est, ***quod mihi deerat***, nempe ut vos conspicerem, & rerum vestrarum statum intelligerem. Nam ineptum fuerit ad collationem aliquam pecuniariam hoc referre quam ab aliis ipse acceperit, cùm tam expressè testetur se gratuitò illis prædicasse, nec unquam passurum ut hæc gloria sibi extorqueatur.

18 ***Spiritum***, τὸ πνεῦμα. id est animum, ut suprà, 2. 11. ¶ ***Agnoscite***, ἐπιγινώσκετε. id est, tales ducite quales sunt revera. Vulgata, ***Cognoscite***.

19 ***Ecclesia***, ἐκκλησίᾳ. Erasmus in annotationibus vertendum potiùs dicit ***Congregatione***: qua in re ab eo dissentio. Apparet enim Apostolum commendare Aquilæ & Priscillæ familiam, quasi sit Ecclesia quædam; alioquin dixisset σὺν τῷ οἴκῳ αὐτῶν, ***cum domo ipsorum***. Quod autem repetitur apud Ambrosium, & in exemplaribus nonnullis veteris editionis Latinæ, ***Apud quos & hospitor***, in nonnullis Græcis codicibus inveni.

20 ***Osculo sancto***, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. id est, Sanctè amate inter vos. Petita est autem hæc locutio vel à consuetudine illa mutuò sese osculandi in salutando, Judæis magìs quàm Græcis familiari; vel mutuæ osculationis ritu in Cœna Domini, ad summam illam animorum consensionem declarandam: quem ritum disertè declarat Justinus Apologetico secundo. Vide 2. Cor. cap. 13. vers. 12.

22 ***Non amat***, οὐ φιλεῖ. id est, odit & exsecratur, nempe sciens prudens, quod est peccatum in Spiritum sanctum. Sunt enim apud Hebræos hæc dicendi genera non ἐλαττωτικὰ sed αὐξητικά. Sin verò istud de iis malimus accipere qui per ignorantiam Christi istud admittant, quod ipsi Paulo ante conversionem accidit, sese propterea blasphemum appellanti, intelligetur conditio, Nisi resipuerit in horribili illo anathemate quod subjicitur. ¶ ***Maran-atha***, μαρὰν ἀθά. Alii codices scribunt uno verbo μαραναθὰ, quod video eruditis nonnullis placere, quasi una sit dictio Syriaca, idem declarans atque apud Hebræos חרם ***cherem***, perperàm tamen scripta à librariis, ut alia pleraque peregrina, cùm scribendum fuerit ***Maharanatha***. Aliis placet duas esse dictiones, nempe מרן ***maran, Dominus***, & אתא ***atha, venit***, sicut legitur in Arabica interpretatione, pro hujus vocis expositione, ***proscriptus, excisus, anathematizatus à spe Domini***. quam expositionem ut genuinam amplector. Alii etiam tres, nempe מרא ***mare, Dominus***, ן finale, ***noster***, אתא ***atha, venit***. Sed quoquo modo legas, non satìs aptè consideratur significatio hujus vocabuli in hoc loco interpretando, cùm potiùs sit τεχνικῶς accipiendum. Sic enim signatur species extremi anathematis, quia nimirum ea erat ejus formula quæ videtur etiam describi Enochi, septimi ab Adamo, verbis, Judæ 14. quòd qui in eo damnatus esset, Domino quasi in manus citra ullam veniæ spem dederetur.

dederetur. Nam etiam Augustinus epist. 78. interpretatur, *Quousque Dominus veniat*. Hæc est igitur illa tertia species anathematis apud Judæos usurpati, quam שמתא *schematha* quasi à שם *schem*, & אתא *atha*, Talmudistæ, ab ipsa ejus denunciandæ formula, eodem atq; Maranatha significatu appellant. Cur enim alioqui Paulus Corinthios linguâ peregrinâ compellaret, nisi vocabulum istud ex Synagoga petitum, Græcis etiam Ecclesiis fuisset familiare, ut Amen, Alleluja, & alia nonnulla, à Græcis Ecclesiis ad Latinas quoque tandem translata? Chrysostomus tamen tertiam hanc speciem videtur *anathematis* nomine intellexisse, edito tractatu in quo contendit non esse anathemate utendum in Ecclesia Christiana. Et certè videtur colligi ex historia Achaz, Josue 6, & 7. nihil atrocius esse quàm חרם, *cherem*, quod ipsum etiam etymon indicat. Sed ad hoc respondetur duas fuisse species anathematis חרם, *cherem*, ut ex eo apparet quòd sic quoque significantur res Deo devotæ, quæ etsi redimi non poterant, tamen non peribant, sed sacerdotibus cedebant, ut Num. 18. 14. Itaque commodiùs quoque videtur distribui excommunicatio in duas species, nempe in נדוי *niddui*, & חרם *cherem*, id est, anathema; & rursus anathema, in simplex, & maranatha sive schamatha: quamobrem etiam Paulus non contentus dixisse anathema, subjecit postea speciei nomen.

24 *Amen*, Ἀμήν. id est, ità est. Est enim confirmantis potiùs quàm optantis: nisi libeat interpretari ἡ ἀγάπη μου μεθ' ὑμῶν, &c. *mea* sit *cum vobis omnibus in Christo Jesu*. sicut subjici solet extremis epistolis, *Vale, & nos ama.*

ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ ἡ πρὸς ΚΟΡΙΝΘΊΟΥΣ Ἐπιστολὴ β΄.

EPISTOLA PAULI Apostoli ad CORINTHIOS II.

1 Vide hujusmodi salutationum explicationem in superioribus epistolis.

* Ephes. 1. 3. 1. Pet. 1. 3.

3 Incipit suo more à gratiarum actione, quam tamen præter moré sibi applicat, epistolam inchoans à sui Apostolatûs dignitate asserenda, coactus (ut apparet) eorum importunitate qui ipsius despiciendi argumentum ex ejus miseriis captabant. Ipse verò respondet, ità se affligi, ut superent tamen consolationes, quarum etiam fontes ostendit, nempe Dei patris misericordiam in Christo. 4 Ideo nos consolatur Dominus, ut tantò certiùs possimus alios solari. 6 Negat despici meritò posse tum ærumnas quibus premi solebat, tum consolationes quas à Domino percipiebat, cùm maximum ex utrisque confirmationis argumentum capere possint ac debeant Corinthii. 8 Testatur adeò se non pudere illarum afflictionum, ut etiam cupiat earum magnitudinem ab omnibus intelligi, ac suam vicissim, quamvis nondum plenam, liberationem. †Rom. 15. 30. 11 Nè seipsum videatur efferre, omnia tribuit Deo, & simul piorum precibus plurimùm tribuere se profitetur. ª Gloria Dei finis est afflictionum sanctorum quas proinde pretiosas habere oporteat.

ΚΕΦΑΛ. α.

ΠΑῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ.

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως·

4 Ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν, εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει, διὰ τῆς παρακλήσεως ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

5 Ὅτι καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτω διὰ Χριστοῦ περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν.

6 Εἴτε δὲ θλιβόμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, καὶ σωτηρίας· εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν· καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν.

7 Εἰδότες ὅτι ὥσπερ κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτω καὶ τῆς παρακλήσεως.

8 Οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, ὑπὲρ τῆς θλίψεως ἡμῶν τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐβαρήθημεν ὑπὲρ δύναμιν, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν.

9 Ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν, ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκρούς,

10 Ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐῤῥύσατο ἡμᾶς καὶ ῥύεται· εἰς ὃν ἠλπίκαμεν ὅτι καὶ ἔτι ῥύσεται·

11 Συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν.

CAP. I.

PAulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, unà cum sanctis omnibus qui sunt in tota Achaia.

Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.

* Benedictus *esto* Deus ac Pater Domini nostri Jesu Christi, Pater *inquam* ille miserationum, & Deus omnis consolationis:

Consolans nos in omni afflictione nostra, ut & ipsi possimus in quavis afflictione *positos* consolari, eâ consolatione quâ nos consolatur Deus.

Nam sicut redundant in nos perpessiones Christi, ità per Christum redundas etiam *in vos* consolatio nostra.

Sive igitur affligimur, pro vestra consolatione ac salute *premimur:* sive consolationem percipimus, *consolationē percipimus* pro vestra consolatione, quæ agit *in vobis* per tolerationem earundē perpessionū quas & nos perpetimur: & spes nostra firma est de vobis.

Ut qui sciamus vos, sicut consortes estis perpessionum, ità etiam *consortes fore* consolationum.

Non enim volumus vos esse nescios, fratres, afflictionis nostræ quæ nobis evenit in Asia, nos *nempe* supra modum gravatos fuisse supra vires, adeò ut prorsus animi penderemus, etiam quod ad vitam.

Sed ipsi apud nos decretum mortis habuimus, nè confideremus in nobisipsis, sed in Deo suscitante mortuos,

Qui ex tanta morte nos eripuit & eripit; in quo speramus nos adhuc etiam ereptum iri:

† Unà conferentibus subsidiariam operam etiam vobis per deprecationem pro nobis, ª ut donum ex multis personis in nos *collatum*, per multos celebretur gratiarum actione pro nobis.

CAP. I.

PAulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in universa Achaia.

Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.

Benedictus Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, Pater misericordiarum, & Deus totius consolationis.

Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, ut possimus & ipsi consolari eos qui in omni pressura sunt, per exhortationem quâ exhortamur & ipsi à Deo.

Quoniam sicut abundant passiones Christi in nobis, ità & per Christum abundat consolatio nostra.

Sive autem tribulamur, pro vestra exhortatione & salute: sive exhortamur, pro vestra exhortatione & salute, quæ operatur tolerantiam earundem passionum quas & nos patimur: & spes nostra firma est pro vobis.

Scientes quòd sicut socii passionum estis, sic eritis & consolationis.

Non enim volumus ignorare vos, fratres, de tribulatione nostra quæ facta est in Asia, quoniam supra modum gravati sumus supra virtutem, ità ut tæderet nos etiam vivere.

Sed ipsi in nobismetipsis responsum mortis habuimus, ut non simus fidentes in nobis, sed in Deo qui suscitat mortuos,

Qui de tantis periculis nos eripuit & eruit; in quem speramus quoniam & adhuc eripiet:

Adjuvantibus & vobis in oratione pro nobis, ut ex multarum personis facierum, ejus quæ in nobis est donationis per multos gratiæ agantur pro nobis.

3 BEnedictus, εὐλογητὸς. id est, Laus & gloria tribuatur. Sic enim homines benedicunt Deo, ut alibi exposuimus. ¶ *Deus ac pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ. Vide 1. Cor. 15. 24. ¶ *Miserationum*, τῶν οἰκτιρμῶν. Heb. רחמים *rachamim*, id est summè misericors. Hæc enim est emphasis pluralis numeri.

4 *Ut & ipsi*, ἡμᾶς. Legisse videtur Vetus interpres, καὶ ἡμᾶς. Sed & ità sit vertendus hîc locus, ut intelligatur ἡμᾶς non à posteriore sed ab anteriore cum verbo δύνασθαι construi. ¶ *Eâ consolatione*, διὰ τῆς παρακλήσεως. Vulg. *Per exhortationem*, & id quidem malè; quamvis consolatio sit exhortationis species. Sic etiam mox versu 6. malè vertit παρακαλούμεθα, *exhortamur*, pro *consolationem percipimus*.

5 *Perpessiones Christi*, τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ. Id est, Ærumnæ quas ob Christum perpetimur, sive quas in nobis perpetitur Christus, ut Rom. 8. 17. & Col. 1. 14. Quod autem attinet ad παθήματα, de eo diximus Rom. 7. 5. ¶ *Redundat*, περισσεύει. Videlicet in alios oppressos, quos consolor, & qui exemplo quod in me Christus edit confirmantur, ut loquitur Propheta Psal. 40. 4.

6 *Sive igitur*, εἴτε δὲ. Vulgata, *Sive autem*. sed cùm in hoc versiculo sit applicatio cum præcedentibus, necesse est δὲ pro οὖν accipere. Multiplex autem & varia est hujus loci Scriptura in verborum collocatione, ex quibus variis lectionibus eam delegimus ut simplicissimam quam Syrus & Arabs interpretes sunt secuti. ¶ *Affligimur*, θλιβόμεθα. Repetiimus hoc verbum, ut & mox verbum παρακαλούμεθα, *consolationem percipimus*, sic postulante sententiâ, secuti etiam in eo Syram & Arabicam interpretationem, ellipsi Paulo familiari, ut Rom. 12. 6. & infrà, 2. 10. & 5. 13. Quòd si tamen initio hujus versiculi expungatur particula δὲ (quam scripturam in uno manuscripto codice inveni) nihil erit supplendum, sed hæc omnia usque ad καὶ ἡ ἐλπὶς, &c. *& spes*, &c. pendebunt à verbo περισσεύει, *abundat*. ¶ *Quæ agit in vobis*, τῆς ἐνεργουμένης. Vulgata & Erasmus, *quæ operatur*. Nam activè passim usurpatur in his libris τὸ ἐνεργεῖσθαι, ut Rom. 7. 5. & infrà, 4. 12. & Galat. 5. 6. & Jac. 5. 16. Quod si tamen repetatur etiam in hoc membro nomen σωτηρίας, ut habet vulgata editio Latina, tum vertendum erit τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ, *quæ efficitur in vobis per tolerationem*, id est, interveniente toleratione. Nec enim tolerationem præcedit Salus, sed consequitur. Et hæc sententia prorsus est alii similis, Rom. 6. 3. ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται. ¶ *De vobis*, ὑπὲρ ὑμῶν. id est, περὶ ὑμῶν. Nam has præpositiones sæpe permutari satis constat apud idoneos etiam autores. Vulgata & Erasmus, *Pro vobis*.

7 *Ut qui sciamus*, εἰδότες. Videtur scribendum fuisse εἰδότων potiùs quàm εἰδότες, sed illud totum *Et spes nostra*, &c. interjectum est. Et ejusmodi participia Hebræorum gerundiis respondentia sæpe in his libris occurrunt.

8 *Afflictionis*, ὑπὲρ τῆς θλίψεως. Iterum ὑπὲρ pro περὶ, ut suprà versu 6. sicut in illo Virgilii, *Multa super Priamo rogitans*,

tans, super Hectore multa. ¶ *Adeò ut prorsus animi penderemus*, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς. id est, ut prorsus perplexi & inopes consilii essemus quomodo periculum vitæ evaderemus, quod ad humana videlicet præsidia. Dicitur enim ἀπορεῖσθαι qui non novit quomodo sese ex aliqua difficultate expediat: cujus verbi vim auget præpositio ἐξ, ut infrà, 4. 8. Vulgata, *ità ut tæderet nos:* sententiâ non modò non expressâ, sed etiam depravatâ. Erasmus, *Ut desperaverimus:* à quo verbo libens abstinui.

9 Sed, ἀλλά. Erasmus, *Quinetiam*, ἀλλὰ καὶ, quasi amplius aliquid significetur quàm superiore versiculo. Ego verò existimo declarari ab Apostolo quo consilio Deus ipsum voluerit eousque premi. ¶ *Apud nos*, ἐν ἑαυτοῖς. id est, intus & in animo. Vulgata & Erasmus, *In nobisipsis.* ¶ *Decretum mortis habuimus*, τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου. id est, Nobis constitutum & decretum erat mori. Est autem metaphora ab iis sumta in quos pronunciatum est capitis judicium, ut τὸ ἀπόκριμα præcisum mortis decretum declaret, cùm alioqui secretionem significet: ut est mors animæ & corporis separationis effectum in Homine. Quibusdam verò placet pro Responso seu Denunciatione accipere: quasi præsentia pericula præsentem mortem veluti denunciarent, sicut etiam convertit Vetus interpres. Mihi tamen videtur simplicissima prior interpretatio.

10 *Ex tanta morte*, ἐκ τηλικούτου θανάτου. Summa illa pericula κατ' αὔξησιν vocat *Mortem*. Vulgata, *Ex tantis periculis*, non expressâ illâ amplificatione. Ambrosius videtur legisse ἐκ τηλικούτων θανάτων, *ex tantis mortibus*, quod legit etiam Syrus interpres: Arabs verò ἐκ τοῦ θανάτου, *ex morte*, quod etiam videtur simplicius. ¶ *Et eripit*, καὶ ῥύεται. Syrus hoc non legit, neque Claromontanus codex, & fortassis hoc redundat.

11 *Unà conserentibus*, &c. συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν, &c. Vulgata, *Adjuvantibus & vobis in oratione pro nobis.* Erasmus, *Simul adjuvantibus & vobis per deprecationem pro nobis:* acsi scriptum sit, τῇ ὑπὲρ ἡμῶν δεήσει. Sententia verò sic etiam eadem manet. ¶ *Ut donum ex multis*, &c. ἵνα ἐκ πολλῶν, &c. Primùm omnium rectè (meo judicio) annotavit Valla trajectionem articuli, quasi scriptum sit ἵνα τὸ ἐκ πολλῶν προσώπων εἰς ὑμᾶς χάρισμα. neque causa erat cur hâc trajectione offenderetur Erasmus, cujus simile exemplum occurrit hoc ipso capite, versu 24. ubi scriptum est ὑμῶν τῆς πίστεως, pro τῆς ὑμῶν πίστεως. Quod autem attinet ad ἐκ πολλῶν προσώπων, præpositionem ἐκ simpliciter ità accipio ut causam instrumentalem declaret. Hoc enim dicit Apostolus, fore ut cùm per multorum deprecationem fuerit è periculis liberatus, (quam liberationem χάρισμα vocat) per multos vicissim agantur gratiæ pro eo beneficio: unde rectè colligit sese communi Ecclesiæ totius bono affligi solere, ut explicat infrà, 4. 15. Ergò προσώπων hoc loco nihil aliud declarat quàm ἀνθρώπων. Vulgata, *Ex multarum persona facierum*, manifestè corruptâ lectione: cùm semel duntaxat scriptum sit προσώπων, ut mihi quidem omnino videatur interpres ad verbum convertisse, *Ex multorum facie*, vel (ut Erasmus quoque perobscurè vertit) *Ex multorum personis.* In quibusdam codicibus legitur ἐν πολλῷ προσώπῳ, quod & ipsum est admodum obscurum, ac fortassis perperàm scriptum est pro ἐν πολλῶν προσώπῳ, id est, *publicè & coram multis*, nimirum in publico cœtu. Legit enim Ambrosius *In multorum facie.* Syrus autem interpres pro ἐκ legit ἢ, & mox καὶ εὐχαριστηθῇ impersonaliter, ut ad verbum liceat interpretari, *ut donum in nos* collatum *sit multorum* (id est beneficium multis commune) *& per multos agantur gratiæ pro nobis.* ¶ *Per multos*, διὰ πολλῶν. Castellio vertit *Ingentes gratiæ*, quasi διὰ πολλῶν neutro genere acceptum significet *multis verbis*, Græca verò scholia, quia ἐκ πολλῶν προσώπων interpretantur de iis ipsis, à quibus agendæ sint gratiæ, nè hoc posterius videatur redundare, perinde explicarunt acsi subaudiretur τρόπων, id est, *multis modis*, quæ interpretatio prorsus est violenta. ¶ *Celebretur gratiarum actione*, εὐχαριστηθῇ. Passivum est hoc verbum, ideóque non potuit nisi verborum ambitu à nobis explicari. Vulgata & Erasmus, *Gratiæ agantur pro dono.* ¶ *Pro nobis*, ὑπὲρ ἡμῶν. Complutensis editio & quatuor vetusti codices scriptum habent, ὑπὲρ ὑμῶν, *pro vobis*, id est vestro nomine, vel quòd vestris precibus fuerim liberatus. Sed altera lectio mihi videtur huic loco meliùs convenire.

---

12 Ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστί, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ, οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ' ἐν χάριτι Θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ, περισσοτέρως δὲ πρὸς ὑμᾶς.

13 Οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν ἀλλ' ἢ ἃ ἀναγινώσκετε, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε· ἐλπίζω δὲ ὅτι καὶ ἕως τέλους ἐπιγνώσεσθε,

14 Καθὼς καὶ ἐπέγνωτε ἡμᾶς ἀπὸ μέρους, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμέν, καθάπερ καὶ ὑμεῖς ἡμῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

15 Καὶ ταύτῃ τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν πρότερον, ἵνα δευτέραν χάριν ἔχητε.

16 Καὶ δι' ὑμῶν διελθεῖν εἰς Μακεδονίαν, καὶ πάλιν ἀπὸ Μακεδονίας ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι εἰς τὴν Ἰουδαίαν.

Nam gloriatio nostra hæc est, testimonium *videlicet* conscientiæ nostræ, quòd cum simplicitate & sinceritate Dei, non cum sapientia carnali, sed cum gratia Dei versati sumus in mundo, plurimùm autem apud vos.

Non enim alia scribimus vobis quàm quæ legitis aut etiam agnoscitis: spero autem vos etiam ad extremum agnituros,

Sicut & aliquatenus agnovistis, nos gloriationem vestram esse, quemadmodum & vos nostra *estis*, in diem Domini Jesu.

Itaque hâc fiduciâ priùs volui ad vos venire, ut secundam gratiam haberetis:

Et per vos transire in Macedoniam, & rursùm à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Judæam.

Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ, quòd in simplicitate & sinceritate Dei, & non in sapientia carnali, sed in gratia Dei, conversati sumus in mundo, abundantiùs autem ad vos.

Non enim alia scribimus vobis quàm quæ legitis & cognoscitis: spero autem quòd usque in finem cognoscetis,

Sicut & cognovistis nos ex parte, quòd gloria vestra sumus, sicut & vos nostra, in die Domini nostri Jesu Christi.

Et hâc confidentiâ volui priùs venire ad vos, ut secundam gratiam haberetis:

Et per vos transire in Macedoniam, & iterum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Judæam.

12 Secundo loco aliam calumniam diluit, videlicet quòd homo levis esset, & cui temerè non esset credendum, cùm promisisset se ad eos venturum, nec tamen venisset. Præfatur autem de animi sui simplicitate & sinceritate, quam & ex ipsius præsentis voce cognoverint, & in absentis literis debeant recognoscere; & se porrò alium nunquam futurum testatur.

---

12 *Et sinceritate Dei*, καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ. id est, candore, & animi quasi perspicuitate sanctâ & verâ, ut testis est Deus ipse. Cæterùm Syrus & Arabs paulò aliter hunc locum distinguunt, idque (ut mihi quidem videtur) rectiùs, nempe hoc modo: ὅτι ἐν ἁπλότητι (Arabs addit τελείᾳ, id est, *integra*, sive *minimè fucata*, ut ab Hebræis accipitur תם *tam*) καὶ εἰλικρινείᾳ καὶ χάριτι τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ ἀνεστράφημεν, *quòd cum simplicitate & sinceritate, & gratia Dei, ac non cum sapientia carnis versati sumus*, &c. ¶ *Cum gratia Dei*, ἐν χάριτι Θεοῦ. id est, fretus eâ sapientiâ quam Deus mihi cœlitus est gratificatus. *Gratiam* enim μετωνυμικῶς accipit pro ipso dono: & pro specie posuit genus ipsum, ut apparet ex antithesi. quamvìs nihil prohibeat cum sapientia adjungere reliqua Spiritûs dona. ¶ *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. id est, παρ' ὑμῖν, ut apud Demosthenem, πρὸς ὑμᾶς ζῶσι, *apud vos degentibus.* Vulgata, *Ad vos.* Erasmus, *Erga vos.* Sic accipitur infrà, 3. 4.

13 *Quàm*, ἀλλ' ἤ. id est, ἤ. Sic Plato in Apologia, τίνα ἄλλον λόγον ἔχουσι βοηθοῦντες ἐμοὶ, ἀλλ' ἢ τὸν ὀρθὸν καὶ δίκαιον; Syrus legit ἀλλ' ἃ, *sed quæ.* Arabs autem videtur legisse aliud quiddam valde obscurum. ¶ *Quæ legitis*, ἃ ἀναγινώσκετε. Non dissimilis locus occurrit infrà, 3. 3. Venustè autem dicit Paulus se non aliud scribere quàm quod legeretur, id est candidè, sincerè, & absque ullo fuco scribere, ut eam sinceram simplicitatem probaret quam sibi tribuerat superiore versu. Nam qui tectâ aut fucatâ oratione utitur, meritò sanè dicitur alia scribere quàm quæ leguntur: veluti siqua honesta mulier dicat se non aliam faciem adferre quàm quæ spectatur, quod non possit ei tribui quæ sese fuco illinat, & quicum (ut inquit ille) facies sua non dormiat. Videtur tamen hæc expositio nimiùm frigida doctissimo interpreti. Itaque pro ἀναγινώσκετε exponit *recognoscitis*, id est tacito animi consensu vera esse intelligitis: ἐπιγινώσκετε verò, *agnoscitis*, id est vestro consensu approbatis, sicut *agnoscere liberos* accipitur apud jurisconsultos ἀντὶ τοῦ προσίεσθαι. ¶ *Aut etiam agnoscitis*, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. id est, aut etiam ipsi jam satìs nostis & persuasa habetis, ut Syrus interpres vertit. ut non jam epistolam, sed ipsos eorum animos faciat Apostolus sui illius perpetui candoris testes, quo erga ipsos usus fuerat. quæ expositio videtur optimè cohærere cum iis quæ subjiciuntur. Nam alioqui quamvìs oratio sit animi interpres, tamen non ità difficile est candorem scribendo simulare. Aut, *Agnoscitis*, nempe ut jam antè vobis nota, vel saltem iis prorsus respondentia quæ olim ex me præsente audistis, sicut Basilius 1. epist. testatur se ἐπιγνῶναι, id est, *agnovisse*, epistolam à Gregorio profectam, sicut, inquit, quosdam agnoscimus esse quorundam filios, ex eo quòd parentum vultum referant. Cæterùm in Græcorum scholiorum contextu non legitur hoc membrum, sed librariorum incuriâ prætermissum est, ut ex interpretatione apparet. Exponunt autem τὸ ἀναγινώσκειν, non utì nos fecimus, *legendi* verbo, sed *recognoscendi* (Recognoscimus verò quæ reminiscendo cognoscimus: unde ἀνάγνωσιν Macrobius *repetitam cognitionem* interpretatur) ἐπιγινώσκειν autem accipiunt de simplici cognitione: quasi diceret Apostolus se non alia scribere quàm quorum poterant ipsi Corinthii recordari, aut etiam quæ sponte ipsi scirent & intelligerent, etiamsi non ea suggereret. Verùm ea interpretatio mihi videtur violenta, nec satìs cum præcedentibus & sequentibus cohærere. Vetus interpres legit καὶ ἐπιγινώσκετε, *& cognoscitis*, sublatâ disjunctivâ particulâ. ¶ *Etiam ad extremum*, ἕως τέλους. i. perfectè. Huic enim opponitur τὸ ἀπὸ μέρους, i. *ex parte.* Vos, inquit Paulus, quis sim cognovistis aliqua ex parte, ut qui apud vos fuerim tamdiu versatus, & ad vos etiam antea scripserim. Spero autem fore ut eundem esse me porrò cognoscatis, ut finis respondeat principio

14 *Gloriationem vestram esse*, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμέν. Nam ὅτι accipiendum esse εἰδικῶς, non αἰτιολογικῶς, pro *Siquidem* aut *Quoniam*, vel ex eo apparet quòd in nullis codicibus adscriptum

invenimus punctum post ὑμᾶς, sed simplicem tantùm distinctionem. Gloriatio autem Pauli hæc erat in Domino, quòd Corinthios lucrifecisset: Corinthiorum verò, quòd à tali Apostolo tam purè ac sincerè fuerant instituti. ¶ *In diem*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Sic malo convertere quàm *In die*, quia non præcessit ἐσόμεθα, *erimus*, sed ἐσμὲν, *sumus*. *Diem* autem vocat *Domini Jesu*, sive, ut in aliis codicibus legitur, *Domini nostri Jesu Christi*, diem illum quo supremus ille judex sedebit, ut declarat ipse Apostolus Rom. 2. 16.

15 *Priùs* πρότερον. Hoc refero ad verbum ἐβουλόμην, ut sit sensus, antea fuisse decretum Apostolo ipsos invisere Macedonas. Paulò pòst verò ostendet sese non levitate aliquâ, sed justis de caussis consilium mutasse. Sic enim etiam scribitur hic locus in vetustis codicibus, ἐβουλόμην τὸ πρότερον πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν. ¶ *Secundam gratiam*, δευτέραν χάριν. Id est, alterum hoc beneficium. Græci χάριν interpretantur χαρὰν, i. *gaudium*, sicut in vernaculo nostro sermone vocamus *un plaisir* tum beneficium ipsum, tum etiam voluptatem quæ ex eo percipitur. Erasmus, *Geminā gratiam*.

16 *A vobis*, ὑφ' ὑμῶν. In uno codice scribitur ἀφ' ὑμῶν, à *vobis*, id est, à vestra regione.

---

17 Τοῦτο οὖν βουλευόμενος, μήτι ἄρα τῇ ἐλαφρίᾳ ἐχρησάμην; ἢ ἃ βουλεύομαι, κατὰ σάρκα βουλεύομαι, ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ ναὶ, καὶ τὸ οὒ οὔ;
18 Πιστὸς δὲ ὁ Θεὸς, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς ὑμᾶς οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ.
19 Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ υἱὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἐν ὑμῖν δι' ἡμῶν κηρυχθεὶς, δι' ἐμοῦ καὶ Σιλουανοῦ καὶ Τιμοθέου, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν.
20 Ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι Θεοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ναὶ, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμὴν, τῷ Θεῷ πρὸς δόξαν δι' ἡμῶν.
21 Ὁ δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστὸν, καὶ χρίσας ἡμᾶς, Θεός.
22 Ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν.
23 Ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν, ὅτι φειδόμενος ὑμῶν οὐκέτι ἦλθον εἰς Κόρινθον.
24 Οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, ἀλλὰ συνεργοί ἐσμεν τῆς χαρᾶς ὑμῶν. τῇ γὰρ πίστει ἑστήκατε.

Hoc igitur cùm deliberarem, num quâ levitate sum usus? aut quæ delibero, secundùm carnem delibero, ut sit apud me Etiam & Non?
Imò fidelis Deus *novit* sermonem nostrum apud vos, non fuisse Etiam & Non.
Nam Dei Filius Jesus Christus qui inter vos per nos prædicatus est, *id est*, per me & Silvanum ac Timotheum, non fuit Etiam & Non, sed Etiam fuit in ipso?
Quotquot enim *sunt* promissiones Dei, in ipso *sunt* Etiam, & in ipso *sunt* Amen, ad Dei gloriam per nos.
Porrò qui nos confirmat vobiscum in Christum, & qui unxit nos, Deus *est*.
Qui etiam obsignavit nos, indiditque arrhabonem Spiritûs cordibus nostris.
Ego verò testem Deum invoco in meam animam, me *idcirco* nondum venisse Corinthum, quòd vobis parcam.
Non quòd dominemur vestræ fidei, sed *quòd* administri simus gaudii vestri. nam fide statis.

Cùm ergò hoc voluissem, numquid levitate usus sum? aut quæ cogito, secundùm carnem cogito, ut sit apud me Est, & Non?
Fidelis autem Deus quia sermo noster qui fit apud vos, non est in illo Est & Non.
Dei enim Filius Jesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, per me & Silvanum & Timotheum, non fuit Est & Non, sed Est in illo fuit.
Quotquot enim promissiones Dei, sunt in illo Est, ideo & per ipsum Amen, Deo ad gloriam nostram.
Qui autem confirmat nos vobiscum in Christum, & qui unxit nos, Deus.
Qui & signavit nos, & dedit pignus Spiritûs in cordibus nostris.
Ego autem testem Deum invoco in animam meam, quòd parcens vobis, non veni ultra Corinthum.
Non quia dominamur fidei vestræ, sed adjutores sumus gaudii vestri. nam fide statis.

17 Inficiatione repellit calumniam, & illud quidem inprimis quòd nonnulli studebant Corinthiis persuadere, Paulum sibi in docendo Evangelio non constare. 18 Deum ipsum citat testem ac judicem suæ in docendo uno & eodem Evangelio constantiæ. 19 Adjungit suos collegas testes, quibuscum summo consensu semper idem, id est, unum Christum, docuit. 20 Denique summam suæ doctrinæ explicat, omnes videlicet salutis promissiones in Christo esse firmas ac ratas. 21 Hujus constantiæ laudem uni gratiæ Dei per Spiritum sanctum tribuit, simúlque concludit non posse de sua & collegarum fide dubitari, quin ipsi Dei Spiritui fiat injuria, cùm sint ipsi sibi optimè conscii. 23 Jam ad rem accedens, jurat tantum abesse ut leviter consilium de sua ad eos profectione mutarit, ut contrà idcirco non venerit nè præsens cogeretur duriùs quàm vellet cum ipsis agere. 24 Removet omnem arrogantiæ suspicionem, testans sese non ut dominum sed ut servum loqui, ipsis in Domino consolandis destinatum.

---

17 *Cùm deliberarem*, βουλευόμενος. Vulg. *Cùm voluissem*, βουλόμενος. Erasmus, *Cùm id animo versarem*, διανοούμενος, vel ἐνθυμούμενος. Idem tamen mox vertit βουλεύομαι *cogito*, cum Vetere interprete, quem alioquin frequenter solet reprehendere, quòd copiam affectet minimè necessariam. ¶ *Secundùm carnem*, κατὰ σάρκα. id est, hominum more, qui temerè vel commodi sui causâ solent polliceri quidvis, & leviter consilium mutare: quod antè significavit vocabulo ἐλαφρίας, à cervorum levitate ducto. Aliis placet contrariâ prorsus sententiâ exponere, *Secundùm carnem*, id est, ut homines solent, qui videlicet sine exceptione constituunt quicquid libuit, ideóque sæpe suâ spe falluntur; cùm sancti nihil soleant decernere nisi additâ conditione, cujus fit mentio Jac. 4. 15. Sed alteram interpretationem potiùs amplector. ¶ *Ut sit apud me Etiam & Non?* ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ καὶ τὸ οὔ; Id est, Ut aliquid modò affirmem, modò negem? Nam τὸ ναὶ, quòd convertimus *Etiam*, declarat affirmantem sermonem, τὸ οὒ negantem, ut diximus Matt. 5. 37. quam scripturam ut simplicissimam sum secutus, non modò Veteris Latini interpretis, sed etiam unius ex vetustis manuscriptis codicibus bonæ fidei autoritate confirmatam: Suspicor autem hunc locum fuisse ex similium locorum collatione depravatum, nempe Matt. 5. 37. & Jac. 5. 12. Erasmus igitur repertam in plerisque codicibus scripturam amplexus, nempe ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ ναὶ, καὶ τὸ οὒ οὔ, vertit, *ut sit apud me* quod est *Etiam, Etiam*, & quod est *Non, Non*: cùm tamen ut sententia respondeat Apostoli scopo, potiùs dicendum fuerit, *ut apud me* quod est *Etiam, sit Non*, & quod est *Non, sit Etiam*. Vult enim Paulus eos refutare qui ipsum tanquam inconstantem aut etiam mendacem arguere posse videbantur. Syrus verò eandem illam lectionem secutus quæ duplicat ναὶ & οὒ aliter tamen est interpretatus, quasi vedelicet ante ἵνα ᾖ supplendum fuerit ὅτι δεῖ, *quòd oportuerit* (de qua ellipsi diximus sæpe antea, & quidem in primis Joan. 13. 18) & παρ' ἐμοὶ idem declaret atque *in his quæ deliberavi*, ut sit fundamentum objectionis quam postea refutat Apostolus, quòd videlicet oportuerit eum in suis dictis & deliberatis constantem inveniri. Arabs etiam similem ellipsin excogitavit, sed supplet ὅτι δεῖ, *quòd oporteat*, & pro παρ' ἐμοὶ legit ἐν αὐτῷ, *in eo*, nempe Christo: ut sit hæc sententia, Apostolum in eo peccasse videri, quòd id non præstitisset quod se facturum affirmasset, quoniam veros Christi servos oporteat re ipsâ præstare, quod sese facturos vel affirment vel negent. Sed planior multò & accommodatior est scriptura quam sum amplexus.

18 *Imò*, δέ. Id est, μᾶλλον δέ, ut rectè exposuit Erasmus, cùm subjiciatur interrogationi. Sed nihil tamen subaudio inter præcedentem interrogationem & hanc responsionem. ¶ *Fidelis Deus*, πιστὸς ὁ Θεός. Id est verax, & de cujus fide sit nefas dubitare. Est autem in his verbis species jurisjurandi ἐλλειπτική, quasi Paulus calumniæ depulsionem à persona transferens ad doctrinam, de cujus retinenda autoritate potissimùm laborabat, sic planè scripserit, Testis est mihi Deus ipse fidelis & omni exceptione major. Vel, (qua in re etiam autorem habeo Arabem interpretem) Novit Deus fidelis *testis* me vobis eandem veritatem constanter prædicasse. Vocat enim τὸν λόγον Paulus prædicationem Evangelii, non autem quod antea decreverat, ut putavit Erasmus.

19 *Non fuit Etiam & Non*, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ. Id est, non fuit varius & inconstans, sed prorsus idem. *Jesum* autem *Christum* appellat ipsam Evangelii, sive de Christo, prædicationem. Vulg. *Non fuit in illo Est & Non*, depravatè. Nam *in illo* irrepsit ex sequente versiculo. In duobus autem codicibus, pro ἐγένετο legimus ἐστι, quam lectionem secutus est Vetus interpres, eâdem manente sententiâ. ¶ *Sed Etiam fuit in ipso*, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. Id est, idem semper & unus fuit in Deo. Nam ἐν αὐτῷ ad Deum necessariò pertinet, cujus Filius est ipse Christus, constantissima Patris veritas.

20 Sunt *Etiam in ipso*, ἐν αὐτῷ τὸ ναί. In ipso videlicet unico Christo proponuntur exhibendæ ac præstandæ constante ac invariatâ ratione. Nec enim possumus Deo aliter quàm in hoc uno Filio placere, ac proinde promissionum participes fieri. ¶ *Et in ipso* sunt *Amen*, καὶ ἐν αὐτῷ ἀμήν. id est, Et in ipso sunt exhibitæ ac completæ, cùm ille videlicet munere suo defunctus, & sibi & nobis hæreditatem illam cœlestem ereverit. Itaque τὸ ναὶ ad promittentem refero, qui Christum ut unum certúmque promissionum scopum proposuerit; τὸ ἀμὴν verò ad Christum ipsum qui illas impleverit, ut nobis quoque ratæ fuerint. Nam τὸ ναὶ spondentis est, τὸ ἀμὴν verò ratum habentis quod dictum est aut factum. de quo diximus 1. Cor. 4. 16. Si cui tamen nimiùm arguta videbitur hæc distinctio, non incommodè dixerit Apostolum Hebræorum mroe, & emphaseωs causâ bis idem dixisse, diversis tamen linguis, ut in Abba Pater. Sed Vetus interpres totum hunc locum ità legit, διὸ καὶ δι' αὐτοῦ τὸ ἀμὴν, *ideo & per ipsum* fit *Amen*, quod etiam in uno Græco exemplari scriptum invenimus. & eam quoque secutus Arabs supplevit verbum *Præstatur*. ¶ *Ad Dei gloriam*, τῷ Θεῷ εἰς δόξαν. id est, ut Deo cedat gloria, ut Græca scholia rectè exponunt. Sed hæc trajectio videtur paulò obscurior in Latino sermone, si cum Vetere interprete & Erasmo convertamus ad verbum, *Deo ad gloriam*. Reperio autem in omnibus codicibus Græcis distinctionem additam post ἀμὴν, ut τῷ Θεῷ commodè non possit cum præcedentibus connecti. quod tamen faciendum est, si Veterem interpretem sequamur. ¶ *Per nos*, δι' ἡμῶν. Id est, Ut per nos, Evangelii videlicet ministros, Dei gloria in Christo patefiat: nisi malimus, eâdem tamen manente sententiâ, hoc connectere cum præcedentibus. sic enim omnes promissiones sunt Etiam & Amen in Christo, ut ad hoc ipsum beneficium nobis applicandum Deus ministrorum operâ utitur. Vulgata, *Nostram*, id est, ἡμῶν, sublatâ præpositione, quod non placet.

22 *Qui nos confirmat vobiscum*, ὁ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν. Hæc distinctio ostendit de quibus dictum sit δι' ἡμῶν, i. *per nos*, superiore versiculo, nimirum de ministris Verbi. Vult enim Paulus

lus ostendere quomodo valeat ductum argumentum à Christi persona ad ministros Verbi, quia nimirum quod Christus præstitit, hoc ipsum annunciatur à ministris, & idem Christi Spiritus per ministros Ecclesiam regit. Non desunt qui legant, *Vos nobiscum*. ¶ *Et qui unxit*, ϰ̀ χρίσας. De ministris loquens quos Spiritus Dei dicitur ungere, alludit ad Sacerdotum & Prophetarum, atque adeò regum unctionem in Lege usurpatam. quamvis fateor hoc etiam posse in genere de omnibus fidelibus dici, ut 1. Pet. 3. 9. Sed spectandum de quo hic laboret Paulus, nempe de asserenda ministerii sui & suorum collegarum dignitate, adversùs eorum calumnias qui ipsos accusabant levitatis, quasi Spiritu Dei non regerentur, ut qui ad eos non venissent sicut polliciti fuerant. Quòd siquis hoc velit ad chrismatis usum referre, ineptissimè fecerit, cùm in Apostolicis scriptis nulla sit nè tenuissima quidem istiusmodi unctionis mentio. Arabs autem post εἰς Χριστὸν addit Θεὸς, & istud ϰ̀ χρίσας ἡμᾶς sequenti versiculo attexit.

22 *Arrhabonem*, ἀῤῥαβῶνα. Hebræi, à quibus Græci hoc vocabulum sumserunt, ערבון *herabon* vocant id omne quo dato confirmatur promissio. ideo Vetus interpres *pignus* convertit. Sed arrha sive arrhabo peculiariter dicitur pars aliqua persoluta pretii in venditione intervenientis, ut fides fiat reliquæ persolvendæ summæ. Translatitiè igitur Paulus dicit fideles accipere à Deo Spiritûs dona, ac præsertim fidem, quæ ipsos reddat venturæ salutis securos.

23 *Ego verò*, ἐγὼ δὲ. Hinc oportuit auspicari secundum caput. ¶ *In meam animam*, ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχήν. id est, in meum caput, sive, vitæ meæ periculo. Nam in vero jurejurando Deus non tantùm ut testis sed etiam ut vindex advocatur, sicut diximus 1. Cor. 15. 31. Sic apud Hebræos additur לנפשי *lenaphschi*. Castellio interpretatur *Testem animi mei*, id est, sententiæ sive voluntatis: quàm rectè, ipse viderit.

24 *Dominemur*, &c. κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, id est, τῆς ὑμῶν πίστεως, ut suprà, 1. 11. Erasmus, *Dominemur vobis nomine fidei*, quasi subaudiatur ἕνεκα, ut vitetur trajectio articuli. Sed hoc planè est violentum. Cæterùm, hoc addit Paulus quòd alioquin videri posset nimiùm imperiosè locutus: quasi dicat, Quod autem dixi me idcirco non venisse ut vobis parcerem, sic accipite, non quasi pro meo jure possim apud vos quidvis in religione & conscientiis vestris obstringendis vel relaxandis, sed quia sum Dei administer ad vos consolandos & erigendos. Castellio, *Non quòd vobis fiduciam detegemus, sed consulimus vestro gaudio*. Obsecro verò quid est summâ impudentiâ quidvis audere in interpretando, si hoc non est? ¶ *Gaudii*, τῆς χαρᾶς. Gaudium ac pacem conscientiæ, cujus Deum fecit autorem, se verò administrum cum collegis, tacitè opponit tyrannico terrori: simúlque proprium Evangelici Ministerii finem designat.

ΚΕΦ. β.

Ἔκρινα δὲ ἐμαυτῷ τοῦτο, τὸ μὴ πάλιν ἐλθεῖν ἐν λύπῃ πρὸς ὑμᾶς.
2 Εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς, ϗ̀ τίς ἐστιν ὁ εὐφραίνων με, εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ;
3 Καὶ ἔγραψα ὑμῖν τοῦτο αὐτὸ, ἵνα μὴ ἐλθὼν λύπην ἔχω ἀφ' ὧν ἔδει με χαίρειν· πεποιθὼς ἐπὶ πάντας ὑμᾶς ὅτι ἡ ἐμὴ χαρὰ, πάντων ὑμῶν ἐστι.
4 Ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως ϗ̀ συνοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν διὰ πολλῶν δακρύων· οὐχ ἵνα λυπηθῆτε, ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἵνα γνῶτε ἣν ἔχω περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς.
5 Εἰ δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν, ἀλλ' ἀπὸ μέρους, ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ, πάντας ὑμᾶς.
6 Ἱκανὸν τῷ τοιούτῳ ἡ ἐπιτιμία αὕτη ἡ ὑπὸ τῶν πλειόνων·
7 Ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι, ϗ̀ παρακαλέσαι, μήπως τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῇ ὁ τοιοῦτος.
8 Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην.
9 Εἰς τοῦτο γὰρ ϗ̀ ἔγραψα, ἵνα γνῶ τὴν δοκιμὴν ὑμῶν, εἰ εἰς πάντα ὑπήκοοί ἐστε.
10 Ὧ δέ τι χαρίζεσθε, ϗ̀ ἐγώ. ϗ̀ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισμαι, δι' ὑμᾶς, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ.

CAP. II.

Hoc autem apud me statui, rursùs cum tristitia non venire ad vos.
Nam si ego tristitiâ vos afficiam, quis est igitur qui exhilaret me, nisi is ipse qui contristatus fuerit ex me
Et hoc ipsum vobis scripsi, nè, cùm venero, tristitiam capiam ex iis de quibus oportebat me gaudere: confisus de vobis omnibus, meum gaudium, omnium vestrum *gaudium* esse.
Nam ex multa afflictione & anxietate cordis scripsi vobis, per multas lacrymas: non ut tristitiâ afficeremini, sed ut cognosceretis charitatem quam habeo summam erga vos.
Quòd siquis tristitiâ affecit, non me tristitiâ affecit, sed quadantenus, nè *illum* aggravem, vos omnes.
Sufficit istiusmodi *homini* ista increpatio à pluribus illis *profecta*.
Ut è contrario potiùs vos *aliquid ei* condonetis, *eúmque* consolemini, nè quo modo redundante tristitiâ absorbeatur *vir* hujusmodi.
Quapropter precor vos ut ratam faciatis in illum charitatem.
Nam in hunc finem etiam scripsi, ut cognoscerem probationem vestri, *i.* an ad omnia obedientes sitis.
Cui verò quidpiam condonatis, & ego *condono*. nam & ego siquid condonavi, cui condonavi, propter vos *id feci*, in conspectu Christi, ut nè superemur à Satana.

CAP. II.

Statui autem hoc ipsum apud me, nè iterum in tristitia venirem ad vos.
Si enim ego contristo vos, & quis est qui me lætificet, nisi qui contristatur ex me?
Et hoc ipsum scripsi vobis, ut non, cùm venero, tristitiam super tristitiam habeam de quibus oportuerat me gaudere: confidens in omnibus vobis, quia meum gaudium, omnium vestrûm est.
Nam ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi vobis per multas lacrymas: non ut contristemini, sed ut sciatis quam charitatem habeam abundantiùs in vobis.
Siquis autem contristavit, non me contristavit, sed ex parte, ut non onerem omnes vos.
Sufficit illi qui ejusmodi est, objurgatio hæc quæ fit à pluribus.
Ità ut è contrario magis donetis & consolemini, nè fortè abundantiori tristitiâ absorbeatur qui ejusmodi est.
Propter quod obsecro vos ut confirmetis in illum charitatem.
Ideo enim & scripsi vobis, ut cognoscam experimentum vestrum, an in omnibus obedientes sitis
Cui autem aliquid donastis, & ego. nam & ego quod donavi, siquid donavi, propter vos, in persona Christi, ut non circumveniamur à Satana.

---

1 *Apud me*, ἐμαυτῷ. Sub. παρὰ, ut infrà, 17. 4. ¶ *Cum tristitia*, ἐν λύπῃ. Id est, tristitiæ causam vobis adferens. quod futurum erat si priùs ad eos venisset quàm resipuissent, sicut ab eo ipso fuerant admoniti priore epistolâ, cujus etiam respectu addidit particulam πάλιν. Priorem enim epistolam mittens quodammodo ad eos venerat.

2 *Quis est igitur*, ϗ̀ τίς ἐστιν. Vulg. & Erasmus, *Et quis est*. Ego verò existimo ϗ̀ prorsus παρέλκειν. Hic enim est sensus, Constitui omnino ità ad vos venire ut nullam vobis rursus adferam tristitiæ occasionem. Nam si vos affecerim molestiâ, quis superest qui me exhilaret? Vos enim ii uni estis ex quibus nunc possim voluptatem capere: quibus iterum molestiâ affectis, non est quòd aliunde gaudium sperem. Sed singulari numero dicit ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ, tacitè (ut ex sequentibus apparet) eum designans quem jusserat tradi Satanæ: nunc autem in primis sibi conciliatum cupit, quòd eum resipuisse intellexisset. Quòd siquis velit servare particulam ϗ̀, ità explicanda est ut & in illo Virgilii versiculo *& quisquam numen Junonis adoret Præterea?*

3 *Hoc ipsum*, τοῦτο αὐτό. Illud ipsum, nempe quod illi ac vobis molestiam attulit. Hoc enim ad priorem epistolam referendum est, quâ illum jusserat tradi Satanæ. Itaque ἔγραψα non converti *scripseram*, sed *scripsi*; nec ἐλθὼν, *cùm venissem*, sed *cùm venero*, cum Veteri interprete; nec λύπην ἔχω, *tristitiam caperem*, sed *tristitiam capiam*. ¶ *Tristitiam capiam*, λύπην ἔχω. Vulgata, *Tristitiam super tristitiam habeam*, λύπην ἐπὶ λύπῃ ἔχω, quod existimo (perindè ut Erasmus) translatum esse ex Philip. 2. 27. quamvis ità legerim in Complutensi editione, & alio quodam codice vetusto. ¶ *Confisus*, πεποιθὼς. Quia, inquit, omnino speravi fore ut quod mihi displicere intelligeretis, statim tolleretis: quia mea gaudia existimatis vobis esse communia.

5 *Tristitiâ affecit*, λελύπηκεν. Vulgata, *Contristavit*. Erasmus, *Dolore affecit*. Ego illo modo malui interpretari, quia casum non habet adjunctum. ¶ *Non me tristitiâ affecit*, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν. Quidam subaudiunt μόνον, *tantùm*, interpretatione non modò violentâ (ut ego existimo) sed etiam minimè omnium appositâ, quamvis eam sit amplexus Arabs interpres. Non enim in eo versatur Paulus ut illius incestuosi scelus exaggeret (quod sanè faceret si non se duntaxat sed totam Ecclesiam diceret ab eo tristitiâ affectam) sed contrà quantùm potest illum sublevat ac consolatur post resipiscentiam. Primùm igitur quod simpliciter verum erat, quasi dubitans & sub conditione exprimit, Si quis, inquiens, tristitiam attulit. Deinde se ab eo negat ullo dolore affectum: quasi dicat perinde abstersam esse illam omnem molestiam, ac si nunquam illam sensisset, quia nimirum ille resipuerat: sicut dicit Dominus fore ut iniquitatum nostrarum ampliùs non recordetur. ¶ *Sed quadantenus*, ἀλλ' ἀπὸ μέρους. Mecum, inquit Paulus, nullum est amplius ipsi negotium: superestis vos, quos omnes sanè offendit. Sed hoc quoque Apostolus emollit, addens ἀπὸ μέρους, id est, *quadantenus*. Nè, inquit, aggravem: id est, nè jam per se gravato onus adjiciam quòd potiùs detractum cupio. Sic igitur Chrysostomus hunc locum simpliciter ac dilucidè (meo quidem judicio) exponit, quo modo etiam & Syrus & Arabs hunc locum converterunt, apertè conjungentes πάντας ὑμᾶς, *omnes vos*, non cum verbo ἐπιβαρῶ, sed cum verbo λελύπηκεν. Quidam tamen accipiunt ἀλλὰ pro *nisi*, & ità vertunt, *Non me contristavit, nisi aliquatenus, nè vos omnes onerem*. ut rationem reddiderit Paulus, cur scripserit, Si quis tristitiam attulit, quasi de uno loquens, cùm alioqui, ut liquet ex epistola priore, non multò minus molestiæ ipsi attulisset Corinthiorum in illo incestuoso corrigendo oscitantia, quàm ipsius incestuosi scelus. Sed durum est accipere ἀλλὰ pro ἀλλ' ἢ vel εἰ μὴ. Nam alioqui quod attinet ad verbum ἐπιβαρῶ, exhiberi potest ejus constructio cum quarto casu, aliis exemplis: nempe 1. Thess. 2. 9. & 2. Thess. 3. 6. cùm alioqui ex usu Græcæ linguæ tertio potiùs casui jungatur.

6 *Increpatio*, ἐπιτιμία. Id est, ἐπιτίμησις. quo vocabulo declaratur non simplex reprehensio, sed cum exprobratione conjuncta,

5 Transit ad alterum locum hujus epistolæ, qui tamen velut inseritur superioribus, ad quæ postea revertitur. Agit autem de incestuosi illius absolutione, quoniam suam resipiscentiam satis testatus videbatur, verum excommunicationis usum declarans, nempe ut non ab odio, sed à charitate incipiat, & in eandem desinat, nè dum modum nullum tenemus Satanæ serviamus.

 quæ

quæ τιμῇ, id est, *honori & existimationi* opponitur & generali nomine *Censura* vocatur. ἐπιτιμία verò irrogatam mulctam declarat, quæ vox ad canonicas pœnas, quas vocant, postea translata est. Non fuisse verò hunc incestuosum Satanæ traditum, sed cùm insignis resipiscentiæ exemplum in presbyterio edidisset (hi sunt enim quos τοὺς πλείονας appellat hoc loco Paulus) Corinthios donec istud Paulo significassent suspensum illum tenuisse, apparet ex eo quòd dicit Apostolus istam ἐπιτιμίαν sufficere. Nam si Satanæ traditus fuisset, ulteriùs progredi non potuissent, nè si voluissent quidem. Deinde id etiam liquet ex verbo κεχάρισμαι, quo significatur remissio quædam de summo jure, quam *Indulgentiam* postea vocarunt, eo tandem quod de satisfactione apud Ecclesiam & resipiscentiæ testimonio veteribus canonibus fuit cautum, ad satisfactionem pro peccatis apud Deum non sine impietate translato. ¶ *A pluribus illis* profecta, ὑπὸ τῶν πλειόνων. Exprimendus omnino fuit ab aliis interpretibus neglectus articulus τῶν, quo certus cœtus significatur à communi totius Ecclesiæ congregatione diversus, Ecclesiasticus videlicet consessus sive Presbyterium, 1.Tim.4.13. quod successit Judaico. Luc.22.66. Act.22.5. sicut videre licet Act.15. ubi Apostoli (quorum functio cum ipsis desiit) à presbyteris, & hi rursus à tota Ecclesia distinguuntur versic. 6, 12, & 22, & 23. acsi Gallicè hoc loco dicas, *de la compagnie*. Et sic quoque accipitur *Ecclesiæ* nomen Matth. 15.17. sicut apud Hebræos עדה *heda* & קהל *kahal*, id est συνέδριον, differt à generalibus comitiis populi, quæ tam sæpe in hac historia sacra commemorantur, & quorum exemplum, licèt non legitimè coactorum, habemus in passionis Domini & judicii adversùs Stephanum narratione. Est igitur ista in Presbyterio facta incestuosi increpatio sive censura, tum à privata commonefactione, tum à Satanæ traditione sive excommunicatione, distinguenda.

7 *Ut è contrario*, ὥστε τοὐναντίον. id est, Ut pro eo quòd antea illum severè ulti estis, nunc de severitate aliqua remittatis; pro eo quòd in summam tristitiam conjecistis, nunc illum contrà consolemini. sunt enim hæc prorsus contraria. Itaque malui cum Vetere interprete convertere *E contrario*, quàm cum Erasmo, *E diverso*. Hoc enim urget Paulus, ut Corinthii in illo recipiendo non minùs sint clementes quàm in ejiciendo fuerant severi. Et hoc illud est quod *Indulgentiam* vocarunt, Ecclesiæ videlicet & Canonicarum quas vocabant pœnarum respectu, quod est postea ab Antichristo ad remissionem peccatorum apud Dei Tribunal horrendâ impietate detortum. ¶ *Redundante*, περισσοτέρᾳ. Vulgata, *Abundantiori*. Erasmus, *Immodico*. Vide Matt.5.37.

8 *Ratam faciatis*, κυρῶσαι. id est, ut me deprecatore, publico Ecclesiæ consensu declaretis vos illum denuò pro fratre complecti, sicut publico Ecclesiæ judicio fuit ejectus. Nam τὸ κυροῦν ratam & authenticam confirmationem declarat. Unde factum ut is à cujus autoritate pendet aliquid à Græcis dicatur ejus rei κύριος. Hinc κύριαι ἀρχαὶ, id est, αὐτοκρατορικαὶ, ad quas proculdubio respexit Paulus sup. 1.24. Erasmus longâ periphrasi, nec satìs expressâ, *Efficite ut valeat in illum charitas*. Allusit enim Paulus ad judiciorum morem: quo modo etiam accipiendum est verbum παρακαλῶ. Vocant enim Græci παρακλήτους quos Latini *advocatos*, eos nimirum qui præsentiam suam amico reo commodabant.

9 *In hunc finem*, εἰς τοῦτο. Vulg. *Ideo*. Erasmus, *In hoc*. ¶ *Ut cognoscerem probationem vestram*, ἵνα γνῶ τὴν δοκιμὴν ὑμῶν, id est, ut re ipsâ vestrî periculum facerem.

10 *Siquid condonavi*, εἴ τι κεχάρισμαι. Vulgata rectiùs legit, ὃ κεχάρισμαι, εἴ τι κεχάρισμαι, *quod condonavi, si quid condonavi*. Sed rectissimè, ut opinor, Syrus expuncto εἴ τι & ᾧ, vertit, *quod condonavi, propter vos condonavi*. nisi magìs placeat Arabs, qui legit ᾧ κεχάρισμαι, κεχάρισμαι δι' ὑμᾶς, *cui condonavi, condonavi propter vos*. ¶ *In conspectu Christi*, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ. id est, verè & ex animo, quasi inspectore Christo, ut diximus Luc.1.6. vel, *propter Christum*. sic enim etiam accipitur מפני *mippene* apud Hebræos, ut exposuimus suprà, 1.11. Vel fortassis rationem habuit supremi illius judicii, in quo futurum sit ut Christus hanc condonationem ratam habeat. Vulgata, *In persona Christi*, id est, Christi nomine ac vice, ut explicat Ambrosius. Vigilius li. 2. adversùs Eutychen *personam* accipit pro *hypostasi*. Mihi prima expositio videtur simplicissima. ¶ *Nè superemur*, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν. Πλεονεκτεῖν absolutè dicitur qui potiore est conditione supra alium, pro quo Gallicè dixeris, *qui a quelque avantage par dessus un autre*, idque propriè de iis dicitur qui fraude sunt istud assecuti. Hinc factum ut μεταβατικῶς dicatur quispiam alterum πλεονεκτεῖν qui avaritiâ vel aliis malis artibus ex alterius damno sua comparavit commoda, ut infrà, 7.2. & 12.17. etiam cum casu rei, 12.18. cui respondet passiva locutio πλεονεκτεῖσθαι ὑπό τινος, ut optimè videatur Gallicè vertendus hic locus, *afin qu'il ne soit point gaigné sur nous par Satan*, vel *afin que Satan ne gaigne sur nous*, vel, *n'ait avantage sur nous*: quod neque *Fraudandi* neque *Circumveniendi* vocabulo satìs commodè exponitur.

11 Οὐ γὰρ αὐτοῦ τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν.
12 Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρῳάδα εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ θύρας μοι ἀνεῳγμένης ἐν Κυρίῳ, οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου, τῷ μὴ εὑρεῖν με Τίτον τὸν ἀδελφόν μου.
13 Ἀλλὰ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἐξῆλθον εἰς Μακεδονίαν.
14 Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι δι' ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ.
15 Ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ Θεῷ, ἐν τοῖς σωζομένοις καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις.
16 Οἷς μὲν, ὀσμὴ θανάτου εἰς θάνατον· οἷς δὲ, ὀσμὴ ζωῆς εἰς ζωήν. καὶ πρὸς ταῦτα τίς ἱκανός;
17 Οὐ γάρ ἐσμεν, ὡς οἱ πολλοὶ, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ εἰλικρινείας, ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ, κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν.

Non enim illius machinationes ignoramus.
Porrò cùm venissem Troadem ad *prædicandum* Evangelium Christi, etiamsi ostium mihi apertum erat per Dominum, non fuit remissio spiritui meo, eò quòd non invenissem Titum fratrem meum.
Sed cùm illis valedixissem, abii in Macedoniam.
Deo *habetor* autem gratia, qui facit ut semper triumphemus in Christo: & odorem cognitionis sui manifestum facit per nos quovis in loco.
Nam Christi bona fragrantia sumus Deo, in iis qui servantur, & in iis qui pereunt:
His quidem, odor mortis ad mortem: illis verò, odor vitæ ad vitam. Sed ad hæc quis idoneus?
* Non enim, ut plerique, cauponamur sermonem Dei, sed ut ex sinceritate, sed ut ex Deo, in conspectu Dei, de Christo loquimur.

Non enim ignoramus cogitationes ejus.
Cùm venissem autem Troadem propter Evangelium Christi, & ostium mihi apertum esset in Domino, non habui requiem spiritui meo, eò quòd non invenerim Titum fratrem meum.
Sed valefaciens eis, profectus sum in Macedoniam.
Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Jesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco.
Quia Christi bonus odor sumus Deo in iis qui salvi fiunt, & in iis qui pereunt:
Aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitæ in vitã. & ad hæc quisnam idoneus?
Non enim sumus, sicut plurimi, adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, coram Deo, in Christo loquimur.

12 Redit ad Apostolatûs sui confirmationem, prolatis tum suorum laborum tum etiam Dei benedictionis testimoniis. 15 Quoniam constabat eum non pari successu ubique recipi, imò verò longè plurimos eum despicere atque adeò exsecrari, negat propterea de sui Apostolatûs autoritate quicquam detrahendum, cùm Christum doceat non tantùm ut credentium Servatorem, sed etiam ut contemtorum judicem. 16 Rursus removet arrogantiæ crimen, omnia à se gesta tribuens Dei virtuti, cui sincerè & absque turpi ulla cupiditate inserviat: cujus rei ipsosmet facit testes, usque ad versum 6. proximi capitis. * Infrà 4. 2.

11 *Machinationes*, τὰ νοήματα. Id est, nefanda consilia & sceleratam voluntatem, ut Hebræi utuntur vocabulo מזמות *mezimmoth*: ideo malui *machinationes* interpretari quàm *cogitationes*, cum Vetere interprete & Erasmo.

12 *Ad* prædicandum *Evangelium*, εἰς εὐαγγέλιον. Id est, ad annunciandum Christum. Erasmus perobscurè, *In Evangelium Christi*. Elicitur autem etiam ex hoc loco, priorem epistolam non esse datam Philippis sed Ephesi. Nam alioqui recessisset à Corinthiis, veniens Philippis Troada: nec dixisset, veni, sed redii in Macedoniam. ¶ *Etiam si*, καί. καὶ pro καίπερ, ut postulat ipsa sententia, & ostendit quoque mutatio constructionis. ¶ *Remissio*, ἄνεσιν. Vox opposita τῇ θλίψει & στενοχωρίᾳ. ¶ *Spiritui meo*, τῷ πνεύματί μου. Id est, animo meo, sive, apud me, ut exposuimus 1.Cor.2.11 & alibi sæpe.

13 *Cùm illis valedixissem*, ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Erasmus, *Dimissis illis*, impropriè. Dimittimus enim eos quibus abeundi facultatem facimus: hìc verò Paulus ipse discedit. Vide Marc.6.46. Deinde videtur ex hoc verbo elici posse, Paulum nonnisi constitutâ Ecclesiâ, aut certè additis mandatis, Troade discessisse. Vulgata barbarè, *Valefaciens eis*.

14 *Qui facit ut semper triumphemus*, πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς. Vulgata, *Qui semper triumphat nos*, impropriè & perobscurè. Nam *triumphari* poetis, præsertim Latinis, dicuntur qui ignominiæ causâ in triumpho ducuntur: & captivos dicitur Græcis dux victor θριαμβεύειν, id est, de illis triumphare, & ipsi captivi triumphari. Hìc verò τὸ θριαμβεύειν à Paulo accipitur formâ conjugationis Hiphil. Erasmus, *Qui semper triumphat per nos*: nec sic quidem propriè expressâ Pauli sententiâ, Deo potiùs gratias agentis quòd ipse in eo triumphet, uti solent legati & milites participes esse ducis triumphi, sicut Erasmus ipse in annotationibus rectè exposuit. Sed eam expositionẽ hausit ex Hieronymo ad Hedibiam, q. undecimâ, ubi alia adfertur multò ineptior, nempe, *Qui triumphat de nobis*. Quæ verò de odore subjiciuntur, respiciunt ad veterum Sacerdotum unctionem, & sacrificiorum suffitus: & huic Pauli dicto opponitur quod extremo cap. Gen. 34. dicit Jacob de Levi & Simeone, nempe *fœtere me fecistis*.

15 *Et in iis qui pereunt*, καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις. Nec enim Deus ex eventu, quem solus ipse habet in potestate, sed ex fide & diligentia æstimat servorum suorum operam.

16 *Odor mortis*, ὀσμὴ θανάτου. *Odorem mortiferum* essem interpretatus, ut etiam paulò pòst ὀσμὴν ζωῆς, *odorem vitalem*, ex Hebræorum idiotismo, nisi duæ rationes obstitissent, quas lectori relinquo æstimandas. Una, quòd si ità verteris, videbitur redundare εἰς θάνατον, *ad mortem*, & εἰς ζωήν, *ad vitam*, aut certè non magnum pondus addere sententiæ, cùm odor mortifer & vitalis

ab

ab effectu dicatur. Altera, quòd in uno codice & apud Clementem lib. Pæd. 2. scriptum invenerim *ὀσμὴ ἐκ θανάτου, odor ex morte*, & *ὀσμὴ ἐκ ζωῆς, odor ex vita.* Fortassis igitur prædicatio crucis dicitur odor ex morte in eorum exitium qui mortem Christi tantùm ut mortem considerabant, quibus erat vel stultitia vel offendiculum; aliis verò odor vitæ ad vitam, qui vitam in hac morte propositam amplectebantur. Et egregia est Nysseni de hac re sententia, *διὸν μύρον τῇ ποιότητι ῥώμην, τῷ δὲ καρδιακῷ φθορά.* Sciendum est tamen Evangelium non perimere quenquam, sed Evangelii contemtum. ¶ *Idoneus? ἱκανός;* Vide Matth. 3. 11. In veteris editionis nonnullis codicibus corruptè legitur, *Quis tam idoneus?* pro *Quisnam idoneus?* ut rectè (meo quidem judicio) conjecit Erasmus.

17 *Non enim, οὐ γάρ.* Connectenda est causalis particula non cum proximo epiphonemate, quod veluti interjectum fuerat, sed cum iis quæ de se dixerat versu 14. & 15. quod Græcus scholiastes non animadvertens multùm hîc laborat. ¶ *Cauponamur, ἐσμὲν καπηλεύοντες.* id est, callidè & avarè, minùs denique sincerè tractamus, ut explicat ipse infrà, 4. 2. & olim Dominus Hierosolymitanis Esaiæ 1. 22. Caupones enim, quos in vernaculo sermone *regratatores* vocamus, infames semper & sordidi sunt habiti, sicut & mangones, quòd merces adulterent, & quibusvis artibus lucrum captent. Ideo vocat Horatius *perfidos & malignos.* Sed & Græci *καπήλους* appellant à corrumpendo vino; quò fortassis allusit Martialis in illo versiculo, *Non potes, ut cupias, vendere caupo merum.* Hinc *καπηλεύειν* pro *decipere*, &, *ad quæstum abuti.* quamvis mihi quidem videatur Apostolus in metaphora illa ab unguentis pretiosis sumta persistere. nam quia pretiosa erant, & advehebantur ex longinquis regionibus, in his adulterandis magnæ erant & lucrosæ mercatorum imposturæ. Ideo Vetus interpres *καπηλεύοντες* vertit *Adulterantes*, rectè quidem, sed non servatâ metaphorâ: à qua non abhorruit Ennius iis versiculis, quos citat Cicero lib. Offic. 1. *Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis: Nec cauponantes bellum, sed belligerantes.* Ejusmodi autem sunt boni illi viri quos Nazianzenus vocat *χριστεμπόρους καὶ χριστοκαπήλους.* Audite hoc præ cæteris, vos PSEUDOJESUITÆ, testibus immensis illis opibus, quas dum gratis omnia facitis tam paucis annis in vestra non claustra sed palatia congessistis. ¶ *Ut ex sinceritate, ὡς ἐξ εἰλικρινείας.* Vulg. *Ex sinceritate*, sublatâ particulâ *ὡς*, quam tamen minimè puto otiosam, sed eam esse potiùs quam Hebræi vocant כף אמיתה *caph amittath*, id est, *caph veritatis:* nimirum quæ non similitudinem, sed veram congruentiam declaret, veluti infrà 3. 18. *καθάπερ*, & cùm dicit Joannes, *Vidimus gloriam ejus ut unigeniti à Patre*, cap. 1. 14. Neque est imperfecta oratio, ut putavit Erasmus, sed cohærent ista cum verbo *λαλοῦμεν*, & *ἐσμὲν καπηλεύοντες* accipio pro *καπηλεύομεν*. Cæterùm quid sit *τὸ εἰλικρινὲς* pulchrè declarat Basilius *ἐν ὅροις κατ' ἐπιτομήν*, quæstione 264. & nos exposuimus sup. 1. 12. ¶ *Ut ex Deo, ὡς ἐκ Θεοῦ.* id est, sicut processit ex Deo, ut & eleganter vertit Arabs interpres. ¶ *De Christo loquimur, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν.* Vulg. *In Christo.* Erasmus, *Per Christum.* Ego puto Evangelicæ prædicationis materiam significari, eámque tam pretiosam ut adulterare sit prorsus nefas. Sic apud Hebræos בעליליותיך אשיחה *babalilothecа asicha*, id est, *in facinoribus tuis disseram*, ut Psal. 77. 13. in qua phrasi ב ponitur pro על *hal.*

ΚΕΦ. γ'.

1 Ἀρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν; ἢ μὴ χρῄζομεν, ὥς τινες, συστατικῶν ἐπιστολῶν πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐξ ὑμῶν συστατικῶν;

2 Ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν ὑμεῖς ἐστε, ἐγγεγραμμένη ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων.

3 Φανερούμενοι ὅτι ἐστὲ ἐπιστολὴ Χριστοῦ διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν, ἐγγεγραμμένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος· οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίναις.

4 Πεποίθησιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν διὰ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Θεόν.

5 Οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ' ἑαυτῶν λογίσασθαί τι, ὡς ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ·

6 Ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος ἀλλὰ Πνεύματος· τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ Πνεῦμα ζωοποιεῖ.

7 Εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν, ἐντετυπωμένη ἐν λίθοις, ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μωσέως, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τὴν καταργουμένην·

8 Πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ;

CAP. III.

Incipimus rursus nosipsos commendare? aut num egemus, ut nonnulli, commendatitiis epistolis apud vos, aut commendatitiis à vobis?

Epistola nostra vos estis, inscripta in cordibus nostris, quæ intelligitur & legitur ab omnibus hominibus.

Dum manifestum fit vos esse epistolam Christi subministratam à nobis, inscriptam non atramento sed Spiritu Dei vivi; non in tabulis lapideis, sed in carneis tabulis cordis.

Fiduciam autem hujusmodi habemus per Christum apud Deum.

Non quòd idonei simus per nos ipsos ad cogitandum quicquam, velut ex nobisipsis, sed quòd idonei sumus, id ex Deo est:

Qui etiam fecit ut idonei essemus ministri novi pacti, non Literæ sed Spiritûs. nam Litera occîdit, Spiritus autem vivificat.

Quòd si mortis ministerium in literis *positum*, & informatum in lapidibus, fuit gloriosum, adeò ut non possent intentis oculis intueri filii Israel in faciem Mosis, propter gloriam illam faciei ejus evanidam:

Quî non potiùs ministerium Spiritûs erit gloriosum?

CAP. III.

Incipimus iterum nosmetipsos commendare? aut nunquid egemus, sicut quidam, commendatitiis epistolis ad vos, aut ex vobis?

Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris, quæ scitur & legitur ab omnibus hominibus.

Manifestati quòd epistola estis Christi, ministrata à nobis, & scripta non atramento sed Spiritu Dei vivi; non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.

Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum.

Non quòd sufficientes simus cogitare aliquid à nobis quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est:

Qui & idoneos nos fecit ministros novi Testamenti, non Litera sed Spiritu. Litera enim occîdit, Spiritus autem vivificat.

Quòd si ministratio mortis literis deformata in lapidibus, fuit in gloria, ità ut non possent intendere filii Israel in faciem Moysi, propter gloriam vultûs ejus, quæ evacuatur:

Quomodo non magis ministratio Spiritûs erit in gloria?

3 Obiter alludit ad externi Levitici ministerii cum Evangelico sive Apostolico collationem, quam postea copiosè persequetur. 6 Amplificat suum & suorum collegarum ministerium, id est, Evangelicum, ejus collatione cum ministerio legali, quod considerat in Mosis persona, per quem videlicet Lex tradita est, cui opponitur Christus Evangelii autor. Est autem collatio ejusmodi ab ipsa substantia ministerii sumta. Lex est veluti scriptum quoddam per se mortuum & inefficax: Evangelium autem sive novum fœdus est velut ipsa Dei virtus in novandis, justificandis, & servandis hominibus. Lex proponit mortem, omnes injustitiæ reos peragens: Evangelium offert & confert justitiam & vitam. Legis œconomia fuit ad tempus subserviens promissioni: Evangelium manet ad finem seculorum. Itaque quis est illius splendor præ istius gloria?

---

1 *Incipimus, ἀρχόμεθα.* Scripta est epistola nomini Pauli & Timothei, quibus etiam tertius Silvanus adjunctus est suprà, 1. 19. ideo (ut opinor) pluralem numerum usurpavit, sicut, cùm de se uno propriè disserit, singularem solet adhibere. ¶ *Commendare? συνιστάνειν;* Sic legi scriptum in omnibus nostris codicibus, cùm sit usitatius *τὸ συνιστάναι.* Est autem omnino legendum istud cum interrogandi signo. Sed Syrus & Arabs hoc verbum accipiunt pro *Certiorem facere* sive *Certiorare*, ut sit sensus, Num rursum incipimus vobis indicare qui simus, seu vos certiores de nobis reddere? quo significatu apud Græcos etiam idoneos scriptores hoc verbum invenitur, & ab ipso Paulo usurpatur infrà, 6. 4. & 7. 11. ¶ *Aut num, ἢ μή.* Sic lego, Vulgatam Latinam, itémque Syram & Arabicam interpretationem secutus, veteris manuscripti codicis unius testimonio confirmatam.

2 *Epistola nostra, ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν.* Tota hæc translatio lepida est ac venusta. ac mihi quidem videtur Apostolus in utraque ad Corinthios epistola floridum etiam quoddam dicendi genus sectatus, ut cornicum (quod aiunt) oculos configeret. Est autem hæc sententia, Quòd nos videmur tam magnificè efferre, extra omnem suspicionem est adulationis, aut ambitiosæ vanitatis. Nam neque necesse est ut aliorum, nedum nostris literis vobis commendemur, neque à vobis ullam apud alios commendationem venemur. Vos ipsi quales nunc estis per Christum nostro ministerio effecti, nobis estis instar epistolæ ab omnibus lectæ & intellectæ, quâ & ipsi vobis & aliis rursum per vos commendamur. Hæc est hujus loci sententia. sed meminerimus Apostolum cum suis collegis sensim à personarum commendatione ad ipsius rei, id est, administerii Evangelici præstantiam commendandam delabi.

3 *Dum manifestum fit, φανερούμενοι.* Hoc connectendum est cum verbo *ἐστὲ*, id est, cum superioris versiculi initio. Erasmus, *Dum declaratur.* Vetus autem interpres, *Manifestati*, obscuriùs quidem, sed fideliùs. Est enim passivè accipiendum hoc participium, non activè. Et jam antea admonuimus hujusmodi participia Hebræis infinitis, quæ gerundia vocamus, respondere: ità tamen ut sæpe nullâ casûs habitâ ratione apud Paulum usurpentur. ¶ *Subministratam à nobis, διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν.* Id est, cui veluti scribendæ operam nostram impendimus, quasi fuerimus Domini stylus quo fuistis inscripti. ¶ *Dei vivi, Θεοῦ ζῶντος.* Addi solet hoc epitheton Deo tanquam vitæ autori. Hîc verò tacita subest antithesis virtutis Dei vivificæ ad regenerandos animos, cum atramento quo scribuntur quidem epistolæ, sed ità ut vim intelligendi quæ scripta sunt lectori non conferat. ¶ *In tabulis lapideis, ἐν πλαξὶ λιθίναις.* Alludit ad Legem cujus in lapideis tabulis perscriptæ minister fuit Moses. Adumbrabant autem lapideæ tabulæ humani ingenii summam duritiem, à qua cor hominis non regenerati *lapideum* denominatur, Ezech. 11. 19. & 36. 26. cui opponitur *cor carneum*, non quod in carne versetur (ut accipi solet hoc epitheton, quando Caro Spiritui opponitur) sed è contrario, quod vi Spiritûs Dei factum est mollius, ut in eo, tanquam novis tabulis, possit Evangelii gratia insculpi, sicut prædictum est Jerem. 31. 31. Et hæc causa est cur Evangelium sit potentia Dei ad salutem, Lex verò non item. Nam alioquin non minùs est nobis impossibile Credere quàm Legem præstare. Sed illud datur per Spiritûs efficaciam cum prædicatione con-

conjunctam, quia fides est ex auditu eorum quibus datum est ut credant: istud verò nunquam datur, quia vult patefieri justitiam Deus in tribuenda indignis misericordia: sicut scriptum est, *Credidit, & imputatum est ei ad justitiam*, ut mox dicemus.

4 *Fiduciam habemus*, πεποίθησιν ἔχομεν. Id est, hanc confidentiam exserimus, & ità magnificè nobis gloriari licet de nostri ministerii dignitate ac fructu. ¶ *Apud Deum*, πρὸς τὸν Θεόν. Vulg. *Ad Deum*. Erasmus, *Erga Deum*. Vide sup. 1. 12.

5 *Per nos ipsos*, ἀφ᾽ ἑαυτῶν. Ubi ergò illud αὐτεξούσιον naturale ad bonum vel malum, sive mentem ipsam, sive voluntatem, sive affectus spectemus? ¶ *Sed quòd idonei sumus*, ἀλλ᾽ ἡ ἱκανότης ἡμῶν. Id est, quòd apti & accommodati simus ad tantam gratiam aliis etiam impertiendam. Ad verbum, *Idoneitas nostra*, sive *aptitudo*, si sic loqui liceat. Vulgata, *Sed sufficientia nostra*. quam interpretationem arripuerunt Sophistæ, ut fingerent aliquam esse in homine non regenerato facultatem ad bonum, sed ità infirmam ut nisi à Deo adjuvetur non sufficiat. Mira verò non tantùm ignorantia sed etiam impudentia hoc ipsum audere usurpare ad eripiendam Deo gloriæ suæ partem, quod idcirco scripsit Apostolus, nè non omnia Dei gratiæ tribuere videretur. Illis verò uno verbo respondemus cum Apostolo, Quid habes quod non receperis? Quod dictum si audeant ad naturæ dotes transferre, illos ego (ut apertè Pelagianos) ad Augustinum relego. ¶ *Quidquam*, τι. videlicet Boni, ut in illo Joan. 15. 5. *sine me nihil potestis facere*.

6 *Non Literæ sed Spiritûs*, οὐ γράμματος ἀλλὰ πνεύματος. De Litera & Spiritu abundè diximus Rom. 2. 27. & 7. 6. Hîc quidem res ipsa ostendit *literam* vocari Legem cujus minister fuit Moses, Evangelium autem vocari *Spiritum* quem attulit Christus, deditque Apostolis, ac ministris Verbi, per quos Ecclesiam ædificat. Neque enim meliùs potuit Paulus Evangelii dignitatem apud Corinthios asserere quàm si indicaret excellentioris doctrinæ se ministrum esse quàm fuisset ipse Moses, quatenus quidem Mosis ministerium per se nudè consideratur ab Evangelio distinctum. Sed cur Legem vocat *Literam*? nempe quia lapideis tabulis insculpta fuit, ut explicat ipse Apostolus sequenti versiculo: deinde, quòd Moses nihil aliud quàm illam lapidibus insculptam tradere potuit legendam & cognoscendam, cor autem nè suum quidem, nedum aliorum, potuit hâc ratione ad illam præstandam immutare. Evangelii verò substantia est is ipse qui attulit illud in mundum, nempe Christus; qui deinde illud tradidit Apostolis ipsorum cordibus inscriptum, ut ipsi vicissim tum voce tum scriptis illam eandem gratiam cum aliis communicarent, Spiritu Dei intus efficiente, quod illi voce denunciant auribus. Dicam apertiùs: Lex audientium respectu non majorem vim habet quàm scriptum aliquod per se omnis virtutis expers, nisi apud eos à quibus præstari possit. Ejusmodi verò facultatem cùm Lex in nobis non inveniat, sed contrarias potiùs tenebras & animum prorsus repugnantem, ideo nihil aliud quàm externâ prædicatione docet quid flagitet, quid prohibeat Deus: nostrum autem illud vitium non modò non emendat sed etiam auget, quoniam natura depravata nititur in vetitum, unde præceps est ad mortem saltus, nisi aliunde remedium petatur. At Evangelium, seu novum fœdus, quatenus Legi opponitur per se & in sese consideratæ, dicitur *Spiritus*, multas ob causas: primùm propter veteres cæremonias temporarias, & in rebus crassis & corporeis positas; deinde (quæ causa potissimùm æstimanda nobis est in hoc loco) quia materia, argumentum, minister denique Evangelii est Jesus Christus, non jam docens quid facere, quid fugere oporteat (quod Legis perpetuum officium est) sed seipsum in æternam vitam gratìs offerens credentibus, nec offerens modò, sed etiam re ipsâ insinuans. Neque enim sicut Lex benedictionem additâ operum conditione, ità etiam Evangelium justitiam sub fidei conditione offert, ità enim & Lex & Evangelium non vitam sed mortem offerrent, cùm nec facere nec credere per nos possimus; sed diverso prorsus modo. Lex quippe opera & quidem perfecta exigit, nec facultatem operandi præbere potest, ideòque in morte jacentes damnat: Evangelium verò per Spiritum Christi, quem secum habet adjunctum, fidem quam à nobis exigit etiam donat electis, ut in Christo, per eam apprehenso, justificati ac sanctificati vitam æternam adipiscantur. Itaque *Evangelium vivificum*, *justitiæ*, *vitæ*, *salutis*, *pacis*, *æternum* denique dicitur. Hæc ego dicenda putavi, ut semel explicarem totam hanc utriusque fœderis collationem, ab iis præsertim fœdissimè obscuratam, qui *Literæ* appellatione, expositionem (quam vocant) literalem, *Spiritûs* autem nomine allegorias intelligunt.

7 *Informatum*, ἐντετυπωμένη. id est, impressum & insculptum. Vulg. *Deformata*, ambiguè, nec satis etiam expressè: ut mirum non sit veterum nonnullos Græcæ linguæ imperitiâ fuisse deceptos hoc in loco. Apparet autem vel ex hoc loco de solis cæremoniis hîc non agi, sed de Lege præsertim decalogi: siquidem hæc una fuit in tabulis illis lapideis insculpta, quæ esset cæterarum partium Legis fundamentum. ¶ *Gloriosum*, ἐν δόξῃ. Vulg. & Erasmus ad verbum, *In gloria*. Est autem Hebraismus quem exposuimus prima Corinth. 15. 42. & *In gloria*, hoc in loco, splendorem ac majestatem declarat, in Mose quidem & Levitico ministerio typico corporalem, in Christo verò & Evangelico ministerio spiritualem. ¶ *Evanidam*, τὴν καταργουμένην. Novi nimirum fœderis superventu, Jer. 31. 31. & Heb. 8. 8. Utitur autem Apostolus tempore præsenti, ut & mox vers. 15. quoniam adhuc de hujus Veteris fœderis abrogatione non omnibus constabat.

8 *Ministerium Spiritûs*, ἡ διακονία τοῦ πνεύματος. Id est, ministerium per quod Deus offert atque adeò insinuat Spiritum, non modò non mortuum sed etiam vivificantem. Cùm enim in superiore versiculo tria Legi tribuerit, nempe quòd esset mortifera, quòd in saxeis tabellis scripta, quòd temporarium ejus ministerium; antithesin Evangelii nunc instituit, sed ità ut majoris energiæ causâ, singulis partibus sigillatim applicet argumentum à comparatis sumtum. Id verò nisi animadvertas, videbitur Apostolus primùm institutam antithesin non absolvere; deinde etiam ταυτολογεῖν, cùm tamen omnes partes inter se optimè cohæreant. Nam etsi in antithesi collocat primo loco quod in altero comparationis membro medium locum tenebat, tamen id non potest facere ut vitiosa sit collatio.

---

9 Εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς κατακρίσεως δόξα, πολλῷ μᾶλλον περισσεύει ἡ διακονία τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ.	Nam si ministerium condemnationis *fuit* gloriosum, multò magìs ministerium justitiæ abundat gloriâ.	*Nam si ministratio damnationis gloria est, multò magis abundat ministerium justitia in gloria.*
10 Καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει, εἵνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης.	Etenim quod glorificatum fuit, nè glorificatum quidem fuit hac in parte, *id est*, supereminentis illius gloriæ respectu.	*Nam nec glorificatum est quod claruit, in hac parte, propter excellentem gloriam.*
11 Εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, διὰ δόξης, πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον, ἐν δόξῃ.	Nam si quod evanescit, *fuit* gloriosum, multò magìs est gloriosum id quod manet.	*Si enim quod evacuatur, per gloriam est, multò magìs quod manet, in gloria est.*
12 Ἔχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα, πολλῇ παῤῥησίᾳ χρώμεθα.	Itaque cùm ejusmodi spem habeamus, multâ in loquendo evidentiâ utimur.	*Habentes igitur talem spem, multâ fiduciâ utamur.*
13 Καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου.	* Nec *sumus* sicut Moses, *qui* imponebat velamen faciei suæ, nè defigerent oculos filii Israelis ad finem ejus quod evanidum erat.	*Et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam, ut non intenderent filii Israel in faciem ejus quod evacuatur.*
14 Ἀλλ᾽ ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὅ, τι ἐν Χριστῷ καταργεῖται.	Itaque occalluerunt mentes illorum. Nam usque ad diem hodiernum in lectione Veteris pacti manet non detectum velamen illud, quod in Christo evanescit.	*Sed obtusi sunt sensus eorum. usque in hodiernum enim diem idipsum velamen in lectione Veteris testamenti manet non revelatum, quoniam in Christo evacuatur.*

12 Ostendit qua in re sit posita hæc Evangelicæ prædicationis gloria, nempe in eo quòd perspicuè patefaciat id quod Lex obscurè ostendebat, ut quæ ad Christum venturum sanandos auditores amandaret, quos ipsa vulneraverat. * Exod. 34. 34. 13 Obiter exponit allegoriam velaminis Mosis, quod fuit symbolum obscuritatis & imbecillitatis hominum, qui Legis fulgore obscurarentur potiùs quàm illustrarentur: quod velamen adventu Christi corda illustrantis & ad Dominum convertentis sublatum sit, ut ab ista cæcitatis servitute in lucis libertatem per Christi spiritûs virtutem asseramur.

---

9 *Gloriosum*, δόξα. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Gloria*. Est autem Hebraica enallage appellativi pro adjectivo, ut infrà, 7. 14. cujus enallages etiam aliqua est emphasis. ¶ *Justitiæ*, τῆς δικαιοσύνης. Justitiam Christi intelligit, cujus imputatione non modò non condemnamur sed etiam ut justi coronamur. Itaque uberior est antithesis quàm si dixisset δικαιώσεως, *absolutionis*: quamvìs à remissione peccatorum nostra justitia in primis pendeat.

10 *Hac in parte*, ἐν τούτῳ τῷ μέρει. Hoc est quod dicimus in vernaculo sermone, *En cest esgard*, vel *en cest endroit*; id est, respectu supervenientis fœderis melioris, non quasi Mosis ministerium fuerit in sese vanum & inutile, quod dici absque blasphemia non potest. ¶ Id est, *supereminentis illius gloriæ respectu*, εἵνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης. Hoc additum est ut explicaret quid illud esset ἐν τούτῳ τῷ μέρει, *hac in parte*, ideo supplevimus particulam exegeticam, quod multis aliis locis facere non dubitavimus, ut omnem ambiguitatem vitaremus. Vulgata & Erasmus, *Propter excellentem gloriam*, nè verbis quidem fideliter expressis. Neque enim εἵνεκεν idem declarat hoc in loco atque χάριν, id est, *gratiâ* seu *causâ*, vel διὰ, id est, *propter*, sed *quòd* vel *quantùm attinet*. quem Hellenismum sanè elegantem miror ab Erasmo non fuisse animadversum. Sic Herodotus in

Clio,

Clio, παῖδα σὸν, τὸν διακελεῦσαι φυλάσσειν ἀπήμονα, τῷ φυλάσσοντος εἵνεκεν πρὸς δόξαν τοι ἀποστήσειν, id est, *quòd ad custodem attinet*, sive, *quantum in custode situm est*. Syrus omisso ἐν τῷ μέρει rectè vertit, si sensum spectes, בפוחמא, *bephuchama, in comparatione*. Arabs autem liberiùs & obscuriùs totum hunc versiculum est interpretatus.

11 *Quod evanescit*, τὸ καταργούμενον. Quid igitur? num Lex abolita? sanè quòd ad cæremonias attinet, cessavit. Utitur autem præsenti tempore, quoniam adhuc sepeliebatur synagoga cùm hæc scriberet Apostolus. Verùm suprà ostendimus de tota Lege, ac præsertim de decalogo, id esse accipiendum. Sciendum est ergò Legem considerari non simpliciter sed cum ipso Mose ejus ministro conjunctam, & quidem seorsim & ab Evangelio distinctam: quo respectu sanè dici potest, abolito Mosis ministerio, esse abolita. At enim dices, Num hac in parte abolitum est Mosis ministerium? Minimè veró. Semper enim sunt homines ad Evangelium prædicatione Legis præparandi. Sed hoc dico, toties aboleri ministerium Mosis, quoties figuratæ prædicationi Legis succedit manifesta Evangelii gratia. ¶ *Gloriosum*, διὰ δόξης. Vulgata, *Per gloriam*. Atqui διὰ δόξης idem hìc valet atq; ἐν δόξῃ. Vide Rom. 4. 11.

12 *Multâ in loquendo evidentiâ*, πολλῇ παῤῥησίᾳ. Vulgata, *Multâ fiducia*. Erasmus, *Multâ libertate*. Neutra interpretatio (ut opinor) sensum Apostoli expressit. Neque enim παῤῥησία hoc in loco loquendi libertatem sed ipsius prædicationis perspicuitatem & ἐνέργειαν declarat, quam Cicero *Evidentiam* interpretatur. Quod enim Moses umbris obtectum indicavit, adeò ut in imas usque partes intueri Judæi non potuerint (cùm eos quantuscunque ille Mosis fulgor non illustraret sed excæcaret) Evangelium ità perspicuè & evidenter declarat, ut nostros oculos non perstringat, sed contrà tenebras nostras radiis suis discutiat. Sic etiam accipitur παῤῥησία Marc. 8. 38. & Joan. 10. 24. ¶ *Utimur*, χρώμεθα. Vulgata & Erasmus, *Utamur*, ut & Arabs interpres hunc locum intellexit, sed perperàm. Nec enim exhortatur, sed ministerium suum describit Apostolus.

13 *Nec* sumus *sicut Moses* qui *imponebat*, καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει. Duplex est hoc in loco ellipsis, ex Hebr. idiotismo: una verbi substantivi, altera relativi אשר *ascher*. Postremò, *Sumus sicut Moses*, significat tales esse qualis erat Moses, ut Psal. 32. 9. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et non sicut Moses ponebat*. ¶ *Velamen*, κάλυμμα. Hoc scribit Moses Exod. 34. 33. his verbis ויכל משה מדבר אתם ויתן על פניו מסוה *vajechal Mosche middaber ittam vajitten hal panau masuch*, id est, *finem fecit Moses loquendi cum illis. Posuerat autem super faciem suam velum*. quem locum integrum ideo citavi, quòd in omnibus quæ vidi exemplaribus tam perperàm sit conversus, ut videatur non posse cum hoc Pauli loco conciliari. ¶ *Ne intuerentur*, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι. De eo quod per hoc velamen ἀλληγορικῶς intelligitur perinde loquitur Apostolus, ac si consilium hoc Mosis ipsius fuisset, cùm satis constet eum non aliâ ratione illud adhibuisse quàm quòd faciei ipsius fulgorem non possent Israelitæ sustinere. Sed Deus interim aliud adumbrabat, nimirum aliam esse clariorem exspectandam notitiam: deinde plerosque nè in hujus quidem obscura mysteria penetraturos. ¶ *Ad finem ejus*, &c. εἰς τέλος τοῦ καταργουμένου. id est, In imas usque partes ministerii Mosis: pro quo dicimus in vernaculo sermone, *Iusques au fond*. Sive *In finem*, id est in scopum quò respiciebat. Finis enim Legis est Christus, Judæi verò in ipsa Lege subsistebant, Rom. 10. 3, 4. & Gal. 3. 24. malè verò librariorum culpâ legitur in editione vulgata *faciem* pro *finem*.

14 *Itaque occalluerunt*, ἀλλ' ἐπωρώθη. Vulgata, *Sed obtusi sunt*, ἀλλ' ἠμβλύνθη, non servatâ metaphorâ. Erasmus, *Sed obcæcati sunt*, ἀλλ' ἐπηρώθη, ut Syrus etiam vertit. qua de re alibi diximus. Deinde poscit sententia ut ἀλλὰ pro ὥστε vel γοῦν accipiamus, enallage à Græcis etiam disertioribus interdum usurpatâ. ¶ *Mentes*, νοήματα. Vulgata *Sensus*, αἰσθήσεις. Erasmus, *Cogitationes*, impropriè. Neque enim νοήματα vocat hoc in loco Apostolus *cogitationes*, sed *mentes* ipsas, de pluribus videlicet loquens, ut rectè convertit Vetus interpres infrà 4. 4. ¶ *Quod*, ὅτι. Vulgata, *Quoniam*. Nam hoc quoque ferre potest sententia, ut ὅτι pro causali particula accipiatur, ut etiam verterunt Syrus & Arabs. Ingreditur autem Paulus collationem Mosis cum Christo: Moses (inquit) velamen habuit, quod Israelitas arceret ab ipsius ministerii fine percipiendo: Christus velamen illud sustulit, ut retectâ facie gloriam Dei spectando, in eam transformati, alios illustraremus. Itaque istos non mirum est cæcutire cùm nolint in eum intueri, à quo uno tollitur hoc velamen, ut exponit Esaias cap. 25. 7.

---

15 Ἀλλ' ἕως σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκεται Μωσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται.
16 Ἡνίκα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα.
17 Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία.
18 Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος.

Sed ad hunc usque diem cùm legitur Moses, velamen cordi eorum impositum est.
Quando verò sese converterit ad Dominum, tolletur velamen illud.
† Dominus verò Spiritus ille est: ubi autem Spiritus ille Domini, illìc libertas.
Nos autem omnes detectâ facie gloriam Domini quasi in speculo intuentes, *secundùm* eandem imaginem transformamur *id est* ex gloria in gloriam, sicut à Domino Spiritu.

Sed usque in hodiernum diem, cùm legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum.
Cùm autem conversi fuerint ad Dominum, auferetur velamen.
Dominus autem Spiritus est: ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas.
Nos verò omnes revelatâ facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tanquam à Domini Spiritu.

† Joan. 4. 24.

18 Pergens in allegoria velaminis, comparat Evangelium speculo, quod etsi sit limpidissimum, tamen intuentium aciem non modò non perstringat ut Lex, sed suis etiam radiis transformet, ut & ipsi sint ejus gloriæ ac splendoris participes, aliis videlicet illustrandis: sicut dicebat Christus suis, Vos estis lux mundi, cùm ipse solus esset vera Lux. Quinetiam alibi jubemur, ut mundi faces, cæteris prælucere, ut qui simus Spiritûs Domini facti participes. Sed propriè hìc agit Paulus de Evangelii ministris, ut ex præcedentibus & sequentibus liquet, idque proposito sui suorúmque collegarum exemplo.

---

16 *Sese converterit*, ἐπιστρέψῃ. Vulgata, *Conversi fuerint*, ἐπιστρέψωσι, ipsi videlicet Israelitæ. Erasmus, *Conversus fuerit*, (ut habet etiam Claromontanus codex) nimirum Israel. Nec enim nova est hæc numeri mutatio propter collectivum nomen, ut Matthæi cap. 1. vers. 22. & suprà, cap. 2. vers. 13. cùm præcessisset εἰς τὴν Τρωάδα, subjungit versu 13. ἀλλ' ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Augustinus bis adversùs Faustum, & in Joan. tractatu 9. citans hunc locum, interpretatus est ἐπιστρέψῃ secundâ personâ mediâ, *Transieris*, sed perperàm, quamvis pia sit sententia. Sunt qui Mosen repetant ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, id est, Legem. Mihi videtur novum hoc dicendi genus, ut dicatur Lex ad Dominum conversa. Neque verò necesse est ut diutius hìc laboremus, cùm (meo judicio) nihil possit accommodatius repeti quàm quod est in proximo versiculo, nimirum καρδία αὐτῶν, id est, *cor eorum*. Ubique enim occurrit hæc formula loquendi: ellipsis etiam mollissima est, & appositissimam sententiam gignit, cùm velamen non fuerit ipsi Legi sed Israelitis positum, ideóque his ipsis non illi detrahendum. Syrus autem interpres perinde hunc locum interpretatur, ac si scriptum sit, Ἡνίκα δέ τις ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα ἀπ' αὐτοῦ, *Cùm autem aliquis sese ad Dominum convertit, adimitur ei velamen*, quæ scriptura certè planissima est. ¶ *Tollitur*, περιαιρεῖται. Vulgata, *tolletur*, περιαιρεθήσεται, quod nusquam scriptum inveni. & mihi videtur Apostolus ad hoc ipsum alludens quod ipsi accidisse narratur Act. 19. 18. non de illa universali Judaicæ gentis conversione, quam prædicit Rom. 11. 25. sed de singulis hominibus, prout Evangelium amplectuntur, disserere.

17 *Dominus verò Spiritus ille est*, ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι. Additus articulus vim habet ἀναφορικὴν, ut intelligamus de eo Spiritu disseri cujus antè meminerat, Literæ oppositi, ut Christus dicatur esse Spiritus ille, id est is qui tollit velamen, in cordibus nostris agens. sicut etiam Lex externa eò nos vocabat, sed frustrà, cùm mortuis loquatur, donec isto Spiritu simus vivificati. ¶ *Illic libertas*, ἐκεῖ ἐλευθερία. Hîc quoque dicam in lectoris gratiam quid mihi in mentem venerit, propiùs in hunc locum intuenti. Alludit, opinor, Apostolus ad velaminis usum, quatenus subjectionis symbolum erat, de quo diximus, 1. Cor. 11. 10. idque ità esse apparet ex eo quòd meminit detecti capitis in proximo versiculo. Sed & 7. ad Rom. cap. conditionem hominis non regenerati comparat conjugio, cujus vinculum sit Lex, ut copiose illic exposuimus; ac præsertim Rom. 6. 14. quò etiam pertinet illud Christi dictum Joan. 8. 36. *Si vos Filius vindicarit, verè liberi eritis*. Sed cùm multiplici ratione dici possimus à Legis imperio liberati, spectandum qua de re hîc agat Apostolus, nempe de vivificatione per Spiritum ex Evangelii prædicatione. *Libertas* igitur hoc loco dicitur primus ille gradus ad vivificationem, id est, conditio illa filiorum Dei, quibus exemtum est velamen cordis, servitus nimirum illa misera cæcitatis, & jugum illud tenebrarum: quod unius hominis peccato nobis impositum Lex non modò non allevabat, sed etiam altero jugo aggravabat. Denique hoc ipsum est quod ait Propheta, *Cor lapideum tollere, & carneum dare: cor illuminare, cor convertere, lucem videre*, & similia omnia quibus prima illa gratiæ Dei per Christum vis significatur, illa inquam nos reddens ad tantam aspiciendam lucem Evangelii idoneos.

18 *Detectâ facie*, ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ. Non potuit Paulus aut breviùs aut diviniùs omnes in nobis gratiæ Dei progressus explicare, adeò ut hìc planè (quod aiunt) crucem fixerit Sophistis. Primum omnium igitur gratia Dei in Christo nobis velamen adimit, id est tenebras illas densissimas quibus undique

obsepti

obsepti eramus; deinde receptis jam oculis ad tantam lucem minimè caligantibus, sed ultro etiam eam appetentibus, offertur nobis Christus: in quo, non sicut olim in Mose, sed tanquam in limpidissimo speculo & vera Patris imagine, Deum ad salutem intueamur. Neque verò splendore istius speculi offendimur, sed contrà allicimur, magìs ac magìs in illud intuentes, donec in eam ipsam imaginem transformemur, id est, fiamus & ipsi ejus splendoris participes, ac tanquam secundariæ quædam imagines, ex illorum radiorum veluti reflexione. quod significat Apostolus cùm inquit ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, id est, *à gloria in gloriam*: nimirum gloriæ illius participatione facti & ipsi gloriosi. Declarat enim Apostolus Transformationis mysterium, neque hìc agit de nostra vivificatione suis gradibus perficienda. Manant autem hæc ab uno Dei Spiritu, intus hæc agentis: nequis sibi quicquam hìc tribuat, aut fieri hæc non posse putet. Quid enim tanto opifici ἀδύνατον? Sed hoc (ut dixi) ministris & unctis Domini peculiariter competit: in quibus tanquam alteris speculis (illâ tamen verâ luce illustratis, non suâ ipsorum vi collucentibus) Christi splendorem illum concipiamus, qui nos magìs ac magìs per ipsorum ministerium allectos illustrat. Unde etiam *lux mundi* appellantur, Matth. 5. 14. quod explicatur Joan. 1. 9. ¶ *Quasi in speculo intuentes*, κατοπτριζόμενοι. Vulg. *Speculantes*, impropriè, cùm hoc verbum à Specula non à Speculo deducatur; rectiùs tamen quàm Erasmus, qui passivâ significatione convertit *In speculo repræsentantes*. Cæterùm vocat *speculum* Apostolus Filium Dei in carne manifestatum, qui nobis in ipsius Evangelio spectandus proponitur, & Mosi velato opponitur. Alibi utitur hâc similitudine, nempe 1. Corinth. 13. 12. sed diverso prorsus fine.

Illic enim notitiam Dei quam nunc habemus comparans cum futura longè perfectiore, dicit nos non plenè Deum ipsum, qualis est, sed quasi in speculo imaginem ejus quandam conspicere. Hìc verò notitiam nostram per Evangelium, non per partes, sed semel totam considerans, conferénsque cum cognitione ex Lege, opponit velatæ Mosis faciei limpidissimum Christi speculum: quod rursus meminerimus peculiari quâdam ratione applicandum esse Evangelii ministris, de quorum muneris præstantia in primis hìc agit Paulus. ¶ Secundùm *eandem imaginem*, τὴν αὐτὴν εἰκόνα. Vulgata, *ad eandem imaginem*. Ego malui κατὰ quàm εἰς supplere. Est autem hæc συμμόρφωσις hoc loco ad id quod mox sequitur restringenda, de cujus in cœlis demum consummatione, vide Philipp. 3. 21. ¶ *Sicut à domino Spiritu*, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος. Iterum καθάπερ hoc in loco non declarat comparationem, sed congruentiam, ipsámque adeò rei veritatem, quod diximus ab Hebræis vocari כף אמיתה *caph amitath*, suprà, capite 2. 17. Cur autem hoc addiderit Paulus, diximus paulò antè. Vulg. *à Domini Spiritu*, ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Κυρίου. Sic enim Græcè omnino videtur scribendum fuisse, ut hæc interpretatio conveniret. Dixerat autem paulò antè Dominum esse illum Spiritum, quod dictum isti ex adverso respondet: quam expositionem sequuntur etiam & Basilius de Spiritu sancto, ad Amphilochium cap. 21. & Chrysostomus in hunc locum, & veteres plerique adversus Arianos. Sed & Syrus interpres vertit similiter, דמן מריא רוחא *demen maria rucha, tanquam à dominatore Spiritu*. Erasmus duas alias interpretationes adfert, nempe *A Domino Spiritûs*, & *Ad Domini Spiritum*, ex Augustino. Ego eam secutus sum quam omnium simplicissimam putavi.

---

1 Jam manifestè testatur sese cum collegis (sed per Dei misericordiam) integrè & sincerè vocatione suâ, neglectis omnibus periculis, defungi.

3 Objectio, multos audire Evangelium, qui nihilo magìs quàm prædicatione Legis illustrentur. Respondet, culpam esse in ipsis hominibus quibus Satan in mundo dominans oculos eruit. Interea verò nihilominus clarissimam Evangelii lucem à se & suis collegis spectandam proponi, cùm Christus, quem unum prædicat, is sit in quo uno Deus cognosci ac veluti perspici possit. 5 Removet suo more omnem ambitionis suspicionem, se quidem fideliter docere confirmans, sed ut servum, & totam hanc lucem ab ipso Domino testans promanare. * *Gen.* 1. 3. 7 Occurrit offendiculo quod apud plerosque offundebat tenebras Evangelici ministerii splendori, quoniam videlicet Apostoli erant omnium calamitosissimi. Respondet Paulus, se quidem & collegas suos esse veluti testacea vasa, sed in quibus situs sit pretiosissimus thesaurus. a Causas mirificas affert cur Dominus excellentissimos servos suos ità velit affligi: ut, inquit, omnibus constet eos non humanâ sed divinâ, eâque præstantissimâ, virtute fretos consistere, cùm millies moriantur, & nunquam pereant.

ΚΕΦ. δ΄.

Διὰ τοῦτο ἔχοντες τὴν διακονίαν ταύτην, καθὼς ἠλεήθημεν, οὐκ ἐκκακοῦμεν·

2 Ἀλλ' ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, μὴ περιπατοῦντες ἐν πανουργίᾳ, μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας συνιστῶντες ἑαυτοὺς πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

3 Εἰ δὲ καὶ ἔστι κεκαλυμμένον τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμμένον·

4 Ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ.

5 Οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν, ἀλλὰ Χριστὸν Ἰησοῦν Κύριον· ἑαυτοὺς δὲ δούλους ὑμῶν διὰ Ἰησοῦν.

6 Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

7 Ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν·

8 Ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι· ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι·

CAP. IV.

PRopterea cùm ministerium hoc habeamus, prout misericordiâ donati sumus, segnes non sumus:

Sed abrenunciavimus pudendis latebris, non cum calliditate ambulantes, neque falsantes sermonem Dei, sed declaratione veritatis commendantes nosipsos apud omnem conscientiam hominum, in conspectu Dei.

Quòd si opertum est Evangelium nostrum, iis qui pereunt opertum est:

In quibus Deus hujus seculi excæcavit mentes, *nempe in* infidelibus, nè irradiet eos illustratio Evangelii gloriæ Christi, qui est imago Dei.

Non enim nosipsos prædicamus, sed Christum Jesum *esse* Dominum: nos autem servos vestros propter Jesum.

Quoniam Deus * qui dixit ut è tenebris lux splendesceret, *is est* qui splenduit in cordibus nostris, ad *præbendam* lucem notitiæ gloriæ Dei in facie Jesu Christi.

Habemus autem thesaurum hunc in testaceis vasculis, a ut hæc hujus potentiæ supereminentia sit Dei, & non ex nobis:

Dum in omnibus affligimur, at non coarctamur: hæsitamus, at non prorsus hæremus:

CAP. IV.

IDeo habentes hanc ministrationem, juxta quod misericordiam consecuti sumus, non deficimus:

Sed abdicamus occulta dedecoris, non ambulantes in astutia, neque adulterantes verbum Dei, sed in manifestatione veritatis, commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum, coram Deo.

Quòd si etiam opertum est Evangelium nostrum, in iis qui pereunt est opertum:

In quibus Deus hujus seculi excæcavit mentes infidelium, ut non fulgeat eis illuminatio Evangelii gloriæ Christi, qui est imago Dei.

Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Jesum Christum Dominum: nos autem servos vestros per Jesum.

Quoniam Deus qui dixit de tenebris lucem splendescere, qui illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei in facie Christi Jesu.

Habemus autem thesaurum in vasis fictilibus, ut sublimitas sit virtutis Dei & non ex nobis.

In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur: aporiamur, sed non destituimur:

---

1 *Prout misericordiam consecuti sumus*, καθὼς ἠλεήθημεν. Vetus interpres legit *Juxta quod*, καθ' ὅ. Utcunque autem legas, omnia hìc accepta refert Paulus gratiæ ac misericordiæ Dei, nè se videatur efferre, cùm Deum potiùs prædicet. Neque id verò duntaxat tribuo Pauli modestiæ, cum Erasmo, sed omnino ità faciendum fuisse dico. ¶ *Segnes non sumus*, οὐκ ἐκκακοῦμεν. id est, malis & afflictionibus fracti non cedimus. Pertinet enim hoc ad ærumnas, ut apparet ex versu 16. Vide Luc. 18. 1. Vulgata, *Deficimus*, sensu rectè expresso. Erasmus, *Degeneramus*, hoc referens ad Mosis cæremonias, quibus neglectis liberè prædicaret Evangelium: quæ certè sunt ἀπερισπάστως. Ambrosius legit, *Non deficiamus*, hortandi modo, μὴ ἐκκακῶμεν, non satis etiam apposité. Describit enim ministerii sui virtutem Paulus, quam ex eo ipso asserit unde ipsius oppugnandi occasionem capiebant adversarii, nimirum ex ærumnis quibus erat obnoxius.

2 *Pudendis latebris*, τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης. id est, quascunq; latebras captant homines quibus sua probra operiant, ut versutias & fraudum omne genus, à quo procul absumus: vel, *indecoras latebras*, id est, minimè convenientes iis qui tantæ dignitatis ministerium tractant, sed probrosis potiùs hominibus. Vulgata, *Occulta dedecoris*. ¶ *Cum calliditate*, ἐν πανουργίᾳ. Vulgata, *In astutia*. Erasmus, *Per astutiam*. Vide Luc. 20. 23. ¶ *Falsantes*, δολοῦντες. Vulg. non ineptè, quod ad sensum quidem attinet, *Adulterantes*. Hìc enim *dolum* vocat omne illud fraudis genus quo utuntur qui merces adulterant, ut idem declaret δολοῦντες atque καπηλεύοντες suprà, 2. 17. Erasmus, *Dolo tractantes*.

3 *Est*, καὶ ἔστι. Vulgata, *Etiam est*. Erasmus, *Adhuc est*. Atqui abundat καὶ, ut diximus 1. Cor. 15. 29. & videtur Erasmus, pro ἔστι legisse ἔτι.

4 *In quibus*, ἐν οἷς. vel, *inter quos*. Nec enim illi soli pereunt qui oblatum Evangelium rejiciunt, sed etiam innumerabiles quibus non offertur, veruntamen tum ex nativa corruptione, vel sola, vel cum suis fructibus conjuncta; tum ex Legis naturæ violatione damnandi, ut Apostolus docet Act. 17. & Rom. 1. & ità molliùs cohæret illud ἀπίστων quod sequitur. Malo tamen illam interpretationem sequi, ut ἐν οἷς idem valeat atque ἐν ἐκείνοις ὧν, *in iis quorum*, sive ὧν, *quorum*. Sed maluit dicere Apostolus *In quibus*, quàm *Quorum*. quasi Satan in ipsis quodammodo mentis illorum penetralibus insideat, ut loquitur Eph. 2. 2. quo etiam sensu dicitur Satan in cor Judæ penetrasse. ¶ *Deus hujus seculi*, ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου. i. Is cui se veluti Deo manciparunt hujus seculi homines, Christum ultro ignorantes. Nam Judæos præsertim (ut opinor) perstringit, qui oblatum Evangelium invictâ pervicaciâ respuebant. Is autem est Satan qui à Domino dicitur *princeps hujus mundi*, Joan. 12. 31. & 14. 30. & Eph. 6. 12. ut planè mirer veteres nonnullos in explicando hoc loco adversus Manichæos & Arianos laborasse. Neque enim ex his effici magìs potest hunc esse revera aliquem alterum aut secundarium Deum, quàm ex eo quod de ventre dicitur, Phil. 3. 19. Non est igitur quòd αἰῶνος τούτου referamus vel ad τὰ νοήματα cum Hilario, vel ad τῶν ἀπίστων cum Irenæo, lib. adversus hæreses 3. cap. 7. cui assentiuntur Græca scholia, ut si scriptum esset, Mentes infidelium hujus seculi. Citatur tamen in iisdem scholiis vera Cyrilli expositio, ad Satanam hoc referentis. ¶ *Mentes*, τὰ νοήματα. Erasmus, *Sensus*, quam etiam interpretationem reprehendit suprà, 3. ver. 14.

¶ Nempe

¶ Nempe in *infidelibus*, τῶν ἀπίστων. Si, ut antè diximus, ἐν οἷς, *Inter quos* interpretemur, cohærebunt omnia: sin minùs, erit solœcophanes, duplici ratione excusandum: unâ, quòd Paulus propinquioris vocis νοήματα quàm illius ἐν οἷς remotioris rationem habuerit, cujusmodi multa in communi sermone incidunt: alterâ, quòd hebraissans, loco relativi αὐτῶν, nempe ἀπολλυμένων, quod apud Hebræos sæpe redundat, ipsum antecedens substituerit, simul explicans quosnam ἀπολλυμένους vocarit. ¶ *Nè irradiet eos*, μὴ αὐγάσαι αὐτούς. Sic legendum puto potiùs quàm αὐτοῖς tertio casu, quòd sic construi soleat hoc verbum. Ambrosium quoque apparet sic legisse, ut annotat Erasmus, sed nonnihil diversâ constructione: ità videlicet ut αὐτοὺς à parte anteriore construatur, & αὐγάσαι, aut potiùs διαυγάσαι (ut in quibusdam etiam Græcis codicibus legitur) pro θεωρῆσαι accipiatur. Vertit enim, *Ut non pervideant lumen Evangelii*, quæ declaratio mihi quoque non displicet, & eôdem recidit. Vulgata, *Ut non fulgeat eis*. Erasmus, *Nè illucesceret illis*. ¶ *Illustratio Evangelii*, &c. τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. Id est, splendor perspicuæ ac illustris prædicationis quâ annunciatur gloria Christi, seu gloriosus Christus; seu, quæ prædicatio est gloria: quæ omnes interpretationes eôdem recidunt, & optimè cohærent cum eo quod sequitur de Christi dominio. vel, *Lumen gloriosi Evangelii Christi*: quæ interpretatio ab aliis non procul recedit. Vulgata, *Illuminatio Evangelii*. ¶ *Qui est imago Dei*, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Id est, in quo seipsum perspicuè conspiciendum præbet Deus, ut 1. Timoth. 3. 16. Neque enim *Dei imaginem* nunc vocat Paulus Christum, alio quàm officii ipsius respectu: ut licèt vera, tamen sint ἀπροσδιόνυσα quæ nonnulli ex veteribus hoc loco περὶ τοῦ ὁμοουσίου disseruerunt. Cæterùm in Complutensi codice & aliis præterea duobus additur epitheton ἀοράτου, id est, *invisibilis*, fortassis ex Coloss. 1. 15. quanquam id videri possit hoc etiam loco minimè otiosum, ut indicetur Deum, alioquin suâpte naturâ incomprehensibilem, in Christi tamen Evangelio velut oculis ipsis conspici.

5 *Propter Jesum*, διὰ Ἰησοῦν. id est, Ut hunc ipsum Jesum vobis prædicemus. Nam si lucri causâ prædicassent, seipsos prædicassent: sin Corinthiis serviviissent ipsorum causâ fuissent ἀνθρωπάρεσκοι, ut Eph. 6. 6. Verè igitur unum Christum prædicabant Dominum, cujus causâ non recusarent omnibus servire. Vulgata, *Per Jesum*, διὰ Ἰησοῦ. id est, à Jesu delecti ad hanc functionem. In uno vetusto codice scriptum invenimus διὰ Χριστοῦ, *per Christum*. Arabs autem utrumque legit.

6 *Qui dixit*, ὁ εἰπών. id est qui solo verbo fecit. Alludit enim proculdubio ad lucis creationem ἀναγωγικῶς. *Dicere* autem pro *jubere*, accipitur quidem Hebræorum more, sed videtur magnam quandam emphasin habere hoc in loco & similibus. ¶ *Splenduit in cordibus nostris*, ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Illuxit, inquit Paulus, cordibus nostris (id est eorum qui propter Christum vestri servi sumus) ut eam postea vobis impertiremus. Ideo Dominus suos vocat *lucem mundi*, Matth. 5. 14. De ministris autem differi jam indè à cap. 2. 14. usque ad 6. 11. mecum (ut spero) fatebitur quisquis propiùs singula considerarit: quamvìs nonnulla aspergat quæ ad totam Ecclesiam pertinere possint, ut 3. 17, & 18. sed non ità multa, & quæ etiam ministris propriè sint applicanda, nè Paulus à scopo videatur aberrare. ¶ *Ad præbendam lucem notitiæ*, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως, &c. id est, ut à Deo illustrati, vicissim aliis eam lucem præbeamus. *Lucem* autem vocat cognitionem gloriæ Dei, id est Dei gloriam nobis ad contemplandum exhibitam in Christo per ministerium. Vulg. & Erasmus, *Ad illuminationem scientiæ* seu *cognitionis gloriæ Dei*: quod est nimis ambiguè dictum. Posset enim sic accipi quasi ipsa scientia gloriæ Dei esset illuminanda. Sed & illis non assentior qui φωτισμὸν accipiunt passivè quasi dicas, *Ut illuminemur cognitione gloriæ Dei*. Sermo enim hic est institutus (ut dixi paulò antè) ad declarandum ministrorum Novi testamenti munus ac splendorem: & res ipsa ostendit (siquis præcedentia ac sequentia consideret) Paulum his verbis explicare partem superioris versiculi postremam, itémque illud quod posuerat in ipso capitis initio: quâ probatione absolutâ, transit ad afflictiones cum ministerio conjunctas, iísque ostendit ministerii dignitatem non modò non imminui sed etiam vehementer amplificari. ¶ *In facie*, ἐν προσώπῳ. Valla & Stapulensis malunt interpretari *In persona*: quod meritò displicuit Erasmo. Alludit enim perpetuò in toto hoc sermone Apostolus ad Mosis faciem illam non apertam (ut clara esset Dei imago) sed opertam.

7 *Ut hæc hujus potentiæ supereminentia sit Dei*, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ. id est, Ut ejus doni tam eximii præstantiam omnes intelligant à Deo non à nobis manare. Vulgata, *Ut sublimitas sit virtutis Dei*, quasi ᾖ collocatum sit ante τῆς δυνάμεως, contra Græcorum omnium codicum fidem. Alioquin res eôdem recidit, si modò ὑπερβολὴν accipias pro ὑπεροχῆς, ut subaudias pronomen ἡμῶν, *nostræ*.

8 *In omnibus*, ἐν παντί. Hebr. בכל *becbol*, de quo alibi diximus. Possumus etiam subaudire τόπῳ, & *passim* interpretari. ¶ *Non coarctamur*, οὐ στενοχωρούμενοι. Numeratur tamen & θλίψις & στενοχωρία inter sanctorum ærumnas, Rom. 8. 15. & infrà 6. 4. Itaque hoc in loco existimandum est non quamvis angustiam significari, sed eam ex qua elabi non possis. Vulgata, *Angustiamur*, barbarè. Erasmus, *Anxii reddimur*. Syrus & Arabs pro suffocatione accipiunt. ¶ *Hæsitamus, at non prorsus hæremus*, ἀπορούμενοι ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι. De his duobus verbis diximus suprà capite 1. 8. ubi etiam dicit Apostolus se ἐξαπορηθῆναι. Sed hoc verbum ibi dextrè intelligendum est, ut doctè explicat Basilius ἐν τοῖς ὅροις κατ' ἐπιτομὴν, quæst. 270. nempe quod attinet ad humana præsidia, & quantum ipse Paulus eo tempore poterat judicare. Neque enim unquam ei præsidium Dei defuit, & eo ipso tempore Dominus illum iis rationibus liberavit, quas ipse conjicere non potuisset. Itaque hæc inter se non pugnant. Vulgata prorsus novè, *Aporiamur, sed non prorsus destituimur*, Erasmus, *Laboramus, at non destituimur*. Budæus, *Egentes, at non egestati succumbentes*. Ego malui de omni difficultate hæc accipere, simúlque studui paronomasiam Græcam repræsentare. Syrus & Arabs non uno modo ista duo interpretantur, nec videntur Græcas voces satìs intellexisse.

9 Διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι· καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι·	Persecutionem patimur, sed in *ea* non deserimur: dejicimur, at non perimus:	*Persecutionem patimur, sed non derelinquimur: dejicimur; sed non perimus:*
10 Πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ.	Ubivis mortificationem Domini Jesu in corpore circumferentes, ut etiam vita illa Jesu in corpore nostro manifesta fiat.	*Semper mortificationem Jesu Christi in corpore nostro circumferentes, ut & vita Jesu manifestetur in corporibus nostris.*
11 Ἀεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες, εἰς θάνατον παραδιδόμεθα διὰ Ἰησοῦν, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ φανερωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν.	Semper enim nos qui vivimus, morti tradimur propter Jesum, ut etiam vita Jesu manifesta fiat in carne nostra mortali.	*Semper enim nos qui vivimus, in mortem tradimur propter Jesum, ut & vita Jesu manifestetur in carne nostra mortali.*
12 Ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν.	Itaque mors quidem in nobis agit, vitâ verò in vobis.	*Ergò mors in nobis operatur, vita autem in vobis.*

10 Amplificatio superioris sententiæ, quâ suas afflictiones morti quotidianæ; virtutem autem Spiritûs Dei in Christo, comparat vitæ quæ mortem ipsam opprimat. 12 Conclusio admodum artificiosa, ac si diceret, In summa igitur nos morimur ùt morte nostrâ vivatis, cùm videlicet Ecclesiarum ædificandarum causâ omnia illa pericula subierimus, & patientiæ nostræ exemplis omnes fideles confirmaverimus.

9 *In ea non deserimur*, οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι. Vulg. *Derelinquimur*. Erasmus rectè expressit præpositionem ἐν. Cæterùm quod hìc adjicitur in aliquibus veteris editionis codicibus, *Humiliamur, sed non confundimur*, ταπεινούμενοι, ἀλλ' οὐκ αἰσχυνόμενοι, in nullis Græcis exemplaribus inveni. ¶ *Dejicimur*, vel *prosternimur*, καταβαλλόμενοι. In quibusdam Latinis codicibus præcedit, *Humiliamur, sed non confundimur*. quod non est in Græcis, nec in vetustis etiam Latinis exemplaribus.

10 *Ubivis*, πάντοτε. id est, ἑκάστοτε. Ità enim optimè conveniet participium περιφέροντες *circumferentes*, id est, quocunque venimus paratam nobis crucem invenientes, quasi eam circumferamus nobiscum. Vulgata & Erasmus, *Semper*. quod tamen tolerari potest, cùm sequatur ἀεί. ¶ *Mortificationem*, τὴν νέκρωσιν. Sic vocat Paulus miseram illam conditionem fidelium, ac præsertim ministrorum (de his enim propriè agitur) qui quotidie (ut ait David) occiduntur, quasi destinationem ad cædem dicas: additúrque *Domini Jesu*, vel (ut legit Vetus interpres) *Jesu Christi*, tum ut declaretur causa propter quam mundus illos ità persequitur; tum etiam quia hac quoque in parte Christo capiti sunt conformes, Christúsque adeò ipse quodammodo in iis morte afficitur. Ambrosius maluit *mortem* interpretari, nempe quia in altero membro fit mentio vitæ Christi. At ego, si libuisset à Pauli verbis discedere, *cædem* potiùs exposuissem: quia non temerè Paulus νέκρωσιν maluit scribere quàm θάνατον, quoniam etiam Christus hìc considerandus nobis est non ut simpliciter mortuus, sed ut interemtus. Verùm ut modò dixi νέκρωσις nec mortem nec cædem hìc significat, sed conditionem illam quotidianis mortibus obnoxiam, qualis etiam fuit Christi ad tempus; denique summam imbecillitatem declarat, sicut Paulus idem vocabulum usurpat Rom. 4. 19. de Saræ utero loquens ad concipiendum prorsus effœto & viribus omnibus destituto. Huic autem opponitur vita ejusdem Christi, de qua dicemus proximâ annotatione. Fortassis hoc discrimen non ineptè aliquis observarit inter מות & תמותה *maveth* & *temuthah*, ut Psal. 79. 11. ¶ *In corpore*, ἐν τῷ σώματι. Claromontanus codex hìc etiam habet ἡμῶν, *nostro*, ut Vetus Latinus interpres, itémque Syrus & Arabs. ¶ *Ut etiam vita*, ἵνα καὶ ἡ ζωή. Videbatur poscere ratio collationis ut potiùs scriberetur ἡ ζωοποίησις, id est, *vivificatio*: sed Paulus hoc modo expressiùs loquitur, causam videlicet nominans ipsius effecti loco. Unde enim felix illa & planè

divina ministrorum fidelium virtus mortificationi ex diametro opposita? quî fit, inquam, ut per mille mortes invicti & intrepidi, victores denique ad metam, suâ functione perfuncti, evadant? Nempe ex vita, id est Spiritu seu vigore illo Jesu Christi qui morti ipsi dominatus est, qui vigor in illorum etiam mortalibus & infirmis vasculis inest, ut 1. Tim. 1. 14. & tum demum sese exserit cùm à contraria mortificatione lacessitur, alioquin ità latens ut cognoscendus non fuerit: imò verò infirmitatibus acuitur & magìs ac magìs perficitur, ut alibi tradit Apostolus. Hinc illa resurrectio, de qua dicemus infrà, versu 14. id est liberatio ex tot mortibus, ut suprà, 1. 10. Quamvìs enim hæc vivificatio in suprema demum resurrectione sit perficienda; tamen de illa resurrectione non agi in hoc loco, liquere potest ex ipso Apostoli scopo. Nec enim aliud ei propositum est quàm docere, perpetuis illis ærumnis non reddi vilius Evangelii ministerium, sed contrà dignitatem illius ac robur verè divinum in Christo palàm toti mundo spectandum proponi. Pertinet igitur ad hanc vitam ista spiritualis resurrectio, sive hujus spiritualis innovatæ in nobis vitæ declaratio, cujus tamen vitæ complementum adhuc in Christo latens in ultimum illum diem differtur, quo ipsa etiam corpora in gloriam, absorptâ morte, resurgent, Coloss. cap. 3. vers. 3.

11 *Nos qui vivimus*, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. id est, nos qui vitâ illâ præditi sumus. Quid si verò exponas, *Dum vivimus?* Vereor ut repugnet articulus. Deinde (ut mihi videtur) inanis esset, atque adeò propter additam particulam causalem γὰρ non satis apta repetitio superioris sententiæ. Itaque rursum constituo, hîc non agi de illa corporali resurrectione à mortuis, sed de perduratione in tot præsentibus pro Christo periculis, ut dignitatem ministerii crux ipsa hîc quoque commendet. ¶ *In carne nostra mortali,* ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν. id est, in carne nostra quantumlibet mortali, non autem quæ mortalis esse desierit. Vocat autem *mortalem*, non ob conditionem illam omnibus communem, de qua Hebr. 9. 17. sed illam mortificationem respiciens quam descripsit vers. 8, 9, & 10. quam etiam ob causam vasculis testaceis corpora ministrorum peculiari ratione comparavit, quamvìs alioqui doctrina ista sit toti Ecclesiæ communis.

12 *Itaque mors quidem*, ὥστε ὁ μὲν θάνατος. id est, Itaque nos ministri non aliter morte illâ quotidianâ vivimus quàm vos vitâ vivitis, qui videlicet in vestris rebus prosperis vitam vestram collocatis. Verùm hoc fortassis subtilius est, quamvìs non malè conveniat superiori antithesi. Et præterea haud satìs scio an tam acerba tàmque mordax reprehensio huic Epistolæ conveniat, cùm in hac studuerit superioris amarulentiam temperare. quod enim infrà, 12. 22. & ultim. capit. nonnihil videtur asperè loqui, existimo ab eo de industria in extremam partem esse rejectum, postquam sui ministerii dignitatem satis asseruisset. Itaque ob eam etiam causam non facilè admiserim illam ironiam, aut σαρκασμὸν potiùs, hoc in loco. Mihi magìs placet eorum sententia qui perinde hoc accipiunt acsi dixisset Apostolus, Nostra igitur est afflictio, vestrum autem est commodum: ut vos quasi nostra morte vivatis, ad quos redit nostrarum ærumnarum fructus, quod postea explicabit versu 15. & jam attigit superiore versiculo, cùm diceret ἵνα φανερωθῇ, *ut declaretur*. Sed notandum est quod dixit ὁ θάνατος ἐνεργεῖται, *mors agit*. Ità enim hanc mortem quotidianam ostendit & ipsis ministris & toti Ecclesiæ esse (ut ità dicam) vitalem, ut quæ latentem illum Christi vigorem non exstinguat, ut alioqui mors solet huic vitæ finem imponere, sed excitet potiùs ac foveat.

† *Psal.* 116. 10.

Græcus textus	Versio	Vulgata
13 Ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως, κατὰ τὸ γεγραμμένον, Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα· καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν,	Et quoniam habemus eundem Spiritum fidei, secundùm illud quod scriptum est, † Credidi, & ideo locutus sum: nos quoque credimus, quamobrem etiam loquimur,	*Habentes autem eundem Spiritum fidei, sicut scriptum est, Credidi, propter quod locutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur,*
14 Εἰδότες ὅτι ὁ ἐγείρας τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ ἡμᾶς διὰ Ἰησοῦ ἐγερεῖ, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν.	Scientes fore ut qui suscitavit Dominum Jesum, nos quoque per Jesum suscitet, & sistat vobiscum.	*Scientes quoniam qui suscitavit Jesum, & nos cum Jesu suscitabit, & constituet vobiscum.*
15 Τὰ γὰρ πάντα δι' ὑμᾶς, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.	Nam hæc omnia propter vos *fiunt*, ut gratia illa amplificata, pluribus gratias agentibus, redundet in gloriam Dei.	*Omnia enim propter vos, ut gratia abundans per multos in gratiarum actione abundet in gloriam Dei.*
16 Διὸ οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσωθεν ἀνακαινοῦται ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ.	Propterea non segnescimus, sed etiamsi externus homo noster corrumpitur, internus tamen renovatur in dies.	*Propter quod non deficimus, sed licèt is qui foris est noster homo corrumpitur, tamen is qui intus est renovatur de die in diem.*
17 Τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν·	Nam illico præteriens levitas afflictionis nostræ, excellenter excellentis gloriæ pondus æternum conficit nobis:	*Id enim quod in præsenti est, momentaneum & leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur nobis:*
18 Μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· τὰ γὰρ βλεπόμενα πρόσκαιρα, τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια.	Non spectantibus nobis ea quæ visibilia sunt, sed ea quæ sunt invisibilia. nam quæ visibilia sunt, temporaria sunt; at quæ sunt invisibilia, æterna.	*Non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur. quæ enim videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna sunt.*

13 Declarat præcedentem sententiam, ostendens sese cum suis collegis mori quidem quodammodo, ut aliis vitam comparent, sed se nihilominus esse ejusdem vitæ cū illis participes: quoniam, quod aliis credendum proponant, ipsi quoque imprimis credant, fore videlicet ut & ipsi cum eis in Christo serventur. 15 Quomodo hæc constantia in ipsis foveatur ostendit, quoniam videlicet ad Dei gloriam & Ecclesiarum sibi commissarum salutem respiciant. 16 Adjicit veluti triumphale epinicium, sese quidem affligi exteriùs, sed interiùs proficere quotidie: & nihili esse omnibus modis quæcunque sunt in hac vita sustinendæ ærumnæ, præ constantissima illa & æterna gloria.

13 *Et quoniam habemus*, ἔχοντες δέ. Particula δὲ hoc in loco non est adversativa, sed potiùs sententiam nectit. Ideo convertimus potiùs per *&*, quàm per *autem*, vel *verò*. Deinde participium ἔχοντες continet αἰτιολογίαν. Vulgata, *Habentes autem*. Erasmus, *Cæterùm cùm habeamus*. ¶ *Eundem Spiritum fidei*, τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως. id est, eandem fidem ex ejusdem Spiritûs afflatu & dono. Sic enim alibi diximus nomen *Spiritûs* ex Hebræorum consuetudine usurpari, ut Esa. 11. 2. ¶ *Secundùm illud quod scriptum est*, κατὰ τὸ γεγραμμένον. Perinde hoc accipiendum est acsi dixisset, Quia habemus eundem Spiritum fidei, atque is de quo scriptum est.

14 *Per Jesum*, διὰ Ἰησοῦ. Vulgata, *Cum Jesu*, σὺν Ἰησοῦ, ut apud Ambrosium & in uno Græco exemplari legitur, sed repugnantibus reliquis summo consensu. nec sanè possum eam lectionem admittere. ¶ *Et sistat vobiscum*, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν. Erasmus hoc refert ad Judæorum & Gentium in Christo conjunctionem, quod non eget refutatione. Ego verò aliquando putavi Paulum hîc agere de suo ad Corinthios adventu, sed sententiam nunc muto.

15 *Gratia illa amplificata*, ἡ χάρις πλεονάσασα. id est, Ut, cùm fuero liberatus & vobis restitutus, ingens illud beneficium quod in me effusum erit, vicissim in Dei gloriam redundet: propterea quòd non ego unus gratias agam, sed vos omnes mecum, & afflictionis participes & consolationis. Itaque διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν non cohæret cum πλεονάσασα, sed cum περισσεύσῃ. Vetus tamen interpres videtur non ineptè legisse, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων, τῇ εὐχαριστίᾳ περισσεύσῃ, &c. Vertit enim, *Ut gratia abundans per multos, & in gratiarum actione abundet in gloriam Dei*. Rursus autem redundat articulus τῶν πλειόνων, ut suprà annotavimus, 2. 6. Sed mihi magìs arriserit quod legerunt Syrus & Arabs, si codicis alicujus Græci testimonio confirmaretur, nempe, ἵνα τῆς χάριτος πλεονασάσης, διὰ τῶν πλειόνων ἡ εὐχαριστία περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, *ut abundante gratiâ, redundet per multos gratiarum actio, ad Dei gloriam.*

16 *Non segnescimus*, οὐκ ἐκκακοῦμεν. vel, *segniter non cedimus*. Est enim Græcis κακὸς à verbo χάζω qui per ignaviam turpiter pedem refert: ut τὸ ἐκκακεῖν sit illud quod Gallicè dicimus, *avoir lâché*... *ancchaloir*. ¶ *Externus*, ὁ ἔξω. Utrumque hunc hominem oportet in uno & eodem subjecto considerare, sed duplicis vitæ respectu diverso: uno, quod ad hujus terrenæ vitæ usum, qui in sibi convenientibus commodis situs est, ut valetudine, opibus & cæteris rebus quibus continetur & floret. Altero, quod ad vitam illam attinet ad quam, hîc inchoatam & in cœlis perficiendam, contendimus; & cui tantum accrescit, quantum alteri illi detrahitur, in qua nimiùm occupatur. Aliud est igitur hoc in loco *externus homo* quàm *vetus*, quamvìs hoc quoque solis regeneratis conveniat. Sed & à scopo aberrant qui quod hîc dicitur de Homine externo, non ad præsentem vitam sed ad corpus ipsum referunt. ¶ *Renovatur*, ἀνακαινοῦται. id est, novas vires acquirit, prout experimur re ipsâ quæ sit hujus vitæ præsentis vanitas: unde illud à profanis, etsi non satìs appositè, tamen rectè dictum, Adversis rebus tanquam cote acui virtutem, quam ob causam dixit suprà, versu 12. mortem in nobis agere. ¶ *In dies*, ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ. Heb. יום יום *jom jom*. Vulg. *De die in diem*. Erasmus, *In singulos dies*, id est, מיום ליום *mijom lajom*.

17 *Nam illico præteriens levitas*, τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρόν. Sic apud Demosthenem, ἡ παραυτίκα ἡδονὴ, *momentanea voluptas*: & apud Thucydidem, τὸ αὐτίκα δεινὸν, *subitum malum*. Vulgata, *Id enim quod in præsenti est momentaneum & leve tribulationis nostræ*. quasi παραυτίκα idem declaret atq; ἐν τῷ παρόντι, ut etiam Arabs & Syrus sunt interpretati. Levitas autem oppressionum ad ipsam qualitatem non refertur, quasi ærumnæ sunt admodum exiguæ & ad ferendum leves; sed eas illico præterire ostendit, cùm nè tota quidem vita nostra sit diuturna. Nam nunc primùm transit Apostolus ad resurrectionem illam veram, cujus spe dicit se sustentari. ¶ *Excellenter excellentis gloriæ pondus æternum*,

καθ'

καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης. Hâc repetitione Græcæ vocis ὑπερβολῆς significatur æternitas ipsâ (ut ità dicam) æternitate magìs æterna, ut dicunt Hebræi עד מאד מאד *had meod meod*. Potest tamen alterum καθ' ὑπερβολὴν referri ad τὸ παραυτίκα, quibusdam Græcis codicibus ità hunc locum distinguentibus, ut sic quoque possis interpretari, *Levitas enim afflictionis nostræ supra modum momentanea, supra modum æternum pondus*, &c. Vulg. *Supra modum in sublimitate*. Erasmus, *Mirè supra modum*. ¶ *Pondus gloriæ* βάρος δόξης. Poscit ratio collationis ut *gravis gloria* dicatur non quæ sit molesta, sed è contrario quæ suo veluti pondere in æternum maneat immota. Sed & nos possimus abundantiam interpretari, *excellenter excellentis gloriæ abundantiam*, sicut βάρος πλούτου dicunt Græci de magnis & accumulatis opibus: & Virg. hominem pietate & meritis gravem describit, & βαρεῖαι, i. *graves*, epistolæ dicuntur infrà 10.10. Notandæ sunt autẽ elegantissimæ antitheses, & quovis etiam Demosthene non indignæ. nam τῷ παραυτίκα opponit τὸ καθ' ὑπερβολὴν αἰώνιον, τῷ ἐλαφρῷ opponit τὸ βάρος, τῇ θλίψει opponit τὴν δόξαν. Sic etiã mox τοῖς βλεπομένοις confert τὰ μὴ βλεπόμενα, & cum τοῖς προσκαίροις comparat τὰ αἰώνια. ¶ *Conficit*, κατεργάζεται. Erasmus, *Parit*. Vulg. *Operatur*. quod verbum arripiunt Sophistæ ut merita Sanctorũ stabiliant: cùm duntaxat significetur quo itinere ad gloriam perveniatur. Nam si de eo agatur propter quod datur gloria, longè aliter loquitur idem Paulus Rom. 4.2. & 8.18.

ΚΕΦ. ε'.

Οἴδαμεν γὰρ ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον, αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

2 Καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες.

3 Εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα.

4 Καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει τούτῳ στενάζομεν βαρούμενοι ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς.

5 Ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, Θεὸς, ὁ καὶ δοὺς ἡμῖν τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ πνεύματος.

6 Θαῤῥοῦντες οὖν πάντοτε, καὶ εἰδότες ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου

7 (Διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους)

8 Θαῤῥοῦμεν δὲ, καὶ εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον.

9 Διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα, εἴτε ἐνδημοῦντες εἴτε ἐκδημοῦντες, εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι.

10 Τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν.

CAP. V.

Scimus enim nos, si terrestris hujus domûs nostræ tabernaculum dissolutum fuerit, ædificium ex Deo habituros, domicilium *videlicet* non manufactum, æternum in cœlis.

In hoc etenim suspiramus, * expetentes domicilio nostro, quod è cœlo est, superindui.

Siquidem etiam induti, non nudi reperiemur.

Etenim qui sumus in hoc tabernaculo, suspiramus gravati: in quo *constituti* non cupimus eo exui, sed superindui, ut absorbeatur mortalitas à vita.

Porrò Deus *is est* qui nos ad hoc ipsum condidit, qui etiam dedit nobis arrhabonem Spiritûs.

Confidente igitur animo sumus semper, & scimus nos dum adsumus corpore, peregre abesse à Domino:

(Per fidem enim ambulamus non per aspectum)

Confidente autem, *inquam*, animo sumus, & gratius est nobis abesse potiùs ex corpore, & adesse apud Dominum.

Quapropter etiam contendimus, ut & hîc præsentes & hinc absentes ipsi placeamus.

† Omnes enim nos comparere oportet coram tribunali Christi, ut unusquisque reportet quæ in corpore *fecerit*, congruenter ad id quod fecerit, sive bonum, sive malum.

CAP. V.

Scimus enim, quoniam si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cœlis.

Nam & in hoc ingemiscimus, habitationem nostram quæ de cœlo est, superindui cupientes.

Si tamen vestiti, non nudi inveniamur.

Nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus gravati, eò quòd nolumus exspoliari sed supervestiri, ut absorbeatur quod mortale est à vita

Qui autem efficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis pignus Spiritûs.

Audentes igitur semper, & scientes quoniam dum sumus in corpore, peregrinamur à Domino:

(Per fidem enim ambulamus, & non per speciem)

Audemus autem, & bonam voluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum.

Et ideo contendimus, sive absentes, sive præsentes, placere illi.

Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi: ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit, sive bonum, sive malum.

1 Arreptâ occasione ex comparatione proximè præcedente, corpus istud, ut est in hac vita calamitosum, comparat cum caduco & fragili tabernaculo: cui opponit cœleste domicilium, sic vocans firmam & perennem ejusdem corporis in cœlo glorificati conditionem: adeò quidem, inquit, ut nos non modò non simus isti tabernaculo addicti, sed potiùs domicilium illud cum suspiriis & gemitibus exspectemus. Est autem etiam hic locus, de futura gloria, isti tractationi de ministerii dignitate insertus, ut & ille alter de quo diximus initio capitis secundi. * *Apoc.* 15.16. 3 Declaratio superioris dicti: Non temerè, inquit, desideramus illo domicilio cœlesti (id est, illâ gloriâ & æternâ immortalitate) quasi veste operiri. Neque enim hinc migrantes manebimus nudi, semel amisso corporis tegumento, sed aliâ veluti veste insuper induetur receptum corpus; ac proinde non hujus vitæ tædio, sed præstantioris desiderio suspiramus. Neque hoc desiderium irritum est, cùm ad eam vitam conditi simus, cujus rei pignus Spiritum adoptionis habemus. 6 Illatio ex proximè præcedente sententia nascens, Itaque cùm ex Spiritu sciamus nos esse advenas quamdiu hîc versamur, constanter hanc moram ferimus. Sic enim cum Domino nunc sumus, ut illum non conspiciamus nisi fide; ac proinde ab ipso quidem nunc absimus, ità tamen ut semper ad illum aspiremus: quamobrem etiam ità nos gerimus, ut & hîc viventes, & cùm ad eum hinc discedemus, possimus ei esse accepti. † *Rom.* 14.10. 10 Nequis universale esse putet quod de illo domicilio cœlesti dixerat, addit unicuique priùs reddendam rationem suæ peregrinationis, postquam hinc migrarit.

1 *Terrestris nostræ domûs tabernaculum*, ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους. Vulg. *Si terrestris domus nostra hujus habitationis:* non servato vocabulo *tabernaculi*, quod aptissimum erat ad hujus corporis structuræ & mortalis vitæ imbecillitatem, & caducam conditionem significandam, cui opponitur οἰκοδομὴ, id est, *firmum ac stabile ædificium*. Erasmus, *Si terrenum nostrum domicilium hujus tabernaculi*. Ego puto hoc explicandum per hypallagen, cujusmodi annotavimus Act. 5.20, & alibi quoque. Quod autem *Terrenum* hîc dicitur, Gorgias ille Leontinus, referente Stobæo λόγῳ 117 eleganter vocavit σαπρὸν καὶ ῥέον οἰκίδιον, id est, *putrem & diffluentem domunculam*, quamvis nec causam nec remedium hujus mali, imò nè malum quidem ipsum intelligens.

2 *In hoc etenim*, καὶ γὰρ ἐν τούτῳ. nempe σκήνει, *tabernaculo*. Vel, *Nam interea*, ut Act. 24.16. ¶ *Quod è cœlo est*, τὸ ἐξ οὐρανοῦ. Id est cœleste, gloriâ nimirum & ἀφθαρσίᾳ, non autem substantiâ, ut exposuimus copiosè 1.Cor. 15. ¶ *Superindui*, ἐπενδύσασθαι. Vestem vocat immortalitatis gloriam, quâ tanquam veste obtegetur etiam nostrum corpus. Sic enim usurpare solent Hebr. verbum לבש *labasch*, ut diximus Luc. 24.49. & 1.Cor. 15.53. In hoc autem verbo præpositio ἐπὶ non significat vestem vesti additam, sed vestem corpori injectam, ad illud videlicet operiendum. Mortalitatem enim exuemus ut succedat immortalitas. Aliis placet primam vestem dici Christi justitiam; alteram verò, illius justitiæ præmium: quorum sententiæ nolim præjudicium adferre. Quod autem nonnulli putant ità designari subitam illam transmutationem eorum qui vivi ultimo die deprehendentur, declaratam epistola priore cap. 15.51, & 52. & 1. Thess. 4.17. mihi non probatur.

3 *Siquidem etiam induti*, εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι. Vulg. *Si tamen*, quasi εἴγε conditionem declaret: quamobrem etiam εὑρεθησόμεθα convertit *reperiamur*, subjunctivo modo. At ego puto potiùs hoc positum αἰτιολογικῶς, aut certè διαπορητικῶς. explicat enim cur usus fuerit verbo ἐπενδύσασθαι. Nam, inquit, non manebimus corpore exuti; sed etiam hoc nostrum corpus in cœlo induetur, immortalitatis videlicet gloriâ. & alludere mihi videtur Paulus ad Adami pudendam nuditatem, cui oponitur gloriæ Christi amictus. Qui pro conditione hoc accipiunt, putant esse additum ut Sancti justitiâ Christi induti, & gloriâ ipsius superinduendi, distinguantur ab infidelibus utrâq; veste destitutis. Nam quòd hoc refert Castellio ad eos qui vivi in judicio deprehendentur (de quibus 1. Thess. 4.16.) nè refutatione quidem mihi videtur indigere. Ambrosius indicat aliam lectionem, nempe εἴγε ἐκδυσάμενοι, i. *siquidem exuti*, corpore videlicet, quod etiam scriptum inveni in Claromontano codice. ut hæc sit sententia, destruendum esse tabernaculũ morte, sed ità tamen ut non pereat; imò ut corruptibilitate depositâ restituatur nobis immortalitate induendum

4 *Etenim*, καὶ γάρ. Vulgata, *Nam &*, depravatâ etiam sententiâ. ¶ *Qui sumus*, οἱ ὄντες. Id est, quia sumus. Ponitur enim articulus αἰτιολογικῶς. ¶ *In quo non cupimus exui*, ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι. Erasmus, *Propterea quòd nolimus exui*, sensu certè absurdo. Nam etiamsi legas ut excudit Frobenius, ἐπειδὴ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, erit tamen transponenda negans particula, ut pertineat ad ἐκδύσασθαι, ut ex ipsa sententia puto satìs liquere. Sed profectò legendum est ἐφ' ᾧ, ut scriptum invenimus summo consensu in omnibus vetustis codicibus, & Græcis etiam scholiis: quibus tamen in eo non assentior quòd ἐφ' ᾧ interpretantur pro ἐπειδὴ. quo fit ut in eandem trajectionem incidamus, ut sit interpretandum, *Quoniam nolumus*, cùm potiùs ἐφ' ᾧ vertendum sit, *In quo*, & subaudiendum σκήνει, *tabernaculo*, ut sit sententia, In quo tabernaculo quamdiu sumus non cupimus eo exui, sed superindui, i. non tædet nos vitæ ipsius, sed futuræ desiderio ardemus &c. Vulg. *Eò quòd*. Videtur enim etiam legisse ἐφ' ᾧ, sed pro ἐπειδὴ.

5 *Deus* is est, Θεός. sub. ἐστίν, quam ellipsin duram esse fateor: sed quæ tamen Paulo sit familiaris, ut suprà, 1.21, & 4.6. Eam neglexit Vetus interpres, ideóque obscurè admodum hæc convertit, quòd videatur hiare sententia. Alibi tamen expressit, ubi obscurior etiàm erat ellipsis, ut infrà, 10.1. Cæterùm quod in uno codice additum comperimus, καὶ χρίσας ἡμᾶς, *& qui nos unxit*, omnino irrepsit ex margine, ut alia etiam multa, cùm aliquis, ad explicandum quod sequitur de arrhabone Spiritûs, annotasset quod scriptum est suprà, 1.21. ¶ *Arrhabonem*, ἀῤῥαβῶνα. Vulgata, *Pignus*. Vide suprà, 1.22.

7 *Per fidem enim incedimus, non per aspectum*, διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους. Hoc omnino includendum est parenthesi. Docet enim obiter quomodo & quatenus absimus à Domino. Quia, inquit, nunc ità incedimus (id est vivimus, ex Hebræorum idiotismo) ut fide exspectantes eas res quas speramus, non autem in ipso præsente conspectu Dei, ut Rom. 8.24. Heb. 11.1. Idem igitur declarat διὰ εἴδους atque αὐτοψίᾳ, ut declaratur 1. Corinth. 13.12. pro quo Vulgata & Erasmus nimiùm obscurè verterunt, *Per speciem*.

8 *Confidenti autem* inquam *animo sumus, & gratius est nobis*, θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν. Id est, Sic tamen confidimus, sic forti & tranquillo animo peregrinationem illam nostram conficimus, ut tamen multò malimus ad Dominum discedere. Sic explicat quod dixerat versu 4, nos in hoc tabernaculo gemere, non quòd

exui desideremus, sed quòd optemus superindui. Vulgata nimiùm obscurè, *Audemus autem, & bonam voluntatem habemus.* ¶ *Potiùs*, *μᾶλλον*. Potiùs videlicet quàm diutiùs à Domino abesse. ¶ *Abesse è corpore, & adesse apud Dominum*, ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον. Hìc verò liquet non modò ex sententia ipsa, sed etiam ex diversa constructione, τὸ ἐκδημεῖν nihil aliud hìc declarare quàm *absentem esse*, & ἐνδημεῖν propter adjunctam præpositionem πρὸς idem prorsus significare atq; *præsentem esse*. Vulg. *Peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominū.*

9 *Contendimus*, φιλοτιμούμεθα. Significanter Apostolus usurpat hoc vocabulum, quo civilis quidam honorum & dignitatum ambitus propriè significatur, ac si diceret, Quod cùm ità sit, id est, cùm fortiter quidem pergamus in hac nostra ab ipso absentia, quamdiu videlicet in hoc corpore versamur, & tamen desiderio obtinendæ tandem apud ipsum præsentiæ ardeamus, ità sanctâ quâdam inter nos ambitione vivere annitimur, ut & dum hìc præsentes ab illo absumus, & quando tandem hinc discedentes apud illum erimus, illi grati & accepti simus. ¶ *Ut & hìc præsentes, & hinc absentes*, εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες. Vulgata, *Sive præsentes, sive absentes*. Erasmus, *Sive domi præsentes, sive foris peregrè agentes*. Atqui particula εἴτε hoc in loco non est disjunctiva sed copulativa, ut 1. Cor. 13.8. & Coloss. 1.20. Utrumque verò non ad φιλοτιμούμεθα, sed ad εὐάρεστοι εἶναι referendum est: quod plerosque interpretes fefellit. Nec enim agit Apostolus de aliquo desiderio quo futurum sit ut ardeat, cùm domum redierit, & mortalitatem cum vita commutarit. Utitur enim præsenti tempore non futuro, hoc postulante Apostoli scopo: quod ut meliùs etiam perspiciatur, libuit hoc diagramma apponere, quo res ista tota planior fiat.

Opposita.				Opposita.
	Ἐνδημεῖν ἐν τῷ σώματι, *Versari in corpore.*	Cōnexa	Ἐκδημεῖν ἀπὸ τοῦ Κυρίου, *Peregrè abesse à Domino*	
	Ἐκδημεῖν ἐκ τοῦ σώματος, *Abesse ex corpore.*	Cōnexa	Ἐνδημεῖν πρὸς Κύριον, *Esse apud Dominum.*	

10 *Comparere*, ἡμᾶς φανερωθῆναι. Id est, non modò sisti præsentes, sed etiam illic in nos inquiri, ut palàm fiat qui fuerimus. Vulgata & Erasmus, *Manifestari*. ¶ *Quæ in corpore fecerit*, τὰ διὰ τοῦ σώματος. Vulg. *Propria corporis*. Legit enim τὰ ἴδια τοῦ σώματος, quo modo etiam Ambrosius. Sed suspicor locum fuisse propter nonnullam obscuritatem depravatum. Tertullianus legit διὰ sublato articulo τὰ, ut sit sensus, nos in ipso corpore reportaturos vel gloriam vel ignominiam. Erasmus, *Ea* quæ fiunt *per corpus*. Augustinus, concione quâdam ad Catechumenos adversùs Judæos, legit, *secundùm ea quæ per corpus gessit*. Ego malui uti futuro quod Exactum vocant Grammatici. Cæterùm, ex Hebræorum idiotismo Opus pro operis mercede accipitur, ut Levit. 13. & Es. 61.8. & ità etiam loquitur Apostolus Ephes. 6.8. Hoc enim in loco differitur de corpore ipso, quod in se recipiet vel gloriam vel ignominiam perpetuam pro transactæ vitæ ratione. Nec immeritò citatus est hic locus in Synodo œcumenica quinta adversùs Origenistas, qui somniarunt animas in corpora immitti, ut pœnas luant peccatorum priùs admissorum. ¶ *Congruenter ad id quod fecerit*, πρὸς ὃ ἔπραξεν. Hæc est vis præpositionis πρὸς hoc in loco, ut in illo Plutarchi in Fabio, πρὸς ἀρετὴν τὰς τιμὰς νέμει. Vulgata, *Prout gessit*. Erasmus, *Juxta id quod fecit*. Neutra interpretatio mihi visa est satìs expressa: alioquin Frobenii editionem in eo sequor quòd scripserit πρὸς ὃ, non πρὸς ἃ.

---

11 Jam per transitionem occasione ex proximè præcedente sententia arreptâ, redit ad vers. 16. superioris capitis, suam & suorum collegarum sinceritatem confirmans.
12 Novâ ratione removet omnem superbiæ suspicionem, quòd non suâ sed illorum intersit sincerum haberi ipsius Apostolatum, contra vanam quorundam ostentationem
13 Sensus est, Etiam cùm (ut nonnulli censent) insanio, dum videor meipsum stultorum more venditare, vestro commodo id facio, non minùs quàm cùm simpliciter vobis evangelizo. 14 Pergit in depellenda omnis ambitionis & ostentationis suspicione. Nos enim, inquit, huc adigit amor Christi, ut cùm ipse pro nobis omnibus qui mortui eramus cùm nobis viveremus, (id est, cùm terrenis adhuc affectibus dediti essemus) mortuus sit, nos vicissim vitam quam ab eo accepimus (donati videlicet Spiritu sancto, ut nihil nisi cœleste meditemur) totam ipsi consecremus. 16 Declarat quid sit non sibi sed Christo vivere, nempe neminem secundùm carnem nosse, id est, sic inter homines versari, ut humana illa & carnalia non curet, ut qui genus, patriam, formam, gloriam, opes, cætera denique ejusmodi spectant, in quibus sese homines fatigant. * Amplificatio, Hoc, inquit, adeò verum est, ut nè de Christo quidem ipso carnaliter nunc cogitemus, ut qui jam mundum reliquerit, ac proinde sit nobis spiritualiter considerandus. 17 Exhortatio, ut unusquisque jam Christi Spiritu innovatus, cœlestia non terrestria meditetur. † *Esa. 43. 19. Apoc. 21. 5.* 18 Commendat ministerii Evangelici præstantiam, tum ab ipsius Dei autoritate, ut qui sit ministerii istius autor; tum ab ipsa doctrinæ præstantia, ut quæ annunciet reconciliationem cum Deo, gratuitâ in Christo nostrorum peccatorum remissione & justificatione oblatâ, idque tam benignè & liberaliter, ut Deus ipse quodammodo ministrorum ore homines obsecret ut sui ipsorum habeant rationem, nec tantum beneficium aspernentur. Hæc autem dicens, non obscurè carpit illos qui pastorum nomen mentiebantur.

11 Εἰδότες οὖν τὸν φόβον τοῦ Κυρίου, ἀνθρώπους πείθομεν, Θεῷ δὲ πεφανερώμεθα· ἐλπίζω δὲ καὶ ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ὑμῶν πεφανερῶσθαι.
12 Οὐ γὰρ πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνομεν ὑμῖν, ἀλλὰ ἀφορμὴν διδόντες ὑμῖν καυχήματος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα ἔχητε πρὸς τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καὶ οὐ καρδίᾳ.
13 Εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, Θεῷ· εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν.
14 Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς
15 Κρίναντας τοῦτο, ὅτι εἰ εἷς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι.
16 Ὥστε ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα· εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν.
17 Ὥστε εἴ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα.
18 Τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς·
19 Ὡς ὅτι Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν· καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς.
20 Ὑπὲρ Χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν, δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ Θεῷ.
21 Τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ.

Scientes igitur terrorem illum Domini, homines ad fidem adducimus, Deo autē conspicui facti sumus: & spero *nos* etiam conscientiis vestris manifestos esse
Non enim iterum nosipsos commendamus vobis, sed vobis occasionem præbemus gloriandi de nobis: ut habeatis *quod dicatis* adversùs eos qui in facie gloriam captant, at non in corde.
Nam sive insanimus, Deo *insanimus*: sive sanâ mente sumus, vobis *sanâ mente sumus*.
Charitas enim illa Christi constringit nos:
Ut qui hoc statuerimus, si unus pro omnibus mortuus fuit, nempe istos omnes fuisse mortuos: & *illū* pro omnibus mortuū esse, ut qui vivunt, posthac non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & suscitatus est
Itaque nos posthac neminem novimus secundùm carnem: * quòd si etiam novimus Christum secundùm carnem, nunc tamen non ampliùs novimus.
Siquis igitur *est* in Christo, nova *est* creatio: † vetera præterierunt, ecce nova facta sunt omnia.
Hæc autem omnia *sunt* ex Deo, qui reconciliavit nos sibi per Jesum Christum, deditque nobis ministerium reconciliationis:
Nempe quia Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi, non imputando eis offensas eorum: posuitque in nobis sermonem illum reconciliationis.
Itaque nomine Christi legatione fungimur, &, velut Deo *vos* precante per nos, rogamus Christi nomine, reconciliamini Deo.
Fecit enim *ut* qui non noverat Peccatum, pro nobis peccatum *esset*, ut nos efficeremur Justitia Dei in eo.

Sciens ergò timorem Domini, hominibus suademus, Deo autem manifesti sumus: spero autem & in conscientiis vestris manifestos nos esse.
Non iterum commendamus nos vobis, sed occasionem damus vobis gloriandi pro nobis: ut habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde.
Sive enim mente excidimus, Deo: sive sobrii sumus, vobis.
Charitas enim Christi urget nos:
Æstimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergò omnes mortui sūt: & pro omnibus mortuus est Christus, ut & qui vivunt, jam non sibi vivāt, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit
Itaque nos ex hoc neminem novimus secundùm carnem: & si cognovimus secundùm carnem Christum, sed nunc jam non novimus.
Si qua ergò in Christo nova creatura: vetera transierunt, ecce facta sunt omnia nova.
Omnia autem ex Deo, qui nos reconciliavit sibi per Christum, & dedit nobis ministerium reconciliationis:
Quoniam quidem Deus erat in Christo, mundū reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum: & posuit in nobis verbum reconciliationis.
Pro Christo ergò legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos: obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo.
Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit: ut nos efficeremur Justitia Dei in ipso.

---

11 *Terrorem illum Domini*, τὸν φόβον τοῦ Κυρίου. i. formidabile illud judicium. Itaque τὸν φόβον hoc quidem loco multò rectiùs convertit Erasmus, *Terrorem*, quàm Vetus interpres, *Timorem*. ¶ *Homines ad fidem adducimus*, ἀνθρώπους πείθομεν. Vulgata, *Hominibus suademus*. quam etiam Erasmus secutus est. Itaque non expresserunt (opinor) Apostoli sententiam. Neque enim se duntaxat hominibus suadere dicit ut Christum amplectantur, sed etiam persuadere, proposito illis Dei judicio: nempe ut probet ministerii sui dignitatem ab ejus fructu & efficacia. ¶ *Spero*, ἐλπίζω. In uno codice scriptum invenimus ἐλπίζομεν, *speramus*, idque rectiùs (ut opinor) cùm in hac tota disputatione sese cum Timotheo & Silvano conjunxerit.

12 *Præbemus*, διδόντες. Sub. ἐσμέν. pro præsenti δίδομεν, Hebræorum more. ¶ *Ut habeatis* quod dicatis, ἵνα ἔχητε. Sub. τί ἀπολογεῖσθαι, ut rectè explicant Græca scholia. Erasmus, *Ut aliquid habeatis*, ἵνα τὶ ἔχητε. quæ formula quiddam aliud declarat, ut diximus Marc. 6. 19. Est autem hæc phrasis prorsus Hebraica. ¶ *In facie*, ἐν προσώπῳ. i. externis larvis, & fucatâ illâ pompâ sapientiæ & eloquentiæ humanæ, non autem verâ pietate, quæ non in vultu, id est, externa ista specie, sed in corde sedem habet. Alibi πρόσωπον, *personam, faciem, speciem*, pro diversa locorum sententia, sumus interpretati: hìc omnino servandum putavimus *faciei* vocabulum, propter oppositum *cordis* nomen.

13 *Insanimus*, ἐξέστημεν. id est, μαινόμεθα, ut Marc. 3. 21. Solet autem Apostolus sibi tribuere ἀφροσύνην ex adversariorum judicio, quoties de se cogitur aliquid prædicare, ut infrà aliquoties hoc inculcat, cap. 11. & 12. Sive igitur insanio, inquit, (hanc enim factorum meorum prædicationem putatis insani hominis orationem esse) divinus est iste furor, & totus ad unam gloriam Dei spectans, ut reprehendi à vobis eo nomine non possim: sive simpliciter facio meum officium & vobis evangelizo, (hoc enim demum est sapere apud vos) omnia commodo vestro facio, non meo, ut hìc quoque non possim videri meipsum commendare. Vulgata, *Sive mente excidimus*. De hoc autem ἐλλειπτικῷ dicendi genere, in quo idem verbum repetitur, jam antea aliquoties diximus. ¶ *Sive sanâ mente sumus*, εἴτε σωφρονοῦμεν. Vide Marci cap. v. 15. Est autem repetendum idem verbum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ut suprà, capite 1. 6. & 2. 10. Vulgata, *Sive sobrii sumus*. Ambrosius, *Sive sanum sapimus*, expressâ notatione verbi σωφρονεῖν. Augustinus adversùs Faustum lib. 12. cap. 26. *Sive temperantes sumus*. Quas interpretationes visum est adferre, propter eos qui nefas esse putant à Vulgata interpretatione discedere, & quos non pudet hoc etiam nomine crimen hæreseωs bonis ac doctis hominibus impingere.

14 *Charitas*

14 *Charitas enim illa Christi*, ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ. Id est, Amor enim ille quo Christus nos prosecutus est, vel nos illum vicissim redamamus. Illam interpretationem confirmat argumentum infiniti illius amoris quo nos est prosecutus, cùm seipsum morti exponeret pro inimicis, de quo Rom. 6. 8. pro hac verò videtur facere series argumentorum. Instituit enim Apostolus ostendere, non esse quòd existimaretur, quæ de sui ministerii dignitate dixerat, ideo dixisse ut seipsum commendaret. nam, inquit, ejusmodi affectus carnis in nobis jam non regnant: unum Deum quærimus, sive insaniamus nostro more, sive sanâ mente simus. Nos enim totos regit amor quo Christum prosequimur, quoniam nostris animis insedit summum illud à Christo in nos profectum beneficium. Utraque sententia optimè convenit. ¶ *Constringit*, συνέχει. id est, totos possidet ac regit, ut ejus afflatu quasi correpti agamus omnia. Alludit enim ad vatum furorem, ut diximus Act. 18. 5. Vulgata, *Urget*, ἐπείγει.

15 *Ut qui hoc statuerimus*, κρίναντας τοῦτο. Id est, ut qui hoc pro certo apud nos constituerimus. Vulgata, *Æstimantes hoc*. Erasmus, *Judicantes illud*. ¶ *Pro omnibus mortuus est*, ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν. Cùm autem hìc agatur de Ecclesia, sive de solis electis universaliter consideratis, necesse est τὸ καθόλου ad id de quo agitur restringere; cùm alioqui sine exceptione verum sit omnes extra Christum nasci mortuos in peccato. Itaque articulus in οἱ πάντες videtur omnino exprimendus, & ἀναφορᾶς vim habere. ¶ *Fuisse mortuos*, ἀπέθανον. Mortuis opponuntur οἱ ζῶντες proximo versiculo. Itaque quamvìs mortificatio veteris hominis sit prima nostræ sanctificationis pars, malo tamen hoc referre ad eam conditionem in qua nos à Christo deprehendimur, ut scribitur Ephes. 2. 1. peccato & morti addictos. Nam etiam hoc maximè pertinet ad scopum Apostoli, habentis illos pro mortuis qui affectibus ambitionis aut gloriæ ducuntur. & cùm universaliter dicantur Omnes mortui, non potest ista mors aliò referri quàm ad conditionem in qua omnes nascimur. Nam soli credentes dici possunt cum Christo mori & resurgere, ut Coloss. 3. 3. Vulgata, *Mortui sunt*, malè. Nec enim ampliùs est mortuus qui est in Christo vivificatus. Conveniet tamen hæc interpretatio, si dicamus perinde hoc esse ac si omnes essent mortui: & morientes pro suis peccatis satisfecissent. ¶ *Ut qui vivunt*, ἵνα οἱ ζῶντες. Articulus restringit τὸ καθόλου ad solos eos qui in Christo vivunt. Nam sufficit quidem servandis omnibus Christi beneficium, sed illud plerique repudiant. ¶ *Sibi vivant*, ἑαυτοῖς ζῶσι. Vide capite epistolæ ad Rom. 6. & 7.

16 *Neminem novimus secundùm carnem*, οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα. Hæc omnia referenda sunt ad versum 12, in quo testatus est Apostolus cum suis collegis se nihil minùs quærere quàm seipsos commendare; imò verò totos esse in eo ut ex suæ modestiæ exemplo petere possent Corinthii quod superbis quibusdam objicerent, qui specie quidem aliquid, re ipsâ verò nihil essent: se verò omnia sua studia ad Deum referre. Nam, inquit, eò nos vel invitos compellit amor ille infinitus quo Christus omnes suos est complexus. Quid enim attinebat illum mori pro nobis, nisi nos omnes mortis reos invenisset? Quid est igitur de quo nobis placeamus? Mortuus est autem ut nos viveremus, non quidem nobis, ut antea, sed ipsi Christo: id est, ut vitæ isti mundanæ, quâ quisquis vivit mortuus est, renunciantes, & quasi jam extra mundum degentes, nihil nos ipsos & cætera omnia humana faciamus, sed toti amplificandæ Dei gloriæ Christo nos dedamus. Postquam autem hæc omnia proposuit Apostolus, tandem hanc conclusionem subjungit, Itaque nè me & collegas meos putetis vel gloriolam aliquam vel ulla commoda captare, in hoc mundo jam non versamur ut cum hominibus homines solent, neque verò tantillùm laboramus de istis rebus in quibus sese homines fatigant. Carnis ista sunt & mundi, eorum denique hominum qui sibi in rebus inanibus placent: nos verò tantùm absumus ab ista carnis vanitate, ut nè de ipso quidem Christo (quamvìs alioqui perfectissimo etiam in carne omnis præstantiæ exemplari) nunc cogitemus ut homine, qualis tunc erat cùm inter nos versaretur, sed eum nunc ut penitus cœlestem & gloriosum consideremus, ac proinde potiùs cœlesti quàm terrestri vitâ vivamus. Idque nobis omnino faciendum est: quia qui Christo insitus est, factus est prorsus alius homo, & veteri illâ conditione abolitâ necesse est ut prorsus aliâ mente, aliâ voluntate præditus, non terrestria sed cœlestia prorsus meditetur.

17 *Siquis in Christo*, εἴ τις ἐν Χριστῷ. Sic legendum est, additâ videlicet distinctione post Χριστῷ, & verbo substantivo subaudito. Itaque Vetus interpres perperàm convertit, *Si qua in Christo nova creatura*, quasi τὶς pertineat ad κτίσις. Sunt tamen qui malint hortandi modo interpretari, *Siquis* est *in Christo, nova* sit *creatura*. ¶ *Nova* est *creatio*, καινὴ κτίσις. id est, velut res quædam recèns à Deo condita: adeò sunt contraria inter se spiritûs & carnis judicia. Ubi igitur doctrina Semipelagiana, quæ nos tradit à prima gratia ad surgendum duntaxat adjuvari, quasi non ipsa bene volendi facultas, sed ipsa tantùm recta volitio sit nova hæc κτίσις. Vide Gal. 6. 15. Est tamen (fateor) αὔξησις in *creaturæ* nomine: quod libenter usurpavimus quamvìs parùm Latinum, cùm nulla substantia nova condatur, sed qualitas duntaxat immutetur. Verùm sic loqui placuit Spiritui sancto, ut intelligeremus omnia esse in solidum gratiæ Dei tribuenda in regenerationis opere: non quòd trunci aut stipites simus, sed quia Deus creat in nobis ut bene velimus ac possimus, & ità nos ad vitam prorsus aliam traducit, quam significant Prophetæ appellationibus *novi cœli*, & *novæ terræ*.

18 *Hæc autē omnia*, τὰ δὲ πάντα. Vulg. & Erasmus, *Omnia autem*. Egò verò articulum exprimendum puto, cujus vis est ἀναφορική.

19 *Nempe quia*, ὡς ὅτι. Vel, *Nam certè*. Vulg. & Erasmus, *Quandoquidem*. In uno exemplari deerat ὡς: quod etiam Syrus videtur non legisse, vel ὅτι ut redundantem particulam expunxisse. Alterum enim horum duorum παρέλκει: & mihi quidem videtur ὡς hìc positum αἰτιολογικῶς, pro ἐπεί, id est, *quandoquidem*, &, quòd hæc istius particulæ notatio non sit admodum usitata, τὸ ὅτι esse illius glossema, quod postea ex albo in contextum irrepsit. ¶ *Mundum*, τὸν κόσμον. id est, electos homines ex universo mundo, unde factum ut Catholica dicta sit Christiana Ecclesia. ¶ *Posuitque in nobis sermonem illum*, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον. Hebræis *ponere verba in ore* dicitur qui alicujus operâ utitur in re quapiam significanda: sed cùm de Deo agitur, peculiaris est hujus formulæ emphasis, quâ significatur & cor loquentis à Domino impelli, & linguam regi, & autoritate docendi præditos esse qui divinitus sunt ad hoc munus delecti.

20 *Precante*, παρακαλοῦντος. Vulgata, *Exhortante*. Sed illa interpretatio mihi magìs arridet, quòd videatur Apostolus ad hanc emolliendam formulam addidisse particulam ὡς, quia re ipsâ Deus ipse non precatur nos, sed veluti precatur in ministrorum persona. cujus formulæ exemplum pulcherrimum vide Jerem. 35. 15. Neque verò quicquam dici potuit ἐμφατικώτερον.

21 *Qui non noverat peccatum*, τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν. i. qui fuit ab omni vitii labe prorsus alienus. ¶ *Pro nobis esset Peccatū*, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν. Ità est magìs perspicua oratio quàm si dicamus ad verbum, *peccatum fecit*. Etsi verò peccatum interdum vocatur victima ex Hæbræorum idiotismo, apud quos sic accipitur nomen אשם *ascham*, ut Levit. 7. 2. tamen ratio antithesis poscit ut potiùs Christus dicatur factus esse peccatum pro nobis, id est, peccator, non in sese, sed ex omnium nostrorum peccatorum reatu ipsi imputato: cujus rei figura fuit hircus ille geminus, cujus fit mentio Levit. cap. 16. & ità rectissimè intelligendum esse hunc locum ferè disertè docet his verbis Augustinus, in Enchiridio ad Laurentium, cap. 41. *Ipse Peccatum, & nos Justitia: nec nostra, sed Dei; nec in nobis, sed in ipso: sicut ipse Peccatum, non suum, sed nostrum; nec in se, sed in nobis factus est.* ¶ *Justitia Dei*, δικαιοσύνη Θεοῦ. id est, justi apud Deum, & quidem justitiâ non nobis inhærente, sed quæ cùm in Christo sit nobis per fidem à Deo imputatur. Ideo enim additum est ἐν αὐτῷ. Sic ergò sumus Justitia Dei in ipso ut ille est Peccatum in nobis, nempe ex imputatione. Libet autem hìc ex Augustino locum insignem exscribere, velut istius commentarium plenissimum. Sic igitur ille Serm. 5. de verbis Apostoli, *Deus Pater eum qui non noverat peccatum* (nempe Jesum Christum) *peccatum effecit, ut nos simus Justitia Dei* (non nostra) *in ipso* (non in nobis.) His adde Philip. 3. 8.

ΚΕΦ. ϛʹ.

Συνεργοῦντες δὲ καὶ παρακαλοῦμεν μὴ εἰς κενὸν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ δέξασθαι ὑμᾶς.

2 (Λέγει γάρ, Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι· ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας.)

3 Μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπήν, ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία·

CAP. VI.

Sed & operam nostram *ei* accommodantes, hortamur nè frustrà gratiam Dei receperitis.

(Dicit enim *Deus*, * Præstituto tempore accepto exaudivi te, & in die salutis succurri tibi: ecce nunc *est* præstitutum tempus acceptū, ecce nunc dies salutis.)

Nullam ulla in re præbentes offensationem, nè vituperetur ministerium:

CAP. VI.

Adjuvantes autem & exhortamur nè in vacuum gratiam Dei recipiatis.

Ait enim, Tempore accepto exaudivi te: & in die salutis adjuvi te: ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.

Nemini dantes ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum:

1 Ministerio Evangelii non tantùm indigent homines ante gratiam acceptam, ut fiant ejus participes, sed etiam acceptâ gratiâ, ut in ea perseverent. * *Esa. 49. 8.* 2 Quòd offertur gratia, ex gratia Dei est, qui sua constituit rebus omnibus momenta, ut oblatam occasionem arripiamus. 3 Præbet Corinthiis veri pastoris exemplar in suo & Timothei ac Silvani exemplo, nempe ut (sicut ab initio proposuerat) sibi & suis similibus autoritatem conciliet.

---

1 *Sed & operam nostram ei accommodantes*, συνεργοῦντες δὲ. Deo videlicet ex præcedentibus repetito. Vulg. *Adjuvantes autem*. Erasmus, *Quin & adjuvantes*. Et fateor συναίτιον Latinè dici causam adjuvantem: sed durum est istud de nobis dici, quasi

Deum

Deum adjuvantibus. Ideò συνεργὸν vertere consuevimus *administrum:* qua de re vide 1.Corinth.3.9. Καὶ verò particula hoc in loco non est copula, sed accipitur pro *etiam*. Et est hic locus explicandus ex altero 2.Timoth.3.16. ut Pastores, quorum etiam est ἡ παράκλησις, à Doctoribus, quorum propria est διδασκαλία, distinguantur, Rom. 12. 7, & 8. ¶ *Frustrà*, εἰς κενόν. Id est, nullo cum vestro fructu, imò etiam cum vestro damno, ut Gal. 3. 3. Nam quod ad Deum ipsum attinet, nunquam vacuum ad ipsum redit ipsius verbum, Esaiæ 55.11. cùm vel misericordiam vel judicium pariat. Vulg. *In vacuum*, barbarè.

2 *Dicit enim* Deus, λέγει γάρ. Subaudi rursus ὁ Θεός, ex proximè præcedentibus, nisi malimus αὐτός, *ipse*. ¶ *Tempore præstituto*, καιρῷ. Vulg. & Erasmus, *tempore*, non satis expressè. Fuit enim hîc servanda propria τοῦ καιροῦ notatio, de qua diximus Act. 1. 7. ¶ *Accepto*, δεκτῷ. Heb. רָצוֹן, quasi *Placentiam* dicas, id est, gratuitæ receptionis, quæ εὐδοκία in his libris dicitur. Cæterùm hic versiculus (ut mox ostendemus) aut per parenthesin, & eam quidem planè novam & mihi suspectam, accipiendus est, aut hinc potiùs eximendus, aut decimo tertio versiculo subjiciendus. Sic enim omnia aptissimè cohærebunt. Nolui tamen quidquam ex nuda mea conjectura immutare.

3 *Nullam ulla in re*, μηδεμίαν ἐν μηδενί. Vulgata, *Nemini ullam*, μηδενὶ μηδεμίαν, eâdem manente sententiâ. ¶ *Præbentes*, διδόντες. Erasmus, *Demus*, ut mox etiam Vulgata, συνιστῶντες vertit *exhibeamus*, ex Hebræorum idiotismo non semel jam à nobis observato. Quidam etiam *Date*, perperàm. Etenim si hæc essent accipienda pro exhortatione ad Corinthios ipsos directa, omnino hæc quæ sequuntur cohærerent cum δέξασθαι ὑμᾶς, ac proinde quarto casu scribendum fuisset διδόντας, συνιστῶντας: item mox versiculo nono ἀγνοουμένους, & sic deinceps reliqua usque ad 10. versic. finem. Sed res ipsa demonstrat Apostolum de se & Timotheo non de ipsis Corinthiis loqui, quibus nimirum sese & illum pro germano fidorum pastorum exemplo proponat, ut discipulos pudeat à suis doctoribus dissidere: ac proinde cum verbo παρακαλοῦμεν esse construenda omnia usque ad decimi versiculi finem, secundo superiore versiculo, sicut paulò antè dixi, vel parenthesi incluso, vel potiùs ad decimi tertii versiculi finem translato. ¶ *Offensationem*, προσκοπήν. id est, quidpiam ad quod possint impingere. Vulg. *Offensionem*, προσκόμματι. Potest enim aliquis ad id etiam impingere, quo tantùm abest ut offendatur, ut etiam eo delectetur. ¶ *Vituperetur*, μωμηθῇ. Erasmus, *Reprehendatur*, non satis expressè.

---

4 Recenset priore loco quæ nec perpetuò, nec sine exceptione ministros sequuntur, nisi quod ad animi affectum attinet, patientiâ tamen exceptâ, quæ & ipsa una est ex perpetuis boni ministri virtutibus.

† *1.Cor.4.2.*

6 Secundo loco perpetuas & necessarias virtutes recenset, & quibus armis omnia impedimenta superentur.

11 Objurgatur eos, præfatur se ingenuè & animo aperto cum ipsis agere & simul conqueritur illos in redamando patre paria non facere.

4 Ἀλλ' ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ διάκονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις,

5 Ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νηστείαις,

6 Ἐν ἁγνότητι, ἐν γνώσει, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ,

7 Ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει Θεοῦ, διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν,

8 Διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας· ὡς πλάνοι, καὶ ἀληθεῖς·

9 Ὡς ἀγνοούμενοι, καὶ ἐπιγινωσκόμενοι· ὡς ἀποθνήσκοντες, καὶ ἰδοὺ ζῶμεν· ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανατούμενοι·

10 Ὡς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες· ὡς πτωχοί, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες· ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες.

11 Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς, Κορίνθιοι, ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται.

12 Οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν· στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν.

13 Τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς.

14 Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις. τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ; τίς δὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος;

15 Τίς δὲ συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βελίαλ; ἢ τίς μερὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου;

16 Τίς δὲ συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ μετὰ εἰδώλων; ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε ζῶντος· καθὼς εἶπεν ὁ Θεός, Ὅτι ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαός.

17 Διὸ ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε· κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς.

18 Καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγει Κύριος παντοκράτωρ.

Sed in omnibus nos approbantes † ut Dei ministri, in tolerantia multa, in afflictionibus, in necessitatibus, in angustiis,

In verberibus, in carceribus, in exagitationibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis,

Cum puritate, cum cognitione, cum animo patiente, cum benignitate, cum Spiritu sancto, cum charitate minimè simulata,

Per sermonem veritatis, per virtutem Dei, per arma justitiæ dextra ac sinistra,

Per gloriam & dedecus, per convitia & laudes; ut impostores, & *tamen* veraces;

Ut ignoti, & *tamen* agniti; ut morientes, & ecce vivimus; ut qui castigamur, nec *tamen* morte afficimur.

Ut tristes, semper tamen gaudentes; ut pauperes, sed multos ditantes; ut nihil habentes, sed omnia obtinentes.

Os nostrum apertum est erga vos, Corinthii, cor nostrum dilatatum est.

Non habitatis angustè in nobis: sed angusti estis in visceribus vestris.

Loquor autem ut filiis de pari compensatione. dilatamini & vos.

Nè impari jugo copulamini cum infidelibus. quod enim consortium justitiæ cum legis transgressione? & quæ communio luci cum tenebris?

Et quæ concordia Christo cum Belial? aut quæ portio fideli cum infideli?

Et quæ consensio templo Dei cum simulacris? ‖ nam vos templum estis Dei Viventis: sicut dixit Deus, * Habitabo in eis & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus.

† Quapropter exite è medio eorum, & separamini, dicit Dominus, & impurum nè attingite: tum ego excipiam vos.

‖ Et ero vobis pro patre, & vos eritis mihi pro filiis ac filiabus, dicit Dominus omnipotens.

Sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis,

In plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis,

In castitate, in scientia, in longanimitate, in suavitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta,

In verbo veritatis, in virtute Dei, per arma justitiæ à dextris & à sinistris,

Per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam; ut seductores & veraces;

Sicut qui ignoti, & cogniti; quasi morientes, & ecce vivimus; ut castigati, & non mortificati;

Quasi tristes, semper autem gaudentes; sicut egentes, multos autem locupletantes; tanquam nihil habentes, & omnia possidentes.

Os nostrum patet ad vos, ô Corinthii, cor nostrum dilatatum est.

Non angustiamini in nobis: angustiamini autem in visceribus vestris.

= Eandem autem habentes remunerationem (tanquam filiis dico) dilatamini & vos.

Nolite jugum ducere cum infidelibus. quæ enim participatio justitiæ cum iniquitate? aut quæ societas luci ad tenebras?

Quæ autem conventio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli?

Quis autem consensus templo Dei cum idolis? vos enim estis templum Dei Vivi: sicut dicit Deus, Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus.

Propter quod exite de medio eorum & separamini, dicit Dominus, & immundum nè tetigeritis: & ego recipiam vos.

Et ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.

14 Jam liberè eos objurgat, quòd se infidelibus adjungerent socios in externa idololatria, quasi re media & indifferente, qui quartus est hujus Epistolæ locus, cujus conclusio est, oportere quos Dominus filiorum nomine dignatus est, puros sese, non tantùm animo sed etiam corpore, præstare, ut toti sint Deo sacri. ‖ *1. Cor. 3. 17. & 6.9.* * *Lev. 26. 12.* † *Esa. 52. 11.* ‖ *Jer. 31. 9.*

---

4 *In omnibus*, ἐν παντί. Heb. בְּכֹל *bechol*, pro omnibus in rebus, sive omnibus modis, ut suprà 4. 8. & mox aliquoties. ¶ *Approbantes*, συνιστῶντες. id est, μαρτυροῦντες καὶ δεικνύοντες, id est, *declarantes & re ipsâ præstantes*, ut infrà, 7.11. Vulg. *Exhibeamus*, eodem admisso errore quem modò reprehendimus, in quem etiam lapsus est Syrus interpres. Erasmus *Commendantes*. quæ significatio non tam videtur commoda huic loco, atque altera illa. ¶ *Ministri*, διάκονοι. Sub. *sese approbant*, per syllepsin: alioqui esset solœcophanes.

5 *In exagitationibus*, ἐν ἀκαταστασίαις. Ità significantur persecutiones quibus subinde huc illuc pellebantur. Sic enim rectè explicatur hæc vox in scholio quod in manuscripto codice reperi, τὸ μὴ ἐν ἑνὶ τόπῳ ἵστασθαι, ἀλλ' ἐλαύνεσθαι καὶ διώκεσθαι. Itaque Vulgata & Erasmus *Seditiones* malè sunt interpretati.

6 *Cum puritate*, ἁγνότητι. Antea unicâ commemoratâ tolerantiâ, commemoravit quibus in malis ipse cum suis comitibus versaretur quotidie: nunc autem explicat qualem sese in hac sui exploratione gesserit. Itaque præpositio ἐν alio modo mihi quidem videtur fuisse in his quàm in illis explicanda. ¶ *Cum cognitione*, ἐν γνώσει. vel, *notitiâ*, quâ fit, si absit, ut aut animus vagetur, aut falso zelo transversus feratur. ¶ *Cum animo patiente*, μακροθυμίᾳ. Vide Rom. 2. 4. ¶ *Cum benignitate*, ἐν χρηστότητι. Vulg. *Insuavitate*, impropriè. ¶ *Cum Spiritu sancto*, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Commemoratis aliquot speciebus, subjicit duo ad quæ tanquam genera possint illa revocari, nempe Spiritum sanctum, ut causam efficientem; & charitatem, ut finem universalem.

7 *Per sermonem veritatis*, ἐν λόγῳ ἀληθείας. Hîc demum explicat Apostolus quibus armis fretus vicerit, ac proinde ἐν pro *per* accipienda, vel omittenda. *Sermonem* autem *veritatis* vocat Evangelium prædicatum: cui adjungit virtutem Dei, id est, insignem illam potestatem non tantùm edendi signa sed etiam malos demandi. ideo etiam facit armorum mentionem, & quidem ἀμφιδέξιον, id est, quibus ipse cum suis comitibus sese ac munus suum omni ex parte tuebatur. Nam externa nunc commemorat quibus Satanam & mundum expugnarunt, ea nimirum quæ ipsis erant velut organa, & telorum loco; sicut militis gladium ab animi fortitudine distinguimus. Hæc igitur arma fuerunt, sermo Veritatis, & potestas illa Dei cujus meminit infrà, 10. 4. arma denique justitiæ, id est recta integritas conscientiæ.

8 *Per gloriam*, διὰ δόξης. Διὰ hoc in loco non significat instrumentalem causam, sed ità accipitur ut cum dicimus *Per campos*, & *Per urbem incedere*. Describit enim veluti iter difficillimum quo ad victoriam pervenit. ¶ *Per convitia & laudes*, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας. Vulgata, *Per infamiam & bonam famam*. Ad verbum, *Per maledicentiam & benedicentiam*. ¶ *Impostores*, πλάνοι. Vide Matth. 27.53.

11 *Os nostrum*, &c. τὸ στόμα, &c. Id est, apertè, & nihil dissimulans vobis sum locutus, singulari cum testimonio mei in vos vehementissimi amoris, quasi videlicet cor meum gestiam in sinum vestrum effundere. Oris enim ac cordis dilatatio vehementissimum declarant affectum ejus qui loquitur: ut fieri solet in summa aliqua lætitia. cujus tamen diversi sunt fines, atque adeò interdum etiam contrarii. Indè factum ut dilatatio cordis & oris de maledico dicatur, ut Psal.37.34. unde ἐπιχαιρεκακία, & de eo qui

qui se immodicè efferat, unde μεγαληγορίαν Græci jactationem illam superbam vocant. Sed spectandum est qua de re agatur. Hîc verò Apostolum de sua in Corinthios benevolentia differere apparet ex duobus sequentibus versiculis, ut mox dicam. Item ex 7.2,3. ubi eandem translationem usurpat. Sed, dicet aliquis, quomodo hæc cohærent? Optimè profectò. Nam quòd tam familiariter omnia sua illis exposuerat, maximum erat amicitiæ testimonium, & hoc veluti procemio ad audiendas illas admonitiones præparat eorum animos, ut si pater filios compellaret.

12 *Non habitatis angustè*, οὐ στενοχωρεῖσθε. Arabs interpres hæc exponit Imperandi modo, & στενοχωρεῖσθε accipit passivâ significatione, pro *Redigi in angustiam animi:* atque adeò priore loco legit ἐν, vel paraphraseos causâ adjecit μὴ στενοχωρῶμαι ἐν ὑμῖν, καθὼς, &c. ut qui totum hunc locum verterit suo idiomate, Non angustia super vos à nobis, neque super vos à vobis. Sed tamen angustiâ premimini, ac mutuâ vos ipsos premitis angustiâ ob misericordiam vestram. Dico sicut diceretur filiis, Decernite mihi id quod debetis mihi, & dilatate mihi charitatem vestram. Deinde nomine τῶν σπλάγχνων, *misericordiam* intelligit, id est gratiam Dei per ministerium Pauli in ipsos collatam, quam ipsi quodammodo angustiorem efficiant. Sed tota hæc expositio, præterquam quòd novam lectionem invehit nullius codicis autoritate confirmatam, videtur etiam mihi à Pauli mente prorsus aliena. Perstat enim Apostolus in eadem metaphora, & de animo quasi de domicilio quodam loquitur. στενοχωρεῖσθαι verò dicitur tam qui ab alio coarctatur, ut qui in angusta domo degit, quàm qui est in sese angustus: ac priore quidem declaratione hîc accipitur priore loco; est enim hæc sententia, Vos in animo meo quasi domicilio quodam estis, eoque minime angusto. Totum enim vobis cor meum pateseci, atque adeò, vestri accipiendi causâ, veluti dilatavi. At vos intus mihi estis angusti (hîc enim τὸ στενοχωρεῖσθαι significat *angustum esse)* cui locus non sit apud vos: quorum tamen viscera oportuerat mihi quoque patere, ac vicissim me capere (ut infrà, 7. 2.) ut par pari referretis. Sed & tacita antithesis subest in eo quòd unus multos ultro recipit, multi verò nè unum quidem vicissim capiunt. Vulgata, *Non angustiamini*, prorsus barbarè. Erasmus, *Non estis angusti*, quam interpretationem non miror obscuram esse, cùm ipse planè non intellexerit de quo hîc ageretur. Putavit enim *angustiæ* nomine significari cæremoniarum Mosaicarum observationem. absurdè profectò, cùm hoc nomine nusquam reprehendantur Corinthii: imò verò potiùs quòd libertate Christianâ nonnunquam abuterentur. Castellio totum hunc locum pessimè convertit, *Si vos estis angusti, non erga nos estis angusti, sed erga hominem cui estis intimi.* ¶ *In visceribus vestris*, ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν. *Viscera* vocat, Hebræorum more, teneriores illos affectus intimo cordi insidentes. Vide infrà, 7. 15.

13 *Loquor autem ut filiis de pari compensatione*, τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. Hæc mihi videtur simplicissima hujus loci expositio, qui non uno modo in Græcis legitur. Nonnulli enim codices punctum scribunt post ἀντιμισθίαν, ut aliquid subaudiri sit necesse. Itaq; Vetus interpres addit participium ἔχοντες, quod non probo. τὴν αὐτὴν autem, id est *eandem*, interpretor *parem*, id est mutuò respondentem, quod significat Apostolus verbo πλατύνθητε. Sunt etiam qui illud ὡς τέκνοις λέγω, parenthesi includant. quod si placeat, præpositio κατὰ subaudienda fuerit, & ità convertendus hic locus, *Eâdem autem compensatione (ut filios alloquor) dilatamini & vos.* quam sententiam secuti sunt Syrus & Arabs interpretes, hunc versiculum propterea incipientes ab his verbis, ὡς τέκνοις λέγω.

14 *Ne impari jugo copulamini*, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες. Ab amicitia quam ab iis meritò requirebat, & cujus testificatione præparatis eorum animis, ad audiendam reprehensionem, commodè nunc transit ad eam conjunctionem quam habebant cum infidelibus. Vulg. *Nolite jugum ducere.* Budæus, *Ne copulemini.* Nam τὸ ἑτεροζυγεῖν accipit pro ὁμοζυγεῖν, id est in eodem jugo trahendo alteram partem oneris sustinere. At ego Erasmo assentior, qui quamvis Veterem translationem non emendarit, rectè tamen tradidit ἑτεροζυγοῦντες vocari qui cùm sint diversæ conditionis, tamen in eodem opere mutuam operam præstant: ut si fidelis cum infideli matrimonium contrahat, aut mensæ dæmoniorum fiat particeps, aut cum infideli in aliquo opere, vel per se, vel κατά τι illicito, commercium habeat. Perinde enim est acsi quis sub idem jugum bovem & asinum compulerit: quod disertè prohibuerat Dominus. ac mihi etiam videtur alludere Apostolus ad Legem ea de re perscriptam Deut. 22. 10. quamvis quod ad matrimonium impar attinet, aliis multis locis de eo sit cautum. idq; ità esse apparet ex sequentibus appositionibus.

15 *Belial*, Βελίαλ. Hebr. אשר בליעל *ascher belibal*, quo nomine tradit Kimhi significari בלי יעל *beli jabal*, id est, *qui non promovebit*, vel בלי מועיל *beli mohil*, id est, *nequam*, sive *qui nulli sit commodus.* Meritò igitur hoc nomine (quod ut nonnulla alia satis erat in Græcis etiam Ecclesiis pervulgatum) significatur Satanas, Christo Optimo Maximo oppositus ex diametro. Hieronymus deducit à בלי *beli* & עול *hol*, quasi dicas absque jugo; unde factum ut Aquila ἀποστασίαν converterit, quem etiam Græca scholia sequuntur. Ego priorem notationem potiùs amplector, quamvis altera quoque Satanæ optimè conveniat. ¶ *Quæ portio*, τίς μερίς. Hebr. loquendi formula, acsi dicat, Quid commune habet fidelis cum infideli, quod inter eos dividi oporteat? ut in vernaculo nostro sermone dicimus, *Qu'a le fidele à partir avec l'infidele?*

16 *Viventis*, ζῶντος. Deum verè existentem & vitæ autorem, id est חיים (ut Chaldæi vertunt) opponit idolis, rebus videlicet prorsus inanibus ac vanis. Sunt etiam qui legant ὑμεῖς ἐστε, *vos estis*, pro ἡμεῖς ἐσμεν, *nos sumus*. ¶ *Habitabo in eis*, ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς. Hebraicè והיה משכני עליהם *vehajah mischchani halehem*, Ezech. 37. 27. ità ut Apostolus nihil prorsus detorserit, cùm illic disertè agatur de Christi fœdere, & עליהם *halehem* potiùs *In ipsis* declaret quàm *Inter ipsos*, id est בתוכם *bethocham*, ut est apud Mosen Lev. 26. 12. quem locum siquis cum isto comparet, facilè judicabit Paulum hoc potiùs petiisse ex Ezech. quàm ex Mose: eo tantùm excepto quòd καὶ ἐμπεριπατήσω, omnino ex Mose petitum est, qui addit והתהלכתי בתוכבם *vehithhalachti bethochechem*, sed in eo nulla est difficultas. Adumbravit enim Arcæ Domini præsentia in medio Israelis, veram in cordibus nostris præsentiam Immanuelis, per Spiritum sanctum. Vide Joan. 1. 6.

18 *Omnipotens*, παντοκράτωρ. Id est in res omnes imperium obtinens, sive *omnium rector*, ut Arabs interpretatur.

ΚΕΦ. ζ.

Ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοί, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ.

2 Χωρήσατε ἡμᾶς· οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐφθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν.

3 Οὐ πρὸς κατάκρισιν λέγω· προείρηκα γὰρ ὅτι ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐστε εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν.

4 Πολλή μοι παρρησία πρὸς ὑμᾶς, πολλή μοι καύχησις ὑπὲρ ὑμῶν· πεπλήρωμαι τῇ παρακλήσει, ὑπερπερισσεύομαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν.

5 Καὶ γὰρ ἐλθόντων ἡμῶν εἰς Μακεδονίαν, οὐδεμίαν ἔσχηκεν ἄνεσιν ἡ σὰρξ ἡμῶν, ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι· ἔξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι.

6 Ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς παρεκάλεσεν ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου·

7 Οὐ μόνον δὲ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παρακλήσει ᾗ παρεκλήθη ἐφ' ὑμῖν, ἀναγγέλλων ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἐπιπόθησιν, τὸν ὑμῶν ὀδυρμὸν, τὸν ὑμῶν ζῆλον ὑπὲρ ἐμοῦ· ὥστε με μᾶλλον χαρῆναι.

CAP. VII.

Has igitur promissiones cùm habeamus, dilecti, purificemus nos ab omni inquinamento carnis ac spiritûs, ad finem perducentes sanctimoniam in timore Dei.

Recipite nos: neminem injuriâ affecimus, neminem corrupimus, neminem quæstui habuimus.

Ad condemnationem vestri hoc non dico: nam antè dixi vos in cordibus nostris esse ad commoriendum & convivendum.

Multa est mihi loquendi libertas apud vos, multa mihi gloriatio de vobis: impletus sum consolatione: vehementer superabundo gaudio in omni afflictione nostra.

Etenim cùm venissemus in Macedoniam, nullam habuit relaxationem caro nostra, sed in omnibus fuimus afflicti: foris *fuerunt* pugnæ, intus metus.

Sed qui consolatur depressos, consolatus est nos *nempe* Deus, adventu Titi:

Non solùm autem adventu illius, sed etiam consolatione quam ille accepit ex vobis, cùm renunciaret nobis vestrum vehemens desiderium, vestrum ejulatum, vestrum super me ardorem: adeò ut magis gavisus fuerim.

CAP. VII.

Has ergò habentes promissiones, charissimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei.

Capite nos: neminem læsimus, neminem corrupimus, neminem circumvenimus.

Non ad condemnationem dico: prædixi enim quòd in cordibus nostris estis ad commoriendum & ad convivendum.

Multa mihi fiducia est apud vos, multa mihi gloriatio pro vobis: impletus sum consolatione: superabundo gaudio in omni tribulatione nostra.

Nam & cùm venissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, sed omnē tribulationem passi sumus: foris pugnæ, intus timores.

Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos, Deus, in adventu Titi:

Non solùm autem in adventu ejus, sed etiam in consolatione quâ consolatus est in vobis, referens nobis vestrum desiderium, vestrum fletum, vestram æmulationem pro me: ità ut magis gauderem.

1 Rursum ab illa admonitione ad personam suam redit, opponens tum fidelitatis suæ tum perpetuæ in eos benevolentiæ suæ testimonia.

---

1 *Carnis ac spiritûs*, σαρκὸς καὶ πνεύματος. Id est & corporis & animi, ut sit hoc modo perfecta sanctificatio, utrâque sui parte constans. Nam alioqui quorsum corporis puritatem, si impurus est animus? aut quomodo purus erit animus si corpus inquinaverimus? Hoc considerent qui imaginantur se puram conscientiam coram Deo habere, etiamsi corpus coram idolis prostituant. Cæterùm hîc quoque inepta est capitis sectio, cùm hunc versiculum prorsus oportuerit superioribus adjungere. ¶ *Ad finem perducentes*, ἐπιτελοῦντες. Vulgata, *Perficientes*, ambiguâ & periculosâ interpretatione. Neque emphasin verbi ἐπιτελεῖν hoc loco consideravit Castellio, qui convertit, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην, *fungentes sanctimoniâ.* ¶ *In timore Dei*, ἐν φόβῳ Θεοῦ. Id est Deum reverendo.

2 *Recipite nos*, χωρήσατε ἡμᾶς. id est, Sinite ut locum apud vos inveniam,

inveniam, vobis videlicet docendis. Neque enim *capere* hîc accipitur pro intelligere, sed sicut vas aut locus aliquid capit. Redit enim ad id quod dixerat suprà 5. 13. *Dilatamini etiam vos.* Vulg. *Capite nos.* Erasmus, *Capaces estote nostri,* ex Ambrosio. ¶ *Neminem quæstui habuimus,* οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν. id est, nemini quicquam per avaritiam eripuimus. Vulgata, *Neminem circumvenimus.* Erasmus, *Neminem fraudavimus.* Utraque interpretatio nimiùm latè patet. Vide suprà 2. 10. & infrà 12. 17.

3 *Ad condemnationem* vestri, πρὸς κατάκρισιν. Id est, ut vos ingrati animi vel perfidiæ condemnem. ¶ *Ad commoriendum*, εἰς τὸ συναποθανεῖν. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus *A la vie & à la mort*, ut significemus constantissimam amicitiam. Erasmus putat Paulum ad illud amicitiæ genus allusisse, quo fiebat ut amico mortuo, qui superstes manebat sibi mortem consisceret. Ejusmodi erant quos Galli vocabant *Soldurios*; Cæsar *devotos* interpretatur libro tertio de bello Gallico. Talis etiam erat apud Thebanos ἱερὸς λόχος. Sed absit ut huc Paulus respexerit.

5 *In omnibus,* ἐν παντὶ. Heb. בכל *bechol.* vide suprà, 4. 8. & 6. 4. ¶ *Fuimus afflicti,* θλιβόμενοι, subaudi γεγόναμεν, ut suprà 4. 8, & 17. ex Hebræorum idiotismo in suo Benoni. Disertè autem facit mentionem *carnis*, id est corporis, ut consolationes Spirituales istis exercitiis opponat ac præsertim gaudium illud quod ex Titi nuncio perceperat: cùm alioquin animo quoque ut corpore premeretur. ¶ *Intus,* &c. ἔσωθεν, &c. Videtur alludere ad locum illum, Deut. 12. 35. Est enim crux, quod ad externam speciem attinet, sanctis juxta & impiis communis, quamvis ad contrarios fines.

6 *Depressos,* ταπεινὲς. Hebr. עניים *hanjim*, quasi dejectos & prostratos dicas. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Humiles.* ¶ *Adventu Titi,* ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου. Id est, iis quæ mihi advenienti Titus renunciavit de vobis, quo fructu videlicet literas meas perlegeritis, præterquam quòd ipsius etiam Titi præsentia magnopere sum recreatus. Quòd autem suprà dixit, 2. 12. se, non reperto Tito, statim Troade solvisse, ad ipsos Corinthios referendum est: quorum desiderium cùm ferre non posset Apostolus, nec ante acceptum ab eis nuncium vellet ad eos proficisci, ut eis videlicet parceret, statim in Macedoniam contendit, ut Tito ab eis redeunti (eum enim Epheso miserat) posset occurrere.

7 *Sed etiam,* &c. ἀλλὰ καὶ. Alteram causam adfert suæ consolationis, nempe benignam apud eos Titi exceptionem, magno cum ipsorum fructu. ¶ *Vehemens desiderium,* ἐπιπόθησιν. Præpositio ἐπὶ videtur aliquid ponderis addere significationi. Ideo addidi epitheton. ¶ *Ardorem*, ζῆλον, Vide Joann. 2. 17.

---

8 Objectio, At tu nos asperrimè tractasti. Respondet Apostolus se non sine dolore usum hâc asperitate. Addit deinde se jám etiam gaudere quòd illos ad eam tristitiam, quamvis minimè volens, impulerit, quæ tam illis fuerit fructuosa. Quandam enim esse non solùm laudabilem sed etiam necessariam tristitiam, ex qua videlicet suis gradibus oriatur resipiscentia, de qua magnificè ipsos laudat. Estque hujus epistolæ quintus iste locus.

8 Ὅτι εἰ καὶ ἐλύπησα ὑμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, οὐ μεταμέλομαι, εἰ καὶ μετεμελόμην. βλέπω γὰρ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη, εἰ καὶ πρὸς ὥραν, ἐλύπησεν ὑμᾶς.

9 Νῦν χαίρω, οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ' ὅτι ἐλυπήθητε εἰς μετάνοιαν. ἐλυπήθητε γὰρ κατὰ Θεὸν, ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἐξ ἡμῶν.

10 Ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται· ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται.

11 Ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, τὸ κατὰ Θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, πόσην κατειργάσατο ὑμῖν σπουδήν; ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλ' ἐκδίκησιν; ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἁγνοὺς εἶναι ἐν τῷ πράγματι.

12 Ἄρα εἰ καὶ ἔγραψα ὑμῖν, οὐχ εἵνεκεν τοῦ ἀδικήσαντος, οὐ δὲ εἵνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος· ἀλλ' εἵνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

13 Διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν· περισσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ Τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ὑμῶν·

14 Ὅτι εἴ τι αὐτῷ ὑπὲρ ὑμῶν κεκαύχημαι, οὐ κατῃσχύνθην· ἀλλ' ὡς πάντα ἐν ἀληθείᾳ ἐλαλήσαμεν ὑμῖν, οὕτω καὶ ἡ καύχησις ἡμῶν ἡ ἐπὶ Τίτου, ἀλήθεια ἐγενήθη·

15 Καὶ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς ἐστιν, ἀναμιμνησκομένου τὴν πάντων ὑμῶν ὑπακοήν, ὡς μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐδέξασθε αὐτόν.

16 Χαίρω οὖν ὅτι ἐν παντὶ θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

Nam etiamsi vos tristitiâ affeci per epistolam, non me pœnitet, etiamsi pœnituerit. video enim epistolam illam, tametsi ad tempus, tristitiâ vos affecisse.

Nunc gaudeo, non quòd contristati fueritis, sed quòd contristati fueritis ad resipiscentiam. nam tristitiâ affecti fuistis secundùm Deum, ut nulla in re damno affecti fueritis ex nobis.

Nam quæ secundùm Deum est tristitia, ea resipiscentiam efficit ad salutem, cujus nunquam pœniteat: mundi verò tristitia mortem efficit.

Ecce enim istud ipsum, quòd secundùm Deum tristitiâ affecti fuistis, quantum in vobis effecit studium? imò excusationem, imò indignationem, imò timorem, imò vehemens desiderium, imò zelum, imò vindictam? per omnia testatum fecistis vos esse puros in hoc negotio.

Itaq; etsi scripsi vobis, non *scripsi vobis* ejus respectu qui injuriâ affecerat, nec ejus respectu qui injuriâ affectus fuerat: sed ut apud vos manifestû fieret studium illud nostrum pro vobis, in conspectu Dei.

Propterea consolationem accepimus ex consolatione vestri: sed quamplurimum gavisi fuimus ob gaudium Titi, quòd refocillatus sit spiritus ejus ab omnibus vobis:

Et quòd siquid apud eum de vobis gloriatus sum, non fui pudefactus: sed ut omnia verè locuti sumus vobis, itâ & gloriatio nostra quâ usus eram apud Titum, vera comperta sit:

Et viscera ejus eò ampliùs erga vos *affecta* sint memoriâ repetentis omnium vestrûm obedientiam, & ut cum timore ac tremore ipsum exceperitis.

Gaudeo igitur quòd penitus confidam de vobis.

Quoniam etsi contristavi vos in epistola, non me pœnitet: etsi pœniteret, videns quòd epistola illa, etsi ad horam, vos contristavit.

Nunc gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam. contristati enim estis secundùm Deum, ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis.

Quæ enim secundùm Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur: seculi autem tristitia mortem operatur.

Ecce enim hoc ipsum, secundùm Deum contristari vos, quantam in vobis operatur solicitudinem? sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed vindictam? in omnibus exhibuistis vos incontaminatos esse negotio.

Igitur etsi scripsi vobis, non propter eum qui fecit injuriam, nec propter eum qui passus est: sed ad manifestandam solicitudinem nostram quam habemus pro vobis coram Deo.

Ideo consolati sumus: in consolatione autem nostra abundantiùs magis gavisi sumus super gaudio Titi, quia refectus est spiritus ejus ab omnibus vobis:

Et siquid apud illum de vobis gloriatus sum, non sum confusus: sed sicut omnia vobis in veritate locuti sumus, itâ & gloriatio nostra quæ fuit ad Titum, veritas facta est.

Et viscera ejus abundantiùs in vobis sunt, reminiscentis omnium vestrûm obedientiam, quomodo cum timore & tremore excepistis illum.

Gaudeo quòd in omnibus confido in vobis.

---

8 *Etiamsi pœnituerit,* εἰ καὶ μετεμελόμην. Erasmus, *Etiamsi pœnituisset,* nè videatur Apostolum pœnituisse facti, sed ut perinde hoc sit acsi diceret, Etiam siqua pœnitudo facti me tenuisset, eam tamen illo Titi nuncio abjecissem. Ego malui convertere, *Etiamsi pœnituerit,* quia non additur ἄν. Itâ autem accipio *Pœnitendi* verbum, cum doctissimo interprete, ut significet Apostolus se ex epistola illa acerbiùs scripta nonnullum dolorem cepisse; non quasi quod fecerat optaret esse infectum, sed quòd, clementis patris exemplo, se ad hanc severitatem coactum esse secum gemens, eventum rei exspectaret. Vulgata, *Et si pœniteret, videns quòd epistola,* &c. itâ ut hoc ad sequentia referatur, & sublatâ particulâ γὰρ legatur βλέπων, contra omnium Græcorum codicum fidem, & ipsâ quoque sententiâ repugnante. ¶ *Ad tempus,* πρὸς ὥραν. Sic rectè Erasmus. Vulg. *Ad horam.*

9 *Ad resipiscentiam,* πρὸς μετάνοιαν. id est, itâ ut ea tristitia vobis ad emendanda vestra vitia profuerit. Vulgata, & Erasmus, *Ad pœnitentiam.* Vide Matt. 3. 2. ¶ *Secundùm Deum,* κατὰ Θεὸν. Tristitia secundùm Deum & Tristitia mundi opponuntur. Nam qui secundùm Deum tristis est, id est eo dolore qui à Dei Spiritu manat & Deo est acceptus, de peccatis suis dolet, idq; non pœnæ formidine territus, sed hoc ipsum ægerrimè ferens, quòd Deum clementissimum Patrem offenderit, cujus offensam optet etiam suâ damnatione, si itâ fieri posset, redemtam. At qui secundùm mundum dolet, vel terrenis amissis commodis, vel alieno bono angitur, vel alicujus pœnæ impendentis metu est solicitus. Itaque illa tristitia, quæ & *pœnitentia secundùm Deum* dici propriè potest, illos pulcherrimos fructus gignit, de quibus disseritur sequenti versiculo: hæc verò contrà certa est ad desperationem via, nisi Dominus medeatur, ut ex Caini, Saulis, Achitophelis, Judæ horrendis exemplis apparet. Alterius verò tristitiæ luculentissimum exemplar præbuerunt Davidis scriptæ lacrymæ. ¶ *Ut, ìva.* id est, ὥστε. nisi malimus interpretari, *Ut nulla in re detrimentum acciperetis.* Sed illud malo, & illam harum particularum enallagen aliquoties jam annotavimus.

10 *Resipiscentiam cujus nunquam pœniteat,* μετάνοιαν ἀμεταμέλητον. Potest etiam hoc epitheton referri ad σωτηρίαν, quo sensu dicetur salus ἀμεταμέλητος, cujus nunquam vel nos pœnitere possit, vel Deum qui nobis illam dederit, ut firmam ac immotam esse intelligamus: sicut dona Dei dicuntur ἀμεταμέλητα, Rom. 11. 29. Ideo Vetus interpres *stabilem* convertit. ut videri possit ἀμετακίνητον legisse. Mihi verò videtur hoc epitheton potiùs ad μετάνοιαν referendum. Neque tamen μετάνοιαν ἀμεταμέλητον velim cum Erasmo *pœnitentiam non pœnitendam* interpretari. Primùm enim μετάνοιαν & μεταμέλειαν, id est resipiscentiam à pœnitentia distinguendam puto, ut diximus Matthæi capite tertio, vers. 2. Deinde, non est quòd istam paronomasiam tam curiosè affectemus. Denique *Non pœnitendum* apud Latinos quiddam declarat multò minus quàm cujus nunquam posit aliquem pœnitere. ¶ *Mortem efficit,* θάνατον κατεργάζεται. Nempe ut ex ea verè consequens, seu verum ejus effectum. At in opposito membro, id est, tristitia secundùm Deum, salus non nascitur ex tristitia secundùm Deum, sed ex gratia, unde etiam ipsa μετάνοια, utpote merum Dei donum, 2. Tim. 2. 25.

11 *Excusationem,* ἀπολογίαν. Sic rectè Ambrosius, meo judicio, convertit hoc loco verbum istud. Vulg. *Defensionem.* Cæterùm particulam ἀλλὰ Erasmus rectè convertit per *imò*, cùm auxesin declaret: quamvis Græcus scholiastes putet pro καὶ accipiendam. ¶ *Zelum,* ζῆλον. Vulg. & Erasmus, *Æmulationem.* Ego illud malui, ut sanctius retinere, quòd hoc existimem ad Deum referri. ¶ *Per omnia testatum fecistis,* ἐν παντὶ συνεστήσατε. Id est πάντως ἐμαρτυρήσατε, omnino seu *omnibus modis testatum fecistis*: quomodo usurpatur hoc verbum etiã apud Demosthenem πρὸς Καλλίππον, ut doctissimus Budæus observavit. Sic etiam accipi diximus sup. 6. 4. ut non ineptè converterit Vetus interpres *Exhibuistis*, id est παρεστήσατε.

παρεχήσατε. Erasmus, *Commendastis*, non ità apposité: nisi dicamus hanc esse hujus verbi emphasin, ut significet Corinthios ità abolevisse priorem suspicionem, ut etiam eo nomine magnopere sint commendandi: sed hæc interpretatio non satis cohæret cum verbo εἶ). Nam idcirco etiam Erasmus coactus est interpretari, *Quòd puri sitis*. ¶ *In hoc negotio*, ἐν τῷ πράγματι. Rectè expressit Erasmus articulum à Vetere interprete omissum, cùm ejus vis sit ἀναφορικὴ.

12 *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Hæc non dubitavi priore loco ponere, quamvis in Græcis in posteriore collocentur. Neque enim dubito quin cohæreant cum verbo φανερωθῆναι. quod tamen Vulgata non legit, nec Syrus nec Arabs interpretes. ¶ *Studium illud nostrum pro vobis*, τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν. Vulgata, *Solicitudinem nostram quam habemus pro vobis*. ex quo etiam apparet eum secutum esse hanc eandem lectionem quam sum amplexus, primùm ut planam ac perspicuam, deinde ex Complutensis codicis, itémque Ambrosii & Theophylacti autoritate. Erasmus, *Studium vestrum pro nobis*, τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν, cui lectioni repugnat istud πρὸς ὑμᾶς quod sequitur. ¶ *In conspectu Dei*, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ: id est apud Deum, sive minimè fucatum; sed ejusmodi ut Deo possim illud approbare, sicut diximus, Luc. 1.6.

13 *Ex consolatione vestrâ*, ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν. Vulgata aliter distinguit hunc locum. Legit enim ἐπὶ δὲ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, *In consolatione autē vestra*: quæ connectit cum sequentibus, sublatâ δὲ conjunctione post περισσοτέρως. quod non improbo, cùm ità etiam scriptum invenerim in tribus Græcis codicibus, & hanc scripturam sequantur Ambrosius & Chrysostomus. ¶ *Sed quamplurimùm*, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον. Id est ὡς περισσότατα. Nam sic redundat μᾶλλον, ut augeat comparativi emphasin. Vetus interpres, *abundantiùs gavisi sumus*. Erasmus, *Quin uberiùs insuper*. ¶ *Spiritus*, τὸ πνεῦμα. id est animus, ut suprà, versu 1.

14 *Et*, ὅτι. Copulam subauditam expressi, ut mox versu 15. ¶ *Apud eum*, αὐτῷ. sub. παρ', ut ἐμαυτῷ pro παρ' ἐμαυτῷ suprà, 2. 11. ¶ *Vera comperta*, ἀλήθεια ἐγενήθη. Hebraica enallage appellativi pro adjectivo, ut suprà 3. 9. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Veritas facta est*. Est autem ἐγενήθη, *facta fuit*, Hebræorum more scriptum pro εὑρέθη, ut Græci potiùs loquuntur: ideóque maluimus convertere, *Comperta est*.

15 *Viscera ejus*, τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ. Heb. רחמים *rachamim*, id est intimus ipsius amor. Hoc enim nomine Hebræi teneriores omnes affectus declarant, ut diximus suprà, 6. 12. ¶ *Affecta sint*, ἐστί. Hebræi sic loqui solent (ut Psal. 145. 9) contenti solo verbo substantivo, quod & ipsum subaudiunt. Interdum addunt verbum כמר *chamar*, i. *accendit*, ut Gen. 43. 30. Fuit autem omnino supplendum aliquid, ut perspicua esset Latina oratio.

16 *Penitus*, ἐν παντί. sive, *omni ex parte*. Vide suprà, 6. 4. Addidimus autem particulam οὖν, *igitur*, ex vetusto codice. ¶ *Confidam de vobis*, θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν. Id est, qui vos ejusmodi esse cognoverim ut de vobis securè possim omnia mihi polliceri. Annotat Erasmus, in quibusdam Græcis codicibus legi θαῤῥοῦμεν ὑμῖν, quam lectionem puto esse depravatam, pro θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

ΚΕΦ. η'.

Γνωρίζομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοὶ, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δεδομένην ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Μακεδονίας·

2 Ὅτι ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν, καὶ ἡ κατὰ βάθους πτωχεία αὐτῶν ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν.

3 Ὅτι κατὰ δύναμιν (μαρτυρῶ) καὶ ὑπὲρ δύναμιν αὐθαίρετοι

4 Μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, τὴν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, δέξασθαι ἡμᾶς.

5 Καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἔδωκαν πρῶτον τῷ Κυρίῳ καὶ ἡμῖν διὰ θελήματος Θεοῦ·

6 Εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς Τίτον, ἵνα καθὼς προενήρξατο, οὕτω καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην.

7 Ἀλλ' ὥσπερ ἐν παντὶ περισσεύετε πίστει, καὶ λόγῳ, καὶ γνώσει, καὶ πάσῃ σπουδῇ, καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ, ἵνα καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι περισσεύητε.

CAP. VIII.

Porrò notam facimus vobis, fratres, gratiam Dei præstitam Ecclesiis Macedonum:

Nempe in multa exploratione afflictionis, exundans gaudium ipsorum, & profundam eorum paupertatem exundasse in copiosam benignitatem ipsorum.

Nam pro viribus (testor) atque supra vires voluntarii *fuerunt*:

Multa cum exhortatione nos rogantes ut hanc beneficentiam & societatem hujus ministerii sanctorum causâ *subeundi* in nos reciperemus.

Ac non prout sperabamus *ità fecerunt*, sed semetipsos dediderunt primùm Domino, *deinde* & nobis per Dei voluntatem:

Ut adhortaremur Titum, ut sicut antè cœpit ità etiam absolvat apud vos hanc quoque beneficentiam.

Itaque sicut omnibus exundatis, *nempe* fide, & sermone, & cognitione, & omni studio, & vestrâ in nos charitate, *videte* ut hâc quoque gratiâ exundetis.

CAP. VIII.

Notam autem facimus vobis fratres, gratiam Dei quæ data est in Ecclesiis Macedoniæ:

Quòd in multo experimento tribulationis abundantia gaudii ipsorum fuit, & altissima paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis eorum.

Quia secundùm virtutem (testimonium illis reddo) & supra virtutem voluntarii fuerunt:

Cum multa exhortatione obsecrantes nos gratiam & communicationem ministerii quod fit in sanctos.

Et non sicut speravimus, sed semetipsos dederunt, primùm Domino, deinde nobis per voluntatem Dei:

Ità ut rogaremus Titum, ut quemadmodum cœpit ità & perficiat in vos etiam gratiam istam.

Sed sicut in omnibus abundatis fide, & sermone, & scientiâ, & omni solicitudine, & charitate vestrâ in nos, ut & in hac gratia abundetis.

1 Sextus locus hujus epistolæ, continens varias exhortationes: Corinthiis ad beneficentiam inflammandis, quâ Hierosolymitanæ Ecclesiæ inopia necessario tempore sublevaretur. Proponit autem eis priore loco Macedoniarum Ecclesiarum alioqui multis ærumnis ad extremam penuriam redactarum, exemplum quod æmulentur. 5 Amplificat Macedonum alacritatem in eo quòd Paulum etiam rogarunt, ut Corinthios, Tito ad eos remisso, ad absolvendam eleemosynarum collationem, incitaret.

---

1 *Gratiam Dei*, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. Id est, divinum beneficium, quod duabus in rebus apparuerat: nempe quòd in tantis ærumnis tanta fuerit Macedonum alacritas; deinde quòd ex tanta paupertate adeò liberaliter contulissent unde aliorum tenuitas aleretur, ut viderentur sui ipsorum obliti.

2 *In multa exploratione*, &c. ἐν πολλῇ δοκιμῇ. id est multis illis ærumnis quibus Dominus ipsorum fidem & charitatem exploravit non modò non fuisse diminutam sed etiam auctam mirum in modum ipsorum alacritatem. *Gaudium* enim vocat τὴν προθυμίαν καὶ ἱλαρότητα. ¶ *Exundans gaudium ipsorum*, ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν. Vulgata, *Abundantia gaudii ipsorum fuit*, ut etiam vertisse video Syrum & Arabem interpretes, quasi videlicet subaudiatur verbum ἐγένετο. quæ ellipsis valde fuerit violenta, & in Græco sermone inusitata in hoc dicendi genere, repugnante etiam articulo ἡ. Ideo malui utrumque vocabulum referre ad verbum ἐπερίσσευσεν. Quod siquid supplendum videbitur, mallem subaudire verbum ἐφάνη, *apparuisse*. ¶ *Profundam*, ἡ κατὰ βάθος. Id est quæ ad imum usq; ipsos exinanierat. Sic autem restitui ex Claromontano codice, cùm legi soleat κατὰ βάθους. ¶ *Exundasse in copiosam benignitatem ipsorum*, ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν. Vulgata & Erasmus, *Abundavit in divitias benignitatis ipsorum*. Diximus autem Rom. 2. 4. πλοῦτον Hebræorum more vocari à Paulo omnem copiam ac abundantiam: & Hebraismum hunc, *Divitiæ benignitatis*, pro copiosa benignitate, alibi sæpe exposuimus. ἁπλότης verò, cùm in genere candorem & simplicitatem morum declaret, accommodandum est ad id de quo agitur, adeò ut ἀφειδίαν exponant Græca scholia, id est *minimè parcam liberalitatem*, tum hoc in loco, tum etiam infrà 9. 11, & 13. nos *benignitatem* maluimus convertere: quo vocabulo non quævis liberalitas significatur, sed ea demum quæ à facilitate quadam & humanitate naturæ proficiscitur; id deniq; quod ab Hebræis נדבה *nedabah* vocatur, cui opponitur tenacitas eorum qui varias excusationes prætexunt, quas partim avaritia partim diffidentia suggerit. Est igitur hæc sententia, paupertatem illam, quæ Macedonas videbatur prorsus exhausisse, ità compertam fuisse divitem, ut indè copiosissimæ benignitatis veluti rivus emanarit. Nam quò tenuiores sunt facultates ejus qui aliquid largitur, eò major est ejus liberalitas si spontè & libenter largiatur, ut vidua illa Marc. 12. omnium divitum liberalitatem dicitur superasse.

3 *Voluntarii fuerunt*, αὐθαίρετοι. id est, ultro liberales & prompti, sub. ἐγένοντο. quæ tamen ellipsis rursus est valde nova & in Græco sermone prorsus insolens, ideóq; apud Syrum & Arabem interpretes istud cum participio δεόμενοι connectitur, quasi ἐδέοντο scriptum sit, ut solent Hebræi suum Benoni usurpare, quæ structura sanè mollior est: nempe si totum hunc locum sic convertas, *Quod* inquam *pro viribus (testor) atq; supra vires voluntarii fuerunt*, &c. Ut tamen liberè dicam quod sentio, nullo cum receptæ lectionis præjudicio (absit enim à me profana hæc audacia) Paulum sic scripsisse conjicio, εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν, κατὰ δύναμιν (μαρτυρῶ) καὶ ὑπὲρ δύναμιν, αὐθαίρετοι μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, &c. id est, *in copiosam benignitatem ipsorum, pro viribus (testor) atq; supra vires, ultro cum multa cohortatione rogando nos*, &c. Sic enim omnia prorsus cohærent, nihil sententiæ adjicitur aut decedit, & ellipsis illa prorsus inusitata vitatur. Suspicor autem particulam ὅτι interjectam, & interpunctionem hujus loci perturbatam ab aliquo fuisse qui vitare solœcophanes istud studuerit, cùm potiùs αὐθαιρέτων & δεομένων dicendum fuerit. Sed tamen non desunt hujusmodi exempla, apud optimos etiam Latinitatis autores. Sic enim multa in communi sermone dicuntur, unde illud Terentii, *Cur ego in his te conspicor regionibus? vobis fretus*. Et illud, *Nos omnes quibus est alicunde objectus labor, omne quod est interea tempus, priusquam id rescitum est, lucro est*. Et tale prorsus anacoluthon occurrit infrà, 9. 11, 13.

4 *Ut hanc beneficentiam*, τὴν χάριν. Hoc idem vocabulum paulò antè verti *Gratiam*, Dei videlicet respectu, cujus magnum in nos beneficium exstat, cùm nos facit suæ in nostros fratres benignitatis instrumenta. Hîc verò Apostolus vocat illud ipsum quod à Macedonicis vel jam collatum vel statim conferendum erat in sanctorum usum. Itaque beneficentiam sum interpretatus, ser-

vatâ quoque vi articuli ἀναφορικῷ, quasi scriptum sit ταύτην. ¶ *Et societatem hujus ministerii, sanctorum causâ subeundi*, καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς ἁγίους. id est, ut cum aliis onus (quod διακονίαν vocat) istarum eleemosynarum ad sanctos illos, Hierosolymis videlicet egentes, subire ipsi non recusaremus: tantum abest ut sese difficiles ad illas conferendas præbuerint. Itaq; διακονία, quod & ipsa hujus vocis notatio declarat, nec ipsas eleemosynas, nec earum collectionem, sed earum Hierosolymam usq; perferendarum curam declarat: quod multos interpretes tum hoc loco, tum mox cap. 9. 1. fefellisse arbitror, & quidem imprimis Arabem & Syrum interpretes, perinde acsi significaret Apostolus se à Macedonibus, quos non auderet ut aliorum potiùs subsidio egentes hac de re compellare, rogatum fuisse ut ad istarum eleemosynarum collationem ipsi quoque admitterentur. Hîc autem agi de eo quod dixi ministerio certis hominibus ab Ecclesiis demandando, apparet etiam ex vers. 19. & quàm sanctè & integrè sit istâ curâ defunctus Apostolus, cujus exsecutioni suam ipsius vitam postposuit, apparet ex Act. 20. 22. 21. 14. & 24. 17. ¶ *Nos reciperemus*, δέξασθαι ἡμᾶς. Hoc non legitur neque in Vulgata Latina editione, neque in vetustis codicibus Græcis multis, neque apud Syrum & Arabem interpretes: quod tamen & in scholiis Græcis, & in Complutensi editione, & duobus manuscriptis inventum servavi. Licebit tamen, etiam illis expunctis, eandem sententiam retinere, si δεόμεθα interpretemur adhibitis precibus à Paulo postulare.

5 *Prout*, καθώς. id est, eâ quam arbitrabar & sperare audebam mensurâ, sed multò copiosiús. Vulg. *sicut*, non satìs expressé.

7 *Itaque*, ἀλλά. id est ὥστε. quo modo testatur Corinthus ille qui de dialectis scripsit hanc particulam sæpe apud Atticos etiam scriptores usurpari. Vulgata & Erasmus, *imò*. quæ interpretatio tum demum locum habet cùm superiora corriguntur, ut suprà, 7. 11. Hîc verò videtur Conclusio subjici adhortationis specie. Nam τὸ περισσεύειν non possum comparandi significatione accipere, quasi moneat Apostolus Corinthios ut Macedonas hîc quoque superent: cùm hoc idem verbum Macedonibus paulò antè tribuerit. Puto igitur copiosam liberalitatem simpliciter ità significari. ¶ Videte *ut*, ἵνα. Sub. σκοπεῖτε, vel ὁρᾶτε. de qua ellipsi Atticis familiari alibi diximus.

---

8 Tertiò, monet ut concitatam de se exspectationem non fallant.
9 Quartum argumentum, ab exemplo Christi.
10 Diligenter cavet ne vi extorquere velle videatur, quod nisi sit voluntarium Deo gratum esse non possit.
12 In eos qui tenuitatem solent excusare, quasi solis divitibus proprium sit inopes juvare.
13 Christiana beneficentia est mutua, ut jus analogum servetur.
* Exod. 16. 18.

8 Οὐ κατ' ἐπιταγὴν λέγω, ἀλλὰ διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον δοκιμάζων.
9 Γινώσκετε γὰρ τὴν χάριν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσε, πλούσιος ὤν· ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσητε.
10 Καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι. τοῦτο γὰρ ὑμῖν συμφέρει, οἵτινες οὐ μόνον τὸ ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν προενήρξασθε ἀπὸ πέρυσι.
11 Νυνὶ δὲ καὶ τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε, ὅπως καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, οὕτω καὶ τὸ ἐπιτελέσαι ἐκ τοῦ ἔχειν.
12 Εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος, οὐ καθὸ οὐκ ἔχει.
13 Οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἄνεσις, ὑμῖν δὲ θλίψις· ἀλλ' ἐξ ἰσότητος, ἐν τῷ νῦν καιρῷ τὸ ὑμῶν περίσσευμα εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα.
14 Ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, ὅπως γένηται ἰσότης.
15 Καθὼς γέγραπται, Ὁ τὸ πολὺ, οὐκ ἐπλεόνασε· καὶ ὁ τὸ ὀλίγον, οὐκ ἠλαττόνησε.

Non ex imperio dico, sed aliorum studio, vestræ quoque dilectionis sinceritatem reddens exploratam.
Nostis enim beneficentiam Domini nostri Jesu Christi, eum *videlicet* propter vos pauperem factum esse, cùm esset dives: ut vos illius paupertate ditesceretis.
Et sententiam in ea re *meam* dico. nam hoc vobis conducit, qui non solùm facere, sed etiam velle antè cœpistis anno superiore.
At nunc etiam illud ipsum facere absolvite: ut sicut *adfuit* promtus ille animus ad volendum, ità etiam *adsit* ipsum perficere quod habetis.
Etenim si priùs adsit promtus animus, aliquis acceptus *est* pro eo quod habet, non pro eo quod non habet.
Non enim *hoc dico* ut aliis sit relaxatio, vobis autem afflictio: sed *ut* pari conditione quod vobis superest *suppleat* hoc tempore quod illis deest.
Ut & illorum abundantia quod vobis deest suppleat, ut fiat æquabilitas.
Sicut scriptum est, *Qui multum *collegit*, plus non habuit: & qui paululum, minus non habuit.

Non quasi imperans dico, sed per aliorum solicitudinem, etiam vestra charitatis ingenuum bonum comprobans.
Scitis enim gratiam Domini nostri Jesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, cùm esset dives: ut illius inopiâ vos divites essetis.
Et consilium in hoc do. hoc enim vobis utile est, qui non solùm facere, sed & velle cœpistis ab anno priore.
Nunc verò & facto perficite: ut quemadmodum promtus est animus voluntatis, ità sit & perficiendi ex eo quod habetis.
Si enim voluntas promta est, secundùm id quod habet, accepta est, non secundùm id quod non habet.
Non enim ut aliis sit remissio, vobis autem tribulatio: sed ex æqualitate in præsenti tempore vestra abundantia illorum inopiam suppleat.
Ut & illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum, ut fiat æqualitas.
Sicut scriptum est, Qui multum habuit, non abundavit; & qui modicum, non minoravit.

---

8 *Aliorum studio*, διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς. nempe vestrorum in fide sociorum, sicut Arabs & Syrus rectè explicant, ut fortassis legisse videantur ἑταίρων. Macedonas enim intelligit, quorum sedulitatis exemplo proposito, tum in conferenda pecunia, tum in rogando Apostolo ut de ea re Corinthios quoque appellaret, dicit se non imperiosè ad eos scribere, sed, cùm de eorum alacritate minimè dubitet, idcirco ab aliis rogatum scribere, ut hoc modo testatum fiat quàm germana sit ac sincera ipsorum charitas. Erasmus, *Per solicitudinem erga alios.* quasi *studium aliorum* passivè accipiendum sit. Eam verò interpretationem si sequamur, redundabit καὶ particula, idcirco tantùm addita ut comparetur Corinthiorum charitas cum aliorum studio. ¶ *Sinceritatem*, τὸ γνήσιον. Γνήσιον & νόθον, id est, *Germanum* & *Adulterinum*, apud Græcos opponuntur. Tum demum igitur apparet germanam esse charitatem, cùm re ipsâ, idque promtè ac liberaliter, fratribus succurrimus propter Christum. *Germanitatis* vocabulum usurpant quidem Latini, sed aliâ significatione. Vulgata, *Ingenuum bonum*, ut videatur legisse γνήσιον ἀγαθόν. ¶ *Reddens exploratam*, δοκιμάζων. Vulgata, *Comprobans*. Erasmus, *Approbans*; rectè quidem, sed ambiguè, nisi addas *Aliis*, vel *Omnibus*, aut aliquid ejusmodi. Nam τὸ δοκιμάζειν pro *explorare*, ipsius Apostoli respectu accipi non potest, cùm Apostolus nullam experientiam requirere se testetur, infrà 9. 2. *Comprobandi* autem verbum nullo modo videtur convenire. Sic autem idem verbum accipitur etiam Gal. 6. 4.

9 *Pauperem factum esse*, ὅτι ἐπτώχευσε. Πτωχὸν & πένητα, id est mendicum à paupere, sic distinxit Aristophanes in Pluto,

Πτωχοῦ μὲν γὰρ βίος, ὃν σὺ λέγεις, ζῆν ἐστιν μηδὲν ἔχοντα·
Τοῦ δὲ πένητος, ζῆν φειδόμενον, καὶ τοῖς ἔργοις προσέχοντα·
Περιγίγνεσθαι δ' αὐτῷ μηδὲν, μὴ μέντοι μηδ' ἐπιλείπειν.

Absit tamen ut mendicasse Christum dicamus, quod fecit nunquam, usus etiam quâdam sibi conveniente autoritate, cùm ad quempiam dignaretur divertere, ut Luc. 19. 5. & Matth. 6. 18. sed ità significatur Christum nostrî causâ eam vitæ sortem subiisse, quæ alienâ etiam benignitate egeret, Luc. 9. 58. & 27. 55. Nihil tamen ipsum habuisse proprium, & vel sese vel duodecim illos discipulos mendicos fuisse, & tamen habuisse dispensatorem qui ex alieno emendicato elargiretur eo astu qui describitur hâc ipsâ epistolâ 12, 16. rectè ab ipsis Romanis pontificibus, alioqui omnium maximè sacrilegis, credere prohibitum est adversùs mendicabula Monachorum, qui sanctimoniæ prætextu ex mendicitate à Deo ipso prohibita, Deut. 15. 4. & in omnibus bene constitutis civitatibus coercita, animas ipsas cauponantur.

10 *Sententiam*, γνώμην. Vulgata & Erasmus, *Consilium*. Vide 1. Corinth. 7. 15. ¶ *Sed etiam velle*, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν. Id est, non solùm facere sed etiam ultro facere, ut Græcus scholiastes rectè interpretatur. Syrus tamen & Arabs maluerunt legere, οὐ μόνον τὸ θέλειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ποιῆσαι, *non solùm velle sed etiam facere*. Nolui tamen in recepta lectione quicquam immutare, & potiùs iis assentior qui Apostolum existimant merè spontaneam liberalitatem significare. Denique τὸ θέλειν id declarat hoc loco quod apud Hebræos verbum רצה *ratsah*, quò significatur voluntas ejusmodi ut eâ etiam delectetur aliquis, veluti si quis ex eo ipso capiat voluptatem quòd alteri benefaciat. Hoc autem Velle sanè superius est multis partibus eo facto quod nudum est, id est quod ab hac voluntate non promanet. Ità enim facere cujusvis fuerit qui facultatem habuerit; velle autem, eorum demum qui verâ charitate impelluntur.

11 *Illud ipsum facere absolvite*, τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε. id est (ut rectè Erasmus sententiam exposuit) Illud quod facere cœpistis perficite. Apparet autem Apostolum istis infinitis τῷ ποιῆσαι, τῷ θέλειν, τῷ ἔχειν, fuisse hoc loco delectatum, & alibi quoque, ut Philip. 2. 13. quâ loquendi formulâ scripsit Persius, *Scire tuum nihil est.* Itaque studui hoc ipsum quoque exprimere, quoad ejus fieri potuit. Nam ἐκ τοῦ ἔχειν noluimus convertere, *Ex habere*, quod nemo intellexisset: sed ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, convertimus *Promtus ille animus ad volendum*, potiùs quàm *Promtus animus voluntatis*, cum Vetere interprete; aut *Voluntas promta*, cum Erasmo: qui tamen alioqui sententiam rectè expressit, sed Pauli phrasi non servatâ. ¶ *Ipsum perficere*, τὸ ἐπιτελέσαι. Vulgata, *Perficiendi*. Legit enim τοῦ ἐπιτελέσαι, ità ut προθυμία repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. ¶ *Ex eo quod habetis*, ἐκ τοῦ ἔχειν. Delectatus est Apostolus (ut dixi) his infinitis. Erasmus, *Ex eo quod potestis.* Ac sanè fateor ἔχειν poni interdum pro δύνασθαι, id est *habere* pro *posse*: sed non video causam esse cur hanc enallagen quæramus.

12 *Aliquis acceptus est pro eo quod habet*, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος. id est, placet Deo ista alacritas pro facultatum præsentium ratione, ut non opus sit tenuitatem prætexi à quoquam, quasi non sit Deo futurum gratum ipsius munus, nisi par fuerit locupletum collationi. Nam spectat Deus in probando munere, non id quod aliquis non habet, sed id demum quod habet: alioquin charitas esset divitum propria.

13 *Non enim* hoc dico *ut aliis*, οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις. Erasmus supplet, *Non sic dandum est, ut aliis*, &c. Sed & Castellio hîc constituit inauditam enallagen, ἵνα pro δεῖ, de qua diximus, Mar 4. 22.

Ego verò supplevi verbum λέγω, quod etiam in uno manuscripto codice expressum reperi, & cujus ellipsis simile exemplum occurrit infra 9. 6. ¶ *Sed ut pari conditione*, ἀλλ' ἐξ ἰσότητος. Id est, ut sicut nunc aliis inopibus vos abundantes largimini è vestro, sic alii vicissim de suo vobis egentibus largiantur. Debet enim ultro citróque jus istud ἀνάλογον inter Christianos valere: & ἐξ ἰσότητος idem hîc declarare atque ἐξ ἴσου vel ἐξ ὁμοίου, liquet ex ipsa Pauli interpretatione. Non debet tamen hoc spectari in largiendo: qua in re plurimùm peccant homines cùm illis demum benefaciunt à quo paria vel majora exspectant, quod certè non est Deum vel proximum, sed seipsum amare. Deinde in eo quoque graviter peccatur quòd plerique nec inopiam nec abundantiam rectè metiuntur. unde nascitur tanta inter Christianos ἀνισότης quanta nè inter Turcas quidem apparet, dum alius redundat, alius fame perit, alius voluntariâ mendicitate sperat in cœlum irrumpere. Vulgata & Erasmus, *Sed ex æqualitate:* quod vix quisquam intelligat. Idem tamen particulam ἵνα repetit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, quem in eo sum secutus.

14 *Æquabilitas*, ἰσότης. Videtur omnino hæc ἰσότης à superiore distingui, cùm hæc ex illa nascatur, quod etiam ostendit sequens versiculus. Prior igitur illa in eo posita est ut par pari referatur, id est, ut qui cùm non egerent, aliorum egestatem sublevarant, vicissim cùm ità res ferret, si fortè egent, ab aliis qui non egerent, subleventur. Indè verò futurum erat ut altera nasceretur ἰσότης, minimè in eo posita ut tantundem haberent singuli, sive in κτήσει sive in χρήσει (cùm pluribus egeant qui pauperiores, & quorum amplior est familia) neque etiam in eo consistens quòd par pari refertur (hæc enim prior est ἰσότης) sed in eo quòd hâc mutuâ communicatione fiat, ut iis qui abundant vicissim supplentibus quod egentibus deest, & hi & illi sint in eo pares, quòd habeant quantum ipsis satis est quod edant: quod olim evenit, mannam præscriptâ singulis à Domino mensurâ ex communi cumulo pro capitum familiæ suæ numero accipientibus. Huic autem æqualitati opponitur illa ἀνισότης, Christianæ charitati penitus repugnans, quâ fit ut alii immensis opibus redundent, alii verò extremâ inopiâ laborent.

15 *Plus non habuit*, οὐκ ἐπλεόνασε, id est ultra præscriptum & singulis sufficientem mensuram. Nam alioqui si spectes illud ipsum quod colligebatur, aut collectores inter se compares, plus habebant qui plus mannæ collegerant, quòd videlicet numerosiorem haberent familiam. sed in eo par erat omnium familiarum conditio, quòd nulla neque minus neque amplius habuit quàm quod satis esset.

---

16 Χάρις δὲ τῷ Θεῷ τῷ διδόντι τὴν αὐτὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου,
17 Ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο, σπουδαιότερος δὲ ὑπάρχων, αὐθαίρετος ἐξῆλθε πρὸς ὑμᾶς.
18 Συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.
19 (Οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν συνέκδημος ἡμῶν, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δόξαν καὶ προθυμίαν ὑμῶν.)
20 Στελλόμενοι τοῦτο, μή τις ἡμᾶς μωμήσηται ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν.
21 Προνοούμενοι καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων.
22 Συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν ἐν πολλοῖς πολλάκις σπουδαῖον ὄντα, νυνὶ δὲ πολὺ σπουδαιότερον πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς.
23 Εἴτε ὑπὲρ Τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς, καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός· εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ.
24 Τὴν οὖν ἔνδειξιν τῆς ἀγάπης ὑμῶν, καὶ ἡμῶν καυχήσεως ὑπὲρ ὑμῶν, εἰς αὐτοὺς ἐνδείξασθε, εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν.

Gratia verò habetor Deo, qui cordi Titi indidit idem studium pro vobis,
Quòd tum exhortationem illam gratam habuit; tum verò quòd majore studio ultro ad vos iter suscepit.
Misimus autem unà cum eo fratrem illum cujus laus est in Evangelio per omnes Ecclesias.
(Nec *id* solùm, sed etiam suffragiis delectus est ab Ecclesiis socius peregrinationis nostræ, cum hac beneficentia quæ administratur à nobis ad ipsius Domini gloriam, & *comprobandum* promtum animum vestrum)
Evitantes hoc, nequis nos vituperet in hac ubertate quæ administratur à nobis.
† Ut qui procuremus honesta non solùm in conspectu Domini, sed etiam in conspectu hominum.
Misimus autem cum eis fratrem nostrum, quem sæpe in multis probavimus propensum esse, nunc autem multò propensiorem, ob multam *meam* fiduciam in vobis.
Sive de Tito *quæritur*, socius meus *est*, & apud vos adjutor: sive de fratribus nostris, legati *sunt* Ecclesiarum, & gloria Christi.
Itaque demonstrationem charitatis vestræ, & nostræ de vobis gloriationis, edite in eos, in conspectu Ecclesiarum.

Gratias autem Deo, qui dedit eandem solicitudinem pro vobis in corde Titi,
Quoniam exhortationem quidem suscepit; sed cùm solicitior esset, suâ voluntate profectus est ad vos.
Misimus etiam cum illo fratrem, cujus laus est in Evangelio per omnes Ecclesias.
(Non solùm autem, sed & ordinatus est ab Ecclesiis comes peregrinationis nostræ, in hanc gratiam quæ ministratur à nobis ad Domini gloriam, & destinatam voluntatem nostram)
Devitantes hoc, nequis nos vituperet in hac plenitudine quæ ministratur à nobis.
Providemus enim bona non solùm coram Deo, sed etiam coram hominibus.
Misimus autem cum illis & fratrem nostrum, quem probavimus in multis sæpe solicitum esse: nunc autem multò solicitiorem, confidentiâ multâ in vos.
Sive pro Tito, qui est socius meus & in vos adjutor: sive fratres nostri, Apostoli Ecclesiarum, gloria Christi.
Ostensionem ergò quæ est charitatis vestræ, & nostræ gloriæ pro vobis, in illos ostendite, in facie Ecclesiarum.

16 Commendat Titum & duos ejus collegas multis nominibus, tum ut minimè sit suspecta eorum fides, quasi eos summiserit ad exspoliandas Ecclesias; tum ut eò sint ad hanc collationē promtiores.
† Rom. 12. 17

---

16 *Idem studium*, τὴν αὐτὴν σπουδήν. In quibusdam codicibus legitur τοιαύτην, id est *tale*.

17 *Exhortationem*, παράκλησιν. Ambrosius, *Consolationem*. quod non convenit. Loquitur enim Paulus de exhortatione quam commemoravit suprà, vers. 6. eámque significat Tito gratam fuisse, quamvis ultro & suâ sponte potiùs quàm hâc exhortatione impulsus, hanc provinciam in se receperit. ¶ *Tum verò*, δέ. Ità converti propter μὲν præcedens. Vulgata, *sed:* prorsus incommodè. Erasmus, *Quin potiùs*, μᾶλλον δέ. Sed & ἐδέξατο malui interpretari, *Gratam habuerit*, quàm *susceperit* vel *acceperit*, ut planior esset oratio. ¶ *Majore studio usus*, σπουδαιότερος ὑπάρχων. Vulgata, *Cùm solicitior esset*. Nam ubique σπουδὴν convertit *solicitudinem*. Erasmus, *Cùm esset diligentior*. Neutra interpretatio mihi satisfecit.

18 *In Evangelio*, ἐν εὐαγγελίῳ. Id est in prædicatione Evangelii. Non pauci (inter quos est Hieronymus) non satis commodè jampridem hunc locum interpretati sunt de Evangelica historia à Luca perscripta, quòd potiùs de Evangelico ipso ministerio accipiendum est, cujus tamen pars fuit non minima studium illud quod Lucas scribendis illis duobus longè divinissimis libris impendit, si de Luca dictum istud intelligatur. Sed necesse profectò non est ut hac de re magnopere laboremus: cùm hinc potiùs discere oporteat, quàm solicitè simul & prudenter gerere se debeant, quibus sacræ præsertim pecuniæ administratio est commissa. Neque etiam necesse est nos torqueamus in quærendo quis iste fuerit, itémque tertius ille qui unà cum Tito & hoc altero missus est.

19 *Nec id solùm*, οὐ μόνον δέ. Vide Rom. 5. 3. ¶ *Suffragiis delectus est*, χειροτονηθείς. Subaudi ἐστιν, cujus loco Claromontanus codex habet expressum ἔχειτο pro ἐχειροτονήθη, Hebræorum more, de quo sæpe jam diximus. Vulg. *Ordinatus est*. Erasmus, *Delectus est*. Vide Act. 14. 23. ¶ *Cum hac beneficentia*, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ. Nonnulli codices legunt ἐν pro σὺν, id est *In* pro *Cum*. Vetus autem interpres videtur existimasse ἐν pro εἰς positum, ut qui verterit, *In hanc gratiam*, nec fortassis malè. Vocat enim Apostolus χάριν collata munera ad Ecclesiæ Hierosolymitanæ subsidium, quibus colligendis & Hierosolymam perferendis delectus erat, addito hoc collega. ¶ *Promtum animum vestrum*, καὶ προθυμίαν ὑμῶν. Vulg. *Destinatam voluntatem nostram*, ut legisse videatur προθεσμίαν, quâ voce tamen non voluntas destinata, sed dies præstituta, aut ipsa ad aliquid agendum destinatio declaratur. Legit etiam ἡμῶν, ut & Syrus interpres, & nonnulli Græci codices. Sed receptam lectionem magis probo. Nam de Corinthiis agitur, quorum etiam laudis in Christo mirificè studiosus erat Apostolus. quamobrem etiam supplevi participium *comprobandum*, ut magis perspicua esset oratio, idque ex versu 8. Cæterùm quòd Vulgata προθυμίαν vertit *destinatam voluntatem*, Aquinatem impulit, propter Græcæ linguæ ignorationem, ut hoc loco multa ἀπροσδιονύσως dissereret de prædestinatione, sicut Erasmus observavit. Sed *Promtitudinis* vocabulum, quod idem Erasmus substituit, non memini legere apud idoneos autores.

20 *Evitantes hoc*, στελλόμενοι. Cohæret hoc participium cum verbo συνεπέμψαμεν, versu 18. interjecto versu 19. quem idcirco putavimus includendum parenthesi. Est autem, ut rectè annotavit Erasmus, sumta translatio à nautis qui velum contrahunt nè ad scopulum impingant. Ideo maluit interpretari *Declinantes*, ὑποστελλόμενοι. Unde illud Horatianum, *Metáque fervidis Evitata rotis*. Erat autem paratissima calumnia adversùs Paulum, quasi sacræ pecuniæ per sacrilegium avertendæ causâ, perferendæ illius curam appetivisset, nisi omnibus modis sibi cavisset. At quisnam à mille & ampliùs seculis, istud verè Apostolicum est secutus: vel hodie in illa pseudoecclesia Romana & verè Cacolyca sequitur? in qua, exordio ab ipso illius capite ad infimum illius hierarchiæ gradum facto, singuli reperiuntur Diaconi, nec ullâ legitimâ, qualis hîc describitur, vocatione facti, nec cuipiam ὑπεύθυνοι. ¶ *In hac ubertate*, ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ. Id est, in copiosa ista Ecclesiarum munificentia; quæ nostræ fidei commissa est. Vulg. *Plenitudine*, impropriè.

21 *Ut qui procuremus honesta*, προνοούμενοι καλά. Non dubium est quin hoc ponatur ἀνακολούθως. Ideo Vetus interpres convertit, *providemus enim*, id est, προνοοῦμεν γάρ, quam lectionem in duobus codicibus inveni.

22 *Propensum*, σπουδαῖον. id est, sedulum ac diligentem. Vulgato Gallico sermone, *fort bien affectionne*. Vulg. *solicitum*, impropriè & ambiguè. ¶ *In vobis*, τῇ εἰς ὑμᾶς. Nonnulli malunt

malunt vertere *Quam habent de vobis:* sed præstat ad Paulum ipsum referre; quem cùm is de quo mittendo hîc agitur, videret de Corinthiis sibi tanta polliceri, verisimile est hoc Pauli judicio ad hanc profectionem factum multò alacriorem.

23 *Sive de Tito* quæritur, εἴτε ὑπὲρ Τίτου. Hoc video referri ab interpretibus ad nomen σπουδαιότερον præcedens, repugnantibus Græcis scholiis, & certo (ut opinor) errore. Primùm enim manifestis solœcismis scateret oratio. quod ut vitaret Stapulensis, hæc putavit non de Tito, sed de illo tertio Titi collega dici: sed prorsus incommodè. Deinde videretur à seipso dissentire Apostolus, si fiduciam suam in horum legatorum dignitate & autoritate collocaret, ac non potiùs in illa tam promta & alacri Corinthiorum voluntate quam antè prædicavit, & mox rursum significat. Erasmus igitur non rectè convertit, *Sive Titi nomine:* neque Vetus interpres rectè, *Sive pro Tito.* Syrus & Arabs, sicut mox legitur, εἴτε ἀδελφοὶ, ità etiam legerunt, εἴτε οὖν Τίτος, quod non improbo, sed ità ut εἴτε accipiam pro copula, ut ab Apostolo passim usurpatur, & sic vertatur hic locus, *Et Titus itaq; socius meus est,* &c. *& fratres nostri, sunt legati,* &c. Ergò nova hîc instituitur periodus, quâ tres isti ab Ecclesiis missi Corinthiis commendantur, quorum vult summam haberi rationem. Itaque ὑπὲρ ponitur pro περὶ, ut in proximo versiculo, & alibi sæpe: & supplendum est aliquid accommodatum sententiæ, putà δεῖ λέγειν, *oportet dicere,* ut supplent Græca scholia, vel potiùs ἐξετάζεται, id est, *quæritur & inquisitio habetur.* Nam hoc meliùs convenit sequenti membro. ¶ *Sive de fratribus nostris,* εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν. Sub. ἐξετάζονται. Græcè enim is dicitur ἐξετάζεσθαι, περὶ οὗ ἐξετάζομεν, vel ὃν ἐξετάζομεν. Intelligit autem *fratrum* nomine duos Titi collegas, quorum utrumq; vocarat ἀδελφὸν, generali nomine. Vulg. *Sive fratres nostri:* ità obscurè ut nemo intelligat. Erasmus, *Sive aliorum fratres nostri sunt.* quod Græcis non respondet. Syrum tamen & Arabem apparet legisse καὶ ἄλλοι ἀδελφοὶ ἡμῶν, quod ego maximè probo, & ego verterim, *Et alii sunt fratres nostri, legati Ecclesiarum,* &c. ¶ *Legati* sunt *Ecclesiarum,* ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν. Sub. εἰσὶν, ut infrà, 10. 1. missi ab Ecclesiis. Ideo *legatos* diximus, non *Apostolos,* quòd videatur hanc unam legationem Paulus hoc nomine significare. quanquam etiamsi *Apostolos,* id est, ministros verbi, interpretemur, ut Rom. 16. 7. non ineptè hoc fecerimus, propter encomia quæ illis antè tribuit v. 18, & 22. deinde quia dicuntur *Christi gloria.* ¶ Et *gloria Christi,* δόξα Χριστοῦ. Similem copulæ ellipsin in bimembri oratione habemus Joann. 2. 16. & 1. Tim. cap. 4. vers. 3. & suprà 7. 14, 15. *Gloriam* autem *Christi* eos vocat, brevi compendio omnia penè illis tribuens, cùm eos tales esse testatur ut Christi gloria per ipsos illustretur. Ambrosius & alii nonnulli legunt *Gloriæ,* id est, (ut ego quidem existimo) δόξαι in recto plurali, quia de pluribus agitur, & præcessit ἀδελφοὶ & ἀπόστολοι.

24 *In eos,* εἰς αὐτούς. Posset etiam accipi εἰς αὐτοὺς pro לפניהם *labem,* id est, *coram eis:* sed hanc interpretationem non facilè admiserim: primùm, quia non est ad ejusmodi Hebraismos veniendum nisi res ipsa urgeat; deinde, quia videtur repugnare proximi capitis initium, ut suo loco exponam. Puto igitur Paulum ipsos legatos commendare, quia quò major est futura ipsorum autoritas, eò uberior erat futura Corinthiorum collatio. Hic enim est Apostoli scopus, qui horum ingenium pulchrè norat: ac sanè operæpretium fecerit qui omnia Christianæ charitatis artificia in hac Pauli commendatione considerarit. Sed & εἰς αὐτοὺς convertere possumus, *Apud eos,* ut cohæreat cum καυχήσεως, nisi repugnaret distinctio in omnibus codicibus addita post ὑπὲρ ὑμῶν. ¶ *In conspectu Ecclesiarum,* εἰς πρόσωπον ἐκκλησιῶν. id est, testes hujus vestræ pietatis habituri omnes Ecclesias, in quarum veluti conspectu versamini, cùm legatos cernitis earum suffragiis delectos. Erasmus, *Etiam in conspectu Ecclesiarum.* Nos verò expunximus conjunctionem καὶ, ex Veteris interpretis, ex Græcorum scholiorum, ex omnium denique nostrorum manuscriptorum codicum, & tum Syri tum Arabis interpretum summo consensu. Adfert Erasmus aliam interpretationem ex Theophylacto, nempe, *Et in personam Ecclesiarum,* quòd nimirum legati eas Ecclesias repræsentarent à quibus missi fuerant. Sed hoc mihi quidem argutum potiùs quàm solidum videtur.

---

1 Prudenter occurrit suspicioni quâ concipere poterant Corinthii, quasi Apostolus adeò anxiè illos urgens, de eorum voluntate dubitaret. Testatur ergò se non ideo id facere ut eos doceat subveniendū esse sanctis, cùm sese pro iis etiam sponsorem apud Macedones interposuerit, sed tantùm ut sponte currentes incitet, quò sint omnia tum paratiora tum etiam copiosiora.

ΚΕΦ. Θʹ.

Περὶ μὲν γὰρ τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους περισσόν μοι ἐστὶ τὸ γράφειν ὑμῖν.

2 Οἶδα γὰρ τὴν προθυμίαν ὑμῶν, ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι Μακεδόσιν, ὅτι Ἀχαΐα παρεσκεύασται ἀπὸ πέρυσι· καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος ἠρέθισε τοὺς πλείονας.

3 Ἔπεμψα δὲ τοὺς ἀδελφοὺς, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κενωθῇ ἐν τῷ μέρει τούτῳ· ἵνα (καθὼς ἔλεγον) παρεσκευασμένοι ἦτε·

4 Μήπως ἐὰν ἔλθωσι σὺν ἐμοὶ Μακεδόνες, καὶ εὕρωσιν ὑμᾶς ἀπαρασκευάστους, καταισχυνθῶμεν ἡμεῖς (ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμεῖς) ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως.

5 Ἀναγκαῖον οὖν ἡγησάμην παρακαλέσαι τοὺς ἀδελφοὺς, ἵνα προέλθωσιν εἰς ὑμᾶς, καὶ προκαταρτίσωσι τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν, ταύτην ἑτοίμην εἶναι οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ ὥσπερ πλεονεξίαν.

CAP. IX.

NAm de ministerio quod sanctis exhibetis, supervacaneum est mihi scribere vobis.

Novi enim promtum animum vestrum, quem de vobis jacto apud Macedones, Achaiam videlicet paratam esse ab anno superiore: & ex vobis ortus ardor provocavit complures.

Misi autem hos fratres, nè gloriatio nostra de vobis inanis fiat hac in parte: ut (sicut dicebam) parati sitis:

Nè quo modo, si mecum venerint Macedones, & invenerint vos imparatos, nos pudefiamus (ut nè vos dicam) in hoc fundamento gloriationis.

Itaque necessarium duxi adhortari hos fratres, ut priores venirent ad vos, & priùs absolverent antea denunciatam beneficentiam vestram, ut ea sit parata ità ut beneficentia, & non ut extortum aliquid.

CAP. IX.

NAm de ministerio quod fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere vobis.

Scio enim promtum animum vestrum, pro quo de vobis glorior apud Macedones, quoniam & Achaia parata est ab anno præterito: & vestra æmulatio provocavit plurimos.

Misi autem fratres, ut nè quod gloriamur de vobis evacuetur in hac parte, ut (quemadmodum dixi) parati sitis:

Nè cùm venerint Macedones mecum, & invenerint vos imparatos, erubescamus nos (ut non dicamus vos) in hac substantia.

Necessarium ergò existimavi rogare fratres ut præveniant ad vos, & præparent repromissam benedictionem hanc paratam esse sic, quasi benedictionem, non tanquam avaritiam.

---

1 *Nam,* μὲν γάρ. Διακονίαν ut suprà dixi 8. 4. neque vocat eleemosynas ipsas, neque ipsarum collectionem, de quibus multa jam dixit, & mox rursus dicet Apostolus; sed earum Hierosolymam deferendarum curam: cujus ministerii demandandi jus integrum penès Ecclesiam esse vult Apostolus, ut etiam significaverat illis priore epistolâ 16. 3. & quidem meritò, ut sibi & comitibus suis adversùs calumnias caveat, ut declaravit suprà 8. 2. & 19. 20. Sensus est igitur, quod ad illorum delectum, quibus suarum eleemosynarum onus imponerent, necessarium non esse ad illos scribere, quos satìs sciret usuros ea in re tum optimâ fide, tum summâ diligentiâ; neque eos quos ad ipsos mitteret tantopere ipsis commendari, vel idcirco illuc mitti, quasi hanc procurationem ambirent. ¶ *Supervacaneum,* περισσόν. Vulgata, *Ex abundanti,* id est, ἐκ περιουσίας, ut loquitur Demosthenes, & convertit Salustius. Vide Matth. cap. 5. vers. 37.

2 *Promtum animum vestrum,* τὴν προθυμίαν ὑμῶν. Sic rectè & eleganter Vetus interpres, quem Erasmus in annotationibus reprehendens substituit, *Animi vestri promtitudinem.* ¶ *Achaiam,* Ἀχαΐα. Id est, Græciam. Vide Act. cap. 18. vers. 12. Vulgata addit καὶ, *etiam.* Nam Macedones quidem ipsi jam erant parati. ¶ *Ex vobis* ortus *ardor,* ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος. Vide Joan. cap. 2. vers. 17. Vulgata, *Vestra æmulatio,* ὁ ὑμῶν ζῆλος: quod scriptum inveni in uno codice. Erasmus, *Vestrum exemplum,* τὸ ὑμέτερον παράδειγμα.

3 *Hos fratres,* τοὺς ἀδελφούς. Erasmus rectè expressit articuli ἀναφοράν.

4 *In hoc fundamento gloriationis,* ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως. Id est, in eo quo nititur hæc mea de vobis gloriatio, nempe illa insigni in conferendis eleemosynis alacritate & animi promtitudine, quam ut mirificam Apostolus apud alias Ecclesias prædicarat, & quam, nisi Corinthii re ipsâ comprobarent, futurum erat ut ipsi quidem mendaces deprehenderentur, ipse verò Apostolus nimiùm fuisse credulus argueretur. Vulgata, *In hac substantia,* prætermisso quoque *gloriationis* nomine, ut vix ullus hinc possit sensus elici. Erasmus, *In hoc argumento gloriationis,* non multò meliús. Doctissimus autem interpres ὑπόστασιν maluit *fiduciam* interpretari, quòd interdum hâc voce significetur animi præsentia in periculis minimè dejecti, sed subsistentis. Hoc olim secutus verti hunc locum & alterum infrà 11. 17. *In præfidente ista gloriatione,* sed nunc attentiùs hunc locum consideranti, etsi istud non displicet, quod ad sententiam attinet, tamen longiùs petitum videtur. Syrus autem interpres legit ἐν ταύτῃ καυχήσει ᾗ κατακαυχώμεθα, *In ista gloriatione quâ gloriati sumus:* In altero autem loco, nempe infrà 11. 17. ὑπόστασιν alteram illam notationem secutus, בטח *betach,* id est, *fiduciam* interpretatur.

5 *Priores venirent,* προέλθωσιν. Vel *præirent,* mihi videlicet. Nam τὸ ἔρχεσθαι accipitur etiam pro ἰέναι, ut alibi diximus. [Arabs autem adjicit hoc loco quod in nullis Græcis nec Latinis codicibus inveni, ac nè in Syra quidem versione, nempe, *& excusarent me vobis,* καὶ ἀπολογήσωσιν ὑμῖν ὑπὲρ ἐμοῦ.] ¶ *Et priùs absolverent,* καὶ προκαταρτίσωσιν. Κατηρτισμένον dicitur quod omnibus suis partibus constat, ut alibi exposuimus. Vult enim Paulus omnia prorsus esse confecta intra adventum suum, quod suprà significavit verbo ἐπιτελεῖν, 8. 6. Vulgata & Erasmus, *Et præparent,* non satìs expressè. ¶ *Antea denunciatam,* προκατηγγελμένην. Superioris videlicet epistolæ, cap. 16. ab Apostolo, cui obsecutos re ipsâ fuisse Corinthios, Tito id negotium procurante, testatus est capite superiore, & hoc ipso capite vers. 2. Vulgata, *Repromissam,* suo more. Erasmus, *Jam antè promissam:*

uterque

uterque perperàm. scriptum enim oportuisset προεπηγγελμένην. ¶ *Beneficentiam*, τὴν εὐλογίαν. id est, Gratuitò ac liberaliter collata munera. Vulgata ad verbum, *Benedictionem*, quam vocant Hebræi ברכה *beracha*. Accipitur verò pro gratiarum actione, item pro laude, tum pro fausta precatione, tum etiam pro eo quod benignè ac ultrò datur, ut hoc in loco, & quoties præsertim de Dei beneficiis agitur. Sed de his alibi dictum est à nobis. Erasmus *Bonam collectionem* vertit, non rectè profectò hanc vocem derivans ab συλλέγω, id est *colligo*, quòd ejusmodi collationes Apostolus vocarit λογίας, 1. Cor. cap. 16. vers. 1, & 2. ¶ *Ut extortum aliquid*, ὡς πλεονεξίαν. Sic propriè vocatur aviditas illa inexhausta facultates suas augendi, nedum ut de tuo cuipiam alteri largiaris. Sed hoc loco per metalepsin Apostolus ità vocavit quod sordidè fit, & tanquam ab avaro extortum est, ut etiam Arabs interpres explicat. Vulgata nimiùm obscurè, *Tanquam avaritiam*. Erasmus, *Tanquam fraudatio*, vel *spoliatio*. quod mihi non placet. Castellio convertit *Profusio*. cujus nondum sanè conjicere potui quod fuerit judicium. Certè hoc perinde est acsi τὸ κακὸν *bonum*, & τὸ καλὸν *malum* interpretaretur. sed fortassis huc respexit quòd πλεονεκτεῖν significat etiam *excellere* & *primas tenere*, ut πλεονεξίαν putarit certamen quoddam in largiendo significare, cùm alius alio liberalior videri vult. Quasi verò idem sit πλεονεξία atque φιλοτιμία, aut existimaret Paulus admonendos Corinthios nè supra vires essent liberales, ac non potiùs istud ad eos pertineat, quos mox dicit, φειδομένως σπείρειν, id est, *parcè serere*.

---

6 Τοῦτο δέ, ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει· καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει.
7 Ἕκαστος καθὼς προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ· μὴ ἐκ λύπης, ἢ ἐξ ἀνάγκης· ἱλαρὸν γὰρ δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός.
8 Δυνατὸς δὲ ὁ Θεὸς πᾶσαν χάριν περισσεῦσαι εἰς ὑμᾶς· ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες περισσεύητε εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν.
9 Καθὼς γέγραπται, Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν· ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα.
10 Ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν, χορηγήσαι καὶ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν·
11 Ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι εἰς πᾶσαν ἁπλότητα ἥτις κατεργάζεται δι' ἡμῶν εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ.
12 Ὅτι ἡ διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης οὐ μόνον ἐστὶ προσαναπληροῦσα τὰ ὑστερήματα τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καὶ περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ, διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης.
13 Δοξάζοντες τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς πάντας.
14 Καὶ αὐτῶν δεήσει ὑπὲρ ὑμῶν, ἐπιποθούντων ὑμᾶς, διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐφ' ὑμῖν.
15 Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ αὐτοῦ δωρεᾷ.

Hoc autem *dico*, Qui serit parcè, parcè etiam metet: & qui serit benignè, benignè etiam metet.
Quisque sicut præoptat corde, *ità* agat: * non ex tristitia aut ex necessitate. † nam hilarem datorem diligit Deus.
Potés est autē Deus efficere ut omnis gratia in vos exundet: ut in omnibus omni tempore omne quod sufficiat habentes, exundetis ad omne opus bonum.
Sicut scriptum est, ‖ Dispersit, dedit pauperibus: Justitia ejus manet in seculum.
Qui autem suppeditat semen serenti, & panem ad escam, suppeditet & multiplicet sementem vestram, & augeat fructus justitiæ vestræ:
Vobis omni modo ditatis ad omnem benignitatem, quæ per nos efficit ut gratiæ agantur Deo.
Nam ministerium functionis istius non solùm supplet quæ sanctis desunt, sed etiam exundat multis gratiarum actionibus apud Deum, per istius ministerii experimentum.
Deum glorificando de vestra testata summissione in Evangelium Christi, déque benigna in se & in omnes communicatione.
Et per ipsorum deprecationem pro vobis, maximo vos amore complectentium, propter gratiam Dei in vobis supereminentem.
Gratia autem *habetor* Deo super inenarrabili suo dono.

Hoc autem dico, Qui parcè seminat, parcè & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.
Unusquisque prout destinavit in corde suo: non ex tristitia, aut ex necessitate. hilarem enim datorem diligit Deus.
Potens est autē Deus omnem gratiā abundare facere in vobis: ut in omnibus semper omnē sufficientiā habentes, abundetis in omne opus bonum.
(Sicut scriptum est, Dispersit, dedit pauperibus: justitia ejus manet in æternum.
Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum justitiæ vestræ)
Ut in omnibus locupletati, abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo.
Quoniam ministerium hujus officii non solùm supplet ea quæ desunt sanctis, sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino.
(Per probationem ministerii hujus glorificantes Deo in obedientia confessionis vestræ in Evangelium Christi, & simplicitate communicationis in illos, & in omnes)
Et in ipsorum obsecratione pro vobis, desiderantium vos propter eminentem gratiam Dei in vobis.
Gratias Deo super inenarrabili dono ejus.

6 Eleemosyna nec tenaciter nec malignè præstari debet. Voluntaria autem & liberalis comparatur sationi, quam uberrima messis amplissimā benedictione consequitur.
* Rom. 12. 8.
† Ecc. 35. 11.
‖ Psal. 129. 6
12 Alius duplex fructus beneficentiæ in sanctos vel præstantissimus hic est, quòd occasionem præbeat Dei laudi, & ità etiam patefiat nostra fides.

---

6 *Hoc autem* dico, τοῦτο δέ. Necessariò supplendum est verbum, quamvìs hæc ellipsis Græco sermoni sit inusitata, quam refugiens Arabs interpres perinde hoc vertit, acsi scriptum esset ὁ γὰρ σπείρων, *qui enim serit*, &c. ¶ *Benignè*, ἐπ' εὐλογίαις. Id est, μετ' εὐψυχίας, ut ex antithesi rectè explicat scholiastes Græcus. Vulg. *In benedictionibus*, quod nemo intelligat. Erasmus, *Libenter ac benignè largiendo*, nimiùm longo circuitu. Est autem triplex in hac formula Hebraismus: primùm, quòd ἐπὶ posita est cum nomine, adverbii loco, ut *In justitia* pro *Justè*. Deinde, quòd εὐλογίας vocavit quæ à Græcis εὐψυχία potiùs dicitur, ab Hebræis autem נדבה *nedabah*. Postremò, quòd pluralis numerus sit usurpatus emphaseως causâ.

7 *Præoptat*, προαιρεῖται. id est, ultrò seligit ac constituit apud se. Livius autem sic Græcum hoc vocabulum expressit libro Punici belli 8. Vulgata, *Destinavit*, ὥρισεν. Erasmus, *Secundùm propositum*, κατὰ πρόθεσιν. Excluduntur autem duo ab Apostolo cùm sic loquitur, nempe λύπη & ἀνάγκη, *tristitia* & *necessitas*, cùm videlicet quispiam largitur quidem, sed maligno & illiberali animo, vel etiam invitus, quia non vult apud alios malè audire, alioquin nihil collaturus.

8 *Efficere ut redundet*, περισσεῦσαι. Notandum est hoc loco περισσεύειν, usurpatum formâ conjugationis Hiphil, cùm alioqui neutrum sit absolutum. ¶ *Omnis gratia*, πᾶσαν χάριν. *Gratiam* hìc vocat Dei in homines munificentiam. Additur autem τὸ καθόλου, ut summa quædam munificentia significetur. Quid enim amplius requirat qui apud se habet quod sibi sufficiat, & cui etiam nunquam desit quod aliis largiatur? Sed mirum non est homines istam abundantiam non metere, qui tam parcè támq; tenaciter serant. Notanda etiam est illa ingeminatio particulæ universalis, quæ non modò est venustissima, sed etiam maximum pondus addit sententiæ. ¶ *Omne quod sufficiat habentes*, πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες. *Sufficientiæ* vocabulum, quo usi sunt Vetus interpres & Erasmus, nusquam legi. Deinde αὐτάρκειαν refero non tantùm ad animum suâ sorte contentum, sed etiam ad id ipsum quod possidetur. Postremò considerandum est pronomen αὐτὸ in compositione, quod videlicet designat fore ut idipsum quod satis erit, ità unusquisque penès se habeat, ut ab aliis nihil cogatur emendicare, sed aliis potiùs de suo largiatur. Alioquin αὐτάρκης propriè dici potest unus Deus, ut qui nullo prorsus eget at sed totus in seipso acquiescat. ¶ *Ad omne opus bonum*, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. id est ut alios omnibus modis juvare possitis benefaciendo. Quidam malunt interpretari, *In omni opere bono*, ut εἰς pro ἐν accipiatur.

9 *Justitia*, ἡ δικαιοσύνη. Nempe in exercenda liberalitate; Vide Matt. 6. 1. ¶ *Manet in seculum*, μένει εἰς αἰῶνα. id est perennis ac perpetua est. Loquitur autem David de viro Dei timente ac proximi amante: cui dicit nunquam defuturum quod aliis etiam largiatur. Itaque לעולם *leholam* debet ad vitam hominis restringi, sicut Exodi 21. 6. ut idem videlicet declaret atque בכל ימיו *bechol jamau*, id est *omnibus diebus suis*. sicut etiam Herodoto τελευτῆσαι τὸν αἰῶνα, est *Vitam finire*. Alii ad æternam vitam hoc referunt, quòd Deo sit in æternum grata futura ejusmodi hominis beneficentia.

10 *Et panem ad escam*, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν. Malè interpunctus est hic locus à plerisque, quasi hoc annectendum sit cum verbo χορηγήσαι, cùm cohæreat cum participio ἐπιχορηγῶν, ut ex Syro quoque & Arabe interpretibus liquet. ¶ *Fructus justitiæ vestræ*, τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν. Vulg. *Incrementa frugum justitiæ vestræ*. Alludit autem Apostolus ad divitum possessiones, quasi piis hominibus beneficentia sit pro omnibus latifundiis. Huc enim spectat γεννήματος nomen, de quo diximus, Matt. 26. 29.

11 Vobis *omni modo ditatis*, πλουτιζόμενοι. Putavi aliquando cum Valla istud pendere à vers. 8. & interjectos duos versiculos esse parenthesi includendos. Sed proculdubio Hebraicum est hoc dicendi genus, cujusmodi etiam aliud mox occurrit vers. 13. quod ut emolliret Vetus Latinus interpres, perinde vertit hunc locum acsi sensus esset ἵνα πλουτισθῆτε. ¶ *Quæ*, ἥτις. Ambrosius legit εἴτις, *siquis*: sed corruptè.

12 *Ministerium functionis istius*, ἡ διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης. Id est ministerium istud quo illi & ego fungimur in curando vestrarum oblationum sacrificio, non eò tantùm spectat ut ità subveniatur sanctorum inopiæ, sed præterea & quidem in primis ut, quod apparebit ex eo quod hoc nostrum ministerium apud vos effecerit, luculentam ad gratias Deo agendas occasionem nobis præbeat. ¶ *Exundat multis gratiarum actionibus apud Deum*, περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ. Vulg. *Abundat per multas gratiarum actiones in Domino*: ut videatur legisse ἐν Κυρίῳ. Erasmus, *Exuberat in hoc quòd per multos agantur gratiæ Deo*, rectè expressâ sententiâ. Idem annotat aliam lectionem, nempe si εὐχαριστοῦντων legamus pro εὐχαριστιῶν, sicut impressit Frobenius: ut convertamus, *Facit ut copiosè agantur per multos gratiæ Deo*. Nam περισσεύειν accipiendum erit quasi in conjugatione Hiphil, ut suprà ver. 8. Sed hoc planè durum est, & nos in omnibus nostris exemplaribus & Græcis etiam scholiis legimus εὐχαριστιῶν. Idem autem declarat διὰ hoc in loco atque ἐπὶ, ut

ut ubique solet construi verbum περισσεύειν. cujus enallages aliud exemplum annotavimus, Rom.6.4. ¶ *Per experimentum*, διὰ τῆς δοκιμῆς. id est, τῇ δοκιμῇ. quòd Gallicè dixeris, *par l'espreuve de ceste administration*. Cohæret autem istud non cum participio δοξάζοντες, sed cum præcedentibus, quod non animadversum magnopere perturbavit hujus loci constructionem. Hoc autem ità esse construendum vel illud ostendit quòd participium δοξάζοντες non potuit sine copula construi cum διὰ & ἐπὶ.

13 *Deum glorificando*, δοξάζοντες. Omnino dicendum erat δοξαζόντων τὸν Θεὸν, vel potiùs δοξαζόντων αὐτῶν. Sed similes Hebraismos annotavimus alibi, imò etiam paulò antè, nempe v.11. Quin etiam sic interdum loqui solere Atticos annotavit Corinthus, prolato Thucydidis exemplo ex libro historiarum tertio. ¶ *De vestra testata subjectione*, ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν. Vulgata & Erasmus, *Super obedientia consensûs vestri in Evangelium Christi*. sanè nimiùm obscurè, servato Hebraismo quem alibi sæpe annotavimus, quiq; hoc eodem versiculo iterum occurrit. Omnino enim ὑποταγὴ ὁμολογίας est ὁμολογουμένη ὑποταγὴ, id est, *summissio istis charitatis officiis palàm declarata*. Est enim charitas Fidei index, & ὁμολογεῖν in his libris publicam professionem declarat. Itaque Syrus interpres hunc locum paraphrasi explicans, mihi quidem à verbis & à Pauli scopo videtur aberrasse. Sed & ὑποταγὴν videntur non satis propriè convertisse *obedientiam*, cùm amplius aliquid declarat. ¶ *Déque benigna communicatione*, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας. id est immolesta liberalitate. Alter Hebraismus similis superiori. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et in simplicitate communicationis*. Diximus autem quid sit ἁπλότης, suprà 8.2.

14 *Et per ipsorum preces*, καὶ αὐτῶν δεήσει, id est διὰ τῆς δεήσεως. Copulandum enim hoc est cum extremo vers. 12. nisi malis vertere, *Suisque pro vobis precibus, maximo vos amore complectentes*, &c. ità ut cohæreat istud cum participio δοξάζοντες. Sed illud quidem malo. Hic est autem alter fructus coram Deo ex hac Corinthiorum beneficentia ad ipsos perventurus, quòd nimirum præter gratiarum actionem, cujus antè meminit, Deo etiam commendandi erant eorum precibus quos tam liberaliter juverant. ¶ *Maximo vos amore complectentium*, ἐπιποθούντων ὑμᾶς Vulg. *Desiderantium vos*. Et fateor hanc esse usitatam significationem hujus verbi. Sed sicut πόθος Græcis interdum specialiter *Amorem* significat, ità ἐπιποθεῖν hoc loco respondet Hebræo verbo חשק *chaschak*, pro eo quod Græci dicunt ὑπεραγαπᾶν. Adauget enim præpositio ἐπὶ significationem verbi simplicis: ut testatur etiam Syra & Arabica interpretatio. & notum hoc est esse in vera amicitia perpetuum, ut amicus semper ardeat amici videndi & adjuvandi desiderio.

15 *Gratia autem*, χάρις δὲ. Hoc demum epiphonemate claudit Paulus hanc exhortationem, nè gloriosâ istâ prædicatione efferentur Corinthii.

ΚΕΦ. ί

1 Αὐτὸς δὲ ἐγὼ Παῦλος παρακαλῶ ὑμᾶς διὰ τῆς πρᾳότητος καὶ ἐπιεικείας τοῦ Χριστοῦ, ὃς κατὰ πρόσωπον μὲν ταπεινὸς ἐν ὑμῖν, ἀπὼν δὲ θαῤῥῶ εἰς ὑμᾶς.

2 Δέομαι δὲ τὸ μὴ παρὼν θαῤῥῆσαι τῇ πεποιθήσει, ᾗ λογίζομαι τολμῆσαι ἐπί τινας τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς ὡς κατὰ σάρκα περιπατοῦντας.

3 Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα·

4 Τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικὰ ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ, πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων.

5 Λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ.

6 Καὶ ἐν ἑτοίμῳ ἔχοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοὴν, ὅταν πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοή.

7 Τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; εἴ τις πέποιθεν ἑαυτῷ Χριστοῦ εἶναι, τοῦτο λογιζέσθω πάλιν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι καθὼς αὐτὸς Χριστοῦ, οὕτω καὶ ἡμεῖς Χριστοῦ.

CAP. X.

Cæterùm rogo vos per lenitatem illam & æquitatem Christi, ego ipse Paulus qui coràm quidem summissus sum inter vos, absens verò, sum erga vos confidens.

Hoc autem rogo, nè præsens confidenter agam fiduciâ quâ existimor audax fuisse in quosdam qui de nobis existimant quasi secundùm carnem ambulemus.

Nam in carne non *tamen* secundùm carnem ambulantes militamùs:

Arma enim militiæ nostræ non carnalia sunt, sed divinitus valida ad destructionem munitionum.

Ratiocinationes evertendo, omnémque sublimitatem quæ sese extollit adversùs cognitionem Dei, & in captivitatem redigendo omnem cogitationem ad obediendum Christo:

Et paratum habendo quo ulciscamur omnem inobedientiam postquam impleta fuerit vestra obedientia.

Quæ ob oculos sunt aspicitis? siquis apud se confidit se Christi esse, hoc vicissim reputet ex sese, quemadmodum ipse Christi *est*, ità & nos Christi *esse*.

CAP. X.

Ipse autem ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem & modestiam Christi, qui in facie quidem humilis sum inter vos, absens autem confidens in vobis.

Rogo autem nè præsens audeam per eam confidentiam quâ existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tanquam secundùm carnem ambulemus.

In carne enim ambulantes, non secundùm carnem militamus:

(Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo, ad destructionem munitionum)

Consilia destruentes, & omnem altitudinem extollentem se adversùs scientiam Dei, & in captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi:

Et in promtu habentes ulcisci omnem inobedientiam, cùm impleta fuerit vestra obedientia.

Quæ secundùm faciem sunt videte. siquis confidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se, quia sicut ipse Christi est, ità & nos.

1 Redit ad illam Apostolatus sui defensionem, sed ità ut tamen autoritate suâ re ipsâ utatur. Seriò enim & graviter monet, additis etiam planè terribilibus minis, ut se dociles præbeant. Refellit autem superbos quosdam, qui quoniam in Paulo nihil hominum more splendidum viderant, & eum lenissimum experti fuerant, qui tamen absens severissimè ad eos scripsisset, de eo non aliter quàm de Thrasone quopiam judicabant, qui soleret adversùs absentes ferocire. Primùm igitur sese clementem & moderatum fuisse profitetur, sed Christi exemplo, cujus lenitatem si pergant aspernari, testatur se re ipsâ declaraturum quantopere illi hallucinentur qui de Apostolico munere ut de humanis functionibus judicant, nimirum ex apparentia, quam externam vocant. 3 Secundò, testatur se quantumvìs alioqui cæterorum hominum similem, tamen iis viribus instructum prodire, quibus nullæ hominum munitiones sive fraude & astu, sive robore & potentiâ restiterint, pares esse possint, quoniam divinis armis certet. 5 Amplificatio spiritualis istius virtutis, quæ hostes quantumvìs calidos & potentes sic domet, ut alios quidem resipiscentiâ ad Christum adducat, alios præfractè rebelles, ab iis qui regi se patiuntur separatos, pro meritis ulciscatur. 7 Inculcat eadem sed maximo cum sententiarum & verborum pondere.

---

1 *Et æquitatem*, καὶ ἐπιεικείας. Id est, pronitatem ad clementiam potiùs ac misericordiam, quàm ad summum illud jus suum persequendum propensam. Opponit enim Aristoteles τὸ ἐπιεικὲς τῷ ἀκριβοδικαίῳ, Hermogenes autem τῷ βιαίῳ. Vulgata, *Modestiam*, ταπεινοφροσύνην, prorsus impropriè. ¶ *Coràm*, κατὰ πρόσωπον. Heb. לפנים *lephanim*. Itaque miror Erasmum in annotationibus interpretari *In specie*: cùm vel ipsa antithesis liquidò ostendat idem hoc valere atque παρὼν, *præsens*, ut ipse Apostolus explicat infrà, vers. 11. quod propriè dixerimus Gallicè *en personne*. Neque dubium est quin hæc dicantur per Mimesin, ut liquet ex vers. 10. Vulgata, *In facie*. Erasmus, *Juxta faciem*.

2 Hoc *autem rogo*, δέομαι δὲ. Rectè hoc exponit Ambrosius per Epanalepsin. Nam quia Paulus interjecerat nonnulla post παρακαλῶ in superiore versu nunc explicaturus quid illud sit quod rogat, verbum synonymum repetiit. Itaq; absurda est altera Erasmi diversa expositio, quasi superior versiculus ad superiora pertineat, ut sit sensus, Rogo ut meo quoque nomine libenter hanc pecuniam conferatis. Nam (obsecro) quis non videt novum esse proœmium, quòd adhibuerit Paulus ut securturæ reprehensionis acerbitatem leniret? Quamobrem etiam non dixit, ἐπιτάττω, *impero*, sed δέομαι, *rogo*: neque etiam ἐτόλμησα, *audax fui*, sed λογίζομαι τολμῆσαι, *existimor audax fuisse*. Denique non jaculatur fulmen, sed obtestatur per Christum nè cogatur jaculari quod habebat in manibus sibi à Christo traditum. ¶ *Confidenter agam*, θαῤῥῆσαι. id est, ut ità vos geratis nè dicar præsens egisse eâ confidentiâ quam nonnulli audaciam appellant adversùs quosdam, &c. θαῤῥεῖν enim hoc loco, ut scitè explicat Arabica interpretatio, actionem ipsam declarat, sive quod confidens quispiam re ipsâ exsequatur. ¶ *Existimor audax fuisse*, λογίζομαι τολμῆσαι. Plerique malunt τὸ λογίζομαι accipere neutrâ significatione pro *Cogito*, ut accipitur quoque à Syro interprete. Sed sententia mihi videtur omnino postulare ut passivè accipiatur, ut etiam Vetus Latinus interpres intellexit, adjectâ distinctione post τολμῆσαι, & servatâ aoristi significatione, ità ut ἐπί τινας referatur ad θαῤῥῆσαι, non ad τολμῆσαι. ¶ *Secundùm carnem*, κατὰ σάρκα. id est, Non alio præsidio freti quàm quod præ nobis ferimus, qui videlicet homines sumus viles, si nihil aliud quàm hominem spectes. Itaque nomen σαρκὸς hoc in loco declarat naturæ hominum, atque adeò ipsius Pauli & collegarum ejus, imbecillitatem, cui opponitur spiritualis & Apostolica autoritas. Nec satis rectè (ut opinor) Chrysostomus κατὰ σάρκα perinde exposuit, acsi accusaretur Apostolus eo nomine quòd Spiritu Dei non duceretur, sed pravis carnis affectibus.

3 *In carne ambulantes*, ἐν σαρκὶ περιπατοῦντες. i. quamvìs cæterorum hominum similes simus, & carneam hanc molem, et reliqui circumferamus. Opponit autem *Secundùm carnem* & *In carne ambulare*. ¶ *Militamus*, στρατευόμεθα. Vide 1.Tim.1.18.

4 *Carnalia*, σαρκικά. id est, ea quibus homines autoritatem sibi apud alios parant, & res illas magnas gerunt. ¶ *Divinitus valida*, δυνατὰ τῷ Θεῷ, i. infinitâ illâ Dei potentiâ nituntur. Nam τῷ Θεῷ casus est instrumenti, & Deum carni opponit. Vulg. & Erasmus, *Potentia Deo*, nimium obscurè. Qui verò hunc locum objiciunt fidelibus Dei servis, ut magistratus gladio Ecclesiam exarment, digni quidem essent commiseratione potiùs quàm responsione, si duntaxat ignorantiâ peccarent: sed cùm causam suam agant per summam improbitatem, nec aliud jampridem quærant quàm ut crudelissimæ suæ clementiæ obtentu impunè possint nocentissimo suo veneno Ecclesiam perdere, digni sunt quorum justo supplicio magistratus Christiani autoritatem suam sanciant, nisi fortè dederit illis Dominus ut seriò resipiscant. Quomodo verò ad eorum ineptissima argumenta sit respondendum, pluribus non exponam hoc in loco, cùm hic non sit noster

noster scopus, & de toto hoc negotio libellum jam olim scripserimus, in quo de civilis magistratûs in hæreticos jure ac potestate copiosiùs disseruimus. ¶ *Ad destructionem*, πρὸς καθαίρεσιν. stare igitur ista simul non possunt. Itaque nihil est illis stultius, qui conciliare se posse somniant controversias religionis admixtâ vel levissimâ fermenti humani portione: & Ecclesiæ administrationi admiscent mundanæ sapientiæ sive prudentiæ mixturam. ¶ *Munimentorum*, ὀχυρωμάτων. Sic appellat quæcunq; Satan & mundus seu vi apertâ, seu astu, seu sapientiæ obtentu, opponunt, ut Evangelii progressum impediant.

5 *Ratiocinationes evertendo*, λογισμοὺς καθαιροῦντες. De istiusmodi participiis diximus suprà, 9: 14. & alibi aliquoties. Vulg. *Consilia destruentes*. Erasmus, *Quibus consilia demolimur*: ità ut ad ὅπλα referatur, subaudito relativo אשר *ascher*, Hebræorum more, & participio posito loco verbi. Sed λογισμοὺς certè non sic rectè exponitur.

6 *Quo sic ulciscamur*, ἐκδικῆσαι. Vulgata, *ulcisci*, quod fit viâ facti, ut loquuntur, cùm τὸ ἐκδικεῖν fit viâ Juris, quorum istud est à Deo concessum, illud autem privatis interdictum.

7 *Quæ ob oculos sunt aspicitis?* τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε. id est, Itáne verò in æstimandis hominibus externam illam speciem ac larvam intuemini? Opponit enim πρόσωπον, id est, *apparentiam* (ut ità dicam) veritati, ut Mar. 12. 14. Joan. 7. 24. & 8.15. Nam βλέπετε omnino præstat accipere indicandi quàm imperandi modo, & *aspicitis* potiùs declarat quàm *videtis*. estque vehementior objurgatio si per interrogationem enuncietur. Vulgata, *Quæ secundum faciem sunt videte*. Erasmus, *Quæ in conspectu sunt, videtis?* ¶ *Vicissim*, πάλιν. Vulgata, *Iterum*. Erasmus, *Rursum*. neutra certè interpretatio convenit. ¶ *Ex sese*, ἀφ' ἑαυτοῦ. id est, etiam à me non admonitus. Nam si Christi est, ultro agnoscet me quoque Christi esse. Vulgata, *Apud se*.

8 Ἐάν τε γὰρ καὶ περισσότερόν τι καυχήσωμαι περὶ τῆς ἐξουσίας ἡμῶν, ἧς ἔδωκεν ὁ Κύριος ἡμῖν εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, οὐκ αἰσχυνθήσομαι.

9 Ἵνα μὴ δόξω ὡς ἂν ἐκφοβεῖν ὑμᾶς διὰ τῶν ἐπιστολῶν.

10 Ὅτι αἱ μὲν ἐπιστολαὶ, φασὶ, βαρεῖαι καὶ ἰσχυραί· ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενὴς, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος.

11 Τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, ὅτι οἷοί ἐσμεν τῷ λόγῳ δι' ἐπιστολῶν ἀπόντες, τοιοῦτοι καὶ παρόντες τῷ ἔργῳ.

12 Οὐ γὰρ τολμῶμεν ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι ἑαυτούς τισι τῶν ἑαυτοὺς συνιστανόντων· ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν.

13 Ἡμεῖς δὲ οὐχὶ εἰς τὰ ἄμετρα καυχησόμεθα, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου, ἐφικέσθαι ἄχρι καὶ ὑμῶν.

14 Οὐ γὰρ ὡς μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς, ὑπερεκτείνομεν ἑαυτούς· ἄχρι γὰρ καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.

15 Οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις κόποις, ἐλπίδα δὲ ἔχοντες, αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν, μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν,

16 Εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι, οὐκ ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι, εἰς τὰ ἕτοιμα καυχήσασθαι.

17 Ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.

18 Οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν συνιστῶν, ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος, ἀλλ' ὃν ὁ Κύριος συνίστησιν.

Nam si amplius etiam quippiam glorier de jure nostro, quod dedit Dominus nobis ad ædificationem, ac non ad destructionem vestri, non pudefiam.

Nè videar ceu perterrefacere vos per epistolas.

Nam epistolæ quidem, inquiunt, graves sunt & validæ: sed præsentia corporis infirma *est*, & sermo *est* nihili.

Hoc cogitet *qui* istiusmodi *est*, *certè* quales sumus sermone per epistolas cùm absumus, tales etiam erimus re ipsâ cùm aderimus.

Non enim audemus nos adjungere vel conjungere cum quibusdam qui seipsos commendant: sed non animadvertunt quòd ipsi sese metiuntur seipsis, & cum sibiipsis sese comparant.

At nos non gloriabimur de iis quæ mensuræ *nostræ* non sunt, sed secundùm modum nobis ad regulam admensum, *id est*, ejus quam distribuit nobis Deus mensuræ, *gloriabimur* nos pervenisse ad vos etiã usq;.

Non enim quasi non pervenerimus usque ad vos, extendimus nosipsos ultrà quam deceat: nam usque ad vos etiam pervenimus in Evangelio Christi.

Nequaquam de iis quæ mensuræ *nostræ* non sunt gloriantes, *i.* de alienis laboribus, sed sperantes *fore ut*, augescente fide vestrâ in vobis, amplificemur in attributa nobis nostra mensura ad redundantiã usq;

Id est, ut in iis *regionibus* quæ ultra vos *sunt*, evangelizem: non ut in alteri attributa mensura de præparatis gloriemur.

* Cæterùm qui gloriatur, in Domino glorietur.

Non enim qui seipsum commendat, is probandus est, sed is quem Dominus commendat.

Nam etsi amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra, quam dedit nobis Dominus in ædificationem, & non in destructionem vestram, non erubescam.

Ut autem non existimer tanquam terrere vos per epistolas.

Quoniam quidem epistolæ, inquiunt, graves sunt & fortes: præsentia autem corporis infirma, & sermo contemtibilis.

Hoc cogitet qui ejusmodi est, quia quales sumus verbo per epistolas absentes, tales & præsentes in facto.

Non enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam qui seipsos commendant: sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, & comparantes nosmetipsos nobis.

Nos autem non in immensum gloriabimur: sed secundùm mensuram regulæ, quâ mensus est nobis Deus mensuram pertingendi usque ad vos.

Non enim quasi non pertingentes ad vos, superextendimus nos: usque ad vos enim pervenimus in Evangelio Christi.

Non in immensum gloriantes in alienis laboribus, spem autem habentes crescentis fidei vestræ in vobis magnificari secundùm regulam nostram in abundantiam.

Etiam in illa quæ ultra vos sunt evangelizare: non in aliena regula, in iis quæ præparata sunt gloriari.

Qui autem gloriatur, in Domino glorietur.

Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Dominus commendat.

12 Coactus refellere stultas quorundam ambitiosorum jactationes, testatur eos nihil proferre posse, nisi quod ipsi de seipsis falsò persuaserint: se verò, etiamsi de maximis rebus glorietur, non tamen ultra metas ejus mensuræ progressum quam sit ei admensus Dominus, cùm ad eos usque perveniret evangelizando, imò longiùs etiam se perrecturum confidat, ubi & ipsi ità profecerint, ut in iis erudiendis non sit necesse ipsum ampliùs occupari. Additur autem amplificatio ex eo quòd in alienos labores nusquam successerit, * *Jer.9.24. 1.Cor.1.31.* 17 Emollit quod de se dixerat, simúlque Corinthios ad alia audienda præparat, testatus se nihil aliud quærere, quàm ut Deo sese approbet, cujus unius gloriæ studeat.

9 *Nè videar*, ἵνα μὴ δόξω. Vulg. addit particulam δὲ, quam etiam in Complutensi editione & duobus aliis codicibus additam inveni, ità videlicet ut sequentes duo versus parenthesi includantur. Sed δὲ particula mihi videtur expungenda. Est enim præcisa oratio: quasi dicat, Quod ego idcirco dico, nè hæc quæ jacto putetis inania quædam esse verborum terriculamenta.

10 *Inquiunt*, φασί. Sic rectè Vulgata & Syrus interpres, meo judicio: quamvìs veteres nostri codices scriptum habeant φησί, *inquit*: nempe quia mox sequitur ὁ τοιοῦτος. ¶ *Et sermo est nihili*, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος. Vulgata, *Et sermo contemtibilis*. Erasmus, *Et sermo contemtus*, καταφρονητός. non satìs expressè. Articulus autem certum sermonem notat, nempe Pauli.

12 *Audemus*, τολμῶμεν. Erasmus, *Sustinemus*. de qua significatione diximus Rom.15.18. Mihi placet quod & Græco scholiastæ, ironicè videlicet istos insolentes homines carpi ab Apostolo. ¶ *Adjungere vel conjungere*, ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι. Sic studui elegantem horum duorum verborum paronomasiam aliquatenus assequi, quòd sic Cicero lib.ep. ad fam.5. hæc duo Latina commiserit, ad Pompeium his verbis scribens, *Illud non dubito, quin si te mea summa erga te studia parùm mihi adjunxerint, respublica nos inter nos conciliatura conjuncturáque sit.* Itaque *Adjungi* ut de similibus quidem sed imparibus; *Conjungi* verò ut de paribus dictum hoc loco accipere oportet: quod verbo κρίνειν significatur, nec à me exprimi potuit. Vulgata, *Inserere aut comparare*, sensu rectè expresso. Sic enim Horatius, *Quòd si me Lyricis vatibus inseris.* Erasmus, *Inserere aut conserre*, quem in superioribus editionibus eram secutus. Arabs, *annumerare nos ipsos aut æquales facere.* ¶ *Non animadvertunt*, οὐ συνιᾶσιν. Id est, non sentiunt nec percipiunt. Scriptum enim est συνιοῦσιν à συνιῶ pro συνιᾶσιν à συνίημι, ut Matth. 13.13. quod tamen in uno manuscripto codice invenimus. Photius apud Græcum scholiasten pro participio interpretatur, quasi τοὺς συνιέντας vocet Apostolus τοὺς ἀκροατὰς id est, *auditores*. Refert enim hæc omnia, ut Vulgata, ad Paulum ipsum: ut sic interpretari liceat ex ipsius sententia. Sed ipsi in nobisipsis (id est in nostra conscientia) nos metimur, & vosipsos nobiscum (id est dicta nostra cum factis, vel priora nostra tum dicta tum facta cum posterioribus) comparamus; non autem cum auditoribus, quibus videlicet non constituimus ut isti inservire. Sed ἡμεῖς δὲ, quod sequitur, satìs ostendit relativum αὐτοὶ ad Pauli adversarios pertinere. Deinde tota hæc expositio valde est violenta. Erasmus igitur participia μετροῦντες & συγκρίνοντες annotavit posita esse pro infinitis, sicut & ego exposui. Ità enim sensus planus est, & hæc constructio verbi συνιέναι apud Græcos non modò tolerabilis sed elegans etiam habetur. Possunt tamen participia sine enallage explicari, ità ut συνιοῦσιν vel interpretemur ut absolutè positum, *Non sapiunt*, vel, ἄφρονές εἰσιν, *desipiunt*, ut Syrus & Arabs interpretantur, qui tamen multa hîc expunxerunt. Nam Syrus quidem legit, ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς συγκρίνοντες, οὐ συνιοῦσιν. Arabs verò, οἱ γὰρ ἑαυτοὺς οὕτως συνιστάνοντες, οὐ συνιοῦσιν: quæ utraque scriptura plana est, sed nullius codicis Græci, quem quidem viderim, autoritate confirmatur. Durius est aliquid post συνιοῦσιν ad explendam sententiam supplere, nempe *non intelligunt* quàm sint ridiculi, ut explicat Theophylactus; & Augustinus in Psal.34. & aliis locis, *Non intelligunt, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.* Quid si verò conjunctim legamus ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν, id est, *sibi non sapiunt?* Repugnant Græca exemplaria, in quibus nusquam additur distinctio post συγκρίνοντες ἑαυτούς. Deinde nulli sibi magìs sapiunt quàm qui istorum similes sunt quos Paulus reprehendit. Vetus interpres hæc non legit, aut potiùs prætermisit, cùm in Græcis codicibus, & tum Syra tum Arabica interpretatione inveniantur: excepto Claromontano, qui cum Vulgata consentiens totum hunc locum, ut & Ambrosius, sic Latinè vertit, prætermittens in Græcis οὐ συνιοῦσιν, ἡμεῖς δὲ, *Sed ipsi nosipsos intrà mensurantes, & comparantes nosmetipsos*, &c. Ambrosium etiam apparet à corrupto exemplari aliquo fuisse deceptum. Sic enim hunc locum interpretatur, *Sed ipsi in nobis nosmetipsos mensurantes, & comparantes nosmetipsos nobis, non in immensum gloriabimur.* Itaq; finem hujus versiculi, nempe οὐ συνιοῦσιν, & initiũ proximi, nempe ἡμεῖς δὲ, non legit contra omnium nostrorum codicum & Græcorũ interpretum fidem. ¶ *Quòd ipsi sese ipsis metiuntur*, αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες. Plerosq; video ἐν ἑαυτοῖς exponere μεταξὺ ἀλλήλων, i. *inter se*, seu *mutuò ac vicissim*: ut istos intelligamus sese non cum aliis præstantioribus esse metitos, sed cum sui similibus;

 unde

unde sit factum ut non intelligerent quàm procul abessent ab eo gradu in quo ipsi sese collocabant: veluti si luscus sese cum cæcis comparet. Sed ego paulò aliter hoc dictum expono. Elevabant isti ministerium Apostoli. Quid autem adferebant? nempe nihil in eo grave ac robustum esse præter epistolas, quæ grande nescio quid spirarent: cæterùm cùm ad rem ventum esset, ac præsens conspiceretur, sermone ac toto vultu nihil esse illo abjectius. Id verò cùm dicerent, nempe sibi contrarias omnes virtutes tribuebant. Ergò, inquit Paulus, istorum fastum deridens, non ausim ego homuncio inter istos gigantes comparere, ac multò minùs cum illis me conferre. Sed mirum est sapientes istos ità desipere, ut non intelligant quàm absurdè faciant. Nam certè siquis sese velit metiri, is aliquâ mensurâ indiget: vel sese cum aliis comparet necesse est. Mensura autem ista quænam fuerit? Nempe res aliquæ gestæ. Quid autem isti proferent præter falsam de se persuasionem? Perinde igitur faciunt ac siquis sese non aliquâ mensurâ, putà cubito, ulnâ, decempedâ, sed seipso vellet metiri: ut siquis pumilio jactet se gigantem esse, nec aliam jactantiæ suæ rationem adferat quàm quòd ità sibi persuaserit. Itaque utrumq; istud, *ἐν ἑαυτοῖς* existimo rationem habere quasi instrumenti, cui significando sæpe jam diximus Hebræos adhibere literam quæ respondet præpositioni *ἐν*, ut si dicas *metiri in ulna*, pro *metiri ulnâ*: & si Gallicè dicas, *se mesurans eux-mesmes par eux-mesmes ils ne sont pas sages*. Nam minimè otiosum est illud *ἑαυτοὺς* quo significatur istos non modò in eo per sese stultitiâ suam prodere, quòd nihil possent afferre quàm falsam de se persuasionem, sed in eo quoque quòd ipsimet illa de seipsis venditarent. Cæterùm nec Syrus nec Arabs istud membrum legerunt, eo contenti quod sequitur, Arabe quoque *συγκρίνοντες* interpretante *Commendandi* verbo: quorum tamen alterum si tollendum esset, mallem prius retinere, propter proximè sequentia. potest autem hoc posterius accipi vel pro prioris figuratè dicti explicatione; vel ut altera istorum vanitas notetur, qui præferri cæteris volebant, & tamen non modò nullum istius præstantiæ testimonium quasi magnitudinis suæ mensuram proferentes, sibi placebant, volentes ex illo æstimari, suo ipsorum de se judicio contenti: cùm tamen ut ex duobus uter sit major intelligatur, vel communi quâdam mensurâ sit opus, vel alterum cum altero conferri sit necesse.

13 *De iis quæ mensura* nostræ *non sunt, εἰς τὰ ἄμετρα*. Sic dicunt Græci eleganter *ἐπαινεῖν εἰς δικαιοσύνην, λοιδορεῖν εἰς κακίαν*, & similia multa. *Ἄμετρα* autem vocat non quæ per se nimia sint, & quæ nemo possit metiri, sed quæ Deus non esset ipsi admensus: adversariorum videlicet respectu, qui sibi tribuebant aliena, ut apparet ex versibus 15, & 16. cùm alioqui simpliciter non essent immodica quæ vel Paulus meritò ferebat Deo accepta, vel ejus adversarii sibi ultro vendicabant. Ideo nolui convertere, *In immensum*, cum Vetere interprete & Erasmo. ¶ *Secundùm modum nobis ad regulam admensum, κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος*. Cùm *μέτρον* & *κανὼν* sæpe pro eodem accipiantur, nempe pro ipso mensorio instrumento, hic unum ab altero distinguitur necessarió. *μέτρον* igitur hoc priore loco dicitur modus sive quantitas rei admensæ, *κανὼν* autem illud ipsum quod alicui admensum est: quo sensu meminit sui, id est velut ad regulam sibi admensi, territorii, cui alienum, id est aliis attributum, opponit. Vulgata & Erasmus, *secundùm mensuram regulæ*. quod nemo facilè intelligat. ¶ Id est *ejus quam Deus nobis distribuit mensuræ, οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου*. Sic apud Terentium, *Restitue me in quem accepisti locum*. Secutus sum enim repertam in Græcis ferè nostris codicibus omnibus & manuscriptis & excusis lectionem, ut sit in his verbis explicatio ejus quod *μέτρον κανόνος* vocarat, nempe *μέτρον τοῦ μερισθέντος μέτρου*, id est, *mensuræ admensæ modum*, sic tamen ut non habeatur donorum quibus hi non illi instructi erant, sed locorum ratio, in quibus primas proculdubio acceperant Apostoli, nulli privatim genti nedum Ecclesiæ adstricti, & inter Apostolos cæteros Paulus, ut dicere de se cogitur. Sic igitur hunc locum interpretor. Vulgata pro οὗ legit ᾧ (videlicet *κανόνι*) *ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου, quâ* (nimirum regulâ) *Deus nobis mensus est mensuram*. Erasmus, Græca scholia secutus, videtur existimasse supplendam præpositionem *διὰ*, id est, *δι' οὗ μέτρου ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς, quâ mensurâ partitus est nobis Deus pertingendi*, &c. quasi scriptum sit *τοῦ ἐφικέσθαι*, quod utrumque durum est. Syrus denique & Arabs legerunt ὃ vel ὃν, *quem modum*, aut *quam admensionem nobis partitus est Deus*, neque *μέτρον* neque *μέτρου* repetentes, quæ scriptura planissima est. ¶ *Gloriabimur nos pervenisse, ἐφικέσθαι*. Repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum *καυχησόμεθα*. Id enim omnino faciendum est, quocunque modo locum interpreteris. Sed in eo non possum assentiri Veteri interpreti & Erasmo, quòd *ἐφικέσθαι* verterunt per gerundi modum, quasi scriptum sit *τοῦ ἐφικέσθαι*, & cohæreat hoc verbum cum nomine *μέτρου*, quod mihi duriusculum videtur. Mallem enim supplere *ὥστε*, & convertere, *Ut perveniremus*, cum Syro interprete. ¶ *Etiam ad vos usque, ἄχρι καὶ ὑμῶν*. Vetus interpres omisit particulam *καὶ*, quam meritò restituit Erasmus, cùm maxima sit ejus emphasis.

14 *Quasi non pervenerimus ad vos, ὡς μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς*. id est, ad vos usque non porrigeretur spatium quod est mihi admensus Dominus. ¶ *Extendimus nos ipsos ultrà quàm deceat, ὑπερεκτείνομεν ἑαυτούς*. Metaphora ab athletis cursoribus sumta, Apostolo perfamiliaris, copiosè exposita Phil. 3. 14. & de qua diximus Rom. 9. 31. ¶ *In Evangelio, ἐν εὐαγγελίῳ*. id est, dum Christum prædico, sive, Christum evangelizando.

15 *De iis quæ mensuræ* nostræ *non sunt, εἰς τὰ ἄμετρα*. Vide suprà, versu 13. ¶ *Sed sperantes, ἐλπίδα δὲ ἔχοντες*. Id est, *μᾶλλον δὲ*. ¶ *Augescente, αὐξανομένης*. Vulgata perperàm convertit *Crescentis*, ponitur enim hic casus absolutè. Erasmus, *Subolescente*. quod participium nescio unde tandem desumserit. ¶ *In vobis, ἐν ὑμῖν*. Malè in plerisque codicibus istud conjungitur cum verbo *μεγαλυνθῆναι*, cùm pertineat ad *αὐξανομένης*, quod apparet ex opposito membro. Mutua enim est convenientia inter Corinthios in fide crescentes in sese, & Paulum suâ veluti jurisdictione auctum. Ponitur autem *μεγαλυνθῆναι* pro *μεγαλυνθήσεσθαι*. ¶ *In attributa nobis nostra mensura, κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν*. Vulgata & Erasmus, *Secundùm regulam nostram*. Atqui *κατὰ* idem hîc declarat prorsus atque *ἐν* quasi dixerit Apostolus *ἐν τῷ κανόνι ἡμῶν*, ut contrà paulò pòst, *ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι*. Deinde *κανὼν* hoc in loco non significat regulam, sed illud ipsum spatium quod ad regulam admensum est: quasi Deus terrarum orbem inter Apostolos diviserit excolendum. Itaque sequente versiculo appellat *ἀλλότριον κανόνα* mensuram alteri attributam, id est ad quam excolendam Deus alium vocasset. Sic apud Hebræos eodem tropo, quamvìs diversâ translatione, hæreditas dicitur גורל *gboral*, id est, *fors*, ut etiam Latini loquuntur: & cum sex punctis חבל *chebel*, id est, *funis*, quòd funibus agros metirentur. Sic denique apud Pollucem *κανὼν* dicitur ipsum saltûs spatium: neque quicquam est hâc metalepsi magìs usitatum.

16 *Ut evangelizem, εὐαγγελίσασθαι*. Subauditur *ὥστε*, quam ellipsin quia Vetus interpres neglexit, convertit *Evangelizare*, ità obscurè ut nemo intelligeret. Similis est ellipsis infrà, 11. 2. ¶ *In alteri attributa mensura, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι*. Vetus interpres, *In alia regula:* Erasmus, *Per alienam regulam*. Neuter profectò quid hoc rei esset percepit, quod paulò antè exposuimus, & ipse Paulus perspicuè exponit. Vocat enim mensuram alteri assignatam *τὰ ἕτοιμα*, id est regiones ab aliis antea præparatas, & excultas Evangelii prædicatione, ad ferendum fructum, quas vocat, diversâ translatione, fundamenta ab aliis posita, Rom. 15. 20.

17 *In Domino, ἐν Κυρίῳ*. id est, Deo totam gloriam vendicet in solidum, nè in sese superbiat: deinde ad Dei gloriam non ad sua commoda referat quicquid gratiæ à Deo accepit.

ΚΕΦ. ια΄.

Ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης· ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου.

2 Ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς Θεοῦ ζήλῳ· ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ, παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι τῷ Χριστῷ.

3 Φοβοῦμαι δὲ μήπως ὡς ὁ ὄφις Εὔαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτω φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν.

4 Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε ὃ οὐκ ἐλάβετε, ἢ εὐαγγέλιον ἕτερον ὃ οὐκ ἐδέξασθε, καλῶς ἠνείχεσθε.

CAP. XI.

Utinam sufferretis me paulisper in insipientia *mea:* imò etiam sufferte me.

Affecto enim vos Dei ardore: aptavi enim vos, *quos* uni viro, *ut* virginem purâ, sistam, *nempe* Christo:

Sed metuo nequo modo, sicut * serpens ille Evam seduxit calliditate suâ, ità corruptæ cogitationes vestræ *degenerêt* à simplicitate quæ est in Christo

Enimvero si veniens quispiam alium Jesum prædicet quem non prædicavimus, aut *si* Spiritum alium accipiatis quem non acceperitis, aut Evangelium aliud quod non receperitis, rectè *illum* toleraveritis.

CAP. XI.

Utinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ: sed supportate me.

Æmulor enim vos Dei æmulatione: despondi enim vos uni viro, virginem castam exhibere Christo:

Timeo autem ne sicut serpens Hevam seduxit astutiâ suâ, ità corrumpantur sensus vestri, & excidant à simplicitate quæ est in Christo.

Nam si is qui venit, alium Christum prædicet, quem non prædicavimus, aut alium Spiritum accipitis quem non accepistis, aut Evangelium quod non recepistis, rectè pateremini.

1 Agnoscit se quodammodo stultos imitari in rerum istarum prædicatione, sed addit se invitum hoc facere ipsorum bono, quòd eos à vanis quibusdam & astutis hominibus non fine Satanæ fraude deceptos videat. * Gen. 3. 4. 4 Testatur eos falli si vel excellentius aliquod Evangelium vel præstantiora Spiritûs dona se à quoquam accepturos somnient.

---

1 *Utinam, ὄφελον*. Procemium est, deductum ἀπὸ τῆς εὐχῆς. quale esse Demosthenis illud *τοῖς θεοῖς εὔχομαι* annotarunt rhetores. *ἀφροσύνην* autem, id est, *desipientiam*, aut *delirium* potiùs, vocat laudum suarum prædicationem: ad quas descendere cogitur, non quòd seipsum quæreret amplificare, sed quòd pseudapostolos videret arrogantiâ suâ Ecclesiam corrumpere; ut omnino oporteret illam ruere nisi salva maneret apud eos ministerii Pauli autoritas. ¶ *Sufferretis me paulisper in insipientia mea, ἠνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης*. Sic lego, ex Veteris interpretis & duorum codicum autoritate.

Quanquam

Quanquam in eo deceptus est Vetus interpres quòd τῆς ἀφροσύνης conjunxit cum μικρόν τι, cùm cohæreat potiùs cum verbo ἀνείχεσθε. Vertit enim, *Utinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ*. Erasmus, cujus interpretationē ut certissimâ sum amplexus, maluit subaudiri particulam ἕνεκα, quam ellipsin etiam emolliit. Illi tamen in eo non assentior quòd ἠνείχεσθε vertit *tolerassetis*.

2 *Affecto*, ζηλῶ. id est, ut rectè explicat Græcus Scholiastes σφοδρῶς φιλῶ, *ardenter amo*, ut etiam Gal. 4. 17. quod in sermone Gallico dicimus, *estre affectionné*. Vulgata, *Æmulor*. Erasmus, *Zelotypus sum*. Loquitur autem ut procus, sed qui tamen non sibi sed domino suo Corinthios quasi virginem ambiat, & tantum ab eo absit, ut procorum in conjugiis humanis, nedum in turpi amore, exemplo alium quàm se amari non patiatur, ut è contrario cupiat quàm plurimos illi quem amat, exemplo suo, pios allicere, ut Moses Num. 11. 29. & Paulus Rom. 9. 3. Deus verò è contrario sicuti solus propriè amari & coli dignus est, rivalem ferre optimo jure nequit: nec qui ipsum diligunt ferre possunt, ut cultus illi debitus ad alium transferatur. Itaque *Dei æmulatio* hìc vocatur passivè, quâ Deus diligi & coli debet. Sunt enim sinceri ministri, quasi Ecclesiæ & Christi pronubi. Vide Joan. 2. 17. ¶ *Aptavi*, ἡρμοσάμην. Respondet hoc verbum, in hac significatione, quæ ad conjugium spectat, verbo Hebræo יעד *jabad*, cùm alioqui de omni aptatione & commoda applicatione dicatur. & huc spectat toties celebratum in sacris literis, spirituale Christi, veluti mariti, cum Ecclesia, tanquam uxore, connubium, ut Psal. 45. toto. Jer. 3. 1. Ezech. 16. Rom. 7. 1. Ephes. 5. 23. Hujus autem conjugii pronubi sunt ministri: primùm omnium futuram sponsam proco conciliantes; deinde illam despondentes, & desponsam exornantes ad ipsum sponsum deducendam. quæ tria in hoc seculo peraguntur, ipso conjugio pleno in illum ultimum diem rejecto. Vulgata, *despondi*, quod non improbo. Sic enim quoque usurpatur apud Herodotum in Terpsich. pro μνηστεύεσθαι. ubi de quodam Philippo loquens, ὅς, inquit, ἁρμοσάμενος Τήλυος τοῦ Συβαρίτεω τὴν θυγατέρα, ἔφυγε ἐκ Κρότωνος. Sequitur enim ψευσθεὶς δὲ τοῦ γάμου, οἴχετο πλέων ἐς Κυρήνην. Erasmus, *Adjunxi*. Et fateor tunc maximè propriè dici sponsam prorsus ἡρμοσμένην, cùm domum ducta est à marito. Sed verbum παραστῆσαι hanc interpretationem refellit. Ideo malui *Aptandi* voce uti, quâ & conciliatio & desponsatio intelligatur, secuturis suo tempore nuptiis. Itaque ἑνὶ ἀνδρὶ rectiùs conjungitur cum παραστῆσαι quàm cum ἡρμοσάμην, & *Christi* nomen in epexegesi ponitur, cujus simile prorsus exemplum exstat, Matth. cap. 19. vers. 17. ¶ Quos *sistam*, παραστῆσαι, vel, *ut vos conjungam*. Subauditur enim ὥστε, ut suprà, 10. 16. & ὑμᾶς repetendum est ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Vulgata, *Exhibere*, ad verbum: si non explicatâ at certè non corruptâ sententiâ. Erasmus, *Ut exhiberetis*. quod mihi non placet. Persistit enim Paulus in translatione, & finem sui consilii explicat: nempe ut cùm Corinthios prædicatione Evangelii purificasset, quasi virginem puram & integram eos Christo tandem sisteret. ¶ Ut *virginem puram*, παρθένον ἁγνήν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Virginem castam*. Ego malui ἁγνὴν *puram* interpretari: quòd castitas etiam uxori tribuatur, hìc verò summa quædam integritas significetur. Est autem hoc accipiendum per speciem appositionis, quam exposuimus Luc. 11. 41. ¶ Nempe *Christo*, τῷ Χριστῷ. Cur addiderimus particulam exegeticam, dictum est à nobis paulò antè. Alludit autem manifestè Paulus ad legalem typum pontificis Maximi, qui nullam nisi virginem ducere uxorem poterat, Levit. 21. 14.

3 *Corruptæ mentes vestræ* degenerent, φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν. De virginibus differens, meritò usurpavit *Corruptionis* vocabulum, & *fraudis* & *simplicitatis*. Conveniunt enim illa stupratis, istud verò puræ & integræ virgini. Sed hìc vitium menti offertur. Itaq; τὰ νοήματα (de pluribus enim loquitur) *Mentes* interpretari malim quàm *Sensus*. Notandus autem est hic locus adversùs eos quibus nativa illa & incorrupta sacrarum literarum simplicitas præ humanæ facundiæ fucis ac pigmentis sordet. ¶ Degenerent *ab ea simplicitate*, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος. Addidi verbum *Degenerent*, ut vitarem ambiguitatem quæ nusquam est in Græco sermone: nempe quasi videatur Apostolus metuere nè simplicitas mentes eorum corrumpat. Sic tamen apud Virgilium Æneas de Hectore differens, *Quantum*, inquit, *mutatus ab illo*. non quòd ille mutasset, sed quòd illi factus esset dissimilis, ut Erasmus rectè annotavit: Ambrosius habet *A castitate*, ut satìs appareat eum legisse ἁγνότητος pro ἁπλότητος. Ità etiam legit Augustinus aliquoties citans hunc locum, ut idem Erasmus observavit: & in Claromontano codice utrumque legitur, nempe ἀπὸ τῆς ἁγνότητος, καὶ τῆς ἁπλότητος, *à puritate & simplicitate*, quam scripturam secutus est etiam Arabs interpres. Quod autem est in Latina versione, *& excidant*, fortassis ab illo suppletum est, ut perspicuitati studeret, sicut rectè conjicit Erasmus. ¶ *Quæ est in Christo*, τῆς εἰς τὸν Χριστόν. id est, quæ iis conveniat qui in Christo sunt. Erasmus, *Quæ erat erga Christum*, nempe quia purè ac simpliciter illi obtemperabatis.

4 *Si veniens quispiam alium Jesum prædicet*, &c. ὁ ἐρχόμενος, &c. Ità videlicet ut articulus ὁ accipiatur ἀορίστως, & ità Paulus longiùs extendat hanc reprehensionē, nempe ad quoscunque Pseudapostolos, sic ut deinceps alii prioribus supervenirent Corinthios perturbaturi. Vulg. *Si is qui venit*, ut certum quempiam designet, ut suprà 10. 10. vel unum aliquem ex multis, exempli causâ, proponit. ¶ *Alium Jesum*, ἄλλον Ἰησοῦν. id est, Si alter quispiam sit Jesus (sive Christus, ut Vulgata legit) præter eum quem vobis annunciavi primus; & aliud aliquod evangelium perfectius alius quispiam vobis afferat, ejusmodi certè Apostolum non immeritò tuleritis. Itaque alterum Jesum verum, & alterum germanum Evangelium hoc loco Paulus intelligit, ex hypothesi, & ità conciliandus est hic locus cum altero Galat. 1. 8. ubi aliud Evangelium vocat adulterinum, quòd revera non sint plures Christi, neque plura Evangelia. Hìc autem loquitur ἀπαγωγῇ ad absurdum, ut Corinthios cogat errorem suum agnoscere. ¶ *Aut si Spiritum alium accipiatis*, ἢ ἕτερον Πνεῦμα λαμβάνετε. *Spiritûs* nomine intelligo Spiritûs dona quibus prædicati Christi vis ac potentia in animis credentium, testibus etiam infidelibus, obsignabatur, ut Marc. 16. 20. Act. 8. 15. & 18. 2. & Gal. cap. 3. vers. 2. *Alium* igitur *Spiritum* appellat excellentiora Spiritûs dona iis quæ per ipsius Pauli prædicationem fuerant in ipsos collata. ¶ *Toleraveritis*, ἠνείχεσθε. Subauditur ἄν. Nisi malimus interpretari *Toleraretis*, ut nulla sit ellipsis. Erasmus, *Tolerassetis*. quod non convenit cùm non præcesserit ἐκήρυξεν, aut ἐκήρυξεν, sed κηρύσσει, & λαμβάνετε.

5 Λογίζομαι γὰρ μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων.	Puto enim me nihilo inferiorem fuisse summis Apostolis.	*Existimo enim nihil me minus fecisse à magnis Apostolis.*
6 Εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει· ἀλλ' ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς.	Quòd si rudis *sum* sermone, non tamen *sum rudis* cognitione: sed omnino manifesti facti sumus in omnibus apud vos.	*Nam etsi imperitus sermone, sed non scientiâ: in omnibus autem manifestati sumus vobis.*
7 Ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα, ἐμαυτὸν ταπεινῶν ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε; ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον εὐηγγελισάμην ὑμῖν;	Num peccavi, cùm ipse me submitterem ut vos attolleremini; quòd gratuitò Evangelium Dei evangelizavi vobis;	*Aut nunquid peccatum feci meipsum humilians, ut vos exaltemini? quoniam gratis Evangelium Dei evangelizavi vobis?*
8 Ἄλλας ἐκκλησίας ἐσύλησα, λαβὼν ὀψώνιον πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν· καὶ παρὼν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ὑστερηθεὶς, οὐ κατενάρκησα οὐδενός.	Alias Ecclesias spoliavi, accepto *ab eis* stipendio, ut vobis essem minister: & cùm apud vos essem & egerem, †non obtorpui cum cujusquam incommodo.	*Alias Ecclesias exspoliavi, accipiens stipendium ad ministerium vestrum: & cùm essem apud vos, & egerem, nulli onerosus fui.*

6 Refutat illorum Thrasonum calumnias. Sum, inquit, fateor, non ità facundus orator; sed illi certè mihi Evangelii notitiam non possunt adimere, sicut vos ipsi estis modis omnibus experti. 7 Alia calumnia, quòd videlicet homo esset vilis, & manuum suarum labore victitans. Hìc verò, inquit Apostolus, quid mihi possitis objicere, nisi quòd quidvis subire vestrî causâ sustinui, & cùm egerem, partim manibus meis victum quærere, partim etiam cùm urbis inopia, aliunde viaticum petere malui quàm vobis ulli esse oneri, etiamsi vobis evangelizabam? † *Infrà*, 12. 13.

5 *Puto enim*, λογίζομαι γάρ. Ponitur quidem γὰρ causaliter, sed ità ut hoc non referatur ad superius dictum, sed ad responsionem, ad quam confitendam Corinthios adegerat, non expressam tamen ut eorum pudori parceret. Perinde est igitur hæc causæ redditio accipienda, ac si respondissent vel inviti Corinthii, nec evenisse nec evenire posse quod Paulus sub conditione dixerat. cui responso nunc subjicit Apostolus, rem ità se habere. Nec enim se vel summis Apostolis esse inferiorem, nè quod ad ipsam quidem Apostolici muneris administrationem attinet. ¶ *Summis Apostolis*, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. Ad verbum, *Iis qui suprà quàm valde sunt Apostoli*. Positum enim est λίαν Hebræorum more pro σφόδρα καὶ ἐξαιρέτως. Utitur autem præterito ὑστερηκέναι potiùs quàm præsenti ὑστερεῖν, quia non tam in genere suum adhuc vigentem Apostolatum respicit, quàm ea quæ in ipsius muneris functione gesserat, eosdem hac in re judices simul ac testes adhibens. Vulgata, *Nihil me minus fecisse à magnis Apostolis*. Erasmus multò rectiùs, *Nihilo inferiorem fuisse eximiis Apostolis*. Malui tamen *summos* interpretari, ut propiùs abessem à Græcis, sicut etiam Erasmus infrà convertit, 12. 11. Cæterùm ad evertendum illum Petri primatum, quem lupus ille Romanus commentus est, hoc quoque pertinet, quòd plurali numero *summos Apostolos* dixit. Imò verò quòd ipse Antichristus sese non solius Petri, sed etiam Pauli successorem jactat; scilicet ut antequam ipse hanc tyrannidem usurparet, biceps ad minimum fuerit Ecclesia. Ergò (ut ad rem veniamus) hoc quidem constat, Apostolos sic propriè vocatos, nimirum duodecim illos, & Paulum decimum tertium peculiariter Gentibus destinatum, pari & æquali dignitate fuisse, sed tamen dona

Dei alia in aliis excelluisse, quod Paulus hìc respicit: nisi malimus eum obliquè carpere adversarios, quos etiam ironicè vocet ampliùs quàm Apostolos.

6 *Rudis* sum *sermone*, ἰδιώτης τῷ λόγῳ. Ἰδιώτας alibi diximus propriè dici privatos, id est plebeios & ex medio vulgo homines, qui, quòd non ità liberaliter sunt educati, ferè sunt excellentium rerum, ac præsertim oratoriæ illius facultatis valde plerumque imperiti. Quid igitur? an imperitus loquendi Paulus & elinguis, ut Hieronymus existimat? Imò verò Chrysostomum potiùs, & doctissimos quosque ex Græcis, ipsam denique rationem secutus, quamvìs nativa illa & germana masculæ facundiæ ornamenta ipsi videri possint non defuisse, fateor tamen illum fucatæ illius rhetorices pigmentis uti noluisse: nempe ut vi Spiritûs hominum animos ad Christum raperet, non autem sermonis blanditiis, adulatorum more, alliceret. Sed cùm orationis ipsius totam indolem & χαρακτῆρα propiùs considero, nullam ego in ipso Platone similem grandiloquentiam, quoties illi libuit Dei mysteria detonare; nullam in Demosthene parem δεινότητα comperisse me fateor, quoties animos vel metu divini judicii perterrefacere, vel commonefacere, vel ad contemplandam Dei bonitatem attrahere, vel ad pietatis ac misericordiæ officia constituit adhortari; nullam denique vel in ipso Aristotele & Galeno, præstantissimis alioquin artificibus, magìs exactam docendi methodum invenio. Sed (ut ad rem redeam) λόγον interdum vocat Paulus in genere, quod ab aliquo loquente enunciatur, ut 1. Corinth. 14. 9. interdum verò κατ' ἐξοχὴν Evangelii prædicationem, ut Philip. 1. 14. interdum dicendi facultatem illam, ut 1. Corinth. 2. 1. & 4. 20. & hìc quoque, & multis aliis locis, cum quo dono cohæret γνῶσις, id est, ipsa doctrinæ substantia. ¶ *Sed omnino*, ἀλλ' ἐν παντί. id est, ἀλλὰ πάντως, ut בכל *bechol* apud Hebræos: quasi dicat Apostolus, Sed quid attinet hæc à me pluribus referri? Vos ipsi in omnibus me penitus apertum & fuci expertem cognovistis.

7 *Peccavi*, ἁμαρτίαν ἐποίησα. Vulgata ad verbum, *Peccatum feci*. Alibi verò istud dicendi genus de eo demum dicitur in quo peccatum regnat. Vide 1. Joan. 3. 4. Sic autem, ut hoc loco, accipitur 1. Pet. 2. 22. ¶ *Cùm demitterem*, ταπεινῶν. Renuncians videlicet meo juri, ut mox explicat: quod commemoratur à Luca, Act. 18. 3.

8 *Stipendio*, ὀψώνιον. Vide 1. Cor. 9. 7. ¶ *Non obtorpui cum cujusquam incommodo*, οὐ κατενάρκησα οὐδενός. Significat se non modò strenuè apud eos, suis manibus laborando, vitam tolerasse, sed etiam, premente inopiâ, non remisisse quicquam de suis laboribus, ut quenquam gravaret; nec ità labori seriò incubuisse, ut propterea in singulis docendis officium non ità diligenter, ut antea, fecerit; denique se propterea nemini fuisse magìs remissum factum. Est enim eleganter scriptum, κατενάρκησα οὐδενός, pro ἐνάρκησα κατ' οὐδενός. Quod autem annotat Hieronymus hanc vocem Cilicibus esse peculiarem, quàm verum sit nescio, cùm à Theocrito, Synæsio, & Platone usurpetur. Vulgata & Erasmus, *Non fui onerosus cuiquam*. quòd, inquit Erasmus, qui otio torpent, premunt & imminent aliis, unde petunt assiduè. Sed quorsum attinet translationem istam quærere tam procul, cùm propria significatio plana sit ac perspicua? Castellio vertit, *Neminem exsuxi*: quàm rectè, ipse viderit.

---

9 Τὸ γὰρ ὑστέρημά μου προσανεπλήρωσαν οἱ ἀδελφοὶ ἐλθόντες ἀπὸ Μακεδονίας· καὶ ἐν παντὶ ἀβαρῆ ὑμῖν ἐμαυτὸν ἐτήρησα, καὶ τηρήσω.
10 Ἔστιν ἀλήθεια Χριστοῦ ἐν ἐμοί, ὅτι ἡ καύχησις αὕτη οὐ φραγήσεται εἰς ἐμὲ ἐν τοῖς κλίμασι τῆς Ἀχαΐας.
11 Διατί; ὅτι οὐκ ἀγαπῶ ὑμᾶς; ὁ Θεὸς οἶδεν.
12 Ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, ἵνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν τῶν θελόντων ἀφορμήν, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται, εὑρεθῶσι καθὼς καὶ ἡμεῖς.
13 Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ.
14 Καὶ οὐ θαυμαστόν· αὐτὸς γὰρ ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός.
15 Οὐ μέγα οὖν εἰ καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι δικαιοσύνης· ὧν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.
16 Πάλιν λέγω, μή τις με δόξῃ ἄφρονα εἶναι· εἰ δὲ μήγε, κἂν ὡς ἄφρονα δέξασθέ με, ἵνα μικρόν τι κἀγὼ καυχήσωμαι.
17 Ὃ λαλῶ, οὐ λαλῶ κατὰ Κύριον, ἀλλ' ὡς ἐν ἀφροσύνῃ, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως.

Quod enim mihi deerat suppleverunt fratres cùm venissent è Macedonia: & in omnibus me conservavi vobis minimè onerosum, & conservabo.
Est veritas Christi in me, quòd hæc gloriatio non obstruetur in me in regionibus Achaiæ.
Quapropter? an quòd non diligam vos? Deus novit.
Sed quod facio, etiam faciam: ut amputem occasionem iis qui exoptant occasionem, ut in *eo de* quo gloriantur, inveniantur quales & nos.
Nam istiusmodi pseudapostoli, operarii dolosi sunt, transfigurantes se in Apostolos Christi.
Neque id mirum. ipse enim Satanas se transfigurat in Angelum lucis.
Non magnum est igitur si etiam ejus ministri transfigurant se tanquam *sint* ministri justitiæ, quorum finis erit secundùm opera ipsorum.
Rursum dico, nequis me putet insipientem esse: sin minùs vel ut insipientem recipite me, ut paululum quiddam & ego glorier.
Quod dico, non dico secundùm Dominum, sed ut insipiens, in fundamento istius gloriationis.

Nam quod mihi deerat, suppleverunt fratres qui venerunt à Macedonia: & in omnibus sine onere me vobis servavi, & servabo.
Est veritas Christi in me, quoniam hac gloriatio non infringetur in regionibus Achaia.
Quare? quia non diligo vos? Deus scit.
Quod autem facio, & faciam: ut amputem occasionem eorum qui volunt occasionem: ut in quo gloriantur, inveniantur sicut & nos.
Nam ejusmodi pseudapostoli sunt operarii subdoli, transfigurantes se in Apostolos Christi.
Et non mirum. ipse enim Satanas transfigurat se in Angelum lucis.
Non est ergò magnum si ministri ejus transfigurentur velut ministri justitia, quorum finis erit secundùm opera ipsorum.
Iterum dico, nequis me putet insipientem esse: alioquin velut insipientem accipite me, ut & ego modicum quid glorier.
Quod loquor, non loquor secundùm Dominum, sed quasi in insipientia, in hac substantia gloria.

10 Amplificatio, adeò se istius facti non pudere, ut etiam deinceps non aliter agere apud ipsos decreverit, quo verè semper possit affirmare se gratis in Achaia docuisse: minimè id quidem quòd Corinthios dedignetur, sed ut Thrasones isti occasionem jampridem captatam nusquam inveniant; ipse verò interea illis proponat quod æmulentur, ut verè tandem possint dicere se esse Pauli similes. 13 Apertè tandem istos suis coloribus depingit, prædicens fore ut quantumcunque zelum gloriæ Dei simulent, tandem seipsos prodant. 16 Pergit aperta cum fiducia, & gravissimâ quâdam ironiâ utens, petit sibi veniam tribui, si velut ad tempus apud sapientes Corinthios desipiens cum summis illis hominibus de externis etiam illis rebus contendat, putà de genere, de majoribus, déque rebus fortiter gestis.

---

9 *Quod enim mihi deerat*, τὸ γὰρ ὑστέρημά μου. Particula γὰρ non ad proximè præcedens membrum, sed ad superius, id est ad verbum *Spoliavi*, refertur.

10 *Est veritas*, &c. ἔστιν ἀλήθεια, &c. id est, Nè censeatur esse in me Christi veritas. vel, Vobis ego per Christum verè affirmo, ut Rom. 9. 1. Est enim hæc quædam jurisjurandi formula. ¶ *Non obstruetur in me*, οὐ φραγήσεται εἰς ἐμέ. id est, Os non obstruetur in me quominus glorier hac de re. Vulgata, *Non infringetur*. Erasmus, *Non interrumpetur*. Neutrum rectè.

12 *Qui exoptant*, τῶν θελόντων. id est quibus nihil est optatius. Vulgata, *qui volunt*, non expressâ vi verbi θέλειν hoc in loco, de qua alibi diximus. Syrus à consequenti accepit pro ζητούντων. ¶ *Ut in* eo de *quo gloriantur*, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται. Hoc quidam sic exponunt quasi & isti stipendium ab Ecclesia non acceperint, æmulatione quâdam Pauli, quo inferiores videri nollent, imò aliis in rebus superiores. Itaque in his verbis esset quidam σαρκασμός, quasi prædicente Paulo diuturnam hanc æmulationem in ipsis non fore, se nihilominus perseveraturo. Sed illud verisimile mihi non videtur, & mox refellitur vers. 12. Puto igitur Paulum diversâ prorsus ratione occurrere istorum improbitati, ac si dicat, isti quidem omnem mei calumniandi occasionem captant, exspectantes dum pœniteat me juri meo renunciantem, in prædicando Evangelio ex manuum mearum labore victitare. At ego nunquam patiar hanc laudem (quâ ipsos refello) mihi in Achaiæ Ecclesiis præripi. Imò in hoc instituto pergam, ut & ipsos ad exemplum meum imitandum provocem, nedum ut quam captant occasionem inveniant. ¶ *Quales*, καθώς. Vulgata, ad verbum, *Sicut*. Erasmus, *Quemadmodum*. Castellio hunc locum ità convertit, *Quò sibi in quo glorientur suppetat, quemadmodum & nobis*. quasi videlicet εὑρεθῶσι activè possit explicari.

13 *Pseudapostoli*, ψευδαπόστολοι. Pseudapostolos istos vocat, non simpliciter quòd sanam doctrinam corrumperent, sed quòd præterea sibi, ut divinitus quoque missis & à Spiritu sancto afflatis, credendum esse instarent: quod illos tum ausos esse mirum non est, cùm etiam ex iis nonnulli potuerint verè dicere se fuisse ipsius Christi discipulos, quod de Hebione & Cerintho tradit Epiphanius; cùm post tot secula renati subinde Enthusiastæ nihil magìs urgeant. Imò quid aliud crepat iste qui sibi Petri & Pauli non modò Apostolicam autoritatem vendicat, sed supra etiam illum ipsum sese re extollit, cujus se vicarium esse verbo testatur? ¶ *Transfigurantes se*, μετασχηματιζόμενοι. Sic rectè Vulgata. Est enim positum τὸ μετασχηματίζεσθαι formâ Hebrææ conjugationis vel Hithpahel, vel Niphal reciprocæ, cujusmodi plurima in his libris observavimus. Erasmus, *Sumtâ personâ Apostolorum Christi*, expresso quidem sensu, sed nullâ necessitate discedens ab ipsis Apostoli verbis.

14 *Lucis*, φωτός. id est lucidum. *Lucis* autem nomine intelligitur cœlestis gloria, & spiritualis ac purissima illa intelligentia cujus participes sunt Angeli beati.

15 *Transfigurant se tanquam* sint *ministri justitiæ*, μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι τῆς δικαιοσύνης. Rectè mihi videtur suppleri participium ὄντες. Erasmus autem rursum, nullâ ut mihi quidem videtur necessitate à verbis Apostoli discedens, vertit, *personam illius in se transferant, quasi sint ministri justitiæ*, sententiâ etiam nonnihil depravatâ. Nec enim illi dicuntur sese transfigurare in Satanam, sed in ministros probos & integros, quibus opponuntur δόλιοι. Hoc enim declarat epitheton *justitiæ* ex Hebræorum idiotismo. ¶ *Finis*, τὸ τέλος. id est merces, sic ab Hebræis dicta quòd sit finis operis.

16 *Sin minùs*, εἰ δὲ μήγε. id est, sin verò aliter sentitis, me videlicet non sapere, at certè recipite me ut desipientem.

17 *In fundamento istius gloriationis*, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως. id est, habitâ eorum ratione, quibus tanquam fundamento nititur hæc mea gloriatio, ut quæ commemorare nequeam, quin ipse mihi Suffenus esse, & quidvis mihi tribuere

videar. Non prorsus igitur malè sed obscurè Vulg. *In hac substantia gloriæ.* Erasmus, *In hoc argumento gloriationis.* Castellio, *In hac gloriationis materia.* Vide sup. 9. 4. Quod autem dixit Apostolus se non secundùm Dominum loqui, per concessionem dixit, & formam ipsam orationis non autem rem ipsam considerans, cùm alioqui vera sit ipsius oratio, & sanctissimus ipsius scopus.

---

18 Ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται κατὰ τὴν σάρκα, κἀγὼ καυχήσομαι.
19 Ἡδέως γὰρ ἀνέχεσθε τῶν ἀφρόνων, φρόνιμοι ὄντες.
20 Ἀνέχεσθε γὰρ εἴτις ὑμᾶς καταδουλοῖ, εἴτις κατεσθίει, εἴτις λαμβάνει, εἴτις ἐπαίρεται, εἴτις ὑμᾶς εἰς πρόσωπον δέρει.
21 Κατὰ ἀτιμίαν λέγω, ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν· ἐν ᾧ δ' ἄν τις τολμᾷ, (ἐν ἀφροσύνῃ λέγω) τολμῶ κἀγώ·
22 Ἑβραῖοί εἰσι; κἀγώ· Ἰσραηλῖταί εἰσι; κἀγώ· σπέρμα Ἀβραάμ εἰσι; κἀγώ·
23 Διάκονοι Χριστοῦ εἰσι; (παραφρονῶν λαλῶ) ὑπὲρ ἐγώ· ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις.
24 Ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον.
25 Τρὶς ἐρραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρὶς ἐναυάγησα, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα·
26 Ὁδοιπορίαις πολλάκις, κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις λῃστῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν θαλάσσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις·
27 Ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψει, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι.
28 Χωρὶς τῶν παρεκτὸς, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν, ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.
29 Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;
30 Εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου καυχήσομαι.
31 Ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οἶδεν, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεύδομαι.
32 Ἐν Δαμασκῷ ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτα τοῦ βασιλέως ἐφρούρει τὴν Δαμασκηνῶν πόλιν, πιάσαι με θέλων·
33 Καὶ διὰ θυρίδος ἐν σαργάνῃ ἐχαλάσθην διὰ τοῦ τείχους, καὶ ἐξέφυγον τὰς χεῖρας αὐτοῦ.

Quandoquidem multi gloriantur secundùm carnem, & ego gloriabor.
Libenter enim suffertis insipientes, quòd sitis sapientes.
Suffertis enim siquis vos in servitutem adigit, siquis exedit, siquis *stipendium* accipit, siquis attollit sese, siquis vos in faciem cædit.
Contumeliæ respectu dico: veluti quòd nos infirmi fuimus. Imò in quocunque audaciâ uti velit aliquis, (ut desipiens loquor) audaciâ uti velim & ego:
‖ Hebræi sunt? *sum* & ego: Israelitæ sunt? *sum* & ego: semen Abrahami sunt? *sum* & ego:
Ministri Christi sunt? (insipiens loquor) superior sum ego: in laboribus ampliùs, in plagis supra illos, in carceribus ampliùs, in mortibus sæpe.
A Judæis quinquies accepi quadragenas *plagas*, unâ minus.
* Ter virgis cæsus fui, † semel fui lapidatus, ‖ ter naufragium feci, noctem ac diem in profundo egi:
In itineribus sæpe *fui*, *in* periculis fluminum, periculis latronum, periculis à *meis* gentilibus, periculis à Gentibus, periculis in civitatibus, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis inter falsos fratres:
In labore & ærumna, in vigiliis sæpe, in fame & siti, in jejuniis sæpe, in frigore & nuditate.
Absq; iis quæ extrinsecus *eveniunt*, *urget* agmen illud in me quotidie consurgens, *id est*, solicitudo de omnibus Ecclesiis.
Quis infirmus est quin ego sim infirmus? quis offendiculo afficitur, quin ego urar?
Si gloriari oporteat, de iis quæ infirmitatis meæ *sunt* gloriabor.
Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, benedictus in secula, novit me non mentiri.
* Damasci, Ethnarchus Aretæ regis, præsidio tenebat Damascenorum urbem, cupiens me prehendere:
Sed per fenestram in corbe fui fune demissus per mœnia, & ejus manus effugi.

Quoniam multi gloriantur secundùm carnem, & ego gloriabor.
Libenter enim sufferstis insipientes, cùm sitis ipsi sapientes.
Sustinetis enim siquis vos in servitutem redigit, siquis devorat, siquis accipit, siquis extollitur, siquis in faciem vos cædit.
Secundùm ignobilitatem dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte: in quo quis audet, (in insipientia dico) audeo & ego:
Hebræi sunt? & ego: Israelitæ sunt? & ego: semen Abrahæ sunt? & ego.
Ministri Christi sunt? (ut minùs sapiens dico) plus ego: in laboribus plurimis, in carceribus abundantiùs, in plagis supra modum, in mortibus frequenter.
A Judæis quinquies quadragenas, unâ minus, accepi.
Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragiũ feci, nocte & die in profundo maris fui.
In itineribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gentibus, periculis in civitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus:
In labore & ærumna, in vigiliis multis, in fame & siti: in jejuniis multis, in frigore & nuditate.
Præter illa quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana, solicitudo omnium Ecclesiarum.
Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non uror?
Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor.
Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, qui est benedictus in secula, scit quòd non mentior.
Damasci, præpositus gentis Aretæ regis, custodiebat civitatem Damascenorum, ut me comprehenderet:
Et per fenestram in sporta demissus sum per murum, & effugi manus ejus.

20 Antequam ad rem accedat, perstringit Corinthios, qui cùm sibi sapientissimi viderentur, interea non animadvertebant pseudapostolos, ad quæstum abuti ipsorum simplicitate.
‖ *Philip.* 3. 5.
* *Act.* 16. 25.
† *Act.* 14. 19.
‖ *Act.* 27. 1.

28 Hoc tandem addit velut appendicem ut Corinthios pudeat eum aspernari à cujus solicitudine omnes penè Ecclesias pendere res ipsa testabatur.

30 Retorquet in adversarios quod ab eis objiciebatur: ut si dicat, proferunt illi meas ærumnas ut mihi autoritatem detrahant, at ego si gloriari velim non aliundè sumserim argumentum; nec quicquam hîc à me confingi Deus ipse est testis. * *Act.* 9. 24.

---

18 *Secundùm carnem*, κατὰ σάρκα. Id est, de rebus externis, veluti de generis nobilitate.

20 Stipendium *accipit*, εἴ τις λαμβάνει. Casum supplevi ex vers. 8. Syrus autem & Arabs addunt etiam ἀφ' ὑμῶν, *à vobis*. cui opponitur δωρεὰν εὐαγγελίζεσθαι, *gratuitò evangelizare*.

21 *Contumeliæ respectu dico*, κατὰ ἀτιμίαν λέγω. Sic exprimere studui vim præpositionis κατὰ, ac si dixisset Apostolus, Quod dixi de vobis in faciem cæsis, sic accipite, non quasi dictum velim colaphos vobis ab istis impactos, sed ut ad contumeliam referantur non tam mihi quàm vobis factam, nec minorem quàm si vobis colaphum isti impegissent, dum mihi infirmitates quas vocant objiciunt. Suum enim dictum mitigat hâc interpretatione Apostolus, quod alioqui malè intelligere vel etiam calumniari poterant Corinthii. Vulg. *Secundùm ignobilitatem dico.* ineptè. Erasmus, *Secundùm contumeliam loquor*, perobscuré. ¶ *Veluti quòd nos infirmi fuerimus*, ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν. Exemplum istius contumeliæ profert Apostolus, sibi quidem propriè illatæ, sed quæ ad Corinthios ipsos redundaret, ut qui ab homine penderent, omnibus iis destituto quæ hominibus soleant autoritatem conciliare, atque adeò multis notis infami, quas isti tamen blandiore nomine ἀσθενείας vocabant. Vulgata, *Quasi infirmi fuerimus.* Erasmus, *Perinde quasi infirmi fuerimus*, nè vocibus quidem expressis. ¶ *Imò in quocunque*, ἐν ᾧ δ' ἄν. Commodè prorsus, istos infirmitatem objicientes Apostolus refutans, utitur verbo τολμᾶν, quod τῷ ἀσθενεῖν directè opponitur, demonstrans nihil potiùs sibi defuisse, imò superfuisse de quo isti gloriari solerent: & ea, quæ isti ἀσθενείας vocabant, esse Apostolici muneris peculiaria τεκμήρια & ornamenta.

22 *Hebræi sunt?* Ἑβραῖοί εἰσι; Per interrogationem hæc lego, ut Græcus etiam scholiastes legenda esse annotavit. Neque enim facilè crediderim istos Pauli æmulos fuisse ex circumcisione, sed puto potiùs, cùm illi suâ nobilitate aliquâ superbirent adversùs Apostoli paupertatem, Paulum in hac controversia hunc modum tenuisse, tum quia per se id omne non magni faciebat, tum nè quenquam offenderet, ut & obliquè se ostenderit multò illis nobiliorem omnibus modis, & omnem illorum fastum sine ambitione paucis verbis retuderit: acsi diceret, Opponunt illi suum genus mihi tenui abjecto σκηνοποιῷ: sed quæso, num ità sunt isti nobiles ut audeant se Hebræos, Israelitas, Abrahæ illius sobolem profiteri? Si hoc dixerint, certè hoc ipsum & ego proferam: ut si idcirco superbiendum est, & ego parem superbiæ causam habeam. Relinquitur ergò, si hoc isti possent adferre, parem tamen illis hac in re esse Apostolum; ut idcirco ab illis despici non possit quin seipsos despiciant: & cùm nullam similem εὐγένειαν possint edere, Paulum jam illis non modò parem sed infinitis etiam partibus esse nobiliorem, quod tamen cogitandum maluit relinquere quàm apertè exprimere. ¶ *Semen* σπέρμα. id est soboles, Hebræorum more.

23 *Superior sum ego*, ὑπὲρ ἐγώ. Vulgata, *Plus ego.* Hîc verò Paulus veram gloriam nactus, apertè ministerium suum asserit, non sui causâ, sed quòd doctrinam suam alioqui videbat periclitari apud Corinthios plerosque ab æmulis fascinatos. Et tamen addit præfationem, nequis offendatur; sed ex concessione tamen. ¶ *Ampliùs*, περισσοτέρως. Vulgata, *Abundantiùs.* Erasmus, *Copiosiùs.* Puto autem omnia ista comparativè dici, ac proinde converti περισσοτέρως, *Ampliùs*, videlicet quàm illi, & ὑπερβαλλόντως, *supra eos*: aptiùs, ut opinor, quàm si dixissem *copiosiùs*, *abundantiùs*, & *supra modum*, cum Vetere interprete & Erasmo: quamvis Vetus interpres primo loco legerit περισσοτέρως, *in laboribus plurimis*. Est autem supplendum participium *Versatus*, aut aliud ejusmodi. ¶ *In mortibus*, ἐν θανάτοις. *Mortes* vocat præsentia mortis pericula, ut 1. Corinth. 15. 31, & suprà, 1. 10.

24 *Quinquies*, πεντάκις. Conjungendum est hoc cum verbo ἔλαβον, non autem cum τεσσαράκοντα. Quod autem addit παρὰ μίαν, id est, *præter unam*, respicit quod scriptum est Deut. 25. 3. qua de re differunt Rabbini in פרק לקוים *perech lekujim*, id est, *in tractatu de verberandis*. Et manifestè probat hic etiam locus multa quæ pertulit Paulus fuisse à Luca præterita.

25 *Virgis cæsus sum*, ἐρραβδίσθην. Vocabulum ῥαβδίζειν indicat Paulum agere de verberibus non à Judæis, (quorum meminit separatim superiore versiculo) sed à præfectis Romanis inflictis. Vide Act. 16. 22. ¶ *Egi*, πεποίηκα. Sic accipitur idem verbum ποιεῖν, Jac. 4. 13. Vulg. *Fui*, ἐγενόμην. quod etiam legit Syrus interpres. Vide Act. 18. 23.

26 *A meis gentilibus*, ἐκ γένους. id est, ἐκ τῶν συγγενῶν, nempe Ἰουδαίων, quibus opponit τὰ ἔθνη. Vulg. & Erasmus, *Ex genere*, nimiùm obscurè. ¶ *In civitatibus*, ἐν πόλει. Sic converti plurali numero, quòd liqueat de certa civitate hîc non agi, ut nec de certa quapiam solitudine. Est autem hæc enallage numeri Hebræis perfamiliaris, & ἐρημίαν videtur opponere urbi, ut si Gallicè dicas *es villes & aux champs*.

27 *In labore*, ἐν κόπῳ. Vide Matth. 11. 28. ¶ *Et ærumna*, καὶ μόχθῳ. Sic rectè & expressè Vetus interpres. Est enim ærumna, inquit Cicero, ægritudo laboriosa, veluti cùm delassa-

 tus

tus aliquis pro quiete cogitur novos labores capessere. Erasmus post Ambrosium, *Molestiâ*, λύπη.

28 *Absque iis*, &c. χωρὶς τῶν παρεκτός. τὰ παρεκτὸς vocat (opinor) quæ extrinsecus eum adoriebantur, ab intimis illis curis ac molestiis innumerabilibus distincta. Chrysostomus autem χωρὶς τῶν παρεκτὸς interpretatur, *Præter ea quæ prætermitto*, quòd non omnia recensuerit. ¶ Urget *agmen illud in me quotidie consurgens*, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν. Tot verbis studui veram hujus loci sententiam explicare. Certum est enim ἐπισύστασιν dici multitudinem quæ adversùs aliquem coierit, idque non semel, sed repetitis vicibus. Quia igitur multiplices erant curæ, quarum tanquam agmine magìs ac magìs veluti obruebatur, Apostolus usus est translatitiè hoc vocabulo, admodum significanter. Vulgata, *Instantia mea quotidiana*. Erasmus, *Incumbens mihi quotidiana cura*. Neuter satis expressit Græci vocabuli emphasin. Græca scholia non explicant translatitiè, sed propriè, quasi significetur omnium populorum coitio quotidiana adversùs illum. Sed hoc certè inter τὰ παρεκτὸς numerandum esset, & apparet ἡ μέριμνα subjici per appositionem, quam vocant.

29 *Quis infirmus est?* τίς ἀσθενεῖ, vel, *Quis affligitur*, quasi Apostolus per concessionem ἀσθένειαν vocet ex adversariorum sententia perpessiones Christi nomine, quam interpretationem in prioribus editionibus secutus, nunc corrigo. Potiùs enim profectò loquitur Apostolus de rudibus adhuc, nec satis intelligentibus Christianam libertatem, quorum ruditatem adeò non despexit, istorum more se supra Apostolum efferentium, ut contrà lucrifaciendis & erudiendis illis sese modis omnibus summiserit, quod ab omnibus requirit, Rom. 12. 15. & 15. 1. & de se expresè commemorat, 1. Cor. 2. ¶ *Quis offendiculo afficitur*, τίς σκανδαλίζεται. Aptè prorsus istud cum præcedentibus cohæret. Hæc enim de quibus hîc agitur offendicula, sicut copiosè ostenditur. 1. Cor. 8. ex eo oriebantur, quòd nonnulli nondum satìs intelligerent quæ tum passim inculcat Apostolus, tum Col. 2. 16. paucis quidem sed expressissimè declarat. Vulgata *Scandalizatur*, barbarè. Erasmus, *Offenditur*, quod, depravatâ Apostoli sententiâ, accipi posset pro βλάπτεται, id est, *aliquo modo læditur*.

30 *Si gloriari oportet*, εἰ καυχᾶσθαι δεῖ. meritò sic præfatur Apostolus tum ut omnem ambitionis suspicionem evitet, tum quòd ipsæ pro Christo perpessiones eximia sint ipsius Dei dona, de quibus agendæ sunt illi gratiæ, nedum ut de illis efferre sese cuiquam liceat. Vide 1. Corinth. 4. 2. Philipp. 1. 29. & Act. 5. 41. ¶ *De iis quæ infirmitatis meæ sunt*, τὰ τῆς ἀσθενείας μου. *Infirmitates* rursus appellat ex adversariorum sensu ea quæ potiùs ipsum commendabant.

32 *Ethnarchus*, ὁ ἐθνάρχης. id est, illi genti præfectus. Hoc ipso verbo Cicero ut & nomine δυνάσται, utitur Philippicâ sextâ. ¶ *Prehendere*, πιάσαι. Vide Joan. 7. 30. Vulg. non legit θέλων, sed subaudivit particulam ὥστε.

ΚΕΦ. ιβ'.

Καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφέρει μοι. ἐλεύσομαι γὰρ εἰς ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις Κυρίου.

2 Οἶδα ἄνθρωπον ἐν Χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων (εἴτε ἐν σώματι, οὐκ οἶδα· εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν) ἁρπαγέντα τὸν τοιοῦτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ.

3 Καὶ οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον, (εἴτε ἐν σώματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν)

4 Ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον, καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι.

5 Ὑπὲρ τοῦ τοιούτου καυχήσομαι· ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι εἰ μὴ ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου.

6 Ἐὰν γὰρ θελήσω καυχήσασθαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων· ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ· φείδομαι δὲ μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται ὑπὲρ ὃ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ.

7 Καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί, ἄγγελος Σατᾶν, ἵνα με κολαφίζῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι.

8 Ὑπὲρ τούτου τρὶς τὸν Κύριον παρεκάλεσα, ἵνα ἀποστῇ ἀπ' ἐμοῦ.

9 Καὶ εἴρηκέ μοι, Ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. Ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχήσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ.

10 Διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις ὑπὲρ Χριστοῦ· ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι.

11 Γέγονα ἄφρων καυχώμενος· ὑμεῖς με ἠναγκάσατε· ἐγὼ γὰρ ὤφειλον ὑφ' ὑμῶν συνίστασθαι· οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι.

12 Τὰ μὲν σημεῖα τοῦ ἀποστόλου κατειργάσθη ἐν ὑμῖν ἐν πάσῃ ὑπομονῇ, ἐν σημείοις καὶ τέρασι καὶ δυνάμεσι.

13 Τί γάρ ἐστιν ὃ ἡττήθητε ὑπὲρ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας, εἰ μὴ ὅτι αὐτὸς ἐγὼ οὐ κατενάρκησα ὑμῶν; χαρίσασθέ μοι τὴν ἀδικίαν ταύτην.

14 Ἰδού, τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ οὐ καταναρκήσω ὑμῶν. οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλ' ὑμᾶς. οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις.

15 Ἐγὼ δὲ ἥδιστα δαπανήσω, καὶ ἐκδαπανηθήσομαι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν· εἰ καὶ περισσοτέρως ὑμᾶς ἀγαπῶν, ἧττον ἀγαπῶμαι.

CAP. XII.

Gloriari sanè non convenit mihi. veniam enim ad visiones & revelationes Domini.

Novi hominem in Christo ante annos quatuordecim, (an in corpore, nescio; an extra corpus, nescio; Deus novit) raptum in tertium usque cœlum.

Et novi hujusmodi hominem (an in corpore, an extra corpus, nescio; Deus novit)

Raptum fuisse in paradisum, & audisse ineffabilia verba, quæ non liceat homini loqui.

Super ejusmodi homine gloriabor: de meipso verò non gloriabor, nisi in infirmitatibus meis.

Nam si voluero gloriari, non ero insipiens: veritatem enim dicam. sed parcè loquor, nequis de me reputet supra *id* quod videt *esse* me, aut *quod* audit ex me.

Et nè excellentiâ revelationum supra modum efferrer, datus est mihi surculus infixus carni, *nempe* angelus Satan, ut me colaphis cædat, nè supra modum efferar.

Super hoc ter Dominum rogavi, ut absçederet à me.

Sed dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam potentia mea per infirmitatem consummatur. Libentissimè igitur gloriabor potiùs de infirmitatibus meis, ut tanquam in tabernaculo inhabitet in me potentia Christi.

Propterea acquiesco in infirmitatibus, in injuriis, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustiis pro Christo. cùm enim infirmus sum, tunc potens sum.

Fui insipiens in gloriando: vos me coegistis: nam ego debueram à vobis commendari: nulla enim in re inferior fui summis Apostolis, etiamsi nihil sum.

Indicia quidem Apostoli edita sunt apud vos cum omni tolerantia, per signa, & prodigia & virtutes.

Nam quid est in quo fueritis deteriore conditione præ reliquis Ecclesiis, nisi quòd ego ipse * non obtorpui cum vestro incommodo? condonate mihi hoc injustè factum.

Ecce, tertiò paratus sum venire ad vos, nec cum vestro incommodo obtorpescam. non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. non enim debent filii parentibus thesauros congerere, sed parentes filiis.

Ego verò libentissimè sumtum impendam, & expendar pro animabus vestris: etiamsi plurimùm vos diligens, minùs diligar.

CAP. XII.

Si gloriari oportet, non expedit quidem. veniam autem ad visiones & revelationes Domini.

Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, (sive in corpore, nescio; sive extra corpus, nescio; Deus scit) raptum hujusmodi usque ad tertium cœlum.

Et scio hujusmodi hominem (sive in corpore, sive extra corpus, nescio; Deus scit)

Quoniam raptus est in Paradisum, & audivit arcana verba, quæ non licet homini loqui.

Pro hujusmodi gloriabor: pro me autem nihil gloriabor, nisi in infirmitatibus meis.

Nam si voluero gloriari, non ero insipiens: veritatem enim dicam. parco autem, nequis in me existimet supra id quod videt me, aut aliquid audit ex me.

Et nè magnitudo revelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus Satanæ, ut me colaphizet.

Propter quod ter Dominum rogavi, ut discederet à me.

Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi.

Propter quod placeo mihi in infirmitatibus, in contumeliis, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustiis pro Christo. cùm enim infirmor, tunc potens sum.

Factus sum insipiens, vos me coegistis: ego enim à vobis debui commendari: nihil enim minus fui ab iis qui sunt supra modum Apostoli, tametsi nihil sum.

Signa tamen Apostoli facta sunt per vos in omni patientia, in signis, & prodigiis, & virtutibus.

Quid est enim quod minus habuistis præ cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse non gravavi vos? donate mihi hanc injuriam.

Ecce tertiò hoc paratus sum venire ad vos, & non ero gravis vobis. Non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. nec enim debent filii parentibus thesaurizare, sed parentes filiis.

Ego autem libentissimè impendam, & superimpendar ipse pro animabus vestris: licèt plus vos diligens, minùs diligar.

2 Pergit in proposito, & quoniam gloriosuli illi revelationes jactabant, commemorat quæ ipsum supra communem hominum captum attollant; at non absque præfatione, & accurata etiam excusatione. 5 Ut omnem ambitionis suspicionem removeat, testatur se illa ut extrinseca non ut sua jactare, quamvìs hîc nihil affingat, nè hâc occasione plus ei tribuatur ab aliis quàm per se sit: ac proinde se velle potiùs in suis miseriis gloriari. 7 Excellens doctrina cur Dominus præstantissimos etiam servos suos à Satana vexari & omni tentationum genere affligi velit: nempe, nè nimiùm efferantur, atque adeò ut jugi illâ exercitatione perficiantur. 9 Concludit se pseudapostolorum jactationibus solas suas ærumnas velle opponere: simúlque se excusat quòd ipsorum importunitate de iis rebus tam multa dicere sit coactus, nempe quòd everso ipsius Apostolatu necesse erat ipsam doctrinam ruere. 11 Testes rursum Corinthios facit eorum quibus suum apud eos Apostolatum obsignarat Dominus, & denuò quàm sit tum ab omni avaritia alienus, tum in eos propensus certis argumentis declarat. * *Suprà*, 11. 9.

---

1 *Gloriari*, καυχᾶσθαι. Hunc locum ità legit Vetus interpres, εἰ καυχᾶσθαι δεῖ οὐ συμφέρει μέν. ἐλεύσομαι δὲ, &c. Id est, ut ipse convertit, *Si gloriari oportet non conducit quidem. veniam autem.* Syrus & Arabs sublatâ particulâ εἰ legerunt καυχᾶσθαι δεῖ, ἀλλ' οὐ συμφέρει, *Gloriari oportet, sed non convenit*. Utcunque verò legas, τὸ μὴ συμφέρειν non potest accipi pro *non expedire* vel *inutile esse*, quia ex sequente ratione nihil tale concluderetur: cùm è contrario quò excellentius est quod cuipiam donatur, eò quispiam reddatur ornatior & laude dignior. Apostolus igitur nihil tale dictum voluit. sed contrà accedens ad id, quo longè magìs quàm iis quæ antea commemorarat videri poterat supra communem hominum sortem efferri, utitur novâ præfatione ad hanc excusandam περιαυτολογίαν: testatus has partes sibi quidem minimè convenire, sive quadrare, ut qui pro ratione sui muneris & ingenio quoque suo minimè ambitioso, cæteros soleret ταπεινοφροσύνην docere, sed necessariò sese huc adigi ad Apostolici sui muneris autoritatem asserendam, ut cogeretur ejus testimonia edere quàm certissima & eminentissima. Itaque testatur se coactum id facere, & omnia interim tum sibiipsi tum aliis adhibet remedia quominus vel ipse efferatur, vel alii offendantur. Omnino tamen consideranda sunt Dei erga nos beneficia, sed ista consideratio non modò nos non adducit ad inanem jactationem, sed etiam prorsus ab ea nos abducit, ut potiùs in contemplanda Dei nostri bonitate toti simus. ¶ *Visiones*, ὀπτασίας.

ἐκστάσεις, id est, ὁράματα, ut Act. 10.10. & 9. cum ecstasi, id est, quasi mentis extra se raptu conjunctas. ¶ *Revelationes*, ἀποκαλύψεις. Vide 1.Cor.4.6.

2 *Hominem*, ἄνθρωπον, Id est, quendam. Cæterùm, admirabile hic apparet Apostoli artificium. Nec enim dubium est quin de seipso loquatur. Cur ergò alteram personam inducit, atque adeò mox versu 5. hunc Hominem à seipso discernit? certè non simpliciter ut arrogantiæ notam vitaret, quasi de alio quopiam loqui se simularet (fuisset enim hoc effugium ineptissimum) sed ut re ipsâ ostenderet nihil minùs se captare quàm ut sibi aliquid tribueret: ea videlicet quæ prorsus erant extrinseca (tametsi Deus illis ipsum supra mortalium communem sortem extulerat) usque adeò diversa faciens ab iis quæ ipsi erant intrinseca, ut velut extra illa sese considerari velit, quasi Ille & Ipse non essent unus & idem homo. Sed & longiùs postea in sui ipsius demissione progreditur, illa sua intrinseca demum commemorans, quæ vocat ἀσθενείας, ejusmodi videlicet, si humano judicio æstimentur, quæ dedecus illi concilient, nedum ut hinc videri posset ambitiosè gloriam aliquam apud homines venari. ¶ *In Christo*, ἐν Χριστῷ. id est, Christianum, si ad ἄνθρωπον referas: quòd si ad verbum οἶδα potiùs pertineat (ut etiam existimo) additum hoc erit confirmationis vel exprimendi affectûs causâ: quasi Per parenthesin dicas, *Novi hominem (quod in Christo dico) ante annos quatuordecim*, &c. id est, quod sine ambitione dictum velim, cùm nihil aliud quàm unum Christum hic respiciam. In hoc enim totus est Apostolus ut omnia, quæ dicturus est, in unius Christi gloriam redundent, cujus erat minister. ¶ *Raptum*, ἁρπαγέντα. Additur in Græcis τὸν τοιοῦτον, *ejusmodi*, pleonasmo Hebræis usitato, & interdum Græcis, ac præsertim Herodoto, ut alibi diximus. Itaque non additur apud Clementem lib. στρωμ. quinto, ubi hunc locum citat. ¶ *In tertium usque cælum*, ἕως τρίτου οὐρανοῦ. Id est, in sublimissimum usque cœlum. Nec enim in ipso numero philosophandum arbitror. Est tamen hic locus adversùs eos observandus qui cœlum ponunt ubique. Sed hoc quidem verum est trium cœlorum fieri in sacris literis mentionem, nempe aeris, cœlestium orbium, & beatarum sedium in quas Christus ascendit, indè etiam venturus ut eum ipso ibi simus in æternum. Neque hoc est de cœlo nescio quo Empyreo nugari, sed vestigiis sacrarum literarum insistere.

4 *In Paradisum*, παράδεισον. Sic communi usu vocant Græci quæ Latini *vivaria*, si Gellio credimus lib. 7. cap. 20. septa videlicet quædam in quibus voluptatis causâ tum plantæ excoluntur, tum etiam vivæ feræ pascuntur. Nos vulgò *des parcs*, vel voluptuarios hortos, vocamus. Sed κατ' ἐξοχὴν sic vocarunt Græci interpretes hortum illum in Eden plantatum, de cujus situ etiamnum disputant hodie nonnulli, perineptè, cùm universam terram constet diluvio fuisse vastatam. Hinc factum ut beata illa gloriæ Dei sedes hoc nomine vulgò etiam diceretur, ut Luc. 23.43. Apoc. 2.7. & in Ecclesiastico aliquoties. ¶ *Ineffabilia*, ἄρρητα. id est, quæ fando explicari à quoquam homine non possint: uti vocat ἀρρήτους ἰδιότητας Aphrodiseus, proprietates quas vocant occultas, & quarum ratio non perspici ac multò minùs explicari possit. Quòd si in hæc naturæ, nobis alioqui familiaris ac domesticæ, arcana penetrare non potest humani ingenii acies, quantò minùs in cœlestem illam lucem? cujus scintillam aliquam cùm vidisset Apostolus, ità est ab ea veluti absorptus, ut nè nosset quidem an cum ipso corpore an seorsim animo correpto hæc audisset, nedum ut ea posset declarare quæ audierat. Vulg. & Erasmus, *Arcana*, id est, ἀπόρρητα, velut ista explicare quidem potuerit, sed prohibitus fuerit ea enunciare. quasi verò in religione Christiana sint Eleusynia quædam sacra, ac non potiùs omnia evulgari jusserit Dominus, & quidem iis præcipuè quos mundus pro indoctis & imperitis habet, atque adeò populari sermone, qui ab omnibus tum summis tum infimis, viris, pueris, mulierculis intelligi possit: ità tamen ut ad discentium captum omnia accommodentur. Deinde certum est ἄρρητα propriè dici non quæ passim dici non debeant, sed quæ non possint dici: à qua significatione propria non est temerè nobis discedendum. Itaque interpretationem illam non possum probare nisi hoc addas, ista non fuisse ejusmodi ut ad fidelium salutem essent explicatu necessaria. Castellionem autem, & fanaticos illos, qui (ut nos à verbo Dei scripto ad vanas speculationes abripiant) ex hoc loco nituntur imperitis persuadere Paulum in suis Epistolis rudimenta quædam duntaxat scripsisse (inter quæ etiam non pudet eos Christum crucifixum reponere) cæterum perfectiora quædam habuisse. quæ perfectos doceret; eos, inquam, ego nè responso quidem dignos esse puto, quamvis alibi hanc ipsorum blasphemiam pluribus refutarim, ut tandem cogniti impii isti homines ab omnibus Christianis vitentur. Istorum similes erant Caiani, quos testatur Epiphanius librum ostentasse quem vocabant Pauli ascensum, quo itidem Gnostici utebantur. ¶ *Quæ non liceat*, &c. ἃ οὐκ ἐξὸν. id est, ἀδύνατον, vel οὐχ δέον ἢ δεῖ, quoniam videlicet nè animo quidem illa satis complecti poterat Apostolus, nedum ut ea posset verbis explicare. Iste locus igitur nihil pro iis facit qui arcanam quandam Theologiam somniant, & Christianam religionem in Eleusynia mysteria transformant, quæ impossibile sit homini loqui. Nam ea minimè omnium licent quæ naturæ nostræ captum superant, unde ἐξουσία dicitur non tantùm συγχώρησις, id est, concessio ac permissio, sed ipsa potestas & vis ad aliquid efficiendum. Hoc pulchrè sanè ac eleganter exposuit Clemens libro στρωμ. quinto, ubi cum hoc loco nonnullos quorundam poetarum versiculos comparans, sic scribit, Μαρτυρεῖ τοῖς εἰρημένοις ὁ ἀπόστολος, ΟΙΔΑ, λέγων, ΑΝΘΡΩΠΟΝ, &c. Et cùm hunc locum citasset, addit, τὸ ἄρρητον τοῦ Θεοῦ οὕτως αἰνισσόμενος, οὐ νόμῳ καὶ φόβῳ παραγγελίας τινὸς, ΤΟ' 'ΟΥΚ 'ΕΞΟ'Ν προσθεὶς, δυνάμει δὲ ἁγίᾳ ἄφθεγκτον εἶναι τὸ θεῖον μηνύων. id est, *Apostolus testimonio suo comprobat quæ à nobis sunt explicata, cùm dicit*, HOMINEM *NOVI*, &c. *ità significans Dei ineffabilem naturam, neque illud* ΤΟ' ΜΗ' 'ΕΞΟ'Ν *adjiciens, quasi ex Legis aut mandati alicujus metu, sed ut indicet potiùs divinum numen ejusmodi esse, ut nullâ vi, nè sanctorum quidem possit explicari.*

5 *Super ejusmodi homine*, ὑπὲρ τοῦ τοιούτου. sub. ἀνθρώπου, ut ostendit adjunctus articulus, & oppositum membrum ὑπὲρ ἐμαυτοῦ. qua de re diximus vers. 2. ὑπὲρ autem pro περὶ sæpe jam observavimus. Virgilius, *Rogitans super Hectore multa*. ¶ *Infirmitatibus*, ἀσθενείαις. Vide suprà, 11.30.

6 *Parcè loquor*, φείδομαι. Subauditur τοῦ λόγου. Vel, *mihi tempero*. Vulg. *Parco autem*. Erasmus, *Parco vobis*, quod non ità videtur convenire. ¶ *De me*, εἰς ἐμέ. Heb. לִי *li*, Gen. 20.13. vel, *In laudem meam*: ut in illis dicendi generibus, εἰς Βασίλειον, εἰς Ἀδαμάντιον λέγειν.

7 *Et nè excellentiâ*, &c. καὶ τῇ ὑπερβολῇ, &c. Vetus interpres ità legit hunc locum, καὶ ἡ ὑπερβολὴ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρῃ με. id est, *Et nè excellentia revelationum suprà modum efferat me*. Augustinus hunc locum citans lib. 7. quæstionum in vetus Testamentum, legit, καὶ ἐν τῇ ὑπερβολῇ, *& in magnitudine*, ità ut hoc referatur ad verbum ἐδόθη, *datus est*, non autem ad verbum ὑπεραίρωμαι, *supra modum efferar*, & vitetur trajectio, cujus tamen exempla multa observavimus suprà, Rom. 11.31. ¶ *Datus est*, ἐδόθη. Ergò inter Dei quoque dona numeranda sunt ista, nedum ut indè arripienda sit obmurmurandi occasio, quod tandem apparet ex felici exitu, Dei videlicet gloria & Sanctorum corona. Hinc Apostolus hac ipsa de re differens utitur verbo etiam significantiore nempe ἐχαρίσθη, Philip. 1.29, & Lucas verbo κατηξιώθησαν, Act. 5.41. ¶ *Surculus infixus carni*, σκόλοψ τῇ σαρκί. Vulgata, *Stimulus carnis meæ*. Erasmus, *Stimulus per carnem*. In utroque hoc non probo quòd σκόλοπα verterunt *Stimulum*, id est, κέντρον. In Erasmo verò illud quoque, quòd ἐν τῇ σαρκὶ vertit *per carnem*, cùm subaudienda potiùs fuerit præpositio ἐν, quam tamen addi necesse non fuit. Nam σκόλοψ *palum* quidem significat, id est, ligna præacuta, quæ claudendis hortis vel sustinendis vitibus solo infiguntur, ut annotavit Erasmus. Tertullianus lib. De Fuga *Sudem* interpretatur. sed constat tamen accipi pro surculis acutioribus, & quidem inhærentibus, ut qui, si quando per cæduas sylvas iter est faciendum, ambulantium pedibus non multò minùs molesti sunt quàm murices. Indè illud sæpe apud Dioscoridem repetitum, σκόλοπας ἕλκει, σκόλοπας ἀνάγει, καὶ τὰ πρὸς σκόλοπας, σκόλοπας ἐπισπᾶται. Hermolaus interpretatur *Assulas, & tela corporibus inhærentia*. Ruellius, *Spicula & aculeos*, Marcell. *Surculos & aculeos*. Gellius lib. 5. cap. 14, Androdi historiam interpretans ex Appione, *Stirpem* convertit, vestigio pedis hærentem. Nos Galli vocamus *une escharde*. Quid autem per istos aculeos intelligat non puto longiùs quærendum esse, sed ità metaphoricè intelligi gravissimas & animi & corporis punctiones in illis quas mox vocat ἀσθενείας, contumeliarum nimirum & injuriarum omni genere, quæ gravissimè ipsum fodicabant, quantumvis fortiter omnia perferentem, adeò ut allevationem aliquam petere cogeretur. Similis est locus Num. 33.55. ubi צנה *tsinnah* vocat, quod hoc loco Paulus σκόλοπα nuncupat, vitam piorum comparans sentibus seu vepretis. ¶ Nempe *Angelus Satan*, ἄγγελος σατᾶν. id est, ἀντιπεμπόμενος. Vulgata, *Satanæ*. id est, à Satana missus. Ego malo de ipso Satana accipere recto casu. Est autem hoc positum in epexegesi, Apostolo puncturas illas tribuente Satanæ, cujus instinctu tot undique incitabantur ad omne contumeliæ genus ipsi inferendum, quas *Colaphos* appellat, quod præcipuè injuriæ genus maximè censetur probrosum. Non dissimilis phrasis occurrit 2. Sam. 24.1. & 1. Chron. 21.1. ¶ *Colaphus cædat*, κολαφίζῃ. Erasmus, *Colaphis cæderet*, ut etiam paulò antè convertit ἐδόθη, *datus fuit*, quasi de re præterita agatur. Sed rectè annotant Græca scholia Paulum non temerè scripsisse potiùs κολαφίζῃ quàm κολαφίσῃ. ¶ *Nè supra modum efferar*, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι. Vetus interpres hæc non repetit, nec sanè addi necesse fuit. Repetuntur tamen etiam in Syra & Arabica interpretatione.

8 *Ter*, τρίς. id est sæpe, ut rectè exponit Chrysostomus: neque hic velim ego subtiliùs philosophari, sed retulerim potiùs ad communem

communem loquendi consuetudinem, cujus exempla multa vel unus Amos suppeditare potest. Sed & apud Latinos *ter & quater* dicitur *fieri* quod sæpe repetitur. Idem sæpe apud Hebræos in septenario numero occurrit: in quibus mysteriis scrutandis mihi interdum videtur paulò curiosior Augustinus.

9 *Potentia mea*, ἡ δύναμίς μου. Vetus interpres omisit pronomen, quod tamen in omnibus Græcis codicibus additur, & tantam habet emphasin ut omitti non potuerit integrâ manente sententiâ. Pertinet autem etiam hic locus ad probandam Christi Deitatem, cùm paulò pòst eadem potentia Christi esse dicatur. δύναμιν verò converti *potentiam* potiùs quàm *virtutem*, quòd Augustinum videam tum ambiguitate vocis, tum etiam propter non additum pronomen, intempestivè in hunc locum disserere de virtute hominis in futuro seculo perficienda, libr. ad Bonifacium tertii cap. 7. ut Erasmus annotavit: ¶ *Consummatur*, τελειοῦται. Intelligit *potentiæ Dei* nomine non ipsam illius vim, sed ejus potiùs effectum in nobis sensim progrediens & efficax. Tunc verò potissimùm elucet Dei potentia illa omnem captum humanum superans, cùm vel agit ipse quidpiam ἀμέσως, vel infirmissimis instrumentis ad res maximas perficiendas utitur: quòd in Evangelii potissimùm prædicatione Apostolica patefecit, ut declarat idem noster Apostolus 1. Corinth. 1.27. ¶ *Ut tanquam in tabernaculo inhabitet*, ἵνα ἐπισκηνώσῃ. Id est, ut magis ac magis sentiam virtutem Christi. Nam quò sunt nostra tabernacula infirmiora, eò magis elucet in illis Christi virtus, cùm nullis periculis aut laboribus frangantur, ut scriptum est suprà, 4. 7. Estque in verbo ἐπισκηνοῦν metaphora à tabernaculis sumta: non ut temporaria inhabitatio significetur, sed ipsius hospitii infirmitas, quæ perpetua tamen non erit, ut disseruit suprà, 6. 1. quamobrem etiam *tabernaculi* nomen exprimendum putavi.

10 *Acquiesco*, εὐδοκῶ. Heb. חפצתי *chephatsti*. id est, non tantùm æquo vel forti animo illas fero, sed etiam voluptatem maximam ex iis percipio.

11 *In gloriando*, καυχώμενος. Vetus interpres hoc non addit. ¶ *Summus Apostolus*, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. Vulg. *Iis qui sunt supra modum Apostoli*. Vide suprà, 11.5.

12 *Indicia quidem Apostoli*, σημεῖα μὲν ἀποστόλου. Id est, argumenta ex quibus liqueat me verè Apostolum esse Domini. Vulgata, *Signa tamen Apostoli*: legit enim μέντοι. Sed præterea *signi* nomen visum est mihi hoc loco nescio quid minus significare quàm σημεῖον Græcè. Hinc illud σημεῖον δὲ, in disputationibus usitatissimum apud Græcos. ¶ *Edita sunt*, κατειργάσθη. Vulg. *Facta*. Erasmus, *Peracta*, utrumque non satis Latinè. ¶ *Apud vos*, ἐν ὑμῖν. Vulg. *Per vos*, depravatâ sententiâ. Erasmus, *Inter vos*. ¶ *Cum omni tolerantia*, ἐν πάσῃ ὑπομονῇ. Quid valeat hoc loco τὸ καρδία, diximus 1. Cor. cap. 1. vers. 5. ¶ *Virtutes*, δυνάμεσι. Id est, singularis cujusdam potentiæ Dei testimonia. Vide Matt. 7.22. & 1. Cor. 12.

13 *In quo*, ὅ. Id est, κατὰ ὃ pro ἐν ᾧ. Vulg. *quid*. Ideo mutatâ verbi sequentis passivâ significatione in activam. ¶ *Deteriore conditione*, ἡττήθητε. id est, superati estis à reliquis Ecclesiis. Vulg. *minus habuistis*. ¶ *Præ*, ὑπέρ. Respondet ergò hoc loco ista præpositio Hebrææ particulæ מן *Min*. ¶ *Non obtorpui cum vestro incommodo*, οὐ κατενάρκησα ὑμῶν. id est, non fui remissus in victu meis manibus mihi quærendo, nè vobis essem oneri. Vulgata, *Non gravavi vos*. Erasmus, *Non fuerim vobis onerosus*. Vide suprà, 11. 9.

14 *Tertiò paratus sum*, τρίτον ἑτοίμως ἔχω. Hoc nonnulli ità explicant quasi τρίτον pertineat ad verbum ἐλθεῖν, quod mihi non placet. Puto enim Apostolum bis duntaxat venisse Corinthum ad summum, ut dicam infrà, 13.1. Deinde ità collocatum est τρίτον, ut satis liqueat referri ad ἑτοίμως ἔχω, & facile est hoc explicare. Nam primùm omnium paratus fuerat Epheso in Macedoniam ire, & indè Corinthum, Act. 19. 21. & 1. Cor. 16. 5, & 8. deinde cùm Dominus hoc consilium impedivisset, constituerat Epheso rectâ ire Corinthum, ut ostendit suprà, 1. 15. quo consilio rursus mutato in Macedoniam venerat; unde nunc tandem tertiò decreverat eos invisere. ¶ *Parentes*, οἱ γονεῖς. sub. θησαυρίζουσι: Nam alioqui scribendum fuit τοῖς γονεῦσι.

15 *Pro animabus vestris*, ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Id est, vestri causâ, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpe annotavimus. Id enim est quod in vernaculo sermone diceremus, *Pour vos personnes*: nisi maluimus expressè mentionem fieri animarum, ut de vera illorum salute hîc agi Corinthii intelligerent.

---

16 Aliam calumniam longè gravissimam à se depellit, nimirum quòd astu & per alios quæstum faceret.
19 Concludit se hæc ad eos non scribere quasi defensione egeat, cùm nullius sibi sit conscius; sed quòd eorum maximè intersit de ejus fide minimè dubitare à quo instituti fuerant. 20 Confirmatâ suâ apud eos autoritate acriter eos objurgat, ac minas etiam addit planè Apostolicas, fore videlicet ut nisi resipuerint, ipsis deinceps non parcat, cùm tertiò jam eos admonuerit.

16 Ἔστω δέ, ἐγὼ οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς· ἀλλ' ὑπάρχων πανοῦργος, δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον.
17 Μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς;
18 Παρεκάλεσα Τίτον, καὶ συναπέστειλα τὸν ἀδελφόν· μή τι ἐπλεονέκτησεν ὑμᾶς Τίτος; οὐ τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; οὐ τοῖς αὐτοῖς ἴχνεσι;
19 Πάλιν δοκεῖτε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα; κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν· τὰ δὲ πάντα, ἀγαπητοί, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν οἰκοδομῆς.
20 Φοβοῦμαι γὰρ μή πως ἐλθὼν οὐχ οἵους θέλω εὕρω ὑμᾶς, κἀγὼ εὑρεθῶ ὑμῖν οἷον οὐ θέλετε· μή πως ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι, καταλαλιαί, ψιθυρισμοί, φυσιώσεις, ἀκαταστασίαι·
21 Μὴ πάλιν ἐλθόντα με ταπεινώσῃ ὁ Θεός μου πρὸς ὑμᾶς, καὶ πενθήσω πολλοὺς τῶν προημαρτηκότων, καὶ μὴ μετανοησάντων ἐπὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ ἀσελγείᾳ ᾗ ἔπραξαν.

Sed esto, ego vos non gravavi; sed quòd sim callidus, dolo vos cepi.
Num per quenquam eorum quos misi ad vos, quæstui vos habui?
Precatus sum Titum, & cum eo misi fratrem: num aliqua in re vos quæstui habuit Titus? nonne eodem spiritu ambulavimus? nonne iisdem vestigiis?
Rursum putatis quòd nos vobis excusemus? in conspectu Dei, in Christo loquimur: omnia autem hæc, dilecti, pro vestrî ædificatione.
Nam metuo nequo modo, cùm venero, non quales velim inveniam vos, & ego inveniar vobis qualem nolitis: nequo modo *sint* lites, æmulationes, excandescentiæ, rixæ, obtrectationes, susurri, rumores, tumultuationes.
Nè me postquam iterum venero, deprimat Deus meus apud vos, & lugeam multos eorum qui antè peccarunt, nec resipuerunt super impuritate & scortatione & lascivia quam patrarunt.

Sed esto, ego vos non gravavi; sed cùm essem astutus, dolo vos cepi.
Numquid per aliquem eorum quos misi ad vos, circumveni vos?
Rogavi Titum, & misi cum illo fratrem: numquid Titus vos circumvenit? nonne eodem spiritu ambulavimus? nonne iisdem vestigiis?
Olim putatis quòd excusemus nos apud vos? coram Deo, in Christo loquimur: omnia autem, charissimi, propter ædificationem vestram.
Timeo enim nè fortè, cùm venero, non quales volo inveniam vos, & ego inveniar à vobis qualem non vultis: nè fortè contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, seditiones sint inter vos.
Nè iterum cùm venero, humiliet me Deus apud vos, & lugeam multos ex iis qui antè peccaverunt, & non egerunt pænitentiam super immunditia & fornicatione & impudicitia quam gesserunt.

---

16 *Dolo vos cepi*, δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον. Certum est hæc dici quasi in Corinthiorum persona, ut apparet etiam ex subjecta responsione. Itaque nihil certè ad rem facit quod hic de dolo à veteribus & recentioribus etiam nonnullis disseritur.

17 *Num per quenquam*, μή τινα, &c. Hebræa prorsus est hæc formula loquendi quam exposuimus Matth. 7.9. ¶ *Quæstui vos habui*, ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς. id est, vobis ad rem faciendam sum abusus? Sic Cicero turpe esse dixit Remp. quæstui habere, *faire son profit aux despends du public*. Nec mihi videtur Latinè meliùs exprimi posse Græcam hanc vocem cum accusativo personæ constructam, de qua diximus suprà 2.10. & 7.2.

18 *Precatus sum Titum*, παρεκάλεσα Τίτον. Vel, *Hortatus sum*, ut ad vos iret videlicet. ¶ *Fratrem*, τὸν ἀδελφόν. Certum quendam intelligit, ut apparet ex addito articulo, quamvis nomen ejus non exprimat. ¶ *Num aliqua in re*, μή τι. Id est, κατά τι, vel ἔν τινι. Sic enim malo accipere quàm ut περιττόν. ¶ *Eodem spiritu incessimus?* τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; id est, Nonne res ipsa ostendit nos uno & eodem spiritu Dei regi? Est igitur valde prægnans hic Hebraismus, quem idcirco lubenter servavimus integrum. Nam si Latinè cum Castellione dixeris, *Nonne eodem animo ingressi sumus?* dimidium energiæ amiseris.

19 *Rursum putatis*, πάλιν δοκεῖτε. Vel, *Num è contrario putatis*. Vulg. *Olim putatis*. Legit enim πάλαι, quod non video quî possit convenire, quamvis in uno codice ità scriptum invenerimus. ¶ *In Christo*, ἐν Χριστῷ. Id est, ut eum loqui verè ac sincerè convenit qui se in Christo esse profiteatur. ¶ *Omnia autem hæc*, τὰ δὲ πάντα. Vulg. & Erasmus neglexerunt articulum, ut alibi sæpe.

20 *Æmulationes*, ζῆλοι. Ex invidia videlicet orientes, quâ ratione hanc vocem soleo hoc significatu *Invidiam*, sed singulari numero, interpretari. Vide Joan. 2.17. ¶ *Tumultuationes*, ἀκαταστασίαι. quibus videlicet alii aliorum quietem interturbant, & quasi alii alios tradunt. Vulgata & Erasmus, *Seditiones*. & Vetus interpres addit, *Sint inter vos*, ad explicandam constructionem: suprà, 6. 5. eandem vocem verti *exagitationes*. Sed illic suas ærumnas, hîc verò Corinthiorum vitia commemorat Apostolus.

21 *Deprimat*, ταπεινώσῃ. Nihil erat quo magis exsultaret Apostolus quàm prospero suæ prædicationis successu; contrà nihil erat unde tristiore & demissiore animo redderetur quàm cùm cerneret se frustrà laborasse. Hoc igitur est quod verbo ταπεινοῦν voluit significare. Thessalonicenses contrà vocat, Gloriam & gaudium suum, 1. epist. 2. 20.

ΚΕΦ. ιγ´.

Τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων καὶ τριῶν σταθήσεται πᾶν ῥῆμα.

2 Προείρηκα καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω τοῖς προημαρτηκόσι, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν, ὅτι ἐὰν ἔλθω εἰς τὸ πάλιν, οὐ φείσομαι.

3 Ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ, ὃς εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀσθενεῖ, ἀλλὰ δυνατεῖ ἐν ὑμῖν.

4 Καὶ γὰρ εἰ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ· καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἀσθενοῦμεν ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ ζησόμεθα σὺν αὐτῷ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ εἰς ὑμᾶς.

5 Ἑαυτοὺς πειράζετε εἰ ἐστὲ ἐν τῇ πίστει, ἑαυτοὺς δοκιμάζετε· ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετε ἑαυτοὺς, ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν ὑμῖν ἐστὶν; εἰ μή τι ἀδόκιμοί ἐστε.

6 Ἐλπίζω δὲ ὅτι γνώσεσθε ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἀδόκιμοι.

7 Εὔχομαι δὲ πρὸς τὸν Θεὸν μὴ ποιῆσαι ὑμᾶς κακὸν μηδέν· οὐχ ἵνα ἡμεῖς δόκιμοι φανῶμεν, ἀλλ᾽ ἵνα ὑμεῖς τὸ καλὸν ποιῆτε, ἡμεῖς δὲ ὡς ἀδόκιμοι ὦμεν.

8 Οὐ γὰρ δυνάμεθά τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ᾽ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας.

9 Χαίρομεν γὰρ ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε· τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα, τὴν ὑμῶν κατάρτισιν.

10 Διὰ τοῦτο ταῦτα ἀπὼν γράφω, ἵνα παρὼν μὴ ἀποτόμως χρήσωμαι κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἣν ἔδωκέ μοι ὁ Κύριος εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν.

11 Λοιπὸν, ἀδελφοὶ, χαίρετε, καταρτίζεσθε, παρακαλεῖσθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε· καὶ ὁ Θεὸς τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ᾽ ὑμῶν.

12 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν ἁγίῳ φιλήματι. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἅγιοι πάντες.

13 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

Πρὸς Κορινθίους δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων τῆς Μακεδονίας, διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ.

CAP. XIII.

Tertiâ jam vice venio ad vos. * Ex ore duorum testium aut trium firmum erit omne verbum.

Prædixi & secundò prædico ut præsens, & absens nunc scribo iis qui antè peccarunt, & reliquis omnibus, fore ut si denuò venero, non parcam.

Quandoquidem probationem quæritis in me loquentis Christi, qui erga vos non infirmus, sed potens est in vobis.

Nam etsi crucifixus fuit ex infirmitate, vivit tamen ex potentia Dei: nam & nos infirmi sumus in eo, sed vivi erimus cum eo, ex potentia Dei apud vos.

† Vosipsos tentate an sitis in fide, vosipsos explorate: annon agnoscitis vosmetipsos, *videlicet* Jesum Christum in vobis esse? nisi rejectanei estis.

At spero fore ut cognoscatis nos non esse rejectaneos.

Opto autem à Deo, nequid mali faciatis: non ut nos probi appareamus, sed ut quod bonum est faciatis, nos verò velut rejectanei simus.

Non enim possumus quicquam adversùs veritatem, sed pro veritate.

Gaudemus enim cùm nos infirmi sumus, vos autem validi estis: hoc autem etiam optamus, vestram *videlicet* integram concinnationem.

Propterea hæc absens scribo, nè præsens præcisè me geram ex eo jure quod dedit mihi Dominus ad ædificationem, ac non ad destructionem.

Quod superest, fratres, valete, instauramini, consolationem habete, idem sentite, pacem colite: & Deus charitatis ac pacis erit vobiscum.

Salutate alii alios osculo sancto. Salutant vos sancti omnes.

Gratia Domini Jesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritûs sancti sit cum omnibus vobis. Amen.

Ad Corinthios secunda scripta fuit Philippis *urbe* Macedoniæ, per Titum & Lucam.

CAP. XIII.

Tertio hoc venio ad vos. In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum.

Prædixi & prædico ut præsens, & nunc absens iis qui antè peccaverunt, & cæteris omnibus quoniam si venero iterum, non parcam.

An experimentum quæritis ejus qui in me loquitur Christus? qui in vos non infirmatur, sed potens est in vobis.

Nam etsi crucifixus est ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei: nam & nos infirmi sumus in illo, sed vivemus cum eo ex virtute Dei in vobis.

Vosmetipsos tentate si estis in fide, ipsi vos probate: an non cognoscitis vosmetipsos, quia Christus Jesus in vobis est? nisi fortè reprobi estis.

Spero autem quòd cognoscetis quia nos non sumus reprobi.

Oramus autem Deum ut nihil mali faciatis: non ut nos probati appareamus, sed ut vos quod bonum est faciatis, nos autem ut reprobi simus.

Non enim possumus aliquid adversùs veritatem, sed pro veritate.

Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus, vos autem potentes estis: hoc & oramus, vestram consummationem.

Ideo hæc absens scribo, ut non præsens duriùs agam secundùm potestatem quam Dominus dedit mihi in ædificationem, & non in destructionem.

De cætero, fratres, gaudete, perfecti estote, exhortamini, idem sapite, pacem habete: & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum.

Salutate invicem in osculo sancto. Salutant vos omnes sancti.

Gratia Domini nostri Jesu Christi, & charitas Dei, & communicatio sancti Spiritûs sit cum omnibus vobis. Amen.

Ad Corinthios secunda missa fuit à Philippis Macedoniæ, per Titum & Lucam.

*Deut.19.15. Matt.18.16. Joan.8.17. Heb.10.28.

3 Gravissima increpatio, quòd dum Apostolicas admonitiones despiciunt, Christi ipsius patientiam tentent: atque adeò dum ipsum ut calamitosum aspernantur, nihil objiciant quod non sit ipsi cum Christo commune.

†1.Cor.11.20

5 Confirmat quod de virtute Dei dixerat in suo ministerio elucente, colligitque ex mutua inter fidem populi & ministri prædicationem relatione oportere ut vel Apostolatum ejus revereantur, in cujus doctrina fundata sit ipsorum fides, vel seipsos damnent infidelitatis, & se non esse ex Christi corpore fateantur. 6 Mitigat illam asperitatem, sperans fore ut se dociles fideli Apostolo præbeant: illud etiam addens, se famam & existimationem suam nihil morari, dummodo serviat eorum saluti, qui sit unicus ejus scopus. 11 Brevis exhortatio, sed quæ omnes Christianæ vitæ partes complectatur. 12 Familiariter eos salutat, ac tandem eis bene precatur.

---

1 *Tertiâ jam vice venio ad vos*, τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Vulgata, *Tertio hoc venio ad vos*. Erasmus, *Hic tertius erit adventus meus ad vos.* quasi de secuturo ipsius ad eos adventu loquatur Apostolus. Neque verò nego ἐρχόμενον sæpe in his libris significare ἐλευσόμενον. Sed non patitur historica narratio, ut Pauli post hanc epistolam scriptam adventus fuerit tertius, non modò quia secundi alicujus adventûs non facit mentionem Lucas (neque enim is singula perscripsit) sed quia constat eum fuisse primum ejus in hanc urbem adventum cùm Athenis illuc venit, ut narrat Lucas Act. cap. 18. quo tempore prima jecit Corinthiacæ Ecclesiæ fundamenta. Indè trajecit Ephesum, & statim rectà contendit Hierosolymam. Indè Cæsaream, & postea Antiochiam venit. Antiochiæ aliquantulùm commoratus, ordine peragravit Galatiam & Phrygiam, donec Ephesum, peragratâ superiore Asiâ deveniret, unde priorem ad Corinthios epistolam scripsit. ubi consumtis 27. mensibus, à Demetrii factione expulsus, in Macedoniam venit, unde hanc alteram scripsit epistolam, paulò antequam ipse ex Macedonia in Græciam transiret, ubi tres menses consumsit. Quid ergó? nempe verbum ἔρχομαι præsenti tempore explicandum est, & binas suas epistolas pro totidem ad illos profectionibus recenset. Nam paulò antè de vero suo ad illos adventu hanc epistolam secuturo loquens, non dicit τρίτον sed πάλιν: & in his epistolis aliquoties. & quidem mox testatur sese scribendo haud aliter cum ipsis agere, quàm si corpore præsens apud illos esset. ¶ *Firmum erit*, σταθήσεται. Heb. יקום *jakum*, Vulgata, *Stabit*. Erasmus, *Constituetur*. ¶ *Omne verbum*, πᾶν ῥῆμα, id est, omne negotium, Hebraicâ phrasi.

2 *Et secundò prædico ut præsens*, καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον. Plerique interpretes τὸ δεύτερον (quod tamen Vulgata non legit) exponunt de secundo quodam adventu, quasi sit tertius quem in hac epistola pollicetur: qua de re diximus superiore annotatione. Itaque Erasmus sic interpretatur, *Prædixi, & prædico, ut præsens cùm essem iterum*, ità *& absens nunc scribo*. quæ interpretatio admitti non potest: cùm enim subaudiat particulam ità, satìs liquet eum conjungere ὡς παρὼν non cum προλέγω, sed cum γράφω: unde consequuntur duo absurda. Primùm enim supplenda esset copula quæ conjungeret προλέγω & γράφω. qualem ellipsin aliquoties quidem annotavimus, sed tum demum tamen cùm id fuit necessarium. Deinde bis videretur Paulus præsens scripsisse, aut certè scripsisse cùm secundò præsens esset. Nam qui sic loquitur, *ut præsens cùm essem iterum, ità & absens nunc scribo*, certè alterum significat ex iis duobus quæ dixi. Ex iis autem puto liquere τὸ δεύτερον pertinere potiùs ad προλέγω, & προείρηκα quidem ad priorem epistolam, προλέγω verò ad hanc ipsam referri. Nam hoc ipsum scripsit superioris Epistolæ cap.4. 19, 20, 21. neque inane est quod addidit ὡς παρὼν, *ut præsens*. Ità enim significat sui absentis non minorem esse debere autoritatem quàm si ex præsentis ore has minas intelligerent. Nulla igitur causa est cur ex hoc loco statuatur secundus aliquis ipsius Pauli adventus, cùm ad absentem referatur utraq; ista prædictio. Nam certè si præsens fuisset, nunquam indè discessisset, nisi vel re transactâ, vel eo ipso confecto quod hîc se facturum interminatur. ¶ *Et absens*, &c. καὶ ἀπὼν νῦν γράφω. Hoc verò per se satìs intelligi poterat, etiamsi non esset additum, cùm τὸ προλέγω dixerimus ad hanc epistolam referri. sed tamen suâ emphasi non caret ista ejusdem sententiæ non eadem prorsus sed aliquantulùm diversa repetitio, quasi dicat Apostolus, Olim id vobis denunciavi, & secundò denuncio ut præsens, hâc videlicet epistolâ quam absens scribo. Vulgata verbum γράφω non legit, nec illud inveni in codice Claromontano: & certè planior sic est sententia.

3 *Quandoquidem*, ἐπεί. Vulgata, *An*. legit enim εἰ vel ἦ, accentu interrogante. ¶ *Sed potens est*, ἀλλὰ δυνατεῖ. Hic mos est Hebræis familiaris, ut majoris emphaseωs causâ bis idem videantur dicere, ut exposuimus, Joan. 1. 20. Sed fortassis tamen quia εἰς ὑμᾶς, & ἐν ὑμῖν non frustrà videntur repeti, aliter possit hic locus explicari, ità nimirum ut illud οὐκ ἀσθενεῖ referatur ad ea Spiritûs dona ex quibus Corinthii per se poterant intelligere quàm efficax in ipsis fuisset Pauli prædicatio: alterum autem membrum ad eam potestatem quam testatur se adversùs præfractos & contumaces usurpaturum: acsi dicat, Hoc vobis testor, me summâ severitate usurum erga omnes istos adeò pertinaces, quandoquidem videmini alioquin mihi non credere nisi Christi in me loquentis specimen vobis exhibeam: quem sentitis quidem non esse erga vos (tot eximiis donis in vos collatis) infirmum & imbecillem, sed ego vobis confirmo, ad vos, cùm opus fuerit, castigandos potentissimum esse. Ut autem hanc expositionem sequar, eo etiam adducor quod subjicitur. Certum enim est hoc dici ut reverentiâ autoris ministerii sui ad officium faciendum revocentur.

4 *Ex infirmitate*, ἐξ ἀσθενείας. id est, quod attinet ad infirmam illam formam servi quam accepit, semetipsum exinaniens. Idem enim hoc declarat atq; κατὰ σάρκα, Rom. 1.3. nisi quòd σὰρξ declarat οὐσίαν, ἀσθένεια verò ejus οὐσίας qualitatem, cui opponitur potentia Dei, id est, Deitas illa potentissima quæ sese in resurrectione carnis potissimùm exseruit. ¶ *Nam & nos*, καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς. Particula causalis ostendit argumenti superioris consecutionem; quòd alioquin videatur ineptè Apostolus à Christi exemplo sumsisse argumentum, quo non Christi sed suam potestatem videatur confirmare, nisi ostenderit quatenus sint Christo conformes ministri. Fuit, inquit, Christus, quòd ad carnem attinet, vilis & abjectus hominum judicio, adeò ut sit adactus in crucem. Hujus imbecillitatis imaginem nos quoque circumferimus, quibus in speciem nihil fingi potest contemtius. At idem ille crucifixus

re ipsâ tandem ostendit se Deum esse: ità scitote etiam nobis, quos velut pro mortuis habetis, vigorem invictum non deesse, quem adversùs vos, si opus fuerit, usurpemus, ut Christum in nobis verè vivere sentiatis. quamobrem etiam ζησόμεθα vertere malui *vivi erimus*, quàm *vivemus*. ¶ *In eo*, ἐν αὐτῷ. Imò verò in nobis, id est, nostrî respectu, non quatenus in illo censemur toti, sed quatenus nondum perfectè ipsi adhæremus. Itaque istud ἐν αὐτῷ sic accipiendum est, acsi scripsisset Apostolus, quamvìs in illo jam simus. Ideo in proximo membro non dixit *Vivi sumus*, sed *Vivi erimus cum illo*, tunc videlicet cùm toti in illo ac cum illo æternam vitam possidebimus, abolitâ omni prorsus carnis adhuc in nobis, licèt in ipso jam aliquatenus sitis, hærente infirmitate. Est autem illud quoque observandum, hâc præpositione non tantùm significari Christi & ministrorum ipsius similem conditionem, sed hoc in primis, quòd à Christo in ministros (de his enim propriè hìc agitur) vis illa promanet, per quam divina in ipsis virtus illa inhabitans in media illorum infirmitate emineat.

5 *An sitis in fide*, εἰ ἐστὲ ἐν πίστει. At cur non potiùs, An fides sit in vobis? Nempe id in quo esse dicimur, id est, quo continemur, latiùs & pleniùs patet quàm quod eo comprehenditur. Et huc referendæ sunt istæ phrases, *Esse in carne*, *Esse in peccato*, & aliæ similes. ¶ *Rejectanei*, ἀδόκιμοι. Sic eos vocat Apostolus hoc loco, non qui sunt divinitus ad vitam æternam electis oppositi (nec enim statim censenda sunt iræ vasa quicunque vel in suis peccatis adhuc manent, nondum efficaciter vocati, vel quicunque etiam post vocationem in graves lapsus incidunt) sed quos Gallicè licet appellare, *Ceux qui ne sont pas de mise, ni recevables*, quibus opponuntur δόκιμοι, ut 1. Cor. 11.19. Vulgata & Erasmus, *reprobos*: quod mutavi ut periculosam homonymiam vitarem. Probat autem ex ministerii sui apud Corinthios fructu, sese verum esse Domini Apostolum.

7 *Velut rejectanei*, ὡς ἀδόκιμοι. hominum videlicet judicio, ut suprà, 6. 8.

9 *Infirmi*, ἀσθενεῖς. *Infirmos* rursum vocat quorum vilis & abjecta est conditio, quibus opponit δυνατοὺς, in quibus floreat virtus illa & gratia Dei. ¶ *Integram concinnationem*, κατάρτισιν, sive *compactionem*. Alii vertunt *perfectionem*, sive *consummationem*, alii *integritatem*. Varia enim est & multiplex verbi καταρτίζειν significatio. Mihi verò proximum versiculum cum isto comparanti videtur Apostolus nihil aliud hoc nomine significare, quàm suum hoc esse consilium ut Corinthiacæ Ecclesiæ membris, quæ luxata fuerant, rursus in locum suum veluti repositis, totum illud corpus mutuò connexis membris instauretur, ut Gal. 6. 1. Itaque licebat etiam *reconcinnationem* interpretari. ¶ *Præcisè me geram*, ἀποτόμως χρήσωμαι. subaudi ὑμῖν. Hellenismus elegans, id est præcisâ severitate utar apud vos, quod Gallicè dicitur, *ric à ric*.

12 *Osculo sancto*, ἁγίῳ φιλήματι. Alibi diximus hanc fuisse non tantùm Judæorum sed etiam aliarum gentium Orientis consuetudinem, ut mutuis osculis sese salutarent summâ amicitiâ ac necessitudine conjuncti: qua de re sic Xenophon, loquens de Persis, libro Cyri Pædiæ α΄, λέγεται ὅτι Κῦρος ἀπῄει, καὶ ἀπαλλάττοντα ἀπ' ἀλλήλων, τοὺς συγγενεῖς, φιλοῦντας τὸν Κῦρον τῷ στόματι, ἀποπέμπεσθαι αὐτὸν νόμῳ Περσικῷ. καὶ γὰρ νῦν ἔτι τοῦτο ποιοῦσι Πέρσαι. Et Herodotus in Clio, Ἐντυγχάνοντες δὲ ἀλλήλοισι ἐν τῇσι ὁδοῖσι τῷδε ἄν τις διαγνοίη εἰ ὅμοιοί εἰσι οἱ ἐντυγχάνοντες· ἀντὶ γὰρ τοῦ προσαγορεύειν ἀλλήλους φιλέουσι τοῖσι στόμασι· ἢν δὲ ᾖ οὕτερος ὑποδεέστερος ὀλίγῳ, τὰς παρειὰς φιλέονται· ἢν δὲ πολλῷ ᾖ οὕτερος ἀγεννέστερος, προσπίπτων προσκυνέει τὸν ἕτερον. Ad hanc consuetudinem Persarum proximè accessisse Judæorum mores facile est ex sacra historia cognoscere, adeò ut osculum esset non modò amicitiæ alicujus sed cujusdam etiam ὁμοτιμίας symbolum. Eam autem consuetudinem olim etiam publicè fuisse in Ecclesiastico cœtu observatam, licet ex veterum scriptis cognoscere: cùm Justinus id disertè testetur Apolog. 2. quam tamen qui nunc velit in his regionibus urgere, non modò sit ineptus, sed turpis etiam criminis suspicione laboret. ¶ *Scripta fuit*, ἐγράφη. Vulg. *missa fuit*, ἐπέμφθη. Et verum quidem est Philippis aut ex alia Macedoniæ urbe scriptam hanc epistolam fuisse. Subscriptiones tamen istas supposititias esse, adeò ut quædam etiam sint falsæ, sicut suis locis est à nobis annotatum, ex eo etiam liquet quòd in quodam vetustissimo codice pro διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ legitur, ἀπὸ Παύλου καὶ Τιμοθέου: & in codice Claromontano, ἡ πρὸς Κορινθίους β΄ ἐπληρώθη. ἄρχεται ἡ πρὸς Γαλάτας. quæ verba sunt descriptoris.

ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ ἡ πρὸς ΓΑΛΆΤΑΣ Ἐπιστολή.

EPISTOLA PAULI Apostoli ad GALATAS.

ΚΕΦΑΛ. α΄.

Παῦλος ἀπόστολος (οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ Θεοῦ πατρὸς τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν)

2 Καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοὶ, ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας.

3 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

4 Τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν.

5 Ὧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Cap. I.

Paulus Apostolus (non ab hominibus, neque per hominem, * sed per Jesum Christum, ac Deum Patrem qui suscitavit eum ex mortuis)

Quíque mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ.

Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Jesu Christo:

Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, † ut eximeret nos ex præsenti seculo malo, secundùm voluntatem Dei & Patris nostri.

Cui *sit* gloria in secula seculorum. Amen.

Cap. I.

Paulus Apostolus (non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, & Deum Patrem qui suscitavit eum à mortuis)

Et qui mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ.

Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Jesu Christo:

Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos de præsenti seculo nequam, secundùm voluntatem Dei & Patris nostri.

Cui est gloria in secula seculorum. Amen.

1 Salutatio paucis complectens Apostolicæ doctrinæ summam, ac præterea etiam statim ab initio præferens Apostolicæ autoritatis gravitatem, adversùs pseudapostolos mox asserendæ.

* Tit. 1.8.

4 Veri Evangelii summa est, Christum suâ unius oblatione nos ex mundo selectos servare, ex Dei Patris gratuita ordinatione.

† Luc. 1.47.

1 *Non ab hominibus*, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων. Id est, non autoribus hominibus ullis. quâ notâ suum Apostolatum non tam distinguit à civilibus & humanis legationibus, quàm à reliquis sacris functionibus in quibus delegandis interveniant homines, Dei quoque nomine congregati. ¶ *Per hominem*, δι' ἀνθρώπου. Rursum expressiùs notat se unum esse ex illis ἀμέσως à Christo designatis: cui vocationi adjuncta erat Spiritûs sancti mensura extraordinaria, quam Infusam vocant, sicut mox declarat vers. 12. ut vel hoc solo argumento deprehendi debuerit istorum falsitas, qui doctrinæ Pauli adversabantur, cùm sibiipsi Deus non repugnet. Et fortassis etiam Paulus ità sese ex eorum etiam numero exemit, qui interdum ab Apostolis, absque Ecclesiarum adhibitis suffragiis, ut quæ nondum erant constitutæ, sed tum demum plantabantur, huc & illuc mittebantur, *Evangelistæ* peculiariter vocati, cujusmodi fuerunt illi Pauli asseclæ, Timotheus, Titus, Lucas, & alii in ipsius epistolis & Actorum historia celebrati. Etsi verò inter particulas ἀπὸ & διὰ videtur hoc non esse inane discrimen, quod ἀπὸ autoritatis esse videtur, διὰ verò ministerii à superiore quopiam demandati; tamen hoc loco non puto istud nimis urgendum, cùm mox non tantùm Christo ut mediatori, qui de hoc ipso munere loquens, Sicut (inquit) misit me Pater, ità & ego mitto vos, sed etiam ipsi Deo Patri particula διὰ attribuatur: Jesum autem Hominibus & homini opponens, non negat hominem esse; sed cæterorum hominum numero eximit, quod ad vocationis autoritatem. ¶ *Qui suscitavit*, τοῦ ἐγείραντος. Vel, *qui suscitaverat*. Certum enim est Apostolum ut os istis occluderet, qui ipsi objiciebant quòd vel oculis suis Dominum non vidisset ut alii Apostoli, vel cum ipso familiariter non fuisset versatus, hanc circumstantiam temporis expressisse, quâ illustrior etiam ipsius vocatio quàm cæterorum Apostolorum reddebatur, quòd à Christo jam glorioso & ex ipsis cœlis loquente fuerat vocatus ad Apostolatum.

2 *Omnes fratres*, πάντες ἀδελφοί. Hoc quoq; ad rem vel maximè facit, ut norint Apostolum suam quampiā doctrinam, ut ἰδιογνώμονες solent, non proponere. puto verò sic totum Antiochenæ Ecclesiæ presbyterium significari, & indè scriptam hanc epistolam eo tempore quod inter Pauli & Barnabæ, ex prima illa peregrinatione, in Asiam reversionem, & istorum turbatorum ad ipsos Antiochenos adventum, multum intercessisse testatur Lucas, Act. 14. 28. Cæterùm si immediatè à Christo vocari, est veræ & germanæ Apostolicæ potestatis nota, desiit illa certè morientibus illis Apostolis, cùm jam suo munere, constitutis orbis Ecclesiis essent defuncti. Nulli verò privatæ Ecclesiæ fuit ab illis unquam in alias quasdam, nedum in totum orbem terrarum, attributa dominatio:

ſed fuit ordo quidam inter Eccleſias, prout illarum numerus creſcens & provinciarum commoditas ferebat ad conventus habendos, & communicanda conſilia, tacito potiùs conſenſu ante Nicænam Synodum conſtitutus, multis quidem regulis poſtea ſenſim poſitis, quos Canonas vocarunt, quibus tanquam frænis omni ambitioni occurreretur, quæ nihilominus mox in horrendam tyrannidem evaſit, ut tota Eccleſiaſtica hiſtoria teſtatur.

4 *Qui dedit ſemetipſum*, τοῦ δόντος ἑαυτόν. Alterum hoc eſt caput ſecuturæ pſeudapoſtolorum redargutionis, qui cæremonias adhuc urgebant jam in Chriſto Jeſu impletas, & operum juſtitiam gratuitæ redemtioni ex diametro oppoſitam. ¶ *Seculo malo*, αἰῶνος πονηροῦ. Sic vocat depravatiſſimam illam hominum vitam & miſerrimam conditionem extra Chriſtum, quâ ſignificatione ſæpe ſolet *Mundi* & *Tenebrarum* nomen uſurpare. ¶ *Voluntatem*, τὸ θέλημα. id eſt, Gratuitam benevolentiam, quam alibi vocat εὐδοκίαν & πρόθεσιν. Hebræi רצון *ratſon* appellant, de qua diximus, Luc. 2. 14. quamvis interdum θέλημα & εὐδοκίαν jungat, ut infrà Epheſ. 1. 5.

5 *In ſecula ſeculorum*, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Hebraicè לעולם עולמים *lebolam bolamim*, pro infinito ſpatio, ut Rom. 16. 27. Sic verò declarantur impleta omnia quæ Patribus fuerant figuris, ſuo tempore adventu veritatis abolendis, adumbrata.

6 Θαυμάζω ὅτι οὕτω ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον·
7 Ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο· εἰ μή τινές εἰσιν οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς, καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.
8 Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω.
9 Ὡς προειρήκαμεν, καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, Εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω.
10 Ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν Θεόν; ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην.
11 Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον.
12 Οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτό, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ.
13 Ἠκούσατε γὰρ τὴν ἐμὴν ἀναστροφήν ποτε ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπόρθουν αὐτήν·

Miror vos ità citò, deſerto eo qui vocavit vos in gratiam Chriſti, transferri in aliud Evangelium:

Quod non eſt aliud: ſed nonnulli vos turbant, & volunt invertere Evangelium Chriſti.

Sed etiamſi nos, aut Angelus è cœlo evangelizet *quidem* vobis præter *id* quod vobis evangelizavimus, anathema eſto.

Ut antè diximus, etiam nunc iterum dico, Siquis vobis evangelizaverit præter *id* quod accepiſtis, anathema eſto.

Nunc enim *utrùm* homines *audiendos* an Deum ſuadeo, aut quæro hominibus placere? Enimvero ſi adhuc hominibus placerem, Chriſti ſervus non eſſem.

‖ Notum autem vobis facio, fratres, Evangelium illud quod eſt à me Evangelizatum non eſſe ſecundùm hominem.

Neque enim ego ab homine id accepi, neque edoctus ſum, ſed per revelationem Jeſu Chriſti.

* Audiſtis enim quomodo verſatus ſim olim in Judaiſmo, me *videlicet* ſupra modum perſecutum eſſe Eccleſiam Dei, & eam vaſtaſſe:

Miror quòd ſic tam citò transferimini ab eo qui vos vocavit in gratiam Chriſti, in aliud Evangelium:

Quod non eſt aliud: niſi ſunt aliqui qui vos conturbant, & volunt convertere Evangelium Chriſti.

Sed licèt nos, aut Angelus de cœlo evangelizet vobis præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema ſit.

Sicut prædiximus, & nunc iterum dico, Siquis vobis evangelizaverit præter id quod accepiſtis, anathema ſit.

Modò enim hominibus ſuadeo, an Deo? an quæro hominibus placere? ſi adhuc hominibus placerem, Chriſti ſervus non eſſem.

Notum enim vobis facio, fratres, Evangelium quod evangelizatum eſt à me, quia non eſt ſecundùm hominem.

Neq; enim ego ab homine accepi illud, neque didici, ſed per revelationem Jeſu Chriſti.

Audiſtis enim converſationem meam aliquando in Judaiſmo, quoniam ſupra modum perſequebar Eccleſiam Dei, & expugnabam illam:

6 Prima pars epiſtolæ, qua ſe Apoſtolum eſſe teſtatur nihilo ſeciùs illis Chriſti diſcipulis inferiorem, & prorſus cum eis conſentientem, quorum nominibus pſeudapoſtoli abutebantur. Inchoat autem objurgatione, arguens eos levitatis, quòd tam citò aures iis præbuerint qui ipſos ad novum Evangelium traducebant. 7 Tempeſtivè monet ut meminerint non eſſe multiplex Evangelium, ac proinde quicquid prætexant iſti pſeudapoſtoli, qui Legem, Moſen, Patres in ore habebant, totidem hæc eſſe veri Evangelii corruptelas, & ſeipſum, atque adeò Angelos etiam ipſos (nedum pſeudapoſtolos) exſecrabiles eſſe oporteret, ſi vel tantillum velint in Evangelio quod ipſis antea tradiderat innovare. 10 Confirmatio tum à natura ipſius doctrinæ ſumta, tum ab ea ratione quam erat in docendo ſecutus: Nec enim, inquit, vel ea docui quæ hominibus arriderent, ut iſti qui in rebus externis & operibus Legis ſalutis partem conſtituunt; neq; cujuſquam gratiam captavi, ac proinde cœleſtem eſſe doctrinam quam vobis tradidi, res ipſa clamat. ‖ 1. Cor. 15. 1. 11 Secundum argumentum prorſus divinam eſſe ſuam doctrinam, utpote quam è cœlis, ex ipſo Jeſu Chriſto, abſque hominis adminiculo, hauſerit: qua in re vel illis ipſis ſit quodammodo ſuperior, quos Chriſtus hominum more in terris erudiit. * Act. 9. 1. 13 Probat ſe à Chriſto ipſo extra ordinem fuiſſe edoctum, ex anteactæ ſuæ vitæ hiſtoria ſatìs vel ipſis Galatis perſpecta. Nam, inquit, in qua ſchola fuerim à puero inſtitutus, notum eſt, nempe apud capitales Evangelii hoſtes. Et, nequis calumnietur nomine non re diſcipulum Phariſæorum fuiſſe, nemo neſcit me in Phariſaiſmo etiam excelluiſſe, & repentè Apoſtolum Gentium ex Phariſæo factum, adeò ut nullum ſpatium interceſſerit, quo potuerim ab hominibus inſtitui.

6 *Ità citò*, οὕτω ταχέως. Addit hæc etiam circumſtantia magnum pondus huic reprehenſioni. ¶ *Deſerto eo qui vocavit vos in gratiam Chriſti*, ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ. Sic Vetus interpres convertit, Græcis etiam aſſentientibus, & Auguſtino quoque, apud quos nulla fit mentio Χριστοῦ conjungendi cum καλέσαντος. Ab hoc tamen in eo diſſentio quòd ἀπὸ τοῦ καλέσαντος convertit ad verbum *Ab eo qui vocavit*, nimiùm ambiguè. Sic enim accipi poſſet quaſi ſit ſcriptum ὑπὸ τοῦ καλέσαντος, acſi idem ille diceretur Galatas à vero Evangelio avertiſſe, qui eos antea ad illud vocarat. Itaque ut omnem amphiboliam vitarem, converti, *Deſerto eo qui vocarat vos*, &c. Eraſmus, *A Chriſto qui vocavit vos per gratiam*. Mavult enim, cum Hieronymo, Χριστοῦ per hyperbaton conſtrui cum τοῦ καλέσαντος, ut etiam vertit Syrus interpres. Altera tamen interpretatio nihil prorſus torquet, & planam habet ſententiam. Et plerumque in Apoſtolicis ſcriptis Vocatio ſolet tribui Deo potiùs ad Chriſtum vel per Chriſtum vocanti, ut 2. Theſſ. 2. 13, 14, & 16. Item 1. Pet. 5. 10. quibus teſtimoniis poſſit hic locus veluti commentariis illuſtrari. Sed & in nonnullis codicibus, ut in Græcis ſcholiis, pro Χριστοῦ legitur Θεοῦ. quam lectionem etiamſi ſequamur, nolim tamen hyperbaton ſtatuere, ſed dixerim potiùs Apoſtolum de ſeipſo loqui, à quo Galatæ deficiant, cùm ipſe eos ad Dei gratiam vocarit, non ad Legem. Res enim ipſa oſtendit, *Chriſti gratiam* vocari à Paulo ſalutem gratìs in Chriſto oblatam, id eſt ſummam Evangelii, quod opponit Legi & falſo pſeudapoſtolorum Evangelio. Auguſtinus pro *In gratiam*, legit *In gloriam*, contra Græcorum codicum fidem. ¶ *Transferri*, μετατίθεσθε. Utitur præſenti tempore, quaſi nondum deſciverint, ſed adhuc ſint in actu, quod aiunt. Deinde verbum paſſivum uſurpavit, ut culpam in pſeudapoſtolos derivet. ¶ *In aliud Evangelium*, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον. Ambroſius connectit cum participio καλέσαντος, ſed perperàm. *Evangelium* autem vocat non libros de Chriſto ſcriptos, ſed doctrinam ipſam de Chriſto.

7 *Quod non eſt aliud*, ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο. Ambroſius hoc non legit. Hieronymus verò duntaxat legit ὃ οὐκ ἔστιν, *quod non exſiſtit*, ſive *quod nuſquam eſt*: ut habet etiam Syrus interpres. Nam cùm unum ſit Evangelium, non plura, altera illa doctrina quam amplexi erant Galatæ, non erat Evangelium niſi nomine tenus. Dicitur autem falſum Evangelium non eſſe Evangelium, quoniam videlicet non poteſt eſſe multiplex verum Evangelium, ſicut Eph. 2. 12. dicuntur ἄθεοι, non qui nullum numen agnoſcerent, ſed qui pro vero illo & unico plurimos falſos colerent. Nonnullis tamen placet hoc connectere cum eo quod ſequitur, quaſi pro vocabulum ὃ non referat duntaxat εὐαγγέλιον, ſed totum complexum ſuperioris orationis: acſi *Aliud* ponatur pro *Aliare*, veluti cùm dicimus, Hoc nihil eſt aliud quàm velle fallere. Ejus ſententiæ fuit etiam Eraſmus, ut qui propterea pro εἰ μή τινές εἰσιν, converterit *Niſi quòd quidam ſunt*. Sed hæc interpretatio mihi non probatur, quia non eſt ſcriptum εἰ μὴ ὅτι τινές εἰσιν, ſed εἰ μή τινες, ut ſatìs appareat ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο cum ſuperioribus cohærere. Secutus ſum igitur Græcos interpretes ſummo conſenſu hoc ità explicantes, ut ὃ non referat aliud quàm εὐαγγέλιον, perinde acſi ſcriptum eſſet, μὴ ὄντος ἄλλου. ¶ *Sed*, εἰ μὴ, i. ἀλλὰ, ut Matt. 12. 4. & inf. 2. 16. ubi pluribus de hoc dicemus: & Apoc. 9. 4. & 21. 27. Vulg. & Eraſmus *Niſi*. quod in cauſa fuit cur Eraſmus interjiceret particulam *Quòd*, & nonnulli alii plura ſubaudirent. Syrus autē interpres habet, ut vertit noſter Tremellius, *ſed ſecundùm homines illos eſt qui conturbant vos*. Verùm admonuit me Cornelius Bertramus, meus collega, in aliquibus codicibus deeſſe particulam איך *aich*, i. *ſecundùm*, hoc ſenſu, *ſed quidem ſunt, qui* &c. & ità Syra cum noſtris Græcis conſentiunt. ¶ *Invertere*, μεταστρέψαι. Vel *Evertere*. Quid enim magìs contrarium eſt fidei, ſive gratuitæ juſtificationi, quàm Juſtificatio ex Lege, ſive meritis, non Chriſti ſed noſtris, etiamſi per Chriſtum illa in nobis gigni dicamus? quaſi ſcilicet Chriſtus dicatur nos Juſtificare, quia tribuit nobis rationem quâ nos ipſos juſtificemus. Itaque qui volunt iſta duo conciliare, magìs etiam ſunt inepti, quàm ſiquis conetur lucem cum tenebris, mortem cum vita conjungere.

8 *Præter* id, παρ'. Adjicientes videlicet circumciſionis obſervationem ac Juſtitiam Legis Evangelio, cùm dicerent, Niſi circumcidamini Chriſtus vobis nihil prodeſt. Cæterùm cùm agitur de Chriſtianæ doctrinæ dogmatibus, quoniam ea omnia pleniſſimè in Apoſtolicis ſcriptis continentur, neceſſariò quicquid ſcripturis illis additur non tantùm præter ſed etiam contra illas dicetur. Malui tamen παρὰ hoc loco *præter* quàm *contrà* interpretari, Chryſoſtomi ſententiam ut convenientiorem ſecutus, cujus hæc ſunt verba in hunc locum, *Non dixit Apoſtolus, ſi contraria annunciaverint, aut totum Evangelium ſubverterint, verùm ſi vel paulum*, hoc eſt ſi minimum, vel exiguum, vel minutiſſimum, *aliquid evangelizaverint præter illud Evangelium quod accepiſtis; etiamſi quidvis labefactaverint, anathema ſint.* ¶ *Anathema*, ἀνάθεμα. Vide Rom. 9. 3. & 1. Corinth. 12. 3. & 16. 22.

10 *Nunc enim*, ἄρτι γάρ. Tempus anteactum in Phariſaiſmo

opponit præsenti conditioni, cùm jam ex Pharisæo factus Apostolus, Deum non homines annunciaret. ¶ Utrùm *homines* audiendos *an Deum suadeo?* ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν Θεόν. Sic etiam construitur, sed adjuncto casu rei, idem verbum, Act. 28. 23. cùm alioqui res non personæ dicantur suaderi. *Dei* igitur appellatione τὰ τοῦ Θεοῦ intelligit, & πείθειν declarat prædicationis Evangelicæ scopum: sed non sine emphasi sic scribere visum fuit Apostolo, ut Pseudapostolos doceat, non tam quid docerent, quàm quibus gratificarentur spectasse, abutentes quorundam Apostolorum nominibus. Supplevi autem participium *Audiendos*, perspicuitatis causâ, propter insolentem verbi πείθειν constructionem cum casu personæ. Pauli igitur Apostoli Antagonistæ, ut Galatas ab eo abducerent, nihil aliud quàm principes illos Apostolos in ore habebant, quos cum Paulo committebant, quasi contrarium Evangelium doceret. Itaque quamvis falsum esset quod illi prætexebant, & Apostolis nihil detractum vellet Paulus, coactus tamen fuit ostendere, primùm se nihilo esse quoquam illorum inferiorem, ut qui ab ipso quoque Christo esset edoctus, & Apostolus declaratus, Act. 9. 15. & 13. 2. adeò quidem ut nihil hic cuiquam mortali prorsus acceptum ferret; deinde se ità semper fuisse comparatum ut nunquam hominibus placere studuerit, sed ipsum etiam Petrum (quando ità faciendum fuit) liberè reprehenderit. Illa verò cùm possent superbiùs dicta videri, argumenta nunc adhibet quibus asserit ejus doctrinæ dignitatem, cui Angelos etiam ipsos subjecerat. Itaque cùm non sit Apostolo propositum ostendere quibus, sed quid annunciare consuevisset, neque de auditoribus, sed de doctrina ipsa disputare; cùm deniq; sese cum istis adversariis suis comparet quibuscum habebat quidem communes auditores, doctrinam verò diversam; quòd illi homines viderentur prædicare, ipse Deum annunciaret; illi hominibus, quorum nomine abutebantur, ipse Deo sese approbaret, Vetus interpres non rectè videtur convertisse, *Hominibus suadeo, an Deo?* ¶ *Adhuc*, ἔτι. in Pharisaismo videlicet adhuc perseverans. Fuit autem duplex Pharisæorum genus: unum, idque frequentius, eorum qui meri erant hypocritæ, in quos plerumque invehi consuevit Christus: alterum superstitiosorum, & suæ simul justitiæ confidentium, ex quorum numero se fuisse testatur noster Apostolus, ignorantiâ videlicet, quamvis ἀναπολογήτῳ, non autem contra conscientiam peccantium. Videtur autem mihi istud, *Quærere hominibus placere*, de ipso doctrinæ genere ab hominibus falsâ sui opinione deceptis excogitatæ, potiùs quàm de iis accipiendum qui adulatoriè captarent aliorum bonam gratiam, vel potiùs adversùs Christianos odium istâ Legis & Evangelii permixtione mitigare studebant, quales sunt hodie qui Papismum & veri Evangelii professionem mediâ quâdam ratione conciliare se posse somniant.

11 *Secundùm hominem*, κατὰ ἄνθρωπον. id est, doctrinam quandam humanitus excogitatam, vel denique quam ego ab hominibus acceptam ex eorum autoritate annunciem. Utraque enim ista expositio cohæret necessariò, & illa quidem à præcedente versu; ista verò à proximè sequente pendet. Vide Rom. 3. 5.

12 *Per revelationem Jesu Christi*, δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Intellige de revelatione extraordinaria, ut 2. Cor. 12. 1. Nam alioqui solus Filius Evangelium revelat per Spiritum suum, sed hominum ministerio, quod hîc excluditur à Paulo, ut Apostolatûs sui ac proinde doctrinæ suæ autoritatem asserat. Itaque παρέλαβον & ἐδιδάχθην non sunt synonyma hoc in loco, sed illud ad Apostolatûs onus Paulo impositum, istud ad doctrinæ quam prædicaturus erat perceptionem refertur. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Per revelationem Jesu Christi*, ambiguè, quamvis Græcis ad verbum respondeat. Potest enim istud accipi passivè de revelato Christo, ut in his libris sæpe; cùm hîc Christus significetur ipsemet Evangelium, id est semetipsum, ἀμέσως patefecisse. ¶ *Vastaße*, ἐπόρθουν. Vulgata, *Expugnabam*. quam interpretationem reprehendens Valla, *Contumelia fit Deo*, inquit, *cujus Ecclesia dicitur expugnari*. Hoc verò dupliciter excusat Erasmus: primùm, quasi *Ecclesiæ* nomine significetur exigua illa multitudo fidelium; deinde, quasi non ad eventum rei sed ad Sauli conatus hoc sit referendum. Atqui Paulus toti Ecclesiæ bellum indixerat, ut qui in Arabiam usq; excurreret, & Christum ipsum, non autem certos homines, persequeretur: sed nè eum quidem cœtum potuit expugnare qui Hierosolymis erat. Deinde, non potest *expugnandi* vocabulum pro *expugnare conari*, hoc in loco accipi, nisi admodum violentâ declaratione. Itaque illam interpretationem, ex Valla, prorsùs repudio, cùm Ecclesia Dei non magìs quàm Deus ipse possit expugnari: quam ipsæ inferorum copiæ nunquam opprimere poterunt, ut exposuimus, Matt. 16. 18. Erasmum autem valde profectò demiror ad hanc interpretationem tuendam, quam tamen ipse mutavit, eâ ratione impulsum, quòd τὸ πορθεῖν nihil aliud significare putarit quàm *expugnare* aut *capere*. Nam hoc certè non puto ullius idonei testis autoritate posse confirmari. Imò verò dici potest aliquis eam urbem πορθῆσαι quam nunquam oppugnarit, ut Romæ accidit à Gallis: & vicissim expugnantur multæ urbes quas tamen militi non liceat diripere. hoc enim est πορθεῖν quod Latinis *diripere, populari*, & *vastare*, id est, incensis domibus ad vastitatem redigere, παρὰ τὸ πυρθεῖν, id est, *ab incendendo*, quod & ipse Erasmus annotavit. At enim, dices, hoc plus est quàm expugnare. Id verò pernego, nisi expugnatio præcesserit. Possunt enim agri & urbes salvâ republicâ vastari, ut Hannibali accidit tandem à Romanis superato. Diripi igitur ad tempus ac vastari potest vinea Domini, interfici agricolæ, omnia denique ità disperdi ut nulla appareat hominibus vineæ facies; sed expugnari tamen non potest, ità videlicet ut in hostium jus ac potestatem omnem concedat: cùm iis ipsis interdum utatur Dominus, ut ejus ipsius custodibus, qui sunt illam populati.

---

14 Καὶ προέκοπτον ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικιώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτὴς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων.	Et profecisse in Judaismo supra multos coævos meos in gente mea, summè affectans traditiones à patribus meis profectas.	*Et proficiebam in Judaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator exsistens paternarum mearum traditionum.*
15 Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς, ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ,	Quando verò libuit Deo, qui separaverat me *inde* ab utero matris meæ, & vocavit per gratiam suam,	*Cùm autem placuit ei qui me segregavit ex utero matris meæ, & vocavit per gratiam suam,*
16 Ἀποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοὶ, ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εὐθέως οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι.	Revelare filium suum in me, † ut evangelizarem ipsum inter Gentes, non statim præterea contuli cum carne & sanguine.	*Ut revelaret Filium suum in me, ut evangelizarem illum in Gentibus, continuò non acquievi carni & sanguini.*
17 Οὐδὲ ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους ἀλλ' ἀπῆλθον εἰς Ἀραβίαν, καὶ πάλιν ὑπέστρεψα εἰς Δαμασκόν.	Neque redii Hierosolymam ad eos qui ante me *fuerunt* Apostoli: sed abii in Arabiam, ac denuo reversus sum Damascum.	*Neque veni Jerosolymam ad antecessores meos Apostolos: sed abii in Aarbiam, & iterum reversus sum Damascum:*
18 Ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Πέτρον· καὶ ἐπέμεινα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας δεκαπέντε.	Deinde tribus pòst annis redii Hierosolymam, ut viserem Petrum: & permansi apud eum dies quindecim.	*Deinde pòst annos tres veni Jerosolymam videre Petrum: & mansi apud eum diebus quindecim.*
19 Ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου.	Alium autem ex Apostolis non vidi quenquam nisi Jacobum fratrem Domini.	*Alium autẽ Apostolorum vidi neminem nisi Jacobum fratrem Domini.*
20 Ἃ δὲ γράφω ὑμῖν, ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅτι οὐ ψεύδομαι.	In iis porrò quæ scribo vobis, ecce in conspectu Dei *testor* me non mentiri.	*Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior.*
21 Ἔπειτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας.	Deinde veni in regiones Syriæ & Ciliciæ.	*Deinde veni in partes Syriæ & Ciliciæ.*
22 Ἤμην δὲ ἀγνοούμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν Χριστῷ·	Eram autem ignotus facie Ecclesiis Judææ quæ *erant* in Christo.	*Eram autem ignotus facie Ecclesiis Judææ quæ erant in Christo:*
23 Μόνον δὲ ἀκούοντες ἦσαν, Ὅτι ὁ διώκων ἡμᾶς ποτὲ, νῦν εὐαγγελίζεται τὴν πίστιν ἥν ποτε ἐπόρθει	Sed solùm audierant *qui dicerent*, Qui persequebatur nos aliquando, nunc evangelizat fidem quam olim vastabat.	*Tantùm autem auditum habebant, Quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc evangelizat fidem quam aliquando expugnabat.*
24 Καὶ ἐδόξαζον ἐν ἐμοὶ τὸν Θεόν.	Et glorificabant Deum de me.	*Et in me clarificabant Deum.*

16 Quoniam objici poterat, fuisse quidẽ ipsum in via vocatum à Christo, sed postea ab Apostolis & ab iis eruditum, quorum (ut antè dixi) nominibus ad destruendum ipsius Apostolatum, pseudapostoli abutebantur, quasi aliud traderet quàm veri Apostoli, nec esset ipse ex eorum numero quibus sine exceptione credendum esset; idcirco respondet Paulus se statim à vocatione cœpisse Damasci & in Arabia Evangelizare, nec ab eo tempore Hierosolymis nisi quindecim diebus fuisse, ubi duntaxat Petrum & Jacobum viderit: indè verò cœpisse in Syria & Cilicia docere, approbantibus Judææ Ecclesiis, quibus ex fama tantùm notus esset, nedum ut ibi fuerit ab hominibus institutus. † *Ephes.* 5. 8.

---

14 *Traditiones à patribus meis, &c.* τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων. Vulgata, *Paternarum mearum traditionum*. Erasmus, *A majoribus meis traditorum institutorum*. Quid sit παράδοσις diximus, Matt. 15. 3. *Paternas* autem *traditiones* vocat, quòd non modò Pharisæus esset ipse, sed etiam Pharisæo patre natus, ut testatur, Act. 23. 6. & ità declarat quid *Judaismi* appellatione intellexerit.

15 *Qui separaverat*, ὁ ἀφορίσας. Vulg. & Erasmus, *Segregavit*. Vide Matth. 13. 49. Loquitur autem Paulus de æterna Dei prædestinatione ad Apostolatum: cujus cùm tres sint gradus, nempe æternum Dei consilium (quod commemoratur in re prorsus simili, Jer. 1. 5) deinde designatio ab utero, postea vocatio; omnes istos gradus pulchrè commemorat Paulus suo ordine. Nam εὐδοκία (id est רצון ratson, de qua diximus, Luc. 2. 14) primum illum

illum gradum designat, quem deinde reliqui duo consequuntur. Quis igitur docuit ab operibus prævisis prædestinationem auspicari? Is nimirum qui Spiritui sancto adversatur.

16 *Revelare*, ἀποκαλύψαι. Erasmus, In hoc *ut revelaret*. Conjunxit enim cum participio καλέσας, quia sequitur ἐν ἐμοὶ, de quo mox dicemus. At mihi commodiùs videtur hoc referre ad verbum εὐδόκησεν, quamvìs Syro etiam interpreti prius illud magìs placuerit. ¶ *In me*, ἐν ἐμοί. id est mihi. Sed tamen illud videtur quiddam etiam amplius significare, quod apparet ex Hebræorum idiotismo. Nam ἐν ἐμοὶ omnino id declarat quod עַל מִי *hal mi*, ut construitur verbum respondens Græco verbo ἀποκαλυφθῆναι, Esa.53.1. & videtur eo dicendi genere significari Dei gratiam cœlitus in animum ipsum illabi, ut Græca etiam scholia annotarunt. Eras. *Per me*, ut ἐν ἐμοὶ positum sit pro δι' ἐμοῦ. quamobrem etiam hoc conjunxit cum participio καλέσας, ut modò dixi. ¶ *Statim*, εὐθέως. Hieronymus, ut Porphyrii calumniam vitet, ex hoc loco Paulum summæ tum arrogantiæ tum inconstantiæ accusantis, hanc particulam connectit cum εὐαγγελίζωμαι, quasi aliud consilium capturus fuerit Paulus, nisi Dominus jussisset eum statim sese accingere ad prædicationis munus. Sed non fuit necesse ad hanc distinctionem confugere. Ostendat Porphyrius Paulum sibi aliquid arrogare, & solidum erit ejus argumentum. Cùm verò res ipsa ostendat Paulum repentè & uno momento ità fuisse zelo & sapientiâ impletum, ut ex prædicationis ipsius successu apparuerit eum nihil indigere cujusquam subsidio, agnoscat ille suam calumniam: nos verò Paulum verè fuisse Apostolum fateamur, qui & ipse cœlitus doctrinam suam hauserit extra ordinem, ut nihil hìc habeat quisquam quod obganniat. Quòd autem postea cum Apostolis contulit, id non suâ ipsius sed Ecclesiarum causâ fecit, nempe ut omnibus magìs ac magìs de summo inter Apostolos cæteros & ipsum Paulum consensu constaret, ut nullus jam locus arrogantiæ relinquatur. ¶ *Præterea contuli*, προσανεθέμην. Ἀνατίθεσθαι significat arcanum suum familiariter quasi in sinum amici deponere, ut explicat doctissimus Budæus, & puto sumtam esse hanc significationem ab eo quòd curas nostras ac difficultates, in quibus versamur, quasi onus aliquod in amicos exoneremus. Præpositio verò πρὸς addita est, ut testetur Apostolus se, quasi non contentum iis quæ ex Domino acceperat, præterea non contulisse cum aliquibus ut novi quippiam disceret. Vulg. *Acquievi*, non satìs commodè. Oecumenius inter cæteras declarationes, exponit προεπαπαυσάμην, ut videatur legisse προεθέμην, pro *prætuli & primo loco habui*. nam *carnem* & *sanguinem* interpretatur patriam & cognatos. quæ declaratio excurrit extra metam Apostolo propositam. Syrus vertit גְלִיתּ *guelith*, id est *aperui*, sive *patefeci*, istud videlicet negotium, ut si Gallicè dicas, *je ne m'en suis descouvert*, *ou*, *rapporté*. Non desunt etiam qui legant προσανεθέμην, idque fortasse rectiùs, id est, *statim priùs id contuli*, consilium videlicet super re tanta & tam periculosa capturus: aut alicujus autoritatem exspectans, sed statim sum opus ipsum aggressus. ¶ *Cum carne & sanguine*, σαρκὶ καὶ αἵματι. id est, cum quoquam mortalium, ut Ephes. 6. 12. Totus enim in eo est Apostolus, ut doceat se ab uno Christo hausisse quod prædicabat, nè summis Apostolis, quorum autoritate isti falsi doctores abutebantur, videatur ulla in re inferior. Homines igitur omnes semel comprehendens, & Christo jam glorioso unicóque suo præceptori opponens, ab infirma & imbecilla natura ipsos denominat. Quorsum autem hoc? Nempe quòd his argumentis pseudapostoli Galatas fascinassent: quasi Paulus unus esset ex Apostolorum discipulis, & quidem postremus, ut non statim ei credendum esset: summos autem Apostolos non ità abhorrere à circumcisione & Lege, quæ adhuc servaretur Hierosolymis. Illud ergò primùm refutat, séque à Christo ipso jam tum glorioso institutum, & Apostolum Gentibus destinatum ostendit; deinde sibi cum reliquis Apostolis optimè convenire, à quibus tamen nihil novi didicisset. Qui igitur per *carnem & sanguinem* intelligunt cognatos ipsius Pauli, vel carnis cupiditates, nihil dicunt.

17 *Redii*, ἀνῆλθον. Vulgata, *Veni*, ἦλθον. Potest etiam accipi pro ἀνέβην, *ascendi*, ut Joann.6.3. ¶ *In Arabiam*, εἰς Ἀραβίαν. Vide Act. 9.26.

18 *Ut viserem*, ἱστορῆσαι. Vulgata, *Videre*. Erasmus, *Ut viderem*. Neuter satìs expressè. Significat enim ἱστορεῖν cognoscendi & intelligendi causâ inspicere, atque etiam visere & oculis subjicere. Sic distinxit ab ἰδεῖν Plutarchus his verbis in Ciceronem, Ὥστε τοὺς πατέρας τῶν παίδων ἐπιφοιτᾶν τοῖς διδασκαλείοις, ὄψει τε βουλομένους ἰδεῖν τὸν Κικέρωνα, καὶ τὴν ὑμνουμένην αὐτοῦ περὶ τὰς μαθήσεις ὀξύτητα καὶ σύνεσιν ἱστορῆσαι.

19 *Jacobum*, &c. Ἰάκωβον, &c. Vide Act. 15. 14.

20 *In conspectu Dei*, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Verbum supplevi ex quo intelligatur esse jurisjurandi species, deinde ut cohæreat sequens particula. Nam quod adfert Hieronymus, nempe, Coram Deo sunt, id est digna Dei conspectu, prorsus est absurdum.

23 *Fidem*, τὴν πίστιν. id est, doctrinam fidei sive Evangelium, ut 1. Tim.4.1. & infrà 3. 2. *Fidei* enim voce & id quo creditur, & id quod creditur significamus, ut scitè docet Magister sententiarum. ¶ *Vastabat* ἐπόρθει. Sic apud Salustium dicitur conscientia mentem vastare. Vide suprà, vers. 13.

24 *De me*, ἐν ἐμοί. Heb. בִּי *bi* pro עָלַי *hali*.

ΚΕΦ. β'.

Ἔπειτα διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλιν ἀνέβην εἰς Ἱεροσόλυμα μετὰ Βαρνάβα, συμπαραλαβὼν καὶ Τίτον.

2 Ἀνέβην δὲ κατὰ ἀποκάλυψιν, καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσι· κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσι, μήπως εἰς κενὸν τρέχω, ἢ ἔδραμον.

3 Ἀλλ' οὐδὲ Τίτος ὁ σὺν ἐμοὶ, Ἕλλην ὢν, ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι.

4 Διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσωνται·

5 Οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ, ἵνα ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου διαμείνῃ πρὸς ὑμᾶς.

6 Ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων εἶναί τι, ὁποῖοί ποτε ἦσαν, οὐδέν μοι διαφέρει· πρόσωπον Θεὸς ἀνθρώπου οὐ λαμβάνει. ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες, οὐδὲν προσανέθεντο.

CAP. II.

Deinde interjectis annis quatuordecim, rursum ascendi Hierosolymam unà cum Barnaba, assumto simul & Tito.

Ascendi autem ex revelatione, & exposui eis Evangelium, quod prædico inter Gentes: sed privatim iis qui sunt in pretio, nequo modo frustrà currerem aut cucurrissem.

Sed neque Titus qui mecum erat, quamvìs esset Græcus, coactus fuit circumcidi:

Nempe propter irreptitios falsos fratres, qui fuerant clàm ingressi ad explorandam libertatem nostram quam habemus in Christo Jesu, ut nos in servitutem adigerent:

Quibus nè ad momentum quidem nos subjiciendo cessimus: ut veritas Evangelii permaneret apud vos.

Ab iis autem qui existimantur esse aliquid, quales olim fuerint, nihil meâ refert: * personam hominis Deus non accipit. Nam qui sunt in pretio, nihil mecum præterea contulerunt.

CAP. II.

Deinde post annos quatuordecim iterum ascendi Jerosolymam cum Barnaba, assumto & Tito.

Ascendi autē secundùm revelationem, & contuli cum illis Evangelium quod prædico in Gentibus: seorsum autē iis qui videbantur aliquid esse, nè fortè in vacuum currerem, aut cucurrissem.

Sed neque Titus qui mecum erat, cùm esset Gentilis, compulsus est circumcidi:

Sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram quam habemus in Christo Jesu, ut nos in servitutem redigerent.

Quibus neque ad horam cessimus subjectione, ut veritas Evangelii permaneat apud vos.

Ab iis autem qui videbantur esse aliquid, quales aliquando fuerint, nihil meâ interest: Deus personam hominis non accipit. mihi enim qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt.

1 Jam ostendit quàm sibi cum Apostolis conveniat, quibuscum se fatetur de Evangelio quod inter Gentes docuerat, decimoquarto demum à sua conversione anno contulisse, quod quidem ità sit illis probatum, ut neque coegerint Titum suum comitem circumcidi, frustrà ringentibus qui ipsum insidiosè observabant; neque vel tantillum ad eam doctrinam quam prædicarat adjecerint: imò etiam datis dextris ipsum & Barnabam ut Apostolos à Domino Gentibus destinatos agnoverint.

* *Deut*.10.17. 2.*Chron*.19.7. *Job*. 34.9. *Sap*.6.8. *Eccles*.35.16. *Act*. 10. 34. *Rom*.2.11. *Ephes*.6.9. *Col*.3.26. 1.*Pet*.1.17.

---

1 *Interjectis quatuordecim annis*, διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν. Vide Marc. 2. 1. Cæterùm Lucas narrat quinque Pauli ad Hierosolymitanos profectiones post ipsius ad Christum conversionem. Unam, cùm ex Arabia rediret ubi triennium egerat, Act. 9. 26. Alteram, Act. 11.30. cùm missus fuit Hierosolymam cum Barnaba ad perferendas Antiochenorum eleemosynas: Tertiam, cum unà cum Barnaba missus esset ut ibi decideretur controversia de circumcisione, Act. 15. Quartam, ex voto susceptam, Act. 18.18, & 22. Quintam denique, à Luca copiosissimè descriptam, Act. 19. & deinceps. Ex his autem profectionibus ista quæ hìc narratur, neq; ad quartam, neq; ad quintam referri ullo modo potest, nec etiam primam. Imò profectò nè ad tertiam quidem. Quînam enim illam nobilissimâ Synodum Paulus præteriisset, cujus ipse pars magna fuerat, & cujus vel unius autoritas compescendis istis pseudapostolis sufficiebat? Et quis existimare possit Petrum in eo quod subjicit Paulus fuisse peccaturum, si post illius synodi decisionem Antiochiam venisset? Superest secunda, ad quam non incommodè possent ista referri, nisi illud obstaret quòd Act. 11. dicitur Paulus cum Barnaba missus ab Ecclesia; hìc verò dicere potiùs videtur se ultrò & peculiari afflatu profectionem hanc suscepisse. Itaque censuerim quidem ego istam fuisse à Luca ut alia non pauca, ac præsertim ipsius Pauli ad Galatas adventum, cujus infrà fit mentio 4. 14. præteritam, & inter secundam illam & tertiam incidisse: in id tempus videlicet quod paucissimis narratur à Luca Act.13.1. ante primam illam Pauli & Barnabæ peregrinationem: & priùs quàm hæresis illa esset exorta. Quominus enim ad reditum ex illa peregrinatione istud accommodari possit, illud obstat, quòd ex historia illius Synodi apparet tunc primùm Hierosolymitanos cognovisse illius peregrinationis gesta, Act.15.4. Sic igitur arbitror hoc supputandum tempus, & epistolam hanc scriptam Antiochiâ mox post reditum ex illa prima peregrinatione Pauli & Barnabæ, cùm hæresis illa jam quidem

cœpisset, æmulis illis videlicet occasionem fortassis ex isto Pauli cum Petro & aliis privato colloquio arripientibus, nec tamen penitus erupisset, nondum ausis nimirum illis Antiochiam ipsam invadere. & illud tempus videtur Lucas ultimo capite, 14. versiculo innuere: sive hos 14. annos seorsum numeres, sive cum triennio illo Arabicæ prædicationis comprehendas.

2 *Ex revelatione*, κατ' ἀποκάλυψιν. id est, peculiari sancti Spiritûs afflatu & monitu. Vide 2. Cor.12.1. & ità ipse Apostolus loquitur, Act. 20.22. Sic enim sæpe in his epistolis, distinguuntur ἀποκάλυψις & φανέρωσις: itidémque σοφία & γνῶσις, & propheticum donum ab ordinario pastorum & doctorum munere. ¶ *Exposui*, ἀνεθέμην. Vide Act.25.14. ¶ *Prædico*, κηρύσσω. Utitur verbo præsentis temporis quod est ἐμφατικώτερον, acsi diceret sese ab initio semper in hac doctrina ut unica vera perstitisse tot annos, & adhuc perstare, & perstiturum. ¶ *Iis qui sunt in pretio*, τοῖς δοκοῦσι, id est, τοῖς εὐδοκιμοῦσι. quibus opponuntur οἱ ἀδοξοῦντες. Vulg. *Qui videbantur aliquid esse*, τοῖς δοκοῦσιν εἶναί τι, ut mox etiam scribitur vers. 6. sed hoc quidem loco, contra omnium nostrorum codicum fidem, & repugnante etiam Hieronymi interpretatione. Sic enim scribit, (quod rectè expendit Erasmus) *Solicitus*, inquit, *requirebam quidnam esset quod diceret*, QUI VIDEBANTUR: *sed nunc me omni scrupulo liberavit, adjiciens*, QUI VIDEBANTUR COLUMNÆ ESSE. Hæc Hieronymus, satis declarans se non legisse hoc in loco, εἶναί τι, sed ità tamen ut non videatur cognovisse τοὺς δοκοῦντας à Græcis vocari absolutè τοὺς εὐδοκιμοῦντας, id est, quorum apud omnes præclara est existimatio. Sed est multò etiam durius quod apud Ambrosium legimus, *Qui sibi videbantur aliquid esse*. Vide infrà, v.6. ¶ *Frustrà*, εἰς κενόν. Id est nullo cum fructu. Nam quod ad doctrinam ipsam attinet, de ea nihil dubitabat Paulus: sed quod à multis spargebatur, ipsum videlicet diversam ab Apostolis doctrinam profiteri, Evangelii ipsius cursum impediebat, cui rei mederi studuit.

4 *Nempe propter*, διὰ δέ. Δὲ pro δὴ vel δῆτα positum est: cujus enallages exempla vide in Budæi commentariis. Non erat igitur causa cur Erasmus hoc expungeret, ex Hieronymi opinione, qui putavit redundare, quòd non præcedat μὲν: sed imperitè, ut alibi diximus. ¶ *Irreptitios*, παρεισάκτους, id est, παρεισδύντας, qui per fraudem & pietatis simulationem, in album fidelium subrepserant. Nam in his verbis παρὰ plerumq; ponitur in vitio. Vide 2. Pet.2.1. Vulgata, *Subintroductos*. Erasmus, *Obiter ingressos*. Tertullianus libro 5. adversus Marcionem *Subintroductitios* vocat. ¶ *Fuerant clàm ingressi*, παρεισῆλθον, id est, παρεισέδυσαν, Judæ 4. Aliter autem accipitur hoc idem verbum ad Rom. 5. 20.

5 *Nè ad momentum quidem*. οὐδὲ πρὸς ὥραν. Vulg. *Neq; ad horam*. Erasmus, *Nè ad tempus quidem*. Vide Matt. 9. 22. Ambrosius non legit οὐδὲ, quasi ad tempus cesserit Paulus falsis illis fratribus: repugnante omnium Græcorum codicum fide, & ipsâ quoq; sententiâ. quamvis non videatur etiam legisse negantem particulam Hieronymus in hunc locum, & tollendam illam censeat Tertullianus lib. in Marcionem quinto. Erasmum autem planè miror hîc laborare, quasi Pauli sermo sit imperfectus, cùm omnes partes optimè constent, si δὲ pro δὴ accipiatur. At enim, inquit, quomodo non cessit qui Timotheum coactus est circumcidere? Quasi verò circumstantia loci, temporis, personarum non sit varia. Nam circumciditur Timotheus ut infirmi ac rudes Judæi non offendantur: in Tito verò cur idem fieret, non in gratiam infirmorum sed falsorum fratrum, quos *canes* & *concisionem* vocat, Phil. cap. 3. ver. 2. & exscindi etiam optat infrà, cap. 5. ver. 12. idque præsertim eo ipso tempore quo Paulus Hierosolymam venerat ut eam in libertatem assereret. ¶ *Nos subjiciendo*, τῇ ὑποταγῇ. Id est, ut nos illis, proditâ libertate, subjiceremus. Hoc enim fuisset Christo renunciare. Vulgata, *Subjectione*, nimium ambiguè. Non cedimus enim eâ re quam amissam volumus. Itaque istis Apostolus, non sese summittens, sed libertatem servans, non cedebat. ¶ *Veritas Evangelii*, ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου. Id est vera ac sincera Evangelii doctrina, nullis videlicet istorum falsis doctrinis corrupta. ¶ *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Sive, *vobis*. Galatas autem alloquitur, sed ità ut Gentes omnes comprehendat quarum par erat causa, & quibus peculiariter destinatus erat Apostolus.

6 *Ab iis autem qui putantur*, ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων. Loquitur Apostolus ex Adversariorum sensu, qui cùm re verâ reliquos Apostolos non minùs quàm Paulum contemnerent, tamen illorum nomina jactabant, tanquam excellentium Christi discipulorum, ut Pauli tanquam abortivi ministerio detraherent. Cæterùm hoc loco diligentiùs à me considerato, quamvis Græcus scholiastes conetur antapodoton vitare, ista construens cum verbo διαφέρει, aliorsum etiam hoc trahens, quasi videlicet dicat Apostolus, nolle se cum Petro contendere rectè an secùs circumcisionem toleraret cum aliis Apostolis Hierosolymis, sentio esse ἀνανταπόδοτον, & eam quidem à Paulo sapienter usurpatam, vitandæ invidiæ causâ: quam si explere libeat, neq; cum Arabe supplevero οὐδὲν ὠφελήθην, *nulla in re sum adjutus*, neq; οὐκ ἐδιδάχθην, *non sum edoctus*, quamvis sic loquatur Apostolus, sup. 1.13. sed οὐδὲν ἔλαβον, *nihil accepi*, nec ullâ parenthesi opus hìc esse arbitror. ¶ *Quales olim fuerint*, ὁποῖοί ποτε ἦσαν. Hoc videtur addidisse Paulus ut superiora emolliret, acsi diceret, Utcunq; illos fatear fuisse Christo familiares discipulos, tamen propterea non est quòd isti somnient aliquod esse inter illos & me in Apostolica functione discrimen. ¶ *Personam hominis*, πρόσωπον ἀνθρώπου. id est, Deus quos sibi libet vocat, & suis beneficiis dignatur, nullâ hujusmodi circumstantiarum ratione habitâ. Itaque etsi priores illi fuerunt adsciti ad Apostolatum quàm ego, & tum fuerunt ipsius Christi contubernales cùm ego Pharisæus eram; etsi denique tunc Evangelium annunciarunt cùm ego illud persequerer; Deus tamen Apostolum me designavit, quod & ipsi agnoverunt. Nam quod ad doctrinam attinet, nihil ad ea quæ ab ipso Christo didici addiderunt, sed intellectâ vocatione meâ agnoverunt me divinitus speciatim delectum esse Apostolum Gentium, sicut Petrum præcipuè Judæis destinavit ipse Christus. ¶ *Nam qui sunt in pretio*, οἱ γὰρ δοκοῦντες. Arabs interpres, quantum possum ex Rutheri interpretatione Latina colligere, totum hunc locum paraphrasticè, ut antapodoton, vel potiùs ἀνανταπόδοτον, vitaret convertens, particulam γὰρ priori membro opposuit, & istud cum illo per copulam καὶ conjunxit. Syrus autem & ipse paraphrasi usus, quasi initio hujus versûs Paulus scripsisset οἱ δὲ δοκοῦντες εἶναί τι, cæteris quæ sequuntur per parenthesin inclusis, particulam γὰρ priori membro adjicit, vertens πρόσωπον γὰρ, &c. *faciem enim*, & postea pro γὰρ habet דין *den*, id est δὲ, quod exponitur per epanalepsin, *illi inquam ipsi*, &c. Sed durum est & prorsus insolens γὰρ vel δὲ sic explicare. Retineo igitur receptam lectionem, & citra ullam parenthesin, puto Apostolum subjicere rationem cur dixerit nihil referre quales illi antea fuerant, & Deum nihil illa morari. Nempe, inquit, hoc non temerè nec arroganter dico, sed quoniam revera nihil illi præsumserunt iis adjicere quæ priùs à Christo accepta docueram inter Gentes. Hæc enim est notatio verbi προσανέθεντο, quod perperàm Budæus in commentariis interpretatur *nihil communicarunt*, sed contrà à me abhorruerunt. Neglexit enim præpositionem πρὸς, & malè credidit Paulum hìc agere de eo quod narratur Act. 9. 26.

7 Ἀλλὰ τοὐναντίον, ἰδόντες ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας, καθὼς Πέτρος τῆς περιτομῆς·	Imò è contrario, cùm vidissent mihi concreditum fuisse Evangelium præputii, sicut Petro circumcisionis:	*Sed è contrà cùm vidissent quòd creditum est mihi Evangelium præputii, sicut & Petro circumcisionis:*
8 (Ὁ γὰρ ἐνεργήσας Πέτρῳ εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς, ἐνήργησε καὶ ἐμοὶ εἰς τὰ ἔθνη)	(Nam qui efficax fuit per Petrum ad Apostolatum circumcisionis, efficax fuerat etiam per me apud Gentes)	*(Qui enim operatus est Petro in Apostolatum circumcisionis, operatus est & mihi inter Gentes)*
9 Καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι, Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας· ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομήν.	Cùmq; cognovissent gratiam mihi datam, Jacobus & Cephas & Joannes, qui existimantur esse columnæ, dextras societatis dederunt mihi ac Barnabæ: ut nos apud Gentes, ipsi verò apud circumcisos, *Apostolatu fungeremur*.	*Et cùm cognovissent gratiam quæ data est mihi, Jacobus & Cephas & Joannes, qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis: ut nos in Gentes, ipsi autem in circumcisionem.*
10 Μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν· ὃ καὶ ἐσπούδασα αὐτὸ τοῦτο ποιῆσαι.	Solùm *monuerunt* ut pauperum meminissemus: quod etiam studui facere.	*Tantùm ut pauperum memores essemus: quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere.*
11 Ὅτε δὲ ἦλθε Πέτρος εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν.	Cùm autem venisset Petrus Antiochiam, in os ei obstiti, eò quòd condemnandus esset.	*Cùm autem venisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat.*

7 *Evangelium præputii*, εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας. id est, Evangelium Gentibus annunciandum: quam metonymiam aliquoties in Epistola ad Romanos annotavimus. Neq; enim duplex est Evangelium in sese, sed duo erant populorum genera quibus annunciandum erat, unum circumcisorum, alterum incircumcisorum.

8 *Per Petrum*, Πέτρῳ. Sic malo explicare ut per eò significetur Petrus fuisse causa instrumentalis. Vulgata, *Petro*. Sic Latinè dicitur quispiam adesse alteri; sed aliquid longè majus hìc significetur, id nimirum quod explicatur, 1. Corinth. 3. 7.

9 *Qui existimantur*, &c. οἱ δοκοῦντες, &c. id est, quos solos isti pro columnis habent, quasi ego sim nihili: in eo quidem ab illis ipsis diffidentes, quorum autoritate ad vos decipiendos abutuntur. Vide suprà, versu 6. ¶ *Dextras societatis*, δεξιὰς κοινωνίας. id est, porrexerunt manum, quod symbolum esset nostræ in Evangelii doctrina summæ consensionis. Virgilius, *Pars mihi pacis erit, dextram tetigisse tyranni*. Aliud est autem prorsus impositio manuum, quæ vocationis ordinariæ testimonium erat, quàm conventio inter Petrum & Paulum de qua hìc agitur. ¶ *Apud circumcisos, Apostolatu fungeremur*, εἰς τὴν περιτομήν. Rectè supplevit Erasmus quod omnino deerat; omissum

est

est autem à Paulo, ut qui in hac epistola mirè studeat brevitati, sive genus ipsum dicendi, sive argumenta spectes. Sic etiam in proximo versiculo verbum desideratur, sed ex communi loquendi usu, ut istæ ellipses nihil obscuritatis adferant.

10 *Quod*, ὃ. Ergò αὐτὸ quod sequitur redundat ex Hebræo idiotismo, & τοῦτο videtur irrepsisse, ut illius glossema.

11 *In os*, κατὰ πρόσωπον, id est, ἔμπροσθεν πάντων, *coram omnibus*, ut explicat ipse Paulus versu 14. Itaque absurdum est commentum Hieronymi interpretantis, *Secundùm faciem*, id est non ex animo, quasi res tota non seriò sed per sanctam quandam simulationem inter utrumq; sit acta, ut Judæi non offenderentur, & vicissim Gentibus satisfieret. Hoc verò si ità est (ut nihil aliud dicam) quorsum hoc factum pertinuerit ad Apostoli scopum? Similia sunt ferè omnia, profana certè & apertissimè detorta, quæ in hunc locum Græci interpretes plerique, & Hieronymus adversùs Augustinum pro Petro disseruerunt: quæ sanè miror Erasmum digna censuisse quæ non modò commemoraret, sed etiam tueretur. ¶ *Quòd condemnandus esset*, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν. Participium pro nomine positum, quasi condemnatitium dicas aut condemnabilem, sicut à Latinis participialia quæ vocant nomina usurpantur: quod ità familiare est Hebræis ut non aliter loquantur. ut נרצה *nirtseh*, id est *dilectus*, pro amabili. & נחמד *nechmad*, *expetitus*, pro expetibili, & alia infinita. Ità enim hoc accipiendum esse res ipsa ostendit: ut planè absurdum mihi videatur quòd nonnulli adferunt damnatum fuisse Petrum, ab iis videlicet qui non norant rem agi ex composito, & malè de illo judicabant: quamvis sic acceperit hunc locum Syrus interpres, quòd videlicet Gentes hoc ipsius facto offenderentur, tametsi reprehensibilis non erat: vel quòd antè reprehensus fuisset Hierosolymis, quòd cum Cornelio sumsisset cibum. Cicero in Pisonem, *Quis te miserior? quis te damnatior? qui neq; scribere ad Senatum rempublicam bene à te gestam, neq; præsens dicere ausus es*: id est, quem justiùs quis judex possit condemnare quàm te? Ità accipiunt κατεγνωσμένος hoc in loco pro ἐπίμεμπτος vel ἐπιμεμφής.

12 Πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν τινας ἀπὸ Ἰακώβου, μετὰ τῶν ἐθνῶν συνήσθιεν· ὅτε δὲ ἦλθον, ὑπέστελλε καὶ ἀφώριζεν ἑαυτόν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς.

13 Καὶ συνυπεκρίθησαν αὐτῷ καὶ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι· ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει.

14 Ἀλλ' ὅτε εἶδον ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου, εἶπον τῷ Πέτρῳ ἔμπροσθεν πάντων, Εἰ σὺ Ἰουδαῖος ὑπάρχων, ἐθνικῶς ζῇς, καὶ οὐκ Ἰουδαϊκῶς, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν;

15 Ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, καὶ οὐκ ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτωλοί·

16 Εἰδότες δὲ ὅτι οὐ δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου, ἐὰν μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμεῖς εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως Χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου· διότι οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σάρξ.

17 Εἰ δὲ ζητοῦντες δικαιωθῆναι ἐν Χριστῷ, εὑρέθημεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτωλοί, ἄρα Χριστὸς ἁμαρτίας διάκονος; Μὴ γένοιτο.

18 Εἰ γὰρ ἃ κατέλυσα, ταῦτα πάλιν οἰκοδομῶ, παραβάτην ἐμαυτὸν συνίστημι.

19 Ἐγὼ γὰρ διὰ νόμου νόμῳ ἀπέθανον, ἵνα Θεῷ ζήσω.

20 Χριστῷ συνεσταύρωμαι. ζῶ δὲ, οὐκ ἔτι ἐγώ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκί, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀγαπήσαντός με, καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ.

21 Οὐκ ἀθετῶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ· εἰ γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα Χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανεν.

Nam antequam venissent quidam à Jacobo, unà cum Gentibus edebat: cùm autem venissent, subterfugiebat ac separabat sese ab eis, metuens eos qui erant ex circumcisione.

Ac simulabant unà cum eo reliqui etiam Judæi: adeò ut Barnabas quoque simul abriperetur eorum simulatione.

Sed cùm vidissem eos non recto pede incedere, ut veritati Evangelii congruebat, dixi Petro coram omnibus, Si tu, cùm sis Judæus, Gentiliter vivis, ac non Judaicè, cur Gentes cogis Judaizare?

Nos *sumus* naturâ Judæi, & non ex Gentibus peccatores:

Scientes autem non justificari hominem ex operibus Legis, sed per fidem Jesu Christi, etiam nos in Christum Jesum credidimus, ut justificaremur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propterea quòd non justificabitur ex operibus Legis ulla caro.

† Quòd si dum quærimus justificari per Christum, inventi sumus & ipsi peccatores, num Christus peccati minister est? Absit.

Nam si quæ destruxi, ea rursus ædifico, transgressorem meipsum constituo.

Ego enim per Legem Legi mortuus sum, ut Deo viverem.

Unà cum Christo crucifixus sum. Vivo autem, non ampliùs ego, sed vivit in me Christus. & vitam quam nunc vivo in carne, vivo per fidem illam Filii Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.

Non irritam facio gratiam Dei. nam si per Legem est justitia, igitur Christus sine causa mortuus est.

Priùs enim quàm venirent quidam à Jacobo, cum Gentibus edebat: cùm autem venissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circumcisione erant.

Et simulationi ejus consenserunt cæteri Judæi, ità ut & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem.

Sed cùm vidissem quòd non rectè ambularent ad veritatem Evangelii, dixi Cephæ coram omnibus, Si tu, cùm Judæus sis, Gentiliter vivis, & non Judaicè, quomodo Gentes cogis Judaizare?

Nos naturâ Judæi, & non ex Gentibus peccatores:

Scientes autem quòd non justificatur homo ex operibus Legis nisi per fidem Jesu Christi, & nos in Christo Jesu credidimus, ut justificemur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propter quod ex operibus legis non justificabitur omnis caro.

Quòd si quærentes justificari in Christo, inventi sumus & ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est? Absit.

Si enim quæ destruxi, iterum hæc ædifico, prævaricatorem me constituo.

Ego enim per Legem Legi mortuus sum, ut Deo vivam.

Christo crucifixus sum cruci. Vivo autem, jam non ego, vivit verò in me Christus. quòd autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.

Non abjicio gratiam Dei. si enim per Legem justitia, ergò gratis Christus mortuus est.

12 Alia vehementissima sui Apostolatûs, atq; adeò ejus quam tradiderat doctrinæ de gratuita per unam fidem justificatione, probatio, quòd ob hoc ipsum palàm Antiochiæ Petrum reprehenderit in eo peccantem, quòd in Judæorum quorundam Hierosolymitanorum gratiam Judaizans, Gentes quæ crediderant offendisset. 15 Secunda pars hujus epistolæ, cujus status est, Nos fide in Jesum Christum absq; operibus Legis justificari. Quòd quidem sic proponit, ut primùm occurrat objectioni, Sum enim, inquit, & ego Judæus, nequis possit objicere me esse Legis hostem: deinde verò id confirmet expresso Davidis testimonio. † *Rom.3.19.* 17 Antequam longiùs progrediatur, occurrit eorum objectioni, qui ab hac gratuitæ per fidem justificationis doctrina eo nomine abhorrent, quòd sic dicant homines à bonorum operum studio abduci. Objectio autem est hujusmodi, Si peccatores justificarentur fide per Christum absq; Lege, Christus peccantes approbaret, atq; adeò suo ministerio velut ad peccandum hortaretur. Respondet Paulus hanc consecutionem falsissimam esse, quoniam Christus in credentibus peccatum destruit. Ità, inquit, Legis terroribus homines ad Christum confugiunt, per quem à Legis maledictione soluti & justificati serventur, ut simul Christus vim illam suam peccati peremtricem insinuet, ut vetere homine per crucifixi Christi efficaciam abolito, Christus in ipsis vivat, & ipsi sese Deo consecrent. Itaque siquis accepto Evangelio sese peccatis dedat, accuset non Christum, non Evangelium, sed seipsum, ut qui opus Dei in sese destruat. 21 Secundum argumentum ab absurdo, Si Lege justificari possunt homines, ergò Christum necesse non fuit mori.

12 *A Jacobo*, ἀπὸ Ἰακώβου. Id est Hierosolymis ubi pedem fixerat Jacobus. Missos enim istos non fuisse nec à Jacobo nec à presbyterio liquet ex Act. 15. 24. Apparet autem ab hac scintilla ortum tandem fuisse illud incendium, cujus fit mentio initio Act. 15. cui restinguendo nè Synodus quidem illa Hierosolymitana sufficere potuit, ut ex plurimis locis harum epistolarum apparet, Hebione & Cherintho sese duces istis sectariis præbentibus. Hæc autem quæ hic narrantur ante illam Synodum contigisse, & hanc epistolam aliquantò post ista scriptam fuisse, falsis illis doctoribus per Ecclesias discursantibus, ex eo quoq; colligi mihi quidem posse videtur, quòd si res illa fuisset jam antea in illa Synodo, in qua Petrus ipse veritati fortissimè, ut par erat, patrocinatus est, plenè & apertè decisa, & Ecclesiis significata, nullo modo credibile est Petrum id admissurum de quo hîc reprehenditur, & (cùm jam & Judæi quid à Gentibus postulare possent, & Gentes quousq; se in Judæorum gratiam demittere tenerentur, ex Apostolicis illis literis didicissent) tale Antiochiæ ab his vel ab illis exoriturum fuisse offendiculum. Quòd si usquè adeò impudentes isti fuissent qui Antiochiæ postea hoc virus spargere sunt ausi, quàm isti fuerant, in quos hâc epistolâ invehitur Paulus, certum est longè aliâ ratione cum illis acturum illum fuisse, imò nè ad momentum quidem illos fuisse toleraturum, qui ad hos ipsos scribens, Utinam, inquit, abscindantur qui vos conturbant.

13 *Adeò ut Barnabas quoque simul abriperetur eorum simulatione*, ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει. Ὥστε quoq; cum indicandi modo, quamvis non ità frequenter, construitur hâc significatione. Verbum autem συναπάγεσθαι indicat Barnabam impetu & exemplo potiùs abreptum quàm judicio fuisse impulsum. Vulgata, *Ut duceretur ab eis in illam simulationem*. In Complutensi editione legitur ὥστε Βαρνάβας συναπήχθη, expunctâ particulâ καὶ, ab aliquo nimirum qui Barnabam etiam voluit culpæ eximere, quasi scriptum sit ἵνα Βαρνάβας συναπαχθῇ, *ut Barnabas abduceretur*. Dici enim non potest quantopere hîc laborarint Græci, & ex Latinis præcipuè Hieronymus, ut Petrum culpâ liberarent: hoc est, ut Apostoli sententiam & Apostolatum (cujus autoritatem hoc facto vindicat) everterent. Existimarunt enim Apostolos post acceptum Spiritum sanctum fuisse ἀναμαρτήτους. Id verò sicut in doctrinæ capitibus certum est, tamen hûc non pertinet, cùm Petrus hoc loco non peccet in doctrina, sed in certo facto: quòd videlicet dum Judæorum infirmitati cupit consultum, Evangelicam libertatem adduceret in discrimen. Peccatum est igitur non in doctrina, neque etiam in ipso facto simpliciter, sed in facti circumstantiis non satis prudenter ab eo consideratis, unde magnum consecutum est offendiculum, ut meritò prorsus à Paulo sit publicè reprehensus. Non enim tanti fuit infirmitas Judæorum, ut propterea prodenda fuerit aliorum qui aderant libertas, & firmitas labefactanda. Itaque hîc opus fuit Petro deliberatione illâ quæ à Cicerone in officiis pertractatur, Ex duobus utilibus utrum utilius: vel priùs fuit admonenda Ecclesia, ut aliquid communi consensu daretur istorum infirmitati.

14 *Eos non recto pede incedere*, ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι. Rectum pedem opponit simulationi præposteræ. Videbantur enim Petrus & ejus sectatores in utramque partem claudicare, cùm paulò antè cum Gentibus cibum caperent, & tam subitò se ab illorum consortio subducerent. Nam absurdum est certè quorundam commentum, qui hoc nolunt dici de Petro, sed de aliis qui cum Petro simulabant: quasi ille dissimularet potiùs quàm simularet, isti verò putarent aliquid admissum contra bonos mores, cùm sese conjungerent cum Gentibus. Id verò si ità esset, cur disertè non excipitur Petrus? cur disertè, præteritis cæteris, in eum unum fertur reprehensio? quorsum denique hæc historia commemoratur, si Petrus ipse, qui aliquid esse videbatur, non est à Paulo, & quidem jure, reprehensus? Causa igitur profectò non est cur iterum nobis quisque rancidas istas nugas apponat. ¶ *Ut veritati Evangelii congruebat*, πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου. *Veritatem Evangelii* vocat tum sinceram Evangelii doctrinam, tum rectum ejus usum. Præpositio autem πρὸς congruentiam & convenientiam

convenientiam declarat, ut 2. Cor. 5. 10. ut pro κατὰ posita videatur, sicut dixit Isocrates, πρὸς τὸ προσῆκον, ἀντὶ τοῦ κατὰ τὸ προσῆκον. Vulgata & Erasmus, *Ad veritatem.* ¶ *Petro*, τῷ Πέτρῳ. In uno codice scriptum inveni τῷ Κηφᾷ, & versu 11. ὁ Κηφᾶς. Vetus interpres priore loco habet, *Cùm autem venisset Petrus*, &c. hìc autem, *dixi Cephæ.* Neq; verò istius varietatis ullum esset momentum (cùm idem sit Cephas qui & Petrus) nisi Clemens libro dispositionum 4. (quem sequitur Eusebius lib. Ecclesiast. hist. 1.) occasionem hinc arripuisset falsò interpretandi hujus loci, quasi Cephas iste non fuerit Petrus ille Apostolus, sed unus ex 70. discipulis. quem errorem meritò refutat Hieronymus. Nam (ut alia omittam) quorsùm alioqui commemoraretur hæc historia? ¶ *Si*, εἰ. id est, ἐπειδὴ, ἐπειδήπερ, id est, cùm tu Judæus cum Gentibus vixeris acsi Judæus non esses. Nec enim εἰ conditionis aut dubitationis ullius significationem habet hoc loco. ¶ *Cur*, τί. Vulg. *quomodo*, πῶς, ut etiam legitur in Claromontano nostro codice. ¶ *Cogis*, ἀναγκάζεις. *Cogi* dicit istos apud quos erat tantum autoritatis Petri pondus, ut quicquid ageret præscribere cæteris videretur.

15 *Nos naturâ sumus Judæi*, ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι. Possunt quidem ista sic videri cum superioribus cohærere, quasi referat Paulus habitum à se sermonem cum Petro, quem meritò reprehendi omnes intelligerent: sed res ipsa requirit, ut hæc à Paulo dicantur, qui, absolutâ eorum narratione quæ ad Apostolatum suum asserendum requirebantur, nunc tandem proprium hujus epistolæ argumentum, converso ad ipsos Galatas sermone, aggrediatur. ¶ *Peccatores*, ἁμαρτωλοί. Heb. חטים *chattaim*, id est, ex profanis populis, & veræ religionis hostibus nati, quos suspicari posset quispiam ipso Judæorum odio urgere circumcisionis & aliorum rituum abrogationem.

16 *Scientes autem*, εἰδότες δέ. Sic hunc locum & ex Claromontano nostro codice Græco, & ex Vulgata Latina interpretatione restituimus, suppleto verbo ἐσμὲν in versiculo præcedente, quod ipsa quoque verborum constructio postulat: Εἰδότας autem vocat non temerè quidpiam opinantes, sed certò edoctos. Est enim istud αἰτιολογικῶς accipiendum. ¶ *Non justificari*, ὅτι οὐ δικαιοῦται. id est, Non assequi eam justitiam quâ prorsus opus est omnibus hominibus, ut apud Dei tribunal & absoluti ab iis omnibus quæ ipsos æternæ mortis reos peragunt, & eâ integritate ac præstatione sui omnis officii prædíti comparere possint, quâ omnis homo est Deo & proximo obstrictus, ut æternâ vitâ dignus ex promissionis legi adjunctæ formula, nempe, *Hoc fac & vives*, apud Deum censeatur. ¶ *Hominem*, ἄνθρωπος. id est, Quenquam, sive circumcisum sive incircumcisum, sive non regeneratum sive regeneratum, nè ipso quidem excepto Abrahamo, Rom. 4.2. & Phil. 3.9. ¶ *Ex operibus*, ἐξ ἔργων. sive antecedentibus sive consequentibus fidem. Nam alioqui nos non justificaret Christus suâ justitiâ credentibus imputatâ, sed nostrâ justitiâ intra nos creatâ: quod si verum esset, non fuissent excludenda opera Legis, sed tempus duntaxat fuisset declarandum à quo inciperet justificatio ex operibus, sive in totum, sive ex parte, ut nunc nugantur Sophistæ, Christo videlicet supplente quod meritis hominum deest, & vim meritoriam hominum operibus infundente, ut evadant etiam pro nostris peccatis satisfactoria. Tu vero, Domine, quamdiu istas Spiritûs erroris imposturas regnare patieris? ¶ *Legis*, νόμου. Etsi orta fuit hæc hæresis ex eo quòd Circumcisionem & cæteras legales cæremonias urgebant adversarii, tamen de Morali quoq; Lege quæsitum fuisse non tantùm ex argumentis à Paulo prolatis ad utramque Legem manifestè spectantibus apparet, sed ex duplici præterea ratione prorsus id evincente. Primùm enim istos nè probabile quidem est, Evangelium amplexos, ursisse cæremoniarum observationem duntaxat externam, à Dei & proximi dilectione, sive ab interiore morali Lege, separatam. Hinc efficitur illos utriq; Legi Justificandi vim, & quidem in primis rectitudini conscientiæ, tribuisse, sive Circumcisionem quoq; cordis ursisse, & ibi præcipuè Justificationem quæsivisse. Non potuit ergò nec debuit Paulus nisi conjunctim, id est, tam Morali quàm Cæremoniali legi Justificandi vim adimere, quam Christo soli assereret. Deinde nihil opus fuisset ullâ, nedum tam accuratâ, disputatione, quâ doceretur non petendam à Circumcisione Justificationem; sed satis fuisset illius abrogationem probasse. ¶ *Sed*, ἐὰν μή. Heb. אם לא *im lo*, & כי אם *ki im* interdum, quas particulas Græci interpretes per ἐὰν μὴ convertunt, ut Gen. 22.16. interdum per ἀλλὰ, ut Gen. 24.38. Esaiæ cap. 59.2. & ἀλλ' ἢ, 2. Reg. 5.17. unde factum ut ἐὰν μὴ scripserit Paulus pro ἀλλὰ, sicut etiam accipitur, Matt. 12.4. 1. Cor. 7. 17. & suprà, 1.7. & Apoc. 6.4. & 21. 27. Sed & Syrus interpres suprà 7. & hoc loco אלא *ella*, quam vocem Syri cum Græcis communem habent: fortassis ex illa Hebræa אם לא *im lo* ab his & illis deductam. Sed & Latini (nequis clamitet quosvis Hebraismos à nobis confingi) sic omnino usurpant nonnunquam particulam *Nisi*, ut Terentius in Andria, *Nescio, nisi mihi deos satìs scio iratos fuisse, qui auscultaverim.* & in Hecyra, *Nisi pol filium multis modis jam exspecto ut redeat domum.* Postremò quia Semipelagiani nostri hunc locum arripiunt ut Justitiam operum cum Justitia fidei concilient (quasi cum Vetere interprete dicendum sit nos non justificari ex operibus nisi per fidem, id est, non ex quibuslibet operibus, sed ex operibus fidem consequentibus; sive, non quævis opera salutem mereri, sed ea demum quæ ex fide nascuntur) nè habeant isti quod obganniant, primùm hoc quæro ex ipsis, Quid per *opera Legis* intelligant quæ hic volunt à Paulo conjungi cum fide? Si Cæremonias responderint, in eo certè produnt quàm parùm attentè Pauli scripta legant. Nam si concedit Apostolus opera Legis, id est, Cæremonias cum fide Jesu Christi conjunctas, justificare, quid causæ erat cur istos vocaret pseudapostolos, aut qua de re cum illis contendit? Neque enim isti Christum separabant à Lege, sed cum Lege conjungebant, quasi solus non sufficeret. Sin autem per *opera Legis* intelligunt opera Moralia (quæ vocant) eáque volunt à Paulo connecti cum fide, ut justificandi vim habeant; petam ab eis quo pudore conciliare studeant, tanquam ad unum finem concurrentia, quæ hoc ipso versiculo separat Apostolus, ut ex diametro diffidentia. Quid enim? annon statim subjicit, Nos ex fide justificari, & non ex operibus Legis? & Rom. 3.28. sine operibus Legis? Et qualis erit ista consecutio, Si ex Lege justificamur, Christus frustrà mortuus est: si præter Christi mortem nostra etiam merita tanquam causæ ad salutem requirantur? Ex his igitur & aliis plurimis argumentis, quæ volens prætermitto, satìs liquere puto ἐὰν μὴ hoc in loco nihil aliud declarare quàm *Sed*, & ineptos etiam esse adversarios Gratiæ, qui hujus loci testimonio abutuntur ut imperitis imponant. ¶ *Per fidem Jesu Christi*, διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est per fidem in Jesum Christum: ut etiam accipitur iterum in hoc ipso versiculo, & infrà, versu 20. ¶ *Ulla caro*, πᾶσα σάρξ. id est, ullus homo, ut Rom. 3.20. Sed in vocabulo *Carnis* magna est emphasis: quo significatur hominis natura prorsus corrupta, & ad immortalitatem sibi comparandam penitus inepta. Ad verbum, *Omnis caro non justificabitur.* Sic enim loquuntur Hebræi.

17 *Quòd si*, εἰ δέ. Non sunt ista (sicut aliquando credidi) Pauli verba Petrum redarguentis, sed per occupationem intelligenda, & ad ipsum hujus epistolæ scopum referenda. Apostolus enim priusquam Justificationem ex sola fide confirmet, hanc ipsam, quæ ab Antinomis est nostro tempore renovata, objectionem refutat, quâ contendunt, positâ gratuitâ illâ Justificatione, & sublatis hominum meritis, augeri peccandi licentiam, atque adeò Legem ipsam, ut inutilem aboleri. Hoc igitur quod leviter attigit idem noster Apostolus, Rom. 3. 5, & 31. pertractavit ejus epistolæ capitibus quinto & sexto. Hoc autem loco duobus solidissimis argumentis refutat. Primùm enim nefarium esse ei doctrinæ, per quam destruitur peccatum & justitia donatur, tribuere quòd peccandi studium accendit. Deinde, justificatum esse per Christum fide apprehensum, & peccatis indulgere, esse ἀσύστατα, quia nemo in Christo justificatur, quin itidem per Christi, cui insitus est, Spiritum incipiat peccato mori, & Deo vivere.

19 *Legi mortuus sum*, νόμῳ ἀπέθανον. Vide superiorem annotationem, & Rom. 6.14. & 7.4. Sed quomodo se dicit Legi mortuum esse per Legem, cùm per unum Christum Legi moriamur? ut Rom. 7.4. Nempe κατὰ συμβεβηκός. Lex enim terrens conscientiam ad Christum adducit, qui unus verè efficit ut moriamur Legi, quoniam nos justificando tollit conscientiæ terrores, & nos sanctificando, facit ut concupiscentia in nobis mortificata non ità possit accipere occasionem peccandi ex Legis prohibitione, sicuti solebat; ut ostendit Apostolus, Rom. 7.9, 10, & 11.

20 *Non ampliùs ego*, οὐκ ἔτι ἐγώ. Ego videlicet qui olim fui, ut Rom. 7.17. Nam à regeneratione homo dicitur nova quædam res fieri. ¶ *In carne*, ἐν σαρκί. Id est in hoc mortali corpore, quod tamen non impedit alteram Christi vitam, in me per Spiritum suum habitantis, & hanc vitam meam gubernantis. Quòd autem quidam *carnem* interpretantur vitiosam naturæ qualitatem, perabsurdum est hoc in loco. Nam & hoc ipsum, Vivere in carne, disertè iis tribuitur qui non ex concupiscentiis carnis, sed ex voluntate Dei vivunt, 1. Petri 4. 2. Hoc est denique quod autor epistolæ ad Hebræos vocat *dies carnis*, cap. 5.7. ¶ *Per fidem illam filii Dei*, ἐν πίστει τῇ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Id est, quæ tota fertur ad Christum filium Dei (qui solus & remittit peccata & innovat hominem) non ad legem quæ nos condemnat & peccatum accendit, nedum ut illud exstinguat. ¶ *Qui dilexit me*, τοῦ ἀγαπήσαντός με. prior videlicet non quòd me inveniret justum, sed ut me gratìs justificaret & sanctificaret: à quo etiam est ipsa fides. Est autem valde observandus, etiam hoc nomine, hic locus, quòd doceat fidem, quâ justificamur Christum apprehendentes, esse donum, quo sibi quisque salutis in Christo promissionem privatim applicat, nedum ut vel ipsa fidei qualitas nos justificet, vel quæ indè sequitur sanctificatio nobis justitiam ac salutem acquirat.

21 *Non irritam facio*, οὐκ ἀθετῶ. Vide Marcum 6. 26. Vulg. *Non abjicio.* Erasmus, *Non aspernor.* quæ interpretationes mihi videntur non satìs expressæ. Malui igitur Augustinum sequi qui convertit, *Non irritam facio.* de quo vide Marc. 6. 26. Ut autem hujus ab absurdo quoque sumti argumenti vis intelligatur, observandum est hoc proferri non adversùs Judæos incredulos, sed

adversùs

adversùs eos qui Evangelium cum Lege conjungebant. Nam illi facilè concessissent minimè oportuisse Christum mori, atque adeò hoc argumentū risissent. itaq; Rom. 3.27. usurpat Apostolus hoc idē argumentum, sed longè aliâ formâ, cùm per Justificationē operum tolli dicit gloriam quæ uni Deo tribuenda est. Sed quid si isti respondissent quod nunc quoque Sophistæ nobis objiciunt, Non tolli videlicet Christi meritum, etiamsi dicamus nostris meritis nos servari, cùm suppleat quod nostris deest, & ab illo etiam ista proficiscantur? Respondeo, Apostolum præsupponere duo: nempe gratiam, cùm sit res indebita, non posse cum meritis, re videlicet debitâ, consistere, ut docet Rom. 4. 4, & 5. quæcunque tandem subterfugia captent Sophistæ. Deinde, hîc agi de gratia, non hominum sed Dei, quæ non est gratia nisi omni modo sit gratia, ac proinde sola hominem servet. Ideo rectè concludit Apostolus, Christum esse frustrà mortuum, si vel minima pars justitiæ Legis tribuatur ut à nobis observatæ. ¶ *Sine causa*, δωρεὰν. Heb. חנם *chinnam*. Cur enim pœnæ persolutione egeret qui Legem servasset? & cur justitiam ab alio peteremus quâ ipsi præditi essemus? quibus etiam rationibus omne meritum excluditur. Sed profectò si δωρεὰν justificamur per redemtionem Jesu Christi, idem quoque δωρεὰν pro nobis mortuus est, Rom. 3.24. Sciendum est igitur hanc particulam in Sacris libris dupliciter accipi: nempe & de beneficio ex mera liberalitate collato; & de injuria per improbitatem, & vel ob nullam vel ob non justam causam immerenti illatam, semper excluso illius merito cui vel benefit, vel malum infertur. Et priore quidem significatu ubique Græcè & in vetere & novo Testamento legitur δωρεὰν, ut Gen 29.15. Exod. 21.2. Es. 52.3. Rom. 3.2, 4. & 2. Cor. 11, 7. Apoc. 20. 6. & 22. 17. ut exponitur Es. 55. 1. posteriore verò, nempe cùm de læsione agitur, modò διὰ κενῆς αἰτίας, id est, *vanam* vel *nullam ob causam*, ut Job. 2. 3. & 9. 23. & Prov. 23. 29. interdum ἀδίκως, ut Prov. 1. 11. & 17. interdum μάτην, id est, *temerè*, sive *de nihilo*, ut Prov. 3. 30. & 26. 2. interdum denique δωρεὰν, ut 1. Sam. 19. 5. Psal. 35. 19. Joan. 15. 25. & hoc ipso loco Paulus ex communi usu loquendi, cùm alioqui injuriæ non conveniat *doni* appellatio: quamvis apud Plautum dicatur quidam per jocum peccare largiter. Nolui igitur cum Vetere interprete uti adverbio *gratis* hoc loco; nec cum Erasmo *frustrà*, propter ambiguitatem, quamvis hæc duo *frustrà* & *sine causa* in hac pia sententia conjunxerit Cicero, lib. De divin. 2. *Frustrà & sine causa quidpiam facere dignum Deo non est, quod abhorret ab hominis constantia*. Puto enim hîc significari Patrem nullam habiturū causam fuisse cur nobis Filium mitteret in carne assumta nos servaturum; ac proinde inutiliter esse pro nobis crucifixum, si (quod isti apud Galatas docebant) quærenda est unicuique in suis meritis justitia.

ΚΕΦ. γ'.

1 Ὦ ἀνόητοι Γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκανε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς Ἰησοῦς Χριστὸς προεγράφη, ἐν ὑμῖν ἐσταυρωμένος;
2 Τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀφ' ὑμῶν, ἐξ ἔργων νόμου τὸ Πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;
3 Οὕτως ἀνόητοί ἐστε; ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε;

CAP. III.

O Amentes Galatæ, quis vos fascinavit nè pareretis veritati? quibus ob oculos Jesus Christus priùs fuerat depictus, inter vos crucifixus?
Hoc solū velim discere ex vobis, Ex operibus Legis Spiritum accepistis, an ex fide per auditū perceptā?
Adeò amentes estis? cùm spiritu inceperitis, nunc carne perficimini?

CAP. III.

O Insensati Galatæ, quis vos fascinavit non obedire veritati: ante quorum oculos Jesus Christus proscriptus est, inter vos crucifixus?
Hoc solum à vobis volo discere, Ex operibus Legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei?
Sic stulti estis ut cùm spiritu cœperitis, nunc carne consummemini.

1 Tertium argumentum ab iis Spiritûs sancti donis sumtum, quibus audito & credito per Pauli ministerium Evangelio cœlitus fuerant donati, quæ cùm essent omnium oculis sic exposita ut veluti vivæ essent imagines in quibus Evangelicæ doctrinæ veritatem non aliter intueri possent, quàm si oculis suis Christum ipsum crucifixum spectarent, in cujus unius morte confiderent, miratur fieri potuisse, ut à pseudapostolis dementarentur. 3 Quartum argumentum superiori insertum, & id quidem duplex. Si fidei adjicienda est Lex, hoc non erit progredi, sed regredi: cùm excellentiora sint dona illa spiritualia in vos collata, quàm quæcunque possunt à vobis proficisci. Denique consequeretur, Legem præstantiorem esse Christo, quia perficeret quod Christus duntaxat inchoaret.

---

1 *O amentes*, ὦ ἀνόητοι. Vulgata, *Insensati*. Erasmus, *Stulti*, quasi rudes ac parùm cordatos dicas. Putavit enim Galatis aliquod gentile vitium exprobrari: cùm hoc potiùs ad id de quo agitur sit accommodandum, quasi præstigiis quibusdam Galatæ fuerint ab istis pseudapostolis dementes facti, ut qui tam apertas blasphemias non intelligerent, & semel instituti à Paulo, tam temerè descivissent. Nunc demum verò Paulus Galatas ipsos compellans, oppugnare falsum illud dogma aggreditur, cujus summam antea exposuerat, in sua illa cum Petro hac ipsa de disceptatione. ¶ *Nè pareretis veritati*, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι. Erasmus, *Ut non crederetis veritati*. & sanè fateor πείθεσθαι potiùs declarare *persuaderi* quàm *obsequi* seu *obedire*. Sed ea significatio non satis quadrat istis qui amplexi quidem erant prædicationem Pauli, sed in itinere cœpto non perstiterant. Mihi verò potiùs probatur quod testatur Hieronymus, hoc non fuisse scriptum in Adamantii codicibus. Sed & Chrysostomus & Theophylactus non legunt. In Græcis quoque scholiis adscribitur quidem in contextu, sed nihil est in commentariis unde suspicari possis Scholiasten istud legisse. nec etiam exstat in Syra interpretatione, nec in codice Claromontano, & fortassis irrepsit ex alio loco, infrà, 5.7. ¶ *Ob oculos*, κατ' ὀφθαλμούς. id est, quibus ità perspicuè fuit propositus Christus, ut quasi vestris oculis repræsentata fuerit viva ipsius imago, acsi apud vos ipsos esset crucifixus: sicut declarat idem Apostolus 2. Cor. 4. 6. Quæ est igitur eorum impudentia qui de Apostolicorum scriptorum obscuritate queruntur? Et quo pudore nonnulli Crucifixi imaginem revocant? quos ego ad Epiphanii epistolam ab ipso Hieronymo Latinè versam ablego. Persistit enim in metaphora verbi βασκαίνειν, quod propriè de iis maleficis dicitur qui intuitu nocent: ut ille ait apud Virgilium, *Nescio quis teneros oculo mihi fascinat agnos.* Hinc apparet προεγράφη convertendum esse, *Priùs fuerat depictus*, non autem *Proscriptus*, cum Vetere interprete, nisi accipias pro publicè quasi in scriptis propositus, ut quorum nomina proscribebantur. Nam planè durum est ac violentum, vel condemnatum, ut Ambrosius; vel ut Augustinus, de possessione depulsum, interpretari. Nisi fortassis legit *Præscriptum*, ut Erasmus meritò suspicatur, quod & ipsum tamen non probo: quia (ut alia omittam) *Præscribere* in ea quidem significatione non dicitur à Græcis προγράφειν, sed προαγορεύεσθαι. Hieronymus ad scripturam, non ad picturam retulit: & *Præscriptum* exponit, id est, antè scriptum quàm illud in Evangelio legeritis, quòd videlicet Galatæ legissent Prophetarum oracula. quæ interpretatio mihi etiam absurdior videtur quàm superiores. ¶ *Inter vos*, ἐν ὑμῖν. In nonnullis impressis codicibus legitur ἐν ἡμῖν, *Inter nos*, ut sit hic sensus, Vobis Galatis proponitur Christus amplectendus, quem nos Judæi crucifiximus, & finitis vos à Judæis istis fascinari? Sed alterum illud malo, ut crucifixus dicatur, quasi spectantibus ipsis Galatis, Christus, illâ tam clarâ & perspicuâ Evangelii prædicatione.

2 *Spiritum*, τὸ Πνεῦμα. Primum argumentum ab effectis sumtum. Vocat autem *Spiritum*, Spirituales illas gratias quibus obsignata erat in Galatis Evangelii prædicatio, ut Mar. 16. 17. Act. 15. 8. 1. Cor. 1. 5, & 7. quæ ver. 5. vocat *Virtutes*. Neque verò temerè sic argumentatur Apostolus, cùm ejusmodi donis, ut irrefragabilibus ipsius Dei unius Omnipotentiæ testibus, initio sit usus Deus ut omnes incredulos redderet ἀναπολογήτους, Marc. 16. 20. Neque tamen duntaxat spiritualia illa dona, veluti Linguarum & Prodigiorum, intelligo hoc nomine, sed omnes in genere Spiritûs sancti effectus, inter quos etiam numero Patientiam in afflictionibus, quarum fit mentio in proximo versiculo. ¶ *Ex fide per auditum perceptâ*, ἐξ ἀκοῆς πίστεως. Erasmus in hunc locum scribens, *Jam illud*, inquit, *EX AUDITU FIDEI, tametsi à nobis intelligitur, tamen Latinis auribus est insolens. Neque enim ut Græci famam sive rumorem ἀκοὴν vocant, itidem & Romani. Proinde dilucidius erat, Ex prædicatione fidei, hoc est, ex fide quam ex nobis audiistis, non ex Lege didicistis. Quis enim ferat sic loquentem? Auditus occisi regis consternavit populum. pro eo quod erat, Rumor de rege occiso:* Hæc ille: quæ sanè non intelligo. nam ἀκοὴν pro *rumore* perabsurdum fuerit accipere hoc in loco: & *Auditionem* Latini pro rumore & fama elegantiùs etiam dicunt quàm Græci ἀκοήν. Significat autem hoc in loco *Fides* μετωνυμικῶς (ut suprà, 1. 23. & 1. Tim. 4. 1.) non id quod creditur, sed idipsum quod creditur, id est, doctrinam ipsam salutis per fidem in Christo obtinendæ: cui Paulus opponit opera Legis, id est, doctrinam adversariorum qui Legem cum Christo docebant, ut Justificationis causam, concurrere. Ἀκοὴ verò mutuam quidem relationem habet ad prædicationem; sed non omnis audit cui prædicatur, cùm non omnes habeant aures ad audiendum. Itaq; non satis εὐφατικῶς convertit Erasmus, *Ex prædicatione fidei*: quamvis interdum ἀκοὴ pro annunciata doctrina, nec tamen per fidem apprehensa, usurpetur, ut Joan. c. 12. vers. 38. ex Esaiæ cap. 53. vers. 1. quia videlicet duplex est audiendi modus. Itaque Joan. 6. 45. non dicitur simpliciter, Omnis qui audivit venit ad me, sed, Omnis qui audivit & didicit.

3 *Carne*, σαρκί. *Carnem* vocat cæremonialia opera externa, à Christo abrogata, & nè tum quidem cùm vigebant aliter ad justitiam quàm sacramentaliter conducentia. Etsi enim Paulus, Legis justitiam opponens justitiæ fidei, agit in primis de Lege ipsa morali, ut antea plurimis certis rationibus ostendimus; tamen certum est istos occasionem istius Legalis justitiæ stabiliendæ ex cæremonialis Legis justitia, quam invehere volebant, arripuisse. Isti igitur Carni Paulus opponit Spiritum, id est spiritualem Evangelii efficaciam, quæ interiorem hominem gignit per Spiritum sanctum ac perficit, & sese tum

etiam

etiam exserebat eximiis illis donis quorum fit mentio 1. Cor. 12. ¶ *Perficimini?* ἐπιτελεῖσθε; Hæc erat pseudapostolorum doctrina: qui cùm dicerent Christum nihil prodesse nisi accederet circumcisio, Legem sanè Christo non modò conferebant sed etiam præferebant, cùm Christo tantùm initia, Legi perfectionem justitiæ tribuerent, ut qui salutem quærerent non in justitia imputata sed inhærente: ut hodie quoque nostri Sophistæ, & novi Academici. Et observandum etiam est, pugnantia hic committi: veluti si jubeas eum qui à luce cœperit illuminari ad perficiendam lucem tenebras accersere. Annotat Chrysostomus præpositionem ἐπὶ significare Galatarum à vera doctrina defectionem, cui supervenerint pseudapostoli: ego malo ad ipsam falsæ doctrinæ summam referre, quam paulò antè exposui. Observat quoque Græcus scholiastes Paulum passivè dixisse ἐπιτελεῖσθε, quasi Galatis exprobrantem quòd finerent se pecudum instar abripi ab istis & circumcidi: quæ summa erat amentia.

§ Adhortatio per modum exprobrationis, nè tot certamina frustrà subierint. 5 Tertium illud argumentum ab effectis sumtum repetit, quoniam quædam alia inseruerat.

4 Τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῆ; εἴ γε καὶ εἰκῆ.
5 Ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν ὑμῖν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ὑμῖν, ἐξ ἔργων νόμου ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;
6 Καθὼς Ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.
7 Γινώσκετε ἄρα ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Ἀβραάμ.
8 Προϊδοῦσα δὲ ἡ γραφὴ ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ Θεός, προευηγγελίσατο τῷ Ἀβραάμ, Ὅτι εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη.
9 Ὥστε οἱ ἐκ πίστεως εὐλογοῦνται σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ.

Tam multa passi estis frustrà? si modò etiam frustrà.
Qui igitur subministrat vobis spiritum, & efficit virtutes in vobis, *illúmne* ex operibus Legis, aut ex fide per auditum percepta *subministrat*?
Sicut * Abraham credidit Deo, & imputatum est ei ad justitiam.
Ità nempe nostis eos qui ex fide sunt, esse filios Abrahæ.
Cùm prævidisset autem Scriptura Deum ex fide justificaturum Gentes, *id* antè evangelizavit Abrahamo, *dicens* † a Benedicentur in te omnes Gentes.
Itaque qui ex fide *sunt* benedicentur cum illo fideli Abrahamo.

Tanta passi estis sine causa? si tamen sine causa.
Qui ergo tribuit vobis spiritum, & operatur virtutes in vobis, ex operibus Legis, an ex auditu fidei?
Sicut Abraham credidit Deo, & reputatum est illi ad justitiam.
Cognoscitis ergò quia qui ex fide sunt, ii sunt filii Abrahæ.
Providens autem Scriptura quia ex fide justificat Gentes Deus, prænunciavit Abrahæ, Quia benedicentur in te omnes Gentes.
Igitur qui ex fide sunt benedicentur cum fideli Abraham.

* *Gen.* 15. 6. *Rom.* 4. 3. *Jac.* 2. 23. 6 Quintum argumentum maximi ponderis, cujus triplex est antecedens. Primum, Abrahamum justificatum esse fide, justitiâ videlicet secundùm promissionem fide apprehensam gratìs ei imputatâ: quod expressè testatur Moses. 7 Alterum, ex fide æstimandos esse filios Abrahæ. 8 Tertium antecedens, Omnes sine exceptione populos credentes comprehendi in benedictionis promissione. † *Gen.* 12. 3. *Eccl.* 44. 20. *Act.* 3. 25. a Probatio secundi & tertii antecedentis ex verbis Mosis. 9 Conclusio quinti argumenti, ergò sicut Abraham fide est benedictus, ità & ejus filii (id est omnes etiam ex Gentibus credentes) benedicuntur, id est, gratìs justificantur.

4 *Si modò etiam frustrà*, εἴ γε καὶ εἰκῆ. Si hoc accipiamus tanquam additum sit ab Apostolo ad mitigandam objurgationem, omnino redundabit particula *καὶ*. de quo pleonasmo diximus Joan. 6. 25. in extrema annotatione, & 1. Cor. 15. 29. Sin autem intelligamus tanquam hoc etiam addat pondus increpationi, non carebit suâ emphasi, & rectè converterit Erasmus, *Si tamen & frustrà.* Nam *frustrà fieri* dicitur ex quo nullus percipitur fructus. At Galatæ à sana doctrina desciscentes non modò nullum fructum percepissent ex ærumnis quas antea ejus doctrinæ causâ pertulerant, sed etiam magnam jacturam fecissent. Plus est autem lædi quàm non juvari. Syri autem interpretatio ואשתוף דין *veschtuph den, utinam autem*, nullo modo est admittenda, cùm nihil minùs optarit Apostolus.

5 *Et efficit*, καὶ ἐνεργῶν. Hinc factum ut Paulus, 1. Cor. 12. 6. hujusmodi χαρίσματα vocet ἐνεργήματα, ab iis distincta quæ διακονίας ibidem appellat, quod discrimen in eo situm est quòd in διακονίαις Dominus agat per docentium ministerium, externam illorum operam intus suâ unius vi reddens in auditorum animis efficacem, cujus ἀποτελέσματος ratione dicuntur Deo cooperari. At in istis ἐνεργήμασι Deus non per homines, sed in hominibus aut aliis rebus edit miracula, ut qui solus ordinem naturæ possit immutare, sicut est unicus ejus opifex & creator. Quòd si quando Dominus Angelorum vel hominum operâ in edendis miraculis usus est, nempe vel illos ut voluntatis suæ testes adhibens, vel illorum preces & vota exaudiens, nunquam tamen illi miracula ediderunt. quoniam hoc est unius Dei proprium, adeò quidem ut in ipsis quoque Christi miraculis, sicut ἀποτελέσματα (quod uni Christo proprium est ut unico θεανθρώπῳ) constituenda sunt personalia, id est, toti personæ ipsi communia, adversùs Nestorium; sic distinguendæ sunt adversùs Eutychen naturarũ ἐνέργειαι: humanitati quidem attributo quod humani est operis, Deitati verò quæ propria sunt & permanent Deitatis, citra personæ divisionem. Vide Mar. 16. 20. Rom. 2. 19. 1. Cor. 3. 7. & 12. 6. ¶ *Aut ex fide per auditum percepta* subministrat? ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; Conclusio secundi argumenti ab effectis. vide vers. 2. Repetii verbum ἐπιχορηγεῖ, ut 2. Cor. 1. 6. Nec loquitur Paulus de se in tertia (ut aiunt) persona (quod putavit Augustinus) sed de Deo, à quo promanat omnis efficacia prædicati Evangelii.

6 *Sicut*, καθώς. Non est imperfecta oratio, ut videri potest, sed cohæret hic versiculus cum γινώσκετε. Est enim antecedens novi enthymematis sumti ab exemplo Abrahæ, in quo tractantur totius disputationis fundamenta, nempe promissiones Abrahamo factæ, & ab eo sibi & suis per fidem apprehensæ, ut explicatur copiosè, Rom. 4. 1. nisi malimus Apostolum reticuisse responsionem ad interrogationem præcedentem, cui responsioni confirmandæ adhibeatur hæc probatio ab exemplo Abrahami sumta. Sed planior & accomodatior est prior interpretatio. Aliud enim est imputatam fuisse fidem ad justitiam, quàm dona illa peculiaria sancti Spiritûs accepisse, quod de Abrahamo non legimus. ¶ *Et imputatum est*, καὶ ἐλογίσθη. Vide Rom. 4. 3. Ut autem tota hæc disputatio per suas partes distributa meliùs perspiciatur, ejus seriem sic potiùs arbitror disponendam quàm ut priore harum annotationum editione scripseram. Ver. 6. *Sicut Abraham*, καθὼς Ἀβραάμ. Conclusio quæ continetur versiculo nono, ex tribus antecedentibus mutuò connexis nascitur, quorum hoc est primum, Abraham ex fide justificatus est, sive benedictionem consecutus. Non adhibet autem Apostolus aliam probationem, quoniam hoc enunciat ipsis Scripturæ verbis. Ver. 7. Ità *nostis*, γινώσκετε. Alterum antecedens, Ex fide æstimandi sunt filii Abrahæ. Ver. 8. Tertium antecedens, Sicut benedicitur Abraham, ità benedicuntur omnes filii, id est, omnes populi. & additur superioris, id est secundi, tum etiam istius, id est tertii, probatio, ex Gen. 12. 3. Ver. 9. *Itaque*, ὥστε. Conclusio ex tribus superioribus antecedentibus nata, Ergò fides illud est per quod & Abraham ipse & in eo omnes benedicuntur qui benedicuntur. Ver. 10. *Nam quotquot*, ὅσοι γάρ. Aliud antecedens, quod & ipsum refertur ad conclusionem superiore versiculo proximo comprehensam, & in medio duorum enthymematum positam. Est autem ejusmodi enthymema, Maledicuntur qui sunt ex operibus Legis: ergò benedicuntur qui sunt ex fide. *Scriptum est enim*, γέγραπται γάρ. Probatio antecedentis. Est autem talis integer syllogismus, Maledicti sunt qui totam Legem non implent: nullus implet totam Legem: ergò omnes sunt Lege maledicti. Ver. 11. & 12. *Nullum autem*, &c. ὅτι δὲ οὐδείς. Probatio assumtionis, Justus ex fide vivet, ergò non ex Lege. Itaque non impletur Lex: nám si impleretur, vita esset ex Lege. Ver. 13. At *Christus*, Χριστός. Anthypophora, Quomodo fide justificatur qui in Lege maledictus pronunciatur? Quia Christus, qui fide apprehenditur, sustinuit maledictionem nobis debitam, quod ex testimonio Scripturæ probat. Ver. 14. Summa superiorum argumentorum, Ergò in uno Christo quærenda salutis benedictio, quâ per fidem potitus est prior Abrahamus, deinde & nos potimur simili ratione. Sed loco illius pronominis generalis *Nos*, seorsim ponit Gentes, & seorsim Judæos quibus sese annumerat: quoniam sic concludit superiora ut iisdem verbis proponat quæstionem quam explicaturus est, num videlicet Gentes in præputio manentes possint in Abrahamo fideli benedici, cùm ipse Abrahamus, præterquã quòd fidelis fuit, etiam circumcisus fuerit.

7 Ità *nempe nostis*, γινώσκετε ἄρα. Loquitur ut de re minimè dubia, quam tamen postea confirmabit. Vulgata, *Cognoscitis ergò.* quod non probo: nè hiet superioris versiculi constructio, quam supplere non possis nisi admodum durâ ellipsi. quamobrem etiam multò minùs accipi debet γινώσκετε imperandi modo, ut habent nonnulli veteris editionis Latinæ codices. Ideo addidi particulam *ità*, quæ sæpissimè subanditur apud Hebræos in collatione similitudinis, ut alibi sæpe annotavimus.

8 *Prævidens*, προϊδοῦσα. De Scriptura loquitur ἀνθρωποπαθῶς. ¶ Id *antè evangelizavit*, προευηγγελίσατο. Vulgata, *Prænunciavit.* Erasmus, *Priùs rem lætam nunciavit.* Ego libens retinui *Evangelizandi* verbum, quod sæpe jam diximus peculiariter esse consecratum doctrinæ de gratuita per Christum reconciliatione: & puto Apostolum de industria hoc usurpasse, ut hanc doctrinam ostenderet minimè novam esse, sed ipsi etiam Abrahamo patefactam: cujus exemplo abutebantur pseudapostoli, ut circumcisionem cum gratuita justitia copularent: cùm ante circumcisionem dicatur justificatus Abraham per fidem. Addita autem præpositio πρὸ respicit tempus exhibiti Christi, cujus tamen diem vidit Abraham, & gavisus est. ¶ *In te*, ἐν σοί, id est (ut mox explicatur) quia in filiis tuis recensebuntur omnes credentes, Christo nimirum, illius omnis Abrahamidarum seminis capiti, insiti, & ut fundamento superstructi, ut in eo fiant ejusdem benedictionis participes. *Benedictionis* autem nomen cùm variè accipiatur, hìc declarat gratuitam ex fœdere adoptionem, cui opponitur Maledictio. Et divinè prorsus dixit σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ. *cum fideli*

fideli Abraham, non autem διὰ τοῦ πιστοῦ Ἀβραὰμ, id est, *per fidelem Abraham*, ut intelligamus benedictionem non manare ab Abrahamo, sed ab eo per quem Abraham ipse cum posteris benedicitur, à Deo videlicet, gratis per Christum. ¶ *Omnes*, πάντες. ergò & ipsi Judæi.

9 *Qui ex fide sunt*, οἱ ἐκ πίστεως. Generalis est conclusio, ut ii omnes qui Patrem habent Abrahamum non naturæ sed fidei origine (Nec enim Gentes naturali propagatione sunt Abrahamidæ, nec etiam qui secundùm carnem sunt orti ab Abrahamo, sunt propterea hæredes promissionis, quæ unica est ratio quâ omnes fiunt unum semen Abrahæ) eâ ratione benedicantur quâ ipse Abrahamus factus est omnium illarum Gentium pater, nempe, fide promissionem apprehendente, cæteris exclusis, cùm extra hoc fœdus non sit benedictio. Ideo sicut dixi, Apostolus non scripsit, ὑπὸ τοῦ πιστοῦ Ἀβραὰμ, *à fideli Abrahamo*, sed σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραὰμ, *cum illo fideli Abrahamo*.

10 Ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσὶν, ὑπὸ κατάραν εἰσί. γέγραπται γὰρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τοῦ ποιῆσαι αὐτά.

11 Ὅτι δὲ ἐν νόμῳ οὐδεὶς δικαιοῦται παρὰ τῷ Θεῷ, δῆλον· ὅτι ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.

12 Ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως· ἀλλ' Ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.

13 Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· γέγραπται γὰρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου.

14 Ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ Ἀβραὰμ γένηται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος λάβωμεν διὰ τῆς πίστεως.

15 Ἀδελφοὶ, κατὰ ἄνθρωπον λέγω, ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην οὐδεὶς ἀθετεῖ, ἢ ἐπιδιατάσσεται.

16 Τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐρρήθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. οὐ λέγει, Καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς ἐπὶ πολλῶν· ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνὸς, Καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι Χριστός.

Nam quotquot ex operibus Legis sunt, sub exsecratione sunt. [b] Scriptum est enim, ‖ Exsecrabilis *est* quisquis non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, ut faciat ea.

Nullum autem per Legem justificari apud Deum, manifestum *est*: quoniam * justus ex fide vivet.

Lex autem non est ex fide: sed † Qui ea fecerit, vivet per ea.

At Christus nos redemit ab exsecratione Legis, dum pro nobis factus est exsecratio: [c] scriptum est enim, ‖ Exsecrabilis *est* quisquis pendet in ligno.

Ut ad Gentes benedictio illa Abrahami perveniret in Christo Jesu, *&* ut promissum illum Spiritum acciperemus per fidem.

Fratres, humano more loquor, Pactionem licèt hominis ratam habitam nullus irritam facit, aut *aliquid ei* superaddit.

Abrahamo verò dictæ sunt promissiones, & semini ejus. Non dicit, Et seminibus, ut de multis: sed ut de uno, Et semini tuo, qui est Christus.

Quicunque enim ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt, scriptum est enim, Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, ut faciat ea.

Quoniam autem in Lege nemo justificatur apud Deum, manifestũ est: quia justus ex fide vivit.

Lex autem non est ex fide: sed Qui fecerit ea, vivet in illis.

Christus nos redemit de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum: quia scriptum est, Maledictus omnis qui pendet in ligno.

Ut in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Jesu: ut pollicitationem Spiritûs accipiamus per fidem.

Fratres, secundùm hominem dico, tamen hominis confirmatum testamentum nemo spernit, aut superordinat.

Abrahæ dictæ sunt promissiones, & semini ejus. Non dicit, Et seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno, Et semini tuo, qui est Christus.

10 Sextum argumentum, cujus etiam conclusio est in præcedente versiculo, à repugnantibus, Maledicuntur qui sunt ex operibus Legis, id est, qui ex præstatione Legis æstimant justitiam. Ergò benedictio eorum est qui sunt ex fide, i. qui ex fide justitiam habent. [b] Probatio antecedentis: cujus syllogismi propositio est, Maledictus est quisquis non implet totam Legem. ‖ *Deut.*27.26. 11 Assumtio cum conclusione, nemo autem Legem implet: nemo igitur Lege justificatur, sive omnes maledicuntur qui ex operibus Legis justitiam quærunt. Additur autem simul ipsius assumtionis probatio ejusmodi, Justitia & vita tribuitur fidei. Nemo igitur Legem implet. * *Abac.*2.4. *Rom.*1.17. *Heb.*10.38. 12 Ratio superioris consecutionis ostenditur, Quia Lex vitam non promittit nisi omnibus qui ipsam præstant, ac proinde si præstaretur, justificaret & vivificaret. Scriptura autem fidei justitiam ac vitam tribuens, Legi adimit, cùm illa quidem ex imputatione justificet, ista verò ex operis præstatione. † *Levit.*18.5. 13 Occupatio, Quomodo igitur possunt benedici, quos Lex pronunciat exsecrandos: Quoniam Christus sustinuit maledictionem à Lege inflictam, ut nos eam effugeremus. [c] Probatio responsionis, ex Mosis testimonio. ‖ *Deut.*21.23. 14 Conclusio omnium superiorum, de quibus in quinti & sexti argumenti tractatione disseruit, nempe & Gentes fieri in Christo gratuitæ benedictionis Abrahami participes, & Judæos etiam ipsos, quibus se accenset Apostolus, nonnisi per fidem consequi promissam illam Evangelii gratiam, quam Spiritum vocat. Distinctè verò Apostolus & his & illis conclusionem applicat, aditum sibi parans ad sequens argumentum, in quo explicat non aliter quàm fide in Christum posse coalescere semen illud unicum Abrahæ ex omnibus populis conflatum. 15 Sequenti argumento, quod septimum est ordine, duo axiomata præponit: unum, Ritè pacta & conventa inter homines rescindere non licere, nec quicquam eis adjicere: alterum, sic pactum esse Deum cum Abrahamo, ut ejus sobolem quæ ex Judæis & ex Gentibus composita est (sicut ex præcedentibus apparet) in unum corpus colligeret, ut qui non dicat se Deum fore Abrahamo & seminibus ejus (quod tamen dicendum esset, si plura haberet diversa semina, nempe Gentes seorsim, & seorsim Judæos) sed se Deum fore Abrahamo & ipsius semini, quasi uni.

10 *Quisquis non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis*, ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου. Hebræa habent Deut.27.26. אשר לא יקים את דברי התורה הזאת *ascher lo jakim eth dibre hattora hazoth*, id est, *qui non firmarit verba Legis hujus*. Itaque Græcus interpres non numeravit verba, sed sensum spectavit. Nam magna vis est verbi יקים *jakim*: quamobrem non contentus dixisse ἐμμένει (id est, quasi fixus manet) etiam addidit particulam universalem. Jam verò siquis objiciat Paulum illam addere de suo, in qua totum pondus argumenti versatur: respondeo, apud Mosen indefinitam enunciationem æquipollere universali, cùm præcedat particularium enumeratio. Et suspicatur Hieronymus universalem particulam à Judæis fuisse malitiosè expunctam.

11 *Quoniam*, ὅτι. Claromontanus codex scriptum habet γέγραπται γὰρ ὅτι, *Scriptum enim est, Justum ex fide victurum*, quod secutus etiam est Syrus interpres. ¶ *Ex fide*, ἐκ πίστεως. id est, διὰ τῆς πίστεως. Nam ἐκ non declarat hoc in loco materiam, sed instrumentum. Hìc etiam liquet, in priore membro, ἐν νόμῳ non convertendum esse *in Lege*, sed *per Legem*. Vide Rom. cap. 1. vers. 17.

12 *Non est ex fide*, οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως. Id est non pronunciat justum eum qui credit, sed qui fecerit quod ipsa præcipit.

13 At *Christus*, Χριστός. Omnino requiritur conjunctio δὲ, vel ἀλλὰ, quam expressimus, & quam etiam legit aut adjecit Syrus interpres. ¶ *Exsecratio*, κατάρα. id est, Exsecrabilis, ut δόξα pro glorioso, 2.Cor.3.9. Sed ista permutatio magnam habet emphasin: veluti si scelus pro scelerato dixeris. Vulgata, *Maledictum*. quo nomine apud Latinos Convicium significatur, de qua interpretatione mox dicam. ¶ *Exsecrabilis quisquis pendet in ligno*, ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. Hebræa veritas habet Deut.21.23. קללת אלהים תלוי *kilelath Elohim talui*, i. *maledictio Dei est qui est suspensus*. Alii convertunt, *Ob maledictionem Dei*, id est quia maledixit Deo, *suspensus est*. Alii, quia קלל *kilel* in Piel accipitur pro *conviciari*, קללת *kilelath*, verterunt ὕβριν: quidam λοιδορίαν: sed omnes hæ interpretationes eò recidunt ut dicatur peculiari quâdam ratione, hoc supplicii genus fuisse divinâ lege speciali quâdam infamiâ notatum. Sed & apud Latinos Abire in malam crucem jubentur, quibus exitium precamur summo cum dedecore conjunctum. Et fatentur Judæi hoc suppliciũ de blasphemis & idololatris propriè sumtum fuisse, ut qui omnium flagitiosorum essent maximè infames. Etsi enim damnatos non crucifigebant, sed lapidatos palo affigebant (ut quidem tradunt ipsorum Rabini) tamen, quod ad rem ipsam attinet, idem est ignominiæ genus ex ligno suspendi. Itaque miror Hieronymum laborare nè Christus dicatur Maledictus, & Erasmum hìc nescio quem tropum quærere. Imò verò in eo posita est tota nostra spes, in eo apparet Dei charitas infinita, in eo sita est salus nostra, quòd Deus noster propriè & sine tropo effuderit omnem iram in Filium suum: propriè & sine tropo sit eum, quatenus vas noster erat, in carne nostra exsecratus, ut nos reciperet in gratiam: verè denique & sine tropo Christus sit pro nobis factus exsecratio, adeò quidem ut nisi Christus etiam fuisset Deus, permansurus in ea exsecratione fuerit in æternum, unde nobis evasit. Nam alioquin si ficta est Filii obedientia, ficta quoque est spes gloriæ quam exspectamus. Sed considerandus hìc est Christus cum iis qualitatibus quas habet non in sese, sed ex imputatione pro mediatoris officio: quam conditionem ultrò subiit, ut nos vicissim eâdem prorsus ratione, id est, per imputationem eorum quæ ipsius propria sunt, justificati, fieremus ipsius fratres, ac ejusdem regni cohæredes. Tantum abest igitur ut epitheto illo Judæorum, quo Christum Dominum nostrum vocant תלוי *talui, suspensum*, offendar, quod ad rem ipsam attinet, ut contrà, sicut Judæorum os illud blasphemum & impium toto pectore detestor, ità nihil existimem pretiosius aut magis honorificum de ipso dici posse, qui nostrì causâ factus sit Patri obediens usque ad mortem, mortem, inquam, crucis: unde liberatus, consecutus est nomen supra omne nomen.

14 Et *ut promissum*, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος. Vulgata, *Ut pollicitationem Spiritûs*. Erasmus, *Ut promissionem Spiritûs*. Ego verò primùm omnium addidi copulam ex qua intelligatur bimembrem esse hanc conclusionem, ut semper illa coadunatio omnium Gentium attendatur. Itaque distinctè Gentium & Judæorum meminit, commune utrisque uniendis vinculum ponens, nempe Christum fide ab Abrahamo apprehensum, & à vera ipsius tota sobole itidem apprehendendum. Notat tamen hoc inter Gentes & Judæos discrimen, quòd illæ ut extraneæ accensentur; Judæis verò ut domesticis quod promissum fuerat exhibetur. *Promissionem* autem *Spiritûs* accipio pro Spiritu promisso, quem Hebraismum annotavimus Matt. 24. 15. & Act. 2. 33. & *Spiritûs* nomine benedictionem æternæ Spiritualis vitæ intelligo. Nisi Spiritum ipsum malimus significari, qui promissionem obsignat in cordibus nostris. Sed notandum est in primis nomen ἐπαγγελίας, quo non quævis promissio, sed quæ merè gratuita est significatur, quâ ratione opponitur Legi. Nam Lex promissiones quidem habet, sed additâ conditione, vel præstandæ totius Legis, vel luendæ transgressionis. Itaque διαθήκην *pollicitationem* potiùs quàm *pactum* declarat in hac tractatione, ut quidem ista distinguuntur ab Ulpiano, l. Pactum, D. De pollicitationibus. Vide Act.2.39. Promissionem

autem de tempore adventum Domini præcedente ubique in hac disputatione usurpat, Christum licèt unicum, tamen promissum, & illius promissionis tempore ad solos Judæos spectantem, ab eo qui omnibus uniendis Gentibus fuit exhibitus, distinguens.

15 *Humano more loquor*, κατὰ ἄνθρωπον λέγω. Id est, Utar exemplo quod petam ex medio & promiscuo hominum usu: ut vos pudeat minus tribuere Dei quàm hominum pactis. Vulgata & Erasmus, *Secundùm hominem dico.* Vide Rom. 3. 5. ¶ *Hominis*, ἀνθρώπου. Id est, inter homines & de humanis rebus initum: quantò magìs illud quod Deus nobiscum in unigenito suo ratificandum sancivit, tam erit firmum ut non modò irritum fieri nequeat (quod fieret si soli Judæi essent illud semen) sed nè addere quidem ei quidquam liceat, quod fieret si circumcisio adjiceretur baptismo: & proinde justitiæ gratuitæ in Christo justitia ex operibus adjiceretur ad illius supplementum. Notum est autem Hebræos sæpissimè singularem pro plurali ponere, cùm præsertim non singulare quidpiam sed species intelligitur. ¶ *Pactionem*, διαθήκην. Heb. ברית *berith*, de quo vocabulo diximus Matth. 26. 28. ¶ *Ratam habitam*, κεκυρωμένην. Id est, cui nihil desit quod ad fidem ipsi habendam requiratur: qua de re mox agit vers. 17. Vulgata, *Et confirmatum*, Erasmus, *Tametsi sit comprobatum.* ¶ *Irritam facit*, ἀθετεῖ. Nec enim ab iis quæ ritè pacta sunt ac conventa licet recedere, ex ipso etiam Gentium jure: neque quicquam addere aut detrahere fas est, præter contrahentium, & eorum quorum interest voluntatem. Vulg. *Spernit.* Erasmus, *Rejicit.* Vide suprà, cap. 2. 21.

16 *De multis*, ἐπὶ πολλῶν. Sic vertit hunc locum Tertullianus lib. de Carne Christi. Vetus autem interpres pro *De* habet *In.* Syrus verò sublatâ præpositione ἐπὶ, legit ὡς πολλοῖς, *ut multis*, & ὡς ἑνὶ, *ut uni.* Non modò autem absurdum est, sed etiam blasphemiæ proximum, quod annotat Hieronymus (ut Erasmus observavit) Paulum videlicet hoc argumento abusum apud crassos Galatas, quod sciret alioqui non probatum iri prudentibus aut eruditis, atque ob id præmonuisse prudentem lectorem, Fratres, secundùm hominem dico. Negat enim usquam *Seminis* vocem poni in literis sacris nisi numero singulari: & tamen, inquit, hoc torquet Apostolus velut in argumentum, quo doceat promissum hoc in solum Christum competere. Hæc Erasmus ex Hieronymo: à quo sanè miror tam absurda támque profana proficisci potuisse. Nam (ut taceam quàm incommodè interpretetur, *Secundùm hominem dico*, quod & Erasmus observavit) si hæc vera sunt, ubi veritas illa divina quæ ineptis atque adeò falsis argumentis hominum imperitiam eludat? ubi gravitas illa Apostolica? ubi Paulina δεινότης in tanto præsertim argumento? Deinde quorsum hoc ad stupiditatem Galatarum eludendam, cùm Paulus ad Galatas quidem scribat, sed totis interim lacertis adversùs Judeos pseudapostolos certet? Absit igitur à nobis, absit ut ad istorum arcanorum tractationem animum istiusmodi adferamus. Certè cùm putat Hieronymus *Seminis* vocabulum à Paulo torqueri ut illud doceat in solum Christum competere, satìs indicat se nunquam satìs considerasse quid sit Paulo propositum, quo minùs miror eum, cùm in certum scopum non ferretur, à recta via aberrasse. Putavit enim de eo laborare Paulum ut ostendat, promissione illâ quam sæpe repetit, ET IN SEMINE TUO BENEDICENTUR OMNES GENTES, unum Christum significari: quia non dictum sit *In seminibus*, sed *In semine.* Et hîc insurgunt Judæi, clamitantes Paulum ineptè *Seminis* nomen uni accommodare, cùm sit collectivum nomen. qua de re etiam aliquid scribere constitui, ut obscurum hunc locum & ipse illustrem pro virili. Primùm igitur hoc dico, *Seminis* nomen ità esse collectivum, ut tamen uni interdum tribuatur, ut Genes. 4. 25. Quid enim, an audebunt vel ipsi Judæi dicere eum sine semine mortuum, qui vel unum duntaxat filium reliquerit? Minimè certé. Neque enim Hebræis זרע *zerah* aliud significat quàm *Prolis* vox Latinis, ut in illo Virgilii versiculo ---*& pulchra faciat te prole parentem.* Ergò non satìs est dixisse nomen *Seminis* esse collectivum, nisi probetur ità esse accipiendum eo loco quem tractat Apostolus. In eo verò non modò assentior Hieronymo, sed etiam id arripio ut germanam hujus loci sententiam exponam. Nec enim Apostolus (ut mihi quidem videtur) hîc tractat promissionem illam, ET IN SEMINE TUO BENEDICENTUR OMNES GENTES, sed illam in primis, ERO DEUS TIBI ET SEMINI TUO, deinde reliquas in quibus Abraham & semen ipsius conjunguntur. quamobrem etiam plurali numero dixit Paulus ἐπαγγελίας, *promissiones*, non autem ἐπαγγελία, *promissio.* Idque ità esse, primùm ex verbis ipsis apparet, deinde ex Apostoli scopo. Nam quod dicit Apostolus καὶ τῷ σπέρματί σου, aliter accipi non potest quàm tertio casu, sicut etiam τῷ Ἀβραὰμ, ut omnino præter Apostoli sententiam Erasmus converterit, *Et in semine tuo*; cùm rectè (sic etiam hunc locum citante & explicante Augustino, tractatu in Joan. 12) vertisset Vetus interpres, *Et semini tuo*: & ipse paulo antè, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, non sit interpretatus, *Et in semine ejus.* sed rectè omnino, *Et semini ejus.* Itaque sicut illo priore loco, cùm omnes Gentes expressè distinguuntur ab illo semine in quo benedicuntur, *Seminis* nomen rectè ipsi uni personæ Christi applicatur: ità cùm hoc posteriore loco dicantur ipsi Semini factæ promissiones, commodè profectò videtur hoc nomen ipsi Christo ut soli & uni applicari non posse, sed illas ipsas Abrahamo promissas omnes Gentes declarare, quæ tamen nonnisi in Christo, ut istius promissionis unico fundamento & vinculo, in unum illud corpus sobolis Abrahamo promissæ coalescant. Cedò veró? quis est Apostoli scopus? nempe ut doceat exemplum Abrahami, per unam fidem justificati, rectè applicari tum Gentibus tum Judæis, ut nullâ circumcisionis habitâ ratione, in solo Christo, Patris sui exemplo, omnes credentes benedicantur. Itaque quos sigillatim vers. 14. considerarat (ut antè exposuimus) eos jam in unum corpus instituit conjungere, ut unum communem patrem Abrahamum habeant, cum quo benedicantur unius & ejusdem promissionis virtute. Ut autem hoc ità faciendum esse ostendat, primùm sibi viam præmuniit hujus capitis versiculo 8. nè Judæi queri possent Gentes ad promissionē non pertinere: quamvìs hoc potuerit assumere ex hypothesi, quoniam non cum Judæis prorsus incredulis disputabat, sed cum iis qui ex circumcisione crediderant, neque dubitabant quin Christus is esset in quo benedictionem omnes consequerentur, sed Legis fœdus cum gratuito pacto, id est mortem cum vita, conjungebant. Nunc verò fortiùs etiam pugnat, ex ipsa videlicet fœderis formula, Dixit Dominus, inquit, se fore Deum Abrahami & seminis ejus. Cùm igitur & Gentes & Judæos docuerimus in Abrahamo per fidem benedici: oportet ad hoc ut utrique in unum corpus coalescant (quod unius *Seminis* nomine collectivo significatur) communem aliquam subesse rationem quâ & Gentes & Judæi communi nomine *Seminis* in hac pactione significentur. Nam alioqui Abraham haberet plura semina; unum videlicet Judæorum, alterum Gentium, ideóque promissio facta esset numero plurali, Abrahamo videlicet & seminibus ejus, non autem singulari numero, Abrahamo & semini ejus. At enim, dices, Hebræis זרע *zerah* i. *semen*, pro hominis prole nunquam dicitur numero multitudinis. Respondeo, mirum id non esse, cùm nunquā hoc usu venire potuerit, ut eodem patre nati filii diversa ratione sint filii: quod ni ità foret, proculdubio זרעים *zerahim* etiam multitudinis numero non minùs quàm משפחות *mischpechoth*, & תולדות *toledoth*, dicere liceret. Eadem autem est ratio spiritualis cognationis de qua hîc agitur. Nam si aliâ ratione Judæi essent semen illud Abrahæ spirituale quàm Gentes, dicendum fuisset, Ero Deus tibi & seminibus tuis, non autem, & semini tuo. Ergò (ut tandem finiam) firmum & cum superiore distributione prorsus cohærens est hoc Pauli argumentum, contrà quàm putavit Hieronymus: nec quicquam hîc habent quod objiciant pseudapostoli vel Judæi; cùm eo ipso nitatur Pauli argumentum quòd *Seminis* nomen sit collectivum, ut jam una duntaxat quæstio sit, Christúsne, sive fides, sive promissio, an verò Moses, sive opera, sive Lex, sit istius conjunctionis & coagmentationis vinculum; an verò partim illa, partim ista. Quòd si ad hunc scopum sequentia duo argumenta referas, quæ in versiculo 18. desinunt, & præterea separes objectionem quæ à versiculo 19. incipiens, in 25 terminatur: tum demum intelliges quomodo cohæreat conclusio quæ à versiculo 26 ad finem usque capitis explicatur. ¶ *Qui est Christus*, ὅς ἐστι Χριστός. Referri quidem potest relativum ὅς ad σπέρμα, ex Græcorum idiotismo: sed commodiùs (meo judicio) conjunxerimus cum ἑνός, ut sit hæc structura orationis, Non dicit, ET SEMINIBUS, ut multis; sed dicit, ET SEMINI TUO, ut uni, qui est Christus: quomodo Syrus interpres hunc locum commodissimè ordinavit. Objecit autem hic locus errorem iis qui putarunt hîc Paulum de una Christi persona differere, cùm potiùs de duobus populis, id est Gentibus & Judæis agat, in unam sobolis Abrahami veluti massam redactis, ut superiore annotatione diximus. Cur ergò, inquies, Christum nominat Paulus? Respondeo, Quia proprium hoc est totius collecti illius corporis nomen, cujus caput & vita est Christus, membra autem sunt fideles, partim ex Judæis, partim ex Gentibus in illo aggregati. Ergò si Judæos & Gentes dixisset, præterquam quòd caput vitámque hujus corporis prætermisisset, non nominasset totum ipsum, sed duas duntaxat ejus partes. Quid si verò Ecclesiam dixisset? Respondeo, nè hoc quidem nomine corpus ipsum totum nisi συνεκδοχικῶς significari, cùm Christum cum viro, Ecclesiam cum sponsa comparet Apostolus. Deinde cùm hoc loco probare constituerit Apostolus unum Christum esse membrorum istius corporis vinculum, meritò Christum ipsum nominavit, eo nomine non solùm caput, sed membra cum suo capite conjuncta designans: ut disertè significat in hujus tractationis conclusione versu 28, cùm inquit, *Vos enim omnes unus estis in Christo Jesu.* Hinc ductæ sunt illæ formulæ, *Unum cum Christo fieri*, *In Christo esse*, & *Christum in nobis esse*, *In Christo eligi*, *vocari*, *justificari*, *vivere*; *Cum Christo mori*, *crucifigi*, *sepelire*, *resurgere*, & alia multa, ut quod dicitur Ephes. 3. 6. Gentibus patefactum Evangelium, ut fiant cohæredes, concorpores, & consortes

promissionis

promissionis in Christo. Sic etiam accipitur & explicatur *Christi* nomen, 1.Cor.12.12. & Ecclesia dicitur corpus Christi, & complementum ejus qui omnia in omnibus adimplet, Eph.1.23. quibus testimoniis hic locus mirè illustratur. Itaque nemo putet me Christo quicquam hac meâ explicatione detrahere, quem ego in solidum omnia in omnibus fidelibus facio.

17 Τοῦτο δὲ λέγω, διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς Χριστὸν, ὁ μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα γεγονὼς νόμος οὐκ ἀκυροῖ, εἰς τὸ καταργῆσαι τὴν ἐπαγγελίαν.

18 Εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ κληρονομία, οὐκ ἔτι ἐξ ἐπαγγελίας· τῷ δὲ Ἀβραὰμ δι' ἐπαγγελίας κεχάρισται ὁ Θεός.

19 Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται, διαταγεὶς δι' ἀγγέλων, ἐν χειρὶ μεσίτου.

20 Ὁ δὲ μεσίτης, ἑνὸς οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν.

21 Ὁ οὖν νόμος κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ; Μὴ γένοιτο. εἰ γὰρ ἐδόθη νόμος ὁ δυνάμενος ζωοποιῆσαι, ὄντως ἂν ἐκ νόμου ἦν ἡ δικαιοσύνη.

22 Ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσι.

23 Πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν, ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα, συγκεκλεισμένοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι.

24 Ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστὸν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν.

25 Ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως, οὐκ ἔτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν.

26 Πάντες γὰρ υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

27 Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε.

28 Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

29 Εἰ δὲ ὑμεῖς Χριστοῦ, ἄρα τοῦ Ἀβραὰμ σπέρμα ἐστὲ, καὶ κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμοι.

Hoc autem dico, pactionem à Deo priùs sancitam respicientem in Christum, Lex [d] quæ quadringentis & triginta pòst annis exstitit, irritam non facit, ut evanidam reddat illam promissionem.

Nam si ex Lege est hæreditas, non jam est ex promissione: atqui Abrahamo per promissionem largitus est Deus *hæreditatem*.

Quid igitur Lex? Transgressionum gratiâ adjecta est, usquequò venisset semen illud cui facta est promissio: [e] *Lex inquam*, ordinata per Angelos, per manum internuncii.

Internuncius autem, unius non est: Deus verò, unus est.

Num igitur Lex *addita est* adversùs promissiones Dei? Absit. nam si data fuisset Lex quæ posset vivificare, verè ex Lege esset justitia.

Sed [*] conclusit illa Scriptura omnia sub peccatum, ut promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus.

Antequam autem venisset fides, sub Legis præsidio custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ futurum erat ut revelaretur.

Itaque Lex pædagogus noster fuit in Christum *respiciens*, ut ex fide justificaremur.

At postquam venit fides, non ampliùs sub pædagogo sumus.

Omnes enim filii Dei estis, per fidem in Christo Jesu.

Nam quicunque in Christum baptizati fuistis, Christo fuistis induti.

Non est Judæus neque Græcus, non est servus neq; liber, non est masculus ac fœmina. omnes enim vos unus estis in Christo Jesu.

Quòd si vos *estis* Christi, nempe Abrahami semen estis, & secundùm promissionem hæredes.

Hoc autem dico, testamentum confirmatum à Deo, quæ post quadringentos & triginta annos facta est Lex, non irritum facit, ad evacuandam promissionem.

Nam si ex Lege hæreditas, jam non ex promissione: Abrahæ autem per repromissionem donavit Deus.

Quid igitur Lex? Propter transgressiones posita est, donec veniret semen cui promiserat, ordinata per Angelos in manu mediatoris.

Mediator autem, unius non est: Deus autem, unus est.

Lex ergo adversùs promissa Dei? Absit. si enim data esset Lex quæ posset vivificare, verè ex Lege esset justitia.

Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus.

Priùs autem quàm veniret fides, sub Lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ revelanda erat.

Itaque Lex pædagogus noster fuit in Christo, ut ex fide justificemur.

At ubi venit fides, jam non sumus sub pædagogo.

Omnes enim filii Dei estis per fidem in Christo Jesu.

Quicunque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis.

Non est Judæus neque Græcus, non est servus neque liber, non est masculus neque femina. omnes enim vos unum estis in Christo Jesu.

Si autem vos Christi, ergò semen Abrahæ estis, secundùm promissionem hæredes.

17 Argumentum octavum à comparatis, Si authenticum hominis pactum firmum manet, multò magis Dei pactum. Ergò lex non fuit lata ut abrogaret promissionem cum Abrahamo sancitam, quæ in Christum respiciebat, id est, cujus exitus à Christo pendebat. [d] Amplificatio argumenti, promissionem illam, præterquam quòd per se firmissima est, longissimâ etiam temporis præscriptione, nempe 432 annorum, fuisse confirmatam, ut infringi nullo pacto potuerit. 18 Objectio, fatemur promissionem non abrogari Legis pacto, ideóque Legem cum promissione conjungimus. Imò, inquit Apostolus, stare hæc duo simul non possunt, nempe ut hæreditas ex Lege simul & promissione detur, cùm promissio sit gratuita. Ex quo consequitur, Legem non esse datam justificandi causâ, quoniam ità infringeretur promissio. 19 Objectio ex superiore responso nascens, Si non est ex Lege hæreditas, saltem aliqua ex parte, quorsum igitur factâ jampridem promissione, data est Lex? Idcirco, inquit Apostolus, ut homines argueret peccati, ac proinde doceret in Christum respicere, in quo tandem promissio illa omnium populorum simul servandorum impleretur: nedum ut sit lata Lex hominibus justificandis. [e] Confirmatio superioris responsionis, ex ipsa ferendæ Legis ratione ac forma desumta. Lata enim est, magnum omnibus terrorem incutientibus Angelis, & interveniente Mose internuncio: Internuncio porrò opus non est uni, sed duobus ad minimum, iísque diffidentibus. Lex ipsa igitur & internuncius testimonia fuerunt iræ Dei, nedum ut hoc modo vellet Deus homines sibi reconciliare, abolitâ promissione, aut Lege, ad promissionem adjectâ. 20 Occupatio, nequis objiciat, interdum ex contrahentium voluntate aliquid adjici pactis, aut priora etiam pacta rescindi, hoc, inquit Apostolus, in Deum non cadit, qui semper unus est, id est, idem ac sui similis. 21 Conclusio per interrogationem enunciata, eadem quidem atque illa quæ expressa est suprà vers. 17. sed ex alio antecedente nascens, ut novum sit argumentum ejusmodi, Deus est sui semper similis. Lex igitur non est lata ut promissiones aboleat. Aboleret autem si Lex vivificaret, quia itidem justificaret, ac proinde aboleret justificationem illam Abrahæ & semini ejus promissam ex fide. Imò potiùs lata est, ut omnium reatu patefacto, confugientes ad Christum promissum, omnes credentes gratìs in eo justificarentur. [*] Rom. 3. 9. 23 Jam subsequitur secundæ partis hujus epistolæ altera tractatio, cujus status est, Etiam si non justificet Lex (id est tota illa Legalis œconomia) an propterea sit abolenda, cùm Abraham ipse circumcisus fuerit, & ejus posteri Legis Mosaicæ usum retinuerint. Affirmat autem Paulus abolendam fuisse, quoniam idcirco fuit instituta, ut veluti custos ac pædagogus esset populi Dei tantisper dum re ipsâ appareret promissio, id est Christus, & Evangelium manifestè ac summa cum Spiritûs efficacia promulgatum. 26 Quoniam ætas conditionem servorum non mutat, addit nos conditione esse liberos, ac proinde ex pueritia egressis, jam non opus esse custodiâ vel pædagogo. 27 Particulâ universali usus, nè viderentur saltem Judæi obstringi Legis vinculo, pronunciat baptismum esse omnibus credentibus communem, quòd sit nostræ in Christo liberationis pignus, tum Judæis, tum Græcis, ut verè hoc modo omnes sint unus in Christo, id est semen illud Abrahæ promissum, ac vitæ æternæ hæres.

17 *Priùs sancitam*, προκεκυρωμένην. Vulg. omisit præpositionem πρὸ, magno errore, cùm in ea lateat vis argumenti sumti à temporis serie, cujus prosyllogismus explicatus est suprà, vers. 15. ¶ *Respicientem in Christum*, εἰς Χριστὸν. Sic legit Syrus etiam interpres. Erasmus, *Erga Christum*, admodum obscurè. Significat enim Apostolus (quod etiam antea probavit) pactum illud cum Abrahamo gratìs initum, in unum Christum ferri, in quo uno videlicet colligatur tum ex Judæis tum ex Gentibus unicum illud in Christo semen Abrahami, 2.Cor.1.20. & ità etiam loquitur infrà, vers.24. At Vetus interpres totum hoc prætermisit, in quo tamen controversiæ cardo vertitur. Argumentatur enim Paulus ex hypothesi adversùs eos qui ex circumcisione crediderant, ac proinde sic Legem urgebant, ut tamen Christum pro Messia ac benedictionum scopo agnoscerent. Hoc igitur posito ac concesso, quæritur an is unus omnes credentes faciat benedictionis Abrahami participes, an verò Lex Christo sit adjungenda, ut illi volebant qui Christum dicebant nihil prodesse nisi Lex Mosis servaretur. Christum unum id efficere probat Paulus, quòd pactum Legis sit pacto promissionis posterius; non possit autem dici prius illud pactum posteriore abrogatum: cùm, si ità esset, non oportuerit Christum mitti, à quo penderet illius prioris præstatio. Quinam verò Christus missus fuerit ut abrogatum & inutile fœdus in ipso sanciretur? Et magnum habet pondus τὸ κεκυρωμένην pro κυρωθησομένην, id est *sancitum* potiùs quàm *sanciendum:* quoniam jam tum Deus illud pactum ratum fecerat in Christo, quamvìs in Christum venturum respiceret, nedum ut Legale fœdus adjecerit quo prius abrogaretur.

18 *Nam si ex Lege*, εἰ γὰρ ἐκ νόμου. Esto, dixerit aliquis, Lex non abrogaverit promissionem. At cur simul non consistent? Respondet Paulus, hæc duo, nempe benedictionem ex Lege debitam, & benedictionem gratìs datam, ità esse inter se contraria ut consistere simul non possint. Nomine igitur *hæreditatis* significatur jus seminis, ut Deus sit Deus noster, id est, ut ex pacti formula, cum Abrahamo fideli fideles & ipsi benedicamur, ut Rom. 4.13. Deinde notanda est propria significatio ἐπαγγελίας, de qua diximus suprà, vers. 14. & Act.2.39. Attingit autem paucis Apostolus hoc argumentum, partim quòd studeat brevitati in hac epistola, partim quòd illud antè pertractarit hoc ipso capite.

19 *Quid igitur Lex?* τί οὖν ὁ νόμος; Alia objectio, Si promissio illa sufficiebat, quorsum igitur lata Lex est? Hanc verò objectionem ità diluit Apostolus ut novum etiam argumentum adferat à fine sumtum, quo probatur non posse dici additam Legem ut benedictio antea promissa, vel eò faciliùs nobis contingeret, partim per fidem partim per Legem, vel in solidum per Legem, irritâ factâ promissione priore, nobis daretur. Qui enim id fieret, inquit Apostolus, cùm Lex potiùs posita sit hominibus redarguendis, ut ad promissionem tantò cupidiùs respiciant? ¶ *Transgressionum causâ*, τῶν παραβάσεων χάριν. id est, Ut homines intelligerent patefactis transgressionibus, se solâ Dei gratiâ, quam Abrahamo patefecerat & promiserat, servari, ac proinde omnes in Christum respicerent. Irenæus lib. 13. cap. 7. sic legit hunc contextum, τί οὖν ὁ νόμος τῶν πράξεων; ἐτέθη ἄχρις οὗ, &c. id est, *Quid igitur Lex factorum? posita fuit usquequò*, &c. quæ lectio planissima est. ¶ *Semen illud cui facta est promissio*, τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται. id est, Donec dirutâ macerie surgeret plenum semen illud coagmentatum ex utrisque, ut explicatur Ephes. 2. 14. Ergò appellatione *Seminis* non significatur unicus Christus per se, sed cum suo corpore (id est cum Ecclesia) conjunctus, sine quo vicissim non potest Ecclesia considerari, ut 1.Corinth.12.12, & 27. Ephes.1.23. & 3.6. & 4.12. Denique clarè id explicatur infrà, 23. ubi dicuntur Judæi fuisse quasi præsidio Legis constricti antequam venisset fides. Est enim mutua inter fidem & semen (id est fideles) relatio, à quibus separari non potest Christus, illius objectum, & istorum caput, cujus Spiritu membra omnia in unum corpus conjuncta vivunt. Quid igitur? (dicet aliquis) ante Christi adventum nullum erat semen Abrahæ, & tamdiu suspensa est promissionis efficacia? Imò verò semper aliqua fuit Ecclesia. Fide placuerunt Abel, Enoch, Noe, Abraham, & alii sancti Patres, Christus enim fuit heri ut est hodie. Sed omnes tamen isti veluti sub crepusculo matutino fuerunt, sole

ipso nondum exorto: cùm nos Christi adventum secuti in meridiem inciderimus. Comparatè igitur dicitur semen & fides nondum venisse illo tempore, & sancti illi non accepisse promissionem, Heb. 11.39. Deinde ante palàm ac plenè communicatum cum Gentibus Evangelium, nondum advenerat semen illud Abrahæ, quatenus omnes terræ Gentes complectitur. Constituit enim Dominus suis beneficiis sua momenta. ¶ Lex inquam *ordinata*, *διαταγεὶς*. Id est, imperata, sive edicta, cujus videlicet tradendæ internuncio Mosi, Angeli non autores sed ministri fuerunt. Nam præpositio *διὰ* merum instrumentum declarat in hoc loco, non autem efficientem causam, nec primariam subordinatam, ideò non scripsit Paulus *ὑπ' ἀγγέλων*, *ab Angelis*, sed *δι' ἀγγέλων*, *per Angelos*. Vide Act. 7.53. Cæterùm non placet mihi Hieronymi expositio, pro simplici trajectione triplicem aut etiam quadruplicem constituentis. Sic enim hæc ordinat, Lex posita est in manu mediatoris, propter transgressiones ordinata per Angelos, donec veniret semen cui promissum erat. At ego ipsam collocationem Apostoli sequor utpote planam ac perspicuam. Repetii tamen *Legis* nomen per epanalepsin, propter interjectum membrum inter *προσετέθη* & *διαταγείς*. ¶ *Per manum internuncii*, *ἐν χειρὶ μεσίτου*. Heb. בְּיַד *bejad*, id est, *per manum*, idem declarat atque operâ & ministerio ut Act. 7.25. Pro mediatore Erasmus *intercessorem* convertit: quod non satìs convenit, cùm Latinis dicatur *intercessor* qui se medium velut injiciens obstat iis quæ geruntur: hìc verò de eo agatur cujus interventu usus est Dominus, ut consilium suum exsequeretur, nedum ut is Domini consilium impediret. Castellio maluit *sequestrem* interpretari: quo vocabulo usus est interdum Tertullianus, sed cùm de Christo agitur: quod & ipsum nolim sine commoda expositione imitari. Ego malui *Internuncium* dicere hoc in loco, non ut innovarem *mediatoris* vocabulum Theologorum auribus familiare, sed ut Mosen à Christo distinguerem. Nec enim Moses fuit Mediator quâ ratione Christus, id est, reconciliator inter Deum & Israelem, sed duntaxat internuncius Dei ad promulgandam Legem. Verùm in reipsa explicanda major est controversia. Nam plerosque video tum veterum tum recentiorum, ad ipsum Christum istud referre. Sed me non pigebit exponere quibus rationibus existimem non posse ista de Christo intelligi, sed de Mose potiùs dici, ut etiam interpretatur Epiphanius *κατὰ Μανιχαίων*, & Gennadius apud Græcum scholiasten. Primùm igitur, hæc formula *ἐν χειρὶ* (quâ diximus non summam aliquam & *αὐτοκρατορικὴν* potestatem declarari, sed operam potiùs ac ministerium) mihi videtur non posse Filio Dei tribui, nisi quatenus homo factus est: quæ consideratio nullum hìc locum habet, cùm in Lege danda nihil magìs quàm terrifica & summa illa Dei majestas emineat, qualis etiam erit secundus Christi adventus. *Manum* autem fateor interdum quidem pro summa virtute, item pro ope & subsidio ipsius etiam Dei accipi: sed quominus hoc loco ità explicetur impedit *internuncii* (sive malis *mediatoris*) nomen, qualitatem ipsam ministerii, non autem primariam in hoc negotio causam declarans, siquis rem totam propiùs inspiciat. Præterea ità describitur hæc historia ut significetur istum, velut inferiorem, accepisse ab Angelis, ut superioribus, quod ad Israelitas adferret. Deinde, qua de re hìc agitur? nempe de Lege, & quidem non simpliciter, sed quatenus promissioni opposita non modò non vivificat, sed etiam occidit. Ejus igitur ferendæ non modò administrationem (quæ alibi dicitur *mortis administratio*. 2. Cor. cap. 3. vers. 7.) sed etiam primariam sanctionem, non video quâ ratione possimus satìs commodè illi tribuere, quem, ut pacti promissionis unicum mediatorem, videtur potiùs Apostolus ex diametro pacti Legis internuncio opponere. Denique si de Christo hæc accipias quæ manifestè ad Legem pertinent, quâ tandem ratione sequentia connectes? His enim laborare necesse est duabus in rebus explicandis. Primùm, quomodo à vetere pacto (loquitur enim de Lege) ad novum tam subitò transeat Apostolus, si sequentem versiculum accipias de officio Christi, id est, de Deo cum hominibus reconciliando; vel, si duos populos intelligas, id est Judæos cum Gentibus, interveniente Christo, in unum corpus coniungendos, (quod maximè videri possit ad scopum pertinere.) deinde explicandum erit cur tam concisè locutus sit Apostolus, & quomodo ista cum præcedentibus & sequentibus cohæreant: quæ, nisi hoc ad Mosen referas, vix possint explicari. Imò etiam quærendum videretur, quâ ratione Paulus diceret Legē Christi ministerio datam, nec tamen ullam ejus rei probationem attexeret. Denique, si rei gestæ historiam spectemus, manifestior erit allusio quàm ut ista negare possimus Mosi competere. Nam disertè narrat Moses ipsum, ità postulantibus Judæis, quòd Dei vocem ferre nequirent, fuisse medium inter Deum & ipsos internuncium, ut Deut. cap. 5. versic. 5. & bis è monte descendentem, duas illas tabulas lapideas manibus suis à Deo, nimirum per Angelorum ministerium, acceptas ad Israelitarum castra detulisse, ut Exodi cap. 32. versic. 15. & cap. 34. vers. 29. Ex his igitur concludo *ἐν χειρὶ*, id est, *per manum*, idem declarare atque *διὰ τοῦ πιστοῦ θεράποντος τοῦ Θεοῦ Μωσέως*, id est, *per fidum Dei famulum Mosen*. Nam verbum עָמַד *hamad*, id est, *stetit*, quod usurpat Moses Deut. 5. 5; & 31. principum apparitoribus convenit, quibus nimirum ut ministris & internunciis utuntur.

20 *Internuncius autem, unius non est*, *ὁ δὲ μεσίτης, ἑνὸς οὐκ ἔστιν*. Paulus, arreptâ occasione ex ipso ferendæ Legis modo, eam ostendit non modò non esse vinculum illud nostræ cum Deo conjunctionis, sed etiam certissimum esse signum nostræ ab illo alienationis. Cedò enim, quæ causa fuit cur in ferenda Lege sit adhibitus internuncius? Quia Deum ut terribilem ac formidabilem legislatorem ferre non poterat Israel. Ergò Lex illud non est quo Israel adjungitur Deo, sed quo deterritus internuncium requirit. Lex, inquam, non est appendix illius suavissimæ vocis, Sum Deus tuus, & seminis tui, quâ nemo non alliciatur. Quamvìs enim utatur hoc procemio, AUDI ISRAEL, EGO SUM DOMINUS DEUS TUUS, ea tamen est hujus vocis majestas quam ferre mortalis conditio non possit. Dicitur ergò internuncius non esse unius, sed minimùm duorum, & quidem verè duorum, id est inter se diffidentium. Nam omnibus linguis usitatum est, ut qui inter se amant, unum esse dicantur. & præterea respexit Paulus Dei & hominis conjunctionem in Christo, cujus per fidem simus participes, ut Joan. cap. 17. ver. 21. & 1. Corinth. cap. 6. 17. & 2. Petri 1. 4. Id verò quàm verum sit, apparet ex Evangelicæ doctrinæ cum Legalibus mandatis comparatione. Nam pro eo quòd Lex nos perterrefacit, Spiritus docet nos clamare, Abba, Pater, & magna cum fiducia ad thronum majestatis Dei perrumpere, ut filios decet de bona patris voluntate securos, ut infrà, vers. 26, 28, & 29. Evangelium igitur illud unum est quo fideles omnes in Christo coalescentes, benedictionem illam gratuitam percipiunt, *Ero Deus tuus & seminis tui*. Quo pudore ergò audent pseudapostoli Legem cum Promissione conjungere, ut Christum officio suo spolient? ¶ *Deus verò unus est*, *ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν*. Alibi Apostolus aliquoties concludit, ex eo quòd Deus unus est non tantùm Judæorum, sed aliarum etiam Gentium, unam etiam esse fidem, quâ Deus sit omnium Deus, cùm Lex unius tantùm sit gentis. Sed mihi quidem non videtur satìs hoc quadrare huic loco. *Unus* igitur *Deus* hìc esse dicitur per *ἀνταπαράλλακτον*, qui sit sui semper similis, & semper idem: sicut de se testatur apud Malachiam c. 3. v. 6. eámq; expositionem germanam esse apparet ex ea objectione quæ cum hac appendice cohæret. Quæritur enim num Deus, Legem ponendo, à seipso dissenserit, quandoquidem contraria est Promissioni. Sed ea tamen appendix dupliciter potest applicari, nempe vel superiori argumento, vel sequenti objectioni. Nam dixerat Apostolus non opus esse internuncio iis qui inter se consentiunt. Itaque Legem, cùm per internuncium ferretur, non fuisse consensûs sed discordiæ signum. Hìc verò excipere poterant Judæi, hunc ipsum internuncium, acceptâ Lege, pacem sanxisse. Ideo, ut huic exceptioni occurratur, addit Apostolus, Deum sui semper similem esse. Itaque, cùm ex pacto Promissionis ultrò declarasset se Deum esse Abrahami & seminis ipsius, ídque in præputio, non potuisse novum pactum inire quo prius antiquaretur: unde rursus nascitur objectio sequente versiculo explicata. Sin autem hoc placeat sequentibus conjungere, ità cohærebunt, Si ità est, Paule, ut tu dicis, Legem datam esse ut transgressiones ac proinde iram Dei nobis detegeret, non autem ut nos Deo conciliaret, nempe Deus iratus erat: si iratus, ubi pactum illud Promissionis præcedens? At Deus sui semper similis est: quod fieri non potest si, ut tu dicis, Deus, mutato animo, per Legem iis maledicit quibus per Promissionem benedixerat. Hinc ergò exoritur quæstio, Sítne Lex abolendæ Promissioni lata, quod tamen jam antea docuerat fieri non posse versic. 17.

21 *Nam si data*, &c. *εἰ γὰρ ἐδόθη*. Retorquet Apostolus argumentum in adversarios. Nam si per Legem esset justitia (ut ipsi volebant) tum demum consequeretur, Deum abolito priore pacto alterum in ejus locum sanxisse. quod fieri non potest, cùm Deus sit unus, suprà, versu 20. & firmum fœdus gratuitum inierit cum Abrahamo & ejus semine, suprà, vers. 17. Sed cur Vivificationis & Justitiæ meminit? Quia Deum habere pro Deo suo & Vivificari, Semen fieri Abrahæ & Justificari, mutuò sese consequuntur, quam interpretationem non debuit Apostolus præterire.

22 *Sed conclusit illa Scriptura*, *ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφή*. Γραφὴν vocat Apostolus hoc ipsum quod alibi *γράμμα* vocavit, id est, *Legem*, adjuncto quem expressimus articulo, utpote digito Dei exaratam in duabus illis tabulis: cujus appendix Lex cæremonialis à Mose quoque perscripta, sic *κατ' ἐξοχὴν* apud Israelitas vocabatur, & quæ hoc loco considerata ut chirographum mortis, meritò dicitur non impleta sed deleta, Coloss. 2. 14. ut exposuimus Rom. cap. 2. vers. 27. Nunc demum autem Apostolus nodum solvit, cùm inquit Legem quidem ostendisse maledictionem, non tamen ut homines in ea desererentur, sed ut intellecto periculo ad unicum remedium gratuitæ promissionis accederent, Abrahami exemplo, qui per fidem est justificatus. Sic ergò Lex propter adjunctam conditionem legali fœderi repugnat Promissioni, ut tamen Promissionem non aboleat, sed illi potiùs subserviat. ¶ *Omnia*, *τὰ πάντα*. Id est, Omnes homines,

&

& quicquid ab hominibus proficisci potest. Itaque major est emphasis, quàm si πάντες, id est *omnes*, dixisset. ¶ *Ut promissio*, ἵνα ἐπαγγελία. Id est, id quod promissum est, μετωνυμικῶς, ut Hebr. 10. 36. ¶ *Ex fide Jesu Christi*, ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vide Rom. 3. 22. Est autem infinita quædam Pauli δεινότης, tot enthymemata vibrantis quot vocabula enunciat. Nam opponit operum meritis, Fidem, Jesum, Dari, Credentes.

23 *Antequam autem venisset*, πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν. Antea docuerat Legem cæremonialem abrogatam esse, tum quatenus nos arguebat peccati ac mortis per transgressiones, tum quatenus fuerat ipsius damnationis externum chirographum: Nunc autem eandem cæremonialem Legem considerans, ut promissionum Evangelicarum suo tempore exhibendarum umbram & figuram, docet illam quoque hoc respectu cessasse, finito tempore exhibitioni mediatoris & rerum à quibus fides Patrum pendebat præscripto, quam idcirco comparat cum pædagogo, & postea cum tutore, cui similitudini ex adverso respondet Ecclesiæ, quæ semper una fuit, ætas pupillaris sub Lege. ¶ *Fides*, ἡ πίστις. Id est Evangelii & justitiæ per id annunciatæ exhibitio realis. ¶ *In eam fidem*, εἰς πίστιν. εἰς causam finalem declarat. Fuit autem hoc adjiciendum necessariò, ut absolveretur tractatio. Dicturi enim erant pseudapostoli, Etiamsi justitiam concedamus non manare ex Lege, sed ex gratuita in Christo promissione, cùm tamen Deus, quem semper unum & similem sui esse certum est, œconomiam istam Mosaicam constituerit, quæ ad Christum adduceret; & Abrahamus ille ad cujus instar dixisti omnes Gentes benedici & unum fieri, circumcisus quoque fuerit, quo jure vis illam nunc abolere? quid iniqui petimus cùm illam cum Christo conjungimus? Respondet Apostolus, temporariam fuisse illam œconomiam.

24 *In Christum* respiciens, εἰς Χριστόν. Vidi suprà versiculo 17.

26 *Omnes enim*, &c. πάντες γάρ, &c. Conclusio est superioris proximæ tractationis. Ergò Christus is est qui Judæos & Gentes in unum corpus seminis Abrahæ connectit. Itaque τὸ πάντες tollit personarum discrimen, de quo mox versu 28. Sic autem concipitur hæc conclusio ut simul serviat probando illi quod dixerat de Lege suo tempore abroganda, quod ad œconomiam attinet: ideóque causalem particulam adhibet.

27 *Nam quicunque*, ὅσοι γάρ. Vide quàm breviter & tamen circumspectè argumentetur Apostolus. Repetebant enim circumcisionem pseudapostoli jam indè usque ab Abrahamo. Respondet Apostolus Baptismum circumcisioni successisse. Additur autem particula ὅσοι, *quicunque*, vel *quotquot*, ut tollatur Gentium status & sexus discrimen, sicut apparet ex sequente versu. Et hoc maximè ad rem pertinet: Christus enim hic opponitur Mosi, id est, Evangelii libertas Legis pædagogiæ, sive Baptismus novi populi ex universis Gentibus collecti Circumcisioni quæ veterem populum à cæteris discernebat. Itaque nihil hoc pertinet ad falsam operis operati doctrinam, neque hinc colligi potest interiùs Spiritu baptizari necessariò, quotquot externum baptismum recipiant, quamvis semper totus baptismus præbeatur, ut rectè hunc locum explicat Augustinus, De baptismo contra Donatistas, lib. 5. cap. 4. ¶ *In Christum*, εἰς Χριστόν. id est, in nomen Christi, ut ejus beneficiorum fieretis participes. Vide Act. 19. 3. Erasmus hoc non legit. quod tamen in omnibus vetustis nostris codicibus invenimus. ¶ *Christo induti fuistis*, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Metaphora sumta est à vestibus, ex Hebræorum idiotismo, (ut diximus Luc. 24. 49. & alibi sæpe) sed quæ mysterium nostræ cum Christo conjunctionis quasi oculis subjiciat. Oportet enim Ecclesiam Christo, tanquam veste quâdam, operiri, & sub eo delitescere, ut in eo jam nunc censeatur apud Dei tribunal sancta prorsus & irreprehensibilis, Ephes. 5. 27. Ideoque Apostolus semen Abrahæ uno Christi nomine significavit, suprà, vers. 16. Videtur autem hæc phrasis ex vetere quoque adultos in baptismo mergendi more profecta, qui vel suis, tanquam novis, aut aliis verè novis vestibus induebantur: qui ritus postea paulatim eò fuit redactus, ut catechumeni candidis vestibus apparerent. unde illa *Dominicæ in albis* appellatio Paschati præiens; & album illud indusium additum Baptismi ritibus, quo infantes quoque induuntur in Baptismo, non tantùm inutiliter sed etiam superstitiosè, cùm unius fuerit Christi jus, tum Sacramenta, tum Sacramentales ritus instituere. Cùm autem ἐνδύεσθαι ut & ἀπεκδύεσθαι tum activâ tum passivâ significatione usurpentur, passivam prætuli, tum hoc loco, tum Col. 3. 9. ut hoc utrumque sciamus nobis θύραθεν advenire.

28 *Non est*, οὐκ ἔνι. Sic etiam legitur Coloss. 3. 11. Vereor tamen ut ἔνι pro ἔστι scriptum sit librariorum vitio. Est enim rarum admodum ἔνι pro ἔνεστι: pro ἔστι verò nunc non succurrit exemplum Græci ullius scriptoris: & in tertio membro scriptum inveni, in manuscripto codice, οὐκ ἔστιν ἄρσεν. Græcum autem Judæo appositum intellige qui גוי *Goi* Hebræis, & ἐθνικὸς dicitur Græcè, Matt. 18. 17. ¶ *Unus*, εἷς. id est, unius hominis instar, ut summa conjunctio significetur. Vulgata, *Unum*, id est ἕν, eodem quidem sensu, sed tamen non ità expressè, & contra omnium nostrorum codicum Græcorum fidem. Nam omnes homines, velint nolint, sunt unum, id est una res, specie tenus. At non possunt esse unus, id est, quasi unum individuum, ut in Christo serventur, nisi per eum ipsum Christum. Neque tamen hoc in loco imaginanda est substantiarum commixtio, confusio, aut naturalis etiam aliquis conjunctionis modus: sed hoc demum sciendum, nos per fidem Christo ipsi uniri, Spiritûs sancti vinculo, ut bonorum ipsius fiamus participes; ut omnes fideles hâc ratione sint unus Christus mysticus, ut loquitur etiam Apostolus, 1. Corinth. 12. 12.

29 Estis *Christi*, Χριστοῦ. Claromontanus codex habet, idque ut opinor rectiùs, εἰ δὲ εἷς ἐστὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, *Quòd si unus estis in Christo Jesu*. id est, unicum illud semen quod in Christo coaluit.

ΚΕΦ. δ'.

1 Λέγω δὲ, ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νήπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων ὤν·

2 Ἀλλ' ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶ καὶ οἰκονόμους ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός.

3 Οὕτω καὶ ἡμεῖς ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι·

4 Ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον,

5 Ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν.

6 Ὅτι δέ ἐστε υἱοὶ, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, κρᾶζον, Ἀββᾶ ὁ πατήρ.

7 Ὥστε οὐκ ἔτι εἶ δοῦλος, ἀλλ' υἱός· εἰ δὲ υἱὸς, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ.

8 Ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεὸν, ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς·

9 Νῦν δὲ γνόντες Θεὸν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε;

10 Ἡμέρας παρατηρεῖσθε, καὶ μῆνας, καὶ καιροὺς, καὶ ἐνιαυτούς.

11 Φοβοῦμαι ὑμᾶς, μήπως εἰκῇ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς.

12 Γίνεσθε ὡς ἐγὼ, ὅτι κἀγὼ ὡς ὑμεῖς· ἀδελφοὶ, δέομαι ὑμῶν. οὐδέν με ἠδικήσατε.

13 Οἴδατε δὲ ὅτι δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον·

CAP. IV.

Hoc autem dico, Quamdiu hæres infans est, nihil differt à servo, quamvis sit dominus omnium:

Sed sub tutoribus & curatoribus est usque ad tempus quod pater præstituerit.

Ità & nos, cùm essemus infantes, sub elementis mundi eramus in servitutem redacti:

At postquam venit plenum illud tempus, emisit Deus Filium suum factum ex muliere, factum Legi subjectum,

Ut eos qui Legi erant subjecti redimeret, * ut adoptionem acciperemus.

Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, *id est*, Pater.

Itaque non ampliùs es servus, sed filius: quòd si filius, etiam hæres Dei per Christum.

Imò tum quidem ignorantes Deum, serviebatis iis qui naturâ non sunt dii:

At nunc cùm cognoscatis Deū, imò potiùs cogniti sitis à Deo, quomodo convertitis vos retrorsum ad infirma & egena elementa, quibus ad superiora regressi servire vultis?

Dies observatis, & menses, & præstituta tempora, & annos.

Metuo de vobis, nè frustrà fatigatus sim apud vos.

Estote quasi ego, nam & ego *sum* quasi vos: fratres, deprecor vos. nulla in re me affecistis injuriâ.

Nostis autem me per infirmitatem carnis vobis priùs evangelizasse:

CAP. IV.

Dico autem quanto tempore hæres parvulus est, nihil differt à servo, cùm sit dominus omnium:

Sed sub tutoribus & actoribus est usque ad præfinitum tempus à patre.

Ità & nos, cùm essemus parvuli, sub elementis mundi eramus servientes:

At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege,

Ut eos qui sub Lege erant redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus.

Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, Pater.

Itaque jam non es servus, sed filius: quod si filius, & hæres per Deum.

Sed tunc quidem ignorantes Deum, iis qui naturâ non sunt dii serviebatis:

Nunc autem cùm cognoveritis Deum, imò cogniti sitis à Deo, quomodo convertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo servire vultis?

Dies observatis, & menses, & tempora, & annos.

Timeo vos, nè fortè sine causa laboraverim in vobis.

Estote sicut ego, quia & ego sicut vos: fratres, obsecro vos, nihil me læsistis.

Scitis autem quia per infirmitatem carnis evangelizavi vobis jampridem.

1 Declarat aliâ duplici similitudine quod de custode ac pædagogo paulò antè dixerat. Legem enim (id est, totam illam Legalem œconomiam) dicit fuisse instar tutoris sive curatoris ad certum tempus dati, tantisper dum finitâ illâ temporariâ tutelâ juris nostri fieremus, ac tandem ut filii, non ut servi viveremus. Sed & obiter Legale illud regimen velut alphabeti & rudimentorum instar fuisse docet præ illa Evangelii doctrina. 4. Multa simul tradit, neimpe suo tempore finitam fuisse tutelam, ut desinant curiosi homines quærere cur tam diuturna fuerit illa pædagogia: item nos non esse naturâ filios, sed ex adoptione, idque in illo Dei Filio, qui carnem nostram idcirco induerit, ut fratres ipsius fieremus. * Rom. 8. 15. 6 Ostendit sic nos esse liberos & nostri juris factos, ut interea nos Spiritu Christi gubernari oporteat, qui in cordibus nostris regnans, verum Patris cultum nos doceat. Sed hoc non est servire, sed verâ potiùs libertate frui, ut filios & hæredes decet. 8 Applicat superiorem doctrinam Galatis, peculiari cum reprehensione. Poterant enim Judæi præ illis aliquam excusationem prætexere, ut qui in illo Legali cultu fuerant nati & educati: Galatæ verò cùm ex idololatria ad Christianam libertatem asciti fuissent, quo prætextu poterant ad illa rudimenta regredi? 12 Temperat quæcunque poterat videri acerbiùs dixisse, miro atque adeò planè divino artificio, sic declarans suam in illos benevolentiam, ut necesse fuerit Galatas hæc legentes, vel prorsus esse desperatos, vel cum lacrymis lenitatem ejus agnoscere ac deprecari.

---

1 Hoc *autem dico*, λέγω δέ. Nunc explicat quod attigerat vers. 24: mutato tantùm nomine. Quem enim illic vocarat pædagogum, hic vocat tutorem vel curatorem. ¶ *Quamvis sit*, ὤν. Vulgata & Erasmus, *Cùm sit*. quod poni solet αἰτιολογικῶς, hic verò

verò intelligendum est ἀνθρωποπαθῶς, nempe nè quis de vera conditione servili putet loqui Apostolum. Agit enim de Ecclesia Israelitica, quæ & ipsa erat libera, & una est cum Ecclesia Christiana, si jus ipsum libertatis & conditionem personarum (ut ità dicam) spectes: sin autem ætatem, & ejus libertatis fruitionem, erat sub Lege tanquam pupillus sub tutore, donec adolevit, id est, ad Christi usque adventum, quo tutela illa finiebatur.

2 *Usque ad tempus quod pater præstituerit*, ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. Hoc ideo additum est quoniam qui est sub perpetua tutela & curatione vix potest liber censeri. Deinde cùm Legis tutela sit testamentaria; verisimile est id fieri filii commodo, ut nihil habeat quod de hac œconomia queratur. Postremò cùm tutor hic datus sit ad certum tempus, dici non potest patris sententia mutata, quando eo finito tempore, tutor ille ab administratione removetur: imò tutela ad ipsius hæreditatis fruitionem viam sternit.

3 *Sub elementis mundi*, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id est sub Lege, quæ fuit instar rudimentorum mundi. Etenim Dominus mundum suo tempore ad plenam cognitionem veritatis vocaturus, illum voluit his veluti rudimentis erudire, tenui primùm scholâ in uno duntaxat mundi velut angulo apertâ. Huc pertinet collatio illa utriusque pacti, Jerem. 31. 34. & quod scribitur Joelis 2. 28, & 29. Erant enim promissiones sub Lege perobscuræ & cæremoniarum velamine obductæ tegebantur, eminus duntaxat Christum venturum indicantes. Tota denique Legis œconomia, veluti rudis quædam erat disciplina, rudibus conveniens, cùm nondum pleno cornu effusus esset Spiritus sanctus, si corpus ipsum Ecclesiæ spectes, Joan. 7. 39. Itaque nomen *Mundi* non refero ad ipsa elementa, sed ad discipulos: ut cùm dicitur Dominus sic Mundum dilexisse ut Filium suum dederit quo servetur Mundus. Hæc est disciplina illa cujus elementa tradebat Lex: perfectam autem cognitionem præstitit Christus ipse adveniens, & Apostoli eum secuti.

4 *Plenum tempus*, τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Plenitudo temporis*. de quo Hebraismo diximus suprà, 3. 14. possis etiam interpretari, *Completo tempore*. *Plenum* autem *tempus* dicitur, cujus spatia omnia peracta sunt. Itaque nec seriùs nec tardiùs venire debuit Christus. ¶ *Emisit*, ἐξαπέστειλεν. nempe ex sua illa cœlesti gloria, non tamen loci mutatione, sed conditionis ipsius per ἐνσάρκωσιν. Christus igitur ut Deus non tunc cœpit exsistere, erat enim Deus apud Deum in principio ut Joan. 1. 1, & 17. 5. Vulgata, *Misit*. non satis expressè. ¶ *Filium suum*, τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Filius igitur erat etiam, imò propriè, Deitatis ratione, contra impium Servetum: nec homo factus alium filium induit, sed hominis naturam assumsit, ut unus esset Filius Deus & homo. ¶ *Factum ex muliere*, γενόμενον ἐκ γυναικός. Ergò verum hominem, sed ἀπάτορα, quatenus homo est factus non ex patris semine, sed ex mulieris substantia. *mulierem* igitur intellige sexûs ratione, non ut mulier virgini opponatur. Fuit enim Maria virgo incorrupta ut prædictum fuerat, Esa. 7. 14. *Factum* autem intellige, non quod jam tum esset factus homo cùm mitteretur, sed missum ut fieret homo. Quidam legerunt γεννώμενον, ut in quatuor etiam Græcis manuscriptis codicibus legimus: &, quasi per enallagen temporis accipiatur pro γεννηθέντα, interpretantur *natum*. ut citatur etiam hic locus ab Augustino lib. De Trinit. & unit. cap. 3. & à Cypr. lib. 2. adversùs Judæos. Sed præterquam quòd Syrus interpres utrobique pro γενόμενον vertit והוא *vahava*, *& factus est*, Tertullianus & Ambrosius multis locis *factum* interpretantur: quæ certè expositio vera est, & pereleganter à Tertulliano his verbis explicata. *Paulus*, inquit, *Grammaticis istis silentium imponit, inquiens, MISIT DEUS FILIUM SUUM FACTUM EX MULIERE. Nunquid per mulierem, vel in mulierem? Hoc quidem impressiùs, quòd FACTUM potiùs dicit quàm NATUM. FACTUM autem dicendo, & Verbum Caro factum est, consignavit; & carnis veritatem ex virgine factam asseveravit*. Præterea, cur id quod est omnibus hominibus commune commemoraret Apostolus? unicus igitur Christus factus est, quòd ad corpus attinet, ex ipsius Mariæ substantia. Vide Rom. cap. 1. versu 3. ¶ *Legi subjectum*, ὑπὸ νόμον. Vulgata *sub Lege*, ambiguè. Est autem istud additum cum proximè sequente, ut occurrat objectioni, At Christus ipse fuit circumcisus & baptizatus. Cur non igitur nos quoque qui Christi membra sumus? Respondetur fuisse Legis servituti subjectum ut implendo nos ab ea redimeret, & ab ejus servitute assereret, non ut in ea maneret, aut nos in ea retineret.

5 *Ut adoptionem acciperemus*, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν. Atqui adoptio Ecclesiæ fuit ab initio. Fateor, sed sub Lege verò adumbratus, suo quidem tempore exhibitus fuit ille in quo est rata; quemadmodum filius ab ipso conceptu hæres est jure, sed nonnisi post xxv. annum re ipsâ hæreditate fruitur. Vulgata ἀπολάβωμεν convertit *reciperemus*, quod Augustinum fefellit.

6 *Quoniam*, ὅτι. Imò, dicet quispiam, cùm fide, quæ est opus Spiritûs sancti, apprehendatur Christus in quo & per quem filmus filii, præeat Spiritûs sancti missio necesse est. *Filios* igitur intellige adoptioni ab æterno destinatos, ideóque suo tempore Spiritu adoptionis donatos, ¶ *Misit*, ἐξαπέστειλεν. Sic dicitur mitti & à Patre & à Filio Spiritus, unde temerè Ariani inæqualitatem personarum divinarum adstruebant. Emissio autem hæc tota est ἐνεργητικὴ, non ipsius essentiæ, quæ quia infinita est, utpote vera Deitas, locum non mutat, nec usquam est ut in loco, sed ubique ut Deus. Et præterea non de quavis energia Spiritûs sancti hìc agit, sed de illa quæ Ecclesiam, id est electorum cœtum, à mundo segregat illâ πληροφορίᾳ καὶ πεποιθήσει quâ testimonium reddit Spiritus sanctus & intus & foris spiritui nostro, quòd filii Dei sumus. ¶ *In corda vestra*, εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν. Ità videlicet ut prædictum fuit Jerem. 31. 32. & deinceps, & Joelis 2. 28. At nonne datus fuit etiam hic spiritus Patribus? Omnino & non ex Lege, sed ex promissione, idque πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως, Heb. 1. 1. & procul Hebr. 11. 13, & 39. quò spectant verba Christi, Matth. 13. 26. & Petri, 1. Pet. 11. ¶ *Abba*, id est, *Pater*, Ἀββᾶ ὁ πατήρ. Vide Rom. cap. 8. vers. 15.

7 *Non ampliùs es*, οὐκ ἔτι εἶ. A plurali numero ad singularem transit: quæ enallage familiaris quidem est Hebræis, sed tamen hoc in loco videtur suam emphasin habere. Indicat enim hanc doctrinam non ad totum corpus Ecclesiæ duntaxat, sed etiam ad fideles singulos pertinere. ¶ *Servus*, δοῦλος. *Servum* vocat non eum qui peccato serviat, nec sit à peccato liberatus per fidem; sed eum qui suâ libertate nondum fruatur, quatenus est adhuc sub tutore constitutus. Illa servitus propria est infidelium; ista verò Ecclesiæ Israeliticæ convenit. Similis est æstimatio libertatis. ¶ *Hæres*, κληρονόμος. id est, participes bonorum ac facultatum, & quidem gratis. Theophylactus ità legit hunc locum, εἰ δὲ υἱὸς, κληρονόμος· κληρονόμος μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμος δὲ Χριστοῦ. Id est, *Quòd si filius, hæres: hæres quidem Dei, cohæres autem Christi*: quæ verba sunt Apostoli Rom. cap. 8. versu 17.

8 *Imò tum quidem*, ἀλλὰ τότε μὲν. Vulgata & Erasmus, *Sed tunc quidem*. At ego ἀλλὰ puto declarare superioris dicti correctionem, quod ad similitudinem attinet à tutore sumtam. Nunc enim applicanda erat hæc doctrina ipsis Galatis. Atqui Galatæ sub servitute longè alia (id est sub εἰδωλοδουλείᾳ) vivebant, cùm eos Deus in libertatem assereret. Erat igitur absurdius ipsorum factum quàm eorum qui ex circumcisione crediderant. Isti enim ex tutela emitti recusabant: illi verò à durissima servitute asserti in plenam libertatem, contrario ordine volebant tutelæ jugum subire. ac si quis brevissimo aliquo compendio solidam doctrinam consecutus, eâ neglectâ, vellet ad prima elementa regredi. Suspicor verò pro τότε, *tunc*, potiùs legendum ποτὲ, id est *olim*, cùm lubricus sit lapsus à π ad literam τ, & multò meliùs conveniat hæc lectio. Nolui tamen quicquam mutare in tanto codicum consensu. ¶ *Naturâ*, φύσει. id est, re ipsâ: cui opponitur δόξα, id est *opinatio*. Vide Rom. 8. 12. Similis autem hujus vocabuli trajectio occurrit Ephes. 2. 3.

9 *Cogniti sitis*, γνωσθέντες. Ad verbum, *Scire facti sitis*, in significatione Hophal, ut exposuimus 1. Cor. 8. 3. Vulg. & Erasmus, *Cogniti estis*. Augustinus tractatu in Joan. 98. *Non tunc cognoverat eos Deus præcognitos & electos ante mundi constitutionem; sed tunc eos cognoscere seipsum fecerat*. ¶ *Convertitis vos*, ἐπιστρέφετε. Vide Act. 3. 26. ¶ *Retrorsùm*, πάλιν. i. εἰς τὸ ὀπίσω, sive εἰς τοὔμπαλιν. Vulg. *Iterum*. Erasmus, *Denuo*. Atqui Galatæ non ex Judaismo, sed ex Paganismo vocati fuerant ad Evangeliû, à quo veluti pedem referentes, ad Judaismum regrediebantur, cùm contrà oportuerit eos ad metam progredi: quamobrem etiam usus est verbo ἐπιστρέφεσθαι, quod significat *retorqueri*, ut qui à tergo respiciunt. Hoc non considerarunt Græca præsertim scholia, quæ putant nomine *elementorum mundi* significari elementa quibus hic mundus constat, itémque lunam & solem & sidera: ex quorum cursu metiti menses, tempora, & annos Galatæ ad pristinam idololatriam essent reversi. Id verò absurdius est quàm ut refutatione indigeat. ¶ *Elementa*, στοιχεῖα. Vide suprà, versu 3. *Egena* autem & *infirma* hæc elementa vocantur in sese & seorsum à Christo considerata: deinde quòd eâ ratione Galatæ ipsi sese egenos esse in Christo testarentur: cùm tamen à Christo ad cæremonias relabi, nihil aliud sit quàm neglectis summis opibus, inanissimam inanitatem sectari. ¶ *Ad superiora regressi*, πάλιν ἄνωθεν. Τὸ πάλιν (ut diximus) idem hìc valet atque εἰς τὸ ὀπίσω vel εἰς τοὔμπαλιν. Ἄνωθεν autem additum declaret ea quæ superioribus seculis vigebant. Vulgata, *Denuo*. altero nempe vel πάλιν vel ἄνωθεν omisso. sicut etiam Syrus interpres videtur tantùm πάλιν legisse. Sed nè hoc quidem significare potest τὸ πάλιν. Erasmus, *Iterum ab integro*. Certè Joan. 3. 3. ἄνωθεν nihil aliud declarat quàm πάλιν: ut videri possit emphaseως causâ idem bis dici.

12 *Estote quasi ego*, γίνεσθε ὡς ἐγώ. Sic à Latinis amicus dicitur alter ego, vel alter idem. Mirâ enim phrasi declarat Apostolus suam in Galatas benevolentiam singularem: quasi diceret, Estote ego, quandoquidem ego sum vos, additâ tamen particulâ ὡς, quâ uti solemus ut molliatur dicendi genus. Sic Cicero ad Atticum scribens, *Deinde te*, inquit, *quasi me alterum, & simul*

meæ culpæ socium quæro. Itaq; scopum Apostoli non assequuntur qui exponunt, *Estote mei similes, quoniam & ego sum vestri:* vel ut Erasmus, *Estote ut ego sum, quandoquidem & ego sum ut vos,* i. (ut ipse explicat) abjicite superstitionem Judaicam quam videtis abjecisse me. quod certè non convenit: nam hac in re noluit dicere Paulus se illorum similem esse, sed prorsus dissimilem. Vel, Proficite ad meam perfectionem, quandoquidem ego meipsum ad vestram infirmitatem inclinavi. Hæc, inquam, & similia omnia puto ad Apostoli scopum nihil pertinere. ¶ *Nulla in re me affecistis injuriâ,* οὐδέν με ἠδικήσατε. Imò verò quà poterant majore injuriâ Paulum afficere, cùm ipsius doctrinam repudiarent, & Christum, cujus erat minister, adeò turpiter dedecorarent? Sed negat se ab iis affectum injuriâ, quibus ex animo omnia condonabat si resipiscerent, ut 2. Cor. 2. 5. Nam vix mihi videtur causam Christi fuisse à sua separaturus.

13 *Per infirmitatem carnis,* δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκός. Id est, per varias afflictiones, quibus quotidie exercebatur Apostolus, adeò ut nihil esset illo abjectius, si externam speciem, atque adeò si hominem spectes, qui *carnis* nomine intelligitur, exprimendæ ipsius imbecillitatis causâ.

---

14 Καὶ τὸν πειρασμόν μου τὸν ἐν τῇ σαρκί μου οὐκ ἐξουθενήσατε, οὐδὲ ἐξεπτύσατε, ἀλλ' ὡς ἄγγελον Θεοῦ ἐδέξασθέ με, ὡς Χριστὸν Ἰησοῦν.
15 Τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; μαρτυρῶ γὰρ ὑμῖν ὅτι, εἰ δυνατὸν, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι·
16 Ὥστε ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν;
17 Ζηλοῦσιν ὑμᾶς οὐ καλῶς, ἀλλὰ ἐκκλεῖσαι ἡμᾶς θέλουσιν, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε.
18 Καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, καὶ μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς.
19 Τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν·
20 (Ἤθελον δὲ παρεῖναι πρὸς ὑμᾶς ἄρτι, καὶ ἀλλάξαι τὴν φωνήν μου· ὅτι ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν)
21 Λέγετέ μοι οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε;
22 Γέγραπται γὰρ ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν· ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας.
23 Ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης, κατὰ σάρκα γεγέννηται· ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας.
24 Ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. αὗται γάρ εἰσιν αἱ δύο διαθῆκαι· μία μὲν ἀπὸ ὄρους Σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ.
25 Τὸ γὰρ Ἄγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ· συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλὴμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς.
26 Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν.
27 Γέγραπται γὰρ, Εὐφράνθητι στεῖρα, ἡ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα.
28 Ἡμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, κατὰ Ἰσαὰκ, ἐπαγγελίας τέκνα ἐσμέν.
29 Ἀλλ' ὥσπερ τότε ὁ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς ἐδίωκε τὸν κατὰ πνεῦμα· οὕτω καὶ νῦν.
30 Ἀλλὰ τί λέγει ἡ γραφή; Ἔκβαλε τὴν παιδίσκην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς. οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας.
31 Ἄρα, ἀδελφοὶ, οὐκ ἐσμὲν παιδίσκης τέκνα, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας.

Et explorationem mei quæ *fiebat* in carne mea, non pro nihilo habuistis, neque respuistis, sed me ut Angelum Dei, ut Christum Jesum, excepistis.

Quæ igitur erat beatitatis vestræ prædicatio? testimonium enim reddo vobis, vos, si fieri potuisset, oculos vestros effossos daturos mihi fuisse.

Itaque inimicúsne vobis sum factus vobis vera loquens?

Affectant enim vos non bene, imò excludere nos volunt, ut se affectetis.

Præclarum est autem affectari in re bona semper, & non solùm dum præsens sum apud vos.

Filioli mei, quos iterum parturio, usquequo formetur Christus in vobis;

(Velim autem nunc adesse apud vos, & mutare vocem meam: quoniam hæsito in vobis)

Dicite mihi qui sub Lege vultis esse, Legem non auditis?

Scriptum est enim † Abrahamum duos filios habuisse: unum ex ancilla, & unum ex libera.

Sed is qui ex ancilla *natus est,* secundùm carnem natus est: ‖ qui verò ex libera, per promissionem.

Per quæ aliud figuratur. Nam hæ sunt duæ illæ pactiones: una quidem quæ est Agar ex monte Sina, generans *prolem* ad servitutem:

(Istud enim Agar, est Sina mons in Arabia) eâdem autem serie respondet ei Hierosolymæ quæ nunc *est,* servitque cum filiis suis.

Illa verò quæ sursum est Hierosolyma, libera est, quæ est mater omnium nostrûm.

Scriptum est enim, * Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis: quoniam plures sunt liberi desertæ quàm ejus quæ habet virum.

† Nos igitur, fratres, secundùm Isaac, promissionis filii sumus.

Sed quemadmodum tunc is qui secundùm carnem genitus fuerat persequebatur eum qui natus erat secundùm Spiritum: ità & nunc *fit.*

Sed quid dicit Scriptura? ‖ Ejice ancillam & filium ejus. Nequaquam enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.

Nempe, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ.

Et tentationem meam in carne mea non sprevistis, neque respuistis, sed sicut Angelum Dei excepistis me, sicut Christum Jesum.

Ubi est ergò beatitudo vestra? testimonium enim perhibeo vobis, quia, si fieri posset, oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi.

Ergò inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis?

Æmulantur vos non bene, sed excludere nos volunt, ut illos æmulemini.

Bonum autem æmulamini in bono semper, & non tantùm cùm præsens sum apud vos.

Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis.

Vellem autem esse apud vos modò, & mutare vocem meam: quoniam confundor in vobis.

Dicite mihi qui sub Lege vultis esse, Legem non legistis?

Scriptum est enim, quoniam Abraham duos filios habuit: unum de ancilla, & unum de libera.

Sed qui de ancilla, secundùm carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionem.

Quæ sunt per allegoriam dicta. hæc enim sunt duo testamenta: unum quidem à monte Sina, in servitutem generans, quæ est Agar.

Sina enim mons est in Arabia, qui conjunctus est ei quæ nunc est Jerusalem, & servit cum filiis suis.

Illa autem quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra.

Scriptum est enim, Lætare sterilis quæ non paris, erumpe & clama quæ non parturis: quia multi filii desertæ, magis quàm ejus quæ habet virum.

Nos autem, fratres, secundùm Isaac, promissionis filii sumus.

Sed quomodo tunc is qui secundùm carnem natus fuerat persequebatur eum qui secundùm Spiritum: ità & nunc.

Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam & filium ejus. non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.

Itaque, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ.

21 Quoniam pseudapostoli perpetuò urgebant, nisi Gentes circumciderentur Christum eis nihil profuturum, & istud dissidium eorum qui ex circumcisione crediderant adversùs incircumcisos credentes, plenum erat offendiculi, Apostolus post varia argumenta, quibus illorum errorem refutavit, profert allegoriam, in qua dicit Spiritum sanctum adumbrasse omnia hæc mysteria: fore videlicet, ut duo filiorum genera Abrahamum communem patrem haberent: sed planè diverso exitu. Sicut enim Abraham ex Agar ancilla extranea genuit Ismaelem vi naturæ ordinariâ; ex Sara verò ingenua sustulit Isaacum, vi promissionis, & ex sola gratia, quorum ille non modò non fuit hæres, sed etiam hæredem est persecutus: ità duas esse pactiones, & velut duplices ex duabus illis pactionibus tanquam matribus nasci Abrahamo filios. Unam igitur latam fuisse in Sina extra terram promissam, secundùm quam pactionem geniti sint Abrahæ filii secundùm carnem, Judæi videlicet, ex illa pactione (id est, ex Lege) quærentes justitiam; at non hæredes, imò tandem ex domo ejiciendi, ut qui veros hæredes persequantur. Alteram verò in illa sublimi Hierusalem, sive in Sione (ipsius videlicet Christi sacrificio) sancitam, quæ filios promissionis gignat, virtute nimirum Spiritûs sancti credentes, & in promissione gratuita instar Abrahæ acquiescentes, qui soli expulsis illis servis sint filiorum jure patriæ hæreditatis futuri participes. † *Gen.* 16. 15. ‖ *Gen.* 21. 1. * *Esa.* 54. 1. 27 Ostendit se in hac allegoria secutum Esaiæ prophetæ vestigia, qui prænunciarit Ecclesiam constituendam ex filiis Saræ sterilis, id est, ex iis qui mirè spiritualiter per fidem fierent Abrahæ filii, potiùs quàm ex Agare fœcunda: jam tum prædicens Judæorum rejectionem, & Gentium vocationem. † *Rom.* 9. 8. ‖ *Gen.* 21. 10. 31 Conclusio superioris allegoriæ, nullo modo accersendam esse Legalem servitutem, cùm ancillæ filii non sint hæredes.

---

14 *Explorationem mei,* τὸν πειρασμόν μου. Id est, has ipsas quotidianas vexationes quibus Dominus me exploravit inter vos. Nam hâc etiam ratione Jacobus crucem vocat τὸ τῆς πίστεως δοκίμιον, id est, *illud quo fides exploratur,* Jac. 1. 3. quò etiam pertinet quod scriptum est 1. Pet. 4. 17. ¶ *Ut Angelum Dei,* ὡς ἄγγελον Θεοῦ. Id est, me, quantumvìs præ cæteris hominibus contemtum, quantumvìs ab ipso etiam Deo (ut in speciem videri poterat) vexatum, tamen non modò non estis aversati, sed ut Angelum, imò ut Jesum ipsum, excepistis, mei videlicet ministerii causâ. Nam alioqui non minùs hoc Galatarum factum Paulus esset exsecratus quàm Lystrensium, Act. 14. 1. Castellio ergò non satìs rectè interpretatus est ἄγγελον Θεοῦ, *Dei nuncium,* ut ostendit carnis antithesis.

15 *Quæ igitur erat beatitatis vestræ prædicatio?* τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; i. Itaque quantus ubiq; rumor erat hominum vos beatos prædicantium? vel (si libeat ad ipsos Galatas hoc referre) Quænam igitur erat in vos vestræ beatitatis jactatio, cùm vos beatos ac felices propter adventum meum factos diceretis? Nam hæc interrogatio vim habet admirandi, & τὸ μακαρίζειν significat *beatum prædicare ac profiteri,* unde μακαρισμὸς, qui distingui debet ab ipsa beatitate, quæ μακαριότης dicitur, ut annotavit Erasmus, qui tamen vertit, *Ubi est ergò beatitudo vestra?* i. quónam igitur abierunt illæ voces quibus vos beatos esse prædicabatis, cùm me adeò alacriter exciperetis? Legit enim, ποῦ οὖν ὁ μακαρισμὸς; quam lectionem in duobus vetustis codicibus deprehendimus. ¶ *Oculos vestros,* τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν. Hâc tanquam proverbiali hyperbole summus amor declaratur, ne tantam illam alacritatē simulatam fuisse quis arbitretur. ¶ *Inimicúsne,* ἐχθρός. Interrogatio vim habet id negandi, de quo quæritur hoc in loco, perspicuitatis tamen causâ negantem particulam expressi.

17 *Affectant vos,* ζηλοῦσιν ὑμᾶς. Vulgata, *Æmulantur vos,* ambiguè, & sensu quoque depravato, cùm proci, ad quos alludit Apostolus, non ejus quam depereunt, sed suorum potiùs rivalium sint æmuli, quos propterea exclusos volunt, ut qui quod amant, ament non ejus sed sui commodi causâ, ac proinde soli velint amari. Hoc autem illud est, quod *Ardere aliquem & aliquo* poetæ dicunt, quod *Affectandi* verbo commodè mihi videtur exprimi, ut est apud Ciceronem, *Ardenter cupere, & expetere.* ¶ *Non bene,* οὐ καλῶς. id est, non recto affectu, ut qui sese ament non vos, imò etiam vestro cum summo damno, ut infrà explicat Apostolus 5. 2. ¶ *Excludere nos,* ἐκκλεῖσαι ἡμᾶς. *Excludendi* verbum mirè convenit metaphoræ à zelotypis sumtæ, in illa quidem sinistra & minùs honesta zelotypia. quamobrem etiam ζηλοῦσιν non converti *Æmulantur* cum Vetere interprete; quorsum enim hoc? neque cum Erasmo, *Ambiunt,* quòd non satìs videatur expressum. Itaque quod annotat Erasmus se in quibusdam codicibus legisse ἐγκλεῖσαι, id est, *includere,* ut ad Legem referatur, quâ volebant illi Galatas implicare, id inquam nullo modo convenit institutæ pulcherrimæ translationi: nec dubito quin non intellecta translatio causam præbuerit non modò huic errori sed etiam alteri. Nam cùm in omnibus Latinis codicibus scriptum sit ὑμᾶς, *vos,* poscit tamen sententia ut legamus ἡμᾶς, *nos.* Neque enim amicam à rivali, sed rivalem ab amica dicitur procus excludere, quomodo isti Paulum à Galatis conabantur excludere. Addit enim Paulus, Ut omnem amorem à me in ipsos transferatis. Hæc enim est antithesis personarum: nec istud sic

explicare licet, quasi fuerit istis propositum Galatas à Christo excludere, quin prorsus violenta sit ellipsis. quamvis sanè à Christo alienabantur cùm ad Legem transire docebantur: nec excludi potuit Paulus quin excluderetur Christus. [*Ut se affectetis*, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε. Vulgata & Erasmus, *ut ipsos æmulemini.* id est, ut ipsorum exemplo ad Mosen à Christo deficiatis. At ego puto Paulum in suscepta metaphora persistere, sicut antè dixi. Hæc enim est Satanæ ministrorum consuetudo, ut plebem à suo pastore abductam ad se alliciant; quam postea sublatis omnibus æmulis impunè deprædentur.]

18 *Præclarum est autem affectari*, καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι. Sic legitur in omnibus quos respexi Græcis codicibus, assentiente Syro interprete & Chrysostomo. Vulg. *Bonum autem æmulamini*, καλὸν δὲ ζηλοῦτε, quod etiam legunt & interpretantur Ambrosius & Hieronymus, atque adeò Theodoretus, ut est Latinè conversus. Ego veterem Græcam lectionem retinendam censeo, nec temerè Apostolum à verbo activo ζηλοῦν ad passivam, non autem mediæ significationis verbum, ζηλοῦσθαι transivisse, ut sic hæc dirigantur rectà ad ipsos Galatas, sic admonitos, nè sibi placeant in eo quòd à pluribus veluti procis appetantur: ac si dicat, præclarum quidem est à pluribus diligi, & quidem ardenter; sed duo hîc observanda sunt, unum, ut rectus istius amicitiæ sit tum affectus, tum finis: alterum ut amici isti non minùs diligantur absentes quàm præsentes. In hoc autem utroq; graviter in sese atque in Apostolum peccarant Galatæ, ut qui pseudapostolos illos, ad quos desciverant, non animadvertissent non recto in ipsos amore duci, sed partim invidiâ adversùs Paulum, partim gloriæ & laudis ambitione ad ipsos seducendos impelli: altero quòd tam citò & tam leviter mutatis animis ejus absentis obliti quem initio præsentem tam cupidè fuerant amplexi, ad istos transivissent.

19 *Filioli mei*, τεκνία μου. Blandâ appellatione maternum & honestissimum amorem suum declarat, non ab avaritia aut ambitione, sed à Christi sancta reverentia, & à singulari in Galatas animi propensione profectum. Est autem hoc utrinque includendum distinctione, inter ὑμᾶς & οὕς, quod qui non animadverterunt, constituerunt hoc in loco ἀνταπόδοσιν minimè necessarium. ¶ *Quos*, οὕς. Hoc puto cohærere cum ὑμᾶς, i. cum extremo versiculo superiore. Exponit enim illud ἐν καλῷ, i. causam illam præclaram sui in illos amoris, cujus etiam (inquit) testimonium exstat in eo quòd hâc ipsâ epistolâ tam solicitè laboro de vobis non ad mei sed ad Christi amorem revocandis. ¶ *Parturio*, ὠδίνω. Iterú loquitur ut mater. Nam & alibi ait se eos gignere in Christo quos Christo lucrifecit, 1. Cor. 4. 15. & ad Phil. 10. ubi tamen personâ patris induit. ¶ *Formetur*, μορφωθῇ. Alludit ad formationem fœtûs in utero, & sicut gigni, sic formari ac tandē adolescere in nobis Christus dicitur, i. ipsius notitia, & quæ illā consequuntur. Mulier autem gravida ὠδίνειν dicitur toto gestationis fœtûs tempore.

20 *Mutare*, ἀλλάξαι. i. aliis verbis apud vos uti. ¶ *In vobis*, ἐν ὑμῖν. i. quâ voce, blandâ aut asperâ, apud vos mihi sit utendum.

21 *Qui vultis*, οἱ θέλοντες. id est, qui ultrò & cupide appetitis. ¶ *Legem*, τὸν νόμον. Hebr. תורה *torah*, quo nomine nunc intelligit quinq; Mosis libros; ex quorum primo citatur sequens historia, per anagogen explicata. Cæterùm (ut hoc quoq; dicam παρέργως) Apostolus jam non argumentatur, (esset enim argumentum istud ab allegoria sumtum valde infirmum, & totam disputationem firmissimis argumentis propositis absolvit) sed offendiculo medetur quod erat maximi momenti. Nec enim dubium est quin isti circumcisionis Apostoli perpetuò urgerent, oportere Gentes circumcidi, ut coirent in unum corpus cum Abrahami semine. Respondet Paulus, illos circúcisos non esse hæredes, nedum ut oporteat Gentes circumcidi ad participandā cum illis hæreditatem: &, nè cui mirum id videatur, ostendit hoc jam olim fuisse adumbratú in domo Abrahæ, unde ejicitur qui fuit natus secundùm carnem & circumcisus, ut succedat qui secundùm promissionē datus est filius Abrahamo, ut nemo miretur nunc excludi servos primogenitos.

23 *Secundùm carnem*, κατὰ σάρκα. i. consueto hominum more, & naturæ vi ordinariâ. Cui ancillæ filio comparantur ii ex Judæis qui non sunt Abrahami filii, nisi sanguinis ratione, & carne (i. externâ cæremoniarum servitute) nituntur; ideóq; non sunt filii hæredes, sed ut servi abdicantur, nati ad servitutem, ex Agar ancilla, i. ex pactione Legis latæ in Sina monte, non terræ Chanaan, sed Arabiæ. Notandum est igitur *servos* hîc vocari, non ut antea, qui Legem habuerunt pro tutore vel pædagogo, cùm re verâ essent liberi, (quales fuerunt sancti ante Christi adventum) sed Pharisæos cæterósque omnes qui salutem ex Lege (cujus verum usum aspernabantur) vel sola vel cum Christo conjuncta exspectabant. quibuscum si quis nostri seculi Pharisæos comparet, magnam illis profectò injuriam faciat; cùm magnum sit discrimen Legis à Deo latæ, & traditionum quas Satan religionis obtentu in Ecclesiam invexit, ut Evangelii lucem miseris mortalibus eriperet. Utrosque tamen idem error implicuit. ¶ *Per promissionem*, διὰ τῆς ἐπαγγελίας. i. vi promissionis quam Abrahamus sibi & vero suo semini per fidem apprehendit. Nam alioqui effœtus erat Abraham & Sara, ut naturæ vis nullum hîc locum habeat, sed sola gratia. Talis est vera filiorum Abrahami soboles, non è terra sed è cœlo genita, ex vi pactionis Evangelii, i. gratuitæ, & verè liberos à Legis maledictione & servitute filios gignentis, qui sint Abrahami verum semen.

24 *Per quæ aliud figuratur*, ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. Vulgata, *Quæ sunt per allegoriam dicta.* Erasmus, *Quæ per allegoriam dicuntur.* Ego studui perspicuitati. Nam (ut rectè annotat Erasmus ex Chrysostomo) allegoricus sermo totus est fictitius. Hîc verò Paulus veram historiam narrat, sed quæ tamen aliud adumbrarit magìs reconditum mysterium. ¶ *Nam hæ*, αὗται γάρ. Vulg. *Hæc enim.* Erasmus, *Nam hæc.* Atqui αὗται non pertinet ad διαθῆκαι, sed duas illas matres indicat, unam ancillam, Agar videlicet, quæ legis fœdus repræsentat, in Sina monte factum, unde gignuntur servi: alteram liberam, i. Saram, quæ Evangelii fœdus refert Hierosolymæ sancitú, cujus filii sunt ingenui. ¶ *Sunt*, εἰσίν. i. figurant & adumbrant. sicut dicitur Petra fuisse Christus, & Panis dicitur corpus Christi, ut Tertullianus & Augustinus explicant. Sed meminerit tamen lector sacramentalem (quam vocant) significationem à merè typica distinguere. Nam in sacramentis symbolum repræsentat quod verè Deus offert, & fides accipit: in typis autem res futuræ vel præteritæ duntaxat adumbrantur, & quasi in imagine depinguntur. ¶ *Duo illa pacta*, αἱ δύο διαθῆκαι. Unum tamen fuit pactum, si rem ipsam & scopum spectes, sed temporum & œconomiæ ratione diversâ fuerunt, ut disertè etiam distinguit Jeremias. Quòd si ista ex pseudapostolorum opinione æstimentur, qui salutis partem Legi decidebant; vel Pharisæorum, qui Legem pro Christo amplectebantur; non jam duo duntaxat, sed etiam prorsus contraria fuerint. unde conclusiones illas elicit Paulus quæ scribuntur infrà, 5. 2. & 4. Vulg. & Erasmus, *Testamenta*, de qua interpretatione dixi suprà, 3. 15. ¶ *Unum quidem, quæ est Agar*, μία μὲν, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ. In Græcis aliquid interjicitur: sed cùm ἥτις ad μίαν necessariò pertineat, non autem ad ὄρος, studendum putavi perspicuitati. Jam verò μία, i. *una*, Ambrosius & Augustinus referunt ad διαθήκην, quod nos *fœdus*, ipsi *testamentum* convertunt: ideóque pro *Quæ est Agar*, legunt *Quod est Agar*. Sed hoc mihi videtur violentum. Sic enim cogemur exponere *Est*, non pro significat, sed pro significatur. Deinde commodiùs dicitur Agar gignere filios quàm ipsum fœdus, quod adumbratur per Agar; ut fœdus potiùs seminis quàm matris rationem in hac anagoge sustineat. Quod ad sententiam tamen attinet, nullum est in his discrimen. ¶ *Ex monte Sina*, ἀπὸ ὄρους Σινᾶ. Sinæ facit mentionem quòd in eo monte sit sancitum fœdus illud quod adumbrat Agar. Addidit autem Apostolus, *Ex Sina*, i. ex Arabia, non quòd Agar indè esset orta (erat enim Ægyptia) sed quia cum Ismaele & suis nepotibus Arabiam incoluit. ¶ *Generans* prolem, γεννῶσα. In verbo ipso includitur verbale Hebræorum more, de quo diximus 1. Cor. cap. 15. vers. 29. & Hebr. 11. 12.

25 *Istud enim Agar est Sina mons in Arabia*, τὸ γὰρ Ἄγαρ Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ. i. Agar, illa mulier, non in sese sed allegoricè considerata, est Sina, i. vetus illa pactio legalis, in illo Arabiæ celebri monte sancita, ex adverso respondens præsenti Hierosolymæ, & serviens cum suis filiis. Sicut enim ancillæ filii sunt servi, ità vetus pactio Legalis per illam ancillam adumbrata non alios quàm servos gignit. Quòd si quis roget cur situm montis Sinæ declaret Paulus, cùm vix ullus etiam ex Galatis id ignoraret, neq; id magnopere ad Apostoli scopum pertineat; respondeo cum doctissimo interprete, in ipso etiam Sinæ situ aliquid latuisse mysterii, nempe quòd esset extra terræ promissæ fines, quæ cœlestem patriam, ad quam non vetere sed novâ pactione deducimur, adumbraret. Vetus interpres, expuncto *Agaris* nomine, legit, Σινᾶ γὰρ ὄρος ἐστὶν, *Sina enim mons est*, &c. ut citat etiam hunc locum Augustinus libro de utilitate credendi, c. 2. & Origenes in Canticum Cantic. hom. 2. & certè non videtur necessaria repetitio nominis *Agaris*, quæ etiam superiore versiculo non dicitur esse Sina, sed vetus illa pactio quæ ex Sina monte, ubi sancita fuit, servos liberos gignat. Nolui tamen receptam Græcam lectionem immutare: quod in priore editione à me factum, video quibusdam, etiam ex iis qui alioqui veterem Latinam editionem ipsi Græco contextui anteponunt, displicuisse. ¶ *Eádem autem serie respondet ei Hierosolymæ quæ nunc* est, συστοιχεῖ δὲ τῇ Ἱερουσαλήμ. Vulg. συστοιχεῖ convertit *Conjunctus est*. Erasmus, *Confinis est*. in quo verbo explicando plurimùm variant interpretes. Nam alii ad situm referunt: quorum opinio ex ipsa tabularum inspectione apertè refellitur. Alii (ut Aquinas) referunt ad itineris continuationē, quòd ex Sina venerint Hierosolymā, quæ interpretatio non indiget refutatione. Alii deniq; respiciunt ad allegoriæ seu potiùs anogoges similitudinem: quorum opinio proculdubio verissima est; quam etiam secutus est Hieronymus vertens Origenis commentarium in Canticum, Homilia 2. ubi in hujus loci citatione συστοιχεῖ vertit *confertur*, rectè, si sententiam ipsam spectes: sed in ea similitudine explicanda non omnes idem sentiunt. Nam Erasmus in eo similes facit Sinam & Hierusalem, quòd in utraque fuerit eadem Lex promulgata. *Nam (inquit) scriptum est, DE SION EXIBIT LEX ET VERBUM DOMINI DE HIERUSALEM. Illud autem ait hoc loco Apostolus, ut ostendat Legem absq; gratia terrorem incutere minis & præceptis: cogi verò metu servile est. Judæi itaque, qui vacui charitate Legem juxta literā & ritus externos observant,*

quanquam

quanquā à monte Sina migraverant Hierosolymam, tamen à servili conditione non degenerabant, tanquā filii Agar, non Saræ. Hæc Erasmus, in quibus multa cogor desiderare. Nam quis unquam dixit in Hierusalem promulgatam esse Legem illam, quę data est in Sina? Locus autem Esaiæ prorsus in contrariam sententiam scriptus est à Propheta, ut qui de Evangelica doctrina disserat, quæ ab Hierusalem in reliquas partes orbis terrarum erat spargenda: quod etiam alii Prophetæ prædixerunt. Deinde non est propositum Apostolo Legem cum Christo conjungere, sed contrà, Cæremonialem quidem, unde hæc controversia erat exorta, abrogatam esse; Moralem verò non ad nos justificandos sed condemnandos latam, ostendere. Itaque τὸ συςοιχεῖν hoc loco nihil aliud declarat quàm ejusdem esse ordinis sive seriei, quam ςοῖχον vocant Græci, Galli *une file*. & præsens Hierusalem, illa videlicet terrestris, Christum, quo tempore Apostolus hæc scribebat, non admittens, sed in vetere Legis servitute pertinacissimè perseverans dicitur συςοιχεῖν Agari & Sinæ, id est veteri pactioni, ut mater & liberi sint σύςοιχα, matris conditionem videlicet sequentibus liberis. Huic autem ἀντιςοιχεῖ Sara, sive nova pactio, & cœlestis Hierosolymæ, id est novæ pactionis, liberi, qui rursus inter se συςοιχοῦσι, ut ex sequente diagrammate apparet. ¶ *Servitque*, δουλεύει δὲ. vel, *servit autem:* nec ullam hìc agnosco parenthesin, cùm optimè cohæreant omnia, & res ostendat verbum δουλεύει ad Sinam referri, cujus filii dicuntur servire; ut explicetur quod dixerat, Agarem videlicet à Sina monte ortam (pactionis Legis videlicet figuram sustinente) gignere servos filios: Partus enim (ut loquuntur Jurisconsulti) sequitur ventrem. Quæ collatio ut meliùs intelligatur, adscribam ejus diagramma.

Abrahamus, duplicis sobolis ἀντιςοίχου pater, ex duabus itidem ἀντιςοίχοις uxoribus.

TYPUS.	Σύςοιχοι.	VERITAS.	TYPUS.	Σύςοιχοι.	VERITAS.
Agar ancilla, & extraneæ gentis, nempe ex Sina monte Arabiæ.		Pactio legis in Sina monte latæ.	Sara ingenua, ex gente sancta.		Evangelii pactio.
Ismael servus, ex matre ancilla, secundùm carnem, id est naturali vi ordinaria genitus, ideóque cum suis posteris, utpote servis, ab hæreditate exclusus.		Hierosolyma terrestris, id est Judæi quærentes justitiam ex lege, ideóque non hæredes.	Isaac ingenuus & ex ingenua matre secundùm promissionem, id est ex virtute Dei extraordinaria genitus, cum suis posteris justitiam, ex Evangelii pacto, per fidem quærentibus.		Hierosolyma cœlestis, id est, Judæi secundùm promissionem fide apprehensam geniti, & justitiam quærentes in Christo per fidem apprehenso, ideóque hæredes.

ἀντί —————————— ςοιχοι.

ἀντί —————————— ςοιχοι.

26 *Illa verò quæ sursum est Hierosolyma*, ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ. Id est ἐπουράνιος, per orbem terrarum dispersa, cujus cives sumus nos Christum amplexi, illi terrestri opposita Esaiæ cap. 2. vers. 2. & 3. Hebr. 12. 18, & 22. & aliis plurimis locis. Hinc illud Philip. 3. 20. Nostrum πολίτευμα est in cœlis.

27 *Sterilis*, ςεῖρα. Alludit ad sterilitatem Saræ, simúlq; ostendit veros filios Abrahami nasci spiritualiter per Evangelium: quibus opponuntur filii secundùm carnem, qui non sunt hæredes, sed serviunt. Nec dubito quin Apostolus ex hoc Esaiæ loco totam hanc allegoriam sit mutuatus. ¶ *Plures*, πολλὰ μᾶλλον. Heb. pro πλείω. Vulg. & Erasmus, *Multi magis*. ¶ *Desertæ*, τῆς ἐρήμου. Hebr. שׁוֹמֵמָה *schomemah*, id est, *destructa & excisa*, nimirum propter Chaldæorum vastationem: sed anagogico sensu dicitur *mulier deserta* quæ virum non habet nec prolem; sicut *deserta civitas* dicitur in qua nemo habitat, & quæ suo principe quasi marito est destituta. Talis autem erat Evangelici fœderis conditio ante Christi adventum, si cum statu illo comparetur in quo postea esse cœpit, Ecclesiis passim per orbem terrarum erectis.

28 *Igitur*, δὲ. Id est, οὖν, ut ostendit orationis series. Redit enim ad versum 26. propter interjectum versum 27. ¶ *Secundùm Isaac*, κατὰ Ἰσαάκ. Heb. כְּיִצְחָק *chejitschak*, id est, *Isaaci exemplo*, qui liberæ & hæredis Ecclesiæ est veluti primogenitus, sicut Ismael servæ synagogæ. Ista porrò Ecclesiam quidem ad tempus persequitur, ut nunc in vobis experimini, sed tandem ejicitur. Manete igitur cum libera Ecclesia, nec cum synagoga servi sitis, ac proinde hæreditatis expertes. Nam in Isaac (inquit Scriptura) tibi erit semen: ejicitur autem Ismael ut semen adulterinum. Nunc demum ergò Apostolus filios comparat inter se, ut matres antea comparavit. ¶ *Promissionis filii*, ἐπαγγελίας τέκνα. id est, semen illud ad quod pertinet promissio illa, *Ero Deus tibi & semini tuo*. quod dicendi genus alibi exposuimus: sive, filii non vi naturæ, sed Spiritûs sancti virtute sati, secundùm promissionem Dei; sicut Isaac ex matre sterili natus est, vi extraordinariâ promittentis Dei.

29 *Secundùm carnem*, κατὰ σάρκα. id est, humanitus, sive naturæ vi ordinariâ, ut diximus suprà, versu 23. ¶ *Genitus fuerat*, ὁ γεννηθείς. Verè & apposité fuit hoc expressum per plusquamperfectum. Erat enim Ismael primogenitus, nec tamen hæres: nedum ut primogenituræ jus obtinuerit. Sic Judæi legales primogeniti, nec tamen cum vero illo semine hæredes; nedum ut potiorem partem hæreditatis auferant: Sed isti in eo fallebantur quòd dicebant se esse Isaaci semen, quia non distinguebant carnalem propaginem à spirituali. ¶ *Secundùm Spiritum*, κατὰ Πνεῦμα. Id est Divinitus, & spirituali ratione.

30 *Cum filio liberæ*, μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας. Hoc quoque mirè convenit pseudapostolis, qui legem cum Christo, id est Ismaelem cum Isaaco, volebant conjungere.

ΚΕΦ. ε.

1 Τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε.

2 Ἴδε, ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει.

3 Μαρτύρομαι δὲ πάλιν παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμνομένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ἐστὶν ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι.

4 Κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε· τῆς χάριτος ἐξεπέσατε.

5 Ἡμεῖς γὰρ πνεύματι ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιοσύνης ἀπεκδεχόμεθα.

6 Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία· ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη.

7 Ἐτρέχετε καλῶς· τίς ὑμᾶς ἀνέκοψε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι;

8 Ἡ πεισμονὴ οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς.

9 Μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ.

CAP. V.

1 IN libertate igitur quâ Christus nos liberavit, perstate, & nè regredientes implicamini servitutis jugo.

* Ecce, ego Paulus dico vobis, si circumcidamini, Christum nihil vobis profuturum.

Testor enim rursum omni homini qui circumciditur, eum esse debitorem totius Legis servandæ.

Evanuistis *separati* à Christo, quicunque per Legem justificamini: *&* à gratia excidistis.

Nos enim spiritu ex fide spem justitiæ exspectamus.

Nam in Christo Jesu neq; circumcisio quicquam valet, a neque Præputium: b sed fides per charitatem operans.

Currebatis bene. quis vos interrupit ut non pareretis veritati?

Hæc persuasio non *est profecta* ex eo qui vocat vos.

† Paulum fermenti totam massam fermentat.

CAP. V.

QUâ libertate Christus nos liberavit, state, & nolite iterum jugo servitutis contineri.

Ecce, ego Paulus dico vobis, quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit.

Testificor autē rursus omni homini circumcidenti se, quoniā debitor est universa Legis faciendæ.

Evacuati estis à Christo qui in Lege justificamini: à gratia excidistis.

Nos enim spiritu ex fide spem justitiæ exspectamus.

Nam in Christo Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium: sed fides quæ per charitatem operatur.

Currebatis bene: quis vos impedivit veritati non obedire?

Persuasio non est ex eo qui vocat vos.

Modicum fermentum totam massam corrumpit.

* *Act.* 15. 1. 2 Altera obtestatio, quâ disertè testatur justitiam operum & justitiam ex fide non posse simul stare, quoniam nemo ex Lege justificari potest, nisi qui plenè ac perfectè illam præstat. Arripit autem circumcisionis exemplum, quoniam ea erat totius Legalis cultûs basis, & præcipuè urgebatur à pseudapostolis. 5 Tacitè comparat novum populum cum vetere. Certum enim est hunc quoque in fide, non in circumcisione spem omnem justitiæ ac vitæ fundasse, sed ità ut eorum fides esset cæremoniali & externo cultu implicita, nostra autem fides nuda est ac spirituali cultu contenta. 6 Ratio additur, quia nunc circumcisio est abolita, Christo nobis exhibito cum plena spiritualis circumcisionis ubertate. a Facit etiam præputii mentionem, nè sibi Gentes in eo placeant, ut Judæi in circumcisione. b Occupatio, Si abolitus est totus ille Legalis cultus, qua in re igitur nos exercebimus? in charitate, inquit Paulus. Neque enim fides de qua agitur otiosa esse potest, imò assiduos charitatis fructus edit. 7 Iterum objurgat Galatas, sed cum admiratione & superioris etiam cursûs laude, quo plus verecundiæ ipsis incutiat. 8 Agit ex Apostolica autoritate, negans posse ex Deo esse illam doctrinam suæ repugnantem. † 1. *Cor.* 5. 6. 9 Hoc addit, nè de re parvi momenti videatur contendere, solicitè monens (similitudine à fermento sumta, quâ Christus etiam ipse usus est) nè vel minimo vitio patiantur puritatem Apostolicæ doctrinæ infici.

1 *In libertate igitur*, τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν. Qui capitum (quæ vocant) sectionem instituerunt, manifestè hallucinati sunt hoc in loco, cùm conclusionem à superioribus diremerint. Vulgata, *Quâ libertate Christus nos liberavit, state*, ᾗ ἐλευθερίᾳ Χριστὸς ἡμᾶς

ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, ut legitur in Claromontano codice. Sed & quædam Latinæ editionis exemplaria, consentientibus tribus manuscriptis Græcis codicibus hæc ità jungunt, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας, τῇ ἐλευθερίᾳ ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε. στήκετε οὖν, &c. Id est, *sed filii liberæ, eâ libertate quâ nos liberavit Christus, state igitur*, &c. Complutensis editio ità inchoat hoc caput ut etiam Ambrosius & Augustinus. ¶ *Regredientes*, πάλιν. Vide sup. 4. 9. Syrus hoc non legit.

2 *Ego Paulus*, ἐγὼ Παῦλος. Mira in his verbis est δεινότης Apostoli, sese unum quem illi tantopere insimulabant omnibus illis pseudapostolis intrepidè opponentis, & quidem non sine sarcasmo. Sunt enim quæ subjicit totidem illorum verbis ex adverso respondentia, istis videlicet, Nisi circumcidamini ritu Mosis, non potestis servari, Act. 15. 1.

3 *Testor enim*, μαρτύρομαι δὲ. Id est, μαρτύρομαι γάρ. Omnino enim subjicitur præcedentis dicti ratio, sed tamen ex hypothesi quam exposuit suprà, 3. 10. Deinde & hoc notandum est, considerari circumcisionem partim ex temporis circumstantia (desiit enim esse sigillum justitiæ fidei, cùm per Baptismum sit abolita) partim ex adversariorum opinione, qui eam volebant cum Christo connectere, quasi pars aliqua salutis in ea resideret. Similis ac magìs etiam impia est eorum opinio, qui re verâ idem sentiunt atque isti pseudapostoli, sed in eo multò sunt impudentiores, quòd circumcisionis loco suas traditiones & ἐθελοθρησκείας proponunt. Sed illud ubique in hac epistola considerandum, ut etiam in historia Synodi Hierosolymitanæ in Actorum libro conscripta, etsi exorta fuerat controversia de lege Cæremoniali, tamen quòd illius retinendæ autores rationem afferrent Legi quoq; Morali communem, imò magìs etiam huic quàm illi convenientem (quis enim justitiam & salutem non potiùs Legi morali rectè præstitæ, quàm servatis etiam accuratè externis ritibus tribuat?) oppugnari ab Apostolo istud dogma, rationibus ad totam Legem pertinentibus. ¶ *Qui circumciditur*, περιτεμνομένῳ. Vulgata, *circumcidenti se*. id est, qui curat se circumcidi, opinione videlicet justitiæ ex circumcisione ut non abolita consequendæ. Neque id malè conversum est, passivis Græcis verbis sæpe in his libris eâ conjugatione usurpatis quæ ab Hebræis dicitur Hithpahel. Rursum autem hoc intellige ex adversariorum sententia. Ideóque Apostolum de Patribus qui rectè usi sunt circumcisione, ut justitiæ ex fide σφραγῖδι, non loqui, sed de iis qui se circumcidebant cùm hæc scriberet. ¶ *Totius Legis servandæ*, ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι. Id est, non posse justificari quenquam ex Lege, nisi qui perfectè totam legem impleverit. Hoc autē illud est firmissimum argumentum quo Sophistarum dogma evertitur, somniantiū sufficere ad salutē si quis pro viribus Legi obsequatur, & propterea meritoria statuentium opera quæ fidē consequuntur.

4 *Evanuistis* separati *à Christo*, κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. De verbo καταργεῖν diximus sæpe, ac præsertim Rom. 3. 31. & 6. 6. quod non uno modo exposuimus, sic poscente Latinæ linguæ usu, & diversâ locorum circumstantiâ. Hic verò καταργεῖσθαι omnino declarat fieri cassum & inane quiddam, sic ab Apostolo elegantissimè significatâ istorum falsâ opinione, qui somniabant sese suæ justitiæ suorúmque meritorum plenos ad Deum accedere, Christo quasi siquid ipsis deesset supplente, ut & nostrorum temporum Pharisæi docent, eo tantùm excepto quòd loco Mosaicorum (quorum tamen etiam partem retinuerunt) suas ἐθελοθρησκείας substituerunt. Syrus expresso sensu non ipso verbo, si rectè hunc locum vertit Tremellius noster, interpretatur אתבטלתון *ethbattaltun, exclusi estis*. Vulgata, *Evacuati estis à Christo*. quam interpretationem disertè reprehendit Hieronymus, vertens, *A Christi opere cessastis*, infeliciter id quidem, sed ità ut vel ex hoc loco satìs appareat hunc non esse Vulgatæ editionis interpretem. Erasmus, *Christus vobis factus est otiosus*, eâdem manente sententiâ per hypallagen explicatâ. Interposui verò participium *Separati*, ut præpositio ἀπὸ molliùs construatur. ¶ *Justificamini*, δικαιοῦσθε. Intelligendum hoc est κατὰ μίμησιν. Nam re verâ non justificabantur ex Lege, quæ potiùs occidit (ut nunc quidem à Paulo consideratur) sed tamen ab illa se justificari gloriabantur, ut Pharisæus ille cujus meminit Lucas. ¶ Et *à gratia*, τῆς χάριτος. Copulam Hebræorum more in bimembri etiam oratione suppleri, sæpe jam annotavimus, ut Joan. 10. 16. & infrà, 1. Tim. 4. 3. & aliquoties in posteriore ad Corinthios epistola. ¶ *Excidistis*, ἐξεπέσατε. Atqui firma est electio. Concedo: sed dicuntur excidere qui illius adipiscendæ iter erant ingressi, quod etiam reprobis contingit, cùm aliqui sint etiam ad veram fidem gradus.

5 *Spiritu ex fide*, πνεύματι ἐκ πίστεως. Id est, Spiritu qui fidem gignit, seu qui fidelibus datur. Sive, *Spiritu*, id est, *ex fide*, non autem ex carne, id est, iis quæ à nobis possunt proficisci, ut cæremoniis, sub quorum involucris latebat sanctorum fides ante Christi adventum. Neque enim Deo damus justitiam, sed ab eo gratìs datam recipimus per fidem: quæ & ipsa gratuitò confertur. ¶ *Spem justitiæ*, ἐλπίδα δικαιοσύνης. Id est, coronam gloriæ sive hæreditatem quæ per Christum gratìs justificatos & cohæredes factos manet. Accipitur enim spes μετωνυμικῶς pro eo ipso quod speratur, ut Rom. 8. 24.

6 *Neque præputium*, οὔτε ἀκροβυστία. Hoc omnino addendum fuit, nè videatur tribuere præputio quod circumcisioni detrahebat. Itaque utrosque revocat ad unicum justitiæ instrumentum. ¶ *Fides per charitatem agens*, πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. Sic distinguitur viva & vera fides à mortua & adulterina: Non autem Charitas, tanquam justificationis συναίτιον, Fidei adjungitur: cùm hoc repugnet ex diametro superioribus omnibus argumentis. Itaque admittenda non est Syri interpretis versio *perficitur*, neque verbo ἐνεργουμένη, neque sententiæ Pauli accommodata. Vulg. *Quæ per charitatem operatur*; non malè. sed aliquid esse videtur amplius ἐνεργεῖσθαι, id est, *efficacem esse & actuosam*, quàm singulariter ἐργάζεσθαι. Præputium verò appellat Paulus, Circumcisum non esse; & Circumcisionem, Circumcisum esse.

7 *Interrupit*, ἀνέκοψε. Id est, fecit ut inhibito recto cursu retro feramini. Plus est igitur ἀνέκοψε quàm ἐνέκοψε, id est, *interpellavit*, quamvìs sic in nonnullis codicibus inveni. Vulgata, *Impedivit*, ἐνέκοψε, eodem sensu: ut etiam legunt nonnulli Græci codices. ¶ *Veritati*, τῇ ἀληθείᾳ. Ergò doctrina pseudapostolorum, & quæcunque alia religionis præcepta unquam tradita sunt aut tradentur, mera sunt mendacia. Sed Hieronymus testatur se non invenisse hoc membrum in vetustis codicibus, quod etiam fortassis adjectum est ex cap. 3. 1. Exstat tamen apud Syrum interpretem.

8 *Hæc persuasio non* est profecta, ἡ πεισμονὴ, &c. Idem Hieronymus admonet in nonnullis codicibus adjici *Nemini consenseritis*, quod tamen neque in Græcis ullis codicibus, neque in iis qui in Apostolum commentati sunt, invenerit; neque apud Syrum interpretem aut in nostris ullis Græcis exemplaribus legimus. & in nullis quoque manuscriptis editionis Latinæ vulgatæ exstat, ideóque omnino adulterinum est. Hunc autem versiculum accipio, quasi Paulo ipso subjiciente responsionem ad superiorem interrogationem: ac si diceret, Nihil certè quod ab eo qui vos vocat, nempe à Christo per suos servos, vobis persuasum fuerit. ¶ *Ex eo qui vocat vos*, ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς. Id est, à Deo qui non desinit vos etiam nunc vocare, ad resipiscentiam videlicet.

9 *Fermentat*, ζυμοῖ. Sic legunt Græci omnes & Syrus etiam interpres, ipséque adeò Hieronymus. Vulgata, *Corrumpit*.

---

10 Ἐγὼ πέποιθα εἰς ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο φρονήσετε· ὁ δὲ ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρίμα, ὅστις ἂν ᾖ.
11 Ἐγὼ δὲ, ἀδελφοὶ, εἰ περιτομὴν ἔτι κηρύσσω, τί ἔτι διώκομαι; ἄρα κατήργηται τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ.
12 Ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς.
13 Ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί· μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις.
14 Ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.
15 Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε.

Ego confido de vobis in Domino, vos nihil aliud esse sensuros: sed qui turbat vos, auferet condemnationem, quisquis fuerit.
Ego autem, fratres, si circumcisionem etiam prædico, quid adhuc persecutionem patior? nempe evanidum factum est offendiculum illud crucis.
Utinam etiam abscindantur qui vos inquietant.
Vos enim ad libertatem vocati estis, fratres: tantùm nè libertatem *vertite in datam* carni occasionem, sed ex charitate servite alii aliis.
Nam tota Lex uno dicto completur, isto *videlicet*, ‖ Diliges proximum tuum ut teipsum.
Quòd si alii alios mordetis & exeditis, videte nè vicissim alii ab aliis consumamini.

Ego confido in vobis in Domino, quòd nihil aliud sapietis: qui autem conturbat vos, portabit judicium, quicunque est ille.
Ego autem, fratres, si circumcisionem adhuc prædico, quid persecutionem patior? ergò evacuatum est scandalum crucis.
Utinam & abscindantur qui vos conturbant.
Vos enim in libertatem vocati estis, fratres: tantùm nè libertatem in occasionem detis carnis, sed per charitatem servite invicem.
Omnis enim Lex in uno sermone impletur, Diliges proximum tuum sicut teipsum.
Quòd si invicem mordetis & comeditis, videte nè ab invicem consumamini.

10 Mitigat superiorem increpationem, derivans culpam in pseudapostolos, quibus horrendum judicium Dei denunciat. 11 Jubet eos considerare quàm hac in re suum commodum non quærat, cùm ipsi liceat hominum odia vitare, si velit Judaismum cum Christianismo conjungere. 12 Exemplum veri pastoris, zelo gloriæ Dei & gregis sui charitate inflammati. 13 Tertia pars epistolæ, docens rectum Christianæ libertatis usum in eo positum esse, ut à peccati seu carnis servitute manumissi, & Spiritui parentes, alii aliorum saluti serviamus, ex charitate. 14 Charitatem proximi proponit tanquam scopum ad quem Christiani omnes actiones suas referant, citato Legis testimonio. ‖ *Lev.* 19. 18. *Matt.* 22. 39. *Marc.* 12. 31. *Rom.* 13. 9. *Jac.* 2. 8. 15 Exhortatio ad charitatis officia, ab utili: quoniam nulli sibi pejùs consulant, quàm qui mutuò se oderunt.

---

10 *Esse sensuros*, ὅτι φρονήσετε. Id est, non aliter esse de his rebus existimatures quàm vos doceam. Vulgata maluit *Sapiendi* verbo uti, incommodè.

11 *Etiam prædico*, ἔτι κηρύσσω. Vulg. & Erasmus, *Adhuc prædico*. Mihi verò nunquam videtur Paulus circumcisionem prædicasse. At enim fuit Pharisæus. Fateor: sed verbum κηρύσσειν ad Apostolicum munus respicit. ¶ *Offendiculum crucis*, τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ. *Crucem*, vocat Evangelicam doctrinam quæ in

solius

ſolius crucifixi Chriſti juſtitiam reſpicit, ideóque à Judæis non admittebatur. Hinc illæ perſecutiones adverſus Paulum excitatæ quaſi Legis Dei hoſtem. Nam de exteris non agit hoc in loco, ſed ſpectat eos quibuſcum erat ipſi negotium in hac epiſtola. neq; etiam legimus alios fuiſſe Apoſtolo moleſtos quàm Judæos, & à Judæis depravatos.

12 *Etiam abſcindantur*, καὶ ἀποκόψονται. *Abſcindi* ſignificat exterminari à Deo; ſed videtur tamen Paulus ad pelliculæ ſectionem alludere quam iſti urgebant. Auguſtinus *exſcindi* interpretatur pro ſpadonem fieri, nempe propter regnum cœlorum: quaſi Paulus iſtis non imprecetur, ſed bene precetur. offendit enim eum hæc imprecatio; ſed fruſtrà, cujus tot exempla ſuppeditat David, & noſter idem Apoſtolus 2. Tim. 4. 14. Et poſſumus etiam iſtud de excommunicatione ſimpliciter intelligere, qualis fuit illa inceſtuoſi Corinthii, ut idem hîc valeat ἀποκόψασθαι atque ἐξαρθῆναι ἐκ μέσου τῆς ἐκκλησίας. 1. Cor. 5. 2. Etſi enim videri poteſt Apoſtolo ſemel licuiſſe præcipere Galatis, ut iſtos Satanæ traderent, ſicut Corinthiis mandavit de inceſtuoſo, ac proinde iſtam increpationem intelligendam de ipſorum exitio, tamen hoc non ſatis ſolidâ ratione nititur. Apparet enim Apoſtolum eâ non fuiſſe apud Galatas autoritate, ideóque prudenter illos priùs ſtuduiſſe ad veram doctrinam revocare: nec diſſimulaſſe tamen quomodo tandem cum iſtis eſſet agendum niſi reſipiſcerent. ¶ *Qui inquietant*, οἱ ἀναστατοῦντες. Id eſt qui vos quaſi ſedibus veſtris pellunt, dum non ſinunt vos in Chriſto acquieſcere ut cœperatis. Nam quiſquis prædicat Legem, cogit neceſſariò conſcientiam perpetuò trepidare, & modò huc modò illuc transferri, cùm nuſquam tranquillum portum inveniat: contrà verò juſtificati ex fide pacem habemus, Rom. 5. 1. Vulg. *Conturbant*. Eraſmus, *Labefactant*.

13 *Vocati eſtis*, ἐκλήθητε. Id eſt, gratìs aſſciti, ut alibi ſæpe diximus. Hoc autem obſervandum eſt, Apoſtolum abſolutâ jam diſputatione quæ ad dogmata ſpectat, ad præcepta deſcendere.

14 *Tota lex*, πᾶς νόμος. Alibi ſæpe annotavimus, quod in genere apud Paulum dicitur interdum reſtringendum eſſe ad id de quo agitur: ut hoc loco *Legis* nomen ad ſecundam tabulam. ¶ *Uno dicto*, ἐν ἑνὶ λόγῳ. id eſt, uno præcepto, Hebræorum more, qui decem præcepta idcirco vocant עשרת הדברים *haſereth haddebarim*, ut & Græci δεκάλογον. Eſt autem hoc quoque notandum, Paulum de moribus Chriſtianorum dicturum ſumere Legem Dei pro vitæ regula.

15 *Et exeditis*, καὶ κατεσθίετε. Amplius quiddam ſignificatur compoſito quàm ſimplici ἐσθίετε, *Comeditis*, ut vertit Vulgata. Cyprianus ad Rogatianum vertit *Incuſatis*, & commentarii Ambroſio inſcripti, *Increpatis*. legerunt enim κατασπᾶσθε.

---

16 Λέγω δὲ, πνεύματι περιπατεῖτε, καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε.
17 Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός· ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις· ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε.
18 Εἰ δὲ Πνεύματι ἄγεσθε, οὐκ ἐστὲ ὑπὸ νόμον.
19 Φανερὰ δέ ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκός· ἅτινά ἐστι, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια,
20 Εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοὶ, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις,
21 Φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις, ἃ προλέγω ὑμῖν, καθὼς καὶ προεῖπον, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν.
22 Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματός ἐστιν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πρᾳότης, ἐγκράτεια.
23 Κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος.
24 Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις.
25 Εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν.
26 Μὴ γινώμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλούμενοι, ἀλλήλοις φθονοῦντες.

Hæc autem dico, * Spiritu ambulate, & quod concupiſcit caro, nè perficite.
Nam caro concupiſcit adverſus ſpiritum, ſpiritus autem adverſus carnem: hæc autem inter ſe oppoſita ſunt, ut non quæcunque volueritis, eadem faciatis.
Quòd ſi Spiritu ducimini, non eſtis ſub Lege.
Porrò manifeſta ſunt opera carnis: quæ ſunt adulterium, ſcortatio, impuritas, laſcivia,
Idololatria, veneficium, inimicitiæ, lites, æmulationes, excandeſcentiæ, rixæ, diſſidia, hæreſes,
Invidiæ, cædes, ebrietates, comeſſationes, & his ſimilia, quæ prædico vobis, prout prædixi, eos *videlicet* qui talia agunt, regni Dei non fore hæredes.
At fructus Spiritûs eſt charitas, gaudium, pax, patiens animus, benignitas, bonitas, fides, lenitas, continentia.
Adverſùs ejuſmodi non eſt lex.
Qui enim *ſunt* Chriſti, carnem crucifixerunt cum affectibus & cupiditatibus.
Si vivimus ſpiritu, ſpiritu etiam incedamus.
Nè ſimus inanis gloriæ cupidi, alii alios provocantes, alii aliis invidentes.

Dico autem, Spiritu ambulate, & deſideria carnis non perficietis.
Caro enim concupiſcit adverſus ſpiritum, ſpiritus autem adverſus carnem: hæc enim ſibi invicem adverſantur, ut non quæcunq; vultis illa faciatis.
Quod ſi Spiritu ducimini, non eſtis ſub Lege.
Manifeſta ſunt autem opera carnis, quæ ſunt fornicatio, immunditia, luxuria,
Idolorum ſervitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, diſſenſiones, ſectæ
Invidiæ, homicidia, ebrietates, commeſſationes, & his ſimilia, quæ prædico vobis ſicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non conſequentur.
Fructus autem Spiritûs eſt charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas,
Manſuetudo, fides, modeſtia, continentia, caſtitas: adverſus hujuſmodi non eſt lex.
Qui autem ſunt Chriſti, carnem crucifixerunt cum vitiis & concupiſcentiis.
Si vivimus ſpiritu, ſpiritu & ambulemus.
Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, invicem provocantes, invicem invidentes.

16 Agnoſcit maximam piorum imbecillitatem, quòd ex parte ſint regenerati; ſed monet ut meminerint ſe donatos eſſe Dei Spiritu, qui eos à ſervitute peccati, ac proinde à Lege, aſſeruerit, quatenus eſt peccati virtus, nè cupiditatibus ſeſe dedant.
* *Rom.* 13. 14. 1. *Pet.* 2. 11.
19 Quod in genere dixerat, particulatim explicat, præcipua aliquot carnis effecta recenſens, eáque Spiritûs fructibus opponens, ut nemo poſſit ignorantiam prætexere. 23 Nequis objiceret Paulum agere Sophiſtam, ut qui Spiritum urgendo, nihil aliud quàm quod Lex præcipit urgeret, oſtendit ſe non literalem illam & externam ſed ſpiritualem obedientiam requirere, quæ non ex Lege promanet, ſed ex Chriſti Spiritu nos regenerante, quem oporteat eſſe noſtræ vitæ moderatorem. 26 Adjicit peculiares exhortationes, prout noverat Galatas certis vitiis eſſe obnoxios, ac primùm quidem ambitionem cavendam eſſe docet, quæ duas habet comites; obtrectationem & invidiam, unde infinitas contentiones & injurias neceſſe ſit exoriri.

---

16 *Spiritu ambulate*, πνεύματι περιπατεῖτε. *Spiritum* vocat ſuo more partem hominis à Spiritu Dei veluti recèns animatam, id eſt peccato mortuam, & à Deo vivificatam. Vide Joan. 3. 6. ubi etiam expoſuimus quid ſit *caro*, ſicut & alibi ſæpe in epiſtola ad Romanos: nimirum quicquid eſt in homine non inſtauratum per gratiam in Chriſto fide apprehenſo. ¶ *Nè perficite*, οὐ μὴ τελέσητε. Sic conſtrui ſolet οὐ μὴ cum ſubjunctivo, pro imperandi modo. Vide Matth. 19. 14. Quid ſit autem, *carnis concupiſcentiam perficere*, diximus Rom. 6. 12.

17 *Nam caro*, ἡ γὰρ σὰρξ. Meritò hoc addit, cùm in uno & eodem homine regenerato ſit caro & ſpiritus: cujus certamen copioſiſſimè explicatur, Rom. 7. Caſtellio verò nimiùm impudenter hunc locum & ſimiles alios corrupit, cùm *carnis* nomine carnales, id eſt eos qui ſunt ex circumciſione; per *ſpiritum* verò ſpirituales, id eſt eos qui ex fide ſunt, intelligeret. ¶ *Ut non*, &c, ἵνα μή. Vel aliquid ſubaudiendum eſt ad explendam ſententiam, veluti, quod ego dico, ſive, cujus rei vos admoneo, nè quicquid vobis in mentem venerit committatis, ſed ut diligenter conſideretis à carne an à Spiritu proficiſcatur quod appetitis; vel, ſenſus hîc erit, hoc certamen in cauſa eſſe cur non poſſint perficere bonum quod optant, ut explicat copioſè Apoſtolus Rom. 7. Sed ità fuerit ἵνα pro ὥστε uſurpatum.

18 *Quòd ſi Spiritu ducimini*, εἰ δὲ Πνεύματι ἄγεσθε. Vide Rom. 6. 14, & 15. ubi de hac re tota abundè diſſeruimus.

20 *Æmulationes*, ζῆλοι. Vide 2. Cor. 12. 20. ¶ *Hæreſes*, αἱρέσεις. Vide Act. 5. 17. & 1. Cor. 11. 10.

22 *Spiritûs*, τοῦ Πνεύματος. Non ſunt igitur fructus liberi arbitrii, niſi quatenus à gratia liberatum eſt: & quæcunque harum virtutum ſigna in iis exſtiterunt qui Chriſtum non cognoverunt, non fuerunt virtutes, ſed inania virtutum ſimulacra coram Deo. ¶ *Charitas*, ἀγάπη. Enumerantur hoc loco novem duntaxat fructus Spiritûs in omnibus noſtris codicibus, & Syra quoque interpretatione. Latina verò editio duodecim recenſet, ſed errore, ut opinor, eorum qui libros deſcribunt. Puto enim id accidiſſe, quòd duplex interpretatio fuerit in quibuſdam vel ad marginem vel inter lineas annotata: nempe pro longanimitate, patientia; pro manſuetudine, modeſtia; pro caſtitate, continentia.

23 *Adverſùs ejuſmodi*, κατὰ τῶν τοιούτων. id eſt, Adverſùs iſta, vel adverſùs eos qui hujuſmodi operibus Spiritûs ſtudent. Poteſt enim Græca vox vel maſculino vel neutro genere accipi, eodem ſenſu. Eſt autem, ut exiſtimo, μείωσις in iſtis verbis, Hebræis non infrequens, ac ſi diceret Paulus, Hæc illa ſunt quæ lex non vetat, ſed contrà expreſſè præcipit. non autem illa interdicta externa à cibis & diebus, quæ tamen iſti tanquam Legis divinæ ſummam & caput præcipuum urgent, etiamſi Lex diceretur adhuc vigere. Sic dicebat Chriſtus iis quæ intrant in os non contaminari homines, ſed cordis impuritate; & alibi Paulus, non eſſe poſitum Dei regnum in eſca & potu.

24 *Qui enim* ſunt *Chriſti*, οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ. δὲ pro γὰρ iterum poſitum eſſe liquet, ut ſuprà, verſu 3. Cauſam enim adfert cur ejuſmodi homines non ſint ſub Lege. quia (inquit) Chriſtus, cujus Spiritu aguntur, carnem in iis exſtinxit. Ergò *ſub lege non eſſe*, hoc in loco, non ad remiſſionem peccatorum, ſed ad ſanctificationem pertinet in nobis inchoatam, ut diximus Rom. 6. 15. Origenes tollit particulam δὲ· Ambroſius legit Χριστοῦ, *Chriſti*, in recto plurali. ¶ *Carnem crucifixerunt*, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν. Vide Rom. 6. 6. ¶ *Cum affectibus*, σὺν τοῖς παθήμασι. Cicero perturbationes & morbos animi vocat. Vetus interpres *Vitia* convertit. Vide Rom. 7. 5.

25 *Si vivimus ſpiritu*, εἰ ζῶμεν πνεύματι. Id eſt, Si verè donati ſumus illo Spiritu vivifico, qui facit ut peccato mortui Deo vivamus, hoc re ipſâ, id eſt ſanctâ vitâ, teſtemur, & quæ verbi Dei regulæ reſpondeat. Hoc enim eſt στοιχεῖν. Vide infrà, 6. 16. Syrus utrumque membrum hortandi modo legit, & pro στοιχῶμεν habet, Tremellio interprete, *Conſentiamus*. Sed nulla cauſa eſt cur à Græcis recedamus. Nam & in ſequente verſiculo κενόδοξοι malè convertit, *Vacui gloriâ*: & perperàm legit aut intellexit ἀτιμαζόμενοι, *Ignominiâ afficientes*, pro προκαλούμενοι, *provocantes*.

 26 *Nè*

26 *Nè simus*, μὴ γινώμεθα. Vulgata & Erasmus, *Nè efficiamur*. Atqui natura ipsa tales nos genuit. Sed si ex Spiritu renati sumus, cavendum nè tales simus quales sunt non renati. ¶ *Inanis gloriæ cupidi*, κενόδοξοι. Hos definit Basilius sive Eustathius in Asceticis, definit. 52. eos qui levis gloriæ à spectatoribus vel auditoribus obtinendæ gratiâ, qualis in mundo est, aliquid faciunt aut dicunt: & nonnihil ab iis differunt qui generaliore nomine ἀνθρωπάρεσκοι dicuntur Ephes. 6.6.

---

1 Importunum rigorem damnat quòd fratrum reprehensiones Spiritu mansuetudinis oporteat esse temperatas. a Attingit ulcus, quoniam ii ferè sunt rigidissimi censores qui suæ infirmitatis sunt immemores.

ΚΕΦ. ϛ΄.

Ἀδελφοί, ἐὰν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πρᾳότητος· σκοπῶν σεαυτόν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς.

2 Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.

3 Εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τι, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρεναπατᾷ.

4 Τὸ δὲ ἔργον ἑαυτοῦ δοκιμαζέτω ἕκαστος, καὶ τότε εἰς ἑαυτὸν μόνον τὸ καύχημα ἕξει, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον.

5 Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσει.

6 Κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον τῷ κατηχοῦντι, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς.

7 Μὴ πλανᾶσθε· Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται· ὃ γὰρ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει.

CAP. VI.

Fratres, etiamsi præoccupatus fuerit homo in aliqua offensa, vos spirituales reconcinnate hujusmodi hominem cum spiritu lenitatis: a considerans *unusquisque* temetipsum, nè & tu tenteris.

Alii aliorum onera portate: & ità complete Legem Christi.

Nam siquis sibi videtur aliquid, cùm nihil sit, hunc suus ipsius animus seducit.

Opus autem suum probatum reddat unusquisque: & tunc in semetipso solo gloriationem habebit, & non in alio.

*Nam unusquisque suum onus portabit.

† Communicet autem qui instituitur in sermone, cum eo qui se instituit, omnia bona.

Nè seducimini: Deus non irridetur, quicquid enim seminaverit homo, hoc & metet.

CAP. VI.

Fratres, etsi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis: considerans teipsum, nè & tu tenteris.

Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis Legem Christi.

Nam siquis existimat se aliquid esse, cùm nihil sit, ipse se seducit.

Opus autem suum probet unusquisque, & sic in semetipso tantùm gloriam habebit, & non in altero.

Unusquisque enim onus suum portabit.

Communicet autem is qui catechizatur verbo ei qui se catechizat in omnibus.

Nolite errare: Deus non irridetur. quæ enim seminaverit homo, hæc & metet.

2 Finem hunc esse reprehensionum ostendit ut fratrem collapsum erigamus, non autem superbè opprimamus. Unumquemque igitur oportet non ex aliorum reprehensione, sed ex suiipsius approbatione laudabilem vitam sectari. *1.*Cor.*3.8. 5. Ratio cur homines oporteat in sese potissimùm esse intentos: quoniam videlicet unusquisque non ex comparatione cum altero, sed ex suiipsius vita coram Deo censebitur. † 1.*Cor.*9.7. 6 Æquum est magistros pro facultatum ratione à discipulis ali. 7 Beneficentiam in egenos commendat, primùm omnium eos objurgans, quos non pudet hoc vel illud prætexere quominùs proximos juvent, quasi Deum possint fallere: deinde eleemosynam comparans sationi spirituali, quam consecutura sit spiritualis messis, ut nihil sit eâ lucrosius; avaram autem parsimoniam sationi carnali, unde nihil nisi caducum & moxperiturum colligatur.

---

1 *Fratres*, ἀδελφοί. Latet in hoc etiam uno verbo argumentum. Minimè enim decet fratres inhumana feritas morum in reprehensionibus, sed sancta potiùs solicitudo, ut qui aberrarunt revocentur in viam. Sed hìc rursus peccatum videtur in capitis sectione: quod ego potiùs ab extremo superioris sectionis versiculo inchoarim. Videtur enim vers. 25. complecti superioris tractationis summam, à qua dependent sequentes admonitiones, tanquam species à genere. ¶ *Præoccupatus*, προληφθῇ. Præoccupatus videlicet à carne & Satana, ut Mat. 26. 41. & 1. Pet. 5. 8. Quis autem fratrem incautum ex insidiis non eripuerit? ¶ *Homo*, ἄνθρωπος. Hoc etiam vidit senex ille Terentianus, cùm diceret, *Homo sum, humani à me nihil alienum puto*. Sed & naturæ imbecillitas ità significatur. ¶ *Vos spirituales*, ὑμεῖς οἱ πνευματικοί. id est, Vos, qui Spiritûs virtute sustinemini, quos vocavit δυνατοὺς, id est, *fortes ac robustos*, Rom. 15. 1. ¶ *Reconcinnate*, καταρτίζετε. id est, nitimini eum quasi luxatum membrum suo loco reponere, & adaptando rursum compingere. Vulg. *Instruite*. Quidam, *Instaurate*, quod de personis dici non consuevit. *Concinnare*, inquit Festus, *est aptè componere*. Sed & *Compingite* possimus commodè interpretari, quasi membrum hoc suo lapsu luxatum, & à compage corporis sejunctum. Vide Matth. 21. 16. ¶ *Cum spiritu lenitatis*, ἐν πνεύματι πρᾳότητος. Ità loquuntur Hebræi, ut omnes veras virtutes intelligamus à Dei gratia proficisci: ideo hunc Hebraismum libenter retinuimus. ¶ *Considerans* unusquisque *temetipsum*, σκοπῶν σεαυτόν. Cyprianum citantem hunc locum Epist. 52. apparet legisse, σκοποῦντες ἕκαστος ἵνα μὴ καὶ ὑμεῖς πειρασθῆτε, ut qui verterit, *In contemplatione habentes unusquisque nè etiam vos tentemini:* nisi fortasse studuit emollire duriusculam mutationem numeri, cujusmodi tamen multa in Hebræo præsertim sermone occurrunt, ut minimè propterea debuerit Hieronymus majorem in Paulo sermonis peritiam desiderare.

2 *Legem Christi*, τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ. Mutua charitas toties à Christo inculcata, & quæ uno Christi Spiritu nos afflante intelligitur & præstatur, peculiariter dicitur *Christi Lex*, ut Joan. 13. 15. & 33. & 34. & 15. 12. ubi Christus disertè hoc mandatum, suum vocat. Tacita autem subest antithesis inter legem Mosis (id est externam larvam, ut eam quam pseudapostoli tantopere urgebant) & Legem Christi, cui sanctificatus animus studet. Et *Complendi* verbum non significat hoc loco perfectè præstare, sed re ipsâ præstare, simulationi Pharisaicæ oppositum, quo tamen designatur quod est primarium in Lege, & ejus summa, nempe Charitas.

3 *Sibi videtur*, δοκεῖ. Τὸ δοκεῖν καὶ τὸ εἶναι opponuntur, ut apud Latinos *Videri* & *Esse*; apud nos in vernaculo sermone, *cuider* & *estre*.

4 *Probatum reddat*, δοκιμαζέτω. Vulg. *probet*, ambiguitate periculosâ, Latino presertim sermone. Vide 1.Tim.3.8. ¶ *In semetipso*, εἰς ἑαυτόν. id est, ἐν ἑαυτῷ. id est, inveniet in sese materiam gloriandi, non ex aliorum infirmorum reprehensione, ut dicebat Pharisæus, se similem non esse publicano, & loripes, sese cum claudo comparans, se pro recto venditat. Quid igitur, dicet aliquis? An cuipiam licet de se gloriari? Minimè veró. Nam certè Apostolus sibi conscius erat donorum quæ à Domino acceperat, ut qui sese jam approbasset, cùm diceret, *Imitatores mei estote, ut & ego Christi:* & tamen à Pharisaismo procul aberat. Aliud enim est falso nomine & ambitiosè se efferre; aliud verè & piè sese hominibus pro insigni bonitatis Dei exemplari proponere: aliud coram hominibus gloriari ad Domini gloriam, aliud coram Deo, quasi non omnia illi debeas in solidum. Itaque hic locus cum eo comparandus est quod scriptum est suprà, 2. Cor. 1. 12. Sic autem vitam suam unusquisque instituere tenetur, ut in seipsum potiùs quàm in alium respiciens, se verè sanctum esse comprobet; quod si fecerit, tum demum solidæ in Domino gloriationis argumentum, non ex aliorum collatione (quasi præ aliis sit aliquid) sed ex sua ipsius vita, arripiet. Non enim extremo illo die censebimur ex nostrî cum aliis comparatione, sed iis quæ unusquisque gesserit. Item τὸ δοκιμαζέτω non accipiendum est pro simplici exploratione. Materiam enim sanctæ & justæ gloriæ non invenit quisquis seipsum explorat, sed quisquis sese ità gerit ut meritò sese omnibus approbet. Sic usurpatur idem verbum, 2.Cor.8.8. Quod verò in nonnullis codicibus additur μόνον, non est in Græcis scholiis, nec sanè videtur satis convenire. Nolui tamen illud expungere.

5 *Nam unusquisque*, ἕκαστος γάρ. Causam propriè non adfert proximi dicti, id est ejus utilitatis quam ex suiipsius approbatione dixit capturum unumquemque, sed cur necesse sit omnes potiùs de seipsis approbandis quàm de aliis condemnandis esse solicitos.

6 *Qui instituitur*, ὁ κατηχούμενος. Vulgata & Erasmus, *Qui catechizatur*, & mox, *catechizat*. Verbum κατηχεῖσθαι propriè quidem dicitur de primis rudimentis, ut docuimus Luc. 1. 4. sed hìc accipitur generaliùs pro διδάσκεσθαι. Generalis enim est doctrina quæ hìc traditur, ut discipuli magistrum alant: quod qui non faciat impius quodammodo, inter profanos etiam homines censetur. Et ex hoc saltem loco colligere licet, quæ tunc fuerit alendorum pastorum ratio, nullis adhuc publicè constitutis publicis Ecclesiasticis fundis: & quis nunc sit ordo in hac re servandus, Ecclesiis in majores quàm unquam antea angustias redactis, partim lupis oves ipsas etiam deglubentibus, partim eorum sordibus qui cibum illum cœlestem nè teruntio quidem dignantur. ¶ *In sermone*, τὸν λόγον. Constructio hæc est, ut si dicas, *doceri grammaticam*. neque dubium est quin hoc pertineat ad participium κατηχούμενος, quamvìs aliud putarit Marcion, ut tradit Hieronymus. Vocat autem Paulus τὸν λόγον doctrinam Evangelicam, Scripturæ more, κατ' ἐξοχὴν, ut Act. 16.6. & alibi sæpe; quamvis sæpissimè addi soleat Κυρίου, *Domini*, vel τοῦ Θεοῦ, *Dei*. Latet autem in hoc verbo argumentum, nequid iniqui petere videatur, cùm pro spiritualibus monet ut dentur carnalia, 2.Cor.9.11. ¶ *Omnia bona*, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς. Id est, quævis, pro facultatum & necessitatis ratione. Neque enim vult Paulus dari omnia, sed omnibus modis gratos esse discipulos. Est autem Hebræa constructio cum præpositione מן *min*, quasi dicas, ex omnibus bonis suis: sicut in vernaculo sermone dicimus, *De tous ses biens*. quo modo interdum accipitur ב, ut Levit. 8. 32. Itaque quod adfert Erasmus, λόγον accipi posse pro *ratione* (quasi velit Apostolus rationem dati & accepti constare inter magistrum & discipulum, sed ità demum si qui tradidit, sincerè tradidit) prorsus est, ἀπροσδιόνυσον.

7 *Nè seducimini*, μὴ πλανᾶσθε. 2. Paralip. 29. 11. אל תשלו *al tischschalu:* vel, *nè vos ipsi seducite*, in forma conjugationis Hithpahel. Agit enim Apostolus non tam de iis qui seducuntur aliorum fraude, quàm de iis qui ultro falluntur aut seipsos fallunt, pro quo Gallicè dicimus, *Ne vous esgarez, ou, ne vous fourvoyez point*. Vide 1.Cor. 6.9. ¶ *Seminaverit*, σπείρῃ. Usitatum est Apostolo sumtus sementi comparare, quam sequatur

ve

vel messis (id est vita æterna) vel dispendium, siquis sterili solo semina mandarit, ut 1. Cor. 9. 11. & 2. Cor. 9. 6. quæ translatio verbi זרע zarah, passim ad omnes vitæ actiones transfertur, ut Proverb. 22. 8. & 11. 18. Hîc verò Paulus (meo judicio) de ministrorum alimentis pergit disserere: & cùm dixisset Deum non irrideri, quòd valde hîc sint ingeniosi homines in quærendis subterfugiis, nunc ostendit quantò præstet spiritui serere, id est, comparandis iis quæ ad pietatem ac religionem pertinent bonis suis non parcere, quàm carni serere, id est fluxis istis & caducis bonis accumulandis opes impendere. quorum desiderio sic fervent homines ut hîc minimè omnium sint parci, cùm tamen hæc omnia perire & consumi oporteat, illinc verò perennis vitæ thesaurus ad nos redeat. Siquis malit *carnem* pro iis accipere quæ per se vitiosa sunt, φθορᾶς nomine æternum interitum interpretari licebit. Sed assentior doctissimo interpreti, qui fluxam opum naturam putat hoc nomine significari. Utrovis autem modo accipias, *Interitûs* nomen meliùs convenit quàm *Corruptionis*.

---

8 Ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν· ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον.
9 Τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν· καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν, μὴ ἐκλυόμενοι.
10 Ἄρα οὖν ὡς καιρὸν ἔχομεν, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως.
11 Ἴδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί.
12 Ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκί, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται.
13 Οὐδὲ γὰρ οἱ περιτεμνόμενοι, αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν· ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, ἵνα ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται.
14 Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ.
15 Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις.
16 Καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἔλεος, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ.
17 Τοῦ λοιποῦ, κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω· ἐγὼ γὰρ τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω.
18 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν, ἀδελφοί. Ἀμήν.

Πρὸς Γαλάτας ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης.

Nam qui seminat carni suæ, ex carne metet interitum: qui verò seminat spiritui, ex spiritu metet vitam æternam.
‖ Porrò nè quod bonum est faciendo segnes simus. Præstituto enim tempore metemus, si non frangamur animo.
Nempe igitur dum tempus opportunum habemus, simus benefici erga omnes, maximè verò erga domesticos fidei.
Videtis quàm longis literis vobis scripserim meâ manu.
Quicunque volunt speciosi apparere in carne, ii cogunt vos circumcidi, tantùm nè ob crucem Christi persecutionem patiantur.
Nam nè ipsi quidem qui circumciduntur, Legem servant: sed volunt vos circumcidi, ut de vestra carne glorientur.
A me verò absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi: per quem mundus mihi crucifixus est, & ego mundo.
Nam in Christo Jesu neque circumcisio quicquam valet, neque præputium, sed nova creatio.
Et quicunq; secundùm hanc regulã incedent, pax esto super eos & misericordia, & super Israëlẽ Dei.
De cætero, nequis mihi molestias præbeto: ego enim stigmata Domini Jesu in corpore meo porto.
Gratia Domini nostri Jesu Christi sit cum spiritu vestro, fratres. Amen.

Ad Galatas missa fuit Romã.

Quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem: qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam.
Bonum autem facientes, non deficiamus: tempore enim suo metemus, non deficientes.
Ergò dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei.
Videte qualibus literis scripsi vobis meâ manu.
Quicunque volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantùm ut crucis Christi persecutionem non patiantur.
Neque enim qui circumciduntur, Legem custodiunt: sed volunt vos circumcidi ut in carne vestra glorientur.
Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi: per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.
In Christo enim Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed nova creatura.
Et quicunque hanc regulam secuti fuerint, pax super illos & misericordia, & super Israel Dei.
De cætero, nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata Domini Jesu in corpore meo porto.
Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro, fratres. Amen.

Ad Galatas missa fuit è Roma.

‖ 2. Thess. 3. 13.
9 In eos qui initio quidem sunt benefici, sed non perseverant, quòd diutius videatur messis differri, perinde acsi unum, & idem esset sationis ac messis momentum.
10 Domestici fidei (id est eâdem religionis professione nobiscum conjuncti) cæteris quibuscunque sunt anteferendi, ità tamen ut in quosvis nihilominus beneficentia

nostra redundet. 11 Quarta & ultima pars Epistolæ, in qua redit ad præcipuum scopum, nempe nè Galatæ sese à pseudapostolis ampliùs sinant extra viam abripi. Depingit autem illos pseudapostolos suis coloribus, arguens illos ambitionis, ut qui nè Legis quidem studio faciant quod faciunt, sed idcirco duntaxat ut ex Galatarum circumcisione bonam gratiam suæ gentis aucupentur. 14 Comparationem sui cum illis non dubitat instituere, testificans se ex adverso iis ærumnis gaudere, quas Christi causâ sustineat, & sicut à mundo despiciatur, se vicissim mundum pro nihilo habere: quæ sit vera veri Israelis circumcisio. 18 Valedicens precatur eis gratiam & Spiritum adversùs pseudapostolorum fraudes, externa illa inculcantes.

---

8 *Carni suæ*, εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ. Vulgata, *In carne sua*. Erasmus, *Per carnem suam*. Ego puto εἰς respondere ל Hebræorum, tertio casui præpositæ, & finem seu scopum declarare: ut *Carni suæ*, idem declaret atque hujus vitæ commodis, vel, carnis cupiditatibus, quas velut arvum colere & serere dicuntur, qui sunt iis quærendis intenti quibus illas expleant. His verò opponuntur Spiritûs sancti motus, id est, quos Spiritus sanctus in sanctis excitat.

9 *Bene faciendo autem*, καλὸν δὲ ποιοῦντες. id est, εὐποιοῦντες καὶ εὐεργετοῦντες. Nam id accipiendum esse de beneficentia, declarat proximus versiculus, quamvìs in quibusvis bonis operibus valeat eadem doctrina. Vulgata & Erasmus, *Bonum autem facientes*. ¶ *Si non frangamur animo*, μὴ ἐκλυόμενοι. vel, *Si non defecerimus*, quod tamen ambiguum videri poterat hoc in loco. Græci verò eleganter hoc exponunt participio ἀποναρκῶντες, id est, *obtorpescentes*. Vide Marc. 8. 3. Sic autem omnino resolvi debet participium, quasi scriptum sit ἐὰν μὴ ἐκλυώμεθα. ut in illo Homeri versiculo, Iliad. ζ.

Ἴσῃ μοῖρα μένοντι, καὶ εἰ μάλα τις πολεμίζοι.

Vulgata, *Non deficientes*. Erasmus, *Non defatigati*. Syrus interpres non videtur sensum assecutus, nè in superiore quidem membro.

10 *Simus benefici*, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθόν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Operemur bonum*, nimiùm obscurè. ¶ *Domesticos fidei*, τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως. Id est, eos qui per fidem sunt in eadem atque nos familia Domini. Usitatum enim est appellatione *domûs Domini* Ecclesiam significare. Filiorum autem Dei character est fides cum charitate.

11 *Quàm longis*, πηλίκοις. Ad verbum, *Quantis*. Vulgata, *Qualibus*. in quo explicando miror cur se tantopere torqueant interpretes, dum alii ad sublimitatem sententiarum referunt, ut Hilarius; alii ad ipsa literarum elementa, quæ grandiuscula fuerint, ut Hieronymus; alii ad deformitatem characterum, quasi Paulus imperitus fuerit pingendarum literarum, ut exponit Theophylactus, Chrysostomum secutus. Syrus autem interpres hanc vocem aut non legit, aut non intellexit. Sunt autem sanè longiores epistolæ Romanis & Corinthiis inscriptæ, sed alienâ manu exaratæ. Illa videlicet ad Romanos Tertii cujusdam manu, Rom. 16. 22. Epistolam verò priorem ad Corinthios Sosthenis quem sibi adjungit; posteriorem verò Timothei manu scriptam fuisse probabile est.

12 *Speciosi apparere*, εὐπροσωπῆσαι, Πρόσωπον, id est, *speciem*, seu *vultum*, opponit veritati, ut alibi sæpe diximus. indè εὐπροσωπεῖν, pro quo dicimus vernaculo sermone, *Faire bonne mine*. Vulgata, *Placere*. Erasmus, *Juxta faciem placere*. ¶ *In carne*, ἐν σαρκί. Ità vocat cæremonias externas, quarum fuco illiti pseudapostoli conabantur aliorum etiam ora inficere. ¶ *Ob crucem Christi*, τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ. id est, ob Christi crucifixi prædicationem, cui isti legem adjungebant, ut Judæorum bonam gratiam inirent.

13 *De vestra carne*, ἐν ὑμετέρᾳ σαρκί. id est, quòd vos Judaismo implicuerint. Sed ad circumcisionem alludit: quasi istos diceret ex præcisa Galatarum cuticula captare Judæorum favorem.

14 *Gloriari*, καυχᾶσθαι. Hoc verbum apud Paulum, cùm in laude ponitur, non significat sibi aliquid tribuere (ut superbi solent) sed in aliqua re acquiescere, idque non sine animi exsultatione, cujus exemplum insigne suppeditat noster Apostolus Rom. 8. vers. 31. & deinceps. ¶ *Mundus mihi crucifixus est*, ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται. *Mundum* vocat omnem hominum cæterarúmque rerum splendorem, qui istis pseudapostolis perstringebat oculos, ut præ iis Christum contemnerent, cùm ipse nihil istis commoveretur. Itaque crucifixus est Mundo quem Mundus despicit, & Mundus est crucifixus ei qui vicissim Mundum nihil facit: quod utrumque sibi tribuit Apostolus gratiâ Dei fretus, cùm sæpe Mundus nihil sit minùs quàm crucifixus iis qui tamen Mundo sunt crucifixi. Itaque valde hallucinatus est Castellio, cùm putaret his duobus rem unam & eandem significari. Usus est autem *Crucifigendi* verbo, ut ostenderet cur Mundum odisset, & eum vicissim Mundus, & quâ virtute fretus Mundum pro nihilo haberet. Nam alioqui neutrum esset laudabile.

15 *Nova creatio*, καινὴ κτίσις. De qua suprà 5. 6. & Rom. 6. 4. Sed notandum hîc significari novam tum Intelligentiæ tum volendi facultatis qualitatem, non autem novam animæ substantiam, aut novas ejus facultates in sese & extra ipsarum qualitates. *Creationis* autem vox ostendit Deum, sicut in prima creatione solus fuit opifex hominis minimè συνεργοῦ (ut qui à Non Esse ad Esse adduceretur) sic etiam in prima illa instaurationis gratia, Deum solum non modò non concurrente, sed etiam repugnante toto homine, illos refingere, qui propterea dicuntur Dei ποίημα, Ephes. 2. Vide 2. Cor. 5. 17.

16 *Quicunque*, ὅσοι. Indefinita particula tollit Gentium discrimen, ad quas hoc priùs membrum propriè spectat. ¶ *Incedent*, στοιχήσουσιν. Vulgata, *Secuti fuerint*. Mihi videtur στοιχεῖν

aliquid

aliquid amplius quàm περιπατεῖν significare, nempe ità incedere ut certum ordinem teneas, & quasi lineam non transilias: quod hìc fuit exprimendum: propter additum *norma* seu *regula* nomen. ¶ *Et super Israelem Dei*, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ. id est, super Judæos, quorum laus non est ex hominibus, sed ex Deo, ut Rom. 2. 19. Præpositio autem ἐπὶ hanc gratiam declarat cœlitus illabi, & duplex Israel sic constituitur.

17 *De cetero*, τοῦ λοιποῦ. Sive, *posthac*, ut apud Aristophanem, χαίρε τοῦ λοιποῦ. sed sæpius non exprimitur χαίρε, ut in διὰ πολλοῦ, διὰ μακροῦ, & similibus. Claromontanus codex habet, τὸ λοιπὸν, quod est magìs usitatum. ¶ *Stigmata*, τὰ στίγματα. id est, inustas notas, quales inuri servis solebant, magna quidem cum ipsorum infamia, unde & *Stigmatiæ* dicti sunt: sed hæc dedecora adeò pretiosa sunt coram Deo, ut ea non dubitet Apostolus omni pseudapostolorum gloriæ opponere. Vocat igitur *stigmata*, non illa Francisci illius stigmatici seu vera seu fictitia vulnera (nihil enim interest, quanquam fictitia esse satis constet) sed ea quæ commemorat, 2. Cor. 11. additque Κυρίου Ἰησοῦ, id est, *Domini Jesu*: quoniam (ut inquit Cyprianus) Martyrem non facit pœna sed causa: simúlque has notas opponit circumcisionis cicatrici, quasi diceret, Cuticulam isti abscissam proferunt, non Jesu Christi nomine, sed cum illius potiùs dedecore. At mihi in eo gloriari liceat quòd longè alia stigmata, & longè alias cicatrices possum proferre, non Legis servitutis, sed Christianæ libertatis testes. Nam ii demum liberi sunt qui Christo serviunt.

18 Sit *cum spiritu vestro*, μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. id est, Animis vestris insideat, ut Dei spiritu magìs ac magìs confirmemini. Videtur autem rursus Spiritum dixisse, ut eos à Carnis justitia ad Evangelium revocaret.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἡ πρὸς ΕΦΕΣΙΟΥΣ Ἐπιστολή.

EPISTOLA PAULI Apostoli ad EPHESIOS.

---

1 Inscriptio & salutatio, de quibus in aliis epistolis dictum est.
[a] 1. Cor. 1.
† 1. Cor. 1. 3. 2. Pet. 1. 2.
3 Prior pars epistolæ, in qua omnes salutis nostræ causas, proposito Ephesiorum exemplo, & variis exhortationibus adhibitis, pertractat, inchoans suo more à gratiarum actione.

ΚΕΦΑΛ. α.

Παῦλος Ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ, καὶ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ.

4 Καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ, ἐν ἀγάπῃ.

5 Προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτὸν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ.

CAP. I.

Paulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, [a] sanctis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Jesu.

Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo

† Benedictus *esto* Deus [a] & Pater Domini nostri Jesu Christi, [b] qui benedixit nobis omni benedictione spirituali, in cœlis [c] in Christo.

Sicut elegit nos in ipso ante jactum mundi fundamentum, [d] ut simus sancti & inculpati in conspectu ejus cum charitate.

Qui prædestinavit nos quos adoptaret in filios per Jesum Christum in sese, pro benevola voluntate sua.

CAP. I.

Paulus Apostolus Christi Jesu per voluntatem Dei, omnibus sanctis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Jesu.

Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo

Benedictus Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cœlestibus in Christo.

Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti & immaculati in conspectu ejus in charitate.

Qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum per Jesum Christum, in ipsum, secundùm propositum voluntatis suæ.

[a] Causa efficiens nostræ salutis est Deus, non universaliter & confusè consideratus, sed ut Pater Domini nostri Jesu Christi. [b] Causa finalis proxima, & nostrî respectu, est salus nostra, collatis omnibus ad salutem necessariis, quod benedictionis genus est cœleste & electorum proprium. [c] Materia nostræ salutis, Christus: in quo uno spirituali ac salvificâ benedictione donamur. 4 Explicat causam efficientem, sive quomodo Deus Pater nos in Filio servet: Quia, inquit, ab æterno elegit nos in Filio. [d] Explicat causam illam finalem proximam, quam duplicem facit, sanctificationem videlicet & justificationem, de qua mox disseret. Ex his autem duo sunt etiam notanda, nempe non posse vitæ sanctitatem à gratia electionis separari: deinde, quicquid in nobis est puritatis esse beneficium Dei gratuitò nos eligentis. 5 Alia etiam dilucidior explicatio causæ efficientis, ipsiúsque adeò æternæ electionis, quâ nos dicitur Deus in Christo elegisse, quoniam videlicet ei visum est apud se nos nondum natos destinare quos per Jesum Christum adoptaret in filios: ut nulla hîc sit ratio electionis nisi in gratuita Dei benevolentia quærenda, nec fides prævisa sit prædestinationis causa, sed effectum.

---

1 PEr *voluntatem*, διὰ θελήματος. Vide Galat. 1. 4. ¶ *Sanctis qui sunt*, ἁγίοις τοῖς οὖσιν. Vel, *sanctis qui estis*. In nonnullis codicibus additur πᾶσιν, *omnibus*. ¶ *Ephesi*, ἐν Ἐφέσῳ. Nisi hoc addas, manca fuerit inscriptio, non expresso eorum nomine quibus scribitur. Itaque Basilium miror, lib. adversùs Eunomium secundo, istud non legere, imò etiam occasionem indè arripere docendi fideles verè esse sive existere. quod certè mera est & inanis argutia. ¶ *Et fidelibus*, καὶ πιστοῖς. Epexegesis. neque enim alia est sanctorum magìs propria definitio.

3 *Benedictus*, εὐλογητός. Vide 2. Cor. 1. 3. ¶ *Deus & Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor. 15. 24. ¶ *Qui benedixit nobis*, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς. Hebraismus tum in verbo ברך *barach*, quod εὐλογεῖν Græci, *benedicere* Latini convertunt, tum etiam in ejus constructione. Vide Matth. 25. 34. ¶ *Omni benedictione spirituali*, ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ. Id est, omni beneficentiæ genere, quæ verè cœlestis est ac divina. Nam quædam etiam sunt vitæ præsentis benedictiones, sed quæ nihil sint præ illis, partim videlicet illarum duntaxat quasi adumbrata simulacra in Filiis Dei; partim etiam cum infidelibus communes, quibus tamen suo ipsorum vitio fiunt condemnationis instrumenta. Vide 2. Cor. 1. 5. ¶ *In cœlis*, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Hebr. במרומים *bammeromim*, sub. מקומות *mekomoth*, id est *locis*, ut Philip. 1. 23. quæ formula sæpe occurrit in hac epistola. Potest autem hic versiculus dupliciter explicari, sententiâ non multùm diversâ. Nam si Deum benedicentem spectemus, dicitur *nobis benedicere in cœlis*, in quibus, quasi in suo solio, sedens, suis beneficiis nos cumulet: quâ ratione commendantur dona ab ejus majestate à quo proficiscuntur, tanquam verè divina, æterna, & ex ipso Dei solio profecta. Sin autem homines ipsos spectemus in quos ea beneficia conferuntur, dicuntur *benedici in terra*, cùm iis donis cumulantur quæ ad hanc vitam spectant: cujusmodi promissiones multò plures & magìs expressæ fuerunt sub Legis pædagogia, ut explicatur copiosè Deut. 28. & contrà *benedici in cœlis*, cùm iis muneribus donantur quæ propria sunt civium regni cœlestis, & ad æternam vitam in cœlis transigendam pertinent, ut cognitione Dei in Christo, fide, spe, charitate, cæterísque donis quæ ex his fontibus promanant. Quâ ratione etiam dicimur jam in cœlis versari, Philipp. 3. 20. ¶ *In Christo*, ἐν Χριστῷ. Sic rectè Vetus interpres, consentientibus omnibus nostris vetustis codicibus, & Græcis etiam scholiis, & Syro interprete. Ità etiam legit Theophylactus (nisi quòd addit Ἰησοῦ, *Jesu*, & Hieronymus: optiméque conveniunt sequentia, ubi assiduè repetitur præpositio ἐν. Itaque non admitto Castellionis interpretationem qui convertit ἐν τοῖς ἐπουρανίοις Χριστῷ, *in rebus Christi cœlestibus*, quasi τοῖς ἐπουρανίοις scriptum sit neutro genere; & Χριστῷ positum pro Χριστοῦ. quamvìs alioquin certum sit ex Christi abundantia nos omnes haurire quicquid bonorum, præsertim spiritualium, habemus. Sed & Χριστῷ nolim accipere tertio casu, pro ad Christi gloriam, quòd mihi videatur omnino Apostolus causam nostræ salutis materialem (quam vocant) indicare. Cur autem malim *In Christo* quàm *In Christum* interpretari, dixi 1. Cor. 1. 2.

4 *Elegit*, ἐξελέξατο. id est, eligere proposuit. quod etiam explicatur versu proximo. Æterna enim electio est in Dei proposito, de qua hic agitur: sed nostrî respectu tum demum dicimur eligi cùm Deus suum propositum in nobis exsequitur. Deinde & illud notandum est, de electione ad vitam æternam hic agi, quæ æterno proposito nititur, ideóque firma ac invariabilis sit oportet, cùm Deus sententiam non mutet. Sed in temporariis muneribus aliud censendum est, quorum spatio expleto, non mirum est repudiari qui ad certum tempus duntaxat electi fuerant, ut Sauli & Judæ contigit. ¶ *In ipso*, ἐν αὐτῷ. in ipso videlicet adoptandos, ut postea explicat. Nam Christus proponitur nobis ut mediator: ergò corruptio ordine causarum præcedat necesse est in Dei proposito, corruptionem autem creatio in justitia & sanctitate, ut infrà, 4. 24. ut sibi Deus tum ad eos per misericordiam servandos quos in Christo eligeret, tum ad eos justè puniendos qui in iniquitate concepti permanerent, aditum patefaceret. Sed ut hæ causæ suis gradibus distinguantur, omnes tamen in Deo sunt æternæ, ac omni tempore superiores: ut temporis ratione nec priùs quicquam nec posterius hìc censeatur, sed causarum duntaxat ordine. siquidem necesse est ut remedii ordinatio sit morbi consideratione posterior. Quid ergó? dicet aliquis, Christum facis secundariam nostræ salutis causam? Hanc enim calumniam mihi conati sunt quidam inurere. Audiant igitur quid respondeam in proximo versiculo. ¶ *Ut simus*, εἶναι ἡμᾶς. Ergò neque quòd jam sancti essemus, neque quòd Deus tales non futuros prospiceret. Quî enim tales essemus nisi

nos

nos Dominus elegisset & prior dilexisset? Ergò qui electionis doctrinam sibi applicant, ut sibi quamvis licentiam arrogent, possunt manifestè ex hoc loco convinci falsitatis. Neque idcirco damnanda est hæc doctrina ut inutilis vel curiosa, sed ut unicum ac firmum nostræ salutis, pacis, ac consolationis fulcrum, utrisq; (quod aiunt) manibus retinenda. ¶ *Sancti & inculpati*, ἁγίους καὶ ἀμώμους. Nempe Christo nos regenerante induti, cujus etiam virtute incipimus mori peccato, ut Deo vivamus. Nam qui hujus justitiæ perfectionem in sese quærit quamdiu hìc vivit, mirum ni saltem suæ conscientiæ testimonio refellatur. ¶ *Coram eo*, κατενώπιον αὐτοῦ. id est verè ac sinceré. vide Luc. 1.6. quamvìs non perfectè, ac proinde non meritoriè, Rom. 4.2. nisi malimus de imputata justitia, quâ unâ apud Dei tribunal subsistimus, Rom. 3. 21. istud accipere: & istud ἐν ἀγάπῃ subnecti ad inhærentem & inchoatam in nobis sanctitatem declarandam, ut quæ perpetuo nexu cum illa priore cohæreat. ¶ *Cum charitate*, ἐν ἀγάπῃ. Simplicissimum est hoc referre ad proximum dictum, quòd *charitatis* nomen utriusque tabulæ officia complectatur. Quidam malunt connectere cum ἐξελέξατο, ut significet Apostolus Dominum solâ charitate gratuitâ impulsum ut nos eligeret. Syrus interpres insertâ copulâ hoc connectit cum sequente versiculo, hoc modo, ἐν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς, id est, nos per charitatem prædestinavit adoptioni per Jesum Christum.

5 *Qui prædestinavit nos*, προορίσας ἡμᾶς. Quod dixerat superiore versiculo, nos in Christo ab æterno electos, nunc explicat, aliquid etiam adjiciens. Eligere in Christo igitur, quod ad ipsum æternum Dei decretum attinet, definit nihil aliud esse quàm gratìs destinare adoptioni per Christum. Addit deinde causam finalem, non subalternam (quam vocant) cujus antè meminerat, sed ultimam, nempe gloriam Dei, cujus summa tum misericordia tum justitia in adoptione ista gratuita elucet. Sed inter electionis tamen & prædestinationis decretum, si subtiliùs omnia scrutemur, (cùm alioquin *electionis* nomen latiùs pateat) hoc intererit, quòd electio respicit partim ipsum Dei decretum præstitutum, partim oppositum reproborum membrum, cùm mutuò se respiciant electi & reprobi: prædestinatio verò respicit partim ipsius propositi exsecutionem, ac proinde totum mediarum causarum progressum quo Deus suos deducit (ut cùm hic dicimur prædestinati ad adoptionem, alibi verò ad opera bona, infrà, 2. 10. alibi ad ferendam crucem, ut Rom. 8. 29. & ad cognoscendam Dei voluntatem, Act. 22. 14.) partim verò fines quos sibi Deus in eligendo proposuit, nempe vitam æternam electorum, ut Act. 13.48. Rom. 9.23. & gloriam ipsius Dei, qui finis est ultimus, ut infrà, vers. 6, & 12. Synonyma enim sunt προορίζειν, προετοιμάζειν, προχειρίζεσθαι, & similia, in quibus omnibus πρὸ declarat consilium Dei, quod quidem non modò eventus sed etiam medias causas ipsas ex omni æternitate antegreditur, consilium inquam, quo universa & singula non modò præcognovit sed etiam ordinavit. ¶ *Quos adoptaret in filios per Christum Jesum*, εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Explicat Apostolus quomodo accipiendum sit quod antè dixerat, nos in Christo electos ab æterno, ità nempe ut Christus substernatur Dei æterno consilio; quatenus per eum unum constituit omnes electos ad suum finem adducere. Nec enim Christum hìc considerat nudè & seorsim ut Deum Patri ὁμοούσιον, & per omnia æqualem, (quâ ratione non in ipso, sed ab ipso, sicut & à Patre & à Spiritu sancto, electi sumus, cùm Dei οὐσία dividi nec possit nec debeat) sed ut mediatorem & Deum manifestatum in carne: in quo uno gratìs adoptati & reconciliati servantur omnes saluti destinati, quem propterea vocat Augustinus *prædestinatorum caput*. cujus verba vide (lector) lib. De prædest. sanctorum, 1. cap. 19. & 2. cap. 24. & tractatu in Joan. 17. Jam verò (ut antè diximus) corruptio reconciliationem præcedat necesse est, & integritas corruptionem, causarum ordine: ex quo fit ut Deum meritò dicamus, antequam hominem conderet, primùm constituisse gloriam suam in servandis per misericordiam nonnullis patefacere, cùm primùm omnium soleant omnes artifices de fine constituere: deinde ut hunc finem consequeretur, decrevisse hominem condere marem & fœminam, integros quidem illos, sed qui sponte lapsi, sese posterósque suos redderent judicio Dei obnoxios, ex quibus postea certos quos illi libuisset selectos per misericordiam servaret: ac demum his constitutis, decrevisse opus illud edere omnium pulcherrimum & magnificentissimum, nempe ut Verbum illud æternum caro fieret, in quo adoptati quos ei rei prædestinasset, ac suo tempore sapientiam, justitiam, sanctificationem, redemtionem gratìs per fidem adepti servarentur. In Christo ergò, ut mediatore, situm est mediarum causarum exsecutionis æterni de nobis servandis decreti fundamentum, utpote cui inseri omnes electos oporteat, ut ipsius imputatâ justitiâ justi beatam immortalitatem ab ipso tandem hauriant. unde fit ut etiam electionis certioratio, non in arcano illo inscrutabili, sed in patefacto nobis & nostris cordibus Evangelii verbo quærenda sit. Sed tamen tantum abest ut, si causarum ordinem spectes, Pater in Christo mediatore causas quæsierit eligendi aliquos ad salutem, ut contrà, quia Deus aliquos decreverat eligere & per misericordiam servare, idcirco Christum ipsum, quatenus homo est, primum omnium prædestinarit, in quo cæteros servaret, quod & explicatur infrà, & disertè exprimitur, 1. Pet. 1.20. Nisi quis ità insanit ut Deum priùs existimet decrevisse quomodo consilium suum exsequeretur quàm consilium ullum cepisset: priùs de instauratione electorum quàm de hominis creatione & lapsu deliberasse: priùs denique lapsum atque adeò creatum esse hominem, quàm Deus de hominum conditione futura certum consilium cepisset. quæ omnia cùm sint absurdissima, ex eorum tamen placitis necesse est consequantur, qui in Christo mediatore quærunt propositi Dei causas. ¶ *In sese*, εἰς αὐτόν. id est, ἐν ἑαυτῷ. quibus verbis excludit Apostolus quæcunque usquam sunt extra ipsum Deum, ut significet Deum in suis eligendis nihil neque præsens, (solus enim est æternus) neque futurum in cœlo aut in terra, sed seipsum unum spectasse, in quo uno sapientissimi & justissimi sui consilii causas invenerit. quâ ratione minimè excluditur à Patre, sed cum illo unitur Filius & Spiritus, cùm hi tres sint unus Deus. Quod & ipsum in consilii exsecutione & mediis causis diligenter est considerandum: ità ut neque discerpamus οὐσίαν, neque personarum distinctas operationes confundamus. Vulgata, *In ipsum*, εἰς αὐτόν. quod non convenit. Sed multò etiam absurdiùs Castellio interpretatus est, *in eundem*, εἰς τὸν αὐτόν. Syrus interpres quasi εἰς respondeat literæ Lamech, tertii casûs notæ apud Hebræos, vertit *Sibi*, id est, ἑαυτῷ. ¶ *Pro benevola voluntate sua*, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Utroque hoc nomine res eadem, id est amor gratuitus, significatur, & de quo Dominus veluti sibiipsi placet, ut sæpe jam diximus. quo fit ut Paulus altero sæpe sit contentus. Sed tamen hoc in loco non est inanis hæc repetitio, tum propter emphasin ex Hebræorum idiotismo, ut cùm מטיט היון *mittit bajaven*, id est, *è luto luti*, dicunt, ut Psal. 40. 3. quem pleonasmum iterum annotavimus infrà, vers. 19. & 4. 23. tum verò maximè ut intelligatur gratuitum Dei amorem hìc considerari à Paulo in primo gradu, id est in decreto ipso. Nam primùm omnium constituit Deus quos vellet honoris vasa fieri, cujus decreti causa omnis in ipso Deo est posita, cui ità libuit ad gloriam suam in illis declarandam: deinde quos præstituit Pater gratos habere, eos in Christo sibi gratos effecit, in eo ipsos contemplans, cui suo tempore eos donat. Neque enim apud Patrem Christus passurus minùs valuit quàm passus, cùm sint apud eum omnia præsentia. Tertius demum gradus est, cùm re ipsâ eos efficaciter vocatos Christo per fidem inserit, non priùs desinens eos quotidie magìs ac magìs instaurare, quàm verò Filio suo conformes factos, ut filios & hæredes regni æterni, obsignet. Cæterùm τὴν εὐδοκίαν, non possis meo judicio altero vocabulo aptiore quàm *lubentiam* exprimere, nisi prorsus esset obsoletum. Quamvìs autem semper sit in sese bonum & rectum, imò nihil sit verè bonum nisi quod Deo visum est decernere & exsequi; tamen in hac voce propriè particula εὖ respicit eos quorum bono cedit quod Deus decernit, quamobrem sum mox *gratuitam benevolentiam* interpretatus, & hoc loco *benevolam voluntatem*; quoniam τῷ θελήματι adjungitur; alias autem, ut nimiùm latè patentes, explicationes rejeci.

---

6 Εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ.
7 Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ.
8 Ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει·

Ad laudem gloriosæ suæ gratiæ, e quâ nos gratìs sibi acceptos effecit in illo dilecto.
In quo habemus redemtionem, per sanguinem ipsius, remissionem *inquam* offensarum, prout est dives ipsius gratia,
Quâ exundavit in nos omni sapientiâ & prudentiâ:

In laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificavit nos in dilecto.
In quo habemus redemtionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum secundùm divitias gratiæ ejus,
Quæ superabundavit in nobis in omni sapientia & prudentia:

6 Causa finalis ultima ac præcipua, gloria Dei Patris, ut qui nos gratìs servat in Filio.

e Altera finalis causa proxima, nostra justificatio, dum nos in Filio suo gratìs habet pro justis. 7 Explicatio causæ materialis, quomodo in Christo simus facti Deo grati, quoniam is unus est cujus sacrificium ex Dei misericordia nobis imputatur ad peccatorum nostrorum remissionem. 8 Nunc demum ad causam formalem, id est, ad vocationem, sive prædicationem Evangelii, accedit, quâ Deus consilium illud æternum gratuitæ nostræ in Christo reconciliationis ac salutis exsequitur. Evangelii autem loco substituens omnem sapientiam & intelligentiam, quanta sit ejus præstantia declarat.

---

6 *Ad laudem gloriosæ gratiæ suæ*, εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ. id est, ut beneficentia ipsius sicut summam laudem meretur, ità etiam prædicetur. Cujus enim animus tantam istam Dei bonitatem complecti possit? Alludit autem omnino ad locum Deut. 26.19. & Esa. 43.7. ¶ *Gratìs nos sibi acceptos effecit*, ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς. Hebr. הרצה *birtsah*, ficto quidem verbo in

conjugatione

conjugatione Hiphil, sicut etiam finxit alibi verbum ἱκανῶσαι Apostolus.

7 *Redemtionem*, ἀπολύτρωσιν. id est, non quamvis liberationem, sicut evexit populum suum Dominus potente illâ suâ manu, sed eam quæ facta est pretiosissimo illo λύτρῳ exhibito. ¶ *Ex divite ipsius gratia*, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ. Vulgata, *Secundùm divitias gratiæ ejus*. Vide Rom. 2. 4.

8 *Quâ*, ἧς. Jungitur enim τὸ περισσεύειν etiam secundo casui, ut Luc. 15. 17. Vulg. *Quæ*, ἥ. Erasmus, *De qua*, ἐξ ἧς. ¶ *Omni*, ἐν πάσῃ. i. omni genere sapientiæ, quæ varia & multiplex est. 1. Cor. 13. 2. Est ergò Christus crucifixus, verè cœlestis, & omnium etiam Angelorum captum superans sapientia, quamvis mundus eam pro stultitia habeat. Est enim μυστηριώδης, & ab iis solis intelligitur qui *perfecti* vocantur, quòd Dei gratiâ duce perfectionis viam insistant, 1. Cor. 2. 6, & 7. Itaque apage à nobis os illud impurum & blasphemum Castellionis, qui nuper in illum Pauli locum scribens, ausus est apertè scribere, Christum crucifixum esse duntaxat sapientiæ rudimentum; atque illud etiam (Deus bone, quàm impiè & quàm confidenter) asserere, Paulum in suis omnibus epistolis nihil quàm rudimenta scripsisse, habuisse verò abstrusiorem quandam sapientiam, quam scriptis non tradiderit, sed solos quosdam perfectos docuerit: nempe eam quam ipse commentus suis perfectis venditat. ¶ *Prudentiâ*, φρονήσει. Hæc est, quam alibi sæpe Apostolus σύνεσιν appellat, sed à σοφίᾳ distinctam, ut annotavimus 1. Corinth. 1. 9. Nonnulli porrò ista connectunt cum sequente participio γνωρίσας, ut post ἡμᾶς punctum scribatur. quam distinctionem sequitur Hieronymus & Græcus etiam scholiastes. Castellio verò hæc nuper convertit, *Quâ erga nos tam largè usus est, summa cum sapientia atque prudentia*. & certè ἐν pro σὺν non rarò accipitur, ut sæpe annotavimus. Sed non dubito quin hæc potiùs declarent Evangelici mysterii dignitatem, ad quam gratis nos Dominus vocarit.

---

9 Non tantùm electio, sed etiam vocatio est à mera gratia.
10 Pater tum exhibuit mundo Christum omnium electorum caput,

9 Γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ,

10 Εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς·

11 Ἐν αὐτῷ, ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν, προορισθέντες κατὰ πρόθεσιν τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ.

Postquam notum fecit nobis mysterium voluntatis suæ, ex benevolo suo libitu quod præstituerat in sese,

Nempe ut in plena temporum illorum præstitutorum dispensatione summatim recolligeret omnia illa in Christo, tum quæ in cœlis sunt, tum quæ in terra:

In ipso, *inquam*, in quo etiam in sortem adsciti sumus, cùm essemus prædestinati secundùm præstitutum ejus qui omnia agit ex consilio voluntatis suæ.

Ut notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ secundùm beneplacitum ejus, quod proposuit in eo,

In dispensatione plenitudinis temporum, instaurare omnia in Christo quæ in cœlis & quæ in terra sunt:

In ipso, in quo etiam nos sorte vocati sumus, prædestinati secundùm propositum ejus qui operatur omnia secundùm consilium voluntatis suæ.

cùm opportunum fuit, prout ab æterno omnia tempora sapientissimè disposuit: Christus autem is est in quo omnes à condito mundo electi palantes alioqui & à Deo separati simul collecti sunt: quorum alii jam erant in cœlis cùm ipse in terras veniret (qui videlicet fide in eum venturum jam collecti fuerant) alii verò in terra reperti, ab eo collecti fuerunt, & quotidie colliguntur. 11 Vocationis beneficium seorsim applicat Judæis credentibus ad fontem usque recurrens, ut & ipsi neque sibi, nec generi suo, neque ulli alii rei quàm uni Dei gratiæ ac misericordiæ salutem suam acceptam ferant, tum quia vocati, tum quia priores vocati.

---

9 *Mysterium*, μυστήριον. id est, arcanum. Quis id enim unquam per se vel suspicari possit? Accedit autem Paulus ad consilii Dei exsecutionem, primùm in eo quòd Christum suo tempore exhibuit mundo, idque gratìs, sicut etiam gratìs id proposuerat in sese: deinde in eo quòd ad Christum gratìs etiam vocavit quos gratìs prædestinarat, primùm ex Judæis, postea verò ex Gentibus. Cæterùm quòd Vetus interpres μυστήριον hoc loco convertit *sacramentum*, effecit ut Latini Patres latissimè vocem istam usurparint, quod postea recentiores non animadvertentes matrimonium inter ea sacramenta numerarunt quæ in Christiana Ecclesia speciali notatione vocantur. Erasmus verò *arcanum* rectè interpretatus est, sed tamen Græcam vocem ab ipso etiam Cicerone usurpatam malui retinere: quòd *mysterii* nomen non quodvis arcanum temerè significet, sed rebus sacris ac divinis propriè tribuatur: quod fortassis Veterem interpretem fefellit. ¶ *Præstituerat*, προέθετο. Vide Rom. 3. 25. ¶ *In sese*, ἐν αὐτῷ. Vel in ipso, ἐν αὐτῷ. videlicet Deus pater in Christo, ut habet Claromontanus codex, & Vulgata. Sed tamen illud malo. videtur enim propositi fontem rursus aperire, ut omnis opinio præsentis vel prævisi meriti tollatur. Quocunque autem modo accipias, hinc quoque apparet in causarum ordine Christum, quatenus est mediator, substerni τῇ εὐδοκίᾳ, unde προορισμὸς καὶ ἐκλογή: ipsam verò εὐδοκίαν contineri in προθέσει, ubi necesse sit consistere, cujus causa nimirum in ipsius Dei quasi sinu sit posita. Cur autem πρόθεσιν in hoc argumento, non *propositum*, sed *præstitutum* interpreter, vide Rom. 2. 8.

10 Nempe *ut in plena temporum illorum præstitutorum dispensatione*, εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν. Hujusmodi exegeticæ particulæ sæpissimè subaudiuntur, ut infrà, vers. 13. & aliis innumerabilibus locis. Illud autem liquet, Apostolum in eo versari ut explicet quid *mysterii* nomine significare voluerit. & tempus illud, quo exhibitus est Christus mundo, vocari solere *plenitudinem temporum*, id est, tempus illud quod revolutis seculis tamdiu exspectatum, tandem advenerit, ut exposuimus Galat. 4. 4. Itaque non possum εἰς οἰκονομίαν aliter declarare quàm ἐν οἰκονομίᾳ, ità ut ad verbum sequens, non autem ad verbum προέθετο referatur: additum autem sit nomen οἰκονομίας, id est, *dispositionis*, ut intelligamus Christum non fuisse in mora, sed Dei providentiam singula temporum momenta gubernasse. Erasmus, *Usque ad dispensationem*: quam interpretationem si sequamur, necesse fuerit exponere, *Quam proposuit in sese*, id est, quam habuit inclusam sive continuit penès se. quod mihi videtur violentum. ¶ *Recolligeret*, ἀνακεφαλαιώσασθαι. Vulgata, *Instaurare*, nullo modo expressâ sententiâ Apostoli. Ut videri possit legisse ἀνακαινώσασθαι. Erasmus, *Ut summatim instauraret*: sed ne sic quidem satìs expressè. Significat enim τὸ ἀνακεφαλαιώσασθαι partes disjectas & divulsas in unum corpus conjungere: ut cùm oratores brevem enumerationem argumentorum texunt, aut qui calculis subductis singula in unam summam revocant. Sic dicuntur omnes fideles in unum Christum recolligi, quia fide cum ipso coalescunt eodem spiritu, veluti unius hominis instar, ut qui nonnisi in illo uno possint placere, in quo solo Pater acquiescit: adeò quidem ut tota Ecclesia interdum ipso *Christi* nomine censeatur, ut pluribus exposuimus, Galat. 3. 16. Quænam autem illæ partes sint, antea quidem disjectæ, adventu verò Christi per Evangelii prædicationem in unum corpus sub eodem capite collectæ, mox declarat Apostolus. Itaque in hoc verbo ἀνακεφαλαιώσασθαι significatione mediâ duplex est etymon observandum: unum allusione factâ ad κεφαλῆς, id est, Christi capitis appellationem, quo sensu Tertullianus lib. 5. adversùs Marcionem vertit, *Recapitulare*, id est, ad caput unde exciderant revocare. Totum enim humanum genus initio ac etiam post lapsum & ante apostasiam, cum Deo patre conditore per τὸν λόγον, in quo Pater omnia condiderat, cohærebat. Alterum deducto verbo à κεφάλαιον, quo declaratur brevis multarum partium in unum quoddam totum collectio, ut accipitur hæc vox passim apud Græcos scriptores tum in simplici verbo κεφαλαιοῦν, tum in composito, ἀνὰ pro σὺν posito, ac etiam apud Apostolum, Rom. 13. 9. Tertullianus libro De monogamia, in quo malam causam agit, hunc locum citans vertit per periphrasin, *Ad initium reciprocare*. ¶ *Omnia illa*, τὰ πάντα. Quibus videlicet antea disjectis, in unum corpus colligendis, fuit à Patre missus. Est enim vis articuli servanda: ut fortassis ad linguam Latinam accommodatiùs, ut & Hebræis כל *chol* numero non variatur, verteris *Omne illud*: Gallicè *le tous*. Ad Angelos igitur beatos, qui nunquam exciderunt, & quibus conciliandis non est missus Dei filius, ac proinde multò minùs ad Dæmonas ista pertinent: sed ad Ecclesiæ corpus Christi demum exhibitione coadunatum. Etsi enim Patres sub vetere fœdere in fide mortui, cùm veniret Christus in carnem, jam erant in cœlis recepti (hos enim esse arbitror qui hoc in loco dicuntur in cœlis fuisse) tamen consummati non erant nec fuerunt nisi Christi exhibitione, à qua pependit eorum spes. Quînam enim Christo venturo uniti & per eum servati dicerentur, nisi Christus suo tempore advenisset, & quod illi crediderant & sperarant implendum, re ipsâ suo tempore implevisset? Itaque isti qui jam in cœlis erant, cùm Christus exhiberetur homo factus, non ipsorum collectionis, sed ejus per quod collecti fuerunt exhibitione & impletione dicuntur Christi demum adventu collecti. Iis autem aggregati sunt, tum quibus, etsi vivis & adhuc in terra positis, datum est ut illum præsentem amplecterentur; tum qui Evangelii prædicationi per Apostolos crediderunt, & quotidie ministerio fidorum pastorum fiunt vera hujus corporis membra, sive ex Judæis sive ex Gentibus: cùm Pater ille Filio suo cœtum ex omnibus populis colligendum promiserit, Psal. 2. 8. Et huc pertinet tum similis prorsus locus Coloss. 1. 20. tum etiam alius Heb. 11. 40. & τὰ πάντα sic usurpat Apostolus Galat. 3. 22. & τοὺς πάντας, Rom 11. 32. Syrus autem interpres videtur legisse ἀνακαινώσασθαι, ut qui verterit, *ut cuncta de integro*, sive, *à capite innovarentur*, allusione factâ ad *capitis* nomen.

11 *In ipso*, inquam, ἐν αὐτῷ. Claromontanus codex has particulas superiori versiculo adnectit, ità videlicet ut redundet relativum ipsi antecedenti subjectum ex Hebræorum idiotismo, sæpe jam à nobis observato. quod tamen ego, receptam distinctionem secutus, malui per epanalepsin interpretari. Syrus autem interpres legit, καὶ ἐν αὐτῷ ἡμεῖς ἐκληρώθημεν, *Et in ipso nos in sortem adsciti sumus*, quæ scriptura mihi maximè probatur. Erasmus, *in eodem*, ἐν τῷ αὐτῷ: ità videlicet ut hæc finiant superiorem versiculum. Sed hanc scripturam nusquam inveni. ¶ *In sortem adsciti sumus*, ἐκληρώθημεν. Vulgata, *In quo etiam sorte*

vocati

vocati sumus. Κληρωτοὶ dicuntur magistratus qui sortitò creantur. Translatitiè verò istud dicitur de vocatione ad Christum, allusione videlicet factâ ad duodecim tribuum portiones sortitione distributas, & huc quoque, quòd populus Israel peculiariter Domini funiculus & hæreditas dicatur. Nam Judæorum vocationem commemorat Paulus priore loco, iterum recurrens ad Dei prædestinationem, ex æterno ipsius consilio, nequid hic sibi tribuant Judæi, quasi suo Merito prærogativam habuerint: deinde, nè curiosè investigetur cur priores vocati sint Judæi. Nam in promissione non subsistit Paulus hoc in loco, sed usque ad ipsum promissionis fontem asscendit, quo nihil est superius. ¶ *Ejus qui omnia efficit*, τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος. Vide ut omnia sine exceptione tribuat Dei gratiæ. Sed num idcirco stipites sumus? Minimè. Nam ea est quæ efficit in nobis & velle & perficere, Philipp. 2.13.

12 Εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, τοὺς προηλπικότας ἐν τῷ Χριστῷ.	Ut nos simus laudi gloriæ ipsius, qui priores spem posuimus in Christo.	*Ut simus in laudem gloriæ ejus, nos qui antè speravimus in Christo.*
13 Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς, ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ	In quo & vos *spem posuistis* audito illo sermone veritatis illius, *nempe* felici nuncio salutis vestræ: in quo etiam, fide *ipsi* habitâ, obsignati estis per Spiritum illum promissionis sanctum:	*In quo & vos, cùm audissetis verbum veritatis, Evangelium salutis vestræ: in quo & credentes signati estis Spiritu promissionis sancto:*
14 Ὅς ἐστιν ἀῤῥαβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, εἰς ἔπαινον δόξης αὐτοῦ	Qui est arrhabo hæreditatis nostræ, ad obtinendum redemtionem, ad laudem gloriæ ipsius.	*Qui est pignus hæreditatis nostræ, in redemtionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius:*
15 Διὰ τοῦτο κἀγὼ ἀκούσας τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν ἐν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους,	Propterea etiam ego, auditâ eâ quæ in vobis est fide in Dominum Jesum, & charitate in omnes sanctos,	*Propterea & ego, audiens fidem vestram, quæ est in Domino Jesu, & dilectionem in omnes sanctos,*
16 Οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου	Non cesso gratias agere pro vobis, mentionem vestri faciens in orationibus meis:	*Non cesso gratias agens pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis:*
17 Ἵνα ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης, δώῃ ὑμῖν πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ·	Ut Deus Domini nostri Jesu Christi, Pater ille gloriæ, det vobis Spiritum sapientiæ & revelationis, per agnitionem ipsius:	*Ut Deus Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriæ, det vobis Spiritum sapientiæ & revelationis, in agnitione ejus:*
18 Πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ὑμῶν, εἰς τὸ εἰδέναι ὑμᾶς τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ, καὶ τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης κληρονομίας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις	Illuminatis oculis mentis vestræ, ad sciendum quæ sit spes illa vocationis ipsius, & quæ opes gloriæ hæreditatis ipsius in sanctis:	*Illuminatos oculos cordis vestri: ut sciatis quæ sit spes vocationis ejus, & quæ divitiæ gloriæ hæreditatis ejus in sanctis:*
19 Καὶ τί τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς τοὺς πιστεύοντας κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ,	Et quæ sit supereminens illa magnitudo potentiæ ipsius in nobis qui credimus, ‖ pro efficacitate roboris virium ipsius,	*Et quæ sit supereminens magnitudo virtutis ejus in nos, qui credimus secundùm operationem potentiæ virtutis ejus,*
20 Ἣν ἐνήργησεν ἐν τῷ Χριστῷ, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις,	Quod exseruit in Christo, suscitato eo ex mortuis, & *quem* collocavit ad dextram suam in cœlis,	*Quam operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis, & constituens ad dextram suam in cœlestibus,*
21 Ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι.	Longè supra omne imperium ac autoritatem, & potestatem & dominatum, & omne nomen quod nominatur non solùm in hoc seculo verumetiam in futuro.	*Supra omnem principatum & potestatem, & virtutem & dominationem, & omne nomen quod nominatur non solùm in hoc seculo sed etiam in futuro.*
22 Καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ.	Et omnia subjecit ejus pedibus, eúmque constituit caput super omnia *ipsi* Ecclesiæ.	*Et omnia subjecit sub pedibus ejus: & ipsum dedit caput super omnia ipsi Ecclesiæ.*
23 Ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου.	Quæ est corpus ipsius, & complementum ejus qui omnia implet in omnibus.	*Quæ est corpus ipsius, plenitudo ejus qui omnia in omnibus adimpletur.*

13 Jam etiam exæquat Ephesios (aut potiùs Gentes omnes) Judæis, quia etiamsi posteriores accesserunt, tamen eodem Evangelio vocati, fide sunt illud amplexi, & eodem Spiritu, quod est electionis pignus, tantisper dum ipsa cernatur hæreditas, fuerunt obsignati, ut & in ipsis emineat Dei gloria.

15 Redit ad superiorem gratulationem, duo simul concludens ex præcedentibus: primùm, omnia bona à Deo Patre in Christo & per Christum in nos proficisci, ut eorum nomine à nobis laudetur: secundum, illa omnia quæ ad duo veluti capita revocat, fidem videlicet & charitatem, certis gradibus in nos augeri, ut ab ejusdem gratia petendum sit incrementum à quo est initium, & à quo finis speratur. 17 Causæ fidei sunt, Deus Pater sancto suo Spiritu mentes nostras illustrans, ut Christum in Evangelio sibi patefactum amplectantur ad vitam æternam obtinendam, & ipsius Dei gloriam prædicandam. 19 Fidei excellentia declaratur ab effectis, quoniam in illa sese exserit potentissima Dei virtus. ‖ *Col. 2.19. Infrà, 3.7.* 20 Potentiam & gloriam illam Dei longè sublimissimam, cujus credentes omnes sunt participes, adhuc tamen in nobis, propter crucis ignominiam & carnis infirmitatem, perobscuram, jubet nos Apostolus in Christo gloriosissimo fidei oculis contemplari. 22 Nè summam illam Christi gloriam putemus aliquid à nobis alienum esse, testatur illum esse à Deo Patre constitutum caput totius Ecclesiæ. oportere igitur corpus huic capiti conjungi, quod alioqui absque membris mutilum quiddam esset: quod tamen necessitate non fit (cùm Ecclesia potiùs unius Christi virtute vivificetur & sustentetur, nedum ut ejus supplemento indigeat) sed immensâ Dei voluntate, qui nos Filio dignatur adjungere.

12 *Laudi gloriæ ipsius*, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ. Quidam vertunt, *Laudi & gloriæ ipsius*, quæ interpretatio ex Græco contextu refellitur. *Gloriam* enim *Dei* hoc in loco, & infrà, vers. 14. pro Deo glorioso dixit, Hebræorum more, quem exposuimus 1. Cor. 2. 8. ¶ *Qui priores speravimus*, τοὺς προηλπικότας. Manifestè loquitur de Judæis quibus prioribus exhibitus fuit Christus, & apud quos cœpit Ecclesia. Itaque miror veteres in hoc explicando loco tam procul aberrasse à scopo. Nam Hieronymus ad præscientiam divinam refert, in qua fideles sperarint ab æterno. quod dictum (ut Origenis dogmata redolens) non immeritò videtur à Ruffino reprehendi. Theophylactus præpositionem πρὸ ad exitum spei refert. Ambrosius huc putat pertinere quòd Apostoli in Christum venturum sperarint. quæ omnia profectò sunt ἀπροσδιόνυσα: sunt tamen ab Erasmo diligenter annotata. Vulgata, *Qui antè speravimus*, nimiùm obscurè.

13 *In quo & vos*, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς. Nunc igitur Gentes Judæis exæquat, ut utrique in Christo coalescentes non habeant de quo conquerantur, sed de quo pariter gratias agant. ¶ *Illo sermone veritatis illius*, τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Divinissima Evangelicæ doctrinæ descriptio à causis omnibus sumta facit ut utriusque articuli vim hic servandam esse existimem. ¶ Nempe *felici nuncio*, τὸ εὐαγγέλιον. Alibi *Evangelii* nomen servavi, cujus notatio hoc in loco & infrà, 6.15. mihi propter additum epitheton videtur fuisse exprimenda cùm à Deo proficiscatur qui mentiri non potest. ¶ *Obsignati estis*, ἐσφραγίσθητε. Vide Joan. 6. 27. 1. Cor. 1. 6. Est autem sumta translatio à sigillis, quorum impressione, authentica ab incertis, & à falsis vera distinguimus. ¶ *Per spiritum illum promissionis sanctum*, τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ. id est, Spiritu illo qui non adfert Legis & servitutis terrorem, sed promissionem gratuitæ adoptionis suis donis obsignat in credentium animis. Nam idem Spiritus confirmat in fide, qui fidem gignit. Est autem hoc loco triplicatus articulus diligenter observandus, quem & Vetus interpres & Erasmus neglexerunt.

14 *Arrhabo*, ἀῤῥαβών. Vulgata, *Pignus*. Vide 2. Cor. 1. 22. Scriptum est autem ὅς ἐστιν pro ὅ ἐστιν, cùm præcedat τὸ Πνεῦμα, vel habitâ sensûs ratione, quia τὸ Πνεῦμα Θεός ἐστιν, ut Photio placet; vel propterea quòd sequitur ἀῤῥαβών, ut in illo Ciceronis, *Tum domicilia conjuncta, quas urbes dicimus*. & in illo Terentii, *Nunquam æquè paupertas onus visum est mihi grave*. ¶ *Ad obtinendam redemtionem*, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, id est, εἰς περιποίησιν τῆς ἀπολυτρώσεως, manifestâ hypallage Hebræis familiari: cujus exempla vide hoc ipso capite vers. 29. Item infrà, 4. 13. & 29. Item Coloss. 2. 2. Hebr. 7. 19. & 10. 22. Vulgata, *In redemtionem acquisitionis*. Erasmus, *In redemtionem acquisitæ possessionis*: quasi videlicet περιποίησις ipsam Ecclesiam sanguine Christi acquisitam declaret metonymicè, sicut Præputium pro Incircumcisis, & Circumcisio pro Circumcisis accipitur, quod sequitur Græcus Scholiastes & plerique, sed meo quidem judicio durè, & nullâ necessariâ ratione, quamvìs 1. Pet. 2. 9. Judæi dicantur λαὸς εἰς περιποίησιν, ut verterunt etiam Græci Hebræam vocem *Segulah*, Malach. 3. 17. & Exod. 19. 5.

15 *In Dominum Jesum*, ἐν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ. Sic vertendum hunc locum apparet ex altero sequente membro.

17 *Pater ille gloriæ*, ὁ πατὴρ τῆς δόξης. id est, ex Hebræo idiotismo, quem exposuimus, 1. Cor. 2. 8. Pater ille gloriæ plenus, qui & Deus est Domini nostri Jesu Christi, quatenus hic homo factus est, ut eundem atque nos Deum haberet, & nos eundem patrem atque ipse haberemus. de qua re diximus Joan. 20. 17. ¶ *Spiritum sapientiæ*, πνεῦμα σοφίας. id est, donum sapientiæ per Spiritum sanctum, ut exposuimus alibi. *Sapientiæ* autem ac *Revelationis* nomine quid significet, diximus, 1. Cor. 14. 6. quanquam hæc mihi videntur latiùs nunc patere, ità ut ampliorem eorum cognitionem declarent quæ Christianis omnibus cognoscenda sunt. ¶ *Per agnitionem ipsius*, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ. Erasmus, *Per agnitionem sui*. Atqui αὐτοῦ potiùs ad Christum pertinet, ex quo agnito omnem sapientiam divinam haurimus. Deinde quod idem Erasmus scribit in hunc locum, Philosophos cognovisse quidem Deum, at non agnovisse, certè ad rem non pertinet, cùm hic agatur non περὶ τοῦ γνωστοῦ τοῦ Θεοῦ (ut loquitur Apostolus Rom. 1. 19.) i. de eo quod, præeunte naturæ luce, homines possunt de Deo cognoscere; sed de Christi mysterio, quod caro & sanguis nè suspicari quidem, nedum revelare possit. Sed & admittendum non est quod Hieronymum annotat Erasmus observare de Patre priùs cognito, cujus denuo cœperimus per revelationem Spiritûs recordari, nempe ut Platonica reminiscentia statuatur. Sed tamen non temerè Paulus *Agnitionem* potiùs scripsit quàm *Cognitionem*: quamvìs interdum ista confundantur. Neque enim satis est Christum cognovisse, sed etiam agnoscendus est nobis quotidie magìs ac magìs quem semel cognovimus: quo fit ut nunc iis ipsis sapientiam precetur Apostolus in quos antea versu 8. dixerat, omnem sapientiam esse à Domino effusam.

18 *Illuminatis oculis*, πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμούς. Vulg. & Erasmus, *Illuminatos oculos*: quo fit ut oratio non cohæreat, nisi

exegeticam particulam, *Nempe*, ſubaudias. Hieronymus, cùm alibi Paulum ut Græci ſermonis imperitum immeritò arguat, hìc contrà conatur illum excuſare, ubi nullâ excuſatione indiget, conjungitque iſta cum participio ἀκύσας, i. cum initio verſ. 15. nempe ut ex anantapodoto, quod nuſquam eſt, ſynchyſin faciat. Ambroſius verò longè meliorem rationem iniit, ità ut iſta cum verbo δῴη connectantur: ſed non rectè inſeruit verbum *Habere*, cùm potiùs ſupplenda fuerit copula, ex Hebræorum more, ut Joan. 10 16. & 1. Tim. 4. 3. & alibi ſæpe, hoc modo, *ut det vobis Deus Spiritum ſapientiæ*, &c. *& illuminatos oculos*, &c. Eraſmus verò miratur Chryſoſtomum & Theophylactum nullum hìc ſcrupulum ſenſiſſe, aut ſi ſenſerunt diſſimulaſſe. Sed, obſecro, quînam ſcrupulum ſentirent ubi nuſquam eſt? Nemo enim eſt (opinor) cui non ſit ſatìs notum, quartos caſus abſolutè poſitos nonmodò excuſari apud Græcos, ſed etiam inter elegantes Atticiſmos numerari. quæ tamen phraſis ſi non placuerit, agè quid ſi legamus, πεφωτισμένοις τοὺς ὀφθαλμοὺς, certè omnia quàm aptiſſimè congruent. ¶ *Mentis*, τῆς διανοίας. Vide infrà, 2. 3. Vulgata, *Cordis*, τῆς καρδίας, eodem ſenſu. Nam ſæpe iſtæ animi facultates non diſtinguuntur, & unâ expreſſâ cæteræ συνεκδοχικῶς intelliguntur. Vide Heb 10. 16. & Coloſſ. 1. 21. ¶ *Quæ ſit ſpes illa vocationis ejus*, τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ. id eſt, quæ bona vos ille ſperare jubeat, vos ad Chriſtum vocans. Spem enim poſuit pro bonis ipſis quæ ſperamus, μετωνυμικῶς, ut Rom. 8. 24. & Galat. 5. 5. Eraſmus, *Spes ad quam ille vos vocavit*.

19 *Roboris virium ipſius*, τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Tria hìc ſunt diſtinctè conſideranda, quorum ἰσχὺς eſt facultas ipſa: κράτος ipſius ſeſe exſerentis virtus: ἐνέργεια verò ipſius effectum, ſive ἐνέργημα. Vulgata, *Potentiæ virtutis*. Eraſmus, *Roboris fortitudinis*.

20 *Quam exſeruit*, ἣν ἐνήργησεν. Ad verbum, *Quâ operatus eſt*. Nam κατὰ repetendum eſt ante ἣν ex Hebræorum idiotiſmo. Vide infrà 2. 4. ¶ *Et quem collocavit*, καὶ ἐκάθισεν. In duobus codicibus ſcriptum invenimus καὶ καθίσας, ut etiam legit Vetus interpres, ídque rectiùs. Ponitur autem τὸ καθίζειν hoc in loco quaſi in conjugatione Hiphil, ut Matth. 21. 7. & 1. Cor. 6. 4. Vulgata, *Conſtituens*, non ſervatâ Aoriſti ſignificatione. Eraſmus, *Sedere fecit*. ¶ *In cœlis*, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Hebr. במרומים *bammeromim*, ut ſuprà verſiculo 3. ſub. מקומות *mekomoth*, id eſt, *locis*. Vulgata & Eraſmus, *In cœleſtibus*, nimiùm obſcurè. Significat autem *Sedere ad dextram Patris in cœlis*, conſortem eſſe imperii illius ſummi: cujus etiam reſpectu Dei majeſtatem dicimus eſſe in cœlis, non quòd illic ſit incluſa, ſed quòd illic potiſſimùm emineat: quanquam quod ad ipſam Humanitatem Chriſti attinet, certum ſit eam in cœlis eſſe, non in terrâ: quòd alioquin imaginaria ſit ipſius Aſſcenſio, & imaginarium corpus. qua de re pluribus Auguſtinus in epiſtola ad Dardanum.

21 *Longè ſupra omne imperium*, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς. Ineptè ſunt curioſi qui ex hoc loco & ſimilibus occaſionem arripiunt garriendi de Angelorum ordinibus. Simpliciter enim Apoſtolus ſupra omnem omnium rerum creatarum præſtantiam Chriſtum evehit. Habet autem etiam præpoſitio ὑπὲρ ſuum pondus, quam nec Vetus interpres nec Eraſmus expreſſit; ut intelligamus Chriſtum non ſimpliciter, ſed infinitis partibus excellere. ¶ *Et omne nomen*, &c. καὶ παντὸς ὀνόματος, &c. id eſt, quicquid exſiſtit. Niſi malimus *nomen* pro re celebri; & *nominari* accipere pro celebrem eſſe: ut apud Hebræos viri celebres dicuntur אנשי השם *anaſche haſchem*, id eſt, *viri nominis*, quos Græci vocant ὀνομαστούς: quo modo etiam in vernaculo noſtro ſermone loquimur. ¶ *Non ſolùm*, &c. οὐ μόνον, &c. Hoc refero ad totum complexum ſuperioris orationis, non autem ad participium ὀνομαζομένου. Significat enim Paulus hanc Chriſti præſtantiam non eſſe temporariam ſed æternam, ità ut futurum etiam ſeculum comprehendat. Alioquin cogemur per *futurum ſeculum* interpretari Regnum cœleſte: quod tamen non poteſt ſimpliciter dici futurum, cùm jam exſiſtat, ſed noſtrî duntaxat habitâ ratione, quibus nondum eſt præſens: ut planè ſit violenta interpretatio. Deinde dicendum fuiſſet, Non ſolùm quod nominatur in præſenti ſeculo, ſed etiam quòd nominabitur in futuro.

22 *Eúmque conſtituit*, καὶ αὐτὸν ἔδωκε. Vulgata & Eraſmus, *Et ipſum dedit*. nimiùm obſcurè. Eſt enim Hebræorum more dictum ἔδωκε pro κατέστησε, apud quos ſic accipitur verbum נתן *nathan*, ut Gen. 41. 43. ¶ *Caput*, κεφαλήν. id eſt, ut eſſet caput, ſive pro capite: pro quo Hebræi dicunt לראש *leroſch*, id eſt, *in caput*. Non eſt igitur Eccleſia Chriſtiana biceps, aut potiùs ἀκέφαλος, ut eum meritò dixerit Gregorius Antichriſtum eſſe qui ſe univerſalem epiſcopum vocaret, epiſtolâ 76, 78, 79, 83, 92, 188, 194. ¶ *Super omnia*, ὑπὲρ πάντα. id eſt, ſummum, adeò ut nihil non illi ſubſit.

23 *Complementum*, πλήρωμα. ſive, *ſupplementum*. Is enim eſt Chriſti in Eccleſiam amor, ut cùm omnia omnibus ad plenum præſtet, tamen ſeſe veluti mancum & membris mutilum caput exiſtimet, niſi Eccleſiam habeat ſibi inſtar corporis adjunctam. Hinc factum ut *Chriſtus* interdum collectivè pro tota Eccleſia capiti ſuo adjuncta accipiatur, ut 1. Cor. 12. 12, & 13. & Galat. 3. 16. Hinc etiam illud *In Chriſto* toties repetitum: quod multò expreſſius aliquid ſignificat quàm *Cum Chriſto*, vel *Per Chriſtum*. Hinc factum ut diceret Apoſtolus ſe in Chriſto, & Chriſtum in ſeſe vivere, Galat. 2. 20. Hinc illa Chriſti vox, Saule, Saule, quid me perſequeris? Quò etiam pertinet quod ſcriptum eſt Coloſſ. 1. 24. Hinc denique noſtra ſpes omnis & conſolatio proficiſcitur. ¶ *Qui implet*, τοῦ πληρουμένου. Chryſoſtomus paſſivè accipit, ut ſit ſenſus, Chriſtum prorſus impleri in omnibus, id eſt ſingulos fideles conferre ad Chriſti complementum, utì corpus ſuum ex ſingulis membris eſt compactum. Mihi verò videtur coacta iſta interpretatio, qui potiùs activè iſtud accipio. Nam τὸ πληροῦσθαι pro πληροῦν Xenophon etiam uſurpavit, libr. 6. Ἑλληνικῶν, & συμπληροῦσθαι pro συμπληροῦν Plato in Timæo. Omnino autem hoc addidit Apoſtolus, ut ſciamus Chriſtum per ſe non indigere hoc ſupplemento, ut qui efficiat omnia in omnibus re verâ, nedum ut indigeat cujuſpiam ſupplemento, quamvìs pro immenſa ſua bonitate Eccleſiam dignatur ſibi corporis inſtar adjungere. Ubiquitarii verò, quos non pudet hoc loco abuti, ut & alio ex hac ipſa Epiſtola, infrà 4. 10. iſtud referentes ad ipſam humanitatis Chriſti eſſentiam, quæ terram & cœlum impleat ut ipſa Deitas Jerem. 23. 24. exſecratione digni ſunt non refutatione.

---

*Col. 2. 13.

ΚΕΦ. β.

Καὶ ὑμᾶς ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις·

2 Ἐν αἷς ποτὲ περιεπατήσατε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας.

CAP. II.

Et vos unà vivificavit cùm eſſetis mortui in [a] offenſis & peccatis:

In quibus olim ambulaſtis [b] ut eſt vita mundi hujus, ſecundùm principem cui poteſtas eſt aeris, ſpiritu ipſius [c] nunc agente in hominibus contumacibus.

CAP. II.

Et vos convivificavit cùm eſſetis mortui delictis & peccatis veſtris:

In quibus aliquando ambulaſtis ſecundùm ſeculum mundi hujus, ſecundùm principem poteſtatis aeris hujus, ſpiritus qui nunc operatur in filiis diffidentiæ.

1 Rurſus magnitudinem divinæ benevolentiæ declarat collatione miſerrimi illius ſtatûs in quo nati ſumus, cum ea dignitate in quam à Deo patre evehimur in Chriſto. Sic igitur eam conditionem deſcribit, ut dicat nos, quod ad ſpirituales motus attinet, non ſemimortuos, ſed planè ac prorſus mortuos naſci. [a] Cauſam mortis indicat, nempe peccata. 2 Omnes fuiſſe ſpiritualiter mortuos probat ab effectis. [b] Univerſale eſſe hoc malum teſtatur, adeò ut omnes ſint Satanæ mancipia. [c] Ideo homines mancipati ſunt Satanæ quòd Deo ſint ſpontè rebelles.

---

1 *Et vos* unà vivificavit, καὶ ὑμᾶς. Vetus interpres rectè addidit verbum *Convivificavit*, id eſt, συνεζωοποίησε. quod tamen non additur in Græcis, ſed quinto demum verſiculo adjicitur. Eſt enim propter multas inſertas ſententias longum hyperbaton: nihil verò prohibet obſcuritatem ità fugere ut nihil immutes aut adjicias ſententiæ. Incipit porrò nunc Paulus vocationem Gentium in Epheſiis amplificare ex circumſtantiis, id eſt, ex collatione conditionis præcedentis vocationem cum ea quæ ſubſecuta eſt: idque duplici modo, nempe ſimpliciter primùm, deinde comparatè, ex Judæorum antitheſi. quos tamen exæquat Gentibus tum ante vocationem, quatenus extra promiſſionem & in ſeſe conſiderantur: tum etiam poſt vocationem in Chriſto, cujus unius communis capitis gratiâ in unum illud corpus coaluerunt. ¶ *Cùm eſſetis mortui in offenſis & peccatis*, ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις. Mortem ſpiritualem intelligit: unde & mors illa, quam primam vocant, ſecuta eſt, (ut Rom. 5. 12.) & ſecunda, quæ & æterna dicitur. Ideo dicuntur *mortui* quicunque non ſunt renati, quia ſicut immortalitas damnatorum non eſt vita, ſed mors quædam perennis, nempe cum æterno exitio conjuncta; ſic etiam hæc animi & corporis conjunctio vita propriè non eſt, ſed mors, in iis qui Chriſti Spiritu non aguntur, ut Eſa. 9. 1. & Joan. 5. 28. Rom. 6. 2, & 13. & 7. 10. & 1. Tim. 5. 6. & paſſim in Scripturis. Sed τὸ ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, id eſt, *Mori peccato*, contrariâ prorſus ſententiâ dicuntur ii in quibus peccatum eſt exſtinctum, tertio videlicet caſu: cum qua mortificatione prorſus cohæret ζωοποίησις, id eſt *vivificatio*, quæ alteri illi morti opponitur, ut diximus Rom. 6. 2. Itaque ut hæc dicendi genera tam diverſa diſtingueremus, noluimus interpretari *Mortui peccatis*, ſed *In peccatis*, additâ videlicet præpoſitione ἐν, quæ exſtat in Syra interpretatione & exprimitur Col. 2. 13. & Num. 27. 3. qua de re vide Act. 8. 23. Videtur tamen ipſum diſcrimen numeri ſatìs hoc indicare: quia (ut alibi diximus) ἁμαρτίαν ſolet ſingulari numero Paulus ipſam veluti arborem (id eſt inſitam corruptionem) vocare, cujus fructus ſunt ἁμαρτίαι multitudinis numero. Supereſt ut annotemus Clementem Alexandrinum ἐν τῷ προτρεπτικῷ hunc locum

citare

citare paulò aliter. Sic enim habet, ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί· ὁ δὲ πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς ὄντας ἤδη νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίησεν, Id est, *Eramus etiam nos certè filii iræ, ut & reliqui: sed Deus qui dives est misericordiâ, eâ charitate quâ nos dilexit jam per peccata mortuos, unà vivificavit vos per Christum.* Ex hoc autem loco apparet aliquod esse discrimen inter hæc duo, ità videlicet ut παράπτωμα sit levius quiddam quàm ἁμαρτία: quod tamen discrimen non semper observatur.

2 *In quibus olim versati estis*, ἐν αἷς ποτε περιεπατήσατε. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In quibus aliquando ambulastis*. Hebræis verò הלך בחטאות *halach bechattaoth*, id est, *in peccatis ambulavit*, dicitur de iis quorum vita omnis ad scelera præceps fertur: quales sunt quicunque Spiritu Dei non sunt renati. Vide Act. 8. 23. & Coloss. 3. 7. ¶ *Ut est vita mundi hujus*, κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου. Vulgata, *Secundùm seculum mundi hujus*. Hebr. כדור העולם *chedor haolam*, quod possis etiam interpretari de ipsis hominibus, sicut apud Latinos accipitur *ætatis* nomen. ¶ *Secundùm principem*, κατὰ τὸν ἄρχοντα, i. ex arbitrio principis. Vide infrà, 6. 12. ¶ *Spiritu ipsius nunc agente*, τοῦ πνεύματος νῦν ἐνεργοῦντος. Vulg. legit τούτου πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος, & τούτου conjunxit cum ἀέρος, idque perperàm, ut nunc quidem in Latinis codicibus impressis legitur, cùm fortasse scripserit & legendum fuerit *hujus spiritûs*, quod per oppositionem sit intelligendum, ut significetur is in cujus sit potestate, sive à quo proficiscatur *Spiritus ille qui nunc agit*, &c. vel fortasse legit αὐτοῦ πνεύματος, & Latinè scribendum fuit, non *hujus*, sed *ejus Spiritus qui nunc agit*, &c. Apud Græcum autem Scholiasten exprimitur particula καὶ constitutione sic magis perspicuâ. Ego verò omnino existimo scripsisse Apostolum τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τοῦ ἐνεργοῦντος, quod sit non ad ἄρχοντα referendum, sed absolutè intelligendum, sic eàdem & quidem planâ prorsus manente sententiâ. ¶ *In hominibus contumacibus*, ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας. Vulg. *in filiis diffidentiæ*. Est autem hoc dictum Hebræorum more, apud quos בן *ben*, id est, *filius*, cum genitivo appellativorum accipitur pro eo qui alicui rei sit prorsus addictus. Itaque *filii contumaciæ*, declarat homines contumaciæ deditos. Sed præterea distinguenda est ἀπιστία, i. *diffidentia*, sive potiùs *infidelitas* Fidei opposita, ab ἀπειθείᾳ quæ *rebellionem*, sive antiquo verbo *imparentiam* declarat, quamvis ista sese mutuò consequantur. Filii enim ἀπιστίας sunt de quibus Moses Deut. 32. 20. filii non אמן *hemun*, id est, veritas seu fides non est in eis, id est, in quibus nulla est fides. Idem vetus interpres Col. 3. 6. *Filios incredulitatis* interpretatur. vide infrà, 1. Pet. 2. 7.

---

3 Ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς πάντες ἀνεστράφημέν ποτε ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμῶν, ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν· καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί.
4 Ὁ δὲ Θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς,
5 Καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι.
6 Καὶ συνήγειρε, καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.
7 Ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.
8 Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ τὸ δῶρον·
9 Οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μή τις καυχήσηται.
10 Αὐτοῦ γάρ ἐσμεν ποίημα, κτισθέντες ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, οἷς προητοίμασεν ὁ Θεὸς ἵνα ἐν αὐτοῖς περιπατήσωμεν.
11 Διὸ μνημονεύετε ὅτι ὑμεῖς ποτε τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου.
12 Ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς Χριστοῦ, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ·
13 Νυνὶ δὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ὑμεῖς οἵ ποτε ὄντες μακρὰν, ἐγγὺς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ.
14 Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ·
15 Τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας· ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην,
16 Καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι τῷ Θεῷ, διὰ τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ·
17 Καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν, τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς ἐγγύς.
18 Ὅτι δι' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ ἀμφότεροι ἐν ἑνὶ πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα.

Inter quos & nos omnes conversati sumus olim in cupiditatibus carnis nostræ, facientes quæ carni ac cogitationibus libebant: d eramúsque naturâ filii iræ, ut etiam reliqui.
Sed Deus, ut qui dives sit misericordiâ, propter multam charitatem suam quâ dilexit nos,
Etiam nos cùm in offensis mortui essemus unà vivificavit cum Christo, *cujus* gratiâ estis servati:
Unáque suscitavit, unáque collocavit in cœlis in Christo Jesu:
Ut ostenderet in seculis supervenientibus, supereminentes illas opes suæ gratiæ, *suâ* erga nos benignitate in Christo Jesu.
Gratiâ enim illâ estis servati per fidem: (& hoc non *est* ex vobis: *sed* Dei donum *est*:)
Non ex operibus, ut nequis glorietur.
Nam ipsius sumus opus, creati in Christo Jesu ad opera bona, quæ præparavit Deus ut in eis ambulemus.
Propterea mementote, vos quondam Gentes in carne, qui dicebamini Præputium ab ea quæ vocatur Circumcisio manibus in carne facta:
Vos *inquam* illo tempore fuisse, absque Christo, abalienatos à civili statu Israelis, & † extraneos quod ad pactorum promissiones *attinet*, spem non habentes, & absque Deo in mundo:
At nunc in Christo Jesu vos, qui olim eratis longinqui, propinqui facti estis, per sanguinem Christi.
Ipse enim est pax nostra, qui utraque fecit unum, & intergerini parietis septum, *id est*, inimicitias dissolvit carne suâ:
Lege illâ præceptorum, *quæ* in ritibus *posita est*, evanescere factâ: ut ex duobus illis conderet in semetipso unum novum hominem, faciens pacem,
Et utrosque in uno corpore reconciliaret Deo per crucem, peremtis inimicitiis per eam.
Et veniens evangelizavit pacem vobis, *tum* qui procul eratis tum qui propè *eratis*.
Quoniam utrique per ipsum habemus aditum per unum Spiritum ad Patrem.

In quibus & nos omnes aliquando conversati sumus in desideriis carnis nostræ, facientes voluntates carnis & cogitationum: & eramus naturâ filii iræ, sicut & cæteri.
Deus autem qui dives est in misericordia, propter nimiam charitatem suam quâ dilexit nos,
Et cùm essemus mortui peccatis, convivificavit nos Christo, cujus gratiâ estis salvati:
Et conresuscitavit, & consedere fecit in cœlestibus in Christo Jesu:
Ut ostenderet in seculis supervenientibus abundantes divitias gratiæ suæ, in bonitate super nos in Christo Jesu.
Gratiâ enim estis salvati per fidem: & hoc non ex vobis: Dei enim donum est:
Non ex operibus, ut nequis glorietur.
Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Jesu in operibus bonis, quæ præparavit Deus ut in illis ambulemus.
Propter quod memores estote quòd aliquãdo vos qui eratis Gentes in carne, qui dicebãmini Præputiũ ab ea quæ dicitur Circũcisio in carne, manu facta:
Quòd eratis in illo tempore sine Christo, alienati à conversatione Israel, & hospites testamentorum promissionis, spem non habentes, & sine Deo in mundo.
Nunc autem in Christo Jesu, vos qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi.
Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraq; unum, & medium parietem maceriæ solvens:
Inimicitias in carne sua, Legem mandatorum, decretis evacuans, ut duos condat in semet ipso in uno novo homine, faciens pacem,
Et reconciliet ambos in uno corpore Deo per crucem, interficiens inimicitiam in semetipso.
Et veniens evangelizavit pacem vobis qui longè fuistis, & pacem iis qui propè.
Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno Spiritu ad Patrem.

3 Gentibus seorsim damnatis, Judæos ipsos quibus seipsum aggregabat, fatetur nihilo esse per se meliores.
d Conclusio, omnes homines nasci iræ & maledictioni Dei obnoxios.
4 Jam sequitur alterum collationis membrum, nostram excellentiam declarans, quòd videlicet Christi virtute simus à morte illa liberati, & æternæ vitæ participes facti, ut tandem & ipsi cum eo regnemus. Inculcat autem multis modis hujus beneficii caussam efficientem esse gratuitam Dei misericordiam; materiam verò Christum ipsum, instrumentum, fidem, quæ & ipsa sit gratuitum Dei donum; finem denique Dei gloriam. 9 Expressè detrahit operibus nostris justitiæ laudem, cùm ipsa bona sint gratiâ effecta in nobis. 11 Superiorem doctrinam Gentibus applicans, ostendit eas non tantùm naturâ, ut & ipsos Judæos, sed peculiari etiam ratione fuisse à Deo alienissimas: quò magis oporteat ipsas tanti Dei beneficii memoriam conservare. † Rom. 9. 4. 13 Christus unicum est Judæorum & Gentium vinculum quo cum Deo conciliantur. 14 Sicut cæremoniis & Legali cultu dirimebantur Judæi à Gentibus, ità nunc Christus diruto illo septo utrosque in seipso & inter se & in Deo copulat: ex quo consequitur eos qui cæremonias illas stabilire volunt, Christi gratiam irritam facere. 17 Hujus gratiæ efficax est instrumentum Evangelii prædicatio, tum Judæis, tum Gentibus communis.

---

3 *Inter quos*, ἐν οἷς. videlicet rebelles. Vulgata, *in quibus*. barbarè & ambiguè. Indè factum ut nonnulli ad παραπτώμασι ex primo versiculo perperàm retulerint. ¶ *Quæ carni ac cogitationibus libebant*, τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν. Θελήματα Vetus interpres non satis expressè convertit *voluntates*, ut diximus Joan. 1. 13. Quod autem ad διανοίας attinet, subtiliùs quidem Plato lib. 6. de republica διάνοιαν mediam collocat inter νόησιν & πίστιν, quibus demum subjungit εἰκασίαν: sicut etiam alicubi Paulus animum à spiritu, & corpus ab utroque distinguit: sed hoc in loco Paulus σάρκα, tanquam generale nomen quo totus homo non renatus significatur, in species duas dividit, nempe σάρκα & διάνοιαν: σάρκα, eodem nomine atque genus ipsum, vocans partem animi quam ἄλογον nuncupant Philosophi; διάνοιαν verò τὸ λογικὸν, aut potiùs utriusque facultatis effecta. Quamobrem etiam διανοίας dixit numero multitudinis, ut etiam alibi διαλογισμοὺς, Rom. 1. 21. Itaque nihil prorsus relinquit homini Paulus, quod non sit per peccatum, non dico semimortuum, ut tradunt Sophistæ nostri Semipelagiani, sed prorsus mortuum, quod ad qualitatum vitium attinet. ¶ *Naturâ filii iræ*, φύσει. Hoc uno verbo, quasi fulmine, totus homo, quantus quantus est, prosternitur. Neque enim naturam dicit læsam, sed mortuam per peccatum, ideóque iræ obnoxiam. Itaque mira hîc fuit Satanæ impudentia dum hunc locum corrumpere conatus est: & quidem non per eos solùm qui apertè fuerunt hæretici, sed etiam per nonnullos alioquin valde eruditos, & quibus Ecclesia multum debet, sed qui tamen homines fuerunt. Itaque Hieronymus quosdam indicat interpretari φύσει per πάντως, id est *omnino*, quod tamen prorsus violentum est nec satis etiam expressum, quia mali innatam originem non indicat. Græcus scholiastes verò interpretatur ἀληθῶς καὶ γνησίως, *verè ac germanè*, ut etiam Cyrillus in Apologetico, ad anathematismum tertium. Chrysostomus addit, *sicut ex homine natus nihil aliud est quàm homo, ità nos nihil aliud sumus quàm filii iræ*. Sed quorsum istos nodos in scirpo? Quid enim apertiùs dici potuit quàm nos non consuetudine & imitatione, sed ipsâ naturâ peccatores nasci? quod & David apertè clamat Psal. 51. 7. & Paulus demonstravit Rom. 5. 12, 13, & 14. Nam ubicunque ira est, ibi & peccatum: quo sine exceptione involvi totam humanam gentem idem

testatur Rom. 1. 18. & 13. 9. Sed naturam tamen intellige non quatenus creata est, verùm quatenus per diaboli suggestionem corrupta est à seipsa. Neque obstat trajectio, ut potiùs dicendum fuisse videatur, ἦμεν φύσει τέκνα ὀργῆς. nam plana est sententia, & eadem hujus vocis trajectio exstat Gal. 4. 8. ¶ *Filii iræ*, *τέκνα ὀργῆς*. id est, iræ Dei devoti atque obnoxii quasi ad eam rem ab ipsa natura effecti. Neque enim *filios iræ* hic accipit pro hominibus iratis, ut superiore versiculo *filios contumaciæ* pro contumacibus; sed passivè homines irati Dei judicio reos æternæ mortis: ut apud Hebr. בן המות *ben hammaveth*, *filius mortis* dicitur qui capitalis criminis reus est, & alia similia. Vide suprà, v. 2. & Joan. 17. 12. ¶ *Ut etiam reliqui*, *ὡς καὶ οἱ λοιποί*. id est, ut reliqui etiam populi profani. Nam hoc versiculo Judæos, quibus sese accenset, quod ad naturam attinet, Gentibus exæquat: ut probet discrimen illud, quod postea temporarium fuisse ostendet, non à natura sed à gratia proficisci. Itaque secundo versiculo omnes Gentes, in Ephesiorum persona compellans, *περιεπατήσατε*, inquit, id est, *ambulastis*: in hoc autem versiculo *ἀνεστράφημεν*, inquit, id est, *conversati sumus*: & quidem additâ particulâ καὶ, ut intelligas Judæos quoque in eodem numero censeri.

4 *Ut qui dives sit*, *πλούσιος*. id est, qui abundat: ut non modò apud Hebræos sed etiam in aliis linguis *dives* in genere dicitur aliquis ejus rei cujus magnam habet copiam. Nunc autem redit Apostolus ad initium capitis, eo tantùm excepto, quòd ἡμᾶς dicit hoc in loco, Judæos & Gentes unà conjungens in gratiæ beneficio, quos in naturæ vitio exæquarat; illic verò ὑμᾶς dixerat, Gentes compellans in Ephesiorum persona. Neque verò causa erat cur Hieronymus vel expungeret particulam δὲ, vel imperitiæ Græci sermonis Paulum argueret, cùm (ut rectè observavit Erasmus) ista proximis opponantur, ità tamen ut nihilominus expleatur anantapodoton versu proximo. ¶ *Quâ*, *ἣν*. Repetitur διὰ ex præcedentibus, ex Hebr. idiotismo, ut diximus suprà, 1. 20. vel subauditur κατά.

5 *Cùm in offensis mortui essemus*, *νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι*. Usi sumus periphrasi, ut vitaremus periculosam ambiguitatem: sunt enim duo prorsus repugnantia dicendi genera, *Mortuum esse peccato*, tertio casu, quod convenit solis regeneratis, & *Mortuum esse per peccata*, sive *in peccatis*, quales omnes nascimur. ¶ Cujus *gratiâ estis servati*, *χάριτί ἐστε σεσωσμένοι*. Scio solere hæc includi per parenthesin, sed quæ ità sit dura & insolens ut eam facilè non admiserim. Ponitur autem חסד *chesed* pro חסדו *chasdo*: & similem relativi ellipsin invenies Jac. 5. 6. & 1. Pet. 4. 14. & 1. Joan. 3. 12. ut אשר *ascher* sæpissimè apud Hebræos. Imò etiam meus ille Claromontanus codex expressum habet οὗ, *cujus*.

6 *Unáque excitavit*, &c. καὶ συνήγειρε, &c. Quomodo hoc intelligendum sit subjicitur in fine versiculi, cùm inquit, *In Christo Jesu*. Neque enim id adhuc in nobis prorsus præstitum est, sed in capite duntaxat, cujus Spiritu cœpimus, peccato mortui, vivere Deo, donec in nobis opus suum perficiat idem qui inchoavit, quæ quidem spes nostra ità est certa ut non magìs sit certum quod jam percipimus quàm quod adhuc exspectamus, id est, quod fide jam possidemus. ¶ *In cœlis*, *ἐν τοῖς ἐπουρανίοις*. Vide suprà, 1. 3.

7 *Supereminentes illas opes*, *τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον*. Vulg. *Abundantes divitias*. Erasmus, *Eminentem opulentiam*. Vide Rom. 9. 23. ¶ *In Christo Jesu*, *ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*. Erasmus, *Per Christum Jesum*. Vide 1. Cor. 1. 2.

8 *Gratia enim*, *τῇ γὰρ χάριτι*. Cohærent ergò gratia (sive Dei donum) & fides. Istis autem opponuntur Servari ex nobis, vel ex operibus. Quid ergò istis in mentem venit qui tam repugnantia volunt conjungere? Cæterùm mihi non displicet scriptura Claromontani codicis, *τῇ γὰρ χάριτι αὐτοῦ σεσωσμένοι ἐσμέν*. *Gratiâ enim ipsius servati sumus*. Et paulò pòst, *οὐκ ἐξ ἡμῶν*, *non ex nobis*. ¶ *Servati estis*, *ἐστὲ σεσωσμένοι*. Non dicit Justificati estis, quod tamen verissimum est, sed eluditur ab adversariis; neque dicit, Servari incipitis, aut Servabimini, sed Servati estis, ut duo noverimus: Unum, fide non ex operibus, gratiâ & Dei dono non autem ex nobis, nos Christum amplecti: Alterum, qui Christum amplexi sunt, eos jam esse plenè in ipso justos, ac proinde jus æternæ hæreditatis adeptos. ¶ *Et hoc*, *καὶ τοῦτο*. id est, & hæc fides, itidémque quòd fidei interventu servamini: nè quis fide nos ut qualitate justificari arbitretur. Est autem totum hoc membrum parenthesi includendum.

9 *Ut nequis glorietur*, *ἵνα μή τις καυχήσηται*. Hunc nodum expediant qui saltem opera fidem subsequentia tanti faciunt, ut ex eorum meritis aliqua ex parte servemur: item qui sola cæremonialia volunt excludi.

10 *Opus*, *ποίημα*. vel, *factura*. Syrus *creatura*, *κτίσις*. quibus omnibus vocibus significatur nostræ regenerationis effectum, &c. De gratia enim hìc agi non de natura apparet, adversùs Pelagium, ex eo quod subjicitur, quamvìs ad priorem hominis creationem alludat, ut etiam David, Psalm. 51. 12. Sed pronomine *αὐτοῦ* cæteri omnes prorsus excluduntur, adversùs Semipelagianos, id est, adversùs eos qui naturam (ut aiunt) tantùm debilitatam fingunt à gratia adjuvari. At nos ex hoc loco didicimus ipsa etiam opera, quatenus bona sunt, gratiæ in solidum deberi: nec justificandum præcedere (quod etiam ait Augustinus) sed justificatum; addo autem ego, spe servatum sequi. Alludere verò mihi videtur Apostolus ad locum Esa. 37. 26. Et *ποίημα* vocat quod Hebræis יצר *jetser*.

11 *Propterea*, &c. *διὸ*, &c. In ea æqualitate quam antea commemorarat Apostolus, nunc latentem inæqualitatem profert, ut Gentes, quò longiùs à Deo abfuerunt, eò plura se gratiæ Dei debere fateantur. ¶ *Gentes in carne*, *ἔθνη ἐν σαρκί*. Considerandum est nomen גוים *gojim* id est, *Gentium*, quo significatur distinctio cæterorum populorum à populo Dei, id est, calamitosissima conditio. Additur autem *ἐν σαρκί*, id est, *in carne*, non ut elevetur ista miserabilis conditio, sed contrà ut certo argumento confirmetur. Æstimatur enim circumcisio hoc in loco suo pondere, id est, quatenus tessera fidei fuit, tessera, inquam, in carne impressa, cujus contemtus certum exitium ipsis Judæis adferebat, Genes. 17. 14. Quantò magìs igitur alienæ erant à Deo Gentes, quæ nè de tessera quidem ista quicquam audierant, ac proinde quas nullâ sui fœderis mentione dignatus erat Dominus? Nam neque rem ipsam à symbolo, neque symbolum à re ipsa separare oportet, ut Pauli sententiam perspiciamus: & *incircumcisorum* nomen non minùs competit iis Gentibus quæ symbolum quidem nudum præposterâ quâdam imitatione usurpabant, (ut de Ægyptiis, Æthiopibus, Syris & Colchis refert Herodotus) quàm quibus nec fœdus nec symbolum notum erat. ¶ *Qui dicebamini Præputium*, *οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία*. Id est, qui non alio nomine quàm Incircumcisorum vocabamini, ut vestra impuritas communi appellatione omnibus esset testata, ut 1. Sam. cap. 17. versu 26. & Ezech. cap. 44. versu 7, & 9. Huic opponitur Circumcisio: quo nomine poscit omnino antithesis & præpositio ὑπὸ non ut rem ipsam sed Judæos circumcisos intelligamus, pari metonymiâ. quod autem additur *ἐν σαρκὶ χειροποιήτου*, non huc pertinet ut duplices Judæi constituantur, cùm hoc planè sit extra oleas vagari, sed contrà, ut ipsa Gentium exsecratio oculis subjiciatur. Nam (ut modò dixi) symbolum conjungit Paulus cum re, ut facere par est quoties Sacramentorum dignitas expenditur. Itaque externum ipsum signum urget Paulus, ut ex eo quòd Gentes eo caruerunt, concludat Dei expertes fuisse. At enim (dices) num pertinebant ad pactum promissionis quicunque ex Judæis erant circumcisi? Minimè profectó: neque enim Dei gratia signo alligatur. Sed hoc est à scopo Apostoli aberrare, ut qui Judæorum gentem in genere, non autem singulos Judæos consideret, & simili etiam ratione Gentes quasi in unum corpus collectas cum iis committat. ¶ *In carne*, *ἐν σαρκί*. vel, *Cum carne*. id est, Incircumcisos, ut apparet ex eo quòd subsequitur. *Carnis* appellatio ad præputium *συμβολικῶς* refertur in generali propterea membro considerata. Apertiùs ergò Syrus pro *ἐν σαρκὶ* habet *σαρκός*.

12 *Illo tempore*, *ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ*, pro *χρόνῳ*, cujus tamen momenta fuerunt ab æterno præstituta. ¶ *Absque Christo*, *χωρὶς Χριστοῦ*. Meritò à Christo auspicatur, tanquam omnium promissionum scopo. ¶ *Abalienatos à civili statu Israelis*, *ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραήλ*, id est, qui nullum jus civitatis Israeliticæ haberetis. Civem autem esse Israelis, & Deum pro Deo suo habere, idem declarant. Vulg. *A conversatione*. Alii, *à republica* ego illud ut apertius usurpare malui. Secreverat enim Deus populum suum à cæteris, non tantùm illo merè spirituali fœdere, sed etiam civili regimine, quod utrumque videtur Apostolus distinctè significasse. ¶ *Et extraneos à fœderibus promissionis*, *καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας*. Una fuit promissio, si rem ipsam spectes, sed sæpius sancita. Ideo *διαθήκας* scripsit multitudinis numero. Possimus tamen etiam *Tabulas* metonymicè interpretari. Nomen autem *τῆς ἐπαγγελίας*, veteres codices secuti, cum præcedentibus conjunximus, quod nonnulli cum *ἐλπίδα* connectunt, eâdem tamen manente sententiâ, cùm nihil sperandum sit nisi quod promissum est, & vicissim nulla sit extra fœdus promissio. ¶ *Spem non habentes*, *ἐλπίδα μὴ ἔχοντες*. Spem meritò conjungit promissionibus de Christo. Nam absque his quicquid sperant homines, frustrà sperant. ¶ *Absque Deo*, *ἄθεοι*. Vel, *sine Deo*. Quomodo verò absque Deo qui tot Deos colebant? Nempe quia nullus ex tot falsis diis est verus Deus. At enim Deum tamen agnoverunt opificem cœli & terræ. Respondet Hilarius lib. 3. de Trinitate, Non Dei nomen sed planè Deus ignorabatur: quia Deum nemo noscit nisi qui Patrem & Filium confitetur. Itaque Judæos inquiet aliquis, sic quoque constitues ἀθέους, itidémque Turcas. Respondeo multiplex esse atheorum genus. Unum, eorum qui nullum prorsus numen agnoscunt. Alterum, eorum qui Deos prorsus fictitios loco veri numinis colunt. Tertium, eorum qui Deum illum quidem verum agnoscunt, at non cujusmodi est, sed qualem illum esse imaginantur; ut hodie Judæi & Turcæ, qui nec Patrem nec Filium confitentur, quales etiam Antitrinitarii omnes,

omnes, & Filii Deitatem ὁμοούσιον negantes. Quantulum verò ab his absunt qui sibi hodie Catholicæ Ecclesiæ nomen vendicant, nomine quidem unicum Deum Patrem Filium & Spiritum sanctum, & Christum θεάνθρωπον profitentes, sed mox re ipsâ statuentes ea, quibus positis Deus verus in idolum, quod nusquam fuit, nec est, nec erit, transformatur, & Filii humanitas in spectrum evanescit?

13 *Eratis longinqui*, ὄντες μακράν. Alludit ad Esa. 49. 1. & proximè sequente versiculo ad ejusdem Prophetæ locum, 57. 19.

14 *Intergerini parietis*, τὸν μεσότοιχον. Μεσότοιχον Vetus interpres *medium parietem* non ineptè convertit ad verbum, quem propriè Latini, autore Festo, *intergerinum vocant*. Erasmus, *Interstitium* maluit interpretari. quo nomine non puto aliud quicquam significari quàm ipsum intervallum quo res duæ dirimantur. Jam verò φραγμὸν nescio cur *materiem* converterint: quo nomine certum est nihil aliud quàm septum significari. Itaque nomen ἔχθραν per appositionem cohæret cum superiore membro, & ità finiendus est hic versiculus ut emendavi. Sic autem appellat illud ipsum septum intergerini parietis, id est, Circumcisionem, & totum illum Cæremonialem cultum, quod perpetuum quoddam inter Judæos & cæteras gentes discrimen in communi quoque victu. Ideo Syrus interpres, sic quoque totum hunc locum interpungens, ἔχθραν interpretatur πυριφραγμοὺς, id quod erat quasi autor hujus dissidii, nempe illum ipsum intergerinum parietem, Legem illam videlicet cæremonialem. ¶ *Carne suâ*, ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ. nempe quoniam in ipso carne nostrâ induto exhibita sunt & impleta quæcunque venturum ipsum adumbrabant, Coloss. 2. 11. Tertullianus autem 16. 5. adversùs Marcionem admonet pronomen αὐτοῦ expressè retinendum, quod ille expungebat.

14 Quæ *in ritibus* posita est, ἐν δόγμασι. id est, τὸν ἐν δόγμασι. cujusmodi ellipsin multis jam locis annotavimus. nisi malimus cum Syro interprete accipere ἐν pro σὺν, ut dicatur Lex ipsa rituum unà cum ipsis ritibus abrogata: Vulgata, *Decretis*, nimiùm obscurè, adeò ut nonnulli hâc interpretatione decepti perperàm hoc conjunxerint cum proximo participio, cùm sit construendum cum participio ὄντα subaudito. Rectiùs Erasmus *In decretis sitam* convertit: sed tamen requiro particulam exegeticam, & δόγματα malui *ritus* quàm *decreta* interpretari, nequis existimet hîc agi de doctrina ipsa. intelligit enim quæ Hebræi חוקים *chukkim* vocant, & ità accipitur idem nomen Act. 16. 4. ubi *placita* sumus interpretati. ¶ *Conderet*, κτίσῃ. Hoc opponitur verbo λύειν, quo usus erat cùm diceret destructum parietem intergerinum, cujus loco Christus seipsum substituit, ut sicut paries alterum ab altero disjungebat, ità ipse utrosque in sese ità conjungat ut in ipso & cum ipso in unum novum hominem coalescant, novum inquam, semel abolitis cæremoniis.

16 *In uno corpore*, ἐν ἑνὶ σώματι. Alludit ad Legis sacrificia, quæ veram & unicam istam victimam repræsentabant. Itaque Lex non propriè abolita fuit, sed impleta: nisi malimus *In unum corpus* interpretari, i. Ut in unum corpus coalescerent. ¶ *Peremtis inimicitiis*, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν. Est igitur Christus mediator tum Judæorum & Gentium, sublatis illis ritibus, ut dixit superiore versiculo; tum verò maximè utrorúmque & Dei, quod posterius nunc significat. Alludit autem ad Christi mortem, qui moriens discordiæ causam omnem sustulit, & veluti cruci affixit. ¶ *Per eam*, ἐν αὐτῷ. videlicet σταυρῷ, ut Hieronymus quoque exponit. Vulgata, *in semetipso*, ἐν ἑαυτῷ. quod in nonnullis nostris codicibus Græcis inveni, eodem manente sensu. *Crucem* autem intellige, non illam machinam, sed Christum ipsum in cruce pendentem, nè idololatra evadas.

17 *Et veniens*, καὶ ἐλθών. Hæc cohærent cum initio versûs 14. Nunc enim, expositâ in genere vocatione, fuit explicandum ipsius instrumentum, nimirum hujus beneficii publica declaratio, primùm per ipsum Christum, deinde per ejus ministros. ¶ *Tum qui propè*, καὶ τοῖς ἐγγύς. Vulgata, *& pacem iis qui propè*. Sic etiam Claromontanus codex bis legit εἰρήνην.

18 *Per ipsum*, δι' αὐτοῦ. Christus est instar portæ per quam ad Patrem reconciliatum accedimus cum fiducia: Spiritus autem sanctus dux noster est, per quem conjuncti & uniti in Christo utrique, ad ostium pedetentim progressi, ingredimur.

19 Ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμπολῖται τῶν ἁγίων, καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ.
20 Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου λίθου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.
21 Ἐν ᾧ πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη αὔξει εἰς ναὸν ἅγιον ἐν Κυρίῳ.
22 Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν πνεύματι.

Nempe igitur non ampliùs estis peregrini & inquilini, sed concives sanctorum, ac domestici Dei:
Superstructi super fundamentum Apostolorum ac Prophetarum, exsistente imo angulari *ejus* lapide ipso Jesu Christo:
In quo totum ædificium congruenter coagmentatum, crescit ut sit templum sanctum Domino.
In quo & vos unà ædificamini, ut sitis domicilium Dei per Spiritum.

Ergò jam non estis hospites & advenæ sed estis cives sanctorum, & domestici Dei:
Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Jesu Christo:
In quo omnis ædificatio constructa, crescit in templum sanctum in Domino.
In quo & vos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu sancto.

19 Conclusio, Gentes in consortium salutis esse ascitas. Describit autem Ecclesiæ præstantiam, eam vocans civitatem & domum Dei. 20 Doctrinam salutis deposuit Dominus initio penès Prophetas, deinde penès Apostolos: cujus scopus, atque adeò veluti materia & substantia est Christus. Itaque ea demum Ecclesia est vera Catholica, quæ à Prophetis & Apostolis est Christo superstructa, tanquam templum spirituale Deo consecratum.

19 *Concives*, συμπολῖται. Vulgata repetit verbum *Estis*, & Claromontanus codex, ἐστέ. Castellio vertit *sanctorum cives*, prorsus ineptè. Maluissem igitur dicere, ejusdem atque sanctæ civitatis cives. Aiunt enim συμπολίτης non esse Græcis scriptoribus usitatum nomen, nec satìs Latinè *Concives* dici. Retinui tamen, quòd autore Paulo non dubitarim usurpare.

20 *Super fundamentum Apostolorum & Prophetarum*, ἐπὶ τῷ θεμελίῳ, &c. Id est, super Jesum Christum, qui est Apostolicæ & Propheticæ structuræ fundamentum. Sic enim Apostolus ipse optimus sui interpres explicat 1. Corinth. 3. 11. & Esa. cap. 28. 16. Et de Lege ac Prophetis idem testatur Christus Joan. 5. 39. Itaque Apostoli & Prophetæ fuerunt hujus templi, id est Ecclesiæ Dei (ut etiam hodie fideles ministri) architecti, non autem fundamentum ipsum: & planè est Antichristus qui sibi tribuit quod unius Christi est: ac proinde non sunt lapides templi Dei quicunque alio fundamento nituntur, etiamsi nomen Christi retineant, cùm rem ipsam tollant. Vbi autem Petri primatus? Nempe vel nusquam est nisi in Antichristiana Ecclesia; vel admodum negligenter, imò etiam hæreticè hæc scripserit Paulus, qui Apostolos numeret multitudinis numero, & sibi etiam in proximo capite Gentium Apostolatum vindicet. At enim dices, iste est & Petri & Pauli successor. ergò primatus ipse à Petri & Pauli demum obitu cœperit, quandoquidem collegam habuit Petrus: à quo etiam fuerit meritò reprehensus, & cui dextram porrexerit societatis. Ità ex suo ipsius ore convincitur servus nequam. Omitto eorum nugas qui *fundamentum* interpretantur concilia œcumenica, ædificium videlicet ipsum pro fundamento substituentes, si modò germana sint concilia. Quid verò iis facias quos non pudet Romanam etiam Ecclesiam (quam vocant) pro fundamento substernere? Ità mutuò sese collidunt mendacia. ¶ *Exsistente imo angulari lapide*, ὄντος ἀκρογωνιαίου. Restitui in contextu nomen λίθου, ex Claromontano codice, & Vulgata Latina interpretatione. Participium in hoc dicendi genere non solet à Latinis exprimi. Ἀκρογωνιαῖον autem non converti *Summum angularem*, ut Vetus interpres, sed contrà, *imum angularem*, nequis ambiguitate deceptus falleretur. Nam τὸ ἄκρον Græcis utrumque extremum declarat, nempe & summum & infimum. Hîc verò Christus consideratur tanquam is qui ædificium totum solus sustineat, ut sicut architecti à fundamento, sic à Christo unico illo firmissimo lapide incipiat Ecclesiæ structura. Simili ratione Christus dicitur à Davide ראש פנה *rosch pinnah*, id est, *caput anguli*, non habitâ sitûs summi sed imi ratione, ut ראש *rosch* declaret translatitiè partem ædificii præcipuam, & à qua dependent reliquæ, sicut corpus à capite, quamvis diverso situ. Caput enim in corpore summam partem tenet, in ædificio verò fundamentum in imo subsidet: sed ædificio id præstat quod Caput corpori, ideóque Caput dicitur. Unde ראשית *reschith* Hebræis, & *caput* Latinis, pro cujusvis rei principio & prima ac præcipua parte ponitur. Id autem ità esse explicandum, vel ex sequente versiculo liquet, in quo dicitur totum ædificium à Christo exsurgere. Sed & *anguli* appellatio partem eam ædificii designat cujus unius firmitate universum ædificium fulcitur, ex Hebr. idiotismo: à quibus etiam idcirco פנות, *pinnoth*, id est, *Anguli* vocantur ii qui autoritate præstant, & Reipublicæ molem quasi fulciunt, ut 1. Sam. 14. 38. & Esa. 19. 13. quod volui annotatum, nequis hîc imaginetur plurium angulorum ædificium, aut denique subtiliùs in hac similitudine philosophetur, cùm in angulo oporteat duos parietes concurrere, vix possit autem ex duobus parietibus ædificium perfici.

21 Totum

21 *Totum ædificium*, πᾶσα οἰκοδομή. id est, ὅλη. Erasmus, *Quæcunque structura*. Putavit enim πᾶσαν hoc in loco distinguere hoc ædificium ab aliis quæ hoc fundamento non nitantur: qua in re proculdubio fallitur. Nam de nullo alio ædificio disseruit Paulus, ut minimè hìc sit opus ullâ distinctione. Deinde hâc ratione non fuisset dicendum, πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη, sed πᾶσα οἰκοδομὴ ἡ συναρμολογουμένη, vel certè expungendus fuisset articulus, cujus vis est ἀναφορικὴ hoc in loco. πᾶσαν igitur, id est, *totum* ædificium, dixit, ut sciamus non partem duntaxat ædificii, sed totam structuram, quantacunque est, hoc uno lapide angulari fulciri. ¶ *Crescit*, αὔξει. Utitur præsenti tempore ut ædificii structuram nondum absolutam, sed architectos adhuc in opere versari intelligamus. ¶ *Ut sit templum sanctum*, εἰς ναὸν ἅγιον. Εἰς finem declarat. Alludit autem ad templum Hierosolymitanum, quod fuit istius vivi ædificii typus, perpetuum pontificem Christum habentis, ut in epistola ad Hebræos explicatur. Quâ verò ratione singuli fideles alibi dicuntur *Templum Domini*, quòd Deus per Spiritum sanctum in Christo ipsos sanctificarit, & quasi apud eos sibi domicilium delegerit, eâdem etiam Ecclesiæ tribuitur idem nomen, quòd fideles omnes in unum quasi ædificium compingantur. ¶ *Domino*, ἐν Κυρίῳ. Vel repetitur antecedens Hebræorum more, quamvìs expresso relativo, cùm præcesserit ἐν ᾧ, *in quo*, si hoc libuerit conjungere cum verbo αὔξει: (quanquam ἐν ᾧ fortasse rectiùs exposueris ἐφ' ᾧ, *supra quod*, videlicet θεμελίῳ, *fundamentum*, ut perpetua sit metaphora) vel ἐν respondet literæ ל Hebræorum, quæ tertio casui adjungitur: quam interpretationem sum secutus. Non temerè tamen dici possit crescere in Domino ædificium quod in eo fuit coagmentatum, nempe ut non principia tantùm, sed & media, & extrema feramus Dei gratiæ in Christo accepta.

22 *Et vos unà ædificamini*, καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε. Vide suprà versu 15. ¶ *Ut sitis domicilium*, εἰς κατοικητήριον. Iterum εἰς finem notat, & allusio est ad templum, quod dicitur מושב *moschab* & משכן *mischchan*, & מעון *mahon*. Pertinet autem ad hunc locum differentia τοῦ κατοικεῖν, & τοῦ παροικεῖν, de qua diximus Matt. 2. 23. ¶ *Per Spiritum*, ἐν Πνεύματι. Vide suprà versu 18.

ΚΕΦ. γ'.

Τούτου χάριν ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν·

2 Εἴγε ἠκούσατε τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς δοθείσης μοι εἰς ὑμᾶς·

3 Ὅτι κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνώρισέ μοι τὸ μυστήριον, (καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ.

4 Πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ)

5 Ὃ ἐν ἑτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις ἐν Πνεύματι·

6 Εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐν τῷ Χριστῷ, διὰ τοῦ εὐαγγελίου.

7 Οὗ ἐγενόμην διάκονος κατὰ τὴν δωρεὰν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

8 Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων τῶν ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ,

9 Καὶ φωτίσαι πάντας τίς ἡ κοινωνία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ·

10 Ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, διὰ τῆς ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ·

11 Κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν·

12 Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν παῤῥησίαν καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐν πεποιθήσει, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ.

13 Διὸ αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου ὑπὲρ ὑμῶν, ἥτις ἐστὶ δόξα ὑμῶν.

1 Asserit Apostolatum suum adversùs offendiculum Crucis, ex quo etiam sumit argumentum ad eum confirmandum, affirmans se non modò designatum Apostolum per Dei misericordiam, sed etiam peculiariter Gentibus undiquaque ad salutem vocandis destinatum, quoniam ab initio Deus ità decreverat, quamvis diu distulerit ejus consilii patefactionem.

CAP. III.

Hujus rei gratiâ ego Paulus *sum* vinctus ille Christi Jesu pro vobis Gentibus:

Si modò audivistis dispensationem gratiæ Dei datæ mihi erga vos.

Deum videlicet per revelationem notum mihi fecisse mysterium illud (sicut antea scripsi paucis.

Ex quo perlecto potestis perpendere quæ sit mea intelligentia in mysterio Christi)

Quod aliis ætatibus patefactum non fuit filiis hominum, ut nunc est revelatum sanctis ejus Apostolis & Prophetis per Spiritum:

Gentes *videlicet* esse cohæredes & concorpores, consortésque promissionis ejus in Christo per Evangelium.

Cujus factus sum minister ex dono gratiæ Dei, quod datum est mihi secundùm efficacem illam vim potentiæ ipsius.

Mihi, *inquam*, longè minimo omnium sanctorum, data est hæc gratia, evangelizandi inter Gentes impervestigabiles illas opes Christi,

Et in lucem proferendi omnibus quæ *sit* communio mysterii quod erat absconditum à seculis in Deo, qui omnia hæc condidit per Jesum Christum:

Ut nunc innotescat per Ecclesiam imperiis ac potestatibus, *quæ* in cœlis *sunt*, multiformis illa sapientia Dei:

Secundùm præstitutum æternum quod constituit in Christo Jesu Domino nostro:

In quo habemus loquendi libertatem & aditum cum fiducia, per fidem ipsius.

Quapropter peto nè segnes fiatis ob afflictiones meas, pro vobis, quæ est gloria vestra.

CAP. III.

Hujus rei gratiâ ego Paulus vinctus Christi Jesu pro vobis Gentibus:

Si tamen audistis dispensationem gratiæ Dei quæ data est mihi in vobis.

Quoniam secundùm revelationem notum mihi factũ est sacramentũ, (sicut suprà scripsi in brevi:

Prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi)

Quod aliis generationibus non est agnitum filiis hominum, sicuti nunc revelatum est sanctis Apostolis ejus & Prophetis in Spiritu:

Gentes esse cohæredes, & concorporales & comparticipes promissionis ejus in Christo Jesu per Evangelium.

Cujus factus sum ego minister secundùm donum gratiæ Dei quæ data est mihi secundùm operationem virtutis ejus.

Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc in Gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi,

Et illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à seculis in Deo, qui omnia creavit:

Ut innotescat nunc principatibus & potestatibus, in cœlestibus, per Ecclesiam, multiformis sapientia Dei:

Secundùm præfinitionem seculorum, quam fecit in Christo Jesu Domino nostro:

In quo habemus fiduciam & accessum in confidentia per fidem ejus.

Propter quod peto nè deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra.

10 Vocatio Gentium inopinata, ipsis etiam Angelis cœlestibus est speculi instar, in quo magnificam Dei sapientiam intueantur.

---

1 *Ego Paulus* sum *vinctus ille*, ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος. Nunc tandem ad hypothesin (id est ad suum Apostolatum) descendit. Cæterùm necessariò explenda est constructio, sed hìc non convenit inter interpretes. Nam alii subaudiunt πρεσβεύω, *legatione fungor*: quod reperi quidem in Claromontano codice, sed haud satìs scio an conveniat præpositioni ὑπὲρ pro *apud*. Neque enim pro Gentibus, id est, Gentium nomine, legatione fungebatur, sed ὑπὲρ Χριστοῦ, 2. Corinth. 5. 20. nisi ὑπὲρ accipiamus pro ἕνεκα. quod & ipsum duriusculum fuerit, quia præcessit τούτου χάριν. Alii verò subaudiunt κεκαύχημαι, *gloriatus sum*, quòd simile quippiam dixisse videatur Apostolus, Philip. 2. 16. Sed neutrum sanè in plerisque & iis quidem emendatissimis codicibus invenitur; neque velim quidem ego istiusmodi ellipsibus aditum patefacere. Est autem maximè usitata & minimè omnium coacta ellipsis verbi substantivi, quod multò rectiùs supplevit Erasmus. Vertit enim *Ego Paulus* sum *vinctus Jesu Christi*. sed non rectè, prætermisso articulo qui κατ' ἐξοχὴν ponitur hoc in loco. Multa enim erat istius captivitatis celebritas, quòd Paulus passim dictitaretur is esse qui vellet Gentes cum Judæis exæquare, quíque hoc nomine Judæos reddidisset omnibus exosos, ut scribitur Act. 21. 28. & 24. 5. & 25. 24. Hoc verò tantum abest ut inficietur, ut contrà ex eo captet commendandi apud Gentes ministerii sui occasionem: *Captivum* autem *Jesu Christi* se dicit non activè, quem Jesus Christus captivum teneat: sed passivè, qui pro Jesu Christi asserta gloria captivus teneatur. Sic enim sese pro iis vinctum esse dicit ut eorum mentes simul ad Christum attollat, nè videatur causam suam agere.

2 *Audistis*, ἠκούσατε. Loquitur de vocatione sua peculiariter Gentibus destinata, ut de re omnium sermonibus celebrata.

3 *Per revelationem*, κατ' ἀποκάλυψιν. Innuit se Apostolum esse ἀμέσως vocatum: quæ historia refertur Act. 9. 15. & 22. 21. & passim celebratur in ipsius epistolis. Vide Gal. 1. 12. ¶ *Paucis*, ἐν ὀλίγῳ. Vel, *paulò antè*, nempe hâc ipsâ epistolâ, superioribus capitibus. Nec enim video unde colligere possimus aliam fuisse scriptam Ephesiis epistolam quæ exciderit. De mysterio diximus suprà, 1. 9.

4 *Ex quo*, πρὸς ὅ. Cohæret hoc cum verbo νοῆσαι, & accipitur πρὸς ut in illo Ovidii, *Mortua (crede mihi) tamen ad tua verba revixi*. Participium autem ἀναγινώσκοντες ponitur sine casu, Græcorum more, ut in illo Virgilii, —*Et divûm amplexa simulacra tenebant*. Quem Hellenismum ut vitarem converti, *Ex quo perlecto*. Optimo verò jure de se ista prædicare Apostolum, re ipsâ cognoscet quisquis perspexerit quàm sublimiter ac prorsus divinè, totum illud argumentum ab initio epistolæ pertractarit.

5 *Patefactum fuit*, ἐγνωρίσθη, sive *notificatum*: quo verbo utitur Gellius. Vulgata, *Agnitum fuit*, perperàm. Erasmus *innotuit*, nimiùm dilutè. Significat enim Apostolus verbo passivo Deum ad illa usque tempora mysterium illud penès se retentum celasse, quod caro & sanguis non docet, ut explicat copiosè idem Apostolus Act. 14. 16. ¶ *Filiis hominum*, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. לבני אדם *libne adam*, id est, hominibus. Quid verò? annon hoc olim sanctis Patribus fuit patefactum? Respondeo, non ità multis, præsertim quod ad vocationem Gentium attinet, ídque diruto intergerino pariete. Deinde ut revelatum fuerit Prophetis, qui etiam id fore prædixerunt, tamen diversâ ratione ac mensurâ fuit

fuit illis hoc mysterium quasi procul & cum involucris ostensum, cùm Apostoli præsentem clarissimam lucem sint intuiti: quamvìs initio de vocatione Gentium dubitarit etiam Petrus. Itaque addidit Paulus particulam ὡς. Adjunxit autem Apostolis Prophetas illos de quorum munere diximus, Rom. 12. 6. & 1. Cor. 14. 2, & 3. Neque enim hoc potest ad veteres illos Prophetas referri, quibuscum istos ut tempore posteriores, sic hujus mysterii cognitione potiores, comparat. ¶ *Per Spiritum*, ἐν Πνεύματι. Claromontanus codex addit, ἁγίῳ, *sanctum*.

6 *Concorpores*, σύσσωμα. Vide Gal. 3. 16, & 28. & suprà 1. 10. Vulg. *Concorporales*. Erasmus, *Ejusdem corporis*.

8 *Longè minimo*, ἐλαχιστοτέρῳ. Comparativum à superlativo deductum, acsi dicas *minimorum minimo*. Ideo addidi particulam *Longè*.

9 *In lucem proferendi*, φωτίσαι. Sic rectè Erasmus. Vulg. *Illuminare*, cùm φωτίσαι hìc declaret planè ac perspicuè aliquid docere, ac velut illatâ luce patefacere, sicut etiam rectè expressit Syrus interpres. Sed mihi suspectum est istud πάντας pro πᾶσιν quod etiam uno in manuscripto codice deesse comperi. ¶ *Communio*, ἡ κοινωνία. Vulg. *Dispensatio*, οἰκονομία. & ità etiam veteres nostri libri scriptum habent, ut Syrus interpres legit. ¶ *Per Jesum Christum*, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vetus interpres & Syrus hoc non legunt, nec Claromontanus codex, nec Hieronymus habet, nec Ambrosius: reperi tamen in omnibus Græcis: & sanè maximam habet emphasin. Sic enim colligit Apostolus, Unus Deus omnes populos condidit, sic etiam nunc omnes ad se vocat: condidit autem per Christum, sic per Christum instaurat. Est enim universalis particula ad id de quo agitur restringenda, ut ostendit etiam articulus τὰ, quem propterea expressi.

10 *Per Ecclesiam*, διὰ τῆς ἐκκλησίας. Ecclesiam ex tam multis támque diversis hominum generibus collectam, significat quasi exemplar aut speculum esse in cujus contemplatione ipsi etiam Angeli proficiant: quatenus videlicet in tam multiplicis turbæ conjunctione, & tam consentiente (ut ità dicam) discordia, longè meliùs apparet multiplex illa Dei sapientia, quàm in unius synagogæ gubernatione. Nec velim quidem ego subtiliùs de Angelis philosophari, quasi concionibus intersint, & Ecclesiæ ministerium ad illos etiam pertineat: qua de re vide quæ tradit in hunc locum doctissimus interpres. De his autem nominibus quæ Angelis tribuuntur, diximus Rom. 8. 38, & 39. ¶ *Multiformis*, πολυποίκιλος. i. πολύμορφος. Nam res ipsa non variatur, cùm unus semper Christus fuerit propositus, ad quem etiam Lex, tanquam pædagogus, Judæos ducebat: sed variata est œconomia, quæ rursus infinitas habet formas, si applicatio multiplex æstimetur ex locorum, personarum & temporum circumstantiis, quas omnes Dominus ad eundem finem adducat.

11 *Præstitutum æternum*, πρόθεσιν τῶν αἰώνων. Vulg. & Erasmus, *Præfinitionem* (i. προορισμὸν) *seculorum*. Ego πρόθεσιν, i. *præstitutum*, ut fontem ipsius προορισμοῦ, i. *præfinitionis & prædestinationis*, considero: & עולמים *holamim*, i. *seculorum*, cum doctissimo interprete accipio ἀντὶ τοῦ αἰωνίου, ex idiotismo Hebræis perfamiliari. Æternum autem accipio quod omni principio sit antiquius, interprete ipso Petro, 1. Pet. 1. 20. Vide Rom. 8. 28. ¶ *Quod constituit*, ἣν ἐποίησεν. Ad verbum, *Quod fecit*, sicut in vernaculo sermone dicimus, *Faire une deliberation*: quamvìs non desint qui ἐποίησεν accipiant pro *Præstitit*. Quòd autem relativum ἣν nonnulli ad sapientiam, nonnulli ad Ecclesiam referunt, nihil est, cùm per se plana sit sententia si ad πρόθεσιν referas.

12 *Per fidem ipsius*, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ. id est per fidem in illum. Vide Rom. 3. 22. Ex hoc autem loco apparet manifestè πεποίθησιν, id est *fiduciam*, à fide, nempe ut effectum à causa, differre: ac proinde à nonnullis perperàm pro *Fide* substitui *Fiduciæ* nomen, quamvìs ista duo semper cohæreant, cùm de vera illa fide agitur. Vide 2. Cor. 4. 16.

13 *Nè segnes fiatis*, μὴ ἐκκακεῖν. Admodum propriè utitur hoc verbo Apostolus. Dicitur enim κακὸς, ut volunt Græci grammatici, παρὰ τὸ χάζειν, i. *à cedendo*, quod est segnium & ignavorum militum. Sed malè Syrus interpres ad ipsum Paulum retulit, petentem à Deo nè ipse segnem se præberet: cùm sit potiùs adhortatio, ipsos Ephesios cæterásque Ecclesias respiciens, nè Apostoli captivitate offenderentur, aut perterrefierent. ¶ *Ob*, ἐν. ב *beth*, Hebr. pro בעבור *bahabur*. ¶ *Pro vobis*, ὑπὲρ ὑμῶν. id est vestrâ causâ, ut meo videlicet exemplo confirmemini: siquidem martyrum sanguine rigatur Ecclesia, sed non abluitur nisi ejus unius sanguine qui tollit peccata mundi. ¶ *Quæ est*, &c. ἥτις ἐστὶ, &c. id est, Qua in re posita est gloria vestra. Hæc enim trita est regula apud Hebræos, relativum inter duo nomina positum cum alterutro promiscuè congruere, ut Phil. 1. 28.

---

14 Τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

15 Ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται,

16 Ἵνα δῴη ὑμῖν κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον·

17 Κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν·

18 Ἐν ἀγάπῃ ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι, ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος, καὶ βάθος καὶ ὕψος·

19 Γνῶναί τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ.

20 Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν, κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν,

21 Αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Hujus rei gratiâ flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi,

Ex quo tota familia in cœlis & in terra nominatur,

Ut det vobis, secundùm divitias gloriæ suæ, ut fortiter corroboremini per Spiritum suum in interiore homine:

Et inhabitet Christus per fidem in cordibus vestris:

Ut in charitate radicati & fundati, valeatis assequi cum omnibus sanctis, quæ *sit* illa latitudo & longitudo, & profunditas & sublimitas:

Et nosse charitatem illam Christi *omni* notitiâ supereminentiorem, ut impleamini ad omnem usque plenitudinem illam Dei.

Ei verò qui summa cum exsuperantia potest omnia facere supra ea quæ petimus, aut cogitamus, pro illa potentia agente in nobis,

Ei *sit inquam* gloria in Ecclesia per Christum Jesum, in omnes ætates seculi seculorum. Amen.

Hujus rei gratiâ flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi,

Ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nominatur.

Ut det vobis secundùm divitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus in interiorem hominem:

Christum habitare per fidem in cordibus vestris:

In charitate radicati & fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & longitudo, & sublimitas & profundum:

Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei.

Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter quàm petimus aut intelligimus, secundùm virtutem quæ operatur in nobis,

Ipsi gloria in Ecclesia, & in Christo Jesu, in omnes generationes seculi seculorum. Amen.

14 Docet suo exemplo efficaciam doctrinæ à Dei gratia pendere, ac proinde preces cum prædicatione & auditione verbi esse conjungendas, quibus indigeant non modò qui sunt novitii, sed ipsi quoque veterani, ut magis ac magis per fidem

cum Christo coalescentes, omnibus spiritualibus donis confirmati, in cognitione ejus immensæ charitatis, quâ nos Deus Pater in Filio complexus est, fundentur ac radicentur
agant, cùm tota familia, cujus pars jam in cœlum recepta est, pars adhuc in terris hæret, ab illa adoptione Patris cœlestis in unico Filio suo pendeat. 20 Erumpit in
gratiarum actionem, quâ confirmentur etiam Ephesii ut quidvis ex Deo sperent.

---

14 *Domini nostri Jesu Christi*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hanc partem dicit Hieronymus in Latinis codicibus additam, cùm in Græcis non exstet. Non enim, inquit, loquitur Paulus propriè de Patre Domini nostri Jesu Christi; sed in genere flectit genua ad illum Patrem, quem omnes creaturæ rationabiles agnoscunt conditorem & autorem. Atqui in omnibus veteribus libris & scholiis quoque Græcis hæc particula additur, & addi certè debet. Neque enim potest Deus Pater nisi in Christo invocari: quâ ratione tamen non omnium sed fidelium tantùm est Pater. Denique si Deum extra Christum consideraris, quænam erit Patris invocatio?

15 *Ex quo*, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Patre per Christum, vel ex quo Christo. ¶ *Nominatur*, ὀνομάζεται. id est appellationem Filiorum Dei sortitur. Is enim unus filios Dei fecit quicunque ab origine mundi in ipsum crediderunt, Joan. 1. 12. ¶ *Tota familia in cœlis & in terra nominatur*, πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται. De Ecclesia Christiana ex Gentibus & Judæis coagmentata Paulum disserere satìs constat. Itaque miror non fuisse animadversam particulam πᾶσα positam pro ὅλη, ut suprà, 3. 2. πατριὰν autem, quam Vetus interpres *Paternitatem* convertit; Hieronymus, *Parentelam*; Erasmus, *Cognationem à communi Patre*, satìs liquet *familiam* declarare, id est gentem quæ communem unum patremfamilias habeat, ut sanè habet Ecclesia in Christo adoptata, quæ etiam idcirco *Domus Dei* dicitur, ut 2. Tim. 2. 20. cujus cives vocavit *domesticos Dei* supr. 2. 19. Externi sunt igitur quicunque non sunt destinati adoptioni in Filio, & patrem habent diabolum, ut Joan. 8. 44. super quos manet ira Dei, Joan. 3. 36. ut planè non possit eorum interpretatio admitti qui πᾶσα exponunt *Omnis*, nisi eâdem permutatione *Omnis* pro *Tota* accipiatur. Jam verò quod additur *In cœlis*, cùm ad hujus familiæ distributionem pertineat, de iis intelligatur oportet qui jam in cœlos migrarunt, in eodem atq; nos Filio adoptati, ut unà nobiscum eandem familiam constituant, sicut exposuimus suprà 1. 10. Nam nè hìc quidem velim de Angelis subtiliùs philosophari: quibus vix sanè putem *adoptionis* nomen convenire, adeò ut in hac πατριᾷ non possint satìs commodè comprehendi, cujus vinculum nostra in Filio adoptio exsistat. Quòd si conjunxerimus istud cum verbo ὀνομάζεται, *nominatur*, non tam erit prægnans (ut ità dicam) sententia. Tantùm enim significabitur istius Domini familiæ celebritatem hujus mundi spatiis non terminari, sed in ipsis etiam cœlis commemorari; ut Luc. 2. 14. & 15. 7. Itaque priorem expositionem ut uberiorem amplector. Postremò ὀνομάζεσθαι significat ex alicujus nomine celebrari; utì jam tum fideles omnes à Christo *Christiani* dicebantur. Sed meminerimus rem ipsam esse cum nomine copulandam.

16 *Secundùm divitias gloriæ suæ*, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ i.

pro magnitudine misericordiæ ipsius. Id enim est quod δόξαν vocat, ob eam causam quam exposui suprà, 1. 5, & 6. & 12. Sed & *opulentiam gloriosam* possis interpretari, eâdem aut certè non multùm diversâ sententiâ. ¶ *In interiori homine*, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον. Εἰς pro ἐν accipio. Vide Rom. 7. 22.

17 Et *inhabitet*, κατοικῆσαι. Iterum notanda emphasis verbi κατοικεῖν, quam exposuimus Matth. 2. 23. Huc etiam pertinet quod scriptum est, Joan. 6. 37. & 14. 23. ¶ *In cordibus*, ἐν καρδίαις. Non dicit in linguis, nisi cor linguam appellat, ut meritò dicat unusquisque, *Credidi, ideo locutus sum.* & sic declarat Apostolus quid interiorem hominem vocarit.

18 *In charitate*, ἐν ἀγάπῃ. Charitatem intellige quâ diligimur à Deo. Hæc enim est radix, hoc fundamentum electionis nostræ, ad quod ubique nos revocat Apostolus, ut suprà 1. 4. & alibi passim. Radicis enim & Fundamenti nomen quomodo fructibus tribuas? ¶ *Radicati & fundati*, ἐῤῥιζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι. Sic rectè Vetus interpres. Erasmus tamen prætulit periphrasin, *Fixis radicibus, & fundamento jacto.* Cæterùm cohærent hæc participia cum sequente verbo ἐξισχύσητε: éstque particula ἵνα explicanda per trajectionem, quæ non modò non est insolens, sed etiam elegans habetur. Certè apparet Paulum eâ delectatum non uno in loco, sed satìs multis, ut 1. Corinth. 9. 15. & 2. Cor. 2. 4. & Galat. 2. 10. Vide Rom. 12. 2, & 3. ¶ *Quæ sit illa latitudo*, &c. τί τὸ πλάτος, &c. id est quàm sit hoc opus nostræ in Christo conciliationis omnibus suis numeris & partibus absolutum. Allusit autem fortassis Apostolus ad ritum oblationis Theruma & Thenupha: de quibus in Lege agitur. quarum una à dextra ad sinistram, altera verò sursum & deorsum mota offerebatur, quod allegoricè Patres ad crucis formam retulerunt: vel sumta est à Geometricis mensuris translatio, ut mirum sit Veterum nonnullos tam procul à scopo aberrasse, dum istas dimensiones seorsim subtili quâdam ratione considerant.

19 *Charitatem Christi*, ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ. id est, quam exhibuit nobis Deus in Christo, ut Joan. 3. 16. & Rom. 5. 8. vel, quâ Christus ipse Filius Dei nos complexus est, ut Joan. 15. 13. ¶ *Omni notitiâ supereminentiorem*, ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως. id est, quæ superat humani ingenii captum, ut quidem plenè animo concipi possit, cùm alioqui quisque Spiritu Dei fretus pro modulo suo tantum percipiat quantum satìs est ad salutem. Γνῶσιν enim vocat facultatem ipsam cognoscendi, non cognitionis habitum. Est autem hæc plana expositio, & cum superiore metaphora prorsus consentiens, atque etiam cum eo quod scripsit suprà versiculo octavo, nempe impervestigabiles esse Christi opes. Quod autem attinet ad constructionem verbi ὑπερβάλλειν, non erat quòd de ea ambigeret Erasmus. Sic enim apud Aristotelem bis in eadem pagina invenitur libro de Republica 3. Μυθολογεῖται δὲ καὶ τοὺς ἀργοναύτας τὸν Ἡρακλέα καταλιπεῖν, διὰ τοιαύτην αἰτίαν· οὐ γὰρ ἐθέλειν αὐτὸν ἄγειν τὴν ἀργὼ μετὰ τῶν ἄλλων, ὡς ὑπερβάλλοντα πολὺ τῶν πλωτήρων. Idem paulò pòst, οὔτε γὰρ γραφεὺς ἐάσειεν ἂν τὸν ὑπερβάλλοντα πόδα τῆς συμμετρίας ἔχειν τὸ ζῷον. Quidam igitur in hoc explicando loco frustrà se torserunt, ut Hieronymus, qui interpretatur, *Eximiam dilectionem cognitionis Christi*, obscuro sensu, & trajectione ità violentâ ut admitti certè non possit. Sed magìs etiam hunc locum torquent, qui τῆς γνώσεως attexunt præcedenti versiculo, cujus constructionis meminit etiam Photius. Apud Ambrosium verò perinde legitur contextus acsi scriptum esset τὴν γνῶσιν τῆς ἀγάπης, aut certè permutata constructio: cujusmodi hypallagen annotavimus Act. 5. 20. Vertit enim *Supereminentem scientiam charitatis Christi.* quomodo etiam legitur apud Augustinum, epist. 120. ut Erasmus observavit. Vulg. *Supereminentem scientiæ.* Erasmus, *Supereminentem cognitioni.* Syrus autem interpres expunctâ voce τῆς γνώσεως, legit ὑπερβάλλουσαν ἀγάπην, id est, τὸ μέγεθος τῆς ἀγάπης, *magnitudinem charitatis.* ¶ *Ad omnem*, &c. εἰς πᾶν, &c. id est, ità ut in vobis abundent quæcunque ad nostram illam in Deo perfectionem requiruntur. Nam εἰς pro μέχρι accipitur, ut εἰς ποσοῦτον pro *eò usque*, & εἰς τοῦτο pro *hactenus*, & εἰς πάσας, infrà vers. 21. quo modo etiam apud Hebræos ponitur ל pro עד *hal.* Additus autem articulus refert eam plenitudinem de qua superiore versiculo disseruit, ut *plenitudo Dei* dicatur non quâ Deus ipse plenus est, id est plena Deitas, (quis enim hanc capiat?) sed ingens illa Dei beneficentia in Christum effusa, cujus nos facit participes & cohæredes. Deinde *plenitudinem* malui vertere quàm *perfectionem*: propterea quòd paulò antè dictum est Christum in cordibus nostris habitare ut Deus quodammodo in ipso nos impleat, & nos Deo veluti impleamur in ipso. Sed hoc demum implendum meminerimus ultimo illo die, cùm Deus erit omnia in suis omnibus, 1. Cor. 15. 18.

20 *Summa cum exsuperantia*, ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ. Ad verbum, *suprà quàm redundanter.* Vulg. *Superabundanter.* Erasmus, *Cumulatè.* Neuter satìs ἐμφατικῶς.

21 *Per Christum Jesum*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Vulg. addit copulam καὶ, *Et*, quæ sensum obscurum gignit, neque in Syriaca paraphrasi, & veteribus codicibus nostris, invenitur. ¶ *In omnes ætates seculi seculorum*, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Hebraicè לכל דורות עלם עולמים *lechol doroth holam holamim.*

ΚΕΦ. δʹ.

Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν Κυρίῳ, ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλήσεως ἧς ἐκλήθητε·

2 Μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πρᾳότητος, μετὰ μακροθυμίας, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ·

3 Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἑνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης.

4 Ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν.

5 Εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα·

6 Εἷς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν.

7 Ἑνὶ δὲ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ.

8 Διὸ λέγει, Ἀναβὰς εἰς ὕψος, ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, καὶ ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις.

9 Τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς;

10 Ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα.

CAP. IIII.

Precor itaq; vos ego vinctus ille in Domino, ut ambuletis sicuti convenit vocationi quâ vocati estis.

Cum omni animi submissione & lenitate, cum iræ cohibitione, sustinentes alii alios per charitatem.

Studentes conservare unitatem Spiritûs per connexum pacis.

Unum est corpus & unus Spiritus, sicut & vocati estis in unam spem vocationis vestræ.

Unus Dominus, una fides, unum Baptisma:

Unus Deus & Pater omnium, qui est super omnes, & per omnes, & in omnibus vobis.

Sed unicuique nostrûm data est gratia pro mensura doni Christi.

Quapropter dicit, *Cùm ascendisset in sublime, captivam duxit captivitatem, & dedit dona hominibus.

Cæterùm illud Ascendit, quid est nisi quòd etiam descenderat priùs in infimas partes terræ?

Qui descenderat, ipse est qui etiam ascendit longè supra omnes cœlos, ut impleret omnia.

CAP. IIII.

Obsecro itaq; vos ego vinctus in Domino, ut dignè ambuletis vocatione quâ estis vocati.

Cum omni humilitate & mansuetudine, cum patientia, supportantes invicem in charitate:

Soliciti servare unitatem Spiritûs in vinculo pacis.

Unum corpus, & unus Spiritus, sicut & vocati estis in una spe vocationis vestra.

Unus Dominus, una fides, unum Baptisma:

Unus Deus & Pater omnium, qui super omnes, & per omnis, & in omnibus vobis.

Unicuique autem nostrûm data est gratia secundùm mensuram donationis Christi.

Propter quod dicit, Ascendens in altum captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus.

Quòd autem ascendit, quid est nisi quia & descendit primùm in inferiores partes terræ?

Qui descendit, ipse est & qui ascendit supra omnes cœlos, ut impleret omnia.

1 Altera pars Epistolæ, præcepta vitæ Christianæ complectens: quorum summa est, ut unusquisque se gerat sicut tantâ Dei gratiâ dignum est. 2 Secundò animi mansuetudinem commendat, quæ in sese mutuò tolerandis demonstretur. 3 Summam conjunctionem requirit, sed quæ Spiritûs sancti vinculo devinciatur. 4 Argumentum maximi momenti ad mutuam charitatem maximo studio colendam, quòd ab uno Deo & Patre eodem Spiritu in unum veluti corpus conflati, unum Dominum unâ fide colentes, & uno baptismate ipsi consecrati, unam eandémque gloriam, ad quam vocati sumus, speremus. Omnia igitur ista discerpit qui charitatem violat. 7 Admonet omnes quidem unum esse corpus, & ab uno Christo, qui potenter domitis omnibus hostibus, in cœlis regnat (unde Ecclesiam donis omnibus cumulet) omnia bona proficisci: sed interea variè ac diversè dona ista pro ejus arbitrio distribui, ac proinde unumquemque debere, suo modulo contentum, id quod accepit ad communem totius corporis utilitatem referre.

* *Psal. 69. 19.*

---

1 *Precor*, παρακαλῶ. Erasmus, *Hortor.* Mihi verò videtur illud magìs appositum. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Heb. באדוני *badonai*, id est Domini causâ, sive ob Domini negotium. Ponitur enim ב pro בעבור *bahabur*, id est *propter*, ut Geneseos capite 29. versu 18. ¶ *Ut convenit*, ἀξίως. Vulg. *Dignè.* Vide Rom. 16. 2. ¶ *Vocationi*, τῆς κλήσεως. Vocationem universalem fidelium intellige: nempe ut sancti sint sicut Deus sanctus est, ad quem vocati sunt in Christo: cujus generalis vocationis usum oportet singulos ad sui peculiaris, sive publici, sive privati statûs rationem accommodare. De ipso verò nomine *vocationis* sæpe jam à nobis dictum est. ¶ *Quâ*, ἧς. Positum est relativum in casu antecedentis Græcorum idiotismo.

2 *Animi submissione*, ταπεινοφροσύνης. Vide Act. 20. 19. ¶ *Cum iræ cohibitione*, μετὰ μακροθυμίας. Vulg. *Cum patientia.* Vide Matth. 18. 26. Ambrosius certè procul aberravit cùm *Magnanimitatem* converteret.

3 *Spiritûs*, τοῦ Πνεύματος. *Spiritum* accipio pro Spirituali, sive cujus vinculum est Spiritus sanctus. Ità enim distinguit amicitiam illam (cujus præcepta tradiderunt Philosophi) à Christiana conjunctione simúlque sibi patefacit aditum ad proximum argumentum.

4 *Unum* est *corpus*, ἓν σῶμα. Vide 1. Cor. 12. 12. ¶ *Unus Spiritus*, ἓν Πνεῦμα. Unus videlicet Spiritus quo in unum corpus conjungimini, ut jam alii ab aliis odio diffidere non possitis, cùm Spiritus idem & unus non possit à seipso dissidere. Quòd si *Spiritum* accipiamus pro animo, dicentur fideles esse quasi unum corpus & unus animus, propter summam conjunctionem, ut Act. 4. 32. quod & Philosophi de amicitia dixerunt, sed non eodem jure, cùm istius conjunctionis vinculum & scopum non nossent. Quoties autem unum hîc legimus, toties nectatur conclusio, quod unum est discerpi non posse.

6 *Qui est super omnes, & per omnes*, &c. ὁ ἐπὶ πάντων, &c. Erasmus

Super

Super omnia, & per omnia, & in omnibus vobis. Vulg. *Super omnes, & per omnia, & in omnibus vobis.* Est autem (fateor) ambiguum genus, sed in duobus duntaxat prioribus. Nam tertium omnino masculini generis est. Itaque miror, cùm Erasmus reprehenderit Veterem interpretem quòd in eodem genere non perseverarit, & res personis miscuerit, quînam non animadverterit se in eandem reprehensionem necessariò incurrere, ut qui priora duo rebus tribuat, postremum autem cogatur personis accommodare. Nam contra omnium Græcorum codicum fidem Hieronymus expungit pronomen ὑμῖν. cujus etiam dictum nolim temerè & sine distinctione concedere, in omnibus videlicet esse Spiritum sanctum. Nam rectè Spiritus sanctus ab effectu sic vocatur, potiùs quàm à natura: cùm per se satìs intelligatur sanctus esse qui Deus est. Deinde (quod rectè omnino expendit doctissimus interpres) considerari debet hujus loci circumstantia. Non est autem institutus sermo de illa universali gubernatione, sed de mutua fidelium in uno Patre conjunctione, quæ sanè nihil commune habet cum brutis animalibus: quâ etiam ratione nomen *Patris* apposuit, quod nonnisi Christi membris competit, ut prorsus sine causa Hieronymus hìc sese fatiget. Quamvìs igitur priora duo generaliter de omnibus rebus creatis accipi possint, ut Jer. 13. 13. & Act. 17. 28. tamen ad scopum Apostoli sunt restringenda quæ de imperio & præsentia Dei commemorat. Deinde, quamvìs interdum Paulus in eo argumento πάντα usurpet neutro genere, tamen quia sequitur ἐν πᾶσιν ὑμῖν masculino genere, multò meliùs congruit illa tria ad rem eandem accommodare. Quod autem ad rem ipsam attinet, ἐπὶ πάντων designat unius in totam Ecclesiam summum imperium, διὰ πάντων providentiam per omnia Ecclesiæ membra diffusam, ἐν πᾶσιν nostram illam cum Deo conjunctionem in Christo. quæ tria non videtur agnoscere quisquis fraternam concordiam violat: ut planè fuerint impudentes hæretici cùm ex istis syllabarum aucupiis vellent trium hypostaseων imparitatem statuere, ut pluribus docet Basilius in libello de Spiritu sancto ad Amphilochium. Postremò hâc occasione descendit Apostolus ad sapientiam Dei infinitam in his tribus, tum in toto Ecclesiæ corpore, tum in singularum partium concinna dispositione, describendam.

7 *Doni Christi*, τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ. id est doni quod Christus contulit, vel quod Pater nobis in Christo contulit. Significat autem Apostolus unum quidem esse corpus, ac proinde summam omnium membrorum consensionem esse oportere; sed diversas esse membrorum functiones, quæ in istius charitatis usu sunt diligenter considerandæ, nè dum volumus præpostero zelo vel ambitione aliquâ corpus juvare præter functionis nostræ rationem, non modò nihil proficiamus sed hoc ipso plurimùm noceamus.

8 *Captivitatem*, αἰχμαλωσίαν. id est, captivorum multitudinem. Est enim μεταφορικῶς explicatus victoris ducis triumphus. Hostes autem isti sunt, Diabolus, Mors, Peccatum, quicquid denique se opposuit humili Christo. *Captivitatem* verò pro captivis dixit, ex idiotismo Hebræis familiari, cujus multa passim exempla occurrunt. Et quod ad hujus loci applicationem attinet, adeò propria est ista explicatio quam adfert Paulus, ut aliæ omnes translatitiæ sint, vel ipsis in eo consentientibus æquioribus Judæis. Nam ad Davidem certè istam ascensionem referri non posse liquet ex præcedente & sequente versiculo: quamvìs Aben-Ezra aliter censeat. Deus verò quâ ratione dici potest in sublime ascendisse, nisi priùs è sublimi descenderit? Nam alibi quidem Deum esse exaltatum, id est sublimem, lego: rogat etiam David aliquoties ut exaltetur supra cœlos, id est, magnificentiæ suæ sublimitatem declaret, sed ubi dicatur *ascendisse in altum*, pro gloriam suam insigni aliquo facto quasi evexisse (ut nonnulli hìc exponunt) nusquam adhuc inveni. Itaque Kimchi, quamvìs alioquin à vero sensu aberret, tamen vidit hæc esse ad Deum referenda, qui è terra in cœlum migrarit. Sed quòd translatitiè explicat, credamus potiùs cum Paulo propriè esse de Messiæ in cœlos reditu explicandum. ¶ *Dedit dona hominibus*, ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις. Hebræa veritas habet לקחת מתנות באדם *lakachta mattanoth baadam*, id est, *accepisti dona pro hominibus*. id est, quæ dares hominibus. At enim, inquies, plurimùm differunt *accipere* & *dare*. Quid igitur? nempe sensum genuinum spectavit Apostolus. Sequitur enim gratiarum actio, Benedictus Deus, qui videlicet quotidie nos ornat donis suis. Ergò in באדם *baadam* accipitur ב pro בעבור *bahabur*, vel ל, ut Genes. cap. 32. versu 13. ità videlicet ut subaudiatur verbum consequentis significationis, ut Act. 7. 9. Vendiderunt eum in Ægyptum, videlicet transferendum: & Num. 23. 27. Accipiam te in locum alium, nempe deducendum. Denique in hac explicatione consentit cum Paulo Chaldaica paraphrasis, quod ad dicendi genus attinet: quamvìs ineptè ista de Mose interpretetur, ut etiam impius, R. Salomon.

9 *In infimas partes terræ?* εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς; id est in terram, quæ pars est mundi infima, ut idonei interpretes explicant. Nam qui ad limbum vel ad inferos detorquent, vix digni sunt refutatione: inter quos etiam Origenes in sextum caput epistolæ ad Romanos (ut errorem erroribus cumularet) *captivitatis* nomine non Satanam, Mortem & Peccatum, sed eos intelligit qui cum Christo resurrexerunt, de quibus Matth. 27. 53. qui, inquit, introierunt in sanctam civitatem, id est Hierusalem: quasi verò victores de aliis quàm de hostibus suis devictis triumphare consueverint, & captivos alios præ se ducere quàm quos ipsi devicerunt: unde sequitur istos qui cum Christo extra ordinem resurrexerunt fuisse ipsum Christum triumphantem haud aliter secutos, quàm olim milites suum Imperatorem. Captivi igitur isti in triumpho ducti fuerunt Satan, Peccatum, & Mors, ut apparet etiam ex Osea 13. 14. 1. Cor. 15. 54. & Col. 2. 14. Sed agè, istas nugas sinamus. Hoc ego verò lectori expendendum relinquo ex cujusdam interpretatione, ecquid Paulus his verbis alludat ad Virginis uterum. Exstat enim locus Psal. 139. 15. ubi David uterum, in quo fuerat formatus, translatitiè vocat תחתיות ארץ *tachthijoth arets*, id est, *inferiora terræ*, ut ità videatur *Descensûs* vox metaphoricè ad Verbi incarnationem referri, in qua non tantùm consideranda est naturæ humanæ assumtio personalis in utero Virginis, sed illa in primis abjectissima conditio, in quam sese Filius ille Dei ad mortem usque ignominiâ plenam, atque adeò ad ipsa inferiora terræ, id est, antrum sepulcri subeundum summisit. Nec enim (ut prudenter hìc monet Chrysostomus) simpliciter per descensum & ascensum intelligitur μετάβασις, i. loci superioris in inferiorem, & contrà inferioris in superiorem transitio: quarũ illa neq; Deitati, quæ loco nullo continetur; neq; Humanitati in terris creatæ convenire per se potest: sed unius ejusdémq; Christi personæ significatur ἐκκένωσις (ut alibi loquitur Apostolus) & in ipsius Verbi Incarnatione, & in ipsa naturæ depressione; tum huic opposita & ejusdem Verbi quasi in gloriam restitutio, & carnis illius supra ipsos etiam Angelos evectio.

10 *Longè supra*, ὑπεράνω. Vulg. & Erasmus, *Supra*. Vide sup. 1. 21. Quod autem nonnulli curiosi homines hìc disceptant supra cœlos nullum esse locum, ideoque corpus Christi esse ἀπεριγράπτον, Sophistis relinquamus. Christum scimus verum hominem fuisse, nec esse desiisse, ac proinde finitum corpus, finitam animam habere: scimus in cœlos ascendisse, gloriæ Patris socium, nec indè priùs venturum quàm judicet vivos & mortuos: nos autem fide ad eum per Spiritum sanctum subvectos, verè unum cum ipso fieri, ut vitam æternam in eo per imputationem gratìs adipiscamur: cujus etiam Spiritu mortui peccato, vivimus justitiæ. Hæc fides, hæc spes est Christianorum, quæ fallere non potest. nititur enim gratuitâ Dei promissione, quam prædicat Verbum, amplectitur per Spiritum sanctum fides, obsignant in nobis per eundem Spiritum instituta à Domino Sacramenta. Cætera curiosis Sophistis relinquamus. ¶ *Ut impleret*, ἵνα πληρώσῃ. i. donis & beneficiis suis cumularet. Sic enim accipitur verbum מלא *mille* in hac constructione, ut Es. 23. 2. & Jer. 31. 25. ubi etiam הרוה *biruah* & מלא *mille* usurpantur tanquam synonyma. Deinde constat hanc esse testimonii Davidis explicationem. Quemadmodum igitur illud, *Ascendit*, &c. applicatur Christi ascensioni, ità illud, *Dedit dona hominibus*, respondet istæ particulæ, *Ut impleret omnia*: ut planè videatur etiam alludere Paulus ad sequentem versiculum illius Psalmi, ubi dicitur Dominus suos onerare, metaphorâ à solennibus epulis sumtâ, cùm principes post partam victoriam toti populo liberalitatem suam testabantur, solennibus præsertim sacrificiis quibus erant conjuncta convivia: ut passim ex sacris etiam historiis licet intelligere. Itaq; verbum *Implere*, hoc in loco non accipietur pro Perficere, nisi ex consequenti, quatenus Christi donis perficimur. quò etiam manifestè refertur quod paulò antè dixit 3. 19. ut impleamini ad omnem usq; Dei plenitudinem: & Col. 2. 10. estis in eo completi: & Jo. 1. accepimus omnes ex ejus plenitudine, & Act. 2. 33. à Petro istud explicatur. Neq; etiam propriè pertinet ad hunc locum quæstio, Quomodo Christus sit Ubique, sed potiùs, Quomodo donis suis cumulet, nempe per Spiritum suum, ut testatur Joan. 14. 16. & 26. & 15. 26. Nec tamen improbanda est eorum interpretatio, inter quos etiam est Bernardus, primo sermone De adventu Domini, vertens, *Ut adimpleret omnia*, nempe quòd in Christo consummata fuerint omnia prædicta à Prophetis, & quæ ad salutem nostram requirebantur. Sed prorsus rejiciendi sunt ii qui conantur ex hoc loco corpus humanum ἀπεριγράπτον, i. corpus non corpus, Christo tribuere, ac spem nostram à fundamentis convellere. Nam non modò nisi fuerit, sed etiam nisi sit Christus verus ac naturalis homo, frustrà speramus quod speramus: & Spiritûs sancti virtutem ignorat qui nos Christi corporis participes fieri non posse putat nisi ubique statuatur, ut naturalibus corporis qualitatibus spolietur. Nam alioqui Christi carnem inenarrabiliter omnibus ὑπερφυσικοῖς donis supra res omnes creatas ornatam esse in sese, dubium non est: at ἀντιφυσικοῖς (id est iis quibus sublatis humanitatem necesse fuerit non esse nobis ὁμοούσιον & ipsâ materiâ, & iis qualitatibus quæ faciunt ut Humanitas sit Humanitas,) nequaquam. Nam & corpora nostra post resurrectionem fient ipsi corpori Christi glorioso etsi non ἴσα, at certè σύμμορφα, Phil. 3. 21. ¶ *Omnia*, τὰ πάντα. De Ecclesia Paulum loqui constat ex tota argumenti serie, & testimonii etiam applicatione quam paulò antè exposuimus. Itaque universalis particula ad id de quo agitur restringenda est, ut diximus

suprà, versu 6. quam tamen videtur Apostolus usurpasse de industria, non modò ut universi subjicerentur Christo sine exceptione, sed etiam ut Judæorum & Gentium discrimen sublatum esse ostenderet. Præterea verò notanda est distributio Apostoli, ut qui priore loco commemoret quasi ædificii architectos, deinde ad summum & ultimum fastigium accedat.

11 Priore loco functiones Ecclesiasticas, partim extraordinarias & temporarias, ut Apostolos, Prophetas, Evangelistas; partim ordinarias & perpetuas, ut Pastores & Doctores commemorat.
12 Finem Ecclesiasticarum functionum ostendit,

11 Καὶ αὐτὸς ἔδωκε τοὺς μὲν, ἀποστόλους, τοὺς δὲ, προφήτας, τοὺς δὲ, εὐαγγελιστὰς, τοὺς δὲ, ποιμένας καὶ διδασκάλους·
12 Πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ·
13 Μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ·
14 Ἵνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι, κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδείαν τῆς πλάνης·
15 Ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ, ὁ Χριστός.
16 Ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἑκάστου μέρους τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ.

Is igitur dedit alios quidem, Apostolos, alios verò, Prophetas, alios autem Evangelistas, alios autem, Pastores & Doctores;
Ad concinnationem integram sanctorum, ad opus ministerii, ad ædificationem corporis Christi:
Donec deveniamus nos omnes in unitatem fidei, & agnitionis Filii Dei, in virum adultum, ad mensuram plenæ staturæ Christi.

Ut nè simus ampliùs pueri, a qui fluctuemus & circumferamur quovis vento doctrinæ, in aleatoria ludificatione hominum, per veteratoriam ad artificiosè seducendum.
Sed sincerè nos gerentes cum charitate, prorsus adolescamus in eum qui est caput, *nempe* Christus:
Ex quo totum corpus congruenter coagmentatum, & compactum per omnes suppeditatas commissuras, ex vi intus agente pro mensura uniuscujusque membri, incrementum capit corpori conveniens, ad suiipsius exstructionem per charitatem.

Et ipse dedit quosdam quidem, Apostolos, quosdam autem, Prophetas, alios verò, Evangelistas, alios autem, Pastores & Doctores:
Ad consummationem sanctorum in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi:
Donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionis Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi.

Ut jam non simus parvuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ, in nequitia hominum, in astutia ad circumventionem erroris.
Veritatem autem facientes in charitate, crescamus in illo per omnia qui est caput, Christus:
Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem juncturam subministrationis, secundùm operationem in mensuram uniuscujusque membri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate.

nempe ut hominum ministerio omnes sancti sic coalescant ut unum Christi corpus mysticum constituant. 13 Hujus mysterii usus perpetuus est dum in mundo versamur, id est, usque ad tempus illud quo carne exuti, penitus inter eos consentientes, capiti nostro Christo adhærebimus. Hoc autem fit crescente in nobis Filii Dei cognitione, ipsoque adeò paulatim in nobis adolescente, donec viri perfecti evadamus, quod quidem in altero fiet seculo, cùm Deus erit omnia in omnibus. 14 Inter pueritiam (id est statum admodum imbecillem, cùm videlicet adhuc penitus vacillamus) & perfectam ætatem, quæ nobis in altero demum seculo obtinget, aliquid est medium, nempe adolescentia & firmus ad perfectionem progressus. a Eos qui in verbum Dei non recumbunt, comparat naviculis, quæ doctrinis hominum tanquam ventis contrariis huc & illuc agitatæ fluctuant; & simul præmonet id accidere non tantùm humani ingenii levitate, sed etiam quorundam versutiis qui hanc velut artem faciant. 15 Veritatis & charitatis studio in Christo crescimus. Is enim sui verbi ministerio efficax, instar vitalis spiritûs sic totum corpus vegetantis ut singulos artus pro eorum modulo nutriat, Ecclesiam suam diversis functionibus quasi membris constantem, servatâ uniuscujusque proportione, vivificat & fovet. Indè verò consequitur, neque extra Christum posse hoc corpus vivere, neque quenquam posse spiritualiter crescere qui sese à cæteris membris sejungat.

11 *Apostolos*, ἀποστόλους. Istos hoc nomine propriè vocatos legimus duodecim fuisse (quibus accessit Paulus peculiariter Gentibus destinatus) à Christo ipso destinatos ἀμέσως. quanquam videtur etiam aliquatenus adjungendus Barnabas, ex eo quod scriptum est Act. 13. 2. Horum autem officium fuit per universum orbem terrarum Ecclesias suo quodam (ut ità dicam) jure constituere, ut ex Christi mandato, & tota eorum historia, apparet. Constitutis ergò Ecclesiis hoc quoque munus necessariò fuit sublatum. Itaque tyrannica hodie vox est in Ecclesia sese Apostolum ex successione profiteri: quantò magìs sese Apostolorum principem dicere? Nam certè Paulus nullum ejusmodi primatum uni tribuit, nisi Christo capiti. At enim ministeriali capite universali opus est. Litiga igitur cum Apostolo, tu quisquis es, id est, cum Spiritu sancto. Nam proprius hic locus erat de catholica Romana, vel alia quapiam, Ecclesia disserendi. quanquam catholica qui esse potest quæ Romana dicitur? ¶ *Prophetas*, προφήτας. Hunc ordinem etiam suprà Apostolico adjunxit, 3. 5. ex quo apparet fuisse Prophetarum munus unum ex præcipuis, ut qui in primis illis initiis sapientiâ aliquâ eximiâ pollerent, non modò in interpretando, sed etiam in administrandis Ecclesiis quas Apostoli constituerant, prout diversa incidebant negotia: adeò ut in hoc etiam ordine nonnulli dono prædicendi futura pollerent, ut ex sacra historia licet cognoscere. Vide Rom. 12, 6. & 1. Cor. 14. 2. Fuit ergò hoc munus etiam temporarium, quamvis non exstincta sit ipsa gratia. ¶ *Evangelistas*, εὐαγγελιστάς. Hoc nomine ii intelliguntur quibus comitibus utebantur Apostoli in suo fungendo munere, quod omnibus non possent sufficere, nedum ut princeps aliquis Apostolorum in terris esset. Ejusmodi erant Timotheus, Titus, Silvanus, Apollos: quos ità secum conjunxit Paulus, ut tamen in inscriptione epistolarum se unum dicat Apostolum. Sed & nominatim Timotheus dicitur *Evangelista*, 2. Tim. 4. 5. Fuit ergò hoc etiam munus temporarium. ¶ *Pastores ac doctores*, ποιμένας καὶ διδασκάλους. Assentior Ambrosio qui hæc quoque munera distinguit. Nam ratio parùm firma est quæ Hieronymum & Augustinum movit ut confunderent: nempe quia copula absque articulo est interjecta. Fateor tamen *Doctorum* nomen latè patere, ut 1. Cor. 12. 28. Sed apparet istorum aliquod fuisse discrimen, quod in isto compendio videatur vix locus esse synonymis. In eo tamen non sequor Ambrosium quòd διδασκάλους, id est (ut ipse interpretatur) *Magistros*, putet eos esse quos vocarint *Exorcistas*: quos ego potiùs inter dona sanationum recenseo, quorum fit mentio 1. Cor. 12. 30 Nam ipsum nominis etymon hanc opinionem refellit: & res ipsa ostendit Apostolum hoc loco disserere de iis duntaxat muneribus quæ ad doctrinam pertinent, quamobrem etiam Gubernationes & Opitulationes præterit, & alia nonnulla in epistola illa priore ad Corinthios commemorata. Doctoris igitur munus fuit verbum Domini fideliter explicare, & veluti scholam Ecclesiasticam regere, ut sincera doctrina dogmatum & veræ interpretationes in Ecclesia retinerentur, sicut docuit Alexandriæ Pantænus & Origenes. cui deinde cùm concessum esset concionari in cœtu, non defuerunt qui hoc præter majorum consuetudinem factum esse dicerent, ut explicatur apud Nicephorum lib. Eccl. hist. quinti, capite 14. At Pastorum (qui & *Episcopi* dicebantur, ut 1. Pet. 2. 25.) munus longè latiùs patebat, nimirum ut verbo & orationi vacarent, & Ecclesiam sibi commissam modis omnibus tuerentur: ex quibus etiam satìs perspicitur hæc duo munera perpetua esse oportere in Ecclesia Dei.

12 *Ad concinnationem integram*, πρὸς τὸν καταρτισμόν. Vulgata, *Ad consummationem*. Erasmus, *Ad instaurationem*. Vide 1. Cor. 1. 10. ¶ *Corporis Christi*, τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. id est, Ecclesiæ, ut 1. Cor. 12. 27. & supr. 2. 25. Syrus (nisi erravit descriptor) omissâ voce *Corporis*, legit, *Ædificium Christi*.

13 *In unitatem fidei*, εἰς ἑνότητα τῆς πίστεως. id est, Eâ summâ conjunctione cujus vinculum est fides, ut nullæ partes hient, nihil sit luxatum, nihil non suo loco aptè collocatum ac cohærens. quod scitè exposuit Syrus interpres, quasi scriptum sit εἰς ἓν διὰ τῆς πίστεως, *donec fiamus una res per fidem*. ¶ *In virum adultum*, εἰς ἄνδρα τέλειον. Ἀνὴρ hoc in loco ætatem designat translatitiè, ut diximus 1. Cor. 13. 11. Ecclesiam igitur corpori comparat, cujus anima sit Christus. Itaque sicut anima paulatim confirmatis organis facultates suas edit in corpore, ipsúmque adeò corpus sibi vegetat, donec ad justam & consistentem ætatem perventum sit; ità etiam quamdiu in hac vita versamur, par est ut in vita illa æterna ac spirituali crescamus, donec in Christo adoleverimus, & vicissim Christus in nobis. quod quando & quomodo futurum sit, copiosè explicatur 1. Cor. cap. 13. Loquitur autem Paulus de Ecclesia tanquam de homine singulari & unico: tum ut unitatem illam declaret, tum ut singuli meminerint hanc doctrinam sigillatim etiam ad se pertinere. At Clemens in Pædagogo, viri perfecti nomine Christum ipsum intelligit. Vide 1. Cor. 2. 6. ¶ *Plenæ staturæ Christi*, ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ. Quia fit mentio τοῦ μέτρου, i. *mensuræ*, ἡλικίαν malui *staturam* interpretari quàm *ætatem*, cum Vetere interprete, ut Matth. 6. 27. & Luc. 19. 3. Hoc enim est (opinor) quod Hebræi קומה *komah* vocant, & nos simili ratione dicimus *hautleur* in vernaculo nostro sermone, sicut ἡλικία ab ἧλιξ deducitur, quamvis Augustinus lib. De Civitate Dei 22, cap. 15. argumento suo serviens maluerit *ætatem* vertere. Cæterùm τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ interpretor ex Hebræorum idiotismo, τοῦ πεπληρωμένου Χριστοῦ, Hebraicâ hypallage, de qua diximus, suprà 1. 14. & Act. 5. 20. Spectatur enim hoc in loco Christus non in sese, sed quatenus in nobis adolescit, pro nostrì in ipso & ipsius in nobis incremento, Coloss. cap. 1. versu 19.

14 *In hominum alea*, ἐν τῇ κυβείᾳ ἀνθρώπων. id est, Incertis illis casibus quibus jactantur homines. Græcis enim certum est κυβείαν dici quam Latini *aleam* vocant: quod nomen translatitiè de quibusvis incerti eventûs rebus dicitur, ut nulla magìs fuerit apposita metaphora significandæ hominum desultoriæ (ut ità dicam) levitati. Neque enim hîc duntaxat verum est quod ait Comicus, Quot capita, tot sensus: sed nullus etiam homo est qui non à se ipso sæpe in rebus maximi momenti dissentiat. Itaque hâc quoque ratione vitam hominum meritò aleæ compararis. neque nimium procul etiam recedit à translatione rei nauticæ hâc alterâ metaphorâ, cùm navigatione nihil sit incertius. Maluit tamen Vetus interpres *Nequitiam*, Erasmus verò rectiùs *Versutiam* interpretari, pro eo quod vernaculo sermone dicimus *piperie*, ut etiam intellexit Syrus interpres. Augustinus lib. De Civitate Dei 22, cap. 18, *Illusionem* vertit. Hoc enim referunt ad aleatorum astutias

astutias ac fraudes, quia sequitur ἐν πανουργίᾳ. Sed exemplum requiro idonei autoris in quo κυβεία aliud quàm aleam declaret. Libet autem hic adferre aliam expositionem, de qua judicet lector. Nam quia tota hæc oratio à re nautica desumta est, apud Ciceronem autem 5. in Verrem lib. Cybeam dici invenio maximæ navis onerariæ quadratæ videlicet genus, & proverbiali quodam dicendi genere dicuntur *eâdem navi vehi*, qui ejusdem sunt socii; fortassis hunc locum non ineptè converteris, *In hominum Cybea*. Quia tamen nusquam alibi *Cybeæ* nomen legere memini, nequid hic peccarem per imprudentiam, malui certam ac vulgatam τῆς κυβείας significationem amplecti. Clemens lib. στρωμ. α' ad ματαιοπονίαν, id est, *inanem laborem* refert: Epiphanius in Manichæos, vanas & ineptas subtilitates κυβευτικὴν διδασκαλίαν vocat. ¶ *Per veteratoriam*, ἐν πανουργίᾳ. Sicut plerosque hominum vocavit νηπίους, id est non minùs leves & faciles ad quidvis amplectendum, ac mutandam subinde sententiam, quàm si pueri semper essent ac nullo judicio præditi; ità nunc dicit non deesse qui ad alios fallendos & in errorem impellendos mirè sint exercitati. Vulgata, *In astutia ad circumventionem erroris*. Erasmus, longiùs à Græcis recedens, *Quâ nos adoriuntur, ut imponant nobis*. Ego, ni fallor, planiùs & accommodatiùs πανουργίαν converti ἀκριβολογικῶς, *veteratoriam versutiam*, & μεθοδείαν πλάνης ipsam veluti methodum & artem aliis extra veritatis viam abducendis. Vide infrà 6. 11. pro quo Augustinus De Civitate Dei, lib. 22. cap. 18. vertit *Ad machinationem erroris*.

15 *Sincerè nos gerentes*, ἀληθεύοντες. vel, *constanter perseverantes*, quam interpretationem secutus est Syrus interpres. Nam τὸ ἀληθεύειν omnino respondet Hebræo verbo אמן *aman*, quod in Niphal declarat firmum & constantem esse. Vulgata, *Veritatem sectantes*, obscurè. Veritas autem ista opposita fraudi non tantùm in dictis, ut infrà 25. sed in factis quoque, atque adeò toto vitæ cursu spectatur. ¶ *Prorsus*, τὰ πάντα. Ad verbum, *Per omnia*, subauditâ præpositione κατὰ, ut Corinth. 9. 15. & 10. 31. ¶ *Adolescamus in eum*, αὐξήσωμεν εἰς αὐτόν. Vel, ut Vetus interpres, *Crescamus in illo*. Hieronymus, *Ut augeamus in ipso omnia*. Nam verbum αὔξειν interdum accipitur ἐνεργητικῶς, interdum ἀμεταβάτως. Sed hoc modo accipiendum esse apparet ex Coloss. 1. 19. Syrus interpres videtur legisse, ἵνα αὐξηθῶσιν τὰ πάντα ἐν ἡμῖν εἰς Χριστὸν ὅς ἐστιν κεφαλὴ, *ut quicquid in nobis est adolescat in Christum qui est caput*: à quo nimirum omnis sensus & motus, ipsáque adeò vita spiritualis, promanat in subjecta ipsi membra. Ambrosius & Hieronymus, *ut augeamus ipso omnia*.

16 *Ex quo*, ἐξ οὗ. Quemadmodum antequam corpus in justam mensuram excreverit, vitalis facultas ex suo fonte in subjectos artus sese insinuans, & singulis (ut sunt variis commissuris juncti) pro ipsorum ratione portionem nutrimenti distribuens, hâc ratione totum corpus vegetat, ut pro modulo suo accrescentibus singulis membris, universum corpus tandem in justam corporis staturam evadat; ità Christus, Ecclesiæ caput, singulis membris vim suam instillans, & per multiplices juncturas variarum & diversarum functionum tantum suppeditans alimenti quanto opus est tum ad uniuscujusq; membri vegetationem, tum etiam ad quotidianum incrementum, Ecclesiam suam fovere non desinit, dum singulis partibus justam mensuram adeptis corpus tandem perfectum evadat. ¶ *Per omnes suppeditatas commissuras*, διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας. Ἁφὰς vocat artuum mutuos inter se contractus, quâ parte videlicet committuntur. Quod autem τῆς ἐπιχορηγίας dixit, passivè accipiendum est, ex Hebræorum more: nec aliter quàm passivo participio explicari commodè potest. Itaque *Suppeditatas* converti, pro eo quod vulgò dicunt *fournies*, sicut ab ipso Cicerone hoc verbum passivè usurpatur, & à Græcis. sic enim Diodorus, ἐν δὲ σιτίοις καὶ πλήθει καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς πρὸς ἀπόλαυσιν συντείνουσι κεχορηγημένα. Vulg. *Per omnem juncturam subministrationis*. Erasmus, *Per omnem commissuram subministrationis*. admodum obscurè. Neque meliùs Augustinus lib. De Civ. c. 22. 18. vertit, *Tactum subministrationis*. At Syrus interpres expuncto verbo ποιεῖται, participia συναρμολογούμενον & συμβιβαζόμενον pro verbis accipit, ex idiotismo Hebræorum, & deinceps legit, κατ' ἐπιχορηγίαν εἰς μέτρον ἑκάστου μέλους εἰς αὔξησιν αὐτοῦ σώματος. id est, *Ex quo totum corpus congruenter coagmentatur & compingitur per omnes commissuras, secundùm suppeditatum donum in mensura uniuscujusque membri ad incrementum ipsius corporis*, &c. quam scripturam nullius Græci codicis autoritate confirmatam reperi. ¶ *Ex vi intus agente*, κατ' ἐνέργειαν. Vim Christi capitis intellige, qui animæ instar singula membra vegetat, sed pro ipsorum modulo. Vulgata, *Secundùm operationem*. Erasmus, *Juxta actum*. ¶ *Pro mensura*, ἐν μέτρῳ. id est, κατὰ μέτρον. ¶ *Membri*, μέλους. Sic legunt veteres Græci summo consensu; & ità etiam Scholiastes Græcus, ut apparet ex interpretatione, quamvis in contextu scriptum sit μέρους, id est, *partis*: quam lectionem secutus est Erasmus, fortassis post Augustinum, libro & capite modò citatis. ¶ *Incrementum capit corpori conveniens*, αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται. Id est, ità crescit ut par est corpus crescere. Neq; enim abundat repetitum nomen σώματος. ¶ *Ad suiipsius exstructionem*, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ. Incrementum singulorum quidem est membrorum, sed omnes partes in totius corporis incrementum consentiunt, adeò quidem ut membrum non possit hujus nutrimenti ac proinde incrementi particeps esse, nisi cum reliquis cohæreat, diversarum illarum functionum vinculo & nexu, ut ex omnibus conjunctis totum quiddam sit compactum. Ideo addidit Apostolus ἐν ἀγάπῃ, *per charitatem*. Hæc enim illa est artuum, id est diversarum functionum, commissura.

---

17 Τοῦτο οὖν λέγω καὶ μαρτύρομαι ἐν Κυρίῳ, μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ, ἐν ματαιότητι τοῦ νοὸς αὐτῶν.

18 Ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ, ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν.

19 Οἵτινες ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ.

20 Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν Χριστόν.

21 Εἴγε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ.

22 Ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης.

23 Ἀνανεοῦσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν,

24 Καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας.

Hoc itaque dico, & obtestor per Dominum, nè vos ampliùs ambuletis, † sicut reliquæ Gentes ambulant, in vanitate mentis suæ,

Tenebris obscuratam mentem habentes, & abalienati à vita Dei propter ignorantiam quæ est in ipsis, per obdurationem cordis ipsorum:

Qui posteaquam dedoluerunt, sese dediderunt lasciviæ ad certatim patrandam impuritatem omnem.

Vos autem non ità didicistis Christum:

Si modò ipsum audivistis, & de eo edocti estis (sicut est veritas in Jesu)

Nempe deponere quod ad pristinam conversationem attinet veterem illum hominem, qui seductricibus cupiditatibus sese corrumpit:

Renovari verò spiritu mentis vestræ,

Et induere novum illum hominem, qui secundùm Deum conditus est ad justitiam & sanctimoniam veram.

Hoc igitur dico & testificor in Domino, ut jam non ambuletis sicut & Gentes ambulant, in vanitate sensûs sui,

Tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam quæ est in illis, propter cæcitatem cordis ipsorum:

Qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis, in avaritiam.

Vos autem non ità didicistis Christum;

Si tamen illum audistis, & in ipso edocti estis, sicut est veritas in Jesu.

Deponere vos secundùm pristinam conversationem veterem hominem qui corrumpitur secundùm desideria erroris:

Renovamini autem spiritu mentis vestræ,

Et induite novum hominem qui secundùm Deum creatus est in justitia & sanctitate veritatis.

17 Descendens ad doctrinæ Christianæ fructus, primùm disserit de morum & actionum principiis, gravissimam comparationem instituens filiorum Dei cum iis qui non sunt regenerati. In his enim omnes animi facultates esse corruptas, mente vanitati deditâ, sensibus densissimâ caligine obscuratis, affectibus autem paulatim ad malum sic assuefactis, ut eos tandem omni amisso judicio oporteat ad turpissima quævis præcipites ferri. † Rom. 12. 21. Coloss. 3. 8. 20 Sequitur antithesis hominum verâ ac vivâ Christi cognitione regeneratorum, qui longè alia habeant actionum principia, desideria videlicet sancta & honesta, & mentem prorsus Spiritûs virtute immutatam, unde similes quoque effectus nascuntur, vita videlicet justa & verè sancta.

---

17 *Reliquæ*, τὰ λοιπά. Vulgata hoc non legit, quod tamen omnino addendum videtur. Nec enim Judæos sed conversos à paganismo Ephesios compellat Paulus. ¶ *Mentis suæ*, τοῦ νοὸς αὐτῶν. Hoc illud est ἡγεμονικὸν tantopere celebratum à philosophis: cui subjicit τὴν διάνοιαν, ἐξαίρετον ἀνθρωπίνου γέρας, inquit Philo de mundo, quam etiam solent Latini *Mentem & Animum* generaliter vocare, id est sensitivæ interioris (quam vocant) facultates, in imaginando, cogitando & memorando positas. Tertio demum loco appetitiones nomine τῆς καρδίας, id est *cordis*, declarat. Ità Paulus Philosophicâ etiam distinctione accuratâ totum hominem ostendit extra Christum, in quo uno instauratur, nihil minus esse quàm verè hominem, mentem enim vanam esse, obscuratam esse cogitationem, appetitionem obduratam: unde tandem consequatur ἀναισθησία, spontè sese in gurgitem omnium vitiorum præcipitans.

18 *Mentem*, τῇ διανοίᾳ. Vulgata, *Intellectum*. Vide Coloss. 1. 21.

¶ *A vita Dei*, τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ. *Vitam Dei* appellat vitam illam quâ Deus vivit in suis, (ut suprà, 2. 1) quámque præcipit & approbat. ¶ *Obdurationem*, τὴν πώρωσιν. Vulgata, *Cæcitatem*. Erasmus, *Excæcationem*: miratus etiam cur Ambrosius *Duritiam* verterit. At ego miror πήρωσιν & πώρωσιν ab eo confundi: qua de re diximus, Mar. 3. 5. Deinde potest etiam hoc sine copula explicari, ità videlicet ut cordis obduratio statuatur à Paulo tanquam illius ignorantiæ origo, quia sponte suâ homines per contumaciam respuunt lucem Dei in ipsorum corda incurrentem, & statim à communibus illis notitiis deficiunt, quos si postea velis revocare, quò sibi videntur sapientiores, eò pertinaciùs obsistunt veritati. Ità fit ut Evangelium (id est vitam illam Dei) non modò non amplectantur sed etiam securè derideant homines.

19 *Posteaquam dedoluerunt*, ἀπηλγηκότες. *Labor* (inquit Cicero Tuscul. 2.) *callum quoddam obducit dolori*. Idem ad Varronem scribens, *Consuetudo diuturna*, inquit, *callum jam obduxit*

stomacho meo. Ab hoc autem callo promtum est huc delabi ut omnis doloris sensus, id est omne συντηρήσεως judicium amittatur, & mens reddatur ἀδόκιμος, ut Rom. 1: 28. & homines, velùti scirro cancrum gignente, aut quasi cauterio amputatâ conscientiâ, (1.Tim.4.2.) in turpissima quævis & aliena prorsus à natura hominis ratione aliquâ præditi præcipites ruant. Sic autem usurpavit verbum *Dedolere* Ovidius, pro omnem doloris sensum abjicere, in his versiculis, *Optimus ille fuit vindex, lædentia pectus Vincula qui rupit, dedoluitq; semel.* Vulg. *Desperantes.* Legit enim ἀπηλπικότες, ut & Syrus interpres. Erasmus, *Posteaquam pervenerint eò ut dolere desierint.* ¶ *Certatim,* ἐν πλεονεξίᾳ. Id est, quasi agatur de lucro, itá ut alius alium superare contendat. Nam πλεονεξία propriè de avaris & ambitiosis dicitur. Vulg. *In avaritiam,* absurdé. Erasmus, *Cum aviditate,* non satis expressé.

20 *Vos autem non ità,* ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως. Quid si post οὕτως distinctionem adscribas? Sic enim Hebræi ואתם לא כן הלומדים *veattem lo chen ballomedim, &c.* id est, *vos autem non ità,* sub. facere convenit, qui didicistis, & Luc.22.25.

21 *Sicut est veritas in Jesu,* καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ. Id est, quæ demum vera est ac sincera institutio in Christo: vel, ut edocti sunt qui verè ac seriò Jesum cognoscunt. Et est hoc membrum parenthesi includendum, ut cohæreat verbum ἀποθέσθαι cum verbo ἐδιδάχθητε. Commodior enim est hæc constructio illâ quam probavit Syrus interpres, insertâ particulâ ἀλλά, & subaudito verbo ἐμάθετε, à vers. 20. ut interjectus totus vers. 21. parenthesi includatur. Repetitum est autem nomen *Jesu* relativi loco, Hebræorum more.

22 Nempe *deponere,* ἀποθέσθαι. Familiaris est Hebræis, ac Paulo præsertim, translatio à vestibus sumta, ut alibi exposuimus. ¶ *Quod ad pristinam conversationem attinet,* κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφήν. Κατὰ, id est על *hal,* nimiùm obscurè Vetus interpres vertit hoc loco, *Secundùm.* Erasmus suo more, *Juxta.* Est enim illi peculiaris hæc particula, quam tamen non memini legere in ea significatione apud ullos idoneos autores. ¶ *Veterem illum hominem,* τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. id est vosipsos. Hoc enim est quod significat Dominus cùm jubet ut quisq; abneget semetipsum. Neque enim quod ad qualitates attinet, quicquam sani relinquit homini Apostolus, ut sæpe jam ostensum est à nobis. Vide Rom. 6. 6. ¶ *Seductricibus cupiditatibus,* τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης. Vulgata, *Desideria erroris.* Vide infrà, 24.

23 *Spiritu mentis,* τῷ πνεύματι τοῦ νοός. Sic arbitror vocari quod in ipsa mente est intimum: ex quo efficitur nullam esse partem hominis quam non pervaserit lethalis corruptio, ibi potissimùm omnia vastans ubi oportuit rationis vim præcipuam esse.

24 *Novum illum hominem,* τὸν καινὸν ἄνθρωπον. Quis sit novus homo, ex veteris antithesi apparet, & sequenti descriptione. Vide Rom. 6. 6. ¶ *Qui secundùm Deum conditus est,* τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα. id est ad Dei exemplar & imaginem creatus. Loquitur autem non de ipsius animæ essentia, (ut post Manichæos impurus ille Flaccius Illyricus docuit) sed de qualitatũ instauratione. Qualitates autem intellige animæ inhærentes, quæ corrigendæ sunt ut sinceri sint earum effectus; unde רוח חדשה *ruach chadaschah,* id est *spiritum novum,* legimus, & לב חדש *leb chadasch,* id est, *cor novum,* Ezech. 26. quod tamen nobis facere jubemur apud eundem Prophetam cap. 18. v. 31. nempe postquam fuerimus per eum Spiritum novi homines facti, qui in sanctis efficit velle & perficere. unde utitur hoc loco Paulus verbo κτίζειν, & 2. Cor. c. 5. 17. & Gal. 6. 15. & sup. 2. 10. κατὰ verò respondet כף הדמיון *caph haddimion,* caph similitudinis ac congruentiæ particulæ. Itaq; suppeditat hic nobis Paulus locupletissimam expositionem ejus quod scriptum est in Genesi, creatum esse hominem ad Dei similitudinem & imaginem. ¶ *Ad justitiam,* ἐν δικαιοσύνῃ. Ἐν pro εἰς sumitur, ut effectus & finis novæ creationis significetur. Vulg. & Erasmus, *In justitia,* admodum obscurè. ¶ *Et sanctimoniam veram,* καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας, nempe non fucatam, sed genuinam ac sinceram: ex idiotismo Hebræorum, qui etiã occurit suprà, v. 22. ubi deceptrices cupiditates vocavit *cupiditates deceptionis.* Vulg. & Erasmus, *Ex sanctitate veritatis.* Quòd si magis placebit interpretari, *In Justitia & Sanctitate veritatis,* & hoc accipere non pro fine hujus renovationis, sed ut essentialem Imaginis Dei definitionem significabitur ità creatum initio fuisse Hominem, ut præditus fuerit Justitiâ, id est, facultate dignoscendi justum ab injusto, Veritate quoque sanctâ, id est, facultate, quâ verum à falso verè & sanctè discerneret.

---

25 Particulares aliquot Christianas virtutes sigillatim commendat: ac primùm quidem veritatem (id est, sinceros mores) exigit, damnatâ omni fraude & simulatione, quoniam alii aliorum causâ nati sumus.
26 Iram sic cohibendam docet, ut

25 Διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ· ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη.
26 Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν·
27 Μήτε δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ.
28 Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω· μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσὶν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι.
29 Πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορευέσθω· ἀλλ' εἴ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, ἵνα δῷ χάριν τοῖς ἀκούουσι.
30 Καὶ μὴ λυπεῖτε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως.
31 Πᾶσα πικρία, καὶ θυμὸς, καὶ ὀργὴ, καὶ κραυγὴ, καὶ βλασφημία ἀρθήτω ἀφ' ὑμῶν, σὺν πάσῃ κακίᾳ.
32 Γίνεσθε δὲ εἰς ἀλλήλους χρηστοὶ, εὔσπλαγχνοι, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, καθὼς καὶ ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἐχαρίσατο ὑμῖν.

Quapropter deposito mendacio, l[illegible]mini veritatem quisque proximo suo: quoniam sumus alii aliorum membra.
Irascimini, & nè peccate: sol nè occidat super exacerbatione vestra:
Neque date locum diabolo.
Qui furabatur, non ampliùs furetur: sed potiùs laboret, operando manibus comparans bona, ut habeat quod impertiat cui opus fuerit.
Nullus sermo putris ex ore vestro egreditor: sed siquis est bonus ad ædificationis usum, ut gratiam auditoribus adferat.
Et nè tristitiâ afficite Spiritum illum sanctum Dei, per quem obsignati estis in diem redemtionis.
Omnis amaritudo, & excandescentia, & ira, & clamor, & maledicentia tollatur ex vobis, cum omni malitia.
Sed estote alii in alios benigni, misericordes, condonantes vobis mutuò *offensas,* sicut & Deus in Christo condonavit vobis.

Propter quod deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo: quoniam sumus invicem membra.
Irascimini, & nolite peccare: sol non occidat super iracundiam vestram:
Nolite locum dare diabolo.
Qui furabatur, jam non furetur: magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti.
Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat: sed siquis bonus ad ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus.
Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemtionis.
Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia tollatur à vobis, cum omni malitia.
Estote autem invicem benigni, misericordes, donantes invicem, sicut & Deus in Christo donavit vobis.

quantumvis fervens, tamen foràs non erumpat, & mox, atque adeò ante somnum, exstinguatur, nè Satan mali suggerendi consilii occasionem ex pessimo illo consultore arripiens, nos pessundet. 28 A corde descendit ad manus, furta condemnans: & quoniam huic sceleri dediti solent inopiam prætexere, docet laborem optimum esse adversùs paupertatem remedium, cui sic benedicat Dominus, ut iis qui laborant aliquid etiam supersit unde alios juvent, nedum ut aliena cogantur surripere. 29 Injicit etiam frænum linguæ, sic docens temperandum sermonem, ut non modò non destruantur auditorum animi, sed etiam instruantur. 30 Generalis præceptio adversùs omnes exsuperantias affectuum positorum in facultate, quam irascibilem vocant, quibus contrarias mediocritates opponit. Adhibet autem præfationem longè vehementissimam, cavendum esse nè Spiritum sanctum in nobis eâ lege habitantem, ut nostris omnibus affectibus moderetur, nostrâ intemperie, veluti tristitiâ afficiamus. 32 Argumentum ab exemplo Christi sumtum, quo nullum esse potest gravius, etiamsi hominibus inimicissimis condonandæ sint injuriæ, nedum si vel habenda sit miserorum ratio, vel de servanda erga quosvis moderatione & morum suavitate agatur.

---

26 *Irascimini, &c.* ὀργίζεσθε, &c. Hoc plerique de ira laudabili accipiunt, quam videlicet non excitat impatientia sed verus zelus, aut etiam ὀρθὸς λόγος format, quasi illam præcipiat aut ad eam exhortetur Paulus. quæ explicatio mihi non videtur convenire Apostoli instituto. Cur enim si hoc ità esset, moneret de ira ante solis occasum semel domanda, cùm naturalis quidem ille motus fræno potiùs quàm exhortatione indigeat: zelum autem semper in nobis vigere oporteat? Agit autem Paulus de compescendis vitiosis affectibus: ac proinde nullam iram hic puto præcipi, sed nos admoneri ut sic saltem irascamur, ut quod ira suaserit, pessimus sanè consultor, non exsequamur, atque adeò illi non indormiamus. Nam alioqui in ipso etiam iræ motu vel injusto vel immoderato peccatur. Adjuvatur autem hoc dicendi genus pronunciatione, hoc modo, Irascimini? id est, Contigitne vobis irasci? at nè peccate, id est, nè pergite longiùs: quod dicendi genus manifestè occurrit, Jacob. 5. 13, & 14. Itaque sic interpretandus esset in Græco contextu, ὀργίζεσθε; καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. Falluntur autem qui hunc locum putant petitum ex Psal. 4. 4. ¶ *Sol nè occidat,* ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω. Proverbialis dicendi figura, quâ significatur iracundiam primo quoque tempore coërcendam, ut Deut 24. 13. ¶ *Super exacerbatione vestra,* ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν. id est, nè vos animis commotos nox deprehendat. *Exacerbationem* autem malui dicere quàm *iracundiam* cum Vetere interprete, vel *iram* cum Erasmo, neutrâ voce Græcum vocabulum exprimente, quòd magis videatur iræ exsuperantiam significare. Prior igitur gradus est, iram non exsequi; posterior ut si contigerit irasci, caveamus nè hoc insideat animo, sed demus operam ut eam in lectum non inferamus.

27 *Diabolo,* τῷ διαβόλῳ. Erasmus, *Calumniatori,* apertè hoc referens ad Evangelii adversarios, qui calumniandi occasionem facilè arripiunt, solitis Hebræis sæpissimè usurpare singularem numerum pro plurali. Ego potiùs ad Satanam refero, calumniatorum omnium caput: quia multò uberior est doctrina, cùm nullum sit tam immane scelus quod ille non facilè persuadeat tenacis iræ hominibus. ¶ *Comparans bona,* ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθόν. sic gallicè dicimus, *acquerir du bien,* & hæc vis est verbi ἐργάζεσθαι, ut Matth. 25. 16. & Joan. 6. 27.

29 *Putris,* σαπρός. Id est corruptus & aliis noxius. Ità enim explicandum esse hoc epitheton apparet ex antithesi. Nam ἀγαθὸν vocat eum ex quo fructus aliquis ad alios redire possit. Vide Matth. cap. 7. vers. 17. ¶ *Ad ædificationis usum,* πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας. Vulgata, *Ad ædificationem fidei.* Legit enim

etiam

etiam Claromontanus codex τῆς πίστεως, *fidei*, cæteris nostris codicibus Græcis repugnantibus. Hieronymus, *Ad ædificationem opportunitatis* (id est opportunam) ut hoc dictum non de quavis, sed de præsenti necessitate intelligatur, ut etiam explicat Græcus scholiastes, monens hâc sententiâ flagitare Apostolum à nobis, ut in familiari etiam sermone omnes occasiones proximi pro re nata ædificandi captemus. Maluit tamen Erasmus in annotationibus interpretari, *Ad ædificationem, quoties opus est*. Sed mihi magis placet, permutatâ constructione, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας dictum esse pro πρὸς χρείαν τῆς οἰκοδομῆς, id est, *ad ædificationis usum*. quasi scriptum sit καὶ χρήσιμος πρὸς οἰκοδομὴν, *& utilis ad ædificationem*, sicut vertit, meo judicio, quàm optimè Syrus interpres. Hujus autem hypallages exempla multa occurrunt à Grammaticis Hebræis annotata, ut Esaiæ primo, *Cognovit præsepe Domini sui*, pro *dominum præsepis sui*, ut exigit loci circumstantia. Nam Judæi præsepe quidem, at non dominum agnoscebant. qua de re diximus aliquid, Act. cap. 5. 20. & alibi, ubi etiam ostendimus Græcos & Latinos scriptores idoneos ab ejusmodi hypallage non abhorrere. ut in illo Ovidii versiculo, *In nova fert animus mutatas dicere formas Corpora*. ¶ *Ut gratiam adferat*, ἵνα δῷ χάριν. Gratiam appellat quod ad progressum in pietate & charitate pertinet. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Ut det gratiam*. ¶ *Auditoribus*, τοῖς ἀκούουσι. Id est, τοῖς ἀκροαταῖς. Ex Hebræorum more, participio posito pro verbali nomine.

30 *Spiritum illum sanctum Dei*, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ. Mutuatus est hoc dicendi genus Paulus ab Esa. cap. 63.10. Repetitio autem articulorum, & additum etiam nomen *Dei* non caret magnâ emphasi, adeò ut in singulis vocabulis gravissima argumenta quasi delitеant. Loquitur autem de Spiritu sancto ἀνθρωποπαθῶς, ut dextrè omnino annotavit doctissimus interpres, quasi diceret, Date operam ut Spiritus sanctus libenter inter vos habitet, quasi in domicilio grato ac jucundo, nec ullam tristitiæ materiam illi præbete. ¶ *In diem redemtionis*, εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. Vide suprà, cap. 1. vers. 14.

31 *Excandescentia*, θυμὸς. Sic convertit Cicero: & cùm sequatur ὀργὴ, videtur hoc statuendum discrimen, ut θυμὸς primam illam sanguinis ebullitionem, ὀργὴ verò jam accensam iram declaret. Videtur enim Paulus quosdam gradus illius furoris facere, incipiens à πικρίᾳ, id est *animi offensione*, cùm intus carpitur animus: unde mox incipit pectus calescere, donec erumpat ira: unde tandem clamores & rixæ, non sine conviciis. Vulg. *Ira*. Erasmus, *Tumor*. Alibi tamen ut Coloss. 3.8. ὀργὴ sumitur pro genere quod postea dividitur in species. ¶ *Maledicentia*, βλασφημία. Vulgata, *Blasphemia*. Vide Matthæum 9.3. & 15. 19.

32 *Benigni*, χρηστοί. Vide Luc. 6. 35. ¶ *Condonantes vobis mutuò offensas*, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, id est, συγγνωμονικοὶ, ut rectè explicat Græcus scholiastes. quæ virtus lenitatis opponitur offensioni ex diametro. Sic autem accipitur verbum χαρίζεσθαι pro συγγινώσκειν aliis etiam locis, ut 2. Cor. 2. 10. ἑαυτοῖς autem idem declarat atque ἀλλήλοις, cùm de duobus minimùm agatur, ut non sit simplex reciprocatio, sed ἀλληλοπαθὲς quam vocant, ut inf. 4. 19. & Coloss. 3. 13. Vulg. *Donantes invicem*. Erasmus, *Largientes vobis invicem*.

ΚΕΦ. ε'.

Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητά·

2 Καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας.

3 Πορνεία δὲ καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία ἢ πλεονεξία μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἁγίοις·

4 Καὶ αἰσχρότης, καὶ μωρολογία, ἢ εὐτραπελία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα· ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριστία.

5 Τοῦτο γάρ ἐστε γινώσκοντες, ὅτι πᾶς πόρνος, ἢ ἀκάθαρτος, ἢ πλεονέκτης, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ.

6 Μηδεὶς ὑμᾶς ἀπατάτω κενοῖς λόγοις· διὰ ταῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.

7 Μὴ οὖν γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν.

8 Ἦτε γάρ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ· ὡς τέκνα φωτὸς περιπατεῖτε·

9 (Ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθωσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ)

10 Δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.

11 Καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκάρποις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε.

12 Τὰ γὰρ κρυφῇ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχρόν ἐστι καὶ λέγειν.

13 Τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ φωτὸς, φανεροῦται· πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι·

14 Διὸ λέγει, Ἔγειραι ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός.

CAP. V.

* Estote igitur imitatores Dei, ut filii dilecti:

Et ambulate cum charitate, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem ac victimam Deo, in odorem bonæ fragrantiæ.

† Scortatio verò & omnis impuritas aut avaritia nè nominator quidem inter vos, sicut decet sanctos:

Et obscœnitas, & stultiloquium, & scurrilitas, quæ non conveniunt: sed potiùs gratiarum actio.

Nam hoc nostis, nullum scortatorem, aut impurum, aut avarum, qui est idololatra, habere hæreditatem in regno Christi & Dei.

‖ Nemo vos seducat inanibus sermonibus: propter hæc enim venit ira Dei in homines contumaces.

Nè igitur estote consortes eorum.

Eratis enim olim tenebræ, nunc autem *estis* lux in Domino: ut filii lucis ambulate:

(Nam fructus Spiritûs *situs est* in omni bonitate & justitia & veritate)

Explorantes quod placeat Domino.

Et nè participate opera illa infrugifera tenebrarum, sed potiùs etiam arguite.

Nam quæ occultè fiunt ab istis, turpe est vel dicere.

Sed omnia illa, dum à luce arguuntur, conspicua fiunt. Quidquid enim res conspicuas facit, lux est.

Quapropter dicit, Excitare qui dormis, & resurge ex mortuis, & illucescet tibi Christus.

CAP. V.

Estote ergò imitatores Dei, sicut filii charissimi:

Et ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam Deo in odorem suavitatis.

Fornicatio autem & omnis immunditia aut avaritia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos:

Aut turpitudo, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinẽt: sed magìs gratiarũ actio.

Hoc enim scitote intelligentes quòd omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, qui est idolorum servus, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei.

Nemo vos seducat inanibus verbis: propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiæ.

Nolite ergò effici participes eorum.

Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino: ut filii lucis ambulate:

(Fructus enim lucis est in omni bonitate & justitia & veritate)

Probantes quid sit bene placitum Deo.

Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum: magìs autem & redarguite.

Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere.

Omnia autem quæ arguuntur, à lumine manifestantur. Omne enim quod manifestat, lumen est.

Propter quod dicit, Surge qui dormis, & exsurge à mortuis, & illuminabit te Christus.

* *Joan.* 13. 24. & 15. 12. 1. *Joan.* 3. 23. † *Suprà* 4. 19. *Coloss.* 3. 5. 1. *Thess.* 4. 3.

3 Jam accedit ad alteram affectuum speciem, positam in facultate quam concupiscibilem appellant: nominatim scortationem, avaritiam, & dicacitatem, & quidem gravissimè, reprehendens. 5 Quoniam hæc scelera sunt ex eorum numero quæ plerique nè inter vitia quidem numerant, expergefacit pios, ut tantò magìs sibi ab iis ut nocentissimis pestibus caveant. ‖ *Matt.* 14. 4. *Mar.* 13. 5. *Luc.* 11. 8. 1. *Thess.* 2. 3. 7 Quia nihil proclivius est quàm mala exempla sequi, idcirco monet sanctos Apostolus, ut assiduè meminerint cæteros esse veluti tenebras, sese verò instar lucis. Illos igitur turpissima quæque (ut in tenebris fieri solet) patrare: ipsos verò oportere non modò non sequi illorum exempla, sed etiam, quod proprium lucis munus est, eorum tenebras coarguere, & præeunte Christo, verâ illâ luce, sic incedere ut prudentes decet. 14 Quò corruptiores sunt hujus seculi mores, eò magìs in omnes occasiones intentos esse nos oportet, nec aliud nobisipsis quàm Domini voluntatem proponere.

---

2 *In odorem*, &c. εἰς ὀσμὴν. &c. Alludit ad Legis thymiamata, quibus Christi obedientia adumbrabatur.

3 *Nè nominator quidem*, μηδὲ ὀνομαζέσθω. Quos non pudet Paulum ipsum ut severiorem quàm par sit accusare, ii, ut profani sunt, profanum saltem scriptorem sed sanctum tamen, si cum ipsis comparetur, Isocratem inquam, audiant ità scribentem, τὸ λέγειν ὡς δεῖ, τὸ φρονεῖν εὖ, μέγιστον σημεῖον ποιούμεθα· καὶ λόγος ἀληθὴς, καὶ νόμιμος, καὶ δίκαιος, ψυχῆς ἀγαθῆς καὶ πιστῆς εἴδωλόν ἐστιν. Allusisse verò Paulus etiam videri potest ad locum Davidis, Psal. 16. 4.

4 *Scurrilitas*, εὐτραπελία. Erasmus, *Urbanitas*, nimiùm amplé. Est enim particula ἢ posita per epexegesin, ut εὐτραπέλους hìc vocarit Apostolus eosdem atque μωρολόγους καὶ γελωτοποιοὺς, cùm alioqui εὐτραπελία Græcis ut *Urbanitas* Latinis minimè damnetur, cujus etiam exempla plurimis locis habemus in sacris libris, ut 1. Reg. cap. 18. 27. 2. Reg. cap. 2. 23. Esaiæ cap. 14. 11. & alibi sæpe: cui opponitur impia puerorum illorum scurrilitas, 2. Reg. 23. Huc autem accommodari etiam non ineptè possit hic Aristotelis locus ex Polit. 7. c. 17. ὅλως μὲν οὖν αἰσχρολογίαν ἐκ τῆς πόλεως ὥσπερ ἄλλό τι δεῖ τὸν νομοθέτην ἐξορίζειν, ἐκ τοῦ γὰρ εὐχερῶς λέγειν ὁτιοῦν τῶν αἰσχρῶν, γίνεται καὶ τὸ ποιεῖν σύνεγγυς. Id est, *Legislatorem oportet quantum aliud quidpiam sermonis turpitudinem è civitate evellere. Nam facilè turpia loquendo, efficitur ut homines his proxima faciant.*

5 *Nostis*, ἐστὲ γινώσκοντες. Vulgata (ut etiam citatur hic locus à Cypriano epist. 52.) legit ἴστε, *scitote intelligentes*. quod genus loquendi admodum insolens Græcis fuerit. Syrus tamen interpres sic etiam legit. ¶ *Aut avarum*, ἢ πλεονέκτης. Cyprianus vertit *fraudatorem*: & de hoc vocabulo alibi diximus. ¶ *Qui est idololatra*, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. Id est idolorum servituti addictus. Nam (ut Rom. 1. 9. & alibi diximus) inane est discrimen illud duliæ & latriæ, in quo sibi nonnulli stultè & imperitè placent. Apud Cyprianum loco paulò antè citato legitur *quod est idololatria*: sed perperàm opinor, pro *idololatra*. Nam in quibusdam etiam codicibus Græcis legimus, ὅ ἐστιν εἰδωλολάτρης. Quæritur autem hoc in loco cur avarum vocet idololatram. Nam si hoc referas ad avari affectum, qui Deum præ thesauro negligat, & à suis opibus quasi à solo numine totus pendeat, idem videtur de scortatoribus dici posse, & iis ferè omnibus qui certæ alicui rei sunt prorsus addicti: ut ii quorum Deus venter est, ut Rom. 16. 18. & Phil. 3. 19. Sed magnum est in eo discrimen, quòd etsi omnes isti Deum præ eo negligant cui sunt addicti, tamen in eo non collocant spem vitæ, uno avaro excepto, qui in suis opibus vitam suam positam esse putat. Itaque apertè dicitur

idololatriæ

idololatriæ species esse avaritia, Coloss. 3. 5. ¶ *Et Dei*, καὶ Θεοῦ. Comperimus hoc non legi in uno manuscripto codice, quod tamen exstat in aliis omnibus, & apud Syrum quoque interpretem. Et notandum est non scribi καὶ τοῦ Θεοῦ, sed unico articulo τοῦ subjici nomina Χριστοῦ & Θεοῦ qui locus manifestè convincit Arianos.

6 *Venit*, ἔρχεται. Id est, venire solet, ut convertit Erasmus. Vide Matt. 26. 23. ¶ *Ira Dei*, ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ. Id est animadversio ab irato Deo profecta, μετωνυμικῶς. ¶ *In homines contumaces*, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Præpositio ἐπὶ videtur indicare, iram Dei quasi præcipitem è cœlo in istorum caput ruere. Quod autem attinet ad ipsum dicendi genus, vide suprà, 2. 2. Vulgata, *Filios diffidentiæ*. Erasmus, *Filios inobedientiæ*.

8 *Tenebræ*, σκότος. Id est, tenebricosi, ut copiosè descripsit suprà, 4. 28. Sed ista metonymia magnam habet emphasin, ut cùm scelus pro scelesto dicimus. Ità si pro luce substituas lucidos, multum detraxeris de sententiæ pondere. Tribuitur autem *Lucis* nomen fidelibus, tum quia verâ luce illustrantur in sese, tum verò quòd aliis etiam præluceant, adeò ut sceleratorum vitam etiam coarguant: quæ ratio diligenter consideranda est hoc in loco. ¶ *Filii lucis*, τέκνα φωτός. In hac formula libenter etiam retinui *filiorum* nomen, peculiari quâdam ratione, nempe ut intelligamus omne hoc beneficium ab adoptionis fonte proficisci, cùm alioqui hæc dicendi formula latiùs pateat.

9 *Fructus Spiritûs*, ὁ καρπὸς τοῦ Πνεύματος. Id est, regenerationis, vel Spiritûs sancti, cujus vi sumus facti lux in Domino. Vulg. *Fructus lucis*, ὁ καρπὸς τοῦ φωτός: quam lectionem in Claromontano & aliis duobus veteribus libris invenimus, ut & apud Syrum interpretem.

11 *Arguite*, ἐλέγχετε. Id est, palàm facite, sanctâ nimirum & honestâ vitâ, quâ significatione accipitur etiam pereleganter verbum κατηγορεῖν apud Græcos. Sed & apud Hebræos הוכיח *hochiach* tam significat arguere quàm convincendo patefacere. Denique *arguendi* verbum hoc propriè declarat, ut in illo Virgilii versiculo, *Degeneres animos timor arguit*. Et in illo Ovidii etiam in laude, *Quæ latet, inque bonis cessat non cognita rebus, Apparet virtus arguitúrque malis*. Ambrosius vertit, *Objurgate*: quod meritò reprehendit Erasmus, quamvis hoc quoque commodissimè possit de correptione fraterna intelligi.

12 *Nam quæ occultè fiunt*, τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα. Huc pertinent elegantes illi versiculi, *Nox & Amor Vinúmque nihil moderabile suadent: Illa pudore vacat, Liber Amórque metu*.

13 *Quicquid enim res*, &c. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι. Vulgata, *Omne enim quod manifestat, lumen est*. Erasmus, *Quicquid manifestum redditur lumen est*. Cùm participium φανερούμενον sit vocis mediæ, spectandum fuit quæ significatio conveniret. Cùm igitur Paulus usus esset *Lucis* nomine metaphoricè, sic appellans testimonia dilucida, quibus illorum impuritas arguebatur, hujus metaphoræ originem aperit, sumtâ occasione ab ipso Lucis, in rebus hujus mundi oculis nostris patefaciendis, munere. Eadem erit sententia si τὸ φανερούμενον accipias pro subjecto, & convertas, *Quicquid enim manifestum facit, lux est*, id est, *Quicquid res obscuras patefacit, lux est*. Nam quòd de articulo laborat Erasmus, nihil est, cùm τὸ φανερούμενον positum sit pro ὃ φανεροποιεῖ, nec aliter ferè loquantur Græci, & ità etiam verterit Syrus interpres. Scholiastes verò τὸ φανερούμενον passivè interpretatur, ut sit sensus, Quicquid manifestum fit, lucem esse, id est lucidum fieri: quod optimè convenit ei quod dixerat vers. 11. ab ipsis videlicet verè sanctificatis oportere aliorum tenebras redargui, quoniam non ipsamet Lux tantùm, sed ipsamet quoque per illam Lucem splendentia sunt altera Lux illis redarguendis: quò spectat illud Christi, *Luceant opera vestra bona*, Matth. 5. 16. & quod vult Paulus nos esse φωστῆρας, Phil. 2. 15. semper tamen à vera illa αὐτοφυεῖ Luce distinguendos, Joann. 1. 9.

14 *Dicit*, λέγει. Dicit videlicet Scriptura, vel Deus per Prophetam loquens, vel etiam lux ipsa per prosopopœiam, sicut Hebr. 12. 5. ἡ παράκλησις dicitur nobis ut Filiis διαλέγεσθαι. Videtur autem hoc petitum partim ex Esa. 60. 1. sed multò magis ex ejusdem Prophetæ 26. 19, & 21. quod miror ab interpretibus non fuisse animadversum. Sed altera superest quæstio, quorsum hæc adferat Apostolus. Quidam igitur cum proxima sententia conjungunt; alii cum eo quod jussit Apostolus tenebras à luce coargui. Ego malim ad ipsum fundamentum hujus doctrinæ referre: quòd videlicet fideles olim quidem fuerint tenebræ, nunc verò sint lux in Domino. Ità enim (ni fallor) multò meliùs cohærebit. Nam somnus tenebris, non luci, convenit. ¶ *Ex mortuis*, ἐκ νεκρῶν. Sic apud Ciceronem lib. 1. de Oratore legimus, A mortuis dicendo aliquem excitare. Loquitur autem Paulus de morte Peccati. ¶ *Illucescet tibi*, ἐπιφαύσει σοι. Quidam ex Veteribus, & quidem inter alios Augustinus, legerunt *Continget te Christus*, id est, ἐπιψαύσει, non autem ἐφάψεται, ut putavit Erasmus. Et alii contrà, ut Ambrosius, *continget Christum*, ἐπιψαύσει τοῦ Χριστοῦ, ut habet etiam Claromontanus codex. Sed plana est & maximè consentanea scriptura recepta. Vulgata, *illuminabit te*. Hieronymus, *orietur tibi Christus*.

---

* *Coloss. 4. 5.*
† *Rom. 12. 2.*
1. Thess. 4. 13.
18 Dissolutis infidelium conviviis sobrios & sanctos fidelium cœtus opponit, in quibus personent unius Domini laudes, sive adversis sive prosperis rebus.

15 Βλέπετε οὖν πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε, μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ' ὡς σοφοί·
16 Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι.
17 Διὰ τοῦτο μὴ γίνεσθε ἄφρονες, ἀλλὰ συνιέντες τί τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου.
18 Καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστιν ἀσωτία, ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν Πνεύματι·
19 Λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.
20 Εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων, ἐν ὀνόματι Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῷ Θεῷ καὶ πατρί.
21 Ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Θεοῦ.
22 Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ·

* Videte igitur quomodo accuratè ambuletis, non ut insipientes, sed ut sapientes:
Redimentes opportunitatem quoniam dies mali sunt.
† Propterea nè estote insipientes, sed intelligentes quæ sit voluntas Domini.
Et nè inebriamini vino, in quo luxus est, sed implemini Spiritu:
Loquentes inter vos mutuò psalmis, & hymnis, & cantionibus spiritualibus, canentes ac psallentes in corde vestro, Domino.
Gratias agentes semper de omnibus, in nomine Domini nostri Jesu Christi, Deo & Patri.
Subjicientes vos alii aliis, cum timore Dei.
‖ Uxores propriis viris subjicite vos ª ut Domino:

Videte itaque fratres quomodo cautè ambuletis, non quasi insipientes, sed ut sapientes:
Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.
Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes, quæ sit voluntas Dei.
Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria, sed implemini spiritu:
Loquentes vobismetipsis in psalmis & hymnis, & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus vestris Domino.
Gratias agentes super omnibus, in nomine Domini nostri Jesu Christi, Deo & Patri.
Subjecti invicem in timore Christi.
Mulieres viris suis subditæ sint, sicut Domino:

21 Brevis repetitio scopi ad quem omnia referenda sunt, ut propter Deum alii aliis serviant. ‖ *Coloss.* 3. 18. *Tit.* 2. 5. 1. *Pet.* 3. 1. 22 Jam ad œconomiam descendit, singulas œconomices partes ordine distribuens. Uxorum autem officium in eo positum esse dicit, ut viris subjiciantur. ª Primum argumentum, Quoniam maritis rebelles esse non possint, quin Deo ipsi hujus subjectionis autori resistant.

---

15 *Videte*, βλέπετε. *Bene dixit*, VIDETE, inquit Erasmus, *quoniam nihil in tenebris cernitur*. quod tamen mihi subtilius videtur. ¶ *Accuratè*, ἀκριβῶς, id est, quàm proximè ad Legis Dei mandata. Vide Matth. 2. 8. Vulgata, *Cautè*. Erasmus, *Circumspectè*.

16 *Redimentes opportunitatem*, ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρόν. Sinere opportunitatem elabi nobis aliud agendo, & redimere opportunitatem contraria sunt. Nam illud hominis est negligentis & dissoluti, istud verò frugi & sapientis non modò non abuti occasione, sed etiam mille voluptatibus redimere. Metaphora igitur sumta est à mercatoribus, qui curiosè merces considerant, & deliciis omnibus facilè vel lucellum aliquod anteponunt; ostendítque Paulus qua in re diligentes & avidos quasi emtores esse nos oporteat. ¶ *Quoniam dies mali sunt*, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι. *Dies malos* vocant Hebræi (ut Gen. 47. 9) tempora difficultatum & asperitatis plena: cujusmodi cùm inciderint, veluti cùm fames vel penuria ingruit, vel cum callidis & astutis hominibus est agendum, vel mercatura dubiæ & ancipitis fortunæ videtur, tum solent mercatores circumspectè agere omnia, in quamvis opportunitatem intenti. Hoc verò exemplum nobis ad imitandum proponit Apostolus, in iis quæ ad pietatem & charitatem proximi spectant, ad præcidendas omnes occasiones adversariis Evangelii.

18 *In quo*. ἐν ᾧ. qua in re: id est, in inebriatione; ut ᾧ positum sit neutro genere. Nec enim ipsum vinum damnat Apostolus, sed ejus immodicum & intempestivum usum. ¶ *Luxus*, ἀσωτία, id est, omnis profusio, eáque summa cum turpitudine conjuncta. Cicero lib. De finibus, *Nolim* (inquit) *mihi fingere asotos, ut soletis, qui in mensam vomant, & de conviviis auferantur, crudíque postea rursus sese ingurgitent*. Vulgata, *Luxuria*. Vide hac de re Prov. 23. 29. ubi divinissimâ hypotyposi ista ἀσωτία ab effectis describitur.

19 *Inter vos mutuò*, ἑαυτοῖς, id est, ἀλλήλοις, vide suprà, 4. 32. Cæterùm de psalmis hymnis & canticis dicemus aliquid infrà, Coloss. 3. 16. ¶ *In corde vestro*, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, sive ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, *in cordibus nostris*, ut multi codices habent, id est serio cordis affectu, non autem linguâ duntaxat. Neque enim *in corde* idem hìc declarat atque intus & apud se, cùm mentio fiat canendi & psallendi, nempe in cœtu.

20 *Deo & Patri*, Θεῷ καὶ πατρί. Claromontanus codex habet καὶ Θεῷ πατρὶ, *& Deo Patri*. Syrus autem absque copula, Θεῷ πατρὶ, *Deo Patri*.

21 *Subjicientes vos*, ὑποτασσόμενοι. Vulg. *Subjecti*. Atqui Paulus hoc loco & deinceps non simpliciter de ordine quem Dominus

minus constituit, sed de illo diligenter servando differit. Itaque ex Hebr. idiotismo sæpe à nobis observato ὑποτάσσεσθαι ponitur passivâ reciprocatione conjugationis Niphal sive Hithpahel. ¶ *Cum timore Dei*, ἐν φόβῳ Θεοῦ. Bene hoc addidit, neque enim quævis conjunctio & mutua reverentia probatur, sed ea demum cujus est vinculum ipse Deus: sive (ut legit Vetus interpres) Christi reverentiâ. id est, quæ ad Dei sive Christi gloriam tanquam scopum referatur.

22 *Ut Domino*, ὡς τῷ Κυρίῳ. Quid ergó? an par est mariti ac Christi autoritas? Minimè. sed cohærent tamen ista aliquatenus, quòd in matrimonii conjunctione, quæ similitudinem quandam habet cum Christi & Ecclesiæ unione, vir (ut superior) Christi, uxor (ut inferior) Ecclesiæ personam referat. Uxor igitur quæ marito subjectionem negat (exceptis iis duntaxat in quibus maritus à Christo ac proinde à persona sua deficit, quæque præstare ipsa non possit quin Christum abjiciat) Christo ipsi potiùs resistit quàm marito. Sic quoque de servorum officio Paulus inf. 6.

---

23 Ὅτι ὁ ἀνήρ ἐστι κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας· καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τοῦ σώματος.
24 Ἀλλ' ὥσπερ ἡ ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί.
25 Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς·
26 Ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι·
27 Ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἔνδοξον, τὴν ἐκκλησίαν μὴ ἔχουσαν σπῖλον, ἢ ῥυτίδα, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος.
28 Οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾷν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ.
29 Οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν·
30 Ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ.
31 Ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρωπος πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.
32 Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστόν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν.
33 Πλὴν καὶ ὑμεῖς οἱ καθ' ἕνα, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω ὡς ἑαυτόν· ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα.

Quoniam vir est caput uxoris, ut & Christus est caput Ecclesiæ: & b is est qui salutem dat corpori.
Itaque sicut Ecclesia sese subjicit Christo, itâ & uxores suis viris *sese subjiciunto* in omni re.
* Viri diligite uxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & semetipsum exposuit pro ea:
Ut eam sanctificaret, ab eo purificatam lavacro aquæ per verbum.
Ut sisteret eam sibi gloriosam, *id est*, Ecclesiam non habentem maculam, aut rugam, aut quicquam ejusmodi, sed ut sit sancta & inculpata.
Itâ debent viri diligere suas uxores ut sua ipsorum corpora. Qui diligit suam uxorem, seipsum diligit.
Nullus enim unquam suam ipsius carnem odio habuit: imò enutrit ac fovet eam, sicut & Dominus Ecclesiam.
Quoniam membra sumus corporis ipsius, ex carne ipsius, & ex ossibus ipsius.
† Propterea derelinquet homo patrem suum ac matrem, & agglutinabitur uxori suæ: & qui duo *erant*, fient una caro.
Mysterium hoc magnum est: *hoc* autem ego dico *respiciens* in Christum & Ecclesiam.
Itaque & vos singuli, suam quisque uxorem itâ diligito ut seipsum, uxor autem *videto* ut timeat virum.

Quoniam vir caput est mulieris, sicut Christus caput est Ecclesiæ: ipse salvator corporis.
Sed sicut Ecclesia subjecta est Christo, ità & mulieres viris suis in omnibus.
Viri diligite uxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea:
Ut illam sanctificaret, mundans eam lavacro aquæ in verbo.
Ut exhiberet ipsam sibi gloriosam, Ecclesiam non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid ejusmodi, sed ut sit sancta & immaculata.
Ità & viri debent diligere uxores suas ut corpora sua. Qui suam uxorem diligit, seipsum diligit.
Nemo enim unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit & fovet eam, sicut & Christus Ecclesiam:
Quia membra sumus corporis ejus, de carne ejus, & de ossibus ejus.
Propter hoc relinquet homo patrem & matrem suam, & adhærebit uxori suæ: & erunt duo in carne una.
Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo & in Ecclesia.
Veruntamen & vos singuli, unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligat: uxor autem ut timeat virum suum.

23 Declaratio superioris dicti, Quia Deus in matrimonio præfecerit virum uxori, sicut Christus est Ecclesiæ suæ caput.
b Aliud argumentum, Quia uxoris salus à viro dependet, ut non tantùm justa sed etiam uxori utilissima sit ista subjectio: sicut etiam Ecclesiæ salus est à Christo, quamvis longè dissimili ratione.

24 Conclusio officii uxorum erga maritos. * *Col.* 3. 19. 25 Maritorum officium est uxores ut seipsos diligere: cujus dilectionis vivum est exemplar Christi erga Ecclesiam charitas. 26 Quoniam multi solent uxorum infirmitates suæ duritiei & inhumanitati prætexere, jubet nos contemplari Apostolus qualem Ecclesiam nactus sit Christus cùm eam sibi adjungeret, & quomodo omnes ejus sordes adeò non sit dedignatus, ut suâ etiam puritate omnes illas eluere non desinat, tantisper dum illam penitus purificet. 28 Aliud argumentum, Unusquisque naturâ sponte seipsum amat: resistit ergò naturæ qui uxorem non amat. Consecutionem probat primùm ex mutua Christi & Ecclesiæ conjunctione mystica: deinde ex Dei ordinatione, qui virum & uxorem pronunciet esse instar singularis individui. † *Gen.*2.24. *Matt.*19.5. *Mar.*10.7. 1*Cor.*6.16. 32 Ne quis naturalem Christi & Ecclesiæ conjunctionem somniet, qualis est viri & uxoris, arcanam eam esse ostendit, spiritualem videlicet, & quæ à communi hominum captu sit quàm remotissima, utpote quæ spiritûs non carnis virtute, fide non naturali aliquo connexu constet. 33 Conclusio officii tum viri in uxorem, tum uxoris in virum.

---

23 *Caput*, κεφαλή. Itâ significatur viri præstantia, sicut caput inferioribus membris & situ & cæteris rebus excellit. ¶ *Et is est*, αὐτός ἐστιν. id est, Nam is est. Nemo verò non videt (opinor) hoc propriè dici de Christo, à quo, tanquam à capite, corpus ipsum (id est Ecclesia) salutem haurit. Sic etiam quadantenus mulier à marito pendet, cujus labore & diligentiâ nutritur ac fovetur. Viri enim est quærere quod mulier conservet. itaque turpiter ingrata est etiam uxor quæ maritum non reveretur. Maritus autem & ipse officii sui vicissim admonetur, ut copiosiùs explicat Apostolus à versu 25.

24 *Itaque*, ἀλλά. Id est, ὥστε. Nam ἀλλὰ (inquit Gaza) καὶ συμπερασματικῶς καὶ συλλογιστικῶς λέγεται, & argumenti series prorsus ostendit itâ esse accipiendum hoc in loco. Vulg. *Sed*: impropriè: quod nonnullos fefellit in superioris versiculi fine explicando.

26 *Sanctificaret*, ἁγιάσῃ. Id est, sanctam efficeret. *Sanctum* autem dicitur quod Deo separatum est ac consecratum: estque hujus consecrationis symbolum Baptismus, & quidem efficax, non suâ virtute, sed ejus qui unus factus est nobis fidelibus omnia. ¶ *Ab eo purificatam*, καθαρίσας. Erasmus, *Mundatam*, rectè quidem observato tempore, sed ambiguè propter linguæ Latinæ inopiam, quæ participiis activis præteriti temporis caret. Itaque cavendum fuit nequis putaret ipsi externæ ablutioni, aut aquæ, aut ministro, operi denique operato (quod vocant) tribui quod est unius Dei opus: quamvìs istis adminiculis utatur ad id Fidei, per externa sensuum media, repræsentandum quod ipse in solidum intus efficit, ut rectè omnino & suo loco observavit doctissimus interpres. ¶ *Per verbum*, ἐν ῥήματι. *Verbum* appellat, κατ' ἐξοχήν, promissionem gratuitæ in Christo justificationis & sanctificationis. & hîc multa præcipitia cavenda sunt. Primùm, nè verbum hominum pro verbo Dei substituamus, aut verbo Dei conjungamus tanquam supplementum: deinde, nè verbum pronunciatum duntaxat, sed explicatum & fide perceptum intelligamus, nè illud in magicam aliquam incantationem vertamus.

27 *Eam*, αὐτήν. Sic habent nostri Græci codices & Syrus etiam interpres. Multi tamen ex Latinis legunt αὐτὸς, *ipse*, quæ scriptura suum etiam pondus habet. ¶ *Id est*, *Ecclesiam*, τὴν ἐκκλησίαν. Additus articulus mihi videtur postulare, ut post ἔνδοξον scribatur distinctio, & per epanalepsin ista intelligantur. ¶ *Non habentem maculam*, μὴ ἔχουσαν σπῖλον. Donatistæ ex hoc loco colligebant Orthodoxorum Ecclesias nomine Ecclesiarum indignas esse, & perfectionem justitiæ volebant in hac vitâ constituere. Nostri Sophistæ impudentiùs etiam loquuntur. nam primùm omnium *Ecclesiæ* nomen solis quibusdam personis alligant, & dignitatibus, quas vocant: quarum tamen præcipuam partem non modò non assentiente, sed etiam disertè refragante, verbo Dei stabiliverunt. Deinde cùm hujus Ecclesiæ suæ singulas partes impurissimas fateri cogantur, contrariam tamen ex diametro qualitatem universali Ecclesiæ suæ tribuunt.

29 *Suam ipsius carnem*, τὴν ἑαυτοῦ σάρκα. id est, suum corpus.

30 *Ex carne ejus*, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Alludit ad fœminæ creationem quæ verè fuit ex carne & ossibus Adami, & κατ' οὐσίαν, & secundùm qualitatem, id est, quatenus uxor fuit Adami. Errant autem vehementer & periculosè qui hanc nostri cum ipsomet Christo conjunctionem, sive ipsiusmet Christi, non autem ipsius duntaxat bonorum spiritualium κοινωνίαν, ad ipsius ὁμοούσιον referunt: nam hâc ratione communicatur cum quibusvis infidelibus quod Apostolus solis fidelibus tribuit, & itâ magis propriè sic generaliter dici possit Christus esse caro ex carne nostra, utpote quam ex Adamo sumsit Heb. 2. 14. At enim quod hic dicitur ad sola Christi membra pertinet. Ejus autem membra non sumus quatenus homines, sed quatenus Christiani: ac proinde Ecclesia non est Christi sponsa secundùm primam hominum generationem, neque secundùm ipsam humanæ naturæ substantiam per se, sed quatenus in illo ut altero Adamo regeneratur, singulis ejus membris novâ illâ qualitate sanctificatis & mundatis, ut sint novi homines, jam nunc quidem inchoatâ animæ novitate, corporis autem incorruptione tandem quoque secuturâ, ut declaratur Rom. 8. 10, & 11. Hoc autem assequimur nostri, id est, nostræ tum animæ tum carnis, cum ipso Christo, arctissimâ & efficacissimâ copulatione, idque minimè ullâ ipsius carnis cum nostra συναφῇ (quod ridiculum est commentum) sed mysticâ & spirituali per fidei vinculum, ut mox Apostolus exponit. Hujus autem communionis obsignatio & symbolum est Cœna Domini (quam vocamus) ut verè simus caro ex Christi carne, & os ex ossibus ejus, in vitam æternam. i. ut verè unum facti cum eo, fruamur omnibus ipsius bonis.

31 *Et qui duo erant*, καὶ οἱ δύο. Vide Matt. 19. 5.

32 *Mysterium*, μυστήριον. Id est arcanum, quia fit per Spiritum sanctum arcanâ suâ virtute in nobis sese exserentem. Quid autem à communi hominum sensu magis remotum, quàm nos miseros in terris repentes, cum Christo Filio Dei, terræ & cœli Domino, ad dextram Patris sedente, itâ spirituali connubio unum fieri, ut ab eo justitiam omnem ac proinde vitam æternam hauriamus?

mus. Mirum est autem, cùm tam apertè dixerit Paulus arcanam esse istam conjunctionem, tamdiu multos contendere ut arcanam non esse probent. Neque enim video quid aliud isti moliantur qui in sacræ Cœnæ institutionis verbis tropum nolunt agnoscere, quàm ut realem substantiæ carnis Christi intra nos trajectionem orali, ut loquuntur, manducatione statuant. Quorsum hoc veró? nempe quòd alioqui ipsius Christi communicationem excludi, alioqui nuda relinqui signa, alioqui actum de verbi Dei autoritate putant: nec interim vident se nostræ fidei fundamenta convellere. At certè nullum est aliud conjunctionis nostræ cum Christo fratre nostro organum in hoc mundo, quàm fides: in altero verò seculo, ipse Dei conspectus. Neque illa monstra patitur carnis Christi veritas, neque nostra in terris procul ab ipsius corpore peregrinatio, neque spiritualis nostræ cum Christo consociationis scopus, ut alia plurima prætermittam absurdissima & falsissima, quæ illam tum μετουσίαν tum συνουσίαν consequuntur. Quòd autem ad eos attinet qui ex hoc loco statuunt matrimonium esse sacramentum, ex eorum genere quę ipsi septem commmemorant, miserabilis est eorum ignorantia, & tamen singularis & perfricta impudentia. Quid enim habent quod proferant? Nec Hieronymus, nec Augustinus, nec Dionysius ille, quem toties ut clypeum nobis opponunt, sic usquam appellant. Hoc unum habent quod prætexant, Veterem interpretem vocare *sacramentum*: quæ vox deinde multis imposuit. Atqui idem interpres μυστήριον *sacramentum* bis aut ter convertit, suprà, cap. 3. & Col. 1. 27. ubi de Gentium vocatione disseritur. Sit ergò Gentium vocatio octavum sacramentum. Eadem vox ab illo in Daniele aliquoties inculcatur, & alibi quoque: quis ergò erit sacramentorum finis? Ridiculum igitur est istud. Sed præterea, quàm in eo se ostendunt nullo judicio præditos, quòd non animadverterunt Paulum disertè addere se non de conjugio, sed de Ecclesiæ ac Christi conjunctione loqui? Quòd si etiam illis concessero istâ viri & uxoris arctissimâ conjunctione adumbrari Christi & Ecclesiæ communionem, quo jure tamen indè collegerint matrimonium esse unum ex Ecclesiæ sacramentis per quæ nostra cum Deo reconciliatio sancitur? nam hic sanè est præcipuus sacramentorum finis. Postremò si vera est blasphema illa vox Cyricii Papæ (unius videlicet ex illis cui nemo dicere potest, Cur sic facis? & capitis Ecclesiæ quæ errare non potest) si vera est, inquam, vox illius, quam ipsi tanquam gemmam in suum jus canonicum retulerunt, Matrimonium esse carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere potest, quo jure ipsi matrimonium *sacramentum* ausint vocare? nisi fortè nostræ à Deo alienationis sacramentum esse velint, à quo proinde multò malint quàm à scortatione abstinere. ¶ Respiciens *in Christum*, εἰς Χριστόν. Vulgata, *In Christo*.

33 *Itaque*, πλὴν καί. Vulgata, *Veruntamen*. Erasmus, *Quanquam*. Sensus autem omnino poscit ut sit illativa particula, redundante καὶ, sicut in διὸ καί, ut si Gallicè dicas, *Et pourtant*. ¶ Videto *ut timeat*, ἵνα φοβῆται. Ellipsis Atticis etiam familiaris, de qua alibi diximus. Dicitur autem hoc in loco verbum φοβεῖσθαι de reverentiæ cultu, quo is qui inferior est superiorem colit, ex Hebræorum more, apud quos sic usurpatur verbum ירא *jare*, præsertim cùm de cultu Dei disseritur. Initio autem versiculi non converti πλὴν, *Veruntamen*, sed *Itaque*: quòd omnino videatur esse in his verbis conclusio superioris tractationis officiorum tum viri, tum uxoris.

---

* *Col.* 3.20.
1 Accedit ad aliam œconomices partem: & liberorum erga parentes officium in eo positum esse docet, ut parentibus obtemperent.
a Primum argumentum, Quia sic Deus sancivit. Ex quo etiam consequitur, hactenus teneri liberos hâc obedientiâ, ut tamen à Dei cultu non discedant.
b Secundum argumentum, quòd justissima sit hæc obedientia.
† *Exod.* 20.12 *Deut.* 5.16. *Eccl.* 3.10. *Matth.* 15.4. *Matth.* 7.10.

ΚΕΦ. ϛʹ.

Τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν ἐν Κυρίῳ· τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον.
2 Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα· (ἥτις ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη ἐν ἐπαγγελίᾳ)
3 Ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς.
4 Καὶ οἱ πατέρες, μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ᾽ ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου.
5 Οἱ δοῦλοι, ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ.
6 Μὴ κατ᾽ ὀφθαλμοδουλείαν, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ᾽ ὡς δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς.
7 Μετ᾽ εὐνοίας δουλεύοντες, ὡς τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις.
8 Εἰδότες ὅτι ἐάν τι ἕκαστος ποιήσῃ ἀγαθόν, τοῦτο κομιεῖται παρὰ τοῦ Κυρίου, εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος.
9 Καὶ οἱ κύριοι τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτούς, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν· εἰδότες ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν ὁ Κύριός ἐστιν ἐν οὐρανοῖς, καὶ προσωποληψία οὐκ ἔστι παρ᾽ αὐτῷ.
10 Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.
11 Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου.
12 Ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.

CAP. VI.

*Liberi, auscultate [a] in Domino parentibus vestris: [b] id enim est justum.

† Honora patrem tuum & matrem: [c] quod est præceptum primum cum promissione.

Ut bene tibi sit, & sis longævus super terram.

Et vos patres, nè provocate ad iram liberos vestros, sed enutrite eos disciplinâ & admonitione Domini.

‖ Servi, auscultate iis qui *vestri* domini sunt [d] secundùm carnem, cum timore ac tremore, cum simplicitate cordis vestri, ut Christo.

Non ad oculum servientes, ut qui hominibus placere student: sed ut servi Christi, facientes ex animo quæ vult Deus:

Cum benevolentia servientes, ut Domino, & non hominibus:

Scientes singulos, quicquid fecerint boni, hoc reportaturos à Domino, sive servus fuerit, sive liber.

Et vos domini, eadem facite erga illos, remissis minis: scientes vestrum etiam ipsorum Dominum esse in cœlis, * nec faciei acceptionem esse apud eum.

Quod reliquum est, fratres mei, corroboramini in Domino & robore virium ipsius.

Induite universam illam armaturam Dei, ut possitis stare adversùs artes diaboli.

Quoniam non est nobis lucta † adversùs sanguinem & carnem, sed adversùs imperia, adversùs potestates, adversùs mundi potentes, *id est*, tenebrarum seculi hujus *principes*, adversùs spiritales malignitates *quæ sunt* in sublimi.

CAP. VI.

Filii, obedite parentibus vestris in Domino hoc enim justum est.

Honora patrem tuum & matrem tuam (quod est mandatum primum in promissione)

Ut bene sit tibi, & sis longævus super terram.

Et vos patres, nolite ad iracundiam provocare filios vestros, sed educate illos in disciplina & correptione Domini.

Servi, obedite dominis carnalibus cum timore & tremore, in simplicitate cordis vestri, sicut Christo.

Non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed ut Christi, facientes voluntatem Dei ex animo:

Cum bona voluntate servientes, sicut Domino, & non hominibus.

Scientes quoniam unusquisq; quodcunque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, sive servus, sive liber.

Et vos Domini eadem facite illis, remittentes minas: scientes quia & illorum & vester Dominus est in cœlis, & personarum acceptio non est apud eum.

De cætero, fratres, confortamini in Domino, & in potentia virtutis ejus.

Induite vos armaturam Dei, ut possitis stare adversùs insidias diaboli.

Quoniam non est nobis colluctatio adversùs carnem & sanguinem, sed adversùs principes & potestates, adversùs mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiæ, in cœlestibus.

2 Probatio primi argumenti. c Tertium argumentum, ab utili, Quòd Dominus hoc præceptum inter cætera sit peculiari benedictione dignatus. 4 Patrum officium est, moderatè & ad Dei gloriam jure patriæ potestatis uti. ‖ *Col.* 3. 22. *Tit.* 2. 9. 1. *Pet.* 2. 18. 5 Jam ad tertiam œconomices partem descendit, nempe ad mutua dominorum & servorum officia. Servorum autem officium in eo positum esse docet ut ex animo dominos suos ament & revereantur. d Mitigat servitutis asperitatem quòd nihilominus eis maneat intacta spiritualis libertas, quæ corporalem servitutem non aboleat: adeò quidem ut Christi esse non possint nisi dominis suis fideliter & spontè inserviant, quatenus quidem salvâ conscientiâ id fieri potest. 6 Ut quibusvis prætextibus occasionem præcidat, docet non sine Dei voluntate servos nasci aut fieri, ac proinde in Dei voluntatem esse ipsis respiciendum, quantumlibet dura sit servitus. 8 Etiamsi ingratis & crudelibus dominis serviatur, tamen servorum non minùs quàm liberorum obedientia Deo est accepta. 9 Dominorum officium est, moderatè & sanctè uti suo in servos imperio, cùm & ipsi alio respectu communem habeant Dominum qui in cœlis est, & tum servos tum liberos judicabit. * *Deut.* 10.17. 2 *Par.* 19.7. *Job.* 34.19. *Sap.* 6.8. *Eccl.* 35.16. *Act.* 10.34. *Rom.* 2.11. *Gal.* 2.6. *Col.* 3.25. 1. *Pet.* 1.17. 10 Concludit alteram hujus epistolæ partem, gravi exhortatione, ut omnes sint in procinctu, & spiritualibus armis freti constanter pugnent, donec hostes penitus profligentur. Monet autem primo loco ut arma ex Deo sumamus, quibus solis confici possit hostis. 12 Secundò præcipuè hostes invisibiles ac potentissimos esse declarat, nè putemus nobis cum hominibus præcipuè certandum. † *Suprà*, 2. 1.

---

1 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hoc additum est ex Hebræorum idiotismo, ut significetur Deum esse istius mandati autorem, vel ut modus aliquis isti obedientiæ statuatur. qua de re dictum est Luc. 14. 26.

2 *Cum promissione*, ἐν ἐπαγγελίᾳ. i. cui adjuncta est promissio: sed conditionalem promissionē intellige, cujusmodi sunt omnes quæ à Legis præstatione pendent. Vulg. & Erasmus, *In promissione*, nimiùm obscurè. Posita est enim ἐν pro σὺν Hebræorum more, ut sæpissimè jam diximus. Loquitur autem Paulus de promissione peculiari: alioqui secundum præceptum habet misericordiæ promissionem in mille progenies, sed generaliorem.

3 *Ut bene*, ἵνα εὖ. Verba sunt ipsius promissionis.

4 *Vos patres*, οἱ πατέρες. Vide Matth. 11. 26. ¶ *Disciplinâ*, ἐν παιδείᾳ. Vel, *in castigatione*, cujus finis & scopus subjicitur, nempe νουθεσία. ¶ *Admonitione Domini*, νουθεσίᾳ Κυρίου. id est, monitis ex verbo Dei petitis, sive sanctis & Deo acceptis. Durius autem est quòd νουθεσίαν Vetus interpres convertit *correptionem*: quod & ipse Erasmus in annotationibus improbavit. Vide 1. Cor. 10. 11.

5 *Secundùm carnem*, κατὰ σάρκα. id est, quod ad corpus & res externas attinet, quas illi habent in potestate. nam conscientia unius Dei est. Ità igitur mitigatur servitutis asperitas, & sui etiam limites tum dominis in imperando, tum servis in obsequendo, definiuntur. Vel, *secundùm carnem*, ad muniendum imperium œconomicum; ut norint servi dominos, quamvis communem cum dominis humanam naturam habeant, dominii tamen jure excellere, idque Deo sic statuente. ¶ *Cum timore*, &c. μετὰ φόβου, &c. id est, cum solita reverentia. Nam nè servilem quidem metum laudabilem putat in Christianis mancipiis. ¶ *Ut Christo*, ὡς Χριστῷ. Vide suprà, 5. 22.

6 *Ad oculum servientes*, κατ᾽ ὀφθαλμοδουλείαν. id est, ut facere solent qui præsentibus tantùm dominis obsequuntur, absentes asspernan-

aspernantur, aut etiam ludibrio habent. ¶ *Qui hominibus placere student*, ἀνθρωπάρεσκοι. Vulgata *hominibus placentes*, non expressâ sententiâ. Qui sint autem hâc appellatione digni, pulchrè declarat Basilius in definitionibus κατ' ἐπιτομὴν ὅρῳ θ'.

7 *Ut Domino*, &c. ὡς τῷ Κυρίῳ, &c. id est, Dei voluntate & reverentiâ commoti, & quasi ipsi Deo, non autem in ipsorum per se hominum gratiam. Restitui enim particulam ὡς ex Claromontano & aliis quatuor codicibus manuscriptis, accedente quoque Veteris Latini, & Syri interpretis autoritate, qui etiam ante μετ' εὐνοίας addit ἐκ πάσης ψυχῆς, *ex toto animo*.

8 *Quicquid fecerint boni*, ὃ ἐάν τι ποιήσῃ ἀγαθόν. Vide suprà, 2.Cor.5.10.

9 *Remissis minis*, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν. Sic vocat asperitatem sive duritiam, quæ est Hebræis פֶּרֶךְ *perech*, cum sex punctis. Syrus, *remissis debitis*. ¶ *Vestrum ipsorum*, ὑμῶν αὐτῶν. Vulgata, *Et illorum & vester*, καὶ αὐτῶν καὶ ὑμῶν, ut etiam legitur in Claromontano codice, & apud Clementem Alexandrinum. Alludit autem Paulus ad verba Domini, Levit.25.42. ¶ *Faciei acceptionem*, προσωποληψία. id est externæ qualitatis ac statûs personæ, putà libertatis aut servitutis rationem. Nam de his circumstantiis agitur hoc in loco. Vide Mar.12.14.

10 *Et robore virium ipsius*, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Vulgata, *Et in potentia virtutis ejus*. Erasmus, *Pérque potentiam roboris illius*. Vide suprà, 1.19.

11 *Universam illam armaturam*, πανοπλίαν. Vulgata, *Armaturam*, non rectè omissâ notâ universali. ¶ *Adversus artes*, πρὸς τὰς μεθοδείας. Vulgata, *Insidias*, non satis expressè, & neglectâ hujus vocis notatione. Vide suprà, 4.14.

12 *Nobis*, ἡμῖν. Syrus & Vulgata habent, ὑμῖν, *vobis*, eodem manente sensu. ¶ *Adversus sanguinem & carnem*, πρὸς αἷμα καὶ σάρκα. id est, adversus homines, quorum fragilis & caduca est natura: cui opponuntur versutiæ spirituales, id est spiritus sceleratæ quidem naturæ, sed infinitis partibus potentioris. Non tamen negat Paulus quin nobis adversus homines atque adeò adversus nosipsos certandum sit, sed præcipuum & maximè formidabilem nobis hostem indicat. Itaq; quod simpliciter dictum est, intelligendum est κατά τι: quod & alibi sæpe observavimus. Sic paulò antè cùm præciperet servis ut servirent non hominum metu, sed tanquam ipsi Deo, homines tamen non excludit simpliciter, sed quatenus à Deo sejunguntur. ¶ *Imperia*, τὰς ἀρχάς. Ista nomina tribuit Angelis malis, sumta ab eorum effectibus, ex quibus intelligatur quæ sit illorum vis ac potestas: minimè id quidem quasi vel sit infinita illorum potentia, vel id quod possunt, suâpte vi possint, ut existimabant Manichæi; sed quòd ità illis laxet habenas Dominus, ut eorum audaciâ ad amplificandam suam gloriam utatur. Interim verò nobis in hoc ipsorum quasi imperio versantibus proponuntur istæ hostium vires, non ut exanimati cedamus, sed contrà nè nos imparatos opprimant. Itaque Paulus, ut terribiles nobis adversarios opposuit, ità paulò pòst iis armis nos induit quibus si armati fuerimus, illi nè formidabiles quidem esse debeant. ¶ *Mundi potentes*, κοσμοκράτορας. Tertullianus *Munditenentes*, Hilarius *Mundipotentes* vertit κοσμοκράτορας. ¶ *Tenebrarum seculi hujus*, τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου. Vulgata, *Harum tenebrarum*, τοῦ σκότους τούτου, ut etiam legitur in Claromontano codice, & apud Syrum. Sed fortassis etiam rectiùs τοῦ σκότους construxerimus cum κοσμοκράτορας, ut interpretemur tenebrosos principes hujus seculi. In Claromontano codice non legitur τοῦ αἰῶνος τούτου. Et certè nomine τοῦ κόσμου satis videtur istud intelligi. ¶ *Spirituales malignitates*, τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. id est, πνεύματα πονηρά, *sceleratos spiritus*. Vulgata, sic etiam citantibus Veteribus, *Spiritualia nequitiæ*, admodum obscurè. Additum est igitur τῆς πονηρίας pro epitheto, quo impuri spiritus à beatis illis discernantur. Sed quid si errore scriptum est τὰ πνευματικὰ pro τὰ πνεύματα, id est Spiritus illos improbos? Nam certè sic legit Syrus interpres: & hoc est tam usitatum quàm illud prorsus novum. ¶ Quæ sunt *in sublimi*, ἐν ἐπουρανίοις. Supplevimus quæ deerant, ut magis perspicuè loqueremur. Deinde ἐν ἐπουρανίοις, id est, בַּמְּרוֹמִים *bammeromim*, non convertimus *In cœlis*, ut antea, sed ad verbum, *In sublimi*: quia hoc loco cœlestium locorum nomine intelliguntur aereæ regiones, in quibus collocavit adversarios spiritus etiam suprà, 2.2. Minimè id tamen ut eis locus ille quasi peculiariter tenendus attribuatur, sed ut nostris capitibus illos veluti imminere cogitantes, eò simus adversus illorum impetum paratiores. Quod enim quidam per hyperbaton hoc retulerunt ad illa superiora, *Non est nobis lucta*, ac si dicat Apostolus nobis non esse certamen de carne & sanguine, i. rebus humanis & caducis, sed de rebus cœlestibus, nempe vita æterna, etsi verè dicitur, tamen mihi videtur nè verbis quidem Apostoli convenire. Verùm quid si ὑπουρανίοις legas, id est, *quæ sunt sub cœlis*: ut à beatis spiritibus illis cœlestibus isti impuri in terras dejecti distinguantur? Nolui tamen ex conjectura quicquam immutare.

---

13 Διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι.
14 Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης·
15 Καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης.
16 Ἐπὶ πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ δυνήσεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι.
17 Καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ.
18 Διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως, προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν πνεύματι, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁγίων,
19 Καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ, ἵνα μοι δοθείη λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου ἐν παρρησίᾳ, γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου.
20 Ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἁλύσει, ἵνα ἐν αὐτῷ παρρησιάσωμαι, ὡς δεῖ με λαλῆσαι.
21 Ἵνα δὲ εἰδῆτε καὶ ὑμεῖς τὰ κατ' ἐμέ, τί πράσσω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικός, ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος ἐν Κυρίῳ·
22 Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν.
23 Εἰρήνη τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἀγάπη μετὰ πίστεως ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.
24 Ἡ χάρις μετὰ πάντων τῶν ἀγαπώντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ. Ἀμήν.

Πρὸς Ἐφεσίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ.

Propterea assumite universam illam armaturam Dei, ut possitis obsistere tempore adverso, & omnibus confectis stare.
State igitur lumbis circumcinctis veritate, & induti thorace justitiæ:
Calceatis pedibus præparatione felicis illius nuncii pacis.
Supra omnia assumto scuto fidei, quo possitis omnia jacula maligni illius ignita exstinguere.
Galeam etiam salutis recipite, & gladium Spiritûs, hoc est verbum Dei:
Omni oratione & deprecatione, orantes omni tempore per Spiritum, & illi ipsi rei invigilantes cum omni perseverantia, & supplicatione pro omnibus sanctis,
Et pro me, ut mihi detur sermo ad apertionem oris mei cum loquendi libertate, ut notum faciam mysterium Evangelii.
Cujus causâ legatione fungor catenatus, ut, *inquam*, de eo liberè loquar, ut oportet me loqui.
Ut autem sciatis & vos res meas, & quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charus frater & fidus minister in Domino.
Quem misi ad vos ob id ipsum ut cognoscatis res nostras, & consoletur corda vestra.
Pax *sit* vobis fratribus, & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Jesu Christo.
Gratia *sit* cum omnibus diligentibus Dominum nostrum Jesum Christum ad incorruptibilitatem. Amen.

Scripta fuit Româ ad Ephesios per Tychicum.

Propterea accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo, & omnibus perfectis stare.
State ergò succincti lumbos vestros in veritate, & induti loricam justitiæ:
Et calceati pedes in præparationem Evangelii pacis.
In omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea exstinguere.
Et galeam salutis assumite, & gladium Spiritûs, quod est verbum Dei.
Per omnem orationem & obsecrationem, orantes omni tempore in Spiritu, & in ipso vigilantes in omni instantia, & obsecratione pro omnibus sanctis,
Et pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia, notum facere mysterium Evangelii.
Pro quo legatione fungor in catena, ut in ipso audeam, prout oportet me loqui.
Ut autem & vos sciatis quæ circa me sunt, quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charissimus frater & fidelis minister in Domino.
Quem misi ad vos in hoc ipsum ut cognoscatis quæ circa nos sunt, & consoletur corda vestra.
Pax fratribus & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Jesu Christo.
Gratia cum omnibus qui diligunt Dominum nostrum Jesum Christum in incorruptione. Amen.
Scripta fuit ex urbe Roma ad Ephesios per Tychicum.

13 Solâ Dei armaturâ profligari istos hostes declarat, nempe conscientiæ integritate, piâ & sanctâ vitâ, Evangelii cognitione, fide, denique Dei verbo, adhibitis precibus assiduis & ferventibus pro Ecclesiæ salute, ac præsertim pro verè piorum ac fortium Verbi ministrorum constantia.

21 Familiaris & benevolentiæ plena sui statûs declaratio, unà cum præcatione solenni, quâ consuevit Paulus epistolas suas claudere.

---

13 *Tempore adverso*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ. Heb. ביום רע *bejom rah*: quâ formulâ loquendi diximus aspera & difficultatum plena tempora significari, cùm videlicet nobis quasi apertum bellum indixit Satan. Vulgata & Erasmus, *in die malo*. à quo Hebraismo non abstinuimus suprà, 5. 16. quòd satis illic videretur convenire. Sic ad verbum dicimus, *En mauvais temps*. ¶ *Omnibus confectis*, πάντα κατεργασάμενοι. id est, devictis & prostratis omnibus istis hostibus, ut apud Xenophontem libro Cyropædiæ 4. κατεργάζεσθαι τὸν λέοντα, sicut doctissimus Camerarius annotavit, & ut Gallicè dixeris, *les ayans tous defaicts*. Sed vide nè meliùs etiam verbum κατεργασάμενοι de ipsius armaturæ apparatu dicatur, sicut vertit Syrus interpres, *ut præparati*, id est, postquam omnia comparaveritis ad hanc obeundam pugnam necessaria, quæ arma postea sigillatim describuntur. Vulgata, *omnibus perfectis*. Hieronymus, *omnia operati*. Mendosè verò in plerisque veteris Latinæ editionis codicibus legitur, *in omnibus perfecti*. quamvis Syrus pro κατεργασάμενοι videatur legisse κατηρτισμένοι: quod etiam significat *concinnare* & *aptè componere*. Vel fortasse potiùs legit κατηρτισμένοι, id est, παρεσκευασμένοι.

14 *State igitur*, στῆτε οὖν. Claromontanus codex hoc non legit, neq; sanè id necessarium videtur. ¶ *Circumcinctis*, περιζωσάμενοι. Militis πανοπλίαν eleganter describit Paulus, nempe ζωστῆρα, quem *balteum* vocabant Latini, qui thoracis & ζώματος commissuram tegebat: deinde thoracem, cujus una pars à pectore infra umbilicum, altera quam ζῶμα vocabant, ab umbilico ad genua protendeba-

protendebatur. Sequútur thoracē ocreæ, quas κνημῖδας vocabant, quibus etiam pes ipse obtegebatur, si libuisset. Additur galea, ut totum corpus jam sit obtectum. Dextra gladium tenet, sinistra scutum. Ità instruitur πανοπλία. ¶ *Induti thorace justitiæ*, ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης. Alludit manifestè Paulus ad locum Esa. 59. 17. ut sit convenientia inter ducis & strenui militis armaturam.

15 *Præparatione*, ἐν ἑτοιμασίᾳ. Vulgata, *In præparationem Evangelii pacis*. Erasmus, *Ut parati sitis ad Evangelium pacis*. Neuter (opinor) sensum Apostoli est assecutus. Non enim vult nos docere duntaxat oportere nos esse calceatos, sed calceos etiam (ut ità loquar) nobis præbet. Itaque sicut κνημῖδας milites Græci, caligas Latini milites gerebant, ità ad ineundum prælium, & vitæ istius cursum inter medios hostes tenendum, vult Apostolus ut Evangelii pacis cognitione simus præparati. Optimè autem convenit epitheton, cùm nos ad Deum per infensissimos hostium cuneos pergentes, id unum ad fortiter pergendum hortetur, quòd sciamus nos ad Deum nobis jam reconciliatum contendere. Hoc enim illud est quod *Pacem* hìc appellat. Vide Ephes. 1. 13.

16 *Supra omnia*, ἐπὶ πᾶσιν. Vel, *In omnibus*. Erasmus, *Super omnia*.

17 *Galeam salutis*, τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου. id est τῆς σωτηρίας à qua nostra salus & conservatio dependet, vel, ut nonnulli existimant, Servatorem illum (id est Jesum ut nominatur à Simeone, Luc. 2. 30.) sive salutem (id est liberationem illam per Jesum Christum) assumite pro galea. Alludit autem proculdubio ad Esa. 59. 17. ¶ *Recipite*, δέξασθε. In caput videlicet, quasi Dei manu vobis porrectam. Ideo Syrus interpres vertit quasi scriptum sit ἐπίθεσθε, *Imponite*, Claromontanus autem codex eodem omisso verbo δέξασθε, hunc versiculum totum annectit participio ἀναλαβόντες.

18 *Per Spiritum*, ἐν Πνεύματι. Vult Paulus preces à Spiritu sancto proficisci, ut verè sanctæ sint & ratæ, Rom. 8. 26, & 27. Vel ἐν Πνεύματι interpretare, ex intimis animi penetralibus: ut suprà, 5. 19. accipitur ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, pro *ex corde vestro*. ¶ *Illi ipsi rei invigilantes*, εἰς τὸ αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες. Verbo Dei videlicet dies ac noctes incumbendo, ut Psal. 1. 2.

19 *Sermo*, λόγος. id est, loquendi facultas. Vel, ut suggerat mihi Dominus quod loquar. Vides ut omnia gratiæ tribuat etiam renatus Apostolus? ¶ *Ad apertionem oris mei*, ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου. Hebr. לִפְתּוֹחַ פִּי *lipthoach pi*, id est, *ad aperiendum*, sive, *ut aperiam os meum*. *Aperire* autem *os* accipitur pro loqui, ex altero Hebræorum idiotismo, sicut per epanalepsin explicat sequenti versiculo. & alludere videtur Apostolus ad Psal. 51. 17.

20 *Catenatus*, ἐν ἁλύσει. Non erat tamen ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ Paulus, sed sub militari custodia, cujus hic erat modus, ut captivus longiusculâ catenâ dextram haberet devinctam, cujus alterum extremum sinistræ militis alligabatur, ut pariter incederent, ut doctissimus Lipsius ex Seneca & Athenæo observat in lib. Taciti. 3. Vide Act. 26. 20.

21 Et *quid agam*, τί πράσσω. Supplet etiam copulam Syrus interpres, quamvìs non legerit καί. quod si tollas, (abest enim etiam in Complutano & alio præterea codice) nulla erit copulæ ellipsis, & cohærebunt omnia.

24 *Ad incorruptibilitatem*, ἐν ἀφθαρσίᾳ. vel, *Cum incorruptibilitate*, vita vìdelicet æterna, & meta ejus gratiæ, quam fidelibus precatur. Est igitur ἐν pro εἰς vel pro σὺν posita, ut aliis locis penè infinitis. Vulgata, *In incorruptione*. Erasmus, *Cum sinceritate*, ut verus amor Dei designetur, φθαρτὸν illum ἀνθρώπων dies & noctes oppugnans. Sed in hac significatione nomen ἀφθαρσίας nusquam (quod sciam) usurpatur. Græcus scholiastes perpetuum amorem intelligit, ut ἐν ἀφθαρσίᾳ positum sit pro adverbio ἀφθάρτως, id est, *perenniter*. ¶ *Scripta fuit*, ἐγράφη. Potest etiam aliunde scripta videri cùm diuturna fuerit ista captivitas, & hæc particula in Claromontano codice non exstet, quæ tamen mihi maximè videtur probabilis. Sed suspicor non tam ad Ephesios ipsos propriè missam epistolam, quàm Ephesum, ut ad cæteras Asiaticas Ecclesias transmitteretur: quod fortasse movit nonnullos ut hæc verba ἐν Ἐφέσῳ tollerent suprà, initio hujus epistolæ.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἡ πρὸς ΦΙΛΙΠΠΗΣΙΟΥΣ Ἐπιστολή.

EPISTOLA PAULI Apostoli ad PHILIPPENSES.

¶ *Ad Philippenses*, πρὸς Φιλιππησίους. In Claromontano codice Epistola ad Colossenses istam ordine præcedit.

ΚΕΦΑΛ. α.

ΠΑΥΛΟΣ καὶ Τιμόθεος δοῦλοι Ἰησοῦ Χριστοῦ, πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τοῖς οὖσιν ἐν Φιλίπποις, σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις·

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν,

4 Πάντοτε ἐν πάσῃ δεήσει μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος,

5 Ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἄχρι τοῦ νῦν·

6 Πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθὸν, ἐπιτελέσει ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ·

CAP. I.

PAulus & Timotheus servi Jesu Christi, omnibus sanctis in Christo Jesu qui sunt Philippis, unà cum episcopis ac diaconis:

Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.

Gratias ago Deo meo cum omni memoria vestrî,

Semper in omni deprecatione mea pro omnibus vobis, cum gaudio deprecans,

Super vestrî in Evangelio communione, à primo die usque ad hoc tempus:

Persuasum habens hoc ipsum, fore ut qui incepit in vobis opus bonum, perficiat illud usque ad diem Jesu Christi:

CAP. I.

PAulus & Timotheus servi Jesu Christi, omnibus sanctis in Christo Jesu qui sunt Philippis, cum episcopis & diaconis:

Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Jesu Christo.

Gratias ago Deo meo in omni memoria vestrî,

(Semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens)

Super communicatione vestra in Evangelio Christi à prima die usque nunc:

Confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi Jesu.

3 Scopus epistolæ est, Philippenses modis omnibus confirmare, ut non modò non deficiant, sed etiam proficiant, ac primò quidem præterita laudat, ut ad pergendum hortetur, quod se etiam omnino sperare dicit, ídque ex vivæ charitatis ipsorum testimonio, sed interea ad unius Dei gratiam omnia refert.

---

1 UNà cum episcopis, σὺν ἐπισκόποις. Qui uno vocabulo conjunctim legunt συνεπισκόποις, tollunt pulcherrimam Ecclesiæ partium distributionem quæ hìc statuitur à Paulo. Primùm enim nominat omnes sanctos, id est ipsum Ecclesiæ corpus, inter quos postea sigillatim quosdam nominat, eos nimirum qui Ecclesiam regebant, quorum duo genera commemorat, nempe episcopos ac diaconos. Episcopos igitur intelligit quicunque verbo & gubernationi præerant, putà pastores, doctores, & presbyteros, παρὰ τὸ ἐπισκοπεῖν, quòd illos oporteat, quasi speculatores, in doctrinam & mores commissi gregis inquirere, ut Act. 20. 28. quos interdum generali nomine *presbyteros* vocat, ut ibidem versu 17. & 1. Tim. 5. 17. Diaconos verò intelligit ærarii Ecclesiastici œconomos, & viduarum etiam collegium: cùm alioquin hoc nomen interdum fit universale, adcò ut ipsos etiam Apostolos comprehendat. Hæc igitur olim erat Episcoporum appellatio, donec qui politiæ causâ reliquis fratribus in cœtu præerat (quem Justinus τὸν προεστῶτα vocat) peculiariter dici *Episcopus* cœpit. Hinc cœpit diabolus prima tyrannidis fundamenta jacere in Dei Ecclesia, quasi totâ Ecclesiæ administratione unà cum nomine ad unum translatâ. Ab Episcopali deinde tyrannide ad Metropolitanos perventum, quos Archiepiscopos vocant. quæ distinctio tamen initio speciosum & utilem usum habuit, nempe ut synodi per singulas provincias faciliùs cogerentur, & certus aliquis ordo rerum administrandarum servaretur. A Metropolitanis ad quatuor illos primarios Patriarchas postea ventum est, quasi republicâ Christianâ in quatuor viros distributâ, donec quintus fortuitò accederet propter novæ Romæ dignitatem. Indè perpetuæ illæ de jurisdictione contentiones, quibus quasi mutuis vulneribus illi sese ità confecerunt, ut tandem duobus cesserint reliqui, Constantinopolitano & Romano: nunquam ad hunc diem definitâ controversiâ, cùm modò hic, modò ille se Oecumenicum vocaret, & suæ tyrannidis speciosas autoritates ederet: Romano interim pontifice falsi damnato in concilio Carthaginiensi CCXVII Patrum, inter quos etiam Augustinus numeratur. Ea tamen fuit ambitio, ut nihilominus nunc quoque Constantinopolitanus omnibus illis per Orientem sparsis Ecclesiis, si modò Ecclesiæ vocandæ sint, præficiatur; Romanus verò non Ecclesias modò, sed regna etiam Occidentis invaserit: justo quidem judicio, ut ii ipsi, quorum ope tyrannidem Ecclesiarum invaserat, suis quoque sceptris ab illo privarentur. En, quanti sit momenti à Dei verbo vel latum unguem deflectere.

3 *Cum omni memoria vestrî*, ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν. id est, omnibus modis, ac præsertim assiduis apud Deum precibus

vestrì memor. Nam πᾶσαν μνείαν pro perfecta (ut ità dicam) memoria posuit: & ἐπὶ pro ἐν, i. ב pro בם *bim*, enallage Hebræis familiari. Vulg. & Erasmus, *In omni memoria vestri*, i. (ut ferè explicant) quoties vestrì recordor, sententiâ minimè expressâ.

5 *Super vestri communione*, &c. ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν, &c. Id est, quòd & vos facti sitis participes Evangelii. ¶ *A primo die*, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας. A primo videlicet die quo ad Evangelium accesserant. Conjungo enim ista cum verbo εὐχαριστῶ: quamvìs nonnulli potiùs putent laudari Philippenses quòd primò statim die amplexi sint Evangelium. Id verò haud satìs scio an verum sit, nec puto necessariam esse hanc quæstionem, cùm potiùs significet Apostolus sese, ex quo primùm die ipsos Domino lucrifecerit, non destitisse de ipsorum perseverantia gratias agere, ut quæ perpetua fuisset: cùm constet ex Act. 16. 14. miram fuisse Lydiæ & ipsius familiæ, id est illius Ecclesiæ primitiarum, promtitudinem.

6 *Usque ad diem Jesu Christi*, ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, Ad extremum usque finem non deseret vos Dei Spiritus, donec vestra etiam mortalia corpora vivificata sistantur Christi judicio glorificanda.

7 Καθὼς ἐστι δίκαιον ἐμοὶ τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ, καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου, συγκοινωνούς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας.
8 Μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεὸς ὡς ἐπιποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ.
9 Καὶ τοῦτο προσεύχομαι, ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει·
10 Εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα, ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ.
11 Πεπληρωμένοι καρπῶν δικαιοσύνης, τῶν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον Θεοῦ.
12 Γινώσκειν δὲ ὑμᾶς βούλομαι, ἀδελφοί, ὅτι τὰ κατ' ἐμὲ μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν·
13 Ὥστε τοὺς δεσμούς μου φανεροὺς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι·
14 Καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ, πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, περισσοτέρως τολμᾷν ἀφόβως τὸν λόγον λαλεῖν.
15 Τινὲς μὲν καὶ διὰ φθόνον καὶ ἔριν, τινὲς δὲ καὶ δι' εὐδοκίαν τὸν Χριστὸν κηρύσσουσιν·
16 Οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν Χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλῖψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου·
17 Οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι.
18 Τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, Χριστὸς καταγγέλλεται· καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι.
19 Οἶδα γὰρ ὅτι τοῦτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ,
20 Κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν καὶ ἐλπίδα μου, ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι, ἀλλ' ἐν πάσῃ παρρησίᾳ, ὡς πάντοτε, καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου, εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου.

Sicut justū est ut ego id sentiam de omnibus vobis, propterea quòd animo teneam vos, & in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Evangelii, vos, *inquam*, omnes unà mecū fuisse gratiæ participes
Testis enim mihi est Deus quantopere expetam vos omnes in visceribus Jesu Christi:
Et hoc oro, ut charitas vestra adhuc magìs ac magìs exundet in cognitione & omni sensu:
Ut exploretis quæ discrepant, ut sitis sinceri, & inoffenso cursu pergatis ad diem usque Christi.
Repleti fructibus justitiæ, qui *sunt* per Jesum Christum ad gloriam & laudem Dei.
Velim autem vos scire, fratres, quæ mihi *acciderunt*, magìs ad profectum Evangelii evenisse:
Adeò ut vincula mea in Christo conspicua facta sint in toto prætorio, ac reliquis omnibus.
Et plerique ex fratribus in Domino, freti vinculis meis, ampliùs audeant sine metu Sermonem loqui.
Ac nonnulli quidem per invidiam & contentionem; nonnulli verò etiam libente animo Christum prædicant:
Alii quidem *inquam* per contentionem Christum non purè annunciant, quòd existiment sese afflictionem adjicere vinculis meis:
Alii verò ex charitate, quòd sciant me ad defensionem Evangelii constitutum esse.
Quid igitur? attamen quovis modo, sive in speciem, sive sincerè, Christus annunciatur: & de hoc gaudeo, atque etiam gaudebo.
Novi enim fore ut hoc mihi cedat in salutem per vestram deprecationem, & suppeditationem spiritûs Jesu Christi,
Secundùm intentam exspectationem & spem meam, quòd nulla in re pudefiam, sed cum omni dicendi libertate, ut semper, *ità* nunc quoq; magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitā, sive per mortē

Sicut est mihi justum hoc sentire pro omnibus vobis, eò quòd habeam vos in corde, & in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Evangelii, socios gaudii mei omnes vos esse.
Testis enim mihi est Deus quomodo cupiam omnes vos in visceribus Jesu Christi.
Et hoc oro ut charitas vestra magìs ac magìs abundet in scientia & in omni sensu:
Ut probetis potiora, ut sitis sinceri & sine offensa in diem Christi.
Repleti fructu justitiæ per Jesum Christum, in gloriam & laudem Dei.
Scire autem vos volo, fratres, quia quæ circa me sunt, magìs ad profectum venerunt Evangelii
Ità ut vincula mea manifesta fierent in Christo in omni prætorio, & in cæteris omnibus,
Ut plures è fratribus in Domino, confidentes in vinculis meis, abundantiùs auderent sine timore verbum Dei loqui.
Quidam quidem & propter invidiam & contentionem; quidam autem & propter bonam voluntatem, Christum prædicant:
Quidam ex charitate, scientes quoniam in defensionem Evangelii positus sum:
Quidam autem ex contentione Christum annunciant non sincerè, existimantes pressuram se suscitare vinculis meis.
Quid enim? dum omni modo, sive per occasionem, sive per veritatem Christus annunciatur: & in hoc gaudeo, sed & gaudebo.
Scio enim quia hoc mihi proveniet ad salutem, per vestram orationem, & subministrationem Spiritûs Jesu Christi,
Secundùm exspectationem & spem meam, quia in nullo confundar, sed in omni fiducia, sicut semper, & nunc magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem.

8 Addit suam in eos benevolentiæ declarationem, ostendens simul quâ re maximè possint confirmari, nempe precibus assiduis. 9 Quid præcipuè nobis sit petendum ostendit, primùm videlicet ut in vera notitia Dei (adeò ut discrepantia possimus dignoscere) deinde in charitate crescamus, ut ad extremum usque ad gloriam Dei, per Jesum Christum, verè bonis operibus incumbamus. 10 Occurrit crucis offendiculo, unde nonnulli occasionem accipiebant deprimendi ipsius Apostolatûs. Quibus respondet Deum sic benedixisse suæ captivitati, ut indè sit etiam factus illustrior, dignitate Evangelii, quamvìs non simili omnium studio, tamen re ipsâ per istam occasionem magnopere amplificatâ. 18 Suo proposito exemplo docet verum gaudium esse nostrarum afflictionum exitum, idque virtute Spiritûs Christi, quem petentibus largiatur. 20 Perseverantiâ opus est ad extremum usque summa cum fiducia, propositâ nobis unâ Christi gloriâ, sive vivendum sit sive moriendum.

7 *De omnibus vobis*, ὑπὲρ πάντων ὑμῶν. ὑπὲρ pro περὶ, ut contra περὶ pro ὑπὲρ, Ephes. 6. 18. Et observandum est τὸ φρονεῖν hoc in loco dici non de animi affectu sed de mentis judicio. ¶ *Quòd animo teneam vos*, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς. Vulgata & Erasmus, *Eò quòd habeam vos in corde*, duplici errore: primùm quòd ὑμᾶς simpliciter conjunxerunt cum verbo ἔχειν, cùm cohæreat cum participio ὄντας pro ὤν posito, ex Græcorum consuetudine, ut in illo Herodoti, ἱστορέων δὲ εὕρισκε Λακεδαιμονίους καὶ Ἀθηναίους προέχοντας, id est, προέχειν. Deinde, quòd ἔχειν ἐν καρδίᾳ nimiùm obscurè converterunt, *In corde habere*: pro quo potiùs dicunt Latini, *animo tenere*, id est, quasi insculptum habere memoriæ ut elabi non possit. ¶ *Et in vinculis meis*, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου. Veræ conjunctionis in Christo certum erat argumentum, quòd & absentem & captivum non modò non deseruissent, sed etiam omnibus officiis essent prosecuti, perinde acsi cum eo unà captivi fuissent. ¶ *Et in defensione*, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ. Apertè igitur ostenderant Philippenses sese in hac causa habere omnia cum Paulo conjuncta. Eheu quàm rarum hoc nostro seculo pietatis testimonium, in quo summa etiam pietas dicitur, Christum apertè non prodidisse! ¶ *Vos inquam omnes*, πάντας ὑμᾶς. Videtur quidem ὑμᾶς abundare, ex pleonasmo Hebræorum, qui sæpe antecedentibus conjungunt affixa, quæ vocant: sed propter illa interposita commodissimè istud explicari potest per epanalepsin. ¶ *Gratiæ*, τῆς χάριτος. *Gratiam*, id est, peculiare & gratuitum beneficium, appellat, quòd captivus teneretur pro Christi nomine, qua in re certatim etiam illi sese ipsi socios addiderant. Sic infrà, *Vobis*, inquit, *datum est pro Christo non solùm ut in eum credatis, sed etiam ut pro illo patiamini*, versu 29. Vulg. *Gaudii mei*. legit enim τῆς χαρᾶς μου, quod ipsum non malè convenit: sed pronomen μου videtur aptiùs cum συγκοινωνούς construendum.

8 *Quantopere expetam*, ὡς ἐπιποθῶ. Vulgata, *Quàm cupiam*. Erasmus, *Quàm desiderem*. Mihi videtur in genere vehementissimum in illos amorem suum Apostolus hoc verbo significare, ex Hebræorum idiotismo, apud quos id etiam valet verbum כמה *chamah*, & התאוה *bithavah*. Vide 2. Cor. 9. 14. ¶ *In visceribus Jesu Christi*, ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ. Alibi solet dicere, *In Christo*. Ut autem significet ex quo fonte promanet affectus iste, & quò etiam feratur, additum *visceribus* nomen magnum pondus addit sententiæ, ut intimus amor significetur. Solent enim Hebræi רחמים *rachamim*, id est *viscera* omnes teneros ac veluti maternos affectus vocare.

9 *Sensu*, αἰσθήσει. Cùm ea, de quibus agit, non sint αἰσθητὰ, sed νοητὰ, apparet αἴσθησιν impropriè poni, ut etiam τὰ αἰσθητήρια, Hebr. 5, 14. Loquitur autem Paulus primùm de perceptione; deinde de rei perceptæ dijudicatione, ut vera sit notitia, non illa naturalis propriè, sed quam à gratia accepimus, ad cujus præscriptum integra vita dirigatur. Itaque αἴσθησιν magìs propriè & significantiùs convertit Vetus interpres *Sensum*, quàm Erasmus *Intelligentiam*. Syrus interpres addit דרוחא *deruach*, *Spiritûs*.

10 *Ut exploretis quæ discrepant*, εἰς τὸ δοκιμάζειν τὰ διαφέροντα. Verum hoc est judicium, quo non modò agnoscimus quod boni specie nobis allubescit, sed etiam quod à bono discrepat possumus dijudicare. Itaque mihi videtur longè uberior ista explicatio, ac meliùs etiam cohærens cum iis quæ præcedunt ac sequuntur, quàm si cum Vetere interprete convertamus, *Ut probetis potiora*, vel cum Erasmo, *Ut probetis quæ sunt præstantia*. Vide Rom. 2. 18. ¶ *Et inoffenso cursu pergatis*, καὶ ἀπρόσκοποι. Metaphoram sumtam apparet ab iis qui aliquo contendunt: ut non dubitarim periphrasin usurpare. Vulg. *Sine offensa*. Erasmus, *Tales ut nemini sitis offendiculo*: quomodo etiam accipitur idem hoc nomen Act. 24. 16 & 1. Cor. 10. 32. Mihi tamen hoc in loco arridet passiva significatio. ¶ *Ad diem usque*, εἰς ἡμέραν. Vide 1. Cor. 1. 8.

11 *Fructibus justitiæ*, καρπῶν δικαιοσύνης. Si arbor est justitia, opera vero bona fructus arboris, quomodo tradunt Sophistæ ex fructibus nasci arborem? Sed & distinguenda est justitia imputata, in quam unam recumbimus, à justitia inhærente, quæ est duntaxat illius testis ac veluti propago.

12 *Magìs*, μᾶλλον. Syrus interpres pro μάλιστα intellexit, id est, *Maximè* sive *Excellenter*.

13 *In Christo*, ἐν Χριστῷ. id est, Christi nomine, sive pro Christi negotio, ut Ephes. 4. 1. Pertinet enim hoc ad τὰ δεσμὰ, per trajectionem Hebræis familiarem ut Psal. 138. 2. *Magnificasti super omne nomen tuum eloquium tuum*. pro Magnificasti eloquiū tuum

super omne nomen tuum. Sic Horatius, *Penè macros arsit dum turdos versat in igne*. ¶ *Conspicua*, φανερούς. Vulgata & Erasmus, *Manifesta*. non satìs expressè. ¶ *Prætorio*, πραιτωρίῳ. i. Cæsaris regia Latè enim patet *Prætorii* appellatio, unde & Milites Prætoriani. Vide infrà, 4.23. ¶ *Ac reliquis omnibus*, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι. i. cæteris Romæ versantibus, quos ab aulicis distinguit.

14 *Sermonem loqui*, τὸν λόγον λαλεῖν. *Sermo* κατ' ἐξοχὴν vocatur Evangelica doctrina & quidem addito articulo. In Claromontano autem codice & aliis additur τοῦ Θεοῦ, quomodo vertit Vetus interpres, ut & Syrus.

16 *Alii quidem*, inquam, οἱ μὲν. Syrus interpres & vetus Latinus hunc versiculum subjiciunt proximè sequenti, quem constituunt decimum sextum, ut hunc decimum septimum. Sed Syrus non habet illud οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, *Qui verò ex charitate*. Mihi commodissima videtur recepta lectio, quamvìs Claromontanus codex dissentiat. ¶ *Non purè*, οὐχ ἁγνῶς. Non puro videlicet animo, etiamsi alioqui pura esset eorum doctrina. Nec enim subjiceret Paulus se ex istorum quoque prædicatione gaudium capere: ídque etiam ex eo liquet, quòd τὴν ἀλήθειαν versiculo decimo octavo non opponat τῷ ψεύδει, id est, *mendacio*, sed τῇ προφάσει, i. *obtentui*. Ambrosius vertit, *Non simpliciter*, οὐχ ἁπλῶς. ¶ *Adjicere*, ἐπιφέρειν. Nempe ut urar ipsorum gloriâ. Cæterùm Erasmus τὸ ἐπιφέρειν rectè omnino exposuit *Addere*. Nam ἐπὶ hoc in loco additionem declarat. Vulgata, *Suscitare*, ut videri possit legisse ἐπεγείρειν. ¶ *Constitutum esse*, ὅτι κεῖμαι. divinitus videlicet delectum & in hac statione collocatum, ut 1. Thess. 3.3. Alii istud ad vincula referunt, in quibus erat Paulus tuendi Evangelii causâ.

18 *Quid igitur?* τί γάρ; Ad verbum, *Enimvero quid?* Nec enim causam significat. Vulgata & Erasmus, *Quid enim?* Syrus autem interpres hoc non legit, & hunc versiculum incipit à χαίρω, *gaudeo*, &c. ¶ *In speciem*, προφάσει. Vel *per obtentum*. Nam speciosam quidem causam, i Christum ipsum, isti prætexebant suæ ambitioni & invidiæ quâ intus æstuabant. Vulgata, *Per occasionem*, absurdé. Vide Matth. 23.14. ¶ *Sincerè*, ἀληθείᾳ. Vulgata & Erasmus, *Per veritatem*, obscurè: quia cùm multæ sint mendacii & veritatis species, non opponit Paulus hoc loco veram doctrinam falsæ, sed sincerum animum fucato: quomodo ab Hebræis accipitur אמת *emeth*, pro animi integritate, quæ omni dissimulationi adversatur.

20 *Intentam exspectationem* ἀποκαραδοκίαν. Vulg. & Erasmus, *Exspectationem*. Vide Rom. 8.19. ¶ *Magnificabitur*, μεγαλυνθήσεται. Heb. יגדל *jigdal*, i. magnificè extolletur ac prædicabitur.

---

21 Ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν Χριστός, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος.

22 Εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκί, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου, καὶ τί αἱρήσομαι οὐ γνωρίζω.

23 Συνέχομαι γὰρ ἐκ τῶν δύο, τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι· πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον.

24 Τὸ δὲ ἐπιμένειν ἐν τῇ σαρκί, ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς.

25 Καὶ τοῦτο πεποιθὼς οἶδα, ὅτι μενῶ καὶ συμπαραμενῶ πᾶσιν ὑμῖν, εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν καὶ χαρὰν τῆς πίστεως.

26 Ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν περισσεύῃ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐν ἐμοί, διὰ τῆς ἐμῆς παρουσίας πάλιν πρὸς ὑμᾶς.

27 Μόνον ἀξίως τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ πολιτεύεσθε, ἵνα εἴτε ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, εἴτε ἀπών, ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν, ὅτι στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες τῇ πίστει τοῦ εὐαγγελίου.

28 Καὶ μὴ πτυρόμενοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων· ἥτις αὐτοῖς μέν ἐστιν ἔνδειξις ἀπωλείας, ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ Θεοῦ.

29 Ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν·

30 Τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες οἷον εἴδετε ἐν ἐμοί, καὶ νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί·

Mihi enim *est* Christus & *in* vita, & *in* morte lucrum.

- An verò vivere in carne mihi operæpretium *sit*, & quid eligam ignoro.

Constrictus enim utrinque teneor, desiderio tendens ad dimissionem, & ut cum Christo sim. Est enim *id* valde multò melius.

Sed permanere in carne, magìs necessarium *est* propter vos.

Et hoc confisus novi, me mansurum esse & permansurum cum vobis omnibus ad vestrum profectum & gaudium fidei:

Ut exundet gloriatio vestra in Christo Jesu de me, meâ rursus apud vos præsentiâ.

Tantùm ut convenit Evangelio Christi vos gerite, ut sive postquam venero & videro vos, sive absens, audiam de rebus vestris, vos *videlicet* perstare in uno Spiritu, uno animo concertantes per fidem Evangelii

Nec ulla in re territos ab iis qui se opponunt: quod illis quidem est exitii indicium, vobis autem salutis, ídque à Deo:

Quia gratìs datum est vobis in Christi negotio, non solùm in eum credere, sed etiam pro eo pati:

Idem certamen sustinendo quale vidistis in me, & nunc auditis de me.

Mihi enim vivere, Christus est, & mori, lucrum.

Quòd si vivere in carne hoc mihi fructus operis est, & quid eligam ignoro.

Coarctor autem è duobus, desiderium habens dissolvi: & esse cum Christo, multò magìs melius.

Permanere autem in carne, magìs necessarium propter vos.

Et hoc confidens scio, quia manebo & permanebo omnibus vestris ad profectum vestrum & gaudium fidei.

Ut gratulatio vestra abundet in Christo Jesu in me, per meum adventum iterum ad vos.

Tantùm dignè Evangelio Christi conversamini, ut sive cùm venero, & videro vos, sive absens, audiam de vobis, quia statis in uno spiritu unanimes, collaborantes fidei Evangelii.

Et in nullo terreamini ab adversariis: quæ illis est causa perditionis, vobis autem salutis, & hoc à Deo:

Quia vobis donatum est pro Christo, non solùm ut in eum credatis, sed ut etiam pro illo patiamini

Idem certamen habentes quale & vidistis in me, & nunc audiistis de me.

22 Exemplum veri pastoris, suam quamvìs felicitatem postponentis ovium suarum utilitati.

27 Illis instar prooemiis præpositis, jam ad exhortationes descendit, primùm omnium monens ut consensum & in doctrina & in voluntatibus seu animis conservent, deinde ut communibus illis vinculis conjuncti, perstent fidei robore freti omnia adversa sic sustinere, ut nihil Evangelicâ professione indignum admittant. 28 Persecutiones ab Evangelii hostibus intentatæ nos non dejicere sed erigere potiùs debent, cùm certa sint à Deo ipso testimonia tum nostræ salutis tum impiorum exitii. 29 Confirmatio ejus quod dixerat, crucem esse nostræ salutis indicium, quoniam pati pro Christo donum est Dei, quo suos, sicut & fide, dignatur. 30 Jam ostendit quo consilio suarum afflictionum meminerit.

---

21 *Mihi enim*, &c. ἐμοὶ γὰρ, &c. Vulg. *Mihi enim vivere Christus est, & mori lucrum*. Erasmus, *Nam mihi vita Christus est: & mors lucrum*. Itaq; in priore quidem membro Christum Paulus vitam suam vocarit; in posteriore verò nulla erit Christi mentio, nisi ex consequenti. Atqui applicanda est ratio propositioni cui adjungitur. Firma est igitur doctissimi interpretis sententia, qui existimat, sicut in propositione, sic etiam in ratione, *Christum* esse utriusque membri subjectum, *lucrum* verò, (id est, gloriam Christi, cum ipsius Apostoli commodo conjunctam) prædicatum, ut ante τὸ ζῆν & τὸ ἀποθανεῖν subaudiatur Χριστός, ellipsi non modò quæ tolerari possit, sed etiam quæ inter Atticismos numeretur.

22 *An verò*, εἰ δὲ. Vulg. & Erasmus, *Quòd si*. Atqui si ità converteris, hiabit tota sententia, propter particulam καὶ sequentem. Hanc verò Græcus scholiastes negligit, & εἰ δὲ interpretatur ἐπειδὴ δὲ, *quoniam verò*. Sed hoc quidem est nodum non expedire sed secare. Castellio eam quoque transilit, sed multò impudentiús. Alii verbum unum subaudiant, putà *Si* contingat *vivere in carne*, ut Erasmus in ipso contextu. Alii integram sententiam, ut idem Erasmus in annotationibus, omnia certè perturbans. Alii deniq; aliter. Ego verò miror nemini in mentem venisse ut εἰ per *an* vel *utrùm* exponeret: quæ significatio particulæ εἰ in subjectione ità est usitata ut mirer vel Erasmo doctissimo viro, & hoc ipsum quærenti, non occurrisse. Syrus autem interpres ità hunc versiculum obscurè vertit, ut indè sensum eruere nullum possim. ¶ *Vivere in carne*, ζῆν ἐν σαρκί. Distingue *Secundùm carnem vivere*, sive *in carne esse*, ab hac formula. *Vivere* enim *secundùm carnem*, & *In carne esse*, de iis dicitur qui cùm non sint Spiritu donati, sese cupiditatibus carnis immergunt, ut Rom. 8. 4, & 8. *Vivere* autem *in carne*, vel *ambulare*, ut 2. Cor. 10.3. nihil aliud declarat quàm in hoc caduco corpore vitam degere, tantisper dum cœlesti & æternâ vitâ potiamur, ut Gal. 2.20. & 1. Pet. 4.1. ¶ *Mihi operæpretium sit*, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου. Abundat τοῦτο ex Hebræorum idiotismo, qui singulis penè versiculis occurrit. Quòd autem Vetus interpres & Erasmus *Fructum operis* obscurè converterunt, satìs constat à Latinis *operæpretium* dici, nempe rem utilem & fructuosam, dignam denique in qua quispiam operam ponat. ¶ *Ignoro*, οὐ γνωρίζω. Novè pro οὐκ οἶδα.

23 *Constrictus teneor*, συνέχομαι. Videtur Paulus alludere ad 2. Sam. 24.14. ¶ *Desiderio tendens*, ἐπιθυμίαν ἔχων. Sic volui interpretari, ut vim sequentis præpositionis retinerem. Plus enim est animo ferri & contendere ad aliquid obtinendum quàm simpliciter aliquid cupere. ¶ *Ad dimissionem*, εἰς τὸ ἀναλῦσαι. Neutropassivè, id est, ut mihi videtur, missio quæ ab ipso Apostolo Rom. 7.24. definitur liberatione ab hoc corpore mortali, & à Petro 2. Pet. 1. 14. depositione hujus tabernaculi. Ideo plerisque magìs placuit ἀναλύειν interpretari *dissolvi*, vel *exsolvi*, eâdem manente sententiâ. Tertullianus autem aliquoties hunc locum citàns interpretatur *recipi*, & Hieronymus in altera adversùs Ruffinum apologia utitur *reverti*, habito nimirum animæ respectu ad Deum redeuntis à quo nascentibus datur, Ecclesiastæ 12.9. Mihi verò magìs placet simpliciter hujus verbi notatio, metaphorâ ab iis sumtâ, qui curru vecti, cùm ad locum destinatum pervenerunt, καταλύειν dicuntur, quòd equorum lora & vincula solvere consueverunt. Et ità quoque verbum ἀπολύειν activè accipitur hoc ipso sensu, Luc. 2. 29. & pro *Dimittere*, sive abeundi copiam facere, Luc. 9. 10. ¶ *Est enim id valde multò melius*, πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον. Vulg. *multò magìs melius*, omissâ causali conjunctione, quæ etiam in meo vetustissimo codice non exstat: quamvìs eam legat Ambrosius, ut sit ellipsis relativi אשר *ascher*, Hebræis familiarissima, & pleonasmus particulæ מאד *meod*, de quo diximus Matth. 6.26. & Mar. 7. 36. Syrus legit καὶ τοῦτο, *& hoc*: & quod sententiæ deerat supplevit. Erasmus, *& cum Christo esse multò longéque melius est*, novâ institutâ ab illis prioribus verbis, *& cum Christo esse*, periodo, ut relativi ellipsis vitetur, contra omnium nostrorum codicum Græcorum fidem.

24 *In carne*, ἐν σαρκί. Iterum *caro* pro corpore & hujus præsentis vitæ statu ponitur.

25 *Confisus novi*, πεποιθὼς οἶδα. Fecit hic locus ut multi veteres existimarint Paulum Romæ absolutum in Asiam revertisse, imò etiam Hispaniam adiisse: quod alioqui temerè videri possit tam asseveranter ista scripsisse. Sed ex eo quod mox subjicit, & cap. 2. 17. apparet illum istud πεποιθὼς usurpasse, non quasi istud novisset ex peculiari revelatione, sed quòd tum in eo statu suas res esse videret, quantumvìs adhuc captivus esset in militari custodia, ut sese à vinculis liberandum posset probabiliter sperare. Infirmum est igitur illius opinionis de Pauli in Asiam reditu fundamentum.

mentum. Hâc autem spe suâ non penitus sed aliquatenus tantùm excidit Apostolus, ut qui diu manserit superstes, captivus quidem ipse, sed tamen eâ fruens libertate tum voce tum scriptis prædicandi Evangelii, ut alicubi meritò scripserit captivum secum non fuisse Dei verbum: nec temerè speraste comperiatur se omnibus Ecclesiis non tantùm mansurum sed etiam permansurum in vita: plures certè epistolas Ecclesiæ debent Pauli vinculis, quàm libertati, quibus nunc etiam erudiuntur. ¶ *Et gaudium fidei*, καὶ χαρὰν τῆς πίστεως. *Gaudium fidei* appellat quod ex fide promanarit, aut quo fides magnopere confirmabitur, cùm felicem videbunt istius captivitatis exitum.

27 *Vos gerite*, πολιτεύεσθε. Vulg. *Conversamini*. Vide Act. 23. 1. & infra, 3. 20. ¶ *De rebus vestris*, τὰ περὶ ὑμῶν. Syrus interpres & Vulg. legerunt περὶ ὑμῶν, *de vobis*, idque fortassis rectiùs. ¶ *Perstare in uno Spiritu*, στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι. *Standi* verbum athletis convenit gradum servantibus, à quibus sumta est translatio, quam persequitur ad finem usque capitis. *Spiritûs* autem appellatione intelligo Spiritum sanctum, aut certè ejus afflatum, cujus vinculo devincti, & cujus vi armati, fortiter servent gaudium. ¶ *Uno animo concertantes*, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες. Id est, ὁμοθυμαδὸν συναγωνιζόμενοι. Hanc autem distinctionem adferunt Græca scholia ut minimè controversam, ut qui alterius non meminerint. & sanè multò planior & uberior est sententia si μιᾷ ψυχῇ cum participio conjungas, ut nos fecimus. Hortatur ergò Paulus ut eodem Spiritu conjuncti & confirmati, conjunctis viribus luctentur, & quidem fide freti, id est, doctrinâ Evangelii, seu verbo Dei, ut Gal. cap. 1. v. 23. & 1. Tim. 4. 1. accipitur *fidei* nomen. Vel fide Evangelii, id est, fide quæ Evangelio, ac proinde invicto Christi robore nititur. Vulgata, *Unanimes collaborantes fidei Evangelii*. Erasmus, *Adjuvantes decertantem fidem Evangelii*, quasi τῇ πίστει regatur à præpositione σὺν, ut quasi laborans Evangelii fides præsidio nostro fit victrix futura. Atqui perabsurda est hæc sententia: & quod de uno spiritu unóque animo dixit, satis indicat præpositionem vel ad Philippenses conjunctos pertinere, vel ad Paulum ipsum qui illorum societatem requirat in promovenda Dei gloria: ità ut τῇ πίστει rationem habeat quasi instrumenti, sicut rectè omnino observavit doctissimus interpres.

28 *Quod*, ἥτις. Dixit ἥτις, non ὅπερ vel ὅ, quia sequitur ἔνδειξις, quamvis complexui orationis referendo neutrum genus soleat potiùs usurpari. Vide suprà, Ephes. 3. 13. ¶ *Indicium*, ἔνδειξις. Id est, φανερὰ, apertum & planum testimonium: nam quo impotentiùs furit aliquis adversus Ecclesiam, eò manifestiùs patefacit se ad certum exitium ruere: nisi quidem Dominus illum dignetur suâ misericordiâ, ut Paulum ipsum dignatus est. Sed ratum est hoc exemplum, neque cognitæ veritati reluctatus est Apostolus. Contrà verò sancta perseverantia, in quibusvis pro Christo perferendis, nobis indicium est nos efficaci illo Spiritu Dei donatos, ac proinde esse ex electorum numero quos certa salus manet, ut 2. Thess. 1. 5. ubi rursus utitur ἐνδείγματος nomine. Vetus tamen interpres αἰτίαν maluit *causam* interpretari, temerè quæsitâ alienâ significatione, cùm nusquam fidelium afflictio dicatur salutis illorum causa sed testimonium. ¶ *Idque*, καὶ τοῦτο. Hoc refero ad utrumque membrum superius.

29 *In Christi negotio*, τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ. Ad verbum, *In eo quod pro Christo* suscipitur: alioqui redundaret articulus τὸ. Vulgata & Erasmus, *Pro Christo*. ¶ *In eum*, εἰς αὐτόν. id est, ei. nam εἰς respondet literæ ל Hebræorum: ut non satis firmum sit discrimen illud quod statuitur inter *Credere Deo*, & *Credere in Deum*. Nec tamen iis assentior qui fidem, quâ credimus vera esse Dei promissa, & ea nobis applicamus, cum πεποιθήσει, id est, *confidentia*, confundunt, cùm hæc ex illa nascatur. Vide Ephes. 3. 12. ¶ *Pati*, πάσχειν. Id est, adversis affligi: istius verbi absolutâ significatione in his libris usitatissimâ, ac proinde retinendâ, tum de Christo ipso capite, tum de ipsius membris. Nam sic quoque Virgilius, *Certum est in sylvis inter spelæa ferarum Malle pati*. Et Cicero 7. in Verrem, *Patimur & silemus*.

30 *Sustinendo*, ἔχοντες. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Habentes*. Fuerat autem omnino dicendum ἔχοντας. Sed ejusmodi participia alibi jam aliquoties annotavimus respondere Hebræorum infinito modo, pro quo Latini gerundi modum usurpant. ¶ *De me*, ἐν ἐμοί. Syrus & Vulgata legerunt vel περὶ ἐμοῦ, vel potiùs ὑπὲρ ἐμοῦ, quod etiam ipsa sententia postulat.

ΚΕΦ. β.	CAP. II.	CAP. II.	
Εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν Χριστῷ, εἴ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἴ τις κοινωνία πνεύματος, εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί·	SIqua igitur consolatio *est* in Christo, siquod solatium charitatis, siqua communio spiritûs, siquæ viscera ac miserationes:	SIqua ergò consolatio in Christo, siquod solatium charitatis, siqua societas spiritûs, siqua viscera ac miserationes:	1 Vehementissima obtestatio ut omnia ea repellant quibus illa summa consensio violari solet, nempe contentionem & superbiam, quibus fit ut alii ab aliis sejungantur.
2 Πληρώσατέ μου τὴν χαράν, ἵνα τὸ αὐτὸ φρονῆτε, τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες, σύμψυχοι, τὸ ἓν φρονοῦντες.	Explete meum gaudium, ut eodem sitis affectu, eandem charitatem habentes, unanimes, & sententiis uni.	Implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eandem charitatem habentes, unanimes, idipsum sentientes.	
3 Μηδὲν κατ' ἐρίθειαν, ἢ κενοδοξίαν, ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν.	Nihil *gerentes* per contentionem aut per inanem gloriam, sed ex animi submissione alii alios sibi præcellere existimantes.	Nihil per contentionem, neque per inanem gloriam, sed in humilitate superiores sibi invicem arbitrantes:	
4 Μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκοπεῖτε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος.	Nè sua quisque spectate, sed unusquisque etiam quæ sunt aliorum.	Non quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum.	
5 Τοῦτο γὰρ φρονείσθω ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·	Itaque is sit affectus in vobis qui fuit & in Christo Jesu:	Hoc enim sentite in vobis quod & in Christo Jesu:	5 Proponit perfectissimum omnis modestiæ & morum suavitatis exemplum, Jesum Christum, quem nos oporteat pro viribus imitari. Is autem quamvis nihil sit eo sublimius, tamen nostrî causâ eò usque se abjecit, ut
6 Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ·	Qui cùm esset in forma Dei, non duxit *esse* rapinam, parem esse cum Deo:	Qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo:	
7 Ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβών, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος·	Sed ipse sese inanivit, formâ servi acceptâ, similis hominibus factus:	Sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus:	
8 Καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ.	Et habitu inventus ut homo, ipse se summisit, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.	Et habitu inventus ut homo, humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis.	
9 Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα·	Quapropter etiam Deus ipsum in summam extulit sublimitatem, ac largitus est ei nomen quod est supra omne nomen.	Propter quod & Deus exaltavit illum, & donavit illi nomen quod est super omne nomen.	
10 Ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων·	Ut ad nomen Jesu omne genu *se* flectat cœlestium ac terrestrium & subterraneorum.	Ut in nomine Jesu omne genu flectatur cœlestium & terrestrium & infernorum:	
11 Καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ.	Omnísque lingua profiteatur Jesum Christum esse Dominum, ad gloriam Dei Patris.	Et omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris.	
12 Ὥστε, ἀγαπητοί μου, καθὼς πάντοτε ὑπηκούσατε, μὴ ὡς ἐν τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ νῦν πολλῷ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε.	Proinde, dilecti mihi, prout semper auscultastis, non ut in præsentia mea solùm, sed nunc multò magis in absentia mea, cum tremore ac timore vestram ipsorum salutem conficite.	Itaque, charissimi mei, sicut semper obedistis, non ut in præsentia mei tantùm, sed multò magis nunc in absentia mea, cum metu & tremore vestram salutem operamini.	

servi formam (nostram videlicet carnem) ultrò induerit, & quidem omnibus infirmitatibus ad mortem usq; crucis obnoxiam. 9 Summissionis Christi gloriosissimum exitum ostendit, ut modestiam doceat verum iter esse ad solidam laudem & gloriam. 12 Conclusio, oportere nos summissos & humiles per nostræ vocationis viam ad salutem progredi.

1 *In Christo*, ἐν Χριστῷ. Id est, Christiana, sive quæ ab iis possit proficisci qui sunt in Christo. ¶ *Siqua viscera*, εἴ τινα σπλάγχνα: i. siquis intimæ charitatis sensus. Nam (ut sæpe jam diximus) σπλάγχνα vocat quæ Hebræi רחמים *rachamim*, tenerrimos nimirum ac planè maternos affectus. Cæterum in vetustis bonis codicibus scriptum invenio εἴ τις σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοὶ, & paulò antè etiam εἴ τις παραμύθιον, & ità quoque citatur hic locus à Clemente lib. στρωμ. 4. & à Basilio in Ethicis, ὅρῳ ξθ. quam lectionem ut tueamur, necesse fuerit ista appellativa pro adjectivis accipere, Hebræorum more, acsi diceret Apostolus, Siquis est qui me consoletur in Christo, siquis est qui pro mutua charitate mihi solatium adferat, siquis mecum est eodem spiritu conjunctus, si in quoquam ulla est intima charitas ac commiseratio. Sed genuina est recepta lectio, ut ego quidem arbitror, quamvis similiter prorsus usurpetur particula מי *Mi*, *Quis*, Mich. 1. 6.;

2 *Eodem sitis affectu*, τὸ αὐτὸ φρονῆτε. Vulgata, *Idem sapiatis*. Ego verò malo hanc sententiam pro genere accipere, cujus deinde species commemoret. Nam alioquin fuerit inanis battologia in illo τὸ ἓν φρονοῦντες. Vide Rom. 12. 16. Verbum autem φρονεῖν modò ad voluntatis, modò ad intellectûs actiones refertur. ¶ *Eandem charitatem*, τὴν αὐτὴν ἀγάπην. Id est, parem, ut non modò sit amoris aliqua sed par etiam vicissitudo, quasi unâ communi animâ omnes vivatis. Hoc σύμψυχοι conjungo cum hac sententia. ¶ *Et sententiis uni*, τὸ ἓν φρονοῦντες. Ab animorum (id est voluntatum) conjunctione transit ad doctrinæ consensum, ut plena justáque sit concordia.

4 *Spectate*, σκοπεῖτε. id est, respicite. Neque tamen vult Apostolus hortari ad πολυπραγμοσύνην, sed ad communem solicitudinem, ut proximi quoque commodis studeat unusquisque, nec in illorum munera invadat. ¶ *Sed etiam*, ἀλλὰ καί.

Particulam καὶ neglexit Vetus interpres, quæ tamen suâ emphasi non caret. Neque enim vult ut nos aut nostros negligamus, sed ut nullos à nobis putemus alienos, quos quidem possimus juvare. Basilius tamen in Ethicis, ὅρῳ ϛ΄. non legit *καὶ*.

5 *Itaque is sit affectus*, τοῦτο γὰρ φρονείσθω. Vulgata, *Hoc enim sentite*. Sed ut alibi, ità hîc quoque γὰρ ponitur pro illativa conjunctione. Deinde non scriptum est φρονεῖτε sed φρονείσθω, idque formâ verbi impersonalis, quasi dicas, *Sentiatur*. Nam alioqui scribendum fuisset ὃ καὶ Χριστὸς Ἰησοῦς, *quod & Christus Jesus*, ut etiam vertit Syrus interpres. Quod ad sententiam tamen attinet, parùm interest. Vult enim in genere Paulus ut inter nos eum affectum servemus quo fuit præditus Christus, norma omnium virtutum, ac præsertim mansuetudinis ac charitatis exemplar absolutissimum.

6 *In forma Dei*, ἐν μορφῇ Θεοῦ. id est, talis qualis Deus est, ideóque verus Deus. Itaque non erat quòd Erasmus (dicam enim quod res est) apertæ veritati repugnaret, ut hunc locum, quo vix alius est ad refellendas omnes adversùs Christi personam hæreses illustrior, pro virili obscuraret. Μορφὴ, inquit, *Speciem sonat aut Figuram*. Esto: sed quorsum hoc? *Totus*, inquit, *hic locus mihi videtur violentiùs torqueri ad Christi naturam, cùm Paulus agat de specie nobis exhibita*. In summa, quid hoc est monstri? Nempe *forma Dei* nihil aliud significabit quàm speciem aut exemplum, quod in corpore humano obambulans, ederet tamen argumenta divinitatis. Hic ergò sensus erit, Christum hîc non considerari à Paulo qualis erat antequam carnem assumeret, sed in carne assumta, in qua habuerit formam Dei, id est, *Dei scintillas obiter ostenderit, quas tamen ad Patrem semper retulerit, nihil sibi arrogans*. Hæc Erasmi est opinio, quantum ex ipsius verbis admodum perplexis colligere potui. Atqui ut concedam μορφὴν non semper significare essentialem (quam vocant) formam, neque de vocabulis contendam; quis non videt Paulum declarare quis fuerit Christus ante assumtam servi formam? Nam statim subjicitur quòd sese inanierit, assumtâ, inquit, servi formâ, id est, hominis. Non potest igitur hæc descriptio ad id tempus pertinere quo jam carnem assumserat, alioquin hæc inanitio non pertineret ad assumtionem carnis, sed ad vitæ rationem quam secutus sit Christus cùm jam esset homo factus: ut sit hæc sententia, Nolite superbire, sed Christum vobis proponite. Is enim quamvìs in Dei forma esset (id est, quamvìs Deus esset in hominis figura apparens) tamen non usurpavit sibi æqualitatem cum Deo, sed Deum celavit, hominem exhibuit. Atqui longè aliud est Pauli argumentum: nempe hujusmodi, Christus ipse, cùm Deus esset, ac proinde in ea gloria & majestate quæ Deo uni convenit, nec in eo putaret se alienum quicquam usurpare, tamen veluti depositâ hâc gloriâ, hucusque se demisit ut talis fieret quales sunt Dei servi, id est, ut hominem assumeret, imò verò etiam ut Patri non tanquam æquali, sed tanquam Domino, ad ignominiosissimam usque mortem subeundam sese ultrò summitteret: & nos mortales & infimos servos non pudebit arrogantiæ, quasi fratribus nostris præcellamus? Hoc est, inquam, Pauli argumentum, quo nemo non videt nihil gravius aut vehementius dici potuisse. Itaque (ut paucis absolvam) in hoc versiculo Paulus Christi divinam naturam describit, quod etiam declaratur participio ὑπάρχων: & etiamsi μορφῆς nomine non ipsam Deitatem sed ejus tantùm gloriam declararet, tamen (ut verè & sanctè annotavit doctissimus interpres) cùm gloria Dei non possit sine sacrilegio ab ipsa divinitate separari, non potuit meliùs declarare Apostolus Christi Deitatem, quàm cùm diceret eum in forma Dei fuisse, id est, verè Deum. Sed dices, Cur non Paulus potiùs apertè dixit Θεὸς ὑπάρχων, *Deus cùm esset?* Respondeo, quoties id faciendum fuit, toties id eum apertè dixisse, ut Rom. 9. 5. quem etiam locum Erasmus pro virili detorsit, & 1. Tim. 3. 16. ubi rursus ad eundem scopulum impingit, & Act. 20. 28. & Col. 2. 9. Nunc verò idem quoque dicit Paulus. Sed cùm duas illas Christi naturas nobis non nudas, sed qualitatibus suis vestitas, divinam videlicet ex gloria illa divina (licèt sanè, propriè loquendo, nulla sit Deitatis ipsius qualitas) humanam verò ex sua illa infirmitate & imbecillitate æstimandam proponat, qualitates denique ipsarum naturarum potiùs quàm substantias consideret, ut hinc quidem Christum omni gloriâ ornatum, indè verò in extrema & tamen spontanea ac temporaria miseria versantem, postremò in supremum gradum evectum contemplemur meritò μορφὴν Θεοῦ potiùs quàm Θεὸν, & μορφὴν δούλου, ὁμοίωμα & σχῆμα ἀνθρώπου potiùs quàm ἄνθρωπον dicere voluit. Denique veteres omnes tum Græci tum Latini summo perpetuóque consensu per *formam Dei*, Deitatem Filii; per *formam servi*, humanam naturam à Verbo assumtam intellexerunt. ¶ *Non duxit rapinam*, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο. Vel (ut vertit doctissimus interpres) *Non esset rapinam arbitratus*. Nam quæ sequuntur retulit ad manifestationem factam in carne: ut sit hæc sententia, Christus ille Deus, æternâ gloriâ ac majestate præditus, sciebat quidem sibi jus fásque esse non in humili carne apparere, sed cum magnificentia Deo digna: verùm maluit sese demittere. Neque est quòd nos offendat aoristus indicativi ἡγήσατο, cùm hunc modum interdum soleat Paulus etiam non expressâ particulâ ἂν ità usurpare, ut Rom. 9. 2. ηὐχόμην pro ηὐχόμην ἄν: & 1. Cor. 2. 8. εἰ ἔγνωσαν, pro, *si cognovissent*, ut idem rectissimè annotavit. Sed mihi tamen videtur propria hujus temporis significatio servari posse, ut hoc quoque ad pristinam Christi gloriam pertineat, cujus ipse meminit Joan. 17. 5. sitque hæc sententia, Christus, cùm esset in æterna illa Deitatis gloria constitutus, non ignoravit se in ea re (id est, quòd Deo Patri coæqualis esset) nullam injuriam cuiquam facere, sed suo jure uti: nihilominus tamen quasi jure suo cessit cùm ipse se velut in nihilum redigeret, formâ servi acceptâ, &c. Hîc verò quærit Erasmus quid magni tribuat Christo Paulus, si, cùm Deus esset naturâ, intellexit id non esse rapinæ, id est, seipsum novit. Respondeo, multa & maxima mysteria contineri in his verbis, & quæ ad Pauli scopum maximè pertineant. Nam primùm omnium explicat quâ ratione dixerit, Christum antequam carnem assumeret fuisse in Dei forma: nequis hanc formam putaret non verè nec prorsus fuisse divinam, sed vel communicatione, vel gradu tantùm aliquo, vel ex certo initio ut dixerunt impii Ariani, vel denique ambitione usurpatam, ex qua fuerit Christus deturbatus. Ideo cùm negat ullum in ea re fuisse ἁρπαγμὸν quòd Deo par esset, omnem istis blasphemiis ansam præcidit. Nam par Deo esse sine rapina nullus possit, nisi qui sit ipse omnibus modis Deus. At cur Christum dicit hoc non ignorasse? Nempe ut intelligamus istam Christi summissionem à mera & spontanea ipsius bonitate profectam; ut sit omnibus modis perfectum obedientiæ, summissionis, charitatis exemplar. ¶ *Parem esse cum Deo*, τὸ εἶναι ἶσα Θεῷ. Id est, ἰσοδίως. pro quo Tertullianus dixit *Pariari*. Quid verò jam dubitamus quin *formæ Dei* appellatio expressa veram Deitatem ὁμοούσιον declaret? Sed & paucis istis verbis jugulatur Sabellius, qui personarum distinctionem tollit, cùm in paritate necesse sit comparationem, ac proinde duas minimùm hypostases intervenire, sed ταυτούσιος. Jugulatur autem Arius qui Deum secundarium imaginatur: quia par non est qui ὁμοούσιος non est: Quòd si quis non contentus hypostases distinxisse, etiam οὐσίας separet, jam Deo parem esse, non erit infinitum & omnipotentem esse, cùm plures infiniti & plures omnipotentes nullo modo possint exsistere. Itaque si hæc conjunxeris, plenam ac perfectam non ὁμοιουσίου, sed ὁμοουσίου descriptionem habebis.

7 *Sed ipse sese*, ἀλλ᾽ ἑαυτόν. Notandum pronomen ἑαυτὸν, quo spontanea fuisse ista summissio iterum significatur. ¶ *Inanivit*, ἐκένωσε. Id est, descendit ad abjectionem factus caro, & quasi ex OMNI seipsum ad NIHIL redegit. pro quo Tertullianus adversùs Marcionem libr. 5. habet *Exhausit*. Quæ enim est rei creatæ, imò verò animalis omnium miserrimi, ad ipsius opificis majestatem proportio? Videtur autem mihi Paulus alludere ad verba Dan. 9. 26. ubi dicitur Messias sic exinaniendus ut ei nihil supersit, i. quasi in nihilum sit redigendus. Denique agit Paulus hoc loco interpretem Esa. 52. 13. & deinceps. ¶ *Formâ servi acceptâ*, μορφὴν δούλου λαβών. Non dicit formam Dei missi fuisse in formam servi mutatam, aut Deum in hominem conversum, aut Deum cum homine confusum; neque item dicit ad unum Christum Deum accessisse alterum Christum hominem; sed eum ipsum, qui Deus erat, formam servi assumsisse. Quid autem *Formæ servi* appellatione intelligatur quærit Erasmus: neque hoc referri putat ad ipsam naturam, sed ad vitiosam ejus qualitatem, quam formâ & specie tenus, non autem revera assumserit; ut qui fuerit omnis peccati expers. Hæc Erasmus, nempe ut formæ Dei, i. Deo sub hominis specie quasi celato, (ut ipse interpretatus est) formam servi, i. qualitatem carnis in speciem non autem revera vitiosam opponat. Sed præterquam quòd hâc ratione enervatur Pauli argumentum & patefit etiam hæreticis aditus ad eludendam humanæ Christi carnis veritatem, quis illi concesserit μορφὴν de ea duntaxat specie dici quæ id esse videatur quod re ipsâ non sit? Deinde quis non videt *servi* nomen imbecillam conditionem naturæ, non autem vitiosam qualitatem significare? Opponitur enim Servi Forma, Dei Formæ. Quando verò Servitus significat Corruptionem, non cum Deo sed cum Libertate confertur. Denique proferatur vel unus locus ex omnibus sacris, in quo Servus absolutè dicatur de eo qui peccato serviat. Sed de his satis à nobis dictum esto, nullo (ità me bene Deus amet) Erasmum de literis optimè meritum, & quidem mortuum, exagitandi studio, sed ut pro mea virili & ipse Dei veritatem asseram. Poscit autem omnino antithesis, ut sicut Forma Dei dicitur augusta illa Deitatis majestas ac gloria, quæ est ipsamet Deitas, sic Formam servi interpretemur, abjectam illam & imbecillam hominis naturam ac conditionem, tum in sese si cum Dei excellentia comparetur, tum verò propter peccatum: quod etsi non assumsit Dominus, sed abolevit, tamen imbecillitatem ex eo fonte promanantem, ipso excepto peccato, ipsámque adeò pœnam peccatorum nostrorum horrendam assumsit: quod & ipse Apostolus postea explicat. ¶ *Similis hominibus factus*, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος. Vulg. & Erasmus ad verbum, *In similitudine hominum factus*, sive *constitutus*.

constitutus. Cæterùm nequis cum Hæreticis existimet ὁμοιώματος & σχήματος, id est, *Similitudinis* & *Figuræ* nomine inanem & imaginariam similitudinem significari, quasi Dominus non veram carnem, sed ejus duntaxat simulacrum assumserit; præterquam quòd ex aliis locis apertè convincitur hic error, dico cùm hæc nomina synonyma sint τῇ εἰκόνι, similem esse eorum usum. Opponit autem Apostolus τὴν εἰκόνα τῇ σκιᾷ, id est, *imaginem umbræ*, Hebr. 10. 1. Sicut ergò non tantùm ficta cum veris, aut ficta cum fictis, sed etiam vera cum veris comparantur; ità dico his nominibus veram similitudinem & conformationem significari: nisi fortè putamus Adamum veros homines non genuisse, cùm dicitur Gen. 5. 3. genuisse בדמותו כצלמו *bidmutho chetsalmo*, id est, κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, *ad similitudinem & ad imaginem suam*, ut Græci vertunt: cùm tamen ἰδέας nomen nemo nesciat à philosophis ad formas animo duntaxat conceptas sæpe accommodari: Mose tamen sic illis nominibus idcirco uso ut summam & substantiæ & qualitatum quasi ταυτότητα designaret. Quid verò? cùm Christus dicitur *Dei imago*, Coloss. 1. 15. quis tamen hanc imaginem nisi prorsus impius à re ipsa separarit? Sic 1. Cor. 15. 49. cùm dicimur in hac vita gestare terreni hominis imaginem, rem ipsam significari nemo negarit, nisi qui seipsum non novit. Postremò (ut solidissimum argumentum adferam) istis vocabulis *Similitudinis* & *Habitûs*, tantum abest ut rem aliquam imaginariam significet Apostolus, ut contrà ad declarandam rei veritatem ea nomina usurparit (ut paulò antè de Mose diximus) quod ad ipsam quidem servi hominis substantiam & naturam attinet; absque corruptione tamen. Denique his ipsis externa ipsa species significatur, significans visum & spectatum fuisse Christum illum Deum æternum ab hominibus: ut ipsis etiam judicibus oculis constiterit miserrimam illam nostram naturam ab eo fuisse assumtam, 1. Joan. 1 1. Considerandum enim est quos alloquatur Apostolus: eos videlicet qui de re ipsa minimè dubitabant. Itaque hoc mysterium sic tractat ut cùm ex hypothesi assumat verum id esse de quo dicit, graphicam ejus descriptionem ad suum scopum accommodet. Finge autem hæc fuisse imaginaria, & omnem nostram fidem everteris. ¶ *Usque ad mortem*, μέχρι θανάτου. Non dixit Apostolus ἐν θανάτῳ, *in morte*, quod tamen verissimum est, sed ità indicavit ab ipso incarnationis momento cœpisse obedientiam Christi, cujus periodus terminata est morte crucis.

9 *Extulit*, ὑπερύψωσε. Exaltari dicitur Verbum, quatenus ad gloriam suam rediit, in carne glorificata. ¶ *Nomen*, ὄνομα. id est dignitatem & celebritatem nominis, sed cum re ipsa conjunctam. Vide Ephes. 1. 21. Quòd enim Osiander hoc refert ad ipsum nomen *Jesu*, quod ipse confundit cum Jehovah, merum est insanientis hominis delirium.

10 *Et subterraneorum*, καὶ καταχθονίων. Nolim quidem hîc ego subtiliter philosophari an dæmones hoc nomine significentur, quos alibi facit aeris principes. Sunt ista nobis abscondita: quamvìs aliquid liceat in utramque partem disserere ex iis quæ de tartaro, abysso, & tenebris commemorantur, ut 2. Pet. 2. 4. & Jud. 6. Existimarim quidem ego simpliciter istâ enumeratione Paulum voluisse exprimere quæcunque & supra mundum sunt & in mundo Christi imperio subesse. Itaque *flectere genu*, pro adorare, id est Deo subjici, dictum erit ἀνθρωποπαθῶς, de iis etiam quæ rationis & sensûs, vel etiam utriusque, sunt expertia. & alludere mihi videtur Paulus ad Psalm. 97. 9. Purgatorium autem ignem qui ex hoc loco construunt, ut & qui nomen istud *Jesu* ex totidem literarum sono metiuntur, nè refutatione quidem indigent.

11 *Ad gloriam*, εἰς δόξαν. Hæc sanè uni Deo conveniunt, cùm de uno Deo dicantur ab Esaia 45. 23. qui etiam jurat apud eundem 42. 8. *Ego Dominus*, inquit, *& hoc nomen meum: gloriam meam alteri non dabo.* Ergò Christus, qui est homo ad dextram Dei sedens, verus est Deus: neque cùm hoc dicimus, detrahimus de Patris gloria, cùm non possit nisi in Filio gratus honor illi tribui. Possumus tamen interpretari, εἰς δόξαν, *in gloria*, pro ἐν δόξῃ. *Omnis* autem *lingua*, pro omni idiomate, id est, pro quavis gente, dictum est, Hebræorum more.

12 *Cum timore ac tremore*, μετὰ φόβου καὶ τρόμου. Vide 1. Corinth. 2. 3. ¶ *Conficite*, κατεργάζεσθε. Sic Latini dicunt *Conficere negotium*. At verò num à nostris operibus pendet salus nostra? Minimè id quidem, cùm nè Abraham quidem in se habeat de quo glorietur apud Deum. *Conficere* tamen *salutem* dicitur qui in justitiæ stadio currit. Quamvìs enim gratìs in uno Christo per fidem apprehenso servemur, tamen per viam justitiæ ad salutem contendere nos oportet: cùm Filii Dei ejus Spiritu ducantur, per quem sunt justificati, ut in bonis operibus ambulent.

---

13 Ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας.

14 Πάντα ποιεῖτε χωρὶς γογγυσμῶν καὶ διαλογισμῶν·

15 Ἵνα γένησθε ἄμεμπτοι καὶ ἀκέραιοι, τέκνα Θεοῦ ἀμώμητα ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης· ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ,

16 Λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, εἰς καύχημα ἐμοὶ εἰς ἡμέραν Χριστοῦ, ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα.

17 Ἀλλ' εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν.

18 Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε, καὶ συγχαίρετέ μοι.

19 Ἐλπίζω δὲ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, Τιμόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, ἵνα κἀγὼ εὐψυχῶ, γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν.

Deus enim is est qui efficit in vobis & ipsum velle & ipsum agere, pro benevolo suo libitu.

Omnia facite absque murmurationibus ac disceptationibus:

* Ut sitis irreprehensibiles & simplices, Dei *inquam* filii inculpabiles in medio gentis pravæ ac perversæ: inter quos *homines* splendetis ut faces in mundo,

Sermonem vitæ prætendentes, ut gloriari possim in die Christi me non frustrà cucurrisse, nec frustrà laborasse.

Quinetiam si pro libamento offerar super sacrificio & ministerio fidei vestræ, gaudeo & gratulor omnibus vobis.

Itidem autem & vos gaudete, & gratulamini mihi.

Spero autem in Domino Jesu, me † Timotheum citò missurum vobis, ut & ego bono sim animo, cognito statu vestro.

Deus est enim qui operatur in vobis & velle & perficere, pro bona voluntate.

Omnia autem facite sine murmurationibus & hæsitationibus.

Ut sitis sine querela, & simplices, Filii Dei, sine reprehensione in medio nationis pravæ & perversæ: inter quos lucetis sicut luminaria in mundo,

Verbum vitæ continentes ad gloriam meam in die Christi, quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi.

Sed etsi immolor supra sacrificium & obsequium fidei vestræ, gaudeo & congratulor omnibus vobis.

Idipsum autem & vos gaudete, & congratulamini mihi.

Spero autem in Domino Jesu, Timotheum me citò mittere ad vos, ut & ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt.

13 Solidissimum adversùs arrogantiam argumentum, nihil nos habere laudabile nisi ex dono Dei gratuito, & quidem adventitio, quoniam nè ad bene volendum (nedum ad bene agendum) facultatem ullam aliunde quàm ex gratuita Dei misericordia habemus. 14 Modestiam à contrariis superbiæ effectis describit, alienam esse docens, tum ab omni maligna & occulta simultate, tum ab apertis contentionibus & rixis. * 1. *Pet.* 4. 9. *Matth.* 5. 14. 15 In summa requirit vitam inculpatam & integram, ut verbo Dei illustrati inter hujus seculi tenebras splendeant. 16 Rursus addit eis stimulos, propositâ suâ de ipsis verè Apostolicâ solicitudine: consolans etiam eos, nè magnitudine afflictionum ipsius contristentur, nè si ipsum quidem mori oporteat, ut suo sanguine, veluti libamento, oblationem eorum perficiat. 19 Confirmat etiam eorum mentes, tum remisso Epaphrodito, cujus fidem erga eos & summum in se juvando studium collaudat: tum etiam promittens fore ut brevi Timotheum, ex cujus præsentia magnum fructum sint percepturi, ad eos mittat: atque adeò fore sperans ut (volente Deo) ipse citò ad eos veniat. † *Act.* 16. 1.

---

13 *Deus enim is est*, ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν. Bona igitur opera non præcedunt justificandum, sed justificatum sequuntur, nisi fortè non est justificatus qui Christum possidet. ¶ *Et ipsum velle*, καὶ τὸ θέλειν. Non sumus igitur stipites, sed bene volumus, non quòd voluntatis nostræ imbecillitatem Deus adjuverit, sed quòd voluntatem ex mala fecerit bonam, idque prorsus gratìs. ¶ *Et ipsum agere*, καὶ τὸ ἐνεργεῖν. Non dicit, Ut facultatem habeatis bene volendi & bene agendi si velitis; sed donum efficax & ad volendum & ad agendum collatum esse dicit. Sciendum est igitur efficacem esse Dei gratiam illam quæ ad salutem requiritur: quâ fit nimirum ut non modò possimus velle & facere, sed etiam re ipsâ velimus & faciamus pro gratiæ modulo. Itaque non potest consistere dogma illud primæ gratiæ universalis, quasi Dominus omnibus aperiat oculos hactenus ut videre, aures hactenus ut audire possint, si velint. Nam præterea requiritur gratia ut possint velle: nisi liberum arbitrium velimus cum quibusdam statuere contra hunc Pauli locum. Hanc verò gratiam si omnibus concedi dixerint, ut videlicet omnes possint velle, quo tandem jure separant Velle & Facere, quæ Paulus conjunxit, utraque ab eadem gratia dicens promanare? Nam (inquit Dominus Joan. 6. 45.) quicunque audivit, & didicit à Patre, venit ad me. Sed unde hic error? Nempe quòd putent alioqui stare non posse justitiam Dei: quasi verò, etiamsi non accesserit altera rebellio, nobis condemnandis nativa illa corruptio non sufficiat. ¶ *Pro benevolo suo libitu*, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας. Vulgata, *Pro bona voluntate*. Erasmus, *Pro bono animi proposito*. Hoc verò nonnulli ad ipsos Philippenses referunt, in quo etiam lapsus est Syrus interpres. Nam sententia ipsa ostendit hoc ad Deum pertinere qui pro gratuita sua benevolentia hoc largiatur suis illis ut & velint & agant quæ Dei sunt, cùm hic sit Pauli scopus.

14 *Disceptationibus*, διαλογισμῶν. Vulgata, *hæsitationibus*, pro quo solet Paulus potiùs διάκρισιν dicere.

15 *Irreprehensibiles*, ἄμεμπτοι. Vide Luc. 1. 6. ¶ *Simplices*, ἀκέραιοι. Vide Matth. 10. 16. ¶ *Dei inquam Filii*, τέκνα Θεοῦ. Mutatio generis ostendit τέκνα non posse cum præcedentibus construi. Syrus interpres addit particulam ὡς, *tanquam*. ¶ *Perversæ*, διεστραμμένης. Vide Matth. 17. 7. ¶ *Splendetis*, φαίνεσθε. vel, ut Erasmus, *Lucete*, imperandi modo. ¶ *Faces*, φωστῆρες, i. λαμπτῆρες, sive φανοὶ & λυχνίαι, Joan. 18. 3. à lampadibus sive lucernis distinctæ, sicut apud Hebræos מאור *mahod* & נר *ned*, apud Latinos candelabrum à candela differt, quamvìs inter-

interdum ista confundantur, & synecdochicè accipiantur. Vulgata, *Luminaria*, quod nomen non memini apud idoneos scriptores legere. Nam apud Ciceronem Philipp. 2. *Luminaribus* pro *Luminibus* perperàm scriptum puto. Hìc tamen φωστήρων appellatione propriè neque lucernæ, neque λυχνίαι, id est, instrumenta quibus lucernæ imponuntur, sed ipsi illorum gestatores metonymicè intelliguntur, quo etiam sensu ipsius *lucis* appellatio Apostolis ab ipso Christo tribuitur, Matth. 5. ut declaratur Joan. 1.8. & 1.Cor.3.7. & 4.1. & 2.Cor. 5. 18, & 19. Quòd autem φωστῆρας, id est, genus, sum *Faces* speciei nomine interpretatus, feci habitâ ejus ratione, quòd frequentius in hujusmodi rebus adhiberi solet, & cùm *laternas* possem eâdem metonymiâ appellare, idcirco tamen nolui, quòd hìc minimè agatur de tecto, sed potiùs de longè latéque splendente lucis fulgore. Cæterùm in hoc translatitio dicendi genere, à corporea ad spiritualem lucem & illustrationem, diligentissimè observandum est quid cui tribuatur, nè ipsam Lucem, quæ est unus Jesus Christus, pro Lucerna, quæ est verbum vitæ, id est Evangelii, accipiamus, vel pro eo qui est hujus verbi administer, aliis prælucens : quales etiam oportet omnes verè Christianos, id est, omnes sinceri divini cultûs & integræ vitæ fulgore tenebras hujus mundi redarguentes : quò spectant sapientes illæ λαμπαδοφόροι Virgines, Matth. 25.

16 *Prætendentes*, ἐπέχοντες. Varia hujus verbi significatio fecit, ut variè sit hoc participium conversum. Vulgata enim versio habet *continentes*, quoniam videlicet lucerna suo vase continetur, sed, ut modò dixi, φωστήρων appellatione hoc in loco, neque lucernæ propriè, neque instrumenta quibus ipsæ imponuntur, sed homines ipsi intelliguntur, à quibus illa gestantur, ut aliis præluceant. Erasmus, *sustinentes*, qui gestus est facem quam gestat sursum attollentis, ut longiùs refulgeat. Ego potiùs à consequente significari puto hujus gestationis usum, ideóque *prætendentes* sum interpretatus. Syrus autem interpres aut diversam prorsus lectionem secutus, aut sententiam hujus loci non assecutus, vertit, *ut sitis eis loco vitarum*, id est, pro vita & salute. Nam sicut dicitur ἐπέχειν τινὶ, tertio videlicet casu, qui oculos ad aliquid advertit, & quasi in re adversa defixos tenet ; ità qui ex adverso aliquid prætendit ac præbet, dicitur ἐπέχειν τι, quarto casu, ut nutrix τὸν μαζὸν ἐπέχειν, id est, *mammam prætendere* & *obvertere* puero dicitur. cujus significationis exempla ex Budæo pete. Ità igitur hoc in loco Apostolus Philippenses dicit quasi faces mundo prælucere. Videtur enim à Pharo sumta translatio, ubi accensæ faces navigantibus in alto portum quasi prætendunt in quem appellant. nempe quòd honesta sanctáque fidelium vita, quasi lux aliqua cæteris hominibus prælucens, ad Evangelii portum eos dirigat. Nam *sermonem vitæ* (id est vivificum) appellat Evangelium ab effectu. Syrus autem interpres vertit, *ut sitis illis loco salutis*, novâ prorsus sententiâ. ¶ *In die Christi*, εἰς ἡμέραν Χριστοῦ. Vide 2. Corinthiorum cap. 1. versu 14. Vulgata & Erasmus, *in diem*. Ego verò malo εἰς ἡμέραν pro ἐν ἡμέρᾳ accipere.

17 *Pro libamento offerar*, σπένδομαι. Vulgata & Erasmus, *Immolor*. Cæterùm τὸ σπένδειν activâ voce significat *libare*, quæ pars tantùm erat sacrificii. Hinc σπένδεσθαι pro *fœdus sancire*, quòd in fœderibus solerent ejusmodi cæremoniæ intervenire, neque sanè usquam memini σπένδεσθαι in passiva significatione legere. Hìc tamen poscit sententia ut passivè accipiatur, & quidem pro *libari*, id est, tanquam libamentum offerri. quâ translatione Apostolus mortem suam prædicit, non quâ reconcilientur Deo Philippenses, sed quâ confirmentur in fide. Usitatum enim est Paulo *victimæ* nomine significare ipsos fideles Deo devotos, & quicquid est in fidelibus, vel à fidelibus proficiscitur, Deo gratum ; & eorum fidem ac bona opera *sacrificiorum* & *oblationum* translatitio nomine intelligere, ut Romanorum 12. versu 1. & 15, 16. & infrà, 4.18. & 1. Pet. vers. 2. 5. Θυσίαν igitur appellat ipsas eleemosynas à Philippensibus missas, & ipsi Deo in persona Apostoli ipsius oblatas. Λειτουργίας autem præterea meminit, quòd ad illas Romam usque perferendas Epaphroditi ministerio, quasi in hujus sacrificii curatione λειτουργῷ usi essent, sic quoque testificati fidem ac charitatem suam singularem. Perinde est igitur ac si diceret, sibi nihil posse jucundius accidere quàm si ipse morte suâ sacrificium hoc Philippensium sanciret, in quo illi sese Deo per fidem quasi victimam offerrent : cujus sacrificii ipse λειτουργὸς, id est, *minister* & veluti *sacerdos* fuerat, cum eos ad Dominum, ut gratas futuras victimas, per Evangelii prædicationem adduceret, ut testatur Rom. 15 16. ¶ *Super sacrificio & ministerio fidei vestræ*, ἐπὶ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν. Bene dicit *super sacrificio*. Nam præterquam quòd adolebatur victima, sanguinis aspersio ac etiam vini addebatur. Perinde est igitur acsi diceret Paulus, Ego vos Philippenses ad Christum adduxi, cui postulo ut vos tanquam hostiam vivam sistatis : nec dubitem ego in hoc vestro spirituali sacrificio tanquam libaminis additamentum intervenire. Philippenses igitur per fidem sanctificatos translatitiè appellat θυσίαν, id est, *victimam* ; suum verò ministerium λειτουργίαν, id est, *sacram operationem* ; mortem denique suam σπονδὴν, id est, *libamentum*. Vides Christi charitatis imaginem in Paulo elucentem ? Hoc est verè Apostolum agere. ¶ *Et gratulor*, καὶ συγχαίρω. Ità significat Paulus id sibi jucundissimum fore, non tantùm suâ sed etiam illorum causâ, quorum fidei sanciendæ sanguinis sui effusionem speret utilem fore, quando ità Domino visum erit.

18 *Itidem autem*, τὸ δ' αὐτό. Subauditur κατὰ, ut idem declaret atque ὡσαύτως. Vulgata, *Id ipsum*. Erasmus, *Ob id ipsum*. ¶ *Gaudete*, χαίρετε. Erasmus, *Gaudetis* : quod meritò existimat doctissimus interpres prorsus esse alienum. Contrarius error admissus est infrà, versiculo 22. à Vetere interprete, ubi γινώσκετε convertit *Cognoscite*, pro *Cognoscitis*. Postulat enim Paulus parem συμπάθειαν à Philippensibus, eos veluti præparans, tum ad ferendam crucem, tum ad fortiter ferendam ipsius mortem : nempe ut sicut paratus erat hilari animo mortem subire, ità vicissim gauderent sancitam ipsius morte doctrinam, quam illis annunciarat.

19 *Bono sim animo*, εὐψυχῶ. id est, in alacritate animi confirmer. Erasmus, *Læto sim animo*. Nam, inquit, *bono esse animo* dicitur Latinis pro eo quod Græcis est θαρρεῖν. Atqui Plato κακοψυχίαν, id est, *degenerem animum*, opponit τῇ εὐψυχίᾳ : & τὸ εὔψυχον Græci vocant animi præsentiam & generositatem : ex quo liquet εὐψυχεῖν & θαρρεῖν, aut nihil aut certè non multùm differre.

---

20 Οὐδένα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει.
1 Cor. 10. 24. 21 Οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.
22 Τὴν δὲ δοκιμὴν αὐτοῦ γινώσκετε, ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον, σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον.
23 Τοῦτον μὲν οὖν ἐλπίζω πέμψαι, ὡς ἂν ἀπίδω τὰ περὶ ἐμὲ ἐξαυτῆς.
24 Πέποιθα δὲ ἐν Κυρίῳ ὅτι καὶ αὐτὸς ταχέως ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς.
25 Ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην, Ἐπαφρόδιτον τὸν ἀδελφὸν καὶ συνεργὸν καὶ συστρατιώτην μου, ὑμῶν δὲ ἀπόστολον, καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας μου, πέμψαι πρὸς ὑμᾶς.
26 Ἐπειδὴ ἐπιποθῶν ἦν πάντας ὑμᾶς καὶ ἀδημονῶν, διότι ἠκούσατε ὅτι ἠσθένησε.
27 Καὶ γὰρ ἠσθένησε παραπλήσιον θανάτῳ· ἀλλ' ὁ Θεὸς αὐτὸν ἠλέησεν, οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμὲ, ἵνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ.
28 Σπουδαιοτέρως οὖν ἔπεμψα αὐτὸν, ἵνα ἰδόντες αὐτὸν πάλιν, χαρῆτε, κἀγὼ ἀλυπότερος ὦ.
29 Προσδέχεσθε οὖν αὐτὸν ἐν Κυρίῳ μετὰ πάσης χαρᾶς· καὶ τοὺς τοιούτους ἐντίμους ἔχετε.
30 Ὅτι διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ μέχρι θανάτου ἤγγισε, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας.

Neminem enim habeo pari animo præditum, qui sincerè de rebus vestris futurus sit solicitus.
‖ Nam omnes quæ sua ipsorum sunt quærunt, non quæ Christi Jesu.
Experimentũ autẽ ejus nostis, quòd *videlicet* tanquã cũ patre filius mecũ servierit *Deo* in Evangelio.
Hunc igitur spero me missurum, simulatque videro rerum mearum statum.
Confido autem in Domino, me quoque citò venturum ad vos.
Sed necessarium duxi, Epaphroditum fratrem & adjutorem ac commilitonem meum, vestrum autem legatum, & administrum eorum quibus mihi opus erat, ad vos mittere.
Quoniam expetebat omnes vos : & gravissimè angebatur propterea quòd audissetis eum ægrotasse.
Et certè ægrotavit proximè mortem : sed Deus misertus est ejus, nec ejus solùm, sed & mei, nè tristitiam haberem super tristitiam.
Eò studiosiùs itaque ipsum misi, ut eo rursus viso gaudeatis, & ego eò minùs doleam.
Excipite igitur eum in Domino cum omni gaudio : & tales in honore habete.
Nam propter opus Christi accessit ad mortem usque, non habitâ vitæ ratione, ut suppleret defectum vestri quo erga me functi estis ministerii.

Neminem enim habeo tam unanimem qui sincerâ affectione pro vobis solicitus sit.
Omnes enim quæ sua sunt quærunt, non quæ sunt Jesu Christi.
Experimentum autem ejus cognoscite, quia sicut patri filius, mecum servivit in Evangelium.
Hunc igitur spero me mittere ad vos, mox ut videro quæ circa me sunt.
Confido autem in Domino quoniam & ipse veniam ad vos citò.
Necessarium autem existimavi Epaphroditum fratrem & cooperatorem & commilitonem meum, vestrum autem Apostolum, & ministrum necessitatis meæ, mittere ad vos.
Quoniam quidẽ omnes vos desiderabat: & mæstus erat, propterea quòd audieratis illũ infirmatũ.
Nam & infirmatus est usq; ad mortẽ: sed Deus misertus est ejus, non solùm autem ejus, verùm etiam & mei, nè tristitiam super tristitiã haberem.
Festinantiùs ergò misi illum, ut viso eo, iterum gaudeatis, & ego sine tristitia sim.
Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino: & ejusmodi cum honore habetote.
Quoniam propter opus Christi usq; ad mortem accessit, tradens animam suam, ut impleret id quod ex vobis deerat erga meum obsequium.

---

20 *Pari animo præditum*, ἰσόψυχον. Erasmus, *Pari mecum animo præditum*. Ego potiùs putarim alios cum Timotheo comparari. Vulgata, *Tam unanimem*. Syrus interpres, *Qui sit ut anima mea*, id est, quem haud secus quàm meipsum diligam. quæ interpretatio non videtur convenire Apostoli scopo.

21 *Omnes*, οἱ πάντες. Reliqui videlicet, nisi malimus tribui omnibus quod passim erat vulgare, & redundare articulum.

22 *In Evangelio*, εἰς τὸ εὐαγγέλιον. *Evangelium* vocat ipsam doctrinæ Evangelicæ prædicationem, ut alibi sæpe. Probationem autem passivè vocat experimentum quo fides Timothei fuerat approbata.

23 *Simul-*

23 *Simulatque*, ἐξαυτῆς. Conjungenda hæc sunt cum ὡς, ut significetur se nullâ prorsus morâ interpositâ, simulatque rebus suis prospectum fuerit, Timotheum esse missurum. Vulgata & Erasmus, *Mox*. Vide Marc. 6. 25. ubi ἐξαυτῆς interpretatus sum, *Jam nunc*.

24 *Confido*, πέποιθα. Num verò ut de re penitus certa? nequaquam profectò, ut apparet ex vers. 17. Nec tamen temerè id sibi persuadebat Paulus: (fateor enim verbum πέποιθα expressius aliquid significare quàm οἶμαι, vel ἐλπίζω, atque adeò cùm de promissionibus Dei agitur, certissimam persuasionem & spem quæ falli non potest significare) sed ex præsenti rerum suarum statu optimam spem suæ liberationis conceperat. Idcirco addit ἐν Κυρίῳ, *in Domino*, id est, si Deo sic videbitur. Hujusmodi enim omnia singularia, de quibus neque universalem promissionem in Dei verbo, neque particularem revelationem Apostolus habebat (nam id certè non reticuisset) sic demum speravit Apostolus ut sperari possunt: nec fit mihi quidem verisimile Apostolum ex hac captivitate liberatum in Asiam revertisse, atque adeò in Hispania quoque Evangelium prædicasse, quod veterum nonnulli absque idoneo testimonio affirmarunt: quod tamen in medio relinquo.

25 *Necessarium*, ἀναγκαῖον. Erasmus, *Operæpretium*: multò minùs expressé. ¶ *Legatum*, ἀπόστολον. Vulgata & Erasmus, *Apostolum*, quod non damno. Cur tamen *legatum* malim quàm *Apostolum* dicere, id causæ est, quòd id mox videatur explicare, cùm hunc vocat λειτουργὸν τῆς χρείας μου, id est, Romam missum ut ad ipsum Paulum deferret quibus ipsi opus erat. Sic enim hoc malo interpretari quàm *ministrum necessitatis meæ*, cum Vetere interprete: aut, *Qui mihi subministrat in necessitate mea*, cum Erasmo. χρείαν enim vocat non ipsam necessitatem, sed quibus egebat in ea necessitate constitutus, utitur autem expressè nomine sacris functionibus conveniente, de quo diximus Act. 13. 2. ob eam causam quam pluribus exposuimus, Rom. 15. 27. Castellio convertit, *Apostolum & muneris mei vicarium*, quasi absente Paulo fuerit Epaphroditus Philippensium Apostolus. Id verò quàm rectè, ipse viderit.

26 *Omnes vos*, πάντας ὑμᾶς. Claromontanus codex ut & alii tres manuscripti, assentiente quoque Syro interprete, addunt ἰδεῖν, *videre*. ¶ *Gravissimè angebatur*, ἀδημονῶν. Vulgata, *Mœstus erat*: non satis expressé. Nam, ut rectè annotat Erasmus, ἀδημονεῖν est penè exanimari & deficere præ dolore. Itaque nè ipse quidem satis expressè convertit, *Erat anxius animi*. Ambrosius, *Et impatienter solicitus erat*. Vide Matth. 26. 27.

28 *Rursus*, πάλιν. Hoc malim conjungere cum ἰδόντες quàm cum χαρῆτε: ut sit hic sensus, Ut cùm primùm eum reversum videritis, quem vos nunquam visuros putabatis, lætemini.

30 *Propter opus Christi*, διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ. Opus Christi vocat officium velut ipsi Christo in persona Pauli vincto & egenti præstitum, ut explicat infr. 4. 18. ¶ *Non habitâ ratione vitæ*, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ. Sic omnino eleganter convertit Erasmus hunc locum. Nam παραβουλεύεσθαι significat *perperàm consulere*, utì faciunt qui se in apertum vitæ periculum conjiciunt: sed id tamen facere in loco pro Christo, non est stultitiæ aut imprudentiæ, sed verè cœlestis sapientiæ, quam in Epaphrodito commendat Apostolus. Vulgata, *Tradens animam suam*. Syrus eleganter interpretatur, *Spernere animam suam*. ¶ *Defectum vestri quo erga me functi estis ministerii*, τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας. Hoc dicit Paulus, vel quòd seriùs misissent eleemosynas, (quamvìs nullâ ipsorum culpâ, ut testatur infrà, 4. 10.) vel quòd aliis procul absentibus Epaphroditus supplevisset eorum præsentiam. Vulg. *Id quod ex vobis deerat erga meum obsequium*: itá obscurè ut nemo intelligat. Erasmus, *ut suppleret id quod in vestro erga me officio fuit diminutum*: non multò magìs perspicué. Nam quod legit πληρώσητε, *impleretis*, nescio unde tandem hauserit. Mirum est autem quàm procul Ambrosius in hunc locum aberrarit à scopo, quem propterea quâdam specie periphrasis illustrare studui.

ΚΕΦ. γ΄.

Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρὸν, ὑμῖν δὲ ἀσφαλές.

2 Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν.

3 Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομή, οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες·

4 Καίπερ ἐγὼ ἔχων πεποίθησιν, καὶ ἐν σαρκί. εἴ τις δοκεῖ ἄλλος πεποιθέναι ἐν σαρκὶ, ἐγὼ μᾶλλον·

5 Περιτομῇ ὀκταήμερος, ἐκ γένους Ἰσραὴλ, φυλῆς Βενιαμὶν, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, κατὰ νόμον Φαρισαῖος·

6 Κατὰ ζῆλον, διώκων τὴν ἐκκλησίαν· κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ, γενόμενος ἄμεμπτος.

7 Ἀλλ᾽ ἅτινα ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἥγημαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν.

8 Ἀλλὰ μενοῦνγε καὶ ἡγοῦμαι πάντα ζημίαν εἶναι, διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου μου· δι᾽ ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθην, καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, ἵνα Χριστὸν κερδήσω,

9 Καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ, μὴ ἔχων ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως Χριστοῦ, τὴν ἐκ Θεοῦ δικαιοσύνην ἐπὶ τῇ πίστει·

CAP. III.

Quod reliquum est, fratres mei, gaudete in Domino. 1 Eadem scribere vobis, me quidem haud piget, vobis autem tutum est.

Cavete canes, cavete malos operarios, cavete concisionem.

Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu colimus Deum, & gloriamur in Christo Jesu, nec confidimus in carne:

Quanquam ego habeo, etiam in carne, de quo confidam. Si quisquam alius videtur habere in carne de quo confidat, ego maximè *habeo*:

Circumcisus octavo die, ex gente Israelis, tribu Benjamin, Hebræus ex Hebræis, * religione Pharisæus:

Quod ad æmulationem *attinet*, persequens Ecclesiam: quod ad justitiam quæ est in Lege, irreprehensibilis.

Sed quæ mihi erant lucra, ea duxi propter Christum damnum *esse*.

Quinetiam certè duco omnia damnum esse propter eminentiam notitiæ Christi Jesu Domini mei: propter quem omnibus istis meipsum multavi, *eáque* duco pro stercoribus, ut Christum lucrifaciam,

Et comperiar in eo, non habens meam justitiam, *nempe*, quæ est ex Lege, sed eam quæ est per fidem Christi, *id est* justitiam *quæ est* ex Deo per fidem:

CAP. III.

De cætero, fratres mei, gaudete in Domino. Eadem vobis scribere mihi quidem non pigrum, vobis autem necessarium.

Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem.

Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu servimus Deo, & gloriamur in Christo Jesu, & non in carne fiduciam habentes:

Quanquam ego habeam confidentiam in carne. Siquis alius videtur confidere in carne, ego magis:

Circumcisus octavo die, ex genere Israel, de tribu Benjamin, Hebræus ex Hebræis, secundùm Legem Pharisæus:

Secundùm æmulationem, persequens Ecclesiam Dei: secundùm justitiam quæ in Lege est, conversans sine querela.

Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta.

Verumtamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Jesu Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror ut stercora, ut Christum lucrifaciam,

Ut & inveniar in illo, non habens meam justitiam quæ ex Lege est, sed illam quæ ex fide est Christi, quæ ex Deo est justitia in fide:

1 Conclusio superiorum, ut pergant hilares in Domino. 2 Præfatio ad sequentem admonitionem ut à pseudapostolis sibi sedulò caveant circumcisionem cum Christo (id est, operum justitiam cum gratuita per fidem justificatione) conjungentes, & cæremonialia abolita pro veris pietatis, ac charitatis exercitiis inculcantes. Vocat autem eos canes, ut profanos latratores, malos operarios, qui vera opera negligerent & verum eorum usum non traderent. Denique vocat concisionem, quòd circumcisionem urgentes, & sese & alios ab Ecclesia rescinderent. 3 Veram circumcisionem usurpandam ostendit, eam nimirum quæ fit animi, ut refectis per Christi virtutem omnibus pravis affectibus, puritate vitæ Deo serviamus. 4 Perversis legis zelotis non dubitat seipsum etiam secundùm carnem anteponere, ut omnes norint se, quòd illa omnia externa nihil moretur, certo animi judicio facere: quòd videlicet qui Christum habeat, nullo supplemento indigeat imò non possit operum nostrorum fiducia cum gratuita per fidem in Christo justificatione consistere. * *Act.* 13. 6. 2. *Cor.* 11. 22.

---

1 *Eadem*, τὰ αὐτά. Eadem illa videlicet quæ sæpe ex me audistis. ¶ *Tutum*, ἀσφαλές. Erasmus addit articulum, sed repugnantibus veteribus libris. Syrus interpres diversam prorsus scripturam hoc loco secutus est, quam conjicere nequeo.

2 *Concisionem*, κατατομήν. Σαρκασμὸς allusione ad circumcisionis nomen factâ, de qua illi gloriabantur, cùm nihil aliud quàm Ecclesiam conscinderent ac lacerarent: vel sic allusit ad profanas incisiones prohibitas Levit. 19. 18. & 21. 6. Βλέπετε verò, id est *videte*, posuit pro φυλάττεσθε, id est *cavete*, ut diximus Matth. 12. 38.

3 *Circumcisio*, ἡ περιτομή. id est, verè circumcisi, corde videlicet: non isti qui in externa jam abolita circumcisione adhuc hærent. ¶ *Qui spiritu servimus Deo*, οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες. Syrus interpres apertiùs etiam legit hoc loco, οἱ τῷ Θεῷ λατρεύοντες ἐν Πνεύματι, *Qui Deo servimus in spiritu*. Augustinus verò lib. de Trinit. 1. cap. 6. aliam scripturam sequitur, à nobis etiam repertam in quinque manuscriptis codicibus, nempe οἱ πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες, *Qui spiritui Dei servimus*, testatus tum in Græcis penè omnibus, tum in plerisque Latinis exemplaribus ità hæc legi. & Ambrosio quoq; placet hæc lectio. Mihi verò, alioqui de Spiritu sancto ὁμοουσίῳ minimè ambigenti, altera lectio & explicatio germana videtur. Nec enim hìc disputat Paulus de Spiritu adorando, sed de ipso veri Dei spirituali cultu, de quo disserit ipse Christus Joan. 4. 23. quem opponit carnali sive externo & Cæremoniali jam abrogato. ¶ *In carne*, ἐν σαρκί. id est, in rebus externis, neque ad animum ipsum pertinentibus. Æstimat enim circumcisionem & per se & ut jam abolitam. Carni verò opponit Spiritum, id est, interiorem Dei notitiam & spiritualem veram εὐσέβειαν: nihilque istud mihi quidem videtur ad probandam Spiritûs sancti Deitatem pertinere.

4 *Habeo*, ἔχων. Heb. pro ἔχω. ¶ *Etiam in carne*, καὶ ἐν τῇ σαρκί. id est, etiam quod attinet ad externa illa, quibus isti tantopere nituntur. Sunt autem ista cum ἔχων proximè non cum πεποίθησιν construenda: quod observavi, ut perspicuitati studerem. ¶ *De quo confidam*, πεποίθησιν. Vulgata, *Confidentiam*. id est, confidentiæ argumentum, ut est etiam mox accipiendum verbum πεποιθέναι. Nam revera in his non confidebat Apostolus, sed in uno Christo. ¶ *Maximè*, μᾶλλον. id est, μάλιστα. Vulg. & Erasmus, *Magis*.

5 *Circumcisus*, περιτομῇ. id est, περιτμηθείς. Ut vertit etiam Syrus.

Syrus. Ad verbum, *circumcisio*, pro circumciso. quam metonymiam rarò invenias in aliquo singulari usurpatam. ¶ *Ex gente Israelis*, ἐκ γένους Ἰσραήλ. id est, genere Israelita, non autem proselytus. ¶ *Hebræus ex Hebræis*, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων. id est à prima & antiquissima usque origine. Nam & ipse Abraham Hebræus dicitur. Itaque non ταυτολογεῖ Paulus. ¶ *Religione*, κατὰ νόμον. Vulgata, *Secundùm Legem*. Erasmus, *Juxta Legem*. νόμον autem, id est, תורה *thorah*, vocat præscriptum religionis institutum, ut si ordinem vel regulam Francisci dicam. Potest enim deduci תורה *thorah*, vel à תור *thor*, id est *ordinavit*, vel à ירה *jarah*, id est *docuit*. Erat autem in summo pretio secta Pharisæorum, ut Act. 26. 15.

6 *Quod ad zelum attinet*, κατὰ ζῆλον. Vulg. *Secundùm æmulationem*. Erasmus, *Juxta studium*. barbarè & obscurè.

7 *Lucra*, κέρδη. id est, quæ pro lucro habebam. Loquitur enim per concessionem, & *lucrum* vocat id quod sibi ad obtinendam salutem prodesse, cùm adhuc Pharisæus esset, opinabatur, id videlicet quod hodie Semipelagiani nostri *Meritum* vocant. Contrà verò ζημίαν id sibi esse Christianus factus pronunciat, id est à se pro eo haberi quod non modò non prosit sed etiam plurimùm noceat. quoniam nihil magis efficit gratuitæ obtinendæ in Christo justitiæ, quàm suorum meritorum sive suæ ipsius justitiæ opinio.

8 *Quinetiam*, ἀλλὰ μὲν οὖν γε. Vulgata, *Veruntamen*. non rectè. ¶ *Duco*, ἡγοῦμαι. Notandum præsens tempus. Sic enim crescit oratio, ut jam Apostolus, quod ad justificationem coram Deo attinet, omnia opera excludat, tum præcedentia, tum etiam consequentia fidem. ¶ *Omnibus istis meipsum mulctavi*, τὰ πάντα ἐζημιώθην. Vulg. *Omnia detrimentum feci*. Erasmus, *Omnia pro damnis duxi*. Respondet autem (opinor) verbum ζημιοῦσθαι verbo Rabinis usitato נזק *nazak*. ¶ *Pro stercoribus*, σκύβαλα. Sic vocant Græci duriora stercora, & quæ difficiliùs egeruntur. Alii σκύβαλα interpretantur quæ canibus objici soleant. quod non malè convenit cum eo quod suprà canes istos pseudapostolos vocarat. Denique usurpavit Apostolus vocabulum quo nihil potuit contemtius significari, ac etiam dignius quod non modò omnes aspernentur, sed quod etiam longissimè à se rejiciant, & alludere mihi videtur Apostolus ad locum Malach. 2. 3. ubi voce פרש *pheresch* utitur propheta, quæ excrementum significat. ¶ *Lucrifaciam*, κερδήσω. id est, ut illorum loco Christum nactus, planè fiam ex paupere locuples, nedum ut quicquam amiserim.

9 *Et comperiar in eo*, καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ. Inveniri in Christo, tacitam habet relationem ad Dei judicium. Is enim in amando unum suum Christum contemplatur in quo acquiescat. Itaque quos comperit in Christo esse (id est, Christo per fidem insitos), in iis nullam invenit condemnationem: quia justitiâ qualem ipse requirit à nobis, id est perfectâ ac cumulatâ, exornatos nos invenit, nimirum Christi justitiâ per fidem nobis imputatâ. At contrà non possunt non condemnari quicunque in Christo non inveniuntur, cùm non possint aliam quàm suam justitiam proferre. Ea verò nulla est, sed justitiæ duntaxat adumbratio, ut ostendit Apostolus, Galat. 3. 10, 11, & 12. ¶ *Non habens*, μὴ ἔχων. exponit quid sit *inveniri in Christo*, de quo modò diximus. Nam post αὐτῷ diastolen omnino reponendam puto, ut μὴ ἔχων non simpliciter ponatur pro μὴ ἔχειν, quasi ex iis qui in Christo inveniuntur alii justitiam suam habeant, alii verò non item: sed pro explanatione superioris dicti accipiatur. Verbum autem εὑρεθῶ nullo modo, ex Græcæ quidem linguæ usu, potest activè intelligi.

---

10 Τοῦ γνῶναι αὐτὸν, καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ, συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ·

11 Εἴπως καταντήσω εἰς τὴν ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν.

12 Οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἢ ἤδη τετελείωμαι· διώκω δὲ εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ' ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.

13 Ἀδελφοὶ, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὐ λογίζομαι κατειληφέναι.

14 Ἓν δὲ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

15 Ὅσοι οὖν τέλειοι, τοῦτο φρονῶμεν· καὶ εἴ τι ἑτέρως φρονεῖτε, καὶ τοῦτο ὁ Θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει.

16 Πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν.

17 Συμμιμηταί μου γίνεσθε, ἀδελφοὶ, καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτω περιπατοῦντας καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς.

18 Πολλοὶ γὰρ περιπατοῦσιν, οὓς πολλάκις ἔλεγον ὑμῖν, νῦν δὲ καὶ κλαίων λέγω, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ·

19 Ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες.

20 Ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν.

21 Ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα.

Ut cognoscam eum, & vim resurrectionis ejus, & b communionem perpessionum ejus, dum conformis fio morti ejus:

Experiens ecquo modo deveniam ad resurrectionem mortuorum.

Non quòd jam *metam* apprehenderim, aut jam sim consummatus: sed persequor *experiens* an *ipse* quoque apprehendam, cujus etiam rei caussâ apprehensus fui à Christo Jesu.

Fratres, ego meipsum non reor *metam* apprehendisse.

Unum autem *ago*, ea quidem quæ à tergo sunt obliviscens, ad ea verò quæ à fronte sunt contendens, scopum versùs feror, ad palmam supernæ vocationis Dei, in Christo Jesu.

Quotquot itaq; adulti sumus, hoc sentiamus: quòd si quid aliter sentitis, hoc quoq; vobis Deus revelabit.

Attamen *in eo* ad quod usque pervenimus, eâdem incedamus regulâ, & idem sentiamus:

Estote simul mei imitatores, fratres, & eos considerate qui sic ambulant sicut habetis nos pro exemplari.

Multi enim ambulant, quos sæpe dixi vobis, nunc autem & flens dico, hostes *esse* crucis Christi:

† Quorum finis *est* exitium, quorum Deus *est* venter, & gloria ad ignominiam ipsorum, qui terrestria curant.

Nostra verò civitas in cœlis est, unde etiam Servatorem exspectamus Dominum Jesum Christum.

‖ Qui transfigurabit corpus nostrum humile, ut conforme fiat ejus corpori glorioso, pro illa vi efficace quâ potest etiam subjicere sibi omnia.

Ad cognoscendum illum, & virtutem resurrectionis ejus, & societatem passionis illius, configuratus morti ejus:

Siquo modo occurram ad resurrectionem quæ est ex mortuis.

Non quòd jam acceperim, aut jam perfectus sim: sequor autem, si comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo Jesu.

** Fratres, ego me non arbitror comprehendisse.*

Unum autem, quæ quidem retro sunt obliviscens, ad ea verò quæ sunt priora extendens meipsum, ad destinatum persequor ad bravium supernæ vocationis Dei in Christo Jesu.

Quicunq; ergò perfecti sumus, hoc sentiamus: & siquid aliter sapitis, & hoc vobis Deus revelabit.

Veruntamen ad quod pervenimus, ut idem sapiamus, in eadem permaneamus regula:

Imitatores mei estote, fratres, & observate eos qui ità ambulant sicut habetis formam nos.

Multi enim ambulant, quos sæpe dicebam vobis, nunc autem & flens dico, inimicos crucis Christi.

Quorum finis interitus, quorum Deus venter est, & gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt.

Nostra autem conversatio in cœlis est, unde etiam Salvatorem exspectamus Dominū Jesu Christum.

Qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, secundùm operationem quâ etiam possit subjicere sibi omnia.

10 Finis Justitiæ ex fide hic est, quod ad nos attinet, ut virtute resurrectionis ipsius ex morte evadamus.
b Iter ad æternam illam salutem est, Christi vestigiis insistere, per crucis ærumnas, donec ad Christum ipsum, ut metam nobis propositam, evadentes, palmam ad quam nos Deus in ipso vocat accipiamus. Hæc autem vera pietatis exercitia opponit Apostolus evanidis illis Legalibus ritibus in quibus pseudapostoli summam pietatis collocabant. 15 Conclusio hujus exhortationis tribus membris constans. Unum, ut in hujus doctrinæ veritate perstent quicunque in ea profecerunt: alterum, ut si qui sunt adhuc rudes, adeò ut ista nondum intelligant, & de Legis abolitione dubitent, turbas non moveant, & benignè tolerentur dum & ipsi erudiantur à Deo: tertium, ut pseudapostolos ex fructibus æstiment: qua in re non dubitat sese pro exemplari proponere. 18 Pseudapostolos, non malevolentiâ nec ambitione impulsus, sed dolens & non sine lacrymis, suis coloribus depingit: quòd videlicet Evangelii Christi hostes (utpote quod cum cruce sit conjunctum) nihil aliud spectent quàm hujus vitæ commoda, id est ut pace, otio, & rebus omnibus abundantes cum magna apud homines existimatione vivant: quorum miserrimum exitum fore prædicit. † Rom. 16. 17. 20 His opponit veros pastores qui neglectis terrestribus in cœlum toti aspirent, ubi sciunt fore ut etiam in corpore suo æternâ illâ gloriâ per Dei virtutem induantur. ‖ 1. Cor. 1. 3. Tit. 2. 12.

---

10 *Vim resurrectionis ipsius*, τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. Vide Rom. 6. 5. Verbum autem γνῶσκειν accipitur pro re ipsa sentire ac experiri.

11 Experiens *ecquo modo*, εἴπως. Vulgata & Erasmus, *Si quo modo*. Est autem præcisum hoc dicendi genus: de quo diximus Rom. 11. 14. Et præterea notandum particulam εἰ & hoc loco & paulò pòst non significare dubitationem, sed rei difficultatem quæ desiderium acuat. Sic apud Hebræos usurpatur particula אולי *ulai*. ¶ *Ad resurrectionem mortuorum*, εἰς τὴν ἀνάστασιν νεκρῶν. id est ad vitam immortalem, quæ resurrectionem sanctorum consequetur. Nam alioqui etiam infideles resurgent, sed in perpetuas pœnas, quæ vocantur mors æterna. ¶ *Mortuorum*, τῶν νεκρῶν. Syrus & Vetus Latinus interpres legerunt τὴν ἐκ νεκρῶν, *ex mortuis*, ut habet etiam Claromontanus codex.

12 *Non quòd jam* metam *apprehenderim*, οὐχ ὅτι ἤδη κατέλαβον. Species est correctionis, acsi scriptum esset, Hoc autem non idcirco dixi quòd existimem me jam ad metam pervenisse. *Metam* autem *apprehendere* (fuit enim aliquid subaudiendum quod cum verbo λαμβάνειν construatur) non declarat hoc in loco vitam æternam possidere, quoniam quin eò nondum pervenisset Apostolus, nè dubitari quidem potuit: sed cursûs ipsius confectionem significat, ut supersit tantùm præmii receptio. acsi diceret Apostolus sese quantumvìs diu multúmque in decurrendo suo stadio laborasset, minimè tamen existimare sibi, quasi decurso penitus suo stadio, coronam duntaxat superesse: sed se potiùs quo propiùs ad metam accedit, in ipso adhuc cursu versantem, non quid egisset, sed quid agendum superesset considerare, & eo majore nixu ad scopum contendere. Videbat enim ità res suas tunc esse Romæ dispositas, ut spem etiam liberationis conciperet: & videtur aliquod omnino non parvum temporis spatium inter hujus epistolæ scriptionem & Pauli mortem intercessisse. Imminente autem ipsi morte contrario prorsus sermone utitur, 2. Tim. 3. 7. ¶ *Sim consummatus*, τετελείωμαι. Vulg. *Sim perfectus*. Atqui perstandum fuit in metaphora à cursoribus sumta, & servanda passivi verbi significatio, ut apparet ex passivo altero κατελήφθην, Apostolo ità significante se non suis, sed divinitus suppeditatis viribus fretum in hoc cursu pergere. τελειοῦσθαι verò dicuntur

dicuntur etiam qui ad virilem ætatem usque adoleverunt, unde τέλειοι dicti quos Apostolus τοῖς νηπίοις passim opponit, ut diximus 1. Cor. 2.6. & 14. 20. Vide autem in primis de hoc verbo Luc. 13.32. ¶ *Cujus rei causâ*, ἐφ' ᾧ. id est, ὃ ἕνεκα, ut Matth. 26. 50. & infrà, 5. 9. Vetus interpres, *In quo*. Erasmus, *Quatenus*. id est καθ' ὅσον. Ac certum quidem est nos non currere nisi quatenus nos apprehendit Christus, ut extra viam currentes in viam deducat, & omnes ad currendum vires gratuitò largiatur. ¶ *Apprehensus fui*, κατελήφθην. Elegans est in hoc verbo ἀνταναίκλασις, ut in γνώσομαι & γνώσθην, 1. Cor. 13. 12.

13 *Non*, οὐ. Claromontanus codex habet οὔπω, *nondum*, & quidem rectiùs.

14 *Unum autem* ago, ἓν δέ. Sic utcunque expressa est sententia: sed tamen in Græco sermone puto subaudiri ἐστι, ut plena sit oratio, *unum autem est*: sicut in vernaculo sermone dicimus *Il y a un poinct*. sequentia autem participia cum sequente verbo διώκω conjungenda sunt. Syrus interpres subaudire maluit aut etiam adjectum legit verbum οἶδα, *novi*, & postea καὶ κατὰ σκοπὸν διώκω. ¶ *Ad ea verò quæ à fronte sunt*, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν. Vulgata, *Ad ea verò quæ sunt priora*: ità obscurè ut nemo intelligat. ¶ *Contendens*, ἐπεκτεινόμενος. Vulgata ad verbum, *Extendens meipsum*. Erasmus, *Enitens*. Pergit autem in translatione à cursoribus sumta, qui si quando summo & quasi jam ultimo impetu nitantur, prono & quasi præcipiti corpore feruntur ad scopum. ¶ *Feror*, διώκω. Vulgata, *Persequor*. Erasmus, *Insequor*. Ego puto absolutè positum non aliud declarare quàm *curro*. Et κατὰ σκοπὸν non satis Latinè Vetus interpres convertit, *Ad destinatum*. Erasmus verò multò pejùs, *Juxta præfixum signum*. ¶ *Supernæ vocationis*, τῆς ἄνω κλήσεως. Tertullianus lib. De Resurrectione carnis vertit *incriminationis*, ut omnino legisse videatur τῆς ἀνεγκλήσεως, quam vocem alibi vix crediderim reperiri. Sed illud tamen verum est, vitam æternam solis illis tribui qui facti sunt in Christo per fidem apprehenso ἀνέγκλητοι, sive, ut loquitur Apostolus, ἄσπιλοι καὶ ἄμωμοι.

15 *Adulti*, τέλειοι. Vulgata & Erasmus, & omnes interpretes Latini, *perfectos* interpretantur, quod præbuit de Perfectione disputandi occasionem, cùm translatitiè hæc vox dicatur de interioris hominis ætate, & ità quidem ut τέλειοι τοῖς νηπίοις opponantur, ut suprà diximus 1. Cor. 2. 6. & 4. 20. & πεπληρωμένοι infirmis & novitiis. ¶ *Hoc sentiamus*, τοῦτο φρονῶμεν. sive, *ità simus affecti*, id est, non quantum viæ jam confecerimus, sed quid nobis ad metam supersit cogitemus, nè quid nos totis viribus currentes remoretur. Et ità quidem in Græcis & Latinis codicibus legitur. Sed omnino existimo Paulum potiùs scripsisse τὸ αὐτὸ φρονῶμεν, *Idem sentiamus*, iisdem simus & sententiis & animis concordes. Sic enim poscere videtur hujus loci sententia, & alioqui non stabit antithesis τοῦ ἑτέρως φρονεῖν, quod ad assensionem in doctrina (quo malo præcipuè impeditur Ecclesiarum progressio) referendum esse liquet ex verbo ἀποκαλύψει, *Reteget*: hortante videlicet Apostolo, tum hoc loco tum alibi sæpe, ut alii alios, etiam pro humani judicii imbecillitate in nonnullis dissentientes, tolerent Christianâ caritate, tantisper dum imperitiores erudiantur. ¶ *Revelabit*, ἀποκαλύψει. In Vulgata editione perperàm legitur *Revelavit* pro *Revelabit*, errore multis codicibus manuscriptis familiari, quique nonnullis præbuit disputandi occasionem hoc loco.

16 Et *idem sapiamus*, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vetus interpres hoc membrum priori præposuit. Erasmus legit quidem eodem ordine, sed subaudiens ὥστε: vertit enim, *Ut simus concordes*. Id verò mihi necessarium non videtur cùm in priore membro στοιχεῖν manifestè ponatur pro στοιχῶμεν, nec sit novum in bimembri quoque oratione, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpissimè observavimus, copulam supplere, quam etiam Syrus interpres expressit. Sed fortassis hæc ipsa verba τὸ αὐτὸ φρονεῖν, est illa ipsa regula ad cujus præscriptum vult nos incedere Apostolus: quam sententiam si sequamur, sic potiùs vertendus erit hic locus, *itidem esse affectum*, juxta illud, Idem velle, idem nolle, ea demum firma amicitia est, modò id quidem rectè intelligatur, ut ipsi profani scriptores explicant, qui de amicitia scripserunt.

17 *Ità*, οὕτω. In Claromontano & alio codice legitur ὄντως, id est *verè* & *sincerè*.

18 *Ambulant*, περιπατοῦσι. Syrus interpres legit ἑτέρως περιπατεῖν, *aliter incedunt*. quam scripturam maximè probarim. ¶ *Quos*, οὕς. Erasmus, *De quibus*. Ideo coactus est vertere τοὺς ἐχθρούς, *inimici*, cùm optimè omnia conveniant si ὄντας subaudias. Nec obstat articulus, cujus ea vis est ut significet Apostolus istos præ cæteris esse Christi hostes.

19 *Finis*, τὸ τέλος. id est merces. sicut apud Hebræos עקב *hekeb* accipitur pro mercede quæ opus sequitur. ¶ *Gloria*, ἡ δόξα. Gloria videlicet quam captant ab hominibus: quæ tamen in ipsorum maximam infamiam redundabit. Nisi malimus, servatâ præpositione ἐν, dicere istos in sua ipsorum infamia sibi mirè placuisse, nempe in circumcisione, quæ tamen expositio est longiùs petita. ¶ *Qui curant*, φρονοῦντες. id est φροντίζοντες. Rom. 14. 6. & infrà 4. 10.

20 *Nos autem ut cœlorum cives nos gerimus*, ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει. Ad verbum, *Nostra autem vivendi ratio in cœlis exsistit*. Vulgata, *Nostra autem conversatio in cœlis est*. Mihi verò *conversationis* nomen videtur nimiùm generale & ὁμιλίας potiùs notare, ac proinde non satis exprimere allusionem ad civitatem illam cœlestem & permanentem, cujus jura prorsus cœlestia sunt, & de qua Apostolus Heb. 11. 10. & 16. & 12. 22. & 13. 14. Quamobrem etiam *municipatûs* nomen repudiavi, quo Hieronymus hunc locum interpretatur in Nepotiani epitaphio, quamvis in prioribus editionibus ab illo non abhorruerim: non cogitans sic detrahi de Christianorum dignitate, ut qui fiant cœlorum non municipes sed planè cives. Cæterùm etsi πολίτευμα à πολιτείᾳ propriè sic differt, ut civis actiones ad civilem vitam spectantes, ab ipsis civitatis legibus: interdum tamen ista inter se permutantur, ut expressè testatur Aristoteles Polit. 3. c. 4. Sed & Polybius, τῶν πολιτευμάτων, inquit, τὸ μὲν ἀριστοκρατικὸν, τὸ δὲ βασιλικὸν, quo sensu non malè etiam possemus hoc loco πολίτευμα *civile regimen* interpretari, nisi verbum ὑπάρχει (pro quo etiam *exsistit* quàm *est* dicere malui) postulare videretur, ut hoc πολίτευμα nostrum, i. hæc nostra vivendi ratio, potiùs in cœlum tendere, quàm in cœlis exsistere diceretur. Castellio novitatis suæ morem retinens *Rempublicam* interpretari maluit, ut & ipsum ἐκκλησίας nomen, Matt. 18. 7. Syrus deniq; interpres usus nimiùm generaliter vertit פולחנן *pulchanan*, i. *opus nostrum*, ut si Gallicè dicas *nostre besongne*, aut, *nostre affaire*. Vide Act. 22. 1. ¶ *Unde*, ἐξ οὗ. Sub. τόπου, inquit Erasmus. Ego malo οὐρανοῦ supplere. Sic Homerus Iliad. γ'. Ἀνθρώπους ἰθύνειν, ἐξ οὗ, &c. ἐπίσκοπος ὀρᾶσαι. Sed & causam huic formulæ reddendi præbuit idiotismus Hebræorum qui שמים *schamajim* nunquam nisi duali numero dicunt, quem Græci singulari potiùs οὐρανόν vocant.

21 *Corpus nostrum humile*, τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν. Vulgata ad verbum, *Corpus humilitatis nostræ*, ex Hebraismo, quem sæpissimè jam annotavimus. Sic *Corpus claritatis suæ* convertit ad verbum, pro *Corpus suum gloriosum*.

ΚΕΦ. δ'.

Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, χαρὰ καὶ στέφανός μου, οὕτω στήκετε ἐν Κυρίῳ, ἀγαπητοί.

2 Εὐοδίαν παρακαλῶ καὶ Συντύχην παρακαλῶ τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν Κυρίῳ.

3 Καὶ ἐρωτῶ καὶ σέ, σύζυγε γνήσιε, συλλαμβάνου αὐταῖς, αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι, μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς.

4 Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἐρῶ, χαίρετε.

5 Τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις. ὁ Κύριος ἐγγύς.

6 Μηδὲν μεριμνᾶτε· ἀλλ' ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετὰ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν Θεόν.

CAP. IIII.

Itaque, fratres mei dilecti & expetiti, gaudium & corona mea, ità perstate in Domino, dilecti.

Evodian precor & Syntychen precor ut idem sentiant in Domino.

Et rogo te quoque, socie germane, adjuva illas, ut quæ in Evangelio concertarunt mihi, unà cum Clemente quoque & reliquis adjutoribus meis, quorum nomina *sunt* * in libro vitæ.

Gaudete in Domino semper: rursum inquam, Gaudete.

Æquitas vestra innotescat omnibus hominibus. ª Dominus propè est.

De nulla re soliciti estote: sed omni in re orationibus & deprecatione cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.

CAP. IIII.

Itaque, fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium & corona mea, sic state in Domino charissimi.

Evodiam rogo & Syntychen deprecor, idipsum sapere in Domino.

Etiam rogo & te, germane compar adjuva illas quæ mecum laboraverunt in Evangelio, cum Clemente, & cæteris adjutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ.

Gaudete in Domino semper: iterum dico, Gaudete.

Modestia vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus propè est.

Nihil solliciti sitis: sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.

1 Conclusionis repetitio, ut ad victoriæ usque adeptionem fortiter, Domini robore freti, perseverent.
2 Quosdam etiam nominatim appellat, partim etiam quòd peculiari exhortatione egerent, partim ut reliquos eò alacriùs incitent. * Apoc. 3. 5. & 10. 8. & 21. 27. 4 Adjicit particulares exhortationes, quarum prima est, ut Philippensium gaudium nullæ ab impiis illatæ afflictiones impediant. 5 Altera, ut omnia æqui boniq; consulentes moderatè se gerant cum omnibus. ª Occupatio, non oportere ut impatientiâ tumultuemur, cùm Deus sit nobis proximus, ut omnibus nostris malis suo tempore medeatur. 6 Tertia, nè anxiè simus ulla de re soliciti, sed certa cum fiducia Deo gratias agentes, ab eo petamus quibuscunque nobis est opus, ut pacatâ conscientiâ nos ei totos ex animo summittamus.

---

1 *Expetiti*, ἐπιπόθητοι. Hebræi נחמדים *nechmadim*. Virg. *Nec dulces natos, exoptatúmque parentem*. ¶ *Corona*, στέφανος. id est meum decus. Subauditur autem aliquid post οὕτω, ut plena sit oratio, State in Domino, ità ut dixi.

2 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. id est eâ concordiâ cujus vinculum sit Dominus; vel, παρακαλῶ ἐν Κυρίῳ, *obtestor per Dominum*.

 3 *Socie*

3 *Socie germane, σύζυγε γνήσιε.* Aliquem proculdubio compellat, quem sibi in opere Domini conjunctissimum erat expertus, quem Hebraicè dicas חבר *chaber*. neque nos par est, quis fuerit, curiosiùs investigare, nullo cum fructu. Sed quòd nonnulli colligunt ex hoc loco Paulum hoc tempore uxorem habuisse, ad quam hoc spectet, nimiùm est infirmum, cùm 1.Cor.7.8. iis sese manifestè adjungat qui uxorem non haberent : nec (ut rectè observavit doctissimus interpres) ulla vel levissima sit conjectura, Paulum ab eo tempore de uxore ducenda cogitasse, quam Philippis postea reliquerit. σύζυγον quidem apertè usurpat Aristophanes in Pluto pro ejusdem consilii socio ac participe, in his versiculis, Ἄπειμι, γινώσκω γὰρ ἥττων ὢν πολὺ Τοῦ σοῦ, ἐὰν δὲ σύζυγον λάβω τινὰ Καὶ σύκινον, τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον θεὸν Ἐγὼ ποιήσω τήμερον δοῦναι δίκην. Sed & apud Nonnum Christus sese vocat Patris σύζυγον. Quòd si magìs placuerit, propriâ hujus vocis significatione servatâ, *Conjugem* interpretari, poterit hoc commodè intelligi de quopiam vel Evodiæ vel Syntychis marito, ut Græcus scholiastes notavit. Σύζυγον autem ut proprium nomen accipere, durum est, propter adjunctum γνήσιε epitheton. Sed ridiculi sunt qui ex Latinis Germanum ut proprium nomen interpretantur. Syrus autem interpres utens masculinis ubique vocibus, nullum dubitationi locum relinquit. ¶ *Adjuva illas, συλλαμβάνου αὐταῖς.* id est, adjunge te illis socium in eodem opere, ut istas fuisse ex viduarum collegio verisimile sit, & hoc commodè possimus vernaculo Gallico sermone interpretari, *Employez vous*, vel *Mettez vous en besongne avec elles*, Luc. 10. 40. ¶ *In libro vitæ, ἐν βίβλῳ ζωῆς.* Hebr. בספר חיים *besepher chajim*, ut Psal. 69. 29. Dicitur enim Deus ἀνθρωποπαθῶς librum habere in quo electorum suorum nomina descripserit, quibus vitam æternam daturus est. Eum vocat Ezechiel 13. 9. Scripturam domûs Israel, & arcanum Domini.

4 *Gaudete in Domino, χαίρετε ἐν Κυρίῳ.* *Gaudii* nomine intelligit fructum τῆς εὐθυμίας, sed addidit *In Domino*, ut à gaudio mundi distinguatur. Sed ubi timor ille, & tremor, & crux illa perpetua? Respondeo, his omnibus non modò non exstingui sed etiam foveri gaudium filiorum Dei, ut ex martyrum historiis liquet. non quòd sint ἀναίσθητοι, sed quòd ista experientiam gignant, experientia verò spem quæ fallere non potest, Rom. 5 4.

5 *Æquitas, τὸ ἐπιεικές.* id est, Animus in convictu moderatus, & minimè rigidus sui etiam juris exactor. sic tamen ut de ipsius Dei jure nihil detrahatur. Sed & *Candorem* possis interpretari. Vulgata & Erasmus, *Modestia*, ταπεινοφροσύνη. Vide 1. Tim. 3. 3.

6 *Omni in re, ἐν παντί.* Hebr. בכל *bechol*. de quo alibi sæpe diximus. Syrus interpres supplevit זמן *zeman, tempore*. Vulg. verò legit ἐν πάσῃ προσευχῇ, *in omni precatione*, contra Græcorum omnium codicum fidem, nec satìs appositâ sententiâ. ¶ *Cum gratiarum actione, μετ' εὐχαριστίας.* Hinc fit ut David sæpissime à clamoribus & lacrymis ordiens, in gratiarum actionem desinat.

---

8 Conclusio universalis, ut sicut tum verbis tum exemplis fuerunt edocti, vitam suam ad omnis sanctimoniæ & justitiæ regulam exigant.

10 Gratam sibi esse testatur eorum beneficentiam, quâ in summa rerum inopia fuerat ab eis sublevatus: ità tamen orationem temperans, ut ab omni sordium suspicione se purum esse, atque adeò se animum habere tum secundarum tum etiam adversarum rerum capacem, se denique in sola Dei voluntate acquiescere, testetur. 15 Testatur se superiorum quoque officiorum memoriam conservare, & rursus sinistram immodicæ cupiditatis suspicionem repellit, quòd à nullis aliis quicquam acceperit.

7 Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.
8 Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοὶ, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνὰ, ὅσα δίκαια, ὅσα ἁγνὰ, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὔφημα, εἴτις ἀρετὴ, καὶ εἴτις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε.
9 Ἃ καὶ ἐμάθετε, καὶ παρελάβετε, καὶ ἠκούσατε, καὶ εἴδετε ἐν ἐμοὶ, ταῦτα πράσσετε, καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.
10 Ἐχάρην δὲ ἐν Κυρίῳ μεγάλως ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν· ἐφ' ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, ἠκαιρεῖσθε δέ.
11 Οὐχ ὅτι καθ' ὑστέρησιν λέγω· ἐγὼ γὰρ ἔμαθον, ἐν οἷς εἰμι, αὐτάρκης εἶναι.
12 Οἶδα δὲ ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ περισσεύειν· ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι καὶ χορτάζεσθαι καὶ πεινᾷν, καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι.
13 Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ.
14 Πλὴν καλῶς ἐποιήσατε, συγκοινωνήσαντές μου τῇ θλίψει.
15 Οἴδατε δὲ καὶ ὑμεῖς, Φιλιππήσιοι, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Μακεδονίας, οὐδεμία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησεν εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι·
16 Ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἅπαξ καὶ δὶς εἰς τὴν χρείαν μοι ἐπέμψατε.

Et pax illa Dei quæ exsuperat omnem mentem, præsidio custodiet corda vestra, & cogitationes vestras in Christo Jesu.
Quod reliquum est, fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque veneranda, quæcunque justa, quæcunque munda, quæcunque amabilia, quæcunque boni nominis, siqua virtus, & siqua laus est, hæc reputate.
Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc, *inquam*, facite, & Deus pacis erit vobiscum.
Gavisus sum autem in Domino magnopere quòd jam tandem reviruistis in vestra pro me cura : qua de re tamen soliciti eratis, sed destituebamini opportunitate.
Non quòd penuriâ laborem *hoc* dico : nam ego didici, in quibus sum, iis ipsis contentus esse.
Novi autem deprimi, novi etiam abundare : ubique & in omnibus initiatus sum, & ad saturitatem & ad esuritionem, *id est* tum ad exundantiam, tum ad penuriam :
Omnia valeo per eum qui me corroborat, *nempe* Christum.
Attamen bene fecistis quòd unà participastis meam afflictionem,
Nostis autem & vos, Philippenses, cùm initio Evangelii proficiscerer è Macedonia, nullam mihi Ecclesiam communicasse in ratione dati & accepti, nisi vos solos :
Nam etiam Thessalonicæ *cùm essem* semel & iterum quod mihi opus erat misistis.

Et pax Dei quæ exsuperat omnem sensum, custodiet corda vestra, & intelligentias vestras in Christo Jesu,
De cætero, fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque pudica, quæcunque justa, quæcunque sancta, quæcunque amabilia, quæcunque bonæ famæ, siqua virtus, siqua laus, hæc cogitate.
Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc agite, & Deus pacis erit vobiscum.
Gavisus sum autem in Domino vehementer quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire: sicut & sentiebatis, occupati autem eratis.
Non quasi propter penuriam, dico: ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse.
Scio & humiliari, scio & abundare: ubique & in omnibus institutus sum, & satiari & esurire, & abundare & penuriam pati:
Omnia possum in eo qui me confortat.
Veruntamen bene fecistis communicantes tribulationi meæ.
Scitis autem & vos, Philippenses, quòd in principio Evangelii, quando profectus sum à Macedonia, nulla mihi Ecclesia communicavit in ratione dati & accepti, nisi vos soli:
Quia & Thessalonicam semel & bis in usum mihi misistis.

---

7 *Pax Dei, ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ.* i. summa illa tranquillitas animi, atq; adeò felicitas quam unus Deus in uno Christo largitur. Vide Rom. 5. 1. ¶ *Præsidio custodiet, φρουρήσει*, nempe ut certus adoptionis Spiritûs testis. Bene usurpavit verbum militare, cùm nihil æquè nobis conetur Satan atque pacem istam, quæ à solo Christo per fidem in nos derivatur, extorquere, eóque nomine non desinat perpetuò nos oppugnare. Vulgata & Erasmus, *Custodiet*: non satìs expressè. ¶ *Corda vestra & mentes vestras, τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν*, i. tum affectibus, tum cogitationibus. Animum enim dividit in cor, id est, voluntatis & affectuum sedem: & νόημα, id est, superiorem partem, quâ intelligimus & ratiocinamur.

8 *Vera, ἀληθῆ.* Veritatem in primis (id est, bonæ conscientiæ integritatem) commendat. ¶ *Veneranda, σεμνά.* id est, ejusmodi ut vos sanctâ quâdam gravitate exornent. Hoc enim declarat ἡ σεμνότης, de qua hîc agitur, & cujus exemplum exstat Act. 5. 12, & 13. Vulg. σεμνὰ convertit *Pudica*, nimiùm angustâ significatione. Erasmus, *Honesta*, id est, καλά. ¶ *Munda, ἁγνά.* vel *casta*. Vulg. *Sancta*, ut videatur legisse ἅγια, eodem aut certè non multò diverso sensu. ¶ *Amabilia, προσφιλῆ.* Huc pertinent quæ scripta sunt Rom. 12. 17, & 18. & hujus virtutis verum exemplar habemus Christum toti populo amabilem, & Apostolos quoque Act. 2. 47. Erasmus, *Accommoda*, id est, προσφιλῆ. nisi malimus sic vocari, quæ meritò sint expetibilia: sicut εὔφημα dicuntur, de quibus meritò quis laudetur. ¶ *Siqua virtus, εἴτις ἀρετή.* Nusquam alibi utitur Paulus hoc verbo, ut nimiùm humili, si cum donis sancti Spiritûs comparetur. ¶ *Reputate, λογίζεσθε.* id est diligenter curate & attendite. Vulgata, *Cogitate*, verbo nimiùm diluto.

9 *Erit vobiscum, ἔσται μεθ' ὑμῶν.* Hebraismus, pro, vobis aderit.

10 *Reviruistis in vestra pro me cura, ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν.* vel, *Revirescere fecistis vestram pro me curam*, ità ut ἀνεθάλετε sit ut in conjugatione Hiphil. Vulg. *Refloruistis pro me sentire*. Erasmus, *Revixit vestra pro me solicitudo*. φρονεῖν pro φροντίζειν alibi etiam annotavimus, & ità accipitur Col. 3. 2. ¶ *Qua de re tamen, ἐφ' ᾧ καί.* Καὶ accipio pro μέντοι, ut apud Hebræos ponitur ו pro adversativa, ut Eccles. 9. 16. & ἐφ' ᾧ pro οὗ ἕνεκα, ut suprà, 3. 12. Vulgata, *Sicut & sentiebatis*, duplici errore. Erasmus, *In quo & soliciti eratis*. Hoc autem addit Paulus ut mitiget quod dixerat, ipsorum studium reviruisse, quasi priùs prorsus exaruisset. ¶ *Destituebamini opportunitate, ἠκαιρεῖσθε.* Vulgata, *Occupati eratis*, prorsus absurdè.

11 *Non quòd penuriâ laborem, οὐχ ὅτι καθ' ὑστέρησιν.* id est, non penuriæ ullius habens rationem, cùm hîc spectem potiùs quid sit è re vestra. Vulgata, *Non quasi propter penuriam*. Legit enim οὐχ ὡς, quæ certè scriptura planior est. Stephanus autem noster conjicit Paulum fortassis scripsisse οὐχ ὅτι καθυστέρησα λέγω, id est, *Non dico quòd mihi quidpiam defuerit*, vel *quod fuerim penuriam passus*. Et hanc conjecturam adjuvat Syrus interpres. ὑστερεῖν verò sic accipitur tum de persona, ut Luc. 23. 35. Matth. 19. 20. 1. Cor. 12. 24. tum de eo quod deest, ut Marc. 10. 21. Sed de καθυστερεῖν hoc significatu dubito : nec quidpiam facilè ex conjectura in his libris audendum, etiamsi violari sententia non videatur.

12 *Deprimi, ταπεινοῦσθαι.* Vulgata, *Humiliari*. Utitur generali nomine cùm de una crucis specie (id est de inopia) disserat, nempe quòd hæc ferè soleat omnia ista secum trahere, ac illud præsertim, quòd qui pauper est, à plerisque contemnitur, quantumvìs excellentibus Dei donis ornatus. ¶ *Abundare, περισσεύειν.* Erasmus, *Excellere*. Putat enim alioqui non constare antithesin.

Sed

Sed (ut modò dixi) τὸ πεπληρῶσθαι, quamvis generalem significationem habeat, tamen ad id de quo agitur restringendum est. ¶ *Ubique*, ἐν παντὶ. id est quovis loco seu tempore. Nam latè patet בכל *bechol*, & cùm addatur ἐν πᾶσι, *in omnibus* præstat hoc referre ad res ipsas (multorum enim indiget præsens hæc vita) illud verò ad ipsas rerum circumstantias. ¶ *Initiatus sum*, μεμύημαι. Metaphora sumta est à rebus sacris, quam libens servavi. Sic enim significat Apostolus, sanctificatam esse nostram tum abundantiam, tum inopiam: denique totam hanc nostram vitam quasi perpetui sacrificii instar esse. Vulgata & Erasmus, *Institutus sum*, i. πεπαίδευμαι. ¶ *Et ad saturitatem*, καὶ χορτάζεσθαι. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Saturari*. Ego studui perspicuitati. ¶ Id est *tum ad abundantiam*, καὶ περισσεύειν. Explicat quid *saturitatis* & *famis* nomine significarit. Nequis igitur hanc saturitatem æstimet ex illorum moribus, apud quos Jejunare idem declarat atque ità saturum fieri ut biduo non esuriat. Sed & Hebræorum more saturari & inebriari non significat ingurgitari, sed tantum sumere quantum satis est. At enim dicet aliquis, Quæ hæc est virtus, posse abundare? Respondeo, longè maximam esse hanc virtutem: cùm multò plures perdiderit copia quàm inopia: ut minimè mirum sit, Paulum hæc unius Christi virtuti accepta referre. Nam longè alia hæc sunt quàm quæ de istis virtutibus tradiderunt Philosophi.

15 *Initio Evangelii*, ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου. i. initio prædicati à me Evangelii apud vos. Id enim vocat Evangelium, ut suprà, cap. 2. versu 22. Non potuit autem ampliùs laudare Philippensium charitatem, quàm quòd eam jam indè ab initio re ipsâ ostendissent, & tunc quoque ad extremum servarent. ¶ *In ratione dati & accepti*, εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως. Hoc est quod aiunt Rabbini, מתן ומשא *mattan umassa*. Alludit autem ad pecuniarias rationes, in quibus habetur dati & accepti ratio. Aliæ autem Ecclesiæ tum acceperant quidem, sed nihil dederant: quod in utraque ad Corinthios epistola pluribus persequitur Apostolus, non ut [illegible], sed ut occluderet pseudapostolis.

16 *Thessalonicæ cùm essem*, ἐν Θεσσαλονίκῃ, subauditur, ὄντι, ut ostendit pronomen μοί. Durius enim fuerit ἐν pro εἰς hoc loco interpretari, Vulgata, *Thessalonicam*. ¶ *Semel & iterum*, ἅπαξ καὶ δίς. Vulgata ad verbum, *Semel & bis*, id est, ter.

17 Οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, ἀλλ' ἐπιζητῶ τὸν καρπὸν τὸν πλεονάζοντα εἰς λόγον ὑμῶν.	Non quòd requiram donum, sed requiro fructum illum exuberantē, qui in rationes vestras *inducatur*.	*Non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantem in rationem vestram.*
18 Ἀπέχω δὲ πάντα, καὶ περισσεύω· πεπλήρωμαι δεξάμενος παρὰ Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν, ὀσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτὴν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ.	Accepi autem omnia, & abundo: expletus sum, *inquam*, acceptis ab Epaphrodito quæ à vobis *missa sunt*, odore bonæ fragrantiæ, hostiâ Deo acceptâ ac placente.	*Habeo autem omnia, abundo: repletus sum, acceptis ab Epaphrodito quæ misistis, odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Deo.*
19 Ὁ δὲ Θεός μου πληρώσει πᾶσαν χρείαν ὑμῶν κατὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, ἐν δόξῃ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	Deus autem meus supplebit quicquid opus fuerit vobis, secundùm divitias suas, gloriosè, in Christo Jesu.	*Deus autē meus impleat omne desiderium vestrū secundùm divitias suas, in gloria, in Christo Jesu.*
20 Τῷ δὲ Θεῷ καὶ πατρὶ ἡμῶν ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.	Deo autem & Patri nostro *sit* gloria in secula seculorum. Amen.	*Deo autem & Patri nostro gloria in secula seculorum. Amen.*
21 Ἀσπάσασθε πάντα ἅγιον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί.	Salutate omnes sanctos in Christo Jesu. Salutant vos qui mecum sunt fratres.	*Salutate omnem sanctum in Christo Jesu. Salutant vos qui mecum sunt fratres.*
22 Ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας.	Salutant vos omnes sancti, maximè verò qui sunt ex Cæsaris domo.	*Salutant vos omnes sancti, maximè autem qui de Cæsaris domo sunt.*
23 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.	Gratia Domini nostri Jesu Christi *sit* cum omnibus vobis. Amen.	*Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen.*
Πρὸς Φιλιππησίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης δι' Ἐπαφροδίτου	Scripta est Romā per Epaphroditum.	*Scripta est ab urbe Roma per Epaphroditum.*

17 Rursus testatur, quòd eorum officium approbet, non tam id suâ quàm illorum causâ facere, ut qui non tam ipsi quàm Deo hoc voluti sacrificium obtulerint, cujus non sit Dominus ipse futurus immemor.

17 Qui *in rationes vestras* inducatur, εἰς λόγον ὑμῶν. Hoc est quod vernaculo sermone dicimus, *Qui vous vient en compte*. Pergit enim in translatione illa à pecuniariis rationibus desumta, & significat se non suo, sed illorum commodo consulere. Nam & paulò pòst illorum munus vocat Sacrificium Deo gratum. Vulgata & Erasmus, *In rationem vestram*, admodum obscurè. Syrus perinde vertit ac si scriptum esset, ἐν ὑμῖν, *in vobis*. Locum autem istum sic pulchrè exponit Augustinus, lib. 2. de sermone Domini in monte. *Hoc enim*, inquit, *Judicio poterat apparere, quantum profecissent in Deum, cùm id libenter offerrent, quod non propter gaudium de muneribus, sed propter communionem charitatis ab ipsis quærebatur*.

18 *Accepi*, ἀπέχω. Vulgata, *Habeo*. Erasmus, *Recepi*. Vide Matth. 6. 2. ¶ *Odore bonæ fragrantiæ*, ὀσμὴν εὐωδίας. Alludit ad Legis thymiamata, ut Act. 10. 4. & suprà, 2. 17.

19 *Supplebit*, πληρώσει. Vulgata, *Impleat*, πληρώσαι. ¶ *Opus fuerit*, χρείαν. Vulgata, *Desiderium*, πόθον. ¶ *Gloriosè*, ἐν δόξῃ. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In gloria*. Syrus, *cum gloria Jesu Christi*.

20 *In secula seculorum*, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Hebraismus sæpe à nobis explicatus, pro *In æternum*.

22 *Ex Cæsaris domo*, ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας. Neronis domesticos intellige. Hoc verò quid aliud erat quàm Deum in mediis inferis regnare? Vide suprà, 1. 13. Quæ verò de Seneca ut Pauli amico feruntur, sanè nimium impudenter sunt conficta ab iis, qui Stoica quædam graviter dicta non possunt à Christianis & verè divinis placitis discernere, quæ nunquam Stoicis in mentem venerunt, omnium Philosophorum superbissimis: & qui Epicureis (quamvis ab iis diversissimi) annumerantur inter eos qui Paulum habuerunt ludibrio, Act. 17. 18. ¶ *Scripta est*, ἐγράφη. Claromontanus codex habet ἐπληρώθη, *absoluta est*, neq; aliud addit. Res tamen ità se habet, ut ex ipsa epistola necessariò colligitur.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἡ πρὸς ΚΟΛΟΣΣΑΕΙΣ Ἐπιστολή.

EPISTOLA PAULI Apostoli ad COLOSSENSES.

ΚΕΦΑΛ. α.	CAP. I.	CAP. I.
Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς,	PAulus Apostolus Jesu Christi per Dei voluntatem, & Timotheus frater,	*PAulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater,*
2 Τοῖς ἐν Κολοσσαῖς ἁγίοις καὶ πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	Iis qui sunt Colossis, sanctis ac fidelibus fratribus in Christo Jesu. Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Jesu Christo.	*Iis qui sunt Colossis, sanctis & fidelibus fratribus in Christo Jesu. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.*
3 Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πάντοτε περὶ ὑμῶν προσευχόμενοι,	Gratias agimus Deo & Patri Domini nostri Jesu Christi, semper pro vobis orantes:	*Gratias agimus Deo & Patri Domini nostri Jesu Christi, semper pro vobis orantes:*
4 Ἀκούσαντες τὴν πίστιν ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·	Auditâ fide vestrâ in Christo Jesu, & charitate in omnes sanctos:	*Audientes fidem vestram in Christo Jesu & dilectionem quam habetis in sanctos omnes:*

3 Commendat doctrinam ab Epaphra ipsis traditam, & eorum in ipsa excipienda alacritatem.

1 PEr voluntatem, διὰ θελήματος. id est gratuitâ Dei liberalitate, ut sæpe jam exposuimus.

2 *Iis qui sunt Colossis*, τοῖς ἐν Κολοσσαῖς. Colossæ sitæ sunt in Phrygia, non procul Hierapoli & Laodicea, quâ parte imminet Lyciæ & Pamphyliæ. Refellit autem hic locus Cyri cujusdam Prodromi & aliorum opinionem, qui hanc epistolam ad Rhodios scriptam putant, quasi à Colosso illo celebri dicti sint Colossenses. ¶ *Et Domino*, &c. Καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, vel, *Et Domini Jesu Christi*. Constat autem ex Theophylacto vetustos codices Græcos hanc appendicem hoc loco non habuisse.

3 *Deo & Patri*, τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ. Vide Corinth. 15. 24. Neque verò aliter à nobis considerari potest Deus in salutem, nisi quatenus est Pater Christi in quo sumus adoptati.

4 *In Christo*, ἐν Χριστῷ. Bene, *in Christo*. Nam extra Christum non est fides, sed opinio, quod ad salutem quidem attinet. ¶ *In omnes*, τὴν εἰς πάντας. Vulgata, *quam habetis in omnes*, & Claromontanus codex, ἣν ἔχετε εἰς πάντας.

5 Διὰ τὴν ἐλπίδα τὴν ἀποκειμένην ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἣν προηκούσατε ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου,

6 Τοῦ παρόντος εἰς ὑμᾶς, καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ· καί ἐστι καρποφορούμενον, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν, ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἠκούσατε καὶ ἐπέγνωτε τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ.

7 Καθὼς καὶ ἐμάθετε ἀπὸ Ἐπαφρᾶ τοῦ ἀγαπητοῦ συνδούλου ἡμῶν, ὅς ἐστι πιστὸς ὑπὲρ ὑμῶν διάκονος τοῦ Χριστοῦ·

8 Ὁ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι.

9 Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς, ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, καὶ αἰτούμενοι ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ·

10 Περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Κυρίου, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες, καὶ αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ·

11 Ἐν πάσῃ δυνάμει δυναμούμενοι κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν μετὰ χαρᾶς·

12 Εὐχαριστοῦντες τῷ πατρὶ, τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί·

13 Ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ·

14 Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν·

15 Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως·

Propter spem repositam vobis in cœlis, quam priùs audistis per sermonem veritatis, *id est*, Evangelii,

Quod pervenit ad vos sicut & in totum mundum, & fructum profert, sicut apud vos quoque: ex quo die verè audivistis & cognovistis Dei gratiam.

Sicut & didicistis ex Epaphra dilecto conservo nostro, qui est fidus pro vobis minister Christi:

Qui & declaravit nobis vestram per spiritum charitatem:

Propterea & nos, ex quo die *id* audivimus, non desinimus pro vobis orare, & petere ut impleamini agnitione voluntatis ejus cum omni sapientia & intelligentia spirituali.

Ut ambuletis sicut Domino convenit, cui per omnia placeatis, omnis operis boni fructum proferentes & crescentes in agnitione Dei.

Omni potentiâ potentes facti secundùm gloriosum robur ipsius, ad omnem tolerantiam & patientem animum cum gaudio.

Gratias agentes ª Patri, qui idoneos nos fecit ad participandam sortem sanctorum in luce:

* Qui, *inquam*, eruit nos ex potestate tenebrarum, ac transtulit in regnum Filii illius sui dilecti.

In quo habemus redemtionem per sanguinem ipsius, *id est*, remissionem peccatorum.

† Qui est imago Dei invisibilis, & primogenitus omnis rei creatæ:

Propter spem quæ reposita est vobis in cœlis, quam audistis in verbo veritatis Evangelii,

Quod pervenit ad vos sicut & in universo mundo est, & fructificat, & crescit, sicut in vobis, ex ea die quâ audistis & cognovistis gratiam Dei in veritate.

Sicut didicistis ab Epaphra charissimo conservo nostro, qui est fidelis pro vobis minister Christi Jesu.

Qui etiam manifestavit nobis dilectionem vestram in Spiritu:

Ideo & nos ex qua die audivimus, non cessamus pro vobis orantes, & postulantes ut impleamini agnitione voluntatis ejus, in omni sapientia & intellectu spirituali.

Ut ambuletis dignè Deo, per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & crescentes in scientia Dei.

In omni virtute confortati secundùm potentiam claritatis ejus, in omni patientia & longanimitate cum gaudio.

Gratias agentes Patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine:

Qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum Filii dilectionis suæ.

In quo habemus redemtionem, remissionem peccatorum.

Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ.

8 Suam in eos benevolentiam declarat, admonens minimè oportere ipsos in eodem gradu consistere, sed ulterius etiam progredi, tum in ipsa cognitione Evangelii tum in vero ipsius usu.

11 Perseverantiæ donum à nobis non est, sed à Dei virtute, gratis nobis communicata.

12 Absoluto proœmio, rem ipsam aggreditur, id est totius Christianismi brevem quidem sed excellentissimam descriptionem, quæ in tres tractatus commodè distribuitur: Primùm enim veram doctrinam secundùm ordinem causarum explicat ab hoc versiculo ad 21. Indè verò incipit variis exhortationibus illam applicare Colossensibus usque ad capitis 2. vers. 6. Ac tertio demum loco usque ad caput tertium corruptelas veræ doctrinæ indicatas refutat. ª Causa efficiens nostræ salutis est una Dei Patris misericordia, qui nos aptos reddit ad participandam vitam æternam, à tenebris in quibus nati sumus in lucem cognitionis gloriæ Filii sui assertos. * *Matth.* 3. 17. & 17. 5. 2. *Pet.* 1. 17. 14 Materia ipsa nostræ salutis est Filius Dei Christus, qui sui oblatione nobis peccatorum remissionem obtinuit. † *Hebr.* 1. 3. 15 Christi personæ graphica descriptio, ex qua intelligimus eum ipsum esse in quo uno sese Deus conspicuum præbet: qui antequam quicquam conderetur (id est, ab æterno) genitus est à Patre: per quem etiam omnia quæ facta sunt, facta sunt, sine ulla prorsus exceptione, per quem etiam consistunt, & cujus gloriæ subserviunt.

---

5 *Spem*, τὴν ἐλπίδα. id est speratam gloriam, *μετωνυμικῶς*, ut Rom. 8. 24. & Ephes. 5. 18. ¶ *Per sermonem veritatis*, id est *Evangelii*, ἐν λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου. Erasmus, *Per sermonem veracem Evangelii*. Ego malo τοῦ εὐαγγελίου per epexegesin interpretari. Vide Ephes. 1. 13. Meritò autem subtexit *Fidei* verbum, & quidem Evangelicum, ut ista sciamus divelli non posse.

6 *Fructum profert*, καὶ ἐστι καρποφορούμενον. Vulgata addit καὶ αὐξανόμενον, *& crescit*. quod etiam invenimus in Complutensi editione, & Claromontano, & aliis duobus vetustis codicibus. Syrus quoque interpres illud exprimit, sed priore loco, id est, ante καρποφορούμενον, idque rectiùs. ¶ *Verè*, ἐν ἀληθείᾳ. באמת *beemeth*, ut Philip. 4. 19. ἐν δόξῃ, *in gloria*, pro gloriosè. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In veritate*. quem Hebraismum in Gallico etiam idiomate usurpamus.

8 *Per Spiritum*, ἐν πνεύματι. id est, Spiritualem, sive à Spiritu sancto manantem, & ex intimis animi penetralibus profectam. Vide Ephes. 6. 18.

9 *Ejus*, αὐτοῦ. Dei videlicet ex vers. 6. extremo. Nam vers. 7, & 8. quasi sunt interjecti. ¶ *Et intelligentia*, καὶ συνέσει. i. γνώσει ut infrà 2. 3. Vide 1. Cor. 1. 5. Erasmus, *Et prudentia*. Vide Ephes. 1. 8.

10 *Ut ambuletis*, περιπατῆσαι. id est, ὥστε. ¶ *Cui per omnia placeatis*, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν. Ad verbum, *Cum omni complacentia*. Vulg. *per omnia placentes*. Alioquin ἀρέσκειαν Aristoteles docet in vitio poni, pro assentatoria quadam affabilitate. Syrus interpres legit καὶ εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν Κυρίου, *& placeatis Domino in omnibus*. ¶ *Fructum proferentes*, καρποφοροῦντες. Conjungendum est hoc participium cum πληρωθῆτε, ut & cætera quæ sequuntur.

11 *Secundùm gloriosum robur ipsius*, κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ. Vulg. *Secundùm potentiam claritatis ejus*. Erasmus, *Juxta potentiam gloriæ illius*. Dixit autem (Hebræorum more) *potentiam gloriæ*, pro potentia gloriosa. ¶ *Cum gaudio*, μετὰ χαρᾶς. i. quæ minimè extorqueatur ab invitis, aut ab ipsa necessitate (cujusmodi est patientia quam in vernaculo nostro sermone *Lombardicam* vocamus) sed quæ ab animo læto & alacri proficiscatur. Nonnulli tamen Latini codices hoc adjungunt sequentibus. ¶ *Patientem animum*, μακροθυμίαν. Vide Gal. 5. 22.

12 *Patri*, τῷ πατρί. Nonnulli Græci codices habent τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ, *Deo & Patri*: & ità etiam legitur in nonnullis exemplaribus Vulgatæ editionis. ¶ *Idoneos fecit*, ἱκανώσαντι. Verbum hoc, ut etiam ἐχαρίτωσεν, fictum est à Paulo quasi formâ conjugationis Hiphil. Usurpavit autem duobus omnino locis, isto videlicet, & 2. Cor. 3. 6. Claromontanus autem codex legit καλέσαντι, *qui vocavit*. ¶ *In luce*, ἐν τῷ φωτί. id est in illo regno cœlesti & glorioso, quod *Lux* dici solet in sacris literis: sicut contrà *Tenebrarum* appellatione horrendum illud exitium intelligitur.

13 *Filii sui dilecti*, τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ. Heb. ut Psal. 15. 1. בהר קדשך *bechar kodschecha*, *in monte sanctitatis tuo*, id est, monte sancto tuo.

14 *Per sanguinem ipsius*, διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ. Hoc non legit Syrus interpres neque Vulgata, & comperimus deesse in Claromontano & sex aliis vetustis exemplaribus. Fortassis irrepsit ex Ephes. 1. 7. quanquam id nunquam potest frequentiùs repeti quàm par sit.

15 *Imago*, εἰκών. id est, is in quo verè nobis sese conspiciendum præbet Deus. Est enim Deus in carne Christi conspicuus factus, ut 1. Tim. 3. 16. idque quia corporaliter sive essentialiter in eo habitat Deitas. Veteres subtiliùs hoc referunt ad mutuam Patris ac Filii relationem: neutram certè sensibus magìs perceptibilem quàm est ipsa utriusque unica essentia. Itaque ad eam cognitionem istud refertur, per quam ipsa carnis Filii visibilitas personam Filii sensibus ipsis discernit à Patris persona, quasi sit illa istius speculum & quidem ἀπαράλλακτον, qua de re vide Hebr. 1. 3. ¶ *Primogenitus omnis rei creatæ*, πρωτότοκος πάσης κτίσεως. Vulgata & Erasmus, *Primogenitus omnis creaturæ*: id est ante res ullas conditas genitus. Sic enim arbitror explicandum hunc locum; ut cohæreant proximè sequentia, Tertulliani quoque autoritate fretus, cujus hæc verba sunt in libro de Trinitate, *Quomodo primogenitus esse potuit nisi quoniam secundùm divinitatem ante omnem creaturam ex Deo patre Sermo processit?* Quod autem nonnulli *primogenitum* interpretantur Dominum & principem, ut vocabulum istud accipitur Jobi 18. 13. quoniam videlicet primogeniti in familiis referebant patris personam, ut loquitur Isaacus Gen. 27. 19. mihi non videtur satìs expressum, & illud ipsum consequitur, de quo mox Apostolus vers. 16, & 18. Neq; his obstat quòd τίκτειν propriè de matribus dicitur. Nam & apud Hebræos ילד *jalad* promiscuè tam de gignente patre, quàm de pariente matre dicitur, ut Gen. 4. 18. & Esa. 49. 21. & τοκέων appellatio Græcis tam latè patet quàm Latinis *parentum*. Divinissimè verò Paulus non scripsit πάντων τέκνων, vel πάντων ἀδελφῶν, sive ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς, ut loquitur Rom. 8. 29. sed πάσης κτίσεως, nempe ut æternus Dei Filius à rebus ex nihilo factis distingueretur. Facilis est itaq; responsio ad Arianorum cavillum, qui ex hoc loco asserebant Christum manifestè dici creaturam. Nam hâc ratione dicendus fuisset πρῶτος κτισθείς. At cùm dicitur πρωτότοκος, manifestè distinguitur quod genitum est ab eo quod est conditum, ut rectè omnino & appositè annotavit Ambrosius. Deinde, si per ipsum factum est quicquid factum est, Joan. 1. 3. genitum ipsum esse oportet, non factum. Postremò, qui non est omnibus modis æternus & αὐτάρκης, nè Deus quidem est. Sed est notandus quoq; hic locus adversùs impium illum Servetum, qui Christum contendebat humanæ duntaxat naturæ respectu Filium Dei dici, ideóque æternum Filium esse negabat: adeò quidem ut cùm jam esset justâ blasphemiæ ad extremum defensæ pœnâ afficiendus, æternum invocare recusaret: cùm Paulus eum clamet ante ullam creationem, id est ab æterno (cœpit enim tempus cum creatione) non modò exstitisse sed etiam genitum fuisse. Hoc autem si verum est, quomodo Filius, quem adhuc non genuerat Pater, mundum condiderit? Sed hæc πάρεργως. Adfert Erasmus aliam lectionem ex conjectura, putà si legamus πρωτοτόκος accentu in penultimam translato, ut sit sensus, Christum primum omnia produxisse, seu ab eo orta esse omnia: quam lectionem amplectitur Isiodorus Pelusiotes lib.

epist. 3. ep. 31. Sed præterquam quod repugnat perpetuus omnium codicum & interpretum consensus, tollit etiam hæc interpretatio discrimen inter Gignere & Condere, diligenter in hoc argumento retinendum. Itaque hanc conjecturam non modò nullius neque codicis neque scriptoris nè Ariani quidem autoritate confirmatam, sed etiam ut profanam & eludendo huic loco excogitatam, prorsus repudio. Nec enim aliorum quàm fidelium Pater propriè dicitur Deus in sacris literis, idque per adoptionem in uno Christo, cujus proinde Pater aliquis naturalis sit oportet. *Nam alioqui* (ut scitè loquitur Athanasius oratione adversus Arianos secundâ) *ipsa ad[...]o, quâ si ii efficimur, sine vero filio efficeretur.*

---

16 Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται.

17 Καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε.

18 Καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, ὅς ἐστιν ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων.

19 Ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι·

20 Καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτὸν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

21 Καὶ ὑμᾶς ποτε ὄντας ἀπηλλοτριωμένους καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν·

22 Ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, διὰ τοῦ θανάτου· παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ.

23 Εἴγε ἐπιμένετε τῇ πίστει τεθεμελιωμένοι καὶ ἑδραῖοι, καὶ μὴ μετακινούμενοι ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ εὐαγγελίου οὗ ἠκούσατε, τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, οὗ ἐγενόμην ἐγὼ Παῦλος διάκονος.

24 Ὃς νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅ ἐστιν ἡ ἐκκλησία·

25 Ἧς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς, πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ·

26 Τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, νυνὶ δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ,

27 Οἷς ἠθέλησεν ὁ Θεὸς γνωρίσαι τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης·

28 Ὃν ἡμεῖς καταγγέλλομεν, νουθετοῦντες πάντα ἄνθρωπον, καὶ διδάσκοντες πάντα ἄνθρωπον ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

29 Εἰς ὃ καὶ κοπιῶ, ἀγωνιζόμενος κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἐμοὶ ἐν δυνάμει.

‖ Nam per eum condita sunt omnia quæ in cœlis sunt & quæ in terra, visibilia & invisibilia, & throni, & dominatus, & imperia, & potestates, omnia, *inquam*, per eum & ejus respectu condita sunt.

Estque ipse ante omnia, & omnia per eum consistunt.

Estque caput corporis *id est* Ecclesiæ, éstque *etiam* principium &, *primogenitus ex mortuis, ut inter omnes primas teneat.

† Quoniam libuit *Patri* ut omnis plenitudo in eo inhabitaret:

Et ut pace per sanguinem crucis ejus factâ, per eum reconciliaret omnia sibi, per eum, *inquam*, tum quæ in terra tum quæ in cœlis.

Itaque vos cùm eratis quondam abalienati, & hostes, mente operibus malis *intentâ*, nunc sanè reconciliavit:

In corpore illo carnis suæ per mortem: ut sistat vos sanctos &. inculpabiles & irreprehensibiles in conspectu suo.

Siquidem permanetis in fide fundati & stabiles, nec dimovemini à spe Evangelii quod audistis, *Evangelii inquam* prædicati toti creato mundo qui sub cœlo est, [b] cujus factus sum ego Paulus minister:

Qui nunc gaudeo de iis quæ patior pro vobis, & reliquias afflictionum Christi vicissim expleo in carne mea, pro corpore ipsius, quod est Ecclesia:

Cujus *Ecclesiæ* factus sum minister ex dispensatione Dei, quæ data est mihi erga vos, ad implendum Dei sermonem:

‖ *Nempe* mysterium illud quod absconditum fuit à seculis & ætatibus, nunc autem factum est conspicuum sanctis ejus,

Quibus voluit Deus notum facere quæ sint illæ divitiæ gloriosi hujus mysterii inter Gentes, qui est Christus inter vos, spes illa gloriæ:

Quem nos annunciamus, admonendo quosvis, & quosvis docendo cum omni sapientia, ut quosvis sistamus perfectos in Christo Jesu.

Ad quod etiam laboro, decertans secundùm vim illam efficacem ipsius agentem in me potenter.

Quoniam in ipso condita sunt universa in cælis & in terra, visibilia & invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates: omnia per ipsum & in ipso creata sunt.

Et ipse est ante omnes, & omnia in ipso constant.

Et ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis: ut sit in omnibus ipse primatum tenens:

Quia in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare:

Et per eum reconciliare omnia in ipso, pacificans per sanguinem crucis ejus, sive quæ in terris sive quæ in cælis sunt.

Et vos cùm essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis, nunc autem reconciliavit:

In corpore carnis ejus per mortem: exhibere vos sanctos & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso.

Si tamen permanetis fide fundati & stabiles, & immobiles à spe Evangelii quod audistis, quod prædicatum est in universa creatura quæ sub cælo est, cujus factus sum ego Paulus minister:

Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea, pro corpore ejus, quod est Ecclesia:

Cujus factus sum ego minister secundùm dispensationem Dei quæ data est mihi in vos, ut impleam verbum Dei:

Mysterium quod absconditum fuit à seculis & generationibus: nunc autem manifestum est sanctis ejus,

Quibus voluit Deus notas facere divitias gloriæ sacramenti hujus in Gentibus, quod est Christus in vobis spes gloriæ:

Quem nos annunciamus, corripientes omnem hominem, & docentes omnem hominem in omni sapientia, ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Jesu.

In quo & laboro, certando secundùm operationem ejus, quam operatur in me in virtute.

‖ *Joan.* 1.3.

18 Magnificentissimè declaratâ Christi personæ supremâ dignitate, ejus munus & officium describit, nempe ut sit ipsi Ecclesiæ quod caput est corpori, id est princeps ejus & gubernator, ipsúmque adeò verè vitæ principium, ut qui primus resurgens vitæ æternæ sit autor, ut inter omnes emineat, in quo uno nimirum plenissima sitâ sit omnium bonorum abundantia quæ in Ecclesiam exundet.

* 1.*Cor.*15.2. *Apoc.*1.5.

† *Joan.*1.14. *Infrà*,1.9.

20 Jam docet quomodo hoc sacrificio sit Christus illo munere sibi à patre imposito defunctus, mortem crucis videlicet (id est cum maledictione Dei conjunctam) ex ipsius decreto subiens, ut omnes tum qui in venturum ipsum credentes, jam sub hac spe in cœlis erant collecti, tum qui in eum exhibitum deinceps crederent, Patri reconciliaret. Sic autem describitur ab Apostolo justificatio, una eáque præcipua beneficii Christi pars. 21 Alterum opus Dei in nobis per Christum est sanctificatio, cùm nos videlicet qui Deum pessimè oderamus, & toti ultrò in vitia ferebamur, sic in bonam Patris gratiam restituit, ut simul sancto suo Spiritu nos purificet, ac justitiæ consecret. 23 Secunda hujus epistolæ tractatio, quâ exhortatur Colossenses ut ab hac doctrina nullo modo se dimoveri patiantur, declarans nullum aliud usquam esse verum Evangelium. [b] Autoritatem huic doctrinæ conciliat etiam ex suo apostolatu: cujus certam approbationem ex suis afflictionibus sumit, quas pro Christi nomine sustineat, ut Ecclesias istis quoque patientiæ exemplis erudiat. 25 Aliam sui Apostolatûs approbationem profert, nempe quòd Deum habeat ejus autorem à quo etiam peculiariter sit designatus Gentium Apostolus ut hoc modo per ipsum impleatur quod Prophetæ de Gentium vocatione prædixerant. ‖ *Rom.*16.25. *Ephes.* 3.9. 2.*Tim.* 1. 10. *Tit.* 1. 2. 1.*Pet.*1.20. 28 Testatur se fideliter suo Apostolico munere passim defungi, ut qui ad unum Christum homines adducat, Domino ipsius laboribus copiosissimè benedicente.

---

16 *Per eum*, ἐν αὐτῷ. Vulgata, *In ipso*. quod præbuit ineptiendi occasionem iis qui de ideis intellectualibus multa in hunc locum sunt commenti. ¶ *Et throni*, εἴτε θρόνοι. Subdividit invisibilia, quæ etiam exornat iis nominibus quibus summa quæque inter homines significantur: minimè id quidem ut (Dionysii illius more) de rebus quas nec novimus, nec scire expedit, curiosè garriamus, sed ut ex spirituum præstantissimorum collatione intelligamus quàm infinita sit Christi præstantia, in quo solo nos, præteritis etiam Angelis, quantumvis eminentem potestatem à Deo acceperint, acquiescere oporteat. De istis autem epithetis diximus Rom. 8. 38. ¶ *Ejus respectu*, εἰς αὐτόν. Christus enim is est in quo Pater acquiescit. Itaque omnia, ipsíque adeò Angeli, subserviunt Filii gloriæ, ut Hebr. 1. 2. & 2. 8. Alii explicant εἰς αὐτόν, id est, ut sicut per hanc suam coessentialem Sapientiam Pater condidit omnia, ità cuncta creata ab illa, quæ Filius ipsius est ac dicitur, ad eam respiciant: quod imperium accepit tandem hic Filius à Patre, quatenus homo est, suo ad dextram Patris consessu, Joan. 5. 27. & Matt. 28. 18. Col. 2. 10.

18 *Caput corporis Ecclesiæ*, κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας. Vide 1. Cor. 12. 12, & 27. & Eph. 1. 22. & 4. 15, & 16. Nunc accedit Paulus ad peculiarem Christi dignitatem, quâ videlicet caput est Ecclesiæ. Nam quæ dixit ad res omnes conditas referuntur, sine ulla prorsus exceptione: ista verò quæ dicturus est, solos electos complectuntur, in quibus solis verè eminet Dei bonitas, & verum Christi regnum. ¶ *Principium*, ἀρχὴ, vel *primitiæ*, id est, ἀπαρχὴ, ut sit allusio ad primitias quarum oblatio totam massam sanctificabat, ut 1. Cor. 15. 20. Utcunque autem accipias *principii* nomen, explicatur eo quod statim subjicitur: quia de Christo ut Ecclesiæ capite (id est Deo & homine) agitur: adeò quidem ut nonnulli conjunctim legerint ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν, *principium primogenitum ex mortuis*. Malim tamen ego subaudire copulam in epexegesi, cum Syro interprete, vel ob eam causam quòd post ἀρχὴ in omnibus codicibus addatur distinctio. ¶ *Primogenitus ex mortuis*, πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν. id est, is qui primus à mortuis ad vitæ æternæ possessionem resurrexit, quod est novi seculi, in quo Filii Dei sumus, reale (ut vulgò loquuntur) initium. Nam tum demum Christi caro (cujus unius respectu dici potest resurrexisse, quamvìs qui resurrexerit Deus & homo sit) plenè est glorificata, cùm antea Deitas Filii, quamvìs illi carni ab ipso momento conceptionis hypostaticâ unione conjuncta, tamen nonnisi per gradus ad dispensandam nostram salutem vim in illa suam exsereret. Dicitur ergò *primogenitus ex mortuis*, tum quia primus (utì dixi) resurrexit, ut nunquam moriturus: deinde, quòd verè sit Filius, nos autem per adoptionem fratres: postremò, quòd resurrexit ut nos eum sequeremur. ¶ *Inter omnes*, ἐν πᾶσι, videlicet fratres, ut Rom. 8. 29. Nam potest quidem hoc accipi neutro genere, cùm in proximo versiculo scribat τὰ πάντα: sed meminerimus, quamvìs vera etiam hæc sit universalis sententia, Christum inter omnia sine ulla exceptione eminere, tamen de Christi in Ecclesia regno Apostolum cœpisse ab hoc versiculo disserere, quod nemo negabit qui verba ipsa vel levissimè considerarit; ac proinde universali particulâ non aliud comprehendi quàm omnes omnium temporum fideles, in unum corpus in Christo capite partim aggregatos, partim etiam ad ultimum usque diem aggregandos.

19 *Omnis plenitudo*, πᾶν τὸ πλήρωμα. Hoc nomine nonnulli Ecclesiam ipsam intelligunt, quæ sic vocatur Ephesiorum 1. 23. & quodam modo inhabitat in Christo, ut & Christus in ea, propter summam capitis & corporis conjunctionem. Alii verò ad Deitatem hoc referunt (sic enim infrà loquitur 2. 9.) adeò quidem ut nonnulli etiam addant τῆς θεότητος (id est *deitatis*) nomen, hoc etiam in loco, inter quos est Cyrillus, tractatu de fide ad Reginas. Mihi verò longè simplicissima & appositissima videtur eorum expositio, qui hunc locum comparant cum Joan. 1. 6. & 3. 34, & 35. ut *plenitudinis* nomine significetur cumulatissima omnium divinarum rerum copia, quam Scholastici

gratiam habitualem, à gratia unionis distinctam, appellant, ex qua in Christo, tanquam inexhausto fonte, omnes gratiæ in nos pro cujusque membri modulo deriventur. Itaque additus est articulus ut de certa quadam plenitudine agi intelligamus, ea nimirum quæ ex capite in corpus diffunditur. *Plenitudinem* autem dicere malui quàm *perfectionem*, quamvis in hac significatione non videatur illa vox à Latinis usurpari, partim nequid innovarem in tam variis sententiis interpretum, partim quòd *perfectionis* nomen sit ambiguum. Quòd autem Castellio hunc locum convertit, *Quoniam per eum visum est Patri omnem rerum universitatem habitare*, prorsus est absurdum. Quorsum enim hæc Dei inhabitatio? quorsum mentio universitatis rerum? Nam res ipsa clamat Apostolum de sola Ecclesia hîc agere, ut etiam 1. Cor. 15. 18. Ephes. 1. 10. & 4. 6, & 10. Deinde universitas rerum nomine τοῦ πληρώματος non significatur, nisi addito aliquo nomine ex quo id possit intelligi. Certè tale quiddam garriunt Libertini, tale quiddam etiam post Manichæos impius Servetus & Postellus, de Dei substantiæ per omnia diffusione, somniarunt.

20 *Ut pace factâ*, εἰρηνοποιήσας. Vulgata & Erasmus, εἰρηνοποιεῖν transitivè interpretantur *Pacificare*, & conjungunt cum εἴτε τὰ, &c. Ego verbum istud transitivè positum pro εἰρηνεύσας nusquam legi, ac proinde εἴτε τὰ construxi cum verbo ἀποκαταλλάξαι, mutatâ collocatione verborum ut perspicuitati studerem, ut cùm τὰ πάντα dixerit Apostolus, nunc addat illius universitatis distributionem, in ea quæ sunt in cœlis, & ea quæ sunt in terris. ¶ *Per sanguinem crucis ejus*, διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σαυροῦ αὐτοῦ. In Claromontano & alio manuscripto codice legitur τοῦ σαυροῦ αὐτοῦ, *Per crucem ejus*. ¶ *Omnia*, τὰ πάντα. i. Universam Ecclesiam, quam & alibi *Mundum* simili dicendi genere appellat, ut 2. Cor. 5. 19. De hac enim agitur, ut diximus Eph. 1. 10. ¶ *Sibi*, εἰς αὐτόν. id est, ἑαυτῷ, ut 2. Cor. 5. 19. Respondet enim præpositio εἰς literæ Hebræorum ל ut aliquoties jam annotavimus. Vulg. *In ipso*, idque perperàm: cùm præcesserit δι' αὐτοῦ, *Per eum*, & in omnibus emendatis libris veteribus scriptum sit εἰς αὐτόν. Erasmus, *Erga se*: rectè quidem, sed insuetatè. ¶ *Per eum*, inquam, δι' αὐτοῦ. Hoc explico per epanalepsin, quod alioquin est expungendum, cùm præsertim in Claromontano codice, & aliis duobus pervetustis non legatur. Græca autem scholia εἰρηνοποιήσας connectunt cum versiculo 18, & δι' αὐτοῦ legunt pro δι' ἑαυτοῦ, id est, *Per se*. ¶ *Tum quæ in terra*, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Vide Ephes. 1. 10.

21 *Itaque* καί. Καὶ pro οὖν vel ὥστε, ut alibi sæpe annotavimus, ex Hebræorum idiotismo. Nunc enim Paulus à thesi ad hypothesin descendit, id est, generalem doctrinam peculiariter applicat Colossensibus, nonnulla interim permiscens quæ pertinent ad autoritatem doctrinæ suæ conciliandam. ¶ *Abalienati*, ἀπηλλοτριωμένοι. Vide Ephes. 2. 12. ¶ *Mente operibus malis intentâ*, τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς. Hanc veram esse sententiam hujus loci puto, sive *hostes* accipiamus passivè, quòd Deo essent exosi; sive activè, quòd Deum odissent. Διάνοιαν igitur vocat præstantissimam animi facultatem, eam videlicet quâ cogitamus, & ratiocinamur, & ibi veluti sitam fuisse docet harum inimicitiarum arcem, unde postea omnis generis scelera eruperint, tantum abest ut aliquid in homine rectum fuerit. Ambrosius & Hieronymus διάνοιαν ad Deum referunt. Sic enim vertit Ambrosius, *Et inimicos consiliorum ejus in operibus malis*. Hieronymus autem in epistola ad Joannem Episcopum Hierosolymitanum, *Et inimici sensûs ejus*. Legerunt enim τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, ut scriptum reperi in Claromontano codice: & Tertullianus disertè exprimit nomen τοῦ Κυρίου, sic locum istum interpretans in libro De resurrectione carnis, *Alienatos, & inimicos sensibus Domini, cùm in operibus pessimis agebamus*. Aliam interpretationem proponit Erasmus in annotationibus, nempe ut τῇ διανοίᾳ convertamus tertio casu, *Menti*, hoc modo, Inimici, sed cui? nempe Menti. Etenim qui carni servit, repugnat rationi. Hæc ille: sententiâ Apostoli non modò non expressâ sed etiam prorsus depravatâ: Statuit enim mentem sive rationem carni resistere, etiam in non regeneratis, sicut Philosophi in Ethicis disputant περὶ τοῦ τῆς ψυχῆς λογικοῦ καὶ τοῦ ἀλόγου. At contrà Paulus, totáque adeò Scriptura, vix quicquam majore contentione clamat, quàm in ratione ipsa corruptionem illam nativam potissimùm regnare, quæ etiam propterea *Carnis* appellatione in primis comprehenditur, ut exposuimus Rom. 6. 12. & apertè dicitur Rom. 8. 7. Ephes. 4. 17, & 18. & infrà, 2. 18. Ephes. 2. 3. & aliis innumerabilibus locis. Quod enim Mens sive Spiritus Deo servit & carni reluctatur, donum est Gratiæ in solidum non naturæ, Ephes. 1. 18. & 4. 23. 1. Joan. 5. 20. Itaque hanc interpretationem apertè ut falsam repudio. Vulgata, *Inimici sensu, in operibus malis*. Erasmus, *Inimici mente, in operibus malis*. Ego verò studui perspicuitati. Videtur tamen Terentius hoc ipsum dicendi genus usurpasse, cùm apud eum diceret servulus, *Jamdudum est animus in patinis*. Sed & sic verti locus iste potest non incommodè, *& hostes mente, per opera mala*, quam sententiam sequutus est Syrus interpres. ¶ *Nunc sanè*, νυνὶ δὲ, pro δὴ, ut sæpe apud Platonem. Alioquin hærebit sententia, nisi malimus παρέλκειν, qua de re pluribus doctissimus Budæus in Commentariis. ¶ *Reconciliavit*, ἀποκατήλλαξεν. De Patre priùs loquutus, nunc de Filio loquitur, ut apparet ex eo quod de corpore & morte subjicitur. Legitur enim αὐτοῦ in codicibus emendatis.

22 *In corpore illo carnis*, ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. id est, carneo. Additur autem corpori epitheton, non quòd aliud aliquod corpus olim habuerit Christus, aut nunc habeat, sed ut hoc corpus sciamus minimè aut fuisse aut esse imaginarium, sed verè humanum, & nostrorum corporum, quod ad οὐσίαν attinet, prorsus simile: quod autem attinet ad infirmitatem (quæ & ipsa significatur *Carnis* appellatione) fuit quidem illi prorsus etiam obnoxium Christi corpus, excepto duntaxat peccato, sed ipsius resurrectione fuit terminata: quemadmodum etiam in nobis, qui illius sumus participes, nostrâ resurrectione finietur, ut copiosè exposuit Apostolus 1. Cor. 15. ¶ *Per mortem*, διὰ τοῦ θανάτου. Mortis meminit quæ est ejus obedientiæ colophon, quâ voluntatem Patris, id est omnem justitiam, implevit, & simul pœnas nostris tum vitiis tum peccatis debitas perfectissimè persolvit: ut hic locus planè perspicuam nobis exhibeat gratuitæ & imputatæ Justitiæ distributionem. ¶ *Ut sistat vos*, παραστῆσαι ὑμᾶς. Hîc habemus veram Justitiæ Dei sive Christi descriptionem: cujus imputatione non modò absolvimur, sed etiam, jus adepti vitæ æternæ, in ipso nunc gloriamur, & suo tempore glorificabimur. Possumus tamen hoc ad inchoatam etiam in nobis Sanctificationem referre. Sed mihi videtur illa expositio magis genuina. Alioquin sciamus his epithetis ornari nostram justitiam, non ut esse perfecta significetur coram Deo (stat enim illud quod scriptum est Ps. 143. 2. & Rom. 4. 2.) sed ut à fucata & adulterina distinguatur.

23 *Toti creato mundo*, ἐν πάσῃ τῇ κτίσει. id est, universis hominibus, sive in toto orbe, quacunque patet, ut Mar. 16. 15. Simpliciter autem Apostolus hâc formulâ significat Evangelium non terminari unius Judææ angustiis, sed fulguris instar ab Oriente ad Occidentem, denique per totum orbem inter quasvis Gentes micare. Agit enim de Gentium vocatione, cujus ipse fuerit mirificum quoddam præ cæteris organum. Itaque inepti sunt qui percontantur ecquid eo tempore ad antipodas aut novum orbem pervenisset Apostolorum prædicatio. Procul certè jam pervenerat odor Evangelii, cùm hæc Paulus ex vinculis scriberet: sed adhuc durat dies ille hodiernus de quo loquitur David Psal. 95. 7. ¶ *Quæ sub cœlo est*, τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Pleonasmus quidem est, ut diximus Act. 4. 12. sed cujus maxima sit emphasis. Similem formulam loquendi apud Homerum invenias, cùm inquit,

Αἱ γὰρ ὑπ' ἠελίῳ τε καὶ οὐρανῷ ἀστερόεντι
Ναιετάουσι πόληες ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, &c.

24 *Qui nunc gaudeo*, ὃς νῦν χαίρω. Sic restituo hunc locum ex Claromontano codice & Vetere Latino interprete, nè hiet sententia; & animadverti Paulum tum in hac epistola, tum in ea quam scripsit ad Ephesios, perpetuâ quâdam oratione periodos inter se connectere, quem orationis characterem Græci λεκτικὸν vocant. ¶ *Pro vobis*, ὑπὲρ ὑμῶν. id est, vestro commodo ac fructu. Potest autem hoc conjungi vel cum verbo χαίρω, *gaudeo*, vel cum παθήμασι, quasi scriptum sit τοῖς ὑπὲρ ὑμῶν, in quam sententiam potiùs inclino, propter illa quæ in hoc extremo versiculo subjiciuntur. Sed Theodoretus Περὶ προνοίας lib. 10. legit ὑπὲρ Χριστοῦ, *pro Christo*. ¶ *Reliquias afflictionum Christi*, τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ. id est, quòd superest afflictionum Christi. Christo enim semel passo in sese (cujus unius livore sanati sumus) superest ut in suis etiam membris affligatur: non ut Ecclesiam redimat, quam sanguine suo jam sibi acquisivit, & semel unâ oblatione in æternum sanctificavit: sed ut virtutem suam in quotidiana suorum infirmitate exserat: denique pro totius corporis consolatione ac salute, ut mox dicemus. Hoc est igitur quod toties ait Apostolus, nos videlicet Christo συμπάσχειν, id est, eum habere ærumnarum nostrarum socium, ac proinde vindicem. Ideo etiam clamabat è cœlo, *Saule, Saule, quid me persequeris*? Quam vocem proculdubio probè retinuerat Apostolus. Vulgata, *Ea quæ desunt afflictionum Christi*. Erasmus, *Quod deerat afflictionum Christi*. Eas verò interpretationes idcirco rejeci quòd ex his videam blasphemos nonnullos occasionem arripuisse, Sanctorum (quæ vocant) merita, atque adeò nostras etiam (quas appellât) satisfactiones cum sanguine Christi conjungendi, quasi ad Christi satisfactionem aliquid præterea de nostro requiratur. ¶ *Pro corpore ipsius*, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Quo modo hoc sit accipiendum traditur copiosè 2. Cor. 1. 5, & 6. Item 4. 6, & 15. Quòd si impuri illi canes, qui Christo alios adjungunt collegas, ipsi Paulo optimo suiipsius interpreti non credunt, credant saltem Leoni primo, quem ipsi inter Papas suos numerant. *Acceperè*, inquit, *justi, non dederunt coronas: & de fortitudine fidelium nata sunt exempla patientiæ, non dona justitiæ*.

25 *Ad implendum sermonem*, πληρῶσαι τὸν λόγον, &c. *Sermonem Dei* vocat promissiones, partim de Christo in genere, partim de vocatione Gentium. Eas igitur Dominus præstitit misso ad Gentes Apostolo, qui Christum eis patefaceret.

26 *Factum est conspicuum*, ἐφανερώθη. Si hanc scripturam sequamur erit anacoluthon; perinde ac si pro ἀποκεκρυμμένον scriptum

scriptum fuerit ὃ ἀποκέκρυπται. Itaque malim ex Claromontano codice legere φανερωθέν. ¶ *Sanctis ejus*, τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. id est, quos ipse in Christo consecrandos sibi selegit. Mysterium autem, id est, arcanum redemtionis nostræ, dicit absconditum fuisse à seculis, vel ætatibus. i. jampridem & ab omni ævo, paucis admodum exceptis, qui & ipsi extra ordinem hoc didicerunt per gratiam: vel, absconditum omnium seculorum & ætatum hominibus, ut solet construi apud Hebræos verbum נכחד *nichachad*.

27 *Voluit*, ἠθέλησεν. Ità injicit Paulus frænum curiositati hominum, qui in Dei beneplacito non acquiescentes Deo responsant. ¶ *Quæ sint divitiæ*, τίς ὁ πλοῦτος. id est, quæ sit amplitudo, ex idiotismo Hebræorum. Et hìc rursum miror quosdam non fabricare octavum aliquod sacramentum, cùm *sacramenti* voce utatur hoc etiam loco Vetus interpres, ut Ephes. 5. 32: potest autem etiam τῆς δόξης proximè adjungi cum πλοῦτος, hoc modo, *quæ sint gloriosæ illæ divitiæ hujus mysterii*. ¶ *Qui est Christus inter vos*, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν. Vulg. *Quod est Christus in vobis*. Legit enim ὅ ἐστι, quod videlicet mysterium est Christus, utpote Evangelicæ doctrinæ subjectum, ut in Scholis loquuntur, adæquatum. Erasmus, *Qui est Christus in vobis*, cùm ἐν ἔθνεσι converterit *Inter Gentes*, & generalem doctrinam accommodet Paulus Colossensibus, ideóque ἐν ὑμῖν simili prorsus ratione sit explicandum. Diximus autem de hac constructione relativi, Ephes. 3. 13. Annotat Erasmus, quosdam codices habere εἰς ὑμᾶς, *apud vos*, ut legit etiam Syrus interpres.

28 *Quosvis*, πάντα ἄνθρωπον. Non temerè est quòd Paulus ter hoc ingeminat, ut omne gentium discrimen sublatum ostendat. ¶ *Omni*, ἐν πάσῃ. id est, integrâ & absolutâ, quæ nimirum & absoluta sit in sese, & suos sectatores tandem perficiat in altero Christi adventu.

29 *Potenter*, ἐν δυνάμει. Ad verbum, *Cum potentia*, ex Hebræorum idiotismo. Vulg. *In virtute*. Erasmus, *Per virtutem*.

ΚΕΦ. β´.

Θέλω γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω περὶ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ ὅσοι οὐχ ἑωράκασι τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί·

2 Ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως, εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ τοῦ Χριστοῦ·

3 Ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι.

4 Τοῦτο δὲ λέγω, ἵνα μή τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ.

5 Εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἄπειμι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι σὺν ὑμῖν εἰμι, χαίρων καὶ βλέπων ὑμῶν τὴν τάξιν, καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ὑμῶν.

6 Ὡς οὖν παρελάβετε τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν Κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε·

7 Ἐῤῥιζωμένοι καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ, καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει, καθὼς ἐδιδάχθητε, περισσεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

8 Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστόν.

9 Ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς·

CAP. II.

Velim enim vos scire quantum certamen sustineam pro vobis & iis qui *sunt* Laodiceæ, & quotquot non viderunt faciem meam in carne:

Ut consolationem accipiant eorum corda, ipsis charitate compactis, & omni opulentiâ plenè certioratæ intelligentiæ, ad agnitionem mysterii Dei ac Patris, & Christi:

In quo sunt omnes thesauri sapientiæ ac notitiæ absconditi.

Hoc autem *ideo* dico ut nequis vos falsò ratiocinando fallat, sermonis probabilitate.

* Etsi enim corpore absum, spiritu tamen sum vobiscum, gaudens & videns vestrum ordinem, & soliditatem vestræ in Christum fidei.

Sicut igitur accepistis Christum Jesum Dominum, *ità* in eo ambulate:

Radicati & superstructi in eo, ac confirmati fide, sicut edocti estis, exundantes eâ cum gratiarum actione.

Videte nequis sit qui vos deprædetur per philosophiam & inanem seductionem, [a] secundùm traditionem hominum, [b] secundùm rudimenta mundi, [c] & non secundùm Christum.

Nam in eo inhabitat omnis plenitudo Deitatis corporaliter.

CAP. II.

Volo enim vos scire qualem solicitudinem habeam pro vobis, & pro iis qui sunt Laodiceæ, & quicunque non viderunt faciem meam in carne:

Ut consolentur corda ipsorum, instructi in charitate, & in omnes divitias plenitudinis intellectûs, in agnitionem mysterii Dei & Patris, & Christi Jesu:

In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi.

Hoc autem dico ut nemo vos decipiat in sublimitate sermonum.

Nam si corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum, gaudens, & videns ordinem vestrum, & firmamentum ejus quæ in Christo est fidei vestræ.

Sicut ergò accepistis Jesum Christum Dominum, in ipso ambulate:

Radicati & superædificati in ipso, & confirmati fide, sicut & didicistis, abundantes in ea in gratiarum actione.

Videte nequis vos decipiat per philosophiam & inanem fallaciam, secundùm traditionem hominum, secundùm elementa mundi, & non secundùm Christum.

Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo Divinitatis corporaliter.

1 Occupatio, quòd nec Colossenses, nec Laodicenses inviserit, non factum ullâ negligentiâ, & se tantò magìs de illis esse solicitum. 2 Brevi concludit summam superioris doctrinæ, quòd videlicet certæ sapientiæ & cognitionis Dei vel reconditissimæ summa omnis sit in uno Christo, cujus hic sit usus, quòd ad homines attinet, ut mutuâ charitate compacti, in tanti boni cognitione felices conquiescant, tantisper dum eo plenè perfruantur. 4 Transitio ad sequentem tractatum adversùs Christianismi corruptelas. *1. Cor. 5. 3. 8 Corruptelas omnes ad tres species revocat. Prima est quæ ex speculationibus curiosis, & tamen subtilis cujusdam sapientiæ speciem referentibus, exoritur. [a] Secunda, quæ est manifestè superstitiosa & inanis, & solâ consuetudine fictísque enthusiasmis nititur. [b] Tertia species eorum erat qui mundi rudimenta (id est Legalem cultum) cum Evangelio conjungebant. [c] Universalis confutatio omnium corruptelarum hæc est, quòd falsam religionem esse necessariò oporteat quæ Christo quicquam adjicit. 9 Ratio, quia unus Christus Deus & homo perfectissimus est, & supra omnia excellentissimus, ut qui illum habet, nihil ampliùs possit requirere.

---

1 *Quantum certamen sustineam*, ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω. Vulg. & Erasmus ἀγῶνα vertunt *solicitudinem*, non satìs expressè, ut etiam 1. Thess. 2. 2. Neque enim dubium est quin Satan pias istas Apostoli cogitationes totis viribus impedierit: quamobrem etiam à re militari sumta est translatio. ¶ *Laodiceæ*, ἐν Λαοδικείᾳ. Multæ sunt hoc nomine civitates: hìc verò puto eam significari quæ Hierapoli & Colossis fuit vicina, & Lyco flumini imposita. Nam etiam in uno vetusto codice additum est καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει, *& eorum qui sunt Hierapoli*. ¶ *Faciem meam in carne*, τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί. id est, me corpore præsentem.

2 *Eorum*, αὐτῶν. Eorum videlicet quos non viderat, ac de quibus proinde magìs laborabat: inter quos erant etiam ipsi Colossenses, ut potiùs dicendum fuisse videatur ὑμῶν, *vestra*: sed Hebræis non sunt duræ istæ mutationes personarum. ¶ *Plenè certioratæ intelligentiæ*, τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως, ejus intelligentiæ quæ à Spiritu sancto profecta, Rom. 8. 6. & 12. plenam & certam persuasionem in nostris animis gignit. Opponit enim τὴν πληροφορίαν, id est, *plenam* (ut ità dicam) *certiorationem*, cæteris omnibus hominum judiciis, qui rationibus humanis edocti, hoc vel illud de Dei natura, voluntate & cultu tantùm opinantur. Deinde quæ sit illa intelligentia explicat, nimirum mysterii Evangelici cognitio, in quo nobis Deus ut Pater in Christo cognoscendus proponitur. Sed de nomine πληροφορίας plura diximus Luc. 1. Vulg. *Plenitudinis intellectûs*, quasi πλήρωμα & πληροφορία sint synonyma. Erasmus, *Certæ persuasionis intelligentiæ*: obscurissimé. Est autem in his verbis Hebraica Hypallage, pro τῆς συνέσεως πληροφορηθείσης, de qua vide Ephes. 1. 14. & Act. 5. 20. ¶ *Dei ac Patris & Christi*, τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ Χριστοῦ. Sic legunt nostri Græci codices. Quidam maluerunt legere Θεοῦ πατρὸς, *Dei Patris*, fortasse veriti nè duæ personæ viderentur significari, si καὶ interponeretur. frustrà id quidem, ut ostendit articulus τοῦ. Ambrosius autem legit τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ, *Dei in Christo*.

3 *Sapientiæ & cognitionis*, τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως. Articuli additi præstantiam significant certæ cujusdam sapientiæ ac cognitionis. Sit ergò hæc adversùs omnes cavillatores firmissima ratio extra Christum nullam esse veram sapientiam. Vide suprà, 1. 9.

4 *Sermonis probabilitate*, πιθανολογίᾳ. id est, oratione ad persuadendum comparatâ: quò etiam propriè spectat verbum παραλογίζεσθαι. Cicero 4. Acad. *Certè tam multa non collegisset quæ nos fallerent probabilitate magnâ, nisi videret his resisti non facilè posse*. Talis illa est falsa Logice & Rhetorice κολακευτική, ad quidvis persuadendum comparata, cujusmodi sermonum artifices bonas disciplinas omnes corruperunt, & respublicas perdiderunt. Nam alioqui veræ tum Logices tum Rhetorices rectum usum quis, nisi perversissimi ingenii homo, damnarit? Rectum autem utriusque illius præstantissimæ disciplinæ usum in rebus divinis non est cur ab alio, quàm ab ipso Apostolo, petamus, quo nemo neque certiore methodo, neque solidioribus adhibitis argumentis, neque diviniore δεινότητι, cœlestem illam doctrinam asseruit, Vide Jac. 1. 22.

5 *Corpore*, σαρκί. Vulg. & Erasmus, *Carne*, quod videtur obscurius hoc in loco. ¶ *Ordinem*, τάξιν. Intellige disciplinam Ecclesiasticam, sicut πίστιν vocat doctrinam ipsam ex quibus veluti generalibus partibus constat Ecclesia, sed ità ut doctrina sit totius ædificii στερέωμα, id est, *fulcimentum*.

6 *Sicut*, ὡς. Non est igitur sine distinctione standum iis quæ à majoribus accepimus, sed in eo Christo quem Apostoli tum prædicarunt voce, tum suis scriptis depinxerunt, ut solo γνησίως nobis perstandum. Deinde, non aliter est ille in Ecclesia annunciandus, quàm sicut fuit per Apostolos promulgatus, à quibus, & ipsa res quæ docentur, & docendi quoque forma petenda.

7 *Radicati*, ἐῤῥιζωμένοι. Erasmus, *Sic ut radices habeatis in illo fixas*. Utuntur tamen illo verbo idonei autores, Plinius & Columella. ¶ *Superstructi* ἐποικοδομούμενοι. Participium Græcum præsentis est temporis, ut significetur hanc hominum exstructionem successivè fieri, quod aiunt. De hoc autem ædificio vide Ephes. 2. 21.

8 *Qui deprædetur*, ὁ συλαγωγῶν. Verbum militare, quod significat prædam abigere. Vulgata, *Decipiat*: non expressâ sententiâ quamvìs ità citet hunc locum aliquoties Augustinus, & Tertullianus de præscript. utatur verbo *circumveniendi*. Videtur autem mihi Apostolus alludere ad pseudapostolorum fraudes. ¶ *Per philosophiam*, διὰ τῆς φιλοσοφίας. Quod de Lege sæpe jam diximus, & iterum hoc in loco observandum est, idipsum est de Philosophia existimandum. Neque enim simpliciter damnatur ab

Apostolo (qui principiis cum vera philosophia communibus sæpe utitur, & methodum quàm accuratissimè observat,) sed κατά τι, quatenus nimirum illa sese intra fines suos non continet, nec ad gloriam Dei fertur, sese denique verbo Dei regi non finit. Est autem hic locus diligentissimè observandus, in quo omnium falsarum religionum formæ ad tres species revocantur. Prima est, quæ ex speculationibus curiosis, & tamen reconditæ cujusdam sapientiæ speciem habentibus, oritur: cujusmodi est ἀγγελολατρεία, ex Trismegisti, Platonis, Plotini, Porphyrii, Iamblici, & similium commentis: ad quod etiam genus referenda est maxima Scholasticæ matæologiæ pars, quæ Evangelium cum plurimis Aristotelis & Averrois & similium placitis permiscet. Alteram vocat Apostolus Traditionem hominum, quæ tota est humanæ vanitatis partus, tota videlicet inanis ac manifestè superstitiosa, sita in rebus externis, & plerumque etiam apertè stultis & ineptis, solâ nitens consuetudine, & fictis enthusiasmis, accedente postea dæmonum efficaciâ; cujusmodi est ferè totus Papisticus cultus, ac præsertim Monastica illa perfectio, quam vocant. Tertia species tum erat illorum qui Judaismum (quem vocat Apostolus elementa mundi, rudimenta, id est, Mosaicos ritus) cum Christianismo permiscebant: à quibus etiam orta est magna Papisticarum cæremoniarum pars, veteribus Episcopis ista Pauli verba non satis attentè considerantibus. ¶ *Secundùm rudimenta mundi*, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Paulus metaphorâ, tum à Grammaticis tum à Physicis sumtâ, στοιχεῖα vocat cultum illum omnem externum & cæremonialem, per quem Deus post hominis lapsum agnosci & coli, quasi à rudi quadam inchoatione exorsus voluit, adjunctis etiam postea Legalis Mosaici cultûs umbris, donec ad plenum Evangelicæ lucis fulgorem, & exhibitis re ipsâ, quæ per umbras illas significata promittebantur, illa quoque externa evanescerent. Ineptè igitur à nonnullis de quatuor illis mundi elementis hoc loco disseritur: & propterea στοιχεῖα malui *Rudimenta* quàm *Elementa* interpretari.

9 *Omnis plenitudo Deitatis*, πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος. Apostolus ab hypothesi ad thesin quæstionem revocat. Cùm falsos aliorum cultus quærant homines, quòd Christum unum sufficere non arbitrentur, opponendus est illis Christus qualis est re ipsâ, nempe ità verus homo ut sit verus Deus, & ità junctis naturis ut unus sit Christus, in quo uno perficimur. Illustris est igitur hic locus si quisquam alius, & paucissimis verbis complectens quicquid de Christi persona nobis sentiendum est. Cùm enim inquit ἐν αὐτῷ, *in eo*, manifestè in unica hypostasi duas naturas statuit & quidem distinctas: & cùm ait κατοικεῖ, unionem declarat minimè temporariam, sed perpetuam, ut diximus Matth. 2. 23. Quamobrem etiam non scripsit κατῴκησεν, *inhabitavit*, sed κατοικεῖ, *inhabitat*, tempore videlicet præsenti. Præterea non dicit τὴν θειότητα, id est, *Divinitatem*, sed τὴν θεότητα, id est, *Deitatem*, ut magis etiam expressè loquatur. Quamvis enim τὸ θεῖον & ὁ Θεὸς sæpe synonyma sint, & *Divinitatis* nomen consueverit naturæ ipsi divinæ significandæ adhiberi, tamen novorum Eutychianorum pravitas huc nos adigit, ut hæc duo discernamus, quòd ἡ θειότης id est, *divinitas*, attributa, & quidem in iis, qui propterea *divini* vocantur, creata, potiùs quàm divinam naturam essentialiter declaret: quamobrem etiam usurpare malui parum alioqui Latinum nomen *Deitatis* quàm de sententia Apostoli quicquam detrahere. Sed & quamvis Deus non possit aliter quàm integer & in sese perfectus concipi, tamen prospiciens Paulus Arianorum & aliorum hæreses qui secundarium Deum erant annunciaturi, non scripsit simpliciter τὴν θεότητα sed πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος (id est, OMNEM PLENITUDINEM DEITATIS) in Christo habitare: ut jam nulla sit causa cur Filius Patre minor censeatur, vel hypostases cum οὐσίᾳ confundantur. Postremò, plenè explicat istius Habitationis mysterium, addens adverbium σωματικῶς, *corporaliter*: ut significet, non ex virtutis nudè communicatæ efficacitate (sicut in Prophetis & sanctis omnibus dicitur Deus Habitare) nec sacramentali & σχετικῇ conjunctione (quâ ratione petra dicitur fuisse Christus, & Deus in templo & in medio populi sui habitasse) sed substantiali sive ipsarum naturarum hypostaticâ unione (quam vocant) sancitam esse hanc conjunctionem, ut ipsa Verbi Persona & Humanitas in illa subsistens, unicum sint ὑφεστάμενον, sicut homo ex anima & corpore constat hypostaticè conjunctis, quamvis per omnia non respondeat tanto mysterio hæc similitudo. Itaque non satis est expressa eorum sententia, qui adverbium σωματικῶς opponunt duntaxat cæremoniarum umbris: nisi dicamus corpus, id est rem ipsam signatam cum signis conferri, ut mox versu 17. non autem effecta cum signis veteris fœderis. Nec enim assentior Chrysostomo, qui in homilia de Spiritu sancto, istud non de ipsarum naturarum reali unione, sed de donis & effectis Spiritûs sancti interpretatur. Malui autem ego ad verbum explicare totum hunc locum, quàm magìs Latinas voces consectando non omnia exprimere.

---

10 Καί ἐστε ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας·	Et estis in eo completi qui est caput illud omnis imperii ac potestatis:	*Et estis in illo repleti qui est caput omnis principatûs & potestatis:*
11 Ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκὸς, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ·	In quo etiam circumcisi estis † circumcisione quæ fit sine manibus, exuendo corpus peccatorum carnis, per circumcisionem Christi:	*In quo & circumcisi estis circumcisione non manu factâ, in exspoliatione corporis carnis, in circumcisione Christi:*
12 Συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν.	‖ Ei consepulti per Baptismum, [d] per quem etiam cum eo suscitati estis per fidem efficacis illius virtutis Dei, qui excitavit eum ex mortuis.	*Consepulti ei in Baptismo, in quo & resurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitavit illum à mortuis.*

11 Jam peculiariter adversùs tertiam speciem agit, id est, adversùs eos qui Judaismum urgebant: ac primùm quidem circumcisione carnis nobis opus esse negat, cùm absque ea simus Christi virtute intus circumcisi. † *Rom.* 2. 29. ‖ *Rom.* 6. 4.
12 Occupatio, Nè signo quidem externo nobis opus esse ut Patribus, cùm jam Baptismum habeamus interioris illius renovationis tesseram ac sigillum efficacissimum.
d Finis Baptismi unus est, mors ac sepultura veteris hominis, idque ex potentia unius Dei, cujus virtutem in Christo mortuo & suscitato per fidem apprehendimus.
Ephes. 1. 19.

---

10 *Completi*, πεπληρωμένοι. Addendum fuit istud, ut non tantùm sibi & in sese, sed in nostrum etiam usum statuatur Christus esse talis & tantus, ut nihil in ipso desideretur, & in eo uno omnia nanciscamur ad veram & salvificam Dei notitiam requisita. Complementum igitur in Christo adeptis, quorsum vel humanâ sapientiâ, vel vanis hominum commentis, vel cæremoniis, ullo denique extra Christum adscito fit opus?

11 *In quo*, ἐν ᾧ. Erasmus, *Per quem*. Mihi verò videtur illud omnino retinendum, ex quo meliùs intelligatur vinculum membrorum & capitis. Hæc autem pertinent ad confutationem tertiæ speciei falsæ religionis, (de qua paulò antè dixi) usque ad vers. 18. à quo demum Apostolus adversùs primam speciem incipit agere. ¶ *Exuendo corpus peccatorum carnis*, ἐν ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός. Syrus interpres expunctâ voce τοῦ σώματος vertit, *per exspoliationem peccatorum carnis*. quæ scriptura plana est, sed nullius Græci codicis autoritate confirmatur; & ideo videtur facta *corporis* mentio, quòd in eo fieret externa circumcisio. Vulgata contrà non legit τῶν ἁμαρτιῶν, & interpretatur, *in exspoliatione corporis carnis*. quam lectionem non probo, quamvis in uno vetere codice inventam. Erasmus, *Dum exuistis corpus peccatorum carnis*: quod sic interpretatur, ut *Corporis* vocabulo significetur veluti massa & congeries peccatorum quibus toti circumvolvimur. Sed mihi quidem non arridet hæc *Corporis* metaphorica explicatio. Cur enim adjiceretur *Carnis* nomen? Circumcisionem enim cordis, de qua hîc agitur, certum est ad sanctificationem potiùs quàm ad peccatorum remissionem pertinere. Omnino igitur his verbis declaratur alterum Christi beneficium, nempe nostra sanctificatio: & nomine *corporis peccatorum carnis*, significatur vetus homo, quo vigente dominatur illa nativa corruptio, peccatorum omnium origo, addito *carnis* epitheto, ut notetur ejus ortus ex carnali generatione, Joan. 3. 6. Exprimitur autem *corporis* nomen, & fit *exspoliationis* mentio, ut designetur hujus sanctificationis sacramentum nempe Baptismus, Rom. 6. 6. allusione factâ ad Baptismi administrationis ritum illum veterem, quo corpora non simpliciter aquâ aspergebantur, sed in aquam immergebantur, ideóque vestium exspoliatio requirebatur. Hinc natæ illæ phrases, quibus dicimus *Veterem hominem exuere, & novum induere*, de quibus vide Galat. 3. 27. ¶ *Per circumcisionem Christi*, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ. id est, quâ Christus ipse nos intus suo spiritu circumcidit. Quid igitur, inquies? an inanis fuit in Patribus externa circumcisio? minimè profectò, siquidem fuit in credentibus sigillum justitiæ ex fide, Rom. 4. 11. ac proinde sanctificationis quoque in justificatorum cordibus. Sed de circumcisione exteriore ut jam abrogata loquitur Paulus, nomen tamen ipsum *Circumcisionis* retinens, interiori beneficio applicatum: ac si diceret nos jam intus in Christo consequi per Baptismi interventum, quod olim fuit per Circumcisionem externam significatum, ut externo Circumcisionis signo minimè indigeamus: quo tamen Patres ex Dei ordinatione indiguerunt, ante alterius signi, nempe Baptismi, institutionem.

12 *Per Baptismum*, ἐν τῷ βαπτίσματι. id est, διὰ τοῦ βαπτίσματος. Ut loquitur Rom. 6. 4. ubi etiam totum hoc argumentum planè tractatur. Sed in primis observandum est, hoc non tribui operi operato, quod vocant, verùm integram actionem (id est rem ipsam cum signo) causas denique omnes ad Baptismi effectum requisitas cum exteriore ablutione conjungi. Ideò disertè addit

Apostolus αὐτῷ, Christum designans, & quidem qui resurrexerit, expresso etiam *fidei* nomine, & efficacitatis Dei, cujus gratiæ nimirum fidem ipsam, totum denique Baptismi fructum, in solidum oportet acceptum ferre. ¶ *Per fidem*, &c. διὰ τῆς πίστεως, &c. Id est, illam fide à vobis apprehensam virtutem Dei, efficientem ut Christo mortuo, & à mortuis excitato, sitis conformes. Vulg. & Erasmus, *Per fidem operationis Dei*. id est, ut nonnulli interpretantur, fide amplexi estis opus quod efficit Deus in Christo, illum excitans à mortuis: quam etsi orthodoxam expositionem, tamen minimè aptam esse arbitror.

---

13 Καὶ ὑμᾶς νεκροὺς ὄντας ἐν τοῖς παραπτώμασι καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, συνεζωοποίησε σὺν αὐτῷ, χαρισάμενος ὑμῖν πάντα τὰ παραπτώματα.
14 Ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν, ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἦρκεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ.
15 Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παρρησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ.
16 Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας, ἢ σαββάτων·
17 Ἅ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα, τοῦ Χριστοῦ.
18 Μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῇ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·

* Vósque mortuos in offensis e & præputio carnis vestræ, cum eo vivificavit, vobis condonatis omnibus offensis:
† *Ac* deleto quod adversùm nos *erat* rituum chirographo, quod, *inquam*, erat nobis subcontrarium, *ipse* verò cruci affixum sustulit è medio.
Et exspoliata imperia ac potestates traduxit palàm, triumphatis illis per eam.

Nequis igitur vos damnet ob cibum vel potum, aut respectu festi, aut novilunii, aut Sabbatorum:
Quæ sunt umbra rerum futurarum, at corpus *est* Christi.
Nemo adversùm vos rectoris partes sibi ultrò sumat, in submissione animi & religioso cultu f Angelorum, gradum inferens in ea quæ non vidit, g *&* temerè turgens carnis suæ intelligentiâ.

Et vos cùm mortui essetis in delictis & præputio carnis vestræ, convivificavit cum illo, donans vobis omnia delicta:
Delens quod adversùs nos erat chirographum decretis, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci.
Et exspolians principatus & potestates, traduxit confidenter palàm, triumphans illos in semetipso.
Nemo ergò vos judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei, aut neomeniæ, aut Sabbatorum:
Quæ sunt umbra futurorum, corpus autem, Christi.
Nemo vos seducat volens in humilitate & religione Angelorum, quæ non vidit ambulans, frustrà inflatus sensu carnis suæ.

* *Eph.* 2.1.
13 Alter finis Baptismi est, ut qui in peccatis eramus mortui, in Christo pro nobis mortuo, & fide apprehenso, remissionem peccatorum gratuitam & vitam æternam adipiscamur.
e Novum argumentum ejusmodi latens in his paucis verbis. Non impediit præputium quo minùs in Christo justificati vitam consequeremini: ergò circumcisione præputii non est vobis opus ad salutem. † *Ephes.* 2.15. 14 Generaliùs jam loquitur adversùs totum Legalem cultum, quem abolitum esse docet duplici ratione: Primùm, quia qui in Christo remissionem omnium peccatorum est adeptus, quorsum illa Legis adminicula requireret? Secundò, quoniam siquis illos ritus propiùs consideret, comperiet totidem fuisse nostri reatûs testimonia, quibus veluti chirographis nos damnationem mereri palàm testabamur. Itaque Christus adventu suo chirographum illud delevit, eóque cruci affixo, de omnibus nostris hostibus, quantumlibet potentibus, triumphavit. Quorsum igitur illos ritus nunc usurparemus, quasi adhuc peccatorum rei, & hostium tyrannidi obnoxii? 16 Conclusio, nominatis etiam certis speciebus, putà ciborum & dierum discrimine, quibus nos non adstringi novo argumento probat, quoniam videlicet res illæ Christum venturum adumbrabant, nos verò jam eum ipsum nobis exhibitum possidemus. 18 Adversùs primam speciem corruptelæ disputat, cujus exemplum proponit Angelorum cultum: quod falsæ religionis genus primùm hâc ratione refutat, quòd qui hujusmodi cultum invehunt, sibi tribuunt quod unius Dei est, nempe jus conscientiarum religione obligandarum, quantumvìs ista videantur homines ad humiliter de se sentiendum adducere. f Secundò, quòd nec visa nec audita, sed à se excogitata, pro oraculis temerè obtrudant. g Tertiò, quòd ista non alio fundamento quàm opinione hominum sibi immodicè in suis commentis placentium nitantur.

---

13 *Mortuos*, &c. νεκρούς, &c. Vide Act. 8. 23. & Eph. 2. 1. ¶ *Et præputio*, καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ. Id est, Carne, quæ est Præputium, hoc est, res abominanda apud Deum. *Carnem* enim vocat naturæ nostræ totius vitiositatem. Vide Eph. 2. 11. ¶ *Offensis*, τὰ παραπτώματα. Claromontanus codex addit ὑμῶν, *vestra:* aptiùs, opinor, quàm Syrus, qui legit ἡμῖν, *nobis*, priore loco, & deinceps ἡμῶν, *nostrûm*. Alludit autem Paulus ad locum Psal. 103. 3.

14 Ac *deleto*, ἐξαλείψας. Omnino subaudienda est copula, quæ duo participia χαρισάμενος & ἐξαλείψας cum verbo συνεζωοποίησε connectat. ¶ *Rituum chirographo*, τὸ χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν. Id est, Abolitis ritibus, quibus, tanquam aliquo chirographo, ipsi nostrâ manu reatum nostrum adversùm nos obsignabamus. Ritus enim cæremoniales, quatenus erant non Evangelii suo tempore exhibendi sacramenta, sed Legis nos arguentis appendices, quid aliud erant quàm miseræ hominum conditionis publica professio? Nam Circumcisio ità usurpata, nativam pollutionem; Ablutiones, peccatorum sordes; Victimæ denique capitalem reatum publicè testabantur: quò spectat scitum illud Augustini dictum, *In Cæremoniis illis fuisse potiùs delictorum confessionem quàm expulsionem.* Christus igitur cùm nos ab iis omnibus sanguine suo repurgarit, dicitur etiam chirographum delevisse. Cur enim, persoluto ad ultimum usque quadrantem ære nostro alieno, maneat chirographum? aut manente integro chirographo apud bonæ fidei creditorem, qualis Deus est, ídque ex debitoris consensu, imò verò ipso debitore ità postulante, quis persolutum æs alienum dixerit? Itaque subaudienda est præpositio ἐν, quæ adscribitur Eph. 2. 15. & τοῖς δόγμασιν connectendum est cum τὸ χειρόγραφον (ut significetur chirograhum in ipsis ritibus situm fuisse) non autem cum ὃ ἦν ὑπεναντίον, ut per trajectionem convertit Erasmus, quem in eo meritò reprehendit doctissimus interpres. Τὰ δόγματα verò ea demum vocat quæ Hebræi חוקים *chukim* appellant, & *ritus* malui quàm *decreta* interpretari, ob eas causas quas exposuimus Eph. 2. 15. Itaque Græci interpretes (quamvìs Syrus idem sentiat) magnopere à scopo aberrarunt, cùm *chirographi* nomen vel ad Israelitarum verba referunt, quæ scripta sunt Exod. 19. 8. vel ad interdictum illud Adamo præscriptum Gen. 2. 17. δόγματα verò intelligunt vel fidem in Christum, vel pietatis præcepta: quasi dicatur Christus chirographum quod contra nos scriptum erat delevisse τοῖς δόγμασιν, id est, *suis decretis*, quæ expositio mihi quidem videtur totam Apostoli sententiam depravare. Vulg. ad verbum, *Delens quod adversùs nos erat chirographum decretis, quod erat contrarium nobis.* Erasmus, *Deleto quod adversùs nos erat chirographo, quod nobis contrarium erat per decreta.* ¶ *Subcontrarium*, ὑπεναντίον. Nempè quoniam è contrario in speciem videbantur ipsius quod obsignabant chirographi deletionem promittere. Et ità se habebant profectò, quatenus quidem etiam erant Evangelici fœderis suo tempore exhibendi sacramenta, ut in epistola ad Hebræos copiosè declaratur. Sed hoc loco, ut sæpe Prophetæ, Paulus hæc torquet adversùs eos demum qui Evangelio Mosen adjungebant: id est, Cæremonias, non vt Evangelicæ gratiæ adhuc exhibendæ σφραγῖδας (quo etiam respectu erat finis illis impositus, ipsius Christi, id est, veritatis quam antea adumbrarant, exhibitione) sed ut Legalis justitiæ partem. Vulg. *contrarium*, ut accepit quoque Syrus interpres, quasi redundante præpositione ὑπό, ut sæpe apud idoneos etiam scriptores in hoc vocabulo nullam vim habet. Mihi tamen hoc loco videtur minimè otiosa. ¶ Ipse *verò*, καὶ αὐτό. Vulg. *Et ipsum.* Erasmus, *Et illud.* Ego studendum putavi perspicuitati, ac proinde relativum expunxi.

15 *Et exspoliata imperia*, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχάς. Iterum supplenda est copula, quæ connectat duo verba ἦρκεν & ἐδειγμάτισεν, id est, *sustulit*, & *traduxit*. Cæterùm aliter lectum jam olim fuisse hunc locum apparet ex Veteribus. Nam & Syrus interpres vertit, *& per exspoliationem corporis.* & Tertullianus de Trinit. & Augustinus sic hunc locum citant, *Exuens se carne, principatus & potestates exemplavit.* Hilarius verò, *Exutus carnem & potestates ostentui fecit.* Hæc observavit Erasmus, & putat eos legisse ἀπεκδυσάμενος activè, pro, *Cùm sese exspoliasset*, carne nimirum. Atqui Christus Carnem nunquam abjecit, nisi carnem pro hujus caducæ vitæ infirmitate accipias, quo sensu dixit Apostolus se ampliùs non novisse Christum secundùm carnem, 2. Cor. 5. 16. & dies carnis Christi opponuntur æternæ ipsius post ascensionem gloriæ, Hebr. 5. 7. Fuerit autem translatio à luctatoribus sive cursoribus sumta, qui certaturi vestes deponere consueverunt. Sed præstat metaphoram à bellatoribus victoribus desumtam dicere, qui hostium spoliatorum armis pro tropæo fixis, captivos solent præ se junctos traducere, cujus moris meminit etiam noster Apostolus Ephes. 5. 8. & durum est ἀπεκδυσάμενος passivè interpretari, cùm potiùs appareat, facili librarii lapsu, veteres illos pro τὰς ἀρχάς, legisse τὰς σάρκας, quâ voce Græci interpretes in sacris libris pro τὴν σάρκα sæpissimè contra Hebræorum morem utuntur. Cæterùm appellatione *imperiorum* & *potestatum* significari Satanam cum angelis suis res ipsa ostendit: qua de re diximus Ephes. 6. 12. ¶ *Traduxit*, ἐδειγμάτισεν. Id est, Tanquam victor captivos ignominiæ causâ transvexit, ut exposuimus pluribus Matth. 1. 19. Erasmus, *Ostentavit*. At Thomas, *Traduxit*, inquit, *sanctos in cœlum. Aut traduxit, hoc est, expulit dæmonas ab homine.* Tanti est momenti ex ipsis fontibus haurire. ¶ *Palàm*, ἐν παρρησίᾳ. Ubi est igitur crucis ignominia? Nam sibiipsi diabolus crucem fixit, & tum demum plenâ victoriâ potitus est Christus, cùm planè victus videretur. Vulgata, *Confidenter palàm*, altero proculdubio adscripto ex margine. Ambrosius, *In autoritate.* Sic accipitur παρρησία Joan. cap. 7. vers. 13. & 26. ¶ *Per eam*, ἐν αὐτῷ. Vel *In ea*, videlicet cruce, quæ fuit instar triumphalis currûs, aut circumvecti tropæi. Sic legit & interpretatur Græcus scholiastes. Sic etiam Origenes in Exodum, Homil. 4. qui tamen videtur legisse ἐν ξύλῳ, *in ligno*, quòd eam lectionem annotet Homil. 9. In Jesum Nave, ut Erasmus observavit. Plerique Græci codices legunt ἐν αὐτῷ, id est, *in semetipso*, ut vertit Vetus interpres & Erasmus; sed si hoc retineamus malim interpretari, *Per sese*, id est, suâ unius vi.

16 *Ob cibum*, ἐν βρώσει. Hebraiſmus, poſito ב pro Propter. ¶ *Aut reſpectu diei feſti*, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς. Ἐν μέρει dixit pro eo quod Rabbini dicunt מצד *mitſad*, ut ſi dicas in vernaculo ſermone, *De la part, ou, al eſgard d' une feſte:* ut etiam accipitur 1. Pet. c. 4.16. Syrus tamen non ineptè vertit בפולגא *bephavalghe, in diſtinctionibus*, ut μέρος idem valeat atque μερισμός. Ἑορτὴν autem vocat ſolennes illos dies feſtos, quos Hebræi מועדים *mohadim* appellant, diſtinguítque à Neomeniis & Sabbatis. Vulgata & Eraſmus, *In parte.* quod Chryſoſtomus perinde accipit, ac ſi jam aliquatenus ſublata eſſet feſtorum dierum obſervatio, quod nè veriſimile quidem mihi videtur.

17 *Sunt*, ἐστί. Utitur tempore præſenti, ut & autor epiſtolæ ad Heb. 5. 1. quoniam adhuc ſtabat templum Hieroſolymis, & aliquos adhuc Judæos merâ ignorantiâ, non autem pertinaci contumaciâ peccantes, Dominus tolerabat. Nam alioqui ſcripſiſſet Paulus, ἦν, *erant.* ¶ *Umbra*, σκιά. *Umbras* intellige dici Legales cæremonias, non, ut res vanas & inanes, qualis eſt corporum umbra (erant enim vera & pro ratione ac modo ſacramentorum efficacia σημεῖα, ac etiam σφραγῖδες, in recto ipſorum uſu ſpirituali per fidem in Chriſtum venturum) ſed cum ipſo Chriſto jam exhibito comparatas, qui dicitur earum umbrarum corpus, quoniam illum, velut umbra corpus à quo efformatur, ſacramentaliter adumbrabant. Latet autem tota vis argumenti in illo vocabulo τῶν μελλόντων: quaſi diceret Apoſtolus, cùm illi ritus inſtituti fuerint ut Chriſtum venturum, i. nondum exhibitum adumbrarent, illos nunc obſervare, quid aliud fuerit, quàm inficiari Chriſtum adveniſſe; quem, ut qui nondum in carnem veniſſet, adumbrabant? Non poteſt autem hæc concluſio valere adversùs Eccleſiæ Chriſtianæ ſacramenta, quæ & ipſa dici poſſunt figuræ & umbræ, at non ut nondum, ſed ut exhibiti Chriſti, quem tanquam præſentem menti & fidei, exhibent. Non eſt tamen hìc inſtituta collatio veterum & novorum Sacramentorum, ſed veterum umbrarũ rebus futuris ſubſervientium, cum ipſis rebus exhibitis & præſtitis, Chriſto videlicet & ejus beneficiis. Græca ſcholia & Auguſtinus quoque in epiſtola ad Paulinum (ut Eraſmus annotavit) aliam lectionem adferunt, putà ut iſta connectantur cum iis quæ ſequuntur, hoc modo, Corpus Chriſti, id eſt vos, qui corpus Chriſti eſtis, vel (ut Photio placet) qui corpus Chriſti accepiſtis, nemo fraudet eo præmio quod accepiſtis credendo in illum. Sed hoc mihi quidem videtur tam violentum, ut nullâ ratione admitti poſſit, repugnante quoque omnium Græcorum codicum fide: quamvìs rectius mihi videatur legere cum Syro interprete ὁ Χριστός, cujus corpus, id eſt veritas, eſt Chriſtus, quàm τοῦ Χριστοῦ.

18 *Nemo adversùm vos rectoris partes ſibi ultrò ſumat*, μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων. Jam incipit adversùs primum illud falſæ religionis genus agere, quod diximus ex vanis ſpeculationibus oriri, cujus etiam unam ſpeciem, nempe Angelorum cultum adfert. Cæterùm in hoc loco interpretando uſus ſum judicio meo. Nam τὸ βραβεύειν, quod ad me attinet, non legi niſi pro *regere*, ac *moderari*, atque adeò pro διακρίνειν, id eſt, *jus dicere*, ac *cognoſcere:* quâ ſignificatione apud Plutarchum accipitur, ſicut apud Ariſtotelem lib. Rhetoricorum 1. ut Eraſmus citat, ὁ δικαστὴς, id eſt *judex*, dicitur ὁ τοῦ δικαίου βραβευτὴς, id eſt, *juris moderator*, ut videlicet inter litigantes decernat, tranſlatione tamen ſumtâ ab iis qui certaminibus præerant, quos Græci *Agonothetas* & *Athlothetas*, *Brabeutas* denique vocant, παρὰ τὴν ῥάβδον ut putant Grammatici. Virgam enim ſolitos fuiſſe geſtare gymnaſiarchas, ut & judices ac reges ſceptrum, vel ex his Plutarchi in Antonio verbis apparet, ἐγυμνασιάρχει δ' Ἀθηναίοις, καὶ τὰ τῆς ἡγεμονίας παράσημα καταλιπὼν οἴκοι, μετὰ τῶν γυμνασιαρχικῶν ῥάβδων ἐχώρει ἐν ἱματίῳ καὶ φαικασίοις προϊών. Invenitur tamen apud Demoſthenem κατὰ Μειδίου καταβραβεύειν etiam de actore dictum qui reum peragat, id eſt, condemnandum curet: ſicut τὸ δικάζεσθαι καὶ τὸ κρίνειν atque adeò ipſum ἀγῶνος nomen ad ipſos litigantes transfertur. Itaque καταβραβεύειν τινὰ non poſſum aliter accipere quàm pro κατακρίνειν, ſed ut tanquam de judice dicatur, ſicut etiam τὸ κρίνειν, quo uſus eſt ſuperiore verſiculo, eandem hìc ſententiam altero tantùm verbo, ſed graviore, uſurpato ſignificans. Nam omnino videtur imperioſam quandam poteſtatem Apoſtolus hoc vocabulo ſignificare, ab iſtis pſeudapoſtolis non aliter uſurpatam quàm ſi de ſuo illis licuiſſet, tanquam agonothetis, ac veluti certaminis moderatoribus, præmia vel tribuere vel eripere. Exempli causâ, Qui leges audent hodie conſcientiis præſcribere, & modum etiam admetiri quo Deus pœnas (ut ipſi loquuntur) indulgeat, nonne iſti planè agonothetarum & βραβευτῶν officium uſurpant, quaſi pleno jure poſſint de ſalute vel exitio prout ipſis libuit decernere? cùm tamen unicum habeamus βραβευτὴν ac judicem Jeſum Chriſtum, cui Pater omnem in cœlis & terris poteſtatem tribuit: & ex cujus voluntate patefacta ſeſe omnes optimâ fide gerant oportet, quos in hoc mundo familiæ ſuæ ſceptro verbi ſui regendæ præfecit, 1. Cor. c. 4. verſ. 1, & 2. Itaque Paulus addidit θέλων, quod interpretor ἐθελοντὴς καὶ αὐτεπάγγελτος id eſt, *voluntarius*, *& hoc munus ſibi à nullo tributum exercens.* Nam, (inquit idem Paulus de hac ipſa re differens, id eſt, de iis qui conſcientias volebant ſuis traditionibus illaqueare Rom. 14.4.) Tu quis es qui de alieno ſervo judicas? Domino ſuo ſtat aut cadit. Solent autem Hebræi participia pro verbalibus, quæ vocant, nominibus uſurpare, ut ſæpe jam annotavimus. Meam interpretationem probat Syrus interpres, qui ut oſtenderet participium θέλων conſtruendum cum verbo καταβραβευέτω, vertit יצבא למחיבותכון *jetsbe lamehaſabutcum*, id eſt, *velit vos reos ſtatuere.* Itidémque Photius, qui καταβραβευέτω vertit κατακρινέτω, ut Ambroſius, *Devincat*, & Auguſtinus, *Convincat:* qui duo tamen videntur ad actorem tranſtuliſſe, quod ego (ut antè dixi) tanquam de judice ac moderatore potiùs dictum acceperim. Eſt autem vis præpoſitionis κατὰ ſervanda: quod in prioribus editionibus non ſatìs expreſſeram. Supereſt ut aliorum interpretationes percurramus. Vulgata, *Nemo vos ſeducat.* Eraſmus, *Nequis vobis palmam intervertat.* Hieronymus ad Algaſiam quæſtione decimâ, *Nemo adversùm vos bravium accipiat.* Putat enim καταβραβεύεσθαι dici eum qui iniquitate agonothetæ præmium amittat, & Græca ſcholia eorum etiam ſententiam adferunt qui καταβραβευθῆναι tum uſurpari dicunt cùm penès alium eſt victoria, penès alium verò præmium. Sed hâc ſignificatione (ut antè dixi) non memini hoc verbum uſquam legere: quam tamen amplectetur qui volet. Aliis placet non ad ipſos agonothetas ſed ad antagoniſtas iſtud referre, ut apud Virgilium, Niſus in ſtadio currens Salio præmium intercipit, quod Eurialus obtineat: quò modo dicuntur Phariſæi nec in cœlum ingredi, nec alios ingredi ſinere. Adfert etiam aliam declarationem Valla, nempe ut καταβραβεύειν τινὰ ſignificet *aliquem propoſito præmio ad certamen evocare:* cujus etiam dicti exemplum requiro. Sed nimiùm fortaſſe confidenter ſcripſit Hieronymus hoc verbum fuiſſe Cilicibus peculiare, cùm ſit à Demoſthene, Iſocrate, Ariſtotele, Plutarcho uſurpatum. Quod autem attinet ad participium θέλων, Vetus interpres convertit *Volens*, hiante ſententiâ, niſi pro libente ac voluntario accipias, utì nos fecimus: vel pro ἐμβατεύων legas ἐμβατεύειν, contra omnium codicum fidem. Eraſmus, *Deditâ operâ.* Græca verò ſcholia ſupplent τοῦτο πράττειν, ut ſit plena ſententia, *Volens hoc facere.* quas ellipſes nuſquam velim admittere, niſi cùm prorſus ſunt neceſſariæ. Caſtellio verò θέλων accipit pro רוצה *rotſeh*, id eſt, εὐδοκῶν, ut qui converterit, *In modeſtia & Angelorum cultu ſibi placens.* qui ſenſus minimè eſt ineptus. Sed malo tamen (ut antè dixi) iſtud cum καταβραβευέτω conſtruere. ¶ *In animi ſubmiſſione*, ἐν ταπεινοφροσύνῃ. Id eſt, prætextu ſtultæ demiſſionis animi; cùm alioqui inter ſummas etiam virtutes numeretur ταπεινοφροσύνη. Neque enim iſtì Angelorum cultores aliud magìs urgebant, quàm nimiùm eſſe arrogantes qui auderent ad Deum ſtatim perrumpere: ac proinde beatorum ſpirituum dicebant implorandas interceſſiones, quod ipſi quoque philoſophi præſertim Platonici docent. Denique idipſum docebant quod hodie boni illi & modeſti homines jactant, qui non tantùm Angelorum, ut illi, ſed etiam ſanctorum defunctorum, quorum oſſa etiam adorant (proh veſanam impietatem!) interceſſionem urgent. Denique hoc illud eſt meritorium Obedientiæ monaſticæ votum. ¶ *Religioſo cultu*, θρησκείᾳ. Hoc quoque nomen ponitur in vitio in hoc loco, deductum (ut Græci grammatici volunt) à Thracibus, apud quos Orpheus deorum cultum invenerit, quo poſtea uſi ſunt Græcorum plerique. Sic enim Nazianzenus, Οὐδὲ Θρᾳκῶν ὄργια ταῦτα, παρ' ὧν, καὶ τὸ θρησκεύειν, ὡς λόγος. Ad veram tamen religionem accommodatum eſt Jacob. 1.27. & Act. 26.5. Vulg. *Religione Angelorum.* Eraſmus, *Superſtitione Angelorum.* ¶ *Gradum inferens in ea quæ non vidit*, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων. Auguſtinus, *Ea quæ non vidit inculcans.* Ambroſius, *Quæ non vidit extollens.* Vulgata, *Quæ non vidit ambulans:* quaſi videlicet iſtud ἐμβατεύων ſit, non cum ἃ μὴ ἑώρακεν, ſed cum ταπεινοφροσύνῃ conſtruendum. Perperàm hi omnes, neque expreſſâ hujus loci ſententiâ: Verbo enim ἐμβατεύειν faſtuoſus & cum impudente ſuperſtitioſorum audacia conjunctus inceſſus notatur, hâc phraſi à Tragicis cothurnis deſumtâ, qui propterea ἐμβάδες à Græcis dicuntur. Rectiùs ergò Eraſmus poſt Hieronymum ἐμβατεύων interpretatur *faſtuoſè incedens.* Ego verò id ipſum eſſe arbitror quod Latinis eſt, *Gradum aliquò inferre.* Hujus autem faſtuoſiſſimæ audaciæ exemplum ſingulare, ſi cui perveſtigare libet, Pſeudodionyſium illum de Angelorum gradibus vel ordinibus diſſerentem, ſi tantum eſt ipſi otii, perlegat, & Patrum contemplantium, & Eremitarum vitas, quas vocant, inſpicere dignetur, matæologorum denique Enthuſiaſtarum commentis ſeſe oblectet, quibus Purgatorii, Limbi, ipſorum denique inferorum contignationes, non modò ſunt apud ſe commenti, ſed etiam in chartis depinxerunt, atque adeò ipſis ter miſerorum hominum animis inſculpſerunt. ¶ *Temerè*, εἰκῇ. Id eſt, ſine ratione. quæ enim tantæ vanitatis ratio conſtare poteſt? perinde nimirum acſi cum ratione velis inſanire. Vulgata & Eraſmus, *Fruſtrà*, id eſt, ſine fructu, pro quo Græcè potiùs dicitur μάτην. ¶ *Turgens*, φυσιούμενος. Inanis ergò flatus eſt quicquid ab iſtis mentibus proficiſcitur. Hoc enim eſt quod *Senſum* ſive *Mentem carnis* vocat, nempe præclarum illud ἡγεμονικὸν, cujus tenebras, vel potiùs in

nostræ

nostræ salutis, sive in Christi mysterio, cæcitatem, uni Spiritui sancto sanabilem ignorantes Philosophi, dum illud unum sequuntur, non mirum si longissimè à scopo aberrarunt, summum bonum in actione suarum virtutum, aut ipsis virtutibus collocantes.

19 Καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλὴν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα διὰ τῶν ἁφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον, καὶ συμβιβαζόμενον αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ.
20 Εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε, ΜΗ ἍΨΗ, ΜΗΔΕ ΓΕΥΣΗ, ΜΗΔΕ ΘΙΓΗΣ;
21 Ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων.
22 Ἅτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ καὶ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός.

Neque retinens caput, ex quo totum corpus per commissuras & connexus suppeditatum & compactum, augescit Dei augmento.

Itaque si mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mundi, quid ut viventes in mundo, placitis adstringimini, [h] NE ESITARIS, NEQUE GUSTARIS, NEQUE TETIGERIS?

Quæ omnia sunt *comparata* ipso usu ad corruptionem, [i] *præscripta* ex præceptis & doctrinis hominum.

Quæ rationem quidem habent sapientiæ in cultu voluntario, & submissione animi, & in eo quòd corpori non parcant nec *tamen* ullius sunt pretii, *cùm* ad ea *spectent* quibus farcitur caro.

* *Et non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & conjunctiones subministratum & constructum, crescit in augmentum Dei.*

Si ergò mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid adhuc tanquam viventes in mundo, decernitis, Nè tetigeris, neque gustaveris, neque contrectaveris?

Quæ sunt omnia in interitum ipso usu, secundùm præcepta & doctrinas hominum.

Quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ in superstitione & humilitate, & non ad parcendum corpori, non in honore aliquo, ad saturitatem carnis.

19 Quartum argumentum maximi momenti, quoniam Christum suâ dignitate spoliant, ut qui unus toti suo corpori, tum fovendo, tum etiam augendo sufficiat.

20 Jam ultimò pugnat adversùs secundæ speciei corruptelas, quæ videlicet merè sunt superstitiosæ, & ab hominibus partim vafritie suâ simplicitatem quorundam fallentibus, partim etiam planè ridiculis, excogitatæ: veluti cùm in certo ciborum genere, & cæteris similibus rebus, pietas, remissio peccatorum, vis denique aliqua collocatur, quam nè ipsi quidem ejusmodi rituum autores intelligunt, cùm nusquam sit. Utitur autem argumento à comparatis sumto. Si morte Christi novum fœdus suo sanguine sancientis, ab iis ritibus externis estis liberati, quibus visum fuerat Domino mundum, veluti rudimentis quibusdam, ad plenam illam veræ religionis cognitionem præparare, quâ tandem ratione nescio quibus decretis oneraremini, quasi sitis hujus mundi cives, id est, quasi ab hac vita & rebus terrenis pendeatis? Causa verò hæc est cur suprà vers. 8. alium ordinem secutus sit quàm in refutatione, quòd illic ostendat quibus gradibus falsæ religiones mundum invaserint, initio videlicet facto à curiosis sapientum speculationibus, quas tandem crassa illa superstitio secuta est, quibus malis deinde Dominus Legalem illum cultum opposuit, quo nonnulli rursus abusi sunt; in refutatione verò incepit à Legalis cultûs abolitione, ut à comparatis doceret multò magìs illos falsos cultus esse tollendos. h Mimesis, in persona istorum superstitiosorum. 21 Aliud argumentum, non posse spirituale & internum regnum Dei consistere in rebus istis externis, & quæ usu consumuntur. i Tertium argumentum, Quia Deus non est istarum traditionum autor, ac proinde conscientias non ligant. 22 Occupatio, Speciosa quidem hæc esse, quòd ità videantur homines optimo animo Deum colere, sese summittere, & corpus, cui curando tam multi incumbunt, negligere: sed nihilominus res esse nullius dignitatis, cùm minimè spectent ad spiritualia & æterna sed ad carnis alimentum.

19 *Retinens*, κρατῶν. vel, ut Vulgata, *Tenens*. Vide Marc. 7. 3. Opponit autem humanæ illi carnis sapientiæ, quam etiam alibi vocat ψευδώνυμον γνῶσιν, ea quæ Spiritus sanctus in Ecclesia ex Divinis scriptis docet. ¶ *Ex quo*, ἐξ οὗ. Ex quo, videlicet Christo. Videtur tamen dicendum fuisse ἐξ ἧς, cùm præcesserit κεφαλή: sed sententiæ non dictionis habita est ratio, ut in illo Euripidis, ὦ φίλτρα σὺ τέκνον. item,

Κατεῖχ' Ἀχιλλεὺς πᾶν στράτευμ' Ἑλληνικὸν
Πρὸς οἶκον εὐθύνοντας εἰναλίαν πλάτην.

quod annotare placuit, nequis propter unum & alterum solœcophanes, cum Hieronymo Paulum faciat prorsus barbarum & elinguem. Vide autem in hunc locum ea quæ scripta sunt Ephes. 4. 16. ¶ *Suppeditatum*, ἐπιχορηγούμενον. Id est, ut elegante paraphrasi Tertullianus in lib. de cibis Judaicis hunc locum explicat, *Ex quo omne corpus per nexus concatenatum & fibulâ charitatis mutuis membris innexum atque concretum crescit in Deum.* Vulgata & Erasmus, *Subministratum*. Hoc est autem quod vulgò dicimus *fourni*: & hoc ipso participio utitur Plutarchus in Cæsare, sic scribens, Προὐκαλεῖτο τὸν Πομπήιον ἱδρυμένον ἐν καλῷ, καὶ κεχορηγημένον ἔκ τε γῆς καὶ ἐκ θαλάσσης ἀποχρώντως. Idem Diodorus lib. 2. ἣν δὲ συνέσει καὶ τόλμῃ καὶ τοῖς ἄλλοις πρὸς ἐπιφάνειαν συντείνουσι, κεχορηγημένην. Vide Eph. 4. 16. ¶ *Augmento Dei*, τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ. Id est, augmento quod à Deo proficiscitur, nimirum à Christi capitis Spiritu, cui opponitur inanis ille flatus, quo non crescunt sed turgent homines.

20 *Itaque si mortui cum Christo*, liberi *estis ab elementis mundi*, εἰ ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου. Malè igitur à nonnullis ista referuntur ad Legales ritus, de quibus disseruit à vers. 9. ad 18. Cur enim ad illa tam plenè refutata rediret nunc Apostolus? Itaque (ut etiam liquere potest ex verbo δογματίζεσθε, quod non significat ad ritus jam divinitus positos obligari, sed ritibus novis & recèns appositis onerari) pugnat nunc demum Apostolus contra superstitiones, nè ratione quidem ullâ, sed solâ vesaniâ nitentes, quamvìs nulli magìs sibi sapere videantur quàm earum autores. Itaque τὸ ἀποθνήσκειν hoc in loco accipitur ἀντὶ τοῦ ἀπαλλάττεσθαι pro *liberum & immunem fieri*, quemadmodum etiam τὸ δικαιοῦσθαι Rom. 6. 7. idque duplici respectu: primùm, quòd morte tollatur hæc personalis (quam vocant) obligatio, ut etiam explicat Paulus in eo loco; deinde, quòd hæc nostra liberatio à Mortis Christi participatione pendeat, qui novum fœdus, abolito priore, sanxit suo sanguine, ut in epistola ad Hebræos copiosè exponitur. Ideo addidit Apostolus, σὺν τῷ Χριστῷ, *cum Christo*. Adjeci tamen aliquid ut planior esset locutio. *Elementa* verò *mundi* quæ sint exposuimus supra versu octavo. ¶ *Quid*, τί. Vulg. *quid adhuc*, τί ἔτι. Claromontanus autem codex habet διὰ τί πάλιν, *cur rursus*. ¶ *Ut viventes in mundo*, ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ. Id est, quasi vestra felicitas sit in rebus istis terrenis posita, ac non potiùs spirituale sit Dei regnum. ¶ *Placitis adstringimini*, δογματίζεσθε. Vulg. *decernitis*, & Tertullianus, *sententiam fertis*. Legerunt enim δογματίζετε, idque perperàm. Hoc enim loco δογματίζεσθε passivè de iis dicitur, quibus istiusmodi rituum leges imponebantur, Pharisaicâ & humanâ prorsus autoritate, ut illis toties Christus exprobravit: quam etiam ob causam ista malui *Placita* quàm *Ritus* hoc loco interpretari, ut ab ipsis divinitus per Mosis ministerium præscriptis ritibus distinguantur. De his autem tantum abest ut Paulus hîc agat, ut ex illorum per exhibitum Christum abolitione validissimum hoc argumentum torquens, contendat intolerabile hoc esse, quod isti audebant, Legalem illum cultum, non modò adhuc retinendum docentes Act. 15. 1. & 10 & 24. sed etiam novis præceptis legalium rituum vinculum adstringentes. Quòd si hoc istorum facinus, qui tamen, quod ad Legales Mosaicos ritus attinet, ipsius Dei expresso mandato niti videbantur, usque adeò non à Paulo tantùm variis locis tam acerbè fuit reprehensum, sed etiam à tota Apostolica Synodo damnatum, Act. 15. 11. & Gal. 5. 2. quid est de iis existimandum, qui purum illum & simplicem Christianum cultum tot rituum & cæremoniarum myriadibus, partim à Judaismo, partim à Paganismo manifestè repetitarum, sensim usque adeò conspurcarunt, ut externum quidem omnem cultum, in Verbi prædicatione, & Sacramentorum divinitus traditâ administratione, & religiosis publicis precibus situm, in histrionicas saltationes; internum autem in plusquàm abominandas idolomanias transformarint. ¶ NE ESITARIS, ΜΗ ἍΨΗ. Vulgata, *nè tetigeris*, malè. Quorsum enim istud mox verbo θιγεῖν repeteretur? Ἅπτεσθαι igitur, quod propriè de manûs prehensione dicitur, ad ipsum cibi manu prehensi esum à consequenti refertur hoc loco, notatione hujus verbi Græcis scriptoribus, etiam disertissimis usitatâ, sicut doctissimus interpres hîc observavit. Profert autem Paulus ipsa Pharisaicorum illorum placitorum præscripta verba, quæ propterea majusculis literis scribi debent, & quibus graphicè prorsus superstitiosorum illorum ingenium describitur, suas & aliorum conscientias suis illis interdictis magìs ac magìs adstringentium. Sic igitur isti, primùm quidem ad Mosaicum, vel potiùs divinum, illud sub Legis pædagogia de interdicto ciborum nonnullorum esu mandatum adjicere præterea quædam ausi, eò usque fuerant progressi, ut non modò non gustari, sed nè levissimè quidem attingi ullo modo posse docerent, quia immundities ab imprudentibus etiam contraheretur. Indè Pharisaicæ illæ ablutiones tam accuratæ observatæ, & innumerabiles illæ Thalmudicæ, quas vocant, δευτερώσεις, accumulatæ, tam stultæ & ridiculæ, ut à Paulo sint meritò γραώδεις μῦθοι, id est, *aniles fabulæ*, appellatæ 1. Tim. 4. 7. & Judæis speciatim Tit. 1. 14. attributæ, utpote quas etiamnum hodie, & quidem subinde auctas, dementata gens illa quàm accuratissimè custodiat. Sed quorsum hîc Judæorum ineptias quisquam accuset qui innumerabiles illas Monachorum regulas cum illis Judaicis contulerit?

22 *Quæ omnia sunt* comparata *ad interitum ipso usu*, Ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει. Vulgata, *Quæ sunt omnia in interitum ipso usu*. Erasmus verò τῇ ἀποχρήσει convertit *abusu*, rectè quidem, & ex Jurisconsultorum distinctione, qui Abusum propriè in iis constituunt quorum usus in ipsa consumtione positus est. *Usum* tamen dicere malui, ut omnem ἀμφιβολίαν vitarem. Græca scholia mentionem hîc faciunt τοῦ ἀφεδρῶνος, ut fortasse legerint τῇ ἀποκρίσει. Utitur autem manifestè Paulus duobus irrefragabilibus argumentis: quorum prius est sumtum ex ipsa rerum illarum natura, quo & Christus ipse utitur Matt. 15. 17. & Joan. 6. 63. de sua ipsius carne ore manducata loquens: & Apostolus Rom. 14. 17. & 1. Cor. 6. 13. & 8. 4. Quæ est enim insania ἀφθαρσίαν sive directè sive indirectè ex iis ullo modo sperare, quorum usus, & hanc vitam totus respicit, & in ipsa eorum φθορᾷ positus est? ¶ *Et præscripta sunt ex præceptis*, &c. κατὰ τὰ ἐντάλματα. Vulgata, *Secundùm præcepta*,

cepta, rectè quidem, sed perspicuitatis causâ supplevi, quæ prorsus sententia ipsa requirit. Est autem alterum hoc argumentum petitum & ex Dei verbo expresso, Esa. 1. 12. & 29. 13. & ex ipso communi sensu. Præsupponit enim Obedientia Præceptum, & solus Deus est conscientiarum Legislator, Jac. 4. 12. expressissimè prohibens quidquam scriptæ suæ Legi adjicere aut detrahere. Frustrà igitur nostrorum temporum Pharisæi, veteribus etiam infinitis modis impudentiores, ut prius illud argumentum eludant, excipiunt se in piscium esu & cæteris ejusmodi infinitis nugis salutem non ponere, sed in obedientia quæ positas ab Ecclesia (quam vocant) Leges observet: quasi verò idcircò nos Petrus Act. 15. 10. testetur à jugo illo Legis, & quidem nominatim Judaicorum rituum liberatos, ut latrones illi de quibus Christus Joan. 10. 1. sese plusquam Satanicâ impudentiâ jactantes Petri & Pauli in eo essent successores, quod illi tam expressè vetuerunt, 1. Pet. 5. 1. 1. Cor. 11. 22. & Gal. 1. 8. usurpatâ Legislatoris illius unici autoritate, verbum (quod vocant) ἄγραφον arbitrio suo dictarent, & Legum divinarum, adventu Christi abrogatarum, vice substitutis illis innumerabilibus, partim suâpte naturâ summè ridiculis & ineptis, ac non paucis etiam per se impiis, partim mox in apertissimam superstitionem, atque adeò idololatriam prolapsis, miseras conscientias onerarent.

23 *Rationem*, λόγον. Id est, Videntur quidem exquisitæ quædam res esse, ut cùm dicitur aliquis esse præclarâ existimatione, vel contrà, nullo numero esse. Nam hæc omnia etiam significat λόγος. Erasmus, *Verbo tenus speciem* interpretatur. putat enim λόγον hoc loco sonare *sermonem* aut *verba*, ut opponatur rei. ¶ *Sapientiæ*, σοφίας. Id est, excellentis cujusdam doctrinæ, & è cœlo potiùs allatæ quàm consilio humano excogitatæ. Sic enim solet *Sapientiæ* nomen Paulus usurpare: & quàm hoc verum sit quod hîc dicitur, mox ab Apostoli obitu res ipsa ostendit, mundo intra aliquot annorum spatium ità monasticarum (id est, diabolicarum) quarundam præscriptionum præstigiis fascinato, ut incredibilia videri possint quæ de istis nugis sunt præscripta, nisi succedens Franciscus & Dominicus, & nuper etiam Jesuitæ illa omnia confirmassent, adeò quidem ut Franciscum Jesum typicum (proh insanam blasphemiam) etiamnum hodie publicè decantent. ¶ *In cultu voluntario*, ἐν ἐθελοθρησκείᾳ. Vulgata, *In superstitione*. Erasmus, *Per superstitionem*. Ac verum quidem est nihil aliud hæc fuisse quàm inanem atque adeò impiam superstitionem; sed tamen non describit his verbis Paulus qualia hæc re verâ fuerint, sed qualia esse visa sint, & quos pietatis colores habuerint, nempe insignis cultûs, summæ summissionis, denique neglectûs corporis. Itaque hic primus est color humanæ superstitionis, quasi homines ultrò etiam plus præstent quàm teneantur, & perfectiorem quandam viam insistant, non contenti Legem Dei implevisse. Hinc nata sunt opera Supererogationis, & redemta quibusvis opibus merita Monachorum. Alludit autem Paulus ad voluntarias oblationes quas Hebræi נדבות *nedaboth* appellant: quarum tamen longè alia ratio fuit, cùm nec in doctrina nec in ritibus quicquam vel mutare, vel addere, vel detrahere licuerit, absque verbi Dei violatione, quod Pharisæis Christus exprobravit. ¶ [illegible] *summissione*, καὶ ταπεινοφροσύνῃ. Alter color, quòd ista videantur homines ad incredibilem quandam dejectionem & summissionem assuefacere; cùm nullum inveniri possit nomen quo tam superba ista Supererogatio, vel potiùs Superarrogantia, possit explicari. Vulgata, *Et humilitate*. Erasmus, *Et humilitatem animi*. ¶ *Et in eo quòd corpori non parcant*, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος. Sic necessariò converti, ut Pauli sententiam planiùs exprimerem. Vulgata, *Et non ad parcendum corpori*, pro, *Et ad non parcendum corpori*. Erasmus, *Et læsionem corporis*. Quis porrò tam est hebes ut non videat hoc in loco Monachorum regulas & pseudapostolicas traditiones graphicè ab Apostolo describi? ¶ *Nec tamen sunt nullius pretii*, οὐκ ἐν τιμῇ τινι. Usitatum est Hebræis subaudire adversativam particulam, ut Psalm. 119. versu 141, & 157. & Joan. 9. 30. Liquet autem ex præcedente μὲν, omnino subaudiendam esse adversativam in hoc quidem dicendi genere, ubi contraria comparantur. Contraria autem voco οὐκ ἐν τιμῇ τινι sive τιμῆς οὐδεμιᾶς εἶναι, id est, *nullius pretii nec dignitatis esse*, & λόγον ἔχειν σοφίας, id est, *pro sapientia æstimari*, sive *sapientiæ numero & loco haberi*. Antea igitur dixit Paulus quid judicet mundus de istiusmodi præceptis hominum, propositâ unâ specie, nempe ciborum delectu: nunc verò quod sit rectum de iis judicium ostendit, nempe ista nullius esse pretii, quorum tamen splendor maximus esse videatur. Scio tamen hunc locum aliter solere explicari: sed hanc sententiam mihi videtur postulare tum argumenti series, tum ipsa constructionis ratio, & verborum quoque proprietas, quanquam nemini præjudicium adfero. ¶ Cùm *ad ea* spectent *quibus farcitur caro*, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. Id est, cùm in cibo & potu sita sint, in quibus non est positum regnum Dei, sed in illis potiùs quæ ad Spiritûs alimentum & ad vitam æternam referuntur, Rom. 14. 17. & 1. Cor. 6. 13. & 8. 8. Sunt igitur istæ potiùs sumtuariæ leges, non autem de pietate ac religione, 1. Tim. 4. 7, & 8. Ergò (ut ad verba ipsius contextûs veniam) cùm hoc subjiciatur pro ratione cur ista nullius sint dignitatis, supplendum est participium ὄντα, vel συντείνοντα. quæ ellipsis non magìs est violenta quàm si Latinè dicas, *Nihil ad rem*, sub. pertinet. Appellatione autem τῆς πλησμονῆς non intelligitur actio, id est, expletio seu fartura, sed passivâ significatione idipsum quo farcitur venter. Denique in nomine *Carnis* tacita est antithesis Spiritûs, & præstantioris illius (nempe spiritualis) vitæ, quam illi jactabant. Ideo malui *carnem* quàm *corpus* interpretari. Hæc igitur est plana & apposita explicatio hujus loci, alioquin perobscuri. Sic autem interpretatus est Vetus interpres, *Non in honore aliquo ad saturitatem carnis*. Erasmus verò, *Non per honorem aliquem ad expletionem carnis*. Castellio denique, immodicâ suâ licentiâ usus, hæc infarcit superiori versiculo, quasi scriptum sit, ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός, id est, ut ipse interpretatur, *Quorum omnium is usus est ut usu pereant, & ad corporis expletionem pertineant, non ut in aliquo sint honore*. Mirabile sanè hyperbaton, & quod nulli nisi perversissimi judicii homini venire in mentem potuit. Quomodo verò cohærebunt sequentia? optimè nimirum, si suppleveris quidvis ex arbitrio. Ista verò, inquit, placita sunt (ubi verò ista in Græco contextu?) ex hominum præceptis atque doctrinis, quæ quidem sunt ejusmodi ut rationem habeant sapientiæ ob religionis speciem, (ἐν ἐθελοθρησκείᾳ) atq; modestiam, & corporis vexationem severam. Hoc verò utrùm est ex Græco convertere an pervertere?

ΚΕΦ. γʹ.

1 Εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε, οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος.
2 Τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.
3 Ἀπεθάνετε γὰρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ.
4 Ὅταν δὲ ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ὑμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ.

CAP. III.

Itaque a si resurrexistis cum Christo, b superna quærite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens.
Superna satagite, non terrestria.
Nam mortui estis, c & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo.
Quando verò Christus vita illa nostra, conspicietur, tunc & vos cum eo conspiciemini in gloria.

CAP. III.

Igitur si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens.
Quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram.
Mortui enim estis, & vita vestra est abscondita cum Christo in Deo.
Cùm Christus apparuerit, vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria.

1 Altera pars epistolæ, in qua, arreptâ occasione ex vanis illis exercitiis, suo more post doctrinam ipsam explicatam, ad Christianæ vitæ descriptionem descendit. a Renovatio sive regeneratio ex participatione resurrectionis Christi fons est omnis sanctimoniæ, unde postea deducuntur rivi. b Finis & scopus omnium Christianæ vitæ officiorum est cœlorum iter ingredi, & iis quæ nos eò deducunt incumbere, id est, solidæ pietati, non autem externis illis & corporalibus. 3 Argumentum à connexis simúlque à caussis efficientibus, mortui estis, quod ad carnem attinet, id est, ad veterem naturam caduca omnia quærentem, & è contrario, cœpistis Spiritu vivere: ergò spiritualia & cœlestia, non autem carnalia & terrena curare. c Occupatio, Nos adhuc quidem in hoc mundo versari plurimis hujus vitæ ærumnis obnoxios, adeò ut quodammodo lateat vita quæ in nobis est: sed nihilominus vitæ & gloriæ initia nos habere, cujus nunc penès Christum ipsiúsque Dei manum depositæ complementum certò patefiet in glorioso illo Domini adventu.

---

1 *Resurrexistis cum Christo*, συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ. De novo fœdere & nova vita loquitur, quòd Spiritûs Christi participes, quasi translati jam simus in alteram illam vitam, ubi nec cibo nec potu egebimus, sed similes erimus Angelis Dei. Laborandum igitur ut quæ supersunt veteris hominis reliquiæ, vi Spiritûs profligentur, quem hominibus largiri non potest esca vel potus; non autem quærenda in istis externis rebus pietas. Cohærent verò inter se Mori & Resurgere cum Christo, id est, Christi mortis participatione mortificari peccato, mundo, Legis denique elementis, atque adeò toti Legi, & resurrectionis Christi participatione vivificari Deo: ut expositum est pluribus, cap. 6. epist. ad Rom. ¶ *Superna*, τὰ ἄνω. nempe ad quorum notitiam & fruitionem vocamur, & ad quæ pervenitur veri Dei cultu, & charitate in proximum. Nam alioquin absorbetur à Majestate, qui cœlestia nobis non patefacta scrutatur: & in physica cognitione superiorum rerum non est sita salus, quamvìs magnus sit istius etiam usus. ¶ *Quærite*, ζητεῖτε. Ità videlicet ut hoc vestrum propriè sit ἔργον. Nam alioquin necessaria ad hanc vitam & petimus à Deo, & honestis artibus quærimus.

2 *Terrestria*,

2 *Terrestria*, τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Sic vocat, opinor, externa illa in quibus illi summam pietatis ponebant, cùm ea potiùs sita sit in rebus prorsus aliis, nempe in sancta puræ vitæ meditatione, quamdiu hìc vivimus, & in adoptione spiritualis illius vitæ æternæ, quâ non tantùm finitur carnis & spiritûs lucta, sed etiam animalis vita, & quicquid illi subservit in aliam prorsus divinam commutatur, & cujus pignus est Spiritus sanctus sursum in hac etiam vita nos trahens, nedum ut in rebus illis tam vanis salutem quæramus.

3 *Mortui estis*, ἀπεθάνετε. Repete *Cum Christo*, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

4 *Vita illa*, ἡ ζωή. Atqui 1. Corinth. 4. 9. dicit illam patefieri quotidie in nobis, quatenus videlicet habemus ejus primitias. Completa enim illa in ultimum diem differtur, & tantum abest ut nunc appareat carnis oculis, ut contrà nihil sit Christianè viventibus calamitosius. ¶ *Conspiceretur*, φανερωθῇ. nempe altero illo gloriosissimo adventu, nunc adhuc in illa Evangelicæ prædicationis secundùm carnem infirmitate delitescens. ¶ *Gloriosi*, ἐν δόξῃ. Vulg. & Erasmus, *In gloria*, obscurè. Est autem Hebraismus, quem exposuimus, 1. Cor. 15. 42.

5 Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακὴν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία.
6 Δι' ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.
7 Ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς περιεπατήσατέ ποτε, ὅτε ἐζῆτε ἐν αὐτοῖς.
8 Νυνὶ δὲ ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, ὀργὴν, θυμὸν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν.
9 Μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ·
10 Καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν.
11 Ὅπου οὐκ ἔνι Ἕλλην καὶ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος καὶ Σκύθης, δοῦλος καὶ ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός.
12 Ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ, ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πρᾳότητα, μακροθυμίαν.
13 Ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, ἐάν τις πρός τινα ἔχῃ μομφήν· καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἐχαρίσατο ὑμῖν, οὕτω καὶ ὑμεῖς.
14 Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος.
15 Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑνὶ σώματι· καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε.
16 Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως ἐν πάσῃ σοφίᾳ, διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.
17 Καὶ πᾶν ὅ,τι ἂν ποιῆτε ἐν λόγῳ, ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ πατρὶ δι' αὐτοῦ.
18 Αἱ γυναῖκες, ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς ἀνῆκεν ἐν Κυρίῳ.
19 Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, καὶ μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς.
20 Τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.
21 Οἱ πατέρες, μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν.
22 Οἱ δοῦλοι, ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείαις, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ἐν ἁπλότητι καρδίας, φοβούμενοι τὸν Θεόν.
23 Καὶ πᾶν ὅ,τι ἐὰν ποιῆτε, ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις·
24 Εἰδότες ὅτι ἀπὸ Κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας· τῷ γὰρ Κυρίῳ Χριστῷ δουλεύετε.
25 Ὁ δὲ ἀδικῶν κομιεῖται ὃ ἠδίκησε, καὶ οὐκ ἔστι προσωποληψία.

Mortificate igitur membra vestra terrestria, * scortationem, impuritatem, mollitiem, cupiditatem malam, & avaritiam, quæ est idololatria.
Ob quæ venit ira Dei super homines contumaces.
Quibus in *vitiis* & vos ambulastis quondam, cùm in iis viveretis.
At nunc deponite etiam vos hæc omnia, iram, excandescentiam, malitiam, maledicentiam, verborum obscœnitatem ab ore vestro.
Nec mentimini alius adversùs alium, cùm exuti sitis illo vetere homine cum factis ipsius:
Et induti sitis novo illo, qui renovatur in agnitionem congruentem imagini ejus qui ipsum condidit.
Ubi non est Græcus & Judæus, Circumcisio & Præputium, barbarus & Scytha, servus & liber: sed omnia & in omnibus est Christus.
Induimini igitur, ut electi Dei, sancti & dilecti, visceribus miserationum, benignitate, animi submissione, mansuetudine, animo patiente:
Sufferentes alii alios, & condonantes vobis mutuò, siquis adversùs aliquem habuerit querelam: sicut & Christus condonavit vobis, ità & vos.
Super hæc autem omnia *induimini* charitate, quæ est connexus perfectionis.
Et pax Dei sit gubernatrix in cordibus vestris, ad quam etiam vocati estis in unum corpus: & benefici estote.
Sermo Christi inhabitet in vobis copiosè cum omni sapientia, docendo & commonefaciendo vos mutuò psalmis, & hymnis, & cantionibus spiritualibus, cum gratia canendo in vestro corde Domino.
† Et quicquid feceritis sermone, aut facto, in nomine Domini Jesu Christi istud agite, gratias agentes Deo & Patri per eum.
‖ Uxores, subjicite vos propriis viris, ut convenit in Domino.
* Viri, diligite uxores, & nè estote adversùs eas amarulenti.
† Filii, auscultate parentibus in omnibus: hoc enim placet Domino.
Patres, nè irritate liberos vestros: nè concidant animo.
‖ Servi, auscultate per omnia dominis secundùm carnem, non obsequiis ad oculum exhibitis, ut qui hominibus placere student, sed cum simplicitate cordis, timentes Deum.
Et quicquid feceritis, ex animo agite, tanquam Domino & non hominibus:
Scientes vos à Domino recepturos mercedem illam hæreditatis: nam Domino Christo servitis.
Qui verò injuriam intulerit, referet injuriam quam intulerit: nec est faciei acceptio.

Mortificate ergò membra vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & avaritiam, quæ est simulacrorum servitus.
Propter quæ venit ira Dei super filios incredulitatis.
In quibus & vos ambulastis aliquando, cùm viveretis in illis.
Nunc autem deponite & vos omnia, iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro.
Nolite mentiri invicem, exspoliantes vos veterem hominem cum actibus suis:
Et induentes novum eum qui renovatur in agnitionem secundùm imaginem ejus qui creavit illum.
Ubi non est Gentilis & Judæus, Circumcisio & Præputium, barbarus & Scytha, servus & liber: sed omnia & in omnibus Christus.
Induite vos ergò, sicut electi Dei, sancti & dilecti, viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam:
Supportantes invicem, & donantes vobismetipsis, siquis adversùs aliquem habet querelam: sicut & Dominus donavit vobis, ità & vos.
Super omnia autem hæc charitatem, quod est vinculum perfectionis.
Et pax Christi exsultet in cordibus vestris, in qua & vocati estis in uno corpore: & grati estote.
Verbum Christi habitet in vobis abundanter, in omni sapientia: docentes & commonentes vosmetipsos psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo.
Omne quodcunque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini Jesu Christi, gratias agentes Deo & Patri per ipsum.
Mulieres, subditæ estote viris, sicut oportet in Domino.
Viri diligite uxores, & nolite amari esse ad illas.
Filii, obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est Domino.
Patres, nolite ad indignationem provocare filios vestros: ut non pusillo animo fiant.
Servi, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Deum.
Quodcunque facitis, ex animo operamini, sicut Domino & non hominibus.
Scientes quòd à Domino accipietis retributionem hæreditatis: Domino Christo servite.
Qui enim injuriam facit, recipiet id quod iniquè gessit: & non est personarum acceptio.

5 Mortua natura nè sit ampliùs in vobis efficax. Vigor autem naturæ ex motibus intelligitur. Moriantur in vobis ergò carnis affectus, & vivant spirituales motus illis contrarii. Recenset autem longum vitiorum & contrariarum virtutum catalogum. * Ephes. 5. 3. 9 Definitio regenerationis à partibus sumta, quæ sunt veteris hominis, (i. pravitatis nobis ingenitæ) depositio, & novi hominis (i. puritatis nobis per gratiam collatæ) instauratio: utraq; verò in nobis nunc inchoata suis gradibus absolvitur, illo quidem sensim moriente, isto verò sensim ad perfectionem alterius vitæ perveniente. 10 Novitas vitæ in agnitione, hominem ad Dei conditoris imaginem (id est, ad totius animæ rectitudinem) transformante posita est. 11 Iterum inculcat, Evangelium illa externa non spectare, sed veram justificationem & sanctificationem in uno Christo, quarum fructus multiplices recenset. Duo verò commendat imprimis, sanctam videlicet concordiam, & verbi divini studium assiduum. † 1. Cor. 10. 31. ‖ Eph. 5. 22. 18 Ad œconomica præcepta ab ethicis descendens, ab uxoribus exigit subjectionem, secundùm Deum. * 1. Pet. 3. 1. 19 A viris, ut uxores diligant, & leniter eas habeant. † Ephes. 6. 1. 20 A liberis, ut sint ex Dei mandato parentibus obsequentes. 21 A patribus, ut benigni sint in liberos. ‖ Ephes. 6. 5. Tit. 2. 9. 1. Pet. 2. 18. 22 A servis, ut Deum ipsum reveriti, cui grata est eorum obedientia, reverenter, fideliter, & ex animo dominis obtemperent. 25 A Dominis, ut memores se quoque reddituros rationem coram Domino illo cœlesti qui injustè facta nullo habito servorum & dominorum discrimine vindicabit, justos & æquos sese servis suis præbeant.

5 *Mortificate*, νεκρώσατε. Id est, omnem vim ac vigorem exstinguite naturæ illius depravatæ, quæ vos deorsum trahit, & pravos illos motus Spiritui repugnantes in vobis ciet. Hos autem motus & cupiditates eleganter vocat *membra*, quibus vetus homo (id est ratio ac voluntas hominis depravata) perinde utitur ac corpus membris: utpote quæ ipsius etiam corporis membra secum rapiant. Vide Rom. 6. 12. ¶ *Mollitiem*, πάθος. Sic vocat motus illos quibus accenditur & fovetur libido, quos poetæ *Amoris* nomine significant, & turpibus illis Veneris & Cupidinis fictitiis numinibus designant. Alii speciatim sic volunt cynædos notari, qui *pathici* dicti sunt, ut explicat etiam Syrus interpres. Horatius, *Cum grege turpium Morbo virorum*. Quem locum perappositè citavit Erasmus. Vulgata, *Libidinem*. Cyprianus epist. 52. citans hunc locum, hanc vocem prætermittit, & πλεονεξίαν vertit *cupiditatem*. Item pro ἥτις ἐστὶν, *quæ est*, legit ἅ ἐστι, *quæ sunt*. Cæterùm pulcherrimâ methodo Apostolus ab iis quæ appetimus incipiens, postea vers. 8 ad ea progreditur quæ aversari oportet. ¶ *Idololatria*, εἰδωλολατρεία. Vide Ephes. 1. 31.

6 *Venit*, ἔρχεται. id est, venire solet. Vide Ephes. 5. 6. ¶ *Super homines contumaces*, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Vulg. *Super filios incredulitatis*. Vide Eph. 2. 2.

7 *Quibus in* vitiis, ἐν οἷς. Quid sit *ambulare* seu *versari in peccatis* diximus, Eph. 2. 2. Distinguuntur autem hoc in loco Ambulare & Vivere, ità ut hoc posterius indicet naturæ habitum, illud verò ἐνέργειαν ipsam. Vide Act. 8. 23. Erasmus verò manifestè depravavit sententiam cùm ἐν οἷς ad homines referret. Vertit enim *Inter quos*, cùm sententia ipsa minimè sit ambigua.

8 *Hæc omnia*, τὰ πάντα. Articulus vim habet ἀναφορικήν, ideóque non fuit prætermittendus. ¶ *Excandescentiam*, θυμόν. Vulgata & Erasmus, *Indignationem*. Quomodo verò distinguantur ὀργὴ & θυμὸς diximus, Ephes. 5 31.

9 *Cùm exuti sitis*, ἀπεκδυσάμενοι. Vulgata, *Exspoliantes*, duplici errore. Fuit enim servanda præteriti temporis significatio: & ponuntur hæc participia αἰτιολογικῶς. Est autem in hac loquendi formula allusio ad baptismi ritum in Ecclesia vetere observatum, non Aspersionis sed Immersionis nudorum

corporum, quæ postea novis candidis vestibus mos fuit operire. Indè illud ejusdem Apostoli Gal. 3. 27. *Quotquot baptizati estis, Christum induistis.* ¶ *Veterem illum hominem*, &c. τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. Vide Rom. 6. 6.

10 *In agnitionem*, εἰς ἐπίγνωσιν. Finis, aut (si malimus) materia ipsius regenerationis ità significatur. Loquitur enim de agnitione efficaci, ut definitur 1. Joan. 2. 3, & 4. ¶ *Congruentem imagini*, κατ' εἰκόνα. Vide Ephes. 4. 24. Est autem subaudiendus articulus, ut sit τὴν κατ' εἰκόνα, quam ob causam sic malui interpretari, quàm ad verbum, *Secundùm imaginem*. Erasmus contra omnium nostrorum codicum fidem legit καὶ εἰκόνα, *& imaginem.* ¶ *Qui ipsum condidit*, τοῦ κτίσαντος. Nempe secundùm qualitates, non secundùm ipsam vel animæ vel corporis οὐσίαν, ut phanatici somniant.

11 *Non est*, οὐκ ἔνι. Vide Galat. 3. 28.

12 *Induimini*, ἐνδύσασθε. id est, ornati estote, ità ut nunquam exuatis. Vide Rom. 13. 14. Vulg. *Induite*. Vide Eph. 4. 31. ¶ *Ut*, ὡς. Vide 2. Cor. 2. 17. ¶ *Visceribus*, σπλάγχνα. id est, tenerrimis illis affectibus. Vide Luc. 1. 78. ¶ *Miserationum*, οἰκτιρμῶν. id est, summæ misericordiæ. Vide 2. Cor. 1. 2.

13 *Vobis mutuò*, ἑαυτοῖς. Vide Ephes. 4. 32. Sic etiam manifestè accipitur infrà versu 16.

14 *Connexus perfectionis*, σύνδεσμος τῆς τελειότητος. id est, vinculum quo omnia hominum inter se officia continentur ac cohærent. Ergò, inquit Sophista, Charitate justificamur. Sed quis sani cerebri esse putet eum qui sic argumentetur? Claromontanus codex legit ἑνότητος, *unitatis*, quod nusquam alibi inveni, sed mihi accommodatissimum videtur.

15 *Sit gubernatrix*, βραβευέτω. id est, omnia regat ac moderetur, ut ille apud Virgilium βραβευτὴς, *producere longiùs iras, Et sævire animis Entellum haud passus acerbis: Sed finem imposuit pugnæ.* Liceat enim hìc nobis sacra cum profanis comparare, quandoquidem Paulum non puduit ab his rebus translationem sumere. Cùm igitur in perpetuo quodam certamine versemur, vult in animis nostris sedentem pacem Dei tanquam agonotheten seu brabeuten, omnes affectus in officio continere: ut verè pacem Dei, id est concordiam autore Deo cum proximis initam, colamus, ut unanimes tandem ex superata carne palmam referamus. Vulgata, *Exsultet*. ut mihi videatur existimasse τὸ βραβεύειν id esse quod in vernaculo nostro sermone dicimus verbum è verbo *braver*. Erasmus, *Palmam ferat*. Ego verò (ut dixi suprà, 2. 18.) τὸ βραβεύειν nusquam legi propriè nisi de ipsis agonothetis dictum: ad quorum munus mihi quidem proximè accedere videntur ii quos vulgò vocant in singularibus certaminibus, *mareschaux de camp*. ¶ *In unum corpus*, ἐν ἑνὶ σώματι. id est, in unum corpus Dei beneficio conjuncti, ut alii aliis membrorum instar adessetis. Vide 1. Corinth. 12. 12, & 13. ¶ *Benefici estote*, εὐχάριστοι γίνεσθε. id est ἐστὲ, quamvìs verbo γίνεσθε fortasse hæc beneficentia, quæ à Spiritu sancto emanat, ab ea discernatur, quæ à merè humano affectu proficiscitur, ideóque nec firma est, nec verum charitatis Christianæ scopum spectat. Vulg. *Grati estote*: quod alii de mutua vel habenda vel referenda pro receptis beneficiis gratia intelligunt: alii ad agendas Deo gratias referunt. Ego neutrum probo. Nam de eo quod ipsa Humanitas & Honestas flagitat, fuit penè supervacaneum Christianos commonefacere: istud verò seorsim mox docetur vers. 17. Docet autem expressè Julius Pollux, diligens proprii vocum usûs observator, Græcè dici εὐχαριστεῖν eum qui sit φιλόδωρος, & qui χαρίζει, id est *beneficium*, tribuat alteri potiùs quàm qui de accepto beneficio gratiam habeat: quæ notatio optimè cum præcedentibus & cum sequentibus cohæret. Vulgata, *grati estote*, id est beneficii accepti memores. quod tamen sic intellige ut gratia non referatur, sed habeatur. Hoc enim esse ad ipsam rem referendum apparet ex duobus versiculis proximè sequentibus, eâdem sententiâ terminatis.

16 *Sermo Christi* ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ. id est, Evangelii doctrina. ¶ *Copiosè*, πλουσίως. Vulgata, *Abundanter*. Erasmus, *Opulentè*. Alibi autem diximus omnem copiam & affluentiam ità significari. ¶ *Docendo*, διδάσκοντες. Vulgata, *Docentes*. Erasmus, *Docetéque*. Potest autem hoc etiam connecti cum ἐν πάσῃ σοφίᾳ, súntque hæc participia posita perinde ut מקור *makor* apud Hebræos, & apud Latinos gerundi modus: ideóque nulla est habita casûs ratio, ut 2. Corinth. 9. 11. & 13. Marc. 12. 40. & alibi, ubi de hac formula diximus, apud Homerum etiam usitata. & apud alios Scriptores, ut annotat Eustathius libro Iliad. β'. & π'. ¶ *Vos mutuò*, ἑαυτούς. Vulgata, *Vosmetipsos*. Vide Ephes. 4. 32. ¶ *Psalmis, hymnis, & cantionibus*, ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς. Psalmos puto dici quos vocant Hebræi מזמורים *mizmorim*, & hymnos, quos תהלים *tehillim*, & cantica, quæ שירים *schirim*. *Psalmos* igitur vocat quascunque cantiones, variis argumentis scriptas. Nam & querelæ, & narrationes, & postulationes in psalmis referuntur: at hymni solas laudes continent. *Cantica* verò dicuntur peculiares quædam & magis artificiosæ cantiones, quæ & ipsæ laudes complectebantur, sed augustiore quâdam formâ quàm psalmi aut hymni, ut licet ex exemplis cognoscere. ¶ *Cum gratia*, ἐν χάριτι. Vulg. *In gratia*, id est, quòd se utilitate commendet, ut eo nomine gratiam mereatur ab auditoribus, ut Ephes. 4. 29. nisi ad gratiarum actionem malimus hoc referre. ¶ *In vestro corde*, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. Vide Ephes. 5. 19.

17 *In nomine*, ἐν ὀνόματι. id est, Invocato Christi nomine, vel ad Christi laudem ac gloriam. Quod autem addit δι' αὐτοῦ, *per eum*, diligenter notandum est, ut sciamus Deum frustrà coli, nisi Christus Mediator interveniat.

18 *Uxores*, γυναῖκες. Vulgata, *Mulieres*, quasi ad sexum hoc referatur, sicut etiam mox perperàm omisit vocem ἰδίοις, id est, *propriis*, addente quoque Claromontano codice ὑμῶν, *vestris*, quod Syrus quoque interpres non neglexit. ¶ *Subjicite vos*, ὑποτάσσεσθε. Vide Ephes. 5. 21. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. id est, perinde, vel quatenus jubet Dominus, qui hanc εὐταξίαν & οἰκονομίαν distribuit. Itaque aberrant omnes mariti & uxores à scopo, quicunque Deum sibi in Christo non proponunt in amando: quod non agnovit philosophia.

19 *Uxores*, τὰς γυναῖκας. Syrus interpres rursum hìc legit ὑμῶν, *vestras*.

20 *In omnibus*, κατὰ πάντα. Repete ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, *in Domino*, ut Ephes. 6. 1. quod etiam statuendum est in proximo versiculo.

21 *Irritate*, ἐρεθίζετε. id est παροργίζετε, Ephes. 6. 4.

22 *Secundùm carnem*, κατὰ σάρκα. Hæc exposuimus Ephes. 6. 5, & 6.

24 *Mercedem*, &c. τὴν ἀνταπόδοσιν. id est, Pro eo quòd dominis rectè parueritis, tempus erit quo vos ex servis filios esse factos re ipsâ cognoscetis, cùm videlicet cœlestis illius hæreditatis eritis participes. Nomen autem τῆς κληρονομίας omnem meriti rationem tollit, cùm ex gratuita adoptione pendeat: nec quo jure quæratur hæreditas, sed ad quos spectet, disserat hoc in loco Apostolus; & quod ad ἀποδόσεως vocabulum attinet, & quo Semipelagiani, vel potiùs Sesquipelagiani nostri tam impudenter abutuntur, vide Rom. 11. 35.

25 *Qui verò*, &c. ὁ, δὲ, &c. Hoc ego accipio, cum doctissimo interprete, ut in dominos iniquos dictum, quorum injurias libentiùs ferant servi, si intellexerint se Dominum habere injuriarum suarum vindicem, non minùs quàm reges & imperatores. Neque enim est in Christo dominus aut servus: quod tamen quomodo sit accipiendum, vel ex hoc loco satis apparet adversus furiosos illos Anabaptistas qui omnem εὐταξίαν perturbant. Vetus interpres, ὁ γὰρ, *qui enim*. ¶ *Injuriam quam intulerit*, ὃ ἠδίκησε. i. injuriæ suæ mercedem, Ephes. 6. 8. ¶ *Faciei acceptio*, προσωποληψία, apud Deum videlicet, quod alibi exprimitur.

ΚΕΦ. δ'.

ΟΙ κύριοι, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε· εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανοῖς.

2 Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

3 Προσευχόμενοι ἅμα καὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λόγου, λαλῆσαι τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ, δι' ὃ καὶ δέδεμαι.

4 Ἵνα φανερώσω αὐτὸ ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

5 Ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι.

6 Ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι ἅλατι ἠρτυμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι.

CAP. IIII.

DOmini, jus & æquum servis exhibete: ut qui sciatis vos quoque habere Dominum in cœlis.

* In orationibus [1] perdurate, invigilantes iis cum gratiarum actione.

† Orantes simul etiam pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium sermonis, ut loquamur mysterium Christi, propter quod etiam sum vinctus:

Ut, *inquam*, illud manifestum faciam, sicut oportet me loqui.

‖ Sapienter ambulate erga extraneos, opportunitatem redimentes.

Sermo vester semper cum gratia *sit* sale conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere.

CAP. IIII.

DOmini, quod justum est & æquum servis præstate: scientes quòd & vos Dominum habetis in cælo.

Orationi instate, vigilantes in ea, in gratiarum actione.

Orantes simul & pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi, propter quod etiam vinctus sum:

Ut manifestem illud ità ut oportet me loqui.

In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, tempus redimentes.

Sermo vester semper in gratia sale sit conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere.

* Luc. 18. 1. 1. Thess. 5. 17.
2 Generales aliquot exhortationes adjicit, & tandem additis familiaribus multis salutationibus ac piis commendationibus, epistolam claudit.
‖ Ephes. 5. 15.

[1] Preces assiduas & ardentes esse oportet. † *Ephes.* 6. 18. 1. *Thess.* 3. 1.
3 Precibus Ecclesiarum speciatim commendandi qui verbum ministrant.
5 Habenda est magna etiam externorum ratio in tota vitæ nostræ ratione.
6 Sermonem ad audientium utilitatem accommodatum esse oportet.

---

1 *Domini*, οἱ Κύριοι. Fuit hic versus superiori adjungendus. Qui mox enim sequuntur ad totam Ecclesiam spectant: ut & superiora à primo hujus capitis vers. usque ad 18.

3 *Ostium sermonis*, τὴν θύραν τοῦ λόγου. Id est, os apertum & liberum ad prædicandum Evangelium, ut Eph. 6. 19.

4 *Sicut oportet*, ὡς δεῖ. Quæ sit vis hoc in loco verbi *Oportet*, ostendit ipse Apostolus, 1. Cor. 9 16.

5 *Sapi-*

5 *Sapienter*, ἐν σοφίᾳ. id est, considerate ac circumspecte. Multæ enim causæ sunt cur cum illis potissimum prudenter & sapienter agere oporteat qui nondum Evangelio fidem habuerunt. ¶ *Opportunitatem redimentes*, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι. id est, occasionem illos lucrifaciendi, etiam cum vestrarum rerum jactura, quærentes. Vide Ephes. 5.16.

6 *Cum gratia*, ἐν χάριτι. id est, ad commodum proximi comparatus, ut diximus suprà, 3.16. ¶ *Sale conditus*, ἅλατι ἠρτυμένος. Huic opponitur sermo putris & corruptus, cujus meminimus suprà, Ephes. 4.29.

---

7 Τὰ κατ' ἐμὲ πάντα γνωρίσει ὑμῖν Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς, καὶ πιστὸς διάκονος, καὶ σύνδουλος ἐν Κυρίῳ·

8 Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῷ τὰ περὶ ὑμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν.

9 Σὺν Ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ, ὅς ἐστιν ἐξ ὑμῶν. πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε.

10 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἀρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς. ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν.

11 Καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰοῦστος, οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς· οὗτοι μόνοι συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, οἵτινες ἐγενήθησάν μοι παρηγορία.

12 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἐπαφρᾶς ὁ ἐξ ὑμῶν, δοῦλος Χριστοῦ, πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσευχαῖς, ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ.

13 Μαρτυρῶ γὰρ αὐτῷ ὅτι ἔχει ζῆλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει.

14 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητὸς, καὶ Δημᾶς.

15 Ἀσπάσασθε τοὺς ἐν Λαοδικείᾳ ἀδελφοὺς, καὶ Νυμφᾶν, καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν.

16 Καὶ ὅταν ἀναγνωσθῇ παρ' ὑμῖν ἡ ἐπιστολὴ, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικέων ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῇ· καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε.

17 Καὶ εἴπατε Ἀρχίππῳ, Βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες ἐν Κυρίῳ ἵνα αὐτὴν πληροῖς.

18 Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου. Μνημονεύετέ μου τῶν δεσμῶν. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. Ἀμήν.

Πρὸς Κολοσσαεῖς ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ καὶ Ὀνησίμου.

Res meas omnes vobis notas faciet Tychicus, dilectus frater, & fidus minister, ac conservus in Domino:

Quem misi ad vos ob hoc ipsum ut cognoscat res vestras, & corda vestra consoletur.

Cum Onesimo fido & dilecto fratre, qui est ex vobis. Omnia igitur vobis nota facient quæ hîc aguntur.

Salutat vos Aristarchus meus in captivitate socius, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis præcepta. Si venerit ad vos, excipite eum.

Et Jesus qui vocatur Justus, qui sunt ex circumcisione: hi soli *sunt* mihi adjutores in regno Dei, qui fuere mihi solatio.

Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, servus Christi, semper certans orationibus pro vobis, ut stetis perfecti & completi in omni voluntate Dei.

Hoc enim de eo testor, eum multo vestri studio ardere, & eorum qui sunt Laodiceæ, & eorum qui Hierapoli.

Salutat vos Lucas medicus ille dilectus, & Demas.

* Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & Nympham, & Ecclesiam quæ in domo ejus est.

Et cùm perlecta fuerit apud vos epistola, facite ut etiam in Laodicensium Ecclesia recitetur: & scriptam Laodiceâ, vos quoque legatis.

Et dicite Archippo, Vide ut ministerium quod recepisti in Domino, impleas.

Salutatio meâ manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia *sit* vobiscum. Amen.

Scripta est ad Colossenses Româ per Tychicum & Onesimum.

Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister, & conservus in Domino.

Quem misi ad vos ad hoc ipsum ut cognoscat quæ circa vos sunt, & consoletur corda vestra.

Cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex vobis est. omnia quæ hîc aguntur, nota facient vobis.

Salutat vos Aristarchus concaptivus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. si venerit ad vos excipite illum.

Et Jesus qui dicitur Justus, qui sunt ex circumcisione: hi soli sunt adjutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio.

Salutat vos Epaphras qui ex vobis est, servus Christi Jesu, semper solicitus pro vobis in orationibus, ut stetis perfecti & pleni in omni voluntate Dei.

Testimonium enim illi perhibeo, quòd habet multum laborem pro vobis, & pro iis qui sunt Laodiceæ, & qui Hierapoli.

Salutat vos Lucas medicus charissimus, & Demas.

Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & Nympham, & quæ in domo ejus est Ecclesiam. *2.Tim.4.11.

Et cùm lecta fuerit apud vos epistola, facite ut & in Laodicensium Ecclesia legatur, & eam quæ Laodicensium est, vos quoque legatis.

Et dicite Archippo, Vide ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas.

Salutatio meâ manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia Domini nostri vobiscum. Amen.

Scripta ab urbe Roma per Tychicum & Onesimum.

---

10 *De quo*, περὶ οὗ. videlicet excipiendo: Ambiguum est autem ad Barnabam an ad Marcum hæc oratio referatur: sed de Marco agi verisimilius est. ¶ *Excipite*, δέξασθε. Vel δέξασθαι, *ut excipiatis*, si conjungas cum ἐλάβετε, ut habet Syrus interpres, ut exprimatur quod fuerit illud mandatum.

11 *Hi soli*, οὗτοι μόνοι. Certè vel magna hîc fit Petro injuria, vel Romæ tum non erat. Ubi ergo illi XXV. anni quibus Romæ sedit? ¶ *In regno Dei*, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. id est, in Evangelio, ut 2.Cor.8.18. & Philip. 2.22. Verè enim regnat Deus per Evangelium.

12 *Certans*, ἀγωνιζόμενος. Ità significatur translatitiâ voce ardor summus charitatis & precum. Vulg. *solicitus*, non servatâ metaphorâ. ¶ *Completi in omni voluntate Dei*, πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ. id est, instructi plenissimè cognitione voluntatis Dei, vel iis donis quæ requiruntur ad præstandum quicquid Deus mandarit. Itaque τελείους ac πεπληρωμένους, quantum quidem in hac vita istud divinitus datur, opponit infirmis & novitiis, metaphorâ ab ætatum gradibus sumtâ, sicut τέλειοι τοῖς νηπίοις, Phil. 3.12. id est, *infantes adultis*. Vide 1.Cor.2.6. & 14.20.

13 *Laodiceæ*, ἐν Λαοδικείᾳ. Vide suprà, 2.1.

15 *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. Erasmus, *Congregationem*. Vide Rom. 16.5. & 1.Cor.16.19.

16 *Laodiceâ*, ἐκ Λαοδικείας. Qui putant significari epistolam ad Timotheum priorem, vel eâ ratione refelluntur quòd satis appareat ex iis quæ scripta sunt suprà, capite 2. vers. 1. Paulum hanc Laodiceam non invisisse. Sed multò fœdiùs errarunt qui ex hoc loco suspicati sunt quandam fuisse epistolam Pauli ad Laodicenses scriptam: quia nimirum Vetus interpres convertit τὴν ἐκ Λαοδικείας, *Eam quæ est Laodicensium*: cùm potiùs significet Paulus epistolam aliquam ad se missam Laodiceâ, aut potiùs quâ responsuri essent Laodicenses Colossensibus. Vetus tamen est hic error, & epistola illa ad Laodicenses jampridem fuit ementita, utpote quam citet Epiphanius adversus Marcionitas.

18 *Gratia*, ἡ χάρις. Vetus interpres addit, *Domini nostri*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

19 *Scripta est*, ἐγράφη. In Claromontano codice scribitur simpliciter ἡ πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπληρώθη, *completa est epistola ad Colossenses*, & mox ἡ πρὸς Φιλιππησίους ἄρχεται, *incipit epistola ad Philippenses*. Illa enim isti in eo codice anteponitur.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἡ πρὸς ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ Ἐπιστολὴ α'.

EPISTOLA PAULI Apostoli ad THESSALONICENSES I.

ΚΕΦΑΛ. α.

Παῦλος καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων, ἐν Θεῷ πατρὶ καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2 Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ πάντων ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενοι ἐπὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν·

3 Ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν.

CAP. I.

Paulus & Silvanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium, *quæ est* in Deo Patre, & Domino Jesu Christo. Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.

Gratias agimus Deo semper de omnibus vobis, mentionem vestrî facientes in orationibus nostris:

Indesinenter commemorantes efficacem vestram fidem, & laboriosam charitatem, & patientem illam exspectationem spei *illius* in Domino nostro Jesu Christo coram Deo & Patre nostro.

CAP. I.

Paulus & Silvanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium, in Deo Patre, & Domino Jesu Christo. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.

Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestrî facientes in orationibus nostris:

Sine intermissione memores operis fidei vestræ, & laboris, & charitatis, & sustinentia spei Domini nostri Jesu Christi, ante Deum & Patrem nostrum.

2 Gratulationis verè Christianæ exemplum: unde etiam discimus duplici injecto fræno cohiberi, qui magnarum virtutum sibi sunt conscii, nempe si cogitent se à Deo omnia accepisse, & ab eo petendam perseverantiam; ad quam etiam totâ epistolâ Thessalonicenses hortatur. 3 A tribus præcipuis donis eos commendat, fide efficaci, charitate indefatigabili, & spe patientissima: nempe ut eos pudeat, tot excellentibus donis ornatos non perseverare in Dei electione.

---

1 *A Deo Patre*, &c. ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, &c. Totum hoc membrum deest apud Syrum interpretem, itidémque Ambrosium & Chrysostomum. Leviculum est autem quòd Hieronymus, lib adversus Pelag. 1. non vult legi *Silvanus*, sed *Silas*.

3 In-

3 *Indesinenter*, ἀδιαλείπτως. Nonnulli conjungunt illud adverbium cum præcedentibus, sed contra veterum codicum fidem. ¶ *Commemorantes*, μνημονεύοντες. Vulgata, *memores*, nimis angustâ significatione. Plus enim est μνημονεύειν, cum quarto casu rei, sive μνείαν ποιεῖσθαι, ut hîc scribitur, & Ephes. 1. 16. id est *apud alios commemorare*, quàm μεμνῆσθαι & μνείαν ἔχειν, 2. Tim. 3. & 4. quamvis hæc inter se cohæreant. ¶ *Efficacem vestram fidem*, ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως. Ἔργον vocat τὴν ἐνέργειαν, & ἔργου τῆς πίστεως pro τῆς ἐνεργουμένης πίστεως dixit Hebræorum more, sicut & τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης pro τῆς κοπιώσης ἀγάπης. Vulg. *Memores operis fidei vestræ*. Nam rectè (meo quidem judicio) animadvertit in pronomine ὑμῶν non modò non duram & insolentem sed etiam elegantem esse trajectionem. Maluit tamen Erasmus ὑμῶν connectere cum μνημονεύοντες, & subaudire ἕνεκα. Vertit enim *Memores vestrî propter opus fidei*: quod mihi videtur multò durius quàm sit illa trajectio. ¶ *Patientem illam exspectationem*, τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος. Non frustrà geminatus est articulus. Ὑπομονὴ verò, de qua voce diximus Luc. 8. 15. hoc loco non significat simpliciter *tolerantiam*, sed quod illam consequitur, nempe *rei speratæ exspectationem*, oppositam diffidentiæ & impatientiæ. Vulgata, *sustinentiæ spei*. Erasmus paulò longiùs à verbis recedens, *Quòd permansistis in spe*. ¶ *Spei in Domino nostro Jesu Christo*, τῆς ἐλπίδος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. *Spem Christi* passivè hîc accipitur Hebræorum more, ut fides Dei, pro fide quæ Deo habetur, Mar. 11. 22. quæ phrasis mihi visa est paulò obscurior & idcirco mutanda. ¶ *Coram Deo*, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ. Hoc connecto cum participio μνημονεύοντες, ut sit sensus hujus loci, Quoties ad Deum mentem attollimus, & quasi in ejus conspectu versamur, id est, quoties precamur (precamur autem sine intermissione) toties nobis in mentem venit vestra fides, cæteræque sanctæ virtutes. Possimus tamen etiam connectere cum proximis, ut illas virtutes hoc quoque argumento veras ac vivas fuisse significetur. Hæc enim est hujus locutionis vis apud Hebræos, ut quod sincerè ac diligenter fit, dicatur *coram Domino fieri*. Vide Luc. 1. 6. & hunc sensum amplexus est Syrus interpres.

---

5 Alia ratio cur omnino sit eis perseverandum, Quoniam dubitare non possint de ipsius doctrina tot modis cœlitus comprobata, sicut ipsi optimè norant.
6 Alia ratio, Quoniam ad eum usque diem summâ alacritate fuerant Evangelium amplexi, adeò ut reliquis vicinis essent exemplo, quo turpius illis fuerit in medio cursu deficere.
9 Vera conversio non est idola deserere, nisi quis simul Deum verum & vivum in Christo unico redemtore colat.

4 Εἰδότες, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ Θεοῦ, τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν.	Scientes, fratres à Deo dilecti, electionem vestram.	*Scientes, fratres dilecti à Deo, electionem vestram.*
5 Ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει, καὶ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ· καθὼς οἴδατε οἷοι ἐγενήθημεν ἐν ὑμῖν δι' ὑμᾶς.	Quoniam Evangelium nostrum constitit apud vos non sermone solùm, sed etiam potentiâ, & Spiritu sancto, & plenâ certioratione multâ: sicut nostis quales fuerimus inter vos vestrî causâ.	*Quia Evangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantùm, sed & in virtute, & in Spiritu sancto, & in plenitudine multa, sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos.*
6 Καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε, καὶ τοῦ Κυρίου, δεξάμενοι τὸν λόγον ἐν θλίψει πολλῇ, μετὰ χαρᾶς Πνεύματος ἁγίου·	Et vos imitatores nostrî facti fuistis, & Domini, excepto sermone cum afflictione multa, cum gaudio Spiritûs sancti:	*Et vos imitatores nostrî facti estis, & Domini, excipientes verbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritûs sancti:*
7 Ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ.	Adeò ut fueritis exemplaria omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia.	*Ità ut facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia.*
8 Ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ Κυρίου οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξελήλυθεν, ὥστε μὴ χρείαν ἡμᾶς ἔχειν λαλεῖν τι.	A vobis enim non solùm personuit sermo Domini in Macedonia & Achaia, verumetiam in omnem locum fides vestra quæ est in Deum dimanavit, ut necesse non habeamus quicquam loqui.	*A vobis enim diffamatus est sermo Domini, non solùm in Macedonia & in Achaia, sed & in omni loco, fides vestra quæ est ad Deum, profecta est: ità ut non sit nobis necesse quicquam loqui.*
9 Αὐτοὶ γὰρ περὶ ἡμῶν ἀπαγγέλλουσιν ὁποίαν εἴσοδον ἔσχομεν πρὸς ὑμᾶς, καὶ πῶς ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων, δουλεύειν Θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ·	Siquidem ipsi de nobis renunciant qualem ingressum habuerimus ad vos, & quomodo converteritis vos ad Deum relictis idolis, ut serviretis Deo vivo & vero:	*Ipsi enim de nobis denunciant qualem introitum habuerimus ad vos, & quomodo conversi estis ad Deum à simulacris, servire Deo vivo & vero:*
10 Καὶ ἀναμένειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, Ἰησοῦν τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης.	Et exspectaretis Filium ejus è cœlis, quem suscitavit ex mortuis, *nempe* Jesum nos eruentem ab ira illa ventura.	*Et exspectare Filium ejus de cœlis, quem suscitavit ex mortuis, Jesum qui eripuit nos ab ira ventura.*

---

4 *Scientes*, εἰδότες. Miror quid in mentem venerit Erasmo, ut in participio εἰδότες putaret non esse servatam rationem grammatices, cùm contrà omnia rectè cohæreant, nempe cùm superioribus participiis ποιούμενοι & μνημονεύοντες, ut omnia ad εὐχαριστοῦμεν referantur. Sed hîc causam declarat hujus tum gratiarum actionis, tum perpetuæ ipsorum recordationis: quia videlicet manifesta videbant electionis ipsorum testimonia, quod tam efficax fuisset apud eos Evangelii prædicatio. Erasmum autem ut arbitror illud fefellit, quòd non cogitans hanc epistolam non unius Pauli sed etiam Silvani & Timothei nomine scriptam, participium ad ipsos Thessalonicenses retulit. ¶ *A Deo dilecti*, ἠγαπημένοι ὑπὸ Θεοῦ. Sic rectè Vulgata, assentiente quoque Syro interprete, ipsóque adeò Apostolo 2. Thess. 2. 13. Erasmus, *à Deo electionem vestram*, quasi videlicet ὑπὸ Θεοῦ cohæreat non cum ἠγαπημένοι sed cum τὴν ἐκλογὴν, quæ falsa interpunctio, qualis in Græcos codices irrepsit, mihi quoque in prioribus mearum annotationum editionibus imposuit. Hoc verò significare si voluisset Apostolus, quod alioqui verè quoque dicitur, tum sanè scripsisset τὴν ἀπὸ vel potiùs παρὰ Θεοῦ ἐκλογὴν ὑμῶν, sub. οὖσαν. Est autem insignis hic locus ad intelligendum unde petenda sit electionis æternæ adversùs periculosissimam tentationem certioratio: nempe non ab æterno Dei consilio per se, neque ab inde finita vocatione externa electis & reprobis communi, sed à spiritu adoptionis effectis in nobis, fide videlicet, & sanctificatione in nobis inchoata, quæ dona sunt ἀμεταμέλητα: quò spectat illud quod scribitur 2. Cor. 13. 5. & 1. Pet. 1. 10. & 1. Joan. 2. 5.

5 *Quoniam*, ὅτι. Ut vis hujus argumenti intelligatur, confer quod scriptum est Act. 13. 48. Simile est argumentum 1. Cor. 1. 6. ¶ *Evangelium*, εὐαγγέλιον. id est, prædicatio Evangelii, ut sæpe jam annotavimus. ¶ *Constitit apud vos*, ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς. Vulgata, *Fuit ad vos*. Erasmus, *Fuit erga vos*. Utrumque (ut mihi videtur) nimiùm obscurè. Argumentatur autem Paulus à consequentibus. Est enim in solis electis Evangelium efficax ad salutem. Itaque primùm omnium dicit non fuisse nudam & inanem prædicationem Evangelii apud Thessalonicenses, nec inania duntaxat verba effusa, sed fructum maximum esse consecutum, ut 1 Cor. 4. 20. Hoc autem duabus rebus definit, nempe donis illis Spiritûs sancti, & certâ persuasione quam in illorum animis insedisse res ipsa ostendit, cùm alacribus animis crucem Domini pertulerint. ¶ *Et plenâ certioratione*, &c. καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ. Vulgata, *Et in plenitudine multa*, prorsus ineptè, quod tamen Aquinatem fefellit. Erasmus, *Pérque certitudinem multam*. Ego malui *plenam certiorationem* dicere. qua de re vide Luc. 1. 1. & Coloss. 2. 2. Sed & in eo planè dissentio à plerisque quòd πληροφορίαν referunt ad ipsam Pauli & aliorum prædicationem, quæ certa adhibuerit argumenta. Nam ἐν πληροφορήσει dicendum fuisset.

6 *Cum gaudio*, &c. μετὰ χαρᾶς, &c. id est, cum gaudio quod à Spiritu sancto promanat.

7 *Exemplaria*, τύπους. id est, ut in vernaculo sermone dicimus, *patrons*. quo sensu dixit Horatius Ulyssem Homericum proponi ut virtutis & sapientiæ exemplar, & ὑποτυπώσεως nomine utitur Apostolus 1. Tim. 1. 16. Utitur autem plurali numero fortassis, ut significet tot fuisse veluti constantiæ typos quot erant Thessalonicensium capita. Vulgata tamen (ut Syrus etiam interpres, & codex Claromontanus) legit τύπον, numero singulari, & *formam* interpretatur.

8 *Non solùm*, οὐ μόνον. Trajectionis Hebrææ hoc quoque sit exemplum, cujusmodi alia multa observavimus. Nam alioqui in Græcis hoc sic collocatur ut prorsus ἀνακόλουθον esse videatur, quod tamen nusquam est. ¶ *In omnem locum*, ἐν παντὶ τόπῳ. ἐν pro εἰς, id est, passim & ubique, etiam multò longiùs hyperbole è medio petitâ. Neque minus est pondus istius phrasis quàm illius de Romanis ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ.

9 *Ipsi*, αὐτοί. id est, omnes credentes, ex versu 7. Vel quicunq; usquam sunt. Accipiuntur enim metonymicè regionum nomina pro ipsis regionum incolis. ¶ *Converteritis vos*, ἐπεστρέψατε. Vide Act. 3. 26. Deo videlicet vos ministerio meo per sanctum suum Spiritum ad se convertente, ut Jer. 31. 18. & 1. Pet. 2. 9. ¶ *Relictis idolis*, ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Vulgata & Erasmus, *A simulacris*. Ego studui amphiboliam quantumvis absurdam vitare. Deum autem vivum idolis mortuis, & verum idolis quæ nihil sunt nisi phantasmata inania opponit.

10 *Nos eruentem*, ῥυόμενον ἡμᾶς. Participium pro verbali positum est: quod annotare volui nè cui scrupulum injiciat tempus præsens hujus participii. ¶ *Ab ira illa ventura*, ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης. Nè hîc quidem frustrà repetitus est articulus. *Iram* autem accipit pro ultione seu vindicatione quâ Dominus, terribiliter iratus, mundum tandem ulciscetur. Etiam, Domine, serva nos ab hac ira.

ΚΕΦ. β'.

Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε, ἀδελφοί, τὴν εἴσοδον ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν·
2 Ἀλλὰ καὶ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες, καθὼς οἴδατε, ἐν Φιλίπποις, ἐπαῤῥησιασάμεθα ἐν τῷ Θεῷ ἡμῶν λαλῆσαι πρὸς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ ἐν πολλῷ ἀγῶνι.
3 Ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν οὐκ ἐκ πλάνης, οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας, οὔτε ἐν δόλῳ·
4 Ἀλλὰ καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὕτω λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν.
5 Οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας· Θεὸς μάρτυς.
6 Οὔτε ζητοῦντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀφ' ὑμῶν, οὔτε ἀπ' ἄλλων· δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι, ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι.
7 Ἀλλ' ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν.
8 Ὡς ἂν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα, οὕτως, ἱμειρόμενοι ὑμῶν, εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχάς, διότι ἀγαπητοὶ ἡμῖν γεγένησθε.
9 Μνημονεύετε γάρ, ἀδελφοί, τὸν κόπον ἡμῶν καὶ τὸν μόχθον· νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν, ἐκηρύξαμεν εἰς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ.
10 Ὑμεῖς μάρτυρες καὶ ὁ Θεός, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως καὶ ἀμέμπτως ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἐγενήθημεν.

CAP. II.

Nam ipsi nostis, fratres, ingressum nostrum ad vos non fuisse vanum:
* Imò etiam *multa* priùs passi & contumeliis affecti Philippis, sicut nostis, libertate loquendi usi sumus in Deo nostro, ad prædicandum apud vos Evangelium Dei cum multo certamine:
Exhortatio enim nostra non fuit ex impostura, neque ex impuritate, neque cum dolo:
Sed sicut approbati fuimus à Deo quorum fidei committeretur Evangelium, ità loquimur, non ut hominibus placentes, sed Deo exploranti corda nostra.
Nec enim unquam sermone assentatorio usi sumus, sicut nostis, nec avaritiæ causâ quicquam prætexuimus: Deus testis est.
Neque ex hominibus quærentes gloriam, nec à vobis, nec ab aliis; cùm possemus *vobis* oneri esse, ut Apostoli Christi.
Sed fuimus mansueti inter vos.
Et, ut si nutrix foveat liberos suos, ità *nobis* cupidis vestrî libebat impartiri vobis non solùm Evangelium Dei, sed etiam nostras ipsorum animas, quòd chari nobis essetis.
Meministis enim, fratres, † laboris nostri ac ærumnæ: noctè enim ac die operando, nè cui oneri essemus, prædicavimus apud vos Evangelium Dei.
Vos testes *estis* & Deus, quomodo sanctè & justè & inculpatè erga vos qui creditis, nos gesserimus.

CAP. II.

Nam ipsi scitis, fratres, introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit:
Sed antè passi & contumeliis affecti, sicut scitis, in Philippis, fiduciam habuerimus in Deo nostro loqui ad vos Evangelium Dei in multa solicitudine:
Exhortatio enim nostra non de errore, neque de immunditia, neque in dolo.
Sed sicut probati sumus à Deo ut crederetur nobis Evangelium, ità loquimur, non quasi hominibus placentes, sed Deo qui probat corda nostra.
Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis, neque in occasione avaritiæ: Deus testis est.
Nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neque ab aliis; cùm possemus vobis oneri esse, ut Christi Apostoli.
Sed facti sumus leves in medio vestrûm.
Tanquam si nutrix foveat filios suos, ità desiderantes vos cupidè volebamus tradere vobis non solùm Evangelium Dei, sed animas nostras, quoniam charissimi nobis facti estis.
Memores enim estis, fratres, laboris nostri & fatigationis: nocte & die operantes, nè quem vestrûm gravaremus, prædicavimus in vobis Evangelium Dei.
Vos testes estis & Deus, quàm sanctè & justè & sine querela, vobis qui credidistis fuimus.

1 Quod de suo Apostolatu paucis attigerat, copiosè explicat, in eum quem dixi finem.
* *Act.26.22.*
2 Veri Pastoris virtutes, ingenuè & intrepidè mediis in periculis Evangelizare.
3 Puram doctrinam, puro animi affectu, fideliter docere.
4 Alienum ab omni assentatione & avaritia, Deo suam conscientiam approbare.
6 Omni vitatâ elatione seipsum infimis quibusvis, eos lucrifaciendi causâ, summittere.
8 Gregem sibi commissum propriâ vitâ chariorem habere.
† *Act.20 34. 1 Cor.4.12. 2.Thess.3.6.*
9 Suo potiùs jure cedere quàm oves gravare.
10 Sanctæ & inculpatæ vitæ exemplo cæteris præire.

---

2 Multa *priùs passi*, προπαθόντες. Sic in his libris accipi solet absolutè verbum πάσχειν, quod obscurius fuisset hoc in loco. ¶ *In Deo*, ἐν τῷ Θεῷ. id est, Dei ope ac gratiâ freti. ¶ *Certamine*, ἀγῶνι. Vulgata, *solicitudine*. Vide Coloss.2.1.

3 *Ex impostura*, ἐκ πλάνης. Vulgata, *De errore*, sed perperàm. De se enim loquuntur, non de Thessalonicensibus, nisi ex mutua relatione. Negant enim se fuisse impostores, aut illos deceptos. ¶ *Ex impuritate*, ἐξ ἀκαθαρσίας. id est ullo scelere aut maleficio, sicut apud Latinos Impurus, apud Græcos μιαρὸς accipitur pro Scelerato. Alioquin ἀκαθαρσίαν ad libidinum spurcitiem solet Apostolus accommodare.

4 *Sicut probati fuimus Deo*, καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Quod in eligendo placuit, hoc dicitur à nobis *approbari*: itaque δοκιμάζεσθαι nihil aliud declarat hoc in loco quàm ut idoneum & aptum assumi. Sed inter Dei & hominum judicia hoc interest, quòd homines in eligendo spectant earum rerum qualitates quæ proponuntur; Deus verò in seipso invenit consilii sui rationem: unde fit ut cùm nè ad cogitanda quidem quæ Dei sunt idonei simus, quos ipse primùm ad sanctas illas vocationes eligit, eos non inveniat sed faciat idoneos. Itaque hæc approbatio prorsus à Dei misericordia pendet, sicut ipse Apostolus explicat 1.Cor.7.25. & δοκιμάζεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ nihil aliud declarat quàm *Deo placere*, ideóque gratìs eligi. quod ut meliùs intelligeretur, activam locutionem usurpavi, quasi scripserit Paulus, καθὼς ἐδοκίμασεν ὁ Θεὸς πιστεύειν ἡμῖν τὸ εὐαγγέλιον, ut Rom.1.27. Nam τὸ δοκιμάζεσθαι respondet hoc in loco verbo Hebræo תחר *tacbar*, aut התרצה *bithratsah*. ¶ *Qui approbat*, τῷ δοκιμάζοντι. id est, qui grata habet & accepta. vel, *qui explorat*, id est, quem ut animi mei scrutatorem non dubito testem ac judicem appellare. Significat enim se vocationi suæ sincerè respondere.

5 *Usi sumus*, ἐγενήθημεν. Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Fuimus*. Atqui dandum aliquid fuit Latinæ linguæ consuetudini, in dicendi formula tam inusitata. Annotavimus autem peculiarem usum, eúmque diversum, verbi γίνεσθαι in hac epistola, ut suprà, 1. 5, & 6. & infrà vers. 7, 8, & 10. ¶ *Nec avaritiæ causâ quicquam prætexuimus*, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Nec in occasione avaritiæ*, ità obscurè ut vix intelligas.

6 Vobis *oneri esse*, ἐν βάρει εἶναι. id est, inquit Erasmus, *In dignitate esse, sive gravitatem aliquam Apostolicæ præstantiæ servare, uti nunc faciunt qui hoc obtentu ipsis Cæsaribus & regibus imperant*, ut etiam intellexit Syrus interpres. quod Gallicè dixeris, *tenir nostre gravité*. Sed meritò quæri posse videtur an possit hæc interpretatio admitti. Nam si de moderata gravitate accipias, non est verisimile insignes istos Apostolos unquam fuisse sui muneris oblitos: quòd si aliquando sese ad infima quæque, ipsius Christi exemplo, summiserunt, aliter sanè facere ipsis non licuit pro muneris sui ratione, quæ postulabat ut cuncta ad ædificationem Ecclesiæ referrent. Sin verò de immoderata gravitate (id est arrogantia Pharisaica) accipias, absit ut illam existimemus Apostolis Christi usurpare unquam licuisse. Causa verò quæ affertur cur ἐν βάρει sumatur pro gravitate & autoritate, non ità magni est momenti: quia videlicet in superiore versiculo dixerunt se non ambivisse hominum gloriam, & sequitur, *Fuimus mansueti*. Nam priore loco mentionem fecerunt non tantùm ambitionis sed etiam avaritiæ: id autem quod sequitur ad utrumque referri commodè potest. Itaque ἐν βάρει huc refero, quòd cùm suo jure potuissent (sicut in epistola utraque ad Corinthios Paulus testatur) Ecclesiarum sumtu vivere, tamen suis manibus victum quæsivissent, manifesto sanè argumento se ab omni tum avaritia tum ambitione maximè esse alienos. Ídque magìs etiam liquet ex eo quòd proximo versiculo utuntur verbo ἐπιβαρῆσαι.

7 *Mansueti*, ἤπιοι. id est, minimè μεμψίμοιροι & queruli, quales solent esse ambitiosi & avari, sed faciles, sive, ut habet Vulgata, *Lenes*. quâ virtute nihil magis est repugnans tum avaritiæ tum ambitiosæ arrogantiæ. Sed & optimè quadrat similitudo. Nam neque tam vile neque tam sordidum quicquam est quod nutrix mater, infantis causâ, non subeat: neque ad istas devorandas molestias ac sordes ullâ spe lucri, sed materno tantùm affectu ducitur. Quidam ex veteribus legunt *parvuli*, id est, νήπιοι, lubrico librariorum lapsu, aut potiùs alicujus argutiâ, quia nutricis & liberorum fit mentio, tenerorum videlicet quos illa foveat. Sed quisquis ille fuit qui hoc commentus est primus, considerare debuit Paulum cum suis non infantium, quibus comparentur Thessalonicenses, sed nutricis personam in hac similitudine sustinere.

8 Et *ut si nutrix*, ὡς ἂν τροφός. particula οὕτως sequens omnino ostendit hoc membrum cum sequentibus cohærere, & deesse copulam, quam etiam Syrus interpres expressit, & cujus ellipsin Hebraicam in bimembri oratione sæpissime jam annotavimus. ¶ Nobis *cupidis vestrî*, ἱμειρόμενοι ὑμῶν. videlicet vos ad Christum tanquam sponsam ad sponsum adducendi: quò spectant phrases illæ apud Paulum crebræ, ubi de sancto illo Christi & Ecclesiæ conjugio agitur, cujus sunt quasi conciliatores & pronubi veri Pastores, ut 2. Corinth. 11. 2. & Gal.4.17. Nam est quoque verbum ἱμείρεσθαι ἐρωτικὸν, & rarum alioqui verbum apud Græcos, ut annotavit quoque Nissenus: sic & Cicero lib. de Oratore primo, *Homo cupidissimus nostrî*. ¶ *Libebat*, εὐδοκοῦμεν. Vulgata, *Volebamus*, non satìs expressâ notatione verbi εὐδοκεῖν. ¶ *Nostras ipsorum animas*, τὰς ἑαυτῶν ψυχάς. id est, nostram ipsorum vitam. Sic enim Hebræi *Vitas* numero etiam plurali vocant. Mirè autem hoc quoque convenit nutrici matri, utpote quæ suo ipsius sanguine liberos suos alat. Sed observanda est hæc hyperbole, alioqui vitiosa, quantumvìs amantibus familiaris, nisi ad Deum ipsum referantur hæc omnia, cui soli propriè animæ sint consecrandæ, cùm ipsius conjugii vinculo fiant quidem conjuges una caro, at non unica anima: in spirituali verò connubio fiat Ecclesia tum caro ex carne Christi, & os ex ossibus ejus Ephes. 5. 30. tum unus cum ipso spiritus. 1. Cor. 6. 17. quatenus quidem per eum ad spiritualem vitam animatur, Rom.8.9.

9 *Ac ærumnæ*, καὶ τὸν μόχθον. Μόχθος aliquid etiam gravius significat quàm κόπος, & sicut vernaculo nostro sermone hæc tria, *Labeur*, *Peine*, *Travail*, gradus quosdam laboris significant, sic & apud Græcos, πόνος, κόπος, μόχθος. Ideo Vetus interpres *Fatigationem* convertit.

10 *Vobis*, ὑμῖν. Erasmus, *Vobiscum*. Potest etiam hoc referri ad ἀμέμπτως, ut sit sensus, quomodo sanctos & justos, quomodo denique nos vobis qui creditis, inculpatos præstiterimus, ut vertit Syrus interpres, qui totum hunc locum sic legit, ὡς ὁσίους καὶ δικαίους

καίως ἐκηρύξαμεν ὑμῖν τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον, καὶ ἄμεμπτοι πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐγενήθημεν, id est, *quomodo sanctè & justè prædicavimus vobis Evangelium Dei, & inculpati apud omnes credentes fuimus.* ¶ *Nos gesserimus*, ἐγενήθημεν. Vide suprà, vers. 5.

---

11 Paternum affectum ad exhortationes & consolationes afferre.
‖ *Ephes.*4.1. *Philip.*1.27. *Coloss.*1.10.
12 Omnes ad vitam sicut Deo dignum est instituendam sedulò & ardenter urgere.
13 Approbato suo ministerio, rursum, in eum quem dixi finem, Thessalonicensium alacritatem suæ in docendo diligentiæ respondentem, & eorundem infractam patientiam commendat.
14 Confirmat eos in domesticis afflictionibus quoniam à suis vexabantur: quod dicit eis esse cum Judaicis Ecclesiis commune, ac proinde jucundum etiam illis esse debere.
15 Occurrit offendiculo, quòd Judæi præ cæteris Evangelium persequerentur. Id verò, inquit, novum non est, cùm ipsum Christum & suos Prophetas occiderint, méq; adeò expulerint. 16 Extremum exitium Judæorum prænunciat, nequis eorum rebellione moveatur. 17 Occurrit objectioni, Cur ad eos in tantis miseriis versantes non statim accurrerit. Cupivi, inquit, sæpe, nec per me stetit: sed Satan meos conatus impediit, ideóque Timotheum, fidum meum collegam, ad vos misi, quoniam nihil est mihi vobis charius.

11 Καθάπερ οἴδατε ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ, παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ παραμυθούμενοι,
12 Καὶ μαρτυρούμενοι, εἰς τὸ περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Θεοῦ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν.
13 Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ ἀδιαλείπτως, ὅτι παραλαβόντες λόγον ἀκοῆς παρ' ἡμῶν τοῦ Θεοῦ, ἐδέξασθε οὐ λόγον ἀνθρώπων, ἀλλὰ (καθώς ἐστιν ἀληθῶς) λόγον Θεοῦ, ὃς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν.
14 Ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε, ἀδελφοί, τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅτι ταῦτα ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων·
15 Τῶν καὶ τὸν Κύριον ἀποκτεινάντων Ἰησοῦν καὶ τοὺς ἰδίους προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων· καὶ Θεῷ μὴ ἀρεσκόντων, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων·
16 Κωλυόντων ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε· ἔφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος.
17 Ἡμεῖς δέ, ἀδελφοί, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν πρὸς καιρὸν ὥρας, προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, περισσοτέρως ἐσπουδάσαμεν τὸ πρόσωπον ὑμῶν ἰδεῖν ἐν πολλῇ ἐπιθυμίᾳ.
18 Διὸ ἠθελήσαμεν ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς (ἐγὼ μὲν Παῦλος) καὶ ἅπαξ καὶ δίς, καὶ ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς.
19 Τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπίς, ἢ χαρά, ἢ στέφανος καυχήσεως; ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς ἔμπροσθεν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ;
20 Ὑμεῖς γάρ ἐστε ἡ δόξα ἡμῶν καὶ ἡ χαρά.

Sicut nostis quomodo unumquemque vestrûm, tanquam pater liberos suos, hortabamur & consolabamur,
‖ Et obtestabamur ut ambulantes sicut convenit Deo vocanti vos ad suum regnum ac gloriam.
Propterea etiam nos gratias agimus Deo sine intermissione, quòd acceptum de Deo sermonem quem audistis ex nobis, exceperitis non ut sermonem hominum, sed (sicut est verè) ut Dei sermonem, qui etiam agit in vobis qui creditis.
Vos enim, fratres, imitatores facti estis Ecclesiarum Dei quæ sunt in Judæa, in Christo Jesu, quippe cùm eadem passi sitis & vos à propriis tribulibus, sicut & illi à Judæis:
Qui etiam Dominum Jesum & proprios Prophetas occiderunt, & nos expulerunt: neque Deo placent, & omnibus hominibus adversantur:
Prohibentes nos Gentibus loqui ut serventur, ut semper compleant peccata sua: occupavit enim eos ira ad extremum usque.
Nos verò, fratres, orbati vobis ad temporis momentum, conspectu, non animo, eò ampliùs studuimus videre faciem vestram, cum multo desiderio.
Ideo voluimus venire ad vos (ego quidem Paulus) semel atque iterum, sed impedivit nos Satanas.
Nam quæ est nostra spes, aut gaudium, aut corona de qua glorier? annon & vos in conspectu Domini nostri Jesu Christi, in ejus adventu?
Vos enim estis gloria nostra & gaudium.

Sicut scitis qualiter unumquemque vestrûm (sicut pater filios suos) deprecantes vos & consolantes,
Testificati sumus ut ambularetis dignè Deo, qui vocavit vos in suum regnum & gloriam.
Ideo & nos gratias agimus Deo sine intermissione, quoniam cùm accepissetis à nobis verbum auditûs Dei, accepistis non ut verbum hominum, sed (sicut est verè) verbum Dei, qui operatur in vobis qui credidistis.
Vos enim imitatores facti estis, fratres, Ecclesiarum Dei quæ sunt in Judæa, in Christo Jesu, quia eadem passi estis & vos à contribulibus vestris, sicut & ipsi à Judæis:
Qui & Dominum occiderunt Jesum, & Prophetas, & nos persecuti sunt: & Deo non placent, & omnibus hominibus adversantur:
Prohibentes nos Gentibus loqui ut salvæ fiant, ut impleant peccata sua semper: pervenit enim ira Dei super illos usque in finem.
Nos autem, fratres, desolati à vobis ad tempus horæ aspectu, non corde, abundantiùs festinavimus faciem vestram videre cum multo desiderio.
Quoniam voluimus venire ad vos (ego quidem Paulus) & semel & iterum, sed impedivit nos Satanas.
Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? nonne vos ante Dominum nostrum Jesum Christum estis, in adventu ejus?
Vos enim estis gloria nostra, & gaudium.

---

11 *Quomodo*, &c. ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν. Erasmus, *Ut erga unumquemque vestrûm* fuerimus affecti. Duo enim hîc eum offenderunt: primùm repetita particula ὡς, deinde quòd cùm præcesserit ἕνα ἕκαστον, postea subjiciat pronomen ὑμᾶς. quamobrem putavit imperfectam esse orationem. Mihi verò nulla hîc apparet ellipsis nisi verbi substantivi, ut mox dicemus. ¶ *Hortabamur*, παρακαλοῦντες ὑμᾶς. Vulgata, *Deprecantes vos*, quod non convenit. Est autem post participium παρακαλοῦντες subaudiendum substantivum verbum, ex Hebræorum more, quo circumscribere solent præteritum imperfectum vel præsens, ut sæpe jam annotavimus, ut 2.Cor.5.6. & 12. Item 7. 5. & 11. 13. & pronomen ὑμᾶς redundat ex Hebræorum idiotismo: qui, quamvis expresso antecedente, solent tamen affixa, quæ vocant, verbis ac nominibus subjicere, ut observavimus multis jam locis, veluti Rom.16.27. & 2.Cor.4.4. & Ephes.3.21. quod non animadvertens Vetus interpres copulam ante μαρτυρούμενοι sustulit contra Græcorum codicum fidem, coactus tamen illud accipere pro ἐμαρτυρούμεθα.

13 *Quòd acceptum*, &c. ὅτι παραλαβόντες, &c. Vulgata, *Cùm accepissetis à nobis verbum auditûs Dei, accepistis*, &c. ità obscurè ut vix quisquam possit percipere. Itaque Erasmus explicuit hoc modo, *Quòd cùm acciperetis sermonem à nobis quo Deum discebatis, accepistis*, &c. Nam, inquit, *si* παραλαβόντες *convertas, Cùm accepissetis, quomodo accipiebant quod jam acceperant?* Deinde *Verbum auditûs Dei à nobis*, putavit significare verbum quod vobis Deus per nos loquebatur, vel verbum per quod Deum ex nobis discebatis. At ego aliter explico. Dico enim *sermonem auditionis* Hebraico more significare sermonem auditum, sive sermonem auribus perceptum, ac proinde à Paulo & collegis prædicatum: eúmque Dei, (id est de Deo) vel quem Deus per os ipsorum annunciabat. Est autem magnum discrimen inter παραλαμβάνειν & δέχεσθαι. Illud enim est interioris sensûs ea accipientis quæ externis sensibus objiciuntur, & ad judicii cognitionem transferentis, ut recepta vel probet & amplectatur (quod significatur verbo δέχεσθαι) vel repudiet ac rejiciat. Ista denique non minùs differunt quàm pecuniam oblatam accipere, & eam acceptam recondere. Possumus autem παρ' ἡμῶν, id est *à nobis*, connectere vel cum participio παραλαβόντες, vel cum ἀκοῆς, ut nos fecimus, eâdem prorsus manente sententiâ. ¶ *Non ut sermonem hominum*, &c. οὐ λόγον ἀνθρώπων, &c. id est, οὐχ ὡς λόγον ἀνθρώπων, ἀλλ' ὡς λόγον Θεοῦ, ut Syrus & Vulgata ac Græci scholiastæ legunt. Neque verò causa erat cur Erasmus eam lectionem idcirco rejiceret, quòd particula ὡς de iis dicatur, quæ vera sunt: imò potiùs vel ob eam causam debuerat eam amplecti. quanquam hoc quidem ad rem non pertinet: nam ὡς non propriè cohæret cum λόγον, sed cum ἐδέξασθε, ut significetur, Thessalonicenses Apostolicam doctrinam ità excepisse, ut par erat excipere eam doctrinam quam sibi persuasissent non esse hominum, (id est ab hominibus quasi autoribus profectam) sed Dei ipsius, qui per os Apostolorum loqueretur, utì sanè Dei erat, quod res ipsa ostendit. Verùm etiamsi ὡς non addas, ità erit explicanda hæc species appositionis, de qua diximus Luc.1.41.

14 *In Christo Jesu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. id est, Christi Jesu nomine collectæ, ut suprà, 1.1. ubi subauditur participium verbi substantivi hoc in loco expressum. Ineptè igitur Castellio convertit, *Quod ad Christum Jesum attinet*. Imitatores autem vocat quibus simile quiddam accidisset. ¶ *A propriis tribulibus*, ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν. id est, ab iis ipsis quibuscum gentem ac civitatem communem habetis. Intelligit autem tum Judæos tum alios cives Thessalonicenses qui gravissimam seditionem excitarant adversùs Ecclesiam vixdum nascentem, ut refertur Act. 17. ¶ *Illi*, αὐτοί. id est Ipsi, Judæi videlicet Christiani à Judæis contumacibus & incredulis: præcessit autem ἐκκλησίαι, sed ut nomen collectivum.

15 *Proprios*, ἰδίους. id est, peculiariter illis destinatos. Sed tamen hanc vocem non legit Vulgata; & Tertullianus lib. 5 adversùs Marcionem additam fuisse à Marcione testatur. ¶ *Omnibus*, &c. πᾶσιν, &c. Meritò sanè hoc dicit, cùm Judæi plerique nec in regnum Dei introire ipsi vellent, nec alios sinerent ingredi. Nec enim quisquam est magìs capitalis humani generis hostis quàm qui Evangelii cursum impedit. Alii interpretantur *toti mundo exosos*, quod mihi non placet.

16 *Ut semper*, &c. εἰς τὸ, &c. Est hoc tritum apud Hebræos dicendi genus, *complere iniquitates suas, & patrum mensuram implere*, ut Gen.15.16. & Matth.23.32. quo significatur hæreditaria improbitas. quia nimirum Dominus non statim ad iram prorumpit, sed expleto demum iniquitatis cumulo, ut reprobi suo ipsorum judicio millies convicti teneantur. Particula verò πάντοτε perpetuum illum in sceleribus progressum declarat. ¶ *Occupavit enim*, ἔφθασε δέ. Vulgata & Erasmus, *Pervenit autem*. Mihi verò videtur τὸ φθάνειν subitum aliquid & inexspectatum declarare. Deinde δὲ pro γὰρ positum puto. quam enallagen sæpe jam annotavimus. ¶ *Ira*, ἡ ὀργή. Ira videlicet Dei (ut legitur expressum in Claromontano codice & Vulgata) id est irati Dei judicium adversùm illos, ut Rom.4.25. ¶ *Ad extremum usque*, εἰς τέλος. Vulgata & Erasmus, *In finem*, nimiùm obscurè. Hebr. לנצח *lanetsach*, id est, in perpetuum. Neque tamen ista pugnant cum iis quæ prædixerunt Prophetæ de Israelis instauratione, & quæ explicat noster Apostolus Rom. 11. 25. Nam siquis ista propiùs consideret, mecum (ut spero) fatebitur Apostolum hoc loco de certis ex ea Gente hominibus agere, iis nimirum qui tum in Judæa, ac præsertim Hierosolymis erant, ac Christum ipsum non contenti interfecisse, suos etiam Prophetas & ministros Verbi peculiariter ipsis destinatos, ipsúmque adeò Paulum crudelissimè persequebantur. Hi sunt nimirum qui ultrò citróque missis nunciis sanctos Apostoli conatus frangere conabantur,

bantur, & quorum rabiem Philippis, Thessalonicæ, Berœæ, paulò antè expertus erat quàm hæc scriberet. Meritò igitur illis odium Dei inexpiabile & sempiternum exitium imminere dicit: idque quàm verè scripserit, non ità multò pòst apparuit, ipsis ad internecionem deletis, & ità quidem, ut cùm plurimi etiam ex provincialibus Judæis essent ejusdem sceleris conscii, eos omnes Deus in urbe quasi in sagena includeret, quos simul etiam ulcisceretur. Siquidem non sine mirabili Dei providentia factum est ut eo tempore urbs obsideretur, quo Judæi ex universo orbe terrarum eò convenerant, ut refert Josephus. Denique, siquis contendat istud indefinitè de tota Judæorum gente dici, vel per hyperbolen hoc erit explicandum, vel non de temporis spatio perpetuo, sed de ipsius pœnæ acerbitate accipiendum, cùm nihil sit horribilius eâ excæcatione quâ tot jam seculis justus Deus hunc illorum clamorem vindicat, Sanguis ejus sit super nos, & super filios nostros.

17 *Orbati vobis*, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν. i. Disjuncti à vobis, ac proinde veluti orphani. Usus enim est vocabulo quo testaretur quàm invitus eos reliquisset. Vulg. *Desolati à vobis.* ¶ *Ad temporis momentum*, πρὸς καιρὸν ὥρας. Vel, *ad momentum horæ*: ut in illo Horatii, *Horæ momento cita mors venit aut victoria læta*, id est, intra brevissimum tempus. Nam utroque hoc nomine significatur certum temporis punctum. Vide Matth. 9. 22. Vulg. *Ad tempus horæ*. Erasmus, *Ad spatium temporis*. Testis est autem hujus desiderii etiam Lucas, Act. 17.

18 *Atque iterum*, καὶ δὶς, id est, καὶ πάλιν: vel δὶς accipitur pro *secundò*, quod Gallicè dixeris, *Une fois, voire deux*. Alioqui pro ἅπαξ καὶ δὶς, dixisset Apostolus τρὶς, *ter*. Sic etiam suprà Phil. 4. 16. ¶ *Sed impedivit*, &c. καὶ ἐνέκοψεν. Καὶ pro ἀλλά, ut Act. cap. 10. versu 28.

19 *Et vos*, καὶ ὑμεῖς. Syrus interpres & Vulgata non habent copulam καὶ, quæ tamen minimè est otiosa, & in omnibus nostris codicibus Græcis exstat.

20 *Vos enim*, ὑμεῖς γάρ. Particula causalis hìc non adhibetur probandæ superioris dicti sententiæ (hoc enim esset idem, ut vulgò loquuntur, per idem probare) sed rationem affert cur hoc dixerit Apostolus, nempe quoniam ità res se habebat. Itaq; γὰρ potest etiam accipi pro *Certè*, ex usu Hebrææ particulæ כי *chi*.

ΚΕΦ. γ΄.

Διὸ μηκέτι στέγοντες, εὐδοκήσαμεν καταλειφθῆναι ἐν Ἀθήναις μόνοι.

2 Καὶ ἐπέμψαμεν Τιμόθεον, τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ καὶ συνεργὸν ἡμῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμᾶς, καὶ παρακαλέσαι ὑμᾶς, περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν.

3 Τῷ μηδένα σαίνεσθαι ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις. αὐτοὶ γὰρ οἴδατε ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα.

4 Καὶ γὰρ ὅτε πρὸς ὑμᾶς ἦμεν, προελέγομεν ὑμῖν ὅτι μέλλομεν θλίβεσθαι, καθὼς καὶ ἐγένετο, καὶ οἴδατε.

5 Διὰ τοῦτο κἀγὼ μηκέτι στέγων ἔπεμψα εἰς τὸ γνῶναι τὴν πίστιν ὑμῶν· μή πως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων; καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν.

6 Ἄρτι δὲ ἐλθόντος Τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς ἀφ' ὑμῶν, καὶ εὐαγγελισαμένου ἡμῖν τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην ὑμῶν, καὶ ὅτι ἔχετε μνείαν ἡμῶν ἀγαθὴν, πάντοτε ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς·

7 Διὰ τοῦτο παρεκλήθημεν, ἀδελφοὶ, ἐφ' ὑμῖν, ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν, διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως·

8 Ὅτι νῦν ζῶμεν, ἐὰν ὑμεῖς στήκετε ἐν Κυρίῳ.

9 Τίνα γὰρ εὐχαριστίαν δυνάμεθα τῷ Θεῷ ἀνταποδοῦναι περὶ ὑμῶν, ἐπὶ πάσῃ τῇ χαρᾷ ᾗ χαίρομεν δι' ὑμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν,

10 Νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ δεόμενοι εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρόσωπον, καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν;

11 Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κατευθύναι τὴν ὁδὸν ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς.

12 Ὑμᾶς δὲ ὁ Κύριος πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς·

13 Εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἁγιωσύνῃ, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

CAP. III.

Quamobrem cùm nos non amplius continere-mus, libuit nobis Athenis derelinqui solos.

* Misimúsque Timotheum fratrem nostrum, ac ministrum Dei, & adjutorem nostrum in Evangelio Christi, ad vos stabiliendos & exhortandos super fide vestra:

Ut nemo commoveatur afflictionibus istis. Ipsi enim nostis ad id nos esse constitutos.

Etenim cùm apud vos essemus, prædicebamus vobis fore ut affligeremur: sicut & factum est, & nostis.

Quamobrem & ego non ampliùs *me* continens, misi *eum* ut cognoscerem fidem vestram: *veritus* nequo modo tentasset vos tentator ille, & inanis redditus esset labor noster.

Nuper autem cùm venisset Timotheus ad nos à vobis, & lætum nuncium nobis attulisset de fide & charitate vestra, & quòd bonam nostrî memoriam retineatis, semper expetentes nos videre, sicut nos quoque vos *expetimus*:

Propterea consolationem accepimus, fratres, ex vobis, in omni afflictione & necessitate nostra, per vestram fidem:

Nunc enim vivimus, si vos perstatis in Domino.

Quam enim gratiarum actionem possimus Deo retribuere de vobis, super omni gaudio quo gaudemus propter vos coram Deo nostro,

† Nocte ac die magis ac magis rogantes ut videamus vestram faciem, & quæ desunt fidei vestræ sarciamus?

Ipse verò Deus & Pater noster, & Dominus noster Jesus Christus dirigat viam nostram ad vos.

Faxit autem Dominus ut auctiores sitis & exundetis mutuâ inter vos charitate, & in omnes, quemadmodum & nos in vos:

Ut corda vestra inculpata stabiliat ‖ in sanctimonia coram Deo & Patre nostro, in adventum Domini nostri Jesu Christi cum omnibus sanctis suis.

CAP. III.

Propter quod non sustinentes ampliùs, placuit nobis remanere Athenis solis.

Et misimus Timotheum fratrem nostrum, & ministrum Dei in Evangelio Christi, ad confirmandos vos & exhortandos pro fide vestra:

Ut nemo moveatur in tribulationibus istis. ipsi enim scitis, quòd in hoc positi sumus.

Nam & cum apud vos essemus, prædicebamus vobis passuros nos tribulationes: sicut & factum est, & scitis.

Propterea & ego ampliùs non sustinens, misi ad cognoscendam fidem vestram, nè fortè tentaverit vos is qui tentat, & inanis fiat labor noster.

Nunc autem veniente Timotheo ad nos à vobis, & annunciante nobis fidem & charitatem vestram, & quia memoriam nostrî habetis bonam, semper desiderantes nos videre, sicut nos quoque vos:

Ideo consolati sumus, fratres, in vobis, in omni necessitate & tribulatione nostra per fidem vestram:

Quoniã nunc vivimus, si vos statis in Domino

Quam enim gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro vobis, in omni gaudio quo gaudemus propter vos ante Deum nostrum,

Nocte ac die abundantiùs orantes ut videamus faciem vestram, & compleamus ea quæ desunt fidei vestræ?

Ipse autem Deus & Pater noster, & Dominus noster Jesus Christus dirigat viam nostram ad vos.

Vos autem Dominus multiplicet, & abundare faciat charitate in invicem, & in omnes, quemadmodum & nos in vobis:

Ad confirmanda corda vestra sine querela in sanctitate, ante Deum & Patrem nostrum, in adventu Domini nostri Jesu Christi cum omnibus sanctis ejus. Amen.

* *Acts* 16.1.

3 Voluntas Dei, hâc lege suos vocantis, ut eos per crucem ad gloriam adducat, certum est adversùs afflictiones remedium.

7 Rursus ex eo quòd tam feliciter, adhuc perrexerint, ad reliquum iter perficiendum eos hortatur, in eo etiam gratissimum ipsi eorum Apostolo facturos.

† *Rom.* 1.10. 15.23.

12 Altera pars epistolæ, in qua de Christianæ vitæ officiis disseris. Docet autem duabus in rebus positam esse Christianæ vitæ perfectionem, nempe in charitate erga omnes, & interiore cordis puritate, quarum tamen complementum in alterum adventum Christi differtur, tunc demum quâ gratiâ hoc opus in nobis cœpit, eâdem illud perfecturi. ‖ 2. *Cor.* 1.8. *Infrà* 5.23.

1 *Libuit nobis*, εὐδοκήσαμεν. Ambrosius vertit *optimum duximus*, conatus, opinor, Græcam vocem exprimere. Sed mihi videtur hoc loco id esse quod Gallicè dicimus, *Nous avons esté contens*. Vulg. *Placuit*. Erasmus, *Visum est*.

2 *Et adjutorem nostrum*, καὶ συνεργὸν ἡμῶν. Hoc non legit Vetus interpres. Claromontanus codex verò non habet καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ, *& ministrum Dei*. ¶ *In Evangelio*, ἐν εὐαγγελίῳ, id est, in prædicatione Evangelii, ut alibi sæpe. ¶ *Super fide vestra*, περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν. Sic invenimus scriptum in omnibus vetustis libris, uno duntaxat excepto. Quidam tamen malunt legere ἡμῶν, id est *nostra*, ut significetur missum Timotheum, qui commemoratâ Pauli fide Thessalonicenses confirmaret. Sed περὶ τῆς πίστεως pro τῇ πίστει mihi non facilè possit probari, nisi quis simile aliquod exemplum proferat. Retineo igitur veterum codicum & Græcorum scholiorum lectionem, quam etiam secutus est Vetus interpres, ut περὶ pro ὑπὲρ hoc quoque loco ponatur, sitque hoc additum ut significetur qua in re potissimùm versaretur Timothei exhortatio. Hoc enim est quod in vernaculo sermone dicimus *Touchant vostre foy*. Erasmus, *De fide vestra*.

3 *Ut nemo commoveatur*, τῷ μηδένα σαίνεσθαι, id est, ταράττεσθαι, ut Græcus scholiastes interpretatur. Quid si verò potiùs σαίνεσθαι mediâ significatione accipiamus pro *adblandiri*, adversariis videlicet Evangelii? Nam τὸ σαίνειν constat de canibus propriè dici qui motâ caudâ blandiuntur; & vocem istam nusquam memini legere aliâ significatione: ut fortasse legendum sit potiùs σείεσθαι, vel σαλεύεσθαι: quo verbo utitur in altera ep. 2. 1. sed obstat omnium codicum consensus. Cæterùm articulus τῷ indicat quâ ratione confirmaturus esset Thessalonicensium animos Timotheus. ¶ *Ad id nos esse constitutos*, εἰς τοῦτο κείμεθα. Vulg. *In hoc positi sumus*. Erasmus, *In hunc usum positos esse*. Vide Luc. 3. 34.

5 Me *continens*, στέγων. Sic vulgò dicimus *ne me pouvant plus tenir*. Vulg. *Sustinens*. Erasmus, *ferens*. Ego istud puto positum formâ conjugationis Heb. Hithpahel sive Niphal reciprocæ. Vide 1. Cor. 13. 7. ¶ Veritus *ne quo modo*, μή πως. Ellipticum dicendi genus, ut etiam antè εἴ πως. Rom. cap. 11. 14. & 21. & Phil. 3. 11. Sed non semper eodem verbo supplenda est hæc ellipsis. ¶ *Tentator ille*, ὁ πειράζων: id est, ὁ πειραστής. Hebræorum more, qui participium pro verbali nomine usurpant.

6 *Lætum nuncium nobis attulisset*, καὶ εὐαγγελισαμένου ἡμῖν. Sic in genere accipiendum hoc verbum res ipsa ostendit. Nos enim alioquin verbum *Evangelizandi* absit ut repudiemus.

8 *Nunc enim vivimus*, ὅτι νῦν ζῶμεν. id est, Nam nunc non aliter nobis videmur salvi & incolumes, non aliter, inquam, vivere, quàm si pergitis in fide. Particula autem ἐὰν non est dubitantis sed simplicem ponentis conditionem, ut ab eorum constantia tum pependisse vitæ suæ incolumitatem significent. ¶ *Perstatis in Domino*, στήκετε ἐν Κυρίῳ. *Perstare in Domino* significat in fide perseverare, quia fides inserit nos Domino.

9 *Retribuere*, ἀνταποδοῦναι. Vide Rom. 11. 35. ¶ *Coram Deo nostro*, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Quæ sit vis istius locutionis diximus, Luc. 1. 6. Potest autem vel cum præcedentibus vel cum sequentibus construi, ut apud Syrum interpretem legitur: & repetitum est antecedens pro relativo, ex Hebræorum more.

10 *Quem*

10 *Quàm vehementissimè*, ὑπερεκπερισσοῦ. Vulgata, *Abundantiùs*. Erasmus, *Supra modum*. Vide Ephes. 3.30. ¶ *Sarciamus?* καταρτίσαι; id est, ut omnibus numeris fidem vestram adhuc imperfectam absolvamus. Nam præterquam quòd quotidie nobis perficiendum est (quod tamen mihi non videtur propriè ad hunc locum pertinere) coactus fuerat Apostolus adversariorum importunitate vix inchoatum ædificium relinquere. quam etiam ob causam Silam & Timotheum in Macedonia reliquerat, Act.cap17.v.14. & cùm Timotheus è Macedonia ad ipsum Athenas venisset, statim eum remisit, qui tamen postea cum Sila rediens, ipsum invenit Corinthi, Act.cap.18.versu 5. Itaque hos eosdem sibi comites idcirco adjungit, 2. Corinth. cap.1.versu 19. ut mihi quidem omnino videatur hic Silvanus is esse quem Lucas *Silam* vocat, perpetuus in ea peregrinatione collega Pauli cum Timotheo. Quod autem attinet ad verbum καταρτίζειν, diximus de eo pluribus Matt.21.16.Rom. 9.22.& 1. Cor.1. 10.

12 *Faxit ut auctiores sitis*, πλεονάσαι. Verba hæc propriè neutra fiunt transitiva, formâ conjugationis Hebrææ Hiphil.

13 *Suis*, αὐτοῦ. Vel *ejus*. Vulgata addit Ἀμήν, *Amen*, ut scribitur etiam in Claromontano codice.

---

1 Variæ exhortationes, quarum fundamentum est, ut eorum quæ ex Apostolo audierunt sint memores.
3 Summa eorum quæ ipsis tradiderat hæc est, ut se totos Deo consecrent. Damnat autem disertè omnem libidinosam fœditatem, utpote quæ Dei voluntati prorsus repugnet.
* Rom. 12.1. Eph.5.27.
4 Altera ratio, Quòd corpus ipsum polluat.
5 Tertia, Quòd honestate & puritate discernantur sancti ab iis qui Deum non norunt.
† 1.Cor.6.8.
6 Secundò omnem violentam oppressionem & immodicam cupiditatem reprehendit: quorum scelerum vindicem fore Deum severissimè demonstrat; ut Dei Propheta. ‖ 2.Cor.1.2. 9 Tertiò animum ad omne beneficentiæ genus promtum requirit: in qua etiam virtute hortatur ut magis ac magis proficiant. * Joan.13.34.& 15.12. 1.Joan.1.8.& 4.11. 11 Ingenia inquieta, & rerum ad se nihil pertinentium curiosa, damnat. ª Otium & inertiam arguit: quo vitio qui laborant ad turpia tandem coguntur, magno cum Ecclesiæ offendiculo. 13 Tertia pars epistolæ, superioribus exhortationibus, ad quas etiam postea revertitur, inserta, in qua de luctu mortuorum & modo resurrectionis, & futuro illo supremo die differit. ᵇ Cavendum nè mortuos ultra modum lugeamus, id est, ut solent qui eos arbitrantur periisse. ᶜ Confirmatio, Quia Mors est tantùm corporis somnus (de fidelibus enim agit) tantisper dum adveniat Dominus. 14 Ratio confirmationis, Quia cùm resurrexerit caput, resurgent & membra, ídque eâdem Dei virtute. 15 Resurrectionis futuræ hic erit modus, Mortuorum corpora velut è somno expergefient ad Dei tubæ clangorem. Descendet ipse Christus è cœlis. Sancti (de his enim hic propriè agit) qui tunc vivi deprehendentur, unà cum mortuis qui resurrexerint rapientur in nubes in occursum Domini, perpetuâque gloriâ cum eo fruentur. † 1. Cor. 15.51.

ΚΕΦ. δ'.

ΤΟ λοιπὸν οὖν, ἀδελφοὶ, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς καὶ παρακαλοῦμεν ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, καθὼς παρελάβετε παρ' ἡμῶν τὸ πῶς δεῖ ὑμᾶς περιπατεῖν καὶ ἀρέσκειν Θεῷ, ἵνα περισσεύητε μᾶλλον.

2 Οἴδατε γὰρ τίνας παραγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν διὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

3 Τοῦτο γάρ ἐστι θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας·

4 Εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ·

5 Μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας, καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότα τὸν Θεόν.

6 Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. διότι ἔκδικος ὁ Κύριος περὶ πάντων τούτων, καθὼς καὶ προείπαμεν ὑμῖν, καὶ διεμαρτυράμεθα.

7 Οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ.

8 Τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεὸν τὸν καὶ δόντα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον εἰς ἡμᾶς.

9 Περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας οὐ χρείαν ἔχομεν γράφειν ὑμῖν· αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε εἰς τὸ ἀγαπᾷν ἀλλήλους.

10 Καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ Μακεδονίᾳ. παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, περισσεύειν μᾶλλον·

11 Καὶ φιλοτιμεῖσθαι ἡσυχάζειν, καὶ πράσσειν τὰ ἴδια, καὶ ἐργάζεσθαι ταῖς ἰδίαις χερσὶν ὑμῶν, καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν·

12 Ἵνα περιπατῆτε εὐσχημόνως πρὸς τοὺς ἔξω, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε.

13 Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπῆσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα.

14 Εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἄξει σὺν αὐτῷ.

15 Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ Κυρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας.

16 Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ, καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ· καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ, ἀναστήσονται πρῶτον.

17 Ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα· καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα.

18 Ὥστε παρακαλεῖτε ἀλλήλους ἐν τοῖς λόγοις τούτοις.

CAP. IV.

QUod reliquum est igitur, fratres, rogamus vos & precamur per Dominum Jesum, ut sicut accepistis à nobis quomodo oporteat vos ambulare, & placere Deo, magìs excellatis.

Nostis enim quæ mandata dederimus vobis per Dominum Jesum.

Nam hæc est voluntas Dei, *nempe* sanctimonia vestri, *id est*, * ut abstineatis à scortatione:

Ut sciat vestrûm unusquisque suum vas possidere cum sanctimonia & honestate.

Non in morbo cupiditatis, sicut Gentes quæ non noverunt Deum.

† *Et* ut nè *quis* opprimat, & habeat quæstui in negotio fratrem suum. nam vindex est Dominus omnium istorum, sicut & antea diximus vobis, & asseveranter testati sumus.

‖ Non enim vocavit nos Deus ad impuritatem, sed ad sanctimoniam.

Proinde qui *hæc* dedignatur, non dedignatur hominem, sed Deum, qui etiam dedit nobis Spiritum suum sanctum.

* Cæterùm de fraterno âmore non necesse habemus scribere vobis: ipsi namque divinitus docti estis ut diligatis alii alios.

Nam & facitis hoc erga cunctos fratres qui sunt in tota Macedonia. hortamur autem vos, fratres, ut magìs excellatis:

Et contendatis quieti esse, & res vestras privatas agere, ª ac operari propriis manibus vestris, sicut vobis mandavimus:

Ut ambuletis decenter erga extraneos, & nullius indigeatis.

Nolim autem vos in ignorantia versari, fratres, ᵇ quod ad eos attinet ᶜ qui obdormierunt, ut nè tristitiâ afficiamini, sicut & cæteri qui spem non habent.

Nam si credimus Jesum mortuum esse & resurrexisse, ità etiam Deus eos qui obdormierint in Jesu, adducet cum eo.

Hoc enim vobis dicimus verbis Domini, fore ut nos vivi qui reliqui erimus in adventu Domini, non præveniamus eos qui obdormierint:

† Nam ipse Dominus cum hortationis clamore, *id est* cum voce Archangeli, & cum Dei tuba, descendet è cœlo: & qui mortui fuerint in Christo, resurgent primùm.

Deinde nos vivi, qui reliqui erimus, rapiemur simul cum eis in nubes, in occursum Domini in aera: & ità semper cum Domino erimus.

Itaque consolamini alii alios istis sermonibus.

CAP. IV.

DE cætero ergò, fratres, rogamus vos & obsecramus in Domino Jesu, ut quemadmodũ accepistis à nobis quomodo oporteat vos ambulare & placere Deo, sicut & ambulatis, ut abundetis magis.

Scitis enim quæ præcepta dederimus vobis per Dominum Jesum.

Hæc est enim voluntas Dei, sanctificatio vestra, ut abstineatis vos à fornicatione:

Ut sciat unusquisque vestrûm vas suum possidere in sanctificatione & honore:

Non in passione desiderii, sicut & Gentes quæ ignorant Deum.

Et nequis supergrediatur neque circumveniat in negotio fratrem suum. quoniam vindex est Dominus de his omnibus, sicut & testificati sumus.

Non enim vocavit nos Deus in immunditiam, sed in sanctificationem.

Itaque qui spernit, non hominem spernit, sed Deum, qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nobis.

De charitate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis: ipsi enim vos à Deo didicistis ut diligatis invicem.

Etenim illud facitis in omnes fratres in universa Macedonia. rogamus autem vos, fratres, ut abundetis magis:

Et operam detis ut quieti sitis, & ut vestrum negotium agatis, & operemini manibus vestris, sicut præcepimus vobis:

Et ut honestè ambuletis ad eos qui foris sunt: & nullius aliquid desideretis.

Nolumus autem vos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non contristemini, sicut & cæteri qui spem non habent.

Si enim credimus quòd Jesus mortuus est & resurrexit, ità & Deus eos qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo.

Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui dormierunt.

Quoniam ipse Dominus in jussu, & in voce Archangeli, & in tuba Dei descendet de cælo: & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi.

Deinde nos qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviàm Domino in aera: & sic semper cum Domino erimus.

Itaque consolamini invicem in verbis istis.

---

1 *Deo*, Θεῷ. Vulg. (ut & Ambrosius) legit præterea καθὼς καὶ περιπατεῖτε, *sicut etiam ambulatis*, quòd itidem in Claromontano & alio manuscripto codice legitur. Quod autem quidam ex Scholasticis legunt, *sic & ambuletis*, οὕτω καὶ περιπατεῖν, constructum cum verbo ἐρωτῶμεν, nullius Græci codicis autoritate confirmatum inveni. ¶ *Magìs excellatis*, περισσεύειν μᾶλλον. Id est, ità conemini magìs ac magìs excellere, ac vosipsos quotidie superare. Nam τὸ περισσεύειν hoc in loco non significat *abundare*, sed ὑπερβάλλειν καὶ ὑπερέχειν. Vulg. & Erasmus, *Ut abundetis magis*.

2 *Mandata*, παραγγελίας. Τὸ παραγγέλλειν interdum quidem fateor generaliter accipi pro *edicere* & *interdicere*: sed, ut ostendit ipsa verbi notatio, propriè de eo mandatorum genere dicitur quod per manus traditur & accipitur, ut autor quidem ipse mandati dicatur διαγγέλλειν, id est, *per alium significare*; qui verò nomine alterius aliquid denunciat quasi per manus acceptum, παραγγέλλειν. quam significationem hoc in loco putavi in primis observandam, cùm ità videatur Apostolus ipse explicare, 1.Cor.11.23. Sed & quæ fuerint ista mandata, mox ità explicat ut sine summa impudentia non possint Ecclesiastici prædones hoc testimonio ad stabiliendam suam tyrannidem abuti.

3 *Sanctificatio*, ὁ ἁγιασμός. Vide Joann. 17. 17.

4 *Suum vas*, τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος. Id est, suum corpus, ut apparet ex iis quæ scripta sunt 1. Cor. 6. 18.

5 *In morbo cupiditatis*, ἐν πάθει ἐπιθυμίας. Πάθος convertimus *morbum*, Ciceronem secuti. Ità enim propriè accipitur hoc in loco. Vulg. *Cum passione desiderii*. Erasmus, *Cum affectu concupiscentiæ*.

6 Et, *ut nè* quis *opprimat*, τὸ μὴ ὑπερβαίνειν. Hæc infinita ἀπέχεσθαι, εἰδέναι, ὑπερβαίνειν & πλεονεκτεῖν pendent à θέλημά ἐστι v. 3. & sunt descriptio nostræ sanctificationis. Ideo addidi copulam in hoc tertio membro. Cæterùm τὸ ὑπερβαίνειν cum casu personæ quasi ob oculos repræsentat eos qui vi oppressum quempiam conculcant, cùm propriè significet *Supergredi*, quo verbo usus est Vetus interpres; sive *Superscandere*, ut superbi & ambitiosi consueverunt, quamvìs Dominus sic quoque interdum hostes suos vindicarit, ut Joann. 10. 24. Hinc illa comminatio Domini, Deut. 28.43. *Peregrinus*, ait Deus, *qui erit apud te, ascendet super te*: quibus verbis istud ὑπερβαίνειν aptissimè describitur, ut Ps. 66. ubi gemitus suos in Domini sinum effundens Ecclesia, *Inequitare*, inquit, *fecisti homines capiti nostro*: quod Græci eleganter verterunt verbo ἐπεβίβασας. Usus sum autem *opprimendi* verbo, quoniam hoc ipsum à consequenti significatur verbo ὑπερβαίνειν, cujus metaphora durior esset in Latino sermone. ¶ *Habeat quæstui*, πλεονεκτεῖν.

πλεονεκτεῖν. Sicut illud ad vim manifestam, ità istud ad fraudem refertur. Vide 2.Cor.2 10. & 12.7.

8 *Qui hæc dedignatur*, ὁ ἀθετῶν. Repete τὰς παραγγελίας, &c. id est illa mandata quæ dedi vobis ex vers. 2. Diximus autem de verbo ἀθετεῖν, Marc. 6. 26. ¶ *Nobis*, εἰς ἡμᾶς, id est, ἡμῖν. Respondet enim præpositio εἰς literæ ל, quæ tertio casui præponitur apud Hebræos. Quanquam etiam hæc locutio non caret suâ emphasi, ut Spiritus sanctus significetur in sanctis quasi radices agere, & in intimam usque mentem penetrare. Cæterùm addita conjunctio καὶ fecit ut legerem εἰς ἡμᾶς, *nobis*, potiùs quam εἰς ὑμᾶς, *vobis*, quoniam ità videtur Paulus confirmare quod dixerat, dum asserit se quoque ex Spiritu Dei loqui.

9 *Habemus*, ἔχομεν. Sic rectiùs legit Vulg. quàm ἔχετε, *habetis*, ut habent plerique codices. Addendum enim fuisset ὑμῖν post γράφειν, vel hic quoque scribendum γράφεσθαι, ut mox cap. 5. 1.

10 *Ut magis excellatis*, περισσεύειν μᾶλλον. Vide suprà versu 1.

11 *Et contendatis*, καὶ φιλοτιμεῖσθαι. Sanctâ videlicet quâdam æmulatione, quam ἀγαθὴν ἔριδα vocat eleganter Hesiodus. Usurpatur enim φιλοτιμία & in laude & in vitio. ¶ *Res vestras agere*, πράσσειν τὰ ἴδια. Cur hæc sint scripta pleniùs explicatur 2. Thess.3.11.

12 *Decenter*, εὐσχημόνως. Vide Rom.13.13. & 1.Cor.14.40. ¶ *Nullius*, μηδενός. Vel neutro vel masculino genere, ut subaudiatur αὐτῶν, sicut placet doctissimo Camerario, id est, ut vos non sit opus ad illorum quenquam refugere: minimè id quidem quasi sic possint esse res cujusquam comparatæ, ut nullius ope unquam indigeat; sed nè tanta sit cujusquam per negligentiam inopia, ut ab alienis ab Ecclesia cogatur subsidium petere.

13 *In ignorantia versari*, ἀγνοεῖν. Vulg. & Erasmus, *Ignorare*. Vide 1.Cor.12.1. ¶ *Quod ad eos attinet qui obdormierunt*, περὶ τῶν κεκοιμημένων. Τὸ κοιμᾶσθαι, id est, *obdormiscere*, pro reponi in sepulcro, quasi in lecto, ex quo tandem expergiscentes suscitemur, Græci dixerunt, Hebræorum more, apud quos sic accipitur verbum שכב *schacbab*, sed ferè cum adjuncta aliqua appendice, veluti, *cum patribus suis*: interdum tamen etiam absolutè, ut Esa.14.8, & 18. Dormientes autem pro mortuis vocant ישנים *jeschenim*, ut Dan. 12. 2. Sed in primis observandum est Apostolum non in genere de mortuorum sed de sanctorum duntaxat, id est eorum qui perseverantes in fide mortui fuerunt, resurrectione agere: quorum alii ante alterum Christi adventum obdormierint; alii in illo ipso adventu vivi deprehensi subitò ad beatam immortalitatem transibunt.

14 *In Jesu*, διὰ τοῦ Ἰησοῦ. id est, ἐν τῷ Ἰησοῦ. Sic 1.Cor.15.18. & infrà, vers. 16. ut διὰ pro ἐν ponatur, sicut diximus Rom.4.11. & ut vertit hoc loco Syrus interpres. Dicuntur autem *in Domino mori* qui ad extremum usque perseverant in fide quâ sunt Christo insiti. Et argumentatur Paulus ex duplici hypothesi: una quòd Christus resurrexerit; altera quòd à Christo tanquam capite hæc omnis virtus in subjecta membra derivetur. Fideles enim alloquitur, ut qui de istis principiis minimè dubitarent. Vulgata & Erasmus, *Per Jesum*, sicut etiam vertit Tertullianus, sed ità ut hoc connectat cum verbo ἄξει, *adducet per Jesum*. ¶ *Adducet*, ἄξει. Adducet nimirum è sepulcris evocatos, quod attinet ad corpora, quibus animæ rursus erunt adjunctæ, εἰς ἀφθαρσίαν; ut copiosè dictum est 1.Cor.15. Appariturum autem Dominum in judicio cum sanctis suis dixerat etiam suprà, 3. 13.

15 *Verbis Domini*, ἐν λόγῳ Κυρίου. id est, Domini nomine, & quasi eo ipso loquente: quæ formula Latinis quoque est perusitata. Utitur autem hâc præfatione, quòd arcanum quiddam sit dicturus, ut suæ doctrinæ autoritatem conciliet: sicut apud Prophetas ubique illud ingeminatur, HAEC DICIT DOMINUS. ¶ *Nos vivi*, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. Sic quoque Paulus 1. Cor. 15. 51, & 52. de his rebus loquitur, quasi unus sit futurus ex eorum numero quos Dominus adveniens sit vivos deprehensurus: quia nimirum incertum est illud tempus; singulos autem nostrûm perinde comparatos esse oportet acsi singulis momentis Dominus venturus esset. Itaque prorsus detorsit hunc locum Methodius qui participium ζῶντες animabus, κοιμηθέντες corporibus accommodat.

16 *Cum hortationis clamore*, ἐν κελεύσματι. Vulg. *In jussu*, ut citatur etiam à Tertulliano De resurrectione carnis. Sed Græci κέλευσμα, id est, *hortamen*, appellant quod præcipuè apud nautas est quasi solenne, ut uno veluti concentu remos adducant. Apostolus ergò magnificentiam & celebritatem Domini repræsentat, factâ celeusmatis, vocis Archangeli, & tubæ mentione, ut mortui etiam ipsi adventûs Dei sonitum audiant, ut Matth. 24. 31. & 25. 6. & Joan. 5. 28. Subtiliùs autem de his rebus nolim quidem ego philosophari. ¶ *In Christo*, ἐν Χριστῷ. Vide suprà, versu 14. Vulgata, *qui in Christo sunt*, ut etiam videtur legisse οἱ ἐν Χριστῷ, sed rectiùs scripsisset, *Qui sunt mortui in Christo*.

17 *Rapiemur*, ἁρπαγησόμεθα. Repentè videlicet & oculi momento immutatâ corporum nostrorum qualitate, idq; absq; morte, cujus in locum illa immutatio succedet, ut 1.Cor.15.51, & 52.

ΚΕΦ. ε'.

ΠΕρὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν, ἀδελφοί, οὐ χρείαν ἔχετε ὑμῖν γράφεσθαι.

2 Αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἴδατε ὅτι ἡ ἡμέρα Κυρίου, ὡς κλέπτης ἐν νυκτί, οὕτως ἔρχεται.

3 Ὅταν γὰρ λέγωσιν, Εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος, ὥσπερ ἡ ὠδὶν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ· καὶ οὐ μὴ ἐκφύγωσιν.

4 Ὑμεῖς δὲ ἀδελφοί, οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτης καταλάβῃ.

5 Πάντες ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε, καὶ υἱοὶ ἡμέρας· οὐκ ἐσμὲν νυκτὸς, οὐδὲ σκότους.

6 Ἄρα οὖν μὴ καθεύδωμεν ὡς καὶ οἱ λοιποί, ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν.

7 Οἱ γὰρ καθεύδοντες, νυκτὸς καθεύδουσι· καὶ οἱ μεθυσκόμενοι, νυκτὸς μεθύουσιν.

8 Ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες, νήφωμεν, ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης, καὶ περικεφαλαίαν, ἐλπίδα σωτηρίας.

9 Ὅτι οὐκ ἔθετο ἡμᾶς ὁ Θεὸς εἰς ὀργήν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ

10 Τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα εἴτε γρηγορῶμεν, εἴτε καθεύδωμεν, ἅμα σὺν αὐτῷ ζήσωμεν.

11 Διὸ παρακαλεῖτε ἀλλήλους, καὶ οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν ἕνα, καθὼς καὶ ποιεῖτε.

12 Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν Κυρίῳ, καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς.

13 Καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπερεκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ, διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς.

14 Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας.

15 Ὁρᾶτε μή τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινι ἀποδῷ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε, καὶ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας.

16 Πάντοτε χαίρετε·

17 Ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε.

18 Ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε· τοῦτο γὰρ θέλημα Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς ὑμᾶς.

19 Τὸ Πνεῦμα μὴ σβέννυτε·

20 Προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε·

CAP. V.

POrrò de temporibus & opportunitatibus, fratres, non est opus ut vobis scribatur.

Ipsi enim penitus scitis diem illum Domini, ut fur nocte *venit*, ità venturum esse.

Cùm enim dicent, Pax & securitas, tunc repentinum eis imminet exitium, sicuti dolor partûs mulieri gravidæ: & nequaquam effugient.

At vos, fratres, non estis in tenebris, ut dies ille vos tanquam fur deprehendat.

Omnes vos filii lucis estis, ac filii diei: non sumus *filii* noctis, neque tenebrarum.

Nempe igitur nè dormiamus ut reliqui, sed vigilemus & sobrii simus.

Nam qui dormiunt, noctu dormiunt: & qui inebriantur, noctu sunt ebrii.

At nos qui sumus diei, sobrii simus, * induti thorace fidei & charitatis, & pro galea, spe salutis.

Nam non constituit nos Deus ad iram, sed ad salutem obtinendam per Dominum nostrum Jesum Christum:

Qui mortuus est pro nobis: ut sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum eo vivamus.

Quapropter adhortamini alii alios, & ædificate singuli singulos, sicut & facitis.

Rogamus autem vos, fratres, ut agnoscatis eos qui laborant inter vos, & præsunt vobis in Domino, & admonent vos.

Et eos magìs ac magìs charos ducatis, propter opus ipsorum. pacem colite inter vos mutuò.

Precamur autem vos, fratres, monete inordinatos, consolamini eos qui pusillo animo sunt, sublevate infirmos, patiente animo estote erga omnes.

† Videte nequis malum pro malo cuipiam reddat, sed beneficentiam semper sectamini, tum inter vos mutuò, tum erga omnes.

Semper gaudete:

‖ Sine interdictione orate.

In omnibus gratias agite: hæc enim est voluntas Dei per Christum Jesum erga vos.

Spiritum nè exstinguite:

Prophetias nè pro nihilo habete:

CAP. V.

DE temporibus autem & momentis, fratres, non indigetis ut scribamus vobis.

Ipsi enim diligenter scitis quia dies Domini, sicut fur in nocte, ità veniet.

Cùm enim dixerint, Pax & securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus, sicut dolor in utero habenti: & non effugient.

Vos autem, fratres, non estis in tenebris, ut vos dies illa tanquam fur comprehendat.

Omnes enim vos filii lucis estis, & filii diei: non sumus noctis neque tenebrarum.

Igitur non dormiamus sicut & cæteri, sed & vigilemus & sobrii simus.

Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt.

Nos autem qui diei sumus, sobrii simus, induti loricam fidei & charitatis, & galeam spem salutis.

Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Jesum Christum:

Qui mortuus est pro nobis: ut sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo vivamus.

Propter quod consolamini invicem: & ædificate alterutrum, sicut & facitis.

Rogamus autem vos, fratres, ut noveritis eos qui laborant inter vos, & præsunt vobis in Domino, & monent vos.

Ut habeatis illos abundantiùs in charitate, propter opus illorum. pacem habete cum eis.

Rogamus autem vos, fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes.

Videte nè quis malum pro malo alicui reddat, sed semper quod bonum est sectamini invicem, & in omnes.

Semper gaudete:

Sine intermissione orate.

In omnibus gratias agite: hæc est enim voluntas Dei in Christo Jesu in omnibus vobis.

Spiritum nolite exstinguere:

Prophetias nolite spernere:

1 Dies quem illi judicio Deus destinavit nobis est incompertus. Certum est autem hominibus nihil minùs exspectantibus superventurum. 4 Rediens ad exhortationes monet nostrum officium esse, qui Dei cognitione illustrati sumus, non deliciari securè, ut voluptatibus sopiti deprehendamur ex improviso: sed è contrario esse in Dominum intentos, nec pati ut ab hujus mundi curis degravemur. Illud enim convenit noctis tenebris, istud verò luci. 8 Fide & spe pugnandum est, nedum ut securè sit stertendum. * *Esa. 59. 17. Ephes. 6.17.* 9 Addit nobis stimulos, certâ victoriæ fiduciâ propositâ. 10 Mors Christi nostræ vitæ pignus. Ideo enim mortuus est, ut ipsius vitæ seu virtutis fiamus participes, etiam quamdiu hîc vivitur. 11 Non tantùm vigilandum nobis est, sed etiam alii alios tenemur expergefacere & confirmare. 12 Habenda magna ratio eorum qui verbi ministerio & Ecclesiæ gubernationi præfecti sunt à Deo, & officio suo funguntur. 13 Mutua concordia in primis colenda. 14 Habenda uniuscujusque ratio, ut secundùm morbi speciem remedium adhibeatur. † *Prov.17.13. & 20.20. Matth.5.44. Rom.12.17. 1.Pet.3.9.* 15 Charitas nullis injuriis vinci debet. 16 Animus sedatus ac tranquillus assiduis precibus fovetur, dum in voluntatem Dei respicimus. ‖ *Eccl.18.22. Luc.18.1.* 19 Spiritûs Dei scintillæ in nobis accensæ jugi auditione verbi Dei foventur, sed vera doctrina à falsa accuratè est distinguenda.

1 *Opportunitatibus*, τῶν καιρῶν. Vulgata, *Momentis*. Erasmus, *Articulis temporum*, ut & Syrus interpres. Vide Act.1.7. Mirum est autem cùm tam expressè hæc scripta sint, & antè etiam à Christo ipso pronunciata, repertos semper aliquos fuisse qui in hoc inquirendo

quirendo arcano sese & alios fatigarent, & quidem prolato nescio cujus Rabbini somnio, quod miror non pudere quosdam Eliæ prophetæ tribuere. Apage verò istam non modò ridiculam sed etiam impiam ac profanam curiositatem.

2 *Ut fur nocte* venit, ὡς κλέπτης ἐν νυκτί. Sic exponere placuit hunc locum propter illos qui ἐν νυκτί non cum κλέπτης, sed cum ἔρχεται construunt. Hinc illa vetus, superstitiosa, & nullâ ratione nitens opinio, Christum nocte venturum: cùm nihil aliud declaretur quàm ex improviso adfuturum, sive interdiu sive noctu.

3 *Dicent*, λέγωσιν. vel impersonaliter, *dicetur*, videlicet à profanis & impiis filiis hujus seculi, quales sunt plerique.

5 *Filii lucis*, υἱοὶ φωτός. Vide Ephes. 5.6.

8 *Induti*, ἐνδυσάμενοι. Vide Ephes. 6.14.

12 *Ut agnoscatis*, εἰδέναι. id est, agnoscatis tales esse quales sunt, dignos videlicet quos in maximo pretio habeatis. Ità enim *agnoscendi* vocabulum alibi etiam usurpatur, ut Matth. 7. 23. & 1. Cor. 5.16. Verùm qui hunc honorem à suis flagitant, priùs circumspiciant an sibi conveniant eæ notæ quas subjicit Apostolus. Neque enim hîc ulla bullarum datarum, dispensationum, totius denique Pontificiæ nundinationis mentio. ¶ *Et præsunt vobis*, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν. Apparet ex hoc loco & aliis à presbyterio fuisse in communi gubernatam Ecclesiam, nondum Episcopatûs ordine in superiorem gradum commutato. Idem igitur valet τὸ προΐστασθαι quod ἡγεῖσθαι, quòd nimirum pastores gregi præeant. Syrus autem interpres compositione hujus verbi dissolutâ quasi scriptum sit ἱσταμένοις πρὸ ὑμῶν, *ante vos stantes*, hoc retulit ad ministrorum morem, qui adstant dominis, jussum eorum exspectantes: quæ phrasis sæpe quidem occurrit in sacris literis, sed huic loco non est accommodata. Habent enim, fateor, fidi pastores gregem suum assiduè ob oculos, & ei operam navant, sed ità ut grex à pastore, non pastor à grege pendeat. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. id est, in iis quæ ad cultum Dei spectant. Sic Ecclesiasticum munus à civili administratione, & veros pastores à lupis distinguit.

13 *Et eos magis ac magis charos ducatis*, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ. Vulgata, *Ut habeatis illos abundantiùs in charitate.* quo modo dicimus in vernaculo sermone, *Avoir en amour.* At ego non memini legere ἡγεῖσθαι simpliciter positum pro *in pretio habere*: idque potiùs crediderim *agnoscendi* verbo significatum in superiore versiculo. ¶ *Propter opus ipsorum*, διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. Ubi ergò cessat hæc causa, cesset etiam honor, & expellantur lupi ab ovili. ¶ *Pacem colite inter vos mutuò*, εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς. Vetus interpres & Erasmus legunt ἐν αὐτοῖς, *cum eis*, sed omnibus nostris veteribus libris, & Græcis quoque scholiis, repugnantibus. Mihi verò propterea magis placet legere ἐν ἑαυτοῖς, quòd ità etiam comprehendantur ipsi pastores, quibuscum præcipuè debet gregi convenire. Deinde dicendum potiùs fuisset εἰρηνεύειν τε, ut omnia cohærerent: neque hæc annecto proximè præcedentibus, sed puto præceptum esse seorsim & distinctè positum. Nec enim duntaxat pacem colere gregem oportet cum suis fidis pastoribus, sed illos etiam ut Dei legatos audire & revereri.

14 *Monete inordinatos*, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους. Ità solet Livius hoc nomen usurpare de militibus qui stationem non servant. eleganter autem id transtulit Paulus ad eos non qui sunt intractabiles, ut putavit Erasmus, sed qui tamen aliter quàm per infirmitatem peccant. Neque νουθετεῖν significat *corripere*, ut Græcus etiam scholiastes rectè monet; sed *officii admonere*, & quasi amissam mentem reponere, ut ipsa verbi notatio declarat. Indomitis alia sunt adhibenda severiora remedia, de quibus non instituit agere Apostolus hoc in loco; sed de iis duntaxat officiis quæ privata quidem sunt, ad quosvis tamen fideles spectant. Itaque Vetus interpres non rectè convertit, *Corripite inquietos*: & multò etiam minùs appositè Castellio interpretatus est, *Castigate incompositos*. ¶ *Sublevate*, ἀντέχεσθε. Alioqui videlicet ruituros porrectâ ex altera parte manu retinete. Respondet enim hoc verbum τῷ ἀντιλαμβάνεσθαι, de quo diximus Luc. 5. 4. & Act. 20. 35. Tertullianus libro de Fuga vertit, *Sustinete*. Ambrosius, *infirmis opitulamini*.

15 *Beneficentiam*, τὸ ἀγαθόν. Vulgata & Erasmus, *Quod bonum est*, nimiùm largè, ut apparet ex opposito membro: quamvìs hæc quoque sententia vera sit.

16 *Gaudete*, χαίρετε. *Gaudium* vocat, suo more, tranquillitatem illam animi in Christo acquiescentis & sibi bene conscii, quæ facit ut in mediis etiam doloribus exsultemus, Rom. 5. 3. & 2. Cor. 6. 10.

18 *Voluntas*, θέλημα. id est res Deo accepta, & quâ in primis delectatur. Vel ista per anthypophoram dicta sunt. Poterat enim excipi, Qui fieri potest ut semper gaudeamus, semper gratias agamus, cùm perpetuæ nos tempestates premant? Imò, inquit Apostolus, hoc ipsum est quo oportet solicitari ad gratiarum actionem. Sic enim Deus suam in vos benevolentiam testatur, Rom. 8.29. Matt. 5. 11, & 12. Possumus autem ἐν παντί vel ad res ipsas, vel ad quasvis circumstantias referre.

19 *Spiritum*, τὸ Πνεῦμα. id est, Dei afflatum ac lumen in mentibus nostris refulgens. At enim (dicet aliquis) si in electis nunquam exstinguitur, frustrà hoc præcipitur. Hoc verò pernego. Imò verò ideo non exstinguitur in electis, quoniam eum fovent: ut autem foveant, istis exhortationibus adducuntur. Nam qui constituit Spiritum in electis suis nunquam prorsus exstinguere, simul patefecit quibus rationibus illum velit fovere, suorum videlicet in pietate progressu.

20 *Prophetias*, προφητείας. id est, verbi Dei sive Evangelicæ doctrinæ interpretationes, ut 1. Corinth. cap. 14. vers. 3. Quòd si ore explicare, certè etiam scriptis interpretari verbum Domini non modò licet, verumetiam utile ac necessarium est. ¶ *Ne pro nihilo habete*, μὴ ἐξουθενεῖτε. i. in summo pretio habete. Est enim μείωσις, adversùs eos qui publicos cœtus Ecclesiæ non frequentant, quasi satìs jam sapiant, de quibus Heb. 10.25.

21 Πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλὸν κατέχετε.	Omnia explorate: quod bonum fuerit retinete.	*Omnia autem probate: quod bonum est tenete.*
22 Ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε.	Ab omni specie mali abstinete.	*Ab omni specie mala abstinete vos.*
23 Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη.	Ipse autem Deus pacis sanctificet vos totos: & integer vester spiritus, & anima, & corpus inculpatè in adventum Domini nostri Jesu Christi serventur.	*Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia: ut integer spiritus vester, & anima, & corpus, sine querela, in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur.*
24 Πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς, ὃς καὶ ποιήσει.	* Fidelis est qui vocavit vos, qui etiam id efficiet.	*Fidelis est qui vocavit vos, qui etiam faciet.*
25 Ἀδελφοὶ, προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν.	Fratres, orate pro nobis.	*Fratres, orate pro nobis.*
26 Ἀσπάσασθε τοὺς ἀδελφοὺς πάντας ἐν φιλήματι ἁγίῳ.	Salutate fratres omnes cum osculo sancto.	*Salutate fratres omnes in osculo sancto.*
27 Ὁρκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον, ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἀδελφοῖς.	Adjuro vos per Dominum, ut recitetur hæc epistola omnibus sanctis fratribus.	*Adjuro vos per Dominum, ut legatur epistola omnibus sanctis fratribus.*
28 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.	Gratia Domini nostri Jesu Christi *sit* vobiscum. Amen.	*Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum. Amen.*
Πρὸς Θεσσαλονικεῖς πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.	Ad Thessalonicenses prima scripta fuit Athenis.	*Ad Thessalonicenses prima scripta fuit ex Athenis.*

22 Generalis conclusio, ut in Christi adventum intenti, & Dei Spiritu freti, mente, & voluntate, & corpore, puritati studeamus.

* 1. Cor. 1. 9.

24 Certa adversùs omnes difficultates confirmatio est Dei tum benevolentia, tum potentia, quorum testimonium firmum in nostri vocatione exstat.

25 Reliqua pars epistolæ, quâ sese & hanc epistolam gravissima cum obtestatione illis commendat.

22 *Ab omni specie mali*, ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ. id est, Quicquid vel ullam mali speciem præ se fert, ab eo abstinete. vel, *ab omni genere mali*, ut intellexit Syrus interpres. Fideles autem alloquitur, ut qui certam illam regulam teneant distinguendi bona à malis. Eant nunc Pseudonicodemitæ, & quidvis inter ἀδιάφορα numerent. Possumus autem etiam interpretari, *Ab omni specie mala*, idque usitatiùs. Nam alioqui videtur scribendum fuisse τοῦ πονηροῦ, adjuncto articulo.

23 *Sanctificet*, ἁγιάσαι. id est, à mundo separatos sibi consecret suo spiritu, in Christo, in quo veram illam pacem consequimini. Vide Rom. 5. 1. Quod autem sequitur, ità explico cum doctissimo interprete, ut quod in genere dictum erat, per partes explicetur. Mentem igitur Paulus *Spiritûs* appellatione significat, illud nempe ἡγεμονικόν, in quo nativa præcipua labes inest; *animam* verò reliquas inferiores facultates: non quasi duæ sint animæ, sed quòd suo more Paulus functiones unius ejusdémque animæ distribuat, cujus etiam alicubi tres facultates commemorat, ut diximus Ephes. 4. 17. *Corporis* denique nomine satìs constat animæ domicilium significari. Tum demum igitur homo integer sanctificatus fuerit cùm nihil cogitabit spiritus, nihil appetet anima, nihil exsequetur corpus quod cum Dei voluntate non consentiat. Id verò quando plenè fiet? In adventu Domini nostri, ut subjicit Paulus, & etiam significavit Rom. 7. 15, & 24. & Philipp. 3. 13, & 14.

24 *Fidelis*, πιστός. Hebr. נאמן *neeman*. id est, semper idem & sibi constans, quique verè præstet quod promisit. Est autem vocatio efficax, nihil aliud quàm certa voluntatis Dei declaratio. Itaque firma est electorum salus. ¶ *Qui etiam id efficiet*, ὃς καὶ ποιήσει. id est, Vos totos perficiet. Cohæret enim hoc cum superiore sententia. Complutensis tamen editio legit, ὃς καὶ ποιήσει τὴν ἐλπίδα ὑμῶν βεβαίαν. id est, *qui etiam spem vestram firmam efficiet.*

26 *Cum osculo sancto*, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Vide Rom. 16. 16.

27 *Vos*, ὑμᾶς. Hinc apparet mitti solitas fuisse Apostolicas epistolas presbyterio, ad quod hæc adjuratio & præcedentes duo versiculi propriè pertineant: quoniam alioqui absurda esset hæc petitio,

hæc petitio, si ad totum Ecclesiæ cœtum referretur. Neque verò hæc observatio parvi est momenti. Nec enim si tunc fuisset Episcopalis ille gradus in Ecclesiam invectus, qui supra presbyterorum cœtum emineret, illum præteriisset Apostolus. Deinde sic liquet non pertinere ad ipsum Ecclesiæ corpus quicquid in Epistolis Apostolicis scribitur. quod non animadversum multis falsis interpretationibus occasionem præbuit. Talis est eorum error periculosus qui abutentes uno & altero Pauli loco ex priore ad Cor. merè democraticam esse volunt Ecclesiasticam disciplinam.

29 *Athenis*, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Neque apud Syrum interpretem, neque in Claromontano codice fit *Athenarum* mentio, vel alterius loci, sed scribitur simpliciter ἐπληρώθη πρὸς Θεσσαλονικεῖς πρώτη. Hæc autem extrema passim addita esse ex Græcorum aliquorum interpretum sententia, non autem ab ipso Paulo, vel ex eo liquet, quòd magna sit in plerisque diversitas, ut de istis minimè sit nefas ambigere. Hanc igitur epistolam cur Corintho, non autem Athenis, missam esse putem, hoc habeo argumentum, quòd in secundo capite meminerit Timothei, à quo sustinuerit solus relinqui Athenis, cùm eum ad Thessalonicenses mitteret. Itáque Silas tum non redierat ad Paulum. Subjicit deinde Timotheum ad se iterum rediisse, ex quo intellexisset quæ Thessalonicensium esset constantia. Liquet autem ex Actis Apostolorum, cùm Paulus digressus Athenis, ubi substiterat Silam & Timotheum exspectans, Corinthum venisset, & aliquandiu illic esset versatus, tum demum illos ad eum rediisse: quorum etiam adventu sit magnopere confirmatus, Act. 17. 14, & 16. Itaque Silvanus ille ipse est quem Lucas Silam vocat: cúmque illi Corinthum venissent, & Timotheus Paulo, à quo Athenis rursum (quod Lucas præteriit) Thessalonicam missus fuerat, Ecclesiæ Thessalonicensium statum renunciasset, hæc epistola ad illos communi ipsorum trium nomine Corintho missa fuit. Silam autem, qui & Silvanus, apparet ex Apostolorum Actis, Berœæ relictum cum Timotheo, tantisper illic mansisse dum Timotheus Athenas, & rursus Athenis, Thessalonicam regressus, ipsum tandem in reditu assumeret, ut unà Corinthum venirent.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἡ πρὸς ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ Ἐπιστολὴ β'.

EPISTOLA PAULI Apostoli ad THESSALONICENSES II.

ΚΕΦΑΛ. α.

Παῦλος καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων, ἐν Θεῷ πατρὶ ἡμῶν καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ.

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί, καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑπεραυξάνει ἡ πίστις ὑμῶν, καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους·

4 Ὥστε ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ὑμῖν καυχᾶσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν καὶ πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς διωγμοῖς ὑμῶν, καὶ ταῖς θλίψεσιν αἷς ἀνέχεσθε·

5 Ἔνδειγμα τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ καταξιωθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ ἧς καὶ πάσχετε·

6 Εἴπερ δίκαιον παρὰ Θεῷ, ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλῖψιν·

7 Καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν μεθ' ἡμῶν, ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ, μεθ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ,

8 Ἐν πυρὶ φλογὸς, διδόντος ἐκδίκησιν τοῖς μὴ εἰδόσι Θεὸν, καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

9 Οἵτινες δίκην τίσουσιν, ὄλεθρον αἰώνιον, ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.

10 Ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ θαυμασθῆναι ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, (ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς) ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ.

11 Εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἵνα ὑμᾶς ἀξιώσῃ τῆς κλήσεως ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ πληρώσῃ πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης, καὶ ἔργον πίστεως ἐν δυνάμει.

12 Ὅπως ἐνδοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτῷ, κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

CAP. I.

Paulus & Silvanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium, *quæ est* in Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo:

Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.

* Gratias agere debemus Deo semper de vobis, fratres, ut par est, quòd vehementer augescat fides vestra, & abundet mutua uniuscujusque omnium vestrûm charitas:

Adeò ut nos ipsi de vobis gloriemur apud Ecclesias Dei, *id est*, de tolerantia vestra & fide in omnibus persecutionibus vestris & afflictionibus quas suffertis:

Quæ res indicium est justi judicii Dei, ut digni habeamini regno Dei, pro quo etiam *ista* patimini:

Siquidem justum est apud Deum, vicissim reddere iis, qui affligunt vos, afflictionem:

Vobis verò qui affligimini, relaxationem nobiscum, a revelatione † Domini Jesu de cœlo, cum Angelis suis potentibus,

Cum igne flammante infligens ultionem iis qui Deum nesciunt, neque auscultant Evangelio Domini nostri Jesu Christi:

Qui pœnam pendent æterni exitii, *expulsi* à facie Domini & à gloria roboris ipsius:

Cùm venerit ut glorificetur in sanctis suis, & admirandus fiat in credentibus omnibus, (quòd fides habita fuerit testimonio nostro apud vos) in die illo.

Cujus etiam rei gratiâ oramus semper pro vobis, ut vos dignetur istâ vocatione Deus noster, & compleat totum *suæ* bonitatis libitum & opus fidei potenter.

Ut glorificetur nomen Domini nostri Jesu Christi in vobis, & vos in eo, ex gratia Dei nostri, & Domini Jesu Christi.

CAP. I.

Paulus & Silvanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium, in Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo:

Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Dõmino Jesu Christo.

Gratias agere debemus semper Deo pro vobis, fratres, ità ut dignum est, quoniam supercrescit fides vestra, & abundat charitas uniuscujusque omnium vestrûm in invicem:

Ità ut & nosipsi in vobis gloriemur in Ecclesiis Dei, pro patientia vestra & fide in omnibus persecutionibus vestris & tribulationibus quas sustinetis:

In exemplum justi judicii Dei, ut digni habeamini regno Dei, pro quo & patimini:

Si tamen justum est apud Deum retribuere tribulationem iis qui vos tribulant:

Et vobis qui tribulamini, requiem nobiscum in revelatione Domini Jesu de cœlo cum Angelis virtutis ejus,

In flamma ignis, dantis vindictam iis qui non noverunt Deum, & qui non obediunt Evangelio Domini nostri Jesu Christi:

Qui pœnas dabunt in interitu æternas à facie Domini & à gloria virtutis ejus:

Cùm venerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt (quia creditum est testimonium nostrum super vos) in die illo.

In quo etiam oramus semper pro vobis, ut dignetur vos vocatione suâ Deus noster, & impleat omnem voluntatem bonitatis, & opus fidei in virtute.

Ut clarificetur nomen Domini nostri Jesu Christi in vobis, & vos in illo, secundùm gratiam Dei nostri, & Domini Jesu Christi.

* 1.Thess.1.2. 3 Prima pars epistolæ gratulatoria, quòd Dei gratiâ freti, fortiter omnes hostium insultus sustinuerint, in quo præterea ipsos confirmat, ostendens quibus præcipuè donis sit pugnandum, fide videlicet & charitate quotidie augescentibus. 5 Fontem omnis veræ consolationis aperit, nempe quòd in afflictionibus quæ propter justitiam nobis ab impiis inferuntur, quasi in speculo intueri nobis liceat justi illius futuri judicii testimonium, ipsúmque adeò nobis jucundissimum, hostibus autem acerbissimum ejus exitum. 6 Probatio, Deus justus est: Ergò injustos meritis pœnis afficiet, & suorum miserias abolebit. † 1.Thess.4.16. 7 Obiter eos confirmat, hâc etiam ratione, quòd communem cum eis conditionem & præsentis & futuri statûs habeat. a Magnificentissima secundi adventûs Christi descriptio, omnibus & piorum miseriis & impiorum triumphis opponenda. 8 Nulla salvifica Dei notitia extra Christi Evangelium. 10 Ex fide in prædicatum ab Apostolis Evangelium censebuntur filii Dei, 11 Propositâ metâ superest ut eò perveniatur. Pervenitur autem certis causarum gradibus. Primùm, gratuitâ Dei benevolentiâ, cujus vi cæteræ causæ inferiores agunt. Indè manat gratuita vocatio ad Christum, & ex vocatione fides, quam tandem consequitur & Christi in nobis, & nostra in Christo glorificatio.

---

1 Quæ est *in Deo*, ἐν Θεῷ. Subauditur articulus τῇ. Diximus autem quæ vis sit hujus formulæ, super. epist. cap. 2. 14.

3 *Vehementer augescat*, ὑπεραυξάνει. id est, quòd cùm antea excreverit quotidie etiam ad illud incrementum aliquid accedat. Vulg. *Supercrescit*. ¶ *Uniuscujusque omnium vestrûm*, ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν. Si duntaxat dixissent, *Omnium vestrûm*, videri hoc poterat ad Ecclesiam in genere duntaxat pertinere: nunc verò cùm hoc addunt, sigillatim etiam unumquemque Thessalonicensium pulcherrimo testimonio exornant.

5 Quæ res *est indicium*, ἔνδειγμα. Subaudio אשר *ascher* cum verbo substantivo. nam alioquin durior esset appositio, cùm præcedat ὑπομονῆς & πίστεως secundo casu. Cæterum ἔνδειγμα (quod Vulg. *exemplum* interpretatur) converti *indicium*, ut nominis ipsius vim explicarem. Est enim ἐνδείκνυσθαι quasi digito indicare. Aperit autem Apostolus omnis nostræ consolationis fontem in adversis, cùm nos in iis ærumnis, quas pro Christo patimur, jubet tanquam in claro aliquo speculo futuri illius justi judicii exitum contemplari, quo nobis quidem regnum Dei & æterna quies adjudicabitur, impii verò justas scelerum pœnas luent. Alioquin quomodo Deus esset justus judex? ¶ *Ut digni habeamini*, εἰς τὸ καταξιωθῆναι. Huc pertinet quod scriptum est Matth. 5. 11, & 12. Vide etiam quod scripsimus Philip. 1. 28. Nec enim istis stabilitur meritum ex congruo, ex dignitate patientiæ nostræ; sed sic commendatur Dei in præstandis quæ nobis promisit gratuita bonitas.

7 *Angelis suis potentibus*, ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ. Sic mox, ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. de quo Hebraismo vide Col. 1. 13.

8 *Cum igne flammante*, ἐν πυρὶ φλογός. Vide Act. 7. 30. ¶ *Domini*, τοῦ Κυρίου. Repetitio Hebraica antecedentis pro relativo.

9 Expulsi *à facie Domini*, ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου. nempe hâc ipsius terribili voce, *Abite à me exsecrandi in ignem æternum*, Matt 25. 41. Nec enim scriptum est ὑπὸ sed ἀπὸ, de quo discrimine vide 1. Joan. 2 28. Idcirco supplevi quod constructioni deerat.

10 *Quòd fides habita fuerit*, ὅτι ἐπιστεύθη. id est, quoniam fide fueritis Evangelium vobis à me prædicatum amplexi. Syrus

autem interpres legisse videtur ὅτι πιστωθήσεται, *quia fides adhibebitur testimonio nostro de vobis in die illo.* Nam hæc inter se connectit, quasi Paulo in illo die idoneo futuro teste Thessalonicensium fidei. Sed nullius codicis autoritate nititur hæc scriptura. ¶ *Apud vos*, ἐφ' ὑμᾶς. id est, εἰς ὑμᾶς, ut loquitur etiam Demosthenes. Vulgata, *Super vos.* Erasmus, *Erga vos.*

11 *Cujus etiam rei gratiâ*, εἰς ὃ καί. Vulgata, *In quo.* Erasmus, *Ad quod.* ¶ *Istâ vocatione*, τῆς κλήσεως. Articulus vim habet ἀναφορικήν. *Vocationem* autem appellat non ipsam vocandi actionem (jam enim Dominus Thessalonicenses, & quidem efficaciter, vocarat) sed illud ipsum ad quod vocati erant, nempe cœlestis illius regni gloriam. Similis est metonymiæ species, cùm diversas vitæ functiones *vocationum* nomine significamus, ad quas Dominus nos vocarit. ¶ *Omnem suæ bonitatis gratuitam benevolentiam*, πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης. id est quod jam olim ipse ex gratuita & in vos propensa bonitate decrevit. Quid sit autem illud, declaratur Matth. 25. 34. & sufficiebat quidem unicum εὐδοκίας nomen (de quo sæpe jam multa diximus) ut omnia in solidum à gratia proficisci intelligeremus: sed cùm sibi nunquam satisfaciat Apostolus in prædicanda Dei bonitate, adjunxit nomen ἀγαθωσύνης, quo singularis & omnibus numeris absoluta Dei bonitas declaretur. Castellio igitur nuper Apostoli sententiam manifestè depravavit, cùm hunc locum ità converteret, *Perficiátque ut bonitatem ac fidei opus & libentissimè & fortiter persequamini & absolvatis:* translato ad Thessalonicenses quod ad Deum potiùs refertur, in quem etiam errorem lapsus est Syrus interpres, perinde hæc vertens acsi scriptum esset, καὶ ὑμᾶς πληρώσῃ πάσῃ εὐδοκίᾳ καὶ ἔργοις πίστεως, *& impleat vos omni bonâ voluntate & operibus fidei:* repugnante omnium quæ vidimus Græcorum & Latinorum codicum fide, nec satìs conveniente huic sententiæ nomine τῆς εὐδοκίας. Vulgata, *Omnem voluntatem bonitatis.* Erasmus, *Omne bonum propositum voluntatis.* ¶ *Opus fidei*, ἔργον πίστεως. Est igitur fides insigne Dei opus in nobis; neq; hìc quicquam Apostolus concurrenti libero arbitrio relinquit, quale quidem imaginantur Sophistæ. ¶ *Potenter*, ἐν δυνάμει. Vide Col. 1.11. Vulgata & Erasmus, *Cum potentia.*

12 *Ut glorificetur*, ὅπως ἐνδοξασθῇ. Ἐν ὑμῖν malui interpretari, *In vobis*, & ἐν αὐτῷ, *In eo*, quàm *Per vos* & *Per illum*, cum Erasmo: ut summa illa conjunctio & participatio capitis & membrorum expressiùs declaretur. Pulchrè verò exprimit hic locus omnes illos salutis electorum gradus qui commemorantur Rom. 8.30. Nam εὐδοκία ἀγαθωσύνης, propositum, prædestinationem, vocationem denique complectitur: opus fidei, justificationem: quam demum sequitur glorificatio, eáque omnia, non partim ex gratia, partim ex libero arbitrio & inhærente justitia, sed ex mera Dei gratia in Christo, in solidum.

ΚΕΦ. β.

Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτόν,

2 Εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοός, μήτε θροεῖσθαι, μήτε διὰ πνεύματος, μήτε διὰ λόγου, μήτε δι' ἐπιστολῆς, ὡς δι' ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ.

3 Μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον· ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας,

4 Ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεὸν ἢ σέβασμα, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν καθίσαι, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός.

CAP. II.

Rogamus autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, & nostrî ad eum aggregationem,

Nè citò à mente dimoveamini, neque terreamini, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tanquam per nos *scriptam*, quasi instet dies ille Christi.

Nequis vos seducat ullo modo. *Non enim adveniet dies Christi* quin venerit defectio priùs, & revelatus fuerit homo ille peccati, filius, *inquã*, ille perditionis,

Sese opponens ille & efferens supra quicquid dicitur Deus, aut numen, adeò ut in templo Dei tanquam Deus sedeat, præ se ferens se esse Deum.

CAP. II.

Rogamus autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, & nostræ congregationis in ipsum,

Ut non citò moveamini à vestro sensu, neque terreamini, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tanquam per nos, quasi instet dies Domini.

Nequis vos seducat ullo modo: quoniam nisi venerit discessio primùm, & revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis,

Qui adversatur & extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ità ut in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus.

1 Secunda pars epistolæ excellentem prophetiam continens futuri Ecclesiæ status, ab ipsis Apostoli temporibus ad ultimum diem judicii. 2 Cavendum à pseudoprophetis, in hoc præsertim argumento, quorum triplex ferè est dolus: Aut enim fictas revelationes propheticas jactant; aut suas quasdam conjecturas & rationes afferunt; aut supposititiis scriptis utuntur. 3 Ante adventum Domini prædicit Apostolus erigendum thronum aliquem gloriæ Christi ex diametro oppositum, in quo perditus ille sedens, omnia quæ Dei sunt ad se transfert, plerisque à Deo ad ipsum deficientibus. 4 Antichristum, id est, quisquis sedem illam Apostaticam occupabit, prædicit non regnaturum extra Ecclesiam, sed in ipsius Ecclesiæ sinu.

---

1 *Per adventum*, ὑπὲρ τῆς παρουσίας. Species quædam est jurisjurandi, ac si dicat Apostolus, Quàm verè exspectatis Domini adventum. Et præpositio ὑπὲρ respondet Hebrææ particulæ עַל *hal* pro בַּעֲבוּר *bahabur*, id est, *propter.* ¶ *Aggregationem*, ἐπισυναγωγῆς. Vulgata, *Congregationis*, duplici errore, cùm non sit otiosa præpositio ἐπὶ, & ὑπὲρ repetenda sit ἀπὸ κοινοῦ. Non potuit autem certius adversùs omnem diffidentiam & levitatem remedium nobis ostendere quàm cogitationem immensæ illius gloriæ, cujus cum ipso Christo participes erimus in altero illo ipsius adventu: nempe nè vel hujus mundi splendor nos alliciat, vel crucis horridus asspectus terreat. Non loquitur autem Apostolus de illa priore nostrî cum Christo spirituali aggregatione per fidem, sed de conjunctione illa quæ alterum ipsius adventum sequetur, de qua egit in priore epistola, 4. 17.

2 *A mente*, ἀπὸ τοῦ νοός. *Mentis* nomen simpliciter accipere malo quàm pro *sententia* interpretari. Ità enim significat Apostolus homines istorum impostorum fraudibus ad furorem & insaniam rapi. Neque verò, ut hoc comprobetur, necesse est ut Carpocratianorum, Valentinianorum, Manichæorum, Circumcellionum incredibilia penè monstra, veterum denique exemplorum memoriam repetamus. Oriens crassissimis Mahumetis imposturis deceptus, artolatria à Pontifice Romano in Occidentem invecta, Anabaptistarum, Libertinorum, Davidistarum furiæ satìs supérque ostendunt, communi etiam sensu privatos esse qui à vero Christianismo deficiunt. ¶ *Neque per spiritum*, μήτε διὰ πνεύματος. id est, per somnia & commenta quibus prætexitur spiritualis revelationis nomen. ¶ *Neque per sermonem*, μήτε διὰ λόγου. i. vel vivâ voce, vel conscriptis libris. Dicitur enim etiam *loqui* qui scribit. ¶ *Per epistolam*, δι' ἐπιστολῆς. i. scriptis vel ementitis vel falsò expositis: sicut verisimile est istos ex superiore epistola, ubi de die Domini differitur, occasionem aliquam confirmandi istius erroris sumsisse. Cæterùm suggerit nobilissimus hic locus luculentissimam methodum tractandi de hæreticis, quorum historiam quisquis novit, fatebitur nec veriùs nec breviùs nec planiùs quicquam de iis dici potuisse: cùm in ea tempora inciderimus quibus non jam sit divinandum in quem potissimùm ista competant, sed aperiendi duntaxat oculi, ut quæ futura prædixit Apostolus, præsentia cernamus. ¶ *Quasi instet*, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν. Atqui dicitur dies Domini ἐγγικέναι, Jac. 5. 8. & 1. Pet. 4. 7. Fateor, sed qui dicit instare, multò certius aliquid definit, & quasi tempus præfigit. Deinde quomodo hoc sit accipiendum docetur, 1. Pet. 3. 8, & 9. Error autem istorum quorsum tendebat? nempe ut cùm fideles viderent diem Domini ultra præscriptum tempus differri, vel impatientiâ deficerent, vel omnia ducerent pro fabulis. Interim verò fictitiis istis revelationibus mirum ni pseudoprophetæ magnam sibi compararant sapientiæ opinionem ad alios spargendos errores.

3 Non *enim* adveniet dies Christi, ὅτι. Illa supplenda esse ostendit ipsa constructionis series. ¶ *Homo ille peccati*, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας. id est, homo ille merum scelus. Hæc enim est vis hujus idiotismi Hebraici. Tertullianus *Hominem delinquentiæ* interpretatur. Loquitur autem Paulus de Antichristo, tanquam de uno quopiam homine, cùm tamen totum Ecclesiasticæ tyrannidis corpus intelligat: quam quisquis occupat, is est ille sceleratus de quo hìc agitur; sed ità tamen ut peculiarem aliquam tyrannidem declaret, cui paulatim subservierunt hæretici: atque etiam per imprudentiam nonnulli ex sanctis ipsis & orthodoxis Patribus, ut nunc res ipsa patefecit. Veram autem esse hanc interpretationem perspicuum est ex iis quæ scribuntur vers. 7. & ex rei eventu. Itaque manifestè sunt hallucinati quicunque de uno quopiam homine putarunt hoc intelligi: nisi dent mihi quempiam qui à Pauli seculo ad diem usque judicii superstes maneat. Neque verò aliter Daniel (quicum hoc in loco mirè consentit Paulus) singularibus *Ursi*, *Leonis*, *Pardi* nominibus, multos reges intelligit in unum monarchiæ corpus junctos. ¶ *Filius* inquam *ille perditionis*, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Erasmus, *Filius perditus.* Vide Joan. cap. 17. vers. 12. Basilius homil. in 7. Psalmum, hoc perperàm refert ad diabolum ipsum, & pro ὁ ἄνθρωπος legit ὁ ἄνομος: quod mox quidem sequitur, sed ità ut de Antichristo dicatur.

4 *Sese opponens*, ὁ ἀντικείμενος. Vulgata, *Qui adversatur.* Erasmus, *Qui est adversarius:* eodem quidem sensu, sed paulò duriús. & servanda hic est vis conjugationis Niphal reciprocæ, de qua diximus Eph. 5. & alibi sæpe. Alludit autem ad Satanæ nomen, ut patrem referat filius. ¶ *Adversùs quicquid dicitur Deus*, ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεόν. Erasmus, *Adversùs omnem qui dicitur Deus.* Legit enim ἐπὶ πάντα, ut habere etiam fateor Græca exemplaria: sed mihi tamen uberius videtur quod secutus est Vetus interpres, & Hieronymus quoque in quæstionibus: quamvìs sententia ipsa eodem recidat, utrovis modo legas. Dicit enim Antichristum ad se translaturum non hominum modò honores omnes, sed etiam quicquid gloriæ cuicunque Numini usquam fuit exhibitum. Ecquis enim unquam præter hunc unum sese pro suo arbitrio cœlum reserare vel aperire; quidvis figere vel refigere; deniq; (ut ipse affirmat C. Si Papa, Dist. 42.) pleno jure currus animarũ plenos secum ad tartara detrudere, regna & imperia

transferre

transferre posse, nec cuiquam fas esse illi dicere, Cur sic facis? ¶ *Aut numen*, ἢ σέβασμα. Vulg. *Aut quod colitur*. Hieronymus, *religio*. Vis, Lector, veram istius prophetiæ imaginem contemplari? Finge tibi quod non ità pridem anno illo Jubilæi, quem vocant, magno omnium concursu gestum est, nempe terrestrem illum Deum (quem vocant) circumstantibus suis creaturis, præeunte suo illo furfuraceo numine, crucibus ac reliquiis, quasi Deo ipso sub his simulacris triumphantem, augusto illo suo habitu & triplici tiarâ in aurea sella sublimem transvectum; dein aureo malleo Paradisi valvas (sic enim loquuntur) in Jubilæo aperientem, & mox potentissimorum regum ac principum legatos, quosdam etiam præsentes, sublimem illum re ipsâ ut alterum Deum adorantes, circumstantem turbam ab eo vitam æternam exspectantem ac petentem, illum ad pedum suorum osculum (quibus ipsam etiam crucem atterit, quam simulat se in tanto pretio habere) miseros & cæcos homines vix admittentem. O cœlum, non sudas cùm hæc aspicis? ô terra, non fatiscis sub hoc onere? Ah, Domine! appareas tandem tuis, & sicut promisisti, ità etiam Spiritu oris tui impurum istum confice, ut tibi uni omnis laus, honor, & gloria tribuatur. ¶ *In templo Dei*, εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ. Sic rectè Vulgata, cùm εἰς pro ἐν passim in his scriptis usurpetur: & hoc postulet *Sedendi* verbum. Quòd autem Augustinus, lib. de Civit. Dei 20. cap. 19. posse legi putat *in templum Dei*, i. tanquam ipse sit templum Dei, quod sit Ecclesia, certè nullius est momenti. Veruntamen appellatione *templi Dei* significari ipsam Dei Ecclesiam, in qua homo ille perditus etiamnum sedet imperium sibi usurpans. Quorsum enim Paulus de Hierosolymitano templo hîc ageret? ¶ *Tanquam Deus*, ὡς Θεόν. Hoc etiam inveni in Græcis, excepto Claromontano codice, quemadmodum etiam nec Syrus nec vetus Latinus interpres istud legerunt. quod etiam videri potest supervacaneum, nisi quod sequitur accipiamus pro istius dicti interpretatione. ¶ *Præ se ferens*, ἀποδεικνύντα. Hebr. מַרְאֶה *moreh*, i. ad verbum, *Faciens se apparere*. Vulg. *Ostendens se tanquam sit Deus*, quod Græcis non respondet, si verba ipsa spectes. Erasmus, *Ostentans seipsum esse Deum*.

---

5 Οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν;
6 Καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ.
7 Τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας· μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται.
8 Καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, ὃν ὁ Κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ·
9 Οὗ ἐστιν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει, καὶ σημείοις, καὶ τέρασι ψεύδους
10 Καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδικίας ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις· ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς.
11 Καὶ διὰ τοῦτο πέμψει αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης, εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει·
12 Ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ.
13 Ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου, ὅτι εἵλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας·
14 Εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἡμῶν, εἰς περιποίησιν δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.
15 Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, στήκετε, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν.
16 Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καὶ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἀγαπήσας ἡμᾶς, καὶ δοὺς παράκλησιν αἰωνίαν καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν ἐν χάριτι,
17 Παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, καὶ στηρίξαι ὑμᾶς ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ.

Annon meministis me, cùm adhuc essem apud vos, hoc dixisse vobis?
Nunc verò quid *eum* retineat nostis, ut is suo præstituto tempore reveletur.
Jam enim agit mysterium illud istius abolitionis legis: [a] tantùm qui nunc retinet *retinebit* usquedum è medio tollatur.
Et tunc revelabitur exlex ille, quem Dominus * absumet Spiritu oris sui, & evanescere faciet illo suo illustri adventu.
Illum, inquam, cujus adventus est ex efficacia Satanæ, cum omni potentia, & signis, ac prodigiis mendacibus:
Et cum omni seductione injustitiæ in iis qui pereunt: propterea quòd amorem veritatis non receperunt ut salvi fierent.
Ideo igitur mittet eis Deus efficaciam erroris, ut ipsi credant mendacio:
Ut damnentur omnes qui non crediderint veritati, sed sibi placuerint in injustitia.
Nos autem debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres dilecti à Domino, quòd elegerit vos Deus ab initio ad salutem per sanctificationem Spiritûs, & fidem habitam veritati:
Quò vocavit vos per Evangelium nostrum, ad acquirendam gloriam Domini nostri Jesu Christi.
Nempe igitur, fratres, perstate, & retinete traditiones quas edocti estis, tum per sermonem, tum per epistolam nostram.
Ipse verò Dominus noster Jesus Christus, & Deus ac Pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spem bonam per gratiam,
Consoletur vestra corda, & stabiliat vos in omni sermone & opere bono.

Num retinetis quòd cùm adhuc essem apud vos, hæc dicebam vobis?
Et nunc quid detineat scitis, ut reveletur in suo tempore.
Nam mysterium jam operatur iniquitatis, tantùm ut qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat.
Et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet Spiritu oris sui, & destruet illustratione adventûs sui eum:
Cujus est adventus secundùm operationem Satanæ, in omni virtute, & signis, & prodigiis mendacibus:
Et in omni seductione iniquitatis iis qui pereunt: eò quòd charitatem veritatis non receperunt ut salvi fierent.
Ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio:
Ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.
Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis, fratres dilecti à Deo, quòd elegerit vos Deus primitias in salutem in sanctificatione Spiritûs & fide veritatis.
Ad quod & vocavit vos per Evangelium nostrum, in acquisitionem gloriæ Domini nostri Jesu Christi.
Itaque, fratres, state, & tenete traditiones quas didicistis sive per sermonem, sive per epistolam nostram.
Ipse autem Dominus noster Jesus Christus, & Deus & Pater noster qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spem bonam in gratia,
Exhortetur corda vestra, & confirmet in omni opere & sermone bono.

5 Hæc prophetia assiduè fuit Ecclesiæ veteri inculcata, sed à posteris neglecta. 7 Jam ipsius Apostoli temporibus prima Apostaticæ sedis fundamenta jaciebantur, sed ità ut homines fallerent.
[a] Romano imperio sublato Apostaticam sedem successuram prædicit, illius videlicet arcem occupaturam, ut ipsi veteres Tertullianus, Chrysostomus, & Hieronymus interpretantur.
* *Esa.* 11.4.
8 Verbo Domini tandem illa impietas detegetur, & adventu Christi penitus abolebitur. 9 Prædicit Satanam omnes suas vires etiam addito omni falsorum miraculorum genere, in illa sede stabilienda, explicaturum, idque maximo cum successu, sic merente mundi perfidiâ, ità tamen ut soli increduli sint illius fraude perituri. 13 Electi à malis istis omnibus tuti perstabunt. Electio autem ex his testimoniis intelligitur: ex sanctificatione colligitur fides; fides ex eo quòd assentimur veritati; veritas ex vocatione per Evangelii prædicationem, unde demum ad certam spem glorificationis ascenditur. 15 Conclusio, superest igitur ut in doctrina, & voce, & scriptis Apostolorum tradita, gratuitâ Dei benevolentiâ nos per spem invictam consolante & vitâ nostrâ omni sanctè institutâ, perseveremus.

---

6 *Quid eum retineat*, τὸ κατέχον. id est, τί τὸ κατέχον. quid eum remoretur ac retineat, ut suo demum tempore patefiat. Nam τὸ κατέχειν etiam ἀντὶ τοῦ κωλύειν καὶ ἐμποδίζειν accipitur: & nisi additum fuisset ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ, id est, *suo tempore*, non dicendum fuisset εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι, *ut patefiat*, sed μὴ οὐχὶ ἀποκαλυφθῆναι, id est, *quominus patefiat*. Sed & τὸ κατέχον commodè exposueris τὸ κρατοῦν. id est, quod rerum potitur, & similiter paulo pòst ὁ κατέχων. Sed utrovis modo interpreteris, mihi placet Chrysostomi sententia, qui ad Romanum imperium hoc refert, quo stante, quomodo Pontifex Romanus eò devenisset ut Romæ dominus fieret? Neque enim Romanus imperator meritò dici potest qui Romam ipsam imperii metropolin non obtinet: Et quàm verè id censuerint Tertullianus De Resur. carnis, Chrysostomus, & post eum etiam Hieronymus ad Gerontiam & ad Algasiam, rei ipsius exitus ostendit, ut hoc quidem uni Romano Pontifici convenire septem illis montibus insidenti, quorum fit mentio Apoc. 17. 9. nè ipse quidem possit nisi impudentissimè inficiari.

7 *Agit*, ἐνεργεῖται. Jam enim erant multi Antichristi, ut 1. Joan. 2. 18. Vulg. *Operatur*. ¶ *Istius abolitionis legis*, τῆς ἀνομίας. Retinenda fuit vis articuli indicantis hîc agi non tam de simplici quapiam transgressione Legis, ut soleo vocem istam interpretari, sed de ipsa quasi totius cultûs Dei abolitione, quasi *Illegalitatem* dicas. ¶ *Tantùm qui nunc retinet*, &c. μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται. Vel, *tantùm qui nunc obtinet* (id est, rerum potitur) obtinebit *usquedum è medio tollatur: quo demum sublato retegetur impius ille*, &c. Ità non modò plana & cohærens erit sententia, sed etiam cum ipso rerum exitu prorsus consentiens; neque ulla vis verbis adferetur. Nam ejusmodi ellipses repetiti ejusdem verbi sæpissime occurrunt, ut 2. Cor. 1. 6. & 2. 10. & 5. 13. Vulg. *Tantùm, ut qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat*, quæ interpretatio non modò est absurda, sed Græcis etiam nullo modo respondet. Erasmus, *Tantùm qui tenet in præsentia, teneat, donec è medio tollatur:* non multò feliciùs expressâ Apostoli sententiâ.

8 *Exlex ille*, ὁ ἄνομος. id est, qui Legem Dei prorsus & ex professo conculcabit. Vulg. & Erasmus, *Iniquus ille*, non satis expressè. Ideo paulò antè ἀνομίας, verti *abolitionem legis*. Agitur enim hîc præcipuè de priore legis divinæ tabula, id est, vero veri Dei cultu abrogato. Exemplum requiris? Missæ papisticæ βδέλυγμα considerato. Vide Marc. 15. 8. ¶ *Absumet*, ἀναλώσει. Absumet, sive Ad nihilum rediget, quod Hebræi significant verbo כָּלָה *chalah* & סָפָה *saphah*. Vulg. *interficiet*, quod respondet τῷ ἀναλοῦν. ¶ *Spiritu oris sui*, τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ. id est, verbo suo. Est autem hujus periphrasis magnum pondus, quo significatur veros Ecclesiæ ministros esse instar oris per quod efflet Dominus potens illud & æternum Verbum, quo, tanquam ferreâ & solidissimâ virgâ, omnes adversarios nostros conteret. Itaque Esa. 11. 4. hoc ipsum Verbum, שבט פיו ורוח שפתים *schebet peh veruach sephathajim*, id est, *sceptrum oris, & spiritus labiorum*, vocatur. ¶ *Illo suo illustri adventu*, τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ. Vulg. & Erasmus, *illustratione*, id est, splendore adventûs sui posterioris, cùm inenarrabilis illius suæ gloriæ plenus adveniet: qui è contrario sese velut exinanierat, formam servi assumens, in illo priore suo adventu. Hinc fit ut vix ἐπιφανείας vox de priore adventu in his libris dicatur, ac nè φανερώσεως quidem, nisi addatur ἐν σαρκί, *in carne*, ut 1. Tim. 3. 16.

9 Illum, inquam, *cujus adventus*, οὗ ἡ παρουσία. Relativum, Hebræorum more, non ad proximum, sed ad superius refertur.

Itaque nonnihil supplevimus perspicuitatis causâ. ¶ *Cum omni potentia, ἐν πάσει δυνάμει.* Δύναμιν suo more vocat potestatem edendi res prodigiosas: quam & ipsam habent interdum impii à Deo, sed partim fallacem ac prodigiosam, partim etiam quâ abutantur ad fallacem stabiliendam doctrinam, ità postulante mundi perfidiâ, ut mox indicat Apostolus. Sed quorsum hæc omnia? minimè certè excurrit Apostolus, sed cùm pseudapostoli hoc mendacio illicerent Thessalonicenses, instare diem Domini, ac proinde Ecclesiæ redemtionem, Paulus contrà monet, ex Spiritûs Dei afflatu, longè graviora exspectanda: quod mox evenit, Nerone apertam sævissimam persecutionem exorso: nempe ut illi sese potiùs ad patientiam quàm ad quietem pararent. Et nè si forte illi mendacio fidem habuissent, non respondente exitu, occasionem indè arriperent de tota Apostolorum doctrina dubitandi. ¶ *Mendacibus, ψεύδους.* Id est, partim falsis, cujusmodi ferè sunt omnia, ut res ipsa hodie ipsis etiam cæcis declarat: partim verò mendacii stabiliendi causâ editis, ut Antichristi tyrannis ex opposito comparetur cum Christi regno.

10 *Non receperunt, οὐκ ἐδέξαντο.* Id est, pertinaciter oblatum repudiarunt. Est enim μείωσις.

11 *Efficaciam deceptionis, ἐνέργειαν πλάνης.* id est, vim quandam in illis decipiendis efficacissimam, Matt. 24.24. Eant nunc Sophistæ, & Ecclesiæ suæ præscriptionem nobis objiciant.

12 *Damnentur, κριθῶσι.* Id est, κατακριθῶσι, ut alibi sæpe. ¶ *Sibi placuerint in injustitia, εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ.* Sententia est, ità approbarunt injustitiam, id est mendacium, falsam videlicet doctrinam, (ut און *aven* pro שוא *schave* accipiat) ut ei toto libenti animo indulserint, qui summus est vesaniæ gradus, ut non malè Cyprianus hunc locum verterit epist. 55. *Sibi placent in injustitia:* quibus opponuntur qui ex infirmitate peccant, & quasi nolentes malum quod volunt. Vulg. *Consenserunt iniquitati.* Erasmus, *Approbarunt injustitiam*, non satis expressé.

13 *Dilecti à Domino, ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου.* Non temerè hoc addit Paulus. Aperit enim electionis fontem, ut Deut. 7.8. Itaque sanctificatio & fides non sunt causæ, sed testimonia electionis æternæ, cùm hi sint gradus per quos Dominus electos suos ad gloriam æternam evehit, ut Rom. 8.30. ¶ *Ab initio, ἀπ' ἀρχῆς.* id est, ante jacta mundi fundamenta, Eph. 1.4. Vetus interpres legit ἀπαρχὴν, *primitias*, id est, ut primitiæ essetis: quo genere dicendi utitur etiam Apostolus Rom. 6.5. Hinc etiam usus obtinuit ut illorum temporum Ecclesiam appellemus *primitivam*. ¶ *Per sanctificationem Spiritûs, ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος.* Id est, vos à mundo segregatos sibi consecrando, ut jam non secundùm Carnem, sed secundùm Spiritum incedatis, Rom. 8.1. Est autem hæc sanctificatio non causa electionis, sed effectum Spiritûs Dei, & illius τεκμήριον. Vide 2. Pet. 1.10. & Rom. 8.16. ¶ *Et fidem habitam veritati, καὶ πίστει ἀληθείας.* Id est, fide quæ non mendacium, sed veritatem Dei (id est, Evangelium) amplectatur. Itaque qui *Veram fidem* converterit, non expresserit Pauli sententiam. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Fide veritatis*, quod mihi visum est obscurius. Est autem fides non ipsa causa efficiens sanctificationis, sed instrumentum Christum apprehendens cujus spiritu sanctificamur.

14 *Quò, εἰς ὅ.* Sic legit etiam Vulg. Hoc enim refertur ad totam superiorem sententiam. Multi tamen codices habent εἰς ἥν, *ad quam*, videlicet veritatem, ut habent non pauci Latini codices. ¶ *Per Evangelium, διὰ τοῦ εὐαγγελίου.* id est, prædicatione Evangelii, & ministerio nostro. Habemus autem hoc in loco utramque vocationis partem disertè expressam, & quidem conjunctim, nempe vocantem Dominum, & ministrum, vocantis Domini organon. ¶ *Ad acquirendam gloriam, εἰς περιποίησιν δόξης.* Syrus interpres istud non ad fideles sed ad ipsum Christum refert: ut qui verterit, interprete Tremellio, *Ut sitis gloria Domino Jesu Christo.*

15 *Retinete, κρατεῖτε.* totis nimirum viribus. Hæc enim est propria declaratio τοῦ κρατεῖν, quod eruditè observavit Syrus interpres. ¶ *Traditiones, παραδόσεις.* id est, παραγγελίας, quas disertè commemoravit in superiore epist. cap. 2. v. 2. quamobrem etiam addidit δι' ἐπιστολῆς, *per epistolam*. Itaque falluntur qui παραδόσεις putant vocari duntaxat externos ritus ad politiam Ecclesiasticam pertinentes: cùm hìc agatur de ipsa doctrina in qua stare oporteat quicunque salutem exspectant à Domino: quomodo etiam idem nomen singulari numero accipitur infrà, cap. 3.6. ubi rursus quænam fuerint hæc mandata explicat. Sed omnium hominum impudentissimi sunt qui hunc locum citant ut suarum superstitionum colluviem imperitis hominibus vendítent. Nam (ut taceam quod modò dixi) etiamsi verum esset quod pro vero assumunt, cui tandem persuaserint cuivis licuisse quod Paulo licuit, aut istas fœtidas superstitiones ab eo spiritu profectas, qui contraria prorsus statuit? 1. Cor. 11.13. & 7.33. Col. 2.16. & 1. Tim. 4.3.

ΚΕΦ. γ'.

* Ephes. 6.19. Coloss. 4.3.

ΤΟ λοιπὸν προσεύχεσθε, ἀδελφοί, περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ λόγος τοῦ Κυρίου τρέχῃ, καὶ δοξάζηται, καθὼς καὶ πρὸς ὑμᾶς·

2 Καὶ ἵνα ῥυσθῶμεν ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων. οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις.

3 Πιστὸς δέ ἐστιν ὁ Κύριος, ὃς στηρίξει ὑμᾶς καὶ φυλάξει ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

4 Πεποίθαμεν δὲ ἐν Κυρίῳ ἐφ' ὑμᾶς, ὅτι ἃ παραγγέλλομεν ὑμῖν, καὶ ποιεῖτε καὶ ποιήσετε.

5 Ὁ δὲ Κύριος κατευθύναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ.

6 Παραγγέλλομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος, καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρέλαβε παρ' ἡμῶν.

7 Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς· ὅτι οὐκ ἠτακτήσαμεν ἐν ὑμῖν·

8 Οὐδὲ δωρεὰν ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος· ἀλλ' ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν.

9 Οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δῶμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς.

10 Καὶ γὰρ ὅτε ἦμεν πρὸς ὑμᾶς, τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω.

11 Ἀκούομεν γάρ τινας περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους.

12 Τοῖς δὲ τοιούτοις παραγγέλλομεν, καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι, τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν.

13 Ὑμεῖς δέ, ἀδελφοί, μὴ ἐκκακήσητε καλοποιοῦντες.

14 Εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπιστολῆς, τοῦτον σημειοῦσθε· καὶ μὴ συναναμίγνυσθε αὐτῷ, ἵνα ἐντραπῇ.

15 Καὶ μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγεῖσθε, ἀλλὰ νουθετεῖτε ὡς ἀδελφόν·

16 Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος τῆς εἰρήνης δῴη ὑμῖν τὴν εἰρήνην διὰ παντὸς ἐν παντὶ τρόπῳ. ὁ Κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν.

17 Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, ὅ ἐστι σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ· οὕτω γράφω.

18 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.

CAP. III.

* QUod reliquum est, orate, fratres, pro nobis, ut sermo Domini currat, & glorificetur sicut & apud vos:

Et ut eripiamur à protervis ac sceleratis hominibus. non enim omnium est fides.

Sed fidelis est Dominus, qui stabiliet vos & custodiet ab illo maligno.

Confidimus autem in Domino de vobis, vos, quæ denunciamus vobis, & facere & facturos esse.

Dominus verò dirigat vestra corda ad Dei charitatem, & Christi patientem exspectationem.

Denunciamus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Jesu Christi, ut subducatis vôs ab omni fratre qui inordinatè ambulat, & non ex tradita doctrina quam accepit à nobis.

Nam ipsi scitis quomodo oporteat nos imitari: quoniam non inordinatè nos gessimus inter vos:

Neque gratìs panem edimus *acceptum* à quoquam: sed cum labore & ærumna nocte diéque operantes, nè cui vestrûm oneri essemus.

Non quòd hoc jus non habeamus: sed ut nosmetipsos pro exemplari exhibeamus vobis ad nos imitandos.

Etenim cùm essemus apud vos, hoc denunciabamus vobis: quòd siquis nolit operari, etiam non edito.

Audimus enim quosdam ambulare inter vos inordinatè, nihil agentes, sed [a] inaniter satagentes.

Iis autem qui sunt istiusmodi, denunciamus, & hortamur *eos* per Dominum nostrum Jesum Christum, ut cum quiete operantes, suo pane vescantur.

Vos autem, fratres, nè segnes sitis in benefaciendo.

Quòd siquis non auscultat nostro per epistolam sermoni, hunc notate: & [b] nè commercium habete cum eo [c] ut erubescat.

Neque ut inimicum ducite, sed admonete ut fratrem.

Ipse autem Dominus pacis semper det vobis pacem omni modo. Dominus *sit* cum omnibus vobis.

Salutatio, meâ manu Pauli, quod est signum in omni epistola: ità scribo,

Gratia Domini nostri Jesu Christi *sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Thessalonicenses secunda missa fuit Athenis.

CAP. III.

DE cætero, fratres, orate pro nobis, ut sermo Dei currat, & clarificetur, sicut & apud vos:

Et ut liberemur ab importunis & malis hominibus. non enim omnium est fides.

Fidelis autem Dominus est, qui confirmabit vos & custodiet à malo.

Confidimus autem de vobis in Domino, quoniam quæ præcipimus, & facitis & facietis.

Dominus autem dirigat corda vestra in charitate Dei, & patientia Christi.

Denunciamus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Jesu Christi, ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè, & non secundùm traditionem quam acceperunt à nobis.

Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos, quoniam non inquieti fuimus inter vos:

Neq; gratìs panem manducavimus ab aliquo: sed in labore & in fatigatione nocte & die operantes: nè quem vestrûm gravaremus.

Non quasi non habuerimus potestatem, sed ut nosipsos formam daremus vobis ad imitandũ nos

Nam & cùm essemus apud vos, hoc denunciabamus vobis, quoniam siquis non vult operari, nec manducet.

Audivimus enim inter vos quosdam ambulantes inquietè, nihil operantes, sed curiosè agentes

Iis autem qui ejusmodi sunt denunciamus & obsecramus in Domino Jesu Christo, ut cum silentio operantes, suum panem manducent.

Vos autem, fratres, nolite deficere benefacientes.

Quòd siquis non obedit verbo nostro per epistolam, hunc notate: & nè commisceamini cum illo, ut confundatur.

Et nolite quasi inimicum existimare, sed corripite ut fratrem.

Ipse autem Dominus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis.

Salutatio, meâ manu Pauli, quod est signum in omni epistola: ità scribo,

Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

Missa fuit ex Athenis.

1 Jam pro suo more varias admonitiones subjicit, quarum prima est, ut pro Evangelii propagatione, & fidorum ejus ministrorum salute, preces ab Ecclesiis concipiantur. 2 Mirum non est tam multis exosum esse Evangelium, cùm fides sit rarum Dei donum, Ecclesia tamen multitudine malorum nunquam pessundabitur, quoniam nititur Dei fidelitate 4 Secunda admonitio, Ut Apostolicam doctrinam pro vitæ regula perpetuò sequantur. 5 Tertio loco duo inculcat, quæ ex sola Dei gratia nobis donantur, charitatem videlicet, & animum in adventum Christi intentum. 6 Quarto loco, otiosos & ignavos negat in Ecclesia esse metuendos, imò nè ferendos quidem. 7 Nè duriùs cum eis agere videatur, seipsum pro exemplo proponit, qui præterquam quòd Evangelizabat, suis etiam manibus operabatur, cui tamen labori se simpliciter obstrictum fuisse negat. 11 Quantum sit vitium otii declarat ex eo quòd nemo sit quem Dominus frustrà condiderit, atque adeò quem in certa veluti statione non collocarit: ex quo consequitur ab otiosis perturbari ordinem à Deo positum, quod quidem est maximum scelus. [a] Taxat vitium cum superiore conjunctum, unde infinita mala consequuntur: nempe quòd nulli curiosiùs investigant aliena quàm qui sua nihil curant. 12 Præcipit Dominus, & precantur Apostoli per Christi nomen, primùm, ut nemo sit otiosus, deinde ut quisque tranquillè curet munus sibi à Domino impositum. 13 Cavendum nè quorundam indignitas nos reddat ad beneficentiam frigidiores. 14 Excommunicatio pervicaciæ pœna. [b] Familiaritas cum excommunicatis vitanda. [c] Finis excommunicationis est non exitium sed salus peccatoris, ut pudore saltem victus resipiscat. 15 Sic vitanda fratrum excommunicatorum familiaritas, ut eorum in viam revocandorum occasiones omnes sedulò quærantur. 16 Preces sunt omnium exhortationum sigilla. 17 Subscripsit suis literis manu Apostolus nè falsæ pro veris supponerentur.

2 *A protervis*, ἀπὸ τῶν ἀτόπων. id est, qui sui officii nullam curam habent; vel insolentibus, & qui facilè alios lædant. Vide Act. 28.6. Erasmus, *Ab absurdis:* quod mihi quidem absurdum videtur.

3 *Ab illo maligno*, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Id est, à Satanæ insidiis, ut respondeat superiori versiculo, quanquam etiam neutro genere accipi potest, pro omni eo quod malum est.

4 *Denunciamus*, παραγγέλλομεν. id est, à Domino accepta significamus. Vide 1.Thess.4.11. Vulgata & Erasmus, *Præcipimus*.

5 *Patientem exspectationem*, ὑπομονήν. Vulgata, *Patientiam*. Vide Luc.8.16.

6 *Inordinatè*, ἀτάκτως. Sic rectiùs hodie legitur in vetere quoque Latina versione, quàm *inquietè*, ut citatur hic locus ab Augustino, lib. de opere Monachorum cap. 3. Ubi adversùs Monachos, non sanè ut quietis hostes, sed contrà hoc loco jam tum, ut ait ipse, non solùm pigritiam, sed etiam arrogantiam suam foventes declamat, quasi videlicet Apostolus de operibus manuum istud non intellexerit. ¶ *Ex tradita doctrina*, τὴν παράδοσιν. Vide suprà, 2.15. Possumus autem ἐν ὀνόματι interpretari vel *Per nomen*, cum Erasmo, ut sit gravissima obtestatio: vel simpliciter, *Nomine*, redundante ἐν, id est, ב Hebræorum: ut significet Paulus se non ut αὐτοκράτορα, sed ut Christi legatum, tradere istas παραδόσεις. Leviculum est autem quòd Vetus interpres pro παρέλαβεν, *accepit*, legit παρέλαβον, *acceperunt*, consentientibus etiam Græcis codicibus nonnullis.

7 *Non inordinatè nos gessimus*, οὐκ ἠτακτήσαμεν. Vulg. non *inquieti fuimus*, quasi videlicet istud referatur ad περιεργάζεσθαι, quo verbo utitur mox vers. 11. Constat enim nullos esse magis de alienis rebus inquirendis & arguendis solicitos, quàm qui soli otio indulgent: unde ille apud Comicum, *Tantúmne abs re tua otii tibi Aliena ut cures, eáque quæ nihil ad te attinent?* Sed præstat veterem lectionem Græcam servare, pro qua Veterem interpretem apparet legisse ἡσυχάσαμεν.

8 *Edimus* acceptum *à quoquam*, ἐφάγομεν παρά τινος. Quidam legunt, ἐλάβομεν παρά τινος, *accepimus à quoquam*, idque fortassis rectiús.

10 *Nolit operari*, οὐ θέλει ἐργάζεσθαι. Malè igitur hæc Pauli sententia citari solet his verbis, *Qui non laborat, non manducet*, cùm nulli sint digniores quibus aliunde subveniatur, quàm qui operari justo & necessario impedimento nequeunt, etiamsi maximè velint. ¶ *Etiam non edito*, μηδὲ ἐσθιέτω. Ubi igitur Monachorum & Sacrificiorum otiosi ventres? *Monachus* (inquit Socrates Tripartitæ historiæ lib. 8.) *qui manibus non laborat, similis est prædoni.* Hoc autem esse Hebræum proverbium observavit homo diligentissimus J. Drusius.

11 *Audimus enim*, ἀκούομεν γάρ. Refertur istud non ad proximè præcedentia, sed ad illam denunciationem, idque per occupationem, acsi diceret Apostolus, Utimur istâ denunciatione apud vos non temerè, sed quoniam audimus, &c. ex quo etiam intelligitur quod in priore epistola scribitur 1.Thess.4.11. ¶ *Inaniter satagentes*, περιεργαζομένους. Sic mihi videtur feliciter & eruditè Henricus Stephanus hanc vocem servatâ quoque paranomasiâ expressisse. Addidi verò adverbium *inaniter*, quoniam *Satagere* apud Latinos non semper in vitio ponitur, περιεργάζεσθαι verò apud Græcos nunquam aliter accipiatur: unde περίεργον μάταιον, ἄτοπον, πολυπράγμονα, idonei autores Græci sæpe conjungunt. Vulgata, *nihil operantes, sed curiosè agentes*. Erasmus, *nihil operis agentes, sed curiosè agentes*.

14 *Per epistolam*, διὰ τῆς ἐπιστολῆς. Hoc quidam conjungunt cum verbo σημειοῦσθε, & sic distinguunt veteres codices: quos tamen hac in re non sequor, sed Græcis interpretibus assentior qui jungunt cum λόγῳ, ut sit sententia, Siquis sermoni nostro per epistolam (id est, nostræ epistolæ) non auscultet, eum notate. vel (si ὑμῶν legamus cum Chrysostomo) Siquis sermoni vestro per epistolam, id est, iis quæ ex nostra epistola ipsi proponetis, non paruerit. ¶ *Notate*, σημειοῦσθε. De excommunicationis nota hoc accipio. Neque enim dicit σημειώματι: & cur illos nisi jam ecclesiastico judicio notatos juberet caveri? Erasmus autem perperàm sanè convertit, *Indicate*. ¶ *Ut erubescat*, ἵνα ἐντραπῇ, i. ut pudore victus deflectat à malo. Vide Matt.21.37. Hic enim est excõmunicationis scopus. Vide 1.Cor.5.5.& 2.Cor.2.7.

16 *Omni modo*, ἐν παντὶ τρόπῳ. Vulg. *In omni loco*, ἐν παντὶ τόπῳ. quod certè meliùs convenire puto, & ità legit Chrysost. interpres.

17 *Quod est signum*, &c. ὅ ἐστι σημεῖον, &c. Hoc signo vult suppositìtias epistolas à veris dignosci. Vide 2. Tim. 4. ver. 22. ¶ *Ità scribo*, οὕτω γράφω. Nempe ut sequitur. Ità enim solebat subscribere literis suis manu suâ, 2.Tim.22. alterius interdum manu usus in longioribus scribendis, Rom.16.22. ¶ *Athenis*, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Imò hæc quoque epistola, ut superior, Corinthi scripta fuit, ubi Paulus sesquiannum docuit, Act.18.11. Vide 1.Thess.5.20. Argumentum Græcis exemplaribus præfixum docet Romæ scriptam esse: quod etiam est multò absurdius. Claromontanus autem codex habet, πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρα ἐπληρώθη, nec quicquam amplius.

ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟ͂ΛΟΥ ἡ πρὸς ΤΙΜΟ͂ΘΕΟΝ Ἐπιστολὴ α'.

EPISTOLA PAULI Apostoli ad TIMOTHEUM I.

ΚΕΦΑΛ. α.

Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν.
2 Τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει· χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.
3 Καθὼς παρεκάλεσά σε προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν, ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν·
4 Μηδὲ προσέχειν μύθοις καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις, αἵτινες ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκοδομίαν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει.
5 Τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας, ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου.
6 *Ὧν τινὲς ἀστοχήσαντες, ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν·
7 Θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες μήτε ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται.
8 Οἴδαμεν δὲ ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται.
9 Εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, πατραλῴαις καὶ μητραλῴαις, ἀνδροφόνοις,

Cap. I.

Paulus Apostolus Jesu Christi ex mandato Dei servatoris nostri, & Domini Jesu Christi, spei nostræ,
Timotheo germano filio in fide: Gratia *sit tibi*, misericordia, & pax à Deo Patre nostro, & Christo Jesu Domino nostro.
Sicut te sum precatus ut permaneres Ephesi, cùm proficiscerer in Macedoniam, *vide*, ut denuncies quibusdam nè diversam doctrinam doceant:
Nec attendant * fabulis & genealogiis nunquam finiendis, quæ potiùs quæstiones præbent quàm ædificationem Dei quæ est per fidem.
Porrò finis mandati, est charitas ex puro corde, & conscientia bona, & fide minimè simulata.
A quibus nonnulli ut à scopo aberrantes, diverterunt ad vaniloquentiam:
Volentes esse Legis doctores, cùm *tamen* non intelligant quæ loquuntur, nec *ea* de quibus asseverant.
Scimus autem bonam esse Legem, si quis eâ legitimè utatur.
Hoc sciens, nempe Legem justo positam non esse, sed exlegibus, & iis qui subjici nolunt, impiis & peccatoribus, nefariis & profanis, parricidis & matricidis, homicidis,

Cap. I.

Paulus Apostolus Jesu Christi secundùm imperium Dei salvatoris nostri, & Christi Jesu, spei nostræ,
Timotheo dilecto filio in fide: Gratia, misericordia, pax à Deo patre & Christo Jesu Domino nostro.
Sicut rogavi te ut remaneres Ephesi, cùm irem in Macedoniam, ut denunciares quibusdam nè aliter docerent:
Neque intenderent fabulis & genealogiis interminatis, quæ quæstiones præstant magis quàm ædificationem Dei, quæ est in fide.
Finis autem præcepti, est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta.
A quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium:
Volentes esse Legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.
Scimus autem quia bona est Lex, siquis eâ legitimè utatur.
Sciens hoc, quia lex justo non est posita, sed injustis, & non subditis, impiis & peccatoribus, sceleratis & contaminatis, parricidis & matricidis, homicidis,

1 Initio tum suam tum Timothei gratuitam vocationem asserit, ut hæc ex illa confirmetur, simúlque doctrinæ Apostolicæ summam explicat, misericordiam Dei videlicet in Christo Jesu per fidem apprehenso, cujus exitus adhuc speratur. 3 Tota hæc epistola in admonitionibus consistit, quibus omnia fidi pastoris officia graphicè prorsus describuntur. Prima autem admonitio est, nequid vel in Apostolica ipsa doctrina, vel in ejus docendi ratione, novetur. * *Infrà* 4.7. & 6.4. *Tit.*1.14. 4 Corrumpitur doctrina non tantùm falsis dogmatibus, sed etiam inanibus & curiosis speculationibus, quarum videlicet explicatio fidem nostram nihil juvet. 5 Secunda admonitio, cum ipsa doctrina conjungendum esse legitimum ipsius usum. Is autem est in charitate pura & conscientia bona, & germana fide positus. 6 Quod in genere de vanis & curiosis controversiis dixerat, applicat iis qui legis zelum prætexentes in externis immorabantur, nullum de nugis quibusdam posteà garriendi finem facientes. 7 Nulli indoctiores & impudentiores in sanctitatis nomine usurpando quàm Sophistæ matæologi. 8 Occupatio, se non damnare Legem, sed legitimum ejus usum requirere. 9 Is demum effugit Legis maledictionem, ac proinde illam non horret, qui fugiens quæ Lex damnat, ejus observationi ex animo studet: non autem qui de externis & curiosis quibusdam garrit.

---

1 *Dei servatoris nostri*, Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν. In Complutensi editione legitur, Θεοῦ Πατρὸς καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Dei Patris, & servatoris nostri Jesu Christi.* Rursus in quodam alio codice legitur, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Patris nostri Dei, & Domini Jesu.* Orta est autem proculdubio varietas ista ab iis qui *Servatoris* nomen putarunt unius Christi

personæ

personæ tribuendum: absurdè id quidem, cùm Pater sibi nos in Filio, & Filius nos Patri reconciliatos in carne sua, servarit. Vide Tit. 1. 3.

2 *In fide*, ἐν πίστει. Hic erat character ex quo Paulus quasi pater filios legitimos à spuriis discernebat. Vel, *filio per fidem*, id est, quem Domino genui per Evangelicam doctrinam, ut 1. Cor. 4. 14, & 15. Cæterùm in collatione hujus epistolæ comperimus tres vetustos codices à reliquis dissentire, in eo quòd posteriori ad Thessalonicenses subjiciunt epistolam ad Hebræos. Neque verò dubito quin id ab iis factum sit, qui cùm nihil ambigerent an epistola illa ad Hebræos sit à Paulo scripta, putarunt eam commodiùs reliquis epistolis conjungi quæ Ecclesiis inscribuntur: quibus demum subjiciuntur quæ ad singulares homines perscriptæ sunt. sed reliqua exemplaria dissentiunt, & ex eo etiam argumento fit mihi verisimile, veteres primos qui epistolas Pauli in ordinem digesserunt, epistolam ad Hebræos Paulo non tribuisse. ¶ *Misericordia*, ἔλεος. Hoc non solet Paulus adjungere nisi ad Timotheum & Titum scribens. Misericordiam autem à gratia distinguo, ut effectum à causa. *Gratiæ* enim nomine intelligo gratuitam illam & æternam Dei benevolentiam, qui nos in Christo reconciliandos elegit. Eam igitur misericordia, id est, gratuita justificatio, consequitur: & hanc rursum pax illa felicissima quam mundus dare non potest: ut pulchrè hos gradus describit Apostolus Rom. 5. 5, & 8. ¶ *Et Christo Jesu Domino nostro*, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Erasmus legit, καὶ Κυρίου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, *& Domino Christo Jesu Domino nostro*: assentiente, inquit, Theophylacto. Nos in vetustis nostris libris non invenimus Κυρίου repetitum.

3 *Sicut*, καθώς. Syrum interpretem miror hanc particulam non expressisse, cùm hiet prorsus constructio nisi adjiciatur. ¶ *Sum precatus*, παρεκάλεσα. vel *hortatus*. Blando vocabulo utitur, singulare modestiæ exemplum relinquens quibusvis in maxima etiam autoritate constitutis. Jam verò si (quod tamen falsissimum esse puto) Timotheus Ephesi talem egit Episcopum quales postea Ecclesiam invaserunt, quodnam hoc erat Pauli privilegium, Episcopum non consulto domino Papâ constituere? Sed has nugas jam rident etiam pueri, sed tolerant à quibus oportuit ab hac labe Ecclesias repurgari. ¶ *Ut permaneres*, προσμεῖναι. Antea igitur Timotheus cum Paulo Ecclesias peragrabat: tunc, ità ferente necessitate, voluit eum Paulus Ephesi subsistere, non ut illi Ecclesiæ, tanquam Episcopus, addictus esset: sed ut Ecclesiâ constitutâ, pseudapostolis autoritate Evangelistæ occurreret, unde etiam postea revocatus est Romam ab ipso Apostolo. Nam Ephesi quoque per biennium docuerat Apostolus, qui tamen Ephesinus Episcopus propterea non dicitur: neque constat an Timotheus postea sit Ephesum Româ reversus, ut qui fuerit Evangelista, de quo munere alibi diximus, ac etiam de Episcopis, nimirum epistolæ ad Philip. 1. 1. Vulg. & Erasmus, *Ut remaneres*, quod non probo, quamvis legatur in Claromontano codice παραμεῖναι: quam scripturam si retinere velimus, verterim potiùs *Exspectandi* verbo. Nam *remanere* dicitur qui, alio discedente, retro manet. Atqui neuter Ephesi erat cùm hoc peteret Paulus à Timotheo, ut statim dicemus. ¶ *Cùm proficiscerer in Macedoniam*, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν. Ter omnino vidit Macedoniam Paulus, ut ex historiæ filo apparet. Quamvis enim non omnia perscripserit Lucas, ità tamen contextam historiam esse apparet ut non plures profectiones in Macedoniam possint constitui. Primam igitur profectionem esse constat eam quæ refertur Act. 16. cujus comes fuit Timotheus, quem Lystræ tum primùm cognitum assumsit. Altera commemoratur Act. 19. & in epistola ad Corinthios posteriore, cujus profectionis etiam comitem fuisse Timotheum constat ex Act. 19. 22. & posterioris ad Corinthios epistolæ inscriptione, quam in Macedonia scriptam fuisse liquet ex capite 9. 2. & 7. 5. Tertia verò demum ab eo suscepta est non ex Asia, sed ex Græcia, ut insidias Judæorum vitaret. Tum verò ab eo plerosque ex comitibus fuisse in Asiam dimissos, ac nominatim quidem Timotheum, disertè refertur Act. 20. 4. Itaque Apostolus eum à se ac plerosque alios dimittens, proculdubio cum eis est de iis collocutus quæ ad Ecclesiarum Asiaticarum præsentem necessitatem spectabant, quamvis eos iterum Troade viderit. Cur autem de Ephesina Ecclesia potissimùm laboraret, eámque idcirco nominatim charissimo suo Timotheo commendaret, multas causas habebat. Nam & illa primæ dignitatis erat, ut ab ejus firma constitutione salus multorum penderet, & in turbulentissimo statu coactus fuerat eam veluti deserere: quamobrem etiam ejus potissimùm presbyteros Miletum ad se, toti jam Asiæ valedicens, accersivit, ut copiosè refertur Act. 20. ¶ *Vide ut denuncies*, ἵνα παραγγείλῃς. De hac ellipsi, Atticis quoque familiari, aliquoties jam antea diximus, ac præsertim Ephes. 5. 33. ¶ *Nè diversam doctrinam doceant*, &c. μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν. Vulgata, *Nè aliter docerent*. Ego malim ipsam doctrinæ substantiam significari. Erasmus, *Nè diversam sequantur doctrinam*. Id verò potiùs discipulis quadrat quàm doctoribus. Est autem usitatum ἕτερον pro *diverso* ac *peregrino* accipere, ut Act. 2. 4. & 1. Cor. 14. 21. Sed hoc notandum est, *diversam doctrinam* dici, non eam modò quæ penitus alia est, sed etiam quæ verám doctrinam adulterat, id est, cum verbo Dei vel tantillum humanarum speculationum admiscet: adeò ut ipsam quoque docendi formam complectatur hoc Pauli interdictum.

4 *Fabulis*, μύθοις. Id est, curiosis ac vanis speculationibus. Notum est enim proverbium Ἐφέσια γράμματα, & hoc nunnulli explicandum putant ex Act. 19. 18. ut hoc nomine τῶν γενεαλογιῶν intelligantur Genethliacorum & aliorum ejusmodi Magorum potiùs quàm Astrologorum meritò damnata deliria. Sed ex sequentibus videtur hoc potiùs accipiendum de inutilibus quæstionibus, quibus Judæi præsertim, neglecto vero Legis studio, jam tum incumbebant: & quales ex nimiùm curiosa sacrarum genealogiarum perscrutatione etiamnum hodie oriuntur. ¶ *Ædificationem Dei*, οἰκοδομίαν Θεοῦ. quâ nimirum in Deo crescimus. In multis codicibus vetustis legitur οἰκονομίαν, ut & in scholiis Græcis, quod *dispositionem* malim quàm *dispensationem* interpretari, sed receptam lectionem magìs probo, tum Syri, tum Veteris interpretis Latini autoritate confirmatam. ¶ *Quæ est per fidem*, τὴν ἐν πίστει. Id est, solidam ac firmam, ex verbo Dei, nostræ in Christo salutis & rerum ad eam pertinentium cognitionem ac πληροφορίαν, quam inanibus illis commentis opponit.

5 *Finis mandati*, τὸ τέλος τῆς παραγγελίας. Id est, Legis scopus, & cujus causâ Lex data est piis. Sed quorsum hoc? Vult nimirum Paulus homines ab illis vanissimis studiis abductos ad verum pietatis studium revocare. ¶ *Charitas*, ἀγάπη. Nec igitur extra conscientiam bonam charitas, nec extra fidem conscientia bona, nec fides extra Dei verbum. Hæc qui dissolvit, à scopo aberrat, & pro veritate vanitatem amplectitur. Et notandum est verbum ἀστοχεῖν multò gravius quàm ἁμαρτάνειν. de quo dicemus infrà, 2. Tim. 2. 17.

7 *Cùm tamen non intelligant*, μὴ νοοῦντες. Ponuntur hæc αἰτιολογικῶς, quod sum conatus exprimere. Cæterùm τὸ νοεῖν rectè accepit Vulgata pro συνιέναι. Nec enim istis objicitur duntaxat imprudentia, sed quòd de rebus sibi prorsus incompertis, quorum tamen perfectam cognitionem jactabant, tam temerè simul & superciliosè statuerent.

9 *Legem justo*, ὅτι δικαίῳ νόμος. Id est, Legem latam non esse adversùs eum qui ad ipsius normam mores suos spontè componat: quales sunt ii soli quos Dominus verâ doctrinâ & Spiritu sancto imbuit. quod isti minimè omnium curant, qui tamen Legis doctores videri volunt. Est enim generalis quidem hæc sententia, sed ad eos de quibus agitur accommodanda. Nam alioqui Lex posita est regendæ sanctorum vitæ, imò in iis solis est efficax, quos tamen ipsa nec justificat nec sanctificat, sed justificatos invenit, in quos judicium pronunciare non potest; itidémque sanctificatos Christi Spiritu repertos non tractat ut hostes, sed ut sibi assentientes docet ac delectat. Est igitur damnandà Antinomorum & Libertinorum detestanda hæresis. Nec usquequaque vera est Platonis illa sententia, lib. πολιτ. 3. οὐκ ἄξιον ἄνδρας καλοῖς καὶ ἀγαθοῖς ἐπιτάττειν. τὰ πολλὰ γὰρ αὐτῶν ὅσα δεῖ νομοθετήσασθαι ῥᾳδίως που εὑρήσουσι. ¶ *Exlegibus*, ἀνόμοις. Vulg. & Erasmus, *Injustis*, non satìs expressè. ¶ *Peccatoribus*, ἁμαρτωλοῖς. Id est, veluti aliquam peccandi artem exercentibus, quos Hesiodus vocat κακῶν ῥεκτῆρας. Vide Mar. 15 25

---

10 Πόρνοις, ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπιόρκοις, καὶ εἴ τι ἕτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται.

11 Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου Θεοῦ, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ.

Scortatoribus, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, perjuris, & siquid aliud est quod sanæ doctrinæ sit oppositum.

Quæ est secundùm gloriosum Evangelium beati Dei, [a] quod concreditum est mihi.

Fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, perjuris, & siquid aliud sanæ doctrinæ adversatur.

Quæ est secundùm Evangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi.

11 Matæologiæ opponit non tantùm Legem, sed etiam Evangelium, utpote quod minimè damnet, imò maximè commendet sanam doctrinam præceptis Dei comprehensam: ac proinde gloriosum & beati Dei Evangelium vocat, cujus virtutem isti garruli ignorabant. [a] Ratio cur nec aliter nec aliud docendum sit in Ecclesia quàm ipse docuerit, quoniam nullum sit aliud Evangelium quàm quod Deus ipsi commisit.

---

11 *Secundùm gloriosum Evangelium*, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης. Id est, sicut traditur in glorioso Evangelio: quod opponit inanibus argutiis. Ergò suppletur articulus τῆ, ut sæpe annotavimus. Omnino enim hoc explicat, quam sanam doctrinam vocarit.

12 Καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με, Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· ὅτι πιστόν με ἡγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν·

13 Τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον καὶ διώκτην καὶ ὑβριστήν· ἀλλ' ἠλεήθην, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ.

14 Ὑπερεπλεόνασε δὲ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

15 Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ.

16 Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον.

17 Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

18 Ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι, τέκνον Τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σὲ προφητείας, ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν,

19 Ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν· ἥν τινες ἀπωσάμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν.

20 Ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν.

Gratiam igitur illi habeo qui me robustum effecit, *id est*, Christo Jesu Domino nostro: quòd me fidum duxerit, utpote quem in ministerio constituerit

Qui priùs eram blasphemus & persecutor & injuriis alios afficiens: sed misericordiâ sum donatus; nam ignorans *id* faciebam, *nempe* fidei expers.

Superabundavit autem gratia illa Domini nostri cum fide & dilectione *qua est* in Christo Jesu.

Certus *est hic* sermo, & omni acceptatione dignus qui modis omnibus recipiatur, † Christum Jesum venisse in mundum ut peccatores servaret, quorum primus sum ego.

Verùm propterea misericordiâ sum donatus, ut in me primo ostenderet Jesus Christus omnem illum patientem animum, ut essem exemplar credituris in eum ad vitam æternam.

Regi autem seculorum, incorruptibili, immortali, invisibili, soli sapienti Deo, honor *sit* & gloria in secula seculorum. Amen.

Hoc mandatum commendo tibi, fili Timothee, *nempe* ut secundùm prægressas de te prophetias, milites per eas bonam illam militiam,

Retinens fidem & bonam conscientiam: quâ expulsâ, nonnulli naufragium fidei fecerunt.

Ex quibus est Hymenæus & Alexander, ‖ quos tradidi Satanæ, ut castigati discant non blasphemare.

Gratias ago ei qui me confortavit, Christo Jesu Domino nostro: quia fidelem me existimavit, ponens in ministerio:

Qui priùs blasphemus fui & persecutor & contumeliosus: sed misericordiam Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate.

Superabundavit autem gratia Domini nostri cum fide & dilectione quæ est in Christo Jesu.

Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quòd Christus Jesus venit in mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum.

Sed ideo misericordiam consecutus sum, ut in me primo ostenderet Christus Jesus omnem patientiam ad informationem eorum, qui credituri sunt illi in vitam æternam.

Regi autem seculorum immortali, invisibili, soli Deo, honor & gloria in secula seculorum. Amen.

Hoc præceptum commendo tibi, fili Timothee, secundùm præcedentes in te prophetias, ut milites in illis bonam militiam,

Habens fidem & bonam conscientiam: quam quidam repellentes circa fidem naufragaverunt.

Ex quibus est Hymenæus & Alexander, quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare.

12 Asserit necessariò suum Apostolatum adversùs quosdam superiorem ipsius vitam calumniantes, seipsum ad inferos usque dejiciens, ut Christi misericordiam attollat, quæ omnia illa superiora aboleverit. 14 Hanc mutationem probat ab effectis: quòd qui profanus erat, factus sit fidelis, qui Christum furiosissimè persequebatur, jam ipsius amore arderet. 15 Retorquet calumniam adversariorum in ipsorum caput, docens hoc singulare bonitatis Dei exemplum cedere totius Ecclesiæ commodo. † *Matt.* 9.3. *Mar.* 2.17. 17 Erumpit in exclamationem præ animi ardore, quòd non possit in amplificanda Dei gratia sibiipsi satisfacere. 18 Conclusio utriusque paternæ superioris admonitionis, nempe ut fortiter adversùs omnia impedimenta decertans Timotheus, præeuntibus multorum prophetiis ad ministerium vocatus, doctrinam acceptam & bonam conscientiam tueatur. 19 Rectam conscientiam qui non servant, paulatim amittunt etiam intelligentiæ donum: quod duplici eóque tristissimo exemplo probat. 20 Non ferendi Apostatæ in Ecclesia: imò etiam excommunicandi. ‖ 1. *Cor.* 5.5.

---

12 *Igitur*, καί. Id est ὥστε, ut alibi annotavimus aliquoties. Non temerè autem Apostolus ad hanc narrationem descendit. Cùm enim Timotheum adhortatus esset veluti ad certamen cum omnibus hominibus suscipiendum, adferendum fuit aliquod insigne exemplum, ex quo intelligeret quæ sit vis Spiritûs Dei in iis quos ad perferendi Evangelii munus delegit, quantumvis alioqui ab eo prorsus alienis. Non poterat autem magis insigne, vel ipsi Timotheo magis notum exemplum adferre. ¶ *Qui me robustum effecit*, τῷ ἐνδυναμώσαντί με. Vulgata, *Qui me confortavit*, barbarè. Erasmus, *Qui me potentem reddidit*, non malè expressâ sententiâ. Nam quia hoc in loco disseritur de prima illa vocatione, sicut apparet ex proximo versiculo, τὸ ἐνδυναμοῦν non significat imbecillas vires augere, vel quasi collapsas sustinere, sed vires ei indere cui nè voluntas quidem inerat, imò verò qui in contrariam partem totus feratur: nisi malimus interpretari, *Qui me hâc potestate ornavit*: sive, *Qui hanc autoritatem mihi tribuit*, nempe ut gloriosi ipsius Evangelii sim minister: quo nihil majus aut magis arduum cuiquam potest contingere. ¶ Id est, *Christo*, Χριστῷ. Exponit proculdubio quis ille sit cui gratias agit, & à quo hanc facultatem acceperit, quod & ipsa vocationis Pauli historia manifestè probat. Itaque redundat particula *In*, quam tamen in Claromontano codice & aliis quibusdam inveni.

13 *Qui priùs erant*, τὸν πρότερον ὄντα. Elegantiùs dicitur τὸ πρότερον, ut scribitur in Claromontano & alio præterea manuscripto codice. ¶ *Injuriis alios afficiens*, ὑβριστήν. En merita præparationis quæ profert Apostolus. Vulg. *Contumeliosus*. Erasmus, *Violentus*. ¶ *Misericordiâ sum donatus*, ἠλεήθην. Hoc non video qui possis Latinè, servato ordine, passivo verbo explicare: nam *miseratus* nonnisi activè dicitur. Vulgata, *Misericordiam Dei consecutus sum*, ut videatur etiam legisse ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Erasmus, *Misericordiam adeptus sum*. Neutra interpretatio mihi satis placuit. Dicimur enim ea consequi & adipisci quæ captamus. At Paulus Christum non modò non quærebat, sed etiam crudelissimè persequebatur. ¶ Nempe *fidei expers*, ἐν ἀπιστίᾳ. Id est, ἄπιστος ὤν. quoniam Christum ignorabam. Ergò, dicet aliquis, ignorantia ista excusat peccantem. Id verò si ità esset, quorsum vocaret sese Paulus peccatorem, & misericordiam Dei prædicaret? Hoc tamen verum est, minùs graviter peccare qui Christum ignorantes offendunt. Sed hos quoque, nisi Deus singulari gratiâ eos fide dignetur, damnandos esse liquet ex Thessal. 1.8. Vulgata, *In incredulitate*. Erasmus, *Per incredulitatem*: neuter satis rectè. Videtur enim vacuitas fidei (ut ità loquar) diversum quiddam esse ab incredulitate. Paulus autem hîc loquitur de Pharisaismo suo, sive de eo tempore quo non pervicaciâ, sed merâ Evangelici mysterii, quod *Fidem* appellat, ignoratione peccabat. quamobrem etiam testatur sese bonâ, id est, per meram ignorationem peccante, conscientiâ incessisse, Act. 23.1. Syrus autem interpres hoc connectens cum verbo ἐποιούμην, vertit, Tremellio interprete, *Feci quod erat infidelitatis*.

14 *Gratia illa*, ἡ χάρις. Videtur mihi articulus hoc loco minimè otiosus: & libenter legerim cum Syro interprete, *Superabundavit in me gratia illa*, &c. ¶ *Cum fide*, μετὰ πίστεως. Effecta gratiæ duo commemorat: fidem, à qua sit absorpta ignorantia; charitatem, quæ indomitæ illi crudelitati successit, idque ex gratia in Christo Jesu. Itaque in præpositione ὑπὲρ latere puto comparationem incredulitatis ipsius & gratiæ Dei.

15 *Certus*, πιστός. Id est, dignus cui fides habeatur (ut mox explicat) ut qui fallere non possit. Quod autem addit dignum esse hunc sermonem quem omnes auditum recipiant, videtur pertinere ad etymon Hebrææ vocis לקח *lekah*, à verbo, לקח, quod *Accipere* declarat, & sermonem non quemvis sed selectum & eximium declarat: à qua voces Græcæ λέγειν & λόγος simili prorsus notatione deducuntur.

16 *Primo*, πρώτῳ. Id est ex præcipuis peccatoribus, quod ipse pleniùs declarat 2. Tim. 1. 13. Sed & idem sese, licèt jam conversum & Apostolum designatum, considerans, minimum Apostolorum appellat. Hinc discamus quæ sit vera ταπεινοφροσύνη, & ante & post acceptum gratiæ Dei donum.

17 *Incorruptibili*, ἀφθάρτῳ. Vulgata, *Immortali*. Vide Rom. 1.23. ¶ *Sapienti*, σοφῷ. Hoc non legit Syrus, nec Vetus interpres, & alii Veteres Latini. Reperi tamen in omnibus vetustis libris, & Græcis scholiis, itémque apud Nazianzenum περὶ υἱοῦ, λόγῳ β'. Quomodo verò sit respondendum Arianis hoc testimonio abutentibus, pulchrè docet Basilius epist. 161. & diximus etiam Joan. 17.3.

18 *Nempe ut*, &c. κατὰ τὰς προαγούσας, &c. Apparet ex hoc loco vocationem Timothei multis insignibus prophetarum oraculis fuisse comprobatam, qui tum in Ecclesiis vigebant, ut innuit etiam Lucas Act. 16.3. sicut Paulus & Barnabas, jubente per prophetas Spiritu sancto, sunt profecti ad Gentes, Act. 13.2. & Prophetarum testificationes commemorat Paulus Act. 20.23. ¶ *Milites bonam illam militiam*, στρατεύῃ τὴν καλὴν στρατείαν. Id est, strenuè te geras in illa militia, ad quam oportet esse comparatos quicunque hoc bellum administrant. Delectantur autem Hebræi atque etiam Attici scriptores isto genere constructionis: nec prætermittendus fuit articulus. Sic autem Moses aliquoties Num. 4. loquens de Levitis, in suas stationes instar exercitûs distributis, utitur nomine צבא *tsabah*. ¶ *Per eas*, ἐν αὐταῖς. Id est, illis fretus. Hinc etiam apparet quorsum illi suum exemplum proposuerit.

19 *Fidem*, πίστιν. Id est sanam doctrinam, μετωνυμικῶς, ut infrà, 3. 8. & 4. 1. cujus dicuntur naufragium facere quibus eripitur justo Dei judicio: quia nimirum bonâ conscientiâ talentum acceptum non administrarunt. Nam (ut verè & pereleganter scripsit doctissimus interpres) ut in portum perveniamus, regendus est bonâ conscientiâ navigationis nostræ cursus. Vide infrà, 4. 1.

19 *Retinens*, ἔχων. i. κατέχων, ut Luc. 8.15. & Heb. 10.23. vel ἀντεχόμενος, Tit. 1.9. Vulg. *habens*, non satis expressâ sententiâ.

20 *Quos tradidi Satanæ*, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ. Id est, ex Ecclesia ejectos, Satanæ mancipavi. Vide 1. Cor. 5.5. ¶ *Ut castigati discerent*, παιδευθῶσι, &c. Id est, nè impunè ferant suas blasphemias: sive, ut suo malo discant quid sit blasphemare. Nam ità etiam in vernaculo nostro sermone diceremus, *afin qu'ils apprinssent à leurs despens à ne blaspheme plus*. Respexit enim ad excommunicationis finem illum cujus mentio facta est, 1. Cor. 5. 5. & 2. Thess. 3.14. nempe ut pudore ac tristitiâ revocetur in viam qui aberrarat: quò pertinet vetustum illud Græcorum proverbium, ἐὰν ἔπαθες, ἔμαθες.

1 Ubi absolvit quæ ad doctrinam spectant, jam secundo loco de altera ministerii verbi parte (id est de publicis precibus) differit.

ΚΕΦ. β.

Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων·

2 Ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων· ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι.

3 Τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,

4 Ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.

CAP. II.

Adhortor igitur primùm omnium ut fiant deprecationes, orationes, interpellationes, gratiarum actiones pro quibusvis hominibus:

Pro regibus & quibusvis in eminentia constitutis: ut tranquillam ac quietam vitam degamus cum omni pietate & veneratione.

Nam hoc bonum est & acceptum coram servatore nostro Deo,

Qui quosvis homines vult servari, & ad agnitionem veritatis venire.

CAP. II.

Obsecro igitur primùm omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus:

Pro regibus & omnibus qui in sublimitate sunt: ut quietam & tranquillam vitam agamus in omni pietate & castitate.

Hoc enim bonum est & acceptum coram salvatore nostro Deo,

Qui omnes homines vult salvos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.

Ac primò quidem quæstionem explicans pro quibus precandum sit, docet pro quibusvis precandum, ac præsertim pro quibusvis magistratibus, quod alioqui extra controversiam non erat, cùm reges, imò etiam plerique magistratus, eo tempore hostes essent Ecclesiæ. 2 Argumentum à fine sumtum, Quoniam nimirum ideò constituti sint magistratus, ut & pietas & honestas cum pace inter homines vigeant, ac proinde illos in primis oporteat Deo commendare, ut possint tam necessario munere fideliter defungi. 3 Aliud argumentum, Cur pro quibusvis, sublato gentis, sexûs, ætatis, ordinis discrimine, sit in Ecclesia precandum: quoniam videlicet Dominus quosvis, interdum etiam ab Evangelio alienissimos, vocando, sic ecclesiam suam velit colligi, ac proinde preces pro quibusvis haberi.

---

1 *Adhortor*, παρακαλῶ. Vulg. *Obsecro.* quod non videtur satìs convenire. Claromontanus autem codex habet παρακάλει, *hortare*, ut & Ambrosius: quod si sequamur, erit istud ad privatorum preces referendum, ad quas oporteat plebem à pastoribus urgeri. ¶ *Deprecationes*, δεήσεις. Commodè transit Apostolus à verbi administratione ad solennes preces, alteram sacri ministerii partem, testibus Apostolis Act.6.4. Hunc autem morem etiam fuisse jam olim in templo diligenter observatum constat, sic ordinante Solomone, 1.Reg.8.1.& hoc ipsis regibus Persarum postulantibus, Ezræ 7.23. cujus moris violatio maximam Hierosolymis tumultuandi occasionem præbuit, ut narrat copiosè Josephus De bello Jud. lib. 2. cap. 17. Syrus autem interpres quod hìc dicitur de publicis precibus Ecclesiasticis, perperàm ad privatas ipsius Timothei videri potest retulisse. Non temerè verò videtur Paulus ista congessisse; itaque mihi non displicet inter istas voces distinctio, quamvìs non ubique observata. Δέησις ergò, nomine à δέος, quod est *timor*, deducto, supplicatio est, quâ petitur liberatio ab adversis: προσευχὴ verò oratio est, quâ petimus quod nobis opus esse existimamus: ἔντευξις verò dicitur interpellatio pro alio: εὐχαριστία denique est gratiarum pro acceptis beneficiis actio. Vide Augustinum Epist.59. ¶ *Pro quibusvis hominibus*, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων. Vulg. *pro omnibus hominibus*. Et fatendum est de nemine esse desperandum, nisi si quem Deus sigillatim patefecerit esse extra veniæ spem, quemadmodum vetuit Deus Samueli, nè pro Saule pergeret ipsum deprecari. 1.Sam. 16. 1. & vanum esset quod scribitur 1.Joan.5. 16. de peccato ad mortem, pro quo Deus non sit interpellandus, si de eo nunquam constare posset, cujus etiam exemplum illustre habemus in illo Juliano Apostata, adversùs quem, manifestè juratum ipsius Christi contra suam conscientiam hostem, Ecclesia expressè fuit precata, ipsius videlicet Apostoli exemplum secuta Galat. 4. 12. & 1.Thessal. 2. 16. & 2 Tim.4.14. Apostolum verò hoc loco de singulis hominibus non agere, sed discrimen inter privatos & in aliqua dignitate positos, item inter fidei domesticos & cæteros, manifestè ex iis quæ mox sequuntur, apparet.

2 *Pro regibus & quibusvis*, &c. ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων. Quot enim erant eo tempore Magistratus, tot erant Ecclesiæ hostes, & penès Romanos idololatras erat rerum summa, ut ambigere nonnulli possent, num potiùs adversùs illos, quàm pro illis concipi preces oporteret. Respondet igitur Paulus indefinitè pro illis quoque, & quidem seriò precandum, adhibens idem argumentum, quo Rom. 13. 2. usus est, ut doceret Magistratibus esse obtemperandum, quòd videlicet eos Deus constituerit, ut essent publicæ, tum in vero Dei cultu, sicut est ab illo unico Legislatore positus, tum in hac civili vita, quietis ac tranquillitatis vindices ad tutandos bonos, & meritis pœnis castigandos alterutrius illius perturbatores: quod munus cùm sit, ut maximi momenti, ità cum infinitis difficultatibus, laboribus, ac periculis conjunctú, vix pro ullis potiùs quàm pro illis necessarias esse preces, adeò quidem, ut ipsa quoque tyrannis sit tolerabilis præ anarchia. Et est sanè hic locus insignis, non modò adversùs Anabaptistarum & ejusmodi monstrorum furores, sed adversùs eos etiam, qui in veri cultûs Dei, & publicæ in Ecclesia sanctæ tranquillitatis, adversùs hæreticos, & alios ἀτάκτους, defensione, nullas Christiani Magistratûs partes esse contendunt, quos ipsæ quoque divinæ Leges, non illæ cæremoniales sed perpetuæ, & piorum ac sanctorum Regum & Imperatorum edicta, sanctissimis exemplis sancita, abundè refellunt. ¶ *Et honestate*, καὶ σεμνότητι. Complectitur hæc Honestas omne officii genus. quod vigere in mutua hominum consuetudine debet, prohibens quidquam turpiter aut indecenter, ac multò magìs flagitiosè fieri: quò spectat illud ejusdem Apostoli jubentis omnibus reddi quod ipsis debetur, & ut alii alios honore præveniamus, Rom. 12.10. & 13. 8. Quòd si sicut εὐσέβεια ad ipsius Dei cultum refertur, ità placeat σεμνότητα ad reges & principes restringere, tum licebit *venerationem* interpretari, quo distinguetur ab illo communi & quibusvis debito alicujus observantiæ testimonio, honoris species vel potiùs reverentiæ Magistratibus debitæ. *Gravitatis* enim nomen omnino non est huic loco satìs accommodatum.

4 *Qui quosvis homines*, &c. ὃς πάντας ἀνθρώπους. Vulgata, *qui omnes homines*, non malè, si modò *omnes* pro *quosvis*, id est, non universaliter sed collectivè & indefinitè accipiamus. quod omnino faciendum esse liquet, ut ratio cum eo cohæreat cui probando adhibetur, ut paulò antè ostendi, & hanc particulam ità non minùs frequenter in communi illo loquendi usu ac etiam in his libris usurpari solere quàm universaliter, nemo nisi pertinacissimè contentiosus inficiari potest: *Non omnem frugem neque omnem arborem in omni agro reperire possis*, inquit Cicero. & Virgilius, *Non omnis fert omnia tellus.* Sic Matth. 4. 23. *Dominus sanavit omnem morbum*, id est, quodvis morbi genus, & ibidem dicuntur Christo oblati omnes κακῶς ἔχοντες, id est, *quovis morbi genere laborantes:* & Rom. 1. 16. illud *Omni credenti*, quamvìs universaliter quoque verum sit, tamen indefinitè pro sublato Judæorum & Gentium discrimine Apostolus expressè declarat, subjungens Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι. Quòd autem nonnulli, qui non agnito æterno, & causas omnes exsecutorias antegrediente Dei decreto de certis, sicut ad æternam vitam per misericordiam eligendis, sic etiam ad æternam mortem justo judicio reprobandis, ex hoc loco concludunt universaliter Deo placere, ut omnes & singuli serventur, & occasionem hinc arripiunt sugillandæ veræ, & ad pacandam nostram conscientiam prorsus necessariæ, & toti verbo Dei consentaneæ doctrinæ: quis non miretur illos non animadvertere in quàm putido errore versentur? De iis loquor magnis alioqui viris, sed hìc planè, ausim dicere bona cum ipsorum venia, cæcutientibus. Alios enim illos planè furentes, & non in hac re una εἰς νοῦν ἄλογον traditos nihil moror, Rom. 1. 28. Etenim ut cætera certissima prætermittam, quibus refelluntur, quidnam istud rei est? *Certè non omnium est fides*, inquit Apostolus. Ergò nec omnium salus. Fatemur, inquiunt, sed ipsorum vitio, ut qui nolint credere. Concedo. Sed hìc pedem figamus. Quæro igitur ex te, quisquis es illius falsissimæ universalitatis defensor, an isti omnes non credentes potuerint quidem credere, etsi noluerint. Si hoc censes, certè hæc credendi potestas aut à natura est, aut à mera gratia. Si à natura non regenerata esse vis in totum, apertè Pelagianus es; sin ex parte tantùm, transi agedum in Papistarum Semipelagianorum castra. Ego contrà agnosco cum Apostolo fidem esse Dei donum merè & prorsus gratuitum & electis proprium, Phil. 1. 29. Ephes. 28. Non datur igitur nè cunctis quidem quibus prædicatur Evangelium, ut habeant aures ad audiendum, neque igitur ut possint credere; imò nè iis quidem omnibus, quibus aures dantur ad audiendum, datur etiam cor ad credendi possibilitatem, ut ex nimiùm multis omnium seculorum exemplis apparet, in iis videlicet qui veritati, quantumvìs rectè cognitæ & intellectæ, Satanicâ improbitate repugnant. Quid amplius? Si nè prædicatio quidem externæ ejus doctrinæ, quam nec Caro nec Sanguis patefacit, est aut fuit unquam singulis hominibus communis, imò longè maxima hominum pars ab omni ævo ejus doctrinæ, quæ una est Christianæ fidei objectum, fuit ad mortem usque penitus expers, & per se, id est absque regenerationis gratia, nè cogitare quisquam potest quæ Dei sunt, id est, Christi sive Evangelii, 2.Cor.3.5. quinam, ubinam, & quonam modo statuetur ista Dei de servandis omnibus & singulis voluntas universalis? Ergò, inquiunt illi, Deus aut ludificator fuerit, offerens exteriùs salutem, absque habilitatis ad illam adipiscendam gratia; aut injustus, ut qui fidem ab iis exigat, quibus novit ἀδύνατον esse velle credere, nec ut istud velle possint iis tribuat. Falsissimum utrumque. Hæc enim credendi impossibilitas nativa non à creatore est, sed ab originali vitio. Deus autem cui tandem debitor est? Et num propterea injustè aget creditor adversùs suum debitorem, quòd is, sive natus, sive factus, sit non solvendo? ac non potiùs jure postulabit, ut quod non habet in ære, luat in corpore. Non autem certè quenquam ludificatur Deus, sive credentes sive incredulos respiciamus. Illos enim ut exteriùs sic etiam intus vocat: istos autem etsi intus non

vocat,

vocat, quod ad credendi gratiam, tamen eò usque intra illos agit velint nolint, ut accedente ad illud τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ aliquâ suæ veritatis intra ipsorum intellectum & conscientiam coargutione, magìs ac magìs ἀναπολόγητοι evadant. Est ergò semper aut verè misericors Deus, aut justus judex, nullo prorsus per illum ad peccandum propriè vel inducto vel adacto. Et tantum abest, ut fas sit quærere, vel queri cur Deus homines conditurus non omnes & singulos salutis per misericordiam adipiscendæ causâ, sed etiam aliquos ad justum exitium adducere per ipsosmet decreverit, ut nè vasa quidem illa justo secuturo exitio destinata, maneant ipsius beneficentiæ expertia. Sed contrà, quis tantam esse Dei φιλανθρωπίαν satìs unquam mirabitur, ut vel unum nasci decreverit, pro quo filium illum suum unicum mitteret in mundum per quem servaretur? Denique, quod iidem illi ad pacandam conscientiam cùm quispiam de sui electione dubitat remedium suggerunt, cujusmodi tandem est? Jubent enim ut unusquisque sese in illa universali promissione includat. Atqui, sicuti modò dixi, & res ipsa evincit, nè externa quidem dari potest ista universalis sive promissio, sive vocatio, sive prædicatio. Et non video quidem ego, cùm eligere quemque dici non possit, quicunque universaliter omnes ad se vocet, & salvos fieri velit: quìnam eligendorum decretum, in sacris literis toties repetitum, cum illa posita universalitate stare possit: & contrà, quìnam posito eligendorum & servandorum decreto, oppositum illi reprobandorum & damnandorum decretum necessariâ consecutione non ponatur? Sed si pro eo quod falsò *universalis* hæc vocatio appellatur, illam *communem* appellarent, tum certè diceretur quod maximè ad rem faceret. In externa enim illa vocatione Evangelica (quæ certè non magìs est universalis ad salutem dicenda, quàm Legis prædicatio universalis dici potest ad exitium; sed quæ tum electis, tum reprobis multis communis est) non huic aut illi aut cuiquam specialiter, sed indefinitè doctrina salutis audientibus quibusvis prædicatur. Rectè igitur monendi sunt singuli ut serio resipiscentiæ sensu tacti sibi studeant propriè & definitè applicare, quod auribus ipsorum indefinitè exteriùs insonuit. Ut enim pacata sit conscientia, fides per se, & qualis in nobis est, inchoata duntaxat, & subinde vacillans, pacem illam certam quam non dat mundus, tribuere mentibus credentium nequit, quin alio penitus immota fundamento nitatur, ἀμεταμελήτῳ videlicet electionis πληροφορίᾳ. Hanc autem neque in illa commentitia universalitate, neque in arcano illo Dei verbo quærendam nobis esse agnosco, sed ex Spiritûs sancti effectis petendam esse affirmo, juxta illud, *Explorate num in fide sitis*, 2. Cor. 13. 5. & illud Rom. 8. 14. *Quotquot spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei*, & 1. Joan. 2. 3. *Per hoc scimus quòd ipsum novimus, si præcepta ipsius servamus*, & 3. 24. *Per hoc novimus eum habitare in nobis, nempe ex Spiritu quem nobis dedit*, nos præterea tam seriò admonente Petro, 2. Pet. 1. 10. *ut hâc demum ratione vocationem & electionem nostram firmam* (videlicet in nobis) *efficiamus*.

---

5 Εἷς γὰρ Θεὸς, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς·
6 Ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις.
7 Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος, (ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι) διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ.

Unus enim *est* Deus, unus etiam mediator Dei & hominum, homo Christus Jesus:
Qui sese ipse dedit conveniens liberationis pretium pro quibusvis: *Christus inquam*, testimonium illud suis temporibus *destinatum*.
Cui constitutus sum ego præco & Apostolus, (veritatem dico, per Christum, non mentior) doctor *inquam* Gentium cum fide ac veritate.

Unus enim Deus, unus & mediator Dei & hominum, homo Christus Jesus:
Qui dedit redemtionem semetipsum pro omnibus, cujus testimonium temporibus suis confirmatum est.
In quo positus sum ego prædicator & Apostolus (veritatem dico, non mentior) doctor Gentium in fide & veritate.

5 Non videretur unus quorumvis hominum Deus, nisi in quibusvis servandis bonitatem suam ostenderet: nec unus videretur Dei & quorumvis hominum mediator Christus, humanâ cum quibusvis hominibus communi naturâ assumtâ, nisi pro quibusvis satisfecisset & pro quibusvis intercederet. 6 Confirmatio, Quoniam ipsis etiam Gentibus nunc patefactum est salutis arcanum, ipso Apostolo ad hoc munus propriè designato, quo quidem fideliter & sincerè fungitur.

---

5 *Mediator*, μεσίτης. Absit ut hoc nomen tam pretiosum, & quod Lactantius ipse facundissimus Theologus usurpare non dubitavit, & summo consensu Patres omnes Latini ut Christo proprium retinuerunt, ausim innovare, quod non *Sequestris*, non *Conciliatoris*, non *Intercessoris*, non *Interventoris*, nullo denique alio nomine Latino, quod sciam, potest convenienter declarari. Dicitur enim unus Christus μεσίτης, peculiari & ipsi uni propriâ ratione, cùm quod ad ipsummet, tum quod ad nostrî per ipsum cum Deo reconciliationem attinet. Est enim ille unus inter patrem & nos μέσος, utpote θεάνθρωπος, ideóque utrique extremo, Patri videlicet Deitate, nobis verò Humanitate, ὁμοουσίως adhærens, & ità nos sibi per fidem secundùm naturam illam nobis communem spiritualiter unitos ad Deum usque subvehens. Deinde in nostrî reconciliatione tum ipsius Humanitas, tum ipsius Deitas distinctè suas quæque partes obivit: illa quidem pœnas omnes nobis debitas luens, & justitiam omnem pro nobis implens; ista verò infinitam & verè salvificam virtutem perpessionibus ipsius insinuans, ut sit nobis verè & in solidum solus mediator, factus nobis à Deo patre Sapientia, Justitia, Sanctificatio, & Redemtio, cui laus & gloria sit in æternum. ¶ *Homo*, ἄνθρωπος. id est, is homo qui vocatur Christus Jesus, Verbum Dei videlicet factum caro, sive homo factum. Nam alioquin nullus ad Deum aditus nobis pateret. Assumsit autem naturam toti hominum generi, sive tum Judæis tum Græcis, communem. Nullam ergò gentem debemus à Christo alienam putare. Minimè tamen potest de singulis hominibus hoc dici: Christo disertè testante se non rogare pro mundo, id est, pro iis quos Deus ipsi dare non destinavit, ac proinde quorum causâ non venit: alioquin, ut sacerdotis officio planè fungeretur, pro singulis orasset. Hoc tamen interim tenendum est, ideo demum damnari qui damnatur, quòd in ipso justa damnationis causa inveniatur. Est enim Reprobationis propositum ab ipsius exsecutione (id est, Damnatione) diligenter distinguendum: cùm pro occulta, sed tamen justa, sua voluntate Deus reprobarit, id est, damnationi ab æterno destinarit, qui tamen damnationi devotos nonnisi propter causas in ipsis hærentes suo tempore damnat.

6 *Qui sese ipse dedit*, ὁ δοὺς ἑαυτόν. Vel etiam, *Qui se ipsum*, vel *qui se ipse dedit*. Nam inter hæc dicendi genera nonnihil interest. Cùm enim dicimus, quòd Christus dederit seipsum, intelligimus Christum non aliam victimam quàm sese obtulisse: at cùm dicimus, quòd Christus ipse sese dederit, significamus non modò nullam aliam oblatam victimam, sed etiam à nullo alio quàm ab ipso fuisse oblatam, ut idem fuerit pontifex qui & victima. Itaque duplici sacrilegio tenentur qui vel aliâ victimâ Deum placari, vel ab alio sacerdote quàm ab eo offerri eam potuisse putant, nedum ut hodie possit. Aiunt suam oblationem esse ἀναίμακτον. Esto. Ergò expiatoria non est, cùm absque sanguinis effusione non fiat remissio, Heb. 9. 22. ¶ *Christus inquam, testimonium illud suis temporibus* destinatum, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις. Vulgata, *Cujus testimonium suis temporibus confirmatum est*. Sed multi veteres codices non habent, *Cujus confirmatum est*. Erasmus, *Ut esset testimonium suis temporibus*. quæ interpretationes nec Græcis respondent, nec commodam habent explicationem. Sed magìs etiam hunc locum detorsit Castellio, qui hæc conjunxit cum sequentibus in hunc modum, *Quam ad rem suis temporibus testandam ego præco sum & Apostolus constitutus*. Indè porrò nata est difficultas, quòd alii, ut ista connecterent cum præcedentibus, subaudiendum putarunt pronomen ὃ, & præterea verbum ἐβεβαιώθη vel ἀπεδείχθη. quomodo vertit Vetus interpres, quo etiam sensu Syrus supplevit *Evenit*. Alii subaudiendam putarunt præpositionem εἰς, ut vertit Erasmus, qui tamen in Annotationibus vidit appositionem esse, sed quam non satìs aptè applicuit. Alii denique ἰδίοις καιροῖς connectunt cum verbo sequente, nempe ἐτέθην. quæ omnes interpretationes mihi quidem non probantur. Est autem plana constructio, adeò ut nè ellipsi quidem indigeat. Cohæret enim τὸ μαρτύριον vel cum Χριστὸς Ἰησοῦς, (quod ut planius esset, repetii *Christi* nomen per epanalepsin) vel cum proxima sententia, ut vertas, Quod est *testimonium illud suis temporibus destinatum*. Nam & Christus dicitur μαρτύριον, de quo videlicet testati sint omnes Prophetæ: & quòd Christus sese pro quorumvis hominum redemtione obtulerit, illud ipsum est testimonium quod suis temporibus erat destinatum. Est autem καιροῖς ἰδίοις tertio casu positum, ut si Consules extremo hoc anno magistratum ineuntes, sequenti anno lectos dixeris. Illud igitur Hebræi exprimerent addito ל, & nos vernaculo sermone diceremus *pour sa saison*, vel *pour certaine saison*. quod ut planius esset, addidi participium. Mihi tamen (ut dicam quod sentio) magìs placeret legere τὸ μυστήριον, id est, *mysterium illud*, sive *arcanum*: quamvìs id in uno tantùm vetere codice deprehenderim. Video enim crebrò hanc sententiam totidem penè verbis repeti, ut Rom 16. 25. Ephes. 3. 2. Coloss. 1. 26. Tit. 1. 2, & 3. 1. Pet. 1. 20. ubi vel mysterii, vel revelationis, vel utriusque fit mentio. Sed & infrà, 3. 16. hoc ipsum dicitur μυστήριον. Denique hoc ipsum μυστήριον dici potest μαρτύριον, tum quatenus plenam divinæ erga nos benevolentiæ fidem facit, tum etiam quatenus id testificati sunt Prophetæ.

7 *Per Christum*, ἐν Χριστῷ. Vetus interpres hoc non legit, & in tribus vetustis libris Græcis deesse comperimus. Videtur autem additum ex Rom. 9. 1. ubi etiam hanc formulam exposuimus. ¶ *Non mentior*, οὐ ψεύδομαι. Hebraicus pleonasmus de

quo diximus, Joan. 1. 20. Magna tamen est ejus emphasis, ut tum ex hoc loco, tum ex aliis multis omnino appareat hanc epistolam, quamvis Timotheo sit inscripta, tamen Ephesiis, atque adeò Asiaticis omnibus Ecclesiis potiùs quàm ipsi Timotheo scriptam: in qua nimirum tum ministri omnes, tum verò greges ipsi absolutam haberent officiorum suorum descriptionem. ¶ *Cum fide & veritate*, ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ. Id est, fidelis ac sincerus. Fidem autem ad sanam eámque persuasam doctrinam refero; veritatem, ad ipsius sinceram integrámque functionem. Vulgata, *In fide & veritate*, quod etiam non displicet: ut significetur sacri ministerii summa & scopus.

---

8 Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ.
9 Ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτάς, μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ·
10 Ἀλλ' (ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν) δι' ἔργων ἀγαθῶν.
11 Γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποταγῇ.
12 Γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρός, ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ.
13 Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα Εὔα.
14 Καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη· ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε.
15 Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης.

Volo igitur viros precari in quovis loco, puras manus attollentes absque ira & disceptatione.
* Itidem & mulieres amictu honesto, cum verecundia & moderatione ornare sese, non cincinnis, vel auro, vel margaritis, vel pretioso vestitu:
Sed (quod decet mulieres pietatem in Deum spondentes) operibus bonis.
Mulier cum silentio discito cum omni summissione.
† Mulieri verò docere non permitto, neque autoritatem usurpare in virum, sed ut sit in silentio.
‖ Adamus enim prior formatus est: deinde Eva.
Et Adamus non fuit seductus: * sed mulier seducta, causa transgressionis fuit.
Servabitur tamen liberos gignendo, si manserint *ipsæ* in fide ac charitate, & sanctimonia cum moderatione.

Volo ergò viros orare in omni loco, levantes puras manus, sine ira & disceptatione.
Similiter & mulieres in habitu ornato, cum verecundia & sobrietate ornantes se, non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosâ:
Sed (quod decet mulieres promittentes pietatem) per opera bona.
Mulier in silentio discat cum omni subjectione.
Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio.
Adam enim primus formatus est, deinde Heva.
Et Adam non est seductus: mulier autem seducta, in prævaricatione fuit.
Salvabitur autem per filiorum generationem, si permanserint in fide & dilectione, & sanctificatione cum sobrietate.

8 De personis disseruit, pro quibus concipiendæ sint preces: nunc verò etiam locorum discrimen sublatum docet. Olim enim una gens uno tantùm certo loco ad publicum cultum conveniebat: nunc verò ubivis (ritè tamen & ordine) Ecclesiæ coguntur, & ad Deum publicè communibus precibus colendum convenitur, nec de gente, aut corporis purificatione, aut loco, sed de animo ab omni offensione puro, & certâ fiduciâ pleno, laborandum est. * 1. Pet. 3. 3. 9 Tertio loco statuit ut mulieres honesto & ab omni luxu alieno habitu, modestè & in silentio in publicis cœtibus discant. † 1. Cor. 14. 34. 12 Primum argumentum, cur mulieribus in Ecclesia non liceat docere, Quoniam hoc modo supra viros collocarentur, quorum videlicet essent magistræ, quod repugnat Dei ordinationi. ‖ Gen. 1. 27. 13 Hanc Dei ordinationem, quâ viro subest mulier, primùm probat ex eo quòd Deus mulierem posteriorem creavit viri causâ. 14 Deinde, Quia post peccatum hæc pœna inflicta est mulieri, per quam vir deceptus est. * Gen. 3. 6. 15 Obiter inserit consolationem, non impedire hanc subjectionem, quominus & ipsæ mulieres perinde ut viri serventur, si sese in conjugalibus illis oneribus cum fide & charitate sanctas & modestas præbuerint.

---

8 *In quovis loco*, ἐν παντὶ τόπῳ. His verbis tollitur Hierosolymitani templi circumstantia legalis, & ista respondent verbis Malach. 1. 11. & Joan. 4. 21. *Omnem* tamen *locum* intellige sacris cœtibus destinatum. Agit enim Paulus de publicis precibus in communi conventu, ut in toto orbe terrarum pura hæc sacrificia Deo offerantur, de quibus apud Malachiam agitur. Itaque mihi videtur Paulus Legalibus cæremoniis veram purificationem opponere. ¶ *Puras*, ὁσίους. Vel *sanctas*. Ad verbum, *puros attollentes manus*. Malo tamen ὁσίους Atticè fœmineo genere accipi pro ὁσίας, ut versu 9. κοσμίῳ pro κοσμίᾳ: sed eadem tamen manet sententia, utrovis modo legas. Cæterùm manuum sublationem posuit pro invocatione, id est, signum pro reipsa: quæ formula sæpe occurrit in Prophetis, ut Esa. 1. 15. ¶ *Absque ira & disceptatione*, χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. Iram refero ad omnes offensiones animi quæ prohibeant quominus bonâ conscientiâ possimus Deum invocare, ut Matt. 5. 23. sub qua specie etiam comprehendo reliquas injurias quibus affici potest proximus, de quibus Esaias 1, 15, & 16. Διαλογισμὸν autem puto declarare τὴν διάκρισιν, id est, dubitationem illam quæ fidei repugnat ex diametro: qua de re Jac. 1. 6. Ità enim suis omnibus numeris constabit ea puritas ac sanctimonia quæ ad ritè precandum requiritur.

9 *Honesto*, κοσμίῳ. Id est, decente ac conveniente. Neque enim sordidatas esse vult, neque rursus meretricio cultu; sed eo habitu qui animum optimè compositum testetur. Huc pertinent illi Antiphanis versiculi, Μὴ ὄμμασιν τὸ σῶμα λαμπρύνειν θέλε, Ἔργοις δὲ καθαρεῦσι καὶ τρόποις τὴν καρδίαν. ¶ *Et moderatione*, καὶ σωφροσύνης. Vulg. *Sobrietate*. Erasmus, *Castitate*. Neutrum mihi satis placet: puto enim hìc commendari habitum, qui frugi, prudentem, gravem, moderatam matremfamiliâs deceat.

10 *Quod decet*, ὃ πρέπει. Hoc omnino (ut mihi videtur) parenthesi includendum est, ut δι' ἔργων ἀγαθῶν cohæreat cum κοσμεῖν. Opponit enim bonorum operum ornatum auro & margaritis. Dicemus autem de verbo ἐπαγγέλλεσθαι infrà, 6. 21. quod verto *Spondentes*. Vulg. *Promittentes*. Erasmus, *Profitentes*.

12 *Neque autoritatem usurpare*, &c. οὐδὲ αὐθεντεῖν, &c. Huc pertinent elegantes hi Philemonis versiculi,

Ἀγαθῆς γυναικός ἐστιν, ὦ Νικοστράτη,
Μὴ κρείττον' εἶναι τἀνδρός, ἀλλ' ὑπήκοον.
Γυνὴ δὲ νικῶσ' ἄνδρ' ἐστὶν κακὸν μέγα.

Est autem τὸ αὐθεντεῖν idem atque κυριεύειν, Rom. 7. 1. quod ei tribuitur, cujus nutu & voluntate ratum est quod geritur: quod Hebræis declaratur verbo משל *Massal*.

14 *Non fuit seductus*, οὐκ ἠπατήθη. Seductus certè fuit, sed ipsius mulieris operâ, quæ hac in parte fuit Satanæ organon, ideóque meritò hâc quoque ratione viro debet esse obnoxia, quâ pœnâ Deus etiam ipse illam multavit. ¶ *Causa transgressionis fuit*, ἐν παραβάσει γέγονε. Vulgata, *In prævaricatione fuit*, nimiùm obscurè. Erasmus, *Obnoxia facta est transgressioni*, non expressâ Pauli sententiâ, etiamsi exponas ut vulgò solent, Evam videlicet factam esse transgressionis ream. Atqui hæc expositio mihi videtur iners & frigida. Malui igitur ἐν παραβάσει accipere pro εἰς παράβασιν, ut Eva seducta fuisse dicatur ut Adamo esset peccandi causa. Ità enim uberior est sententia & meliùs cohærens.

15 *Liberos gignendo*, διὰ τῆς τεκνογονίας. Id est, ἐν τῷ τεκνογονεῖν. Nam διὰ non aliud declarat hoc in loco quàm ἐν, statum videlicet ipsum in quo sit mulier: ut δι' ἀκροβυστίας pro ἐν ἀκροβυστίᾳ, Rom. 4. 11. Neque quicquam est magis usitatum hâc significatione, ut δι' ἡμέρας, *interdiu*, διὰ βίου, δι' αἰῶνος, *per totam vitam*. quâ significatione Homerus cum quarto casu dixit, Ἀμβροσίην διὰ νύκτα. Hoc certè miror plerosque Veteres non considerasse, qui cùm existimarent hæc poni αἰτιολογικῶς, quasi nimirum causa aperiretur per quam servari possit mulier, mirum quàm hìc se torserint; cùm illis potiùs explicanda fuerit causa cur potissimùm Apostolus fecerit hujus conditionis mentionem, non per quam, sed in qua servari possit mulier. Causa verò manifesta est, ut rectè annotavit doctissimus interpres. Fecerat enim ejus pœnæ mentionem quâ multata est mulier propter deceptum hominem. Jam verò hæc pœna præcipuè matrimonii conjunctionem, ac præsertim ferendi, gignendi, educandi fœtus molestias continet. Itaque cùm nunc vellet illi pœnæ consolationem aliquam subjicere, nè in matrimonii molestiis solam pœnam contemplentur mulieres, non potuit aliunde quàm ex ea ipsa pœna commodius consolationis argumentum sumere. quasi dicat, iniri posse rationem quâ mulier in eo ipso onere, quod peccati pœna est, aliquod mali remedium inveniat: putà si molestias illas ità sustinuerit ut fides, charitas, sanctimonia, modestia denique omnis in ipsa eluceat. Vulg. & Erasmus, *Per liberorum generationem*. Siquis autem manifestè cognoscere voluerit, quo spiritu actus fuerit Origenes, legat quæ in hunc locum scripsit tractatu in Matt. 29. ¶ *Manserint ipsæ*, ἐὰν μείνωσιν. Vulgata & Erasmus, *Si manserint*. Nam certè verbum numero multitudinis positum est, summo codicum omnium consensu. cùm autem hìc agatur de matrum officio per se, non autem de educatione liberorum, neque etiam τέκνων nomen possit commodè repeti ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, puto eos hallucinatos qui hoc referunt ad liberorum ipsorum fidem & cæteras virtutes. Nam quid si non manserint illi in his virtutibus, quamvis sedulò educati, num id matri nocuerit? Deinde quis hanc curam non potiùs existimet maxima ex parte ad patres pertinere? Postremò nomen σωφροσύνης, & consolatio ipsa matribus propriè destinata, satis ostendunt hoc esse potiùs de ipsis uxoribus accipiendum. Cur autem ad pluralem numerum repentè transiret Apostolus, hæc causa fuit, quòd in genere disserat de omnium uxorum Christianarum officio, collectivè posito γυναικὸς nomine, propterea relativum *Ipsæ* perspicuitatis causâ exprimendum putavi.

ΚΕΦ. γ'.

Πιστὸς ὁ λόγος, Εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ.
2 Δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικόν·
3 Μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ, ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον·
4 Τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος·
5 (Εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται;)
6 Μὴ νεόφυτον· ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρίμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου.
7 Δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν· ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου.
8 Διακόνους ὡσαύτως σεμνούς, μὴ διλόγους, μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μὴ αἰσχροκερδεῖς·
9 Ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει·
10 Καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν ἀνέγκλητοι ὄντες.
11 Γυναῖκας ὡσαύτως σεμνάς, μὴ διαβόλους, νηφαλίους, πιστὰς ἐν πᾶσι.
12 Διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊστάμενοι, καὶ τῶν ἰδίων οἴκων.
13 Οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες, βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται, καὶ πολλὴν παρρησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.
14 Ταῦτά σοι γράφω, ἐλπίζων ἐλθεῖν πρὸς σὲ τάχιον·
15 Ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῇς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας.
16 Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.

CAP. III.

Certus *est hic* sermo, [a] Siquis episcopatum desiderat, præclarum opus desiderat.

[*] Oportet igitur episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, vigilantem, temperantem, compositum, hospitalem, aptum ad docendum:

Non vinosum, non percussorem, non turpem quæstum facientem; sed æquum, alienum à pugnis, alienum à pecuniæ amore:

Qui suæ domui bene præsit, qui liberos habeat subditos cum omni honestate:

(Nam siquis propriæ domui præesse nescit, quomodo Ecclesiam Dei curabit?)

Non novitium; nè inflatus in criminationem incidat diaboli.

Oportet autem eum etiam bonum habere testimonium ab extraneis: nè in probrum incidat & laqueum diaboli.

Diaconos itidem venerabiles, non bilingues, non multo vino addictos, non turpem quæstum facientes:

Tenentes mysterium fidei † in pura conscientia.

Atque hi etiam explorentur priùs, deinde ministrent, si sint inculpati.

Uxores itidem *eorum oportet esse* venerabiles, non calumniatrices, sobrias, fidas in omnibus.

Diaconi sint unius uxoris mariti, qui liberis rectè præsint, & propriis domibus.

Nam qui bene ministraverint, gradum sibi bonum acquirunt, & multam loquendi libertatem per fidem quæ *est* in Christo Jesu.

Hæc tibi scribo, sperans fore ut citiùs ad te veniam:

Sin autem tardavero, ut noris quomodo oporteat in domo Dei versari, quæ est Ecclesia Dei vivi, columna & stabilimentum veritatis.

Et ut in confesso est, magnum est pietatis mysterium: Deus conspicuus factus est in carne, justificatus est in Spiritu, conspectus est ab Angelis, prædicatus est Gentibus, fides illi habita est in mundo, sursum receptus est in gloriam.

CAP. III.

Fidelis sermo, Siquis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.

Oportet ergò episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium, prudentem, ornatum, hospitalem, doctorem:

Non vinolentum, non percussorem, sed modestum; non litigiosum, non cupidum:

Sed suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate:

(Siquis autem domui suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit?)

Non neophytum; nè in superbiam elatus in judicium incidat diaboli.

Oportet autem illum & testimonium habere bonum ab iis qui foris sunt: ut non in opprobrium incidat & laqueum diaboli.

Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes:

Habentes mysterium fidei in conscientia pura.

Et hi autem probentur primùm, & sic ministrent, nullum crimen habentes.

Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus.

Diaconi sint unius uxoris viri, qui filiis suis bene præsint, & suis domibus.

Qui enim bene ministraverint, gradum bonum sibi acquirent, & multam fiduciam in fide quæ est in Christo Jesu.

Hæc tibi scribo, sperans me ad te venire citò:

Si autem tardavero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei vivi, columna & firmamentum veritatis.

Et manifestè magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, apparuit Angelis, prædicatum est Gentibus, creditum est in mundo, assumtum est in gloria.

1 Absoluta tractatione tum de doctrina & docendi ratione, tum de publicis precibus, tertio nunc loco ad personas ipsas accedit, agens primùm de Pastoribus, deinde de Diaconis: utitúrque præfatione, ut certos esse hos Canonas norit Ecclesia [a] Episcopatus, sive ministerium Verbi, non est otiosa dignitas, sed opus, & quidem præclarum, ac proinde multis virtutibus & domi & foris Episcopum ornatum esse oportet. Itaque & doctrinæ & facultatum sive donorum & vitæ examen, præeat futuræ electioni necesse est. * *Tit.1.6.* 8 Diaconos quoque priùs probari oportet, ut de eorum honestate, veritate, sobrietate, animo ab omni avaritia alieno, eruditione in fidei doctrina, bona deniq; conscientia & integritate constet. † *Suprà 1.19.* 11 Inquirendum etiam in Pastorum & Diaconorum uxores. 12 Polygami (i. plures simul uxores habentes) sicut non ad episcopatum, ità nè ad diaconiam quidem vocandi. 14 Peculiaria multa subjecturus ad quotidianum Pastoris munus spectantia, præfatur de suo ad eum adventu, ut eo magis solicitus sit Timotheus, nè cùm advenerit negligentiæ coargui possit. 15 Pastori assiduò cogitandum est se in domo Dei vivi versari, in qua conservatur veritatis thesaurus. 16 Hâc veritate, cujus custos & conservatrix est inter homines Ecclesia, ministerio Verbi propterea ibi constituto, nihil augustius esse potest. Docet enim res omnium maximas, nempe Deum in Christi persona, assumtâ nostrâ naturâ, factum esse visibilem, cujus tamen in tanta infirmitate majestas infinitis modis eluxit, adeò ut ipsos Angelos rei tantæ conspectus perculerit: qui denique Gentibus prædicatus, ab eis receptus est, & nunc sursum in summum gloriæ gradum evectus.

---

1 *Certus*, πιστός. Hâc præfatione solet aliquoties in his duabus epistolis Paulus sibi audientiam facere. Contrà verò censet Chrysostomus his verbis claudi superiorem sermonem: quod non probo, cùm aliquoties Paulus sic multos locos inchoet. ¶ *Episcopatum*, τῆς ἐπισκοπῆς. Sic vocat tum docendi tum gubernandi munus in Ecclesia, ut diximus Phil. 1. 1. ¶ *Appetit*, ὀρέγεται. De ambitu non loquitur, quo vix quicquam magis horrendum est in Ecclesia: sed in genere, de animo & studio ad Dei Ecclesiam juvandam comparato, quando & ubicunque Domino visum fuerit. Itaque vel hoc unum indicat, quàm Apostolica sit ea Ecclesia, in qua non aliter liceat quàm per ambitum & manifestam non dico petitionem, sed emtionem, gradum ullum adipisci: adeò quidem ut nullum sit hodie lucrosius forensium contentionum genus, dum hoc penè unum quæritur, quis cæteros anteverterit. Et istos, quæso, non pudet, Ecclesiæ nomen sibi vindicare? ¶ *Præclarum*, καλοῦ. Id est, præclarum, ac proinde arduum, siquod aliud usquam est. Nam hîc valet in primis Græcorum illud proverbium δύσκολα τὰ καλά, ut perappositè annotavit doctissimus interpres. Vulgata, *Bonum*. Erasmus, *Honestum*, non expressâ Pauli sententiâ: neque enim conveniret sequens illatio. Omitto ridiculam profanorum hominum distinctionem, qui non Græcæ linguæ rudes, sed omnis & honestatis & religionis hostes, monstra deniq; potiùs quàm homines, hunc locum in suis illis impuris compotationibus cavillantur: quasi scripserit Apostolus, Qui episcopatum desiderat bonum, id est, pinguem & opimum, opus desiderat. Ità scilicet nonnullis ludus est ac jocus sacrosanctum verbum Domini profanare. ¶ *Opus*, ἔργου. Quo pudore igitur *episcoporum* nomen usurparint otiosi ventres? Manifestè verò Castellio corrupit hunc locum, qui convertit καλοῦ ἔργου, *rem bonam*, & δεῖ οὖν, *debet autem*.

2 *Oportet igitur*, δεῖ οὖν. Quî fuerit Pauli successor qui nihil minùs curat quàm hoc *Oportet?* Conferantur ad hoc exemplar Pontificum Romanorum vitæ, ità ut ab ipsismet perscriptæ sunt, & comperies quis eos in illam Apostolicam sedem invexerit. ¶ *Unius uxoris virum*, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. Ergò qui conjugatos excludit ab episcopatu, quia conjugati sint, Antichristum se prodit. Neque dicit Apostolus, *Qui fuerit*, sed *Qui sit*: cùm verbum εἶ) repetendum sit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ità disertè loquatur Tit.1.6. Itaque sicut ridiculi sunt qui de una Ecclesia hoc dictum accipiunt; ità etiam non fuerunt satìs attenti qui ex hoc loco putarunt excludi ab episcopatu eos qui secundam uxorem post alteram mortuam duxissent, ut interim taceam de ipsis episcoporum uxoribus postea tradi præcepta. Non excluduntur ergò qui continentiæ donum habent; sed quòd rari essent illi, conjugatorum duntaxat fit mentio, & quidem damnatâ expressè polygamiâ, ut rectè hunc locum exposuit Chrysostomus. Fuit enim illa semper in Oriente totâque Græcia adeò usitata, ut etiam aliquando Athenis sancita sit, ut refert Laertius in Socrate. Sed inter bigamos & polygamos censendi sunt non modò qui plures uxores simul haberent, verumetiam qui repudiatâ temerè uxore aliam ducebant: eǽque sunt Bigamiæ antiquis canonibus severè inhibitæ, adeò ut clericis vel istiusmodi conviviis interesse non liceret. qua de re infrà dicemus, cap. 5. 9. Meritò igitur requirit Apostolus ut quisquis ad functionem hanc Ecclesiasticam deligitur, ab istis omnibus maculis sit purus, nempe unius duntaxat uxoris vir: cùm alioqui primis illis initiis non facilè statim ista licentia cohiberi potuerit, nec satìs etiam commodè multa jam inita duplicia conjugia dirimi. ¶ *Vigilantem*, νηφάλιον. Sic malo quàm *Sobrium* interpretari. Quorsum enim mox inculcaret Apostolus, μὴ πάροινον, *non vino deditum?* ¶ *Temperantem*, σώφρονα. Id est, suis affectibus moderantem. Alii *Sanæ mentis* interpretantur: cui opponitur ὁ μαινόμενος, ut diximus Mar. 11. 15. Sed hoc non videtur convenire, cùm satìs per se intelligatur furiosos ad obeundum aliquod munus, nedum sacrum & tanti momenti, non esse deligendos. Alii *Prudentem* vertunt, id est, φρόνιμον. & certè talis esse non potest, qui non sit temperans. In Vulgata verò editione duplex unius vocis interpretatio in contextu legitur, nempe *sobrium* & *pudicum*, quod posterius maximè probat Hieronymus in epistolam ad Titum. Ego neutrum probo. ¶ *Aptum ad docendum*, διδακτικόν. Vulgata, *Doctorem*, διδάσκαλον. Sed multi sunt doctores qui aptiores essent ad stivam; neque hoc declarat Græca vox: satìs enim per se intelligebatur episcopum vocari ad docendum. Annotat Hieronymus adversùs Pelagianos libro primo Vulgatam editionem tum habuisse, *Docilem*: pro quo substituit, *Qui docere possit*, ut Erasmus observavit.

3 *Vinosum*, πάροινον. Id est, vino quasi assidentem, sive, ut explicat Syrus interpres, *Vini sectatorem*. Vulgata & Erasmus, *Vinolentum*: non satìs rectè. Cæterùm Chrysostomus, hoc vocabulo putat potiùs significari ferocis ac temulenti ingenii homines quàm qui sint ebriosi: cui non assentior; quia mox Apostolus ipse vers. 8. interpretatur τὸν οἴνῳ πολλῷ προσέχοντα, *multo vino deditum*. Sed illud quidem vitium & alia multa oriri ex temulentia facilè concedo. ¶ *Percussorem*, πλήκτην. Hoc quoque Chrysostomus in jurgatores, & eos qui linguâ feriunt, dictum esse vult. Ego simpliciter malui interpretari. ¶ *Non turpem*

turpem quæstum facientem, μὴ αἰσχροκερδῆ. Hieronymus ad Heliodorum satis infeliciter *Turpilucrum* vertit. Vel, *non turpiter lucri cupidum*, quod latiùs etiam patet. Utcunque autem accipias, τὸ αἰσχρὸν & τὸ βάναυσον plurimùm differunt. Illud enim nullum Christianum decet, nedum ut in pastore sit tolerabile: istud verò non dedignatus est etiam ipse Christus ad tempus, Mar. 6. 3. neque noster Apostolus σκηνοποιὸς, Act. 18. 3. idem penè qui βυρσοδέψης, siquidem tentoria ex pellibus consuebantur. Sed hoc neque apud Syrum interpretem, neque in Vulgata editione Latina, & quinque manuscriptis codicibus Græcis, & in Hieronymo ad Oceanum epistolâ legitur: & videtur comprehendi in ἀφιλάργυρον. ¶ *Æquum*, ἐπιεικῆ. Id est, συγγνωμονικὸν, cui opponitur ἀκριβοδίκαιος, qui jus suum pertinaciter tuetur: cujusmodi homines sese contentiosos præbere consueverunt. Hoc autem accipe de eo jure de quo remittere aliquid possumus. Vulgata, *modestum*. impropriè.

4 *Benè præsit*, καλῶς προϊστάμενον. Vulgata. *bene prepositum*, ineptè. Sed quid Pseudambrosio facias qui *domum suam* corpus interpretatur, & Hieronymo qui per *filios* λογισμοὺς, per *filias*, τὰς πράξεις, intelligit, ut hæc ad suum illum cælibatum detorqueant? ¶ *Honestate*, σεμνότητος. Vulgata, *Castitate*. Erasmus, *Reverentiâ*. Vide suprà, 2. 2.

6 *Novitium*, νεόφυτον. Rectè notat Chrysostomus Apostolum non dixisse νέον, *juvenem*, sed νεόφυτον, id est, recens Ecclesiæ insitum. Et observandum est Paulum ad Timotheum scribere in Asia versantem, ubi ex Gentibus necesse fuit plerosque Ecclesiis præfuturos accersere. Nec tamen propterea habenda etiam non est ætatis ratio. ¶ *In criminationem diaboli*, εἰς κρίμα τοῦ διαβόλου. Vel, *In condemnationem diaboli*. id est, nè ex eo ipso quòd in eum gradum evectus est occasionem arripiat superbiæ, quæ ipsum evertat: atque ità in eandem condemnationem ruat atque ipse diabolus. vel, nequid confidentiùs agat, unde ipsius criminandi occasio Satanæ præbeatur. Erasmus ad calumniatores mavult referre, sed coactâ interpretatione, ut annotavimus etiam Ephes. 4. 27. Vulg. *In judicium diaboli*. *Judicium* autem sæpe pro ipso gubernandi jure accipitur, ut possit etiam explicari, In judicium, id est, in jus & potestatem.

8 *Diaconos*, διακόνους. Hi sunt qui pauperum curam habebant, de quibus diximus Phil. 1. & alibi sæpe. ¶ *Venerabiles*, σεμνοὺς, i. qui suo muneri dignitatem concilient. Vide Phil. 4. 8.

9 *Mysterium fidei*, μυστήριον πίστεως. Id est, Evangelicam doctrinam, quæ verè sanè dicitur μυστήριον quod caro & sanguis non revelet. Diaconorum enim erant nonnullæ etiam in docendo partes, non quidem in Ecclesiæ cœtu, sed privatim, cùm erat illis cum pauperibus versandum. Deinde cùm lectorum etiam in sacris cœtibus munere fungerentur, quàm turpe fuisset illos legere quæ non intelligerent? Quòd autem Stephanus docuisse mox dicitur in Synagogis, nihil ad hunc diaconatum pertinet: Philippus autem post dispersionem Hierosolymis discedens factus est Evangelista. Ridiculum est autem quod adfertur à nonnullis, hoc posse ad taciturnitatem referri.

11 *Uxores*, γυναῖκας. Uxores videlicet episcoporum & diaconorum. Quorsum enim præcepta de aliis repeteret? De viduis autem paulò pòst aget suo loco. Non rectè igitur Vetus interpres convertit, *Mulieres*: & liquidò hinc quoque apparet, de episcopis aut diaconis qui uxores habere desiissent, accipiendos non esse versiculos 2. & 11.

13 *Gradum*, βαθμὸν. Id est, decus ac dignitatem, ut accipitur nomen מעלה *maheleh* ab Hebræis. vel ità significat Apostolus in minoribus Ecclesiæ functionibus fideliter versatos ad majores postea meritò vocari, ut antiquissimis Canonibus cavetur: quem ordinem Nazianzenus eleganter, Oratione de patre suo, νόμον ἀκολουθίας πνευματικῆς appellat. ¶ *Multam libertatem*, πολλὴν παῤῥησίαν. Rectè omnino fiduciam intrepidam cum bona conscientia conjungit; bonæ verò conscientiæ fidem in Christo substernit. Quid enim reformidet homo ejusmodi? Opponuntur autem ista iis quæ dixerat de criminatione, probro, & laqueo diaboli: quòd ista quoque diaconis perinde ac episcopis cavenda sint.

14 *Citiùs*, τάχιον. Comparatum absoluti loco positum est, cujus tamen enallages hæc vis est ut nonnihil adjicere videatur simplici absoluti significationi. Vide Joan. 13. 27. & Act. 25. 10. & 2. Tim. 1. 17, & 18.

15 *Columna & stabilimentum*, στῦλος καὶ ἑδραίωμα. Hoc intellige hominum respectu, non autem simpliciter. nam alioquin ipsum hoc firmamentum lapide illo angulari nititur, ut dictum est Ephes. 2. 20. Cur igitur, dices, hæc epitheta tribuit Ecclesiæ? Quia videlicet non alibi habitat Dei veritas in mundo. Ecclesia enim est quæ filios Dei gignit & educat per verbi Dei prædicationem, & verè bonorum operum exempla. Alibi, tenebræ, mendacia, errores, imposturæ, superstitiones, vertiginis & stuporis spiritus, omnes denique corruptelæ omnia latè possident: ex quorum collatione intelligi demum potest quid *veritatis* nomine significetur. Sunt autem multis modis inepti & impudentes qui ex hoc loco ità amplificant Ecclesiæ autoritatem quasi veritatem ipsa gignat, ac instar primi fundamenti sustineat; cùm, ut antè dixi, Ecclesia ipsa alio fundamento, id est Christo, nitatur, nec procreatrix, sed testis sit duntaxat, altrix & conservatrix veritatis inter homines: ut ipsa à verbo, non contrà verbum ab ipsa pendeat. Deinde cùm isti veritatem à verbo Dei separent, quis non videt eos quasi in aere ædificare, & *veritatis* nomen vanitati ac mendacio imponere? Præterea quàm absurdum illud est, Ecclesiam Dei certo loco certisque personis more Judæorum affigere? quasi scilicet captivum Spiritum sanctum teneant, ac non disertè Dominus ubique istum externum splendorem indicarit Ecclesiæ suæ ex diametro repugnare. Nisi fortè volunt vel Ecclesiæ privilegia nunc esse amplificata, vel concilium illud Hierosolymitanum in quo damnatus est Christus, columnam fuisse veritatis: quasi denique Paulus ipse paulò antè non sit testatus, filium illum perditionis in medio ipso Dei templo sessurum. In eo verò sese quibusvis deridendos acuti isti Sophistæ propinant, quòd in asserendis suis mendaciis τὸ κρινόμενον assumant pro confesso. Parendum est, inquiunt, his & illis decretis; nam Ecclesia ità constituit. Deinde Ecclesiam non veris modò sed etiam ementitis titulis exornant. Demum proferunt jus suum canonicum, conciliabula, consuetudinem. Denique bonâ etiam (quod aiunt) intentione quidvis cùm libuit comminiscuntur, ut olim in concilio Carthaginiensi Romanus Pontifex factitavit. Ità sibi acutè videntur omnia conclusisse. Atqui, boni Patres, hunc laborem vobis effugere licuit. neque enim Ecclesiæ Dei autoritatem detrahimus, in qua una regnare Dei veritatem dicimus: sed hoc quæritur, in quo vobis laborandum erat, Sitne Ecclesia quæ uno capite non est contenta; quæ non verbo Dei, sed traditionibus hominum & consuetudinibus, sæpe etiam falsissimis, nititur; quæ verbi Dei lectione plerisque interdicit; quæ inauditam omnibus seculis idololatriam omni crudelitatis genere defendit; quæ Ecclesiastica omnia munera publicè quibusvis emtoribus prostituit; quæ Christo alios mediatores subordinat; quæ Christo corpus invisibile & immensum affingit; quæ Christi oblationem unicam & æternam iterat; quæ liberum arbitrium gratiæ adjungit; quæ veteres canonas, vetera concilia, Patres quos se venerari simulat, palàm tamen imperitis illudens, conculcat; quæ Spiritum sanctum publicis omnium confessione cinædis affigit. Hæc quærimus, boni Patres, an sit Ecclesia? Nam mores nondum attingimus. Hæc & alia ejus generis infinita primùm expedite: deinde tempus fuerit de Ecclesiasticæ autoritatis regundis finibus (id est, de iis quæ ad vos nihil prorsus pertinent) disputare. Quanquam (ut opinor) nihil seriò agitis. Quis enim meretricem crediderit de pudicitia seriò differere?

16 *Mysterium*, μυστήριον. Id est arcanum, nempe in sese, sed divinitus Ecclesiæ, quatenus expedit, patefactum. Vulgata, *Sacramentum*. Hìc igitur mirum est Romanenses novum aliquod sacramentum non statuere, sicut fecerunt in matrimonio. Quàm meritò verò *arcani* nomen sit à Paulo usurpatum, ex his apparet quæ subjiciuntur. nam ea certè non hominum modò sed etiam Angelorum captum infinitè superant. ¶ *Deus conspicuus factus est in carne*, Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί. Vix alius locus est in quo omnia redemtionis nostræ mysteria vel magnificentiùs vel planiùs explicentur, ut non mirum sit fœdè fuisse à Diabolo depravatum; cui sanè hac in parte (dicam enim liberè quod res est) suam operam imprudens quidem (sic enim arbitror) sed suam operam tamen Erasmus commodavit: ità videlicet profitens Christi divinitatem, ut tamen pro viribus passim conetur luculentissima & certissima quæque ejus testimonia nobis extorquere. exemplo sit hic locus. Vetus interpres pro Θεὸς legit ὃ, ut qui converterit, *Quod manifestum est in carne*, quod & ipsum tamen ad Christum commodissimè aptari potest, qui μετωνυμικῶς *Mysterii* nomine sit significatus. Verùm repugnant perpetuo consensu omnes Græci codices, & (ut mox dicemus) res ipsa postulat ut de ipsa Christi persona hoc accipiamus. Erasmo tamen magis placet Veteris interpretis lectio, & quidem non ad ipsum Christum, sed ad Evangelii prædicationem accommodata. Audiamus ergò quid dicat. *Mihi*, inquit, *subolet* Deum *additum fuisse adversùs hæreticos Arianos*. At mihi Bezæ non dubium est, *Dei* nomen sublatum fuisse ab iis qui vel Deitatem Christi, vel utriusque naturæ unionem jam indè ab ipso conceptionis momento negabant. quæ tamen ipsorum impudentia manifestè coargui potest ex iis quæ sequuntur. *Jam*, inquit Erasmus, *agit adversùs Judæos, qui pro gratia Christi conabantur Legem obtrudere*. Unde verò istud colligitur? Nam certè nusquam hoc exprimitur, nisi quòd in genere meminit fabularum & genealogiarum. *Mysterium*, inquit, *vocat prædicationem Evangelii priùs occultam & ignotam mundo, nunc verò manifestatam in universo mundo*. Atqui non dicit Paulus, μυστήριον ἦν, vel ἐγένετο, id est, *mysterium erat*, vel *fuit*, sed μυστήριόν ἐστι, *mysterium est*. Deinde quid hoc rei est, *In carne*, id est, in universo mundo? quis hanc interpretationem ferat? Itaque mox ad se redit, & *In carne* interpretatur *Per carnem*, id est, *per Christi humanitatem*. Atqui nusquam additur *Christi* nomen. Ergò similis locus aliquis, ratio denique aliqua hujus dicendi formulæ proferatur. Sed tamen hic posterior error multò est tolerabilior superiore. Subjicit de-

inde

inde, *mysterium fuisse justificatum in Spiritu*, id est, *hanc prædicationem habuisse vim justificandi in Christo, per fidem, sine Lege Mosaica*. Obsecro, quid hoc est, *justificatum* id dicere quod justitiam in Christo proponat? Nam non attingo quòd cum Sophistis putat Legis duntaxat cæremonias à justificatione excludi. Alia quæ subjicit omitto: sunt enim per se tolerabilia, nisi ea obstarent de quibus jam diximus. Venio ad extremum. *Quod*, inquit, *post resurrectionem receptum est in cœlum, unde fuerat profectum*. Hic verò ità tenetur ut elabi non possit, ideóque securè hoc præterit, nullâ additâ explicatione. Quid enim adferre posset? *Mysterium* dici voluit Evangelii prædicationem. Cedo verò quomodo in cœlum Evangelium receptum est? Nam si pro ἀνελήφθη dixisset ἀνέβη, *ascendisset*, nempe paratum erat cavillum, dici *ascendisse in cœlum* proverbiali dicendi genere, quòd valde gloriosum sit redditum, Gentibus videlicet illud amplexis. Quid ergó? nempe manifestissima sunt hæc cavilla, & utrisque manibus pretiosum hoc nostræ salutis testimonium nobis est retinendum. Dicitur ergò Deus, videlicet Filius (hoc enim pro confesso assumitur) ex invisibili factus aspectabilis, assumtâ carne, id est, hominis verâ, eâque omni infirmitati (solo excepto peccato) obnoxiâ naturâ, sive Verbum factum esse caro. Ità duæ ponuntur, distinguuntur, uniuntur naturæ, inter quas tamen quantum sit discrimen, nulla mens possit comprehendere: præsertim si Christi humanitas in conditione infirmitatis consideretur. Hujus verò mysterii altitudinem quis tandem, nisi Deus ipse, ità ut est comprehendet? Superest ut admoneam, hunc locum fœdè etiam nuper à Castellione esse depravatum, qui pro ἐφανερώθη, id est, *conspicuus & aspectabilis factus est*, convertit, *Deus exstitit in carne*. ¶ *Justificatus est in Spiritu*, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι. *Justificari* non semper declarat justum fieri, (quod non considerarunt qui hæserunt in hujus loci explicatione) sed ex Hebræorum idiotismo significat debitâ justitiæ laude affici, cùm justus comprobatus fuerit (ut Luc. 7. 29. dicuntur publicani *Deum justificasse*) atque adeò justum, id est perfectum, & omnibus numeris absolutum declarari & agnosci: quo modo dicuntur mandata Dei *justificata*, Psal. 19. 10. id est ad unguem & exquisitè perfecta: adeò quidem ut palàm ità esse appareat. Sic Psal. 51. 6. dicitur Deus *justificari* in sermonibus suis, id est laus justitiæ ipsius conspicua reddi. Et Mat. 11. 19. *justificata* dicitur sapientia à filiis suis, id est agnita, & debito honore affecta. Ità igitur hoc in loco opponitur manifestationi carnis gloria Deitatis, sese in illa infirma carne ità exserens, ut Christum, quamvìs hominem infirmum, tamen palàm etiam factum sit verum esse Deum: quod ex universa historia Evangelica satìs liquet. *Spiritum* igitur vocat quicquid in Christo divinum & supra carnem (i. supra hominem) fuit, ut diximus Rom. 1. 3. sicut ista omnia prorsus aptè & eruditè observavit doctissimus interpres. Nec ab hac interpretatione dissentit Athanasius De resurrectione carnis, exponens, *Justificatus est in Spiritu*, id est, *Justitiam habuit non humano more, sed divinâ puritate*. ¶ *Conspectus est ab Angelis*, ὤφθη ἀγγέλοις. Non potuit magnificentiùs prædicari augusta hujus mysterii Majestas. nam proculdubio in ipsum Christum (id est visibilem Deum) intueri, quàm incredibilem voluptatem attulerit Angelis, ipsi luculenter declararunt illo nobili cantico quod recitatur Luc. 2. 14. Deinde vocatio Gentium, & quidem efficax, nonne opus fuit ipsâ mundi creatione majus? Postremò visibilis illa ascensio in cœlum carnis nostræ cum Deo substantialiter junctæ, & illa ad dextram Patris sessio supra omnem cœlorum altitudinem, cujus tandem est sublimitatis mysterium? ¶ *Sursum receptus est*, ἀνελήφθη. Vulg. *Assumtum est*. Erasmus, *Receptus est*. Vide Act. 1. 2.

ΚΕΦ. δ΄.

ΤΟ' δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις, καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων,

2 Ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν,

3 Κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν.

4 Ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ, καλὸν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον.

5 Ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως.

6 Ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως, καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας.

7 Τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ· γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν.

8 Ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος· ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίας ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης.

9 Πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος.

10 Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ Θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν.

11 Παράγγελλε ταῦτα καὶ δίδασκε.

12 Μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω, ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ.

13 Ἕως ἔρχομαι πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ.

14 Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας, μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου.

15 Ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι· ἵνα σου ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν.

16 Ἔπεχε σεαυτῷ, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ· ἐπίμενε αὐτοῖς. τοῦτο γὰρ ποιῶν καὶ σεαυτὸν σώσεις καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου.

CAP. IIII.

SPiritus autem disertè dicit fore ut posterioribus præstitutis temporibus desciscant quidam à fide, attenti spiritibus deceptoribus, ac doctrinis dæmoniorum,

Per hypocrisin falsiloquorum, quorum conscientia cauterio resecta est,

Prohibentium contrahere matrimonium, *jubentium* abstinere à cibis, a quos Deus condidit b ad participandum c cum gratiarum actione fidelibus, & iis qui norunt veritatem.

Nam quicquid condidit Deus, bonum *est*, nec quicquam rejiciendum *est*, si cum gratiarū actione sumatur

Sanctificatur enim per verbum Dei & preces.

Hoc si subjeceris fratribus, bonus eris minister Jesu Christi, innutritus in sermonibus fidei, & præclaræ illius doctrinæ, quam assectatus es.

Cæterùm profanas & aniles fabulas devita: d sed exerce teipsum ad pietatem.

Nam corporalis exercitatio ad pauca utilis est: at pietas ad omnia utilis est, ut quæ promissionem habeat vitæ præsentis ac futuræ.

Certus *est* hic sermo, & omnibus modis dignus qui recipiatur.

Nam idcirco etiam fatigamur, & convitiis afficimur, quòd speremus in Deo vivo, qui est conservator omnium hominum, maximè *verò* fidelium.

Hæc denuncia & doce.

Nemo tuam juventutem contemnito, sed esto exemplar fidelium in sermone, in conversatione, in charitate, in spiritu, in fide, in puritate.

Interim dum venio, intentus esto lectioni, exhortationi, doctrinæ.

Nè negligito donum quod in te est, quod datum est tibi per prophetiam, cum impositione manuum ordinis Seniorum.

Hæc meditare, in his esto: ut tuus profectus manifestus sit inter omnes.

Intentus esto tibiipsi & doctrinæ: *&* permane in istis. id enim si feceris, & teipsum servabis & eos qui te audierint.

CAP. IIII.

SPiritus autem manifestè dicit quia in novissimis temporibus discedent quidam à fide, attendentes spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum,

In hypocrisi loquentium mendacium, & cauteriatam habentium suam conscientiam,

Prohibentium nubere, abstinere à cibis quos Deus creavit ad participandum cum gratiarum actione, fidelibus, & iis qui cognoverunt veritatem.

Quia omnis creatura Dei bona est, & nihil rejiciendum quod cum gratiarum actione percipitur

Sanctificatur enim per verbum Dei & orationē.

Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Jesu, enutritus verbis fidei & bona doctrina, quam assecutus es.

Ineptas autem & aniles fabulas devita: exerce autem teipsum ad pietatem.

Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est: pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ quæ nunc est, & futuræ.

Fidelis sermo, & omni acceptatione dignus.

In hoc enim laboramus & maledicimur, quòd speravimus in Deum vivum, qui est Salvator omnium hominum, maximè fidelium.

Præcipe hæc & doce.

Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exemplum esto fidelium in verbo, in conversatione, in charitate, in fide, in castitate.

Dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.

Noli negligere gratiam quæ in te est: quæ data est tibi per Prophetiam, cum impositione manuum presbyterii.

Hæc meditare, in his esto: ut profectus tuus manifestus sit omnibus.

Attende tibi & doctrinæ: insta in illis. hoc enim faciens, & teipsum salvum facies & eos qui te audiunt.

1 Opponit veræ illi doctrinæ falsa dogmata, quæ omnino futurum prædicit ut à quibusdam apostatis suggestione diaboli introducantur, & ità quidem ut minimè desint qui illis assentiantur. 2 Hæretici quantumcunque simulent sanctimoniam, nullâ conscientiâ præditi sunt. 3 Duas falsæ istius doctrinæ species exprimit, nempe cœlibatûs legem, & delectum ciborum. a Ejusmodi doctrinas probat se meritò vocasse dæmoniacas: primùm quòd earum doctores de rebus alienis decernant; an enim ipsi cibos crearunt? b Secundò, quòd finem cujus causâ creati sunt à Deo omnes cibi, nempe ut iis frueremur, suis placitis evertant. c Tertiò, quòd Deum hoc modo suo honore spolient, qui in illorum usu velit celebrari. simul autem declarat Apostolus sobriè & cum bona conscientia utendum illâ Dei liberalitate. 4 Canonem Apostolicum de tollendo ciborum delectu falsæ illi doctrinæ opponit. 5 Is demum bonis legitimè utitur, qui illorum largitorem ex ipsius verbo agnoscit & invocat. 6 Conclusio cum exhortatione, ut Timotheus ista sedulò, velut ab Apostolo penè cum lacte hausta, Ecclesiis proponat. 7 Iterum sanam doctrinam opponit non modò falsæ illi & apostaticæ doctrinæ, sed etiam vanis omnibus & curiosis argutiis. d Non tantùm sana doctrina, sed etiam pia & religiosa vita ministro verbi opus est. 8 Pietas in spirituali cultu posita est, non in externæ vitæ austeritate, quæ etsi rectè usurpata aliquem usum habet, tamen nullo modo cum pietate est conferenda: prodest enim illa per accidens, ista verò promissionem habet præsentis & futuræ vitæ. 9 Digressio, in qua ostendit eos qui pietati student, etiamsi ærumnis & probris vexentur, idcirco tamen non esse miseros ut cæteros homines, cùm ob eandem causam minimè affligantur propter quam cæteri, & longè dispar sit ipsorum exitus: quomodo enim suos Dominus desereret, qui suos etiam hostes suâ beneficentiâ dignatur 5 quam doctrinam monet sedulò esse inculcandam. 12 Jam ad exhortationem illam redit, ostendens quæ sint veræ pastoris virtutes, quibus etiamsi desit ætas, reverentiam sibi conciliet, nempe & oratio, & vita charitatis, zeli, fidei & puritatis testes: litui verò, infularum, annuli, pallii, & puerilium hujusmodi ineptiarum nulla usquam mentio. 13 Pastoris privatum exercitium est assidua Scripturæ lectio, ex qua hauriat exhortationis & doctrinæ materiam & sibi & aliis salvificæ.

---

1 *Spiritus*, τὸ πνεῦμα. nempe sanctus, istud per os eorum loquens, qui Prophetiæ dono tunc quoque in Ecclesiis erant præditi. ¶ *Posterioribus*, ὑστέροις. id est, secuturis. Vulg. *novissimis*, id est, ἐσχάτοις. ¶ *Desciscant à fide*, ἀποστήσονται τῆς πίστεως. id est, à vera Dei doctrina, ut apparet ex antithesi. quo modo etiam accipi *Fidei* nomen, multis jam locis annotavimus, ut Galat. 1. 23. & suprà, 1. 19. & 3. 8. & alibi sæpe. Itaque non est quòd ex hoc loco nonnulli conentur fidei electorum, id est, veræ fidei, firmitatem evertere, ac proinde nostram consolationem à fundamentis convellere. Nam si propositum electionis incertum est, aut si à nobis pendet, quæ tandem sunt Dei consilia, aut ubi spes illa nostra est? ubi denique fides, cùm ea nihil aliud sit quàm firma nostræ in Christo electionis persuasio? Sin autem certa est electio, fidem etiam perseverantiæ donum semper comitetur

tetur necesse est, cùm electos certa salus maneat: extra Christum autem fide apprehensum non sit salus. Sed horrendi sunt interdum lapsus etiam eorum qui crediderant. Fateor: sed quis sani judicii homo dixerit, vel unius diei infantem animâ rationis participe carere, quòd ea facultates suas non exserat? aut quis ebrium vel furiosum hominem idcirco ratione & intelligentiâ privarit, quòd illis facultatibus ad tempus non utatur? Sed hæc, inquiunt, doctrina homines ad licentiam exacuit. Itáne verò? imò nihil æquè nos vel seriò arcere à sceleribus, vel in tentationibus ad invocationem excitare potest. Fidem enim à Spiritûs Christi effectis (id est, à mortificatione peccati, & vivificatione justitiæ) qui divellit, is eo ipso testatur se infidelem esse. Itaque hæc doctrina nihil pertinet ad eos qui falso fidei simulacro seipsos deludunt. Contrà verò, qui filii Dei sunt, Spiritu Dei aguntur: ideóque quoties labuntur, toties, suo tempore, ejusdem Spiritûs vi fulti resurgunt: neque Dei misericordiâ abutuntur ad peccandum, sed ad resipiscentiam magìs ac magìs ipsis etiam peccatis erudiuntur. At quædam etiam fides temporaria commemoratur. Fateor: sed quæ longè aliter sit definienda. Aliud enim est, credere verum esse Christi mysterium, aliud verò per Spiritum Dei persuasum esse id ad te pertinere: Aliud est, repentino aliquo motu Evangelicam doctrinam non tantùm veram esse credere, sed etiam aliquo modo suavitatem ejus gustare, ut si cibum aliquem suavem non tantùm contempleris alienæ mensæ impositum, sed etiam prehendas & mandas, nec tamen deglutias, aut si deglutiveris, non concoquas: aliud verò, videre, prehendere, mandere, deglutire, concoquere: quod postremum in iis solis accidit in quibus calor ille vitalis Spiritûs Dei viget. Aliud est denique revera Christum amplecti, & sibi applicare, (quod quia soli filii Dei faciunt, mori nunquam possunt) alud verò, Christum ore tenus, cum Simone Mago, cum Juda, cum omnibus falsis fratribus profiteri. Et hi tamen dicuntur etiam *credere*, nimirum ex communi loquendi usu quod credere videantur. Sic enim disertè explicatur à Luca similis loquendi formula cap.8.18. Itaque etiamsi *fidei* nomen hic non accipias μετωνυμικῶς, non tamen est quòd ex hoc loco aut similibus aliis illud unum conentur quidam nobis extorquere, quo sublato funditus etiam tolli Christianam religionem oporteat. ¶ *Spiritibus deceptoribus*, πνεύμασι πλάνοις. *Seductores* meritò etiam possis dicere, ut vis Græci vocabuli prorsus exprimatur, quo videlicet ipsa deceptionis ratio significatur. quia nimirum extra verbum Dei (quod unum rectum iter est) homines abducunt. *Spirituum* autem nomine vel dæmonia ipsa, vel pseudoprophetas, qui illorum afflatu impelluntur, aut ipsam denique illorum doctrinam, accipere possumus: ut quod subjicitur sit istius dicti expositio. Vetus interpres legit πλάνης, id est, *erroris*, eodem sensu: nisi quòd error illius est qui decipitur, cùm hic agatur de ipsorum impostorum fraudibus. Epiphanius hunc locum citans aliquoties, legit μύθοις, *fabulis*. ¶ *Attenti*, προσέχοντες. Non modò igitur insurgent pseudoprophetæ, sed illis etiam dabitur summa erroris efficacia. quod disertè notandum est. Hîc verò mihi occurrit quod apud idoneum scriptorem, id est apud Epiphanium, inveni, in eos acerrimè invehentem, non qui Mariæ templa consecrabant, non qui reginam cœli & misericordiæ, spem, vitam, advocatam, portam paradisi, adorantes invocarent; non qui peterent ab ea ut ipsi nato imperaret (quam blasphemiam scribens, totus cohorresco) non qui proprium illi cultum *hyperduliæ* nomine constituerent; sed qui stultâ & crassâ quâdam superstitione placentam illi quandam solenni pompâ consecrarent. Is igitur jam tum prospiciens quónam ista miseros homines abducerent, hunc locum ità citat ut hæc etiam addat, ἔσονται γὰρ νεκροῖς λατρεύοντες, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐσεβάσθησαν. Id est, *Mortuos enim colent, ut in Israele culti sunt*, quæ verba repono post ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, *desciscent quidam à fide*, ut illis interpositis postea demum sequatur προσέχοντες πνεύμασι, *attendentes spiritibus*, &c. Deinde cultûs illius exempla profert, quæ in Israele suâ etiam memoriâ exstarent: atque ad id de quo erat instituta quæstio hanc Pauli prophetiam accommodat, neque id temerè, ut rei exitus ostendit. Oportuit enim impleri quæ Paulus prædixerat. Expende igitur & considera (lector, quisquis es) quàm planè & apertè ista conveniant cum iis quæ oculis nostris cernimus, ut jam de extremis temporibus & revelato Antichristo dubitare non possis. Nam (quicquid garriant illius meretricis prostibula, & quamvis ista portenta primus quidam Saturninus dicatur protulisse, apud Epiphanium & Theodoretum) quid est mortuos colere, prohibere nuptias, interdicere certorum ciborum usum, & in his quidem rebus satisfactionem pro peccatis, id est, summam pietatis collocare: cùm tamen adulteria, perjuria, publicam sacrorum nundinationem, blasphemias, lupanaria, omne fraudum genus non modò tacentes spectent, sed etiam approbent? hæc, inquam, facere, quid aliud est quàm hoc ipsum facere quod hic apertè prædicit Dei Spiritus? Sed unum hoc videlicet ad eorum impudentiam reliquum erat, ut in manifesto scelere deprehensi, tamen constantissimè id negarent quod ipsis oculis cernitur. ¶ *Dæmoniorum*, δαιμονίων. Notum est quid hoc nomine, Platonici præsertim, intellexerint: sacri verò scriptores noxios illos & impuros spiritus sic vocant.

2 *Per hypocrisin*, ἐν ὑποκρίσει. Vel, *cum hypocrisi*. Erasmus, *Per simulationem*. Ego Græcum vocabulum potiùs retinere volui, quo nimirum significatur istos quasi histrionicam quandam artem factitaturos: nequis existimet fore ut in aliquo velut angulo delitescant, aut pudoris speciem aliquam retineant. Hoc verò an ad unguem nostris temporibus conveniat, nemo magìs possit dubitare quàm de sole, an meridie luceat, siquis multiplices illas, & mediâ quidem luce pervolitantes, Monachorum larvas, si templorum & sacrificorum versicolores illos & androgynis prorsus convenientes habitus, si personas idolorum, si denique totam illorum theatricam saltationem cum veterum histrionum ritibus comparet. quod argumentum nuper non minùs erudite quàm copiosè ac luculenter tractavit vir beatæ memoriæ P. ille Viretus, quem honoris causâ nomino. ¶ *Falsiloquorum*, ψευδολόγων. Videtur potiùs dicendum fuisse ψευδολόγοις, ut cohæreat cum πνεύμασι, & paulò pòst etiam κεκαυτηριασμένοις· sed major est habita sententiæ quàm constructionis ratio, ut Mar.12.40. & alibi aliquoties annotavimus. Nisi malimus δαιμόνια emphaseωs causâ dici homines ipsos à diabolo impulsos, ut Petrus dicitur *Satanas*, Matt.16.23, & Judas *diabolus* vocatur Joan.6.70. ¶ *Quorum conscientia cauterio resecta est*, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν. Vel, *qui suâ ipsorum conscientiâ sunt cauterio amputati*. Sed illam interpretationem præfero. est enim hæc constructio ità Græcis usitata, ut non aliter loqui soleant: veluti apud Demosthenem, ὁ κατεαγὼς τὴν κλεῖν, *cui claves juguli sunt confractæ*: apud Xenophontem, ὁ ἀποτμηθεὶς τὴν κεφαλήν, *cui caput est amputatum*. Significat autem τὸ καυτηριάζειν *cauterio partem aliquam* (putrem videlicet) *amputare*. Itaque hæc sententia est ejusmodi, Istorum conscientiam ità obduruisse ut callum obduxerit, deinde cancrum illam invasisse, postremò jam esse cauterio amputatam, sicut diximus Eph.4.19. Vulg. *Cauteriatam habentium suam conscientiam*. Erasmus, *Cauterio notatam habentium conscientiam*: quas interpretationes non minùs absurdas judico, quàm siquis dicat eum caput habere cui caput sit ense amputatum. Et videtur mihi ad circumcisionem cordis antithesi quâdam alludere Apostolus.

3 Jubentium *abstinere*, ἀπέχεσθαι. In Græco sermone primùm omnium supplenda est copula in bimembri oratione, ut annotavimus Joan.10.16. & alibi sæpe: deinde cognatæ significationis verbum adjiciendum est, quod etiam expressit Epiphanius, hunc locum citans adversùs Cataphrygas, nempe κελευόντων, ut in illo Homeri σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες. Item in illo versu, Ἄλλοι μὲν λεχίοις, ἄλλοι στρεφοῖς ἐπίασι Νείκειν. Similem ellipsin annotavimus 1.Cor.14.34. & sup.2.12. Sed & aliter excusari potest hæc ellipsis, ex Hebræorum idiotismo, apud quos verbum צוה *tsivah*, quod propriè significat præcipere quid sit faciendum, significat etiam vetare à quo sit abstinendum, ut Deut.2.37. Syrus autem interpres videtur legisse ἀπεχομένων, ídque velut in conjugatione Hiphil, quasi dicat, facientium abstinere.

5 *Sanctificatur*, ἁγιάζεται. Id est, purum & sanctum fit, nostrì videlicet respectu, ut illo uti possimus bonâ conscientiâ, tanquam de manu Domini Dei nostri ritè accepto. Nam reliqui homines non aliter quàm ut fures & sacrilegi bonis usurpatis fruuntur, Deo quidem id sinente, sed ipsis tamen partim non ritè, sed per malas artes id usurpantibus, partim verò eorum autorem vel contemnentibus, vel etiam insectantibus, cujus beneficentiam in sui perniciem convertunt. *Sanctificati* igitur cibi dicuntur quibus legitimè & cum bona Dei gratia utimur. Itaque sancta etiam sunt fidelium convivia, & quoties ad capiendum cibum nos accingimus, toties ad vivam beneficentiæ Dei nostri concionem accedimus: ut illic multò etiam minùs quàm alibi liceat modestiæ fines transilire. Alludit autem ad Legales purificationes, & discrimen cibi mundi & immundi. ¶ *Per verbum Dei*, διὰ λόγου Θεοῦ. Ex verbo Dei fide apprehenso duo intelligimus, ac etiam credere nos profitemur: Unum, creata esse omnia hominum causâ à Domino, pro immensa & infinita sua sapientia: Alterum, nos ex eorum esse numero qui jus illud justæ in reliqua animantia dominationis in Adamo deperditum, per gratiam Dei in Christo recepimus, ut hanc vitam tueamur, quam ipsius amplificandæ gloriæ impendamus. Hanc professionem sequuntur preces, ut nobis det Dominus bonâ conscientiâ dapibus ab ipsius manu acceptis cum omni timore ac reverentia frui. Postremò, gratiarum actione & repetitis etiam precibus convivia nostra claudimus. ità nobis sanctificantur cibi. ¶ *Et preces*, καὶ ἐντεύξεως. Id est, προσευχῆς. vel etiam εὐχαριστίας. Nam in genere hîc ponitur nomen ἐντεύξεως, quod alioqui non tam latè patet, ut diximus suprà. cap.2.1.

6 *Innutritus*, ἐντρεφόμενος. Præpositio ἐν aliquid ponderis addit huic participio, quasi dicas in sinu pietatis educatum. Vulgata & Erasmus, *Enutritus*, non explicatâ hac emphasi. Durum est autem quod idem Erasmus notat, hoc participium activè quoque converti posse, *Enutriens* illos. ¶ *Fidei*, τῆς πίστεως. Iterum *Fides* pro sana doctrina, ut suprà, versu 1. sicut

explicat

explicat etiam sequens epexegesis. ¶ *Quam assectatus es*, ᾗ παρηκολούθηκας. Id est, à cujus latere quasi nunquam discessisti. Alioquin interdum aliquid amplius declarat, ut diximus Luc. cap. 1. vers. 3. Demosthenes, περὶ στεφ. Ἐκεῖνος ὁ καιρὸς καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη οὐ μόνον εὔνουν καὶ πλούσιον ἄνδρα ἐκάλει, ἀλλὰ παρηκολουθηκότα τοῖς πράγμασιν ἐξ ἀρχῆς. *Pietatem* verò vocat legitimum & spiritualem cultum, cum quo comparat corporis macerationes.

8 *Ad pauca utilis est*, πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος. Nam mox illi opponitur πρὸς πάντα, *ad omnia*, ità ut ὀλίγον videatur pro ὀλίγα positum. Syrus interpres ad temporis spatium refert, & in illo dicendi genere fateor subaudire solere χρόνον, ut Jacob. 4. 14. ut verti etiam possit, *Ad exiguum tempus utilis est*, cui ex adverso respondeat vitæ quoque futuræ promissio. Corporalem autem exercitationem vocat non illam immodicam ac multò etiam minùs illam superstitiosam vel potiùs impiam, sed rigidam tamen, & domandæ carni utilem victûs rationem. ¶ *Promissionem*, ἐπαγγελίαν. Erasmus legit numero plurali ἐπαγγελίας, *promissiones*, ut postea genus in duas species distribuatur.

10 *Qui est conservator*, ὅς ἐστι σωτήρ. Vulgata, *Qui est salvator*. Erasmus, *Qui est servator*: quod nonnullos torsit, propterea quod *servatoris* nomen ferè respicit vitam æternam in Christo partam. Itaque ut homonymiam vitarem, malui *conservatorem* dicere. Alludere autem videtur ad Psalm. 36. 6.

12 *In Spiritu*, ἐν Πνεύματι. *Spiritum* vocat zelum pietatis, aut certè eximia illa Spiritûs dona, quibus sic uti vult Timotheum ut omnibus sit exemplo, quod pro se quisque pro doni sui ratione imitetur. Sed hoc tamen neque apud Syrum interpretem, neque in Latina versione, neque apud veteres plerosque Patres hunc locum citantes, legitur. Et certè generaliter omnia ista complectitur.

13 *Interim dum venio*, ἕως ἔρχομαι. Erasmus, *Usquedum venero*, ἕως ἔρχωμαι. Apparet autem cùm ex hoc versiculo, tum ex eo quòd dixit suprà, 3. 14. Apostolum, cùm hæc scriberet è Macedonia constituisse statim trajicere: sed præter spem, ut aliàs sæpe, tum quoque fuisse diutius illic retentum, adeò ut nonnisi post Pascha solverit Philippis: quam etiam ob causam cùm omnino constituisset ad Pentecosten Hierosolymis esse, præter exspectationem coactus est, mutato consilio, Ephesum prætervehi: cujus tamen ministros, ac proinde Timotheum in primis, Miletum accersivit, nempe vel idcirco ut fidem suam liberaret, postremùm Asiam visurus.

14 *Per prophetiam*, διὰ προφητείας. id est, ità jubente per os Prophetarum Spiritu sancto, ut suprà, 1. 18. & 2. Tim. 6. quâ ratione quoque dimissi sunt Paulus & Barnabas Antiochiam Act. 13. 2. quò etiam refertur quod scriptum est Act. 16. 2. quod dicertè videtur hìc commemorare Apostolus, nè temerè juvenis ad Evangelistæ munus ascitus videretur. Potest tamen hoc etiam sic accipi, ut idem valeat εἰς προφητείαν, id est, *ad Prophetandum*: vel ἐν προφητείᾳ, ità ut quod fit hoc donum exprimat Apostolus. Prophetarum autem quod fuerit munus, sæpe jam dictum est à nobis. ¶ *Ordinis seniorum*. Vulg. *presbyterii*, servato Græco nomine, τοῦ πρεσβυτερίου. Id est, ordinis presbyterorum, quo cœtus omnis ille significatur qui in Verbo laborabant in ea ecclesia, ubi hoc est factum, cujus nomen hìc non editur, sed Lystris ascitum fuisse constat ex Act. 16. 2. Sunt enim interdum generalia hæc nomina, episcoporum, presbyterorum, atque adeò etiam diaconorum. vide Philip. 1. Castellio convertit *Senatum*, quâ audaciâ pro Ecclesia Rempublicam dixit Matt 18. 17. Est autem illud observandum, Apostolos de ministerio Ecclesiastico scribentes, ab illis etiam vocibus abstinuisse, quæ hujus seculi potestatibus tribuuntur, nè sacra cum profanis miscerent: nedum ut Apostoli utrumque gladium arripuerint.

15 *Inter omnes*, ἐν πᾶσιν. Vulgata & Erasmus, *In omnibus*, quod etiam possumus accipere neutro genere, pro Omnibus in rebus, vel omnibus modis.

16 *Attende*, ἔπεχε, id est, πρόσεχε. ut etiam apud Latinos Intendere & Attendere permutantur. Vide Luc. 14. 7. & Act. 3. 5. ¶ *Permane*, ἐπίμενε. Vulg. *insta*, impropriè. ¶ *Servabis*, σώσεις. Fides est ex auditu, auditus verò ex prædicatione. Hactenus igitur & sese & alios *servare* dicuntur ministri Verbi, in quibus Dominus posuit reconciliationis sermonem, cùm videlicet unà cum illis conjungitur is qui per eos agit. At contrà quoties ministri cum Domino conferuntur, valet illud Pauli, *Qui plantat & qui rigat, nihil est*. Eadem locutio occurrit Rom. 11. 14.

ΚΕΦ. ε'.

1 Πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα· νεωτέρους, ὡς ἀδελφούς·
2 Πρεσβυτέρας, ὡς μητέρας· νεωτέρας, ὡς ἀδελφὰς, ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ.
3 Χήρας τίμα τὰς ὄντως χήρας.
4 Εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχει, μανθανέτωσαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις· τοῦτο γάρ ἐστι καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.
5 Ἡ δὲ ὄντως χήρα, καὶ μεμονωμένη, ἤλπικεν ἐπὶ τὸν Θεὸν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας.
6 Ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέθνηκε.
7 Καὶ ταῦτα παράγγελλε, ἵνα ἀνεπίληπτοι ὦσιν.
8 Εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων.

CAP. V.

Seniorem nè increpato, sed hortare ut patrem: juniores, ut fratres:
Mulieres natu grandiores, ut matres: juniores, ut sorores, cum omni castitate.
Viduas honora quæ verè viduæ sunt.
Quòd siqua vidua liberos aut nepotes habet, discant priùs [a] in propriam domum pietatem exercere, & [b] vicem rependere parentibus: [c] hoc enim est honestum & acceptum in conspectu Dei.
Porrò quæ verè vidua est, ac sola relicta, spem posuit in Deo, & permanet in deprecationibus & orationibus nocte ac die.
At quæ lascivit, *ea* vivens mortua est:
Hæc igitur denunciato, ut sint irreprehensibiles.
Quòd siquis suis & maximè domesticis non providet, fidem abnegavit, & est infideli deterior.

CAP. V.

Seniorem nè increpaveris, sed obsecra ut patrem: juvenes, ut fratres:
Anus, ut matres: juvenculas, ut sorores, in omni castitate.
Viduas honora quæ verè viduæ sunt.
Siqua autem vidua filios aut nepotes habet, discant primùm domum suam regere, & mutuam vicem reddere parentibus: hoc enim acceptum est coram Deo.
Quæ autem verè vidua est & desolata, speret in Deo, & instet obsecrationibus & orationibus nocte & die.
Nam quæ in deliciis est, vivens mortua est.
Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint.
Siquis autē suorū & maximè domesticorū curā non habet, fidē negavit, & est infideli deterior.

1 De mediocritate in privatis reprehensionibus secundùm ætatis & sexûs gradus servanda.
3 De viduarum cura constituit hos Canonas Apostolus.
4 Liberi & nepotes viduarum parentum pro viribus curam gerunto. [a] Prima ratio, Quoniam sibiipsis quod suis impendunt. [b] Altera, Quoniam natura ipsa docet majoribus vicem rependere. [c] Tertia, Quoniam Deo gratum est hoc officium. 5 Secundus Canon, Verè viduarum (id est quæ inopes & suorum præsidio destitutæ sunt, & piè ac religiosè vivunt) curam Ecclesia suscipito. 6 Tertius Canon, Viduæ in luxu degentes, & suæ familiæ curam negligentes, inter apostatas & ipsis infidelibus deteriores censentor.

---

3 *Viduas honora*, χήρας τίμα. Id est, Viduarum curam habe. Videmus enim illas nominatim à Domino commendari, quòd variis injuriis sint obnoxiæ, ideóque majore præsidio egeant. Sic autem accipitur *Honorandi* verbum hoc in loco, ut apud Hebræos כבד *chabad*. Neque hoc ego de illis viduis accipio, quarum ministerio utebatur Ecclesia. Nam de illis agit postea sigillatim. quamvis aliter sentiat Hieronymus ad Gerontiam. ¶ *Quæ verè viduæ sunt*, τὰς ὄντως χήρας. Quænam illæ sint definiet vers 5. Itaque non simpliciter explico, Quæ sint orbæ liberis (quia potiùs videntur præsidio indigere quæ liberorum multitudine gravantur) sed quæ verè sunt præsidio humano destitutæ, & dignas etiam se præbent Ecclesiæ solicitudine. Alioqui causa non est cur Ecclesia vel illis gravetur, quibus aliunde subsidium non deest, vel istarum improbitatem foveat.

4 *Quòd siqua*, εἰ δέ τις. Rationem optimam adfert Paulus quâ viduis subveniri possit sine gravi Ecclesiæ dispendio: nempe ut si liberos & nepotes, grandiores videlicet, habuerint, ii admoneantur ut, si pii sunt & Dei timentes, eam pietatem in suos parentes in primis exerceant. Domi enim ipsos abundè habere in quibus se pios esse ostendant. Deinde illis proponatur, nihil hìc ab ipsis peti quod naturæ jure non debeant, cùm sine summo scelere non possit officium ἀντιπελαργίας prætermitti. Postremò doceantur quàm grata & accepta sit Deo ista liberorum ac nepotum pietas officiosa. Sed quid si subsidiis istis vidua caruerit? De his verò postea differet. Ità igitur optimè conveniet distributio, nec quicquam detortum apparebit. Quòd si μανθανέτωσαν, id est, *discant*, ad ipsas viduas referas, certè coactum erit quod de vice parentibus rependenda commemoratur: ut interim taceam hìc agi de subsidiis quæ viduis præstari debeant, non autem de illarum officio in suos: id enim postea dicetur. ¶ *Priùs*, πρῶτον. priusquàm videlicet Ecclesiæ alendarum ex eleemosynis istiusmodi viduarum onus imponatur. Neque novum est πρῶτον sic usurpari ut 2. Timoth. 2. 6. In *propriam domum pietatem exercere*, τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν. Subaud. κατὰ vel εἰς, opponitúrque hæc doctrina Pauli Pharisaicis traditionibus, de quibus Matt. 15. 5. Vulg. *Domum suam regere*, τὸν ἴδιον οἶκον εὐθύνειν. Nam τὸ εὐσεβεῖν constructione προγονικῇ nusquam legi.

5 *Porrò quæ verè*, ἡ δὲ ὄντως. Eas viduas honorandas (id est, pastorum peculiari studio dignas) esse dixerat, quæ verè essent viduæ: nunc quænam illæ sint explicat, nempe quæ sunt suorum præsidio destitutæ, & sic fideles ac pias se præstant. ¶ *Ac sola relicta*, καὶ μεμονωμένη. Terentius, *Sola sum, habeo hìc neminem, neque amicum, neque cognatum*. Sic David sese *solum* sive *unicum* vocat, Psal. 25. 16. & 22. 21. Vulgata & Erasmus, *Desolata*. sicut aliquoties apud Tacitum istud accipitur. ¶ *Spem posuit*, ἤλπικεν. Id est ostendit se esse ex numero earum quæ verum & unum Deum sunt amplexæ. Agitur enim hìc de ipso spei habitu qui ex effectis elucet, & propterea usus est Paulus præterito tempore ἤλπικεν, ut & Ephe. 1. 12. Vulgata, *Sperat*, ἐλπίζει, non satis expressè.

6 *Quæ lascivit*, ἡ σπαταλῶσα. sive *in luxu vivit*. *Luxum* enim malim

malim quàm *delicias* dicere. ¶ *Vivens*, ζῶσα. Vivens vitam naturalem, mortua est vitâ spirituali.

8. *Siquis*, εἴ τις. vel *Siqua*. Sed illud malo. Vult enim allegi viduas ab Ecclesia alendas, quæ suorum cognatorum præsidio sint prorsus destitutæ: & ideo cognatos viduarum admonendos officii, ut illas ad Ecclesiam non amandent.

---

9 Χήρα καταλεγέσθω μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα, γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή.
10 Ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη· εἰ ἐτεκνοτρόφησεν, εἰ ἐξενοδόχησεν, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν, εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησε.
11 Νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ· ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν·
12 Ἔχουσαι κρίμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν.
13 Ἅμα δὲ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας· οὐ μόνον δὲ ἀργαί, ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα.
14 Βούλομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν.
15 Ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ.
16 Εἴ τις πιστὸς ἢ πιστὴ ἔχει χήρας, ἐπαρκείτω αὐταῖς, καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία, ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέσῃ.

Vidua allegatur non minor annis sexaginta, quæ fuerit unius viri uxor:
In operibus bonis bono testimonio ornata: si liberos educavit, si fuit hospitalis, si sanctorum pedes lavit, si afflictis subvenit, si omne bonum opus est assiduè sectata.
Porrò juniores viduas recusa: postquam enim adversùs Christum lascivierunt nubere volunt:
Damnandæ, quòd primam illam fidem irritam fecerint.
Simul autem etiam otiosæ *esse* discunt circumeuntes domos: imò non solùm otiosæ, sed etiam nugaces, & curiosæ, garrientes quæ non oportet.
Velim igitur juniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare adversario ad conviciandum.
Jam enim nonnullæ deflexerunt, secutæ Satanam.
Quòd siquis fidelis aut siqua fidelis habet viduas, eis suppeditato quantum sufficit, & non onerator Ecclesia, ut iis quæ verè viduæ sunt subveniat.

Vidua eligatur non minùs sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor:
In operibus bonis testimonium habens, si filios educavit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lavit, si tribulationem patientibus subministravit, si omne opus bonum subsecuta est.
Adolescentiores autem viduas devita: cùm enim luxuriatæ fuerint in Christo nubere volunt:
Habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt.
Simul autem & otiosæ discunt circuire domos: non solùm otiosæ, sed & verbosæ, & curiosæ, loquentes quæ non oportet.
Volo ergò juniores nubere, filios procreare, matresfamiliâs esse, nullam occasionem dare adversario maledicti gratiâ.
Jam enim quadam conversæ sunt retro post Satanam.
Si quis fidelis habet viduas, subministret illis, & non gravetur Ecclesia, ut iis quæ verè viduæ sunt, sufficiat.

9 Quartus Canon, In viduarum Ecclesiæ ministrantium album nulla sexagintaannis minor admittitor, ab omni impudicitiæ probro immunis, de cujus diligentia, charitate & integritate idoneis testibus constet. 11 Ratio prima cur juniores viduæ ad ministerium non admittantur, Quoniam videlicet propter ætatis levitatem, excusso tandem onere sibi à Christo imposito, de repetendo potiùs matrimonio cogitant: quo fit ut ministerium deserant cui se obstrinxerant. 13 Altera ratio, Quod pleræque sint garrulæ & curiosæ, & neglectâ muneris sui curâ, discursatrices. 14 Quintus Canon, Viduæ juniores nubunto, & sanctè familias suas regunto. 16 Sextus Canon, Fideles privatim quantum fieri potest suas viduas juvanto, nec istis sumtibus Ecclesia gravator.

---

9 *Allegatur*, καταλεγέσθω. Vulgata, *Eligatur*. Sed rectiùs Erasmus. Agit enim hoc in loco Apostolus de iis viduis quarum operâ ad pauperum, præsertim ægrotorum, curam utebantur, quæ in Ecclesiastica historia *Diaconissæ* vocantur, ut Rom. 16. 1. Itaque καταλέγεσθαι significat in album & numerum referri. ¶ *Quæ fuerit*, &c. γεγονυῖα ἑνὸς, &c. Duo requirit quod ad præteritam conditionem attinet: unum, ut non pellex, non concubina, non meretrix, sed uxor fuerit; alterum, ut δίγαμος non fuerit. Sed hac in re sanè non facilè velim assentiri Veteribus, præsertim Latinis, quòd δίγαμον in hoc argumento dici putarint, eum qui primâ uxore mortuâ alteram duxerit, aut contrá. At ego διγάμους propriè dici viros censuerim qui vivente uxore, eâq; vel adhuc legitimè conjunctâ, vel injusto divortio separatâ, alteram superinducunt: mulieres verò διγάμους, quæ à viris immeritò repudiatæ, aliis postea nuberent. Ut autem ità sentiam, primùm eo adducor, quòd alioqui periniquum certè fuerit secundas nuptias damnare: nec causam ullam videam cur secundæ potiùs quàm primæ ullam incontinentiæ labem secum trahant. Imò verò quàm multæ proferri species possunt, in quibus qui iterum uxorem duxerit, plura ac certiora continentiæ signa ediderit quàm qui unam tantùm uxorem habuerit? An verò ullo modo probabile est Apostolum, qui juniores viduas vult nubere, hoc illis consilium dare, unde postea consequatur ut ad Ecclesiasticum munus ineptæ censeantur? Quamvìs enim longè aliud sit ab Ecclesia rejici quàm ad Ecclesiasticam functionem non censeri idoneam: tamen non est levis macula, ideo non admitti quòd sanctè & in Domino nupseris, ex ipsius Apostoli consilio. Postremò legatur canon concilii Neocæsariensis tertius, & septimus, itémque Laodiceni primus. Ibi comperiemus digamos fuisse publicæ pœnitentiæ addictos, & presbytero interdictum nè nuptiali convivio eorum interesset: nempe nè videretur ejusmodi nuptias approbare vel concedere. Quis verò sanctis illis Patribus hoc unquam in mentem venisse putarit, ut publicâ etiam pœnâ dignos censerent qui Spiritûs sancti mandato paruissent? Sed & pro me disertè facit Chrysostomus, qui explicans quod de episcopo unius uxoris marito dictum est, hoc manifestè intelligit de polygamis, id est, de iis qui plures simul uxores haberent. In epistolam verò ad Titum scribens, disertè hoc scriptum esse dicit εἰς τοὺς ἀσελγεῖς, quíque suam benevolentiam erga uxorem ἀπελθοῦσαν (id est, *quæ discesserit*, nimirum inhumaniter tractata, aut immeritò repudiata) alterâ superinductâ, non conservarint. Itaque (ut tandem finem faciam) viduas Paulus non vult adscribi diaconissis, nisi quæ sine ullo probro vixerint, uno marito contentæ. Unum autem maritum habuisse dicitur, & sine ullo probro vixisse, etiam illa quæ priore viro defuncto pudicè & castè ex Spiritûs sancti mandato, cum secundo marito vixerit. Quòd siquis Patrum quorundam autoritatem mihi opposuerit, ad verbum Dei provoco, & superiores rationes, quas adduxi, refelli postulo. Certè Justinus adversùs Tryphonem agens, polygamiam non aliter explicat adversùs Judæorum magistros, οἵ τινες καὶ μέχρι νῦν καὶ τέσσαρας καὶ πέντε ἔχειν γυναῖκας ἕκαστον συγχωροῦσιν· & Apologetico posteriore, explicans illud dictum Domini, *Qui repudiatam duxerit, mœchatur*, hoc etiam addit, ὥσπερ οἱ νόμῳ ἀνθρωπίνῳ διγαμίας ποιούμενοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ εἰσί.

10 *Si sanctorum pedes lavit*, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν. Hâc unâ specie officii, quod tum in illis regionibus usurpari solebat, cùm peregrè advenientes viatores exciperentur, reliqua etiam obsequia significavit Apostolus: nec temerè etiam hoc tanquam vilissimum obsequii genus delegit.

11 *Recusa*, παραιτοῦ. Id est, nè in collegium viduarum admitte. Vulgata, *Devita*. Erasmus, *Rejice*. ¶ *Postquam enim adversùs Christum lascivierunt*, ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ. Rejici non vult juniores viduas ab Ecclesia, sed ad numerum diaconissarum non admitti. Causam adfert, quòd ad hoc munus ineptæ sint quæ matrimonii vinculo sunt obstrictæ: juniores autem ætas sæpe ad matrimonium solicitaret. Indè duplex sequebatur incommodum, aut etiam triplex: primùm, quòd hoc non sine aliqua levitatis & infamiæ nota fiebat; deinde, quòd Ecclesiæ ministerium, cui sese addixerant, sic deserebant, ad mariti domum & rem familiarem curandam transeuntes; tertiùm, verò longè gravissimum hoc erat, quòd nonnullæ, cùm non ferrent aliquam inter pios probri notam, ab ipso Christianismo hâc occasione deficiebant. Quorsum autem hoc ad monialium vota? Imò cur saltem in illis non observatur quod in viduis omnino propter incontinentiæ periculum requirit Apostolus? Cæterùm quòd Vetus interpres convertit, *Cùm enim luxuriatæ fuerunt in Christo, nubere volunt*: primùm in eo reprehendi meretur quòd κατὰ Χριστοῦ, id est, *adversùs Christum*, non rectè converterit, *In Christo*: deinde nonnullis errorem objecit, qui *In Christo* conjunxerunt cum verbo *Nubere*, sententiâ prorsus depravatâ. Quomodo enim istæ lascivientes & primam fidem violantes possent in Christo nubere? Neque verò in hoc refellendo errore multum est laborandum, cùm Apostolus non scripserit κατὰ τοῦ Χριστοῦ, sed καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, ut τοῦ Χριστοῦ à præcedente verbo divelli nullâ ratione possit, ut etiam rectè explicat Hieronymus ad Gerontiam, alioqui viduarum nuptiis iniquior. Hilarius in Psal 61. vertit *deliciatas*, & Cyprianus ad Quirinum, *indeliciatas*. Sic autem accipitur verbum στρηνιάζειν, Apoc. 18 7, & 9. Neque tamen hoc verbo existimo scortationem re ipsâ peractam notari: quoniam si ità esset longè acerbiùs esset Apostolus in illas invectus, sed eam in habitu vel gestu lasciviam arbitror significari, quâ officii sui & modestiæ sanctæ oblitæ istæ nupturientes Ecclesiam & suum illud sacrum munus dedecorarent: sicut apud Hebræos verbum זנה *zonah* translatitiè ad negotiatores trahitur, quòd emtores suis blanditiis & velut lenocinio mercium alliciant.

12 *Damnandæ*, ἔχουσαι κρίμα. Vulgata & Erasmus ad verbum *Habentes damnationem*. ¶ *Primam illam fidem*, τὴν πρώτην πίστιν. Id est, promissionem illam Ecclesiæ datam, de administranda pauperum ægrotantium cura, quæ vix & nè vix quidem uxoribus conveniebat, in sua curanda familia occupatis.

13 *Simul autem*, ἅμα δὲ. En hoc alterum genus earum quæ minùs quidem peccant, cùm apertè non deficiant, sed tamen variis offendiculis materiam præbent. ¶ *Otiosæ esse discunt*, ἀργαὶ μανθάνουσι. Supplevi verbum הוי, ex Syri interpretis sententia. Vulgata verò περιερχόμεναι accipiens pro περιέρχεσθαι, vertit *otiosæ discunt circuire domos*, quæ enallage durior est superiore ellipsi.

14 *Adversario*, τῷ ἀντικειμένῳ. Additus articulus, & quod subjicitur, faciunt ut τὸν ἀντικείμενον dictum putem ipsum Satanam, Hebraicâ voce *Satane* explicatâ. Is enim est qui linguas hominum acuit ad detrahendum Ecclesiæ: & suprà aliquoties repetita est hæc sententia, ubi expressè nominatur diabolus, ut suprà, cap. 3. 6, & 7.

16 *Habet*, ἔχει. nempe in sua familia vel cognatione. ¶ *Quæ verè viduæ sunt*, ταῖς ὄντως χήραις, id est quæ verè viduæ sunt humano præsidio, ac solæ, ut exposuimus suprà, versu 5. ¶ *Subveniat*, ἐπαρκείσθω. vel, *satìs sit*. id est, nihil desit rerum necessariarum. Potest enim etiam ἐπαρκεῖν sic exponi absolutè. Vulgata, *Sufficiat*. Erasmus, *Suppetat*.

17 Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι, διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν· μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ.

18 Λέγει γὰρ ἡ γραφή, Βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις· καὶ, Ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ.

19 Κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου, ἐκτὸς εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων.

20 Τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι.

21 Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν.

22 Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει, μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις· σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει.

23 Μηκέτι ὑδροπότει, ἀλλ' οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου, καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας.

24 Τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, προάγουσαι εἰς κρίσιν· τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν.

25 Ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρόδηλά ἐστι· καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι οὐ δύναται.

Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habentor: maximè qui laborant in sermone & doctrina.

Dicit enim Scriptura, * Bovi trituranti capistrum non impones: &, † Dignus est operarius mercede suâ.

Adversùs presbyterum accusationem nè recipito, nisi sub duobus aut tribus testibus.

Eos qui peccant, in conspectu omnium argue, ut & reliqui metuant.

‖ Obtestor etiam atque etiam in conspectu Dei, & Domini Jesu Christi, & electorum Angelorum, ut hæc observes sine præjudicio, nihil faciens in alteram partem inclinando.

Manus citò nè cui imponito, neque communicato peccatis alienis. temetipsum purum conserva.

Nè ampliùs esto abstemius, sed vino pauculo utere, propter stomachum tuum, & crebras tuas infirmitates.

Quorundam hominum peccata antè manifesta sunt, præeuntia damnationi: quosdam verò subsequuntur:

Itidem & bona opera antè manifesta sunt: & ea quæ secus habent, occultari non possunt.

Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur: maximè qui laborant in verbo & doctrina.

Dicit enim Scriptura, Non infrenabis os bovi trituranti: &, Dignus est operarius mercede suâ.

Adversùs presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.

Peccantes, coram omnibus argue, ut & cæteri timorem habeant.

Testor coram Deo & Christo Jesu, & electis Angelis, ut hæc custodias sine præjudicio, nihil faciens in alteram partem declinando.

Manus citò nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis, teipsum castum custodi.

Noli adhuc aquam bibere, sed modico vini utere propter stomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.

Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad judicium, quosdam autem & subsequuntur:

Similiter & facta bona manifesta sunt: & quæ aliter se habent, abscondi non possunt.

17 Jam quomodo cum presbyteris, id est pastoribus, denique disciplinæ Ecclesiæ præfectis, se gerere debeat qui eorum collegio præest, his præscriptis Canonibus disserit. 1. Canon, de presbyteris officio suo bene fungentibus honestè sustentandis, Ecclesia, sicut Deus ipse præcepit, in primis laborato. **Deut.*25.4. 1.*Cor.*9.9. †*Matth.*10.10. *Luc.*10.7. 19 Secundus Canon, Accusatio adversùs presbyterum, nisi priùs auditis duobus aut tribus testibus, nè admittitor. 20 Tertius Canon, Presbyteri sic convicti palàm coarguuntor, ut sint aliis exemplo. ‖ *Infrà*,6.13. 21 Quartus Canon, In Ecclesiasticis (præsertim adversùs ipsos presbyteros) cognitionibus, quibus Deus ipse & Dominus Jesus Christus Angelorum multitudine stipatus interest, summa, sine ullo præjudicio & personarum respectu, sinceritas observator. 22 Quintus Canon, Neminem antistes leviter ordinato: nullius hac in re stultitiæ aut minùs recto affectui favens, alienam culpam in se derivato: siquid à collegis perperàm fiat, is suam conscientiam puram servato. 23 Sextus Canon, Presbyteri in victûs ratione, suæ valetudinis moderatam rationem habento. 24 Quoniam ut summa diligentia adhibeatur, irrepunt tamen ad ministerium hypocritæ, monet pastores Apostolus, nè hâc re perturbentur, vel quicquam propterea de sua in inquirendo diligentia remittant, quia Dominus peccatis ejusmodi hominum detegendis suum tempus constituit, nostrum autem est culpam tantùm præstare. 25 Alia consolatio ad eos spectans qui calumniis interdum opprimuntur.

17 *Presbyteri*, πρεσβύτεροι. Hoc nomine, quod alioqui usque adeò generaliter de muneribus omnibus Ecclesiasticis cum aliqua autoritate conjunctis dicitur, ut interdum Apostolos etiam ipsos comprehendat 1.Pet.5,1. hoc inquam nomine ostendit hujus tractatûs series intelligi sic propriè appellatos, ab Episcopis, id est pastoribus, & à Diaconis diversos, & πρεσβυτέρων nomine, speciatim dictos, quòd essent pastoribus ordinariis assessores in Ecclesiarum gubernatione, quod etiam ex aliis locis liquet, ut Act. 15.6. 22, & 23.& 21. 18. Horum autem duo fuisse genera: unum videlicet eorum qui in doctrina quoque laborabant, *doctores* propterea specialiter vocati, pastoribus adjuncti, & quales erant sub lege in synagogis, οἱ νομικοὶ sive νομοδιδάσκαλοι· alterum eorum qui Ecclesiasticam jurisdictionem unà cum pastoribus exercebant, quos Apostolus 1. Corinth. 12. 28. κυβερνήσεις appellat. Hinc cœtus ille *Presbyterium* dictus, 1. Tim. 4. 14. & ab Hebræis *Hetsda*, & Græcè Matth. 18. 17. *Ecclesia*, quòd totius cujusque nomine & autoritate publicas censuras exerceret, quarum exemplum habemus, Joannis 9. 22. & 6. 2. ejus ordinis pulcherrimi & planè necessarii in Ecclesia Christiana qualem & à Christo per Apostolos instituti, & in Antichristiana Ecclesia in Officialium quos vocant Curiam profanissimam transmutati, nostro denique tempore feliciter instaurati, cœtum *Consistorii* nomine mos est appellare. ¶ *Duplici honore*, διπλῆς τιμῆς. id est, de quibus magìs etiam specialis cura suscipiatur. *Honoris* enim appellatione jam dixi pium omne officium ac subsidium, Hebræorum more, significari: & numerus certus pro incerto positus est, ut minimè opus sit quicquam hîc subtiliùs inquirere. ¶ *Maximè*, μάλιστα. Duplices igitur presbyteri fuerunt, cùm uni vacarent gubernationi, alteri sermoni & orationi. Doctores videlicet à Pastoribus distincti, de quibus vide Rom. 12. 7, & 8. & Ephes.4 11. Nugantur ergò, qui ut alterum illud presbyterium, quod *Consistorium* vocari diximus, expungent, volunt hoc notari discrimen inter presbyteros eodem docendi munere fungentes, quorum uni sint καλῶς προεστῶτες, id est rectè & inculpatè se gerant, alii verò dicantur κοπιῶντες, id est, strenuè & fortiter sese præ cæteris gerere. Primùm enim, καλῶς προεστάναι complectitur quicquid ad rectam & perfectam, quoad ejus fieri potest, hujus προστασίας functonem requiritur, adeò ut hæc duo nè gradu quidem aliquo diligentiæ & laboris differant. Deinde quorsum additum esset ἐν τῷ λόγῳ in posteriore hujus versiculi membro, si hoc ad priores etiam pertinet. Usus est autem verbo κοπιῶντες Apostolus de altera presbyterorum docendi munere fungentium specie, non contentus eos nomine utrisque presbyteris conveniente προεστῶτας appellare, quoniam ista docendi functio longè alium laborem requirit quàm morum censura, ut illi meritò digni sint quorum præ aliis ràtio in Ecclesia habeatur.

18 *Capistrum non impones*, οὐ φιμώσεις. Vulg. *Non infrenabis os*, minùs propriè. ¶ *Et dignus est*, καὶ ἄξιος ἐστιν. Hoc dicit Paulus ex sua persona, non autem ut locum aliquem Scripturæ citans, sicut plerique putarunt, à doctissimo interprete meritò reprehensi. Fuit autem hoc dictum proverbiale, à Christo etiam usurpatum.

19 *Adversùs presbyterum*, κατὰ πρεσβυτέρου. Hoc referunt Græci ad provectioris ætatis homines: quod mihi perabsurdum videtur. Etsi enim aliquid tribuendum est canitiei, tamen causam non video cur hac in re non debeat æqualis esse omnium conditio. Sed in presbytero longè alia ratio est: quia huic hominum generi certum est Satanam potissimùm insidiari, ideóque nullos æquè omnibus calumniis & obtrectationibus esse obnoxios. Est igitur in illorum accusationibus audiendis longè maximâ cautione opus. At quænam illa est? dices. Hîc verò mihi videntur nonnulli impegisse, dum putant nihil hîc præscribi à Paulo quod in omnibus judiciis non sit observandum. Itaque in hoc nodo explicando sudant multi, & manifestè torquent Apostoli verba: adeò quidem ut nonnulli (quod refert Erasmus ex quadam Hieronymi ad Marcellam epistola) totum sequens membrum expunxerint: deinde exposuerint, *Nè recipias*, id est nè facilè recipias. Atqui nullam hîc opinor subesse difficultatem. Aliud enim est *admittere accusationem*, aliud verò *accusatum absolvere* vel *damnare*. Est autem hoc judicis officium, ut quosvis accusare volentes audiat, nisi penitus infames sint personæ: deinde quod æquum videbitur de repudianda vel admittenda accusatione constituat. Sed tamen cùm presbyter accusatur, peculiare quiddam vult Apostolus observari, nempe ut nè ad accusandum quidem admittatur quisquam, nisi priùs duobus aut tribus testibus fecerit futuræ accusationis fidem: ut non statim damnetur presbyter aut absente illo de causa cognoscatur, sed ut postquam constiterit non fore frivolam accusationem, tum demum vocetur reus, & legitimè de re tota decernatur. Causam verò istius constitutionis Apostolicæ duplicem invenio: nempe quia, ut modò dixi, nulli sunt æquè omnibus calumniis obnoxii atqui pii doctores; deinde, quia in presbyterum non potest privatim quodammodo judicium constitui, cùm non possit non esse cum publico totius Ecclesiæ offendiculo conjunctum: adeò ut etiamsi absolvatur, tamen aliqua indè infamia in totam Ecclesiam redundet, sitque non modò in judicando sed etiam in admittendo accusatore magnâ cautione opus. Præterea notandum est ex hoc loco, Timotheum in Ephesino presbyterio tum fuisse προεστῶτα (id est *antistitem*) ut vocat Justinus, non qui pro arbitrio omnia faceret, sed qui pro suâ pietate ac prudentia omnia moderaretur, ut in cœtu omnia ritè & ordine fierent. Deinde considerandæ sunt & temporum & causarum circumstantiæ, nequis vel Ecclesiasticam disciplinam illic aboleat, ubi Christianus est magistratus (qui nunc error, eheu, multas pessundat Ecclesias, & proculdubio tandem evertet) vel tyrannicam illam clericorum exemtionem invehat: cùm in iis quæ ad politiam pertinent, omnem animam magistratui subjectam esse oporteat. Certùm est autem intolerabiliter fuisse ambitiosos Episcopos, qui istiusmodi exemtiones à regibus petierunt, etiam stultissimos reges qui non de suo sed de jure Dei fuerunt istis lupis liberales. Nec enim homines, sed Deus ipse fines utriusque jurisdictionis posuit. Sed quid istis opus est? quorsum enim Ecclesiasticis quæ vocant privilegiis gaudeant (etiam si fas fuisset illa vel petere vel concedere) qui non sunt pastores, sed lupi?

20 *Eos qui peccant*, τοὺς ἁμαρτάνοντας. Presbyteros videlicet, ut hoc cohæreat cum præcedente versiculo. Quòd si presbyteros ipsos, quantò magìs alios quosvis? Sed peccantes intellige cum publico offendiculo, ut aliâ inquisitione non sit opus: vel potiùs intellige idoneis testibus in sacro consessu convictos, ac proinde palàm arguendos.

21 *Sine prajudicio*, χωρὶς προκρίματος. Sic rectè, meo judicio, Vetus interpres: cùm videlicet causarum cognitioni præeunt judicia domo allata. Erasmus, *Sine præcipitatione judicii*, id est causâ non priùs accuratè perspectâ, quâ notatione non memini legere τὸ προκρίνειν. Alii, *sine prælatione*, i. unum alteri nè præferas: quam interpretationem antea sum amplexus, nunc repudio, quoniam idem mox Paulus inculcaret. [¶ *In alteram partem inclinando*, κατὰ πρόσκλισιν.] Sic Vetus interpres rectè exposuit, servatâ metaphorâ quæ à libripendibus sumta est. Debet enim judex quasi in lance jura litigantium appendere, ità ut in neutram partem propendeat, recto alioquin judicio non futuro. & alludit omnino Paulus ad locum Deut. 17. 11. In plerisque codicibus legitur πρόσκλησιν, sed perperàm. Nec enim προσκαλεῖν aliud quàm *provocare* significat, vel *advocare*. Itaque licebit *Per advocationem* interpretari, quasi judex advocati partibus fungatur. Sed in hac significatione, quos Latini Advocatos seu amicitiæ causâ deprecatores adhibitos vocant, à Græcis παρακλήτους, & rem ipsam παράκλησιν potiùs dici invenio. Græcus denique scholiastes videtur legisse πρόσκλησιν, quo nomine intelligit aliquem animi motum qui judicem ad temerè ferendam sententiam provocet. Erasmus, *Juxta propensionem animi*. Clemens autem duobus locis ἀπροσκλινῶς interpretatur. Nec absurdum fuerit Hesiodi vers. huc adferre ἐν ἔργοις sic utentis verbo παρακλίνειν, οἱ λυγρὰ νοεῦντες Ἄλλῃ παρκλίνωσι δίκας.

22 *Manus citò*, &c. χεῖρας ταχέως, &c. id est, Nec temerè quosvis ad Ecclesiasticam ullam functionem admitte, quantum videlicet in te est. Neque enim penès unum Timotheum residebat omnis autoritas, sed ex Ecclesiæ totius consensu factâ electione, tum demum ὁ προεστὼς nomine presbyterii per manuum impositionem consecrabat electum Domino, ut suprà, 4. 14. De manuum autem impositione alibi dictum est à nobis. ¶ *Purum*, ἁγνόν, ab alienis videlicet peccatis.

23 *Nè ampliùs esto abstemius*, μηκέτι ὑδροπότει. Abstinent à vino quidam naturâ, vel morbo, quidam voluntate: ex quibus unus erat Timotheus, minimè id quidem ex voto, aut crassa illa meriti vel Angelicæ perfectionis opinione; sed ut carnem hâc ratione domaret, sibi nimirum conscius sese hoc remedio indigere. Nihil igitur hoc pertinet ad impias Monachorum superstitiones, sed apertè potiùs damnatur omnis illa Pharisaicorum votorum obligatio: quibus religionem summam esse ferunt, vel ubi certum est mortis periculum, carnem gustare. Quanquam, quod ad vinum quidem attinet, sancti & rigidi isti homines in eo summè consenserunt, ut hoc Pauli consilio minimè, quòd ad priorem quidem partem, indigerent. Vulg. *Noli adhuc aquam bibere*. Erasmus, *Nè posthac bibas aquam*. Neutra certè interpretatio convenit. Neque enim ὑδροπότης dicitur à Græcis quisquis aquam potitat, sed qui aquam ità potat, ut à vino abstineat: quod & ipsa sententia postulat. ¶ *Pauculo*, ὀλίγῳ. Hoc addit Paulus nè calumniæ sit obnoxia hæc constitutio, quasi ad hauriendum vinum incitaret. Nec desunt etiam qui putent hunc versiculum non esse positum suo loco. ¶ *Propter stomachum tuum*, διὰ τὸν στόμαχόν σου. Id est, ventriculum, ciborum receptaculum, Celso, lib. 4. cap. 1. Nam veteribus *venter* dicitur. Alioqui στόμαχος interdum tota gula dicitur, ut Ciceroni lib. 2. De natura Deorum: interdum verò, ac (ut mihi quidem videtur) maximè propriè, ipsius gulæ postremum, ut Plinio lib. 11. cap. 37. qui proculdubio ista acceperunt à Græcis, ut facilè probare possem si noster hic esset scopus. Nam quia cohærent partes istæ, usus facilè obtinuit ut quod unius partis propriè nomen est, toti postea sit accommodatum. Ipsum autem ventrem, sive ventriculum, id est, τὴν ἄνω κοιλίαν, idonei etiam Latini autores passim *stomachum* vocarunt, Græcorum (opinor) exemplo: quamvìs eos Galenus reprehendat. Pertinet verò ad hunc locum nonnihil quod ait Celsus lib. 1. cap. 2. *Imbecillis*, inquit, *stomacho (quo in numero magna pars urbanorum, omnésque penè cupidi literarum sunt) observatio major necessaria est: ut quod vel corporis, vel loci, vel studii ratio detrahit, cura restituat*. Quòd si Paulus rectè & sanctè istas ἀσκήσεις ità præcipit sic usurpandas, ut valetudinis ratio habeatur, & meritò quidem, cùm alioquin reddantur homines ad omnia Christianæ vitæ exercenda sibi & aliis officia inutiles; quid de istis verè furiosis censendum, quibus summa religionis in ista sui, non ad cœlestia meditanda per vigilias & jejunium ratione, sed excarnificatione posita est? Qua in re ille ipse magnus Basilius non parvam reprehensionem meretur, quòd modum non tenuerit. Et hinc orta est illa detestanda Monastice votiva, non tantùm illius stultitiæ, vel potiùs amentiæ, testis; sed etiam omnis impietatis plena, quasi seipsos ultrò perdere sit vitam æternam, vel aliquid etiam amplius sibi & aliis mereri, ut illam fœdissimam Idololatriæ cloacam omittam.

24 *Quosdam verò subsequuntur*, τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. Peccata dicuntur esse πρόδηλα, id est *antè manifesta*, & suâ sponte in publicum prodeuntia, in iis quorum improbitatem Deus antè detegit quàm Ecclesiam fefellerint: ut in Simone Mago contigit, cui propterea non sunt impositæ manus, Act. 18. 17. ideóq; dicuntur illis præire ad damnationem, venusto quodam dicendi genere: quasi anteambulones quidam fuerint, à quibus admonita sit Ecclesia quis ille sit de quo agitur, ex quo efficitur ut Ecclesia jam falli non possit. Alios verò dicuntur peccata ipsa subsequi, quòd tum demum appareant cùm bonos viros ad tempus fefellerunt, quasi à tergo illis imminentia: ut in Saule, Juda, & aliis hypocritis seriùs detectis accidit. Similis ratio est etiam in bonis, quorum probitas & integritas in aliis statim patefit à Domino, in aliis vel diu negligitur, vel etiam à sceleratis quasi opprimitur. Dominus enim sua & his & illis tempora præfixit. Tantùm præstent negligentiæ & malæ conscientiæ culpam fideles ministri.

ΚΕΦ. ς'.

1 Ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν· ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται.

2 Οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν, ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοί, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. Ταῦτα δίδασκε, καὶ παρακάλει.

3 Εἴτις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ,

4 Τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας· ἐξ ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι, ὑπόνοιαι πονηραί,

5 Παραδιατριβαὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν· ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων.

CAP. VI.

Quicunque sub jugo sunt servi, suos dominos omni honore dignos ducunto, [a] nè nomen Dei & doctrina blasphemetur.

Qui verò fideles habent dominos, nè eos contemnant quòd fratres sint, sed potiùs inserviant, quòd fideles sint ac dilecti, qui beneficentiam illam itidem capessunt. [b] Hæc doce, & exhortare.

Siquis diversam docet doctrinam, neque accedit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, & ei quæ secundùm pietatem est doctrinæ,

Is inflatus est, nihil sciens, sed insaniens circa quæstiones ac pugnas de verbis: ex quibus nascitur invidia, lis, maledicentiæ, suspiciones malæ,

Perversæ exercitationes hominum mente corruptorum, & qui privati sunt veritate, & quæstui habent pietatem. abscede ab iis qui ejusmodi sunt.

CAP. VI.

Quicunque sunt sub jugo servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, nè nomen Domini & doctrina blasphemetur.

Qui autem fideles habent dominos, non contemnant quia fratres sunt, sed magis serviant, quia fideles sunt & dilecti, qui beneficii participes sunt. Hæc doce, & exhortare.

Siquis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, & ei quæ secundùm pietatem est doctrina,

Superbus est, nihil sciens, sed languens circa quæstiones & pugnas verborum: ex quibus oriuntur invidia, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ,

Conflictationes hominum mente corruptorum, & qui veritate privati sunt, existimantium quæstum esse pietatem.

1 Subjicit etiam Canonas de servorum officio in dominos: qua de re non dubium est quin tunc multæ fuerint agitatæ quæstiones ab iis qui ex Evangelio arripiunt publici perturbandi officii occasiones. Primus autem Canon est, Servi fideles, dominos infideles nacti, nihilominus summâ fide eis serviunto. [a] Ratio, nè Deus videri possit Evangelii doctrinâ homines ad rebellionem & res omnes malas incitare. 2 Secundus Canon, Fideles servi Dominos fideles nacti, nè fraterno nomine abutuntor, sed tantò libentiùs eis obsequuntor. [b] Conclusio universalis, hæc omnia non tantùm esse simpliciter docenda, sed etiam cum exhortationibus sedulò inculcanda. 3 Eos qui in sermonibus Christi (id est doctrina pietatis) non acquiescentes in vanis quæstionibus (vana enim sunt talia omnia) & se & alios fatigant, gravissimè damnatos, extra Ecclesiam ejicit, ut superbos qui in Christi doctrina non acquiescant; ut mendaces impostores, qui meram vanitatem crepent; ut insanos, qui de rebus nihili tantopere laborent; ut pessimas pestes, qui sint maximarum contentionum autores, & mentes ac judicium hominum corrumpant; denique ut profanos & impios, qui pretioso illo pietatis ac religionis nomine ad turpe lucrum abutantur.

---

1 *Quicunque*, ὅσοι. Rectè. Primùm enim agit de servorum Christianorum officio, qui dominos habebant non Christianos, ut apparet ex subjecta ratione.

2 *Qui beneficentiam illam*, &c. οἱ τῆς εὐεργεσίας, &c. Itaq; non sunt appositè interpretati hunc locum, qui de servorum in dominos obsequiis hoc intellexerunt, ut Syrus interpres, quasi placere fidelibus heris dicantur fidelium servorum obsequia. Nec meliùs conveniunt aliæ hujus loci expositiones in Græcis scholiis allatæ. Apparet enim τὴν εὐεργεσίαν addito articulo vocari, quam consuevit τὴν χάριτα dicere, beneficentiam Dei nimirum in Christo

nobis

nobis oblatam, quam ut servi sic etiam hi Domini fideles capessant: puto enim particulæ *ἀντὶ* vim hìc esse observandam, ut sit hujus loci hæc sententia. Siqui dominos habent fideles, nè hanc occasionem arripiant non fungendi officio suo, quòd in Christo sint dominorum suorum fratres: imò eò libentiùs pareant quòd Deus illos subjecerit dominis fidelibus: & hoc illis sufficiat quòd in iis quæ ad vitam æternam spectant, heros habeant ejusdem benevolentiæ Dei socios. Nam si infidelibus etiam dominis parendum, quantò magìs requirit à nobis Deus istam subjectionem, cùm nos amicis suis subjecit?

3 *Diversam docet doctrinam*, ἑτεροδιδασκαλεῖ. Vide suprà, 1. 3. Vulg. *Aliter docet*, ambiguè. Posset enim hoc non ad id quod docetur, sed ad docendi duntaxat modum referri. Est autem hoc quoque interdictum, ut infrà, 6. 10. & 2. Timoth. 1. 13. Erasmus, *Diversam sequitur doctrinam*, ambiguè. Agitur enim hìc non de discipulis sed de doctoribus.

4 *Insaniens*, νοσῶν. Cicero Tusc. 3. *Nomen Insaniæ significat mentis ægrotationem & morbum*. Sic igitur Erasmus hunc locum rectè omnino expressit. Vulg. *Languens*. ¶ *Pugnas de verbis*, λογομαχίας. Verba opponit rebus. λογομαχίαν ergò vocat inanem de verbis non de rebus concertationem: *verba* tamen etiam nominans quæcunque res nihil habent solidi, aut ex quibus possit utilitas aliqua comparari. Erasmus, *Disputationum pugnas*. malè, cùm hoc nomine non tam contentiosi disputatores reprehendantur, quàm ipsæ inanes simul & rixosæ disputationes.

5 *Perversæ exercitationes*, παραδιατριβαί. Vetusti nostri codices scriptum habent διαπαρατριβαὶ id est, *assidui attritus*, ut legit etiam Syrus interpres. Mutuò enim sese atterunt Sophistæ, & suâ scabie alii alios inficiunt, ut Græcus Scholiastes explicat. Sed mihi potiùs probatur recepta lectio. Porrò διατριβὰς vocant Græci quas Quintilianus *scholarum exercitationes* appellat. Itaque significat Paulus, istis inanibus quæstionibus homines quasi in ludo quodam impudentiæ & improbitatis exerceri. quod designat præpositio παρὰ, ut sinister prorsus istarum exercitationum usus declaretur. Sunt enim veræ διατριβαὶ ad acuendum ingenium, confirmandum judicium, veritatis denique investigationem comparatæ. in istis verò obtunditur animus, pervertitur judicium, veritatis denique lux omnis exstinguitur. Exemplum quæris? Propone tibi scholasticæ Theologiæ facultates, quas vocant, & viva istius inanissimæ vanitatis exemplaria contemplaberis. Hìc tamen nascuntur quos solos doctores & magistros nostros vocant: nempe ut ipsis etiam nominibus Pharisæos referant. Vulgata, *Conflictationes*, non expressâ præpositione. Erasmus, *Supervacaneæ conflictationes*, cùm *pestiferas* potiùs dicere debuerit. ¶ *Abscede*, ἀφίστασο. Hoc non legit Vetus interpres. reperimus tamen in omnibus Græcis nostris exemplaribus, excepto Claromontano.

---

6 Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας.
7 Οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα.
8 Ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα.
9 Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβεράς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν.
10 Ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία· ἧς τινες ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύναις πολλαῖς.
11 Σὺ δέ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, ταῦτα φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πρᾳότητα.
12 Ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως· ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης, καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων.
13 Παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν,
14 Τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν, ἄσπιλον, ἀνεπίληπτον, μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·
15 Ἣν καιροῖς ἰδίοις δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων·
16 Ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται· ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον. ἀμήν.
17 Τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν·
18 Ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικούς·
19 Ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς.
20 Ὦ Τιμόθεε, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως·
21 Ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν. Ἡ χάρις μετὰ σοῦ. Ἀμήν.

Πρὸς Τιμόθεον πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Λαοδικείας, ἥτις ἐστὶ μητρόπολις Φρυγίας τῆς Πακατιανῆς.

Est autem quæstus magnus pietas cum animo suâ sorte contento.
Nihil enim intulimus in mundum, videlicet nec efferre quicquam possumus.
Sed habendo alimenta, & quibus tegamur, hæc nobis satìs erunt.
Qui verò volunt ditescere, incidunt in tentationem & laqueum, & cupiditates multas amentes & damnosas, quæ demergunt homines in exitium & perniciem.
Siquidem radix omnium malorum est amor pecuniæ: quam quidam dum appetunt, aberrarunt à fide, & seipsos undiquaque transfixerunt doloribus multis.
Tu verò, ô homo Dei, ista fuge: sectare autem justitiam, pietatem, fidem, charitatem, tolerantiam, lenitatem.
Decerta præclarum illud certamen fidei: apprehende vitam æternam, ad quam & vocatus es, & professus præclaram illam professionem in conspectu multorum testium.
* Denuncio tibi coram Deo qui vivificat omnia, & Jesu Christo, qui † testatam fecit coram Pontio Pilato præclaram illam professionem,
Ut serves hanc præceptionem incontaminatus & irreprehensibilis, usque ad illustrem illum adventum Domini nostri Jesu Christi:
Quem præstitutis temporibus suis ostendet ille ‖ beatus Princeps, Rex ille regum, & Dominus dominorum:
Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessam, * quem vidit nemo hominum, neque videre potest: cui honor & robur æternum. Amen.
Iis qui sunt in hoc seculo divites denuncia nè efferantur animo, † neque spem ponant in divitiis incertis, sed in illo Deo vivo, qui præbet nobis omnia copiosè ad fruendum:
Ut sint benefici, ut divites sint operibus bonis, faciles ad impertiendum, faciles convictûs:
Congerentes sibi pro thesauro ‖ fundamentum bonum in posterum, ut apprehendant æternam illam vitam.
O Timothee, depositum illud custodi, & aversare profanos illos de rebus inanibus clamores, & oppositiones falsò nominatæ notitiæ:
Quam nonnulli præ se ferentes, circa fidem aberrarunt à scopo. Gratia sit tecum. Amen.

Ad Timotheum prima missa fuit Laodiceâ, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia.
Nihil enim intulimus in mundum, haud dubium quòd nec auferre quid possimus.
Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti simus.
Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem & laqueum, & desideria multa inutilia & nociva, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.
Radix enim omnium malorum est cupiditas: quam quidam appetentes erraverunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.
Tu autem, ô homo Dei, hæc fuge: sectare verò justitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem.
Certa bonum certamen fidei: apprehende vitam æternam, in qua vocatus es, & confessus bonam confessionem coram multis testibus.
Præcipio tibi coram Deo qui vivificat omnia, & Christo Jesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem,
Ut serves mandatum sine macula, irreprehensibile, usque in adventum Domini nostri Jesu Christi:
Quem suis temporibus ostendet beatus, & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium:
Qui solus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest: cui honor & imperium sempiternum. Amen.
Divitibus hujus seculi præcipe non sublime sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, (qui præstat nobis omnia abundè ad fruendum:)
Bene agere, divites fieri in bonis operibus, facilè tribuere, communicare:
Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam.
O Timothee, depositum custodi, devitans profanas vocum novitates, & oppositiones falsi nominis scientiæ:
Quam quidem promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.

Scripta fuit ex Laodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

6 Venustè detorquet nomen quæstûs, confitens pietatem esse maximum lucrum, sed diversâ prorsus ratione, quoniam videlicet veram sufficientiam affert.
7 Stultitiam eorum irridet qui rebus caducis adeò cupidè inhiant, ut expleri nullo modo possint, cùm tamen eo quod supra modum est frui non possint.
9 Aliâ ratione Timotheum ab avaritia deterret, nempe quòd infinitas easque nocentissimas cupiditates secum trahat, quibus seipsos avari excarnificant eousque ut fidem etiam & salutem suam abjiciant.
11 Peculiaris exhortatio ad varias virtutes, quibus pastores in primis ornatos esse oporteat. * *Suprà* 5. 31. † *Matt.* 27. 11. *Joan.* 18. 57. 14 Gravissima obtestatio, ut summâ fide superiora omnia serventur, intentis in Jesu Christi adventum oculis, cujus gloria vano hujus mundi splendori, & potentia omnibus imperiorum terriculamentis sit opponenda. ‖ *Suprà*, 1. 11. *Apoc.* 17. 14. & 19. 16. * *Joan.* 1. 18. 17 Addit veluti auctarium, severam admonitionem ad divites spectantem, ut imprimis à duabus pestibus sibi caveant, superbia nimirum & spe fallaci, quibus tres excellentes virtutes opponit, spem in Deum illum vivum, beneficentiam in proximum, & morum facilitatem. † *Marc.* 4. 19. *Luc.* 12. 15. 19 Laus beneficentiæ ab effectis, quòd sit firmum spiritûs Dei in nobis habitantis, ac proinde salutis nobis donandæ testimonium. ‖ *Matt.* 4. 7. & 6. 20. 20 Præcipuam omnium superiorum admonitionum repetit animo omnium ministrorum verbi altiùs infigendam, nempe ut inanem sophistices garrulitatem fugiant, in sinceræ doctrinæ simplicitate permanentes.

---

6 *Est autem quæstus*, ἔστι δὲ πορισμὸς. Venustè detorquet *quæstûs* nomen, acsi dicat, Metiuntur isti Christianismum lucro: & sanè maximum est lucrum, sed diversâ prorsus ratione. Veras enim opes suppeditat, animum pium videlicet, & suâ sorte contentum. ¶ *Cum animo suâ sorte*, &c. μετὰ αὐταρκείας. *Quòd sis* (inquit ille) *esse velis, nihilque malis*. Sed hoc quidem fuerit hominis prorsus stupidi, nisi eâ sit conditione in qua meritò acquiescat. Eam autem unus demum Christus suppeditat, in quo sunt omnes veri thesauri absconditi. Vulgata ad verbum, *Cum sufficientia*.

8 *Hæc nobis satìs erunt*, ἀρκεσθησόμεθα. Vulg. *Contenti simus*. Illud verò rectiùs est: etiamsi ex Hebræorum idiotismo possit futurum indicativi pro imperandi modo accipi. Sic enim ostendit Paulus quàm bene speret, tum de se, tum de Timotheo & ipsius collegis.

9 *Qui verò*, οἱ δὲ. Vulg. *Nam*, οἱ γάρ. quod est expressius. ¶ *Volunt*, οἱ βουλόμενοι. id est, qui huc feruntur ut quàm citissimè ditescant. Menander, Οὐδεὶς ἐπλούτησε ταχέως, δίκαιος ὤν. ¶ *Cupiditates multas amentes*, πολλὰς ἐπιθυμίας ἀνοήτους. Vulg. *Desideria multa inutilia*. Legit enim ἀνονήτους.

10 *Radix*, &c. ῥίζα, &c. Huc pertinent duæ nobiles sententiæ, una Bionis, qui φιλαργυρίαν, id est *pecuniæ cupiditatem*,

vocabat κακίας μητρόπολιν, *vitii metropolin:* altera Timonis, qui duo esse dicebat malorum elementa, ἀπληστίαν καὶ φιλοδοξίαν, id est, *inexplebilem opum aviditatem & gloriæ appetitionem.* ¶ *Amor pecuniæ*, φιλαργυρία. Vulgata, *Cupiditas*, vocabulo nimiùm generali. Erasmus, *Studium pecuniæ.* Ovidius *amorem nummi* vocavit, in illo versiculo, *Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit.* ¶ *Undiquaque transfixerunt*, περιέπειραν. Dolor & cura videntur animum quodammodo perfodere, avaritiæ nimirum messis, ut loquitur Euripides. Est autem περιπείρειν *circumcirca infigere & perforare.* Vulg. *Inseruerunt.* Erasmus, *Implicuerunt.* neuter satis expressé. Nos in vernaculo nostro sermone diceremus, *Ils se sont enferrés de toutes parts.*

11 *O homo Dei*, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ. Heb. איש האלהים *isch haelohim*, id est, quem Spiritus Dei regit, ut prophetam & Dei interpretem. Vide 2. Tim. 3. 17.

12 *Decerta*, ἀγωνίζου. Jam sæpe admonuimus Hebræos & Atticos etiam scriptores istâ constructione delectari.

13 *Qui vivificat*, τοῦ ζωοποιοῦντος. Id est, qui dat vitam omnibus, & omnia conservat. Heb. מחיה *mechaijeh.* ¶ *Coram Pontio Pilato*, ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου. Vulg. & Erasmus, *Sub Pontio Pilato.* id est, Pontio Pilato præside. Incidit enim Christi prædicatio & mors in id tempus quo Pilatus Judæam administravit. Sed ἐπὶ malo interpretari *coram* vel *apud*, ut respondeat hoc membrum illi quod paulò antè dixerat, ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων, *coram multis testibus.* Nam ἐπὶ etiam ità accipitur Matt. 28. 14. & hæc confessio disertè describitur Joan. 18. 37.

14 *Hanc præceptionem*, τὴν ἐντολήν. Heb. מצוה *mitsuah*, id est, *præceptum:* sed hoc loco generaliter significat Apostolus omnia quæ Timotheo suo in hac epistola præscripsit, ideóq; *præceptionem* vertere malui quàm *præceptum.* porrò quæ sequuntur epitheta, meo judicio ad Timotheum ipsum referuntur, vel ob eam causam quòd nomine τῆς ἐντολῆς videatur demum significare illam officii rationem quam ei totâ epistolâ præscripsit.

15 *Princeps*, δυνάστης. Vel *dynastes*, ut diximus Luc. 1. 52. Nolim autem ego curiosiùs ista distinguere, quia potiùs hâc tanquam synonymorum congerie voluit summam & unicam illam Dei potentiam declarare. ut qui non modò reliquis quibusvis sit infinitis modis potentior, sed etiam illos sibi pleno jure subjectos habeat, denique à seipso solus habeat omnia. Siquis tamen malit distinguere, dicam à certis gradibus ad summa pergere Apostolum. Nam dynasta est regibus inferior dignitate, rex verò domino, quod ad subjectos quidem suos attinet. ¶ *Rex ille regum*, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων. Hebr. מלך מלכים *melech melachim*, id est, summus & potentissimus rex. βασιλευόντων verò dixit Hebræorum more, pro βασιλέων, & κυριευόντων pro κυρίων, ut nullum hîc quærendum sit mysterium. Sed quorsum hæc Apostolus? nempe ut omnium principum minis oppositâ Dei potentiâ, in nostra statione fortiter permaneamus.

17 *In hoc seculo*, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, i. rerum ad hanc vitam pertinentium, quibuscum comparantur, qui sunt bonorum operum divites. ¶ *Vivo*, ζῶντι. Heb. אל חי *el chai.* id est verè existenti & æterno. Nam Deo opponit caducam opum naturam, ideo exprimendus est articulus.

18 *Ut sint benefici*, ἀγαθοεργεῖν. Vulgata, *Bene agere*, malé. Nam Apostolus de juvandi studio propriè hîc agit & beneficentia. ¶ *Faciles convictûs*, κοινωνικούς. Comes est divitiarum arrogantia: quo fit ut ægrè se dimittant divites ad tenuiorum hominum consuetudinem, cùm nulla virtus eos æquè exornet atque morum facilitas: quam meritò summopere laudat in futuro imperatore Cicero pro Lege Manilia. Hâc virtute qui carent, dicuntur ἀκοινώνητοι sive αὐθάδεις, *asperi & fastuosi.* ex quo etiam intelligitur κοινωνικοὺς Erasmum non satìs expressè interpretari *communicantes.* Nos κοινωνικὸν ad verbum possimus in vernaculo nostro sermone interpretari *communicatif.*

19 *Fundamentum bonum*, θεμέλιον καλόν. Hoc opponit opum humanarum incertæ ac fluxæ naturæ. Sed (dicet aliquis) an ullis nostris operibus spes nostra nititur? Minimè verò, ut testatur Apostolus Rom 3. 2, 7. & 4. 2. & singulis penè versiculis. sed tamen quatenus sunt nostræ fidei testimonia, ac proinde nostræ in Christo reconciliationis, dicuntur vocationem & electionem firmam, nostrî videlicet respectu, efficere, 2. Pet. 1. 10. ¶ *Æternam vitam*, τῆς αἰωνίου ζωῆς. Vulg. *Veram vitam*, id est, τῆς ὄντως ζωῆς, ut habet Claromontanus codex & Syrus interpres.

20 *Depositum illud custodi*, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον. *Depositum* proculdubio vocat sanam Evangelii doctrinam, & dona quæcunque ad Ecclesiæ ædificationem, veluti depositum, Deus commiserat Timotheo. Servat autem depositum, qui ità se gerit ut causam non habeat depositarius cur hoc illi eripiat. Est verò diligenter notanda hæc formula, quamvìs non omnia respondeant iis regulis quas de deposito tradunt Jurisconsulti. Quàm impudenter autem hoc loco abusi sint nonnulli, quasi recondita quædam docuerint Apostoli nonnullos discipulos, præter illa quæ palàm & voce & scriptis prodiderunt, & quos sequuntur hodie qui verbum quoddam ἄγραφον suis superstitionibus & impietati obtendunt, docet egregiè & ex professo Tertullianus lib. de Præscriptionibus. ¶ *De rebus inanibus clamores*, κενοφωνίας. Hoc titulo exornat Paulus non minùs spinosas quàm & clamosas & inanes, atq; adeò profanas tum Philosophastrorum tum Sophistarum concertationes. quamobrem etiam postea meminit ἀντιθέσεων, id est, *oppositionum*, cùm perpetuò quæstiones ex quæstionibus apud illos nascantur. Vulg. *Vocum novitates*, id est, καινοφωνίας. ut citatur etiam hic locus ab Augustino tractatu in Joan. 98. & apud Chrysostomum & Ambrosium & Basilium; quod & ipsum non caret offendiculo, atq; etiam plerumque conjunctum est magno cum solidæ doctrinæ detrimento, & magnam ingenii vanitatem arguit: veluti si pro Angelis Genios dicas, pro Baptismo Lotionem, pro Fide Confidentiam, pro Ecclesia Rempublicam vel Civitatem, pro Presbyterio Senatum, & cætera id genus profanè & falsis rationibus innovata: de quibus hodie sibi mirificè placent nonnulli, qui tamen utinam intra verba peccarent. Alteram nihilominus lectionem huic antepono.

21 *Præ se ferentes*, ἐπαγγελλόμενοι. Vulg. *Promittentes.* Erasmus, *Profitentes.* Ego verò puto τὸ ἐπαγγέλλεσθαι hoc loco non tantùm referri ad professionem quæ verbo fiat, sicut solent ambitiosi homines gloriosè virtutes suas jactare; sed ad totam habitûs, gestûs, vitæ deniq; rationem, quam illi ità comparant ut etiam tacentes, imperitis quidem hominibus, nihil nisi sublime & arduum de se promittant. Suprà, 2. 10. eâdem quidem significatione, sed in summa laude, ponitur idem verbum, ubi jubet Paulus Christianas mulieres non cincinnis, non auro, non margaritis, sed honesto habitu & bonis præcipuè operibus ornari: quod, inquit, decet eas mulieres quæ pietatem spondeant, id est, quæ pietatem & sanctimoniam de se promittant omnibus à quibus conspiciuntur. ¶ *Aberrarunt à scopo*, ἠστόχησαν. Vide infrà, 2. Tim. 2. 18.

22 *Laodiceâ*, ἐν Λαοδικείας. Potiùs hæc epistola ob eas causas quas exposui suprà, 1. 2. & 4. 13. vel Philippis, vel ex alia Macedoniæ urbe scripta est, adstipulante etiam nobis uno manuscripto codice, in quo scriptum est ἐγράφη ἀπὸ Μακεδονίας, *Scripta est è Macedonia:* quod etiam impressit Frobenius in Græco argumento quod huic epistolæ præfigi solet. Quod autem ad Phrygiam Pacatianam attinet, nusquam hoc epitheton apud illius ætatis Scriptores legitur, sed apud recentiores illos qui Romani imperii jam inclinantis provincias descripserunt, adeò ut ex hoc etiam loco constare possit multo post has scriptas epistolas tempore istiusmodi subscriptiones additas fuisse, ab aliquibus plerumque vel indoctis, vel certè non satìs attentis. Claromontanus verò codex habet πρὸς Τιμόθεον πρώτη ἐπληρώθη: neque loci meminit unde missa fuerit.

ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ ἡ πρὸς ΤΙΜΌΘΕΟΝ Ἐπιστολὴ β'.

EPISTOLA PAULI Apostoli ad TIMOTHEUM II.

ΚΕΦΑ'Λ. α.

Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,

2 Τιμοθέῳ ἀγαπητῷ τέκνῳ, χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

Cap. I.

Paulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, secundùm promissionem vitæ quæ est in Christo Jesu,

Timotheo dilecto filio *sit* gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & Christo Jesu Domino nostro.

Cap. I.

Paulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, secundùm promissionem vitæ quæ est in Christo Jesu,

Timotheo charissimo filio, gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & Christo Jesu Domino nostro.

1 *Secundùm promissionem*, &c. κατ' ἐπαγγελίαν, &c. i. à Deo legatus ut annunciem vitam quam promisit in Christo Jesu. Ità ostendit novum non esse Evangelium, sed illud ipsum quod promisit Deus per Prophetas: deinde præstantiam quoque muneris

ris Apostolici declarat, quo nobis donatur id quod Deus antè promiserat. Postremò in quo hæc omnia resideant, & quò ferantur, ostendit, nempe ut in Christo serventur homines. Itaque lectorem moneo etiam atque etiam nè epistolarum Pauli ἐπιγραφὰς leviter prætereat, ut quæ soleant inimitabili quadam brevitate totius Evangelici mysterii summam complecti, ut vel salvis illis habeat Ecclesia quod omnibus hæreticis opponat.

2 *Misericordia*, ἔλεος. Vide superioris epistolæ cap. 1. 2.

---

3 Χάριν ἔχω τῷ Θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας.

4 Ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, μεμνημένος σου τῶν δακρύων, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ·

5 Ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἥτις ἐνῴκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωΐδι, καὶ τῇ μητρί σου Εὐνίκῃ· πέπεισμαι δὲ ὅτι καὶ ἐν σοί.

6 Δι' ἣν αἰτίαν ἀναμιμνήσκω σε ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, ὅ ἐστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου.

7 Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς Πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως, καὶ ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ.

8 Μὴ οὖν ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου ἡμῶν, μηδὲ ἐμὲ τὸν δέσμιον αὐτοῦ, ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ δύναμιν Θεοῦ·

9 Τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ· οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων.

10 Φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου·

11 Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστολος, καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν.

12 Δι' ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω· ἀλλ' οὐκ ἐπαισχύνομαι· οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παραθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν.

13 Ὑποτύπωσιν ἔχε ὑγιαινόντων λόγων, ὧν παρ' ἐμοῦ ἤκουσας ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

14 Τὴν καλὴν παρακαταθήκην φύλαξον διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν.

15 Οἶδας τοῦτο, ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὧν ἐστι Φύγελλος καὶ Ἑρμογένης.

16 Δῴη ἔλεος ὁ Κύριος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ· ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπαισχύνθη.

17 Ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ, σπουδαιότερον ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε.

18 Δῴη αὐτῷ ὁ Κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. καὶ ὅσα ἐν Ἐφέσῳ διηκόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις.

Gratiam habeo Deo, * quem colo à majoribus cum pura conscientia, prout continuam tui memoriam teneo in deprecationibus meis nocte ac die:

Expetens te videre, memor tuarum lacrymarum, ut gaudio replear:

Memoriâ repetens eam quæ in te est non simulatam fidem, quæ habitavit priùs in avia tua Loide, & matre tua Eunica: persuasus sum autem quòd in te quoque.

Quam ob causam in memoriam revoco tibi ut exsuscites donum Dei quod est in te per impositionem manuum mearum.

Non enim dedit nobis Deus spiritum formidinis, sed potentiæ, & charitatis, & sanitatis animi.

Nè igitur te pudeat testimonii Domini nostri, neque te pudeat mei, qui sum vinctus ipsius: sed esto mecum particeps afflictionum Evangelii ex potentia Dei:

Qui servavit nos, & vocavit, † vocatione sanctâ: non ex operibus nostris, sed ex suo præstituto, & gratia, quæ data quidem est nobis in Christo Jesu ‖ ante tempora seculorum:

Sed facta nunc est conspicua per conspicuam apparitionem servatoris nostri Jesu Christi, qui tum mortem fecit evanescere, tum vitam & incorruptibilitatem in lucem produxit per Evangelium.

* Cujus causâ constitutus sum ego præco & Apostolus ac doctor Gentium.

Quam ob causam & hæc patior: a sed non pudefio. novi enim cui crediderim, & mihi persuasum est eum posse depositum illud meum in illum diem servare.

Expressam formam teneto sanorum sermonum, quos à me audisti cum fide & charitate quæ est in Christo Jesu.

Præclarum illud depositum custodi b per Spiritum sanctum qui inhabitat in nobis.

Nosti hoc quòd se averterint à me omnes qui sunt in Asia: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.

Præstet misericordiam Dominus Onesiphori familiæ: quoniam sæpe me recreavit, & catenam meam non erubuit.

Imò cùm esset Romæ studiosissimè quæsivit me, & invenit.

Det ei Dominus ut inveniat misericordiam apud Dominum in die illo. quàm multa etiam Ephesi subministrarit, tu optimè nosti.

Gratias ago Deo, cui servio à progenitoribus in conscientia pura, quòd sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis nocte ac die:

Desiderans te videre, memor lacrymarum tuarum, ut gaudio implear:

Recordationem accipiens ejus fidei quæ est in te non ficta, quæ & habitavit primùm in avia tua Loide, & matre tua Eunice: certus sum autem quòd & in te.

Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei quæ est in te per impositionem manuum mearum.

Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, & dilectionis, & sobrietatis.

Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum ejus: sed collabora Evangelio secundùm virtutem Dei:

Qui nos liberavit & vocavit vocatione sanctâ: non secundùm opera nostra, sed secundùm propositum suum, & gratiam quæ data est nobis in Christo Jesu ante tempora secularia:

Manifestata est autem nunc per illuminationem salvatoris nostri Jesu Christi, qui destruxit quidem mortem, illuminavit autem vitam & incorruptionem per Evangelium.

In quo positus sum ego prædicator & Apostolus, & magister Gentium.

Ob quam causam etiam hæc patior: sed non confundor. scio enim cui credidi, & certus sum quia potens est depositum meum servare in illum diem.

Formam habe sanorum verborum, quæ à me audisti in fide & in dilectione in Christo Jesu.

Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum qui habitat in nobis.

Scis hoc, quòd aversi sunt à me omnes qui in Asia sunt: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.

Det misericordiam Dominus Onesiphori domui: quia sæpe me refrigeravit, & catenam meam non erubuit.

Sed cùm Romam venisset, solicitè me quæsivit, & invenit.

Det illi Dominus invenire misericordiam à Domino in illa die. & quanta Ephesi ministravit, tu meliùs nosti.

* *Act.* 22. 3.

3 Scopus epistolæ præcipuus est Timotheum confirmare, ut fortiter ad extremum usque perseveret, propositâ primùm suâ in eum benevolentiâ, deinde commemoratis excellentibus donis, quæ velut hæreditaria exstare voluerat Dominus in Timotheo & ipsius majoribus, quæ quidem ipsi tantò magis Deo obstringant.

6 Difficultatibus ingruentibus monet invictam Spiritûs virtutem opponendam, quâ sumus à Deo donati.

8 Crucis ignominiam non modò probrosam esse negat, sed etiam honorificentissimam esse probat: primùm, quòd Evangelium, cujus causâ pii affliguntur, sit testimonium Christi; secundò, quòd in illis demum eluceat summa Dei virtus. 9 Ostendit quantis beneficiis Deus fortiter asserendæ suæ gloriæ cum salute nostra conjunctæ nos obstrinxerit, commemoratis hujus salutis nostræ causis, nempe gratuito illo & æterno Dei præstituto de nobis in Christo venturo servandis. unde factum sit ut à Deo tandem gratis per Evangelii prædicationem, ad Christum mortis destructorem & immortalitatis autorem vocaremur. † 1.*Cor*.1.1. ‖ *Rom*.16.25. *Ephes*.1.4. *Coloss*. 1.26. *Tit*. 1. 2. * 2.*Tim*.2.7. 11 Evangelium illud est quod prædicavit Apostolus. 12 Apostolatum suum inexspectato argumento confirmat, nempe quòd mundus illud ferre non posset, ac proinde ipsum ejus præconem persequeretur. a Proposito suo exemplo, ostendit quomodo futurum sit, ut nos crucis Christi non pudeat, nempe si certi simus Deum & posse & velle salutem, quam veluti penès se depositam habet, nobis in illum diem servare. 13 Exprimit qua potissimùm in re oporteat ipsum esse quàm constantissimum, nempe & in ipsa doctrina, cujus epitomæ sunt fides & charitas; deinde in ipsa ejus tradendæ ratione, cujus velut expressam effigiem in Apostolo Timotheus cognoverat. 14 Amplificatio à dignitate tantæ rei penès ministros depositæ. b Occupatio, arduum quidem id esse præstare, sed potentissimum esse Dei Spiritum, qui suâ virtute nos intus donarit. 15 Occurrit offendiculo propter Apostatas quosdam exorto, eorum etiam nomina exprimendo ut ab omnibus dignoscerentur. Sed iis opponit unius hominis singularem fidem, ut vel unicum bonum exemplum malis omnibus præponderet.

---

3 *A majoribus*, ἀπὸ προγόνων. Hebr. מאבות *meaboth*. id est majorum meorum vestigia secutus, nempe Abrahami, Isaaci, Jacobi, & aliorum deinceps à quibus sum ortus, & quasi per manus veram religionem accepi, ut Act. 24. 14. Neque enim de Pharisaismo sed de Christianismo suo disserit. ¶ *Prout continuam*, ὡς ἀδιάλειπτον, &c. Vulg. *Quòd sine intermissione*, ità videlicet ut ὡς accipiatur pro ὅτι, quod durius est. & assentior doctissimo Camerario, qui ὡς ἔχω nihil aliud putat declarare quàm ἔχων, id est, *In memoria retinens*.

6 *Ut exsuscites*, ἀναζωπυρεῖν. Est igitur donum Dei viva quædam flamma in cordibus nostris accensa, quam nituntur caro & Satan suffocare: nos contrà magìs ac magìs fovere ac sopitam suscitare oportet. ¶ *Per impositionem manuum mearum*, διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. Vide 1. Tim 4. 14. & 5. 22.

7 *Spiritum timiditatis*, πνεῦμα δειλίας. Id est, afflatum quo percellamur & perterrefiamus, ut ii quos vult Dominus perdere. Nam in hac formula loquendi dicitur Spiritus metonymicè, ex Hebræorum more, motus in animis nostris vi quâdam extrinsecà impellente excitatus, nempe vel à Spiritu sancto, vel contrà tum à Spiritu malo, tum à mala nostra voluntate, pro varia motûs qualitate, ut *spiritus fidei*, *sapientiæ*, *constantiæ*, & similes: quibus opponuntur *spiritus vertiginis*, *avaritiæ*, *furoris*, *formidinis*, & siqui sunt hujusmodi. ¶ *Charitatis & sanitatis animi*, ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ. Hæc effecta tacitè opponit totidem prorsus contrariis spiritibus. nam qui pravis affectibus rapiuntur, coercendi sunt quominus alios offendant, ut qui insaniant. Contrà Spiritus Dei animos nostros componit ut omnibus prodesse studeamus, & verè simus mentis compotes: cùm cæteri mortales vel desipiant, vel insaniant. Itaque σωφρονισμὸν non converti *Sobrietatem* (quod ambiguum est, nec satìs Latinum) sed *animi sanitatem*: quod ipsa verbi notatio declarat. Plato lib. 1. de Rep. τὸ σωφρονεῖν ἐναντίον ἐστὶ τοῦ μαίνεσθαι. Castellio *Frugalitatem* convertit, admodum ineptè. Vide Mar. 5. 15.

8 *Ipsius*, αὐτοῦ. id est, ipsius causâ. Eph. 3. 1. sic vocat afflictiones Evangelii quæ pro Evangelio perferuntur. ¶ *Esto mecum particeps afflictionum Evangelii*, συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ. Evangelium dicitur quodammodo affligi in iis à quibus annunciatur: nisi (quod simplicius est) *Evangelium* accipiamus pro ipsius annunciatione cum qua sit crux conjuncta. Vulg. *collabora Evangelio*. ¶ *Ex potentia*, κατὰ δύναμιν, id est fretus potentiâ Dei, vel Evangelio quod est secundùm potentiam Dei. id est in quo planè se exserit Dei potentia: quasi scriptum sit, τῷ κατὰ δύναμιν, &c. quam articuli ellipsin sæpissime jam observavimus. Sed hoc est duriusculum.

9 *Præstituto & gratia*, πρόθεσιν καὶ χάριν, id est proposito, eóque gratuito. Diximus autem de proposito Rom. 8. 28, & 29. & in caput primum epistolæ ad Ephesios. ¶ *Data est*, τὴν δοθεῖσαν. Datam esse dicit nobis gratiam ab æterno, ad quam videlicet ab æterno sumus prædestinati. Sunt enim omnia Deo præsentia, sed suo tempore nobis re ipsâ exhibetur quod ab æterno de nobis Deus statuit. Meminerimus autem à posteriore colligere nos gratìs prædestinatos, ideóque doctrinam de prævisa fide vel operibus repugnare Dei gratiæ ex diametro. ¶ *In Christo Jesu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Meritò hoc addit. est enim unus Christus is in quem gratia & præstitutum Dei feruntur. Vide Ephes. 1. 4, & 5. ¶ *Ante tempora seculorum*, πρὸ χρόνων αἰωνίων, i. inquit Erasmus,

Ante

Ante tempora æterna. Verùm quid possis ante æternitatem imaginari? itaq; vocari puto *tempora seculorum*, annorum seriem qui à seculorum principio fluxerunt, ut idem prorsus significet *Ante tempora seculorum*, atque *Ante jacta mundi fundamenta:* siquidem tempus cum mundo cœpit. Bis autem omnino utitur Paulus hâc formulâ, nempe hoc loco, & Tit. 1. 2.

10 *In lucem produxit*, φωτίσαντος. id est fecit ut illucesceret vita. Vulg. ineptè, *Illuminavit vitam*. Respondet enim τὸ φωτίζειν, hoc in loco, verbo Hebræo הֵאִיר *heir* in conjugatione hiphil. Nam de vita illa immortali perinde ut de corusco lumine loquitur, ex Scripturæ more. [Sed notandum est præterea Pauli insigne artificium hoc in loco.] Cùm enim soleat nomen τῆς ἐπιφανείας tribuere alteri Christi adventui, ut epistolâ 6. 14. & 2. Thessalon. 2. 8. & infrà, 4. 1, & 5. & Tit. 2. 3. (quamobrem etiam consuevi *illustrem adventum* interpretari) hîc tamen de primo illo differens, quo nihil, extra interiorem ipsius virtutem, abjectius fingi potest, idem nomen usurpavit, ideóque animos nostros à contemplatione rerum externarum ad efficaciam illius adventûs contemplandam subvehit. Ità enim factum est ut in illa tam abjecta servi forma, verè tamen divinam Majestatem ipsi etiam Dæmones coacti sint adorare.

12 *Novi enim cui crediderim*, &c. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, &c. Erasmus, *Novi enim certúsq; sum quòd is cui credidi*, &c. ut sit hæc constructio, οἶδα γὰρ καὶ πέπεισμαι ὅτι ᾧ πεπίστευκα, &c. Sed valde dura est ista trajectio, neque etiam ullo modo necessaria: cùm plana sint omnia, si post γὰρ subaudias ἐκεῖνον, ellipsi admodum usitatâ. Cùm autem dicit sibi notum esse eum cui credidit, omnia dicit quibus confirmari potest Fidei imbecillitas. ¶ *Depositum meum* παραθήκην μου. Mutua est igitur depositi obligatio inter Deum & sanctos ipsius: quanquam, quod ad illud attinet, prorsus gratuita. Nam is nobis dona sua credidit, ut diximus 1. Tim. 6. 20. & mox repetitur versu 14. nos verò illi vicissim nosipsos committimus, & apud illum thesauros nostros recondimus, 1. Tim. 6. 18, & 19. Corona denique nostra apud illum est seposita, infrà 4. 8. Sed meminerimus horum omnium gloriam oportere ipsius gratuitæ bonitati in solidum acceptam ferre: & jus illud υἱοθεσίας longè alio fundamento niti quàm nostræ justitiæ deposito: sicut nimirum qui filius est, si officium fecit, non ideò tamen est paternarum facultatum particeps, sed quia cùm filius esset, officium fecit, idcirco pro filio agnoscitur, alioquin à patre rejiciendus, & tandem abdicandus. Sed an satis firmum est hoc argumentum à potentia Dei sumtum? Multa enim potest Deus, quæ tamen non facit. Respondeo conjungendum esse voluntatis testimonium, quod etiam priore loco collocavit Apostolus, cùm diceret se scire cui crediderit.

13 *Expressam formam teneto*, ὑποτύπωσιν ἔχε. Suprà 1. Tim. 4. 12. verti *Exemplar*. Puto verò hîc significari in primis ipsam docendi formam & rationem, quam priore ad Corinthios epistolâ tantopere conqueritur Paulus fuisse profanæ eloquentiæ fuco deformatam. Græci paulò aliter hoc explicant, quasi jubeat Apostolus Timotheum ità sese exercere in doctrina pietatis ab ipso accepta, ut ea in ipso tanquam speculo quodam repræsentaretur. ¶ *Cum fide*, ἐν πίστει. ἐν pro σὺν, ut sæpe jam observavimus. Vulg. *In fide & charitate*, ut intelligas sanam illam doctrinam in duobus istis capitibus positam esse, nempe in fide & charitate: quæ rursus in uno Christo sitæ sunt. quâ ratione fortassis non ineptè converteris, *De fide & charitate:* utì solet interdum apud Hebræos usurpari ב pro עַל *bal*.

14 *Depositum*, παρακαταθήκην, vel παραθήκην. hîc enim variant exemplaria, sed eâdem sententiâ manente. Vide 1. Tim. 6. 20. & suprà, versu 12.

15 *Quòd se averterint à me*, ὅτι ἀπεστράφησάν με. Rara est ista hujus verbi significatio activa & μεταβατικὴ, quam exprimere studui. Verbum autem *aversandi* respondet τῷ ἀποστραφῆναι, ut infrà 3. 5. & durius quiddam declarat quàm hîc significare voluisse videatur Apostolus. ¶ *Recreavit*, ἀνέψυξε. Vulg. *Refrigeravit*, quæ etiam est hujus verbi notatio à ψύχος, ut Gallicè dicas *Rafreschi:* ego verò malim à ψυχῇ hoc loco deducere, ut idem sit atque animam ipsam quodammodo cuipiam restituere, quod *recreandi* verbo respondet. ¶ *Catenam*, ἅλυσιν. Vide Eph. 6. 20. & Act. 28. 20.

17 *Studiosissimè*, σπουδαιότερον. Sic paulò pòst βέλτιον pro βελτίως. Vide 1. Tim. 3. 14. Non erat igitur clausus in carcere Apostolus, sed sub militari custodia catenatus. Vide Ephes. 6. 20.

KΕΦ. β´.

ΣΥ οὖν, τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

2 Καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι.

3 Σὺ οὖν κακοπάθησον ὡς καλὸς στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ.

4 Οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ.

5 Ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ.

6 Τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν.

7 Νόει ἃ λέγω· δῴη γάρ σοι ὁ Κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσι.

8 Μνημόνευε Ἰησοῦν Χριστὸν ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν, ἐκ σπέρματος Δαβίδ, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου·

CAP. II.

TU igitur, fili mi, corroborator per gratiam quæ est in Christo Jesu:

Et quæ audisti à me inter multos testes, hæc committe fidis hominibus, qui sint idonei ad alios quoque docendos.

Tu igitur perfer adversa ut bonus miles Jesu Christi.

Nemo qui militat implicatur hujus vitæ negotiis, ut ei placeat à quo delectus est miles.

Quòd si certet etiam aliquis, non coronatur nisi legitimè certaverit.

Agricolam oportet priùs laborando fructus percipere.

Perpende quæ dico: det igitur tibi Dominus intelligentiam in omnibus.

Memento Jesum Christum suscitatum fuisse ex mortuis, *factum* ex semine Davidis, secundùm Evangelium meum:

CAP. II.

TU ergò, fili mi, confortare in gratia quæ est in Christo Jesu:

Et quæ audisti à me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & alios docere.

Labora sicut bonus miles Christi Jesu.

Nemo militans implicat se negotiis secularibus, ut ei placeat cui se probavit.

Nam & qui certat in agone, non coronabitur nisi legitimè certaverit.

Laborantem agricolam oportet primùm de fructibus percipere.

Intellige quæ dico: det enim tibi Dominus in omnibus intellectum.

Memor esto Jesum Christum resurrexisse à mortuis, ex semine David, secundùm Evangelium meum:

1 Conclusio superioris exhortationis, additâ tamen declaratione, non servari depositum ab iis qui illud intus contineant, sed ab iis potiùs qui quàm liberalissimè cum aliis id communicent, ut hoc modo quàm plurimi fiant ejus participes, sine ullo cujusquam detrimento. 3 Alia admonitio, Ministerium verbi esse spiritualem militiam, quâ nemo sic fungi possit ut imperatori suo placeat, nisi omnibus avocamentis semel valedicat. 5 Tertia admonitio, Ministerium esse instar gymnici certaminis, in quo nemo coronetur, nisi ex præscriptis legibus certaverit, quantumvis duræ & difficiles fuerint. 6 Alia similitudo eodem spectans, Non sperandam messem nisi præeunte arationis & sationis labore. 7 Omnia ista nè intelligi quidem, nedum præstari possunt, nisi petitâ & datâ à Deo intelligentia. 8 Duo capita nostræ fidei, hæreticis perpetuò oppugnata, disertè confirmat: quorum unum, nempe Christum esse verum illum Messiam, hominem ex Davidis semine factum, est nostræ salutis basis: alterum est ejusdem vertex, nempe eum resurrexisse ex mortuis.

---

2 *Inter multos testes*, διὰ πολλῶν μαρτύρων. Id est, præsentibus multis, qui de his rebus possunt testari. Sic apud Græcos διὰ ponitur pro μεταξὺ: apud Hebræos autem עַל *bal* pro עִם *bim:* unde & διὰ pro μετὰ vel σὺν, ut 2. Corinth. 2. 4. & 3. 11. Sic & apud Ciceronem dicitur Catilina inter falcarios venisse in M. Leccæ domum, id est, falcariis circumseptus.

3 *Perfer adversa*, κακοπάθησον. Vulg. *Labora*, perperàm. Hîc enim τὸ πάσχειν non significat simpliciter molestias & adversa perpeti, sed patienter labores & ærumnas ferre, ut infrà, 4. 5.

4 *Hujus vitæ*, τοῦ βίου. Sæpe in his libris articuli vim habent pronominis. Intelligit autem negotia ad rem familiarem aut occupationes illas consuetas pertinentia, ut si quispiam miles mercaturam faceret. Itaque *vitam* pro *victu* non satìs appositè videtur Erasmus interpretari. opponit enim civilem vitam Apostolus militari. Quidam legunt, *Nemo militans Deo, implicet se negotiis secularibus*, &c. sed repugnante omnium Græcorum codicum fide. Apparet autem similitudines esse quarum non addatur accommodatio, quòd per se satìs sint planæ. Quod verò Hieronymus istud quoque ad cœlibatum trahit, suo more facit, quamvìs certè uxores secum in militiam ducere militibus non liceret, imò nè præsidibus quidem provinciarum; & uxorem quoque recenseat Christus inter ea quæ suî causâ relinquenda sint, id est, sibi postponenda, Matth. cap. 19. vers. 29. Et tamen circumducere quoque uxores non fuit simpliciter, nè Apostolis quidem, interdictum, 1. Corinth. 9. 5. Cæterùm ut constet quantopere jam olim Monachi hoc loco ad tuendam pigritiam abuterentur, vide quid Augustinus scribat lib. de opere Monach. 15, & 16.

6 *Priùs*, πρῶτον. id est, necesse est agricolam, ut fructus percipiat, priùs laborare. Refertur enim adverbium πρῶτον ad participium κοπιῶντα, non autem ad μεταλαμβάνειν, ut mihi quidem videtur, quamvìs Syrus interpres & Græcus scholiastes aliam constructionem sequantur, quasi sic admoneatur Timotheus ut primus ipse fructum percipiat Evangelii, quod cæteros doceat, sicut æquum videtur postulare ut agricola ante cæteros fruatur iis frugibus quas sevit & excoluit. At ego contrà, præterquam quòd hæc sententia perobscura ac penè allegorica videri potest, existimo hanc utramque similitudinem ad eundem scopum tendere.

7 *Considera*, νόει. id est, versa in animo, & expende. Respondet enim Hebræo verbo הָבִין *hebin*. Id verò quia nè minima quidem ex parte præstare nostris viribus possumus, optat illi σύνεσιν, id est, intelligentiam à Domino, in qua magìs confirmetur. Castellio *Industriam* ineptè convertit. ¶ *Det igitur*, δῴη γάρ. Sic jam aliquoties observavimus hanc particulam usurpari. Vulgata & Erasmus, *Det enim*.

8 Factum

8 Factum *ex semine David*, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Supplevi quod deerat, ex Rom. 1. 3. *Filium* autem *Davidis* cùm Christum vocat, & verum hominem fuisse, & verum illum Messiam Davidi promissum, significat.

9 Ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, ὡς κακοῦργος· ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται.
10 Διὰ τοῦτο πάντα ὑπομένω διὰ τοὺς ἐκλεκτούς, ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μετὰ δόξης αἰωνίου.
11 Πιστὸς ὁ λόγος· εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν·
12 Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν· εἰ ἀρνούμεθα, κἀκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς.
13 Εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει, ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται.
14 Ταῦτα ὑπομίμνησκε, διαμαρτυρόμενος ἐνώπιον τοῦ Κυρίου μὴ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων.
15 Σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ Θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.
16 Τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας περιΐστασο· ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας.
17 Καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει· ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Φιλητός·
18 Οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι· καὶ ἀνατρέπουσι τήν τινων πίστιν.
19 Ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ Θεοῦ ἕστηκεν, ἔχων τὴν σφραγῖδα ταύτην, Ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· καί, Ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα Χριστοῦ.
20 Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμήν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν.
21 Ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμήν, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον.
22 Τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, ἀγάπην, εἰρήνην μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Χριστὸν ἐκ καθαρᾶς καρδίας.
23 Τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι γεννῶσι μάχας·
24 Δοῦλον δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικόν, ἀνεξίκακον·
25 Ἐν πρᾳότητι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους· μή ποτε δῷ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας·
26 Καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ, εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα.

In quo adversa patior ut nocens usque ad vincula: sed sermo Dei non est vinctus.
Ideo omnia tolero propter electos, ut & ipsi salutem consequantur quæ est in Christo Jesu, cum gloria æterna.
Certus *est hic* sermo. * nam si cum *eo* mortui sumus, cum *eo* etiam vivemus:
Si *crucem* toleramus, etiam conregnabimus: † si abnegamus, & ille abnegabit nos:
Si infidi sumus, ‖ ille *tamen* fidus manet, negare seipsum non potest.
Hæc suggere, obtestans etiam atq; etiam in conspectu Domini nè de verbis pugnent, quod nullam adfert utilitatem, *imò* auditores subvertit.
Stude teipsum probatum sistere Deo, operarium qui non erubescat, & qui rectè sermonem veritatis secet.
Profanos autem illos de rebus inanibus clamores cohibe: ad majorem enim procedent impietatem.
Et sermo eorum depascet ut gangræna: ex quibus est Hymenæus & Philetus:
Qui circa veritatem aberrarunt à scopo, dicentes resurrectionem jam esse factam: & subvertunt quorundam fidem.
Solidum tamen fundamentum Dei stat, habens sigillum hoc, Novit Dominus eos qui sunt sui: &, Abscedat ab injustitia quisquis nominat nomen Christi.
Cæterùm in magna domo non tantùm sunt vasa aurea & argentea, sed etiam lignea ac testacea: * & alia quidem ad decus, alia verò ad dedecus.
Siquis igitur sese ab his expurgarit, erit vas ad decus sanctificatum, & accommodum usibus Domini, & ad omne opus bonum comparatum:
Juveniles autem cupiditates fuge: sed sectare justitiam, fidem, charitatem, ª pacem † cum iis qui invocant Christum ex puro corde.
‖ Stultas autem & ineruditas illas quæstiones devita, sciens quòd gignant pugnas.
Servum autem Domini non oportet pugnare, sed mansuetum esse erga omnes, aptum ad docendum, tolerantem malos:
Cum lenitate erudientem eos qui contrario animo sunt affecti: *experturum* num aliquando daturus sit eis Deus resipiscentiam ad agnitionem veritatis:
Et sanitate mentis receptâ ex diaboli laqueo, ab eo captivi facti, *convertantur* ad illius voluntatem.

In quo laboro usque ad vincula, quasi malè operans: sed verbum Dei non est alligatum.
Ideo omnia sustineo propter electos, ut & ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Jesu, cum gloria cælesti.
Fidelis sermo. nam si commortui sumus, & convivemus:
Si sustinebimus, & conregnabimus: si negaverimus, & ille negabit nos:
Si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest.
Hæc commone, testificans coram Domino. Noli contendere verbis: ad nihil enim utile est, ad subversionem audientium.
Solicitè cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, rectè tractantem verbum veritatis.
Profana autem & inaniloquia devita: multùm enim proficient ad impietatem.
Et sermo eorum ut cancer serpet: ex quibus est Hymenæus & Philetus:
Qui à veritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse jam factam, & subverterunt quorundam fidem.
Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc, Cognovit Dominus qui sunt ejus: &, Discedat ab iniquitate omnis qui invocat nomen Domini.
In magna autem domo non solùm sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam.
Siquis ergò emundaverit se ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum, & utile Domino, ad omne opus bonum paratum.
Juvenilia autem desideria fuge: sectare verò justitiam, fidem, charitatem, & pacem cum iis qui invocant Dominum de corde puro.
Stultas autem & sine disciplina quæstiones devita, sciens quia generant lites.
Servum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem:
Cum modestiis corripientem eos qui resistunt: nè quando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam veritatem:
Et resipiscant à diaboli laqueis, à quo capti tenentur, ad ipsius voluntatem.

9 Occupatio, Se quidem instar sceleratorum in vinculis teneri, sed causam non esse cur propterea nonnulli fidem detraherent ejus Evangelio: cùm Deus nihilominus ipsius ministerio benediceret, imò etiam hujus captivitatis & patientiæ suæ exemplum Ecclesiam multis modis confirmaret in vitæ melioris exspectatione. 11 Quarta admonitio, Non de verbis & quæstionibus non modò inutilibus, sed etiam plerumq; damnosis, esse decertandum, sed de eo potiùs ut nos ad omne patientiæ genus, atque adeò ad mortem ipsam cum Christo (id est, pro Christi nomine subeundam) comparemus: quoniam sit certus ad vitam, & eam quidem gloriosissimam, aditus: sicut è contrario hominum perfidiâ nihil de veritate Dei decedit, certum autem exitium sibi accersant homines. * *Rom.* 6.5. † *Matt.* 10.13. *Mar.* 8.38. ‖ *Rom.* 3.3. & 9.6. 15 Quinta admonitio, ministrum esse oportere non otiosum disputatorem, sed fidelem in veritatis sermone rectè distribuendo dispensatorem, adeò quidem ut etiam aliorum garrulam curiositatem cohibeat. 16 Astutiam Satanæ patefacit, qui ab his initiis exorsus, sensim nos pertrahit ad impietatem, serpente illo profanæ garrulitatis malo: quod tristi eorum exemplo probat qui resurrectionem jam factam docebant. 19 Digressio, quâ offendiculis ex illorum defectione exortis medetur: primò ostendens electos esse extra hujusmodi defectionis periculum; secundò, Deo notos illos esse, non nobis, ac proinde mirum non esse si sæpe hypocritas pro veris fratribus habeamus; nobis autem dandam esse operam nè illorum similes simus, sed ut potiùs re ipsâ simus quod dicimur. 20 Occupatio, Non cedere in patrisfamiliâs dedecus quòd in magna domo non habeat omnia ejusdem generis & usûs vasa, sed curandum nobis esse ut vasa ad decus comparata comperiamur. * *Rom.* 9.21. 22 Rediens unde fuerat à vers. 16. digressus, monet ut in rebus seriis & ad pietatem ipsam spectantibus sese exerceat. ª Sexta admonitio, Vitandam in primis omnem animi acerbitatem, tum in docendis omnibus, tùm etiam in revocandis qui extra viam aberrarunt. † 1. *Cor.* 1. 2. ‖ 1. *Tim.* 2. 4. & 4. 7. *Tit.* 3. 9.

9 *In quo*, ἐν ᾧ. id est cujus annunciandi munere defungens: vel, *cujus causâ*, id est δι' ὅ. ¶ *Adversa patior*, κακοπαθῶ. Vulgata, *Laboro*, κοπιῶ. Non satìs expressè.

10 *Omnia tolero*, πάντα ὑπομένω. id est, omni genere miseriarum premor, sive, ut mox loquetur, κακοπαθῶ. Vulgata, *Sustineo*, ambiguè. Nec enim hîc suam tolerantiam prædicat: unde ὑπομονὴ pro patiente exspectatione sub cruce. ¶ *Propter electos*, διὰ τοὺς ἐκλεκτούς. Vide Col. 1. 24. & 2. Cor. 1. 5. & deinceps. ¶ *Si* crucem *toleramus*, εἰ ὑπομένομεν. Vulg. *si sustinebimus*. Legit autem ὑπομενοῦμεν, & putavit hîc agi de patientia sub cruce, de quo vide suprà 10. Ideo casum supplevi expressum vers. 10. in ea significatione, de qua vide 1. Cor. 13. 7.

11 *Cum* eo *mortui sumus*, συναπεθάνομεν. id est, si unà cum Christo & Christi ipsius causâ affligimur, ut explicat Apostolus ipse Rom. 8. 17. Item. 2. Cor. 1. 5. & 4. 10.

13 *Ille* tamen *fidus manet*, ἐκεῖνος πιστὸς μένει. Deest conjunctio adversativa, de cujus ellipsi Hebræis familiari alibi diximus. Malui autem πιστὸν convertere *fidum* quàm *fidelem*, ut sibi constet antithesis τοῦ ἀπιστεῖν. Nam alioqui Deus credulus videretur opponi hominibus incredulis. Itaque hoc loco ἄπιστος & πιστὸς idem declarant atque ψεύστης & ἀληθὴς, Rom. 3. 4.

14 *Obtestans*, διαμαρτυρόμενος. id est, Domino etiam ut teste aut potiùs judice advocato, sicut fecerunt Moses, Josue, Samuel, ipse denique Paulus, Act. 20. Nec enim satìs est quæ sit voluntas Domini docere, sed zelo etiam opus est, eóque ejusmodi ut testimoniis verbi Dei comprobetur, apud ipsos quoque rebelles & contemtores. ¶ *Quod nullam*, &c. εἰς οὐδὲν. Subauditur participium ὄν, absolutè positum, Atticorum more. éstq; istud includendum parentheseωs notâ. Vulgata, *Ad nihil enim utile est*, ut omnino videatur adjecisse particulam γὰρ, & ἐστὶ subaudiatur. Erasmus, *Ad nullam utilitatem*, non animadverso Hellenismo.

15 Et *rectè secet*, ὀρθοτομοῦντα. id est, qui primùm omnium, quòd ad doctrinam ipsam attinet, nihil prætermittat quod dicendum sit; nihil etiam adjiciat de suo, nihil mutilet, discerpat, torqueat; deindè spectet diligenter quid ferat auditorum captus, quicquid denique ad ædificationem conducit. Est autem sumta translatio ab illa Legali victimarum sectione ac distributione. Vulg. *Rectè tractantem*, non observatâ metaphorâ, ac proinde non explicatâ Apostoli sententiâ, nec meliùs Syrus interpres.

16 *Profanos autem illos de rebus inanibus clamores*, τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας. Vulgata, *Profana autem & inaniloquia*. Erasmus, *Profanas vocum inanitates*. Vide 1. Tim. 6. 20. ¶ *Cohibe*, περιΐστασο. Ad verbum, *Circumsiste*. id est, observa & velut obside, nempe nè in Ecclesiam irrepant. Vulgata, *Devita*, non satìs expressè. Erasmus, *Prætermittito*: malè, quocunque sensu verbum istud Latinum intelligatur. ¶ *Procedent*, προκόψουσιν. Vulgata & Erasmus, *Proficient*. Ego illud malui, quoniam Græcum vocabulum in vitio hîc ponitur, quod illi Latino non convenit. Syrus autem interpres aliud scriptum habet, quod assequi non potui.

17 *Gangræna*, γάγγραινα. Gangrænæ comparat falsas doctrinas, ex inanibus ambitiosorum hominum argutiis, quasi ex equo (ut aiunt) Trojano prodeuntes; Ecclesiam vicissim conferens corpori, cujus si partes aliquas invaserit gangræna, officium est pastoris, tanquam periti chirurgi, prospicere nè in νέκρωσιν & σφάκελον degeneret, & contagioni suos quasi fines circumscribere, nè sana membra invadat.

18 *Aberrarunt à scopo*, ἠστόχησαν. Ter omnino usus est Paulus hoc verbo in his duabus epistolis ad Timotheum Evangelistam scribens, quo non quodvis erratum in religione significatur, sed quod est ejusmodi ut fundamentum non retineatur: quæ distinctio omnibus, præsertim Verbi ministris, est necessaria. ¶ *Subvertunt*, &c. ἀνατρέπουσι, &c. Quomodo sit accipiendum hoc dictum, exposuimus pluribus 1. Timoth. capite 4. versu 1.

19 *Novit*, ἔγνω. Vide Rom. 8. 29. ¶ *Quisquis nominat*, &c. πᾶς ὁ ὀνομάζων, &c. id est, qui invocat Christi nomen, & ex eo sese Christianum appellat. Nam sicut nostra perseverantia ac salus nititur providentiâ Dei, quâ tanquam sub sigillo includimur & obsignamur; ità invocatio (id est, cultus Dei) per Spiritum est veluti illius sigilli character: unde fit etiam ut ab eo cognomentum sumamus, cùm nos illi addictos ac devotos esse fateamur. Dicit ergò verè fideles non tantùm nomine sed re quoque esse Christianos: quòd si nonnulli aliter faciant, non esse quòd illorum improbitate perturbemur, aut indè concludamus salutem nostram firmo fundamento non niti. Nunquam enim illi fuerunt quod se esse dicebant. Videtur autem mihi alludere ad principum morem, qui sua habebant familiaria symbola, quæ hodie vocamus *devises*.

20 *In magna domo*, ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ. Occurrit objectioni, fuisse tamen illos in Ecclesia. Fateor, inquit Paulus: sed diversa sunt vasa in Ecclesia Domini.

21 *Expurgarit sese*, ἐκκαθάρῃ ἑαυτόν. Propositi non causam sed executionem declarat. Tum demum enim re ipsâ eligimur, sive ab æterno destinati electioni fuisse re ipsâ declaramur, cùm ab illa nativa corruptione per Spiritum Dei repurgamur, in quam magìs ac magìs ii demerguntur qui sunt justo exitio destinati. Ideo addit Paulus ἀπὸ τούτων, *ab his*: quia sanctificatio duo complectitur, nempe separationem à reprobis (quibuscum unà involvuntur electi, donec illos Deus efficaci vocatione discernat) & repurgationem à naturali labe. Sed (inquit Pelagianus quispiam) jubet ut repurgemus nosipsos. Ergò aliquid in libero arbitrio positum est. Nego verò consecutionem, nisi liberum arbitrium vocetur, quòd per Christum fit liberatum à peccati servitute. Nam idcirco agimur Spiritu Dei, non quòd filii Adam, sed quòd filii Dei simus, gratìs electi, vocati, justificati, ac tandem glorificandi. Volumus denique & efficimus, sed per eum qui gratìs & in solidum efficit in nobis bonam & efficacem voluntatem, tum quòd ad θέλειν, tum quod ad ἐνέργειαν attinet.

22 *Qui invocant*, τῶν ἐπικαλουμένων. Vide 1. Cor. 1. 2.

23 *Ineruditas*, ἀπαιδεύτους. Eruditionem vocat quæ alibi dicitur *ædificatio*. Vulg. *sine disciplina*. ¶ *Devita*, παραιτοῦ. Sic rectè Vulg. Hìc enim ut 1. Tim. 4. 7. & Tit. 3. 10. longè expressius aliquid declarat quàm 1. Tim. 5. 12.

24 *Tolerantem malos*, ἀνεξίκακον. Vel, qui mala sive afflictiones toleret. Ideo Vulg. vertit *Patientem*. quod de tolerantia rectè comparata intellige. Hallucinantur autem qui ad ipsam improbitatem hoc referunt. Est enim ei semper resistendum.

25 *Qui contrario animo sunt affecti*, τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. id est, τοὺς ἐναντία φρονοῦντας. Loquitur enim de iis quibus nondum perspecta est veritas. Distinguendi sunt igitur isti ab iis quos mox, nempe cap. 3. 8. vocat ἀνθεστηκότας, & præcipit aversari, atque adeò detestari. Vulg. *Qui resistunt*. Erasmus, *Qui obsistunt*, quasi scriptum sit ἀνθεστηκότας, quod multos fefellit interpretes. ¶ Experturum *num aliquando*, &c. μή ποτε &c. Simile dicendi genus annotavimus Act. 27. 12. & Rom. 11. 14. Vulgata, *nè quando*, quo sensu certum est has particulas propriè usurpari conjunctim scriptas. Sed contrarium potiùs significari hoc loco, & μή ποτε distinctè scribendum esse pro *Num aliquando*, res ipsa indicat. Constat enim particulam μὴ non tantùm esse prohibentis seu negantis, sed etiam interrogantis, & propter rei difficultatem dubitantis. Sed & Syrus interpres videtur legisse εἴ ποτε, *Si quo modo*. Ex hoc autem loco notandum est Resipiscentiam esse Dei donum, unde aliud id esse apparet quàm simplicem dolorem sive conscientiæ morsum, qui exorsus à peccati sensu vel in stuporem vel in desperationem desinit. ¶ *Resipiscentiam*, μετάνοιαν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Pœnitentiam*. Mihi videtur (ut alibi dixi) *Pœnitentiæ* nomen non exprimere Græcum vocabulum μετανοίας. Idcirco soleo *Resipiscentiam* interpretari. ¶ *Ad agnitionem veritatis*, εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας. *Veritatem* specialiter appellat veram veri Dei in Evangelio cognitionem, ab illa naturali distinctam, quâ tantum abest ut servemur, ut contrà reddamur per eam ἀναπολόγητοι, Rom. 1. 20. Est autem hinc nobis quoque observandum longiùs patere vocabulum *agnitionis* quàm *notionis*, qua de re vide infrà Tit. 1. 1. & præterea Resipiscentiæ duas esse primarias sive integrales partes: quarum una, quæ hìc vocatur ἀνάνηψις, quasi quædam mentis, alioqui ignoratione veritatis inebriatæ, ad sobrietatem revocatio ad θεωρίαν, altera ad πρᾶξιν & affectuum emendationem refertur.

26 *Sanitate mentis receptâ convertantur*, ἀνανήψωσιν. Translatio est à corporis sensu ad animum ex consequenti, quòd sobrii & temperantes animo quoque valeant, contrà in ebriis neque mens neque corpus officium faciat. Opponuntur enim & propriè de corpore, & metaphoricè de animo τὸ νήφειν καὶ τὸ μεθύειν. Malui autem *sanitatem* quàm *sobrietatem mentis* interpretari, magìs tum perspicuè tum Latinè. Verbum autem *convertantur* addidi, ut duriorem constructionem præpositionis ἐκ emollirem, de quo Hebræorum idiotismo passim alibi dixi, ac presertim Matth. 4. 8. & dicam Hebr. 5. 7. Syrus autem interpres τὸ ἀνανήψειν non ineptè, si sensum spectes, accepit pro *memorem esse sui*, id est, ad se redire, & ellipsin quoque supplevit, his verbis, Tremellio nostro interprete, *Ut memores sint sui, & eripiantur ex diaboli laqueo*. ¶ *Ad illius voluntatem*, εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα. Ad illius, nempe Dei, voluntatem, videlicet præstandam, ità ut ἐκείνου ad remotius ex præcedente versu repetatur, & ad verbum ἀνανήψωσιν referatur, sicut αὐτοῦ ad propinquius, nempe ad Diabolum. Hunc enim locum sic esse accipiendum ipsi mihi videtur utriusque illius relativi pronominis proprietas, & ipsa constructio postulare.

---

1 Septima admonitio, non esse sperandam Ecclesiam aliquam incorruptam in hoc seculo, sed fore potiùs magnum perditissimorum hominum proventum in ipso etiam Ecclesiæ sinu, qui tamen summam pietatem & charitatem præ se ferant.
* 1. Tim. 4. 1. 2. Pet. 1. 3. Juda 18.

ΚΕΦ. γ'.

Τοῦτο δὲ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί.
2 Ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι,
3 Ἄστοργοι, ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι,
4 Προδόται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι·
5 Ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι. καὶ τούτους ἀποτρέπου.
6 Ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας, καὶ αἰχμαλωτεύοντες τὰ γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις·
7 Πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα.
8 Ὃν τρόπον δὲ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἀντέστησαν Μωϋσεῖ, οὕτως καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ, ἄνθρωποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν.
9 Ἀλλ' οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον· ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν, ὡς καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο.

CAP. III.

Illud autem scito, *fore ut extremis diebus instent tempora molesta.
Erunt enim homines sui amantes, pecuniæ avidi, gloriosi, superbi, maledici, parentibus non obedientes, ingrati, profani,
Charitatis expertes, implacabiles, calumniatores, intemperantes, immites, minimè amantes bonorum,
Proditores, præcipites, inflati, voluptatum amantes potiùs quàm amantes Dei:
Habentes informationem pietatis, sed qui vim ejus abnegarint. istos igitur aversare.
Ex his enim sunt isti qui irrepunt in familias, & captivas ducunt mulierculas, cumulatas peccatis, actas cupiditatibus variis:
Semper discentes, sed quæ nunquam ad cognitionem veritatis venire possint.
† Quemadmodum autem Jannes & Jambres obstiterunt Mosi, ità & hi obsistunt veritati, homines mente corrupti, rejectanei circa fidem.
Sed non procedent ampliùs: nam amentia istorum evidens erit omnibus, ut & illorum fuit.

CAP. III.

Hoc autem scito, quòd in novissimis diebus instabunt tempora periculosa.
Et erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti,
Sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate,
Proditores, protervi, tumidi, voluptatum amatores magìs quàm Dei:
Habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes. & hos devita.
Ex his enim sunt qui penetrant domos, & captivas ducunt mulierculas, oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis:
Semper discentes, & nunquam ad scientiam veritatis pervenientes.
Quemadmodum autem Jannes & Mambres restiterunt Moysi, ità & hi resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem.
Sed ultrà non proficient: insipientia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit.

5 (describit) non est quòd ludatur opera, cùm sint potiùs aversandi. Cum ejusmodi hominibus non simplici errore, sed perversitate animi resistentibus veritati (quod ex eorum fructibus apparet, quos hìc graphicè prorsus describit) non est quòd ludatur opera, cùm sint potiùs aversandi. † *Exod.* 7. 11. 9 Consolationem addit, Dominum tandem istis omnem larvam detracturum.

---

1 *Extremis diebus*, ἐσχάταις ἡμέραις. Quorsum hoc verò ad Timotheum, tunc non futurum superstitem? Nempe de illo die ut sibi incerto sic loqui solent Apostoli, quasi brevi secuturo, nequis sibi longiorem dilationem promittens obdormisceret. neque Timothei duntaxat vel illius temporis rationem habuit Paulus, ista & similia in aliis multis epistolis scribens. ¶ *Molesta*, χαλεποί. i. difficilia, & ex quibus non sese facilè expedire possit.

2 *Gloriosi*, ἀλαζόνες. Vulgata, *Elati*. Erasmus, *Fastuosi*. neuter satis rectè. Vide Rom. 1. 29. ¶ *Maledici*, βλάσφημοι. Alibi retinui *blasphemiæ* vocem, sed cùm agitur de convitio quo Deus ipse petitur. ¶ *Profani*, ἀνόσιοι. id est, quibus nullum jus est nec fas. Erasmus, *Impii*, ἀσεβεῖς. Vulgata, *Scelesti*, κατάρατοι.

3 *Charitatis expertes*, ἄστοργοι. Vulgata, *Sine affectione*. Erasmus, *Carentes affectu*. Vide Rom. 1. 30. Apud Syrum autem interpretem & illud deest, & quod proximè cohæret.

4 *Inflati*, τετυφωμένοι. Vel, ut Vulg. *Tumidi*, ut intellexit etiam Syrus interpres. Sed in multis veteris editionis Latinæ codicibus duo hìc leguntur, nempe *tumidi, cæci*. Augustinus certè & ex recentioribus Thomas legerunt τετυφλωμένοι, *excæcati*.

5 *Informationem*, μόρφωσιν. Si hoc referas ad Legis cognitionem, μόρφωσις declarabit veram ipsam formam & effigiem pietatis, sicut in Lege proponitur omnium oculis spectanda. Sed quorsum ista cognitio, nisi vis ejus nos afficiat? Sin autem respicias istorum hypocrisin, significabit μόρφωσις inane pietatis simulacrum. Ideo Vetus interpres *Speciem* interpretatur.

6 *Ex his*, ἐκ τούτων. Quis tandem Apelles magìs graphicè ista hominum monstra depinxerit, qui sese hodie *Monachos* vocant,

vocant, cùm quocunque venias, nulli frequentiùs occurrant? ¶ *Qui irrepunt*, οἱ ἐνδύνοντες. id est, qui veluti sese immergunt. Vulgata, *Qui penetrant*. Erasmus, *Qui subeunt*.

8 *Jannes & Jambres*, Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς. Vetus interpres legit *Mambres*, ut est ab aliis annotatum legi apud Thalmudistas, sive ex antiquioribus scriptis Judaicis, sive ex traditione ἀγράφῳ Apostolus istud habuerit. Nam de peculiari aliqua revelatione Spiritûs quid attinet in re tantilli momenti disputare? Celebrem autem hunc Jannem fuisse Plinius ipse (Mosen quoque, ex veteribus nimirum calumniis hausto errore, inter magos recensens) his verbis testatur lib. 30. cap. 1. *Est & alia Magices factio à Mose & Janne & Jotape Judæis pendens*. Sic enim ex emendatis codicibus legendus est hic Plinii locus. At nimiùm sunt inepti qui prætextum hinc arripiunt ut nobis partim rancidas quasdam traditiones, quas Patrum vocant, partim hæreticorum aut indoctorum quorundam hominum non modò ineptissimas sed etiam planè impias nugas Ecclesiæ Dei obtrudant, veluti Testamentum duodecim Patriarcharum, Protevangelium (quasi videlicet Evangelium Marci ἀκέφαλον habeamus) Evangelium Nicodemi, Librum Pastoris, Abdiæ acta Apostolorum, librum planè exsecrandum, denique ineptiarum & blasphemiarum plaustra, & cætera id genus jam olim etiam, ut in Collectaneis suis Gratianus testatur, damnata. ¶ *Obstiterunt*, ἀντέστησαν. Vulgata, *Restiterunt*. Vide Act. 13. 8. ¶ *Rejectanei*, ἀδόκιμοι. id est, falsæ & adulterinæ doctrinæ doctores, quos oporteat ab omnibus rejici. Sicut *rejiculas* oves appellant rei rusticæ scriptores, propter morbum vel aliud vitium rejiciendas. Vulgata, *Reprobi* quæ vox apud Theologos significat electis oppositos, ac proinde quorum est prorsus desperata salus: quod mihi videtur paulò durius, quamvìs hic agatur de valde sceleratis. Vide 1. Cor. 9 27. & Tit. 1. 16.

9 *Amplius*, ἐπὶ τὸ πλεῖον. Vide infrà, versu 13.

---

10 Σὺ δὲ παρηκολούθηκάς μου τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἀγωγῇ, τῇ προθέσει, τῇ πίστει, τῇ μακροθυμίᾳ, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ,
11 Τοῖς διωγμοῖς, τοῖς παθήμασιν, οἷά μοι ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις· οἵους διωγμοὺς ὑπήνεγκα· καὶ ἐκ πάντων με ἐῤῥύσατο ὁ Κύριος.
12 Καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, διωχθήσονται.
13 Πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι.
14 Σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώθης, εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες·
15 Καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.
16 Πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ.
17 Ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος.

Tu verò assecutus es doctrinam meam, vitæ meæ rationem, propositum, fidem, patientem animum, charitatem, tolerantiam,
Persecutiones, perpessiones, quæ mihi acciderunt Antiochiæ, Iconii, Lystris: quas persecutiones sustinuerim: sed ex omnibus eripuit me Dominus.
Sed & omnes qui volunt piè vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur.
Mali autem homines & impostores procedent in pejus, tum seducentes, tum seducti.
At tu maneto in iis quæ didicisti & quæ tibi concredita sunt, sciens à quo didiceris:
Téque à puero sacras literas novisse, quæ te possunt sapientem reddere ad salutem per fidem quæ est in Christo Jesu.
‖ Tota Scriptura divinitus *est* inspirata, & utilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad disciplinam quæ est in justitia:
Ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum perfectè instructus.

Tu autem assecutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam,
Persecutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconii, Lystris: quales persecutiones sustinui, & ex omnibus eripuit me Dominus.
Et omnes qui piè volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur.
Mali autem homines & seductores proficient in pejus, errantes, & in errorem mittentes.
Tu verò permane in iis quæ didicisti & credita sunt tibi, sciens à quo didiceris:
Et quia ab infantia sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutem per fidem quæ est in Christo Jesu.
Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corrigendum, ad erudiendum in justitia:
Ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.

10 Quominus ab ejusmodi hypocritis decipiamur, proponendæ sunt nobis sanctorum servorum Dei virtutes, nec fugienda crux, quam illi ultrò subierint, & quæ perpetua est veræ pietatis comes. Apostolica verò doctrina in primis est retinenda, cujus summa est, nos fide in Christum Jesum servari. ‖ *2. Pet. 1. 20.* 16 Octava admonitio longè pretiosissima, Pastorem ex uno scripto Dei verbo sapere oportere, in quo perfectè traduntur quæcunque tum ad vera dogmata cognoscenda & stabilienda, falsa verò refellenda; tum ad malos quidem mores corrigendos, bonos autem instituendos spectant.

---

10 *Assecutus es*, παρηκολούθηκας. Erasmus, *Assectatus es*. Facit autem hic locus manifestè contra Erasmum, qui τὸ παρακολουθεῖν nihil aliud putavit significare quàm *assectari*, uti solet qui individuus est comes. Quærit igitur quid sit assequi, id est, adipisci alterius persecutiones & afflictiones. At ego quæro quid sit assectari alicujus doctrinam & vitæ rationem; deinde, quomodo dici possit Timotheus assectatus persecutiones illas quas Paulus Antiochiæ, Iconii, Lystris sustinuit, cùm eo tempore Timotheus adhuc ignotus esset Paulo, & in Macedonia degeret? Neque enim dubito quin Paulus de iis agat quæ commemorantur Act. 13. & 14. Quòd siquis contrà obniti velit, certè nihil præter vanas & inanes conjecturas adferet. Itaque παρακολουθεῖν propriè quidem fateor de assectatore dici (ut suprà, 4. 6.) translatitiè tamen etiam de animi intelligentia, ut pererudité observavit Budæus. unde δυσπαρακολούθητα vocantur, quæ non facilè quispiam intelligentiâ possit assequi. ¶ *Vitæ meæ rationem*, τῇ ἀγωγῇ. Hoc est omnino quod in vernaculo sermone dicimus *ma conduite*, vel *ma maniere de faire*. Itaque nullo modo assentior Veteri interpreti, nec Erasmo, qui *Institutionem* interpretantur. ¶ *Propositum*, τῇ προθέσει. id est, τῇ προαιρέσει. acsi dicat, Tu, non modò quid docuerim, quid egerim, sed etiam quæ mea mens ac voluntas fuerit prorsus nosti. ¶ *Patientem animum*, μακροθυμίαν. Vide Rom. 2. 4.

11 *Antiochiæ*, ἐν Ἀντιοχείᾳ. Antiochiam Pisidiæ intelligit, Iconio & Lystris vicinam, ut apparet ex Act. 13. & 14. ubi istæ historiæ commemorantur.

13 *Procedent*, προκόψουσιν. Vulg. & Erasmus, *Proficient*. Atqui non est hoc propriè proficere, nec progredi, sed magìs ac magìs regredi. Simpliciter igitur hoc accipiendum est, quo significatur fore ut illorum improbitas quotidie augeatur, ità tamen ut certi sint illi limites constituti, quos non possint præterire, ut prædixit de pseudapostolis qui tum Ecclesiam turbabant, eos ad metam suam pervenisse, suprà versu 9. Ista igitur non pugnant. De certis enim hominibus illic agit, hìc verò in genere de hostibus Ecclesiæ, qui, usquedum advenerit nostra redemtio, nunquam deerunt, & quotidie evadent seipsis deteriores, donec mensuram suam impleverint.

16 *Tota Scriptura*, πᾶσα γραφή. Vulgata & Erasmus, *Omnis Scriptura*, ambiguitate hoc loco periculosâ. Constat enim de certis scriptis agere Apostolum, nempe de eo quem Canonem Hebræorum vocamus. Cæterùm Syrus interpres pro πᾶσα γραφή, habet ἐν γραφῇ, *In scriptura*, mendosè, scripto על pro כל, ut rectè conjicit noster Tremellius. ¶ *Et utilis*, καὶ ὠφέλιμος. id est, ad hunc usum comparata. Nec enim Paulus opponit hoc loco Utile Necessario, sed duo distinctè dicit: unum à quo prodita sint hæc scripta, nempe à Spiritu sancto; alterum, in quem usum sint data.

17 *Perfectus*, ἄρτιος. id est omnibus necessariis ad hoc munus partibus instructus. Vide Matth. 21. 16. ¶ *Homo Dei*, ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος. Hebr. איש האלהים *isch haelohim*. *Homo Dei* propriè ac peculiariter dicitur Propheta & voluntatis Dei interpres. quo nomine etiam Timotheum ut ministrum compellavit, 1. Timoth. 6. 11. Itaque hæc sacrarum literarum dignitatis declaratio propriè ad ministros pertinet, quos testatur plenam in illis sapientiam inventuros: quod & nomina illa *Doctrinæ*, *Redargutionis*, *Correctionis*, & *Institutionis*, manifestè declarant; quorum duo priora ad dogmata, duo posteriora ad mores spectant, ut plena perfectáq; sit ista descriptio Christianismi in verbo scripto positi. Damnamus igitur errorem intolerabilem, tum pseudocatholicorum, suum illud ἄγραφον verbum Dei scripturis non tantùm adjungentium, sed etiam, quoties ipsis libuit, anteponentium; tum falsissimum illud dogma quorundam veterum à Sebastiano Castellione, nostrâ memoriâ, renovatum, quem scribere non puduit, Paulum reconditiorem aliquam doctrinam habuisse quam non scripserit, & solos quosdam perfectos docuerit: &, Verbum scriptum decidendis religionis controversiis non sufficere, quocunque modo explicetur, sed ampliorem aliquam revelationem exspectandam. Diximus verò περὶ τοῦ ἀρτίου, Matth. cap. 21. vers. 16. quem idem ille *Compositum* duntaxat convertit, id est, nimirum ad perfectam illam sapientiam audiendam accommodatum, cujus veluti elementa complectantur quæcunque ab ipso etiam Paulo scripta sunt. Videtur autem Vetus interpres Latinus legisse ἐξηρτισμένος ab ἐξαρτίω, quod est *Instruere & Apparare*, ut legitur etiam in Complutensi editione: ἐξαρτίζειν autem pro ἀναπληροῦν & pro συντελεῖν accipitur etiam Act. cap. 21. vers. 5.

1 Summa & præcipua omnium admonitionum, ac proinde gravissimâ obtestatione sancita, hæc est, ut sancta etiam quadam cum importunitate proponatur Dei verbum, prout fert necessitas: ità tamen ut solidum doctrinæ fundamentum substernatur, & acrimonia omni sanctâ lenitate temperetur.
3 Captandæ jam olim fuerunt fidis pastoribus omnes occasiones, hominibus mox ad suas fabulas ultrò reversuris.
5 Mundi perfidia debet fidos ministros eò magìs solicitos reddere.
6 Prædicit maximum suum obitum, pulcherrimo invictæ constantiæ & certæ spei exemplo.
9 Ultima pars epistolæ gravissimas adversùs quosdam, querelas: & singularis ubique pietatis ac indefessi animi exempla præbens.
* Coloss.4.9.
† Suprà,1.16.

ΚΕΦ. δ'.

Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκροὺς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ·

2 Κήρυξον τὸν λόγον, ἐπίστηθι εὐκαίρως, ἀκαίρως· ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ.

3 Ἔσται γὰρ καιρὸς ὅτε τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται· ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν.

4 Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσιν, ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται.

5 Σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, κακοπάθησον, ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον.

6 Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε.

7 Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα.

8 Λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής· οὐ μόνον δὲ ἐμοὶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ.

9 Σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως.

10 Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην· Κρήσκης εἰς Γαλατίαν, Τίτος εἰς Δαλματίαν.

11 Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ. Μάρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ· ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν.

12 Τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἔφεσον.

13 Τὸν φελόνην ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρωάδι παρὰ Κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας.

14 Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο· ἀποδῴη αὐτῷ ὁ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

15 Ὃν καὶ σὺ φυλάσσου· λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις.

16 Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον· μὴ αὐτοῖς λογισθείη.

17 Ὁ δὲ Κύριός μοι παρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος.

18 Καὶ ῥύσεταί με ὁ Κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

19 Ἄσπασαι Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν, καὶ τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον.

20 Ἔραστος ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ. Τρόφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀσθενοῦντα.

21 Σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν. Ἀσπάζεταί σε Εὔβουλος, καὶ Πούδης, καὶ Λῖνος, καὶ Κλαυδία, καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες.

22 Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός σου. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. Ἀμήν.

Πρὸς Τιμόθεον δευτέρα τῆς Ἐφεσίων ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, ὅτε ἐκ δευτέρου παρέστη Παῦλος τῷ Καίσαρι Νέρωνι.

CAP. IIII.

Obtestor te igitur etiam atque etiam ego in conspectu Dei & Domini Jesu Christi, qui judicaturus est vivos & mortuos in illustri illo suo adventu & regno suo:

Prædica sermonem illum, insta tempestivè, intempestivè; argue, objurga: exhortare cum omni animi patientia & doctrina.

Nam erit tempus cùm sanam doctrinam non tolerabunt: sed auribus prurientes, ipsi sibi secundùm suas illas peculiares cupiditates coacervabunt doctores:

Et à veritate quidem aures avertent, ad fabulas verò divertent.

At tu vigilans esto in omnibus, perfer adversa, opus perage Evangelistæ, ministerii tui plenam fidem facito.

Nam ego jam libor, & præstitutum tempus meæ dimissionis instat.

Certamen illud præclarum decertavi, cursum ad finem perduxi, fidem servavi.

Quod reliquum est, reposita est mihi justitiæ corona, quam reddet mihi Dominus in illo die justus judex: non solùm autem mihi, sed & omnibus qui expetiverint illustrem illum ipsius adventum.

Stude mox ad me venire.

Nam Demas me deseruit, amore inductus præsentis seculi, & profectus est Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.

* Lucas mecum est solus. Marcum assumtum adduc tecum: est enim mihi perutilis ad ministerium.

Porrò Tychicum misi Ephesum.

Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, adfer cùm venies, & libros, maximè membranas.

Alexander faber ærarius multa mala mihi exhibuit: reddat ei Dominus secundùm facta ipsius.

Quem & tu cave: vehementer enim obstitit sermonibus nostris.

In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me deseruerunt: utinam nè *hoc* illis imputetur.

Sed Dominus mihi adfuit, & corroboravit me, ut per me plenè certioraretur præconium quod audirent omnes Gentes: & ereptus fui ex ore leonis.

Et eripiet me Dominus ab omni opere malo, servabítq; regno suo cœlesti: cui gloria in secula seculorum. Amen.

Saluta Priscam & Aquilam, & † Onesiphori familiam.

Erastus mansit Corinthi. Trophimum autem reliqui Mileti ægrotantem.

Stude venire ante hyemem. Salutat te Eubulus, & Pudens, & Linus, & Claudia, & fratres omnes.

Dominus Jesus Christus *sit* cum spiritu tuo. Gratia *sit* vobiscum. Amen.

Scripta est Româ secunda ad Timotheum, qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, cùm Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

CAP. IIII.

Testificor coram Deo & Jesu Christo, qui judicaturus est vivos & mortuos, & per adventum ipsius & regnum ejus:

Prædica verbum, insta opportunè, importunè; argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina.

Erit enim tempus cùm sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros, prurientes auribus:

Et à veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur.

Tu verò vigila in omnibus, labora, opus fac Evangelistæ, ministerium tuum imple.

Ego enim jam delibor, & tempus resolutionis meæ instat.

Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi.

In reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die, justus judex: non solùm autem mihi, sed & iis qui diligunt adventum ejus.

Festina ad me venire citò.

Demas enim me reliquit, diligens hoc seculum, & abiit Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.

Lucas est mecum solus. Marcum assume & adduc tecum: est enim mihi utilis in ministerium.

Tychicum autem misi Ephesum.

Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens, adfer tecum, & libros, maximè autem membranas.

Alexander ærarius multa mala mihi ostendit: reddat illi Dominus secundùm opera ejus.

Quem & tu devita: valde enim restitit verbis nostris.

In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur.

Dominus autem mihi adstitit, & confortavit me, ut per me prædicatio impleatur, & audiant omnes Gentes: & liberatus sum de ore leonis.

Liberabit autem me Dominus ab omni opere malo, & salvum faciet in regnum suum cœleste: cui gloria in secula seculorum. Amen.

Saluta Priscam & Aquilam, & Onesiphori domum.

Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Meleti.

Festina ante hyemem venire. Salutat te Eubulus, & Pudens, & Linus, & Claudia, & fratres omnes.

Dominus Jesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.

Scripta è Roma ad Timotheum secunda, cùm Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

---

1 *Vivos*, ζῶντας. id est quos tunc vivos deprehendet, de quibus agit idem Apostolus 2. Thess.4.6, & 17. Sunt enim prorsus ineptæ aliæ duæ hujus loci interpretationes ab Isidoro Pelusiota in hunc locum allatæ, lib. epist. 1. epist. 222.

2 *Intempestivè*, ἀκαίρως. nempe quod ad carnis prudentiam attinet. Nam alioqui requiritur sanctæ prudentiæ spiritus, captans occasiones ad ædificationem opportunas. Deesse tamen hanc vocem comperimus in uno manuscripto codice, quam nihilominus retinendam arbitror, cùm præsertim in Syra quoque interpretatione exstet, ubi etiam verbum ἐπίστηθι optimè exprimitur, servatâ emphasi. וקום בחפיטותא *vekum bachaphitutha, & sta cum diligentia.* ¶ *Argue*, ἔλεγξον. Observat hîc admodum scitè Chrysostomus præire in legitima objurgatione probationem peccati oportere. ¶ *Exhortare*, παρακάλεσον. Hoc non legit Syrus interpres.

3 *Ipsi sibi*, ἑαυτοῖς. Vulg. & Erasmus, *Sibi*. At ego amplius aliquid significari censeo, istos videlicet scientes ac prudentes sibi accersere suæ perniciei instrumenta. ¶ *Suas illas peculiares cupiditates*, τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας. Claromontanus codex (quod secutus etiam est Syrus & Vetus Latinus interpres) habet τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας, *secundùm suas cupiditates*. id est, prout hoc vel illud ipsis arriserit. Opponitur enim τὸ ἴδιον, id est *peculiare*, ei doctrinæ quæ Catholica est, id est, toti Ecclesiæ communis, cùm ut unus Deus est, ità sit una fides. Et ἐπιθυμίας vocat id quod cuique suadet suus animus, ut meliùs declarari non potuerint innumerabiles illæ regulæ quibus contaminatam cernimus Christianismi puritatem, quâvis sectâ quicquid arrisit, regulæ nobis in Dei verbo præscriptæ, adjiciente.

4 *Ad fabulas*, πρὸς μύθους. id est, falsas ac inutiles doctrinas, quibus fascinatus mundus, veritatis lucem mavult modis omnibus exstinctam quàm è tenebris emergere.

5 *Perfer injurias*, κακοπάθησον. Hîc κακοπαθεῖν non significat affligi duntaxat, sed quasvis injurias perferre. Vulg. *Labora*, non expressâ Apostoli sententiâ. Erasmus, *Obdura in afflictionibus*, ambiguè. ¶ *Ministerii tui fidem facito*, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον. id est, veris argumentis comproba te germanum esse Dei ministrum. Vide Luc.1 1. Vulg. *Ministerium tuum imple*. ignoravit enim quid sit πληροφορία. Erasmus, *Ministerium tuum ad plenum probatum reddito*. non ineptè. Neque enim hîc agitur de πληροφορίᾳ illa quæ propria est filiorum Dei: cùm multi etiam reprobi potuerint πληροφορεῖν Timotheum esse verum Dei ministrum.

6 *Libor*, σπένδομαι. id est, pro libamento efferor. Vulgata, *Delibor*. Erasmus, *Immolor*. Vide Philipp. cap. 2. vers. 27. Utitur autem verbo σπένδομαι potiùs quàm σφάζομαι vel θύομαι, alludens ad sanguinis aut etiam vini aspersionem quæ in sacrificiis usurpabatur. ¶ *Dimissionis*, ἀναλύσεως, vel *resolutionis*. Vide Philipp. cap. 1. vers. 23. & cap. 2. vers. 36. Sed illud prætuli, quia commoda allusio videri potest ad gladiatorum certamen, qui victoriâ demum potiti, in ipsa ex certamine dimisione coronabantur. Cyprianus epist. 8. *assumtione:* legit enim ἀναλήψεως.

8 *Quod reliquum est*, λοιπόν. Ellipsis Græcis familiaris, addito tamen plerumque articulo τό. Vulgata *in reliquo*, barbarè & obscurè; mallem *cæterùm*, sive, *in posterum*. ¶ *Qui expetiverint*, τοῖς ἠγαπηκόσι. Τὸ ἀγαπᾷν à consequenti hoc in loco respondet verbo Hebræo חשק *chaschak*, quod & pro *desiderare* accipitur, ut 1.Reg.9.19. vel, חפץ *chaphets*. Vulg. & Eras. *Qui diligunt*. Videtur autem alludere ad locum Es.40. 10. & 62. 11.

10 *Demas*, Δημᾶς. Videtur ille postea resipiscens ad Paulum revertisse, cùm fiat ejus mentio in Epistola ad Philemonem, quam probabile est post hanc scriptam fuisse, cùm in ea fiat mentio Timothei ipsius in inscriptione, atque etiam Marci, quasi jam cum Paulo versantis. ¶ *Amore inductus præsentis seculi*, ἀγαπήσας τὸν, &c. id est, acquiescens in hoc seculo. Vulgata, *Diligens*. ¶ *In Galatiam*, εἰς Γαλατίαν. Epiphanius κατὰ τῶν ἀνοήτων legit εἰς Γαλλίαν, *In Galliam:* & hanc etiam lectionem reprehendit.

11 *Solus*, μόνος, nempe ex ipsis Pauli comitibus.

13 *Penulam*,

13 *Penulam*, φελόνην. In hoc vocabulo ſcribendo non convenit librariis. nam in nonnullis codicibus legimus φαιλόνην, in aliis etiam φελώνην. Sed & quid ſit φελόνη variè tradunt. volunt enim quidam eſſe non Penulam ſed Scriniolum: quam explicationem ſecutus eſt Syrus interpres. quidam verò Volumen. Ego non modò exiſtimo penulam eſſe, quâ iter facientes & pluviæ tempore utebantur veteres, ſed etiam φελόνην Romanum eſſe vocabulum, metátheſi literarum corruptum, adeò quidem ut etiam φαινόλης & quidem rectiùs ſcribatur: quod tamen vocabulum negat Romanum eſſe Athenæus lib. 2. Quid ſit autem φαινόλης licet etiam ex his Artemidori verbis conjicere, libro ὀνειροκριτικῶν 2. cap. 3. Χλαμὺς δὲ ἣν ἔνιοι μαντύην, (nos vocamus *une mante, ou un manteau*) οἱ δὲ ἐφεστρίδα, οἱ δὲ βήρειον καλοῦσι, θλίψιν, καὶ στενοχωρίαν, καὶ τοῖς δικαζομένοις καταδίκην μαντεύεται, διὰ τὸ ἐμπεριέχειν τὸ σῶμα. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὁ λεγόμενος φαινόλης. quam veſtis formam his quoque verbis deſcribit autor dialogi Tacito adſcripti de cauſis corruptæ eloquentiæ. *Quantum humilitatis putamus attuliſſe eloquentiæ penulas iſtas, quibus adſtricti, & veluti incluſi cum judicibus fabulamur?* Nam tunc oratores quoque penulati cauſas agebant. Hoc autem placuit vel ob eam cauſam obſervare, ut pictorum redarguerem inſcitiam, quibus uſitatum eſt cum laxis veſtibus ac planè togatos Apoſtolos ineptiſſimè pingere: quos dubium non eſt vel penulatos potiùs, vel qui fuit veterum Chriſtianorum habitus, palliatos, aut Judæorum more longioribus ſed ſuccinctis veſtibus oberraſſe.

14 *Multa mala exhibuit*, πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο. Hebr. הראית עמך קשה *birith bammecha kaſchah*, id eſt, *Oſtendiſti populo tuo dura*, Pſal. 60. 5. pro feciſti ut videret & experiretur dura. & Pſal. 4. 6. Quis oſtendet nobis bonum? Non diſſimili genere loquendi puto Latinos uti cùm dicunt, *Curam, moleſtiam, dolorem alicui exhibere.* Vulgata, *Multa mala mihi oſtendit.* Eraſmus, *Multis malis me affecit.* Quod autem attinet ad verbum ἀποδῴη, quod nonnulli (ut & Syrus interpres, & Auguſtinus adversùs Fauſtum lib. 16. cap. 22. & De ſermone Domini in monte, lib. 1. cap. 37.) per futurum expoſuerunt, nè ſit imprecatio: id verò fruſtrà nonnullos torſit, ut alibi diximus, cùm is de quo hic agitur manifeſta ſuæ reprobationis ſigna edidiſſet, quanquam imitandum non ſit hoc exemplum abſque magna conſideratione. Spectandum enim eſt ſemper quis quid agat.

16 *Omnes*, πάντες. Ubi tum Petrus, ſi Romæ erat? Num enim quæſo laborantem Paulum deſeruiſſet? Sed quod in genere dicitur, etſi non temerè ſic loquitur Paulus, ità tamen accipiendum eſt, ut aliqui excipi potuerint, ſed perpauci.

17 *Plenè certioraretur præconium*, τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ. De verbo πληροφορεῖν diximus ſuprà, ver. 5. τὸ κήρυγμα, id eſt, *præconium*, κατ' ἐξοχὴν vocat Evangelii prædicationem. Vulg. *Prædicatio impleretur*: non expreſſâ Apoſtoli ſententiâ. Eraſmus, *Præconium expleretur*, nihilo certè feliciùs, quod tamen in Annotationibus rectiùs explicat. ¶ *Quod audirent*, καὶ ἀκούσῃ. Ad verbum, *Et audirent*, ſubauditur *illud*, quod dicendi genus alibi expoſuimus. ¶ *Leonis*, λέοντος. Sic Neronem vocat, formulâ dicendi multis locis apud Davidem præſertim uſitatâ.

18 *Ab omni opere malo*, ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ. Id eſt, purum me conſervabit nequid admittam Apoſtolo indignum. ¶ *Regno ſuo*, εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Id eſt, ut regni ſui participem faciat.

20 *Reliqui*, ἀπέλιπον. Nempe in illa tarda navigatione cùm prætervehēretur littus Aſiæ, ſicuti narratur Act. 27. 7. Quanquam potiùs conjicio legendum ἐν Μελίτῃ, *in Meli a*, quod vocabulum facile fuit in Μιλήτῳ depravare.

21 *Linus*, Λῖνος. Vide Clementem lib. Apoſtolicarum conſtitutionum 7. cap. 46.

22 *Gratia*, ἡ χάρις. Sic etiam clauditur epiſtola ſequens non repetito *Chriſti* nomine (ut aliàs conſuevit) propter ſuperius membrum. Sed in Claromontano codice legitur, quod in nullis aliis epiſtolis legitur, nempe ἔρρωσο ἐν εἰρήνῃ. *vale in pace.* Solitum autem fuiſſe Paulum illo modo ſuas epiſtolas claudere, ipſemet teſtatur ſuprà, 2. Theſſ 3. 18.

23 *Qui primus*, &c. πρῶτον, &c. Hoc membrum non exſtat in quibuſdam vetuſtis codicibus, & ſuppoſititium eſſe dubium non eſt, niſi Epiſcopum pro Evangeliſta accipias. Syrus certè interpres legit, πληροῦται ἡ πρὸς Τιμόθεον δευτέρα, ἡ ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, *Finitur epiſtola ad Timotheum ſecunda, quæ ſcripta fuit Româ.*

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἡ πρὸς ΤΙΤΟΝ Ἐπιστολή.

EPISTOLA PAULI Apoſtoli ad TITUM.

ΚΕΦΑΛ. α.

Παῦλος δοῦλος Θεοῦ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν Θεοῦ, καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας τῆς κατ' εὐσέβειαν·

2 Ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς Θεὸς, πρὸ χρόνων αἰωνίων, ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις·

3 Τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐν κηρύγματι ὃ ἐπιστεύθην ἐγὼ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ· Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινὴν πίστιν.

4 Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.

5 Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ, ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην·

6 Εἴ τις ἐστὶν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα.

7 Δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς Θεοῦ οἰκονόμον, μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ·

CAP. I.

Paulus ſervus Dei, *Apoſtolus autem Jeſu Chriſti, ſecundùm fidem electorum Dei, a & agnitionem veritatis quæ eſt ſecundùm pietatem:

Ad ſpem vitæ æternæ quam promiſerat Deus ille mentiri neſcius, * ante tempora ſeculorum, manifeſtam autem fecit præſtitutis temporibus ſuis:

Videlicet ſermonem illum ſuum per præconium † quod concreditum eſt mihi ex imperio ſervatoris noſtri Dei: b Tito germano filio in communi fide.

Gratia *ſit tibi*, miſericordia, & pax à Deo Patre, & Domino Jeſu Chriſto ſervatore noſtro.

Hujus rei gratiâ dereliqui te in Creta, ut quæ deſunt corrigas, & conſtituas oppidatim presbyteros, ſicut ego tibi ordinavi.

‖ Siquis eſt inculpabilis, unius uxoris vir, liberos habens fideles, qui non ſint obnoxii crimini luxûs, aut ſubjici neſcii.

Oportet enim epiſcopum inculpabilem eſſe, tanquam Dei diſpenſatorem, non ſibi pertinaciter placentem, non iracundum, non vinoſum, non percuſſorem, non turpem quæſtum facientem:

CAP. I.

Paulus ſervus Dei, Apoſtolus autem Jeſu Chriſti, ſecundùm fidem electorum Dei, & agnitionem veritatis quæ ſecundùm pietatem eſt:

In ſpem vitæ æternæ quam promiſit qui non mentitur Deus, ante tempora ſecularia, manifeſtavit autem temporibus ſuis:

Verbum ſuum in prædicatione quæ credita eſt mihi ſecundùm præceptum ſalvatoris noſtri Dei: Tito dilecto filio ſecundùm communem fidem.

Gratia & pax à Deo Patre, & Chriſto Jeſu ſalvatore noſtro.

Hujus rei gratiâ reliqui te Cretæ, ut ea quæ deſunt corrigas, & conſtituas per civitates presbyteros, ſicut & ego diſpoſui tibi:

Siquis ſine crimine eſt unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accuſatione luxuriæ, aut non ſubditos.

Oportet enim epiſcopum ſine crimine eſſe, ſicut Dei diſpenſatorem, non ſuperbum, non iracundum, non violentum, non percuſſorem, non turpis lucri cupidum:

1 Aſſerit ſuum Apoſtolatum, non Titi ſed Cretenſium causâ, tum ex vocationis externæ teſtimonio, tum ex ſuo cum omnibus ab initio mundi electis conſenſu. a Fides in qua omnes electi conſentiunt, eſt vera ac ſincera Dei cognitio, huc ſpectans, ut Deum ritè colentes vitam æternam tandem ſecundùm veracis Dei promiſſionem, ex æterno ipſius propoſito, ſuis temporibus in Chriſto exhibitam, conſequamur. * *Rom.* 16. 25. *Epheſ.* 3. 9. *Col.* 1. 26. 2. *Tim.* 1. 9. 1. *Pet.* 1. 20. 3 Hæc veritas non eſt alibi quàm in Apoſtolica prædicatione quærenda. † *Gal.* 1. 1. b Titi communem ſecum conſenſionem in fide prædicans Apoſtolus, Cretenſes ad illum audiendum excitat, ſimúlque monet qua potiſſimùm ex re veros miniſtros à falſis diſtinguere oporteat. 4 Communis eſt eadem ſalutis ratio paſtoribus & gregi. 5 Prima admonitio, ut presbyteri oppidatim conſtituantur. ‖ 2. *Tim.* 3. 2. 7 Secunda admonitio, à quibus præſertim vitiis alienos, & quibus præcipuè virtutibus ornatos eſſe oporteat paſtores, quos etiam presbyteros vocavit.

---

1 *Servus*, δοῦλος. id eſt, miniſter, quâ ratione etiam Chriſtus ipſe, quatenus fuit miniſter, & quidem Prophetarum caput, *ſervus* dicitur, Eſaiæ 43. 10. & alibi ſæpe: ut Chryſoſtomus hâc appellatione Chriſto attributâ minimè debuerit offendi. ¶ *Secundùm fidem*, κατὰ πίστιν. Vel, ad fidem electorum Dei, videlicet annunciandam, ut κατὰ pro εἰς ponatur. Illud tamen ut ſimplicius præfero, quòd videatur Paulus in eo verſari ut oſtendat Apoſtolatûs ſui conſenſum cum Prophetarum & reliquorum Apoſtolorum doctrina, acſi illum diceret cum fide electorum conſentire qui fuerunt à mundi origine. ¶ *Electorum Dei*, ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ. Id eſt, eorum quos Deus elegit, quaſi Electitios dicas. ¶ *Veritatis*, ἀληθείας. Explicat quid *fidem* vocarit, nimirum agnitionem veræ religionis, quæ paſſim ſolet ἀλήθεια vocari κατ' ἐξοχὴν, ut Joan. 7. 17. Gal. 3. 1. Col. 1. 5. & alibi ſæpe: hìc tamen explicatur, ut de qua veritate agatur ambigi non poſſit, de ea nimirum quæ ad pietatem pertinet. Obſervari autem debet propria ſignificatio τῆς ἐπιγνώσεως, id eſt, *agnitionis*. Neque enim cognitione duntaxat ſed etiam agnitione veritatis conſtat electorum fides: quanquam hoc diſcrimen non ſit perpetuum, quòd interdum τὸ γνῶναι accipiatur ἀντὶ τοῦ ἐπιγνῶναι, ut 1. Joan. 2. 3, & 4. & alibi aliquoties.

2 *Ad ſpem*, ἐπ' ἐλπίδι. i. εἰς ἐλπίδα, ut (meo quidem judicio) rectè convertit Vetus interpres. Finis enim hic eſt Apoſtolici muneris,

muneris, ipsius denique fidei, nos adducere ad vitæ æternæ spem, quæ fallere nos non possit, cùm nitatur promissione Dei qui est ipsa veritas. Ideo tradit Apostolus 1. Cor. 13. fore ut prophetia & instructio aboleatur, cùm nullus jam fidei aut spei locus erit, nobis re ipsâ fruentibus Dei conspectu. Erasmus, *In spe*. Castellio, *Cum spe*, quod mihi non placet. ¶ *Quam promiserat*, ἣν ἐπηγγείλατο. Id est, quam videlicet veritatem ultrò & gratuitâ liberalitate promisit. Hæc enim vis est verbi ἐπαγγέλλεσθαι, ut alibi diximus, nequis prævisam fidem vel merita faciat promissionis causam, cum Pelagianis aut aliis Sophistis. ¶ *Ante tempora seculorum*, πρὸ χρόνων αἰωνίων. Erasmus, *Ante tempora æterna:* quam interpretationem cur rejiciam diximus 2. Tim. 1.9. Omnino enim coactum est *Æterna* interpretari, non quæ initium non habuerint, sed ante quæ nulla fuerint. Deinde non dicit Apostolus, *A temporibus æternis*, si ità libeat interpretari, sed, *ante tempora æterna:* ut mihi quidem videatur referri non posse verbum ἐπαγγέλλεσθαι nè ad primam quidem illam & antiquissimam promissionem quæ Adamo facta est, Gen. 3. 15. nedum ad promissionem eandem Abrahamo renovatam. Quid igitur? nempe *Ante tempora seculorum* idem declarat atque Ante omnem seculorum seriem, sive priusquam hic mundus esset, ut Joan. 17. 5. id est, ab æterno. Nam quia Deo sunt omnia præsentia, & certò omnino futurum est quod Deus futurum decrevit; ideo Deus dicitur ab æterno fecisse quod suo demum tempore nobis patefit. Sic dicitur Deus nos elegisse ante jacta mundi fundamenta (Ephes. 1. 4.) id est, eligere proposuisse. Sic dicitur nobis ante tempora seculorum vitam æternam dedisse in Christo, id est, dare proposuisse, 2. Tim. 1. 9. Hoc modo plures similes locos putarim explicandos. Augustinus de Civit. lib. 12. cap. 16 αἰώνια vertit *æterna*. Hieronymus autem in hunc locum vult æternitatem quandam seculorum exstitisse ante hujus mundi creationem, quibus throni, dominationes, cæteræque virtutes Deo servierint, & absque temporum vicibus substiterint: ante quam etiam æternitatem Deus Pater Verbum suum promiserit. Sed hæc hausta sunt ex Origenis deliriis.

3 Videlicet *sermonem illum suum*, τὸν λόγον αὐτοῦ. Id est, promissionem illam suam. Nam articulus vim habet ἀναφορικὴν, & λόγος id ipsum declarat quod Deus locutus erat, id est, quod promiserat, ut explicatur Luc. 1. 55. Sic enim accipitur apud Hebræos nomen אמרה pro sponsione: & hâc etiam ratione videri possit probabile, Filium Dei à Joanne τὸν λόγον vocari μετωνυμικῶς, ut diximus Joan. 1. 1. Quod autem Syrus interpres ità hæc connectit cum verbo ἐφανέρωσεν, ut etiam præponat καιροῖς ἰδίοις, omnino est violentum. ¶ *Servatoris*, σωτῆρος. Id est, qui nobis vitam dedit, non autem duntaxat conservavit, aut periclitantes liberavit. Jam enim eramus in morte. Et vocabulum σωτῆρος ità exposuit Cicero ipse lib. 4. in Verrem, fassus ità magnum esse hoc nomen ut Latino uno verbo exprimi non possit. Vide 1. Tim. 1. 1. ¶ *In communi fide*, κατὰ κοινὴν πίστιν. Id est, fidei respectu, quæ quidem & Paulo patri & Tito filio communis erat, ut hâc ratione sint fratres, sicut, ministerii respectu, ille genuit hic genitus est in fide.

4 *Gratia* sit tibi, χάρις. Cur ista adjecerim, exposui Rom. 1. 7. ¶ *Misericordia*, ἔλεος. Vide 1. Tim. 1. 1. Origenes hoc non legit, neque Syrus interpres.

5 *Reliqui*, κατέλιπον. Nempe cùm ibi satis multo tempore hæsisset captivus, & minimè tamen otiosus, Act. 27. 7. vel in illa peregrinatione trium mensium in Græcia Act. 20. 23. ¶ *Corrigas*, ἐπιδιορθώσῃ. Id est, Pergas corrigere. Ità convertit ex Chrysostomo Erasmus, propter additam præpositionem ἐπὶ, quæ indicat Titum in eo opere perficiendo Paulo successisse. ¶ *Constituas*, καταστήσῃς. Vide Act. 14 23. ex quo etiam loco intelliges cur addiderit Paulus ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην, *ut ego tibi ordinavi*. Vide etiam 1. Tim. 5. 22.

6 *Unius uxoris vir*, μιᾶς γυναικὸς ἀνήρ. Vide 1. Tim. 3. 1. & 5. 9. ¶ *Subjici nescii*, ἀνυπότακτα. Sic propriè dicuntur equi vel boves qui jugum subire nolunt. Vulgata, *Non subditi*, non expressâ vi Græcæ vocis. Erasmus, *Intractabiles*. Syrus interpres legit præterea ἀπὸ κραιπάλης, *præ crapula*.

7 *Dispensatorem Dei*, Θεοῦ οἰκονόμον. Id est, quem Dominus donorum suorum dispensatorem constituit. ¶ *Non sibi pertinaciter placentem*, μὴ αὐθάδη. Vel, non asperis moribus & difficili quâdam naturâ, qualis fuit Cæcilius ille Pomponii Attici avunculus. Oritur autem hoc vitium ex eo quòd cuipiam cæteri præ seipso displiceant; ut hoc vitium meritò sit à Græcis αὐθάδεια vocatum, quam meritò dixit Plato τῆς ἐρημίας ξύνοικον, ut annotavit doctissimus interpres. Ab eo autem vitio alienissimos esse oportet Christi ministros, quibus contrà nihil esse debet κοινωνικώτερον. Vulgata, *Superbum*, & mox vers. 10. *Inobedientem*. Erasmus, *Præfractum*. Gallicè possis vocare, *Content de sa personne*. ¶ *Non vinosum*, μὴ πάροινον. Vulgata, *Vinolentum*. quod meritò mutavit Erasmus. Vide 1. Tim. 3. 3.

8 Ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ·

9 Ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν.

10 Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ ἀνυπότακτοι, ματαιολόγοι καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς.

11 Οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν· οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ αἰσχροῦ κέρδους χάριν.

12 Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν προφήτης, Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.

13 Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής. δι' ἣν αἰτίαν ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει.

14 Μὴ προσέχοντες Ἰουδαϊκοῖς μύθοις, καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν.

15 Πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς δὲ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρόν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις.

16 Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι.

Sed hospitalem, bonorum amantem, temperantem, justum, pium, continentem:

Tenacem fidi illius secundùm doctrinam sermonis, *ut possit & *auditores* exhortari doctrinâ illâ sanâ, & contradicentes convincere.

Sunt enim multi subjici nescii, & vaniloqui & mentium deceptores, maximè qui sunt ex Circumcisione.

Quibus oportet os obturare: qui totas domos subvertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratiâ.

Dixit quidam ex ipsis proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ feræ, ventres pigri.

Testimonium hoc est verum: quam ob causam eos redarguito præcisè, ut sani sint in fide:

* Non attenti Judaicis fabulis & præceptis hominum aversantium veritatem.

† Omnia quidem munda mundis: pollutis autem & incredulis nihil est mundum, sed polluta est eorum & mens & conscientia.

Deum profitentur se scire, sed factis negant, cùm sint abominandi, & non obedientes *sermoni*, & ad omne opus bonum rejectanei.

Sed hospitalem, benignum, sobrium, justum, sanctum, continentem:

Amplectentem eum qui secundùm doctrinam est fidelem sermonem, ut potens sit & exhortari in doctrina sana, & eos qui contradicunt arguere.

Sunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui & seductores, maximè qui de Circumcisione sunt.

Quos oportet redargui: qui universas domos subvertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratiâ.

Dixit quidam ex illis proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri.

Testimonium hoc verum est: quam ob causam increpa illos durè, ut sani sint in fide.

Non intendentes Judaicis fabulis, & mandatis hominum aversantium se à veritate.

Omnia munda mundis: coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum, sed inquinatæ sunt eorum & mens & conscientia.

Confitentur se nosse Deum, factis autem negant, cùm sint abominati, & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.

9 Tertia admonitio, Pastorem ejus doctrinæ tenacissimum esse oportere quæ ab Apostolis tradita, ad salutem facit, curiosis & inanibus omnibus relictis.

c Quarta admonitio, Veræ doctrinæ scientiam ad usum esse applicandam, qui quidem duabus rebus consistit, nempe in regendis qui se dociles præbent, & refractariis refutandis. 10 Applicatio thesis ad hypothesin, Cretenses inter cæteros acribus reprehensionibus egere, tum propter animos eorum ad mendacia & pigritiam naturali quodam impetu propensos: tum propter avaros quosdam Judæos, qui pietatis prætextu, partim traditiones quasdam inanes, partim veteres cæremonias, cum Evangelio conjungebant. * 2. Tim. 1. 4. † Rom. 14. 10. 15 Paucis ostendit puritatem non in Legali & externo cultu (veluti delectu ciborum, & ablutionibus, & cæteris ejusmodi jam abolitis) sed in mente & conscientia positam esse: & qui secus doceant, quæ sit re ipsâ vera religio prorsus nescire, atque adeò nihil minùs esse quàm quod videri volunt.

8 *Bonorum amantem*, φιλάγαθον. Vulgata, *Benignum*, impropriè. Erasmus, *Bonarum rerum studiosum*. Ego malo ad personas quàm ad res referre. Dixisset enim potiùs φιλόκαλον: quanquam illud ex hoc consequitur. ¶ *Temperantem*, σώφρονα. Vel circumspectum & sani judicii, & singulare moderationis exemplar. Id enim significari nomine σωφροσύνης sæpe jam diximus, quamvìs interdum minùs latè pateat. Vulgata & Erasmus *Sobrium*, ambiguè, nec satìs expressè hoc in loco. Hieronymus, *Castum, vel pudicum*; eo nomine etiam Veterem interpretem reprehendens quòd pro *pudico prudentem* verterit: non rectè profectò, ut rectè annotavit Erasmus, *Nam* (inquit Erasmus) *tuendæ virginitatis studio, quicquid potest ad suas pertrahit copias.* Quasi verò σωφροσύνην ab uxoribus non requisierit Apostolus, 1. Tim. 2. 15. ¶ *Justum, pium*, δίκαιον, ὅσιον. Ista non sunt synonyma, sed illud quidem ad posteriorem tabulam Legis, hoc verò ad priorem spectat.

9 *Tenacem*, ἀντεχόμενον. ut Horatius, *Tenacem propositi virum* vocat. vel, *retinentem*, ut Cicero hominem laudat suæ dignitatis retinentem, nisi malimus *adhærentem* interpretari, ut Matt. 6. 24. Vulg. *amplectentem* quod & ipsum huic vocabulo ex adverso respondet. ¶ *Fidi illius secundùm doctrinam sermonis*, τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου. Vulgata & Erasmus articulum omiserunt, qui tamen fuit retinendus, & cum nomine πιστοῦ, ut ex ipsius transpositione apparet construendus: fidum hunc sermonem, id est, qui sinceræ & utili tradendæ doctrinæ conveniat, discernit à matæologia & φρεναπατικῷ λόγῳ, quæ illi mox opponuntur. ¶ *Secundùm doctrinam*, κατὰ τὴν διδαχήν: Id est, qui verè sit accommodatus ad erudiendos, sive (ut loqui solet Paulus) ædificandos auditores: nam id demum meretur *doctrinæ* nomen. vel, qui sit iis quæ edoctus es consentaneus, non ex humanis ratiocinationibus petitus, aut eloquentiâ vanâ fucatus,

ut

ut Græcus scholiastes interpretatur: Syrus autem interpres perinde hunc locum vertit acsi scriptum esset, τῆς διδαχῆς τοῦ τῆς πίστεως λόγου, *doctrinæ sermonis fidei*. Vulgata & Erasmus, *Qui secundùm doctrinam est*, admodum obscurè.

10 *Ex circumcisione*, ἐκ περιτομῆς. i. ex Judæis, μετωνυμικῶς. quanquam non simpliciter puto Judæos ab Evangelio prorsus abhorrentes hoc nomine significari, sed eos qui cum Christo Legem conjungebant, quales jam tum fuerunt Hebionitæ & Cerinthiani.

11 *Os obturare*, ἐπιστομίζειν. Sic rectè Erasmus, pro quo Vulgata, *redargui*, ἐλέγχεσθαι.

12 *Ex ipsis*, ἐξ αὐτῶν. Ex ipsis inquit, Cretenses alloquens Judæorum placitis addictos. ¶ *Propheta*, προφήτης. Cur Epimenidem vocet non philosophum sed prophetam Cretensium, liquere potest ex istis quæ de eo scribit Laertius, Λέγουσι δέ τινες ὅτι Κρῆτες αὐτῷ θύουσιν ὡς θεῷ. φασὶ γὰρ καὶ γνωστικώτατον γεγονέναι. *Ferunt*, inquit, *Cretenses ipsi tanquam Deo sacrificare, ut qui affirment eum singulari quâdam vi res futuras intelligendi præditum fuisse*. Subjicit deinde aliquot ipsius oracula idem Laertius: & ab Atheniensibus etiam perhonorificè accersitum dicit, lustrandæ urbis causâ: unde prodierunt aræ illæ Dei ignoti, quarum unius fit mentio Act.17.23. Et Cicero quoque libro de Divinatione primo Cretensem Epimenidem numerat inter eos qui per furorem sunt vaticinati: & Apuleius lib. 2. florid. illum cognominat *fatidicum*. Alioquin etiam communi nomine notum est poetas dici *vates*. ¶ *Cretenses*, &c. Κρῆτες, &c. Hoc potiùs ad Epimenidem Cretensem quàm ad Callimachum esse referendum apparet ex iis quæ diximus. Non dissimilis prorsus versiculus legitur apud Hesiodum in Theogonia, translatâ ad pastores sententiâ, qui jampridem & ipsi propter otium malè audiunt, ποιμένες ἄγραυλοι, κάκ᾽ ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον, ut potuerit Callimachus quoque ad versiculum Epimenidis alludere in simili argumento. Illud autem κακὰ θηρία omnino interpretari licet in vernaculo nostro sermone ad verbum, *mauvaises bestes*.

13 *Præcisè*, ἀποτόμως. Id est, expressè ac sine ullis ambagibus. Itaque Vulgata convertit, *Durè*. Erasmus, *Severiter*. Neuter malè, sed Latinum illud Græco respondet ex adverso: Possis etiam *Rigidè* interpretari, translatione à montibus præruptis sumtâ, ubi nulla pateant ad effugiendum diverticula. Vide Rom.11.22. ¶ *Ut sani sint*, ἵνα ὑγιαίνωσι. ὑγιὴς, id est *sanum*, Græcis dicitur quicquid meritò probandum est, & quale esse debet, id est integrum & sine vitio.

15 *Munda*, καθαρά. *Munda* vocat Apostolus quibus uti bonâ conscientiâ liceret: *puros* autem eos quibus notum erat libertatis per Christum partæ beneficium, sublatum videlicet ciborum discrimen Legale: quam speciem delegit præ cæteris Apostolus, quòd in ejusmodi rebus externis pietatem collocare magnus & crassus error esset. Puris autem opponit non eos ex Judæis qui per ignorantiam beneficii Christi, vel infirmitatem, adhuc ista Legalia observabant (ac exemplo suo ubique monet, ut qui firmi sunt maximam infirmorum habeant rationem) sed opponit hypocritas & malitiosè ac pertinaciter veritati obsistentes, quibus nè tantillum quidem cedendum esse, sed fortiter obsistendum, ex ipso Apostolo didicerat Titus Gal.2.3. ¶ *Et mens & conscientia*, καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις. *Mentis* nomine declarat intelligentiam θεωρητικὴν, in qua collocatur συντήρησις, quæ propositiones suppeditat: συνείδησις verò, id est, *conscientia*, collocatur in intelligentia πρακτικῇ, & assumtiones promit. Quòd si utraque illa facultas est depravata, quæ tandem erit conclusio τοῦ κριτηρίου? Loquitur autem de mente & conscientia, quatenus istos oportuit luce Dei illustrari ad rectè de rebus divinis judicandum.

16 *Rejectanei*, ἀδόκιμοι. Vide 1. Corinth. 9. 27. & 2. Tim. 3. 8. Videntur autem mihi vocari βδελυκτοὶ qui sibi videbantur omnium sanctissimi: ἀπειθεῖς, qui se jactabant supra Legem etiam aliquid facere: ἀδόκιμοι, qui cùm videri vellent tenere justitiæ regulam, omnium tamen minime norant quæ vera sit justitia.

ΚΕΦ. β΄.

Σὺ δὲ λάλει ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ.

2 Πρεσβύτας νηφαλίους εἶναι, σεμνούς, σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ.

3 Πρεσβύτιδας ὡσαύτως ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς, μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους·

4 Ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκνους,

5 Σώφρονας, ἁγνάς, οἰκουρούς, ἀγαθάς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν· ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται.

6 Τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν·

7 Περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα,

8 Λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον· ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ὑμῶν λέγειν φαῦλον.

9 Δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας·

CAP. II.

At tu loquere quæ decent sanam doctrinam.

Ut senes sobrii sint, venerabiles, temperantes, sani fide, charitate, tolerantiâ.

Anus itidem, ut *sint* habitu qui sanctimoniam deceat, non calumniatrices, non vino multo mancipatæ, honestatis magistræ:

Ut sapere doceant adolescentulas, ut sint maritorum ac liberorum amantes,

Temperantes, castæ, domi manentes, bonæ, * quæ sese subjiciant suis viris: nè sermo Dei blasphemetur.

Adolescentulos itidem adhortare ut sint moderati

Per omnia teipsum præbens exemplar bonorum operum, in doctrina integritatem, gravitatem,

Sermonem sanum, qui damnari non possit: ut qui *se* ex adverso *opponit* erubescat, nihil habens quod de vobis dicat mali.

† Servos *hortare* ut suis dominis sese subjiciant, ut in omnibus *eis* placeant, non responsatores:

CAP. II.

Tu autem loquere quæ decent sanam doctrinam.

Senes ut sobrii sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia.

Anus similiter in habitu sancto, non criminatrices, non multo vino servientes, bene docentes:

Ut prudentiam doceant adolescentulas, ut viros suos ament, filios suos diligant,

Prudentes, castas, domûs curam habentes, benignas, subditas viris suis, ut non blasphemetur verbum Dei.

Juvenes similiter hortare ut sobrii sint:

In omnibus teipsum præbe exemplum bonorum operum, in doctrina integritatem,

Verbum sanum, irreprehensibile: ut is qui ex adverso est vereatur, nihil habens malum dicere de vobis.

Servos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes, non contradicentes:

1 Quinta admonitio, non tantùm in genere puram esse doctrinam oportere, sed etiam singulis ætatibus & ordinibus pro circumstantiarum varietate applicari.

2 Quæ sint præcipuè senum & juvenum, tum virorum tum mulierum, virtutes, ad quas illos assiduè incitari oporteat.

* *Ephes.*5.23.

7 Sexta admonitio, integram esse oportere Pastoris tum vitam tum doctrinam.

† *Ephes.*6.5. *Col.* 3. 22. 1. *Pet.*2.18.

9 Septima admonitio, de servorum erga dominos officio.

---

2 *Sobrii*, νηφαλίους. Alibi *vigilantem* malui interpretari, nempe 1. Tim.3.2. ubi de sacro docendi ministerio agitur. Hîc autem à senibus expressè requiritur sobrietas, in potu præsertim, quòd senectus propter ariditatem sit vini avida in plerisque: quo vitio omnis illa senectutis σεμνότης excutitur. ¶ *Venerabiles*, σεμνούς. Alioqui nimirum senectutem ipsam dehonestaturi, nisi & verbis & ipso habitu gravitatem senilem præ se ferant. Vulgata hoc non legit. Nam duæ illæ voces quæ leguntur, nempe *pudici*, *prudentes*, uni Græco nomini σώφρονας respondent, alterâ redundante, ut diximus etiam suprà 1.Tim.3.2. ¶ *Temperantes*, σώφρονας. Erasmus, *modestì*, nihilo sanè meliùs quàm Vulg. duabus illis quas dixi vocibus.

3 *Habitu qui sanctimoniam deceat*, ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς. Sic puto satis commodè explicatam Apostoli sententiam. Vulgata, *In habitu sancto*. ¶ *Honestatis magistra*, καλοδιδασκάλους. Vulgata, *Bene docentes*, mendosè fortassis, pro *bona docentes*. Erasmus, *ut honesta doceant*. Agitur autem hîc de domestica disciplina, senum præsertim matronarum, & quidem speciatim erga sui sexûs familiam, tum honestis & sanctis monitis, tum ipso externæ totius vitæ exemplo erudiendam.

4 *Ut sapere doceant*, ἵνα σωφρονίζωσι. Vulgata, *Ut prudentiam doceant*, Erasmus, *Quo possint modestas reddere adolescentulas*. Neutrum rectè, ut opinor. Et hîc σωφρονεῖν videtur latiùs patere quàm superiore & mox sequenti versiculo, opposita nimirum juvenili lasciviæ, & aliis ejus ætatis ac sexûs vitiis, quibus opponuntur virtutes, quas postea describit.

5 *Castæ*, ἁγνάς. Ergò absit ut impurissimo Papæ Syricio credamus, & aliis immodicis virginitatis præconibus, & voti cœlibatûs, id est totius mundi turpissimæ conspurcationis, autoribus credamus. ¶ *Domi manentes*, οἰκουρούς. Id est, quæ huc & illuc non oberrent. quod reprehendit 1. Tim. 5. 15. Huc pertinet quod Phidiam narrant Eliensibus Venerem fecisse quæ testudinem pedibus calcaret, symbolum οἰκουρίας & silentii. Non rectè igitur convertit Vetus interpres, *Domûs curam habentes*, quamvis hoc ex illo consequatur. Erasmus, *Domûs custodes*. ¶ *Bonæ*, ἀγαθάς. Vulg. *benignas*, quas videtur morosis opponere. Stephanus noster, minimè vanâ correctione, mavult conjunctim legi, οἰκουροὺς ἀγαθάς, id est, *bonæ custodes domûs*, fidæ videlicet ac diligentes matresfamiliâs.

6 *Ut sint moderati*, σωφρονεῖν. De hoc verbo, cujus valde generalis est omnibus penè virtutibus significandis notatio, alibi diximus. Hîc verò opponitur omnibus immoderatis affectibus, etiam alioqui per se non malis, quibus obnoxia est præsertim juventus. Itaque *sobrios*, vel simpliciter *temperantes* sum hoc loco interpretatus.

7 *Gravitatem*, σεμνότητα. Gravitatem (inquit) non quæ homines arceat à ministri aditu, sed quæ ad omnem reverentiam honestam componat adeuntes. Quod autem in veteribus aliquibus Græcis codicibus additur ἀφθαρσίαν, mihi videtur redundare, & ex margine irrepsisse, cùm illic esset annotatum pro ἀδιαφθορίαν. Pro quo nonnulli rursus legerunt δι᾽ ἀφθορίας, *per integritatem*. Syrus autem interpres sic totum hunc locum videtur legisse, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ σου ἔστω σοι λόγος ὑγιὴς, σεμνὸς, ἄφθορος, *In tua doctrina sermo sit tibi sanus, gravis & incorruptus*. Nam hæc tria retulit ad sermonem.

9 *In omnibus*, ἐν πᾶσι. Hoc nonnulli ad prius membrum, quæ sententia exstat Coloss. 3. 22. nonnulli ad posterius referunt: ego ad prius malo. Sed utrovis modo hæc distinguas, particulam

lam universalem ità nos oportet circumscribere ut ea semper excipiantur quæ sine Dei offensione præstari à servis non possint. ¶ *Ut eis placeant*, εὐαρέστους εἶναι, id est, ità se gerant ut dominis placeant illorum obsequia. Vulg. *Placentes*. Erasmus, *Illis placeant*. sententiâ rectè expressâ. Hieronymus autem εὐαρέστους interpretatur eos qui sibi non displiceant, & suam fortunam, qualiscunque est, boni consulant. quam interpretationem Erasmus meritò coactam ac violentam judicavit. Ambrosius legit ἀρίστους, *optimos*, sed corruptè. εὐάρεστος autem nonnisi passivè accipi potest, unde consequitur à servis hîc requiri non ut suis dominis in re quavis placere studeant, sed ut ità se gerant, ut in universo ministerio suo grati, sint optimo jure accepti heris suis, inter quæ duo longum & latum est discrimen.

‖ 1. Cor. 1. 1. Col. 1. 22.

11 Octava admonitio ad omnes pios spectans, ut cùm Deus ad Evangelium omnes vocet & Christus ità nos justificarit ut etiam sanctificarit, omnes veræ pietati & justitiæ incumbamus, certâ spe immensæ illius gloriæ propositâ: quod quidem ità sit inculcandum, ut etiam contradicentes cum summi Dei autoritate sint coarguendi.

10 Μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθήν· ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν.
11 Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις,
12 Παιδεύουσα ἡμᾶς ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι·
13 Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.
14 Ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων.
15 Ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει, καὶ ἔλεγχε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. μηδείς σου περιφρονείτω.

Nihil intervertentes, sed omnem bonam fidem ostendentes, ut doctrinam Servatoris nostri Dei ornent in omnibus.
‖ Illuxit enim gratia illa Dei salutifera quibusvis hominibus,
Erudiens nos ut abnegatâ impietate & mundanis cupiditatibus, temperanter & justè & piè vivamus in præsenti seculo:
Exspectantes beatam illam spem & illustrem illum adventum gloriæ magni illius Dei ac Servatoris nostri, *nempe* Jesu Christi.
Qui dedit semetipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni transgressione legis, & purificaret sibiipsi populum peculiarem, accensum studio bonorũ operũ.
Hæc loquere, & exhortare, & argue cum omni imperio. nemo te despiciat.

Non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes, ut doctrinam Salvatoris nostri Dei ornent in omnibus.
Apparuit enim gratia Dei salvatoris omnibus hominibus,
Erudiens nos ut abnegantes impietatem & secularia desideria, sobriè & justè & piè vivamus in hoc seculo:
Exspectantes beatam spem & adventum gloriæ magni Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi.
Qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum.
Hæc loquere, & exhortare, & argue cum omni imperio. nemo te contemnat.

10 *Nihil intervertentes*, μὴ νοσφιζομένους. Vulgata, *Non fraudantes*. Erasmus, *Non suffurantes*. Vide Act. 5. 2. ¶ *Fidem*, πίστιν. *Fides* hoc in loco pro fidelitate ponitur. Itaque *Fidem omnem ostendere* significat fideliter & absque ulla fraude res domini sui tractare.

11 *Illuxit*, ἐπεφάνη. Vulg. *apparuit*, ambiguè & nimiùm dilutè. Opponitur enim τὸ ἐμφανὲς sive φανερὸν τῷ σκοτεινῷ, id est, mundi tenebris ante Evangelicæ lucis ortum, & ipsorum quoque Judæorum sub veteris fœderis umbris. ¶ *Salutifera*, σωτήριος. Id est, σωτηρίας πρόξενος, Atticè: quam generis enallagen qui non animadverterunt, malè legerunt σωτῆρος, *servatoris*. quamvìs ità loquatur noster Apostolus infrà, 3. 4. ¶ *Quibusvis*, πᾶσι. Vulgata & Erasmus, *omnibus*. Sed hæc particula hoc loco & aliis plerisque non est universalis sed indefinita: qua de re diximus 1. Tim. 2. 1. cujus discriminis ignoratione, Spiritus erroris maximas & periculosissimas disputationes in Ecclesiam invexit, nostro seculo renovatas.

12 *Mundanis cupiditatibus*, τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας. id est, Cupiditatibus carnis, ut alibi loquitur, quæque ad præsentis vitæ ac mundi rationes referuntur. Et videtur mihi Paulus hoc loco ut Rom. 1. 18. omnia in quibus ab hominibus extra regenerationis gratiam peccatur, ad duo capita revocare, nempe ἀσέβειαν in Deum, & ἀδικίαν in proximum. Videtur autem Apostolus alludere ad baptismi catechumenorum veterem formulam, quæ etiam confirmatur vocabulo ἐπερωτήματος, 1. Pet. 3. 26. ut ibi pleniùs exponemus. ¶ *Temperanter*, σωφρόνως. superatis videlicet mundanis illis cupiditatibus: vel, generaliùs accepto hoc adverbio *Sapienter*, id est, ità ut verè ex Dei Spiritu sapientem & prudentem hominem decet. Nam hoc adverbio, ut arbitror, significatur qualem esse deceat Christianum absolutè in sese consideratum, quem deinde oporteat re ipsâ esse talem ut erga proximum δικαίως, erga Deum εὐσεβῶς se gerat. Vulgata maluit ad sobrietatem referre.

13 *Et illustrem illum adventum*, καὶ ἐπιφάνειαν. Sic placuit convertere nomen ἐπιφανείας, quod usurpavit Paulus de industria, ut ejus posterioris adventûs jubar illud maximè illustre, tempori commorationis infirmissimæ in carne oppositum, oculis nostris repræsentaret. Dicuntur enim ἐπιφαίνεσθαι quæ repentè conspecta oculos omnium in se convertunt, quòd cum splendore quodam emicent, ut explicat etiam Chrysostomus in 2. Tim. homil. 9. Vetus igitur interpres hoc non expressit cùm passim converteret *adventum*, id est, παρουσίαν, quem cùm aliis aliquot locis secutus sit Erasmus, mirari posset quispiam cur hoc in loco maluerit interpretari, *illustrationem*, cùm præsertim quæ sit vis τῆς ἐπιφανείας optimè in suis Annotationibus exposuerit. Sed hoc quid rei sit, mox dicam. ¶ *Gloriæ magni illius Dei ac Servatoris*, &c. τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος, &c. Nobis quidem non desunt plurima apertissimáque Deitatis Christi testimonia, qui nisi verus esset Deus, certè nobis adorandus non esset. Cur igitur quæcunque se nobis offerunt ejusmodi ut sine manifesta calumnia non possint aliò torqueri, utrisque manibus, imò manibus ac pedibus, imò vivi ac mortui totis viribus non potiùs retineamus, quàm vel tantillum hæreticis concedamus? itaque Erasmum sanè nolim in eo imitari quòd nobilissimos quosvis locos ad eam rem pertinentes, non modò nobis sciens ac prudens sinat è manibus elabi, sed etiam totis viribus extorquere conetur. Neque verò reformido nequis æquus judex ullum hîc in me candorem requirat, quasi cum mortuis velim luctari. Dico quod res est, nec dissimulari debet in quoquam quod ipsum nostræ religionis caput petit. Jure autem an injuriâ hoc dicam, judicent qui ea legerint quæ in superioribus epistolis passim in hoc argumento sunt à me adversùs illius expositionem explicata. Illis verò hæc etiam adjungere licebit. Non adfero eorum interpretum & Græcorum & Latinorum autoritatem, qui summo consensu hunc locum adversùs Arianos tanquam apertissimum citarunt (quibus ipse unicum Ambrosium opponit, cujus tamen commentariis multa passim adulterina & barbara infarta esse cùm alibi conqueratur, hîc sanè manifestè ex stylo ipso ità esse actum apparet) sed veritatem ipsam profero. Primùm, nomen ἐπιφανείας nusquam tribui in novo Testamento nisi Filio, imò nè παρουσίας quidem. Deinde, postulare Græci sermonis constructionem ut ad unum idémque subjectum (id est, ad unum Jesum Christum) referatur utrumque prædicatum. Quod igitur ad prius attinet, videamus quomodo Erasmus respondeat. *Non hîc*, inquit, *simpliciter nominatur adventus Patris, sed adventus gloriæ, quam interim exspectamus in humilitate constituti. Tunc apparebit majestas nostra cùm aperietur gloria magni Dei Patris & Servatoris nostri Jesu.* Quæso verò, lector, attentiùs mecum hanc rationem expende. Quoniam adjungitur nomen *gloriæ*, idcirco ἐπιφάνεια non significabit quod reliquis omnibus locis (id est, splendentem illam & coruscam Domini apparitionem) sed φανέρωσιν, id est *illustrationem?* ídque non Dei ipsius respectu, cujus gloriæ in sese nihil detrahi nec accedere potest, sed nostri habitâ ratione, qui tum illustrabimur cùm gloria illa Dei aperietur: ut quodammodo etiam tum in nobis Dei gloria illustretur? Imò verò quis tam est cæcus & hebes, ut ista non videat manifestè esse detorta? quis, inquam, non videt ἐπιφανείας significationem ex aliis locis potiùs petendam? quis ista non intelligit cohærere, & augustam adventûs Dei majestatem his titulis declarari, qui non ad nos, sed ad Deum ipsum referantur? & tamen hæc causa fuit cur ἐπιφάνειαν hoc loco converterit *illustrationem*, Apostoli sententiâ minimè certè expressâ. Quòd autem ad alterum attinet, cùm scriptum sit ἐπιφάνειαν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, non autem τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ τοῦ σωτῆρος, dico non magìs probabiliter ista posse ad duas distinctas personas referri, quàm illam locutionem, ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Nam id certè postulat Græci sermonis usus, cùm unus tantùm sit articulus duobus istis, nempe Θεοῦ καὶ σωτῆρος & Θεὸς καὶ πατὴρ, communis: cùm præsertim (ut antè dixi) nunquam ἐπιφάνεια nisi uni Filio tribuatur. Itaque sic concludo, Christum Jesum hîc apertè *magnum Deum* dici, qui & *beata illa spes nostra* metonymicè vocatur. Illi igitur, ut verè magno & æterno Deo, ὁμοουσίῳ καὶ συναϊδίῳ, sit gloria & laus omnis in secula seculorum.

14 *Peculiarem*, περιούσιον. Vulgata, *Acceptabilem*, prorsus malè. Hebr. סגלה *segullah*, quasi charissimas & pretiosissimas opes, quas vulgò dicimus *le cabinet*, περιουσίαν enim vocant Græci quod cùm supersit, reconditur: ut Geta ille Terentianus peculium suum definit, quod unciatim vix de demenso suo suum defraudans genium comparsit miser. Ejusmodi verò facultates maximè omnium proprias nobis putamus & charissimas, adeò ut vix extremis necessitatibus quicquam ex illis desumatur. Gallicè possis vocare *L'espargne*. Hoc autem vocabulum finxerunt Græci interpretes, ut etiam ἐπιούσιον, de quo diximus Matt. 6. 11. quod postea usurpare non dubitarunt disertissimi etiam Theologi, ut Chrysostomus & Nazianzenus.

15 *Imperio*, ἐπιταγῆς. id est, Cum autoritate summa, non simpliciter monendi, vel exhortandi, vel suadendi, sed præcipiendi, tanquam Dei legatus, neque suo sed illius nomine agens omnia. Itaque adjicit, *Nemo te despiciat:* quibus verbis grex potiùs videtur à Paulo quàm pastor ipse officii admoneri. Erasmus, *Cum omni præcipiendi studio:* non expressâ Pauli sententiâ. Quorsum

ſum autem hæc ad pſeudepiſcopalem tyrannidem? ¶ *Deſpiciat*, περιφρονείτω. Hoc Græcum verbum Latino illi prorſus reſpondet. itaque τὸ περιφρονεῖν nihil aliud hic declarat quàm τὸ καταφρονεῖν, quo modo Græcus ſcholiaſtes rectè expoſuit. neque in hoc verbo duntaxat, ſed & in aliis περὶ ità accipitur: ut in περιϋϐρίζω, περιελαύνω, & aliis aliquot. Interdum tamen τὸ περιφρονεῖν ſignificat *circumſpicere*, & in aliquo contemplando occupatum eſſe: ut in illo Ariſtophanis verſiculo ex Nebulis, Ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον. id eſt, *per aerem gradior, & circumſpicio ſolem*, ſive *in contemplando ſole occupor*. At Hieronymus, hunc eundem Ariſtophanis locum citans, longè aliter explicat, nempe *Scando per aerem, & pluris me novi eſſe quàm ſolem*. At iſta certè Hieronymi non ſunt. nam etſi illic pro *deſpicere* accipias τὸ περιφρονεῖν, tamen deſpicere non aliud declarabit quàm ex ſuperiore loco aſſpicere. quanquam hæc quoque declaratio valde eſt violenta.

ΚΕΦ. γʹ.

1 Ὑπομίμνησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοίμους εἶναι,

2 Μηδένα βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πρᾳότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους.

3 Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοί, μισοῦντες ἀλλήλους.

4 Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,

5 Οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου.

6 Οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν·

7 Ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι κληρονόμοι γενώμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου.

8 Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πεπιστευκότες τῷ Θεῷ.

9 Ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις· μωρὰς δὲ ζητήσεις, καὶ γενεαλογίας, καὶ ἔρεις, καὶ μάχας νομικὰς περιΐστασο· εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιοι.

10 Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ.

11 Εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος.

12 Ὅταν πέμψω Ἀρτεμᾶν πρός σε, ἢ Τυχικόν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς Νικόπολιν· ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι.

13 Ζηνᾶν τὸν νομικὸν καὶ Ἀπολλὼ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ.

14 Μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προΐστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι.

15 Ἀσπάζονταί σε οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες. ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

Πρὸς Τίτον, τῆς Κρητῶν ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Νικοπόλεως τῆς Μακεδονίας.

CAP. III.

Suggere ipſis ut ſeſe * ſubjiciant imperiis ac poteſtatibus, ut obtemperent, ut ad omne opus bonum ſint parati,

Nè quem maledictis inceſſant, ut ſint à pugnis alieni, æqui, omnem exhibentes lenitatem erga quoſvis homines.

Nam † eramus quondam & nos amentes, non obedientes *ſermoni*, ſeducti, ſervientes cupiditatibus ac voluptatibus variis, in malitia & invidia degentes, odioſi, alii alios odio proſequentes:

Sed poſtquam benignitas & erga homines amor conſpicuus factus eſt ſervatoris noſtri Dei,

‖ Non ex operibus juſtis quæ fecerimus nos, ſed ex ſua miſericordia ſervavit nos per lavacrum regenerationis, & renovationis Spiritûs ſancti:

Quem effudit ſuper nos copioſè per Jeſum Chriſtum ſervatorem noſtrum:

Ut juſtificati illius gratiâ, hæredes efficeremur ſecundùm ſpem vitæ æternæ.

Certus eſt hic ſermo, & hæc volo te aſſeverare, ut qui crediderunt Deo, curent bene agendo præcedere.

Hæc illa ſunt bona, & hominibus utilia. *Stultas autem quæſtiones, & genealogias, & contentiones ac pugnas legales cohibe: ſunt enim inutiles & vanæ.

Hæreticum hominem poſt unam & alteram admonitionem devita.

Ut qui noris everſum eſſe eum qui ſit ejuſmodi, & peccare, ut qui ſuopte judicio ſit condemnatus.

Cùm miſero Arteman ad te, aut Tychicum, ſtude venire ad me Nicopolin: nam illic decrevi hyemare.

Zenam legis interpretem & Apollo ſtudioſè deducendum curato, nequid illis deſit.

Diſcant autem etiam noſtri bene agendo præcedere ad neceſſarios uſus, ut non ſint fructûs expertes.

Salutant te qui mecum ſunt omnes. Saluta eos qui diligunt nos in fide. Gratia *Dei ſit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Titum, qui primus Cretenſium Eccleſiæ ordinatus fuit Epiſcopus, ſcripta ex Nicopoli Macedoniæ.

CAP. III.

Admone illos principibus & poteſtatibus ſubditos eſſe, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos eſſe,

Neminem blaſphemare, non litigioſos eſſe, ſed modeſtos, omnem oſtendentes manſuetudinem ad omnes homines.

Eramus enim aliquando & nos inſipientes, increduli, errantes, ſervientes deſideriis & voluptatibus variis, in malitia & invidia agentes, odibiles, odientes invicem.

Cùm autem benignitas & humanitas apparuit ſalvatoris noſtri Dei,

Non ex operibus juſtitiæ quæ fecimus nos, ſed ſecundùm ſuam miſericordiam ſalvos nos fecit per lavacrum regenerationis, & renovationis Spiritûs ſancti:

Quem effudit in nos abunde per Jeſum Chriſtum ſalvatorem noſtrum:

Ut juſtificati gratiâ ipſius, hæredes ſimus ſecundùm ſpem vitæ æternæ.

Fidelis ſermo eſt, & de his volo te confirmare, ut curent bonis operibus præeſſe qui credunt Deo.

Hæc ſunt bona & utilia hominibus. Stultas autē quæſtiones, & genealogias, & contentiones, & pugnas legis devita: ſunt enim inutiles & vanæ.

Hæreticum hominem poſt unam & ſecundam correptionem devita:

Sciens quia ſubverſus eſt qui ejuſmodi eſt, & delinquit, cùm ſit proprio judicio condemnatus.

Cùm miſero ad te Arteman aut Tychicum, feſtina ad me venire Nicopolim: ibi enim ſtatui hyemare.

Zenam legiſperitum & Apollo ſolicitè præmitte, ut nihil illis deſit.

Diſcant autem & noſtri bonis operibus præeſſe ad uſus neceſſarios, ut non ſint infructuoſi.

Salutant te qui mecum ſunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.

Scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

* *Rom.13.1.*
1 Quod in genere dixerat, jam per partes explicat, præcipua quædam declarans quæ homines hominibus, ac præſertim ſubjecti ſuis magiſtratibus debeant.
† *1.Cor.6.11.*
3 Iterum propoſito noſtræ regenerationis beneficio gratuito (cujus pignus eſt Baptiſmus) ſuperiorem exhortationem confirmat.
‖ *2.Tim.1.9.*
8 Iterum quoq; magnâ cum aſſeveratione inculcat ſolidæ pietati eſſe incumbendum, vitatis omnibus vanis, & ad ſolas excitandas rixas utilibus, quæſtionibus.
* *1.Tim.1.7. & 4.4. 2.Tim.2.23.*
10 Hæretici (id eſt qui Eccleſiaſticis admonitionibus inſanabiles, præfractè & factioſè perturbant Eccleſiæ pacem) ſemel ſunt Verbi miniſtris omittendi.
12 Ultimo loco quædam de rebus privatis ſcribit, quoſdam etiam commendans.

---

1 *Ipſis*, αὐτούς. Nempe tuis auditoribus.

2 *Nè quem maledictis inceſſant*, βλασφημεῖν. Vulgata *Blaſphemandi* verbo utitur, quod ad Deum propriè refertur. Mihi verò videtur de ſecundæ tabulæ præceptis loqui hoc loco, ac etiam alludere ad Pſal. 15. & quaſi ejus interpretem agere. Vide Matth. 9.3. & 15.19.

3 *Non obedientes* ſermoni, ἀπειθεῖς. Vulg. *increduli*, id eſt, ἄπιστοι, perperàm.

5 *Ex operibus juſtis*, ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ. Ad verbum, *Ex operibus quæ* ſunt *in juſtitia*, id eſt, juſtè, ex Hebræorum idiotiſmo, quem ſæpiſſime jam annotavimus. Quòd autem nonnulli de operibus Legis Moſis, id eſt cæremoniis duntaxat hoc accipiunt, copioſè refutavimus non uno loco. Certè non valeret antitheſis miſericordiæ, niſi omnia opera ſemel excluderentur, utì fatebitur quiſquis non erit nimiùm contentioſus. Sed hoc intelligitur, inquiunt, de operibus fidem præcedentibus. Ergò primùm omnia excludantur opera præparatoria. Deinde, explicetur quid ſit *Servare*, an videlicet hoc nihil aliud ſit quàm Merendi facultatem tribuere. hoc verò qui dicit, nonne apertè verbum Dei detorquet? Tam igitur operum ſubſequentium quàm præcedentium juſtitiæ detrahitur ſalutis noſtræ beneficium: quod apparet ex antitheſi operum & gratiæ, itidémque noſtræ regenerationis & noſtræ per gratiam juſtificationis, verſiculis duobus proximè ſequentibus. ¶ *Per lavacrum*, διὰ λουτροῦ. Vel argumentatur à Baptiſmi ſacramento (ſicut alibi ſolet) & ut expoſuimus, Galat. 3.27. & Col. 2.12. re videlicet cum ſigno conjunctâ [vel ſimpliciter de noſtrî per Spiritum ſanctum cum Chriſto conjunctione, & iſtius effectis loquitur.] Iſta verò regeneratio & renovatio non ſunt duo diverſa; ſed hæc eſt illius declaratio. ¶ *Spiritûs ſancti*, πνεύματος ἁγίου. id eſt, quam præſtat & efficit vis Spiritûs ſancti, ut κύριον αἴτιον, tùm in ſimplicis verbi prædicatione 1.Cor.3.7. tum in Sacramentorum uſu legitimo, Act. 3.5. quæ ad ipſa Sacramenta trahi ſine horrenda idololatria nequit. Quid ſit autem renaſci & regenerari, alibi dictum eſt.

7 *Ut juſtificati*, &c. ἵνα δικαιωθέντες, &c. *Juſtificationis* nomen largè accipio, ità ut complectatur quicquid à Chriſto conſequimur tum per imputationem, tum per Spiritûs in nobis ſanctificandis efficaciam, ut ſimus ἄρτιοι, id eſt *perfecti & integri*, in eo. Sic quoque accipitur *Juſtificandi* verbum Rom. cap. 8. verſ. 30.

8 *Aſſeverare*, διαβεβαιοῦσθαι. id eſt, ut rem certiſſimam, & de qua minimè ſit ambigendum, aſſerere. Eſt enim apud Græcos activa hujus verbi ſignificatio; & ſic etiam eâdem conſtructione Cicero de Claris Oratoribus, *Intereſt*, inquit, *videre quemadmodum adverſarius de quaque re aſſeveret*. ¶ *Qui crediderunt Deo*, οἱ πεπιστευκότες τῷ Θεῷ. Rectè. Nam ii ſoli quæ verè ſint bona opera norunt, & verè bene agendi facultatem divinitus ſunt nacti, cæteris & in notitia cæcis, & ad bene agendum penitus ineptis. ¶ *Curent*, φροντίζωσι. id eſt, ſummo ſtudio enitantur. Nec enim friget vera in Deum & proximum charitas: & magnum ac perdifficile eſt certamen inter Carnem & Spiritum, teſte ipſo Apoſtolo, Rom. 7.24. ¶ *Bene agendo præcedere*, καλῶν ἔργων προΐστασθαι. i. ſanctæ & rectæ vitæ antiſtites eſſe, ut apud Quintilianum Sulpitius juris, & apud Plinium Plato ſapientiæ antiſtes. Vulg. & Eraſmus, *bonis operibus præeſſe*, obſcurè admodum: quamvis προΐστασθαι ſic accipiatur 1.Tim.3.4. Sed varia eſt hujus verbi notatio. Syrus videtur ſic illud accepiſſe ut Latinè dicitur aliquid præſtare qui illud efficit: quod non puto Græcè hoc verbo dici.

9 *Hæc illa ſunt bona*, ταῦτά ἐστι τὰ καλά. Servanda fuit vis articuli, à Vulgata & Eraſmo neglecta. ¶ *Genealogias*, γενεαλογίας. Vide 1.Tim.1.4. ¶ *Legales*, νομικάς. id eſt, à Legis interpretibus in Synagogis exagitari conſuetas, quibus aliquot antè ſeculis Scholaſtica Theologia ſucceſſit. ¶ *Cohibe*, περιΐστασο. Vulg. *devita*. Eraſmus, *omitte*. Vide 2.Tim.2.16.

10 *Hæreticum*, αἱρετικόν. Vide Act.5.17. ¶ *Et alteram*, καὶ δευτέραν. Hoc neq; Claromontanus codex habet, neq; Commentaria Ambroſio inſcripta, quod tamen legit Syrus interpres, & omnino retinendum puto. ¶ *Admonitionem*, νουθεσίαν.

De privata, vel in presbyterio facta, commonefactione istud accipe, utpote ad ipsam personam directa. Nam alioqui ex pulpito potiùs hæreses quàm hæretici, non semel atque iterum sed quoties opus est, refelluntur: Sed & præire oportet redargutionem ex Dei verbo, ut ignorantiâ merâ non peccare hominem appareat. Et νουθεσίας vox (quâ significatur quasi amissæ mentis repositio) declarat quomodo comparatam, & quorsum institutam esse commonefactionem oporteat: nè nobis illud Synesii, nostrâ culpâ, eveniat, νουθετοῦμεν οὐκ ἐννοοῦσι, ἐπιτιμῶμεν ὑβρίζουσι: ex quibus etiam verbis apparet Vulgatam non satis propriè νουθεσίαν convertisse *correptionem*. ¶ *Devita*, παραιτοῦ. Ergò ex gregis numero ad tempus, id est, donec resipiscat, expulsum, idque ritè, nempe presbyterii legitimo judicio, ut alibi dictum est. Non autem dicit, Occide, inquiunt nonnulli: quasi verò hîc præscribatur officium magistratui. Noluit dividere Christus hæreditatem: nullus sit igitur familiæ herciscundæ judex. Non condemnavit adulteram; ergò nulla de adulteris quæstio habeatur. Denique, non est ministrorum munus supplicio afficere fures, homicidas, blasphemos, cinædos, incestuosos, sed duntaxat non resipiscentes, ex legitimo Ecclesiæ judicio, Satanæ tradere: An illi propterea impunè abibunt? Sed hoc, age, Bellio & Academicis liceat adferre. Causam enim suam agunt isti boni viri. Castellio, cui dicitur hæreticus quicunque pertinax est, αἱρετικὸν, *pertinacem* convertit.

11 *Suopte judicio sit condemnatus*, αὐτοκατάκριτος. Post convictam nimirum conscientiam in pertinacia perseverans. Tertullianus De præscript. interpretatur, *sibi damnatum*.

12 *Hyemare*, παραχειμάσαι. Ergò non tunc primùm in Cretam venit Apostolus, cùm captivus eò appelleret, ut narrat Lucas, Act. 25. 6. nusquam tamen alibi in illa historia mentionem Cretæ faciens. Nec enim singula commemoravit quæ gessit Paulus, ut ex multis epistolarum ipsius locis apparet. Videtur autem omnino conferendum istud cum aliis non paucis Apostoli gestis in illud trimestre quo Paulus dicitur in Græcia versatus, neque quid ibi non uno proculdubio loco gesserit commemoratur, Act. cap. 20. vers. 3.

13 *Legis interpretem*, νομικόν. id est, si Judæum hunc fuisse placet, unum ex illis de quibus diximus Matth. 22. 35. vel Jurisconsultum, si ad Romanorum forum istud referamus. ¶ *Studiosè deducendum curato*, σπουδαίως πρόπεμψον. id est, discedentem juva cum magna cura. Vulgata, *solicitè præmitte*. quæ significatio verbi προπέμπειν, non videtur huic loco convenire.

14 *Etiam nostri*, καὶ οἱ ἡμέτεροι. id est, nostri etiam ordinis homines, ministerio videlicet fungentes cùm opus erit, ad sumtus rerum necessariarum Ecclesiæ causâ faciendos, nè sese immunes censento ab eleemosynarum collatione; sed potiùs cæteris in hac etiam sanctæ vitæ parte exemplo suo præeant. Sic enim hunc locum intelligendum ostendit particula καὶ, & quod in præcedente versiculo dixit Apostolus de Zena & Apollo non sine viatico dimittendis. neque Paulus à Tito & aliis ejus collegis aliud exigit, quàm quod ipsum facere pro viribus consuevisse testatur, Act. 20. 34. ¶ *Bene agendo præire*, καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Vide suprà, vers. 8. ¶ *Fructûs expertes*, ἄκαρποι. *fructum* appellat mercedem ejusmodi in fratres charitati divinitus promissam, ut 2. Cor. 9. 6. ¶ *Qui primus*, πρῶτον. Hoc planè suppositium, nec Syrus nec Latinus vetus interpres legerunt. Nec enim tunc invaserat Ecclesiam illa episcopalis gradus tyrannis, nec Episcopus angustâ significatione, sed Evangelista fuit Titus. ¶ *Ex Nicopoli*, ἀπὸ Νικοπόλεως. Nè hoc quidem verum est. Nec enim dixit Apostolus ἐνταῦθα παραχειμάσομαι, *hîc hyemabo*, sed ἐκεῖ, *illic*, ut omnino Nicopoli abfuerit cùm hanc epistolam scriberet. Paulum autem ibi hyemasse liquet ex hujus loci collatione cum Act. 20. 6. ubi scribitur Philippis nonnisi post Paschæ dies solvisse. Rectè igitur Claromontanus codex non aliud habet quàm πρὸς Τίτον ἐπληρώθη, id est, *Finita est epistola ad Titum*.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἡ πρὸς ΦΙΛΗΜΟΝΑ Ἐπιστολή.

1 Christianæ pro alio excusationis & commendationis exemplum singulare.

ΠΑῦλος δέσμιος Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ ἡμῶν,

2 Καὶ Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, καὶ Ἀρχίππῳ τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν, καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ.

3 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

* 1. Thess. 1. 2. 2. Thess. 1. 3. Ephes. 10. 15. Coloss. 1. 4.

4 * Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντοτε μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου,

5 Ἀκούων σου τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχεις πρὸς τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·

6 Ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν.

7 Χαρὰν γὰρ ἔχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ, ἀδελφέ·

8 Διὸ πολλὴν ἐν Χριστῷ παῤῥησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον.

9 Διὰ τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ, τοιοῦτος ὢν ὡς Παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ.

* Coloss. 4. 9.

10 * Παρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, ὃν ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου, Ὀνήσιμον.

11 Τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δέ σοι καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον.

12 Ὃν ἀνέπεμψα· σὺ δὲ αὐτὸν, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, προσλαβοῦ·

13 Ὃν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν, ἵνα ὑπὲρ σοῦ διακονῇ μοι ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου·

14 Χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι, ἵνα μὴ ὡς κατὰ ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ κατὰ ἑκούσιον.

15 Τάχα γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν, ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς·

16 Οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλ' ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελφὸν ἀγαπητὸν, μάλιστα ἐμοὶ, πόσῳ δὲ μᾶλλον σοὶ καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ;

17 Εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνὸν, προσλαβοῦ αὐτὸν ὡς ἐμέ.

EPISTOLA PAULI Apostoli ad PHILEMONEM.

PAulus vinctus Christi Jesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adjutori nostro,

Et Apphiæ dilectæ, & Archippo commilitoni nostro, & Ecclesiæ quæ domi tuæ est:

Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.

* Gratias ago Deo meo, semper mentionem tui faciens in orationibus meis,

Quòd audiam tuam charitatem, ac fidem quam habes erga Dominum Jesum, & erga omnes sanctos:

Ut communicatio fidei tuæ efficax fiat, agnitione omnis ejus boni quod est in vobis per Christum Jesum.

Gaudium enim habemus multum, & consolationem super charitate tua, quòd viscera sanctorum refocillata sint per te, frater.

Quapropter quamvis multam in Christo libertatem habeam mandandi tibi quod convenit:

Tamen propter charitatem potiùs precor, cùm talis sim, nempe Paulus senex, nunc autem etiam vinctus Jesu Christi.

* Precor autem pro filio meo, quem genui in vinculis meis, Onesimo:

Quondam tibi inutili, nunc verò tibi & mihi perutili.

Quem remisi: tu autem eum, id est viscera mea, admissum excipe:

Quem ego cupiebam apud me retinere, ut pro te ministraret mihi in vinculis Evangelii:

Sed absque tua sententia nihil volui facere, ut non velut ex necessitate esset beneficium hoc tuum, sed spontè collatum.

Utique enim propterea separatus fuit *abs te* ad tempus, ut eum *à me* perpetuum recipias:

Non jam ut servum, sed ampliùs quàm servum, fratrem *videlicet* dilectum, maximè mihi, quantò autem magis tibi & in carne & in Domino?

Itaque si me socium habes, excipe admissum eum tanquam me.

PAulus vinctus Christi Jesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adjutori nostro,

Et Appiæ sorori charissimæ, & Archippo commilitoni nostro, & Ecclesiæ quæ in domo tua est:

Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.

Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis,

Audiens charitatem tuam & fidem quam habes in Domino Jesu, & in omnes sanctos:

Ut communicatio fidei tuæ evidens fiat in agnitione omnis boni in vobis in Christo Jesu.

Gaudium enim magnum habui & consolationem in charitate tua, quia viscera sanctorum requieverunt per te, frater.

Propter quod multam fiduciam habens in Christo Jesu imperandi tibi quod ad rem pertinet:

Propter charitatem magis obsecro, cùm sis talis, ut Paulus senex, nunc autem & vinctus Jesu Christi:

Obsecro te pro meo filio quem genui in vinculis Onesimo:

Qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi utilis.

Quem remisi: tu autem illum, id est mea viscera, suscipe:

Quem ego volueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in vinculis Evangelii:

Sine consilio autem tuo nihil volui facere, uti nè velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium.

Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, ut æternum illum reciperes:

Jam non ut servum, sed pro servo charissimum fratrem, maximè mihi, quantò autem magis tibi & in carne & in Domino?

Si ergò habes me socium, suscipe illum sicut me.

2 *Et Apphia*, καὶ Ἀπφίᾳ. Hanc fuisse ipsius Philemonis uxorem asserit Theodoretus lib. divinorum decretorum quinto, cap. De matrimonio: quod mihi maximè videtur probabile, ut testatur etiam quod huic epistolæ subscribitur in manuscriptis codicibus. Quorsum enim alioqui de hoc negotio quod unicam Philemonis familiam attingebat, huic quoque fœminæ hæc epistola familiaris mitteretur? ¶ *Archippo*, τῷ Ἀρχίππῳ. Hunc ipsum arbitror esse Colossensium pastorem, ac fortassis Evangelistam, Col. 4. 17. cui etiam fuerit hæc epistola inscripta, ut Onesimi commendationem apud Philemonem præsentiâ & autoritate suâ adjuvaret.

4 *Gratias ago*, εὐχαριστῶ. Loquitur Apostolus suo & Timothei nomine, tanquam solus, in tota hac epistola.

6 *Ut communicatio*, &c. ὅπως ἡ κοινωνία. Hoc cohæret cum versiculo quarto. *Communicationem* autem *fidei* vocat officia benignitatis in sanctos, promanantia ex fide efficaci. ¶ *Efficax*, ἐνεργής. Sic legimus in nostris omnibus Græcis codicibus; & ità quoque vertit Syrus interpres. Vetus tamen interpres legit ἐναργὴς, *evidens*, & fortasse rectiùs. ¶ *Agnitione*, &c. ἐν ἐπιγνώσει.

γνώσει. Sensus est, Ut hâc ratione omnes agnoscant & experiantur quàm divites sitis in Christo, nempe fide, charitate, & omni beneficentiâ. Nam virtus Spiritûs habitantis in nobis hâc ratione se prodit.

7 *Gaudium*, χάριν. id est, χαρὰν, quo modo etiam & Syrus & Græci scholiastæ explicant non tantùm hoc in loco, sed etiam 2 Cor. 1. 15. ¶ *Quòd viscera sanctorum*, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων. id est, quòd ità officiosè & promtè refocillaris sanctos, ut incredibili quâdam voluptate sint intus perfusi. Nam *viscerum* nomine simul & intimas necessitates & consolationem ad ipsa usque animi penetralia descendentem declarat, quasi cor ipsum sit refectum ac recreatum. ¶ *Refocillata sint*, ἀναπέπαυται. Vulgata, *Requieverunt*, ineptè.

8 *Quod conveniт*, τὸ ἀνῆκον. id est, quod te ut æquum hominem decet. Nec enim simpliciter & summo jure tenebatur Philemon concedere quod ab ipso Paulus Onesimi causâ petebat. Itaque levius quiddam est τὸ ἀνῆκον quàm τὸ χρῆσιμον. Vulgata, *Quod ad rem pertinet*, absurdè. Syrus interpretatur τὰ δίκαια, *quæ justa sunt*.

9 *Precor*, παρακαλῶ. Opponitur ἀγάπη τῇ παῤῥησίᾳ, id est, *blandus quidam amor, liberæ autoritati*, & τὸ παρακαλεῖν τῷ ἐπιτάττειν, id est, *imperari & precari*.

11 *Inutili*, ἄχρηστον. Alludit proculdubio ad nomen *Onesimi*, quem dicit, sicut olim non respondit nomini suo, ità nunc planè talem esse qualis vocatur.

12 *Id est viscera mea*, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα. id est, ut filium meum quem ego genui, ut disertè vertit Syrus interpres. Videntur enim filii quodammodo pars esse viscerum matris. Nam τῶν σπλάγχνων appellatio (quæ Hebræi רחמים rachamim vocant) propriè matri convenit. quod in se transfert Paulus.

16 *Pro te*, ὑπὲρ σοῦ. id est, ἀντὶ σοῦ, *tuo loco*, quod dicendi genus rarum est. ¶ *Vinculis Evangelii*, τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου. Concisum dicendi genus, pro captivitate in qua versor, Evangelii causâ.

14 *Ut non velut*, &c. ἵνα μὴ ὡς. id est, ut non coactus, spontè hanc servi tui operam nobis commodaris. ¶ *Beneficium tuum*, τὸ ἀγαθόν σου, id est, ἡ εὐεργεσία σου. Hebr. טובך *tubecha*. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Bonum tuum*.

15 *Utique*, τάχα. Sic accipio hanc particulam ut non sit propriè dubitantis, sed affirmationem duntaxat emollientis, quomodo sæpe apud Aristotelem τάχα & ἴσως accipiuntur, ut *Nimirum* & *Utique* usurpantur apud Latinos. Studet igitur Paulus blandâ quâdam ratione fugam Onesimi non quidem ut rectum aliquid laudare, vel penitus excusare, sed lenire tamen, commemorans divinâ providentiâ sic omnia esse gubernata, ut non tam fuisse nunquam rediturus Onesimus videri posset, quàm ad tempus secessisse, ut eum jam multis partibus pretiosiorem factum, & perpetuò addictum, Paulus restitueret Philemoni. Notandam enim puto vim præpositionis ἀπὸ in ἀπέχῃς, ut Paulus fugitivum servum non commendare sed restituere domino suo videatur. Sic etiam agit Josephus cum fratribus suis, Gen. 45. 5. ¶ *Perpetuum*, αἰώνιον. Hebr. לעלם *lebolam*, & alludit ad ea quæ de perpetuis mancipiis in Lege stabiliuntur, Exod. 21. 6. & Deut. 15. 17.

16 *Ampliùs quàm servum*, ὑπὲρ δοῦλον. Vel *suprà quàm servum*, ut loquitur Cicero in Topicis, id est, conditione & statu potiorem tibique commodiorem quàm servum, quantò nimirum majus est fratrem habere quàm servum. Sed & indè sequitur quod de perpetuitate dixerat. Nam manumissione finitur servitus, cognatio verò solâ morte finitur: quod in spirituali præsertim fraternitate valet, cùm multi sint sanguine quidem fratres, animis verò non item. Vulg. *Pro servo*, quasi ὑπὲρ pro ἀντὶ ponatur, nullo modo expressâ Apostoli sententiâ. ¶ *Et in carne*, καὶ ἐν σαρκί: id est, & quatenus humano more tibi servus est, dignus quem ames, & multò magis, quoniam tibi nunc frater est in Domino.

17 *Si me habes socium*, εἰ ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν. id est, Si mecum habere te putas communia bona, ut inter socios esse solent. ¶ *Tanquam me*, ὡς ἐμέ. Syrus interpres legit ὡς ἐμὸν, *ut meum*: idque, ut opinor, rectiús.

18 Εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε, ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγει.	Quòd siquâ te injuriâ affecit, aut debitor est, hoc mihi imputato.	*Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet, hoc mihi imputa.*
19 Ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί, ἐγὼ ἀποτίσω· ἵνα μὴ λέγω σοι ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσοφείλεις.	Ego Paulus scripsi meâ manu, ego dependam: ut nè dicã tibi quòd teipsũ etiam mihi insuper debeas	*Ego Paulus scripsi meâ manu, ego reddam: ut non dicam tibi quod & teipsum mihi debes.*
20 Ναί, ἀδελφέ, ἐγώ σου ὀναίμην ἐν Κυρίῳ· ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν Κυρίῳ.	Etiam, frater, *hunc* ego fructum abs te consequar in Domino: refocilla mea viscera in Domino.	*Ità, frater, ego te fruar in Domino: refice viscera mea in Domino.*
21 Πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, εἰδὼς ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω ποιήσεις.	Scripsi tibi, confisus fore ut auscultes, ut qui norim te etiam amplius quàm dico facturum esse.	*Confidens in obedientia tua scripsi tibi, sciens quoniam & super id quod dico facies.*
22 Ἅμα δὲ καὶ ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν· ἐλπίζω γὰρ ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν.	Simul autem etiam para mihi hospitium: spero enim me per preces vestras donatum iri vobis.	*Simul autem & para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis.*
23 Ἀσπάζονταί σε Ἐπαφρᾶς (ὁ συναιχμάλωτός μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ)	Salutant te Epaphras (meus in captivitate propter Christum Jesum socius)	*Salutant te Epaphras, concaptivus meus in Christo Jesu,*
24 Μάρκος, Ἀρίσταρχος, Δημᾶς, Λουκᾶς, οἱ συνεργοί μου.	Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, adjutores mei.	*Marcus, Aristarchus, Demas, & Lucas, adjutores mei.*
25 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Ἀμήν.	Gratia Domini nostri Jesu Christi *sit* cum spiritu vestro. Amen.	*Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen.*
Πρὸς Φιλήμονα ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Ὀνησίμου οἰκέτου.	Ad Philemonem missa fuit Româ per Onesimum servum.	

20 *Etiam, frater*, hunc *ego fructum abs te consequar*, ναί, ἀδελφέ, ἐγώ σου ὀναίμην. Ὀναίμην est in optandi modo positum: ideo sensus est, *Certè, frater, sine ut abs te hoc beneficium impetrem*: & scita est Perroti collegæ mei conjectura, existimantis Paulum hâc voce alludere ad ipsum Onesimi nomen. Vide Matth. 15. 27. de particula Ναί. Ac si diceret Paulus, Ità se res habet de tuo Onesimo. Fateor illum non fuisse tibi frugi servum, sed hoc mihi concede. Vulgata, *Ità, frater, ego te fruar*. Erasmus, *Etiam, frater, ego te fruar*: admodum obscurè. ¶ *Mea viscera*, τὰ σπλάγχνα μου. Hoc perinde est acsi diceret, Refice me & recrea hoc beneficio, quo nihil erit mihi jucundius. nisi velimus rursum *viscerum* appellatione Onesimum ipsum intelligi. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Ità significat se non æquum modò ac justum petere, sed quod etiam ipsi Deo gratum sit futurum. Quinetiam hoc videtur aliquam habere obtestationis speciem.

21 *Fore ut auscultes*, τῇ ὑπακοῇ σου. Vulg. ad verbum, *obedientia tua*: quam vocem ut nimiùm hoc quidem loco imperiosam, nec reliquæ epistolæ characteri convenientem, repudiavi.

23 *Propter Christum Jesum*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Sic accipitur ב apud Hebræos interdum, ut alibi sæpe annotavimus. Vulgata & Erasmus, *In Christo*.

25 *Cum Spiritu vestro*, μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Syrus interpres addit ἀδελφοί μου, *fratres mei*, quòd fortassis ab iis expunctum est qui non considerarunt uni Philemoni inscriptam hanc epistolam non esse, quamvis titulus hoc renunciet. ¶ *Ad Philemonem*, πρὸς Φιλήμονα. In vetere manuscripto codice hæc reperimus scripta hoc loco, Παύλου ἀποστόλου ἐπιστολὴ πρὸς Φιλήμονα καὶ Ἀπφίαν δεσπότας τοῦ Ὀνησίμου, καὶ πρὸς Ἄρχιππον τὸν διάκονον τῆς ἐν Κολοσσαῖς ἐκκλησίας, ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Ὀνησίμου οἰκέτου. id est, *Pauli Apostoli epistola ad Philemonem & Apphiam Onesimi dominos, & Archippum Colossensis Ecclesiæ ministrum, scripta est Româ per Onesimum servum.*

ΠΑΥ'ΛΟΥ ΤΟΥ̃ 'ΑΠΟΣΤΟ'ΛΟΥ ἡ πρὸς 'ΕΒΡΑΙ'ΟΥΣ 'Επιστολή.

EPISTOLA PAULI Apostoli ad HEBRÆOS.

EPistola Pauli, ἐπιστολὴ Παύλου. Ità scriptum invenimus in omnibus nostris codicibus, uno tantùm excepto, in quo duntaxat scriptum erat πρὸς 'Εβραίους, ad Hebræos. Hoc quidem constat, nunquam satìs inter omnes convenisse à quo scripta sit hæc epistola: quamvìs Græci certatim Paulo vendicent, à quo scripta quidem fuerit, sed Hebraicè, id est, linguâ tum in Judæa familiari: quam deinde Lucas vel Clemens quidam in Græcum sermonem converterit. Hæc autem afferri solent ab iis qui Pauli esse negant. Primùm, quòd Paulus nomen suum præscribere epistolis suis omnibus consuevit. Deinde, quòd autor hujus epistolæ cap. 2. 3. sese auditoribus Apostolorum annumeret. Tertiò, affertur argumentum sumtum à nomine διαθήκης, quod Hebræum non est, 9. 16. Quartò, quòd ex appendice 13. 23. videatur colligi posse scriptorem hujus epistolæ non fuisse captivum cùm illam scriberet. Opponuntur autem his omnibus quæ scribuntur 2. Petri 3. 15. quæ certè videntur hanc epistolam velùt intento digito monstrare. Ad illa verò objecta sigillatim sic respondeo: Si Pauli non esse existimanda est quoniam Pauli nomen non præfert. Ergò nullius esto, cùm nullius nomen præferat. Ego verò contrà ex hoc ipso contenderim Pauli potiùs esse quàm alterius cujusquam. Cur enim quispiam alius suum nomen omisisset? At Paulo justa causa fuit cur ἀνώνυμον epistolam Hierosolymam mitteret: non illa certè opinor, quòd Gentium esset peculiaris Apostolus, ut Petrus circumcisionis; sed quòd summè exosum sciret esse suum nomen Hierosolymitanis, Christiani nominis hostibus, ac proinde illorum rabiem jam grassantem, & occasione fortasse captivitatis ipsius Pauli exacerbatam, ut conjicere licet ex cap. 10. 33, & 34. nollet apposito suo nomine adversùs Ecclesiam inflammare. Et hanc etiam causam esse arbitror cur cap. 2. 3. quasi sui Apostolatûs invidiam evitans, sese accenseat eorum auditoribus qui Christum ipsum loquentem audierant, eâ figurâ quam Oratores ἀνακοίνωσιν appellant: cujus etiam durioris exemplum habemus 1. Pet. 4. 3. Quòd attinet ad vocem διαθήκης, fuit illa jam pridem Chaldæis & Syris usitata, testantibus Hebræis Grammaticis jam olim in paraphrasi Hierosolymitana antiquissima usurpatam, Gen. 24. 10. Nam apud Danielem ipsum plures quoque voces Græcæ sic inflexæ reperiuntur, à Græcis Ionibus musices studiosis proculdubio desumtæ: sicut in his scriptis plurimas voces à Latinis desumtas recensuimus Matt. 5. 26. Marc. 14. 3. & 2. Tim. 4. 13. & ex Hebræo quoque nomen σαβαχθανὶ, Act. 8. 32. ut jam tum hæ linguæ permiscebantur. De appendice autem hujus epistolæ dicemus suo loco. Certè non pauca sunt in hac epistola quæ alibi apud Paulum totidem penè verbis scribi, aliquot locis notavimus. Sed agè, libera hìc sunto hominum judicia, modò in eo consentiamus omnes, verè dictatam hanc epistolam fuisse à Spiritu sancto, & ut longè pretiosissimum thesaurum in Ecclesia conservatam, quâ certè nulla diviniùs & artificiosiùs ostendit veterum rituum cum spirituali veritate analogiam; nec apertiùs vel copiosiùs describit Mediatoris illius nostri officium; tam excellente denique & tam exactâ methodo scriptam, ut (nisi fortassis Apollos illam scripsisse existimari possit, cujus & eruditio & eloquentia cum maxima pietate conjuncta tantopere commendantur, Act. 8. 24, & 28. & qui speciatim Judæos dicitur coarguisse) vix alius quàm Paulus hujus epistolæ scriptor esse potuerit. ¶ *Ad Hebræos*, πρὸς 'Εβραίους. id est, ad Ecclesias Judææ, ac præsertim ad Hierosolymitanam. Nam *Judæorum* nomen omnes ejus gentis homines in genere tum designabat. Itaque speciali appellatione provinciales, id est qui per orbem terrarum, ac præsertim in Occidente & Asiæ minoris regionibus erant dispersi, ab iis distinguebantur qui antiquas sedes obtinebant. Illi, 'Ελληνισταὶ, isti, antiquâ gentis appellatione, *Hebræi* dicebantur, ut apparet ex Act. 6. 1. ex quo tamen loco satìs liquet Palestinæ Ecclesias ex duobus istis Judæorum generibus fuisse coactas, neque tamen mirum est tum à situ, tum à majore multitudine, utrosque communi Hebræorum nomine significari. Summa autem hujus epistolæ hæc est, Christum esse verum illum æternum & unicum Prophetam, regem, ac Pontificem, in quem omnes Patres per fidem respexerunt, & à quo doceri, regi ac sanctificari totam Ecclesiam oportet.

ΚΕΦΑ'Λ. α.	CAP. I.	CAP. I.
Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ, 2 Ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν, 3 Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, δι' ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς·	Multifariè & multipliciter olim Deus locutus Patribus in Prophetis, ultimis diebus hisce locutus est nobis in Filio, Quem constituit hæredem omniũ, per quem etiam mundum condidit, * Qui cùm sit effulgentia gloriæ, & character personæ illius, sustineátque omnia verbo illo suo potente, purificatione peccatorum nostrorum per seipsum factâ, consedit ad dextram majestatis illius in locis excelsissimis:	*Multifariam multísque modis olim Deus loquens Patribus in Prophetis, novissimè diebus istis locutus est nobis in Filio, Quem constituit hæredem universorũ, per quem fecit & secula Qui cùm sit splendor gloriæ, & figura substantiæ ejus, portánsque omnia verbo virtutis suæ, purgationem peccatorum faciens sedet ad dextram majestatis in excelsis:*

1 Generalis propositionis hujus epistolæ pars prima, Filium Dei, eum demum esse Prophetam sive Doctorem, qui quod Deus per prophetas aliquatenus & prepositis umbris significarat re ipsâ præstitit, & Patris voluntatem mundo plenè patefecit. 2 Altera pars ejusdem propositionis, Eundem Filium esse nostrum Regem ac Dominum à Patre designatum, per quem etiam omnia condidit, & in quo uno gloriam suam, atque adeò seipsum contemplandum proponat, quique omnia suo nutu sustineat. * *Col. 1. 15. Sapien. 7. 26.* 3 Tertia pars ejusdem propositionis, Eundem Filium sacerdotis partibus seipso oblato defunctum, esse unicum & potentissimum nostrum in cœlis mediatorem.

---

1 M*Ultifariè & multipliciter olim*, πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι. Vel, *Multipliciter quondam ac diversè*. Sensus est, Eundem semper Deum ac sibi constantẽ fuisse, & eandem semper doctrinam gratuitæ in Messia reconciliationis, Deum verò non semel olim omnia, sed particulatim, deinde etiam diversis modis illam sui notitiam ac cultum declarasse per Prophetas, quò propiùs dies imminebat, eò clariorem lucem edentes: nunc verò demum per ipsum Filium nobis omnem veritatem plenissimè patefecisse. Æquum esse igitur ut ministri Domino, Prophetæ Filio (quem unum & ipsi respexerint) umbræ solido ipsi corpori cedant. Vulgata & Erasmus, *Multifariam multísque modis*. ¶ *Locutus*, λαλήσας. Vulgata, *Loquens*: depravatâ Apostoli sententiâ. ¶ *In Prophetis*, ἐν προφήταις. id est, διὰ προφητῶν. Sed magna vis est Hebraismi, quo significatur Deum quasi Prophetis ipsis insedisse, & animum & linguam eorum afflatu quodam peculiari fuisse moderatum, ut explicatur 2. Pet. 1. 21. ¶ *Ultimis*, ἐσχάτων. Ergò licet prophetica doctrina sufficeret credentibus ad æternam obtinendam salutem, tamen ad perfectius aliquid exspectandum Patres remittebat ut loquitur Petrus 1. Petri 1. 10. Evangelicæ verò prædicationi, cujus minister fuit ipse Filius, nihil prorsus adjiciendum, nec alia revelatio doctrinæ exspectanda, cùm hæc sit ultima, Joan. 15. 15. ¶ *In filio*, ἐν υἱῷ. Totum Christum intellige, qui & Deus & homo, unus est Filius. Diximus autem quæ sit vis præpositionis ἐν in hac loquendi formula. Sed illud adjiciendum est, aliter locutum fuisse Deum in Filio quàm in prophetis. Fuit enim Filius & est verè & σωματικῶς sive οὐσιωδῶς Deus: prophetæ verò duntaxat divino spiritu acti, ut scribitur 2. Pet. 1. 21.

2 *Constituit*, ἔθηκε. Hactenus prima pars propositionis generalis hujus epistolæ, Filium demum eum esse Prophetam sive Doctorem, qui, quod Deus per Prophetas aliquatenus & propositis umbris significarat, re ipsâ perfecit, & voluntatem Patris plenè patefecit mundo. Ab his autem verbis usque ad dimidium versiculi tertii, declaratur altera pars generalis propositionis, Filium videlicet illum esse nostrum Regem ac Dominum, cujus imperio subsint omnia. Intellige autem, totum Christum, Deum videlicet & hominem, ut Joan. 5. 27. Matth. 28. 18. Phil. 2. 9. ¶ *Hæredem*, κληρονόμον id est, possessorem, & ex æquo consortem omnium cum Patre, Joan. 16. 15. ¶ *Omnium*, πάντων. Omnia igitur in eo uno quærenda sunt, & omnia illi subjiciantur necesse est. nam πάντων accipiendum est neutro genere. Mosen autem in ipso statim initio noluit intempestivè nominare. ¶ *Mundum*, τοὺς αἰῶνας. Vulg. & Erasmus, *Secula*. i. quæcunque usquam unquam exstiterunt, exstant, aut exstabunt, μετωνυμικῶς, & per enallagen numeri, sicut infrà. 11. 3. ut positum sit עולמים *holamim* pro הנבראים והנעשים *hannibreim vehannaasim*.

3 *Cùm sit effulgentia gloriæ*, ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης. id est is in quo resplendet gloria illa ac majestas Patris, alioqui infiniti & inconspicui: sive is in quo uno splendorem suum conspiciendum præbet Pater, qui propterea Coloss. 1. 15. dicitur *imago Dei inconspicui*, & 1. Cor. 4. 4. ídque in Evangelio. Nec enim Patrem nisi in Filio possimus verè contemplari, Filio, inquam, carne induto,

duto, sive per quem locutus est Pater. Nam alioquin licèt, ut habet symbolum Nicenum, sit secundùm æternam illam generationem lumen de lumine, & Deus de Deo, tamen vel Patrem vel Filium in divinitatis abysso penitus contemplari, periculosum judico: ídque non multorum modò Philosophorum, sed etiam quorundam Theologorum infelici audaciâ deterritus, quos hæc contemplatio absorpsit: quamvìs hæreticorum impiorum pervicacia pios Patres coegerit variis similitudinibus illud æternæ generationis mysterium utcunque adumbrare. Proponi verò hoc loco nobis filium Dei, non in sua Deitate coessentiali nudè & per se, sive extra incarnationem, sicut de λόγῳ disserit Joannes, ex eo puto constare, quòd nullâ mentione incarnationis factâ subjiciat quæ non nisi incarnato conveniunt. & non minùs acutè quàm rectè Tertullianus adversùs Praxeam istud mysterium his verbis explicat, *Vicarium se Patris Christus ostendit, per quem pater & videretur in factis, & audiretur in verbis, & cognosceretur in Filio facta & verba Patris administrante.* Filius igitur idcirco homo factus, nè nudâ Dei speculatione absorberemur, nobis est speculi instar, in quo non ex aliqua radiorum reflexione appareat inane objectæ rei simulacrum; sed in cujus intimo & substantiali splendore, quem nos ex ipsius effectis in visibili illa carne percipimus, Pater ipse nobis suam illam infinitatem & omnipotentem majestatem, immensam illam & incomprehensam φιλανθρωπίαν contemplandam & spectandam, atque adeò palpandam præbet. Ipsam autem οὐσίαν & mutuas trium personarum relationes intus & in sese altiùs quàm revelatum verbum ferat contemplari nolim quidem ego, sed tacendo potiùs & quasi stupescendo adorare. ¶ *Et character*, καὶ χαρακτήρ. Vetus interpres pro charactere *figuram* non satis expressè convertit. quamobrem etiam Augustinus addito epitheto, *Expressam figuram* dicere maluit, libr. De Incarnatione Verbi, capite 12. Erasmus, *Expressam imaginem* interpretatur. Ego *Insculptam formam* dicere maluissem, nisi Græcum vocabulum mihi visum esset plenius. Sic igitur vocat insculptam formam, παρὰ τὸ χαράσσειν, ut ab omni adumbrata vel inani imagine distinguat. Eam verò non in Filii divinitate per se (ut modò dixi) ut quæ sit & ipsa per se inscrutabilis, sed quatenus in carne sese conspiciendam præbet, considero. Nam simulatque à Verbo, quod Caro factum est, cogitationem abduco, video quidem tenues aliquas Dei scintillas in singulis rebus creatis emicantis, sed in quibus statim evanescam, & quarum etiam fulgorem non possim sustinere: at in Christo, Deo conspicuo, vivum, expressum, insculptum Dei illius Opt. Maximi, non jam formidabilis judicis, sed supra omnium quoque Angelorum fidem benignissimi ac beneficentissimi Patris vultum contemplor, deosculor, amplector. Videtur autem mihi Apostolus jam nunc alludere ad Arcam fœderis, & alia præsentiæ Dei symbola: quæ postea cum Christo comparabit, ut ostendat quantum sit inter figuras & rem ipsam discrimen. ¶ *Personæ illius*, ὑποστάσεως αὐτοῦ. Illius videlicet Dei Patris, nequis perinde hæc accipiat acsi ἐκείνης scriptum esset. Vulgata & Erasmus, *Substantiæ illius*. Ac fateor quidem *substantiæ* nomen sic passim ab Hilario usurpari, pro eo quòd Latini *personam*, postea (cùm antea ὑποστάσεως nomine essent contenti ab οὐσίᾳ distincto) πρόσωπον vocarunt: sed quominus *substantiam* interpretarer, eo sum adductus quòd videam plerosque ὑπόστασιν hoc loco pro οὐσίᾳ esse interpretatos, perinde acsi inter essentiam (sic enim libentiùs dicimus quàm naturam) & substantiam nihil interesset. Atqui (ut rectè omnino observavit doctissimus interpres) absurdè diceretur essentiam Patris impressam esse in Christo, cùm eadem sit & quidem simplex utriusque essentia: sed verè aptéque dicitur, quicquid Pater proprium habet, in Christo esse expressum, ut qui Christum videt videat & Patrem, Joan. 14. 9. Deinde, hoc etiam commodi habet ista interpretatio, quòd hypostases adversùs Sabellium apertè distinguit, & τὸ ὁμοούσιον confirmat adversùs Arianos. ¶ *Sustineátque*, φέρων τε. Hebr. מכלכל *mechalchel*, quod valde est expressum. Significat enim *sustentare, tueri, alere*. nisi magìs placeant *agendi* & *movendi* voces, ut vertit Erasmus, ut φέρειν respondeat Hebræo verbo רכב *rachab*, quasi ex alto rebus subjectis vim omnem insinuare dicas: unde illud Virgilii, *Spiritus intus alit totámque infráque supráque Mens agitat molem.* Mihi verò videtur etiam Apostolus alludere ad nomina illa Dei, אל *el* & שדי *schaddai*. Denique hoc respondet alteri membro, quod de illa rerum omnium effectrice potentia dixerat. Idem enim qui dixit, & facta sunt, nunc quoque eodem verbo omnia tuetur. Verbum itaque, id est ῥῆμα non autem ὁ λόγος, ut accipitur apud Joannem, hoc in loco nutum, voluntatem, & ordinationem declarat. Loquitur enim Scriptura de Deo ut potentissimo aliquo principe, cui satìs sit os aperuisse, ut hoc vel illud fiat, ut Psal. 33. 6. Adjunctum autem nomen δυνάμεως, Hebræorum more, pro epitheto ponitur. Erasmus, *Agatur, moderetúrque*, non expressâ sententiâ, quam tamen in Annotationibus satìs commodè exposuit. ¶ *Purgatione*, καθαρισμόν. Nunc tertiam partem universalis propositionis aggreditur, Christum videlicet æternum illum & unicum esse pontificem. ¶ *Per seipsum*, δι' ἑαυτοῦ. Quantò igitur hic pontifex præstantior ac nostri amantior quàm ii qui seipsos non offerunt? quantò præstantior hæc victima quàm reliquæ omnes, cùm is ipse sit cœli & terræ creator ac conservator? ¶ *Sedit*, ἐκάθισεν. Sedem & thronum gloriæ adeptus est. quod explicatur Philip. 2. 9. Hoc indicat non modò gratissimum Patri sed etiam perennem esse illius sacrificii odorem: & quantò præstet æternus iste Pontifex cæteris qui peccatorum expiatione non minùs indigebant quàm alii, erántque & ipsi mortales, nedum ut à morte nos liberent. ¶ *Ad dextram*, ἐν δεξιᾷ. Paulatim ad præstantiam personæ Christi explicandam accedit. Dixit autem ἐν δεξιᾷ pro ἐκ δεξιῶν. Heb. לימין *limin*. ¶ *In locis excelsissimis*, ἐν ὑψηλοῖς. Id est, supra omnes cœlos istos asspectabiles, Ephes. 4. 10. Est enim ἐν ὑψηλοῖς positum pro *In locis altissimis*, Hebræorum more, quem exposuimus Ephes. 1. 3, & 20.

---

4 Τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα.
5 Τίνι γὰρ εἶπέ ποτε τῶν ἀγγέλων, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν;
6 Ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει, Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ.

Tantò præstantior factus Angelis, quantò excellentius præ illis sortitus est nomen.
Nam cui dixit unquam Angelorum, † Filius meus es tu, ego hodie genui te? Ac rursum, ‖ Ego ero ei pater, & ipse erit mihi filius?
Rursum autem cùm inducit primogenitum in orbem terrarum, dicit, * Et adorent eum omnes Angeli Dei.

Tantò melior Angelis effectus, quantò differentius præ illis nomen hæreditavit.
Cui enim dixit aliquando Angelorum, Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursum, Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium?
Et cùm iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit, Et adorent eum omnes Angeli Dei.

4 Antequam ad officii explicationem accedat, personæ dignitatem exponit, ac primùm quidem sic hominem esse docet, ut simul sit etiam Deus.
† *Psal.* 2. 7. *Infrà*, 5. 5.
‖ 2. *Sam.* 7. 14. 1. *Par.* 22. 10.
* *Psal.* 97. 7.

---

4 *Factus*, γενόμενος. Superiora, quæ in tres partes distribuimus, ad officium Christi, nempe ad Propheticum, Regium & Sacerdotale ipsius munus spectant, quæ omnia sigillatim postea explicabuntur. Sed antequam ad officii explicationem accedat Apostolus, personæ ipsius dignitatem exponit, ac primùm quidem sic hominem esse docet ut simul sit etiam Deus, nempe ab hoc versiculo usque ad cap. sequentis vers. 10. ¶ *Angelis*, ἀγγέλων. Ergò omnibus rebus creatis. Quomodo enim non excluderet homines, qui multò sunt Angelis inferiores? Vetus interpres κρείττονα, *meliorem*, ambiguè convertit. ¶ *Nomen*, ὄνομα. id est, dignitatem ac præstantiam. Vide Philip. 2. 9. Sed hìc ad Deitatem usque asscenditur, quæ supra ipsam quoque carnis glorificationem eminet. Nec enim, ut præclarè & copiosè in hunc locum scribit Athanasius oratione adversùs Arianos 2. in ista præstantia comparantur natura Angelica & natura Verbi, tanquam cognatæ, ut si dicatur, hominem præstantius esse animal quàm brutum; sed ut naturarum ipsarum discrimen & diversitas monstretur, Deitatis nimirum & rei creatæ, quantumvìs in suo genere excellentis.

5 *Nam cui*, τίνι γάρ. Nunc aggreditur confirmationem prioris capitis, Si Filius, ergò Deus: quantò igitur Angelis præstantior? ¶ *Filius meus es tu*, υἱός μου εἶ σύ. *Filii Dei* vocantur etiam Angeli, ut Job. 1. 6. & *principes*, ut Psal. 8. 2, 6. Israel denique *primogenitus* dicitur, Jerem. 31. 9 Sed illud εἶ σύ peculiarem quandam Filii rationem ostendit: deinde quod sequitur omnem adimit dubitationem cùm nè Davidi quidem conveniat, nisi admodum impropriè. ¶ *Ego hodie genui te*, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Non est igitur Filius vel adoptione, vel amoris respectu, vel simili ullâ ratione, sed quia verè ex Patre est genitus ante res ullas conditas, Col. 1. 15. Sed si ità est, cur additur adverbium σήμερον, *hodie*? Nempe quia æterna quidem est ista generatio, sed suo tempore mundo repræsentata, nempe cùm æternus ille Filius factus est conspicuus in carne. Nam ista quidem adducuntur ab Apostolo probandæ Christi non Humanitati sed Deitati: sed ità ut spectetur quatenus sese in carne assumta quasi conspiciendam præbet, quo modo etiam conspecta fuit ejus gloria quasi unigeniti, Joan. 1. 14. Potest autem hìc *dies* accipi vel in genere de tempore utriusque naturæ in unam personam unitionis, ut Luc. 1. 31. & deinceps: vel ad Resurrectionis & Asscensionis testimonium referri. Nam tum demum sese hic Homo verum & æternum Dei Filium esse re ipsâ plenè ostendit, cùm antea ipsius Deitas veluti delitesceret in carnis infirmitate, nonnisi per vices & certis gradibus sese prodens: adeò ut nostræ quidem notitiæ respectu, tum demum quodam-

modo genitus à Patre videatur, Act. 13.33. & 17.31. & Rom. 1.4. Augustinus diem quendam hodiernum, æternum & continuum vult intelligi. Sed illa multò sunt solidiora, & magìs ad Apostoli argumentum apposita, qui non agit simpliciter de Filio, sed de Filio ipsis spectando oculis in carne conspicuo facto, ut 1.Joan.1.1. ¶ *Ego ero*, &c. ἐγὼ ἔσομαι, &c. Si Judæus hæc torqueat ad Solomonem, ità ut ad Christum propriè non pertineant, adde quæ sequuntur de totius mundi imperio, & imperii perpetuitate. Nam hæc planè in eum competunt qui ità est homo ut verus Deus sit re ipsâ declaratus, Matt.28.18. Luc.1.32,& 33.

6 *Inducit*, εἰσαγάγῃ. Primùm notanda est trajectio particulæ πάλιν, rectè quoque à Syro interprete observata. Nec enim significatur bis introductus Filius in mundum, sed hâc particulâ Apostolus testimonia conjunxit: acsi diceret, πάλιν δὲ ὅταν, &c. id est, Rursus autem, sive, Præterea autem Dominus non contentus hoc dixisse toties, etiam alibi declaravit Filii sui præstantiam. Utitur verò hâc præfatione Apostolus, ut doceat quod mysterium explicetur in eo Psalmo unde hoc testimonium petit: nempe mysterium regni Christi Dei & hominis in Ecclesia. Id autem ità esse, tota Psalmi series ità indicat, ut nemo, nisi prorsus contentiosus, possit inficiari, hoc veluti Patris æterni diplomate Christum mitti in totius orbis terrarum possessionem. ¶ *Primogenitum*, τὸν πρωτότοκον. *Primogenitum* rursus intellige non simpliciter quatenus Deus est æternus, sed quatenus inter fratres, non propriè sed per adoptionem genitos, excellit: non glorificationis in carne gradu (de hoc enim nunc non agitur) sed Deitatis ipsius in carne manifestatæ respectu; sive, ut loquuntur in Scholis, non illius habitualis gratiæ donorum in carnem ipsam effusorum respectu, quâ differt à rebus creatis quantumlibet glorificatis secundùm plus & minus, sed unionis illius habitâ ratione, quâ à cunctis rebus conditis, ut verus Deus patri ὁμοούσιος, discernitur. Alioquin etiam quomodo dici possit primogenitus, solius in sese Deitatis respectu, exposuimus Coloss. 1.15. ¶ *Adorent*, προσκυνησάτωσαν. Hìc est vis argumenti: sic enim declaratur ipsius præstantia supra Angelos, atque adeò Deitas. Quem enim adorent Angeli præter Deum? Deinde nomen *primogeniti*, hæredem ac familiæ caput declarat. ¶ *Omnes Angeli Dei*, πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Hebr. כל אלהים *chol elohim*, id est, Angeli. Sed *Elohim* vocantur etiam Reges ac Principes. Fateor, sed vicissim Angeli ità vocantur. utra autem, quæso, expositio uberior est? Sed in altera parte fit mentio idolorum, quæ etiam hoc vocabulo significantur. Esto: sed quis non videt opponi אלילים *elilim* & אלהים *elohim*, ut crescat oratio? Id enim voluit noster Græcus interpres addito *Dei* nomine indicare. nam quæ hæc esset laus idolis anteponi? Certè non memini legere similem locum, ubi idola mortua compellantur ad Dei vivi adorationem. Deinde quod subjicitur, *Nam tu, Domine, celsior es super omnem terram, exaltatus es super omnes deos*, nullum dubitationi de hujus nominis vera interpretatione locum relinquit.

---

7 Sex argumentis expressis à vers. 5. ad finem usque cap. confirmatur vera Christi Deitas.
† *Psal.*104.5.
‖ *Psal.*45.7.
* *Psal.*102.26.

† *Psal.*110.1. 1.*Cor.*15.25. *Infrà*, 10.13.
13 His sex expressis testimoniis argumentum divinitatis Christi in carne manifestatæ confirmat, ex quibus liquet eum supra omnes Angelos eminere, & ità quidem ut Filius & Deus appelletur.

7 Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει, Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ, πυρὸς φλόγα.

8 Πρὸς δὲ τὸν υἱόν, Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου.

9 Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.

10 Καί, Σὺ κατ' ἀρχάς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί·

11 Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται·

12 Καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγήσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι.

13 Πρὸς τίνα δὲ τῶν ἀγγέλων εἴρηκέ ποτε, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;

14 Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;

Et de Angelis quidem dicit, † Qui Angelos suos facit ventos, & administros suos, ignis flammam.

Ad Filium autem, ‖ Thronus tuus, Deus, in seculum seculi: virga recta, virga regni tui.

Dilexisti justitiam, & odisti Legis transgressionem: propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exsultationis ultra consortes tuos.

Et, * Tu in initio, Domine, terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cœli:

Ipsi peribunt, tu autem permanes: & omnes ut vestimentum veterascent.

Ac velut amictum circumvolves eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.

Ad quem autem Angelorum dixit unquam, † Sede ad dextram meam, usquedum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum?

Nonne omnes sunt sacram functionem obeuntes spiritus, qui ministerii causâ emittuntur, propter hæredes salutis futuros.

Et ad Angelos quidem dicit, Qui facit Angelos suos spiritus, & ministros suos, flammam ignis.

Ad Filium autem, Thronus tuus, Deus, in seculum seculi: virga æquitatis, virga regni tui.

Dilexisti justitiam & odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exsultationis, præ participibus tuis.

Et, Tu in principio, Domine, terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cœli:

Ipsi peribunt, tu autem permanebis: & omnes ut vestimentum veterascent.

Et velut amictum involves eos, & mutabuntur: tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.

Ad quem autem Angelorum dixit aliquando, Sede à dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum?

Nonne omnes sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis?

---

7 *De Angelis*, πρὸς ἀγγέλους. Hebr. אל *el*, pro על *hal.* Vulgata & Erasmus, *Ad Angelos.* ¶ *Angelos*, τοὺς ἀγγέλους. Omnino poscit & Prophetæ in illo Psalmo, & Apostoli in hoc loco scopus, ut πνευμάτων nomine Ventos, & *flammarum* appellatione Fulgura intelligamus, quibus dicatur Dominus non aliter uti quàm suis illis Angelis, id est, eximiis nunciis ac ministris: unde consequatur quod efficere vult Apostolus, nempe Angelos non esse illi Domino ac filio pares, sed ejus servos. πνεύματα igitur & πυρὸς φλὸξ sunt harum duarum enunciationum subjecta, quibus nomina τῶν ἀγγέλων & τῶν λειτουργῶν attribuuntur, non temerè additis articulis à Græco interprete qui in Hebr. non habentur, perspicuitatis causâ, id est, ut intelligatur *Angelorum* & *Ministrorum* nomen non accipi appellativè, sed propriè de iis qui Angeli Dei speciali ratione dicuntur. Nam alioqui adjiciendus fuisset articulus ipsis subjectis, non attributis, ex Græcæ linguæ consuetudine, ut diximus Joan.1.1. Quòd si cui tamen potiùs placuerit *Spirituum* nomine ipsos Angelos intelligere, tunc convertemus *Nuncios suos:* & per alas venti intelligemus Cherub, ut Psalm. 18.11. & per flammam ignis Seraph, ut Esa. 6.1.

8 *Thronus tuus*, ὁ θρόνος σου. Non enim convenit Thronus nec Sceptrum ministro, sed ipsi principi. ¶ *Deus*, ὁ Θεός. Hoc calumniantur Judæi quasi de Solomone propriè dictum. Atqui non possunt ostendere usquam de uno solo nomen Elohim simpliciter dictum, nisi de vero Deo. Neque enim Moses, Exod. 4.16. & 1.7. simpliciter dicitur factus Elohim, sed Aaroni & Pharaoni. Deinde, quod de hujus regni æternitate subjicitur, quomodo Solomoni conveniet? ¶ *In seculum seculi*, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Hebr. עולם ועד *holam vahed*, in *seculum & seculum*, id est, perpetuó. Hìc rursus calumniantur Judæi nomine עולם *holam* interdum non significari perpetuitatem sed diuturnum duntaxat spatium. Atqui non simpliciter dictum est עולם *holam*, sed additur ועד *vehed*, quæ synonymia in immensum auget orationis pondus, adeò quidem ut sit orationis universalis loco: & ista Solomoni tribui non possunt, qui XL. duntaxat annos regnavit. Quòd si posteros ipsius velis comprehendi, repugnabit quod sequitur, cùm Solomonem exceperit iniquissimi filii regnum, nec meliores fuerint nepotes, si paucos aliquot excipias. Denique quid tergiversamur? explicetur hic locus ex 2. Sam. 7.14. & 1. Paral. 22.10. & cavillatio Judæorum manifestè apparebit. ¶ *Virga recta*, ῥάβδος εὐθύτητος. id est, administratio regni tui justa. Quî autem hoc conveniet Solomoni, nisi ad tempus, ut qui tam turpiter à Deo defecerit? Deinde (etsi communis hæc est opinio) non facilè concesserim in illo Psalmo contineri epithalamion nuptiarum Solomonis & filiæ Pharaonis. Quomodo enim Spiritus sanctus illud matrimonium approbaret, quod tam sæpe in Lege interdicitur? Sed fuit (dices) hoc peculiare factum ex Dei revelatione. Imò disertè hoc ipsum matrimonium cum filia Pharaonis reprehenditur, 1.Reg.cap. 11 1, & 2. ac proinde totus ille Psalmus merè allegoricus esse mihi quidem videtur, & Cantici Canticorum epitome.

9 *Et odisti*, καὶ ἐμίσησας. Repetitio Hebraica per antithesin, cujus maximum est pondus. Vide Joan.1.20. ¶ *Unxit*, ἔχρισεν. Indè *Christus* dictus est. Hoc autem intellige quatenus Verbum caro factum est, effuso in eum Spiritu sine mensura, Joan. 3.34. siquidem omnis in eo Deitas corporaliter sibi domum fixit, Coloss. 2.5. ¶ *Consortes*, τοὺς μετόχους. Rectè hoc quoque Propheta. Est enim ille primogenitus inter fratres, de cujus plenitudine omnes accepimus, & verus & naturalis hæres: nos verò, reges quidem & cohæredes, sed adoptione in illo factâ. Denique tantum inter illum & omnes interest, quantum inter caput & membra.

10 *Tu in initio*, σὺ κατ' ἀρχάς. Hebr. לפנים *lephanim*, pro Jampridem. Hunc autem Psalmum manifestè ad Christi regnum pertinere liquet ex ver. 14. 16. & 13. ut ista quoque omnia ad eum referenda sint, qui sit rex Ecclesiæ suæ sempiternus: nisi placeat Psalmum discerpere. ¶ *Terram fundasti*, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας. Id est, terram firmam ac stabilem creasti. Erasmus, *Terræ fundamenta jecisti*, nimiùm dilutâ interpretatione.

12 *Circumvolves*, ἑλίξεις. Hebr. תחליפם *tachaliphem*, id est, *mutabis:* ut mihi quidem videatur legendum esse ἀλλάξεις, sicut Erasmus rectè conjecit. Nam ità etiam legitur in illa vulgata Psalmorum editione, & in nonnullis veteris interpretationis exemplaribus hoc in loco. Græcum tamen interpretem apparet formam ipsam mutationis voluisse exprimere, id

nimirum

nimirum quod ait Esa.34.4. fore ut complicentur cœli tanquam liber aliquis. Comparantur enim tentorio, quod quoties mutandus est locus, complicatum tollitur.

13 *Sede*, κάθου. Ità significatur imperii in omnes res creatas attributa homini etiam Christo potestas, nempe quia qui idem homo est, etiam Deus est, Patre alioquin gloriam suam alteri non daturo. Neque hæc sessio essentialia naturæ humanæ idiomata tollit, quibus sublatis natura humana non glorificaretur sed aboleretur. Deinde & illud observandum est, sessionem quidem hanc esse unius Christi propriam, quatenus eminet supra omnia creata, & caput etiam est Ecclesiæ suæ: sed tamen admitti membra pro suo modulo ad hujus æternæ gloriæ consortium. Nam & cum Christo regnaturi dicuntur, & Angelos judicaturi, cui sint in cœlis assessores futuri. ¶ *Posuero*, θῶ. Vide Matth. 22.44. Referri verò hunc Psalmum propriè non ad Davidem, sed ad Messiam, apparet ex tanta sublimitate solii, quæ nè Angelis quidem tribuitur: deinde quòd idem Rex & Sacerdos appellatur: postremò quòd æternus Sacerdos, & quidem aliâ ratione quàm Aaron dicitur. Aptè verò prorsus hoc testimonium postremum collocavit Apostolus, ut os illis occludatur qui ubi sint illa magnifica regni Christi elogia requirunt, cùm nihil contrà videatur Ecclesiâ, cujus Rex esse dicatur, calamitosius. Nec vident isti miseri se eos ipsos esse qui tandem sint illi pro scabello subjiciendi. Postremò, quomodo sit accipiendum illud ἕως ἂν, id est, *usquedum*, sive *donec*, quære 1. Corinth. cap. 15. vers. 25. & deinceps.

14 *Nonne*, οὐχί. Ejusmodi interrogationes apud Hebræos vehementiùs affirmant. λειτουργικὰ verò, id est, *ministratores*, vocat quos vulgò solemus *officiarios* vocare, principum apparitores. Vide Act. 13. 2.

ΚΕΦ. β´.

Διὰ τοῦτο δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθεῖσι, μήποτε παραῤῥυῶμεν.

2 Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέβαιος, καὶ πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ ἔλαβεν ἔνδικον μισθαποδοσίαν,

3 Πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; ἥτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ Κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη·

4 Συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασι, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, καὶ πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν.

5 Οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν, περὶ ἧς λαλοῦμεν.

6 Διεμαρτύρατο δέ πού τις, λέγων, Τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ; ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν;

7 Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους· δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτὸν, καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου.

CAP. II.

Propterea oportet nos eò ampliùs attendere ea quæ audivimus, nequando perfluamus.

Etenim si per Angelos dictus sermo fuit firmus, omnísque transgressio & inobedientia justam mercedis retributionem retulit,

Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem? quæ cùm * primùm enarrari cœpisset per *ipsum* Dominum, fuit ab iis qui *ipsum* audierant nobis confirmata:

Testimonium illis præbente Deo & signis, & prodigiis, variísque virtutibus, & Spiritûs sancti distributionibus, pro sua voluntate.

Non enim Angelis subjecit mundum illum futurum, de quo loquimur.

Testificatus est autem etiam atque etiam quidam alicubi, dicens, † Quid est homo, ut memor sis ejus: aut filius hominis, ut eum respicias?

Fecisti eum parumper inferiorem Angelis: gloriâ & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum.

CAP. II.

Propterea abundantiùs oportet observare nos ea quæ audivimus, nè fortè pereffluamus.

Si enim qui per Angelos dictus est sermo factus est firmus, & omnis prævaricatio & inobedientia accepit justam mercedis retributionem,

Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem? quæ cùm initium accepisset enarrari per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos confirmata est:

Contestante Deo signis, & portentis, & variis virtutibus, & Spiritûs sancti distributionibus, secundùm suam voluntatem.

Non enim Angelis subjecit orbem terræ futurum, de quo loquimur.

Testatus est autem in quodam loco quis, dicens, Quid est homo quòd memor es ejus: aut filius hominis, quoniam visitas eum?

Minuisti eum paulò minùs ab Angelis: gloriâ & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum.

1 Jam veluti respirans, & quorsum tendant hæc omnia ostendens, huc videlicet, ut ex proportione Christi supra omnes creaturas intelligatur perfectissima esse ejus doctrina, majestas, ac sacerdotium, exhortationem adhibet à comparatis sumptam.

* *Mar.* 16. 29. 3 Si Angelorum sermonem non licuit impunè transgredi, multò minùs fas erit Evangelium à Domino Angelorum annunciatum, Apostolorum voce confirmatum, tótque cœlestibus prodigiis in primis autem tantâ sancti Spiritûs efficaciâ comprobatum, negligere. 5 Si Angelos, qui servi sunt, nefas fuit aspernari, multò magìs potentissimum illum Regem mundi restaurati. † *Psal.*8.5. 6 Usum istius regiæ dignitatis declarat in eo positum esse, ut homines non modò amissam suam dignitatem recipiant in Christo, sed etiam in eo supra omnia evehantur: quam hominum præstantiam David excellentissimè describit.

---

1 *Eò ampliùs*, περισσοτέρως. Vulgata, *Abundantiùs*. Erasmus, *Vehementiùs*. Cæterùm Apostolus, istâ quasi παρέργως interjectâ adhortatione, non modò respirare quodammodo sinit Hebræos, multitudine oraculorum velut obrutos; sed etiam paulatim ad quædam argumenta sese accingit, quæ sunt veluti assumtiones præcedentium, ex iis quæ dicturus est probans ea omnia in Christo esse completa quæ de Messiæ futura præstantia disseruerat. Hebræi enim isti quamvis Christum essent amplexi, tamen cùm à suo Mose perægrè discederent, satis ostendebant se nunquam satis seriò de Messiæ præstantia cogitasse. Eos itaque ipso statim initio cum gravissima futuri judicii Dei denunciatione obtestatur, non ut nova quædam dicturus, sed ut ea cum illis repetiturus quæ ipsi jam antea audivissent. Ac primò quidem illam præstantiam applicat muneri Prophetico, quatuor primis versiculis. Indè usque ad hæc verba vers.9. διὰ τὸ πάθημα, ad Regium munus ascendit: ac tandem eodem versu, paucissimis verbis, Sacerdotii dignitatem declarat. ¶ *Ea quæ audivimus*, τοῖς ἀκουσθεῖσι, Hoc quoque planiùs etiam dicet vers. 3. Erasmus, *Iis quæ dicta sunt nobis*. Nam inter locutionem & auditionem mutua est relatio. ¶ *Perfluamus*, παραῤῥυῶμεν. *Perfluere* dicitur qui auditum sermonem non continet: ut Terentianus ille Parmeno se plenum esse rimarum dicit, qui hac & illac perfluat. Opponitur ergò τῷ προσέχειν. Neque enim attendere possumus auditis si securè sinamus illa nobis effluere. Vulgata, *Pereffluamus*: fortasis librariorum culpâ. Chrysostomus accipit pro diffluamus, sive dilabamur, id est, pereamus instar aquæ dilabentis, ut Psal.58.8. quomodo etiam vertit Syrus interpres. sed altera interpretatio magìs videtur huic loco apposita; quanquam & istam non rejicio propter particulam ποτέ.

2 *Per Angelos*, δι' ἀγγέλων. Legem intelligit quæ transgressoribus pœnas præscripsit. Datam autem fuisse per ministerium Angelorum Legem, & Mosi in manus traditam, dicit disertè Paulus, Galat.3.19. & Stephanus, Act.7.53.

3 *Tantam*, τηλικαύτης. Nimirum non ex Ægypti ergastulo, sed à Satana, Peccato, & Morte æterna liberationem. ¶ *Ab iis qui audierant*, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων. id est, ab Apostolis. Paulo igitur, inquiet aliquis, ista non conveniunt. Quid si verò non εἰς ἡμᾶς sed εἰς ὑμᾶς, *vobis*, legamus? cujusmodi errata non pauca ex veteribus codicibus emendavimus. Sed maneat εἰς ἡμᾶς ut habent omnes Græci codices quos quidem inspexi, ut & Latini *in nos*. Potest tamen hoc commodè per ἀνακοίνωσιν exponi: cujus causam declaravi suprà, meâ in hujus epistolæ inscriptionem annotatione: & cujus schematis exempla passim occurrunt, ut 1.Cor.10.8, & 9. ubi primam personam pluralem cum secunda intermiscet Apostolus.

4 *Signis*, σημείοις. Miraculorum verus finis ostenditur. Ea verò Signa quidem dicuntur, quòd spectatores in eo non retineant quod cernitur, utpote quæ sint veræ doctrinæ sigilla: Prodigia verò, quòd novum & insuetum aliquid exhibeant: Virtutes denique, quòd excellentis illius divinæ potentiæ extraordinarium specimen edant, ut rectè annotavit doctissimus interpres: nequis ista conetur curiosiùs tanquam diversas species distinguere. Sit ergò hoc argumentum eminentissimæ Majestatis Christi crucifixi, quòd è cœlo infinita per suorum ministerium peregit, quæ manifestè testentur ipsum non modò non esse jam mortuum sed etiam in cœlis regnare, sicut prædictum erat: & ità quidem ut non sibi soli sed suis omnibus regnet. ¶ *Distributionibus*, μερισμοῖς. Vide 1.Cor.12.4.

5 *Non enim*, οὐ γάρ. Rectè addit Apostolus causalem particulam, ab effectis ad efficientem causam ascendens. Nam qui hæc dona largitur, annon est αὐτοκράτωρ? simul autem ad sequens argumentum transit. ¶ *Mundum illum futurum*, τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν. Vulg. & Erasmus, *Orbem terræ futurum*, obscurè. *Mundum* enim *futurum* vocat felix illud seculum quod futurum prædixerant Prophetæ, priore Christi adventu inchoatum, cujus complementum adhuc exspectamus: cujus pater est Christus, Esa. cap. 9. vers. 6. caput videlicet membrorum quæ in summæ illius suæ dignitatis partem ac consortium admittet, sicut hoc explicatur 1.Cor.15.25. Videtur autem alludere ad Psal.102.19. & apertiùs etiam ad Esa. 65. vers. 17. ubi fit mentio novorum cœlorum & terræ novæ.

6 *Testificatus est autem etiam atque etiam*, διεμαρτύρατο. id est, non simpliciter, nec paucis, sed expressissimé. Nam hæc vis est præpositionis διὰ in hoc verbo. Cæterùm reticetur in hoc dicendi genere affirmatio, videlicet superiori negationi opposita, & cujus subjicitur probatio, acsi scriptum esset, Non enim Angelis, sed Christo & ejus membris, sicut testatus est quidam, &c. Syrus autem interpres diversam scripturam secutus est, quasi videlicet legerit, ὡς διεμαρτύρατο ἡ γραφὴ λέγουσα, *sicut testatur scriptura dicens*. ¶ *Quid est homo*, τί ἐστιν ἄνθρωπος, id est, quid tandem est in homine cur tantam ipsius curam habeas, & tanto honore sis eum dignatus? Acsi dicat, nihili: Omnia enim ista tuæ sunt singularis bonitatis dona. Hoc autem testimonium quomodo applicandum sit, non facilè fuerit intelligere, nisi scopum Apostoli attentissimè consideremus. Quæ igitur de donis illis mirificis à Christo profectis dixerat, ad singulos non pertinebant, & aliò etiam respiciebant, nimirum ad mundi illius futuri cives aggregandos. Itaque nunc in eo versatur ut Christo jam regnanti omnia membra adjungat. Nam ità demum nobis est fructuosa regnantis Christi consideratio, si ad nos pertinere hanc

ipsius

ipsius præstantiam cognoverimus. Ad hoc autem probandum assumit aptissimum testimonium ex Psal. 8. ubi de hominis excellentia disserit Propheta. Hanc enim necesse est ut vel in prima illa conditione hominis ante lapsum, vel in ea in qua nunc sunt omnes homines extra Christum considerati, vel denique in tertia aliqua in Christo adepta vel adipiscenda consideremus. De prima illa non videtur agere Propheta, utpote quâ mox homo exciderit: expostulaturo potiùs Propheta cum hominibus de tanto amisso bono, nedum ut ejus amissi contemplatione in admirationem raperetur. De secunda quæri meritò potest an hîc disseratur. Videtur enim David universaliter considerare homines quales jam nunc adhuc sunt, nempe insignia quædam bonitatis divinæ specula, cùm res ipsa nunc quoque ostendat hominem cæteris animantibus præstare, & in mundo dominium obtinere. Imò verò adversùs eos qui usquè adeò propterea hominem extollunt, meritò potest ad ipsos etiam Philosophos provocari, qui quàm misera sit hominum conditio perscrutati, Naturam in illos quodammodo novercam esse dixerunt, & optimum esse homini vel non nasci, vel statim mori: impiè id quidem, sed ità ut ex ejusmodi ipsorum dictis facilè appareat in præsentem humanæ gentis conditionem minimè cadere quæ David in eo Psalmo narrat. Nam contrà, quid homine miserius in sese, sive animum sive corpus spectes? Præditus quidem est intelligentiâ, sed quàm obscurâ, imò verò quàm nullâ in iis quæ præcipua sunt, id est, in divinis rebus intelligendis? Taceo pravitatem illam singulis ingenitam: taceo fœcundam illam morborum officinam quam circumferimus. Quid verò? in singulis, non dico imperiis, regnis, rebuspublicis, civitatibus, familiis, domibus, sed in singulis hominibus quanta rerum omnium perturbatio, quæ feritas, quæ inconstantia & vanitas? Fruimur quidem animalium esu, sed ità demum, si alia cicuraverimus, alia fraude illexerimus. Nam quæ spontè se subjiciant, vel nulla vel paucissima sunt. Imò si spectentur hominum mores, crudelissimum quendam tyrannum esse hominem dixeris, quem animantia reliqua metuant, oderint, fugiant. Ubi igitur ista sublimitas quâ dicitur Deus omnia subjecisse pedibus ipsius? Relinquitur ergò ad tertiam aliquam conditionem hominum, nempe eorum qui in Christo sunt, & cum Christo tandem in futuro illo regno perficientur, hanc descriptionem pertinere. Itaque non censuerim Apostolum ista soli Christo tribuere, sed etiam simul cum illo principe omnibus futuri mundi civibus applicare, eâdem prorsus sententiâ quâ hæc olim à Davide scripta sunt. Sed hoc quidem verum est, docere Apostolum, istam descriptionem in Christo jam impletam esse, ut in nobis quoque suo tempore perficiatur: sic tamen hoc Davidis dictum seorsim ad ipsum Christum applicat demum à vers. 9. ut mihi quidem videtur. Ità enim hæc scribo, non ut aliquid novi excogitasse videar, sed ut symbolum & ipse conferam ad obscurissimi loci interpretationem. ¶ *Respicias*, ἐπισκέπτῃ. vel, ut Vulgata, *Visitas*. Erasmus, *Invisis*. Loquitur Propheta de Deo ἀνθρωποπαθῶς. Nam quæ diligimus, non facilè solemus ex mente & oculis deponere. *Hominem* autem & *filium hominis* appellat in genere omnes cœlestis illius regni cives, quales sunt in sese, antequam Dominus eos jure civitatis cœlestis donet in Christo.

7 *Fecisti eum parumper inferiorem Angelis*, ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους. Hæc prima est futuri mundi civium dignitas, quâ proximè ad Angelos accedunt, tantisper dum capiti suo, quod supra ipsos Angelos est, aggregentur. Id autem verum esse tota Scriptura clamat, & res ipsa ostendit. Nec enim ex mundi judicio, sed ex re ipsa æstimanda est Sanctorum dignitas: qua de re pulchrè commemorantur multa infrà capite undecimo, & passim in Scripturis, quoties fidei & invocationis vis explicatur. Cæterùm βραχύ τι (pro quo Hebraica veritas habet מעט *mehat*, possumus etiam ad rem ipsam referre, ut significet, *Aliquantulum*: quomodo video plerosque ipsum Davidis contextum explicare: nec multùm diversa erit sententia si ità accipias. Malo tamen de tempore interpretari, propter applicationem quæ mox subjicietur: cùm illa particula, ex communi etiam Hebraicæ linguæ usu, sic usurpetur, ut Levit. 25. 32. Esa. 10. 25. & 26. 20. & 29. 17. Jer. 51. 33. Agg. 2. 17. ut & βραχύ τι, Act. 5. 34. nec video quid repugnet huic interpretationi apud Prophetam. De verbo ἐλαττοῦν mox dicemus vers. 9. אלהים, *elohim*, verò non possum dubitare quin rectè interpres de Angelis sit interpretatus, quamvìs non pauci contendant sic Deum intelligi, & ad Incarnationis Christi mysterium istud referendum esse. ¶ *Gloria*, δόξῃ. Jam sequitur altera illa summa dignitas Sanctorũ quæ hanc præsertim excipiet, quâ videlicet in summo quodam gradu eminebunt, facti nimirum ipsius regni Christi cohæredes, quod *Coronæ* appellatione designatur. Loquitur autem David de certò futuris rebus, Prophetarum more, quasi jam sint completæ.

---

1 Cor. 15. 17.	8 Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Ἐν γὰρ τῷ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα, οὐδὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον. νῦν δὲ οὔπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα.	Omnia subjecisti sub pedibus ejus. Enimvero per hoc quòd ei subjecit omnia, nihil omisit quod non sit ei subjectum. At nunc nondum videmus ei omnia esse subjecta.	*Omnia subjecisti sub pedibus ejus. In eo enim quòd omnia ei subjecit, nihil dimisit non subjectum ei: nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei.*
8 Objectio, Atqui ubi est tanta ista dominatio. * Phil. 1. 8. 9 Responsio, Jam hoc impletum est	9 Τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσηται θανάτου.	Sed Jesum illum videmus gloriâ & honore coronatum, qui * parumper fuit inferior Angelis factus, [a] propter mortis perpessionem: ut beneficio Dei [b] pro omnibus mortem gustaret.	*Eum autem qui modico quàm Angeli minoratus est videmus Jesum, propter passionem mortis, gloriâ & honore coronatum, ut gratiâ Dei pro omnibus gustaret mortem.*

in nostro illo capite Jesu, qui ad tempus nostrî causâ infra Angelos subsidit, homo factus: nunc autem in summam gloriam est evectus. [a] Causam hujus subsidentiæ declarat, nempe ut nostrâ causâ mortem gustaret, ac proinde expiatoris partes obiens, noster non tantùm Propheta & Rex, sed etiam Sacerdos esset. [b] Hîc posita est vis argumenti. Neque enim cum ipso tandem glorificaremur, nisi pro nobis (& quidem omnibus credentibus) exinanitus fuisset. Atque hâc occasione Apostolus ad alteram partem explicationis personæ Christi accedit, in qua sic Deum esse probat, ut sit etiam homo.

---

8 *Omnia*, πάντα. Videtur vis adferri Davidis verbis. Nam subjicitur, *oves & boves*, &c. quæ verba videntur illam universalitatem restringere. Respondeo enumerari quidem à Davide has species, sed minimè id tamen ut in illis consistat. Jam enim antè ostendimus non præsentem sed futurum mundum illic describi, cujus tamen typum aliquem, imò verò primordia jam antè diximus in hac ipsa vita in Sanctis apparere, in illo quem jam sunt adepti spiritualis vitæ statu consideratis, quo etiam respectu Ecclesia passim à Christo *Regnum cælorum* vocatur: hâc dignitate in ipso etiam hujus vitæ quotidianæ usu, quantumvìs alioqui sub Cruce laborantis, elucente: Est enim hoc etiam Sanctorum, quòd rebus creatis pro suo jure utuntur. Sunt enim futuri mundi cives, quorum hæc est prærogativa, ut omnia, nedum ea quæ ad hanc temporariam vitam pertinent, illis in suo capite subjecta sint. Imò (dicet aliquis) hoc quoque convenit infidelibus. Id verò pernego. Nam quicquid isti habent, id Dei bonitate ad hæc connivente, ipsi velut ex manu principis hujus mundi (id est Satanæ) accipiunt. Itaque sicut ille tyrannus est & malæ fidei possessor, ità ipsi quoque, quod ad se non pertinet, per rapinam & sacrilegium usurpant. ¶ *At nunc*, νῦν δὲ. Accedit nunc ad applicationem, quam aggreditur ab objectionis specie. Est autem oppositio ejusmodi: Mira hîc prædicas de hominibus futuri mundi civibus. Atqui nondum hæc cernimus, omnia nimirum illis esse subjecta. Fateor (inquit Apostolus) sed in Christo completa ista omnia cernimus, qui quidem est istius regni ἀρχηγὸς, id est, *primus ductor*, ut nos ipsius vestigiis ad ejus consortium perveniamus. At enim (dices) nè Christo quidem ipsi adhuc sunt omnia subjecta. Imò verò necesse est verum esse fateamur quod ipse pronunciavit, in cœlum jamjam ascensurus, Datam esse sibi omnem in cœlo & in terra potestatem, & quod paulò antè dixit Apostolus, Eum esse constitutum omnium hæredem. Quòd igitur diaboli cum suis adhuc reluctantur, hoc non impedit quin jam sint filio illi hominis subjecti, qui adhuc nobiscum vivens illos solo nutu ejiciebat, quique hodie impetus eorum pro arbitrio suo frænat: ideo adhuc isti Christo resistunt, quòd nondum in illos plenâ suâ potestate uti velit, idque electorum suo commodo, qui quotidie hâc ratione magis ac magis perficiuntur; tum ut reprobi mensuram suam impleant, quo & in illis per misericordiam servandis, & in istis suâ potentiâ confringendis, illustrior ipsius gloria appareat. Primùm autem notemus particulam οὔπω, *nondum*. Docet enim futurum illum mundum nondum apparuisse, quem etiam suspirans rerum Universitas exspectat, Rom. 8. 10, & deinceps. Deinde observemus objectionem non ferri adversùs illud Davidis dictum, Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis (ejus enim personam inducit qui hanc dignitatem in Sanctis jam agnoscat) sed adversùs illud extremum, Nempe constituisti eum, &c. quod nondum apparuit; nec priùs apparebit quàm unà cum Christo regnemus. Postremò relativum αὐτῷ non refero ad Christum, sed ad hominem, id est, ad futuri illius regni cives, quos complectitur uno speciei vocabulo, veluti cùm dicimus, hominem esse ratione præditum. Nam reliquos David pro non hominibus censet, ad quos illa amplissima humanæ gentis dignitas non pertineat. Id autem ità intelligendum esse, ex responsione apparet. neque enim dicendum fuisset τὸν δὲ Ἰησοῦν, *Jesum autem*, sed αὐτὸν δὲ, id est, *sed ipsum*, &c. Fateor tamen hoc posse Hebræorum idiotismo excusari, qui antecedens exprimunt loco relativi. Sed si quis ad hanc rationem alias

superiores

superiores adjunxerit, & totam argumenti seriem perspexerit qualem tradidimus, comperiet (ut spero) nostram expositionem multò minùs esse violentam, & magìs etiam cum Apostoli scopo consentire.

9 *Sed Jesum illum videmus*, τὸν δὲ Ἰησοῦν βλέπομεν, &c. Nequis miretur mutatam esse à me verborum collocationem, notandum est duplicem esse synchysin in Græco contextu, qui ità sit constituendus, βλέπομεν δὲ δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, ὅπως χάριτι Θεοῦ, &c. quod ità planum esse putamus ut probatione non indigeat. Quanquam etiam potest διὰ τὸ πάθημα, &c. conjungi cum ἐστεφανωμένον. sicut alibi dicitur, oportuisse Christum pati, & ità introire in gloriam. Sed illa collocatio eòdem recidit, & multò planior est, nullâ etiam distinctione repugnante. ¶ *Cernimus*, βλέπομεν. Cernimus nimirum ex ipsius virtute in Ecclesia manifestissimè apparente, ut dixit suprà, vers. 4. Hic enim est prodigiorum & donorum Spiritûs sancti finis. Deinde ex ipsius in singulis fidelibus efficacitate, ut qui jam sint secundo ab Angelis loco, si modò sibi sint suæ fidei conscii: ut is qui dicebat, *Omnia possum in eo qui me confirmat*. Legantur eorum vitæ quos vetustas propter magnam singularis virtutis opinionem Heroas & Semideos vocavit, imò etiam ut Numina est venerata: & comperiemus illorum excellentissimos (nam de iis non loquor quos vel adulatio, vel fraus, vel metus diis adjunxit) tantum abfuisse ab infimi cujusvis Sancti præstantia, quantum abest cœlum à terra. Ex his ergò cernimus, in Christo capite nostro jam impleta quæ certo pignore accepto adhuc exspectamus. ¶ *Qui parumper fuit inferior Angelis factus*, τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον. id est, qui ad tempus sese exinanivit, formâ servi acceptâ, nimirum hâc nostrâ carne & mortalitate, ut paulò pòst explicabit. Cæterùm nequis miretur me ista prorsus aliter quàm paulò antè explicare, ut qui verbis illis dignitatem membrorum dixerim describi, cùm nunc è contrario iisdem verbis humiliationem capitis significari dicam; respondeo, Prophetam divinâ prorsus inspiratione usurpasse verbum החסיר *hechsir*, quod significat *facere*, ut quidpiam inops & egenum comperiatur, neque propriè de eo dicitur qui talis ab initio fuerit, sed de eo potiùs qui ex altiore gradu in inferiorem reciderit. quo modo Græcè non dicetur ἐλαττοῦσθαι, nec Latinè *imminui*, nisi qui deteriore sit factus conditione quàm antea. Itaque Propheta de industria verbum illud usurpavit, quo æterni Verbi exinanitio (ut loquitur Paulus) non quidem in sese ἁπλῶς, sed formæ servi assumtionis respectu, significaretur, unde tamen futuri mundi excellentia penitus penderet: quod & paulò pòst exponet Apostolus. Itaque aliter unum idémque verbum membris, aliter capiti tribuitur: cùm tamen res ea sit eadem, nempe proximo ab Angelis loco esse, quod neque illi sine imminutione, qualem dixi, neque nobis sine magna dignitatis accessione contingit. Sed unus tamen superest scrupulus, quem Erasmus movet, Quomodo duntaxat dicatur Angelis inferior factus, qui in morte sese non hominem, sed vermem quodammodo fuisse dicat, Psal. 22. 7. Iterum respondeo, Christum hìc nobis neque ut Deum per se (hactenus enim nihil de eo potuit imminui) neq; ut hominem per se (hactenus enim fuit ad tempus non modò infra Angelos, sed infra abjectissimos etiam homines nostrì causâ detrusus) sed ut Deum & hominem conjunctim proponi. quia nimirum in hâc etiam ipsa infirmitate vult Apostolus ut Christi præ cæteris Pontificibus præstantiam consideremus, quicum sit nostræ illius præstantissimæ futuræ gloriæ spes omnis conjuncta. Hâc igitur ratione meritò dictus erit Christus imminutus quidem, quia idem ille qui Deus est, homo est, natus, crucifixus, mortuus ac sepultus: sed ità imminutus ut in proximo tamen ab Angelis gradu steterit, quia idem ille homo ità in sese fuit miser, ut tamen esset Deus in natura à qua assumtus est. quod in ipso quoque sepulcro animâ spoliatus ostendit, cùm eum corruptio attingere non auderet, suâ ipsius vi mox resurrecturum. Dicam amplius, etiam quatenus homo in terris fuit, proximum Angelis fuisse, cùm ἀναμάρτητος fuerit & δυνάμει & ἐνεργείᾳ, ac ipso etiam Adamo infinitis partibus perfectior, ut qui proximè conjunctæ & unitæ deitatis Verbi præsidio sustineretur; illis tamen, quod ad perpessionem & mortem attinet, inferior. Miserrimus autem fuit omnium hominum, fateor, sed id tamen non simpliciter quatenus naturæ nostræ particeps est, verùm quatenus naturæ nostræ vitiositatem cum ejus fructibus per imputationem verè sustinebat, ídque ad tempus: ut qui nunc totus supra omnes cœlos evectus sit, ut aliquando simus ejusdem gloriæ toti quoque participes. ¶ *Propter mortis perpessionem*, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. id est, ut mori posset. Nam διὰ causam finalem hìc declarat. Alioqui si per ipsam mortem diceretur capite quodammodo diminutus, id est, si hæc diminutio in morte consideraretur, ac non potiùs in naturæ humanæ assumtione, sicut Philip. 2. 7. dicendum erat, διὰ τοῦ παθήματος τοῦ θανάτου. ¶ *Ut beneficio*, ὅπως χάριτι. Rectè hoc addidit, nostrì videlicet respectu, quos sic amavit ut Filium suum pro nobis dederit, Joan. 3. 16. Nam in eo versatur ut doceat nos tum in ipsa Christi morte sive sacrificio præstantiam ipsius considerare, tum ejus præstantiæ considerationem ad usum nostrum accommodare. Eum enim dicit ad nos descendisse ut nos secum eveheret. Nam ὑπὲρ παντὸς pro ὑπὲρ πάντων dixit, ubi rursus annotandum particulam universalem non complecti singulos homines, sed omnia Christi membra in unum corpus conjungere. Admonet Græcus scholiastes, Nestorianos olim hunc locum ausos fuisse depravare, & pro χάριτι Θεοῦ scribere χωρὶς Θεοῦ, *absque Deo*, nempe ut à patiente homine Deum separarent. Et tamen hanc scripturam secuti sunt Ambrosius De fide ad Grat. lib. 2. cap. 4. & Vigilius lib. contra Eutychen 2. *Ne*, inquit, *passio fuisse Deitatis putetur*. In Syra verò interpretatione duplex est lectio. nam in quibusdam codicibus legitur teste Tremellio מתרקן אלהא *mitrakas elaha*, id est, *excepto Deo*, in excusis aliis scribitur בטיבותא *betbicutba*, id est, *propter beneficentiam ejus*, vel *suam*: quam utramque scripturam malè mihi videtur idem Tremellius contextui inseruisse. ¶ *Mortem gustaret*, γεύσηται θανάτου. id est, mortem sentiret, metaphorâ sumtâ à propinato calice, ex Scripturæ more, quem etiam servavit Christus in triplici illa sua oratione, cùm jam ad mortem properaret. Vide Joan. 8. 51. Quibusdam etiam placet istud eò referre, quòd verè quidem mortuus sit, sed tamen mortem quasi degustarit duntaxat, ut qui mox resurrexerit: quâ ratione dicuntur etiam nonnulli bonum Dei donum gustare, quod mox evomant, infrà, 6. 4. Sed hoc non placet.

---

10 Ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι.
11 Ὅ, τε γὰρ ἁγιάζων, καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι, ἐξ ἑνὸς πάντες. δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελφοὺς αὐτοὺς καλεῖν,
12 Λέγων, Ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.
13 Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ. Καὶ πάλιν, Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἅ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός.
14 Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον·
15 Καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας.

Decebat enim [c] ut ipse propter quem sunt hæc omnia, & per quem sunt hæc omnia, multos filios in gloriam adducendo, [d] principem salutis ipsorum per perpessiones consummaret.
Nam & qui sanctificat, & qui sanctificantur, ex uno sunt omnes. quam ob causam non erubescit eos vocare fratres,
Dicens, † Annunciabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ tibi hymnos canam.
Et rursum, ‖ Ego fretus ero ipso. Et iterum, * Ecce ego & pueri quos mihi dedit Deus.
Quoniam igitur pueri participes sunt carnis & sanguinis, ipse quoque consimiliter particeps factus est eorundem, † ut per mortem evanescere faceret eum penès quem est mortis robur, hoc est diabolum:
Et liberos redderet quotquot metu mortis per omnem vitam damnates erant servitutis.

Decebat enim eum propter quem omnia & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, autorem salutis eorum per passiones consummare.
Qui enim sanctificat, & qui sanctificantur, ex uno omnes. propter quam causam non confunditur fratres eos vocare,
Dicens, Nunciabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te.
Et iterum, Ego ero fidens in eum. Et iterum, Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi Deus.
Quia ergò pueri communicaverunt carni & sanguini, & ipse similiter participavit eisdem, ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium, id est diabolum:
Et liberaret eos qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti.

10 Cur Filium Dei, verum illum Deum (ut paulò antè probavit) nihilominus decuerit hominem fieri omnibus miseriis (excepto peccato) obnoxium, aliis præterea argumentis probat.

[c] Primùm, Quia Pater, ad cujus gloriam tendunt hæc omnia, multos filios decrevit ad gloriam adducere. Quomodo autem homines haberet filios, nisi unicus ejus Filius factus esset hominum frater? [d] Secundò, Pater constituit illos filios ad gloriam adducere, nempe ex ignominia in qua antea jacebant. Filius ergò non videretur planè homo factus nisi aliis similis esset factus, ut eo ipso itinere perveniret ad gloriam quo alios adduceret. Imò illum principem salutis reliquorum, præ cæteris decuit illis afflictionibus consecrari Prophetam, Regem, ac Sacerdotem, ad reliquorum salutem, quæ sunt istius principatûs partes. 11 Firmamentum utriusque superioris argumenti. Neque enim essemus filii in eo, neque afflictionibus consecrari potuisset, nisi homo nostrî similis factus esset. Sed quoniam hæc filiatio à sola natura non pendet, quia non censetur Dei filius nisi qui præterquam quòd homo est, etiam frater est Christi (quod fit sanctificatione, id est, coalitione per fidem cum Christo nos sanctificante) ideo facit Apostolus mentionem sanctificantis (nempe Christi) & sanctificatorum (nempe omnium fidelium) quos propterea Christus dignatur fratrum nomine. † *Psal.* 22. 13. 12 Quod de incarnatione sanctificatoris docuit, applicat Prophetico muneri. ‖ *Psal.* 18. 3. * *Esa* 8. 18. 13 Idem applicat regiæ Christi potentiæ, asserendis suis ab imperio diaboli & mortis. † *Ose.* 13. 14. 1 *Cor.* 15. 54.

---

10 *Decebat enim*, ἔπρεπε γάρ. Probarat sic hominem esse Christum ut sit Deus: quam dignitatem sigillatim applicavit triplici ejusdem officio. Nunc ordine converso dicat oportuisse sic Deum esse ut fieret homo: quod rursus applicat Prophetiæ, in his, *Multos filios adducendo*; Regno verò in his, *Principem salutis*; & Sacerdotio in his, *Unde debuit*, &c. ¶ *Ut ipse propter quem*,

αὐτῷ δι' ὃ, &c. infrà, vers. 17. Repetendum est Θεῷ à fine superioris versiculi. Est enim hæc Dei Patris descriptio ad id de quo agitur accommodata: Christo videlicet, quatenus Mediatoris officio fungitur, velut infra Patrem subsidente. Cedit enim hoc arcanum Patris gloriæ, propter quem hæc omnia facta sunt: & cùm eo autore facta sint hæc omnia, summa laus hujus facti ad eum redit, ut meritò dicat Apostolus sic fieri decuisse. Sed & ex hoc loco licebit Arianos refellere, qui ex præpositione διὰ colligebant Filium esse Patre minorem, cùm hic tribuatur ipsi Patri. ¶ *Adducendo*, ἀγαγόντα. id est, ἄγοντα. Videlicet per Christum ipsius futuri mundi principem, in quo Pater omnes elegit vocandos, justificandos & glorificandos, ut tandem sit in illis omnibus omnia. Vulg. *qui adduxerat*, servatâ aoristi significatione. Sed ipsa sententia ostendit significari actum vigentem, non præteritum. ¶ *Principem*, ἀρχηγόν. id est, antesignanum, & qui sicut primus est dignitate, ità est primogenitus ex mortuis inter multos fratres. ¶ *Consummaret*, τελειῶσαι. id est, ad muneris sui complementum & plenum effectum adduceret per Crucem. Nec enim aliter quàm ejus sanguine potuerunt peccata illum ducem sequentium expiari, nec sine hac expiatione isti in gloriam illam introduci: nec illi dicerentur ab hoc duce illuc introduci, si aliam quàm ille viam ingrederentur. Quò spectat illud Luc. 24. 26. *Oportuit Christum pati & ità introire in gloriam suam*: & illud toties à Christo inculcatum, *Qui volet meus esse discipulus, tollat crucem suam & sequatur me*: & quod non semel repetit Apostolus, oportere nos Christo priùs in morte, ac deinceps in vita, conformari. Sed inter illas perpessiones Christi & nostras hoc præcipuè interest, quòd ut ait præclarè Augustinus, lib. ad Bonif. 4. *Sicut solus Dei Filius factus est filius hominis ut nos faceret Dei filios; ità etiam pro nobis solus suscepit sine culpa pœnam, ut per ipsum sine meritis indebitam gratiam consequamur*. Cæterùm aliis magìs placet *Consecrandi* verbum, quos in aliis editionibus sum secutus, quòd Christi ærumnæ quasi totidem sacra fuerint quibus initiaretur, & suo Pontificatui consecraretur ille nostræ salutis dux: nunc verò mihi propiùs hæc consideranti, hæc interpretatio non placet. Nec enim hìc, & aliis similibus hujus epistolæ locis, de hujus Pontificatûs præparatione & initio, sed de ipsius exsecutione & complemento agitur, & illa initiatio potiùs ad Christi ἐνανθρώπησιν, per quam est factus παθητός, Act. 26. 23. referenda est: quò etiam, nempe ad τῶν παθημάτων, non autem ad τελειώσεως, refertur, quod mox sequitur de Sanctificatione Christo nobiscum communi.

11 *Nam & qui sanctificat*, ὅ, τε γὰρ ἁγιάζων. Cohæret particula causalis cum participio ἀγαγόντα, *ut adduceret*: item cum extremo versiculo 9. Qui enim valet consecutio hæc, Christus coronatus est gloriâ, &c. ergò & nos exaltabimur? Quia mortuus est pro omnibus. Illum enim ità consecravit Deus Pater, ut per eum multos filios adduceret in gloriam. Sed qui fieri hoc potest? nempe quia unius naturæ sunt Caput & Membra, is qui sanctificat & qui sanctificantur. *Sanctificationem* autem appellat separationem, purificationem, consecrationem deniq; electorum: utiturque præsenti tempore, ut significet eos adhuc in hujus sanctificationis progressu versari. ¶ *Ex uno*, ἐξ ἑνός. nempe Deo Patre in Christo, idque naturæ humanæ Christo & electis ipsis adjunctis communis respectu. Nam in Christo quidem humana illa natura sic est hypostaticè Filio unita, ut propterea homo ille, quamvis non secundùm humanam naturam seorsim, tamen etiam quatenus est homo, sit verus ille Dei Patris Filius, cùm in sese homo ille dici non possit subsistere quin persona dividatur, & duo filii, unus videlicet genuinus, alter adoptivus statuatur. In nobis verò, cùm eadem illa humana natura, unicum, per sancti Spiritûs virtutem, cum Christo, per fidem apprehenso, mysticum corpus constituat, sic simus & ipsi in illo filii ejusdem Patris, quamvis non pari ratione. Est enim ille filius genuinus, nos autem adoptione in ipso filii simus: quod mysterium passim declarat & inculcat Paulus. ¶ *Non erubescit*, οὐκ ἐπαισχύνεται. rectè. nam quantum alioquin inter nos & ipsum interest?

12 *Annunciabo*, ἀπαγγελῶ. Hunc Psalmum rectè Christo tribui apparet ex eo quòd ad vivum totam passionis illius historiam describit. Sic autem propheticum ejus munus describitur. Est enim Christus Evangelii non tantùm autor & subjectum, sed etiam præco: & vis argumenti in eo sita est quòd dicitur Dei nomen annunciare, & quidem ut sanctorum unus, fratribus suis: quod Filio quidem sed in servi forma convenit: sicut Samaritanæ illi dixit, Nos adoramus quod scimus, sese inter adoratores numerans: & hymnum cecinit cum discipulis ceu fratribus suis.

13 *Ego fretus ero ipso*, ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ. Significat Hebræis חסה *chasah* (quo verbo utitur Propheta Psal. 18. unde desumtus est hic locus) *recipere se in fidem ac præsidium alicujus*: unde factum ut ad fiduciam transferretur. Itaque hoc ipsum est quod Latinè dicitur *fretum esse*. Q. Cicero De petitione Consulatûs, *Quanquam partis & fundatis amicitiis fretum ac munitum esse oporteret*. Sic autem in illo Psalmo Davidem de se loqui, ut multa Christo ipsi magìs propriè conveniant, apparet ex versu 44, & 45. Et aptè argumentatur Apostolus ad probandam Filii Dei diminutionem, cùm minoris sit ad majorem, & creaturæ ad Creatorem confugere. ¶ *Ecce ego*, &c. ἰδοὺ ἐγὼ, &c. Hæc loquitur de se & discipulis suis Esaias, cap. 8. sed omnes ministros adumbrans, ut illius discipuli vicissim Ecclesiam totam designant. Cùm igitur prophetarum ac ministrorum caput sit Christus, meliore etiam jure hæc illi tribuuntur quàm ipsi Esaiæ. ¶ *Pueri*, τὰ παιδία. Hebr. הילדים *hajeladim*, id est τέκνα potiùs quàm παιδία, & quidem cum ה emphatico, ut si dicas, *nati illi*. Sic enim significatur filiatio electorum, ex illo videlicet incorruptibili semine, ut scribitur 1. Pet. 2. 2. ¶ *Dedit*, ἔδωκεν. Hoc explicatur Joan. 6. 37. & 10. 28. Sed illud maximè videtur observandum, nusquam dici datos prophetis discipulos (sic enim Esaias vocat eosdem quos mox postea gnatos appellat, Esa. 8. 17, & 18.) sed uni Christo: cùm potiùs à prophetis dicantur Deo gigni filii, ut loquitur de Corinthiis Apostolus: & adduci discipuli Domino, ad quem etiam Joannes suos dimisit. ex quo satis intelligi potest Esaiam eo loco non tam in persona sua quàm Christi locutum.

14 *Participes sunt carnis & sanguinis*, κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος. id est, constant carne & sanguine, fragili videlicet & caducâ naturâ. Nunc verò quod de eo homine dixerat, ad regium etiam munus applicat, apertiùs explicans quod dixerat, omnes esse ex uno. Vulg. *Communicaverunt carni & sanguini*, sicuti, vel ob eam causam quòd servavit præteritum tempus. Erasmus, *Commercium habent cum carne & sanguine*: aliquantò etiam obscuriùs. ¶ *Consimiliter*, παραπλησίως. In hoc adverbio interdum παρὰ detrahit de significatione, ut cùm significat *propemodum*: hìc verò contrà, proximam & prorsus respondentem conditionem declarat, imò eandem prorsus, quod ad speciem ipsam attinet, nempe ut lac lacti simile dicitur. Est autem argumentum à communi naturæ ordine sumtum, ut homo hominem gignat. unde consequitur hominem fieri oportuisse Filium illum in quo cæteri fierent filii, sic illi dati ut in ipso pro filiis censeantur. ¶ *Ut per mortem*, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου. Nisi hoc additum esset videri poterat Apostolus absurdissimè loqui. Num enim Deum oportuit hominem fieri ut Diabolum debellaret? Nam certè potiùs robore quàm infirmitate videtur opus hìc fuisse. Declarat igitur Apostolus, ut hæc victoria esset quàm gloriosissima, maximè fuisse conveniens ut hominis victor Satan per hominem sterneretur, atque adeò per ipsam hominis mortem veluti suis ipsius telis, morte videlicet, conficeretur. ¶ *Penès quem est mortis robur*, τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. Mortem in potestate habere dicitur diabolus, à quo exortum est peccatum, quod mors est consecuta, quique nos quotidie ad peccandum solicitat, ut in æternæ mortis exitium nos secum pertrahat. Tota igitur mortis administratio penès eum est. Nobis tamen dicitur exstinctus, quòd omnes ipsius conatus adversùm filios Dei cadant inanes & irriti, imò verò etiam nostro commodo cedant. Et notandum etiam quòd hanc potestatem dicit per mortem abolitam. id est, hostem suis ipsius armis confectum. ¶ *Diabolum*, τὸν διάβολον. De uno loquitur tanquam omnium principe, ut alibi sæpe Scriptura: cui tacitè adjunguntur reliqui ipsius Angeli, ut Matth. 25. 41.

15 *Mortis*, θανάτου. Mortem intellige cum ira Dei conjunctam, qualem necesse est extra Christum esse, cujus metûs aut horroris potiùs perpetuâ servitute nihil fingi potest miserius.

---

16 Explicat vocabula illa Carnis & Sanguinis, verè hominem esse Christum ostendens,

16 Οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται.	Non enim utique Angelos assumsit, sed semen Abrahami assumsit.	*Nusquam enim Angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit.*
17 Ὅθεν ὤφειλε κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι, ἵνα ἐλεήμων γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν Θεόν, εἰς τὸ ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ.	Unde debuit per omnia fratribus similis fieri, ut misericors esset & fidus pontifex in iis quæ apud Deum *agenda forent*, ad expiandum peccata populi.	*Unde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret & fidelis Pontifex ad Deum, ut repropitiaret delicta populi.*
18 Ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθεὶς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι.	Nam ex eo quod perpessus fuit cùm tentatus est, potest & iis qui tentantur succurrere.	*In eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis qui tentantur auxiliari.*

idque non divinæ suæ naturæ conversione, sed humanæ assumtione. Nominat autem Abrahamum, respiciens ad promissiones de hac re Abrahamo factas. 17 Idem etiam applicat sacerdotio, ad quod non fuisset idoneus nisi homo factus esset, & quidem per omnia nobis (excepto tamen peccato) similis.

---

16 *Angelos*, ἀγγέλων. id est, angelicam naturam. Ubi sunt igitur qui spirituale (id est, Angelicæ vel cœlestis substantiæ) corpus Christo tribuunt? Nam spirituale quidem nunc esse fateor, sed longè alio sensu, ut diximus 1. Cor. cap 15. vers. 44. ¶ *Assumsit*, ἐπιλαμβάνεται. Paulò antè κεκοινώνηκε dixit pro κοινωνεῖ, ità nunc contrà præsenti utitur pro præterito, quæ permutationes temporum passim apud Hebræos occurrunt. Vulg. *apprehendit*, non malè, sed verbo minùs usitato in unitione hypostatica duarum

duarum naturarum declaranda. ¶ *Semen Abrahæ*, σπέρματος Ἀβραάμ. id est, veram hominis naturam, & quidem ex Abrahami familia, quod etiam sic intelligendum est, non quasi Filius Dei hominem illum quem assumsit, jam per se subsistentem assumserit; sed quoniam illum assumendo subsistentiam ipsi in sua persona dedit: ut proinde hic homo nunquam fuerit per se homo. Hæc autem naturæ nostræ assumtio sic universaliter totum humanum genus respicit, ut tamen ejus effectum ad solam Abrahami sobolem spectet, quo nomine tandem omnes credentes intelligi cœperunt, Gentibus in Judæorum incredulorum locum adscitis: sicut sic inter omnes viros & fœminas universaliter communis est humana natura, ut non sit tamen quilibet vir cujusvis fœminæ maritus, & contrà. Itaque fructus hujus societatis ad solam Abrahami sobolem restringitur, id est, ad electorum cœtum, qui *Ecclesiæ* nomine censentur. Ideo etiam disertè Christus dicitur Filius Abrahami, ut exposuimus Matth. 1. 1. Est autem insignis hic locus ad probandam veræ humanæ naturæ cum divina unitionem, ad unum constituendum Christum: ideóque à veteribus, præsertim Græcis, diligenter annotatur. Quò magis est exsecranda Castellionis audacia qui ἐπιλαμβάνεται convertit *opitulatur*, non modò falsâ sed etiam ineptâ interpretatione, cùm ἐπιλαμβάνεσθαι nunquam hoc declaret apud Græcos. Sed eum nimirum id offendit, quòd ἐπελάβετο non scripserit Apostolus. Quasi verò in narrationibus rerum gestarum non soleat frequentissimè usurpari hæc enallage, cum aliqua etiam venustate, ut res non acta perscribi sed adhuc geri videatur. Denique in sententia tam manifesta, tantíne momenti hoc erat ut novam & inauditam & ad scopum Apostoli nihil pertinentem verbi ἐπιλαμβάνεσθαι significationem comminisceretur?

17 *Per omnia*, κατὰ πάντα. Per omnia, id est, non solùm quòd ad naturam, sed etiam quòd ad omnes qualitates attinet, sed à peccato tamen immunes. ¶ *Misericors*, ἐλεήμων. id est, qui nostrarum ærumnarum vero sensu tangeretur, ut Luc. 19. 41. ubi etiam super perituris lacrymatur. Jam autem ad Christi Sacerdotium transit, docétque oportuisse hominem fieri ut pontifex etiam esset idoneus. ¶ *Fidelis*, πιστὸς. id est sincerè & integrè munus suum obiens, vel cui meritò fideremus.

18 *Cùm tentatus est*, πειρασθείς. id est, cùm exploraretur, vel etiam cùm tentaretur, id est, ad malum solicitaretur à diabolo, & omnibus ipsius instrumentis: quibus tamen fortissimè & constantissimè, sed non sine acerbissimis & inexplicabilibus doloribus, restitit. Nam quòd ad intrinsecas tentationes attinet à carnis vitiositate exorientes, nullæ in eo esse potuerunt qui ex Spiritu sancto conceptus est. Castellio convertit *periclitando*, quàm rectè, ipse viderit. Erasmus, *Ex hoc quòd ipsi contigit tentari*. nam conjungit hæc duo ἐπειδὴ & πειρασθείς, ut participium positum sit loco infinitivi. Sed quis ità loquitur, ἐπειδὴν πεπειρᾶσθαι, vel πειρασθεὶς, pro συνέβη αὐτῷ πειρασθῆναι? ¶ *Potest*, δύναται. Vide infrà, 5. 2.

ΚΕΦ. γ'.

1 Ὅθεν, ἀδελφοὶ ἅγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι, κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Χριστὸν Ἰησοῦν.

2 Πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ὡς καὶ Μωσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.

3 Πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ Μωσῆν ἠξίωται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν.

4 Πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπό τινος· ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας, Θεός.

5 Καὶ Μωσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων, εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων·

6 Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ· οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, ἐάνπερ τὴν παῤῥησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν.

7 Διὸ καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε,

8 Μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ·

CAP. III.

Unde, fratres sancti, vocationis cœlestis consortes, considerate Legatum & Pontificem professionis nostræ Christum Jesum:

Fidum ei qui ipsum constituit: ª ut & * Moses *fidus fuit* in tota domo ipsius.

Tantò namque ampliore gloriâ præ Mose hic dignus est habitus, quantò majorem habet honorem is qui construxit domum quàm domus ipsa.

Omnis enim domus apparatur à quopiam: qui verò construxit hæc omnia, *est* Deus.

Et Moses quidem fidus *fuit* in tota domo ipsius, ut famulus, ad testificanda quæ pòst erant dicenda:

At Christus ut filius domui suæ præest: cujus domus sumus nos, si modò fiduciam & spem illam de qua gloriamur ad finem usque firmam retinuerimus.

Quapropter sicut dicit Spiritus ille sanctus, † Hodie si vocem ejus audieritis,

Nè obdurate corda vestra, sicut in exacerbatione, in die tentationis illius in deserto:

CAP. III.

Unde, fratres sancti, vocationis cœlestis participes, considerate Apostolum & Pontificem confessionis nostræ Jesum.

Qui fidelis est ei qui fecit illum: sicut & Moyses in omni domo ejus.

Amplioris enim gloria iste præ Moyse dignus est habitus, quantò ampliorem honorem habet domus qui fabricavit illam.

Omnis namque domus fabricatur ab aliquo: qui autem omnia creavit, Deus est.

Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo ejus, tanquam famulus, in testimonium eorum quæ dicenda erant:

Christus verò tanquam filius in domo sua: quæ domus sumus nos, si fiduciam & gloriam spei usque ad finem firmam retineamus.

Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus, Hodie si vocem ejus audieritis,

Nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione, secundùm diem tentationis in deserto:

1 Substrato fundamento, id est explicatâ & probatâ utrâque unius ejusdémque Christi naturâ, triplex ei munus tribuit, nempe Propheticum, Regium, & Sacerdotale, institutâ ejus collatione cum Mose & Josue, quod ad Doctoris & Rectoris munus attinet, usque ad capitis proximi versiculum 14. cum Aarone vero in Pontificatu. Proponit autem de quo dicturus est gravissima cum exhortatione, ut in Christum tanquam unicum illum æternum Doctorem, Rectorem ac Pontificem omnis nostra fides referatur. 2 Duplici ratione hanc adhortationem stabilit: primò quòd Christus Jesus sit à Deo talis designatus; secundò, quòd idem impositis sibi à Patre muneribus penitus sit defunctus. ª Jam accedit ad collationem cum Mose: quos inter se similes facit, quòd uterque præfectus fuerit domui Dei, & fideliter opus suum peregerit, sed mox in illa similitudine maximam esse imparitatem ostendit. * *Num.* 12. 7. 3 Prima collatio, Architectus præstantior est domo ipsâ: ergò & Christus Mose. Ratio consecutionis est, quia hujus domûs architectus Deus est, quod Mosi tribui non potest: ac proinde Moses non propriè fuit architectus, sed ipsius domûs pars. Christus verò ut Dominus ac Deus totam hanc domum est architectatus. 5 Altera collatio, Moses fuit fidelis servus in hac domo (id est in Ecclesia) subserviens venturo Domino: Christus autem regnat, & præest ut Dominus domui suæ. 6 Applicat suo fini superiorem doctrinam, verbis Davidis omnes exhortans, ut Filium ipsum nunc loquentem audientes, ejus verbis plenâ fiduciâ acquiescant, quòd aliter non possint in æternam illam requiem admitti. † *Psal.* 95. 8. *Infrà*, 4. 7.

---

1 *Unde*, ὅθεν. Orditur collationem prophetici muneris sive Apostolatûs Christi cum Mosis ministerio, sed conjunctim cum regno, (nam & Moses & Josue sic fuerunt prophetæ, ut etiam Regendi potestate sint functi) apertè jam hunc nominans, postquam illius præstantiam luculentissimè probavit. ¶ *Legatum*, ἀπόστολον. id est, legatum & nuncium, sicut διάκονος περιτομῆς dicitur, id est, *minister circumcisionis*, Rom. 15. 8. Obiter autem, ubi ipsum ostendit omni potestate eminentiorem, nunc attingit Propheticum munus, quâ ratione cum Mose confertur, sicut sacerdotii respectu cum Aarone: præterea etiam de Josue aliquid propter regnum attingens, ut omnibus modis sit nobis Christus factus omnia. Istorum autem omnium fundamenta substravit, explicatâ utrâque Christi naturâ conjunctim: & nunc alteram distributionem nectit. Vult enim à nobis istam Christi præstantiam considerari, tum ut Prophetæ suâ autoritate docentis, ut qui Dominus sit; tum ut Pontificis maximi & unici. Primùm igitur de Apostolatu dicet usque ad cap. 4. vers. 14. indè ad Pontificatum transibit. ¶ *Professionis*, τῆς ὁμολογίας. id est, ejus doctrinæ quam profitemur, Evangelicæ nimirum.

2 *Ei qui ipsum constituit*, τῷ ποιήσαντι αὐτὸν. Sic accipitur verbum עשה *hasah*, de Mose & Aarone, 1. Sam. 12. 6. pro καθιστάναι. hic autem repeti etiam potest ἀπὸ τοῦ κοινοῦ nomen Apostoli & Pontificis. ¶ *Ut & Moses*, ὡς καὶ Μωσῆς. Vide ut exæquet quos postea longè impares esse ostendet. Quînam enim pares fuerint servus & Filius? Fidelis tamen est uterque. Sic igitur posthabetur Moses Christo ut nihil illi detrahatur, nihil isti præter meritum adjiciatur, utrique gradus suus conservetur. Offensio enim quorundam indè nascebatur, quòd utrumque habebat pro servo. Quamobrem constitutâ jam Christi Dei & hominis præstantiâ, intrepidè loquitur Apostolus.

3 Tantò *namque ampliore*, πλείονος γὰρ, &c. Erasmus voculam illam rectè addidit, ut magis perspicuus esset hic locus. Causalis autem particula non cohæret cum proximis, sed cum præcipuo totius periodi verbo κατανοήσατε, *considerate*: acsi diceret Apostolus, *Meritò manifestis Mosem* (fuit enim fidelis in domo Domini) sed excellentia Christi, qui & ipse fidelis fuit tum Apostolus tum Pontifex, longè etiam dignior est quam consideretis. Est enim ipsius tantò amplior gloria, &c. ¶ *Quàm domus ipsa*, τοῦ οἴκου. id est, Quantò præstantior est architectus ipsâ domo quam est architectatus, tantò Christus præstat Mosi, ut etiam explicat apertè Syrus interpres. Quomodo verò constabit illa similitudo? nempe quia Moses ipse pars est domûs à Christo exstructæ, nedum ut illam sit molitus. Usitatum enim est Ecclesiam domui comparare, cujus vivi lapides & vasa dicuntur tum pastores tum greges, ut 1 Tim. 3. 15. & 2. Tim. 2. 10. & 1. Petr. 2. 5. Hæc igitur prior erit collatio Christi cum Mose. Vetus interpres convertit *honorem domûs*, id est, qui ex domo redit ad architectum multò amplior quàm ad ipsius ministros, qui per se nihil præstiterunt, sed fuerunt duntaxat architecti organa: acsi Gallicè dicas, *D'autant que le plus grand honneur de la maison revient à celui qui l'a faicte*. quæ sententia satis apta est, sed Græcis non satis respondet.

4 *Hæc omnia*, τὰ πάντα. Non erat omittendus articulus: nam generalis alioqui sententia accommodanda est ad ædificium de quo agitur. Apparet autem omnino ex connexione argumenti, Christum *Dei* nomine significari. Est enim in his verbis assumtio argumenti, cujus præcessit propositio, & hujus assumtionis ac etiam conclusionis Christus est subjectum. Ità enim est hujus Ecclesiæ fundamentum ut simul præsideat; ità frater, ut sit Dominus; ità formatus à Domino, ut sit Deus

propriâ

proprià virtute omnia efficiens, sicut egregiè scripsit doctissimus interpres: ac proinde sic construenda est hæc oratio, non ut dicatur Deus omnia hæc condidisse, sed is esse Deus qui hæc omnia, id est, totam hanc domum, est architectatus, quamvis illud ex isto consequatur. Quòd si architectus homo censetur ei domui præstare cujus fuit architectus, quantò magis architectus Deus totâ hâc domo & omnibus quantumvis fidelibus ejus œconomis excellentior est habendus?

5 *Et Moses*, καὶ Μωσῆς. Altera collatio, in conditæ domûs administratione. Nam hîc quoque præfuit Filius ut Dominus, Moses ut minister. Filius ergò id proprium habet, quòd solus propriè dici potest Architectus, utpote Deus qui omnia effecerit. Usus est autem ad tempus Mosis operâ, sed nullâ coactus necessitate, tantùm ut servo, qui significaret quod habebat in mandatis, & Domino locuturo audientiam pararet. ¶ *Ut famulus*, ὡς θεράπων. Honestius vocabulum est θεράπων quàm δοῦλος, ut apparet ex verbo θεραπεύειν, quod de ingenuis dicitur, promtâ quâdam voluntate operam suam cuipiam accommodantibus.

6 *At Christus ut filius domui suæ præest*, Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ. Vulgata, *Christus verò tanquam filius in domo sua*. Erasmus, *At Christus tanquam filius administravit domum ipsius*. Neuter cognovit discrimen quod observandum erat inter ἐν & ἐπὶ hoc in loco. Dicitur enim fuisse Moses fidelis in domo; Christus verò supra domum, ut is videlicet qui domui præest tanquam dominus. Erasmus verò (cujus vestigia Castellio secutus est, sed errore duplicato) præterea in eo aberravit ab Apostoli scopo, quòd vertit, αὐτῷ, *ipsius*, cùm emendati codices legant αὐτοῦ, & quomodocunque legas, commodius fit omnino ut dicatur Filius domui suæ non alienæ præfuisse, etiamsi personam Filii ut mediatoris à persona Patris distinguas. ¶ *Cujus domus*, οὗ οἶκος. Cujus, videlicet Christi, domus nos sumus. Sed rectiùs fortasse legeris ὃς οἶκός ἐσμεν ὑμεῖς, *quæ domus nos*. quod in uno ex vetustis codicibus scriptum inveni, & secutus est Vetus interpres. ¶ *Si modò fiduciam*, ἐάνπερ τὴν παῤῥησίαν. *Fiduciam* vocat fidei effectum illud præstantissimum, quo fit ut intrepidè clamemus Abba Pater: cui subjungitur spes illa de qua gloriamur, quia nondum apparuit quod sumus, & tamen spes illa fallere nos non potest, ac proinde ut de re præsenti gloriamur in Domino, ut Rom. 5. 2. & 8. 36. & infrà 4. 16. ¶ *Firmam*, βεβαίαν. Sic ubique legimus: cùm tamen βέβαιον scribendum fuerit, ut cum substantivo posteriore nempe καύχημα construatur. Et quid si βεβαίαν potiùs scriptum fuit, ut ad utramque illam referatur? Neque Syrus istud hîc habet, quod fortassis etiam ex versiculo 14. irrepsit.

7 *Si audieritis*, ἐὰν ἀκούσητε. Ergò Deus erat post Mosen ipsúmque adeò Davidem adhuc locuturus.

8 *In exacerbatione*, ἐν τῷ παραπικρασμῷ. Hebr. במריבה *bimribah*, id est *in die contentionis*. Nam repetendum est יום *jom*, ex sequente membro. Loquitur autem Propheta de illa celebri historia, quæ perscripta est Exod. 17. 7. à qua etiam locus ipse, in quo hæc gesta sunt, dictus est *Massa*, id est, *tentatio*, & *Meribah*, id est, *jurgium* seu *contentio*, quòd Israelitæ illic cum Mose jurgando Deum ad iram provocarint. Quorsum hæc autem Apostolus? ut patrum autoritatem desinant obtendere. Deinde ut, si impunè contemni non potuit famulus Moses, considerent multò majores pœnas daturos qui Filium contemserint, ad quem Moses ipse invitat. Postremò, singulari quodam aut potiùs divino prorsus judicio hunc locum delegit Apostolus, mentione finis injectâ. Finis enim externus quò populum deducebat Moses, & introduxit Josue, fuit requies terræ Chanaan; finis quò nos deducit Deus per Christum, est æterna ipsius requies, quam terra Chanaan & Sabbati quies adumbravit: quod postea explicatur. Pulchrè ergò cohærent omnia: & observandum est Apostolum singulari artificio exhortationem istam concipere in Davidis ipsius, vel potiùs Spiritûs sancti, persona.

---

9 Οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη.	Ubi tentaverunt me patres vestri, exploraverunt me, & viderunt opera mea per annos quadraginta.	*Ubi tentaverunt me patres vestri, probaverunt, & viderunt opera mea quadraginta annis.*
10 Διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, καὶ εἶπον, Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου.	Quapropter infensus fui isti genti, & dixi, Semper errant corde, neque cognoverunt vias meas.	*Propter quod infensus fui generationi huic, & dixi, Semper errant corde: ipsi autem non cognoverunt vias meas.*
11 Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.	Itaque juravi in ira mea, Si introibunt in requiem meam.	*Quibus juravi in ira mea, Si introibunt in requiem meam.*
12 Βλέπετε, ἀδελφοί, μήποτε ἔσται ἔν τινι ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας, ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος.	Videte, fratres, nequando sit in ullo vestrûm cor malignum incredulum, desciscendo à Deo vivo:	*Videte, fratres, nè fortè sit in aliquo vestrûm cor malum incredulitatis, discedendo à Domino:*
13 Ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται· ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας.	Sed exhortamini alii alios quotidie, quoad appellatur dies hodiernus: nequis ex vobis induretur seductione peccati.	*Sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies, donec hodie cognominatur, ut non obduretur quis ex vobis fallaciâ peccati.*
14 Μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ Χριστοῦ, ἐάνπερ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν,	Christi enim consortes facti sumus, si modò principium illud quo sustentamur firmum retinuerimus ad finem usque,	*Participes enim Christi effecti sumus, si tamen initium substantiæ ejus usque ad finem firmum retineamus,*
15 Ἐν τῷ λέγεσθαι, Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ.	*Interim* dum dicitur, Hodie si vocem ejus audieritis, nè obdurate corda vestra, ut in exacerbatione.	*Dum dicitur, Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerbatione.*
16 Τινὲς γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν, ἀλλ᾽ οὐ πάντες οἱ ἐξελθόντες ἐξ Αἰγύπτου διὰ Μωσέως.	Nam quidam cùm audissent, exacerbarunt *Dominum*: non omnes tamen ii qui exierant ex Ægypto per Mosen.	*Quidam enim audientes, exacerbaverunt, sed non universi qui profecti sunt ex Ægypto per Mosen.*
17 Τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη; οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν, ὧν τὰ κῶλα ἔπεσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ;	Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? nonne iis qui peccaverant, quorum artus ciderunt in deserto?	*Quibus autem infensus est quadraginta annis? nonne illis qui peccaverunt, quorum cadavera prostrata sunt in deserto?*
18 Τίσι δὲ ὤμοσε μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασι;	Quibus autem juravit non ingressuros in requiem suam, nisi iis qui non obedierant sermoni?	*Quibus autem juravit non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt?*
19 Καὶ βλέπομεν ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν δι᾽ ἀπιστίαν.	Et videmus non potuisse ingredi propter incredulitatem.	*Et videmus quia non potuerunt introire propter incredulitatem.*

13 Jam expendens verba Davidis, primùm ostendit ex particula Hodie, negligendam non esse occasionem tantisper dum adhuc viget. Neque enim ad seculum Davidis restringendam esse vocem illam, sed totum illud tempus complecti quo Deus nos compellat.

14 Jam ponderat verba illa, Si audieritis vocem, &c. explicans ista de auditu fidei dici, cui opponitur obduratio per incredulitatem.

---

9 *Quadraginta annis*, τεσσαράκοντα ἔτη. Quia sequitur particula διὸ, Græci codices & Syrus etiam interpres ista adjunxerunt præcedentibus, cùm tamen in Hebræis ista connectantur sequentibus, nec ulla causalis particula interjiciatur. Sed & unum codicem vetustum inveni cum Hebraica veritate prorsus consentientem: quomodo etiam legitur in recepta Græci psalterii editione. Deinde idipsum ità repetitur infrà, versu 17. Nolui tamen quicquam mutare in re tantilli momenti, cùm eadem maneat sententia, utrovis modo legas.

10 *Errant corde*, πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. id est, vecordes sunt & insani.

11 *Itaque*, ὡς. id est, ὥστε, Hebr. אשר *ascher*, id est, *his, quibus*, ut etiam legit & interpretatus est Vetus interpres. Erasmus, *Sicut*, non satis rectè. Idem autem declarat *In ira mea*, atque *Iratus ego*. ¶ *Si introibunt*, εἰ εἰσελεύσονται. Vide Mar. 8. 12.

12 *Incredulum*, ἀπιστίας. Vulgata, *Incredulitatis*, servato Hebraismo. Rectissimè autem hoc adjicitur quo potissimùm à Deo abalienamur, sicut è contrario per Fidem illi adjungimur.

13 *Quoad appellatur dies hodiernus*, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται. id est, quamdiu durat dies hodiernus. Docet enim Apostolus adverbium *Hodie* non debere ad Davidis seculum restringi, sed totum illud tempus complecti quo nos Deus compellat, ut rectè scribit doctissimus interpres. Nec enim assentior Erasmo qui totum vitæ tempus putat hoc nomine designari. Nam multos adhuc viventes nox opprimit, qui frustrà Deum requirunt quia sine fide clamant, quæ non est omnium: aut nè requirere quidem sustinent, ut eum quem sunt aspernati. Ergò quamdiu nos Deus vocat, tamdiu durat dies ille, non ampliùs: cùm non sit volentis, nec currentis, sed miserentis Dei. Statim ergò pareamus: Quis enim novit quando desiturus sit Dominus nobis loqui?

14 *Principium illud quo sustentamur*, τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως. Vel, principium illud fiduciæ, sive inchoatum in nobis illud quo fulcimur. Opponitur enim principium fini, sed ità ut utrumque oporteat consentire: & ità etiam accipi nomen τῆς ὑποστάσεως diximus 2. Cor. 9. 4. & 11. 17. In quibusdam autem codicibus legimus τὴν ἀπαρχὴν, id est, *primitias*. Vulg. *Initium substantiæ ejus*, id est, αὐτοῦ, *ipsius*, videlicet Christi, quod pronomen in nullo Græco codice reperi. Suspicor autem ex Syro interprete scriptum fuisse non αὐτοῦ, *ejus*, sed ταύτης, *hujus*. Sic enim hunc locum interpretatur, acsi scripserit Apostolus, à principio ad finem usque constanter esse illud quo fulcimur retinendum, id est, ἐὰν ἀπ᾽ ἀρχῆς τὴν ὑπόστασιν ταύτην βεβαίαν κατάσχωμεν: Sed fortasse rectiùs τὴν ἀρχὴν acceperimus pro eo quod primarium est, & à quo nisi cœperis frustrà quidpiam aggrediaris, quod est Hebræis ראשית *reschith*. Hypostasis autem declarat Fulcimentum, id est, vim & usum illius principii, quod Hebræi vocant משען *mischeban*. Syrus autem vertit מן רישיתא *men rischitha*, quamvis τῆς ἀρχῆς vocem aliter acceperit & ab ista separarit. Hanc autem sententiam si sequamur, ἡ

ἀρχὴ

ἀρχὴ τῆς ὑποστάσεως declarabit id quod pro fulcro cætera sustinente statuitur, metaphorâ ab ædificiis sumtâ: sicut apud Platonem in epistolis ἀρχὰς βάλλεσθαι significat *fundamenta jacere*: quod hoc loco pulchrè declarat Chrysostomus. Sed quodnam est illud fulcimentum? Nempe sana illa doctrina de Christo, eáque fide apprehensa, sive fides ipsa, ut exponit Chrysostomus. In fide verò dicimur quidem stare, sed ut organo quod ipso Christo nititur. Castellio eâ libertate usus, quâ in plerisque aliis, totum hunc locum ità convertit, *Etenim Christi consortes facti sumus, si modò hoc argumentum ab initio ad finem usque firmum tenemus, in quo dicitur*, &c. Hoccine verò est fidum contextûs interpretem agere?

15 Interim *dum dicitur*, ἐν τῷ λέγεσθαι. id est, quamdiu hæc vox personat. Hæc enim est (opinor) germana & minimè detorta hujus loci explicatio: quam etiam amplexus Vetus interpres convertit, *Dum dicitur*. Ego verò addidi adverbium *Interim*, ut meliùs exprimerem præpositionem ἐν, quæ pro *Inter* accipitur hoc in loco, ἐν τούτῳ, ἐν ᾧ, ἐν τῷ μεταξὺ, & similibus. Erasmus, *In hoc quod dicitur*: quæ interpretatio non potest Græcis ullo modo accommodari. Cæterùm nobilis est hæc sententia, ex qua intelligimus verba illa Prophetarum non ad unum illud tempus pertinuisse, sed Deum etiamnum hodie nos ad se Prophetarum scriptis propositis invitare.

17 *Artus*, τὰ κῶλα. Sic tribus locis converterunt Græci interpretes Hebraicum vocabulum פגרים id est, *cadavera* Num. 14. 29, 32, & 33. Syrus *ossa* interpretatur. Græca vox *membra* sive *artus* declarat, ex quibus ipsum corpus exstructum est: ut hoc vocabulo significetur illos, non tam sic ferente mortalitate, vel quovis morbo, sed tabescentibus sensim corporibus in deserto veluti concidisse.

ΚΕΦ. δ'.

Φοβηθῶμεν οὖν μή ποτε καταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι.

2 Καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι καθάπερ κἀκεῖνοι· ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν.

3 Εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἴρηκεν, Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου· καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων.

4 Εἴρηκε γάρ που περὶ τῆς ἑβδόμης οὕτω, Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ.

5 Καὶ ἐν τούτῳ πάλιν, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.

6 Ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεται τινὰς εἰσελθεῖν εἰς αὐτὴν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες οὐκ εἰσῆλθον δι' ἀπείθειαν·

7 Πάλιν τινὰ ὁρίζει ἡμέραν, σήμερον, ἐν Δαβὶδ λέγων μετὰ τοσοῦτον χρόνον, (καθὼς εἴρηται) Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν.

8 Εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας.

9 Ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ.

10 Ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ Θεός.

11 Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν· ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας.

CAP. IV.

Metuamus igitur nequando derelictâ promissione introeundi in requiem ejus, videatur aliquis ex vobis illâ fuisse per tarditatem exclusus.

Etenim nobis evangelizatum est, sicut & illis: at non profuit illis auditus sermo, ut qui fide contemperatus non fuerit apud eos qui audierant.

Introimus enim in requiem nos qui credidimus, sicut dixit, * Itaque juravi in ira mea, si ingressuri sint in requiem meam: licèt operibus à jacto mundi fundamento factis:

Ità enim dixit quodam in loco de septimo die, † Et requievit Deus die septimo ab omnibus operibus suis.

Et hîc rursum, Si introibunt in requiem meam.

Quia igitur reliquum est ut aliqui introeant in eam, & ii quibus priùs evangelizatum fuit non introierunt propter contumaciam:

Rursum quendam præfinit diem, Hodie, apud Davidem dicens tanto pòst tempore, (prout dictum est) ‖ Hodie si vocem ejus audieritis, nè obdurate corda vestra.

Nam si Jesus eos in requie collocâsset, nequaquam de alio posthac die locutus fuisset.

Itaq; reliquus est aliquis sabbatismus populo Dei.

Nam qui ingressus est in requiem ejus requievit & ipse ab operibus suis, quemadmodum à suis Deus.

Studeamus igitur ingredi in illam requiem, nequis in idem incidat contumaciæ exemplum.

CAP. IV.

Timeamus ergò nè fortè relictâ pollicitatione introeundi in requiem ejus, existimetur aliquis ex vobis deesse.

Etenim & nobis nunciatum est, quemadmodum & illis: sed non profuit illis sermo auditus, non admistus fidei ex illis quæ audierunt.

Ingredimur enim in requiem qui credidimus, quemadmodum dixit, Sicut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam: & quidem operibus ab institutione mundi factis.

Dixit enim quodam loco de die septima sic, Et requievit Deus die septimâ ab omnibus operibus suis.

Et in isto rursum, Si introibunt in requiem meam.

Quoniam ergò superest introire quosdam in illam, & ii quibus prioribus annunciatum est, non introierunt propter incredulitatem:

Iterum terminat diem quendam, Hodie, in David dicendo post tantum temporis, sicut suprà dictum est, Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra.

Nam si eis Jesus requiem præstitisset, nunquam de alia loqueretur posthac die.

Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei.

Qui enim ingressus est in requiem ejus, etiam ipse requievit ab operibus suis, sicut à suis Deus.

Festinemus ergò ingredi illam requiem, ut nè in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum.

1 His verbis *vocem ejus*, declarat significari à Davide prædicationem Christi, qui tunc quoque annunciabatur, cùm Moses & Prophetæ non aliò respicerent.

3 Nequis objiceret illa intelligi de terra Chanaan, & Mosis doctrina, ac proinde ad Christum & vitam æternam non rectè trahi, ostendit Apostolus, duplicem requiem in Scripturis commemorari, unam diei septimi, quâ Deus dicitur ab omnibus operibus suis quievisse; alteram verò commemorari in quam Josua populum introduxit, sed quæ requies non sit ultima ad quam vocamur: quod probat duabus rationibus. Cùm enim tanto pòst tempore David populum alloquens in terra Chanaan collocatum utatur adverbio *Hodie*, & minetur non ingressuros in requiem Dei, qui vocem Dei tunc sonantem repudiarint, necesse est dicamus aliud tempus quàm tempus Mosis, & aliam requiem quàm terram Chanaan, ab eo significari. Ea verò est æterna illa, in qua, cessante hujus vitæ cursu, incipimus Deo vivere: sicut Deus die septimo ab illis suis operibus, id est ab hoc condendo mundo, destitit. Significat autem simul Apostolus, in uno demum Evangelio aperiri hujus requietis iter, quam Moses & terra Chanaan & tota illa Legalis œconomia adumbravit.

* Psal. 95. 11. † Gen. 2. 2. Deut. 5. 14. ‖ Suprà 3. 17.

11 Redit ad exhortationem.

---

1 *Introeundi*, εἰσελθεῖν. Subauditur articulus τοῦ, ut in illo Æschinis loco κατὰ Κτησ. Μὴ κύριον γενέσθαι Στρατοκλέα τὸν ἡμέτερον στρατηγὸν βουλεύσασθαι περὶ τῆς τῶν στρατιωτῶν σωτηρίας. ¶ *Videatur aliquis ex vobis illâ fuisse per tarditatem exclusus*, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι. id est tardando exclusus. Vide Rom. 3. 23. Respicit autem superiorem historiam. nam existimarunt Israelitæ se fuisse à Domino delusos, cùm ipsi revera contemsissent oblatam possessionem terræ Chanaan. Sic solet hominum improbitas, cùm suæ perfidiæ dat pœnas, culpam in Deum regerere. Græca scholia additum esse censent ab Apostolo verbum δοκῇ, id est, *videatur*, ut asperius dictum leniret. Vulgata, *deesse*, quod nemo intelligat.

2 *Nobis evangelizatum est*, ἐσμὲν εὐηγγελισμένοι, Vulgata & Erasmus, *Nobis annunciatum est*. Atqui non de omni nunciatione dicitur τὸ εὐαγγελίζεσθαι. Itaque libenter *Evangelizandi* verbum retinui, ut sciamus Dominum in illo Davidis loco vocem suam appellare, illud ipsum Evangelium quod postea nobis re ipsâ exhibuit in Filio. Christus enim fuit heri & hodie, nec alius unquam fuit μεσίτης. Sed potiùs, dices, scribendum fuit, Illis ut nobis evangelizatum fuisse. Nam de illis demum controversia moveri poterat. Respondeo non comparari duas Evangelizationes, ac multò minùs conferri duo Evangelia (cùm unicum sit) neque duas Evangelii dispensationes secundùm plus & minus differentes, quâ ratione duo testamenta constituuntur. Nam si ità esset, videretur nostram conditionem Apostolus facere deteriorem, inquiens, sic esse nobis ut illis, quorum David meminit, evangelizatum: cùm nostra tamen conditio multò sit potior, ut scribitur infrà 8. 6. Itaque nihil aliud significatur his verbis quàm idem Evangelium nobis annunciatum fuisse atque illis olim, unde sequatur fore ut eandem pœnam subeant, exclusionem videlicet à Dei requie, ejusdem vocis contemtores. Quod ad constructionem autem hujus verbi attinet, sic dicuntur passivè aliqui Evangelizari, sicut activè dicuntur Apostoli εὐαγγελίσασθαι τὰς κώμας τῶν Σαμαρειτῶν, Actor. 8. 25. quamvis alioqui usitatiùs cùm tertio casu personæ hoc verbum construatur, ut Rom. 1. 15. ¶ *Ut qui fide contemperatus non fuerit apud illos qui audierant*, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. Prædicationem Evangelicam cum vino comparat, quod ut haustum (id est, auditum & perceptum) nobis prosit, oporteat fide quasi temperari. ut etiam intellexit hunc locum Syrus interpres. Est igitur elegans translatio, quâ significatur Hebræis rebellibus causam non esse cur glorientur, quòd peculiariter eos sit allocutus Dominus & per Prophetas & per Filium, cùm multi etiam audierint Mosen in deserto, quibus id non modò non profuit sed etiam mortiferæ potionis instar fuit, ipsorum quidem vitio qui propinatam non temperarunt fide. quæ requiritur ut hic potus nobis sit salutaris. Vulgata, *Non admistus fidei ex iis quæ audierunt*. Putavit enim Vetus interpres τοῖς ἀκούσασι positum pro τοῖς ἀκουσθεῖσι. Castellio verò multò etiam duriùs convertit τῇ πίστει τοῖς ἀκούουσιν, pro τῇ πίστει τῶν ἀκουόντων, *Cum eorum fide qui audierant*. Erasmus, *Quòd non esset cum fide conjunctus iis qui audierant*: nè sic quidem expressâ Apostoli sententiâ, ut mihi videtur. Græcus scholiastes legit συγκεκραμένους, assentiente Photio & Theophylacto, quos etiam Complutensis editio sequitur, & quinque ex vetustis nostris codicibus. Est autem hæc sententia, Auditum sermonem nihil illos juvisse qui sese non conjunxerunt per fidem iis qui audierant, id est, Josue & Caleb fidelibus, qui Deo auscultarunt. Sed nè hoc quidem mihi placet, vel ob eam causam, quòd manifestè distinguat τοὺς ἀκούοντας & τοὺς πιστεύοντας, id est, eos qui tantùm audierunt ab iis qui auditis crediderunt.

3 *Introimus*, εἰσερχόμεθα. Vulgata, *Ingredimur*, non expressâ Apostoli sententiâ, ut qui significet nos jam nunc per fidem ingredi in illam requiem, ut apparet ex versu 10. ¶ *Sicut*, &c. καθὼς, &c. An verò ex hoc testimonio efficitur nos per fidem ingredi in Dei requiem? Minimè id quidem per se: sed ità est, si omnia connectas tum præcedentia, tum sequentia. Nam si infidelitas arcet ab aditu, fides certè introducit. ¶ *Licèt*,

καίτοι. Vulgata, *Et quidem*, quam versionem tolerari quidem posse fateor, sed tamen non amplector. Est autem locus hic perobscurus, quem ego sic exponendum puto. Probarat Apostolus infidelitatem illud esse quod à Dei requie arceret, fidem contrà, quasi ostium per quod ingrederemur. Ad hæc verò poterant Hebræorum aliqui objicere, ista nihil ad regnum cœleste pertinere, cùm illis *requietis* appellatione terra Chanaan intelligatur, in qua essent ipsi: ac proinde se illâ exhortatione minimè indigere, ut qui Dei requiem istam infidelibus negatam possiderent. Oportuit igitur eos ab ista contemplatione terræ Chanaan avocatos ad alterius requietis cognitionem traducere, ejus videlicet cujus illa typus erat. Quod ut faciat, aggreditur explicare quid sit *in requiem Dei ingredi*: ac fatetur quidem duplicem requiem Dei commemorari in Scripturis, unam æternam, cujus statim fit mentio post conditum mundum; alteram quæ in hoc Davidis loco tribuatur terræ Chanaan, sed ità ut Deus (exemplo eorum proposito qui ab altera ista typica sunt exclusi per infidelitatem) nos ad priorem illam veram & suam vocet. Quod ità esse probat Apostolus duobus argumentis: uno, quòd Deus addat adverbium *hodie*, quod non convenit rei jampridem præteritæ; altero, quòd eos alloquatur qui in terram Chanaan jampridem erant ingressi: ex quibus conjunctis necessariò efficitur quod modò dixi, nos ad aliam requiem proposito illo exemplo invitari. Sed quænam illa est? nempe cùm duæ tantùm commemorentur, & de posteriore non agi diximus, nisi quatenus illius mentio adhortationis causâ inducitur, relinquitur Davidem de priore verba facere, quemadmodum Apostolus proponit vers. 4. & explicat versiculis 9, & 10. Deinde conclusionem nectit. Ergò (ut ad contextum redeam) conjunctio καίτοι omnino convertenda est per *quamvis*: ut sit sensus, Quamvis *requietis Dei* nomine alicubi significetur cessatio à condendo mundo, Deum tamen de terra Chanaan loquentem, *requietis* nomen illi tribuisse in illo suo jurejurando. Non argumentatur autem Apostolus, sed proponit de quo dicturus est, quod & mox explicat, docens duarum requietum fieri mentionem, ut postea Psalmi contextum ad utramque accommodet, illa videlicet verba, *Si ingressuri sint in requiem meam*, ad terram Chanaan: adhortationem autem totam, ad priorem & veram Dei quietem, cujus illa typus erat. Sed nulla hîc fit (dices) terræ Chanaan mentio. Respondeo, non necesse fuisse hoc exprimi, quod manifestè liquet ex historia illa quadraginta annorum, quam unam in hoc Psalmo Deus commemorat: deinde etiam hoc disertè explicari versiculo octavo.

6 *Quia igitur*, ἐπεὶ οὖν. Nunc illam Dei adhortationem applicat ad priorem requiem. Itaque οὖν non declarat conclusionem ex prioribus nascentem, sed ingressum argumentationis; nisi malimus eum à conclusione exordiri, quam postea confirmet.

7 *Rursum*, πάλιν. Prius argumentum ab adverbio præsentis temporis, quod declarat alios invitari. ἐν Δαβὶδ autem possumus interpretari *In Davide*, id est, *apud Davidem*, in libro videlicet Davidis, vel *per Davidem*, ut Rom. 9. 25.

8 *Nam si Jesus*, εἰ γὰρ Ἰησοῦς. Josue intelligit, qui à Græcis dictus est *Jesus*: ut planè sint ridiculi qui *Jesu* nomen, cùm Christo tribuitur, volunt ad nomen *Jehova* detorquere. Quis enim non videt, sicut terra Chanaan veræ quietis fuit typus, ità etiam Josue sub eodem nomine proponi pro veri nostri liberatoris typo? Sed fuisse videtur aliquid adjungendum, ut esset necessaria conclusio. Quid enim? annon potest nos Deus hodie ad eam ipsam quietem invitare quam alii multis antè seculis sint aspernati? Sanè ità est. sed cùm ii non de quibus conqueritur, sed quos ad se invitat Dominus apud Davidem, eam quietem jampridem adepti sint, quam alii neglexerant, nempe terræ Chanaan possessionem, relinquitur aliam esse præparatam quietem, ad quam proposito aliorum exemplo invitentur: quæ conclusio nectitur versiculo 9.

9 *Aliquis sabbatismus*, σαββατισμός. Utitur Hebræo vocabulo cùm antea dixisset κατάπαυσιν, eodem sensu, duabus de causis: primùm ut distinguat ipsa nomina, nam Psal. 95. requies vocatur מנוחה *menuchach*, ubi autem agitur de die septimo dicitur שבת *schabbath*, à verbo שבת *schabath*, ut in ipso etiam nomine discrimen annotetur: deinde ut concludat collationem typicæ quietis terræ Chanaan, cum vera illa & æterna, ad quam nos Deus per verum Josuam deducit, atque adeò in qua jam alterum pedem habemus, si credidimus.

10 *Nam qui ingressus est*, ὁ γὰρ εἰσελθών. Similitudinem declarat beatæ illius quietis Dei & nostræ, quam jam inchoaverunt qui Deo vocanti responderunt. Quemadmodum enim Deus perfecto mundo sese veluti recepit in æternam illam suam beatitatem; sic qui crediderunt, cessant ab operibus suis, iter ingressi ad illud beatissimum otium, id est, ad felicitatem illam sempiternam, in qua post tot hujus vitæ ærumnas collocabuntur.

11 *Studeamus*, σπουδάσωμεν. Conclusio superioris tractationis totius de officio Christi Regio ac Prophetico. ¶ *Nequis*, ἵνα μή τις. id est, nequis fiat simile exemplum infidelitatis. Nam ἐν pro εἰς ponitur, & ὑπόδειγμα pro παράδειγμα, ut diximus Matt. 3. 7. Erasmus, *Nequis eodem concidat incredulitatis exemplo.*

---

12 Amplificatio à natura verbi Dei, cujus ea vis est ut in ima usque animi penetralia penetret, cōtumacibus lethale vulnus infligens, credentes verò planè vivificans.
14 Jam aggreditur Pontificatûs Christi collationem cum Aaronis sacerdotio, & in ipso statim initio summam hujus Pontificis excellentiam declarat, eum vocans Filium Dei, & in ipsis cœlis ad tribunal Dei collocans, non obscurâ antithesi cum Aaronicis sacerdotibus & tabernaculo caduco: quas comparationes postea luculenter declarat. 15 Nè videretur tantâ hujus nostri Pontificis gloriâ nos ab ipsius aditu prohibere, subjicit eum nihilominus verè nostrum fratrem esse (quod etiam antea probavit) & nostras omnes miserias suas ducere, ut intrepidè nos ad se vocet.

12 Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνεργὴς, καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ διϊκνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας.

13 Καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ· πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος.

14 Ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν, διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας.

15 Οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, πεπειρασμένον δὲ κατὰ πάντα καθ᾽ ὁμοιότητα, χωρὶς ἁμαρτίας.

16 Προσερχώμεθα οὖν μετὰ παῤῥησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος, ἵνα λάβωμεν ἔλεον, καὶ χάριν εὕρωμεν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν.

Vivus enim est sermo Dei & efficax, & penetrantior quovis gladio ancipiti, & pertingit usque ad divisionem animæ simul ac spiritûs, compagúmque & medullarum, & dijudicat cogitationes & conceptus cordis.

Nec est ulla res creata non manifesta in conspectu ipsius: imò omnia *sunt* nuda & intimè patentia oculis ejus quicum nobis est negotium.

Habentes igitur Pontificem magnum, qui transivit cœlos, Jesum Filium Dei, retineamus hanc professionem.

Non enim habemus Pontificem qui non possit affici sensu infirmitatum nostrarum, sed tentatum in omnibus similiter, absque *tamen* peccato.

Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ, ut consequamur misericordiam, & gratiam inveniamus ad opportunum auxilium.

Vivus est enim sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens usq; ad divisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, & discretor cogitationum, & intentionum cordis.

Et non est ulla creatura invisibilis in conspectu ejus: omnia autem nuda & aperta sunt oculis ejus, ad quem nobis sermo.

Habentes ergò Pontificem magnum qui penetravit cœlos, Jesum Filium Dei, teneamus confessionem.

Non enim habemus Pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine, absque peccato.

Adeamus ergò cum fiducia ad thronum gratiæ, ut misericordiam consequamur, & gratiam inveniamus in auxilio opportuno.

---

12 *Vivus enim est*, ζῶν γάρ. *Vivum* vocat ab ejus effectis in iis quibus annunciatur, & alludit ad Es. 49. 2. & Psal. 45. 4. & 6. Cohæret autem causalis particula cum superiore conclusione, quæ & fideles consolatur, & contumaces coram Dei tribunali citat. ¶ *Sermo Dei*, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. id est, doctrina Dei annunciata tum in Lege tum in Evangelio. ¶ *Ancipiti*, δίστομον. Vide Luc. 21. 24. ¶ *Ac pertingit*, καὶ διϊκνούμενος. id est, ad intima usque animi penetralia descendit, nempe ut mortiferum vulnus infligat contumacibus; electos autem contrà, vetere homine cæso, penitus vivificet Deo. *Animam* autem, facultatem in qua resident affectus; *Spiritum* τὸ ἡγεμονικὸν vocat: quod aliquoties in Paulo annotavimus, & statim explicatur. Per *compages* autem & *medullas* similiter accipio penitissimas quasque hominis partes. Syrus interpres præterea legit καὶ ὀστέων, *& ossium*. ¶ *Et dijudicat*, καὶ κριτικός. Quidam convertit *censorem*, non ineptè fortassis, si rem ipsam spectemus.

13 *Ipsius*, αὐτοῦ. Ipsius videlicet Dei, de cujus verbo disserit. Sunt autem hæc adversùs hypocritas dicta, nè, quicquid fidei nomine vestierimus, putemus à Deo recipi pro fide. ¶ *Intimè patentia*, τετραχηλισμένα. Vulgata, *Aperta*. Erasmus, *Resupinata*. Neuter malè, si sententiam spectemus, sed non satìs expressé. Tradunt enim Grammatici τραχηλίζεσθαι dici, quæ à collo suspensa excoriantur, & per dorsi spinam tandem resupinata finduntur, ut tota foris & intus oculis pateant. ¶ *Quicum nobis est negotium*, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. Vel, *de quo nobis est sermo*, ut πρὸς ὃν ponatur pro περὶ οὗ, ut suprà, 1. 7. Sed illa explicatio multò est uberior, ut rectè observavit doctissimus interpres. Vulgata & Erasmus, *Ad quem nobis est sermo*. Syrus autem interpres accipit λόγον ἀπὸ τῶν εὐθυνῶν, ut sit sensus, reddendam esse Deo omnium nostrarum cogitationum, & actorum ac factorum rationem.

14 *Habentes*, &c. ἔχοντες. Nunc aggreditur comparationem Pontificatûs Christi cum Aarone & omnibus Pontificibus Leviticis. Itaq; hinc oportuerat quartam sectionem auspicari. ¶ *Retineamus*, κρατῶμεν. id est, nè sinamus nobis è manibus eripi, ut diximus, Mar. 7. 3.

15 *Non enim*, οὐ γάρ. Vides ut ad sacerdotium applicet sua illa principia, nempe hominem Deum, superiore versiculo, nunc verò Deum hominem, & quidem semper conjunctim. ¶ *Affici sensu*, συμπαθῆσαι. Vulgata, *Compati*. Atqui in Christum nunc

gloriosum

gloriosum istæ perpessiones non cadunt: quod concedo. Sed hoc quidē certum est, hoc vocabulo summum illum consensum membrorum & capitis (id est, Ecclesiæ & Christi) significari, de quo toties Paulus disserit. Deinde ut cùm de Deo loquitur, ità etiam de Christo glorioso disserens Scriptura, ad nostrum captum se demittit. Gloriosum autem ad dextram Patris Christum sedere credimus: ubi dicitur nostris malis affici, quòd sibi factum ducat quicquid nobis fit injuriæ, ideo clamans è cœlis, Saul cur me persequeris? Altiores speculationes scrutari nec utile nec tutum existimo. ¶ *Tentatum*, πεπειρασμένον. Ità lego ex vetere codice, non πεπειραμένον. Neque enim nudam corporis & animæ substantiam assumsit, sed omnibus nostris ærumnis, omnibus denique peccatorum nostrorum pœnis obnoxiam: ità tamen ut recta & integra in eo fuerint omnia, nec unquam caro illa, id est vitiositas, in eo fuerit quæ Spiritui repugnat. ¶ *Similiter*, καθ' ὁμοιότητα. Hebraicè כדמותנו *chidmuthenu*, pro ὁμοίως, sive (ut antè dixit 2.14) παραπλησίως, id est, *prorsus similiter*. Nam ut plenissimam similitudinem significent Hebræi, particulas ejusdem significationis congerunt, ut hîc in καθ' ὁμοιότητα & in παραπλησίως factum est. Vulgata, *Pro similitudine*. Erasmus, *Juxta similitudinem*, quæ interpretatio non modò est ambigua, sed etiam periculosa.

16 *Auxilium*, βοήθειαν. Syrus legit præterea ἐν καιρῷ θλίψεως, *in tempore afflictionis*.

ΚΕΦ. ε'.

Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος, ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίσταται τὰ πρὸς τὸν Θεόν, ἵνα προσφέρῃ δῶρά τε καὶ θυσίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

2 Μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς περίκειται ἀσθένειαν·

3 Καὶ διὰ ταύτην ὀφείλει, καθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτω καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

4 Καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμήν, ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ ὁ Ἀαρών.

5 Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γενηθῆναι ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτόν, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.

6 Καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

7 Ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου, μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας,

8 Καίπερ ὢν υἱός, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν.

9 Καὶ τελειωθεὶς ἐγένετο τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου·

10 Προσαγορευθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

11 Περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος λέγειν· ἐπεὶ νωθροὶ γεγόνατε ταῖς ἀκοαῖς.

12 Καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς τινὰ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ· καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος, καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς.

13 Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης· (νήπιος γάρ ἐστι)

14 Τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.

CAP. V.

Nam omnis Pontifex ex hominibus assumtus, pro hominibus constituitur in iis quæ apud Deum *agenda sunt*: ut * offerat dona & victimas pro peccatis.

Qui quantum satis est possit miserari vicem ignorantium & aberrantium; quòd & ipse circumdatus sit infirmitate:

Et propter hanc debeat, sicut pro populo, ità & pro seipso offerre victimas pro peccatis.

Neque sibiipsi quisquam sumit hunc honorem, sed qui vocatur à Deo, * sicut & Aaron.

Ità & Christus non ipse sibi hanc gloriam tribuit ut fieret Pontifex, sed is qui dixerat ei, † Filius meus es tu, ego hodie genui te.

Sicut & in alio *psalmo* dicit, ‖ Tu es Sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec.

Qui in diebus carnis suæ, deprecationibus & supplicationibus oblatis cum clamore valido & lacrymis apud eum qui poterat ipsum servare à morte, & exauditis precibus *liberatus* ex metu,

Quamvis filius esset, *tamen* ex iis quæ passus est didicit obedientiam:

Et consummatus, factus est autor salutis æternæ omnibus ei auscultantibus:

Pronunciatus à Deo Pontifex secundùm ordinem Melchisedec.

De quo nobis multa sunt dicenda, eáque difficilia explicatu: quandoquidem segnes facti estis auribus.

Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores esse, rursum necesse habetis doceri quæ sint rudimenta initii eloquiorum Dei: factique estis ii quibus lacte sit opus, & non solido cibo.

Enimvero cui cum lacte res est, is rudis est sermonis justitiæ: (infans enim est)

Sed adultorum est solidus cibus, eorum *videlicet* qui propter habitum sensus habent exercitatos ad discretionem boni ac mali.

CA V.

Omnis namque Pontifex ex hominibus assumtus, pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum: ut offerat dona & sacrificia pro peccatis.

Qui condolere possit iis qui ignorant & errant; quoniam & ipse circumdatus est infirmitate.

Et propterea debet, quemadmodum pro populo, ità etiam pro semetipso offerre pro peccatis.

Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo, tanquam Aaron.

Sic & Christus non semetipsum clarificavit ut Pontifex fieret, sed qui locutus est ad eum, Filius meus es tu, ego hodie genui te.

Quemadmodum & in alio loco dicit, tu es Sacerdos in æternum secundùm ordinē Melchisedec.

Qui in diebus carnis suæ, preces supplicationésque ad eum qui possit illum salvum facere à morte, cum clamore valido & lacrymis offerens, exauditus est pro sua reverentia,

Et quidem cùm esset filius, didicit ex eis quæ passus est obedientiam:

Et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ:

Appellatus à Deo Pontifex juxta ordinem Melchisedec.

De quo nobis grandis sermo & interpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti estis ad audiendum.

Etenim cùm deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis ut vos doceamini quæ sint elementa exordii sermonum Dei: & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo.

Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiæ: (parvulus enim est)

Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.

1 Primæ collationis Christi Pontificatûs cum Aaronico pars prior: alii Pontifices sumuntur ex hominibus & vocantur humano quodam more.
2 Alterius collationis pars prior: alii ut infirmi constituuntur Pontifices, ut ejus mali sensu affecti quod est illis cum toto populo commune, dona & victimas quæ sint communis fidei ac resipiscentiæ testes, suo ac populi nomine offerant.
4 Tertia collatio integra, vocantur alii à Deo, sic & Christus, sed alio ordine quàm Aaron. Dicitur enim Christus Filius, ex Deo genitus, & Sacerdos æternus secundùm ordinem Melchisedec.

* 1. Par. 21.13. † Psal. 2.7. Suprà 1.5. ‖ Psal. 119.4. Infrà, 7.17.

7 Secundæ collationis pars altera, Christus verò insigniter afflictus & insigniter misericors, non pro suis peccatis, quæ nulla erant, sed pro suo metu rogavit, quod impetravit, & seipsum pro omnibus suis obtulit. 9 Primæ collationis pars altera, Christus autem consecratus est à Deo Patre ut nostræ salutis autor & æternus Pontifex, ac proinde ità homo ut sit longè supra omnes homines. 11 Digressio usque ad septimi capitis initium, quâ Hebræos partim retinet Apostolus in attenta consideratione eorum quæ dixerat, partim ad ea intelligenda præparat, de quibus dicturus est. 12 Exemplum Apostolicæ objurgationis.

---

1 *Nam omnis*, &c. πᾶς γάρ, &c. Hinc quoque apparet scriptam fuisse hanc epistolam stante adhuc templo, & vigente toto Levitico cultu, quod homines illi ineptissimi non considerant, quos non pudet ad pontificem Romanum & Papisticos sacrificos istud detorquere. Aggreditur autem nunc Apostolus præstantiora omnia in Christo Pontifice ostendere quàm in reliquis omnibus, ut Aaronis sacerdotium isti cedere, tandem aliquando isti intelligerent. Itaque γὰρ non tam est causalis quàm inchoativa, ut loquuntur Grammatici. Sunt autem hæc capita collationis. Alii à Deo quidem vocantur, sed per homines & ex hominibus: Christus homo & ipse, sed unà etiam Dei Filius, ipsâ Patris voce est Pontifex declaratus. Illos oportet, ut infirmos & misericordes, pro se & pro aliis offerre donaria & victimas: iste insigniter afflictus, & insigniter misericors, non obtulit pro suis peccatis, sed rogavit pro suo metu, quod impetravit, & consecratus suâ obedientiâ omnes servavit. Illis mortalibus quærendi sunt successores: iste perpetuus est declaratus Pontifex, & quidem cum jurejurando; neque ut successor Aaronis, sed ut alterius sacerdotii Pontifex, nempe secundùm ordinem Melchisedeci, multò excellentiorem. Hæc sunt inquam collationis capita: sed quia contrario ordine propositioni respondet similitudinis accommodatio, sciendum est versiculo quarto respondere versiculos 5. & 6. versiculo secundo & tertio, versiculos 7. & 8. versiculo demum primo, versiculos 9. & 10. ¶ *Dona*, δῶρα. Hoc nomine intelligit omnes oblationes rerum vitæ expertium: θυσίας autem reliqua sacrificia vocat, animalium videlicet quæ jugulabantur. Et hinc manifestissimè intelligitur quàm absurdè & ineptè Adversarii nostri ad suum sacerdotium probandum isto loco abutantur, quem saltem illi suo Oecumenico scilicet Papæ peculiarem servare ipsos decuit. Quis enim non videat Apostolum non de novo quopiam sed de illo vetere Aaronico sacerdotio vel pontificatu potiùs disserere? Utitur autem præsenti tempore λαμβανόμενος & καθίσταται, ut in hac tota epistola non tempus quo ipse scribebat, sed ipsam Aaronici sacerdotii institutionem spectans, & quòd stante adhuc templo scripta fuerit hæc epistola, sicut Paulus etiam loquitur 1. Cor. 10, 18.

2 *Qui quantum satis est miserari possit*, μετριοπαθεῖν δυνάμενος. Δυνάμενος significat τὸν ἱκανόν, id est, eum qui aptus sit & idoneus. Μετριοπαθεῖν verò declarat indolem quæ ad commiserationem sit prona, quantâ opus est. Cùm enim preces nonnisi ex fide & intimo corde profectas Deus admittat, quomodo aptus fuerit ad communes pro universo populo preces concipiendas qui arroganter alios despiciat, neque illorum etiam de salute sua non cogitantium periculo quantum par est afficiatur? Itaque μετριοπαθεῖν dici non potest quisquis συμπάσχει, sed is demum qui aliorum miseriâ non leviter ut par est tangitur, sed pro ipsorum miseriæ magnitudine. Nec enim hîc reprehenditur τὸ πλέον, id est, *excessus*, in quo rarissimè peccatur, sed τὸ ἔλλειπον, id est, *defectus*. Rectè igitur & pereruditè omnino Syrus interpres paraphrasi usus hunc locum sic convertit, *Qui possit deprimere seipsum & compati*, Tremellio interprete. Sed si consideretur Christi in primis, ut undequaque absolutissimi exemplaris, deinde Mosis, Davidis & Pauli vita, tum demùm quid μετριοπαθείας nomine hoc loco significetur, facile fuerit intelligere. Vulgata, *Qui condolere possit*. Erasmus, *Qui placabilis esse possit*: nimiùm angustè. Quid si enim eum nemo offenderet? Deinde non tam placandus est ipse, quatenus Mediator, quàm ad placandum Deum constitutus. ¶ *Vicem ignorantium & aberrantium*, τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις. i. eorum qui in peccatis sunt constituti. Nam apud Hebræos שגיונות *schighionoth*, & שגיאות *schegbioth*, id est, *Errores*, de quovis peccati genere dicuntur. ¶ *Circumdatus sit*, περίκειται. Id est, quòd & ipse naturam iisdem incommodis ac vitiis obnoxiam circumferat.

3 *Propter hanc*, διὰ ταύτην. Vulg. *Propterea*, διὰ ταῦτα. & sic

sic quoque fateor ex Hebræorum idiotismo illud posse explicari: sed multò præstat servare fœmininum genus, ut cùm proximè præcedente cohæreat.

4 *Sumit*, *λαμβάνει*. Disputat non quales sint Pontifices (tum enim certum est fuisse venalem Pontificatum, qui revera nullus erat cùm per Christum esset abolitus) sed agit de eorum officio. Interim statuendum est, fures fuisse ac latrones quicunque per hoc ostium non ingrediebantur. Occurrit autem objectioni, quòd videretur Christus non esse admittendus ut pontifex, ut qui non esset ex tribu Levi. Cui objectioni respondet Apostolus prolato testimonio Davidis: in quo declarat Dominus alium etiam ordinem sacerdotii à se ordinatum esse, nempe ordinem Melchisedec, qui sit Levitico modis omnibus præstantior.

5 *Non sibi hanc gloriam tribuit*, *οὐχ ἐδόξασεν ἑαυτόν*. Sic esse explicandum verbum *δοξάζειν*, apparet ex præcedente versiculo. Vulgata, *non clarificavit seipsum*, perobscurè. ¶ *Is qui dixerat ei*, *ὁ λαλήσας αὐτῷ*. Vel, *qui locutus est ei*, sub. לאמר *lemor*, *dicendo*, ellipsi Hebræis familiari. Est autem, ut plena sit sententia, repetendum *αὐτὸν ἐδόξασε*, *ipsi hanc gloriam tribuit*, nempe Christo Filio illi suo. Nam alioqui videri posset non Filius sed Pater hanc dignitatem affectasse. ¶ *Filius meus*, *υἱός μου*. Quorsum hoc ad Sacerdotium, dices? Respondeo, in altera ejusdem versiculi parte fieri Sacerdotii mentionem, cùm dicit se annunciaturum illud Patris decretum. Deinde, cum hoc testimonio connectendum esse illud quod subjicitur, cùm ad eandem personam utrumque referatur, & illud quidem de Regno, hoc de Sacerdotio testetur, ut planè respondeat veritas figuræ, id est Christus Melchisedeco.

6 *Secundùm ordinem*, *κατὰ τὴν τάξιν*. Heb. כדברת *kedibrath*, id est, ad instar, sive secundùm rationem ac similitudinem, ut explicatur infrà, 7. 15. ut etiam explicat Syrus interpres.

7 *In diebus carnis suæ*, *ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ*. id est, cùm adhuc nobiscum infirmâ & imbecillâ nostrâ naturâ præditus degeret. Nam ità est accipiendum vocabulum *carnis*, nequis eum existimet nunc carnem nostram exuisse. ¶ *Ipsum servare*, *σώζειν αὐτόν*. id est, eximere morti. Ostendit autem hæc circumstantia, hìc agi de triplicata illa vehementissima deprecatione, quâ usus est in horto Dominus noster, ut tres Evangelistæ diligenter commemorant, adeò quidem anxius, adeò saucius dolore, ut grumos etiam sanguinis sudaret. Ideo scriptor hic noster *δεήσεις* dixit plurali numero, & præterea adjunxit *ἱκετηρίας*, neq; eo contentus, mentionem quoque fecit clamoris & lacrymarum: sic apertissimè declarans nostri pontificis veram *ἀσθένειαν* in eo affectu qui minimè omnium Deitati convenit, pavore videlicet ac animi consternatione, quæ nusquam Deo tribui solet, cùm alioqui soleant humani alii affectus Deo tribui per *ἀνθρωποπάθειαν*. ¶ *Exauditis precibus* liberatus *ex metu*, *εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας*. Ad verbum, *exauditus ex metu*, quam constructionem emollire sum coactus, nè duo participia sine copula concurrerent. Ostendit enim præpositio *ἀπὸ* pro *ἐκ* alterum quod suppleri subaudiri, ex Hebræorum idiotismo, apud quos sæpe in antecedente comprehenditur consequens, ut alibi passim observavimus, ac præsertim Matth. 4. 8. & 2. Tim. 2. 6. Hujus autem loci veram ac genuinam explicationem doctissimus interpres ostendit: quo nomine sicut à piis & eruditis omnibus magnam gratiam iniit, ità paucis quibusdam non satisfecit. Primùm igitur hanc interpretationem confirmabo, deinde istorum rationes diluam. Ergò quod ad totum ipsum dicendi genus attinet, si *pro reverentia*, ut vertere consueverunt, vel *pro pietate* (quod Erasmus annotavit) interpreteris, non aliud declarabit *Pro* quàm *Propter* vel *Secundùm*, vel aliquid denique ejusmodi quod significet quo respectu sit exauditus. Atqui non facilè mihi persuaserim proferri posse ullum exemplum in quo *ἀπὸ* ità usurpetur. Hìc enim potiùs locus est præpositioni *διὰ* cum quarto casu, vel *κατὰ*, vel etiam *ὑπὲρ* ut Phil. 2. 13. Deinde quod ad vocabulum *εὐλαβείας* attinet, fateor etiam accipi pro *reverentia*, id est religioso timore, ut infrà 12. 28. & pro *pietate*, unde *εὐλαβής*, *pius ac religiosus*, Luc. 2. 25. Act. 2. 5. & 8. 2. atq; etiam pro honesta cautione, quam *λογικὴν ἔκκλισιν τοῦ βλάπτοντος* definiunt philosophi. Sed & pro *metu* usurpari facilè fuerit comprobare, ut saltem ex illo Diphili versiculo quem citat Stobæus, *Θρασὺς πονηρὸς, μὴ εὐλαβοῦ πεπεικέναι*. Nunc videamus quæ significatio magis congruat. De *cautione* quidem non est (opinor) cur disceptemus: sin verò *reverentiam* interpretemur, ea profectò vel Patri vel Filio tribuetur. Patri tribuit Chrysostomus, quasi Christi dignitatem quodammodo reveritus fuerit Pater. Sed primùm omnium quis id non videat nimiùm durè & præter Scripturæ morem dici? Deinde quis tandem hoc suspicari possit de Patre dici, nisi addatur pronomen *αὐτοῦ*? & certè non immeritò censuerimus illos Commentarios Chrysostomi non esse, sed rhapsodiam potiùs ab aliquo collectam. Nam & titulus ipse testatur fuisse Chrysostomi nomine post ipsius mortem editos. Restat ergò ut de Filii reverentia intelligamus, quæ ità fuerit Patri jucunda ut propterea ipsius preces exaudierit. ac ista quidem est hæc sententia, sed cui omnino (ut antè dixi) repugnet præpositio *ἀπὸ*. Idem de pietate sentiendum. Relinquitur ergò ut pro *metu* accipiamus, nam ità hoc quoque significare *τὴν εὐλάβειαν* nemini vel mediocriter in literis Græcis versato dubium est. Pericles, inquit Plutarchus, *περὶ τὸν λόγον ἦν εὐλαβής*, *timidè ad dicendum accedebat*: quod de se quoque Cicero testatur. *εὐλαβοῦμαι πεσεῖν*, inquit ille apud Sophoclem, *timeo nè cadam*. Sed & Aristoteles alicubi in Rhetoricis *τοὺς δειλοὺς καὶ τοὺς εὐλαβεῖς* conjungit. Plutarchus in Cæsare, *Πομπήϊος ὑπ' εὐλαβείας πρὸς ἡ τύχης ἔργῳ μεγάλῳ τέλος οὐκ ἐπέθηκεν*. Quid plura? Sic accipitur Act. 23. 10. *εὐλαβηθεὶς* pro *φοβηθείς*. Denique ut non dubium sit quin hunc locum ità etiam interpretati sint nonnulli veteres, Nazianzenus disertè, concione de Filio secundâ, inter Christi hominis imbecillitates *τὸ εὐλαβὲς* numerat. Postremò hoc etiam prorsus addendum fuisse dico, ut ambigua non esset oratio. Nam quia dixerat Christum suas preces illi obtulisse qui ipsum à morte servare, id est, (ut ex ipsius Christi oratione liquet) istâ moriendi necessitate liberare poterat, si simpliciter dixisset fuisse exauditum, parata erat calumnia, non fuisse exauditum, ut qui mox crudelissimè sit interfectus. Itaq; additum est, Exauditum quidem fuisse, sed ex metu, id est, fuisse confirmatum ut omnem pavorem mortis deposuerit. quamobrem etiam Angelus illi apparuisse disertè commemoratur, qui ipsum corroboraret, Luc. 22. 43. Neque tamen dici potest Filius à Patre non penitus exauditus, ut qui liberationem à morte nonnisi additâ conditione petierit, si ità ipsi videretur. Hæc est igitur germana hujus loci explicatio. Sed & in Latina versione vetustissima, majusculis literis scripta, Claromontani sæpe à me citati venerandæ planè vetustatis codicis, scribitur, *Et exauditus à metu*. Quid amplius? Syrus interpres apertè sic, Tremellio interprete, vertit, in eo tantùm à Græcis nostris dissidens, quòd distinctione post *εἰσακουσθεὶς* adscriptâ, istud *ἀπὸ εὐλαβείας* construxit cum verbo *ἔμαθεν*, sequente versiculo, additâ copulâ *καὶ* ante *ἀφ' ὧν ἔπαθεν*, totum inquam hunc locum sic convertit: *Et exauditus est, & quamvis Filius esset, ex metu & passionibus quas sustinuit, didicit obedientiam*, eodem manente sensu. quam interpretationem minimè quoque improbarim. Nunc ad eos veniamus quibus hoc non placet. Primùm, inquiunt, non additur pronomen *sua*. Atqui Vetus etiam interpres convertit, *pro reverentia sua*, & nisi reciprocum addideris, necessariò tamen erit supplendum: quod etiam ex communi loquendi usu ferè prætermitti solet. Quid verò quòd non modò reciproca, sed etiam (quod multò durius est) simplicia interdum relativa prætermittuntur? ut in hac eadem ep. 2. 3. & 4. 16. Sed & non desunt qui clamitent actum esse de Christi divinitate si hæc interpretatio admittitur, timuisse Christum nè malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur. At ego quæro, annon Christus non modò naturam, sed etiam omnes quantumlibet abjectas & infirmas hominis affectiones, uno duntaxat peccato excepto, assumsit? Certè qui hoc negat, Christianus non est. Sin verò ità est, quæro quomodo Christus à metu, pavore, atq; adeò à perculsione alienus fuerit, qui sibiipsi, etiam quatenus homo est, ignorationem arcanorum Dei consiliorum ascribere non veretur? Marc. 13. 32. Et verò nisi hoc etiam modo tentatus est, excepto peccato, Pontifex noster, quomodo nos ab hoc malo, quod unum est ex præcipuis, id est à penitissimo illo iræ Dei sensu, à pavore & perculsione animi de judicio illo iræ Dei severissimo cogitantis, liberaverit? Unde enim illa invicta Martyrũ constantia, nisi ex eo quòd Christus, qui hos terrores sensit, ex illis exauditus, illos vicissim miseratur? Id enim disertè in hac eadem epistola multis locis inculcatur. Sed hìc multa videntur quosdam fefellisse. Primùm, quòd non distinxerunt quid toti Christo, id est, secundùm utramq; naturam, conjunctim, sive quatenus est Deus & homo in una persona, ac etiam quid eidem in abstractis secundùm hanc vel illam alteram naturam distinctè sit tribuendum. Deinde, quòd non considerarunt peculiarem habendam esse illius temporis rationem, quo planè oportuit hominem veluti à Deo deseri, ut ipse in cruce exclamat: minimè id quidem quasi separatus fuerit Deus ab homine (neq; enim si ità id esset, servator esset in morte) sed quòd deitas vim illam suam in hac assumta humanitate ad tempus non exerceret; plenâ alioqui satisfactione non futurâ, nisi hæc Humanitas in suis perpessionibus nos reconciliatura, Deitatem revera infensissimam, non ipsi propriè, sed nostris peccatis, sensisset. Postremò illos fefellit quòd pavoris & istius consternationis affectum, quo metuit nè malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur, putarunt non aliunde posse quàm à diffidentia exoriri, ac proinde in Christum non cadere. At ego ex illis quæro quid igitur putent Christum formidasse? Num corporis cruciatus? Certè hoc aliquid est. Nam homo erat, & à doloris sensu naturâ abhorrens. Sed puderet nos (opinor) eam constantiam in Christo requirere, quæ in tam multis Martyrum millibus emineat. Nam hominum profanorum *ἀναισθησίας*, vel hypocrisin, vel insaniam non commemoro. Aliquid ergò aliud fuisse oportet quod Christum non dico sic affecerit, sed ità perculerit, ut nullum usquam unquam extiterit talis commotionis exemplum. Neque enim duntaxat dicitur *ἐκθαμβεῖσθαι*, atque *ἀδημονεῖν*,

ἀδημονεῖν, (quod significat *perplexum & inopem consilii hærere*, Mar. 14.33.) sed etiam, *Nunc*, inquit, *anima mea turbata est: & , quid dicam? Pater, servato me ex hac hora.* Quid autem illud ter repetitum, *Pater, discedat à me calix iste?* Quid quòd grumos sanguinis ad terram usque procidentes sudat? Quid quòd se contentissimo clamore derelictum vociferatur? Quod tandem simile consternationis exemplum reperiemus? Ergò aliud est quod illum urget tantopere. Nempe horrendum illud & plusquam infinitis modis terrificum irati Patris judicium intuetur. Peccata non unius hominis aliqua, sed omnium electorum omnia, homo unus ipse fragilis, caducus, imbecillis sustinet. Et miramur eum expavescere, consternari, turbari, lacrymari, clamare, repugnantia quodammodo petere, sanguinem sudare, se derelictum vociferari? Sed tamen nunquam diffidit. Sané. cui enim hoc dubium est? Ergò, inquies, non veritus est nè succumberet, & absorberetur à morte? Hoc verò pernego. quo jure id faciam, facile fuerit ex his cognoscere. Si verba spectes, non petit confirmationem animi, sed liberationem à periculo. *Pater*, inquit, *serva me ex hac hora. Pater, discedat à me calix iste, tu hoc mihi præstare potes.* Et tandem, non dicit, *Mi Deus, nè me derelinquas*, (oportebat enim ad tempus aliquatenus derelinqui, ut nos reciperemur) sed, *Deus, Deus meus, cur dereliquisti me?* Annon illa quidem verba sunt hominis cogitantis de se actum esse, nisi ex præsenti periculo eripiatur? ista verò, hominis in ipso jam gurgite sese periisse vociferantis? Certè hoc non possimus meritò inficiari quin res ipsa coarguat. Quid igitur? an despondit animum, an desperavit spei nostræ autor? Absit, sed hîc nimirum habemus perfectissimam nostræ consolationis descriptionem. Nam quò humiliorem & abjectiorem cernimus nostrâ causâ factum æternum Dei Filium (excepto tamen peccato) eò minùs vel de Patris benevolentia, vel de nostra per Filium expiatione facta, dubitare possumus. Ità verò se res habet. In omni vehementi commotione (cujusmodi hæc sanè fuit, si ulla unquam in quoquam homine alia) ità totus occupatur animus ut velox illa facultatum animi professio multùm impediatur, quòd singulæ facultates diutiùs rem totam suspendant. Exempli causâ, si liberis animis ab omni alia cogitatione quidpiam quod moderatè nos afficiat tetigerimus, uno temporis momento externus sensus affectus, ad communem sensum, hinc verò ad judicium rem totam detulerit: judicium denique statim statuerit hoc vel illud esse quod tetigerimus, neque ullus celerior motus à nobis animo comprehendi potest. Sin verò vehementer calidum aut frigidum aliquid attigerimus, ità in dolore totus animus occupatur, ut vel interdum quid illud sit non requiramus, vel cogamur ex aliis sciscitari, aut alios etiam sensus consulere. Idque non modò imparatis, sed etiam bene ac diligenter meditatis accidit: tum propter naturæ nostræ imbecillitatem, tum propter facultatum omnium summam inter se συμπάθειαν, quæ quidem facit ut sui proprii muneris oblitæ, repentè ad opem inter se ferendam accurrant. Hinc illæ in subitis motibus perturbationes, quarum ità postea nos pœnitet, cùm sedato animo singulæ facultates officium faciunt, ut nos ipsos miremur eò devenire potuisse. Hunc verò naturalem progressum necesse est ut in Christo consideremus, si quidem ipsum verum hominem fuisse fateri volumus, non qualis nunc est (quod ad carnis infirmitates attinet, quas nunc omnes deposuit) sed qualis tum erat præcipuè cùm ad extremam illam sacrificii functionem ventum est. Tantùm hoc intererit quòd omnes ipsius affectiones omni vitio vacarunt, cùm in nostris aliquid semper insit vitii. Cùm igitur inquit, *Pater, quid dicam?* cogitemus animum in illam iræ infinitæ sustinendæ cogitationem ità defixum, ut singulæ facultates per se nihil decernerent, sed toto interrupto progressu fluctuarent. Deinde, cùm petit liberari ex hac hora, cùm rogat ut discedat calix iste, sciamus animum loqui, in illa eadem cogitatione ità occupatum, ut in unam partem totus vergens, penè sibi persuadeat de se actum esse, nec fieri posse ut tantum pondus sustineat. Postremò, cùm jam se derelictum vociferatur, cogitemus animum non jam in cogitatione & metu impendentis mali prorsus occupatum, sed in profundo summæ calamitatis gurgite sepultum, qui ad emergendum maxima cum difficultate luctetur. Verùm in his omnibus hæc duo teneamus, ista videlicet non à diffidentia ulla, sed à doloris vehementissimo sensu proficisci: deinde sic considerandas esse singulas hujus actionis partes, ut ex fine de re tota statuamus. Neque enim in illa cogitatione (quæ tamen & ipsa, ut dixi, fuit omnis peccati & vitii expers) ità hæsit quin mox invicta spes illum erigeret. Idem enim qui perculsus, *Quid dicam?* inquit, *Libera me ex hac hora:* eodem tenore subjicit, *Sed propterea veni in horam hanc.* Qui ter petit, *Pater, transfer à me hunc calicem:* addit, *Fiat quod tu vis.* Qui vociferatur se derelictum, tamen Deum, Deum suum compellat. Quorsum autem hæc? quia quò veriùs ista cognoscimus, eò certiores de salute nostra sumus. Quòd si quis hæc curiosa esse dicat, Evangelistas accuset qui tam copiosè ista descripserunt, sine quibus fieri non potest ut vel peccatorum nostrorum magnitudinem, vel paternam Dei nostri benevolentiam intelligamus. Sed de his hactenus, si hoc unum addideris, Christum etiam hominem sic ad terribilem illum irati Patris vultum expavisse, ut tamen sibi nullius mali conscio sciret non esse iratum, & hâc ratione seipsum erexisse: cùm autem consideraret quorum peccatorum vicem esset subiturus, judicii Dei horrore sic fuisse perculsum (ac meritò quidem) ut nullum exstet, vel unquam exstare posit, simile exemplum, quoniam re verâ luit pœnas omnibus nostris peccatis debitas.

8 *Quamvis*, καίπερ. Vulgata, ineptè prorsus, *Et quidem.* quamobrem etiam superiore versiculo εἰσακουσθεὶς coactus est vertere pro εἰσηκούσθη, *exauditus est.* ¶ *Didicit*, ἔμαθεν. id est, re ipsâ expertus est quid sit Patrem habere cui parendum sit. Expertus est autē non invitus, sed tamen sese in assumta servi forma subjiciens; quamvìs alioqui Filius esset Patri per omnia æqualis.

9 *Consummatus*, τελειωθεὶς. Vulgata, *Consummatus.* Erasmus, *Perfectus redditus.* Vide suprà, 2. 10.

10 *Secundùm ordinem*, κατὰ τὴν τάξιν. Vide suprà, vers. 6.

11 *De quo*, &c. περὶ οὗ, &c. Digressio usque ad septimi capitis initium, minimè tamen ab eo de quo agitur aliena, sed quasi Hebræos retinens tum in attenta eorum quæ dixit consideratione, antequam ulteriùs progrediatur, tum etiam ad eorum arcanorum magnitudinem intelligendam, de quibus dicturus est, eorum animos parans. ¶ *Difficilia explicatu*, δυσερμήνευτος. Vulg. *Ininterpretabilis.* Nam quòd in quibusdam codicibus legitur *interpretabilis*, factum est librariorum culpâ. ¶ *Segnes*, νωθροί. sive tardi, quod propriè de incessu dici volunt Grammatici. Vulgata, *imbecilles.*

12 *Rudimenta*, στοιχεῖα. Vulg. *elementa.* Vide Gal. 4. 3. Col. 2. 8. ¶ *Quibus lacte sit opus*, χρείαν ἔχοντες γάλακτος. Similis locutio occurrit apud Paulum 1. Cor. 3. 1, & 2.

13 *Rudis*, ἄπειρος. Vulgata, *Expers.* Sic Horatius *inexpertum armorum* dixit. ¶ *Sermonis justitiæ*, λόγου δικαιοσύνης. i. sermonis quo docetur justitia, nempe Evangelii, ut Rom. 1. 17, & 18.

14 *Adultorum*, τελείων. Vulg. & Erasmus, *Perfectorum.* Vide 1. Cor. 14. 20. ¶ *Propter habitum*, διὰ τὴν ἕξιν. Vulg. *Pro consuetudine.* Erasmus, *Propter assuetudinem:* non satis expressè. Nam habitus comparatur assuetudine, à qua proinde distingui debet. Notum est autem διαθέσεως & ἕξεως discrimen in Scholis tritum. ¶ *Sensus*, τὰ αἰσθητήρια. id est, αἰσθήσεις, & quidem generali significatione, ità ut omnes (ac præsertim intelligendi ac judicandi) facultates comprehendantur. Alioqui τὰ αἰσθητήρια, quæ vulgò *sensoria* conveniunt, Græci appellant ipsa sensuum organa, ut aures, oculos, linguam, & alia ejusmodi. Sic αἰσθήσεως nomen accipitur Philip. 1. 9. & διανοίας, 1. Joan. 5. 20.

ΚΕΦ. ϛʹ.

Διὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα· μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, καὶ πίστεως ἐπὶ Θεόν.
2 Βαπτισμῶν διδαχῆς, ἐπιθέσεώς τε χειρῶν, ἀναστάσεώς τε νεκρῶν, καὶ κρίματος αἰωνίου.

CAP. VI.

Quapropter omisso qui in Christo rudes inchoat sermone, ad perfectionem feramur: non jacientes rursum fundamentum resipiscentiæ ab operibus mortuis, & fide in Deum,
Baptismatum doctrinæ, ac manuum impositionis, & resurrectionis mortuorum, & judicii æterni.

CAP. VI.

Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur: non rursum jacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei ad Deum,
Baptismatum doctrinæ, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, & judicii æterni.

1 Capita catechismi quæ summam quidem totius Evangelicæ doctrinæ complectuntur, sed paucis & summariè (ut loquuntur) rudibus tradebantur, professio videlicet resipiscentiæ & fidei in Deum: cujus doctrinæ articuli (quos vocant) ab extraneis quidem exigebantur statis Baptismi diebus: à fidelium autem liberis in infantia baptizatis, cùm eis imponebantur manus. Inter eos autem articulos, disertè numerantur duo, nempe carnis resurrectio, & judicium æternum.

---

1 *Qui in Christo rudes inchoat sermone*, τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον. id est, primis Christianismi principiis, quæ catechismum vocant. Vulg. ad verbum, *Inchoationis Christi sermonem.* ¶ *Perfectionem*, τελειότητα. id est, sermonem justitiæ convenientem adultis, & ab elementali distinctum. Nam alioqui ipsi etiam τέλειοι cognoscunt ex parte, 1. Cor. 13. 8. ¶ *Resipiscentiæ ab*, &c. μετανοίας ἀπὸ, &c. Quinque capita catechismi numerat, nempe professionem emendationis vitæ; fidei summam de Deo; doctrinæ explicationem compendiariam, quæ in baptismis & impositione manuum tradi, rudibus præsertim, solebat (id est, cùm ad baptizandos infantes vel adultos, item cùm ad imponendas talibus manus conveniebatur) caput resurrectionis mortuorum, & futuri judicii. Baptismatum autem meminit plurali numero, non quòd iteratus unquam sit Baptismus, sed quòd plures catechumeni solerent ad Baptismum convenire, cui postea certi sunt attributi dies, nempe Paschæ & Pentecostes, qui

propterea *dies Baptismatum* dicti sunt, ut ex veterum plurimorum & Græcorum & Latinorum scriptis liquet. Tradebantur ergò ista catechismi initia brevibus & paucis, tanquam præcipua religionis nostræ capita, ut sanè sunt: sed accedebat postea Scripturarum luculenta tractatio cum quotidianis exhortationibus: denique eadem quidem illa, sed multis arcanis copiosiùs explicatis tradebantur. ideóque ista non simpliciter hic commemorantur, sed istorum principia.

* *Mat.12.45. Infrà, 10.26. 2.Pet.2.20.*
4 Pondus addit suæ exhortationi, gravissima comminatio certi apostatarum exitii.
7 Exornat superiorem comminationem, propositâ similitudine.
9 Lenit omnem illam asperitatem, meliora de iis sperans quibus hæc scribit.
10 Laudat eos à charitate, ut ad perseverantiam hortetur.
12 Ostendit quibus præcipuè virtutibus ad constanter pergendum, atq; adeò ad proficiendum sit opus, charitate nimirum & patientiâ: & nequis ista factu impossibilia esse objiciat, jubet ut majorum exempla sibi proponant imitanda.
13 Alius stimulus, quòd certa sit spes

3 Καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἐάνπερ ἐπιτρέπῃ ὁ Θεός.
4 Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου καὶ μετόχους γενηθέντας Πνεύματος ἁγίου,
5 Καὶ καλὸν γευσαμένους Θεοῦ ῥῆμα, δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος.
6 Καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντας.
7 Γῆ γὰρ ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ' αὐτῆς πολλάκις ἐρχόμενον ὑετὸν, καὶ τίκτουσα βοτάνην εὔθετον ἐκείνοις δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ·
8 Ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας καὶ τριβόλους, ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγὺς, ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν.
9 Πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν, ἀγαπητοὶ, τὰ κρείττονα καὶ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ καὶ οὕτω λαλοῦμεν.
10 Οὐ γὰρ ἄδικος ὁ Θεὸς, ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακονήσαντες τοῖς ἁγίοις καὶ διακονοῦντες.
11 Ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους·
12 Ἵνα μὴ νωθροὶ γένησθε, μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομούντων τὰς ἐπαγγελίας.
13 Τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ Θεὸς, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι, ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ,
14 Λέγων, Ἦ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε.
15 Καὶ οὕτω μακροθυμήσας ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας.
16 Ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσι· καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος.
17 Ἐν ᾧ περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ.
18 Ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος.
19 Ἣν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ τε καὶ βεβαίαν, καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος.
20 Ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ὑμῶν εἰσῆλθεν Ἰησοῦς, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς τὸν αἰῶνα.

Atque id faciemus, si quidem permiserit Deus.
* Nam fieri non potest ut qui semel fuerint illuminati, gustaverintque donum illud cœleste, & participes facti fuerint Spiritûs sancti,
Gustaverintque bonum Dei verbum, ac virtutes futuri seculi:
Si prolabantur, denuò renoventur ad resipiscentiam, ut qui rursum sibi Filium Dei crucifigant, & ad ignominiam exponant.
Nam terra quæ imbrem sæpius in se venientem combiberit, & progenuerit herbam accommodam iis per quos excolitur, particeps fit benedictionis à Deo:
At quæ profert spinas & tribulos, rejectanea *est*, & maledictioni proxima: cujus exitus *tendit* ad exustionem.
Sed nobis persuasimus de vobis, dilecti, quæ meliora sunt & saluti adhærentia, etiamsi ità loquamur.
Non enim injustus est Deus, ut obliviscatur operis vestri, & laboriosæ charitatis quam ostendistis erga ipsius nomen: *ut* qui ministraveritis sanctis & ministretis.
Cupimus autem ut unusquisque vestrûm idem studium ad finem usque ostendat, ad plenam spei certiorationem:
Ut nè sitis segnes, sed imitatores eorum qui per fidem & patientem animum, hæreditario jure obtinent promissionem.
Deus enim pollicitus Abrahamo, cùm non posset per quenquam majorem jurare, juravit per seipsum,
Dicens, † Certè benedicens benedicam tibi, & multiplicans multiplicabo te.
Atque ità patiente animo usus adeptus est promissum.
Nam homines quidem per eum jurant, qui sit major: atque iisdem omnis controversiæ finis, est jusjurandum ad confirmationem *adhibitum*.
Qua in re Deus volens ex abundanti hæredibus promissionis ostendere immutabilitatem consilii sui, fidejussit jurejurando.
Ut per duas res immutabiles, in quibus fieri non potest ut mentitus sit Deus, validam consolationem habeamus *nos* qui cursum eò corripuimus ut spem propositam retineamus:
Quam velut animæ anchoram habemus tutam ac firmam, & ingredientem usque in ea quæ sunt intra velum.
Quò præcursor pro nobis ingressus est Jesus, factus secundùm ordinem Melchisedeci Pontifex in æternum.

Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus.
Impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati, gustaverunt etiam donum cœleste, & participes facti sunt Spiritûs sancti,
Gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutésque seculi venturi;
Et prolapsi sunt, rursus renovari ad pœnitentiam, rursum crucifigentes sibimetipsis Filium Dei & ostentui habentes.
Terra enim sæpe venientem super se bibens imbrem, & generans herbam opportunam illis à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo:
Proferens autem spinas ac tribulos, reproba est, & maledicto proxima, cujus consummatio in combustionem.
Confidimus autem de vobis, dilectissimi, meliora & viciniora saluti, tametsi ità loquimur.
Non enim injustus Deus, ut obliviscatur operis vestri, & dilectionis quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis & ministratis.
Cupimus autem unumquemque vestrûm eandem ostentare solicitudinem ad explicationem spei usque in finem:
Ut non segnes efficiamini, verùm imitatores eorum qui fide & patientiâ hereditabunt promissiones.
Abrahæ namque promittens Deus, quoniam neminem habuit per quem juraret majorem, juravit per semetipsum,
Dicens, Nisi benedicens benedicam te & multiplicans multiplicabo te.
Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem.
Homines enim per majorem sui jurant: & omnis controversiæ eorum finis, ad confirmationem, est juramentum.
In quo abundantiùs volens Deus ostendere pollicitationis heredibus immobilitatem consilii sui, interposuit jusjurandum.
Ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem:
Quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem usq; ad interiora velaminis.
Ubi præcursor pro nobis introiit Jesus, secundùm ordinem Melchisedec Pontifex factus in æternum.

hæreditatis si ad extremum perseveremus: quoniam non tantùm id promisit Deus, sed etiam cum jurejurando promisit. † *Gen. 22. 17.* 19 Spem comparat anchoræ: quoniam sicut anchora in profundum maris profecta totam navim firmat, ità etiam spes in ipsa usque cœlorum adyta penetret. Mentionem autem facit Sanctuarii, alludens ad Tabernaculum vetus, & hâc ratione regreditur ad illas collationes Pontificatûs Christi, cum Levitico. 20 Repetit Davidis verba, quibus omnes illæ collationes, quas antea commemoravit, significantur: sicut toto sequenti capite declarat.

4 *Nam fieri non potest*, ἀδύνατον γάρ. De apostasia universali loquitur, non autem de peccatis humanâ infirmitate adversùs primam vel secundam tabulam admissis. Itaque causa non erat cur veteres, Latini præsertim, hanc epistolam tanquam pro Novatianis facientem repudiarent, ut pluribus ostendit doctissimus interpres. nam quæ adfert Erasmus planè detorta sunt. Vide 1. Joan. 5. 16. ubi totum hoc argumentum studui planissimè explicare. ¶ *Qui semel fuerint illuminati*, τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας. Syrus de iis qui semel baptizati fuerint, nempe qui post catechesin Christianismum professi fuerint, & Baptismo allecti Ecclesiæ, non ineptè istud dicendi genus interpretatur. Nam ab effectu baptismi adultorum catechumenorum φωτίζειν pro *baptizare*, & φώτισμα *baptismus*, & baptizandis catechumenis stati dies τῶν φώτων, apud Græcos vetustiores Theologos accipitur.

5 *Gustaverint*, γευσαμένους. Vide 1. Tim. 4. 1. Est autem in primis notanda emphasis hujus verbi. Nam aliud est verè credere, uti Lydia illa cujus cor aperuit Dominus, Act. 16. 14. aliud verò gustum aliquem habere (quamvìs nè hoc quidem nisi ex Spiritûs sancti gratia fieri possit) verùm quæ fructum non ferat, quòd eam reprobi statim evomant.

6 *Denuò renoventur*, πάλιν ἀνακαινίζειν. Vox *renovationis* ad eum statum refertur in quem cùm per originis peccatum inciderimus, indè rursum per Spiritum sanctum in Christo per fidem apprehenso in integrum restituimur, quæ gratia obsignatur Baptismi sacramento. Particula verò πάλιν, *denuò*, alterum à Christo cognito prolapsum respicit, cùm ab eo defectionem altera in integrum restitutio non possit consequi, quia bis oporteret Christum crucifigi, cujus unius sanguine possint elui peccata. Loquitur enim de apostasia universali ab Evangelio cognito. Itaque nullus est in his pleonasmus, ut nonnulli putarunt, propter repetitas particulas πάλιν & ἀνά. ¶ *Ut qui rursum crucifigant sibi*, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς. id est, ut qui Christum, quasi rursus crucifixum, omnium ludibrio exponant, idque suo ipsorum exitio. Notandum est autem particulam *denuò* non esse construendam cum ἑαυτοῖς, quasi istis antea fuerit crucifixus, sed ad verbum ἀνασταυροῦντας, in quo includitur: nequis cum nonnullis somniet dici Christum antea pro ipsis Crucifixum. Alii interpretantur ἑαυτοῖς, *quantum in se est*. Hujus sceleris exemplum insigne fuit Julianus apostata: quem plerique hodie Epicurei strenuè imitantur. Diximus autem de verbo παραδειγματίζειν, Matth. 1. 19. Syrus interpres non habet ἑαυτοῖς. Et fortasse sic potest ista sententia explicari, ac si declaretur istos non posse rursum renovari, quoniam rursus oporteret Christum crucifigi, & illis ludibriis exponi, quod fieri ampliùs non potest. illo semel pro mortuis credituris crucifixo, nec in gratiam istorum apostatarum rursum crucifigendo: quam sententiam si amplectamur, uti sanè probabilis & commoda mihi videtur, tum pro, *ut qui rursum crucifigant*, scribendum erit, *rursum crucifigendo, & ad ignominiam exponendo*.

8 *Rejectanea*, ἀδόκιμος. Vide 1. Cor. cap. 9. vers. 27. & Tit. 1. 6.

10 *Et laboriosæ charitatis*, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης. Syrus interpres & Claromontanus codex habent καὶ τῆς ἀγάπης, *& charitatis*, quod secutus est Vetus interpres Latinus: & fortassis τοῦ κόπου fuit glossema τοῦ ἔργου. Potest autem etiam iste locus sic commodè verti, *operis vestri & laboris, charitatis* videlicet *vestræ quam demonstrastis*. ¶ *Quam ostendistis erga ipsius nomen*, ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Aliud enim est, humanâ quâdam στοργῇ benefacere cuipiam, quàm fratrem in nomine Christi juvare: quod unicus Spiritus sanctus dictat, & Christus gratum habet, ut sibiipsi præstitum. Sed & hunc locum aliter distinctum sic possis non incommodè interpretari, *Quam demonstrastis, ut qui in ipsius nomine ministraveritis sanctis, & ministretis*. Nam alibi quoque non semel annotavimus εἰς τὸ ὄνομα positum pro ἐν τῷ ὀνόματι.

11 *Ad finem usque*, ἄχρι τέλους. Sic esse construenda hæc verba, nempe cum verbo ἐνδείκνυσθαι, ostendit ipsa hujus loci sententia. quod ut planiùs appareret, trajectionem quæ est in Græco contextu mutavi. ¶ *Ad plenam spei certiorationem*, πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος. id est, ut plenissimè in animis vestris spes confirmetur. Est enim charitas, sese bonis operibus demonstrans, certum electionis ac proinde spei certæ testimonium, Rom.8.14. & 2.Pet.1.10. Cæterùm paulatim accedit ad explicationem ordinis Melchisedeci, propositâ mentione Abrahæ primùm, ut ejus exemplo doceat ipsos perseverare: deinde ut doceat qua in re possint sese germanos Abrahæ filios declarare, tacitè præposterum in ea re ipsorum judicium reprehendens: præterea sibi molliorem aditum patefaciens ad sequentem historiam, in qua Melchisedecum Abrahæ cogetur anteponere.

12 *Patientem animum*, μακροθυμίαν. Propriè θυμὸς in hoc nomine *excandescentiam* declarat: quam qui cohibere potest, is μακρόθυμος dicitur, id est, βραδὺς εἰς ὀργήν, Jac.1.19. Hîc verò à consequente eum declarat, qui non iram modò sed etiam reliquos affectus novit compescere, & præsertim diffidentiam, ut mox de Abrahamo dicitur, vers. 15. ¶ *Hæreditario jure obtinent*, κληρονομούντων. De vi hujus verbi magnopere observanda, vide Matth.5.5. Vulgata legit, κληρονομησόντων, *qui hæreditabunt*. Ego de Patribus jam in cœlis agere hoc loco Apostolum non dubito.

14 *Certè*, ἦ μήν. Hebr. כי *chi*. Vulgata & Erasmus legunt εἰ μή, *nisi*: ut sit aposiopesis, cùm tamen כיאם *chiim* non sit in Hebræo contextu, Genes. 22. 17. ¶ *Benedicens benedicam*, εὐλογῶν εὐλογήσω. id est, cumulatissimè te beneficiis cumulabo. Hæc enim est emphasis istius suprà à nobis annotati Hebraismi, qui mox etiam repetitur.

17 *Ex abundanti*, περισσότερον, id est, ampliùs etiam quàm necesse esset, nisi hoc flagitaret hominum improbitas, qui nè jurato quidem Deo credunt. Hæc enim vis est τοῦ περισσοῦ hoc in loco, ut idem declaret περισσότερον atque ἐκ περιουσίας. Vulgata, *Abundantiùs*. Erasmus, *Eximiè*. ¶ *Fidejussit jurejurando*, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ. Sic puto hunc locum explicandum ut propiùs à Græcis absimus: alioqui dicendum erat, *Intervenit per jusjurandum*, pro διηγγύησε, ut opinor: sicut Ulpianus *interventorem* vocat eum qui fidejubet. Græcus scholiastes putat verbo μεσιτεύειν designari promissionem illam jam tum interventore Christo conceptam. quod sanè verum est. Hanc igitur expositionem si admittamus, interpretabimur ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, *Interposuit se cum jurejurando*. Vulgata & Erasmus, *Interposuit jusjurandum*.

18 *Per duas res*, διὰ δύο πραγμάτων. Nempe promissionem, & ei adjunctum jusjurandum. ¶ *Qui cursum eò corripuimus*, οἱ καταφυγόντες. Vulgata, *Qui confugimus*. Erasmus, *Qui huc confugimus*. Ego verò puto φεύγειν accipi pro συντόνως τρέχειν, ut etiam idem hoc verbum diximus exponendum Joan.10.23. & sumtam translationem à gymnicis ludis. quò spectant etiam vocabula κρατῆσαι, καταπεφευγότας & πρόδρομος. quam metaphoram fortasse non intelligens, potiùs quàm diversam scripturam secutus Syrus interpres, interposuit πρὸς αὐτόν, ut qui interpretetur, *qui confugimus ad eum*.

19 *Et ingredientem*, καὶ εἰσερχομένην. Translatio ab eo sumta est quòd eò certius est ac firmius anchoræ præsidium, quò altiùs fixa penetravit. Deinde ad ritum Pontificum allusit, qui in Sancta sanctorum semel quotannis ingrediebantur, qua de re infrà, 9.3.7. & hâc occasione ad intermissam Pontificis Christi cum Leviticis Pontificibus comparationem redit.

20 *Secundùm ordinem*, κατὰ τάξιν. id est, καθ' ὁμοιότητα, ut ipse Apostolus loquitur infrà 7.15. & explicat ibidem vers. 3. ut noverimus non Christum Melchisedeci, sed Melchisedecum Christi fuisse typum, tum in sese, tum in Sacerdotii adipiscendi similitudine, qualis quidem ipse nobis à Mose describitur. Itaque τάξις hoc loco non quampiam ordinis & personarum successionem, qualis in Aaronico sacerdotio, & qualem in Romana sede somniant pseudocatholici, sed analogiam typi & veritatis notat, pluribus mox explicatam.

ΚΕΦ. ζ.

Οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδὲκ, βασιλεὺς Σαλήμ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, ὁ συναντήσας Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων, καὶ εὐλογήσας αὐτόν·

2 ᾯ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν Ἀβραάμ, πρῶτον μὲν ἑρμηνευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα δὲ καὶ βασιλεὺς Σαλήμ, ὅ ἐστι βασιλεὺς εἰρήνης·

3 Ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος, μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν, μήτε ζωῆς τέλος ἔχων· ἀφωμοιωμένος δὲ τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ, μένει ἱερεὺς εἰς τὸ διηνεκές.

CAP. VII.

Nam hic * Melchisedecus rex *erat* Salem, Sacerdos Dei altissimi, qui occurrit Abrahamo revertenti à cæde regum, & benedixit ei:

Cui & decimas ex omnibus impartitus est Abraham: qui primùm quidem, ex interpretatione, dicitur rex justitiæ, deinde verò etiam rex Salem, quod est rex pacis:

Sine patre, sine matre, sine genere, nec initium dierum, neque vitæ finem habens: sed assimilatus Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.

CAP. VII.

Hic enim Melchisedec, rex Salem, Sacerdos Dei summi, qui obviavit Abrahæ regresso à cæde regum, & benedixit ei:

Cui & decimas omnium divisit Abraham, primùm quidem qui interpretatur rex justitiæ, deinde autem & rex Salem, quod est rex pacis,

Sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens: assimilatus autem Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.

* *Gen.* 14.18.

1 Explicans verba illa, *Secundùm ordinem Melchisedec*, quibus nititur illa comparatio Christi Pontificatus cum Levitico, primùm consideratur ipse Melchisedec ut Christi typus, cujus comparationis hæc sunt capita. Melchisedec fuit rex & sacerdos: talis revera est Christus unus. Fuit rex pacis ac justitiæ, talis est Christus unus revera. 3 Alius typus, Melchisedec proponitur spectandus ut principio & fine carens, cùm nec pater, nec mater, nec majores, nec mors ejus describantur: talis est revera Filius Dei, sacerdos nimirum æternus: quatenus Deus, ἀμήτωρ, ineffabiliter genitus: quatenus homo, ἀπάτωρ, ineffabiliter conceptus.

1 *Nam hic Melchisedecus*, οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδέκ. Ex tribus collationis capitibus, quæ exposuimus suprà 5.1. tertiū supererat, quo ostenditur Christum eo in primis excellere quòd Pontifex simul & Rex sit æternus. Deinde etiam objici poterat, Pontificem esse non posse qui ex Levitico genere non esset. Nunc igitur de hoc utroque differit, explicans quis sit ordo ille Melchisedeci, nempe æternus, & Levitico eminentior, & cum æterno regno conjunctus. quod ex singulis historiæ Melchisedeci circumstantiis probat, typum etiam illum Christi fuisse demonstrans. Est autem typi & veritatis hæc collatio. Ille fuit rex & sacerdos, ità etiam Christus. Ille rex fuit justitiæ & pacis vocatus, verè talis est Christus. Sic ille proponitur quasi & principio carens & fine, cujus nec pater, nec mater, nec majores, nec mors explicatur: talis revera est Christus. In his capitibus posita est collatio, quæ ad duo revocari possunt, nimirum ad duplex officium, & æternitatis speciem, cujus veritas in uno Christo fuit. De oblatione nulla certè mentio. nam nè hoc quidem ferre potest historiæ contextus. Utitur enim Moses verbo הוציא, *hotsi*, quod omnes norunt non posse aliud declarare quàm facere egredi, id est, depromere seu proferre. Deinde cui tandem hæc prolata sunt? ipsi certè Abrahamo. Hoc enim ostendit historiæ contextus: & eo subsidio valde recreatus est Abrahamus cum suis, defessus rediens è pugna. Sit ergò hæc allegoria quod ad oblationem attinet, una ex iis quas Patres per se excogitarunt, quibus tamen impietas illa postea excogitata nunquam in mentem venit. Certè summè sunt præfracti, qui, ad unicam illam ac repetitam Christi oblationem stabiliendam, idipsum usurpant quod Spiritus sanctus hoc in loco idcirco citavit, ut unâ, semel factâ, & nunquam ullo modo iterandâ, æterni & viventis Pontificis unici oblatione, omnes electos in æternum perfectè sanctificatos doceret. Ad hæc & illud accedit, quòd non jam Melchisedecum, sed panem & vinum volunt Christi figuram esse, quem ipsi rursum Patri re ipsâ offerant: nempe ut jam Melchisedecus non Christum, sed ipsos sacrificos repræsentet. Quid amplius? Quis illos non miretur de pane & vino hoc in loco rixari, apud quos tamen summa sit impietas dicere, panem & vinum ab ipsis Deo offerri? Observandum est autem ex hoc loco quàm religiosè sit nobis tractandum Dei verbum. Quod enim quispiam in Mose reprehenderet, nempe quòd de tanto viro tam paucis egerit, & iis quidem prætermissis quæ præcipuè videbantur historiæ leges requirere, ecce quantum mysterium adumbrat. Itaque à Spiritûs sancti scopo aberrant, qui curiosè inquirunt Melchisedeci genus, ac magis etiam ii qui perinde ac rem certam affirmant illum fuisse primum ex filiis Noah, qui & Sem dictus fuerit. Sed erant apertè fanatici, & totam hanc tractationem impiè evertebant Melchisedeciani, qui hunc fuisse Filium ipsum Dei tradebant, qui Abrahamo apparuisset, ac proinde pro historia nobis imaginarium quoddam visum constituebant. Eorum verò portenta auxit etiam impurum illud, & verè omnibus modis exsecrandum caput, omnium, inquam, quantumlibet absurdarum hæreseωn consarcinator Postellus, unus ex illa Antijesuitarum societate, aut conspiratione potiùs, quæ à paucis annis ex abyssi puteo erupit. ¶ *Et benedixit*, καὶ εὐλογήσας. Nempe solenni ac Sacerdotali benedictione. Erant enim Sacerdotes sicut ad sacrificandum, ità etiam ad benedicendum, à Deo constituti, Num.6.26. Denique benedictio significatur non privata sed solennis, & ab eo profecta per quem Dominus benediceret, ut apparet ex versiculo septimo. Adduntur autem ista in Claromontano codice, expuncto propterea nomine *Abrahā* in proximè sequente versiculo, καὶ Ἀβραὰμ εὐλογηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, *& Abrahamus fuit benedictus ab eo*. Nam utrumque participium συναντήσας & εὐλογηθεὶς est Hebræorum Benoni, sub verbo היה, pro συνήντησεν & εὐλογήθη. Neque verò hæc adjectio, quamvis nusquam alibi à me reperta, mihi improbatur: cùm hanc etiam collationis partem disertè postea explicet Apostolus.

3 *Sine patre*, ἀπάτωρ. Erasmus, *Ignoti patris*, & mox ἀμήτωρ, *ignotæ matris*, & ἀγενεαλόγητος, *ignoti generis*, non modò non expresso sed etiam depravato sensu: ut de ambiguitate taceam: Nam etsi non est natus Melchisedec sine patre aut matre, & proculdubio

culdubio etiam est mortuus, tamen quia David loquens de ipsius τάξει minimè illum considerat qualis in sese fuit, sed ut Christi sacerdotis æterni typum, idcirco dicitur ab Apostolo ἀπάτωρ & ἀμήτωρ, habitâ ratione descriptionis Mosis, qui perinde nobis eum proponit acsi repentè è cœlis delapsus esset, & mox eò se recepisset, nullâ ipsius majorum nec mortis mentione factâ. Ità enim oportuit illum nobis describi, ut æterni Pontificis nostri typus esset: sicut scitè admodum hunc locum his verbis expressit Syrus interpres, *Cujus nec pater nec mater scripti sunt in genealogiis.* Itaque si *ignoti patris* pro sine patre, & ἀμήτωρ, *ignotæ matris*, substitueris, vides Æternitatis typum tolli. Idem est de aliis sequentibus epithetis judicium. Ex his autem manifestè primùm colligitur adversùs Nestorianos, Christum Deum & hominem unicam esse personam, sicut unica persona fuit Melchisedecus ipsius typus: deinde adversùs Samosatenianos & Arianos veram esse Filii Deitatem, secundùm quam sit patri ὁμοούσιος, quamvìs à patris persona distinctus, utqui secundùm Deitatem nec matrem habeat, nec temporis initium aut finem; secundùm Humanitatem verò, non ex aliquo patris semine, sed ex Spiritu sancto sit conceptus, & initium quidem vitæ ac finem habuerit, sed in persona tamen æterni Filii ab ipso conceptionis momento substiterit. Denique contra Stancarianos rectè colligitur ex hoc typo, Sacerdotem, ac proinde Mediatorem, esse secundùm utramque naturam conjunctim, quamvìs in ipsa Sacerdotii functione distinguantur ut naturæ sic etiam earum propriæ actiones, quamvis ἀποτέλεσμα sit totius personæ: Deitate videlicet τοῦ λόγου agente quæ sunt divina; Humanitate, quæ humana sunt, in nostra redemtione, ut verè & scitè Leo disserit in epist. ad Flavianum. Cæterùm quod ad hoc dicendi genus attinet, exstat illius exemplum non dissimile apud Senecam epist. 109. ubi ait duos esse Romanos Reges, quorum alter patrem non habet, alter matrem. Nam, ait, de Servii matre dubitatur, Anci pater nullus, Numæ nepos dicitur. ¶ *Dierum*, ἡμερῶν. Hebraicè, ימים *jamim*, pro ævi, ac proinde Sacerdotii nec principium nec finem ab aliqua temporali neque temporaria ordinatione habens, ut Aaron, & ejus successores. ¶ *Assimilatus*, ἀφωμοιωμένος. Sic nimirum à Mose descriptus, acsi neque homo mortalis esset, neque ex mortali matre natus. quod cùm nulli possit competere qui sit tantùm homo ex hominibus (nam alioqui Adamus fuit ἀπάτωρ & ἀμήτωρ, utpote non natus sed factus) idcircò meritò dixit Apostolus illum fuisse peculiariter illius Filii Dei, non autem filiorum Dei, figuram indefinitè. Vide suprà, 6. 20. ¶ *Manet*, μένει. Quia nimirum neque mortuus, neque successorem habuisse à Mose dicitur. Christi verò Sacerdotium tale futurum dicitur à Davide, qualis nobis à Mose describitur Melchisedecus, addito propterea *æterni* epitheto.

4 Θεωρεῖτε δὲ πηλίκος οὗτος, ᾧ καὶ δεκάτην Ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀκροθινίων ὁ πατριάρχης.

5 Καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν Λευὶ, τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες ἐντολὴν ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν κατὰ τὸν νόμον, τουτέστι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, καίπερ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος Ἀβραάμ.

6 Ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραὰμ, καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκε.

7 Χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται.

8 Καὶ ὧδε μὲν δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν· ἐκεῖ δὲ, μαρτυρούμενος ὅτι ζῇ.

9 Καὶ (ὡς ἔπος εἰπεῖν) διὰ Ἀβραὰμ καὶ Λευὶ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται.

10 Ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν ὅτε συνήντησεν αὐτῷ ὁ Μελχισεδέκ.

11 Εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ τῆς Λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν (ὁ λαὸς γὰρ ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτητο) τίς ἔτι χρεία κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἕτερον ἀνίστασθαι ἱερέα, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν λέγεσθαι;

Spectate verò quantus hic *fuerit*, cui Abrahamus etiam ille Patriarcha dederit † decimas spoliorum.

Et ii quidem qui sunt ex filiis Levi Sacerdotium capessentes præceptum habent decimarum accipiendarum à populo secundùm Legem, hoc est à fratribus suis, licèt egressis ex lumbis Abrahami.

Is verò cujus genus ad illos non refertur, decimavit Abrahamum, & habenti promissiones benedixit.

Porrò sine ulla controversia, id quod minus est ab eo quod majus est benedicitur.

Atque hìc quidem homines qui moriuntur, decimas accipiunt: illic autem is de quo testatum est quòd vivat.

Et (ut ità loquar) in Abrahamo decimatus est etiam ipse Levi, qui decimas solet accipere.

Nam is adhuc in lumbis patris erat cùm occurreret Abrahamo Melchisedecus.

Porrò si consummatio per Leviticum Sacerdotium erat (nam sub hoc sancita Lex est populo) quid amplius erat opus alium exoriri Sacerdotem secundùm ordinem Melchisedeci, nec secundùm ordinem Aaronis dici?

Intuemini autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha.

Et quidem de filiis Levi Sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere à populo secundùm Legem, id est, à fratribus suis, quanquam & ipsi exierint de lumbis Abrahæ.

Cujus autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumsit ab Abraham, & hunc qui habebat repromissiones benedixit.

Sine ulla autem contradictione, quod minus est à meliore benedicitur.

Et hìc quidem decimas morientes homines accipiunt: ibi autem contestatur quia vivit.

Et (ut ità dictum sit) per Abraham & Levi, qui decimas accepit, decimatus est.

Adhuc enim in lumbis patris erat, quando obviavit ei Melchisedec.

Si ergò consummatio per Sacerdotium Leviticum erat (populus enim sub ipso Legem accepit) quid adhuc necessarium fuit secundùm ordinem Melchisedec alium surgere Sacerdotem, & non secundùm ordinem Aaron dici?

4 Alius typus, Melchisedec ratione sacerdotii fuit ipso Abrahamo superior, utpote quem decimarit, & cui ut sacerdos benedixerit: talis revera est Christus, à quo pendet ipsius Abrahami & omnium credentium sanctificatio, atque adeò quem ut omnium summum colere ac venerari omnes debent. † *Num.* 18.21. 8 Amplificatio duplex: una, Melchisedec decimas accipit, ut immortalis (quatenus videlicet typus est Christi, cùm nusquam commemoretur mors ipsius, & David eum proponat ut sacerdotem æternum) Levitici verò sacerdotes, ut mortales, cùm alii aliis succedant: altera, Levi ipse fuit decimatus in Abrahamo à Melchisedeco. Ergò Melchisedeci sacerdotium (id est Christi qui secundùm ordinem illius pronunciatur sacerdos æternus) præstantius est Levitico.
11 Tertius tractatus hujus epistolæ, in quo postquam Christum Prophetam, Regem & Pontificem esse comprobavit, nunc de omnium illorum munerum ratione ac præstantia distinctè differit, hæc omnia in aliis umbratilia fuisse ostendens, in Christo autem vera & perfecta. Incipit autem à sacerdotio, in quo etiam superior tractatio differat, ut sic omnia membra disputationis meliùs cohæreant: & primò imperfectum fuisse probat Leviticum sacerdotium, ex eo quòd alius sacerdos secundùm ordinem alium (id est diversæ regulæ ac formæ) tanto pòst tempore promittatur.

4 *Spectate*, θεωρεῖτε. Si excellentior fuit Melchisedec Abrahamo, quantò præstantior illo Christus, cujus ipse Melchisedec typus fuit? Duobus autem argumentis hæc præstantia Melchisedeci probatur, ipsius Abrahami confessione: nempe quia decimas persolvere, idque ut Dei altissimi Sacerdoti, & benedici quoque ut à Dei Sacerdote, certa sunt symbola ejus subjectionis cui nullam parem homines hominibus debent. ¶ *Cui*, ᾧ. mutavi structuram verborũ, ut particulam καὶ non ad decimam datam, sed ad Abrahamum dantem referam, ex eo quod mox dicitur ver. 7. & 9.

5 *Qui sunt ex filiis Levi*, οἱ ἐκ τῶν υἱῶν Λευί. Erasmus, *Qui sunt de numero filiorum Levi*: cujus interpretationis causam non video. Probat autem Apostolus, hanc decimarum oblationem signum esse subjectionis ab exemplo Levitarum: qui à cæteris tribubus hoc veluti tributum ex mandato Dei accipiant, quod ultrò Abraham Melchisedeco obtulerit. ¶ *Sacerdotium capessentes*, τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες. id est, sacerdotali obeundo muneri consecrantur, variis & minimè vanis plurimis ritibus divinitus in vetere fœdere præscriptis, ex quibus solam impositionem manuum invenio observatam, nec tamen præcisâ formulâ mandatam in Christianis Ecclesiis. ¶ *Egressis ex lumbis*, ἐξεληλυθότας. i. progenitis, ex Hebræorum idiotismo.

6 *Is verò*, ὁ δέ. A comparatis, Levitæ tantùm à fratribus decimas accipiunt: iste ab ipso Abrahamo patriarcha, quicum Deus sancierat fœdus. Ergò & ipso Levitico Sacerdotio præstantius est Melchisedeci Sacerdotium.

7 *Porrò*, &c. χωρὶς δέ, &c. De publica eâque sacerdotali benedictione loquitur.

8 *Atque hìc quidem*, καὶ ὧδε μέν. Alterum argumentum præstantiæ supra Levitas, quòd hi sunt mortales, Melchisedec ut æternus proponitur. ¶ *Quòd vivat*, ὅτι ζῇ. Silentium de morte accipit pro vitæ testimonio. Respicit enim (ut antè dixi) non ipsam Melchisedeci personam in sese, sed qualis proponitur à Mose in illius historiæ descriptione ordo ille Melchisedeci, cujus fit apud Davidem mentio.

9 *In Abrahamo*, διὰ Ἀβραάμ. Hìc manifestè ponitur διὰ pro ἐν, sicut annotavimus Rom. 4. 11. Est autem tertium argumentum collationis Melchisedeci & Levitarum, quòd ab ipsis Levitis in Abrahamo decimas acceperit, nedum ut nullum aliud fuerit Sacerdotium quàm Leviticum, aut ut Levitarum isti præstet.

10 *In lumbis patris erat*, ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν. Ergò, dixerit aliquis, Juda quoque ac proinde ipse Christus eâdem ratione dicetur à Melchisedeco decimatus. Respondeo verum hoc etiam esse de Juda cæterisque Abrahæ filiis, & indè ortis tribubus: sed Christum ex hoc numero eximi Davidis verbis, qui illum testatur fuisse non in Abrahami decimati, sed in Melchisedeci decimantis persona repræsentatum, ut æternum sacerdotem, non decimas dantem, sed accipientem.

11 *Porrò si consummatio*, εἰ μὲν οὖν τελείωσις. id est, Si reddere quenquam perfectum poterat Leviticum Sacerdotium. Hìc verò oportuerat novæ sectionis initium facere. Nam nunc primùm, absolutis omnibus quæ ad explicandam personæ Christi Regis, Prophetæ, & Pontificis præstantiam pertinebant, incipit de horum officiorum ratione differere: ut omnes veteris fœderis umbras doceat Soli cedere oportere. Id autem facit retrogrado prorsus ordine, nimirum nè tractatio de Sacerdotio abrumpatur. Nam in priore tractatione auspicatus à Regno, destitit in Sacerdotio: in ista verò posteriore exorsus à Sacerdotio, desinit in Regno. Ac de Sacerdotio quidem, in quo tota penè versabatur controversia, differit ab hoc loco usque ad cap. 12. vers. 18. De Prophetia tractat à cap. 12. vers. 18. usque ad ejusdem capitis vers. 25. De Regno, usque ad ultimi capitis initium. Indè demum ad peculiaria præcepta descendit. Dicturus igitur de Sacerdotii Levitici abrogatione, quærit si perfectum erat Leviticum Sacerdotium, cur alterum sit invectum, & quidem diversum: ut & imperfectum, & non supplendum, sed altero commutandum fuisse fateri cogantur. ¶ *Nec secundùm ordinem Aaronis*, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρών. Bene hoc addidit. nam alioqui non valeret consecutio, si novus tantùm esset Pontifex, non autem nova Sacerdotii ratio.

12 Μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης ὁ νόμου μετάθεσις γίνεται.
13 Ἐφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν, ἀφ' ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ.
14 Πρόδηλον γὰρ ὅτι ἐξ Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ Κύριος ἡμῶν· εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης Μωσῆς ἐλάλησε.
15 Καὶ περισσότερον ἔτι κατάδηλόν ἐστιν, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος,
16 Ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου.
17 Μαρτυρεῖ γὰρ, Ὅτι σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.
18 Ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές.

Mutato enim hoc Sacerdotio, necessariò quoque Legis mutatio fit.
Nam is de quo hæc dicuntur, ad aliam tribum pertinet, de qua nullus attendit altari.
Clarum est enim è Juda exortum esse Dominum nostrum: cui tribui nihil de Sacerdotio locutus est Moses.
Idque eò etiam ampliùs clarum est eò quòd ad similitudinem Melchisedeci exsurgit Sacerdos alius,
Qui non ex Lege, cujus præceptum est carnale, factus est *Sacerdos*, sed ex vi indissolubilis vitæ.
Testificatur enim ad hunc modum, ‖ Tu *es* Sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedeci.
Fit enim irritum præcedens præceptum, propter ipsius infirmitatem & inutilitatem.

Translato enim Sacerdotio, necesse est ut & Legis translatio fiat.
In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu est, de qua nullus altario præstò fuit.
Manifestum est enim quòd ex Juda ortus sit Dominus noster: in qua tribu nihil de sacerdotio Moyses locutus est.
Et ampliùs adhuc manifestum est, si secundùm similitudinem Melchisedec exsurgat alius Sacerdos,
Qui non secundùm Legem mandati carnalis factus est, sed secundùm virtutem vitæ insolubilis.
Contestatur enim, Quoniam tu es Sacerdos in æternum, secundùm ordinem Melchisedec.
Reprobatio quidem fit præcedentis mandati, propter infirmitatem ejus & inutilitatem.

12 Hæc novi sacerdotii institutione non tantùm declarari Levitici sacerdotii imperfectionem ostendit, sed etiam ipsum Leviticum sacerdotium cum hoc novo commutari: quoniam hæc duo simul constare non possint, cùm prior illa Levitica ordinatio tribum Juda excluderet, atque adeò ipsi Levi subjiceret; posterior autem ista sacerdotium in tribu Judâ collocet. 15 Nequis objiciat translatum quidem fuisse sacerdotium à Levi ad Judam, sed nihilominus idem manere, expendit simul & explicat illa Davidis verba; *In æternum secundùm ordinem Melchisedec*, ex quibus intelligitur diversa etiam sacerdotii ordinatio. 16 Diversitatem & præstantiam ordinationis Melchisedeci probat ex eo quòd Legale sacerdotium externâ & corporali unctione & ritu constabat: Melchisedeci verò æternum sacrificium ac merè spirituale describitur. ‖*Psal.* 110. 4. *Suprà* 5.6. 18 Nequis etiam objiciat adjectum fuisse sacerdotium posterius, ut simul conjuncta perfectum quiddam constituerent, probat posteriore abrogatum fuisse prius ut inutile, ex ipsa eorum natura. Quomodo enim illa corporalia & caduca nos sanctificarent vel sola vel cum alio?

---

12 *Mutato enim Sacerdotio*, μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης. Vulgata & Erasmus, *Translato enim Sacerdotio.* Apparet μετατιθεμένης hoc in loco rectiùs converti *mutato* quàm *translato*; & μετάθεσιν rectiùs *mutationem* quàm *translationem*: sicut etiam suprà, 6. 17, & 18. ἀμετάθετον dicitur quod nulli mutationi obnoxium est: ut etiam intellexit Syrus interpres voce שוחלפא *schuchalepha*, quæ mutationem vel etiam abrogationem potiùs declarat quàm translationem, nisi malimus illum legisse ἀθετουμένης, & ἀθέτησις, quòd eadem illâ voce interpretatur infrà, versu 18. Nam si *Translato* vertas, videri possit unum idémque, nempe Leviticum sacerdotium, mansisse, quamvìs à tribu Levi ad tribum Juda translatum. Sed cùm dicitur *mutatum Sacerdotium*, bene consequitur mutatam Legem, quæ prius Sacerdotium erexerat, & μετατίθεσθαι pro *Revocare* & *Mutare* frequentiùs etiam & elegantiùs quàm pro *Transferre* accipitur. Cæterùm duo proposuit Apostolus versu 12. Unum, Leviticum sacerdotium fuisse imperfectum, quod probavit alterius sacerdotii introducti adjectione. Nec enim perfecto quicquam fuerat adjiciendum. Alterum, talem hanc fuisse introductionem posterioris sacerdotii, ut non sit prioris illius supplementum, sed illud potiùs abroget, quoniam non tantùm sit alterum, sed etiam alterius diversíque prorsus ordinis. Quod enim alteri perficiendo adhibetur, sit ei consentaneum oportet. At istud posterius, teste Davide, est alterius τάξεως, nempe quale nobis à Davide in Melchisedeci typo spectandum proponitur, quod postea explicatur. ¶ *Legis*, νόμου. Id est τάξεως, sive ordinationis Leviticæ & Aaronicæ.

13 *Nam is de quo*, ἐφ' ὃν γάρ. Probatio prioris partis vers. 11. nempe Levitico sacerdotio novum alterum in alia tribu superinductum fuisse sacerdotium. ¶ *Attendit altari*, προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ. Id est, legalem illum cultum ex Lege administravit.

14 *E Juda*, ἐξ Ἰούδα. Fuit ergò Maria quoque ex familia Davidis, quamvìs Evangelistæ genus Christi ad Josephum deducant. Nec enim Apostolus ex vulgi errore ista scripsit, existimantis Christum ex Josepho natum. ¶ *Cui tribui*, εἰς ἣν φυλήν. Vel, *ad quam tribum.* Vulg. *In qua tribu.* Erasmus longiùs à Græcis recedens, *Quod ad hanc tribum pertineat.* Ego puto εἰς respondere literæ ל Hebræorum. ¶ *Locutus est*, ἐλάλησεν. Id est, præscripsit ex Dei mandato. Fuit enim Deus istorum autor, Moses tantùm interpres. Continet autem hic versiculus posterioris partis vers. undecimi probationem, quòd videlicet non modò sacerdotium alterum facit priori superinductum, sed etiam quòd posterius sit à priore prorsus diversum, ità ut ipsum aboleat: nequis videlicet stare hæc duo sacerdotia simul posse existimaret, ut ii dicebant qui Mosen cum Christo copulabant. Esse igitur istud ab illo prorsus diversum ex eo probat Apostolus, quòd David in istius sanctione nihil prorsus de iis commemoret quæ Levitico sacerdotio fuerant mandata: sicut etiam Melchisedecus (Christi typus) ità describitur sacerdos, ut neque altaris neque victimarum fiat mentio, in quo potiùs spiritualia cœlestiáque omnia proponuntur. Et hinc etiam patet quàm sint contra mentem Apostoli hallucinati, qui panem & vinum, Abrahamo & ejus copiis suppeditata, transformant in oblationem panis & vini, quam offerre Deo consueverit, nec tunc saltem Abrahamo occurrens obtulerit. Quòd si Melchisedeci typus huc usque protrahendus est, dixerim sanè in eo respondere hunc typum veritati, quòd ut Melchisedecus Abrahamo panem & vinum illius corpori refocillando præbuit, ità Christus ad æternam in nobis fovendam vitam, panis & vini sacramentis adhibitis, vero corpore sanguinéque suo nos pascat.

15 Idque *eò ampliùs*, &c. καὶ περισσότερον ἔτι, &c. Aliæ confirmationes ejusdem consecutionis. A modo consecrationis: Sunt enim in Aarone omnia externa & caduca: in ordine Melchisedec omnia spiritualia & æterna. A jurejurando, quod in illo nullum est, in isto adhibetur. Denique à præstantia infinita personæ Christi, quæ summa non esset si constitueretur duntaxat pro Aaronis adminiculo. Ut autem ex his probationibus quædam sunt ἄτεχνοι, tamen omnes simul junctæ demonstrationem prorsus necessariam efficiunt. ¶ Ex eo *quòd*, εἰ. Vulgata, *Si*: nimiùm obscurè. Ponitur autem εἰ pro ὅτι, ut apud Æschinem, ὀνειδιεῖς δέ μοι εἰ μὴ συνεχῶς, ἀλλὰ διαλείπων πρὸς τὸν δῆμον προσέρχομαι. pro ὅτι μή, ut etiam intellexit Syrus interpres. ¶ *Ad similitudinem*, καθ' ὁμοιότητα. Hic declarat quid significetur istis formulis κατὰ τάξιν & κατὰ νόμον. ¶ *Alius*, ἄλλος, τάξει videlicet non numero.

16 *Non ex Lege cujus mandatum sit carnale*, οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς. Id est, non ex ordinatione quæ infirma & caduca omnia præcipiat, sicut in Aaronis consecratione totóque illius præscripto munere factum est. Hoc enim suo more *carnale* vocat, quod epitheton libenter servavimus etiam in Pauli epistolis. At enim, dicet aliquis, nonne ipsius Dei mandato consecratus est Aaron? Fateor: sed ritus in consecratione adhibiti ostendunt non fuisse illud Sacerdotium à Deo institutum ut æternum esset. Contrà verò in Melchisedeco, typo illo Christi, Deus nihil ejusmodi adhibet, sed viva æternitatis imago elucet. Non est ergò simpliciter spectandus Deus loquens (utrobique enim loquitur: qua in re paria sunt aliquatenus duo ista Sacerdotia) sed ex iis quæ loquitur, æstimandum qualem utriusque Sacerdotii naturam Deus esse voluerit.

17 *In æternum*, εἰς τὸν αἰῶνα. Hic vis est argumenti, ut carnali mandato vis æternitatis opponatur. Sed duo opponet Judæus: unum, לעולם, *lebolam*, non semper declarare tempus æternum: alterum, eandem formulam Aaronis Sacerdotio plurimis locis tribui. Ego verò priori objectioni oppono quæ de Christi æterno regno sunt initio hujus epistolæ manifestissimè demonstrata, ut omnibus istis argumentis illa basis substerneretur. Posteriori autem oppono superiora & sequentia argumenta, ex quibus satis apparet, לעולם, *lebolam* in Sacerdotio Levitico aliter accipiendum quàm in isto Melchisedeci, prout quidem & ipsius persona & sacerdotium à Mose describitur, quò respexit David, ut suprà fuit explicatum. Nam alioqui dubium non est, Melchisedecum obtulisse Deo sacrificia externa: qualia patriarchæ jam indè ab initio mundi consueverant.

18 *Præcedens præceptum*, προαγούσης ἐντολῆς. id est, Levitici Sacerdotii, sive veteris pacti, quod à novo magis propriè distinguitur ἐντολῆς quàm διαθήκης appellatione. Est enim διαθήκης significatio ambigua, utpote quæ tum generaliter pro συνθήκῃ, tum specialiter pro Fœdere & pro Testamento quoque accipiatur. Non potest autem veteri διαθήκης nomen attribui, nisi pro pacto generaliter sumto intelligatur, sicut pluribus exposuimus Matth. 26. 28. Nam nec duo numero & re ipsâ diversa Fœdera reconciliationis statui possunt, quin totidem Christi constituantur: nec duo Testamenta, quin bis Christo moriendum fuerit, ut utrumque ratum esset, ex Apostoli argumento Hebr. 9. 16. Sed & indè absurdissimum istud consequeretur, nempe Fœdus sive Testamentum illud quod nos posterius appellamus, potiùs esse prius appellandum, & contrà; utpote quod & cum ipso Adamo fuit initum, Gen. 3. 15. & cum Abrahamo, Gen. 17. 7. annis antè Leviticum pactum 430. Galat. 3. 17. Denique nomine τῆς ἐντολῆς potiùs quàm διαθήκης non temerè usus est Apostolus, pulchrè exprimens in quo positum sit inter illa duo non fœdera nec testamenta, sed pacta, discrimen: in eo videlicet quòd prius illud positum sit in ritibus & observationibus externis, Evangelicum autem fœdus in iis sit positum quæ Christus pro nobis præstitit, verâ & unicâ fide ad integram nostram salutem apprehendenda, prout declarat Paulus, habitâ etiam in primis ipsius moralis legis ratione, integrâ penè epistolâ ad Romanos & ad Galatas, & specialiter

Gal. 3. à versiculo 9. ad 14. ¶ *Infirmitatem*, τὸ ἀσθενές. Notandum hîc in primis Apostolum hoc loco non adversùs Christi sacerdotii professos & totos hostes, sed adversùs eos disputare qui Leviticum cultum Christo adjungi volebant, ut qui docerent Christum absque circumcisione nihil prodesse, Act. 15. 1. quasi videlicet Christi sacerdotii vis ut in sese imperfecta à Levitico cultu penderet. Contrà verò docet Apostolus Leviticum sacerdotium fuisse in eo vero, id est, sacramentali sui usu, prorsus infirmum, sive ipsos sacerdotes, sive ea quæ præstabantur spectemus, quod postea plurimis argumentis probat. Deinde longiùs progressus, adversùs illorum hypothesin qui in ipsis Leviticis sacrificiis expiationem peccatorum ex opere, ut in Scholis loquuntur, operato constituebant, hoc errore millies jam olim à Prophetis reprehenso, testatur Leviticum illud sacerdotium, non jam ut infirmum, sed ut prorsus inutile & Christo repugnans habendum. Insignis est contrà hic locus, quo manifestè refelluntur tum qui Sacramentis sive veteribus sive novis minus tribuunt quàm par sit, quasi ludicræ quædam cæremoniæ fuerint, vel ad externam tantùm dignoscendam credentium societatem comparatæ; tum qui sacris illis signis aliam ullam vim quàm divinitus, & ad sacram & cœlestem usum constitutæ significationis tribuunt, eo quod est rei significatæ proprium ad signa non tantùm stultè, sed etiam impiè, & manifestissima cum idololatria, translato, & veri sacramentalis usûs effecto (quod est ipsius Christi & omnium ejus cœlestium illorum beneficiorum κοινωνίας obsignatio) à Spiritu sancto, cujus unius virtute id in nobis efficitur, ad ipsum quod vocant opus operatum, & aliud quidvis, accommodato. Sed & aliter & simpliciùs à nonnullis hic locus explicatur, ità videlicet ut Levitici sacerdotii τὸ ἀσθενές, quo umbræ illæ ante ipsius Christi videlicet adventum viguerunt in recto illarum usu; τὸ ἀνωφελὲς verò ad exhibiti Christi tempus referatur. Quicquid enim isti garrirent qui sacerdotium Leviticum cum Christo adjungebant, quis tandem post Christum exhibitum usus esse potuit ad eum qui jam advenerat significandum?

---

19 Οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος, δι' ἧς ἐγγίζομεν τῷ Θεῷ.

20 Καὶ καθ' ὅσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας.

21 Οἱ μὲν γὰρ χωρὶς ὁρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες· ὁ δὲ, μετὰ ὁρκωμοσίας, διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτὸν, Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

22 Κατὰ τοσοῦτον κρείττονος διαθήκης γέγονεν ἔγγυος Ἰησοῦς.

23 Καὶ οἱ μὲν, πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν·

24 Ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην.

25 Ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν.

26 Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος·

27 Ὃς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ· τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ, ἑαυτὸν ἀνενέγκας.

28 Ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν· ὁ λόγος δὲ τῆς ὁρκωμοσίας τῆς μετὰ τὸν νόμον, υἱὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον.

Nihil enim consummavit Lex, sed superintroducta spes potior, per quam appropinquamus Deo.

Etiam quatenus non absque jurejurando *superintroducta est*.

Nam illi quidem absque jurejurando Sacerdotes facti sunt: hic verò, cum jurejurando, per eum qui dixit ei, * Juravit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu *es* Sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec.

Tantò melioris pacti sponsor factus est Jesus.

Et illi quidem, plures facti sunt sacerdotes, quòd mors prohiberet eos permanere:

At iste, propterea quòd in æternum manet, habet Sacerdotium nunquam transiturum.

Unde & servare absolutissimè potest eos qui per ipsum accedunt ad Deum, semper vivens ut interpellet pro eis.

Talis enim nos decebat Pontifex, sanctus, ab omni malo remotus, sine labe, separatus à peccatoribus, & sublimior cœlis factus:

Cui non sit quotidie necesse, quemadmodum illis Pontificibus, † priùs pro peccatis propriis victimas offerre, deinde *pro peccatis* populi: hoc enim fecit semel cùm semetipsum obtulit.

Lex enim homines constituit pontifices infirmitate laborantes: at sermo jurisjurandi post Legem *concepti*, Filium *constituit* in æternum consummatum.

Nihil enim ad perfectum adduxit Lex, introductio verò melioris spei, per quam proximamus ad Deum.

Et quantum est non sine jurejurando.

Alii quidem sine jurejurando Sacerdotes facti sunt: hic autem, cum jurejurando, per eum qui dixit ad illum, Juravit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu es Sacerdos in æternum.

In tantum melioris testamenti sponsor factus est Jesus.

Et alii quidem, plures facti sunt sacerdotes, idcirco quòd morte prohiberentur permanere:

Hic autem, eo quòd maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium.

Unde & salvare in perpetuum potest accedentes per semetipsum ad Deum, semper vivens ad interpellandum pro eis.

Talis enim decebat ut nobis esset Pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & excelsior cœlis factus:

Qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, priùs pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi: hoc enim fecit semel, se offerendo.

Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem jurisjurandi qui post Legem est, Filium in æternum perfectum.

20 Aliud argumentum præstantiæ Sacerdotii Christi supra Leviticum, quòd illud sancitum sit jurejurando, hoc verò non itém. * *Psal.* 110. 4. 23 Aliud argumentum eòdem pertinens, Levitici Sacerdotes, utpote mortales, æterni esse non potuerunt: Christus verò ut æternus est, ità etiam æterno sacerdotio fungitur, pro iis efficacissimè intercedens qui per ipsum ad Deum accedunt. 26 Aliud argumentum, innocentia & puritas summa in Pontifice requiritur, quæ ipsum à peccatoribus segreget, pro quibus oblationem facit. Atqui Levitici Pontifices tales non invenientur, ut qui pro suis ipsorum peccatis primùm offerrent: sed unus Christus talis est, ideóque verus & unicus Pontifex. † *Lev.* 16. 11. 27 Aliud argumentum, quod tamen postea pertractabit, Levitici victimas repetitis vicibus, primùm pro se, deinde pro populo offerebant. Christus autem non pro se, sed pro aliis, non victimas sed seipsum, non sæpe sed semel, obtulit. Neque id mirum (inquit) videri debet, cùm illi sint infirmi, iste verò sit cum jurejurando Pontifex æternus consecratus. 28 Aliud argumentum à tempore, Posterioribus tolluntur priora.

---

19 *Consummavit*, ἐτελείωσεν. Rectè. Quinam enim Lex extra Christum considerata, qui eam pro nobis implevit, quenquam ad complementum, id est, ad vitam æternam adduceret, quos (si Moralem Legem hîc intelligimus) morti adjudicabat? sin verò de Cæremoniali Lege ista intelligamus (quod omnino faciendum est) non de hujus abrogatione propriè hîc agitur, cùm ea tota in cultu carnali & externo esset posita, ac ad cœlestem & Spiritualem vitam, quæ est Spei & Fidei Christianæ consummatio, neminem adduxisset. Genuina est igitur hæc hujus verbi interpretatio, non illa quam suprà refutavi 2. 10. ¶ *Sed superintroducta spes potior*, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος. Vulg. *Introductio verò melioris spei*: duplici errore. Nam particula δὲ hoc in loco planè idem declarat atque ἀλλὰ, ut quod Legi adimitur, meliori spei afficitæ tribuatur, sicut mox dicemus. Deinde introductio non declarat ἐπεισαγωγὴν, sed εἰσαγωγὴν, ut mox etiam declarabimus. Erasmus, *Verùm erat introductio ad spem potiorem*. perinde atque si usus hic fuisse Legis significetur, non ut perficeret, sed iter aliquod ad Christum ostenderet, qua de re pluribus disserui Gal. 3. 24. Ego verò sum amplexus eorum sententiam qui (ut arbitror) rectiùs hunc locum exponunt. Primùm enim sententia illa non cohæret cum iis quæ præcedunt & sequuntur. Adhuc enim in eo versatur autor hujus epistolæ ut doceat Leviticum Sacerdotium posteriore abrogatum: neque de prioris usu vel ullum adhuc verbum fecit, vel etiam facturus est ante sequentis capitis versiculum quintum. Deinde poscit omnino ratio Grammatices, ut δὲ accipiatur pro ἀλλὰ, & verbum ἐτελείωσε repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, non autem ut verbum aliquod extrinsecus assumatur: idque ità esse, non modò perspicuum facit ratio constructionis, sed etiam exemplis ex hac ipsa epistola petitis manifestè probatur. Sic enim prorsus hoc eodem cap. ver. 28. verbum καθίστησι, & infrà cap. 10. 27. verbum ἀπολείπεται repetendum est, ubi etiam simili prorsus ratione particula δὲ usurpatur. Præterea non sine causa scriptum est ἐπεισαγωγὴ potiùs quàm εἰσαγωγή. ἐπείσακτον enim vocant Græci quod aliunde est supra domestica invectum, ut cùm dicuntur Athenienses à Demosthene uti ἐπεισάκτῳ σίτῳ, id est, *frumento ex aliis regionibus importato*. Et Plutarchus in dial. πότερα τῶν ζώων, &c. τὸ ἐπείσακτον opponit τῷ συγγενομένῳ. Sic apud veteres ἐπεισόδιον dicebatur extrinsecus assumtum acroama, ut Ribittus (noster olim in academia Lausannensi collega) observavit, prolatis etiam ex Hermogene & Platone exemplis, quibus istius vocabuli declaratio confirmatur. quod cùm ità sit, sanè non video qui possit ἐπεισαγωγῆς nomen Legi, id est, Levitico sacerdotio tribui. Optimè verò Christi sacerdotio convenit, quòd videlicet non sit tanquam Levitici illius appendix, sed ei abolendo supervenerit. Quid si verò Legem dicamus ἐπεισαγωγὴν vocatam quòd ad figuram Melchisedeci adjuncta fuerit? Primùm repugnant rationes quas priore loco exposui, nempe series argumenti, & constructionis ratio: deinde res ipsa clamat (ni fallor) Sacerdotium Christi cum Levitico, non autem Melchisedeci & Legis figuras vel inter se vel conjunctim cum Christi veritate comparari. Ad hæc accedit quòd scriptum non est πρὸς ἐλπίδα κρείττονα, *ad spem meliorem*: sed ἐπεισαγωγὴ κρείττονος ἐλπίδος, *adjunctio spei melioris*, nempe ex manifesto Hebræorum idiotismo, pro ἐπεισαχθεῖσα κρείττων ἐλπὶς, id est, *superintroducta spes melior*, ut ego etiam converti, quo planior esset oratio. Neque etiam aliter Græcus scholiastes interpretatur, ut qui manifestè hoc referat ad posterius Sacerdotium quo prius abrogetur, quamvis ἀπὸ τοῦ κοινοῦ non repetat ἐτελείωσε, sed γίνεται quod planè est detortum, quamvis sic etiam hunc locum converterit Syrus interpres. Quòd si quis roget, cur *spei* nomine sit usus Apostolus de Christi Sacerdotio jam existente differens, respondendum est id ab ipso fieri, Psalmi verba explicante, pro temporis ratione quo est à Davide scriptus.

20 *Etiam quatenus*, καὶ καθ' ὅσον. Vulgata, *Et quantum est*: prorsus absurdè. Erasmus, *Atque hoc potiorem*, coactè. Usus est autem etiam suprà hoc argumento, sed aliorsum, nempe ut ex adjecto promissioni jurejurando constaret de ipsius præstatione certissimè futura. Hîc verò profertur idem argumentum ut

ut & de hujus sacerdotii æternitate, & prioris abrogatione nullo modo ambigatur. Hujus autem argumenti vis non in eo simpliciter sita est quòd Deus jurarit (juravit enim Deus de multis etiam non perpetuis futuris) sed ità ut spectetur tum quid adjecerit jurejurando, tum quid hoc jurejurando confirmare studuerit. Adjecit autem hæc verba, *Et non pœnitebit eum*, quibus significatur ejus rei immutabilitas. quò respiciens Paulus electionem & dona, quibus electos suos Dominus ad finem destinatum perducit, vocat ἀμεταμέλητα, Rom. 10. 29. Jurat autem æternitatem hujus sacerdotii disertis verbis, & quidem non secundùm illius Levitici formam, sed secundùm Melchisedeci typum.

21 *Nam illi quidem*, οἱ μὲν γάρ. Legenda est omnino particula causalis à Vetere interprete omissa.

22 *Melioris*, κρείττον☉. Nempe tum si res ipsa spectetur; pendebat enim Christi venturi promissio Abrahamo facta, & Cæremoniis Levitici sacerdotii (quatenus quidem erant non Legis occidentis, sed Christi exhibendi promissionum appendices) sancita, ab ejusdem reali exhibitione: quo respectu dicuntur umbræ fuisse quorum corpus erat Christus, Coloss. 2.17. tum habitâ patefactionis ratione, quæ multò evidentior fuit per ipsum Christum & ejus Apostolos mundo explicata. ¶ *Fœderis*, διαθήκης. Vulgata & Erasmus, *Testamenti*: quod non convenit huic loco. Neque enim in testamentis adhibetur fidejussor. Deinde etiamsi adhiberetur, quomodo idem esset testator & fidejussor? Infrà verò, ubi ad testamenti significationem alluditur, Christus manifestè sustinet testatoris personam. Vide Matt. 26. 28.

24 *Nunquam transiturum*, ἀπαράβατον. Id est, quod præterire non potest. Alioqui τὸ παραβαίνειν accipi ferè solet pro *Transgredi*. *Perpetuum* autem sacerdotium dicitur sacerdotis ipsius perpetui respectu. Nam alioqui sacerdotium quoque Leviticum videri quodammodo potuisset perpetuum, si perpetuò alii aliis ex Aaronis posteris successissent. Et tamen hoc restringendum est ad hujus mundi curriculi finem, tunc quoque, isto desituro Ecclesiastico ministerio mundano, ac proinde ipsius Christi quotidianâ illâ Mediatione, 1. Cor. 15. 24, & 28.

25 *Potest*, δύναται. Id est, idoneus est. Vide suprà, cap. 5. 2. Posita autem est vis argumenti in εἰς τὸ παντελὲς, id est, *absolutissimè*, & ità ut nihil ad eam salutem possit ampliùs desiderari. Itaque ubi Legis aliquod supplementum? ubi retentio pœnæ post remissam culpam? Vulg. *In perpetuum*. Erasmus, *Ad plenum*. ¶ *Ut interpellet*, εἰς τὸ ἐντυγχάνειν. Non dicit, *Ut offerat*; nam hoc semel fecit: sed superest altera sacerdotii pars, nempe interpellatio, quâ partim perenni sacrificii sui vigore nobis pacem obtinet, partim nos nonnisi in uno ipso placemus & exaudimur à Patre, tantisper dum Deus sit omnia in omnibus, 1. Cor. 15. 24, & 28.

26 *Ab omni malo*, ἄκακ☉. Vulgata, *innocens*. Non satis expressè.

27 *Hoc*, τοῦτο. Nempe quod obtulit sacrificium. Neque enim quod additur *pro peccatis suis*, &c. repeti debet ἀπὸ τοῦ λαοῦ. ¶ *Semel*, ἐφάπαξ. Magna est hoc in loco & aliis deinceps plurimis hujus adverbii emphasis. Significat enim quod semel factum est, ità absolutum fuisse ut repetere nullo modo sit necesse, imò verò sit nefas. Nec enim id fieri possit quin quod semel factum est, omni ex parte perfectum fuisse negetur. Est igitur prorsus blasphemum eorum dogma, quicquid de oblatione incruenta garriant, qui se dicunt quotidie Christum Patri re ipsâ in sacrificium offerre pro vivorum & mortuorum peccatis.

28 *Lex enim*, ὁ νόμος γάρ. *Legis* nomen ad id de quo agitur accommodandum est. Itaque in hac disputatione ad cæremonialem legem seu Leviticum sacerdotium restringitur, quod abrogatum esse docet. Suppeditat interim hæc doctrina firmam Sophisticæ doctrinæ refutationem. nam si abolitæ sunt umbræ quas Deus ipse in Ecclesia exstare voluerat, quo jure isti non cessant umbras umbris cumulare? nempe quia tenebræ tenebras amant. Deinde si justificandi vis penitus detrahitur ipsis Leviticis cæremoniis, etiam tum cùm in Ecclesia, ex ipsius Dei mandato, vigebant, quo jure ipsi in suis ἐθελοθρησκείαις summam pietatis collocabunt, quæ nè significationis quidem vim habent, cùm sint hominum commentum? ¶ *Sermo jurisjurandi*, ὁ λόγος τῆς ὁρκωμοσίας. id est, promissio Patris Christo facta cui additum est jusjurandum. ¶ *Post Legem* concepti, τῆς μετὰ τὸν νόμον. Vulgata, *Qui post Legem est*: ut videatur legisse ὁ μετὰ νόμον. ut legisse quoque apparet Syrum interpretem, eâdem manente sententiâ. Cæterùm, quòd hoc jusjurandum dicitur Legem secutum, vel respicit tempus illud quo David illud perscripsit (quamvìs tunc conceptum non fuit, sed ab æterno, ut 1. Pet. 1. 20, & alibi sæpe explicatur) vel ipsam potiùs æterni illius jurisjurandi exhibitionem, quâ ratione diximus etiam intelligendum esse dictum illud, *Ego hodie genui te*. Interim notandum est, Apostolum istius declarationis respectu à temporis ordine argumentari. Siquidem posteriore pacto æquum est ut prius abrogetur, si modò ista sunt ejusmodi ut simul consistere non possint, cujusmodi hæc esse antea demonstravit. Nam alioqui Lex annis post factam Abrahamo promissionem quadringentis lata illam non abrogavit, ut docet Paulus, Galat. 3. 17. ¶ *Consummatum*, τετελειωμένον. Vide suprà, 2. 10.

ΚΕΦ. η'.

Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς,

2 Τῶν ἁγίων λειτουργὸς, καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος.

3 Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρά τε καὶ θυσίας καθίσταται· ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον ὃ προσενέγκῃ.

4 Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ᾽ ἂν ἦν ἱερεὺς, ὄντων τῶν ἱερέων τῶν προσφερόντων κατὰ τὸν νόμον τὰ δῶρα,

5 Οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, καθὼς κεχρημάτισται Μωσῆς, μέλλων ἐπιτελεῖν τὴν σκηνήν, Ὅρα γὰρ, φησὶ, ποιήσῃς πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει.

6 Νυνὶ δὲ διαφορωτέρας τέτυχε λειτουργίας, ὅσῳ καὶ κρείττονός ἐστι διαθήκης μεσίτης, ἥτις ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται.

7 Εἰ γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος, οὐκ ἂν δευτέρας ἐζητεῖτο τόπος.

8 Μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς λέγει, Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινήν.

CAP. VIII.

Cæterùm eorum quæ dicimus *hæc* summa est, Talem *nos* habere Pontificem, qui consedit ad dextram throni majestatis illius in cœlis,

Sanctuarii minister, 2 ac veri illius tabernaculi quod fixit Dominus, & non homo.

Omnis enim Pontifex ad offerenda dona & victimas constituitur: unde necesse fuit hunc quoque habere quod offerret.

Nam si esset in terra, nè Sacerdos quidem esset, manentibus illis sacerdotibus qui secundùm Legem offerunt dona,

Ut qui exemplaris & umbræ cultum præstent rerum cœlestium, sicut divinitus dictum est Mosi, cùm esset absoluturus tabernaculum, * Vide enim, inquit, *ut* facias omnia ad exemplar quod ostensum est tibi in monte.

At nunc *noster ille Pontifex* tantò præstantiorem sacram functionem sortitus est, quantò præstantioris pacti est Mediator, quod præstantioribus promissis sancitum est.

Nam si prius illud tale fuisset ut nihil in eo posset requiri, haudquaquā fuisset secundo quæsitus locus.

Nam incusans eos inquit, † Ecce dies venient, dicit Dominus, cùm peragam cum domo Israel & cum domo Juda pactum novum.

CAP. VIII.

Capitulum autem super ea quæ dicuntur, Talem habemus Pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in cœlis,

Sanctorum minister, & tabernaculi veri quod fixit Dominus, & non homo.

Omnis enim Pontifex, ad offerendum munera & hostias constituitur: unde necesse est & hunc habere aliquid quod offerat.

Si ergò esset super terram, nec esset Sacerdos, cùm essent qui offerrent secundùm Legem munera,

Qui exemplari & umbra deserviunt cœlestium, sicut responsum est Moysi, cùm consummaret Tabernaculum, Vide, inquit, omnia facito secundùm exemplar quod tibi ostensum est in monte.

Nunc autem meliùs sortitus est ministerium, quantò & melioris testamenti Mediator est, quod in melioribus repromissionibus sancitum est.

Nam si illud prius culpâ vacasset, non utique secundi locus inquireretur.

Vituperans enim eos dicit, Ecce, dies venient, dicit Dominus, & consummabo super domum Israel & super domū Juda Testamentū novum

1 Paucis repetit illud ad quod omnia ista referenda sunt, nempe, habere nos Pontificem longè alium quàm Levitici illi sint, ut qui sit ad dexteram excellentissimi Dei in cœlos usque evectus. 2 Levitici fuerunt pontifices in terreno sacrario, Christus verò est in cœlesti. 2 Levitici in tabernaculo caduco sacerdotium suum exercuerunt: Christus autem tabernaculum circumfert longè allud, nempe suum corpus, quod Deus ipse æternum futurum compegit, ut explicabitur infrà 9. 11. 3 Rationem adfert cur corpore (quod vocat tabernaculum, quod Dominus fixit non homo) oportuerit præditum esse Christum, nempe ut haberet quod offerret: alioqui enim Pontifex non esset. Idem autem corpus est & tabernaculum & victima. 4 Rationem adfert cur dixerit Pontificem nostrum versari in cœlesti sacrario, non autem in terreno: Quoniam (inquit) nè si nunc quidem esset in terris, terreno sacrario ministraret, stantibus Leviticis sacerdotibus, cùm ii propter illum sint constituti, id est, ut sint illius perfecti exemplaris antitypi. Quorsum autem antitypi præsente ipso vero ac primario exemplari? * Exod. 25. 40. Act. 7. 44. 6 Aggreditur collationem Veteris ac temporarii fœderis, cujus sponsores fuerunt Levitici pontifices, cum Novo, cujus æternus sponsor est Christus, ut non modò istud esse illo omnibus modis præstantius, sed etiam illud per hoc abrogatum fuisse declaret. 7 Esse aliquod secundum fœdus, ac proinde prius illud non fuisse perfectum, probat ex Jeremiæ testimonio. † Jer. 31. 31, 32, 33, 34. Rom. 11. 27. Infr. 10. 16.

---

1 Hæc *summa* est, κεφάλαιον. In hoc dicendi genere vel nunquam vel certè raró adjiciunt verbum Græci, sed subaudiunt, ut in σημεῖον δὲ, τεκμήριον δὲ, & similibus. Κεφάλαιον autem possumus convertere vel *caput*, id est, scopum, & præcipuum illud quò omnia referuntur, quò videtur respicere particula ἐπὶ, vel *summam & compendium*: quod mihi aptius visum est. Utrovis autem modo accipiamus, eadem erit sententia. paucis enim repetitur illud ad quod referenda sunt omnia, ut attentiùs & majore cum fructu legantur sequentia. Vulgata, *Capitulum super ea quæ dicuntur*. prorsus ineptè.

2 *Sanctuarii*, τῶν ἁγίων. Vulgata & Erasmus, *Sanctorum*. ambiguè, sicut & Græca vox ambigua est. Sed ex iis quæ sequuntur, ac præsertim 9. 11. satis apparet nomine *Sanctorum* designari cœlos: sicut per *Tabernaculum* intelligitur corpus ipsum Domini. Cujus sui corporis idcirco dicitur minister, quia Deo & nobis sacerdos fuit solus & verus illud offerendo. Cur autem

dicatur

dicatur hoc Tabernaculum à Deo fixum, non ab hominibus, ibi explicabitur. Cæterùm versatur adhuc in eodem argumento noster hic autor: sed nunc per partes explicat quâ ratione dicatur abolitum vetus sacerdotium, nempe sicut rerum futurarum figuræ, postquam apparuit ipsa veritas, nullus jam est usus. Præparat tamen Hebræorum animos duplici argumento: uno ex ipsa Sacerdotii natura sumto, ut nihil crassum & terrenum de Christi Sacerdotio concipiant; altero ex Hieremia petito, qui disertè discrimen duarum pactionum explicat, & prioris quoque abrogationem, ac proinde etiam Tabernaculi & Sacerdotii veteris. Sunt enim ista inter se mutuâ relatione connexa.

3 *Omnis enim*, &c. πᾶς γὰρ, &c. Hoc connecto cum posteriore superioris versiculi parte, in qua mentio facta fuit veri Tabernaculi: quo nomine dixi non cœlum, sed corpus ipsum declarari. Adfert ergò causam cur oportuerit eum hominem fieri, nempe ut haberet quod offerret. Ità hunc locum explicat Græcus scholiastes, cui assentior. ¶ *Dona*, δῶρα. Vide suprà 5. 1. ¶ *Necesse fuit*, &c. ἀναγκαῖον ἔχειν, &c. Hoc dici de Christo, cui applicetur definitio Pontificis à fine sumta, liquet tum ex addita particula καὶ, tum ex eo quòd non τοῦτον scriptum est, sed τοῦτο. Sed in supplendo verbo post ἀναγκαῖον non convenit inter omnes interpretes. Nam Vetus interpres & Erasmus supplent ἐστὶ præsenti tempore: vertunt enim, *Necesse est ut hic etiam habeat aliquid quod offerat*. Eam verò interpretationem idcirco repudiavi quòd Christi jam peractam esse oblationem dixerit suprà, 7. 28 quamvis ejus efficacitatem perennem esse certum sit. Verùm de ipsa offerendi actione hîc agitur. Itaque præteriti temporis verbum supplendum fuit, ut nos fecimus. Non desunt tamen qui perinde explicent hunc locum acsi scriptum esset ἀναγκαῖον ἂν ἦν, *necesse esset*, ut sit hæc sententia, Cùm omnis Pontifex terrenus offerre debeat, Christum quoq; oportere habere quod offerat si terrenus esset Pontifex. Atqui nullam habet ejusmodi hostiam. Ergò terrenus non est, sed cœlestis. Sed dura est hæc ellipsis; & hâc ratione non deberet sequi μὲν γὰρ, id est *etenim*, in proximè sequenti versu, sed μὲν οὖν, *igitur*. Esset enim conclusio ex superiore argumento pendens. Deinde vera est & universalis (ut mihi videtur) illa definitio Pontificis, à qua etiam Christus nec potuerit nec debuerit eximi, cuíque adeò ità satisfecerit ut & longè præstantiorem victimam obtulerit, & perfectiore genere offerendi sit semel in æternum defunctus.

4 *Nam si esset*, εἰ μὲν γὰρ ἦν. Versiculum secundum diximus duo habere membra, nempe τὰ ἅγια & τὴν σκηνὴν, quæ nos distinximus ex cap. 9. 11. ità videlicet ut illo nomine cœlum significetur (ut infrà, 9. 24.) isto verò ipsum Christi corpus. Sicut ergò ad Tabernaculum retuli priorem versiculum, ità ad Sanctuarium, id est ad cœlum, putarim istum pertinere, cui terra opponatur, hoc modo. Dixi nostrum unicum Sacerdotem sedere nunc, & sacerdotio suo fungi in cœlis. Nam si in terra esset, Sacerdos non esset instar aliorum in sua functione permanentium, quoniam videlicet sacerdotium terrestre non est tribui Juda, ex qua Christus est ortus secundùm carnem, sed tribui Levi attributum. Itaque vel ipsum sacerdotem non esse, vel alios sacerdotio delectos ipsi cedere oporteret. At enim dices, Nonne Christus manente Levitico Sacerdotio versatus est nihilominus in terris verus Sacerdos? Fateor sanè, sed tantisper dum perageret oblationem quâ consecratus in cœlum introiret, ut illic perpetui Pontificis partibus fungatur pro nobis. ¶ *Manentibus illis sacerdotibus*, ὄντων τῶν ἱερέων. Vulg. *Cùm essent*. Nam vel non legit τῶν ἱερέων, vel neglexit. Erasmus, *Ubi sunt sacerdotes*. quæ interpretatio nec mihi videtur Græcis respondere, nec sententiam Apostoli exprimere. Nam ὂν hoc in loco declarat vigere, & quasi suum (ut ità dicam) esse conservare.

5 *Ut qui*, ὅστις. Occupatio est in his verbis. Quid enim obstabit, dixerit quispiam, quominus Christus sit Pontifex in cœlis, tribus autem Levi in terris? Respondet Apostolus viguisse in terris Leviticum sacerdotium, non ut archetypum cœleste, sed ut exemplar ad archetypi formam Mosi in monte (qui cœlorum typus fuit) demonstratam, tantisper dum nimirum veritas ipsa cœlestis terrestres typos abrogaret.

6 *Præstantioribus*, κρείττοσιν. Nempe quoniam figurabant ritus Levitici quod ipsi non præstabant, cùm credentium animos ad Christum venturum, sive ad novum pactum remitterent.

7 *Nam si*, εἰ γὰρ. Præparat Hebræorum animos audiendo Hieremiæ vaticinio, ut dixi vers. 2. Vocat autem fœdus ἄμεμπτον, in quo nihil meritò possit requiri, quod vertit Vulgata, *Culpâ vacasset*, admodum impropriè. Nec multò meliùs videtur Erasmus interpretatus, *in quo non posset reprehendi*. Nec enim fœdus ipsum potuit reprehendi, cujus autor erat Dominus, sed homines potiùs ejus violatores, ut mox sequitur: cui malo medetur Dominus novo inito pacto, quod Paulus vocat *Spiritum*, propter adjunctam Spiritûs sancti efficaciam, oppositum literæ, id est, mortuo per se & inani scripto.

8 *Cum domo Israel*, ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραήλ. Heb. את־בית ישראל *eth beth Jisrael*, id est, *cum domo Israel*. Si ἐπὶ servare libuerit, convertemus *Erga domum*. Vocat autem *domum*, totius regni quasi unam familiam. Erat verò tum (ut omnes norunt) in duas factiones scissum Davidis regnum, quas significat Propheta novi pacti interventu rursus conjunctum iri. Vulg. *Super domum*, &c.

---

9 Οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος.

10 Ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς· καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν.

11 Καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, Γνῶθι τὸν Κύριον· ὅτι πάντες εἰδήσουσί με, ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν.

12 Ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

13 Conclusio, Ergo posteriore novo tollitur prius antiquum: neque enim novum diceretur quod à vetere non differeret. Tollitur autem id demum quod est corruptioni obnoxium, ac proinde imperfectum.

13 Ἐν τῷ λέγειν καινὴν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην· τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ γηράσκον, ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.

Non secundùm pactum quod feci cum Patribus ipsorum, quo die prehendi manum ipsorum ut educerem eos ex Ægypto; nam ipsi non perstiterunt in illo meo pacto; & ego despexi eos, dicit Dominus.

Quamobrem hoc est pactum quod paciscar domui Israelis post dies illos, dicit Dominus, Indam Leges meas menti eorum & cordi eorum inscribam: & ero ipsis Deus, & ipsi erunt mihi populus.

Neque docebunt singuli proximum suum, & singuli fratrem suum, dicentes, Cognosce Dominum: nam omnes cognoscent me, ab eo qui pusillus fuerit inter eos, ad eum usque qui magnus fuerit inter eos.

Ero enim propitius injustè factis eorum, & peccatorum ipsorum & transgressionum ipsorum non recordabor ampliùs.

Dum novum dicit antiquavit prius: porrò quod antiquatur ac senescit, propè est ut evanescat.

Non secundùm Testamentum quod feci Patribus eorum, in die quâ apprehendi manum eorum ut educerem illos de terra Ægypti; quoniam ipsi non permanserunt in Testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus.

Quia hoc est Testamentum quod disponam domui Israel post dies illos, dicit Dominus, dando Leges meas in mentem eorum, & in corde eorum superscribam eas: & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum.

Et non docebit unusquisque proximum suum, & unusquisque fratrem suum, dicens, Cognosce Dominum: quoniam omnes scient me, à minore usque ad majorem eorum.

Quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum jam non memorabor.

Dicendo autem novum, veteravit prius: quod autem antiquatur & senescit, prope interitum est.

---

9 *Et ego despexi eos*, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν. Heb. ואנכי בעלתי בם *veanochi bahalthi bam*, id est, *cùm ego illis essem maritus*. Secutus est ergò autor hujus epistolæ Græcorum editionem, multò sanè propiùs quàm Evangelistæ omnes. Sed in re ipsa nihil est discriminis. Nec enim hîc vertitur cardo controversiæ. Meminit autem hujus expositionis etiam Rabbi David Kimchi, sed eam reprehendens, cui non assentior, dignus ipse potiùs reprehensione.

¶ 12 *Et transgressionum ipsorum*, καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν. Redundat hoc membrum, ut ex Hebræa veritate, & tum Syro, tum vetere Latino interprete apparet.

ΚΕΦ. Θ΄.

1 Distributio prioris tabernaculi, quod mundanum (id est caducum) & terrenum vocat, in duas partes, nempe in Sancta, & Sancta Sanctorum.

Εἶχε μὲν οὖν καὶ ἡ πρώτη δικαιώματα λατρείας, τό τε ἅγιον κοσμικόν.

2 Σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη ἡ πρώτη ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία, καὶ ἡ τράπεζα, καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται Ἅγια.

3 Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα, σκηνὴ ἡ λεγομένη Ἅγια ἁγίων.

CAP. IX.

Habuit igitur prius pactum etiam ritus cultûs & sanctuarium mundanum.

Tabernaculum enim apparatum fuit: prius quidem in quo *erat* candelabrum, & mensa, & propositi panes, quod Sancta vocant.

Post secundum autem velum, *erat* Tabernaculum quod vocant Sancta sanctorum:

CAP. IX.

Habuit quidem & prius justificationes culturæ, & sanctum seculare.

Tabernaculum enim factum est: primum, in quo erant candelabra, & mensa, & propositio panum, quæ dicitur Sancta.

Post velamentum autem secundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum:

---

1 *Prius* pactum, ἡ πρώτη. Erasmus, *Prius tabernaculum*, ἡ πρώτη σκηνή. & fateor pleraque Græca exemplaria jampridem ità habere: sed apparet ex Photio (omnium Græcorum interpretum, quos ego quidem viderim, acutissimo, cujus verba in Græcis scholiis citantur) irrepsisse *Tabernaculi* nomen, idque perperàm; cùm ex argumenti serie, & ultimo superioris capitis versiculo, facilè

facilè appareat subaudiendum esse *διαθήκης* nomen. Itaque non dubitavimus *σκηνὴ* expungere, Claromontani codicis, Syri interpretis, & Latinæ receptæ editionis autoritatem (aut veritatem potiùs ipsam) secuti. ¶ *Etiam*, *καί*. Hæc particula neque in Syro interprete legitur, neque in vetusto manuscripto codice Græco: & certè videtur expungenda, nisi non cum *ἡ πρώτη* sed cum *τὰ δικαιώματα* construas, ut nos fecimus. ut intelligamus, vetus illud pactum non fuisse merè spirituale, sed præterea totum illum externum cultum, & ejus instrumenta corruptibilia habuisse. ¶ *Ritus cultûs*, *δικαιώματα λατρείας*. Vel, *ritualem cultum*. nam conjunctim hæc legenda sunt, ex omnium veterum librorum fide. Quid autem *δικαιωμάτων* appellatione soleat intelligi diximus Luc. 1. 6. Vulg. *Justificationes culturæ*: quod nemo intelligat. Erasmus non minùs obscurè, *Justificationes cultûs*. ¶ *Et sanctuarium mundanum*, *τό, τε ἅγιον κοσμικόν*. Hebraicè מקדש *mikdasch*, quod *κοσμικόν*, id est, *mundanum*, vocat, terrenum videlicet & caducum, ut cœlesti & æterno opponat. Quidam de atrio populi accipiunt: quorum opinionem his de causis non amplector. Primùm, quia nusquam sic vocatur; & certè *κοσμικόν*, pro eo quod populo pateat, coactè explicatur. Deinde, sequens particula causalis ostendit distribui totum quiddam in suas partes. Postremò, nusquam fit mentio in hac collatione nisi duarum partium Tabernaculi, nempe prioris & posterioris: cùm tamen ex illa distributione tres partes numerari oportuerit. Neque enim huic nostro Scriptori propositum est integram Tabernaculi descriptionem persequi, sed ea duntaxat quæ ad Sacerdotalem functionem pertinebant, idque quatenus Christus per eam adumbrabatur. Vulgata, *Sanctum seculare*.

2 *Tabernaculum enim constructum fuit*, *σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη*. Observandum est in primis, hanc descriptionem non ad templum sed ad tabernaculum accommodari: quia nimirum noster hic Scriptor ea propriè quæ Moses secundùm exemplar ipsi in monte propositum fabricavit, cum rebus ipsis cœlestibus comparat. Hinc fit ut duorum velorum faciat mentionem, quæ describuntur Exod. 26. 33, & 36. cùm in templo unicum tantùm esset, cujus fit etiam apud Evangelistas mentio. Item unius tantùm mensæ, cùm decem in templo essent positæ. Ex quo illud quoque intelligitur, nomine *τῆς λυχνίας* unicum duntaxat illud candelabrum significari quod multas habebat lucernas: cùm alioqui in templo decem candelabra essent collocata. Nam quòd mannam & virgam Aaron videtur Arcâ includere cum tabulis lapideis, commodè interpretandum est. Neque enim manna & virga intra Arcam ipsam erant, sed proximè Arcam, ipsíque adeò commodâ aliquâ ratione adjuncta, cùm non legatur Dominus jussisse ut in Arca includerentur, sed ut coram se, id est, apud Arcam fœderis, collocarentur, Exod. 16. 34. Num. 17. 10. & 1. Reg. 8. 9. ¶ *Propositi panes*, *ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων*. Notanda hypallage pro *οἱ ἄρτοι τῆς προθέσεως*. ¶ *Quod Sancta vocant*, *ἥτις λέγεται ἅγια*. Provocabulum *ἥτις* ad *σκηνὴν* pertinet, non autem ad proximè præcedentia, & *ἅγια* scribendum est numero plurali, emphaseως causâ, ex Hebræorum more, non autem *ἁγία*, ut quidam codices habent depravatè. Itaque non rectè Vetus interpres convertit, *Quæ dicitur Sancta*.

3 *Sancta sanctorum*, *ἅγια ἁγίων*. קודש הקודשים *kodesch hakkodaschim*, pro sacrario sacratissimo, ut frustrà hîc sese torserit Augustinus. Sciendum est tamen infrà non observari hoc discrimen, sed simplici appellatione *τῶν ἁγίων*, id est *Sanctorum*, significari hoc adytum: prius autem generali nomine *Tabernaculum* dici, ut vers. 11, 12, 21, 24, 25.

---

4 Χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατήριον, καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης περικεκαλυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ, ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης.

5 Ὑπεράνω δὲ αὐτῆς Χερουβὶμ δόξης, κατασκιάζοντα τὸ ἱλαστήριον· περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν κατὰ μέρος.

6 Τούτων δὲ οὕτω κατεσκευασμένων, εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διαπαντὸς εἰσίασιν οἱ ἱερεῖς τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντες.

7 Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεύς, οὐ χωρὶς αἵματος, ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων·

8 Τοῦτο δηλοῦντος τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδόν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς ἐχούσης στάσιν.

9 Ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, καθ᾽ ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται, μὴ δυνάμεναι κατὰ συνείδησιν τελειῶσαι τὸν λατρεύοντα,

10 Μόνον ἐπὶ βρώμασι, καὶ πόμασι, καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς, καὶ δικαιώμασι σαρκός, μέχρι καιροῦ διορθώσεως ἐπικείμενα·

Aureum habens thuribulum, & Arcam Pacti undique circumtectam auro: in qua, *erat* urna aurea habens manna, * & virga illa Aaronis quæ germinavit, † & tabulæ illæ Pacti.

‖ Supra hanc autem *arcam erant* Cherubim gloriosi, obumbrantes propitiatorium, de quibus non est nunc dicendum singulatim.

His verò sic constructis, in prius quidem Tabernaculum quovis *tempore* ingrediuntur Sacerdotes qui cultus obeunt:

In secundum autem, semel quotannis solus Pontifex, non absque sanguine quem offert pro seipso & *pro* populi erratis:

Hoc declarante Spiritu sancto, nondum factam fuisse manifestam ad Sacrarium viam, priore Tabernaculo adhuc consistente.

Quod *erat* exemplar pro tempore illo tunc præsente, quo dona sacrificiáque offeruntur, quæ non possunt in conscientia consummare cultorem,

In cibis duntaxat, & potionibus, & diversis ablutionibus, ac ritibus carnalibus, usque ad præstitutum tempus directionis imposita:

Aureum habens thuribulum, & arcam Testamenti circumtectam ex omni parte auro, in qua urna aurea habens manna, & virga Aaron quæ fronduerat, & tabulæ Testamenti.

Supérque eam erant Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorium: de quibus non est modò dicendum per singula.

His verò ità compositis in priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes:

In secundo autem, semel in anno solus Pontifex, non sine sanguine quem offert pro sua & populi ignorantia:

Hoc significante Spiritu sancto, nondum propalatam esse sanctorum viam, adhuc priore tabernaculo habente statum.

Quæ parabola est temporis instantis, juxta quam munera & hostiæ offeruntur, quæ non possunt juxta conscientiam perfectum facere servientem,

Solummodo in cibis, & in potibus, & variis baptismatibus, & justitiis carnis, usque ad tempus correctionis impositis.

* *Num.* 17. 10.
† 1. *Reg.* 8. 9. 2. *Paral.* 5. 10.
‖ *Exo.* 15. 12.

6 Jam accedit ad sacrificia, quæ dividit in illa quotidiana, & illud annuum ac solenne, in quo solus Pontifex in Sancta Sanctorum, semel tantùm quotannis, penetrans cum sanguine, pro se & populo offerebat. 8 Ex illo ritu annuo colligit ejusmodi sacrificiis non fuisse patefactam viam in cœlum, quod per Sancta Sanctorum adumbrabatur. Cur enim Pontifex solus eò ingrediebatur, cæteris exclusis, idque ut ibi tum pro suis tum pro aliis offerret, & postea rursus Sancta Sanctorum occludebat? 9 Objectio, Si non aperiebatur iter in cœlum illis sacrificiis (id est si cultores per illa non expiabantur) cur ergò ritus illi usurpabantur? Nempe ut homines ad illud exemplar spirituale, nempe ad Christum, revocarentur, suo adventu omnia illa correcturum. 10 Alia ratio, cur illa non potuerint cultoris conscientiam mundare; quoniam videlicet externa erant & carnalia sive corporea.

---

4 *Thuribulum*, *θυμιατήριον*. Quidam convertunt *aram suffitûs*. Atqui illam constat fuisse in atrio sacerdotum, proximè velum. alioquin quomodo adolevissent singulis diebus suffitum, si semel duntaxat quotannis fas erat in Sancta Sanctorum ingredi, idque soli Pontifici maximo? Et sanè nulla est hujus thuribuli apud Mosen mentio, sed ex Josephi adversùs Appionem lib. 2. adjungitur altari suffitûs. Itaque suspectus est mihi locus iste, sic tamen explicandus, cùm omnes codices Græci & Syrus interpres hanc scripturam probent, ut Pontifex dicatur in Sancta Sanctorum ingrediens, proprium habuisse aureum thuribulum, quod in adyto ad hunc usum peculiarem servaretur.

5 *Propitiatorium*, *τὸ ἱλαστήριον*. Hebr. כפורת *chapporeth*. Sic enim vocant Hebræi Arcæ fœderis operculum, quod Græci habitâ ratione verbi כפר *chapar*, à quo deducitur, *ἱλαστήριον* converterunt.

7 *Pro seipso*, *ὑπὲρ ἑαυτοῦ*. Hoc annuum & solenne sacrificium, tum pro sui, tum pro populi reconciliatione, obibat Pontifex maximus die decimâ septimi mensis, ut scribitur copiosè Levit. 16. Notandum est autem diligenter quod disertè dicitur Pontifex pro seipso orasse. ¶ *Erratis*, *τῶν ἀγνοημάτων*. Hebr. שגיאום *schegbioth*, quo vocabulo omne genus peccati significant. Nam etiamsi quis voluntariè peccet, inest tamen aliquis error conscientiæ quam Satanas fascinavit. Vulg. & Erasmus, *Ignorantiis*, obscurè, & nimiùm etiam angustè.

8 *Hoc declarante*, *τοῦτο δηλοῦντος*. Bene colligit. nam si sacrificia quæ in Tabernaculo sacerdotum quotidie fiebant habuissent vim reconciliandi, quorsum oportuisset semel in anno solum Pontificem maximum, manente foris toto populo, in Sanctum Sanctorum ingredi, & solenni sanguinis aspersione sese ac totum populum expiare? Sic igitur adumbrabat Spiritus sanctus nondum apertam esse viam in Sacrarium, stante priore Tabernaculo, in quo sacrificia peragebantur, id est prioris Tabernaculi sacrificiis nondum patefactum fuisse cœlum, quod per sacrarium illud intimum repræsentabatur. Nam *Sancta* dicit quæ paulò antè *Sancta Sanctorum* vocarat: quo modo etiam Moses ipse loquitur Levit. 16. 2. & fortasse quamvis scriptum esset *τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων*, alterum putarunt descriptores imperiti redundare. Malè igitur nonnulli *τῶν ἁγίων*, quod vertit Vulg. *Sanctorum*, ad sanctos ipsos retulerunt, qui fuerunt à cœlesti domicilio exclusi ante Christi ipsius in cœlos ingressum. Hinc sinus Abraham extra cœlos collocatus, quem tandem Scholastici *Limbum* vocarunt, huc detorquentes Christi ad Inferos descensum, ac propterea Limbum statuentes Inferni contignationem superiorem: cùm tamen sursum collocetur sinus Abrahami, Luc. 16. 23. Sed & eâdem audaciâ de suo Limbo interpretantur Carcerem de quo loquitur Petrus, 1. Petr. 3. 19. Ubi tamen de solis pridem mortuis incredulis agitur, quibus Christus non certè in carne, sed in Spiritu per Noachum evangelizavit, ut & aliis per Prophetas, Hebr. 1. 1. Atqui non de ipsis Patribus hîc agit Apostolus, quos non est dubium in eandem felicitatem, quamvis fortasse non parem, tunc fuisse receptos; sed vetus Pactum comparat cum novo.

9 *Quod erat exemplar*, *ἥτις παραβολή*. Vulg. *Quæ parabola est*: quod nemo facilè intelligat. Erasmus, *Quæ erat similitudo*: nè sic quidem satis rectè. Nam *ἥτις* referendum est ad *σκηνὴν*,

id est, ad *Tabernaculum*. Deinde παραβολὴ hoc loco nihil aliud quàm *typum & exemplar* declarat, id est, משל *maschal*. ¶ *Pro tempore praesenti*, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, id est, παρόντα, ut mihi quidem videtur Erasmus rectè convertisse. Praesens verò tempus accipe, ipsius Tabernaculi respectu: acsi diceret, Pro eo tempore quo vigebat illud exemplar. Vulgata, *Temporis instantis*. ¶ *Quo*, καθ᾽ ὃν, id est ἐν ᾧ. In quibusdam tamen exemplaribus & Graecis etiam scholiis legitur καθ᾽ ἥν, ità ut suppleri possit σκηνὴ, *Tabernaculum*, vel παραβολὴ, *exemplar*, ut convertas, *In quo Tabernaculo*, vel, *Secundùm quod exemplar*. Quòd si alteram ex his duabus interpretationibus sequamur, tum licebit convertere εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστῶτα, *ad instans usque tempus*, quo videlicet futurum erat ut ipsa veritas apparens tolleret illud exemplar. ¶ *Offeruntur*, προσφέρονται. Videbatur potiùs dicendum προσεφέροντο, *offerebantur*, quomodo etiam Graecus scholiastes interpretatur: sed apparet Apostolum usurpare tempus praesens, sive quòd de re ipsa loquatur, nullâ habitâ circumstantiae temporis ratione; sive quòd hanc epistolam stante adhuc Templo scriptam appareat, ut annotavimus suprà 5. 1. ¶ *Consummare*, τελειῶσαι. Vulgata, *Perfectum facere*: quod non probo. Etsi enim idem est perfectus qui & consummatus, ut meritò τελειοῦν sic possimus interpretari; qua de re diximus, Luc. 13. 32. tamen sic videretur in hoc argumento, Legi Justificationis, ac proinde conferendae salutis, virtus detrahi: non quòd illam inchoare, & aliquatenus cultoribus suis praestare nequiret, sed quòd duntaxat illam complere & perficere non posset, quâ ratione sequeretur Evangelium & Christum Legi, tanquam ejus supplementum, supervenisse, ut illi contendebant, qui propterea baptizatos circumcisos, Legales adhuc umbras observari oportere tradebant, Act. 15. 1. His autem sese opponens Apostolus, *Si circumcidamini* (inquit) *Christus vobis nihil proderit*, Gal. 5. 2. Quid igitur iis facias, qui hodie illorum in Lege caeremoniali errorem in stabiliendis, & Christi meritis adjungendis operum Legis moralis, imò etiam traditionum suarum meritis, non solùm superstitiosè sed etiam impiè tam pertinaciter tuentur? Vide suprà 7. 18.

10 *Ritibus carnalibus*, δικαιώμασι σαρκός. Vulgata, *Justitiis carnis*. Erasmus, *Justificationibus carnis*. Uterque nimis obscurè. Castellio convertit *Institutis humanis*, non modò falsâ & ineptâ, sed etiam periculosâ interpretatione. Diximus autem aliquoties, δικαιώματα dici quae à Latinis *ritus* (externae videlicet quaedam caeremoniae) dicuntur. Additur *carnis* epitheton sacris Scriptoribus peculiare, quod ut intelligatur, sciendum est in primis hìc non agi de hominum traditionibus, sed de caeremoniis à Deo constitutis, ut rerum spiritualium tesserae essent ac symbola, quae generali vocabulo dicta sunt à Latinis Theologis *Sacramenta*, quae quo respectu carnalia dicantur, id est, in rebus crassis & terrenis posita, quaeque animam usque non pertingant, diximus suprà, capite septimo, versu decimooctavo. ¶ *Directionis*, διορθώσεως. Vulgata, *correctionis*: quam vocem, ut duriorem repudiavi, quamvis utcunque excusari possit. διορθοῦσθαι verò meritò dicuntur quae rectà ad suum scopum diriguntur, cùm illa antea eodem quidem sed sinuoso quodam ambitu tenderent: sicuti diversâ quidem, sed eôdem spectante, metaphorâ, dicit Paulus, nos retectâ nunc facie in Christo contemplari, quod Patres in Mose velato intueri non poterant. ¶ *Imposita*, ἐπικείμενα. Rectè. Fuerunt enim oneris instar, quod nobis Christus exemit, ut declarat Petrus, Act. 15. 10. Sed hìc variat scriptura: legit enim Vetus interpres ἐπικειμένοις, *impositis*, ut cohaereat cum δικαιώμασι. Habent tamen codices nostri omnes ἐπικείμενα. quod tamen parum videatur cohaerere. Pendent enim haec à praecedenti versiculo, ubi δυνάμεναι scriptum est, non δυνάμενα. Itaque in uno vetusto codice pro δικαιώμασι scriptum invenimus δικαιώματα, ut sit constructio δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται μὴ δυνάμεναι, &c. καὶ δικαιώματα ἐπικείμενα, &c. Ego malim in priore versiculo legere δυνάμενα, vel in isto ἐπικείμεναι. Sed haec, quod ad sententiam ipsam attinet, nullius sunt momenti.

---

11 Jam aggreditur figurarum explicationem, ac primò quidem Leviticum pontificem comparans cum Christo (id est figuram cum re) huic tribuit futurorum bonorum administrationem (id est aeternorum) in quae illa carnalia respiciebant.

11 Χριστὸς δὲ παραγενόμενος ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειοτέρας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, τουτέστιν, οὐ ταύτης τῆς κτίσεως,
12 Οὐδὲ δι᾽ αἵματος τράγων καὶ μόσχων, διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος, εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ ἅγια, αἰωνίαν λύτρωσιν εὑράμενος.
13 Εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δαμάλεως ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, ἁγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα·
14 Πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν προσήνεγκεν ἄμωμον τῷ Θεῷ, καθαριεῖ τὴν συνείδησιν ὑμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων εἰς τὸ λατρεύειν Θεῷ ζῶντι;

Adveniens autem Christus Pontifex futurorum bonorum, * per majus & perfectius Tabernaculum non manufactum, id est, non hujus structurae,
Neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem, ingressus est semel in Sacrarium, aeternam redemtionem adeptus.
* Nam si sanguis taurorum & hircorum, & cinis juvencae aspergens iniquitatos, sanctificat ad carnis puritatem:
Quantò magis † sanguis Christi qui per Spiritum aeternum seipsum obtulit inculpabilem Deo, emundabit conscientiam vestram à mortuis operibus, ‖ ad colendum Deum vivum?

Christus autem assistens Pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius Tabernaculum non manufactum, id est, non hujus creationis.
Neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem, introivit semel in Sancta, aeternâ redemtione inventâ.
Si enim sanguis hircorum & taurorum, & cinis vitulae aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis:
Quantò magis sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam vestram ab operibus mortuis, ad serviendum Deo viventi?

a Alia collatio Tabernaculi prioris corruptibilis cum posteriore (id est cum humana Christi natura) quae est verum Dei templum incorruptibile, in quod est ingressus Filius Dei, sicut Levitici pontifices in alterum illud caducum. 12 Alia collatio sanguinis victimarum cum Christo: Levitici per illa sua Sancta, in suum sacrarium penetrantes, sanguinem corruptibilem offerebant in unum annum duntaxat; Christus verò sanctum illud suum corpus ingressus, per illud in ipsum coelum penetravit, cùm suum ipsius sanguinem purissimum in aeternam redemtionem obtulit. Idem enim Christus & pontifici, & tabernaculo, & sacrificiis, & victimis ipsis correspondet, ut figuris veritas, ut idem sit & pontifex, & tabernaculum, & victima, eáque omnia verè & in aeternum. * *Lev. 16. 14. Num. 19. 4.* 13 Si externa sanguinis & cineris animalium aspersio verum & efficax fuit purgationis symbolum, res ipsa ac praesens veritas, illis externis sacramentis olim adumbrata, quantò magìs hoc ipsum praestabit, id est sanguis ejus qui sic est sanguis hominis, ut sit etiam Filii Dei sanguis, ac proinde aeternâ vivificandi virtute praeditus? † *1. Pet. 1. 19. 1. Joan. 1. 7. Apoc. 1. 6.* ‖ *Luc. 1. 74.*

---

11 *Adveniens autem*, &c. παραγενόμενος δὲ. Hactenus de structura Tabernaculi, cum brevi praeparatione: nunc collationem aggreditur Christi cum Levitico Pontifice, cum Tabernaculo priore, cum ipsis denique sacrificiis ac victimis (haec enim omnia illum unum adumbrarunt) & Sanctuarii, id est, posterioris Tabernaculi, cum coelo, in quo noster nunc est Pontifex aeternus. ¶ *Per majus*, διὰ τῆς μείζονος. id est, praestantius & excellentius. quod & statim explicat, cùm addit καὶ τελειοτέρας, *& perfectius*. Caeterùm cùm hìc manifestè distinguat Tabernaculum à Sacrario, ut qui dicat Christum per Tabernaculum ingressum esse in Sacrarium; Sacrarium autem manifestè interpretetur coelum infrà v. 24. non potest quadrare eorum interpretatio qui *Tabernaculi perfectioris & non manufacti* nomine coelos intelligunt: quia perabsurdè diceretur per coelum ingressus esse in coelum, quod & ipsum suprà annotavimus, 8. 2. Itaque prorsus assentior doctissimo interpreti, qui *Tabernaculi* appellatione intelligit humanam Christi aeterni Dei naturam: eâdem prorsus ratione quâ comparatur etiam velo, infrà, 10. 20. Sicut enim oportuit Pontificem Leviticum ingredi in Tabernaculum prius, & ibi in altari holocausti, expiationis sacrificio solenni quotannis peracto die septimi mensis decimâ, deinceps in Sacrarium usque, ubi erat ipsius majestatis Dei symbolum, introire; ità Filium illum Dei aeternum oportuit (ut veri Pontificis partibus fungeretur) in humanam naturam nunquam dimittendam ingredi: in qua non ut hospes, sed ut civis, nec virtute solâ, sed corporaliter habitans, postquam seipsum sanctificasset, sacrificium illud perageret, & coelos tandem nobis praeiens ingrederetur. Itaque per corpus suum Christus sanctificatus & passus, in coelum nobis iter fecit, & per illud ipsum nunc in coelo pro nobis intercedit. Unde etiam ipse sese *templum* vocat, Joan. 2. 19, & 21. in quo videlicet tota divinitatis plenitudo corporaliter habitavit, Col. 2. 9. ut nihil hìc habeat Nestorius quod obganniat. Videtur autem interpretes plerosque fefellisse, quòd non consideraront unicum Christum multis exemplaribus respondere, nempe & ipsi Pontifici, ut qui seipsum obtulerit; & Tabernaculo, per quod iter fecerit ad sacrificium, & à sacrificio in coelum; & victimis quoque, ut mox subjicitur. Neq; alteram interpretationem juvat quòd haec eadem de coelo dicantur infrà, v. 24. Nam oportuit, ut Tabernaculo, sic etiam Sacrario aliquid non manufactum opponi, ut coelestis veritas terrenis exemplaribus per omnia responderet. Verùm (dicet aliquis) quomodo dicitur Christi corpus nec manufactum, nec hujus structurae? Nempe ut opponatur structurae Tabernaculi, quod ex rebus mortuis, putà auro, aere, argento, ligno, pellibus, & caeteris id genus non fabricâ naturali sed artificiosâ structum erat. Deinde (ut suprà dixit, 8. 2. optimus sui interpres) quia non homo quisquam sed Deus vivum illud Tabernaculum fixit, id est, Christi humanitatem condidit, aptavit, sanctificavit, ut nobis esset vivifica. Nam verè quidem humanum corpus assumsit aeternus ille Dei filius, sed vi unius Spiritûs sancti conceptum, & animam quidem veram, sed singulare & excellentissimum unius Dei opificium, Deus ipse denique à seipso caro factus est. Annon igitur mirum hìc Tabernaculum habemus?

12 *Per sanguinem*, δι᾽ αἵματος. Nunc comparatur Christus cum Pontifice & cum victimis. Fuit enim idem per victimam repraesentatus, qui per Tabernaculum & Pontificem. Peculiariter autem fit *sanguinis* mentio, qui Deo uni reddebatur: ut quo vesci nemini liceret, & cujus etiam in hoc solenni sacrificio peculiaris erat usus, ut mox explicatur. ¶ *Hircorum & vitulorum*,

τράγων

τράγων καὶ μόσχων. Rectè omnino. Adhibebatur enim in hoc reconciliationis anniversario sacrificio duplex victima, juvencus & hircus, ut Levit.16. copiosè explicatur: quia tum pro se tum pro populo sacrificabat Pontifex. Utitúrque plurali numero, quia singulis annis repetebatur. Sunt igitur hæc collationis capita: Pontifex Leviticus alienum, eúmque pecuinum sanguinem offerebat: Christus verus & æternus Pontifex suum sanctissimum & purissimum obtulit. Ille quotannis offerebat, ac proinde non sanctificabat, sed veram suo tempore præstandam sanctificationem duntaxat repræsentabat: Christus verò semel unâ oblatione omnes credentes in æternum consecravit. Deinceps autem copiosiùs omnia per partes explicat. ¶ *Adeptus*, εὑράμενος. nobis nimirum. Quînam enim sui ipsius causâ redemtione indigeret qui peccatum non habebat, sed omnem justitiam? Itaq; non pro se, sed pro nobis seipsum obtulit, ut mox declaratur, vers. 15. Vulg *Inventâ*. Erasmus, *Repertâ*. Neutrum mihi placuit: puto enim εὑρίσκεσθαι propriâ significatione hîc accipi, de qua diximus, Rom.4.1.

13 *Et cinis juvencæ*, καὶ σποδὸς δαμάλεως. Designat alteram cæremoniam, quæ & ipsa peculiariter adumbrabat æternum Christi sacrificium, de qua vide Num.19. Confer etiam, lector, si libuerit, horrendam blasphemiam, quâ nititur aquæ illius lustralis cæremonia, apud illos usurpatæ qui soli volunt Christiani videri, De consecr. Distinct. 3. c. *Aquam*: & manifestè cernes quò evaserit quorundam impudentia. ¶ *Ad carnis*, &c. πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς, &c. Symbola (ut antè dixi) à re separata seorsim considerat, & ab iis ità argumentatur, Si sanguis pecuinus & juvencæ cinis hanc vim habuerunt, ut qui eis esset forinsecus aspersus, purus foris censeretur, & à sacris non arceretur, quamvis intus fortassis purus non esset, & si purus etiam intus erat, hanc certè puritatem non esset ex illo asperso cinere consecutus: quantò magis illius ipsius sanguis, qui illo legali & exteriore sacrificio adumbrabatur, mentes eo aspersas sanctificabit? quòd si re ipsâ jam præstita est ejus sanguinis aspersio, quorsum nunc id signum, quod rei futuræ exspectationem tantisper sustinebat dum illa præsens adveniret?

14 *Per Spiritum æternum*, διὰ Πνεύματος αἰωνίου. Opponit pecudum sanguini sanguinem ejus qui non homo duntaxat, quales cæteri, sed Deus etiam fuerit. Nam *Spiritûs æterni* appellatione, Deitatis in humanitate assumta efficacitatem infinitam intelligo, quæ totum hoc sacrificium consecravit, ut sanguinem istum, quia sanguis erat hominis qui etiam Deus erat, vivificâ planè illâ virtute præditum esse oporteat, quæ ut nos condidit, ità etiam una possit instaurare. Huc respexit Dominus, Joan. 6. 63. cùm diceret carnem suam nihil prodesse, Spiritum eum esse qui vivificet. Et Paulus, Act. 20. 28. cùm Deum dicit sibi acquisivisse Ecclesiam sanguine suo. ¶ *Emundabit*, καθαριεῖ. In nonnullis Latinis codicibus legitur *Emundavit*. Sed ubique Græcè legitur futurum tempus: & quidem rectè. Nam peractum quidem est sacrificium expiationis, sed viget adhuc & vigebit ad ultimum usque diem ejus effectum in credentibus prout alii aliis succedunt. ¶ *A mortuis operibus*, ἀπὸ νεκρῶν ἔργων. id est, à peccatis quæ nihil aliud quàm mortem generant. Sed in primis observandum est quid sit καθαρίζειν, ut intelligatur vis argumenti quod explicatur infrà, cap. 10. 1, & 2. Duæ sunt enim purificationis partes, eæque distinctè considerandæ: una, quâ delentur admissa peccata; altera, quâ radix ipsa peccati amputatur. Itaque quod ad priorem attinet, primùm quidem illam Apostolus vindicavit Christo, collatâ ipsius sanguinis dignitate cum taurorum ac vitulorum sanguine, qui usque ad animam penetrare non potuerit. Nunc verò, id est in proximo versiculo & deinceps, nequis exciperet, quid igitur sit illis factum qui sub priore fœdere vixerunt, ostendit Christum etiam pro illis sanguinem fudisse, ut qui per veteres ritus fuerit efficaciter adumbratus, alioquin nisi ad illius futurum adventum repræsentandum prorsus inutiles. De altera verò parte disserit proximo capite.

---

15 Καὶ διὰ τοῦτο διαθήκης καινῆς μεσίτης ἐστὶν, ὅπως θανάτου γενομένου, εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεων, τὴν ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ κεκλημένοι τῆς αἰωνίου κληρονομίας.

16 Ὅπου γὰρ διαθήκη, θάνατον ἀνάγκη φέρεσθαι τοῦ διαθεμένου.

17 Διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία· ἐπεὶ μήποτε ἰσχύει ὅτε ζῇ ὁ διαθέμενος.

18 Ὅθεν οὐδʼ ἡ πρώτη χωρὶς αἵματος ἐγκεκαίνισται.

19 Λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον ὑπὸ Μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ, λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίου κοκκίνου καὶ ὑσσώπου, αὐτό τε τὸ βιβλίον καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐῤῥάντισε,

20 Λέγων, Τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ Θεός.

21 Καὶ τὴν σκηνὴν δὲ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας, τῷ αἵματι ὁμοίως ἐῤῥάντισε.

22 Καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται κατὰ τὸν νόμον καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις.

23 Ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς τούτοις καθαρίζεσθαι· αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια κρείττοσι θυσίαις παρὰ ταύτας.

Itaque ob id novi pacti mediator est, ‖ ut morte ad redemtionem earum transgressionum intercedente quæ fuerant sub priore pacto, qui vocati erant promissam æternam hæreditatem acciperent.

Nam ubi testamentum est, mors intercedat necesse est testatoris.

* Testamentum enim in mortuis ratum est: quandoquidem nondum valet cùm vivit testator.

Unde nè prius quidem illud absque sanguine dedicatum fuit.

† Cùm enim Moses omnia præcepta secundùm Legem recitasset toti populo, sumto sanguine vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccina & hyssopo, simul & ipsum librum & totum populum aspersit,

Dicens, Hic est sanguis ille, hujus pacti, quod mandavit vobis Deus.

Insuper autem & Tabernaculum, & omnia vasa sacræ illius functionis sanguine illo similiter aspersit.

Et omnia ferè secundùm Legem sanguine purificantur; & absque sanguinis effusione non fit remissio.

Itaq; necesse fuit exemplaria quidem eorum quæ sunt in cœlis, hisce rebus purificari; ipsa verò cœlestia potioribus quàm hæ sint victimis.

Et ideo novi testamenti mediator est, ut morte intercedente in redemtionem earum prævaricationum quæ erant sub priori testamento, repromissionem accipiant qui vocati sunt æternæ hæreditatis.

Ubi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris.

Testamentum enim in mortuis confirmatum est: alioquin nondũ valet dum vivit qui testatus est.

Unde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est.

Lecto enim omni mandato Legis à Moyse universo populo, accipiens sanguinem vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccinea & hyssopo, ipsum quoque librum & omnem populum aspersit,

Dicens, Hic sanguis testamenti, quod mandavit ad vos Deus.

Etiam Tabernaculum, & omnia vasa ministerii, sanguine similiter aspersit.

Et omnia penè in sanguine secundùm Legem mundantur; & sine sanguinis effusione non fit remissio.

Necesse est ergò exemplaria quidem cœlestium his mundari; ipsa autem cœlestia, melioribus hostiis quàm istis.

15 Conclusio superioris argumenti: Itaque cùm pecuinus sanguis non expiaret peccata, novum Fœdus olim promissum, in quod illa externa respiciebant, nunc est reipsa sancitum, cujus virtute omnes prævaricationes tolluntur, & cœlum nobis verè aperiatur. Hinc autem sequitur, Christum etiam pro Patribus fudisse sanguinem, ut qui per veteres illos ritus fuerit adumbratus: alioquin nisi illi repræsentando servivissent, prorsus inutiles. Itaque hoc fœdus vocatur posterius, non quod ad efficaciam, id est remissionem peccatorum, attinet, sed ejus temporis respectu quo res ipsa peracta est, id est, quo Christus revera mundo exhibitus, omnia implevit ad salutem nostram necessaria. ‖ *Rom.5.6. 1.Pet.3.18.* 16 Ratio cur sponsoris morte oportuerit hoc fœdus sanciri. Quoniam habet hoc fœdus rationem testamenti seu donationis mortis causâ; ideóque ut effectum sortiretur, oportuit testatoris mortem intervenire. * *Gal.3.15.* 18 Analogiam esse oportet inter ea quæ purificant & quæ purificantur. Sub Lege typi omnes illi terreni erant, Tabernaculum, liber, vasa, victimæ, quamvis rerum cœlestium typi. Oportuit igitur illa omnia lustrari ejusdem naturæ materiâ ac ritu, nempe pecudum sanguine, aquâ, lanâ, hyssopo. Sub Christo verò cœlestia sunt omnia, cœleste tabernaculum, cœlestis victima, cœlestis populus, cœlestis doctrina, cœlum denique ipsum pro æterna sede proponitur. Itaque hæc omnia simili ratione (nimirum vivifici illius sanguinis Christi æternâ oblatione) sanctificantur. † *Exod.24.8.*

---

15 *Itaque ob id*, &c. καὶ διὰ τοῦτο, &c. Sic loquitur Paulus Rom. capite 3. versu 25. Rectè verò colligit ex præcedentibus ea quæ explanaturus est. Nam si pecuinus sanguis in vetere Pacto non expiabat, vel novum Pactum & novus sanguis requirebatur, cujus vis ad illos usque pertingeret; vel superest ut illi servati non fuerint. quam partem posteriorem, ut nimis absurdam, præterit. Hinc consequitur, unum Pactum semper fuisse quod ad rem ipsam, id est, quod ad expiationem, attinet, quæ suo demum tempore fuerit peracta: sed ipsius venturi umbram aliquam ad tempus exstitisse. Vetus igitur Pactum plenum non fuit, sed præstationem futuræ redemtionis respiciebat, per quam hæreditas æterna tum Patribus tum nobis obvenit. ¶ *Transgressionum*, παραβάσεων. Metonymia pro transgressoribus ipsis. Nec enim redimuntur peccata sed peccatores. ¶ *Qui vocati erant*, οἱ κεκλημένοι. Efficaciter videlicet. Nam cæteris inutiliter præbentur signa: non Dei, sed indignè accedentis, culpâ. ¶ *Promissam hæreditatem*, τὴν ἐπαγγελίαν τῆς κληρονομίας. Vulgata, *Promissionem hæreditatis*, obscurissimè, propter Hebraismum: cùm *promissionis* nomine res ipsa promissa intelligatur.

16 *Nam ubi testamentum est*, ὅπου γὰρ διαθήκη. De hac voce διαθήκη scripsi pluribus Matth. 26. 28. & an ex illa colligi possit quod diu credidi, hanc videlicet Epistolam non fuisse vernaculâ linguâ Hebræâ scriptam, exposui meam sententiam in mea ad hujus Epistolæ inscriptionem observatione. Quæritur autem cùm vox Hebræa *Berith* non declaret Testamentum, sed pactionem viventium, teste quoque Hieronymo, id est, συνθήκην, & passim in hoc argumento apud Mosen & Prophetas fiat non Testamenti sed Pacti mentio, quid hîc sibi velit Apostolus. Respondeo, novum quæsitum esse argumentum, partim à pacti hujus natura, quod commune quiddam habet cum testamento, & à reliquis pactorum speciebus alienum; partim à duplici significatione τῆς διαθήκης, quæ quidem duplici illi pacti respectui optimè quadrat. Nam in cæteris pactis nihil minus requiritur quàm mors eorum qui pactum ineunt; hîc contrà, persolvenda fuit pœna, quæ non aliâ ratione quàm morte lui poterat. Ex his autem de quibus reconciliandis agebatur, unus quidem (id est Deus) mortis pœnam meritò requirebat, alioqui nunquam reconcili-

conciliandus : alter verò (id est homo) pœnam eam luere non poterat quin à pœna ipsa maneret absorptus. ità ut jam nè superesset quidem quicum Deus pacisceretur. Itaque Filius Dei sese interposuit, qui verus homo factus, pœnâ in sese receptâ, homines Patri reconciliaret. Habet ergò in manu Christus id de quo pactus est cum hominibus Deus, æternam nimirum hæreditatem. Quoniam autem hic nonnisi moriendo nobis jus illud acquirit, idcirco quod ad Christum ipsum attinet, pactum istud inter Deum & homines initum, speciem quandam testamenti refert, quasi ipse moriens æterni regni nos fecerit hæredes. Aptè igitur convenit hæc similitudo. Sed quorsum illa quæsita est ? Nempe ut hoc argumentum necteretur, Testamenta nonnisi morte testatoris sanciuntur : testator est Christus : Itaque Christi non hircorum aut vitulorum sanguine sancitum est testamentum. Et ea quidem causa est cur in vetere fœdere omnia purificarentur sanguine ; nempe ut significarentur omnia testatoris illius mortem futuram respicere.

19 *Secundùm Legem*, κατὰ νόμον. id est, sicut Dominus præceperat. Refertur enim hoc ad participium λαληθείσης. & significatur Mosem non temerè, sed Deo ità jubente, Legem totam populo recitasse. Ἐντολὴν enim vocat ipsam Legem : neque dixit κατὰ τὸν νόμον, ut mox versu 22. sed κατὰ νόμον, id est, *par ordonnance*. Vulgata, *Omni mandato Legis*, πάσης ἐντολῆς τοῦ νόμου. ¶ *Asspersit*, ἐῤῥάντισε. Huc respexit Petrus 1. Pet. 1. 2. Quod autem addit de assperso libro, itidémque hyssopo & lana cocco tincta, etsi apud Mosem eo loco non legitur, tamen meritò colligitur. Erat enim proculdubio liber Legis altari quod asspersit impositus, & ad asspersionem faciendam sumi aliquid manibus & in sanguinem immergi oportuit. Alibi verò illa ad asspersionis usum adhibentur, ut Levit. 14. aliquoties repetitur.

20 *Hic* est *sanguis ille*, τοῦτο τὸ αἷμα. Sic Græci pro הנה *hinne, ecce*, verterunt τοῦτο. Illyricus autem ille Sophista, infelicis memoriæ, non minùs ineptè quàm impudenter hanc enunciationem cum illa Christi Cœnam instituentis, Hoc est sanguis meus, &c. ut pares comparari voluit, quasi & hîc & illic sanguis re ipsâ essentiâque suâ præsens, & ille quidem Mosis, iste verò Christi manibus comprehensus demonstretur. Nam contrà certum est Mosem quidem sanguine victimæ ex pelvi desumto populum asspersisse ; ac proinde identicam esse illam enunciationem : Christum verò vinum poculo contentum discipulis suis propinasse. Itaque sanguis apud Mosem quidem fuit signum sacramentale, in verbis autem Christi fuit res signo vini sacramentaliter significata. Aliud ergò est τὸ τοῦτο, nempe vinum quod poculo continebatur, ideóque *poculi* nomine significatur, aliud sanguis ille novi testamenti, id est, res ipsa illius sacramenti. Rectè igitur hîc sum interpretatus, *Hic est sanguis*; in institutione verò Cœnæ, *Hoc est sanguis*. ¶ *Mandavit*, ἐνετείλατο. Exod. 28. 4. legitur קרת *kadat*, *pepigit*, & in Græcis, διέθετο. Sed additur, *super omnibus his verbis*, id est, additâ conditione istorum omnium præceptorum. Itaque verbo ἐντέλλεσθαι comprehenduntur & pactum & ejus conditio. ¶ *Vobis*, πρὸς ὑμᾶς, nempe per os Mosis vobis significandum. Hebr. עמכם *himmechem*, *vobiscum*, eodem sensu. Ego constructionem Græcam studui emollire.

23 *Necesse* fuit, ἀνάγκη. Vulgata, *Necesse* est. Ego illud malo. quamvis, ut antea observavi, scripta sit hæc epistola adhuc stante templo. ¶ *Ipsa verò cœlestia*, αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια. Analogiam, inquit, esse oportet inter ea quæ purificant & quæ purificantur. Sub Mose typi illi omnes terreni fuerunt, putà, tabernaculum, liber, vasa, victimæ, cæteráque omnia : sed tamen rerum cœlestium typi. Oportuit igitur typicâ & ejusdem naturæ materiâ ac ritu, nempe pecudum sanguine, aquâ, lanâ, hyssopo lustrari. Sub Christo verò cœlestia omnia, cœleste tabernaculum, cœlestis victima, cœlestis populus, cœlestis doctrina, cœlum denique ipsum pro mansione proponitur. Itaque hæc omnia simili ratione, nimirum vivificâ illius sanguinis Christi æternâ oblatione, sanctificari oportuit. Dicuntur autem *Sanctificari* vario respectu. Primùm enim seipsum nobis suo sanguine sanctificavit Christus : deinde & ipsum cœlum quodammodo sanctificavit nobis, cùm illud sanctus ipse ingrederetur, ut in eo aliquando etiam sancti ipsi Deo in æternum serviamus. ¶ *Potioribus victimis*, κρείττοσι θυσίαις. Quorsum hoc, cùm una sit unius victimæ oblatio ? nempe quia unica vera & æterna omnibus typicis opponitur, ideò pluralem numerum usurpavit, quòd una omnium sit instar, quâ unâ tum vetus ille, tum novus populus fuerit sanctificatus.

---

24 Alia collatio duplex, Pontifex Leviticus in Sacrarium illud ingrediebatur, Dei quidem jussu, sed tamen hominum manu fabrefactum, ut esset alterius excellentioris, nempe cœlestis regiæ, exemplar ; Christus verò in cœlos usque ipsos penetravit. Item ille coram arca, Christus coram Deo ipso Patre comparet. 25 Alia collatio duplex, Leviticus Pontifex alienum, Christus suum sanguinem obtulit : ille quotannis repetebat oblationem, Christus semel tantùm sese offerens, peccatum in genere abolevit, tum præteritorum tum venturorum seculorum. 26 Argumentum non repetendæ Christi oblationis : cùm à condito mundo fuerint expianda peccata, & probatum sit solo Christi sanguine peccata posse expiari, oporteret ipsum à condito mundo sæpe mortuum esse. Atqui homo semel tantùm mori potest. Ergò Christi oblatio novissimis temporibus peracta, repeti nec potuit, nec potest. Quod cùm ità sit, certè vis ipsius & ad præterita & ad consequentia ipsius adventum peccata porrigitur. 28 Obiter proponit Christum judicem, partim ad eos terrendos, qui in una unius Christi oblatione semel facta non acquiescunt, partim ut fideles in officio contineat, nè resiliant. ‖ *Rom.* 5. 6. 1. *Pet.* 3 18.

24 Οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἅγια εἰσῆλθεν ὁ Χριστός, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανόν, νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν.

25 Οὐδ' ἵνα πολλάκις προσφέρῃ ἑαυτόν, ὥσπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἅγια κατ' ἐνιαυτὸν ἐν αἵματι ἀλλοτρίῳ·

26 (Ἐπεὶ ἔδει αὐτὸν πολλάκις παθεῖν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) νῦν δὲ ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται.

27 Καὶ καθ' ὅσον ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις·

28 Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἅπαξ προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας, ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρτίας ὀφθήσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις, εἰς σωτηρίαν.

Non enim in manufactum sacrarium ingressus est Christus, quod sit exemplar vero *sacrario* respondens : sed in ipsum cœlum, ut compareat nunc apud faciem Dei pro nobis.

Neque ut sæpe offerat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sacrarium quotannis cum sanguine alieno :

(Alioquin oportuisset eum sæpe passum fuisse à jacto mundi fundamento) sed nunc semel in consummatione seculorũ, ad peccatum per immolationẽ suiipsius è medio tollendũ factus est conspicuus.

Et sicut illud statutum est hominibus ut semel moriantur, postea verò judicium :

‖ Ità & Christus semel oblatus ut *in seipso* attolleret multorum peccata, secundò absque peccato cernetur iis qui ipsum exspectant, ad salutem.

Non enim in manufacta sancta Jesus introivit, exemplaria verorum : sed in ipsum cœlum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis.

Neque ut sæpe offerat semetipsum, quemadmodum Pontifex intrat in sancta per singulos annos in sanguine alieno :

(Alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi) nunc autem semel in consummationem seculorum, ad destructionem peccati per hostiam suam apparuit.

Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem, judicium :

Sic & Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata, secundò sine peccato apparebit exspectantibus se, in salutem.

---

24 *Non enim*, οὐ γάρ, &c. Aliæ collationes. Pontifex Leviticus in sacrarium illud ingrediebatur, Dei quidem mandato, sed tamen hominum manu ex terrena materia fabricatum, ut esset alterius excellentioris (nempe cœlestis regiæ) exemplar : Christus verò in cœlos ipsos, id est, in beatæ illius & incomprehensæ beatitatis æternam sedem penetravit. Ille coram arca, Christus coram Deo ipso comparet.

25 *Neque ut sæpe*, &c. οὐδ' ἵνα πολλάκις, &c. Aliæ duæ collationes. Pontifex alienum, Christus suum sanguinem obtulit. Ille quotannis repetebat oblationem ; Christus semel tantùm sese offerens peccatum in genere abolevit tum præteritorum tum venturorum seculorum.

26 *Alioquin*, ἐπεί. Argumentum non repetendæ Christi oblationis. quia cùm à condito mundo fuerint expianda peccata, dixerimus autem solo Christi sanguine expiari, oporteret sæpe jam ipsum mortuum esse à condito mundo. Atqui homo semel tantùm mori potest. Ergò Christi oblatio, novissimis temporibus peracta, repeti non potuit, nec potest. Quod si ità est, nempe vis ipsius & ad præterita & ad consecuta omnia peccata porrigitur. Sunt ergò ista connexa, sanguinis fusio, expiatio peccati, offerri & mori. Quamobrem manifestos Antichristianos esse oportet qui ad Christi sanguinem alias sanctificationes adjungunt, quíque sæpius illum offerri vel (ut quidam nuper somniarunt) novâ oblatione applicari contendunt. Distinctio, inquam, illa quotidianæ pro vivis ac mortuis expiationis incruentæ blasphema est, sacrilega, & impia. ¶ *Passum fuisse*, παθεῖν. id est capitis pœnâ affectum fuisse, phrasi historiæ Evangelicæ familiari. ¶ *Semel*, ἅπαξ. Vide suprà cap. 7. vers. 27. ¶ *In consummatione seculorum*, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων. id est, diebus novissimis. Nec enim alia unquam oblatio exspectanda, sed judicium unum superest. Paulus alicubi *plenitudinem*, ut Galat. cap. 4. vers. 4. alibi *fines seculorum* vocat, 1. Cor. cap 10. vers. 11. ¶ *Ad peccatum per immolationem*, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας. Bene dicit *peccatum*, totam ipsam veluti speciem ac radicem intelligens, ut exposuimus Rom. 6. 7. Sed & alibi diximus ἀθετεῖσθαι dici leges cùm abrogatæ tolluntur. quod huic loco optimè convenit, ut Legem ipsam peccandi per Christum sciamus abrogatam, quæ in Adamo lata fuerat. Nam & fructus præteriti ac futuri remittuntur sanguine Christi expiati : & cor ipsum, eodem sanguine rigatum, peccato moritur, ut fructus edat justitiæ. Cæterùm perperàm interpungi consuevit hic locus, quasi videlicet quod subjicitur, nempe διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ, *per immolationem sui ipsius*, cum verbo πεφανέρωται construatur : cùm manifestè cohæreat cum εἰς ἀθέτησιν : idcirco vocum ordinem mutavi in Latina interpretatione, *Patefactus est*, sive *conspicuus factus est*, in carne videlicet. ut loquitur Paulus, 1. Tim. 3. 16. & re ipsâ,

cùm

cùm antea in legalibus cæremoniis velut umbrâ quâdam tectus lateret. Syrus interpres hâc voce expunctâ inseruit προσήνεγκεν ἑαυτὸν, *obtulit sese.*

27 *Sicut*, καθ' ὅσον. In uno codice legimus καθ' ὃ, & rectiùs, ut opinor, quamvis ὅσος sæpe pro postpositivo articulo ponatur. Alioquin non memini καθ' ὅσον legere in hac significatione. ¶ *Ut semel moriantur*, ἅπαξ ἀποθανεῖν. De consueta & naturali hominum conditione loquitur. Nam quòd Lazarus & alii aliquot bis mortui sunt, extraordinarium fuit. In iis verò qui repentè immutabuntur, immutatio illa species mortis erit, 1. Cor. 15. 5.

28 *Attolleret*, εἰς τὸ ἀνενεγκεῖν. Hebr. להעלות *lehabaloth*, *ad ascendere faciendum*. Est enim manifesta & perlegans paronomasia inter προσφέρειν & ἀναφέρειν hoc in loco, & per allusionem ad holocausti ritum dicitur Christus sese obtulisse, & peccata sibi imposita in crucis altare sustulisse, sui videlicet oblatione expianda, ut scribit eodem etiam verbo usus Petrus 1. Pet. 2. 24. quâ etiam ratione dicit Paulus Coloss. 1. 14. Christum affixisse cruci chirographum nobis adversarium: & alibi sæpe vetus noster homo in Christo crucifixus dicitur. Nec aliâ ratione verbum ἀναφέρειν in hac epistola, & 1. Pet. 2. 5. accipitur pro *offerre*, quàm allusione ad sacrificandi ritum, quo victima in aram attollebatur. Hinc factum ut Syrus interpres hoc verbum verterit, דבח, *devach* quod est τὸ θύειν, id est, *sacrificare*, à consequenti, sed addit ἐν ἑαυτῷ, *in sese*: in quo sum illius autoritatem secutus, quamvis in nullis Græcis codicibus inveni. Verbum autem *tollere* pro auferre, sicut dicitur agnus *abstulisse*, id est aboleviffe mundi peccata, paronomasiam illam, fateor, non satis exprimit, quam ego 1. Pet. 2. 24. videor mihi non incommodè expressisse propter additum ἐπὶ ξύλον, *super lignum*, hìc verò assequi non potui. Vulgata, *ad exhaurienda*: quoniam videlicet hauriri dicuntur quæ ex imo sursum attolluntur: & verum quidem est plenissimam esse Christi pro nobis satisfactionem, sed huic significationi nullus hìc est locus. ¶ *Multorum*, πολλῶν. id est, non sua, quæ nulla fuerunt, sed eorum quos ipsi dedit pater servandos, præterito mundo, pro quo etiam non est precatus, Joan. 17. 9. ¶ *Absque peccato*, χωρὶς ἁμαρτίας, id est semel abdito suorum peccato, ut qui & semel factâ sui oblatione reatum aboleverit, peccata ex peccato peccante expiarit, & ex hac vita suos evocans finem luctæ carnis & spiritûs dirimat, ut in ipso quoque illorum corpore ultimo illo demum die plenissimè patefaceret. Opponitur ergò priori adventui, quo advenit sese oblaturus, omni infirmitatis (exceptâ peccati labe) onere depressus, posterior quo adveniet gloriosissimè triumphans. non ut sese iterum offerat, nec ullâ infirmitate circumdatus, sed plenus gloriæ & semel abjecto illo peccatorum nostrorum sibi impositorum onere. Nam alioqui, quod ad ipsum attinet, etiam in ipsa cruce fuit sine peccato, justissimus moriens pro nobis peccantibus. ¶ *Ad salutem*, εἰς σωτηρίαν. Potest hoc construi cum proximo participio, ut sit periphrasis credentium, qui soli exspectant Christum ad salutem, vel cum verbo *conspicietur*, quia solis illis ad salutem conspicietur qui ipsum exspectant. Nam ex impiis alii rident utrumque adventum, quibus Christus est pro fabula: alii propriè non dicuntur exspectare, qui optarent ut nunquam veniret.

ΚΕΦ. ί.

Σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων, κατ' ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις ἃς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκὲς, οὐδέποτε δύναται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι·

2 Ἐπεὶ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἔτι συνείδησιν ἁμαρτιῶν τοὺς λατρεύοντας, ἅπαξ κεκαθαρμένους.

3 Ἀλλ' ἐν αὐταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ' ἐνιαυτόν.

4 Ἀδύνατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας.

5 Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον, λέγει, Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι.

6 Ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας.

7 Τότε εἶπον, Ἰδοὺ ἥκω (ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ) τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεὸς, τὸ θέλημά σου.

8 Ἀνώτερον λέγων, Ὅτι θυσίαν καὶ προσφορὰν καὶ ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠθέλησας, οὐδὲ εὐδόκησας (αἵτινες κατὰ τὸν νόμον προσφέρονται)

9 Τότε εἴρηκεν, Ἰδοὺ ἥκω τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεὸς, τὸ θέλημά σου. Ἀναιρεῖ τὸ πρῶτον, ἵνα τὸ δεύτερον στήσῃ.

10 Ἐν ᾧ θελήματι ἡγιασμένοι ἐσμὲν διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐφάπαξ.

11 Καὶ πᾶς μὲν ἱερεὺς ἕστηκε καθ' ἡμέραν λειτουργῶν, καὶ τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας, αἵτινες οὐδέποτε δύνανται περιελεῖν ἁμαρτίας·

CAP. X.

Lex enim umbram obtinens futurorum bonorum, non ipsam expressam formam rerum, iis hostiis quas singulis annis easdem continenter offerunt, nunquam potest accedentes consummare:

Alioqui desiissent offerri, propterea quòd sacrificantes, semel purgati, nullorum peccatorum ampliùs essent sibi conscii.

At in istis *fit* repetita mentio peccatorum quotannis.

Non enim potest sanguis taurorum & hircorum auferre peccata.

Quapropter ingrediens mundum, dicit, * Sacrificium & oblationem noluisti, corpus autem adaptasti mihi.

Holocautomata & *hostiam* pro peccato non approbasti.

Tunc dixi, Ecce adsum (in capite libri scriptum est de me) ut faciam, Deus, voluntatem tuam.

Cùm superiùs dixisset, Sacrificium & oblationem & holocautomata & *hostiam* pro peccato noluisti, neque grata habuisti (quæ secundùm Legem offeruntur)

Tunc dixit, Ecce adsum ut faciam, Deus, voluntatem tuam. Aufert prius, ut posterius statuat.

Quâ voluntate sanctificati sumus, per oblationem corporis Jesu Christi semel *factam*.

Omnis igitur Sacerdos adstat quotidie sacram functionem obiens, & easdem sæpius offerens hostias, quæ nunquam possint auferre peccata:

CAP. X.

Umbram enim habens Lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos iisdem ipsis hostiis quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere:

Alioquin cessassent offerri, ideo quòd nullam haberent ultra conscientiam peccati cultores semel mundati.

Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit.

Impossibile enim est sanguine taurorum & hircorum auferri peccata.

Ideo ingrediens mundum, dicit, Hostiam & oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi.

Holocautomata & pro peccato non tibi placuerunt.

Tunc dixi, Ecce venio (in capite libri scriptum est de me) ut faciam, Deus, voluntatem tuam.

Superiùs dicens, Quia hostias, & oblationes, & holocautomata, & pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi (quæ secundùm Legem offeruntur)

Tunc dixi, Ecce venio ut faciam, Deus, voluntatem tuam. aufert primum ut sequens statuat.

In qua voluntate sanctificati sumus, per oblationem corporis Jesu Christi semel.

Et omnis quidem sacerdos præstò est quotidie ministrans, & easdem sæpe offerens hostias, quæ nunquam possunt auferre peccata:

1 Occurrit tacitæ objectioni, Cur igitur illæ hostiæ offerebantur? Respondet primùm Apostolus de anniversario illo sacrificio, quod erat omnium maximè solenne, in quo (inquit) fiebat quotannis omnium superiorum peccatorum mentio repetita. Ergò illud non habuit vim sanctificandi. Quorsum enim repeterentur jam expiata peccata, & undè nova peccata prodirent quotannis repetenda, si illa sacrificia peccatum abolerent? *Psal. 40. 7. 5 Illatio ex præcedentibus, reliqua etiã sacrificia comprehendens: Cùm Legalia sacrificia hoc non possent efficere, ideo Christus de se loquens, ut declarato in carne nostro Pontifice, disertè testatur Deum non acquiescere in sacrificiis, sed in Filii sui nostri videlicet Pontificis obedientia, quâ seipsum Patri pro nobis semel obtulit. 11 Epilogus cum altera parte collationis, Leviticus Pontifex quotidie in suo tabernaculo eadem sacrificia repetit: ex quo consequitur, neque illis sacrificiis, neque illis victimis, non denique illis Pontificibus tolli potuisse peccata. At Christus unâ victimâ (seipso videlicet) pro peccatis omnium semel oblatâ, suis in æternum sanctificatis sedet ad dexteram Patris, omnem potestatem adeptus.

---

1 *Lex enim umbram*, &c. σκιὰν γὰρ, &c. In anniversario illo sacrificio, quod peculiariter hìc spectatur, publica & solennis peccatorum Israelis, non eorum tantùm quæ anno proximè præcedente commissa essent, sed omnium etiam superiorum confessio fiebat: non qualem invexit postea Satan in Ecclesiam, sed quâ omnes & singuli tanquam reos sese coram Deo sistebant, Levit. 16. 21. Hinc colligit Apostolus constare anniversaria illa sacrificia non habuisse vim purificandi. Cur enim repeterentur? Valet consecutio, non modò quia semel abolita peccata frustrà commemorarentur, & pro semel expiatis frustrà repeteretur expiatio; sed quia ut sit perfecta purificatio, necesse est ipsum peccatum semel exstirpari, quòd alioqui pura non possit dici conscientia, ut exposuimus suprà, 9. 14. quemadmodum nemo satis probum medicamentum esse dixerit quod morbos tantùm præsentes ad momentum prohibere, ingruentes autem nullo modo possit impedire. Quid si igitur neutrum præstet? Hoc autem utrumque unius Christi sanguini tribuitur quo quisquis est irrigatus, & à præteritis & à futuris peccatis liberatus est in æternum, atque adeò sanctificatus, ut peccato mortuus, vivat justitiæ. Ideo nec pluribus hìc victimis, nec unius victimæ repetitâ oblatione opus est. Ergò quòd vetera illa sacrificia disertè dicuntur populum expiare, Levit. 16. 30. non ad ipsa symbola, sed ad futuram illam Christi oblationem unicam pertinet, quæ per illa quotannis atque adeò singulis diebus per omnes cæremonias adumbrabatur. ¶ *Futurorum bonorum*, τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. id est, æternorum, quæ Patribus promissa sunt in Christo, suo tempore exhibita: sed ità tamen ut alibi nos maneant. ¶ *Ipsam expressam formam*, αὐτὴν τὴν εἰκόνα. Εἰκόνα vocant Græci non quamvis picturam vel sculpturam, sed quæ fit vivi instar: unde iconici pictores, quos vulgò vocamus *qui peignent au vif*, παρὰ τὸ εἰκάσαι. Cic. pro Cælio, *Permulta maximarum non expressa sed adumbrata signa virtutum*. Sed & εἰκὼν accipitur pro ipsa essentiali (ut ità loquar) similitudine, ut Phil. 2. 7. & suprà, 1. 2. Itaque alii hoc nomine intelligunt Evangelium, in quo nobis expressè effigies summi illius beneficii exhibetur (cujus duntaxat σκιαγραφία & rudis quædam delineatio fuerit in Lege, id est, in cæremoniis) alii ipsum Christum, ut rem ipsam & solidum corpus, volunt cum umbris, id est, figuris Legis, conferri: ut εἰκόνος voce res ipsa significetur ad vivum repræsentata in Evangelii verbo, sicut intellexit quoque Syrus interpres, & declarari videtur Coloss. 2. 7. quæ expositio mihi quidem videtur meliùs quadrare Apostoli argumento. quamvis illam non repudiem, quâ comparantur vetera sacramenta cum nostris, ut crassiora cum simplicioribus & significantioribus. Sed quid si passivè accipiamus εἰκόνα τῶν πραγμάτων pro rebus ipsis per illam cæremonialis Legis umbram & imaginem repræsentatis? Vulgata

gata & Erasmus, *Imaginem*, non satis expressè. ¶ *Iis hostiis*, ταῖς αὐταῖς θυσίαις. Sic rectiùs vertit Erasmus quàm Vulgata, *iisdem ipsis hostiis*. Nec enim hostiarum diversæ species hîc inter se conferuntur: sed colligit Apostolus non potuisse istis hostiis expiari peccata, quæ eadem (specie videlicet, non numero) quotannis mactabantur. Itaque τὸ διηνεκὲς, hoc loco non declarat durationem in omne tempus, ut mox vers. 12. & 14. & suprà 7. 3. sed istius Sacrificii recurrentem continuationem dietim non annuatim. ¶ *Consummare*, τελειῶσαι. Vide suprà, 2. 10. & 9 9.

2 *Desiissent*, ἂν ἐπαύσαντο. Sic legit Complutensis editio, itidémque Syrus interpres, & Latinus Vetus interpres: hoc omnino postulante ipsâ hujus loci sententiâ. Siquis tamen malit legere, ut in reliquis codicibus legitur, οὐκ ἂν ἐπαύσαντο, vertemus cum Erasmo, *nonne desiissent?* cum interrogationis nota, ut monet Græcus scholiastes: alioquin absurda multa in hunc locum congerens. ¶ *Nullarum*, μηδεμίαν. Vulgata admodum obscurè, *Nullam haberent ultrà conscientiam peccatorum*. Erasmus, nihilo meliùs, *Nullam jam habuissent conscientiam peccatorum*.

3 *Repetita mentio*, ἀνάμνησις. Sic converti duabus de causis: primùm quia publica erat ea anniversaria professio: deinde quia quantumvis antiqua & vetusta peccata repetebantur, id est, reum sese ac majores suos omnes populus agnoscebat, & ità quidem, ut in oblationem tunc præsentem respiceret illa commemoratio, unde efficiebatur confessio quòd præteritæ commemorationes non sufficerent. Nam alioquin nos quoque Christiani peccata quoque præterita coram Deo quotidie commemoramus, sed unam illam semel factam oblationem respicientes, non quòd eam aut offeramus, aut specie unam, numero multiplicemus. Hæc igitur requiruntur ad consecutionem argumenti, & huc spectat etiam præpositio ἀνά. Nam alioquin potuisset objici, ideo fuisse repetitum hoc sacrificium non quòd peccata non tolleret, sed quòd superioris tantùm anni peccata elueret. Itaque ἀνάμνησιν Vetus interpres & Erasmus non satis expressè convertunt, *Commemorationem*.

5 *Ingrediens mundum*, εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον. Novum argumentum à testimonio Davidis, quo disertè significatur, nonnisi sublato priore, posterius poni. Cæterùm *ingressus esse mundum* dicitur Filius Dei cùm homo factus est, ut descendisse è cœlo, Joan. 6.42. Significat autem his verbis Apostolus, Christum apud Davidem eo loco induci quasi recèns hominem factum, de suo munere disserentem. Erasmus maluit vertere per futurum, *Cùm ingressurus esset mundum*, habitâ ejus temporis ratione quo hæc scripsit David, quasi Filius adhuc in cœlo manens, de futuro suo officio loquens inducatur. Sententia igitur eadem est, sed illud videtur meliùs convenire. ¶ *Et oblationem*, προσφορὰν. Iterum dividitur sacrificandi cultus in duas species, ut exposuimus suprà 5.1. Reliquas cæremonias præterit. Erant enim duntaxat tanquam sacrificiorum appendices. ¶ *Noluisti*, οὐκ ἠθέλησας. Hoc verò non potest Davidi convenire, quæcunque subterfugia quærantur. Nam (ut rectè prorsus observat doctissimus interpres) habuit commune cum cæteris sacrificandi mandatum. itaque præterire quod illi Deus mandarat non potuit. Propriè hæc igitur Christi regno tribuuntur. Nam id quoque quod versiculo 13. ejusdem Psalmi dicitur de iniquitatibus, de Christo meliore etiam jure quàm de Davide dicitur, cùm ille unus omnium iniquitates portarit. ¶ *Corpus*, σῶμα, &c. Hebraicè אזנים כרית לי *oznaj m charitali*, *aures perforasti mihi*, id est, docilem & obsequentem ad audiendum me reddidisti. Ità enim describitur in capitis nostri persona quæ sit fœderis novi ratio, nempe fide percipere Evangelium: quod ab iis unis præstatur quibus Dominus aures cordis aperuit, ut Act. 16. 14. cùm naturâ omnes cæci simus. Ergò quod ad sententiam attinet, Græca interpretatio nihil variat nomine *Corporis* pro parte tantùm substituto. Nam quòd quidam de corporis humani assumtione hoc explicant, nihil est: quamvìs verissimum quidem sit Christum hâc ratione factum esse Ecclesiæ (id est audientium & credentium) caput. Sed hæc pars non fuisset prætermissa in applicatione, si esset ità accipienda.

6 *Et* hostiam *pro peccato*, καὶ περὶ ἁμαρτίας. Hebraicè וחטאה *vachataah*, id est, *& peccatum*. Diximus enim μετωνυμικῶς sic vocari victimam pacificam, quam vocant.

7 *In capite libri*, ἐν κεφαλίδι βιβλίου. Hebr. במגילת ספר *bimghillath sepher*, id est, *in volumine libri* Complicabant enim antiquitus libros in cylindri morem, ut nunc quoque Judæi Legem habent descriptam in suis synagogis. Sed hoc discrimen nihil detrahit de sententia. Accepit quidem Græcus interpres מגלה *meghillath* in significatione גלגלת *ghulgholeth*. est enim utrumque ejusdem radicis.

8 *Quæ*, αἵτινες. nempe θυσίαι, προσφοραὶ, id est, *hostiæ & oblationes*.

9 *Dixit*, εἴρηκεν. Vulg. *Dixi*, εἶπον, nisi librariorum culpâ hoc factum est. Occasionem autem errori præbuit quod in ipso Psalmi contextu legitur τότε εἶπον, *tum dixi*. Sed hæc verba sunt Apostoli, locum Davidis ad scopum suum accommodantis, ut hoc cohæreat cum superioris versiculi initio. ¶ *Prius*, τὸ πρῶτον. id est sacrificia, ut posterius statuat, nempe voluntatem Dei. Eam videlicet in qua propriè acquiescit, & quæ proinde alibi quàm in sacrificiis illis consistit. Poterat enim objici Apostolo, cur nunc non liceat per sacrificia repræsentare Christi factam oblationem ut olim futuram licuit?

10 *Per oblationem*, διὰ τῆς προσφορᾶς. In plerisque codicibus legitur οἱ διὰ προσφορᾶς. quam lectionem si libuerit sequi, repetendum erit ἡγιασμένοι, *Qui per oblationem corporis Jesu Christi semel sanctificati sumus*.

11 *Adstat*, ἕστηκε. Sub. על המזבח *hal hammizbeach*, id est, *ad aram*. Heb. autem עמד *hamad*, *adstare*, accipitur pro λειτουργεῖν, id est, pro Ante regem aut quemvis dominum ministerii causâ stare, quod Latini *Apparere* dicunt. Cur autem, abolito jam Levitico sacerdotio morte Christi, utatur Apostolus tempore præsenti, aliquoties jam antea diximus. ¶ *Easdem*, τὰς αὐτάς. Specie videlicet & formâ sacrificii. Nam alioqui numero eædem non erant quæ aliæ aliis succederent. ¶ *Sacram functionem obiens*, λειτουργῶν. Vulg. *ministrans*. Vide Act. 13. 2.

---

12 Αὐτὸς δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν, εἰς τὸ διηνεκὲς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ·

13 Τὸ λοιπὸν ἐκδεχόμενος ἕως τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ.

14 Μιᾷ γὰρ προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἁγιαζομένους.

15 Μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι,

16 Αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς·

17 Τότε εἴρηκε, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

18 Ὅπου δὲ ἄφεσις τούτων, οὐκ ἔτι προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας.

Hic verò unâ pro peccatis oblatâ in perpetuum victimâ † consedit ad dextram Dei:

Quod reliquum est ‖ exspectans, donec ejus inimici positi sint pro scabello pedum ipsius.

Unicâ enim oblatione consummavit in perpetuum eos qui sanctificantur.

Testificatur autem *hoc* nobis Spiritus etiam ille sanctus. Nam posteaquam priùs dixit,

* Hoc illud est pactum quod peragam cum eis post dies illos, dicit Dominus, indam leges meas cordibus eorum, & mentibus ipsorum inscribam eas:

Tunc dicit, peccatorum ipsorum & transgressionum nequaquam recordabor ampliùs.

Porrò ubi *est* horum remissio, non *est* ampliùs oblatio pro peccato.

Hic autem unam pro peccatis offerens hostiam in sempiternum sedet in dextra Dei:

De cætero exspectans, donec ponantur inimici ejus scabellum pedum ejus.

Unâ enim oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos.

Contestatur autem nos & Spiritus sanctus: postquam enim dixit,

Hoc autem testamentum quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in cordibus eorum superscribam eas:

Et peccatorum & iniquitatum eorum jam non recordabor ampliùs.

Ubi autem horum remissio, jam non est oblatio pro peccato.

† *Suprà* 1.13.
‖ *Psal.* 110 2. 1 *Cor.* 15. 25. *Suprà*, 1.13.

13 Occurrit tacitæ objectioni, Nos videlicet nihilominus adhuc esse obnoxios peccato & morti. Ad quod respondet Apostolus plenam efficaciam virtutis Christi nondum sese exseruisse, sed tandem apparituram cùm omnes semel hostes suos, quibuscum adhuc luctamur, profligabit. 15 Quamvìs adhuc supersint peccati reliquiæ in nobis, ab eodem tamen nunquam repetendo sacrificio pendere nostræ perficiendæ sanctificationis opus, sic probat Apostolus, rursum prolato ejusdem Jeremiæ testimonio: Novo fœdere sublatum est peccatum, cùm dicat Dominus fore ut ex ejus formula peccatorum nostrorum ampliùs non recordetur. Ergò nullo jam expiatorio sacrificio egemus, quo tollatur quod jam est sublatum, sed danda potiùs opera ut nunc illius sacrificii fiamus per fidem participes,

* *Jerem.* 31.33. *Rom.* 11.27. *Suprà*, 8. 8.

---

12 *In perpetuum*, εἰς τὸ διηνεκές. Hoc nonnulli ad θυσίαν, nonnulli ad ἐκάθισεν referunt. Ego ad illud malo, quòd sic expressè accipiatur mox vers. 14. ¶ *Consedit*, ἐκάθισεν. Semel quidem fuit λειτουργὸς, nunc verò ità est Pontifex, ut simul tanquam rex æternus sedeat, Philip. 2. 9.

14 *Consummavit*, τετελείωκεν. Vide suprà 2. 10. & 7. 19.

15 *Spiritus etiam*, καὶ τὸ πνεῦμα. per Jeremiam videlicet loquens, Jer. 31.33. Novum est igitur hoc argumentum, quo novi pacti partes duæ explicantur: una videlicet quæ Sanctificatio nostra dicitur, proximè sequente versiculo comprehensa, quam tantum abfuit ut Lex sive cæremonialis sive moralis polliceretur, ut è contrario illa quidem quid mererentur homines per jugulationem & cremationem victimæ, ipsis illam offerentibus ob oculos ponebat: & propterea χειρόγραφον Coloss. 2. 14. vocatur, quod Christus deletum cruci affixit, hæc verò extra Christum homines occidebat, 2 Cor. 3. 6.

16 *Dicit Dominus*, λέγει Κύριος. Verba hæc sunt Prophetæ, non autem Pauli, quod in prioribus editionibus non satis animadverteram.

17 *Tunc dixit*, τότε εἴρηκε. Sic scriptum istud reperi, & hoc loco insertum in uno codice manuscripto. Et certè non minùs fuit hìc scribendum, quàm suprà versiculo nono, tum ut sit quod

respondeat

respondeat illi *μετὰ τὸ προειρηκέναι* versiculo 15. tum quòd hoc poscat ipsa hujus argumenti series. Nunc demum enim hîc agitur de altera Evangelici pacti parte, nempe remissione peccatorum per imputatam Christi pro nostris peccatis satisfactionem. Sublatâ enim causâ tollitur effectus, & præstito nunc re ipsâ illo sacrificio, quod Patribus sub vetere pacto per Legales oblationes figurabatur, certè figuris nunc illis nihil opus est. Quid igitur (dicet aliquis) nullâne nunc indigemus peccatorum remissione? imò verò hinc pendet nostra beatitas: sed cùm peracta sit, non jam nobis est de ulla oblatione facienda, sed ea quæ præstita est nobis, est per fidem amplectenda. Ergóne (dicet iterum aliquis) nullis nunc nobis est opus symbolis sive signis, quibus præstita & peracta illa oblatio exteriùs quoque nostræ fidei excitandæ & certiorandæ serviant? Imò certè opus est. Et hæc sunt duo illa Ecclesiæ Christianæ Sacramenta, Baptismus, & expressius etiam Sacræ Cœnæ Domini mysterium, à Legalibus figuris eo quoque nomine discernenda, quòd hæ quidem res futuras adumbrabant, illa verò re ipsâ peracta nostræ memoriæ repræsentant, & si rectè iis utamur, in cordibus nostris obsignant, ad finem usque mundi duratura. ¶ *Recordabor amplius*, *οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι*. ubi igitur illa culpæ & pœnæ satisfactoriæ distinctio? Ubi purgatorius ignis? Ubi actualis & realis toties & tot locis repetita corporis & sanguinis Domini pro vivis & mortuis oblatio?

18 *Oblatio pro peccato*, *προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας*. Rectè addidit, *pro peccato*. nam superest alia obligatio, nempe gratiarum actionis; & jubet Apostolus ut nosipsos Deo totos consecremus. Sed & mutua charitatis officia translatitiè solent à Paulo vocari Oblationes Deo gratæ, sed non pro peccato, cùm nonnisi à jam reconciliatis illæ oblationes per Spiritum sanctum proficisci possint.

---

19 Ἔχοντες οὖν, ἀδελφοί, παῤῥησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων ἐν τῷ αἵματι Ἰησοῦ,
20 Ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν, διὰ τοῦ καταπετάσματος, τοῦτ᾽ ἔστι, τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·
21 Καὶ ἱερέα μέγαν ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ·
22 Προσερχώμεθα μετ᾽ ἀληθινῆς καρδίας, ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ῥεραντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς·
23 Καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ, κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῆ, (πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος)
24 Καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων·
25 Μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν, καθὼς ἔθος τισίν, ἀλλὰ παρακαλοῦντες· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ βλέπετε ἐγγίζουσαν τὴν ἡμέραν.
26 Ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, οὐκ ἔτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία·
27 Φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος, ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς ὑπεναντίους.
28 Ἀθετήσας τις νόμον Μωσέως, χωρὶς οἰκτιρμῶν ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει·
29 Πόσῳ (δοκεῖτε) χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος ἐν ᾧ ἡγιάσθη, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας;

Cùm igitur, fratres, habeamus libertatem ingrediendi Sacrarium per sanguinem Jesu,
Eâ viâ quam dedicavit nobis recentem & vivam, per velum, hoc est per carnem suam:
Cùmque habeamus Sacerdotem magnum, præfectum domui Dei:
Accedamus cum vero corde, & per plenam certiorationem fidei, aspersione purgatis cordibus à conscientia mala:
Et abluto corpore aquâ purâ, retineamus professionem spei non vacillantem, (fidelis enim est qui promisit)
Et observemus alii alios, ut nos acuamus ad charitatem & bona opera:
Non deserentes aggregationem nostri mutuam, sicuti mos est quibusdam, sed adhortantes alii alios: idque eò magis quòd videtis illum diem appropinquare.
† Nam si ultrò peccaverimus post acceptam cognitionem veritatis, non adhuc pro peccatis reliqua est hostia:
Sed horrenda quædam exspectatio judicii, & ignis fervor, qui devoraturus est adversarios.
‖ Qui aspernatus fuerit Mosis Legem, absq; misericordia ex duorum aut trium testimonio moritur:
Quantò (putatis) acerbiore supplicio dignus censebitur qui Filium Dei conculcarit, & sanguinem pacti per quem fuerat sanctificatus profanum duxerit, & Spiritum gratiæ contumeliâ affecerit?

Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu Sanctorum in sanguine Christi,
Quam initiavit nobis viam novam & viventem, per velamen, id est carnem suam:
Et Sacerdotem magnum super domum Dei:
Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à conscientia mala:
Et abluti corpus aquâ mundâ, teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem, (fidelis enim est qui repromisit)
Et consideremus invicem in provocationem charitatis & bonorum operum:
Non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes: & tantò magis quantò videritis appropinquantem diem.
Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccatis hostia:
Terribilis autem quædam exspectatio judicii, & ignis æmulatio, quæ consumptura est adversarios.
Irritam quis faciens Legem Mosi, sine ulla miseratione, duobus vel tribus testibus, moritur:
Quantò magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculcaverit, & sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & Spiritui gratiæ contumeliam fecerit?

19 Summa superioris tractationis; Nunc non excludimur à Sacrario ut Patres, sed in verum Sacrarium, id est in cœlum, patet nobis aditus, non pecuino sed Jesu sanguine purificatis. Neque ut olim opposito velo nos excludit Pontifex, sed per velum, id est carnem suam, in cœlum ipsum nobis præiens, nos introduxit, ut verè jam habeamus magnum sacerdotem domui Dei præpositum. 22 Exhortatio gravissima, in qua docet quomodo nobis sacrificium illud Christi applicetur, nimirum fide: quam etiam describit à consequentibus, nimirum sanctificatione Spiritûs, quæ facit ut certò in Deum speremus, & pro mutua charitate alii aliorum salutem modis omnibus procuremus. 25 Facta ultimi adventûs Christi mentione, sanctos acuit ad sanctæ vitæ meditationem, & perfidos apostatas ad horrendum judicis tribunal citat, quòd eum in quo solo posita est salus perfidiosè rejecerunt. † *Suprà 6.4.* ‖ *Deut. 17.2. Matt. 18.16. Joan. 8.17. 1. Cor. 13.1.* 28 Si capitale fuit Legem Mosis violare, quantò magis exitiosum est à Christo deficere?

---

19 *Libertatem*, *τὴν παῤῥησίαν*. dirupto videlicet illo velo. Vide suprà 3.6. Jam sequitur epilogus superioris doctrinæ. Cùm autem hæc verissima sint, quæso cur alios patronos quæramus? aut quo jure potest certa de salute sua in uno Jesu Christo persuasio vocari arrogantia?

20 *Recentem*, *πρόσφατον*. Annotant Græci Grammatici propriè istud dici de recenter interfecto. quod videtur huic loco non malè convenire; quòd hæc via sit nobis aperta Christi morte, aut ipse potiùs Christus moriens sit hæc ipsa via quâ in cœlum introducimur. Recentem autem opponit alteri vetustæ & obsoletæ & umbratili duntaxat, quod ad formam externam attinet in sese consideratam, vel eam cujus vigor nunquam veterascat. ¶ *Et vivam*, *καὶ ζῶσαν*. Non respondet quidem epitheton metaphoræ sed rei ipsi. opponitur enim Christi sanguis vivificus sanguini pecudum. Alluditur etiam ad Tabernaculum per quod Pontifex in Sacrarium ingrediebatur. quæ suprà sunt explicata. Sed nova hîc allegoria instituitur veli illius quod operiebat sacrarii arcana, per quod tamen aditus in sacrarium patebat. Sic, inquit, Christi caro divinitatem nobis quasi sub velo ostendit, cujus alioqui fulgorem non possemus sustinere. Per hanc igitur viam ad Deum accedamus. Sed & velo videntur significari peccata quæ nos à cœlo arcebant, & à Christo fuerunt expiata. quo respectu fuit illud velum Christo mortuo à summo ad imum usque penitus laceratum.

22 *Vero*, *ἀληθινῆς*. id est, minimè subdolo vel fucato, sed quod constanter sit addictum Deo. Hebr. נאמן *neeman*. ¶ *Per plenam certiorationem fidei*, *ἐν πληροφορίᾳ πίστεως*, id est non fictitiam nec imaginariam persuasionem, sed quæ verbo Dei vero innitatur. Est autem hypallage Hebræa pro *πληροφορηθείσῃ πίστει*. de quo dicendi genere vide Act. 5. 20. & Ephes. 1.14. ¶ *Aspersione purgatis cordibus*, *ῥεραντισμένοι τὰς καρδίας*. Hoc est quod inquit Dominus, Sancti estote, quandoquidem & ego sanctus sum. Nam certè mendax est qui fidem jactat, nec ejus fructus (id est sanctificationem animi ac corporis) proferre potest, ut 1. Corinth. 7.1. Vulgata & Erasmus, *Aspersi corda* vel *cordibus*, rectè quidem. est enim ad aspersiones illas sanguinis manifesta allusio: sed certum est vicissim ex antecedente colligi consequens, id est ex aspersione purificationem, ut 1. Pet. 1. 2. Vide Matth. 4.8. & 2. Tim. 2.26. & Hebr. 5.7.

23 *Aquâ purâ*, *ὕδατι καθαρῷ*. id est, Spiritûs sancti gratiâ, quæ ab effectu vel ex antithesi externarum purificationum Legis comparatur aquæ. Vox autem *ὁμολογίας* docet baptismum, qui Catechumenis nonnisi Christum apertè profitentibus præbebatur, opponi Legalibus purificationibus, & hoc ipsum est quod dicitur *ἐπερώτημα*, 1. Pet. 3. 21.

24 *Observemus*, *κατανοῶμεν*. id est, alii aliorum curam geramus. Vulg. *Consideremus*, non satis expressè, hoc quidem loco.

25 *Aggregationem nostri mutuam*. Addidi *mutuæ* epitheton partim propter reciprocum pronomen, partim perspicuitati studens. Nec enim dubium est quin de cœtibus Ecclesiasticis istud intelligatur, quos subterfugiebant nonnulli propter aliorum Judæorum metum, sicut aliquandiu factitarunt Nicodemus, & Josephus Arimathæensis, ut infrà dicetur apertiùs vers. 35, & 39. Noluit autem uti voce *συναγωγῆς*, ut Christianorum Ecclesiam à Judaicis Synagogis distingueret, quas isti potiùs frequentabant, in quos hæc reprehensio dirigitur: & addidit præpositionem *ἐπὶ*, designans videlicet caput hujus aggregati cœtûs, nempe Christum, quem expressè nominat Paulus 2. Thess. 2. 1. quò spectant etiam Christi verba, Joan. 17.11.

26 *Ultrò*, *ἑκουσίως*. Hebr. חנם *chinnam*, quod de iis dicitur qui sine ulla causa aut etiam causæ specie aliquid faciunt. Itaque iis convenit non qui simpliciter scientes peccant (alioquin actum fuisset de Davide & Petro. Et quis tandem centies millies non esset hâc ratione æternæ morti mancipatus?) sed iis demum qui ex professo resilientes in universum à Christo, delectantur impietate, & bellum indicunt perspectæ veritati, uti fecit Saul, Julianus Apostata, Arius, & alii, quorum exsecranda est memoria. Sic etiam sæpe diximus *ἁμαρτωλοὺς* dici quos Hebræi חטאים *chataim* vocant, qui veluti peccandi quandam artem factitant, non autem eos qui quamvis ex consensu, tamen ex infirmitate & particulari lapsu peccent. Idq; ità esse liquet ex vers. 29. ut nihil prorsus adjuvet Novatianorum hæresin hic locus. Vide Joan. 5. 16. ubi plenissimè agitur de peccato in Spiritum sanctum.

17 *Adversarios*, *ὑπεναντίους*. Præpositio *ὑπὸ* nihil hîc detrahit de significatione. Aliud est certè humanitus peccare, quàm Deo bellum indicere, & quidem pietatis falsæ prætextu, ut plerumque

fieri

fieri solet. quod fortasſis innuitur præpoſitione ὑπὸ, ut annotavimus Col. 2. 14.

28 *Qui abrogarit*, ὁ ἀθετήσας. Vel, ut Vulg. *Qui irritam fecerit*. Eraſmus, *Qui aſpernatus fuerit*. Syrus interpres, דעבר *dababar, Qui tranſgreſſus fuerit*. Neuter profectò rectè. Nec enim hìc agitur de alicujus mandati tranſgreſſione, ſive peccato adversùs unum aliquod mandatum admiſſo, ſed de apoſtaſia ſive integra defectione à vera religione, qua de re agitur expreſsè, Deut. 17. 2. Diximus autem de verbo ἀθετεῖν, Mar. 6. 26.

29 *Profanum*, κοινόν. ſive pro re communi & vulgari, ut rectè explicat Syrus interpres. Vulgata, *Pollutum*; malè. Nec enim pollutum cenſetur quicquid communi uſui applicatur. Itaque τὸ κοινὸν ἡγήσασθαι idem hìc valet atque τὸ μὴ διακρίνειν 1. Corinth. 11. 29. ubi de ſacramentorum & rerum communium diſcrimine obſervando agitur. Accipitur tamen τὸ κοινὸν interdum pro *impuro*, ut Mar. 7. 2. & Act. 10. 14. ¶ *Spiritum gratiæ*, τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος. id eſt, Spiritum illum ſanctum qui quodammodo Dei gratiam (id eſt ſanctificationis opus) incipiebat in ipſis obſignare. Oſtendit autem hic locus de quo peccati genere hìc agatur.

---

30 Ratio omnium iſtorum eſt, Quia Deus eſt contemtorum ultor: alioqui Eccleſiam ſuam ritè non gubernaret. Nihil eſt autem irâ Dei vivi horribilius.

* Deut. 32. 35. † Rom. 12. 19.

32 Sicut apoſtatas perterrefecit, ità conſtantes & firmos nunc conſolatur propoſito ſuperiorum certaminum ſucceſſu, ad certam ſpem plenæ & quidem proximæ victoriæ ipſos ſtimulans.

30 Οἴδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα, Ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος. Καὶ πάλιν, Κύριος κρινεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ.
31 Φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος.
32 Ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες, πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων.
33 Τοῦτο μὲν, ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι· τοῦτο δὲ, κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γενηθέντες.
34 Καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε, γινώσκοντες ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν.
35 Μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παῤῥησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην.
36 Ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν, ἵνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν.
37 Ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ.
38 Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ.
39 Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς περιποίησιν ψυχῆς.

Novimus enim eum qui dixit, * Meum eſt ulciſci, ego rependam, dicit Dominus. Et rurſum, † Dominus jus dicet populo ſuo.
Horrendum eſt incidere in manus Dei vivi.
Revocate verò in memoriam ſuperiores dies, quibus poſtquam illuſtrati fuiſtis, ingens certamen afflictionum toleraſtis.
Partim quidem dum & cum probris & cum afflictionibus ſpectaculum facti eſtis; partim verò dum ſocii facti eſtis eorum qui ſic agitantur.
Nam & vinculis meis mecum affecti fuiſtis, & direptionem eorum quæ vobis ſuppetebant cum gaudio excepiſtis, ut qui ſciretis *vos* habere apud vos potiorem ſubſtantiam in cœlis & permanentem.
Nè igitur abjicite liberam illam profeſſionem veſtram, quæ magnam habet præmii retributionem.
Nam patiente animo vobis eſt opus, ut voluntati Dei obſecuti reporteris promiſſionem illam.
Adhuc enim puſillum quantumcunque, & qui venturus eſt, veniet, neque tardabit.
‖ Juſtus autem ex fide vivet: at ſi *quis* ſe ſubduxerit, non eſt gratum animo meo.
At nos non ii ſumus qui nos ſubducamus ad exitium, ſed qui credamus ad animæ ſalutem.

Scimus enim qui dixit, Mihi vindicta, & retribuam. Et iterum, Judicabit Dominus populum ſuum.
Horrendū eſt incidere in manus Dei viventis.
Rememoramini autem priſtinos dies, in quibus illuminati, magnum certamen ſuſtinuiſtis paſſionum.
Et in altero quidem, opprobriis & tribulationibus ſpectaculum facti; in altero autem ſocii taliter converſantium effecti.
Nam & vinctis compaſſi eſtis, & rapinam bonorum veſtrorum cum gaudio ſuſcepiſtis, cognoſcentes vos habere meliorem & manentem ſubſtantiam.
Nolite itaque amittere confidentiam veſtram, quæ magnam habet remunerationem.
Patientia enim vobis neceſſaria eſt, ut voluntatem Dei facientes, reporteis promiſſionem.
Adhuc enim modicum aliquantulumque, qui venturus eſt veniet, & non tardabit.
Juſtus autem meus ex fide vivet: quòd ſi ſubtraxerit ſe, non placebit animæ meæ.
Nos autem non ſumus ſubtractionis in perditionem, ſed fidei in acquiſitionem.

‖ Abac. 2. 4. Rom. 1. 17. Galat. 3. 11.

38 Firmæ fidei præſtantiam ab effectu commendat, quòd unicum ſit ad vitam iter: quam ſententiam illuſtrat oppoſito contrario.

---

30 *Meum eſt ulciſci*, ἐμοὶ ἐκδίκησις. Bene colligit. Nam ſi Deus populum ſuum eo conſolatur quòd teſtatur ſe non paſſurum ut impunè lædatur, conſequitur Domini quaſi proprium eſſe munus pœnas de impiis ſumere. ¶ *Dominus jus dicet*, Κύριος κρινεῖ. Id eſt gubernabit, utì ſæpe jam annotavimus poſitum Judicandi verbum, ex Hebræorum idiotiſmo. Jam verò ſi Deus præeſt Eccleſiæ ſuæ, proculdubio ſeverè puniet & hypocritas & apoſtatas. Eſt enim officium hoc judicis, bonos defendere ac ſublevare, malos juſtis ſuppliciis afficere. Aptè igitur citatus eſt etiam hic locus, ut animos iſtorum ab apoſtaſia deterreat.

32 *Revocate*, ἀναμιμνήσκεσθε. Ingreditur conſolationem in adverſis quæ juſtitiæ causâ infliguntur. ¶ *Poſtquam illuſtrati fuiſtis*, φωτισθέντες. id eſt, in cœtum Eccleſiæ per baptiſmum aggregati. Hoc enim in vetere Eccleſia declarabat verbum φωτίζεσθαι, in qua dicebantur φωτισθέντες non ſimpliciter extraneis profanis oppoſiti, ſed à catechumenis diſtincti, quorum facta eſt mentio ſuprà 6. 1. ut appareat hanc epiſtolam ſcriptam fuiſſe conſtitutis jam per Apoſtolos multis Eccleſiis, non autem ipſis Apoſtolicæ prædicationis initiis, quamvìs ſtante adhuc templo, & Levitico ſacerdotio nondum re ipſâ ſublato: extremis videlicet Neronis temporibus.

33 *Spectaculum facti eſtis*, θεατριζόμενοι. id eſt θέατρον ἐγενήθητε, ut loquitur Paulus 1. Cor. 4. 9. & quod verbo παραδειγματίζεσθαι declaratur. Dicitur enim hoc de iis qui ignominiæ causâ palàm in plenum theatrum producebantur. Eraſmus, *Spectaculo fuiſtis omnibus*. Ità accipitur apud Saluſtium *Oſtentui eſſe*, & apud Tacitum *Oſtentui mittere*. ¶ *Socii facti eſtis*, κοινωνοὶ γενηθέντες. Id eſt, eorum ærumnas vobiſcum communes eſſe duxiſtis. quod de Philippenſibus & Theſſalonicenſibus præſertim teſtatur Paulus. ¶ *Eorum qui ſic agitantur*, τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων, ut ἀναστρέφεσθαι accipiatur pro ſurſum & deorſum verti. Vulg. & Eraſmus, *Ità converſantium*, nimiùm obſcurè.

34 *De vinculis meis*, τοῖς δεσμοῖς μου. Qui ex hoc loco colligunt hanc epiſtolam Paulo tribuendam eſſe, nituntur argumento admodum infirmo. Sed quod ſubjicit, omnino reſpondet iis quæ ſcribit Paulus de his ipſis Judæis, 1. Theſſ. 2. 14. Sed & Syrus interpres aliter legit, nempe τοῖς δεσμίοις, *vinctis*. ut etiam ſcriptum invenimus in duobus manuſcriptis exemplaribus. ¶ *Cum gaudio*, μετὰ χαρᾶς. id eſt, non modò æquis animis, ſed etiam lætis, ut inf. Jac. 1. 2. ¶ *Subſtantiam*, ὕπαρξιν, i. bona ac facultates. Sic uſurpavit hoc vocabulum Quintilianus. Chriſtus *theſaurum* vocat, Matt. 19. 21. ¶ *In cœlis*, ἐν οὐρανοῖς. Sic Dominus Matt. 5. 12. Neq; redundat ἐν ἑαυτοῖς, id eſt *apud vos*, & quaſi *intra vos*: cùm fide ac ſpe jam nunc poſſideamus quod in cœlis eſt nobis repoſitum. Iſtud tamen neq; in Claromontano codice & aliis duobus, neque in Latina Vulgata interpretatione legitur. Sed & in nonnullis codicibus legitur ἑαυτοῖς, id eſt, *vobiſipſis*, ut ſit dativus communis, quem vocant Grammatici, quod amplexus eſt Syrus interpres. in aliis verò legitur ἑαυτοὺς, ut ità convertas, γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτοὺς, *ut qui ſciatis vos habere*: quam poſteriorem lectionem ſecutus eſt Vetus Latinus interpres: nec ego improbo, quamvìs duorum tantùm codicum autoritate nitatur.

35 *Nè abjicite*, μὴ ἀποβάλητε. Sive, *nè jacturam facite*, rei videlicet tam pretioſæ. ¶ *Liberam illam profeſſionem*, τὴν παῤῥησίαν. Vulgata, *confidentiam veſtram*. Eraſmus, *fiduciam veſtram*. Neuter ſatìs expreſsè. Nec enim hâc voce ſignificatur fiducia vel confidentia in animo duntaxat concepta, ſed liberâ & ingenuâ profeſſione teſtata, quam ſuperiore verſu vocavit ὁμολογίαν ἀκλινῆ, & Syrus optimè vertit *rejectionem facierum*, quòd ſoleant frontem exponere qui intrepidè & apertè loquuntur. Huic autem opponitur mox verſ. 9. ὑποστολὴ, quâ ſignificetur ſubductio, quòd faciem contrahant qui metu perculſi ſeſe ſubducunt.

36 *Tolerantia*, ὑπομονῆς. Vide Luc. 8. 16. ¶ *Ut reporteis promiſſionem illam*, ἵνα κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν. Non fuit prætermittenda vis articuli. Utitur autem Paulus eâdem prorſus metonymiâ, Gal. 3, 22.

37 *Adhuc enim puſillum quantumcunque*, ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον. Plena locutio eſt, Paulùlum admodum temporis adhuc ſupereſt dum veniat, &c. Sic Eſa. 10. 25. מעט מזער *mehat mizhar* ponitur, & alibi ſæpe.

38 *Juſtus autem*, &c. ὁ δὲ δίκαιος, &c. Vide Rom. 1. 17. ¶ *At ſi* quis *ſe ſubduxerit*, καὶ ἐὰν ὑποστείληται. Vulgata, *Quòd ſi ſe ſubtraxerit*. Eraſmus, *Et ſi ſe ſubduxerit*. Ego non dubito quin καὶ ponatur pro ἀλλὰ, ut ſæpe jam annotavimus: quod ex Propheta apparet, apud quem fidelis opponitur impio. Quod ad rem autem ipſam attinet, ità citavit hunc locum Apoſtolus, ut membrorum collationem, ſervatâ tamen eâdem ſententiâ, inverterit. Deinde unum Hebraicum verbum עפלה *huppelah* Græci converterunt ἐὰν ὑποστείληται, ſignificatione videlicet reciprocâ Hebrææ conjugationis Niphal, vel Hithpahel, eâ ratione, nimirum quòd illud propriè ſignificet ſeſe in arcem aliquam quaſi tutiorem locum recipere, aut in ea ſe tueri, quod videtur facere quiſquis, deſerto Deo, alibi ſe tutiorem fore exiſtimat. Itaque quod ad ſententiam attinet nihil hìc eſt variatum. ¶ *Non probat eum animus meus*, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. Hebr. לא ישרה נפשו בו *lo jaſchedah naphſcho bo*, quæ verba ità explicarunt ut prius affixum ad Deum retulerint, poſterius verò ad impium: & quia Deum loquentem inducunt, tertiam perſonam in primam mutarint. niſi malimus eos נפשי *naphſchi* pro נפשו *naphſcho* legiſſe, quaſi ad verbum convertas, *Non erit recta anima mea erga eum*. Id eſt, non conveniet animæ meæ cum eo: ſicuti ſolent inverſâ phraſi vulgò dicere Hebræi, *Non eſt rectum in oculis meis*, pro, non eſt mihi gratum. Itaque nè hæc quidem varietas in ſententia quicquam variat. Nam ſi anima impii in

ipſo

ipso recta non sit, consequitur illam Deo minimè gratam esse.

39 *Non ii sumus qui nos subducamus*, οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς. Vulgata ad verbum, *Non sumus subtractionis*. subaudiendum autem videtur τέκνα, *filii*, ut sit integer Hebraismus: quem sic explicat Erasmus, ut ità significetur quispiam qui initio confidens, postea periculo territus pedem referat; unde tandem defectio sequatur: cui opponitur qui fide stat & pergit intrepidus. ¶ *Ad animæ salutem*, εἰς περιποίησιν ψυχῆς. Vulg. & Erasmus, *In acquisitionem animæ*: quod mihi visum est obscurius, alioqui plana est sententia ex antithesi.

ΚΕΦ. ια´

Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων.

2 Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι.

3 Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι.

4 Πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν προσήνεγκε τῷ Θεῷ· δι᾽ ἧς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ δι᾽ αὐτῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖται.

5 Πίστει Ἐνὼχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον· καὶ οὐχ ηὑρίσκετο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως αὐτοῦ μεμαρτύρηται εὐηρεστηκέναι τῷ Θεῷ.

6 Χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι· πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἔστι, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται.

7 Πίστει χρηματισθεὶς Νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, εὐλαβηθεὶς κατεσκεύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ· δι᾽ ἧς κατέκρινε τὸν κόσμον, καὶ τῆς κατὰ πίστιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρονόμος.

8 Πίστει καλούμενος Ἀβραὰμ ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν εἰς τὸν τόπον ὃν ἤμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν, καὶ ἐξῆλθε, μὴ ἐπιστάμενος ποῦ ἔρχεται.

9 Πίστει παρῴκησεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ὡς ἀλλοτρίαν, ἐν σκηναῖς κατοικήσας μετὰ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ τῶν συγκληρονόμων τῆς ἐπαγγελίας τῆς αὐτῆς.

10 Ἐξεδέχετο γὰρ τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν, ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός.

11 Πίστει καὶ αὐτὴ Σάῤῥα δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν, ἐπεὶ πιστὸν ἡγήσατο τὸν ἐπαγγειλάμενον.

CAP. XI.

Est autem fides, illud quo subsistunt quæ sperantur, & quæ demonstrat quæ non cernuntur.

Ob eam enim testimonio fuerunt ornati majores.

*Per fidem intelligimus compactum fuisse mundum verbo Dei, ut quæ videmus non sint ex apparentibus facta.

†Abel per fidem majoris pretii sacrificium obtulit Deo quàm Cain: per quam testimonium obtinuit, quòd esset justus, testimonium perhibente Deo de donis ejus: & mortuus adhuc per eam loquitur.

Per fidem Enoch fuit translatus, nè videret mortem: nec fuit inventus, propterea quòd transtulerat eum Deus. priusquam enim transferretur, testimonium obtinuerat quòd gratus fuerit Deo.

Atqui fieri non potest ut absque fide quisquam *Deo* sit gratus: nam qui accedit ad Deum, hunc credere oportet esse *Deum*, & præmia retribuere iis qui ipsum requirunt.

* Per fidem divinitus admonitus Noe de iis quæ nondum videbantur, veritus construxit arcam ad servandam domum suam: per quam *arcam* condemnavit mundum, & ejus quæ ex fide est justitiæ factus est hæres.

† Per fidem vocatus Abrahamus auscultavit *Deo*, abeundo in locum quem accepturus erat in hæreditatem, & exivit, nesciens quò esset venturus.

Per fidem, commoratus est in terra promissa ut aliena, commoratus in tabernaculis cum Isaaco & Jacobo cohæredibus ejusdem promissionis.

Exspectabat enim civitatem illam habentem fundamenta, cujus artifex & conditor est Deus.

Per fidem ‖& ipsa Sara vim ad ejaculatum semen *concipiendum* accepit, ac præter præstitutum tempus ætatis peperit, quòd fidelem *esse* duxerit eum qui promiserat.

CAP. XI.

Est autem fides, sperandarum substantia, rerum argumentum non apparentium.

In hac enim testimonium consecuti sunt senes.

Fide intelligimus aptata esse secula verbo Dei, ut ex invisibilibus visibilia fierent.

Fide, plurimam hostiam Abel quàm Cain obtulit Deo, per quam testimonium consecutus est esse justus, testimonium perhibente muneribus ejus Deo: & per illam defunctus adhuc loquitur.

Fide Henoch translatus est, nè videret mortem: & non inveniebatur, quia transtulit illum Deus. ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.

Sine fide autem impossibile est placere Deo: credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, & inquirentibus se remunerator sit.

Fide Noe responso recepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens, aptavit arcam in salutem domus suæ: per quam damnavit mundum, & justitiæ, quæ per fidem est, hæres est institutus.

Fide, qui vocatur Abraham obedivit in locum exire quem accepturus erat in hæreditatem, & exiit, nesciens quò iret.

Fide demoratus est in terra repromissionis tanquam in aliena, in casulis habitando cum Isaac & Jacob hæredibus repromissionis ejusdem.

Exspectabat enim fundamenta habentem civitatem, cujus artifex & conditor Deus.

Fide, & ipsa Sara sterilis virtutem in conceptione seminis accepit, etiam præter tempus ætatis, quoniam fidelem credidit esse eum qui repromiserat.

1 Excellens Fidei descriptio ab effectis, quòd res adhuc in spe positas repræsentet, & invisibilia veluti oculis subjiciat.
2 Docet Patres ex hac demum virtute esse æstimandos.
* *Gen.* 1. 1.
Joan. 1. 10.
3 Proprium fidei ostendit, propositis selectissimis exemplis eorum qui à condito mundo in Ecclesia excelluerunt.
4 Abel.
† *Gen.* 4. 4.
Matt. 23. 35.
5 Enoch.
‖ *Gen.* 5. 24.
Eccl. 44. 17.
& 49. 16.
6 Noe.
* *Gen.* 6. 13.
Eccles. 44. 17.
7 Abraham & Sara.
† *Gen.* 12. 4.
‖ *Gen.* 17. 19.
& 21. 5.

1 *Illud quo subsistunt*, &c. ὑπόστασις, &c. In hunc locum multi varia scripserunt, quorum multiplices sententias referre non placet. Tantùm dicam Græcum scholiasten mihi paucis videri rem omnem felicissimè exposuisse. Sunt autem hæc ipsius verba, Αὐτὸν ἐπεξάζει τί ἐστι πίστις, καί φησι, Πίστις ἐστὶν αὐτὴ ἡ ὑπόστασις καὶ οὐσία τῶν ἐλπιζομένων πραγμάτων· ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐν ἐλπίσιν ἀνυπόστατά ἐστιν, ὡς τέως μὴ παρόντα, ἡ πίστις οὐσία τις αὐτῶν καὶ ὑπόστασις γίνεται, τῷ αὐτὰ καὶ παρεῖναι τρόπον τινὰ παρασκευάζουσα, διὰ τοῦ πιστεύειν εἶναι. ἔστι δὲ ἡ πίστις ἔλεγχος καὶ ἀπόδειξις τῶν οὐ βλεπομένων. ἀποδείκνυσι δὲ ὁρατὰ τὰ ἀόρατα ἡ πίστις. πῶς; τῷ νῷ καὶ ταῖς ἐλπίσιν ὁρῶσα τὰ μὴ φαινόμενα. id est, *Deinde, explicat quid sit fides, aitq; Fides est ipsa substantia & essentia rerum quæ sperantur. Quoniam enim quæ sunt in exspectatione posita essentiæ sunt expertia, utpote quæ nondum exstent; fides est quædam ipsorum substantia & essentia, quòd quadantenus efficiat ut exstent, atq; adeò ut sint præsentia, eò quòd illa esse credat. Est etiam fides argumentum & demonstratio eorum quæ non cernuntur. Nam quæ inasspectabilia sunt, ea ut asspectabilia demonstrat fides. Quomodo? mente videlicet & spe cernens quæ videri non possunt.* Hæc ille: cui quòd prorsus assentiar, malui periphrasin quærere quàm insignem hunc locum nimiùm obscurè interpretari. Neq; enim mihi satisfecit *Substantiæ* & *Argumenti* nomen, sive *Convictionis*, quo utitur Augustinus hunc locum citans, tractatu in Joan. 95. imò nè *fulcimenti* quidem aut *basis*, aut *materiæ*. Castellio *subjectionem* interpretatus est, quàm rectè ipse viderit: certè nimiùm ambiguè. Cæterùm in eo nunc versatur Apostolus, superiorem adhortationem concludens, ut quod ad fœderis, salutis, & fidei objectum attinet, unicum Christum semper fuisse doceat Ecclesiæ suæ, id est, credentium servatorem, jam indè à mundi primordiis, prolatis veterum Patrum exemplis, quæ posteros, multò jam potiore conditione potitos, pudeat non imitari. Est igitur, ut ex subjectis exemplis intelligitur, hæc fidei ab effectis præcipuis sumta descriptio, ad veteres illos accommodata: ac proinde inter ea quæ hîc dicuntur ἐλπιζόμενα numeranda sunt plurima quæ Patres quidem sperarunt futura, nos autem jam peracta credimus: & inter τὰ μὴ βλεπόμενα non pauca, quæ conspecta jam fuerant cùm hæc scriberet Apostolus, ut scribitur Joan. 1. 14. quanquam possunt etiam sic intelligi præterita tempora, quæ non magìs quàm futura cerni oculis possunt, sed gesta & facta fuisse credimus. Sed tamen semper illorum & fides & spes eadem atque nostra esse comperitur, quamvis objecta quædam in ipsa temporum diversa circumstantia varient. Quod enim illi non aliis oculis quàm fidei viderunt, utpote nondum re ipsâ exstans, nos etsi jam exhibitum, tamen oculis nostris non magìs à nobis quàm ab illis conspectum, eâdem fide amplectimur: & earum rerum quæ supersunt, ut & earum quæ jam nobis præstitæ sunt, plenum fructum similiter exspectamus. ¶ Illud etiam denique observandum est in Patrum exemplis proponi pro illorum fidei objecto non tantùm promissionem illam salvificam Christi venturi: (sine qua fides illa Ecclesiam veram veluti informans exsistere nequit) sed etiam particulares aliquas ab ea dependentes promissiones, quas Patres illi eâdem fide amplexi, illustre nobis hujus fidei exemplum, & certum divinarum promissionum firmitatis testimonium reliquerunt. ¶ *Quæ non cernuntur*, οὐ βλεπομένων. Vulg. *Non apparentium*, μὴ φαινομένων. ambiguè.

2 *Majores*, οἱ πρεσβύτεροι. הקדמונים *hakkadmonim*, *antecessores*, id est, veteres illi Patres à quibus orti sumus, & quorum autoritate ac exemplo nos plurimùm commoveri par est. Vulgata, *Senes*: nimiùm dilutè. Erasmus, *Seniores*, quod nomen consuevimus aliâ significatione in his libris usurpare.

3 *Mundum*, αἰῶνας. Vide suprà, cap. 1. versu 2. Vulg. & Erasmus, *Secula*: ego *Seculum* dicere maluissem. ¶ *Ut quæ cernimus non sint ex apparentibus facta*, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι. id est, ità ut mundus iste quem cernimus non sit ex aliqua apparente ac jam exsistente materia, sed ex nihilo conditus, contra philosophorum omnium axioma, *Ex nihilo nihil*. Hoc est verò quod nullis unquam philosophis venire potuit in mentem, nè iis quidem, qui mundum à Deo conditum scripserunt. Itaque totum hoc fidei est: cùm alioquin Naturæ ipsius testimonio liceat conditum esse mundum cognoscere: imò verò qui hoc non credit, vix dignus sit qui homo appelletur. Vulg. *Ut ex invisibilibus fierent visibilia*: perperàm, ac falsò etiam, nisi quis illud commodâ interpretatione leniat. Ideo maluit Erasmus interpretari, *ut ex iis quæ non apparebant, ea quæ viderentur fierent*: in eo certè peccans cum Vetere interprete, quòd perinde convertit acsi scriptum esset ὡς τὰ ὂν μὴ φαινομένων. quod multum detrahit de sententiæ pondere. Doctissimus interpres aliò refert, acsi scriptum esset, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα (i. κάτοπτρα) γεγονέναι id est, *ut fierent rerum invisibilium specula*. Mihi videtur multò meliùs convenire quod sum secutus, Græcis etiam codicibus consentientibus. Certè valde durum est τὰ βλεπόμενα, interpretari κάτοπτρα. neque de causa finali, sed de materiali agitur, quæ negatur aliqua fuisse; quod quia naturæ prorsus repugnat, meritò uni fidei tribuitur. Itaque εἰς τὸ idem hoc loco declarat atque ὥστε, ut etiam vertit Syrus interpres

4 *Majoris pretii*, πλείονα. Vulg. *Plurimam hostiam*. Erasmus, *Uberiorem hostiam*. Cæterùm mihi videtur Apostolus cùm hoc dicit proferre τεκμήριον fidei Abelis, nempe quòd Cain, ut ingratus & diffidens, duntaxat quippiam ex frugibus, Abel verò externis etiam oblationibus animum suum testatus, primitias ovium,

& quidem pinguissimarum, obtulerit. Itaque πλείονα non interpretor *gratiorem*, sed *pretiosiorem*. ¶ *Per eam*, δι' αὐτῆς, videlicet fidem, in Scriptura sacra testatam, Gen.4. 10.

5 *Nè videret mortem*, μὴ ἰδεῖν θάνατον. id est, nè moreretur. fuit enim hic raptus extraordinaria quædam ac repentina immutatio in Enocho & Elia, cujusmodi nimirum erit illa quæ commemoratur 1. Cor. 15. 51. & 1. Thess. 4. 15. aut etiam alterius generis. Est enim temerarium de his statuere, & curiosum investigare. Vide Joan. 8. 51.

6 *Esse Deum*, ὅτι ἐστί. Repeto *Dei* nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Credere enim Deum esse Deum, id est omnipotentem & veracem, est ipsius fidei basis: si modò ad voluntatem ipsius promissionibus testatam, non autem ad vanas imaginationes, hæc ejus potestas & immutabilitas referatur. quamobrem etiam dicitur postea credendum etiam esse quòd sit μισθαποδότης. Syrus autem interpres videri potest utrumque verbum, nempe ἐστὶ & γίνεται, ad illud μισθαποδότης retulisse, ut qui hunc locum verterit, *quòd sit, & iis qui quærunt se futurus sit remunerator*. ¶ *Præmia largiri*, μισθαποδότης γίνεται. Mutuam relationem inter μισθὸν & ἐπαγγελίαν, id est *præmium, & ultroneam promissionem*, non autem inter mercedem & merita, significari hoc nomine, apertiùs docet Apostolus Rom.4.4, & 5. (idque in ipso credentium patre) ut meritò quisquam possit de eo dubitare. Ideo malui *præmii largitorem*, quàm *remuneratorem* dicere: quanquam hoc quoque vocabulum meritis repugnat. Neque enim Munus dici potest quod debiti nomine persolvitur, sed quod gratuitò donatur. ¶ *Iis qui ipsum requirunt*, τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν. ut Deum verè quærere dicamur, hæc requiruntur: primùm ut minimè sit fucatus animus, sed vero Dei amore seriò inflammatus. Deinde ut non quæratur extra viam, sed in Christo, Christus autem in Verbo. Postremò ut fidem adferamus, id est, certam, quoad ejus fieri poterit, persuasionem de gratuita ipsius erga nos in Christo reconciliatione. Hæc verò nemo nisi vivâ Dei gratiâ fretus adferet. At enim (dices) hoc non est eorum qui quærunt, sed qui jam invenerunt. Respondeo, priùs oportere nos à Deo inveniri quàm ipsum quæramus: deinde in illis quos descripsi gradibus certos quotidie fieri progressus, donec eum videamus qualis est in regno suo: nam tum demum verè invenerimus quem quotidie magis ac magis investigamus.

7 *Divinitus admonitus*, χρηματισθεὶς. Vulgata, *responso accepto*. Vide Matt.2.12.& Luc.2.26. & Act. 10. 12.

8 *Quò esset venturus*, τὰ ἔρχεται. Vulgata, *Quò iret*. Nam ἔρχεσθαι etiam pro ἰέναι accipitur, ut alibi diximus.

9 *Commoratus est*, παρῴκησεν. Erasmus, *Commigravit*, id est, μετῴκησεν. Vide Matt. 2. 23.

10 *Civitatem istam habentem fundamenta*, τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν. Id est, firmam ac perpetuam: quod de nulla merè humana civitate, imò nè ipsa quidem terra dici potest. Videntur adhibiti articuli ut sciamus de certa civitate, certísque fundamentis agi. Deinde comparatur hâc ratione civitas cum tabernaculis, quòd hæc nullis fundamentis nitantur. Itaque τὰς σκηνὰς Vetus interpres fortassis non satis expressè *casulas* est interpretatus.

11 *Sara*, Σάῤῥα. Vetus interpres addit *Sterilis*: & in Claromontano codice, & Complutensi editione ac alio quodam exemplari, additum invenimus, στεῖρα οὖσα, *sterilis cùm esset*. Eadem autem fides consimilibus verbis clauditur in Abrahamo Saræ marito, Rom.4.18,19, 20, 21. ¶ *Ad ejaculatum semen concipiendum*, εἰς καταβολὴν σπέρματος. Vel, *Ad emittendum*. Ut & Syrus interpres. Semen enim certum est etiam fœminam emittere, quamvis (ut plerique volunt medici) non propriè prolificum. Sed, meo judicio, præstat ex antecedente intelligere consequens, sicuti solent Hebræi: ut καταβολὴ ad virum referatur, cujus ejaculato concipiendi semini impar erat caro, naturâ sterilis. Erasmus, *Ad concipiendum ac retinendum semen*. Vulgata, *In conceptione seminis*. Claromontanus codex post verbum ἔλαβε, addit εἰς τὸ τεκνῶσαι, *ad prolem gignendam*. ¶ *Ac præter tempus ætatis*, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας. Si tollas verbum ἔτεκεν, *peperit*, quod neque Claromontanus codex habet, nec Latina Vetus interpretatio, vertendum est *etiam præter tempus ætatis*. *Tempus* autem *ætatis* vocat exactum vitæ spatium, ut senectutem vocat Cicero extremum ætatis tempus. ¶ *Esse duxerit*, ἡγήσατο. Addidi verbum *esse*, ut ambiguam verbi *ducere* significationem vitarem. Vulgata, *credidit*, rectè explicatâ sententiâ. Nam alioqui τὸ ἡγεῖσθαι minus quiddam est quàm πιστεύειν, sed hîc significat *certò credere*, ut rectè explicat Syrus interpres.

---

12 Διὸ καὶ ἀφ' ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου, καθὼς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει, καὶ ὡσεὶ ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἡ ἀναρίθμητος.
13 Κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόῤῥωθεν αὐτὰς ἰδόντες, καὶ πεισθέντες, καὶ ἀσπασάμενοι, καὶ ὁμολογήσαντες ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς.
14 Οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες, ἐμφανίζουσιν ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσι.
15 Καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ' ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι.
16 Νυνὶ δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τουτέστιν ἐπουρανίου. διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς ὁ Θεὸς, Θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν. ἡτοίμασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν.
*Gen.12.10. Ecclesi.44.15 — 17 Πίστει προσενήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαὰκ πειραζόμενος, καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν, ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος,
†Gen.21.12. Rom.9.7. — 18 Πρὸς ὃν ἐλαλήθη, Ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα.
19 Λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δυνατὸς ὁ Θεός· ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο.
8 Isaac. ‖Gen. 27.27. & 39. — 20 Πίστει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἡσαῦ.

Quapropter & ex uno, eóque jam emortuo, nati sunt *posteri*, quanta est astrorum cœli multitudo, & quasi arena illa innumerabilis quæ est ad oram maris.
Secundùm fidem mortui sunt isti omnes, non adepti promissa, sed eminus ea conspicati postquam *ipsis* fuissent persuasa, & *ea* amplexi fuissent, ac sese professi hospites & advenas esse in terra.
Nam qui hæc dicunt, palàm ostendunt se patriam quærere.
Quòd si illius memores fuissent ex qua exierant, habere poterant tempus ad revertendum:
Atqui potiorem expetunt, hoc est cœlestem. quapropter Deum non pudet eorum, *id est*, cognominari Deus eorum. paraverat enim eis urbem.
* Abrahamus cùm tentaretur, obtulit Isaacum per fidem: unigenitum, inquam, illum obtulit is qui promissiones exceperat,
† Ad quem dictum fuerat, In Isaaco vocabitur tibi semen.
Ratiocinatus Deum potentiâ præditum esse etiam suscitandi ex mortuis: unde etiam illum similitudine quâdam recepit.
Per fidem ‖ de futuris benedixit Isaacus Jacobo & Esavo.

Propter quod & ab uno orti sunt, & hoc emortuo, tanquam sidera cœli in multitudine, & sicut arena quæ est ad oram maris, innumerabilis.
Juxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus, sed à longè eas aspicientes & salutantes, & confitentes quia peregrini & hospites sunt super terram.
Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere.
Et si quidem ipsius meminissent de qua exierunt, habebant utique tempus revertendi:
Nunc autem meliorem appetunt, id est cœlestem: ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum. paravit enim illis civitatem.
Fide obtulit Abraham Isaac cùm tentaretur, & unigenitum offerebat, in quo susceperat repromissiones,
Ad quem dictum est, Quia in Isaac vocabitur tibi semen:
Arbitrans quia & à mortuis suscitare potens est Deus: unde eum & in parabolam accepit.
Fide & de futuris benedixit Isaac Jacob & Esau.

---

12 *Emortuo*, νενεκρωμένου. Erasmus, *Annis effœto*: rectè quidem, sed non servatâ Græci vocabuli emphasi, quo non temerè usus est Apostolus, ut etiam Paulus Rom.4.19. Ità enim significatur non simpliciter effœtum fuisse corpus, sed non magìs ad generandum habile quàm si prorsus mortuum fuisset. Atqui postea ex alia uxore Abraham plurimos filios sustulit. Hæc igitur causa est cur nonnulli velint Abrahamum uxoris respectu effœtum dici: quod mihi planè coactum esse videtur, & Apostoli sententiam enervare. Malo igitur existimare, vi promissionis apprehensæ ità fuisse confirmatam Abrahami senectutem, ut Sara etiam mortua, non modò utcunque habilis ad generandum, sed etiam valde fœcundus fuerit. ¶ *Nati sunt* posteri, ἐγεννήθησαν. Intelligitur verbale verbo ipso inclusum ex Hebræorum idiotismo, sed obscuriore. Itaque Erasmus rectè supplevit quod deerat. Vide 1. Corinth. 15.29. & Galat.4.24.

13 *Secundùm fidem*, κατὰ πίστιν. id est, fide quam vivi habuerant eos ad sepulcrum usque comitante. ¶ *Isti omnes*, οὗτοι πάντες. Convenit quidem hoc omnibus quos nominatim commemoravit, quòd fides eorum ad extremum perdurarit: sed tamen de Abrahamo, Isaaco & Jacobo, propriè hoc esse intelligendum apparet ex vers.15, & 16. ¶ *Non adepti promissa*, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας. Sic vocat metonymicè rem ipsam promissam: idque multitudinis numero, propter crebrò repetitam pollicitationem. Sed quodnam illud promissum fuit? Si de Christo accipias, quem certum est illos tanquam scopum sibi proposuisse, dicendum erit eos non esse Christum adeptos, quatenus videlicet dilatus est in nostra tempora ipsius adventus, quamvìs ex fidei descriptione, quæ tradita est suprà, vers. 1. fuerit illis per fidei aspectum visibilis: ac proinde per eum non aliter ex hac vita migrantes sint adepti immortalem hæreditatem, quàm nos qui ipsius adventum sumus consecuti, ut multis jam locis est explicatum. Nam limborum, quos vocant, somnium iis relinquo qui supra verbum Dei sapere volunt, quod tamen hîc manifestè refellitur nomine *Civitatis cœlestis*, quo certum est beatas illas sedes intelligi, quas ex hac vita migrantes Patres sint adepti. Possumus tamen (ut mihi videtur) minùs coactè hoc referre ad terræ Chanaan promissiones, quâ nunquam ipsi potiti sunt. Erat autem illis hæc regio, paternæ Dei benevolentiæ, cœlestísque hæreditatis, nascituræ denique ex ipsis Ecclesiæ, typus ac figura, ut invictam eorum fidem esse oportuerit, qui de rebus ipsis non dubitarint, quarum tamen promissa pignora nunquam sint adepti. Quid igitur illis fiet qui, postquam Deus omnia illa quæ Abrahamo promiserat, imò infinitis partibus plura, Christúmque adeò ipsum exhibuit, tamen vel credere recusant, vel in fide non perseverant? Vulgata, *Non acceptis repromissionibus*. Erasmus, *Cùm non accepissent promissiones*. uterq; nimiùm ambiguè.

Nam si promissiones non acceperant, dicere possit aliquis, Quomodo crediderunt? ¶ *Postquam ipsis fuissent persuasa*, πεισθέντες. Hoc ambitu verborum sum usus necessariò, quamvis hanc vocem in nullis Græcis manuscriptis invenerim, neque in Complutensi, nec in Vulgata Latina editione, quæ tamen minimè videtur supervacanea. Syrus autem interpres legit, καὶ ἡσθέντες, *Et gavisi sunt*. ¶ *Et ea amplexi fuissent*, καὶ ἀσπασάμενοι. Vulg. *Salutantes*. Erasmus, *Salutassent*. Sed ego *amplectendi* verbo uti malui, de quo diximus Matth. 5. 47. Nam hoc vocabulo designari puto quod plurimis locis commemoratur apud Mosen, Patriarchas videlicet acceptis à Domino promissionibus mox adorasse, & aras etiam sæpe exstruxisse, quibus nimirum signis vivam suam fidem mundo etiam sunt testati: & Christum, quem eminus fide cernebant venturum, quasi jam præsentem sunt complexi. ¶ *Hospites*, ξένοι. Sic loquitur Isaacus, Gen. 28. 4. & Jacobus, Gen. 47. 9. & David, Psal. 39. 13. & Jobus multis locis. Imò & ipsi profani, licèt & veræ ipsius immortalitatis, & viæ, quâ unâ ad illam pervenitur, ignari. Sic enim Cicero, de Senectute, *Ex hac vita ità discedo tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim diversorium natura nobis, non habitandi dedit.*

15 *Habere poterant*, εἶχον ἄν. Vel potiùs lege εἶχον, *habebant*, ut scribitur in Claromontano codice, sicut & Syrus & Vetus Latinus interpretes legerunt.

16 *Atqui*, νυνὶ δέ. Vel ad verbum, *Nunc autem*. Est autem *Nunc* hoc in loco non temporis adverbium, sed conjunctio συλλογιστική, quâ in assumtionibus argumentorum utimur, respondens Gallicæ particulæ *Or*. Et loquens de re tot antè seculis præterita, Apostolus utitur præsenti tempore, historicorum more. ¶ *Deum non pudet eorum*, οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτούς. id est, οὐκ ἀπαξιοῖ, pro ἀξιοῖ, *dignatur*, sicut μειώσις Hebræâ *non negare* accipitur pro *profiteri*. Cùm enim alioqui cognominibus honestentur homines, Deus contrà sese mirum in modum summisit ut servos suos honestaret, cognomentum ab iis sumens, ut qui Deus Abrahami, Isaaci, & Jacobi cognominari voluerit. Et plurimùm hoc facit ad Apostoli scopum, cùm ità probetur & animorum credentium beata immortalitas, & corporum resurrectio, ut Christus ipse argumentatur, Luc. 20.38. ¶ Id est, *cognominari*, ἐπικαλεῖσθαι. Vulg. *vocari*, non expressâ Apostoli sententiâ, cujus vis posita est in propria notatione τοῦ ἐπικλήσεως, quæ est ἐπὶ τῇ πρώτῃ κλήσει προσθετός, ut Latinum quoque vocabulum *cognomenti* declarat.

17 *Cùm tentaretur*, πειραζόμενος. id est, cùm exploraret eum Dominus: minimè id quidem quasi sibi incognitum; sed ut virtus Dei, quem ille fide apprehenderat, cùm illi ipsi, tum venturis etiã seculis meliùs esset perspecta. *Unigenitus* autem dicitur Isaac, quòd Ismael non censeretur in familia. ¶ *Is qui promissiones exceperat*, ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος. Quàm multa dicit uno verbo! Obtulit filium pater, obtulit unigenitum illum, quo amisso videbatur omnis spes promissionis amissa. Obtulit non is qui ex aliorum sermone, sed qui suis auribus promittentem Dominum audisset; obtulit is ipse ad quem promissa pertinebant; obtulit qui non modò audierat, sed etiam audita per fidem exceperat. Audiebat ex eodem ore interficiendi mandatum, ex quo nascendi promissionem acceperat. In spem igitur contra spem credidisse oportuit, qui res mutuò sese collidentes, id est, vitam ejusdem hominis ac mortem simul conciliari posse non dubitarit, quia Deus erat qui loquebatur. Vulg. *In quo susceperat promissiones*, repugnante Græcorum codicum fide. Videtur autem legisse ἐφ' ᾧ ἀνεδέξατο. & Syrus interpres, ὃν δι' ἐπαγγελίας ἀνεδέξατο, ut qui verterit, Tremellio interprete, *Quem acceperat per promissionem*.

19 *Ratiocinatus*, λογισάμενος. Vulgata, *arbitratus*, οἰόμενος, nimium dilutè. quamvis dicat Cicero magnam esse vim verbi *arbitror*. Intelligit igitur ratiocinatum fuisse Abrahamum, id est, subductis rationibus omnibus adversùs ingruentes cogitationes, ex principiis, tum de omnipotentia, tum de immutabilitate promissionis divinæ, quam erat fide amplexus, sic apud se collegisse. ¶ *Potentiâ præditum esse*, ὅτι δυνατός. Potest simpliciter quoque verbo *posse* istud converti, sed non ità expresse. ¶ *Unde*, ὅθεν. id est, ex qua morte. Neque enim idem declarat atque διόπ, id est, *quamobrem*, sed refertur ad ἐκ νεκρῶν, *à mortuis*, quod multos interpretes fefellit, ac præsertim Græcos, à quibus sanè infeliciter explicatus est hic locus. ¶ *Similitudine quâdam*, ἐν παραβολῇ. id est, quodammodo, sive specie tenus. quod tamen non pertinet ad verbum ἐκομίσατο (eum enim revera accepit) sed ad ὅθεν. Neque enim recepit eum ex vera morte, cùm non sit interfectus; sed tamen cùm Dei mandato jam neci addictus incolumis sit Patri restitutus, videtur ipsius liberatio quædam resurrectionis species: quo modo etiam dicuntur Revixisse qui ex certissimo aliquo periculo præter omnem spem sunt servati. Hanc hujus loci germanam sententiam doctissimus interpres, primus (ut opinor) patefecit: cui prorsus assentior. Nam quæ de ariete & Christi typo commemorari solent in hunc locum, ut vera sint, tamen non videntur huc pertinere. Vulgata, *Unde eum & in parabolam accepit*. Erasmus, *Unde illum etiam resurrectionis typo reduxit*, id est (ut inquit in annotationibus) in typo Christi immolandi.

20 *De futuris*, περὶ μελλόντων. Hic verò vivum habemus exemplar illius hypothesis quæ suprà est commemorata, versu 1. siquidem Jacob, hospes in Ægypto moriens, non aliter suis distribuit Chananæorum regna, quàm si pacificus in Jerusalem regnum suum inter duodecim liberos partiretur. Quàm autem vera ac solida fuerit hæc hypothesis, vel ex eo apparet quòd tam multis pòst annis, re totâ sorti commissâ, quâ nihil magis fortuitum videtur, exitus testamentum Jacobi confirmavit. Quid enim est verbo Dei certius?

21 Πίστει, Ἰακὼβ ἀποθνήσκων ἕκαστον τῶν υἱῶν Ἰωσὴφ εὐλόγησε· καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ.
22 Πίστει, Ἰωσὴφ τελευτῶν περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε, καὶ περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἐνετείλατο.
23 Πίστει, Μωσῆς γεννηθεὶς ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως·
24 Πίστει, Μωσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ·
25 Μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν·
26 Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ· ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν.
27 Πίστει κατέλιπεν Αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως· τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε.
28 Πίστει πεποίηκε τὸ πάσχα καὶ τὴν πρόσχυσιν τοῦ αἵματος, ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα, θίγῃ αὐτῶν.
29 Πίστει διέβησαν τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς· ἧς πεῖραν λαβόντες οἱ Αἰγύπτιοι κατεπόθησαν.

* Per fidem, Jacobus moriens singulis filiis Joseph benedixit: † & adoravit super extremo baculo suo.
‖ Per fidem, Josephus obiens de egressione filiorum Israel meminit, déque ossibus suis præcepit.
* Per fidem, Moses, cùm natus esset, occultatus est menses tres à parentibus suis, quòd viderent venustum esse puerulum: & non metuerunt † edictum regis.
Per fidem, ‖ Moses jam grandis renuit vocari filius filiæ Pharaonis:
Potiùs eligens simul malis vexari cum populo Dei, quàm temporariam retinere peccati fruitionem:
Majores ducens divitias probrum Christi, quàm Ægyptiorum thesauros. Intuebatur enim in præmii retributionem.
Per fidem dereliquit Ægyptum, non metuens excandescentiam regis. nam ut qui videret eum qui est invisibilis, *ità* forti animo fuit.
Per fidem * peregit pascha & affusionem illam sanguinis, nè qui disperdidit primogenita ipsorum, ipsos tangeret.
Per fidem † transgressi sunt rubrum mare veluti per terram: cujus *maris* facto periculo Ægyptii absorpti sunt.

Fide, Jacob moriens singulos filiorum Joseph benedixit: & adoravit fastigium virgæ ejus.
Fide, Joseph moriens de profectione filiorum Israel memoratus est, & de ossibus suis mandavit.
Fide, Moyses natus, occultatus est mensibus tribus à parentibus suis, eo quòd vidissent elegantem infantem: & non timuerunt regis edictum.
Fide, Moyses grandis factus, negavit se esse filium filiæ Pharaonis:
Magis eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere jucunditatem:
Majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum, improperium Christi: aspiciebat enim in remunerationem.
Fide reliquit Ægyptum, non veritus animositatem regis. invisibilem enim tanquam videns sustinuit.
Fide celebravit pascha & sanguinis effusionem, nè qui vastabat primitiva, tangeret eos.
Fide transierunt mare rubrum, tanquam per aridam terram: quod experti Ægyptii devorati sunt.

9 Jacob. * Gen. 41.13. † Gen. 47.31. 10 Joseph. ‖ Gen. 10.24. 11 Moses. * Exod. 2. 3. Act. 7. 21. † Exod. 1. 16. ‖ Exod. 2. 11. * Exod. 12. 22. † Exod. 14. 21. 12 Rubrum mare.

21 *Et adoravit super extremo baculo suo*, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. Sic etiam Syrus interpres hunc locum vertit, quem quò plures exercuit, eò magis studebo perspicuè explicare. Sic igitur Vetus interpres convertit, *Et adoravit fastigium virgæ ejus*: quasi otiosa sit præpositio ἐπί. quem errorem annotavit quidem Erasmus, sed neque in contextu mutavit, neque in annotationibus rectè emendavit, ut qui putarit ἐπὶ τὸ ἄκρον significare *ad summum*. Ex hoc errore alii postea promanarunt, primùm quod putarunt Josephum à Jacobo fuisse adoratum: deinde quòd *fastigii* nomine existimarunt eminentem Josephi dignitatem significari. Quem errorem auxit etiam tertius, quòd *virgam* meminerant pro regio sceptro interdum usurpari, & tale etiam quiddam referatur Esthe. 5. 2. In summa igitur, censuerunt his verbis significari, Josephum ut principem fuisse à Jacobo adoratum. De quo ut nemo jam posset dubitare, ausus etiam est Castellio nuper hunc locum ità interpretari, *Et Josephi virgæ caput veneratus est*. Atqui primum omnium, ut demus Josephum hoc passurum fuisse (qui tamen è contrario commemoratur in proximè sequenti capite, id est Gen. 48. 12. patrem humi provolutus adorasse) quorsum hoc ad prædicandam Jacobi fidem? Deinde, quo jure debet excludi præpositio ἐπί? Nam quod ad ראש *rosch* attinet, fateor ambiguum nomen esse, ut etiam τὸ ἄκρον, quo usus est Græcus interpres. Ergò hæc sententia consistere non potest. quod multò etiam magis ex Hebræis ipsis intelligitur,

gitur, quæ sic habent וישתחו על ראש המטה *vajischtachu hal rosch hammitah*, id est, *Et adoravit ad caput lecti*, ut nunc in libris Hebraicis legitur. Hìc verò nulla dignitatis Josephi mentio: nec dubium quin Jacob, certus ex filii jurejurando fore ut cum majoribus suis sepeliretur, memor promissionum oculos ad Deum sustulisse, & (ut imbecilli erat corpusculo) gestu ad fulcrum lecti conversus Deo gratias egisse, istis verbis significetur. At ista, inquies, Græcis non respondent. Ego verò fateor Græcos unum idémque vocabulum aliis punctis vocalibus expressisse, utpote qui מטה *matteh* legerint, non *mittah*, uti scriptum habemus. Sed, quod ad rem attinet, dico nullum esse in ipsa sententia discrimen, nec minùs quadrare eam lectionem quam secuti sunt Græci. nam utrobique dicitur Jacob *adorare*, Deum videlicet, uti postulat sententia: cùm neque in Hebræis neque in Græcis quicquam subjiciatur unde aliud elici possit. Deinde pro על *hal* verterunt ἐπὶ, pro ראש *rosch* τὸ ἄκρον, in quibus nihil est quod possit reprehendi. Sed in eo decepti sunt veteres plerique interpretes Latini, quòd ἐπὶ prætermiserunt. Erasmus verò in eo, quòd ἐπὶ τὸ ἄκρον in annotationibus vertit *ad summum*; & Hieronymus, *contra summitatem*: cùm ἐπὶ nihil aliud hìc declaret quàm *super*: ut sit hic sensus, Jacobum adorasse super extremo baculo, id est, baculo innixum. quod unus ex veteribus Augustinus vidit: ut si in vernaculo sermone nostro dicas, *sur le bout de son baston*. Nam quod ad relativum αὐτοῦ attinet, nemo ignorat quàm sæpe soleat etiam cum spiritu tenui pro reciproco usurpari. ῥάβδος autem pro baculo quo innitamur, id est, pro scipione, qui verè senibus convenit, nihil etiam impedit quominus potiùs hoc in loco accipiamus quàm pro sceptro. Neque verò minùs convenit hæc sententia quàm altera: ac videtur etiam nescio quomodo meliùs ità exprimi imbecilli senis gestus. Adhæc, diligenter consideranti mihi totam historiam, non minùs probabile videtur Jacobum tum nondum decubuisse, sed aliquantò pòst: quamobrem etiam repentè ad Josephum accurrit nuncius, qui patrem illi ægrotare cœpisse significaret. Denique sufficiat ostendisse causam non esse cur hoc loco Hieronymus Græcos interpretes exagitaret: atque etiam multò minùs cur putetur Apostolus communi errori aliquid dedisse, qui certè à Spiritu sancto impulsus, & ad Hebræos scribens (sicut initio hujus epistolæ diximus) nunquam hoc commisisset.

23 [*A parentibus suis*, ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, id est, τῶν γονέων. nam alioqui *patrum* nomine matres non comprehenduntur.] ¶ *Et non metuerunt*, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν. Subauditur Magnopere, vel, ità ut vererentur alere. Nam hoc certè quamvìs simpliciter dictum, tamen intelligendum est κατά τι, ut alia multa passim annotavimus, veluti cùm dicitur Joannes venisse nec edens nec bibens. Sed huic versiculo alius iste, in Claromontano, attexitur, πίστει μέγας γενόμενος Μωϋσῆς ἀνεῖλεν τὸν Αἰγύπτιον, κατανοῶν τὴν ταπείνωσιν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. id est, ut his Græcis opposita est in eodem codice Latina versio, *Fide magnus factus Moses occidit Ægyptium, considerans dolorem* (malim quidem ego vertere *depressionem*) *fratrum suorum*. quod etsi mihi suspectum est (quoniam alibi nusquam inveni, & quoniam in proximè sequente versiculo redundaret illud μέγας γενόμενος, pro quo scribenda fuerit potiùs particula καὶ, quamvìs alioqui singularis in hoc etiam facto eluceat Mosis fides) prætermittendum tamen non putavi.

25 *Peccati fruitionem*, ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν. id est oblectationem, quâ frui non poterat quin iram Dei in se provocaret.

26 *Probrum Christi*, τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. Vulg. *improperium Christi*. barbarè. Ex his autem verbis apparet Mosen jam tum oculis fidei fuisse Messiam, ut jam præsentem, intuitum: ut & Abraham dicitur diem Domini vidisse.

* 37 *Ut qui videret*, ὡς ὁρῶν. Vulg. *Tanquam vidisset*. Erasmus, *Perinde quasi vidisset*. Neuter sensum est assecutus. Respondet enim ὡς כף אמיתת *chaph amittath*, quod vocant Hebræi, de quo diximus 2. Cor. 2. 17. Et fuit servanda præsentis temporis significatio, ut Castellio rectè vertit.

28 *Affusionem*, πρόσχυσιν. Nempe ad limen, & postes. Vulgata, *Effusionem*, ἔκχυσιν.

‖ *Josu.6.20.*
13 Jericho.
* *Josu.6.23.*
14 Rahab.
† *Josu. 2. 1.*
15 Gedeon, Barac, & alii judices ac Prophetæ.
‖ *Judic.6.11.*
* *Judic.4.6.*
† *Judic.13.24.*
‖ *Judic.11.1.* & 12.7.
* 1.Reg.1.18. & 13. 14.
39 Amplificatio à circumstantia temporis, tantò admirabiliorem esse illorum fidem, quantò fuerunt obscuriores de rebus futuris promissiones, quæ nobis demum sunt re ipsâ exhibitæ, ut una fit & illorum & nostra fides ac consecratio.

30 Πίστει τὰ τείχη Ἰεριχὼ ἔπεσε, κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας.

31 Πίστει Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς ἀπειθήσασι, δεξαμένη τοὺς κατασκόπους μετ' εἰρήνης.

32 Καὶ τί ἔτι λέγω; ἐπιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος περὶ Γεδεὼν, Βαράκ τε, καὶ Σαμψὼν, καὶ Ἰεφθάε, Δαβίδ τε καὶ Σαμουὴλ, καὶ τῶν προφητῶν·

33 Οἳ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων,

34 Ἔσβεσαν δύναμιν πυρὸς, ἔφυγον στόματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ, παρεμβολὰς ἔκλιναν ἀλλοτρίων.

35 Ἔλαβον γυναῖκες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς νεκροὺς αὐτῶν· ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν, οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσιν·

36 Ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πεῖραν ἔλαβον, ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς·

37 Ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι.

38 Ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι, καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς·

39 Καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν·

40 Τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι.

Per fidem ‖ mœnia Jericho conciderunt, circumdata ad dies septem.

Per fidem * Rahab meretrix illa non periit unà cum iis qui non obedierant, † cùm pacificè excepisset hospitio exploratores.

Et quid præterea loquor? deficiet enim me tempus narrantem de ‖ Gedeone, *de Barac, & † Sampsone, ‖ & Jephthe, * & Davide & Samuele, ac Prophetis:

Qui per fidem debellarunt regna, exercuerunt justitiam, adepti sunt promissiones, obstruxerunt ora leonum,

Exstinxerunt vim ignis, effugerunt acies gladii, corroborati sunt ex infirmitate, effecti sunt validi in bello, exercitus exterorum in fugam verterunt.

Mulieres acceperunt ex resurrectione mortuos suos: alii verò distenti sunt, non acceptatâ liberatione, ut potiorem resurrectionem consequerentur:

Alii rursus ludibria & flagella sunt experti, insuper & vincula & carcerem:

Lapidati sunt, dissecti sunt, tentati sunt, gladio cæsi mortui sunt, oberrarunt cum ovillis & caprinis pellibus, destituti, afflicti, malè habiti.

Quibus indignus erat mundus, in desertis errantes, & montibus ac speluncis & cavernis terræ.

Atque omnes hi testimonium obtinuerunt per fidem, non obtinuerunt promissum illud.

Quoniam Deus de nobis potius quiddam providerat, nè absque nobis consummarentur.

Fide muri Jericho corruerunt, circuitu dierum septem.

Fide Rahab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace.

Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barac, Samson, Jephte, David, Samuel, & Prophetis:

Qui per fidem devicerunt regna, operati sunt justitiam, adepti sunt repromissiones, obturaverunt ora leonum,

Exstinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladii, convaluerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum.

Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos: alii autem distenti sunt, non suscipientes redemtionem, ut meliorem invenirent resurrectionem:

Alii verò ludibria & verbera experti, insuper & vincula & carceres:

Lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt, circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti.

Quibus dignus non erat mundus, in solitudinibus errantes, in montibus & speluncis & in cavernis terræ.

Et hi omnes testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem:

Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur.

31 *Meretrix illa*, ἡ πόρνη. Heb. הזונה *hazzonah*, etiã ה præposito, ut sciamus nobile scortum fuisse, quod unum tamen ex illa urbe servarit Dominus, cujus inscrutabilis est bonitas. Hebræi quidam à זון *zun* derivant, & *hospitam* interpretantur, id est, quæ in diversorio soleret hospites excipere. Sed propriam esse significationem illam minimè dubium est. ¶ *Pacificè*, μετ' εἰρήνης. id est, benignè & benevolè, ità ut non modò nihil eos læserit, sed etiam tutos præstiterit.

33 *Promissiones*, ἐπαγγελιῶν. Nempe sibi peculiariter factas, ut mox declaratur.

34 *Exercitus*, παρεμβολάς. Vel, *castra*. Hæc enim est propria hujus nominis significatio. Erasmus, *Impressiones*. ¶ *In fugam verterunt*, ἔκλιναν. Vel (ut Vulgata eleganter vertit) *Castra verterunt*. Hoc enim est quod Græci elegantiùs significant verbo κλίνειν.

35 *Mulieres*, γυναῖκες. Videtur historiam innuere Sareptanæ illius, cujus filium Elias suscitavit, & Sunamitidis, cujus item filium Elizæus matri restituit; adeò quidem ut Syrus interpres perinde hunc locum verterit acsi scriptum esset, ἀπέδωκαν ταῖς γυναιξὶν, *reddiderunt mulieribus*, quæ constructio magis est superioribus consentanea. ¶ *Distenti sunt*, ἐτυμπανίσθησαν. Quidam interpretantur, διὰ ῥοπάλων ἀπέθανον, *fustibus contusi sunt*. quod secutus videtur Syrus interpres, nempe ut ἀπὸ τοῦ τύπτειν hoc verbum deducatur: quo supplicii genere Turcæ hodie utuntur fustis ictibus ventri & plantis pedum impactis. Alii ad verbera referunt: alii de iis hoc dici putant quibus corium diripiatur. Mihi visa est simplicissima expositio Veteris interpretis. Non dubium est autem quin eam designet persecutionem quam Antiochus exercuit. ¶ *Non acceptatâ*, οὐ προσδεξάμενοι. id est, neglectâ quæ illis offerebatur sese morti eximendi conditione, si Dei veritatem abnegare vellent.

37 *Tentati sunt*, ἐπειράσθησαν. Ità in omnibus Græcis exemplaribus nostris scribitur, nec tamen possum aliter statuere quàm ex margine irrepsisse in contextum, ubi quispiam pro ἐπρίσθησαν, perperàm annotavit ἐπειράσθησαν. Quorsum enim istud de tentatione, post acerbissimarum pœnarum capitalium commemorationem, quas etiam postea subjicit? Sed & istud non habet Syrus interpres. Quòd si quis est conjecturæ locus, legendum putarem ἐπυρώθησαν, *ustulati sunt*. ¶ *Cum ovillis pellibus*, ἐν μηλωταῖς. Vulgata, *In melotis*. nempe quòd non intelligeret quid

hoc

hoc sibi vellet: quod multis etiam posteà imposuit Græcæ linguæ imperitis. Significatur autem, vilibus & asperis amictibus, sanctos ad extremam inopiam redactos, penè ferarum instar fuisse coactos in asperrimis locis vivere. Sic Joannes Baptista narratur pro veste exuvias cameli gestasse, pelliceâ zonâ cinctus. Talem autem fuisse prophetarum oberrantium habitum apparet ex 2.Reg.1.10. & Zac.13.4. quò fortasse respexit Christus, Matt.7.15. ovium vestimenta commemorans, quibus hypocritæ induebantur, veterum prophetarum simplicitatem præ se ferentes.

39 *Non obtinuerunt promissum illud*, *οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν*. Nempe promissionis illius actualem ipsis sensibus objectam exhibitionem, in qua cæteræ sunt Etiam & Amen, 2.Cor.1.17. Nam eminus tantùm viderunt venturum Christum, qui nobis singulari beneficio fuit exhibitus: ut & nos & illi unà consummarentur. Vide suprà, versu 13.

40 *Potius quiddam*, *κρεῖττόν τι*. id est, præstantius quiddam. Nam certè eo excellimus quòd nobis re ipsâ exhibitus est Christus, & longè pleniùs quàm unquam antea nobis patefacta sunt Dei arcana. imò salus quæ illis contigit ab eo ipso pependit, quod fuit ab exhibito Christo impletum. ¶ *Nè absque nobis consummarentur*, *ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι*. quod factum esset si apud Deum suis illis externis oblationibus fuissent reconciliati. Quid ergò? non sunt illi quoque vivi per fidem jam tum sanctificati, & post mortem adepti quod speramus? Certè sunt: sed ità tamen ut ab eo quod nostris demum temporibus exhibendum ac præstandum erat, salus ipsorum penderet. Quò pertinet aliquatenus illud Pauli, apparuisse Christum ut pacificaret omnia, tum quæ in cœlis tum quæ in terra, Ephes.1.10. ut ibi pluribus exposuimus, & Col.1.16, & 20. De verbo *τελειοῦσθαι* diximus supr.2.10. & alibi aliquoties.

ΚΕΦ. ιβ´.

Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχοντες περικείμενον ἡμῖν νέφος μαρτύρων, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα, καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν, δι᾽ ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα·

2 Ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν, ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, ὑπέμεινε σταυρὸν αἰσχύνης καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἐκάθισεν.

3 Ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπομεμενηκότα ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν, ἵνα μὴ κάμητε, ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι.

4 Οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε, πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι,

5 Καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως, ἥτις ὑμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται; Υἱέ μου, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, μηδὲ ἐκλύου ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐλεγχόμενος.

6 Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται.

7 Εἰ παιδείαν ὑπομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ Θεός. τίς γάρ ἐστιν υἱὸς ὃν οὐ παιδεύει πατήρ;

8 Εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασι πάντες, ἄρα νόθοι ἐστὲ καὶ οὐχ υἱοί.

9 Εἶτα τοὺς μὲν τῆς σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἴχομεν παιδευτάς, καὶ ἐνετρεπόμεθα· οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑποταγησόμεθα τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, καὶ ζήσομεν;

CAP. XII.

* Proinde nos quoque, cùm tanta nos circumstet testium nubes, abjecto omni pondere & peccato facilè nos circumcingente, toleranter propositum nobis stadium decurramus:

Intuentes in fidei ducem ac consummatorem Jesum, qui pro sibi proposito gaudio toleravit crucem, ignominiâ contemtâ, & ad dextram throni Dei consedit.

Etenim reputate quis ille sit qui talem toleravit à peccatoribus adversùs sese contradictionem, nè vestris animabus fracti fatiscatis.

Nondum ad sanguinem usque restitistis, adversùs peccatum decertando,

Et obliti estis adhortationis quæ vobis tanquam filiis loquitur? † Fili mi, nè parvi facito castigationem Domini, neque animo frangitor, cùm ab eo argueris.

Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat autem quemcunque filium agnoscit.

Si castigationem suffertis, Deus sese vobis exhibet ut filiis. quis enim est filius quem non castiget pater?

Quòd si estis absque castigatione, cujus participes sunt omnes, nempe suppostitii estis non filii.

Deinde carnis quidem nostræ castigatores patres habuimus, & reveriti sumus: annon verò multò magis subjiciemur patri spirituum, & vivemus?

CAP. XII.

Ideóque & nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne pondus & circumstans nos peccatum, per patientiam curramus propositum nobis certamen.

Aspicientes in autorem fidei & consummatorem Jesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contemtâ, atque in dextera sedis Dei sedit.

Recogitate enim eum qui talem sustinuit à peccatoribus adversùm semetipsum contradictionem, ut non fatigemini, animis vestris deficientes.

Nondum usque ad sanguinem restitistis, adversùs peccatum repugnantes.

Et obliti estis consolationis, quæ vobis tanquam filiis loquitur, dicens, Fili mi, noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris.

Quem enim diligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium quem recipit.

In disciplina perseverate; tanquam filiis vobis offert se Deus. quis enim filius quem non corripit pater?

Quòd si extra disciplinam estis, cujus participes facti sunt omnes, ergò adulteri & non filii estis.

Deinde patres quidem carnis nostræ eruditores habuimus, & reverebamur eos: num multò magìs obtemperabimus patri spirituum, & vivemus?

* Rom.6.4. Col. 3. 8. Eph.4.24. 1. Pet. 2.1.

1 Applicatio superiorum exemplorum quibus nos incitari oporteat ad totum stadium, abjectis omnibus remoris & impedimentis, decurrendum.

2 Metam hujus curriculi proponit, Jesum ipsum, ducem etiam nostrum, ut qui ejusdem viæ omnes asperitates volens superarit.

3 Amplificatio à circumstantia personæ & rerum ipsarum quas inter se comparat. Quantus enim est Jesus præ nobis, & quantò duriora pertulit, quàm nos? 4 Argumentatur ab utilitate quæ ex Dei castigationibus ad nos redit, nisi per nos steterit: primùm quòd ità dometur peccatum, sive carnis nostræ pervicax illa vitiositas. 5 Secundò, Quòd sint paternæ in nos benevolentiæ testimonia, adeò quidem ut sese spurios esse declarent qui se à Deo castigari non ferunt. † Prov. 3. 11. 9 Tertiò, Si patribus, quibus secundùm Deum hanc vitam debemus, hoc jus omnes concedunt ut meritò possint filios suos castigare, annon multò magìs subjiciemur patri illi nostro, spiritualis & æternæ vitæ autori?

---

1 *Abjecto omni pondere*, *ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα*. Tota hæc oratio translatitia est: quasi nobis in stadio non sine magnis difficultatibus sit currendum: quâ translatione sæpe etiam utitur Paulus. In primis igitur monet ut *ὄγκον* abjiciamus, quo vocabulo crassa omnis & tarda moles significatur. Erat enim athletis certus modus præscriptus ciborum & exercitationum, ut inquit Fabius, lib.10.cap.5. ut firmo, agili, bene compacto corpore essent, pro variis certaminum speciebus. Cursoribus autem scimus in primis nihil æque atque crassam corporis habitudinem obstare. Hoc est igitur quod Apostolus *ὄγκον* vocat, ego cum Vetere interprete *pondus*. Erasmus *onus* interpretatur: opes nimirum, curas, cæteráque id genus impedimenta quibus retardamur. Denique, hoc est quod ait Dominus, *Qui volet meus esse discipulus abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.* ¶ *Et peccato facilè nos circumcingente*, *καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν*. *Ἁμαρτίαν* non dubium est quin naturæ nostræ pravitatem vocet, & quidem addito pereleganti epitheto: *εὐπερίστατον* enim ab effectu dici credo, quòd nihil æquè aptum sit ad nos circumsistendos, ac proinde ad cursum nostrum impediendum. Neque enim satis est agili esse corpore, sed etiam membra expedita & in procinctu habere cursorem oportet: cùm nos interim illa pravitas quasi conclusos & irretitos teneat. Vulgata, *Et circumstans nos peccatum*, non expressâ Apostoli sententiâ. Erasmus, *Et tenaciter inhærente peccato*: quâ significatione nusquam memini legere *τὸ περιΐστασθαι*. quamvìs non desunt qui allusisse putent Apostolum ad locum Ezec. 24. 6. ubi impii cum olla comparantur, cui rubigo, vel ut alii vertunt, spuma sic tenaciter adhæreat, ut defricari facile non possit. Sed hoc certè vix convenerit similitudini à cursoribus sumtæ. ¶ *Toleranter*, *δι᾽ ὑπομονῆς*. Periphrasin adverbii esse apparet: itaque sic malui convertere, ut perspicuitati studerem, quàm *per tolerantiam*, vel *per patientiam*. ¶ *Propositum nobis stadium decurramus*, *τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα*. Vulgata ad verbum, *Curramus nobis propositum certamen*. Erasmus, *Curramus in proposito nobis certamine*, quasi subaudiatur *κατὰ*. cùm hìc potiùs *ἀγὼν* locum ipsum declaret in quo curritur, qui alio nomine Stadium à Græcis vocatur. Utitur autem Paulus eâdem similitudine, 1.Cor.9.24.

2 *Intuentes*, *ἀφορῶντες*. Intuentes tanquam propositam metam. Vulgata, *Aspicientes*. Erasmus, *Respicientes*. ¶ *Pro sibi proposito gaudio*, *ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς*. id est, Sibi ante oculos propositam gloriam spectans, in quam nos quoque ipsius participes futuros intueri oportet. Loquitur enim de Christo ut crucifixo, ac proinde secundùm ipsius carnem distinctè, quò spectant illa ipsius verba, *Glorifica me Pater*, &c. Joan. 12. 28. Vulgata videtur legisse *ὃς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς*, nisi à librariis prætermissum est *pro* repetitum. Alii interpretantur *ἀντὶ*, &c. *vice propositi sibi gaudii*: ut dicatur Christus, cùm omne beatitatis genus in manu ac potestate haberet, tamen ultrò ignominiam crucis subiisse.

4 *Decertando*, *ἀνταγωνιζόμενοι*. id est, in isto adversùs peccatum certamine. vel, ut Vulgata, *Repugnantes*.

5 *Et obliti estis*, *καὶ ἐκλέλησθε*. Hæc puto interrogationis blandæ, non autem asperioris increpationis sensu accipienda. ¶ *Adhortationis*, *τῆς παρακλήσεως*. Vulgata, *Consolationis*, parùm apposité. Perstat enim in translatione à cursoribus sumta, qui spectatorum vocibus & plausu juvabantur. unde illud eruditissimi poetæ, *plausúque volat*, *fremitúque secundo*. ¶ *Loquitur*, *διαλέγεται*. Similem phrasin annotavimus Ephes. 5. 14. ¶ *Castigationem*, *παιδείας*. Ità significatur castigatio quâ pater filium erudit, vel præceptor puerum tanquam pater. Vulgata, *disciplinam*, quâ voce in Gallico etiam idiomate utuntur, quòd is sit castigationis finis, ut patiendo discatur rectum. Sed ità non loquuntur Latini, & idem interpres *παιδεύει* mox vertit, *castigat*.

6 *Flagellat autem*, *μαστιγοῖ δέ*. Omnino poscere videtur ipsa sententia, sicuti mox applicatur, & particula *δὲ*, ut *παιδεύει* & *μαστιγοῖ* opponantur inter se, tanquam illud filiis qui diliguntur, istud spuriis qui non agnoscuntur conveniat, quorum illi castigari suo bono, isti puniri dicuntur sicuti merentur: ideóque addendam negantem particulam, ut *ὃν ἀγαπᾷ* & *ὃν οὐ παραδέχεται* inter se quoque opponantur. Absit tamen à me hoc scelus, ut contra omnium codicum & interpretum fidem vel tantillum in his sacris tabulis immutem.

7 *Si castigationem suffertis*, *εἰ παιδείαν ὑπομένετε*. Vulg. *In disciplina perseverate*. Nec enim legit *εἰ*, & *ὑπομένετε* putavit positum imperandi modo: sed repugnante Græcorum codicum fide, nec satis etiam cohærentibus quæ sequuntur, quamvìs ità hunc locum verterit Syrus etiam interpres. ¶ *Sese vobis exhibet*,

bet, ὑμῖν προσφέρεται. vel, *sese gerit vobiscum ut cum filiis.* Vulgata, *offert*, obscuriús. Gallicè *Il se porte envers vous comme envers ses enfans.*

8 *Omnes*, πάντες. Videlicet filii.

9 *Deinde*, εἶτα. Sic habent constanter omnes Græci codices. Syrus autem interpres legisse videtur εἰ δὲ, *quòd si*, & quidem, ut mihi videtur rectiús. ¶ *Patri spirituum*, τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων. Omnino videtur poscere antithesis, ut animarum non tantùm liberator à peccato, sive spiritualis instaurator, aut etiam cogitationum gubernator, sed Creator Deus dicatur, adversùs dogma de traduce. quò etiam spectant verba Mosis, Num.16.22. & Davidis, Psal.33.15. & Zach.12.1.

---

10 Amplificatio ejusdem argumenti, Patres illi pro suo arbitrio, caduci alicujus boni causâ, nos castigarunt. Deus autem summi nostri commodi gratiâ nos erudit, ut suæ sanctimoniæ nos consortes efficiat: quod etsi præsens sensus non percipiat, rei tamen exitus probat.
12 Conclusio, Alacriter pergendum, & quidem recto semper & (quoad fieri potest) inoffenso cursu.
‖ Rom.12.18.
14 Pax & sanctimonia cum omnibus colenda.
15 Studendum mutuæ ædificationi, tum in doctrina, tum in vitæ exemplis.
16 Vitanda scortatio, & profanus animus, id est, Deo suum honorem non tribuens: cujusmodi scelera quàm graviter tandem Deus ulciscatur, horrendum Esau exemplum docet.

10 Οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἐπαίδευον· ὁ δὲ ἐπὶ τὸ συμφέρον, εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ.

11 Πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης· ὕστερον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης.

12 Διὸ τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε·

13 Καὶ τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, ἰαθῇ δὲ μᾶλλον·

14 Εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων, καὶ τὸν ἁγιασμὸν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον·

15 Ἐπισκοποῦντες μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· μή τις ῥίζα πικρίας ἄνω φύουσα ἐνοχλῇ, καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολλοί.

16 Μή τις πόρνος, ἢ βέβηλος, ὡς Ἠσαῦ, ὃς ἀντὶ βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ.

17 Ἴστε γὰρ ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρονομῆσαι τὴν εὐλογίαν, ἀπεδοκιμάσθη· μετανοίας γὰρ τόπον οὐχ εὗρε, καίπερ μετὰ δακρύων ἐκζητήσας αὐτήν.

18 Οὐ γὰρ προσεληλύθατε ψηλαφωμένῳ ὄρει, καὶ κεκαυμένῳ πυρὶ, καὶ γνόφῳ, καὶ σκότῳ, καὶ θυέλλῃ·

19 Καὶ σάλπιγγος ἤχῳ καὶ φωνῇ ῥημάτων, ἧς οἱ ἀκούσαντες παρῃτήσαντο μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον.

20 (Οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον, Κἂν θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται.

21 Καὶ, οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, Μωσῆς εἶπεν, Ἔκφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος)

22 Ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων,

23 Πανηγύρει καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων, καὶ κριτῇ Θεῷ πάντων, καὶ πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων,

24 Καὶ διαθήκης νέας μεσίτῃ Ἰησοῦ, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ κρείττονα λαλοῦντι παρὰ τὸν Ἄβελ.

25 Βλέπετε μὴ παραιτήσησθε τὸν λαλοῦντα. εἰ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἔφυγον, τὸν ἐπὶ τῆς γῆς παραιτησάμενοι χρηματίζοντα, πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς οἱ τὸν ἀπ' οὐρανῶν ἀποστρεφόμενοι·

26 Οὗ ἡ φωνὴ τὴν γῆν ἐσάλευσε τότε· νῦν δὲ ἐπήγγελται, λέγων, Ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σείω οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν.

27 Τὸ δὲ, ἔτι ἅπαξ, δηλοῖ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων, ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα.

28 Διὸ βασιλείαν ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες, ἔχωμεν χάριν, δι' ἧς λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ, μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας.

29 Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον.

Nam illi ad paucos dies, prout ipsis videbatur, nos castigabant: hic autem ad commodum nostrum, ut participes simus sanctitatis ipsius.

Omnis autem castigatio in præsens quidem non videtur esse gaudii, sed tristitiæ: at postea fructum tranquillum justitiæ reddit iis qui per eam fuerint exercitati.

Quapropter manus remissas & genua soluta surrigite:

Et rectas orbitas facite pedibus vestris, nè quod claudum *est* deflectat *de via*, sed ut sanetur potiùs.

‖ Pacem sectamini cum omnibus & sanctimoniam, sine qua nemo videbit Dominum:

Prospicientes nequis deficiat à gratia Dei: nequa radix amara suppullulans obturbet, & per hanc polluantur multi.

Nequis sit scortator, aut profanus, velut * Esau, qui unico edulio vendidit suum jus primogeniti.

† Scitis enim eum etiam postea, cùm vellet hæreditario jure benedictionem assequi, reprobatum fuisse. non enim reperit resipiscentiæ locum, quamvìs cum lacrymis *benedictionem* illam exquisisset.

Non enim accessistis ad contrectabilem ‖ montem, & ardentem ignem, ac turbinem, & caliginem, & procellam:

Tubæque sonitum & vocem verborum, quam qui audierant, * cum excusatione petierunt nè ampliùs sibi fieret sermo.

(Non enim ferebant quod edicebatur, † Si vel bestia tetigerit montem, lapidabitur, aut sagittâ configetur.

Et Moses, adeò horrendum erat visum quod apparebat, dixit, Expavefactus sum ac tremebundus)

Sed accessistis ad montem Sion, & civitatem Dei vivi, Hierosolymam cœlestem, & myriadas Angelorum,

Conventum universalem & concionem primogenitorum qui conscripti sunt in cœlis, & judicem universorum Deum, & spiritus justorum consummatorum,

Et ad novi pacti mediatorem Jesum, & sanguinem aspersionis, potiora loquentem quàm loquatur Abelus.

Videte nè recusetis eum qui loquitur. Nam si illi non effugerunt qui recusarunt divinitus loquentem in terra, multò magis nos qui eum qui de cœlis *est* aversaremur:

Cujus vox tunc concussit terram: nunc autem denunciavit, dicens, ‖ Adhuc semel ego concutiam non solùm terram sed etiam cœlum.

Porrò illud, adhuc semel, declarat instabilium rerum, ut putà factitiarum, amotionem, ut maneant quæ sunt stabilia.

Quapropter regnum assumentes quod concuti non potest, retineamus gratiam, per quam ità colamus Deum ut ei grati simus, cum verecundia & reverentia.

Etenim * Deus noster consumens ignis est.

Et illi quidem in tempore paucorum dierum, secundùm voluntatem suam erudiebant nos: hic autem ad id quod utile est, in recipiendo sanctificationem ejus.

Omnis autem disciplina in præsenti quidem videtur non esse gaudii, sed mœroris: postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddit justitiæ.

Propter quod remissas manus & soluta genua erigite:

Et gressus rectos facite pedibus vestris, ut non claudicans quis erret, magìs autem sanetur.

Pacem sequimini cum omnibus, & sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum:

Contemplantes nequis desit gratiæ Dei: nequa radix amaritudinis sursum germinans impediat, & per illam inquinentur multi.

Nequis fornicator, aut profanus, ut Esau, qui propter unam escam vendidit primitiva sua.

Scitote enim quoniam & postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est. non enim invenit pœnitentiæ locum, quanquam cum lacrymis inquisisset eam.

Non enim accessistis ad tractabilem montem, & accessibilem ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam:

Et tubæ sonum, & vocem verborum, quam qui audierant, excusaverunt se nè eis fieret verbum.

(Non enim portabant quod dicebatur, Etsi bestia tetigerit montem, lapidabitur.

Et, ità terribile erat quod videbatur, Moyses dixit, Exterritus sum & tremebundus)

Sed accessistis ad Sion montem, & civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, & multorum millium Angelorum frequentiam,

Et ecclesiam primitivorum qui conscripti sunt in cœlis, & judicem omnium Deum, & spiritus justorum perfectorum,

Et Testamenti novi mediatorem Jesum, & sanguinis aspersionem meliùs loquentem quàm Abel.

Videte nè recusetis loquentem. Si enim illi non effugerunt, recusantes eum qui super terram loquebatur, multò magis nos, qui de cœlis loquentem nobis avertimus:

Cujus vox movit terram tunc: nunc autem repromittit, dicens, Adhuc semel, & ego movebo non solùm terram sed & cœlum.

Quòd autem, adhuc semel, dicit, declarat mobilium translationem, tanquam factorum, ut maneant ea quæ sunt immobilia.

Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam, per quam serviamus placentes Deo, cum metu & reverentia.

Etenim Deus noster ignis consumens est.

* *Gen.25.23.* † *Gen.27.38.* ‖ *Exod.19.16.* 18 Jam ad propheticum & regium munus Christi cum Mose comparati, eandem exhortationem applicat, hoc modo: Si tanta fuit Legis majestas, quantam putatis esse Christi & Evangelii gloriam? hanc autem comparationem particulatim etiam explicat. * *Exod.20.19.* † *Exod.19.12.* 25 Applicatio superioris collationis, Si non licuit sermonem in terra locuti aspernari, quantò minùs ejus vocem qui est ex cœlis ipsis? ‖ *Agg.2.7.* 26 Evangelii stabilem majestatem, quâ totus orbis est concussus, ipsáque adeò cœlorum machina velut obstupuit, cum exili & evanescente Legalis œconomiæ sonitu comparat. 28 Generalis exhortatio ut sub tanti Regis felicissima subjectione reverenter & religiosè vivamus, qui sicut suos potentissimè beat, ità etiam rebelles quàm severissimè ulciscitur. Hæc autem est Christianæ vitæ summa priorem Tabulam respiciens. * *Deut.4.24.*

---

12 *Manus remissas*, τὰς παρειμένας χεῖρας. Desciptio hominis inertis, quem ἀπάλαμνον vocat Hesiodus.

13 *Rectas orbitas*, τροχιὰς ὀρθάς. id est, Rectum cursum tenete, & ità quidem ut honestæ vitæ vestræ vestigia appareant, quæ nimirum alii ingrediantur. Hæc enim vis esse videtur istius periphrasis. Vulgata & Erasmus, *Facite ut recti sint gressus.* ¶ *Nè quod claudum* est, *deflectat* de via, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ. *Claudos* videtur appellare non tantùm tardos & in officio faciendo negligentes, sed etiam qui Evangelium quidem erant amplexi, sed nondum penitus perspecto veteris & novi discrimine sic incedebant ut in alteram partem inclinarent. quò spectat locus Pauli, Galat.2.14.

15 *Nè quis deficiat à gratia Dei*, μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Nequis desit gratiæ Dei*: rectè, nisi præpositio ἀπὸ, & etiam quæ sequuntur, ostenderent ὑστερεῖν positum esse ἀντὶ τοῦ ἀφίστασθαι. Simul autem videtur Apostolus indicare quâ occasione soleant nimiùm multi à constanter profitenda veritate deficere, quòd nimirum hujus vitæ commodis destituantur, vel quòd ii desint suo muneri à quibus oportuit eos confirmari vacillantes. ¶ *Radix amara*, ῥίζα πικρίας. Hoc nomine intelligit hæreses vel apostasias, cæteráve offendicula quæ cursum doctrinæ impediunt, alludens ad Mosis verba Deut.29.18.

17 *Scitis*, ἴστε. Vulgata, *Scitote*, quod rectè emendavit Erasmus. ¶ *Reprobatum fuisse*, ὅτι ἀπεδοκιμάσθη. Hebr. נמאס *nimeas*, id est, *repulsam tulisse.* Nempe ab Isaaco, à quo jus illud obtinere non potuit. Itaque nullus hîc relinquitur locus disputandi de æterna reprobatione Esavi. quamvìs hæc repulsa ab æterno illo Dei adversùs Esavum decreto pendeat. Fuit enim hæc repulsa præludium abdicationis Esavi extra Jacobi familiam, ac proinde extra salutis fœdus, cujus tessera fuit terra Chanaan. ¶ *Pœnitentiæ*, τῆς μετανοίας. id est, obtinere non potuit à patre Isaaco, ut eum pœniteret benedictionis, quam ab ipso, licèt per fraudem, Jacobus obtinuerat. Falluntur enim omnino qui de ipsius Esavi pœnitentia istud accipiunt, quamvìs illud quidem certum sit, Esavum culpam suam minimè agnovisse, ut qui capitali odio sit Jacobum propterea persecutus. ¶ Benedictionem *illam exquisisset*, ἐκζητήσας αὐτήν. Quia nonnullos video hallucinatos fuisse in eo quòd αὐτήν putarint ad μετάνοιαν referri, quasi Esau cum lacrymis requisierit locum sibi dari ad resipiscendum, ideo antecedens ipsum expressi. Illud verò præterquam quòd absurdum est, falsum etiam convincitur ex ipsius Esau verbis, testante Mose Esavum cum ejulatu petiisse benedictionem à patre, Gen.27.34. ut minimè dubium sit veram hanc esse hujus loci explicationem.

18 *Non enim*, οὐ γάρ. Nunc ad eandem adhortationem accommodat Propheticum Christi officium, quod cum Mosis ministerio Legali comparat, ostendens quanta sit Evangelicæ doctrinæ majestas supra Legem, ex circumstantiis eorum quæ in Legis promulgatione apparuerunt : ut tandem hoc argumentum nectat, Si tanta fuit Legis majestas, quantam esse putatis Evangelii ? Quòd si Evangelium infinitis partibus & omnibus modis excellit, quantò minùs evadent qui Evangelium erunt asspernati, quàm qui Legis mandatum aliquod fuerit transgressus ? ¶ *Contrectabilem*, ψηλαφωμένῳ. Participia ista, ex Hebræorum more, ponuntur participalium nominum loco, ut diximus Galat. 2. 11. Montem igitur ψηλαφώμενον, id est, *qui manibus palpari possit*, crassæ videlicet ac terrenæ materiæ, cœlesti ac spirituali monti Sion opponit, ut rectè annotavit doctissimus interpres. Erasmus igitur quod bene ac Latinè conversum erat non satìs considetatè mutavit. Quâ enim ratione contactus mons dicetur, ad quem nè propiùs quidem accedere citra præsentissimæ mortis periculum licuit ?

19 *Cum excusatione petierunt*, παρῃτήσαντο. Vulgata, *Excusarunt se*, quomodo etiam hoc verbum alibi sumus interpretati. Sed hic intelligitur ex præcedente consequens. ¶ *Nè ampliùs sibi*, &c. μὴ προστεθῆναι, &c. Sic sæpe invenias in sacris literis Hebræorum ex more dictum, *Et adjecit loqui*, prò *Præterea etiam dixit*. Ità igitur Israelitæ cùm majestatem Dei loquentis non ampliùs possent sustinere, rogarunt nè ampliùs ille loqueretur, sed ut per Mosen interpretem ageret omnia, ut scribitur Deuteronomii cap. 5. versu 25. ad quem locum allusit Apostolus. Non rectè igitur convertit Vetus interpres, *Nè eis fieret verbum*, omissâ præpositione πρός. Erasmus autem sententiam manifestè depravavit, cùm interpretaretur, *Nè eis adjungeretur oratio*.

20 *Aut jaculo configetur*, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται. Totum hoc neque in Claromontano codice, nec apud Syrum interpretem, nec in editione vetere Latina, exstat.

21 *Et Moses*, &c. καὶ Μωσῆς, &c. Hæc verba οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, utrinque includenda sunt distinctione. quod quia nonnullos fefellit, nomen *Mosis* statim subjeci copulæ, ut nemo jam falli possit. Sed unde hæc petita sunt ? Certè nusquam illa legimus : sicut etiam Jannes & Mambres nusquam apud Mosen leguntur. Neque tamen idcirco repudiatur autoritas alterius ad Timotheum epistolæ. Vide 2. Tim. cap. 3. versu 8. ¶ *Visum quod apparebat*, τὸ φανταζόμενον. id est, oblata species & imago, minimè quidem fictitia, sed vera : nequis φαντάζεσθαι putet dici duntaxat de vanis simulacris rerum quæ nusquam sunt.

23 *Conventum universalem*, πανηγύρει. Vulgata & Erasmus, ut & Syrus interpres, pro μυριάσιν legerunt μυριάδων, ideóque hoc nomen cum præcedentibus conjunxerunt. Illic enim legitur, *Multorum millium Angelorum frequentiam* : apud Erasmum autem, *Innumerabilium Angelorum cœtum*. Sed cùm repugnent Græci omnes codices, apparet sic distinguendum esse hunc locum ut nos fecimus. ¶ *Consummatorum*, τετελειωμένων. vel, *perfectorum*. Sic enim vocat jam in cœlum receptos, & hoc respectu jam consummatos, sicuti diximus suprà 2. 10. quamvìs adhuc alterâ sui parte dormiant in pulvere. quamobrem etiam facit tantùm mentionem spirituum. Sed Claromontanus codex habet τεθεμελιωμένων, *fundatorum*, id est, eorum qui jam sunt extra omne vacillationis discrimen, in eam videlicet civitatem jam re ipsâ recepti, quæ verè habet fundamentum, ut suprà, cap. 11. vers. 10.

24 *Abelus*, Ἄβελ. id est, Abeli sanguis.

25 *Videte*, &c. βλέπετε, &c. Nunc regiam Christi præstantiam cum Mosis potestate comparat, quâ fungebatur populum gubernans. ¶ *Divinitus admonentem*, χρηματίζοντα. Omnino significatur aliud verbo χρηματίζειν quàm λαλεῖν, cùm illud propriè fit eorum demum qui de rebus sacris, & quidem futuris, loquuntur, spiritûs divini afflatu, ut diximus Matth. 2. 12. ¶ *Multò magis*, πολλῷ μᾶλλον. videlicet non effugiemus. Nam alioquin sublatâ particulâ negante dicendum fuit πολλῷ ἧττον, *multò minùs*, videlicet effugiemus.

26 *Adhuc semel*, ἔτι ἅπαξ. Hebræa sic habent עוד אחת מעט היא *hod achath mehat hi*. id est, *Adhuc unâ vice, quod brevi futurum est, ego concutio*, &c. Nam post אחת *achath* suppleo פעם *paham*, & מעט *mehat* accipio pro במעט *bimhat* : quæ ellipses minimè sunt violentæ aut inusitatæ. Hoc autem de regno Christi prædici, vel ex eo apparet, quod de Gentium vocatione subjicit Propheta. Deinde quòd Græci interpretes prætererunt מעט היא *mehat hi*, id est, *quod brevi futurum est*, non facit ut Apostolus propterea videri possit hunc locum non satìs aptè citasse : cùm ex iis quæ adducit verum ac firmum eliciat argumentum, nempe ex ἔτι, *adhuc*, quod indicat instabilem rerum mutandarum conditionem, & ἅπαξ, *semel*, quo firmus quidam status futurus promittitur. Porrò, cœli & terræ successio futurum illud perenne regnum declarat, quod etiam vocat Esaias cœlum novum & terram novam : & incredibili desiderio ab ipsa rerum machina exspectari significat Paulus, Rom. 8. 19. & deinceps. Vide & 2. Pet. 3. 10. & deinceps. Deinde etiam ἀλληγορικῶς, terræ quidem commotio, totius orbis homines per Evangelium in spem futuri illius seculi innovandos ; cœlorum autem concussio, tum profanas idololatrias, tum ipsius fœderis cæremonias abrogandas significat, ut hâc quoque ratione mundus instauretur. quam allegoriam Apostolus, Prophetæ vestigia secutus, ad scopum suum aptè prorsus & appositè accommodat. Neque enim dubium est quin ad hanc allegoricam expositionem pertineat, quod illic Propheta de omnium populorum concursu & posterioris domûs gloria subjicit : posterioris, inquam, id est illius quæ concussionem illam cœli fuit consecutura ; quam futuram prædixerat, nos verò, qui in fines seculorum devenimus, oculis nostris præsentem cernimus.

27 *Instabilium rerum, ut putà factitiarum, amotionem*, τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων. Τὰ σαλευόμενα vocat (ex Hebræorum more, quem exposuimus Galat. 2. 11. & suprà, 12. 18.) ea quæ sicuti concutienda sunt, ità etiam re ipsâ sint instabili quâdam naturæ conditione, utpote πεποιημένα, id est, *factitia*. Respicit enim tabernaculum χειροποίητον, &c. id genus, de quibus copiosè suprà disseruit. Deinde μετάθεσιν non interpretor *translationem*, sed *amotionem* & *depositionem*, id est, ἀθέτησιν. quod nomen usurpatum est suprà, 7. 18. Sed de hac re vide plura 7. 12. Vulgata, *Mobilium translationem, tanquam factorum* : quæ interpretatio multò sanè uberior est quàm hæc Erasmi, *Eorum quo concutiuntur translationem, ut eorum quæ facta sunt*.

28 *Quapropter*, διό. Hinc fuit inchoanda sectio penultima hujus epistolæ. Jam enim aggreditur Apostolus particulares admonitiones : quarum hæc prima est, epitomen prioris tabulæ officiorum continens, cum proximè præcedentibus cohærens. ¶ *Retineamus*, ἔχωμεν. Vulg. *Habemus*, ἔχομεν, quod in duobus codicibus scriptum invenimus. Sed præterquam quòd in plerisque codicibus legitur ἔχωμεν, ut etiam vertit Syrus interpres, longè meliùs convenit proximus versiculus si hæc legas hortandi modo, & τὸ ἔχειν idem hîc valet atque τὸ κρατεῖν, ut alibi sæpe. ¶ *Colamus*, λατρεύωμεν. In Complutensi editione & veteribus aliquot libris legitur λατρεύομεν, *servimus*, eâdem manente sententiâ. Diximus autem de verbo λατρεύειν Matth. 4. 10. quod & Vetus interpres & Erasmus *servire* convertunt, infrà, 13. 10. ¶ *Cum verecundia*, μετὰ αἰδοῦς. Vulgata, *Cum metu* : impropriè. significat enim αἰδὼς hoc in loco pudorem illum honestum qui homines in officio continet. Homer. Iliad. α'. Αἰδεῖσθαι θ' ἱερῆα. ¶ *Et reverentiâ*, καὶ εὐλαβείας. id est, religioso metu. Vide suprà, 5. 7.

ΚΕΦ. ιγ'.

Η φιλαδελφία μενέτω.

2 Τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους.

3 Μιμνήσκεσθε τῶν δεσμίων, ὡς συνδεδεμένοι· τῶν κακουχουμένων, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι.

4 Τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός.

CAP. XIII.

Fraternus amor maneto.

* Hospitalitatis nè estote immemores : † per hanc enim quidam inscii exceperunt Angelos hospitio.

Memores estote vinctorum, tanquam unà cum illis vincti : eorum qui malis premuntur, ut qui & ipsi sitis in corpore.

Honorabile *est* inter quosvis conjugium, & cubile impollutum : scortatores autem & adulteros condemnabit Deus.

CAP. XIII.

Charitas fraternitatis maneat.

Et hospitalitatem nolite oblivisci : per hanc enim latuerunt quidam Angelis hospitio receptis.

Mementote vinctorum tanquam simul vincti : & laborantium, tanquam & ipsi in corpore morantes.

Honorabile connubium in omnibus, & torus immaculatus : fornicatores enim & adulteros judicabit Deus.

1 Ad secundam Tabulam accedit, cujus summa est, charitas, præsertim in peregrinos & afflictos.
* Rom. 12. 10. 1. Pet. 4. 9.
† Gen. 18. 3. & 19. 3.
4 Castum conjugium in omni hominum ordine commendat : scortatoribus & adulteris extremum à Deo exitium minatur.

1 *Maneto*, μενέτω. Syrus interpres legit præterea ἐν ὑμῖν, *in vobis*. Rectè autem inchoat à charitate quæ est omnium in proximum officiorum scaturigo.

2 *Inscii exceperunt hospitio Angelos*, ἔλαθον ξενίσαντες ἀγγέλους. Vulgata, *Latuerunt quidam Angelis hospitio receptis*. Neque enim videtur Vetus interpres Græcam phrasin, satìs alioqui frequentem, cognovisse, quam etiam alicubi servat Tertullianus. Quod autem in nonnullis veteris editionis codicibus legitur *placuerunt*, ineptius est quàm ut refutatione indigeat.

3 *Ut qui & ipsi sitis in corpore*, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. Apparet, opinor, ex præcedentis membri collatione simplicissimam

mam hanc esse hujus loci explicationem. Sicut enim monuit ut fratrum captivitate non aliter commoveamur quàm si ipsi cum illis unà captivi teneremur; ità nunc in genere postulat, ut, si quis fratrum aliquid mali sustineat, nos proinde afficiamur acsi nos ipsos illa calamitas attingeret. Nec enim satis seriò tangemur aliorum malis, quamdiu aliena esse cogitabimus. Itaque *ἐν σώματι* prorsus videtur illud declarare quod in vernaculo sermone dicimus *en personne*, ut Coloss. 2. 6. quo modo etiam solet à Jurisconsultis accipi *corporis* nomen, acsi Hebraicè scriptum esset אתם בעצמכם *attem bebatsmechem*. Vulgata, *Tanquam & ipsi in corpore morantes*, id est, ut qui sitis & ipsi iisdem calamitatibus obnoxii, cùm ejusdem conditionis corpus habeatis. quam sententiam Syrus etiam interpres est amplexus. Erasmus, *Veluti ipsi quoque versantes in corpore*. Valla subaudiendum putat pronomen *ipsorum*, ut sit sensus, acsi in corpore afflictorum sitis. Doctissimus interpres ad Ecclesiæ corpus refert, ut sit sensus, Quandoquidem estis ejusdem corporis membra, communiter vos affici decet alios aliorum malis. Eam verò interpretationem minimè repudio, utpote quæ universæ hujus doctrinæ fontem aperiat. Illa verò quam sum secutus non alio fundamento nititur: sed ità applicata, visa est mihi simplicissima, propter superioris membri collationem, & quia nullus est additus articulus.

4 *Honorabile* est *connubium*, τίμιος ὁ γάμος. Erasmo in annotationibus magìs placet subaudire ἔστω, *sit*, quasi moneat Apostolus maritos & uxores ut sanctè vivant. Atqui non conveniet sequens membrum nisi δὲ pro γὰρ accipias. Deinde res ipsa ostendit Apostolum, ut Hebræos deterreret ab omni scortatione & adulterio, de matrimonio præfari, tanquam honesto ac sancto adversùs scortationis ac adulterii turpitudinem remedio, tacitè etiam monentem ut matrimonium majore religione colant. Notum enim quæ fuerit apud eos in divortiis licentia. Porrò, cùm disertè Apostolus conjugium honoratum esse dicat, quid sentiendum est de illa Hieronymi sententia, qui matrimonium non inter bona, sed inter minùs mala numerat? Omitto horrendam illam blasphemiam inter juris Canonici stercora repositam, quæ matrimonium vocat carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere potest. Annon verò hæc illa est doctrina dæmoniorum, de qua Paulus 1. Tim. 4. 4? ¶ *Inter quosvis*, ἐν πᾶσι. id est, inter cujusvis ordinis homines. Nam sicut communis est morbus iis omnibus quibus non datum est ut se possint continere, ità commune remedium esse par est. Alii aliter explicant, nempe, Omnibus modis, omnibus ætatibus, omni tempore. Sed facile est videre quid magìs conveniat, & quocunque se vertant isti cœlibatûs defensores, nunquam hunc locum ità poterunt torquere, ut non appareat diabolica legis cœlibatûs tyrannis. Quanquam hoc sanè subit mirari, quo jure audeant isti plerique de virginitate disserere, quorum vitâ nihil esse fœdius quis ignorat?

---

5 Ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος, ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν· αὐτὸς γὰρ εἴρηκεν, Οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκαταλείπω.

6 Ὥστε θαῤῥοῦντας ἡμᾶς λέγειν, Κύριος ἐμοὶ βοηθός, καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος.

7 Μνημονεύετε τῶν ἡγουμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀναστροφῆς, μιμεῖσθε τὴν πίστιν.

8 Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτός, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.

9 Διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθε· καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρώμασιν, ἐν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες.

10 Ἔχομεν θυσιαστήριον, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες.

11 Ὧν γὰρ εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας εἰς τὰ ἅγια διὰ τοῦ ἀρχιερέως, τούτων τὰ σώματα κατακαίεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς.

12 Διὸ καὶ Ἰησοῦς, ἵνα ἁγιάσῃ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὸν λαόν, ἔξω τῆς πύλης ἔπαθε.

Sint mores *vestri* alieni à pecuniæ amore: *estote* contenti præsentibus; dixit enim ipse, ‖ Nequaquam te omittam, neque unquam te deseram:

Adeò ut confidenti animo dicamus, * Dominus *est* mihi auxiliator, nec metuam quid faciat mihi homo.

Memores estote ductorum vestrorum, qui locuti sunt vobis sermonem Dei: quorum imitamini fidem, contemplantes quis fuerit exitus conversationis ipsorum.

Jesus Christus heri & hodie idem *est*, & in secula.

Doctrinis variis & peregrinis nè circumferimini: bonum enim est gratiâ constabiliri cor, non cibis, unde nullam perceperunt utilitatem qui in iis ambularunt.

Habemus altare, ex quo edendi non habent jus qui tabernaculo cultum præstant.

† Quorum enim animalium sanguis infertur pro peccato in Sacrarium per Pontificem, eorum corpora exuruntur extra castra.

Quapropter & Jesus, ut sanctificaret populum per proprium sanguinem, passus est extra portam.

Sint mores sine avaritia, contenti præsentibus; ipse enim dixit, Non te deseram, neque derelinquam:

Ità ut confidenter dicamus, Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo.

Mementote præpositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei: quorum intuentes exitum conversationis, imitamini fidem.

Jesus Christus heri & hodie ipse & in secula.

Doctrinis variis & peregrinis nolite abduci: optimum est enim gratiâ stabiliri cor, non escis, quæ non profuerunt ambulantibus in eis.

Habemus altare, de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo deserviunt.

Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta, per Pontificem, horum corpora cremantur extra castra.

Propter quod & Jesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.

5 Damnatur avaritia, cui opponitur animus suâ sorte contentus.
‖ *Josue* 1. 5.
* *Psal.* 118. 6.
7 Fortium ducum exempla sedulò ad imitationem proponenda.
8 Summam doctrinæ repetit, unicum videlicet omnium de moribus præceptorum fundamentum. Est autem ejusmodi, In uno Christo nobis esse acquiescendum, nec unquam extra ejus notitiam servatum fuisse quenquam, aut hodie servari, aut deinceps servandum esse. 9 Perstringit eos qui externum cultum, ac præsertim discrimen ciborum, cum Evangelio permiscebant, quam doctrinam planè damnat, ut ex diametro repugnantem Christi beneficio. 10 Perpulchrâ anagoge refutat eorundem errorem, Qui olim serviebant tabernaculo, non vescebantur victimis; quarum sanguis pro peccato inferebatur per pontificem in sacrarium: istæ porrò victimæ Christum nostram oblationem repræsentabant. Itaque non possunt ejus fieri participes qui tabernaculo deserviunt, id est, qui in Legali cultu perstant. Nos verò non pudeat illum extra Hierusalem ejectum & passum sequi. nam in hoc quoque Christus veritas illi figuræ respondet, quòd extra portam est passus. † *Lev.* 4. 11. & 6. 30. & 16. 27.

---

5 *Ipse*, αὐτὸς. Ipse videlicet Dominus. Cur enim Christianis non liceat illud αὐτὸς ἔφα, quod Pythagoreis omnes concesserunt?

6 *Homo*, ἄνθρωπος. Antithesis Dei & hominis observanda est.

7 *Ductorum*, ἡγουμένων. Vel, ut habet Claromontanus codex, προηγουμένων. Vide infrà, 17. Similiter autem Paulus Epaphroditum Philippensibus commendans, generalem exhortationem subjicit, Philip. 2. 29. En verò quis sit verus sanctorum defunctorum cultus: quo contentos esse oportuit veteres illos apud martyrum μνημεῖα concionatores.

9 *Nè circumferimini*, μὴ περιφέρεσθε. Vulg. *Nolite abduci*, μὴ παραφέρεσθε. quod & ipsum non malè convenit, ut etiam legit Syrus interpres: quanquam illud malo, ut opponatur τῷ βεβαιοῦσθαι. Sic autem omnino loquitur Paulus Eph. 4. 14. ¶ *Non cibis*, οὐ βρώμασι. Ex una specie, id est mundorum & immundorum ciborum discrimine, συνεκδοχικῶς intellige omnem illum cæremonialem cultum, exhibitæ gratiæ (id est Spirituali cultui & regenerationi) oppositum. Itaque perabsurdè mihi videtur Castellio χάριτι interpretatus *Gratiarum actione*. ¶ *Qui in ipsis incesserunt*, &c. οἱ περιπατήσαντες. *Versati in cibis* dicuntur qui eorum discrimen observantes putarunt in eo positum per se Dei cultum.

10 *Altare*, θυσιαστήριον. *Altare* posuit alibi pro oblationibus, ut cùm dicitur ex *altari vivere* qui altari servit. Hìc autem accipitur pro eo quod altare veteris tabernaculi atque adeò omnes legales cæremoniæ adumbrarunt, nomine signi attributo rei significatæ, Judæis nimiùm cæremoniis legalibus addictis à Christi communione propterea exclusis. Cùm enim spirituales nunc sint Christianorum oblationes, altare quoque istud spiritualiter accipiendum est, non pro altari aliquo materiato, nedum ut hic locus faveat nostri temporis altaribus & sacrificiis, unde factum, ut Cœna Domini perniciosissimo errore dici cœperit *Altaris sacramentum*, ac tandem in sacrificium reale, & quidem expiatorium sit impiè transmutata. Est autem hæc allegoria instituta ad evertendum legale ciborum & dierum discrimen: ac multò etiam magìs ad evertenda quæcunque homines sunt commenti. Nam cui tandem sano homini persuadebitur, idcirco ademtum Mosis jugum ut isti multò iniquius aliud nostris cervicibus imponerent? Neque verò causa est cur nos propterea nonnulli calumnientur pro ventre contendere, quem illis sanè totum libenter relinquimus. De Christi officio disseritur, quod funditus evertunt qui Christi sanguini suas ἐθελοθρησκείας adjungunt. Corporales tamen exercitationes & vera jejunia quum non damnemus, & scriptis & factis, Dei beneficio, si non quantum decet, certè quantum licet declaramus. ¶ *Qui tabernaculo deserviunt*, οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες. id est, cujus participes esse non possunt qui legis ritus obstinatè retinent.

11 *Quorum enim*, &c. ὧν γὰρ, &c. De hoc ritu vide Levit 4. 11. Item 6. 30. Item 16. 27. Est autem hæc anagoge, Quorum animalium sanguis pro peccato inferebatur in Sacrarium per Pontificem, eorum corpora extra castra penitus exurebantur, ut nè tantillum quidem Sacerdotibus cederet. Ità Christus, victima illa unica expiatrix, extra portam passus est; cujus Christi corporis particeps esse non possit quisquis adhuc vetus sacerdotium retinet. Retinet autem quisquis discrimina dierum, ciborum, purificationum, cæteràsque id genus umbras sectatur, quæ solis exortu præterierunt.

12 *Extra portam*, ἔξω τῆς πύλης. Nempe sicut olim extra castra, quæ Israelitis in deserto erant urbis loco. Sumi autem consuevisse facinorosorum supplicia extra castra liquet ex Levit. 24. 12. & Jos. 7. 24. ac deinceps extra urbium portas tum ex hoc loco satis apparet, tum ex Passionis Domini, & Stephani historia Act. 7. 58. nempe quòd facinorosi pro impuris haberentur, & quorum vel solo contactu contaminarentur.

13 *Igitur*,

13 Τοίνυν ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες.
14 Οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν.
15 Δι' αὐτοῦ οὖν ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέσεως διαπαντὸς τῷ Θεῷ, τουτέστι καρπὸν χειλέων ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.
16 Τῆς δὲ εὐποιΐας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ Θεός.
17 Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν, καὶ ὑπείκετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες· ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες· ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο.
18 Προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν· πεποίθαμεν γὰρ ὅτι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν, ἐν πᾶσι καλῶς θέλοντες ἀναστρέφεσθαι.
19 Περισσοτέρως δὲ παρακαλῶ τοῦτο ποιῆσαι, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῶ ὑμῖν.
20 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν ἐν αἵματι διαθήκης αἰωνίου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν,
21 Καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.
22 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως· καὶ γὰρ διὰ βραχέων ἐπέστειλα ὑμῖν.
23 Γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν Τιμόθεον ἀπολελυμένον, μεθ' οὗ ἐὰν τάχιον ἔρχηται, ὄψομαι ὑμᾶς.
24 Ἀσπάσασθε πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν, καὶ πάντας τοὺς ἁγίους. Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας.
25 Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

Πρὸς Ἑβραίους ἐγράφη ἀπὸ τῆς Ἰταλίας διὰ Τιμοθέου.

Exeamus igitur ad eum extra castra, probrum ejus portantes.
‖Non enim habemus hîc permanentem civitatem, sed futuram illam inquirimus.
Per ipsum igitur assiduè attollamus ad Deum sacrificium laudis,* id est, fructum labiorum celebrantium nomen ejus.
Beneficentiæ verò & communicationis nè obliviscimini: talibus enim victimis delectatur Deus.
Parete ductoribus vestris, & obsecundate: excubant enim ipsi pro animabus vestris tanquam rationem reddituri: ut cum gaudio hoc faciant, & non suspirantes: id enim est vobis inutile.
Orate pro nobis: confidimus enim nos bonam conscientiam habere, ut qui in omnibus cupiamus bene versari.
Ampliùs autem precor vos ut id faciatis, ut eò citiùs restituar vobis.
Deus verò pacis, qui magnum illum ovium, per sanguinem pacti æterni, pastorem, Dominum nostrum Jesum, ex mortuis reduxit,
Compingat vos in omni opere bono, ad præstandam ipsius voluntatem, efficiens in vobis quod gratum sit in conspectu suo, per Jesum Christum: cui *sit* gloria in secula seculorum. Amen.
Precor autem vos, fratres, sufferte hunc sermonem cohortationis hujusmam paucis *de hoc* scripsi vobis.
Scitote fratrem *nostrum* Timotheum solutum esse: cum quo (si celeriùs venerit) videbo vos.
Salutate omnes ductores vestros, & omnes sanctos. Salutant vos Itali.
Gratia *sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Hebræos scripta est ex Italia per Timotheum.

Exeamus igitur ad eum extra castra, improperium ejus portantes.
Non enim habemus hîc manentem civitatem, sed futuram inquirimus.
Per ipsum ergò offeramus hostiam laudis semper Deo, id est, fructum labiorum confitentium nomini ejus.
Beneficentiæ autem & communionis nolite oblivisci: talibus enim hostiis promeretur Deus.
Obedite præpositis vestris & subjacete eis: ipsi enim pervigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri, ut cum gaudio hoc faciant, & non gementes: hoc enim non expedit vobis.
Orate pro nobis: confidimus enim quia bonam conscientiam habemus, in omnibus bene volentes conversari.
Ampliùs autem deprecor vos hoc facere, quò celeriùs restituar vobis.
Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ovium in sanguine testamenti æterni, Dominum nostrum Jesum Christum,
Aptet vos in omni bono, ut faciatis ejus voluntatem: faciens in vobis quod placeat coram se per Jesum Christum: cui est gloria in secula seculorum. Amen.
Rogo autem vos, fratres, ut sufferatis verbum solatii: etenim perpaucis scripsi vobis.
Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum: cum quo (si celeriùs venerit) videbo vos.
Salutate omnes præpositos vestros, & omnes sanctos. Salutant vos de Italia fratres.
Gratia cum omnibus vobis. Amen.

Scripta ab Italia per Timotheum.

13 Longiùs progreditur in hac anagoge, & ità quoque nobis significatum dicit, oportere pios Christi sectatores velut è mundo migrare, ipsius crucem portantes.
‖ *Mich.* 2.10.
15 Sublatis illis corporalibus sacrificiis, docet vera confessionis sacrificia superesse, quæ partim in gratiarum actione, partim in beneficentia consistunt, quibus demum victimis nunc delectatur Deus
* *Ose.*14.3.
17 Parendum pastorum & presbyterorum monitis, eorum videlicet qui pro animarum ipsis commissarum salute vigilant. 18 Ultima pars epistolæ, in qua suum ministerium Hebræis commendat: perseverantiam & gratiarum incrementum ipsis à Domino precatur: excusat se quòd paucis sit eos consolatus, consumtâ videlicet in disputando epistolâ: & quosdam familiariter & amicè salutat.

13 *Igitur*, τοίνυν. Nusquam alibi memini legere hanc particulam ità positam ut orationem inchoaret.

14 *Permanentem*, μένουσαν. id est, μόνιμον, posito ex Hebræorum more participio pro participali nomine.

15 *Attollamus*, ἀναφέρωμεν, sursum videlicet, ad Deum perventurum. Vulg. *Offeramus.* sed illud malo. Alludit enim Apostolus ad veterem ritum, quo victimæ ad altare adducebantur: Apostolo fortasse utente verbo ἀναφέρειν, quòd nunc tantùm gratiarum actione & precibus utimur, quæ sursum ad Dei tribunal, non autem ad altare vel sacerdotes referatur. ¶ *Sacrificium laudis*, &c. θυσίαν αἰνέσεως, &c. Duo genera sacrificiorum nobis ait relicta, nempe gratiarum actionis & beneficentiæ. ¶ *Celebrantium nomen ejus*, ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. id est, concelebrantium ipsius nomen, ut alibi exposuimus. Similis est locus Rom. 12. 1, & 2. Vide Matth. 10. 32.

16 *Delectatur*, εὐαρεστεῖται. Vulgata, *Promeretur*: primùm barbarâ, deinde etiam falsâ interpretatione. Quis enim non videat ità everti quicquid in superioribus capitibus de unici nostri Pontificis unica oblatione semel facta & nunquam repetenda commemoratum est? Sic igitur statuendum est, Deum istis sanctorum sacrificiis, nempe gratiarum actione ac beneficentiâ, delectari, utpote qui veros ac germanos fructus sui Christi in nobis per fidem habitantis agnoscat. Exempli causâ, Bonis Adami ante lapsum operibus Deus εὐηρέστει. Quis enim hoc possit inficiari, cùm bonæ arboris boni fructus essent? Item non dubium est quin fideles verè sint voluntatem Dei facturi quando capiti suo conjuncti in cœlis regnabunt. Deus ergò vicissim illorum laudibus totâque adeò conditione εὐαρεστήσεται. Quis tamen ità sit ineptus ut hâc ratione dixerit Adamum Deo reconciliatum, quem nondum offenderat? aut fideles vitam æternam promereri? cùm tantùm absumus ab eo ut hâc ratione justificemur, ut contrà, nisi priùs simus gratis in Christo per fidem justificati, non possint ista sacrificia à nobis proficisci: qualia quidem illa esse oportet ut Deo sint εὐάρεστα, id est, *grata* & *accepta*. Stat enim illud quod scriptum est supr. 11. 6. impossibile esse absque fide εὐαρεστῆσαι (id est *placere*) Deo. At enim (inquiunt nonnulli) non tollimus fidem, sed bona opera adjungimus. Respondeo, ne nos quidem fidem docere bonorum operum expertem, imò hâc ratione veram fidem à falsa distinguere: sed cùm agitur quo jure vitam æternam adipiscamur, tum demum nos uni Dei gratiæ per unam Christi oblationem, fide à nobis apprehensam, omnia in solidum uti par est tribuere. Bona enim opera (quod Augustinus inquit) non præcedunt justificandum, sed justificatum sequuntur.

17 *Ductoribus*, τοῖς ἡγουμένοις. Nomen quæsivit ab omni ambitione prorsus remotum, & tamen autoritatis maximæ, siquis suo munere sanctè fungatur. Sic enim appellat qui alibi *episcopi* vocantur, augustiore significatione, à quibus, citra Tyrannicum illum gradum pseudepiscopalem ecclesiæ Apostolicæ ignotum, Ecclesia ex verbo Domini gubernabatur. Videtur enim ex eo quoque quòd Paulus utitur plurali numero colligi meritò posse, nondum illo tempore gradum illum episcopalem fuisse in Ecclesiam invectum, à quo certè Satan illam suam oligarchiam auspicatus est, quæ in tyrannidem illam Antichristianam evasit, & nunc quoque Ecclesiæ instaurationem remoratur. ¶ *Obsecundate*, ὑπείκετε. Vulgata, *subjacete*, ὑποκεῖσθε. ¶ *Inutile*, ἀλυσιτελές. id est, noxium, figurâ λιτότητος, quomodo apud Ciceronem quoque Utile & Inutile in libris de Offic. non semel opponuntur.

18 *Confidimus enim*, πεποίθαμεν γάρ. Similis exstat Pauli gloriatio 2. Corinthiorum cap. 1. vers. 11, & 12. & Act. 23. 1.

20 *Deus pacis*, ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης. Eadem phrasis, certè non alibi in his scriptis quàm in epistolis occurrens, exstat apud Paulum, Rom. 15. 33. & 16. 20. 2. Cor. 13. 13. Phil. 4. 19. 1. Thess. 5. 23. ¶ *Per sanguinem*, &c. ἐν αἵματι, &c. Ostendit quo jure Christus dicatur magnus ille ovium pastor: quia nimirum sanguine suo eas acquisivit in æternum, Act. 20. 28. & animam suam posuit pro ovibus suis, Joan. 10. 11. Itaque hæc verba non pertinent ad participium ἀναγαγών, *qui reduxit à mortuis*, sed ad nomen ποιμένα: quod in Græcis perspicuum est propter articulos, in Latinis verò non item. Itaque ut hoc planius fieret, non dubitavi verborum collocationem mutare.

21 *Compingat vos*, καταρτίσαι ὑμᾶς, &c. id est, omni ex parte aptos & idoneos vos reddat. Vulgata, *Aptet.* Erasmus, *Absolutos vos reddat.* Vide 1. Cor. 1. 10. & 1. Pet. 5. 10. ¶ *Efficiens in vobis quod acceptum sit*, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον. Hinc illa Patrum sententia, Deum in nobis coronare opera sua. Ipse enim est qui gratuitò præstat nobis ut & velimus & efficiamus, Philip. 2. 13. Erasmus, *Efficiens ut quod agitis acceptum sit*, &c. non expressâ Apostoli sententiâ.

22 *Sufferte*, ἀνέχεσθε. id est, etsi longiorem boni consulite. Nempe, quòd hanc epistolam in docendo potiùs quàm consolando consumserit. Ideo addidi *de hoc*, id est περὶ τούτου. Sed ut hoc quoque dicam, quid de hoc loco mihi videatur, cùm minore cum molestia brevis quavis de re sermo quàm prolixus audiatur, & de hac tota epistola potiùs videatur agere Apostolus, quàm de ipsius particula, fortasse pro καὶ γὰρ scriptum fuerit οὐ γάρ, id est, *Nec enim paucis scripsi vobis*, excusante scriptore prolixitatem epistolæ.

23 *Scitote*, γινώσκετε. Quisnam fuerit hic Timotheus, non possimus certò affirmare. Mihi fit probabile, hunc ipsum esse perpetuum Pauli comitem. Hinc probabiliter videtur colligi hanc epistolam Pauli non esse. Nam quo tempore vinctus erat Romæ Paulus, liquet ex epistolis Româ scriptis Timotheum partim Ephesi fuisse, partim Romæ cum ipso Apostolo, neque tamen usquam fit mentio vinculorum ipsius Timothei. Deinde quæ de Timothei liberatione hoc in loco referuntur, ità scripta sunt, quasi alibi vinctus fuerit quàm unde hic scribebat: siquidem mentio fit ipsius Timothei, mox liberandi, ad hujus epistolæ scriptorem adventûs. Postremò quod addit ὄψομαι ὑμᾶς, *visam vos*, nullâ additâ exceptione, ostendit eum qui hanc epistolam scripsit, tum minimè fuisse in vinculis. & quæ suprà, 10. 24. de captivitate sua commemoravit, ad aliud tempus esse referenda. Sed paucis ad hæc responderi potest, quod etiã ex nonnullis epistolarum aliarum Pauli demonstratur, non esse ad historicam narrationem Lucæ exigenda quæcunque de se & aliis suis comi-

tibus in ipsius quæ exstant literis continentur: minimè id quidem quòd falsum quidquam Lucas scripserit, sed quoniam res ipsa ostendit non fuisse Lucæ propositum integram Pauli actorum, ut nec aliorum Apostolorum, narrationem scribere.

25 *Gratia*, ἡ χάρις. Videlicet Domini nostri Jesu Christi, quod plerumque exprimi in sanctis istis epistolis, non tamen semper consuevit. ¶ *Vobis*, ὑμῶν. Claromontanus codex addit, τῶν ἁγίων.

26 *Ex Italia*, ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Primùm suspecta est mihi fides hujus subscriptionis, quia subjici solet epistolis, non ex qua regione, sed ex qua urbe potiùs scriptæ sint. Deinde quòd adjicitur, missam fuisse per Timotheum, omni fide caret: nisi duos faciamus Timotheos. Nam, quæso, cur illis significaret ejus liberationem per quem ipse scriberet? Præterea, *Si venerit*, inquit, *celeriùs, visam vos*. Atqui si per hunc scribebat, dicendum potiùs fuerat, *Si celeriùs redierit*; aut, *Si celeriùs eum remiseritis*. Puto igitur hanc subscriptionem non satis considerate adscriptam fuisse à quopiam, qui occasionem ex eo arripuerit, quòd Timothei & Italorum mentio facta fuerat. Nam etiam & in Claromontano codice, & in Syra interpretatione non exstat.

ἸΑΚΩΒΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟ͂ΛΟΥ Ἐπιστολὴ καθολική.

EPISTOLA JACOBI Apostoli catholica.

Catholica, καθολική. id est, universalis, quòd videlicet uni alicui vel homini, vel civitati, vel regioni non sit inscripta. Eadem est ratio sequentium epistolarum Petri, & primæ Joannis, & illius quæ Judæ inscribitur: quamobrem communi nomine *Catholicæ* dicuntur, ut rectè annotavit Græcus scholiastes. Itaque errore factum est ut Canonicæ dicerentur. Nam si hoc epitheto dicamus distinctas esse ab aliis, quarum legitima non esset autoritas, causam non video cur Pauli epistolas minùs oportuerit eo nomine comprehendi. Deinde, nusquam à Græcis ità inscribuntur. Postremò, cùm de istius quæ Jacobo tribuitur, atque etiam de posterioris à Petro scriptæ autoritate diu, à Latinis præsertim, sit dubitatum, non est probabile Canonicas peculiari appellatione dictas fuisse. Syrus autem interpres hanc istarum epistolarum inscriptionem habet, Tremellio interprete; *Tres epistolæ trium Apostolorum, ante quorum oculos Dominus noster sese transformavit*, id est, *Jacobi, Petri, & Joannis*. Alteram enim Petri, nec Joannis secundam & tertiam, nec Judæ epistolam Syri nunc habere dicuntur pro Canonicis.

ΚΕΦΑΛ. α.

Ἰάκωβος Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ταῖς δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, χαίρειν.

2 Πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις·

3 Γινώσκοντες ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν.

4 Ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω, ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι.

5 Εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ μὴ ὀνειδίζοντος καὶ δοθήσεται αὐτῷ.

6 Αἰτείτω δὲ ἐν πίστει, μηδὲν διακρινόμενος· ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ.

7 Μὴ γὰρ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὅτι λήψεταί τι παρὰ τοῦ Κυρίου·

8 Ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ.

9 Καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ·

10 Ὁ δὲ πλούσιος ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ· ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται.

11 Ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε, καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο· οὕτω καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται.

12 Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν· ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

CAP. I.

Jacobus Dei ac Domini Jesu Christi servus, duodecim tribubus dispersis, salutem.

2 Pro summo gaudio ducite, fratres mei, quoties [a] in explorationes varias incideritis:

3 Illud * scientes, experimentum fidei vestræ efficere tolerantiam.

4 Cæterùm tolerantia opus integrum habeat, ut sitis integri toti, in nullo deficientes.

5 Quòd sicui vestrûm deest sapientia, petito à Deo qui dat eam omnibus benignè, nec exprobrat: & dabitur ei.

6 † Sed postulet cum fide, nihil ambigens: nam qui ambigit, similis est fluctui maris qui ventis agitatur & jactatur.

7 Non enim existimet homo ille se quicquam accepturum à Domino:

8 Ut qui sit vir animo duplici, & inconstans in omnibus viis suis.

9 Porrò frater qui est humilis conditionis, glorietur in sublimitate sua.

10 Qui verò dives est, in summissione sui: ‖ quoniam veluti flos herbæ præteribit.

11 Nam ut exortus est sol cum æstu, & arefecit herbam, & flos illius decidit, & spectabilis decor ipsius periit: ità & dives in gressibus suis marcescet.

12 * Beatus est vir qui explorationem tolerat: quoniam probus compertus, accipiet coronam vitæ, quam promisit Dominus iis qui ipsum diligunt.

CAP. I.

Jacobus Dei & Domini nostri Jesu Christi servus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione, salutem.

Omne gaudium existimate, fratres mei, cùm in tentationes varias incideritis:

Scientes quòd probatio fidei vestræ patientiam operatur.

Patientia autem opus perfectum habeat, ut sitis perfecti & integri, in nullo deficientes.

Siquis autem vestrûm indiget sapientiâ, postulet à Deo qui dat omnibus affluenter, & non improperat: & dabitur ei.

Postulet autem in fide, nihil hæsitans: qui enim hæsitat, similis est fluctui maris qui à vento movetur & circumfertur.

Non ergò æstimet homo ille quòd accipiat aliquid à Domino.

Vir duplex animo, inconstans est in omnibus viis suis.

Glorietur autē frater humilis in exaltatiōe sua.

Dives autem in humilitate sua: quoniam sicut flos fœni transibit.

Exortus est enim sol cum ardore, & arefecit fœnum, & flos ejus decidit, & decor vultûs ejus deperiit: ità & dives in itineribus suis marcescet.

Beatus vir qui suffert tentationem: quoniam cùm probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se.

2 Primus locus de consolatione in adversis, in quibus nos non modò non frangi animo, sed etiam exsultare oporteat. [a] Primum argumentum, Quia afflictionibus explorabitur fides nostra: quam maximè nostrâ interest esse quàm purissimam. * Rom. 5.3. 3 Secundum, Quia sic in nobis gignitur patientia, virtus longè præstantissima. 4 Tertium argumentum, formâ exhortationis propositum, ut vera & perpetua patientia à ficta & temporaria discernatur. Crux est velut instrumentum quo Deus nos expolit. Opus igitur & effectum afflictionum est nostrî in Christo consummatio. 5 Responsio ad tacitam objectionem, facile quidem id esse dictu, factu verò non item. Respondet, opus quidem hîc nobis esse longè aliâ sapientiâ quàm humanâ, ut quæ carni sunt adeò repugnantia, nobis tamen optima esse statuamus: sed ejus sapientiæ dono facillimè nos potituros, si modò illud à Deo, quo nihil est munificentius, ritè (id est certa cum fiducia) petierimus. † *Matth. 7.7. Mar. 11.24. Luc. 21.9. Joan. 24.13. & 16.23.* 6 Digressio adversùs preces cum animi hæsitatione conceptas, ubi certam Dei promissionem habemus: qui secundus est hujus epistolæ locus. 9 Redit ad institutum repetitâ propositione, exsultandum esse in cruce, utpote quæ nos non deprimat, sed attollat. 10 Antequam concludat, tradit doctrinam superiori oppositam, quomodo videlicet prosperis rebus (ut cùm omnium rerum copia suppetit) sit utendum: ità nimirum ut nemo idcirco sibi placeat, sed eò magìs sit ab omni fastu alienus. ‖ *Eccli. 14.28. Esa. 40.6. 1. Pet. 1.14.* 11 Argumentum ab ipsa rerum natura sumtum, quibus nihil sit vanius & incertius. * *Job. 5.17.* 12 Conclusio, crucem patienter esse ferendam, addito quarto argumento, quod superiorum summam complectitur, Quia nimirum, hoc itinere ad coronam vitæ pervenitur, ex gratia tamen, secundùm promissionem.

1 *Dispersis*, ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ. id est, fidelibus omnibus Judæis, cujuscunque tribûs sint per orbem terrarum dispersis. quibus probabile est Jacobum Hierosolymis subsistentem misisse hanc epistolam per eos qui ex omnibus regionibus convenire ad dies festos in urbem consueverant. Nam additur etiam apud Syrum interpretem, ἐν ἔθνεσιν, *inter gentes*. Nota est autem ex historiis prima illa decem tribuum, deinde reliquarum etiam duarum multiplex dispersio. Cùm igitur Apostoli, quocunque loco essent, Judæos omnium primos compellarent, non immeritò Jacobus communem duodecim tribubus epistolam inscribit.

2 *Pro summo gaudio*, πᾶσαν χαρὰν, &c. Rectè hinc auspicatur, cùm & dispersos & fideles, id est, tum ab exteris tum à suis vexatos, alloquatur. Deinde observandum est eum non modò æquo animo ferenda docere quæ Christi nomine vulnera imponuntur, sed etiam testari, incredibilis cujusdam voluptatis argumentum sic nobis suppeditari, cùm totidem sint fidei nostræ explorationes, quarum felix experimentum mirè nos confirmet. Itaque *gaudio affici* non aliud declarat quàm infrà, vers. 9. & Rom. 5.3. τὸ καυχᾶσθαι, id est *gloriari*.

3 *Experimentum*, τὸ δοκίμιον. id est, illud quod consequitur multiplicem illam explorationem. Ità enim accipitur πειρασμῶν nomen hoc in loco, & infrà, v. 12. Distingue igitur τὴν δοκιμὴν & τὸ δοκίμιον, ut causam ab effectu, sicut diximus Rom. 5.4.

4 *Opus integrum habeat*, ἔργον τέλειον ἐχέτω. Crux veluti instrumentum est quo nos Deus expolit. Opus igitur & effectus afflictionum est nostrî in Christo incrementum. *Integrum* autem vocat quod re ipsâ præstetur, & minimè fucatum, quo sensu תם, *tam*, apud Hebræos, & *integrum* aliquid Latinis dicitur: & sic peccatum infrà vers. 15. dicitur ἀποτελεσθεῖσα, cùm re ipsâ peragitur. & v. 17. τέλειον δώρημα. & τελεία ἀγάπη, 1. Joan. 4.18.

5 *Sapientia*, σοφία. *Sapientiam* vocat doctrinæ illius, cujus mentio facta est, cognitionem, nempe quorsum affligamur à Deo, & quis fructus ex afflictione sit capiendus: quam sapientiam non modò non docet, sed etiam oppugnat caro: ut necessariò sit à Deo petenda. Cognitionem autem intelligo quam consequatur etiam res ipsa, cùm opus fuerit. ¶ *Benignè*, ἁπλῶς. Vide 2. Cor. 8.2. Vulgata, *Affluenter*, πλουσίως. Erasmus, *Simpliciter*.

6 *Nihil ambigens*, μηδὲν διακρινόμενος. id est, dubitans de Dei potentia vel voluntate verbo ipsius testata, ut licet videre in Abrahamo credentium patre, Rom. cap. 4. vers. 20. Vide etiam Matth. 21.

8 Ut

8 Ut qui sit *vir*, ἀνήρ. Sub. ὢν. quod perspicuitatis causâ expressi. ¶ *In omnibus viis suis*, ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. Hebr. בכל דרכיו, *bechol derachau*, id est, cogitatis & factis suis omnibus. Virum autem δίψυχον vocat eum qui habet cor & cor, ut loquuntur Hebræi, nempe vel simulatorem, ut qui aliud ore loquatur, aliud intus sentiat; vel eum potiùs, hoc in loco, qui animi incertus modò in hanc, modò in illam partem inclinet, neque dat operam ut in vera religione stabiliatur: cujusmodi multos fuisse Judæos sub promulgati Evangelii initia dubium non est, quod nostris etiam temporibus, ad Evangelicæ lucis quasi renascentis exortum, nimiùm multis evenit.

9 *Qui est humilis conditionis*, ὁ ταπεινός. Putà vilis & pauperculus quod ad facultates attinet. Aliud enim est ταπεινὸς quàm ταπεινόφρων. Idcirco periphrasin quæsivi, quòd *humilium* nomine soleant communi quodam abusu ταπεινόφρονες intelligi. Opponitur autem abjectæ apud homines conditioni sublimitas illa Filiorum Dei, cujus participes sunt omnes credentes. ¶ *Glorietur*, καυχάσθω. id est consoletur sese, & erigat animum, nedum ut cum Deo expostulet, & malis artibus sese studeat attollere.

10 *In depressione sui*, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ. brevi videlicet secuturâ. Dives enim aliquis simul & ταπεινὸς esse nemo potest id est, simul splendere & obscurus esse, vilis esse & nobilis: sed ex divite pauper, ex glorioso inglorius fieri; ideóque ταπείνωσιν non ταπεινότητα scripsit Jacobus. At vili & abjecto statui cum filiorum Dei dignitate regia, quæ ὕψος voce ab Apostolo significatur, plerumque convenit, nedum ut hæc simul stare nequeant, Matth.8.20. Luc.14.13. 1.Cor.1.6. Cæterùm vel supplendum est hoc loco verbum aliquod verbo καυχᾶσθαι oppositum, sicuti ταπείνωσις τῷ ὕψει, vel καυχάσθω repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Oecumenius igitur supplet verbum αἰσχυνέσθω, id est, *pudefiat*, sive ad pudorem adducatur, considerans quàm sint opes evanidæ, & mox secuturam earum privationem, nedum ut indè superbiens glorietur: & addit à Jacobo suppressum hoc verbum propter ejus asperitatem. Ego malo καυχάσθω subaudiri ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, sed per ἀντιπαράλλαξιν, imò etiam contrariâ significatione, idque non sine aspero sarcasmo pro ταπεινοφρονείτω, submittat sese ab omni fastu remotus, cogitans quò mox ipsum fortassis etiam ante mortem devenire oporteat. Denique ταπείνωσιν vult Apostolus esse opulentis ταπεινοφροσύνης magistram. Vide Matth. 18. 4. & Luc. 1. 48.

11 *Nam ut exortus est sol*, &c. ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος, &c. Vulgata ad verbum, *Exortus est enim sol*, &c. Est autem hoc dicendi genus è medio, significante præterito perfecto summam in peragenda re quapiam celeritatem, ut si Gallicè dicas, *Le soleil n'est pas plustost levé qu'il a fené l'herbe*, &c. Eadem phrasis occurrit infrà vers. 23. ¶ *In gressibus suis*, ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ. Hebr. בכל דרכיו, *bechol derachau*. id est, ità ut dives est ac judicio suo beatus, marcescet cum suo illo splendore: quo Hebraismo nihil frequentiùs occurrit, ut *via* nomine significetur quicquid aliquis vel animo designat, vel facit. Erasmus suspicatur legendum potiùs πορίαις, id est, (inquit) *in abundantia*. Ego neque usquam inveni ità scriptum, neque memini Græcum illud vocabulum usquam legere. Dicunt enim Græci potiùs εὐπορίας, cui opponitur ἀπορία.

12 *Explorationem*, πειρασμόν. id est, res adversas quibus exploratur à Domino, ut suprà, vers. 2. ¶ *Cùm probatus compertus fuerit*, δόκιμος γενόμενος. Vulg. *Cùm probatus fuerit*, non expressâ Apostoli sententiâ. Neque enim coronantur quicunque probationi sive examini subjiciuntur. Vide 1.Cor.11.19.

---

13 Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, Ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα.
14 Ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος.
15 Εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν· ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον.
16 Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί.
17 Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι, καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα.
18 Βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων.
19 Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν.
20 Ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται.
21 Διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν.
22 Γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ μόνον ἀκροαταὶ, παραλογιζόμενοι ἑαυτούς.
23 Ὅτι εἴτις ἀκροατὴς λόγου ἐστὶ, καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἔοικεν ἀνδρὶ κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ.
24 Κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν, καὶ ἀπελήλυθε, καὶ εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν.
25 Ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας, καὶ παραμείνας, οὗτος οὐκ ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται.
26 Εἴτις δοκεῖ θρῆσκος εἶναι ἐν ὑμῖν, μὴ χαλιναγωγῶν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τούτου μάταιος ἡ θρησκεία.
27 Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ, αὕτη ἐστὶν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου.

[b] 11 Nemo cùm exploratur, dicat, à Deo tentor. nam Deus tentari malis non potest, nec quenquam tentat.
Sed unusquisque tentatur, dum à propria cupiditate abstrahitur & inescatur.
Deinde cupiditas, posteaquam concepit, parit peccatum: peccatum verò peractum gignit mortem.
Nè errato, fratres mei dilecti.
Omnis donatio bona, & omne integrum munus est supernè, descendens à Patre luminum, apud quem non inest transmutatio, aut conversionis obumbratio.
Is quia voluit, progenuit nos sermone veritatis, ut essemus primitiæ quædam eorum quæ creavit.
Itaque, fratres mei dilecti, † sit omnis homo celer ad audiendum, tardus ad loquendum, tardus ad iram.
Nam ira viri justitiam Dei non exsequitur.
Quapropter abjectis omnibus sordibus & excremento malitiæ, cùm lenitate excipite insititium illum sermonem, qui potest servare animas vestras.
‖ Effectores verò estote sermonis: nec estote auditores solùm, falsò ratiocinando [c] fallentes vosmetipsos.
Nam siquis auditor est sermonis, & non effector, is similis est viro consideranti faciem suam nativam in speculo.
Nam simulatque consideravit seipsum, abiit, & statim oblitus est qualis esset.
At is qui introspexerit in perfectam illam Legem libertatis, & permanserit *in ea*, quia non fuerit auditor obliviosus, sed effector operis, is *inquam* beatior erit in opere suo.
Siquis videtur religiosus esse inter vos, non frænans linguam suam, sed suum ipsius cor seducens, hujus vanus est cultus.
Religiosus autem cultus purus apud Deum & Patrem, hic est, invisere orphanos & viduas in afflictione ipsarum, & immaculatum sese servare à mundo.

Nemo, cùm tentatur, dicat, quoniam à Deo tentatur. Deus enim intentator malorum est, ipse autem neminem tentat.
Unusquisque verò tentatur, à concupiscentia sua abstractus & illectus.
Deinde concupiscentia, cùm conceperit, parit peccatum: peccatum verò cùm consummatum fuerit, generat mortem.
Nolite itaque errare, fratres mei dilectissimi.
Omne datum optimum, & omne donum perfectum, de sursum est, descendens à Patre luminum, apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio.
Voluntariè genuit nos verbo veritatis, ut simus initium aliquod creaturæ ejus.
Scitis, fratres mei dilectissimi. Sit autem omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum, & tardus ad iram.
Ira enim viri justitiam Dei non operatur.
Propter quod abjicientes omnem immunditiam, & abundantiam malitiæ, in mansuetudine suscipite insitum verbum, quod potest salvare animas vestras.
Estote autem factores Verbi, & non auditores tantùm, fallentes vosmetipsos.
Quia siquis auditor est Verbi, & non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum nativitatis suæ in speculo.
Consideravit enim se, & abiit, & statim oblitus est qualis fuerit.
Qui autem perspexerit in Legem perfectam libertatis, & permanserit in ea, non auditor obliviosus factus, sed est factor operis, hic beatus in facto suo erit.
Siquis autem putat se religiosum esse, non refrenans linguam suam, sed seducens cor suum, hujus vana est religio.
Religio munda & immaculata apud Deum & Patrem, hæc est, visitare pupillos & viduas in tribulatione eorum, & immaculatum se custodire ab hoc seculo.

13 Tertius locus hujus epistolæ, in quo à tentationibus externis (id est ab afflictionibus quibus à Deo exploramur) ad tentationes internas descendit, id est ad eas cupiditates quibus ad malè agendum incitamur. Summa est, Non Deum sed unumquemque sibi ipsi istarum tentationum esse autorem. Nos enim in sinu illam vitiositatem gestare, quæ arreptâ undecunque occasione vitiosos motus in nobis excitet, ex quibus demum vitiosæ actiones, ac mors tandem earum merces consequatur. [b] Additur ratio cur Deus non possit nobis esse malè agendi autor, quoniam malum non appetit. 16 Alia ratio à repugnantibus sumta, Deus est omnium bonorum autor, & ità quidem ut semper sit sui similis: quomodo igitur malorum autor censeri posset? 18 Quartus locus de sermonis Dei præstantia & fructu. Summa est, studiosissimè nobis audiendum esse verbum Dei, cùm hoc sit semen quo nos Deus pro gratuita sua benevolentia ex numero creaturarum selectos sibi genuit. Damnat autem Apostolus duo vitia, quæ nos hac in re valdè interturbant: nempe quòd ità nobis placeamus ut si loqui ipsi malimus quàm Deum loquentem audire, imò etiam ad correptiones indignemur; quibus vitiis placidum & sedatum animum & puritatis amantem opponit. † *Prov.17.27.* ‖ *Matth. 7.21. Num. 2. 3.* 22 Altera admonitio, idcirco audiri Dei verbum ut ex ejus præscripto vita instituatur. [c] Rationes addit, & eas quidem gravissimas: primùm, quia qui secus fecerint, pessimè sibiipsis consulant. 23 Secundò, Quoniam præcipuum usum verbi Dei amittunt qui agnita ex eo vitia non emendant. 26 Tertia admonitio, Verbo Dei non tantùm bene agendi, sed etiam bene loquendi, regulam præscribi. 27 Quarta, Charitate in proximos (præsertim alieno subsidio nitentes, ut orphanos & viduas) & vitæ puritate verum Dei cultum constare.

---

13 *Malis*, κακῶν. id est, peccatis sive pravis motibus ad malè agendum incitari. Est enim ἀντιπαράλλαξις in verbo πειράζειν, quod antea positum pro δοκιμάζειν, hîc verò pro Ad malum solicitari accipitur.

15 *Peccatum*, ἁμαρτίαν. Peccatum intellige quod actuale vocant, quod cùm à radice (id est, à cupiditate) prodeat, necesse sit autem fructum & arborem ejusdem esse indolis ac naturæ, consequitur & ipsos primos motus, *peccati* nomine generaliùs accepto censeri, sicut copiosè expositum est Rom, cap. 5. & aliis multis locis.

17 *Omnis donatio*, &c. πᾶσα δόσις, &c. Δόσιν & δώρημα sic distinguo, ut donationem ab ipso dono. Vulgata, *datum & donum* ut synonyma interpretatur. Videtur autem istis adjunctis epithetis Jacobus dona spiritualia, & nobis nonnisi in Christo communicata, ideóque verè bona & perfecta, id est, ut suprà dixi, minimè fucata sed firma & solida, iis donis opponere, quæ licèt & ipsa sint Dei benignitati accepta ferenda, tamen umbratilia sunt & evanescunt, sicut etiam à naturalibus mediis causis pendent, ab iis benedictionibus distinguenda, quas Paulus εὐλογίας πνευματικὰς vocat, Ephes. cap. 1. vers. 3. Vulgata pro

ἀγαθὴ legit δόσις, *optimum*: quam lectionem maximè probarim. ¶ *A Patre luminum*, ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων. id est, ab eo qui fons est & autor istius lucis sive notitiæ. Sic enim *Patris* nomen Hebræi generaliter accipiunt interdum pro autore, ut Gen. 4. 20. & alibi sæpe. Et sic quoque Plutarchus Romulum vocat *Romæ patrem*, id est, conditorem. ¶ *Inest*, ἔνι. id est, ἔνεστι. non pro *licet*, sed pro ἔνεστι, ut in illo Aristophanis in Pluto, ἔνι κίνδυνος ἐν τῷ πράγματι. Nam etiam in uno manuscripto codice legimus ἔνεστι, ut legit Syrus & Vetus interpres. ¶ *Aut conversionis obumbratio*, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. Pergit in metaphora. Sol quippe, pro varia ac multiplici conversione, nunc apparet, nunc disparet: nunc clarus & limpidus collucet, nunc recedit. Indè variæ non tantùm mensium sed etiam dierum ac horarum intemperies. At Dei voluntas eadem semper est; & quòd quædam nobis in malum cedunt, non Dei sed nostro fit vitio. Vulgata τροπὴν maluit *vicissitudinem* interpretari, quod non penitus convenit, si vocem ipsam spectes.

18 *Is quia voluit*, βουληθείς. Hoc est quod Paulus solet εὐδοκίαν dicere, id est, *gratuitam benevolentiam*, quæ fons est nostræ salutis. Supplevimus autem pronomen *Is*, necessariò, quòd etiam expressit Syrus interpres. Sed in uno manuscripto exemplari legimus βουληθεὶς γάρ, *volens enim*. ¶ *Progenuit*, ἀπεκύησεν. Alludit ad nostram adoptionem, cujus facti sumus per fidem participes, ut Joan. cap. 1. vers. 12, & 13. Fides autem est ex auditu Verbi, Rom. cap. 10. 17. Ideo etiam dicuntur ministri filios *gignere*, sed quatenus Dei instrumenta, ut 1. Corinth. cap. 4. vers. 15. & Gal. cap. 4. vers. 19. & Philemon. 10. ¶ *Primitiæ quædam*, &c. ἀπαρχήν τινα, &c. id est, sacræ cujusdam oblationis instar, ex reliquorum hominum acervo selectæ. Alludit igitur ad Legis ritum: & electos vocat peculiare Dei opus.

19 *Itaque*, ὥστε. Vulgata, *Scitis*. Legit enim ἴστε, sed mendosè.

20 *Justitiam Dei*, δικαιοσύνην Θεοῦ. id est, quod præscribit Deus. Alioquin sæpe apud Paulum justitia Dei longè aliâ significatione accipitur, ut diximus Rom. 1. 17.

21 *Et excrementa*, καὶ περισσείαν. Vulgata, *Et abundantiam*, non expressâ Jacobi sententiâ. Erasmus, *Redundantiam*, ne sic quidem satis rectè. ¶ *Insititium*, ἔμφυτον. id est, qui inseritur & plantatur, ministrorum videlicet operâ, qui plantant & rigant. Similis metaphora occurrit 1. Corinth. 3. 16. *Lenitatem* verò appellat modestiam, & quicquid ferociæ altisque illis spiritibus opponitur, ut Esai. 57. 15. Sic Paulus ille ferox Pharisæus humi prosternitur, ac demum cicuratus respondet, Quis es, Domine? Cæterum quo instrumento recipitur Sermo? nempe fide, cui individuo vinculo connexus est amor Dei ac proximi, ut tota Scriptura docet. Hæc igitur unà connectit Apostolus in disputatione proximè sequente.

22 *Effectores verò estote sermonis*, γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου. Vulgata, *Estote autem factores verbi*. Erasmus, *Sitis autem effectores sermonis*. Ego studui magis perspicuè loqui. ¶ *Falsò ratiocinando fallentes*, παραλογιζόμενοι. Hujus fallaciæ periculosissimæ laqueis sese & alios involvunt, tum qui in dogmatibus religionis principia adstruendæ veritatis aliunde quàm ex sacris literis & analogia articulorum fidei petunt, tum qui in argumentando, alii quidem per imperitiam neque doceri sese sustinent, alii verò manifestâ improbitate sophisticen exercent. Vide Coloss. 2. 4.

23 *Nativam*, τῆς γενέσεως αὐτοῦ. id est, qualis est nata, *sa face naturelle*, quod non legit Syrus interpres: mihi verò videtur istud adjectum ut intelligamus sumtam esse translationem ab iis qui externam duntaxat faciem suam in speculis contemplantur. Sed præterea alludit Apostolus ad nativam illam maculam, cui opponitur puritas, ad quam renascimur: cujus etiam vivam imaginem spectamus in Lege Dei potiùs depictam quàm descriptam.

24 *Nam simulatque consideravit*, &c. κατενόησε γάρ, &c. Vide suprà vers. 12.

25 *Introspexerit*, ὁ παρακύψας. Translatio sumta est ab iis qui non obiter aliquid aspiciunt, sed prono etiam corpore oculos admovent, ut rem omnem propiùs cognoscant. Vulgata, *Perspexerit*. Erasmus, *Prospexerit*. Vide Luc. 24. 12. ¶ *Perfectam*, τέλειον. Quid ergò? duplexne est Dei Lex? Mihi quidem hic videtur Cæremonialis illa Lex, in cujus externa observatione hærebant ex primariis plerique (ut illis passim post prophetas exprobrat Christus) opponi Legi ἠθικῇ, quæ veram justitiæ normam ostendat, in quam utpote perennè & immutabilem, intueri nunc quoque nos oporteat. Additur autem *libertatis* nomen non dissimili ratione, non videlicet quòd nos liberet Lex à maledictione, sed quoniam nonnisi per filium à servitute liberatis convenit, quibus jam non est onus seu jugum impositum Cæremonialis illius Legis (sicut loquitur Petrus Act. 15. 10.) imò quos nè Moralis quidem Lex ut servos sub metu retinet, sed Spiritus Dei ad voluntariam obedientiam format. ¶ *Permanserit* in ea παραμείνας. Syrus & Vetus Latinus interpres legerunt παραμείνας αὐτῷ, sub. νόμῳ. Sed quid si neque οὗτος, interpositâ distinctione, neque αὐτῷ, sed οὕτως legamus, nempe, *Permanserit ità?* Nolim tamen quicquam ex conjectura mutare, & οὗτος vertí, ut per epanalepsin repetitum, quod tamen priore loco deest in uno manuscripto codice. ¶ *In opere suo*, ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ. id est, ità se gerens. Nam ex effectis demum agnoscitur fides, ut arbor ex fructibus. Arguunt igitur fidem opera: fides una Christum apprehendit: unus Christus factus est nobis sapientia, justitia, sanctificatio, & redemtio à Patre, qui nos gratìs in ipso elegit ab æterno.

26 *Suum ipsius cor seducens*, ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ. Garrulitatis, maledicentiæ, petulantiæ, ac cæterorum vitiorum in loquendo fons est *seipsum non nosse*. Itaque *deceptionem suiipsius* vocat sinistrum de se judicium eorum qui φιλαυτίᾳ laborant. Erasmus, *Aberrare sinit cor suum*, non expressâ Apostoli sententiâ.

27 *Religiosus autem cultus*, Θρησκεία. Non enumerat omnia veræ & sinceræ charitatis officia, sed duo tantùm commemorat, in quibus refulget gratuita liberalitas: quia videlicet ab afflictis nulla exspectatur merces. Quid si verò Jacobus hodie illos cerneret qui ementito ipsius nomine *Jacobipetæ* vocantur? Non eos procul se ad familias suas alendas, ad pupillos, ad viduas ablegaret? ¶ *Apud Deum & Patrem*, παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρί. id est, apud Deum qui Pater noster est. ¶ *Invisere*, ἐπισκέπτεσθαι. id est, curare & pro virili sublevare. Ità enim accipitur verbum פקד, *pakad*, apud Hebræos.

*Lev. 19. 15. Deut. 1. 17. & 16. 19. Prov. 24. 23. Eccli. 42. 1.

1 Quinta, charitatem, quæ à vera fide proficiscitur, cum personarum acceptione consistere non posse: quod illustrat proposito eorum exemplo, qui cum pauperum contumelia divites colunt.

ΚΕΦ. Β.

Ἀδελφοί μου, μὴ ἐν προσωποληψίαις ἔχετε τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης.

2 Ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, εἰσέλθῃ δὲ καὶ πτωχὸς ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι,

3 Καὶ ἐπιβλέψητε ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν, καὶ εἴπητε αὐτῷ, Σὺ κάθου ὧδε καλῶς· καὶ τῷ πτωχῷ εἴπητε, Σὺ στῆθι ἐκεῖ, ἢ κάθου ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου·

4 Καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν;

CAP. II.

FRatres mei, * nè cum acceptione faciei habete fidem Domini nostri Jesu Christi gloriosi.

Nam si quis in cœtum vestrum ingrediatur, aureum gestans annulum, veste splendidâ, ingrediatur autem & pauper cum sordida veste:

Et respexeritis ad eum qui vestem gerit splendidam, & dixeritis ei, Tu sede hîc bene: pauperi verò dixeritis, Tu sta illic, aut sede hîc subter scabellum meum:

Nonne discrimen feceritis apud vos, & facti fueritis judices malè ratiocinantes?

CAP. II.

FRatres mei, nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Jesu Christi gloriæ.

Etenim si introierit in conventum vestrum vir aureum annulum habens, in veste candida, introierit autem & pauper in sordido habitu:

Et intendatis in eum qui induitus est veste præclara, & dixeritis ei, Tu sede hîc bene: pauperi autem dicatis, Tu sta illic, aut sede sub scabello pedum meorum:

Nonne judicatis apud vosmetipsos & facti estis judices cogitationum iniquarum?

1 *Cum acceptione faciei*, ἐν προσωποληψίαις. Quid vocetur προσωποληψία, & quatenus damnetur, diximus Marc. 12. 14. ¶ *Fidem Domini*, τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου. id est, nè fidem, quæ Christo Jesu habetur, putetis cum personarum respectu posse conciliari. Sunt enim hæc prorsus repugnantia. ¶ *Gloriosi*, τῆς δόξης. Hoc conjungit cum Κυρίου: neque verò temerè hoc est additum. Unde enim iste personarum respectus? nempe quia non cogitamus quæ sit Christi gloria. Neminem enim aspernaremur, imò veneraremur omnes eos in quibus Christus habitat, nec nos sineremus stultis carnis judiciis transversos rapi. Vulg. ad verbum, *Gloriæ*, servato Hebraismo. Erasmus, *Ex opinione*, quod non video quî possit Græcis convenire: quamvis δόξαν fatear interdum pro *opinione* poni.

3 *Bene*, καλῶς. id est, Commodè, quod Gallicè dicimus, *à vostre aise*.

4 *Nonne discrimen*, &c. καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς. Nonne (quod minimè oportuit) hoc modo apud vos unum alteri præferendum judicastis? Hoc enim declarat τὸ διακρίνεσθαι, activâ significatione, ut Judæ vers. 22. quamvis aoristo priori passivo, quod rarissimum est: & καὶ conjunctio ex Hebræorum idiotismo redundat. Vulg. *Nonne judicastis apud vosmetipsos*. multò sanè rectiùs quàm Erasmus, qui convertit, *Et non dijudicati estis in vobisipsis*. Quid si verò accipias τὸ διακρίνεσθαι pro κατακρίνεσθαι, id est, *damnari*: ut sit sententia, istos suâ ipsorum conscientiâ damnari? Ad me quidem quod attinet, τὸ διακρίνεσθαι, in ea significatione nunquam legere memini, & nostram etiam interpretationem eo etiam confirmari puto, quod infrà 3. 17. cœlestem sapientiam ἀδιάκριτον vocat. ¶ *Perversè deliberantes*, διαλογισμῶν πονηρῶν. Antè reprehenderat quòd unum alteri prætulissent, atqui hoc per se non videtur vitiosum: neque sanè vitiosum est, cùm Deus ità gradus distinxerit ut satis appareat non parem esse omnium dignitatem. Ideo proposuit hypothesin in

in qua prorsus eluceat quænam προσωποληψία damnetur, ea videlicet quæ falsum pro vero discrimen sequatur; deinde, in quo non servetur modus; postremò, cujus non sit rectus finis. Hæc verò peccata satìs ostendunt quò tandem spectent omnia: nempe ut ineatur divitis gratia. Interim jacet pauper (quantumvìs pius, doctus) egens: dives, impius, indoctus, omnibus copiis redundans, splendidè accipitur. Itaque à perversæ cogitationis judice perversum fit judicium. Ergò (ut ad rem redeam) *Judex perversarum cogitationum*, ex Hebræorum idiotismo, significat Judicem non rectè affectum, sed qui iniqua moliatur. quem Hebraismum, quamvìs ambiguum, Vetus interpres & Erasmus servarunt.

---

5 Ἀκούσατε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, οὐχ ὁ Θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου πλουσίους ἐν πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας ἧς ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν;

6 Ὑμεῖς δὲ ἠτιμάσατε τὸν πτωχόν. οὐχ οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμῶν, καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια;

7 Οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς;

8 Εἰ μέντοι νόμον τελεῖτε βασιλικὸν, κατὰ τὴν γραφήν, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν, καλῶς ποιεῖτε·

9 Εἰ δὲ προσωποληπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς παραβάται.

10 Ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσει, πταίσει δὲ ἐν ἑνί, γέγονε πάντων ἔνοχος.

11 Ὁ γὰρ εἰπών, Μὴ μοιχεύσῃς, εἶπε καί, Μὴ φονεύσῃς· εἰ δὲ οὐ μοιχεύσεις, φονεύσεις δέ, γέγονας παραβάτης νόμου.

12 Οὕτω λαλεῖτε καὶ οὕτω ποιεῖτε ὡς διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες κρίνεσθαι.

13 Ἡ γὰρ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος· καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως.

14 Τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν;

15 Ἐὰν δὲ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς,

16 Εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε· μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;

17 Οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ' ἑαυτήν.

18 Ἀλλ' ἐρεῖ τις, Σὺ πίστιν ἔχεις, κἀγὼ ἔργα ἔχω· δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου χωρὶς τῶν ἔργων σου, κἀγὼ δείξω σοι ἐκ τῶν ἔργων μου τὴν πίστιν μου.

19 Σὺ πιστεύεις ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι· καλῶς ποιεῖς· καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι, καὶ φρίσσουσι.

20 Θέλεις δὲ γνῶναι, ὦ ἄνθρωπε κενέ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν;

21 Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον;

22 Βλέπεις ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη;

23 Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη.

24 Ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον;

25 Ὁμοίως δὲ καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ὑποδεξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα;

26 Ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι.

Audite, fratres mei dilecti, nonne Deus elegit pauperes mundi hujus *ut fierent* divites fide, & hæredes regni quod promisit iis qui ipsum diligunt?

At vos contumeliâ affecistis pauperem: Nonne divites per tyrannidem opprimunt vos, & trahunt vos ad tribunalia?

Nonne blasphemant præclarum illud nomen à quo estis cognominati?

Quòd si Legem regiam præstatis secundùm Scripturam, † Diliges proximum tuum ut te ipsum, bene facitis:

Sin verò faciem respicitis, peccatum committitis, & redarguimini à Lege ut transgressores.

Quisquis enim totam Legem observaverit, impegerit autem in uno, damnas factus est omnium.

Nam qui dixit, Nè mœcheris, dixit etiam, Nè occidas. Quòd si non fueris mœchatus, occideris autem, factus es transgressor Legis.

Ità loquimini & ità facite, ut per legem libertatis judicandi.

Nam condemnatio absque misericordia *erit* ei qui non præstiterit misericordiam: & gloriatur misericordia adversùs damnationem.

Quæ utilitas, fratres mei, si fidem dicat aliquis habere se, opera verò non habeat? num potest fides illa eum servare?

Quòd si frater aut soror nudi fuerint, & destituti quotidiano victu:

Dicat autem eis aliquis vestrûm, Abite cum pace, calescite & saturamini: non tamen dederitis eis quæ sunt commoda corpori, quæ *erit* utilitas?

Ità quoque fides, si opera non habeat, mortua est per se.

Quinimo dicet aliquis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidē tuam absq; operibus tuis, & ego ostendā tibi ex operibus meis fidē meam.

Tu credis Deum unum esse: bene facis: dæmonia quoque *istud* credunt, sed horrescunt.

Vis autem nosse, homo vane, fidem *quæ est* absque operibus mortuam esse?

Abrahamus pater ille noster nonne ex operibus justificatus est, cùm obtulisset Isaac filium suum super altare?

Vides fidem administram fuisse operum ipsius, & ex operibus fidem ad finem perductam fuisse?

Itaque impleta est Scriptura quæ dicit, ‖ Credidit autem Abraham Deo, & imputatum est ei ad justitiam, & amicus Dei vocatus est.

Videtis igitur ex operibus justificari hominem, & non ex fide tantùm?

Similiter autem etiam * Rahaba illa meretrix annon ex operibus justificata est, cùm excepisset nuncios illos, & aliâ viâ emisisset?

Nam sicut corpus absque spiritu mortuum est, ità & fides illa *quæ est* absque operibus mortua est.

Audite, fratres mei dilectissimi, nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo divites in fide, & hæredes regni quod repromisit Deus diligentibus se?

Vos autem exhonorastis pauperem. Nonne divites per potentiam opprimunt vos, & ipsi trahunt ad judicia?

Nonne ipsi blasphemant bonum nomen quod invocatum est super vos?

Si tamen Legem perficitis regalem secundùm Scripturam, Diliges proximum tuum sicut teipsum, bene facitis:

Si autem personas accipitis, peccatum operamini, redarguti à Lege quasi transgressores.

Quicunque autem totam Legem servaverit, offendat autem in uno, factus est omnium reus.

Qui enim dixit, Non mœchaberis, dixit &, Non occides. Quòd si non mœchaberis, occidas autem, factus es transgressor Legis.

Sic loquimini, & sic facite, sicut per legem libertatis incipientes judicari.

Judicium enim sine misericordia illi qui non fecerit misericordiam: superexaltat autem misericordia judicium.

Quid proderit, fratres mei, si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat? numquid poterit fides salvare eum?

Si autem frater aut soror nudi sint, & indigeant victu quotidiano:

Dicat autem aliquis ex vobis illis, Ite in pace, calefacimini & saturamini: non dederitis autem eis quæ necessaria sunt corpori, quid proderit?

Sic & fides, si non habeat opera, mortua est in semetipsa.

Sed dicet quis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam sine operibus, & ego ostendam tibi ex operibus fidem meam.

Tu credis quoniam unus est Deus: bene facis: & dæmones credunt, & contremiscunt.

Vis autem scire, ô homo inanis, quoniam fides sine operibus mortua est?

Abraham pater noster nonne ex operibus justificatus est, offerens Isaac filium suum super altare?

Vides quoniam fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides consummata est?

Et suppleta est Scriptura, dicens, Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad justitiam, & amicus Dei appellatus est.

Videtis quoniam ex operibus justificatur homo, & non ex fide tantùm?

Similiter autem & Rahab meretrix nonne ex operibus justificata est, suscipiens nuncios, & aliâ viâ ejiciens?

Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, ità & fides sine operibus mortua est.

5 Perversos esse judices, qui divitem pauperi anteponant, declarat ex eo, quòd Deus è contrario pauperes quos veris divitiis locupletaret divitibus anteposuerit. 6 Secundò, insanos etiam eosdem esse probat, ex eo quòd divites sint potiùs exsecrabiles, ut qui ecclesiam persequantur & Christum blasphement: loquitur enim de impiis & profanis divitibus, cujusmodi semper fuerunt plerique, quibus pios pauperes & abjectos opponit. † *Num.* 20, 17. & 21.22. 8 Conclusio, Charitati quam præscribit Deus cum illa personarum acceptione convenire non posse, cùm viâ regiâ sit incedendum. 10 Novum argumentum ad ejusdem conclusionis probationem, Non diligi proximos ab his qui aliis neglectis certos quosdam ambitiosè colant: quoniam non obedit Deo qui ex Dei mandatis rescindit quod minùs fuerit ipsi commodum; imò reus meritò censetur violatæ Legis in genere, etiamsi cætera observarit. 11 Probatio, Quia unus & idem est Legislator, & corpus Legis individuum. 12 Conclusio totius tractationis, Eâ conditione nos esse liberatos à Legis maledictione per Dei clementiam, ut vicissim teneamur mutuam beneficentiam fovere: & qui secùs fecerit, gratiam Dei non sensurum. 14 Quintus locus in superiore tractatu optimè cohærens, de vera seu viva fide, cujus loci propositio est, fidem quæ opera non edat, non esse fidem illam quâ justificamur, sed fidei simulacrum, sive per fidem non esse justificatos qui fidei effecta non demonstrant. 15 Prima ratio à simili, Siquis famelico dixerit, Satur esto, nec interea quicquam subministret, non erit hæc vera charitas: ità siquis dixerit se credere, & nulla edat fidei opera, non erit vera hæc fides, sed mortuum quoddam fidei nomine ornatum, de quo non est cur quisquam glorietur, nisi velit manifestè redargui, cùm ex effectis intelligatur causa. 19 Altera ratio ab absurdo, Si ejusmodi fides esset vera illa fides quâ justificamur, diaboli essent justificati, ut qui illam habeant. Atqui nihilominus cohorrescunt. non sunt igitur justificati, nec fides illa vera est fides. 21 Tertia ratio ab exemplo Abrahami, quem non dubium est verâ fide fuisse præditum. Is verò filium suum offerens, eâ fide se præditum demonstravit quæ minimè esset operum inanis, ac proinde verum sibi fuisse præbitum testimonium, cùm diceretur fides ei ad justitiam fuisse imputata. ‖ *Gen.* 15.6. *Rom.*4.3. *Gal.* 3.6. 24 Conclusio, Justificari non qui fide qualicunque sit præditus, sed eâ fide quam opera consequantur. * *Jos.* 2.1. 25 Quarta ratio à simili exemplo Rahab meretricis, quæ & ipsa verâ fide se iustificatam esse ex operibus probavit. 26 Conclusio repetita, Non fidem, sed cadaver quoddam esse fidem quæ opera non edat.

---

5 *Pauperes mundi hujus*, τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου. Id est, tenues, inopes, & (si mundi judicium spectes) omnium hominum abjectissimos. Ità ostenditur illius judicii perversitas. ¶ Ut fierent *divites*, πλουσίους. Sub. להיות *lihejoth*, id est, τοῦ εἶ), vel τοῦ γενέσθαι. Nec enim eligimur jam sancti & hæredum jus adepti, sed contrà datur ab æterno electis fides & hæreditas, ut adversùs Pelagianos inculcat Augustinus, ex Ephes. 1.4. Rectè verò præposuit dilectioni fidem, & fidei electionem. Similem autem phrasin habes Rom. 8.29.

6 *Per tyrannidem opprimunt*, καταδυναστεύουσιν. Vide Act. 10. 38. Ostendit autem Apostolus his verbis, omni quoque judicio carere qui suos carnifices tanto in pretio habeant, ut præ iis pauperes Domini etiam despiciant. Sed meminerimus hìc agi de divitibus hujus seculi, non de sanctis: & haberi temporis rationem quo scripta est hæc epistola, cùm Judæi in dispersione, præsertim Christum amplexi, à pervicacibus aliis, profanos magistratus & potentes cæteros irritantibus, miris modis vexarentur, ut in Actis Apostolicis scribitur non uno loco.

7 *A quo estis cognominati?* τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς; Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Quod invocatum est super vos.* Est autem Hebraica prorsus dicendi formula, ut cùm dicitur Patris nomen super filios *invocari*, Gen. 48. 16. & mariti super uxorem, ut Esa. 4.1.

8 *Quod si*, εἰ μέντοι. Vel, ut Vulg. *Si tamen.* Cæterùm ulcus attingit. Poterant enim isti prætexere se hoc officii debitum præstare quantumvìs indignis. Atqui, inquit Jacobus, Lex est regia, id est, sine ullis diverticulis, & quasi viæ regiæ instar omnibus patens, omnes *proximi* nomine comprehendens quos officio tuo juvare possis. Qui fit ergò ut divitem ità excipias, pauperem aspperneris? Nam hic certè meliore etiam ratione possit proximus videri, nedum ut illi divitem anteponas. Hoccine verò est viâ regiâ incedere? Assentior igitur doctissimo interpreti, qui *Legem regiam* perinde ac *viam regiam* dici existimat, proverbiali quâdam loquendi formulâ. Viam autem regiam dicit Moses. Num. 21. 21. דרך המלך *derech hammelech*, quam vulgò etiam vocamus *le grand chemin*, quæ obliquis viarum diverticulis opponitur. Syrus interpres βασιλικὸν accipit pro τοῦ Θεοῦ, id est, *Dei*, qui per antonomasiam *Rex* vocetur, ac proinde à cujus

ut ἀπαρέγκλιτοι mandatis deflectere nullo modo liceat: cui viæ Dei, id est, cujus Legis observationi, opponitur προσωποληψία, quasi via non à Deo posita, sed ab hominibus perversè judicantibus excogitata.

10 *Omnium*, πάντων. Quid igitur? an peccata paria sunt, aut æquè reus est qui unum caput violavit, atque is qui singula? Minimè verò: sed etiamsi unum apicem Legis transgrediaris, etsi non Totum Legis, tamen Totam Legem transgressus es, violatâ videlicet Legislatoris majestate, quamvis non pari crimine teneantur omnes qui Legem violant. Ubi igitur partialis illa justitia quam stabilire volunt Sophistæ? Sed quorsum hæc Jacobus? nempe ut istorum detegat hypocrisin qui ex Legis præceptis seligebant quod libuisset, & præclarè sibi videbantur hoc modo Legem præstare: ut si judex ex tribus convictis adulterii duos puniens, unum absolvens, aut adulterum quidem puniens, sed homicidæ parcens, putarit se officio suo egregiè defunctum.

12 *Per Legem libertatis*, διὰ νόμου ἐλευθερίας. De lege libertatis diximus supra, 1.25. Additum autem est hoc epitheton admodum apposite. Cùm enim per Filium liberati simus, multò meliore jure à nobis requiret Dominus justitiæ fructus, quàm ab iis qui sub Legis peccati tyrannide manserunt: quamvis & isti meritò per Legem cordibus suis inscriptam damnentur, ut dictum est Rom. 2.12. Id autem ità futurum apparet etiam ex judicii formula quæ præscripta est Matt.25. & ex eo quod sæpe repetitur, fore ut unusquisque ex operibus suis judicetur. minimè id quidem quasi meritis sanctorum, quæ nulla sunt apud Deum, salus rependatur, quæ uni in Christo gratiæ per fidem apprehensæ accepta fertur; sed quia ex fide adjudicabitur salus, de fide judicabitur ex ipsius effectis. Itaque hæc causa est cur nunc Jacobus in hanc disputationem ingrediatur, ut veram fidem à falsa distinguat.

13 *Misericordiam*, ἔλεος. id est, Qui durus & asper adversùs proximum fuerit, aut etiam qui non eum juverit, is durum quoq; ac severum judicem Deum experietur, ut Matt. 25.42, & deinceps. Item 6. 15. ¶ *Et gloriatur misericordia adversùs damnationem*, καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. Poscit, opinor, oppositio superioris membri, ut misericordiam erga proximum hic quoque consideremus. Sicut ergò dixit fore ut absque misericordia damnentur qui misericordes non fuerint, ità nunc dicit misericordes non modò non reformidaturos damnationem, sed etiam illi quodammodo insultaturos. Quînam id verò? quia nimirum erga misericordes erit Deus misericors, ut Matt. 5. 7. & 25. 37. Id autem etiam ostendit ipsa antithesis. Nam si absque misericordia damnabuntur non misericordes, & ex misericordia absolventur misericordes: hinc consequitur non adversùs ipsum judicem habituros misericordes de quo glorientur, sed de quo gratias agant, ut Matt.25.37. Rom. 4.2. verùm adversùs mortem, peccatum, diabolum. Hæc enim est damnatio cui insultabunt ii quorum fides ex charitatis officiis coram Deo emicabit, ut Rom. 8.31,33,34. & 1.Cor.15.55. Syrus interpres legit κατακαυχᾶσθε, *Gloriemini*, sive *Extollimini*: quod non video quinam cohæreat nisi addatur particula δὲ, & hoc accipiatur hortandi modo.

14 *Quæ utilitas*, τί τὸ ὄφελος. Quia non alium locum fortiùs urgent Sophistæ, ut gratiam Dei evertant, adeò quidem ut à nonnullis ob eam causam hæc epistola prorsus repudietur, tanquam sanæ doctrinæ repugnet; conabor & ego paucis hunc locum illustrare, ut eum neque pro Sophistis facere, neque quicquam à sana ac vera gratuitæ justificationis doctrina alienum continere, liquidò appareat. Spectandus est igitur in primis Apostoli scopus. Disseruerat adversùs eos qui videri volunt sanctè vivere, cùm tamen sint προσωπολῆπται, & falsam sanctimoniæ larvam iis detraxit. Nunc aliud hominum genus aggreditur, eorum nimirum qui notitiam doctrinæ Evangelicæ induentes *Fidei* nomine, ità in ea re acquiescunt, acsi propterea essent omnium hominum justissimi: cùm interim tota ipsorum vita sceleribus scateat, nedum ut charitatem exerceant. Hunc, inquam, esse Apostoli scopum ità manifestum est, ut nè Sophistas quidem ipsos hoc inficiaturos existimem. Nunc consideremus quomodo adversùs istiusmodi homines fuerit disputandum. Paulus ad Romanos præsertim & ad Galatas scribens, in eo totus est ut nos doceat fide absque operibus, sive in Christo gratis, justificari. Quamobrem? quia nimirum cum iis contendebat qui merita sua, vel pro gratia substituebant, vel cum gratia conjungebant. Oportuit ergò in primis disputare de justificationis ratione, cùm ipsi falsas causas pro vera substituerent. Adversùs istos autem sicut contraria prorsus est controversia, ità etiam contrario prorsus ordine disputandum fuisse res ipsa ostendit. Nam illi operum justificationem stabiliebant, isti non operum modò justificationem, sed ipsa etiam opera tollebant. Sicut ergò adversùs illos ità defenditur gratuita justificatio ex fide, ut opera ipsa bona non tollantur, sed justificandi vis illis detrahatur: ità hoc in loco quis non videt contrariâ prorsus ratione opera ità stabilienda fuisse, non ut justificandi vis illis tribueretur; sed ut vera justificatio ex illis tanquam effectis colligeretur? Dicam planiùs. Illic de causa quæstio est: hic verò de effectis. Illic à causa ad effecta descenditur: hic ab effectis ascenditur ad causam. Illic quæritur quomodo justificemur: hîc quomodo justificati fuisse intelligamur. Illic excluduntur opera, tanquam justificationis causa: hîc stabiliuntur tanquam justificationis effecta. Illic negantur opera præcedere justificandos: hîc dicuntur justificatos consequi. Quorsum enim adversùm istos probaret nos non justificari operibus, qui opera nè ut testimonia quidem justitiæ requirebant, nedum ut plus illis quàm par esset tribuerent? Hæc cùm ità sese habeant, quis non videt quàm miserè hallucinentur Sophistæ, cùm perinde Jacobum conantur cum Paulo conciliare, acsi uterque de causis justificationis quæreret? Hinc perversa illa distinctio operum moralium & cæremonialium: quasi hæc duntaxat excludantur apud Paulum. quam tamen explicationem Augustinus, lib. De spiritu & litera, disertè refutavit. Hinc ergò ad aliam distinctionem perventum est, operum præcedentium fidem & consequentium, quasi illa tantùm excludat Paulus, & quidem non simpliciter sed certo duntaxat respectu, cùm & ipsa sint (ut aiunt) præparatoria merita ex congruo. Hinc deformis illa distinctio fidei formatæ & informis: in quo etiam produnt quàm acuti sint dialectici, qui qualitatem faciant alterius qualitatis formam. Hinc illa non modò falsa sed etiam ridicula explicatio verbi *Justificari*, quasi fide justificari sine operibus, idem declaret atque fide, absque operum præcedentium meritis, aptum fieri ad merendum vitam æternam, ex gratiæ & liberi arbitrii concursu. Neque verò id mirum est accidisse, cùm disputationis scopum non tenerent. Hactenus igitur de scopo: nunc de tractatione dicamus, in qua & ipsa non minùs infeliciter sunt versati. Ac primùm quidem ipsorum errores indicabimus, deinde germanam explicationem aperiemus. Possunt autem hi errores ad tria præcipua capita revocari. Nam neque quid sit Fides hoc in loco, neque quid sit Justificari, neque etiam quomodo æstimandum sit Operum nomen intelligunt, quia quid illud sit de quo quæritur ignorant. Fidem igitur utrobique, id est tum apud Paulum tum apud Jacobum, putant eandem designari, nempe quâ credimus Deum esse, addo etiam, Christum esse Dei Filium, & vera esse quæ in utroque fœdere sunt præscripta. Atqui si hoc illud est quod Paulus *fidem* vocat, quid impedit quominus ipse quoque diabolus possit *fidelis* dici? Nec enim potest *fidelis* nomen illi detrahi qui hanc fidem habeat; præsertim cùm isti affirment fidem sine charitate esse posse. Quid verò? quo jure *infideles* dicentur quicunque hanc fidem habuerint, etiamsi omnibus sceleribus sint coopertι? Præterea, veram fidem esse Spiritûs sancti donum adventitium an audebunt inficiari? Tribuatur ergò Spiritûs sancti gratia ipsis etiam diabolis, aut cùm ista falsissima sint ac blasphema, multò aliam esse fidem fateamur, à qua soli filii Dei *fideles* nominantur (quam suprà 1.6. requiri dixit idem noster Jacobus in iis qui ritè precantur, & cui uni Paulus justificationem ac sanctificationem, ut instrumentali causæ, tribuit) ab ea quæ mox ipsis etiam diabolis conceditur. Venio ad alterum errorem, Justificari putant idem declarare atq; inhærente qualitate aliquâ justum fieri, ideóque justificationem volunt ab operibus manare. Atqui nos paulò antè manifestis argumentis probavimus non quæri hoc in loco quo justificemur (hoc enim non Jacobus tractat, sed Paulus) sed quis verè possit justificatus agnosci, isne qui nudam illam fidem jactat, an verò qui ex operibus fidem suam potest demonstrare. Deinde, ut de imputata quoque justitia dicamus hoc loco, quis unquam existimasset ità esse ineptire homines, ut dicerent, bonos fructus efficere ut bona sit arbor, ac non potiùs bonam priùs arborem esse oportere quàm bonos fructus edat? Hoc enim certè non minùs absurdum est ac ineptum, quàm si quis causam ab effectis gigni existimaret. Superest tertius error in *operum* vocabulo explicando, qui quidem est ex primo procreatus. Nam quia fidem illam, de qua Paulus disserit, putarunt hoc in loco comparari cum operibus, huc etiam sunt impulsi, ut opera per se considerari existimarent. Atqui si ità esset, id est, si fides illa, quâ justificamur, posset à charitate separari, nemo non videt quàm infirmum esset argumentum à fide ad charitatem probandam, vel à regnante peccato ad tollendam fidem sumtum: cùm tamen hoc utroque nihil frequentiùs passim occurrat. Stat enim illud firmum, mendacem esse eum qui dicat se Deum nosse, nec servat ipsius præcepta, 1.Joann.2.4. Deinde refutato primo errore, concidat etiam iste necesse est. Quòd si neque quid sit in hoc argumento Fides, neque quid sit Justificari, neque quomodo considerentur Opera, isti norunt, quomodo, quæso, de re tota judicabunt qui nullam ipsius partem tenent? * Age igitur, tandem ad germanam hujus loci explicationem veniamus: quam quidem nos perspicuitatis causâ παραφραστικῶς explicabimus. Nitebantur isti falsâ illâ fidei specie, id est, notitiâ Dei. Hanc illis oportuit ostendi veram fidem non esse, sed mortuum simulacrum. Sed illam tamen Jacobus per concessionem (nè de verbis litigare videatur) *fidem* vocat. Versu 14. Esto (inquit) fidem illam habeatis quam vos habere dicitis: quid aliud est quàm res inutilis? Versu 15, 16. Hoc illustrans adhibitâ comparatione, Siquis (inquit) famelico dixerit, Satur esto, nec interim quicquam illi suppeditarit, quis veram hanc esse Liberalitatem dixerit? Versu 17. Ità si Dei notitiam

** Paraphrastica expositio hujus loci per versiculos distincta.*

vos

vos habere gloriemini (quam *fidem* vocatis) nec interim eam ad usum accommodetis, non erit hæc fides propriè, sed fidei simulacrum, ut si corpus exanime Hominem dicas. Vers. 18. Quid ergò? nempe fides ea demum est quam ex operibus possis ostendere. Vers. 19. Deinde ad argumenta accedens, inquit, Si illud quod fidem vocas, fides esset, quid impediret diabolum quominus & ipse fidelis esset? Nam credit istud diabolus, quod tu fidem vocas: Nec tamen confidit, sed contremiscit. Ergò fides quam jactas, vera fides non est, nec quâ securè niti possis. Versu 20. Vis autem hoc ampliùs cognoscere? Versu 21. Confer fidem illam quam jactas, cum Abrahami exemplari. Neque enim dubium est quin hic veram fidem habuerit. Quid igitur ille? Nonne Isaacum obtulit? Versu 22. Itaque non habuit fidem quam opera non consequerentur; sed illum verè per fidem justificatum fuisse res ipsa ostendit, cùm opus ederet justitiæ. Ex eo igitur quòd factis ostendit fidem, liquidò apparuit non mortuam sed vivam & suis numeris absolutam fidem ipsius fuisse. Versu 23. Túmque plenè patefactum est quàm meritò scriptum esset de eo, quòd Deo crediderit, idque ei imputatum fuisse ad justitiam. Versu 24. Indè efficitur, verè justificatum esse, non eum qui fidem illam habeat quam jactatis, sed eam quæ ex effectis ostendi possit. Vers. 25. Aliud exemplum quæritis? nam istud fortasse vos deterret. Sumamus meretricem illam Rahab, cui vos pudebit impares fieri. Illa nonne re ipsâ ostendit se longè aliam fidem habere quàm mortuam illam, cum dæmonibus ipsis communem? Nam Dei gloriam & proximi charitatem vitæ suæ antepostuit, servatis & emissis Dei speculatoribus. Versu 26. Concludamus igitur fidem illam vestram quasi cadaveris instar esse: itaque non esse quòd vos illius titulo superbiatis, quasi per eam justificati. Viva enim est, non mortua, fides illa quæ in justificatorum factis elucet. Hæc est, amice lector, hujus loci minimè coacta, ut vides, sed sincera & cum reliquis Prophetarum & Apostolorum scriptis consentiens explicatio. Arbor bona, inquit Dominus, fructus bonos facit. Qui filii Dei sunt, inquit Paulus, Spiritu Dei aguntur. Justus est qui facit justitiam, inquit Joannes. Item, Ex hoc cognoscimus quòd eum novimus si jussa illius observamus. Item, Qui dicit se in luce esse, & fratrem odit, in tenebris est usque adhuc. Ex his autem efficitur, fidem, adversùs quam contendit Jacobus, per concessionem duntaxat hoc nomine vestiri, utpote quæ dæmonibus etiam sit communis. Item, *Justificari* hoc in loco non significare justum fieri, sed justificatum declarari. de qua significatione diximus Rom. 3.4, & 1. Tim. c. 3. v. 16. Postremò, opera non considerari per se, sed cum vera illa fide conjuncta, ex qua, tanquam bonæ arboris boni fructus, exoriuntur. Quamobrem tantum abest ut hæc epistola Pauli doctrinæ repugnet, ut contrà nec meliore nec certiore argumento possit confirmari.

18 *Quinimo dicet aliquis*, ἀλλ' ἐρεῖ τις. Id est, Imò etiam sic cuivis licebit tuam arrogantiam retundere. Deinde quod sequitur, Σὺ πίστιν ἔχεις, *tu fidem habes*, ironicè dictum est. neque enim *fidei* nomen huic notitiæ nisi per concessionem tribuitur. Vulgata, *Sed dicet quis*. Erasmus, *Sed dicet aliquis*: quasi videlicet quædam sit objectio: sed hoc non potest quadrare. ¶ *Ostende*, δεῖξον. Vides considerari opera cum fide conjuncta, non autem seorsim comparari? opera, inquam, cum vera fide conjuncta, illi cadaveri vivæ fidei opponi? ¶ *Absque*, χωρὶς. Recepta & usitata scriptura est ἐκ τῶν ἔργων σου, quæ sententiam gignit admodum frigidam & jejunam, nisi ἀλλὰ interpretemur pro οὖν, *igitur*. Itaque secutus & Syri interpretis & Latinæ Vulgatæ versionis autoritatem, & Parisiensem Colinæi editionem Græcam, pro ἐκ reposui χωρὶς, ut sit hæc hujus loci sententia, Tu fidem nullis operibus probatam jactas. Ego opera profero. Tu igitur ostende mihi quibus argumentis probari possit illa tua fides operum testimonio carens. Nam quod ad me attinet, facile mihi fuerit fidem meam ex operibus meis ostendere.

19 *Deum unum esse*, ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι. Si roges quid amplius credat qui verè est fidelis, vide Rom. 1.7. ¶ Istud *credunt*, πιστεύουσι, nempe Deum unum esse: ideo inserui pronomen τοῦτο, adversùs falsissimam eorum sophisticen, qui hoc referunt ad id fidei genus quod in gratuitæ in Christo salutis promissionem fertur, quæ solis electis est peculiaris, & nunquam à sanctificationis beneficio sive à bonis operibus separatur.

20 Quæ est *absque operibus*, χωρὶς ἔργων. id est, ἡ χωρὶς ἔργων, quam ellipsin plurimis antè locis observavi, ut Matt. 5. 21. Joan. 5.36. 1 Joan. 2.2. & inf. 1. Pet. 1. 7. Itaque quod multos fefellit, non cohæret istud cum prædicato νεκρά ἐστιν, sed cum subjecto ἡ πίστις. Aliud enim est dicere Fidem, quæ est absque operibus, esse mortuam, quàm Fidem esse mortuam absque operibus, quasi ab operibus fides vitam seu vigorem sumat: quod non minùs ineptum & absurdum est, quàm si dixerimus corpus esse mortuum sine sensu & motu, quasi sensus & motus sint vitæ causa, cùm contrà dicendum sit corpus, quod est sine ullo sensu vel motu, esse mortuum, quoniam ex necessariis effectis causa intelligitur, & hæc opera sunt fidei vivæ testimonia & effecta, non autem causæ. Nam cùm agitur de vera efficiente causa aliud statuendum est: ac proinde tam verè dixeris eodem sensu, Corpus mortuum esse absq; anima, quàm, Corpus, quod est absque anima, esse mortuum.

21 *Justificatus est*, ἐδικαιώθη. id est, compertus est fuisse justificatus, ut Rom. 3.4, & 20. & 1. Tim. 3. 16. copiosiùs exposuimus, & Matt. 6. 45. ubi similis occurrit locutio. Semper enim tenendus est ille scopus, non hîc quæri de justificationis causis, sed ex quibus effectis rectè possit colligi. id est, quinam intelligi possint verè fuisse justificati, non autem quâ ratione sint justificati. Idque ità esse apparet etiam tum ex historiæ serie, tum ex ipsis Angeli verbis. Fidem enim Abrahamo imputatam fuisse ad justitiam, triginta minimùm annis antequam offerretur Isaac, disertè commemoratur Gen. 15.6. Cùm autem Isaacum obtulisset, quid inquit Dominus? num eum ità esse justificatum? Minimè, cùm triginta antè annis esset justificatus, idque ex imputatione, non ex operibus, ex quibus non justificabitur ullus vivens: sed inquit Angelus Domini, Jam cognovi te timere Deum, quia non pepercisti filio tuo unigenito propter me. Sic ergò liquet hoc opus non fuisse justificationis Abrahami causam, sed testimonium ac declarationem.

22 *Administram fuisse operum ipsius*, ὅτι συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. id est, efficax & fœcunda fuerit bonorum operum. Unde enim illa tanta obedientia nisi ex fide? Hebr. 11.17. Vulgata, *Cooperabatur operibus illius*. Erasmus, *Adjumento fuerit factus illius*: nimiùm obscurè. ¶ *Et ex operibus fidem perfectam fuisse*, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη. Hîc verò triumphant adversarii. Videtis enim (inquiunt) fidem ab operibus perfici? Itaque justificatio aliqua etiam ex parte ab operibus fidem consequentibus dependet. Atqui, si hoc verum est, quomodo tam multis antè annis pronunciatus fuerit justus Abraham, non ex debita mercede persoluta, sed ex merè imputata Christi, quamvis nondum actu præstita, justitia? Nempe dicent, sicut fides erat imperfecta, ità fuit illa justificatio imperfecta. Sed quid Paulo facietis, qui justificationem illam Abrahami pro perfecto justificationis exemplari nobis ad finem usque seculorum communi proponit? Quid quòd etiam disertè adscribit, Si Abraham ex operibus justificatus est, eum habere de quo glorietur apud homines, at non apud Deum? Rom. 4. 2. Quid quòd non in eo se justificatum dicit, quòd nullius sibi sit conscius? 1. Cor. 4.4. ut alios penè innumerabiles locos omittam. Quid ergò? Nempe si perfectam fidem intelligas, cui nihil desit, eam sanè nusquam invenias. Quamdiu enim vixit Abraham, circumtulit carnem, ac proinde indiguit illâ oratione, Domine, adauge mihi fidem. Hoc igitur ad declarationem quoque pertinet. Fides enim eò perfectior dicitur quò pleniùs perspecta est ac cognita, & quò efficaciùs vires suas exserit, quæ priùs non ità apparebant: ut si dicatur alicujus arboris bonitas tum fuisse perfecta, cùm optimum aliquem fructum edidit. Nam quia de causa judicamus ex effectis, videtur quodammodo causæ vis vel minui vel augeri ex effectorum proportione. Sed hoc ex effectis intelligitur quidem & æstimatur, non autem emanat.

23 *Itaque impleta est*, καὶ ἐπληρώθη. Imò verò impleta est eo ipso momento quo credidit in præputio, ut disertè colligit Paulus, Rom. 4.10. Quid igitur? an secum dissidet Spiritus sanctus? Absit. imò (ut antè pluribus ostendi) de re ipsa & illius causis agit Paulus; de rei declaratione & approbatione Jacobus. Tum ergò hîc dicitur impleta Scriptura, cùm planè perspectum fuit quàm verè illud fuerat de Abrahamo scriptum.

24 *Justificari*, ὅτι δικαιοῦται. Id est, justum esse comprobari. Vide suprà, versu 21. ¶ *Ex fide*, ἐκ πίστεως. Ex illa videlicet mortua & evanida quam vos jactatis.

25 *Illa meretrix*, ἡ πόρνη. Vide Hebr. 11. 31. ¶ *Justificata est*, ἐδικαιώθη. Vide suprà, versu 21.

26 *Fides illa*, ἡ πίστις. Vide suprà, versu 20.

ΚΕΦ. γ'.	CAP. III.	CAP. III.
ΜΗ' πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί μου, εἰδότες ὅτι μεῖζον κρίμα ληψόμεθα. 2 Πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνὴρ, δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα.	NE estote multi doctores, fratres mei, a cùm sciatis fore ut gravius judicium auferamus. In multis enim impingimus omnes.* Siquis in sermone non impingit hic perfectus est vir, ut qui possit fræno moderari totum etiam corpus.	*NOlite plures magistri fieri fratres mei, scientes quoniam majus judicium sumitis. In multis enim offendimus omnes. Siquis in verbo non offendit, hic perfectus est vir, potens etiam fræno circumducere totum corpus.*

1 Sextus locus, Nequis (quod plerique ambitiosè faciunt) jus rigidæ censuræ in alios sibi usurpet. a Ratio, Quia Dei severitatem in sese provocant, qui tam solicitè & rigidè alios damnant, cùm & ipsi rei inveniantur. 2 Septimus locus de frænanda lingua, cum superiore conjunctus, ut constet neminem esse qui meritò culpari non possit, cùm vel linguam frænare rarissima sit virtus. * Eccli. 14.1. & 19.16. & 25.11.

---

1 *Multi doctores*, πολλοὶ διδάσκαλοι. Adjecta vox πολλοὶ declarat non damnari ordinem, erudiendis hominibus quacunque de re bona agatur, divinitus institutum, cùm paucissimi sint αὐτοδίδακτοι, nec ii semper feliciter docti. Agit ergò de eo

morbo

morbo qui pervulgatus est in corporis etiam morbis, quo fit ut plures sint etiam medici quàm ægroti. Sic solet quivis existimare se ad docendum quàm ad discendum aptiorem. Hoc autem præcipuè vitandum est cùm de conscientia coram Deo agitur, non modò quod ad doctrinam ipsam, sed vel in primis cùm de peculiaribus factis quæritur, in quibus infinitè peccatur, quovis sibi censoris partes arrogante, ut ipse Christus est expertus. Vide Matt. 7. & quod mille locis inculcat Apostolus. Vocat igitur ***magistros*** censores. Reprehendit enim vitium illud inter homines nimiùm pervulgatum, quo fit ut quisque severè alios condemnet, sibi verò indulgeat. ¶ ***Gravius judicium auferamus***, μεῖζον κρίμα ληψόμεθα. Sub. nisi ab ista censoria & arrogantiæ plena reprehensione aliorum destiterimus. tantò enim graviùs puniemur, quantò severiores & arrogantiores censores iniqui fuerimus, Matt. 7. 2. Quòd autem sese inter illos recenset qui hoc vitio laborant, facit partim docentium more, nè videatur illis legem indicere cui non sit ipse obstrictus: partim quòd nemo sit ab hoc vitio prorsus immunis. Vulg. ***Majus judicium sumitis***. Legit enim λαμβάνετε, contra nostrorum omnium codicũ fidem. Erasmus, ***Majus judicium sumturi simus***. Vide Mat. 23. 14 & Rom. 2. 1. & deinceps.

3 Duabus similitudinibus, unâ à frænis equorum, alterâ à navium gubernaculis sumtâ, quantæ res rectâ linguæ moderatione effici possint, ostendit.
5 Ex adverso quanta in toto orbe terrarum incommoda ex linguæ intemperantia proveniant, declarat, ut eò diligentiùs omnes illius moderationi incumbant.
9 Inter cætera linguæ vitia, Apostolus potissimùm coarguit maledicentiam in proximum, præsertim in iis qui nihilominus pii & religiosi videri volunt.
b Duplici ratione negat Deo posse laudem tribui ab homine maledico: primùm, quia homo sit Dei imago, quam qui non reveretur, nè Deum quidem ipsum reveretur. 10 Secundò, Quia non patitur ordo in rerum natura à Deo positus, ut res adeò inter se repugnates simul constituantur. 13 Octavus locus cum superiore cohærens, de animi lenitate retinenda, cui opponitur invidia & animus irritabilis. Obstruit autem initio præcipuum istorum malorum fontem, nempe falsam sapientiæ persuasionem cùm tamen nulla sit vera sapientia nisi quæ cœlestis est, & ad omne veræ moderationis ac simplicitatis genus animos nostros format. 18 Quoniam sibi persuasit mundus miseros esse qui pacificam & simplicem vitam colant, pronunciat ex adverso Apostolus, tandem eos collecturos pacificæ justitiæ messem.

3 Ἰδοὺ, τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν·

4 Ἰδοὺ, καὶ τὰ πλοῖα τηλικαῦτα ὄντα, καὶ ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος βούληται·

5 Οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστὶ, καὶ μεγαλαυχεῖ· ἰδοὺ, ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει·

6 Καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας· οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως ἡμῶν, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης.

7 Πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πετεινῶν, ἑρπετῶν τε καὶ ἐναλίων, δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ·

8 Τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι· ἀκατάσχετον κακόν· μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου.

9 Ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας.

10 Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. Οὐ χρὴ, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτω γίνεσθαι.

11 Μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν;

12 Μὴ δύναται, ἀδελφοί μου, συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, ἢ ἄμπελος σῦκα; οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ.

13 Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰτητι σοφίας.

14 Εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε καὶ ἐριθείαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας.

15 Οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σοφία ἄνωθεν κατερχομένη, ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχικὴ, δαιμονιώδης.

16 Ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐριθεία, ἐκεῖ ἀκαταστασία καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα.

17 Ἡ δὲ ἄνωθεν σοφία πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰρηνικὴ, ἐπιεικὴς, εὐπειθὴς, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος, καὶ ἀνυπόκριτος.

18 Καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην.

Ecce, equis fræna in ora immittimus, ut pareant nobis, & totum corpus eorum circumagimus:

Ecce, naves quoque, cùm tantæ sint, & à ventis sævis agitentur, circumaguntur à minimo gubernaculo quocunque impulsus rectoris voluerit:

Ità & lingua pusillum membrum est, & sese effert magnificé. Ecce, exiguus ignis quantam materiam incendit!

Et lingua flamma *est*, *&* mundus injustitiæ: ità, *inquam*, lingua constituta est inter membra nostra, maculans totum corpus, inflammans rotam geniture nostræ, & inflammata à gehenna.

Omnis enim natura & ferarum & volucrum, serpentiúmque & marinorum, domatur & domita est à natura humana:

Linguam autem nullus hominum domare potest: malum *est* quod coercere non possis: plena *est* veneno mortifero.

Per ipsam benedicimus Deo & Patri, & per ipsam exsecramur homines b ad similitudinem Dei factos.

Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ità fieri.

Num fons ex eodem foramine fundit dulcem & amaram *aquam*?

Num potest, fratres mei, ficus oleas edere, aut vitis ficus? ità fons salsam & dulcem aquam edere?

Quis sapiens & scientiâ præditus *est* inter vos? demonstret ex bona conversatione opera sua, cum lenitate sapientiæ.

Quòd si invidiam amaram habetis, & irritationem in corde vestro, nè gloriamini, & nè mendaces estote adversùs veritatem.

Non est *enim* ista sapientia supernè descendens, sed terrestris, animalis, dæmoniaca.

Ubi enim invidia est & rixa, ibi inquieta vita & omne opus pravum.

Quæ autem supernè *est* sapientia, primùm quidem pura est, deinde pacifica, æqua, obsequens, plena misericordiæ & fructuum bonorum, absque disceptatione, & minimè simulata.

Fructus autem justitiæ seritur cum pace iis qui dant operam paci.

Si autem equis fræna in ora mittimus ad consentiendum nobis, & omne corpus illorum circumferimus:

Et ecce, naves, cùm magnæ sint, & à ventis validis minentur, circumferuntur à modico gubernaculo ubi impetus dirigentis voluerit:

Ità & lingua modicum quidem membrum est, & magna exaltat. Ecce quantus ignis quàm magnam sylvam incendit!

Et lingua ignis est, universitas iniquitatis lingua constituitur in membris nostris, quæ maculat totum corpus, & inflammat rotam nativitatis nostræ, inflammata à gehenna.

Omnis enim natura bestiarum & volucrum, & serpentium, & cæterorum, domantur & domita sunt à natura humana:

Linguam autem nullus hominum domare potest: inquietum malum: plena veneno mortifero.

In ipsa benedicimus Deum & Patrem, & in ipsa maledicimus homines qui ad similitudinem Dei facti sunt.

10 Ex ipso ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ità fieri.

Nunquid fons de eodem foramine emanat dulcem & amaram aquam?

Nunquid potest, fratres mei, ficus uvas facere, aut vitis ficus? sic neque salsam, dulcem potest facere aquam.

Quis sapiens & disciplinatus inter vos? ostendat ex bona conversatione operationem suam in mansuetudine sapientiæ.

Quòd si zelum amarum habetis, & contentiones in cordibus vestris, nolite gloriari & mendaces esse adversùs veritatem.

Non est enim ista sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica.

Ubi enim zelus & contentio, ibi inconstantia, & omne opus pravum.

Quæ autem desursum est sapientia, primùm quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, plena misericordiâ & fructibus bonis, non judicans, sine simulatione.

Fructus autem justitiæ in pace seminatur facientibus pacem.

3 ***Ecce***, ἰδού. Vulgata, ***Si autem***, εἰ δὲ, mendosè pro ἴδε, quem errorem aliquoties jam annotavimus.

4 ***Agitentur***, ἐλαυνόμενα. Vulg. ***minentur***. Gallicè, ***soyent demenees***, quo vocabulo penitus hâc significatione obsoleto, Latinus tamen interpres plurimis etiam veteris testamenti locis est immeritò delectatus, & ex veteribus Patribus nonnulli: atque adeò κακοζηλίᾳ quâdam nonnulli recentiores. ¶ ***Impulsus rectoris***, ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος. Vulg. & Erasmus, ***Impetus dirigentis***: quod non ità proprium videtur. Neque hîc aliud hâc voce significatur, quàm studium gubernatoris, huc vel illuc navem, sive prout cuperet secundam nactus tempestatem, impellentis, sive fluctibus coacti.

5 ***Materiam***, ὕλην. id est, struem lignorum. Vulg. ***sylvam***; ineptè: quamvis ex sylvis petantur ligna; sed rarum est sylvarum incendium. Jacobus autem à rebus quotidianis argumentum mutuatur. ¶ ***Sese effert***, μεγαλαυχεῖ. Exemplo sit Rapsace 2. Reg. 18. 26. & Nebucadnezar, Esa. 14. 13. Refertur autem hoc verbum ad similitudinem ab equis sumtam vers. 5. collum longè attollentium cùm superbò gradiuntur: quod idem Esaias 3. 16. in fœminis Hierosolymitanis expressè notat.

6 ***Mundus injustitiæ***, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας. id est, congeries & cumulus quidam omnium scelerum. Græcus scholiastes alias etiam interpretationes adfert, sed prorsus violentas. Vulg. ***Universitas iniquitatis lingua constituitur***, &c. Constat ex hac interpretatione, distinctio hujus loci falsa: cùm hic interpres non legerit particulam οὕτως· & omnino sic interpungendum hunc locum, ***universitas iniquitatis lingua constituitur in membris nostris***, id est, lingua collocata est inter membra nostra, ut omnis iniquitatis quædam universitas. Sed si credimus Syro interpreti, mutilus est hic locus, sic supplendus, καὶ ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας ὡς ὕλη, ***&*** ***mundus injustus***, sive ***injustitiæ plenus***, ***est veluti materia***, quam videlicet lingua, velut ignis, arreptam inflammat: quod respondet utrique superioris similitudinis membro. Nolim tamen quicquam immutare contra receptam lectionem, & omnium Græcorum codicum fidem, quos quidem inspexerim. ¶ ***Rotam geniture nostræ***, τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως ἡμῶν. id est, curriculum vitæ nascentibus nobis præscriptum. Sed & γένεσιν interpretari possimus, ὕπαρξιν, i. Spacium quo exsistimus sive in hac vita subsistimus, Isidoro Pelusiota pro τῆς γενέσεως legente τῆς ζωῆς, lib. 2. epist. 158. ***Rotam*** verò potiùs quàm curriculum aut circumvolutionem dicere malui, quòd Jacobus sic mihi videatur alludere ad rapiditatem circumactæ rotæ, suo motu flammam concipientis. Pronomen autem ἡμῶν, ***nostræ***, cujus prætermissio hunc locum obscuravit, restitui in Græco etiam contextu, partim Græci unius codicis, partim Syri interpretis, Latinæ denique vulgatæ interpretationis autoritate fretus. Syrus tamen interpres, usus periphrasi, per γένεσιν intelligit sobolis propagationem in orbem redeuntem, ut qui sic hunc locum verterit, ***& inflaminat productionem generationum nostrarum, quæ currunt sicut rota***. quam explicationem ut subtiliorem non probo. ¶ ***Inflammata***, φλογιζομένη. Syrus interpres hoc accipit pro denunciatione æterni exitii istos linguæ abusus secuturi: ac videtur etiam legisse φλογισομένη, ***inflammanda***, ut qui hunc locum sic interpretetur, ***ac ardebit etiam ipsa in igne***, expuncto nomine ***gehennæ***.

9 ***Deo & Patri***, τὸν Θεὸν καὶ πατέρα. Vide suprà 1. 27.

12 ***Oleas***, ἐλαίας. Vulgata, ***Uvas***, fortassis negligenter pro ***olivas***; vel loco de industria depravato, ut esset ἀντίστροφος similitudo ficûs & vitis. ¶ ***Neque salsa***. οὐδὲ ἁλυκόν. subaudito ὕδωρ, ut cùm Latinè ***Calidam*** vel ***Frigidam*** dicimus, vel ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repitito, cùm mox exprimatur. Huic scripturæ favet Veteris

Latini

Latini interpretis autoritas: & ipsa sententia postulat ut sic legamus. Quod enim in nonnullis codicibus Latinis legitur *Salsam*, omnino mendosè scriptum arbitror. Cur enim repeteretur quod superiore versiculo dixerat? quod tamen factum fuerit, si, ut in Græcis codicibus nunc scribitur, legamus, οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ, id est, *ità nullus fons salsam & dulcem aquam edere*. Deinde non respondet istud præcedenti duplici similitudini ficûs & vitis. Syrus pro ποιῆσαι habet ποιεῖσθαι, & ὕδωρ priore loco collocavit, ut omnino videatur legisse οὕτω· οὐδὲ ἁλυκὸν ὕδωρ ποιεῖσθαι γλυκὺ, *ità neque aqua salsa fieri dulcis*. Puto igitur vel initio scriptum fuisse οὕτως οὐδὲ ἁλυκὴ, sub. πηγὴ, ex præcedente versiculo, *ità neque fons salsus*, γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ, *dulcem aquam edere*: vel τῷ ἁλυκὴ glossema πηγὴ ἁλυκὴ, sic in ipsum contextum irrepsisse, ut tamen manente ἁλυκὸν, ex καὶ factum fuerit καί. Nolui tamen in Græcis contra codicum omnium fidem ex sola quantumvìs probabili conjectura vel apicem mutare.

13 *Et scientiâ præditus*, καὶ ἐπιστήμων. Vulgata, *Et disciplinatus*. barbarè. Quidam codices pro τίς σοφὸς legunt εἴ τις σοφὸς, *siquis sapiens*. ¶ *Cum lenitate sapientiæ*, ἐν πραΰτητι σοφίας. Hoc opponit arrogantibus illis & temerariis judiciis. Est autem Hebraica hypallage pro πραείᾳ σοφίᾳ, id est leni placida ac moderata, cui opponitur arrogantia, ferum & agreste ingenium, quale superioribus versibus descriptum. De hoc autem Hebræorum idiotismo, vide Eph. 1.14.& Act.5.20.

15 *Animalis*, ψυχική. Vide 1. Cor. 14. ¶ *Dæmoniaca*, δαιμονιώδης. Vulgata, *diabolica*. Sed illud generale est, illud singulare. Nec enim quivis dæmon, sed dæmonum princeps solet in his libris *Diabolus* vocari: quanquam si rem ipsam spectes, eadem sit Angelorum Satanæ, quæ & ipsius Satanæ natura, & idem omnium illorum impurorum spirituum ad nocendum studium.

16 *Invidia*, ζῆλος. id est, φθόνος. Vulgata, *Zelus*: nimiùm obscurè. Erasmus, *Æmulatio*, non satìs expressè. Vide Joan. 2. 17. ¶ *Inquieta vita*, ἀκαταστασία. id est, ταραχή. Vulgata, *Inconstantia*. non satìs apposité.

17 *Æqua*, ἐπιεικής. Vide 1. Tim.3.3. Huic opponitur rigidum quiddam & ἀκοινώνητον, qualis est τῶν ἀκριβοδικαίων, qui morositate suâ faciunt ut nemo ex ipsorum sapientia fructum percipiat. ¶ *Obsequens*, εὐπειθής. Hoc ex illo consequitur, & opponitur τῇ αὐθαδείᾳ. Vulg. barbarè *suadibilem* vertit. ¶ *Misericordiæ & fructuum bonorum*, ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν. Misericordiam opponit inhumano & fero ingenio. Fructus autē bonos tribuit cœlesti sapientiæ, quòd qui eâ sit imbutus omnia referat ad Dei gloriam & proximi commodum, qui verè sunt boni fructus ¶ *Absq; disceptatione*, ἀδιάκριτος. Reprehendit πολυπραγμοσύνην, & alias cogitationes quæ animum abducunt velut in avia, quominus simpliciter Dei voluntati, Abrahami exemplo, promtè & alacriter obsequatur, de quo diximus suprà 2.4. Alioqui discernendi sunt Spiritus 1. Cor. 12. 10. & sensus habere nos oportet ad boni & mali discrimen exercitatos, Hebr.5.14. Sed & Ministros imprimis oportet sermonem Dei ὀρθοτομεῖν: quod sine discretionis Spiritu fieri non potest. Vulgata, *Non judicans*. In uno codice legimus, εὐδιάκριτος, *probè discernens, vel, dijudicans*.

18 *Fructus autem justitiæ*, καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης. Hoc ego existimo sic accipiendum ut promissionem, quâ omnes ad cœlestem illam sapientiam pacis ac ædificationis genitricem ac gubernatricem exhortetur. Illos enim dum pacem colunt serere sibiipsis fructum justitiæ, id est, sincerâ ac honestâ vitâ dignum: quem cum pace (id est, felices ac beati) metant, Matt.5.9. Alludit autem ad locum Psal. 97. 11. ubi *Lucis* & *lætitiæ* nomine idem declaratur atque hoc loco *Pacis* vocabulo. Sed *sationis* appellatione declaratur pacis messem non statim emergere, & à Deo exspectandam.

ΚΕΦ. δ'.

Πόθεν πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν; οὐκ ἐντεῦθεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν τῶν στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν;

2 Ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε· φονεύετε καὶ ζηλοῦτε, καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν· μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, οὐκ ἔχετε δὲ, διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς.

3 Αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε.

4 Μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου, ἔχθρα τοῦ Θεοῦ ἐστιν; ὃς ἂν οὖν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καθίσταται.

5 Ἢ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει, Πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν;

6 Μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

7 Ὑποτάγητε οὖν τῷ Θεῷ, ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν.

8 Ἐγγίσατε τῷ Θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν· καθαρίσατε χεῖρας ἁμαρτωλοὶ, καὶ ἁγνίσατε καρδίας δίψυχοι.

9 Ταλαιπωρήσατε καὶ πενθήσατε καὶ κλαύσατε· ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μεταστραφήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν.

10 Ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ ὑψώσει ὑμᾶς.

11 Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί. ὁ καταλαλῶν ἀδελφοῦ, καὶ κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καταλαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον· εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής.

12 Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι· σὺ τίς εἶ ὃς κρίνεις τὸν ἕτερον;

13 Ἄγε νῦν οἱ λέγοντες, Σήμερον καὶ αὔριον πορευσόμεθα εἰς τήνδε τὴν πόλιν, καὶ ποιήσομεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπορευσόμεθα, καὶ κερδήσομεν.

14 Οἵτινες οὐκ ἐπίστασθε τὸ τῆς αὔριον. ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν; ἀτμὶς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπειτα δὲ ἀφανιζομένη.

15 Ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς, Ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο.

16 Νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν· πᾶσα καύχησις τοιαύτη πονηρά ἐστιν.

17 Εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν.

CAP. IV.

Unde bella & pugnæ inter vos? nonne hinc, *nimirum* ex voluptatibus vestris, quæ militant in membris vestris?

Concupiscitis, & non habetis: invidetis & ardenter affectatis, nec potestis adipisci: pugnatis & bellatis, nec obtinetis, propterea quòd non petitis.

Petitis, & non accipitis, eò quòd malè petatis, ut in voluptates vestras insumatis.

Adulteri & adulteræ, nescitis amicitiam mundi, inimicitiam esse adversùs Deum? Quicunque ergò voluerit amicus esse mundi, inimicus Dei constituitur.

An putatis Scripturam inaniter dicere, Ad invidiam fertur spiritus qui sedem posuit in nobis?

Sed majorem offert gratiam quia dicit, * Deus superbis obsistit, summissis autem dat gratiam.

† Subjicite igitur vos Deo, obsistite diabolo, & fugiet à vobis.

Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis: emundate manus *vos* peccatores, & purificate corda, *vos* duplices animo.

Sensu ærumnæ tangimini, & lugete, & flete. risus vester in luctum convertatur, & gaudium in mœrorem.

‖ Summittite vos in conspectu Domini, & extollet vos.

Nè alii aliis obloquimini, fratres. qui obloquitur fratri, quique damnat fratrem suum, obloquitur Legi, & damnat Legem. quòd si damnas Legem, non es observator Legis, sed judex.

Unus est Legislator qui potest servare & perdere: * tu quis es qui damnas alium?

Age nunc qui dicitis, Hodie vel cras proficiscemur in illam urbem, & agemus ibi annum unum, & mercabimur, & lucrabimur.

Qui ignoratis quid *futurum sit* postridie. quæ est enim vita vestra? vapor enim est ad exiguum *tempus* apparens, & deinde disparens.

Pro eo quod dicere debuistis, † Si Dominus voluerit, & vivamus, faciemus hoc aut illud.

Nunc autem gloriamini in jactantiis vestris: omnis ejusmodi gloriatio mala est.

Igitur qui noverit rectè facere, nec facit, is peccato tenetur.

CAP. IV.

Unde bella & lites in vobis? nonne hinc, ex concupiscentiis vestris quæ militant in membris vestris?

Concupiscitis, & non habetis: occiditis & zelatis, & non potestis adipisci: litigatis & belligeratis, & non habetis, propter quod non postulatis.

Petitis, & non accipitis, eò quòd malè petatis, ut in concupiscentiis vestris insumatis.

Adulteri & adulteræ, nescitis quia amicitia hujus mundi, inimica est Dei? quicunque ergò voluerit amicus esse seculi hujus, inimicus Dei constituitur.

An putatis quia inaniter Scriptura dicat, Ad invidiam concupiscit spiritus qui habitat in vobis?

Majorem autem dat gratiam: propter quod dicit, Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.

Subditi ergò estote Deo, resistite autem diabolo, & fugiet à vobis.

Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis. Emundate manus, peccatores, & purificate corda, duplices animo.

Miseri estote, & lugete, & plorate. risus vester in luctum convertatur, & gaudium in mœrorem.

Humiliamini in conspectu Domini, & exaltabit vos.

Nolite detrahere alterutrum, fratres. qui detrahit fratri, aut qui judicat fratrem suum, detrahit Legi, & judicat Legem. si autem judicas Legem, non es factor Legis, sed judex.

Unus est Legislator & judex qui potest perdere & liberare. tu autē quis es qui judicas proximū?

Ecce nunc qui dicitis, Hodie aut crastino ibimus in illam civitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrum faciemus.

Qui ignoratis quid erit in crastino. quæ est enim vita vestra? vapor est enim ad modicum parens, & deinceps exterminabitur.

Pro eo ut dicatis, Si Dominus voluerit, & si vixerimus, faciemus hoc aut illud.

Nunc autem exsultatis in superbiis vestris: omnis exsultatio talis maligna est.

Scienti igitur bonum facere, & non facienti, peccatum est illi.

1 Progrediens in eodem argumento alias bellorum & litium causas ab effectis damnat, nempe immodicas cupiditates, quas Dominus meritò frustratur, ut nihil aliud quàm insanabiles cruciatus adferant iis quibus insunt.
2 Eos nominatim reprehendit, quos non pudet Deum velle facere suarum libidinum administrum, dum vel per se illicita, vel licita quidem, verùm in perversos usus, petunt.
4 Alia ratio, cur ejusmodi effrænes cupiditates omnino sint damnandæ, quoniam videlicet qui mundo sese addicit, cum Deo divortium facit, abrupto sacro illius spiritualis conjugii vinculo. 5 Occupatio, animos quidem nostros spontè in hæc vitia ruere, sed tantò diligentiùs esse cavenda quod studium inane non erit, cùm Deus contumaces quidem oppugnet, modestos autem eâ gratiâ donet quæ sit omnibus illis vitiis superior. * *Prov.*3.34. 1.*Pet.*5.6. † *Eph.*4.27. 7 Conclusio, contrarias virtutes illis vitiis esse opponendas, ac proinde pro eo quòd diaboli suggestionibus obsequamur, Deo subjiciendas esse mentes nostras, & diabolo certa cum spe victoriæ resistendum: denique studendum ut puritate & sinceritate vitæ ad Deum quàm proximè accedamus. 9 Pergens in eadem oppositorum collatione, profanis illis gaudiis seriam animi contritionem, & arrogantiæ sanctam modestiam opponit. ‖ 1. *Pet.* 5. 6. 11 Aliud duplex superbiæ malum gravissimè reprehendit: unum, cùm superbi volunt cæteros vivere ex ipsorum arbitrio, ideóque superciliosè damnant quicquid ipsis non arridet: quod fieri sine gravi in unicum nostrum Legislatorem injuria non potest. Ità enim ejus leges ut non satìs diligenter scriptæ culpantur, & sibi arrogant homines quod unius est Dei, cùm legem conscientiis imponunt. * *Rom.* 14. 4. 13 Alterum vitium, Cùm de his vel illis rebus ac negotiis perinde homines confidenter statuunt, acsi aliunde non penderent singula ipsorum vitæ momenta. † 1.*Cor.*4. 19. 17 Conclusio totius tractationis superioris, Non modò nihil prodesse voluntatis Dei cognitionem, nisi vita ei respondeat, sed etiam peccata efficere multò graviora.

---

1 *Pugnæ*, μάχαι. Vulgata, *lites*: nimiùm angustè. ¶ *Militant*, τῶν στρατευομένων. Rectè; perpetua enim est pugna legis membrorum adversùs legem mentis, Rom. cap. 7. versu 23. tum etiam cupiditates animi acerrimas inter se pugnas cient. Quàm latè verò pateat *membrorum* appellatio, diximus Rom. 6. 13.

2 *Invidetis*, φθονεῖτε. Scio in Græcis codicibus legi φονεύετε, quod legit Vulgata, & sequitur Syrus interpres. Sed assentior Erasmo, ut qui non videam quinam id conveniat, nè siquidem ad solum occidendi desiderium referatur: quia nimiùm decresceret oratio. Græcus scholiastes legit φονεῖτε, quod ego existimo depravatè scriptum fuisse à librariis pro φθονεῖτε, cujus loco postea scriptum est φονεύετε, quod illud non sit usitatum. ¶ *Et ardenter affectatis*, καὶ ζηλοῦτε. ζηλοῦν declarat hoc in loco aliquid amplius quàm invidere, nempe ambitiosam affectationem rei expetitæ. Vulg. *Zelatis*. Erasmus, *Æmulamini*, ambiguè. ¶ *Nec obtinetis*, οὐκ ἔχετε δὲ, vel, καὶ οὐκ ἔχετε, ut in quinq; manuscriptis codicibus, & apud Syrum interpretem, & in Latina Vulgata versione legitur. Dicuntur autem *non obtinere*, quibus irriti cedunt hi labores, malè collocati, ut à pravis desideriis orientes: non quòd sic parta malè dilabantur. ¶ *Non petitis*, οὐκ αἰτεῖτε. Num igitur petendus malorum desideriorum vel conatuum successus? Nequaquam certè, ut Plato ipse in Alcibiade posteriore agnoscit. Itaque redarguuntur isti non quòd petant quæ petenda non sint, ut si fur jubeatur lucrum ex furto à Deo petere; sed quòd tum vi tum fraude se nancisci posse putant hujus vitæ commoda, id est, Deo invito extorquere, quæ sunt à Deo precibus religiosè petenda, & ex ejus manu ac benignitate exspectanda.

3 *Petitis, & non accipitis*, αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε. Jam convertit orationem ad eos qui non ità sunt profani, sed precibus utuntur, at non sicut debent affecti, neque id quod oportuerit, gloriam Dei videlicet & charitatem in proximum, spectantes. Itaque nonnulli interrogandi notam adscribunt, ac si diceret Apostolus, Objicietisne vos petere quidem sed tamen non accipere? nempe id fit quia malè petitis.

4 *Adulteri & adulteræ*, μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες. Græca scholia hoc attexunt præcedenti versiculo, quod non probo. *Adulteros* autem Jacobus intelligit, Scripturæ more, quicunque Dei amori mundum & suas voluptates anteponunt. Syrus interpres non habet καὶ μοιχαλίδες, *& adulteræ*.

5 *Ad invidiam fertur*, πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ. Hunc locum simpliciter converti ut in Græcis habetur. Nam ἐπιποθεῖν non aliud declarat quàm ὁρμᾶσθαι hoc in loco: pro quo Vulgata, *concupiscit*, ἐπιθυμεῖ, & uno contextu ista leguntur, ità ut hæc non sint Apostoli verba, sed testimonium ex Scripturis sumtum. Respicit autem (ut mihi videtur) quod scriptum est Gen. 8. 21. nempe יצר לב האדם רע *jetser leb haadam rah*, id est, *imaginatio cordis humani mala*. Versatur enim in eo ut causam ostendat cur inter Deum & mundum (id est, homines non regeneratos) nunquam conveniat: quia nimirum toto animi impetu feruntur homines ad malum. Sed peculiariter meminit invidiæ Apostolus, ad scopum suum respiciens: quoniam ejus meminit versu 14, & 16. Deinde pro corde hominis, dixit spiritum, qui sedem posuit in nobis. Sic enim lego non ὑμῖν, *vobis:* nimirum ut minùs sit acerba reprehensio, cùm sese in eodem albo recenseat. Græcus scholiastes novam distinctionem ostendit, sed mendosam, ut mihi quidem videtur. Illud autem κατῴκησεν idem declarat atque *domicilium posuit*.

6 *Sed majorem offert gratiam, quia dicit*, μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει. Hanc, inquit, humani ingenii conditionem non frustrà vocat Scriptura; sed vicissim majoris cujusdam boni nobis spem facit, cùm inquit videlicet Deum superbis quidem resistere, modestis autem gratiâ suâ opitulari. Frobenius hæc omnia non excudit, διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν, *quia dicit, Deus superbis resistit, modestis autem dat gratiam*. Sed omnino addenda sunt, & in omnibus Græcis exemplaribus nostris inveniuntur.

8 *Appropinquate*, ἐγγίσατε Sic describitur vera resipiscentia à suis effectis. Hæc autem cùm sit gratuitum Dei donum, perperàm ex hoc loco & aliis similibus exhortationibus Pelagiani colligunt illam à nobis incipere. Prima enim illa Dei gratia merè gratuita nos non modò ad illam recipiendam minimè à nobis præparatos invenit, sed è contrario penitus rebelles, immutat. Sic autem immutati ad eam accedimus, pedibus ab ipso nobis concessis, & ille vicissim nos accedentes recipit, ut ità novi vicissim homines facti, justitiæ studeamus, pro Spiritûs ipsius intra nos agentis modulo. Nec enim hìc agitur de peccatorum per Christi sanguinem expiatione, per quam in Christo per fidem apprehenso gratis justificamur, sed de sanctificatione intra nos inchoata, & ejus fructibus hæc accipienda sunt.

9 *Sensu ærumnæ tangimini*, ταλαιπωρήσατε. Non aliter quàm periphrasi potui hoc loco verbum istud explicare. Nec enim nos jubet miseros esse Apostolus, sed ἀναλγησίας primùm reprehendit in adversis: deinde, immoderatam in rebus prosperis exsultationem; quòd graviter in utramque partem à plerisque peccetur. ¶ *Et flete*, καὶ κλαύσατε. Hoc deest apud Syrum interpretem. ¶ *In mœrorem*, εἰς κατήφειαν. Hoc vocabulo declarant Græci tristitiam cum pudore quodam conjunctam, quæ in vultu demisso & humi quasi affixo apparet.

12 *Legislator*, ὁ νομοθέτης. In quatuor veteribus libris additum invenimus καὶ κριτὴς, *& judex*, ut etiam legit Syrus & Latinus Vetus interpres.

13 *Age*, ἄγε. Vulg. ἰδού. Syrus verò periphrasi usus hoc loco, hanc eandem particulam initio sequentis capitis præteriit. Apud idoneos autem & Græcos & Latinos scriptores hæc vocula passim usurpatur etiam quando plures compellantur. ¶ *Vel cras*, ἢ αὔριον. Ità legit & Syrus & Latinus Vetus interpres, idque rectiùs quàm si legas καὶ αὔριον, *& cras*. Itaque sic restituimus, consentientibus etiam duobus manuscriptis exemplaribus. ¶ *Proficiscemur*, πορευσόμεθα. Hìc quoque Veterem interpretem & unius vetusti exemplaris fidem secuti, ista omnia potiùs indicandi modo quàm hortandi legimus: quanquam etiam liceat interpretari, *Eamus, agamus, mercemur & lucremur*, nullâ sensûs injuriâ. ¶ *Agemus*, ποιήσομεν. Sic quoque idem verbum usurpatur 2. Cor. 11. 25. Vulg. & Erasmus, *Faciemus*, & Syrus interpres עבדינן *havadinan* quod de negotiationis opere accipi potest. Vide Act. 18. 23.

15 *Faciemus*, καὶ ποιήσομεν. Puto additam esse copulam ab iis qui ποιήσομεν scripserunt. Sed hìc quoque Vetus interpres germanam lectionem est secutus, consentiente uno ex vetustis nostris exemplaribus.

16 *Nunc autem gloriamini*, νῦν δὲ καυχᾶσθε. Sic habent omnes nostri codices. Syrus autem interpres, pro hoc toto, legit καυχῶνται, *gloriantur*. ¶ *Jactantiis vestris*, ἀλαζονείαις. Vulg. *Superbiis*. Vide Rom. 1. 30.

---

1 Divitibus iniquis, profanis, & in suo luxu immersis, ultimum exitium denunciat, stultam eorum fiduciam irridens, cùm nihil sit ejusmodi rebus inanius.

ΚΕΦ. ε΄

Ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε, ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις.
2 Ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε, καὶ τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονεν.
3 Ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν εἰς μαρτύριον ὑμῖν ἔσται, καὶ φάγεται τὰς σάρκας ὑμῶν ὡς πῦρ· ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις.
4 Ἰδού, ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν, κράζει· καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν.
5 Ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε· ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς.
6 Κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον· καὶ οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν.

CAP. V.

Age nunc, divites, flete, ejulantes super ærumnis vestris superventuris.
Divitiæ vestræ putrefactæ sunt, vestimenta vestra sunt à tineis vorata:
Aurum & argentum vestrum ærugine vitiatum est, & ærugo eorum testabitur adversùm vos, & exedet carnes vestras velut ignis: thesaurum recondidistis in ultimos dies.
Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, quâ illos fraudâstis, clamitat: & vociferationes eorum qui messuerunt in aures Domini Sabaoth introierunt.
In deliciis vixistis super terram, & lasciviistis: enutristis corda vestra ut in die epuli.
Condemnastis, occidistis justum: & non obsistit vobis.

CAP. V.

Agite nunc divites, plorate, ululantes in miseriis vestris quæ advenient vobis.
Divitiæ vestræ putrefactæ sunt: & vestimenta vestra à tineis comesta sunt:
Aurum & argentum vestrum æruginavit: & ærugo eorum in testimonium vobis erit, & manducabit carnes vestras sicut ignis: thesaurizastis in novissimis diebus.
Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est à vobis, clamat: & clamor eorum in aures Domini Sabaoth introivit.
Epulati estis super terram, & in luxuriis enutristis corda vestra in die occisionis.
Addixistis, & occidistis justum: & non restitit vobis.

---

2 *A tineis vorata*, σητόβρωτα. Erasmus, *tineis obnoxia*, ineptè.

3 *Exedet*, φάγεται, pro φαγεῖται. Vulg. *manducabit*, prorsus inusitatè. ¶ *Velut ignis*, ὡς πῦρ. Hæc in duobus manuscriptis codicibus, & editione Complutensi, atq; adeò apud Syrum interpretem, connectuntur cum sequenti verbo ἐθησαυρίσατε: hoc modo, *Recondidistis vobis velut ignem in ultimos dies*. Sed Syrus tollit particulam ὡς: quam scripturam germanam esse arbitror.

4 *Quâ fraudastis illos*, ὁ ἀπεστερημένος ὑφ' ὑμῶν. passivâ phrasin activâ sum interpretatus, & pro ἀπὸ reposui ὑπὸ ex tribus manuscriptis codicibus. ¶ *In aures Domini Sabaoth introierunt*, εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν. id est, exauditi sunt à Domino, multò etiam potentiore quàm vos sitis. Sic enim loquuntur Hebræi, apud quos etiam Deus dicitur Deus צבאות *tsebaoth*, id est, *exercituum*, ad infinitas ipsius vires ac copias explicandas: quod epitheton Hebræum retinuerunt Judæi inter Græcos degentes. A Judæis verò ad exteros transiit, cùm in idem Ecclesiæ corpus coaluissent: & à Græcis demum ad Latinos, ut alia nonnulla, tunc etiam plebeiis omnibus nota, ut hoc prætextu sese tueri nequeant, qui peregrinæ & vulgò ignotæ linguæ usum in Dei cultum paulatim obsolescentibus primariis illis linguis invectum non patiuntur mutari.

5 *Enutristis corda vestra*, ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν. id est, indulsistis vobis. Notatur autem actus non certus quispiam sed

continuu

continuus. ¶ *Ut in die epuli*, ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς. Diem זבח *zebach*, id est, *sacrificii* vel *convivii*, vocant Hebræi diem solenni epulo destinatum. Vetus interpres non legit ὡς, quæ tamen videtur omnino retinenda, etiamsi (ut plerique Latini codices habent) hæc attexas sequenti versiculo, ut ità legas, *Ut in die mactationis condemnastis & occidistis justum*, id est, justos, haud secus quàm hostias aliquo solenni die mactandas, vestris calumniis oppressos occidistis.

6 *Condemnastis*, κατεδικάσατε. Vulg. in nonnullis codicibus, *Adduxistis*, mendosè: in aliis, *Addixistis*, fortassis respiciens ad creditorum sævitiam, quibus addicebantur debitorum corpora qui solvendo non essent. Sed quid opus fuit hâc metaphora? ¶ *Justum*, τὸν δίκαιον. id est, justos quosvis, sicut Gallicè dicimus, *l'homme de bien*, etiam cùm indefinitè loquimur. quanquam fortasse Jacobus ad Christi necem à potentioribus procuratam, & ad festum Paschæ patratam, allusit. ¶ *Et non obstitit vobis*, καὶ οὐκ ἀντιτάσσεται. Sic rectè legit Vulgata. quamvìs possit etiam hìc esse Hebræa ellipsis pronominis relativi.

---

7 Μακροθυμήσατε οὖν, ἀδελφοὶ, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. ἰδοὺ, ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτῷ, ἕως ἂν λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον.

8 Μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς, στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου ἤγγικε.

9 Μὴ στενάζετε κατ' ἀλλήλων, ἀδελφοὶ, ἵνα μὴ κατακριθῆτε. ἰδοὺ, κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν.

10 Ὑπόδειγμα λάβετε τῆς κακοπαθείας, ἀδελφοί μου, καὶ τῆς μακροθυμίας, τοὺς προφήτας οἳ ἐλάλησαν ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου.

11 Ἰδοὺ, μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας. τὴν ὑπομονὴν Ἰὼβ ἠκούσατε, καὶ τὸ τέλος Κυρίου εἴδετε, ὅτι πολύσπλαγχνός ἐστιν ὁ Κύριος καὶ οἰκτίρμων.

12 Πρὸ πάντων δὲ, ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύετε, μήτε τὸν οὐρανὸν, μήτε τὴν γῆν, μήτε ἄλλον τινὰ ὅρκον· ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναί, καὶ τὸ οὒ, οὔ. ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε.

13 Κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τις; ψαλλέτω.

14 Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου.

15 Καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκὼς, ἀφεθήσεται αὐτῷ.

16 Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε. πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη.

17 Ἠλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, καὶ προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι· καὶ οὐκ ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ.

18 Καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε, καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς.

19 Ἀδελφοὶ, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτὸν,

20 Γινωσκέτω ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

Patiente igitur animo estote, fratres, usque ad Domini adventum. [a] Ecce, agricola exspectat pretiosum fructum terræ, patiente animo eum exspectans, dum accipiat pluviam matutinam & serotinam.

Patientes estote & vos, & stabilite corda vestra, quoniam adventus Domini appropinquat.

Nè suspirate alius adversùs alium, fratres, ut nè condemnemini. [b] ecce, judex ante fores adstat.

Sumite, fratres mei, pro exemplari vexationis ac lenitatis, Prophetas qui locuti sunt in nomine Domini.

Ecce, beatos prædicamus eos qui tolerantes sunt. tolerantiam Job audistis, & finem Domini vidistis: nam abundat intimâ misericordiâ Dominus, & est miserator.

* Ante omnia verò, fratres mei, nè jurate, neq; per cœlum, neque per terram, neque ullum jusjurandum: sit autem vestrum Est, est, & Non, non: nè in condemnationem incidatis.

Æger est animo quispiam inter vos? oret. æquo animo est aliquis? psallat.

Ægrotat aliquis inter vos? advocato presbyteros Ecclesiæ, & precentur pro eo, ungentes eum oleo in nomine Domini.

Et preces fidei servabunt laborantem, erigétque eum Dominus: quòd si peccata commiserit, remittentur ei.

Confitemini alii aliis offensas, & precamini alii pro aliis, ut sanemini: [c] multùm *enim* valet deprecatio justi efficax.

† Elias homo erat iisdem quibus nos affectibus obnoxius, & ardentissimè oravit nè plueret: & non pluit super terram annos tres & sex menses.

Et rursum oravit, & cœlum dedit pluviam, & terra produxit fructum suum.

Fratres, siquis inter vos aberravit à veritate, & converterit eum quispiam,

Sciat eum qui averterit peccatorem ab errore viæ suæ, servaturum animam à morte, & operturum multitudinem peccatorum.

Patientes igitur estote, fratres, usque ad adventum Domini. Ecce, agricola exspectat pretiosum fructum terræ, patienter ferens donec accipiat temporaneum & serotinum.

Patientes estote & vos, & confirmate corda vestra, quoniam adventus Domini appropinquavit.

Nolite ingemiscere, fratres, in alterutrum, ut non judicemini. ecce, judex ante januam assistit.

Exemplum accipite, fratres, laboris & patientiæ, Prophetas qui locuti sunt in nomine Domini.

Ecce beatificamus eos qui sustinuerunt. sufferentiam Job audistis, & finem Domini vidistis, quoniam misericors Dominus est & miserator.

Ante omnia autem, fratres mei, nolite jurare, neque per cœlum, neque per terram, neque aliud quodcunque juramentum: sit autem sermo vester est, est, non, non: ut non sub judicio decidatis.

Tristatur aliquis vestrûm? oret. Æquo animo? psallat.

Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros Ecclesiæ, & orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini.

Et oratio fidei salvabit infirmum, & alleviabit eum Dominus: & si in peccatis sit, remittentur ei.

Confitemini ergò alterutrum peccata vestra, & orate pro invicem ut salvemini: multùm enim valet deprecatio justi assidua.

Elias homo erat similis nobis passibilis, & oratione oravit ut non plueret super terram: & non pluit annos tres & menses sex.

Et rursum oravit, & cœlum dedit pluviam, & terra dedit fructum suum.

Fratres mei, si quis ex vobis erraverit à veritate, & converterit quis eum,

Scire debet quoniam qui converti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, salvabit animam ejus à morte, & operiet multitudinem peccatorum

7 Pauperibus applicat quod in divites dixerat, monens ut patienter exspectent, dum adveniat Dominus, qui injurias à divitibus illatas ulciscatur. [a] Occupatio, Quamvis tardus videatur ejus adventus, tamen imitandos saltem esse nobis agricolas, qui tempora fructibus terræ destinata patienter exspectant, Deum porrò nè tantillùm quidem dilaturum tempus illud quod constituit. 9 Patientiam Christianam ex eo commendat, quòd cùm reliqui soleant mutuò sese accusare præ impatientia, fideles è contrario nè acceptis quidem injuriis sint queruli. [b] Conclusio, pro foribus adesse Dominum, suorum defensorem, & hostium ultorem, ac proinde non esse cur nos ipsos fatigemus. 10 Quoniam plerique solent objicere, præstare injurias quomodocunque repellere, opponit Patrum exempla, quorum patientiæ felicissimus fuit exitus, quoniam Deus ut clementissimus Pater suos nunquam deserit. * *Matt.* 5. 34. *Matt.* 6. 13. 12 Quoniam ab optimis etiam quibusque interdum impatientia extorquet ut in juramenta quandoque leviora, quandoque graviora erumpant, monet Apostolus ut tantum scelus exsecrantes, simplicitati & veritati sermonis linguam assuefaciamus. 13 Optimum adversùs omnes afflictiones remedium ostendit, preces nimirum, quibus & in tristitia, & in gaudio suus est locus. 14 Peculiariter ostendit ad quos potissimùm medicos sit in morbis confugiendum, nimirum ad presbyterorum preces, qui & corpus (prout tunc vigebat sanationis donum) curent, & præcipuam morborum causam tollant, peccatorum videlicet remissionem, suis precibus & monitis, ægrotantibus impetratam. 16 Quoniam confitentibus, non autem sese justificantibus, remittuntur à Deo peccata, ideo adjicit Apostolus, oportere nos ingenuè inter nos de intestinis illis morbis nostris conferre, ut mutuis precibus alii aliis succurramus. [c] Preces commendat ab effectis, ut omnes intelligant nihil esse illis efficacius, modò ex puro animo proficiscantur. † 3. *Reg.* 17.1. & 18.45. *Luc.* 4.25. 19 Occupatio, Non damnari quasvis reprehensiones, cùm è contrario nihil sit Deo gratius, quàm aberrantem fratrem in viam revocare.

---

7 *Patiente animo estote*, μακροθυμήσατε. De hoc vocabulo diximus, Matth. 18. 26. & Hebr. 6. 15. neque nos illud semper similiter vertimus. Interdum enim de ira moderanda, sive ad tempus differenda dicitur, quæ maxima Dei laus est, Rom. 9. 22. & Exod. 34. 6. quoties videlicet ira justa est. Hìc verò & similibus locis τὸ μακροθυμεῖν significat impatientiam animi domare. ¶ *Pluviam*, ὑετὸν. Perantiquus codex pro ὑετὸν habet πρώϊμον καὶ ὄψιμον, ità videlicet ut καρπὸν repetatur, & tam æstivi & præcoces quàm autumnales fructus significentur: sed illud malo. ¶ *Matutinam & serotinam*, πρώϊμον καὶ ὄψιμον. Hebraicè יורה ומלקוש *joreh umalkosch*, ex quibus epithetis prius declarat pluviam, quæ paulò post sementem decidit; posterius eam quâ maturescant mox metendæ segetes. Puto enim totum illud tempus quo in sinu terræ continentur semina, uni diei comparari, cujus veluti aurora sit ipse seminum exortus: vespera verò, messis, cùm videlicet in horrea reconduntur.

9 *Nè ingemiscite*, μὴ στενάζετε. Gemitum vocat intestinam quandam querimoniam quæ impatientiam declaret, quamvis non prorsus erumpat, quòd illam videlicet expleri aliquid prohibeat.

11 *Qui tolerantes sunt*, τοὺς ὑπομένοντας. Vulgata, *Qui sustinuerunt*, τοὺς ὑπομείναντας, ut in nonnullis codicibus legitur. Sed illud magìs probo. ¶ *Finem Domini*, τὸ τέλος Κυρίου. id est, quem exitum dederit Dominus. ¶ *Vidistis*, εἴδετε. Nempe in ipsius historia, nisi malimus legere οἴδατε, *nostis*. quod etiam usitatiùs dicitur. ¶ *Abundat intimâ misericordiâ*, πολύσπλαγχνός ἐστι. Vulgata *Misericordem* vertit, non satìs expressé. Vide Matth. 9. 36. & Luc. 1. 78.

12 *Sit autem vestrum Est, est*, ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναί. id est, Quod affirmandum fuerit, simpliciter & sine jurejurando affirmate: quod negandum, simpliciter negate. Alii huc referunt quasi jubeat Jacobus ut veri & constantes simus tum in affirmando tum in negando. Sed hoc mihi quidem videtur à Jacobi scopo alienum, ut diximus copiosiùs Matt. 5. 37. Pro me facit Basilius, Concione in Psal 14. ut numerant Græci, ità scribens, οὐ γέγονε τὸ πρᾶγμα; ἄρνησις ἐπακολουθείτω. γέγονε τὸ πρᾶγμα; συγκατάθεσις βεβαιούτω, χωρὶς τῆς πρὸς ἕτερον ὁμολογίας. αὐτὸν καθ' ἑαυτὸν πιστοῦ τῆς ἀληθείας μεσίτην, ψιλαῖς ταῖς διαβεβαιώσεσι κεχρημένος. nempe, quia non valde procul abest à pejerandi licentia, qui facilè & frequenter jurat, etiamsi verum juret. ¶ *Nè in condemnationem incidatis*, ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε. Ità legit & Syrus & Vetus Latinus interpres, consentiente uno ex vetustioribus Græcis manuscriptis codicibus: neque dubitare possum quin ea sit germana lectio, sicut suprà versu 9. dixit, ἵνα μὴ κατακριθῆτε, *ut nè condemnemini*. ut interim taceam Jacobum manifestè alludere ad verba illa Domini Exod. 20. 7. fore ut Dominus non habeat pro innocente eum qui temerè ipsius nomen usurparit, id est, fore ut eum condemnet. Suspicor autem indè ortum errorem, quòd cùm scripsisset aliquis mendosè ὑπόκρισιν, visum est addendam εἰς præpositionem, nè hiaret constructio. Hinc factum ut in plerisque exemplaribus legatur ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε, *nè in simulationem incidatis*, ut Erasmus convertit. Fateor tamen hanc quoque veram sententiam esse, cùm nulli magìs fallant quàm qui temerè jurare consueverunt: sed spectandum tamen quid magìs appositè dicatur.

13 *Æger est animo*, κακοπαθεῖ. Vulgata, *Tristatur*, λυπεῖται. Quid sit autem hoc in loco κακοπαθεῖν, quod alibi vertimus *adversa perferre*, apparet ex opposito εὐθυμεῖν, pro quo Latini similiter prorsus dicunt *Bono animo esse*, pro hilari & alacri,

Hoc autem dicendi genus adjuvatur pronunciatione, quod etiam observavimus Ephes. 4. 26.

14 *Ægrotat*, ἀσθενεῖ. Vulg: *Infirmatur*. Vide Philip. 2. 26. ¶ *Pro eo*, ἐπ' αὐτόν. Heb. עָלָיו *balau*, pro ὑπὲρ αὐτοῦ. nisi fortassis respexit ad ritum impositionis manuum, qui in sanando etiam adhibebatur, ut Mar. 16. 18. ¶ *Oleo*, ἐλαίῳ. Fuit hoc symbolum doni sanationis, ut Mar. 6. 13. Quorsum autem nunc symbolum, si nusquam exstat donum? & quorsum nonnisi moribundis, quod curationis causâ adhibebatur? ¶ *In nomine Domini*, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. id est, invocato nomine Domini.

15 *Quòd si peccata commiserit*, κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκώς. Rectè meminit peccatorum, propter quæ nimirum plerumque immittuntur morbi, ut Matth. 9. 6. quamvis hoc non sit perpetuum, ut liquet Joan. 9. 2. Ideo addita est conjunctio ἐάν, *si*.

16 *Alii aliis*, ἀλλήλοις. Vulg. *alterutrum*. id est, (si nonnullis credimus) Sacerdoti enumerate peccata vestra, quæ nihil ad eum pertinent. Dignum certè commentum illorum cerebro à quibus est cogitatum. ¶ *Et orate*, καὶ εὔχεσθε. Vah, nulla sacerdotalis absolutionis mentio est. Imò oportuerit laicum atque adeò mulierculam vicissim orare pro Sacerdote. ¶ *Efficax*, ἐνεργουμένη. id est cùm efficax est, & ei opposita de qua egit suprà 1. 6. & deinceps. Alii ἐνεργουμένην, quasi dicas *actuosam*, id est ardentem & assiduam, opponi putant perfunctoriæ. Syrus hoc non legit. Vulg. *assidua*, nescio quam scripturam secutus.

17 *Iisdem quibus nos affectionibus obnoxius*, ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν. Vide Actor. 14. 15. ¶ *Ardentissimè oravit*, προσευχῇ προσηύξατο. Repetitio Hebraica, cujusmodi multas alias annotavimus: acsi diceret *ardentissimè precatus est*: cujusmodi precationem vocavit ἐνεργουμένην.

19 *Converterit*, ἐπιστρέψῃ. id est, in viam revocarit. Hinc apud Hebræos pœnitentia vocatur תשובה *teschubah*, id est, *conversio*.

20 *Animam*, ψυχήν. Vulg. addit αὐτοῦ, *ejus*, videlicet qui ab errore in viam revocatur. ut 1. 4. 16. Alii legunt αὑτοῦ, *suam*, ut annotat Beda. Sed illud meliùs convenit. ¶ *Operturum*, καλύψει. Vide 1. Pet. 4. 8.

ΠΕΤΡΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἐπιστολὴ καθολικὴ α΄.

EPISTOLA PETRI Apostoli catholica I.

ΚΕΦΑΛ. α΄.

Πέτρος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις διασπορᾶς Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας, καὶ Βιθυνίας·

2 Κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ πατρὸς ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος Ἰησοῦ Χριστοῦ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη.

3 Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζῶσαν δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν,

4 Εἰς κληρονομίαν ἄφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς εἰς ἡμᾶς,

5 Τοὺς ἐν δυνάμει Θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως, εἰς σωτηρίαν ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ.

6 Ἐν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε, ὀλίγον ἄρτι (εἰ δέον ἐστὶ) λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς·

7 Ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως πολὺ τιμιώτερον χρυσίου, τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον καὶ τιμὴν καὶ δόξαν, ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.

CAP. I.

Petrus Apostolus Jesu Christi, advenis dispersionis per Pontum, Galatiam, Cappadociam, Asiam, & Bithyniam:

Electis ex præcognitione Dei patris ad sanctificationem Spiritûs, per obedientiam & aspersionem sanguinis Jesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.

Benedictus esto Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi qui ex multa sua misericordia regenuit nos in spem vivam per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis,

Id est, ad hæreditatem quæ nec corrumpi potest, nec contaminari, nec marcescere, vobis in cœlis asservatam,

Qui patientiæ Dei præsidio custodimini per fidem, ad salutem paratam revelari præstituto tempore ultimo.

Qua in re exsultatis, paululùm nunc (si oportet) in variis explorationibus tristitiâ affecti:

Ut experimentum fidei vestræ multò pretiosius *experimento* auri, quod perit, & tamen per ignem exploratur, inveniatur *vobis esse* laudi & honori & gloriæ, cùm Jesus Christus revelabitur.

CAP. I.

Petrus Apostolus Jesu Christi, electis advenis dispersionis Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ, & Bithyniæ:

Secundùm præscientiam Dei Patris, in sanctificationē Spiritûs, in obedientiā & aspersionem sanguinis Jesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.

Benedictus Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, qui secundùm misericordiam suam magnam regeneravit nos in spem vivam, per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis,

In hæreditatem incorruptibilem, & incontaminatam, & immarcescibilem, conservatam in cœlis in vobis,

Qui in virtute Dei custodimini per fidem in salutem, paratam revelari in tempore novissimo.

In quo exsultatis, modicùm nunc, si oportet, contristati in variis tentationibus:

Ut probatio vestra fidei multò pretiosior auro, quod per ignem probatur, inveniatur in laudem & gloriam & honorem, in revelatione Jesu Christi.

1 Dicturus Petrus de Christianæ vitæ officiis, primo loco de principiis omnium Christianarum actionum disserit, longè supra naturam assurgens, & longiùs etiam nos deducens. Ostendit enim nos alioqui peccatores, per Dei Patris gratuitā misericordiam primùm quidem fuisse ab æterno electos: deinde ex æterno illo decreto secundâ quâdam creatione factos ejus filios in Christo unigenito, cujus tum Spiritu intus nutrimur, tum etiam sanguine ipsius reconciliemur, idque ut tandem, sicut à mortuis resurrexit Christus ipse, nos quoque in eandem gloriam cœlestem & æternam recipiamur. 5 Jam quo itinere ad eam gloriam perveniatur ostendit, nempe per medias omnis generis afflictiones, in quibus tamen fides nos ità securos præstat, ut non modò non frangamur doloribus, sed etiam Deum ipsum alioqui invisibilem, fidei oculis conspicientes, inenarrabili quâdam lætitiâ perfundamur: quoniam ejusmodi omnia præterquam quòd temporaria sunt, nobis non perdendis, sed velut igne quodam excoquendis ac perficiendis adhibeantur, ut tandem salutem consequamur.

1 *Advenis dispersionis*, παρεπιδήμοις διασπορᾶς. Judæis videlicet, tunc per universum ferè terrarum orbem dispersis, & ex tribu Juda sic generaliter communi consuetudine jampridem vocatis. Qua de re vide observationem in Epistolæ ad Hebræos inscriptionem. Idcirco istos malui *advenas dispersionis* quàm *dispersos* interpretari. Erant enim proculdubio alii quoque per illas regiones ex diversis populis dispersi, ac proinde certa hìc dispersio huic Genti propriè notatur. Notum est autem ex Gal. 2. 9. inter Paulum & primarios illos tres Apostolos convenisse, ut Paulus quidem apud Gentes; hi verò peculiariter apud Circumcisos ministerio suo fungerentur. Quæ verò videntur in hac epistola Judæis non convenire, unde factum ut nonnulli hanc epistolam non esse propriè Judæis inscriptam existimarint, suo loco explicabo, quamvis ea de re minimè sit nobis laborandum. Satis enim est dictatam esse hanc epistolam à S. Spiritu, & sanctam in ea doctrinam omnibus Christianis communem comprehendi. ¶ *Pontum, Galatiam*, Πόντου, Γαλατίας. Has duas regiones perperàm conjunxit Theodoretus in Græco argumento hujus epistolæ, quod illi tribuitur. Sunt enim duæ distinctæ regiones, cùm Ponti regio maritima fuerit, Galatiæ & Cappadociæ mediterraneis incumbens, ut ex Strabone liquet. Citatur autem hæc epistula à Tertulliano, Cypriano, Cassiodoro titulo Epistolæ Petri ad Ponticos.

2 *Ex præcognitione Dei*, κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ. Vel, *Ex antegresso decreto* seu *proposito Dei*. Omnia enim ista sunt synonyma, de quibus vide Act. 2. 23. & Rom. 8. 29. Petrus autem divino artificio nos hìc docet quomodo Trinitatis personæ ad unum & idem nostræ salutis opus sic concurrant, ut sua cuique peculiaris actio tribuatur. Pater enim nos eligit, id est, saluti in Filio destinat: Spiritus sanctus in cognitionem Filii deductos sanctificat: Filius sibi donatos & sanguine suo aspersos redimit. Illud autem ἐκλεκτοῖς, *electis*, quamvis in Græcis priore loco ponatur, tamen perspicuitatis causâ huc reposuimus, quò certum est referri.

¶ *Ad sanctificationem Spiritûs*, ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος. id est, εἰς ἁγιασμόν, nimirum ut Spiritu segregati, Deo consecrarentur, ut Ephes. 1. 5. Est enim hic electionis finis, quod ad ipsos quidem attinet, non tamen ultimus. Nam hæc significatio ad vitam æternam eos deducit, ut omnia in Dei gloriam redundent, ut Eph. 1. 12. Erasmus, *Per sanctificationem Spiritûs*: non satìs apposité. ¶ *Per obedientiam*, εἰς ὑπακοήν. id est, δι' ὑπακοῆς, &c. Nam hæc omnia declarat ב Hebræorum, cujus loco usurpatur אֶל, *bal*, id est, εἰς. Vulgata & Erasmus, *In obedientiam & aspersionem*, &c. ità videlicet ut sanctificatio, id est segregatio illa sive credentium consecratio, generaliter accepta, in duas partes distribuatur, nempe in regenerationem, & peccatorum remissionem. Ego puto Apostolum alludere ad Legis purificationes, atque hoc modo malo designari nostræ sanctificationis subjectum, nempe Christum Jesum, qui Patri fuit obediens ad mortem usque, mortem autem crucis, ut Rom. 5. 19. & 3. 24. & 25. Ità complexus fuerit Petrus omnes proprias salutis nostræ causas, quæ à Deo manant, nempe Efficientem summam causam, Dei Patris præscitum, id est decretum æternum: Formalem, vocationem efficacem, quam *electionis* nomine intelligit: (etiam, ut alibi diximus, tum demum re ipsâ eligimur cùm Deus æternum suum decretum in nobis per vocationem exsequitur) Finem, sanctificationem electorum: Materiam ipsam, Christi justitiam, cujus imputatione justi coronamur. *Sanctificationem* autem appellat separationem à reliquis hominibus extra Christum perituris. Neque tamen hic finis est ultimus cui sunt electi destinati, sed quem tandem subjicit Petrus vers. 3, & 4. ¶ *Et aspersionem sanguinis*, καὶ ῥαντισμὸν αἵματος. Explicat quæ illa sit obedientia Christi, & quomodo à nobis consideranda, nempe non simpliciter & per se, sed nostri respectu, utpote ut aspersio: simúlque ad illam sanguinis aspersionem respicit quæ sub Lege usurpatur, de quâ copiosè Hebr. 9. 18. & deinceps. quamobrem etiam sanctificationem Spiritûs commemoravit, non carnis *Spi-*

ritum autem vocat vel Spiritum ipsum sanctum ipsius sanctificationis autorem, vel animam ipsam quæ renovatur hâc gratiâ, corpore suo quoq; tempore incorruptione suâ potituro. Sed de ipso Spiritu sancto accipere istud malo, ut tres personæ, quæ sunt unus Deus, nostræ omnis salutis autor, hîc exprimantur, & sua unicuique illorum cooperantium operatio distinctè exponatur.

3 *Deus & Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor. 15. 24. ¶ *In spem vivam*, εἰς ἐλπίδα ζῶσαν. id est, perennem, sicut explicat proximo versiculo, si spem accipias μετωνυμικῶς pro re sperata, ut Rom. 8. 24. & alibi sæpe; sin autem pro affectu illo quo promissa sperantur, ζῶσαν dixerit pro ζωῆς, id est, *Spem vivam*, pro *Spe vitæ*: ut Syrus etiam interpres vertit; quæ vita sequente versiculo explicatur.

4 *Vobis*, εἰς ὑμᾶς. id est, ὑμῖν. respondet enim εἰς literæ Hebræorum ל, quæ tertio casui proponitur, ut sæpe annotavimus. Vulg. *In vobis*. Erasmus, *Erga vos*, nimiùm obscurè. ¶ *In cœlis*, ἐν οὐρανοῖς. Tacitè reprehendit crassas Judæorum opiniones de Messia.

5 *Tempore ultimo*, ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ. Heb. עת קץ *beth kets*, *tempus finis*, quo videlicet futura est summa illa instauratio, quam rerum universitas exspectat, Rom. 8. 19. & deinceps.

6 *Qua in re*, ἐν ᾧ. id est, qua de re, sive quam ob rem. Est enim Beth Hebræum pro Bahabur: & hoc refertur ad totum superioris orationis complexum, ut ᾧ neutrius sit generis: possit tamen aliquis etiam Θεὸν repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ut significetur, fideles in Deo exsultare, quantumvìs variæ ac multiplices tentationes urgeant, ut paulò pòst vers. 8. Syrus autem interpres retulit ad καιρῷ proximè præcedens, ità nimirum ut totum hunc locum sic interpretemur, *tempore ultimo in quo exsultetis*, id est, quo tempore demum exsultabitis ab iis miseriis, quibus nunc vestro bono vexamini, semel liberati. ¶ *Si oportet*, εἰ δέον ἐστί. id est, tum demum cùm opus est. Syrus interpres hoc non legit, quod tamen in Græcis nostris omnibus legitur, & minimè videtur supervacaneum.

7 *Ut experimentum*, ἵνα τὸ δοκίμιον. Vide Jac. 1. 3. Syrus interpres, sive de suo, sive quòd hoc quoque Græcè legerit, addit, ut vertit Tremellius, *quæ transeunt super vos ut exploratio*, &c. ¶ Experimento *auri*, χρυσίου. Vel, *quàm auri*, scilicet experimentum. Omnino enim subaudiendus est articulus τοῦ, sub. δοκιμίου: cujus ellipsis simile prorsus exemplú annotavimus, Joan. 5. 20. & Matth. 5. 20. & 1. Joan. 2. 2. Poscit enim ratio antitheseos ut exploratio cum exploratione, id est, afflictiones cum igne: & res ipsæ, inter se, id est, fides cum auro inter se comparentur. Alludit autem Petrus omnino ad Jobi 23. 10. ¶ *Inveniatur* vobis esse *laudi*, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον. Vulgata, *Inveniatur in laudem*. Erasmus, *Reperiatur in laudem*. Ego nonnihil supplevi, non modò ut obscurum Hebraismum illustrarem, sed etiam ut ostenderem hîc agi de ipsorum electorum laude & honore & gloria: quibus nimirum synonymis voluit Petrus tentationum dedecus & ignominiam obtegere. Sic tribuuntur eadem electis æternam vitam adeptis, Rom. 2 7. ¶ *Cùm revelabitur*, ἐν ἀποκαλύψει. De secundo Christi adventu loquitur Paulus. operta enim adhuc est illa Christi Majestas, suos electos ad patientiam erudientis, & judicium adversùs hostes differentis: nec enim apparuit quod jam sumus, ut tamen istud nondum aliter quàm per spem possideamus. Vide Luc. 17. 30.

---

8 Ὃν οὐκ ἰδόντες ἀγαπᾶτε· εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ, ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ·

9 Κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν.

10 Περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐξηρεύνησαν προφῆται, οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες·

11 Ἐρευνῶντες εἰς τίνα ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ, προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας.

12 Οἷς ἀπεκαλύφθη ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς, ἡμῖν δὲ διηκόνουν αὐτὰ ἃ νῦν ἀνηγγέλη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι.

13 Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.

14 Ὡς τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις.

15 Ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε.

16 Διότι γέγραπται, Ἅγιοι γένεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι.

17 Καὶ εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε τὸν ἀπροσωπολήπτως κρίνοντα κατὰ τὸ ἑκάστου ἔργον, ἐν φόβῳ τὸν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστράφητε·

18 Εἰδότες ὅτι οὐ φθαρτοῖς, ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ, ἐλυτρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν ἀναστροφῆς πατροπαραδότου·

19 Ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι, ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου, Χριστοῦ·

20 Προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων δι' ὑμᾶς,

21 Τοὺς δι' αὐτοῦ πιστεύοντας εἰς Θεὸν, τὸν ἐγείραντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόξαν αὐτῷ δόντα, ὥστε τὴν πίστιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα εἶναι εἰς Θεόν.

22 Τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος, εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον, ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε ἐκτενῶς·

23 Ἀναγεγεννημένοι οὐκ ἐκ σπορᾶς φθαρτῆς, ἀλλὰ ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος Θεοῦ καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα.

24 Διότι πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου, ὡς ἄνθος χόρτου. ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε·

25 Τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. τοῦτο δέ ἐστι τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς.

Quem cùm non videritis, diligitis: in quem, nunc *etiam* non videntes, tamen credentes, exsultatis gaudio ineffabili & glorioso:

Reportantes mercedem fidei vestræ, salutem animarum.

De qua salute exquisierunt, & *quam* scrutati sunt Prophetæ, qui de *ventura* in vos gratia prophetarunt:

Scrutantes in quod aut quale tempus prænuncius ille qui in ipsis *erat* Spiritus Christi, declararet *eventuras* Christo perpessiones, & gloriam illas consecuturam.

Quibus revelatum fuit, eos non sibi, sed nobis ea administrare quæ nunc annunciata sunt vobis per eos qui vobis evangelizarunt per emissum è cœlo Spiritum sanctum, in quæ cupiunt Angeli introspicere.

Quapropter succincti lumbis mentis vestræ, [a] *&* vigilantes ad finem usq; sperate in eam [b] quæ vobis defertur gratiam, [c] cùm revelabitur Jesus Christus.

Ut filii obedientes, qui vos non configuretis pristinis quæ in ignorantia vestra *viguerunt* cupiditatibus.

* Sed sicut is qui vos vocavit sanctus est, ipsi quoque sancti in omni conversatione reddamini.

Propterea quòd scriptum est, † Sancti estote, nam ego sanctus sum.

Et, si patrem cognominatis eum, ‖ qui citra personarum respectum judicat ex cujusque opere, cum timore versamini commorationis vestræ tempore:

Ut qui sciatis vos non corruptibilibus *rebus*, argento vel auro, fuisse redemtos ex vana illa vestra conversatione, à patribus tradita:

* Sed pretioso sanguine, utpote agni inculpati & incontaminati, *nempe* Christi:

† Præcogniti quidem ante jacta mundi fundamenta, conspicui verò facti ultimis temporibus propter vos,

Per eum credentes in Deum, qui suscitavit eum ex mortuis, & gloriam ei dedit, ut fides ac spes vestra in Deo sit.

Qui *igitur* animas vestras purificastis, auscultando veritati per Spiritum, ‖ ad amorem fraternum minimè simulatum, ex puro corde alii alios diligite intensè:

Regeniti non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, *id est*, per sermonem Dei vivi, & manentis in æternum.

* Nam omnis caro *est* ut gramen, & omnis gloria hominis, ut flos graminis. exaruit gramen, & flos ejus decidit:

Sed verbum Domini manet in æternum. hoc autem est verbum illud quod evangelizatum est vobis

Quem cùm non videritis, diligitis: in quem nunc quoque non videntes, credentes autem, exsultatis lætitiâ inenarrabili & glorificatâ.

Reportantes finem fidei vestræ, salutem animarum.

De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt Prophetæ, qui de futura in vobis gratia prophetaverunt:

Scrutantes in quod vel quale tempus significaret in eis Spiritus Christi, prænuncians eas quæ in Christo sunt passiones, & posteriores glorias.

Quibus revelatum est quia non sibiipsis, vobis autem ministrabant ea quæ nunc nunciata sunt vobis per eos qui evangelizaverunt vobis Spiritu sancto misso de cælo, in quæ desiderant Angeli prospicere.

Propter quod succincti lumbos mentis vestræ, sobrii, perfectè sperate in eam quæ offertur vobis gratiam, in revelatione Jesu Christi.

Quasi filii obedientiæ, non configurati prioribus ignorantiæ vestræ desideriis.

Sed secundùm eum qui vocavit vos sanctum, & ipsi in omni conversatione sancti sitis.

Quoniam scriptum est, Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum.

Et si patrem invocatis eum qui sine acceptione personarū judicat secundùm uniuscujusq; opus, in timore incolatûs vestri tempore conversamini:

Scientes quòd non corruptibilibus, auro vel argento, redemti estis de vana vestra conversatione paternæ traditionis:

Sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incontaminati:

Præcogniti quidem ante mundi constitutionem, manifestati autem novissimis temporibus propter vos,

Qui per ipsum fideles estis in Deo, qui suscitavit eum à mortuis, & dedit ei gloriam, ut fides vestra & spes esset in Deum.

Animas vestras castificantes in obedientia charitatis, in fraternitatis amore simplici, ex corde invicem diligite attentiùs:

Renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, per verbum Dei vivum & permanentis in æternum.

Quia omnis caro ut fœnum, & gloria ejus tanquam flos fœni. exaruit fœnum, & flos ejus decidit:

Verbum autē Domini manet in æternum. hoc est autē verbum quod evangelizatum est in vos.

10 Fidem veram ab adulterina distinguit, eam videlicet quæ in Propheticam & Apostolicam doctrinam respicit: deinde unius ejusdémque fidei duos facit gradus pro diversæ revelationis modo, cùm re ipsâ sit unica & singularis. Tertiò, Apostolicam prædicationem dicit esse Propheticæ complementum, quamvìs adhuc ultimus ejus exitus ab ipsis etiam Angelis exspectetur. 13 A fide ad spem transit, individuam nimirum fidei comitem, utitúrque argumento à comparatis, non debere nos in tantæ rei exspectatione defatigari, quàm summo desiderio ipsi etiam Angeli spectent. [a] Qualem oporteat spem nostram esse, mirâ brevitate explicat, perpetuam nimirum tantisper dum re speratâ potiamur: deinde quid nobis sit sperandum, gratia nimirum (id est gratuita salus) nobis in Evangelio patefacta, non autem quod temerè sibi pollicentur homines. [b] Argumentum ad animos nostros erigendos, cùm Deus minimè exspectet ut se quæramus, sed tantùm beneficium ad nos usque deferendum curet. [c] Scopum fidei proponit, nè quis vel citiùs vel seriùs sibi plenam illam salutem promittat, alterum videlicet Christi adventum: simúlque monet nè ex præsenti statu dignitatem Evangelii metiamur, cùm id quod nunc sumus nondum sit patefactum. 14 A fide & spe transit ad utriusque fructus, qui Obedientiæ nomine intelliguntur. Posita autem ea est duabus in rebus, nempe ut cupiditatibus renuncietur, & sanctè vita instituatur. Et habent quidem illæ initium ab ea cæcitate in qua omnes homines nascuntur: sanctimonia verò à gratia Dei nos adoptantis, ac proinde regenerantis, ut eadem sit patris & filiorum indoles. * *Luc. 1. 75.* 16 Ostendit sanctificationem necessariò consequi adoptionem. † *Lev. 11. 44. & 19. 2. & 20. 7.* 17 Ut antea fidem & spem, sic nunc quoque obedientiam veram à ficta discernit, externæ larvæ opponens perspicacissimos Dei oculos, & vanæ securitati seriam reverentiam. ‖ *Deut. 10. 17. Rom. 2. 11. Gal. 2. 6.* * *1. Cor. 6. 20. & 7. 23. Heb. 9. 14. 1. Joan. 1. 7. Apoc. 1. 5.* † *Rom. 16. 25. Eph. 3. 9. Col. 1. 26. 2. Tim. 1. 10. Tit. 1. 2.* ‖ *Infrà 2. 17. Rom. 12. 10. Eph. 4. 7.* * *Esa. 40. 6. Eccles. 14. 18. Jacob. 1. 10.*

---

8 *Cùm non videritis*, οὐκ ἰδόντες. Sic restituo ex manuscripto bonæ fidei codice, adstipulante Vetere Latino interprete. Durum enim omnino fuerit εἰδότες, ut vulgò legitur, pro ἰδόντες accipere. ¶ *In quem nunc non videntes*, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες. Sic legitur in Græcis nostris omnibus codicibus, assentiente Latino interprete, nisi quòd legit καὶ ἄρτι, *nunc quoque*. Sed ex Syra interpretatione

terpretatione conjicere licet Græcè fuisse initio sic scriptum, εἰς ὃν οὐχ ὁρῶντες ἀγαπᾶτε αὐτὸν, καὶ πιστεύοντες εἰς αὐτόν. id est, *quem non videntes diligitis, & credentes in eum:* & illud ὃν οὐκ ἰδόντες esse illius εἰς ὃν οὐχ ὁρῶντες glossema, propter Hebraicam constructionem verbi ὁρῶντες, quod postea in contextum irrepsit: in quo tamen nihil mutandum censui. Sed Augustinus tractatu in Joan. 86. diversam prorsus lectionem citat, & simul interpretatur his verbis, *In quo non videntes creditis, & quem cùm videritis exsultabitis gaudio memorabili, & honorato,* acsi Græcè scribatur, εἰς ὃν οὐχ ὁρῶντες πιστεύετε, καὶ ὃν ἰδόντες ἀγαλλιάσεσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ.

9 *Mercedem,* τὸ τέλος. Hebr. אחרית *acharith,* quod declarat & Finem & Mercedem, eò quòd merces sit operis finis. ut etiam citatur hic locus ab Augustino tractatu in Joan. 86. Vulg. & Erasmus *finem:* quod non videtur satìs quadrare verbo κομιζόμενοι. ¶ *Salutem animarum,* σωτηρίαν ψυχῶν. i. vestram. Ponitur enim anima pro homine συνεκδοχικῶς, &, quocunque modo interpreteris, subauditur pronomen *vestrarum,* acsi vernaculo nostro sermone dicas, *De vos personnes,* ut 2. Cor. 12. 15.

10 *Et quam scrutati sunt,* καὶ ἐξηρεύνησαν. Hoc non legit Syrus, & videtur potiùs inchoasse proximè sequentem versiculum, cujus altera lectio pro ἐρευνῶντες, adscripta fuerit ad album libri, & malè huic loco postea inserta.

11 *Prænuncius,* προμαρτυρόμενον. Participium ex Hebræo idiotismo, pro verbali nomine quod vocant. Vulg. *Prænuncians.* Erasmus, *Qui priusquam acciderent testabatur.* Sed in eo graviter peccatum puto ab interpretibus, quòd hoc participium conjunxerint cum παθήματα, hiante prorsus constructione, verbi ἐδήλου & εἰς præpositionis illi subjunctæ: quod incommodum ut in Latino sermone vitarem, necesse fuit verborum collocationem nonnihil immutare. Sed tamen rectiùs omnino hunc locum Syrus interpres sic legit, Καὶ ἐξηρεύνησαν τίνα καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα. id est, *Et scrutati sunt quod tempus declararet Spiritus Christi qui in ipsis erat, prænuncians* venturas *in Christum perpessiones.* ¶ *Perpessiones,* παθήματα. Vide infrà 2. 21. ¶ *Gloriam,* δόξας. Usus est plurali numero, emphaseos causâ, ex Hebræorum more. quod nusquam alibi in his libris invenio.

12 *Quibus revelatum est,* οἷς ἀπεκαλύφθη. Syrus interpres totum hunc locum aliter prorsus verbis & sensu, idque fortasse rectiùs, sic legit, καὶ ἀπεκαλύφθη αὐτοῖς πᾶν ὅπερ ἐξηρεύνησαν, ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς ἡμῖν δὲ ἐξηρεύνησαν, καὶ τὰ πρὸς ἡμᾶς ἐπροφήτευσαν. id est, *& revelatum est eis quicquid scrutati sunt, quoniam non sibiipsis, sed nobis inquirebant, & quæ ad nos spectabant prophetabant,* &c. ¶ *Non sibi,* οὐχ ἑαυτοῖς. Quomodo hoc intelligendum sit diximus Heb. 11. 13. & 33. 39. Cæterum qui videre volet quàm diligens interdum fuerit interpres Hieronymus, à quo nonnulli nefas esse putant dissentire, conferat hunc locum cum Græcis, ità ut ab eo conversus est, cùm librum secundum Didymi de Spiritu sancto interpretaretur. ¶ *Angeli,* ἄγγελοι. Rectiùs Syrus legit καὶ ἄγγελοι, *etiam Angeli.* Alludit autem Apostolus ad duos illos Cherubim operculo arcæ insistentes, conversis in ipsam arcam oculis. ¶ *Per Spiritum sanctum,* ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Alludit ad prophetiam Joelis, in Apostolis tanquam Spiritûs sancti primitiis exhibitam die Pentecostes: quam idem noster Petrus explicat Act. 2. 6. & deinceps. ¶ *Introspicere,* παρακύψαι. Vulg. & Erasmus, *Prospicere.* Vide Jac. 1. 25. Alludit autem ad propitiatorii, id est, operculi arcæ formam, cui Angeli duo insidebant, sive insistebant adversis faciebus in ipsam arcam intuentes: jam tum indicante figurâ fore ut in Christo, cujus typus erat arca, omnes sapientiæ & intelligentiæ insiderent thesauri, per Evangelii prædicationem patefaciendi, avidis ipsis Angelis beatis totum hoc mysterium cognoscere, cujus etiam exhibitionem jam indè ab ipsis Christi nascentis incunabulis Ecclesiæ enarrarunt.

13 *Succincti,* &c. ἀναζωσάμενοι, &c. Redit ad id quod dixerat, spem nostram in cœlis repositam. Eò igitur docet esse nobis per puram & sanctam vitam (quasi iter aliquod) perveniendum. Sumta est autem translatio ex vetusto more. Cùm enim prælongis vestibus uterentur, non poterant nisi succincti iter facere. Hinc illud Christi dictum, Sint lumbi vestri succincti, Luc. 12. 35. Sed Petrus metaphoram duplicat, cùm lumbos menti tribuit. Jubet igitur, sublatis omnibus impedimentis, præparatos esse animos ad hoc iter ingrediendum. Ideo requirit imprimis sobrietatem, nè videlicet vel cibo & potui reliquísve carnis illecebris, vel mundi curis, vel falsis & vanis opinionibus sint ebrii. Nam in hujusmodi hominibus, nec manus, nec pes (ut inquit ille) officium facit, ac multò minùs animus, Luc. 25. 34. ¶ *Sincerè,* τελείως. Sic תם *tham* apud Hebræos non semper eum declarat cui nihil ad perfectionem plenam desit, sed opponitur interdum falso & adulterino, ut hoc loco. Nisi malimus exponere, *Ad finem usq;.* Vulgata & Erasmus, *Perfectè.* Syrus interpres hoc adverbium conjungit cum νήφοντες, quod mihi minùs placet. ¶ *Cùm revelabitur,* &c. ἐν ἀποκαλύψει, &c. vel εἰς ἀποκάλυψιν. Sic enim solet secundum adventum Christi significare, ut suprà, vers. 5, & 7. quo demum exhibebitur nobis gratia, quæ nunc nobis offertur. Erasmus, *Dum nobis patefiet Jesus Christus,* ità ut hoc ad Evangelii prædicationem pertineat.

14 *Qui vos non configuretis,* μὴ συσχηματιζόμενοι. Vide Rom. 12. 2. ¶ *In ignorantia vestra,* ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν. *Ignorantiã* vocat cæcitatem illam Judæorum, cujus fit mentio Joan. 9. 39. & deinceps. Nam extra Christum nihil præter densissimam caliginem.

17 *Si patrem cognominatis,* εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε. id est, si ejus patris filii vultis nuncupari. Vide Jac. 2. 7. ¶ *Commorationis,* τῆς παροικίας. Vulgata & Erasmus, *Incolatûs.* Vide Matt. 2. 23. & 2. Cor. 5. 6.

18 *Fuisse redemtos,* ὅτι ἐλυτρώθητε. Illa ipsa igitur in quibus, ante Christum cognitum, collocabant salutis suæ summam, non modò Deum non placabant, sed etiam mortifera erant peccata: quæ unius Christi sanguine expiari potuerunt. Quid illis igitur fiet qui Patrum traditionibus nituntur? ¶ *A patribus tradita,* πατροπαραδότου. De iis patribus loquitur quorum fit mentio, Ezech. 20. 18. & alibi sæpe. Sunt tamen qui hoc referre malint ad corruptionem nativam à patribus propagatam, quod videtur confirmari Eph. 2. 3. Sed illud malo.

19 *Utpote,* ὡς. Vulgata, *Quasi.* Erasmus, *Velut.* Neuter satìs expressé. Nec enim ὡς similitudinem, sed veritatem hic declarat, ut diximus 2. Cor. 2. 17. Alludit autem his epithetis ad mandatum illud de agno Paschæ seligendo, Exod. 12. 5.

20 *Præcogniti,* προεγνωσμένου. id est, præordinati: non à verbo Scio, sed à verbo Scisco, sicut Plebiscitum dicimus, & Cognovisse dicitur judex de causa decernens, ut ostendimus Rom. 8. 29. Itaque falluntur qui præscientiam, quam vocant, à decreto sive proposito Dei æterno separant, imo prædestinationi electorum opponunt, cùm præscitos dici velint reprobos, non autem prædestinatos: itidémq; qui hanc suam præscientiam, quâ fit ut Deo nota sint omnia, volunt causæ rationem habere à decreto sejunctam. Quomodo verò & quo gradu præordinatus sit Christus, diximus Eph. 1. 5. Tantùm hic præterea observandum moneo præstitutum seu præscriptum istud de Christi persona dici ratione officii Mediatoris: ac proinde non proponi hoc loco ut causam προηγουμένην sive impulsivam, neque ut causam ordinantem, sed ut κατασκευαστικὴν in exsecutione decreti de servandis electis: quas distinctiones qui non considerant, multis modis in hoc argumento aberrarunt à scopo. ¶ *Ante jacta,* &c. πρὸ καταβολῆς, &c. id est, ab æterno. Tempus enim cum mundo cœpit: sed hoc non impedit quominus causarum ordine, remedii ordinatio lapsui, id est, morbo, subordinetur, ut exposuimus Eph. 1. 5. ¶ *Propter vos,* δι' ὑμᾶς. Vide Hebr. 11. 40.

22 *Per Spiritum,* διὰ Πνεύματος. Hoc non legit neque Syrus neque Latinus Vetus interpres: quod tamen minimè redundat, & in Græcis exemplaribus legitur summo consensu. Imò etiam Syrus videtur pro διὰ Πνεύματος vel legisse vel potiùs de suo adjecisse πεπληρωμένας φιλαδελφίας ἀνυποκρίτου. ¶ *Ad amorem,* εἰς φιλαδελφίαν. Finis notatur sanctificationis animorum nostrorum, nempe ut ad mutuam ac sinceram charitatem instruantur. ¶ *Minimè simulatam,* ἀνυπόκριτον. Vulg. *simplici.* Opponitur enim ἁπλότης simulationi. Sed fortassis hoc non legit, & pro ἐκ καθαρᾶς καρδίας verterit *ex simplici corde.* ¶ *Ex puro corde,* ἐκ καθαρᾶς καρδίας. Syrus interpres addit καὶ τελείας, *& integro:* & pleno adscripto puncto, istud ἀγαπήσατε ἀλλήλους legit ut novam periodum, *Diligite alter alterum.* Ego potiùs puto ἀγαπήσατε pendere à participio ἡγνικότες, & argumentum duci à sanctificationis gratiæ fine. Quamobrem etiam initio versiculi, inserui particulam *Igitur,* ut hanc periodum à superiore distinguerem. Utitur enim Petrus, ut erat vehementis fervidíque ingenii, non in his tantùm epistolis, sed etiam in concionibus quæ à Luca in Actis Apostolicis summâ ut apparet fide recitantur, longis hyperbatis, & eo dicendi genere quod πλαστικὸν Græci vocant.

24 *Omnis caro,* πᾶσα σάρξ. *Carnis* nomen imbecillitatem naturæ humanæ declarat, quæ quidem in animo præcipuè consideranda est. Opponit autem hominem ψυχικὸν πνευματικῷ, ut omnia gratiæ regeneranti tribuat.

ΚΕΦ. β'.	CAP. II.	CAP. II.
ᵃ Rom. 6. 4. Eph. 4. 22. Col. 3. 18. Heb. 12. 1. ΑΠοθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν, καὶ πάντα δόλον, καὶ ὑποκρίσεις, καὶ φθόνους, καὶ πάσας καταλαλιάς,	ᵃ PRoinde depositâ omni malitiâ, & omni dolo, & simulationibus, & invidentiis, & omnibus obtrectationibus,	*DEponentes igitur omnem malitiam, & omnem dolum, & simulationes, & invidias, & omnes detractiones,*

1 Substrato illo fundamento Spiritûs Dei per verbum efficaciter agentis, cui tres virtutes superstruxit, omnium Christianarum actionum bases, nempe fidem, spem, & charitatem: nunc ad generalem exhortationem progreditur, cujus prius membrum est ut omnem tum occultæ tum manifestæ malitiæ speciem fugiamus.

2 Ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε·
3 Εἴπερ ἐγεύσασθε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος.
4 Πρὸς ὃν προσερχόμενοι, λίθον ζῶντα, ὑπὸ ἀνθρώπων μὲν ἀποδεδοκιμασμένον, παρὰ δὲ Θεῷ ἐκλεκτὸν, ἔντιμον·
5 Καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικὸς, ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνενέγκαι πνευματικὰς θυσίας, εὐπροσδέκτους τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.
6 Διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ, Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον ἀκρογωνιαῖον, ἐκλεκτὸν, ἔντιμον· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνθῇ.
7 Ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν· ἀπειθοῦσι δὲ, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου·
8 Οἳ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, ἀπειθοῦντες εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν.

Ut modò geniti infantes, lac illud sermonis sincerum expetite, ut per illud augescatis.
Si quidem gustastis quòd bonus sit Dominus.
Ad quem accedentes, qui est lapis vivus, ab hominibus quidem reprobatus, apud Deum verò electus ac pretiosus:
Ipsi quoque, veluti vivi lapides, ædificati, fiatis domus spiritualis, † sacerdotium sanctum, ad offerendum spirituales hostias, acceptas Deo per Jesum Christum.
Quapropter etiam continetur in Scriptura, ‖ Ecce statuo in Sion lapidem in imo angulo, electum pretiosum: in quem qui credit, nequaquam pudefiet.
Vobis igitur est honori qui creditis: non obedientibus autem, * lapis quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est caput anguli, & lapis ad quem impingitur, & petra offendiculi.
Nempe iis qui impingunt non parendo Sermoni, immorigeri, ad quod etiam constituti fuerant.

Sicut modò geniti infantes, rationabile sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem.
Si tamen gustastis quoniam dulcis est Dominus.
Ad quem accedentes, lapidem vivum, ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum:
Et ipsi, tanquam lapides vivi, superædificamini domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerre spirituales hostias, acceptabiles Deo per Jesum Christum.
Propter quod continet Scriptura, Ecce pono in Sion lapidem summum angularem, electum, pretiosum: & qui crediderit in eum, non confundetur.
Vobis igitur honor credentibus: non credentibus autem, lapis quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli, & lapis offensionis, & petra scandali.
Iis qui offendunt Verbo, nec credunt, in quod & positi sunt.

2 Alterum, ut ex novo illo Verbi incorrupti semine recèns geniti, idem Verbum avidè tanquam lac sugentes, magis ac magis in illa spirituali vita velut adolescamus. Sincerum autem illud vocat, non modò quia res est purissima, verùm etiam ut nobis ab iis caveamus qui illud adulterant. 3 Commendat spirituale illud alimentum, à suavitate & utilitate. 4 In eadem exhortatione pergit, sed diversâ translatione utens, allusione ad templum factâ. Itaque fidelium cœtum veluti quoddam sacrum spirituale ædificium esse dicit, ex vivis lapidibus exstructum: cujus fundamentum sit Christus, velut vivus lapis, omnes sibi adjunctos suâ vitali virtute fulciens, & secum compingens, quamvis ab hominibus tantum hoc bonum negligatur. 5 Pergens in eadem similitudine nos jam comparat sacerdotibus, idcirco in illo spirituali templo collocatis ut spirituali cultu (id est sanctitate ac justitiâ) ipsum colamus. Sed ut templum itâ etiam sacerdotium Christo superstruit, in quo uno gratæ sint nostræ omnes spirituales oblationes. † *Apoc.1.6.* 6 Probatio ex Esaiæ Prophetæ testimonio. ‖ *Esa.28.16. Rom.9.33.* 7 Oppositâ inter se conditione credentium beatissimâ, rebellium autem longè miserrimâ, stimulos addit credentibus, aliis autem insultat: deinde etiam offendiculo occurrit, indè exorto, quòd Evangelicæ huic doctrinæ nulli magis resistant quàm qui primas tenent in Dei populo, quales tum erant cùm Petrus hæc scriberet, Sacerdotes, & Seniores, & Scribæ. Respondet igitur primùm omnium non esse cur ad hanc illorum contumaciam, quasi rem aliquam novam, quisquam obstupescat, cùm tot antè seculis præmoniti simus itâ id futurum: deinde sic visum esse Domino nonnullos ad hoc ipsum condere, ut in eorum justa condemnatione filius Dei glorificetur. Tertiò, Christi gloriam sic quoque plurimùm illustrari, cùm nihilominus maneat Christus firmum Ecclesiæ suæ caput, & qui in eum impingunt, non Christum, sed seipsos evertant. Quartò, etiamsi ad hoc isti conditi sint, Deo tamen non esse illorum exitium tribuendum, sed præfractæ ipsorum contumaciæ, quæ inter Dei decretum & ejus exsecutionem sive ipsorum damnationem intercedit, éstque vera & genuina eorum causa exitii. * *Psal.118.22. Esa.8.14. Matt.21.42. Act.4.11. Rom. 9. 33.*

---

2 ***Ut modò nati infantes***, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη. id est, ut novi homines facti & novum vitæ genus ingressi. Nec tamen temerè tribuit illis βρεφῶν appellationem, & recèns eos renatos fuisse testatur, cùm βρέφος inferius etiam quiddam significet quàm παιδίον, nè videlicet sibi persuadeant novitii se jam esse veteranos. Est tamen hæc exhortatio omnibus etiam qui jam videri possent præ aliis virilem ætatem assecuti planè necessaria. ¶ ***Lac illud sermonis sincerum***, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα. Pergit in metaphora. Illud igitur quo tanquam lacte nutritur novus homo ut adolescat, est Sermo ille vitæ, qui simili prorsus ratione, ***Panis***, ***Cibus***, ***Aqua***, ***Mel***, passim vocatur. Dicimur enim pro regenerationis incremento adolescere in Christo: illud autem ipsum per quod cœpta est regeneratio (nimirum Sermo Dei, sive Verbum Dei annunciatum) illam quoque perficiat oportet. Additur deinde aliud epitheton, quo significatur lactis qualitas, sicut priore declarata est ejus substantia. Dicitur enim ἄδολον, id est, ***sincerum***, non modò quòd Evangelium sit res omnium purissima, sed multò magis ut verum lac ab adulterino distinguatur. Multi enim sunt qui verbum Dei cauponentur, ut 2.Cor.2.17. & huic alioqui purissimo lacti venenum misceant: quos totis viribus fugere nos oportet, nedum ut alimentum ejusmodi expetamus. Hæc est (opinor) hujus loci germana & simplicissima expositio, & cùm proximè præcedentibus optimè cohærens, quam Syri quoque interpretis autoritas confirmat. Vulg. ***Rationabile***, pro rationali. Nam quod in quibusdam codicibus legitur ***Rationabiles***, eorum culpâ factum est qui, cùm Græca non nossent, hunc locum corruperunt: cùm in veteribus codicibus Latinis integra lectio manserit. Hanc verò interpretationem minimè rejicio, ut sit hæc sententia, Oportere quidem nos esse pueros, sed malitiâ non sensibus, & lacte quidem nos nutriri, sed rectâ intelligentiâ condito: itâ tamen ut omnis dolus & vafrities procul absit, sed temperata sit simplici prudentiâ, Matt. 10. 6. ut tradit doctissimus interpres. Erasmus putavit lac dici λογικὸν, ut à corporeo lacte discernatur. Ideo convertit, ***Lac non corporis sed animi quod dolum nescit***: quæ explicatio mihi quidem non probatur. Superest ut admoneam, Paulum ***pueritiæ*** & ***lactis*** mentionem facere diverso sensu, nempe 1. Cor. 3. 1. & Eph. 4. 13. Infantiam enim opponit adultæ ætati, ideóq; ***lactis*** nomine prima Christianæ religionis tyrocinia significat. Hîc verò Petrus infantiam priori illi corruptissimæ vitæ opponit, & perpetuum hujus lactis generaliter considerati (id est, veræ ac sinceræ doctrinæ Evangelicæ) usum commendat. ¶ ***Augescatis***, αὐξηθῆτε, vel ***crescatis***. Nonnulli Græci codices addunt εἰς σωτηρίαν, ***ad salutem***

3 ***Gustastis***, ἐγεύσασθε. Alludit ad Psalmum 34.9. Gustationem autem appellat illum primum assensum, cum maxima lætitia conjunctum, quâ afficiuntur qui seriò amplectuntur Christum sibi oblatum. ¶ ***Bonus***, χρηστός. טוב ***tob***, id est, commodus & suavis, ut χρηστὸν ἔδεσμα, Gallicè dixeris, ***une bonne viande***. Servanda enim est metaphora gustûs. Ideo Vulgata vertit, ***Dulcis***, γλυκύς, sed nimiùm angustâ significatione.

4 ***Qui est vivus lapis***, λίθον ζῶντα. Ecclesiam templo comparat, cujus lapides sint singuli fideles. Alludit ergò ad veteris templi structuram: quò etiã pertinet quod de sacerdotibus sanctis & spiritualibus hostiis commemorat. Hîc enim viva & spiritualia sunt omnia: illic mortua & carnalia, si modò signa etiã quatenus signa sunt, per se & à rebus ipsis significatis distincta, consideraris.

5 ***Ædificati fiatis domus***, οἰκοδομεῖσθε οἶκος. Sic intelligenda est hæc loquendi formula, quâdam appositionis specie, ut rectè exposuit Syrus interpres. Vulgata legit ἐποικοδομεῖσθε, ***superædificamini***. ¶ ***Sacerdotium sanctum***, ἱεράτευμα ἅγιον. Quæ sint hujus sacrificii victimæ, plenè declaratur Rom. 12. 1. nempe αἴνεσις καὶ εὐποιΐα, atq; adeò αὐτοθυσία, id est, ***laus & beneficentia***, & ***sui ipsius oblatio*** Est autem illud non temerè factum, ut Spiritus sanctus nunquam in novo testamento ***Sacerdotis*** vel ***Sacerdotii*** nomen ad Evangelii ministros accommodarit. Christus enim factus in æternum Sacerdos secundùm ordinem Melchisedec nullos habet hujus sacerdotii collegas, neque suis sacerdotium, sed ministerium reliquit. Cur non id verò? nempe quòd nullum nobis sacrificium, cujusmodi illud erat quod à sacerdotibus Lege procurabatur, supersit præstandum, nempe ἱλαστικόν.

6 ***Continetur***, περιέχει. id est, περιέχεται, passivé: nisi malimus legere ἡ γραφὴ, ***Scriptura***, sicut legit Vetus interpres, consentiente uno ex vetustis nostris codicibus; vel ***Dei*** nomen repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ut sit sententia, Deum complecti in Scriptura, ***Ecce pono in Sion***, &c. Syrus autem interpres passivè vertit, ***Dicitur enim in Scriptura***. Aliæ duæ expositiones mihi non placent. Quidam enim repetunt ***Christi*** nomen, qui dicatur in Scripturis περιέχειν, id est, ***continere***, totum videlicet ædificium: vel περιέχειν, id est, ***Excellere*** in Scripturis, id est, in hoc Scripturæ testimonio. Ab hoc autem verbo deducitur nomen περιοχὴ, de quo diximus Act. 8. 32. ¶ ***In imo angulo***, ἀκρογωνιαῖον. Vulgata, ***Summum angularem***. Erasmus, ***In summo ponendum angulo***. Vide Ephes. 2. 20. Cæterùm itâ citat Petrus hunc locum ut verba non annumeret, & unum etiam vocabulum transpositum sit. Itâ enim plenè citatus fuisset hic Esaiæ locus, ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον, λίθον ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον. Deinde sequitur מוסד מוסד ***musad musad***, id est, θεμέλιον στερεὸν, ***fundamentum solidum***: quæ verba Petrus non attigit. Quinetiam quod ἀκρογωνιαῖον scriptum est, respicit potiùs Davidis dictum Psalm. 118. 27. cùm in Esaia duntaxat legatur פנה יקרת ***pinnah jikrath***, id est, ***angulum pretiosum***. Sed hæc varietas nihil immutat, nec sententiæ quicquam detrahit. ¶ ***Non pudefiet***, οὐ μὴ καταισχυνθῇ. Vide Rom. 10. 11.

7 ***Non obedientibus***, ἀπειθοῦσι δὲ. Vulg. ***Non credentibus***. Joan. 3. 36. & Act. 14. 2. ¶ ***Lapis quem reprobaverunt***, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν. Totum hoc membrum deest in in Syra interpretatione, ubi legitur simpliciter, ***Immorigeris verò, lapis ad quem impingitur, & petra offensationis***. Vide Rom. 14. 13.

8 Nempe ***iis qui***, οἵ. Supplevi particulam explanativam, quòd sit remotius hujus relativi antecedens. ¶ ***Impingunt***, προσκόπτουσι. Syrus addit αὐτῷ, nempe λίθῳ, ut Rom. 9. 32. vel πρὸς αὐτὸν, id est ***apud eum***, videlicet lapidem, ut Luc. 4. 11. & τῷ λόγῳ conjungit cum ἀπειθοῦντες, ut infrà 3. 1. quam lectionem ut sinceriorem sum secutus. ¶ ***Ad quod etiam constituti fuerunt***, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. id est, ἐξηγέρθησαν, ut legitur ad Rom. 9. 17. vel κατηρτίσθησαν, ut ad Rom. 9. 22. Nisi malimus constitutos, id est, ordinatos dicere, ut idem verbum sumus interpretati Joan. 15. 16. Act. 13. 47. & aliis locis. Sed à quo tandem positi, vel excitati, vel coagmentati, seu effecti, vel denique constituti & ordinati sunt? Num à seipsis? Hoc verò absurdius est quàm ut refutatione indigeat, ut diximus Rom. 9. 22. & nullum dubitationi locum relinquit aliorum locorum collatio. Ego, inquit,

inquit, excitavi te ut ostendam in te potentiam meam, Rom. 9. 17. Deus, inquit Solomon, fecit omnia propter se, etiam impium ad diem malum, Prov. 16. 4. Iste (inquit Simeon Luc. 2. 34.) κεῖται, positus est, ad ruinam & resurrectionem multorum. Cedo verò à quo positus? Ab eo videlicet qui de hac ipsa re loquens Rom 9. 33. Ego pono in Sion, inquit, lapidem offendiculi, &c. Non enim melior erit Esaiæ interpres quærendus quàm sit Paulus, qui pro eo quod dixerat Esaias, *Et erit*, scripsit, ἰδοὺ τίθημι, *Ecce pono*. Quomodo etiam Esaias 49. 6. Posui te, inquit, pro luce Gentium. ut jam non possimus dubitare quin verbum τεθῆναι, sive electos sive reprobos consideres, Dei conditoris consilium respiciat. Ecce enim Joan. 15. 16. cùm dixisset ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, *ego elegi vos*, statim subjicit, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς, *& posui vos*. Hæc ergò est hujus loci sententia, Duo esse Judæorum genera (Judæis enim scribit Petrus) unum eorum qui Christum sunt amplexi, quibus Christus est honori; alterum eorum qui sunt immorigeri, quibus Christus est offendiculo, prout etiam ad hoc ipsum à Deo sunt constituti. Ergò, dices, crudelis est Deus. Imò infinitè misericors, qui vel unum servet. Quis verò illum adstrinxit ad servandos omnes? Imò justissimus, qui nullos condemnet, nisi in quibus causam ipsam condemnationis hærentem invenerit. Nam (ut sæpe dixi) inter decretum Dei & ipsius decreti exsecutionem, causa damnationis intercedit, eorum videlicet improbitas qui justo Dei judicio damnantur, ità ut nullos nisi seipsos possint accusare. Sed ad rem redeo. Nonnulli conati sunt hujus loci testimonium eludere novâ quâdam ellipsi, perinde nimirum acsi scriptum esset ἀπιστοῦντες εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν (sic enim vertit Erasmus) *Neque credunt in id ad quod & instituti fuerant*. Atqui non est scriptum ἀπιστοῦντες, sed ἀπειθοῦντες: & utrovis modo legas, absurda fuerit ista constructio: neq; ἐτέθησαν significare potest *Instituti fuerant*. Itaque Castellio maluit convertere, *Et diffidentes ad quod erant destinati*: quam interpretationem prorsus rejicio. Primùm enim ostendimus, eam causam quæ istos adduxit ut vellent hunc locum emollire, nempe nè Deum viderentur crudelem facere, nullius esse momenti, quasi videlicet corruitura sit Dei justitia nisi nostro patrocinio fulciatur; aut quasi nimiùm durè & impropriè locutus sit Spiritus sanctus. Deinde hoc dico, Petrum non loqui de Judæis in genere, sed de iis qui momenti Deo parere pro sua contumacia noluerunt: ut jam nullus hîc locus pateat illi subterfugio, gentem Judæorum in genere dici saluti destinatam. Quis verò non videt Petrum planiùs ac magìs perspicuè fuisse scripturum, si quippiam ejusmodi significare voluisset, sicut infrà, 3. 1. τὸν λόγον expressit? Præterea particula καὶ adjuncta, & quod mox subjicit, Vos autem genus electum, nonne manifestam antithesin ostendit vasorum ad decus & ad dedecus conditorum, sicut credentes & immorigeros antè opposuerat? Et quid illic fiet ubi nullus locus est istiusmodi ellipsi? veluti 1. Thess. 5. 9. ubi in simili prorsus argumento Paulus electos opponens reprobis, Deus, inquit, οὐκ ἔθετο ὑμᾶς εἰς ὀργὴν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας, &c. id est, *non condidit nos ad iram, sed ad salutis consecutionem per Dominum nostrum Jesum Christum*. Nam certè si nullos Deus ad justam iram condidit, frustrà hoc dictum erit. Quid verò Judas versu 4. de his ipsis loquens de quibus Petrus, iis videlicet qui Evangelii cursum impediebant? *Subierunt quidam homines*, inquit, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρῖμα, *jam olim ad hanc condemnationem descripti?* Ex quorum testimoniorum comparatione satis puto omnibus liquere quomodo hic locus sit explicandus, etiamsi nulla alia ratio adferatur. Postremò peto ab iis qui hâc ratione putant sese Dei justitiæ optimè patrocinari, ut etiam considerent uter Dei naturæ blasphemiam inurat, isne qui dicit Deum, gloriæ suæ consulentem, ex occulta & inscrutabili, sed justa tamen, suâ voluntate ac proposito, certos homines, quos ipse solus novit, justæ condemnationi ab æterno destinasse; an verò is qui dicat Deum omnes quidem ac singulos saluti destinasse, sed incertâ & instabili conditione, utpote quæ ab hominum voluntate pendeat: aut singulos quidem saluti destinasse, & salvos fieri velle, sed homines suâ perfidiâ efficere ut Deus vel quod cogitavit perficere non possit, vel consilium postea commutet. Illud primum ego ingenuè affirmo, sine quo nec gratiæ, nec justificationis, nec consolationis nostræ basin stare posse dico: ista verò ut planè impia ac blasphema non possum non repudiari, quæ tamen non video quomodo ex eorum placitis necessariò non consequantur, qui singulos volunt saluti esse destinatos. Non ità Christus, qui cùm sciret sese certis hominibus ad salutem destinatum, Non pro mundo rogo, inquit, sed pro iis quos dedisti mihi, quia tui sunt, Joan 17. 9.

---

9 Ὑμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτὸν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν· ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς.

10 Οἵ ποτε οὐ λαὸς, νῦν δὲ λαὸς Θεοῦ· οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες.

11 Ἀγαπητοὶ, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπιδήμους ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς·

12 Τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἔχοντες καλήν· ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες, δοξάσωσι τὸν Θεὸν ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς.

13 Ὑποτάγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον· εἴτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι·

14 Εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν.

15 Ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν.

† Vos autem estis genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus quem *sibi Deus* ut proprium vendicat: ut virtutes prædicetis illius qui vos vocavit è tenebris in admirabilem suam lucem.

‖ Qui quondam *eratis* non populus, nunc *estis* populus Dei: qui non donati misericordiâ, nunc estis misericordiâ donati.

Dilecti, a precor ut tanquam inquilini & advenæ b abstineatis * à carnalibus cupiditatibus, c quæ militant adversùs animam:

† Conversationem vestram retinentes honestam inter Gentes: ut pro eo quod obtrectant vobis ut facinorosis, ‖ d ex bonis operibus *qua* conspexerint glorificent Deum in die visitationis.

Proinde * subjecti estote cuivis humanæ ordinationi e propter Dominũ: f sive regi, ut supereminenti:

Sive præsidibus, ut qui per eum mittantur tum ad ultionem facinorosorũ, tum ad laudẽ bene agentiũ.

Quoniam ità est voluntas Dei, ut bene agendo os obstruatis insipientium hominum ignorantiæ.

Vos autem genus electum, regale sacerdotium gens sancta, populus acquisitionis, ut virtutes annuncietis ejus qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum.

Qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei: qui non consecuti misericordiam, nunc autem misericordiam consecuti.

Charissimi, obsecro tanquam advenas & peregrinos abstinere vos à carnalibus desideriis, quæ militant adversùs animam:

Conversationem vestram inter Gentes habentes bonam: ut in eo quod detrectant de vobis tanquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos considerantes, glorificent Deum in die visitationis.

Subjecti igitur estote omni humanæ creaturæ propter Deum: sive regi, quasi præcellenti:

Sive ducibus, tanquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, laudem verò bonorum.

Quia sic est voluntas Dei, ut benefacientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam.

† *Exod.* 19. 6. 9 Oppositum membrum, Electorum videlicet summam excellentiam describit: simúlque nequis ambigat sit electus necne, revocat nos Apostolus ad vocationem efficacem, id est, ad Evangelii vocem, & in auribus & in animis nostris externâ etiam prædicatione & Sacramentis sonantem, ex qua æternum illud alioqui occultissimum electionis nostræ decretum certò intelligamus, ídque ex una Dei gratuitò eligentis & vocantis misericordia. Itaque illud jam superesse dicit, ut tantam Dei potentissimi bonitatem modis omnibus prædicemus. ‖ *Osea* 2. 23. *Rom.* 2. 25. 11 Redit ad generalem illam exhortationem. a Ratio cur sanctè nobis sit vivendum, Quia nimirum cœlestes cives sumus, ac proinde non ex hujus mundi corruptissimi, sed ex cœlestis civitatis legibus vivendum nobis est, etiamsi advenæ simus in mundo. b Aliud argumentum, Carne (id est corruptâ illâ naturâ) non vivunt Filii Dei, sed spiritu. Ergò carnales motus in nobis vigere non debent. * *Rom*, 13. 14. *Gal.* 5. 17. c Tertium argumentum, Quia quantumvis cupiditates illæ nobis blandiantur, tamen salutem nostram non desinant oppugnare. † *Infrà*, 3. 16. 12 Quartum argumentum ab utili, Quoniam sic quoque nostræ existimationi consulimus, dum eos qui de nobis detrahunt cogimus tandem sententiam mutare. ‖ *Matth.* 5. 16. d Sextum argumentum, quod etiam est maximi momenti, Quia sic maximè amplificatur Dei gloria, dum honestæ vitæ exemplo vel profanissimi homines adducti sese Deo subjiciunt. * *Rom.* 13. 1. 13 Quod in genere dixerat, jam explicat per partes, sigillatim particularia hominum officia describens. Ac primo quidem loco agit de obedientia, quæ tum legibus tum magistratibus & summis & inferioribus debetur. e Primum argumentum, Quia Dominus est istius humanæ (id est inter homines constitutæ) politiæ autor & vindex, ac proinde veros hujus Domini servos oportet præ cæteris esse hujus ordinis observandi studiosos. f Occurrit quorundam cavillo, qui regibus quidem & summis magistratibus parere se velle dicunt, eorum autem ministros aspernantur: quasi verò ministri non sint armati ejus à quo mittuntur autoritate. 14 Secundum argumentum à fine hujus ordinis non tantùm utilissimi, sed etiam planè necessarii, cùm hâc demum ratione præmia virtuti, vitiis pœnæ constituantur, quibus rebus continetur hujus vitæ tranquillitas ac felicitas. 15 Primum argumentum explicat copiosiùs, ostendens libertatem Christianam minimè omnium (sicut jam tum nonnulli regni Dei planè imperiti dictitabant) in eo positam esse, ut frænum legum excutiamus, sed in eo potiùs ut ex Dei voluntate vitam sanctè instituentes, omnibus planum faciamus, Evangelium non esse scelerum velamen: cùm sic liberi simus, ut simus tamen Dei servi, non peccati.

---

9 *Regale sacerdotium*, βασίλειον ἱεράτευμα. Venusta est inversio verborum Mosis, Exod. 19 6. Et hoc rursus indicat promissiones, quamvìs indefinitè offerantur quibusvis, ad solos tamen electos pertinere. Neque tamen Deus quenquam ludificatur. Vitium enim in ipsis reprobis hæret, quo ipsi oblatam gratiam spontè repudiantes, justo Dei judicio aditum patefaciunt. ¶ *Quem sibi Deus ut proprium vendicat*, εἰς περιποίησιν. id est, περιποιητός, ità verò coactus fui longo ambitu explicare vocabulum περιποίησις. Nam hoc illud est pro quo Hebræi dicunt סגלה *Segbullah*, Græci interpretes περιούσιον dicunt. Vide Ephes. 1. 14. & Tit. 2. 34. Possis tamen etiam simpliciter interpretari, *Ad acquisitionem*, videlicet salutis, ut scribit Paulus 1. Thessal. 5. 9. Sed illam interpretationem malo, quia Petrus manifestè alludit ad Exod. 19. 5 vel potiùs, Malac. 3. 17. ubi Græci interpretes habent εἰς περιποίησιν, ut Joannes Drusius diligenter observavit. Vulgata, *Populus acquisitionis*. Erasmus, *Populus qui in lucrum accessit*. & quidem malè. ¶ *Virtutes*, τὰς ἀρετάς. Hoc vocabulo comperio Paulum semel tantùm uti, nempe Philip. 4. 8. Petrum autem in hac epistola hoc uno loco, & bis in altera. pro quo ubique Syrus *laudem* interpretatur, nomine deductò à שבח *schabach*, quod est *laudare*.

10 *Non populus*, οὐ λαός. Rectè omnino. Scribit enim Petrus tribu-

tribubus dispersis, & nunquam à Babylonica captivitate reversis, quibus, ut apparet ex tota illa Prophetæ oblata visione, propriè conveniunt, LORUCHAMA & LOHAMMI nomina: Gentibus autem nunquam in Dei fœdere comprehensis non quadrant aliter quàm κατὰ συμβεβηκὸς, quatenus videlicet in locum excisorum ramorum (in quibus isti quibus hîc scribit Petrus non comprehenduntur) fuerunt subrogatæ, ut citatur & illis applicatur hic locus à Paulo, Rom.9.25.

11 *Tanquam inquilini*, ὡς παροίκους, &c. Alii interpretes & Syrus quoque hoc referunt ad verbum παρακαλῶ, *precor*, quod tamen mihi prorsus videtur cum infinitivo ἀπέχεσθαι cohærere. ¶ *Quæ militant*, αἵτινες στρατεύονται. Vide Jac.4.1. ¶ *Adversus animam*, κατὰ τῆς ψυχῆς. Id est in ipsius animæ perniciem illis cupiditatibus obsequentis. Est enim longè aliud certamen inter Carnem & Spiritum.

12 *Inter Gentes*, ἐν τοῖς ἔθνεσιν. Vel unus hic locus tribubus illis dispersis propriè fuisse inscriptam hanc epistolam convincit. ¶ *Pro eo quòd*, ἐν ᾧ. Vulgata & Erasmus, *In eo quód*. Ego non dubito quin hoc sit quod ad verbum dicimus, *au lieu que*, ut infrà, ubi eadem sententia repetitur 3.16. Vide Rom. 8. 3. ¶ *Ex bonis operibus quæ conspexerint*, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες. Concisum dicendi genus, ex Hebræorum idiotismo subaudito relativo. Vulg. *Ex bonis operibus vos considerantes*, ut videatur addidisse ὑμᾶς. Erasmus, *Ex bonis operibus vos æstimantes*. ¶ *Die visitationis*, ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς. id est, Quando illorum quoque Deus miserebitur. Vide Luc.19.44. Syrus *probationem* interpretatur; quasi scriptum sit δοκιμασίας.

13 *Ordinationi*, κτίσει, id est, τάξει καὶ πολιτείᾳ. Neque enim aliud declarat ἡ κτίσις hoc in loco quàm illam civilis gubernationis dispositionem, ut rectè exponit Græcus scholiastes. *Humanam* autem vocat, non quòd humanitus sit excogitata (est enim hæc quoque donum Dei præclarum, ut Demosthenes etiam ipse testatur) sed quòd hominum sit propria, ut rectè observat doctissimus interpres. Vulgata, *Omni humanæ creaturæ*. Erasmus, *Cuivis humanæ creaturæ*. prorsus absurdè. Syrus, *Omnibus hominum filiis* interpretatur, subtili quâdam argutiâ. ¶ *Regi*, τῷ βασιλεῖ. Id est, Cæsari, quamvìs à *Regis* appellatione Romani abhorruerint. Itaque ænigmaticè Virgilius de Augusti liberis loquens Eclogâ tertiâ. *Reges* eos appellavit in illis versiculis, *Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo, Nascantur flores inscripti nomina regum*. sic intelligens illorum nomina inter flores consertos inscripta: sicut Augusto adulans, quem etiam apertè Eclogâ primâ *Deum* appellavit, *cœlum* vocat, aut arcum triumphalem ei dicatum, aut locum in quo sedens in theatro aut circo ludos spectaret, ut doctissimi poetæ ænigma περίεργος explicem, licèt profana sacris miscens.

15 *Os obstruatis*, φιμοῦν. Vulgata, *Obmutescere faciatis*. Vide Matth.22.12. ¶ *Insipientium*, ἀφρόνων. Vulgata, *Imprudentium*, nimis dilutè. Nec enim simplicem ἀγνοίας arguit Apostolus, sed cum improbitate vel certè affectata ignorantia conjunctam.

---

16 Ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας, τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ὡς δοῦλοι Θεοῦ.

17 Πάντας τιμήσατε· τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε. Τὸν Θεὸν φοβεῖσθε. Τὸν βασιλέα τιμᾶτε.

18 Οἱ οἰκέται, ὑποτασσόμενοι ἐν παντὶ φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς.

19 Τοῦτο γὰρ χάρις, εἰ διὰ συνείδησιν Θεοῦ, ὑποφέρει τις λύπας, πάσχων ἀδίκως.

20 Ποῖον γὰρ κλέος εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε; ἀλλ' εἰ ἀγαθοποιοῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, τοῦτο χάρις παρὰ Θεῷ.

21 Εἰς τοῦτο γὰρ ἐκλήθητε, ὅτι καὶ Χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἡμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμὸν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ.

22 Ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ.

23 Ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει· παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως.

24 Ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον· ἵνα ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν. οὗ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἰάθητε.

25 Ἦτε γὰρ ὡς πρόβατα πλανώμενα· ἀλλ' ἐπεστράφητε νῦν ἐπὶ τὸν ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν.

Ut liberi, ac non veluti malitiæ velamen habentes libertatem, sed ut servi Dei.

Omnes honorate. † Fraternitatem diligite. Deum timete, Regem honorate.

‖ Servi, subditi estote cum omni timore dominis, non solùm bonis & æquis, sed etiam pravis.

* Hoc enim cedit gratiæ, siquis propter conscientiam Dei, suffert molestias, injustè afflictus.

Quæ enim est gloria si peccantes & colaphis cæsi, sufferatis? sed si bene agentes, & *tamen* tolerantes estis, cedit hoc vobis gratiæ apud Deum.

Nam ad hoc etiam vocati estis, quoniam & Christus passus est pro nobis, relinquens nobis exemplar, ut subsequamini vestigia ipsius.

† Qui non peccavit, nec inventus fuit dolus in ore ipsius.

Qui conviciis affectus, non vicissim conviciabatur, cùm pateretur, non minabatur: sed g committebat *causam suam* ei qui justè judicat.

‖ Qui peccata nostra ipsemet sursum tulit in corpore suo supra lignum illud, ut peccatis mortui, justitiæ viveremus: cujus vibicibus sanati estis.

Nam eratis velut oves errantes: sed nunc convertistis vos ad pastorem & curatorem animarum vestrarum.

Quasi liberi, & non quasi velamen habentes malitiæ, libertatem, sed sicut servi Dei.

Omnes honorate. Fraternitatem diligite. Deum timete. Regem honorificate.

Servi, subditi estote in omni timore dominis, non tantùm bonis & modestis, sed etiam dyscolis.

19 Hæc est enim gratia, si propter Dei conscientiam, sustinet quis tristitias, patiens injustè.

Quæ enim est gloria si peccantes, & colaphizati, suffertis? Sed si bene facientes, patienter sustinetis, hæc est gratia apud Deum.

In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exemplar, ut sequamini vestigia ejus.

Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus.

Qui cùm malediceretur, non maledicebat, cùm pateretur, non comminabatur: tradebat autem judicanti se injustè.

Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum, ut peccatis mortui, justitiæ vivamus: cujus livore sanati estis.

Eratis enim sicut oves errantes: sed conversi estis nunc ad pastorem & Episcopum animarum vestrarum.

17 Civilem vitam, occasione ex iis quæ dixerat arreptâ, in duas partes universales dividit, nempe in officia quæ privati privatis, ac præsertim fideles fidelibus debent, & in eam subjectionem quâ inferiores sunt superioribus obstricti: ita tamen ut reges Deo minimè exæquentur, cùm Deo timor, regibus honor debeatur. † *Suprà*, 1.22. *Rom*.12.10. ‖ *Ephes*.6.5. *Col*.3.22. 18 Transit ad servorum erga dominos officia, quæ his finibus describit, ut ultro non coactè, non tantùm æquis & moderatis, sed etiam iniquis & asperis, dominis servi sese subjiciant. * 1.*Cor*.7.10. 19 Occupatio, Duram quidem esse servilem conditionem, præsertim si injusti domini obtigerint: sed tantò fore Deo gratiorem hanc subjectionem si voluntas ipsius plus apud servos valeat quàm dominorum injuriæ. 21 Servitutis asperitatem lenit, cùm disertè pro servis etiam passum esse Christum ostendit, ut tantò æquiùs ferant istam inter ejusdem naturæ homines inæqualitatem: deinde proponens illis Christum illum Dominum dominorum pro exemplo, significat non posse non videri nimiùm molles, qui in tolerandis injuriis difficiliores se præbeant, quàm ipse Christus justissimus simul & durissimè omnium afflictus, & tamen patientissimus. † *Esa*.53.9. *Joan*.3.8. 23 Remedium adversùs injurias illis ostendit, nempe ut Deo causam suam commendent, Christi exemplo. g Videtur convertere orationem ad dominos, qui & ipsi Dominum ac Judicem in cœlis habeant, injurias servis illatas justè (id est, absque personarum acceptione) ulturum. ‖ *Esa*. 53.5. *Matth*.8.17. 24 Revocat eos Apostolus à consideratione injuriarum quas perferre coguntur, ad cogitandam magnitudinem simul & finem beneficii à Christo accepti.

---

16 *Velamen*, ἐπικάλυμμα. Alludere mihi videtur Petrus ad veterem illum morem quo pileati incedebant servi recèns manumissi.

17 *Honorate*, τιμήσατε. Id est, charitate & officiis prosequimini. Latè enim patet *honoris* vocabulum, ex Hebræorum idiotismo, ut alibi observavimus. ¶ *Fraternitatem*, τὴν ἀδελφότητα. Hebr. אחוה *achava*, pro fratrum cœtu & conjunctione, ut Zach. 11. 14. ut accipit etiam Basilius quâdam ad Galliæ Episcopos epistolâ, & Cyprianus omnibus penè epistolis: ut explicat etiam Syrus interpres. Possumus tamen etiam pro animorum fraterna conjunctione accipere.

18 *Pravis*, σκολιοῖς. id est, asperis & sævis. Nam siquid imperent quod à nobis bonâ conscientiâ non possit præstari, valere sine exceptione debet istud, Præstat obedire Deo quàm hominibus. Vulgata, *dyscolis*: sententiâ quidem utcunque expressâ, sed altero Græco vocabulo.

19 *Hoc enim cedit gratiæ*, τοῦτο γὰρ χάρις. Vulgata & Erasmus, *Hæc enim est gratia*. Mihi videtur & hoc loco & mox versu 20, χάρις pro χαρίεν, Hebræorum more, poni, ut diximus 2.Cor.3.9, & 7. 14. Syrus autem interpres hîc etiam legit παρὰ τῷ Θεῷ, ut in uno quoque Græco manuscripto scribitur, & quidem, opinor, rectè. ¶ *Propter conscientiam Dei*, διὰ συνείδησιν Θεοῦ. id est, quòd ei sit religio Deum offendere, cujus voluntate intelligit hoc onus sibi impositum.

20 *Colaphis cæsi*, κολαφιζόμενοι, Multi manuscripti codices habent κολαζόμενοι, *puniti*, ut & Syrus interpres. ¶ *Hoc cedit vobis gratiæ apud Deum*, τοῦτο χάρις παρὰ Θεῷ. Syrus videtur legisse, τότε πληθυνθήσεται ἔπαινος ὑμῶν παρὰ τῷ Θεῷ, *Tunc multiplicabitur vestra laus apud Deum*.

21 *Passus est*, ἔπαθεν. id est, supplicio affectus: sic enim in his libris accipitur τὸ πάσχειν absolutè, ut apud Hebræos verbum ענה *hanah*, unde עני *hani*, πάθημα, & numero plurali παθήματα suprà, 1.11. ¶ *Pro nobis*, ὑπὲρ ἡμῶν. Sic legitur in plerisque manuscriptis, & tum apud Syrum, tum apud Veterem Latinum interpretem, lectione, puto, à nonnullis ideo temerè depravatâ, & mox ὑμῖν pro ἡμῖν, quòd præcesserit ἐκλήθητε, & mox ἐπακολουθήσητε. Sed quid prohibet ex generali sententia peculiarem adhortationem elicere? [Sed hæc tamen particula videtur non ad expiationem nostrorum peccatorum, qui præcipuus est mortis Christi fructus, referenda, cùm in ea re Christus nullum habeat, nec habere debeat, imitatorem; sed ad id quod mox sequitur: quâ phrasi utitur simili prorsus sensu Apostolus, Coloss.2.14. vel si magis libet, interpretare, *pro nobis*, qui videlicet eramus ipsius inimici, nedum ut malum malo rependerit.] ¶ *Exemplar*, ὑπογραμμόν. Translatio à pictoribus vel scribendi magistris sumta. Nos vulgò vocamus *un patron de peinture*, vel, *exemple d'escripture*.

22 *Non peccavit*, ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν. Vide 2. Cor. 11.7.

23 *Cùm pateretur*, *πάσχων*. id est, non jam convitiis, sed ipsâ morte Crucis afficeretur. Vide Hebr. 9. 26. & suprà, 21. & Philipp. 1. 29. ¶ *Committebat* causam suam, *παρεδίδου*, vel *in manus tradebat*. Sub. *τὴν αἰτίαν αὐτοῦ*, vel *τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν*, ut infrà, 4. 15. vel, ut Syrus interpres expressum legit, *τὴν κρίσιν αὐτοῦ*, *judicium suum*. Dura est tamen hæc ellipsis. sed quæ petita videri potest ex idiotismo conjugationis Hebrææ Hithpahel, sicut *ἐπιστρέφειν* sæpissime in his libris accipitur pro *convertere se*.

24 *Ipsemet*, *αὐτὸς*. Id est, sui ipsius oblatione, ut simul & sacerdos esset & victima. ¶ *Sursum tulit*, *ἀνήνεγκεν*. nempe in aram crucis sibi imposita, sicut holocaustum, ipsius videlicet Christi typus, attollebatur in altare, ut diximus Hebr. 9. 28. Syrus interpres autem hunc locum sic Græcè legit *ἐβάστασεν πάσας τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ ἀνήνεγκεν αὐτὰς*, id est, *bajulavit omnia peccata nostra & sursum tulit ea*, &c. vel sicut Esajas hoc prædicens cap 53. usus est duplici verbo נשא, *nasab*, & סבל, *saval*, itá unicum verbum *ἀναφέρειν* voluit duplici altero, nempe שרל, *scharal*, & אשיך, *asik*, id est, *ascendere fecit*, interpretari. ¶ *Super lignum illud*, *ἐπὶ τὸ ξύλον*. id est, crucem illam, ut minimè negligendus sit articulus. ¶ *Peccatis mortui*, *ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι*. Verbum elegans oppositum *τῷ γίνεσθαι*, quod Varro Latinè non minùs eleganter interpretatur *Denasci*, mirè conveniens veteris hominis abolitioni, à qua incipit nostra *ἀναγέννησις*. Vide Rom. 6. 2. Ambrosius vertit *Separati*, non malè, sed non satis expressé. Potest enim *τὸ ἀπογίνεσθαι* accipi pro *Extra fieri*, id est, sejunctum ac separatum esse. ¶ *Vibicibus*, *μώλωπι*. Hebr. חבורה, *chabburah*. Intelligitur autem ex consequente antecedens, nempe contusio ac verbera: & alludit ad verbera quibus cædi solebant servi. Cæsus quoque virgis & flagellis fuit Christus. Deinde redundat *αὐτοῦ*, *ejus*, pro quo Erasmus convertit *Ejusdem*, ex Hebræorum consuetudine, ut Rom. cap. 16. vers. 27. & Ephes. cap. 3. vers. 21.

25 *Curatorem*, *ἐπίσκοπον*. Vulgata, *Episcopum*. à qua voce alibi non abhorruimus, quam tamen hîc non putamus retinendam, quoniam de Mediatore expiationis agitur. ¶ *Animarum vestrarum*, *τῶν ψυχῶν ὑμῶν*. Vide suprà, 1. 9.

ΚΕΦ. γ΄.

Ὁμοίως αἱ γυναῖκες ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ἵνα καὶ εἴ τινες ἀπειθοῦσι τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς ἄνευ λόγου κερδηθήσωνται,

2 Ἐποπτεύσαντες τὴν ἐν φόβῳ ἁγνὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν.

3 Ὧν ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος·

4 Ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πραέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πολυτελές.

5 Οὕτω γάρ ποτε καὶ αἱ ἅγιαι γυναῖκες αἱ ἐλπίζουσαι ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἐκόσμουν ἑαυτὰς, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν·

6 Ὡς Σάῤῥα ὑπήκουσε τῷ Ἀβραὰμ, κύριον αὐτὸν καλοῦσα· ἧς ἐγενήθητε τέκνα, ἀγαθοποιοῦσαι, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν.

7 Οἱ ἄνδρες ὁμοίως, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμὴν, ὡς καὶ συγκληρονόμοι χάριτος ζωῆς, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν.

8 Τὸ δὲ τέλος, πάντες ὁμόφρονες, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, εὔσπλαγχνοι, φιλόφρονες·

9 Μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ἀντὶ λοιδορίας· τοὐναντίον δὲ εὐλογοῦντες, εἰδότες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε.

CAP. III.

Similiter * uxores sese subjiciant suis viris: [a] ut etiam siqui non obediunt sermoni, per uxorum conversationem absque sermone lucrifiant,

Ubi spectarint puram vestram conversationem cum timore conjunctam.

† Quarum ornatus non sit externus ille in nodis capillorum, & circumposito auro, vel palliorum amictu:

Sed occultus ille cordis homo, *situs* in sinceritate lenis ac quieti spiritûs, qui est in conspectu Dei pretiosus.

Itá enim olim & sanctæ illæ mulieres quæ sperabant in Deum, ornabant sese, subjectæ suis viris:

Sicut ‖ Sara obedivit Abrahæ, dominum eum vocans: cujus factæ estis filiæ, dum bene agitis nec timeatis ullam consternationem.

* Viri similiter, cohabitent ut scientes decet, vasi muliebri ut infirmiori tribuentes honorem, utpote cùm unà etiam hæredes *sitis* gratiæ vitæ, nè interrumpantur orationes vestræ.

Denique omnes *estote* concordes, mutuo molestiarum sensu affecti, fraternâ præditi charitate, ad intimam misericordiam proni, comes:

† Non reddentes malum pro malo, aut convitium pro convitio, sed contrà, benedicentes: [b] ut qui sciatis vos ad hoc vocatos esse ut benedictionem hæreditario jure obtineatis.

CAP. III.

Similiter & mulieres subditæ sint viris suis: ut & si qui non credunt Verbo, per mulierum conversationem sine Verbo lucrifiant,

Considerantes in timore castam conversationem vestram.

Quarum non sit extrinsecus capillatura, aut circumdatio auri, aut indumenti vestimentorum cultus.

Sed qui absconditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti & modesti spiritûs, quod est in conspectu Dei locuples.

Sic enim aliquando & sanctæ mulieres, sperantes in Deo, ornabant se, subjectæ propriis viris:

Sicut Sara obediebat Abrahæ, dominum eum vocans, cujus estis filiæ, benefacientes, & non pertimentes ullam perturbationem.

Viri similiter, cohabitantes secundùm scientiam, quasi infirmiori vasculo muliebri impartientes honorem, tanquam & cohæredibus gratiæ vitæ, ut non impediantur orationes vestræ.

In fine autem omnes unanimes, compatientes, fraternitatis amatores, misericordes, modesti, humiles.

Non reddentes malum pro malo, nec maledictum pro maledicto, sed è contrario benedicentes quia in hoc vocati estis ut benedictionem hæreditate possideatis.

* Col. 3. 18. Ephes. 5. 22. 1 Tertio loco uxorum in maritos officia perscribit, subjectionem etiam illis præcipiens. [a] Nominatim de iis agit quæ maritos habebant non Christianos, quas tantò magis viris suis subjectas esse oporteat, ut eos honestate ac pudicitiâ Domino lucrifaciant. † 1. Tim. 2. 9. 3 Mulierum luxum damnat, & verum ac coram Deo pretiosum earum ornatum indicat, interiorem videlicet & incorruptibilem, in placido & quieto animo positum. 5 Argumentum à sanctarum mulierum, ac præsertim Saræ credentium matris, exemplo. ‖ Gen. 18. 12. 6 Quoniam mulieres naturâ sunt meticulosæ, significat se subjectionem ab eis requirere, quam nec vis nec metus extorqueat. * 1. Cor. 7. 3. 7 Maritos vicissim suum officium docet, nempe ut quantò excellunt intelligentiâ ac prudentiâ, tantò se præstent prudentiores & magis circumspectos. 8 Rediens ad communes exhortationes, concordiam commendat, & quæcunque ad pacem & mutuam conjunctionem fovendam spectant. † Prov. 17. 11. & 20. 22. Matth. 5. 39. Rom. 12. 17. 2. Thess. 5. 15. 9 Non modò referendæ non sunt injuriæ, sed etiam beneficiis pensandæ. [b] Argumentum à comparatis, Cùm ipsi à Deo, quem toties offendimus, vocati simus ad tantum bonum, nedum ut injurias sibi à nobis factas ulciscatur, an nosipsos tantâ beneficentiâ reddemus indignos potiùs quàm ut mutuas offensas condonemus? Est autem digressio ad fortiter sustinendas afflictiones, ab hoc versu usque ad finem hujus capitis.

---

1 *Absque sermone*, *ἄνευ λόγου*. De animi præparatione loquitur ad audiendum Dei verbum, à quo cùm profani, acerbi, superstitiosi homines abhorreant, morum tamen honestate convicti, paulatim cicurantur ut audientiam præbeant. Syrus interpres legit *ἄνευ πόνου*, *sine labore*, id est, facilè; quod in nullis codicibus inveni.

2 *Puram*, *ἁγνήν*. Vulg. *Castam*, quod mihi non displicet, modò largè ad puritatem totius vitæ intelligatur, adversùs impurissimum illum Papam Syricium, & alios illum secutos, cui *In carne esse*, ac proinde, *Deo placere non posse*, Rom. 8. 8. idem est atque *Conjugatum esse*.

3 *In nodis capillorum, & circumposito auro*, *ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων*. Vetus interpres totum hunc locum obscurissimè convertit, neglecto articulo qui est ante *ἔξωθεν*. Erasmus, *Qui sit in plicatura capillorum, & additione auri*.

4 *Sed occultus ille cordis homo*, *ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος*. Notum est, quoniam *cordis* nomen apud Hebræos intimas partes cujusque rei declarat, indè factum ut omnes quoque animæ facultates cordi sine discrimine attribuantur. *interioris* igitur *hominis* appellatio Animam hoc loco significat, cui opponitur Externus homo, id est, corpus: certiore significatione quàm cùm internus & externus homo in animæ ipsius subjecto spectatur, non tamen ut Philosophi *τὸ λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον* in animo considerant; sed quatenus inchoatio nostræ spiritualis *ἀναγεννήσεως* Carnem & Spiritum in credentibus quantumlibet sanctificatis constituit. ¶ Situs *in sinceritate*, *ἐν ἀφθάρτῳ*. Subaudi *ὄν*. *τὸ ἄφθαρτον* verò (quod novo vocabulo *incorruptionem* vertimus) id est Spiritûs vim illam & præstantiam, quæ minimè fluxæ sed perennis & constantis est naturæ, opponit capillis, auro, vestibus, cæteris denique fluxis & caducis rebus. Huc pertinet egregium illud Cratetis dictum, *κόσμος δ' ἐστὶ τὸ κοσμοῦν. κοσμεῖ δὲ τὸ κοσμιωτέραν γυναῖκα ποιοῦν. ποιεῖ δὲ τοιαύτην οὔτε χρυσὸς, οὔτε σμάραγδος, οὔτε κόκκος, ἀλλ' ὅσα σεμνότητος, εὐταξίας, αἰδοῦς ἔμφασιν περιτίθησι*. Hæc ille: rectè omnino si verùm istarum virtutum canona tenuisset. Erasmus verò longo nec satis etiam commodo verborum ambitu itá hunc locum convertit, *Verùm occultus qui est in corde homo, si is careat omni corruptelâ, itá ut spiritus sit placidus ac quietus*. ¶ *Qui est coram Deo pretiosus*, *ὅ ἐστιν ἐνώπιον*, &c. id est, verè pretiosus, & quidem ipsius Dei judicio. Possumus autem hoc ad totum etiam orationis complexum referre, ut convertamus, *Quod est coram Deo pretiosum*, acsi diceret, Requiritis rarum ac magni pretii ornatum? en vobis illum quem Deus ipse maximi faciat.

6 *Dominum*, *κύριον*. Huc referri non incommodè potest illud Euripidis, à Stobæo citatum, *πᾶσ' ἐστὶ δούλη ἀνδρὸς ἡ σώφρων γυνή*. Imò & illud Ovidii de Lucretia ancillas suas in lanificio acceleranti,

Mittenda est Domino (nunc nunc properate puellæ)
Quàm primùm nostra facta lacerna manu:

ut Christianas uxores pudeat profanis illis esse virtute inferiores. ¶ *Nec timeatis ullam consternationem*, *καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν*. Sic vocatur non metus ille, optimus pudicitiæ custos, quo vacare nunquam debent mulieres; sed illa demum consternatio animi, quâ veluti furore perciti homines debacchantur quasi furentes, & sui officii obliti: quales describit Livius Romanas matronas ad abrogandam legem Oppiam in publicum contra decorum concurrentes. Cæterùm *φοβεῖσθαι* activum semper est, & hujusmodi constructio, ut *φοβεῖσθαι φόβον*, addit pondus orationi, quomodo etiam *gaudere gaudium* dicitur: sed *timere timorem* non usurpatur à Latinis. Ideo *φοβούμεναι* passivo participio, mutatâ quoque constructione, sum necessariò interpretatus. Quòd autem quidam *πτόησιν* pro libidinis pruri-

tu

tu accipit, indignum etiam est quod hîc commemoretur. *Consternationis* verò vox à sterno deducta τῇ πτοήσει respondet, cùm τὸ πτοῆσαι & πτοιῆσθαι à πίπτω oriantur, quod *concidere* significat, ut consternatis & sui oblitis accidit: sicut accipitur Luc. 21. 9. & 24. 39. Vulg. *non pertimentes ullam perturbationem.* Erasmus, *non terremini ullo pavore.*

7 *Cohabitent ut scientes decet*, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν. Sub. ἔστωσαν. quæ ellipsis ad sequentes etiam versiculos porrigitur. Notum est autem nomine συνοικήσεως, id est, *contubernii*, omnia matrimonii officia significari. Deinde κατὰ γνῶσιν nolui ad verbum interpretari, *Secundùm scientiam*, neque etiam adverbio *Scienter*; illud enim fuisset nonnihil obscurius quàm in Græco sermone, istud verò minimè expressisset Apostoli sententiam. Nec enim monet duntaxat ut in contubernio peritè se ac dextrè gerat maritus: sed hoc requirit, ut cogitet maritus, quò excellentiore præditus est intelligendi facultate, & quò majore rerum bonarum cognitione & usu pollet, eò magìs oportere ut circumspectè, consideratè, constanter se gerat in perferendis plurimis incommodis, quibus imbecillitas muliebris & sibi & marito sæpenumero molesta est. Vulg. *Cohabitantes secundùm scientiam.* Erasmus, *Cohabitent secundùm scientiam.* ¶ *Vasi muliebri*, σκεύει τῷ γυναικείῳ. Alibi diximus apud Hebræos כְּלִי, *keli* latissimè patere, adeò ut de quibusvis dicatur quorum operâ utamur. Est igitur fœmina vas, id est, comes & adjutrix, viro ad fideliter coram Deo transigendam vitam adjuncta. Alludit enim ad illud Mosis Genes. 2. 18. ubi dicitur non expedire hominem relinqui solum. ¶ *Ut infirmiori*, ὡς ἀσθενεστέρῳ. Mirificum argumentum. nam quæ nos proximè attingunt, quò infirmiora sunt, eò majore curâ dignamur, tacito quodam naturæ instinctu, 1. Corinth. 12. 23. Itaque si uxorem putamus nostrum vas esse, imò corpus nostrum esse, infirmitas illa non modò non efficiet ut contemnamus, sed etiam in causa erit cur multò majorem illius rationem habeamus. ¶ *Tribuentes honorem*, ἀπονέμοντες τιμήν. id est, honestam curam ac solicitudinem. Hoc enim declarat *Honoris* nomen, ex Hebræorum idiotismo, ut sæpe jam annotavimus: & nominatim hoc in loco observandum est, nequis, quoties hoc vocabulum occurrerit, existimet eam reverentiam significari quam inferior quispiam superiori dignitati debeat. Stat enim illud oportere subjectas esse uxores viro, cùm vir sit mulieris caput, & uxor naturâ sit imbecilliore. Sed vir cogitet vicissim hoc suum vas esse, quod nec ut infirmius aspernetur, sed honestè tueatur. Quod autem ista Hieronymus ad congressum refert, à quo jubeantur viri abstinere, sanè est ejusmodi ut etiam commemorare pudeat. Sanctè quidem & temperanter (fateor) matrimonium coli debet: sed absit ut in legitimo thoro talem inquinationem hærere existimemus. ¶ *Utpote cùm unà etiam*, &c. ὡς καὶ συγκληρονόμοι, &c. Triplex quodammodo hîc latet argumentum, unum in καὶ, alterum in συν, tertium in re ipsa. Etiamsi, inquit, cum uxoribus communem duntaxat haberetis præsentis vitæ usum, vel id unum vos debet huc adducere ut magnam illarum curam habeatis: sed aliud etiam longè majus superest. Nam cùm in hujus vitæ societate uxor secundas ferat tanquam vas infirmius, aliud quiddam est multò præstantius in quo pares sunt vir & uxor, nempe in ea gratia per quam Deus hæreditatem æternæ vitæ tum masculis tum fœminis communicavit. Quomodo igitur uxorem vir aspernetur, quam Deus pari felicitatis æternæ munere sit dignatus? Imò potiùs conjunctis animis ambo ad communem hæreditatem contendant. Vetus interpres legit, συγκληρονόμοις, *cohæredibus*, eâdem manente sententiâ, ut in quibusdam etiam Græcis codicibus legitur. quod secutus etiam est Syrus interpres. ¶ *Gratiæ vitæ*, χάριτος ζωῆς. id est, gratuiti illius beneficii quo donatur vita, nimirum æterna, κατ' ἐξοχήν. Hæc est, opinor, vera lectio: alioquin nonnulli codices variant. nam in quibusdam legitur χάριτος ζώσης, *vivæ gratiæ*: in quibusdam ποικίλης χάριτος ζωῆς, *multiplicis gratiæ vitæ*. Alicubi etiam χάριτος ποικίλης καὶ ζωῆς, *multiplicis gratiæ & vitæ.* ¶ *Ne interrumpantur*, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι. Vel hæc una ratio omnia jurgia ac odia debet componere. Sunt enim vir & uxor conjuncti, ut mutuò sese ad hanc vitam sanctè ac piè transigendam juvent. Consistit autem hæc sanctitas potissimùm in pura invocatione, cui inter jurgia & odia nullus est locus. Ità hunc locum interpretatus est etiam Lyranus, immeritò quidem propterea exagitatus ab Erasmo.

8 *Denique*, τὸ δὲ τέλος. Vulgata ad verbum, *In fine autem.* nam librariorum errore plusquam manifesto factum est, ut in quibusdam codicibus legeretur *In fide*: quod multos Græcæ linguæ prorsus imperitos fefellit. Erasmus, *In summa*, τὸ κεφάλαιον. Sunt autem ista quæ sequuntur omnibus hominum ordinibus scripta. ¶ *Mutuo molestiarum sensu affecti*, συμπαθεῖς. Hoc non potui paucioribus verbis satìs commodè explicare. Vulgata, *Compatientes.* Erasmus, *Similiter affecti.* ¶ *Ad intimam misericordiam proni*, εὔσπλαγχνοι. Vide Jacob. 5. 11. ¶ *Comes*, φιλόφρονες. Vulg. *Modesti, humiles.* neutrum rectè, sed alterum tamen ex albo libri irrepsit in contextum. Erasmus, *Affabiles*, ut legisse videri possit ταπεινόφρονες.

9 *Benedicentes*, εὐλογοῦντες. id est, Bene precantes, & pro viribus benefacientes iis à quibus lædimini. Vult enim Pater cœlestis ut offensas verè condonemus. ¶ *Vos ad hoc vocatos esse*, &c. ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε, &c. Infinita quædam vis est hujus argumenti ad mitigandam omnem odii acerbitatem. Memineritis, inquit, vos: quosnam? Dei videlicet & hostes & inimicos capitales vocatos esse, id est, spontè & gratìs ab eo quem toties & tam multis modis in vos provocastis, quem contemnebatis, quem totis viribus fugiebatis, adscitos: quorsum? ut inauditâ & inexplicabili prorsus benignitate vobiscum infinitas illas hæreditatis æternæ divitias communicaret. Et nos ità erimus feroces ut injurias nobis illatas non condonemus? ità, inquam, ad ulciscendum præcipites ut tantum bonum ultro malimus abjicere quàm injurias nostras non persequi? Pendet autem hoc à propria significatione verbi קָרָא, *kara*, id est, *vocavit*, & בְּרָכָה, *berakah*, id est, *benedictio*. Tanti est momenti quod à plurimis contemnitur, nempe Grammatica vocabulorum explicatio.

10 Ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον·
11 Ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιησάτω ἀγαθόν· ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν.
12 Ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν· πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά.
13 Καὶ τίς ὁ κακώσων ὑμᾶς ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ μιμηταὶ γένησθε;
14 Ἀλλ' εἰ καὶ πάσχοιτε διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι· τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ ταραχθῆτε· Κύριον δὲ τὸν Θεὸν ἁγιάσατε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν.

‖ Qui enim vult vitam diligere, & videre dies bonos, desistere faciat linguam suam à malo, & labia sua, nè loquantur dolum:
* Declinet à malo, & faciat quod bonum est: quærat pacem, & sectetur eam.
Nam oculi Domini *sunt intenti* in justos, & aures ejus ad deprecationem eorum: vultus verò Domini adversùm eos qui faciunt mala.
Et quis est qui malè accipiat vos si bonarum rerum æmulatores fueritis?
† Sed & si *quid* patimini propter justitiam, beati *tamen estis.* c Cæterùm ‖ metu eorum nè metuite, neque turbamini: sed sanctificate Dominum Deum in cordibus vestris.

Qui enim vult vitam diligere, & dies videre bonos coerceat linguam suam à malo, & labia ejus nè loquantur dolum:
Declinet à malo, & faciat bonum: inquirat pacem, & sequatur eam.
Quia oculi Domini super justos, & aures ejus in preces eorum: vultus autem Domini super facientes mala.
Et quis est qui vobis noceat si boni æmulatores fueritis?
Sed & si quid patimini propter justitiam, beati. Timorem autem eorum nè timueritis, & non conturbemini.

‖ *Psal.* 34. 13. 10 Tacita objectio, Atqui nostra hæc patientia nihil aliud quàm malorum improbitatem fovebit, ut impunè quidem illi in nos grassentur, nos verò pereamus. Imò verò (respondet Apostolus Davidis ipsius verbis) Sine noxa vivere, & fugientem etiam pacem persequi, iter est ad felicem & tranquillam pacem. Quòd siquis justè agendo affligitur, Dominus omnia observat, suo tempore pios clamantes liberaturus, & improbos perditurus. * *Esa.* 1. 16. 13 Secundum argumentum, Impii lacessiti magìs ac magìs proterviunt: itaque beneficiis potiùs sunt vincendi. Quòd si nè sic quidem possint lucrifieri, nihilominus tamen beati erimus si propter justitiam affligamur. † *Matth.* 5. 10. c Consilium certissimum in afflictionibus quantumvìs terribilibus, sibi animo constare. At quomodo hoc consequemur? Si Deum sanctificaverimus in animis nostris, id est, si in eum ut omnipotentem, ut omnium amatorem, ut verè bonum ac veracem, recumbamus. ‖ *Esa.* 8. 12. 13.

10 *Qui vult vitam diligere*, ὁ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν. Hebræa veritas habet מִי הֶחָפֵץ חַיִּים, *mi hechaphets chajim*, id est, *Quis cupidus est vitæ?* Deinde sequitur אֹהֵב יָמִים, *oheb jamim*, id est, *Quis amicus est dierum?* Itaque participium אֹהֵב *oheb*, Græcus interpres cum præcedentibus conjunxit, mutavítque in verbum infiniti modi: sed eâdem manente sententiâ. *Vitam* autem *expetere*, declarat vitam cupere diuturnam. Pendent enim omnia tum præsentis tum futuræ vitæ beneficia à Domini timore. Atenim, dices, plerique Dei timentes contraria omnia experiuntur. Imò justus semper habet quantum satìs est, si tentationis exitum spectes, & in mediis afflictionibus felix ac beatus exsultat, Jacobi 1. 2. Contrà verò qui stolidus est, nihil sentit: qui verò malâ conscientiâ torquetur, nihil invenit in quo possit acquiescere. ¶ *Et videre dies bonos*, καὶ ἰδεῖν. &c. id est, Beatam ac felicem vitam transigere: sicut contrà *dies malos* vocant Hebræi asperam & calamitosam vitam, Genes. cap. 47. vers. 9. Cæterùm Hebræa veritas habet אֹהֵב יָמִים לִרְאוֹת טוֹב, *oheb jamim lireoth tob*, id est, *amans dies ut videat bonum*: sed hoc quoque nihil immutat in sententia.

12 *Vultus*, πρόσωπον. Hebr. פָּנִים, *panim*, id est, *facies*, ídque plurali tantùm numero. Accipitur autem hîc Hebræorum more pro Ira.

13 *Et quis*, &c. καὶ τίς, &c. Particula καὶ nihil connectit hoc in

in loco, sed ità usurpari solet in subjectione. Virgilius,

—— & quisquam numen Junonis adoret
Præterea?

¶ *Bonarum rerum*, τοῦ ἀγαθοῦ. Vulgata, *Boni*, ambiguè.

14 *Metu eorum*, τὸν φόβον αὐτῶν. id est, Nè ipsorum more & exemplo consternamini. De hoc dicendi genere diximus suprà, 2. 6. ¶ *Deum*, τὸν Θεὸν. Syrus interpres & Vetus Latinus legerunt τὸν Χριστὸν, ut & ex nostris manuscriptis unus. ¶ *Sanctificate*, ἁγιάσατε. id est, omnem ei laudem & gloriam tribuite, & ab ipso solo pendete. Monet enim ut omnibus terriculamentis opponamus Dei promissiones: cui tum demum gloriam justam tribuimus, cùm in illum ut fidelem, sanctum, omnipotentem, recumbimus per fidem, Joan. 13. 3. Rom. 4. 20. Sunt autem hæc petita ex Esaiæ 8. 12, & 13.

---

15 Vult nos, propter justitiam afflictos, solicitos esse non de vita nostra vel abnegatione veritatis, vel pari violentiâ, aut aliis ejusmodi artibus redimenda, sed potiùs de ratione fidei nostræ intrepidè quidem, sed tamen cum placido & Dei reverentiæ pleno spiritu reddenda, ut non habeant hostes quod meritò possint objicere, sed potiùs sui ipsorum eos pudeat.

15 Ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος, μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου, συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθήν.

16 Ἵνα ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν Χριστῷ ἀναστροφήν.

17 Κρεῖττον γὰρ ἀγαθοποιοῦντας, εἰ θέλει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, πάσχειν, ἢ κακοποιοῦντας.

18 Ὅτι καὶ Χριστὸς ἅπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ἔπαθε, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων· ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ Θεῷ, θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ Πνεύματι.

19 Ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν,

20 Ἀπειθήσασί ποτε, ὅτε ἅπαξ ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία ἐν ἡμέραις Νῶε, κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι (τουτέστιν ὀκτὼ) ψυχαὶ διεσώθησαν δι' ὕδατος.

21 Ὧ καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα (οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεὸν) δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ,

22 Ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, πορευθεὶς εἰς οὐρανὸν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων.

Estote verò semper parati ad respondendum cum lenitate & timore cuivis petenti à vobis rationem ejus quæ in vobis est spei, conscientiam retinentes bonam.

Ut pro eo quod obloquuntur vobis tanquam nocentibus, pudefiant qui incessunt vestram illam in Christo bonam conversationem.

Melius enim *est* ut bene agentes, si ità velit Dei voluntas, *aliquid* patiamini, quàm malè agentes:

*Nam & Christus semel pro peccatis passus fuit [d] justus pro injustis: e ut nos ad Deum adduceret, morte f quidem affectus carne, vivificatus autem Spiritu.

Per quem etiam spiritibus qui *sunt* in carcere prodiens prædicavit,

Qui olim non paruerunt *sermoni*, †cùm semel exspectabat ille Dei patiens animus in diebus Noe, cùm construeretur arca, in qua paucæ (id est octo) animæ servatæ sunt in aqua.

Cui rei nunc respondens exemplar Baptismi nos quoque servat (non quo carnis sordes abjiciuntur, sed stipulatio bonæ conscientiæ apud Deum) per resurrectionem Jesu Christi,

Qui est ad dexteram Dei, profectus in cœlum, subjectis ipsi Angelis & potestatibus ac virtutibus.

Dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris: parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationem de ea qua in vobis est spe, cum modestia & timore,

Conscientiam habentes bonam: ut in eo quod detrahunt vobis, confundantur qui calumniantur vestram bonam in Christo conversationem.

Melius est enim benefacientes, si voluntas Dei velit, pati, quàm malè facientes:

Quia & Christus semel pro peccatis mortuus est, justus pro injustis: ut nos offerret Deo, mortificatus quidem carne, vivificatus autem Spiritu.

In quo & iis qui in carcere erant spiritibus veniens prædicavit,

Qui increduli fuerant aliquando, quando exspectabant Dei patientiam in diebus Noe, cùm fabricaretur arca, in qua pauci, id est octo animæ salvæ factæ sunt per aquam.

Quod & nos nunc similis formæ salvos facit Baptisma (non carnis positio sordium, sed conscientiæ bonæ interrogatio in Deum) per resurrectionem Jesu Christi.

Qui est in dextera Dei, deglutiens mortem, ut vitæ æternæ hæredes efficeremur, profectus in cœlum, subjectis sibi Angelis & potestatibus & virtutibus.

17 Ratio duplici paradoxo Christiano constans: uno, quoniam si semel omnino subeundæ sunt afflictiones, præstat injustè quàm meritò affligi: altero, quoniam non temerè, sed Dei nostri voluntate sic affligimur. * *Rom.5.6.Heb.9.15.* 18 Probatio utriusque paradoxi, prolato Christi ipsius (nostri archetypi) exemplo, ut qui non propter sua peccata (quæ nulla erant) sed pro nostris fuerit afflictus, & quidem ex Patris decreto. [d] Argumentum à comparatis, Passus est Christus justus pro nobis injustis, & nos injustos pœnitebit pati pro justi nomine? e Aliud argumentum, partim à connexis sumtum, Quoniam videlicet quâ viâ Christus incessit, eâdem & nos ad Patrem suum adducit; partim à causa efficiente, Quoniam nimirum Christus non modò proponitur pro exemplo quod imitemur, sed etiam suâ virtute nos in omnibus istis viæ asperitatibus sustinet, donec ad Patrem nos adducat. f Aliud argumentum ab istarum afflictionum exitu felicissimo, in quo etiam Christus nobis & exemplo & virtute præit, ut qui gravissima quidem sit ad mortem usque perpessus, sed alterâ tantùm sui parte, nempè carne, sive humanâ naturâ, sed tamen victor divinitatis suæ vi evaserit. 19 Tacita objectio, Christus quidem hoc potuit, nos autem quid! Imò (respondet Apostolus) hanc ipsam virtutem omnibus seculis Christus & servandis piis, quamvis paucissimis & calamitosissimis, & suorum hostium rebellioni vindicandæ exseruit, ut ex diluvii historia liquet. Christus enim is est qui, temporibus illis cùm Deus potentissimus terminum ad resipiscendum mundo definisset, adfuit, non quidem corporali præsentiâ, sed divinâ illâ suâ virtute, prædicans resipiscentiam, per os videlicet ipsius Noe, arcam apparantis, spiritibus illis immorigeris qui nunc in carcere servantur, plenam suæ rebellionis mercedem exspectantes, & paucos illos (id est, octo omnino capita) in aquis servavit. 20 Applicatio anagogica superioris exempli ad tempora adventum Christi consecuta. Fuit enim illa Noe conservatio in aquis, nostri Baptismi figura: minimè id quidem quasi materialis illa Baptismi aqua nos servet, ut aquæ illæ arcam sustinentes Noe servarunt: sed quia Christus vi suâ interiore, quam Baptismus exterior adumbrat, nos ablutos conservat, ut possimus Deum bonâ conscientiâ invocare. † *Gen.6.14. Mat.24.38. Luc.17.20.* 21 Eadem illa virtus quâ Christus resurrexit, & nunc in cœlum evectus, omnem potestatem accepit, nos hodie tuetur ac conservat.

---

15 *Rationem spei*, λόγον περὶ ἐλπίδος. Περὶ ἐλπίδος novè dictum pro ἐλπίδος: quam formulam loquendi invenies ter repetitam Joan. 16. 8. Erasmus, *Ut loquamini de spe.*

16 *Pro eo quod*, ἐν ᾧ. Vulg. & Erasmus; *In eo quod.* Vide suprà, 2. 12. & Rom. 8. 3. ¶ *Nocentibus*, κακοποιῶν. Vulg. istud non legit, quod tamen ubique reperimus, nec omitti debuit, ut sibi constaret ἀντίθεσις. Alibi verò κακοποιὸν Vulg. vertit *Malefactorem*, barbarè, pro facinoroso, ut Joan. 18. 30. & suprà, 2. 1, & 14. Erasmus autem *scelerosos.*

18 *Morte quidem affectus carne*, θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ. id est, quod ad corpus quidem attinet mortuus. Utitur autem passivo participio θανατωθεὶς, ut & mors violenta fuisse significetur, quamvis antea usus sit verbo ἀπέθανε, & dici etiam possit θανατωθῆ quatenus etiam volens animam suam ad tempus nostrî causâ deposuit. ¶ *Vivificatus autem Spiritu*, ζωοποιηθεὶς δὲ πνεύματι. id est, per deitatem in ipso corporaliter habitantem vitæ restitutus. Potestatem enim habuit à semetipso deponendi animam, & rursus sumendi eam, Joan. capite 10. versu 18. *Spiritûs* autem nomine in Christo significari Verbi incarnati potentiam, quando carni, id est, alteri naturæ imbecillæ opponitur, ostendimus Rom. 1. 3. & totum hunc locum quasi ex professo ità explicat Paulus 2. Cor. 13. 4. his verbis, ἐσαυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ. id est, Crucifixus est ex infirmitate, sed vivit ex Dei potentia, *Virtutem Dei* appellans quod hic vocat Petrus Spiritum. Sic quoque Lactantius, De vera sapientia, lib. 4. cap. 8. de utraque Christi natura differens, Christum, inquit, bis natum esse testificamur, primùm in Spiritu, deinde in carne. Itaque hunc locum fœdè Castellio corrupit, cùm sic eum interpretaretur, *Corpore necatus, animo in vitam revocatus.* In Latinis quibusdam codicibus legitur *mortificatos & vivificatos*, sed contextu ab aliquibus Græcæ linguæ imperitis depravato.

19 *Per quem etiam*, &c. ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ. In uno codice scriptum est τοῖς ἐν φυλακῇ κατακεκλεισμένοις, *in carcere inclusis.* Cæterùm quia non alius locus in Novo testamento obscurior habetur, conabor & ego illum pro virili illustrare. Syrus interpres istud ἐν ᾧ & πορευθεὶς non legit, quæ tamen sunt in Græcis omnibus, & à Græcis Latinisque Patribus omnibus summo consensu leguntur. Latinus autem Vetus interpres habet, *In quo & iis qui in carcere erant spiritibus, veniens prædicavit, qui increduli fuerant aliquando.* Sic autem Erasmus, *In quo etiam abiit, & spiritibus qui erant in carcere prædicavit, qui inobedientes fuerant quondam.* Nunc ad varias interpretationes accedamus, quarum tamen aliquot commemorasse satis erit. Primùm igitur qui ex hoc testimonio Limbum (quem vocant) constituunt, quasi ad Patrum spiritus illic, tanquam in carcere quodam inclusos, anima Christi pervenerit, ut eos indè erueret, & Christi ad inferos descensum sic explicant, istis manifestis rationibus possunt refelli, quamvis hæc opinio sit vetus, & maximorum virorum autoritate nitatur. Primùm, nulla hîc mentio fit animæ Christi, sed Spiritûs, id est, divinæ potentiæ: neque enim per Spiritum intelligere possis animam Christi, quin simul dicas eum per animam fuisse revocatum in vitam. Atqui licèt nemo aliter vitæ restituatur quàm animâ rursus corpori conjunctâ, tamen ipsa sese anima suo non magìs adjungit rursum corpori, quàm initio ipsa sese vel condidit, vel corpori inseruit. Itaque ex resurrectione à seipso facta Christum esse verum Deum demonstrativè colligit Paulus, Rom. 1. 4. Secundò, tantum abest ut de piorum animabus hoc possit intelligi, ut contrà nonnisi de iis agatur qui immorigeri fuerunt. Tertiò, non dicitur Christus in Spiritu istos liberasse, sed illis prædicasse, & rursus infrà, 4. 6. dicitur Evangelium prædicatum fuisse mortuis. Aliud autem est prædicare & evangelizare, quàm simpliciter dicere, adsum quem exspectabatis: denique, ut istud non sit satis firmum, tamen hoc constat, nullam factam hîc esse liberationis mentionem, nec fieri etiam potuisse, cùm tantùm dicatur prædicatum fuisse πνεύμασι τοῖς ἀπειθήσασι, *Spiritibus huic prædicationi non obsecutis.* Quartò, ostendant quo jure interpretentur τοῖς ἐν φυλακῇ, *iis qui erant in carcere*, potiùs quàm *iis qui sunt in carcere*: & πορευθεὶς, *profectus*, è corpore vel ex hoc mundo, repugnante vetere interprete, qui *veniens* interpretatur, & quidem non ineptè, ut suo loco dicemus. Quintò, proferatur testimonium aliquod ex Scripturis, ex cujus collatione intelligamus *carceris* nomine locum aliquem designari in quo beati Spiritus conclusi fuerint. Hoc certè nusquam invenietur: sed è contrario, fideles ex hac vita demigrantes, fide idipsum adeptos, quod nos speramus: ut exposuimus Ephes. capite 1. versu 10. Secunda expositio est eorum qui hoc accipiunt de Apostolorum prædicatione, qui per Spiritûs instinctum prædicarint spiritibus in carcere, id est, peccati vinculo constrictis, & prorsus immorigeris hominibus, qui & *mortui* dicuntur. Quam interpretationem meritò rejicit his argumentis doctissimus interpres. Primò, cur vivis hominibus *spirituum* nomen tribueret? nam certè nova & inaudita est ista synecdoche,

præsertim

præsertim cùm de iis agitur qui non sunt regenerati. Neque enim spiritum, sed animam solent Hebræi συνεκδοχικῶς pro eo accipere quod *Personam* in vernaculo nostro sermone vocamus, ut infrà vers. 20. octo animæ, pro octo hominibus. Secundò, cùm mortuos apertè non nominet, coactam esse allegoricam istam interpretationem apparet. Tertiò, qua de causa tam repentè Petrus ad dies Noe à temporibus Apostolorum regrederetur? Quartum argumentum addo, quòd hæc interpretatio ad scopum Apostoli nihil prorsus pertineat. Tertia explicatio quorundam est fanaticorum, qui putant animabus incredulorum, ante Christi adventum mortuorum, oportuisse prædicari Evangelium, ut & ipsæ, si vellent illud amplecti, salvæ fierent. Hoc verò delirium nullâ refutatione indiget, cùm tota Scriptura clamet, statim à morte consequi judicium. Deinde, quorsum hoc commemoraret Apostolus? quorsum etiam ad Noe tempora restringeret? Quarta sententia eorum est qui de quibusdam agi putant qui tempore Noe diu quidem fuerint increduli, sed tamen paulò ante diluvium resipuerint. Illos igitur pœnas quidem corpore dedisse, sed servatos fuisse illorum spiritus ex beneficio Christi, cujus mortis virtus ad eos emanarit. His verò ità sit responsum: Primùm, multa dici in hac expositione quæ nusquam apparent in contextu. Secundò, *spiritûs* nomine non posse significari mortis Christi efficaciam, quin simul dicatur eâdem efficaciâ vivificatus. Neque enim aliter usurpari potest *spiritûs* nomen in hoc versiculo quàm in superiore. Illud verò dicere nimiùm fuerit absurdum. Tertiò, pugnare etiam hanc sententiam cum ipso contextu, cùm apertè dicantur isti Spiritus infideles periisse, & solæ octo animæ servatæ. quod tamen generaliter & indefinitè, at non sigillatim sive de singulis accipiendum minimè contenderim. Quartò, nè hoc quidem ad Apostoli scopum pertinere. Tandem verò dicam & ipse quid mihi videatur, ità tamen ut doctorum interpretum sententiis minimè velim præjudicium adferre, &, siquis rectiora docuerit, non invitus de sententia mea sim decessurus. Spectandum puto in primis Apostoli scopum: is autem est ut fideles ad sanctè & justè vivendum hortetur. Ingressus enim est hoc argumentum à versu 8. Jam verò quia nullis aliis majores imminent ærumnæ, fuerunt adferendæ rationes quibus adversùs omnes calamitates confirmentur, nè studium justitiæ remittant. Hæc causa est cur à vers. 14. usq; ad finem hujus capitis hanc partem tractet, & rursus à sequentis capitis v. 12. ad quintum usq; caput, quod spero mihi concessuros quicunq; seriem orationis propiùs considerarint. Jam verò videamus quæ adhibeat argumenta. Primum sumtum est à providentia Dei, suos respicientis, & omnibus impiis irati, ut David testatur. Monet igitur ut hanc Dei omnipotentis providentiam omnibus terriculamentis opponentes, fortiter perseveremus, adeò ut ii ipsi, à quibus oppugnamur, suæ impietatis non sine rubore convincantur. Secundum argumentum est à Dei voluntate sumtum, qui hâc viâ costituerit suos ad vitam æternam adducere. Est autem duplex hoc argumentum. Ostendit enim afflictiones pro justitia non temerè, nec Deo nos deserente, sed contrà Deo ità constituente, & regnum suum moderante, nobis evenire: deinde proposito felicissimo omnium ærumnarum exitu, nos solatur. Sed hoc fuit probandum. Nam cui facilè persuaseris, Deum illos velle affligi quos charissimos habeat? Hoc illud est igitur in quo nunc versatur, ac in ipsa quidem fronte primùm omnium nobis Christum proponit, perfectissimum nimirum exemplar in quo consilium Dei intueamur. Eandem enim par est membrorum & capitis naturam ac conditionem esse. Præterea indicandum fuit in primis, non modò quod exemplum nobis proponeremus, sed etiam ex quo fonte vires illas infractas hauriremus, quibus fulciri nos oporteat. Christum igitur proponit, qui justissimus cùm esset, pro nobis eousque afflictus est, ut mortem crudelitatis & ignominiæ plenam ultro subierit. Sed hoc, inquit, quod ad carnem attinet, illi contigit: nam mox divinâ virtute victor evasit. Et quorsum hoc Christus? Nempe ut nos per eandem viam ad Deum adducat. Quid est igitur tam asperum quod reformidemus, tam arduum quod non speremus? Hæc igitur Petrus in versiculo superiore. Nunc verò quoniam uno tantùm verbo nobilissimi hujus exempli usum attigerat, oportuit copiosiùs explicari quænam sit Ecclesiæ cum Christo capite tum in afflictionibus tum in gloria conjunctio: deinde etiam quænam nunc sit illa capitis nostri gloria, cujus & virtute confirmemur, & spe sustentemur. Deligit autem exemplum, quo nullum certè magìs expressum potuit inveniri: primùm videlicet antiquissimum, ut & perpetuam hanc fuisse Ecclesiæ conditionem, & Christi capitis nostri virtutem jam tum eluxisse noverimus: deinde in quo non unus aliquis [sed totum Ecclesiæ corpus; non levis aliqua calamitas,] sed mors ipsa potiùs quàm mortis periculum; non vulgare aliquod adversùs impios judicium, sed quo nullum unquam magìs insigne editum fuerit; non simplex aliqua sed miraculi plena liberatio spectanda proponatur: quod denique sit insigne etiamnum nostræ salutis antitypum. Hoc ergò videamus quomodo explicet. Christus, inquit, quem dixi divinâ virtute vivificatum, jam olim in diebus Noe, cùm appararetur arca, profectus sive adveniens, nè nunc primùm putemus illum Ecclesiæ curam & administrationem suscepisse: adveniens, inquam, non corpore (quod nondum assumserat) sed eâ ipsâ virtute per quam postea resurrexit, & quâ afflati locuti sunt Prophetæ, suprà, 1. 11. prædicavit spiritibus illis qui nunc in carcere meritas dant pœnas, utpote qui recta monenti Noe, & arcam suam construenti parere olim recusarint, in qua etiam octo duntaxat animæ servatæ sunt. Hæc est, opinor, plana & simplex hujus loci explicatio, cum præcedentibus & sequentibus optimè cohærens, & ità quidem ut neque ulli verbo vis fiat, neque quicquam adjiciatur, vel detrahatur: quod ex ipsa contextûs declaratione planiùs etiam intelligetur. ¶ *Per quem*, ἐν ᾧ. Sub. πνεύματι. Per quem Spiritum, id est, per quam virtutem, eam ipsam videlicet quâ fuit vivificatus: ut nemo vel corporalem præsentiam, vel animam Christi, vel mortis ipsius efficaciam possit intelligere: cùm non possit aliter in hoc versiculo explicari *Spiritûs* nomen quàm in superiore. Vulg. & Erasmus, *In quo*, paulò obscuriùs, quamvìs possit hoc quidem tolerari, ut idem declaret atque καθ' ὃ, id est, cujus Spiritûs respectu. ¶ *Spiritibus qui sunt in carcere*, τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι. Sub. οὖσι, quod participium propriè temporis est præsentis, quod non animadversum illos fefellit qui per præteritum imperfectum interpretati sunt τοῖς οὖσι, *qui erant*, quasi prædicationis tempore jam essent in carcere, cùm Petrus minimè tempus illud respiciat quo prædicatum est illis, id est, tempus Noe, per quem Spiritus Christi totos centum & viginti annos tam diligenter illis prædicavit resipiscentiam; sed illud ipsum tempus consideret quo hæc scribebat, sicuti cùm infrà dicit Evangelium fuisse prædicatum mortuis, sui videlicet quo hæc scribebat, non autem ejus temporis respectu, quo illis fuit Evangelium prædicatum. Cùm autem hæc scriberet Petrus, illorum incredulorum cadavera quidem jampridem computruerant: spiritus verò in carcere inclusi, ultimam nimirum judicis sententiam cum fletu & stridore dentium exspectantes, in tenebris illis exterioribus tenebantur, ubi & nunc tenentur. Neque verò quicquam in hac interpretatione detorsimus, sive formulam ipsam loquendi, sive singula verba spectes. Ità enim sæpissime fit, ut tum loquendo tum scribendo consideremus quid nostris temporibus conveniat, non autem illis de quibus agimus: quam figuram πρόληψιν vocant, cujus infinita passim apud omnes scriptores exempla occurrunt. Participium autem οὖσι (ut antè monui) magìs etiam propriè de tempore præsenti dicitur quàm de præterito imperfecto, & φυλακὴ (si paucos locos excipias, in quibus quartam noctis partem declarat) pro *carcere* ubique, & commodissimè ità potest explicari, ut nos fecimus, eâdem ratione quâ dicuntur catenis tenebrarum vincti diaboli servari ad judicium, 2. Pet. 2 4. & ἐν φυλακῇ, id est *in carcere*, positus dicitur Satan, Apocal. 20. 7. Sed & Syrus interpres habet שאול, *scheol*, quo vocabulo modò sepulcrum in quo certè Spiritus non concluduntur, modò locus ille significatur sedibus beatorum oppositus, ut diximus Luc. 18. 23. & Act. 2. 25. quem Petrus hîc φυλακὴν, id est, *carcerem* appellat. *Spirituum* verò nomen, quoniam paulò antè diximus coactè pro vivis hominibus accipi, observandum est, Petrum, cùm de iis ageret qui jampridem erant mortui, & necessariò faceret carceris mentionem, necessariò quoque non homines sed Spiritus dixisse, id est, eos quorum Spiritus tum cùm ipse hæc scriberet in carcere erant, & erunt ad extremū usque diem, quomodo etiam loquitur Apostolus Hebr. 12. 23. de beatis agens. ¶ *Prodiens*, πορευθεὶς. Vel, *veniens*, ut rectè convertit Vetus interpres, sicuti mox dicemus. Erasmus, *Abiit*, multò obscuriùs. Syrus autem interpres nè hoc quidem legit. & illud constat, apud Hebræos sæpe ejusmodi participia redundare: ut si dicas, *Surgens abiit*, *Respondens dixit*, & similia; quamvìs non sine aliqua emphasi sæpe hoc faciant, veluti cùm rem aliquam seriam & priùs meditatam describunt, ut Exod. 2. 1. Itaque mihi videtur magnum esse hujus participii pondus hoc loco, quod nimirum testetur Christum jàm tum per Spiritum suum in difficillimis illis temporibus Ecclesiæ præfuisse, à quo etiamnum hodie gubernatur. Est autem hæc consuetudo Scripturæ, ut, quò meliùs summa illa Dei providentia declaretur, à cœlis ipsis dicatur Deus descendere; quod & aliquoties factum est, Christo visibili aliquâ specie apparente, ut ex 18. cap. Genesis manifestè liquet: ubi disertè dicit se descendisse is ipse qui יהוה, *jehovah*, proprio videlicet Dei nomine, dicitur. Item Exod. 3. ubi is qui in rubo apparet Mosi (Christus proculdubio, unicus hominum & Dei mediator) se descendisse inquit: ac de nomine interrogatus, proprium illud nomen sibi vendicat. Quid igitur? Nempe cùm de Spiritu, id est, deitate illa Verbi agatur, non possum dubitare quin sicut suprà ipsemet Petrus 1. 11. de Spiritu Christi prænuncio locutus est, hoc participio per anthropopathiam declaretur illius præsentia, quâ Noe & Ecclesiam suam servavit, impios verò funditùs perdidit; Noe inquam præconem justitiæ, per cujus os, sicut per reliquos etiam Prophetas, orbem terrarum ad resipiscentiam invitavit, ut Jerem. 7. 24. & Zach. 7. 12. scribitur. Itaq; πορευθεὶς nec durè nec insolenter explicamus *prodiens*, velut è cœlis videlicet,

licet,

licet, ubi Scriptura collocat beatam divinæ illius virtutis sedem: non autem è corpore vel è mundo. quod planè coactum esse ostendimus, & ab Apostoli scopo alienum. Sed & πορευθεὶς possumus interpretari παρελθὼν, *adveniens*, ex Hebræorum consuetudine, quam exposuimus Matt.4.5. Mar.8.11. & aliis multis locis: cùm præsertim ità prorsus usurpetur hoc idem participium, Luc. 14. 10. & 23. 33. & Mar.3. 13. & 16. 13. ut ויצא 1.Reg. 22. 21. ¶ *Prædicavit*, ἐκήρυξεν. Hoc quoque confirmat nostram interpretationem. Nec enim dubitari potest quin hoc referatur ad ea quæ sequuntur, id est, ad illud tempus quo Spiritus per os Noe, arcam construentis, iram Dei imminentem prædicabat. Nam cui fuerunt immorigeri? certè illi qui prædicabat. Non potest ergò prædicatio ista ad posterius aliquod tempus referri. Sed de hoc mox etiam dicemus capite 4. versu 6.

20 *Qui olim non paruerunt*, ἀπειθήσασί ποτε. Hoc ità cohæret cum τοῖς πνεύμασι ut non magìs divelli possit quàm adjectivum à substantivo, quod vocant, nec ullâ prorsus aliâ ratione explicari possit. Deinde adverbium ποτὲ tempus illius prædicationis indicat, ac proinde per antithesin ostendit ità explicandum esse τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι, ut nos fecimus: perinde videlicet acsi scriptum esset, τοῖς νῦν ἐν φυλακῇ πνεύμασι, ut ποτὲ & νῦν, id est, *olim* & *nunc* opponantur. Sed non fuit necesse ut νῦν adderetur: propterea quòd οὖσι, ex communi usu subauditum, præsentis est temporis. Contrarius autem error in hoc participio inolevit quàm in superiore. Nam illud converterunt per imperfectum, *Qui erant*, pro *Qui sunt*: hoc verò per plusquamperfectum, *Qui fuerant increduli*, id est ἀπειθήσασι. Et Erasmus, *Qui inobedientes fuerant*, pro quo dicendum erat, *Qui inobedientes fuerunt*, servatâ propriâ aoristi significatione. ¶ *Semel*, ἅπαξ. Hoc adverbio declaratur tempus ultimò præfixum ac definitum fuisse, quo elapso nulla reliqua spes superesset: quod & historia & exitus ipse rei declaravit. Vetus interpres pro ἅπαξ ἐξεδέχετο legit ἀπεξεδέχετο, sed mendosè, ut mihi videtur: quamvis ità legerimus in Complutensi editione, & vetustis codicibus quatuor. ¶ *Exspectabat Dei lenitas in diebus Noe*, &c. ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ, &c. Ità rectè legit Augustinus, epist. 99. Et sanè cogor hoc in loco majorem in Erasmo attentionem desiderare, qui cùm hunc Augustini locum legisset, non dubitavit tamen convertere, *Exspectabatur Dei lenitas*. Nam, inquit, τὸ ἐκδέχεσθαι verbum est medium. quod tamen nescio quàm verum sit. Deinde à quo tandem exspectabatur Dei lenitas hoc tempore? Num à Noe? is certè exspectabat Dei misericordiam; sed de patientia illa disseritur, quâ Deus usus fuerat cùm CXX annos mundo constituisset ad resipiscendum. Noe igitur arcam ædificans, non Dei lenitatem sed Dei judicium imminens exspectabat. Quid verò impii? nempe Dei lenitatem non modò non exspectabant sed etiam deridebant. Sed Deus is est qui patienter exspectabat tantisper dum præteriret tempus illud CXX annorum constitutum, & arca esset exstructa. ut παραφραστικῶς totum hunc locum Syrus interpres rectè sic vertit, Tremellio nostro interprete, *Cùm longanimitas Dei præciperet ut fieret arca: propter exspectationem conversationis eorum*, ex qua tamen versione colligo illum pro ἅπαξ ἐξεδέχετο, legisse ἀπεξεδέχετο. Vulgata, *Quando exspectabant Dei patientiam*. Quem locum existimo, cùm rectè conversus esset à Vetere interprete, à sciolis aliquibus depravatum, ut illud quoque quòd suprà annotavimus versu 19. ¶ *Paucæ*, ὀλίγαι. Vulgata, *Pauci*, ὀλίγοι, eodem sensu. quam lectionem invenimus in duobus veteribus libris. ¶ *Octo animæ*, ὀκτὼ ψυχαί. Id est octo homines, Hebraicâ synecdoche. ¶ *In aqua*, δι' ὕδατος, id est, ἐν ὕδατι, ut Rom. capite 4.11. Hoc enim est quod in vernaculo sermone dicimus *parmi l'eau*. Vulgata & Erasmus, *Per aquam*. quod planum fuisset si additum esset Epitheton, ut si Per medias aquas scriptum esset. Neque enim διὰ videtur pro causa instrumentali accipi posse, cùm aqua non servarit Noe, sed ex aqua sit servatus: sicut in Baptismo illa emersio ex aqua declarat emersionem ex morte in novam vitam.

21 *Cui rei*, ᾧ. Ità restitue ex Complutensi codice: nam mendosè in aliis legitur ὃ, quod ad κιβωτὸν etiam fœminei generis referri non potest. ¶ *Respondens exemplar*, ἀντίτυπον. τύπος in his libris passim dici solet illud in quo tanquam exemplari quippiam nobis impressâ quâdam formâ ἀναλόγως repræsentatur, ut 1. Cor. 10.6, & 11. pro quo solet etiam Apostolus ὑποδείγματος voce uti, ut Hebr. 8.5. & 9.23. & παραβολῆς ut Hebr.9.9. Comparantur autem typi interdum cum veritate ipsa, cujus sunt exemplaria, ut Hebr. cap. 9. 24. sacrarium Tabernaculi dicitur cœlorum ἀντίτυπον. Interdum verò cum aliis secundariis ejusdem rei exemplaribus conferuntur: ut hoc in loco Baptismus dicitur ἀντίτυπον ejus liberationis quæ contigit Ecclesiæ in diluvio. Nam & hæc liberatio & Baptismus adumbrant Ecclesiæ sanctificationem, & emersionem à peccati & mortis gurgite. Sunt igitur duo typi: sed liberationis à diluvio præcedens typus sequentem Baptismi typum ipsi correspondentem adumbravit, quâ ratione etiam potest Baptismus & nubi & trajectioni maris rubri tanquam ἀντίτυπος opponi. ¶ *Stipulatio bonæ conscientiæ apud Deum*, συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεόν. Vulgata, admodum obscurè, *Conscientiæ bonæ interrogatio in Deum*. Erasmus, *Quo fit ut bona conscientia respondeat apud Deum.* quod non probo, quia durum est ἐπερωτᾷν vertere *Respondendi* verbo. Syrus autem interpres παραφραστικῶς hunc locum vertit, *Non corpore abluti à sordibus, sed confitentes Deum in conscientia pura.* quasi videlicet interioris Baptismi effectus designetur, quo nimirum fiat ut conscientia pacificata clamet, Abba pater; Deum ipsum sanctâ securitate interpellans, ut ἐπερώτημα idem sit atque Hebr. שאלה *scheela*, & addatur εἰς Θεόν, quòd sic dicant Hebr. שאל באלהים *schal baelohim*, quæ interpretatio valde convenit. Videtur tamen nunc mihi propiùs ἐπερωτήματος vocem consideranti, meliùs convenire ut *stipulationem* interpretemur, & Apostolum dicamus respexisse ad interrogationes catechistarum quibus catechumeni interiorem Baptismum jam tum testificabantur exteriore sanciendum, ut Act.cap.8.versu 37. quò spectat Apostolicum totum symbolum, & illud ab adultorum Baptismo ad infantium baptismum magno errore, si ipsos infantes spectes, translatum, Credis, credo. Abrenuncias? abrenuncio. unde illud Tertulliani, quod est veluti commentarii vice in hunc locum, in lib. de resur. Carnis, *Anima non lavatione sed responsione sancitur.*

22 *Ad dextram Dei*, ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ. Vide Heb.1.3. Cæterùm quòd addit Vetus Latinus interpres, neque in Syra editione, neque in ullis codicibus Græcis invenimus. quamvis minimè videatur otiosum. Addit autem hæc, *Deglutiens mortem, ut vitæ æternæ hæredes efficeremur.* ¶ *Profectus*, &c. πορευθεὶς, &c. Hanc Christi in cœlum profectionem opponit duplici adventui, uni per Spiritus sui virtutem, quæ in illa Ecclesiæ liberatione insigni apparuit; alteri, quâ revera manifestatus est in carne. Dicit autem illum ad dexteram Dei sedere, subjectis illi omnibus, ut cùm ejus virtute multò etiam magis quàm antea nos regi & gubernari noverimus, nullo periculo dejiciamur, sed bonâ illâ conscientiâ ipsum invocemus: deinde ut tantæ istius gloriæ, cujus participes sumus assiduâ contemplatione nos consolemur. Ascendit enim per crucem, ut per crucem nos ad Deum adduceret, ad cujus dexteram sedet.

ΚΕΦ. δ'.

1 Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί, καὶ ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, ὅτι ὁ παθὼν ἐν σαρκί, πέπαυται ἁμαρτίας,

2 Εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ, τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ βιῶσαι χρόνον.

3 Ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, πεπορευμένους ἐν ἀσελγείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις·

4 Ἐν ᾧ ξενίζονται, μὴ συντρεχόντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν, βλασφημοῦντες·

5 Οἳ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς.

CAP. IIII.

Cùm igitur Christus passus sit pro nobis carne, vos quoque eâdem cogitatione armamini, *nempe* quòd qui passus est in carne, destitit à peccato,

Ut non ampliùs cupiditatibus hominum, sed voluntati Dei, quod in carne reliquum est temporis vivat.

* Sufficit enim nobis præteritum vitæ tempus, quod quæ libebat Gentibus patraverimus, cùm incessimus in lasciviis, cupiditatibus, vinolentiis, comessationibus, compotationibus, & nefariis simulacrorum cultibus.

Quamobrem illi, non concurrentibus vobis ad eandem luxûs profusionem, peregrinari sibi videntur, blasphemantes:

Qui reddituri sunt rationem ei qui paratus est ad judicandum vivos & mortuos.

CAP. IIII.

Christo igitur passo in carne, & vos eâdem cogitatione armamini, quia qui passus est in carne, desiit à peccatis,

Ut jam non desideriis hominum, sed voluntati Dei quod reliquum est in carne vivat temporis.

Sufficit enim præteritum tempus ad voluntatem Gentium consummandam iis qui ambulaverunt in luxuriis, desideriis, vinolentiis, comessationibus, & illicitis idolorum cultibus.

In quo peregrinantur, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confusionem, blasphemantes:

Qui reddent rationem ei qui paratus est judicare vivos & mortuos.

1 Absolutâ digressione, jam ad intermissam exhortationem redit, arreptâ occasione ex eo quod de Christi morte & resurrectione dixerat, sanctificationem nostram sic definiens, ut sanctificari idem sit atque pati in carne, id est, desistere à nostra illa vitiositate, & resurgere à Deo, id est, virtute Spiritûs sancti renovari, ut quod reliquum est vitæ ex Dei voluntate transigamus. * Ephes.4.23. 3 Memoria turpitudinis anteactæ vitæ in peccatorum sordibus, ad seriam resipiscentiam nos invitat. 4 Nè perversis hostium de nobis judiciis & calumniis moveamur, opponendum est extremum illud Dei judicium quod eos manet, cùm nemo prorsus, sive tum vivus deprehendatur, sive anteà mortuus fuerit, sit illud effugiturus.

---

1 *Cùm igitur Christus*, Χριστοῦ οὖν. Nunc redit ad exhortationem, ut sanctè vitam instituamus, & nostræ sanctificationis fontem aperit, nempe Christi mortem, cujus vi morimur peccato: sicut ejusdem resurrectione in novam & perennem vitam resurgimus, ut pluribus exposuimus, cap. 6. epist. ad Rom. ab initio capitis usque ad vers. 12. Aptissimè verò cohærent ista,

tùm in Baptiſmo peculiare quoddam habeamus noſtræ tum mortificationis tum vivificationis exemplar, ut illic quoque Paulus luculenter exponit. ¶ *Nempe quòd*, &c. ὅτι, &c. id eſt, Eum demum in veteri homine, id eſt (ut loquitur Paulus Rom. 6. 7.) carni ac peccato, mortuum eſſe Chriſti exemplo ac virtute, in quo peccatum ampliùs non viget. Hæc enim eſt ſanctificationis noſtræ definitio, quæ partem illius utramque complectitur, ſi ſequentem verſiculum adjunxeris. Sed pro ὁ ἀποθανών, *Qui mortuus eſt*, maluit dicere ὁ παθὼν ἐν σαρκί, *Qui paſſus eſt in carne*, ut nos ad Chriſtum noſtrum archetypum revocaret. quâ ratione etiam dicitur vetus homo in nobis eſſe crucifixus, & caro crucifixa, cum cupiditatibus ſuis, & mundus nobis crucifixus, ac nos viciſſim crucifixi mundo, apud Paulum. Eraſmus igitur manifeſtè depravavit Petri ſententiam, cùm ὁ παθὼν ἐν σαρκί interpretaretur, *qui patiebatur in carne*: quaſi de Chriſto ipſo hæc dicantur: cùm ex iis quæ ſubjiciuntur, ſatìs appareat iſtud, *A peccato deſtitit*, Chriſto capiti non convenire, ſed membris in eo ſanctificatis. *Carnis* igitur nomen, ubi de Chriſto agitur, humanam naturam, eámque integram & omni labe carentem, hoc autem poſteriore loco, per ἀντανάκλασιν Paulo familiariſſimam, qualem illam habemus, id eſt, vitioſam ac corruptam, declarat: ut hæc paſſio in carne nihil aliud quàm noſtræ vitioſitatis abolitionem, ſenſim in nobis perficiendam declaret. Sed dicet quiſpiam, Quænam hæc eſt convenientia inter Chriſtum paſſum in carne & nos, cùm hæc caro cui mori nos oportet nunquam in Chriſto exſtiterit? Reſpondeo non fuiſſe quidem carnem hanc vitioſam in Chriſto, ſed tamen eam quæ in nobis eſt vitioſitatem fuiſſe illi imputatam quam in Cruce excuſſit, non in ipſo ſitam, ſed ipſi impoſitam. Deinde *paſſus* hìc dici poteſt Chriſtus *carne*, infirmitatis carnis habitâ ratione, quam pro nobis excepto peccato ſubiit, cujus virtute nos eam vincere oportet, quam non tantùm miſeriis obnoxiam, ſed etiam impuriſſimam circumferimus.

2 *Quod reliquum eſt*, &c. τὸν ἐπίλοιπον, &c. i. quod præſenti vitæ in hoc corpore tranſigendæ supereſt. Caro igitur tertiâ etiam ſignificatione hìc accipitur, nempe pro præſentis & infirmæ hujus vitæ conditione, ut Galat. 2. 20. Hebr. 5. 7.

3 *Sufficit*, ἀρκετός. Manifeſtum eſt hoc loco σολοικοφανές. Rectâ enim conſtructione ſcribendum fuit, ἀρκετὸν γὰρ τῷ παρεληλυθότι χρόνῳ τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, id eſt, *Sufficit enim præterito tempore, quod Gentibus libet perpetraſſe*, ut etiam ſum interpretatus. ¶ *Vobis*, ὑμῖν. Hoc neque Syrus interpres, neque Latina editio legit; ſed mendoſè in Græcis codicibus legitur ἡμῖν, *nobis*, quod non rectè nonnulli excuſant eo σχήματι quem Rhetores ἀνακοίνωσιν, Latini *Communicationem* appellant. Quis enim exiſtimaverit Petrum ſeſe voluiſſe iis quos hoc loco tam prolixè reprehendit adjungere? Præteritum verò tempus minimè ad eos reſtringendum eſt, quos hâc epiſtolâ propriè compellat Apoſtolus, ſed majores eorum notat, illam videlicet decem tribuum ἀποστασίαν, & ſcelerum memoriam illis renovat, ab Hoſea præſertim ſimiliter expreſſorum, per quæ factus fuerat Iſrael *lo ruchama* & *lo ammi*, ut mirum non ſit idololatriam quoque iſtis objici. Et ità accipiendum eſſe hunc locum illud quoque oſtendit, quòd ſup. 2. 10. Petrus etiam illi Hoſeæ loco adjecit particulam ποτὲ, quæ non præſens ſed longè antecedens tempus declarat. Sed illud quoque veriſimile eſt, non paucos ex illis tribubus inter profanas illas gentes diſperſis, nec unquam in patriam reverſis, à patriis & illorum inter quos verſabantur ſceleribus, ſervatâ duntaxat circumciſionis umbrâ, non abhorruiſſe. ¶ *Quæ gentibus libebat*, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν. Vulg. *Voluntatem*, nimiùm generaliter. Significat enim hoc loco τὸ θέλημα, id quod Gallicè vocamus *le plaiſir*, id eſt, non quamvis voluntatem, ſed prorſus immoderatam & voluptatibus addictam, quæ Latinè *libido* dicitur. Malui tamen uti periphraſi perſpicuitatis causâ. In horum autem flagitiorum recenſione valdè variat Syrus interpres à Græcis omnibus noſtris codicibus. Habet enim, Tremellio noſtro interprete, *in crapula & ebrietate, in fœtore & comeſſatione, & in cultu dæmoniorum.* Vulgata verò non legit ἐν πότοις, quod fortaſſis eſt gloſſema τοῖς ἐν κώμοις. ¶ *Perpetraſſe*, κατειργάσασθαι. Vulg. *ad perpetrandum*, εἰς τὸ κατεργάζεσθαι, quæ fortaſſis eſt vera hujus loci lectio, ità ut hìc nullum ſit σολοικοφανές.

4 *Luxûs profuſionem*, τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν. Vulg. *Luxuriæ confuſionem*: unde Syrus *crapulam* neſcio quâ ratione interpretatur, aut μέθην legit. ¶ *Peregrinari ſibi videntur*, ξενίζονται. Hoc eſt quod in vernaculo ſermone dicimus, *Ils ſe trouvent eſtranges.* vel, *Ils ſe trouvent tous nouveaux & comme en un autre monde.* Vulgata, *Peregrinantur*, Latinè profectò ſed paulò obſcuriús. Cicero pro Rabirio perduell. reo, *Adeóne es ignarus diſciplinæ conſuetudiniſque noſtræ ut hæc neſcias? ut peregrinari in aliena civitate, non in tua magiſtratum gerere videaris?* Idem Acad. *Nos in noſtra urbe peregrinantes errantéſque, tanquam hoſpites, libri tui domum deduxerunt.* Sic etiamnum hodie, quaſi in lucem revocato Evangelio, quid aliud clamitant homines quàm hæreticis iſtis novum mundum eſſe fabricandum? Atqui non oportuit ipſum mundum ſed hominum ingenium mutari: quibus vetus eſſe debuerat quod novum eſt, & è contrario novum eſſe quod ipſis eſt vetus. Eraſmus, *Atque abſurdum illis videtur*, non ſatìs expreſſé. Syrus, *Obſtupeſcent*, nempe ut ad rei inſuetæ ſpectaculum.

---

6 Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη, ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκί, ζῶσι δὲ κατὰ Θεὸν πνεύματι.

7 Πάντων δὲ τὸ τέλος ἤγγικε· σωφρονήσατε οὖν καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχάς.

8 Πρὸ πάντων δὲ τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἀγάπην ἐκτενῆ ἔχοντες· ὅτι ἡ ἀγάπη καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

9 Φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους, ἄνευ γογγυσμῶν.

10 Ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ.

11 Εἴ τις λαλεῖ, ὡς λόγια Θεοῦ, εἴ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος ἧς χορηγεῖ ὁ Θεός· ἵνα ἐν πᾶσι δοξάζηται ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

12 Ἀγαπητοί, μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ, ὡς ξένου ὑμῖν συμβαίνοντος·

13 Ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθήμασι, χαίρετε· ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι.

Nam ideirco mortuis quoque prædicatum fuit Evangelium, ut damnarentur quidem ſecundùm homines, *id eſt* carne; viverent autem ſecundùm Deum, *id eſt*, Spiritu.

Omnium autem finis imminet. Eſtote igitur temperantes, & vigilate ad orandum.

Ante omnia verò charitatem alii in alios intenſam habentes: nam † charitas operit multitudinem peccatorum.

‖ Hoſpitales *eſtote* alii erga alios, abſque murmurationibus.

Prout * quiſque accepit donum, *ità* alter alteri illud ſubminiſtrantes, ᵃ ut boni diſpenſatores variæ Dei gratiæ.

Siquis loquitur, *loquatur* ut eloquia Dei; ſiquis miniſtrat, *miniſtret* tanquam ex viribus quas ſuppeditat Deus: ut in omnibus glorificetur Deus per Jeſum Chriſtum, cui eſt gloria & robur in ſecula ſeculorum. Amen.

Dilecti, nè tanquam peregrini, ᵇ exploratione illâ per ignem quæ fit in vobis ad veſtrî experimentum, percellimini, ut ſi peregrinū aliquid vobis accideret:

Imò in eo quòd conſortes eſtis afflictionum Chriſti, gaudete: ut & cùm revelabitur gloria ipſius gaudeatis exſultantes.

Propter hoc enim & mortuis evangelizatum eſt, ut judicentur quidem ſecundùm homines in carne, vivant autem ſecundùm Deum Spiritu.

Omnium autem finis appropinquavit. Eſtote itaque prudentes, & vigilate in orationibus.

Ante omnia autem mutuam in voſmetipſos charitatem continuam habentes: quia charitas operit multitudinem peccatorum.

Hoſpitales invicem, ſine murmuratione.

Unuſquiſque ſicut accepit gratiam in alterutrum illam adminiſtrantes, ſicut boni diſpenſatores multiformis gratiæ Dei.

Siquis loquitur, quaſi ſermones Dei; ſiquis miniſtrat, tanquam ex virtute quam adminiſtrat Deus: ut in omnibus honorificetur Deus per Jeſum Chriſtum, cui eſt gloria & imperium in ſecula ſeculorum. Amen.

Chariſſimi, nolite peregrinari in fervore qui ad tentationem vobis fit, quaſi novi aliquid vobis contingat:

Sed communicantes Chriſti paſſionibus, gaudete, ut & in revelatione gloriæ ejus gaudeatis exſultantes.

6 Digreſſio, quoniam extremi illius judicii univerſalis mentionem fecerat. Occurrit autem objectioni, Cùm Chriſtus non ità pridem advenerit, videri excuſationem habituros qui anteà mortui ſunt. Hoc verò pernegat Apoſtolus, quoniam (inquit) idem hoc Evangelium fuit illis etiam annunciatum (Judæos enim alloquitur) ídque in eundem finem atque nunc vobis illud annuncio, nempe ut carne (id eſt vitioſitate illâ quæ in hominibus regnat) abolitâ, virtute Spiritûs Dei ſe gubernari paterentur. 7 Redit ad propoſitum, addito argumento à circumſtantia temporis, Quòd ultimus ille finis immineat, ac proinde tantò diligentiùs ſit vigilandum & precandum vera cum animi ſobrietate. 8 Charitatem mutuam commendat, ex eo quòd innumerabilia peccata veluti ſepeliat, ac proinde pacis ac concordiæ ſit fautrix & conſervatrix. Qui enim inter ſe amant, mutuas offenſas facilè condonant. † *Prov.* 10. 12. ‖ *Rom.* 12. 13. *Heb.* 13. 2. 9 Ex multis charitatis officiis, unum, cujus tum præſertim maximus erat uſus, nominatim commendat, nempe hoſpitalitatem, quam vult eſſe voluntariam ac planè benignam. * *Rom.* 12. 6. *Phil.* 2. 14. 10 Charitatis uſum oſtendit nempe ut quod quiſque donum proprium habet, ad proximi utilitatem referat. ᵃ Ratio, Quià quicquid habemus donorum, hâc lege accepimus à Deo ut ſimus ipſius œconomi. 11 Species duas iſtorum donorum ut præcipuas commemorat: nempe docendi munus in Eccleſia, & reliquas Eccleſiaſticas functiones, in quibus duo ſunt in primis obſervanda; nempe ut purum Dei verbum doceatur, & quicquid geritur, ad Dei Patris in Chriſto gloriam, veluti ſcopum, referatur. 12 Quoniam cum ſincera religionis profeſſione crux eſt conjuncta, commodè repetit Apoſtolus quod priùs attigerat, nos commonefaciens nè afflictionibus ut re quâpiam novâ & inſolente perturbemur. ᵇ Ratio prima, Quoniam Dominus hoc velut igne minimè vult nos conſumere, ſed excoquere ac perficere. 13 Altera ratio, Quoniam diverſiſſimæ ſunt piorum & impiorum afflictiones tribus in rebus: Primùm, quia ſoli pii in afflictionibus cum Chriſto communicant, ac proinde gloriæ quoque ipſius ſuo tandem tempore participes fient.

---

6 *Nam idcirco*, εἰς τοῦτο γάρ. Dixit fore ut Chriſtus judicet vivos & mortuos. Hìc verò nemo fuit qui exiſtimaret fore ut coram Dei tribunali aliqui mortui comparerent, ſed eos antè mortuos dici, qui cùm ante diem Domini ſint mortui, poſtea ſuſcitabuntur, nemo ignoravit. Non poſſum igitur ſatìs mirari quî factum ſit ut interpretes aliquid ejuſmodi in hoc quoque dicto non obſervaverint, quod præſertim illius rationem complectitur. Nam certè non minùs, imò etiam magìs abſurdum eſt dicere, Dominum prædicare mortuis, quàm mortuos judicare. In eo tantùm eſt diſcrimen, quòd cùm dicitur Chriſtus judicaturus mortuos, intelligimus eos qui mortui fuerint, & eſſe deſierint: cùm verò dicimus prædicatum eſſe mortuis, intelligimus eos qui

tum quidem cùm illis prædicaretur Evangelium, vivi erant, nunc verò cùm istud dicitur sunt mortui. Alioqui, si de animabus hoc accipias, quænam erit hæc interpretatio, mortuis, id est, mortuorum hominum spiritibus? si de corporibus, quorsum annuncietur putrefactis cadaveribus Evangelium? Et tamen sola propriè cadavera *mortua* dicuntur. Jam verò si dicas *Evangelizatum est* idem declarare atque Patefacta est mortis Christi efficacia: primùm valde coacta fuerit interpretatio; deinde semper huc redeundum erit, quinam sint isti mortui, quibus illa patefacta dicatur, nempe iis qui immorigeri fuerunt, ut paulò antè dixit Petrus. Denique sufficiat hæc una ratio pro omnibus, cùm hoc attexatur superiori dicto, non posse *mortuorum* nomen aliter hìc accipi quàm in superiore versiculo, ubi dixit, Deum judicaturum vivos ac mortuos, homines videlicet, non autem spiritus corporibus exutos, neque corpora spiritibus spoliata. Nonnulli tamen *mortuos* interpretantur infideles, & mortuos in peccato. Sed (ut taceam quod modò dixi) redundaret etiam particula *καὶ*. Eos omitto qui limbum nobis fabricant, item qui mortuis infidelibus relictum fuisse putant aliquod pœnitentiæ spatium, ac proinde prædicatum illis fuisse Evangelium. Sunt enim ista nimiùm absurda, quamvis nonnullos magni nominis interpretes in aliquid ejusmodi nescio quis impetus abripuerit. Quid igitur? Nempe cùm dicit Petrus evangelizatum fuisse mortuis, nunquam illi venit in mentem ut putaret spiritibus mortuorum prædicatum fuisse Evangelium: sed sui temporis respectu mortuos vocavit quibus vivis prædicatum fuit Evangelium. acsi diceret, non esse novam hanc doctrinam, sed superiorum etiam temporum hominibus pridem mortuis fuisse annunciatam, nec frustrà ab illis contemtam. Id autem ità esse, præter jam commemoratas rationes, liquidò etiam apparet tum ex Apostoli scopo, tum ex iis quæ sequuntur. Minatus est infidelibus, qui suis ludibriis & contumeliis non desinunt sanctos vexare, fore ut reddant rationem justo judici, Qui, inquit, judicaturus est vivos & mortuos. Quorsum hoc? Nempe ut scirent excipiendum neminem. Sed responderi poterat, Patres illos qui mortui fuerunt antè Christi adventum (considerandum enim quo tempore & ad quos scripserit Petrus) idoneam aliquam excusationem habituros. Hoc negat Petrus. Nam, inquit, mortuis quoque idem hoc Evangelium annunciatum est, quod etiam docetur 1.Cor.10. & integro capite undecimo epistolæ ad Hebræos. Et Dominus, Vidit, inquit, Abraham diem meum, & gavisus est. Denique nulla unquam fuit extra Christum Ecclesia: ex quo etiam consequitur, idem Evangelium, quamvis non pari dispensatione, tamen ab initio mundi semper Patribus annunciatum. Non habebunt igitur filiorum scelestorum (Judæis autem Petrus scribit) scelesti patres quod prætexant quominus & ipsi ad justi judicis tribunal sistantur, secundùm Evangelium judicandi. Deinde, si libuerit ad consolationem sanctorum, possis hoc quoque piis Patribus per fidem Evangelium Christi venturi amplexis applicare. Sequentia verò sic explico. ¶ *Ut damnarentur*, &c. *ἵνα κριθῶσι*, &c. Cùm de re præterita Petrum disserere modò ostenderimus, & suprà etiam 3.19. simul liquet servandam esse aoristi significationem: ac proinde nec Veterem interpretem rectè convertisse *ut judicentur*, nec Erasmum, *ut damnentur*, id est, *κρίνωνται*, quamvis sequatur *ζῶσι*. Sed & puto satis esse responsum iis qui hæc accipiunt de Evangelio vel apud limbum, vel alibi post Christi mortem spiritibus mortuorum annunciato. Dicam igitur quomodo planè hunc locum explicari posse putem. Non contentus dixisse Petrus Evangelium etiam superioribus seculis fuisse annunciatum, voluit quoque ostendere ejus Evangelii summam, partim ut unum & idem Evangelium semper fuisse doceret, partim ut ad institutum rediret. Nam quæ de judicandis vivis & mortuis dixit, non temerè quidem nec parùm appositè, sed tamen *παρέργως* dixit, cùm in impiorum mentionem incidisset. Cœperat autem de sanctificatione disserere: cujus duas partes esse dixerat, nempe passum esse in carne, seu mori peccato, & voluntati Dei vivere. Hoc ipsum est igitur quod nunc dicit fuisse superioribus etiam seculis annunciatum. Nam *Damnari carne*, *Pati in carne*, *Mortuum esse peccato*, *Non esse in carne*, idem declarant. Dicitur etiam damnatus in carne is in cujus carne damnatum est (id est, abolitum & exstinctum) peccatum. quæ pars est prior sanctificationis, ut disertè loquitur Paulus Rom.8.3. adeò quidem ut hæc verba Petri, *ἵνα κριθῶσι σαρκὶ*, non possint planiùs explicari quàm ex 1.Cor.5.5, *εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς*, *ad interitum carnis*. Idque ità esse, præterea etiam apparet ex antithesi. Nam damnari & vivere contraria non erunt nisi damnari pro interire & mori accipias; sicut mortificatio & vivificatio mutuò inter se respondent. Sed cùm dixisset Petrus *κατὰ ἀνθρώπους*, *Secundùm homines*, declarans nimirum hujus vitii, quod in nobis exstinguendum est, fontem ac originem in ipsa hominum natura hærere, addidit *σαρκὶ* per epexegesin, ut alterum altero explicaretur. Potest tamen *τὸ κρίνεσθαι* accipi pro *κολάζεσθαι*, *puniri*, & de corporis castigatione, quâ erudiantur ad veram vitam, etiam quibus est lethalis quod ad corpus attinet, ut 1.Cor.11.31, & 32. & mox vers.17. ¶ *Viverent autem*, &c. *ζῶσι δὲ*, &c. Alteram partem sanctificationis explicat priori cohærentem, Idcirco enim morimur carne ut vivamus Spiritu, sicut copiosè expositum est sexto & septimo capitibus epistolæ ad Romanos; quamobrem etiam duo ista ubique solent connecti. Quemadmodum autem cùm dixisset *κατὰ ἀνθρώπους*, addidit *σαρκὶ*, ità etiam post *κατὰ Θεὸν*, *secundùm Deum*, addidit *πνεύματι*, *Spiritu*: ut vicissim ostenderet unde vis ista integræ & sanctæ atque adeò perennis vitæ, quæ in nobis inchoata est, emanaret: nempe à Dei Spiritu, unde factum ut ipsa etiam *Spiritus* diceretur. ¶ *Alii in alios*, *εἰς ἑαυτούς*. Vulg. *In vosmetipsos*. quæ interpretatio multis imposuit, qui non considerarunt Apostolum non singulos sed multos conjunctim alloqui, quos velit mutuo charitatis vinculo esse conjunctos. Vide Eph.4.32.

8 *Operit*, *καλύψει*. Sic Vulgata; & ità scriptum reperimus in quatuor exemplaribus Græcis, ut & apud Syrum interpretem, ex Prov 10.12. Utramvis autem lectionem sequamur, laudatur charitas ab uno ex primariis ipsius effectis, quem etiam expressit Apostolus, 1.Cor.13.7. nempe quòd illâ præditi facilè offensas condonent. unde sequitur pax & concordia, quâ præcipuè fovetur humana societas, quod tamen propriè Christianæ charitati convenit. Quorsum autem istud ad justificationem ex bonis operibus apud Deum, cùm hæc charitas justificationem gratuitam in Christo per fidem apprehenso non antecedat, sed sequatur per renovationis beneficium?

11 *Loquitur*, loquatur, *λαλεῖ*. Repetendum esse idem verbum ad explendam sententiam diximus Rom.12.7, & alibi non semel: quod etiam Syrus interpres expressit. ¶ *In omnibus*, *ἐν πᾶσι*. Syrus præterea legit *ἃ ποιεῖτε*, *quæ facitis*.

12 *Ne*, *tanquam hospites*, *percellimini*, *μὴ ξενίζεσθε*. Id est, nè perinde sitis attoniti ut qui in rem aliquam novam incidunt, & de qua nunquam cogitarint. Vulgata, *Nolite peregrinari*. Erasmus, *Ne miremini*. Vide supr.4. ¶ *Exploratione illâ per ignem quæ fit in vobis ad vestri experimentum*, *τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ*. Vulgata, *In fervore qui ad tentationem vobis fit*. Erasmus, *Dum per ignem exploramini*, *quæ res ad experimentum vestri fit*. Sententia ipsa per se plana est. Sed Syrus interpres totum hoc *τῇ ὑμῶν πυρώσει* non legit: & hujus periodi membrum aliter collocat. Cyprianus autem ep.56, totum hunc locum ità citat: *Charissimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit: nec excidatis, tanquam novum vobis contingat*. Itaque post *γινομένῃ*, legit *μηδὲ ἐκπίπτετε*, vel potiùs, *μηδὲ ἐκπίπτεσθε*.

13 *In eo*, *καθὸ*. Vulg. pro *καθὸ κοινωνεῖτε*, legit *κοινωνοῦντες*, *communicantes*, quod secutus est etiam Syrus. ¶ *Gaudete*, *χαίρετε*. Cyprianus, eodem illo loco, addit, *per omnia*, *ἐν πᾶσι*.

---

† *Matt.5.10.*

14 Secundò, Quia quamvis infideles longè aliter statuant, ut qui pios affligendo sint in Deum blasphemi, tamen pii eo ipso quòd tot probris afficiuntur, verâ gloriâ spirituali à Deo afficiuntur, & ipsorum adoptio à Dei Spiritu in ipsis obsignatur. 15 Tertium discrimen, Quia non ob scelera affliguntur pii, sed ob justitiam, ut Christiani: unde fit ut crux cùm sit illis fidei ac justitiæ testimonium, non tristitiæ, sed inenarrabilis cujusdam lætitiæ argumentum ipsis subministret. Proponit autem hoc tertium discrimen Apostolus sub exhortationis forma.

14 Εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι· ὅτι τὸ τῆς δόξης, καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται· κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται.
15 Μὴ γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεὺς, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιὸς, ἢ ὡς ἀλλοτριοεπίσκοπος.
16 Εἰ δὲ ὡς Χριστιανὸς, μὴ αἰσχυνέσθω, δοξαζέτω δὲ τὸν Θεὸν ἐν τῷ μέρει τούτῳ.

† Si maledictis afficimini in nomine Christi, beati estis: quoniam & ille gloriæ, & ille Dei Spiritus super vos requiescit: *qui* quod ad illos quidem attinet, blasphematur, quod ad vos autem glorificatur.
Non enim quispiam vestrûm *aliquid* patiatur ut homicida, aut fur, aut maleficus, aut alieni appetens:
Si verò ut Christianus, nè pudefiet, sed glorificet Deum in hac parte.

Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis; quoniam gloria & Spiritus Dei in vobis requiescit.
Nemo atem vestrûm patiatur ut homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor:
Si autem ut Christianus, non erubescat, glorificet autem Deum in illo nomine.

---

14 *Quoniam & ille gloriæ, & ille Dei Spiritus super vos requiescit*, *ὅτι τὸ τῆς δόξης, καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται*. Vel expungendus est posterior articulus *τὸ*, vel ista necesse est ut de duobus diversis spiritibus accipiamus, quia in omnibus codicibus Græcis duo adscribuntur articuli. Itaque *Spiritûs* appellatione non ipsum Spiritum sanctum, qui unus est, sed (ex Scripturæ more, quem alibi exposuimus) illius dona, quæ diversa sunt, intelligo. *Spiritum* igitur *gloriæ*, oppositum crucis ignominiæ, Petrus ità vocat propter gloriam quâ Spiritus sanctus fideles exornat: sicut *Spiritus intelligentiæ*, *consilii*, *fortitudinis*, & alii quoque commemorantur Es.11.2. ad quem locum videtur Apostolus alludere. *Spiritum* autem *Dei* in genere pro Spiritu adoptionis

adoptionis accipio, qui in nobis per eas afflictiones obsignatur, quibus conformes imagini fratris nostri primogeniti reddimur. Sed Vulgatæ editionis codices in hoc loco non consentiunt. Pleriq; enim legunt, *Quoniam quod est honoris, gloriæ & virtutis Dei, & qui est ejus Spiritus, super vos requiescet.* Quæ interpretatio prorsus à Græcis dissentit. Veteres autem codices emendatiores habent, *Quoniam gloria & Spiritus Dei in vobis requiescit*, quasi τὸ τῆς δόξης idem valeat atq; ἡ δόξα. Suspicor enim nonnullos, qui de ipso Spiritu sancto istud dictum acciperent, non autem de ipsius effectis, gemino articulo fuisse offensos. Cyprianus epistolâ modò citatâ, aliam etiam lectionem prorsus diversam adfert, hanc videlicet, *Quia majestatis & virtutis Domini nomen super vos requiescit*: quasi scriptum sit, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ὄνομα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται: quæ scriptura nusquam est à me reperta, quamvis in tribus Græcis repererim, τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα, &c. *Quoniam ille gloriæ & potentiæ, & ille Dei spiritus*, &c. Mihi verò in tanta varietate maximè arriserit Syri interpretis versio, *Quia Spiritus gloriosus Dei super vos requiescit*, ὅτι τὸ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. ¶ *Qui quod ad illos quidem attinet, blasphematur*, κατὰ μὲν αὐτοὺς, βλασφημεῖται. Supplendum est אשר *ascher*, id est, ὃ, ex Hebræorum idiotismo, ut diximus Eph. 2. 5. expressum etiam à Cypriano, eâdem illâ epistolâ. Sed neq; Syrus, neq; Vetus Latinus hoc membrum legerunt, quod tamen apponitur apud Cyprianum, & in omnibus Græcis nostris legitur, unico tantùm excepto.

15 *Non enim*, μὴ γάρ. Syrus legisse videtur μόνον vel πλὴν, id est, *tantummodo*. ¶ *Aliquid patiatur*, πασχέτω. De hoc verbo absolutè in his libris posito pro *adversis affligi*, vel etiam *supplicio affici*, diximus Phil. 1. 29. ¶ *Maleficus*, κακοποιὸς, vel *nocens*, & alicujus flagitii reus. Hoc autem nomen, ut & κακοῦργος, interdum generaliter de sceleratis omnibus dicitur, quasi artem quosvis lædendi exercentibus, sed hoc loco de leviorum criminum reo dicitur, sicut flagitium levius quiddam est quàm scelus, ut ex præcedentibus apparet, cùm genus disjunctivè nequeat cum speciebus componi, alioqui *maleficos* solent Latini specialiter vocare magicis & aliis damnatissimis sceleribus deditos, quod objici nominatim Christianis à Christianismi hostibus solebat. Perperàm autem in nonnullis Latinis codicibus scribitur *Maledicus* pro *Maleficus*. ¶ *Alieni appetens*, ἀλλοτριοεπίσκοπος. Propriè ità significatur qui curiosè vel ambitiosè iis sese admiscet, quæ ad ipsum nihil attinent, ut illum describit Terentianus ille Simo; sed hoc loco gravius aliquid intelligitur, fons ille nimirum ex quo plerumque scelera priùs commemorata derivantur.

16 *Hac in parte*, ἐν τῷ μέρει τούτῳ. Sic vulgò dicimus *A cest esgard*, de quo dicendi genere vide Coloss. 2. 10. Vulg. *In isto nomine*, ἐν ὀνόματι τούτῳ. ut legit Syrus interpres, & invenimus in uno manuscripto codice, sive hoc accipiatur de ipso *Christi* nomine, in quo jubemur gaudere & gloriari; sive hoc interpretemur, sicut Latinè *Nomen* pro *Causa* ponitur, ut *hoc nomine* idem valeat, atque *de hoc ipso*.

---

17 Ὅτι ὁ καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρίμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ· εἰ δὲ πρῶτον ἀφ' ἡμῶν, τί τὸ τέλος τῶν ἀπειθούντων τῷ τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίῳ;

18 Καὶ, εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται;

19 Ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὡς πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς ἑαυτῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ.

Nam tempus illud opportunum *advenit* ut incipiat judicium à domo Dei. [a] quòd si primùm *incipit* à nobis, quis erit finis eorum qui non obediunt Evangelio Dei?

‖ Et, si justus vix servatur, impius & peccator ubi comparebit?

Itaque etiam ii qui ex voluntate Dei *aliquid* patiuntur, deponant *apud eum* ut fidum conditorem suas ipsorum animas cum bene agendi studio.

Quoniam tempus est ut incipiat judicium à domo Dei. Si autem primùm à nobis, quis finis eorum qui non credunt Dei Evangelio?

Et, si justus vix salvatur, impius & peccator ubi parebunt?

Itaque & ii qui patiuntur secundùm voluntatem Dei, fideli creatori commendent animas suas in benefactis.

17 Tertia ratio, Quia totius mundi Dominus, de suis domesticis potissimùm solicitus, idcircò illos imprimis castigat, ità tamen ut in sua etiam maxima severitate modum teneat. hoc autem cùm semper aliàs consueverit, nunc potissimùm facit, cùm seipsum Ecclesiæ suæ præsentem exhibuit. a Nè pii umbratili illâ impiorum felicitate offendantur, quasi Deus non sit mundi gubernator, cùm impiis bene sit, piis autem malè, docet nos Apostolus à comparatis colligere, Deum, qui nè suis quidem parcat quominus eos sub cruce erudiat, suo tandem tempore longè aliter tractaturum rebelles & impios, quos semel perdere constituit. ‖ *Prov.* 2. 31. 19 Conclusio, Cùm non temerè, sed ex Dei voluntate pii affligantur, illis minimè esse desperandum, sed nihilominus in sanctitatis & beneficentiæ via pergendum, sese Deo suo fideli conditori (id est Patri) commendando.

---

17 *Nam tempus illud opportunum*, ὅτι ὁ καιρὸς. vel, *tempus illud præstitutum*. Scribit enim Judæis Petrus Christum amplexis, & propterea suæ potissimùm genti exosis, cujus excidium instabat, & alludit Apostolus ad Jerem. 25. 29. ¶ *Finis*, τὸ τέλος, id est, exitus.

18 *Justus*, ὁ δίκαιος. id est pius, sive pietati & justitiæ studens, ut apparet ex antithesi.

19 *Etiam ii qui aliquid patiuntur*, καὶ οἱ πάσχοντες. De *Patiendi* verbo absolutè posito pro *adversis affligi*, sive etiam *supplicio affici*, non semel, & præsertim Phil. 1. 29. diximus. Hîc autem ii quibus commeritæ pœnæ infliguntur, ab iis discernuntur, qui nihil humano judicio saltem tale commeriti, occulto quodam Dei judicio adversa multa perpetiuntur, cujusmodi est piorum omnium sub cruce conditio, quod argumentum in historia Jobi pertractatur. ¶ *Deponant*, παρατιθέσθωσαν. vel, *committant*, quasi depositum intra Dei manus, ut loquitur Dominus hoc ipsum agens Lucæ 23. 46. Vulg. *commendent*, non malè à consequenti, sed non satis expressè. ¶ *Cum bene agendi studio*, ἐν ἀγαθοποιΐᾳ. id est, ἀγαθοποιοῦντες, ut suprà 2. 15. exhortante Apostolo, ut nullâ crucis asperitate deterriti, in bonis operibus perseverent. Vulg. *cum benefactis*, istud nempe referens ad vitam anteactam non modò nulli damnosam, sed etiam cunctis beneficam, cujus testimonium non minima pars est consolationis sub cruce magìs ac magìs confirmandæ, modò bona hæc opera quæ Deus per Spiritum suum in Sanctis operatur, non ut meritoria (uti certè non sunt) sed ut nostræ veræ sanctificationis, ac proinde, tum justificationis tum electionis τεκμήρια, sicut gratìs data, sic etiam gratìs coronanda, considerentur.

ΚΕΦ. ε.

Πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν παρακαλῶ ὁ συμπρεσβύτερος καὶ μάρτυς τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων, ὁ καὶ τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεσθαι δόξης κοινωνός,

2 Ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ Θεοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ' ἑκουσίως· μηδὲ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ προθύμως·

3 Μηδ' ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, ἀλλὰ τύποι γινόμενοι τοῦ ποιμνίου.

4 Καὶ φανερωθέντος τοῦ ἀρχιποίμενος, κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον.

CAP. V.

Presbyteros qui inter vos sunt, [a] precor ego unà presbyter, ac testis afflictionum Christi, atque idem gloriæ patefaciendæ consors,

Pascite Dei [b] gregem [c] qui penès vos est, [d] illius inspectioni vacantes, non coactè, sed libenter; non turpiter affectantes lucrum, sed promto animo:

Neque ut dominantes cleris, sed ut qui sitis exemplaria gregis.

Et cùm conspicuus factus fuerit ille pastorum princeps, reportabitis amarantinam illam gloriæ coronam.

CAP. V.

Seniores ergò qui in vobis sunt obsecro, consenior & testis Christi passionum, & ejus quæ in futuro revelanda est gloriæ communicator,

Pascite qui in vobis est gregem Dei, providentes non coactè, sed spontaneè secundùm Deum, neque turpis lucri gratiâ, sed voluntariè:

Neque ut dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo.

Et cùm apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriæ coronam.

1 Peculiariter describit presbyterorum (id est eorum qui Ecclesiæ curam gerunt) officium. a Præfatur à suæ personæ circumstantia, se videlicet, ut ipsorum collegam, non de rebus incompertis, sed quas optimè omnium esset expertus, cum eis agere, & eam ipsam conditionem eis proponere quam ipse prior subierit, cùm & labores eosdem sustineat, & spem etiam communem cum eis habeat. 2 Primus canon, Qui pastor est, gregem pascito. b Secundus, Pastor gregem non suum, sed Dei esse cogitato. c Tertius, Pastores non alienos greges invadunto, sed sibi à Deo commissum pascunto. d Quartus, Pastores non coactè, sed libenter; non avarè, sed animo in gregem propenso; non ut domini sortis & hæreditatis Dei, sed ut ejus ministri Ecclesiam verbo, & sanctæ & inculpatæ vitæ exemplo gubernanto. 4 Nè hominum perfidiâ vel etiam crudelitate frangantur pastorum animi, monet eos, ut in summum illum Pastorem; & coronam in cœlis repositam, perpetuò intueantur.

---

1 *Presbyteros*, πρεσβυτέρους. Generale nomen est *presbyteri* hoc in loco, eos omnes comprehendens qui funguntur Ecclesiastico munere, ac nominatim eos quibus docendi munus incumbit, qui propriè *pascere* dicuntur: ut ipsi quoque Apostoli hoc nomine comprehendantur à pastoribus singularum Ecclesiarum nimirum potiùs κατά τι quàm ἁπλῶς differentes, ut apparere potest ex collatione loci Act. 6. 4. & 20. 17, & 28, & 1. Tim. 5. 17.

2 *Qui penès vos est*, τὸ ἐν ὑμῖν. Vel, *qui à vobis pendet*, uti apud Sophoclem, ἐν σοὶ ἐσμὲν, pro *abs te pendemus*. In summa, proponit illis ejus gregis curam qui illorum fidei est commissus. Vulgata, ad verbum quidem, sed fideliter convertit, *Qui in vobis est*. Erasmus, *Quantum in vobis est*: non modò non expressâ sed etiam enervatâ Apostoli sententiâ: quasi scriptum sit τὸ καθ' ὑμᾶς, & τὸ non pertineat ad ποίμνιον. ¶ *Illius inspectioni vacantes*, ἐπισκοποῦντες. Syrus interpres addit רוחניאית *ruchanaith*, id est πνευματικῶς, *spiritualiter*. quod puto esse glossema, & in contextum irrepsisse.

3 *Neq; ut dominantes cleris*, μηδ' ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων. Non regnum, sed curam presbyteris commissam esse docet. qua de re vide Matt. 20.25. *Clerum* autem sortem & hæreditatem Domini: (id est Ecclesiam) vocat: sicut apud Hebræos נחלה *nachalah* dicitur Israeliticus populus. Sed & quia hoc corpus variis iisque dispersis membris constat, & Christus in solidum singularum partium caput est, ideo singulis etiam partibus nihil obstat quominus idem nomen atque toti ipsi corpori tribuatur. Veteres Patres *cleri* nomen postea ad collegium Ecclesiasticorum ministrorum transtulerunt, quasi qui sacerdotibus Aaronicis & Levitis successerint. Sed sanè invehenda non fuit in Ecclesiam ista omnium maxima ἀταξία, quæ discrimen inter pastores & oves tollat: nec temerè κλήρων nomen ipse Petrus pro ovium omnium grege usurpavit, adstipulante quoq; Syro interprete, qui κλήρους vertit דמר עיתא *demar bitha*: neq; Paulus 1. Cor. 1. 14 κληρικῶν & λαικῶν meminit, sed docentium sive loquentium in Ecclesia & ἰδιωτῶν. Deniq; ut à non malis initiis distinctiones profectæ sint, tamen quid jam tum moliretur Satan, tempus ipsum ostendit. Cæterùm, si pastoribus non licet regum more gregi dominari, ubi tandem Patrimonium Petri? unde duplex ille gladius? ubi illa potestas trahendi omnes ad inferos impunè, ut ille ipse totidem verbis testatur, qui se Petri successorem jactitat? qua de re quid senserit Bernardus licet ex his ipsius ad Eugenium Papam verbis intelligere: *Esto, ut hæc tibi aliâ quâvis ratione vindices, non Apostolico more. Nec tibi dare Petrus potuit quod non habuit: quod habuit hoc dedit, solicitudinem super Ecclesias.* (& hîc fallitur Bernardus communi errore seductus) *Nunquid dominatum? Audi ipsum*, NON DOMINANTES, inquit, CLERIS. *Et nè dictum solâ humilitate putes, non veritate, vox Domini est*, REGES GENTIUM DOMINANTUR EIS, VOS AUTEM NON SIC. *Planum est. Apostolis interdicitur dominatus. I ergò tu & tibi usurpare aude, aut Apostolatum, aut Apostolatûs dominatum: planè ab utroq; prohiberis. si utrumq; simul habere voles, utrumque amittes.*

4 *Amarantinam*, τὸν ἀμαράντινον. Ex amaranto videlicet, cujus floris (inquit Plinius) summa natura in nomine est, sic appellato quoniam non marcescit. Vulg. *immarcescibilem*, ἀμάραντον. sicut etiam legit Syrus interpres. Sed ità scriptum nusquam inveni, & cùm receptum sit coronas à materia ex qua cognominare, usitatam scripturam magìs probo, cùm eadem eliciatur sententia ex utravis scriptura.

---

5 Peculiares multas virtutes Christianas commendat, ac modestiam quidem imprimis, quâ admonitione omnes quidem egemus, sed juniores præsertim, propter ætatis illius proterviam & superbiam.

e Quoniam superbia plerisque videtur iter esse ad hujus vitæ splendorem, testatur Apostolus ex adverso, ignominiam quidem esse superbiæ mercedem, modestiæ verò gloriam.

5 Ὁμοίως νεώτεροι ὑποτάγητε πρεσβυτέροις· πάντες δὲ ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι, τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

6 Ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ·

7 Πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιρρίψαντες ἐπ' αὐτόν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν.

8 Νήψατε, γρηγορήσατε, ὅτι ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος, ὡς λέων ὠρυόμενος περιπατεῖ ζητῶν τίνα καταπίῃ.

9 Ὧ ἀντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει, εἰδότες τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων τῇ ἐν κόσμῳ ὑμῶν ἀδελφότητι ἐπιτελεῖσθαι.

10 Ὁ δὲ Θεὸς πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ὑμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὀλίγον παθόντας, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξαι, σθενώσαι, θεμελιώσαι.

11 Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

12 Διὰ Σιλουανοῦ ὑμῖν τοῦ πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι, δι' ὀλίγων ἔγραψα, παρακαλῶν καὶ ἐπιμαρτυρῶν ταύτην εἶναι ἀληθῆ χάριν τοῦ Θεοῦ εἰς ἣν ἑστήκατε.

13 Ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτή, καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου.

14 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπης. Εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· ἀμήν.

Similiter juniores subjecti estote senioribus: & omnes vicissim subjicimini. Summissione animi estote intus ornati. nam e * Deus superbis obsistit, summissis autem dat gratiam.

† Summittite vos igitur robustæ manui Dei, ut vos tempore præstituto extollat:

‖ Omni solicitudine vestrâ in eum conjectâ: nam illi cura est de vobis.

* Sobrii estote & vigilate: nam adversarius ille vester diabolus, ut leo rugiens, obambulat, quærens quem absorbeat.

Cui obsistite firmi per fidem, ut qui noveritis easdem afflictiones à vestra quæ in mundo est fraternitate peragi.

Cæterùm Deus omnis gratiæ *autor*, qui vocavit vos ad æternam suam gloriam in Christo Jesu, paulisper *aliquid* passos, is *inquam* compingat vos, stabiliat, roboret, fundet.

Ipsi gloria & robur in secula seculorum. Amen.

Per Silvanum vobis fidum fratrem, paucis, ut puto, scripsi, adhortans *vos*, & testificans hanc esse veram gratiam Dei in qua statis.

- Salutat vos ea quæ est in Babylone vobiscum electa *Ecclesia*, & Marcus filius meus.

† Salutate alii alios charitatis osculo. Pax vobis omnibus qui estis in Christo Jesu. Amen.

Similiter adolescentes subditi estote senioribus; omnes autem invicem humilitatem insinuate: quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.

Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, ut vos exaltet in tempore visitationis:

Omnem solicitudinem vestram projicientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis.

Sobrii estote, & vigilate: quia adversarius vester diabolus, tanquam leo rugiens, circuit, quærens quem devoret.

Cui resistite fortes in fide: scientes eandem passionem ei qua mundo est vestræ fraternitati fieri.

Deus autem omnis gratiæ, qui vocavit nos in æternam suam gloriam in Christo Jesu, modicum passos, ipse perficiet, confirmabit, solidabitque.

Ipsi gloria & imperium in secula seculorum. Amen.

Per Silvanum fidelem fratrem vobis (ut arbitror) breviter scripsi, obsecrans & contestans hanc esse veram gratiam Dei in qua statis.

Salutat vos Ecclesia quæ est in Babylone, collecta, & Marcus filius meus.

Salutate invicem in osculo sancto. Gratia vobis omnibus qui estis in Christo Jesu. Amen.

* *Rom.* 12. 18. *Jac.* 4. 6. † *Jac.* 4. 10. 6 Quoniam modestis minantur superbi illi spiritus, monet Apostolus ut potentiam Dei superborum hominum vanitati opponamus, & ab ejus providentia toti pendeamus. ‖ *Psal.* 55. 23. *Sap.* 12. 13. *Matt.* 6. 25. *Luc.* 12. 22. * *Luc.* 12. 31. 8 Vigilantiâ & fide expugnatur Satanæ crudelitas, in omnes ad nos vorandos occasiones intenti. 9 Neque novæ sunt, atq; unius alicujus propriæ, sed jam olim toti Ecclesiæ communes persecutiones à Satana excitatæ: ac proinde patienter ferendum est, in quo tales tótque socios certaminis habemus. 10 Superiorem doctrinam solenni prædicatione veluti sigillo obsignat, rursus inculcans ut ab eodem petant virium incrementum, à quo & initium habuerunt & complementum sperant: nempe à Deo Patre in Christo Jesu, in quo certa est nobis æternæ vitæ gloria. 12 Perseverantia in doctrina Apostolica, unicum est Christianæ fortitudinis fundamentum. Doctrinæ autem Apostolicæ summa est, gratuita à Deo salus. 13 Salutationes familiares. † *Rom.* 16. 16. 1 *Cor.* 16. 20. 2 *Cor.* 13. 12.

---

5 *Senioribus*, πρεσβυτέροις. Etsi poscit antithesis Seniorum & Juniorum ut hîc habeatur ætatum ratio: tamen particula ὁμοίως manifestè ostendit eosdem hîc significari presbyteros, nempe quòd non facilè juvenes ad Ecclesiasticas illas pastorum doctorum & gubernatorum, sic peculiariter appellatorum, functiones deligerentur. Sicut ergò antea Petrus de presbyterorum erga suas oves, sic nunc de ovium erga suos προεστῶτας officio differit, quamobrem etiam rectè Syrus interpres addidit affixum, *vestris*. ¶ *Summissione animi estote intus ornati*, τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε. Complutensis codex legit ἐγκομπώσασθε, eâdem sententiâ. nam & κόμβωμα invenio dici τὸν κόσμον, *ornatum*, & κομβώσασθαι Hesychius interpretatur στολίσασθαι. quæ significatio pulchrè convenit iis quæ sequuntur. Vulgata, *Omnes autem invicem humilitatem insinuate*. Neque enim legit ὑποτασσόμενοι. sed præterea multis modis mendosa est ista interpretatio. Erasmus, *Humilitatem animi vobis infixam habete*. Sentit enim (inquit) humilitatem in animo arctè retinendam, veluti nodis alligatam. Nam ἐγκομβώσασθε vertit *innodate*: quæ significatio translatitia est, neque huic loco convenit. Vide Matth. 18. & Luc. 1. 48. videtur autem expresse Apostolus hoc verbum usurpasse, ut superborum fastum in incessu & vestitu argueret.

6 *In tempore*, ἐν καιρῷ. Vetus interpres addit *visitationis*, ἐπισκοπῆς, quod & in duobus Græcis codicibus inveni, sed irrepsisse puto ex cap. 2. 12.

8 *Sobrii estote*, νήψατε. Syrus habet, interprete Tremellio, *Vigilate & memores estote*, γρηγορήσατε καὶ μνήσθητε. ¶ *Adversarius ille*, ὁ ἀντίδικος. Expressi vim articuli minimè prætereundam.

9 *Fraternitate*, ἀδελφότητι. id est, fratrum cœtu per orbem terrarum disperso. Vide suprà, 2. 17. ¶ *Peragi*, ἐπιτελεῖσθαι. Utitur Paulus verbo ἀνταναπληροῦν, Coloss. 1. 24. aliquantulùm diverso fine, significans videlicet usum harum afflictionum toti Ecclesiæ communem, ut alii aliorum exemplo confirmentur. Hîc autem notatur duntaxat communis esse ista ferendæ crucis conditio omnibus Christum amplexis, ut nemo queri possit de hoc suo statu. Vulgata *fieri*: nimiùm generaliter. Sensus autem apertus est, nempe iisdem sustinendis obnoxios esse cæteros fratres.

10 *Qui vocavit*, ὁ καλέσας. Vide Gal. cap. 1. vers. 6. ¶ *Vos*, ὑμᾶς. Sic vetusti multi codices habent rectiùs quàm ἡμᾶς, *nos*, ut sequentia demonstrant. ¶ *Paulisper*, ὀλίγον. Vulgata suo more, *Modicum*. Erasmus, *Parum*. Ego malo ad tempus referre, ut idem hoc sit atque illud quod scripsit Paulus 2. Cor. 4. 17. ¶ *Is* inquam, αὐτός. Erasmus, *Idem*. id est, ὁ αὐτός. Abundat autem, ex Hebræorum consuetudine, sed ità ut sit tamen magna ejus emphasis hoc in loco. ¶ *Compingat*, καταρτίσαι. Vulgata, *Perficiet*. Legit enim ista futuro tempore, sed omnes nostri codices, tribus tantùm exceptis, scripta hæc habent optandi modo. Erasmus convertit, *instauret*: non satis apposite, ut mihi videtur. quamvis ὁ κατηρτισμένος etiam eum declaret, qui suis omnibus partibus constat. Vide Matth. 21. 16. Etsi verò sensim opus suum in suis promovet Deus, quò referri istud potest, tamen cùm in hac vita istud nemini contingat, de cujus tamen curriculo hîc agitur, & si pro *perfectum reddere* istud accipiatur, addere cætera minimè fuerit necesse, malo istud referre ad mutuam fidelium inter se coaptationem descriptam 1. Corinth. 1. 10. ¶ *Roboret*, σθενώσαι. Hoc non legit Vetus interpres, nisi velimus legisse στερεώσει, quod interpretetur *solidabit*; atque ità fiet ut sequens verbum θεμελιώσαι non legerit.

12 *Ut puto*, ὡς λογίζομαι. Etsi τὸ λογίζεσθαι gravius quidpiam declarat quàm τὸ οἴεσθαι, vel etiam ἡγεῖσθαι, ut diximus Rom. 3. 28. & Hebr. 11, 11. significat enim aliquid apud se rationibus

collectum

collectum statuere; tamen nullo modo mihi probabile videtur Apostolum tam diluto verbo in hoc Sylvano, ipsis, ut verisimile est, Ecclesiis plerisque notissimo commendando usurum fuisse. Rectè igitur Syrus interpres, quem propterea sum secutus, ista conjungit cum δι' ὀλίγων. Cæterùm non ità brevis est hæc epistola ut Petrum oportuerit ejus brevitatem excusare. Potiùs ergò significaverit se existimare brevem illis visum iri hanc epistolam, ut iis solet qui literas ab amicissimis, & quidem de rebus gravissimis scriptas, accipiunt.

13 *In Babylone*, ἐν Βαβυλῶνι. Babylona propriè accipio pro celebri illa Assyriæ urbe, in qua tum esset Petrus circumcisionis Apostolus. Cur enim *Romæ* nomen subjiceret? Et quod traditum est de vigintiquinque illis annis quibus Petrus Romæ sederit, partim ex Pauli epistolis, Româ scriptis, probabiliter refellitur, partim etiam necessariis argumentis demonstratur ex temporum supputatione, sicut diximus Actor. 12. 17. etiamsi Romam illum venisse, & ibi pro Christi nomine trucidatum fuisse non invitus concedam. ¶ *Vobiscum electa Ecclesia*, ἡ συνεκλεκτή. *Ecclesiæ* nomen omittit, ut in vocabulis communi usu tritis fieri sæpe solet.

ΠΕΤΡΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἐπιστολὴ καθολικὴ β'.

ΚΕΦΑΛ. α.

Συμεὼν Πέτρος δοῦλος καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῖς ἰσότιμον ἡμῖν λαχοῦσι πίστιν ἐν δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν·

3 Ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς·

4 Δι' ὧν τὰ μέγιστα ἡμῖν καὶ τίμια ἐπαγγέλματα δεδώρηται, ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως, ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς.

5 Καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες, ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετήν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν,

EPISTOLA PETRI Apostoli catholica II.

Cap. I.

Symeon Petrus servus & Apostolus Jesu Christi, æquè pretiosam fidem nobiscum sortitis per justitiam Dei nostri & servatoris Jesu Christi:

Gratia vobis & pax multiplicetur in agnitione Dei, & Jesu Domini nostri:

Prout divina vis ipsius omnia nobis donavit quæ ad vitam & pietatem *pertinent*, per agnitionem illius qui vocavit nos ad gloriam ac virtutem:

Ex eo quòd maxima illa nobis ac pretiosa promissa donavit, ut per hæc efficeremini divinæ consortes naturæ, elapsi ex corruptione quæ est in mundo per cupiditatem.

Ad hoc ipsum verò vos omni præterea collato studio, adjicite fidei vestræ virtutem, virtuti verò notitiam,

Cap. I.

Symeon Petrus servus & Apostolus Jesu Christi, iis qui coæqualem nobiscum sortiti sunt fidem in justitia Dei nostri & salvatoris Jesu Christi:

Gratia vobis & pax adimpleatur in cognitione Dei, & Jesu Domini nostri:

Quomodo omnia nobis divinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata est, per cognitionem ejus qui vocavit nos propriâ gloriâ & virtute:

Per quæ maxima & pretiosa nobis promissa donavit, ut per hæc efficiamini divinæ consortes naturæ, fugientes ejus quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem.

Vos autem curam omnem subinferentes, ministrate in fide vestra virtutem, in virtute autem scientiam,

1 Salutatio, in qua significat se ut Christi legatum cum eis agere quibuscum alioqui unam & eandem fidem communem habeat in Jesu Christi Dei ac servatoris nostri justitia fundatam
2 Fides est agnitio Dei & Christi, ex qua omnis felicitas in nos promanat. 3 Christus sese nobis in Evangelio patefaciens, idque suâ unius vi, donat nobis quæcunque tum ad vitam æternam requiruntur, in qua videlicet nos glorificare constituit; tum etiam ad pietatem, dum verâ virtute nos instruit. 4 Explicatio superioris sententiæ, expositis tantorum beneficiorum causis, à Deo omnia hæc bona promanare, ex gratuita ipsius promissione, bona, inquam longè pretiosissima, ut liberati è mundi corruptione (id est vitiosis quas circumferimus cupiditatibus) quodammodo efficiamur ipsius Dei fideles. 5 Substrato fundamento (id est explicatis nostræ salutis, ac præsertim sanctificationis) causis jam nos exhortari incipit ut toto animo in istius gratiæ verum usum incumbamus. Auspicatur autem a fide, sine qua nihil Deo placere potest, quam monet ut virtute (id est bonis sanctisque moribus) cumulemus, sed conjunctâ cum eis divinæ voluntatis cognitione, sine qua nec fides, nec ulla vera virtus exstat.

1 *Symeon*, Συμεών. Complutensis codex & tres alii legunt Σίμων. Vide Act. 15. 14 ¶ *Æquè pretiosam*, ἰσότιμον. Quatenus videlicet unus & idem Christus ab hac fide fit credentibus Sapientia, Justitia, Sanctificatio & Redemtio, quæ συνεκδοχικῶς, nomine *Justitiæ Christi* mox comprehenduntur. Nam alioqui varia & inæqualia sunt Spiritûs χαρίσματα. 1. Cor. 12. ¶ *Per justitiam*, ἐν δικαιοσύνῃ. ex eo quòd Deus (ut staret promissis) fidelem sese ac proinde justum nobis exhibuit. Consideratur enim hic ea justitia ex qua in nos promanavit fidei donum, ut Rom. 3. 25, & 26. ¶ *Dei nostri & servatoris*, &c. τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος, &c. Ista necesse est conjunctim legamus, quia unicus est articulus, ut copiosiùs diximus, Tit. 2. 13. Itaque continet etiam hic locus manifestum divinitatis Christi testimonium.

3 *Divina vis ipsius*, τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ. De Christo loquitur, quem rursus Deum facit, & quidem servatorem unicum. Vulg. *Omnia nobis divinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata est:* prorsus absurdé: quod & ipsa constructio tota declarat, cùm πάντα, i. *omnia*, necessariò regatur à δεδωρημένης, secundo casu absolutè posito. Itaq; ut hoc vitium emendaretur, scriptum est in nonnullis codicibus, *Quomodo omnia nobis divinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata sunt:* ut hæc sit sententia, quicquid est in Christi divina virtute, pertinens ad vitam ac pietatem, nobis esse donatum. Sed neq; tota distinctio hujus loci, ut est in Græcis, neq; etiam participium δεδωρημένης, quod mediâ significatione hìc accipitur, istam interpretationem ferre ullo modo possunt. ¶ *Quæ ad vitam*, τὰ πρὸς ζωὴν. id est, quæ ad salutem. Ergò Christus suâ vi divinâ gratuitò nobis dat vitam æternam. ¶ *Et pietatem*, καὶ εὐσέβειαν. Hoc iter est per quod Christus ad vitam nos deducit, quia videlicet per Spiritum suum gratìs donatum nos ad veram religionem format. ¶ *Per agnitionem ejus qui vocavit nos*, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς. Hæc est summa & vitæ & religionis, quarum mentio facta est, nempe ut à Christo manu ducamur ad Patrem qui nos in Filio vocat, Joan. 17. 3. ut neq; breviùs neq; diviniùs potuerit Christi officium, omnísque nostra salus, per partes explicari. Vetus interpres pro *agnitione* dixit *cognitionem*, non satìs expressè, quamvìs hoc discrimen non semper observetur. Nam cognoscunt etiam impii multi, atque adeò cognitum etiam Deum utcunq; gustant: sed soli fideles Deum ut Patrem suum agnoscunt in Christo. Est enim agnitio Dei, nos vocantis, nobilissimum sancti Spiritûs effectum. Jam verò si hæc in nobis efficit divina vis Christi, & quidem ex mera liberalitate, ubi liberum arbitrium? & quo jure ab aliis hunc Spiritum flagitamus quàm ab eo in quo uno sunt omnes thesauri, & de cujus benevolentia quisquis dubitat indignus est qui accipiat? Jac. 1 6, & 17. ¶ *Ad gloriam ac virtutem*, διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς. Vulg. *Propriâ gloriâ & virtute*, ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ. quæ lectio in paucis admodum codicibus, iisque dubiæ fidei, à nobis est inventa: neque mihi sanè probari potest. Nec enim usquam (quod sciam) dicitur Deus nos vocasse suâ gloriâ, sed ad suam gloriam, Rom. 9. 23. & 15. 7. 1. Cor. 2. 7. & 1. Thess. 2. 12. & alibi sæpe. Nisi malimus *gloriæ* nomine intelligere Christum ipsum μετωνυμικῶς, Patris videlicet gloriam; vel Evangelium, quod & ipsum *gloria Dei* dicitur Rom. 1. 16. & 1. Tim. 1. 11. Sed utraque hæc interpretatio est violenta, cùm nihil adjiciatur ex quo id possit intelligi. Deinde τῆς ἀρετῆς (id est *virtutis*) nomen, nemo non videt quantò meliùs conveniat hominibus quàm Deo, cui potiùs tribuitur δύναμις, i. *potentia* seu *potestas*, vel κράτος, i. *robur:* quamvìs idem noster Petrus in superiore ep. 2. 9. Deo τὰς ἀρετὰς, (id est *virtutes*) tribuerit. Sed nomen ἀρετῆς de nobis potiùs quàm de Deo dici, liquet etiam ex iis quæ sequuntur vers. 5. Itaque cùm tota hæc formula loquendi nova sit, ut dicatur Deus nos vocare gloriâ & virtute, sive (ut convertit Erasmus) *Per gloriam & virtutem:* sit autem hæc perusitata, quâ dicitur Deus nos ad gloriam & justitiam, seu sanctimoniam vocare: mihi quidem multò probabiliùs videtur διὰ præpositionem pro εἰς usurpatam, sicut etiam annotavimus Rom. 6. 4. & ἀρετὴν idem hìc atque ἁγιασμὸν declarare, quo potiùs utitur Paulus, ut Rom. 6. 22. & 1. Thess. 4. 7. & alibi sæpe. Pulchrè autem ista cum superioribus cohærebunt. Respondebit enim vitæ, gloria; pietati seu veræ religioni, virtus. Quorsum enim ad vitam æternam ducimur? ut illic gloria Dei in nobis eluceat. Quorsum omnis pietatis cognitione imbuimur; ut in sanctitate & justitia Deo serviamus. Sed cur illic vitam, hìc verò gloriam priore loco commemoravit? Quia quamvìs nondum apparuerit vita nostra & gloria, tamen ex illa emanant pietas ac virtus. Priùs enim oportet nos filios Dei fieri quàm Spiritu Dei agamur, ut ab adoptione necesse sit auspicari. Jam verò qui adoptatus est, æternæ vitæ gloriam est nactus, quamvìs nondum apparuerit quod erimus, 1. Joan. 3. 2. Addunt deniq; istis veteres nonnulli codices, quos secutus est Beda, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Domini nostri Jesu Christi*, quod fortassis ex priore proximè præcedente versiculo in hunc irrepsit: Si tamen hoc amplectamur, commodè poterit istud utrumque pro gloriosa virtute Jesu Christi accipi.

4 *Ex eo quod*, δι' ὧν. Ad verbum, *Per id quod*: ut si vernaculo nostro sermone dicas *Par ce que*. Incipit enim Apostolus superiora duo (id est, quæ ad vitam & gloriam, item quæ ad pietatem & virtutem nostram pertinent) explicare, quomodo, per quem, & quorsum nobis sint data: éstq; phrasis illa apud Græcos satìs usitata, sicut etiam ἀνθ' ὧν, ἀφ' ὧν, ἐξ ὧν, ἐν οἷς frequenter usur-

pant, ut copiosè docet Budæus in Commentariis. Itaque causa nulla erat cur nonnulli pro δι' ὧν scriberent δι' ὃν, *propter quem*; nisi pro δι' οὗ, *per quem*, sub. Christum, accipiamus. ut ista interdum permutari ostendi. Vulgata & Erasmus, *Per quæ*, quod non intelligo. Sed Erasmum nimirum abduxit Græcus scholiastes, qui totum hunc contextum lacerat, nec tamen sese expedit. ¶ *Divinæ naturæ*, θείας φύσεως. *Naturam* non vocat ipsam οὐσίαν, sed certas (ut ità loquar) qualitates quas Dei virtus in nobis efficit, ut hactenus Dei imago simus, veluti cùm nos cœlesti sapientiâ, boni amore, vitii odio, & veris virtutibus imbuit: ut etiam accipi ferè consuevit *naturæ* nomen pro naturæ rerum dispositione & efficacitate. Sic imago illa fuit hominis ante lapsum recta natura: & post lapsum contrà, vitiosa omnis illa totius hominis qualitas, quæ *Vetus homo* dicitur & *Caro*, cui opponitur quod Spiritus Dei in nobis efficit, ideóque tum *Novus homo* tum *Spiritus* vocatur. Nam & hoc ipsum postea indicat, cùm definit naturæ divinæ participem fieri, idem esse atque mundi corruptionem effugisse, sive (ut loquitur Paulus) mortuum esse peccato, nec ampliùs esse in carne. Itaque non modò impii, sed planè etiam ridiculi sunt, qui ex hoc loco divinæ essentiæ in nos transfusionem imaginantur: ut impius ille Servetus præfractè ad mortem usque defendit. Sed & *divinæ naturæ* appellatione intelligi potest illa beatissima immortalitas, cujus primitias habemus, & quam accuratè describit Paulus, 1. Cor. 15. cùm Deus erit omnia in suis omnibus. ¶ *In mundo*, ἐν κόσμῳ. id est in hominibus. nam de iis agitur. ¶ *Per cupiditatem*, ἐν ἐπιθυμίᾳ. Sedes igitur corruptionis mundi in visceribus nostris est collocata, adeò ut nisi animum purget Deus per gratiam in Christo, quocunque veneris mundum tecum circumferas, etiamsi in penitissimum Thebaidos desertum te contuleris. Vetus interpres legit τῆς ἐν κόσμῳ ἐπιθυμίας φθορᾶν, *Ejus quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem*, eodem manente sensu. & sanè τὸ ἀποφεύγειν usitatius est quarto casui conjungere.

5 *Ad hoc ipsum verò*, καὶ αὐτὸ τοῦτο δέ. Aut supplenda est præpositio εἰς, vel κατὰ, quæ tamen ellipsis planè dura est; aut potiùs legendum κατ' αὐτὸ τοῦτο δέ, nato errore ex compendiosa scriptura κατὰ. Cæterùm sententia ipsa plana est. Monet enim Petrus nè Dei gratiæ desimus. neque enim trunci aut stipites sumus, sed oportet nos vicissim omnem diligentiam adferre, nos inquam qui liberum (id est, à servitute peccati per gratiam manumissum) arbitrium habemus. Nam alioqui ad malum præcipites ferimur, ad bonum verò non modò tardi & imbecilli (ut tradunt Sophistæ Semipelagiani) sed omni etiam bonæ voluntatis principio prorsus destituti sumus. Quid enim habes (inquit Apostolus, de gratia, non de natura, loquens) quod non acceperis? Sic ergò accipiendum est τὸ παρεισφέρειν, non quasi de nostro aliquid adferamus, nisi priùs effecerit Deus in nobis ut & velimus & faciamus, ídque etiam ità ut semper exclamare cogamur, Non facio bonum quod volo, & facio malum quod nolo, ac proinde nè tantillùm quidem nostræ justitiæ, sed Christo prorsus innitamur. ¶ *Adjicite*, ἐπιχορηγήσατε. id est, præterea sufficite & suggerite. Vulgata, *Ministrate*. Erasmus, *Subministrate*: nimiùm obscurè, neque expressâ præpositione ἐπί. ¶ *Fidei vestræ*, ἐν τῇ πίστει ὑμῶν. ἐν pro ἐπί, ut sit sensus, Adjicite ad fidem vestram: nisi malimus dicere ἐν respondere literæ ל Hebræorum, quæ tertiis casibus præponi consuevit. ¶ *Virtutem*, τὴν ἀρετήν. id est, sanctos & honestos mores, quorum fons est fides: sicut cum utrisque cohæret γνῶσις, id est, *voluntatis Dei cognitio*. nam in tota ista descriptione ἐν pro σὺν accipio. Nec enim philosophicas sed Christianas virtutes describit Apostolus. Unde igitur fidei implicitæ commentum, nisi ex inferorum gurgitibus emersit? Est autem insignis hic locus, siquis alius, veræ Christianæ vitæ summam, descriptis illius veris tum caussis tum effectis, spectandam præbens.

---

6 Ἐν δὲ τῇ γνώσει τὴν ἐγκράτειαν, ἐν δὲ τῇ ἐγκρατείᾳ τὴν ὑπομονήν, ἐν δὲ τῇ ὑπομονῇ τὴν εὐσέβειαν,

7 Ἐν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν φιλαδελφίαν, ἐν δὲ τῇ φιλαδελφίᾳ τὴν ἀγάπην.

8 Ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα, καὶ πλεονάζοντα, οὐκ ἀργοὺς οὐδὲ ἀκάρπους καθίστησιν εἰς τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν.

9 Ὧ γὰρ μὴ πάρεστι ταῦτα, τυφλός ἐστι, μυωπάζων, λήθην λαβὼν τοῦ καθαρισμοῦ τῶν πάλαι αὐτοῦ ἁμαρτιῶν.

10 Διὸ μᾶλλον, ἀδελφοί, σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι. ταῦτα γὰρ ποιοῦντες οὐ μὴ πταίσητέ ποτε.

11 Οὕτω γὰρ πλουσίως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ.

12 Διὸ οὐκ ἀμελήσω ὑμᾶς ἀεὶ ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων, καίπερ εἰδότας, καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ.

13 Δίκαιον δὲ ἡγοῦμαι, ἐφ' ὅσον εἰμὶ ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι, διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει·

14 Εἰδὼς ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσέ μοι.

15 Σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι.

16 Οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος.

17 Λαβὼν γὰρ παρὰ Θεοῦ πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ τοιᾶσδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, εἰς ὃν ἐγὼ εὐδόκησα.

18 Καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ.

19 Καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον, ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ, καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν.

20 Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι πᾶσα προφητεία γραφῆς, ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται.

21 Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη ποτὲ προφητεία, ἀλλ' ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν οἱ ἅγιοι Θεοῦ ἄνθρωποι.

Cognitioni verò continentiam, continentiæ verò tolerantiam, tolerantiæ verò pietatem,

Pietati verò fraternum amorem, fraterno autem amori charitatem.

Hæc enim si vobis adsint, & abundent, non inertes vos nec infructuosos efficient in Domini nostri Jesu Christi agnitione.

Nam cui hæc non adsunt, is cæcus est, nihil procul cernens, oblitus sese à veteribus peccatis suis fuisse purificatum.

Quapropter, fratres, potiùs studete vocationem & electionem vestram firmam efficere. hæc enim si feceritis, nunquam impingetis.

Ità enim amplè subministrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini nostri & servatoris Jesu Christi.

Quapropter non negligam vos de istis semper commonefacere, quamvìs peritos & stabilitos in præsente veritate.

Justum autem duco, quamdiu sum in hoc tabernaculo, expergefacere vos per submonitionem:

Cùm sciam citò futurum ut deponam tabernaculum meum, * sicut Dominus noster Jesus Christus declaravit mihi.

Sed & studebo subinde ut vos possitis post exitum meum facere horum mentionem.

† Non enim arte compositas fabulas secuti, notam vobis fecimus Domini nostri Jesu Christi potentiam & adventum: sed ut qui oculis nostris aspeximus illius majestatem.

Acceperat enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce ad eum delatâ hujusmodi à magnifica illa gloria, ‖ Hic est filius ille meus, dilectus ille, in quo acquiesco.

Et hanc vocem nos audivimus è cœlo delatam, cùm essemus unà cum eo in monte illo sancto.

Et habemus firmissimum illum sermonem propheticum: quem bene facitis quòd attendatis, velut lucernam splendentē in obscuro loco, usquedū dies illucesceret, & lucifer exoriretur in cordibus vestris.

* Si illud primùm noveritis, nullam prophetiam Scripturæ, esse propriæ explicationis.

Non enim libitu hominis allata est olim prophetia, sed acti à Spiritu sancto locuti sunt sancti Dei homines.

In scientia autem abstinentiam, in abstinentia autem patientiam, in patientia autem pietatem,

In pietate autem amorem fraternitatis, in amore autem fraternitatis charitatem.

Hæc enim vobis cùm adsint, & superent, non vacuos nec sine fructu vos constituent in Domini nostri Jesu Christi cognitione.

Cui enim non præstò sunt hæc, cæcus est, & manu tentans, oblivionem accipiens purgationis veterum suorum delictorum.

Quapropter, fratres, magis satagite ut per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis. hæc enim facientes non peccabitis aliquando.

Sic enim abundanter ministrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini nostri & salvatoris Jesu Christi.

Propter quod incipiam vos semper commonere de his, & quidem scientes & confirmatos vos in præsenti veritate.

Justum autem arbitror, quamdiu sum in hoc tabernaculo, suscitare vos in commonitione:

Certus quòd velox est depositio tabernaculi mei, secundùm quod & Dominus noster Jesus Christus significavit mihi.

Dabo autem operam, & frequenter habere vos post obitum meum, ut horum memoriam faciatis.

Non enim doctas fabulas secuti, notam fecimus vobis Domini nostri Jesu Christi virtutem & præsentiam, sed speculatores facti illius magnitudinis.

Accipiens enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce delapsâ ad eum hujuscemodi à magnifica gloria, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipsum audite.

Et hanc vocem nos audivimus de cœlo allatam, cùm essemus cum ipso in monte sancto.

Et habemus firmiorem propheticum sermonem, cui benefacitis attendentes, quasi lucernæ lucenti in caliginoso loco, donec dies illucescat, & lucifer oriatur in cordibus vestris.

Hoc primùm intelligentes, quòd omnis prophetia Scripturæ propriâ interpretatione non fit.

Non enim voluntate humanâ allata est aliquando prophetia, sed Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.

8 Sicut ex vera cognitione Christi nascuntur illi veluti fructus, ità vicissim sic fructificando fovetur & crescit ipsa cognitio, adeò quidem ut qui est infructuosus, is vel nunquam veram lucem cognoverit, vel accepti sanctificationis doni sit oblitus.

10 Conclusio, cùm igitur ex fructibus illis nostra vocatio ac electio approbetur, & in nobis confirmetur, atque adeò cùm hoc unum sit in æternum Christi regnum iter, superest ut animis huc feramur.

12 Amplificatio conclusionis, additâ modestâ excusatione, in qua suum in eos studium declarat, vicinum suum obitum prædicens.

* Joan. 21. 17.

† 2 Cor. 1. 17. & 2. 1. 13.

‖ Matt. 17. 5.

* 2. Tim. 3. 16

---

7 *Charitatem*, τὴν ἀγάπην. Latiùs patet *Charitatis* quàm τῆς φιλαδελφίας nomen. Sed malo illo vocabulo significari animi affectus: isto verò officia quæ ex illo affectu proficiscuntur. is enim verè diligit qui re ipsâ juvat quos diligit, Luc. 1. 15, & 16.

8 *Infructuosos*, ἀκάρπους. sic habent nostri omnes Græci codices. Erasmus tamen legit ἀπράκτους, & interpretatur *in irritum laborantes*. Ego potiùs malim activè interpretari, *desides*, vel, ut loquitur Augustinus, *inactuosos*.

9 *Nihil procul cernens*, μυωπάζων. Non assentior Gellio qui μύωπα *lusciosum* interpretatur, cùm lusciosus potiùs νυκτάλωψ dicatur. Sic enim Varro, *Vesperi non vident quos appellant lusciosos*. Sic autem μύωπας definit Aristoteles, autor maximè idoneus, μυωπάζειν λέγονται οἱ ἐκ γενετῆς τὰ μὲν ἐγγὺς βλέποντες, τὰ δὲ ἐξ ἀποστάσεως οὐχ ὁρῶντες. id est (Budæo interprete) *Myopes dicuntur qui ab ortu primo proxima quidem vident, remota verò non vident*. Hoc est igitur quod significat Petrus, eum in quo cognitio Dei non est efficax, cæcum esse, quod ad regnum Dei attinet, qui non cernat cœlestia, longiùs videlicet & extra mundum remota; sed terrestria duntaxat, quæ proxima sunt: ut hac in parte planè sit μύωψ. Nam si cerneret, daret sese

procul-

proculdubio in viam quâ in cœlum pervenitur. Vulgata, *Et manu tentans*. Erasmus, *Et manu viam tentans* : allatâ etiam quâdam hujus translationis ratione, quam ego planè absurdam judico. Nec enim μύωπες à muribus dicti sunt, ut existimavit, sed ἀπὸ τὸ μύειν τοὺς ὦπας, quòd perpetuò nictent oculis : quo modo etiam potest hic locus accipi.

10 *Firmam efficere*, βεβαίαν ποιεῖσθαι. Atqui ea nititur Dei proposito, ut nunquam possit labascere. Firma est igitur in sese electio, sed in nobis quotidie confirmanda est. Confirmatur autem ex effectis fidei, id est, Spiritûs fructibus in nobis. Nam justus est qui facit justitiam : & qui justificatus est, idem vocatus est : cùm justificatio fit per fidem, fides ex auditu. Qui porrò vocatus est, electus est ex Dei proposito. Vides quomodo vocatio & vocationis basis, id est electio, quotidie magis ac magis confirmetur, quamvis uno Dei proposito certo & æterno fulciatur. Inepti sunt igitur qui hoc loco abutuntur ad evertendam consolationis nostræ basin : & manifesti sycophantæ, quos non pudet dicere electionis æternæ doctrinam iter ad Epicureismum patefacere : cùm individuo nexu cohæreant, propositum, electio, vocatio, sanctificatio & justificatio. Itaque mihi sanè non displicet quod Vulgata post verbum σπουδάσατε legit, & in duobus manuscriptis codicibus Græcis invenimus, nempe ἵνα διὰ καλῶν ἔργων ποιεῖσθε, id est, *Ut per bona opera efficiatis*.

12 *Non negligam*, οὐκ ἀμελήσω. Vulgata, *Incipiam*. prorsus absurdè. Sic autem solet verbum μέλλειν interpretari. ¶ *In præsente veritate*, ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ. Evangelicâ videlicet, non tantùm promissâ, sed re ipsâ exhibitâ. Nam antea Christus quidem fuit corpus & veritas umbrarum Legis, sed procul adhuc sita, & umbris illis occultata.

13 *Tabernaculo*, τῷ σκηνώματι. id est corpore, ut Corinth. 5. 1.

16 *Arte compositas*, σεσοφισμένοις. id est, falsam habentes sapientiæ & veritatis speciem. Editionis Latinæ codices nonnulli *doctas*, nonnulli *indoctas* habent : neutri rectè.

17 *Acceperat enim*, λαβὼν γάρ. sub. ἐτύγχανε. Hebræorum idiotismo pro ἔλαβε γὰρ, sed & accipi potest λαβὼν pro λαβόντος, Atticorum more, ut Mar. 9. 20. ἰδὼν, pro ἰδόντος, & tunc proximi versiculi principium quasi ab illo pendentis sic vertendum erit, *etiam hanc vocem nos audivimus*.

18 *Cùm essemus in monte*, ὄντες ἐν τῷ ὄρει. Cùm tres duntaxat in monte fuerint transformationis Domini testes, Joannes, Jacobus Joannis frater, & Petrus, Jacobus autem pridem esset interfectus ab Herode antequam hæc scriberentur, Act. 12. 2. superest ut vel Joanni vel Petro tribuatur hæc epistola, in qua certè nihil est quod Petri Apostolicam majestatem non prodat. Imò mihi etiam videor genus illud dicendi Petro præ cæteris peculiare in hac epistola facilè dignoscere, quo videlicet omnia inter se connectuntur, vix distinctis periodis, quod Græci εἰρομένην vocant.

19 *Firmissimum illum*, βεβαιότερον. Comparativus pro superlativo, ut diximus Act. 25. 10. Vulgata & Erasmus, *Firmiorem* : quam etiam interpretationem minimè repudio. Sic enim accipi potest, ut dicatur Petrus habuisse eorum rationem ad quos scribebat, apud quos doctrina Prophetarum major erat omni exceptione. Erasmo magis placet vocem ipsam Patris vocari Propheticum sermonem : quam explicationem ut coactam prorsus repudio, cùm præsertim ex iis quæ sequuntur apertè refellatur. ¶ *Dies*, ἡμέρα. id est, plenior & apertior cognitio quàm sub Legis umbris fuerit. ¶ *Lucifer*, φωσφόρος. id est, clarior illa Evangelii doctrina, ipso videlicet lucifero jam exorto, cùm antea veluti in nocte delitescerent homines. Vide Joan. 1. 8. Sed cur potiùs Solem non nominavit? an quòd adhuc omnes nonnisi ex parte cognoscimus, pleno illo fulgore in alterû Christi adventum dilato, cùm videbimus Deum sicuti est? Imò quid si φωσφόρον vocavit Solem ipsum, i. Christum ipsum exhibitum, qui simul & ipsa Lux est, & veram Lucem mundo intulit? Prophetæ siquidem Christum duntaxat adumbrarunt venturum. Sic olim Magi stellam ducem secuti ad ipsum tandem Solem pervenerunt.

20 *Nullam prophetiam Scripturæ*, πᾶσα προφητεία γραφῆς. Prophetiam in Scriptura, id est Sacris libris, comprehensam, ab aliiis pseudoprophetarum & profanorum vatum scriptis distinguit : de quibus proximo capite disserit. Ideo malui *Prophetiam Scripturæ* interpretari ad verbum, quàm cum Erasmo, *Propheticam Scripturam*. Deinde πᾶσα οὐ, *Omnis non*, convertere placuit per negantem universalem particulam *Nulla*, qua de re diximus Matth. 24. 22. Luc. 1. 37. ¶ *Propriæ explicationis*, ἰδίας ἐπιλύσεως. Sic legitur hic locus ; & ἐπίλυσιν certum est deduci ab ἐπιλύειν quod *dissolvere* & *explicare* significat. Et est maximi ponderis hoc verbum, quo significatur petendam esse à Deo Scripturæ interpretationem, cùm ea complectatur quæ caro & sanguis non revelant. Doctissimus interpres *Impulsum* sive *afflatum* interpretari mavult, ut si scriptum sit ἐπηλύσεως, sive ἐπηλυσίας. quæ sententia mihi quidem vehementer placet : sed hoc in Græcis codicibus reperi, & illas voces poeticas esse constat, quamvis huic argumento optimè conveniant. Nam etiam ἐπηλυσίαν Hesychius ἐπαοιδὴν interpretatur, cùm de magis agitur. Simplicissimè verò mihi videtur hic locus sic explicandus, ut ad propheticam lectionem duo requirat à Judæis suis Petrus : Unum, prophetias cum Evangelio conferant, idcirco nimirum traditas, ut adhuc quasi in sublustri quadam nocte incedentibus facem præferrent, donec verè lucesceret, quod quidem sensim fit in hominum animis, haud secus quàm lucifer prænunciat ipsius Lucis ortum ; alterum, ut prophetiarum intelligendarum & ad verum scopum referendarum rationem sciant ab eo ipso Spiritu petendam qui Prophetis ipsis illas dictavit. Nec enim *propriam interpretationem* opponit communi sive publicæ : sed adventitium Spiritûs sancti donum ei solertiæ vel illi ingenii vigori qui sit à natura hominibus quantumvis ingeniosis insitus. Aperiri enim cor oportet ad intelligendum, & aures dari ad audiendum, nè fit Evangelium vel ludibrio, vel offendiculo.

21 *Acti*, φερόμενοι. Dextrè hoc intelligendum est, nequis divini Spiritûs rectè compositos & verè divinos afflatus comparet cum profanorum vatum furoribus, qualis apud Virgilium Sibylla, ut passim furiosi vates describuntur. Vide Heb. 1. 7. in verbo φέρειν. Videtur autem hoc vocabulo confirmari prioris versiculi interpretatio de Spiritûs sancti impulsu sive afflatu.

ΚΕΦ. β'.

Ἐγένοντο δὲ καὶ ψευδοπροφῆται ἐν τῷ λαῷ, ὡς καὶ ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας, καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι, ἐπάγοντες ἑαυτοῖς ταχινὴν ἀπώλειαν.

2 Καὶ πολλοὶ ἐξακολουθήσουσιν αὐτῶν ταῖς ἀπωλείαις, δι' οὓς ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται.

3 Καὶ ἐν πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται, οἷς τὸ κρίμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ, καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῶν οὐ νυστάζει.

4 Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν, εἰς κρίσιν τετηρημένους·

5 Καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὄγδοον Νῶε δικαιοσύνης κήρυκα ἐφύλαξε, κατακλυσμὸν κόσμῳ ἀσεβῶν ἐπάξας·

6 Καὶ πόλεις Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας τεφρώσας καταστροφῇ κατέκρινεν, ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς·

7 Καὶ δίκαιον Λὼτ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, ἐῤῥύσατο.

CAP. II.

Fuerunt autem etiam pseudoprophetæ in populo, ut etiam inter vos erunt falsi doctores, qui subintroducent hæreses exitiales, etiam dominum qui illos mercatus est abnegantes, accersentes sibiipsis celerem perniciem.

Et multi sequentur eorum exitia, per quos via veritatis blasphemabitur.

Et per avaritiam fictis sermonibus vos negotiabuntur, quibus damnatio jam olim non otiatur, & quorum exitium non dormitat.

Nam si * Deus Angelis qui peccaverunt non pepercit, sed in tartarum detrusos, catenis caliginis tradidit, damnationi asservatos :

Et prisco mundo non pepercit, sed octavum † Noe justitiæ præconem custodivit, diluvio in mundum impiorum inducto :

Et civitates Sodomorum ac Gomorrhæ in cinerem redactas ‖ subversione damnavit, constituitque ut essent exemplar impiè victuris :

Et justum Lot lascivâ nefariorum conversatione fatigatum eruit.

CAP. II.

Fuerunt verò & pseudoprophetæ in populo, sicut & in vobis erunt magistri mendaces, qui introducent sectas perditionis, & eum qui emit eos dominum negant, superducentes sibi celerem perditionem.

Et multi sequentur eorum luxurias, per quos via veritatis blasphemabitur.

Et in avaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur, quibus judicium jam olim non cessat, & perditio eorum non dormitat.

Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum, tradidit cruciandos, in judicium reservari :

Et originali mundo non pepercit, sed octavum Noe justitiæ præconem custodivit, diluvium mundo impiorum inducens :

Et civitates Sodomorum & Gomorrhæorum in cinerem redigens, eversione damnavit, exemplum eorum qui impiè acturi sunt ponens :

Et justum Lot oppressum à nefandorum luxuriosa conversatione eripuit.

1 Ut olim fuerunt duo Prophetarum genera, unum verum, alterum falsum ; ità prædicit Petrus quosdam veros, quosdam falsos fore doctores in Ecclesia, adeò ut ipse Christus à quibusdam abnegetur, qui tamen illum redemtorem vocabunt.

2 Non tantùm erunt hæreses, sed etiam multi earum sectatores. 3 Avaritia plerumque hæreseos comes, institurâ ipsarum etiam animarum mercaturâ. * *Job.* 4. 18. *Jud.* 6.

4 Consolatio piorum, Deum qui Angelos Apostatas in tartara tenebrosa præcipites dedit, tandem judicandos ; qui priscum mundum, servato octavo Noe, diluvio perdidit ; qui Sodoma, servato Loto, in cinerem redegit, suos electos ab istis erroribus liberaturum, & injustos illos semel destructurum. † *Gen.* 7. 2. ‖ *Gen.* 19. 13.

---

1 *In populo*, ἐν τῷ λαῷ. Populum intelligit stante Israelis republicâ, & postea regno florente, sub Lege. ¶ *Subintroducent*, παρεισάξουσι. clàm videlicet sub specie pietatis irrepentes in gregem, unde παρείσακτοι dicuntur Gal. 2. 4. Sed & fortassis παρὰ præpositio potiùs hic declarat quid sint hæreses istæ, & unde proficiscantur, indè videlicet quòd curiosi & ambitiosi homines, aut addere, aut detrahere, aut immutare quidpiam in Dei verbo consueverint, contra expressum Dei, per verbum suum loquentis, interdictum.

2 *Exitia*, ταῖς ἀπωλείαις. Vulgata, *Luxurias*, ἀσελγείαις : quæ lectio confirmatur Complutensis editionis & sex præterea codicum autoritate, ac mihi quidem satis videtur convenire sequenti descriptioni, quâ putat scholiastes Græcus notari spurcos illos Nicolaitas. Sed si receptum illud sequamur, *Exitiorum* nomine

mine intelligentur viæ, ſeu potiùs errores illi multiplices quibus in exitium præcipitantur homines.

3 *Vos negotiabuntur*, ὑμᾶς ἐμπορεύσονται. id eſt, tanquam pecoribus ad nundinationem abutentur. quomodo dixit imperitos medicos Plinius *animas negotiari*. Quæſo verò an Simonis Petri ſucceſſor eſt qui hâc fraude non contentus, regna in naſſam ſuam illexiſſe, non aliunde, etiamnum hodie, quàm ex hac una nundinatione vivit? Et tamen hoc eſt patrimonium Petri, hæc Eccleſia quæ nunquam erravit, hic Spiritus ſanctus longâ temporis præſcriptione cathedræ Petri ficititiæ devinctus.

4 *Angelis*, ἀγγέλων. Hic mirum quanto ludibrio Satan ipſe homines habuerit, dum illos à negotio ſalutis avocatos, in hac ſpeculatione retinuit, quoto mundi die, an ante mundum inferiorem conditum lapſus iſte contigerit, quo peccato lapſus ſit Satan, quot angelos ſecum traxerit, & infinita ejuſmodi alia, indito etiam ipſi Satanæ *Luciferi* nomine. quæ fabulæ fecerunt tandem ut nimiùm multi jam pridem non pluris fecerint quod ex Scripturis conſtat hac de re, quàm quod Homerus de illa ſua Ate ſcribit: ac tandem etiam cum Sadducæis Spiritus ullos eſſe ſeu beatos ſeu maledictos inficiati ſint, unde præceps ad ἀθεότητα lapſus. At nos ſobriè ſapere ex Dei verbo diſcamus, & hoc uno contenti ſimus quod nobis aperuit Spiritus ſanctus. Reperio autem tribus omnino locis factam Angelorum lapſûs expreſſam mentionem, Joan. 8. 44. Judæ 6. & hoc loco. Ex traditione igitur ἀγράφῳ ante adventum Meſſiæ fuit iſte lapſus Patribus notus, primis ejus rei teſtibus Adamo & Evæ. Et generalis hæc ratio quibuſvis non profanis ingeniis abundè ſufficit, oportere neceſſariò ut quicquid malum eſt, ab origine ſua defecerit, cùm à Deo nihil niſi bonum condi potuerit. ¶ *In tartarum detruſos*, ταρταρώσας. Sic vocarunt Græci infima terræ loca, quæ puniendis nocentium animabus eſſent deſtinata. Itaque quod ad vocabulum ipſum attinet, non dubitavit Petrus illud tanquam vulgò tritum uſurpare, quomodo etiam Matthæus & Lucas ᾅδην vocarunt. Sed non eſt tamen quòd aliquis idcirco putet poetarum deliria, vel quæ poſtea Theologi Contemplantes, quos vocant, de inferis diſſeruerunt, à Petro comprobari. E cœlo in infimas iſtas regiones detruſos eſſe dæmones, res ipſa oſtendit, cùm nimiùm multi jam indè ab Adamo decepto inter nos verſentur. *Princeps aeris* dicitur diabolus, Epheſ. 2. 2. Spiritualium malitiarum quæ ſunt in ſublimi, noſtri videlicet reſpectu, mentio fit, Epheſ. 6. 12. Sed abyſſum illis aliquam eſſe conſtitutam, quam reformident, liquet ex Luc. 8. 31. Ampliùs de iſtis inquirere non expedit. Quæramus potiùs quomodo illius leonis rugientis ungues vitare & in cœlum pervenire poſſimus. ¶ *Catenis caliginis*, σειραῖς ζόφου. id eſt, caligine quaſi catenis conſtrinxit. *Caliginem* autem vocat miſerrimam & terribilis horroris plenam vitæ conditionem: & translationem ſumit à damnatis facinoroſis, qui in carceris pædore retinentur conſtricti, dum ad ultimum ſupplicium pertrahantur.

5 *Et priſco mundo*, καὶ ἀρχαίου κόσμου. Vulgata, *Et originali mundo*. Ergò mundus ille diluvium præcedens comparatur cum eo in quo nunc ſumus; non quaſi novam rerum univerſitatem condiderit Dominus, ſed quoniam hoc diluvio tanta fuit rerum omnium everſio, ut ſequens mundi inſtauratio veluti pro nova quadam creatione habeatur. Sed quid ſi *priſcum mundum* pro priſcis illis primæ ætatis hominibus cæteriſque animantibus ſubverſis accipias? ¶ *Octavum Noe*, ὄγδοον Νῶε. Eraſmus, *Octavum juſtitiæ præconem Noe*, ambiguè. Poſſet enim videri Noe dici octavus præco juſtitiæ, quaſi inter Adami poſteros octavus numeretur, qui tamen eſt ab eo decimus: cùm longè aliud dicatur, nempe quòd Noe octavus (id eſt, cum aliis ſeptem) ſit ſervatus. Dicitur autem *præco juſtitiæ*, propterea quòd totos illos annos CXX non deſierit impios illos & dictis & factis commonefacere, quanta illis ira Dei immineret.

6 *Exemplar*, ὑπόδειγμα. iræ videlicet divinæ: ad illã effugiendã.

---

8 (Βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος, ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν).

9 Οἶδε Κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέραν κρίσεως κολαζομένους τηρεῖν.

10 Μάλιστα δὲ τοὺς ὀπίσω σαρκὸς ἐν ἐπιθυμίᾳ μιασμοῦ πορευομένους, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας, τολμηταὶ, αὐθάδεις, δόξας οὐ τρέμουσι βλασφημοῦντες.

11 Ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μείζονες ὄντες, οὐ φέρουσι κατ' αὐτῶν παρὰ Κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν.

12 Οὗτοι δὲ, ὡς ἄλογα ζῶα φυσικὰ, γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθορὰν, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες, ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται.

13 Κομιούμενοι μισθὸν ἀδικίας, ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφὴν, σπίλοι καὶ μῶμοι, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, συνευωχούμενοι ὑμῖν,

14 Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες μεστοὺς μοιχαλίδος, καὶ ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας, δελεάζοντες ψυχὰς ἀστηρίκτους, καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίαις ἔχοντες, κατάρας τέκνα·

15 Καταλείποντες τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν, ἐπλανήθησαν, ἐξακολουθήσαντες τῇ ὁδῷ τοῦ Βαλαὰμ τοῦ Βοσὸρ, ὃς μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν.

(Juſtus enim ille, cùm habitaret inter eos, indies animam juſtam ſceleratis *illorum* factis, & videndo & audiendo excruciabat)

Novit Dominus pios è tentatione eripere, injuſtos autem in diem judicii pœnas dantes aſſervare.

Maximè verò eos qui carnem ſequentes, in cupiditate pollutionis incedunt, & dominatum contemnunt, *qui, inquam, ut ſunt* audaces & ſibi placentes, non horrent dignitates probris inceſſere.

Cùm ipſi Angeli qui ſunt robore ac potentiâ majores, non ferant adversùs eas apud Dominum maledictionis judicium.

At iſti, veluti animantia rationis expertia, quæ naturali impetu feruntur, facta ad eum finem ut capta intereant, ea vituperantes quæ ignorant, ſuâ ipſorum corruptelâ interibunt:

Reportaturi mercedem injuſtitiæ, ut qui voluptatem diurnum luxum ducant, labes ac maculæ, ſeductionibus ſuis ſeſe oblectantes, dum vobiſcum epulantur,

Oculos habentes plenos adulterii, & qui à peccando ceſſare neſciant, ineſcantes animas inſtabiles, cor habentes ad avaritiam exercitatum, exſecrandi homines:

Qui derelictâ rectâ viâ aberrarunt, ſecuti viam Balaam *filii* Boſor, qui mercedem injuſtitiæ amavit.

(Aſpectu enim & auditu juſtus erat, habitans apud eos, de die in diem animam juſtam iniquis operibus cruciabant)

Novit Dominus pios de tentatione eripere, iniquos verò in diem judicii reſervare cruciandos.

Magis autem eos qui poſt carnem in concupiſcentia immunditiæ ambulant, dominationémque contemnunt, audaces, ſibi placentes, ſectas non metuunt blaſphemantes:

Ubi Angeli, fortitudine & virtute cùm ſint majores, non portant adverſùm ſe à Domino execrabile judicium.

Hi verò, velut irrationabilia pecora, naturaliter in captionem & in perniciem, in iis quæ ignorant blaſphemantes, in corruptione ſua peribunt:

Percipientes mercedem injuſtitiæ, voluptatem exiſtimantes diei delicias, coinquinationes & maculæ, deliciis affluentes, in conviviis ſuis luxuriantes vobiſcum,

Oculos habentes plenos adulterii, & inceſſabilis delicti, pellicientes animas inſtabiles, cor exercitatum avaritiâ habentes, maledictionis filii:

Derelinquentes rectam viam, erraverunt, ſecuti viam Balaam ex Boſor, qui mercedem iniquitatis amavit.

11 Ad aliud corruptorum hominum, in Eccleſiæ tamen ſinu verſantium, genus deſcendit, eorum videlicet qui nequitiæ ſunt dediti, & ſeditioſè magiſtratuum autoritatem (quam nè ipſi quidem angeli coram Deo miniſtrantes vituperant) conviciis inceſſunt. Vera & expreſſa Romani cleri (quem vocant) deſcriptio. 12 Graphica eorundem pictura, in qua beſtiis comparantur, idcirco natis, ut dum ventri ſtudent, ſeſe in laqueos indant perituras. Nihil enim eſſe iſtis ignorantius, quamvis quæ ignorant audaciſſimè vituperent: & fore ut beſtiarum exemplo, iis ipſis voluptatibus quibus delectantur, & Eccleſiæ cœtum contaminant, exitium ſibiipſis acceſſant. 14 Eoſdem damnat, ut ipſo etiam geſtu & vultu inexhauſtæ libidinis, ut leviculorum hominum animas negotiantes, ut in avaritiæ artibus omnibus exercitatos, denique ad maledicendum filiis Dei venales, exemplo Balaami, quem mutum etiam pecus redarguit.

---

8 *Et videndo, & audiendo*, βλέμματι καὶ ἀκοῇ. id eſt, Quocunque vel oculos vel aures applicuiſſet, quicquid cerneret vel audiret, hoc illum miſerrimè torquebat. Vulgata, *Aſpectu & auditu juſtus erat*, quaſi poſt δίκαιος ſubaudiatur ἦν. Eraſmus, *Is enim oculis & auribus juſtus*, &c. Hæc enim conjunxerunt cum ὁ δίκαιος, quaſi dicatur Lot juſtus fuiſſe & oculis & auribus, id eſt (ut Eraſmus in annotationibus explicat) *oculos & aures habuiſſe ab omni turpitudine abhorrentes*. Sed ut taceam quòd Vetus interpres conſtructionem neglexit, nec potuit ſubaudire ἦν propter articulum adjectum, qui indicat δίκαιος rationem habere ſubjecti non prædicati (quos errores Eraſmus emendavit) ut inquam hæc omittam, primùm quæri poſſet cur non manuum quoque mentionem feciſſet? deinde ipſa conſtructio hanc interpretationem apertè refellit, oſtenditque βλέμματι καὶ ἀκοῇ cum verbo ἐβασάνιζεν ità conſtrui oportere ut feci, à doctiſſimo interprete admonitus. Omnino enim ſcribendum fuiſſet ὁ γὰρ βλέμματι καὶ ἀκοῇ δίκαιος, ut ſpero mihi conceſſuros quicunque vel mediocriter in Græcis literis ſunt verſati. ¶ *Excruciabat*, ἐβασάνιζεν. id eſt, anxiam ac doloribus confectam vitam trahebat, non minùs laborans quàm ſi equuleo fuiſſet impoſitus, quomodo in vernaculo ſermone, ſi velim extremum tædium ſignificare, dicam, *Je ſuis en une gehenne*. Vetus interpres mendosè legit ἐβασάνιζον, *excruciabant*.

9 *Novit*, οἶδε. Heb. ידע *jaduah*, id eſt, longo uſu exercitatus eſt in liberandis & eripiendis juſtis, & puniendis ſceleratis. Eſt autem hæc concluſio inductionis à verſiculo quarto cœptæ. ¶ *Pœnas dantes*, κολαζομένους. Vulgata, *puniendos*, κολασομένους quod in nullis codicibus inveni: neque id videtur exemplis antè citatis convenire, quibus ii proponuntur de quibus adhuc viventibus pœnas ſumſit Deus, quamvis alias longè aſperiores (æternas videlicet) in illos ultimo illo die decernendas præparârit. Senſus eſt igitur, iſtos à Deo ſic puniri, vel hujus vitæ privatione, vel aliis pœnis, ut graviori etiam judicio ſerventur, juſtis contrà in hac etiam vita ſalvis conſervatis.

10 *Qui carnem ſequentes*, τοὺς ὀπίσω σαρκός. Vulgata ad verbum, *Qui poſt carnem*, id eſt, præeunte carne: quem Hebraiſmum alibi expoſuimus. ¶ *Et dominatum deſpiciunt*, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας. id eſt, eos quorum poteſtati ſubjecti ſunt aſpernantur. Nam κυριότητα vocat quorumvis magiſtratuum collegium, ut paulò antè ἀδελφότητα (id eſt *fraternitatem*) dixit pro fratrum cœtu: eâdem prorſus ratione quâ dicimus in vernaculo noſtro ſermone *la Seigneurie*. Quàm autem hoc conveniat Clericis, quos nunc vocant, vel illud teſtatur quòd ſceleratiſſimus quiſque palàm hodie non erubeſcit Clericalis, quam vocant, tonſuræ privilegio quorumvis magiſtratuum imperium aſpernari.

hari. Quòd siquis reclamet, actum est de Ecclesia scilicet. Et tamen hi omnes à Petri successore pendent. Tantum igitur isti ab iis absunt, de quibus agit hoc loco Apostolus, quòd illi omnem rectam & divinitus institutam politiam (cui propterea non modò propter iram, sed etiam propter conscientiam obtemperandum est) abrogabant; sed eam isti sibi arrogant supra ipsos quoque Magistratus. ¶ Qui, inquam, ut sunt *audaces*, τολμηταί. Necessariò supplendum fuit aliquid propter mutatam constructionem. Vide Ephes. 2.5. ¶ *Et sibi placentes*, αὐθάδεις. Erasmus, *Præfracti*. Vide Tit. 1.7. ¶ *Dignitates*, δόξας. id est, principes, & quantumvìs augustâ majestate præditos. quæ perpetua est pseudoepiscoporum Romanorum historia, ex quo bestiæ prioris imago invasit ejus thronum.

11 *Adversùs eas*, κατ' αὐτῶν. Adversùs eas videlicet dignitates. Reverentur enim Angeli ipsi εὐταξίαν à Domino constitutam, & regnis etiam impiorum custodiendis tanquam ministri Dei præsunt, ut liquet ex Danielis 10. & 11. neque in conspectu Domini adversùs Achab, quantumvìs impium regem, exsecratio ulla ab ipsis profertur, 1. Reg. 22. 20. sed solus ille spiritus mendax reperitur qui sese sponte ad malas artes offerat, 1. Reg. 22. 21. quique ipsos etiam servos Dei calumnietur, Job 1. 9, & 10. Similis est Prophetarum ratio, qui cùm Spiritu Dei regerentur, fortiter quidem & constanter munus reprehensionis sibi à Deo impositum obierunt, sed regibus tamen ac principibus quos arguebant (sicuti par erat) honorem habuerunt. Itaque illud Væ, sæpe apud Prophetas & in Apocalypsi repetitum, adversùs ipsos quoque Reges, & dignitate præditos, sunt duntaxat prædictiones, non autem imprecationes, idque ex Dei mandato, cujus fuerunt præcones. Deinde, longè aliud fuerit ipsas etiam personas sanctè detestari, quàm ipsa munera divinitus instituta. Cæterùm Vetus interpres aliter prorsus hunc locum interpretatus est, perinde nimirum acsi diceretur Angelos suos Dominus nunquam exsecrari. Sic enim convertit, *Non portant adversum à Domino exsecrabile judicium*. Atqui Græcis non respondet ista interpretatio. Nec enim scriptum est καθ' αὐτῶν sed κατ' αὐτῶν, unico excepto codice, in quo scribitur καθ' ἑαυτῶν. neque παρὰ Κυρίῳ, sed παρὰ Κυρίῳ. Erasmus verò sic convertit, *Non ferant adversùs sese apud Dominum maledicum judicium:* id est, mutuò sibi non convitientur apud Dominum, nec alii de aliis detrahant, sed stationem suam quisque conservet, cùm alii aliis subsint, & quidem licèt alii aliis obsistant, ut apparet ex Danielis 10. 13. & 12. 1. & Apocal. 12. 7. Sed neutra interpretatio admitti potest, cujus dilucidam explicationem tradit Judas vers. 8, & 9.

12 *Animantia rationis expertia*, &c. ἄλογα ζῶα φυσικὰ, &c. Quidni enim dæmones, ut opus Domini pro suis viribus inter homines impediant, sic bonis in ipsorum ministerio sancto obsistere consueverint? Sed tamen nè sic quidem mutuò sese exsecrantur, cujus inter Michaelem & Satanam certaminis exemplum citatur Judæ 8, & 9. & hujus loci, minimè curiosè persequendi, veram esse ac germanam hanc sententiam arbitror. Vulg. *Irrationabilia pecora, naturaliter in captionem*, &c. in qua interpretatione nihil est quod probes. Primùm enim *Irrationabilia* barbarum est: ζῶα verò non vocant Græci *pecora* sed *animantia*. Sed tertius error fœdior est, nempe quòd φυσικὰ conjunxit cum sequentibus, ideóque γεγεννημένα quasi redundans expunxit. In eodem hoc errore versatus est etiam Erasmus, adeò ut putarit participium γεγεννημένα ex albo libri irrepsisse in contextum. Nam, inquit, naturalia ad captionem dixit, quemadmodum dicimus natus ad discendum, pro eo quod est naturâ compositus. Atqui præterquam quòd Græci codices summo consensu addunt γεγεννημένα, unde tandem esset petitum tam obscurum támque inusitatum dicendi genus? Quid igitur? nempe hoc epitheto voluit Petrus explicare qua in re isti brutis animantibus sint similes, in eo videlicet quòd nec consilio, nec ratione, nedum Spiritu Dei, sed cæco naturæ rationis expertis impetu, ad belluinas cupiditates ferantur. *Naturæ* enim nomine, de brutis loquens, *sensualitatem* (quam vocant) intelligit. Germanam autem esse hanc expositionem liquet ex epistolæ Judæ vers. 10. ex quo loco φυσικὰ possis optimè interpretari τὰ φθειρόμενα ἐν ὅσοις φυσικῶς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα ἐπίσταν[τ]αι, id est, *eos qui in iis sese corrumpunt quæ brutorum instar norunt*. ¶ *Facta ad eum finem ut capta intereant*, γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθοράν. id est, Idcirco condita ut aliis cedant in prædam, à quibus consumta pereant. Ità enim isti sponte sese in diaboli ac mortis laqueos indunt, vasa nimirum ad interitum coagmentata, ut dicit Paulus Rom. 9. 22. & pridem ad hoc judicium descripta, Judæ 4. Vulg. *In captionem & in perniciem:* quod nemo intelligat. Erasmus, *Genita in capturam & perniciem*, nihilo meliús. ¶ *Ea vituperantes quæ ignorant*, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες. Heb. מדברים באשר לא יבינו *medabberim baascher lo jabinu*. Nam verbum דיבר *dibber* cum ב constructum aliquando in malam partem accipitur. Vulg. *In iis quæ ignorant blasphemantes*. Erasmus, *In iis quæ non intelligunt maledicentes*. Et hinc discendum ignorantiâ non tegi blasphemiam apud Deum, quamvìs multò graviùs peccet, qui sciens peccat, 1. Tim. 1. 13. & Luc. 23. 34. ¶ *Suâ ipsorum corruptelâ interibunt*, ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται. id est, eo exitio peribunt quod ipsi sibi suis illis perditis & corruptis moribus accersunt. Vulgata, *In corruptione sua peribunt*. Erasmus, *In perditione sua peribunt:* quas interpretationes miror à quoquam intelligi potuisse. non enim animadverterunt φθορὰν paulò antè accipi pro *interitu*, ità ut respondeat verbo καταφθαρήσονται in accommodatione similitudinis; posteriore autem hoc loco poni pro morum corruptela, in qua quisquis sibi placet, planè omnem usum rationis ac judicii amisit: ut qui sese sponte suâ in mortem æternam præcipitet.

13 *Voluptatem ducant*, ἡδονὴν ἡγούμενοι. i. quibus est demum suavis & jucunda vita diem luxu consumere. ¶ *Labes ac maculæ*, σπίλοι καὶ μῶμοι. Sic enim hoc loco Petrus non extraneos reprehendit, sed impudentes istos hypocritas, qui interdiu bacchanalia, ut inquit ille, viventes, videri tamen pii & religiosi volebant: ideóq; vespere ad sacras illas, tunc Christianis communes, ἀγάπας, ventre probè suffarcinato convenientes, probra & dedecora erant Ecclesiæ. ¶ *Seductionibus suis sese oblectantes*, ἐν ταῖς ἀπάταις ἐντρυφῶντες. Tertium addit istorum scelus Apostolus, quòd isti ad sacras illas epulas tam impudenter accedentes, sese etiam postea vel in ipso quoq; convivio jactarent, quòd tam facilè Ecclesiam fallerent: quod commodissimè sic Gallicè expresserimus, *Se gaudissans de leurs tromperies*. Vulgata igitur malè pro ἀπάταις legit ἀγάπαις, & vertit, *in conviviis suis*. Nec enim ἀγάπαι erant aliquorum propriæ vel peculiares, sed toti Ecclesiæ communes, in quibus certè isti dici non potuerunt genio indulgere, quin tota etiam Ecclesia luxûs argueretur, & ex loco epistolæ Judæ vers. 12. si cum hoc comparetur, non aliter quàm dixi hunc esse locum explicandum ostendit.

14 *Oculos*, ὀφθαλμούς. Rectè. hic enim apparet potissimùm libido. *Oculi* (inquit obscœnus ille) *sunt in amore duces*. ¶ *Adulterii*, μοιχαλίδος. Erasmus ad verbum, *Adulteræ:* quod est admodum obscurum. Sciendum est igitur ex Hebræorum idiotismo, poni epitheton pro substantivo, quod vocant: cujus enallages manifestum mihi exemplum videtur exstare Dan. 9. 29. ubi ponitur נביא *nabi* pro נבאה *nebah*. quò etiam fortassis pertinet illud Deut. 29. 19. למען ספות הרוה את הצמאה *lemahan sephoth haravah et hatsamah*, id est, *Ut addat ebriam sitienti*, pro eo quod est, Ut addat ebrietatem siti. Sic participiis passivis fœmininis usitatissimè utimur Gallicè, participialium nominum loco, ut *la deduicte, l'aides, la veve, la leuce, la remise*, & infinita alia. Quidam hoc connectunt cum ἁμαρτίας, & pro ἀκαταπαύστους legunt ἀκαταπαύστου, quod Græcis nonnullis placuisse apparet ex Scholiaste; ut & Castellioni, qui hunc locum convertit his verbis, *Oculos habentes degeneres perpetuique peccati plenos*. Sed præterquam quòd Græca exemplaria summo consensu legunt ἀκαταπαύστους, nusquam invenio illud epitheton peccato attributum. Apparet igitur ità conatos fuisse hunc locum expedire nonnullos ex Græcis Hebraicæ linguæ imperitos. ¶ *Exsecrandi homines*, κατάρας τέκνα. Vulgata ad verbum, *Maledictionis filii*. Erasmus, *Exsecrabiles filii*. Vide Ephes. 2. 2.

15 *Mercedem iniquitatis*, μισθὸν ἀδικίας. Id est, lucrum ex scelere quæsitum. Retinui autem Hebraismum, quia si vel *Mercedem iniquam*, vel *Lucrum iniquum* dixeris, quippiam multò minùs significaris. quamvìs hoc sensu sæpissimè sit Hebraismus iste explicandus. In historia verò Bileami notatur non tantùm illa doni Prophetiæ horrenda profanatio per avaritiam, sed etiam turpissimæ prostitutionis Moabiticarum, ut meritò Petrus hæc duo in hujus historiæ exemplo proposuerit.

---

16 Ἔλεγξιν δὲ ἔσχεν ἰδίας παρανομίας· ὑποζύγιον ἄφωνον, ἐν ἀνθρώπου φωνῇ φθεγξάμενον, ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφρονίαν.

17 Οὗτοί εἰσι πηγαὶ ἄνυδροι, νεφέλαι ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς αἰῶνα τετήρηται.

Sed redargutionem suæ transgressionis habuit: nam * subjugis asina muta, humanâ voce locuta, inhibuit illius Prophetæ dementiam.

† Isti sunt fontes aquâ carentes, nebulæ à turbine agitatæ, quibus caligo tenebrarum in æternum servata est.

Correctionem verò habuit suæ vesaniæ: subjugale mutum, hominis voce loquens, prohibuit Prophetæ insipientiam.

Hi sunt fontes sine aqua, & nebulæ turbinibus exagitatæ, quibus caligo tenebrarum reservatur.

* Num. 22. 23
† Juda 11.
† Juda 12.

17 Alia eorundem nota, ex qua possint quales sunt optimè deprehendi, quòd intus nihil habeant nisi vel prorsus vanum, vel magnopere novum, quamvìs magni cujusdam boni speciem præ se ferant: quod quidem eis impunè non cedet, ut qui falsæ libertatis obtentu homines in miserrimam peccati servitutem pertrahant.

---

16 *Transgressionis*, παρανομίας. Vulgata, *vesaniæ:* legit enim παρανοίας. ¶ *Subjugis asina*, ὑποζύγιον. Vulg. & Erasmus, *Subjugale*, de quo diximus Matt. 21. 5. Est autem exemplum valde appositum ad id quod antè dixit, cùm istiusmodi homines

cum

cum bestiis compararet, sicut asina ipsum Bileamum redarguit.

17 *Fontes aquâ carentes*, πηγαὶ ἄνυδροι. id est, qui scientiam quidem jactant, sed intus nihil minus habent. Eosdem comparat nubibus à turbine agitatis : quòd nimirum spem aliquam faciant cœlestis alicujus pluviæ, sed solo vento turgeant. ¶ *Caligo tenebrarum*, ὁ ζόφος τοῦ σκότους. id est, densissimæ tenebræ : ex Hebræorum idiotismo, ut cùm *Terram pulveris*, *Cœnum luti* dicunt.

‖ *Joan.*8.34. Rom.6.20. * *Mat.*12.45. Heb.6.4.

20 Præstaret nunquam cognovisse justitiæ viam, quàm ab ea ad veteres pollutiones reverti, quod hominum genus canibus & porcis comparatur.

† *Prov.*26.12

18 Ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγγόμενοι δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς, ἐν ἀσελγείαις, τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους·

19 Ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι, αὐτοὶ δοῦλοι ὑπάρχοντες τῆς φθορᾶς. ᾧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται.

20 Εἰ γὰρ ἀποφυγόντες τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου, ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τούτοις δὲ πάλιν ἐμπλακέντες ἡττῶνται, γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων.

21 Κρεῖττον γὰρ ἦν αὐτοῖς μὴ ἐπεγνωκέναι τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἐπιγνοῦσιν ἐπιστρέψαι ἐκ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς ἁγίας ἐντολῆς.

22 Συμβέβηκε δὲ αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας, Κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα, καὶ, Ὗς λουσαμένη, εἰς κύλισμα βορβόρου.

Nam summæ vanitatis plena loquendo, inescant per carnis cupiditates & lascivias alios, qui verè effugerant eos qui in errore versantur :

‖ Libertatem eis pollicendo, cùm ipsi servi sint corruptelæ. siquidem à quo quis superatus est, huic etiam est mancipatus.

* Nam si postquam polluriones mundi per agnitionem Domini & Servatoris Jesu Christi effugerint, his rursum implicati superentur, facta est ultima eorum conditio deterior priore.

Meliùs enim fuisset eis non cognovisse viam justitiæ, quàm cognitâ *illâ*, regredi à sancto præcepto sibi tradito.

Sed accidit eis quod vero proverbio dici solet, † Canis reversus est ad suum ipsius vomitum, & Sus lota, ad volutabrum cœni.

Superba enim vanitatis loquentes pelliciunt in desideriis carnis luxuriæ, eos qui paululùm effugiunt, qui in errore conversantur :

Libertatem illis promittentes, cùm ipsi servi sint corruptionis. à quo enim quis superatus est, hujus & servus est.

Si enim refugientes coinquinationes mundi in cognitione Domini nostri & Servatoris Jesu Christi, his rursus implicati superantur, facta sunt eis posteriora deteriora prioribus.

Meliùs enim erat illis non cognoscere viam justitiæ, quàm post agnitionem retrorsum converti ab eo quod illis traditum est sancto mandato.

Contigit enim eis illud veri proverbii, Canis reversus ad suum vomitum, &, Sus lota, in volutabro luti.

---

18 *Summæ vanitatis plena*, ὑπέρογκα ματαιότητος. Sic infrà, 3.3. ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν, pro ἐσχάταις ἡμέραις. Vulgata, *Superba vanitatis.* Erasmus, *Vehementer fastuosa vanitatis verba.* Sententia ipsa plana est, istos nimirum vanis quibusdam & inanibus verborum ampullis incautos decipere. ¶ *Inescant*, δελεάζουσιν. id est, quasi pisces hamo captant. Sed aliud est Captare, aliud Capere. Nam qui verè credunt, illos certum est vel nunquam capi, vel ad tempus tantùm retineri captos. Deinde certi sunt veræ, id est, non simulatæ cognitionis gradus. Vide Hebr. 6. 5. ¶ *Lascivias*, ἐν ἀσελγείαις. vel, *libidinosas*, ut suprà, 1.14. Sic restituo hunc locum ex Græcis scholiis. Est enim subaudiendus articulus τῆς, quam ellipsin annotavimus 1.Petr.1.7. & albi sæpe : ideóque *Lascivias* converti. Vulgata, legit ἀσελγείας, ut qui *Luxuriæ* interpretetur, eâdem manente sententiâ : & ità etiam in uno Græco exemplari legitur. ¶ *Verè*, ὄντως. id est, re ipsâ, non autem simulatè, ùt illi. Complutensis editio legit ὀλίγον, & in duobus aliis codicibus scriptum legitur ὀλίγως, id est, *penè*, & *propemodum.* Vetus quoque interpres legit ὀλίγον, *paululùm.* Sed notandum est verè dici effugisse qui sincerè sunt puram vitam professi, relictâ idololatriâ. quod nonnullis etiam reprobis ad tempus evenire potest. Nam electi longiùs progrediuntur, ut qui non sint πρόσκαιροι : ut interim taceam posse aberrare etiam eos qui rectam viam sunt ingressi, sed ad tempus duntaxat. Quidam codices habent τοὺς ὀλίγως ἀποφεύγοντας, *qui paulatim effugiebant.*

20 *Ultima conditio*, τὰ ἔσχατα. Vide Matthæum, Cap. 12. versu 45.

21 *Regredi*, ἐπιστρέψαι. id est, εἰς τὰ ὀπίσω ἀνακάμψαι : ut in uno vetusto codice scriptum invenimus. Vulgata, *Retrorsum converti*, ἐπιστρέψαι εἰς τὰ ὀπίσω : consentiente uno ex vetustis nostris codicibus ; quam scripturam veram esse arbitror, quia durum est ἐπιστρέψαι, nisi εἰς τὰ ὀπίσω adjeceris, accipere pro ἀνακάμψαι. Erasmus, *Converti ab eo præcepto*, &c. ambiguè, & nimiùm obscurè. ¶ *Præcepto*, ἐντολῆς. Heb. מצוה *mitsuah.* Vide infrà, 3. 2. Est autem hæc demum vera illa Apostolica παράδοσις, non verbum illud ἄγραφον, quod nonnulli verbo scripto affingunt.

---

1 Remedium adversùs perditos illos veræ doctrinæ & sanctimoniæ hostes ex jugi meditatione Propheticorum & Apostolicorum scriptorum petendum est.

ΚΕΦ. γ´.

Ταύτην ἤδη, ἀγαπητοὶ, δευτέραν ὑμῖν γράφω ἐπιστολὴν, ἐν αἷς διεγείρω ὑμῶν ἐν ὑπομνήσει τὴν εἰλικρινῆ διάνοιαν·

2 Μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς, τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος·

3 Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι·

4 Καὶ λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτω διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως.

CAP. III.

HAsce jam alteras vobis literas scribo, dilecti, quibus sinceram mentem vestram per submonitionem expergefacio :

Ut memores sitis verborum quæ prædicta sunt à sanctis Prophetis, & præcepti illius *dati* nobis Apostolis Domini & Servatoris :

* Illud primùm scientes, venturos extremis diebus irrisores, in suis ipsorum cupiditatibus incedentes :

Et dicentes, Ubi est pollicitatio adventûs ejus? nam ex quo *die* Patres obdormierunt, omnia ità permanent ab initio creationis.

CAP. III.

HAnc ecce vobis, charissimi, secundam scribo epistolam, in quibus vestram excito in commonitione sinceram mentem.

Ut memores sitis eorum quæ prædixi verborum à sanctis Prophetis, & Apostolorum vestrorum, præceptorum Domini & Salvatoris :

Hoc primùm scientes, quòd venient in novissimis diebus in deceptione illusores, juxta proprias concupiscentias ambulantes :

Dicentes, Ubi est promissio aut adventus ejus? ex quo enim Patres dormierunt, omnia sic perseverant ab initio creaturæ.

* 1.Tim.4.10. 2.Tim.2.1. *Juda* 18. 3 Nominatim adversùs Epicureos asserit alterum Christi adventum. 4 Ratio quam prætexunt irrisores, quoniam continuus est naturæ cursus, qualis ab initio fuit, idcirco perpetuum fuisse & futurum mundum.

---

1 *Hasce jam alteras*, ταύτην ἤδη δευτέραν. Hic etiam locus, & quod statim subjicitur de Apostolica functione, si conjungantur cum eo quod scriptum est suprà, 1. 18. manifestè ostendunt hanc epistolam nulli alii quàm Petro esse tribuendam. Alioquin, obsecro, cujus esset spiritûs ità impudenter mentiri? Certè impium esse videtur tale quicquam de eo suspicari, cujus tam pura támque sancta sit doctrina : & quod allatum ab Hieronymo confirmat Erasmus de styli dissimilitudine, ego nondum potui perspicere. ¶ *Quibus*, ἐν αἷς. Hoc pertinet ad utramque epistolam : alioqui dicendum fuisset ἐν ᾗ.

2 *Quæ prædicta sunt à sanctis Prophetis*, τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν. Vulgata, *Quæ prædixi à sanctis Prophetis* : quam interpretationem nemo non videt meritò esse ab Erasmo reprehensam. ¶ *Et præcepti illius dati nobis Apostolis*, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς. Ἐντολὴν rursus vocat doctrinam resipiscentiæ & remissionis peccatorum Apostolis demandatam. Rectè verò Prophetis adjungit Apostolos, ut Paulus Ephes. cap. 2. vers. 20. & utrisque demum angularem illum lapidem substernit. Quamobrem valde etiam insignis est hic locus, & artificiosæ illi brevitati Petri cum summa quadam majestate conjunctæ mirè conveniens. Vulgata, *Et Apostolorum vestrorum præceptorum.* Legit enim ὑμῶν, ut etiam legitur in editione Complutensi. Sic autem hunc locum esse accipiendum, non ut Apostoli simpliciter dicantur esse à Christo missi (quod & ipsum tamen verum est, & hîc intelligitur à consequenti) sed ut hoc mandatum, id est Evangelica doctrina, dicatur esse tum Apostolorum, quatenus videlicet ipsis est mandata ; tum Christi ut Domini & præcipientis, apparet ex collocatione vocis ἐντολῆς, ut nullus hîc sit trajectioni locus. Additum autem epitheton *Servatoris*, commendat hujus doctrinæ summam dignitatem, quam qui negligit seipsum perdit. ¶ *Servatoris*, σωτῆρος. Vetusti codices addunt ἡμῶν, *nostri.*

3 *Irrisores*, ἐμπαῖκται. Hos vocant Hebræi לצים *letsim*, de quibus David Psalm. 1. monstra hominum videlicet, qui Dei contemtu & sacrilegâ audaciâ volunt ingeniosi apparere. Cæterùm in Vulgata editione legitur, *In deceptione illusores* : cujus rationem nullam invenio. Nam quod in quibusdam vetustis Græcis codicibus legitur ἐμπαιγμονῇ pro ἐμπαῖκται, mendosè scriptum esse apparet. ¶ *In suis ipsorum*, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν. Vulgata, *Juxta proprias. Proprias* autem vocat Petrus, quales quisque habet sibi à natura insitas, adventitiis Dei donis oppositas. Hoc verò est εἰκονικῶς istos Epicureos depingere : quibus si Mosen, si Prophetas, si Apostolos, si denique Filium ipsum Dei objicias, solent cum Sardonio nescio quo risu quærere, quinam illi fuerint : interim verò ut germanam se prolem Epicuri ostendant, quicquid illis insana sua libido suggessit, firmum, certum, constans esse volunt : & cùm omnes à se doceri posse putent, nihil magis timent quàm nè quidquam à quoquam didicisse videantur. At tu Domine cœli & terræ veni, veni tandem, ut hæc monstra potente illâ tuâ virtute confecta, & tibi & tuis jocundum judiciorum tuorum spectaculum præbeant.

4 *Obdormierunt*, ἐκοιμήθησαν. Iterum exprimitur hoc verbo blasphema illorum derisio : acsi dicerent, jampridem oportuisse illos excitatos, quos non tam mortuos quàm in sepulcro quiescere verè dicimus. Idem existimandum de nomine τῆς κτίσεως, quod illi per ludibrium usurpabant, alioqui seipsos refutantes, cùm non sit ἀΐδιον, finiri posse quicquid principium habet : ac proinde istis demonstrandum fuerit, mundi ortum fatenti-

fatentibus, quinam fine aliquo terminari non posset. Certè qui creatum mundum agnoscit, creatorem quoque fateatur oportet, qui quod creavit possit abolere: ut jam non, An possit mundus finiri, sed an creator velit illum finiri, quærendum fuerit. ¶ *Ità permanent*, ὕτω διαμένει. Negat Petrus istius enthymematis antecedens, quoniam neque ab initio talis fuit conditus mundus, qualis sexto demum die evasit; neque etiam perstitit talis semper, teste diluvii historiâ, quam ponit ut minimè controversam. Sed & in perpetua rotatione & inconstantia totum hunc mundum positum esse docet copiosissimè Ecclesiastes. Quòd si etiam vera esset istorum propositio, tamen quis non videt vel hunc mundum habendum esse pro Deo, quo nihil fingi possit absurdius, vel fatendum esse dissolvi ab eo posse à quo sit tamdiu conservatus?

---

5 Λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ.
6 Δι' ὧν ὁ τότε κόσμος ὕδατι κατακλυσθεὶς ἀπώλετο.
7 Οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ τῷ αὐτῷ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσὶ, πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων.
8 Ἓν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς, ἀγαπητοὶ, ὅτι μία ἡμέρα παρὰ Κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία.
9 Οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας (ὥς τινες βραδυτῆτα ἡγοῦνται) ἀλλὰ μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι.
10 Ἥξει δὲ ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ, ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοιχεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσονται, καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα κατακαήσεται.
11 Τούτων οὖν πάντων λυομένων, ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ὑμᾶς ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καὶ εὐσεβείαις,
12 Προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ Θεοῦ ἡμέρας, δι' ἣν οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται, καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τήκεται;
13 Καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ.
14 Διὸ, ἀγαπητοὶ, ταῦτα προσδοκῶντες, σπουδάσατε ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ·
15 Καὶ τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν, σωτηρίαν ἡγεῖσθε, καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς Παῦλος κατὰ τὴν αὐτῷ δοθεῖσαν σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν·
16 Ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστολαῖς, λαλῶν ἐν αὐταῖς περὶ τούτων, ἐν οἷς ἐστι δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, ὡς καὶ τὰς λοιπὰς γραφὰς, πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν.
17 Ὑμεῖς οὖν, ἀγαπητοὶ, προγινώσκοντες, φυλάσσεσθε ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, ἐκπέσητε τοῦ ἰδίου στηριγμοῦ.
18 Αὐξάνετε δὲ ἐν χάριτι καὶ γνώσει τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ. αὐτῷ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς ἡμέραν αἰῶνος. ἀμήν.

Illud enim volentes ipsos fugit, cœlos jam olim exstitisse per Dei sermonem, & terram ex aqua & in aqua consistentem.
Per quæ is qui tum erat mundus, aquâ inundatus periit.
Qui verò nunc *sunt* cœli ac terra, eodem sermone reconditi, asservantur igni in diem damnationis & exitii impiorum hominum.
Unum autem hoc nè vos fugiat, dilecti, † unum diem apud Dominum *perinde esse* ut mille annos, & mille annos ut diem unum.
Non tardat Dominus promissionem (ut nonnulli tarditatem *hanc esse* ducunt) ᵃ sed patiente est in nos animo, ‖ nolens ullos perire, sed omnes ad resipiscentiam tendere.
* Veniet autem dies ille Domini, sicut fur *venit* noctu, quo *die* cœli cum stridore præteribunt, elementa verò æstuantia solventur, terráque & quæ in ea sunt opera exurentur.
Cùm igitur hæc omnia dissolvenda sint, quales oportet esse vos in sanctis conversationibus & pietatis officiis,
Exspectantes & properantes *ad* adventum diei Dei, in quo cœli conflagrantes solventur, & elementa æstuantia liquescent?
† Sed cœlos novos ac terram novam secundùm promissum ejus exspectamus, in quibus justitia inhabitat.
Quapropter, dilecti, cùm hæc exspectetis, studete ut incontaminati & inculpabiles ab eo inveniamini cum pace:
‖ Dominíque nostri patientem animum, salutem ducite, sicut & charus frater noster Paulus pro sibi data sapientia scripsit vobis:
Ut in omnibus ferè epistolis, loquens de istis, in quibus sunt nonnulla difficilia intellectu, quæ indocti parúmque stabiles detorquent, ut & reliquas Scripturas, suo ipsorum exitio.
Vos igitur, dilecti, *illorum* præscii cùm sitis, cavete nè illorum nefariorum errore cum illis abducti, excidatis à propria stabilitate.
Sed crescite in gratia & notitia Domini nostri & Servatoris Jesu Christi: cui gloria & nunc & ad tempus sempiternum. Amen.

Latet enim eos hoc volentes, quòd cœli erant priùs, & terra, de aqua & per aquam consistens Dei verbo.
Per quæ ille tunc mundus aquâ inundatus periit.
Cœli autem qui nunc sunt & terra eodem verbo repositi sunt, igni reservati in diem judicii & perditionis impiorum hominum.
Unum verò hoc non lateat vos, charissimi, quia unus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies unus.
Non tardat Dominus promissi (sicut quidam existimant) sed patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reverti.
Adveniet autem dies Domini ut fur, in quo cœli magno impetu transibunt, elementa verò calore solventur, terra autem & quæ in ipsa sunt opera exurentur.
Cùm igitur hæc omnia dissolvenda sint, quales oportet vos esse in sanctis conversationibus & pietatibus,
Exspectantes & properantes in adventum diei Dei, per quem cœli ardentes solventur, & elementa ignis ardore tabescent?
Novos verò cœlos & novam terram secundùm promissa ipsius exspectamus, in quibus justitia habitat:
Propter quod, charissimi, hæc exspectantes, satagite immaculati & inviolati ei inveniri in pace:
Et Domini nostri longanimitatem, salutem arbitremini, sicut & charissimus frater noster Paulus secundùm datam sibi sapientiam scripsit vobis:
Sicut & in omnibus epistolis loquens in eis de his, in quibus sunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles depravant, sicut & cæteras Scripturas, ad suam ipsorum perniciem.
Vos igitur, fratres, præscientes, custodite nè insipientium errore traducti excidatis à propria firmitate.
Crescite verò in gratia & in cognitione Domini nostri & Servatoris Jesu Christi. Ipsi gloria & nunc & in diem æternitatis. Amen.

5 Opponit illis creationem cœli & terræ, per Dei sermonem, quam isti voluntariâ inscitiâ ignorant.
6 Secundò opponit diluvium universale, quod fuit quasi totius mundi interitus.
7 Tertiò pronunciat non fore Deo difficilius igni cremare cœlum & terram die illo destructioni impiorum destinato (quod etiam faciet) quàm olim ea creare solo verbo, & postea aquis obruere.
8 Occupatio, quod diu videtur hoc judicium differri, nostro quidem respectu verum esse, at non coram Deo, cui nullum est vel longum vel breve tempus. † *Psal.* 90.4.

9 Venturus omnino est Dominus, quia promisit: idque nec tardiùs nec citiùs quàm promisit. ᵃ Ratio cur non protinus adveniat ultimus ille dies, quia Deus patienter exspectat, dum electi ad resipiscentiam adducantur, ut nullus ipsorum pereat. ‖ *Ezech.* 18. 32. & 33. 11. 1. *Tim.* 2. 4. * *Matt.* 24. 44. 1. *Thes.* 5. 2. *Apoc.* 3. 3. & 16. 15. 10 Descriptio supremi interitûs mundi, brevis quidem illa, sed quâ nihil gravius dici possit. 11 Exhortatio ad vitæ puritatem, proposito horrendo illo Dei judicio, quo frænari nostram lasciviam & simul tamen nos recreari oporteat, modò vigilantes & ad judicii occursum parati, ab ipso inveniamur. † *Esa.* 65. 17. & 66. 22. *Apoc.* 21. 1. ‖ *Rom.* 2. 4. 15 Pauli epistolæ Petri testimonio approbatæ. 16 Quædam sunt in his rebus obscura: unde indocti arripiunt occasionem quosdam minùs firmos evertendi detortis Scripturæ testimoniis in suum ipsorum exitium. Remedium autem hoc est adversùs istiusmodi fraudem, laborare ut indies magis ac magis crescamus in Christi cognitione.

---

5 *Volentes*, θέλοντας. id est, quia nescire volunt. Quis enim est ità amens & insanus qui non fateri cogatur, si conscientiæ suæ judicium sequi velit, Deum omnia hæc condidisse? Sed alloquitur Apostolus homines religionem Christianam aliquando professos, qui à sana doctrina deficientes prorsus insaniunt: quorum utinam non esset hodie tanta præsertim in aulis principum multitudo. ¶ *Fugit*, λανθάνει. Sic Latinè uti solet Cicero *fugiendi* verbo, non *latendi*. ¶ *Et terram ex aqua*, &c. καὶ γῆ ἐξ ὕδατος συνεστῶσα. Participium συνεστῶσα, *consistens*, quod ad solam terram refertur, duo manifestè ostendit, quæ plerosque interpretes fefellerunt: nempe quod de aqua commemoratur nihil ad cœlos pertinere; & hæc verba, *Per Dei sermonem*, conjungenda esse cum verbo ἦσαν, *exstiterint*, ità ut cœlum & terra dicantur per Dei sermonem jampridem exstitisse, nempe ex quo esse cœperunt; terræ verò addatur aliqua descriptio, propter injectam diluvii mentionem, quod & ipsum diluvium cœlos non attingit. Hinc verò etiam liquet quid appellatione *aquæ* intelligatur, nempe non illud chaos poeticum, sed aquæ elementum, ex quo dicitur terra consistere, quòd ex aquis in unum locum collectis emergens cœperit tum demum apparere, & suo quodam vultu exornari, cùm antea gurgitibus obruta quodammodo nusquam esset. Deinde quòd δι' ὕδατος dicitur consistere, ad id refero quod scriptum est Psal. 24. 2. Super maria fundavit eam, & super flumina firmavit eam: minimè id quidem quasi (ut nonnulli videntur existimare) subterraneis quibusdam aquis terra fulciatur (certum enim est Davidem de mari & fluminibus illis quæ oculis cernimus illic agere, & certis demonstrationibus constat aquarum molem supra terram omnium elementorum gravissimam & infimam eminere) sed partim quia Dominus ità digessit aquas ut tamen si littora duntaxat consideres, editior tellus & quodammodo aquis imposita videatur; partim quòd Oceano circumsepta, & tot fluminibus passim scaturientibus irrigua, verè in ipsis aquis fundata ac stabilita dicatur. Itaque δι' ὕδατος impropriè convertunt *per aquam*, cùm potiùs illud sit quod in vernaculo sermone dicimus *en l'eau*, vel *parmi l'eau*: sicut etiam Noe dicitur servatus δι' ὕδατος, id est, *in aqua*, sive *per medias aquas*, ut exponendum esse diximus prioris epist. 3. 20. Ità planus est hic locus, qui, non satìs à quibusdam expensus, fecit ut nonnullis hujus epistolæ fides esset immeritò suspecta. Vulg. *Quod cœli erant priùs, & terra, de aqua & per aquam consistens Dei verbo.* Ità enim solet mendosè distingui, cùm ità oportuerit interpungere, Cœlos fuisse prius, & terram ex aqua & per aquam consistentem, Dei verbo. Erasmus verò & ipse perperàm hunc locum in Græco etiam Frobenii exemplari distinxit, nempe hoc modo, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι καὶ γῆ, ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ. id est, (ut ipse quoq; suam interpretationem distinxit) *Quòd cœli jam olim fuerant ac terra, ex aqua & per aquam consistens Dei sermone.* Mendosam autem esse illam interpunctionem quæ tam multos fefellit, partim res ipsa clamat (ut pluribus exposuimus) partim ex vetustis libris deprehendimus, in quibus summo consensu ità distinguitur hic locus, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, id est, *Quòd cœli exstiterint jampridem, & terra ex aqua & in aqua consistens, per Dei sermonem.* Itaq; (ut nemo deinceps falli posset) τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, quod ad utrumque membrum pertinet, medio loco constitui. Adfert Erasmus aliam ex Beda lectionem, Cœli erant olim de aqua & per aquam constituti: quæ sanè lectio

(inquit ille in annotationibus) congruit cum Græcis exemplaribus. At hoc ego quidem non video.

6 *Per quæ*, δι' ὧν. Olim verti δι' ὧν, *Quapropter* & *Quamobrem:* nunc verò admonitus ab amico sententiam muto. Cœlum enim & Terram Apostolus intelligit à superiore versu repetenda, utpote quæ immensam illam vim aquarum, communi veluti consensu, effuderint, Terra videlicet, ruptis abyssi magnæ fontibus, Cœli verò, cataractis suis ruptis, ut scribitur Gen.7.11. *Mundi* autem nomine omnes homines ex communi loquendi usu significantur, quibus addenda sunt quæcunque in terris spirabant. Sicut ergò, inquit Apostolus, cœlum & terram Dominus perdendis sceleratis illis adhibuit, exceptis solis illis octo, & terrestribus animantibus in arca inclusis, ità nunc Cœlos & Terram, quales sunt, in diem illum judicii servat, ut iis velut administris ad impiorum exitium utatur.

7 *Eodem sermone*, τῷ αὐτῷ λόγῳ. Ità lego partim ex Veteris interpretis, partim ex duorum vetustorum codicum autoritate. Multò enim uberior est lectio quàm si legas αὐτοῦ λόγῳ, *ejus sermone*. Erasmus, *Ejusdem sermone*, τοῦ αὐτοῦ λόγῳ. Multis enim locis αὐτοῦ cum τοῦ αὐτοῦ confundit.

8 *Unum diem*, ὅτι μία ἡμέρα. i. apud Deum non esse locum istis vel brevis vel longi temporis intervallis, ac proinde ineptire homines cùm putant Deo breve vel diuturnum esse quod nobis: itaq; ineptiunt etiam qui hunc locum componentes cum sex illis diebus quibus creatus est mundus, quos secutum est postea sabbatum, audent affirmare hunc mundum sex annorum millibus duraturum, quod nescio quis Elias docuerit, ut habetur in Thalmude, id est, illa putidissima farragine fabularum Judaicarum.

9 *Non tardat Dominus promissum*, οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας. sub. ἕνεκα. Vulg. *Dominus promissi*, id est, ut exponit Erasmus, Dominus qui promisit, ex Hebræo idiotismo. Ego illud malo. *Tardare* autem dicitur is demum qui vero & præscripto tempore non advenit, quod in Deum cadere non potest. ¶ *Nolens ullos perire*, &c. μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, &c. Hunc etiam locum nonnulli depravant, ut æternæ electionis & reprobationis discrimen tollant. Spectandum autem est quos alloquatur Apostolus, Dilecti, inquit, vel (ut in duobus veteribus libris legimus) ἀδελφοί, *fratres*, hoc non lateat vos. Et paulò pòst, Non tardat, inquit, Dominus, qui promisit, ut nonnulli existimant: sed patiens est erga nos. Quis verò non videat Apostolum disertè his verbis secernere electos ab istis irrisoribus quorum antè facta est mentio, neque impios dignari responso, sed electos confirmare? quibus & ipse sese adjungit, cùm inquit μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, *patiens est erga nos*. Perinde est igitur acsi diceret, Nonnulli miserè falluntur, quibus cessare videtur Dominus, & quasi redemtionem suorum negligere. Nam contrà idcirco adventum suum differt, ut nullus ex suis electis pereat, sed omnes illos ad salutem aggreget. Tantisper igitur cunctatur dum qui vocati sunt electi, vocati respondeant, & qui vocandi supersunt, vocentur, id est, tantisper dum electorum numerus expleatur, tantum abest ut Ecclesiam suam despiciat. Hæc est igitur simplex & cum superioribus consentiens hujus loci explicatio, ut disertè etiam liquet ex Matth.24.31. Mar. 13. 27. & apertiùs ex Apoc.6.11.

10 *Noctu*, ἐν νυκτί. id est, ex improviso, sive quo tempore homines nihil minùs cogitantes suæ quieti indormiunt, ut in diebus Noachi. Est itaque istud referendum ad κλέπτης, non autem ad ἥξει, & subaudiendum est ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum ἥξει. Et frustrà diu creditum est in vetere Ecclesia Christum noctu venturum ad judicium; ideo etiam vigiliis, quas vocant, institutis, nè non vigilantes Christiani deprehenderentur, eò etiam traductâ parabolâ decem virginum, Matt.25.6. sicut etiam noctu natus fuisse Christus in illo primo adventu colligitur Luc.2.8. At nos, istis curiosis & inanibus omissis, potiùs & dies & noctes excubemus, animis ad ipsum erectis, nè mundo indormientes deprehendamur. ¶ *Cum stridore*, ῥοιζηδόν. Ῥοῖζος impetum veluti sibillantis procellæ declarat: ideo Erasmus convertit, *In morem procellæ*.

11 *Dissolvenda sunt*, λυομένων. id est, λυσομένων, ut poscit sententia, ut & mox τήκεται pro τακήσεται. ¶ *Et pietatis officiis*, καὶ εὐσεβείαις. usurpavit numerum multitudinis ex Hebræorum more, ut pietas significetur omnibus suis numeris ac partibus constans, quam pro viribus sectari nos oportet. Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Et pietatibus*.

12 *Et properantes*, &c. καὶ σπεύδοντας, &c. Malui subaudire præpositionem cum Vetere interprete, quàm vertere cum Erasmo, *Accelerantes adventum* Usitatum est autem Græcis in hoc dicendi genere supplere præpositionem πρὸς vel εἰς, ut apud Thucydidem aliquoties invenitur. In summa postulat à nobis Apostolus patientiam, in qua minimè torpeamus, sed excubemus potiùs, diem illum nostræ redemtionis felicem ac beatum avidè exspectantes. Unde mirari subit quod dicit Tertullianus in apologetico, cap. 38. solitos fuisse videlicet Christianos precari pro mora finis, cùm tamen quotidie petamus ipsius regni adventum.

13 *In quibus*, ἐν οἷς. In quibus videlicet cœlis novis & terra nova habitat justitia, cùm hic mundus, instaurationem exspectans, omni scelerum specie sit inquinatus. Vel, *in quibus habitat justitia*, id est qui justorum domicilium exsistunt, ut explicat David Psalmo 15. Vel denique supplendum est ἡμεῖς, ut ità convertas, Sed cœlos novos & terram novam exspectamus nos in quibus habitat justitia, nimirum Christi, ut explicat Paulus Phil. 3. 9.

14 *Cum pace*, ἐν εἰρήνῃ. id est, vestro bono, clementem illum videlicet ac pacificum experturi. Nisi malimus hoc conjungere cum participio προσδοκῶντες, ut jubeat Apostolus à nobis justificatis & sanctificatis placidâ ac tranquillâ conscientiâ diem Domini exspectari.

15 *Dominique nostri*, καὶ τοῦ Κυρίου, &c. id est, quòd Dominus tam diu alterum suum adventum differt, impietatem cæteráque mundi scelera tam patienter tolerans, existimate vestræ salutis, Ecclesiæ videlicet totius paulatim colligendæ, causâ fieri, ut paulò antè vers. 9. dictum fuit. ¶ *Vobis*, ὑμῖν. Nempe Hebræis. Etsi enim Hebræi propriè tunc dicebantur qui in patrio solo degebant, sic distincti à provincialibus dispersis, quibus hanc etiam epistolam inscriptam fuisse ut superiorem apparet ex hujus capitis initio; tamen meritò Petrus illam Pauli epistolam citat, ut iis omnibus scriptam qui ex circumcisione crediderant. Nec sanè possum hunc locum aliter accipere. Nam quod alii putant significari doctrinam Pauli ad istos quoque pervenisse, quamvis illas epistolas aliis populis inscripserit, violentum est, & eo refellitur, quòd si ità esset non oportuerit adjicere ὑμῖν, *vobis*, & quòd illam quam ipsis scriptam dicit epistolam à cæteris distinguit. Sit igitur Pauli epistola ad Hebræos inscripta, cùm hic non sit mentitus, nec aliam scriptam illis fuisse à Paulo verisimile sit, quæ postea interciderit. Exhortatio autem ista exstat Hebr.10. à vers. 22, ad finem ejus capitis, ac deinceps toto 11. & 12. capite.

16 *In quibus*, ἐν οἷς. Sic in plerisque codicibus legitur, ità ut non tam referatur ad ipsas Pauli epistolas, quàm ad id quod dictum fuit de ultimo illo die. Sed hoc omnino coactum videtur, cùm plura & obscuriora dicat Petrus de hoc argumento, quàm Paulus ullo suarum epistolarum loco, in quibus multò sunt difficiliora, quæ proculdubio significavit Apostolus. Denique in tribus manuscriptis codicibus Roberti Stephani scribitur ἐν αἷς videlicet ἐπιστολαῖς, quod omnino rectum esse puto. Quod autem indè colligunt Sophistæ falsissimè & ineptissimè, non sufficere sacram Scripturam decidendis de religionis capitibus controversiis, & aliunde petendam ejus interpretationem quam ipsi sibi postea, ementito Ecclesiæ & quidem Catholicæ nomine, confingunt, tam absurdè ex hoc loco asseritur ut nè refutatione quidem indigeat.

17 *Cavete*, φυλάσσεσθε. Non dicit, Ab istis obscuris scriptis abstinete, quædam tantùm capita seligite, reliqua doctioribus vel magis curiosis relinquite, novas revelationes exspectate, & finite interim crescere zizania. quis enim es qui judicas? Non deniq; dicit, Fide implicitâ matris nostræ Ecclesiæ contenti estote: hæc inquam non dicit: sed, Cùm ista nunc præsciatis, cavete, inquit, nè vos illi secum abripiant. Illæ igitur sunt Antichristorum voces. Nos Apostoli Christi vocem audiamus, & à fide primùm omnium inchoemus, id est, à veræ doctrinæ firma, solida, integra, quoad ejus fieri potest, cognitione. Quòd si quis fidem se habere dicit, neque charitatem habet, illum ut mendacem exsecremur. sed vicissim, quicunque falsam doctrinam edit, etiamsi, Eliæ instar, cœlum claudat & aperiat, pro falso & impio pseudopropheta habeamus. Cedò priùs arborem, deinde fructus.

18 *In gratia & agnitione*, ἐν χάριτι καὶ γνώσει. Vides iterum ista conjungi? Anathema sit igitur qui separat quæ Deus verè individuo vinculo conjunxit. Neque enim nos sensibus sed malitiâ pueros esse oportet. ¶ *Ad tempus sempiternum*, εἰς ἡμέραν αἰῶνος. Diem pro tempore, & appellativa, quæ vocant, pro adjectivis, Hebræorum more, usurpari, sæpissime est à nobis annotatum. Commodiùs enim est istud sic interpretari, quàm referre ad ultimum illum diem, de quo disseruerat, à quo potiùs tunc verè inchoabitur vera Christi cognitio gloriosa.

IOAN-

ἸΩΑ'ΝΝΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟ'ΛΟΥ Ἐπιστολὴ καθολικὴ πρώτη.

EPISTOLA JOANNIS Apostoli catholica prima.

¶ PRima, πρώτη. Ità quidem legimus in omnibus vetustis codicibus, sed perinde hoc accipiendum est acsi scriptum esset, Joannis epistola prima, quæ quidem catholica est. Vel mendosa est inscriptio, cùm reliquæ duæ etiamsi Joannis esse concesserimus, tamen Catholicæ non sint, sed una quidem Gaio, altera Electæ cuidam sit inscripta. Potest tamen eâ etiam ratione utcunque excusari inscriptio, quòd reliquæ duæ sint in unum veluti corpus Catholicis epistolis conjunctæ, nempe quia breviores erant quàm ut seorsim peculiarem haberent inscriptionem.

ΚΕΦΑ'Λ. α.

1 Ὃ Ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς·

2 (Καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, καὶ ἑωράκαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν)

3 Ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν· καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ πατρὸς, καὶ μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

4 Καὶ ταῦτα γράφομεν ὑμῖν ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

5 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν ἀκηκόαμεν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἀναγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι ὁ Θεὸς φῶς ἐστι καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία.

6 Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν, ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν.

7 Ἐὰν δὲ ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτός ἐστιν ἐν τῷ φωτὶ, κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων, καὶ τὸ αἷμα Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας.

8 Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι ἁμαρτίαν οὐκ ἔχομεν, ἑαυτοὺς πλανῶμεν, καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

9 Ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος, ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθαρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας.

10 Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι οὐχ ἡμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιοῦμεν αὐτὸν, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

CAP. I.

Quod erat à principio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod spectavimus, & manus nostræ contrectarunt de Sermone illo vitæ:

(Nam vita illa conspicua facta est: & illam vidimus, & testamur, & annunciamus vobis vitam illam æternam quæ erat apud Patrem, & conspicua facta est nobis)

Quod, *inquam*, vidimus & audivimus, id renunciamus vobis, ut & vos communionem habeatis nobiscum: & communio nostra *sit* cum Patre & cum Filio ejus Jesu Christo.

Et hæc scribimus vobis ut gaudium vestrum sit plenum.

* Hic est igitur nuncius ille quem audivimus ex ipso, & renunciamus vobis, Deum lucem esse, nec tenebras in eo esse ullas.

Si dixerimus nos communionem habere cum eo, & in tenebris ambulamus, mentimur, nec sincerè agimus.

Quòd si in luce ambulamus, sicut ipse est in luce, communionem habemus cum eo mutuam, † & sanguis Jesu Christi Filii ejus purificat nos ab omni peccato.

‖ Si dixerimus nos peccatum non habere, nosipsos fallimus, & veritas in nobis non est.

Si confiteamur peccata nostra, fidelis est & justus, ut remittat nobis peccata & mundet nos ab omni injustitia.

Si dixerimus nos non peccasse, mendacem facimus eum, & sermo ejus non est in nobis.

CAP. I.

Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostræ contrectaverunt de Verbo vitæ:

(Et vita manifestata est: & vidimus, & testamur, & annunciamus vobis vitam æternam quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis)

Quod vidimus & audivimus, annunciamus vobis, ut & vos societatem habeatis nobiscum: & societas nostra sit cum Patre & cum filio ejus Jesu Christo.

Et hæc scribimus vobis ut gaudium vestrum sit plenum.

Et hæc est annunciatio quam audivimus ab eo, & annunciamus vobis, quoniam Deus lux est, & tenebræ in eo non sunt ullæ.

Si dixerimus quoniam societatem habemus cum eo, & in tenebris ambulamus, mentimur, & veritatem non facimus.

Si autem in luce ambulamus, sicut & ipse est in luce, societatem habemus ad invicem, & sanguis Jesu Christi filii ejus emundat nos ab omni peccato.

Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est.

Si confiteamur peccata nostra, fidelis est & justus, ut remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate.

Si dixerimus quoniam non peccavimus, mendacē facimus eū, & verbum ejus non est in nobis.

1 Incipit à personæ Christi descriptione quem unicum facit, non geminum, & eum quidem tum Deum æternum (ut qui erat ab initio apud Patrem, quique est æterna illa vita) tum verum hominem factum, quem & Joannes ipse cum suis collegis, & audiverit, & spectarit, & palparit. 3 Usus hujus doctrinæ hic est, ut omnes unà conjuncti cum Christo per fidem, filii Dei habeamur: qua una in re plena felicitas est posita. * *Joan.8.12.* 5 Jam aggreditur quæstionem, unde intelligamus nos cum Christo esse conjunctos, nempe si regamur ipsius luce, quod ex vitæ nostræ ratione intelligitur. Sic autem argumentatur, Deus est lux purissima in sese: itaque optimè ei convenit cum iis qui lucidi sunt, cum tenebrosis autem nihil est ei commune. 7 Digressio ad peccatorum remissionem. Nam sanctificatio ista eorum qui in luce ambulant, est quidem testimonium nostræ cum Christo conjunctionis: sed quoniam nostra ista lux est valde caliginosa, aliud simul beneficium in Christo necesse est consequamur, nempe ut nobis sanguine ipsius aspersis remittantur peccata: & hoc demum est nostræ salutis fulcrum. † *Heb. 9. 28. 2. Pet.1.19. Apoc.2. 5.* ‖ *Reg.8.46. 1. Par.6.36. Prov.20. 9.* 8 Hoc beneficio nemo est qui non prorsus egeat, cùm nemo non sit peccator. 9 Initium igitur salutis est malum suum agnoscere, & apud eum deprecari qui gratìs condonat omnia peccata: quia sic facturum se promisit, & est ipse fidelis ac justus. 10 Repetitio superioris sententiæ, quâ omnes sine exceptione damnavit peccati, adeò ut siquis secus sibi persuadeat, Dei ipsius vanum reddat sermonem, quantum in se est. Quorsum enim vel sacrificiis olim vel nunc Christo & Evangelio fuisset opus, si non sumus peccatores?

---

1 *Quod erat à principio,* Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς. Incipit primùm omnium à Christi personæ descriptione, id est, à Christianæ doctrinæ basi, ut etiam in Evangelio fecit, & Paulus initio epistolæ ad Romanos. Hujus igitur primùm omnium Deitatem æternam proponit. Nam cùm dicit, *Erat à principio,* significat jam id de quo dicturus est exstitisse, cùm res creatæ inciperent, ut exposuimus Joan. 1. 1. Non rectè igitur mutato tempore convertit Vetus interpres, *Quod fuit.* Quod siquis roget cur hîc dixerit ἀπ' ἀρχῆς, alibi verò ἐν ἀρχῇ, respondeo id factum quoniam hic loquitur quidem de Christo ut Deo, non tamen simpliciter, sed ut carne induto: perinde acsi diceret Christum illum visibilem & palpabilem non tunc cœpisse exsistere cùm videretur & palparetur, sed semper præterea exstitisse, nempe secundùm Deitatem, cujus respectu jam tum erat cùm res omnes creatæ principium exsistentiæ reciperent. Itaq; natura duplex sic commodiùs quoq; significatur, quàm si dixisset, ὃς ἦν ἐν ἀρχῇ, ὃν ἑωράκαμεν, &c. Rursum autem distinctè considerans in Christo Aliud & Aliud, maluit scribere περὶ λόγου τῆς ζωῆς quàm τὸν λόγον τῆς ζωῆς, nè videlicet sentire videretur idem naturâ esse id quod viderat & palpaverat, atque id quod erat à principio (quâ ratione confudisset naturas) vel Alium statuere eum qui erat in principio, ab eo quem viderat & palpaverat, id est, personam separatis naturis dividere. Mox verò sequente versu apertissimè hypostaticam unionem declarabit. ¶ *Quod audivimus,* ὃ ἀκηκόαμεν. Jam ad Humanitatem accedit, ut postea ex duabus non confusis sed conjunctis naturis unam Christi personam statuat. Verbum autem ἀκούειν non significat hoc in loco ex aliorum narratione aliquid accipere, sed suis auribus aliquid audire. Audivi, inquit, loquentem, vidi ipse meis oculis, contrectavi meis manibus verum Deum, verum hominem factum: nec ego solus, sed alii præterea qui mecum fuerunt. Quorsum hæc autem Joannes? nempe jam insurrexerant, & qui naturam divinam, & qui naturam humanam Christi negarent. Non est igitur quòd miremur hodie exsistere qui vel hæc ipsa, vel alia ejusmodi errorum portenta audeant revehere, cùm adhuc superstite eo ipso qui præsens omnia spectarat, ea fuerit quorundam impudentia, ut quod superstitibus oculatis testibus probari poterat, auderent tamen inficiari. ¶ *Quod spectavimus,* ὃ ἐθεασάμεθα. Non est ταυτολογία, sed amplius aliquid significat τὸ θεᾶσθαι, id est *spectare,* quàm *videre:* acsi diceret, Quod ego his oculis vidi, idque non semel neque obiter, sed quod ego verè & penitus sum contemplatus, nè præstigias aliquas fuisse existimetis. ¶ *Manus nostræ,* αἱ χεῖρες ἡμῶν. Manifestè designat historiam patefactæ resurrectionis Christi, perscriptam ab hoc eodem Evangelista, Joan. 20. 20. & Luc. 24. 39. ¶ *De sermone illo vitæ,* περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς. Id est, ipsum illum Sermonem æternum per quem omnia facta sunt, & in quo uno est vita, ut Joann. 1. 2. ut disertè quoque explicat Syrus interpres.

2 *Nam vita,* καὶ ἡ ζωή. Καὶ pro γὰρ accipio, sicut apud Hebræos ו pro כי *chi* sæpe usurpatur. Fuit enim explicandum *vitæ* nomen, & Christi officium. quod facit, quasi ad tacitam objectionem respondens, quomodo videri æterna illa & invisibilis vita potuerit. Itaque hunc versiculum includo parenthesi, ut magis perspicua sit oratio.

3 *Quod, inquam, vidimus,* ὃ ἑωράκαμεν. Propter interjectum secundum versiculum, cùm adhuc sententia penderet, aliquot verba ex initio periodi repetiit per epanalepsin. quam qui non considerant, multùm & quidem frustrà in istis connectendis laborant, ut ex Erasmi annotationibus facilè perspici potest. Syrus autem interpres tacitam epanalepsin vitans, ab his ipsis verbis hanc epistolam inchoavit, מסברינן לכון *mesabrinan lechun.* quæ verba aliis vocibus hoc versu exprimit, מודעינן אף לכון *mevadebinan aph lechun, Declaramus etiam vobis.* ¶ *Renunciamus,* ἀπαγγέλλομεν. Nempe ut ab eo missi. Rectè autem dixit Renunciamus: nam fides est ex auditu. Itaque Evangelium dicitur hæc doctrina, quòd nullus nè suspicari quidem de ea possit nisi cui fuerit prædicata. ¶ *Ut & vos,* ἵνα καὶ ὑμεῖς. Scopus Evangelii, ut omnes unà conjuncti in Christo per fidem filii Dei simus, Joann. 1. 12.

4 *Et hæc,* καὶ ταῦτα. Conclusio procemii.

5 *Hic est igitur,* καὶ αὕτη ἐστίν. Καὶ pro οὖν, ut alibi sæpe, ex Hebræorum idiotismo. Hinc enim inchoat argumenti tractatio-

nem:

nem: cujus hæc summa est, Cùm Deus sit ipsa puritas, mendaces ac blasphemos esse qui se dicunt cum Deo commune aliquid habere, cùm interim in densissimis peccatorum tenebris versentur. Auspicatur ergò à fidei fructibus, ut ab effectis ad causam ascendat. ¶ *Nunciam*, ἡ ἐπαγγελία. Vel, ut Vulg. *Annunciatio*. Erasmus, *Promissio*: quæ declaratio non convenit huic loco. ¶ *Lucem*, φῶς. Hoc est ἐμφατικώτερον, quàm si *Lucidum*, *Purum*, *Sincerum* dixisset. ¶ *Nec tenebræ*, καὶ σκοτία, &c. Repetitio Hebraica, de qua diximus Joan. 1. 20. Est autem Joanni præ cæteris familiare hoc dicendi genus, ut quod affirmavit, contrarii negatione illustret.

6 *Nec sincerè agimus*, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν. Vulg. & Erasmus, *Et veritatem non facimus*: servato Hebraismo. Vide Joann. 3. 21.

7 *Communionem habemus*, &c. κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων. Vulg. *Societatem habemus ad invicem*. Erasmus, *Societatem habemus inter nos mutuam*. Ego primùm omnium malui κοινωνίαν, *communionem* dicere quàm *societatem*: quòd κοινωνία videatur pleniorem & arctiorem quandam conjunctionem declarare, qualis nimirum est patris & filiorum. Deinde μετ' ἀλλήλων interpretor *cum illo mutuam*. Agitur enim nunc de communione non sanctorum inter se, sed Dei & sanctorum. Rectè autem omnino colligit Apostolus. nam sicut nulla est luci cum tenebris conjunctio, ità luci cum luce optimè convenit. Sed meminerimus oportere priùs nostras pelli tenebras, neque causam nostræ cum Deo communionis sed consequens ità explicari. Deinde de nobis non dici quòd lux simus, vel in luce simus, sed nos in luce incedere: quamvis interdum etiam *lucis* nomen sanctis tribuatur, sed ex participatione. Hîc autem dicitur Deus *lux esse* ex sua natura, atque *in luce esse*, id est, in æterna illa & infinita beatitate: nos verò, *in luce incedere*, quatenus videlicet nobis ipsius radii prælucent in verbo, ad illam ipsius lucem ac beatitudinem contendentibus. ¶ *Et sanguis*, καὶ τὸ αἷμα. Viden' quo vinculo coaluerit nostra illa communio? nempe quòd in Christo simus, qui nos suo sanguine gratis purgatos etiam sanctificavit.

8 *Si dixerimus*, &c. ἐὰν εἴπωμεν, &c. Consideremus quis loquatur, nempe fidelis ille & Christo præ cæteris charus Apostolus, & quidem jam veteranus: neque dicit, Si dixerimus nos non habuisse peccatum (quod ipsum tamen mox subjiciet) sed, Si dixerimus nos non habere. Itaq; nostra justitia arguit nos cum Deo communionem habere. Sed ô nos miseros, si vel tantillùm nostra salus basi tam infirmâ nitatur. Quid igitur illis fiet quos non pudet de ipsa quoque perfectione atq; adeò supererogatione gloriari? ¶ *Et veritas*, &c. καὶ ἡ ἀλήθεια, &c. Non igitur modestiæ causâ docemur ità loqui, sed quia ità se res habet.

9 *Si confiteamur*, &c. ἐὰν ὁμολογῶμεν, &c. Id est, Si nos seriò & palàm non pudeat coram Deo nos miseros peccatores agnoscere, ut Matth. 3. 6. Nimiùm enim sunt ridiculi qui ex istiusmodi testimoniis nituntur suam illam auricularem carnificinam (quam confessionem vocant) stabilire. ¶ *Fidelis est & justus*, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος. Pendet ergò salus nostra à gratuita Dei promissione, quæ quidem fallere nos non potest, cùm idem sit summè fidelis & justus, id est, ità ut nihilominus sit severissimus omnis iniquitatis judex & ultor, remittens nobis videlicet peccata omnia, sed mediatoris illius sanguine expiata, unde apparet solam religionem Christianam verum nobis illum solum Deum proponere, nusquam videlicet à summa illa sua benignitate simul & severitate ne tantillùm quidem recedentem, in quo principio cùm cæteræ omnes quæ fuerunt, sunt, & erunt, religiones aberrent, commentitium Deum pro illo vero colunt. ¶ *Ut remittat*, ἵνα ἀφῇ. Hæc verò nostra est felicitas, ut definit David Psalm. 32. 1, & 2. Ubi igitur merita quæ in Dei conspectum adferamus? quasi verò ad illum accedamus tanquam aliquid daturi, ac non potiùs tanquam accepturi. ¶ *Et purget*, καὶ καθαρίσῃ. Hoc alterum est beneficium Christi, ut qui filii Dei sunt facti, Spiritu Dei agantur. Sed alibi tamen spem nostram esse collocandam meminerimus cum Paulo Phil. 3. 9.

10 *Mendacem*, &c. ψεύστην, &c. non modò, inquit, seipsos fallunt, & mentiuntur, sed etiam in Deum sunt blasphemi, qui Deo contrarium testificante sibi puritatem arrogant: contrà verò Dei veritatem obsignat quisquis Dei misericordiam in Christo oblatam fide amplectitur, Joan. 3. 33. ¶ *Et sermo*, &c. καὶ ὁ λόγος, &c. id est, Doctrina ejus nullum in nobis locum habet. Neque iis enim qui sani sunt opus est medico. Bene autem dixit ἐν ἡμῖν, *in nobis*. Nec enim in labris vult sedere Dei verbum, sed, ut nobis sit frugiferum, oportet ut in cordis penetralibus radices agat.

ΚΕΦ. β'.	CAP. II.	CAP. II.
Τεκνία μου, ταῦτα γράφω ὑμῖν ἵνα μὴ ἁμάρτητε. καὶ ἐάν τις ἁμάρτῃ, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν πατέρα, Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον.	Filioli mei, hæc scribo vobis, ut nè peccetis. Quòd siquis peccarit, advocatum apud Patrem habemus, Jesum Christum justum.	Filioli mei, hæc scribo vobis, ut non peccetis. Sed & siquis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem, Jesum Christum justum.
2 Καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου.	Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: nec pro nostris solùm, sed etiam pro totius mundi peccatis.	Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: non pro nostris autem tantùm, sed etiam pro totius mundi.
3 Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτόν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.	Et per hoc scimus quòd ipsum novimus, si præcepta ipsius observemus.	Et in hoc scimus quoniam cognovimus eum, si mandata ejus observemus.
4 Ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτόν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστί, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν.	Qui dicit, novi eum, & præcepta ejus non observat, mendax est, & in eo veritas non est:	Qui dicit se nosse eum, & mandata ejus non custodit, mendax est, & in hoc veritas non est:
5 Ὃς δ' ἂν τηρῇ αὐτοῦ τὸν λόγον, ἀληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται. ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμέν.	Qui autem observat sermonem ejus, verè in hoc charitas Dei adimpleta est: per hoc scimus nos in ipso esse.	Qui autem servat verbum ejus, verè in hoc charitas Dei perfecta est: in hoc scimus quoniam in ipso sumus.
6 Ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν, ὀφείλει, καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιπατεῖν.	Qui dicit se in eo habitare, debet, sicut ille ambulavit, ità & ipse ambulare.	Qui dicit se in ipso manere, debet, sicut ille ambulavit, & ipse ambulare.

1 Hinc non consequitur, perversæ naturæ nostræ laxandum esse frænum, aut peccandum eò liberiùs quòd peccata sanguine Christi expientur; sed potiùs tantò diligentiùs resistendum peccatis: nec tamen ob nostram imbecillitatem desperandum, cùm advocatum & deprecatorem habeamus Jesum Christum justum, ac proinde Patri acceptum. 3 Redit ad testimonium nostræ cum Deo conjunctionis, nempe sanctificationem, explicans quid sit in luce incedere, nempe mandata Dei observare. Ex quo efficitur sanctimoniam non esse positam in iis quæ homines sunt commenti, nec in vana Evangelii professione. 4 Sanctimonia (id est, vita ex præscripto mandatorum Dei, quantumvis imbecilli simus, instituta) necessariò cum fide (id est vera Patris in Filio cognitione) cohæret. 5 Qui mandata Dei observat, is verè Deum amat: qui Deum amat, in Deo est, sive cum Deo cohæret. Ergò is demum qui mandata ejus observat, est in Deo. 6 Qui unum est cum Christo, ejus vitâ vivat necesse est: id est, ejus vestigiis incedat.

---

1 *Advocatum*, παράκλητον. id est, nostro quidem respectu, patronum, ut qui nostram in se causam recipiat: qui & μεσίτης respectu Patris dicitur, tum expiationis merito, tum quòd personam quodammodo deprecatoris sustineat, cùm nonnisi ejus nomine Patrem precemur; itidémque judex est & Dominus, habitâ adversariorum nostrorum ratione, ad Patris dextram considens. Estq; totum hoc munus usque adeò uni Christo proprium, ut absq; insigni scelere transferri ad nullum alium sive in cœlis sive in terris possit: nè personâ quidem ipsâ Spiritûs sancti exceptâ, ut qui παράκλητος diversâ prorsus ratione dicatur, quatenus videlicet nos ad veritatis illius cognitionem adductos, eàque refocillatos, solatur, & hos ipsos clamores ad Patrem per Filium deferendos docet. Vide Rom cap. 8. v. 26. & Gal. 4. 6. Angelorum autem apud electos adhuc certantes ministerium neq; intercessio est, neque invocationem ipsorum stabilit: sed est mandatorum Dei pro piorum conservatione executio. Sanctorum verò vitâ defunctorum, nec animæ in cœlos receptæ, nec corpora in pulvere quiescentia, invocari sine impietate possunt, quoniam istud nè Christo quidem, nisi ut homo sic etiam verus Deus esset, competeret. Mutua denique piorum adhuc certantium in invocando per unicum mediatorem Patre, suggestis à Spiritu sancto suspiriis ineffabilibus, consociatio, nullos Christo intercessores subordinat, sed membrorum sub uno capite conjunctionem & sanctam de quorumvis salute solicitudinem testatur. Hâc autem ratione quoque Angelos & beatorum in cœlis collectos Spiritus fatemur de laborantium fratrum salute suo nobis incomperto modo esse solicitos, ut qui conservationem regni Christi exoptent: propterea tamen illos esse nobis invocandos nemo satis sanæ mentis collegerit, cùm nec quando adsint nobis Angeli noverimus, nec ullum sit nobis cum ipsis ejusmodi commercium, nec alias ipsi partes apud Deum quàm nunciorum agant: spiritus autem beatorum absint à turbis quàm longissimè, & neque sint καρδιογνῶσται, neque ullam habeant rerum inferiorum notitiam. Itaque inanissimum est commentum & Angelorum & mortuorum invocatio, partim ex veteris idololatriæ reliquiis interpolatum, partim ex incredulitate, partim ex vana ἐθελοθρησκείᾳ, cujus meminit Apostolus Coloss. cap. 2. vers. 23. paulatim in Ecclesiam invectum.

2 *Et ipse*, καὶ αὐτός. Syrus, והוין גיר *hovin gher*, *Ipse enim*, & quidem rectè. Nititur enim hæc παράκλησις unicâ sacrificii Christi efficaciâ, ut profani sint qui intercessionis partes ab expiatione divellunt. ¶ *Pro totius mundi peccatis*, περὶ τοῦ ὅλου κόσμου. Subauditur articulus τῶν, ut legas περὶ τῶν, &c. pro τούτων, &c. quæ ellipsis etiam exstat Joann. 5. 36. *Mundi* verò appellatione omnes omnium ætatum, ordinum, locorum electi intelliguntur, ut noverimus nusquam esse salutem extra Christum, & sancti illius sacrificii pretiosus odor quàm latè porrigatur. Nam cùm ἡμέτερον diceret, solos Judæos videbatur significasse,

significasse, nisi hoc addidisset. Judæis enim ipsum peculiariter scribere, quamvìs universalis sit hæc doctrina, liquet ex versu 7. Cæterùm qui ex hoc etiam loco volunt æternæ electionis & reprobationis discrimen tollere, si non ex fidelibus verbi Dei interpretibus, saltem ex Christi ipsius ore discant, quomodo hìc accipiendum sit *mundi* nomen. Nec enim quæ sit Patris voluntas, quódve Filii officium, meliùs quàm ex ipsius Filii solenni illa prece intellexerint, quâ tanquam æternus Pontifex usus est cùm ad unicam illam oblationem properaret, Joan. 17. 9, & 20.

3 *Quòd ipsum novimus*, ὅτι ἐγνώκαμεν. Agitur hìc de cognitione Dei in Evangelio, unde non tantùm quis sit, sed etiam quomodo sit in nos affectus, intelligitur, quam ob causam vocatur ab Apostolo *potentia Dei ad salutem*, & ab Esaia, *brachium Domini*. Cognitio igitur ista neque est à Lege, neque à generali notitia Dei ex rebus creatis, cùm nihil istorum nos doceat quod caro & sanguis non capit. De fidei cognitione loquitur, quod aliis etiam sequentibus locis observandum est. Nec enim ex tribulis aliquis petat ficus: & ubi fides non est, non est vera cognitio, sed mortuum duntaxat illius simulacrum. Deinde non dicit, Per hoc sumus in eo, vel, eum agnoscimus, sed, Per hoc scimus nos illum agnovisse. Bona igitur opera nos non inserunt Deo, sed insitos & per hoc gratìs justificatos consequuntur. ¶ *Si præcepta ipsius*, &c. ἐὰν τὰς ἐντολὰς, &c. Hæc est regula omnium bonorum operum. Quòd si nos ista non servant, sed vitæ jus in Christo jam adeptos consequuntur, quis tandem locus erit omnibus quantumvìs speciosis hominum ἐθελοθρησκείαις? Nempe ad illam Dei vocem omnes isti fumi evanescent, *Quis hæc requisivit à manibus vestris?* Esa. 1. 12.

4 *Qui dicit*, ὁ λέγων. Gratuita igitur justificatio ex una fide in Christo non excludit bona opera, ut Sophistæ Evangelicam doctrinam calumniari non cessant: sed fontem bonorum operum, id est veram & efficacem Dei cognitionem, aperit. Imò verò ex suis illis speculationibus, quæstionibus, distinctionibus, realitatibus, quidditatibus ostendant quomodo tandem homines apti & idonei ad bene agendum reddantur.

5 *Charitas Dei*, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. id est, charitas quâ Deus diligitur. Scopus autem Evangelistæ est docere, quis verè dicatur Deum nosse, is nimirum qui Deum amat. Ecquis autem verè amat? is qui mandata ipsius observat. Ergò hæc necessariò cohærent, Deum nosse, Deum amare, Dei mandata servare: quibus totidem contraria opponuntur. Intelligit autem notitiam non simpliciter historicam vel evanidam, sed quæ tum in intellectu per fidem, tum in affectibus omnibus per Spiritum sanctum radices agit & fructificat. ¶ *Adimpleta est*, τετελείωται. Vulg. & Erasmus, *Perfecta est*. Atqui non quæritur hoc in loco, quis perfectè Deum diligat, sed quisnam verè illum diligat: id est, quis non verbo tantùm, sed re ipsâ dici possit illum diligere? is nimirum qui observat ejus mandata. Itaque τελειοῦν hoc in loco non declarat perfectè aliquid consummare, sed mendacio & simulationi, inani denique speciei opponitur: ut hoc planè sit quod dicimus in vulgato sermone, *Mettre en execution*. Sed hoc quoque notandum est, Joannem non scripsisse, ὅς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἐτελείωσεν, *hic verè charitatem Dei præstitit*, neque τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται, *charitas Dei ab isto præstita est*: minimè id quidem quasi stipites simus aut trunci, sed quia Deus is est qui pro gratuita sua benevolentia efficit in nobis ut velimus & possimus. Hoc neglexit Castellio cùm hunc locum ità converteret, *Qui verò ejus dictis paret, is verè Dei amore perfecto præditus est*: in qua interpretatione quàm multa sint manifesta errata licet intelligere ex iis quæ suis locis attigimus. ¶ *Nos in ipso esse*, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμέν. Nulla est ταυτολογία, eo tantùm excepto quòd familiare est Joanni (ut suprà admonui 1. 5.) ex Hebræorum consuetudine, quod semel dictum est amplificare ex contrarii collatione: ut siquis superiorem versum cum priore ejus parte comparet, & infrà vers. 9, 10, & 11. Verùm hæc appendix minimè est otiosa. Assurgit enim uno gradu altiùs, nempe ad nostram in Christum insitionem. Et accuratè phrasis ista observanda est, unde intelligimus Charitatem, quâ Deum diligimus, minimè illud esse per quod Deo adjungimur, sed esse illius nostræ per fidem cum illo κοινωνίας effectum consequens, ac proinde nostræ salutis non causam sed τεκμήριον.

6 *Habitare*, μένειν. i. ἐμμένειν. Ità enim accipitur τὸ μένειν hoc in loco uti apud Hebræos ישב *iaschab*, quomodo etiam Joan. 6. 56. interpretandum est: ut *In Christo esse* & *In Christo habitare* idem declarent: nisi subtiliùs malimus distinguere, quod alicubi faciendum est. Multi enim specie tenus insiti dicuntur, qui postea resecantur, quia fructum non ferunt, ut Joan. 15. 2. de quibus diximus 1. Tim. 4. 1. Sunt autem hæc reciproca, *Habitare Deum in nobis, & nos in Deo habitare*, quanquam illud est usitatius. Habitatio autem ista mutua, tota est ἀνθρωποπαθῶς intelligenda, non ad realem aliquam substantiarum insinuationem referenda. Et hoc dicendi genus petitum est ex eo, quòd amoris ea vis est, ut unus alteri sit semper in mente, ac penè ob oculos.

7 Ἀδελφοί, οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ἀλλ' ἐντολὴν παλαιὰν, ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς. ἡ ἐντολὴ ἡ παλαιά, ἐστιν ὁ λόγος ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς.
8 Πάλιν ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν ὑμῖν· ὅτι ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἤδη φαίνει.
9 Ὁ λέγων ἐν τῷ φωτὶ εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶν, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶν ἕως ἄρτι.
10 Ὁ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ φωτὶ μένει, καὶ σκάνδαλον ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.
11 Ὁ δὲ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατεῖ, καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει, ὅτι ἡ σκοτία ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ.
12 Γράφω ὑμῖν, τεκνία, ὅτι ἀφέωνται ὑμῖν αἱ ἁμαρτίαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.
13 Γράφω ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. Γράφω ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν πονηρόν.

Fratres, non novum præceptum scribo vobis, sed præceptum vetus, quod videlicet habuistis *jam indè* à principio. Vetus hoc præceptum, sermo ille est quem audivistis *jam indè* à principio.
E contrario præceptum novum scribo vobis, id quod verum est in ipso, & in vobis: quia tenebræ prætereunt, & vera illa lux jam lucet.
Qui dicit se in luce esse, & fratrum suum odit, in tenebris est usque adhuc.
* Qui diligit fratrem suum, in luce manet, & offendiculum in eo non est:
Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quò eat, quia tenebræ oculos ipsius obcæcarunt.
Scribo vobis, filioli, quoniam remissa sunt vobis peccata propter nomen ejus.
Scribo vobis, patres, quoniam nostis eum qui à principio est. a Scribo vobis, adolescentes, quoniam malignum illum vicistis.

Charissimi, non mandatum novum scribo vobis, sed mandatum vetus, quod habuistis ab initio. Mandatum vetus, est verbum quod audistis.
Iterum mandatum novum scribo vobis, quod verum est in ipso, & in vobis: quia tenebræ transierunt, & verum lumen jam lucet.
Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc.
Qui diligit fratrem suum, in lumine manet, & scandalum in eo non est.
Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quò eat, quia tenebræ obcæcaverunt oculos ejus.
Scribo vobis, filioli, quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen ejus.
Scribo vobis, patres, quoniam cognovistis eum qui ab initio est. Scribo vobis, adolescentes, quoniam vicistis malignum.

7 Explicaturus præceptum mutuæ charitatis, præfatur, se cùm sanctimoniam urget, novam quampiam vitæ rationem non adferre (ut solent qui traditiones subinde excogitant) sed etiam ipsam Legem inculcare quæ est à Deo initio tradita, per Mosen videlicet, cùm Deus cœpit Leges populo suo condere. 8 Addit, Veterem quidem esse illam doctrinam, sed quæ tamen sit quodammodo nova, tum Christi tum etiam nostri respectu: in quibus nimirum ille per Evangelium efficaciter Legem suam non tabulis lapideis sed animis nostris insculpat. 9 Jam ad secundam tabulam (id est mutuam charitatem) accedens, negat verâ luce præditum, sive verè regeneratum, ac Dei filium esse, qui fratrem odit: & ejusmodi hominem miserè in tenebris errare, quantamcunque Dei cognitionem jactet, ut qui sciens prudens in barathrum ruat. * *Infrà*, 3. 14. 12 Iterum à sanctificatione ad peccatorum remissionem revertitur, quòd gratuita in Christo reconciliatio sit nostræ salutis fundamentum, cui posteà, veluti basi, sanctificatio est superstruenda. 13 Hanc doctrinam singulis ætatibus convenire docet, ac primùm quidem senes alloquens, ostendit Christum & ejus doctrinam res esse longè vetustissimas, ac proinde si veteribus delectantur, nihil eis æquè gratum esse oportere. a Adolescentes monet, si vires suas cupiant ostentare, gloriosissimum certamen hîc eis proponi, Satanam videlicet pessimum hostem superandum: jubens eos esse de victoria tam securos quàm qui jam sint eâ potiti.

7 *Non novum præceptum*, οὐ καινὴν ἐντολήν. *Mandati* nomine certum est hìc vocari Sermonem ab iis jampridem auditum & receptum, quibus scribitur hæc epistola, Christianis videlicet minimè tyronibus & novitiis. *Sermonis* igitur nomine dubium non est Evangelii sermonem intelligi: qui cùm distinctus sit à Lege, meritò quæritur cur ἐντολῆς nomen ipsi tribuatur, cùm maximè ab iis pèccetur qui Evangelium à Lege non discernunt: sit autem hoc inter hæc duo discrimen, quòd Lex quid sit faciendum, Evangelium quid sit credendum, docet. Sciendum est igitur sic esse hæc duo distincta, ut tamen unum alteri subserviat. Nec enim Evangelio Lex abolетur quatenus quod rectum est præcipit, sed duntaxat quatenus mortem omnibus ipsam perfectè non præstantibus minatur. Imò sicut Lex mortis terrore nos monet, ut de vita in Evangelio quærenda cogitemus; sic Evangelium nobis gratiam quoque regenerationis suppeditat, quâ pro fidei & Spiritûs modulo incipiamus velle & facere, ut Lex jam sit nobis suavis secundùm interiorem hominem magister, sicut copiosè docet Apostolus Rom. 6, 7, & 8. capitibus. Hinc illud toties à Christo iteratum de Deo & proximo diligendo mandatum. Hæc igitur causa est cur ἐντολῆς voce utatur Joannes hoc loco & deinceps, quod etiam commodè possimus *doctrinam* generali nomine vocare, sicut Hebræis מצוה *mitsuah* dicitur quicquid alicui præcipitur. Cur autem hoc de dilectione Dei & proximi mandatum & vetus & novum dicatur, vide Joan. 13. 34.

8 *Quod verum est*, ὅ ἐστιν ἀληθές. id est, quod ratum est ac re ipsâ invenitur, primùm quidem in illo ut capite videlicet, quod Spiritum accepit sine mensura, ut ejus plenitudo in vos ipsius membra redundaret; deinde in vobis. ¶ *Quia*, ὅτι. Αἰτιολογικῶς accipienda est hæc particula. Aperit enim hujus renovationis scaturiginem, quia nimirum jam apparuit illa salutaris omnibus hominibus gratia, Tit. 2. 11. Itaque fœdè hunc locum depravavit Castellio, sic interpretatus, *Videlicet tenebras præterire*: quasi ὅτι accipiatur εἰδικῶς, ad ἀληθές ἐστι relatum.

 ¶ *Præ-*

¶ *Prætereunt*, παράγεται. id est, παράγει. Sed illud vix apud idoneos Græcos scriptores inveneris, quod tamen mox repetitur, vers. 17. Vulgata, *transiverunt*.

9 *Qui dicit*, &c. ὁ λέγων, &c. Nunc absolutâ præfatione de qua diximus vers. 7. ad secundam Tabulam descendit, id est, ad proximi charitatem: & simili ratione ab hoc effectu ad causam argumentatur. Conjuncta enim hæc sunt, *Deum nosse*, sive *In luce esse & habitare*, & *Fratrem diligere*.

12 *Filioli*, τεκνία. Blandior est hæc appellatio, quàm si τέκνα istos vocasset Joannes, in eo Christum ipsum, Joan. 13. 33. imitatus, quo modo suos quoque Galatas compellat Paulus, Gal. 4. 19. sicut παιδία mox maluit Apostolus quàm παῖδας eos vocare, qui sunt infra adolescentiam. Pertinet enim illud ad totam Ecclesiam, quam sic Joannes compellat, ut communis omnium pater, quam Ecclesiam postea in tres ætatum classes divídit, nempe in Patres sive seniores, in Adolescentes, ac demum in Puerulos, singulis tribuens quod illis maximè proprium est ac peculiare. Senibus enim scientia rerum maximarum, ætatis vigentis hominibus vires conveniunt, inferiori demum ætati hoc quadrat, ut eos revereantur à quibus tenera ipsorum ætas regitur: sed has ætates spiritualiter intellige, id est, pro cognitionis Christi mensura; & habitâ ipsius temporis ratione, quo fuerint hi vel illi in Ecclesiam asciti. Nihil autem interest sive γράφω, *scribo*, sive ἔγραψα, *scripsi*, legamus, ut hìc variant codices. Agitur enim hìc de hac ipsa epistola ut apparet ex 26. versiculo, & toto hujus exhortationis argumento. ¶ *Quoniam*, ὅτι. Accipienda est hæc particula tum hoc loco tum deinceps αἰτιολογικῶς non εἰδικῶς. Ostendit enim exhortationes generales, quarum demum declarat vers. 15. fundamentum. Primùm quidem toti Ecclesiæ commune in hoc versiculo, deinceps verò singulis ætatibus peculiare, quod sic explico. Scribo vobis, primùm omnium, filioli, nè diligite mundum, &c. Sunt enim vobis remissa peccata à vobis admissa cùm adhuc diligeretis mundum, non sanè ut eodem relaberemini, sed ut illum magìs ac magìs refugiatis. ¶ *Remissa sunt*, ἀφέωνται. Vulgata & Erasmus, *remittuntur*. quod etsi verè dicitur cùm quotidiano remissionis peccatorum beneficio sit nobis opus, tamen hæc exhortatio præteriti temporis significationem requirit, ut pudeat quod factum est infectum reddere. ¶ *Propter nomen ejus*, διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. id est, per & propter eum, ex Hebræorum idiotismo sæpe jam à nobis observato. Christum autem ut istius beneficii μεσίτην nominans, cæteros omnes excludit sine ulla exceptione, ut Actor. 4. 12.

13 *Eum qui à principio est*, τὸν ἀπ' ἀρχῆς. Ætatis provectæ hominibus convenit rerum cognitio, quæ quò sunt excellentiores, eò magìs sunt reprehendendi qui adversùs res tanti momenti & sibi compertas peccant. Sed quid si pro τὸν ἀπ' ἀρχῆς legas αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς, id est, *quoniam nostis eum qui est à principio*? Sic enim planior erit sententia, vitandum esse provectæ jam ætatis hominibus rerum mundanarum amorem eò studiosiùs, quòd jam olim data sit illis Christi & æternæ vitæ cognitio. Sed absit ut quidquam ex conjectura vel levissimè immutem. ¶ *Quoniam vicistis*, ὅτι νενικήκατε. cùm videlicet superatis affectibus, quibus maximè obnoxia est illa florens ætas, mundo renunciastis Christum amplexi, ut vos nunc pudeat tantam victoriam pati velut è manibus elabi.

14 Γράφω ὑμῖν, παιδία, ὅτι ἐγνώκατε τὸν πατέρα. ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. ἔγραψα ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροί ἐστε, καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν μένει καὶ νενικήκατε τὸν πονηρόν.	Scribo vobis, pueruli, quoniam nostis Patrem. Scripsi vobis, patres, quoniam nostis eum qui est à principio. [b] Scripsi vobis, adolescentes, quia fortes estis, & verbum Dei habitat in vobis, & illum malum vicistis.	*Scripsi vobis, infantes, quoniam cognovistis Patrem. Scripsi vobis, adolescentes, quoniam fortes estis, & verbum Dei manet in vobis, & vicistis malignum.*
15 Μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ.	Nè diligite mundum, neque ea quæ in mundo sunt. siquis diligit mundum, non est charitas Patris in eo.	*Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. siquis diligit mundum, non est charitas Patris in eo.*
16 Ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί.	Quoniam quicquid est in mundo, cupiditas carnis, & libido oculorum, & fastus vitæ, non est ex Patre, sed ex mundo est.	*Quoniã omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est, & concupiscẽtia oculorum, & superbia vitæ, quæ non est ex Patre, sed ex mundo est.*
17 Καὶ ὁ κόσμος παράγεται, καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, μένει εἰς τὸν αἰῶνα.	Porrò mundus præterit, & cupiditas ipsius: qui verò præstat voluntatem Dei, manet in æternum.	*Et mundus transit, & concupiscentia ejus: qui autem facit voluntatem Dei, manet in æternum.*
18 Παιδία, ἐσχάτη ὥρα ἐστί· καὶ καθὼς ἠκούσατε ὅτι ὁ ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν· ὅθεν γινώσκομεν ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν.	Pueruli, [c] ultimum tempus adest: [d] & sicut audivistis antichristum venturum, etiam nunc antichristi multi cœperunt esse: unde scimus ultimum tempus adesse.	*Filioli, novissima hora est: & sicut audivistis quia antichristus venit, nunc antichristi multi facti sunt: unde scimus quia novissima hora est.*

14 Pueris denique ostendit, verum Patrem, à quo bona omnia sint exspectanda, in Evangelio ipsis commonstrari. [b] Totidem exhortationes pari serie subjicit: acsi diceret, Memineritis patres, quod modò scripsi, patefactum esse nobis æternum Dei Filium. Memineritis adolescentes, vires illas, quibus dixi Satanam à vobis esse profligatum, à verbo Dei quod intra vos habitat in vos esse collatas. 15 Mundus cupiditatibus pravis, libidinibus, & fastu plenus, patri cœlesti penitus est invisus. Itaque pater & mundus simul diligi non possunt: quæ admonitio est in primis florenti juventæ necessaria. 17 Quantò præstet Patris voluntati quàm mundi cupiditatibus obsequi, ex ipsa utriusque natura & dispari exitu demonstrat. 18 Jam ad pueros ipsos, in religionis tamen summa probè institutos, se convertens, socordiam illi ætati familiarem jubet eos excutere variis argumentis. [c] Primùm, quia ultimum tempus adsit, ut nullam dilationem res patiatur. [d] Secundò, quòd antichristi (id est, apostatæ) quos venturos audierant, jam præsentes adsint. Hujus autem periculi oportuit incautam illam ætatem in primis admoneri.

14 *Pueruli*, παιδία. Vulgata, *infantes*, id est, νήπιοι, quod non satìs convenit verbo ἐγνώκατε. ¶ *Nostis Patrem*, ἐγνώκατε τὸν πατέρα. rectè & istud, argumento ab ea cognitionis specie sumto, quæ in ipsos adhuc lactantes infantulos cadit, unde illud, *Incipe parve puer risu cognoscere matrem*, & verbum πατρίζειν. ¶ *Scripsi vobis, patres*, ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες. Membrum istud à superiore versiculo repetitum neque Vulgata legit, nec habet Complutensis editio, nec sanè video quorsum istud de patribus, nec etiam de adolescentibus, repetendum: reperimus tamen utrumque in vetustis nostris codicibus omnibus, & tum apud Syrum interpretem, tum apud Augustinum in hujus epistolæ propria expositione. Vulgata verò, sicut istud de patribus membrum non habet, legit tamen quod de adolescentibus repetitur, addito ὅτι ἰσχυροί ἐστε καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν μένει, id est, *quia validi estis, & verbum Dei in vobis habitat*: quæ verba minimè inania sunt, & ideò fortassis Veterem interpretem moverunt ut hoc de adolescentibus membrum repeteret. Sed cur hoc potiùs quàm illud de patribus & puerulis? Puto igitur librarii errore factum, ut ista ex superiore de adolescentibus membro expuncta sint, sed nihil prorsus nè hìc quidem ex conjectura quantumvìs verisimili mutandum censui.

15 *Nè diligite*, μὴ ἀγαπᾶτε. Mundum considerat quatenus cum Dei voluntate non consentit, & eum amorem damnat qui nos à Deo abducit: alioquin dicitur Deus ipse suum mundum infinito quodam amore dilexisse, Joan. 3. 16. id est, eos quos ex mundo elegit. ¶ *Charitas Patris*, ἡ ἀγάπη τοῦ πατρός. Patrem intelligit cœlestem κατ' ἐξοχὴν, addito articulo, ut in superiore versiculo: & *charitas Patris* dicitur quâ diligitur Pater, ut diximus suprà versiculo 5. Quinam enim possit Deum diligere qui Dei adversarium amplectitur?

16 *Fastus vitæ*, ἀλαζονεία τοῦ βίου. vel, *vana ostentatio*, in qua sibi placent qui hujus vitæ commodis abundant. Vide Rom. cap. 1. vers. 30. Cyprianus, in libello de habitu virg. citans hunc locum, omnino videtur pro τοῦ βίου, legisse τοῦ αἰῶνος, ut & mox pro ἐκ τοῦ κόσμου, legisse τοῦ αἰῶνος. Vertit enim *Et ambitio seculi, quæ non est à patre, sed à concupiscentia seculi*, id est, ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ αἰῶνος: quæ scriptura mihi maximè arridet.

17 *In æternum*, εἰς τὸν αἰῶνα. Cyprianus eodem loco addit, *Quomodo & Deus manet in æternum*, ὥσπερ καὶ ὁ Θεὸς μένει εἰς αἰῶνα.

18 *Pueruli*, παιδία. Nunc pueros quoque seorsim compellat, sicut antea adolescentes & illorum patres fuerat exhortatus: utitúrque diminutivo nomine (ut antè dixi) non quasi infantulos alloquatur, sed blandioris appellationis causâ. Est autem rursus observandum quod diximus vers. 14. nempe quamvìs omnibus omnium ætatum hominibus necessaria sit hæc omnis doctrina, tamen admonitionem istam iis potissimùm convenire qui adhuc in catechismo instituuntur. Nam alios jam firmiore cognitione instructos, oportuit ista religionis rudimenta prorsus tenere. Rudimenta autem appello non quòd vulgarem aliquam & puerilem doctrinam contineant, cùm hæc sint ejusmodi re ipsâ, ut ipsam quoque cœlorum altitudinem superent: sed quia hæc prima sunt religionis Christianæ fundamenta. Quî enim Christi officium intelligas nisi priùs quis sit Christus cognoveris? Itaque non sine pudore, etsi non primitivæ, tamen præ nobis veteris Ecclesiæ, tam pertinaciter disputatum est de die Paschæ, & quibusdam aliis quæ Christianorum pueros penè unà cum lacte sugere oportuerat. Sed vicissim nunquam satìs poterit commendari invicta bonorum Patrum pietas ac constantia, qui nè tantillùm quidem cesserunt hæreticorum impudentiæ, iis in rebus, quibus vel minima ex parte labefactatis necesse fuisset totum ædificium corruere. Quid igitur illis fiet quos hodie non pudet partim eosdem illos errores revocare, partim etiam ista summa ut curiosa & inutilia rejicere? ¶ *Ultimum tempus adest*,

adest, ἐσχάτη ὥρα ἐστί. Quam bene hoc pueris præcipuè convenit! Scimus enim huic ætati præ cæteris familiarem esse socordiam, quasi nondum maturuerint, & satis adhuc illis ad discendum temporis supersit. ¶ ***Audivistis***, ἠκούσατε. Non alloquitur prorsus rudes sed qui jam Patrem cognovissent, ut dixit suprà vers. 14. & repetet vers. 21. denique qui confirmatione potiùs egerent quàm doctrinâ. Erant enim tum in hoc ordine plerique etiam proculdubio jam adulti & firmioris judicii homines: sed pudoris causâ quasi sola παιδία compellavit. ¶ ***Antichristum***, ἀντίχριστον. id est, Christi adversarium, quod latiùs patet quàm *pseudochristi* nomen: quia Christo adversari potest qui tamen sese pro Christo non vendidet, quod non animadvertit Syrus interpres hoc versiculo infrà 4.3. Hic ergò ut apparet ex vers. 23. designatur Hebion & Cerinthus. Apostolus verò 2. Thess. 2. eum designat qui sese pro ipso Christo venditaturus erat, imò supra ipsum numen elaturus, eum nimirum qui Christi sese vicarium, caput Ecclesiæ, appellare non contentus, supra ipsum etiam Christum re ipsâ attollit, omnia se posse dictitans, prorsus ἀνυπότακτος.

---

19 Ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, μεμενήκεισαν ἂν μεθ' ἡμῶν· ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν ὅτι οὐκ εἰσὶ πάντες ἐξ ἡμῶν.
20 Καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα.
21 Οὐκ ἔγραψα ὑμῖν ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅτι οἴδατε αὐτὴν, καὶ ὅτι πᾶν ψεῦδος ἐκ τῆς ἀληθείας οὐκ ἔστι.
22 Τίς ἐστιν ὁ ψεύστης, εἰ μὴ ὁ ἀρνούμενος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ὁ Χριστός; οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος, ὁ ἀρνούμενος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν.
23 Πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱὸν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει· ὁ ὁμολογῶν τὸν υἱὸν, καὶ τὸν πατέρα ἔχει.
24 Ὑμεῖς οὖν ὃ ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μενέτω· ἐὰν ἐν ὑμῖν μείνῃ ὃ ἀπ' ἀρχῆς ἠκούσατε, καὶ ὑμεῖς ἐν τῷ υἱῷ καὶ ἐν τῷ πατρὶ μενεῖτε.
25 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν αὐτὸς ἐπηγγείλατο ἡμῖν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον.
26 Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν περὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς.
27 Καὶ ὑμεῖς τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, ἐν ὑμῖν μένει· καὶ οὐ χρείαν ἔχετε ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς· ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων, καὶ ἀληθές ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος· καὶ καθὼς ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μενεῖτε ἐν αὐτῷ.
28 Καὶ νῦν, τεκνία, μένετε ἐν αὐτῷ· ἵνα ὅταν φανερωθῇ, ἔχωμεν παρρησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.
29 Ἐὰν εἰδῆτε ὅτι δίκαιός ἐστι, γινώσκετε ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται.

E nobis egressi sunt, sed non erant ex nobis. nam si fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum: [e] sed *egressi sunt ex nobis* ut manifestum fieret non omnes esse ex nobis.

At vos unctionem habetis à Sancto illo *profectam*, & nostis omnia.

Non scripsi vobis *idcirco* quòd veritatem nesciatis, sed quoniam eam scitis, & nullum mendacium esse ex veritate.

Quis est mendax, nisi qui negat Jesum esse Christum illum? & hic est antichristus, qui negat Patrem & Filium.

Quisquis negat Filium, nec Patrem habet: qui profitetur Filium, etiam Patrem habet.

Quod igitur audivistis à principio, in vobis maneat: si in vobis manserit quod audivistis à principio, vos quoque in Filio & Patre manebitis.

Hæc autem illa est promissio quam ipse pollicitus est nobis, *nempe* vita illa æterna.

Hæc scripsi vobis de iis qui seducunt vos.

Sed unctio quam vos accepistis ab eo, manet in vobis: nec necesse habetis à quoquam doceri vos: verùm sicut eadem unctio docet vos de omnibus, *quæ* & verax est, & non mendax: & sicut docuit vos, manebitis in eo.

Nunc igitur, filioli, manete in eo: ut cùm conspicuus factus fuerit, habeamus fiduciam, neque pudefiamus coram eo in ipsius adventu.

Si scitis eum justum esse, nostis, quicunque exercet justitiam, ex ipso natum esse.

Ex nobis prodierunt, sed non erant ex nobis. nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum: sed ut manifesti sint quoniam non sunt omnes ex nobis.

Sed vos unctionem habetis à Sancto, & nostis omnia.

Non scripsi vobis quasi ignorantibus veritatem, sed quasi scientibus eam, & quoniam omne mendacium ex veritate non est.

Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Jesus est Christus? Hic est antichristus, qui negat Patrem & Filium.

Omnis qui negat Filium, nec Patrem habet: qui confitetur Filium, & Patrem habet.

Vos quod audistis ab initio, in vobis permaneat: si in vobis permanserit quod audistis ab initio, & vos in Filio & Patre manebitis.

Et hæc est repromissio quam ipse pollicitus est nobis, vitam æternam.

Hæc scripsi vobis de iis qui seducunt vos.

Et vos unctionem quam accepistis ab eo, maneat in vobis: & non necesse habetis ut aliquis doceat vos: sed sicut unctio ejus docet vos de omnibus, & verum est, & non est mendacium: & sicut docuit vos, manete in eo.

Et nunc, filioli, manete in eo: ut cùm apparuerit, habeamus fiduciam, & non confundamur ab eo in adventu ejus.

Si scitis quoniam justus est, scitote quoniam & omnis qui facit justitiam, ex ipso natus est.

19 Digressio, adversùs offendicula quibus illa præsertim rudis ætas percelli potest. Itaque nè tam turpi quorundam defectione terreantur, primùm testatur apostatas, etsi in Ecclesia versati sint, tamen ex Ecclesia nunquam fuisse, quoniam Ecclesia est electorum cœtus, qui perire ac proinde à Christo deficere non possunt. [e] Secundò, In Ecclesiæ commodum hæc fieri ostendit, ut patefiant hypocritæ. 20 Tertiò, solatur eos ut firmi perstent, cùm à Spiritu sancto uncti sint verâ totius salutis notitiâ. 21 Occupatio, Se istæ non scripsisse ut religionis ignaris, imò verò ut veritatis gnaris, adeò quidem ut possint veritatem à mendacio distinguere. 22 Falsam antichristorum doctrinam apertè jam demonstrat, nempe quòd vel Christi personam, vel ejus officium, vel utrumque simul oppugnent: quod qui faciunt, Deum frustrà jactant, cùm negato Filio negetur etiam Pater. 24 Illi doctrinæ tota Prophetica & Apostolica prædicatio repugnat. Est igitur illa prorsus repudianda, ista verò omnino retinenda, huc nos deducens ut gratuitâ promissione, id est, in uno Christo per Patrem nobis dato, vitam æternam quæramus. 26 Idem Spiritus veritatis cognitione electos imbuit & sanctificat, perseverantiæ donum iis tribuit. 28 Conclusio totius tum exhortationis, tum etiam tractationis superioris. 29 Transitio ad sequentem tractationem, eodem quidem spectantem, sed tamen luculentiorem, & diverso quodam ordine idem argumentum explicantem. Illic enim ab effectis ad causam docuit nos ascendere: hic verò à causis ad effecta descendit. Est autem hujus argumenti summa, Deum esse omnis justitiæ fontem, ac proinde eos demum qui justitiæ studeant, ex ipso natos esse deprehendi, ut qui Deum Patrem referant.

---

19 *E nobis egressi sunt*, ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον. Hoc meminerimus ad mutationem non loci sed doctrinæ pertinere. Etsi enim hæretici seorsim habeant suos conventus, tamen Ecclesiæ nomen sibi vendicant, & plerumque velut sub eodem tecto manent. Ipse verò summus ille Antichristus in templo Dei habitaturus dicitur 2. Thessal. 2. 2. ut qui sese Deum venditet, imò supra Deum efferat, quod tandem impletum videmus. Est igitur Papismus intra Ecclesiam, sed nè pars quidem Ecclesiæ, nedum ut caput sit Papa. ¶ ***Nam si fuissent ex nobis***, εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. Quomodo nectent hoc argumentum qui dicunt electos posse à fide prorsus excidere, sive qui negant electionem esse ἀμεταμέλητον? Et hoc quidem membrum totum deest apud Syrum interpretem, sed contra Græcorum omnium & Latinorum codicum fidem. ¶ ***Sed ut patefieret***, ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν. Similem ellipsin ante conjunctionem ἵνα jam aliquoties observavimus, quam supplevi ex Syro interprete.

20 ***At vos***, καὶ ὑμεῖς. id est, ἀλλὰ ὑμεῖς. Ponitur enim καὶ pro adversativa conjunctione, ut Actor. cap. 10. vers. 28. & alibi sæpe, ex Hebræorum idiotismo. ¶ ***Unctionem***, χρίσμα. id est, gratiam Spiritûs sancti, translatione sumtâ à consuetudine unctionum quæ in Lege usurpabantur. quod monere volui, nequis ineptus impurum illum adipem pseudepiscoporum hoc loco significari putet. ¶ ***A Sancto illo*** profectam, ἀπὸ τοῦ ἁγίου. id est à Christo, qui Sanctus peculiariter dicitur, ut Luc. cap. 1. vers. 35. imò verò peculiariter Sanctus sanctorum, id est, Sanctus sanctissimus, Dan. cap. 9. vers. 24. Sed & Deo Patri hoc tribui potest, qui nos ungat in Filio, & peculiariter etiam dicitur ab Hebræis קדוש *kadosch*: vel etiam Spiritui sancto, qui sanctus propriè dicitur ab hoc effectu. Est enim Dei virtus essentialis, ut qui & ipse sit Patri ac Filio ὁμοούσιος & æqualis per omnia, quâ nos Pater ungit in Filio. ¶ ***Nostis omnia***, οἴδατε πάντα. Atqui cognoscimus omnes ex parte, 1. Corinth. cap. 13. vers. 9. Est igitur hyperbole, quâ significat Apostolus se nihil afferre quod illi jam antea non intellexerint, quos ipse commonefaciat potiùs quàm doceat, ut loquitur etiam ipse Dominus Jerem. cap. 31. vers. 34. & mox Joannes ipse rursus, vers. 27. vel quod etiam simplicius est, omnia intelligit necessaria agnoscendis antichristis, & cavendis illorum insidiis. Syrus interpres legit πάντας, *omnes*, id est, ut interpretatur לכל אנש *lechul enasch*, *quemvis hominem*, quod non malè convenit, cùm hìc de discernendis hypocritis agatur: quod donum eximium est in Ecclesia Dei, nec reticetur ab Apostolo 1. Cor. cap. 12. vers. 10. Mihi tamen magis placet recepta Græcorum & Latinorum codicum scriptura.

21 *Scripsi*, ἔγραψα. Loquitur de hac ipsa epistola, imò de hoc ipso quod nunc scribit: sed utitur præterito tempore, quòd rationem habeat ejus temporis quo epistola perlegetur. quem morem etiam Latini servant. Sed quorsum hoc? Nempe ut commemoratione præclaræ hujus opinionis quam de ipsis conceperat, non modò ad perseverandum in iis quæ didicerant, sed etiam ad proficiendum, ipsorum animos accendat. Est autem operæpretium considerare etiam atque etiam quousque sese fidelis Apostolus Domini demittat, & quàm paternè infimis etiam docendis sese accommodet.

22 ***Qui negat esse***, ἀρνούμενος ὅτι οὐκ ἔστιν. id est, qui negando ait Jesum non esse Christum illum. Est enim duplex in Græcis negatio. ¶ ***Christum illum***, ὁ Χριστός. id est, verum illum Messiam. Negat autem Jesum esse Messiam qui vel alteram illi naturam vel penitus vel aliqua ex parte adimit, vel naturas confundit aut separat, qui Filii hypostasin non distinguit, qui in eo uno per unicam ejus oblationem semel factam non confidit sese à Deo Patre gratìs per fidem justificatum, ac proinde corpore & animo tandem glorificandum.

23 ***Quisquis***, &c. πᾶς, &c. Falluntur ergò, & alios etiam fallunt, qui Turcas aliósve infideles tradunt eundem illum Deum adorare quem adoramus. ¶ ***Nec Patrem***, &c. οὐδὲ τὸν πατέρα, &c. id est, nec Patrem esse credit, argumento à relatis sumto. Syrus pro ἔχει legit πιστεύει, *credit*. ¶ ***Qui profitetur***, ὁ ὁμολογῶν. Restitui in Græcis hoc membrum ex quatuor manuscriptorum codicum, Veteris Latini, & Syri interpretis autoritate, sic etiam assueto Joanne istis oppositionibus contrariorum uti quàm sæpissime. Vide Matth. 10.32.

24 ***Audivistis***, ἠκούσατε. Iterum *audiendi* verbum convenit discipulis, sed qui multùm jam promoverint. Ideo addit ἀπ' ἀρχῆς, *à principio*, id est, ex quo instituî cœpistis in primis Christianæ religionis rudimentis. Notanda autem etiam est trajectio pronominis ὑμεῖς, nisi malimus hoc absolutè positum Hebræorum more: ac si dicat, *Ad vos igitur quod attinet*.

attinet. Idem Hebraismus occurrit infrà Apocalyp. 3. 12.

25 Nempe *vita illa æterna*, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον. Repetitio articuli magnum addit pondus orationi, ideóque omitti non debuit. Positum est autem antecedens in relativo casu, Hebræorum more, de quo alibi diximus.

26 *Hæc scripsi*, ταῦτα ἔγραψα. Nequis miretur tam solicitè hoc inculcari ab Apostolo, & quidem infimos alloquente, observet, quod antè dixi, totam Ecclesiam in infimorum persona compellari.

27 *Unctio*, τὸ χρῖσμα. id est, Spiritus quem à Christo accepistis, quíque vos in omnem veritatem induxit. Et notanda est rursus altera ejusdem pronominis trajectio valde dura, quam Vetus interpres neglexit. ¶ *Nec necesse habetis*, καὶ οὐ χρείαν ἔχετε. Ego, inquit, spero vos ità in his rebus esse feliciter ac sanctè institutos, ut doctore non egeatis. Quid igitur, dicet aliquis, cur tu illos doces? Respondeo, vel summos doctores posse ac debere etiam quotidie aliquid in Domini schola discere, cùm omnes ex parte cognoscamus, nedum ut ii, quos Apostolus alloquitur, nullo præceptore indigerent. Deinde hoc esse dextrè accipiendum, hactenus videlicet ut significentur harum rerum minimè rudes esse quas illis non tanquam ignotas proponat, sed tanquam cognitas inculcet. Præterea causam etiam aliam fuisse arbitror cur hoc adderet Apostolus, nempe ut ostenderet sese minimè proponere diversam doctrinam ab ea quam ex suis doctoribus jam antea non audiissent modò, sed etiam didicissent. Ità enim fit ut & doctrinam suam & illorum diligentiam laudet, quò magis ac magis confirmentur. ¶ *Eadem unctio*, τὸ αὐτὸ χρῖσμα. Non potuit luculentiore testimonio pastores & doctores ornare à quibus isti instituti fuerant, & quotidie adhuc instituebantur, quàm cùm ipsos diceret ab ipso Spiritu sancto doceri, & jam antea esse doctos: idque nihilominus ità facit artificiosè, ut simul & doctrinam ipsam ut cœlestem, & doctorum diligentiam, pietatem, fidem, auditorum denique alacritatem, sine ulla adulationis suspicione, non minùs verè quàm magnificè prædicet. ¶ *Et non mendax*, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος. Ejusmodi repetitiones à contrariis sumtas sæpe jam admonuimus Joanni præcipuè esse familiares. Non contentus igitur dixisse unctionem illam veracem esse, addit mendacem non esse. Nam ψεῦδος pro ψεύδης ponitur: cujus enallages exempla passim annotavimus, ut 2. Cor. 3. 9. & 7. 14. Sed & Homerus Iliad. β'. hoc ipsum nomen similiter prorsus usurpavit in his versiculis, ὄφρ' Ἄργος δ' ἰέναι, πρὶν καὶ Διὸς αἰγιόχοιο Γνώμεναι εἴτε ψεῦδος ὑπόσχεσις ἦε καὶ οὐκί. Non satis rectè igitur convertit Vetus interpres, *Et non est mendacium*: quem tamen secutus est Erasmus.

¶ *Manebitis*, μενεῖτε. Vulgata & Erasmus, *Manete*, ut & Syrus interpres. Sæpe enim apud Hebræos futura indicativi pro imperandi modo usurpantur. Sed mihi quidem hîc videtur omnino servanda futuri propria significatio, ut sit optimè sperantis, & ista prorsus cohæreant cum eo quod dixerat, ipsos nullo jam in his rebus alio doctore indigere. ¶ *In eo*, ἐν αὐτῷ. In eo videlicet Christo, sive in Filio. de eo enim agitur. Et unctionem distinxit ab eo à quo illam acceperant: in quo etiam vult ut per eandem unctionem maneant. Erasmus, *In ea scilicet unctione*.

28 *Nunc igitur, filioli*, καὶ νῦν τεκνία. Jam manifestè videmus ad universalem illam exhortationem regredi Apostolum. Itaque καὶ pro οὖν iterum ponitur, ut suprà 1. 5. Et τεκνίον, id est *filiolorum*, appellatio toti Ecclesiæ communis est, ut suprà exposuimus vers. 12. ¶ *Coram eo*, ἀπ' αὐτοῦ. id est, מִפָּנָיו mippenau, *à faciebus ejus*. Sic loquuntur Hebræi, apud quos pudefieri non ab aliquo sed ex aliquo dicitur qui pudore ex conspectu alicujus afficiatur, quem sustinere non possit. Distinguenda sunt igitur ἀπ' αὐτοῦ & ὑπ' αὐτοῦ. Pudor enim hîc à nobis, non à Deo manat. Vetus tamen interpres, ut & Syrus, legerunt ὑπ' αὐτοῦ, *ab eo*, id est, nè nos æternæ infamiæ damnet. Nam quod addidit Erasmus, sensum esse posse, *ut illum non pudeat nostri*, valde est absurdum, nisi potiùs ipse valde fallor.

29 *Si scitis*, ἐὰν εἰδῆτε. id est εἰ γινώσκετε, nempe si verum est quod vobis tribuo, nempe vos esse à Spiritu sancto edoctos, quis & qualis sit Deus verus ille Christi pater, & manetis in eo. Manat enim ab hac cognitione studium justitiæ, imò ipsa quoque ad justitiam dispositio. Quòd siquis excipiat naturæ ipsius instinctu, absque extrinseca gratia nos illustrante, homines nosse Deum esse justum: respondeo, hoc quidem de Deo judicium omnibus esse naturâ insitum, sed κατὰ τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, unde fit ut peccantes quosvis torqueat conscientia. Sed cùm ad ejus applicationem devenitur, ibi deficiunt homines ab illo principio, ut qui sibi persuadeant illum sibi posse ut hominem hominibus placari: Soli autem qui norunt illum sic esse justum ut non potuerit nisi Christi sanguine placari, verè norunt Deum esse justum, & illius notitiæ usum. ¶ *Nostis*, γινώσκετε. Vulgata & Erasmus, *Scitote*: quod non admodum quadrat. Ubique enim solet Apostolus ità temperare doctrinam quasi non doceat imperitos. Tantùm igitur ostendit quæ sint connexa, nempe Patris & Filiorum indoles sive mores. Ergò quos Deus justus veluti genuit filio suo insitos, necesse etiam est ut justi sint. Indè ingreditur descriptionem ejus similitudinis quæ est inter caput & membra.

ΚΕΦ. γ'.

1 Ἴδετε ποταπὴν ἀγάπην δέδωκεν ἡμῖν ὁ πατὴρ, ἵνα τέκνα Θεοῦ κληθῶμεν· διὰ τοῦτο ὁ κόσμος οὐ γινώσκει ἡμᾶς ὅτι οὐκ ἔγνω αὐτόν.

2 Ἀγαπητοὶ, νῦν τέκνα Θεοῦ ἐσμὲν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα· οἴδαμεν δὲ ὅτι ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι.

3 Καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ' αὐτῷ, ἁγνίζει ἑαυτὸν, καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι.

CAP. III.

Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, *nempe* ut filii Dei vocemur: [a] propterea mundus non novit nos quia non novit eum.

Dilecti, nunc filii Dei sumus, sed nondum manifestum factum est quod erimus: scimus autem fore ut cùm ipse manifestus factus fuerit, similes ei simus, quoniam videbimus eum sicuti est.

Et quisquis habet hanc spem in eo *sitam*, purum se conservat, sicut & ille purus est.

CAP. III.

Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, ut filii Dei nominemur & simus: propter hoc mundus non novit nos quia non novit eum.

Charissimi, nunc filii Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus: scimus quoniam cùm apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.

Et omnis qui habet hanc spem in eo, sanctificat se, sicut & ille sanctus est.

1 Auspicatur hujus convenientiæ patris & filiorum explicationem à summa causa, nempe à gratuita illa Dei in nos charitate, quâ nos ità complectitur ut etiam in filios adoptet. a Antequam hanc adoptionem declaret, duo præfatur: unum, non esse tantam istam dignitatem ex carnis judicio æstimandam, quoniam mundo sit incognita, ut qui nè Deum quidem ipsum Patrem norit. 2 Alterum, nè nobis quidem ipsis (nedum extraneis) adhuc plenè patefactam esse istam dignitatem: cujus complementum certum quidem nos manet, & quidem tale ut simus ipsi Filio Dei similes futuri, ejúsque re ipsâ, sicuti est, conspectu fruituri, sed tamen in alterum ejus adventum differtur. 3 Jam istam adoptionem, cujus gloria in spe adhuc posita est, ab effectu describit, quòd videlicet quisquis est factus Dei filius, Patrem studeat puritate referre.

---

1 *Qualem charitatem*, ποταπὴν ἀγάπην. id est, cujus charitatis munus. Malui autem hoc exprimere ad verbum quàm quicquam immutare, quòd nescio quomodo videatur illud magis expressum, quasi charitatem ipsam, eámque summam nobis largitus sit Dominus. Cæterùm de capitis ac membrorum convenientia dicturus Apostolus, contrario prorsus ordine quàm antea, id est, non ab effectis ad causam ascensurus, sed à causa descensurus ad effecta, meritò ab ipso fonte auspicatur, nempe à Dei charitate, quam solet Paulus εὐδοκίαν vocare. Scopus autem hujus charitatis est, ut filii Dei simus in Christo. Hinc demum descendit Apostolus ad filiorum Dei qualitates considerandas, ut germanos filios à spuriis distinguamus. Sed imprimis, nequis hanc dignitatem carnis judicio metiatur, duo voluit præfari: unum, ejusmodi esse hanc prærogativam ut tamen à mundo cognosci non possit: quomodo enim nostram cum Deo convenientiam cognosceret, qui Deum ipsum non novit? Alterum, nondum etiam in nobis patefactam esse illius dignitatis gloriam, quamvis jam simus filii Dei, sed eam in ejus adventum differri, quo nos ille redimet, in quo filii Dei sumus. Sed, inquit, certa est exspectatio. His verò præpositis, tum demum incipit quæ sit illa nostri cum Christo convenientia explicare: in eo videlicet quòd puri sumus, sicut & ille purus est. ¶ *Vocemur*, κληθῶμεν. id est simus, & ità quidem ut tales nos esse constet. neque apud Hebræos duntaxat ità accipitur verbum קרא kara, sed & apud Græcos verbum καλεῖσθαι. Homerus Iliad. δ'. --- καὶ οὕνεκα σὴ παράκοιτις Κέκλημαι. Ubi Eustathius, diligentissimus interpres, Τὸ κέκλημαι, inquit, οὐκ ἐνδιασμὸν δηλοῖ, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ εἰμὶ κεῖται. ἵνα λέγῃ ὡς ἐψεύδομαι εἶναι σὴ, ἀλλ' ὑπὸ πάντων ἐπὶ τοῦτο καλοῦμαι. Vulgata, *Nominemur & simus*: non ineptè profectò, si sensum spectes. ¶ *Propterea*, διὰ τοῦτο. Anticipatio, Si filii Dei sumus, qui fieri potest ut mundus nos non agnoscat? quia illum non novit, ut Joan. 14. 17.

2 *Sed nondum*, καὶ οὔπω. Καὶ pro ἀλλὰ, ut suprà, 2. 20. & 27. Est autem in his verbis altera anticipatio, Imò cur nos persequitur mundus? quia nondum tempus nostræ beatitatis advenit. ¶ *Cùm ipse patefactus fuerit*, ἐὰν φανερωθῇ. Ἐὰν pro ἐπειδὰν ponitur, ut ὅπως ἂν, Act. 3. 20. sicut εἰ sæpe pro ἐπειδὴ, id est, *Si* pro *Quia*. Deinde supplendum est relativum αὐτὸς, *ipse*, videlicet Christus: ut ex eo apparet quod statim subjicitur, & ex Coloss. 3. 3. sicut rectè omnino annotavit doctissimus interpres. Similis atq; adeò multò durior est ellipsis Psal. 87. 1. ¶ *Similes*, ὅμοιοι. Similes intellige non pares, ut describitur 1. Cor. 15. 43, & 51. & Phil. 3. 21. Nam inter caput & membra semper erit discrimen: atq; utinam hîc potiùs studeamus viam tenere quâ ad gloriam illam pervenitur, quàm curiosè de eo investigemus quod omnem captum nostrum, qualis quidem nunc est, exsuperat. ¶ *Sicuti est*, καθώς ἐστι. Nunc igitur etiam illum videmus, sed per ænigma, in fide & spe: qua de re 1. Cor. 13. 12.

3 *Sicut*,

3. *Sicut*, καθὼς. Similitudinem iterum significat, non autem paritatem. Quis enim ità purus est ut Deus, in cujus conspectu ipsi etiam Angeli sordent si cùm ipso comparentur? Job 4. 18. Ideò non dicit ἥγνισεν, *purificavit*, sed ἁγνίζει, *purificat*: ut puritatis studium, non autem perfectam aliquam puritatis ἕξιν significari intelligamus: ad quam tamen totis viribus contendere nos oportet tum demum metam adepturos cùm Deus erit omnia in omnibus. Neq; ex hoc activo verbo statuendum est purificationis facultatem aliquatenus saltē esse nobis à natura insitam, cum tota sit à gratia, nos à peccati servitute asserente, & creante in nobis Velle & Facere. Castitas autem hæc eadem est quæ puritas: nequis illam cœlibatui alliget, refutante illum Apostolo 1. Pet. 3. 2

4 Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ· καὶ ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία.

5 Καὶ οἴδατε ὅτι ἐκεῖνος ἐφανερώθη, ἵνα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἄρῃ, καὶ ἁμαρτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι.

6 Πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων, οὐχ ἁμαρτάνει· πᾶς ὁ ἁμαρτάνων, οὐχ ἑώρακεν αὐτὸν, οὐδὲ ἔγνωκεν αὐτόν.

7 Τεκνία, μηδεὶς πλανάτω ὑμᾶς· ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, δίκαιός ἐστι, καθὼς ἐκεῖνος δίκαιός ἐστι.

8 Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν· ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει. εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου.

9 Πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ· ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει· καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται.

10 Ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου· πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

11 Ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγγελία ἣν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.

12 Οὐ καθὼς Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν, καὶ ἔσφαξε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· καὶ χάριν τίνος ἔσφαξεν αὐτόν; ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρὰ ἦν, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ δίκαια.

13 Μὴ θαυμάζετε, ἀδελφοί μου, εἰ μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

14 Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς. ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ.

15 Πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστί· καὶ οἴδατε ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν.

16 Ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε· καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς τιθέναι.

17 Ὃς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ;

18 Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ.

19 Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμὲν, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν.

20 Ὅτι ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ Θεὸς τῆς καρδίας ἡμῶν, καὶ γινώσκει πάντα.

21 Ἀγαπητοὶ, ἐὰν μὴ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν, παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν Θεόν.

22 Καὶ ὃ ἐὰν αἰτῶμεν, λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ, ὅτι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηροῦμεν, καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιον αὐτοῦ ποιοῦμεν.

23 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ἵνα πιστεύσωμεν τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, καθὼς ἔδωκεν ἐντολὴν ἡμῖν.

24 Καὶ ὁ τηρῶν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ· καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι μένει ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ πνεύματος οὗ ἡμῖν ἔδωκεν.

Quisquis dat operam peccato etiam Legem transgreditur: nam peccatum est quod fit contra Legem,

Et scitis illum patefactum esse * ut peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non esse.

Quisquis in eo manet, non peccat: quisquis peccat non vidit eum, neque novit eum.

Filioli, nemo vos seducat: qui exercet justitiam, justus est, sicut ille justus est.

† Qui dat operam peccato, ex diabolo est: quoniam à principio diabolus peccat. Ad hoc conspicuus factus est Filius Dei ut dissolvat opera diaboli.

Quisquis natus est ex Deo, peccato non dat operam: quoniam semen ipsius in eo manet: nec potest peccare, eò quòd ex Deo natus est.

Per hoc manifesti sunt filii Dei, & filii diaboli: quisquis non dat operam justitiæ, non est ex Deo, b & qui non diligit fratrem suum.

‖ Quoniam hæc est denunciatio quam audivistis à principio, ut diligamus alii alios.

* Non sicuti Cain, *qui* ex illo Maligno erat, & mactavit fratrem suum. c Cujus autem rei gratiâ occidit eum? quia opera ejus mala erant, fratris autem ejus justa.

Nè miramini, fratres mei, si odit vos mundus.

Nos scimus nos translatos esse ex morte ad vitam, quia diligimus fratres: qui non diligit fratrem, manet in morte.

† Quisquis odit fratrem suum, homicida est: & nostis nullum homicidam habere vitam æternam in se manentem.

Per hoc novimus charitatem Dei, quòd ille animam suam pro nobis deposuit: nos igitur debemus pro fratribus animas ponere.

* Qui verò habuerit mundanum victum, & viderit fratrem suum cui aliquo sit opus, & clauserit viscera sua coram eo, quomodo charitas Dei manet in eo?

Filioli mei, nè diligamus verbo neque linguâ *solùm*, sed facto & veritate.

Et per hoc cognoscimus nos ex veritate esse, d & coram ipso secura reddemus corda nostra.

Nam si nos condemnet cor nostrum, nempe potentior est Deus corde nostro, & novit omnia.

Dilecti, si cor nostrum nos non condemnet, libertatem *loquendi* habemus apud Deum.

† Et quicquid petierimus, accipimus ab eo; quoniam præcepta ejus observamus, & quæ in ipsius conspectu placent facimus.

‖ Hoc est igitur ejus præceptum, ut credamus nomini Filii ejus Jesu Christi, & diligamus alii alios, sicut præcepit nobis.

Nam qui observat ejus præcepta, in eo habitat, & ipse in eo: & per hoc novimus eum habitare in nobis, *nempe*, ex Spiritu quem nobis dedit.

Omnis qui facit peccatum & iniquitatem facit: & peccatum est iniquitas.

Et scitis quia ille apparuit ut peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non est.

Omnis qui in eo manet, non peccat: & omnis qui peccat, non vidit eum, nec cognovit eum.

Filioli, nemo vos seducat: qui facit justitiam, justus est, sicut & ille justus est.

Qui facit peccatum, ex diabolo est: quoniam ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit Filius Dei ut dissolvat opera Diaboli.

Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit: quoniam semen ipsius in eo manet: & non potest peccare, quoniam ex Deo natus est.

In hoc manifesti sunt filii Dei & filii Diaboli: omnis qui non facit justitiam, non est ex Deo, & qui non diligit fratrem suum.

Quoniam hæc est annunciatio quam audivistis ab initio, ut diligamus alterutrum.

Non sicut Cain, qui ex Maligno erat, & occidit fratrem suum. Et propter quid occidit eum? quoniam opera ejus maligna erant, fratris autem ejus justa.

Nolite mirari, fratres, si odit vos mundus.

Nos scimus quoniam translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres: qui non diligit fratrem, manet in morte.

Omnis qui odit fratrem suum, homicida est: & scimus quoniam omnis homicida non habet vitam æternam in semetipso manentem

In hoc cognovimus charitatem Dei, quoniam ille animam suam pro nobis posuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere.

Qui habuerit substantiam mundi, & viderit fratrem suum necesse habere, & clauserit viscera sua ab eo, quomodo charitas Dei manet in eo?

Filioli mei, non diligamus verbo, neque linguâ, sed opere & veritate.

In hoc cognoscimus quoniam ex veritate sumus, & in conspectu ejus suadebimus corda nostra

Quoniam si reprehenderit nos cor nostrum, major est Deus corde nostro, & novit omnia.

Charissimi, si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.

Et quicquid petierimus accipiemus ab eo, quoniam mandata ejus custodimus, & ea quæ sunt placita coram eo facimus.

Et hoc est mandatum ejus, ut credamus in nomine Filii ejus Jesu Christi: & diligamus alterutrum, sicut dedit mandatum nobis.

Et qui servat mandata ejus in illo manet, & ipse in eo: & in hoc scimus quoniam manet in nobis, de Spiritu quem dedit nobis.

4 Puritatis hujus regula non aliunde quàm ex Lege Dei petenda est, cujus transgressio illud est quod peccatum vocatur. * *Esa.* 53. 6, 9, 11. 1 *Pet.* 2. 24. 5 Argumentum à materiali nostræ salutis causâ: Christus est purissimus in sese, & venit ut peccata nostra tolleret, nobis videlicet Spiritu suo sanctificatis. Ergò qui verè Christi particeps est, sese non dedit peccato: & è contrario, qui peccato se dedit Christum ignorat. 7 Aliud argumentum à conjugatis, Qui justè vivit, justus est, & Christum refert, unde etiam Dei filius esse intelligitur. † *Joh.* 8. 44. 8 Argumentum à repugnantibus, Diabolus est peccati autor, ac proinde ex diabolo est, sive afflatu Diaboli regitur, qui servit peccato; quòd si Diaboli filius, non igitur Dei. Nam ità inter se repugnant diabolus & Deus, ut etiam Filius Dei sit missus destruendis diaboli operibus. Itaq; ex opposito, quicunque peccato resistit, Dei est Filius, Spiritu ipsius videlicet veluti novo semine regeneratus, adeò quidem ut jam necessariò ex subjectione peccati sit liberatus. 10 Conclusio, Ex vita impura dignosci qui diabolico spiritu regantur; ex pura verò, qui sint Dei filii. b Charitatem in fratres, ut alteram filiorum Dei notam, incipit commendare. ‖ *Joan.* 13. 34. & 15. 12. 11 Ratio prima à præcipientis Dei autoritate. * *Gen.* 4. 8. 12 Amplificatio à contrario exemplo Caini fratricidæ. c Brevis digressio, nè miremur nos, dum officium facimus, esse mundo exosos, cùm hæc jam olim fuerit justi Abelis conditio, cui quis tandem non malit esse similis quàm Caino? 14 Ratio secunda, Quia charitas est testimonium nos à morte ad vitam esse translatos: ac proinde odium in fratres est mortis argumentum, cui quisquis indulgeat, velut mortem in sinu fovet. † *Sap.* 2. 9. *Lev.* 19. 17. 15 Confirmatio, Quisquis homicida est, versatur in morte æterna: qui fratrem odit, est homicida: ergò est in morte. Indè sequitur oppositum, eum qui fratrem diligit, ad vitam transivisse. Nam revera mortui nascimur. ‖ *Joan.* 15. 13. *Ephes.* 5. 2. 16 Jam quousque charitas Christiana porrigatur ostendit, eousque videlicet ut Christi exemplo, sui etiam quisque obliviscatur, ut fratribus consulat. * *Luc.* 3. 11. 17 Argumentatur à comparatis. Nam si vel ipsam vitam tenemur proximis impendere, quantò magis fratris inopiam facultatibus nostris sublevare? 18 Charitas Christiana non in verbis, sed in re ipsa posita est & ab effectu sincero proficiscitur. 19 Charitatem commendat à triplici effectu. Primùm enim ex ea intelligimus nos verè esse Dei filios, ut antea declaravit. d Indè fit ut pacatam conscientiam habeamus, sicut è contrario qui statuit se Deum habere pro judice, quòd sit malè sibi conscius, vel nunquam vel temerè quietus est, cùm Deus multò quàm nos acutiùs videat & severiùs judicet. 21 Tertius effectus ex hoc quoque nascitur, quòd in his miseriis certi sumus nos exaudiri, ut qui filii Dei simus: sicut ex gratia sanctificationis, quæ electis propria est, intelligimus. † *Matth.* 21. 22. *Joan.* 15. 7. & 16. 23. ‖ *Infrà*, 5. 14. *Joan.* 6. 29. & 17. 3. 23 Conclusio, Fidem in Christum & charitatem mutuam, res esse simul connexas, ac proinde sanctificationis externa testimonia interiori illo Spiritûs nobis dati testimonio vicissim respondere.

4 *Quisquis dat operam peccato*, πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν. Dare operam peccato, & Purificare se, opponuntur. Itaque ποιεῖν ἁμαρτίαν differt hoc loco ab ἁμαρτάνειν simpliciter accepto: sed de iis demum dicitur qui non imbecillitate virium Spiritûs, nec etiam quicunque scientes peccant, sed qui etiam vel ab aliis, vel à sua ipsorum conscientia reprehensi ipsi malo planè delectantur, & in quibus propterea dicitur illud peccatum peccans regnare: idque ità esse non modò liquet ex antithesi, sed etiam ex eo quod suprà commemoravit, 1. 8. & 2. 1. ex tota denique Scriptura & rei experientia perpetua. Itaque non homines, sed monstra hominum, sunt Pelagiani, Cathari, Cælestiani, Donatistæ, Anabaptistæ, Libertini, qui ex hoc loco perfectionem illam somniant, à qua absunt ipsi omnium hominum longissimé. Quorsum autem hoc? an ut studium sanctimoniæ damnemus? an ut homines doceamus quotidie non progredi? Minimè profectò, cùm perpetuum sanctificationis progressum doceamus certum ac perpetuum esse fidei effectum. Quorsum ergò? Nempe nè Satan nobis hanc consolationem nostram eripiat. Nam si tum demum nos in Christo esse colligemus, cùm non ampliùs indigebimus illâ precatione, ET REMITTE NOBIS DEBITA NOSTRA, quis non videt, quis non sentit, quis non millies quotidie experitur, frustrà nobis hanc consolationem proponi? ¶ *Etiam Legem transgreditur*, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ. Id est, παρανομεῖ, ut uno verbo dicunt Græci, unde παρανομία quod hìc dicitur ἀνομία. Vulgata & Erasmus, *Et iniquitatem facit*: uterque nimiùm obscuré. Definit autem Apostolus peccatum esse ἀνομίαν, id est, Legis transgressionem: ex qua demum definitione intelligitur quàm sit alienum à filiis Dei, ac proinde bonorum operum sectatoribus, Peccatores esse, & quæ vera sit peccati ab eo quod rectè fit dignoscendi regula: nequis hìc vel sibi aduletur, vel sibi temerè scrupulum injiciat. Sed meminerimus hìc agi de fructibus labis originalis, id est, pravis sive à Legis præscripto aberrantibus, &

 moti-

motibus animi, & hominum tum dictis tum factis, ut apparet ex verbo ποιεῖν. ¶ *Nam, καί.* Καί pro γὰρ, ex Hebræorum idiotismo. ¶ *Peccatum est quod fit contra Legem, ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία.* Utrinque appositus articulus declarat veram esse definitionem hanc in qua verè definitum & definitio reciprocantur. Est autem verè pretiosa hæc definitio: constans uno verbo, sed quod habet vim duorum, utpote quod constet ex particula privante, & vocabulo νόμος. Est namque ἀνομία quod contrarium est Legi, id est, conformitati nostrarum tum animi tum corporis actionum cum lege divina; quasi *Illegalitatem* dicas; & gravius quiddam est quàm παρανομία.

5 *Et scitis, καὶ οἴδατε.* Revocat filios ad archetypon illius ex quo sunt regeniti, sive in quo sunt adoptati.

6 *Non peccat, οὐχ ἁμαρτάνει.* Conclusio ex contrarii collatione (uti facere solet) amplificata. Quid sit autem hoc loco *non peccare*, diximus vers. 4. nempe purificare se, sive peccato repugnando puritati studere.

7 *Qui exercet,* &c. ὁ ποιῶν, &c. Nulla est ταυτολογία, sed definit quid sit *non peccare*, nempe non modò abstinere à peccato, sed etiam exercere justitiam, ut Psal.34.15. definitur. ¶ *Sicut, καθώς.* Similitudinem rursus & convenientiam quandam intellige, quæ συμμόρφωσις à Paulo dicitur, non autem paritatem, ut & suprà vers.2.

8 *Qui dat operam peccato, ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν.* Vide suprà vers. 4. Aperit autem fontem collationum quæ sequuntur, Christi & Diaboli, filiorum Dei & filiorum Satanæ: ex quo dissidio oritur mundi odium perpetuum adversùs Dei filios. ¶ *Ex diabolo est, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν.* Id est, Diabolum refert ut filius patrem, & ejus spiritu regitur: non autem quasi ex traduce Diaboli gignantur qui ipsius filii dicantur, ut somniarunt Manichæi: aut quòd ipsam animæ essentiam corruperit, ut pestis illa Germaniæ Flaccius Illyricus superioribus annis docuit. ¶ *A principio, ἀπ' ἀρχῆς.* Id est, indè à conditi mundi initio, ut in Adamo declaravit. Vide Joan.8.44. ¶ *Peccat, ἁμαρτάνει.* Non dicit *Peccavit*, sed *Peccat*. Nam in eo assiduè perseverat, sicut & ipsius filii. Huic opponitur qui non modò non peccat, sed etiam venit ut peccata dissolveret.

9 *Semen ipsius, σπέρμα αὐτοῦ.* Sic vocatur Spiritus sanctus ab effectu, quòd ejus virtute, tanquam ex semine quodam, novi homines efficiamur: id est, corruptæ nostræ qualitates instaurentur per Christum, cui per fidem sumus conjuncti, ut peccato mortui vivamus Deo. Itaque hic quoque mirè se ridiculos præbent illi fanatici qui divinæ essentiæ traducem imaginantur. Quid sit autem *Peccare*, diximus suprà versu 4. ¶ *Nec potest peccare, καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν.* Ergò sanctificatio & justificatio imputata necessario & individuo nexu cohærent, quantacunque interruptio intercedat.

10 *Et qui non diligit, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν.* Nunc quoque, ut antea in superiore tractatione, cùm ab effectis ad causam argumentatur, 2.9. à prima Tabula ad secundam descendit.

11 *A principio, ἀπ' ἀρχῆς.* Vide suprà, 2.7.

12 *Non sicut Cain, οὐ καθὼς Κάϊν.* Ellipticum dicendi genus è medio petitum: ac si diceret, Non igitur nos geramus sicuti se gessit Cain erga fratrem Abelem. Est autem hoc exemplum & antiquissimum & aptissimum, in quo contemplemur tum filiorum Dei, tum filiorum diaboli naturam; quæ nos maneat conditio in hoc mundo, & quis demum sit utrorumque futurus exitus. Subaudimus autem אשר *ascher*, ex Hebræorum more.

14 *Scimus, οἴδαμεν.* Hæc verò consolatio nostra est certissima, cujus præsidio in quibusvis calamitatibus tantum abest ut despondeamus animum, ut contrà etiam exsultemus. Sinamus mundum opinari nos esse miseros: nos verò discamus ex eo ipso nos non modò non miseros, sed etiam immortali beatitate donatos, ex quo illi nos calamitosos esse judicant. Deinde observemus Apostolum hoc non dicere, nos per id quòd fratres diligimus, translatos esse ex morte ad vitam (est enim vita æterna donum Dei per Christum) sed nos ex eo quòd fratres diligamus, scire nos esse ex morte translatos ad vitam. Priùs enim vivere nos oportet quàm vitæ fructus edamus, ex quibus demum vita nostra tum à nobis tum ab aliis perspiciatur. Charitas igitur τεκμήριον est vitæ, non causa.

16 *Per hoc novimus, ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν.* Nunc veræ charitatis descriptionem aggreditur ab effectis, id est, ex officiis quæ ab ea ducuntur: ac primùm quidem omnium absolutissimum ejus exemplar nobis in Christo proponit, ut in primis statuatur qualiter intus affectos esse nos oporteat; deinde ab animo ad manus descendet. ¶ *Charitatem Dei, τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ.* Sic Paulus Rom.5.8. & sic habet Complutensis editio. Syrus autem interpres legit multò etiam apertiùs, τὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἐν ἡμῖν, id est, εἰς ἡμᾶς, *Charitatem ejus erga nos*, ut infrà, 4.9.

17 *Mundanum victum, τὸν βίον τοῦ κόσμου.* Hebraicè מחית עלם הזה *michiath holam hazzeh*, id est, *unde hac vita sustentatur.* Vulgata & Erasmus, *Substantiam mundi.* nimiùm profectò obscurè. Nos in vernaculo sermone dicimus, *Des biens de ce monde.* ¶ *Et clauserit viscera sua coram eo, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ.* Id est, non aperuerit illi veluti suum pectus, nec promto animo illi succurrerit. Huic formulæ dicendi videtur affinis illa Terentiana, *Nuncubi meam benignitatem sensisti in te claudier?*

18 *Filioli mei, τεκνία μου.* Convenit hæc appellatio Charitatem veram commendaturo, quasi diceret, Siquis vestrûm existimat me non bene consulere rebus vestris dum commendo vobis liberalitatem in pauperes, quod nullus pater faciat liberorum suorum amans, discito contrà me patris officio sic defungi, cùm ostendo vobis nullam esse pretiosiorem pacificandæ mentis apud Deum scientiam. ¶ *Neque linguâ* solùm, μηδὲ γλώσσῃ. Sub. μόνον, quod nos expressimus. Vide Rom.2.28.

19 *Ex veritate, ἐκ τῆς ἀληθείας.* Id est, verè Dei filii. Loquitur autem de signo sive testimonio, non de causa adoptionis nostræ. ¶ *Secura reddemus, πείσομεν.* Vulgata, *Suadebimus corda nostra.* Erasmus, *Suadebimus cordibus nostris.* Neuter intellexit quid sibi velit Apostolus. Nec enim de suasione, sed de persuasione animi loquitur, id est, de πληροφορίᾳ illa quæ facit ut nos filios Dei esse in Christo gratis per fidem apprehenso certò statuamus: ut πείθειν illud planè sit quod Hebræi declarant verbo הבטיח *hibtiach*. Itaq; quàm optimè Syrus interpres πείσομεν vertit מפיסנן *mephisenan, tranquillam reddimus.* Neq; verò charitas fidem illam gignit; sed contrà ex fide gignitur, per quam tamen illa magis ac magis confirmatur, propterea quòd ex effectis causam colligimus. Vide 2. Pet. cap.1. vers.10. & infrà, cap.4.vers.17.

20 *Nempe, ὅτι.* Id est, δηλονότι. Hebr. כי *chi*. Sic enim explico quod aiunt Græci Grammatici ὅτι esse interdum affirmationis particulam. Vulgata verò hanc particulam non legit, ut qui non soleat nè tum quidem illam præterire cùm manifestè redundat. Syrus vertit במא *bemah*, *quanto magis*, ut omnino videatur legisse, ὅτι, *etiam major*, &c. sicut legendum conjicit Stephanus noster, & per interrogationem expressisse quod indefinitè legitur in Græcis. ¶ *Potentior, μείζων.* Μέγας, id est, *magnum*, vocat qui ab Hebr. רב *rab* dicitur. est enim hic sensus, Si nos coarguat mala conscientia, multò magis valere ad nos condemnandos Dei judicium, qui meliùs etiam corda nostra norit quàm nos ipsi.

23 *Nomini, ὀνόματι.* Nomen ad prædicationem Verbi respicit. Nam fides ex Verbi auditu, Rom.10 8, & 17.

24 *Nam qui observat, καὶ ὁ τηρῶν.* Iterum καὶ pro γὰρ, ut apud Hebræos ו pro כי *chi*. ¶ *Habitat, μένει.* Vide suprà, 2.6. Syrus legit σώζεται, καὶ αὐτὸς μένει ἐν αὐτῷ, *servatur, & is manet in ipso.* ¶ *Ex spiritu, ἐκ τοῦ πνεύματος.* Spiritum sanctificationis intelligit, id est, quo regenerati vivimus Deo.

ΚΕΦ. δ'.	CAP. IIII.	CAP. IIII.
Ἀγαπητοί, μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε, ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐξεληλύθασιν εἰς τὸν κόσμον.	Dilecti, nè cuivis spiritui credite, sed probate spiritus an ex Deo sint: nam multi pseudoprophetæ venerunt in mundum.	*Charissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus, si ex Deo sint: quoniam multi pseudoprophetæ exierunt in mundum.*
2 Ἐν τούτῳ γινώσκετε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι.	Ex hoc cognoscite Dei Spiritum: quicunque spiritus profitetur Jesum Christum in carnem venisse, ex Deo est.	*In hoc cognoscitur Spiritus Dei: omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est.*

1 Occasione ex Spiritûs nomine arreptâ, nè charitas à Dei cultu, qui præcipuè à vera ejusdem notitia pendet, separeretur, redit ad id quod capite secundo de cavendis Antichristis dixerat. Vult autem duplicem cautionem à nobis hîc adhiberi: unam, ut cùm multi sint pseudoprophetæ, temerè quibusvis non credamus; alteram, nè, quia multi falsa docent, idcirco nullis credamus. tenendam igitur esse mediam viam, ut Dei spiritus, qui omnino sequendi sunt, noverimus ab impuris spiritibus fugiendis distinguere. 2 Certam & perpetuam Antichristianæ doctrinæ dignoscendæ regulam tradit, nempe si Christi divina aut humana natura, aut vera earundem unitio negetur, vel de ipsius, unici videlicet nostri Regis, Prophetæ, ac Pontificis æterni, officio vel tantillum detrahatur.

---

1 *Spiritui, πνεύματι.* Spiritum accipio μετωνυμικῶς cum doctissimo interprete, pro eo qui Spiritûs dono se præditum dicat ad obeundum Prophetæ munus. Redit autem Apostolus ad id quod attigerat de pseudoprophetis, secundo capite.

2 *Quicunque profitetur*, &c. ὁ ὁμολογεῖ, &c. De doctrina simpliciter loquitur, non de persona. Nam fieri potest ut quis sincerè doceat, qui tamen ipsius doctrinæ non sit particeps cujus est nuncius. Antea igitur docuit quomodo homines probarentur,

nunc

nunc de doctrina disserit: quamvis mox ad charitatem regrediatur, nempe à versu. 7. ¶ *Jesum Christum*, Ἰησοῦν Χριστόν. Ergò Messiam, & redemtorem unicum, eúmque unum, non duplicem. ¶ *In carnem*, ἐν σαρκί. Ergò verum hominem. hoc enim designat *carnis* nomen, ut diximus Rom. 1. 3. ¶ *Venisse*, ἐληλυθότα. Ergò verum Deum, qui nimirum à Patre exierit, apud quem erat in principio. Castellio interpretatur, *Venisse corporatum*; & quidem malè. Possit enim videri corpus è cœlo attulisse: quod nonnulli olim somniarunt, & adhuc quidam somniant.

3 Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε ὅτι ἔρχεται, καὶ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν ἤδη.

4 Ὑμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστε, τεκνία, καὶ νενικήκατε αὐτούς· ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ.

5 Αὐτοὶ ἐκ τοῦ κόσμου εἰσί, διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, καὶ ὁ κόσμος αὐτῶν ἀκούει.

6 Ἡμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμεν· ὁ γινώσκων τὸν Θεόν, ἀκούει ἡμῶν· ὃς οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἀκούει ἡμῶν. ἐκ τούτου γινώσκομεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης.

7 Ἀγαπητοί, ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, καὶ γινώσκει τὸν Θεόν.

8 Ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν· ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν.

9 Ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ.

10 Ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.

11 Ἀγαπητοί, εἰ οὕτως ὁ Θεὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀλλήλους ἀγαπᾶν.

12 Θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται. ἐὰν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει, καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν.

13 Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν.

14 Καὶ ἡμεῖς τεθεάμεθα καὶ μαρτυροῦμεν ὅτι ὁ πατὴρ ἀπέσταλκε τὸν υἱὸν σωτῆρα τοῦ κόσμου.

15 Ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Θεῷ.

16 Καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγάπην ἣν ἔχει ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν. ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστί· καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θεῷ μένει, καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ.

17 Ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ' ἡμῶν, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

18 Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον· ὅτι φόβος κόλασιν ἔχει, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ.

19 Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς.

20 Ἐάν τις εἴπῃ, Ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν. ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ὃν ἑώρακε, τὸν Θεὸν ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾶν;

21 Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

At quicunque spiritus non profitetur Jesum Christum in carnem venisse, ex Deo non est: sed hic est ille *spiritus* Antichristi, quem audistis venturum fuisse, & *qui* jam nunc in mundo est.

Vos ex Deo estis, filioli, & vicistis eos: quoniam major est qui est in vobis quàm qui in mundo est.

Ipsi è mundo sunt, ideo mundana loquuntur, & mundus eos audit.

ᵃ Nos ex Deo sumus: qui novit Deum, audit nos: qui non est ex Deo, non audit nos. ex hoc cognoscimus spiritum veritatis & spiritum erroris.

Dilecti, diligamus alii alios: ᵃ nam charitas ex Deo est: quisquis diligit, ex Deo natus est, & novit Deum.

Qui non diligit, non novit Deum: nam Deus est charitas.

† Per hoc manifesta facta est charitas Dei in nos, quòd Filium illum suum unigenitum misit Deus in mundum, ut vivamus per eum.

In hoc est charitas, non quòd nos dilexerimus Deum, sed quòd ipse dilexerit nos, & miserit Filium suum ut esset propitiatio pro peccatis nostris.

Dilecti, si Deus nos ità dilexit, debemus & nos alii alios diligere.

‖ Deum nemo conspexit unquam. Si diligamus alii alios, Deus in nobis habitat, & charitas ejus adimpleta est in nobis.

Per hoc cognoscimus nos in eo habitare, & ipsum in nobis, quòd de Spiritu suo dedit nobis.

Nos verò spectavimus & testamur Patrem misisse Filium qui esset servator mundi.

Quisquis professus fuerit Jesum esse Filium Dei, Deus in eo habitat, & ipse in Deo.

Et nos cognovimus & credidimus charitatem quam habet Deus erga nos. Deus Charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

Per hoc adimpletur charitas nobiscum ut fiduciam habeamus in die judicii, quòd qualis ille est, *tales* & nos sumus in hoc mundo.

Metus non est in charitate, sed integra charitas forasejicit metum: quoniam metus cruciatum habet, qui autem metuit, non est consummatus charitate.

Nos diligimus eum, quoniam ipse prior dilexit nos.

Siquis dixerit, Diligo Deum, & fratrem suum oderit, mendax est. ᵇ Qui enim non diligit fratrem suum quem vidit, Deum quem non vidit, quomodo potest diligere?

ᵃ Et hoc præceptum habemus ab eo, ut qui diligit Deum, diligat etiam & fratrem suum.

Et omnis spiritus qui solvit Jesum, ex Deo non est: & hic est Antichristus, de quo audivistis quoniam venit, & nunc jam in mundo est.

Vos ex Deo estis, filioli, & vicistis eos: quoniam major est qui in vobis est quàm qui in mundo.

Ipsi de mundo sunt, ideo de mundo loquuntur, & mundus eos audit.

Nos ex Deo sumus: qui novit Deum, audit nos: qui non est ex Deo, non audit nos. in hoc cognoscimus spiritum veritatis & spiritum erroris.

Charissimi, diligamus nos invicem, quia charitas ex Deo est: & omnis qui diligit, ex Deo natus est, & cognoscit Deum.

Qui non diligit, non novit Deum: quoniam Deus charitas est.

In hoc apparuit charitas Dei in nobis, quoniam Filium suum unigenitum misit Deus in mundum, ut vivamus per eum.

In hoc est charitas, non quasi nos dilexerimus Deum, sed quoniam ipse dilexit nos, & misit Filium suum propitiationem pro peccatis nostris.

Charissimi, si sic Deus dilexit nos, & nos debemus alterutrum diligere.

Deum nemo vidit unquam. Si diligamus invicem, Deus in nobis manet, & charitas ejus in nobis perfecta est.

In hoc cognoscimus quoniam in eo manemus, & ipse in nobis, quoniam de Spiritu suo dedit nobis.

Et nos vidimus & testificamur quoniam Pater misit Filium salvatorem mundi.

Quisquis confessus fuerit quoniam Jesus est Filius Dei, Deus in eo manet, & ipse in Deo.

Et nos cognoscimus & credidimus charitati quam habet Deus in nobis. Deus charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

In hoc perfecta est charitas nobiscum, ut fiduciam habeamus in die judicii: quia & sicut ille est, & nos sumus in hoc mundo.

Timor non est in charitate, sed perfecta charitas foràs mittit timorem: quoniam timor pœnam habet, qui autem timet, non est perfectus in charitate.

Nos ergò diligamus Deum, quoniam Deus prior dilexit nos.

Siquis dixerit, Quoniam diligo Deum, & fratrem suum oderit, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem vidit, Deum quem non vidit, quomodo potest diligere?

Et hoc mandatum habemus ab eo, ut qui diligit Deum, diligat & fratrem suum.

4 Solatur electos certâ spe victoriæ, ità tamen ut eos doceat non suâ sed Dei virtute pugnare. 5 Causam affert cur istis mundus potiùs quàm veris doctoribus applaudat: quoniam videlicet nihil nisi mundanum spirant: quæ etiam est altera Antichristianæ doctrinæ dignoscendæ ratio. ᵃ Joan. 8. 47 6 Suam & collegarum suorum doctrinam testatur certum esse Dei sermonem, quē universis totius mundi suffragiis securè opponere sit necesse, & indè veritatem à mendacio distinguere. 7 Redit ad charitatis mutuæ commendationē. a Ratio prima, Quoniam res est planè divina, ac proinde filiis Dei prorsus conveniens, adeò ut qui illius est expers, dici non possit Deum verè nosse. 8 Confirmatio, Quia Dei natura sit homines diligere: cujus rei illustrissimum præ cæteris documentum est, quòd non quosvis, sed Filium illum suum, & eum quidem unigenitum, solâ illâ gratuitâ & infinitâ in nos hostes suos benevolentiâ impulsus, tradiderit in mortem, cujus sanguine expiati, fieremus æternæ ipsius gloriæ participes. † Joan. 3. 16. 11 Ratio altera à comparatis, Si Deus nos ità dilexit, an nos ipsius filii, inter nos non amabimus? ‖ Joan. 1. 18. 1. Tim. 6. 16. 12 Tertia ratio, Quia Deus oculis invisibilis, ex hoc sui Spiritus effectu (nempe charitate) intelligitur, & quidem non extra nos, sed nobiscum conjunctus, in quibus ità sit efficax. 14 Huic charitati fundamentum aliud substernit, nempe fidem in Jesum, quæ verè nos cum eo conjungit, sicut charitas nos cum eo conjunctos esse testificatur. Reddit autem ipse Christo testimonium, ut oculatus testis. 16 Quarta ratio, Deus est fons & origo charitatis, ipsáque adeò Charitas: ergò qui in eo manet, Deum secum habet. 17 Rursus ut paulò antè charitatem ex eo commendat, quòd cùm ex nostri cum Deo in hac re convenientia certum nobis nostræ adoptionis testimonium suppeditetur, ità fiat ut intrepidè supremum illum diem judicii exspectemus, adeò ut trepidatio & cruciatus ille conscientiæ à charitate expellatur. 19 Nequis illam conscientiæ pacem existimet à charitate nostrâ ut causa proficisci, recurrit ad fontem, nempe ad gratuitam dilectionem quâ nos Deus, licèt iram ipsius promeritos, prosequitur. Hinc autem duplex alia charitas oritur, utraque primæ illius index ac testis, ea videlicet quâ Deum qui prior nos dilexit redamamus, ac demum propter illum, proximos quoque diligimus. 20 Sicut charitatem proximi à charitate Dei in nos inseparabilem esse ostendit, quoniam hæc illam gignit; ità jam aliam charitatis speciem quâ nos Deum diligimus, à charitate proximi disjungi posse negat, unde consequitur, impudenter mentiri, qui se Dei cultores vocant, cùm proximos negligant. b Prima ratio à comparatis, cur non possit proximus odio haberi & Deus diligi, nempe quia qui fratrem non potest amare quem videt, quomodo Deum invisibilem amaverit? ᵃ Joan. 13. 34. & 15. 12. 21 Secunda ratio, cur non possit Deus odio haberi & proximus diligi, quia unus & idem Legislator & se & proximum diligi præcepit.

3 *Quicunque non profitetur Jesum Christum in carnem venisse*, ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα. Sic legi in omnibus Græcis exemplaribus quæ quidem mihi inspicere licuit, & apud Syrum interpretem, sic etiam citante hunc locum Cypriano adversùs Judæos, lib. 2. cap. 9. & familiaris est hæc formula Joanni, ut (quod sæpe jam annotavimus) eandem sententiam ex collatione contrariorum amplificet. Vetus tamen interpres habet, *Et omnis spiritus, qui Jesum solvit, ex Deo non est*, καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν, &c. quam lectionem confirmat Socrates lib. Ecclesiasticæ historiæ 12. & à Nestorianis vult sublatam fuisse. Ego tamen alteram anteposuerim. Satis enim intelligitur unica persona ex eo quòd unum Jesum Christum nominat qui in carnem venerit. Augustinus tract. 6. utrumque legit & interpretatur. ¶ *Ille Spiritus Antichristi*, τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, videlicet πνεῦμα, ut ex præcedente membro repetitum & Spiritui Deo oppositum. Vulgata, *Antichristus*, ἀντίχριστος, repugnante Græcorum codicum fide. Oportet autem tritum in Ecclesia fuisse de Antichristi regno sermonem, eum videlicet qui à Paulo explicatur 2. Thess. 2. 3. & deinceps. ¶ *Quem spiritum* ὅ. subaud. πνεῦμα. Sunt qui legendum censeant ὅν, *quem*, nempe Antichristum. Ego causam non video cur receptam lectionem mutemus.

4 *Eos*, αὐτούς. Nempe pseudoprophetas illos, de quibus supr. v. 1. quò etiam spectat vers. 5. ¶ *Major*, μείζων. Vide suprà, 2. 21

5 *Mundana*, ἐκ τοῦ κόσμου. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *E mundo*. Similis est formula Joan. 3. 31. & 6. 32.

6 *Spiritum veritatis*, &c. τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, &c. Id est, veridicos Prophetas: quibus opponuntur spiritus erroris, i. errantes, & alios in errorem abducentes. Et est insignis hic locus, quòd præbuit Tertulliano argumentum libri de præscriptionibus, non ut ἄγραφον verbum aliquod vel personalem successionem, sed ut doctrinam Apostolorum scriptis proditam ostendat esse veræ doctrinæ & Ecclesiæ normam.

7 *Deus est charitas*, ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν. Multò ἐμφατικώτερον loquitur quàm si Deum diceret summoperè atque adeò infinitè nos amare, cùm Deum dicit erga nos ipsam charitatem esse, cujus certissimum τεκμήριον profert. Quàm miserè verò Scholastica Theologia hunc locum torserit, qui volet cognoscere, legat libr. Sent. 1. dist. 17. cap. 2. & deinceps. Syrus autem interpres membrum istud, *Quia Deus charitas*, priore loco collocat.

9 *In nos*, ἐν ἡμῖν. id est, εἰς ἡμᾶς. Vulg. *in nobis*, periculosâ ambiguitate in Latino sermone.

12 *Adimpleta est*, τετελειωμένη ἐστίν. id est, verè ac re ipsâ comprobata. Nec enim hæc adimpletio opponitur imperfectioni. Vulg. & Erasmus, *Perfecta est*. Vide suprà, 2. 5.

15 *Professus fuerit*, ὁμολογήσῃ. Professionem intellige ex vera fide manantem, & quam charitas consequatur, ut omnia cohæreant. qua de re multa scribit elegantissimè Augustinus, tractatu in hanc epistolam sexto. Nam alioqui hoc etiam vociferantur dæmones, sed contremiscunt; nos autem in ea una re confidimus.

17 *Adimpletur*, τετελείωται. Vide suprà, vers. 12. ¶ *Ut fiduciam habeamus*, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν. quia videlicet Charitas est Fidei index, non quòd nostræ conscientiæ pax charitate in nobis inchoatâ, ut pacis causâ, nitatur. Vide suprà, 3. 19. ¶ *Quòd*, ὅτι. Hoc memineris non ad παῤῥησίαν ἔχωμεν, sed ad ἐν τούτῳ referre, ut ità totum hunc versiculum disponas, *Charitas adimpletur in nobis per hoc quòd qualis ille est, tales & nos simus in hoc mundo, ut fiduciam habeamus in die judicii.* ¶ *Qualis ille est*, καθὼς ἐκεῖνός ἐστι. Similitudinem rursus non paritatem intellige. Quæ sit autem hæc similitudo exposuit suprà, 3. 3.

18 *Metus non est*, φόβος οὐκ ἔστιν. Si ex charitate intelligimus nos esse in Deo, & Deum in nobis, nos filios esse, nos Deum nosse, vitam æternam esse in nobis, rectè colligit, pacem ac tranquillitatem animi necessariò consequi charitatem. Quid enim reformidet qui Deum habet à suis partibus? Rom. 8. 31. & deinceps. Doctrina igitur illa Sophistarum de dubitatione, Christianismum à fundamentis convellit. *Metum* autem malui interpretari quàm *Timorem*, ut vitarem ambiguitatem, quoniam videlicet *Timoris* nomen plerumque in laude maxima ponitur, religiosam Dei reverentiam declarans. ¶ *Integra*, τελεία. id est, sincera, opposita simulationi. Vulg. *perfecta*, ambiguè. Vide Jac. 1. 4.

19 *Nos diligimus*, &c. ἡμεῖς ἀγαπῶμεν, &c. Vides ut ad fontem recurrat: nempe nequis pacem illam, de qua disseruerat, existimaret à charitate nostra tanquam causa promanare. Deinde ostendit superioris conclusionis firmamentum. Quinam enim charitas metum pelleret, nisi esset certum divinæ erga nos benevolentiæ testimonium, cùm nemo possit Deum diligere, nisi quem Deus prior dilexit?

ΚΕΦ. ε'.

Πᾶς ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν γεννήσαντα, ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ.

2 Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, ὅταν τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

3 Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν· καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν.

4 Ὅτι πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ νικᾷ τὸν κόσμον· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν.

5 Τίς ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον, εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ;

6 Οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι' ὕδατος καὶ αἵματος, Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς· οὐκ ἐν τῷ ὕδατι μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι· καὶ τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια.

7 Ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ Πατὴρ, ὁ Λόγος, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι.

8 Καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα· καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν.

9 Εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ μείζων ἐστίν· ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ ἣν μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

10 Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἔχει τὴν μαρτυρίαν ἐν ἑαυτῷ· ὁ μὴ πιστεύων τῷ Θεῷ, ψεύστην πεποίηκεν αὐτὸν, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὴν μαρτυρίαν ἣν μεμαρτύρηκεν ὁ Θεὸς περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

11 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός· καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἐστιν.

12 Ὁ ἔχων τὸν υἱὸν, ἔχει τὴν ζωήν· ὁ μὴ ἔχων τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὴν ζωὴν οὐκ ἔχει.

CAP. V.

Quisquis credit Jesum esse Christum illum, ex Deo genitus est: & quisquis diligit eum qui genuit, diligit etiam eum qui ex eo genitus est.

Per hoc cognoscimus nos diligere filios Dei, cùm Deum diligimus, & præcepta ejus observamus.

* Hæc est enim charitas Dei, ut præcepta ejus observemus: ª & præcepta ejus gravia non sunt.

Quoniam quicquid natum est ex Deo, vincit mundum: ᵇ & hæc est victoria quæ vicit mundum, *nempe* fides nostra.

Quis est qui † vincit mundum, nisi qui credit Jesum esse Filium Dei?

Hic ille est qui venit per aquam & sanguinem, *nempe* Jesus Christus: ᶜ non per aquam solùm, sed per aquam & sanguinem: & spiritus is est qui testificatur Spiritum veritatem esse.

Nam tres sunt qui testificantur in cœlo, Pater, Sermo, & Spiritus sanctus: & hi tres unum sunt.

‖ Et tres sunt qui testificantur in terra, spiritus, & aqua, & sanguis: & hi tres in unum consentiunt.

Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei majus est: nam hoc est testimonium Dei quod testificatus est de Filio suo.

Qui credit in Filium Dei, habet testimonium in se ipso: qui non credit Deo, mendacem eum fecit, quia non credidit testimonio quod testificatus est Deus de Filio suo.

Est autem hoc testimonium, *nempe* quòd vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio ejus est.

Qui habet Filium, habet vitam: qui non habet Filium Dei, vitam non habet.

CAP. V.

Omnis qui credit quoniam Jesus est Christus ex Deo natus est: & omnis qui diligit eum qui genuit, diligit & eum qui natus est ex eo.

In hoc cognoscimus quoniam diligimus natos Dei, cùm Deum diligamus, & mandata ejus faciamus.

Hæc est enim charitas Dei, ut mandata ejus custodiamus: & mandata ejus gravia non sunt.

Quoniam omne quod natum est ex Deo, vincit mundum: & hæc est victoria quæ vincit mundum, fides nostra.

Quis est qui vincit mundum, nisi qui credit quoniam Jesus est Filius Dei?

Hic est qui venit per aquam & sanguinem, Jesus Christus: non in aqua solùm, sed in aqua & sanguine: & Spiritus est, qui testificatur quoniam Christus est veritas.

Quoniam tres sunt qui testimonium dant in cœlo, Pater, Verbum, & Spiritus sanctus: & hi tres unum sunt.

Et tres sunt qui testimonium dant in terra, spiritus, aqua, & sanguis: & hi tres unum sunt.

Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei majus est: quoniam hoc est testimonium Dei quod majus est, quoniam testificatus est de Filio suo.

Qui credit in Filium Dei, habet testimonium Dei in se: qui non credit Filio, mendacem facit eum, quia non credit in testimonium quod testificatus est Deus de Filio suo.

Et hoc est testimonium, quoniam vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio ejus est.

Qui habet Filium, habet vitam: qui non habet Filium Dei, vitam non habet.

1 Pergens in eodem argumento, quomodo utraq; illa charitas in nobis ex Dei in nos charitate derivetur, ostendit: nempe per Jesum Mediatorem fide apprehensum, in quo facti Dei filii, & Patrem ex quo sic geniti sumus, & fratres similiter nobiscum genitos diligimus. 2 Charitas in Proximum, à charitate quâ Deum diligimus sic dependet, ut hanc illi præire oporteat: indè consequitur charitatem non esse appellandam cùm ad malè agendum coeunt homines, quoties denique proximum amantes, in Dei mandata non respicimus. * *Matth.* 11. 30. 3 Ratio, Quia Deum diligere est mandatis ejus obsequi: quod cùm ità sit, & utraque charitas ab eodem Legislatore sit mandata (ut antea docuit) efficitur illud quoque, Diligi non posse proximum ubi mandata Dei violantur. ª Quoniam docet experientia nullam inesse carni facultatem, imò nè voluntatem quidem ad præstanda Dei mandata, idcirco nè videatur Apostolus toties inculcans mandatorum Dei observationem, impossibilia flagitare, pronunciat gravia non esse Dei mandata, hactenus quidem ut eorum onere opprimamur. 4 Ratio, Quoniam ex regeneratione nacti sumus vires quibus superatur mundus, id est quicquid mandatis Dei reluctatur. ᵇ Explicat quænam sint illæ vires, nempe fides. † 1. *Cor.* 15. 57. 5 Duo præterea declarat: unum quæ sit vera fides, ea nimirum quæ in unum Jesum Filium Dei respicit; ex quo consequitur alterum, nempe has vires propriè non esse fidei, sed fide tanquam instrumento ex Jesu Christo Filio Dei hauriri. 6 Præstantiam Christi, in quo uno omnia nobis donantur, sex testibus comprobat, tribus cœlestibus, & totidem terrenis, penitus inter se consentientibus. Cœlestes sunt, Pater, à quo missus est Filius, Sermo ipse caro factus, & Spiritus sanctus. Terreni testes, aqua, id est sanctificatio nostra; sanguis, id est justificatio nostra; Spiritus, id est agnitio Dei Patris in Christo per fidem ex Spiritûs sancti testimonio: sicut in annotationibus copiosiùs exposuimus. ‖ *Joan.* 3. 16. ᶜ Monet nè aquam à sanguine (id est, sanctificationem à justificatione, sive justitiam inchoatam à justitia imputata) separemus: quoniam illâ non nitimur, nisi quatenus est hujus testimonium: hæc verò etsi ab illa nunquam separetur, tamen sola est nostræ salutis materia. 9 Argumento à comparatis, ostendit quantum sit pondus cœlestis testimonii, quod Pater edidit de Filio, cui consentit & ipse Filius, & Spiritus sanctus. 10 Firmitatem etiam terrestrium testium probat ex conscientia uniuscujusque, testimonium illud in sese habentis, quam falli non dicit, utpote quæ cœlesti Patris de Filio testimonio assentiatur: alioqui enim Patrem oporteret esse mendacem, si conscientia Patris assentiens mentiretur. 11 Jam tandem quod sit hoc testimonium tot testibus confirmatum declarat: nempe vitam sive felicitatem æternam esse merum Dei donum, quæ in Filio resideat, & ab eo in nos, qui per fidem cum eo conjuncti sumus, promanat, adeò ut extra eum nusquam inveniatur vita.

---

1 *Christum illum*, ὁ Χριστός. id est, verum illum Messiam, ut exposuimus suprà, 2. 22. quâ notâ, vera fides à falsa, & verus Christus ab adulterino discernitur. ¶ *Ex Deo genitus est*, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται. Idcirco igitur credimus, quia adoptati sumus. Ex quo consequitur, fidem gratuitum Dei donum esse, & quidem solis filiis peculiare. Quod enim credunt etiam dæmones, & ex impiis nonnulli, fides non est, nisi per catachresin, ut ex hoc loco manifestissimè liquet. Postremò, si genitus est ex Deo quisquis credit, quomodo conciliabitur dubitatio cum fide? Pretiosus est ergò hic locus, qui vel unus ad evertendam omnem falsam religionem sufficit. Quid autem sit *Ex Deo genitum esse*, diximus alibi, nempe, per fidem conjunctum esse cum Christo, vero Dei Filio, in quo etiam gratìs habemur pro filiis ejusdem regni cohæredibus. ¶ *Etiam eum qui ex eo genitus est*, καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ. id est, fratres suos quibuscum communem parentem habet. Nam quòd singulari numero usus est, totam fidelium veluti speciem in unum corpus conjungit: aut etiam docet, non satis esse si in genere diligamus Ecclesiam, sed veram charitatem singula membra complecti: & rursum hîc notâ declaratur fons veræ charitatis, & ejus cum fide inseparabile vinculum.

2 *Per hoc*, &c. ἐν τούτῳ, &c. Notandus hic locus diligenter adversùs eos qui charitatis obtentu suas hæreses obtrudunt: cùm charitas nulla legitima sit ubi sana doctrina non exstat. Itaque nihil est illis ineptius qui salutem volunt à charitate auspicari, quoties quidem de causarum salutis ordine disseritur. Nam alioquin effecta cum causis conjuncta esse confitemur.

3 *Hæc est enim*, &c. αὕτη γάρ. id est, Is enim demum Deum diligit qui mandatis ipsius paret. ¶ *Gravia non sunt*, βαρεῖαι οὐκ εἰσίν. id est, ingrata & molesta, iis videlicet qui beneficio regenerationis sapientes quæ Dei sunt, delectantur mandatis Dei secundùm interiorem hominem, Rom. 7. 12. & in quibus Dei Spiritus creavit Velle & Facere, Phil. 2. 13. Nihil enim, ut inquit ille, grave est quod libens facias. Itaque meo quidem judicio, hîc non satis appositè disputatur de ipsa Legis natura cum Regeneratorum sive non Regeneratorum viribus ad eam implendam comparata. Illud tamen certum est, Regeneratis quibus superest lucta illa perpetua cum carnis reliquiis, non esse gravia eò usque mandata, ut iis opprimantur, tum quia Spiritus tandem victor evadit, tum verò quia quicunque credit, liberatus est ab illo longè gravissimo Legis pondere, id est, ab ejus exsecratione

ne. Stupidam autem esse oportet eorum conscientiam, & valde ineptum judicium, qui hunc locum citant ut liberum (quod vocant) arbitrium statuant: ut & eorum qui perfectionem aliquam putant fidelibus in hac vita contingere. Eos verò meminisse oportuerat quid scriptum sit Rom. cap. 7. vers. 22. & deinceps, & Phil. 3.9. & suprà, 1.8. denique saltem conscientiam suam diligenter scrutari: nisi jampridem illius sensum amisissent.

4 *Mundum*, τὸν κόσμον. Sunt igitur adventitiæ vires, nimirum à gratuita adoptione profectæ, quibus Mundus expugnatur, id est, quicquid vel in nobis vel extra nos à Dei Lege nos abducit. ¶ *Quæ vicit*, ἡ νικήσασα. Antea usus est præsenti tempore, nunc usurpat præteritum: quia certatur quidem adhuc, sed tam certa est victoria quàm si bellum jam esset confectum. ¶ *Fides nostra*, ἡ πίστις ἡμῶν. Instrumentalem causam nominat, id est, vivam Christi apprehensionem. Nam alioqui fides hoc non præstat, sed is quem fide apprehendimus, nimirum Jesus Christus, in quo omnia possumus, Philipp. 4.13. Ideo mox subjicit fidei descriptionem ab ipsius objecto sumtam.

6 *Hic ille est*, &c. οὗτός ἐστι, &c. Hunc locum sic explico, Quia fidei miram præstantiam esse dixerat, cujus objectum atque adeò materia esset Christus, meritò ad asserendam Christi dignitatem transit. Ejus igitur tres testes laudat omni exceptione majores; deinde totidem in nobis profert testimonia, quæ omnia in eo consentiant quòd ab uno Christo per fidem apprehenso salus sit exspectanda. Hæc autem omnia, id est, tres illos testes cœlestes, & totidem testimonia in nobis posita, comprehendit vers. 6. deinde distinctè de illis agit vers. 7. de istis ver. 8. deinceps verò quod sit istorum pondus declarat. Itaque in verbo *Venit*, Pater includitur, à quo missus est qui venit; Christus ipse nominatur, itémque Spiritus: ità tres illos testes cœlestes habemus. Sed & aqua, & sanguis, & spiritus qui in nobis est, tres alii testes in terra disertè exprimuntur: quæ postea dilucidiùs explicat. Dicamus igitur primùm de cœlestibus tribus testibus. Pater quàm sæpe & quàm apertè & voce & factis Christum suum esse filium testatus est? & (nè vetera repetamus) nonne id quotidie in Ecclesiæ (id est, regni Filii) tam mirifica conservatione testatur? Christus autem quid aliud ipse clamat & operibus confirmat in Evangelio, & quid aliud in Ecclesia sua patefacit quotidie; At Spiritus sanctus nonne apertè tum ante illius mortem, tum post ejusdem resurrectionem, tum per os Apostolorum, tum per prodigia & signa, Jesum Christum verum esse Messiam testatus est? Quantulum denique abfuit quominus Pater quoque & Spiritus quasi humanam carnem & ipsi assumerent, ut visibili & asspectabili modo testimonium nobis de Christo perhiberent? Sed illa, dicet aliquis, obscuriora sunt, nec ità facilia ut cognosci, nec ità omnibus nota, ut de illis ambigi non possit. Veniamus ergò ad ea testimonia quæ nobis sunt magis familiaria, atque adeò intra nos ipsos insculpta, si modò filii Dei sumus. Hæc sunt, Aqua, Sanguis, & Spiritus. Postulat autem argumenti series, ipsáq; adeò horum testimoniorum descriptio, nempe quòd in terra atque adeò in unoquoque sanctorum esse dicantur, ut ad hæc capita revocemus omnia Christi in nobis habitantis effecta: quæ expositio non minùs cohærens quàm plana ac perspicua fuerit. *Aquæ* igitur appellatione ablutionem à peccati labe intelligo, cujus erant symbola purificationes illæ sub Lege usurpatæ, & cujus quoque peculiaris nunc est tessera Baptismus, sicut copiosè explicatur capitibus epistolæ ad Romanos sexto & octavo. *Sanguinis* autem nomine expiationem & persolutionem pro peccatis intelligo, nempe sanguinis Christi aspersionem, cujus etiam visibile symbolum est aquæ aspersio sacramentalis in Baptismo: sicut & hujus peccatorum expiationis & illius sanctificationis tessera etiam est efficacissima Cœna Domini, in qua reficimur & augemur in Christo quem in Baptismo induimus; ut non immeritò dixerit Augustinus hæc duo sacramenta Ecclesiæ Christianæ ex Christi latere velut effluxisse, cùm ex ejus perfosso latere prodiret sanguis & aqua. *Spiritum* denique existimo vocari vim & efficacitatem Spiritûs sancti, sese per Fidei fructus, id est charitatem, in omnibus verè sanctis exserentem, ut suprà, 13. atque etiam dona illa quæ πνεύματος ipsius nomine significantur, & Evangelicæ doctrinæ veritatem obsignabant, ut Act. 19. 3. Gal. 3. 2. & alibi passim. Nec temere Apostolus primo loco Spiritum collocavit, ut qui sit & aquæ & sanguinis illius participatorum index. ¶ *Per aquam & sanguinem*, δι᾽ ὕδατος καὶ αἵματος. In tribus codicibus additur καὶ πνεύματος, *& Spiritum*: quomodo etiam videtur legisse Græcus scholiastes. Mihi tamen nullo modo probatur hæc lectio, quia suo loco post aquam & sanguinem sit Spiritûs mentio.

7 *Nam tres sunt*, &c. ὅτι τρεῖς εἰσι, &c. Hic versiculus omnino mihi retinendus videtur. Explicat enim manifestè quod de sex testibus dixerat, tres seorsim cœlo, tres terræ tribuens. Non legit tamen Syrus nec Vetus Latinus interpres, nec Nazianzenus oratione 5. de Theologia, nec Athanasius, nec Didymus, nec Chrysostomus, nec Hilarius, nec Cyrillus, nec Augustinus, nec Beda, sed legit Hieronymus, legit Erasmus in Britannico codice, & exstat in Complutensi editione, & in nonnullis Stephani veteribus libris. Non convenit tamen in omnibus inter istos codices. Nam Britannicus legit sine articulis πατὴρ, λόγος, καὶ πνεῦμα. In nostris verò leguntur articuli, & propterea etiam additum erat *sancti* epitheton Spiritui, ut ab eo distinguatur cujus fit mentio in sequenti versiculo, quique in terra collocatur. ¶ *In cœlo*, ἐν τῷ οὐρανῷ. Hoc deest in septem vetustis codicibus, sed tamen omnino videtur retinendum, ut tribus in terra testibus ista ex adverso respondeant. ¶ *Sermo*, ὁ λόγος. Cur filius Dei dicatur λόγος, exposuimus Joan. 1. 1. At enim dices, Nemo in sua causa idoneus est testis. Hunc nodum ipse Christus explicat Joan. 8. 13. & deinceps: qui locus istum mirè illustrat, ut & alii multi apud hunc nostrum Evangelistam, in quibus sæpe fit istius testificationis mentio. ¶ *Et hi tres unum sunt*, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι. Id est, ità prorsus consentiunt, ac si unus testis essent, utì revera unum sunt, si οὐσίαν spectes. sed de illa (ut mihi quidem videtur) non agitur hoc in loco: quod & Glossa ipsa interlinearis, quam vocant, agnoscit. Sed & Complutensis editio legit εἰς τὸ ἕν εἰσι, *ad unum sunt*, id est, in unum conveniunt, utì legitur in sequenti membro.

8 *In terra*, ἐν τῇ γῇ. Syrus interpres & plurimi ex vetustioribus tum Græcis tum Latinis istud non habent: quod tamen in Græcis nostris codicibus, & apud Veterem Latinum interpretem legitur, & sanè videtur retinendum, nisi proximè antecedens versiculus expungatur. ¶ *Et hi tres in unum consentiunt*, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι. Complutensis editio hæc non legit hoc in loco, quæ tamen mihi videntur prorsus retinenda, ut intelligamus hæc omnia testimonia penitus consentire: & ad unum & eundem illum scopum tendere.

9 *Si testimonium*, &c. εἰ τὴν μαρτυρίαν, &c. Argumentum à comparatis sumtum. Refertur autem hoc ad versiculum septimum. ¶ *Nam hoc est testimonium*, &c. ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, &c. Meritò (inquit Apostolus) ità colligo: nam illud testimonium quod dixi in cœlo perhiberi, à Deo manat, Filium suum ornante.

10 *Qui credit*, &c. ὁ πιστεύων, &c. Sicut superior versiculus cum septimo, ità iste cum octavo cohæret. Trium, inquit, illorum testimonium quod dixi in terra esse, unum est testimonium quod penès se atque adeò intus habet unusquisque qui credit: itaque mutuò inter se consentiunt cœli & terræ testes.

11 *Est autem hoc*, &c. καὶ αὕτη ἐστὶν, &c. Tandem explicat hoc testimonium quod & Deus è cœlo, & fidelibus sua conscientia à Spiritu sancto edocta, justificata & sanctificata, dictat, nempe datam esse nobis vitam æternam à Deo in Filio suo.

---

13 Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν ἔχετε αἰώνιον, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.
14 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ παῤῥησία ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἐάν τι αἰτώμεθα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀκούει ἡμῶν.
15 Καὶ ἐὰν οἴδαμεν ὅτι ἀκούει ἡμῶν, ὃ ἂν αἰτώμεθα, οἴδαμεν ὅτι ἔχομεν τὰ αἰτήματα ἃ ᾐτήκαμεν παρ᾽ αὐτοῦ.
16 Ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει, καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν, τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον. ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον· οὐ περὶ ἐκείνης λέγω ἵνα ἐρωτήσῃ.

Hæc scripsi vobis qui creditis in nomen Filii Dei: ut sciatis vos vitam æternam habere, & ut credatis in nomen Filii Dei.
Et hæc est fiducia quam apud Deum habemus, * ipsum, siquid petierimus secundùm voluntatem ejus, nos audire.
Quòd si scimus eum audire nos, quicquid petierimus, scimus nos habere petitiones quas ab eo petiimus.
Siquis viderit fratrem suum peccare peccato quod non *est* ad mortem, petet, & dabit ei vitam: peccantibus *dico* non ad mortem. Est peccatum ad mortem: non pro illo dico ut roget.

Hæc scripsi vobis, ut sciatis quoniam vitam habetis æternam, qui creditis in nomine Filii Dei.
Et hæc est fiducia quam habemus ad eum, quia quodcunque petierimus secundùm voluntatem ejus, audit nos.
Et si scimus quia audit nos, quicquid petierimus, scimus quoniam habemus petitiones quas postulavimus ab eo.
Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petet, & dabit ei vitam, peccantibus non ad mortem. Est peccatum ad mortem: non pro illo dico ut roget quis.

13 Epilogus epistolæ, in quo primùm ostendit hâc doctrinâ etiam ipsos egere qui jam credunt, ut magis ac magis in fide crescant: id est, ut quotidie de sua in Christo per fidem salute fiant certiores. * *Suprà*, 3.22. 14 Quoniam quod speramus nondum re ipsâ obtinemus, invocationem cum fide connectit Apostolus, quam vult ex fide proficisci, deinde ità concipi, ut nihil divinæ voluntati non consentaneum petatur: cujusmodi preces vanæ esse non possunt. 16 Preces non tantùm pro nobis ipsis, sed etiam pro fratribus peccantibus sunt concipiendæ, nè sint eis mortifera ipsorum peccata: additur tamen exceptio, peccati illius quod nunquam remittitur, sive peccati in Spiritum sanctum, id est, universalis & ex animo proficiscentis apostasiæ à cognita Evangelii veritate, sicut in annotationibus pluribus exposuimus.

---

13 *In nomen*, &c. εἰς τὸ ὄνομα. Vide suprà, 3. 23. ¶ *Et ut credatis*, καὶ ἵνα πιστεύητε. Vulgata, *Qui creditis*, οἱ πιστεύοντες, multò planiore sententiâ. quod legit etiam Syrus interpres, & exstat in uno codice manuscripto. Sed iidem priore loco non

habent

habent, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Idem autem valet, ut credatis, atque ut credere pergatis, & fide crescatis.

16 *Siquis*, ἐάν τις. Quàm multa quàm paucis! *Siquis*, inquit: Ergò cujusvis est officium istud, ut quivis à quovis se moneri ferat. ¶ *Viderit*, ἴδῃ. Ergò communis est omnium piorum mutua inspectio, sed sincera & prudens. ¶ *Fratrem*, τὸν ἀδελφόν. Fundamentum hoc est totius argumenti, sive monitores, sive monitos respiciamus. Ergò non potest istud negligi quin fides simul & charitas violentur. Ergò peccator non est propterea non habendus pro fratre, nec excommunicatus quidem 2. Thess. 3. 15. ¶ *Peccare*, ἁμαρτάνοντα. sive in te, sive in alium, sive in semetipsum. Quòd si pro peccante precari debemus, quantò magìs pro illis officio fungentibus precari? Quod autem de precibus dicitur, separari non potest à monitione, cujus regulam præscribit Christus, Matth. 18. 15. Quòd si precandum, quid fiet vindictæ studio inflammatis? ¶ *Peccato*, ἁμαρτίαν. Si volent Sophistæ venialia quæ vocant peccata à mortalibus ex hoc loco distinguere, simul concedant oportet, extra omnem veniæ spem esse quotquot mortali peccato sunt obnoxii, cùm pro illis preces concipi nolit Apostolus. Id verò cùm nimiùm sit absurdum, consequitur eam doctrinam & falsam & ineptam esse, ità quidem ut in illorum scholis docetur. Res igitur ità se habet. Peccata omnia hactenus paria sunt, ut vel minima minimi peccati cogitatio mortem æternam millies mereatur. quod ità esse non modò ex innumerabilibus Scripturæ locis apparet, sed ipsa etiam tum divinæ naturæ tum peccati consideratio apertè convincit. Dei enim infinitam majestatem quomodo tandem violabis, quin infinitæ pœnæ sis obstrictus? Dei infinita illa puritas quomodo tandem vel minimam in peccatore labeculam feret? Peccata sanè alia aliis sunt graviora: sed fallitur qui coram Deo ullum esse existimat quod æternæ iræ pondus secum non trahat. Hoc qui non cogitant, Deum illum verum non cogitant, sed idolum imaginantur quod illos eludit. Hinc fit ut illis persuaderi non possit originalis peccati gravitas, utpote quam ipsi velint leviculâ aquę aspersione ablui, ex opere operato quod aiunt. Hinc invectæ satisfactiones, quasi Deus, puerulorum instar, pomis ac nucibus placari possit. Hinc videntur crudeles qui totam hominis non regenerati naturam jam indè à primò conceptu ream æternæ mortis peragunt, & qui pro minimis (ut vocant) peccatis commoventur: cùm potiùs mirari oportuerit tantam esse Dei bonitatem ut vel ob unum unius peccatum, totum orbem terrarum funditus millies non perdiderit. Misericors est, fateor (imò ipsa clementia, bonitas, misericordia: alioquin quid nobis fieret?) sed quisquis putat Deum ità esse misericordem ut possit venialiter (ut aiunt) offendi, ità, inquam, esse misericordem ut justitiæ suæ ad ultimum usque quadrantem satisfieri nolit, idolum amplectitur pro Deo. Patet, fateor, nobis ad Dei gratiam aditus, siquando peccavimus; sed per Christum. Hujus sanguinem & plenam satisfactionem, plenam justitiam, plenam sanctitatem, plenam obedientiam qui non attulerit, frustrà veniam sperarit. Ubi igitur misericordia, dices? Respice te, miser, tum intelliges quomodo summè severus & summè misericors sit Deus. Quòd nonnisi pleno sacrificio placatur, nonnisi plenâ obedientiâ delectatur, in eo verè divinam naturam agnoscis, ab omni impuritate summè (sicuti par est) abhorrentem: quòd tibi Christus, & tu Christo ab æterno destinatus, quòd gratìs vocatus, gratìs donatus fide, gratìs illâ Christi unigeniti Filii puritate imputatâ, pro puro; gratìs unicâ illius oblatione imputatâ, pro expiato; gratìs imputatâ illius justitiâ, pro justo sis habitus; gratìs demum illi insitus, mortificatus quidem peccato, justitiæ verò sis vivificatus: quòd denique peccata suâpte naturâ lethalia non modò tibi non noceant, sed etiam tuo commodo cedant; in his planè stupidus es nisi summam, immensam, infinitam, incomprehensibilem Dei bonitatem agnoscis. Ergò sic statuamus, omnia per se lethalia esse peccata, adeò quidem ut non nisi unius Christi pretiosâ oblatione elui possint, elui autem in iis omnibus qui per fidem Christum apprehendunt. Ex hoc consequitur, nulla electis mortalia, nulla reprobis venialia esse peccata, ac proinde pro reproborum peccatis minimè concipiendas esse preces. At quomodo reprobos ab electis dignoscam? Videamus quàm considératè & circumspectè nobis hìc sit agendum. Multa sunt peccata electis & reprobis communia: imò verò (si unum duntaxat excipias) nullum est cui non sint utrique, quamvìs non simili ratione, obnoxii. Ex his igitur non vult judicium fieri Apostolus, sed monet in genere ut pro quovis fratre solicitè rogemus. Nostrum hoc officium est: Deo arcana sua relinquamus. Sed additur exceptio: ex qua intelligimus aliquod esse peccati genus ità lethiferum ut sine ulla veniæ spe mors æterna illud consequatur: illud videlicet quod in Spiritum sanctum committitur, quod neq; in præsenti, neque in futuro seculo remittatur. At quodnam illud est? Hìc verò non pigebit (quod multis locis feci) doctissimi interpretis sententiam, plenam & doctrinæ & consolationis, paulò pleniùs explicare. Augustinus lib. de Trinit. 1. cap. 11. de Spiritûs sancti persona istud intelligens, & expendens Christi verba, Matt. 12. 31. ubi filius hominis cum Spiritu sancto confertur, indè colligit Christum secundùm servi formam esse Spiritu sancto minorem. Sed utcunque sit, statuendum est hoc peccatum dici in Spiritum sanctum committi propriè ac specialiter, non quatenus est sacræ triadis persona (nec enim major est Spiritûs sancti dignitas quàm vel Patris vel Filii, cùm in his personis nihil impar aut inæquale concipi debeat; neque etiam offendi una Trinitatis persona possit, quin peccati injuria in unicam Deitatem ipsam redundet) sed respectu ipsius propriæ in nobis energiæ: quatenus nimirum Spiritus sanctus is est qui peculiariter nos illuminat, & in veritatis lucem introductis, iter ad Patrem & Filium & seipsum nobis patefacit. Ideo qui ab eo hactenus illustratus est ut Dei veritatem ignorare nè, si velit quidem, possit, & tamen destinatâ malitiâ sciens ac prudens ipsi Deo bellum indicit, is in Spiritum sanctum peccare dicitur, pro quo preces concipi non oporteat. Exempli gratiâ: Diabolus à Dei conditoris virtute (quæ Spiritus sanctus est) hoc adeptus ut insigni quâdam intelligendi facultate præditus esset, Jesum novit verum illum esse Messiam, à quo tandem etiam sit judicandus. Id enim ipse passim in Evangelio non dicit modò sed etiam vociferatur: & in iis locis, in quibus solebat miseros homines suis oraculis eludere, sæpe hoc èst conquestus, ut passim apud idoneos scriptores legitur. Novit etiam fideles Dei servos, ut testatur Act. cap. 16. v. 17. & 19 15. & tamen à condito mundo non destitit Dei majestatem & regnum totis viribus sciens ac prudens oppugnare. In hominibus diversum est nonnihil. Nam in iis magna semper est cæcitas, sed ità tamen ut in iis de quibus hìc agimus improbitas longissimè supra cæcitatem emineat. Exempli gratiâ sumantur illi ipsi adversùm quos Dominus de hoc peccati genere disseruit, Matt. 12. Mar. 3. & Luc. 12. Illi certè Christum norant non modò esse à Deo, ut Joan. 3. 2. sed etiam quis esset, Joan. 7. 28. & tamen (quod illis exprobrat Stephanus, Act. 7 51.) non desinebant scientes ac prudentes, repugnante conscientiâ, operibus illius divinis detrahere, insidiari, veritatem obscurare, donec illum ex proditore mercati, per invidiam, subornatis testibus, reluctante ipso judice, crucifixum, corruptis pecuniâ militibus, non resurrexisse mentirentur. De certis hominibus loquor, quorum nomina non edit Scriptura, nam multos ex illis alios simpliciore ignorantiâ peccasse ostendit ipsorum conversio, Act. 3. 17. & 1. Timoth. 1. 13. Hìc igitur tanquam in speculo licèt horrendam hujus peccati veluti faciem spectare, quod tamen rursum per partes explicabimus, ut in re tanti momenti securæ sint sanctorum conscientiæ. Ex his igitur quæ posuimus, ista consequuntur. Primùm, in eos solos cadere hoc peccatum quibus Spiritûs sancti lux ità affulserit ut bonum Dei donum gustarint, sicut diximus Hebr. 6. Ideo condonata est Paulo blasphemia, 1. Tim. 1. vers. 13. Deinde, non secundam sed primam Tabulam directè respicere hoc peccatum, quamobrem etiam *blasphemia in Spiritum sanctum* vocatur. Tertiò, non esse particularem lapsum adversùs primam Tabulam, cujusmodi sunt etiam, dubitatio aliqua de Deo, de veritate Scripturæ, de Christo, déque aliis ad Dei cultum propriè pertinentibus. Supersunt enim eorum vitiorum semina etiam in regeneratis, adeò ut interdum horrificos fructus edant in ipso tentationis æstu: sicut in Jobo, in Mose, Aarone, in Davide denique, qui tamen erat secundùm cor Domini, ut ex Psalm. 73. & 116. 11. liquidò apparet. Quartò, peccatum hoc universalem esse apostasiam, id est, defectionem à Deo, quâ Dei ipsius cogniti majestas ex certa ac destinata malitia petitur, cujusmodi in illis exemplis apparet quæ citavimus. Itaque Petri abnegatio non fuit peccatum in Spiritum sanctum. Quamvìs enim ore Christum se nosse negaret, & quidem cum exsecratione, addo etiam, quamvìs intus æstuaret ipsius conscientia, dum Christum ità abjectum cerneret, tamen non consentiebat mentis judicium cum lingua: sed hoc expressit partim illa præcipitatio quæ Petro erat veluti familiaris in utramque partem, (ut solent vitia sub virtutis specie blandiri) partim verò periculi circumstantis horror. Interim tamen Spiritus ille ex quo didicerat Christum esse Filium Dei vivi, & ità quidem ut (sicuti paulò pòst patefecit) nihil haberet præcepto suo charius: is (inquam) Spiritus in corde manens, non eò ferebatur, sed aut silebat non consultus, ut in rapidissimis affectibus contingit, aut linguam reprehendebat: fides illa, pro qua rogarat Dominus ut non deficeret, non erat exstincta, sed intus æstuabat. Alioquin sese Petrus adjunxisset Judæis, & sese ab illo diu deceptum conquestus foret, denique se ostendisset non Petrum, sed Simonem illum esse Jonæ filium: cùm è contrario flens sese foràs proripuerit, & nulli magìs quàm sibi hoc facinus displicuisse, re ipsâ sit omnibus modis testatus. Neque verò hæc à me dicuntur ut Petri peccatum elevem, quod sanè mortem æternam mille modis merebatur: sed ut siqui, Petri exemplo, ex infirmitate peccarint, (nihil autem videtur, uno excepto Spiritûs sancti peccato, gravius committi à quoquam posse) animum tamen non abjiciant, sed aliquem sibi ad salutem aditum relictum norint: si modò Petri fidem ac resipiscentiam imitentur. Quintò, nullos electos huic peccato esse obnoxios. Cùm enim nunquam remittatur, non possit autē irritum esse Dei consilium, efficitur ità prospicere Dei

gratiam

gratiam electis suis ut nunquam eousque illos deserat ut in id præcipitium abripiantur. Itaque quisquis certum electionis testimonium in sese sentit (dictum est autem suprà de tribus testibus quos in sese habent quicunque verè credunt) non est quòd unquam desperet. Interim verò num hoc prætextu sese ad quidvis audendum accendet? Minimè verò id facturus est quicunque Dei Spiritum habet, sed magis ac magis nitetur bonis operibus in semetipso vocationem & electionem suam confirmare, sicuti Petrus monet: quòd si in certamine vulnus aliquod acceperit, tamen non despondebit animum, neque cum adversario fœdus feriet: sed suiipsius ità eum pudebit, ut virtutis illius conscius quam à Domino accepit, eò alacriùs in hostem feratur. Sextò, peccatum istud non exstare necessariò in omnibus reprobis, cùm vel ipsum solum peccatum originis illis meritò condemnandis sufficiat. Omnia enim (ut antè dixi) peccata reprobis lethalia sunt, ipsáque adeò natura illos reddit æternæ iræ Dei obnoxios; sicuti è contrariò, in electis omnia, sine ulla prorsus exceptione, per Christi sanguinem suo tempore eluuntur. Non enim in eos cadit illud quod unum est insanabile, ut modò dixi. Septimò, cùm vera resipiscentia emanet à Dei Spiritu, Spiritum autem Dei in uno Christo per fidem gratìs apprehenso nanciscamur, nunquam posse resipiscere qui in Spiritum sanctum peccarint, ac proinde nunquam remitti hoc peccatum. Nam si resipiscerent, certè veniam consequerentur: cùm Deus eum qui seriò resipiscit, non magis possit quàm Spiritum suum despicere. Non est ergò causa cur accusetur Deus tanquam crudelis quòd peccatum hoc non remittat: sed (ut reliquas rationes prætercam) profani sunt qui à Deo petunt ut tam exsecrandum scelus etiam non resipiscentibus condonet. Postremò, hoc quoque adjicimus, cùm id peccatum magis intus lateat, quàm foris se prodat, nihil æquè nobis cavendum atque hoc unum nè de quoquam temerè hac in parte judicemus. Olim quidem, cùm eximia illa Spiritûs sancti dona, quibus confirmari nascentem Ecclesiam oportuit, in nonnullis vigerent, peculiaris quædam revelatio videtur id patefecisse: sed rarò tamen, ut Gal. 5.12. & 2.Tim.4.14. cùm ipsi Simoni Mago non omnis spes præripiatur, Act 8.21.& 22. Nunc verò multò etiam quàm antea consideratiùs est nobis incedendum. Vitia quidem ipsa acerrimè damnanda sunt: peccatores verò pro ingenii & ipsa peccatorum circumstantia tractandi. Quo propiùs videbitur ab extremo periculo quispiam abesse, eo magis solicitè conemur omnibus modis illum in viam revocare, ac præsertim precibus illum Domino commendemus. Siquem tamen Dominus tanquam digito nobis commonstrarit ad mortem peccare (quod tamen sibi plerumque integrum servare consuevit) quid nobis faciendum sit apertè docet Apostolus, & significavit etiam Dominus Samueli cum gravi reprehensione, 1. Sam. 16. 1. ¶ *Petet*, αἰτήσει. Præcisum dicendi genus. Perinde enim est acsi diceret, Petet à Domino ut illi condonet: qui rogatus dabit illi vitam. Neque enim nisi coactâ interpretatione verbum δώσει potest ad alium quàm ad ipsum Deum referri. Deinde notandum est quòd non dixit, Dabit ei veniam, sed, Dabit ei vitam. Ità enim intelligimus, quòd peccatum aliquod non sit mortiferum, id non ex ipsa peccati natura (alioqui enim admodum impropriè locutus esset Apostolus) sed ex Domini benignitate proficisci, qui *dare vitam* dicitur cùm gratìs remittit peccata quæ mortem per se adferunt. Stipendium enim peccati, mors: donum autem Dei, vita æterna per Christum, Rom.6.23. Syrus interpres, & Latinus vetus in multis exemplaribus legerunt, αἰτείτω, καὶ δοθήσεται αὐτῷ ζωή, *petat & dabitur ei vita*, quod multò planiùs est. ¶ *Peccantibus*, τοῖς ἁμαρτάνουσι. cùm dixisset τὸν ἀδελφὸν numero singulari, nunc transit ad pluralem. Est igitur *fratris* nomen collectivè accipiendum.

---

17 Πᾶσα ἀδικία ἁμαρτία ἐστί· καὶ ἔστιν ἁμαρτία οὐ πρὸς θάνατον.	* Omnis injustitia peccatum est: sed est peccatum *quod* non *est* ad mortem.	*Omnis iniquitas peccatum est: & est peccatum non ad mortem.*
18 Οἴδαμεν ὅτι πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐχ ἁμαρτάνει· ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Θεοῦ, τηρεῖ ἑαυτόν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ.	Scimus quòd quisquis natus est ex Deo, non peccat: sed qui genitus est ex Deo, conservat seipsum, & Malignus ille non attingit eum.	*Scimus quia omnis qui natus est ex Deo, non peccat: sed generatio Dei conservat eum & Malignus non tangit eum.*
19 Οἴδαμεν ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμέν, καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται.	Scimus nos ex Deo esse, & mundum totum in illo malo jacere.	*Scimus quoniam ex Deo sumus, & mundus totus in maligno positus est.*
20 Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἥκει, καὶ δέδωκεν ἡμῖν διάνοιαν ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινόν· καί ἐσμεν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ· οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεός, καὶ ἡ ζωὴ αἰώνιος.	Sed scimus Filium Dei venisse, & † dedisse nobis mentem ut cognoscamus verum illum; & sumus in vero illo, *id est*, in ejus Filio Jesu Christo: hic est verus ille Deus, & vita illa æterna.	*Et scimus quoniam Filius Dei venit, & dedit nobis sensum ut cognoscamus verum Deum, & simus in vero Filio ejus: hic est verus Deus, & vita æterna.*
21 Τεκνία, φυλάξατε ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων. ἀμήν.	Filioli, cavete vobis ab idolis. Amen.	*Filioli, custodite vos à simulacris. Amen.*

* Matt. 12. 31. Marc. 3. 29.

17 Occupatio, Omnem quidem iniquitatem nomine Peccati comprehendi, sed non idcirco desperandum, quoniam non omne peccatum est lethale, & extra spem remedii. 18 Ratio cur non omne, imò etiam cur nullum peccatum sit quibusdam lethale quia nimirum ex Deo sunt nati, id est, facti filii Dei in Christo: cujus Spiritu donati non serviunt peccato, neque à Satana lethaliter vulnerantur. 19 Unumquemque oportet universales promissiones sibi peculiariter applicare, ut certò nobis persuadeamus, nos (cùm totus mundus sit naturâ perditus) gratìs factos esse Dei filios, misso ad nos Filio ipsius Jesu Christo, à quo illustrati sumus veri Dei & vitæ æternæ notitiâ. † *Luc.* 24. 45. 21 Disertè exprimit præceptum de cavendis idolis: quæ uni vero Deo opponit, ut hoc veluti sigillo totam superiorem doctrinam obsignet.

---

17 *Sed est*, καὶ ἔστιν. καὶ pro ἀλλά, ut aliquoties in hac epistola annotavimus. Vide annotationem superiorem.

18 *Non peccat*, οὐχ ἁμαρτάνει. Non peccat videlicet ad mortem, ac proinde pro eo rogandum est. vel sicut peculiariter vocantur in his libris ἁμαρτωλοί, non quicunque peccant; sic enim nullum esset inter Sanctos & illos discrimen, sed qui veluti artem peccandi exercent: ità *non peccare* idem est ac peccato non servire, Rom.6.6. ¶ *Qui genitus est ex Deo*, ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Θεοῦ, Vulg. legit eodem manente sensu, ἡ γέννησις τοῦ Θεοῦ τηρεῖ αὐτόν, *Generatio Dei servat eum*. ¶ *Conservat seipsum*, τηρεῖ ἑαυτόν. Id est, cavet sibi à peccato. Neque enim utitur verbo σώζειν sed τηρεῖν, quæ non minùs differunt apud Græcos quàm apud Gallos *se garder* & *se sauver*. Inepti sunt igitur ac etiam ridiculi, qui hunc locum citant quasi à libero arbitrio & bonis operibus salus, ut à causa, pendeat. Sed demus scriptum esse σώζει (quia sic loquitur Paulus, 1.Tim.4.16.) dico *servare seipsum*, & *purificare seipsum*, esse prorsus conjuncta, ut suprà cap.3.vers.3. *Purificare* autem *seipsum* dicitur qui Deum & fratrem diligit. At Deum diligimus & fratres quia Deus prior nos dilexit, suprà cap. 4. vers. 19. Justificati sunt autem in quibus Deus amorem suum patefecit in Christo. Ergò ista purificatio justificatum sequitur, non autem præcedit justificandum: éstque hæc sanctificatio non causa salutis, sed iter quod sequuntur qui jam ex morte translati sunt ad vitam, sup.3.14. Agimus tamen, fateor, sed quia filii sumus, agimus, inquam, non naturali arbitrio, quod adjuvet Gratia; sed arbitrio quod Gratia ex peccati corruptione, cui totum serviebat, manumissum, cœpit ex malo bonum facere, ac quotidie magis ac magis perficit. ¶ *Non attingit*, οὐχ ἅπτεται. Non tangit videlicet vulnere lethali. intus enim per fidem habet eum qui Mundum, Mortem, Peccatum, Satanam vicit.

19 *Mundum totum in malo jacere*, ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται. Vel, *In maligno*. ut significetur mundum omni malo velut sepultum & obrutum jacere: sed propter adjunctum articulum præstat de Satana & mundo sub ipsius tyrannide oppresso istud interpretari. Est autem gravior hæc phrasis, quâ dicitur mundus *jacere in Satana*, quasi ipsum illum devoratum suis ipsius visceribus circumgestet, quàm si mundum diceret sub illius tyrannide oppressum. Contrà verò simili emphasi credentes dicuntur esse in ipso Christo, & Christus vicissim in eis, mysticæ videlicet illius κοινωνίας verè magno mysterio, Ephes. 5. 32. & alibi passim.

20 *Illum qui verax est*, τὸν ἀληθινόν. Vel, *verum illum*. Nam ἀληθινὸς & *veracem* interdum, id est mendacium loquenti & fidem non præstanti; & interdum *verum*, id est fictitio & commentitio oppositum, declarat. Vulg. legit, τὸν ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὦμεν ἐν τῷ ἀληθινῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. i. *verum Deum, & simus in vero filio ipsius Jesu Christo*. quomodo etiam hic locus à Basilio in Eunomium lib.4. & Cyrillo De Trinit. lib. 3. citatur, eo excepto quòd legunt ἐσμέν, *sumus*. Sed & in quibusdam veteris editionis Latinis codicibus hæc omnia adduntur, *Et induit carnem propter nos, & mortuus est pro nobis, & resurrexit à mortuis, & assumsit nos.* ¶ *Hic*, οὗτος. Postulat pronominis istius propria significatio, ut ad Christum hoc referatur. Deinde peculiare ubique est Joanni per *vitam æternam*. Christum significare μετωνυμικῶς. Continet igitur etiam hic locus expressum divinitatis Christi testimonium.

21 *Ab idolis*, ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Id est, à simulacris, ut Vetus interpres & Erasmus rectè converterunt, ut ipsis etiam pueris in Græca lingua vel minimùm versatis abundè notum est. Non desunt tamen etiamnum hodie qui idolorum nomine ea duntaxat simulacra significari putent quæ Pagani suis fictitiis diis statuerunt: quasi verò simulacra quæ nonnulli hodie tam pertinaciter defendunt, non eâ etiam ratione magis sint exsecranda, quòd Dei nomen & sanctorum honorem multò manifestiùs polluant: quasi

quasi denique non & ipsi fictitios suos Sanctos habeant. Sed agè, quando ipsis semel decretum est rejicere quicquid à nobis dicitur, audiant saltem Hieronymum, cui se tantum tribuere gloriantur. Is enim Epiphanii illius acerrimi hæreticorum hostis epistolam, ad Joannem episcopum Hierosolymitanum scriptam, tanti fecit, ut è Græco etiam in Latinum converterit: in qua hæc scripta sunt totidem verbis, *Cùm venissem ad villam quæ Anablatha dicitur, vidissemque ibi præteriens lucernam ardentem, & interrogassem quis locus esset, didicissémque esse Ecclesiam, & intrassem ut orarem; inveni ibi velum pendens in foribus ejus Ecclesiæ, tinctum atque depictum, habens imaginem* QUASI CHRISTI VEL SANCTI CUJUSDAM: *non enim satis memini cujus imago fuerit. Cùm ergò hoc vidissem* IN ECCLESIA CHRISTI, CONTRA AUTORITATEM SCRIPTURARUM, *hominis pendere imaginem, scidi illud, & magis dedi consilium custodibus ejusdem loci; ut pauperem mortuum eo obvolverent, & efferrent.* Et paulò pòst addit, *Precor ut jubeas Presbyteros ejusdem loci deinceps præcipere, in Ecclesia Christi istiusmodi vela, quæ contra religionem nostram veniunt, non appendi.* Hæc scripsit Epiphanius, ista comprobavit Hieronymus. Citatur autoritas Scripturarum, profertur consuetudo Ecclesiæ. Quo igitur jure hæretici illi appellentur, qui cum Joanne monent cavendum à simulacris? Syrus pro *Idolis* substituit *Idololatriam*, sensu aliquantulum, ut mihi quidem videtur, enervato. Etsi enim propter Idololatriam prohibetur imaginum usus in Ecclesia; tamen non temerè Dominus non tantùm coli prohibuit, sed etiam fieri, sive in sacris locis haberi vetuit: admonens videlicet non posse idola ubi Deus colitur collocari, quin mox invadat hominum animos quædam religionis species, unde mox in apertam idololatriam sit præceps lapsus, quod experientia tristissima comprobavit.

ἸΩΑ'ΝΝΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟ'ΛΟΥ Ἐπιστολὴ δευτέρα.

EPISTOLA JOANNIS Apostoli secunda.

1 Christianæ conjunctionis vinculum est vera & constans veritatis professio.
4 Vera hæc professio posita est tum in mutua charitate quam mandavit Dominus, tum verò maximè in sana doctrina, quæ & ipsa nobis tradita est. Est enim mandatum Dei, solidum & regulæ morum & dogmatum fundamentum, & ista sunt inter se inseparabilia.
* Joan.15.12.
7 Antichristi, personam & officium Christi oppugnantes, jam in Ecclesiam temporibus Apostolorum irrepserant.
8 Omnia amittit qui facit doctrinæ jacturam.
10 Cum perversæ doctrinæ deffensoribus commercum nobis esse non debet.
† Rom.16.17

ΚΕΦΑ'Λ. α.

Ὁ Πρεσβύτερος ἐκλεκτῇ κυρίᾳ, καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς, οὓς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ, καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν·

2 Διὰ τὴν ἀλήθειαν τὴν μένουσαν ἐν ἡμῖν, καὶ μεθ' ἡμῶν ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα.

3 Ἔσται μεθ' ὑμῶν χάρις, ἔλεος, εἰρήνη παρὰ Θεοῦ πατρὸς, καὶ παρὰ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς, ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ.

4 Ἐχάρην λίαν ὅτι εὕρηκα ἐκ τῶν τέκνων σου περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς ἐντολὴν ἐλάβομεν παρὰ τοῦ πατρός.

5 Καὶ νῦν ἐρωτῶ σε, κυρία, οὐχ ὡς ἐντολὴν γράφων σοι καινὴν, ἀλλὰ ἣν εἴχομεν ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.

6 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, ἵνα περιπατῶμεν κατὰ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ, καθὼς ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε.

7 Ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν Χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί. οὗτός ἐστιν ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος.

8 Βλέπετε ἑαυτοὺς, ἵνα μὴ ἀπολέσωμεν ἃ εἰργασάμεθα, ἀλλὰ μισθὸν πλήρη ἀπολάβωμεν.

9 Πᾶς ὁ παραβαίνων, καὶ μὴ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, Θεὸν οὐκ ἔχει. ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, οὗτος καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἔχει.

10 Εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε.

11 Ὁ γὰρ λέγων αὐτῷ χαίρειν, κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς.

12 Πολλὰ ἔχων ὑμῖν γράφειν, οὐκ ἠβουλήθην διὰ χάρτου καὶ μέλανος· ἀλλὰ ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι, ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

13 Ἀσπάζεταί σε τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου τῆς ἐκλεκτῆς. ἀμήν.

CAP. I.

PResbyter electæ dominæ, & liberis ejus, quos ego verè diligo, nec ego solus, sed & omnes qui norunt veritatem:

Propter veritatem quæ habitat in nobis, & nobiscum erit in æternum.

Sit vobiscum gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & à Domino Jesu Christo Filio Patris, cum veritate & charitate.

Gavisus sum valde quòd invenerim ex filiis tuis qui sincerè ambulent, sicut mandatum accepimus à Patre.

Et nunc rogo te, domina, non ut præceptum novum scribens tibi, sed quod habuimus à principio, * ut diligamus alii alios.

Hæc autem est charitas, ut ambulemus secundùm præcepta ipsius. Hoc est præceptum illud, sicut audistis à principio, ut in eo ambuletis.

Nam multi impostores ingressi sunt in mundum, qui non profitentur Jesum Christum venisse in carne. Hic ille est impostor & Antichristus.

Respicite vos ipsos, nè perdamus quæ egimus, sed ut mercedem plenam recipiamus,

Quisquis transgreditur, nec permanet in doctrina Christi, Deum non habet: qui permanet in doctrina Christi, hic & Patrem & Filium habet.

Siquis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, † nè recipite eum domum, nec Ave ei dicite.

Qui enim dicit ei Ave, communicat operibus ejus malis.

Cùm multa haberem vobis scribenda, nolui per chartam & atramentum: sed spero me venturum ad vos, & præsentem præsentibus locuturum, ut gaudium nostrum sit completum.

Salutant te filii sororis tuæ electæ. Amen.

CAP. I.

SEnior electæ dominæ, & natis ejus, quos ego diligo in veritate, & non ego solus, sed & omnes qui cognoverunt veritatem:

Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.

Sit vobiscum gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & à Christo Jesu Filio Patris, in veritate & charitate.

Gavisus sum valde quoniam inveni de filiis tuis ambulantes in veritate, sicut mandatum accepimus à Patre.

Et nunc rogo te, domina, non tanquam mandatum novum scribens tibi, sed quod habuimus ab initio, ut diligamus alterutrum.

Et hæc est charitas, ut ambulemus secundùm mandata ejus. Hoc est enim mandatum, ut quemadmodum audistis ab initio, in eo ambuletis.

Quoniam multi seductores exierunt in mundum, qui non confitentur Jesum Christum venisse in carnem. hic est seductor & Antichristus.

Videte vosmetipsos, nè perdatis quæ operati estis, sed ut mercedem plenam accipiatis.

Omnis qui recedit, & non permanet in doctrina Christi, Deum non habet: qui permanet in doctrina Christi, hic & Patrem & Filium habet.

Siquis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, nolite recipere eum in domum, nec Ave ei dixeritis.

Qui enim dicit illi Ave, communicat operibus ejus malignis.

Plura habens vobis scribere, nolui per chartam & atramentum: spero enim me futurum ad vos, & os ad os loqui, ut gaudium nostrum plenum sit.

Salutant te filii sororis tuæ electæ. Amen.

---

1 *Presbyter*, ὁ πρεσβύτερος. Vulg. & Erasmus, *Senior*. Ego officii nomen esse putarim. Est enim interdum generalissimum hoc nomen, ut etiam Episcopi & Diaconi. Cur autem nomen suum non adscripserit, non facilè dixerim: nisi quòd videtur hoc fuisse Joanni familiare, cujus etiam prima epistola sit ἀνεπίγραφος. Sunt tamen qui putent hoc nomine alium quendam Joannem significari, qui *presbyter* fuerit vulgò cognominatus, à quo etiam nonnulli editam Apocalypsin putant, ut narrat Eusebius Ecclesiast. hist. lib. 3. c. 39. Ego putarim familiarem esse epistolam ab Apostolo ipso Joanne scriptam. Nam, quod ad doctrinam ipsam attinet, valde pia & sancta est, atque adeò cum superiore prorsus consentiens. Phrasis autem Hebraismis scatet, & germanum Joannis stylum prorsus refert, quantum quidem possum judicare. ¶ *Electæ dominæ*, ἐκλεκτῇ κυρίᾳ. Nonnulli *Electa* nomen proprium esse volunt: quod non probo. Dicendum enim fuisset κυρίᾳ Ἐκλεκτῇ, *dominæ Electæ*. Alii hoc nomine volunt Ecclesiam Christianam in genere significari. Quibus repugnat primùm quòd hoc dicendi genus sit prorsus inusitatum; deinde quòd in extremis duobus vers. disertè pollicetur se ad eam & filios ipsius venturum, additque filiorum sororis salutem: quam & ipsam *electam* vocat. Puto igitur inscriptam esse epistolam præstanti alicui fœminæ, quales nonnullæ Ecclesias suis opibus passim sustentabant: & *electam* quidem illam vocari, id est, הנבחרה *hanibcharah*, *eximiam*, additâ *dominæ* appellatione, ex Heb. more: apud quos etiam mulier גביךה *ghiberah* præstantis alicujus dignitatis ratione dicitur: quo modo & nos hodie in vernaculo sermone loquimur, ut Gen 16.4.8. & 9. sicut Lucas Theophilum, & Paulus Festum, κράτιστον, id est, *potentissimum* vel *præstantissimum*, compellant. Neque enim ab ejusmodi honestis titulis Christiana religio abhorret, quatenus quidem justum ac fas est. Perinde est igitur acsi scriptum esset, Eximiæ ac præstanti dignitate Dominæ. At enim cur nomen proprium non addidit? nempe satìs inter sè noti ac familiares erant: quamobrem etiam nè nomen quidem suum exprimendum putavit. ¶ *Quos*, οὓς. Hoc pertinet tum ad matrem tum ad liberos. Habita est autem ratio sententiæ potiùs quàm verborum; perinde nimirum acsi præcessisset τοῖς υἱοῖς. Sic apud Græcos interdum reperias τέκνον φίλε. Item apud Anacreontem, βρέφος, φέροντα τόξον, ubi tamen Henricus Stephanus noster legendum notat βρέφος, φέροντα ὃ τόξον. cui facilè assentior, quòd præcedat μιν. Hebræis autem æquè familiare est relativa ad sensum quàm ad verba ipsa referre. ¶ *Verè*, ἐν ἀληθείᾳ. Heb. באמת *beemeth*. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *In veritate*. ¶ *Veritatem*, τὴν ἀλήθειαν. id est, Christum, vel Evangelium, quæ phrasis sæpe, apud Joannem præsertim, occurrit. Idem etiam ejusmodi unius verbi geminatione gaudet: sicut singulis penè paginis licet observare, tum in Evangelio, tum in epistola superiore.

3 *Sit vobiscum*, ἔσται μεθ' ὑμῶν. Vetus interpres videtur legisse ἔστω, quod est convenientius, & in salutationibus Pauli reticeri ex communi usu consuevit, ut fortassis in albo libri annotatum postea in contextum irrepserit, & in superiore vers. pro ἔστω scriptum fuerit ἔσται. quamvìs apud Heb. futurum pro Imperandi præsenti sæpe usurpetur, ut ex præceptis Legis apparet. In Græcis autem scholiis pro μεθ' ὑμῶν, *vobiscum*, scribitur μεθ' ἡμῶν, *nobiscum*, ut sit superioris extremæ sententiæ repetitio: ac si dicas

dicas. Erit (inquam) nobiscum gratia, &c. Sed præstat receptam veterem Latinam interpretationem retinere, quamvis Græci codices summo consensu legant ἔσαι. ¶ *Misericordia*, ἔλεος. Vide 1. Tim. 1. 2. ¶ *Cum veritate*, ἐν ἀληθείᾳ. id est, cum vera cognitione quam charitas comitetur. ἀλήθειαν igitur vocat quam Paulus sæpe ἐπίγνωσιν, id est, *agnitionem*, appellat.

4 *Qui incedant*, περιπατοῦντας, sub. τινάς. ¶ *Sincerè*, ἐν ἀληθείᾳ. id est, ut veritas præscribit.

5 *Scribens*, γράφων. Sic lego, consentientibus cum Vetere interprete codicibus vetustis, & Græcis etiam scholiis. Erasmus, *Scribo*, γράφω. ¶ *A principio*, ἀπ' ἀρχῆς. Vide 1. Joan. 2. 7, & 8. ubi habetur hæc eadem sententia. Sensus est igitur eam demum doctrinam quam initio, ab ipsis videlicet Apostolis, audierant, veram ac germanam esse, & idcirco ipsis annunciatam ut ex ejus præscripto vitam instituant. Hinc illud Tertulliani *Quod primum, verum*.

6 *A principio*, ἀπ' ἀρχῆς. Vide rursus 1. Joan. 2. 24. ubi hæc quoque scripta sunt. Cur autem hæc exscripsisset aliquis alius? nempe ut Joannis nomen ementiretur. At quorsum hoc in tam brevi epistolio, unde nulla amplitudo nominis possit accedere, & ubi nihil est sanè quod pium ac sanctum non sit? Malui verò particulam ἵνα ut in superiore versiculo collocare post ἀπ' ἀρχῆς, quàm post ἡ ἐντολή, cum Vetere interprete; sive per trajectionem, sive quòd ità scriptum in Græcis invenerit, ut & nos in manuscriptis nostris. Deinde ex Hebræorum more omissa est particula οὕτως, ità, in similitudinis ἀποδόσει.

7 *Nam*, ὅτι. Non est hæc particula αἰτιολογικὴ propriè, sed occurrit tacitæ objectioni; acsi diceret, Hoc autem non temerè à vobis postulo. Nam multi impostores, &c. Vide 1. Joan. 2. 22. & 4. 3. ¶ *Impostores*, πλάνοι. Sic dicti sunt insignes agyrtæ & alii ejusmodi, usque adeò ad fallendum exercitati, ut videntes etiam & attentè spectantes fallant. Tales certè fuerunt quos Δοκῆτας postea vocarunt, qui videntur à Marcione non cœpisse. Vide Matt. 27. 63. ¶ *Venisse*, ἐρχόμενον. Sic rectè Vetus interpres. est enim hoc participium non modò τοῦ ἐνεστῶτος, sed etiam τοῦ παρατατικοῦ, qui quidem infinitis locis pro aoristo usurpatur. Sic in proxima epist. 3. ἐρχομένων pro ἐλθόντων ponitur. Erasmus, *Venturum*, ità videlicet ut ad futurum judicium referatur: quam formulam dicendi non puto usquam exstare, cùm potiùs dicatur venturus ἐν δόξῃ, id est, *cum gloria*. ¶ *Hic ille est*, οὗτός ἐστιν. Hebr. זה zeb, pro τοιοῦτος. Est autem in mutatione numeri aliqua etiam emphasis: acsi diceret, Quicunque hoc negat, is planè impostor est ac Antichristus. Nec temerè scriptum est adjunctis articulis ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος, non ut certa quæpiam singularis persona significetur, ut somniarunt nonnulli (nam si ità esset, jampridem Antichristus interiisset) sed ut hoc impostorum & antichristorum genus à cæteris distinguat.

8 *Respicite*, βλέπετε. Hebraicè, התבוננו bitbbozenu, pro προσέχετε, circumspicite & considerate diligenter. Sic Gallicè dixeris, *Regardez à vous mesmes*. ¶ *Perdamus*, ἀπολέσωμεν. Sic Paulus Galat. 3. 4. Quidam codices, quos sequitur Vetus interpres, hæc tria legunt in secunda persona plurali, *Ne perdatis quæ egistis, & recipiatis*: quod etiam meliùs quadrat τῷ βλέπετε ἑαυτούς.

9 *Nec permanet*, καὶ μὴ μένων. Duo diversæ constructionis verba conjuncta, Hebræorum more. παραβαίνειν autem notæ est significationis pro *transgredi*, id est violare Dei mandata, quæ dicuntur *Via Domini*. Vulg. uti maluit verbo *Recedendi*, pro quo vitiosè in nonnullis codicibus scribitur, *Præcedit*. & illo sensu Veteres Julianum vocarunt παραβάτην pro ἀποστάτην. μένειν verò ponitur pro ἐμμένειν, ut 2. Pet. 3. 4. ¶ *Qui permanet*, ὁ μένων. Explicatio superioris dicti, ex contrarii collatione: quod dicendi genus singulis penè versiculis apud Joannem occurrit.

12 *Cùm multa*, πολλά, &c. In vetustis nonnullis codicibus Latinis hæc præcedunt, *Ecce prædixi vobis, ne in die Domini confundamini*, quæ in nullis Græcis inveni. ¶ *Præsentem præsentibus*, στόμα πρὸς στόμα. Vulgata ad verbum, *Os ad os*. Paulus Cor. 13. 12. πρόσωπον πρὸς πρόσωπον dixit, id est, ut Hebræi dicunt, פה אל פה peh el peh.

13 *Electæ*, ἐκλεκτῆς. id est, eximiæ, ut diximus suprà, vers. 1.

ἸΩΑ'ΝΝΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟ'ΛΟΥ Ἐπιστολὴ τρίτη.

EPISTOLA JOANNIS Apostoli tertia.

ΚΕΦΑ'Λ. α.

Ὁ Πρεσβύτερος Γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, ὃν ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ.

2 Ἀγαπητέ, περὶ πάντων εὔχομαί σε εὐοδοῦσθαι καὶ ὑγιαίνειν, καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή.

3 Ἐχάρην γὰρ λίαν ἐρχομένων ἀδελφῶν, καὶ μαρτυρούντων σου τῇ ἀληθείᾳ, καθὼς σὺ ἐν ἀληθείᾳ περιπατεῖς.

4 Μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαρὰν, ἵνα ἀκούω τὰ ἐμὰ τέκνα ἐν ἀληθείᾳ περιπατοῦντα.

5 Ἀγαπητέ, πιστὸν ποιεῖς ὃ ἐὰν ἐργάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ εἰς τοὺς ξένους,

6 Οἳ ἐμαρτύρησάν σου τῇ ἀγάπῃ ἐνώπιον ἐκκλησίας· οὓς καλῶς ποιήσεις προπέμψας ἀξίως τοῦ Θεοῦ.

7 Ὑπὲρ γὰρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐξῆλθον, μηδὲν λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν ἐθνῶν.

8 Ἡμεῖς οὖν ὀφείλομεν ἀπολαμβάνειν τοὺς τοιούτους, ἵνα συνεργοὶ γινώμεθα τῇ ἀληθείᾳ.

9 Ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ· ἀλλ' ὁ φιλοπρωτεύων αὐτῶν Διοτρεφὴς οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς.

10 Διὰ τοῦτο, ἐὰν ἔλθω ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ, λόγοις πονηροῖς φλυαρῶν ἡμᾶς· καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τοὺς βουλομένους κωλύει, καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει.

11 Ἀγαπητέ, μὴ μιμοῦ τὸ κακὸν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν· ὁ ἀγαθοποιῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὁ δὲ κακοποιῶν, οὐχ ἑώρακε τὸν Θεόν.

12 Δημητρίῳ μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων, καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας· καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν· καὶ οἴδατε ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι.

13 Πολλὰ εἶχον γράφειν, ἀλλ' οὐ θέλω διὰ μέλανος καὶ καλάμου σοι γράψαι.

14 Ἐλπίζω δὲ εὐθέως ἰδεῖν σε, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλήσομεν.

15 Εἰρήνη σοι. ἀσπάζονταί σε οἱ φίλοι. Ἀσπάζου τοὺς φίλους κατ' ὄνομα.

CAP. I.

Presbyter Gaio dilecto, quem ego verè diligo.

Dilecte, imprimis opto ut prosperè agas & valeas, sicut prosperè agit anima tua.

Gavisus sum enim valde cùm venirent fratres, & testificarentur sinceritatem tuam, prout tu sincerè ambulas.

Majus istis gaudium non habeo, cùm videlicet audio filios meos sincerè ambulare.

Dilecte, fideliter agis quicquid facis erga fratres & erga peregrinos,

Qui testimonio suo commendarunt charitatem tuam in conspectu Ecclesiæ: quos rectè facies si prosecutus fueris Deo convenienter.

Nam pro nomine ejus excesserunt ex Gentibus, nihil accipientes.

Nos ergò debemus excipere hujusmodi, ut unà operam impendamus veritati.

Scripsi Ecclesiæ: sed qui primatum inter eos ambit Diotrephes, non admittit nos.

Propterea, si venero, memoriam renovabo ipsius facinorum quæ facit, sermonibus malis garriens in nos: quique etiam his non contentus, neque ipse admittit fratres, & volentes admittere prohibet, & ex Ecclesia ejicit.

Dilecte, ne imitare quod malum est, sed quod bonum est qui bene agit, ex Deo est; qui autem malè agit, non vidit Deum.

Demetrio testimonium redditum est ab omnibus, & ab ipsa veritate: sed & nos testimonium perhibemus: & nostis testimonium nostrum verum esse.

Multa possem scribere, sed nolo per atramentum & calamum tibi scribere.

Spero autem fore ut statim te videam, & tunc corâm loquemur.

Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.

CAP. I.

Senior Gaio charissimo, quem ego diligo in veritate.

Charissime, de omnibus orationem facio, prosperè te ingredi & valere, sicut prosperè agit anima tua.

Gavisus sum valde venientibus fratribus, & testimonium perhibentibus veritati tuæ, sicut tu in veritate ambulas.

Majus his non habeo gaudium, quàm ut audiam filios meos in veritate ambulare.

Charissime, fideliter facis quicquid operaris in fratres, & hoc in peregrinos,

Qui testimonium reddiderunt charitati tuæ in conspectu Ecclesiæ: quos bene facies deducens dignè Deo.

Pro nomine enim ejus profecti sunt, nihil accipientes à Gentibus.

Nos ergò debemus suscipere hujusmodi, ut cooperatores simus veritatis.

Scripsissem forsitan Ecclesiæ: sed is qui amat primatum gerere in eis Diotrephes, non recipit nos

Propter hoc, si venero, commoneam ejus opera quæ facit, verbis malignis garriens in nos: & quasi non ei ista sufficiant, neque ipse suscipit fratres, & eos qui suscipiunt, prohibet, & de Ecclesia ejicit.

Charissime, noli imitari malum, sed quod bonum est: qui bene facit, ex Deo est; qui malè facit, non vidit Deum.

Demetrio testimonium redditur ab omnibus, & ab ipsa veritate: & sed nos testimonium perhibemus, & nosti quoniam testimonium nostrum verum.

Multa habui tibi scribere, sed nolui per atramentum & calamum scribere tibi.

Spero autem protinus te videre, & os ad os loquemur.

Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.

1 Exemplum Christianæ gratulationis.

9 Ambitio & avaritia duæ pessimæ pestes (præsertim in iis qui Ecclesiasticum aliquod munus sustinent) in Diotrephis persona damnantur.

2 *Imprimis*, περὶ πάντων. Ad verbum, *Supra omnia*: Ponitur enim περὶ pro ὑπὲρ, ut in illo Homeri vers. Ἀλλ' ὅδ' ἀνὴρ ἐθέλει περὶ πάντων ἔμμεναι ἄλλων. Sensus est igitur, Opto imprimis ut sicut animo rectè habes, ità etiam prosperè agas & valeas. Erasmus, *De omnibus opto ut prosperè agant & rectè valeant*: omisso pronomine σὲ, & depravatâ Apostoli sententiâ. Nam in hac quoq; epistolâ nihil agnosco quod Joanni Apostolo familiariter ad amicum scribenti non optimè conveniat. De verbo εὐοδοῦσθαι diximus 1. Cor. cap. 16. vers. 2.

3 *Cùm venirent*, ἐρχομένων. id est, ἐλθόντων, ut in superiore epistola, versic. 7. ἐρχόμενον pro ἐλθόντα. ¶ *Sinceritatem tuam*, σου τῇ ἀληθείᾳ. Vulgata & Erasmus, *Veritati tuæ*. Ego malui planiùs loqui. Certum enim est *Veritatis* nomine, Hebræorum more, significari interdum vitam integram, & (ut inquit

ille)

ille) sceleris puram: sicut docuimus Joan. 3. 21. Neque quisquam est ex Evangelicis scriptoribus, qui *Veritatis* vocabulo æquè delectetur ac Joannes, passim illud multiplici significatione inculcans: apud quem etiam hanc trajectionem pronominis sæpe observavimus. ¶ *Sincerè*, ἐν ἀληθείᾳ. Vide superiorem epistolam, vers. 4.

4 *Majus*, μειζοτέραν. Novè, pro μείζω. ¶ *Istis*, τούτων. Istis videlicet gaudiis. Utitur enim plurali numero, emphaseωs causâ, ex Hebræorum more. Sunt tamen qui legant ταύτης, *isto*. ¶ *Cùm* videlicet *audio*, ἵνα ἀκούω. Vel hæc una phrasis Joanni Apostolo hanc epistolam vendicat. Est enim illi peculiare ἵνα usurpare pro ὅτι, ex Hebræorum idiotismo, ut annotavimus Joannis cap. 15. vers. 8. & 13. Similiter etiam præcedente comparativo μείζονα. Item apud eundem, capite 16. 2. & 32. Vulgata & Erasmus, *Quàm ut*.

5 *Fideliter agis*, πιστὸν ποιεῖς. id est, Agis ut fidelem decet. Altera interpretatio quam adfert Erasmus, quasi πιστὸν ποιεῖν significet *tutum reddere*, sive *in tuto collocare*, certè est perabsurda. ¶ *Erga peregrinos*, εἰς τοὺς ξένους. Ad verbum, *Erga hospites*: sed illud planius est. Gaium enim commendat ut φιλόξενον, sine personarum respectu. Vetus interpres, καὶ τοῦτο εἰς τοὺς ξένους, *idque erga peregrinos*. Hoc enim addit magnum pondus sententiæ.

6 *Si prosecutus fueris*, προπέμψας. Vulg. *Deducens*. Erasmus, *Si deduxeris*. quod mihi non videtur satis expressum. Commendat autem Gaio vel eos ipsos quos jam antè exceperat, rursum ad eum redeuntes ad procuranda Ecclesiæ negotia: vel alios quorum eadem erat conditio. ¶ *Deo convenienter*, ἀξίως τοῦ Θεοῦ. Rectè omnino. Nam (inquit Dominus) qui vos excipit, me excipit. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Dignè Deo*.

7 *Excesserunt ex Gentibus*, ἐξῆλθον ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Explicat illud *pro Christi nomine*, significans istos Evangelii causâ ultro solum vertisse, & quidem bonis etiam & facultatibus suis relictis. Nam istud esse per trajectionem exponendum & cum verbo ἐξῆλθον, non autem cum participio λαμβάνοντες construendum, sententia ipsa videtur indicare, (Cur enim discedentibus pro Christi nomine Gentes, id est profani, aliquid largirentur?) & præpositio ἀπὸ istud demonstrat. Dicendum enim omnino fuisset παρὰ τῶν ἐθνῶν. qua de re vide 1. Cor. 11. 23.

8 *Ut unà operam impendamus*, &c. ἵνα συνεργοὶ, &c. id est, Ut & unà mutuò nos adjuvemus ad veritatis prædicationem. Et huic sententiæ bene convenit ut rei sacratissimæ *operandi* verbum.

9 *Scripsi*, ἔγραψα. Vulg. *Scripsissem forsitan*, ἔγραψα ἄν. In uno verò codice scriptum invenimus ἔγραψά τι τῇ ἐκκλησίᾳ, *scripsi nonnihil Ecclesiæ*.

11 *Qui autem malè agit*, ὁ δὲ κακοποιῶν. Hæc est phrasis quam sæpe jam annotavimus passim apud Joannem occurrere. ¶ *Non vidit*, οὐχ ἑώρακε. id est, non novit, fidei videlicet oculo, quo non tantùm verus ille Deus à falso dignoscitur, sed etiam credenti applicatur, qui nobis factus est Justitia & Sanctificatio.

14 *Et tunc*, καὶ. Adjeci particulam τότε, quoniam alioqui λαλοῦν potiùs scribendum fuit quàm λαλήσομεν. ¶ *Coram*, στόμα πρὸς στόμα. Vide superioris epistolæ versum decimumtertium.

ἸΟΥΔΑ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἐπιστολὴ καθολική. — EPISTOLA JUDÆ Apostoli catholica.

ΚΕΦ. α´.

1 Ἰούδας Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου, τοῖς ἐν τῷ Θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις, καὶ Ἰησοῦ Χριστῷ τετηρημένοις κλητοῖς·

2 Ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἀγάπη πληθυνθείη.

3 Ἀγαπητοὶ, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν, παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει.

4 Παρεισέδυσαν γάρ τινες ἄνθρωποι, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέντες εἰς ἀσέλγειαν, καὶ τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀρνούμενοι.

5 Ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰδότας ὑμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ Κύριος λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου σώσας, τὸ δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπώλεσεν.

CAP. I.

Judas Jesu Christi servus, frater autem Jacobi, vocatis, à Deo Patre sanctificatis, & Jesu Christo asservatis:

Misericordia vobis & pax & charitas multiplicetur.

Dilecti, cùm omne studium adhibeam, ut scribam ad vos de communi salute, necesse habui vobis scribere, ad vos hortandos ut decertetis pro fide quæ semel tradita est sanctis.

Nam subrepserunt quidam homines, jam olim præscripti ad hanc damnationem, [a] impii, qui Dei nostri gratiam transferunt ad lasciviam, & solum illum herum Deum ac Dominum nostrum Jesum Christum negant.

Volo autem vos iterum commonefacere, ut qui semel hoc sciatis, Dominum, cùm populum ex Ægypto liberasset, rursus * eos qui non crediderant perdidisse.

CAP. I.

Judas Jesu Christi servus, frater autem Jacobi, iis qui sunt in Deo Patre dilectis, & Christo Jesu conservatis & vocatis:

Misericordia vobis & pax & charitas adimpleatur.

Charissimi, omnem solicitudinem faciens scribendi vobis de communi vestra salute, necesse habui scribere vobis, deprecans supercertare semel traditæ sanctis fidei.

Subintroierunt enim quidam homines, qui olim præscripti sunt in hoc judicium, impii, Dei nostri gratiam transferentes in luxuriam, & solum Dominatorem & Dominum nostrum Jesum Christum negantes.

Commonere autem vos volo, scientes semel omnia, quoniam Jesus populum de terra Ægypti salvans, secundò eos qui non crediderunt, perdidit.

3 Scopus hujus epistolæ, in qua pios, adversùs profanos quosdam, & in sana doctrina & in rectis moribus confirmat.

4 Non temerè, sed ex Dei providentia fit ut nonnulli perditi in Ecclesiam irrepant.

[a] Hoc primùm in istis damnat quòd ex Dei gratia captarent lasciviendi prætextum: quod fieri non potest quin Christo summum imperium abrogetur, cùm ejusmodi homines Satanæ sese addicant, ut hodie facit Anabaptistarum secta, quos Libertinos vocant.

5 Proponit horrenda supplicia eorum qui gratiâ Dei sunt abusi, ut suis cupiditatibus obsequerentur.

* *Num.* 14. 37.

1 *Frater autem Jacobi*, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου. Constat sic appellatum fuisse hunc Judam, ut ab altero illo Juda Iscariota distingueretur: idq; illo non tantùm vivo proditore, ut passim in Evangelio; sed etiam jam sublato, ut Act. 1. 13. vel quia jam invaluerat consuetudo ut sic vocaretur: (sicut & ipsi Apostoli, nondum electo in locum proditoris Matthiâ, *duodecim* vocantur, 1. Cor. 15. 5) vel ut nomen illud, proditoris memoriâ infame factum, aliquo modo leniretur. Magìs tamen in illam sententiam quàm in istam inclino. Sed & illud observandum est, cùm Jacobi meminerit simpliciter, nullóque addito epitheto, omnino eum intelligi cujus nomen celeberrimum tum erat, inter Judæos præsertim: illum videlicet Alphæi filium, qui & *frater* (id est, cognatus) *Domini* dicitur; & in Hierosolymitana Ecclesia eminebat, ut apparet ex celebris illius synodi actione, quæ descripta est Actor. 13. itémque ex Act. 21. 18. contrà quàm tradiderunt Veteres, qui tres fecerunt Jacobos. Neque verò, quamvis reliquis hinc & indè peregrinantibus ipse Hierosolymis maneret, idcirco Apostolus esse desinebat. Satìs enim constat, eâ tempestate solitos fuisse ex toto terrarum orbe in eam civitatem convenire innumerabiles Judæos, ac nonnullos etiam ex profanis Gentibus religiosos homines, Act. 2. 5. & 8. 27. adeò ut omnino oportuerit aliquem illic ex Apostolis permanere, qui ex una urbe Judæos per universum orbem terrarum dispersos doceret. Nam illis etiam idcirco noster hic Judas epistolam illam suam inscripsit, idque nullo usquam addito discriminis epitheto: quod tamen faciendum fuisse videbatur, si plures tum erant Jacobi quorum insignis esset inter Apostolos autoritas. Quanquam de his quidem nolim ego cum quoquam contendere. ¶ *Vocatis*, κλητοῖς. Neminem velim offendi quòd hanc vocem in Græcis omnibus codicibus postremo hujus versiculi loco positam, participiis ἡγιασμένοις & τετηρημένοις præposuerim. Præit enim, causarum ordine, Vocatio omnibus Spiritûs sancti effectis in nobis, cùm Fides sit ex auditu: & ipsa constructio istud poscit, quòd alioqui scribendum fuerit καὶ κλητοῖς, *& vocatis*, ut legitur in Vulgata Latina editione: scripturâ, ut suspicor, ab eo depravatâ, qui, quòd hanc trajectionem ignoraret, hiare alioqui constructionem existimavit. ¶ *A Deo Patre*. ἐν τῷ Θεῷ πατρί. Id est, per Deum Patrem. Vulgata & Erasmus, *In Deo Patre*, Mihi videtur magìs usitatum esse in Scriptura ut dicantur fideles à Deo Patre in Filio per Spiritum sanctum sanctificari. ¶ *Sanctificatis*, ἡγιασμένοις. Vulgata, *Dilectis*. quæ locutio mihi videtur inusitata, cùm potiùs dicamur à Patre diligi in Filio. Itaque sive ἡγιασμένοις legas, sive ἠγαπημένοις, ut in duobus Græcis codicibus scriptum invenimus, ἐν Θεῷ πατρὶ dictum erit pro ὑπὸ Θεοῦ πατρὸς, ità ferente usu literæ ב apud Hebræos, quæ propriè respondet Græcæ præpositioni ἐν. ¶ *Servatis*, τετηρημένοις. id est, sepositis æterno Dei consilio, qui Christo traderentur custodiendi, ut Joann. 16. 6. & 12. & 24. Est autem (fateor) uni huic epistolæ peculiaris hæc salutatio, si verba ipsa spectes: sed eximiæ consolationis plena, & quæ spiritum Apostolicum plenè testetur. Vulgat, *Conservatis*.

3 *Cùm omne studium adhibeam*, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος. Vulgata, *Omnem solicitudinem faciens*, barbarè. Erasmus, *Tantum mihi studium fuit*: enervatâ Apostoli sententiâ, ut mox dicemus. ¶ *De communi salute*, περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας. id est, de iis quæ ad nostram omnium salutem spectant. Est enim in his verbis κοινωνία, quam Rhetores vocant, id est, *Communicatio*:

veluti

veluti si dux aliquis suos milites, *commilitones* vocet, quæ res loquenti solet magnam benevolentiam conciliare. Nolim igitur pronomen ὑμῶν, id est, *vestra*, addere, (ut legit Vetus interpres) quamvìs id quoque in vetustis duobus codicibus invenerimus: sed mendosè (ni fallor) pro ἡμῶν, *nostra*, ut in aliis itidem vetustis duobus scriptum legimus. ¶ *Necesse habui vobis scribere*, ἀνάγκην ἔσχον, &c. Sic rectè convertit Vetus interpres, pro quo tamen Erasmus substituit, *Ut non potuerim non scribere vobis*: primùm repugnantibus Græcis, deinde enervatâ Apostoli sententiâ, ut rectè observavit doctissimus interpres. Non enim dicit se ad scribendum eo esse adductum quòd sedulò id facere soleat; sed potiùs, cùm alioqui ad salutem illorum frequentibus literis procurandam sit propensus, sese nunc ipsâ necessitate adductum ut ad eos scriberet. quam explicationem cùm annotarit Erasmus, miror illum maluisse eam amplecti quæ à Græcis discedit, & multùm detrahit de sententiæ pondere. ¶ *Ad vos hortandos*, παρακαλῶν. Vulgata, *Deprecans*. Erasmus, *Obsecrans*. Neuter (opinor) satìs commodè. ¶ *Ut decertetis pro fide*, ἐπαγωνίζεσθαι τῇ πίστει. id est, ἐπαμύνασθαι, ut pro viribus tueamini fidem: nam ἐπὶ hoc declarat. Vulgata, *Supercertare*, barbarè. Erasmus, *Ut vestris laboribus adjumento sitis fidei*: periphrasi minimè necessariâ. Cæterùm *fidei* appellatione sanam doctrinam ab Apostolis traditam intelligi res ipsa satìs ostendit, ut in 1. Tim. 4. 1. & alibi sæpe: & cùm *certari* jubet Apostolus, minimè intelligit ut gladiis & ensibus rem gerant (neque enim magistratum, qui tum impius erat, sed Ecclesiam alloquitur) sed ut sanâ doctrinâ & honestæ vitæ exemplis, eâ denique panopliâ quam Paulus describit Eph. 6. 13. hæreticis obsistant. quamvìs nisi suam hìc etiam operam civilis Christianus magistratus accommodet, minimè officium faciat, ut diximus 1. Tim. 2. 2. Erasmus in annotationibus τοῖς ἁγίοις refert ad ἐπαγωνίζεσθαι: acsi diceret Apostolus se scribere ut per fidem semel datam sint sanctis auxilio. quæ interpretatio mihi prorsus videtur coacta. Quamvìs enim fide certandum sit, tamen apparet Apostolum potiùs hoc in loco declarare qua de re certatim tuenda sanctos laborare oporteat, nempe pro sana doctrina. ¶ *Semel*, ἅπαξ. Magna est emphasis hujus adverbii, ut alibi sæpe annotavimus. Semel enim traditam esse doctrinam dicit quæ nunquam sit posthac immutanda, & quâ semel amissâ, non sit quòd aliunde salutem exspectent.

4 *Jam olim præscripti ad hanc damnationem*, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα. Vulg. *Qui olim præscripti sunt ad hoc judicium*. Erasmus, *Qui priùs descripti fuerunt ad hoc judicium*, neglectâ particulâ πάλαι, quæ tamen minimè est otiosa. Cæterùm non dubium est quin hoc addiderit Apostolus, ut adversùs apostasiæ offendiculum animos sanctorum confirmaret: cùm videlicet intelligerent nihil hìc temerè, sed æterno ac certo Dei consilio evenire. Nam ex eo consequitur istos nunquam fuisse ex sanctorum grege, licèt pietatem ad tempus simularint: ac proinde causam non esse cur illorum defectione obstupefiant sancti, imò verò potiùs cur Deo gratias agant à quo sunt alio Spiritu donati, & istorum simulatus animus patefit: deinde optimum istarum tentationum exitum fore, quòd Dei consilio ac sapientiâ futurum sit ut omnia ista Ecclesiæ commodo cedant. Hoc, inquam, est consilium Spiritûs sancti hoc in loco, sicut & alibi sæpe, veluti Exodi 7. 3. item 2. Tim. 2. 19. item 1. Joan. 2. 19, & 20. Sunt tamen qui ad nudam præscientiam hoc referant, quasi dicatur Deus hoc futurum cognovisse ab æterno: quod sanè verum est. sed si nuda hæc fuerit præscientia rerum futurarum, quam tandem consolationem, indè concipiemus? Leve profectò ac frigidum erit hoc argumentum. Deinde etiam propiùs considerandum est quomodo loquatur Apostolus, ut illam interpretationem prorsus absurdam esse intelligamus. Qui præscriptos esse dicit, num videtur inanem præscientiam statuere? Quorsum verò non tantùm descripti, sed antè & quidem jam olim præscripti fuisse narrantur? num ut æterna esse præscientia Dei significetur? Atqui nemo de hoc dubitare possit, nè Epicurus quidem. Quorsum igitur? Nempe ut ab æterno hæc esse decreta intelligamus: de quo semper dubitarunt qui ad hæc scrutanda Dei Mysteria, non discipulorum sed judicum animum attulerunt. adversùm quos nominatim disserit Apostolus, Rom. 9. 19, & 20. Sed & illud observandum est, non dixisse Apostolum, in illo æternorum Dei consiliorum libro præscriptam, id est decretam ac sancitam esse illorum condemnationem (quod tamen verum est) sed illos ad hanc damnationem esse præscriptos: nempe ut sciamus hoc æternum Dei decretum non modò eventum rerum (ut nonnulli volunt) sed ipsas imprimis personas comprehendere. *Æternum* autem cùm dico, non tempore duntaxat æternum intelligo; de qua re (ut antè dixi) nemo unquam communi sensu præditus dubitavit; sed quòd omnes causas ordine antegrediatur. nec tamen istud Deum ullâ culpâ involvit, cùm sic æternum suum decretum in judicandis peccatoribus exsequatur, ut damnationis culpa in voluntate spontè peccantium tota inhæreat, ipse verò justissimi non minùs quàm severissimi judicis munus impleat. ¶ *Solum illum herum Deum ac Dominum*, &c. τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον, &c. Unicus articulus omnibus epithetis istis communis, omnino ostendit Christum hìc vocari unicum Herum, Deum ac Dominum: quamvìs *Dei* nomen non legerit Vetus interpres, & in duobus codicibus Græcis deesse compererim. Sed intolerabilis est planè hoc etiam loco Erasmus, ut aliis omnibus quibus Christi Deitas manifestè asseritur, ut qui hunc locum sic interpretando penitus perverterit, *Ac Deum qui solus est herus, ac Dominum nostrum Jesum*, &c. perinde acsi scriptum esset καὶ τὸν Κύριον, ut Deus Pater à Domino Jesu distinguatur. Complutensis autem codex habet τὸν μόνον Θεὸν καὶ δεσπότην τὸν Κύριον, &c. id est, *solum illum Deum & herum Dominum nostrum*, &c. quæ lectio meliùs etiam confirmat omnia hæc de Christo dici. ¶ *Negant*, ἀρνούμενοι. Hoc totidem verbis scriptum est 2. Petri capite 2. ut tota fere hæc epistola. Neque tamen idonea hæc causa est cur eam tanquam fictitiam repudiemus: cùm passim etiam posteriores Prophetæ ex prioribus multa penè ad verbum describant. Proinde nihil prohibet nos arbitrari Judam ad eosdem illos nefarios homines graphicè describendos, ex Petri epistola descripsisse quæ appositissima videbantur: quod etiam ipsemet videtur designare infrà versu 17.

---

6 Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν.

7 Ὡς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ αἱ περὶ αὐτὰς πόλεις τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι, καὶ ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας, πρόκεινται δεῖγμα, πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι.

8 Ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι, σάρκα μὲν μιαίνουσι, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν.

9 Ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περὶ τοῦ Μωσέως σώματος, οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας, ἀλλ' εἶπεν, Ἐπιτιμήσαι σοι Κύριος.

10 Οὗτοι δὲ, ὅσα μὲν οὐκ οἴδασι, βλασφημοῦσιν· ὅσα δὲ φυσικῶς, ὡς τὰ ἄλογα ζῶα, ἐπίστανται, ἐν τούτοις φθείρονται.

11 Οὐαὶ αὐτοῖς· ὅτι τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν ἐπορεύθησαν, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ Βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν, καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ Κορὲ ἀπώλοντο.

† Et Angelos qui non servarunt suam originem, sed reliquerunt suum domicilium, judicio magni illius diei vinculis æternis sub caligine servasse.

‖ Sicut Sodoma & Gomorrha, & his finitimæ civitates simili modo atque illæ scortatæ, & carnem alteram sectatæ, propositæ sunt exemplo, ignis æterni pœnam sustinentes.

Similiter tamen & isti sopiti carnem quidem polluunt, dominatum verò aspernantur, & dignitates maledictis incessunt.

At Michael archangelus ille, cùm adversùs diabolum altereans, disceptaret de corpore Mosis, non ausus est illi impingere notam maledicti, sed dixit, Increpet te Dominus.

At isti, quæcunque non noverunt, vituperant: quæcunque verò naturaliter, ut animantia rationis expertia, sciunt, in iis sese corrumpunt.

Væ ipsis: nam viam * Cain ingressi sunt, & deceptione mercedis, quâ deceptus fuit † Balaam, effusi sunt, & ‖ contradictione Core perierunt.

Angelos verò qui non servaverunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in judicium magni diei, vinculis æternis sub caligine, reservavit.

Sicut Sodoma & Gomorrha, & finitimæ civitates simili modo exfornicatæ, & abeuntes post carnem alteram, factæ sunt exemplum, ignis æterni pœnam sustinentes.

Similiter & hi carnem quidem maculant, dominationem autem aspernunt, majestatem autem blasphemant.

Cùm Michael archangelus cum diabolo disputans, altercaretur de Moysi corpore, non est ausus judicium inferre blasphemiæ, sed dixit, Imperet tibi Dominus.

Hi autem, quæcunque quidem ignorant, blasphemant: quæcunq; autem naturaliter, tanquam muta animalia, norunt, in his corrumpuntur.

Væ illis: quia in via Cain abierunt, & errore Balaam mercede effusi sunt, & in contradictione Core perierunt.

† 2. Pet. 2. 4. 6 Angelorum lapsus severissimè punitus; quantò magis homines perfidos ulciscetur Dominus? ‖ Gen. 19. 24. 8 Alterum istorum dogma perniciosissimum, quòd magistratuum autoritatem etiam cum convitiis tollebant, ut hodie Anabaptistæ. 9 Argumentum à comparatis, Michael ex præcipuis Angelis unum Satanam, quamvìs exsecrabilem, contentus fuit judicio Dei coercendum tradere: & istos homunculos perversos non pudet potestates à Deo ordinatas convitiis incessere. 10 Conclusio, Istos duplici scelere teneri, nempe, audacissimæ inscitiæ in quibusdam damnandis, & impudentis contemtûs ejus cognitionis, quam cùm essent adepti, non aliter tamen quàm bruta rationis expertia vivebant, ventri nimirum servientes. 11 Prædicit eorum exitium, quoniam Cainum impudenti malitiâ, Balaamum turpi avaritiâ, Core denique factioso & ambitioso ingenio referant. * Gen. 4. 8. † Num. 22. 21. 2. Pet. 2. 15. ‖ Num. 16. 1.

---

6 *Originem*, τὴν ἀρχήν. Vulgata maluit *principatum* interpretari, sic vocans eam præstantiam & dignitatem in qua fuerunt initio conditi: quæ interpretatio non est repudianda.

7 *Simili modo atque illæ*, τὸν ὅμοιον, &c. id est, Sodomæ & Gomorrhæ vestigia secutæ. Neq; nos offendere debet generis mutatio, *urbium* enim nomine incolas comprehendit. Vulgata barbarè, *Simili modo exfornicatæ*: quamvis mihi videatur præpositionem ἐκ pro ἔξω, non admodum absurdè, ad horrendam illam Sodomitarum scortationem significandam accepisse. ¶ *Carnem alteram sectatæ*, ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας. Sic adumbrat prodigiosas libidines, de quibus Paulus Rom. 1. 26, & 27. Vulg. *Abeuntes post carnem*: servato Hebraismo.

8 *Tamen*, μέντοι. Vulgata hanc particulam omisit. Erasmus, *Sanè*: non satis apposite. perinde enim est acsi diceret Judas, istos quos saltem oportuit tot terribilibus Dei judiciis commoneri, nihilominus ut prorsus altissimo veterno consopitos, in eadem præcipitia ruere. ¶ *Sopiti*, ἐνυπνιαζόμενοι. id est, perinde stolidi & rationis expertes acsi omnes sensus haberent penitus sopitos. Hinc ille רוח תרדמה *ruach tirdemah*, id est, *spiritus soporis*, aut veterni potiùs, cujus fit mentio Esa. 29. 10. & alibi sæpe. Vetus interpres hoc non legit, aut certè prætermisit, cùm tamen in Græcis nostris omnibus codicibus legatur. Erasmus, *Delusos in somniis*, non satis apposite interpretatur. ¶ *Dominatum*, κυριότητα. Major est istius dicti emphasis quàm si *dominos* dixisset. Potest enim dominum suum, id est, eum qui sit in magistratu, aspernari, qui tamen ipsum munus magistratûs approbet: at isti ordinem ipsum à Deo constitutum convitiis incessebant: ut hodie faciunt Anabaptistæ, Libertini, Davidistæ, Academici, & cæteræ id genus pestes, impurorum illorum spirituum exemplum secuti. Vide suprà, Hebr. 10. 28.

9 *De corpore Mosis*, περὶ τοῦ Μωσέως σώματος. Hoc exemplum proculdubio hausit Judas, vel ex aliquo libro qui nunc interciderit, & quem nonnulli eum esse putant qui à Veteribus nonnullis nomine Ἀναλήψεως τοῦ Μωσέως citatur, vel ex traditione, ut illud quod refert de Janne & Jambre Paulus 2. Timoth. 3 8. Itaque non magis ob eam causam potest hæc Judæ epistola quàm illa Pauli repudiari, cùm nihil hîc à veritate absonum narretur. Neque enim temerè est quod disertè commemoratur Dominus sepelivisse Mosen, nec voluisse Israelitas intelligere ubinam esset ejus sepulcrum; nempe nè illis contingeret quod nobis, qui ex Martyrum corporibus (demus enim illa esse Martyrum corpora) abominanda idola fecimus. Quid mirum est igitur Satanam contrà laborasse ut in apertum proferretur, cui sese Michael Archangelus Domini opposuerit? Et hunc quidem librum, unde hæc petierit Judas, citat Origenes libr. περὶ ἀρχῶν 3. cap. 2. sub titulo *Ascensionis Mosis*. Qui verò ex hoc loco & aliquot aliis effici volunt, quod nunc exstat verbum Dei scriptum, non sufficere decidendis religionis controversiis; item qui sub traditionum nomine quævis errorum portenta volunt in Ecclesiam invehere: ii magis ineptè (nè dicam impiè) argumentantur quàm ut refutatione indigeant. ¶ *Increpet*, ἐπιτιμήσαι. Hæc eadem scripta sunt Zach. 3. 2. sed in visione quadam, in qua non Michael, sed Jehova ipse ità loquitur, nisi fortè Michael idem ille est qui & *Dei Patris imago* & ἀπαύγασμα, & à Zacharia *Angelus Jehovæ*, (qui & ipse Jehova est) vocatur. Sed apud Zachariam certè non de corpore Mosis, verùm de Jehosua sacerdote agitur. Quòd si in libris (inter quos liquet, ex mira scripturæ varietate, non ità religiosè habitos eos de quorum autoritate diu fuit in Ecclesia dubitatum) aliquis conjecturæ locus relictus esset (absit autem à me illa profana audacia, qui vel mori malim quàm tale quicquam audere) putarem ex diversitate vocis *Josua* Græcâ terminatione exprimendæ aliquem errorem obortum, quem suspicari sit facilius quàm emendare.

10 *Sese corrumpunt*, φθείρονται. Vulgata & Erasmus, *corrumpuntur*, ambiguè, nec expressâ Apostoli sententiâ. Est enim omnino istud accipiendum formâ non merè passivâ, sed conjugationis quæ ab Hebræis Hithpahel vocatur, & passivæ Niphal respondet.

11 *Væ ipsis*, οὐαὶ αὐτοῖς. id est, maledictio ipsis imminet. Neq; enim tam imprecatur quàm prædicit quod illis impendeat.

---

12 Aliis multis epithetis tum sordes & petulantiam eorundem, tum verò maximè inanem eorum grandiloquentiam & vanissimum fastum gravissimè insectatur, gravissimâ comminatione adjunctâ, ex Enochi antiquissima prophetia de futuro judicio.
* 1.Pet.2.17.
† Psal.17.10
17 Prædictus est istiusmodi monstrorum exortus, nè rei novitate percellamur.
‖ 1.Tim.4.1.
2.Tim.3.1.
2.Pet. 3.3.
19 Antichristorum est, sese à piis segregare, ut qui Spiritu Dei non regantur: contrà verò, Christianorum est mutuò tum in fide tum in charitate sese sanctis precibus ædificare tantisper dum Christi misericordia appareat ad plenam suorum salutem. 22 Inter eos qui aberrant, hic delectus piis servandus est, ut alios leniùs tractent, alios jam in ipsa flamma versantes severâ præsentis periculi denunciatione servare studeant: ità tamen ut sic abhorreant à malis & turpibus, ut vel levissimam eorum contagionem fugiant. 24 Commendat eos Dei gratiæ, satis declarans Dei solius esse eam ipsam quam à nobis requirit constantiam nobis præstare.

12 Οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες, συνευωχούμενοι, ἀφόβως ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες· νεφέλαι ἄνυδροι, ὑπὸ ἀνέμων περιφερόμεναι, δένδρα φθινοπωρινὰ, ἄκαρπα, δὶς ἀποθανόντα, ἐκριζωθέντα·

13 Κύματα ἄγρια θαλάσσης, ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας, ἀστέρες πλανῆται, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς τὸν αἰῶνα τετήρηται.

14 Προεφήτευσε δὲ καὶ τούτοις ἕβδομος ἀπὸ Ἀδὰμ Ἐνὼχ λέγων, Ἰδοὺ, ἦλθε Κύριος ἐν μυριάσιν ἁγίαις αὐτοῦ,

15 Ποιῆσαι κρίσιν κατὰ πάντων, καὶ ἐξελέγξαι πάντας τοὺς ἀσεβεῖς αὐτῶν περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν ὧν ἠσέβησαν, καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν ὧν ἐλάλησαν κατ' αὐτοῦ ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς.

16 Οὗτοί εἰσι γογγυσταὶ, μεμψίμοιροι, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι· καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα, θαυμάζοντες πρόσωπα, ὠφελείας χάριν.

17 Ὑμεῖς δὲ, ἀγαπητοὶ, μνήσθητε τῶν ῥημάτων τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

18 Ὅτι ἔλεγον ὑμῖν ὅτι ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ ἔσονται ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν.

19 Οὗτοί εἰσιν οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτοὺς, ψυχικοὶ, πνεῦμα μὴ ἔχοντες.

20 Ὑμεῖς δὲ, ἀγαπητοὶ, τῇ ἁγιωτάτῃ ὑμῶν πίστει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτοὺς, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ προσευχόμενοι,

21 Ἑαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ Θεοῦ τηρήσατε, προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ζωὴν αἰώνιον.

22 Καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι·

23 Οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ τοῦ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα.

24 Τῷ δὲ δυναμένῳ φυλάξαι ὑμᾶς ἀπταίστους, καὶ στῆσαι κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ ἀμώμους ἐν ἀγαλλιάσει,

25 Μόνῳ σοφῷ Θεῷ σωτῆρι ἡμῶν δόξα καὶ μεγαλωσύνη, κράτος καὶ ἐξουσία, καὶ νῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Hi sunt in agapis vestris maculæ instar, dum vobiscum epulantur, securè seipsos pascentes: * nubes aquâ carentes, ventis circumactæ, arbores emarcidæ, infrugiferæ, bis emortuæ, eradicatæ:

Undæ maris efferatæ, despumantes sua ipsorum dedecora, stellæ erraticæ, quibus caligo tenebrarum in æternum servata est.

Prophetavit autem etiam de istis septimus ab Adamo Enochus, dicens, Ecce, venit Dominus cum sanctis millibus suis,

Ut ferat judicium adversùs omnes, & redarguat quicunque ex ipsis sunt impii, de factis omnibus quæ impiè patrarint, déque omnibus duris quæ locuti fuerint adversùs ipsum peccatores impii.

Hi sunt murmuratores, queruli, in cupiditatibus suis incedentes: & † quorum os loquitur prætumida, admirantes personas utilitatis gratiâ.

Vos autem, dilecti, memores estote verborum illorum quæ prædicta fuerunt ab Apostolis Domini nostri Jesu Christi.

Quòd *videlicet* dixerunt vobis, ‖ in extremo tempore futuros irrisores, qui in impiis suis cupiditatibus incederent.

Hi sunt qui seipsos segregant, animales, Spiritum non habentes.

Vos autem, dilecti, sanctissimæ vestræ fidei superstruentes vos ipsos, per Spiritum sanctum orantes,

Vos ipsos in charitate Dei conservate, exspectantes misericordiam Domini nostri Jesu Christi in vitam æternam.

Et alios quidem habito delectu commiseramini:

Alios verò metu servate, ex flamma rapientes, odio habentes vel eam tunicam quæ à carnis contactu sit maculata.

Cæterùm ei qui potest vos custodire à lapsu immunes, & statuere in conspectu gloriæ suæ inculpabiles cum exsultatione,

Id est soli sapienti Deo Servatori nostro, gloria *esto* & magnificentia, robur & potestas, & nunc & in omnia secula. Amen.

Hi sunt in epulis suis maculæ, convivantes sine timore, semetipsos pascentes: nubes sine aqua, quæ à ventis circumferuntur, arbores autumnales, infructuosæ, bis mortuæ, eradicatæ:

Fluctus feri maris, despumantes suas confusiones, sidera errantia, quibus procella tenebrarum servata est in æternum.

Prophetavit autem de his septimus ab Adam Enoch, dicens, Ecce, venit Dominus in sanctis millibus suis,

Facere judicium contra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum quibus impiè egerunt, & de omnibus duris quæ locuti sunt contra eum peccatores impii.

Hi sunt murmuratores, querulosi, secundùm desideria sua ambulantes: & os eorum loquitur superba, mirantes personas quæstûs causâ.

Vos autem, charissimi, memores estote verborum quæ prædicta sunt ab Apostolis Domini nostri Jesu Christi.

Qui dicebant vobis, quoniam in novissimo tempore venient illusores secundùm desideria sua ambulantes impietatum.

Hi sunt qui segregant semetipsos, animales, Spiritum non habentes.

Vos autem, charissimi, superædificantes vosmetipsos sanctissimæ vestræ fidei in Spiritu sancto orantes,

Vosipsos in dilectione Dei servate, exspectantes misericordiam Domini nostri Jesu Christi in vitam æternam.

Et hos quidem arguite judicatos:

Illos verò salvate, de igne rapientes: aliis autem miseremini in timore, odientes & eam quæ carnalis est, maculatam tunicam.

Ei autem qui potens est vos conservare sine peccato, & constituere ante conspectum gloriæ suæ immaculatos in exsultatione,

Soli Deo Salvatori nostro per Jesum Christum Dominum nostrum, gloria & magnificentia, imperium & potestas ante omne seculum, & nunc & in omnia secula seculorum. Amen.

---

12 *In agapis vestris*, ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν. Vulg. *In epulis suis*: mendosè, & meritò repugnantibus Græcis codicibus. Nec enim agapæ istorum erant, sed fraterna Ecclesiastici cœtûs convivia, quæ pulchrè describit Tertullianus in Apologetico, cap. 39. Servavimus autem Græcum nomen, quod Latini etiam Theologi, ut peculiariter fraternis istis Ecclesiarum conviviis dicatum, retinuerunt. Erasmus, *Inter charitates vestras*. Vide 2. Pet. 2. 13. ubi hunc locum exposuimus. ¶ *Maculæ instar*, σπιλάδες. Petrus 2. Pet 2.15. σπίλους καὶ μώμους vocat, unde Judas hæc desumsit. Itaque sic vertendum hunc locum arbitror. Alioqui σπιλάδας vocant Græci scopulos proximè maris superficiem eminentes, quos Galli *rocs* vocant. Virgilius Æneidos primo *aras* appellat, ad quas impingentes naves naufragium faciant. ¶ *Securè*, ἀφόβως. id est, impudenter, & absque ulla vel Dei vel Ecclesiæ reverentia. Quid enim is metuat cui summæ perfectionis gradus est, nihil ducere pro peccato? ¶ *Seipsos pascentes*, ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες. id est, Luxui & ingurgitationi pro arbitrio suo vacantes. pro quo dixit Petrus ἐντρυφῶντες. Erasmus, *Suo ductu & arbitrio viventes*. ¶ *Emarcidæ*, φθινοπωρινά. id est, qui nullum fructum nisi marcidum ferant, ut ex iis nulla decerpi possit utilitas, sicut mox subjicit. Vulgata ad verbum, *Autumnales*. Sed puto Apostolum potiùs ad etymologiam hujus epitheti

ſheti quàm ad autumnum reſpexiſſe: φθινοπωρινὰ igitur vocavit παρὰ τὸ φθίνειν τὰς αὐτῶν ὀπώρας, quòd nihil niſi corruptum & marcidum edant; niſi quis malit *Autumnales* dici, quòd Autumni tempore arbores fructibus ſpoliatæ & foliis nudatæ, quaſi emortuæ appareant. ¶ *Bis*, δίς. Numerus certus pro incerto, emphaſeως causâ, niſi arbitrari malimus duplicem hìc mortem notari: unam in qua natæ ſint, alteram in quam ſuâ defectione inciderint. ſit enim iſtiuſmodi conditio poſterior priore deterior, & utrique *mortis* appellatio paſſim in Scripturis tribuitur.

13 *Caligo tenebrarum*, ὁ ζόφος τοῦ σκότους. id eſt, denſiſſimæ tenebræ, ut diximus 1.Pet.2.17. Sic apud Æſchylum alicubi invenias χθόνος πέδον, σκάφη νεῶν, συμπορὰ πάθους, & ſimilia.

14 *Enoch*, Ἐνώχ. Mihi quidem ſit veriſimile hoc Enochi dictum vel ἄγραφον fuiſſe, & tamen apud omnes poſteros celebre; vel in aliquo libro de Enocho commemoratum, quem nonnulli ſatìs grandem, atque adeò lineis 4082. ſcriptum eſſe volunt. (quod vereor nè ſit commentitium) Utcunque ſit, vera & perpulchra eſt ſententia: & Enochum inter cæteros illius ſeculi pietate excelluiſſe hiſtoria Mòſis teſtatur. Multos autem ſacros libros intercidiſſe nemini dubium eſſe poteſt, qui Vetus teſtamentum legerit: quales iſti ſunt, Liber bellorum Domini quem citat Moſes, Num. 21. 14. Liber Juſti, Joſ. 10. 13. Liber Natan, Liber Gad, Liber Semeiæ, Liber Haddo, Liber Ahiæ, Liber Jehu filii Hannani, qui in Paralipomenων libris citantur. Sed hoc quidem certum eſt, eos qui ſuperſunt libros, & in Canone recitantur, ſine controverſia fuiſſe ab Eccleſia receptos; & quod ad ſtabiliendam veram religionem attinet, nihil eſſe cur quicquam amplius deſideremus. ¶ *Venit*, ἦλθεν. Præteritum pro futuro, Prophetarum more. Vide autem in hunc locum quod ſcripſimus 1. Cor. 16.22.

17 *Ab Apoſtolis*, ὑπὸ τῶν ἀποστόλων. Nè hinc quidem conſequitur hunc Judam ex Apoſtolorum numero non fuiſſe, ſed colligitur ſerò fuiſſe ſcriptam hanc epiſtolam, pleriſque jam mortuis Apoſtolis, quorum ſcripta terebantur in Eccleſia: quamobrem etiam videmus Petrum in altera epiſtola meminiſſe ſcriptorum Pauli.

19 *Qui ſeipſos ſegregant*, οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτούς. Addidimus ἑαυτοὺς ex Veteris interpretis & trium vetuſtorum codicum fide: quanquam etiam poſſimus non ineptè hoc referre ad alios quos iſti à veræ Eccleſiæ cœtu abducant. Hi ſunt nimirum quos Paulus ἑτεροδιδασκαλοῦντας & αἱρετικοὺς vocat, id eſt qui peculiarem doctrinam docent, & ſectas inſtituunt. ¶ *Animales*, ψυχικοί. Vide 1.Corinth.2.14. Tertullianus, hâc voce abutens, *pſychicos* vocare conſuevit, qui repetitas nuptias cum Montano non damnarent.

22 *Alios quidem habito*, &c. οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι. Hæc expoſitio plana eſt, & cum Græcis conſentiens. Duo enim facit Apoſtolus fratrum genera qui ſanari poſſint, quorum unum ab altero diſcerni oporteat. Alios enim leniùs tractandos & commiſeratione: alios, qui jam in ipſa veluti flamma verſentur, periculi denunciatione in viam eſſe revocandos. Eraſmus maluit interpretari διακρινόμενοι, *dum judicamini:* quod meritò diſplicuit doctiſſimo interpreti. Vulg. *Hos quidem arguite judicatos*, οὓς μὲν ἐλέγχετε διακρινομένους. quam lectionem invenimus in tribus Græcis codicibus: quæ tamen mihi non ità probatur.

21 *Metu*, ἐν φόβῳ. id eſt, abſterrentes illos & ſanctâ ſeveritate revocantes, ut inceſtuoſum illum Corinthium Paulus 1. Cor. 5. 5 ubi hic ipſe Eccleſiaſticæ cenſuræ finis proponitur. Vetus interpres hoc non legit: neque etiam invenimus in illis Græcis codicibus quos modò commemoravi. ¶ *Vel eam tunicam*, καὶ τὸν χιτῶνα. Hyerbole ab interdictis pollutionum Legalium ſumtâ, acſi diceret, Volo, quod ad illos ſceleratos attinet, vos ab illorum congreſſu abſtinere, imò quodammodo quicquid illi vel contigerùnt tanquam pollutum exſecrari. Ideo ἀπὸ τῆς σαρκὸς converti *A carnis contactu*. Vulgata prorſus ineptè, *Odientes & eam quæ carnalis eſt, maculatam tunicam*. Eraſmus nihilo meliùs, *Odio proſequentes & eam quæ in carne eſt, maculatam tunicam*.

24 *Vos*, ὑμᾶς. Ità lego ex Veteris interpretis & quatuor veterum codicum autoritate. Quòd ſi malimus legere αὐτοὺς, dicemus pro ἑαυτοὺς poſitum, ità ut eodem recidat ſententia. Nec enim iſtud videtur ſatìs commodè accipi poſſe pro *Ipſos*, vel *Eos*, ut convertit Eraſmus. ¶ *Gloriæ ſuæ*, τῆς δόξης αὐτοῦ. id eſt, ſuo: ut Gloria Dei pro ipſo Deo paſſim uſurpatur, minimè tamen otioſâ periphraſi.

25 *Servatori noſtro*, σωτῆρι ἡμῶν. In duobus codicibus additur διὰ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum, ut legit Vetus interpres. ¶ *Et poteſtas*, καὶ ἐξουσία. Vetus interpres addit, *Ante omne ſeculum*, πρὸ παντὸς αἰῶνος: quam lectionem in duobus quoque vetuſtis codicibus Græcis comperimus.

PROLEGOMENA IN APOCALYPSIN JOANNIS.

QUia de hujus libri autoritate jampridem nonnulli dubitarunt, paucis diluam argumenta quæ in hanc partem adferri ſolent: deinde quod mihi videatur exponam. Argumenta verò citabo uti ſunt ab Eraſmo ſtudioſè ac diligenter collecta: cujus quidem adeò varium mihi videtur in hoc argumento (ut in multis aliis) judicium fuiſſe, ut quid ſtatuerit, non facilè judicare poſſis: niſi quòd eò tandem videtur inclinare ut exiſtimet aliquam eſſe quidem hujus libri autoritatem, ſed non eam tamen quæ ſit reliquorum, qui ſine controverſia ſunt recepti. Audiamus ergò quid dicat. Teſtatur, inquit, divus Hieronymus, Apocalypſin ætate ſuâ non fuiſſe receptam à Græcis. Dorotheus Tyri epiſcopus ac martyr, in compendio vitarum, tradit Joannem in Patmo inſula Evangelium ſuum ſcripſiſſe, hujus autem libri non meminit. Athanaſius Græcus in ſuo catalogo non affirmat hoc opus eſſe Joannis. Dionyſius Alexandrinus, cujus verba citat Euſebius lib. 7. Eccleſiaſticæ hiſtoriæ, librum exiſtimat ab alio quopiam Joanne viro ſancto ſcriptum. Euſebius ipſe ità citat hunc librum aliquot locis, ut Joanni non ſine exceptione tribuat. Idem Caium quendam orthodoxum citat libro tertio, qui à Cerintho hæretico ſcriptum dicat. Hoc ſit primum argumentum: ad quod ità reſpondeo, Si ſpectetur quibus rationibus permoti ſint nonnulli ad hunc librum repudiandum, tum demum facilè appariturum quàm immeritò iſtud fecerint. Deinde ſicut à quibuſdam fuit repudiatus, ità fuiſſe à pleriſque receptum, adeò quidem ut Epiphanius illos, à quibus rejiciebatur, apertè inter hæreticos recenſuerit: ut interim omittam antiquiſſimos ſcriptores, Juſtinum philoſophum, & Irenæum Lugdunenſem epiſcopum, martyrem utrumque, non modò illum comprobaſſe, ſed etiam commentariis illuſtraſſe. De Dorotheo quod affertur nihil habet momenti, qui ſuo tantùm ſilentio videatur hunc librum rejeciſſe. De Athanaſio, ſuſpectum eſſe titulum Eraſmus ipſe annotavit. De Dionyſio mox viderimus, cùm ipſius rationem expendemus. Caium (quicunque tandem is fuerit) vel ipſius Dionyſii verbis refuto, quæ ſcripta ſunt libro Eccleſiaſticæ hiſtoriæ tertio. Euſebium autem ſanè nihil moror, in quo docti omnes judicium in pleriſque ſcriptis requirunt. Nunc ad alterum argumentum veniamus. Scribit, inquit, Hieronymus quoſdam eruditiſſimos viros totum hoc argumentum multis convitiis fuiſſe inſectatos, quaſi nihil haberet Apoſtolicæ gravitatis, ſed vulgatam tantùm rerum hiſtoriam, figurarum involucris adumbratam. Deinde nec in ſententiis eſſe quicquam Apoſtolicâ gravitate dignum. Ad hoc ità reſpondeo, Quicunque tandem iſti eruditiſſimi viri fuerint, magnam eos reprehenſionem mereri in eo quòd convitiis auſi ſint eum librum exagitare qui ſanè ſit breviſſimus, ſi ea demas quæ ad verbum ex Prophetis ſunt exſcripta. Longè aliter Baſilius, Gregorius, Cyrillus, Epiphanius, Irenæus, Hippolytus, ut Arethas teſtatur, qui hunc librum non modò (ut Dionyſius Alexandrinus) putarunt à ſancto viro ſcriptum eſſe, ſed apertè etiam Joanni Apoſtolo vendicarunt: nunquam id certè facturi ſi nulla gravitatis Apoſtolicæ veſtigia in eo animadvertiſſent. Utros verò pro eruditioribus habebimus? an iſtos quorum & ſingularis pietas & ſumma eruditio teſtata eſt plurimis ipſorum monimentis; an illos potiùs quorum nè nomina quidem apparent, argumenta verò ſatìs indicant quàm meritò Eruditiſſimi appellentur? Negant in hoc ſcriptore ullam apparere gravitatem, cùm tamen penè omnia ex Prophetis ad verbum deſcripſerit. Dicunt eum complecti vulgatam rerum hiſtoriam. Id verò quî poteſt in eo verum eſſe qui (ſi admodum pauca excipias) res præteritas non narret, ſed futuras prænunciet? Iſta igitur non modò vera non ſunt, ſed nè veriſimilia quidem. Ad tertium argumentum accedamus. Hìc, inquit, ſolicitè ſuum nomen inculcat, perinde quaſi ſyngrapham ſcriberet non librum: ídque non ſolùm præter morem Apoſtolorum, verùm multò magìs præter ſuum morem, qui in Evangelio multò modeſtiora narrans, non exprimit tamen uſquam ſuum vocabulum, ſed notulis indicat, Diſcipulus ille quem diligebat Jeſus. Et Paulus coactus referre de viſionibus ſuis, ſem ſub alterius exponit perſona. At hic tam arcana cum Angelis colloquia deſcribens, quot locis inculcat, Ego Joannes? Hæc eſt ratio quæ Dionyſium Alexandrinum impulit ut ab alio aliquo Joanne ſcriptum hunc librum arbitraretur. At, quàm hoc eſt infirmum & imbecille! Non animadverterunt qui ſic ſentiunt, aliud eſſe hiſtoriam, aliud prophetiam ſcribere. Nam hiſtoriæ veritas aliunde potiùs quàm à ſcriptore pendet: in prophetia verò, quia res futuræ prædicuntur, nullâ niſi revelantis & annunciantis autoritate innixæ, quis non videt hoc requiri imprimis ut unde tandem illarum prædictio emanet, quis patefecerit, quis ſcripſerit intelligamus? Ideo videmus non modò in prophetiarum

initiis, sed etiam in singulis penè visis, nihil æquè solicitè adscribi atque Dei dictantis & Prophetæ scribentis nomen. Exemplo sit vel unus Jeremias, qui minimùm centies vicies nomen suum inculcat. Ità enim omnino faciendum erat, nè latebras quærere videretur, ut pseudoprophetæ solebant. Quid verò? apud Danielem à capite septimo, annon penè singulis versiculis repetitur אני דניאל *ani Daniel, Ego Daniel?* Esaias autem quoties Esaiam filium Amos inculcat? Atqui Joannes hoc non consuevit in Evangelio. Fateor: nam historiam scribebat, in qua illi accidit quod nulli ex aliis discipulis, ut ipse de se multa dicere cogeretur. At Paulus etiam ipse hoc non fecit. Certè non fecit eo in loco in quo suas visiones ex professo tractabat: sed cùm sui muneris præstantiam asserit, quàm altè, quàm magnificè sese Paulum illum esse dicit non ab hominibus, neque per homines, sed à Jesu Christo designatum Apostolum? Quid? cùm sua illa certamina prædicat, an personam alienam assumit? Sed aliquid etiam amplius consideremus. *Joannis* nomen in toto hoc opere (nisi me calculus fefellit) quinquies tantùm reperitur: & illud, *Ego Joannes*, tribus tantum locis, nempe cap. 1. 9. additâ tamen explicatione, quæ una ad omnem amoliendam arrogantiæ suspicionem satis superque sufficit. Item, 22. 2. & 22. 8. quibus locis simpliciter tantùm commemorat quid viderit, ut de visionis fide dubitari non possit. Ergò (ut paucis hoc argumentum absolvam) ratio illa Dionysii non modò futilis est, sed etiam imperitiam arguit, atque adeò plena est calumniæ: imò verò (quod ingenuè & sine ulla malevolentia à me dici Deus testis est) nimiùm inconsiderata est vox ista, hunc scriptorem perinde suum illud *Ego Joannes* inculcare acsi syngrapham, non librum scriberet. Accedo ad quartum argumentum. In Græcis, inquit, quæ viderim exemplaribus, non erat titulus Joannis Evangelistæ, sed Joannis Theologi. Atqui vel hic titulus eum Joanni Evangelistæ vendicat, quem nemo ignorat κατ' ἐξοχὴν fuisse *Theologum* à Veteribus appellatum: quòd de Christi divinitate nemo unquam hominum apertiùs aut diviniùs scripserit. Alter autem ille Joannes, quem ego sanè suppositiṭium esse suspicor, non Theologus (quo cognomento nihil dici potest augustius) sed Presbyter dicebatur. Venio tandem ad styli dissimilitudinem, quam Dionysius ille Alexandrinus tribus argumentis confirmat, ut refert Nicephorus Ecclesiasticæ historiæ lib. 6. cap. 23. Primùm ex tota orationis indole ac ductu. Deinde quòd cùm Evangelio & epistolæ Joannis catholicæ multa sint communia, hic liber nè syllabam quidem ullam habeat cum eis communem. Postremò, quòd cùm sermonis etiam dono excelluerit Joannes, alicubi hic noster rusticis barbarismis & solœcismis utatur. At ego primùm omnium respondeo, istam styli dissimilitudinem minimè esse admirandam in tam dissimili argumento. Nam in Evangelii historia, & in Epistolis, quamvìs impulsu Spiritûs sancti, tamen ex suo sensu loquitur: hic audita & dictata excipit. Illic partim narrat rem gestam, partim docet; hîc de rebus futuris agit, & quidem præscriptis verbis: & miramur eum non iisdem uti sententiis? imò quis unquam hanc legem cuiquam scriptori præscripsit? Quid quòd pleraque ipsis superiorum Prophetarum (putà Ezechielis, Danielis, Zachariæ, Esaiæ & aliorum) verbis illi dictantur, ab eodem illo Spiritu nimirum qui quondam per illos hæc eadem erat locutus? Itaque mirum nemini videri debet quòd non ità culto sermone utatur, ut qui à Prophetarum, qui Hebraicè scripserunt, nè verbis quidem, nedum charactere, discedere voluerit: quo minùs sanè suspicari par est quicquam hic commentitium Ecclesiæ obtrudi. Falsum autem esse quod ait ille, hunc librum nè syllabam quidem habere communem cum Joannis Evangelio, apparet saltem ex collatione cap. 1. 7. cum Joan. 19. 37. Superest ultimum argumentum, nempe quòd videatur hic liber favere Chiliastarum hæresi: quo nomine nonnulli adducti sunt, ut hoc opus à Cerintho editum sub Apostoli nomine putarint. Ego verò, ut concedam Chiliastas nonnullis ex hoc libro testimoniis esse abusos, idcirco tamen hæretico tam impuro librum hunc esse tribuendum absit ut concedam, nisi locos illos aliter accipi commodè non posse quispiam ostenderit. Alioquin quem tandem librum admittemus? Aliter autem illa accipienda esse doctissimi viri jampridem indicarunt: ut huic libro idem planè acciderit atque epistolæ ad Hebræos, quam nonnulli pertinacissimè repudiarunt, quòd facere pro Novatianis videretur: cùm ipsi potiùs seipsos debuerint accusare. Deinde, quæso, cùm alia præterea fuerint Cerinthi deliria, ut qui Deum esse mundi conditorem negarit: Christum ex Maria ac Josepho cæterorum hominum more genitum docuerit: Christum & Jesum ut distinctas personas separarit: cur non etiam hæc sua dogmata huic libro aspergeret? Atqui tantum abest ut hoc faciat, ut è contrario adversùs illos errores certa ex hoc libro testimonia peti possint: ut à Cerintho ista proficisci non potuisse, vel ex una ista ratione satis appareat. Quid verò quòd ubi de mille annis loquitur, nihil eorum narrat de quibus Cerinthus tam impiè garriebat? Ubi enim luxus ille? ubi cibus & potus? ubi nuptiæ & joci? ubi sacrificia & dies festi Hierosolymis celebrandi? Ergò vanum ac futile est hoc argumentum. Quæ cùm ità se habeant, quamvìs non censuerim quidem ego pertinaciùs de Scriptoris nomine litigandum, tamen Joanni Apostolo potiùs quàm cuiquam alii hunc librum tribuerim. Nam præterquam quòd vetustissimum eum esse constat, & ex Veteribus doctissimi & religiosissimi quique, Joannis Apostoli esse non dubitarunt, his etiam conjecturis ducor, quòd illis temporibus non videam cui tandem alii tantæ majestatis plenæ prophetiæ, támque augustum Theologi nomen, tribui potuerint: deinde, quod planè Apostolicæ sit dignitatis non uni alicui Ecclesiæ, sed Asiaticis Ecclesiis scribere: postremò, quòd quæ de insula Pathmo commemorat, cum iis prorsus conveniant quæ de Joannis exilio Veteres summo consensu tradunt. Quòd si quid aliud liceret ex stylo conjicere, nemini certè potiùs quàm Marco tribuerim, qui & ipse Joannes dictus est: adeò non in verbis tantùm, sed etiam in formulis dicendi plerisque similis, ac penè idem est Evangelii Marci & hujus libri character. Ad ipsum autem librum quod attinet, quamvìs eum esse me agnoscam cui hæc mysteria valde obscura videantur, tamen cùm ubique videam Spiritûs prophetici nomen eminere, & veterum Prophetarum non tantùm vestigia, sed sententias, ipsáque adeò verba in hoc libro agnoscam: cùm manifesta & magnificentissima ubique tum divinitatis Christi, tum nostræ redemtionis testimonia in eo exstare videam: cùm denique ex iis quæ prædicta sunt, nonnulla manifestè jam apparuerint, veluti quæ de Asiaticarum Ecclesiarum excidiis, & scorti illius septem montibus insidentis regno prædixit: venio in eam sententiam ut existimem Spiritum sanctum in hunc pretiosissimum librum congerere voluisse quæ ex superiorum Prophetarum prædictionibus implenda post Christi adventum supererant: ac nonnulla etiam addidisse, quatenus nostrâ interesse cognovit. Obscuritas in his, fateor, maxima est: sed ea minimè nova in Prophetarum (ac præsertim Ezechielis) scriptis. Deinde, nostrum hoc vitium est, qui singula diligentiùs non annotamus, & quotidiana illa Dei providentiæ indicia in Ecclesiæ suæ administratione, rebus nostris privatis intenti, non consideramus. Postremò, novit Dominus quid quatenus nosse expediat, ideóque prophetiarum lucem pro sua infinita sapientia non aliter jam olim temperavit quàm Ecclesiæ utile fore præscivit. Superest igitur ut hæc mysteria sancti Dei homines cum timore ac religione, quatenus fas & utile est, scrutentur: omnes verò, sive quæ noverint, sive quæ non noverint, in hoc libro comprehensa Dei mysteria venerentur potiùs quàm (nonnullorum more) vel derideant, vel fanaticis suis commentis polluant.

ἈΠΟΚΆΛΥΨΙΣ ἸΩΆΝΝΟΥ τοῦ Θεολόγου.

APOCALYPSIS JOANNIS Theologi.

ΚΕΦΑΛ. α.

Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει· καὶ ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ, τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ·

2 Ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅσα τε εἶδε.

CAP. I.

Apocalypsis Jesu Christi, quam dedit ipsi Deus, ut indicaret servis suis quæ oporteat fieri citò: is verò missam per Angelum suum, servo suo Joanni significavit:

Qui testificatus est sermonem Dei, & testimonium Jesu Christi, & quæcunque vidit.

CAP. I.

Apocalypsis Jesu Christi, quam dedit illi Deus palàm facere servis suis quæ oporteat fieri citò: & significavit mittens per Angelum suum servo suo Joanni:

Qui testimonium perhibuit verbo Dei, & testimoniū Jesu Christi, quæcunq; vidit.

---

1 Apocalypsis, ἀποκάλυψις. Græcum nomen servavi tanquam ipsi etiam vulgo magis usitatum in hoc quidem libro designando. Significat autem rerum antè occultarum extraordinariam revelationem: & quamvìs singulari numero ponatur, universalis tamen est totius libri inscriptio, ex Prophetarum more.

¶ *Jesu Christi*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hanc doctrinam intellige *Apocalypsin* dici, non quasi occultum aliquid fuerit Filio coessentiali, quod illi patefecerit Pater, sed nostri respectu: nempe quòd Filius illam ex sinu Patris non ut alienam, sed ut suam acceptam, Joanni per Angelorum ministerium patefecerit ad Ecclesiæ ædificatio-

ficationem. Habemus ergò ex hoc loco insignem ordinem in Prophetiis tradendis observatum. Primùm enim collocatur Pater, deinde Filius, iique non ut inæquales, sed ut unus Deus: neque separati, sed ut distincti, & ità quidem ut Filius tanquam mediator Ecclesiæ perpetuus & æternus consideretur, in quo uno videlicet Pater sese Ecclesiæ suæ patefaciat. Usus est autem Filius tum antequam caro fieret, tum ex quo sese in cœlum recepit, Angelorum ministerio, sicuti & hodie; sed agente ac moderante omnia Spiritu sancto, qui & Patris & Filii virtus est essentialis, & à Patre ac Filio separari nec debet nec potest. Angeli igitur (ut nobilia Dei instrumenta) Prophetis significarunt quæ in mandatis habebant, & quidem multis modis, prout Domino visum est. Homines demum quæ Spiritûs sancti afflatu ex Angelis perceperant, tum voce tum scriptis annunciarunt, prout idem Spiritus illorum animis, linguæ, calamo denique est moderatus. ¶ *Servis suis*, τοῖς δούλοις αὐτοῦ. Vides asseri divinitatem Filii, qui Dominus sit Ecclesiæ, & Angelis ut ministris utatur? Nam αὐτοῦ referendum est ad Christum, fuitque hoc explicandum, nequis putaret Patrem Filio ut inferiori hæc tradidisse: cùm ista traditio nihil aliud quàm Christi officium declaret, quatenus Dei & hominum est mediator, in quo uno acquiescit Pater. ¶ *Quæ oporteat fieri citò*, ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει. Dionysius Alexandrinus hæc verba citans apud Nicephorum Ecclesiasticæ historiæ lib. 6. cap. 22. legit δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἐν τάχει, *ut citò patefaceret servis suis*. Suspicor autem particulam illam ἃ δεῖ γενέσθαι, *quæ oporteat fieri*, ab aliquo expunctam esse, cui mirum videretur ista *citò facienda* dici, quæ tam multo pòst tempore facta non fuerint. Sed facilè ad hoc responderi potest ex iis quæ scribuntur 2. Pet. 3. 8, & 9. Deinde cùm perpetuam venturorum seculorum historiam describat Joannes, significat nimirum fore ut eorum quæ hîc patefiunt exsecutio statim inchoetur, non autem ut uno momento omnia perficiantur. Postremò hæc formula dicendi non huic tantùm libro, sed omnibus quoque Prophetis & Evangelistis est usitata, tum etiam cùm de supremo illo die disserunt, quem tamen adhuc exspectamus.

2 *Testimonium Jesu Christi*, μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vides iterum eundem ordinem servari. Loquitur enim de Filio: sed, ità ut suo loco diximus, Filius per Angelos testificatur: videt Joannes quæ demonstrant Angeli, & visa describit. ¶ *Et quæcunque vidit*, ὅσα τε εἶδε. In quibusdam codicibus testatur Arethas hæc addi, καὶ ὅσα ἤκουσε, καὶ ἅ τινά εἰσι, καὶ ἅπερ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, *& quæcunque vidit, tum ea quæ sunt, tum ea quæ posthac futura sunt*. Sed hæc suspicor irrepsisse ex vers. 19.

---

3 Μακάριος ὁ ἀναγινώσκων, καὶ οἱ ἀκούοντες τοὺς λόγους τῆς προφητείας, καὶ τηροῦντες τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα· ὁ γὰρ καιρὸς ἐγγύς.

4 Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾳ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ Ὁ ὢν, καὶ Ὁ ἦν, καὶ Ὁ ἐρχόμενος· καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων ἃ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου αὐτοῦ·

5 Καὶ ἀπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς, ὁ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων τῆς γῆς· τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λούσαντι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ.

6 Καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὐτοῦ· αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

7 Ἰδοὺ, ἔρχεται μετὰ τῶν νεφελῶν, καὶ ὄψεται αὐτὸν πᾶς ὀφθαλμὸς, καὶ οἵτινες αὐτὸν ἐξεκέντησαν· καὶ κόψονται ἐπ' αὐτὸν πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς· ναὶ, ἀμήν.

8 Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, λέγει ὁ Κύριος, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ.

Beatus qui legit, & *beati* qui audiunt verba prophetiæ hujus, & observant ea quæ in ea scripta sunt: præstitutum enim tempus illud propè est.

Joannes septem Ecclesiis quæ sunt in Asia: Gratia *sit* vobis & pax * à Qui est, & Qui erat, & Qui venturus est: & à septem spiritibus qui in conspectu throni ejus sunt:

Et à Jesu Christo, † *qui est* fidus ille testis, ‖ primogenitus ille ex mortuis, ac princeps regum terræ: qui dilexit nos, & lavit nos à peccatis nostris * per sanguinem suum:

Et *qui* fecit nos † reges & Sacerdotes Deo & Patri suo: ei *sit* gloria & robur in secula seculorum. Amen.

‖ Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, etiam qui eum * transfixerunt: & plangent coram eo omnes tribus terræ: etiam, amen.

† Ego sum A & Ω, *id est*, principium & finis dicit Dominus, *id est*, Qui est, & Qui erat, & Qui venturus est, ille *inquam* omnipotens.

Beatus qui legit & audit verba prophetiæ hujus, & servat ea quæ in ea scripta sunt. tempus enim propè est.

Joannes septem Ecclesiis quæ sunt in Asia: Gratia vobis & pax ab eo Qui est, & Qui erat, & Qui venturus est: & à septem spiritibus qui in conspectu throni ejus sunt:

Et à Jesu Christo qui est testis fidelis primogenitus mortuorum, & princeps regum terræ, qui dilexit nos, & lavit nos à peccatis nostris in sanguine suo:

Et fecit nos regnum & sacerdotes Deo & Patri suo: ipsi gloria & imperium in secula seculorum. Amen.

Ecce, venit cum nubibus & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt: & plangent se super eum omnes tribus terræ. etiam.

Ego sum A & Ω, principium & finis dicit Dominus Deus, Qui est, & Qui erat, & Qui venturus est, Omnipotens.

* Exod. 3. 14.
† Psal. 89. 38.
‖ 1. Cor. 15. 21.
Col. 1. 18.
* Heb. 9. 14.
1. Pet. 1. 19.
1. Joan 1. 9.
† 1. Pet. 2. 5.
‖ Esa. 3. 14.
Matt. 24. 10.
Jud. 14.
* Zech. 12. 10.
† Inf. 21. 6.
& 22. 13.

---

3 *Et* beati *qui audiunt*, καὶ οἱ ἀκούοντες. Mutatio numeri ex Hebræorum idiotismo.

4 *A Qui est*, &c. ἀπὸ τοῦ Ὁ ὢν, &c. Nè quisquam miretur non respondere constructionem, sciendum est Apostolum ità voluisse exprimere quod scriptum est Exod. 3. 14. ubi loquens Dominus Mosi nomen ipsius percontanti, *Dic*, inquit, *Israelitis*, אהיה שלחני אליכם *ehejeh schelachani alechem*, id est, *Sum, fui & ero, misit me ad vos.* Tradunt enim doctissimi Hebræorum, ipsique adeò Thalmudistæ, verbum EHEJEH tria tempora complecti, præsens, præteritum & futurum: eóque perfectam & omnibus numeris absolutam Dei stabilitatem significari. Hoc verò quî tandem potuit unico vocabulo exprimi? Sed nondum videtur expeditus nodus. Cur enim non dixit τοῦ ὄντος? Respondeo voluisse Joannem sacrum illud nomen יהוה *jehovah* explicare, cujus etymologia est in illo Exodi loco tradita: quòd si ὢν & ἐρχόμενος usus esset tanquam participiis, & verbo ἦν tanquam verbo, nomen illud certè non expressisset, sed ejus notationem duntaxat: nempe si dixisset τοῦ ὄντος, καὶ ὃς ἦν, καὶ τοῦ ἐρχομένου. Itaque ὢν ἦν & ἐρχόμενος, non ut participia, sed ut propria nomina accipienda sunt: quasi dicas ad verbum *Gratia vobis & pax ab Ens, & Erat, & Venturus*: quod ut in Græco sermone intelligeretur, necesse fuit addi articulum præpositivum, & quidem masculinum, ipsi etiam verbo ἦν, quasi ἦν sit nomen proprium: ex quo etiam intelligitur quod antè dixi, nempe articulum ὁ in ὁ ὢν & ὁ ἐρχόμενος, non tanquam participiis, neque tanquam nominibus τεχνικῶς sive materialiter acceptis, sed tanquam propriis nominibus esse adjunctum. Superest adhuc unus scrupulus. Nam cùm propria etiam nomina inflectantur, cur non dixit τοῦ ὄντος, καὶ τοῦ ἦν, καὶ τοῦ ἐρχομένου; Nempe huc quoque respexit Joannes quòd apud Hebræos nomen illud יהוה *jehovah* semper est uniforme, quamvìs subjecta puncta mutentur, quæ nimirum non sunt ipsius nominis propria, sed aliunde ascita; ideóque nè articulum quidem voluit Joannes inflectere, quasi & ipse sit proprii nominis pars. Nam si τοῦ ὄντος, vel τοῦ ἐρχομένου dixisset, visa essent participia non nomina: quòd si τοῦ ἦν scripsisset, visus esset articulus neutrius generis quasi τὸ ἦν materialiter (quod aiunt) acciperetur. Superest ut ὁ ἦν annotemus melius converti *erat* quàm *fuit*, ut perpetuitas declaretur cum æternitate conjuncta: id est, quæ principium non habuerit, & sit aliena ab omni intermissione, sicut diximus Joan. 1. 1. ¶ *Et Qui venturus est*, καὶ ὁ ἐρχόμενος. Cur non potiùs ὁ ἐσόμενος, sicut ὁ ἦν; Nempe duas ob causas: primùm quia videretur quodammodo novum aliquod principium essentiæ introducere: deinde quia Deum ut judicem ubique statuit nobis proponere. Scimus autem fore ut Pater in Filio mundum judicet. Vide infrà, 15. 5. ¶ *A septem spiritibus*, ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων. Dei majestati adjungit suos stipatores, non tamen quasi illos ulla in parte Deo exæquet, vel cum Christo conferat: sicut etiam Paulus testes unà citat Deum, Christum, & Angelos, 1. Tim. 5. 21. Nam quòd septem hos spiritus nonnulli pro Spiritu sancto acceperunt, cujus septiformis (ut loquuntur) sit gratia, manifestè refelli potest vel ex eo quod scribitur infrà, 5. 6. Ac nequis hoc loco offendatur, quasi ad istos spiritus aliquid transferatur quod ad Deitatem tantùm pertineat, vel quasi Christus istis spiritibus subjiciatur, considerentur divina elogia quæ paulò pòst tribuuntur Christo. Unius enim Dei est, & quidem qui homo sit factus, sanguine suo abluere mundi peccata: neque usquam Angelis gloria & robur æternum tribuitur, sed hoc ipsum est quod Angeli Deo acclamant. Christus ergò ut Deus hîc describitur; septem autem isti spiritus ut ministri ante thronum collocantur: ergò etiam coram Christo, ut qui Deo Patri assideat. Denique ut nemo de hoc possit ambigere, iidem isti septem spiritus infrà, 5. 6. Agni cornua & oculi (id est ministri) dicuntur.

5 Qui est *fidus ille testis*, ὁ μάρτυς ὁ πιστός. Subauditur ὅς ἐστι, utì apud Hebræos subintelligi solet אשר *ascher*. Vide Eph. cap. 2. 5.

6 *Et* qui *fecit*, καὶ ἐποίησε. Iterum subauditur ὅς, ex eodem Hebræorum idiotismo, pro καὶ ποιήσαντι.

7 *Omnis oculus*, πᾶς ὀφθαλμός. id est, omnes homines, sive omnium oculi eum videbunt. ¶ *Etiam qui eum transfixerunt*, καὶ οἵτινες, &c. Καὶ non est copula hoc in loco, (quos enim homines copularet, qui omnes homines semel dixit?) sed respondet particulæ Hebræorum גם *gham*, acsi vernaculo sermone dicas *mesmement*, vel, *voire mesmes ceux qui l'ont percé*. Deinde τὸ ἐκκεντᾶν, respondet Hebr. verbo דקר *dekar*, Zach. 12. 10. quod non significat duntaxat pungere, aut compungere, sed perfodere ac transfigere. Vulgata, *Et qui eum pupugerunt*. Erasmus, *Et qui compunxerunt eum*. ¶ *Coram eo*, ἐπ' αὐτόν. Hebr. עליו *ghalau*, ut Psalm. 9. 20. vel *Propter eum*, quia videlicet tum demum agnoscent quem antè contempserint, & crudelissimè fuerint persecuti. Vulgata & Erasmus, *Super eum*. ¶ *Tribus terræ*, αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. De universa terra hoc accipio, de qua tamen loquitur tanquam de terra Chanaan, quòd singulis Gentibus Dominus suam sortem distribuerit. ¶ *Etiam, amen*, ναὶ, ἀμήν.

Sic apud Davidem & alios Amen, amen, emphaseως causâ. Quid si verò Græcè unum, Hebraicè alterum expresit, ut tum Judæos tum Græcos confirmaret illi judicio fore obnoxios?

8 *A & Ω*, Α καὶ Ω. Hoc quidem dicendi genus ab ordine alphabetico Græco desumtum Latinè explicari non potest. quid autem significet mirum à quoquam ignorari potuisse, quod ipsemet Joannes mox explicat Esaiæ vestigia secutus, 41. 4. & 44. 6. & 48. 2. Quod igitur refert Erasmus, eum qui in re quapiam sit primus, id est præstantissimus, Græco proverbio dici *Alpha*, Christo quidem optimè convenit, ut qui nomen acceperit quod est supra omne nomen: sed quomodo quadrabit alterum? Nam si Alpha dicatur qui cæteris anteit, Omega sanè dicetur qui omnium est postremus: ut illud quidem summæ sit dignitatis, istud verò ejus conditionis quâ nulla sit inferior. Christus igitur hic loquitur ut Deus æternus: acsi diceret, Ego is sum ante quem nihil est, imò per quem factum est quicquid factum est, quique, ut omnia intereant superstes illis omnibus maneam. Denique sicut Alpha sese vocat quòd omnium rerum principio sit antiquior, ità accipiemus Omega pro eo qui nulli fini subjacet, ut verè sua illi constet æternitas. ¶ Id est *principium & finis*, ἀρχὴ καὶ τέλος. Hoc non legit Complutensis editio, neque etiam Arethas. Legitur tamen sine controversia, infrà cap. 21. 6. & 22. 13. sed est fortasis illius glossema quod in contextum irrepsit.

---

9 Ἐγὼ Ἰωάννης, ὁ καὶ ἀδελφὸς ὑμῶν, καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ, διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

10 Ἐγενόμην ἐν πνεύματι ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ, καὶ ἤκουσα ὀπίσω μου φωνὴν μεγάλην ὡς σάλπιγγος,

11 Λεγούσης, Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος. καὶ, Ὃ βλέπεις γράψον εἰς βιβλίον, καὶ πέμψον ταῖς ἐκκλησίαις ταῖς ἐν Ἀσίᾳ, εἰς Ἔφεσον, καὶ εἰς Σμύρναν, καὶ εἰς Πέργαμον, καὶ εἰς Θυάτειρα, καὶ εἰς Σάρδεις, καὶ εἰς Φιλαδέλφειαν, καὶ εἰς Λαοδίκειαν.

12 Καὶ ἐπέστρεψα βλέπειν τὴν φωνὴν ἥτις ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ. καὶ ἐπιστρέψας εἶδον ἑπτὰ λυχνίας χρυσᾶς.

13 Καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν ὅμοιον υἱῷ ἀνθρώπου, ἐνδεδυμένον ποδήρη, καὶ περιεζωσμένον πρὸς τοῖς μαστοῖς ζώνην χρυσῆν.

14 Ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ καὶ αἱ τρίχες λευκαὶ ὡσεὶ ἔριον λευκὸν ὡς χιών· καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός·

15 Καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι· καὶ ἡ φωνὴ αὐτοῦ ὡς φωνὴ ὑδάτων πολλῶν.

16 Καὶ ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρὶ ἀστέρας ἑπτά· καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ῥομφαία δίστομος ὀξεῖα ἐκπορευομένη· καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος φαίνει ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ.

17 Καὶ ὅτε εἶδον αὐτὸν, ἔπεσα πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ ὡς νεκρός· καὶ ἐπέθηκε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα ἐπ' ἐμὲ, λέγων μοι, Μὴ φοβοῦ· ἐγώ εἰμι ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος,

18 Καὶ ὁ ζῶν, καὶ ἐγενόμην νεκρὸς, καὶ ἰδοὺ ζῶν εἰμι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. καὶ ἔχω τὰς κλεῖς τοῦ ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου.

19 Γράψον ἃ εἶδες, καὶ ἅ εἰσι, καὶ ἃ μέλλει γίνεσθαι μετὰ ταῦτα.

20 Τὸ μυστήριον τῶν ἑπτὰ ἀστέρων ὧν εἶδες ἐπὶ τῆς δεξιᾶς μου, καὶ τὰς ἑπτὰ λυχνίας τὰς χρυσᾶς. οἱ ἑπτὰ ἀστέρες, ἄγγελοι τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν εἰσί· καὶ αἱ ἑπτὰ λυχνίαι ἃς εἶδες, ἑπτὰ ἐκκλησίαι εἰσί.

Ego Joannes, *qui* & frater vester *sum*, & socius in afflictione & in regno & patiente exspectatione Jesu Christi, eram in insula quæ vocatur Patmos, propter sermonem Dei & testimonium Jesu Christi:

Fui *autem* Spiritu correptus die Dominico, & audivi à tergo vocem magnam tanquam tubæ,

Dicentis, Ego sum A & Ω, primus ille & ultimus. &, Quod cernis scribe in libro, & mitte septem Ecclesiis quæ sunt in Asia, Epheso, & Smyrnæ, & Pergamo, & Thyatiræ, & Sardibus, & Philadelphiæ, & Laodiceæ.

Converti me igitur ut viderem vocem quæ locuta erat mecum. Conversus autem vidi septem candelabra aurea.

Et in medio septem candelabrorum aureorum *quendam* similem Filio hominis, indutum talari *veste*, & præcinctum ad mamillas zonâ aureâ.

Caput autem ejus & capilli *erant* candidi ut lana alba tanquam nix: & oculi ejus ut flamma ignis:

Pedes autem ejus similes chalcolibano, veluti in fornace ardentes: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.

Habebat autem in dextra sua manu stellas septem: & ex ore ejus anceps romphæa acuta prodibat: & facies ejus *erat* qualis sol in suo vigore lucet.

Cùm autem vidissem eum, cecidi ad pedes ejus veluti mortuus: tum imposuit mihi dextram suam manum, dicens mihi, Nè metue: * ego sum primus ille & ultimus ille,

* Esa. 41. 4. & 44. 6.

Et qui vivo, sed fui mortuus, & ecce vivo in secula seculorum. amen. & habeo claves inferorum & mortis.

Scribe quæ vidisti, & quæ sunt, & quæ posthæc sunt futura.

Mysterium septem illarum stellarum quas vidisti in dextra mea, & septem illa candelabra aurea. Septem illæ stellæ, Angeli sunt septem Ecclesiarum: & candelabra illa septem quæ vidisti, septem Ecclesiæ sunt.

Ego Johannes frater vester & particeps in tribulatione & regno & patientia in Christo Jesu, fui in insula quæ appellatur Patmos, propter verbum Dei & testimonium Jesu:

Fui in Spiritu in Dominica die, & audivi post me vocem magnam tanquam tubæ,

Dicentis, Quod vides, scribe in libro: & mitte septem Ecclesiis quæ sunt in Asia, Epheso, & Smyrnæ, & Pergamo, & Thyatiræ, Sardis, & Philadelphiæ, & Laodiceæ.

Et conversus sum ut viderem vocem quæ loquebatur mecum. Et conversus vidi septem candelabra aurea.

Et in medio septem candelabrorum similem Filio hominis, vestitum podere, & præcinctum ad mamillas zonâ aureâ.

Caput autem ejus & capilli erant candidi tanquam lana alba, & tanquam nix: & oculi ejus tanquam flamma ignis:

Et pedes ejus similes orichalco, sicut in camino ardenti: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.

Et habebat in dextera sua stellas septem, & de ore ejus gladius utrâque parte acutus exibat: & facies ejus sicut sol lucet in virtute sua.

Et cùm vidissem eum cecidi ad pedes tanquam mortuus, & posuit dexteram suam super me, dicens, Noli timere: ego sum primus & novissimus.

Et vivus, & fui mortuus, & ecce sum vivens in secula seculorum. & habeo claves mortis & inferni.

Scribe ergò quæ vidisti, & quæ sunt, & quæ oportet fieri posthac.

Sacramentum septem stellarum quas vidisti in dextera mea, & septem candelabra aurea. Septem stellæ, Angeli sunt septem Ecclesiarum: & candelabra septem, septem sunt Ecclesiæ.

---

9 *Patiente exspectatione*, καὶ ὑπομονῇ. Vulg. *& patientia*: Vide 1. Thess. 1. 3. & 2. Thess. 3. 5.

10 *Fui* autem *Spiritu correptus*, ἐγενόμην ἐν πνεύματι. Ità significat sanctum illum ἐνθουσιασμὸν, quo Prophetæ correpti extra mundum peregrinabantur cum Domino: minimè id quidem, ut insani illi vates, sed ab ea majestate ad tempus absorpti quam capere hujus corporis angustiæ non poterant, ut mentem quodammodo à corpore abduci oporteret. Ità enim sæpe scribit Ezechiel se translatum fuisse à Domini Spiritu: & sic Paulus 2. Cor. 12. 2. Eâdem locutione utitur Marcus 1. 23. & 5. 2. sed de impuro Spiritu loquens. Haud dissimili genere dicendi Euripidi dicuntur poetæ, οἱ ἐν Μούσαις, ut doctissimus Camerarius in hunc locum observavit. ¶ *Die Dominico*, ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ. Loci & diei circumstantiæ pertinent etiam ad fidem narrationi faciendam. Itaque diligenter ista solent Prophetæ explicare, ac præsertim Ezechiel: ut 1. 1. & 8. 1. & aliis locis. *Diem* autem *Dominicum* vocat qui à Paulo dicitur μία σαββάτων, 1. Cor. 16. 2. & Act. 20. 7. quo die apparet jam tum solitos fuisse frequentiores cœtus haberi à Christianis, sicut Sabbato Judæi in Synagogam conveniebant, ut appareat quartum præceptum de septimo quoque die sanctificando, quod ad Sabbati quidem diem & ritus Legales, fuisse cæremoniale; quod ad cultum autem Dei attinet, esse legis moralis immotæ & in hac vitâ perpetuæ præceptum: & stetisse quidem illum Sabbati diem à creatione mundi ad Domini resurrectionem, quæ cùm sit alterius spiritualis mundi velut altera creatio (ut loquuntur Prophetæ) tunc, Spiritu sancto proculdubio istud Apostolis dictante, pro prioris seculi Sabbato, sive septimo die, assumtus fuit dies hujus mundi primus, in quo non illa corporalis & corruptibilis primo veteris mundi die creata, sed illa cœlestis & æterna lux nobis illuxit. Dominicæ igitur diei cœtus (quos etiam Justinus in Apolog. 2. disertè commemorat) Apostolicæ ac verè divinæ sunt traditionis, sic tamen ut Judaica cessatio ab omni opere minimè observaretur, quoniam hoc planè fuisset Judaismum non abolere, sed tantùm, quod ad diem attinet, immutare. Est autem hæc postea ab imperatore Constantino primùm introducta, ut ex Eusebio & ipsius legibus in codicem relatis apparet, & paulatim ab aliis imperatoribus arctioribus finibus circumscripta: donec tandem eò deventum est ut quod boni usûs causâ institutum erat, ac meritò retinetur, nempe ut animus à quotidianis laboribus vacuus totum sese audiendo Dei verbo donet, in merum Judaismum, aut vanissimam potiùs ἐθελοθρησκείαν, additis demum aliis innumerabilibus feriis, degenerarit.

11 *Ego sum A & Ω, primus ille & ultimus*, &c. ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, &c. Hæc non legit Arethas, neque in Complutensi editione exstant, neque etiam in alio quodam vetusto codice ex nostris: ut nihil mirum sit à Vetere interprete non fuisse conversa. Mihi tamen ista repetitio videtur Joannis stylo convenire.

12 *Ut viderem vocem*, βλέπειν τὴν φωνήν. *Vocem* appellat eum quem nondum viderat, sed duntaxat loquentem audierat: acsi diceret, Conversus sum ut eum viderem cujus vocem audieram. alioqui dura fuerit enallage τοῦ βλέπειν pro ἀκούειν.

13 *Filio hominis*, υἱῷ ἀνθρώπου. id est, homini, sive qui hominem referebat: ex Hebræorum idiotismo, quem alibi exposuimus. Quamvìs enim hic Christus erat, tamen in genere hoc accipiendum esse de hominis figura, vel ex eo apparet quòd non additur articulus: item ex Dan. 10. 5. ubi simile prorsus visum describitur.

15 *Chalcolibano*, χαλκολιβάνῳ. Vulgata, *Orichalco*. Orichalcum autem vocarunt veteres præstantissimum æris fossilis genus, quod ob præcipuam bonitatem, inquit Plinius, admirationem diu obtinuit: nec reperitur longo jam tempore effœtâ tellure. Apparet igitur ὀρείχαλκον vocatum fuisse παρὰ τὸ ἐν ὄρεσι μεταλλεύεσθαι: ut admodum imperitè à nonnullis *aurichalcum* scribatur, quasi ex auro & ære mistum. Valde quidem fulgidum fuisse vel ex Hesiodo apparet, qui φαεινὸν vocat, in Herculis scuto: atque adeò speciem quandam fulgentis auri habuisse liquet etiam ex quodam Ciceronis loco, libro Offic. 3. Denique hoc est quod Dan. 10. 6. & Ezech. 1. 7. קלל *kalal* dicitur, id est, *refulgens*,

à con-

à consequente tamen, cùm propriè politum ac tersum declaret. pro quo Græcus interpres apud Danielem habet χαλκὸς σίλβων, apud Ezechielem, verò ἐξαστράπτων χαλκός. Sed quâ tandem ratione chalcolibanum vocavit? An (ut Arethas existimat) quòd in Libano effoderetur? Ego verò nusquam legi in Libano fuisse ærifodinas, sed potiùs in montibus qui Palæstinam ab Arabia Petræa dirimunt. Mihi quidem videtur hæc vox ex Hebræo לבן *laban* deducta, ut contrà videmus multas voces Latinas Græcâ terminatione in his libris inflexas, quas passim annotavimus. Nam quod ex Suida refert Erasmus, quoddam fuisse electri genus, & quod commemorat etiam Arethas, significari posse quasi thuris genus quòd æris speciem referret, harum rerum peritioribus æstimandum relinquo. Mihi quidem ex Danielis collatione omnino videtur orichalcum significari: quamvis Græcam vocem integram relinquere maluerim quàm cuiquam præjudicium adferre.

ΚΕΦ. β.

Τῷ ἀγγέλῳ τῆς Ἐφεσίνης ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ κρατῶν τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, ὁ περιπατῶν ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν τῶν χρυσῶν.

2 Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ τὸν κόπον σου, καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ ὅτι οὐ δύνῃ βαστάσαι κακούς· καὶ ἐπειράσω τοὺς φάσκοντας εἶναι ἀποστόλους, καὶ οὐκ εἰσί· καὶ εὗρες αὐτοὺς ψευδεῖς.

3 Καὶ ἐβάστασας, καὶ ὑπομονὴν ἔχεις· καὶ διὰ τὸ ὄνομά μου κεκοπίακας, καὶ οὐ κέκμηκας.

4 Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ, ὅτι τὴν ἀγάπην σου τὴν πρώτην ἀφῆκας.

5 Μνημόνευε οὖν πόθεν ἐκπέπτωκας, καὶ μετανόησον, καὶ τὰ πρῶτα ἔργα ποίησον· εἰ δὲ μή, ἔρχομαί σοι ταχύ, καὶ κινήσω τὴν λυχνίαν σου ἐκ τοῦ τόπου αὐτῆς, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς.

6 Ἀλλὰ τοῦτο ἔχεις ὅτι μισεῖς τὰ ἔργα τῶν Νικολαϊτῶν, ἃ κἀγὼ μισῶ.

7 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὅ ἐστιν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ.

8 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Σμυρναίων γράψον, Τάδε λέγει ὁ πρῶτος, καὶ ὁ ἔσχατος, ὃς ἐγένετο νεκρός, καὶ ἔζησεν.

9 Οἶδά σου τὰ ἔργα, καὶ τὴν θλίψιν, καὶ τὴν πτωχείαν, (πλούσιος δὲ εἶ) καὶ τὴν βλασφημίαν τῶν λεγόντων Ἰουδαίους εἶναι ἑαυτούς, καὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλὰ συναγωγὴ τοῦ Σατανᾶ.

10 Μηδὲν φοβοῦ ἃ μέλλεις πάσχειν· ἰδού, μέλλει βαλεῖν ἐξ ὑμῶν ὁ διάβολος εἰς φυλακήν, ἵνα πειρασθῆτε· καὶ ἕξετε θλίψιν ἡμερῶν δέκα. γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου, καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς.

11 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, Ὁ νικῶν οὐ μὴ ἀδικηθῇ ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου.

12 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Περγάμῳ ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὴν ῥομφαίαν τὴν δίστομον τὴν ὀξεῖαν·

13 Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ ποῦ κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ Σατανᾶ, καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν μου, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας ὁ μάρτυς μου ὁ πιστός, ὃς ἀπεκτάνθη παρ' ὑμῖν, ὅπου κατοικεῖ ὁ Σατανᾶς.

14 Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἔχεις ἐκεῖ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν Βαλαάμ, ὃς ἐδίδασκεν τὸν Βαλὰκ βαλεῖν σκάνδαλον ἐνώπιον τῶν υἱῶν Ἰσραήλ, φαγεῖν εἰδωλόθυτα, καὶ πορνεῦσαι.

15 Οὕτως ἔχεις καὶ σὺ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν τῶν Νικολαϊτῶν, ὃ μισῶ.

16 Μετανόησον· εἰ δὲ μή, ἔρχομαί σοι ταχύ, καὶ πολεμήσω μετ' αὐτῶν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ στόματός μου.

CAP. II.

Angelo Ephesinæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui tenet septem illas stellas in dextera sua, qui ambulat inter septem illa candelabra aurea:

Novi opera tua, & laborem tuum, & patientiam, & quòd non possis ferre malos: & exploraris eos qui se dictitant Apostolos esse, & non sunt, & comperisti eos *esse* mendaces.

Et onere pressus fuisti, & toleras: & propter nomen meum laborasti, & non es defatigatus.

Sed habeo *aliquid* adversùm te, quòd charitatem tuam primam omiseris.

Memor esto itaque unde excideris, & resipisce, & priora opera facito: sin minùs, veniam adversùm te citò, & movebo candelabrum tuum à loco suo, nisi resipueris.

Sed hoc habes quòd odisti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Victori dabo edere ex arbore illa vitæ quæ est in medio paradisi Dei.

Angelo verò Smyrnæorum Ecclesiæ scribe, Hæc dicit primus ille & ultimus ille qui fuit mortuus, & vivit:

Novi opera tua, & afflictionem, & paupertatem, (sed dives es) & blasphemiam eorum qui se dicunt Judæos esse, & non sunt, sed synagoga Satanæ.

Nihil eorum metue quæ passurus es: ecce, futurum est ut conjiciat diabolus aliquos ex vobis in carcerem, ut exploremini: & habebitis afflictionem dierum decem. esto fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Qui vicerit, nequaquam lædetur à morte secunda.

Angelo verò Pergamensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet romphæam illam ancipitem, acutam illam:

Novi opera tua, & ubi habites, *nempe* ubi thronus est Satanæ, & *quòd* retineas nomen meum, neque negasti fidem meam, etiam iis diebus quibus Antipas martyr ille meus fidelis *vivebat*, qui trucidatus est apud vos, ubi Satanas habitat.

Sed habeo adversùm te pauca, quòd habeas istic qui teneant doctrinam *Balaami, qui docebat Balacum objicere offendiculum coram filiis Israelis, ut ederent ex iis quæ simulacris erant immolata, & *ut* scortarentur.

Ità habes etiam tu qui teneant doctrinam Nicolaitarum, quod odi.

Resipisce: sin minùs, veniam adversùm te citò, & pugnabo cum illis gladio illo oris mei.

CAP. II.

Angelo Ephesinæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui tenet septem stellas in dextera sua, qui ambulat in medio septem candelabrorum aureorum:

Scio opera tua, & laborem & patientiam tuam, & quia non potes sustinere malos: & tentasti eos qui se dicunt Apostolos esse, & non sunt: & invenisti eos mendaces.

Et patientiam habes, & sustinuisti propter nomen meum, & non defecisti.

Sed habeo adversùm te, quòd charitatem tuam primam reliquisti.

Memor esto itaque unde excideris, & age pœnitentiam, & prima opera fac: sin autem, venio tibi, & movebo candelabrum tuum de loco suo, nisi pœnitentiam egeris.

Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei mei.

Et Angelo Smyrnæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit primus & novissimus, qui fuit mortuus, & vivit:

Scio tribulationem tuam, & paupertatem tuam: sed dives es & blasphemaris ab iis qui se dicunt Judæos esse, & non sunt, sed sunt synagoga Satanæ.

Nihil eorum timeas quæ passurus es: ecce, missurus est diabolus aliquos ex vobis in carcerem ut tentemini: & habebitis tribulationem diebus decem. esto fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Qui vicerit, non lædetur à morte secunda.

Et Angelo Pergami Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet romphæam utraque parte acutam:

Scio ubi habitas, ubi sedes est Satanæ, & tenes nomen meum, & non negasti fidem meam: & in diebus illis, Antipas testis meus fidelis, qui occisus est apud vos, ubi Satanas habitat.

Sed habeo adversùs te pauca, quia habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel, edere & fornicari. *Num. 24.14 & 25.1.

Ità habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum.

Similiter pœnitentiam age: sin minùs, veniam tibi citò, & pugnabo cum illis in gladio oris mei.

1 *Angelo*, τῷ ἀγγέλῳ. id est, προεστῶτι. quem nimirum oportuit imprimis de his rebus admoneri, ac per eum cæteros collegas, totámque adeò Ecclesiam. Sed hinc statui Episcopalis ille gradus, postea humanitus in Ecclesiam Dei invectus, certè nec potest nec debet, imò nè perpetuum quidem istud προεστῶτι munus esse necessariò oportuisse, sicut exorta inde illa Tyrannis oligarchica (cujus apex est Antichristiana bestia) certissima cum totius non Ecclesiæ modò sed etiam orbis pernicie, nunc tandem declarat.

2 *Apostolos*, ἀποστόλους. Accipe hoc generaliter vel de iis qui se legitimos esse pastores jactarent, cùm minimè tamen essent legitimè ad hoc munus vocati; vel de iis qui sese tanquam à Christo ipso missos venditarent, quod ex hoc loco & non paucis epistolarum Pauli locis apertè liquet. Quod si hæc tum fuit Ecclesiæ Christianæ conditio superstitibus adhuc ipsis veris Apostolis, quis miretur nostri temporis successionem Apostolicam jactantes qui nè Christiani quidem sint?

4 *Habeo* aliquid *adversùm te*, ἔχω κατὰ σοῦ. Subauditur τί: acsi dicat, Habeo de quo tecum expostulem. Vide Marc. 6.19.

7 *Ex arbore*, ἐκ τοῦ ξύλου. Duplex Hebraismus, tum quòd lignum pro arbore, tum quòd arborem pro fructu arboris dixit. ¶ *Vitæ*, τῆς ζωῆς. id est vitali & vivificâ, ex Hebræo idiotismo sæpe jam à nobis annotato. ¶ *In medio paradisi Dei*, ἐν μέσῳ παραδείσου τοῦ Θεοῦ. Arethas & quidam ex vetustis nostris libris habent ἐν παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ μου, *in paradiso Dei mei*, ut Vetus interpres. Neque est quòd quisquam hâc locutione offendatur, cùm post resurrectionem etiam sic loquatur Dominus, tanquam mediator videlicet, Joann. 20. 17. *Lignum* autem *vitæ* vocat divinam illam vim quæ nos in illa beata & perpetua immortalitate fovebit, ut & *paradisum* locum illum beatitati nostræ destinatum: quarum rerum typus fuerat arbor illa vitæ in horto illo amœnissimo plantata, à qua in Adamo, animali vitâ prædito, excidimus. quâ etiam specie anagoges Paulus duos constituit Adamos inter se oppositos, 1. Corinth. 15.

13 *Opera tua*, τὰ ἔργα σου. Hæc desunt in Vulg. quæ tamen exstant in nostris Græcis codicibus omnibus. ¶ *Etiam iis diebus quibus Antipas*, &c. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας. Καὶ iterum respondet particulæ גם *gham*, id est *etiam*. Amplificatur enim Pergamensium fides, quòd in ipso persecutionis æstu constantes fuerint. Vetus interpres omisit relativum, quod tamen necessariò fuit exprimendum. Erasmus, *Et in diebus meis Antipas*, &c. repugnante omnium emendatorum codicum fide, ipsâque adeò sententiâ. Mendosum enim est quod excudit Frobenius ἐμαῖς pro ἐν αἷς, quod illic etiam est ad marginem annotatum. ¶ *Trucidatus est*, ἀπεκτάνθη. Vulg. & Erasmus, *Qui occisus est*. Atqui redundat provocabulum ὅς, eo pleonasmo quem exposuimus Rom. 16. 27.

14 *Balacum*, τὸν Βαλάκ. Sic legit Arethas, quem sequitur Complutensis editio, & alius vetustus codex, & Vetus etiam interpres. Alii codices legunt ἐν τῷ Βαλάκ, id est, *in Balac*, (ἐν τῷ Βαλὰκ βαλεῖν σκάνδαλον, quam scripturam si sequamur, ità fuerit hic locus vertendus, *qui docebat, cùm Balaamus exigeret offendiculum filiis Israel, idolothyta edere & scortari*, sicut eodem dicendi genere accipitur ἐν τῷ εὐλογεῖν, Luc. 24. 51.) ut convertit Erasmus, quod mihi non probatur. Quod autem de idolothytis hic refertur, ad eam speciem accommodandum est de qua pluribus agit Paulus, 1. Cor. 10. 14.

15 *Quod odi*, ὃ μισῶ. Hi sunt omnino de quibus agunt

Petrus & Judas. Vulgata pro ὃ μισῶ, *quod odi*, legit ὁμοίως, *similiter*, conjunctum cum proximo verbo μετανόησον, *resipisce*, quod non quadrat. Cujus enim similitudinis exemplum hîc proponitur?

17 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου· καὶ δώσω αὐτῷ ψῆφον λευκὴν, καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμμένον ὃ οὐδεὶς ἔγνω εἰ μὴ ὁ λαμβάνων.

18. Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Θυατείροις ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ὡς φλόγα πυρὸς, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ.

19 Οἶδά σου τὰ ἔργα, καὶ τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν διακονίαν, καὶ τὴν πίστιν, καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ τὰ ἔργα σου, καὶ τὰ ἔσχατα πλείονα τῶν πρώτων.

20 Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἐᾷς τὴν γυναῖκα Ἰεζαβὴλ, τὴν λέγουσαν ἑαυτὴν προφῆτιν, διδάσκειν καὶ πλανᾶσθαι ἐμοὺς δούλους, πορνεῦσαι, καὶ εἰδωλόθυτα φαγεῖν.

21 Καὶ ἔδωκα αὐτῇ χρόνον ἵνα μετανοήσῃ ἐκ τῆς πορνείας αὐτῆς· καὶ οὐ μετενόησεν.

22 Ἰδοὺ, ἐγὼ βάλλω αὐτὴν εἰς κλίνην, καὶ τοὺς μοιχεύοντας μετ' αὐτῆς, εἰς θλίψιν μεγάλην, ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

† 1. Sam. 6. 7. Psal. 7. 10. Jer. 11. 20. & 17. 10. 23 Καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ· καὶ γνώσονται πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι ὅτι ἐγώ εἰμι ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας· καὶ δώσω ὑμῖν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα ὑμῶν.

24 Ὑμῖν δὲ λέγω, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῖς ἐν Θυατείροις, ὅσοι οὐκ ἔχουσι τὴν διδαχὴν ταύτην, καὶ οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν τὰ βάθη τοῦ Σατανᾶ, ὡς λέγουσιν· οὐ βαλῶ ἐφ' ὑμᾶς ἄλλο βάρος.

25 Πλὴν ὃ ἔχετε, κρατήσατε ἄχρις οὗ ἂν ἥξω.

26 Καὶ ὁ νικῶν, καὶ ὁ τηρῶν ἄχρι τέλους τὰ ἔργα μου, δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐθνῶν·

‖ Psal. 2. 9. 27 Καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικὰ συντρίβεται, ὡς κἀγὼ εἴληφα παρὰ τοῦ πατρός μου·

28 Καὶ δώσω αὐτῷ τὸν ἀστέρα τὸν πρωϊνόν.

29 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis. Ei qui vicerit tribuam ut edat ex Manna illo occulto: & dabo ipsi calculum album, & in calculo nomen novum scriptum, quod nemo novit nisi qui accepit.

Angelo verò Thyatirensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Filius Dei, qui habet oculos tanquam flammam ignis, & cujus pedes *sunt* similes chalcolibano:

Novi opera tua, & charitatem, & subministrationem, & fidem, & patientiam tuam, & opera tua, & ultima plura prioribus.

Sed habeo adversùs te pauca, quòd permittis mulierem Jezabel, quæ se dicit prophetissam, docere, & seducere servos meos, ut scortentur, & edant ex iis quæ simulacris immolantur.

Et dedi illi tempus ut resipisceret à scortatione sua: sed non resipuit.

Ecce, ego abjiciam eam in lectum, & eos qui adulterium committunt cum ea, in afflictionem magnam, nisi resipuerint ab operibus suis.

Et filios ejus occidam morte: & cognoscent omnes Ecclesiæ me esse † scrutatorem renum & cordium: & dabo unicuique vestrûm secundùm opera vestra.

Vobis autem dico & reliquis Thyatirensibus, Quicunque non tenetis doctrinam hanc, & qui non approbastis profunditates Satanæ, ut aiunt; non imponam vobis aliud onus.

Tamen id quod habetis, retinete quousq; veniam.

Nam siquis vicerit, & observaverit ad finem usq; opera mea, dabo ei autoritatem inter Gentes:

‖ Et reget eas virgâ ferreâ, sicut vasa fictilia conteruntur, sicut & ego accepi à Patre meo:

Et dabo ei stellam matutinam.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis. Vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculum candidum, & in calculo nomen novum scriptum, quod nemo scit nisi qui accipit.

Et Angelo Thyatiræ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit filius Dei, qui habet oculos tanquam flammam ignis, & pedes ejus similes aurichalco:

Novi opera tua, & fidem, & charitatem, & ministerium, & patientiam tuam, & opera tua novissima plura prioribus.

Sed habeo adversùs te pauca, quia permittis mulierem Jezabel, quæ se dicit propheten, docere, & seducere servos meos fornicari & manducare de idolothytis.

Et dedi illi tempus ut pœnitentiam ageret: & non vult pœnitere à fornicatione sua.

Ecce mittam eam in lectum, & qui mœchantur cum ea, in tribulatione maxima erunt, nisi pœnitentiam ab operibus suis egerint.

Et filios ejus interficiam in morte: & scient omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutans renes & corda: & dabo unicuique vestrum secundùm opera sua.

Vobis autem dico cæteris qui Thyatiræ estis, Quicunq; non habent doctrinam hanc, qui non cognoverunt altitudines Satanæ, quemadmodum dicunt; non mittam super vos aliud pondus.

Tamen id quod habetis tenete donec veniam.

Et qui vicerit, & custodierit usque in finem opera mea, dabo illi potestatem super Gentes:

Et reget eas in virga ferrea, tanquam vas figuli confringentur, sicut & ego accepi à Patre meo:

Et dabo illi stellam matutinam.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

17 ***Ex manna illo abscondito***, ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου. Alludit ad concionem illam Domini quæ scripta est Joan. 6. Item ad locum Davidis Psal. 105. 40. ¶ ***Calculum album***, ψῆφον λευκήν. Ejusmodi calculum refert Arethas consuevisse dari athletis in theatro decertantibus.

19 ***Subministrationem***, διακονίαν. Sic vocat officia sanctis præstita, ut Paulus passim usurpat. Vulg. & Erasmus, ***Ministerium***.

22 ***Qui adulterium committunt***, τοὺς μοιχεύοντας. Usitatû esse Prophetis omnes norunt, ***adulterii*** nomine idololatriam significare, in iis qui vero Deo fuerunt quasi conjugii fœdere conjuncti.

23 ***Occidam morte***, ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ. Hebraicus pleonasmus: cujus tamen maxima est emphasis, acsi diceret, Internecione delebo.

24 ***Vobis autem***, ὑμῖν δὲ. id est, tibi, Angele, sive nunc προεστῶτι, & collegarum tuorum cœtui. ¶ ***Et reliquis***, καὶ τοῖς λοιποῖς. id est, reliquo gregi, sive reliquis ex Ecclesia qui in sana doctrina perstitistis. Itaq; restituenda est particula καὶ ex Arethæ testimonio: quamvis in Complutensi editione & aliis duobus Græcis codicibus manuscriptis & in Latina vulgata interpretatione sit expuncta. ¶ ***Non tenetis***, οὐκ ἔχουσι. Vulg. ***Non habent***. Ego verò mutationem personæ Hebræis quidem familiarem, Latinis autem insuetatam, vitavi. Deinde ἔχειν hoc loco non significat Habere, sed quod acceperis retinere, cui opponitur τὸ κρατεῖν doctrinam ab Apostolis traditam, versiculo proximè sequenti. ¶ ***Et qui non approbastis***, καὶ οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν. id est, οἳ οὐκ ἐδοκίμασαν. Γινώσκειν autem hoc loco non opponitur τῷ ἀγνοεῖν, sed idem valet atque rem quampiam agnitam comprobare, sicut dicitur Deus peccatores ***non nosse***. Vulgata, ***non cognoverunt***, quæ interpretatio multas in hunc locum absurdas expositiones invexit. ¶ ***Profunditates***, τὰ βάθη. Sic nimirum solebant isti vocare sua portenta, quasi summam ac profundissimam divinarum abstrusissimarum rerum cognitionem complecterentur: ut hodie faciunt præ cæteris Libertini & Anabaptistæ, Spiritum perpetuò in ore habentes; & Castellio, qui nuper scripsit, Pauli epistolas nihil nisi quædam rudimenta continere. Sic, inquam, illos non pudebat sua illa portenta appellare. Sed Joannes addit ***Satanæ*** nomen, agnoscens quidem illa pro abstrusissima quadam scientia, sed quæ ex imis tenebrarum abyssis hausta esset. Itaque illud ὡς λέγουσι, ***ut aiunt***, refero non ad ***Satanæ*** nomen, sed ad βάθη, ut ad Jezabelis illius sectatores pertineat. ¶ ***Aliud onus***, ἄλλο βάρος. id est, adversum vos nihil gravius denunciabo, contentus videlicet vobis significasse quid in vobis requiram. Usitatum enim erat Prophetis, quoties calamitatem aliquam prædicebant משא ***massa***, id est, ***onus***, id vocare, quod cùm frequenter Prophetæ facerent, cœpit profanus populus omnes Prophetias invidiosè ***oneris*** vocabulo appellare, ut gravissimè expostulat Dominus, Jer. 23. 33. & deinceps.

26 ***Opera mea***, τὰ ἔργα μου. id est, qui opus sibi demandatum fideliter peregerit. Alloquitur enim pastorum cœtum in προεστῶτος persona, cui victoriam adversùs profanos quosvis autoritate & potestate veri illius & unici Ecclesiæ capitis freto promittit.

ΚΕΦ. γ'.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας· Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι τὸ ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς, καὶ νεκρὸς εἶ.

2 Γίνου γρηγορῶν, καὶ στήριξον τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν· οὐ γὰρ εὕρηκά σου τὰ ἔργα πεπληρωμένα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

3 Μνημόνευε οὖν πῶς εἴληφας καὶ ἤκουσας, καὶ τήρει καὶ μετανόησον. Ἐὰν οὖν μὴ γρηγορήσῃς, ἥξω ἐπὶ σὲ ὡς κλέπτης, καὶ οὐ μὴ γνῷς ποίαν ὥραν ἥξω ἐπὶ σέ.

4 Ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα καὶ ἐν Σάρδεσιν ἃ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ περιπατήσουσι μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς ὅτι ἄξιοί εἰσι.

CAP. III.

Angelo autem Ecclesiæ quæ est Sardibus scribe, Hæc dicit qui habet septem illos Spiritus Dei, & septem illas stellas: Novi opera tua, *nempe* quòd dicaris vivere, sed mortuus es.

Esto vigilans, & stabili reliqua moribunda: non enim inveni opera tua plena in conspectu Dei.

Memento igitur quæ acceperis & audieris, & observa *illa* & resipisce. Quòd si non vigilaveris, veniam adversùm te * tanquam fur, neque intelliges quâ horâ veniam adversùm te.

* 1. Thess. 5. 2. 2. Pet. 3. 10. Infr. 16. 15.

Habes *tamen* aliquot capita etiam Sardibus quæ non inquinarunt vestimenta sua, ideóque ambulabunt mecum albati: digni enim sunt.

CAP. III.

Et Angelo Ecclesiæ Sardis scribe, Hæc dicit qui habet septem Spiritus Dei, & septem stellas: Scio opera tua, quia nomen habes quòd vivas, & mortuus es.

Esto vigilans, & confirma cætera quæ moritura erant: non enim inveni opera tua plena coram Deo meo.

In mente ergò habe qualiter acceperis & audieris, & serva, & pœnitentiam age. Si ergò non vigilaveris, veniam ad te tanquam fur, & nescies quâ horâ veniam ad te.

Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinaverunt vestimenta sua, & ambulabunt mecum in albis: quia digni sunt.

1 ***Quòd dicaris vivere***, ὅτι τὸ ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς, id est, quòd celebreris quidem quasi vivas, cùm revera sis mortuus. ***Vivere*** autem dicitur Ecclesia cùm bonæ arboris instar bonos fructus edit. Vulg. & Erasmus, ***Quia nomen habes quòd vivas***.

2 ***Reliqua moribunda***, τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν. i. cætera quorum ea est conditio ut jam laborent, mox nisi confirmentur interitura. Similis occurrit locutio, Luc. 7. 2. Complutensis codex & alii duo scriptum habent, ἃ ἔμελλες ἀποβάλλειν, ***Quæ futurum erat ut amitteres***, nisi te videlicet commonefecissem.

3 ***Quæ***, πῶς. i. ποῖα. Terentius, Ità est homo, pro talis est. ¶ ***Adversùm te***, ἐπὶ σοί. Heb. עליך balecha. Vulg. ***ad te***, πρὸς σοί.

4 ***Habes tamen aliquot capita***, ἀλλ' ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα.

Sic

Sic legit Arethas & Vetus interpres: Consentiunt Complutensis editio & alii codices duo. In aliis deest adversativa particula: quæ tamen ex Hebraicæ linguæ usu interdum suppletur, ut diximus Matt. 9.6. & Joan. 9. 30. *Nomina* autem dixit pro capitibus, ut Act. 1. 15. quod tamen ab usu Græcæ linguæ alienum esse docet Arethas. ¶ *Albatis*, ἐν λευκοῖς. Vide Joan. cap. 20. vers. 12. Est autem dictum ex Hebræorum consuetudine, qui & substantiva & adjectiva interdum subticent: quòd ex loci circumstantia nemo sit qui non facilè possit ea intelligere. ¶ *Digni enim sunt*, ὅτι ἄξιοί εἰσιν. Dignos, id est, idoneos, intellige, quia in Christo justificati fuerunt, sicut re ipsâ comprobarint. Justus enim est qui justitiam facit, sed ità ut arbor fructum gignat, non fructus arborem. Vide Rom. cap. 8 vers. 18. Dignitatem igitur hic nullam statuit in ipsis personis vel earum operibus, sed pactum gratuitum & gratuitam in Christo acceptationem in solidum respicit.

---

5 Ὁ νικῶν, οὗτος περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευκοῖς· καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῆς βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐξομολογήσομαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ πατρός μου, καὶ ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ.

6 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

7 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Φιλαδελφίᾳ ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινός, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ, ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείει, καὶ κλείει, καὶ οὐδεὶς ἀνοίγει·

8 Οἶδά σου τὰ ἔργα· ἰδοὺ δέδωκα ἐνώπιόν σου θύραν ἀνεῳγμένην, καὶ οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι αὐτήν· ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν, καὶ ἐτήρησάς μου τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὸ ὄνομά μου.

9 Ἰδού, δίδωμι ἐκ τῆς συναγωγῆς τοῦ Σατανᾶ τῶν λεγόντων ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλὰ ψεύδονται· ἰδού, ποιήσω αὐτοὺς ἵνα ἥξωσι καὶ προσκυνήσωσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σου, καὶ γνῶσιν ὅτι ἐγὼ ἠγάπησά σε·

10 Ὅτι ἐτήρησας τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου, κἀγώ σε τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ, τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

11 Ἰδού, ἔρχομαι ταχύ· κράτει ὃ ἔχεις, ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανόν σου.

12 Ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν στύλον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ ἔτι· καὶ γράψω ἐπ' αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ μου, τῆς καινῆς Ἱερουσαλήμ, ἡ καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομά μου τὸ καινόν.

13 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

14 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Λαοδικέων γράψον, Τάδε λέγει ὁ Ἀμήν, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ·

15 Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ, οὔτε ζεστός· ὄφελον ψυχρὸς εἴης ἢ ζεστός.

16 Οὕτως, ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς οὔτε ζεστός, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου·

17 Ὅτι λέγεις, Ὅτι πλούσιός εἰμι καὶ πεπλούτηκα, καὶ οὐδενὸς χρείαν ἔχω. Καὶ οὐκ οἶδας ὅτι σὺ εἶ ὁ ταλαίπωρος, καὶ ἐλεεινός, καὶ πτωχός, καὶ τυφλός, καὶ γυμνός.

18 Συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ' ἐμοῦ χρυσίον πεπυρωμένον ἐκ πυρός, ἵνα πλουτήσῃς· καὶ ἱμάτια λευκά, ἵνα περιβάλῃ, καὶ μὴ φανερωθῇ ἡ αἰσχύνη τῆς γυμνότητός σου· καὶ κολλούριον ἔγχρισον τοὺς ὀφθαλμούς σου, ἵνα βλέπῃς.

19 Ἐγώ, ὅσους ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω. ζήλωσον οὖν καὶ μετανόησον.

20 Ἰδού, ἕστηκα ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούω· ἐάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου, καὶ ἀνοίξῃ τὴν θύραν, εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτόν, καὶ δειπνήσω μετ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μετ' ἐμοῦ.

21 Ὁ νικῶν, δώσω αὐτῷ καθίσαι μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ μου, ὡς κἀγὼ ἐνίκησα, καὶ ἐκάθισα μετὰ τοῦ πατρός μου ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ.

22 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Qui vicerit, amicietur vestimentis albis: neque unquam delebo nomen ejus ex † libro vitæ, sed agnoscam nomen ejus in conspectu Patris mei, & in conspectu Angelorum ejus.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

Angelo verò Philadelphiensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sanctus & Verax ille, qui habet clavem Davidis, qui aperit & nemo claudit, & claudit, & nemo aperit:

Novi opera tua: ecce, proposui in tuo conspectu ostium apertum, nec quisquam potest illud claudere: quia nonnullam habes virtutem, & servasti sermonem meum, neque abnegasti nomen meum.

Ecce, præbebo eos qui sunt ex synagoga Satanæ, *id est*, eorum qui dicunt se Judæos esse, nec sunt, sed mentiuntur: ecce, *inquam*, faciam ut ipsi veniant & adorent ante pedes tuos, & sciant quòd ego dilexi te:

Quoniam servasti sermonem tolerantiæ meæ, ego quoque te servabo ex tempore explorationis, quod venturum est in orbem universum, ad explorandos incolas terræ.

Ecce, venio citò: retine quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam.

Qui vicerit, faciam ut is sit columna in templo Dei mei, nec foràs egredietur ampliùs: & inscribam ei nomen Dei mei, & nomen civitatis Dei mei, *id est* novæ Hierosolymæ, quæ descendit è cœlo à Deo meo, & nomen meum novum.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

Angelo verò Laodicensium Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Amen, testis ille fidelis & verax, principium opificii Dei:

Novi opera tua, *nempe* te neque frigidum esse, neq; fervidum: utinam frigidus esses aut fervidus.

Itaque, quoniam tepidus es, nec frigidus nec fervidus, futurum est ut te evomam ex ore meo.

Nam dicis, Dives sum, & ditatus sum, & nullâ re mihi est opus. Neque nosti te esse ærumnosum, & miserabilem, & pauperem, & cæcum, & nudum.

Consilium do tibi ut emas à me aurum igni exploratum, ut dives fias: & vestimenta alba, ut induaris, nec manifesta fiat pudenda nuditas tua: & collyrio inungas oculos tuos, ut videas.

‖ Ego quoscunque amo, arguo & castigo. Ferve igitur *mei* studio & resipisce.

Ecce, sto ad ostium, & pulso: siquis audierit vocem meam, & aperuerit ostium, ingrediar ad eum, & cœnabo cum eo, & ipse mecum.

Qui vicerit, tribuam ei ut sedeat mecum in throno meo, ut & ego vici, & sedeo cum Patre meo in throno ejus.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

Qui vicerit, hic vestietur vestimentis albis: & non delebo nomen ejus de libro vitæ, & confitebor nomen ejus coram Patre meo, & coram Angelis ejus. † Inf. 20. 12. & 20. 27. Phil. 4. 4.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

Et Angelo Philadelphiæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sanctus & Verus, qui habet clavem David, qui aperit, & nemo claudit, claudit, & nemo aperit:

Scio opera tua: ecce, dedi coram te ostium apertum, quod nemo potest claudere: quia modicam habes virtutem, & servasti verbum meum, & non negasti nomen meum.

Ecce, dabo de Synagoga Satanæ, qui dicunt se Judæos esse, & non sunt, sed mentiuntur: ecce, faciam illos ut veniant & adorent ante pedes tuos, & scient quia ego dilexi te:

Quoniam servasti verbum patientiæ meæ, & ego servabo te ab hora tentationis, quæ ventura est in orbem universum tentare habitantes in terra.

Ecce, venio citò: tene quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam.

Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei, & foràs non egredietur ampliùs: & scribam super eum nomen Dei mei, & nomen civitatis Dei mei novæ Jerusalem, quæ descendit de cœlo à Deo meo, & nomen meum novum.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

Et Angelo Laodiceæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Amen, testis fidelis & verus, qui est principium creaturæ Dei:

Scio opera tua, quia neque frigidus es, neque calidus: utinam frigidus esses aut calidus.

Sed quia tepidus es, & nec frigidus nec calidus, incipiam te evomere ex ore meo:

Quia dicis, quòd dives sum & locupletatus, & nullius egeo: & nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus.

Suadeo tibi emere à me aurum ignitum, probatum, ut locuples fias, & vestimentis albis induaris, ut non appareat confusio nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos, ut videas.

Ego quos amo, arguo & castigo. æmulare ergo, & pœnitentiam age. ‖ Prov. 3. 12. Heb. 12. 5.

Ecce, sto ad ostium & pulso: siquis audierit vocem meam, & aperuerit januam, intrabo ad illum, & cœnabo cum illo, & ipse mecum.

Qui vicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo, sicut & ego vici, & sedi cum Patre meo in throno ejus.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

---

7 *Qui habet clavem Davidis*, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ. Suspicor legendum ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα οἴκου Δαβίδ, *Qui habet clavem domûs David*: ut scriptum est Esa. 22. 22. qui locus non dubium est quin allegoricè explicetur hoc in loco. Est autem *domus David*, Ecclesia, cujus omnis potestas est penès unum Christum regem sempiternum, Luc. 1. 31, & 32. ut quos velit vel admittat vel excludat.

9 *Præbebo*, δίδωμι. id est, δώσω, ut paulò pòst ποιήσω. quanquam etiam aliqua est emphasis in hac temporis enallage, quæ passim apud prophetas occurrit. Accipitur autem τὸ διδόναι hoc in loco, pro redigere in eum statum & conditionem ut hoc vel illud faciant, sicut apud Hebræos accipitur verbum נתן *nathan*.

10 *Sermonem tolerantiæ meæ*, τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου. id est, quia patientiam illam ac constantiam retinuisti quam à meis requiro, in Evangelii mei professione. ¶ *Servabo*, τηρήσω. id est salvum præstabo, sive eripiam.

12 *Qui vicerit*, ὁ νικῶν. Simile dicendi genus vide suprà 3. 12. ¶ *Dei mei*, τοῦ Θεοῦ μου. Vide suprà, 2. 7.

14 *Amen*, ὁ ἀμήν. Hebraismus quem mox explicat. Nam אמן *amen* Hebræis significat *Verè*, sive veritatem ipsam. ¶ *Principium opificii Dei*, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ. id est, à quo principium ducunt omnes res conditæ. Omnia enim à Deo per ipsum facta sunt, ut expositum est Joan. 1. 3. Vide Col. 1. 15. & deinceps. vel potiùs novi seculi, id est Ecclesiæ, caput ac verum & unicum principium.

17 *Dives sum*, ὅτι πλούσιός εἰμι. Vulg. *quòd dives sum*. Atqui particula ὅτι in hoc dicendi genere παρέλκει.

18 *Exploratum igni*, πεπυρωμένον ἐκ πυρός. Vulgata, *Aurum ignitum, probatum*. Erasmus, *Ignitum ex igni*. Atqui certum est τὸ πυροῦσθαι passim in editione Græca respondere Hebræo verbo צרף *tsaraph*, quod significat *per ignem explorare*. Additum est autem ἐκ πυρός, ex pleonasmo Hebræis familiari, pro διὰ πυρός, sive ἐν πυρί, ut mirer Erasmum hoc loco hæsitasse. Vide autem quæso, lector, quid infrà observavi, 16. 15.

19 *Ferve igitur mei studio*, ζήλωσον, subaudi ἐμοῦ. Alludit enim ad nominis *Zeli* etymon à verbo ζεῖν, unde proverbium ζεῖ χύτρα, ζῇ φιλία: & hoc opponitur ei quod dixerat istum nec frigidum nec fervidum fuisse. Vulgata igitur & Erasmus incommodè hic usi sunt *æmulandi* verbo.

21 *Qui vicerit*, ὁ νικῶν. Hebraismus, de quo diximus suprà. ¶ *In throno meo*, ἐν τῷ θρόνῳ μου. Hinc illa Christi verba Joan. 17. 24. sic tamen ut semper emineat caput Christus.

ΚΕΦ. δʹ.

Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδού, θύρα ἠνεῳγμένη ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ἡ φωνὴ ἡ πρώτη ἣν ἤκουσα ὡς σάλπιγγος λαλούσης μετ' ἐμοῦ, λέγουσα, Ἀνάβα ὧδε, καὶ δείξω σοι ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα.

2 Καὶ εὐθέως ἐγενόμην ἐν πνεύματι· καὶ ἰδού, θρόνος ἔκειτο ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενος.

3 Καὶ ὁ καθήμενος ἦν ὅμοιος ὁράσει λίθῳ ἰάσπιδι, καὶ σαρδίνῳ· καὶ ἶρις κυκλόθεν τοῦ θρόνου ὁμοία ὁράσει σμαραγδίνῳ.

4 Καὶ κυκλόθεν τοῦ θρόνου θρόνοι εἴκοσι καὶ τέσσαρες· καὶ ἐπὶ τοὺς θρόνους εἶδον τοὺς εἴκοσι καὶ τέσσαρας πρεσβυτέρους καθημένους, περιβεβλημένους ἐν ἱματίοις λευκοῖς· καὶ ἔσχον ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους χρυσοῦς.

5 Καὶ ἐκ τοῦ θρόνου ἐκπορεύονται ἀστραπαί, καὶ βρονταί, καὶ φωναί· καὶ ἑπτὰ λαμπάδες πυρὸς καιόμεναι ἐνώπιον τοῦ θρόνου, αἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ.

6 Καὶ ἐνώπιον τοῦ θρόνου θάλασσα ὑαλίνη, ὁμοία κρυστάλλῳ· καὶ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ κύκλῳ τοῦ θρόνου τέσσαρα ζῶα γέμοντα ὀφθαλμῶν ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν.

7 Καὶ τὸ ζῶον τὸ πρῶτον ὅμοιον λέοντι, καὶ τὸ δεύτερον ζῶον ὅμοιον μόσχῳ, καὶ τὸ τρίτον ζῶον ἔχον τὸ πρόσωπον ὡς ἄνθρωπος, καὶ τὸ τέταρτον ζῶον ὅμοιον ἀετῷ πετωμένῳ.

8 Καὶ τέσσαρα ζῶα ἓν καθ' ἑαυτὸ εἶχον ἀνὰ πτέρυγας ἓξ κυκλόθεν, καὶ ἔσωθεν γέμοντα ὀφθαλμῶν· καὶ ἀνάπαυσιν οὐκ ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτός, λέγοντα, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, Ὁ ἦν, καὶ Ὁ ὤν, καὶ Ὁ ἐρχόμενος.

9 Καὶ ὅταν δώσουσι τὰ ζῶα δόξαν καὶ τιμὴν καὶ εὐχαριστίαν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων,

10 Πεσοῦνται οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι ἐνώπιον τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ προσκυνήσουσι τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, καὶ βαλοῦσι τοὺς στεφάνους αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, λέγοντες,

* Infra, 5.12. 11 Ἄξιος εἶ Κύριε λαβεῖν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν δύναμιν· ὅτι σὺ ἔκτισας τὰ πάντα, καὶ διὰ τὸ θέλημά σου εἰσί, καὶ ἐκτίσθησαν.

CAP. IIII.

Postea aspexi, & ecce, ostium *erat* apertum in cœlo: & vox prima quam audiveram tanquam tubæ loquentis mecum, dicebat, Ascende huc, & ostendam tibi quæ oporteat fieri posthac.

Statim igitur fui correptus spiritu: & ecce, thronus positus erat in cœlo, & *quidam* throno insidebat.

Is autem qui sedebat, aspectu similis erat lapidi jaspidi & sardio: & in circuitu illius throni erat iris aspectu similis Smaragdo.

Et in circuitu illius throni, *erant* throni vigintiquatuor: & super eos thronos vidi vigintiquatuor Seniores sedentes, amictos vestibus albis, & habentes impositas capitibus suis coronas aureas.

Prodibant autem ex illo throno fulgura & tonitrua & voces: & septem lampades igneæ ardentes ante thronum, quæ sunt septem illi spiritus Dei.

Erat etiam ante thronum mare vitreum simile crystallo: & inter thronum & quæ thronum ambiebant, quatuor animalia plena oculis antè & retro.

Animal autem primum erat simile leoni, & secundum animal simile vitulo, & tertium animal habens faciem velut homo, & quartum animal simile aquilæ volanti.

Et quatuor animalia singula per se habebant alas senas in circuitu, & intus plena erant oculis, die ac nocte sine intermissione dicentia, Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus ille omnipotens, Erat, & Est, & Venturus est.

Et cùm tribuebant illa animalia gloriam & honorem & gratiarum actionem ei qui throno insidebat, illi, *inquam*, viventi in secula seculorum,

Procidebant vigintiquatuor illi Seniores in conspectu illius insidentis throno, & adorabant illum viventem in secula seculorum, & abjiciebant coronas suas ante thronum, dicentes,

* Dignus es, Domine, qui accipias gloriam & honorem & virtutem: quia tu condidisti omnia, & per voluntatem tuam sunt, & creata sunt.

CAP. IIII.

Post hac vidi, & ecce, ostium apertum in cœlo: & vox prima quam audivi tanquam tubæ loquentis mecum, dicens, Ascende huc, & ostendam tibi quæ oportet fieri posthac.

Et statim fui in spiritu: & ecce, sedes posita erat in cœlo, & supra sedem sedens.

Et qui sedebat, similis erat aspectu lapidis jaspidis, & sardini: & iris erat in circuitu sedis, similis visioni smaragdinæ.

Et in circuitu sedis sedilia vigintiquatuor: & super thronos vigintiquatuor Seniores sedentes, circumamicti vestimentis albis, & in capitibus eorum coronæ aureæ.

Et de throno procedebant fulgura, & voces, & tonitrua: & septem lampades ardentes ante thronum, quæ sunt septem spiritus Dei.

Et in conspectu sedis, tanquam mare vitreum simile crystallo: & in medio sedis, & in circuitu sedis, quatuor animalia plena oculis antè & retro.

Et animal primum simile leoni, & secundum animal simile vitulo, & tertium animal habens faciem quasi hominis, & quartum animal simile aquilæ volanti.

Et quatuor animalia, singula eorum habebant alas senas in circuitu, & intus plena sunt oculis: & requiem non habebant die ac nocte, dicentia, Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus omnipotens, Qui erat, & Qui est, & Qui venturus est.

Et cùm darent illa animalia gloriam & honorem & benedictionem sedenti super thronum, viventi in secula seculorum,

Procidebant vigintiquatuor seniores ante sedentem in throno, & adorabant viventem in secula seculorum, & mittebant coronas suas ante thronum, dicentes,

Dignus es, Domine Deus noster, accipere gloriã & honorem & virtutem, quia tu creasti omnia, & propter voluntatem tuam erant, & creata sunt.

2 *Fui correptus à spiritu*, ἐγενόμην ἐν πνεύματι. Vide suprà, cap. 1. versu 10.

3 *Smaragdo*, σμαραγδίνῳ. sub. λίθῳ. Itaque causa non erat cur Erasmus converteret, *Aspectu smaragdino*.

4 *Et habentes*, καὶ ἔσχον. Sub. οἱ, ut sit οἱ ἔσχον, pro ἔχοντες. Vide suprà, 1.6.

8 *Erat, Est, & Venturus est*, Ὁ ἦν, &c. Vide suprà, 1.4. Vulgata & Erasmus, *Qui erat, Qui est, & Qui venturus est*. quam interpretationem coactus sum alicubi amplecti, ut novitatem fugerem. Alioqui satis liquet ἦν, ὤν, & ἐρχόμενος poni proprii Dei nominis loco, neque sumenda, ut in vulgari sermone dicuntur de quopiam qui fuerit, sit & venturus sit. Est autem insignis etiam hic locus adstruendæ Christi coessentiali Deitati, cùm de eo qui venturus est hic agatur, id est, de Christo ipso.

11 *Domine*, Κύριε. Arethas addit, καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἅγιος, *& sancte Deus noster*. Consentit Complutensis editio cum duobus aliis codicibus. ¶ *Per voluntatem tuam*, διὰ τὸ θέλημά σου. id est, quia sic tibi visum est, διὰ τοῦ θελήματος. Sic Aristoteles Ethic. ad Nicomach lib. 1. cap. 9. διὰ τύχην εὐδαιμονεῖν, *per fortunam*, sive *casu*, *felicem esse*. Sic Ariani Filium quoque contendunt non esse ex Patris οὐσίᾳ genitum ab æterno, sed ejus voluntate creatum, quod ex hoc ipso loco refellitur.

ΚΕΦ. εʹ.

Καὶ εἶδον ἐπὶ τὴν δεξιὰν τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, βιβλίον γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν, κατεσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτά.

2 Καὶ εἶδον ἄγγελον ἰσχυρόν, κηρύσσοντα φωνῇ μεγάλῃ, Τίς ἐστιν ἄξιος ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ;

3 Καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐδὲ ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲ ὑποκάτω τῆς γῆς, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, οὐδὲ βλέπειν αὐτό.

4 Καὶ ἐγὼ ἔκλαιον πολλά, ὅτι οὐδεὶς ἄξιος εὑρέθη ἀνοῖξαι καὶ ἀναγνῶναι τὸ βιβλίον, οὔτε βλέπειν αὐτό.

5 Καὶ εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων λέγει μοι, Μὴ κλαῖε· ἰδού, ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ὢν ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα, ἡ ῥίζα Δαβίδ, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς ἑπτὰ σφραγῖδας αὐτοῦ.

6 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων, ἀρνίον ἑστηκὸς ὡς ἐσφαγμένον, ἔχον κέρατα ἑπτά, καὶ ὀφθαλμοὺς ἑπτά, οἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ τοῦ Θεοῦ πνεύματα τὰ ἀπεσταλμένα εἰς πᾶσαν τὴν γῆν.

7 Καὶ ἦλθε καὶ εἴληφε τὸ βιβλίον ἐκ τῆς δεξιᾶς τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου.

8 Καὶ ὅτε ἔλαβε τὸ βιβλίον, τὰ τέσσαρα ζῶα καὶ οἱ εἰκοσιτέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ἔχοντες ἕκαστος κιθάρας καὶ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας θυμιαμάτων, αἵ εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων.

9 Καὶ ᾄδουσιν ᾠδὴν καινήν, λέγοντες, Ἄξιος εἶ λαβεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοῖξαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ· ὅτι ἐσφάγης, καὶ ἠγόρασας τῷ Θεῷ ἡμᾶς ἐν τῷ αἵματί σου, ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαοῦ καὶ ἔθνους·

* 1. Pet. 2.9. 10 Καὶ ἐποίησας ἡμᾶς τῷ Θεῷ ἡμῶν βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς· καὶ βασιλεύσομεν ἐπὶ τῆς γῆς.

CAP. V.

Deinde vidi ad dextram ejus qui insidebat throno, librum scriptum intus & à tergo, obsignatum sigillis septem.

Et vidi Angelum validum, prædicantem voce magnâ, Quis est dignus qui aperiat librum, & solvat ejus sigilla?

Nemo autem poterat neque in cœlo, neque in terra, neque subter terram, aperire librum, neque eum inspicere.

Flebam igitur ego multùm, quòd nemo dignus inventus esset qui aperiret & legeret librum, nec qui eum inspiceret.

Tum unus ex senioribus illis dicit mihi, Nè fleto: ecce, vicit Leo ille ex tribu Juda, stirps illa Davidis, ut aperiat librum, & solvat septem ejus sigilla.

Aspexi igitur, & ecce inter illum thronum & quatuor illa animalia & inter seniores illos, Agnus stans tanquam mactatus, habens cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem illi Spiritus Dei emissi in omnem terram.

Is venit & accepit librum ex dextra illius qui throno illi insidebat.

Cùmque accepisset librum quatuor illa animalia & vigintiquatuor illi seniores prociderunt in conspectu Agni, habentes singuli citharas & phialas aureas, plenas suffituum, quæ sunt orationes sanctorum.

Et cecinerunt canticum novum, dicentes, Dignus es qui accipias librum, & aperias ejus sigilla: quoniam mactatus es, & redemisti nos Deo per sanguinem tuum, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione:

* Et fecisti nos Deo nostro reges & sacerdotes: & regnabimus in terra.

CAP. V.

Et vidi in dextera sedentis supra thronum, librum scriptum intus & foris, signatum sigillis septem.

Et vidi Angelum fortem, prædicantem voce magnâ, Quis est dignus aperire librum, & solvere signacula ejus?

Et nemo poterat neque in cœlo, neque in terra, neque subtus terram aperire librum, neque respicere illum.

Et ego flebam multùm, quoniam nemo dignus inventus est aperire librum, nec videre eum.

Et unus de senioribus dicit mihi, Nè fleveris: ecce, vicit Leo de tribu Juda, radix David, aperire librum, & solvere septem signacula ejus.

Et vidi, & ecce in medio throni & quatuor animalium, & in medio seniorum, Agnum stantem tanquam occisum, habentem cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei, missi in omnem terram.

Et venit & accepit de dextera sedentis in throno librum.

Et cùm aperuisset librum, quatuor animalia & vigintiquatuor seniores ceciderunt coram Agno, habentes singuli citharas & phialas aureas, plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum.

Et cantabant canticum novum, dicentes, Dignus es accipere librum, & aperire signacula ejus: quoniam occisus es, & redemisti nos Deo in sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione:

Et fecisti nos Deo nostro regnum, & sacerdotes: & regnabimus super terram.

1 *Scriptum intus & à tergo*, γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν. Nempe ex vetere voluminum ratione, quorum altera superficies exterior ferè pura manebat, nisi cùm interior, id est, quæ convoluto volumine non apparet, totum scriptum capere non poterat:

rat: unde illud poetæ longius poema carpentis, *Scriptus & à tergo necdum finitus Orestes.* Cujusmodi scripta propterea ὀπισθόγραφα dicebantur. Hoc autem mysterio quid aliud allegoricè indicetur aliis conjiciendum malo relinquere, quàm temerè quicquam divinare.

5 *Vicit*, ἐνίκησεν. id est, obtinuit. Cicero pro Cluentio, *Vince bonum virum fuisse Oppianicum.* ¶ *Stirps*, ἡ ῥίζα. Hebr. שורש *schoresch*, pro quo solet Homerus ὄζον, id est, *ramum* dicere. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Radix*: id est, ille quem David illa radix edidit.

8 *Preces sanctorum*, αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων. Quomodo hoc sit accipiendum disce ex Act. 10. 4, & 31. Vide infrà, 8. 3. Istud quidem liquet ex versu 10. per 24 illos Seniores designari militantis adhuc in terris ecclesiæ, ut loquuntur, cœtus veluti jam in cœlis versantes, Phil. 3. 10. & Ephes. cap. 2. versu 6.

7 *Novum*, καινήν. Heb. חדש *chadasch*, id est non vulgare, nec triviale, sed eximium.

10 *Nos*, ἡμᾶς. In Complutensi codice & alio quodam legimus αὐτοὺς, *ipsos*, videlicet sanctos qui adhuc sunt in terris. Item pro βασιλεύσομεν, *regnabimus*, ibidem legitur βασιλεύσουσιν, *regnabunt*.

11 Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα φωνὴν ἀγγέλων πολλῶν κυκλόθεν τοῦ θρόνου καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων, καὶ χιλιάδες χιλιάδων·

12 Λέγοντες φωνῇ μεγάλῃ, Ἄξιόν ἐστι τὸ ἀρνίον τὸ ἐσφαγμένον, λαβεῖν τὴν δύναμιν, καὶ πλοῦτον, καὶ σοφίαν, καὶ ἰσχὺν, καὶ τιμὴν, καὶ δόξαν, καὶ εὐλογίαν·

13 Καὶ πᾶν κτίσμα ὅ ἐστιν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἅ ἐστι, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, ἤκουσα λέγοντας, Τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῷ ἀρνίῳ ἡ εὐλογία, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

14 Καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα ἔλεγον, Ἀμήν· καὶ οἱ εἰκοσιτέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσον, καὶ προσεκύνησαν ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Tum aspexi, & audivi in circuitu illius throni & animalium & seniorum illorum vocem Angelorum multorum: † & erat eorum numerus millies centenorum millium, & decies centenorum millium:

Dicentium voce magnâ, Dignus est Agnus ille mactatus qui accipiat potestatem, & divitias, & sapientiam, & vires, & honorem, & gloriam, & benedictionem:

Sed & res omnes conditas quæ in cœlo sunt, & quæ in terra, & sub terra, & in mari, & quæ in eis sunt omnia, audivi dicentes, Ei qui insidet throno & Agno benedictio, & honor, & gloria, & robur, in secula seculorum.

Quatuor autem animalia illa dicebant, Amen: & vigintiquatuor illi Seniores procidèrunt in facies suas, & adorarunt eum qui vivit in secula seculorum.

Et vidi, & audivi vocem Angelorum multorum in circuitu throni, & animalium, & seniorum: & erat numerus eorum millia millium: † Dan. 5. 10.

Dicentium voce magnâ, Dignus est Agnus qui occisus est, accipere virtutem, & divinitatem, & sapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam, & benedictionem:

Et omnem creaturam quæ in cælo est, & super terram, & sub terra, & quæ sunt in mari, & quæ in eo, omnes audivi dicentes, Sedenti in throno, & Agno, benedictio, & honor, & gloria & potestas in secula seculorum.

Et quatuor animalia dicebant, Amen: Et vigintiquatuor seniores ceciderunt in facies suas, & adoraverunt viventem in secula seculorum.

11 *Et erat numerus eorum millies centena millia, & decies centena millia*, καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων καὶ χιλιάδες χιλιάδων. Ità lego ex Aretha, Complutensi editione, & aliis duobus vetustis codicibus. Meliùs enim ista respondent iis quæ scribuntur Dan. 7. 10. ubi hæc eadem descriptio invenitur.

12 *Dicentium*, λέγοντες. Usus enim loquendi Græcè postulabat ut scriberetur λεγόντων. Sed ex Hebræo idiomate, perinde est ac si Græcè scriptum esset, οἳ (sub. relativo) ἦσαν λέγοντες. id est, *Qui erant dicentes*, pro *Qui dicebant.* ¶ *Qui accipiat*, λαβεῖν. id est, cui deferatur laus omnis, tanquam potentissimo, ditissimo, sapientissimo, &c. ¶ *Divitias*, πλοῦτον. Vulgata, *divinitatem.* depravatâ proculdubio scripturâ à quopiam Ariano. Nam consentiunt in nostra omnes Græci codices

13 *Dicentes*, λέγοντας. Mutatio generis propter κτίσμα collectivum nomen, quo sive per ἀνθρωποπάθειαν personæ finguntur esse res omnes creatæ, sive potiùs, ut alibi κτίσεως nomine, sic isto loco per κτίσμα intelliguntur omnes homines, tum superstites, tum jam olim aut in terris aut in aquis sepulti: ità ut illud, *Et quæ sunt in eis omnia*, sit epitome & epexegesis præcedentium. Nam certè sic distinguuntur quæ sursum sunt ac deorsum ab ipsius mundi partibus.

ΚΕΦ. ϛʹ.

Καὶ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὸ ἀρνίον μίαν ἐκ τῶν σφραγίδων, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων λέγοντος, ὡς φωνῆς βροντῆς, Ἔρχου καὶ βλέπε.

2 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός· καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτῷ, ἔχων τόξον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ στέφανος, καὶ ἐξῆλθε νικῶν, καὶ ἵνα νικήσῃ.

3 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν δευτέραν σφραγῖδα, ἤκουσα τοῦ δευτέρου ζώου λέγοντος, Ἔρχου καὶ βλέπε.

4 Καὶ ἐξῆλθεν ἄλλος ἵππος πυῤῥός· καὶ τῷ καθημένῳ ἐπ' αὐτῷ ἐδόθη αὐτῷ λαβεῖν τὴν εἰρήνην ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἵνα ἀλλήλους σφάξωσι· καὶ ἐδόθη αὐτῷ μάχαιρα μεγάλη.

5 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν τρίτην σφραγῖδα, ἤκουσα τοῦ τρίτου ζώου λέγοντος, Ἔρχου καὶ βλέπε. Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ, ἵππος μέλας, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτῷ, ἔχων ζυγὸν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.

6 Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐν μέσῳ τῶν τεσσάρων ζώων λέγουσαν, Χοῖνιξ σίτου, δηναρίου, καὶ τρεῖς χοίνικες κριθῆς δηναρίου· καὶ τὸ ἔλαιον καὶ τὸν οἶνον μὴ ἀδικήσῃς.

7 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν τετάρτην, ἤκουσα φωνὴν τοῦ τετάρτου ζώου λέγουσαν, Ἔρχου καὶ βλέπε.

8 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος χλωρὸς, καὶ ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ ὄνομα αὐτῷ ὁ Θάνατος· καὶ ὁ Ἅδης ἀκολουθεῖ μετ' αὐτοῦ· καὶ ἐδόθη αὐτοῖς ἐξουσία ἀποκτεῖναι ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς, ἐν ῥομφαίᾳ καὶ ἐν λιμῷ καὶ ἐν θανάτῳ, καὶ ὑπὸ τῶν θηρίων τῆς γῆς.

9 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν πέμπτην σφραγῖδα, εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἣν εἶχον.

10 Καὶ ἔκραζον φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες, Ἕως πότε ὁ δεσπότης ὁ ἅγιος καὶ ὁ ἀληθινὸς οὐ κρίνεις καὶ ἐκδικεῖς τὸ αἷμα ἡμῶν ἀπὸ τῶν κατοικούντων ἐπὶ τῆς γῆς;

11 Καὶ ἐδόθησαν ἑκάστοις στολαὶ λευκαὶ, καὶ ἐῤῥέθη αὐτοῖς ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον μικρὸν, ἕως οὗ πληρώσονται καὶ οἱ σύνδουλοι αὐτῶν καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν, οἱ μέλλοντες ἀποκτείνεσθαι ὡς καὶ αὐτοί.

12 Καὶ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἕκτην, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο, καὶ ὁ ἥλιος ἐγένετο μέλας ὡς σάκκος τρίχινος, καὶ ἡ σελήνη ὅλη ἐγένετο ὡς αἷμα·

13 Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσον εἰς τὴν γῆν, ὡς συκῆ βάλλει τοὺς ὀλύνθους αὐτῆς, ὑπὸ μεγάλου ἀνέμου σειομένη.

CAP. VI.

Postea aspexi, cùm aperuisset Agnus primum ex sigillis, & audivi unum ex quatuor illis animalibus dicens, tanquam vocem tonitrui, Veni & aspice.

Aspexi igitur, & ecce *aderat* equus albus: & qui insidebat ei habebat arcum: & data est ei corona, & prodiit vincens, & ut vinceret.

Cùmque aperuisset sigillum secundum, audivi secundum animal dicens, Veni & aspice.

Et prodiit alius equus rufus: & sedenti in eo datum est ut tollat pacem è terra, & ut alii alios mactent: datúsque est ei gladius magnus.

Et cùm aperuisset sigillum tertium, audivi tertium animal dicens, Veni & aspice. Aspexi igitur, & ecce equus niger *aderat*: & qui insidebat ei, habebat stateram in manu sua.

Et audivi vocem inter illa quatuor animalia dicentem Chœnix tritici denario, & tres chœnices hordei denario: & vinum & oleum nè læseris.

Cúmque aperuisset sigillum quartum, audivi vocem quarti animalis dicentem, Veni & aspice.

Tum vidi, & ecce *aderat* equus pallidus, & ejus qui insidebat ei, nomen erat Mors: & Infernus sequebatur eam: datúmque est ei in quadrantem terræ jus occidendi gladio, & fame, & mórte, & per terrestres feras.

Cùm verò aperuisset sigillum quintum, vidi sub altari animas eorum qui mactati fuerant propter verbum Dei, & propter testimonium quod tuebantur.

Clamabant autem voce magnâ dicentes, Usquequo Domine, qui sanctus es & verax, non judicas ac vindicas sanguinem nostrum, *eum reposcendo* ab iis qui habitant in terra?

Tum datæ sunt singulis stolæ albæ, & dictum est eis ut requiescerent adhuc paululum temporis, usquequo compleantur etiam conservi eorum & fratres eorum, qui occidendi sunt sicut & ipsi.

Deinde aspexi cùm aperuisset sigillum sextum, & ecce terræmotus magnus factus est: & sol factus est niger ut saccus cilicinus, & luna tota facta est ut sanguis.

Et stellæ cœli ceciderunt in terram, sicut ficus abjicit grossos suos cùm vento magno concutitur.

CAP. VI.

Et vidi quòd aperuisset Agnus unum de septem sigillis, & audivi unum de quatuor animalibus, dicens, tanquam vocem tonitrui, Veni & vide.

Et vidi, & ecce equus albus: & qui sedebat super illum, habebat arcum: & data est ei corona, & exivit vincens ut vinceret.

Et cùm aperuisset sigillum secundum, audivi secundum animal dicens, Veni & vide.

Et exivit alius equus rufus: & qui sedebat super illum, datum est ei ut sumeret pacem de terra, & ut invicem se interficiant: & datus est ei gladius magnus.

Et cùm aperuisset sigillum tertium, audivi tertium animal dicens, Veni & vide. Et ecce equus niger, & qui sedebat super illum, habebat stateram in manu sua.

Et audivi tanquam vocem in medio quatuor animalium dicentem, Bilibris tritici denario, & tres bilibres hordei denario: & vinum & oleum nè læseris.

Et cùm aperuisset sigillum quartum, audivi vocem quarti animalis dicentis, Veni & vide.

Et ecce equus pallidus, & qui sedebat super eum, nomen illi Mors: & Infernus sequebatur eum: & data est illi potestas super quatuor partes terræ, interficere gladio, fame, & morte, & bestiis terræ.

Et cùm aperuisset sigillum quintum, vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei, & propter testimonium quod habebant.

Et clamabant voce magnâ dicentes, Usquequo Domine sanctus & verus, non judicas & vindicas sanguinem nostrum de iis qui habitant in terra?

Et datæ sunt illis singulis stolæ albæ, & dictum est illis ut requiescerent adhuc tempus modicum, donec compleantur conservi eorum, & fratres eorum, qui interficiendi sunt sicut & illi.

Et vidi cùm aperuisset sigillum sextum, & ecce terræmotus magnus factus est, & sol factus est niger tanquam saccus cilicinus, & luna tota facta est sicut sanguis:

Et stellæ cæli ceciderunt super terram, sicut ficus emittit grossos suos cùm à vento magno movetur.

1 *Primum*, μίαν. id est, πρώτην. ex Hebræorum more. Vulgata & Erasmus, *Unum*.

4 *Datum est*, ἐδόθη αὐτῷ. Redundat αὐτῷ, ex Hebræorum idiotismo.

8 *Ejus qui insidebat*, ὁ καθήμενος. Hoc dicendi genus, quod jam aliquoties occurrit, prorsus inusitatum est in Græca & Latina lingua, cùm dicendum fuerit καὶ τῷ καθημένῳ, nè hiaret constructio. Quod autem genus masculinum fœmineo expressimus, coacti fecimus, eò quòd Græcis ὁ θάνατος generis est masculini, *mors* verò fœminei apud Latinos. ¶ *Infernus*, ὁ ᾅδης. Hebr. שאול *scheol*, id est, *sepulcrum*. Nolui tamen quicquam immutare. ¶ *Et morte*, καὶ τῷ θανάτῳ. id est, λοιμῷ, *peste*. Hebr. דבר *deber*. Sic Gallicè pestem grassantem vocare solemus *mortalité*.

9 *Quod tuebantur*, ἣν εἶχον. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus, *Qu'ils maintenoyent*. Vulg. & Erasmus, *Quod habebant*. Complutensis editio legit, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀρνίου, *& propter testimonium Agni*.

10 *Ab iis qui habitant*, &c. ἀπὸ τῶν κατοικούντων, &c. *Reposcere sanguinem* pro *Cædem alicujus vindicare*, usitatissima est Hebræis locutio: hîc necessariò supplenda, propter præpositionem ἀπό.

11 *Compleantur etiam conservi*, πληρώσονται καὶ οἱ σύνδουλοι. id est, Usquedum compleatur numerus eorum qui, &c. Malim autem legere πληρωθῶσι, ut habet editio Complutensis.

14 Καὶ οὐρανὸς ἀπεχωρίσθη ὡς βιβλίον εἱλισσόμενον, καὶ πᾶν ὄρος καὶ νῆσος ἐκ τῶν τόπων αὐτῶν ἐκινήθησαν·

15 Καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ μεγιστᾶνες, καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ οἱ χιλίαρχοι, καὶ οἱ δυνατοί, καὶ πᾶς δοῦλος, καὶ πᾶς ἐλεύθερος ἔκρυψαν ἑαυτοὺς εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς τὰς πέτρας τῶν ὀρέων·

* Esa.2.29. Ose.10.2. Luc.23.30. 16 Καὶ λέγουσι τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πέτραις, Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καὶ κρύψατε ἡμᾶς ἀπὸ προσώπου τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ ἀρνίου·

17 Ὅτι ἦλθεν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ὀργῆς αὐτοῦ· καὶ τίς δύναται σταθῆναι;

ΚΕΦ. ζ.

Καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον τέσσαρας ἀγγέλους ἑστῶτας ἐπὶ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς γῆς, κρατοῦντας τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τῆς γῆς, ἵνα μὴ πνέῃ ἄνεμος ἐπὶ τῆς γῆς, μήτε ἐπὶ πᾶν δένδρον.

2 Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἀναβάντα ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου, ἔχοντα σφραγῖδα Θεοῦ ζῶντος· καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ τοῖς τέσσαρσιν ἀγγέλοις οἷς ἐδόθη αὐτοῖς ἀδικῆσαι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν,

3 Λέγων, Μὴ ἀδικήσητε τὴν γῆν, μήτε τὴν θάλασσαν, μήτε τὰ δένδρα, ἄχρις οὗ σφραγίσωμεν τοὺς δούλους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

4 Καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐσφραγισμένων, ρμδʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν Ἰσραήλ.

5 Ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ῥουβήν, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Γάδ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

6 Ἐκ φυλῆς Ἀσήρ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Νεφθαλείμ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Μανασσῆ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

7 Ἐκ φυλῆς Συμεών, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Λευΐ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ἰσσαχάρ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

8 Ἐκ φυλῆς Ζαβουλών, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ἰωσήφ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Βενιαμίν, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι.

9 Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ ὄχλος πολύς, ὃν ἀριθμῆσαι αὐτὸν οὐδεὶς ἠδύνατο, ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν, ἑστῶτες ἐνώπιον τοῦ θρόνου καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, περιβεβλημένοι στολὰς λευκάς, καὶ φοίνικες ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν.

10 Καὶ κράζοντες φωνῇ μεγάλῃ λέγοντες, Ἡ σωτηρία τῷ Θεῷ ἡμῶν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῷ ἀρνίῳ.

11 Καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι ἑστήκεσαν κύκλῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ θρόνου ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ,

12 Λέγοντες, Ἀμήν· ἡ εὐλογία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχὺς τῷ Θεῷ ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

13 Καὶ ἀπεκρίθη εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων, λέγων μοι, Οὗτοι οἱ περιβεβλημένοι τὰς στολὰς τὰς λευκάς, τίνες εἰσί, καὶ πόθεν ἦλθον;

14 Καὶ εἴρηκα αὐτῷ, Κύριε, σὺ οἶδας. Καὶ εἶπέ μοι, Οὗτοί εἰσιν οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς θλίψεως τῆς μεγάλης· καὶ ἔπλυναν τὰς στολὰς αὐτῶν, καὶ ἐλεύκαναν στολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου.

15 Διὰ τοῦτό εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, καὶ λατρεύουσιν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ· καὶ ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, σκηνώσει ἐπ' αὐτούς.

† Esa.49.10. 16 Οὐ πεινάσουσιν ἔτι, οὐδὲ διψήσουσιν ἔτι, οὐδὲ μὴ πέσῃ ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἥλιος, οὐδὲ πᾶν καῦμα.

17 Ὅτι τὸ ἀρνίον τὸ ἀνὰ μέσον τοῦ θρόνου ποιμανεῖ αὐτούς, καὶ ὁδηγήσει αὐτοὺς ἐπὶ ζώσας πηγὰς ὑδάτων· καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

‖ Esa.25.8. Infr.21.4.

Et cœlum abscessit sicut liber qui convolvitur, & omnes montes & insulæ è suis locis emotæ sunt:

Et reges terræ, & optimates, & divites, & tribuni, & potentes, omnésque tum servi tum ingenui occultarunt se in speluncis & in petris montium:

Et dixerunt montibus & petris, * Cadite in nos, occultate nos à conspectu ejus qui insidet throno, & ab ira Agni:

Nam veniet dies ille magnus iræ illius: & quis poterit stare?

CAP. VII.

Postea vidi quatuor Angelos insistentes quatuor angulis terræ, retinentes quatuor ventos terræ, nè flaret ventus super terram, neque super mare, neque supra ullam arborem.

Et vidi alium Angelum ascendentem ab ortu solis, habentem sigillum Dei vivi: qui acclamavit voce magnâ quatuor illis Angelis quibus datum lædere terram & mare,

Dicens, Nè lædite terram, neque mare, neque arbores, quousque obsignaverimus servos Dei nostri in frontibus suis.

Et audivi numerum obsignatorum, centum quadragintaquatuor millia *erant* obsignata ex omnibus tribubus filiorum Israelis.

Ex tribu Judæ, duodecies mille obsignata: ex tribu Rubenis duodecies mille obsignata: ex tribu Gadis duodecies mille obsignata:

Ex tribu Aseris, duodecies mille obsignata: ex tribu Nephthalimi, duodecies mille obsignata: ex tribu Manassæ, duodecies mille obsignata:

Ex tribu Symeonis, duodecies mille obsignata: ex tribu Levi, duodecies mille obsignata: ex tribu Issacharis, duodecies mille obsignata:

Ex tribu Zabulonis, duodecies mille obsignata: ex tribu Josephi, duodecies mille obsignata: ex tribu Benjamini, duodecies mille obsignata.

Postea vidi, & ecce, *aderat* turba multa, quam numerare nemo possit, ex omnibus gentibus & tribubus & populis & linguis, stabántque ante thronum illum & in conspectu Agni, amicti stolis albis, & *erant* palmæ in manibus eorum.

Et clamabant voce magnâ, dicentes, Salus à Deo nostro *est*, sedente in throno, & Agno.

Omnes autem Angeli stabant in circuitu throni & seniorum & quatuor animalium illorum, & procubuerunt ante thronum in facies suas, & adorarunt Deum,

Dicentes, Amen: benedictio, & gloria, & sapientia, & gratiarum actio, & honor, & potentia, & robur Deo nostro in secula seculorum. Amen.

Tum *me* compellavit unus ex illis Senioribus, dicens mihi, Isti qui amicti sunt stolis albis, quinam sunt, & unde venerunt?

Et dixi ei, Domine, tu nosti. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt ex afflictione illa magna: & laverunt stolas suas, ac dealbarunt in sanguine Agni illius.

Ideo sunt ante thronum illum Dei, & colunt eum die ac nocte in templo ejus: & is qui insidet illi throno, proteget eos umbraculo.

† Non esurient ampliùs, neque sitient ampliùs, nec in eos cadet sol, neque ullus æstus.

Quoniam Agnus qui in medio throni est, pascet eos, & viæ dux erit ipsis ad vivos fontes aquarum: & ‖ abstersurus est Deus omnem lacrymam ab oculis eorum.

Et cœlum recessit sicut liber involutus, & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt:

Et reges terræ, & principes, & tribuni, & divites, & fortes, & omnis servus & liber absconderunt se in speluncis & in petris montium:

Et dicunt montibus & petris, Cadite super nos, & abscondite nos à facie sedentis super thronum, & ab ira Agni:

Quoniam venit dies magnus iræ ipsorum: & quis poterit stare?

CAP. VII.

Posthac vidi quatuor Angelos stantes super quatuor angulos terræ, tenentes quatuor ventos terræ, nè flaret ventus super terram, neque super mare, neque in ullam arborem.

Et vidi alterum Angelum ascendentem ab ortu solis, habentem signum Dei vivi: & clamavit voce magnâ quatuor Angelis quibus datum est nocere terræ & mari,

Dicens, Nolite nocere terræ, neque mari, neque arboribus, quoadusque signemus servos Dei nostri in frontibus eorum.

Et audivi numerum signatorum, centum quadragintaquatuor millia signata ex omni tribu filiorum Israel.

Ex tribu Juda, duodecim millia signati: ex tribu Ruben, duodecim millia signati: ex tribu Gad, duodecim millia signati:

Ex tribu Aser, duodecim millia signati: ex tribu Nephthali duodecim millia signati: ex tribu Manasse, duodecim millia signati:

Ex tribu Symeon, duodecim millia signati: ex tribu Levi, duodecim millia signati: ex tribu Issachar, duodecim millia signati:

Ex tribu Zabulon, duodecim millia signati: ex tribu Joseph, duodecim millia signati: ex tribu Benjamin, duodecim millia signati.

Posthac vidi turbam magnam quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus, & tribubus, & populis, & linguis, stantes ante thronum, & in conspectu Agni, amicti stolis albis, & palmæ in manibus eorum.

Et clamabant voce magnâ, Dicentes, Salus Deo nostro qui sedet super thronum, & Agno.

Et omnes Angeli stabant in circuitu throni & seniorum & quatuor animalium, & ceciderunt in conspectu throni in facies suas, & adoraverunt Deum,

Dicentes, Amen: benedictio, & claritas, & sapientia, & gratiarum actio, honor & virtus, & fortitudo Deo nostro in sæcula sæculorum. Amen.

Et respondit unus de senioribus, & dixit mihi, Hi qui amicti sunt stolis albis, qui sunt, & unde venerunt?

Et dixi illi, Domine mi, tu scis. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt de tribulatione magna: & laverunt stolas suas, & dealbaverunt eas in sanguine Agni.

Ideo sunt ante thronum Dei, & serviunt ei die ac nocte in templo ejus: & qui sedet in throno habitabit super illos.

Non esurient neque sitient ampliùs, nec cadet super illos sol, neque ullus æstus.

Quoniam Agnus qui in medio throni est, reget illos & deducet eos ad vitæ fontes aquarum: & absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum.

1 *Angulis*, γωνίας. Hebr. פאות *peoth*, id est, *extrema*, quæ *plagas & cardines* vocamus.

7 *Ex tribu Levi*, ἐκ φυλῆς Λευΐ. Omisit Dan, & recenset Levi.

8 *Joseph*, Ἰωσήφ. Intellige tribum Ephraim, alterius ex filiis Joseph.

10 *Salus à Deo nostro* est, ἡ σωτηρία τῷ Θεῷ ἡμῶν. Sic legit Arethas, sic quoque Vetus interpres & Complutensis editio, consentiente etiam uno ex vetustis nostris codicibus. Addidi autem præpositionem *A*, necui scrupulus objiciatur quasi salutem Deo precentur, qui è contrario illum unum agnoscunt salutis quam consecuti sunt autorem. Sic autem usurpatur hoc in loco tertius casus utì apud Hebr. cum ל possessivo, ut Psal. 3. 6. הישועה ליהוה *bajeschuhah lajovah*, *Domino ipsa salus*, id est, Dominus propriè salutis autor: ut ubique מזמור לדוד *mizmor ledavid*, *Psalmus Davidis*, id est, cujus autor est David. ¶ *Insidente throno*, τῷ καθημένῳ ἐπὶ τῷ θρόνῳ. In plerisque codicibus Græcis, non iis tamen quos modò citavi, legitur ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, *super thronum Dei nostri*: mendosé.

13 *Compellavit* me, ἀπεκρίθη. Sic apud Evangelistas sæpenumero dicitur ἀποκρίνεσθαι qui sermonem inchoat, ut alibi annotavimus. Vulgata & Erasmus, *Et respondit*.

14 *Laverunt*, ἔπλυναν. Erasmus mendosè legit ἐπλάτυναν, *dilatarunt*. Nam sic etiam ut hîc legitur citatur hic locus à Cypriano adversùs Judæos lib.3.c.16.

15 *Die ac nocte*, ἡμέρας καὶ νυκτός. Alludit ad diurna ac nocturna Levitarum ministeria: alioqui nulla nox est in cœlo. ¶ *Umbraculo proteget eos*, σκηνώσει ἐπ' αὐτούς. Vulg. *habitabit super eos*. Meam interpretationem confirmat præpositio ἐπί, & versiculus proximè sequens.

ΚΕΦ.

ΚΕΦ. η.

Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἑβδόμην, ἐγένετο σιγὴ ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς ἡμιώριον.
2 Καὶ εἶδον τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους, οἳ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἑστήκασι· καὶ ἐδόθησαν αὐτοῖς ἑπτὰ σάλπιγγες.
3 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἦλθε, καὶ ἐστάθη ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἔχων λιβανωτὸν χρυσοῦν· καὶ ἐδόθη αὐτῷ θυμιάματα πολλά, ἵνα δώσῃ ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων πάντων ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ χρυσοῦν τὸ ἐνώπιον τοῦ θρόνου.
4 Καὶ ἀνέβη ὁ καπνὸς τῶν θυμιαμάτων ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων, ἐκ χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.
5 Καὶ εἴληφεν ὁ ἄγγελος τὸ λιβανωτόν, καὶ ἐγέμισεν αὐτὸ ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν· καὶ ἐγένοντο βρονταὶ καὶ φωναὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ σεισμός.
6 Καὶ οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ σάλπιγγας, ἡτοίμασαν ἑαυτοὺς ἵνα σαλπίσωσι.
7 Καὶ ὁ πρῶτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένετο χάλαζα καὶ πῦρ, μεμιγμένα αἵματι, καὶ ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν· καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη.
8 Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ὡς ὄρος μέγα πυρὶ καιόμενον ἐβλήθη εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ ἐγένετο τὸ τρίτον τῆς θαλάσσης, αἷμα.
9 Καὶ ἀπέθανε τὸ τρίτον τῶν κτισμάτων τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ, τὰ ἔχοντα ψυχάς, καὶ τὸ τρίτον τῶν πλοίων διεφθάρη.
10 Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀστὴρ μέγας καιόμενος ὡς λαμπάς, καὶ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ τρίτον τῶν ποταμῶν, καὶ ἐπὶ τὰς πηγὰς ὑδάτων.
11 Καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀστέρος λέγεται Ἄψινθος· καὶ γίνεται τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων εἰς ἄψινθον, καὶ πολλοὶ ἀνθρώπων ἀπέθανον ἐκ τῶν ὑδάτων, ὅτι ἐπικράνθησαν.
12 Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐπλήγη τὸ τρίτον τοῦ ἡλίου, καὶ τὸ τρίτον τῆς σελήνης, καὶ τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων· ἵνα σκοτισθῇ τὸ τρίτον αὐτῶν, καὶ ἡ ἡμέρα μὴ φαίνῃ τὸ τρίτον αὐτῆς, καὶ ἡ νὺξ ὁμοίως.
13 Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἀγγέλου πετωμένου ἐν μεσουρανήματι, λέγοντος φωνῇ μεγάλῃ, Οὐαί, οὐαί, οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκ τῶν λοιπῶν φωνῶν τῆς σάλπιγγος τῶν τριῶν ἀγγέλων τῶν μελλόντων σαλπίζειν.

CAP. VIII.

Porrò cùm aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cœlo, ferè per semihoram.
Et vidi septem illos Angelos qui adstant in conspectu Dei, quibus datæ sunt septem tubæ.
Tum alius Angelus venit, & stetit apud aram habens thuribulum aureum: & dati sunt ei suffitus multi, ut offerret cum orationibus Sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum.
Ascendit autem fumus suffituum, cum precibus Sanctorum, è manu Angeli ad conspectum Dei.
Deinde accepit Angelus thuribulum, & implevit illud ex igne altaris, abjecitque in terram: & facta sunt tonitrua & voces & fulgura & terræmotus.
Et septem Angeli qui habebant septem tubas præparaverunt se ut clangerent.
Primus igitur Angelus clanxit, & facta est grando & ignis, mista sanguine, projectáque sunt in terram: & tertia pars arborum exusta est, & omne gramen viride exustum.
Deinde secundus Angelus clanxit, & quasi mons magnus igne ardens projectus est in mare: factáque est tertia pars maris, sanguis.
Et mortua est tertia pars creaturarum quæ erant in mari, animantia *dico*, & tertia pars navium periit.
Tum Angelus tertius clanxit, & cecidit è cœlo stella magna, ardens velut lampas, cecid itque in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum.
Nomen autem stellæ dicitur Absinthium: versa est igitur tertia pars aquarum in absinthium, & multi homines mortui sunt ex aquis, quòd amaræ factæ essent.
Deinde quartus Angelus clanxit, & percussa est tertia pars solis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stellarum: ità ut obscuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.
Et vidi, & audivi unum Angelum volantem per medium cœli, dicentem voce magnâ, Væ, væ, væ incolis terræ, à reliquis sonis tubæ trium illorum Angelorum qui clangent.

CAP. VIII.

Et cùm aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cœlo, quasi mediâ horâ.
Et vidi septem Angelos stantes in conspectu Dei: & data sunt illis septem tubæ.
Et alius Angelus venit & stetit ante altare, habens thuribulum aureum: & data sunt illi incensa multa, ut daret de orationibus Sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum.
Et ascendit fumus incensorum de orationibus Sanctorum, de manu Angeli coram Deo.
Et accepit Angelus thuribulum & implevit illud de igne altaris, & misit in terram: & facta sunt tonitrua & voces & fulgura & terræmotus magnus.
Et septem Angeli qui habebant septem tubas, præparaverunt se ut tubâ canerent.
Et primus Angelus tubâ cecinit, & facta est grando & ignis, mista in sanguine, & missum est in terram: & tertia pars terræ combusta est, & tertia pars arborum concremata est, omne fœnum viride combustum est.
Et secundus Angelus tubâ cecinit, & tanquam mons magnus igne ardens missus est in mare: & facta est tertia pars maris, sanguis.
Et mortua est tertia pars creaturæ eorum quæ habebant animas, in mari, & tertia pars navium interiit.
Et tertius Angelus tubâ cecinit, & cecidit de cœlo stella magna ardens tanquam facula, & cecidit in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum.
Et nomen stellæ dicitur Absinthium: & facta est tertia pars aquarum in absinthium, & multi hominum mortui sunt de aquis, quia amaræ factæ sunt.
Et quartus Angelus tubâ cecinit, & percussa est tertia pars solis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stellarum, ità ut obscuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.
Et vidi & audivi vocem unius aquilæ volantis per medium cœli, dicentis voce magnâ, Væ, væ, væ habitantibus in terra de cæteris vocibus tubæ trium Angelorum qui erant tubâ canituri.

---

1 *Semihora*, ἡμιώριον. Usus est hâc voce Cicero pro Rabirio. Vulgata, ***mediâ horâ***, barbarè, pro dimidia hora.

2 *Qui adstant*, οἳ ἑστήκασι. id est, qui coram eo apparent, ut ministri videlicet. Hæc enim est vis verbi עמד *bamad*.

3 *Thuribulum*, λιβανωτόν. Rectè, ut apparet ex vers. 5. Alioqui hoc vocabulo non thuribulum, sed thus ipsum declaratur. ¶ *Cum orationibus Sanctorum*, ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων. Quinam sunt hi Sancti? an qui in cœlis sunt? at illi in toto hoc libro nihil aliud quàm gratias agunt, & Deum extollunt, eo tantùm loco excepto ubi sanguinis sui vindicationem flagitant Martyres. Deinde quorsum Angelus preces ipsorum offerret? Scilicet magna illi fieret injuria, quam non satis est nonnullis plusquam serviliter colere, & reginam misericordiæ, dominam Angelorum, refugium miserorum, spem, vitam, paradisi portam vocare: nisi etiam flagitent, ut matris jure (proh exsecrandam blasphemiam!) Filio suo imperet: Magna, inquam, illi & omnibus triumphantis Ecclesiæ sanctis fit injuria, si Angeli alicujus ministerio illic etiamnum indigent, qui ipsorum preces Deo offerat. Sed agè, absurda ista semel omittamus. Scimus Angelorum ministerium Sanctis in hac vita degentibus esse destinatum, Heb. 2. 14. idque non ut pro diis colantur, sed contrà ut pro bona Dei voluntate suo ministerio nos adjuvent, ad Deum contendentes, sicut ex variis Scripturæ exemplis licet intelligere. Hæc causa est cur Joannes hâc visione (quæ Leviticorum Sacerdotum consuetudine adumbratur, ut pleræque etiam aliæ antiquorum Prophetarum) didicerit, Sanctorum orationes in hoc mundo videlicet pura illa precum & beneficentiæ sacrificia Deo quotidie offerentium, per Angelorum ministerium Deo offerri. Quod sit autem illud ministerium quis novit? mediatores quidem non esse ex verbo Dei constat, neque à nobis invocandos, qua de re vide Augustinum lib. de Trinit. 13. 15. Qui subtiliùs hæc volent contemplari, mirum nisi etiam Angelicam nobis aliquam Missam in cœlo fabricent. Quorsum enim aram absque sacrificio? Sed ut ad rem redeam, Vetus interpres similiter convertit, ***Ut daret de orationibus Sanctorum omnium super altare aureum***, &c. quæ interpretatio non modò est ambigua, sed prorsus etiam absurda. Erasmus, ***Ut daret de precationibus omnium Sanctorum***, &c. quod mihi magis etiam absurdum videtur, vel ob eam causam quòd in Græcis nullam præpositionem supplere possis quæ isti interpretationi conveniat. Itaque supplevi præpositionem σὺν, cujus ellipsis non modò dura non est, sed etiam elegans. Deinde manifestè videmus Angelum seorsim dici multa illa thymiamata accipere quæ cum precibus Sanctorum offerat. Unum igitur ab altero non separandum quidem, sed distinguendum est. Quorsum enim nostræ preces, quorsum quicquid à nobis potest proficisci, nisi adsit in primis unicæ illius oblationis verè gratus odor? nisi, inquam, priùs in Filio per fidem justificati placeamus? Sed de his non constituimus hoc in loco copiosiùs disserere.

4 *Cum precibus*, ταῖς προσευχαῖς. Vide supr. vers. 3.

7 *Et tertia pars arborum*, &c. καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων, &c. Arethas, quem sequitur Vetus interpres, legit καὶ τὸ τρίτον τῆς γῆς κατεκάη, καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη. id est, ***& tertia pars terræ exusta est, & tertia pars arborum***, &c.

11 *Tertia pars aquarum*, τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων. Erasmus non legit τῶν ὑδάτων, quod ego addidi ex Arethæ, Complutensis editionis, unius vetusti codicis, Veteris denique interpretis autoritate.

13 *Unum Angelum*, ἑνὸς ἀγγέλου. Arethas legit ἑνὸς ἀετοῦ, id est, (ut supplevit Vetus interpres) ***vocem unius aquilæ***. Complutensis codex hîc quoque cum Aretha consentit.

ΚΕΦ. θ.

Καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ εἶδον ἀστέρα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεπτωκότα εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ κλεὶς τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου.
2 Καὶ ἤνοιξε τὸ φρέαρ τῆς ἀβύσσου· καὶ ἀνέβη καπνὸς ἐκ τοῦ φρέατος ὡς καπνὸς καμίνου μεγάλης. καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος καὶ ὁ ἀὴρ ἐκ τοῦ καπνοῦ τοῦ φρέατος.
3 Καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ ἐξῆλθον ἀκρίδες εἰς τὴν γῆν· καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἐξουσία ὡς ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ σκορπίοι τῆς γῆς.
4 Καὶ ἐῤῥέθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀδικήσωσι τὸν χόρτον τῆς γῆς, οὐδὲ πᾶν χλωρόν, οὐδὲ πᾶν δένδρον, εἰ μὴ τοὺς ἀνθρώπους μόνους οἵτινες οὐκ ἔχουσι τὴν σφραγῖδα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

CAP. IX.

Tum quintus Angelus clanxit, & vidi stellam è cœlo cecidisse in terram, & data est ei *angelo* clavis putei abyssi.
Aperuit igitur puteum abyssi: & ascendit fumus ex puteo ut fumus fornacis magnæ: & obscuratus est sol & aer à fumo putei.
Ex fumo autem exierunt locustæ in terram; datúmque est eis licere quod licet terrestribus scorpiis.
Sed ipsis est dictum nè læderent gramen terræ, neque viride quicquam, neque ullam arborem, sed tantùm homines qui non haberent signum Dei in frontibus suis.

CAP. IX.

Et quintus Angelus tubâ cecinit, & vidi stellam de cœlo cecidisse in terram, & data est ei clavis putei abyssi.
Et aperuit puteum abyssi: & ascendit fumus putei sicut fumus fornacis magnæ; & obscuratus est sol & aer de fumo putei.
Et de fumo putei exierunt locustæ in terram: & data est illis potestas sicut habent potestatem scorpiones terræ.
Et præceptum est illis nè læderent fœnum terræ, neque omne viride, neque omnem arborem: nisi tantùm homines qui non habent signum Dei in frontibus suis.

---

1 *Putei abyssi*, τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου. *Abyssum* vocat profundissimi tartari tenebras, de quibus Luc 8. 31. & 1. Pet. 2. 4.

4 *Sed*, εἰ μή. Notandus est usus harum particularum pro ἀλλά, ut etiam infrà 21. 27. adversùs ineptos quosdam, qui quasi Aja-

cis clypeum opponunt gratuitæ per unam fidem Justificationi, excerptam Pauli sententiam ex Gal. 2. 16. quasi tradat Apostolus non justificari hominem ex operibus Legis nisi per fidem. Ità enim illi non tantùm imperiti, sed etiam summè impudentes, locum illum detorquent, & quidem quasi meras demonstrationes adferunt, cùm nè grammaticam quidem vocum declarationem norint, nedum ut ipsum argumentum possint explicare.

5 Καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀποκτείνωσιν αὐτούς, ἀλλ' ἵνα βασανισθῶσι μῆνας πέντε· καὶ ὁ βασανισμὸς αὐτῶν ὡς βασανισμὸς σκορπίου, ὅταν παίσῃ ἄνθρωπον.

*Suprà, 6. 16. Esa. 2. 19. Osea 10. 8.

6 Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ζητήσουσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν θάνατον, καὶ οὐχ εὑρήσουσιν αὐτόν· καὶ ἐπιθυμήσουσιν ἀποθανεῖν, καὶ φεύξεται ὁ θάνατος ἀπ' αὐτῶν.

† Joel. 1. 6. & 2. 8.

7 Καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν ἀκρίδων ὅμοια ἵπποις ἡτοιμασμένοις εἰς πόλεμον· καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ὡς στέφανοι ὅμοιοι χρυσῷ, καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν ὡς πρόσωπα ἀνθρώπων.

8 Καὶ εἶχον τρίχας ὡς τρίχας γυναικῶν, καὶ οἱ ὀδόντες αὐτῶν ὡς λεόντων ἦσαν.

9 Καὶ εἶχον θώρακας ὡς θώρακας σιδηροῦς, καὶ ἡ φωνὴ τῶν πτερύγων αὐτῶν ὡς φωνὴ ἁρμάτων, ἵππων πολλῶν τρεχόντων εἰς πόλεμον.

10 Καὶ ἔχουσιν οὐρὰς ὁμοίας σκορπίοις, καὶ κέντρα ἦν ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν· καὶ ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἀδικῆσαι τοὺς ἀνθρώπους μῆνας πέντε.

11 Καὶ ἔχουσιν ἐφ' αὐτῶν βασιλέα τὸν ἄγγελον τῆς ἀβύσσου· ὄνομα αὐτῷ Ἑβραϊστὶ Ἀβαδδών, καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει Ἀπολλύων.

12 Ἡ οὐαὶ ἡ μία ἀπῆλθεν, ἰδοὺ ἔρχονται ἔτι δύο οὐαὶ μετὰ ταῦτα.

13 Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἤκουσα φωνὴν μίαν ἐκ τῶν τεσσάρων κεράτων τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ,

14 Λέγουσαν τῷ ἕκτῳ ἀγγέλῳ ὃς εἶχε τὴν σάλπιγγα, Λῦσον τοὺς τέσσαρας ἀγγέλους τοὺς δεδεμένους ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῷ μεγάλῳ Εὐφράτῃ.

15 Καὶ ἐλύθησαν οἱ τέσσαρες ἄγγελοι οἱ ἡτοιμασμένοι εἰς τὴν ὥραν καὶ ἡμέραν καὶ μῆνα καὶ ἐνιαυτόν, ἵνα ἀποκτείνωσι τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων.

16 Καὶ ὁ ἀριθμὸς στρατευμάτων τοῦ ἱππικοῦ, δύο μυριάδες μυριάδων· καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν.

17 Καὶ οὕτως εἶδον τοὺς ἵππους ἐν τῇ ὁράσει, καὶ τοὺς καθημένους ἐπ' αὐτῶν, ἔχοντας θώρακας πυρίνους καὶ ὑακινθίνους καὶ θειώδεις· καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἵππων ὡς κεφαλαὶ λεόντων, καὶ ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν ἐκπορεύεται πῦρ καὶ καπνὸς καὶ θεῖον.

18 Ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων ἀπεκτάνθησαν τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ καὶ ἐκ τοῦ θείου τοῦ ἐκπορευομένου ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν.

19 Αἱ γὰρ ἐξουσίαι αὐτῶν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εἰσιν· αἱ γὰρ οὐραὶ αὐτῶν ὅμοιαι ὄφεσιν, ἔχουσαι κεφαλάς, καὶ ἐν αὐταῖς ἀδικοῦσι.

20 Καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων οἳ οὐκ ἀπεκτάνθησαν ἐν ταῖς πληγαῖς ταύταις, οὔτε μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἵνα μὴ προσκυνήσωσι τὰ δαιμόνια καὶ εἴδωλα τὰ χρυσᾶ καὶ τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χαλκᾶ καὶ τὰ λίθινα καὶ τὰ ξύλινα, ἃ οὔτε βλέπειν δύναται, οὔτε ἀκούειν, οὔτε περιπατεῖν·

‖ Psal. 15. 4. & 133. 15.

21 Καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν φαρμακειῶν αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῆς πορνείας αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν κλεμμάτων αὐτῶν.

Datum autem est eis, non ut occidant eos, sed ut torqueantur menses quinq;, *sitq;* tormentum eorum ut tormentum scorpii cùm percusserit hominem.

* Itaque per eos dies homines quærent mortem, & non invenient eam: & cupient mori, & fugiet mors ab eis.

† Figuræ verò locustarum similes *erant* equis paratis ad prælium: *eræ̀ntque* impositæ capitibus earum tanquam coronæ similes auro, & facies earum ut facies hominum.

Et habebant capillos ut capillos mulierum, & dentes earum ut leonum erant:

Habebant etiam loricas ut loricas ferreas, & sonitus alarum ipsarum ut sonitus curruum, equis multis currentibus ad bellum.

Sed & habebant caudas similes scorpionum, erántque aculei in caudis earum: & earum potestas *erat* nocere hominibus menses quinque.

Habebant autem sibi impositum regem, Angelum abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè verò Apollyon, *id est, disperdens*.

Væ unum abiit, & ecce veniunt adhuc duo væ postea.

Tum sextus Angelus clanxit, & audivi vocem quandam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est in conspectu Dei,

Dicentem sexto Angelo qui habebat tubam, Solve quatuor illos Angelos vinctos ad magnum illum flumen Euphratem.

Soluti sunt igitur quatuor illi Angeli, parati ad horam & diem & mensem & annum, ut occidant tertiam partem hominum.

Erátque numerus equestris exercitûs bis millies centena millia: nam audivi numerum eorum.

Itémque vidi equos per visionem, & qui ipsis insidebant habentes thoraces igneos & hyacinthinos & sulphureos: erant autem capita equorum ut capita leonum, & ex ore ipsorum prodibat ignis, & fumus, & sulphur.

Ab his tribus occisa est tertia pars hominum, *nempe* ab igne, & fumo, & sulphure, quæ prodibant ex ore ipsorum.

Potestas enim eorum in ore eorum est, & in caudis eorum. nam eorum caudæ similes sunt serpentibus, habentes capita per quæ lædunt.

Porrò reliqui homines qui occisi non sunt his plagis, non resipuerunt ab operibus manuum suarum, ut nè adorarent dæmonia & simulacra aurea & argentea & ærea & lapidea & lignea, ‖ quæ neque videre possunt, neque audire, neque ambulare:

Neque resipuerunt à cædibus suis, neque à veneficiis suis, neque à scortatione sua, neque à furtis suis.

Et datum est illis nè occiderent eos, sed ut cruciarentur mensibus quinque: & cruciatus eorum ut cruciatus scorpii cùm percutit hominem.

Et in diebus illis quærent homines mortem, & non invenient eam: & desiderabunt mori, & fugiet mors ab eis.

Et similitudines locustarum, similes equis paratis in prælium: & super capita earum tanquam coronæ similes auro, & facies earum tanquam facies hominum.

Et habebant capillos sicut capillos mulierum, & dentes earum sicut leonum erant:

Et habebant loricas sicut loricas ferreas, & vox alarum earum sicut vox curruum equorum multorum currentium in bellum.

Et habebant caudas similes scorpionum, & aculei erant in caudis earum: & potestas earum nocere hominibus mensibus quinque.

Et habebant super se regem, Angelum abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè autem Apollyon, Latinè habens nomen Exterminans.

Væ unum abiit, & ecce veniunt adhuc duo væ posthac.

Et sextus Angelus tubâ cecinit, & audivi vocem unam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei,

Dicentem sexto Angelo qui habebat tubam, Solve quatuor Angelos qui alligati sunt in flumine magno Euphrate.

Et soluti sunt quatuor Angeli, qui parati erant in horam & diem & mensem & annum, ut occiderent tertiam partem hominum.

Et numerus equestris exercitûs vicies millies dena millia: & audivi numerum eorum.

Et ità vidi equos in visione, & qui sedebant super eos, habebant loricas igneas, & hyacinthinas, & sulphureas: & capita equorum erant tanquam capita leonum, & de ore eorum procedit ignis, & fumus, & sulphur.

Et ab his tribus plagis occisa est tertia pars hominum, de igne, & de fumo, & sulphure, quæ procedebant ex ore ipsorum.

Potestas enim equorum in ore eorum est, & in caudis eorum. nam caudæ eorum similes serpentibus, habentes capita, & in his nocent.

Et cæteri homines qui non sunt occisi in his plagis, neque pœnitentiam egerunt de operibus manuum suarum, ut non adorarent dæmonia & simulacra aurea & argentea & ærea & lapidea & lignea, quæ neque videre possunt, neque audire, neque ambulare:

Et non egerunt pœnitentiam ab homicidiis suis, neque à veneficiis suis, neque à fornicatione sua, neque à furtis suis.

7 *Figuræ*, τὰ ὁμοιώματα. Desumta hæc sunt ex Joelis 1. 6. & 2. 4. & 8. 7.

11 *Apollyon*, Ἀπολλύων. Vulg. addit, *Latinè habens nomen Exterminans*, quod in nullis Græcis inveni. Est autem participium pro Toar, more Hebræis familiari.

13 *Cornibus*, κεράτων. Rursus alludit ad aram suffitûs, collocatam in atrio Sacerdotum è regione Arcæ fœderis, interposito tamen velo, Exod. 30. 6.

16 *Bis millies centena millia*, δύο μυριάδες μυριάδων. Vel si recentiorum more libeat numerare, Ducenties millena millia. Vulg. & Erasmus, *Vicies millies dena millia*: quo modo nemo neq; ex priscis neq; ex recentioribus loquitur. Epiphanius κατὰ τῶν Ἀλόγων, habet μυριάδας μυριάδων, καὶ χιλιάδας χιλιάδων, i. *decies mille millia, & millies millia*: & totum hunc locum aliter legit, sententiam, ut opinor, potiùs respiciens, quàm verba numerans.

19 *Et in caudis eorum*, καὶ ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν. Hoc in plerisque codicibus deest, legitur tamē apud Aretham, & in Vetere editione, quibuscū consentiunt Complutensis codex & alii duo ex nostris.

ΚΕΦ. ι'.

Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἰσχυρὸν καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, περιβεβλημένον νεφέλην· καὶ ἶρις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς· καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς στῦλοι πυρός.

2 Καὶ εἶχεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ βιβλαρίδιον ἀνεῳγμένον· καὶ ἔθηκε τὸν πόδα αὐτοῦ τὸν δεξιὸν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, τὸν δὲ εὐώνυμον ἐπὶ τὴν γῆν.

3 Καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ ὥσπερ λέων μυκᾶται· καὶ ὅτε ἔκραξεν, ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς ἑαυτῶν φωνάς.

4 Καὶ ὅτε ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς φωνὰς ἑαυτῶν, ἔμελλον γράφειν· καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσάν μοι, Σφράγισον ἃ ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταί, καὶ μὴ ταῦτα γράψῃς.

5 Καὶ ὁ ἄγγελος ὃν εἶδον ἑστῶτα ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἦρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν,

6 Καὶ ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν θάλασσαν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, ὅτι χρόνος οὐκ ἔσται ἔτι·

7 Ἀλλ' ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τοῦ ἑβδόμου ἀγγέλου, ὅταν μέλλῃ σαλπίζειν, τελεσθήσεται τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, ὡς εὐηγγέλισε τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις τοῖς προφήταις.

CAP. X.

Tum vidi alium Angelum robustum descendentem de cœlo, amictum nube, supra cujus caput erat iris: facies autem ejus *erat* ut sol, & pedes ejus ut columnæ igneæ.

Habebátque in manu sua libellum apertum: & imposuit pedem suum dextrum mari, sinistrum autem super terram.

Clamavítque voce magnâ, sicut leo rugit: & cùm clamasset, locuta sunt septem tonitrua voces suas.

Et cùm locuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram: sed audivi vocem de cœlo dicentem mihi, Obsigna quæ locuta sunt septem tonitrua, & nè ea scribas.

Et Angelus, quem vidi stantem super mare & super terram, sustulit manum suam ad cœlum,

Et juravit per eum qui vivit in secula seculorum, qui condidit cœlum & ea quæ sunt in eo, & terram & ea quæ in ea sunt, & mare & ea quæ in eo sunt, tempus non fore ampliùs:

Sed diebus vocis septimi Angeli, cùm clanget, consummatum iri mysterium Dei, sicut annunciavit servis suis prophetis.

CAP. X.

Et vidi alium Angelum fortem descendentem de cœlo, amictum nube, & iris in capite ejus: & facies ejus erat ut sol, & pedes ejus tanquam columnæ ignis.

Et habebat in manu sua libellum apertum: & posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram.

Et clamavit voce magnâ, quemadmodum cùm leo rugit: & cùm clamasset, locuta sunt septem tonitrua voces suas.

Et cùm locuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram: & audivi vocem de cœlo dicentem mihi, Signa quæ locuta sunt septem tonitrua, & noli ea scribere.

Et Angelus, quem vidi stantem super mare & super terram, levavit manum suam ad cœlum,

Et juravit per viventem in secula seculorum, qui creavit cœlum & ea quæ in eo sunt, & terram & ea quæ in ea sunt, & mare & ea quæ in eo sunt, quia tempus non erit ampliùs:

Sed in diebus vocis septimi Angeli, cùm cœperit tubâ canere, consummabitur mysterium Dei, sicut evangelizavit per servos suos Prophetas.

5 *Sustulit manum*, ἦρε τὴν χεῖρα. Hic erat gestus jurantium, ut etiamnum hodie.

7 *Consummatum iri*, τελεσθήσεται. Complutensis editio habet τελεσθῇ, & plerique Græci codices καὶ τελεσθῇ, quam scripturam

si sequamur, ὅτι repetere oportebit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sed Vulgata rectiùs omnino legit πληρωθήσονται. ¶ *Servis suis,* &c. τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις, &c. Vulgata, *Per servos suos*: perinde nimirum acsi causa instrumentalis significetur. Hoc etiam sit mihi verisimilius quàm quod annotat Erasmus, nempe additam fuisse particulam *Per*, cùm scripsisset Vetus interpres *Evangelizavit per servos suos.* Legit enim Complutensis editio τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις.

---

8 Καὶ ἡ φωνὴ ἣν ἤκουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, πάλιν λαλοῦσα μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσα, Ὕπαγε, λάβε τὸ βιβλαρίδιον τὸ ἠνεῳγμένον ἐν τῇ χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ἑστῶτος ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

9 Καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἄγγελον, λέγων αὐτῷ, Δός μοι τὸ βιβλαρίδιον. Καὶ λέγει μοι, Λάβε καὶ κατάφαγε αὐτό· καὶ πικρανεῖ σου τὴν κοιλίαν, ἀλλ' ἐν τῷ στόματί σου ἔσται γλυκὺ ὡς μέλι.

10 Καὶ ἔλαβον τὸ βιβλαρίδιον ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, καὶ κατέφαγον αὐτό· καὶ ἦν ἐν τῷ στόματί μου ὡς μέλι, γλυκύ· καὶ ὅτε ἔφαγον αὐτὸ, ἐπικράνθη ἡ κοιλία μου.

11 Καὶ λέγει μοι, Δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι ἐπὶ λαοῖς καὶ ἔθνεσι καὶ γλώσσαις καὶ βασιλεῦσι πολλοῖς.

Et vox quam audieram è cœlo, rursum locuta est mecum, & dixit, Abi & accipe libellum illum apertum *qui est* in manu Angeli stantis super mare & super terram.

Abii igitur ad Angelum, dicens ei, Da mihi libellum. Et dixit mihi, Accipe & devora eum: & amaritudinem adferet ventri tuo, sed in ore tuo erit dulcis tanquam mel.

Accepi igitur libellum è manu Angeli, & devoravi eum: eratque in ore meo dulcis tanquam mel, sed cùm devorassem eum, amaruit venter meus.

Tum dixit mihi, Oportet te iterum prophetare coram populis & gentibus, & linguis, & regibus multis.

Et audivi vocem de cœlo iterum loquentem mecum, & dicentem, Vade & accipe librum apertum de manu Angeli stantis super mare & super terram.

Et abii ad Angelum, dicens ei ut daret mihi librum. Et dixit mihi, Accipe & devora illum: & faciet amaricari ventrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tanquam mel.

Et accepi librum de manu Angeli, & devoravi illum: & erat in ore meo tanquam mel dulce, & cùm devorassem eum, amaricatus est venter meus.

Et dixit mihi, Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis.

---

8 *Et vox,* &c. καὶ ἡ φωνὴ, &c. Vulg. *Et audivi vocem è cœlo iterum loquentem mecum, & dicentem mihi,* καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ πάλιν λαλοῦσαν μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσαν. Hoc ego verò nusquam invenio, quanquam quod ad sensum attinet, nihil interest.

9 *Amaritudinem adferet,* πικρανεῖ. Hebr. המר *Hemar*, pro quo Vulgata, *Faciet amaricari*, & in vetere Test. non semel *Amaricare*.

11 *Coram populis,* &c. ἐπὶ λαοῖς, &c. Sic usurpatur præpositio ἐπὶ, Matt. 28. 14. & 1. Tim. 6. 13.

ΚΕΦ. ια'.

Καὶ ἐδόθη μοι κάλαμος ὅμοιος ῥάβδῳ, καὶ ὁ ἄγγελος εἱστήκει, λέγων, Ἔγειραι, καὶ μέτρησον τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας ἐν αὐτῷ.

2 Καὶ τὴν αὐλὴν τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ ἔκβαλε ἔξω, καὶ μὴ αὐτὴν μετρήσῃς· ὅτι ἐδόθη τοῖς ἔθνεσι· καὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν πατήσουσι μῆνας τεσσαράκοντα δύο.

3 Καὶ δώσω τοῖς δυσὶ μάρτυσί μου, καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα, περιβεβλημένοι σάκκους.

4 Οὗτοί εἰσιν αἱ δύο ἐλαῖαι, καὶ δύο λυχνίαι αἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς ἑστῶσαι.

5 Καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, καὶ κατεσθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν· καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, οὕτω δεῖ αὐτὸν ἀποκτανθῆναι.

6 Οὗτοι ἔχουσιν ἐξουσίαν κλεῖσαι τὸν οὐρανὸν, ἵνα μὴ βρέχῃ ὑετὸς ἐν ἡμέραις αὐτῶν τῆς προφητείας· καὶ ἐξουσίαν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν ὑδάτων, στρέφειν αὐτὰ εἰς αἷμα, καὶ πατάξαι τὴν γῆν πάσῃ πληγῇ, ὁσάκις ἐὰν θελήσωσι.

7 Καὶ ὅταν τελέσωσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, τὸ θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου, ποιήσει πόλεμον μετ' αὐτῶν, καὶ νικήσει αὐτοὺς, καὶ ἀποκτενεῖ αὐτούς.

8 Καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν ἐπὶ τῆς πλατείας πόλεως τῆς μεγάλης, ἥτις καλεῖται πνευματικῶς Σόδομα καὶ Αἴγυπτος, ὅπου καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐσταυρώθη.

9 Καὶ βλέψουσιν ἐκ τῶν φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν καὶ ἐθνῶν τὰ πτώματα αὐτῶν ἡμέρας τρεῖς καὶ ἥμισυ, καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν οὐκ ἀφήσουσι τεθῆναι εἰς μνήματα.

10 Καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς χαροῦσιν ἐπ' αὐτοῖς, καὶ εὐφρανθήσονται, καὶ δῶρα πέμψουσιν ἀλλήλοις, ὅτι οὗτοι οἱ δύο προφῆται ἐβασάνισαν τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

11 Καὶ μετὰ τὰς τρεῖς ἡμέρας καὶ ἥμισυ, πνεῦμα ζωῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰσῆλθεν ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἔστησαν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ φόβος μέγας ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς θεωροῦντας αὐτούς.

12 Καὶ ἤκουσαν φωνὴν μεγάλην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσαν αὐτοῖς, Ἀνάβητε ὧδε. Καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐν τῇ νεφέλῃ, καὶ ἐθεώρησαν αὐτοὺς οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν.

13 Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐγένετο σεισμὸς μέγας, καὶ τὸ δέκατον τῆς πόλεως ἔπεσε, καὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῷ σεισμῷ ὀνόματα ἀνθρώπων χιλιάδες ἑπτὰ, καὶ οἱ λοιποὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, καὶ ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ.

14 Ἡ οὐαὶ ἡ δευτέρα ἀπῆλθεν, καὶ ἰδοὺ ἡ οὐαὶ ἡ τρίτη ἔρχεται ταχύ.

15 Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένοντο φωναὶ μεγάλαι ἐν τῷ οὐρανῷ, λέγουσαι, Ἐγένοντο αἱ βασιλεῖαι τοῦ κόσμου τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

16 Καὶ οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι οἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καθήμενοι ἐπὶ τοὺς θρόνους αὐτῶν, ἔπεσον ἐπὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ,

17 Λέγοντες, Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, Ὁ ὢν, καὶ Ὁ ἦν, καὶ Ὁ ἐρχόμενος· ὅτι εἴληφας τὴν δύναμίν σου τὴν μεγάλην, καὶ ἐβασίλευσας.

18 Καὶ τὰ ἔθνη ὠργίσθησαν, καὶ ἦλθεν ἡ ὀργή σου, καὶ ὁ καιρὸς τῶν νεκρῶν κριθῆναι, καὶ δοῦναι τὸν μισθὸν τοῖς δούλοις σου τοῖς προφήταις, καὶ τοῖς ἁγίοις καὶ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου, τοῖς μικροῖς καὶ τοῖς μεγάλοις, καὶ διαφθεῖραι τοὺς διαφθείροντας τὴν γῆν.

19 Καὶ ἠνοίγη ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὤφθη ἡ κιβωτὸς τῆς διαθήκης αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ· καὶ ἐγένοντο ἀστραπαὶ, καὶ φωναὶ, καὶ βρονταὶ, καὶ σεισμὸς, καὶ χάλαζα μεγάλη.

CAP. XI.

Datus est autem mihi calamus similis virgæ, adstititque Angelus, dicens, Surge & metire templum Dei & altare, & eos qui adorant in eo.

Sed atrium quod extra templum est extrude, & nè metiaris illud: nam datum est Gentibus: & Urbem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus.

Sed dabo *illam* duobus illis testibus meis, qui prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis.

Hi sunt duæ illæ oleæ, & duo candelabra in conspectu Dei terræ posita.

Quòd siquis velit eos lædere, ignis prodit ex ore ipsorum & devorat inimicos eorum: nam siquis velit eos lædere, ità oportet eum occidi.

Hi potestatem habent claudendi cœlum, nè riget *terram* pluvia diebus prophetiæ ipsorum: & potestatem habent in aquas, convertendi eas in sanguinem, & percutiendi terram omni plagâ quotiescunque voluerint.

Porrò postquam peregerint suum illud testimonium, bestia illa ascendens ex abysso, geret adversùs eos bellum, & vincet eos, & occidet eos.

Et cadavera eorum jacebunt in platea urbis illius magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma & Ægyptus, ubi & Dominus noster crucifixus est.

Et videbunt *homines* ex tribubus & populis & linguis & gentibus cadavera eorum per tres dies & dimidium, & cadavera eorum non sinent poni in monumentis.

Et incolæ terræ gaudebunt super illis, & hilares erunt: & munera mittent alii aliis, quoniam hi duo Prophetæ torserint terræ incolas.

Sed post dies tres & dimidium, spiritus vitæ à Deo *prodiens* ingredietur in illos: stabúntque *erecti* in pedes suos, & metus magnus cadet in eos qui ipsos spectarint.

Deinde audierunt vocem magnam de cœlo, dicentem ipsis, Ascendite huc. Ascenderúntque in cœlum per nubem: & conspexerunt illos inimici eorum.

Factúsque est in illa hora terræmotus magnus: & decima pars urbis cecidit, & occisa sunt in terræmotu capita hominum septies mille, & reliqui territi sunt, & dederunt gloriam Deo cœli.

Væ secundum abiit, & ecce væ tertium veniet citò.

Septimus igitur Angelus clanxit, & factæ sunt voces magnæ in cœlo, dicentes, Mundi regna facta sunt Domini nostri, & Christi ejus, qui regnabit in secula seculorum.

Tum vigintiquatuor illi Seniores qui in conspectu Dei sedent in thronis illis suis, procideruntin facies suas, & adorarunt Deum,

Dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, Qui es, & Qui eras, & Qui venturus es: quòd adeptus sis potentiam tuam magnam, & regnum inieris:

Et iratæ sunt Gentes, & advenit ira tua, & tempus mortuorum, ut judicentur, & des mercedem servis tuis Prophetis, & sanctis, & timentibus nomen tuum, parvis & magnis, & perdas eos qui perdunt terram.

Tunc apertum est templum Dei in cœlo, & visa est Arca pacti ipsius in ejus templo: & facta sunt fulgura, & voces, & tonitrua, & terræmotus, & grando magna.

CAP. XI.

Et datus est mihi calamus similis virgæ, & dictum est mihi, Surge, & metire templum Dei, & altare, & adorantes in eo.

Atrium autem quod est foris templum ejice foràs, & nè metiaris illud: quoniam datum est Gentibus: & civitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus.

Et dabo duobus testibus meis, & prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis.

Hi sunt duæ olivæ & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes.

Et siquis voluerit eos nocere, ignis exiet de ore eorum, & devorabit inimicos eorum: & siquis voluerit eos lædere, sic oportet eum occidi.

Hi habent potestatem claudendi cœlum nè pluat diebus prophetiæ ipsorum: & potestatem habent super aquas, convertendi eas in sanguinem, & percutere terram omni plagâ quotiescunque voluerint.

Et cùm finierint testimonium suum, bestia quæ ascendit de abysso, faciet adversùs eos bellum, & vincet illos, & occidet eos.

Et corpora eorum jacebunt in plateis civitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma & Ægyptus, ubi & Dominus eorum crucifixus est.

Et videbunt de tribubus, & populis, & linguis, & gentibus corpora eorum per tres dies & dimidium, & corpora eorum non sinent poni in monumentis.

Et inhabitantes terram gaudebunt super illos, & jocundabuntur: & munera mittent invicem, quoniam hi duo Prophetæ cruciaverunt eos qui habitabant super terram.

Et post dies tres & dimidium, Spiritus vitæ à Deo intravit in eos, & steterunt super pedes suos, & timor magnus cecidit super eos qui viderunt eos.

Et audierunt vocem magnam de cœlo dicentem eis, Ascendite huc. Et ascenderunt in cœlum in nube: & viderunt illos inimici eorum.

Et in illa hora factus est terræmotus magnus: & decima pars Civitatis cecidit, & occisa sunt in terræmotu nomina hominum septem millia, & reliqui in timorem sunt missi, & dederunt gloriam Deo cœli.

Væ secundum abiit, & ecce væ tertium veniet citò.

Et septimus Angelus tubâ cecinit: & factæ sunt voces magnæ in cœlo, dicentes, Factum est regnum hujus mundi Domini nostri & Christi ejus, & regnabit in secula seculorum.

Et vigintiquatuor seniores qui in conspectu Dei sedent in sedibus suis, ceciderunt in facies suas, & adoraverunt Deum.

Dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotens, Qui es, & Qui eras, & Qui venturus es: quia accepisti virtutem tuam magnam, & regnasti:

Et iratæ sunt Gentes, & advenit ira tua, & tempus mortuorum, judicari, & reddere mercedem servis tuis Prophetis, & sanctis, & timentibus nomen tuum pusillis & magnis, & exterminandi eos qui corruperunt terram.

Et apertum est templum Dei in cœlo, & visa est Arca testamenti ejus in templo ejus: & facta sunt fulgura, & voces, & terræmotus, & grando magna.

---

1 *Adstititque Angelus, dicens,* καὶ ἄγγελος εἱστήκει, λέγων. Ità restituo hunc locum ex Complutensi editione, cùm in reliquis scribatur duntaxat λέγων, *dicens*, quasi calamus ipse hoc sit locutus, quod mihi nimium videtur absurdum vel per visionem

cogitare. Vetus interpres legit καὶ ἐλέχθη μοι, *& dictum est mihi*, eâdem manente sententiâ. Sed etiamsi simpliciter ponatur λέγων, respondebit Hebr. infinito לֵאמֹר *lemor, dicendo*, & ad eum referetur à quo datus est calamus.

2 *Quod extra templum est*, τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ. Hæc est vera lectio, quæ exstat apud Aretham, & in Complutensi codice. Alludit enim ad atrium illud exterius, quod *atrium populi* dicebatur, quoniam omnibus patebat. ¶ *Extrude*, ἔκβαλε ἔξω. Ad verbū, *Ejice forâs*. Atqui intus non erat. Fateor id quidem aliquatenus. Nam Sancta & Sancta sanctorum ab hoc atrio erant sejuncta, sed tamen totum ipsum ædificium nomine *Templi* significabatur. Nunc verò quodammodo forâs ejici dicitur, quòd tanquam profanum negligitur in metiendo Templo. Hoc qui non consideraront, putarunt legendum τὴν αὐλὴν τὴν ἔσωθεν τοῦ ναοῦ, *atrium quod intra templum est*: mendosè id quidem. quorsum enim hoc adderetur?

4 *Dei terræ*, τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς. Vulgata, *Domini terræ*, τοῦ Κυρίου τῆς γῆς, ut etiam legitur in editione Complutensi, quod est magis usitatum.

7 *Suum testimonium*, τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν. id est, postquam legationem suam obierint.

11 *Spiritus vitæ*, πνεῦμα ζωῆς. Heb. רוּחַ חַיִּים *ruach chajim*. pro anima vitali.

12 *Audierunt*, ἤκουσαν. Nempe duo illi Prophetæ.

13 *Dederunt gloriam Deo*, ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ. Vide Joann. cap 9. vers. 24.

15 *Facta sunt*, ἐγένοντο. id est, venerunt in Christi potestatem, tyrannidi diaboli & ministrorum ipsius erepta.

17 *Qui es*, &c. ὁ ὤν, &c. Vide suprà, 1. 4. & 4. 8.

19 *Et tonitrua*, καὶ βρονταί. Hoc non est in Latinis codicibus, & fortassis est glossema illius, καὶ φωναί, *& voces*.

ΚΕΦ. ιβ΄.

Καὶ σημεῖον μέγα ὤφθη ἐν τῷ οὐρανῷ· γυνὴ περιβεβλημένη τὸν ἥλιον, καὶ ἡ σελήνη ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφανος ἀστέρων δώδεκα·

2 Καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἔκραζεν ὠδίνουσα, καὶ βασανιζομένη τεκεῖν.

3 Καὶ ὤφθη ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἰδοὺ δράκων μέγας πυῤῥὸς, ἔχων κεφαλὰς ἑπτὰ, καὶ κέρατα δέκα, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ διαδήματα ἑπτά.

4 Καὶ ἡ οὐρὰ αὐτοῦ σύρει τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν· καὶ ὁ δράκων ἕστηκεν ἐνώπιον τῆς γυναικὸς τῆς μελλούσης τεκεῖν, ἵνα ὅταν τέκῃ, τὸ τέκνον αὐτῆς καταφάγῃ.

5 Καὶ ἔτεκεν υἱὸν ἄῤῥενα, ὃς μέλλει ποιμαίνειν πάντα τὰ ἔθνη ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· καὶ ἡρπάσθη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ.

6 Καὶ ἡ γυνὴ ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου ἔχει τόπον ἡτοιμασμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ τρέφωσιν αὐτὴν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα.

7 Καὶ ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ οὐρανῷ· ὁ Μιχαὴλ καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ ἐπολέμησαν κατὰ τοῦ δράκοντος, καὶ ὁ δράκων ἐπολέμησε καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ·

8 Καὶ οὐκ ἴσχυσαν, οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ.

9 Καὶ ἐβλήθη ὁ δράκων ὁ μέγας, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, ὁ καλούμενος διάβολος καὶ Σατανᾶς, ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην, ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν· καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ ἐβλήθησαν.

10 Καὶ ἤκουσα φωνὴν μεγάλην λέγουσαν ἐν τῷ οὐρανῷ, Ἄρτι ἐγένετο ἡ σωτηρία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ὅτι κατεβλήθη ὁ κατήγορος τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, ὁ κατηγορῶν αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας καὶ νυκτός.

11 Καὶ αὐτοὶ ἐνίκησαν αὐτὸν διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀρνίου, καὶ διὰ τὸν λόγον τῆς μαρτυρίας αὐτῶν· καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἄχρι θανάτου.

12 Διὰ τοῦτο εὐφραίνεσθε οἱ οὐρανοὶ, καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς σκηνοῦντες. Οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, ὅτι κατέβη ὁ διάβολος πρὸς ὑμᾶς, ἔχων θυμὸν μέγαν, εἰδὼς ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἔχει.

13 Καὶ ὅτε εἶδεν ὁ δράκων ὅτι ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, ἐδίωξε τὴν γυναῖκα ἥτις ἔτεκε τὸν ἄῤῥενα.

14 Καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτηται εἰς τὴν ἔρημον, εἰς τὸν τόπον αὐτῆς, ὅπου τρέφεται ἐκεῖ καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ ἥμισυ καιροῦ, ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄφεως.

15 Καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφις ὀπίσω τῆς γυναικὸς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὕδωρ ὡς ποταμὸν, ἵνα ταύτην ποταμοφόρητον ποιήσῃ.

16 Καὶ ἐβοήθησεν ἡ γῆ τῇ γυναικὶ, καὶ ἤνοιξεν ἡ γῆ τὸ στόμα αὐτῆς, καὶ κατέπιε τὸν ποταμὸν ὃν ἔβαλεν ὁ δράκων ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

17 Καὶ ὠργίσθη ὁ δράκων ἐπὶ τῇ γυναικὶ, καὶ ἀπῆλθε ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ σπέρματος αὐτῆς, τῶν τηρούντων τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

18 Καὶ ἐστάθην ἐπὶ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης.

CAP. XII.

Visum est autem signum magnum in cœlo: mulier amicta sole, sub cujus pedibus erat luna, & in capite corona stellarum duodecim:

Et gravida clamabat parturiens, & distorquebatur ad pariendum.

Et visum est aliud signum in cœlo: nam ecce, *adfuit* draco magnus rufus, habens capita septem, & cornua decem, & in capitibus suis diademata septem.

Cujus cauda trahebat tertiam partem stellarum cœli, quas abjecit in terram: stetit autem is draco ante mulierem parituram, ut cùm peperisset, filium ejus devoraret.

Peperit autem filium masculum, recturum omnes Gentes virgâ ferreâ: & raptus est Filius ejus ad Deum & thronum ejus.

Mulier verò fugit in solitudinem, ubi haberet locum paratum à Deo, ut illic alerent eam diebus mille ducentis sexaginta.

Et factum est prælium in cœlo: Michael & Angeli ejus præliati sunt cum dracone, & draco pugnavit & Angeli ejus:

Sed non prævaluerunt, neque locus eorum ampliùs inventus est in cœlo.

Et projectus est draco ille magnus, serpens ille antiquus qui vocatur diabolus & Satanas, qui seducit totum terrarum orbem: projectus, inquam, est in terram, & Angeli ejus cum eo projecti sunt.

Et audivi vocem magnam dicentem in cœlo, Nunc advenit salus, & potentia, & regnum Dei nostri, & potestas Christi ejus: quia dejectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat eos in conspectu Dei nostri die ac nocte.

Sed ipsi vicerunt eum per sanguinem Agni, & per sermonem testimonii sui: & animæ suæ prodigi fuerunt usque ad mortem.

Propterea hilares estote cœli, & qui habitatis in eis. Væ incolis terræ & maris: nam descendit diabolus ad vos, excandescentiæ magnæ plenus, ut qui sciat se exiguum tempus præstitutum habere.

Cùm igitur vidisset draco se projectum esse in terram, persecutus est mulierē quæ pepererat masculū.

Sed datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, ut volaret in desertum, in locum suum, ubi alitur per tempus & tempora & dimidium temporis, extra conspectum serpentis.

Ejecit autem serpens ex ore suo post mulierem, aquam tanquam flumen: ut eam faceret rapi à flumine:

Sed succurrit terra mulieri, aperuitque terra os suum, & absorpsit flumen quod ejecerat draco ex ore suo.

Iratus est igitur draco adversùs mulierem: & abiit ut gereret bellum cum reliquis ex ejus semine, observantibus præcepta Dei, & habentibus testimonium Jesu Christi.

Stetíque super arenam maris.

CAP. XII.

Et signum magnum apparuit in cœlo: Mulier amicta sole, & luna sub pedibus ejus, & in capite ejus corona stellarum duodecim:

Et in utero habens, clamat parturiens, & cruciatur ut pariat.

Et visum est aliud signum in cœlo, & ecce draco magnus rufus, habens capita septem, & cornua decem, & in capitibus ejus diademata septem.

Et cauda ejus trahebat tertiam partem stellarum cœli, & misit eas in terram: & draco stetit ante mulierem quæ erat paritura, ut cùm peperisset, filium ejus devoraret.

Et peperit filium masculum, qui recturus erat omnes Gentes in virga ferrea: & raptus est filius ejus ad Deum, & ad thronum ejus.

Et mulier fugit in solitudinem, ubi habet locum paratum à Deo, ut ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta.

Et factum est prælium in cœlo: Michaël & Angeli ejus præliabantur cum dracone, & draco pugnabat & Angeli ejus:

Et non valuerunt, neque locus inventus est eorum ampliùs in cœlo.

Et projectus est draco ille magnus, serpens antiquus qui vocatur diabolus & Satanas, qui seducit universum orbem: & projectus est in terram, & Angeli ejus cum illo missi sunt.

Et audivi vocem magnam in cœlo dicentem, Nunc facta est salus, & virtus, & regnum Dei nostri, & potestas Christi ejus, quia projectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.

Et ipsi vicerunt eum propter sanguinem Agni & propter verbum testimonii sui, & non dilexerunt animas suas usque ad mortem.

Propter lætamini cœli, & qui habitatis in eis. Væ terræ & mari: quia descendit diabolus ad vos habens iram magnam, sciens quòd modicum tempus habet.

Et postquam vidit draco quòd projectus esset in terrā, persecutus est mulierē quæ peperit masculū.

Et datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, ut volaret in desertum in locum suum, ubi alitur per tempus & tempora & dimidium temporis, à facie serpentis:

Et misit serpens ex ore suo post mulierem, aquam tanquam flumen: ut eam faceret trahi à flumine.

Et adjuvit terra mulierem, & aperuit terra os suum, & absorbuit flumen quod misit draco de ore suo.

Et iratus est draco in mulierem: & abiit facere prælium cum reliquis de semine ejus, qui custodiunt mandata Dei, & habent testimonium Jesu Christi.

Et stetit supra arenam maris.

---

2 *Clamabat*, ἔκραζεν. Sic restituo ex Complutensi editione, & vetere Latina.

5 *Masculum*, ἄῤῥενα. pleonasmus Hebræus.

8 *Prævaluerunt*, ἴσχυσαν. Sic accipitur apud Hebræos verbum יָכֹל *jachol*. ¶ *Neque locus eorum ampliùs inventus est*, οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι. id est, ejecti sunt, ità ut nusquam posteà apparuerint in cœlo. Sic loquitur Dan. 2. 35.

11 *Per sanguinem*, διὰ τὸ αἷμα. Vide suprà, 4. 11. ¶ *Animæ suæ prodigi fuerunt*, καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Et non dilexerunt animam suam*. Est autem in hac formula loquendi μείωσις, Hebræis familiaris, cùm minus dicitur quàm intelligitur. Is enim dicitur *animam* (id est, vitam) *diligere*, qui nihil habet hâc vitâ charius: & è contrario, *non diligere animam suam*, qui non dubitat illam periculis exponere quoties ità facto opus est.

14 *In locum suum*, εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. id est, in eum locum qui est ipsi à Domino destinatus, ut Act. 1. 25. quamvis in specie prorsus dissimili.

18 *Stetíque*, καὶ ἐστάθην. Vulg. *Et stetit*, καὶ ἐστάθη, contra omnium Græcorum codicum fidem.

ΚΕΦ. ιγ΄.

Καὶ εἶδον ἐκ τῆς θαλάσσης θηρίον ἀναβαῖνον, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα, καὶ ἐπὶ τῶν κεράτων αὐτοῦ δέκα διαδήματα, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ ὄνομα βλασφημίας.

2 Καὶ τὸ θηρίον ὃ εἶδον ἦν ὅμοιον παρδάλει, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς ἄρκτου, καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ ὡς στόμα λέοντος· καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὁ δράκων τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, καὶ ἐξουσίαν μεγάλην.

CAP. XIII.

Tùm vidi bestiam è mari ascendentem, quæ habebat capita septem & cornua decem: & impositis cornibus ejus decem diademata, & impositum capitibus ejus nomen blasphemiæ.

Erátque hæc bestia quam vidi, similis pardo, & pedes ejus ut pedes ursi, & os ejus ut os leonis: dedit autem ei draco potentiam suam, & thronum suum, & potestatem magnam.

CAP. XIII.

Et vidi de mari bestiam ascendentem, habentem capita septem, & cornua decem: & super cornua ejus decem diademata, & super capita ejus nomina blasphemiæ.

Et bestia quam vidi, similis erat pardo, & pedes ejus sicut ursi, & os ejus sicut os leonis: & dedit illi draco virtutem suam, & potestatem magnam.

3 Καὶ εἶδον μίαν τῶν κεφαλῶν αὐτοῦ, ὡς ἐσφαγμένην εἰς θάνατον· καὶ ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐθεραπεύθη· καὶ ἐθαυμάσθη ὅλη ἡ γῆ ὀπίσω τοῦ θηρίου.
4 Καὶ προσεκύνησαν τὸν δράκοντα ὃς ἔδωκεν ἐξουσίαν τῷ θηρίῳ, καὶ προσεκύνησαν τὸ θηρίον, λέγοντες, Τίς ὅμοιος τῷ θηρίῳ; τίς δύναται πολεμῆσαι μετ' αὐτοῦ;
5 Καὶ ἐδόθη αὐτῷ στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ βλασφημίας· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ποιῆσαι μῆνας τεσσαράκοντα δύο.
6 Καὶ ἤνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς βλασφημίαν πρὸς τὸν Θεὸν, βλασφημῆσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ἐν τῷ οὐρανῷ σκηνοῦντας.
7 Καὶ ἐδόθη αὐτῷ πόλεμον ποιῆσαι μετὰ τῶν ἁγίων, καὶ νικῆσαι αὐτούς· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ἐπὶ πᾶσαν φυλὴν, καὶ γλῶσσαν, καὶ ἔθνος.
8 Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου ἐσφαγμένου ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.
9 Εἴ τις ἔχει οὖς, ἀκουσάτω.
10 Εἴ τις αἰχμαλωσίαν συνάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει· εἴ τις ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτενεῖ, δεῖ αὐτὸν ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτανθῆναι. ὧδέ ἐστιν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις τῶν ἁγίων.
11 Καὶ εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς, καὶ εἶχε κέρατα δύο ὅμοια ἀρνίῳ, καὶ ἐλάλει ὡς δράκων.
12 Καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου πᾶσαν ποιεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ποιεῖ τὴν γῆν καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ ἵνα προσκυνήσωσι τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.
13 Καὶ ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, ἵνα καὶ πῦρ ποιῇ καταβαίνειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν, ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων.
14 Καὶ πλανᾷ τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ τὰ σημεῖα ἃ ἐδόθη αὐτῷ ποιῆσαι ἐνώπιον τοῦ θηρίου, λέγων τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ ὃ ἔχει τὴν πληγὴν τῆς μαχαίρας, καὶ ἔζησε.
15 Καὶ ἐδόθη αὐτῷ δοῦναι πνεῦμα τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα καὶ λαλήσῃ ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου, καὶ ποιήσῃ, ὅσοι ἂν μὴ προσκυνήσωσι τὴν εἰκόνα τοῦ θηρίου, ἵνα ἀποκτανθῶσι.
16 Καὶ ποιεῖ πάντας, τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς μεγάλους, καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς πτωχοὺς, καὶ τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δώσῃ αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς, ἢ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν·
17 Καὶ ἵνα μή τις δύνηται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι, εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ χάραγμα, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου, ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.
18 Ὧδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων τὸν νοῦν, ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου· ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστί· καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ χξϛ´.

Et vidi unum ex capitibus ejus quasi lethaliter cæsum: sed ipsius plaga lethalis curata est: & admirans universa terra secuta est bestiam.
Et adorarunt draconem qui dedit potestatem bestiæ: & adorarunt bestiam, dicentes, Quis similis bestiæ? quis poterit pugnare cum ea?
Datúmque est ei os loquens magna & blasphemias: & data est ei potestas agendi menses quadraginta duos.
Aperuit igitur os suum ad blasphemiam adversùs Deum, ut blasphemaret nomen ejus, & tabernaculum ejus, & eos qui in cœlo habitant.
Sed & datum est ei bellum gerere cum Sanctis, & eos vincere: & data est ei potestas in omnem tribum, & linguam, & gentem.
Itaque adorabunt eam omnes incolæ terræ, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni illius mactati *jam indè* à jactu mundi fundamento.
Siquis habet aurem, audiat.
Siquis in captivitatem agit, in captivitatem abit: * siquis gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. hîc est tolerantia & fides Sanctorum.
Deinde vidi aliam bestiam ascendentem è terra, habentem cornua duo similia Agni, sed loquebatur ut draco.
Ea verò potestatem prioris bestiæ omnem exercet in conspectu ejus, & facit ut terra & ipsius incolæ adorent bestiam illam primam, cujus curata fuerat plaga lethalis.
Editq; signa magna, adeò ut etiam ignem faciat è cœlo descendere in terram in conspectu hominum.
Et seducit incolas terræ, propter signa quæ datum est ei ut faciat in conspectu bestiæ, dicens incolis terræ ut faciant imaginem bestiæ quæ gladio necata fuit, sed revixit.
Datúmque est ei ut animaret imaginem bestiæ, ut etiam loquatur imago bestiæ, & faciat ut quicunque non adorarint imaginem bestiæ, occidantur.
Sed & facit ut omnes, parvi & magni, divites & pauperes, liberi & servi accipiant characterem in manu sua dextera, aut in frontibus suis:
Et nequis possit emere aut vendere, nisi qui habet characterem, aut nomen bestiæ, aut numerum nominis ejus.
Hîc sapientia est. Qui intelligentiâ præditus est, computet numerum bestiæ: numerus enim hominis est: & numerus ejus, sexcenta sexaginta sex.

Et vidi unum de capitibus suis quasi occisum in mortem, & plaga mortis ejus curata est: & admirata est universa terra post bestiam.
Et adoraverunt draconem qui dedit potestatem bestiæ, & adoraverunt bestiam, dicentes, Quis similis bestiæ? & quis poterit pugnare cum ea?
Et datum est ei os loquens magna & blasphemias: & data est ei potestas facere menses quadraginta duos.
Et aperuit os suum in blasphemias ad Deum, blasphemare nomen ejus, & tabernaculum ejus, & eos qui in cœlo habitant.
Et est datum illi bellum facere cum Sanctis, & vincere eos: & data est illi potestas in omnem tribum, & populum, & linguam, & gentem.
Et adoraverunt eam omnes qui inhabitant terram, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni, qui occisus est ab origine mundi.
Siquis habet aurem, audiat.
Qui in captivitatem duxerit, in captivitatem vadit: qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. hic est patientia & fides Sanctorum. * Gen. 9.6. Matt. 26.52.
Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra, & habebat cornua duo, similia Agni, & loquebatur sicut draco.
Et potestatem prioris bestiæ omnem faciebat in conspectu ejus, & fecit terram & habitantes in ea adorare bestiam primam, cujus curata est plaga mortis.
Et fecit signa magna, ut etiam ignem faceret de cœlo descendere in terram in conspectu hominum.
Et seducit habitantes in terra, propter signa quæ data sunt illi facere in conspectu bestiæ, dicens habitantibus in terra ut faciant imaginem bestiæ quæ habet plagam gladii, & vixit.
Et datum est illi ut daret spiritum imagini bestiæ, & ut loquatur imago bestiæ, & faciat ut quicunque non adoraverit imaginem bestiæ, occidantur.
Et faciet omnes, pusillos & magnos, & divites & pauperes, & liberos & servos, habere characterem in dextera manu sua, aut in frontibus suis:
Et nequis possit emere aut vendere, nisi qui habet characterem, aut nomen bestiæ, aut numerum nominis ejus.
Hic sapientia est. Qui habet intellectum, computet numerum bestiæ: numerus enim hominis est: & numerus ejus sexcenti sexaginta sex.

3 *Plaga lethalis*, ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Plaga mortis*; servato Hebraismo.
10 *In captivitatem abducit*, αἰχμαλωσίαν συνάγει. Fortassis deest præpositio εἰς, nisi malimus *captivitatem* Hebræorum more pro captivis ipsis turmatim abductis interpretari, quod declaratur præpositione συν. Est autem elegans paronomasia inter συνάγειν & ὑπάγειν, quam utcunque exprimere studui, verbis *Agit* & *Abit*.
13 *Adeò ut*, ἵνα. Ἵνα pro ὥστε, quod alibi annotavimus. Complutensis tamen editio legit, consentiente Aretha & duobus ex nostris vetustis libris, καὶ πῦρ, ἵνα καταβαίνῃ, *& ut ignis descendat*. Ità enim hoc explicandum puto per trajectionem, cujus meminimus Rom. 11. 31. & alia passim exempla occurrunt, ut 1. Cor. 9. 15. & Gal. 2. 10.
14 *Revixit*, ἔζησε. Hoc dicit quia plaga per se lethalis erat, ex qua cùm illa convaluerit, consequi videtur, illam penès se habere vitam, ac proinde tanquam Deum adorandum.
15 *Ut animaret*, δοῦναι πνεῦμα. id est, vitam inderet, nempe sicut Jannes & Mambres Mosis prodigia imitabantur. Vulg. &
10 Erasmus ad verbum, *Ut daret Spiritum*.

ΚΕΦ. ιδ´.

ΚΑὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἀρνίον ἑστὼς ἐπὶ τὸ ὄρος Σιὼν, καὶ μετ' αὐτοῦ ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες ἔχουσαι τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.
2 Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῆς μεγάλης· καὶ φωνὴν ἤκουσα κιθαρῳδῶν κιθαριζόντων ἐν ταῖς κιθάραις αὐτῶν·
3 Καὶ ᾄδουσιν ὡς ᾠδὴν καινὴν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, καὶ ἐνώπιον τῶν τεσσάρων ζώων καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο μαθεῖν τὴν ᾠδὴν, εἰ μὴ αἱ ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες, οἱ ἠγορασμένοι ἀπὸ τῆς γῆς·
4 Οὗτοί εἰσιν οἳ μετὰ γυναικῶν οὐκ ἐμολύνθησαν· παρθένοι γάρ εἰσιν. οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκολουθοῦντες τῷ ἀρνίῳ ὅπου ἂν ὑπάγῃ· οὗτοι ἠγοράσθησαν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρχὴ τῷ Θεῷ καὶ τῷ ἀρνίῳ.
5 Καὶ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν οὐχ εὑρέθη δόλος· ἄμωμοι γάρ εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ.
6 Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον πετώμενον ἐν μεσουρανήματι, ἔχοντα εὐαγγέλιον αἰώνιον, εὐαγγελίσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πᾶν ἔθνος, καὶ φυλὴν, καὶ γλῶσσαν, καὶ λαόν·
7 Λέγοντα ἐν φωνῇ μεγάλῃ, Φοβήθητε τὸν Θεὸν, καὶ δότε αὐτῷ δόξαν, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς κρίσεως αὐτοῦ· καὶ προσκυνήσατε τῷ ποιήσαντι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ θάλασσαν καὶ πηγὰς ὑδάτων.
8 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἠκολούθησε, λέγων, Ἔπεσεν, ἔπεσε Βαβυλὼν, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πεπότικε πάντα τὰ ἔθνη.

CAP. XIV.

TUnc vidi, & ecce *aderat* Agnus stans super montem Sion, & cum eo centum quadragintaquatuor millia habentia nomen Patris ejus scriptum in frontibus suis.
Et audivi vocem è cœlo tanquam vocem aquarum multarum, & tanquam sonum tonitrui magni: & vocem audivi citharœdorum pulsantium citharas suas:
Et qui canebant quasi canticum novum ante thronum, & in conspectu illorum animalium, & illorum Seniorum: neque quisquam poterat discere canticum illud nisi illa centum quadragintaquatuor millia, ii *videlicet* qui empti sunt è terra:
Hi sunt qui cum mulieribus non sunt inquinati: virgines enim sunt. hi sequuntur Agnum quocunque ierit: hi empti sunt ex hominibus, primitiæ Deo & Agno sacræ.
Et in quorum ore non est inventus dolus: sunt enim inculpati ante thronum Dei.
Deinde vidi alium Angelum volantem per medium cœli, habentem Evangelium æternum, ut evangelizaret incolis terræ, & omni genti, & tribui, & linguæ, & populo:
Dicentem magnâ voce, * Timete Deum, & ei tribuite gloriam: nam venit hora judicii ejus: & adorate eum † qui fecit cœlum & terram & mare & fontes aquarum.
Et alius Angelus secutus est, dicens, ‖ Cecidit, cecidit Babylon, urbs illa magna, quia vinum excandescentiæ scortationis suæ potandum præbuit omnibus gentibus.

CAP. XIV.

ET vidi, & ecce Agnus stabat supra montem Sion, & cum eo centum quadragintaquatuor millia, habentes nomen ejus & nomen Patris ejus scriptum in frontibus suis.
Et audivi vocem de cœlo, tanquam vocem aquarum multarum, & tanquam vocem tonitrui magni: & vocem quam audivi sicut citharœdorum citharizantium in citharis suis:
Et cantabant quasi canticum novum ante sedem, & ante quatuor animalia & Seniores, & nemo poterat discere canticum nisi illa centum quadragintaquatuor millia qui empti sunt de terra:
Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati: virgines enim sunt. hi sequuntur Agnum quocunque ierit: hi empti sunt ex hominibus, primitiæ Deo & Agno.
Et in ore eorum non est inventum mendacium: sine macula enim sunt ante thronum Dei.
Et vidi alterum Angelum volantem per medium cœli, habentem Evangelium æternum, ut evangelizaret sedentibus super terrã, & super omnẽ gentem, & tribum, & linguam, & populum:
Dicens magnâ voce, Timete Deum, & date illi honorem, quia venit hora judicii ejus: & adorate eum qui fecit cœlum & terram & mare & fontes aquarum. * Psal. 14. 5. 6 † Act. 14. 15.
Et alius Angelus secutus est, dicens, Cecidit, cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis suæ potavit omnes gentes. ‖ Esa. 21. 9. Jer. 51. 8. Infrà, 18. 2.

3 *Et qui canebant*, καὶ ᾄδουσιν. Plena constructio est, καὶ αὐτοὶ ᾄδουσιν, ut diximus suprà, *& qui canebant*..
7 *Et fontes aquarum*, καὶ πηγὰς ὑδάτων. In quibusdam Latinis codicibus additur, *Et omnia quæ in eis sunt.*
8 *Excandescentiæ scortationis suæ*, τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς. id est scortationis suæ quâ Deus ad iram est inflammatus. Vel vinum iræ scortationis vocat, quòd excandescentiam Dei in se provocent quicunq; sese illius scortatione, quasi vino inebriant.

9 Καὶ τρίτος ἄγγελος ἠκολούθησεν αὐτοῖς, λέγων ἐν φωνῇ μεγάλῃ, Εἴ τις τὸ θηρίον προσκυνεῖ καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ λαμβάνει χάραγμα ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ ἢ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ,

10 Καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ, κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, καὶ βασανισθήσεται ἐν πυρὶ καὶ θείῳ ἐνώπιον τῶν ἁγίων ἀγγέλων, καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου.

11 Καὶ ὁ καπνὸς τοῦ βασανισμοῦ αὐτῶν ἀναβαίνει εἰς αἰῶνας αἰώνων· καὶ οὐκ ἔχουσιν ἀνάπαυσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς οἱ προσκυνοῦντες τὸ θηρίον καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ εἴ τις λαμβάνει τὸ χάραγμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

12 Ὧδε ὑπομονὴ τῶν ἁγίων ἐστίν· ὧδε οἱ τηροῦντες τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν πίστιν Ἰησοῦ.

13 Καὶ ἤκουσα φωνῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης μοι, Γράψον, Μακάριοι οἱ νεκροί, οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπάρτι. Ναί, λέγει τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν· τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν.

14 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδού, νεφέλη λευκή, καὶ ἐπὶ τὴν νεφέλην καθήμενος ὅμοιος υἱῷ ἀνθρώπου, ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ στέφανον χρυσοῦν, καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ δρέπανον ὀξύ.

* Joel 3.23. 15 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ, κράζων ἐν μεγάλῃ φωνῇ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τῆς νεφέλης, Πέμψον τὸ δρέπανόν σου, καὶ θέρισον· ὅτι ἦλθέ σοι ἡ ὥρα τοῦ θερίσαι· ὅτι ἐξηράνθη ὁ θερισμὸς τῆς γῆς.

† Matt.13. 39.

16 Καὶ ἔβαλεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τὴν νεφέλην τὸ δρέπανον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ ἐθερίσθη ἡ γῆ.

17 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἔχων καὶ αὐτὸς δρέπανον ὀξύ.

18 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, ἔχων ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ πυρός, καὶ ἐφώνησε κραυγῇ μεγάλῃ τῷ ἔχοντι τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, λέγων, Πέμψον σου τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, καὶ τρύγησον τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς, ὅτι ἤκμασαν αἱ σταφυλαὶ αὐτῆς.

19 Καὶ ἔβαλεν ὁ ἄγγελος τὸ δρέπανον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐτρύγησε τὴν ἄμπελον τῆς γῆς, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν ληνὸν τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν μεγάλην.

20 Καὶ ἐπατήθη ἡ ληνὸς ἔξω τῆς πόλεως, καὶ ἐξῆλθεν αἷμα ἐκ τῆς ληνοῦ ἄχρι τῶν χαλινῶν τῶν ἵππων, ἀπὸ σταδίων χιλίων ἑξακοσίων.

Et tertius Angelus secutus est illos, dicens voce magnâ, Siquis adoraverit bestiam & imaginem ejus, & acceperit characterem in fronte sua aut in manu sua,

Bibet hic quoq; ex vino excandescentiæ Dei, ex mero, *inquam*, infuso in poculum excandescentiæ ipsius, & torquebitur igne & sulphure in conspectu Angelorum sanctorum, & in conspectu Agni.

Et fumus tormenti ipsorum ascendet in secula seculorum: nec habebunt requiem die nec nocte qui adorant bestiam & imaginem ejus, & siquis acceperit characterem nominis ejus.

Hic tolerantia sanctorum est: hic qui observant præcepta Dei, & fidem Jesu.

Tunc audivi vocem è cœlo, dicentem mihi, Scribe, Beati ab hoc tempore mortui ii, qui Domini causâ moriuntur. Etiam, dicit Spiritus, ut requiescant à laboribus suis: & opera eorum sequuntur eos:

Aspexi autem, & ecce *aderat* nubes candida: & super nubem insidebat *quidam* similis homini, habens impositam capiti suo coronam auream, & in manu sua falcem acutam.

Et alius Angelus prodiit è templo, clamans voce magnâ ad eum qui insidebat nubi, * Mitte falcem tuam, & mete: quia venit tibi tempus metendi: nam aruit † messis terræ.

Misit igitur is qui insidebat nubi falcem suam in terram: & demessa est terra.

Tum alius Angelus prodiit è templo quod est in cœlo, habens & ipse falcem acutam.

Et alius Angelus prodiit ab altari, habens potestatem in ignem: & clamavit voce magnâ ad eum qui habebat falcem acutam, dicens, Mitte falcem tuam acutam, & vindemia botros vineæ terræ: nam maturæ sunt ejus uvæ.

Misit igitur Angelus falcem suam acutam in terram, & vindemiavit vineam terræ, & misit in magnum illum lacum excandescentiæ Dei.

Et calcatus est lacus extra civitatem: exivítque sanguis è lacu usque ad frænos equorum per stadia mille sexcenta.

Et tertius Angelus secutus est illos, dicens voce magnâ, Siquis adoraverit bestiam & imaginem ejus, & acceperit characterem in fronte sua; aut in manu sua,

Et hic bibet de vino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius, & cruciabitur igne & sulphure in conspectu Angelorum sanctorum, & ante conspectum Agni.

Et fumus tormentorum eorum ascendet in secula seculorũ: nec habent requiem die ac nocte qui adoraverunt bestiam & imaginem ejus, & siquis acceperit characterem nominis ejus.

Hîc patientia sanctorum est: qui custodiunt mandata Dei, & fidem Jesu.

Et audivi vocem de cœlo, dicentem mihi, Scribe, Beati mortui qui in Domino moriuntur à modò. Jam dicit Spiritus, ut requiescant à laboribus suis: opera enim illorum sequuntur illos.

Et vidi, & ecce nubem candidam: & super nubem sedentem similem filio hominis, habentem in capite suo coronam auream, & in manu sua falcem acutam.

Et alius Angelus exivit de templo, clamans voce magnâ ad sedentem super nubem, Mitte falcem tuam, & mete: quia venit hora ut metatur, quoniam aruit messis terræ.

Et misit qui sedebat super nubem falcem suam in terram: & demessa est terra.

Et alius Angelus exivit de templo quod est in cœlo, habens & ipse falcem acutam.

Et alius Angelus exivit de altari, qui habebat potestatem supra ignem: & clamavit voce magnâ ad eum qui habebat falcem acutam, dicens, Mitte falcem tuam acutam, & vindemia botros vineæ terræ: quoniam maturæ sunt uvæ ejus.

Et misit Angelus falcem suam acutam in terram, & vindemiavit vineam terræ, & misit in lacum iræ Dei magnum.

Et calcatus est lacus extra civitatem, & exivit sanguis de lacu usque ad frænos equorum, per stadia sexcenta.

10 *Ex mero* inquam *infuso in poculum*, &c. τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ. Vulg. *Quod mistum est mero in calice*, &c. quæ interpretatio prorsus enervat sententiam. Dicitur autem Græcis κεράννυσθαι quod infunditur bibituro, etiamsi non diluatur aquâ aut alio potûs genere, sicut rectè observavit Erasmus. Et ità etiam apud Hebr. מסך *masach* pro נסך *nasach* usurpatur.

12 *Hic*, ὧδε. Vulg. hoc non repetit: & οἱ τηροῦντες, vertit, *qui custodiunt*, τῶν τηρούντων.

13 *Ab hoc tempore*, ἀπάρτι. id est, in posterum. Est autem hæc particula cum μακάριοι necessariò connectenda, quoniam alioqui prioribus seculis mortui in hac sententia non comprehenderentur. Vulgata, *à modò*: barbarè, ut diximus Joann. 2. 51. Sed & in nonnullis Latinis codicibus, falsa interpunctio hujus particulæ inolevit, quasi videlicet cohæreat cum ναί: quod ut vitarem, putavi collocationem hujus particulæ mutandam. Sed quid si legamus ἀπαρτὶ id est, *perfectè*, quoniam videlicet tunc obtinuerunt diu speratam beatitatem, ità ut hoc referatur ad id quod suprà scriptum est, 6. 11. ¶ *Domini causâ*, ἐν Κυρίῳ. Heb. ביהוה *bajevah*, id est, *propter Dominum*. Hoc enim est quod alibi dicitur, *Propter justitiam*. Vulg. & Erasmus ad verbum, *In Domino*, admodum obscurè. ¶ *Etiam, ναί*. Sic habent constanter omnes Græci codices. Itaque mendosè in Latina editione vetere scribitur *jam* pro *etiam*. ¶ *Et opera*, τὰ δὲ ἔργα. Vel, *opera enim*, ut Vetus interpres convertit: ità ut δὲ pro γὰρ accipiatur, quod sæpe annotavimus. Sin minùs, copulativam esse oportet. Nam pro adversativa non videtur satis commodè posse explicari. Ἔργα autem, id est *opera*, vocat præmium quod bona ipsa opera consequitur, Hebræorum more, quod tamen est gratuitò promissum & datum, non ex operum dignitate.

14 *Homini*, υἱῷ ἀνθρώπου. Hunc Hebraismum alibi exposuimus. Nolui autem *filium hominis* ad verbum interpretari, quòd ubique in his libris nemo *filius hominis* nisi unus Christus dicatur: hîc verò Christum ipsum non significari, sed Angeli speciem ac formam, liquet ex proximo versiculo. Itaque vitanda fuit homonymia.

18 *Botros vineæ terræ*, τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς. Sic legunt Arethas & Complutensis codex, cum aliis duobus ex nostris, & Vetere [illegible] interprete: ac ità certè meliùs cohæret quod sequitur.

ΚΕΦ. ιε'.

Καὶ εἶδον ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ μέγα καὶ θαυμαστόν, ἀγγέλους ἑπτά, ἔχοντας πληγὰς ἑπτὰ τὰς ἐσχάτας, ὅτι ἐν αὐταῖς ἐτελέσθη ὁ θυμὸς τοῦ Θεοῦ.

2 Καὶ εἶδον ὡς θάλασσαν ὑαλίνην μεμιγμένην πυρί· καὶ τοὺς νικῶντας ἐκ τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ χαράγματος αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἑστῶτας ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν ὑαλίνην, ἔχοντας κιθάρας τοῦ Θεοῦ.

Psal.146.6 3 Καὶ ᾄδουσι τὴν ᾠδὴν Μωσέως δούλου τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ ἀρνίου, λέγοντες, Μεγάλα καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ· δίκαιαι καὶ ἀληθιναὶ αἱ ὁδοί σου, ὁ βασιλεὺς τῶν ἁγίων.

† Jer.10.7. 4 Τίς οὐ μὴ φοβηθῇ σε, Κύριε, καὶ δοξάσῃ τὸ ὄνομά σου; ὅτι μόνος ὅσιος· ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ἥξουσι καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου· ὅτι τὰ δικαιώματά σου ἐφανερώθησαν.

5 Καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδού, ἠνοίγη ὁ ναὸς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἐν τῷ οὐρανῷ.

6 Καὶ ἐξῆλθον οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ πληγάς, ἐκ τοῦ ναοῦ, ἐνδεδυμένοι λίνον καθαρὸν καὶ λαμπρόν, καὶ περιεζωσμένοι περὶ τὰ στήθη ζώνας χρυσᾶς.

7 Καὶ ἓν ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων ἔδωκε τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις ἑπτὰ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

8 Καὶ ἐγεμίσθη ὁ ναὸς καπνοῦ ἐκ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο εἰσελθεῖν εἰς τὸν ναόν, ἄχρι τελεσθῶσιν αἱ ἑπτὰ πληγαὶ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων.

CAP. XV.

Deinde vidi aliud signum in cœlo magnum & admirabile: Angelos illos septem, habentes plagas septem ultimas, quoniam per illas erit excandescentia Dei consummata.

Et vidi tanquam mare vitreum mixtum igni: & eos qui victoriam reportabant ex bestia illa & imagine ejus & charactere ejus, ex numero nominis ejus, stantes apud mare vitreum, & habentes citharas Dei:

Qui etiam cantabant canticum Mosis servi Dei, & canticum Agni, dicentes, Magna & mirabilia sunt opera tua Domine Deus omnipotens; * justæ & veræ sunt viæ tuæ, rex sanctorum.

† Quis non metuet te Domine, & glorificabit nomen tuum? Nam solus sanctus es. Nam omnes gentes venient & adorabunt in conspectu tuo: nam jura tua facta sunt manifesta.

Et posthæc aspexi, & ecce, apertum est templum Tabernaculi testimonii in cœlo.

Et prodierunt è templo septem illi Angeli, habentes septem plagas, induti lino puro & splendido, & præcincti circa pectora zonis aureis.

Et unum ex quatuor animalibus dedit septem Angelis septem phialas aureas, plenas excandescentiæ Dei viventis in secula seculorum.

Et impletum est templum fumo *prodeunte* à majestate Dei, & à virtute ejus: nec quisquam poterat ingredi in templum, donec consummatæ essent septem plagæ septem Angelorum.

CAP. XV.

Et vidi aliud signum in cœlo magnum & mirabile: Angelos septem, habentes plagas septem novissimas, quoniam in illis consummata est ira Dei.

Et vidi tanquam mare vitreum mixtum igne: & eos qui vicerunt bestiam & imaginem ejus, & numerum nominis ejus, stantes super mare vitreum, habentes citharas Dei:

Et cantantes canticum Moysi servi Dei, & canticum Agni, dicentes, Magna & mirabilia sunt opera tua Domine Deus omnipotens; justa & vera sunt viæ tuæ, rex seculorum.

Quis non timebit te Domine, & magnificabit nomen tuum? quia solus pius es: quoniam omnes Gentes venient & adorabunt in conspectu tuo: quoniam judicia tua manifesta sunt.

Et post hæc vidi, & ecce apertum est templum tabernaculi testimonii in cœlo.

Et exierunt septem Angeli, habentes septem plagas, de templo, vestiti lino mundo & candido, & præcincti circa pectora zonis aureis.

Et unum de quatuor animalibus dedit septem Angelis septem phialas aureas, plenas iracundiæ Dei viventis in secula seculorum.

Et impletum est templum fumo à majestate Dei, & de virtute ejus: & nemo poterat introire in templum donec consummarentur septem plagæ septem Angelorum.

2 *Dei*, τοῦ Θεοῦ. id est, divinis canendis laudibus attributas, vel pulcherrimas: epitheto Hebræis familiari.

3 *Servi Dei*, δούλου τοῦ Θεοῦ. Sic vocatur Moses κατ' ἐξοχήν: sicut describitur Deuteron. 34. 10. ¶ *Viæ*, ὁδοί. id est, gesta tua, ex idiotismo Hebraico. ¶ *Sanctorum*, τῶν ἁγίων. Vulgata, *seculorum*, τῶν αἰώνων, contra Græcorum omnium codicum nostrorum fidem. Arethas autem habet τῶν ἐθνῶν, *gentium*.

ΚΕΦ. ιϛʹ.

Καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ ναοῦ, λεγούσης τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις, Ὑπάγετε καὶ ἐκχέατε τὰς φιάλας τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν γῆν.

2 Καὶ ἀπῆλθεν ὁ πρῶτος, καὶ ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ ἐγένετο ἕλκος κακὸν καὶ πονηρὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς τῇ εἰκόνι αὐτοῦ προσκυνοῦντας.

3 Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐγένετο αἷμα ὡς νεκροῦ· καὶ πᾶσα ψυχὴ ζῶσα ἀπέθανεν ἐν τῇ θαλάσσῃ.

4 Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ εἰς τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· καὶ ἐγένετο αἷμα.

5 Καὶ ἤκουσα τοῦ ἀγγέλου τῶν ὑδάτων λέγοντος, Δίκαιος, Κύριε, εἶ, Ὁ ὢν, καὶ Ὁ ἦν, καὶ Ὁ ἐσόμενος, ὅτι ταῦτα ἔκρινας.

6 Ὅτι αἷμα ἁγίων καὶ προφητῶν ἐξέχεαν, καὶ αἷμα αὐτοῖς ἔδωκας πιεῖν· ἄξιοι γάρ εἰσι.

7 Καὶ ἤκουσα ἄλλου ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου λέγοντος, Ναὶ Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου.

8 Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ἥλιον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ καυματίσαι τοὺς ἀνθρώπους ἐν πυρί.

9 Καὶ ἐκαυματίσθησαν οἱ ἄνθρωποι καῦμα μέγα, καὶ ἐβλασφήμησαν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἔχοντος ἐξουσίαν ἐπὶ τὰς πληγὰς ταύτας· καὶ οὐ μετενόησαν δοῦναι αὐτῷ δόξαν.

10 Καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ θηρίου, καὶ ἐγένετο ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐσκοτωμένη, καὶ ἐμασσῶντο τὰς γλώσσας αὐτῶν ἐκ τοῦ πόνου·

11 Καὶ ἐβλασφήμησαν τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τῶν πόνων αὐτῶν, καὶ ἐκ τῶν ἑλκῶν αὐτῶν, καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

12 Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὸν μέγαν τὸν Εὐφράτην· καὶ ἐξηράνθη τὸ ὕδωρ αὐτοῦ, ἵνα ἑτοιμασθῇ ἡ ὁδὸς τῶν βασιλέων τῶν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου.

13 Καὶ εἶδον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ψευδοπροφήτου πνεύματα τρία ἀκάθαρτα ὅμοια βατράχοις.

14 Εἰσὶ γὰρ πνεύματα δαιμόνων ποιοῦντα σημεῖα, ἃ ἐκπορεύεται ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον τῆς ἡμέρας ἐκείνης τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

15 Ἰδοὺ ἔρχομαι ὡς κλέπτης. μακάριος ὁ γρηγορῶν, καὶ τηρῶν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἵνα μὴ γυμνὸς περιπατῇ, καὶ βλέπωσι τὴν ἀσχημοσύνην αὐτοῦ.

16 Καὶ συνήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὸν τόπον τὸν καλούμενον Ἑβραϊστὶ Ἀρμαγεδδών.

17 Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὸν ἀέρα· καὶ ἐξῆλθε φωνὴ μεγάλη ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἀπὸ τοῦ θρόνου λέγουσα, Γέγονε.

18 Καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαί· καὶ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, οἷος οὐκ ἐγένετο ἀφ' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἐγένοντο ἐπὶ τῆς γῆς, τηλικοῦτος σεισμὸς οὕτω μέγας.

19 Καὶ ἐγένετο ἡ πόλις ἡ μεγάλη εἰς τρία μέρη, καὶ αἱ πόλεις τῶν ἐθνῶν ἔπεσον· καὶ Βαβυλὼν ἡ μεγάλη ἐμνήσθη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, δοῦναι αὐτῇ τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ.

20 Καὶ πᾶσα νῆσος ἔφυγε, καὶ ὄρη οὐχ εὑρέθησαν.

21 Καὶ χάλαζα μεγάλη ὡς ταλαντιαία καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους· καὶ ἐβλασφήμησαν οἱ ἄνθρωποι τὸν Θεὸν ἐκ τῆς πληγῆς τῆς χαλάζης· ὅτι μεγάλη ἐστὶν ἡ πληγὴ αὐτῆς σφόδρα.

CAP. XVI.

Tunc audivi vocem magnam è templo, dicentem septem illis Angelis, Ite, effundite septem phialas excandescentiæ Dei in terram.

Abiit igitur primus *Angelus*, & effudit phialam suam in terram: factúmque est ulcus malum ac noxium adversùs homines qui habebant characterem bestiæ, & eos qui adorabant imaginem ejus.

Deinde secundus Angelus effudit phialam suam in mare, factúmq; est *illud* quasi cruor cadaveris: & quodcunque animal vivebat in mari, mortuum est.

Tum tertius Angelus effudit phialam suam in flumina, & in fontes aquarum: & factæ sunt sanguis.

Et audivi Angelum aquarum dicentem, Justus es, Domine, Qui es, & Qui eras & Qui eris, quòd hæc judicaris.

Quoniam sanguinem sanctorum & Prophetarum effuderunt, & sanguinem eis dedisti ad bibendum: digni enim sunt.

Et audivi alium è sanctuario dicentem, Etiam Domine Deus omnipotens vera *sunt* & justa judicia tua.

Postea quartus Angelus effudit phialam suam in solem, & datum est ei æstu affligere homines per ignem.

Et æstuaverunt homines æstu magno, & blasphemarunt nomen Dei habentis autoritatem in has plagas: neque resipuerunt ut tribuerent ei gloriam.

Tum quintus Angelus effudit phialam suam super thronum bestiæ illius, & factum est regnum ejus tenebrosum, & mandebant linguas suas præ dolore:

Et blasphemarunt Deum cœli præ doloribus suis, & ulceribus suis, nec resipuerunt ab operibus suis.

Tum sextus Angelus effudit phialam suam in flumen illud magnum, *nempe* Euphratem: & exaruit aqua ejus, ut pararetur via regum ab ortu solis *advenientium*.

Et vidi ex ore draconis & ex ore illius bestiæ, & ex ore pseudoprophetæ illius tres impuros spiritus similes ranis *prodeuntes*.

Sunt enim spiritus dæmoniorum edentes signa quique abeunt ad reges terræ & totius mundi, ut congregent eos ad prælium magni illius diei Dei omnipotentis.

Ecce venio * ut fur. Beatus qui vigilat, & servat vestimenta sua, nè nudus ambulet, & videantur pudenda ipsius.

Congregavit igitur eos in locum qui vocatur Hebraicè Armageddon.

Tum septimus Angelus effudit phialam suam in aerem: & prodiit vox magna è templo cœli à throno, dicens, Fuit.

Factique sunt sonitus, & fulgura, & tonitrua: & terræmotus factus est magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt super terram, terræmotus, *inquam*, adeò magnus.

Et dirupta est urbs illa magna in tres partes, & civitates Gentium ciciderunt, & Babylon illa magna venit in memoriam in Dei conspectum, † ut præberet ei poculum excandescentiæ iræ suæ.

Et omnis insula fugit, & montes non sunt inventi.

Et grando magna, quasi talenti pondo, descendit è cœlo in homines: & blasphemarunt Deum homines propter plagam illam grandinis: quoniam magna fuit ejus plaga vehementer.

CAP. XVI.

Et audivi vocem magnam de templo, dicentem septem Angelis, Ite, & effundite septem phialas iræ Dei in terram.

Et abiit primus, & effudit phialam suam in terram, & factum est vulnus sævum & pessimum in homines qui habebant characterem bestiæ, & in eos qui adoraverunt imaginem ejus.

Et secundus Angelus effudit phialam suam in mare, & factus est sanguis tanquam mortui: & omnis anima vivens mortua est in mari.

Et tertius effudit phialam suam per flumina & super fontes aquarum: & factus est sanguis.

Et audivi Angelum aquarum dicentem, Justus es, Domine, Qui es, & Qui eras, Sanctus, quia hæc judicasti.

Quia sanguinem sanctorum & Prophetarum effuderunt, & sanguinem eis dedisti bibere: digni enim sunt.

Et audivi alterum dicentem, Etiam Domine Deus omnipotens, vera & justa judicia tua.

Et quartus Angelus effudit phialam suam in solem, & datum est illi æstu affligere homines & igni.

Et æstuaverunt homines æstu magno, & blasphemaverunt nomen Dei habentis potestatem super has plagas: neque egerunt pœnitentiam, ut darent illi gloriam.

Et quintus Angelus effudit phialam suam super sedem bestiæ, & factum est regnum ejus tenebrosum & commanducaverunt linguas suas præ dolore:

Et blasphemaverunt Deum cœli præ doloribus & ulceribus suis, & non egerunt pœnitentiam ex operibus suis.

Et sextus Angelus effudit phialam suam in flumen illud magnum Euphratem: & siccavit aquam ejus, ut præpararetur via regibus ab ortu solis.

Et vidi de ore draconis & de ore bestiæ & de ore pseudoprophetæ spiritus tres immundos in modum ranarum.

Sunt enim spiritus dæmoniorum facientes signa, & procedunt ad reges totius terræ, congregare illos in prælium ad diem magnum omnipotentis Dei.

Ecce venio sicut fur. Beatus qui vigilat, & custodit vestimenta sua, nè nudus ambulet, & videant turpitudinem ejus. * Suprà 3.3. Matt. 24.44. Luc. 12.39.

Et congregavit illos in locum qui vocatur Hebraicè Armageddon.

Et septimus Angelus effudit phialam suam in aerem: & exivit vox magna de templo à throno, dicens, Factum est.

Et facta sunt fulgura, & voces, & tonitrua: & terræmotus factus est magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt super terram, talis terræmotus, sic magnus.

Et facta est civitas magna in tres partes, & civitates Gentium ceciderunt, & Babylon magna venit in memoriam ante Deum, dare illi calicem vini indignationis iræ ejus. † Jer. 25.15.

Et omnis insula fugit, & montes nõ sunt inventi.

Et grando magna sicut talentum descendit de cœlo in homines: & blasphemaverunt Deum homines propter plagam grandinis: quoniam magna facta est vehementer.

---

3 *Factúmque est*, καὶ ἐγένετο. id est, versum est in sanguinem, & eum quidem putrem ac saniosum, qualis est in cadaveribus mortuorum. ¶ *Quodcunque animal*, πᾶσα ψυχή. Hebr. כל נפש *chol nephesch*, id est, *omnis anima*, pro omni animante. Qui Hebraismus hoc in loco mihi visus est obscurior.

5 *Et qui eris*, καὶ ὁ ἐσόμενος. Legitur vulgò, καὶ ὁ ὅσιος, ostendente articulo, præter omnem loquendi morem, depravatam esse scripturam. Vulgata verò sive articulum legit, sive non legit, nihilo rectiùs vertit ὅσιος, *Sanctus*, malè extritâ particulâ καὶ, prorsus necessariâ ut δίκαιος & ὅσιος connectantur. Sed cùm Joannes reliquis omnibus locis ubi Jehovæ nomen explicat, sicuti diximus suprà, 1. 4. addere consueverit tertium, nempe καὶ ὁ ἐρχόμενος, cur istud hoc loco prætermisisset? Itaque ambigere non possum quin germana sit scriptura quam ex vetusto bonæ fidei manuscripto codice restitui, nempe Ὁ ἐσόμενος. Causa verò cur hìc non scribatur Ὁ ἐρχόμενος, ut suprà quatuor locis, nempe 1. 4. & 8. item 4. 8. & 11. 17. hæc est, quoniam ibi de Christo ut judice venturo agitur: in hac verò visione proponitur ut jam in tribunali sedens, & decreta judicia, & ea quidem æterna exercens.

7 *E sanctuario*, ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου. Hoc non legit Vetus interpres Latinus, apud quem nonnulli admodum ridiculè ex *Alterum* fecerunt *Altare*, acsi scriptum esset ἤκουσα τοῦ θυσιαστηρίου λέγοντος, *audivi altare dicens*.

9 *Ut tribuerent*, &c. δοῦναι, &c. Vide suprà, 11. 13.

14 *Quique abeunt*, ἃ ἐκπορεύεται. Sic legit Arethas, Complutensis codex, cum aliis duobus ex nostris: & ità legendum esse res ipsa ostendit. Erasmus, *Ut procedant*, ἐκπορεύεσθαι.

15 *Ecce venio*, &c. Ἰδοὺ ἔρχομαι, &c. Hìc ingenuè fateor videre me non posse quìnam satis conveniat totus hìc versiculus huic loco. Etsi enim in Prophetis interdum soleant non prorsus dissimilia occurrere, modò videlicet Prophetâ, modò Deo ipso interloquente, tamen nihil ejusmodi in hoc libro occurrit, nisi additâ præfatione. Deinde nusquam adhuc introductus est loquens Christus ipse, ad quem tamen omnino ista referenda sunt: ut in prima illa visione quæ septem epistolas continet. Postremò, si versiculum proximum, id est, 16. conjunxeris cum superiore, nempe cum 14. videbis perpetuam esse narrationem, quæ interjectione istius abrumpatur. Absit tamen ut ego quicquam hìc audeam ex nuda conjectura: tantùm dico, mihi omnino videri hunc versiculum inserendum capiti tertio post versiculum 18. Quî verò sit factum ut in hunc locum irrepserit, conjicere nondum potui. Sed & similem alteram transpositionem observavimus infrà, 18. 14.

16 *Congregavit*, συνήγαγε. nempe Deus. ¶ *Armageddon*, Ἀρμαγεδδών. Apud Aretham scribitur Ἐρμαγεδδών. Dici enim non potest quàm corruptè scripta sint Hebræa pleraque vocabula in Græcis exemplaribus. Cùm autem multi in hac explicanda voce laborarint, mihi videtur omnino ille ipse locus esse cujus mentio fit 2. Paralip. 35. 2 , ubi fuit cæsus Josias. Hebraicè igitur fuerit vox hæc scribenda הר מגדו *har megbiddo*, id est, *mons Megbiddo*. neque huic sententiæ obstat quòd illo loco pro הר *har* scribitur בקעה *bikbah*, id est, *convallis*, sive planities inter montes sita, cùm ubi convallis est, etiam montes esse oporteat. Est autem hic locus non procul à Gaza in ipsis Ægypti claustris, ut apparet ex 1. Reg. cap. 9. versu 15.

17 *Fuit*, γέγονε. Nempe ut in illo Maronis, *Troja fuit*, & in proverbio, *fuimus Troes*. Subauditur enim *Babylonis* nomen: & sic malo interpretari quàm cum Vulgata, *Factum est*. Vide infrà, 21. 6.

19 *Et dirupta est*, καὶ ἐγένετο. Hebr. ויהי *vajehi*, *& facta est*, ut Vetus interpres & Erasmus converterunt ad verbum. Nam היה *hajah* verbum solent Græci exprimere per γίνομαι. sed spectandum quid cui loco conveniat. ¶ *Venit in memoriam*, ἐμνήσθη, passivè. ut Act. 10. 31. Vide Act. 10. 4. ¶ *Excandescentia iræ*, τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς. Hebraica geminatio, quam aliàs sæpe annotavimus.

20 *Non sunt inventi*, οὐχ εὑρέθησαν. id est, Disparuerunt. Sic enim Græci solent explicare formulam illam Hebræis familiarem ואינם *veenam*, id est, *& non ipsi*, ut Gen. 5. 24.

21 *Quasi talenti pondo descendit*, ὡς ταλαντιαία. Uti apud Suidam ταλαντιαῖοι λίθοι vocantur lapides talenti pondo: & Nonius ex Sisenna balistas talentarias vocat quæ lapides talenti pondo jacularentur. Duplex enim erat talentum, unum numarium, alterum ponderale, de quo hîc agimus: utrumque sexaginta minarum, id est, sexcentarum drachmarum pondo: ut ostendit harum rerum (meo quidem judicio) peritissimus ac eruditissimus scriptor Georgius Agricola. Quanquam hoc in loco minimè videntur ista exquisitè expendenda: cùm ingens duntaxat & inauditum grandinis pondus significetur. Sed apud Hebr. ככר *chabed* interdum declarat *talentum*, interdum verò quod in vernaculo sermone dicimus *une miche de pain*. ut fortassis ταλαντιαία grando dicatur non à pondere, sed à magnitudine, quæ solidum panem æquaret.

ΚΕΦ. ιζ´.

Καὶ ἦλθεν εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, λέγων μοι, Δεῦρο, δείξω σοι τὸ κρίμα τῆς πόρνης τῆς μεγάλης, τῆς καθημένης ἐπὶ τῶν ὑδάτων τῶν πολλῶν·

2 Μεθ' ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ ἐμεθύσθησαν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν.

3 Καὶ ἀπήνεγκέ με εἰς ἔρημον ἐν πνεύματι· καὶ εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θηρίον κόκκινον, γέμον ὀνομάτων βλασφημίας, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα.

4 Καὶ ἡ γυνὴ ἡ περιβεβλημένη πορφύρᾳ καὶ κοκκίνῳ, καὶ κεχρυσωμένη χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις, ἔχουσα χρυσοῦν ποτήριον ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς, γέμον βδελυγμάτων καὶ ἀκαθάρτητος πορνείας αὐτῆς.

5 Καὶ ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῆς ὄνομα γεγραμμένον, Μυστήριον, Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν καὶ τῶν βδελυγμάτων τῆς γῆς.

6 Καὶ εἶδον τὴν γυναῖκα μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἁγίων, καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων Ἰησοῦ· καὶ ἐθαύμασα, ἰδὼν αὐτήν, θαῦμα μέγα.

7 Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος, Διατί ἐθαύμασας; ἐγώ σοι ἐρῶ τὸ μυστήριον τῆς γυναικός, καὶ τοῦ θηρίου τοῦ βαστάζοντος αὐτήν, τοῦ ἔχοντος τὰς ἑπτὰ κεφαλάς, καὶ τὰ δέκα κέρατα.

8 Θηρίον ὃ εἶδες, ἦν, καὶ οὐκ ἔστι· καὶ μέλλει ἀναβαίνειν ἐκ τῆς ἀβύσσου, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγειν· καὶ θαυμάσονται οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, (ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) βλέποντες τὸ θηρίον, ὅ,τι ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καίπερ ἔστι.

9 *Ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. Αἱ ἑπτὰ κεφαλαί, ὄρη εἰσὶν ἑπτά, ὅπου ἡ γυνὴ κάθηται ἐπ' αὐτῶν.

10 Καὶ βασιλεῖς ἑπτά εἰσιν· οἱ πέντε ἔπεσον, καὶ ὁ εἷς ἔστιν, ὁ ἄλλος οὔπω ἦλθε· καὶ ὅταν ἔλθῃ, ὀλίγον αὐτὸν δεῖ μεῖναι.

11 Καὶ τὸ θηρίον ὃ ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καὶ αὐτὸς ὄγδοός ἐστι, καὶ ἐκ τῶν ἑπτά ἐστι, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει.

12 Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες, δέκα βασιλεῖς εἰσιν, οἵτινες βασιλείαν οὔπω ἔλαβον, ἀλλ' ἐξουσίαν ὡς βασιλεῖς μίαν ὥραν λαμβάνουσι μετὰ τοῦ θηρίου.

13 *Οὗτοι μίαν γνώμην ἔχουσι, καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐξουσίαν ἑαυτῶν τῷ θηρίῳ διαδιδώσουσιν.

* Infrà, 9.16. 2.Tim.6.15.

14 *Οὗτοι μετὰ τοῦ ἀρνίου πολεμήσουσι, καὶ τὸ ἀρνίον νικήσει αὐτούς, ὅτι Κύριος κυρίων ἐστί, καὶ Βασιλεὺς βασιλέων, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, κλητοὶ καὶ ἐκλεκτοὶ καὶ πιστοί.

15 Καὶ λέγει μοι, Τὰ ὕδατα ἃ εἶδες, οὗ ἡ πόρνη κάθηται, λαοὶ καὶ ὄχλοι εἰσί, καὶ ἔθνη καὶ γλῶσσαι.

16 Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες ἐπὶ τὸ θηρίον, οὗτοι μισήσουσι τὴν πόρνην, καὶ ἠρημωμένην ποιήσουσιν αὐτὴν καὶ γυμνήν, καὶ τὰς σάρκας αὐτῆς φάγονται, καὶ αὐτὴν κατακαύσουσιν ἐν πυρί.

17 Ὁ γὰρ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν ποιῆσαι τὴν γνώμην αὐτοῦ, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην, καὶ δοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν τῷ θηρίῳ, ἄχρι τελεσθῇ τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ.

18 Καὶ ἡ γυνὴ ἣν εἶδες, ἔστιν ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἡ ἔχουσα βασιλείαν ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς.

CAP. XVII.

Tum venit unus ex septem Angelis qui habebant septem phialas, & locutus est mecum, dicens mihi, Heus tu, ostendam tibi damnationem meretricis illius magnæ, sedentis super aquas multas:

Cum qua scortati sunt reges terræ, & cujus scortationis vino inebriati sunt incolæ terræ.

Cúmque me per spiritum in desertum asportasset, vidi mulierem insidentem bestiæ coccinæ, plenæ nominibus blasphemiæ, habenti capita septem, & cornua decem.

Erat autem mulier illa amicta purpurâ & cocco, & inaurata auro, & lapidibus pretiosis, & margaritis, habens poculum aureum in manu sua, plenum abominationibus, & immunditiâ scortationis suæ.

Et in fronte suo nomen scriptum, Mysterium, Babylon illa magna, mater illa scortationum & abominationum terræ.

Et vidi mulierem illam ebriam sanguine sanctorum & sanguine martyrum Jesu: & miratus sum, cùm viderem illam, admiratione magnâ.

Tunc mihi dixit Angelus, Quare miraris? ego dicam tibi mysterium mulieris, & bestiæ quæ portat eam, quæ habet capita septem, & cornua decem.

Bestia quam vidisti, fuit, & non est: & ascensura est ex abysso, & in exitium abitura: & mirabuntur incolæ terræ, (quorum nomina scripta non sunt in libro vitæ à jacto mundi fundamento) cernentes bestiam quæ erat, & non est, & tamen est.

Hîc est mens quæ habet sapientiam. Septem capita, septem montes sunt super quos mulier sedet.

Et reges septem sunt: quinque ceciderunt, unus est, & alius nondum venit: & cùm venerit, oportet illum exiguum *tempus* manere.

Bestia autem quæ erat, & non est, is octavus est, & è septem illis est, & in exitium abit.

Decem autem cornua quæ vidisti, decem reges sunt qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges ad unam horam accipient cum bestia.

Hi sunt unius sententiæ, & patientiam ac potestatem suam bestiæ tradent.

Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet eos, * quoniam Dominus dominorum est, & Rex regum, & qui cum eo *sunt*, vocati, & electi & fideles.

Deinde dixit mihi, Aquæ quas vidisti, ubi meretrix sedet, populi sunt, & turbæ, & gentes, & linguæ.

Et decem cornua quæ vidisti in bestia, hi odio prosequentur meretricem, & desertam reddent illam & nudam, & carnes ejus edent, & ipsam igne exurent.

Deus enim dedit corda eorum ut exsequantur sententiam ipsius, & ut consentiant, dénique regnum suum bestiæ, donec consummentur verba Dei.

Et mulier quam vidisti, est urbs illa magna quæ habet regnum super reges terræ.

CAP. XVII.

Et venit unus de septem Angelis qui habebant septem phialas, & locutus est mecum, dicens, Veni, ostendam tibi damnationem meretricis magnæ, quæ sedet super aquas multas:

Cum qua fornicati sunt reges terræ, & inebriati sunt qui inhabitant terram de vino prostitutionis ejus.

Et abstulit me in spiritu in desertum, & vidi mulierem sedentem super bestiam coccineam, plenam nominibus blasphemiæ, habentem capita septem, & cornua decem.

Et mulier erat circumdata purpurâ & coccino, & inaurata auro, & lapide pretioso, & margaritis, habens poculum aureum in manu sua, plenum abominationum & immunditiâ fornicationis ejus.

Et in fronte ejus nomen scriptum, Mysterium, Babylon magna, mater fornicationum & abominationum terræ.

Et vidi mulierem ebriam de sanguine sanctorum, & de sanguine martyrum Jesu: & miratus sum cùm vidissem illam, admiratione magnâ.

Et dixit mihi Angelus, Quare miraris? Ego dicam tibi sacramentum mulieris, & bestiæ quæ portat eam, quæ habet capita septem, & cornua decem.

Bestia quam vidisti, fuit, & non est: & ascensura est de abysso, & in interitum ibit: & mirabuntur inhabitantes terram, (quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi) videntes bestiam quæ erat & non est.

Et hîc est sensus qui habet sapientiam. Septem capita, septem montes sunt super quos mulier sedet.

Et reges septem sunt: quinque ceciderunt, unus est, alius nondum venit: & cùm venerit, oportet illum breve tempus manere.

Et bestia quæ erat & non est, & ipsa octava est, & de septem est, & in interitum vadit.

Et decem cornua quæ vidisti, decem reges sunt qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges unâ horâ accipiunt post bestiam.

Hi unum consilium habent, & virtutem & potestatem suam bestiæ tradent.

Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos, quoniam Dominus dominorum est, & rex regum, & qui cum illo sunt, vocati & electi & fideles.

Et dixit mihi, Aquæ quas vidisti, ubi meretrix sedet, populi sunt, & gentes, & linguæ.

Et decem cornua quæ vidisti in bestia, hi odient fornicariam, & desolatam facient illam & nudam, carnes ejus manducabunt, & ipsam igni concremabunt.

Deus enim dedit in corda eorum ut faciant quod placitum est illi, ut dent regnum suum bestiæ donec consummentur verba Dei.

Et mulier quam vidisti, est civitas magna, quæ habet regnum super reges terræ.

3 *Coccinæ*, κόκκινον. id est, coccino colore. Nec temerè sanè factum est ut hic potissimùm color Romanæ curiæ placuerit: qua de re non pigebit etiam nostrum quoddam epigramma subnectere.

Semiviros quicunque Patres radiante galero
Conspicis & rubræ syrmata longa togæ:
Crede mihi, nullo saturatas murice vestes,
Divite nec cocco pallia tincta vides.
Sed quæ rubra vides, sanctorum cæde virorum,
Et mersa insonti tota cruore madent.
Aut memor istorum quæ celet crimina vestis,
Pro dominis justo tacta pudore rubet.

8 *Et tamen est*, καίπερ ἐστίν. Vetus interpres hoc non legit. Arethas verò, Complutensis codex, & alii duo vetusti scriptum habent καὶ παρέσται, *& aderit*, sive *ventura est*, ut legit Primasius.

9 *Septem montes*, ἑπτὰ ὄρη. Notum est etiam pueris de qua urbe scripserit Virgilius, *Septémq; una sibi muro circumdedit arces.* De illa videlicet quæ cùm hæc scriberet Joannes, habebat regnum super reges terræ, erat, & non est: & tamen adhuc est, sed ad exitium tendit.

17 *Et ut consentiant*, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην. Hoc deest in codicibus Latinis. Ad verbum, *ut faciant unam sententiam*, id est, ut sint unius inter se adversùs illam sententiæ.

ΚΕΦ. ιη´.

Καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα ἐξουσίαν μεγάλην· καὶ ἡ γῆ ἐφωτίσθη ἐκ τῆς δόξης αὐτοῦ.

CAP. XVIII.

Et posthæc vidi Angelum descendentem è cœlo, habentem potestatem magnam: & terra resplenduit à gloria ipsius.

CAP. XVIII.

Et posthæc vidi alium Angelum descendentem de cœlo, habentem potestatem magnam: & terra illuminata est à gloria ejus.

2 Καὶ ἔκραξεν ἐν ἰσχύϊ, φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, καὶ ἐγένετο κατοικητήριον δαιμόνων, καὶ φυλακὴ παντὸς πνεύματος ἀκαθάρτου, καὶ φυλακὴ παντὸς ὀρνέου ἀκαθάρτου καὶ μεμισημένου.

3 Ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πέπωκε πάντα τὰ ἔθνη, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετ' αὐτῆς ἐπόρνευσαν, καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ στρήνους αὐτῆς ἐπλούτησαν.

4 Καὶ ἤκουσα ἄλλην φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσαν, Ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς ὁ λαός μου, ἵνα μὴ συγκοινωνήσητε ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῆς, καὶ ἵνα μὴ λάβητε ἐκ τῶν πληγῶν αὐτῆς.

5 Ὅτι ἠκολούθησαν αὐτῆς αἱ ἁμαρτίαι ἄχρι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐμνημόνευσεν ὁ Θεὸς τὰ ἀδικήματα αὐτῆς.

6 Ἀπόδοτε αὐτῇ ὡς καὶ αὐτὴ ἀπέδωκεν ὑμῖν, καὶ διπλώσατε αὐτῇ διπλᾶ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς· ἐν τῷ ποτηρίῳ ᾧ ἐκέρασε, κεράσατε αὐτῇ διπλοῦν.

7 Ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν καὶ ἐστρηνίασε, τοσοῦτον δότε αὐτῇ βασανισμὸν καὶ πένθος· ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς λέγει, Κάθημαι βασίλισσα, καὶ χήρα οὐκ εἰμί, καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω.

8 Διὰ τοῦτο ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἥξουσιν αἱ πληγαὶ αὐτῆς, θάνατος καὶ πένθος καὶ λιμός· καὶ ἐν πυρὶ κατακαυθήσεται, ὅτι ἰσχυρὸς Κύριος ὁ Θεὸς ὁ κρίνων αὐτήν.

9 Καὶ κλαύσονται αὐτὴν καὶ κόψονται ἐπ' αὐτῇ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, οἱ μετ' αὐτῆς πορνεύσαντες καὶ στρηνιάσαντες, ὅταν βλέπωσι τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς·

10 Ἀπὸ μακρόθεν ἑστηκότες διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς λέγοντες, Οὐαὶ, οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη Βαβυλὼν, ἡ πόλις ἡ ἰσχυρὰ, ὅτι ἐν μιᾷ ὥρᾳ ἦλθεν ἡ κρίσις σου.

11 Καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς κλαίουσι καὶ πενθοῦσιν ἐπ' αὐτῇ, ὅτι τὸν γόμον αὐτῶν οὐδεὶς ἀγοράζει οὐκέτι·

12 Γόμον χρυσοῦ, καὶ ἀργύρου, καὶ λίθου τιμίου, καὶ μαργαρίτου, καὶ βύσσου, καὶ πορφύρας, καὶ σηρικοῦ, καὶ κοκκίνου, καὶ πᾶν ξύλον θύϊνον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐλεφάντινον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐκ ξύλου τιμιωτάτου, καὶ χαλκοῦ, καὶ σιδήρου, καὶ μαρμάρου,

13 Καὶ κιννάμωμον, καὶ θυμιάματα, καὶ μύρον, καὶ λίβανον, καὶ οἶνον, καὶ ἔλαιον, καὶ σεμίδαλιν, καὶ σῖτον, καὶ κτήνη, καὶ πρόβατα, καὶ ἵππων, καὶ ῥεδῶν, καὶ σωμάτων, καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων.

14 Καὶ ἡ ὀπώρα τῆς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς σου ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ, καὶ πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εὑρήσῃς αὐτά.

15 Οἱ ἔμποροι τούτων, οἱ πλουτήσαντες ἀπ' αὐτῆς, ἀπὸ μακρόθεν στήσονται διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, κλαίοντες καὶ πενθοῦντες,

16 Καὶ λέγοντες, Οὐαὶ, οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἡ περιβεβλημένη βύσσινον καὶ πορφυροῦν καὶ κόκκινον, καὶ κεχρυσωμένη ἐν χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις. ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος.

17 Καὶ πᾶς κυβερνήτης, καὶ πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὅμιλος, καὶ ναῦται, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται, ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν·

18 Καὶ ἔκραζον ὁρῶντες τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς λέγοντες, Τίς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ;

19 Καὶ ἔβαλον χοῦν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ ἔκραζον κλαίοντες, καὶ πενθοῦντες, λέγοντες, Οὐαὶ, οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἐν ᾗ ἐπλούτησαν πάντες οἱ ἔχοντες πλοῖα ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐκ τῆς τιμιότητος αὐτῆς, ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη.

20 Εὐφραίνου ἐπ' αὐτὴν οὐρανὲ, καὶ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἔκρινεν ὁ Θεὸς τὸ κρίμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς.

21 Καὶ ἦρεν εἷς ἄγγελος ἰσχυρὸς λίθον ὡς μύλον μέγαν, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν θάλασσαν, λέγων, Οὕτως ὁρμήματι βληθήσεται Βαβυλὼν ἡ μεγάλη πόλις, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι.

22 Καὶ φωνὴ κιθαρῳδῶν καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν καὶ σαλπιστῶν οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ πᾶς τεχνίτης πάσης τέχνης οὐ μὴ εὑρεθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι.

23 Καὶ φῶς λύχνου οὐ μὴ φανῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· ὅτι οἱ ἔμποροί σου ἦσαν οἱ μεγιστᾶνες τῆς γῆς, ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη.

24 Καὶ ἐν αὐτῇ αἷμα προφητῶν καὶ ἁγίων εὑρέθη, καὶ πάντων τῶν ἐσφαγμένων ἐπὶ τῆς γῆς.

Exclamavit autem vehementer voce magnâ dicens, * Cecidit, cecidit Babylon illa magna, & facta est domicilium dæmoniorum, & custodia omnis spiritûs impuri, & custodia omnis avis impuræ & exosæ.

Quia ex vino excandescentiæ scortationis ejus biberunt omnes gentes, & reges terræ cum ea scortati sunt, & mercatores terræ opibus luxûs ejus ditati sunt.

Et audivi aliam vocem è cœlo dicentem, Exite ex ea popule mi, nè participes sitis peccatorum ejus, & nè ex plagis ejus accipiatis.

Nam accumulata peccata ejus *pertigerunt* usq; in cœlū, & recordatus est Deus eorū quæ injustè fecit.

Reddite ei sicut & ipsa reddidit vobis : & duplicate ei duplum secundùm opera ejus : in poculo quod propinavit, propinate ei duplum.

Quantum sibi gloriæ attribuit & deliciata est, tantum date ei tormentum & luctum : quia in corde suo dicit, Sedeo regina, nec sum vidua, nec luctum videbo.

Ideo unâ die venient ejus plagæ, mors & luctus, & fames : & igne exuretur, quia robustus est Dominus Deus, qui damnabit eam.

Tum flebunt eam & plangent super ea reges terræ, qui cum illa scortati & deliciati sunt, cùm viderint fumum incendii ejus :

Procul stantes propter terrorem cruciatûs ipsius, & dicentes, Vah, vah, Magna illa urbs Babylon, urbs illa valida, unâ horâ venit judicium tuum.

Sed & mercatores terræ flebunt & lugebunt super ea : quoniam merces eorum nemo emit ampliús :

Merces auri, & argenti, & lapidis pretiosi, & margaritarum, & byssi, & purpuræ, & serici, & cocci, & omne lignum thyinum, & omne vas eburneum, & omne vas ex ligno pretiosissimo, & ære, & ferro, & marmore,

Et cinamomum, & suffitus, & unguentum, & thus, & vinum, & oleum, & similam, & triticum, & jumenta, & oves, & equos, & rhedas, & mancipia, & animas hominum.

Et desiderabiles fructus animæ tuæ abierunt abs te, & omnia pinguia & splendida abierunt abs te ; nec ampliùs ea invenies.

Harum, *inquam*, rerum mercatores ab ea divites facti, procul stabunt, propter terrorem cruciatûs ipsius, flentes ac lugentes :

Et dicentes, Vah, vah, civitas illa magna, quæ amicta erat bysso & purpurâ & cocco, & deaurata erat auro & lapidibus pretiosis & margaritis! quînam unâ horâ vastatæ sunt tantæ divitiæ ?

Sed & omnes gubernatores, & omnis in navibus versantium turba, & nautæ, & quotquot ex mari quæstum faciunt, procul stabunt :

Et clamabunt videntes fumum incendii ejus, & dicent, Quæ similis *erat* urbi isti magnæ ?

Et injecto capitibus pulvere clamabunt flentes ac lugentes, & dicentes, Vah, vah, quòd urbs illa magna, in qua omnes qui habebant naves in mari, divites facti sunt ex ipsius copiis, unâ horâ desolata est.

Exsulta super eam cœlum, & sancti Apostoli & Prophetæ, quoniam nostras de illa pœnas Deus sumsit.

Tum quidam Angelus sumsit lapidem instar molæ magnum, & projecit in mare, dicens, Itâ cum impetu projicietur Babylon urbs illa magna, nec ampliùs invenietur.

Et vox citharœdorum & musicorum & tibiâ ac tubâ canentium non audietur in te ampliús : nec ullus artifex cujuscunque artis invenietur in te ampliús : & sonitus molæ non audietur in te ampliús :

Et lux lucernæ non lucebit in te ampliús : & vox sponsi & sponsæ non audietur ampliùs in te : nam mercatores tui erant optimates terræ, & veneficiis tuis seductæ fuerunt omnes gentes.

Et in ea sanguis Prophetarum & sanctorum inventus est, & omnium qui mactati sunt in terra.

Et exclamavit in fortitudine, dicens, Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta est habitatio dæmoniorum, & custodia omnis spiritûs immundi, & custodia omnis volucris odibilis. * Supr.14.8. Esa.21.9. Jer.51.8.

Quia de vino iræ fornicationis ejus biberunt omnes gentes, & reges terræ cum illa fornicati sunt, & mercatores terræ de virtute deliciarum ejus divites facti sunt.

Et audivi aliam vocem de cœlo dicentem, Exite de illa populus meus, ut nè participes sitis delictorum ejus, & de plagis ejus non accipiatis.

Quoniam pervenerunt peccata ejus usque ad cœlum, & recordatus est Deus iniquitatum ejus.

Reddite illi sicut & ipsa reddidit vobis, & duplicate duplicia secundùm opera ejus : in poculo quo miscuit, miscete illi duplum.

Quantum glorificavit se, & in deliciis fuit, tantum date illi tormentum & luctum : quia in corde suo dicit, Sedeo regina, & vidua non sum, & luctum non videbo.

Ideo in una die venient plagæ ejus, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur : quia fortis est Dominus Deus qui judicabit illam.

Et flebunt, & plangent se super illam reges terræ, qui cum illa fornicati sunt, & in deliciis vixerunt, cùm viderint fumum incendii ejus :

Longè stantes propter timorem tormentorum ejus, dicentes, Væ, væ, Civitas illa magna Babylon, civitas illa fortis : quoniam unâ horâ venit judicium tuum.

Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt super illam quoniam merces eorum nemo emet ampliùs:

Merces auri, & argenti, & lapidis pretiosi, & margaritæ, & byssi, & purpuræ, & serici, & cocci, & omne lignum thyinum, & omnia vasa eboris, & omnia vasa de lapide pretioso, & æramento, & ferro, & marmore,

Et cinamomum, & odoramentorum, & unguenti, & thuris, & vini, & olei, & similæ, & tritici, & jumentorum, & ovium, & equorum, & rhedarum & mancipiorum, & animarum hominum.

Et poma desiderii animæ tuæ discesserunt à te, & omnia pinguia & præclara perierunt à te, & ampliùs illa jam non invenient.

Mercatores horum, qui divites facti sunt ab ea, longè stabunt propter timorem tormentorum ejus, flentes ac lugentes :

Et dicentes, Væ, væ, civitas illa magna, quæ amicta erat bysso & purpurâ & cocco, & deaurata erat auro & lapide pretioso & margaritis. quoniam unâ horâ destitutæ sunt tanquam divitiæ.

Et omnis gubernator, & omnes qui in lacum navigant, & nautæ, & qui in mari operantur, longè steterunt :

Et clamaverunt videntes locum incendii ejus, dicentes, Quæ similis civitati huic magnæ ?

Et miserunt pulverem super capita sua: & clamaverunt flentes, & lugentes, dicentes, Væ, væ, civitas illa magna in qua divites facti sunt omnes qui habebant naves in mari de pretiis ejus, quoniam unâ horâ desolata est.

Exsulta super eam cœlum, & sancti Apostoli, & Prophetæ, quoniam judicabit Deus judicium vestrum de illa.

Et sustulit unus Angelus fortis lapidem quasi molarem magnum, & misit in mare, dicens, Hoc impetu mittetur Babylon civitas illa magna, & ultrà jam non invenietur.

Et vox citharœdorum & musicorum & tibiâ canentium & tubâ non audietur in te ampliùs : & omnis artifex omnis artis non invenietur in te ampliùs: & vox molæ non audietur in te ampliùs:

Et lux lucernæ non lucebit in te ampliùs : & vox sponsi & sponsæ non audietur adhuc in te : quia mercatores tui erant principes terræ, quia in veneficiis tuis erraverunt omnes gentes.

Et in ea sanguis Prophetarum & sanctorum inventus est, & omnium qui interfecti sunt terrâ.

---

2 *Vehementer*, ἐν ἰσχύϊ. Heb. בחוזקה *bechozkah*, ut nos in vernaculo sermone dicimus *de force*. Vulg. *In fortitudine*. Erasmus, nihilo meliùs, *Per fortitudinem*.

3 *Ex vino*, &c. ἐκ τοῦ οἴνου, &c. Vide suprà, 14.8. ¶ *Opibus*, ἐκ τῆς δυνάμεως. Sive *opulentiâ*, δύναμις enim hoc in loco idem declarat atque חיל *chail*, apud Hebræos.

5 *Accumulata pertigerunt*, ἠκολούθησαν. Vulgata & Erasmus, *Pervenerunt* : non satìs expressé. Usus enim est verbo ἀκολουθεῖν, quo significatur peccata mutuò sese consequentia, & alia nascentia ex aliis, in eum tandem cumulum excrevisse ut ad cœlum usq; pertigerint.

7 *In corde suo*, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Heb. בלבה *belibbah*, pro secum, apud se. ¶ *Nec sum vidua*, καὶ χήρα οὐκ εἰμί. id est, populosa sum ac potens. Est enim μείωσις Hebræis familiaris, ut diximus sup. 12.11. ¶ *Nec videbo*, οὐ μὴ ἴδω. i. sentiam & experiar, ut alibi exposuimus, ex Hebræorum idiotismo.

8 *Unâ die*, ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. id est, brevi, & uno eodémq; tempore.

9 *Propter terrorem*, διὰ τὸν φόβον. id est, territi cruciatûs illius horrore. Vulg. *propter timorem*, non satìs expressé.

11 *Merces*, τὸν γόμον. Propriè quibus oneratur navis.

12 *Thyinum*, θύϊνον. Itâ Vulgata editio convertit lignum quod ab Hebræis אלמגים, *almughghim*, 1.Reg.10.11. ex Græca interpretatione, ut opinor: quamvìs ea quæ nunc exstat sub septuaginta interpretum nomine, non θύϊνα sed ἀπελέκητα, id est, *non dolata*, convertit. Dioscorides thyini ligni meminit lib. primo : sed quid illud sit planè ignoro. Etymon si à Græca lingua sumatur, nempe παρὰ τὸ θύειν, ostendit odoratum fuisse lignum, quod etiam epitheton Virgilius cedro tribuit, Æn.7. *Urit odoratam nocturna in lumina cedrum*.

13 *Et equos*, καὶ ἵππων. Mutata constructio, ut Gallicè dicimus, *Acheter des chevaux* : ut apparet ex accusativo ψυχὰς, qui mox sequitur. ¶ *Rhedas*, ῥεδῶν. id est, lecticas, quibus Romæ etiamnum hodie vehuntur nobilia præsertim scorta. Gallicum vocabulum, quod usurpatur à Romanis, ad Græcos etiam transiit. ¶ *Animas hominum*, ψυχὰς ἀνθρώπων. Vide secundam Petri cap. 3.

14 *Et fructus*, καὶ ἡ ὀπώρα. id est, fructus illi suavissimi quos toto animo expetebas. Cæterùm idem hîc fortassis accidit quòd

supra 16. 15. nempe ut transpositus sit iste versiculus. Nam prorsus cohæret iste versiculus proximus, id est, 15. cum superioribus, adeò ut prorsus sit interrupta narratio. Quòd si hunc versiculum subjeceris, versic. 23. tum demum videbis quàm bene omnia cohærebunt: nempe hoc modo, *Et fructus desiderati ab anima tua*, &c. *Et ampliùs illa non invenies. Sed in ea sanguis Prophetarum & sanctorum inventus est*, &c. Mihi tamen maxima fuit semper religio vel apicem in his sacrosanctis libris mutare ex nuda conjectura. Hoc quidem certum est, valde negligenter habitum hunc librum à plerisque, quòd de ejus autoritate dubitarent, astutiâ nimirum Satanæ singulari, nè hæc mysteria suo tempore patefierent.

15 *Harum* inquam *rerum mercatores*, οἱ ἔμποροι τούτων. Manifesta est epanalepsis, propter longum interjectum catalogum.

17 *Omnis in navibus versantium turba*, πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὅμιλος. Latini codices habent, *omnes qui in lacum navigant*, quod nusquam est in Græcis codicibus, in quorum tamen uno scribitur, καὶ πᾶς ὁ πλέων ἐπὶ τῶν πλοίων, *Et quisquis navigat in navibus*. ¶ *Et quotquot ex mari quæstum faciunt*, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται. Ἐργάζεσθαι accipiunt Græci pro eo quod Latini dicunt *Facere*, ut Præconium facere, Argentariam facere, Medicinam facere, & similia. ¶ *Stabunt*, ἔστησαν. Præteritum pro futuro, Prophetarum more.

20 *Sumsit pœnas*, *vestræ ultionis causâ*, ἔκρινε τὸ κρίμα ὑμῶν. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Judicavit vestrum judicium*, servato Hebraismo.

21 *Nec ampliùs invenietur*, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι. id est, disparebit. Vide suprà, 12. 8.

23 *Omnes gentes*, &c. πάντα τὰ ἔθνη, &c. Vide suprà, vers. 14.

ΚΕΦ. ιθ'.

Καὶ μετὰ ταῦτα ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ μεγάλην ἐν τῷ οὐρανῷ λέγοντος, Ἀλληλούϊα· ἡ σωτηρία, καὶ ἡ δόξα, καὶ ἡ τιμή, καὶ ἡ δύναμις Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν.

2 Ὅτι ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις αὐτοῦ, ὅτι ἔκρινε τὴν πόρνην τὴν μεγάλην, ἥτις ἔφθειρε τὴν γῆν ἐν τῇ πορνείᾳ αὐτῆς, καὶ ἐξεδίκησε τὸ αἷμα τῶν δούλων αὐτοῦ ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῆς.

3 Καὶ δεύτερον εἴρηκαν, Ἀλληλούϊα. Καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς ἀναβαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

4 Καὶ ἔπεσον οἱ πρεσβύτεροι οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, λέγοντες, Ἀμήν, ἀλληλούϊα.

5 Καὶ φωνὴ ἐκ τοῦ θρόνου ἐξῆλθε λέγουσα, Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν ἡμῶν πάντες οἱ δοῦλοι αὐτοῦ, καὶ οἱ φοβούμενοι αὐτὸν καὶ οἱ μικροὶ καὶ οἱ μεγάλοι.

6 Καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, καὶ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν, λέγοντας, Ἀλληλούϊα· ὅτι ἐβασίλευσε Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ.

7 Χαίρωμεν, καὶ ἀγαλλιώμεθα, καὶ δῶμεν τὴν δόξαν αὐτῷ· ὅτι ἦλθεν ὁ γάμος τοῦ ἀρνίου, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἡτοίμασεν ἑαυτήν.

8 Καὶ ἐδόθη αὐτῇ ἵνα περιβάληται βύσσινον καθαρὸν καὶ λαμπρόν· τὸ γὰρ βύσσινον τὰ δικαιώματά ἐστι τῶν ἁγίων.

* Matt. 22. 2. 9 Καὶ λέγει μοι, Γράψον, Μακάριοι οἱ εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοῦ ἀρνίου κεκλημένοι. Καὶ λέγει μοι, Οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοί εἰσι τοῦ Θεοῦ.

10 Καὶ ἔπεσον ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν αὐτοῦ προσκυνῆσαι αὐτῷ, καὶ λέγει μοι, Ὅρα μή· σύνδουλός σου εἰμὶ καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ. τῷ Θεῷ προσκύνησον· ἡ γὰρ μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ ἐστι τὸ πνεῦμα τῆς προφητείας.

11 Καὶ εἶδον τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτὸν καλούμενος πιστὸς καὶ ἀληθινός, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ.

12 Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός, καὶ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διαδήματα πολλά· ἔχων ὄνομα γεγραμμένον ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ αὐτός·

† Psal. 2. 15. 13 Καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον βεβαμμένον αἵματι· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.

14 Καὶ τὰ στρατεύματα ἐν τῷ οὐρανῷ ἠκολούθει αὐτῷ ἐφ' ἵπποις λευκοῖς, ἐνδεδυμένοι βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρόν.

‖ Supr. 17. 14. 1. Tim. 6. 15. 15 Καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἐκπορεύεται ῥομφαία ὀξεῖα, ἵνα ἐν αὐτῇ πατάσσῃ τὰ ἔθνη· καὶ αὐτὸς ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· καὶ αὐτὸς πατεῖ τὴν ληνὸν τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

16 Καὶ ἔχει ἐπὶ τὸ ἱμάτιον καὶ ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ τὸ ὄνομα γεγραμμένον, Βασιλεὺς βασιλέων, καὶ Κύριος κυρίων.

17 Καὶ εἶδον ἕνα ἄγγελον ἑστῶτα ἐν τῷ ἡλίῳ· καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, λέγων πᾶσι τοῖς ὀρνέοις τοῖς πετωμένοις ἐν μεσουρανήματι, Δεῦτε καὶ συνάγεσθε εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ μεγάλου Θεοῦ,

18 Ἵνα φάγητε σάρκας βασιλέων, καὶ σάρκας χιλιάρχων, καὶ σάρκας ἰσχυρῶν, καὶ σάρκας ἵππων καὶ τῶν καθημένων ἐπ' αὐτῶν, καὶ σάρκας πάντων ἐλευθέρων καὶ δούλων, καὶ μικρῶν καὶ μεγάλων.

19 Καὶ εἶδον τὸ θηρίον, καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ τὰ στρατεύματα αὐτῶν συνηγμένα ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου καὶ μετὰ τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ.

20 Καὶ ἐπιάσθη τὸ θηρίον, καὶ μετὰ τούτου ὁ ψευδοπροφήτης ὁ ποιήσας τὰ σημεῖα ἐνώπιον αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐπλάνησε τοὺς λαβόντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας τῇ εἰκόνι αὐτοῦ· ζῶντες ἐβλήθησαν οἱ δύο εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς τὴν καιομένην ἐν τῷ θείῳ.

21 Καὶ οἱ λοιποὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου, τῇ ἐκπορευομένῃ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ· καὶ πάντα τὰ ὄρνεα ἐχορτάσθησαν ἐκ τῶν σαρκῶν αὐτῶν.

CAP. XIX.

Posthæc audivi vocem magnam turbæ multæ in cœlo dicentis, Halleluia: salus, & gloria, & honor, & virtus Domino Deo nostro *esto*.

Quia vera & justa *sunt* judicia ejus, & meretricem illam magnam, quæ corrupit terram scortatione suâ, damnavit, & vindicavit sanguinem servorum suorum ex manu ejus.

Deinde secundò dixerunt, Halleluia: & fumus ejus ascendit in secula seculorum.

Et prociderunt vigintiquatuor illi Seniores, & quatuor illa animalia, & adoraverunt Deum insidentem throno, dicentes, Amen, Halleluia.

Tum vox è throno prodiit, dicens, Laudate Deum nostrum omnes servi ejus, & qui timetis eum parvi & magni.

Et audivi tanquam sonitum turbæ multæ, & tanquã sonitũ aquarũ multarũ, & tanquã sonitũ tonitruorũ vehementiũ, *quosdã videlicet* dicentes, Halleluia: quoniã regnũ iniit Dominus Deus ille noster omnipotens

Gaudeamus & exsultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & uxor ejus paravit se.

Et datum est ei ut amiciatur byssynâ veste purâ & splendidâ: byssus enim justificationes sunt Sanctorum.

Tum dixit mihi, * Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera sunt.

Et procidi ante pedes ejus ut adorarem eum: sed dixit mihi, Vide né: conservus tuus sum & fratrum tuorum qui habent testimonium Jesu. Deum adora: testimonium enim Jesu est Spiritus Prophetiæ.

Deinde vidi cœlum apertum, & ecce *adfuit* equus albus: & qui insidebat ei, vocabatur Fidelis & Verax, & *qui* justè judicat & pugnat.

Oculi autem ejus *erant* tanquam flamma ignis: & in capite ejus diademata multa: habebátque nomen scriptum quod nemo novit nisi ipse:

† Et amictus erat veste tinctâ sanguine: vocatúrque nomen ejus, Sermo ille Dei.

Exercitus autem qui sunt in cœlo, sequebantur eum equis albis, vestiti byssinâ *veste* albâ & purâ.

Et ex ore ejus prodibat gladius acutus, ut eo percuteret Gentes: ‖ ipse enim reget eas virgâ ferreâ: & is est qui calcat lacum vini excandescentiæ & iræ Dei omnipotentis.

Habebátque in vestimento & in femore suo nomen scriptum, Rex regum, & Dominus dominantium.

Tunc vidi quendam Angelum stantem in sole, qui clamavit voce magnâ, dicens omnibus avibus quæ volabant per medium cœli, Adeste & congregamini ad cœnam magni Dei,

Ut edatis carnes regum, & carnes tribunorum, & carnes potentum, & carnes equorum, & eorum qui ipsis insident, & carnes omnium liberorum ac servorum, parvorum ac magnorum.

Deinde vidi bestiam illam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad gerendum bellum cum eo qui insidebat equo, & cum ipsius exercitu.

Et comprehensa est bestia, & cum ea pseudopropheta ille qui ediderat signa in ejus conspectu, quibus seduxit eos qui acceperant characterem bestiæ, & qui adoraverunt imaginem ejus: & vivi conjecti sunt ambo in stagnum ignis ardens sulphure:

Et reliqui occisi sunt gladio ejus qui insidebat equo, prodeunte ex ore ipsius: & omnes aves saturatæ sunt carnibus eorum.

CAP. XIX.

Posthac audivi quasi vocem turbarum multarum in cœlo dicentium, Alleluia: Laus & gloria & virtus Deo nostro est.

Quia vera & justa judicia sunt ejus qui judicavit de meretrice magna, quæ corrupit terram in prostitutione sua, & vindicavit sanguinem servorum suorum de manibus ejus.

Et iterum dixerunt, Alleluia. Et fumus ejus ascendit in secula seculorum.

Et ceciderunt Seniores vigintiquatuor, & quatuor animalia, & adoraverunt Deum sedentem super thronum, dicentes, Amen, alleluia.

Et vox de throno exivit dicens, Laudem dicite Deo nostro omnes servi ejus, & qui timetis eum pusilli & magni.

Et audivi quasi vocem turbæ magnæ, & sicut vocem aquarum multarum, & sicut vocem tonitruorum magnorum, dicentium, Alleluia: quoniam regnavit Dominus Deus noster omnipotens.

Gaudeamus & exsultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & uxor ejus præparavit se.

Et datum est illi ut cooperiat se byssino splendenti & candido: byssinum enim, justificationes sunt sanctorum.

Et dixit mihi Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera sunt.

Et cecidi ante pedes ejus ut adorarem eum. Et dicit mihi, Vide nè feceris: conservus tuus sum, & fratrum tuorum, habentium testimonium Jesu. Deum adora: testimonium enim Jesu, est Spiritus prophetiæ.

Et vidi cœlum apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum, vocabatur Fidelis & Verax, & in justitia judicat & pugnat.

Oculi autem ejus sicut flamma ignis: & in capite ejus diademata multa: habens nomen scriptum quod nemo novit nisi ipse.

Et vestitus erat veste aspersâ sanguine: & vocatur nomen ejus Verbum Dei.

Et exercitus qui sunt in cœlo, sequebantur eum in equis albis, vestiti byssino albo & mundo.

Et de ore ejus procedit gladius acutus, ut in ipso percutiat Gentes. Et ipse reget eas in virga ferrea: & ipse calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis.

Et habet in vestimento & in femore suo scriptum, Rex regum & Dominus dominantium.

Et vidi unum Angelum stantem in sole, & clamavit voce magnâ, dicens omnibus avibus quæ volabant per medium cœli, Venite & congregamini ad cœnam magni Dei,

Ut manducetis carnes regum, & carnes tribunorum, & carnes fortium, & carnes equorum, & sedentium in ipsis, & carnes omnium liberorum & servorum, & pusillorum & magnorum.

Et vidi bestiam & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum prælium cum illo qui sedebat in equo, & cum exercitu ejus.

Et apprehensa est bestia, & cum ea pseudopropheta, qui fecit signa coram ipso, quibus seduxit eos qui acceperunt characterem bestiæ, & qui adoraverunt imaginem ejus: vivi missi sunt hi duo in stagnum ignis ardens sulphure:

Et cæteri occisi sunt in gladio sedentis super equum, qui procedit de ore ipsius: & omnes aves saturatæ sunt carnibus eorum.

---

1 *Halleluia*, ἀλληλούϊα. id est, Laudate Dominum. Est autem hoc quoque unum ex illis quæ ab iis qui ex Circumcisione crediderant, ad Græcos manarunt, & à Græcis demum ad Latinos, ut alia nonnulla. Quod autem ex hoc loco & similibus colligitur, Angelos videlicet & sanctorum in cœlis collectorum animas notitiam habere operum Dei in terris, & tum de Ecclesiæ adhuc pugnantis victoriis, tum de judiciis adversùs nominis Dei hostes inter se gratulari, nihil eorum commentum juvat, qui hinc colligunt sanctos in Trinitate, velut in speculo, quicquid in mundo geritur, intueri, ac præsertim hominum, à quibus in terris invocantur, preces exaudire, & negotia apud Deum procurare, quod non magis indiget refutatione quàm ægrotantium deliria.

¶ *Salus*,

¶ *Salus*, ἡ σωτηρία. Vide suprà 7. 10. Vulg. *Laus*, ἔπαινος. facili librariis lapsu.

3 *Et fumus ejus*, &c. καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς, &c. Mihi videtur hæc particula superiori versiculo commodiùs posse attexi, post ἐκ χειρὸς αὐτῆς, *ex manu ejus*.

6 Quosdam videlicet *dicentes*, λέγοντας, pro λεγόντων, *dicentium*, ut vertit Vulgata, quam enallagen vitare studui, quamvis sæpius in hoc libro occurrentem. ¶ *Regnum iniit*, ἐβασίλευσε. id est, sese Regem esse re ipsâ declaravit. Nunc enim videtur quodammodo latere ipsius potentia. Vulg. *Regnavit*.

8 *Justificationes*, τὰ δικαιώματα. id est, bona illa opera quæ sunt vivæ illorum fidei τεκμήρια.

9 *Tum dixit mihi*, καὶ λέγει μοι. Dixit mihi, videlicet Angelus ille cujus mentio facta est superiore capite. Redit enim ad narrationem quæ intermissa fuerat ab hujus capitis initio.

10 *Vide ne*, ὅρα μή. sub. *adoraveris*, per aposiopesin quam Vulg. non debuit supplere. ¶ *Testimonium Jesu*, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ. id est, quibus mandatum est ut de Jesu testificentur, sicut paulò pòst explicat. Significat enim se ex eorum numero esse quibus utatur Deus ad significanda Prophetis arcana Dei, quæ ipsi deinde cæteris hominibus explicent, ut diximus supr. 1. 1. ¶ *Testimonium enim Jesu*, ἡ γὰρ μαρτυρία Ἰησοῦ. Rectè omnino, huc enim tanquam ad unum eúmque certissimum scopum feruntur omnes Prophetiæ, ex quo efficitur, eum demum esse verum spiritum Prophetiæ, & à nobis audiendum, qui ad Jesum nos adducit.

11 *Et qui justè judicat*, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει. Subaudio particulam אשר *ascher*, ut hoc quoque ad nomen vel potiùs ad nominis explicationem pertineat.

13 *Sermo ille*, ὁ λόγος. Jesus Christus, videlicet, filius ille Dei coessentialis, ut eum solus ex omnibus Evangelistis Joannes appellavit: unde etiam colligi non ineptè potest non alium esse hujus libri scriptorem.

15 *Ipse enim*, &c. καὶ αὐτὸς, &c. id est, αὐτὸς γάρ. Nam mirè varius est usus particulæ καὶ in hoc scripto, nimirum ex Hebræorum consuetudine, qui suum illud ו, pro omnibus penè particulis usurpant: ut & verborum tempora sæpissimè sunt permutata.

ΚΕΦ. κ΄.

Καὶ εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα τὴν κλεῖδα τῆς ἀβύσσου, καὶ ἅλυσιν μεγάλην ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ.

2 Καὶ ἐκράτησε τὸν δράκοντα, τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, ὅς ἐστι διάβολος καὶ Σατανᾶς, καὶ ἔδησεν αὐτὸν χίλια ἔτη,

3 Καὶ ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἄβυσσον, καὶ ἔκλεισεν, καὶ ἐσφράγισεν ἐπάνω αὐτοῦ, ἵνα μὴ πλανήσῃ τὰ ἔθνη ἔτι, ἄχρι τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη· καὶ μετὰ ταῦτα δεῖ αὐτὸν λυθῆναι μικρὸν χρόνον.

4 Καὶ εἶδον θρόνους, καὶ ἐκάθισαν ἐπ' αὐτούς, καὶ κρίμα ἐδόθη αὐτοῖς· καὶ τὰς ψυχὰς τῶν πεπελεκισμένων διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ οἵτινες οὐ προσεκύνησαν τῷ θηρίῳ, οὔτε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔλαβον τὸ χάραγμα ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτῶν· καὶ ἔζησαν, καὶ ἐβασίλευσαν μετὰ Χριστοῦ τὰ χίλια ἔτη.

5 Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέζησαν ἕως τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη. Αὕτη ἡ ἀνάστασις ἡ πρώτη.

6 Μακάριος καὶ ἅγιος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ· ἐπὶ τούτων ὁ θάνατος ὁ δεύτερος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν, ἀλλ' ἔσονται ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασιλεύσουσι μετ' αὐτοῦ χίλια ἔτη.

7 Καὶ ὅταν τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη, λυθήσεται ὁ Σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ.

8 Καὶ ἐξελεύσεται πλανῆσαι τὰ ἔθνη τὰ ἐν ταῖς τέσσαρσι γωνίαις τῆς γῆς, τὸν Γὼγ καὶ τὸν Μαγὼγ, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης.

9 Καὶ ἀνέβησαν ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς γῆς, καὶ ἐκύκλωσαν τὴν παρεμβολὴν τῶν ἁγίων, καὶ τὴν πόλιν τὴν ἠγαπημένην· καὶ κατέβη πῦρ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτούς.

10 Καὶ ὁ διάβολος ὁ πλανῶν αὐτοὺς ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς καὶ θείου, ὅπου τὸ θηρίον καὶ ὁ ψευδοπροφήτης, καὶ βασανισθήσονται ἡμέρας καὶ νυκτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

11 Καὶ εἶδον θρόνον λευκὸν μέγαν, καὶ τὸν καθήμενον ἐπ' αὐτοῦ, οὗ ἀπὸ προσώπου ἔφυγεν ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός, καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς.

12 Καὶ εἶδον τοὺς νεκροὺς μικροὺς καὶ μεγάλους ἑστῶτας ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ βιβλία ἠνεῴχθησαν· καὶ βιβλίον ἄλλο ἠνεῴχθη, ὅ ἐστι τῆς ζωῆς· καὶ ἐκρίθησαν οἱ νεκροὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

13 Καὶ ἔδωκεν ἡ θάλασσα τοὺς ἐν αὐτῇ νεκρούς, καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἔδωκαν τοὺς ἐν αὐτοῖς νεκρούς· καὶ ἐκρίθησαν ἕκαστος κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

14 Καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός. Οὗτός ἐστιν ὁ δεύτερος θάνατος.

15 Καὶ εἴ τις οὐχ εὑρέθη ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς γεγραμμένος, ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός.

CAP. XX.

Deinde vidi Angelum descendentem è cœlo, habentem clavem abyssi, & catenam magnam in manu sua.

Qui apprehendit draconem, serpentem, *inquam*, illum antiquum, qui est diabolus & Satanas, & vinxit eum *ad* annos mille.

Conjecítque eum in abyssum, quam occlusit & obsignavit super eum, ut non seduceret ampliùs Gentes, donec consummarentur anni illi mille: nam postea oportet eum solvi *ad* exiguum tempus.

Deinde vidi thronos, & sederunt super eos, & judicium datum est eis: & animas eorum qui securi percussi sunt propter testimonium Jesu, & propter sermonem Dei, quíque non adorarunt bestiam, neque imaginem ejus, nec acceperunt characterem ejus in frontibus suis, aut in manibus suis: vivéntque & regnabunt cum Christo mille illos annos.

Reliqui verò ex mortuis non reviviscent donec consummati fuerint illi anni mille. Hæc est resurrectio prima.

Beatus & sanctus qui habet partem in resurrectione prima: in hos *enim* secunda mors non habet potestatem, sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum eo mille annis.

Postquam verò consummati fuerint anni mille, solvetur Satanas è carcere suo.

Et exibit ut seducat Gentes quæ sunt in quatuor angulis terræ, * Gogum & Magogum, ut congreget eos ad prælium, quorum numerus est sicut arena maris.

Ascenderunt igitur super latitudinem terræ, & circumierunt castra sanctorum, & urbem illam dilectam: sed descendit ignis à Deo è cœlo, qui devoravit eos.

Et diabolus qui seducebat eos, conjectus est in stagnum ignis & sulphuris, ubi *erat* & bestia illa & ille pseudopropheta, & torquebuntur die ac nocte in secula seculorum.

Tum vidi thronum magnum candidum, & quendam ei insidentem, à cujus conspectu fugit terra & cœlum, quorum locus non est inventus.

Et vidi mortuos parvos & magnos stantes in conspectu Dei, & libri aperti sunt: & alius † liber apertus est, qui est *liber* vitæ: judicatíque sunt mortui ex iis quæ scripta erant in libris, secundùm opera ipsorum.

Et reddidit mare mortuos quos habebat: Mors quoque & Infernus reddiderunt mortuos quos habebant: & judicatum est de singulis secundùm opera ipsorum.

Infernus autem ac Mors conjecti sunt in stagnum ignis: quæ est mors secunda.

Et qui non inventus est in libro vitæ scriptus, conjectus est in stagnum ignis.

CAP XX.

Et vidi Angelum descendentem de cœlo, habentem clavem abyssi, & catenam magnam in manu sua.

Et apprehendit draconem serpentem antiquum, qui est diabolus & Satanas, & ligavit eum per annos mille.

Et misit eum in abyssum, & clausit, & signavit super illum, ut non seducat ampliùs Gentes, donec consummentur mille anni: & posthac oportet illum solvi modico tempore.

Et vidi sedes, & sederunt super eas, & judicium datum est illis: & animas decollatorum propter testimonium Jesu, & propter verbum Dei, & qui non adoraverunt bestiam neque imaginem ejus, nec acceperunt characterem in frontibus aut in manibus suis: & vixerunt & regnaverunt cum Christo mille annis.

Cæteri mortuorum non vixerunt, donec consummentur mille anni. Hæc est resurrectio prima.

Beatus & sanctus qui habet partem in resurrectione prima: in his secunda mors non habet potestatem, sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum illo mille annis.

Et cùm consummati fuerint mille anni, solvetur Satanas de carcere suo.

Et exibit & seducet Gentes quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog & Magog, & congregabit eos in prælium, quorum numerus est sicut arena maris. * Ezec. 39.2.

Et ascenderunt super latitudinem terræ, & circuierunt castra sanctorum & civitatem dilectam, & descendit ignis à Deo de cœlo, & devoravit eos.

Et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, ubi & bestia & pseudopropheta cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum.

Et vidi thronum magnum & candidum, & sedentem super eum, à cujus conspectu fugit terra & cœlum, & locus non est inventus eis.

Et vidi mortuos magnos & pusillos stantes in conspectu throni, & libri aperti sunt: & alius liber apertus est, qui est vitæ: & judicati sunt mortui ex iis quæ scripta erant in libris, secundùm opera ipsorum. † Supr. 3.5. Infr. 21.27. Phil. 4.3.

Et dedit mare mortuos qui in eo erant: & Mors & Infernus dederunt mortuos suos qui in ipsis erant: & judicatum est de singulis secundùm opera ipsorum.

Et infernus & mors missi sunt in stagnum ignis: hæc est mors secunda.

Et qui non inventus est in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.

---

2 Ad *annos mille*, χίλια ἔτη. Ad verbum, *annis mille*, vel *per annos mille*, ut in sequenti versiculo, μικρὸν χρόνον, id est, *exiguo tempore*, ponitur pro Ad exiguum tempus. quæ formula loquendi petita est è medio.

3 *Super eum*, ἐπάνω αὐτοῦ. Hebraicè בעדו *behado*, sicut in vernaculo sermone dicimus, *il ferma l' huys sur luy*. ut Gen. 7. 16.

4 *Et animas*, καὶ τὰς ψυχὰς, &c. Hi sunt nimirum quibus positi sunt illi throni, & quibus datum est judicium: quatenus videlicet membra capiti conjuncta sunt, non autem quasi Christi officium ad eos transferatur. Posita sunt igitur relativa αὐτοὺς & αὐτοῖς ante expressum antecedens, Hebræorum more. acsi scriptum esset, Deinde vidi animas eorum qui securi percussi sunt propter testimonium Christi & propter sermonem Dei, quíque non adorarunt bestiam, neque imaginem ejus, nec acceperunt ejus characterem in frontibus suis & manibus suis; & vidi thronos quibus insederunt, datúmque est eis judicium: & vivent ac regnabunt (i. ut vivant & regnent) cum Christo mille annis. Est tamen (fateor) hic Hebraismus à Græcæ & Latinæ linguæ consuetudine remotissimus, sed in Hebræorum scriptis frequentior quàm ut de eo ambigi possit: veluti Prov. 13. 13. Num 24. 17. & alibi passim. Nolui tamen quicquam mutare, nè audaculus viderer. ¶ *Vivéntque*, καὶ ἔζησαν. Connectitur hoc verbum non cum proximo verbo ἔλαβον, *acceperunt*, sed cum ἐκάθισαν, *sederunt*, & ἐδόθη, *datum est*, sicut paulò antè dictum fuit. Deinde observandum est etiam positum esse præteritum pro futuro, ex Prophetarum more: quod ex versiculo sexto liquet.

8 *Angulis*, γωνίαις. id est, plagis & cardinibus. Vide supr. 7. 1.

9 *Latitudinem terræ*, τὸ πλάτος τῆς γῆς. Hebr. רוחב הארץ *rochab haarets*, acsi diceret, ità ut terræ superficiem quantacunque est compleverint.

11 *Quorum locus*, &c. καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς. id est, ità ut disparuerint. Vide suprà 12. 8.

ΚΕΦ. κα'.

* Esa.65.17. & 66.22. 2.Pet.3.13. ΚΑὶ εἶδον οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινήν· ὁ γὰρ πρῶτος οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ παρῆλθε· καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἔτι.

2 Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης εἶδον τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ καινήν, καταβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἡτοιμασμένην, ὡς νύμφην κεκοσμημένην τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς.

3 Καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης, Ἰδοὺ ἡ σκηνὴ τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ σκηνώσει μετ' αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ λαοὶ αὐτοῦ ἔσονται, καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἔσται μετ' αὐτῶν, Θεὸς αὐτῶν.

† Supr.7.17. Esa.25.8. 4 Καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγή, οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι, ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον.

‖ Esa.45.19. 2.Cor.5.17. 5 Καὶ εἶπεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, Ἰδού, καινὰ πάντα ποιῶ. Καὶ λέγει μοι, Γράψον· ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοὶ καὶ πιστοί εἰσι.

* Supr.1.8. Infra 22.13. 6 Καὶ εἶπέ μοι, Γέγονε· ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. ἐγὼ τῷ διψῶντι δώσω ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς, δωρεάν.

7 Ὁ νικῶν κληρονομήσει πάντα· καὶ ἔσομαι αὐτῷ Θεός, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι υἱός.

8 Δειλοῖς δὲ καὶ ἀπίστοις, καὶ ἐβδελυγμένοις, καὶ φονεῦσι, καὶ πόρνοις, καὶ φαρμακεῦσι, καὶ εἰδωλολάτραις, καὶ πᾶσι τοῖς ψευδέσι, τὸ μέρος αὐτῶν ἐν τῇ λίμνῃ τῇ καιομένῃ πυρὶ καὶ θείῳ, ὅ ἐστι δεύτερος θάνατος.

9 Καὶ ἦλθε πρός με εἷς τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας τὰς γεμούσας τῶν ἑπτὰ πληγῶν τῶν ἐσχάτων, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ λέγων, Δεῦρο, δείξω σοι τὴν νύμφην τοῦ ἀρνίου τὴν γυναῖκα.

10 Καὶ ἀπήνεγκέ με ἐν πνεύματι ἐπ' ὄρος μέγα καὶ ὑψηλόν, καὶ ἔδειξέ μοι τὴν πόλιν τὴν μεγάλην, τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλήμ, καταβαίνουσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ·

11 Ἔχουσαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ φωστὴρ αὐτῆς ὅμοιος λίθῳ τιμιωτάτῳ, ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλλίζοντι.

12 Ἔχουσάν τε τεῖχος μέγα καὶ ὑψηλόν, ἔχουσαν πυλῶνας δώδεκα, καὶ ἐπὶ τοῖς πυλῶσιν ἀγγέλους δώδεκα, καὶ ὀνόματα ἐπιγεγραμμένα, ἅ ἐστι τῶν δώδεκα φυλῶν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ.

13 Ἀπ' ἀνατολῆς, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ βορρᾶ, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ νότου, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ δυσμῶν, πυλῶνες τρεῖς.

14 Καὶ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως ἔχον θεμελίους δώδεκα, καὶ ἐν αὐτοῖς ὀνόματα τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρνίου.

15 Καὶ ὁ λαλῶν μετ' ἐμοῦ, εἶχε κάλαμον χρυσοῦν, ἵνα μετρήσῃ τὴν πόλιν, καὶ τοὺς πυλῶνας αὐτῆς, καὶ τὸ τεῖχος αὐτῆς.

16 Καὶ ἡ πόλις τετράγωνος κεῖται, καὶ τὸ μῆκος αὐτῆς τοσοῦτόν ἐστιν ὅσον καὶ τὸ πλάτος: καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν τῷ καλάμῳ ἐπὶ σταδίων δώδεκα χιλιάδων· τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος καὶ τὸ ὕψος αὐτῆς ἴσα ἐστί.

17 Καὶ ἐμέτρησε τὸ τεῖχος αὐτῆς ἑκατὸν τεσσαρακοντατεσσάρων πηχῶν, μέτρον ἀνθρώπου, ὅ ἐστιν ἀγγέλου.

18 Καὶ ἦν ἡ ἐνδόμησις τοῦ τείχους αὐτῆς ἴασπις, καὶ ἦν ἡ πόλις χρυσίον καθαρόν, ὁμοία ὑάλῳ καθαρῷ.

19 Καὶ οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους τῆς πόλεως παντὶ λίθῳ τιμίῳ κεκοσμημένοι· ὁ θεμέλιος ὁ πρῶτος, ἴασπις· ὁ δεύτερος σάπφειρος· ὁ τρίτος, χαλκηδών· ὁ τέταρτος, σμάραγδος·

20 Ὁ πέμπτος, σαρδόνυξ· ὁ ἕκτος, σάρδιος· ὁ ἕβδομος, χρυσόλιθος· ὁ ὄγδοος, βήρυλλος· ὁ ἔνατος, τοπάζιον· ὁ δέκατος, χρυσόπρασος· ὁ ἑνδέκατος, ὑάκινθος· ὁ δωδέκατος, ἀμέθυστος.

21 Καὶ οἱ δώδεκα πυλῶνες, δώδεκα μαργαρῖται, ἀνὰ εἷς ἕκαστος τῶν πυλώνων ἦν ἐξ ἑνὸς μαργαρίτου, καὶ ἡ πλατεῖα τῆς πόλεως χρυσίον καθαρόν, ὡς ὕαλος διαφανής.

22 Καὶ ναὸν οὐκ εἶδον ἐν αὐτῇ· ὁ γὰρ Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ναὸς αὐτῆς ἐστι, καὶ τὸ ἀρνίον.

† Esa.60.19. 23 Καὶ ἡ πόλις οὐ χρείαν ἔχει τοῦ ἡλίου οὐδὲ τῆς σελήνης, ἵνα φαίνωσιν ἐν αὐτῇ· ἡ γὰρ δόξα τοῦ Θεοῦ ἐφώτισεν αὐτήν, καὶ ὁ λύχνος αὐτῆς τὸ ἀρνίον.

‖ Esa.60.3. 24 Καὶ τὰ ἔθνη τῶν σωζομένων ἐν τῷ φωτὶ αὐτῆς περιπατήσουσι· καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς φέρουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν αὐτῶν εἰς αὐτήν.

* Esa.60.11. 25 Καὶ οἱ πυλῶνες αὐτῆς οὐ μὴ κλεισθῶσιν ἡμέρας· νὺξ γὰρ οὐκ ἔσται ἐκεῖ.

26 Καὶ οἴσουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν τῶν ἐθνῶν εἰς αὐτήν.

† Supra 1.5. & 20.12. Phil.4.3. 27 Καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοινοῦν, καὶ ποιοῦν βδέλυγμα, καὶ ψεῦδος· εἰ μὴ οἱ γεγραμμένοι ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου.

CAP. XXI.

* DEinde vidi cœlum novum & terram novam: primum enim cœlum & prima terra abierat: & mare non ampliùs exstabat.

Et ego Joannes vidi sanctam illam civitatem Hierosolymam novam, descendentem à Deo è cœlo, paratam, ut sponsam ornatam viro suo.

Et audivi vocem magnam è cœlo dicentem, Ecce tabernaculum Dei *est* cum hominibus, & habitabit cum eis, & ipsi erunt populi ejus, & ipse Deus cum eis erit, Deus ipsorum.

† Et absterfurus est Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: & mors ampliùs non exstabit: neq; luctus, neque clamor, neque labor exstabit ampliùs, quia præcedentia abierunt.

Et dixit is qui insidebat throno, ‖ Ecce, nova facio omnia. Et dixit mihi, Scribe: nam hæc verba vera sunt & firma.

Et dixit mihi, Fuerunt: * ego sum A & Ω, initium & finis. Ego sitienti dabo ex fonte aquæ vivæ, gratis.

Victor hæreditario jure obtinebit omnia: & ero ei Deus, & ipse erit mihi filius.

Formidolosis autem & incredulis, & exsecrabilibus, & homicidis, & scortatoribus, & veneficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, portio *assignata* est in stagno ubi ardet ignis & sulphur, quod est mors secunda.

Tum venit ad me unus ex septem illis Angelis qui habuerant septem illas phialas plenas septem plagis ultimis, & locutus est mecum, dicens, Veni ostendam tibi sponsam uxorem Agni.

Et asportavit me per Spiritum in montem magnum & sublimem, & ostendit mihi civitatem illam magnam, sanctam, *inquam*, illam Hierosolymam, è cœlo descendentem à Deo:

Habentem gloriam Dei: & cujus lumen *erat* simile lapidi pretiosissimo, tanquam lapidi jaspidi instar crystalli splendenti:

Habentem præterea murum magnum & sublimem, qui habebat portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israel.

Ab Oriente *erant* portæ tres: ab Aquilone, portæ tres: ab Austro, portæ tres: ab Occasu, portæ tres.

Et murus urbis habebat fundamenta duodecim, in quibus *erant* duodecim nomina Apostolorum Agni.

Porrò is qui loquebatur mecum, habebat calamum aureum, ut metiretur civitatem, & portas ejus & murum ejus.

Urbs ipsa verò quadrangularis sita est, cujus longitudo tanta est quanta & latitudo. mensúsque est civitatem illo calamo, ad stadiorum duodecim millia: suntque longitudo & latitudo, & altitudo ejus æquales.

Et mensus est murum ejus centum quadragintaquatuor cubitorum, mensurâ hominis, quæ est Angeli.

Erat autem structura muri ejus ex jaspide: ipsa verò civitas aurum purum, & similis vitro puro.

Et fundamenta muri urbis omni lapide pretioso ornata: fundamentum primum *erat* jaspis; secundum, sapphirus; tertium, chalcedonius; quartum, smaragdus;

Quintum, sardonix; sextum, sardius; septimum, chrysolithus; octavum, beryllus; nonum, topazius; decimum, chrysoprasus; undecimum, hyacinthus; duodecimum, amethystus.

Duodecim autem portæ, duodecim margaritæ sunt, & singulæ portæ erant ex singulis margaritis sunt: & forum civitatis, aurum purum, tanquam vitrum perlucidum.

Nec templum vidi in ea: Dominus enim Deus ille omnipotens, templum illius est, & Agnus ille.

† Neque civitas ista eget sole vel lunâ, ut luceant in ea: nam gloria Dei illustrat eam, & lucerna ejus est Agnus ille.

‖ Et Gentes quæ servatæ fuerint ambulabunt ad lucem ejus: & reges terræ gloriam suam & honorem ad eam adferent.

* Nec portæ ejus claudentur interdiu: nox enim non erit illic.

Et adferetur gloria & honor Gentium ad eam.

Non intrabit in eam quicquam quod inquinat, aut abominandum quippiam patrat, vel mendacium *loquitur*: sed qui scripti sunt in † libro vitæ Agni illius.

CAP. XXI.

ET vidi cælum novum & terram novam: primum enim cælum & prima terra abiit, & mare jam non est.

Et ego Johannes vidi sanctam civitatem Jerusalem novam, descendentem de cælo, à Deo paratam sicut sponsam ornatam viro suo.

Et audivi vocem magnam de throno dicentem, Ecce, tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cum eis, & ipsi populus ejus erunt, & ipse Deus cum eis erit eorum Deus.

Et absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: & mors ultrà non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit ultrà, quia prima abierunt.

Et dixit qui sedebat in throno, Ecce, nova facio omnia. Et dixit mihi, Scribe: quia hæc verba fidelissima sunt & vera.

Et dixit mihi, Factum est: ego sum A & Ω, initium, & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ, gratis.

Qui vicerit, possidebit hæc: & ero illi Deus, & ille erit mihi filius.

Timidis autem & incredulis, & exsecratis, & homicidis, & fornicatoribus, & veneficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, pars illorum erit in stagno ardenti igne & sulphure, quod est mors secunda.

Et venit unus de septem Angelis habentibus phialas plenas septem plagis novissimis, & locutus est mecum dicens, Veni, & ostendam tibi sponsam uxorem Agni.

Et sustulit me in spiritu in montem magnum & altum, & ostendit mihi civitatem sanctam Jerusalem, descendentem de cælo à Deo:

Habentem claritatem Dei: & lumen ejus simile lapidi pretioso, tanquam lapidi jaspidis sicut crystallum:

Et habebat murum magnum & altum, habentem portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israel.

Ab Oriente, portæ tres: ab Aquilone, portæ tres: ab Austro, portæ tres: & ab Occasu, portæ tres.

Et murus civitatis habens fundamenta duodecim, & in ipsius duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni.

Et qui loquebatur mecum, habebat mensuram arundinem auream, ut metiretur civitatem & portas ejus & murum.

Et civitas in quadro posita est, & longitudo ejus tanta est quanta & latitudo. & mensus est civitatem de arundine per stadia duodecim millia: & longitudo & altitudo & latitudo ejus æqualia sunt.

Et mensus est murum ejus centum quadragintaquatuor cubitorum, mensurâ hominis, quæ est Angeli.

Et erat structura muri ejus ex lapide jaspide: ipsa verò civitas aurum mundum, simile vitro mundo.

Et fundamenta muri civitatis omni lapide pretioso ornata: fundamentum primum, jaspis, secundum, sapphirus; tertium, chalcedonius; quartum, smaragdus;

Quintum, sardonyx; sextum, sardius; septimum, chrysolithus; octavum, beryllus; nonum, topazius; decimum, chrysoprasus; undecimum, hyacinthus; duodecimum, amethystus.

Et duodecim portæ, duodecim margaritæ sunt, per singulas, & singulæ portæ erant ex singulis margaritis: & platea civitatis, aurum mundum, tanquam vitrum perlucidum.

Et templum non vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotens templum illius est, & Agnus.

Et civitas non eget sole neque lunâ, ut luceant in ea: nam Claritas Dei illuminabit eam, & lucerna ejus est Agnus.

Et ambulabunt Gentes in lumine ejus: & reges terræ adferent gloriam suam & honorem in illam.

Et portæ ejus non claudentur per diem: nox enim non erit illic.

Et adferent gloriam & honorem Gentium in illam.

Non intrabit in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens, & mendacium: nisi qui scripti sunt in libro vitæ Agni.

---

4 *Præcedentia*, τὰ πρῶτα. id est, prior illorum miserabilis & ærumnosus status.

6 *Fuerunt*, γέγονε. Videlicet τὰ πρῶτα, quibus jam finis est impositus. Vulgata, *Factum est*. Vide supr. 16.17.

8 *Exsecrabilibus*, ἐβδελυγμένοις. vide Gal.2.11. ¶ *Portio*, τὸ μέρος. Hebr. חלק *chelek*, id est, *sors* & tanquam *hæreditas*. Redundat autem relativum αὐτῶν, ex Hebræorum idiotismo.

12 *Portas*, πυλῶνας. Sic vocat non vestibula, nec communes θύρας, sed ampliores: unde meminit Athenæus libro 5. τετράθυρος πυλὼν. Gallicè vocamus *des portaux*.

15 *Calamum aureum*, κάλαμον χρυσοῦν. Arundineam videlicet cannam inauratam. Quidam codices addunt μέτρον. quod etiam legit Vulgata: quod per appositionem intelligi potest, vel est fortassis glossema pro κάλαμον.

16 *Quadrangularis*, τετράγωνος. Formâ videlicet ad firmitatem accommodatissimâ: vel quòd quatuor orbis partes respiciat, ex universis videlicet mundi partibus completa: quamobrem etiam *Catholica* vocatur.

17 *Quæ est Angeli*, ὅ ἐστιν ἀγγέλου. Hoc addidit propterea quòd Angelus iste hominis speciem referebat.

21 *Forum*,

21. *Forum*, ἡ πλατεῖα. Sic vocat urbis locum magis patentem, qui à Græcis ἀγορὰ, à Latinis *forum* dicitur, ut apparet infrà, 22. 2. Vulgata & Erasmus, *Platea.* quod vocabulum latiùs patet.
27 *Sed*, εἰ μὴ. id est, ἀλλά. Vide suprà, 6.4.

ΚΕΦ. κβ΄.

Καὶ ἔδειξέ μοι καθαρὸν ποταμὸν ὕδατος ζωῆς, λαμπρὸν ὡς κρύσταλλον, ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου.
2 Ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς, καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, ξύλον ζωῆς, ποιοῦν καρποὺς δώδεκα, κατὰ μῆνα ἕνα ἕκαστον ἀποδιδοῦν τὸν καρπὸν αὐτοῦ· καὶ τὰ φύλλα τοῦ ξύλου εἰς θεραπείαν τῶν ἐθνῶν.
3 Καὶ πᾶν κατανάθεμα οὐκ ἔσται ἔτι· καὶ ὁ θρόνος τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου ἐν αὐτῇ ἔσται· καὶ οἱ δοῦλοι αὐτοῦ λατρεύσουσιν αὐτῷ.
4 Καὶ ὄψονται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.
5 Καὶ νὺξ οὐκ ἔσται ἐκεῖ, καὶ χρείαν οὐκ ἔχουσι λύχνου καὶ φωτὸς ἡλίου, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς φωτίζει αὐτούς· καὶ βασιλεύσουσιν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
6 Καὶ εἶπέ μοι, Οὗτοι οἱ λόγοι πιστοὶ καὶ ἀληθινοί· καὶ Κύριος ὁ Θεὸς τῶν ἁγίων προφητῶν ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον αὐτοῦ δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει.
7 Ἰδού, ἔρχομαι ταχύ. μακάριος ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου.
8 Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων ταῦτα καὶ ἀκούων. καὶ ὅτε ἤκουσα καὶ ἔβλεψα, ἔπεσα προσκυνῆσαι ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν τοῦ ἀγγέλου τοῦ δεικνύοντός μοι ταῦτα.
9 Καὶ λέγει μοι, Ὅρα μή· σύνδουλός σου γάρ εἰμι, καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν προφητῶν, καὶ τῶν τηρούντων τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου· τῷ Θεῷ προσκύνησον.
10 Καὶ λέγει μοι, Μὴ σφραγίσῃς τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ὅτι ὁ καιρὸς ἐγγύς ἐστιν.
11 Ὁ ἀδικῶν, ἀδικησάτω ἔτι· καὶ ὁ ῥυπῶν, ῥυπωσάτω ἔτι· καὶ ὁ δίκαιος, δικαιωθήτω ἔτι· καὶ ὁ ἅγιος, ἁγιασθήτω ἔτι.
12 Καὶ ἰδού, ἔρχομαι ταχύ· καὶ ὁ μισθός μου μετ' ἐμοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔσται.
13 Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος.
14 Μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τοῖς πυλῶσιν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν.
15 Ἔξω δὲ οἱ κύνες καὶ οἱ φαρμακοὶ καὶ οἱ πόρνοι καὶ οἱ φονεῖς καὶ οἱ εἰδωλολάτραι, καὶ πᾶς ὁ φιλῶν καὶ ποιῶν ψεῦδος.
16 Ἐγὼ Ἰησοῦς ἔπεμψα τὸν ἄγγελόν μου μαρτυρῆσαι ὑμῖν ταῦτα ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις. ἐγώ εἰμι ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος τοῦ Δαβίδ, ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὀρθρινός.
17 Καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ νύμφη λέγουσιν, Ἐλθέ· καὶ ὁ ἀκούων εἰπάτω, Ἐλθέ. καὶ ὁ διψῶν ἐλθέτω. καὶ ὁ θέλων λαμβανέτω τὸ ὕδωρ ζωῆς δωρεάν.
18 Συμμαρτυροῦμαι γὰρ παντὶ ἀκούοντι τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, Ἐάν τις ἐπιθῇ πρὸς ταῦτα, ἐπιθήσει ὁ Θεὸς ἐπ' αὐτὸν τὰς πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν βιβλίῳ τούτῳ·
19 Καὶ ἐάν τις ἀφαιρῇ ἀπὸ τῶν λόγων βίβλου τῆς προφητείας ταύτης, ἀφαιρήσει ὁ Θεὸς τὸ μέρος αὐτοῦ ἀπὸ βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐκ τῆς πόλεως τῆς ἁγίας, καὶ τῶν γεγραμμένων ἐν βιβλίῳ τούτῳ.
20 Λέγει ὁ μαρτυρῶν ταῦτα, Ναί, ἔρχομαι ταχύ· Ἀμήν. καὶ ἔρχου Κύριε Ἰησοῦ.
21 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

CAP. XXII.

Deinde ostendit mihi purum fluvium aquæ vitæ, splendidum tanquam crystallum, procedentem ex throno Dei & Agni illius.

In medio *autem* foro ejus, & ex utraque parte fluminis, *erat* arbor vitæ ferens fructus duodecim, per menses singulos edens fructum suum, & folia sua ad sanationem Gentium.

Nec ullum adversùs quenquam anathema erit ampliùs: sed sedes Dei & Agni in ea erit, & servi ejus colent eum.

Et videbunt faciem ejus, & nomen ejus in frontibus ipsorum *erit*.

* Et nox illic non erit, neque opus est eis lumine lucernæ, neque lumine solis, quoniam Dominus Deus illustrat eos: & regnabunt in secula seculorum.

Tum dixit mihi, Hæc verba fida *sunt* & vera: & Dominus Deus sanctorum Prophetarum misit Angelum suum ut indicet servis suis quæ oportet fieri citó.

Ecce, venio citó. beatus qui observat verba Prophetiæ libri hujus.

Ego verò Joannes *is sum* qui hæc audivi & vidi. Et cùm audissem & vidissem, † procidi ut adorarem ante pedes Angeli qui mihi hæc ostendebat:

Is verò dixit mihi, Vide nè *feceris*: conservus enim tuus sum, & fratrum tuorum Prophetarum, & eorum qui observant verba libri hujus, Deum adora.

Deinde dixit mihi, Nè obsignaveris verba prophetiæ libri hujus: tempus præstitutum enim illud propè est.

Qui injustè agit, injustè agat adhuc: & qui sordidus est, sordescat ampliùs: & qui justus est, justificetur ampliùs: & sanctus, sanctificetur ampliùs.

Et ecce, venio citó: & merces mea mecum est, ‖ ut reddam unicuique prout opus ipsius erit.

* Ego sum A & Ω, principium & finis, primus & ultimus.

Beati qui præstant ejus mandata: ut sit eis jus in arborem vitæ, & per portas ingrediantur in civitatem.

Foris autem *erunt* canes, & venefici, & scortatores, & homicidæ & idololatræ, & quisquis amat ac committit mendacium.

Ego Jesus misi Angelum meum, ut hæc vobis testificaretur in Ecclesiis. Ego sum stirps & progenies illa Davidis, stella illa splendida & matutina.

Et Spiritus & sponsa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. † Et qui sitit, veniat. Et qui vult, accipiat aquam vitæ gratis.

Enimvero unà testor cuivis audienti verba Prophetiæ libri hujus, Siquis apposuerit ad hæc, imponet ei Deus plagas scriptas in libro isto:

Et siquis abstulerit *aliquid* ex verbis libri Prophetiæ hujus, auferet Deus partem ejus è libro vitæ, & ex urbe sancta, & ex iis quæ scripta sunt in libro isto.

Dicit qui testatur ista, Etiam, venio citó. Amen. Veni igitur Domine Jesu.

Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

CAP. XXII.

Et ostendit mihi fluvium aquæ vivæ, splendidum tanquam crystallum, procedentem de sede Dei & Agni.

In medio plateæ ejus, & ex utraque parte fluminis lignum vitæ, afferens fructus duodecim, per menses singulos reddens fructum suum, & folia ligni ad sanitatem Gentium.

Et omne maledictum non erit ampliùs: & sedes Dei & Agni in illa erunt, & servi ejus servient illi.

Et videbunt faciem ejus, & nomen ejus in frontibus eorum.

Et nox ultrà non erit, & non egebunt lumine lucernæ, neque lumine solis, quoniam Dominus Deus illuminat illos: & regnabunt in secula seculorum. * Esa.6.19.

Et dixit mihi, Hæc verba fidelissima sunt & vera: & Dominus Deus spirituum Prophetarum misit Angelum suum ostendere servis suis quæ oportet citò fieri.

Et ecce, venio velociter. Beatus qui custodit verba prophetiæ libri hujus.

Et ego Johannes qui audivi, & vidi hæc. Et postquam audissem & vidissem, cecidi ut adorarem ante pedes Angeli, qui mihi hæc ostendebat: † Supr.19.10

Et dixit mihi, Vide nè feceris: conservus enim tuus sum, & fratrum tuorum Prophetarum, & eorum qui servant verba libri hujus. Deum adora.

Et dicit mihi, Nè signaveris verba prophetiæ libri hujus: tempus enim propè est.

Qui nocet, noceat adhuc: & qui in sordibus est, sordescat adhuc: & qui justus est, justificetur adhuc: & qui sanctus est, sanctificetur adhuc.

Ecce venio citò: & merces mea mecum est, reddere unicuique secundùm opera sua. ‖ Rom.2.6.

Ego sum A & Ω, primus & novissimus, principium & finis. * Supr.1.8. & 21.6. Esa.41.6. & 44.6.

Beati qui lavant stolas suas in sanguine Agni: ut sit potestas eorum in ligno vitæ, & per portas intrent in civitatem.

Foris canes, & venefici, & impudici, & homicidæ, & idolis servientes, & omnis qui amat & facit mendacium.

Ego Jesus misi Angelum meum testificari vobis hæc in Ecclesiis. Ego sum radix & genus David, stella splendida & matutina.

Et Spiritus & sponsa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. Et qui sitit, veniat. Et qui vult, accipiat aquam vitæ gratis. † Esa.55.1.

Contestor enim omni audienti verba prophetiæ libri hujus, Siquis apposuerit ad hæc, apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto:

Et siquis diminuerit de verbis libri prophetiæ hujus, auferet Deus partem ejus de libro vitæ, & de civitate sancta, & de iis quæ scripta sunt in libro isto.

Dicit qui testimonium perhibet istorum, Etiam venio citò. Amen. Veni Domine Jesu.

Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

2 *In medio* autem *foro*, ἐν μέσῳ τῆς πλατείας. Vide supr.21.21. Deinde Lignum pro Arbore positum est, Hebræorum more.

3 *Adversùs quenquam anathema*, κατανάθεμα. Sensus est, Tunc fore Ecclesiam sine ruga & macula, ac nullis sordibus inquinatam, à quibus nunc illam repurgari quotidie, exclusis & Satanæ traditis impuris, oporteat. Vulg. *maledictum*, non expressâ hujus loci sententiâ. Diximus autem de *anathematis* voce Rom.9.3. ¶ *Erit ampliùs*, ἔσαι ἔτι. Ἐν αὐτῇ, *in ea*, repetendum est ex posteriore membro, ex Hebræorum idiotismo.

6 *Sanctorum prophetarum*, τῶν ἁγίων προφητῶν. Vulg. *spirituum Prophetarum*, τῶν πνευμάτων τῶν προφητῶν, ut etiam in uno manuscripto codice invenimus.

10 *Deinde dixit mihi*, καὶ λέγει μοι. Ejusmodi formulâ non utuntur Græci aut Latini in mediis concionibus, sed in exordiis duntaxat. Reperies autem, in Deuteronomio præsertim, plurima ejusmodi exempla, & apud Prophetas, perinde acsi diversæ essent conciones, cùm sæpenumero unica tantùm recitetur. Sed & inter Evangelistas apud Marcum penè unum hoc invenias: cui præ cæteris etiam familiaris est multiplex ille usus particulæ καὶ, & enallage illa temporum à consuetudine Græci & Latini sermonis aliena. Denique siquid in his rebus mihi judicii est, persimilis est hujus libri & Evangelii Marci character. Marcus autem & ipse dictus est Joannes, adeò ut, nisi me consensus doctorum, & rationes illæ quas antè suo loco adduxi, aliò pertraherent, nulli potiùs quàm Joanni Marco fuerim hoc scriptum vendicaturus.

11 *Justificetur*, δικαιωθήτω. In nonnullis Latinis codicibus legitur, *Justitiam faciat*, & in Græco uno manuscripto, δικαιοσύνην ποιησάτω. Cyprianus autem De bono patientiæ, totum hunc locum sic interpretatus est, *Qui perseverat nocere, noceat: & qui in sordibus est, sordescat adhuc: justus autem adhuc justiora faciat: similiter & qui sanctus est, sanctiora.*

12 *Et ecce*, καὶ ἰδού. Cùm hic versiculus, ut & proximè sequens, non Angelo misso, sed ipsi demum Jesu à quo missus mox dicitur, conveniat, vix ac nè vix quidem dici potest quînam ista cohæreant. Nec enim nisi admodum violenter existimari possit hic Angelus loqui in mittentis Christi persona, à qua paulò antè sese tam expressè discreverit, non sustinens adorari. Præterea durissima fuerit ista tam subita personæ mutatio, in re præsertim tanti momenti, cùm nihil interjiciatur unde id possit intelligi. Simillimum autem quiddam occurrit, 1.Reg.21.21. Denique in vers. 14. pro ἐντολὰς αὐτοῦ, *mandata ipsius*, certè dicendum fuisset ἐντολάς μου, *mandata mea*, quæ difficultas animadversa præbuit diversæ scripturæ occasionem, de qua mox dicam. Quid ergò? Dicam quid mihi videatur, ità ut quod sentio relinquam Ecclesiæ atque adeò piis omnibus dijudicandum. Existimo hunc librum, eò negligentiùs habitum quòd non statim ab omnibus pro Apostolico scripto censeretur, fuisse ab Ariano quopiam depravatum, qui Christum Deum non esse, nec proinde adorandum, sic confirmare vellet: idque exortis jam Anomæis post ipsius Arii tempora, alioqui hunc locum minimè prætermissuris. Transpositos igitur fuisse arbitror hos versiculos nempe 12, & 13.
quos

quos si eâ quæ sequitur serie disponas, non modò cohærebunt omnia, sed etiam duplex veluti sigillum, unum ipsius Christi, alterum suo nomine perscriptum, Joannes huic prophetiæ apposuerit. Sic igitur illos legendos opinor,

12 *Beati qui præstant ejus præcepta, ut sit eis jus in arborem vitæ, & per portas ingrediantur in civitatem.*

13 *Foris autem* erunt *canes, & venefici, & scortatores, & homicidæ, & idololatræ, & quisquis amat & committit mendacium.*

14 *Ego Jesus misi Angelum meum ut hæc vobis testificaretur in Ecclesiis. Ego sum stirps & progenies illa Davidis, stella illa splendida & matutina.*

15 *Ego sum* A *&* Ω, *principium & finis, primus & ultimus.*

16 *Et ecce, venio citò, & merces mea mecum est, ut reddam unicuique prout ipsius opus erit.*

17 *Et spiritus & sponsa dicunt, Veni*, &c. Sed de hac conjectura penès pios & eruditos judicium esto. ¶ *Mecum* est, μετ' ἐμοῦ. id est apud me est, & parata.

14 *Ejus mandata*, τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. Nempe βιβλίου, *libri*, ex vers. 9. id est, quæ hoc libro sunt mandata. Vulg. *Beati, qui laverunt stolas suas in sanguine Agni*, μακάριοι οἱ πλύναντες τὰς στολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου, contra omnium Græcorum codicum fidem, & his verbis repetitis ex cap. 7. 14. cui depravationi occasionem præbuit relativum αὐτοῦ, perturbatâ, ut modò diximus, versuum duodecimi & decimitertii distinctione.

20 *Veni igitur*, καὶ ἔρχου. Καὶ pro οὖν, ex vario usu particulæ *vau* Hebræorum, sæpissimè à me in his libris annotato.

FINIS.

J. Camerarius on the New Testament

EVANGELIUM SECUNDUM MATTHÆUM.

Titulus ostendit expositionem istam habere autorem Matthæum, de quo jam aliquid dictum est. Atque Epiphanius quasi summam quandam indicat in disputatione adversùs eos quos ἀλόγους vocat. Hujus enim ait præconium esse, de nato Christo, concepto ex Spiritu sancto, de semine Davidis & Abrahami, secundùm divinam ordinationem, & triginta annorum tempus ab hoc principio esse eum persecutum, & humanum ortum Christi ab Abrahamo deduxisse, quem retro ad Adamum adduxerit Lucas. De qua quidem utraque serie generis, quòd nominibus discrepare viderentur, explicationes in medio sunt hominum studiosorum pietatis veteres ac recentes, & eximia, sicut videtur, Julii Africani relata ab Eusebio Palæstino libro historiarum primo, neque de his rebus plura à nobis fuere dicenda.

CAP. I.

Vers. I. Βίβλος γενέσεως. Ipse Evangelista testatur quid propositum habuerit ad perscribendum, nimirum historiam de Christo Jesu, cujus exordium esset origo in terris illius, & generis demonstratio. Ἑλληνιστικῶς autem ista proponuntur: cùm dicatur, esse istum librum ejus, quod commemoravi, argumenti. Sicut Herodotus suæ historiæ præscripsit, Ἱστορίης ἀπόδεξις ἥδε, *Ista est*, inquit, *historiæ explicatio.*

6. Ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου Ἑλληνιστικῶς. Ἐκ τῆς γεγονυίας Οὐρίου. Ex ea susceptum ait Solomonem, quæ fuisset uxor Uriæ.

11. Ἐπὶ τῆς μετοικεσίας. Istud nomen exstat in libris Regum translatis in Græcum sermonem, significationem habens abducti populi Judaici Babylonem, quod cœpit fieri ejus regis tempore, qui Joiachin & Jechonias appellatur Joacimi filius nepos Josiæ. In Hebraica autem scriptura discrimen horum nominum est manifestum.

17. Αἱ γενεαί. Generis nunc significat propagationem & seriem γενεά. Herodoto paulò plùs annis xxx. cùm tres illæ γενεὰς complere dicat annos centum. Sed quærit Theophylactus, Quomodo perhibeantur genera xiiii. ab illa migratione populi Judaici abducti Babylonem, ad Christum usque, cùm non fiat nisi xiii. personarum mentio? Et ait ille ipsum migrationis tempus aliquos decimumquartum numerasse. Cùm sententia simplex & evidens sit, annumerato Jesu, quo tesseradecas conficitur:

18. Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις. Γέννησις de eo dicitur qui natus seu genitus est, γένεσις originis significationem habet generaliorem, & longiùs etiam retrò abeuntis. συνελθεῖν verò, omnino *congressum* indicat: ut intelligendum sit, gravidam fuisse desponsam Josepho virginem Mariam matrem Jesu, antequam illam ad sese deduceret, & matrimonium contraheretur. Ἐν γαστρὶ ἔχουσα, ἑλληνιστικῶς, nimirum fœtum.

19. Παραδειγματίσαι. Exemplum in aliquem fieri, & curare ut omnibus aliquis exemplum sit, significationem habet animadversionis severæ coram aliis, vel publicæ quoque. Eunucho, *Quæ dicuntur futura in eum exempla indigna.* Et Adelphis, *Exemplum omnibus curarem ut esses.* Demosthenes Κατ' Ἀνδροτίωνος, παράδειγμα ποιῆσαι τοῖς ἄλλοις, ἵν' ὦσι μετριώτεροι. Ab hoc nomine verbo deducto usus est Polybius libro historiarum secundo, Περιαγόμενον εἰς Πελοπόννησον, καὶ μετὰ τιμωρίας παραδειγματιζόμενον οὕτως ἐκλιπεῖν τὸ ζῆν. Aristomachum deterrimum quendam Tyrannum, ait, commeritum fuisse, ut *per Peloponesum circumduceretur, & suppliciis in eum exempla fierent, & ità ille amitteret vitam.* Itaque nunc hoc dici videtur, Non voluisse dare caussam Josephum, ut exemplum severitatis ederetur in Mariam, quòd vir esset bonus ac probus, seu præstans virtute: talis enim δίκαιος, id est, *justi* nomine indicatur. Ἀπολῦσαι. Græci ἀποπέμψασθαι γυναῖκα dixere, *dimittere uxorem.* Plutarchus etiam, Καῖσαρ τὴν Πομπηΐαν ἀφῆκε, *Cæsar conjugem suam Pompeiam dimisit.* Id quod verbo ἀπολῦσαι utens autor nunc indicavit.

21. Αὐτὸς γὰρ σώσει. Ἑρμηνευτικῶς additum. Hæc enim est interpretatio nominis Jesu, quod angelus jubet imponi ei puero, quem Maria peperisset.

25. Ἕως οὗ ἔτεκε. Non attigisse ait Josephum Mariam suam conjugem, donec peperisset primi partûs filium suum appellatum Jesum. Quo hoc dicitur, absque congressu cum viro eam filium illum peperisse. Neque, id quod Epiphanius verbosè demonstravit, deinde etiam eam peperisse suspicandum, quamvìs fratrum Christi mentio fiat. Sed sive illa ità, quemadmodum ab Epiphanio referuntur, sese habent, sive de iis etiam aliquis quærendum adhuc putet: Nunc quidem nihil aliud dicitur, quàm castam purámque & intactam virginem, conjugem Josephi, perperisse filium illum conceptum ex Spiritu sancto. Neque postea alios peperisse ex eo inferendum est, quod ait, Ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον. Sicut cùm legimus in Psalmo, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, nihil aliud potest intelligi, quàm juberi Dominum illum æternam habere sedem ex Domini dextris. Et Geneseos capite viii. Corvus οὐχ ὑπέστρεψεν ἕως τοῦ ξηρανθῆναι τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῆς γῆς. vel sicut Theophylactus adducit, Ἕως οὗ ἐξηράνθη ἡ γῆ, *donec siccata fuit terra.* Id est, prorsus ille non rediit, vel nunquam rediit. Et Christus ait, μεθ' ὑμῶν εἰμι ἕως συντελείας τοῦ κόσμου. Id est, nunquam à vobis abero, & nunquam vos deseram: ut sine dubio statuendum confitendúmque sit, Jesum Christum habuisse matrem ἄχραντον, ἀειπαρθένον, id est, *intaminatam, semper virginem.* Id quod ab aliis jampridem præclarè disputatum est, erroribus hac in parte confutatis.

CAP. II.

1. Μάγοι ἀπ' ἀνατολῶν. Judæa habet orientem solem versùs sitam Arabiam & Persidem. Atque, in disputatione cum Tryphone, Justinus advenisse censet Magos ex Arabia. Theophylactus tradi ait fuisse eam posteritatem Balaami. Qui loca scribitur incoluisse sita ad orientem solem Judæam versùs. Nomen Persicum est, & significationem habet scientiæ singularis imprimis rerum cœlestium atque divinarum. Ab hoc μαγεία est, & μαγική, Ars superstitiosa mirabilium effectionum, & eximia quædam Philosophia, à Zoroastre primùm priscis temporibus inventa. Græci carminum superstitiosorum & præstigiarum artifices μάγους vocarunt, & sunt usi nomine in probris: ut Oedipo Tyranno Sophocles ὑφεὶς μάγον τοιόνδε μηχανορράφον. Insimulatur enim ibi Creon, quasi Tiresiam subornarit, qui crimen interfecti Laii inferret Oedipo, itaque eum Oedipus iratus, malarum artium autorem vocat. Sed hoc loco significantur, quos propriè indicari putarunt nomine isto, sapientes & docti viri. Quando autem advenerint Hierosolyma, & ubi Jesum puerum ac virginem matrem convenerint, quæsitum fuit, quòd quidam expositiones Evangelicas dissentaneas esse hoc loco dicere auderent. Qui & ab Epiphanio confutantur in disputatione adversùs contradicentes Evangelio Apostoli Joannis, quos ἀλόγους appellat. Habuisse autem Magos hos ducem singularem atque divinam stellam, historiæ series indicat.

3. Ἐταράχθη. In verbo est significatio Perturbationis, & magnæ Commotionis. Quam intelligendum in Herode fuisse, ad mentionem regis Judæorum, quòd ipse externus esset, & regnum vi obtineret. *Sed cur cæteri*, inquit Theophylactus, *Judæi & ipsi tantopere fuere conturbati?* Quia ἀνόητον χρῆμα ἡ πονηρία, id est, *quia improbitas res est vesana atque demens.* Quæ sententia generaliter vera est. Cùm quidem nunciis rerum magnarum & novitate eximiarum hominum animi semper commoveri vehementer soleant.

4. Ἀρχιερεῖς καὶ Γραμματεῖς. Ἀρχιερεῖς sunt, id quod duplicatio in nomine indicat, principes sacerdotes, seu sacerdotes primarii atque summi, quos & Pontifices vocarunt: Γραμματεῖς verò significant in Evangelicis scriptis peritos scripturæ divinæ & sacrarum literarum magistros. In Atheniensium Republica γραμματεῖς, *Scribæ*, sorte legebantur numero tres, qui acta in consiliis & concionibus perscribebant ac recitabant, & *Notarii* Latino nomine posse dici putantur. Ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται; Percontatio Herodis verbis ipsius exposita. Sciscitatus autem fuit, Quo in loco Christum nasci debere scirent. Indicant autem hi Bethleemi Judææ oppidum, nam eodem nomine aliud in tribu Zabulonis Galilææ oppidum fuit.

6. Ποιμανεῖ. Usitata metaphora, quâ Gubernatio & Rectio indicatur. Et notum est, reges esse Homero Ποιμένας λαῶν: & est Xenophontea sententia, Ὅτι παραπλήσια ἔργα δεῖ νομέως ἀγαθοῦ καὶ βασιλέως ἀγαθοῦ· *Quòd consimilia sint opera*, seu consimiles actiones, *boni pastoris, & regis boni.*

7. Ἠκρίβωσε. *Certò cognovit*, quo tempore sidus illud apparuisset. In Charmide Platonico, καὶ τοὔνομά μου σὺ ἀκριβοῖς, *meum etiam tu nomen planè & certò cognitum habes ac tenes.* Est enim ἀκριβὲς *certum* atque *exploratum*: unde mox adverbium ἀκριβῶς ponitur, ἀκριβῶς ἐξετάσατε, id est, *exquisitè & penitus pervestigate* omnia de puero illo.

8. Προσκυνῆσαι. Humilis & abjectæ venerationis gestus verbo hoc significatur, ut cùm aliquis ad pedes alterius sese abjicit. Qui & canum adulantium est, unde & nomen ductum putatur. In sermone Ecclesiastico *adorare* interpretando hoc dixere: reperitur verbum hoc cum dativo, ut nunc; & cum accusativo, ut mox, κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις.

9. Προῆγεν αὐτούς. Verbum προάγειν significationem habet activam in Græci sermonis usu, id est, *producendi.* Προάγειν ἐμὲ εἰς ἀπέχθειαν κατ' Ἀριστοκράτους, *impellere me ad suscipiendas inimicitias.* Hoc usu nunc diceretur, Sidus istud deduxisse Magos, vel antecedendo fuisse ducem illorum. Sed absolutè ferè reperitur positum hoc verbum. Sicut postea cap. xiiii. Ἠνάγκασεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς

μαθητὰς ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, coegit Jesus discipulos navem ascendere, & provehendo trajiciendóque præcedere sese. Cap. xxvi. *προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, deducam præcedendo.* Cap. xxi. *ὄχλοι προάγοντες, præcedentes.* Similiter & in xviii. cap. Lucæ, absolutè, quemadmodum & Platoni Phædro, *πρόαγε δή, progredere*, seu *perge sané*.

10 Ἐχάρησαν χαρὰν μεγ. Oratio abundans est, id est, *πλεονάζουσα*. Elegantia autem Attica in his, *ἐχάρησαν χαράν, gavisi sunt gaudium.* Sicut *πόλεμον πολεμίζειν*· Ἰλ. β΄. *ἐμάχοντο μάχην*· Ἰλ. σ΄. *τίειν τίσιν*· Ἰλ. β΄. & ibidem, *ἀγορὰς ἀγορεύειν*· & *βουλὰς βουλεύειν*· Ἰλ. κ΄. & Ἰλ. δ΄. *ἱδρῶ θ' ὃν ἵδρωσα*. Latinis est, servire servitutem, & pugnare pugnam. Gazæ sunt hæc *ἐπιβατικά*. Et est sæpenumero in hoc Pleonasmo *ἔμφασις*. valde autem indicatur gaudium ingens, & adjectivo & adverbio.

11 Εἰς τὴν οἰκίαν. Notatur mentio *domûs*, ut aliud tempus indicari intelligatur, quàm nati Jesu in stabulo. *Θησαυροὺς* autem vocat reconditas opes regionis suæ, quas attulissent. Est autem significatio manifesta in nomine *reponendi* atque *condendi*.

12 Χρηματισθέντες. Χρηματίζειν, activâ formâ, significat publicum negotium agere, & aliquid publicè referre atque decernere. Aristoph. *χρηματίζειν περὶ Εὐριπίδου*, in fabula cujus nomen *Θεσμοφοριάζουσαι*· *Referre de Euripide.* Demosthenes κατὰ Τιμοκράτους· *οὐκ ἐᾷ περὶ ὧν ἂν ἅπαξ γνῷ τὸ δικαστήριον, πάλιν χρηματίζειν, non sinit de iis, quæ semel judicii sententiâ definita sint, iterum decernere*, id est, Actum agere, secundùm Comicum. Regis etiam titulum publicâ significatione usurpans, *χρηματίζει βασιλεύς*. Polybius libro v. De Achæo, *καὶ βασιλεὺς τότε πρῶτον ἐτόλμησε χρηματίζειν καὶ γράφειν, & tunc ausus fuit publicè Regis appellationem admittere, & usurpare scribendo.* Omnino autem actiones & negotia tractare & gerere, verbum significat. ut apud eundem Polybium eodem libro, *πρὸς δὲ τοὺς φίλους ἔλαβον ἐξουσίαν, οἷς βούλοιντο κατ' ἰδίαν χρηματίζειν, facta fuit eis potestas privatim cum quibus amicis vellent, rem negotiúmque agere.* Ad publicas actiones responsa pertinent, quæ de sententia consilii vel principis dantur. Et *χρηματισμὸς* Apostolo Paulo est, ad Rom. xi. divinum responsum, seu demonstrata sententia divina. Itaque *oraculi* nomine sunt Græcum interpretati. Nam & oraculorum prolatas voces, *responsa* dixere. Et nunc divinitus dormienti hoc dictum fuisse dicitur Josepho, ut unà cum virgine matre & puero concederet in Ægyptum, ídque celeriter. Nam hoc verbo *φεύγειν* innuitur. Ut Ἰλ. α΄. *φεῦγε μάλ' εἴ τοι θυμὸς ἐπέσσυται*. Nam minatus fuerat Achilles se velle discedere. De visis autem somniorum ista est Græcorum distinctio, *ἐνύπνιον, ἡμερινὸν ἀπήχημα*, id est, *resonans quiddam diurnum*, *φάντασμα, μορφὴ ἀλλόκοτος, species absurda & aliena*, *χρηματισμός, significatio divina, θεῖον σημεῖον*, *ὅραμα, εὐθυόνειρος, visum per somnum evidens atque directum.* *ὄνειρος, ὄψις αἰνιγματώδης, visum obscurum & implicatum ambagibus.*

14 Τοῦ ἀπολέσαι. Usitata *Ἔλλειψις* particulæ *ἕνεκα*. eam ob causam requisitum iri ait ab Herode puerum, ut hic occidatur. Et mox, *ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων, quòd ludibrio habitus esset à Magis.* In eam enim partem interpretatur frustrationem exspectationis suæ & opinionis, quòd ad se illi redituri essent.

18 Θρῆνος καὶ κλαυθμ.. id est, vox audita est ejulatûs & ploratûs & lamentorum. *συνθετικῶς*, id est, *appositione.* Et mox, *τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἡρώδου*. *Ἐλλειπτικῶς*, scilicet vitam. Est enim hoc plenum; Herodotus lib. 1. *πρὶν ἂν τελευτήσαντα καλῶς τὸν αἰῶνα πύθωμαι, priusquam præclarè eum finiisse ævum suum rescivero.* Sic *obiisse* etiam & *oppetiisse* Latinè dicitur aliquis, nimirum mortem. Ῥαχὴλ κλαί. *Μετωνυμία*, id est, illa tota vicinia Bethleemitica. Nam in via ducente in oppidum hoc, cujus & *Ephrata* nomen, à soli fertilitate & frugum copia, Rachel Jacobi conjux in partu mortua sepultáque fuit.

23 Εἰς πόλιν λεγομένην Ναζ. Hanc urbem in Galilæa Lucas vocat Urbem parentum Jesu, & eò concessisse hos ait, peractis cæremoniis legitimis rituum Judaicorum Hierosolymis, post partum virginis Mariæ. Sed à Matthæo nunc mentio fit commigrationis ibidem post reditum ex Ægypto post annos vel quatuor vel septem. Non enim hoc tempus certò definiri posse existimo. Propheticum autem dictum, *ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου*. Sunt qui nequaquam, ut videtur, inconsideratè explicant, ità, ut intelligendum sit, Scripturas de educto populo Israelitico, populo illo Dei æterni, quæ est Ecclesia ipsius, ex Ægypto, perfectas completásque demum esse, Christo indè revocato, qui totius Ecclesiæ caput est.

CAPUT III.

1 ἘΝ δὲ ταῖς ἡμέρ. Non illis diebus quibus commigravit Nazarethidem Josephus, sed longo deinde tempore. Transilit enim expositio Matthæi annos circiter xxv. Siquidem ætatis suæ anno incipiente xxx. à Johanne Jesus baptizatus est. Illis igitur diebus, inquit, quibus adhuc incola fuit Jesus urbis Nazarethidos. *Μετανοεῖν* autem habet significationem mutationis in animo atque mente. Quæ est scilicet conversio à priore sententia, & iis rebus quæ jam displicent, quas cùm pravas malásque videri oporteat, pœnitet scilicet jam tunc aliquem vitæ prioris. Sophocli in Electra, hæc *μετάνοια* est, *μὴ πῆμα σαυτῇ καὶ μετάνοιαν τιθῇς, nè tibi ipsi causam mali des, & cujus facti pœniteat.* Ausonius quodam in epigrammate, nè Ciceronem quidem Latinum nomen dedisse ait *τῇ μετανοίᾳ*. ut pœniteat autem, inquit, Sic *Metanœa* vocor. In sermone tamen Ecclesiastico interpretantes Græcum, Latino nomine usi sunt *pœnitentiæ*. Quæ autem & cujusmodi conversio seu pœnitentia sit Christiana, Ecclesiæ Christi doctrina explicat. Præconii autem hujus ratio subjicitur, Quòd prope adsit Regnum cœleste. Id est, alia gubernatio quàm terrena. Est autem *ἤγγικε*, formâ quidem præteriti temporis verbum, cùm significatio præsentis sit, id quod in multis verbis in Græco sermone deprehenditur. Ἐν τῇ ἐρήμῳ verò, est *ἐλλειπτικόν*, deest enim *χώρᾳ* aut *γῇ*. Ut cùm Latinè dicitur, *In deserto*, scilicet loco aut solo.

4 Ἔνδυμα. Generale est Vestimenti seu Amictûs nomen. Indutum ait fuisse vestimento, de pilis camelorum contexto, Baptistam. Ab isto enim munere demergendi eos, qui converterentur, in aquas, mandato ipsi divinitus, hoc nomen Joanni Zachariæ filio factum est. Significat autem verbum *βαπτίζω, in aquas immergo:* factum, ut videtur, *ἀπὸ τοῦ βάπτω*, id est, *tingo*. Versus prisci oraculi de Atheniensibus est, *Ἀσκὸς βαπτίζῃ, δῦναι δέ τοι οὐ θέμις ἐστίν· Mergeris quidem utris instar, sed occidere*, id est, penitus submergi, *fas non est.* Josephus libro xv. *βαροῦντες ἀεὶ καὶ βαπτίζοντες ὡς ἐν παιδιᾷ νηχόμενον, οὐκ ἀνῆκαν ἕως καὶ παντάπασιν ἀπέπνιξαν.* Amicos, narrat Josephus Herodis, adolescentem Aristobulum natantem *crebrò depressisse & demersisse subter aquas, quasi per lusum, neque fecisse finem donec ille prorsus suffocaretur.* Et quoniam madefiunt qui in aquis merguntur, *βαπτιζόμενοι* etiam dicuntur plus poti, id est, madidi: & aliter *μεταφορικῶς*, Gregorius Nazianzenus *πρὸς Νεκτάριον· καὶ μοι τοσοῦτον βεβάπτισται ὑπὸ συμφορῶν ἡ ψυχή, atque adeò demersus*, id est, oppressus est, *calamitatibus animus meus.* Et in Euthydemo, *γνοὺς βαπτιζόμενον τὸ μειράκιον, cùm animadvertissem*, inquit Socrates, *adolescentulum illâ copiâ sermonum demergi*, id est, quasi sudare & obrui. In sermone Ecclesiastico Baptismi sacratissimæ actionis nomen est *λουτρὸν* quoque, id est, *lavacrum*. Et *lavandi* significatione verbo usus est Marcus Evangelista cap. vii. qui & *βαπτισμοὺς* dixit lavationes. ¶ Ζώνην δερματίνην. *Δέρμα* est cutis seu pellis detracta animanti. ut cingulum illud lora fuisse intelligi posse videatur. Quòd autem cibum Joannis *ἀκρίδας* perhibet, quæsitum est, quid nomine hoc isto loco significaretur. Theophylactus dicit, tradere quosdam herbas illas fuisse, quorum alterum nomen sit *μέλαγρα*. Quosdam interpretari *ἀκρίδας, ἀκρόδρυα*, id est, arborum gemmas, aut fœtus, ut sylvestrium fructuum cibo Joannem usum esse significetur. Accepere quidam genus quoddam hoc loco indicari cancrorum. Sed nihil tam anxiè exquisitis his opus videtur, cùm fuerint populi aliquando qui quòd locustis vescerentur *ἀκριδοφάγοι* appellati fuere, sicut qui piscibus, *ἰχθυοφάγοι*. Id quod & Eustathius retulit in librum Ὀδ. θ΄.

5 Ἱεροσόλυμα. *Μετωνυμικῶς, ἢ καθ' ὑπαλλαγήν*, id est, Hierosolymitæ. Ut, *Africa terribili fremit horrida terra tumultu.* Qui autem de prioris vitæ pravitate convertebantur, eos scilicet confitiri oportebat, quòd improbi fuissent & mali.

7 Φαρισαίων καὶ Σαδδουκ. Sectarum in populo Judaico hæc vel ordinum nomina fuere. Pharisæorum quidem factio specie sanctitatis & doctrinæ excellens atque egregia, & aiunt Separationis esse in nomine significationem, ut singulare quoddam genus hoc haberetur. Sadducei, à Sadduco quopiam, & opinionibus discreparunt à Pharisæis, & vitam egerunt ab aliorum consuetudine abhorrentem, moribúsque fuere inhumaniores. Fecit Josephus mentionem harum sectarum lib. xiii. Itémque libro xviii. antiquæ historiæ, annumerans alias duas, Essenorum & Galilæorum, cujus autor Judas quispiam. Et libro 11. Judææ captæ, addens verbosam narrationem de tertia, Essenorum. In nomine autem *Sadduco* significatio traditur esse Justitiæ. Γεννήματα ἐχιδνῶν. Oratio est increpantis vehemens & acerba. Nam similes illos perhibet viperarum ab origine adeò generis. Clytemnestra Electram vocat, *θρέμμ' ἀναιδές, sobolem impudentem.* Et Tyndareos Orestem, *μητροφόντην δράκοντα*. Et Jason Medeam, *λέαιναν οὐ γυναῖκα*. Ità & *beluam* vocarunt Latini hominem immanem: & *asinos* homines pigros & ignavos, & *sues* negligentes munditiæ. Est autem asperius dictum, progenies viperarum, quòd parentum improbitas ad liberos pertineat, vel ex his fiat de liberis judicium. Unde & irata Dido negat Veneris esse filium Æneam, libro iiii.

9 Μὴ δόξητε. Nè inducatis in animum, néve istâ sententiâ delectemini, ut dicatis vos esse posteritatem Abrahami. Et mox, *παραβολικῶς*, similitudine ad arborem appositæ securis, appropinquare docet tempus justæ animadversionis, & pœnarum quæ persolvantur ab improbis & malis & nihili hominibus. Quòd si periculum istud impendet iis, qui non sunt effectores boni, quid de illis sentiendum est, qui flagitia & scelera flagitiis & sceleribus accumulant?

11 Τὰ ὑποδήματα βασ. vincula pedum sunt *ὑποδήματα*· ut Maro,

Et Tyrrena pedum circundat vincula plantis.

Calceos Latini vocarunt. Indicatur autē maximè humilis famulatus. Alii ità: *Non sum dignus, qui dissolvam lora calceamentorum illius.*

Ἐν

Ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί. Hæc ità facta sunt festo die Pentecostes, posteaquam Christus de morte resurrexerat. Et est perpetuò Christi Jesu ista efficacitas in sacro baptismate, præsente Spiritu sancto & accendente in corde ignem sanctæ fidei & divini amoris. Reliqua παραβολικῶς addita, divinam potentiam indicant Christi, conservandi suos, id est, credentes; & refutandi alienos, id est, contumaces. Ἅλωνα autem, quam & ἅλω dixere, vocat aream æquatam & expurgatam ad trituranda & ventilanda frumenta. Et mox, τοῦ βαπτισθῆναι· scilicet ἕνεκα.

14 Χρείαν ἔχω ὑπό. Opus mihi est ut baptizer abs te. Tui baptismi indigens sum. Et mox, πληρῶσαι πᾶ. δικ. ὥστε πληρῶσαι, id est, ἵνα πληρώσωμεν. Quem locum τελικὸν vocat Gaza. Dicitur autem vel hoc, secundùm Theophylactum, Decet hoc nos, ut compleatur universa justitia, id est, legitimæ observationes, vel legitima instituta. Alii ità, Decet nos, ut uterque id agat quod justum est, faciendo officium. Et mox, ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν. Apertos cœlos ipsi fuisse dicit, cuinam? Et vidisse, quemnam? Latini libri habent *super se*. Ut intelligatur cœlos ipsi Jesu apertos fuisse, & Jesum vidisse descendentem Spiritum Dei, & venientem ad se. In Joannis tamen Evangelio planè ait Baptista, quod viderit Spiritum columbæ specie descendentem de cœlo, & manentem supra Jesum. Et Theophylactus eadem hoc etiam loco dicta de Joanne Baptista accepit. Sententia testimonii divini est insignis: & verbum εὐδόκησα significationem habet præclaræ existimationis, & ejus quod valde placet. Et est εὐδοκία in sacris libris singularis favor & eximia benevolentiæ affectio Dei: id est, ut Græci, τὸ ἀγαθὸν τοῦ Θεοῦ θέλημα. Polybius libro primo ità, μετὰ δὲ ταῦτα διαπρεσβευσάμενοι καὶ κομισάμενοι διὰ λόγου πάντας ἐπὶ τοσοῦτον εὐδόκησαν, ὥστε παραχρῆμα τοῖς Καρχηδονίοις ἀντιδωρήσασθαι τοὺς ὑπολειπομένους παρ' αὐτοῖς αἰχμαλώτους ἐκ τοῦ περὶ Σικελίαν πολέμου. Cùm Romani suos recepissent, usque adeò, ait, *hoc eis placuisse, & tam accepisse in bonam partem, ut vicissim donarent captivos reliquos apud se ex bello Siculo Carthaginiensibus*. Item libro III. οὐδένα γὰρ εὐδοκεῖν τῶν ἀξιολόγων ἀνδρῶν ἐν Καρχηδόνι τοῖς ὑπ' Ἀννίβου περὶ τὴν Ζακανθαίων πόλιν πραχθεῖσι, *neminem*, dicit, *boni consuluisse*, seu, *nemini admodum placuisse*, seu, *neminem omnino probasse facinus Hannibalis in urbem Saguntinorum*. Et rursum libro I. πρὸς οὓς ποιησάμενοι Ῥωμαῖοι σπονδὰς εὐδοκουμένας Γαλάταις, *rebus ex sententia Gallorum compositis*, seu, *factâ compositione gratâ acceptâque Gallis*.

CAPUT IIII.

1 Πειρασθῆναι. τελικῶς. ut sit ὥστε πειρασθῆναι, seu ἵνα πειρασθῇ. & νηστεύσας ἡμέρας μ'. Hunc compositionis vocabulorum locum Gaza ἐλλειπτικὸν vocat: ut sit scilicet ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας, *ad dies usque quadraginta*. Diobolicæ autem istæ tentationes alio ordine referuntur ab Evangelista Luca.

5 Παραλαμβάνει αὐτ. Ἐλλειπτικῶς. assumit nimirum & adducit. Id est, secum deducit. πτερύγιον autem, pinnæ sunt, id est, summæ seu altissimæ partes templi. Et mox, κάτω. id est, εἰς τὰ κάτω & οὐκ ἐκπειράσεις. præpositio addita αὐξητική est, *Non pertentabis*.

10 Ὕπαγε. Abito, aufer te. Quod usitatè in Græco sermone ἄπαγε dicitur. Aristophanes similiter tamen νεφέλαις, ὕπαγε, τί μέλλεις; & ὑπάγειν ponit Pollux de feris subducentibus sese fugiendo. & mox, κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις. diximus antea ad hoc verbum etiam addi accusativum, & ità Plato quoque πολιτειῶν 3. προσκυνοῖμεν ἂν αὐτὸν ὡς ἱερόν, *veneremur scilicet ipsum*.

13 Εἰς Καπερναούμ. Migravit Capernaum, in Urbem scilicet ità appellatam maritimam. Ad lacum enim Gennassaretidem sita fuisse perhibetur hæc urbs loco amœnissimo. Quæ & propria Jesu urbs dicta est. Josephus fontem illis in locis hoc nomine appellat, qui ex Nilo originem habere crederetur, lib. iii. Judææ captæ. Ad quem fortasse urbs condita fuit. Hujus aliqui nullas reliquias superesse, aliqui restare urbem tradunt.

15 Ὁδὸν θαλάσσης. Ἐλλειπτικῶς, κατὰ ὁδόν· & hæc in Esaia sic modò exstant, οἱ τὴν παραλίαν καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου· id est, *incolæ maritimæ regionis trans Jordanem*. Viam autem Maris ibi nominatam perhibent, quòd ea tenderet Tyrum versùs ad mare. Est autem παραλία, ἀπὸ τοῦ ἁλός, nimirum παραθαλασσία· vel scribæ illud erratum, cum dixerit Evangelista παραθαλασσίαν. Quæ sequuntur, ea alii aliter distinxere, πέραν τοῦ Ἰορδάνου Γαλιλαία· τῶν ἐθνῶν ὁ λαός· &, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν.

16 Φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς. Hebraici sermonis pleonasmus frequens: & mox, ἀπὸ τότε, *ex eo tempore*. ἀπὸ τοῦ τότε χρόνου. *Mare* autem *Galilææ* vocat vel lacum Tiberiadem, vel alluens mare Mediterraneum loca Galilææ, quæ ἡ κάτω Γαλιλαία, id est, *inferior* fuit appellata, secundùm Josephum libro iii. captæ Judææ. Cùm fiat autem mentio Andreæ & Petri fratrum à Joanne quoque Evangelista, ait Theophylactus, fuisse hos discipulos Joannis Baptistæ. Et venisse quidem ad Jesum adhuc vivente Joanne, postquam autem fuisset captus & in vincula hîc conjectus, rediisse ad operas piscationis, & ità demum à Jesu vocatos esse ad Apostolicum munus. Ἀμφίβληστρον autem habet & ipsum jaciendi significationem circundando seu includendo, quod retis opus est.

23 Περιῆγεν ὅλην. vel αὐτοπαθῶς, circumivit Jesus, vel ἀλλοπαθῶς, circumduxit ipse sese. Sicut, Tum prora avertit. Et, Nox præcipitat. Sunt autem similia composita à verbo ἄγω, passim αὐτοπαθῶς in sacris literis posita, ut ὑπάγειν, προάγειν. Item ipsum verbum ἄγειν. In Joanne, ἄγωμεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν *eamus*, seu, *conferamus nos in Judæam*. Εὐαγγέλιον τῆς βασιλ. Singularis & eximii regni nimirum cœlestis, non terreni. Et mox, ἀπῆλθεν ἡ ἀκοή. Μετωνυμικῶς, id est, audita de ipso, qui sunt dissipati rumores, & sparsa hæc fama est de Jesu. Et mox, βασάνοις συνεχ. ἡ βάσανος, propriè est coticula quâ aurum exploratur, quæ est λυδία πέτρα in carmine Theocriteo. Transfertur autem ad quascunque quæstiones etiam tormentorum. Et ità verbo βασανίζω usus est Aristophanes βατράχοις. Et nunc significantur cruciatus atque tormenta morborum: δαιμονιζόμενοι sunt, qui malis spiritibus vexantur. Neque de hujus nominis significatione nunc disputandum, quòd in sermone Ecclesiastico nihil aliud quàm malum & Dei æterni adversarium spiritum indicat. Cùm quidem Josephus, captæ Judææ libro ultimo, τὰ καλούμενα δαιμόνια, perhibebat esse τὰ τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων πνεύματα. nescio quâ opinione aut sententiâ, cùm ibidem sanè quædam de mirabili radice superstitiosa etiam narret. Græci δαιμονῶντας dixere eos, qui irâ divinâ exagitarentur, ut Euripides Phœnissis, ὡς δαιμονῶντας κἀναστρέψοντας πόλιν. Negat ibi Teresias ulli gubernationem civitatis fuisse committendam, qui generis esset Oedipi, quòd illis divinum numen iratum esset, & impelleret eos ad evertendam Rempublicam. Σεληνιαζόμενοι autem sunt, qui ad conversiones Lunares acribus morbis corripiuntur, quos *Lunaticos* vocarunt. Vel, qui interlunio nati comitiali morbo laborare soleant. Παραλυτικοὶ sunt enevati, languentibus & debilitatis corporis membris, abutente diabolo malorum autore naturâ ad perniciem hac quoque in parte.

25 Δεκαπόλεως. Decem urbes esse in nominis hujus significatione manifestum est. Et regionem Decapolitanam vicinam Syriæ appellat Plinius. Sed de urbium harum decem neque nominibus neque situ res est explorata.

CAPUT V.

1 Καθίσαντος αὐτοῦ, *cùm ibi consedisset*. Est autem verbum καθίζω in communi Græci sermonis usu ἀλλοπαθές, & cum hoc accusativus jungitur, ut Ἰλ. γ'. Ἄλλους μὲν καθίσον Τρῶας καὶ πάντας Ἀχαιούς, *fac cæteri considant tam Trojani quàm Græci*. Sed Ὀδ. ε ponitur αὐτοπαθῶς, id est, neutraliter, Ἐν μέσῃ δὲ κάθιζε. Dicitur ibi Ulyssem consedisse in media rate rursum apprehensa: nisi magis ἐλλειπτικῶς ista dici placeat: cùm sese collocasset. Quam figuram sermonis suprà quoque notavimus.

3 Πτωχοί, *pauperes*: sed sunt πτωχοὶ extremè pauperes & egeni, qui Mendici appellantur: à verbo πτώσσειν, quod in metu trepidare significat. Id quod accidit timidæ inopiæ, dum ab aliis petere necessaria ad victum amictúmve cogitur aliquis. Et Homerus, πτῶκα λαγωόν, *trepidum leporem*, vocat.

8 Καθαροί, *mundi corde*, venustè Græci: ut in speculo perpurgato fulgens imago liquidò conspicitur; sic relucere in corde puro & apparere quasi faciem Dei æterni. Hæc est nimirum voluntas illius declarata lege, cujus ipse est autor.

10 Οἱ διωγμένοι. Clemens quarto libro στρωματέων ità, Μακάριοι, φησίν, οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκα δικαιοσύνης· ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται. ἤ ὥς τινες τῶν μετατιθέντων τὰ εὐαγγέλια, μακάριοι, φησίν, οἱ δεδιωγμένοι ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης, ὅτι αὐτοὶ ἔσονται τέλειοι, καὶ μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκα ἐμοῦ, ὅτι ἕξουσι τόπον ὅπου οὐ διωχθήσονται· καὶ μακάριοί ἐστε, ὅταν οἱ ἄνθρωποι μισήσωσιν ὑμᾶς, ὅταν ἀφορίσωσιν, ὅταν ἐκβάλλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρόν, ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. *Beati, inquit, persequendo exagitati propter justitiam; quia ipsi filii Dei vocabuntur: vel, sicut quidam ex iis qui Evangelia transponunt, Beati, inquit, persequendo exagitati pro justitia; quia ipsi erunt perfecti; &, Beati persequendo exagitati propter me, quia habituri sunt locum, ubi persequendo non exagitabuntur: & beati estis, ubi vos oderint homines, ubi exterminaverunt, ubi ejecerint nomen vestrum tanquam improbum propter filium hominis*. Atque hæc postrema exstant apud Lucam, capite vi. In Latinis libris est, *cùm maledixerint vobis homines*: Sed Græci ità, ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς, *si maledixerint vobis*. Et rursus, *& dixerint omne malum*. Græci ità, εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα, *dixerint qualecunque maledictum*. Sed in his non multum momenti est. Quod autem meminit Clemens quorundam qui transponerent, id est, quemadmodum puto, diverso modo exponerent Evangelica scripta, quid causam dederit dissimilium editionum, indicari videtur. Cùm quidem alios bono studio fecisse, ut aliter hoc aut illud exponerent, alios malitiosè mutasse quædam verisimile sit. Nos autem & possumus & debemus esse contenti iis libris, de quibus consensus generalis notus est, neque curiosè exquirere diversas Scripturas, neque facilè etiam admittere, nisi quoad aliquæ ad magìs perspicuè ea, quæ commemorantur, intelligenda, momenti quippiam habere credentur. Et omnino in emendationibus, & hac aut illa Scriptura reponenda, modum servare, ego quidem semper rectissimum esse judico.

12 Τοὺς πρὸ ὑμῶν. Ἐλλειπτικῶς, τοὺς γεγονότας πρὸ ὑμῶν, *qui ante*

vos in terris fuerunt. Et *sal* vocat *terræ* μεταφορικῶς Apostolos, indicans doctrinæ sinceræ & integræ efficacitatem, quæ si talis non sit, in sua futilitate contemnatur atque refutetur. Quòd autem & *lucem* similiter μεταφορικῶς eosdem appellat, intelligendum est dici hoc μεθεκτικῶς, id est, quòd participando veram lucem ipsi quoque luceant. Vera autem lux est Christus, ut Johannes Evangelista ait. Et ideo eminere & conspici illos etiam vult. μόδιον dixit utens Latino nomine. Nam Græcum est μέδιμνος, sed alia tamen mensura quàm modii: μωρανθῇ, id est, *infatuatum fuerit.* Et *insulsi* dicuntur Latinè homines stulti.

17. Ἀλλὰ πληρῶσαι. Οὐχ ὡς ἐνδεῆ, inquit, γραμματεὺς tertius, ἀλλὰ τῷ τὰς χρ. νόμου προφητείας ἐπιτελεῖς γενέσθαι id est, *Non quòd aliquid legi desit, seu, aliquo lex deficiatur, sed ut Prophetiæ in lege perficiantur, seu absolutæ evadant.*

21. Ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις. Potest esse πρὸς τοὺς ἀρχαίους, sicut, Nec cernitur ulli. Et πρὸς τοὺς ἀρχαίους, μεταβατικῶς εἰς δοτικήν. Theophylactus putat indicari his, antiquatam esse Legem Mosaicam. Sed fortasse negligentior explicatio Legis reprehenditur, & verior intelligentia ostenditur, subjiciturque adeo doctrina exquisitior ac melior. ῥακά, idem Theophylactus Syriacum vocabulum esse ait, & significari κατάπτυστον, id est, *nihili* atque *futile.* In iis quæ ἀσκητικά vocantur titulo Basilii hæc leguntur, Ῥακά, ἐπιχώριον ῥῆμα ὑποκοριστικῆς ὕβρεως πρὸς τοὺς οἰκειοτέρους λαμβανόμενον, *Rhaca, usitatum in illis locis vocabulum, de molliore probro erga familiariores.* Gravis fertur sententia in commotiones animi iracundas & maledicta, temeraria quidem hæc atque falsa, & illas acerbas atq; sævas, quæ Apostolo Paulo πικρία est. Et hoc particula εἰκῆ indicat: quam tamen aliqui inducendam censuerunt.

24. Διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου. *Reconciliare fratri tuo, reducitor in gratiam cum fratre, dirimito controversias, deponito inimicitias.* Et mox, ἴσθι εὐνοῶν, εὐνόησον quam ἀσφαλεῖ ἀνάλυσιν Gaza vocat, ut συμμάχησον, συμμαχήσεις ἴσως.

26. Ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἐσχ. κοδρ. id est, *nunquam.* Et interpretatur Theophylactus κοδράντην, quod est Latini *quadrantis* nomen, δύο λεπτά. Sed de nominibus significantibus nummos exstat noster etiam libellus.

29. Εἰ δὲ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς. Non additum est sine causa, ὁ δεξιὸς, nam dextræ partes potiores sunt. Capite xviii: additur etiam mentio Pedis. Quin autem hæc figuratè dicantur non potest esse dubium, cùm Dei creaturam nemo suâ sponte mutilare debeat. Significat igitur oculus scilicet dexter, occasiones flagitiorum & scelerum quibus illius aspectûs acrimonia servit: Et manus dextra, expeditas atque promtas actiones improbitatis atque turpitudinis: quæ ambo in studio religionis ac pietatis eruenda & amputanda sunt, tanquam pestifera: Pede autem notatur proclivitas in hujus vitæ curriculo ad flagitia atque scelera ingredientium iter improbitatis & facinorum malorum. Posse existimo accipi hæc ità, ut jubeantur omnia perimi quæcunque obstent spei salutis, usque adeò ut, sic re postulante, nè præcipuis quidem & eximiis membris in corpore parci debeat, quæ membra indicantur *oculi & manûs* nominibus, quibus certè nulla sunt pluris facienda. Ut generaliter hoc dicatur, Ὅτι δεῖ πᾶν τὸ σκανδαλίζον ἐκκόπτειν, κἂν οἰκειότατόν τι ᾖ, ἀναγκαιότατον ᾖ δοκῇ, secundùm autorem τῶν ἀσκητικῶν quæ titulo Basilii exstant. Theophylactus, de nocentibus & perniciosis familiaribus removendis mentionem hoc loco facit, ut usum consuetudinis cum malis & improbis nullum esse debere intelligatur. Cui fortasse in animo fuit, quod de oculis Regum omnia videntibus, & longis manibus dicitur. Σκανδαλίζει. Latini interpretes Græcum verbum retinuerunt. Sicut Philosophor, Patrisso. Paulus autem Apostolus interpretari etiam videtur nomine προσκόμματος: qui & hæc conjunxit in Epistolæ ad Rom. capite xiiii. μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ ἢ σκάνδαλον. Est autem in verbo significatio machinationis ad capiendum & implicandum, id quod iis fit, quas Tendiculas vocarunt. Ità interpretantur ferè σκανδαλήθρ ἱστάς, in fabula Aristophanis, quæ inscribitur Βάτραχοι. In iis quæ ἀσκητικῶν titulo asscribuntur Basilio (cùm perhibeatur à quibusdam, ut scripsit Sozomenus libro tertio, autor illorum esse Eustathius Sebastenus) hæc leguntur, Σκάνδαλόν ἐστιν, ὡς ἐγὼ λογίζομαι ἐκ τῶν γεγραμμένων διδαγμένος, πᾶν τὸ, ἤτοι εἰς ἀποστασίαν τινὰ τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀληθείας ἄγον, ἢ προσκαλούμενον τῆς πλάνης ἐμποιοῦν, ἢ οἰκοδομοῦν εἰς ἀσέβειαν, ἢ καθόλου πᾶν τὸ κωλῦον τῇ ἐντολῇ τοῦ Θεοῦ ὑπακούειν, μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου. Quæ ità in Latinum sermonem convertimus. *Scandalum est, quemadmodum ego ratiocinor, secundùm ductum Scripturarum, quicquid vel ad defectionem à veritate pietatis abducit, vel efficit ut error alliciatur, vel adjuvat impietatis ædificationem, vel omnino quicquid impedimentum infert & prohibet, quominùs obediatur mandato Dei, etiam si ipsa mors oppetenda sit.*

37. Ἐκ τοῦ πονηροῦ. Μετωνυμικῶς interpretantur Græci, id est, ex diabolo autore omnis mali, & eorum quæ impia sunt. Atque addunt, Mosis temporibus non fuisse malum, dejerare; sed in Christiana disciplina esse malum, sicut circuncidi. Sed sunt ista dissimilia. Et dejerare leviter, protervè, temerè, furenter, semper fuit, est, & erit impium & culpandum.

39. Καὶ τὴν ἄλλην. Magis proprium esset, καὶ τὴν ἑτέραν. Præcipitur autem summæ moderationis & maximæ patientiæ studium, perferendis & tolerandis injuriis quoque, in Christiani nominis & sanctæ fidei custodia. Verbum ἀγγαρεύω significationem habet impositæ necessitatis ad onera ferenda, & similia opera bajulorum. Et utitur hoc verbo Evangelista capite postea xxvii. τοῦτον ἠγγάρευσαν, de necessitate imposita Simoni Cyrenæo portandi crucem cui affigeretur Jesus. Est autem ἄγγαρος λέξις ἐθνική, id est, certæ gentis dictio, nimirum Persicæ, & significantur propriè celeres nuncii, & ipsa res ἀγγάρειον. Herodoto est ἀγγαρήιον, & describitur libro octavo historiarum. μίλιον, item miliare dixit, Latino nomine utens, qui sunt passus M.

44. Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, *benedicite exsecrantibus vos.* Hæc in Latinis libris non exstant, & sunt qui suspicentur hoc loco inculcata esse ex Lucæ capite 6. Ἐπηρεαζόντων. Grammatici ducunt ἐπήρειαν, ἀπὸ τοῦ ἄρεως, & significari aiunt impetum atq; vim insultantium inferendi damnum causâ. Apud Thucydidem libro I. τούτους φεύγοντας ἐκέλευον κατ' ἐπήρειαν δέχεσθαι αὐτοὺς, interpretantur βλαβὴν & ἀφελεῖν. Cùm hoc videatur dici, Jussos esse Epidamnienses rursum admittere exules, idque insultando ipsis & ad contumeliam eorum esse factum à Cercyreis. Itaque significatur verbo violenta contumelia.

45. Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρ. Μετωνυμικῶς καὶ ἐκβατικῶς. Id est, ut ità vestrâ benignitate declaretur & planum fiat, vos esse sobolem quandam divinam. Istâ enim imitatione ostenditur quasi propagatio quædam talis. Itaque mox jubet Christus suos esse perfectos, sicut pater sit ipsorum cœlestis, quo scilicet præcipitur studium & diligentia imitationis clementiæ divinæ. Ἀνατέλλει τὸν ἥλιον. Ἀλλοπαθῶς, *facit ut oriatur sol.* cùm αὐτοπαθῶς verbum ferè usurpetur, sicut alterum ἐπιτέλλειν. Dicitur enim sidus ἀνατέλλειν καὶ ἐπιτέλλειν, id est, *oriri*: sicut postea cap. xiii. ἡλίου ἀνατείλαντος. Ἀγαπᾶν, significationem habet diligendi & caritatis. Ἀσπάζεσθαι, complectendi etiam amanter. Τελῶναι sunt Latinis *Publicani*, qui habebant in provinciis conducta vectigalia, qui olim fuere equites Romani. Atque de horum etiam operis atque ministris mentiones quæ ab Evangelistis fiunt, accipiendæ sunt. Tabernas horum τελώνια vocarunt. Et apud Lucam appellatur ἀρχιτελώνης Zachæus magister quidam ordinis istius. Δημοσιῶναι etiam dicti fuere, quòd redemtas haberent exactiones publicas.

CAPUT VI.

1. Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν. Integrum est προσέχειν τὸν νοῦν ἢ γνώμην τινί. Id est, *attendere animum ad aliquid.* Sed dixere etiam Græci προσέχειν τινί, ἐλλειπτικῶς. Hoc autem loco absque casu verbum ponitur, & ità oratio est ordinanda, προσέχετε μὴ ποιεῖν τὴν ἐλεημ. ὥστε μὴ ποιεῖν, *attendite nè opus misericordiæ vestræ faciatis in hominum conspectu, ut hoc nomine spectati sitis apud illos.* In Latinis libris legitur, *Attendite nè justitiam vestram faciatis.* Ut interpres non ἐλεημοσύνην sed δικαιοσύνην legisse videatur. Quod est generalius, de omnibus scilicet operibus virtutis. Εἰ δὲ μήγε. Ἐλλειπτικῶς. Si enim non attenderitis ad hoc. Id est, sin aliter. Et mox, ἐν ταῖς ῥύμαις. Significat quidem Græcis ῥύμη vehementem impetum. Sed in Epitoma tamen Stephani leguntur hæc, ῥύμη ὁ στενωπός. τὸ τοπικὸν ῥυμαῖος ἢ ῥυμίτης. ῥύμη, inquit, *angiportum est, & inde loci nomen ῥυμαῖος, vel ῥυμίτης.*

3. Ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν, *abstulerunt* vel *perceperunt mercedem suam*, id est, jam habent. & ἀποχῆς scriptum vocarunt id quo fateretur aliquis se habere, id est, sibi esse persolutum, quod deberetur.

5. Ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν, *in platearum angulis.* id est, ubi plateæ (quæ sunt regiones seu viæ latiores in urbibus) junguntur, quibus in partibus scilicet esse frequentia hominum major solet. Quod autem dixerat, οὐκ ἔσῃ, ὥσπερ ὑποκριταί. in Latinis libris est, *Non eritis sicut hypocritæ.* Et asscriptum est alicubi, *tristes.* Quæ si est interpretatio Græcorum, habuit nimirum interpres ille exemplum in quo talia quædam essent perscripta, οὐκ ἔσεσθε ὥσπερ ὑποκριταὶ σκυθρωποὶ, seu συγνάζοντες, vel σκυθρωποί. sicut paulò pòst. Nam talem faciem præ se ferre consuevere, affectantes sanctitatis opinionem.

6. Ταμεῖον. interpretantur *thalami* nomine. significatur autem interior & penitus abstrusus in ædibus locus. Et mox, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί. in libris Latinis est, *Sicut Ethnici faciunt*, sententiâ expressâ. Id enim significatur fieri ab Ethnicis. Vocantur autem Ethnici homines aliarum gentium, religionem veram non colentium, quæ esset populi Judaici, & mox Christiani. Βαττολογεῖν, sicut βατταλίζειν, videntur verba fastitia, quæ Græci πεποιημένα vocant, à crebra ejusdem vocis repetitione. Est autem ab ipso Evangelista addita interpretatio. τῆς πολυλογίας, id est *verbositatis.*

9. Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. ὁ ὢν, seu, ὁ βασιλεύων ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Regnum enim Dei cœleste est diversum à Regnis mundanis. *In cœlis* autem etiam *esse* & *habitare* dicitur Deus, non quòd includatur quasi ambitu cœlorum, cùm secundùm Prophetam Esaiam is sit, qui ἐμέτρησε τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ. Vel ut in libris Latinis, *qui cœlos palmo ponderavit.* Est autem σπιθαμὴ mensura dodrantis. *Domum* quoque & *solium Dei* cœlum vocans Scriptura significat, non uti illum quidem habitatione aut solio ad incolendum aut acquiescen-

quiescendum, ἀπεργασθὲν αὐτοῦ καὶ ἀνενδεῶς ὑπάρχοντος, sed ità separari ab ipso mundo tanquam creato & posteriore: nè quis audeat mundo etiam tribuere æternitatem. Cúmque cœlum rerum universitatem includat, extimus ambitus rerum & naturæ creatæ: Qui in cœlis est, is nimirum extra omnem creatam naturam est, ut intelligatur hic προστάτης καὶ ποιητὴς ἁπάσης κτίσεως. *Patris* autem nomen tribuitur ab hominibus Deo æterno Patri, non solùm tanquam autori naturæ creatæ, sed conservatori etiam atque tutori. Eximia autem est notio nominis hujus in Ecclesia Christi, venerante Patrem Domini nostri Jesu Christi unigeniti filii ipsius, tanquam proprium patrem, propter hunc φύσει ὄντα υἱὸν verum atque germanum, cui omnes credentes ac fideles, filii Dei sunt, verus etiam pater secundùm regenerationem, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς, quemadmodum ait Apostolus Petrus.

10. Ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. ἀνακόλουθον, deest enim οὕτως. Plena esset oratio talis, οὕτως ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ἐν οὐρανῷ. Ut aliud intelligendum sit esse Regnum cœleste quàm terrena sint.

11. Ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον. in Latinis libris est, *panem nostrum supersubstantialem*: legitur autem apud Lucam quoque idem nomen. Sed illud mirificum Latinum quâ cogitatione occasionéve factum sit nequeo decernere, nisi interpres fortè legit in Græco suo libro, ὑπερούσιον. Significat autem ἐπιούσιος ἄρτος, quemadmodum Græci explicant, τὸν πρὸς ἐφήμερον ζωὴν τῇ οὐσίᾳ ἡμῶν χρήσιμον ὄντα, id est, *idoneum & utilem naturæ nostræ ad quotidianam vitam.* quæ leguntur in Asceticis editis nomine Basilii. Alii sic, ἐπιούσιος ἄρτος, ὁ καθημερινὸς, ὁ ἐπὶ τῇ οὐσίᾳ ἡμῶν ἁρμόζων, id est, *quotidianus panis congruens naturæ nostræ.* Theophylactus ità, τὸν ἐπὶ τῇ οὐσίᾳ καὶ συστάσει ἡμῶν αὐτάρκη, *cum quo contenta esse possit natura atque constitutio nostra.* In Luca est, τὸ καθ᾽ ἡμέραν. idem quod σήμερον. Est autem illud τὸ καθ᾽ ἡμέραν, ἐλλειπτικῶς. plenum enim est, καθ᾽ ἡμέραν ἑκάστην. Et articulus τὸ ponitur, sicut solet, ὀξέως.

12. Ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφ. *dimitte.* Sicut aliquid dimittitur quod tenetur manibus. Lucas τὰς ἁμαρτίας. Et αἰτιολογικῶς intulit, & nos enim dimittimus, quicquid ab altero ullo debetur. Quæ diversa non sunt, sed sententiam habent eandem.

13. Μὴ εἰσενέγκῃς. *Nè inferas nos in tentationem.* Πειρασμὸν vocarunt, Hebraicâ consuetudine, res adversas & casus tristiores, quibus periculum fieret animi voluntatisque alicujus. Ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, *ab autore & excitatore omnis mali,* qui est Diabolus. Vel, *ab omnibus malis & adversis rebus.* Clausula autem hæc, Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, &c. traditur addita esse, de pronunciatione Episcopi seu Presbyteri in Ecclesia. Et in Luca non exstat.

14. Ἐὰν γὰρ μὴ ἀφ. Elegans est ἀντίθεσις, ad excitandam attentionem in doctrinæ hujus partis diligentia. Ut, cur aliquis ista inculcata esse suspicetur, nulla sit causa, cùm ità oratio plenior & illustrior facta sit. Παραπτώματα autem sunt lapsus & offensiones, cujusmodi in hac vita sæpe multúmque accidere [illegible]ent.

16. Σκυθρωποί, *tristes & severi, tetrico vultu.* ὦπα enim asspectum & faciem dixere. & σκυθρὸν, in quo species esset absurda. Et addit, quòd illi priorem faciem obscurent, ut appareat eos jejunare, seu ut jejûnii afflictio ostentetur. Ἀφανίζουσι τὰ πρόσωπα αὐτῶν. *Non sinunt conspici faciem priorem.* Vel, *asspectum & vultum suum alienant,* vel etiam *perimunt.* In Nebulis Aristophanis est, ἀφανίζων σκώμματα. &, μῦσας ἀφανίζων. Et Isocrati Trapezitico est, ἀφανίζειν τὸν παῖδα, *facere ut nusquam ille servus appareret.* φανῶσιν, autem est scilicet, φανεροὶ ὦσιν, id est, ut sint in oculis, & manifestum fiat eos jejunare. verbo singulari: apud Aristophanem, ἥλιος οὐ φαίνειν ἔφασκεν, *non velle lucere.*

18. Ἀποδώσει σοὶ ἐν τῷ φανερῷ. Illud ἐν τῷ φανερῷ neque in antiquis libris exstat, neque interpretatio in libris Latinis. Cùm quidem nihil incommodi afferat hoc additum, quamvìs ità tertiò repeteretur.

19. Βρῶσις. Μετωνυμικῶς. Ubi corrodendo intereunt recondita: quam licet *æruginem* appellemus. σὴς autem erit *tinea,* scilicet vermiculus corrodens vestes & chartas. Et mox, ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὀφθαλμὸς, *tanquam lucerna est corporis oculus.* ἁπλοῦς, autem nunc est *integer* & *incorruptus:* sicut mox, πονηρὸς, *pravus.* Et paulò pòst, εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκότος ἐστίν. Id quod lux est in sua integritate, si convertitur in caliginem & tenebras corruptum.

24. Δυσὶ κυρίοις. *Duobus,* id est, diversis & diffidentibus, *dominis*: concordes enim essent instar unius. Μαμμωνᾷ, Theophylactus interpretatur, τῇ ἀδικίᾳ, quæ est *injustitia.* Perhibetur autem significatio esse in nomine divitiarum, ut sit hic quasi πλοῦτος Græcorum.

25. Καὶ τί πίητε, *quid bibatis.* In Græcis libris hæc leguntur addita, in Latinis non exstant. Et sanè postea in comparatione non repetitur mentio potûs. Sed hujusmodi parvi, aut nullius quoque sunt momenti.

26. Ἀποθήκας. Loca hæc sunt quibus conduntur ea, quæ asservari volumus, ut vina atq; frumenta. Ἡλικία, significationem habet ejus quod quantum est. Et ætate corpus staturâque crescit atque augetur. Lucianus in libro 1. veræ historiæ, sicut ipse εἰρωνευόμενος titulum fecit: ingentes quosdam memorat viros, μεγάλους ὅσον ἡμισταδιαίους τὰς ἡλικίας, *magnos,* ait, *illos fuisse adeò, ut staturæ essent dimidiati stadii.*

28. Κοπιᾷ. Verbo peculiari indicatur defatigatio faciendis operis: Similiter tamen interpretantur in problematibus Aristotelis, περὶ φιλολογίας· ὅταν ὁ νοῦς στῇ καὶ οἷον κοπιάσῃ. Et mox, ἡ ψυχὴ στῇ καὶ οἷον κοπιάσῃ, *Ubi mens & animus in defatigatione & labore quasi desederit.* νήθειν autem, quod Atticè νεῖν, est *nere* & *texere.* περιεβάλετο autem est circumdedit scilicet vestitum aut amictum. ut Ἰλ. β΄. περὶ δ᾽ αὖ μέγα βάλλετο φᾶρος, *induit amplam vestem.* Et mox, πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, scilicet ἀμφιέσεται, id est, *amiciet.* Et statim deinde, ὀλιγόπιστοι· ἐπιτιμητικῶς· id est, increpando graviter accusat languidam & exilem fiduciam discipulorum. Et paulò pòst, τὰ ἔθνη· aliæ scilicet gentes

34. Εἰς τὴν αὔριον. scilicet ἡμέραν. Græci itá: Nè solicitos vos habeat cura parandi hodie ea, quibus crastino die ociosè fruamini, sed ex singulorum dierum laboribus atque operibus parto cibo utimini, neque ad futurum tempus pertineant solicitudines & curæ vestræ. Et mox, ἡ κακία· ἡ κακότης, *res adversæ, afflictio:* ut in Propheta Amose, εἰ ἔσται κακία ἐν πόλει ἣν κύριος οὐκ ἐποίησε· Aristophani ὄρνισιν, est κάκη.

CAPUT VII.

1. ΜῊ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθ. In Latinis libris quædam adduntur, quæ in Græcis non exstant. Monet autem Christus suos, ut cauti & nequaquam proclives sint faciendo judicium, quod itidem etiam de ipsis sit futurum. Κάρφος, *festucam* interpretantur, id est, herbæ culmum aut aliquid stipulæ instar. Et Græci κάρφην genere fœminino vocarunt fœnum aridum & tenue. In Avibus Aristophanis significare τὰ κάρφη aiunt *sarmenta.* Sic enim interpres, κάρφη καὶ φρύγανα ἐκ παραλλήλου. Id est, ejusdem significationis. Invitat autem ibi Upupa advenas Athenienses, & rogat, ut ingrediantur nidum ipsius, καὶ τὰ κάρφη καὶ τὰ παρόντα φρύγανα. *Trabis* autem Græcum nomen, δοκὸς, alludit ad indicium opinionis, qua inflati homines tument & in superbia alios despiciunt, non respicientes ad se. Medici etiam καρφολογεῖν dixere, de signo mortifero ægrotantium, legentibus illis floccos & minutissima quæque apparentia in stratis.

6. Μαργαρίτας. Et ὁ μαργαρίτης, & ἡ μαργαρῖτις est Græcis. Grammatici à splendore nitente nomen ducunt. Partus hic est concharum, ut ait Plinius, *Unionum* nomen Romanæ imposuere deliciæ. Invenitur & μάργαρος nomen ejusdem rei inprimis preciosæ, quippe cùm unus Cleopatræ unio æstimatus fuerit, centies. Quæ est summa nostratis nummi circiter C C L M coronatorum. Itaque de admodum preciosis bonis, qualia sunt maximè doctrinæ cœlestis, verba nunc fieri non est obscurum.

8. Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν. Hebraicâ phrasi dicitur; Quicunque petant, iis dari aliquid solere, ut constet scilicet eos egere. Sicut & pulsanti fores aperiuntur, quòd intelligatur illum velle intromitti.

12. Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται. μετωνυμικῶς. *Hæc est doctrina legis & Prophetarum.* Et mox, διὰ τῆς στεν. hanc similitudinem ità explicant Græci, στενή ἐστι καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς, δι᾽ αὐτῆς τῆς τραχείας ὁδοῦ καὶ διοδεῦσαι δεῖ, καὶ ὑπομεῖναι, καὶ θλιβῆναι, καὶ οὕτως εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωήν. *Angusta est & arcta via, per hanc ipsam asperam viam & transire oportet, & perpeti,* seu *tolerare, & comprimi, & ità ingredi ad vitam.* Et deinde, προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, scilicet ὑμῖν. Id est, *Attendite ad vos, quod ad falsos prophetas attinet.* Id est, videte seu prospicite vobis. Et paulò pòst, ἔσωθεν, id est, ἔνδοθεν, si quis animadvertat quid intrinsecus emineat.

16. Μήτι συλλέγ. Similitudinem pronunciavit figurâ interrogationis, cui additur generalis affirmatio. Nam, ut postea dicitur, de fructu cognoscitur arbor. Vocat autem *fructus hominum,* laudabiles & honestas actiones virtutum, quæ sunt opera bona. Quos καρποὺς εὐσεβείας καὶ δεῖγμα πίστεως appellat Eusebius. Σαπρὸν, *putridum* est.

21. Ἀλλ᾽ ὁ ποιῶν. In antithesi repetita exstant in libris Latinis priora, *Ipse intrabit in regnum cœlorum.* Et est concio hæc severa atque gravis adversùs hypocritas, etiam horum interdum præclaris facinoribus apparentibus. Ubi mox dicitur, ἀποχωρ. ἀπ᾽ ἐμοῦ οἱ ἐργ. In Latinis libris additur, *omnes:* πάντες οἱ ἐργ. eâdem sententiâ. Illud autem, οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς, non est ignorantiæ, sed rejectionis & repulsæ.

25. Ἐπὶ τὴν πέτραν. Generalis est similitudo ædificii cujus firmum sit fundamentum. Theophylactus magìs singularem addidit explicationem, *Petram* indicare Christum, & *domum* animam. In fine hujus capitis ἐξουσίαν ἔχων. Ἐξουσία Græcis *potestatem* significat; etiam *libertatem,* & Platoni *licentiam:* ἐξουσία ποιεῖν ὅ,τι τις βούλεται, libro viii. Rerumpublicarum. Eâ igitur potestate præditum admiratur Jesum multitudo, quæ esset egregiæ & liberæ doctrinæ, dissimilis Pharisaicæ.

CAPUT VIII.

2. ΛΕπρός. Herodotus quoque nominat libro primo λέπραν, & addit, ἢ λεύκην. Nam & alba scabies ista est & squamis deformis. Et mox, ὁ προσέτ. Μωσ. εἰς μαρτ. αὐτοῖς. ἐλλειπτικῶς. Donum illud offerto, quod offerri debere edixit Moses, ad testimonium ipsis, qui liberati illo morbo essent, ut de eo deinde constaret.

4 Προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος. Αὐτῷ, πλεονάζει, consuetudine Hebraici sermonis. ἑκατόνταρχον autem & ταξίαρχον vocarunt qui Latinis est *centurio*. De eodem mentio fieri videtur ab Evangelista Luca cap. vii. Neque obstat, quòd ibi dicuntur quidam à centurione ad Jesum ablegati fuisse, nam nihilo minus ipse quoque accedere potuit. Vel nomine & verbis ipsius aliqui accessere Jesum, & hæc, quæ memorantur, exposuere; vocatur autem ibi δοῦλος, qui nunc παῖς. Et servos scimus *pueros* appellatos esse.

9 Ὑπὸ ἐξουσίαν, *subjectus potestati alterius*. Id quod interpres qui Latina hæc fecit, exprimi studuit. Nam in aliquibus libris legitur, *sub potestate constitutus*. Et addidit, *Se etiam habere sibi aliquos subjectos*, nimirum milites tam gregarios quàm his præfectos, ut decuriones. Est autem luculenta significatio, præclaræ de potestate Jesu existimationis, qui uno verbo efficere posset, quod vellet.

11 Ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, *ex locis vergentibus ad ortum & occasum solis*. Est autem usus de societate cum sanctis & piis similitudine Accubitûs, sicut alibi quoque. Et mox, γεννηθήτω σοι. scilicet, οὕτως. Ità res tibi eveniat quemadmodum credidisti. Et paulo post, ὀψίας δὲ γεν. ἐλλειπτικόν. deest enim, ὥρας· quod nomen in Marci Evangelio additur, capite xi. Græci quoque δείλης ὀψίας dixere.

18 Ἐκέλευσεν ἀπ. In Latinis libris est, *jussit discipulos ire trans fretum*. In Græcis editis & antiquis, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν. Significat autem πέραν, quod est Homero πέρην, mutatione Ionicâ, τὸ ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα εἰς τὴν ἐκεῖσε γῆν, *ex hac terra in illam*: ut trajectus intelligatur. Et Grammatici dicunt accusativum hunc esse, quo casu Græci ut adverbio utuntur, à nomine πέρα, quo *terra* significetur, unde & περαία, *terra diremta aquis* seu *ulterior*. Est autem in Græca expositione ambiguum, utrùm Jesus discipulos trajicere, cum quibus scilicet & ipse discesserit, an turbam jusserit, cùm ipsum quidem trajecisse mox dicatur.

21 Ἕτερος δὲ, *alius quispiam*, id est, ἄλλος. sed & ἕτερος non semper de duobus tantùm ponitur. τοὺς νεκροὺς autem, ut μεταφορικῶς positum, interpretantur Græci τοὺς ἀπίστους. Et mox, σεισμὸς μέγ. Magìs est usitatum σεισμὸν, quo *motus* & *quassatio* significatur, de terra dici.

25 Σῶσον ἡμᾶς, ἀπόλλ. διάλυτον in maxima perturbatione, cum metu exanimarentur.

27 Ποταπός ἐστιν. Vel, *quantus vir iste est*, vel, *cujasnam est?* Græcis usitatum est nomen ποδαπός, id est, *cujas*.

28 Χαλεποί. nunc sunt χαλεποὶ, δεινοί. id est, *sævi* & *mali*. De duplice autem significatione hujus nominis dicitur aliquid etiam in Protagora Platonis. Et mox, ἦν δὲ μακρὰν ἀπ. Ità in antiquis etiam exemplaribus Græcis ista exstant. Sed in Latinis libris est, *Erat non longe ab illis*. Marcus & Lucas in monte fuisse gregem hunc aiunt: Et nominant, *regionem Gadarenorum*, ut duo nomina hæc illam habuisse intelligendum sit. Hæc enim scriptura exstat in libris Græcis. Epiphanius confutans dogma Manichæum ità, ἐλθὼν εἰς τὰ μέρη τῆς Γεργεσηνῶν, ὡς ὁ Μάρκος λέγει, ἢ ἐν τοῖς ὁρίοις τῶν Γεργεσηνῶν ὡς ὁ Λουκᾶς φησιν, ἢ Γαδαρηνῶν, ὡς ὁ Ματθαῖος, ἢ Γεργεσαίων, ὡς ἀντίγραφά τινα ἔχει, τῶν γὰρ τριῶν κλήρων ὁ τόπος ἀνὰ μέσον ἦν. Ut diversa hoc loco nomina in diversis exemplaribus reperta fuisse appareat. Unius etiam tantùm à dæmonibus ibi exagitati hominis, ambo illi Evangelistæ meminerunt, quem nimirum existimandum ferociorem furiosiorémque fuisse.

33 Ἀπήγγειλαν πάντα. In libris Latinis est, *Hæc omnia*. Quasi interpres legerit, ταῦτα πάντα. Nunciarunt cùm cætera, tum quid de porcis esset factum. Et mox, πᾶσα πόλις. μετωνυμικῶς, omnes qui in urbe illa erant. Græci hoc loco bonam sententiam asscribunt, ἔνθα χοιρώδης ὁ βίος, ὁ Χριστὸς ἐκεῖ μὲν οὐ μένει, δαίμονες δὲ, *ubi vita degitur qualis est porcorum, ibi non Christus manet, sed dæmones*.

CAPUT IX.

1. Διεπέρασε, *trajecit*. In suam autem ait eum civitatem seu urbem venisse, significans Capernaumum. Nam, sicut ait Theophylactus, Bethlcemum peperit Christum, Nazarethis educavit, Capernaumum habuit incolam, quem vocat ille μέτοικον. Quod sequitur verbum, ἀφέωνται. eo & Johannes in Epistola sua est usus, capite secundo.

4 Ἱνατί. peculiari figurâ Græci ità interrogant. *Cur veró?* seu *Quapropter?* Et ità Plato Apologiâ Socratis, ἱνατί ταῦτα λέγεις; *cur verò ista dicis? Quare sic loqueris?*

5 Εὐκολώτερον, *facilius dictu*. Græci de hominis facilitate simplicis, ferè sunt nomine εὐκόλου usi. Et mox, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, periphrasis est hominis nati. Et ità se appellare solet colloquens in Evangelicis scriptis cum aliis Jesus. Et frequentatur hæc periphrasis in prophetia Ezechieli. Et est ἐλλειπτικὴ oratio: ut sciatis, habere potestatem istum filium hominis, id est, me, peccata dimittendi in terra, etiam sanitas restituetur ægroto isti.

10 Καὶ ἰδοὺ πολ. ἀσυντακτότερος ὁ λόγος, hic quoque. Cùm ibi, inquit, accumberet Jesus, accidit inopinatò ut multi eódem venirent, & unà accumberent profani homines.

15 Υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος. νυμφὼν, *sponsi ædes* seu *conclave*, sicut ἀνδρὼν, *virorum*. Est autem usitata Hebræis metonymia: versantes in sponsi conclavi.

16 Ῥάκους ἀγνάφου, *panni rudis*. γναφεὺς enim *fullo* est, qui curandas poliendásque vestes accipit. Ad hanc similitudinem addit collationem Theophylactus, imbecillitatem discipulorum, qui nondum ferre jejunia possent. Sed est generalis doctrina, de idoneis auditoribus rerum divinarum & Evangelii & non idoneis, & pertinet ad vetustatem & novitatem ignorantiæ & intelligentiæ, & eum quem Apostolus Paulus vocat *veterem* & *novum hominem*.

18 Ἄρχων ἐλθ. Magister hic synagogæ fuit, ut dicitur in Evangelio Lucæ, & est hic ἀρχισυνάγωγος Marco. In Latinis libris est, *Domine, filia mea*. Sed compellatio, κύριε, in Græcis non exstat. ἐγερθεὶς autem est *excitatus*, id est, cùm surrexisset.

22 Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Sententia pronunciata à Christo ipso memorabilis, planè indicans, Tunc demum fieri salutare Dei æterni donum, cùm nobis applicatur. Applicatio autem est fidei tantúm. Salutis igitur efficiens est fides in iis, quibus salus contingit, sanitatem accipiens quæ offertur, assentiendo obediendóque absque dubitatione & hæsitatione verbo Dei. Et gratiâ favoréque Dei illud bonum nostrum efficitur. Estque hoc opus illud Dei, quod operari in Evangelio Joannis Judæi jubentur.

23 Τοὺς αὐλητάς. in luctu tibicines quoque adhibere olim solebant, quæ erat μοναυλία, unius tibiæ tristis concentus. facit hujus rei & Josephus mentionem captæ Judææ libro iii. πλείστους δὲ μισθοῦσθαι τοὺς αὐλητὰς, οἳ θρήνων ἐξῆρχον αὐτοῖς. Nunciatâ, ait, morte Josephi, *conductos fuisse multos tibicines, qui luctum inciperent*. Et Homerus Hectoris cadavere allato affuisse ait, ἀοιδοὺς θρήνων ἐξάρχους. Quos tibicines interpretes fuisse dicunt, & nominant Κλεῖτον καὶ Ἐπιμήδην. Quod autem ait Jesus, Non esse mortuam puellam sed dormire, cùm verè esset illa mortua, εἰρωνεία quædam est, confutans opinionem præsentium, qui penitus illam exstinctam esse, neque revocari ad vitam posse, arbitrarentur. ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς καὶ ἠγέρθη, *prehendit manum ejus, & excitata fuit*, seu *surrexit*. In libris Latinis adduntur quædam hoc loco, quæ in Marco & Luca leguntur.

30 Ἐνεβριμήσατο αὐτοῖς. ἀλλοπαθῶς nunc est Evangelista usus hoc verbo, Joannes utitur eodem αὐτοπαθῶς capite ix. ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι. Ubi significatur vehemens commotio & quasi interior fremitus animi. Ut nunc dici videatur, vehementer interminatum fuisse Jesum cœcis, nè dicerent quid factum esset. Et apud Marcum, καὶ ἐνεβριμῶντο αὐτῇ.

31 Διεφήμισαν αὐτὸν, *famam de ipso dissipaverunt*. Usitatiùs res rumoribus dissipatur. Et Hesiodo fama ipsa hominum sermonibus spargitur, Φήμη δ' οὔτι πάμπαν ἀπόλλυται ἥντινα πολλοὶ λαοὶ φημίζωσι.

33 Ὅτι οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως. Vel, *nemo unquam sese ità ostendit*. Vel, *nihil unquam ità apparuit*. Et mox, πᾶσαν νόσον, *omnis generis morbos*. Μαλακία autem est *imbecillitas* atque *languor*. Notant autem Grammatici, in morbis propriè de mulieribus dici μαλακίζεσθαι, de viris ἀσθενεῖν. Et mox, ἐκλελυμένοι, *debilitati*, & ἐρριμμένοι, *abjecti* seu *depositi*. Sed in vetere libro est, ἐσκυλμένοι. Et est in libris Latinis *vexati*, ut idem interpres ille legisse videatur, & congruit hoc verbum cum sequentibus. Quòd essent afflicti & disjecti, errantes sicut oves absque pastoribus. Herodianus libro iiii. hoc verbo utitur, Μὴ σκύλῃ τὸν πάντα στρατὸν, *nè vexaret* aut *affligeret excercitum universum*. Et apud Marcum, τί ἔτι σκύλλεις τὸν διδάσκαλον;

38 Ὅπως ἐκβάλλῃ, *extrudat*. ut omnibus modis divinitus miseris & errantibus prospiciatur, & contingant magistri atque doctores. Et indicatur in Latinis aliquibus libris repertum esse, *ejiciat*.

CAPUT X.

3 Καὶ Λεββαῖος. In Latinis libris est, *Et Thaddeus*. Edita tamen scriptura & in vetere libro exstat. Notant autem Græci hoc loco, inter Apostolos nominari Jacobos duos, unum Zebedæi, alterum Alphæi filium: Duos Judas, unum Thaddæum, alterum Iscariotam: Tres Simones, Petrum, Cananitam, Iscariotam: Qui tamen perhibetur Σίμωνος, id est, *Simonis filius*.

12 Ἀσπάζεσθε, *salutate*. significationem habet verbum familiaris complexûs. Sicut autem edita Græca sunt, leguntur etiam in vetere libro, quem nacti sumus diligenter exaratum. In Latinis autem hæc, *Salutate eam dicentes, Pax huic domui*. Quæ tamen ipsa indicantur iis, quæ exstant in Græcis, cùm constet Hebraicam hanc esse salutationem, quæ pacis mentionem complectitur, ut præcepto salutationis, forma quoque hujus significetur.

16 Ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων, *versaturos tanquam oves inter medios lupos*. Id est, in summo discrimine vitæ. Proverbii figura. Ut veterum quidam imposuit filio suo nomen οἰόλυκος· Quòd diceret eum se esse relicturum in maximis periculis, tanquam ovem inter lupos, καταλείψειν οἶν ἐν λύκοισι. ut scripsit Herodotus Melpomenâ. ¶ Γίνεσθε οὖν φρόν. De hac dissimilis naturæ animantum comparatione Gregorius Nazianzenus, in oratione de suo patre, ità, τὸ γὰρ τοῦ ὄφεως φρόνιμον πρὸς τὸ κακὸν, τῷ τῆς περιστερᾶς ἀκεραίῳ πρὸς τὸ καλὸν, ἀναμίξας, οὔτε τὸ φρόνιμον εἴασε κακοῦργον γενέσθαι, οὔτε τὸ ἁπλοῦν ἀνόητον, ἀλλ' ἓν ἀρετῆς εἶδος, ὡς μάλιστα ἐστὶν ἐξ ἀμφοῖν, ἀπηκριβώσατο, *nam serpentis prudentiam ad malum, columbæ sinceritati ad bonum admiscendo, neque prudentiam sivit malitiosam,*

neque

neque simplicitatem fieri amentem, sed unam virtutis formam, quam maximè licuit, ex ambobus exquisitè constituit. Et mox, προσέχετε δὲ ἀπὸ, *videte vobis attendentes*, id est, cavete ab hominibus.

23 Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, &c. id est, in unaquapiam. Et mox, οὐ μὴ τελέσητε, *non peragrabitis universas urbes Israeliticas.* Habet verbum significationem *perficiendi, deducendi ad finem*, ut Ὁδὸς β´. τελέσαι ἔργοντι ἕποιτο. Adventum autem Jesu, cujus modò meminit, Theophylactus monet accipiendum esse eum, quo rursum ad Apostolos venisset, ipsis revertentibus. Cùm intelligi ista quoque de adventu glorioso Christi post Resurrectionem posse videantur. Quidam de universo curriculo Apostolorum ista accepere, & adventum hunc Christi, præsentiam efficacis opis ipsius interpretati sunt. Id quod sanè nimis accuratè exquisitum videtur.

25 Ἀρκετὸν τῷ μαθ. Si discendo, id est, donec aliquis est discipulus, exæquat doctrinam magistri, satis hoc illi esse debet. Ex hoc dicto, quemadmodum narrat Epiphanius, Cerinthus suæ sectæ errorem confirmare voluit, quòd Christianos pariter servare oporteret legitima instituta & edicta Judæorum. Reperit autem impia calliditas facilè aliquid, quo suam opinionem defendat, cùm à veritate, vel per ignorantiam vel per malitiam, discessit, sive ad rem illud pertineat sive non pertineat. ¶ Οἰκιακοὶ autem sunt *domestici* seu *familiares*, ἀπὸ τῆς οἰκίας, sicut ἀπὸ τοῦ οἴκου, οἰκεῖοι.

26 Οὐδὲν γάρ ἐστι, &c. Theophylactus ità, *Tempus ostendet & vestram innocentiam atque virtutem, & improbitatem malevolorum ac calumniantium. Nam veritas non poterit perpetuò occultari.*

27 Ἐπὶ τῶν δωμάτων. id est propalam, & de editiore loco ut melius exaudiatur. Et deinde, ἐν γεέννῃ. In hoc nomine perhibetur esse significatio *vallis* & *tristitiæ* seu *mœroris*, & Syros ità appellare inferos. Et paulò pòst, ἀσσαρίου, *assis*, Latinum nomen ità protulit; quæ est decima pars Denarii nummi. Et mox, πολ. στρουθ. διαφέρετε. Eodem verbo suprà Capite vi. usus est. Habet autem verbum hoc cum genitivo significationem discriminis excellentis. Xenophon Hierone, καὶ γάρ μοι δοκεῖ, ὦ Ἱέρων, τούτῳ διαφέρειν ἀνὴρ τῶν ἄλλων ζώων, *mihi videtur hoc discrimine præstare homo cæteris animantibus.* Et ibidem, πολὺ διαφερόντως, *eximio discrimine.*

32 Ὁμολογήσει ἐν ἐμοί. peculiaris locutio, Et quod Græci ὁμολογεῖν & ἐξομολογεῖν dixere, interpretatur Hebraicum verbum, cujus est significatio celebris prædicationis, & liberæ confessionis: Qui de me confessione liberâ prædicabit apud homines. Et mox: οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, &c, id est, ὥστε βαλεῖν, seu ἵνα βάλω. Et est ἐκβάσεως significatio non αἰτίας. De Evangelii enim præconio istæ separationes ab hominum improbitate exsistunt. μάχαιραν autem dixit μετωνυμικῶς, effectionem distractionis & certaminum, & eorum, quæ σχίσματα vocarunt. Et paulò pòst, ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου. ità sequitur, ut post me incedat. Afflictiones enim Christianorum habere debent ducem & quasi antesignanum Christum.

39 Ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐ. Theophylactus ità, *Invenire videtur animam suam is, qui carnalem vitam studiosè tuetur, qui amittit eandem pœnis æternis damnatus.* Pertinent autem hæc ad illa quæ in Joanne Evangelista leguntur capite xii. ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν.

CAPUT XI.

1 Τοῦ διδάσκειν. Usitata ἔλλειψις particulæ ἕνεκα. Et mox, ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν, hominum scilicet incolarum illis in regionibus ac locis. De discipulis autem Joannis monet Theophylactus, non missos fuisse eos cum mandato talis interrogationis, quòd ipse ignoraret quis esset Jesus, nempe Christus; sed ut discipulis certa cognitio contingeret, id est πληροφορῶν τοὺς μαθητάς, Joannes ità illos ablegavit.

4 Ἃ ἀκούετε καὶ βλέπετε. ἑλληνισμὸς sunt hæc: *Nunciate Joanni ea, quæ auditis & cernitis, nimirum, quòd rursum aspiciant cæci*, &c.

8 Κάλαμον ὑπὸ ἀν. σαλ. Interrogatio Ironica negans invenisse eos quod quærerent. Indicat autem similitudo levitatem & inconstantiam. Et mox, καὶ περισσ. προφ. ἑλληνιστικῶς. *Confirmo vobis, Quod videritis quendam Propheta præstantiorem.*

11 Ὁ δὲ μικρότ. Theophylactus ita, *Ego qui minor sum Joanne, tam ætate, quàm vestrâ opinione, major sum illo, præstans bonis cœlestibus atque spiritualibus.* Similiter & Epiphanius confutans Gnosticos appellatos hæreticos falsâ explicatione corrumpentes sententiam hujus loci: Minorem se perhibere Jesum ait Joanne τῷ χρόνῳ τῆς ἐνσάρκου αὐτοῦ παρουσίας. Aliqui collatione explicuere, ut hoc dicatur, Omnem præstantiam superari participatione regni cœlorum, & cum quacunque excellentia comparatam majorem esse considerationem & respectum regni cœlorum, ejus quoque, qui in hoc cæteris minor sit. Sunt qui ad muneris functionem hæc referant, quo regnum Dei stabilitur, ut ministrum illius tantò præstare etiam dicat Joanni, quantò hic Prophetis præstet.

12 Βιασταὶ ἁρπάζουσιν, *violenti, afferentes vim rapiunt*, id est corripiunt. Et mox, ὦτα ἀκούειν. ut sæpe ὥστε ἀκούειν. *Habens aures, quibus audiat.* Et mox, τὴν γενεὰν ταύτ. μετωνυμικῶς, *Ætatem istam.* id est, homines istius ætatis. Et paulò pòst proverbii figurâ accusatur perversitas sæculi illius, quòd neque duris neque mollibus dictis, neque severitate neque comitate moveretur.

19 Ἐδικαιώθη ἡ σοφ. Quo nihil scilicet magis perversè atque præpostere fieri posset. Sapientia, inquit, à sua sobole judicatur. Vel, Sententia pronunciatur tanquam in Judicio de sapientia ab iis, qui illam ut pueri audire debebant. Sic propemodum est verbo hoc usus Thucydides libro iii. ὑμᾶς τε αὐτοὺς μᾶλλον δικαιώσετε. Sic enim interpretantur, δικαιώσ καθ᾽ ὑμῶν ἀποδείξετε, ὅτι τυραννικὴν ἀρχήν. Censet Cleon omnibus modis severissimè esse in Mitylenæos, qui defecerant, animadvertendum. Quod si non fiat, inquit, neque apud illos gratiam estis inituri, ac potiùs contra vos ipsos decernetis tanquam sententiâ justè latâ, quòd vestra gubernatio Tyrannica sit. Sed possit fortasse accipi ut positum ἀντιθετικῶς, in ea significatione verbi, quæ est capite vii. Evangelistæ Lucæ, οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεόν. Publicani celebrarunt justitiam Dei. Ut hoc jam dicatur, Ab sobole sapientiæ, id est, sapientibus & piis, justitiam coli: cum alii illam respuant. Et sic quidam hæc explicuerunt, videturque confirmari interpretatio ista, eo quòd apud Lucam additur, πάντων.

20 Δυνάμεις. Suprà quoque similiter usus est Evangelista hoc nomine. Significantur autem effectiones singularis potentiæ, & magnarum virium. Et mox, ἐν σακ. καὶ σπο. Ità declarassent pœnitentiam suam, usitato illis temporibus habitu atque facie.

23 Καπερναούμ, ἡ ἕως. In Latinis libris hæc leguntur, *Et tu Capharnaum, nunquid usque in cœlum exaltaberis, usque in infernum descendes?* ut legisse ille interpres tale quippiam videri possit, καὶ σὺ Καπερναούμ, ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα; Sed Græca sunt perspicua ac plana, ut in omnibus ferè libris nunc exstant.

27 Ἀποκαλύψαι, *patefacere.* Luculenta est sententia, Dei æterni filium λόγον Θεοῦ, interpretem unicum esse & declaratorem veritatis rerum divinarum universæ. Et mox, μάθετε ἀπ᾽ ἐμοῦ, *discite ex me.* Vel simpliciter, Sitis mei discipuli, sum enim doctor mitis & minimè superbi animi. Vel, discite ex me, quòd sim mitis & humilis corde. Ζυγὸς autem χρηστὸς, est *Jugum commodum ac bonum.*

CAPUT XII.

2 ΕΝ σαββάτῳ. In libris Latinis, *in sabbatis.* notum autem est in Hebraico nomine esse significationem ocii & quietis quæ deceret ferias & festos dies. Et mox, εἰ μὴ τοῖς ἱερ. &c. abundans oratio, *Non fas erat vesci quenquam illis panibus nisi sacerdotes solos.*

5 Σάββατον βεβηλοῦσι, *Sabbatum*, id est festum diem, *profanant.* facientes scilicet operis aliquid profani non sacri: ut ligna findentes, & accendentes ignem, secundùm Theophylactum; vel etiam cædentes pecudes, legitimo ritu. Et mox, τοῦ ἱεροῦ μεῖζόν ἐστιν ὧδε. In Latinis libris est, *Major.* id esset μείζων. Sed in vetere etiam nostro libro μεῖζον perscriptum est. Ut sit vel majus templum, nam & alibi *templum* Christus suum corpus vocat: vel majus quippiam quàm illud templum est.

10 Τὴν χεῖρα ἔχων ξηρ. aridam manum debilitatam & extenuatam morbo accipiemus, ut jam esset inutilis. Quòd autem ait Matthæus, interrogatum Jesum fuisse; in Marco & Luca dicitur, hunc interrogasse; Theophylactus negat discrepare. *Illi enim antevertentes*, inquit, *interrogarunt, & Jesus interrogavit denuo.* Accipi hæc, ut opinor, sic quoque possint, ut interrogaverit illos Jesus, & ipsi altercando, ut fit, rursum interrogaverint.

11 Κρατήσει, *prabendet.* Et mox, διαφέρει, &c. *quanto discrimine præstat homo ovi?* Et deinde, ἀπεκατεστάθη. Hæc vera scriptura est, & exstat in vetere libro nostro. Id est, Manus illa in pristinum statum reposita fuit, & restituta sanitati.

14 Συμβούλιον ἔλαβον, peculiari figurâ sermonis dixit, id est, συνεβουλεύσαντο. In Græcis libris ità exstat hic locus in Hesaiæ cap. xlii. Ἰακὼβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχή μου. ἔδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ᾽ αὐτόν. κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. οὐ κεκράξεται, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἡ φωνὴ αὐτοῦ. κάλαμον συντεθλασμένον οὐ συντρίψει καὶ λίνον καπνιζόμενον οὐ σβέσει, ἀλλὰ εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν. ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῇ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι. Quorum sententiam secundùm Hebraicæ linguæ expositionem Evangelista compendiosiùs scilicet retulit. Et interpretatione eâ Græcâ, quam nos habemus, prophetarum Hebraica scripta non putantur ubique scitè conversa & planè expressa esse. Quod in Evangelista autem verbum est κραυγάσει, id significationem habet clamoris vehementis & vociferationis turbulentæ.

23 Ἐξίσταντο. sic admirabantur ut vix esset apud se, significat enim verbum hoc inter alia etiam mentis quandam alienationem, unde nomen est ἔκστασις. Et mox, ὁ υἱὸς τοῦ Δαβίδ, *filius ille David*, id est, posteritas Davidica. Quod est indicium Messiæ.

24 Βεελζεβούλ. Hoc nomine per contumeliam appellarunt Satanam, id est Diabolum, in quo Muscarum principatus. Multa autem Idola passim fuere appellata Beel & Baal, quæ pronunciationis tantùm habuere differentiam. Significatur enim nomine, sicut perhibetur, *Dominus.*

25 Μερισθεῖσα, distracta in partes, quæ sunt factiones, & hæc est seditio. Et mox, οὐ σταθήσεται, *non consistet, non erit stabilis.* Et deinde, ἐφ᾽ ἑαυτὸν, id quod paulò antè καθ᾽ ἑαυτῆς. *Adversus seipsum si distrahitur Satanas.* Id est, si in regno illius seditio

ditio est. Ut ipse Christus quoque significet, esse quandam Diabolicam veluti dominationem.

27 Οἱ υἱοὶ ὑμ. Vestri cives. Quod de Apostolis volunt accipi, ut ità interrogando & adigendo ad difficultatem responsionis, Judæi refutentur. Similitudo autem sequens in promtu habet comparationem, Regnum diabolicum everti à potentiore se. Et mox, *σκορπίζει, dissipat.*

31 Πνεύματος *βλασφημία, contumelia, maledictum in Spiritum.* Sicut pudor patris, erga patrem. Ἐτυμολογοῦσι autem *βλασφημίαν, ἀπὸ τοῦ βάλλειν τῇ φήμῃ*, id est, *infamiam in aliquem conjicere.* Et significat Græcis quodvis obscœnum & impium dictum. Ut in Ione Euripidis, *βλασφημίαν τις οἰκετῶν ἐφθέγξατο, unus ex famulis obscœnum quiddam & impudicum* seu *spurcum* locutus est. De hoc tanto peccato cùm aliorum disputationes sunt in medio, tum Athanasii. Quod autem ait, *ità delinquentes non inventuros veniam, vel in hac vita, vel in altera:* Theophylactus de supplicio & cruciatu perpetuo interpretatur tam viventium quàm mortuorum, exemplo Sodomiticarum civitatum. Significat autem *αἰών, ævum*, id est, æternitatem; & Aristoteles ducit nomen *ἀπὸ τοῦ ἀεὶ εἶναι* quasi sit *αἰὼν ὁ ἀεὶ ὤν*, De Cœlo libro 1. Indè est ζωὴ *αἰώνιος*. Et *seculi* Latino nomine Græcum sunt interpretati. Significat idem nomen etiam *vitam* cujusque: Unde Herodoto est *τελευτῆσαι τὸν αἰῶνα, finire vitam*, id est, mortem obire. Et notatur Ἰλ. χ'. *φίλης αἰῶνος*, positum in genere fœminino dialecto Ionicâ. Andromacha autem Ἰλ. ω'. Hectoris immaturam mortem deplorans inquit, *ἆνερ ἀπ' αἰῶνος νέος ὤλεο, vitam amisisti juvenis.* Etiam *medullam dorsi* hoc nomine significari aiunt.

33 Ἢ ποιήσατε. Aliud istud alterius concionis caput est. Cui additur gravis & vehemens objurgatio, cum memorabilibus sententiis. Illud autem *facite*, est ponite: vel arborem proponite egregiam & bonam, vel malam atq; putridam, ut sint fructus consimiles.

35 Ἐκβάλλει, &c. *emittit, profert de reconditis animo suo bonis, bona.* Et mox, *πᾶν ῥῆμα ἀργόν. ἀεργόν*, contractum fit *ἀργόν, ocii & desidiæ* habet significationem. Nunc dicitur de verbis inanibus atque levibus, quæ nulli usui sunt. Est autem oratio ἀκατάλληλος. Hoc enim dicitur, *ὅτι ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι ῥῆμα ἀργόν, δώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον.*

38 Τότε ἀπεκρίθησαν. Verbo ἀποκρίνεσθαι usi sunt Evangelistæ non solùm de directa responsione ad interrogata, sed de aliis quoq; locutionibus explicantibus aliquid in præsentia, de quo interrogatio fieri potuisset. Ut nunc Pharisæi, veluti quærentes cur non faceret aliquod coram ipsis miraculum Jesus, dicunt cupere se factum aliquod ab ipso videre.

39 Γενεὰ πον. Duriter increpantur Pharisæi, quos progeniem improbam & adulterinam vocat Christus. Et mox, Ἐν τῇ καρδ. id est, intra terram. Μεταληπτικῶς. Cor enim in corpore interius est, & quod interius est *cordis* nomine nunc indicatur. Fuit autem Christus intra terram, id est in sepulcro, triduo, qui sunt tres dies & totidem noctes συνεκδοχικῶς.

41 Καὶ ἰδοὺ πλεῖον. Quiddam sese amplius ait, quàm Jonas fuerit. Sicut suprà in libris Græcis, *τοῦ ἱεροῦ μεῖζόν ἐστιν ὧδε, quiddam majus templo.*

43 Δι' ἀνύδρων τόπων. Ea enim loca non sunt idonea ad incolendum, in quibus aquæ non reperiuntur. Impurus igitur spiritus non reperiens locum in quo acquiescat, ità respicit ad priorem, & eò se confert. Theophylactus de non baptizatis hæc interpretatur, in quibus non quærit spiritus, inquit, impurus requietem, priùs enim illos in sua habet potestate, quasi scilicet istud jam domicilium fastidiat, requirit igitur baptizatos. Liberati autem à dæmoniis, si deinde securi & ociosi atque desides sint, & ità habitationem præparatam & excultam hospiti illi præbeant, multò deinceps deteriore sunt conditione, & est difficilior & operosior liberatio. Σεσαρωμένον autem est à verbo *σαίρω*, quod *verrendi* habet significationem, id est, purgandi humum scopis. In Andromacha Euripidis, *σαίρειν τε δῶμα τοὐμόν, ἐκ χρυσηλάτων Τευχέων χειρὶ σπείρουσαν Ἀχελῴου δρόσον.* Hermione ait, Oportuisse Andromacham inter alia servilia opera, domum quoq; verrere conspersam aquâ.

46 Ζητοῦντές σοι λαλῆσαι, *quærentes*, id est cupientes, *loqui tecum.* In Latinis libris est, *quærentes te.* Sed illa quæ in Græcis edita sunt, etiam in nostro vetere libro perscripta leguntur. Neque ad sententiam quicquam refert, utram scripturam retineamus.

49 Ἰδοὺ ἡ μήτηρ, &c. *ecce hic sunt mater mea & fratres mei.* παραβολικῶς, tanquam mater & tanquam fratres. Eo enim loco haberi ait abs se Christus, exsecutores mandatorum divinorum.

CAPUT XIII.

2 Ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν, *supra littus.* παραβολὰς autem dixere Latini *collationes*, & est propriè similitudo aliqua proposita, cujus comparatione aliquid evidentiùs declaretur. Itaque Græci sic definiunt, Παραβολή ἐστιν ὁμοιωματικὴ πρᾶγματος τοῖς ὑποκειμένοις παράθεσις, πρὸς δήλωσιν ἐναργεστέραν. Item sic, Παραβολή ἐστι λέξις δι' ἑτέρων τὰ κυρίως λεγόμενα μετ' ἐναργείας παριστάνουσα· id est, *Parabola est dictio ea, quæ propriè dicerentur, per alia quædam cum perspicuitate repræsentans.* In collectis à Suida hæc leguntur, Παραβολή, λόγος αἰνιγματώδης καὶ κεκρυμμένος πρὸς ὠφέλειαν φέρων. Id est, *Oratio cum ambiguitate obscura & abstrusa ad utilem intelligentiam tendens.* In Sacris literis parabolæ διηγήματα sunt, de quibus ab attendentibus comparando quòd utilem habeat doctrinam percipi potest. Itaque collationes relinquuntur audientibus. Estq; hoc genus à sapientia antiqua frequentatum, ex quo sunt fabellarum quoque narrationes, quarum explicationes ἐπιμύθια vocantur, quæ sunt similitudinis expositæ quædam collationes.

3 Ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι. scilicet σπέρμα. In Latinis libris additur, *semen suum:* quod in Græcis non exstat, & intelligitur etiam non additum.

8 Ὃ μὲν ἑκατόν. nimirum, σπέρμα, id est, aliud semen ex jactis, fert centum, sui scilicet generis grana. Herodotus καταλληλότερον libro primo de regione Babylonica inquit, *τὸν τῆς Δήμητρος καρπὸν ὧδε ἀγαθὴ ἐκφέρειν ἐστὶ, ὥστε ἐπὶ διηκόσια μὲν τὸ παράπαν ἀποδιδοῖ. ἐπεὰν δὲ ἀρίστη αὐτὴ ἑωυτῆς ἐνείκῃ, ἐπὶ τριηκόσια ἐκφέρει. Cereris fruges tam bene fert, ut semper reddat ad ducentena. Cùmq; suam etiam ipsa bonitate superat, tunc fert ad trecentena.*

10 Διὰ τί ἐν παραβολαῖς. Quæ per aliquas ambages obscuriùs, aut etiam quacunque figurâ à simplice & communi forma orationis abducta essent, παραβολῶν καὶ παροιμιῶν nomine appellarunt Græci interpretantes tale scilicet aliquid significantia Hebraica vocabula. Etsi autem sunt παροιμιακά, id est, *habentia figuram proverbii*, hominum sermone trita, in plerisque tamen aliquid est ejusmodi quod considerationis diligentiam requirat. In Basilii autem explicationis proverbiorum Solomonis initio exposita visum est asscribere, Παρὰ δὲ ἡμῖν παροιμία ἐστὶ λόγος ὠφέλιμος μετ' ἐπικρύψεως μετρίας ἐκδιδόμενος, πολὺ μὲν τὸ αὐτόθεν χρήσιμον παρέχων, πολλὴν δὲ καὶ ἐν τῷ βάθει τὴν διάνοιαν συγκαλύπτων. ὅθεν ὁ κύριος, Ταῦτα, φησὶν, ἐν παροιμίαις ὑμῖν λελάληκα. ἔρχεται δὲ ὥρα ὅτε οὐκ ἔτι ἐν παροιμίαις ἀλλὰ παῤῥησίᾳ λαλήσω ὑμῖν· ὡς τοῦ παροιμιακοῦ λόγου τὸ πεπαῤῥησιασμένον καὶ δεδημοσιευμένον μὴ ἔχοντος, ἀλλὰ πλαγίως ἑαυτοῦ τὸ βούλημα τοῖς ἐντρεχεστέροις παραδηλοῦντος. Hæc nos in sermonem Latinum ità convertimus, *Apud nos verò* (significat autem sermonem Ecclesiasticum) *proverbium est, oratio fructuosa, cum mediocri obscuritate pronunciata, quæ indidem illa quidem multum exhibet utilitatis, sed multum etiam altiùs recondita cogitationis simul velando tegit. Unde Dominus, ISTA, inquit, PER PROVERBIA LOCUTUS SUM VOBISCUM. VENIT AUTEM HORA, CUM NON MAGIS PER PROVERBIA, SED LIBERE ET APERTE LOQUAR VOBISCUM. Quòd proverbiorum oratio non habeat cogitationis liberum apertúmque & vulgatum sensum, sed obliquè, quid sibi velit, attentioribus & magis industriis patefaciat.* Justinus autem, in disputatione cum Tryphone, ait, Parabolis & figuris Prophetas pleraque demonstrasse, occultando in illis latentem veritatem, nè facilè ab omnibus intelligerentur, utque opus esset ad inveniendum & perdiscendum labore & quærendi diligentiâ. Non invidetur igitur ab utente tali formâ audientibus cognitio, sed studium potiùs excitatur, ut qui non audiant neque videant, ipsi sibi autores sint mali, quòd nolint audire & videre. Quæ autem nunc ex Esaiæ Prophetæ cap. vi. adducuntur, ità leguntur in Græcis libris apud autorem, In Evangelio Joannis aliter. In Latinis libris exstat, *Ut adimpleatur in eis Prophetia Esaiæ dicentis:* Cùm in Græcis hæc legantur, καὶ ἀναπληροῦται ἐπ' αὐτοῖς ἡ προφητεία Ἡσαΐου, ἡ λέγουσα, *& impletur in eis prophetia Hesaiæ illa, quæ dicit:* Ubi autem paulò antè est, οὐδὲ συνιᾶσιν in vetere libro nostro à primitivo verbo legitur συνιοῦσιν, ut postea συνιών.

21 Πρόσκαιρος. Ad quoddam tempus durat, certi temporis quasi herba est: Sicut illa solstitialis in Pseudolo, cujus similem se perhibens adolescens, Paulisper, inquit, fui, repentè exortus sum, repentinò occidi.

23 Ὃ μὲν ἑκατόν, ὃ δὲ ἑξήκ. ὃ δὲ τριάκ. In Latinis libris est, *facit aliud quidem centesimum, aliud autem sexagesimum, aliud verò tricesimum.* Quod esset ἑκατοστόν, ἑξηκοστόν, τριακοστόν. ποιεῖν autem καρπὸν, est *efficere*, id est afferre, *fructum.* Et postea, ζιζάνια· ea sunt frugum vitia. Latinis *lolium*, aliqui *αἶραν* interpretantur, quâ strangulatur triticum.

29 Ἐκριζώσητε. Christi ipsius explicatione comparando similitudo ista Zizaniorum, sicut altera piscium, quò pertineat manifestum fit. Theophylactus alia etiam quædam retulit inculcando, Non exstingui bellis turbulentos & malos in Ecclesia, nè corripiantur simul boni & probi. Item, Non statim velle Deum perdere homines pravos & delinquentes, ob consilia actionésq; perversas. Ut si, inquit, Matthæus, Paulus, Latro, quorum erat unusquisque zizanium, ità periissent, simul excisum fuisset triticum postea natum. Sed, quemadmodum dixi, explanatio Christi ipsius in medio est. Dicitur autem *simile & assimilatum esse regnum Dei, iis quæ commemorantur*, id est, simile quiddam in illo fieri & futurum esse.

30 Καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δεσμάς. Alicubi perhibetur præpositio εἰς non reperiri, in libris præsertim Latinis, ut fuerit, δήσατε δεσμὰς, ἐπεξηγητικῶς· vel, δήσατε αὐτὰ δεσμὰς, διαβατικῶς· *colligate illa zizania, ut fasces fiant.* Apud Epiphanium, κατὰ Μανιχαίων, hæc ità adducuntur, Συλλέξατε τὰ ζιζάνια, καὶ δήσατε δεσμὰς, τὸν δὲ σῖτον ἀποθέσθε ἐν τῇ ἀποθήκῃ. καὶ ἐπιμερίσατε τὰ ζιζάνια εἰς τὸ κατακαῦσαι, *colligate in diversos fasces.*

32 Μικρό-

32 Μικρότερον. ἀντὶ τοῦ μικρότατον. Seu, μικρότερον ὄντα πάντων τῶν ἄλλων σπερμάτων. Et paulò pòst, Σάτα τρία. Hanc mensuram, indicatam Hebraico nomine, sic explicant, ut sint tria sata mensura æqualis ferè medimno Attico comprehendenti circiter quadraginta octo chœnicas. Eadem mensura & *Ephi* nominari traditur, cujus perhibetur decima pars esse assaron, quem temporibus Claudii Imperatoris Romani ἀλεύρου (quæ est tritici, sicut ἄλφιτον ordei polenta) famis tempore veniisse denariis quatuor Josephus scripsit libro iii. antiquæ historiæ: ut precium chœnicis aliquantò minus fuerit quàm denarii unius.

35 Προφήτου λέγ. ὅπως & ἵνα non semper causam, sed sæpe eventum indicant. Id est, non sunt μόρια αἰτιολογικὰ, sed ἐκβατικά. Quia igitur conciones hujusmodi Christus habiturus erat, evenit id quod prædixerat Propheta, nimirum vaticinando de ipso. Leguntur autem in Psalmo lxxvii. hæc ità edita Græcè, Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου, φθέγξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς.

38 Οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ, vel *soboles improba*; sicut, οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας, *Regia soboles*: vel τοῦ πονηροῦ, *autoris malorum*, qui est Diabolus, *propago*, προαιρέσει illa quidem, οὐ φύσει. Et paulò pòst, Πάντα τὰ σκάνδαλα. μετωνυμικῶς, qui designarunt turpia & aliis nocentia facinora, id quod explicatur statim ἐξηγητικῶς, nimirum facientes injustitiæ facinora, id est, perseverantes in peccatis. Ἡ γὰρ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία, ut dicitur in Epistola Joannis Apostoli.

45 Καλοὺς μαργαρίτας. De significatione nominis hujus suprà aliquid dictum est. Ità autem nunc vocat præclaros uniones. Et uno valde precioso invento, omnibus facultatibus venditis, illum esse mercatum ait, qui quæsiverat.

47 Ἐκ παντὸς γένους. In libris Latinis additur, *piscium*. Σαγήνη autem est *nassa*, seu generali nomine, *rete*. Et verbum σαγηνεύειν, *reti piscari*. Quo utitur Herodotus Ἐρατοῖ, de insulis captis à Persis, & omnibus incolis comprehensis tanquam reti circundatis.

52 Γραμματεὺς μαθ. Sacrarum literarum periti γραμματεῖς sunt in his scriptis. Epiphanius etiam unam horum apud Judæos peculiarem sectam facit, tanquam δευτερωτῶν τοῦ νόμου, id est, legitima edicta augentium explicationibus suis & novis constitutionibus. Et addit, ità institutus atque doctus, ut disciplina ejus pertineat ad regnum cœleste, id est, pia sit & veritatem religionis explicet. Et mox, Ἐκ τοῦ θησαυροῦ, de conditis rebus ac repositis. Et deinde, Εἰς τὴν πατρίδα. Nazaretidos urbs indicatur, cujus incola Josephus, & in qua Jesus educatus fuit. Et paulò pòst, πρὸς ἡμᾶς, pro παρ' ἡμῖν. πρὸς enim cum accusativo casu motûs aut respectûs & applicationis habet significationem.

57 Οὐκ ἔστι προφήτης, &c. ἐναλλαγὴ παραβολική. *In sola patria & domo propria nullus habetur honor Prophetæ*. Id est, ferè nullo in honore sunt Prophetæ apud suos. Simplicius Joannes Evangelista, cap. vi. Ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει. Dicuntur autem talia ἰδιωτισμῷ περὶ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γινομένων, καθόλου. Ut Calliope, Οὐδὲ γὰρ λέγουσι πιστὰ ἐθέλει πείθεσθαι οὐδείς, *neque enim fideliter monentibus credere*, seu *parere*, *vult quisquam*. Et, πολλὰ φρονέοντα μηδενὸς κρατεῖν, *in copia prudentiæ nihil obtinere aliquem*. Et, Οὐκ ἔστι χάρις μετόπισθ' εὐεργέων, *nulla gratia habetur ob benefacta*. Theognis, Οὐδείς τοι φεύγοντι φίλος καὶ πιστὸς ἑταῖρος. Et, Οὐδεμία κακοῦ ἀνδρὸς ἀναλίσκεται ἀλόχοισι πενίη. Et similia passim plurima.

CAPUT XIIII.

1 Ἀκοὴν Ἰησοῦ. Μετωνυμικῶς, id est, φήμην. Sic in libris sacris alibi quoque reperitur positum nomen hoc. Sed & Thucydides libro primo ità, Οἱ γὰρ ἄνθρωποι τὰς ἀκοὰς τῶν προγεγενημένων, καὶ ἢν ἐπιχώρια σφίσιν ᾖ, ὁμοίως ἀβασανίστως παρ' ἀλλήλων δέχονται. *Famam rerum præteritarum, seu earum quas audiverint olim gestas esse, homines solere*, ait, *admittere pariter inexquisitam, quamvis illæ populares sint, & suis in regionibus acciderint*. In Phædro Platonis, ἀκοὴν ἔχω λέγειν, *audita possum narrare*. Historia autem hoc loco exposita de morte Joannis Baptistæ paulò aliter à Josepho narratur libro xviii. Ubi etiam de munere baptizandi, ad quod divinitus missus fuit Joannes, commentum Judaicum inculcat contrarium veritati Evangelicæ. De Herodiados etiam incestis nuptiis discrepat nomenclatura. Nam Josephus scribit hanc uxorem fuisse Herodis, quem Herodes cognomento *Magnus* suscepisset ex Mariamma Simonis Pontificis filia, & à vivente eo ad se illam abduxisse Herodem tetrarcham, & ipsum filium Herodis magni, sed natum ex alia conjuge Malthaca seu Marthaca, qui *Antipa* habuit cognomen, & frater fuit Archelai ὁμομήτριος. Herodiadem etiam fuisse neptem Herodis Magni idem Josephus scripsit ex Aristobulo filio. Cùm quidem & Philippus fuerit Herodis Magni filius ex Cleopatra conjuge. Nobis nihil labefactare debet autoritatem Evangelicæ Historiæ, quicquid sanè causam dederit discrepantiæ. Déque his etsi aliquid in mentem veniebat, quod ad explicandam rem posset fortasse pertinere, maluimus tamen aliorum omnia considerationi relinquere, quàm nostras inculcare conjecturas. Id non alienum ab hoc loco fuerit: In historia Evangelica & Apostolica celebrari tres Herodes: Unum cui tributum est cognomentum *Magni*, Antipatri filium, qui *Ascalonita* quoque dicitur, quo regnante Christus est natus, & eodem jubente interfecti pueri Bethleemi & in vicinia. Alterum Antipam Herodem, Magni Herodis filium matre Malthacâ seu Marthacâ natum, qui *tetrarcha* appellatur, & cui auctum fuit imperium, relegato Archelao Viennam in Gallia. Tertium Herodem Agrippam nepotem Herodis Magni ex filio Aristobulo, qui gratificans Judæis Jacobum Apostolum interfecit, & in carcerem conjecit Apostolum Petrum. Omnes autem hi *Herodis* nomen habuere, quod causam dedit confusioni: feruntur & versus duo, distinguentes illos tres Herodes, hi, *Herodes Magnus pueros, Antipa Joannem, Téque Jacobe Agrippa necat, Petrum & capit idem.*

6 Γενεσίων δὲ ἀγ. id est, γενεθλίων. *Cùm celebraretur dies natalis tetrarchæ Herodis*. Nam Atticis γενέσια aliud quiddam significant, ut & Herodoto Μελπομένῃ, nimirum annua sacrificia in memoriam parentum. Et mox, προβιβασθεῖσα, *subornata*, vel *impulsa à matre*. Et deinde, πέμψας ἀπεκεφ. *misit qui caput Joannis abscinderet cervicibus in carcere*. Et mox, ἦραν, *sustulerunt*. Et deinde, κατ' ἰδίαν, scilicet χώραν, adverbii significatione, ut in solius loci peculiarem quandam partem sese contulisse Jesus dicatur.

13 Ἠκολούθησαν αὐτῷ πεζῇ, *itinere pedestri*. Quæ est vera scriptura. Ut in proverbii versu, πεζῇ βαδίζω, νεῖν γὰρ οὐκ ἐπίσταμαι, *incedo pedibus, nam natare non scio*. Verbum autem σπλαγχνίζομαι, in libris sacris significationem habet misericordiæ, quâ affici aliquis maximâ se sentiat animo suo, seu corde, quod est inter viscera eximium. In Luca sunt σπλάγχνα ἐλέους, *viscera misericordiæ*, id est, clementissima affectio.

15 Ὥρα ἤδη, *tempus*, nimirum diurnum: & ἀπόλυσον, *absolve*, id est, dimitte, Et deinde, οὐ χρείαν ἔχουσιν ἀπ. *non opus illis est, ut abeant*, Et mox, ἀνακλιθῆναι ἐπ. id est, κατακλιθῆναι, *accumbere supra gramina*. Unde est χορτάσαι, quod propriè de brutis dicitur, quorum cibus est gramen, transfertur tamen ad humani quoque cibi satietatem. Et postea, βασανιζόμενον. μεταφορικῶς, navigium, quod affligebatur à fluctibus. Ità & Polybius libro 1. de procella venti, Ὥστε καὶ τὰς στοὰς διασαλεύειν, καὶ τοὺς προκειμένους τούτων πύργους βασανίζειν.

25 Τετάρτῃ δὲ φυλ. Indicatur tempus appropinquantis diei: distributis custodiis vigilum in quatuor noctis partes. & paulò pòst, φάντασμα. à verbo φαντάζομαι, cujus significatio est *apparere*, seu *præbere conspiciendum*. Ut Andromachâ Euripidis, μὴ δὲ φαντάζου δόμων Πάροιθε τῶνδε, inquit famula jubens Hermionem non versari propalam ante ædes. Et Herodotus, Μελπομένῃ, de Scythis, ὡς οὐκέτι ἐφαντάζοντο, *postquam non comparebant ampliùs*. Et, Πολυμνίᾳ. Ὁρᾷς ὡς τὰ ὑπερέχοντα ζῷα κεραυνοῖ ὁ Θεός, οὐδὲ ἐᾷ φαντάζεσθαι, *animalia eximia fulmine petit Deus, neque sinit eminendo conspici*. Plutarchus in placitis Philosophorum, de sententia Chrysippi, significationes horum quatuor, φαντασίας, φανταστοῦ, φανταστικοῦ, φαντάσματος, ità distinguit: φαντασία, inquit, est affectio in animo, quæ & sese efficiens ipsam ostendit. Ciceroni, *visum est*. φανταστὸν, est id quod ciet seu movet Phantasiam. Qualia sunt omnia quæ animo de sensibus visa offerunt. φανταστικὸν, inanis quædam species distrahens animum, de nullo subjecto. φάντασμα autem, ad quod animus attrahitur specie illâ inani & hujus motu, cùm videre sibi aliquis videtur id quod re ipsâ nihil est. Ut Orestes Euripideus. Itaque illum soror quiescere jubens, ὁρᾷς γὰρ οὐδὲν, inquit, ὧν δοκεῖς σάφ' εἰδέναι, *nihil vides eorum nosse quæ putas*: vel, *quæ scire planè credis, horum nil vides*. Jam aliquis & φαντάζω dixit ἐνεργητικῶς, ut Epiphanius de Ptolemæo hæretico, καὶ μάτην τὴν ὑπό σου ἠπατημένην φαντάζεις Φλώραν, *frustrà objecisti manem speciem deceptæ abs te Floræ*.

28 Ἐλθεῖν πρὸς τὸν Ἰησ. τελικῶς. ὥστε ἐλθεῖν, seu, ἵνα ἔλθῃ, *ut perveniret ad Jesum*. & mox, ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος, *requievit*, seu *sedatus est*, *ventus*. Sic Herodotus Πολυμνίᾳ, ἢ ἄλλως κως αὐτὸς ἐθέλων ἐκόπασε. Venti procellas, ait Magos carminibus & sacrificiis sedasse, *nisi aliter fortè ille requievit*, seu, *cessavit suâ sponte*. Gennezaretidos autem lacum vicinum Capernaumo & Bethsaidæ, quod & mare esse Gallilææ & Tiberiados existimatur, regioni illi locum dedisse, opinio est.

CAP. XV.

2 Ὅταν ἄρτον ἐσθίωσι, *cibum quando capiunt*, Hebraicâ phrasi. Παραδόσεις autem sunt tradita ab aliquibus superiorum temporum. Et quemadmodum scripsit Epiphanius refellens Ptolemæum, Quæ sunt à majoribus tradita, id est, *αἱ παραδόσεις*, à Judæis vocantur δευτερώσεις. Et addit, habere eos autores quatuor, quorum unus perhibeatur ipse Moses; Alter sit Rabbi Aciba; Tertius, Adda sive Juda; Quartum genus referri ad posteritatem Asamonæam. Josephus autem libro xiii. Multas, inquit, legitimas observationes tradidere populo Pharisæi acceptas à patribus successione quâdam, quæ in legibus Mosaicis perscriptæ non sunt, & propterea illas Sadducæorum natio rejicit, quòd dicant, Legitimas observationes existimandas esse eas, quæ exstent scriptæ, traditas autem à majoribus servari non oportere, déque his inter ipsos disputationes & distractiones oriri contigit.

5 Δῶρον, ὃ ἐὰν ἐξ. ἐλλειπτικὰ hæc sunt, ut tale quiddam dica-

tur, Donum est, dicatum scilicet Deo, id, quod tu vis conferri in tuum usum, seu in tuum commodum. Atque ex narratione Epiphanii intelligi potest confutantis Ptolemæi falsam doctrinam, addidisse aliquos τῷ Θεῷ, & ità legisse hæc, δῶρον τῷ Θεῷ, ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς. Theophylactus ait hinc factum esse, ut parentes bona sua cum liberis partiri cogerentur, & sic remansisse hos ἀγηροκομήτους, id est, in senectute desertos & destitutos omni cultu. Apud Marcum Hebraicum nomen est, κορβᾶν. Appellatum autem esse κορβωνᾶν seu κορβᾶναν, Thesaurum sacrum, scripsit Josephus Judææ captæ libro secundo, quem impenderit Pilatus in aquarum ductus. Idem libro primo adversus Appionem, ex Theophrasto referens Legis caput apud Tyrios, Nè quis externâ jurisjurandi formâ uteretur: in harum ait illum numero ponere jusjurandum, cujus nomen esset *Corban*. Qui nullis mortalibus præter Judæos in usu esset. Significare autem nomen hoc, si quis linguam Hebraicam interpretari velit, δῶρον Θεοῦ, id est, *munus dicatum Deo*. Quæ adducuntur autem ex Hesaia illa in libris Græcis quos habemus ità exstant, Ἐγγίζει ὁ λαὸς οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῶν τιμῶσί με, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. μάτην δὲ σέβονταί με διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας.

16 Ἀκμὴν καὶ ὑμ. *Adhuc*, seu *nùncne etiam*. Theocritus, ἀκμὰν δ' ὁ φίλαις, Idyllio quarto. Polybius libro primo, ταῖς μὲν ὁρμαῖς καὶ ταῖς φιλοτιμίαις ἀκμὴν ἕτοιμοι πολεμεῖν ἦσαν. *Adhuc*, seu *tunc quoque parati erant animorum impetu & ambitione ad bellum gerendum*. Et mox, διαπορῶν δ' ἀκμὴν καὶ διαπιστῶν τοῦ τῶν Καρχηδονίων ἡγεμόνος, *cùm adhuc dubitaret & diffideret Carthaginiensium ductor*. Κοινοῦν autem Hebraicâ phrasi *inquinare* & *polluere* significat. Nam κοινὸν vocarunt, in quo nihil esset singulare aut egregium, & quod nullo discrimine ab aliis rebus quibuslibet differret. Atque sunt qui Latinum nomen indè ductum putent, *cœnum*.

21 Εἰς τὰ μέρη Τύρ. Quà Palæstina vergit ad Phœnicen & mare Syriacum. Itaque hæc mulier Marco est Syrophœnissa. Illis in locis & Chananæi fuere, quos ejectos à Josua transiisse in Africam, haud scio quo autore, retulit Suidas. Hæc mulier quæ *Chananæa* appellatur in nostro vetere libro, etiam Ἑλληνὶς à Marco vocatur, id est, Græcorum religionem & mores sequens. Scripsit autem in Panegyrico Isocrates Ἕλληνας non solùm appellatos fuisse suis adeò temporibus genere & natione Græcos, sed ubicunq; locorum atq; gentium amplectentes illorum disciplinam, καὶ τὸ Ἑλλήνων ὄνομα μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι.

23 Οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον, *nè verbum quidem illi respondit*. Et mox, οὐκ ἀπεστάλην, *non sum ablegatus*. Et Epistola ad Hebræos Jesum Christum ἀπόστολον vocat καὶ ἀρχιερέα. Et mox, εἰς τὰ πρόβατα. id est, πρὸς τὰ πρόβ. Nam præpositione εἰς de inanimis utendum esse, & de animatis præpositione πρὸς, monuit Gaza. Sophocles tamen Electrâ dixit, ἀρωγὸν εἰς ἐχθροὺς μολεῖν, *adjutorem opitulatorémque advenire adversùs hostes*. Et Aristophanes Pluto, εἰς φειδωλὸν, id est, *ad sordidum atque parcum*.

26 Βαλεῖν τοῖς κυναρίοις, *projicere catellis*. Et mox, ναὶ Κύριε, *ità est Domine*. Et deinde, ἀπὸ τῆς ὥρας, *ex illa hora*, id est, ab illo statim temporis momento.

31 Κυλλοὺς ὑγιεῖς. Hæc non leguntur in libris Latinis, cùm loco posita esse videantur. Sunt autem κυλλοί, hoc loco *manci*. Nam χωλοὺς *claudos* vocat. Cùm quidem κυλλοὺς etiam dixerint πεπηρωμένους τοὺς πόδας, id est, *quorum pedes essent læsi & inutiles, ut claudicarent*. Sic est Homero Vulcanus κυλλοποδίων. Attici autem etiam χωλοὺς τὰς χεῖρας, vocarunt mancos.

35 Ἀναπεσεῖν, id est, κατακλιθῆναι. In Græci enim sermonis usu, ἀναπεσεῖν aliud significat. Etsi Athenæus libro x. ex autoribus Græcæ linguæ etiam hujus significationis exempla affert, & sic est propemodum verbo hoc usus Euripides in fabula cujus titulus Cyclops. Suprà ἀνακλιθῆναι dixit. Et ibidem κοφίνους, quas modò *cophinos*. Est autem utrumque nomen vasorum textilium, id est, *calathorum*.

39 Εἰς τὰ ὅρια Μαγδαλά. In Latinis libris est *Magedan*. Tradunt autem aliqui Magdala nomen esse regionis, quæ & Dalmanutha, quod nomen exstat in Marco, sitæ intra lacum Gennasaretidem & montem Taborem. Atque fieri potest, ut ejusdem regionis Magedan etiam fuerit nomen, neque multum momenti in his exquisitis aut inexquisitis videtur esse.

CAPUT XVI.

2 Πυῤῥάζει, *rubet*. Nam πυῤῥὸν *rubrum* dixere, seu *rutilum*. Basilius in homilia vi. ἑξαημέρου, sic adducit hæc, στυγνάζει γὰρ πυῤῥάζων ὁ οὐρανὸς, id est, *cælum rubens præ se fert tristitiam*. Est autem vulgò observatum ab antiquo, id accidere quod à Pharisæis dici solere nunc memoratur. Et apud Aratum inter tempestatum prognostica solaria refertur,

Μηδ' ὅτε οἱ ἀλίγη νεφέλη πρὸ ἀντέλλῃσι,
Τὸν δὲ μετ' ἀκτῖνες κατερχόμενος αὐτὸς ἀερθῇ,
Ἀμνηστεῖν ὑετοῖο. ——

Non esse, ait, imbrium obliviscendum, si tenuis nubes ante solem oriatur, & ipse hanc sequens ità erumpat ut radii colorentur. Et rursum,

Εἰδ' ὁ μὲν ἀκραελὴς βάπτοι ῥόον ἑσπερίοιο,
Ταῖς δὲ κατερχομένω νεφέλαι περὶ καὶ ἀνιόντι
Πλησίαι ἑστήκωσιν ἐρεύθεος, οὔ τι μάλα χρὴ
Αὔριον οὐδ' ἐπὶ νύκτα περιτρομέειν ὑετοῖο.

Si tetigerit undas, inquit, sol vespertinas ipse absque nubibus, sed cùm his sequentibus se proximè rutilis, non sunt neque tunc, neque postridie metuendi imbres. Signum autem Jonæ Prophetæ suprà est comparatione explicatum. In libris etiam Latinis legitur, *Signa autem temporum non potestis scire*. In Græcis libris, verbum significans, *scire*, non legitur, & est in promtu repetitio superioris, διακρίνειν. καιρὸς autem significat *temporis opportunitatem*, vel *tempus tempestivum*, sicut tempus quoque Latinis, ut, *In tempore ad eam veni*.

6 Ὁρᾶτε, *videte*, id est, providete. Et, οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντ. ἄρτ. In libris Latinis expressa sententia est, *Quinque panum in quinque millia hominum*, nimirum distributorum. *Non recordamini*, inquit, *quinque panes, quinque millium*: id est, tot numero panibus, quinque millia hominum satiatos fuisse.

13 Καισαρείας τῆς Φιλίπ. Alia enim Cæsarea fuit, opus Herodis Magni magnificum & singulare, quæ & Στράτωνος πύργος, descripta ἀκριβῶς à Josepho libro xv. De hac autem Philippi Herodis Magni filii suscepti ex Cleopatra, Cæsarea, idem Josephus libro xviii. ità, Φίλιππος δὲ Πανεάδα τὴν πρὸς ταῖς πηγαῖς τοῦ Ἰορδάνου κατασκευάσας, ὀνομάζει Καισάρειαν. ¶ Τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθ. Me hominem istum: quam phrasin suprà quoque notavimus. Et mox, Ἰωάν. τὸν βαπ. nam paulò antè & Herodem tetrarcham idem suspicatum de Jesu fuisse, dictum est.

17 Σὰρξ καὶ αἷμα. Hebraica περίφρασις, quâ indicatur naturalis procreatio hominis in terris, ipsâ creatâ divinitus naturâ non exstinctâ sed depravatâ atque deformatâ accessione peccati. Id est, ista patefactio non est humanæ & terrenæ intelligentiæ, sed demonstrationis divinæ atque cœlestis. Et notat hoc loco Theophylactus, dicti hujus Petri Apostoli amplam esse mercedem, supra hoc ipsum dictum Ecclesiam exstructum iri. Postquam enim Petrus confessus est, Jesum esse Christum, filium Dei, ait Jesus, ἡ ὁμολογία ἣν ὡμολόγησας θεμέλιον μέλλει εἶναι τῶν πιστευόντων, id est, *Ea confessio, quam confessus es, fundamentum est futurum credentium*.

20 Διεστείλατο. διαῤῥήδην ἐπεστείλατο, *disertè mandavit* seu *dixit*. Sic propemodum utitur Aristoteles hoc verbo πολιτικῶν β'. Ἔτι μικρὰ περὶ αὐτῶν διαστείλασθαι βέλτιον, *pauca adhuc de his disserere, seu disertè commemorare, melius fuerit*. Platoni in Euthydemo est, διαστέλλοντι τὰ λεγόμενα, *distinguenti ea quæ dicerentur*, id est, disertè pronuncianti. Et mox, ἀπὸ τότε ἤρξατο. id est, ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου. Et statim deinde, προσλαβόμενος, adductum seorsim Jesum cœpit objurgare Petrus. Et mox, Ἵλεώς σοι. ἵλεως ἔστω σοι, *propitius tibi sit*, Deus scilicet. Et, σκάνδαλόν μου εἶ. In libris Latinis est, *Scandalum mihi es*. Ut interpres ille legisse videatur, σκάνδαλόν μοι εἶ. De scandalo, suprà aliquid diximus. Est autem Jesu Petrum increpantis vehemens oratio, quâ eum *Satanam* vocat, quod nomen perhibetur significare *adversarium* & *malitiosum hostem*.

24 Ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, *abdicato seipsum*: neget se esse aliquid. Et mox, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, *conservare animam atque vitam suam*: nimirum contra me, aut consilio contrario voluntati meæ. κατὰ τὸ ἀντικείμενον, ut respondeat ad id, quod mox dicitur, Ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ. Quod à Marco pleniùs dicitur, ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου. Et mox, τὴν δὲ ψυχὴν, &c. ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν, *mulctetur seu damnum faciat animo suo*.

28 Οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου. Μεταφορικῶς, id est, *non sentient mortem*. Hoc obscuriùs ità dici isto loco ait Theophylactus de Petro, Jacobo & Joanne, quibus exhibuerit divinâ quâdam formâ gloriæ & regni sui specimen, quemadmodum mox dicitur. Sed explicatio exstat apud Marcum atque Lucam, ut adventus iste in regno suo Christi, intelligendus sit de gloria ac potentia resurrectionis de morte ipsius, & efficacitate divina præconii Evangelici.

CAPUT XVII.

1 Παραλαμβάνει, *adjungit sibi*. Et, μετεμορφώθη, *in aliam formam est mutatus*. Quòd autem Matthæus dierum sex numerum ponit, & Lucas octo dierum, nè in his diversa commemorari aliquis suspicetur, monet Theophylactus, intelligi debere, quòd à Luca octo dies illi perhibeantur annumerato primo & ultimo, Matthæo tantùm medii interjecti sex. Sed fieri etiam potuit, ut aliunde tempus illud Lucas quàm Matthæus duxerit. Ἀναφέρει autem nunc est, *adducit*. Cùm in sermonis Græci usu verbum aliud quoque significet. Id quod & nos alibi ostendimus. Quod autem sequitur, Τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς. In libris Latinis est, *alba sicut nix*: facilè autem potuit exarando fieri ex uno alterum. Cùm quidem Marcus *nivis* nomen posuerit. Lucas autem ità, Ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων, *amictus ejus albus elucens tanquam fulgur*. Et est omnino candor lucis, sicut caligo tenebrarum. Testimonium autem Patris cœlestis de Jesu, suprà quoq; ad baptismum Jesu commemoratum est. Et refertur in Epistola Petri secunda, ubi legitur εἰς ὃν ἐγὼ εὐδόκησα, eâdem sententiâ.

8 Εἰ μὴ τὸν Ἰησοῦν. Ἐξηγητικῶς. Id est, solum Jesum conspexere. Theophylactus autem explicando, quo pacto Petrus sciverit Mosen adesse & Heliam, de colloquio id intellectum fuisse ait. Et deinde, *ἀποκαταστήσει, restituet in locum suum*. Et Solis *ἀποκατάστασιν* Astrologi vocarunt reditum ad locum unde abiit. Quod tempus definitur quàm proximè potest, spatio dierum M. CCCC. LXI. Eò igitur revocaturum istum Heliam, nunc dicitur, omnia, quò deberent, ut esset expeditum iter ad exsequendum Christo ea, propter quæ advenisset. Et paulò antè, *ὅραμα, visum*, id nimirum quod vidissent, significatione communi, nam propriâ, de visis per quietem somni dicitur.

12 Ἐποίησαν ἐν αὐτῷ, *fecere ipsi*. Quanquam illud *ἐν αὐτῷ* Hebraicâ phrasi significantius est. Et mox, *μέλλει πάσχειν, futurum est ut ab ipsis perpetiatur*. Et paulò pòst, *γονυπετῶν, procidens ad genua ipsius*, qui gestus est supplicum.

17 Ὦ γενεὰ, *ætas*, vel etiam *genus*. Et deinde, ἀπ' αὐτοῦ. nimirum τὸ δαιμόνιον. Et paulò pòst, τοῦτο δὲ τὸ γέν. τὸ τῶν δαιμόνων, inquit Theophylactus. Cùm fortasse de singularis etiam improbitatis spiritibus dictum accipi possit. Ἐν προσευχῇ autem καὶ νηστείᾳ, est, *cum precibus & jejunio*, ut intelligatur attentio & diligentia precationis ardentis, quæ extra sobrietatem esse nequit.

24 Τὰ δίδραχμα. Tributaria facta fuit Judæa, id est, φόρου ὑποτελής, capta à Pompeio, C. Antonio & M. Tullio Coss. Et pensionem eam tributi videntur *censûs* nomine indicare Pharisæi capite xxii. quemadmodum & hic τελῶν καὶ κήνσου Evangelista nominibus utitur. Fuit autem & legitimum tributum ad res divinas populi Judaici, quod pendebatur ab habentibus annos xx. usque ad annos L. sicli dimidium, id est, δίδραχμον Atticum, secundùm Josephum libro iii. ἀρχαιολογίας. Cùm quidem siclus æstimetur in tertio libro Mosis, viginti obolis: Stater autem argenteus fuit τετράδραχμος. Jesus autem, inquit Evangelista, προέφθασεν αὐτὸν λέγων, id est, antevertit judicium de petito didrachmo oratione interrogationis suæ.

CAPUT XVIII.

1 ΕΝ ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ. Quando videbant tanta in autoritate, inquit Theophylactus, esse Petrum apud Jesum, eo temporis momento cum ista quæstione ad ipsum discipuli accesserunt. Et deinde, *οὗτός ἐστιν ὁ μείζων, hic est ille major*. De quo scilicet interrogaverant. Autor autem ἀσκητικῶν editorum nomine Basilii, tunc ait accipi regnum Dei instar pueri, cùm erga doctrinam Domini similes sumus discenti puero, *μὴ ἀντιλέγοντι μήτε διαλογιζομένῳ πρὸς τοὺς διδασκάλους, πιστῶς δὲ καὶ εὐπειθῶς δεχομένῳ τὰ διδάγματα*, id est, *qui nihil contradicit, neque asserendo suam sententiam disputat adversùs doctores suos, sed credendo & assentiendo accipit doctrinam*. Quidam κατὰ τὸ ὑπονοούμενον explicant similitudinem istam: pueros enim nihil scire aut cogitare de gloria ac principatu in hoc mundo, de quo scilicet tunc contentio esset inter discipulos.

6 Μύλος ὀνικός. In mola, quæ *μύλη* est, superiorem partem ὄνον vocarunt. Quem nunc *μύλον ὀνικὸν* appellat, lapis quo fruges moluntur. Et mox, ἤθεν τὰ σκάνδαλα. τὰ ἐμποδίζοντα πρὸς τὰ καλὰ, inquit Theophylactus, id est, *quæ impedimenta inferantur actionibus virtutis*, seu *bonis operibus*.

9 Μονόφθαλμον. Herodotus Melpomenâ ait, In Scythia alicubi esse *ἄνδρας μονοφθάλμους* Arimaspos nomine, id est, *unoculos*, secundùm Plautum. Sed propriè *μονοφθάλμους* perhibent appellari, habentes naturâ unum tantùm oculum, quemadmodum *Cyclopes* dicti. Nam quos Latini *coclites* vocant, eos esse Græco nomine ἑτεροφθάλμους.

10 Διὰ παντός. nimirum *χρόνου, perpetuò*. Et mox, ἐπὶ τὰ ὄρη. id est, ἐν τοῖς ὄρεσιν vel, *ut in montes evagentur*. Et postea, Ἐθνικὸς καὶ τελώνης. alterius impiæ gentis & publicanus, qui scilicet tanquam irreligiosi *ἀκοινώνητοι* essent, id est, quorum usus & consuetudo fugeretur.

21 Ἁμαρτήσει εἰς ἐμέ. id est, *ποσάκις ἁμαρτήσοντος τοῦ ἀδελφοῦ*, *Quoties delinquente erga me fratre*. Et mox, *συνᾶραι λόγον, conferre rationes*, vel *subducere rationes*. Ut sit autem discrimen insigne, memoratur & ingens summa decies mille talentorum, & admodum exigua, centum denariorum. Quorum illa superat nummo nostrati, sexagies centena millia aureûm coronatorum. Hæc conficit circiter coronatos aureos decem. Inter quæ proportio evanescit: ut si ad libras decies centies mille conferatur una drachma. Summa autem decies mille talentorum, fuisset Latinis bis millies quadringenties.

26 Μακροθύμησον. Nè indulgeas iracundiæ erga me tuæ. In sacris litteris celebratur Deus æternus ut *μακρόθυμος*, id est, clemens & cohibens impetum animi. Ut Psalmo LXXXV. *μακρόθυμος καὶ πολυέλεος καὶ ἀληθινὸς, patiens & multa misericordia & verax*. Cùm *ἀληθινὸς* magis sit *verus*.

28 Ἑκατὸν δηνάρ. Latino nomine est usus. Sunt autem denarii scilicet nummi. Et denaria nomismata, Jurisconsulto & Plauto Rudente, centum denaria Philippea. Et mox, *κρατήσας ἔπνιγε, comprehensum præfocabat*, id est, premebat fauces illius, seu collum obtorquebat. Et est insignis *ἐναντίωσις* hæc immanitatis servi, qui expertus esset ipse tantam benignitatem atque humanitatem Domini sui. Et mox, πεσὼν οὖν ὁ σύνδ. In nostro vetere libro ità, πεσὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, *prolapsus igitur conservus ille ad pedes ipsius*. Quod plenius est abjectionis humilis indicium. Ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακὴν, *conjecit eum in carcerem*.

24 Ἕως οὗ, *quousque*, id est, donec. Atque indicatur summa clementia in extremam sævitiam conversa. Quòd non datur iste servus in custodiam tantùm, sed traditur tortoribus. Et mox, τὰ παραπτώματα, &c. *nisi ex animo fratri suo lapsus ipsorum unusquisque dimiserit*, id est, condonaverit. Τὰ παραπτώματα αὐτῶν, dixit mutato numero, cùm antea positum sit τῷ ἀδελφῷ. Hæc in nostro etiam vetere libro exstant.

CAPUT XIX.

1. ΜΕτῆρεν ἀπὸ, &c. *transtulit se ex Galilea in finitima loca Judeæ*. Κατὰ πᾶσαν αἰτίαν, *quacunque de causa*: vel, *ob quodcunque crimen*. Εἰς σάρκα μίαν. Ἑβραΐζει, id est, unum jam corpus erunt, vel, unus jam homo. Βιβλίον autem ἀποστασίου, dixit libellum repudii. Græci autem *ἀποπομπὴν* nominarunt, id est, *dimissionem*, & δίκην ἀποπομπῆς, *actionem repudii*. Et postea, εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ αἰτία, *si ità causa est hominis cum muliere*: id est, si ità sese res habet de viro & uxore, seu de conjugio. Et mox, οὐ πάντες χωρ. &c. *Non est omnium captus ad hanc doctrinam idoneus*. Εὐνοῦχοι autem sunt cubicularii custodes, qui quòd castrati essent, ità deinde hac de re nomine sunt usi. Et deinde, ἵνα τὰς χεῖρας ἐπιθῇ· hoc gestu, divini favoris benignitatem confirmari declararunt.

17 Τί με λέγ. ἀγ. Reprehensio est vulgaris compellationis usitatæ inter homines, absque consideratione veræ bonitatis, quæ est solius Dei: Quâ tunc etiam Jesus ab illo interrogatore compellaretur. Hoc dictum, inquit Nazianzenus in oratione secunda de Filio, Ἀπάντησιν ἔχει πρὸς τὸν πειράζοντα νομικὸν, ὡς ἀνθρώπῳ τὴν ἀγαθότητα μαρτυροῦντα. τὸ γὰρ ἄκρως ἀγαθὸν μόνου Θεοῦ, κἂν τοῦτο καὶ ἄνθρωπος ὀνομάζηται· *Occurritur hoc dicto tentatori Legumperito, qui bonitatem tribueret testimonio suo, homini. Nam summè bonum solius Dei est, quamvis ità homo quoque nominetur*. Et mox, τὸ οὐ φον. Ἐλλειπτικῶς. τὸ γεγραμμένον δηλονότι, *id quod scriptum est*. Et paulò pòst, τί ἔτι ὑστερῶ; *quonam adhuc deficior*? Intelligendum autem est hoc peculiare esse mandatum, quo periculum fieret de animo & voluntate adolescentis istius. κτήματα autem sunt res & facultates, quæ Latinè *bona* dicuntur. Et mox, κάμηλ. διὰ τρυπ. ῥαφ. τινὲς κάμηλόν φασιν ἐνταῦθα οὐ ζῶον ἀλλὰ παχὺ σχοινίον πρὸς τὰς ἀγκύρας ἐπιτήδειον, inquit Theophylactus: id est, *Camelum hoc loco esse non animal sed rudentem crassum, idoneum ad anchoras*. Cùm nihil prohibeat bestiam quoque intelligi, ut hyperbola sit evidentior.

26 Ἐμβλέψας, *intuitus*. id est, ad ipsos conversis oculis, ut ipso vultu consolatus tristes fuisse videatur. Et mox, ἀφήκαμεν, &c. *nos relictis omnibus te sumus secuti*. παλιγγενεσίαν autem appellat iteratam originem quæ est scilicet altera vita. Et Tito scribens Apostolus Paulus baptismum vocat λουτρὸν παλιγγενεσίας.

29 Ἑκατονταπλασίονα, *quæ centies tanti sint*. & hæres etiam est futurus vitæ æternæ. κατὰ τὸ προσκείμενον seu ὑπονοούμενον, id est, si permaneat filius Dei, qui sunt credentes Christo. Horum enim est hæreditas vitæ sempiternæ tantúm.

CAPUT XX.

1 ἍΜα πρωῒ, *simul mane*. id est, cum prima luce. Et mox, Ἐκ δην. τὴν ἡμ. *Ubi convenerat cùm operariis de diurna mercede denarii unius*. Ut sit, ἀνὰ δηνάριον κατὰ τὴν ἡμέραν, id est, *de singulis in diem denariis*. Ἑνδεκάτη autem ὥρα est hora penultima diei, quem xii horæ complent: ut in Joanne, *Numquid diei sunt horæ xii*. Est autem μισθοῦσθαι, *conducere*; & μισθῶσαι *locare*.

7 Καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκ. Id est, *& quod justum seu æquum fuerit, id accipietis*. Quæ in libris Latinis non leguntur. ἀνὰ δηνάριον, *acceperunt singulos denarios*: vel, *singuli denarium unum*. Sicut Medici, expositis rebus aliquot quæ æqualiter capiantur, ut, verbi causâ, ad drachmam, id est, denarium, jubent accipi ἀνὰ δραχμήν. Et deinde, μίαν ὥρ. ἐποί. *unam absumserunt horam*. Sic Basilius in Epistola quadam ad eos, qui sub ipso excercebantur ad pietatem, id est, τοῖς ὑφ' ἑαυτὸν ἀσκηταῖς· Εὐξάμενος τρεῖς ἡμέρας ποιήσας ἐπὶ τῆς πόλεως. *Tribus diebus in urbe consectis*, seu, *tres dies commoratus in urbe*. Et, οὐχὶ δηναρίου συνεφ. ἐπὶ δηναρίου. *Nonne convenisti mecum de denario*. Enarratur verbosè hæc parabola à Nazianzeno in concione de sancto baptismate, ἀντὶ τῶν κατὰ διαφόρους καιροὺς μισθουμένων. Et mox, εἰ ὁ ὀφθαλ. *an tuus oculus nequam est*? quæ est vera scriptura. Sunt autem oculi indices animi. Et Græcis est ἐποφθαλμιῶν, ὁ φθονῶν, ut interpretatur Pollux, id est, indicans vultu seu oculis invidum animum. Est autem ἐποφθαλμιᾶν, *aspectu ad cupiditatem adduci*. Et paulò antè, τὸ βάρ. τῆς ἡμέρ. καὶ τὸν καύσ. In libris Latinis est, *& æstûs*. Ut ille legisse videatur, qui ità edidit, καὶ τοῦ καύσωνος. Nulla autem est sententiæ discrepantia. Sicut nè in his quidem, ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς, id est, *An non potestatem habeo faciendi in meis rebus, quod volo*? In libris autem Latinis, *in meis rebus*, seu *in meis*, non legitur.

16 Κλητοὶ ὀλ. δ' ἐκλ. Nomina hujus formæ sunt verbalia, quæ Latinâ interpretatione non omnia exprimi possunt. Καταληπτὸν, Cicero *comprehensibile* dixit. Eidem ϑνητὸν, *mortale: ἀκίνητον immobile* est. *Sensibile,* quod esset αἰσϑητὸν, noluit, sed *subjectum sensibus.* Ἐπαινετὸν est *laudabile: ϑαυμαστὸν mirabile: ὁρατὸν, quod cerni posset* , & αἱρετὸν Ciceroni est, *res expetenda.* Maro dixit, *lucos inaccessos,* id est, ἀπροσίτους & hâc formâ plures hujusmodi Græcorum verbalium nominum interpretationes reperientur, & ità κλητοὶ sunt *vocati,* & ἐκλεκτοὶ *electi.* Tale est ἀπαίδευτος, *indoctus: ἀνώμοτος φρὴν* Euripidis, *mens injurata: διδακτὸν, quod doceri solet aut potest.* Ipse Χριστὸς, *unctus.* Cujus generis alia, qui volet, & fieri quòd operepretium sit arbitrabitur, ipse observabit.

19 Εἰς τὸ ἐμπαῖξαι, *ad illudendum,* vel, *ad illusionem* , seu *ludibrium.* Ἀντὶ ὀνόματος γὰρ τὸ ἀπαρέμφατον, id quod articulus additus indicat. Et postea, προσκυνοῦσα abjiciens se ad pedes Jesu. Et mox, ἐκ δεξιῶν, scilicet μερῶν, *à dextris partibus.* Et paulò pòst, πιεῖν τὸ ποτήριον phrasis planè Hebraica. *Poculum* enim seu *calicem* usurpat illa lingua de eventis & iis quæ accidunt aut alicui offeruntur. David, *Calicem salutaris accipiam.* Hieremias, *Ad te quoq; perveniet calix.*

23 Ἀλλ' οἷς ἡτοίμασαι. Ἐλλειπτικῶς, ut desit γενήσεται, aut simile quippiam. *Sed id continget eis, quibus præparatum est à Patre meo.* Quibus non excluditur omnipotentia divinitatis in Christo, sed indicatur demissio ad copulationem naturæ humanæ: Et Dei æterni immutabilis sententia, de non respiciendo personam, sed tribuendo id quod cuique debeatur: id est, ὅτι οὐ κατὰ προσωποληψίαν γίνεται τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀξίαν. Quæ autem in editis libris Græcis leguntur, ea sunt perscripta eodem modo in nostro vetere. In Latinis quædam non sunt expressa, nihil tamen diminuta aut variante sententiâ. Et postea, οἱ μεγάλοι, *magni ac potentes.* Et ἐν ὑμῖν, *inter vos.* Et mox, οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι. τελικῶς, ὥστε διακονηθῆναι, id est, *ut ei ministrando inserviatur.* Et, λύτρον ἀντὶ πολλῶν, *redemtionis pretium pro multis:* ut ad omnes beneficium illud pertinere intelligatur. Neque pertinet huc mentio *vulgi,* qui sunt οἱ πολλοί.

30 Δύο τυφλοί. Hoc loco explicata à Theophylacto hujusmodi quædam leguntur. Lucas dicit, quòd Jesus unum cœcum sanaverit priusquam Hierichuntem veniret, & Marcus ait, quòd unum sanaverit, Hierichunte exiens. ὁ γοῦν Ματϑαῖος φιλοσυντομῶν συνέλαβεν ἐνταῦϑα τοὺς δύο, id est, *Matthæum verò compendii studiosus ambos illos hoc loco comprehendit.* Sed talia solent & possunt συνεκδοχῆς figurâ etiam explicari. Quod sequitur, ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφϑαλμοί. pariter exstat in nostro vetere libro. In Latinis tantùm est, *& confestim viderunt.* Sed Græca pleniora sunt, *aspexerunt oculi ipsorum,* id est, aperti fuere, id quod oraverant. Sæpe autem abundare aliquid reperitur appositum διὰ σαφήνειαν. Ut, Ὀδ. α. ὀφϑαλμοῦ ἀλάωσεν, *oculo excæcavit:* nullâ enim aliâ parte excœcatur aliquis. Et alibi, νεκρῶν κατατεϑνηώτων, *cadaverum mortuorum,* cùm vivorum non sint cadavera.

CAPUT XXI.

3 Ε Τ ϑέως δὲ ἀποστέλλει αὐτοὺς, *atque ità statim ablegat ipsos,* nimirum discipulos. In libris Latinis est, *confestim dimittet eos,* ut legisse interpres ille videatur, εὐϑέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτοὺς, id est, *illos,* scilicet asinam atque pullum, συλληπτικῶς, *ab se dimittet.* Dicitur autem & de equorum & asinorum fœtu πῶλος, quem *pullum* Maro interpretatus est. Ex Zacharia autem Propheta hoc loco recitata ità exstant in Græcis nostris libris, Χαῖρε σφόδρα ϑύγατερ Σιών· κήρυσσε ϑύγατερ Ἱερουσαλήμ· ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι δίκαιος καὶ σώζων αὐτοὺς, πραῢς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. In Hesaiæ autem cap. lxii. hæc leguntur, Εἴπατε τῇ ϑυγατρὶ Σιὼν, ἰδοὺ ὁ σωτήρ σοι παραγίνεται. Referuntur autem hæc paulò aliter ab Evangelista Joanne.

7 Καὶ ἐπεκάϑισαν ἐπ' αὐτῆς, *collocarunt Jesum supra ipsam,* asinam scilicet: Ità & in libris Latinis, *Et eum desuper sedere fecerunt.* In vetere autem nostro libro est, καὶ ἐπεκάϑισεν ἐπάνω αὐτῶν. Quam & Theophylactus scripturam explicat, ἐκάϑισεν, inquit, ἐπάνω αὐτῶν τῶν ἱματίων, *collocavit sese,* vel *consedit, supra ipsa vestimenta.* Vel, *primùm consedit supra asinam, deinde supra pullum.* Et addit, Lucas atque Marcus ὑποζύγιον, id est, *jumentum,* tantùm dixere, in quo nihil est contrarium. Cùm adduceretur enim pullus secuta asina simul fuit.

9 Ὡς ἀννά. Alii aliter tam Græcis quàm Latinis literis hæc perscribunt. Interpretantur autem verba hæc posita in Psalmo cxvii. σῶσον δή. Et est læta acclamatio bene precantium. Itaque & mox, ὡς ἀννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις, ut ad Deum æternum orationem converti appareat. Qui Hebraicam scripturam exprimere volunt, nunc perscribunt Hosian, Na. Et mox, ἐσείσϑη πᾶ. ἡ πό. καϑ' ὑπαλλαγήν. Omnes Hierosolymitæ commoti fuerunt. Et paulò pòst, ὁ ἀπὸ Ναζαρὲτ, *Ille ex Nazaretide,* id est, Nazarenus.

12 Τραπ. τῶν κολλυβιστῶν ità & in nostro vetere libro. Sunt autem κολλυβισταὶ ii, à quibus pecunia permutatur: Iidémque & κερματισταὶ vocantur à Joanne Evangelista, ubi ille, quod nunc post istum celebrem introitum factum esse memoratur, id antea etiam fecisse Jesum significat, nimirum primo paschate, cujus Evangelicæ historiæ meminerunt. Atque Pollux libro iii, ἀργυρίου, inquit, ἀλλαγὴ, ὁ καλούμενος κόλλυβος, *permutatio argenti, cujus nomen κόλλυβος·* minutæ autem nominibus his pecuniæ indicantur. Latini *numularios* vocarunt, quòd numulos tractarent. Placuit hoc loco asscribere, quæ à Græcis tradita reperissem. Libra, inquiunt, habet uncias duodecim. Hebræi verò unciam dividentes aliis ipsam nominibus notant: nam dimidium unciæ *statera* vocant. Quòd lances libræ imposito singulis dimidio unciæ æquentur, unde dictus est *stater,* ab illa examinis quasi recto statu. Continet autem stater dimidium unciæ, hoc est siclos duos. Rursum, siclus hoc est dimidium stateris, quarta pars unciæ habet lepta duo. At lepton, unius est holces, octavæ partis unciæ, pars x. quem etiam aliqui *obolum* appellant. Dabat autem aliquis duos obolos pro victu necessario: Et Hierosolymis in templo sedebant cermatistæ, qui & κολλυβισταὶ quorum mensulas Dominus evertit: qui regium nomisma argenteum regum præferens imagines permutando comminuebant. Nam cùm argenteus, sic enim nominabatur, æstimaretur denariis C. & pretium hoc esset grandius quàm pro usu quotidiano, hoc est, panis & olerum emtionibus, afferebatur numulariis, qui denarios aut asses retribuebant: pro argenteo quidem denarios C. ut dictum est, pro denario autem asses vii. Hæc est sententia à Græcis traditorum & repertorum à nobis in quodam libro sine nomine autoris, allato illo ad dignitate & doctrinâ clarissimum V. Bilibaldum Pircamerum ex Bibliotheca Budensi Anno Christi Jesu M D X X V I. Putavi autem Græca etiam ipsa asscribenda, Ἡ λίτρα ἔχει οὐγγίας ιβ'. Ἑβραῖοι δὲ τὴν οὐγγίαν μερίζοντες ἄλλοις ὀνόμασιν αὐτὴν κεκλήκασιν· τὸ μὲν ἥμισυ τῆς οὐγγίας, στατῆρα ἐκάλεσαν, διὰ τὸ ἑκατέρας τοῦ ζυγοῦ τὰς πλάστιγγας ἰσορροπεῖν, τοῦ ἡμίσεος τῆς οὐγγίας ἐν ἑκατέροις τοῖς μέρεσιν ἐπιτιϑεμένου, ὅϑεν τῇ ἰσορροπίᾳ τοῦ κανόνος, κατὰ τὴν τοῦ ζυγοῦ ἰσότητα, στατὴρ ἐπεκλήϑη· ἔχει δὲ ὁ στατὴρ ἥμισυ τῆς οὐγγίας, σίκλους δύο. πάλιν δὲ τὸ σίκλον, ὅ ἐστιν ἥμισυ τοῦ στατῆρος, τέταρτον τῆς οὐγγίας, ἔχει λεπτὰ κ'. τὸ δὲ λεπτὸν * ὁλκῆς μιᾶς ἐστιν δέκατον, ὀγδόου τῆς οὐγγίας· παρά τισι δὲ καὶ ὀβολὸς καλεῖται. ἐδίδου δέ τις δύο ὀβολοὺς, καὶ ἐλάμβανεν ἄρτον ἤ ἕτερόν τι πρὸς διατροφήν. διὸ ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῷ ναῷ οἱ κερματισταὶ ἐκαϑέζοντο, οἱ καλούμενοι κολλυβισταὶ, ὧν κατέστρεψεν ὁ κύριος τὰς τραπέζας· οἵ τινες τὸ κληϑὲν νόμισμα ἐκ τοῖς βασιλεῦσιν (ἀργύρεος δὲ καλούμενος, διὰ τὸ ἐξ ἀργυρίου τοῦτο πεποιῆσϑαι εἰκόνα ἔχον βασιλικήν.) μέγα μὲν ὂν τῷ χαράγματι καὶ τῇ ὁλκῇ, ὃ ἐκλήϑη ἀργυροῦς, ὥστε ἔχειν αὐτὸν δηνάρια ρ'. ἕκαστον δὲ δηνάριον ἔχειν ἀσσάρια ζ'. τὸν δὲ ἀποφερόμενον ἀργύριον, καὶ μὴ δυνάμενον ἀγοράζειν ἄρτον ἢ λάχανον, ἤ τι τῶν βραχυτίμων, διδόναι τῷ κολλυβιστῇ τὸ μέγα ἀργύριον, καὶ ἀναλύειν αὐτὸ εἰς βραχύτητα, ἥτιν ἔνδεια καὶ ἀσϑένεια, κερματίζειν αὐτὸ, τουτέστι κολλυβίζειν. ὅϑεν καὶ κερματισταὶ καὶ κολλυβισταὶ κέκληνται οἱ τραπεζῖται. Atque fateor ista alicubi mendosè perscripta fuisse, eo præsertim loco, quo signum * appositum est. Quæ in fine etiam ἀκαταλληλότερον dicuntur, eorum sententiam studuimus exprimi. Notanda & ista scriptura: Quòd Denarius habeat asses vii. Cùm ab assibus x. nomen *denario* factum sit. Sed propter varietatem usurpationis, diversis temporibus ac locis, neq; pecuniæ neq; mensurarū neq; ponderum ratio planè & dilucidè expediri enarrando potest. Ea omnino, quæ retulimus, attentè considerantibus utilitatis aliquid poterunt afferre. Atque fui ego in his recensendis prolixior, quòd mihi nuper indicatum esset, Flacium Illyricum in quodam magno suo libro, cui fecisset titulum, Clavem Scripturæ, reprehendisse indicium meum de triginta argenteis, proditori Jesu datis Judæ Iscariotæ. Quales quidem claves illæ sint, licèt alii considerent. Sunt enim apud Aristophanem κλειδία κακονδικώτατα Λακωνικὰ ἄττα. Et à Judæis quædam clavis ablata dicitur, ut non paterent fores cœlorum. Sanè audacia hominis, non enim libet graviore verbo uti, multorum magnorum malorum caussam dedit, & tanquam immissi floribus Austri, & liquidis fontibus apri, secundùm Poetam, strages passim fecit in sanctæ religionis tractatibus atque negotiis, eorum, quibus illius custodia commissa est, negligentiam sic etiam fortasse Deo æterno ulciscente. Sed hæc nunc omittantur. Ego autem quòd ea secutus, quæ modo retuli, meam sententiam de illa summa argenteorum triginta exposui, non fuit, ut opinor, necesse, tam exquisitè hanc quasi ponderare, tanquam in officina, in qua nummi cuderentur. Cùm quidem istæ rationes Flacianæ non admodum explicatæ sint. Ego verò sic illa commemoravi, ut non assererem, sed haud etiam judicarem indigna quæ ad considerandum studiosæ diligentiæ proponerentur. Audio eundem, à cujus censura nihil tutum esse animadvertitur, reprehendisse id, quod ego scripsissem, de Apostolorum & Evangelistarum scriptis, ut nequaquam studio orationis elegantis & splendidæ compositis, sed alicubi etiam minimè tuentibus proprietatem sermonis Græci: Id quod ostendissem neglectâ ab Apostolo Paulo consequentiâ particularum, μὲν & δέ. Atque colligentem undiq; omnia conatum esse docere, Paulum Apostolum eloquentiæ etiam σεμνότητι καὶ μεγαλοπρεπείᾳ, quæ est in gravitate magnifica quædam granditas, ità declarasse. Sanè cum isto nugatore ridiculum sit quasi rixari. Qui, ut opinor, ea, quæ ex Demetrio quocunque sanè illo adducit, à me non ignorari, habet persuasum, certè non ignorat linguæ Græcæ me non esse ipso imperitiorem. Sed nimis multa & de homine & de re jamdudum fabulor, & existimo tamen mentionem istam non alienam esse, vel alicujus non inutilis prorsus doctrinæ,

vel commonefactionis fidelis gratiâ, ut & attentio ſtudii ſit major, & turbulenta verboſáque & *κωκυτρία* ϗ *ὀχλολοίδορ@* caterva, *ἤδη ἐπιπολάζουσα* minùs imponat ſimplicioribus. Ubi in Græcis ſuprà expoſitis * addidimus, ibi ſcripturam depravatam noſtro judicio ſicut exſtat, correximus. Non conſentiunt autem nè hæc quidem cum accuratiore Græcorum doctrina, ſecundùm quam λεπτὸν admodum vile quiddam eſt. Hic autem λεπτὸν & ὀλκὴν neſcio quid vocat. ὀλκῆς quidem nomen tribuitur drachmæ, quæ eſt pars viii. Unciæ. Joſephus etiam libram Judaicam facit majorem Unci. xviii. Sed præciſa atque certa explicatio horum nulla invenietur.

15 *Καὶ τοὺς παῖδας κράζ.* *συλληπτικῶς*. Audierunt clamorem puerorum, adhuc in templo illas ſolennes & lætas voces acclamantium. Κατηρτίσω, autem *αἶνον*, eſt *conſummaſti* & *perfeciſti*. Et in Pſalmo, *σῶμα* ℌ *κατηρτίσω μοι*. Polybius de navium ædificatione abſoluta, uſus eſt verbo *ἐνεργητικῶς*, libro ſecundo.

17 Ἐυλίσθη, *ibi habuit hoſpitium, ibi pernoctavit*. Dicitur autem propriè de armentis *αὐλίζεσθαι*. Et eſt Ὀδ. μ'. *μυκηθμοῦ βοῶν αὐλιζομενάων*, vel quæ ſolerent in ſtabulis ut manſuetæ verſari, vel, quæ jam agerentur in ſtabula ad acquieſcendum.

20 *Καὶ ἐξηράνθη παραχρ.* Græci hanc appellant *θαυματουργίαν κολαστικὴν*, id eſt, *factum mirabile pœnæ*. Et abſens autem Jeſus neq; conſiderans tempus, quo ficus maturæ eſſent, Marcus enim ait, non fuiſſe tempus illud ficorum, hominem ſe eſſe oſtendit, & increpando efficiens ut arbor exareſceret, declaravit potentiam divinam ſuam. Cùm quidem illa quaſi ignorantis acceſſio *οἰκονομικῶς* quoque facta eſſe accipi poſſe videatur, ut occaſio daretur miraculi.

21 Διακριθῆτε. Verbum habet ſignificationem *dubitandi* & *ambigendi*, in quodam quaſi diſcrimine cogitationum. ſignificat & *diſtinguere*, & *decernere*, ac *diſcernere*. Ariſtophanes *φίλως διακρινῶ ἢ 'γὼ ποιήσομαι. σφηξὶν*. in Epiſtola ad Corinthios, *τίς σε διακρίνει;* interpretantur, *quis te diſcernit?* ubi *dijudicandi* eſt verbi ſignificatio. Et mox, *τὸ τῆς συκῆς. ἐλλειπτικῶς*· illud quod de ficu factum eſt: *τὸ γεγονὸς περὶ τῆς συκῆς*. ſic enim *δεικτικῶς* articulis Græci utuntur, ſeu *δεικτικῶς*, ut Gaza vocat, id eſt, indicando definiendóque aliquid. ¶ Ἄρθητι ϗ βλήθητι. indefinita verba ſunt modi imperandi. *Tollitor ac conjicitor*. In libris Latinis eſt, *Tolle te & jacta*. In quibuſdam tamen traditur reperiri, *Tollere & jactare*. Et poſtea, *ἐρωτήσω ὑμ. καὶ λόγ. ἕνα. ἐλλειπτικὸν, καθ' ἕνα λόγον*, id eſt *ἐνὶ λόγῳ*. *Interrogabo & vos ego uno verbo*, ſeu *unâ oratione*. Et mox, *διελογίζοντο, ratiocinando cogitabant*. Et eſt Demoſtheni, *διαλογισάμενος πρὸς τὸν πατέρα*, qui cum patre cujuſdam ſubduxiſſet rationes.

30 Ἐγὼ *κύριε*. *ἐλλειπτικῶς*. Et exſtat ſcriptura hæc in noſtro quoque vetere libro. Id eſt, ego abeo. In Latinis libris eſt, *Eo Domine*. Quaſi ille interpres legerit *ὑπάγω*, ſive *ἄγω*. Eſt enim in Joanne, *ἄγωμεν ἐντεῦθεν, eamus hinc*. Niſi forte ex, *ego*, aliquis, *eo*, fecit. Sed in his nihil eſt momenti, cùm ſententia ſit eadem utriuſque ſcripturæ.

32 Ἐν ὁδῷ *δικ*. Phraſis Hebraica, agens vitam juſtam. Et Theophylactus interpretatur, *ἐν ἀμέμπτῳ βίῳ*. Et deinde, *ᾠκοδόμησε πύργον*, id eſt, *murum circumdedit:* vel, locum munivit. Eſt enim turris firmiſſima pars mœnium. Et *πυργῶσαι* Ὀδ. λ'. *τειχίσαι*, id eſt, *muro circumdare*. Et mox, *ἀπέστειλε λαβεῖν. ὥστε λαβεῖν, ablegavit qui perciperent fructus*. Et ſtatim deinde aliter, *λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλ*. &c. *comprehenſis ſervis, agricolæ alium verberarunt, alium trucidarunt*. Eſt autem in noſtro vetere libro planè exaratum, *ὃν μὲν ἔδειραν*. Nam *δαίρω* propriè eſt *cædo* aut *verbero*, *δέρω* autem, *pellem detraho*. Unde & *δέρμα pellis* ſeu *cutis*. Et Ἰλ. ά. ϗ *ἔσφαξαν* ϗ *ἔδειραν*. Ariſtophanes eſt verbo *δέρω* uſus *μεταφορικῶς*, in ſignificatione *lacerandi*, & de convitiorum verberatione, in fabula cui nomen *σφῆκες*, Ἦ *δίδωσί μοι δέρεσθαι* ϗ *δέρειν δι' ἡμέρας*.

41 *Κακοὺς κακ. ἀπ.* Idem hoc proverbii figurâ dicitur in Græco ſermone, quòd improbi & mali digni ſint exitio conveniente gravi ac malo. Et mox, *ἐκδώσεται*. id eſt, *ἐκμισθώσει*· Et in hac ſignificatione eſt participio hujus verbi uſus Xenophon in libro cui titulum fecit *πόροι*· *ἑξακόσια ἀνδράποδα ἐκδεδομένα*, *ſeſcenta elocata mancipia*. Significat verbum hoc alia quoque, & in iis, *elocare nuptum virginem*. Euripides Iphigenia in Aulide, *ἐκδώσομεν σὴν παῖδα Δαναΐδων μέτα*, *ego elocabo cum Danais natam tuam*. Et mox, *ἀποδώσουσι καρπούς*. id eſt, *οἴσουσιν*, *afferent atque præbebunt*. Verbum autem hoc, in communi ſermonis Græci uſu, *vendere* ſignificat.

42 *Παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη*. Hæc ità etiam leguntur in Pſalmo unde excerpta ſunt. Eſt autem *αὕτη*, *iſta*, nimirum *οἰκοδόμησις*, *ædificatio*. vel, ſicut Theophylactus, *ἡ γωνία*, *iſte angulus*. ſic & Euſebius libro x. *ἀποδείξεως*, *ἣν* (nimirum *γωνίαν*) *ὡς μὲν τοῖς πᾶσιν ὁρωμένην, μόνοις* ℌ *τοῖς προφητικοῖς ὀφθαλμοῖς, θαυμαστὴν εἶναί φησιν ὁ λόγος φάσκων· ϗ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν*. In Pſalmorum libris Latinis eſt, *A Domino factum eſt iſtud, & eſt mirabile*.

45 *Λικμήσει*, *comminuet*. Significat autem verbum hoc propriè ventilando paleas de frumento minutim diſperſas ſeparare. Et aliquantò pòſt, *ἀνθρώπῳ βασιλεῖ*. Sicut *ἄνδρες δικασταί. ἀνδρὶ μὲν αὐλητῇ θεοὶ νόον οὐκ ἐνέφυσαν*. Qui pleonaſmus in Græco ſermone frequens eſt.

CAPUT XXII.

4 Σιτιστὰ, animalia appellantur, quæ accuratè aluntur ut pingueſcant, & magis ſint idonea ad ſuavitatem ciborum, id quod ſaginâ fieri ſolet. In Athenæi libro ix. Sunt *χῆνες* ϗ *μόσχοι σιτευτοί*. *τεθυμένα* autem, id eſt, *mactata*. In Græco & Latino verbo ſignificationes ſunt ritûs & rationis veterum ſacrificiorum Græcorum, ſed nihil aliud nunc dicitur, quàm pecudes eſſe cæſas. In Epiſtola ad Corinthios, *ἐτύθη ὁ Χριστὸς*, interpretati ſunt, *immolatus eſt Chriſtus*, verbo magis demonſtrante Græcorum Latinorúmque ſacrificiorum modum & obſervationem. ¶ Δεῦτε *εἰς τοὺς γάμ*. cohortandi invitandique particula. Et *γάμοι* modò *celebritas* eſt *nuptialis*, & *cœna*, *μετωνυμικῶς*. Et mox, *τοὺς φονεῖς. τοὺς φονέας, homicidas illos*. Attica *κρᾶσις* eſt. Ut apud Ariſtophanem Pluto, *ἀμφορεῖς, ἀμφορέας*.

8 Ὀυκ *ἦσαν ἄξιοι. ἐλλειπτικῶς*. *Non erant digni*, nimirum celebritate iſtâ nuptiarum. Seu non merebantur, ut huic nuptiarum celebritati intereſſent. Et mox, *ἐπλ. ὁ γάμ. μετωνυμικῶς*. *Completum eſt convivium illud nuptiarum*. Sicut mox, *ἔνδυμα γάμου*, eſt amictus decens nuptiarum apparatum. compellatio autem eſt ironica, cùm is appellatur amicus ſeu ſodalis, cui tantopere rex iſte iraſcitur. Ut, Bone vir ſalve. Notat autem Theophylactus hoc loco, Ad nuptias invitationem, quod eſt præconium Evangelii, eſſe generalem. Itaq; admitti ſine diſcrimine omnes. Benignitatis enim & gratuiti favoris eſſe vocationem tantúm: *χάριτι*, inquit, *μόνῃ πάντες ἐκλήθημεν, ἀγαθοί τε ϗ πονηροί*. Sed deinde eorum qui acceſſerunt & intrarunt vita non eſt *ἀνεξέταστος*, non eſt expers reſpectûs & inquiſitionis.

12 Ἐφιμώθη, *obmutuit*, ſeu *conticuit*. Eſt autem *φιμὸς* is, qui & *κημὸς*, *frænorúmque* habet ſignificationem. Et eſt Græcis, *ἀχάλινον στόμα*, *os effrænatum*, id eſt, loquax & garrulum. Ariſtophanes *νεφέλαις*, *εἶτα φιμώσαντε τούτῳ τῷ ξύλῳ τὸν αὐχένα*, *ut frænetur cervix ligno*. Et mox, *εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξ. εἰς τὸν σκοτεινὸν τόπον, τὸν ἔξω*, *in tenebroſum exteriùs locum*. Et paulò pòſt, *παγιδεύσωσιν*. *μεταφορικῶς*. irretirent in verbis ſeu oratione. *παγίδες* enim laquei ſunt, quæ ad capiendum in venationibus figuntur.

16 Βλέπεις *εἰς πρόσωπον*. Hebraicâ phraſi. *Non intueris faciem hominum*. id eſt non moveris ſpecie, vel, non præfers perſonam perſonæ, aut non reſpicis perſonam, id eſt, non es *προσωπολήπτης*.

23 Σαδδουκαῖοι *οἱ λέγ*. De his ità Joſephus libro ſecundo captæ Judææ, *Σαδδουκαῖοι τὴν μὲν εἱμαρμένην παντάπασιν ἀναιροῦσι, ϗ τὸν θεὸν ἔξω τοῦ δρᾶν τι κακὸν ἢ ἐφορᾶν τίθενται. φασὶ δ' ἐπ' ἀνθρώπων ἐκλογῇ, τό, τε καλὸν ϗ τὸ κακὸν προκεῖσθαι, ϗ κατὰ γνώμην ἑκάστῳ τούτων ἑκατέρῳ προσιέναι. ψυχῆς τε τὴν διαμονήν, ϗ τὰς καθ' ᾅδου τιμωρίας, ϗ τιμὰς ἀναιροῦσι*, *Sadducæi fatum penitus tollunt, & eo loco conſtituunt Deum, ut neque efficiat neque reſpiciat mali quicquam. Atque aiunt, propoſitum eſſe tam malum quam bonum electioni hominum, & arbitrio ſeu ſententiæ uniuſcujuſque, ut accedat ad alterum utrum. Animæ etiam diuturnitatem, & apud inferos pœnas, itémque præmia, tollunt*. De cenſu ſuprà dictum aliquid eſt. Et paulò antè, *τὰ Καίσαρος*. Uſitata eſt Græcis *ἔλλειψις*, *τὰ ὄντα τοῦ Καίσαρος*, *Cæſaris res* ſeu *bona*. Seu, *ad Cæſarem pertinentia*. Ἐπιγαμβρεύσει. *γαμβρὸς* propriè is eſt affinis, qui Latinè dicitur *gener*; ſicut *πενθερὸς*, qui *ſocer*. Atque eſt *ἐπιγαμβρεία*, *generi adjunctio*. Itaque nunc hoc dicitur, in lege Moſis eſſe, ut mortuo aliquo ſine liberis, ipſius loco frater ejus fiat gener, illius ſcilicet, cujus fuerat frater mortuus, id eſt, ut ducat uxorem hujus, & ſuſcipiat liberos nomine fratris ſui. Id quod Hebraicâ phraſi dicitur, Reſtituat ſemen fratris, *μετωνυμικῶς*, ſatis liberis.

30 Ἀλλ' *ὡς ἄγγελοι*, *veluti angeli*. *κατὰ τὸ προκείμενον*. Non enim dicit *ἀσωμάτους* fore eos, qui reſurrexerunt, ità enim non eſſent homines, ſed qui tanquam angeli jam non magis ducant neque nubant.

31 Τὸ *ῥηθὲν ὑμῖν*, &c. *quod vobis dictum eſt profectum ab Deo*. Eſt autem forma orationis *συλλογιστική*. Deus non eſt mortuorum Deus. Abrahami, Iſaaci & Jacobi eſt Deus. concluditur ergò, Non eſſe illos mortuos, id eſt non penitus exſtinctos, ſed durare ad reſurrectionem immortales. Dicuntur autem hæc *καθ' ὑπόληψιν* ſeu *συνδρομήν*, id eſt, accommodata ad Sadducæorum opinionem de mortuis, quos ipſi ſtatuerent funditus interire. Nam etiam eorum Dominus eſt Deus, qui ex hac vita decedunt, & mori dicuntur: Et Apoſtolus Paulus ſcribens Romanis, Chriſtus, inquit, *ἀνέστη ϗ ἀνέζησεν, ἵνα νεκρῶν ϗ ζώντων κυριεύσῃ*. Videntur rectè accipi iſta quoque poſſe ſic, in nomine repetito *Deus*, ut ſit quaſi *πλοκή*. Hâc ſententiâ: Deus verus non eſt Deus, quem mortui colunt, id eſt, ii qui interierunt & jam nihil ſunt.

39 Ὁμοία *αὐτῇ*. id eſt, *ὁμοίως γενικὴ ϗ κεφαλαιώδης ϗ μεγάλη, ἢ ϗ ὁμοίως ἐπιταχθεῖσα*, *Id eſt ſimiliter generalis, & caput quoddam Legum:* Vel, *ſimiliter mandata*. Ubique enim in Moſis & Prophetarum ſcriptis inculcatur charitatis præceptum erga proximum. Vocantur autem *οἱ πλησίον*, & *οἱ πέλας*, alteri homines, maximè cives, & populares. Sed qui ſit *ὁ πλησίον*, Chriſtus luculentâ ſimilitudine alibi oſtendit. Juſtinus autem Martyr in dialogo cum Tryphone præclarè & hæc ſcripſit, *πλησίον* ℌ *ἀνθρώπου, οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἢ τὸ ὁμοιοπαθὲς ϗ λογικὸν ζῶον ἄνθρωπος*. Id eſt, *prope hominem eſſe* (id eſt ſicut ſolemus iſta interpretari, *proximum eſſe hominis) nihil aliud eſt*,

nisi earundem affectionum & ratione præditum animal, homo qui est alter homo quilibet.

43 Πῶς ἐν Δαβίδ. Non negat se esse filium Davidis Christus. Sed ad opinionem respicit Pharisæorum, & quærit, quo pacto Christus appelletur filius Davidis, cùm ipsi id de sola humani generis procreatione intelligerent. quem errorem refellens, docet Jesus non esse Christum, id est Messiam promissum Judæis, ψιλὸν ἄνθρωπον, id est, nihil nisi hominem tantùm. Et postea, οὐκέτι Usitatus pleonasmus negationis.

CAPUT XXIII.

3 Πάντα, &c. καθ' ὑπομείνωμεν. *Omnia quæ dixerint*, nimirum tradentes Mosis doctrinam quam profitentur. hoc enim Metaphora *sedis* indicat, quam illi ut doctores Mosaicæ disciplinæ occuparent. φυλακτήρια, autem nunc appellat, κλώσματα illa ὑακίνθινα, de quibus præcipitur in libro iv. Mosis Cap. xv. & interpretatio Latina vocat, *vittas hyacinthinas:* Quibus conspectis memoria edictorum legitimorum conservaretur. Est enim in nomine Græco significatio *custodiæ*. Sunt qui suspicentur φυλακτήρια nunc ea perhiberi, quæ à Latinis *Amuleta*. Et in Laodicenæ synodi capite uno prohibentur, atque φυλακτήρια, vocantur, τῶν ψυχῶν ὄντα δεσμωτήρια, i. *quæ sint carceres animorum.* Sed illud quod nos indicavimus verisimilius esse puto. κράσπεδα autem, sunt extremæ partes quædam vestium quibus hæ prætexi solent. Et sunt apud Xenophontem, ὄρους quoque, & instructæ aciei, id est planicies ad montem, & applicatæ ordinibus copiæ. significanter autem in Græcis libris additur, τῶν ἱματίων, id est, *vestimentorum* seu *palliorum*, quod in Latinis libris non exstat.

8 Μὴ κληθῆτε Ῥαβ. prohibetur ambitiosa cupiditas titulorum, sicut *patris* mox compellatio in terris impiæ & superstitiosæ sententiæ. Basilius κατ' Εὐνομίου, ità, τοῦτο οἶμαι πρὸς τὴν πάντων ἀρχὴν, καὶ τὴν ἀληθῶς τῶν ὄντων αἰτίαν ἐπανάγειν ἡμᾶς. Καθηγητὴς autem videtur ἐξηγητικῶς positum, interpretans Hebraicum nomen *Rabbi*. Est autem καθηγητὴς, *ductor* ac *magister* & *præceptor*. In Græcis libris est, εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητὴς, ὁ Χριστός. *Unus est Magister enim vester, nimirum Christus.* In Latinis libris hoc loco, *Christus* non legitur, cùm additum hoc nomen sententiam dictorum illustriorem reddat. Et postea, ὁ δὲ μείζων, *Inter vos major.* Nimirum aliquis altero. Nam si ad omnes referatur comparatio, erat καταλλήλως oratio: μέγιστος ὑμῶν.

13 Ὑποκριταί. hoc nomine utitur Christus vehementer aliquos increpans, ut intelligendum sit, nihil esse in religione execrabilius simulatione atque falsitate, quæ est max. gestuum & in specie exteriore, ut histrionum & oratorum. Et postea, κατεσθίετε, *devoratis*, auget enim ἡ κατὰ significationem verbi, ut sit *comedere*, levius. Ità & Cicero, *non comeso sed devorato patrimonio.* οἰκία autem & οἶκος etiam *rem domesticam patrimoniúmque* significat: Ut Ὀδ. α'. ἔδοντες βίοτον ἐμόν. μεταφορικῶς: *conficitis & absumitis*. Et mox, καὶ προφ. μακρὰ προσευχ. καὶ significationem habet αἰτιολογικήν, etiam ità, *ut prætendatis prolixitatem precationum.* Aliter enim oratio fuerit ἀνταποδοτική. Atque notantur sanè hæc, ut quæ in quibusdam libris non exstent, vel non legantur hoc loco. In editis autem Græcis libris consentanea est scriptura, & eadem nostri veteris. λήψεσθε autem περισσότερον κρίμα, est, *subibitis judicium eminentius*, id est gravius: Seu, *sententia feretur in vos durior.*

15 Προσήλυτον, *advenam*. de externis autem recipiendis Judæi habebant Leges Mosis. Est autem & ἐπήλυτος & ἔπηλυς, idem. Et, υἱὸν γεέννης. Hebraicâ phrasi, *sobolem Gehennæ*, id est destinatum exitio. διπλότερον autem, singulari formâ dictum est, μᾶλλον διπλοῦν ἢ διπλάσιον, duplex. Et deinde, ὀμ. ἐν τῷ ναῷ. Οὐδ. *Juratus templum*. Vel, *jusjurandum quì dederit mentione templi.* *Nihil est*, id est nullius momenti. Et mox: ὀφείλει, *debet*, id est tenetur, facta autem suprà est mentio Jurisjurandi in quo nominaretur Corban, indicata à Josepho. Item, ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν, *qui illud incolit*, id est cui illud consecratum est. Si autem cœlum est solium Dei, sequitur esse eum extra omnem rerum universitatem, quæ est mundi & quicquid mundo continetur, cujus & οὐρανὸς & κόσμος appellatio est.

23 Τὰ βαρύτερα τοῦ νόμ. *ea quæ sunt graviora*, id est, in quibus plus est momenti. Et mox, διυλ. τὸν κών. κώνωψ muscæ genus quod noctu obstrepit sicut ψύλλαι. Qui sunt culices, apud Aristophanem Pluto. διυλίζοντες autem, est *colantes*, id est, de liquore per materiam viminum, quæ cola Uitilia vocarunt, defluente removentes, & ità purgantes humorem. ἐξυλίσαι etiam dixere, *perpurgare nares*, quasi materiam, quæ est ὕλη, eximendo, id est emungere. παροψὶς hoc loco vasis nomen est, ut patinæ, cùm eodem & cibus significetur, quemadmodum Athenæus ostendit libro ix. In primo libro Xenophontis de Cyri disciplina, ambiguâ est positum nomen hoc significatione. Sic enim ait, προσφέρει αὐτῷ παροψίδας & παντοδαπὰ ἐμβάμματα καὶ βρώματα. Intelligi enim potest, & patinas & cibos diversi modi admovisse Cyro Astyagem.

25 Ἔσωθεν δὲ γέμ. id est ἔνδοθεν. Et est in his σύλληψις, pocula & patinæ interiùs refertæ sunt; ἐξ ἁρπαγ. καὶ ἀκρ. id est, sordibus & fœditate rapinarum & intemperantiæ seu impotentiæ animorum. Et deinde, παρομοιάζετε. παρόμοιοί ἐστε. *Assimilamini*, id est, similes estis. Et rursum, ἔσωθεν. ἔνδοθεν, seu, ut paulò antè, ἐντός. Nisi ità accipi dictum hoc placeat: sic esse intus refertos illos simulationis vanitate, & injustitiæ pravitate, ut turpitudo foràs emineat, ut sit intrinsecus, sicut extrinsecus.

30 Ἐν τῷ αἵματι. μετωνυμικῶς. *in cæde*, quòd eorum qui interficiuntur, sanguis profundi soleat. Et mox, ὄφεις. Tales appellationes ἐμφατικαὶ sunt & παραβολικαί. Ut *serpentes* seu *angues* appellentur aliqui fraudulenti & venenati. Sicut *canis* alius, impudens: & *Lupus est homo homini, non homo, cùm qualis sit non novit*, id est, tanquam à lupo periculum alicui est ab eo, quem non novit. Et similia passim plurima. *Quid stas lapis?* Sicut lapis. *Jámne sentis belua?* beluæ similis. Et paulò antè, πληρώσατε. & in libris Latinis, *implete*. Quæ scriptura si vera est, ironicè ista dicuntur. Ut *effundite, emittite, facite quod vobis lubet*. Sed in nostro vetere libro est, ἐπληρώσατε. id est, *& vos complevistis.*

34 Διὰ τοῦτο, ἰδού. In libris Latinis ità, *Ideo dico vobis, ecce ego.* Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, ἰδού. Sed edita scriptura in nostro etiam vetere libro exstat. Et paulò pòst, ἕως τοῦ αἵμ. Ζαχ. *ad eadem usque Zachariæ Filii Barachiæ.* Fit autem mentio Zachariæ filii Joiadæ lapidibus obruti à Judæis libro secundo Paralipomenon capite xxiiii. Atque Joiadam illum etiam Barachiæ nomen habuisse aliqui putant. Zacharias autem qui inter Prophetas xii. ponitur filius perhibetur Barachiæ, atque de hoc, inquit Theophylactus, aliqui nunc verba fieri aiunt: Alii de patre Joannis Baptistæ. De quo traditur, quòd hic, qui esset princeps sacerdos, virginem Deiparam post partum inter virgines consistere jusserit. Ob quod irati Judæi ipsum interfecerint, qui matrem inter virgines collocasset. Quæ sanè admittat, qui velit, nam omnibus iis quæ παράδοξως perhibentur, fides temerè habenda non est. *Potuit autem*, inquit Theophylactus, *fieri ut tam patrum quàm filiorum utrorumque nomina convenirent & essent eadem.*

36 Ἥξει ταῦτα. γενεᾶς. id est illarum cædium pœnæ & ultiones. Et mox, πρὸς αὐτήν. πρὸς σαυτήν. Et notatur in secunda persona hoc composito pronomine Græcos esse usos. In nostro vetere libro est, πρὸς αὐτήν. Quæ sane dura est personæ ἐναλλαγή, id est, missos ad ipsam urbem Hierosolymorum. Et mox, ὃν τρόπον. usitata ἔλλειψις, καθ' ὃν τρόπον: *Quomodo*. Et τὰ νοσσία, sunt νοσσία, diminutâ voce ἀπὸ τοῦ νοσσός, *avicula*, seu *pullus avium*, & συγκομίς, νοσσός. Et statim deinde, καὶ οὐκ ἠθελήσατε. mutatâ personâ, & conversâ ad eos oratione, quos alloquens Hierosolyma ἀποκαλυμμένως, significans Hierosolymitas, vocarat filios seu sobolem illius civitatis. Et est acerba objurgatio increpans refragantem voluntatem favori & clementiæ divinæ.

CAPUT XXIIII.

3 Ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν. *Supra montem oliveti*, in Latinis libris est. Sed τῶν ἐλαιῶν, est *olivarum*, eadem quidem significatione. Nam ἐλαιῶν est ἐλαιῶν, sicut ἀμπελών. Et deinde πολ. καὶ ἀκ. πολ. *bella & rumores bellorum.* In libris Latinis est, *opiniones præliorum*. Non possum autem decernere quid ille interpres legerit. Quod suprà autem dixit, τῆς συντέλ. τοῦ αἰῶν. συντέλεια *finem consummatum* significat. Quemadmodum & νόμων x. Platoni, οὐκ εἰδὼς αὐτῶν τὴν συντέλειαν: Ubi errare dicit eos, qui intueantur in fortunas secundas improborum, *quòd non intelligant quo fine illi consummentur.* Est tamen & συντέλεια Atticis, in publicis muneribus, ut Trierarchorum, impensis societas. Quod autem inquit, *Adventuros esse, qui se Christum perhibeant*, scripsit Theophylactus Dositheum quendam Samaritam, perhibuisse eum se esse, de quo Moses prædixisset, Prophetam. Simonem quoque Samaritam appellasse seipsum ingentem potestatem, id est, δύναμιν μεγάλην. De quo in historia Apostolica Lucæ. Huc etiam referri videntur posse, Theudas, & Ægyptius quidam, & alter præstigiator quem non nominat Josephus (qui ista narrat libro xviii. antiquæ historiæ, & secundo, captæ Judææ) omnes prætendentes Prophetæ nomen, fraudulenti ipsi ac seditiosi. Quin & posterioribus temporibus Manes ausus fuit sese Christum profiteri, & similiter xii. tanquam Apostolos sibi asscivit.

6 Θροεῖσθε. Θρόος, & κέλαδος θροῦς, *locutio* & *sermo*. Et ἀλλόθροος, *externo sermone utens*. Perhibetur autem θροεῖν significare *confusas & turbulentas voces*, ut nunc admoneantur discipuli nè illis tristibus rumoribus terreantur. In Ajace quidem Sophoclis, θροεῖ, nihil est aliud, quàm *loquitur*.

8 Ὠδίνων. vehementium & gravium cruciatuum, quales perpetiuntur parturientes. Et postea, βδέλ. ἐρημ. βδέλυγμα, quod propter fœditatem atque turpitudinem homines execrando aversantur. ἐρήμωσις autem est vastatio & depopulatio, ut sit Hebraicâ phrasi execranda illa fœditas vastatrix & depopulatrix. Accipiunt autem hoc plerique de signis & imaginibus. Sed aliquid etiam majus ac atrocius indicari diligentiores animadvertunt, nimirum corruptelas & depravationem veræ & puræ doctrinæ, & sanctæ religionis.

15 Ὁ ἀναγινώσκων νο. possunt ista, ut παραινετικά, id est, cohortantia ut attendant, κατὰ παρένθεσιν, legi, ut cohæreant: *Ubi itaque videritis execrandam illam vastatricem fœditatem, commemoratam à Daniele Propheta, Tunc Judææ incolæ confugiant in montes*, &c. *Qui legit, is intelligat.* Quod sequitur, καὶ δὲ τοῖς ἐν γασ. indicat

dicat miseriorem conditionem & difficiliores res tunc futuras, & gestantium in utero fœtum, id est gravidarum mulierum, & lactantium, itémque eorum, quorum fuga in parùm idonea tempora incidat. Scripsit autem Josephus libro xiii. οὐκ ἔστι δ' ἡμῖν οὔτε ἐν τοῖς σάββασιν, οὔτε ἐν τῇ ἑορτῇ ὁδεύειν, *non licet nobis neque sabbatorum neque festo die iter facere.*

21 Ἕως τοῦ νῦν. τοῦ νῦν ὄντος χρόνου. Quod est tempus præsens. Et ἐκολοβώθησαν, *præcisi seu decurtati essent.* Miscentur autem hâc oratione, ea, quæ populo Judaico eventura essent bello Judaico, quo post ætatem, quæ propriè γενεὰ dicitur, unam, id est annos circiter xxxiiii. tota terra vastata, & tandem Hierosolymorum urbs capta, & unà cum templo deleta fuit: cum iis, quæ adventum filii Dei Domini nostri Jesu Christi ad Judicium ultimum in fine Mundi antecessura sunt. Istas enim calamitates priùs Judæos corripere, & captis atque dirutis Hierosolymis, totum populum eum dissipari & everti oportebat, quàm ultimus mundi & judicii extremi dies adveniret. Et, ἐν ταμείοις. ταμίη Homero est ancilla promens & condens necessaria ad victum. unde verbum ταμιεύεσθαι, *promere,* apud Aristophanem. Et hinc ταμιεῖον, *penus.* Quod nunc συγκόπῃ in ταμεῖον. Et mox, οὕτως ἔσται. id est, οὕτως παρέσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Tam celeriter nimirum & illustri præsentiâ aderit filius hominis, & similitudine aquilarum, indicatur ibi tunc omnes congregatum iri.

29 Τῶν ἡμερῶν. post illius temporis afflictionem & angustiam, quæ præcedet adventum Christi. Δυνάμεις autem vires sunt quibus cœlum continetur. Et σημεῖον filii hominis in cœlo, de crucis signo accipiunt. κόψονται autem, *plangoris* habet significationem; tanto dolore afficientur ut plangant, id est feriant ipsi sese. Unde & κοπετὸς in historia Apostolica Lucæ, plangor seu planctus in funere S. Stephani.

30 Μετὰ δυνάμ. *Cum potentia & gloria.* Et δύναμις copias quoque significat. Ἐκ τεσσ. ἀν. In quatuor cœli plagas seu cardines distribuuntur primarii venti, cùm in quatuor æquales partes, id est quadrantes, orbis dividitur: Estque orientis solis plaga, Euri, occidentis, Zephyri, quorum ille Latinè *Vulturnus,* hic *Favonius* dicitur. Ad septentriones collocatur Boreas, Aquilo: Ad Meridiem, Notus, Auster. ἄκρα autem scilicet μέρη, vocat cœlorum extremas undique partes, ut ambitus indicetur universus.

32 Μάθετε τὴν παρ. Collationem jubet fieri cum ficu, ut hâc similitudine res meliùs perspiciatur. Et deinde, ὅτι ἐγγύς ἐστιν. Quòd propè sit præ foribus, seu ante fores. Et est oratio ἐλλειπτική: Illud nimirum tempus, vel adventus filii hominis, ἐγγύς ἐστιν ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

34 Οὐ μὴ παρ. ἡ γεν. *Nequaquam abibit ætas ista, donec omnia ista fiant.* De quibus scilicet initio dixerat. Theophylactus explicat bifariam: Non abibit ætas, inquit, Apostolorum. Atque ità intelligentur hæc de capta Judæa. Vel non abibit ætas Christo fidelium & credentium Evangelio, ut de Mundi fine accipiantur. Et deinde, ἄγγελοι οὐρανῶν. scilicet incolæ, id est, Angeli in cœlis. In Marco etiam dicitur, nè filio quidem esse eum diem notum. Et paulò pòst, ὥσπερ δὲ αἱ ἡμ. scilicet ἦσαν. Et μετωνυμικῶς dicitur, fore ut eadem accidant tempore adventûs Christi, quæ Noe tempore acciderint. Id quod planè à Luca dicitur.

38 Γαμοῦντ. καὶ ἐκγα. *contrahentes conjugia, & elocantes nuptum aliquas,* id est nuptias jungentes. Οὕτως ἔσται, id est, ità se res habebit, seu eadem fient adventu filii hominis. Consentiunt autem editi libri cum scriptura nostri veteris, in quo non exstant hoc loco ea, quæ in Latinis libris leguntur, *Duo in lecto, unus assumetur, & alter relinquetur.* Et postea, ποίᾳ φυλ. *quâ custodiâ seu vigiliâ.* Id est, quo tempore seu temporis momento noctu.

44 Γίνεσθε ἕτ. *parati & præstò sitis.* Et deinde, μακάριος ὁ δοῦλ. Valde felicem μακάριον vocarunt. ὁ κακὸς δοῦλος autem, est alter ille aliquis servus improbus. Et, διχοτομήσει, *secabit medium, in duas partes discindet.* Quod supplicium nunc etiam apud barbaros usurpari traditur. Et Justinus scribit Hesaiam à Judæis serrâ ligneâ esse dessectum. Et referet eum inter vanos & simulatores. Hebraicâ phrasi, quâ *pars,* communitatem & societatem & conjunctionem notat.

CAPUT XXV.

1 ΤΟΤΕ ὁμοιωθ. Manifesta est collatio ad similitudinem de iis, quæ jam dicta sunt, & mox dicentur. Clemens autem Alexandrinus Stromateo v. ἀλληγορεῖσθαι virgines prudentes, de animis castis atque piis, & veritatis, quam exquirant, luce tenebras ignorantiæ illustrantibus. ¶ Τὰς λαμπάδ. λαμπὰς, generale est, quemadmodum videtur, nomen luminum, quæ accendi solent. Nunc autem λαμπάδας vocat, qui sunt Græcis λύχνοι. Ut Aristophani, ἔλαιον οὐκ ἔνεσθ' ἡμῖν ἐν τῷ λύχνῳ. Et mox, φρόνιμοι, usitatâ mutatione, αἱ παρθένοι, sicut ζωὴ αἰώνιος. Et postea, ἐνύσταξαν. νυστάζειν factum ex verbo νεύειν, ut perhibet Eustathius, significat *proclivem esse ad somnum,* quod Latini *dormitare* dixerunt. In libris Latinis est, *exierunt obviam sponso & sponsæ.* In Græcis tantùm νυμφίου.

9 Μήποτε. oratio denegans petitum, causâ commemoratâ. Non dabimus, nè copiâ necessariâ deficiamur omnes. Et deinde, αἱ ἕτοιμοι. sicut suprà αἱ φρόνιμοι. *paratæ virgines & instructæ.* Et mox, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται, *quâ venturus est filius hominis.* Quæ in Latinis libris non exstant.

14 Ὥσπερ γὰρ ἄνθρ. ἐλλειπτικὸς ὁ λόγος. Hoc enim dicitur, Id futurum esse: Vel fore ut idem aut simile quippiam accidat. Et, κατὰ τὴν ἰδ. *secundùm suam cujusque facultatem.* Et mox, εἰργάσ. ἐν αὐτ. *Talentis illis quinque est negotiatus* Ut Demosthenes, κατὰ Διονυσοδώρου, δὶς καὶ τρὶς ἐργάσασθαι τῷ αὐτῷ ἀργυρίῳ, *negotiari seu quæstum facere unâ eademque pecuniâ, ter & quater.* Et, ἐποίησεν ἄλ. πέν. ταλ. *acquisivit.* Sic propemodum Demosthenes, vel quicunque est autor orationis πρὸς Φαίνιππον, πολὺν μὲν σῖτον, πολὺν δ' οἶνον ποιοῦντες, *qui multum frumenti & vini conficiunt.* Et ποιεῖσθαι ἀργύριον, apud Pollucem.

21 Εὖ δοῦλ. Quod dicitur εὖγε quoque approbantium & cohortantium particula. *Bene est.* Et mox, εἰς τὴν χαράν. Gaudium Domini, inquit Theophylactus, est infinita lætitia Dei, lætantis efficacitate operum suorum. Sicut Davides ait Psalmo ciii. *Lætabitur Dominus in operibus suis.* Et, *Ego verò delectabor in Domino.* Atque ità lætitia ista reciprocatur, quemadmodum dicitur Joann. capite xv. ἵνα ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μείνῃ, καὶ ἡ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῇ.

24 Αὐστηρός. quo nomine Latini quoque usi sunt, de severo & tristiore, quem Comici veteres ἄγροικον vocarunt, agrestem & durum & insuavem. Quemadmodum & οἶνον αὐστηρὸν, acerbius vinum neque dulce appellarunt. Τραπεζῖται autem sunt Danistæ, qui mensulis in publico propositis pecuniam fœnore elocant, Latinis *Argentarii,* qui tamen *Danistæ* quoque nomen Græcum retinuerunt.

29 Καὶ ὃ ἔχει ἀρθ. ἀπὸ τοῦ μὴ ἔχοντος, *ab illo, qui non habet,* id est non multum habet, non abundat. ut Ajace, πρὸς γὰρ τὸν ἔχονθ' ὁ φθόνος ἕρπει, *ad divites pergit invidia.* Et, ἔχειν δὲ πειρῶ, καὶ γὰρ τὸ γ' εὐγενές, ex Euripide refertur: *Fac habeas aliquid,* id est dives sis, *hæc enim est nobilitas.* In libris Latinis est, *Quod videtur habere, auferetur ab eo.* Ità fortasse explicatiunculâ aliquâ irrepente. Et mox, ἀπ' αὐτοῦ. Hebræis usitato pleonasmo. Et, ἀχρεῖον δοῦλον, *qui nulli usui est.* Ut Hesiodo, neque per sese intelligens, neque audiens bene monentem, est ἀχρήιος ἀνήρ.

34 Ἀπὸ καταβ. κόσ. *Ab initio Mundi, ab eo tempore quo fundamenta primùm Mundi jacta sunt.* συνηγάγετε, *accepistis, ad vos recepistis* seu *adduxistis.* Et est συναγωγὸν nomen congregationis in convivio.

40 Ἐφ' ὅσον, *quatenus* seu *quoad fecistis,* aliquid scilicet eorum, quæ dicta sunt. Κατηραμένοι. κατάρα *exsecratio* est, *res horrenda.* Et κατηραμένοι sunt κατάρατοι, *exsecrandi,* vel *exsecrando refutati.*

CAPUT XXVI.

3 ΟΙ ἀρχιερεῖς, *principes sacerdotes,* id est ordinis vel etiam generis illius, qui principatu eo erant functi. Nam ad mutationem & translationem muneris istius, novo more, mentio pertinet ἀρχιερέων plurium. Temporibus enim illis principatus sacerdotalis non perpetuus magis sed annuus, sæpe etiam brevior fuit, & comparabatur pecuniâ, & arbitrio conferebatur præsidum Romanorum: Quod tamen etiam antea factum esse Josephus scripsit libro xv. Et Antiochum Epiphanem primùm (cùm ante id tempus nulli alteri ademtus fuisset honor Pontificii principatûs, cui hic semel obtigisset) violatâ eâ observatione, ereptum Jesu cuidam hunc contulisse Oniæ. Et postea Aristobulum Hyrcano fratri ablatum vendicasse sibi eundem. Tertiò autem Herodem, qui accersitum Babylone Ananaelum summum sacerdotem fecisset, spoliasse mox eum istâ dignitate, & hanc tribuisse Aristobulo adolescenti Alexandri filio Aristobuli nepoti, fratri Mariamnes uxoris Herodis Magni. Atque hunc Caiapham, quem & Josephum nominat libro xviii. Josephus, à Valerio Grato, cui post administrationem annorum xi. successit Pontius Pilatus, suffectum scribit Simoni Canuthæ filio.

6 Ἐν οἰκίᾳ Σίμ. Credibile est hunc Simonem laborantem fœdâ scabie, cujus nomen *lepra,* aliquando eo morbo liberatum, ità retinuisse istud cognomentum. Fit & Simonis Pharisæi mentio ab Evangelista Luca, cujus cùm hospes esset Jesus, advenerit mulier peccatrix & lotos lacrymis suis detersósq; capillis pedes Jesu unxerit. An eadem hæc, & quænam illa fuerit, relinquo in medio, cùm quidem & à Joanne Evangelista mentio fiat Mariæ sororis Marthæ, quæ pretioso unguento Jesum in convivio unxerit. Et diversas has mulieres fuisse credo rectè posse accipi. Quod sequitur, ἰδόντες δὲ οἱ μαθ. Marcus ait, quosdam indignè tulisse effusionem illam unguenti. συνεκδοχικῶς igitur hæc accipiemus, ut Judas Iscariota, de quo disertè dicitur à Joanne Evangelista, istam indignationem commovisse intelligatur.

7 Ἀλάβαστρον μύρ. Hoc nomen Græci interpretantur altero μυροθήκης, quo significatur vasculum unguenti teres ac rotundum, id est, ἄνευ λαβῆς, *quod ansis careat.* Esse autem in hoc notatur epenthesis literæ β ut sit ἀλάβαστρον, & deinde, ἀλάβαστρον. Sicut σκῆπτον σκῆπτρον, qui Latinis *scipio* est, sed *sceptri* tamen nomen usurparunt. ἀμφίβληστρον, ἀμφίβληστρον, *rete,* habens significationem Comprehendendi. ῥόπαλον, ῥόπτρον, *clava,* & alia plurima. Dixere etiam aliqui

aliqui mutato genere τὸν ἀλάβαστρον, quemadmodum τὸν ναῦλον, & τὸν ζυγὸν, cùm ſint uſitatè ἀλάβαστρα, & ναῦλα, & ζυγά.

12 Βαλοῦσα γὰρ αὕτη, &c. *effuſo hoc unguento in corpus meum, iſta fecit hoc ad ſepulturam meam:* προτυποῦσα, inquit Theophylactus, τὴν τοῦ σώματος ταφὴν καὶ τὸν θάνατον, *præſignificans ſepulturam corporis mei & mortem.* Marcus autem Evangeliſta planè dicit, Ità antevertiſſe ungendo corpus ad ſepulturam.

15 Ἔστησαν, *ſtatuerunt.* Theophylactus, συνεφώνησαν, ἀφώρισαν δοῦναι, *convenerunt, definierunt daturos ſe eſſe.* Vel etiam *repræſentarunt*, id eſt appenderunt, hoc enim ſignificat ἱστάναι & στῆσαι, & ponderum ratio eſt στατική. τριάκοντα autem ſunt ἀργύρεια, ſcilicet *νομίσματα.* Latinus interpres fecit *triginta argenteos.* Pollux reperiri ἀργύρεια numero multitudinis alicubi ſcripſit libro iii. & libro ix. ſed apud Atticos minimé. De iſtius verò pecuniæ ſumma ſuprà aliquid eſt dictum, de quo licet unuſquiſque ſuam ſententiam ſequatur. Euſebius quidem libro x. ἀποδείξεως, ex Matthæo adducit hæc ità, οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα στατῆρας. De horum autem nominum ſignificatione peculiari quodam in libello diſſeruimus.

18 Πρὸς τὸν δεῖνα. Ariſtoph. τὸν δεῖνα, ποῖον; ἐκεῖν' ὁ δεῖν' ὅς, καὶ πόθεν; Et mox, ὁ δεῖν' ἔμοιγε. Sic locuti fuere indicantes certum quempiam: Et tradunt nomen ità flecti, ὁ δεῖνα, τοῦ δεῖνος, τῷ δεῖνι, τὸν δεῖνα. Τρυβλίον autem interpretantur πινάκιον. id eſt, *patinam* ſeu *patellam.* Etiam ponitur nomen hoc inter vocabula menſurarum, tribuitúrq; illi tantundem, quantum heminæ, quæ eſt κοτύλη. Cùm autem accubuerint tunc, poterit intelligi illam cœnam non fuiſſe epulas paſchatos, quibus veſci oporteret ſtantes.

26 Λάβετε, φάγετε. ἀσυνδέτως, id quod eſt ἐμφατικώτερον. In libris Latinis eſt, *Accipite & comedite.* Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμα. nimirum τὸ ὂν τῷ ποτηρίῳ. Et paulò antè πάντες. de iis intelligendum qui aderant. Non autem neceſſe eſt nobis quærere an Judas adhuc affuerit. & cùm dicatur in Evangelio Joannis diſceſſiſſe eum poſt acceptum fruſtum quod tinxiſſet Jeſus & hoc loco, veſcentibus ipſis diſtribuiſſe Jeſum præſentibus panē corpus ſuum, & poculum, in quo eſſet ſanguis ipſius, ſive, quemadmodum Chryſoſtomus, ὅπερ ἦν τὸ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ῥεῦσαν, ſuſpicari liceat eum jam tum abfuiſſe. Sunt autem hæc ejuſmodi quæ non intelliguntur ab ulla humana ſapientia extra Eccleſiam Chriſti, & ſoli religioſæ fidelíque pietati nota, nec profanis diſputationibus ad captum humanum quaſi enucleanda, ut religionis ſanctitas conſervetur, rerum arcanarum, quæ Græci μυστήρια, & Latini *Sacramenta* appellaverunt.

29 Ὅταν πίνω μεθ' ὑμ. *cùm bibam.* Et καινὸν, inquit Theophylactus, καινῷ τρόπῳ, id eſt, non vulgari neque communi ſed novo & ſingulari modo. Καὶ ὑμνήσαντες. cùm peregiſſent ſolennem cantum. Perhibent autem appellatum ab Hebræis, magnum & ſolennem hymnum, quem canerent majore celebritate quàm cæteros in Neomeniis, & tribus præcipuis feſtis, imprimis ſumto Agno Paſchali in Menſa adhuc recumbentes. Déque eo hujus cantûs celebrationem eſſe intelligendum putat Paulus quidam Epiſcopus Burgenſis. Pſalmos autem fuiſſe eos numero vi. continuos à centeſimo duodecimo, ad Pſalmum uſque cxvii. Cujus initium, *Confitemini Domino quoniam bonus.* Quæ traduntur à Juſtiniano Epiſcopo Nebrienſi, qui edidit Pſalterium v. linguis diverſis.

34 Πρὶν ἀλ. φων. *ante Galli cantum.* Γεθσημανῆ. Ità exſtat hoc nomen ſcriptum etiam in noſtro vetere libro, malunt tamen aliqui *Geſemani.* Et perhibent hunc fuiſſe fundum in valle vicina Hieroſolymorum urbi. Ἀδημονεῖν autem ſignificationem habet ingentis doloris & maximæ atque mortiferæ triſtitiæ, & ità ponitur hoc verbum in quarto libro hiſtoriæ Græcæ Xenophontis. Et apud Hippocratem in mortifero morbo ſunt ἀδήμονες, *ſupra modum triſtes.* Participio hujus verbi uſus eſt Apoſtolus Paulus capite ſecundo Epiſtolæ ſcriptæ ad Philippenſes. Atque notat hoc loco Theophylactus, ità declaraſſe Jeſum ſeſe eſſe verum hominem. *Mors enim*, inquit, *contra naturam invaſit, & ideo natura mortem fugit.* Et mox, περίλυπος, *admodum* ſeu *valde triſtis.*

39 Τὸ ποτήριον τοῦτο, *poculum iſtud.* Id eſt, id quod impendet, quod offertur & paratum eſt, phraſi Hebraicâ. Et mox, ἀλλ' ὡς σύ. συλληπτικῶς, ſcilicet vis. Et paulò pòſt, οὕτως. εἰρωνικῶς. notans fortem illius orationem de non deſerendo Chriſtum. Similiter & poſteà, καθεύδετε τὸ λοιπ. *de cætero dormite & requieſcite ſanè.* Ut Lucani hoc, *Nunc incumbe toris, & pingues exige ſomnos.* Hoc enim monet, Non eſſe tempus illud ſomni ac quietis: ideo excitari ipſos atque ſurgere jubet. Suprà autem, ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητ. In libris Latinis eſt, *Ad diſcipulos ſuos.* Iſtud autem *ſuos* non addi, neſcio quid myſterii quidam habere ſcribit.

47 Ἀπὸ τῶν ἀρχ. A principibus ſacerdotibus & ſenioribus ablegati. Et deinde, ἑταῖρε ἐφ' ὃ. Reprehenſio ironica & objurgatio increpans Judam. Non enim ignorabat cauſam adventûs ipſius. παρακαλέσαι. Cohortari advocando. Et παραστήσει. Atque ille auxilium adjunget, vel, mittet quæ aſſint mihi duodecim legiones Angelorum. Utitur autem Latino nomine, quod τάγμα Græcis eſt. Ad Caiapham autem adductum eſſe ab Anna in Evangelio Joannis, & ibi congregatos fuiſſe nunc dicitur Scripturæ ſacræ peritos & ſeniores. Quos illic tunc Theophylactus ait pernoctaſſe, differentes epulas Paſchales, ad necem uſque paratam Jeſu.

58 Ἕως τῆς αὐλ. αὐλὴ propriè eſt locus ante ædes ſpacioſus ſub aperto cœlo. Cujuſmodi ſolent eſſe ante regum & potentum hominum domos. Et συνεκδοχικῶς illæ totæ αὐλαὶ vocantur. Et Homero eſt Διὸς αὐλή. Latini etiam nomen Græcum uſurparunt, & nominarunt *Aulas.* Atque Homeri locum mutavit Seleucus Grammaticus Ὀδ. Ψ'. Quòd αὐλὴ locus patens ſit καὶ ὑπαίθριος. Ideo etiam *Aulas regias* appellatas fortaſſe dicit Athenæus, à quo hæc referuntur libro quinto, διὰ τὸ ἐκεῖ παραυλίζεσθαι καὶ παρακοιμᾶσθαι τοὺς δορυφόρους τοῖς βασιλεῦσι, *quòd ibi excubent & ſomnum capiant ſatellites regii.* Uſum autem ità nomine ait & Menandrum & Diphilum comicos, adducens duos Diphili verſus hos, αὐλὰς θεραπεύειν δεῖν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, ἢ πτωχῶντος, ἢ φυγάδος, ἢ μαστιγίου.

59 Θανατώσωσιν. A nomine θάνατος verbum deduxit θανατόω, id eſt, *mortem offero* ſive *interficio.* θανατᾷν autem in communi Græci ſermonis uſu, *mortem expetere*, & *morti ſeſe objicere* ſignificat. Et deinde, διὰ τριῶν ἡμερῶν. In Latinis libris eſt, *poſt triduum.* Græcorum interpretatio eſt, *per triduum.* Sicut alibi, ἐν τρισὶν ἡμέραις.

63 Ἐξορκίζω σε κα. τ. θ. Hebraica phraſis. *Jubeo te juratum dicere per Deum.* κατὰ autem cum genitivo non ſemper ſignificat idem quod Latina præpoſitio *contrà*, ſed etiam id quod *de* & *ſuper.* Demoſthenes etiam in oratione in Cononem, ἐξορκίζοντες dixit, *devincientes jurejurando.* Marcus capite v. ſimplice verbo uſus eſt, ὁρκίζω σε τὸν θεόν. Et, σὺ εἶπας de illius interrogatione, ſe eſſe Chriſtum, quaſi ſit ipſius verbis hoc affirmatum, ait. Neque eſt in Græco communi ſermone hæc figura inuſitata. In Hippolyto Euripidis, σοῦ τάδ' οὐκ ἐμοῦ κλύεις, *ex te iſta audis, non ex me.* Et apud Xenophontem ἀπομνημονευμάτων. iii. αὐτὸς, ἔφη, τοῦτο λέγεις, ὦ Σώκρατες, *Ipſe tu, inquit, hoc dicis, ô Socrates.*

64 Ἐκ δεξιῶν τῆς δυν. Hebræi *dextræ partis* mentione potentius quiddam majoribúsque præditum viribus indicant. *Poſthac videbitis filium hominis ſedentem à dextris potentiæ ſuæ*, id eſt, in maxima potentia. In libris autem Latinis eſt, *Virtutis Dei.* quomodocunque ſanè additum. Et paulò pòſt, διέῤῥηξε τὰ ἱμάτ. per ſummam ſcilicet indignationem. & geſtus iſte perturbationis maximè dolentium & iraſcentium uſitatus fuit Judæis. Itaque tanquam ad impium maledictum, id eſt βλασφημίαν, impotens animi id nunc facit Caiaphas: quod Theophylactus ἀλληγορούμενον venuſtè ſignificaſſe ait, veterem ſacerdotii dignitatem tunc diruptam fuiſſe. Et poſtea, ἐκολάφισαν οἱ δὲ ἐῤῥ. *colaphos* etiam Terentius nominavit pugnos. Ῥαπίζειν autem interpretati aliqui ſunt, *porrectâ palmâ ferire*, ſecundùm Plautum, cujus hic eſt verſus in Caſina, *Compreſſân' palmâ an porrectâ ferio?* Hunc ictum aliqui indicarunt *alapæ* nomine.

71 Πυλῶνα. egreſſum eum in atrium, vel ad loca propiora portis. Eſt enim πυλὼν ſic factum, ut μυλών. cujus formæ appellantur à Græcis nomina περιεκτικά, comprehendentia ſeu continentia aliquas res. Et mox, λέγει τοῖς ἐκεῖ, *ait iis qui ibi erant.* In noſtro vetere libro eſt, λέγει αὐτοῖς, ἐκεῖ καὶ οὗτος ἦν, *Dicit illis* ſeu *ipſis* (nimirum qui aderant, & coram quibus omnibus jam Petrus negaverat ſeſe Jeſum noſſe) *illic iſte quoque fuit unà cum Jeſu Nazareno.* Neque quicquam obſtat quin pronuncientur hæc tanquam interrogatio, fortaſſe etiam miſerantis ancillæ Jeſum captum.

72 Ἡ λαλιά. Quòd eſſet Galilæus, ſermone illi genti uſitato indicari aiunt, eſſe eum unum ex Jeſu ſectatoribus, qui eſſet, ut arbitrabantur, Nazarenus. Et deinde, καταναθεματίζειν. Hebraicâ phraſi. Qui ut exſecranda averſabantur omnia conſecrata & dedicata in templis aliarum gentium: quæ ſunt ἀναθήματα & ἀναθέματα. Dejerando igitur nunc dicitur negaſſe Petrum quòd noſſet Jeſum, adeò ut ſeipſum, ſicut ſit, exſecraretur, ſi noſſet. Et, εἰρηκότος αὐτῷ, *qui illud ipſi dixerat.* In Latinis libris eſt, *quod dixerat*, quaſi ille interpres legerit, εἰρηκότος αὐτό.

CAPUT XXVII.

1 Πρωΐας. ſcilicet ὥρας. *Matutino jam tempore.* Sicut ὀψίας, *veſpertino.* Et συμβούλιον ἔλαβον, *conſilium ceperunt.* Id eſt, re deliberatâ abductum Jeſum tradiderunt Pontio Pilato, ductori præſidii in Judæa. Et poſtea, ὅτι κατεκρίθη. ſcilicet Jeſus. Unde intelligi poteſt, alium eventum exſpectaſſe Judam. Ἀπήγξατο autem, eſt *ſuſpendit ſe.*

9 Τὸ ῥηθὲν διὰ Ἱερ. De Prophetæ nomine hìc poſito, quæſitum eſt. Leguntur autem iſta in capite xi. Prophetæ Zachariæ: Quæ & differuntur ab Euſebio libro x. ἀποδείξεως. Ubi ille & hæc, ἐνθυμοῦ καὶ ἐπιστήσεις, ἐπεὶ μὴ ταῦτα φέρεται ἐν τῇ τοῦ Ἱερεμίου προφητείᾳ· ἄρτι χρὴ ὑπονοεῖν, περιῃρῆσθαι αὐτὰ ἐξ αὐτῆς κατά τινα ῥᾳδιουργίαν, ἢ καὶ σφάλμα γραφικὸν γεγονέναι, τῶν ἀμελέστερον τὰ τῶν ἱερῶν εὐαγγελίων ἀντίγραφα πεποιημένων, σφαλέντος τινὸς, καὶ ἀντὶ μὲν τοῦ Ζαχαρίου τὸν Ἱερεμίαν τεθεικότος. ὡς δέον οὕτως ἀναγεγράφθαι, Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ζαχαρίου τοῦ προφήτου, *Ubi inſiſtendo attendes. Non enim perhibentur iſta in Prophetia Hieremiæ: ſive ſuſpicandum eſt, exemta indè eſſe aliquo maleficio, ſive ſcribarum errore accidiſſe, qui negligentiùs exempla ſacrorum Evangeliorum conficerent, decepto aliquo, & pro Zacharia ponente Hieremiam: Ut ſic perſcribi iſta oportuerit;*

Tunc

Tunc impletum fuit, quod dictum est, per Zachariam Prophetam. In Græcis autem Prophetæ libris vocavit interpres pecuniam illam ἀργυροῦς. Cujus summa si ad auri ratione veterum æstimationem exigatur, erunt hi CCC aurei. Si ad argenti hujus temporis pretium, quo unciales cuduntur argentei quos *Taleros* appellant, erunt hi circiter CCLXXV. Et quoniam de pondere aliqui quæsivere, quasi ista pecunia portatu difficilis fuerit, nostratium hujus temporis librarum, xvi unciarum, erit illud pondus librarum xxiiii.& paulò plùs dimidiatæ. Sed, quemadmodum dixi antea, de his sentiat quisque & teneat quod maximè verisimile visum fuerit, neque enim ego hæc commentus sum, neque adversanti ulli persuadere volo. Hoc autem, σὺ λέγεις, simile est illi, quod suprà ponitur, σὺ εἶπας. Theophylactus bifariam interpretatur, *Is sum quem tu perhibes nominando;* vel, *tu ipse hoc dicis, non ego.*

19 Ἀπέστ. πρὸς αὐτ. ἡ γυνὴ λέγ. *Misit, qui dicerent.* Et mox, μηδ. σοὶ καὶ τῷ δικ. *Nihil sit tibi negotii aut rei cum isto homine innocente & justo.* Herodotus Τερψιχόρῃ, σοὶ δὲ καὶ τούτοισι τοῖσι πρήγμασι τί δεῖ; *Quid tibi cum istis actionibus commune est?* significatur enim, nihil ad illum pertinere eas res quæ tunc gererentur. Et mulier nunc monet Pilatum, nè se implicet rebus pertinentibus ad Jesum. Et, κατ' ὄναρ, est *per quietem somni*, sive *in somno*. significantur autem visa somniorum tristia atque horrenda.

21 Τίνα θέλ. ἀπὸ τῶν δύο. Πλεονάζει ἡ ἀπό. & τίνα posuit ἀντὶ τοῦ πότερον, quod de duobus propriè dicitur. *Utrum horum duum vultis à me vobis dimitti?* Et mox, τὸν λεγ. Χριστόν. Vel Judæos irridens hoc dicit, vel de humili conditione & illa specie capti Jesu, quæ nequaquam esset Regia. *Quid igitur Jesu faciam isti qui Christus perhibetur?*

23 Περισσῶς ἔκραζον, *valde, vehementer, supra modum clamabant.* Ἀθῶός, *qui nihil commeritus est.* Nam θῶαι interpretantur pœnam atque multam quæ persolvi debeat. Non vult igitur Pilatus se teneri culpâ interfecti Jesu. Et postea, φραγελλώσας. μαστιγώσας, ut in Evangelio Joannis, *loris cecidit.* Est autem usus communi verbo Latino corrupto, *flagellis cæsum tradidit Jesum ad supplicium, ut cruci affigeretur.*

28 Χλαμύδα κοκκ. hic color ruber est. In Evangelio Marci & Joannis purpuræ mentio fit, quæ & ipsa suaviter rubet, ut non grani tinctorii (quæ est κόκκος βαφική) singularis nunc color, sed generaliter ruber indicetur. Horatius eandem quoque vestem tinctam cocco & purpuream fecit, satyrâ vi. libri secundi. Ad ludibrium autem petulantia profana militum ità vestivit Jesum, qui rex perhiberetur. Et postea, ὁ βασιλεὺς. *Tu qui rex es Judæorum.* Vel mutatione usitatâ, ὦ βασιλεῦ, ὁ Ῥεξ. Et, τὸν κάλαμον, illum calamum, quem illudentes ei antè tradiderant tanquam sceptrum. Χλαμὺς autem est *vestis* propriè *militaris*, quo Græco nomine & Latini sunt usi: Plautus Mercatore, *puer cape chlamydem.* Et, *Chlamydem sumam denuo.* Et Milite, *De tunica & chlamyde & machæra, ne quid speres.* Et Pseudolo, *homo chlamydatus.* Grammatici χλαμύδα *paludamenti* Latino nomine interpretati sunt.

32 Ἠγγάρευσαν. De hujus verbi significatione suprà aliquid dictum: coegerunt istum Simonem Cyrenæum ad ferendum onus crucis. Unde apparet Jesum tam duriter tractatum & graviter antea afflictum, viribus in itinere ad crucem portandam fuisse destitutum. Nam gestasse eum crucem in Joannis Evangelio dicitur. *Golgothæ* nomen, quod alii *Golgotha*, Evangelista interpretatur, fuitque is nimirum locus suppliciorum capitalium in quibus crucis gravissimum, & maximè esset insigne. Epiphanius nescio ubi lectum esse ait, illo in loco sepultum fuisse Adamum τὸν πρωτόπλαστον, & capite ibidem ipsius invento ità nomen loco factum. Quod ut credere licet cui libet, sic, nisi fallor, affirmari necesse non est. Ἱμάτια vocat generali appellatione vestimenta, tam tunicam quàm pallium. Τὴν αἰτίαν. id est, *causam supplicii*, seu *crimen.* Joannes Evangelista *titulum* vocat. Ἐβλασφήμουν. *convicia faciebant & inferebant probra.*

40 Ὁ καταλύων τὸν να. Oratio ἐλλιπὴς insultantium Jesu. *Iste scilicet est, qui destruit templum.* In Latinis libris derisio expressa est, *Vah, qui destruis templum*, & additur, *Dei.* Ut sit, Túne is es, qui templum destruis? Et paulò superiùs, insertus locus ex Psalmo, in nostro vetere libro non exstat, adductus ille quidem in Evangelio Joannis. Scriptura autem illa veteris nostri libri talis est, Σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον, καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ, *cùm cruci ipsum affixissent, diviserunt vestimenta ejus, conjectâ sorte, & ibi servabant illum sedentes.*

44 Καὶ οἱ λῃσταί. Συνεκδοχικῶς. Nam de altero tantùm hoc latrone dicitur ab Evangelista Luca. Theophylactus ait, *Primùm ambo convicia Jesu fecerunt; postea alter, re consideratâ, Jesum esse Christum Regem confessus fuit.* Atque addit, *significari ità duos populos, Judaicum, & alterum quem Ethnicum appellarunt.*

46 Ἠλὶ Ἠλί. Hæc in aliis libris aliter exarata reperiuntur. Evangelista autem ipse est interpretatus. Sententia est Psalmi xxi. initio. Quam Græcus interpres sic expressit, Ὁ Θεὸς ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι, ἱνατί ἐγκατέλιπές με. Quæ nunc dicuntur à Christo, ἀνθρωποπαθῶς, ἐκ προσώπου τῆς αὐτοῦ ἐνανθρωπήσεως, quemadmodum loquitur Epiphanius: id est, *humanâ quadam affectione, ex ejus persona qui homo factus esset.* Nazianzenus in oratione de Filio secunda, ὡς τυπῶν, inquit, τὸ ἡμέτερον, *Hæc quasi figurâ nostram naturam exprimit.* Et, Θεὸς τοῦ Χριστοῦ, κυρίως, ἡ τοῦ Λόγου. Et postea, ἐνεφανίσθησαν, *manifestè conspecti sunt à multis.* Et mox, Ἑκατόνταρχος. hoc Græcum nomen interpretatur Latinum *Centurionis*, qui & ταξίαρχης. Atque hic fuit præfectus nimirum militibus qui Jesum cruci affixerunt.

56 Μαρία ἡ τοῦ Ἰακ. Non fieret, quod operæpretium esset, si quis anxiè exquirere vellet, quænam istæ mulieres fuerint. Theophylactus sequens tradita ab aliis, Jacobi & Jose matrem perhiberi ait Mariam virginem, ut novercam. Quod haud scio an nequaquam approbandum sit. Fit autem & Mariæ mentio Salomes, καὶ τῆς τοῦ Κλωπᾶ. Nobis satis esse potest indicium Evangelistæ, Affuisse tunc religiosas fœminas, secutas Jesum ex Galilæa. Τὸ ὄνομα. In nostro vetere libro est, τοὔνομα. Quæ συναλοιφὴ usitata est. *Qui*, inquit, *& ipse fuerat Jesu discipulus.* Ὀψίας autem est, ὥρας, id est, *vespertino tempore.* Thucydides addidit δείλης, libro ultimo, περὶ δείλην ὀψίαν. Et postea, τῇ δ' ἐπαύριον. scilicet ἡμέρᾳ. id est, *postero die*, sequente eam quam Parasceuen vocarunt: quæ erat priduana sabbati.

63 Ὁ πλάνος. Mortuum etiam Jesum non desinunt ignominiâ verborum afficere. Est autem *planus*, quo nomine & Horatius utitur, circulator ac vagus, & nugatoriâ levitate homines decipiens. De Judæorum autem malitioso in Jesum odio scripsit Justinus in disputatione cum Tryphone Judæo, hæc quoque, Ἄνδρας χειροτονήσαντες ἐκλεκτοὺς, εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπέμψατε, κηρύσσοντας ὅτι αἵρεσίς τις ἄθεος καὶ ἄνομος ἐγήγερται ἀπὸ Ἰησοῦ τινος Γαλιλαίου πλάνου, ὃν σταυρωσάντων ὑμῶν, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κλέψαντες αὐτὸν ἀπὸ τοῦ μνήματος νυκτὸς, ὅθεν ἐτέθη ἀφηλωθεὶς ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, πλανῶσι τοὺς ἀνθρώπους, λέγοντες ἐγηγέρθαι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ εἰς οὐρανὸν ἀνεληλυθέναι. *Suffragiis vestris designastis præcipuos viros, & hos ablegastis in totum orbem terrarum, qui proclamarent, excitatam esse sectam quandam impiam atque legum violatricem, autore Jesu quodam Galilæo plano* (id est, circulatore & fallace homine) *quem cùm cruci vos affixissetis, furati noctu de sepulcro discipuli ipsius, ubi refixus de cruce depositus esset, ità decipiunt homines, dicentes eum ex mortuis surrexisse, & ascendisse in cælum.* Ἔχετε κουστωδ. Latino nomine & hoc usus est, id est, τὴν φυλακήν. Qui sunt φύλακες, *custodes*, κατ' ἐναλλαγήν. qui postea sunt οἱ τηροῦντες. Et Maro, *Noctem custodia ducit Insomnem ludo.*

CAP. XXVIII.

1 Ὀψὲ δὲ σαββ. Idem hoc est, inquit Theophylactus, & quod apud Lucam legitur, ὄρθρου βαθέος, *diluculo profundo*, & apud Marcum, *valde mane, orto jam sole.*

4 Ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, *contremuerunt custodes.* &, ἰδοὺ εἶπ. *ecce dixi vobis.* & deinde, ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. Hæc Latinâ interpretatione expressa non sunt: exstant autem & in nostro vetere libro, neque cur inducantur, videtur causa esse. Et mox, ἐκράτησαν, *comprehenderunt & tenuerunt.* Hæc ἐντιμῶς dicuntur, & de Maria Magdalena in Joannis Evangelio dicitur, prohibitam fuisse eam à Jesu, contingere se. Et postea, ἀργύρια ἱκανά, *satis multum nummorum.* & deinde, ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, *apud ductorem præsidii*, seu *præsidem.* & postea, εἰς τὸ ὄρος. Breviter perstringuntur hoc loco, ea quæ ab aliis Evangelistis copiosiùs atque distinctiùs commemorantur.

EVANGE-

¶ EVANGELIUM SECUNDUM *MARCUM.*

HÆc Evangelii expositio Marci est, quem & Joannis nomen habuisse perhibent, & esse eum cujus mentio sit in historia Apostolica Lucæ capite xv. consobrinum Barnabæ, & aliquando comitem Pauli Apostoli, & Petri discipulum, quem & Romam usq; secutus, & ab eodem jussus fuerit componere expositionem seu scriptum Evangelii, missúsq; in regionem Ægyptiorum. Hæc fermè Epiphanius refutans eos hæreticos, quos vocat ἀλόγους, non recipientes Evangelium Joannis. Quibus addit, Erat Marcus unus ex discipulis Jesu, LXXII inter illos, qui discesserunt à Jesu offensi eo, quod dixerat, *Nisi comederit aliquis carnem meam & biberit sanguinem, non est me dignus.* Petri tamen studio reversus, dignatur Evangelistæ officio, Spiritu sancto repletus. Theophylactus Evangelium hunc scripsisse ait decimo anno post ascensionem Jesu Christi in cœlum. De hoc Dorotheus Episcopus Tyri ità, Μάρκος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σχοινίοις κάλῳ ἐμβληθέντι τραχήλῳ ἑλκὼν, ἐν τοῖς καλουμένοις βουκόλου τόποις, μηνὶ φαρμουθὶ, id est, *Marcus Alexandriæ conjecto fune in collum tractus, ibi est combustus ubi nominantur loca bubulci, mense Pharmuthi.* Hic mensis in tempus incidit quod tribuitur nominato Latinè *Aprili.* Eusebius ex Papia Hierapolita Episcopo refert, mentionem fecisse Petrum Apostolum in Epistola sua Romæ scripta Marci hujus, quem & filium suum appellet. Et profectionis in Ægyptum Marci, ibidémque doctrinæ ejus meminit libro Ecclesiasticæ historiæ secundo. In vi. autem libro ex Clementis Alexandrini ὑποτυπώσεων libris hæc commemorat, Evangelium Marci hâc occasione rationéque scriptum esse traditur: Cùm Petrus publicè docuisset verbum Dei Romæ, & spiritu elocutus fuisset Evangelium, præsentes tunc, qui multi erant, cohortatos esse Marcum, tanquam longi temporis asseclam Petri, & qui expositorum meminisset, ut perscriberet commemorata. Id quod, cùm rescivisset, Petrus neq; prohibuerit neque jusserit. Expositionis Evangelicæ hujus exordium est, secundùm sancti Spiritûs dictata, tempus propositum anni xv. Cæsaris Tiberii, qui sunt anni triginta post inceptæ expositionis à Matthæo tempus. Confecisse curriculum suæ vitæ & mandati muneris perhibetur Marcus Evangelista anno Neronis octavo, & successisse ei in Episcopi dignitate Alexandriæ Anianus. Fuere hoc nomine cùm alii, tum quidam etiam impius hæreticus & superstitiosus seu magus, à quo *Marcosiorum* nomen factum: fuit & Episcopus Marcus primus Æliæ in Judæa funditus dirutis Hierosolymis ab Imperatore Ælio Adriano. Itémque in Syria Episcopus Marcus urbis Arethusæ: Nec non posterioribus temporibus Episcopus Ephesi. Ex Papiæ scriptis Eusebius etiam hæc in fine libri tertii historiæ Ecclesiasticæ retulit, Marcus quidem tanquam interpres Petri, quæ meminisset, ea accuratè perscripsit, non eo tamen ordine, quo dicta factáque sunt à Domino. Neque enim Dominum audivit, neque est secutus, sed Petrum deinde, quemadmodum dixi: Qui doctrinæ operas exsequebatur sicut usus postulabat, non ità verò tanquam conficeret oraculorum dominicorum compositionem. Non itaque peccavit Marcus, sic perscribendo quædam, ut meminerat. Unum enim hoc ille providit, nè quid eorum omitteret, quæ audierat, néve in his falsum quicquam proferret. Nomen *Marci* habet illud quidem formam Latinam, sunt tamen qui Hebraicum faciant, significatione *Politi* seu *Limati.*

CAPUT I.

2 ἘΝ τοῖς προφήταις, *In Prophetis.* μετωνυμικῶς. Id est, in libris seu scriptis Prophetarum, cùm ea quæ recensentur ab Evangelista exstent in Hesaiæ Prophetiæ capite quadragesimo, & Malachiæ tertio. In libris tamen Latinis est, *Sicut scriptum est in Hesaia Propheta.* Quæ etiam scriptura contraria illa quidem ei, quæ invenitur in libris Græcis, à quibusdam tamen approbatur.

4 Ἐγέν. Ἰωάν. βαπτ. non tantùm ἀναλόγως, ut sit, Ἰωάννης ἐβάπτιζεν, sed in verbo ἐγένετο significatio sua est, id est, *exstitit* seu *prodiit* tunc Joannes & in deserta regione Judææ advenientes baptizare cœpit. Κηρ. βαπτ. μεταν. Multiplicia & varia apud Judæos lavacra tum legitima, tum deinde consuetudine introducta fuisse constat. Sed Joannes prædicat seu præconium facit, de singulari baptismate, id est lavacro, ad cujus opus administrandum missus ipse esset divinitus, & quo sordes animi abluerentur, & cujus typus illa legitima fuerant. Necessaria autem est ad dimissionem peccatorum conversio, quæ μετάνοια vocatur à Græcis, mutatio quædam mentis prioris, id est, veterum cogitationum rationúmque & voluntatis. Baptismatis autem Joannis quæ vis & efficacitas fuerit, non convenit inter omnes, cùm quidem Evangelista eam indicare videatur, quæ est propria sancti baptismatis: nimirum ut in illo pertineat conversio seu pœnitentia ad dimissionem peccatorum. Quæ est jam illa bonæ ad Deum conscientiæ stipulatio. Theophylactus ad præconium refert dimissionis peccatorum à Christo. Quæ quidem pii studii diligentiâ considerari, non fuerit, ut opinor, à religionis amatore alienum.

5 Πᾶσα Ἰουδ. χώρα. undique ex Judæa homines. Cùm autem esset conversionis seu pœnitentiæ hoc lavacrum, fateri scilicet oportuit participare volentes, quòd essent peccatores. Non enim pœnitet quenquam alterius consilii dictíve aut facti, quàm mali, flagitiosi, scelerati.

6 Τρίχας καμ. μετωνυμικῶς. id est, indutus vestimento contexto de pilis camelorum, ut dicitur à Matthæo. κύψας λῦσαι. In Matthæo est, *cujus non sum dignus ut gestem calceamenta.* Marcus expressit humilitatem majorem inclinationis & demissionis ad calceamentorum vincula solvenda, antequam tollantur & gestentur. De cæteris in Matthæi Evangelio, ubi eadem fermè commemorantur, aliquid dictum est.

10 Εἶδεν σχιζ. ἀμφίβολον. Sed de Joanne accipiendum, qui & aperiri cœlum, & columbæ speciem descendere supra Jesum viderit, & testimonium de eo vocis cœlestis atque divinæ audiverit. In Græcis autem libris exstat hæc scriptura, καὶ τὸ πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν καταβαῖνον ἐπ' αὐτόν. In libris Latinis, *Et Spiritum sanctum tanquam columbam descendentem, & manentem in ipso.* Quasi ille interpres legerit, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡσεὶ περιστερὰν καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτῷ.

13 Μετὰ θηρίων, *apud feras.* nimirum solis in locis & incultis. Πειρασμὸς, id est, aggressiones diabolicas indicat tantùm Marcus, quæ à Matthæo & Luca explicantur. Sunt & alia pleraque pariter à Matthæo & à Marco exposita. Μετὰ δὲ τὸ παραδοθ. *Postquam traditus autem fuerat Joannes.* nimirum in custodiam. Supplicium autem illius & à Matthæo, & mox à Marco cap. vi. commemoratur. Et deinde, ἐν τῷ εὐαγγ. ἐν præpositio abundat, ut sæpe alibi.

21 Εἰς Καπερναούμ. ab urbe scilicet Nazaretide. Et postea, ἐν πνεύματι ἀκ. alienior phrasis, Id est, *in quo erat,* seu *in quem invaserat Spiritus impurus.* Et mox, ἔα. σχετλιαστικόν. *Ah.* In Luca Latinus interpres vertit, *sine.* Et statim deinde, ἦλθες ἀπολ. In Latinis libris est, *venisti ante tempus perdere,* &c. Et mox, Οἶδά σε τίς εἶ, *Novi te, quinam sis, nimirum sanctus ille Dei.* In libris Latinis, *Scio quòd sis sanctus Dei.* Quasi ille interpres legerit, Οἶδα ὅτι εἶ ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ. Et postea, καὶ σπαράξαν, *cùm lacerasset hominem.* Et mox, ὥστε συζητεῖν, *ut quærerent seu disputarent inter sese.*

32 Ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος. ἐξηγητικῶς. Ut verspertinum illud tempus fuisse intelligatur nocturnum. Et mox, οὐκ ἤφιε, *non sinebat,* vel *non permittebat, ut dicerent quòd ipsum novissent.* Iliados α. est, ἀλλὰ κακῶς ἀφίει. Sed & hoc, & illud, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν, à verbi forma in μι deducuntur, cùm istud ἤφιε sit ab ἀφίω, minùs usitato. Et mox, πρωῒ ἔννυχον. *Mane cùm adhuc admodum nox esset.* Et deinde, καὶ κατεδίωξαν αὐτ. *Insecuti sunt.* In Latinis libris legitur, *Insecutus est,* quod interpretatur, κατεδίωξεν.

38 Κωμοπόλεις. Vicos qui essent instar urbium, ut fortasse oppida illa perhibere liceat. In Latinis libris est, *In proximos vicos & civitates.* id esset εἰς τὰς ἐχομένας κώμας καὶ πόλεις. Sunt autem ἐχόμενα, quæ cohærent & continuantur, ut vicinitas nunc intelligi possit. Et mox, εἰς ὅλην. καθ' ὅλην. *per totam Galilæam.*

43 Ἐμβριμησάμενος. In Joanne est, ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι. αὐτοπαθῶς. *infremuit spiritu.* Modò est verbo usus ἀλλοπαθῶς, id est, Cum fremitu illi interminatus, ità abegit eum; sicut Matthæus quoque.

CAPUT II.

1 ΔΙ' ἡμερῶν. Theophylactus ità explicat, διελθουσῶν τινῶν ἡμερῶν, *cùm præteriissent dies aliquot.* In Latinis libris est, *post dies octo.* Ut suspicari aliquis possit legisse interpretem illum, διὰ η'. ἡμερῶν. Est enim η'. nota numeri *octo.* Et mox, ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι, id est, *quòd domum venisset:* vel, *quod intra domum esset.* Nam illud *esse in potestatem,* & *esse in honorem,* Latini sermonis peculiaris figura est.

2 Καὶ εὐθέως συν. Et statim congregati sunt multi, adeò ut nè loca quidem illa ad januam magìs eos caperent. Nam & suprà dixit, fuisse totum oppidum congregatum ad januam. In libris Latinis ità, *Et convenerunt multi ità, ut non caperent neque ad januam:* fortasse autem vera scriptura sit, *nec quæ ad januam.* illud autem εὐθέως, *statim* seu *confestim,* interpres non expressit.

4 Ἀπεστέγασαν τὴν στέγην, *detexerunt tectum.* Sicut Plautus rudente de maximo illo vento, *Detexit villam.* Et, ἐξορύξαντες, *loco perfosso.* Κράββατος autem *lectulus* est. Latini *grabatum* dixere. Sed Græcis vocabulum putatur (etsi perhiberi ait lectum esse apud comicos quosdam Pollux) minùs elegans,

gans. pro hoc enim illi σκίμποus & ἀσκάντης. Scitum est quod de Spiridone Episcopo Trimithuntis in Cypro traditur ab Sozomeno, libro primo historiæ Ecclesiasticæ: Ferunt, inquit, quodam tempore, ità rebus postulantibus, conventum egisse Episcopos Cypri. In his fuisse Triphyllium Ledris Episcopi munere fungentem, virum eruditum & eloquentem, quique jurisprudentiæ studio operam diu aliquando dederat Beryti. In congregatione autem cùm fuisset permissum Triphyllio, ut populum concionando doceret, ferrétque occasio, ut producendum esset dictum hoc, *Tolle tuum grabatum, & ambula:* pro grabato *Scimpoda*, id est, lectulum, mutato nomine, protulit. Ibi indignatus Spiridon; Non tu, inquit, profectò melior eo es, qui *grabatum* pronunciavit, ut uti illius verbis pudere te debeat. Et hæc locutus è solio sacerdotali prosiliit, totâ multitudine cernente. Ità nimirum ad moderationem instituens illum elati, ob eloquentiæ copiam, supercilii. Non enim affectanda est in sermone Ecclesiastico facultas ea præsertim nomina, quæ usitata atque nota sunt, aliis permutandi, cùm quidem ut sit expositio rerum diserta atque perspicua elaborandum sit.

9 Ἐυκοπώτερον. apud Matthæum est εὐκολώτερον. Sed illud significat minùs laboriosum, quod ipsum scilicet idem est & facilius seu expeditius. Ἐξίστασθαι, inter alia & consternari & quasi obstupescere in maxima admiratione significat, id quod altero Græco verbo ἐκπλήττεσθαι est. Οὐδέποτε οὕτως εἴδομεν, *nunquam sic cognovimus*, id est, nihil tale scimus factum esse. Et, Λευΐ τὸν τοῦ Ἀλφ. perspicuè indicatur fuisse istum Levi, qui est Matthæus διώνυμος, filium Alphæi, sedentem ad publicani officinam aut tabernam. Est enim τελωνεῖον locus ubi τελῶναι, id est, qui conducta habent vectigalia, præsident. τελώνιον autem σφραγιστήριον, vel idem est, vel significat redemtionem vectigalis. Diximus autem alibi τελώνας appellatos quoq; fuisse δημοσιώνας, quod nomen propiùs ad Latini nominis significationem accedit. Et δημοσιωνίαι, *redemtiones vectigalium.*

16 Ἐσθίει καὶ πίνει. In libris Latinis additur, *Magister vester.* Idque omittendum non esse quidam monent. In Græcis libris non reperitur, & de quo interrogent illi, non est dubium neque obscurum. Et aliquantò pòst, εἰ δὲ μή. *sin aliter.* ἐλλειπτικῶς. οὐκ ἐπιράπτει ἐπίβλημα, ὡς ἔοικεν, id est, *si non cavet nè assuat, quemadmodum dixerat.* Monet autem hoc loco Theophylactus, intelligenda hæc ità esse, ut cogitetur discipulos in novitate doctrinæ cœlestis, non potuisse servituti rituum & observationum veterum Legis subjici. Αἴρει τὸ πλήρ. Illud, inquit, complementum novum, αἴρει τι παλαιοῦ. ἐλλειπτικῶς, id est, de pannis seu pallio illo vetusto detrahit aliquid.

23 Καὶ ἐγένετο παραπ. &c. *accidit ut sabbatis* (id est, diebus feriarum) *prætereundo faceret iter per segetes.* In libris Latinis, *Et factum est iterum cùm Dominus.* Quasi ille interpres tale quippiam legerit, καὶ ἐγένετο πάλιν, ὥστε παραπορεύεσθαι τὸν κύριον διὰ τῶν σπορ. Et mox, ὁδὸν ποιεῖν. Theophylactus, ὁδοιποιεῖν. Utrumque hoc loco significat, *iter facere.*

24 Ἴδε τί ποιοῦσιν, *ecce quid faciunt?* nimirum isti discipuli. factum enim erat manifestum. In libris tamen Latinis additur, *discipuli tui.* Ἐπὶ Ἀβιάθαρ, *tempore Abiatharis.* & postea, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν. Aliis nimirum præter sacerdotes, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς, &c. atq; *dedit etiam iis qui unà cum ipso aderant.* Cùm autem ocium feriarum hominum causâ constitutum sit, & Christus venerit ad conservandum genus humanum, vel, cùm Christus autor sit salutis generi humano, naturâ humanâ assumtâ; Dominus jam scilicet est ille homo sabbati quoque.

CAP. III.

1 Ἐξηραμμένην. hanc ξηρὰν vocat Matthæus, non vigentem ampliùs, id est, inutilem & enectam. Et deinde, ἐπὶ τῇ πωρώσει. πώρωσιν interpretantur *cæcitatem* quoque: ut in Epistolæ ad Rom. capite xi. πώρωσις ἀπὸ μέρους. & ibidem, ἐπωρώθησαν, *excæcati sunt.* Apud Joannem tamen πεπώρωκεν, adductum ex Propheta, interpretati sunt, *induravit.* Significatur autem πῶρος nomine, & durities calli, vel quiddam etiam durius, ossis instar. Ut in impiis atque contumacibus, adeò occallescere solere animum intelligatur & obdurescere, ut salutari deinde doctrinæ nullus sit locus.

5 Ὑγιὴς, ὡς ἡ ἄλλη. ἀποκατεστάθη, quæ vera scriptura est, restituta est pristinæ sanitati, ut similis esset aliorum manibus. Vel est, ὡς ἡ ἄλλη. ὡς ἡ ὑγιής, *sicut altera.* quam integram & incolumem scilicet fuisse intelligemus. In Latinis tamen libris quibusdam hæc non adduntur; Sic enim ibi, *Et restituta est manus illi.* Quasi interpres iste legerit, ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτῷ.

9 Πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ, *ut navicula præstò sibi esset.* Ità in oratione κατὰ Νεαίρας, παραδοῦναι τὰς θεραπαίνας τὰς Νεαίρᾳ τότε προσκαρτερούσας, *Tradere ancillas, quæ Neæræ tunc præstò fuere:* id est, assiduò apud illam versatas ac manentes. Et deinde, ὅσοι εἶχον μάστ. Μεταφορικῶς, *Qui flagellis cædebantur*, id est, affligebantur morbis, quas plagas impingit, Deo æterno permittente, Satanas. Similiter mox, τὰ πνεύ. τὰ ἀκαθ. ii, qui exagitabantur impuris spiritibus, correpti ab illis. Et postea ἐποίησε δώδ. fecit seu creavit xii. qui apud se essent, & quos ablegaret ad præconium, potestate datâ sanandi morbos, & ejiciendi dæmonia. In libris Latinis est, *Et fecit ut essent duodecim cum illo.* Quasi legerit interpres hic, καὶ ἐποίησεν ἵνα δώδεκα ὦσι μετ' αὐτοῦ. Et mox, καὶ ἔχειν ἐξουσίαν. cohærent hæc cum superioribus. Sed in libris Latinis est, *Et dedit illis potestatem curandi*, &c. Alterum membrum hoc, quasi fuerit Græca scriptura, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν.

17 Καὶ Ἰακ. τὸν τοῦ Ζεβ. ἐλλειπτικῶς. Ut repetatur, ἐποίησεν ἐν τοῖς δώδεκα. Boanerges autem Hebraicum Syriacúmve nomen alii aliter scripsere. Sed ipse Evangelista interpretando significationem nominis exposuit.

20 Μήτε ἄρτον φαγ. Phrasis Hebraica: *Ut nè vesci quidem, aut cibum capere possent.* Et mox, ὅτι ἐξέστη. Hæc est vera scriptura, id est, *non est apud se.* Vel, *non est compos mentis.* Est autem ἐλλειπτικὴ elocutio, plena verò in Bacchis Euripidis, ἐξέστη φρενῶν, *alienatus est animo.* Οἱ παρ' αὐτοῦ verò sunt, *propinqui* aut *familiares*, vel, sicut Latinus interpres, *sui.* ἐλλειπτικῶς, οἱ ὄντες παρ' αὐτοῦ.

24 Ἐφ' ἑαυτὴν μερ. *adversùs se ipsam distracta fuerit in partes:* id est, seditiosa. Et mox, ἀνέστη ἐφ' ἑαυτ. *surrexit adversùs seipsum*, id est, seditiosus est. Nam Græci στάσιν vocant, quam Latini *seditionem*, & διχοστασίαν, *dissidium.* Est autem numeri usitata mutatio, ut Satanas intelligatur στῖφος σατανικόν, id est, cœtus ille. Ut, *Conjurato descendens Dacus ab Istro.* &, *Epotáque flumina Medo.*

27 Σκεύη, *vasa.* Hæc instrumenta sunt cujuscunque generis vitæ. Unde & συσκευάζεσθαι Græci, id quod Latinis est *convasare*, & *vasa colligere.* Et postea, ἔνοχός ἐστι τοῦ αἰων. Matthæus usus est nomine, sicut Græci ferè, cum dativo, ἔνοχος τῇ κρίσει. Significat autem nomen id, quo aliquis ἐνέχεται, id est, *tenetur.* Ut Demostheni in Leptinem, ἔνοχον εἶναι τῇ γραφῇ, *teneri eâ actione.* Et ad Eubulidem, ἔνοχον εἶναι τῇ κατηγορίᾳ, *teneri illâ accusatione.* Qui idem tamen Demosthenes, ἔνοχος ἔσω τῆς προδοσίας, dixit, ἐν τῷ περὶ στεφάνου, *teneatur crimine proditionis.* Id nunc igitur dicitur, Eum, qui blasphemus fuerit in Spiritum sanctum, teneri sententiâ condemnationis sempiternæ. Et deinde, Οὗτος ἀδελφ. Ut intelligatur cognationem Christi Jesu, id est, filii Dei, qui homo factus est, non esse terrenam neque carnalem, sed cœlestem & spiritualem. Itaque obsequentes voluntati divinæ suos esse maximè, ait.

CAPUT IIII.

1 Παρὰ τὴν θάλ. *Ad mare Tiberiadis*, seu *lacum Genessaretidos.* Et mox, καθῆσθαι ἐν τῇ θαλάσσῃ. id est, in navi deducta in mare. & deinde, τὰ πετ. τοῦ οὐρ. In nostro libro vetere est, καὶ ἦλθον τὰ πετεινὰ καὶ κατέφ. neque additur τοῦ οὐρανοῦ. & eam scripturam exstare in Latinis quibusdam libris veteribus perhibetur. & mox, ἐπὶ τὰ πετρώδη. scilicet μέρη. sicut in Matthæo, & in hoc postea. In nostro tamen vetere libro est, ἐπὶ τὸ πετρῶδες.

8 Καὶ ἔφερεν ἓν τριάκ. Unum scilicet semen, sive granum seminis. In nostro tamen libro vetere est, & hoc loco, & postea, ἔφερεν ἐν τριάκ. καὶ ἐν ἑξήκ. καὶ ἐν ἑκ. & *tulit*, illud scilicet quod in bonum solum ceciderat, fructum prodeuntem & augescentem, *per triginta, per sexaginta, per centum.* Ut fructus contineatur hoc illóve numero. Sed veram esse scripturam hanc non ausim affirmare.

10 Οἱ περὶ αὐτ. σὺν τοῖς δώδ. *qui apud ipsum aderant, unà cùm illis duodecim.* In libris Latinis est, *Qui cum eo erant duodecim.* Quasi ille legerit interpres, Οἱ σὺν αὐτῷ δώδεκα. Sed καταμόνας, ὑφὲν, est adverbium, id est, *cùm solus jam esset.* quasi κατὰ μόνας διαγωγὰς, *versans apud se solum.* τοῖς ἔξω, *exterioribus*, id est alienis, & non nostris.

12 Μήποτε ἐπιστρ. id est, ἵνα ἐπιστρέψωσιν, ut Theophylactus. Si ità fortè convertantur, nimirum quærendo de auditis diligentiús. Sanè usi sunt illâ particulâ de habentibus eventum incertum. Et in Epistola ad Timotheum secunda sic ponitur, ut hoc loco interpretatur Theophylactus, μήποτε δῷ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάν. *si fortè largiatur ipsis Deus pænitentiam.* Videndum tamen, an ista significatio huic loco congruat.

18 Οὗτοί εἰσιν οἱ εἰς τὰς ἀκ. Istud repetitum οὗτοί εἰσιν, planè abundat, neque in nostro vetere libro exstat. In libris Latinis est, *Et alii sunt qui in spin.* quasi translatum de tali scriptura, καὶ ἄλλοι εἰσὶν οἱ εἰς τὰς ἀκ. & mox, αἱ μέριμναι, *solicitudines & curæ.* Latinis in libris est, *ærumnæ.* Utrùm ità interpretari Græcum ille nomen voluerit, an retinuerit hoc & scripserit, *merimnæ*, nescio: *Ærumna* certè est, quemadmodum Cicero interpretatur, ægritudo laboriosa.

21 Μήτι ὁ λύχνος καίεται. Hoc Latinè edita non interpretantur, sed id quod in nostro legitur libro vetere, μήτι ὁ λύχνος ἔρχεται; *nunquid lucerna venit?* Illud autem καίεται, esset, *uritur* aut *accenditur.* λυχνία, est *candelabrum*, cùm λύχνους *candelas* Latini etiam appellarunt. Et mox, οὐ δὲ ἐγέν. ἀπόκρ. ἀλλ' ἵνα.

b 2 Otium

oratio est imperfecta: Neque exstitit occultum, quod scilicet maneat occultum, sed eò evadit, ut proferatur in lucem, seu fiat manifestum. In Latinis libris simplex est expositio, *Nec factum est occultum, quod non veniat in palam:* quasi legerit ille, ἐδὲ ἐγέν. ἀπόκρ. ὃ ἐὰν μὴ εἰς φαν. ἐλ. Et postea, προστεθ. ὑμ. τοῖς ἀκ. *audientibus vobis apponetur.* In libris Latinis, *audientibus* non est.

27 Καὶ καθεύδῃ κ̀ ἐγ. Noctu scilicet dormitur, & surgitur die. Indicatur autem temporis continuatio fructificandi & crescendi, id quod accidit dormientibus & vigilantibus hominibus, die & noctu. Αὐτομάτη, autem γῆ, fert fructum, enatis iis ordine, quæ ad illum perficiendum attinent, suâ sponte, id est, nullo consilio nullâque operâ hominum. Et mox, ὅταν ᾗ παραδῷ, *ubi se prodiderit fructus,* id est, prodierit.

29 Ἀποστέλλει τὸ δρέπανον. Μετωνυμικῶς. Mittit aliquos cum falcibus, qui sunt messores. Et postea, ὡς κόκκον σινάπεως; Similiter interrogationis figurâ hæc proferentur, *Quanam collatione conferemus illud? Eritne ut granum sinapis?* id est, perhibebimúsne simile esse regnum cœlorum grano sinapis? Et, ἀναβαίνει, κ̀ γίν. παντ. effertur crescendo. In Latinis libris est, *ascendit in arborem.* Ἀναβαίνει εἰς δένδρον, κ̀ γίν. fit autem à Matthæo quoque mentio Arbŏris.

33 Καθὼς ἠδύν. ἀκ. pro captu scilicet eorum, quos auditores habebat. Et mox, ἐπέλυε, *solvebat*, id est, explicabat. Et deinde, παραλ. αὐτὸν ὡς ἦν. Nam suprà ex navi in mari concionatum fuisse dictum est Jesum asstantibus in littore. Nunc igitur ad trajiciendum sic acceptum ait Jesum, ut jam tum esset in navi. Λαῖλαψ. Commotio hæc aeris est in nubibus, quæ sunt procellæ ventorum. Et postea, ὐ μέλει σοι; *an cura non est tibi? an nihil curas, quòd perimus?* Πεφίμωσο, *comprimitor & coercetor.* Ità imperatur silentium obstrepentibus ventis.

CAPUT V.

1 Τῶν Γαδαρηνῶν. De hoc nomine suprà aliquid dictum est. Et mox, Ἀνθρ. ἐν πνεύ. ἀκαθ. *Homo in quem invaserat Spiritus impurus.* Matthæus duum fecit mentionem, sed hic, quemadmodum monuimus indicari, intelligi potest, unus magis sævus, & qui vexaretur atrociùs, id quod descriptio ostendit.

7 Τί ἐμοὶ κ̀ σοί, *quid mihi tecum.* Et, Ὁρκίζω σε τὸν Θεόν, peculiari phrasi Hebraicæ linguæ: *obtestor te per Deum.* Sed in verbo est significatio religionis jurisjurandi. Josephus ità, ὥρκισεν τὴν πλῆθυν. Et in historia Apostolica Lucæ similiter, Ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν. Et in oratione περὶ Στεφάνε, ὐχ ὁρκίζομεν αὐτόν, *non exigeremus ab ipso jusjurandum.*

11 Ἀγέλη βοσκ. *Grex qui pascebatur.* In Latinis libris additur, *in agris.* Tametsi autem diabolum ubicunque locorum sua condemnatio & pœna sequatur, hinc tamen etiam apparet, voluptatem eum capere ex aliorum malis, quorum ipse autor sit. Κατὰ τοῦ κρη. *prorupit de colle grex ille.* Id est, præcipitavit se in mare. Et, κ̀ σωφρον. τὸν ἐσχ. *Cum mente sana seu integra, eum in quo legio fuerat.* In Latinis tamen libris hæc ἐξηγητικὴ clausula addita non est.

19 Καὶ ἀνάγγ. Συλληπτικῶς. *Nunciato quæcunque Dominus tibi fecit, & quo pacto misertus sit tui.* Καθ' ὅσον, *quantopere.* εἷς τῶν ἀρχ. *Unus ex iis qui magistri erant Synagogæ*, id est, congregationis Judaicæ. Apud Matthæum hic ἄρχων tantùm est ἀορίστως, qui mortuam esse ait filiam suam. Quod ità ab illo breviter dicitur, perstringente compellationem istam. Vel sic loquitur ibi, iste Magister, quod evenisse suspicaretur id de ea, quam discedens reliquisset agentem animam. Et deinde, ἐσχάτως ἔχει, *extremè laborat, extremè se malè habet, in ultimo discrimine est.* Et, ἵνα ἐλθὼν ἐπ. oratio est imperfecta, Quæso ut accedas & imponas illi manus ut conservetur, & vivet. Sic enim placuit quibusdam ista distingui. In Latinis est, *Veni, impone manum.* Illa autem figura imperfectæ orationis cum conjunctione jam ἵνα, usitatior est Græcis, μὴ τοῦ ἐνοχλουμένου ὅπως. Ut Demosthenes, ὅπως ᾗ θορυβήσῃ μοι μηδείς, *queso verò, ne quis obturbet.*

30 Τὴν ἐξ αὐτ. id est, cùm cognovisset, ex sese vim illam, nimirum sanationis, exiisse. ὕπαγε εἰς εἰρ. *Abi in sive cum pace.* Non est autem insusitata in his scriptis ista præpositionum permutatio. Et mox, ἀπὸ τοῦ ἀρχ. adveniunt ab illo Synagogæ magistro, seu principe. μετωνυμικῶς. Ut, Apud Antiphonem uterque, mater & pater, quasi deditâ operâ domi erant. Et, Fores crepuerunt ab ea, id est, domus ejus. Aderant igitur quidam ex ædibus archisynagogi illius. In libris tamen Latinis est, *Veniunt nuncii ad Archisynagogum.* Quæ aliud quippiam interpretantur, quàm in libris Græcis exstat. Et mox, τί ἔτι σκύλλεις, *vexas*, id est, defatigas, molestiâ afficis. Et postea, ἀλαλάζοντας. Si vera scriptura est, positum accipietur participium hoc κατὰ χρηστικῶς de tumultuantium exclamationibus, in luctu, cùm ἀλαλαγμὸς sit exsultantium in lætitia aut confidentia. Cùm autem in libris Latinis sit, *ejulantes*, suspicari fortasse aliquis possit, vertisse interpretem illum ὀλολύζοντας.

41 Ταλ. κυ. Ipse Evangelista interpretatur sive Hebraica sive Syriaca verba, quibus Christus usus fuit. Neque de horum pronunciatione nobis jam laborandum. Et deinde, Ἐξέστησαν ἐκστάσει. ut servire servitutem, & pugnare pugnam. In qua figura sermonis ἔμφασις seu ἐπίτασις quiddam inest. Et mox, κ̀ εἶπε. αὐτ. πλ. Πολλά, ut suprà, *multùm.* Nam neutris tam singularibus quàm pluralibus adverbiorum significatione sunt usi. Et, εἶπε δοθῆναι, ὥστε δοθῆναι. *Dixit, ut daretur*, id est, jussit dari.

CAPUT VI.

2 Εἰς τὴν πατρ. in urbem Nazaretidem. Et postea, ὁ τέκτων, Apud Joannem, *filius fabri* appellatur, qui nunc *ipse* quoque *faber.* De cognatione autem Jesu cùm alii rem explicari studuerunt, tum verbosa exstat enarratio Epiphanii. Cùm quidem *fratrum* nomine propinquos indicari generaliter, rectè accipi possit. Πρὸς ἡμᾶς autem est παρ' ἡμῖν.

5 Καὶ οὐκ ἠδύν. οὐκ ἐδέχετο, inquit Theophylactus, id est, *res non ferebat.* Non eveniebat ut ibi efficeret aliquid vi suâ. Ἐν γὰρ ταῖς θαυματουργίαις χρεία κ̀ τῆς τῆ ποιοῦντος δυνάμεως, κ̀ τῆς δεχομένων πίστεως, id est, *ad miraculorum opera, opus est & efficientis vi, & accipientis fide.* Nazianzenus, in secunda oratione de filio, indicans diversas significationes verbi δύναμαι, de hoc loco ait, ὅτι ἦν ἀδύνατον, ἢ μὴ εὔλογον, id est, Dici nunc non potuisse, quòd non ea ipsius voluntas, vel minùs consentaneum fuerit, miracula ibi edere. Et deinde, δύο, δύο. ἀνὰ δύο. *binos.* singula ablegavit paria.

8 Εἰ μὴ ῥάβδον μόν. præcepit nequid tollerent seu sumerent ad viam, seu iter faciendum, nisi virgam seu bacillum tantùm. Et mox, ἀλλ' ὑποδεδ. σανδ. κατὰ χρηστικῶς, id est, calceamenta. Et Matthæus generaliter ὑποδήματα dixit. In historia autem Apostolicæ Lucæ capite xii. jubetur circundare sandalia pedibus Petrus. Est enim σανδάλιον, quod nomen & Latini usurparunt, calceamentum muliebre. Lucianus docens quo pacto historiam conscribi oporteat, de Hercule: κ̀ παιόμενον ὑπὸ τῆς Ὀμφάλης σανδάλῳ. Nam σάνδαλον κ̀ σανδάλιον Græci dixere. Et Terentius, *utinam tibi commitigari videam sandalio caput.* Hæc igitur vocabuli significatio est, oratio autem ἀνακόλουθος, vel ἐλλειπτική. ut sit παρήγγειλεν ὑποδεδεμένους αὐτοὺς τὰ σανδάλια. Et in nostro vetere libro statim forma expositionis mutata in compellationem est, μὴ ἐνδύσασθε χιτ. Sed his contraria videntur commemorata à Matthæo; ubi & calceamenta & virgam sumere prohibentur. An verò ibi nè eorum quidem penuriam obstare vult itineri ad præconium, quæ ad faciendum iter imprimis requiruntur, bacillum & calceamenta? Ut absque etiam his abeundum eò sit, quò ablegabantur discipuli, cùm tamen concederetur mox usurpatio. Quicquid autem sit, hoc semper constantissimè teneatur à religiosa pietate, quod Justinus martyr scripsit, sibi esse omnino persuasum, ὅτι ὐδεμία γραφὴ τῇ ἑτέρᾳ ἐναντία ἐστὶν, id est, *nullam Scripturam sacram alteri esse contrariam.* Neque hoc ait se audere vel dicere vel cogitare. Quòd si esse aliquæ videantur, Αὐτός, inquit, μὴ νοεῖν μᾶλλον ὁμολογήσω τὰ εἰρημένα, κ̀ τοὺς ἐναντίας τὰς γραφὰς ὑπολαμβάνοντας, τὸ αὐτὸ φρονεῖν μᾶλλον πεῖσαι ἀγωνίσομαι, id est, *ipse ego non intelligere potiùs me confitebor ista dicta, & persuadere potiùs suspicantibus contrarias esse Scripturas, contendam, ut mihi illi assentiantur.* Hæc igitur ad coercendum audaciam & levitatem animorum, & ingeniorum tam profanorum quàm curiosorum, semper habeamus in promtu, & verecundè atque religiosè exquiratur, quicquid ad cognitionem conservationémq; veritatis conducere videbitur, directis omnibus ad gloriam Dei æterni & frugiferum Ecclesiæ Jesu Christi usum.

11 Καὶ τὸν χοῦν. leve & exile quiddam χοῦς est Græcis & de *lanugine* usurpatur. In meo vetere libro est, χοῦν, quo nomine *pulvis* indicatur. Quæ sequuntur de Sodomis ac Gomorris, in Latinis libris non exstant, & sunt qui translata huc putent ex Matthæo.

13 Ἤλειφον ἐλαίῳ. Unctura ista fuit, sicut apparet, Medicinæ, adjunctis illa quidem precibus piis scilicet efficacior, cujus & mentio fit in epistola Jacobi. Et postea, ἢ ὡς. In vetere libro ὁ διδάσκαλος, ἢ, non additur, neque exprimitur Latinâ interpretatione, *Propheta est, quasi unus ex Prophetis.* & mox, ἀπεκεφάλισα. eodem verbo & Matthæus usus est. *Cujus ego caput amputavi*, id est, jussi amputari. Neque prorsus Græcis inusitatum est verbum. Refert enim ex Dorione quopiam Athenæus libro vii. Βεμβράδα ἀποκεφαλίσας ἐὰν ᾖ ἀδρότερα, κ̀ ἀποπλύνας, *Bembradem abscisso capite, si pinguior fuerit, abluito*, &c. Et aliquanto post, Ἡρωδ. ἐνεῖχεν αὐ. ἐνέχειν idem esse aiunt quod ἐπέχειν, Ὀδ. τ'. τί μοι ὧδ' ἐπέχεις, ut sit *intenta erat in ipsum.* Latinus interpres, *insidiabatur ipsi*, quòd quæreret occasionem tollendi è medio Joannem. & postea, ἐξαυτῆς. παραυτίκα, *è vestigio, protinus.* & paulò antè, μεγιστᾶσιν. μεγιστᾶνες sunt optimates, maximi & præstantissimi viri. *Tribuni* autem *militaris* nomen interpretati sunt Græci χιλιάρχου nomine, quo significatur præfectus militum.

27 Σπεκουλάτωρα, *spiculatorem.* Vocabulum Latinum. Græci interpretantur δορυφόρον. Spiculum enim genus acuti teli est. & postea, τὸ πτῶμα. τοῦ πεσόντος σῶμα, inquit Theophylactus, id est, *corpus ejus qui occiderat:* est enim in Græco nomine *casûs* seu *prolapsionis* significatio. In Suida est interpretatio hæc, πτῶμα, σῶμα ἄνευ τῆς κεφαλῆς, id est, *corporis truncus.* Sed *mortuum corpus* generaliter significatur Græco illo nomine. & deinde, οἱ ἐρχ. κ̀ ὑπάγ. *Advenientes & abeuntes.* & mox, οὐδὲ εὐκαίρουν, *non erat tempus*, id est, opportunitas, ad cibum capiendum.

35 Ὥρας πολ. γεν. id est, horarum numero jam aucto, ut intelligatur

ligatur cœpisse diem ad noctem appropinquare, majore parte illius absumto, divisi in horas duodecim. Et postea, *ἀπελθ. ἀγορ. εἰς ...* *νία* recusantium & laborem & impensas emtionis. Ducentorum autem denariorum summa, est pecunia hodie usitata, coronatorum ducatorúmve quasi xx.

39 Ἀνακλιθῆναι, & mox, *ἀνέπεσαν.* hæc verba suprà apud Matthæum notavimus. Συμπόσια autem *συμπόσια*, & , *πρασιαὶ πρασιαὶ*, est *ἀνὰ συμπόσια*, & *ἀνὰ πρασιάς*. Id est dispertiti, hoc est *διαμεμερισμένους*, sicut in conviviis fieri solet, ità ordinibus singulis discubuerunt. Sunt enim *πρασιαὶ*, ordines consitorum olerum. Καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων. *ἐλλειπτικῶς*, sustulerunt reliquias scilicet. Et mox, *ἀποταξάμενος.* *ἀποτάξαι*, est propriè *seponere*. Hoc verbo autem usi sunt in significatione Dimissionis & quasi Repudii. Unde & *ἀποτάξιον* fecere, interpretantes *ἀποπόμπιον*.

51 Λίαν ἐκ περισσοῦ, &c. *Et valde supra modum obstupuerunt & admirabantur.* Suprà autem est, *βασανιζομένους, vidit eos affligi. μεταφορικῶς*, de his in quos per tormenta quæstio habetur. Et, *ἐπὶ τοῖς ἄρτοις.* Hæc in brevitate dicuntur obscuriús. Non contigerat illis intelligentia de miraculo multiplicati panis. quòd quasi callus esset obductus cordibus ipsorum, sicut antea dictum est. Et mox, *προσωρμίσθησαν*. Vel *προσωρμίσθησαν, appulsi sunt.* Et postea, *ὅπου ἤκ. ubicunque*, id est, quibuscunque in locis homines audivissent, quòd ibi Jesus adesset. Et deinde, *ἵνα κἂν τοῦ κρασπέδου*, &c. *ut saltem tangere liceret fimbriam vestimenti ipsius.* Et, *ἐσώζοντο, conservabantur*, id est recuperabant sanitatem.

CAPUT VII.

2 KOιναῖς χερσίν. Evangelista ipse quid significet hoc loco Græcum nomen interpretatur. *Communia* enim vocarunt Judæi, quæ significare volebant minùs pura atque munda esse. Πυγμῇ autem, quod *crebrò* interpretati sunt, videtur à pugilum iteratis pugnis translatum, qui sunt *πύκται* & *πύγμαχοι*. Et *πυγμὴ* illa est pugna. *πυγμῇ* igitur, *iterum atque iterum*, neque causa videtur esse cur alia scriptura exquiratur. Theophylactus ità interpretatur, ut significet lavare Judæos consuevisse manus à cubito ad digitos usque, *ἀπὸ ἀγκῶνος μέχρι δακτύλων.* Ideo, sicut opinor, quòd Græci, illud spacium inter mensurarum nomina ponentes, *πυγόνα*, appellarint.

4 Καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς, &c. In Latinis libris est, *Et à foro venientes.* Sed Græca oratio & satìs significans, & elegans est. *A negotiis*, inquit, *forensibus nè cibum quidem capiunt, nisi priùs sese in aquas demerserint*, id est abluerint. Sicut poculorum quoque mox vocat *βαπτισμοὺς, demersa pocula in aquas*, id est lavacra illorum. Ξέστας autem vocarunt Græci sextarios, quod est nomen mensuræ liquidorum. & *χαλκία*, sunt vascula ahenea, & *κλίναι*, spondæ.

9 Καλῶς ἀθ. εἰρωνεία. *Quàm bellum hoc est, quòd servando à vobis tradita, mandatum Dei rejicitis.* Κορβᾶν, De hoc nomine dictum est: quod interpretatur Evangelista modò *doni* nomine. Donum est, id est consecratum Deo, id quod ad tuam utilitatem conferri poterat: Id, quo tu poteras adjuvari. Ut apud Matthæum quoque. Et ità Theophylactus, *δῶρον καὶ ἀνατεθειμένον ἐστὶν, ὃ ζητεῖς ἐξ ἐμοῦ.* Et, *ἀκυροῦντες, facientes irritum. ἄκυρον ποιοῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τῇ παραδεδομένῃ πρὸς ὑμῶν παραδόσει.*

15 Σαπρία. à primitivo *σαπρός*. Unde & *σαπρόν*. Sicut *ἀφεδρών*, à primitivo *ἄφεδρος*. Et postea, *ἀλλ' εἰς τὴν κοιλίαν.* scilicet *εἰσπορεύεται.* In Latinis tamen libris est, *Sed in ventrem vadit.* Quasi sit lectum, *ἀλλ' εἰς κοιλίαν πορεύεται.* Κοινῶσαι autem, quod significat *inquinare*, phrasi Hebraicâ, nescio cur aliqui maluerint, *communicare*, facere.

22 Ὀφθαλμὸς πονηρός. *μεταληπτικῶς* ità significatur pravitas invidiæ. Nam hæc aspicendo aliena bona irritatur. Cùm quidem de quacunque cupiditate mala etiam accipi istud posse videatur. Est & apud Matthæum *ὀφθαλμὸς πονηρὸς*, capite xx. Ἀσέλγεια autem significat Græcis improbitatem petulantem & impuram. Transfertúrque nomen ad bestias quoque insolenter feroces, & procellas sævas atque importunas ventorum.

24 Οὐδένα ἤθελε γνῶναι, *noluit scire quenquam.* scilicet, ibi sese adesse. Quæ autem mulier duplicato nomine in editis libris, Syrophœnissa perhibetur, ea in nostro vetere libro est, Σύρα φοινίκισσα, id est, *Syra punica.* De qua scriptura relinquo legentibus judicium, cuique suum. Et deinde, *ὑποκάτω τῆς τραπ. ὑφιν. inferiùs sub mensa.*

31 Τύρου καὶ Σιδῶνος. In libris Latinis est, *Venit per Sidonem.* Quasi in Græco illius interpretis fuerit, Τύρου διὰ Σιδῶνος. Et mox, *μογιλάλον*. duplicatum hoc nomen indicat, *ægrè loquentem. ἀπολαβόμενος, cùm seduxisset eum de turba*, seu *multitudine.*

34 Ἐστέναξε, *ingemuit.* Indicatúrque ità motus animi vehementior, ut *fremitus* in mentione ad Lazari sepulcrum. Theophylactus præclarè addit, *τάχα ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.* Illum gemitum fortè, inquit, expressit cogitatio totius naturæ humanæ. Et postea, *μᾶλλον περισσότερον.* pleonasmo. id est, *magis supra modum.* Hebraicum autem vocabulum, quo tunc Jesus fuerit usus, interpretatur ipse Evangelista verbo Græco, quod significat *penitus aperitor.* Quæ interpretatio nobis satisfacere debet. Quem autem suprà *μογιλάλον* vocavit, eum nunc inter *ἀλάλους* ponit, qui loquelâ deficiuntur.

CAPUT VIII.

1 OXλου ὄντος, id est, *παμπόλλου*, *cùm adesset magna multitudo.* Et mox, *εἰς οἶκον.* domum scilicet suam unumquemque. Et *ἤκασιν.* Interpretatio Latina verbo præterito expressit. In nostro tamen libro vetere est, *ἥκουσιν*, id quod verius puto. Et mox, *χορτάσαι. ἀκυρώτερον.* Hoc enim verbum de jumentis usurpatur. *χορτάσαι ἄρτων.* & exstat in nostro vetere libro, & expressit Latinus interpres. *Dalmanutham* autem vocat Marcus, quam Matthæus *Magdala*, aut *Magedan.*

12 Εἰ δοθήσεται τῇ γεν. Indignatione abrupta est oratio, quæ apud Matthæum plenior legitur. *διεστέλλετο, disertè monebat*, seu *præcipiebat.* Et mox, *ὁρ. βλέπ.* Posita verba idem significantia in admonitione accurata. Hoc autem dicit, *Videte vobis*, id est providete, *quod pertinet ad fermentum Pharisæorum & Herodis.* Et mox, *ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχ. δεικτικῶς.* Hoc scilicet dicebant discipuli, *Non habemus panes.* Et putarunt eò pertinere admonitionem Jesu de fermento. Et postea, *πῶς οὐ νοεῖτε;* In nostro libro vetere est, *πῶς οὐ συνίετε;* Sententia autem plenior est verbis apud Matthæum.

22 Φέρουσιν αὐτῷ, *afferunt*, id est adducunt, *ad ipsum.* Et mox, *βλέπω τοὺς ἀνθρώπους ὅτι*, &c. *Video homines, quia tanquam arbores video ambulantes.* In Latinis libris est, *Video homines velut arbores ambulantes.* Ut interpres ille legisse videatur, *βλέπω τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας.* Et deinde, *ἀποκατεστάθη, restitutus est sanitati.* Quæ autem in libris Latinis exstant non interpretantur Græca: Quorum hæc est sententia, Et fecit ut ille rursum aspiceret. Et est restitutus sanitati, & conspexit planè seu clarè universos. Et ablegavit eum domum ipsius, dicens, Nè in vicum quidem introieris, neque dicas ulli in vico. Interpres autem Latinus fortasse habuit in suo libro hujusmodi quædam, *καὶ ἤρξατο βλέπειν. καὶ ἀποκατεστάθη, ὥστε διαβλέψαι τηλαυγῶς ἅπαντα. καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, λέγων, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, μηδὲ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲ εἴπῃς τινί.*

30 Ἐπετίμησεν αὐτ. *Increpando* seu *objurgando præcepit.* Est enim *ἐπιτιμῆσαι* idem quod *ἐπιπλῆξαι.* Et postea, *ἀποδοκ. ἀπὸ τῶν πρεσβ.* pro *ὑπὸ τῶν πρεσβ.* ut alibi quoque. Et mox, *παῤῥ. τὸν λογ. ἐλ. liberè & planè illam orationem eloquebatur.* Et deinde, *οὐ φρον. τὰ τοῦ θεοῦ. Non est ista prudentia divina sed humana.*

36 Τί γὰρ ὠφεληθήσεται ἄνθρω. *Quid enim proficiet?* seu *quid utilitatis afferet homo?* In libris Latinis est, *quid enim proderit homini?* Quasi ille interpres legerit, *τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον.* Matthæus planiùs, *τί γὰρ ὠφεληθήσεται ἄνθρωπος, quid utilitatis enim homo percipiet.* Et illud, *Quid enim juvabit hominem?*

38 Ἐπαισχυνθῇ με. Nescio cujusmodi isto loco sit Latina interpretatio. Sententia autem hæc est, Si quis pudore afficietur, seu affectus fuerit, ob me, & sermones meos, in ista ætate adulterina atque peccatrice, ob eum pudore afficietur filius hominis. Est autem *αἰσχύνομαι* verbum positum *αὐτοπαθῶς.* In Oreste, *αἰσχύνομαί σοι μεταδιδοὺς πόνων ἐμῶν, pudet me quòd participem te faciam meorum laborum.* Et Isocrates in oratione ad Philippum, *ὥστ' ᾐσχύνοντο μὲν ἐφ' οἷς ἐθρασύνοντο, puduit eos prioris audaciæ.* Sed casus quoque accusativus huic verbo adjungitur. Ut Aristophanes Θεσμοφοριαζούσαις· *αἰσχύνομαί σε τὰς γνάθους ξυρούμενος.* id est, *coram te pudore afficior.*

CAPUT IX.

3 ΣTίλβοντα, *nitentia.* Est significatio quasi scintillas emittentis lucis. Et Aristoteli est *ἀστὴρ μὲν στίλβων*, sidus Planetæ. Stellam etiam Mercurii vocarunt *στίλβοντα*, de isto nitore lucis. Et postea, *οὐκ ἔτι οὐδένα εἶδον.* Hæc sequentia declarant, nimirum ex iis neminem ampliùs fuisse conspectum, qui antea visi fuerant, cum scilicet remansisset Jesus solus. In nostro vetere enim libro scriptura exstat talis, *τὸν Ἰησοῦν μόνον.* congruens cum interpretatione Latina. Et postea, *τὸν λόγον ἐκράτησαν*, &c. *Illum sermonem apud sese detinuerunt disputantes quid esset illud ex mortuis resurgere?* Vel *quid esset, ex mortuis resurrectio?* Nam articulo addito ad infinitivum verbum, *ἀντὶ ὀνόματος ἡ χρῆσις.*

11 Ἠλίαν δεῖ ἐλ. πρ. Interrogatio eadem est & apud Matthæum, sed occasio illius non exponitur. Intelligendum autem est, audivisse discipulos, quòd antè omnia advenire Heliam oporteret. Id est, antequam Messias veniret Et mox, *καὶ πῶς γεγρ.* scilicet, *εἶπεν αὐτοῖς. Dixit ipsis, quo pacto scriptum esset, pertinens ad filium hominis, ut multa perpeteretur & pro nihilo putaretur.* Et rursum, *ἐπ' αὐτόν.* inusitatiùs, id est, *pertinens ad ipsum.*

16 Τί συζητεῖτε πρὸς αὐτ. Suprà dixit, *συζητοῦντας αὐτοῖς.* Et nunc quærit, Quid cum ipsis, nimirum discipulis suis, disputent. Est enim *συζητεῖν*, *communicare quæstiones.* In Latinis libris est, *Quid inter vos conq.* quasi scriptum fuerit *πρὸς αὐτούς.*

18 Τρίζει τοὺς ὀδ. καὶ τοὺς ὀδόντας. *Stridet dentibus suis*, ille nimirum *δαιμονιζόμενος.* hoc verbo usus est Herodotus Μελπομένῃ, *τετρίγασι κατάπερ αἱ νυκτερίδες*, verba faciens de Troglodytis, qui non loquerentur sicut cæteri homines, sed *striderent tanquam vespertiliones.* Et mox, *ξηραίνεται, fit aridus*, ut pro mortuo jaceat. Ut vitæ enim humor est, sic mortis, siccitas. Unde & *ἀλίβας* perhibetur *νεκρὸς mortuus*, *ὁ ζωτικῆς λιβάδος ἄμοιρος, Destitutus omni vitali fluxione.*

23 Τὸ εἰ δύν. Articulus id quod sequitur notat, δεικτικῶς. εἰ verò, si est *siquidem*, pronunciabuntur ista simpliciter oratione deficiente: promittente Jesu opem, siquidem ille possit fidem habere. Sed si est cohortantis, erit figura ista interrogationis. Age, potésne, seu poterísne credere? Et, Omnia posse fieri à credente dicitur πρὸς τὸ ὑποκείμενον: Nimirum ea, quæ effici Deus à credentibus velit. id est, piis & fidelibus & exsequentibus voluntatem ipsius. Et postea, τὸ πνεῦ. τὸ ἄλ. Articulus est compellationis index, *Tu spiritus iste qui mutus es & surdus*.

28 Τί ὅτι ἡμ. *Quid est, quòd nos non potuimus ejicere ipsum?* In nostro tamen vetere libro planè scribitur, διὰ τί, *Quare*. Et postea, πρὸς ἑαυτ. διαλ. *Inter vos conferebatis?* Vel pleniùs, *Quas rationes quósque sermones conferebatis?* Vel, *quid disceptabatis vobiscum?* Intelligetur autem hoc factum fuisse, quamvis non sit commemoratum, κατὰ τὸ σιωπώμενον.

36 Ἐναγκαλισάμενος. id est, δεξάμενος εἰς τὰς ἀγκάλας. Quod Homero est, ἀγκὰς ἑλεῖν. Ἰλ. ξ'. Et placet Grammaticis esse ἀγκὰς primam vocem & interposita syllaba, λα, factas ἀγκάλας. Quæ sunt manus facientes sinum amplectendo.

37 Οὐκ ἐμὲ δέχ. καθ' ὑπόληψιν. Non me tanquam hominem. Vel ἐλλειπτικῶς. Non me solum, sed Deum æternum patrem, à quo sum ablegatus. Et postea, ποιήσει δύναμιν. Δυνάμεις in his scriptis est singularium virium mirabilis effectio. In Latinis libris non additur αἰτιολογία prohibitionis, ut in Græcis, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν. Ideo enim quòd faceret ille, prohibuisse sese ait, quòd non esset in comitatu ipsorum.

49 Πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλ. i. πίστις δοκιμασθήσεται, inquit Theophylactus. Est autem δοκιμασία severa in aliquem inquisitio, & exploratio existimationis de eo. Atque conjectura fit de quorundam notationibus, in quibusdam exemplaribus repertum esse, πᾶς γὰρ ἄνθρωπος. In nostro autem vetere libro, cujus, quemadmodum antè testatus sum, scriptor haud indiligens fuit, planè exstat, πᾶς γὰρ ἄρτος πυρὶ ἁλισθήσεται, id est, *omnis panis igne salsus fiet*. Sed de veritate tamen scripturæ hujus dissentaneæ nihil affirmo. Mox autem ἅλας ἄναλον, est *sal insulsum*. Quod *fatuum* dixit μεταφορικῶς Matthæus, id est non magis integrum & acre.

CAPUT X.

1 Διὰ τοῦ πέρ. τόπου scilicet, aut χώρου. *Per locum ultra Jordanem*. Et deinde, εἰ ἔξεσ. *Nunquid licet:* sive, *An licet:* sive, *Age licétne?*

4 Ἀποστασίου. Alia erat ἀποστασίου δίκη, id est, *actio discessionis* seu *defectionis*, olim Athenis. Nam nunc vocat ità libellum repudii. Quæ Græcis est ἀποπομπὴ & ἀπόπεμψις, dimittente viro uxorem. Discedente autem à viro uxore, vocarunt illam ἀπόλειψιν. &, ἀπὸ δὲ ἀρχ. κτ. *Ab initio Creationis*. Et, εἰς σάρκα μίαν, *ut duo illi essent unus homo*. Græci autem de maxima & arctissima conjunctione dicunt, σώματα μὲν δύο, ψυχὴ δὲ μία.

11 Μοιχᾶται ἐπ' αὐτ. Adversùs illam, quam scilicet repudiavit, adulter est, nimirum alterâ consuescens. Et postea, ὡς παιδίον. De simplicitate accepit hoc dictum Theophylactus. ὡς παιδίον, enim inquit, μηδὲν διακρινόμενος ἀπιστῶν, *absque omni dubitatione & disputatione infidelitatis*.

17 Γονυπετ. αὐτόν. Ità scilicet honorans Jesum prolapsus ad genua ipsius. Et postea, ἠγάπ. αὐτὸν, *benevolentiâ erga eum motus est*. Et mox, ὑστερεῖ. *uno adhuc deficeris*. Et paulò pòst, ἄρας τὸν σταυρὸν, *sublatâ cruce*. Id in libris Latinis expressum non est. Et postea, παρ' ἀνθρ. ἀδύν. Id scilicet de quo locuti fuerant, nimirum de salute & incolumitate sempiterna.

28 Ἀφήκαμεν πάν. *Nos relictis omnibus secuti sumus te*. Et deinde, ἑκατονταπλασίονα, *quæ centies tanti sint*. Et aliquantò pòst, προσπορ. αὐτῷ Ἰακ. Hos cum matre etiam accessisse ait Matthæus, & hanc pro ipsis quoque verba fecisse.

45 Διακονηθῆναι. ἀλλὰ διακονῆσαι. Non ideo advenit ut ministrando ipsi inserviretur, sed ut ipse esset minister aliorum. Et mox, ἐκπορ. αὐτοῦ. Hunc cœcum ἐξηγητικῶς *Bartimæum* vocat, qui esset Timæi cujuspiam filius. Etsi de nomine hoc aliud etiam traditur. Matthæus autem fecit mentionem cœcorum duûm. & rem distinxit Theophylactus illo loco. Qui nunc tamen suspicatur nominari unum ut notiorem, quamvis duobus tunc usus oculorum restitus fuerit.

CAPUT XI.

2 Κεκάθικεν. præteriti perfecti formâ, quod mox formâ præteriti indefiniti, ἐκάθισεν. Et mox, ἀποστελεῖ, *ablegabit huc*. Et statim deinde, ἐπὶ τοῦ ἀμφόδου. ἄμφοδον interpretantur *angiporti* quoque nomine, ut intelligi possit via, quâ accessus aliquò seu διόδος pateat. Sic & Xenophon nomine hoc usus est, ἀναβάσεως quarto libro, ἀλλὰ καταλιπόντες ἄμφοδον τοῖς πολεμίοις, εἰ βούλοιντο φεύγειν. Sic oppugnatos fuisse ait hostes à Græcis, *ut relinqueretur illis locus apertus, si fugere vellent*. Latinus interpres *bivii* nomine de hoc usus est. Στιβάδας autem dixit nunc ramos seu frondes.

22 Ἔχετε πίστιν Θεοῦ. id est πρὸς sive ἐπὶ τὸν Θεόν. *Habete fidem ad sive erga Deum*. Sicut, pudor patris, erga patrem. Et deinde, ἀφῆ ὑμ. τὰ παραπτ. ὑμ. ἀντίθεσις expressa in libris Latinis, In nostro quoque vetere libro exstat, εἰ δὲ ὑμεῖς οὐκ ἀφίετε, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν. Subjiciuntúrque etiam ea quæ leguntur in Matthæi capite vii. λέγω δὲ ὑμῖν, αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν, ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε, κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν. πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. Quæ Latinus interpres non expressit.

31 Καὶ ἐλογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, *ratiocinabantur inter sese*. In nostro tamen vetere libro est, διελογίζοντο, *disputabant*, ut suprà, τί ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς ἑαυτοὺς διελογίζεσθε; Et mox, ἀλλ' ἐὰν εἴπ. ἐξ ἀνθρ. In nostro libro vetere est, ἀλλ' εἴπωμεν ἐξ ἀνθρώπων, *at enim dicemus ex hominibus esse baptisma Joannis*. Ut deliberatio consultatióque eorum ità indicetur. Quod autem sequitur, ità inferendum est, ut integræ sententiæ initium. Metuebant populum, & ideo dicere hoc non audebant. In Latinis libris tamen est, *Si dixerimus ex hominibus, timemus populum*. Id esset, φοβούμεθα, magis sanè κατάλληλον.

CAPUT XII.

1 Καὶ ὤρυξεν ὑπολήνιον. Matthæus, ὤρυξε ληνόν. Est autem ληνὸς propriè paratum quiddam ad exprimendum succum de uvis, Latini *torcular* vocant. Ad quod lacum, in quem mustum deflueret, nunc appellat ὑπολήνιον, magis proprio verbo usus, quòd habet fodiendi significationem, cùm torcularis sit exstructio. Etsi ληνὸν etiam interpretantur, locum in quo calcantur uvæ, & est inter Liberi epitheta *Lenæus*. Ἔδειραν. Etsi exstabat ista scriptura hoc loco in nostro etiam vetere libro, tamen eodem asstipulante, suprà veritatem illius indicavimus, quæ est, ut exaretur, ἔδειραν à verbo δείρω.

4 Ἐκεφαλαίωσαν. Latinus interpres de capite vulnerato, alii de læso capite sunt interpretati. Quid κεφαλαιῶσαι sit in communi usu sermonis non est obscurum. Nimirum *summam aliquam conficere*. Unde & συγκεφαλαιῶσαι. Et consummasse istos contumelias, quidam verbo isto indicari putarunt. Sed hoc loco Evangelista in peculiari quadam significatione verbo videtur esse usus: sive illâ, de qua diximus, sive aliâ. Atque suspicari fortasse aliquis possit, indicari caput & faciem deformatam, vel tonsurâ vel alio quopiam pacto, cùm mox fuisse cum ignominia & dedecore dimissum hunc servum perhibeatur.

5 Καὶ πολλοὺς ἄλλους, oratio est ἐλλειπτική. plena esset talis, καὶ πολλοὺς ἄλλους ἀπέστειλεν, οἷς ἐποίησαν τὸ αὐτό, τοὺς μὲν δαίροντες, τοὺς δὲ ἀποκτείνοντες, *& multos alios ablegavit ille, quibus fecerunt idem, alios verberantes*, seu *cædentes, alios interficientes*. Vel, πολλοὺς ἄλλους οὕτω διέθηκαν, τοὺς μὲν δαιρ. *Alios multos ità tractarunt*. Vel simile quidpiam. Et postea, ἐντραπήσονται, *movebuntur respectu*, ἐπιστραφήσονται. Sophocles Oedipo Tyranno, ὧν ἐντρέπει σὺ μηδέν, *quæ tu nihil cures*. Et in Ajace genitivum casum addidit, τί βαιὸν οὕτως ἐντρέπῃ τῆς συμμάχου; *cur adeò parùm curæ tibi est socia tua?* Et Electra, οὐδὲν ἐντρέπῃ ἐμοῦ γε, *nihil moveris mei respectu*.

12 Πρὸς αὐτοὺς, *ad se directam*, vel *adversùs se*. & mox, ἀγρεύσωσι, *quasi venando caperent*. Matthæus παγιδεύσωσι dixit. Est autem Græcis usitata θήρα & ἄγρα, id est *venatio*. Sed θηρᾷν & θηρεύειν, usitatius est quàm ἀγρεύειν, cùm quidem & ἀγρευταί, *venatores* sint. & postea, δῶμεν ἢ μὴ δῶ. Repetita interrogatio captiosa, *Jubésne ut demus, an prohibes dari?*

20 Οὐκ ἀφῆ σπέρ. Hebraicâ phrasi. non relicto filio superstite. Pertinebat enim Lex ad conservationem generis atque familiæ.

30 Ἐξ ὅλης τῆς ἰσχ. Hoc in Matthæo non additur, sed additur in Luca, *totis viribus tuis*. Est autem cordis motio & incitatio, id est ὁρμή, quæ & ὄρεξις, *appetitio*, & omnino ἐνθύμησις, id est *cogitatio*. Animæ sive animi, est vita. τῆς διανοίας, considerationis, est σύνεσις, *perspicacia*, atque *docilitas*. συνετοὶ enim sunt *docti & ingeniosi*. Et ipse Evangelista mox διανοίας loco nomen συνέσεως posuit. Vires autem, id est ἡ ἰσχὺς, sunt tam vires quàm efficacitates humanæ, quas Græci δυνάμεις καὶ ἐνεργείας vocant.

38 Καὶ ἀσπασμούς. scilicet θελόντων. *Qui cupiunt* seu *expetunt salutationes*. Et paulò antè, ἐν στολαῖς. στολὴ est *ornatus* sive *vestitus*. & στέλλειν, *ornare*. ut Herodoto Μελπομένῃ, τὰ δὲ ἄλλα πάντα κατὰ ταῦτα ἐστάλαται. Est autem nomen tam muliebris quàm virilis ornatûs. & mox, καὶ μακρὰ προσ. *Et ii sunt qui multùm & diu orant* sive *precantur, occasione aliquâ*. Id est, prætendentes aliquibus rebus illas prolixas preces. In Latinis libris conjunctio καὶ non est expressa, quasi illis longis precationibus uti perhibeantur Pharisæi, ad devorandum viduarum domos. Quæ μεταφορικῶς dicuntur, de evacuandis domibus & re familiari illarum absumenda. & mox, λήψονται περισσ. κρί. *De his dabitur exquisitius judicium*, id est, feretur sententia severior.

41 Χαλκὸν, *æs*, id est, æreos nummos. Sicut argentum, nummi argentei. Erant autem χαλκοῖ nomismata, quemadmodum Græci docent, quibus octonis æstimabantur oboli singuli. Et λεπτὰ septem, pretium erat chalci unius. Quadrans autem, quem nunc κοδράντην depravato nomine Latino vocat, erat quarta pars assis, id est, unciæ tres. Atque æstimatio ista congruet ὡς ἐν πλάτει, cùm exquisita ratio admodum minuta futura sit.

CAP.

CAPUT XIII.

6 Ὅτι ἐγώ εἰμι. Dicentes quòd sint is, qui ego sum, id est, Christus. Et deinde, δεῖ γὰρ γενέσθαι. Nimirum hæc. Et mox, ἔθνος ἐπὶ ἔθ. *gens una adversùs gentem alteram.* Et postea, ὠδίνων. Ingentium dolorum, quales parturientium sunt. Et mox, βλέπετε δὲ ὑμ. ἑαυτ. *Videte vobis ipsi.* Vel, *respicite ad vos ipsi.* Et postea, εἰς πάν. τὰ ἔθ. nimirum πρὸ τοῦ συντελεσθῆναι πάντα, id est, *priusquam cuncta perficiantur:* De quo interrogaverant.

14 Τὸ ῥηθ. ὑπὸ Δαν. Hoc quidam insertum hoc loco ab aliis putant, non perscriptum ab autore Marco. Et postea, εἰς τὸν ἀγρ. id est, ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ ὤν. Quæ mutatio præpositionum sæpe in his scriptis occurrit. Et deinde, ἡ φυ. ὑμ. χειμ. Vel διὰ χειμῶνος, *per hyemem*, vel χειμῶνος χρόνῳ, *tempore hyemis.* Et mox, αἱ ἡμ. ἐκ. θλῖψις. *Erunt dies illi angustia.* συνθετικῶς, id est pleni anxietate, seu calamitosi atque tristes. *Qualis angustia & cujusmodi non fuit, à primo usque tempore creationis, quam Deus creavit, ad hoc usque tempus:* In Latinis libris ea exstant, quibus indicatur aliam scripturam in libris suis Græcis habuisse interpretem.

24 Ἔσονται ἐκπίπτ. πίπτοντες, ut Matthæus. Et postea, ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύ. *Quòd propè assit in foribus,* illud scilicet tempus angustiæ & consummationis rerum.

32 Οὐδὲ ὁ υἱός. Matthæus tantùm, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου μόνος. Exstat explicatio verbosa Epiphanii hujus loci in disputatione contra Ariomanitas, & in eo, quem ipse vocat ἀγκυρωτὸν, distinguentis notitias. Sed ista accipi possunt, ut opinor, dici ἀνθρωποπαθῶς. Et Nazianzenus in oratione secunda de filio, γινώσκει μὲν, inquit, ὡς θεὸς, ἀγνοεῖν δέ φησιν, ὡς ἄνθρωπος, *novit tanquam Deus, ignorare autem se ait, tanquam homo.* Etiam aliter ibidem hæc explicantur, Ut maximarum rerum notitia perhibeatur referri ad patrem honoris causâ. Vel esse notitiæ istam æqualitatem. οὐ γὰρ ἄλλως ὁ υἱὸς οἶδε τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν ἢ ὡς ὁ πατήρ. Atque ità concluditur, Cùm sciat pater, ideo scire filium quoque: ut sequatur, nemini ista esse nota extra primam naturam, quæ est solius Dei.

34 Ὡς ἄνθρ. ἔλλειψις collationis. Ità res hæc se habet, ut cùm aliquis peregrè absens, relictâ suâ domo, & permissâ administratione potestati servorum, & assignato opere suo cuique, &c.

CAPUT XIIII.

2 Ἐν τῷ λαῷ, *nè quando populi tumultus oriatur.* In Latinis libris est, *In populo.* Et mox, νάρδου πιστικῆς. Quod Epithetum & in Joanne est. Et retinuit ibi Nonnus, πιστικῆς τρία μέτρα φατιζομένης ἀπὸ νάρδου. Viderique possit à loco nomen illud esse ductum, quia mediam syllabam produxit. A Plinio fit mentio ψευδονάρδου, & Theophylactus, vel peculiare esse nomen hoc putat certi unguenti, vel Nardi sinceræ & incorruptæ, καὶ ἐκ πίστεως σκευασθείσης, id est, *fideliter præparatæ,* Nardi. Non abhorret à vero, id quod docti quidam notarunt, Latinum vocabulum esse hoc scripturâ Græcâ depravatum, sicut alia plura: Et factum ex spicata Nardo πιστικὴν, ut intelligatur eximium & admodum preciosum unguentum confectum de spicis Nardi. Quemadmodum fecerunt de Sexto Græci ξέστον. Et ex Sextario ξέστην: In libris denique Latinis est, *Unguenti Nardi, spicati, preciosi.* Diximus autem antea aliquid de nomine *Alabastri*, unde & *alabastritem lapidem* Plinius nominat, & esse lapidem hunc planè dicit Pausanias Atticis de lacunari quodam loquens, quod ornatum esset auro & lapide Alabastro. Theocritus tamen ἀδωνιαζούσαις, χρύσεια ἀλάβαστρα dixit, simpliciter vascula unguentaria. Et sunt, qui tradidere, alabastrum, id est hujusmodi vasculum unum tantùm fuisse, ut libram unam caperet.

3 Συντρίψ. τὸ ἀλ. Nè vasculo quidem pepercisse ait mulierem istam, & unguenti suprà Jesu caput etiam effusi meminit. in Joanne uncturæ pedum fit mentio, & mulier ibi nominatur Maria, quæ soror esset Marthæ. Herodotus etiam nominavit ἀλάβαστρον μύρου, Thaliâ. Et usurparunt ἀλάβαστον quoque, sine litera ρ. Et postea, ὃ εἶχεν. Vel, sicut est in nostro vetere libro, ὃ ἔσχεν. Quod potuit, id fecit, antevertit unctionem corporis mei ad sepulturam.

12 Ὅτι τὸ πα. ἔθ. μετωνυμικῶς. agnum, quem jussi erant mactare eo tempore. De die autem tunc servato primo feriarum istarum, alibi quædam disseruimus, exponentes historiam Christi. Et postea similiter, ὅπου τὸ πάσχα φάγω. Ubi comedam agnum die festo Paschatos. Sic enim Græci hoc nomen scripsere, & ista forma admittit flexionem nominum generis neutri. Sed κατάλυμα, nunc vocat locum in hospitio. Est enim καταλῦσαι inter alia diverti, & καταλύσεις atque καταλύματα habitationis usus ac locus. In Lucæ capite secundo omnino diversorium. Liceátque fortasse *conclavis* quoque jam nomine Latino Græcum interpretari. Ἀνώγεον, autem significat locum suprà in ædibus, sicut κατώγεον, infrà. & οἰκίας καταγείους, sub terra habitationis loca. Quomodo autem exaranda sint nomina ista quæsiverunt Grammatici, & placuit esse ἀνώγαιον, cum diphthongo & ultimo parvo ο. Et sic est nomen perscriptum in vetere nostro libro. Sed ἀνώγεων, si ultima syllaba habeat ω magnum, admittere in penultimam syllabam ε tenue. Ἐστρωμένον autem, erit instructum ad apparatum epularum, lectulis nimirum stratis.

19 Εἷς καθ' εἷς. Reperitur καθεὶς, ὑφ' ἕν, id est singilatim. Sed erat magis congruum καθ' εἷς, id est, καὶ εἶτα εἷς. Et mox, εἷς ἐκ τῶν δώδ. Scilicet est ille de quo loquor, id est, futurus proditor meus. Et, ὁ ἐμβ. μετ' ἐμοῦ. In libris Latinis est, Qui intingit manum mecum. Sicut in Matthæo, Qui intigerit mecum in catino manum. Sic enim interpretantur τρύβλιον, vas escarium ad juscula & offas idoneum. Et, ἐκχυνόμενον. Qui effunditur.

29 Ἀλλ' οὐκ ἐγώ. repetendum communiter positum verbum congruè, id est, σκανδαλισθήσομαι. facit autem Marcus mentionem iterati cantûs Galli gallinacei, cùm cæteri cantûs tantùm meminerint. Et paulò pòst, ὁ δὲ ἐκ περ. ἐλ. μᾶλλ. *At ille supra modum dicebat ampliùs.* Et postea, ἐκθαμβ. admodum pavere, &, quemadmodum antiqui fuere locuti, exsternari. Et deinde, ἡ ὥρα. μετωνυμικῶς. In illud tempus incidens, vel destinatus eo tempore eventus.

41 Καθεύδ. τὸ λοι. εἰρωνικῶς & hæc dicuntur, quemadmodum in Matthæo. Et mox, ἀπέχει. ἐλλειπτικῶς. Habet jam suum, somnus ac quies. ἀπέχει τὸ ἑαυτοῦ. Atque ità monet, ut surgant. Et postea, δεδώκει. integrum est ἐδεδώκει. σύσσημον autem notant Grammatici, ut vocabulum vulgare, significans notam atque signum.

45 Ῥαββί, ῥαββί. Repetitio indicat familiaris & amici salutationem, simulatam illam quidem Judæ. In libris Latinis est, *Ave Rabbi.* id esset, χαῖρε ῥαββί. Et mox, εἷς δέ τις τῶν παρεστ. hunc Petrum fuisse Joannes Evangelista scripsit. Et postea, ἀλλ' ἵνα πληρ. ἐλλειπτικῶς. *Ità scilicet ista geruntur, ut Scripturæ sacræ impleantur:* Id est, prorsus & plenè eveniat, quod illis continetur.

51 Ἐπὶ γυμνοῦ. scilicet σώματος. Et mox, σινδόνα vocat leve & tenue vestimentum linteum. Quo similiter nomine est & Thucydides usus libro secundo, ὥστε μήτε τῶν πάνυ λεπτῶν ἱματίων καὶ σινδόνων τὰς ἐπιβολὰς, μήτ' ἄλλο τι ἢ γυμνοὺς, ἀνέχεσθαι, tantum fuisse, ait, ardorem interiùs, ut nemo laborantium morbo illo, *sustineret vel admodum etiam tenuia vestimenta & lintea levia imposita, neque aliud quicquam, nisi ut nudus esset.* Pollux Sindonem ait vestem esse Ægyptiacam. Et Diodorus Siculus libro primo narrat, Ægyptios solitos lugere reges περιεζωσμένους σινδόνας ὑποκάτω τῶν μαστῶν. Perhibuerunt autem hunc discipulum, ut scripsit Theophylactus, fuisse Jacobum qui appellaretur *frater Domini.* ipse ἀδελφόθεον vocat.

54 Αὐλῆς. Ut in Matthæo, συνεκδοχικῶς, in principem illam domum summi sacerdotis, seu magistri sacerdotum. Ut Theocritus ἀδωνιαζούσαις· ἐξ αὐλᾶς ὦ μᾶτερ, *ex aulane advenis?* Et postea, καὶ ἴσαι αἱ μαρτ. *Non erant æqualia testimonia.* Id est non congruebant, vel, discrepabant. Et deinde, ἐκ δεξιῶν δυν. *Ex dextris potentiarum.* In libris Latinis additur, *Dei.*

63 Τοὺς χιτῶν. vestes interiores, id est tunicas. Et suprà, διὰ τριῶν ἡμ. *triduo*, seu *per dies tres.* Et, σοῦ καταμαρτυρ. *adversùs te testificantur.* Vera autem est paulò antè scriptura, καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν, *ac nè sic quidem congruebat testimonium ipsorum.* Quod & Latinus interpres expressit. Et aliquantò pòst, εἰς τὸ προαύλ. *In aream ante aulam.* Sicut προάστειον, sub urbe ædificium. Atque videtur Evangelista Marcus facere mentionem unius tantùm ancillæ, quæ eadem iterum compellaverit Petrum, cùm duarum meminerit Matthæus. Cùm tamen non sint semper autores istorum scriptorum exquisitè usi articulis, fortasse liceat de altera quoque ancilla hæc accipere. Sive tamen unam seu diversas fuisse ancillas perhibeatur, Theophylactus piè & utiliter monuit, οὐδὲν τοῦτο ἐμποδίζον εἶναι, πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου, id est, *nihil impedire hoc veritatem historiæ Evangelicæ.* Et postea, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει, *& loquela tua assimilis est,* loquelæ scilicet Jesu. Sed hæc in Latinis libris expressa interpretando non sunt.

CAPUT XV.

1 Ἐπὶ τὸ πρωΐ, *ad ipsum mane.* Id est, matutino tempore. Et mox, καὶ ὅλον τὸ συνέδρ. Hoc interpositum est [illegible]. Hâc sententiâ, Matutino autem statim tempore, principes sacerdotes consilio capto cum senioribus & scripturæ profitentibus scientiam, atque adeò totum Concilium, vinctum Jesum abduxerunt, & tradidere Pilato.

8 Καθὼς ἀεί. ἐλλειπτικῶς. Ut id faceret, quod semper facere ipsis consuevisset. Et, παρεδεδώκεισαν. Integrum erat, παραδεδωκέναι. Et mox, οἱ δὲ ἀρχ. ἀνέσ. ἐλλειπτικῶς. Summi sacerdotes commoverunt, instigarunt multitudinem, ut peterent Barrabbam potiùs sibi liberari seu absolvi. Et aliquantò pòst, τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, *facere quod satis esset.* & deinde, ὅ ἐστι πραιτ. ἐξηγητικῶς. Aulam ostendens præsidis Latino nomine appellari *prætorium.* Et aliquantò inferiùs, ἐσμυρνισμ. οἶνον. ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον, inquit Matthæus. Videtúrque Marcus generaliter acerbum vel potiùs amarum potum *Myrratum vinum* vocare, cùm myrrha sit admodum amara. Theophylactus ait, ἴσως ὁ οἶνος ὀξίνης ἦν, ἡ δὲ σμύρνα πικρὰ ὡς χολή, *fortasse erat vinum jam acescens, myrrha autem amara est instar fellis.*

25 Ἦν δὲ ὥρα τρίτη. Cùm in libris Evangelii Joannis editis legatur, supplicii fuisse horam sextam, quæsitum est de mentione hac tertiæ horæ. Et alii alias conjecturas exposuerunt. Sed in meo vetere libro etiam apud Joannem scriptum est, ὥρα δὲ ὡς τρίτη. Et, Nonnus, qui illud Evangelium in versus Hexametros dactylicos transtulit, hunc numerum retinuit, ἦν δὲ πελομένη τριτάτη θυγατέρες ὥρη. Itaque haud scio an verum sit indicium hoc horæ tertiæ.

tertiæ. Cùm præsertim & Matthæus & Marcus dicat, horâ sextâ, illâ caligine terras obductas fuisse.

28 Μετὰ ἀνό. ἐλ. *sermone & judicio hominum inter sceleratos est relatus.* Et mox, οὐὰ, ὁ καταλ. τὸν να. χλευαστικὸν ἐπίφθεγμα, indignantium & insultantium vox. καταλύειν autem & *evertere* significat, ut Isocrates, ἀρχὴν καταλύειν, *evertit imperium*, vel est, autem illudentium compellatio, Heus tu qui evertis templum. Ut Latinus fecit interpres. Vel contumeliosa commemoratio dicti, En eum qui evertit templum.

32 Ὁ χρι. ὁ βασ. Illudentes inter se, id est, mutuis probris. Christus iste scilicet est rex Israeli, descendat igitur nunc de cruce. Et postea, ἐλωΐ ἐλ. In Matthæo est, ἠλὶ ἠλί. Sed scripturam istam diverso modo exponi diximus. Et aliquantò pòst, ὁ κεντυρίων. Latino *centurionis* nomine est usus, quem interpretantur Græci ἑκατοντάρχην ἢ ταξίαρχον. Et inferiùs, προσάββατον. Pridiana dies sabbati, vel antecedens dies proximum Sabbatum.

43 Εὐσχ. βουλ. Honestus vir, unus de publico consilio. Erant autem in municipiis decuriones quasi senatores, id est, publicum consilium.

CAPUT XVI.

1 **M**αρία ἡ Μαγδ. Arbitrantur, inquit Theophylactus, alias fuisse has mulieres de quibus nunc Marcus, & alias de quibus suprà Matthæus mentionem fecit, sic quidem, ut nusquam absit Magdalena. Μία autem σαββάτων est, *una dies feriarum illarum.* Quòd Sabbatum Diem festum generaliter significet, qui tunc erat ille quidem Paschatos, sed celebritas ipsius octiduana.

7 Ὅτι προάγει ὑμᾶς, &c. *præcedit vos*, id est anteverte t, ut Theophylactus, *veniendo in Galilæam.* In Latinis libris est, *præcedet*, προάξει. Et mox, ταχὺ ἔφυγον, *celeriter currendo abierunt.* Vel simpliciter etiam, *aufugerunt*, in formidine. Et mox, ἀναστὰς δὲ, πρωΐ. hoc loco notam distinctionis collocandam esse Græci monent post participium ἀναστάς. Cùm enim momentum temporis incertum sit quo Christus de morte resurrexit, ita inferri censent oportere, Mane primâ die post Sabbatum apparuit Mariæ. Et postea, ἐφανερώθη. Hæc copiosè à Luca commemorantur. Et mox, οὐδὲ ἐκείν. ἐπ. *Neque hi reliqui illis etiam duobus fidem habuerunt.*

14 Τοῖς ἕνδεκα. Deminuto scilicet numero decessione Judæ. Σκληροκαρδίαν autem vocat, cor durum, refragans atque contumax, cui callus obductus sit. Et mox, ἐγηγερμένον. notatur hoc loco reperiri alicubi additum, ἐκ νεκρῶν, *suscitatum de mortuis.*

15 Πάσῃ τῇ κτ. *Toti rerum creatarum universitati.* Quod erit universum genus humanum. Ad hoc enim pertinet Evangelii præconium. Et est σχῆμα ὁμιλητικόν. Ut intelligatur Evangelii præconium, & prædicationem de Christo pertinere ad omnes. Adeò ut si bestiæ quoque & saxa audire possent, non excluderentur. Et postea, ἀνελ. εἰς τὸν οὐ. Unde Græci Diem memoriæ ascensionis in cœlum Jesu, ἀνάληψιν vocarunt.

¶ EVANGELIUM SECUNDUM *LUCAM.*

LUcæ nomen etsi ad Latinum sonum alludit, Hebraicum tamen perhibetur esse, id quod verisimile est, & habere significationem Resurrectionis. Hic patriam habuit Antiocheam Syriæ, quemadmodum Eusebius scripsit libro historiæ suæ tertio, artis professione Medicus, multùm versatus cum Paulo Apostolo, nec non cæterorum haud negligenter consuetudine usus, Medicinæ animorum, quam ab his acquisiverat, exempla reliquit in libris duobus Spiritus sancti instinctu perscriptis: Evangelio, quod sic testatur se exarasse, ut tradidissent ii, qui fuissent ab initio Spectatores ipsi & administri illius doctrinæ: Quorum etiam indè ab initio sese asseclam fuisse ait universorum: Et gestis Apostolorum, quæ non jam auditu sed oculis percepta composuit. Atque perhibent, Quòd Apostolus Paulus Evangelii, cujus hic scriptor est, mentionem facere soleat, tanquam proprii ac sui, dum scribat, Secundùm Evangelium meum. Idem Eusebius libro v. ex Irenæo refert, Lucam, qui Paulum sectaretur, id Evangelium cujus Paulus præconium faceret, libro suo esse complexum. Cùm quidem Dorothæus Episcopus Tyri tradat, Mandato Lucam Petri Evangelium, & Pauli, gesta Apostolorum, conscripsisse, eúmque mortem obiisse Ephesi, ibidémque esse sepultum. Quidam tamen in Bithynia mortem eum obiisse tradidere, cùm vixisset annos lxxiiii. Visum est asscribere conversa à nobis ea quoque quæ leguntur in Epiphanii disputatione adversùs eos, quos ἀλόγους vocat. Tunc Spiritus sanctus, inquit, sanctum impellit & instigat Lucam, ut ab imo profundo proferret sententiam confutantem deceptos, útque denuo manum admoveret iis quæ alii præteriissent, nè quis errantium suspicaretur, tanquam fabellam exponi illam nativitatem. Atque itâ hic altè petito principio expositionem elaborat. Utque magis exquisita illa sit, subtiliter totum tractatum exsequitur, & ut de veritatis adjumento constet, testes facit introducendo doctrinæ illius administros, inquiens, Quandoquidem multi aggressi sunt, (ut indicaret quosdam aggressores, nempe Cerinthi & Merinthi factionem, nec non alios) deinde quid ait? Visum mihi quoque est ordine, qui ab initio sectatus essem eos, qui fuissent spectatores ipsi & administri illius doctrinæ: Tibi præstantissime Theophile, (hoc enim nomen posuit, sive quòd cuidam tunc Theophilo, sive cuilibet homini Deum diligenti, scriberet) de iis sermonibus, sive ea doctrina, quâ audiendo imbutus es, perscribere quod certum sit atque firmum. Ac præcipuè fecit mentionem ejus, quo ille imbutus esset audiendo, tanquam id factum jam esset à multis, sed absque certa & firma cognitione. Deinde ipse memorans exquisita, Diebus Herodis regis, inquit, erat ex diurna curatione Abiæ sacerdos quidam nomine Zacharias, & uxor ipsius ex filiabus Aaronis, cui nomen Elisabeth. Exorditur autem ille altiùs quàm Matthæus. Nam Matthæus totum ab initio triginta annorum tempus designavit, Marcus verò, consecuta hos triginta annos exposuit, & actionem in Jordane in veritate gestam, similiter ut Matthæus & Lucas. Matthæus autem suam expositionem ab annorum triginta tempore, ante actionem in Jordane & Baptismate, deduxit. Lucas verò tempus ante conceptum in utero Salvatorum sex mensium explicuit, & concepti Domini Mensium novem ac dierum paucorum. Ut totum illud tempus sit annorum xxxi. & ampliùs. Idem memorat conspectum Deum à pastoribus, ad lætum nuncium Angelorum, & quòd natus sit Bethleemi, & involutus fasciis in præsepi, & octavo die circumcisus, quódque quadraginta diebus peregerint oblationes pro ipso secundùm Legem, & quòd Simeon suis eum manibus complexus sit, & quòd Anna Phanueli filia vicissim confitendo celebraverit, & quòd Nazaretide Hierosolyma venerit unà cum parentibus, ad Legitimos ritus pro ipso peragendos. Quorum nihil vel à Matthæo vel à Marco elaboratum est, ac nè à Joanne quidem. Atque hinc ait, cùm alios, tum Porphyrium atque Celsum, & quendam Judaicæ gentis Philosabbatium, admodum improbum & malum ac venenatum calumniatorem, collegisse quædam quibus Evangelicæ expositionis veritas, ut ipsi alieni à cognitione veritatis cœlestis arbitrati fuerint, labefactaretur. Quæ legere requirendo locum indicatum poterit, qui volet, est enim longior & verbosior, more hujus autoris, disputatio. Atque idem Epiphanius, fuisse Lucam dicit unum ex discipulis lxxii. qui offensi concione quadam Jesu dissipati fuerint, sed esse eum revocatum ab Apostolo Paulo, id quod factum de Marco ab Apostolo Petro, ex eodem Epiphanio suprà retulimus: Húncque ei permisisse mandasséque ut Evangelii præconium faceret primum, in Dalmatia & Gallia & Italia & Macedonia, id quod ipse in Epistolis Paulus memoret, sicut & alibi aliis quibusdam sectatoribus suis, Crescens, inquit, in Gallia. Hæc ferè Epiphanius. Atque sunt, qui in posteriore ad Corinthios Epistola indicari Lucam putant his verbis, *Unà autem cum eo misimus eum fratrem, cujus laus in Evangelio celebratur per omnes Ecclesias.* Juliani apostatæ impietas Matthæi & Lucæ nomen posuit irridens, & ad hos remittens Christianos, quibus interdiceret veterum scriptorum doctrinam. Atque hæc comperta de Luca Evangelista duximus modò recensenda. Nunc verò deinceps, quæ in scripto isto, quod ad verborum significationem & orationis compositionem, putavimus explicanda, sicut in aliis prioribus fieri studuimus, persequemur.

CAPUT I.

1 **E**πειδήπερ πολ. *quandoquidem multi*, inquit, *conati sunt:* sive *admovere manum*, sive *aggressi sunt, componere expositionem.* Estque hoc proœmiolum operis, id est præfatiuncula ad Theophilum quempiam, qui etiam in altero hujus libro historiæ Apostolicæ compellatur. Et nunc appellat, κράτιστον, i. *præstantissimum virum:* Sicut Paulus Apostolus Festum, ut existimandum sit, præcipuo dignitatis istum loco, & in aliqua publici muneris functione fuisse. Nam compellari itâ quemlibet pium & Dei amantem, quod Epiphanius suspicatus est, quemadmodum paulò antè retulimus, minùs sit attendenti animum verisimile. Quòd autem conatus multorum, qui ista scribere instituissent, mentionem fecit, id Theophylactus eò pertinere putat, quòd illis adeò temporibus multorum Evangeliorum scripta proferrentur, ut Ægyptiaci, & unius præposito titulo, *Duodecim.* Quasi autores haberet illud duodecim Apostolos. Ἀνατάξασθαι autem, est *componere* seu *disponere*, sive etiam *ordinare.* ¶ Πεπληροφορημένων. de iis negotiis atque rebus, quarum est in nobis certa exploratáq; cognitio. Ad Romanos scribens Paulus inquit, ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω, *unusquisque certa exploratáque cognitio sit animo ipsius.* Isocrates Trapezitico, ἐμοὶ δὲ πολλῶν ἀκουόντων ἔξαρνον γενέσθαι πεπληροφορημένῳ, *cùm esset ei exploratum & plenè notum, me multis audientibus negasse, quòd facultatum aliquid haberem.*

2 Παρ-

2 Παρέδοσαν. seu παρέδωκαν. Et mox, παρηκολουθηκότι. Ea quæ alii, qui ipsi rerum illarum spectatores fuissent, commemorarunt, ab eis accepta ab initio omnia attentè persequendo ordine, ad te visum mihi quoque est, inquit, perscribere. Habet autem verbum παρακολουθεῖν significationem ferè res aliquas negotiáque, aut horum tractatus & explicationes persequendo, prosequendóve, aut assequendo attendere. Demosthenes πρὸς μακάρτατον, Ὑμεῖς τε, ὦ ἄνδρες δικασταὶ, ῥᾷον παρακολουθήσετε ἅπασι τοῖς λεγομένοις, *& vos, Judices, faciliùs assequemini attendendo omnia quæ dicuntur*. Et ad Polyclem, ὅστις μὴ ἀληθῶς παρηκολούθηκε τοῖς ἐμοῖς πράγμασι, *siquis non assequitur attendendo negotia mea*. In oratione περὶ στεφάνου, ait, Tempus quoddam advocasse non solùm divitem quempiam aut benevolum Reipublicæ, ἀλλὰ καὶ παρηκολουθηκότα τοῖς πράγμασιν ἐξ ἀρχῆς, *sed eum quoque, qui ab initio negotiorum seriem prosequendo attendisset*. In Aristocratem, παρακολουθηκὼς ἐνίοις τῶν ἡμαρτημένων: significat participium cognitionem præsentis: *Ego nonnulla delicta ipsius consectatus*. Lucianus Lapithis, ὥστε θαυμάζω εἴ τι σαφὲς εἰπεῖν ἐδύνατο, μὴ παρακολουθήσας ἐκείνοις, ἀφ' ὧν ἀρξαμένη ἐς τὸ αἷμα ἐτελεύτησεν αὐτοῖς ἡ φιλονεικία, *itaque miror, si quid ille planè narrare potuit, non assecutus ea, de quibus inchoata contentio ad sanguinem evasit*. Id est, qui initio absens non potuit exsequi ordine omnia. Atque Evangelistam id, quod sumus interpretati, puto sensisse. Etsi non indicant prorsus itidem hæc intellexisse alios ea, quæ ex Eusebio paulò antè retulimus. Et habet omnino verbum etiam *assectandi* significationem. Ut in oratione περὶ στεφάνου, οἷς σὺ ζῶντας κολακεύων παρηκολούθεις, *quos tu viventes sectabaris assentando*. Vel, *quibus tu assentans, ità eos sectabaris*.

4 Κατηχήθης. Suprà hoc ità vertimus, *audiendo imbutus es*. In verbo est significatio *soni*, & significatur indicium sermonum aliquorum, aut cognitum quidpiam nunciantibus narrantibúsve aliquibus. In historia Apostolica Lucæ, κατηχήθησαν περὶ σοῦ, *acceperunt nuncium de te*. Vel, *sermones ad ipsos perlati sunt*. Et in Ecclesia nominarunt κατήχησιν, sonantem vocem doctrinæ apud eos, qui instituerentur cognitione veritatis cœlestis. Qui sunt κατηχούμενοι. Et ἀσφάλειαν vocat non labascentem firmitatem.

5 Ἐξ ἐφημ. Ἀβιά. τάξεως, inquit Theophylactus, ἡ ἑβδομάδος. id est, ex ordine seu hebdomade dierum Abiæ. Et addit, Solomon enim absoluto opere templi, constituit & ἐφημερίας (quæ sunt diurnæ curationes) id est, ἑβδομάδας, *dies septenos*. Erat igitur Zacharias hebdomadis Abiæ. Josephus autem libro vii. ἀρχαιολογίας, ex primo libro παραλειπομένων, quæ reliqua est historia regum in Judæa, de hoc instituto non Solomonis sed Davidis, ità, Dispertivit ipsos secundùm familias, & separatis de tribu illa sacerdotibus invenit horum familias viginti quatuor. Ex Eleazari domo, sedecim; ex Ithamari, octo. Sic autem rem ordinavit, ut una familia ministra esset Dei, diebus octo, ab uno sabbato ad alterum sabbatum. Atque hoc modo universæ hæ familiæ sorte tunc fuere distributæ, præsentibus Davide & principibus sacerdotibus Sadoco & Abiatharo, & omnibus magistratibus. Et cujus prima sors fuit, ea familia prima perscripta est, & deinceps ordine secunda, usque ad viginti quatuor. permansitque ista distributio ad hodiernum usque diem. Numeratur autem Abiæ sors octava.

6 Δίκαιοι, &c. *Justi coram Deo*. Et demonstratur mox ea Justitia: Quòd sic versarentur in hac vita, ut mandata cuncta Dei & jura divina servantes, culpâ omni carerent. Et mox, στεῖρα. Hæc est στεῖρον Aristophani. Nam Homero στεῖρα etiam *puppim* significat Ἰλ. α. & Ὀδ. β'. Ducitur autem utrumque nomen ἀπὸ τοῦ στερροῦ, ἤγουν στερεοῦ, id est *solido* atque *firmo*, & ità indicatur impedimentum concipiendi fœtum. προβεβηκότες autem ἐν ταῖς ἡμέραις sunt *provecti ætate*.

8 Ἱερατεύειν, *cùm fungeretur munere suo faciendo rem divinam*, sive, *operando sacris*. Et mox, ἔλαχε τοῦ θυμι. ἐλλειπτικῶς, λειτουργίαν τοῦ θυμιᾶσαι. *Sors illi obvenit incendendi odores*. μεταβατικῶς, εἰς γονικήν. Nescio quâ consideratione Latinus interpres fecerit, *ut incensum poneret*. Etsi de eo, ad quæstionem nequaquam necessariam, vel planè etiam supervacaneam ac futilem, Summúsne sacerdos fuerit Zacharias, argumenta quidam duxere. Quorum exstructionem infirmam esse oportet, cùm labet fundamentum. Sed talia notare aut differere, neque est nobis propositum, neque utilitatis aliquid ad cognitionem salutarem videtur afferre. Et deinde, ἐταράχθη, *perturbatus fuit*: & perturbationis genus indicat, Metum.

15 Οἶνον καὶ σίκ. οὐ μὴ πίῃ, ἐμποιοῦν δυνάμενον, quicquid ebrietatis posset esse efficiens, inquit Theophylactus, nequaquam bibiturus est. Et mox, ἔτι ἐκ κοιλ. id est ex utero matris suæ prodibit plenus jam tum spiritu sancto. Ut hoc dicatur, Repletum iri fœtum illum Spiritu sancto in utero adhuc materno, id est ἐν τῇ γαστρί. Et paulò pòst, ἐπιστρ. καρδ. πατ. indicari videtur disciplinæ diligentia, quæ respectu potissimùm paterno ad liberos continetur. Et paulò antè, ἐν πνεύ. καὶ δυν. id est, in vi atque facultate spiritûs Heliæ: Ut, *Molémque & montes insuper addit*. Quam figuram Græci vocant ἓν διὰ δυοῖν. Et, ἀπειθ. ἐν φρον. δικ. *Ut converteret prudentiâ*, seu per prudentiam, *justiorum contumaces*, seu *incredulos*. In libris Latinis est, *ad prudentiam*. quasi fuerit in Græco illius interpretis libro, εἰς φρόνησιν. Et postea, λαὸν κατεσκευασμένον, *populum paratum*, sive *apparatum*.

20 Σιωπ. καὶ μὴ δυν. ἀποφαντικῶς: *Tale erit silentium tuum, ut omnino loqui nequeas*. de quo postea κωφοῦ nomine Evangelista utitur, id est *muti*. Et mox, εἰς τὸν καιρ. *ad suum tempus*. Et, καὶ ἐθαύμ. ἐν τῷ. vel, *mirabantur eò quòd moraretur Zacharias in templo*, vel, *dum morabatur hic in templo, mirabantur ipsi*, quidnam scilicet accidisset.

23 Ἡμ. τῆς λειτουργίας, *muneris*, seu *curationis*. Ità enim Græci vocarunt ea quæ alicui publicè mandabantur ad exsequendum & obeundum. λεῖτον enim *publicum* est, ut δημόσιον ἔργον in nomine illo duplicato sit significatio. Atq; λείαν quoq; perhibent appellatam prædam quæ publicè divideretur. Herodotus etiam Polymniâ ait, ab Achivis λήϊτον (quod est λεῖτον, Ionicâ solutione) appellari ædes publicas seu curiam, id est πρυτανεῖον. Pollux ex Dinarcho refert, οὐσίαν ἀλειτούργητον, id est, bona libera onere isto publicorum munerum, quæ est immunitas. Lysias, πεντήκοντα ἔτη ἐστὶν, ὅσα ὁ πατὴρ αὐτοῖς χρήμασι καὶ τῷ σώματι πόλει ἐλειτούργει, in oratione pro pecuniis Aristophanis: *Quinquaginta anni sunt, quibus pater ipsi tam pecuniis quàm corpore in civitate muneribus publicis functus est*. Aristoteles etiam κοινὰς λειτουργίας dixit, politicorum libro secundo. Et λειτουργίαν σώματος περὶ μορίων, libro tertio. Est autem & λειτουργία & λειτούργημα. In Ecclesiastica disciplina vocarunt λειτουργίας sacrarum rerum publicas actiones, matutinas & vespertinas. Quas interpretantes Latinè *officia* dixere. fuere autem λειτουργίαι Athenis diversæ, quas alibi indicavimus enumerando & enarrando.

28 Κεχαριτωμένη. Verbum est peculiari derivatione factum ἀπὸ τῆς χάριτος, quo nomine Favor & Gratia significatur, quasi dicamus, *gratiæ & favoris compos facta*, vel, *gratiâ atque favore plena*. Subjicitur autem statim ἀποφαντικῶς, indicium favoris & benignitatis divinæ, cùm dicitur, ὁ κύριος μετὰ σοῦ, *Dominus*, id est Deus æternus, *tecum est*.

29 Ἡ δὲ ἰδοῦσα. Viso angelo conturbatam esse ait Mariam sermone ipsius. In Latinis tamen libris, etsi non omnibus, quemadmodum perhibetur, est, *Quæ cùm audiisset*. Hoc esset scilicet, ἡ δὲ ἀκούσασα. Et inferiùs, ἐπὶ τὸν οἶκ. Israelo enim & Davidi promissa fuit æternitas regni istius. Rex igitur hic, inquit, attributo divinitus ipsi solio Davidis, subjectum habebit Israeliticum populum potentiæ suæ sempiternæ.

36 Τὸ γεννώμενον, *Quod nascitur sanctum*. In libris Latinis est, *Quod nascetur ex te sanctum*, τὸ γεννηθησόμενον ἐκ σοῦ ἅγιον. paulò antè autem, καὶ δύναμις ὑψ. ἐπισκ. μεταφορικῶς, *undique tegens te complectetur*, Hebraicâ phrasi. Et Psalmo xc. ἐν τοῖς μεταφρένοις αὐτοῦ ἐπισκιάσει σοι. Et apud Marcum, νεφέλη ἐπισκιάζουσα αὐτοῖς. Nihil enim his locis indicatur obscuritatis. Theophylactus etiam interpretatur verbum hoc, πάντοτε περικυκλώσει καὶ περιλήψεταί σε. id est, *circumdabit undique & comprehendet te*. Et δύναμις ὑψίστου, id est *potentia altissimi*, est eidem ipse filius Dei, autor concepti fœtus in utero virginis & incrementi conformationísque, ipse δημιουργὸν vocat, effector. Et mox, ἡ συγγ. σου. Hanc cognationem ducit Theophylactus ab Aarone, qui habuerit uxorem Elisabetham Aminadabi filiam, ex tribu Judæ. Et mox, ἐν γήρ. *ætate senili*. Et ista scriptura exstat in nostro vetere libro. Et postea, εἰς τὴν ὀρεινὴν. ἀλληγορικῶς, nimirum χώραν, *in regionem montanam*. Talis enim situs fuit urbis Hierosolymorum, quæ nunc indicatur nomine *urbis Judæ*.

42 Εὐλογ. σὺ ἐν γυν. καὶ εὐλ. Theophylactus, καὶ, esse αἰτιολογικῶς positum ait, ἀντὶ τοῦ γάρ. Id quod ità alibi etiam reperiatur. Ut in hoc, *Tu iratus fuisti, & peccavimus*. id est, peccavimus seu peccaveramus enim. Subjicitur itaque ratio, cur benedicta sit virgo Maria, Quia fructus ventris, id est conceptus in utero fœtus, esset benedictus: μόνος γὰρ, inquit, εὐλογημένος ὁ Θεὸς, id est, *solus benedictus est Deus*. Est autem hæc Hebraicâ phrasis, à quibus Deus Sanctus & Benedictus peculiari appellatione vocatur. Neque interpretando tales voces mutandæ sunt.

44 Ἐγέ. ἡ φω. Ubi exstitit in meis auribus vox salutationis tuæ. Et mox, μακαρ. ἡ πιστεύσ. Mutatio personæ, *Beata ea quæ credidit, perfectio enim eveniet iis, quæ illi sunt dicta à Domino*. Hanc autem ipsam sentit esse virginem Mariam. In libris Latinis est, *Beata quæ credidisti, quoniam perficientur ea, quæ dicta sunt tibi à Domino*. Quasi ille interpres legerit, λελαλημένοις σοι αὐτῇ.

48 Ταπείνωσιν. Abjectionem & Depressionem Græcum vocabulum indicat, in quibus scilicet est humilitas. Μεγαλεῖα, autem sunt res magnæ atque magnificæ, sive ingentia facinora. Et paulò pòst, εἰς γενεὰν καὶ γεν. *ad ætatem & ætatem*. Hebraicâ phrasi, perpetuum indicans tempus ætatum continuatione. In nostro tamen libro vetere est, εἰς γενεὰς γενεῶν, eâdem sententiâ.

54 Ἀντελάβετο Ἰσρ. ἀντιλαβέσθαι, *retinere* atque *sustinere* est. Est & *dextram dare* seu *manu prehendere*. id quod fit à subvenire alicui volentibus. Ut in Psalmo, ὠσθεὶς ἀνετράπην τοῦ πεσεῖν, καὶ ὁ Κύριος ἀντελάβετό μου, *impulsus eversus sum ad casum, sed Dominus mihi subvenit suscipiendo me*. De auxilio igitur & ope divinæ benignitatis, quâ comprehensus fuerit populus Israeliticus, canit modò virgo Maria, in memoria, vel ut memoria præstaretur misericordiæ ipsius. Est enim μνησθῆναι, ὥστε μνησθῆναι, sive ἵνα μνησθῇ, τελικῶς: Ut recordaretur sive ad reminiscendum misericordiæ suæ.

55 Τῷ Ἀβρ. καὶ τῷ. ἐλλειπτικῶς sunt ista. De promissis enim hæc dicuntur Abrahamo & posteritati ipsius à Deo. Ad memo-

riam præstandam misericordiæ, Abrahamo & posteritati ipsius.

59 Ἐκάλ. αὐ. ἐπὶ. *Imponebant ei nomen patris ejus, appellando Zachariam.* Et deinde, τὸ, τί ἂν θέλ. Articulus ὁριστικῶς, id indicat cujus significationem innuendo petiissent à Zacharia: Quod scilicet nomen ipse vellet imponi filio suo. Quasi etiam surdum fuisse eum indicetur. Et mox, ἔγραψε λέγ. *Scripto suo inquit.* id est oratione suâ perscriptâ ait, Joannes est nomen ejus.

65 Πάντα τὰ ῥήμ. Hebraicâ phrasi, *verborum* appellatione etiam res significantur, quæ verbis id est sermone hominum celebrari solent; de divinis præsertim rebus cùm mentio fit. Nam ὅτι ἐὰν λέγῃ ὁ Θεὸς, οὐ ῥήματα ἐστὶν ἀλλὰ ἔργα, inquit Philon περὶ τῶν δέκα λογίων.

66 Τί ἄρα τὸ παιδ. *Quid fiet,* sive *futurum est, de isto puero?* Admirantium quæstio. Ut in historia Apostolica Lucæ, τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο, *quid de Petro factum esset.* Et mox, χεὶρ κυρ. *Manus,* & potissimùm *dextra,* & *brachium,* habent significationem potentiæ & virium, & opis atque auxilii.

68 Ἐπεσκέψατο. συλληπτικῶς. *Respexit ad populum suum, & liberationem confecit populo suo.* ἐπισκέπτεσθαι enim activum verbum est cum accusativo, ut Lucæ capite vii. ἐπεσκέψατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ. Dicuntur & ἐπισκέπτεσθαι aliquem ii, qui ad eum veniunt visendi causâ, ut amici, & Medici. Itaque Latinus interpres *visitandi* verbo usus est. Et Ajax invitans mortem, inquit, νῦν μ' ἐπίσκεψαι μολὼν, *nunc adventu me visites tuo.*

69 Κέρας σωτηρ. id est salutarem potentiam, vel potentem salutem. δύναμιν ἢ βασιλείαν, inquit Theophylactus. Et mox, σωτηρ. ἐξ ἐχθ. ἐξηγητικῶς, explicans factam mentionem salutis. Et mox, ποιῆσαι ἔλ. ὥστε ποιῆσαι. Et, ὅρκον ὃν ὤμ. ἐλλειπτικῶς. καθ' ὅρκον. *Secundùm jusjurandum quod juravit Abrahamo Patri nostro.* Quæ illa quidem interposita sunt. Nam sequentia, *ut tribuat nobis, ut absque timore,* &c. ad explicationem pertinent potentis salutis initio memoratæ. Quam cùm κέρας σωτηρίας vocaverit, consuetudine sermonis Hebraici, σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν: id est salutem partam firmam atque insignem hostibus victis: poterit fortasse illud, ὅρκ. ὃν ὤμοσε. συνθετικῶς accipi, id est apposité additum, explicans διαθήκην cujus meminerat, id est pactum conventum quod fuerit jurejurando divino corroboratum. Fit autem jurisjurandi istius mentio in historia de Abrahamo cùm alibi, tum Geneseos libro xxii. Et ad Jesum applicatio in Epistola ad Hebræos exstat. Ὁσιότης autem id significat propriè, quod Latino *pietatis* nomine indicatur: ὅσιοι enim *homines pii* sunt, & ἀνόσιοι *impii.*

77 Γνῶσιν σωτηρ. Usitatâ periphrasi Hebraicâ: *notitiam salutarem.* Memorabilia sunt, quæ Theophylactus commentando exposuit hoc loco, ad mentionem *viscerum misericordiæ divinæ,* id est maximæ illius atque vehementissimæ: Non enim contigit nobis, inquit, hæc propter nostra opera. Nam nos boni nihil fecimus, sed ille respexit visendo ad nos, qui dicitur oriens: est enim Sol justitiæ & lucem suam exhibuit nobis sedentibus in tenebris, id est ignorantiâ & umbrâ mortis, quod peccatum est. Et, τοῦ κατευθῦναι. *Ut dirigat pedes nostros.* In Latinis libris est, *Ad dirigendos pedes nostros.* Quasi interpretatio verbi passivi, κατευθυνθῆναι. Et, ἡμ. ἀναδείξ. *usque ad diem declarationis suæ ad Israeliticum populum.*

CAPUT II:

2 Αὕτη ἡ ἀπογρ. Disertè dicitur illam descriptionem fuisse primam, cùm esset præses in Syria is quem *Cyrenium* vocat: de quo nos in historia de Christo plura diximus. Nam & descriptio altera in Judæa tantùm facta fuit relegato Archelao.

4 Πόλιν Δαβίδ. Ubi & natus & educatus fuit David, postea factus Rex Judææ. Πατριὰ autem est *tribus,* vel *genus,* & *familia.* Sic enim Herodotus Thaliâ, ἀπαγγελλόμενος τὴν πατριὰν τοῦ Κύρου, *familiam Cyri commemorando seriem generis exposuit.* Est autem πατριὰ Ionicè μετωνυμίας literarum eadem, quæ φατριά, sicut Ζεὺς φράτριος & πάτριος. Eadem est φρήτρη, Ιλ. β'. φρήτρας vocat sive ex uno nomine ρ litera detracta, sive in altero inserta est. Et sæpe usi sunt interpretes librorum Mosis πατριᾶς nomine, conjungentes hoc cum nomine οἶκος. Significare autem οἶκον *domesticam cognationem* non est obscurum. sicut Latinum nomen *domus* quoque.

8 Ἀγραυλοῦντες. ἐν ἀγροῖς αὐλιζόμενοι. *Qui manere in agris solebant & ibidem etiam pernoctare, dum custodias custodiunt,* id est, advigilant ad custodiam gregum suorum. Est autem φυλάσσοντες φυλακὰς, figura Græci sermonis elegans simul & ἐμφατική, à nobis antea quoque indicata. Et postea, ἐφοβήθ. φόβ. μεγ. Similiter, sed addit magni timoris indicium, ut vehementem illis pastoribus metum fuisse tunc incussum, intelligendum sit.

10 Εὐαγγελίζομαι, *bonus,* seu *lætus, nuncius assum vobis ingentis gaudii.* Et aliquantò pòst, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη. Theophylactus & hoc intellexit dictum αἰτιολογικῶς. ut ὁ, καὶ habeat significationem τοῦ, γάρ: & intelligendum sit laudibus celebrari Deum æternum, propter pacem collatam largiendo terris. Quod sequitur autem ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, in libris Latinis legitur, *Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis:* Quasi in illius interpretis libro fuerit, Εὐδοκίας. Sunt qui putent dativum esse casum εὐδοκίᾳ, cujus indicium esset ultimæ syllabæ diphthongus impropriè. Quod ὀργανικῶς diceretur ἐν εὐδοκίᾳ, ἢ διὰ εὐδοκίαν. Sed, ut diximus, Latinus interpres videtur legisse, εὐδοκίας, de cujus significatione suprà dictum est. Neque incommoda sententia fuerit, hominibus εὐδοκίας, id est, εὐδοκιμοῦσι (qui erunt scilicet εὐδόκιμοι, contrarii iis, qui ab Apostolo Paulo ἀδόκιμοι vocantur) perhiberi contingere pacem à Deo, quæ non pertinet ad improbos & habentes Deum suâ culpâ infestum. Et mox, οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμ. *Homines illi,* nimirum isti pastores. dictum eleganter & significanter. In Latinis tamen libris est, *Pastores loquebantur.*

17 Διεγνώρισαν. Explicuerunt, omnibus notum fecerunt id, quod dictum ipsis fuerat, de illo puero sive infante. Percelebrarunt prædicando de illis dictis, quæ acceperant fando, de puero illo. Συμβάλλουσα. συγκρίνουσα, inquit Theophylactus, id est, *conferens inter se.* & addit, Vel Angeli & pastorum sermones, vel ῥήματα hoc etiam loco πράγματα sunt. τὸ γὰρ πρᾶγμα ὅταν λεχθῇ, ῥῆμα γίνεται, *res enim,* seu *negotium ubi dictum pronunciatúmque fuerit, jam fit verbum.*

21 Καὶ ἐκλήθη τό. Vel πλεονάζει ὁ, καί. Et in libris Latinis hæc conjunctio non est expressa: Vel est αὐξητικὸς, id est, *etiam* nomen illi impositum fuit Jesu, jam nominatum ab angelo. Καθαρισμοῦ αὐτῶν. Legitimæ purgationis ipsorum. In libris Latinis est, *purgationis ejus,* id est αὐτῆς.

22 Παραςτ. τῷ κυ. ὥστε παραστῆσαι. Cum quo conjungendum, καὶ τοῦ δοῦναι θυσ. Cætera legenda κατὰ παρένθεσιν. Et inferiùs, δίκ. καὶ εὐλαβ. *justus & religiosus.* εὐλαβεῖς enim, qui propriè cauti sunt & attenti & quodam modo timidi circumspiciendo, Latinè *religiosos* vocarunt. Quos Cicero quoque ait ità appellatos, quòd pertinentia ad cultum divinum omnia diligenter pertractarent & tanquam religerent, à religendo.

27 Ἦλθ'. ἐν τῷ πν. *Instinctu Spiritûs venit tunc in templum.* Et mox, τοῦ ποιῆσαι. ἐλλεῖπον περὶ τὴν αἰτίαν, secundùm Gazam. id est, διὰ τὸ ποιῆσαι: *ut exsequerentur id quod usitatum esset Legis,* nimirum constitutionis Legitimæ.

31 Τὸ σωτήριόν σου. Basilius explicans Psalmum lxi. In quo est, παρ' αὐτοῦ γὰρ τὸ σωτήριόν μου, ait, σωτήριον ἔθος ὀνομάζειν τῇ γραφῇ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, id est, *Scriptura sacra consuevit appellare Christum Dei,* SALUTARE. Significatur autem σωτηρίου nomine, facultas salutis, sive id quo salus continetur.

33 Καὶ ἦν ὁ πατὴρ, &c. συλληπτικῶς. *Pater & mater mirabantur.* In Latinis tamen libris est, *& erant:* id esset ἦσαν. In nostro autem vetere libro exstat hæc scriptura, καὶ ἦν ὁ Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ θαυμ. Et mox, εἰς σημ. ἀντιλ. Theophylactus, ἢ τὸν σταυρὸν, inquit, λέγει, ἢ τὴν σάρκωσιν, *aut de cruce loquitur, aut de assumta carne.* Cùm generaliter de proposita re cui contradicatur hoc accipi posse videatur.

35 Ῥομφαία. Romphæam interpretantur nomine tam magni prolixíque gladii, quàm jaculi acuti. Dicitur autem μετωνυμικῶς, sauciatum iri animum virginis, id est, ingentem dolorem sensuram ipsam esse animo suo. sicut securis impingi, id est plaga & vulnus, quo lædi perniciosè aliquid significatur. Epiphanius ex hoc loco manus violentas fuisse virgini Mariæ illatas & eam interfectam, quosdam suspicatos esse scripsit, neque eum putat exitum ex hac vita indignum illâ ducendum. Addit autem Evangelista, Illos maximos cruciatus virginis eò evasuros, ut multorum cogitationes conceptæ animis fiant palàm. Nam adversæ res & afflictiones causam dare solent, ut erumpant palàm cogitata secretó. Christiana autem doctrina etiam crucis doctrina est, & cum hac, consolationis, quæ contingit piis amplectentibus veritatem atque fidelibus, adversariis & in impietate contumacibus non contingit. In nostro libro vetere scribitur Συμεὼν, litera υ.

36 Προβεβηκ. ἐν ἡμ. *longè provecta ætate.* Et, ἀνθωμολ. Voce consentiente cum iis scilicet, quæ à Simeone dicta fuerant, celebrabat Dominum. Habet autem verbum ἀνθομολογεῖσθαι, significationem & *confitendi* & *contestandi.* Et mox, λύτρωσιν ἐν Ἱερ. In libris Latinis est, *redemtionem Israel.* Atque sunt qui putent veram esse scripturam, λύτρωσιν Ἰσραὴλ ἐν Ἱερουσαλὴμ, *redemtionem Israeli Hierosolymis.* λύτρωσις autem liberatio est propriè captivi, qui redimitur pretio aliquo impenso, quod est λύτρον, quo utuntur propriè περὶ ἐξωνήσεως τοῦ αἰχμαλώτου. Hæc veteribus ἄποινα fuere, ut Ἰλ. α. & Ἰλ. ω. Et Platoni est Theæteto, ἐλύτρου χρημάτων, *pecuniâ redemtum liberaret.* Et Aristoteli Nicomacheorum v. λυτροῦσθαι μνᾶς, *redimi minâ.* Et inferiùs, ἐπ' αὐτό. In nostro vetere libro est ἐπ' αὐτῷ. & Latinus interpres hoc expressit.

41 Κατ' ἔτος. ἐλλειπτικῶς. καθ' ἕκαστον ἔτος, *annis singulis.* Et συνοδίᾳ, *in cœtu sociorum itineris illius.* Seu, *in societate itineris alicubi.* Et paulò pòst, καὶ ἐγένετο μεθ. πλεονάζει τὸ, ἐγένετο, phrasi Hebraicâ: *Evenit ut post triduum invenirent puerum.* Et deinde, ἐπὶ τῇ συν. *stupebant audientes ad docilitatem* seu etiam *doctrinam, & responsiones ipsius.* Est enim σύνεσις, vis ingenii docilis, & promta facultas intelligentiæ. Suprà autem, καὶ οὐκ ἔγνωσαν οἱ γονεῖς αὐτοῦ, *& non animadverterunt parentes ipsius.* In nostro vetere libro exstat talis scriptura, καὶ οὐκ ἔγνω Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, *& non animadvertit Joseph & mater ejus.*

48 Καὶ ἰδόντες. nimirum οἱ γονεῖς. id quod συνεκδοχικῶς dicitur, de vera atque naturali matre virgine, & eo qui habebatur pro patre.

tre. Et mox, τί ὅτι. Et deinde, τί ὅτι. aliter ἑλληνισμὸς, τί ἐστιν ὅτι ἐζ. *quid est? quòd quærebatis me.* Et, ἐν τοῖς τοῦ πατ. ἑλληνισμὸς, ἐν τοῖς ὅσιν, ἢ ἐν τοῖς πράγμασιν, *in rebus aut negotiis patris mei.*

CAPUT III.

1 ἜΤει πεντεκ. τῆς ἡγ. χρονογραφία est, id est indicium perscriptum temporis, quo tempore baptizatus Jesus opus redemtionis generis humani, ad quod missus fuerat, cœpit exsequendo absolvere. Eo tunc præses in Judæa fuit Pontius Pilatus, quem ἡγεμόνα vocarunt, ductorem præsidii in illa provincia qui successerat Valerio Grato, administranti provinciam annis xi. Mortuo autem Herode magno, & filio Archelao maximo tunc natu successore regni scripto in testamento, & Tetrarchâ Herode Antipâ fratre illius, relictâ hæreditariâ possessione Trachonis & vicinæ regionis Philippo: Cùm quidem autoritati Augusti Cæsaris, quâ haberentur rata omnia, relinquerentur: Tunc igitur Cæsaris decreto Archelaus Ethnarcha factus fuit, promisso regni quoque titulo, si ità se gereret, ut eo dignus videretur. Sed Archelao Lugdunum relegato & Judæâ in provinciæ formam redactâ, Philippus & Herodes cognomento *Antipa* Tetrarchæ remanserunt. Postea Herodi Agrippæ Aristobuli filio Herodis magni nepoti, attribuit Caius, qui Tiberio successit, & Philippi tetrarchiam mortui, & Herodis Antipæ, qui impellente Herodiade accusaverat Agrippam, additâ etiam Lysaniæ gubernatione, & Regem, imposito diademate, fecit. Quæ ità ferè narrantur à Josepho libro historiæ antiquæ xviii. & captæ Judææ, secundo. In nomine autem τετράρχης unde verbum τετραρχεῖν, est significatio, *numeri quatuor*: sive à principatu quadripartito, sive aliam ob causam. In ordinibus etiam militaribus fuit τετραρχία, & τετράρχης. Et in Alcestide jubentur ab Admeto cives τετραρχίᾳ χορὸς ἐπ' ἐσθλαῖς συμφοραῖσιν ἱστάναι. id est, *Ludi instituti quadripertito, ob prosperos eventus.* De Anna autem & Caiapha Josephus idem quædam commemoravit indicato libro xviii. hoc modo, Ab Tiberio tertio Romanorum principe, missus fuit in Judæam quintus præses Valerius Gratus, successor Annii Ruffi. Hic abrogato Pontificatu sufficit Anano Ismaelo, Phabi filium. Etiam deinde paulò pòst hoc remoto, Pontificem fecit Eleazarum Anani filium. Post annum autem unum huic quoque ereptum Pontificatum tradidit Simoni Camithæ filio. Neque hic diutiùs uno anno honorem istum gessit, eique successus est Josephus Caiaphas. Hactenus Josephus, cui illas res exploratas fuisse imprimis credibile est. Ananum autem illum puto omnino Annam fuisse, cujus nunc & alibi in historia Evangelica fit mentio. Et hinc intelligi poterit, cur sæpe in eadem historia multitudinis numero ἀρχιερεῖς, i. *principes seu summi sacerdotes, seu Pontifices,* dicantur: nimirum quòd in istis permutationibus plures essent dignitatis & veluti ordinis istius.

3 Βάπτ. μετάν. &c. *baptisma pœnitentiæ, sive resipiscentiæ, ad peccatorum dimissionem.* De baptismo Joannis non sunt eædem omnium sententiæ, & Theophylactus hoc separat à Christi baptismate. Quæ piè & religiosè differenda aliis relinqui debent, atque discrepantes quoque sententiæ, non importunæ, videntur considerando tolerari posse.

9 Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξ. Græca sunt pleniora Latinis, *Jam verò etiam securis applicata ad radicem arboris jacet.* Ut indicetur in promtu esse ut arbor excidatur, si non ferat fructum. Et est ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται, *exciditur & in ignem conjicitur.* Cùm Latinus interpres fecerit, *Excidetur & in ignem mittetur.*

13 Παρὰ τὸ διατ. ὑμ. πρ. *præter id quod constitutum seu ordinatum est* (quæ est scilicet summa exigendæ pecuniæ vectigalis) *nequid amplius conficite.* Est autem plena oratio πράσσειν χρήματα. Ut libro primo historiæ Græcæ Xenophon, ᾤχετο εἰς τὸν Ἑλλήσποντον καὶ Χερρόνησον χρήματα πράξων. Alcibiadem *in Hellespontum & Cherronesum profectum fuisse,* ait, *confecturum pecunias.*

14 Διασείσητε. σείω habet significationem μεταφορικῶς calumniandi, & falso crimine exagitandi aliquem: ut διασείειν, fit evertere & perdere calumniis & falsis accusationibus. Et sic est verbo usus interpres fabulæ Aristophanicæ, cujus nomen ἱππεῖς. Explicans id quod de Cleone dicit Chorus, κἀποσυκάζεις πιέζων τοὺς ὑπευθύνους. Quæ indè descripta exstant in collectis à Suida. Latinus interpres est verbo usus Jurisconsultorum. Nam & titulus est in digestis, de concussionibus, & in titulo de calumniatoribus hæc sententia ponitur: Neque enim transactionibus licitis est interdictum, sed sordidis concussionibus. Pertinere autem hæc intelligendum, ad legitimos milites, non ad vagos & ad bellorum rumores undique exorientes, accurrentésque ad eos, quos Græci μισθοφόρους vocant, cùm ipsi sint μισθοφόροι: Latino nomine *Latrones*, ut in Milite Plauti. Quod genus hominum audax & improbum in nullo ordine est societatis humanæ. Ὀψώνια autem vocarunt cibaria militum, quas antiquiores dixere τροφάς. Latini *stipendia*, cùm pecunia numeraretur ad necessarium victum. Et est ὀψωνιάζειν *stipendium præbere*, verbum Diodoro libro xvi.

15 Προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ, *cùm esset populus in exspectatione.* In Latinis libris est, *Existimante autem populo.* nescio quomodo aut unde factum. προσδοκᾶν enim id significat, quod sumus interpretati, neque est alia forma verbi apud Græcos. Et dicitur hoc scilicet, populum exspectasse à Joanne, ut profiteretur se esse Messiam. Et inferiùs, ὁ τῷ πτ. ἐν τῇ χει. Satis evidens est similitudo, indicans potentiam Christi suam atq; propriam, non quasi administram alterius. Et paulò antè, ἰσχυρότ. μου. In libris Latinis additur, *post me.* Et inferiùs, ὢν, ὡς ἐνομ. υἱὸς Ἰωσ. *Qui erat quemadmodum putabatur,* sive *existimabatur.* Retrò autem à Jesu ad Adamum usque abduxit generis seriem Lucas. De qua genealogia exstant conjecturæ & sententiæ piæ considerationis. Theophylactus autem ait, Eum, qui nunc *Heli* nominetur pater Josephi, esse apud Matthæum *Jacobum.* Matthæum enim nominasse naturalem Josephi patrem, & Lucam eum quem νομικὸν vocat, id est, legitimæ appellationis. Mortuo enim Heli absque liberis duxit uxorem, inquit, relictam ipsius Jacob, quòd esset frater ejus germanus, quem ὁμομήτριον vocat Theophylactus, aliqui *uterinum* dixerunt. Quæ etiam versibus exposuit his Nazianzenus,

Ἠλὶ δ' ὃ φθιμένοιο, ἀπαιδὸς ἐόντος ἀπ' ἐλεῖν
Ἄλοχον δῆμον τὸ λέχος τ' Ἰακὼβ ἐκ ὢν ὁμοπάτερος
Δέξατο, καὶ τέκεν υἱὸν ἀδελφειῷ ἐσθλὸν Ἰωσήφ:
Οὕτως τοῦ μὲν ἔην, τῷ δ' ἔγραφε θεσμὸς Ἰωσήφ.

CAPUT. IIII.

1 Ἤγετο ἐν τῷ πνεύ. &c. *Spiritûs instinctu ducebatur quadraginta dies in desertum locum, ubi tentaretur à diabolo.* Nam ante τεσσαράκοντα distinctionis ponenda est nota, sicut in nostro vetere libro. Et est expressa hæc sententia ab interprete Latino, *Agebatur in deserto quadraginta diebus, & tentabatur à diabolo.* Illud tamen, *in deserto*, non interpretatur Græca, εἰς ἔρημον. Et, ὕστερον ἐπ. *deinde* seu *postea.* Hoc in libris quibusdam Latinis non exstat, neq; ad id quod commemoratur aliquid magnopere momenti affert, vel additum vel detractum. Στιγμή punctum est, minimum quiddam omnium, quod dividi ampliùs nequit: Geometræ σημεῖον vocarunt. Et Latinus quoque sermo usurpat *temporis punctum.* Et, προσκυν. ἐνώπ. μου. *abjeceris te coram me*, id est ad pedes meos, id est, gestu maximæ humilitatis fueris me veneratus, quod *adorandi* verbo, ut antea diximus, sunt interpretati.

8 Ὕπαγε ὀπ. μου. Hæc Latinus interpres non expresit, & tralatitia putantur. Et mox, γέγραπται γάρ. In nostro vetere libro particula γὰρ non legitur, neq; hanc expresit Latinus interpres. fitq; ità ἀσύνδετος oratio vehementior. Et aliquantò pòst, καὶ ἐπὶ χειρ. Latinus interpres legit, καὶ ὅτι ἐπὶ χειρ. *& quod sublaturi sint te manibus.* Sunt autem à Luca non eo ordine hæc exposita quo à Matthæo, neque continuatas fuisse istas aggresiones diabolicas rectè, ut opinor, poterit existimari.

18 Εὐαγγελίσασθαι π. In libris Græcis paulò aliter hic locus Prophetæ legitur. Et inferiùs, τὴν παραβ. ταύτ. proverbia pleraq; sunt παραβολαί, ideo implicatam habent similitudinem. Sequitur autem mox ἰατρὲ θεράπευσον, quò illud dictum pertineret, nimirum, quòd negligeret Jesus suos, & benefaceret alienis. Sed contra hoc ipsum adducit Jesus contemtum sui in patria. Macarius quispiam, cujus conciones quædam superioribus annis editæ sunt, paulò aliter hæc enarrat: Δείκνυσι, inquit, τὴν ἀσθένειαν τῶν τότε ἰατρῶν ἀντὶ τοῦ, Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὡς ἐκεῖνοι, οἱ μὴ δυνάμενοι ἑαυτοὺς θεραπεῦσαι. ἐγὼ εἰμι ὁ ἀληθινὸς ἰατρός, i. *ostendit infirmitatem illius temporis medicorum: quasi dicat, Non sum ego illorum similis, qui seipsos quoque curare nequeunt. Ego sum verus medicus.* Notum autem est probrum medici indocti, ἄλλων ἰατρὸς, αὐτὸς ἕλκεσι βρύων, *medicus aliorum, ulceribus ipse qui scatet.*

24 Οὐδεὶς προφ. δεκτ. Sicut, *Nusquam tuta fides.* Theophylactus responsionem dilatavit hoc quodam modo, Etiam hîc ego edidissem miracula, sed non ignoro, quid dici accidereq; communiter soleat, nimirum, ut Prophetæ in sua patria expertes sint honoris. Et postea, ἕως ὀφρ. μεταφορικῶς, partem editiorem montis *supercilium* vocavit; sicut μαζὸν eminentem partem Xenophon, libro quarto ἀναβάσεως.

37 Ἐξεπορεύετο ἦχος, *sonus divagabatur*, i. sermones dissipabantur de eo. Et inferiùs, ὅτι ᾔδει τὸν Χρ. *quòd novissent esse ipsum Christum.*

CAPUT. V.

1 ἘΓένετο, &c. *accidit, ut urgente eum*, vel *incumbente in eum, multitudine, ipse staret apud stagnum Genesaretticum.* Et inferiùs, ἐπιστάτα. Alibi diximus de hoc nomine plura. Inter alia autem significatur hoc *præses & magister.* Ut politicorum librorum Aristotelis quarto, πολλῶν ἐπιστατῶν δεῖται ἡ πολιτικὴ κοινωνία, *multis magistris seu gubernatoribus indiget communitas civilis.* Et postea, τοῖς μετ. participibus laborum scilicet & quæstûs. Et mox, τοῦ ἐλθ. συλλ. ἑλληνισμὸς: τοῦ συλλαβέσθαι. *ut adjuvarent se. Ut secum manus admoverent.* Et infrà, ἀπὸ τοῦ νῦν. ἑλληνισμὸς. *Ut secum* ... Deest enim χεῖρα. *Ex hoc tempore*, Et, ζωγρῶν, *vivos homines capies.* Est enim significatio verbi ζωγρεῖν, propriè vivum capere, vel capti vitam conservare, cùm liceret interficere: & sunt ζωάγρια, retributa pretia seu munera pro conservata vita. Ut Ὀδ. θ'. ὅτι μοι ζωάγρι' ὀφέλλεις. Et Ἰλ. σ'. ὅτι ζωάγρια τίνειν, *referre gratiam ob conservatam vitam.*

14 Ἀλλὰ ἀπελθ. δεῖξ. Mutata forma est orationis ad compellationem, *Tu verò abito & exhibeto te conspiciendum sacerdoti.* Et deinde, διηρχ. δὲ μᾶλ. *sermones illi divagabantur ampliùs.* Id quod suprà dixit, ἐξεπορεύετο ἦχος.

17 Ἐκ πάσ. κωμ. &c. *Undiq; ex vicis, seu oppidis, Galilææ & Judææ,*

nec

nec non Hierosolymis. Παραλελυμένος est *enervatus.* De quo morbo *paralytici* nomen Græcum usitatum est. Et deinde, διὰ ποίας. ἐλλειπτικῶς. *quâ inferrent:* id est quâ viâ. διὰ ποίας ὁδοῦ. Id quod totum exstat perscriptum in nostro vetere libro. Et, ἐπιγνοὺς δὲ ὁ. *cognitis ipsorum cogitationibus*, divinâ nimirum intelligentiâ. Et deinde, ἀπὸ τοῦ παρ. facto scilicet demonstravit rem, quo cognoscere possent calumniatores, habere potestatem ipsum dimittendi peccata: Itaque hujus ipsius facti commemoratio repentè & directè infertur. Et paulò pòst, ἄρας ἐφ' ᾧ κατ. *eo supra quod decubuerat sublato, abiit domum suam.* In Latinis libris est, *Tulit lectum in quo jacebat:* ἄρας κλινίδιον ἐφ' ὃ κατ. quod tamen intelligitur, quamvis non repetatur. Et mox, καὶ ἐκς. ἔλ. ἅπ. *stupor invasit omnes, & glorificabant Deum.* Quæ cur dubitet aliquis ab autore ità perscripta fuisse, causam equidem esse non puto.

27 Ὀνόματι Λευΐν. Et mox, Λευΐς, est in nostro vetere libro, ut sit istud nomen quasi Πάεις, fine Græcorum nominum. Δοχὴ autem, quo & Josephus nomine utitur, ab accipiendis hospitibus quod δέχεσθαι est, ducitur, & est nimirum *convivium.*

30 Ἐγόγγυζον. τονθορύζον, sicut Latinum, *murmurabant.* Et in fine hujus capitis, ὁ παλαιὸς χρηστ. Et est Pindaricum, αἴνει δὲ παλαιὸν μὲν οἶνον, ἄνθεα δ' ὕμνων νεωτέρων. Et prologus Plauti Casinæ, *Qui utuntur vino vetere eos sapientes putat.*

CAPUT VI.

1 Δευτεροπρώτῳ. Omnes, inquit Theophylactus, dies festos Judæi *Sabbati* nomine appellarunt. Ut sit δευτερόπρωτον σάββατον, alterum post primum diei alicujus festi. Epiphanius in confutatione dogmatum Ebionis, dicit hoc quod de discipulis vellentibus spicas nunc dicitur, factum esse in sabbato naturali, id est φύσει, ut ipse loquitur, incidente in ferias ἀζύμων, quæ erant Paschatos. Ψώχειν autem *solùm committitum* significare perhibent, ut arenosum. unde ψάχειν erit *terendo comminuere.*

9 Ψυχὴν σῶσαι ἢ ἀπ. In nostro vetere libro additur, οἱ δὲ ἐσιώπων, καὶ σιώπα. Etsi autem illud, οἱ δὲ ἐσιώπων, apud Marcum quoq; est, non tamen hoc etiam loco inducendum esse possit aliquis arbitrari, quamvis Latina quoque interpretatio hoc omiserit. Et mox, περιβλεψάμ. cum indignatione scilicet, quemadmodum dicitur à Marco. Et, ἀπεκ. ἡ χεὶρ αὐτ. ὑγ. sicut in Marco. In Latinis libris est, *Et restituta est manus ejus.* ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ. Restituta est manus ejus pristinæ scilicet sanitati.

12 Ἐν τῇ προσ. τοῦ Θε. *In precatione ad Deum.* Et mox, προσεφώνησε μαθ. *advocavit discipulos.* Nam verbo φωνεῖν utuntur eâ significatione Evangelistæ, quæ est Latini verbi, *voco.* Cùm Græcis προσφωνεῖν, etiam *alloqui* fit. Vel abundat autem προσκαλεῖσθαι ὁ, καὶ vel est hoc loco ἀσυμπαθητική oratio.

17 Καὶ ὄχλ. μαθ. *& discipulorum multitudo, & magna copia populi;* ibidem scilicet astitit. & mox ἀπὸ πάσ. *undique ex Judæa, & Hierosolymis, & Tyro maritima ac Sidone.* Et paulò pòst, πᾶς ὁ ὄχλος, *universa multitudo*, id est undique ex multitudine. Quæ figura Ἑβραϊσμοῦ frequenter occurrit.

20 Μακάρ. οἱ πτ. *Beati estis vos pauperes.* Est enim in tota hac oratione εἶδος προσφωνητικόν, id est, *forma compellationis.* Et aliquantò pòst, τοὺς καταρ. *eos, qui vos exsecrantur.* Et ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμ. De hoc verbo & antea aliquid, dictum est, quo & Aristoteles usus est in πολιτικῶν β. διὰ τὸ προπηλακίσαι μὲν τὴν Ἁρμοδίου ἀδελφήν, ἐπηρεάσαι δὲ Ἁρμόδιον, *quòd Harmodii sorori notam aspersisset ignominiæ, & injuriâ affecisset infamando Harmodium.* Et paulò pòst, τῷ τύπ. σε ἐπὶ. *Impingenti tibi plagam in maxillam, præbe & alteram.* Est enim impropriè, τὴν ἄλλην, pro τὴν ἑτέραν. & mox, καὶ χιτ. μὴ κωλ. ἐλλειπτικῶς. scilicet αἴρειν, id est, *auferre.* Habet autem compellatio eam vim, ut generaliter id, quod dicitur, ad omnes pertineat. Neq; ab his præstandis quisquam sese excipi arbitretur, qui quidē Christianum se perhiberi volet, quoad quidem Christianæ religionis res geritur. Amplius quoq; nunc præcipitur, cùm jubemur facere aliis id, quod fieri nobis vellemus, sicut & in Matthæo; quàm cùm prohibemur facere alteri, quod nobis fieri nollemus.

39 Παντὶ τῷ αἰτ. *quicunque is fuerit qui aliquid abs te petit.* Nè prætexatur recusationi conditio petentis. Hoc dicto abusos esse Carpocratianos, Clemens Alexandrinus scripsit, ad turpes gratificationes, & inhonesta obsequia, παραχρησαμένους πρὸς μαχλοσύνην. Est autem usitatus idiotismus, ut in Lysiæ oratione in Eratosthenem unum ex XXX. Tyrannis, μισθωσάμενοι πάντας ἀνθρώπους ἐπ' ὀλέθρῳ τῆς πόλεως, *undique conductis aliquibus ad perniciem civitatis.*

35 Μηδὲν ἀπελπ. μηδὲν ἀπὸ τοῦ δανείσματος. *Nihil sperantes vos de pecunia data recepturos esse.* Non enim de fœnore nunc loquitur, cùm suprà planè dixerit, Peccatores, id est homines improbos, sic etiam solere pecuniam mutuò dare aliis ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα, *ut æqualia recipiant.* Et Judæis constat inter ipsos fœnoris quæstum fuisse prohibitum. Sunt autem Græci usi verbo etiam ἀπελπίζω activè, *ad desperationem aliquem adducere.* Ut in Epigrammate libro secundo de Astrologo tactu Medici occiso, ἄλλον ἀπήλπισε.

37 Ἀπολύετε. Hoc posuit contra id, quod dixerat, μὴ καταδικάζετε. Nam in judicio condemnantur aliqui, aliqui absolvuntur. Absolvere igitur suos Christus jubet, tantùm abest ut condemnare patiatur.

40 Ὡς ὁ διδάσκαλος. In Latinis libris est, *Si sit sicut magister.* Quasi ille interpres legerit, ἐὰν ᾖ ὡς ὁ διδ. Etsi idem sententia requirit participium, ut extrinsecus assumatur, id quod in hoc verbo usitatissimum est.

CAPUT VII.

2 Ἑκατοντ. δέ τι. Theophylactus eundem esse hunc centurionem ait, & illum apud Matthæum. Atque fieri, inquit, potest, ut & ablegaverit aliquos ad Jesum, & ipse tamen etiam deinde accesserit. Sanè expositio indicat de eodem verba fieri, cætera piæ & religiosæ considerationi relinquantur. Rectè etiam dicitur *accedere aliquem*, qui per alios veluti accedens agit causam suam. Servum autem istum apud Dominum in honore fuisse ait. Sunt enim ἔντιμοι, *honorati*, & ἄτιμοι, *ab honorum participatione alieni.*

4 Ὧ παρέξει τοῦτο, *cui hoc præstaret.* In Latinis libris est, *Dignus est, ut hoc illi præstes.* Quæ esset interpretatio talis cujusdam scripturæ, ἄξιος ἵνα τοῦτο αὐτῷ παρέξῃς. & mox, συναγ. αὐ. ᾠκοδόμησεν sunt. *Ædes congregationis nostræ ipse curavit ædificandas.*

11 Ἐπορεύ. εἰς πολ. Jesus scilicet. Naim autem perhibetur nomen oppidi in Galilæa, quæ sita fuerit ad alterum rivum Cysonis influentis in mare Galilææ. & mox, καὶ ἰδοὺ ἐξεκ. Πλεονάζει ὁ, καὶ, ut sæpenumero in his scriptis alibi. Et paulò antè, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἱκανοί, *sanè multi*, sive *satis multi*, sive etiam *complures.* sed ἱκανοί, Latinus interpres non expressit. Τῇ μητρὶ, autem est, τῆς μητρὸς, id est, *qui erat filius unicus matris suæ.* Sive, *quem mater ipsius habuerat filium unicum.* Et deinde, ἡ ψα. τῆς σο. Σορὸν φέρετρον quoque, & ψόφον, καὶ συγκομιδὴν dixere, in quo quasi lectulo, mortui efferuntur. Et est apud Aristophanem σοροπηγὸς, *libitinarius.* Nam *libitinæ* quoque de ea re & *sandapilæ* nomine Latini usi sunt. & mox, ὁ νεκρὸς, *mortuus.* Sic enim & Latini sunt locuti: ut Plautus, *Vidi efferri mortuum*, id est, corpus hominis mortui. In Latinis libris est, *Et resedit, qui erat mortuus.* Nescio utrùm aliud ille interpres legerit, an ità Græca mutaverit. Erat autem verius, *Qui fuerat mortuus*, quàm, *qui erat.*

16 Ἔλα. δὲ φόβ. πάντας, *Comprehendit*, seu *invasit, metus omnes.* Et aliquantò pòst, ἐχαρίσατο τὸ βλ. *Largitus hoc fuerat, benignè præstiterat ut viderent*, sive *aspicerent.* τὸ βλέπειν enim est ipse sensus videndi. Et inferiùs, ἱματισμ. ἐνδ. *qui in amictu pretioso*, seu *præclaro sunt.* id est, vitam degunt cultu splendidam, & victu delicatam, ii in aulis regum versantur. Et aliquantò pòst, ὁ δὲ μικρ. De hoc dicto antea aliquid verborum fecimus. Theophylactus autem hoc loco ista asscripsit, μικρότερος, ἤ ἐγώ, ἢ πάσης ἐν τῇ ἀνασάσει.

30 Ἠθέτησαν εἰς ἑαυτ. *rejecerunt*, seu *repudiarunt, quòd ad ipsos pertinebat.* Vel, *inter seipsos.* id est, ἐν αὐτοῖς. Sæpe enim in his scriptis istæ ἐναλλαγαὶ præpositionum occurrunt. Et aliquantò pòst, ἐχαρίσατο, *utrique benignè condonavit*, τὸ δάνεισμα scilicet, id est, *pecuniam debitam.* Et aliquantò superiùs, ἀπὸ δὲ ὁ κύριος, *dixit autem Dominus.* Hæc in nostro libro vetere non exstant. Et infrà, ὅτι ἠγάπ. πο. id est, inquit Theophylactus, πίσιν ἐπεδείξατο πολλὴν, *declaravit copiosam fidem suam.* Et Basilius in concione de baptismate, τῷ ὀφείλοντι πολὺ, πολὺ καὶ ἀφεθήσεται, ἵνα περισσότερον ἀγαπήσῃ, *Multum debenti, multum dimittetur, ut magis abundè ille diligat.* Et est sententia manifesta, de similitudine. Is enim cui condonatur debitum majus, eo nomine magis diligit illum, qui istud beneficium in ipsum contulit. Et mulier hæc declarat officiis summi amoris, quantum beneficium accepisset, tot & tam gravibus peccatorum malis liberata à Jesu. Ut charitas seu dilectio nullo modo possit accipi ut causa, sed tanquam signum. Perinde acsi quis dicat, Magnifieri servum à Domino, quòd multùm ille gratiâ apud eum valeat. Causa enim non est, quod multùm hic valeat, ideo magnifieri, sed signum indiciúmque istud est, unde conjectura fit, quòd à Domino magnifiat. Alii aliter etiam explicare ista studuerunt. Et quorundam de his ipsis exstant intricatæ & mirificæ altercationes, quas nè cognosci quidem meliùs fuerit ab amatoribus simplicis veritatis.

50 Πορεύου εἰς εἰρ. *Ito in pace.* Nam istud est frequens in his scriptis, quemadmodum antea quoque monuimus, & mox similiter in fine hujus capitis dicitur, ἡ πίσις σου σέσωκέ σε, πορεύου εἰς εἰρήνην. Ut ità utraque dimissa fuisse intelligatur cum benedictione confirmante beneficium collatum. Theophylactus tamen piâ consideratione asscripsit hoc loco ista, πράττε ἃ σοι ποιοῦσιν εἰρηνεύειν πρὸς τὸν Θεόν, *ea agas, quæ pacem ad Deum tibi concilient.* Quod simile est illi, *Ito, & nè pecces ampliùs.*

CAPUT. VIII.

1 Ἐν τῷ καθ. scilicet χρόνῳ. *Accidit tempore quodam deinde.* Et postea, ὁ σπείρ. τοῦ σπείρ. τὸν σπόρ. Elegans eorundem verborum repetitio. Et, ὁ μὲν. scilicet τοῦ σπόρου, quod est scilicet unum ex seminibus.

10 Τὰ μυστήρια. *Mysteria* arcanæ res, quas divulgare nefas esset, dictæ fuere à verbo μύζω, quod *reprimo sonum* significat, & Latinis est *mutire.* De hac autem sententia antea aliquid dictum est. Theophylactus aliud hoc loco asscripsit, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπ.

κὴ ἀκ. μὴ συν. ἵνα μὴ πλεῖον, inquit, καταχριθῶσι μετὰ τὸ ἀκούειν τὰ μυστήρια, id est, *ne graviorem sententiam judicii divini sustineant, post audita arcana.* Hoc etsi verè dicitur, secundùm id, quod ipse ait Christus, Servum non exsequentem voluntatem Domini sui, cui illa nota sit, duriùs vapulaturum esse, haud tamen scio an ὁ Λουκᾶς ἐνταῦθα ἦν πρὸς τοῦτο εἰρηκ.

12 Οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδ. Mutata est oratio, similitudine ad collationem traductâ. Id enim dicitur, Granum quod ad viam cecidisset, eos significare, à quibus audita doctrina cœlestis non custodiretur. Et inferiùs, simpliciter hoc posuit, τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκ. τὸ τοῦ σπόρου, id est, σπέρμα, *granum,* seu *ea seminis pars.* Et, ὑπὸ μερ. κὴ πλ. Ab curis tam divitiarum quàm voluptatum. Ut accipiatur κὴ, distinctionis significatione, sicut in Latino sermone, *&*. Vel simpliciter, Ab curis, nimirum hujus vitæ, & divitiis & voluptatibus. Et, πορευόμενοι nihil aliud est quàm *euntes sive procedentes. In hujus,* inquit, *tales vitæ curriculo,* seu *spacio, suffocantur* , id est, opprimitur in eis doctrina audita, ut fructum non ferant. & mox, τελεσφοροῦσι. εἰς τέλος ἄγουσι, *non perducunt rem ad finem suum.* Id est, non fundunt frugem. Homero est annus τελεσφόρος, *totus & integer.* Euripides dixit, ἀρὰς τελεσφόρους, in Phœnissis, *exsecrationes quæ ad finem evasissent, & perficerent opus suum.*

15 Οὗτοί εἰσιν, οἵτ. μετάβασις est, οὗτοί εἰσιν, οἵτινες ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσιν ἐν καρδίᾳ καλῇ κὴ ἀγαθῇ κὴ καρποφ. *Hi sunt, qui auditum sermonem* (quæ est doctrina cœlestis) *in corde bonesto & bono conservant, & ferunt fructum per tolerantiam,* seu *patientiam.* Et postea, κὴ ὃ δοκεῖ ἔχ. ἀναχόλουθον. Integra enim esset elocutio, ἀρθήσεται ἐκεῖνο ἀπ' αὐτοῦ, ὃ δοκεῖ ἔχειν. plenius aliquantò illo, quod legitur in Græcis libris Evangelii Marci, κὴ ὃ ἔχει ἀρθήσεται. Ut opinio falsa copiæ refutetur. Et paulò pòst, λεγόντων. vel, λεγόντων τινῶν, *quibusdam dicentibus.* Vel, ὑπό τινων λεγόντων, *ab iis qui dicerent.* Συντυχεῖν autem est, convenire seu congredi ut unà aliqui versentur quasi fortuito aditu.

23 Συνεπληροῦντο. *Unà,* seu *simul, complebantur,* nimirum cum navigio aquis commotis procellis ventorum. Et aliquantò pòst, ἀλλ' ἐν τοῖς μνήμ. scilicet ἔμενεν, ὑπὸ κατοικ. id est, κατοίκησιν εἶχεν, ut Marcus scripsit. Et inferiùs, εἰς τὰς ἐρήμ. scilicet χώρας, *in loca deserta.* Et suprà, ἀνὴρ ἐκ τῆς πόλ. Hæc non exstare perhibentur in quibusdam Latinis libris. Dicitur autem sic, Fuisse illum civem loci istius, qui ità exagitaretur & excruciaretur à Dæmoniis. Epiphanius, confutans dogma Manichæum, dicit, omnino fuisse duos, id quod Matthæus scripsit, correptos à Dæmoniis, alterum autem tantùm permansisse constantem in fide, & alterum à fide aberrasse, & ideo Lucam unius tantùm meminisse. Id quod etiam Marcus facit. Quibusdam visum est, fieri nunc mentionem unius de duobus, magis rabiosi atque terribilis. Et, εἰς τὴν ἄβ. *in imum atque profundissimum locum.* Homero Ἰλ. ω. est βυσσὸς, *profundum mare.* Et notant Grammatici βυθὸν ab Ionibus βυσσὸν appellari. Ἄβυσσον autem πλεονασμῷ ἐπιτατικῷ, esse *immensum profundum.* Vel ἄβυσσος est ὁ στερητικοῦ βάθος, *altitudo expers fundi.* Est autem Græcis ἄβυσσος nomen adjectivum, ut sit, ἡ ἄβυσσος χώρα, *locus absque fundo,* seu imperscrutabiliter profundus, & ideo inaccessus. In Mose est ἄβυσσος interpretatio ejus, quo significatur *ingens atque immensa aquarum copia.* Et sunt Euripidi Phœnissis, Ταρτάρου ἀβύσσου χάσματα. Transfertur in literis sacris ad id quod nequit pervestigari. Ut Psalmo XXXV. τὰ κρίματά σου ἄβυσσος πολλή, *Judicia tua sunt profundum immensum & ingens.* Id est, nemo potest illa perscrutari. Et, ἐδεῖτο γὰρ. ὁ δὲ ἀνὴρ τοῦ δ. Et in nostro vetere libro planè perscribitur, ἐδεῖτο δὲ αὐτοῦ. Et in Latinis libris est, *Et rogavit illum.* Et mox, εἶναι σὺν αὐτῷ. πλλαχῶς. *ut liceret apud eum esse,* sive *cum ipso versari.*

40 Ἀπεδ. αὐτ. ὁ ὄχλ. *Multitudo eum excepit.* id est, reditus ejus gratus acceptúsque fuit multitudini. Et Apostolus Paulus verbali nomine sic usus est, Πιστὸς ὁ λόγος κὴ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, scribens Timotheo, *Certæ fidei hic sermo est, & dignus qui omnibus gratus & acceptus sit.*

43 Ὅλον τὸν βί. βίος etiam *victum* significat, id est, necessaria ad vitam degendam. Quæ Latinis *bona* sunt & *res,* & *facultates,* & Græcis οὐσία. Quam Jurisconsulti posteriorum temporum, *substantiæ* nomine sunt interpretati, id quod Latinus interpres retinuit. Herodotus Οὐρανίῃ, ἧκον δέ σφι αὐτόμολοι ἄνδρες Ἀρκάδες ὀλίγοι τινὲς, βίου τε δεόμενοι, καὶ ἐνεργοὶ βουλόμενοι εἶναι, *venerunt ad ipsos transfugæ quidam pauci homines Arcadici, victûs egentes, cùm voluntate dandi operarum aliquid.*

52 Ἐκόπτοντο αὐτ. Verbum habet significationem *feriendi & cædendi.* Et indicium est magni doloris, plangor. Inque funeribus lugentium tales gestus esse solent. Atque ità tunc mortuam puellam luxisse præsentes Evangelista ait. Et in libris Regum, ἐκόψαντο τὸν Σαμουήλ. Et in libro Maccabeorum, ἐκόψαντο κοπετὸν μέγαν. Et similiter in epigrammate Græco ponitur hoc verbum, libro iii. Παρθενικὴν Ἑλένην μετ' ἀδελφεὸν ἄρτι θανόντα, Δειλαίη μήτηρ, κόψατο διπλασίως.

54 Ὁ δὲ ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, *ipse foras omnibus ejectis.* Hæc in Latinis libris non sunt. In Marci autem Evangelio est, ὁ δὲ ἐκβαλὼν ἅπαντας, *ipse ejectis universis.* Et mox, ἐξέστησαν οἱ γον. De hoc verbo antea aliquid dictum est: *ad miraculum istud obstupuere parentes puellæ.*

CAPUT IX.

3 Μηδὲν αἴρ. εἰς τὴν ὁδ. In nostro vetere libro eo ordine verborum hæc exstant, quo in Latinis libris, μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδὸν, μήτε ῥάβδους, μήτε πήραν, μήτε ἄρτον, μήτε ἀργύριον, μήτε ἀν. *nihil sumite ad iter, non virgas, non peram, non panem, non argentum, non binas tunicas habeatis.* Est enim ἔχειν χιτῶνας, vel ἐχέτωσαν, posito infinitivo modo pro indicativo, vel ἐλλειπῶς verbi definiti, *ut velitis,* aut similis alterius. De apparente autem forma diversæ expositionis horum apud Marcum, jam aliquid dictum est. Est autem pecunia à Marco indicata nomine χαλκοῦ, id est, *æris.* Nam primùm signatum æs fuit. A Luca, ἀργυρίου, id est, *argenti.* Et tam *æris* quàm *argenti* nominibus in sermone Latino pecunia indicatur.

9 Ἀπεκεφάλισα. Μετωνυμικῶς. Jussi ego caput Joannis cervicibus abscindi. Quod autem nunc ait, Secessisse Jesum in loca sola ad urbem Bethsaida, id generaliter mentione deserti loci ab aliis Evangelistis indicatur, ut Bethsaida non fuisse celebrem frequentiâ hominum urbem intelligendum sit. Hanc perhibent aliqui sitam fuisse ad Lacum Genesaretidem: Quidam etiam eam quæ est Ptolemæo, Julia seu Julias; à filia Cæsaris Augusti ità appellata, conditore Philippo Herodis Magni ex Cleopatra filio. Id quod & Josephus scripsit, libro xviii. Ibique & Chorazinam fuisse traditur. Et mox, κὴ δεξ. αὐτ. *admissis,* seu *acceptis, illis.* Et mox, ἡ δὲ ἡμ. ἤρξ. κλ. Nimirum ad vesperam. Et deinde, καταλύσωσι, *ut divertantur,* id est, quærant diversoriorum & hospitiorum loca, ubi inveniant aliquam ciborum copiam.

13 Εἰ μή τι πορ. ἀγοράσωμεν. *Nisi id nos faciamus, ut abeuntes ipsi tantæ populi universi multitudini cibos emamus.* Id quod innuunt nequaquam esse in promtu, vel omnino fieri non posse. Et mox, κατακλίνατε αὐτ. κλ. κλισία à verbo κλίνω ducitur, & habet significationem apud Homerum *tabernaculi,* id est, in castris idoneæ ad acquiescendum habitationis. Ut μεταφορικῶς nunc dicatur jussos esse illos circiter quinquies mille viros sic collocari, ut essent ordinibus dispositi centenis. Et mox, Καὶ κατέκλιναν ἅπαντας. ἐξηγητικῶς. Ità, inquit, fecere, ut jussi fuerant, nimirum collocantes universos illo numero distributos. In libris tamen Latinis est, *Et discubuerunt omnes.* Ut ille interpres aliam in suo libro scripturam habuisse videatur.

16 Εὐλόγησεν αὐτ. Nimirum τοὺς ἄρτους. Est autem εὐλόγησεν, ut aiunt Grammatici, Ἀττικώτερον quàm ηὐλόγησεν. In usu sermonis Græci communi, verbum hoc significationem habet *laudis & prædicationis.* Ut in fabula Aristophanis cujus titulus Ἱππεῖς, εὐλογῆσαι βουλόμεθα τοὺς πατέρας ἡμῶν, *de nostris patribus laudabiliter prædicare volumus.* Et mox, ἄξιοι δ' εἰσ' εὐλογεῖσθαι, *digni sunt qui laudentur.* In sacris literis res singularis est εὐλογία, quam interpretantur *benedictionem:* Et Dei benedictio statim re ipsâ efficax est, id est, ὁ Θεὸς εὐλογῶν βεβαιοῖ τοὺς λόγους τῷ ἔργῳ, *Deus benedicens, dicta confirmat re ipsâ,* quemadmodum hæc alicunde descripta leguntur in collectis à Suida.

22 Ἀποδοκ. ὑπὸ τῶν πρ. δοκιμάζειν habet significationem *explorandi & approbandi,* & addita præpositio indicat *rejectionem* atque *repulsam.* Et ὑπὸ πρεσβυτέρων, est ὑπὸ πρεσβ. frequente permutatione præpositionum in his scriptis. Et postea, ἢ ζημιωθ. *Seipso perdito,* aut *multato,* id est, detrimentis seu damnis affecto. Et deinde, ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτώ. In Matthæo numerantur dies sex, de quibus dictum ibi est. Suprà autem, Ἀράτω τὸν σταυ. αὐτ. καθ' ἡμ. *crucem,* inquit, *suam tollat atq; perferat quotidie,* seu *singulis diebus.* Μετωνυμικῶς autem *crucem* vocat cruciatus & adversarum rerum in hac quotidiana vita miserias. fuit enim apud Græcos atque Romanos gravissimum & sævissimum crucis supplicium.

26 Ἐν δόξῃ. Gloriosâ specie. Et mox, τὴν ἔξοδον. τὸν θάνατον, inquit Theophylactus, id est, exitum ex hac vita, & mortem quam obiturus esset Hierosolymis. Et infrà, μεγαλειότητι τοῦ Θεοῦ, *ad majestatem Dei.* Et παρακεκαλ. ἀπ' αὐτ. Ità tectum & absconditum, ut sentire, id est intelligere, illud non possent.

46 Εἰσῆλθε δὲ διαλ. *Inter ipsos invasit cogitatio.* In libris Latinis est, *Intravit cogitatio in eos.* Quasi ille interpres legerit, εἰσῆλθεν εἰς αὐτοὺς, vel ἐν αὐτοῖς. Quod sequitur autem, τὸ, τίς ἂν εἴη μείζ. σχετικῶς ponitur: Incessit cogitatio inter eos, nimirum hæc, *Quinam ex ipsis unus altero esset major.* Vel, *quinam præstaret cæteris?* Est autem comparativum nomen & hoc loco, & planiùs paulò inferius, μικρότερος ἐν πᾶσι, quasi loco positivi positum. *Quinam excelleret inter ipsos.* Et *minor inter omnes vos,* id est, non excellens.

51 Τὰς ἀναλήψ. αὐτ. Accidit ut dies complerentur, quibus oportebat deinceps eum salutares nobis cruciatus perpessum, assumi in cœlum. Sic enim Theophylactus, συμπληροῦσθαι τὸν καιρὸν, καθ' ὃν ἔδει λοιπὸν τὸ σωτήριον ἡμῖν ὑπομείναντα πάθος ἀναληφθῆναι εἰς οὐρανούς. Et mox, ἐστήρ. τοῦ πορ. *defixit faciem suam ad iter Hierosolymitanum.* Id est, directum convertit vultum ad iter, quod fieret Hierosolyma versùs. Id est, profectionem eam constanter præ se tulit. Theophylactus tamen ità, ὥρισεν βουλὴν, id est, Voluntatem consiliúmq; suum pergendi Hierosolyma confirmavit, sive ratum fecit.

52 Ὥστε ἑτοιμάσαι. ἐλλειπτικῶς, *ut pararent,* nimirum hospitium, aut locum in quem diverterentur, & res necessarias. Et mox, ὅτι τὸ πρόσ. αὐτ. Similiter sunt hæc translata, quemadmodum superiora. *Animadvertebatur,* inquit, *tendere eum Hierosolyma.*

Planè autem capitales fuere inimicitiæ inter Judæos atque Samaritas, neque mutua inter eos consuetudo, quemadmodum dicitur & capite quarto Evangelii Joannis.

55 Ὁίε πνεύμ. ἐςἐ. πνεῦμα Latini interpretantur *spiritum*. Est autem significatio hujus nominis in sacris literis multiplex, atque nunc *consilium voluntatisque & sententiæ destinata affectio* indicatur, quam προαίρεσιν vocant Græci. Quale & hoc, καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. Reprehendit igitur nunc interrogatio increpans discipulos, propensionem animi & proclivem voluntatem ulciscendi injuriam cum alterius damno, cùm in Christianis omnia generaliter directa esse & tendere debeant ad aliorum salutem atque vitam conservandam, non lædendam.

60 Τοὺς νεκρ. θάψ. νεκροὺ in his est. Nam *mortuos* non solùm nunc eos vocat, qui vivere desierunt, sed illos quoque qui in hac vita humana & caduca adhuc permanentes à vera vita, quæ divina est & æterna, alieni sunt. Sicut mox, τοῦτο ποίει, καὶ ζήσῃ.

CAPUT X.

1 ΑΝέδειξεν, *designavit*, vel *declaravit*. ut cùm aliquibus honores conferuntur. Quod & ἀποδεῖξαι Græci vocarunt. In libris autem Latinis, *septuaginta duos*, legitur. Cùm Græci quidem ubique septuaginta tantùm discipulorum, ultra duodecim, qui Apostoli essent, meminerint, & horum etiam nomina quidam recensuerint. Quamvis Eusebius, libro historiarum primo, neget horum catalogum uspiam exstare. Et, οὗ ἤμελ. αὐτὸς ἔρ. *Quò venturus erat*: Vel, *ubi erat versaturus*. Repetitum est autem id, peculiari mandato, quod antea quoque jusserat fieri, cùm Apostolos ad præconium Evangelii dimitteret: ut sic ingrederentur iter, nequâ curâ, aut præparato itineris instrumento gravarentur. Itaque suprà monuimus, in nostro vetere libro ῥάβδους legi, non sicut in editis libris, ῥάβδον. Et in Matthæo, non inusitatâ mutatione numeri, prohibitam fuisse liceat, ut opinor, intelligere, bacillorum in futurum tempus copiolam. Similiter & inductis calceamentis esse eos voluit contentos, non ferre secum alia, quibus prioribus detritis uterentur. Ut omni prorsus solicitudine liberati, id unum agerent & exsequerentur, quod jussi fuerant. Itaque nunc nè salutationem quidem vult morari iter ipsorum. Ἐὰν ᾖ υἱὸς. εἰρήνης. id est, si non fuerit illa in domo soboles pacifica, sive is, cui salutatio illa congruit destinato paci. Quemadmodum multa alia indicantur similiter hâc metaphorâ, quæ cognata atque consentanea perhibentur. Et mox, τὰ παρ' αὐτῶν. Quæ ab illis præbentur. Ut sit, τὰ παρεχόμενα ὑπ' αὐτῶν. In libris Latinis est, *Quæ apud illos sunt*. Id quod interpretatur, τὰ παρ' αὐτοῖς.

19 Δύναμιν τοῦ ἐχθρ. Græcum interpretari Hebraicum *Satanæ* nomen hoc loco videtur. Cunctam enim Diaboli potentiam inferiorem dicit fore, ad lædendum Apostolos. Et verbo ἀδικήσῃ, utitur nunc de quacunque injuria atque vi. Et paulò antè, ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν ὡς ἀστραπὴν ἐκ τοῦ οὐρ. Hunc locum, in iis, quæ ad explicandas Πράξεις ἀποστόλων collegit Theophylactus, sic adducit, ex Chrysostomi, ut videtur, commentatione, ταῦτα εἶπεν ἀναλόγως. καὶ σχηματ. & addit, τὸ μέλλον ὡς ἤδη παρὸν καὶ ἐνεστηκὸς εἴρηκεν, *id quod futurum esset, tanquam jam tunc præsens & instans dixit*. Et deinde, ἀπὸ σοφ. καὶ συνετ. *à sapientibus & doctis*. id est, voluisti esse ea abscondita & occulta sapientibus in hoc mundo atque doctis.

23 Κατ' ἰδίαν. μακάριοι, beati, aut tale quippiam. Est autem adverbiorum in his significatio, ut κατὰ μόνας, & similia. Itaq; οἱ ὀφθ. pronunciantur, καλῶς ac μακαρίως. Et notat Theophylactus prædicari jam beatos eos, qui coràm aspicerent, contingente hoc Apostolis, fidelibus oculis, versantem apud sese filium Dei in carne. Et Apostolus Petrus ait, hoc ipsum tempus adventûs Christi exquisivisse & investigasse veteres Prophetas.

25 Νομικός τις. Unus quispiam ex profitentibus cognitionem ac scientiam Legitimarum constitutionum, seu Legum Mosaicarum. Et infrà, δικαιοῦν ἑαυτ. *suam justitiam asserere*: Sive, *ostendere se esse justum*, id est omni culpâ vacare. De significatione autem τοῦ πλησίον, antè est dictum. Et planè ità alterum indicavit interpres libri Regum primi, de duobus loquens tantùm, Davide & Jonatha, καὶ κατεφίλησεν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, *uterque est alterum exosculatus*. Et mox, καὶ ἔκλαυσεν ἕκαστος ἐπὶ τῷ πλησίον αὐτοῦ, uterq; *coràm altero*, vel *propter alterum*, *flevit*. Ut ὁ πλησίον, qui idem ὁ πέλας est, unusquisque alter homo in terris intelligendus sit.

30 Ἄνθρωπός τις. ὑπολαβὼν explicans id, de quo fuerat interrogatum. Hujus Allegoriam quandam eleganter exposuit Basilius, in concione synodica habita Lacizis. Ubi dicitur, Diabolos esse latrones insidiantes vitæ & bonis hominum. πληγὴ ψυχῆς, inquit, ἁμαρτία· γύμνωσις ψυχῆς, ἀπόθεσις τοῦ ἐνδύματος τῆς ἀφθαρσίας, *plaga animi est peccatum: Nudatio animi, amissio est vestimenti immortalitatis*. Hierosolymis autem Hierichunta deduci, ait, hominem. ἀπὸ τῶν ὑψηλῶν ἐπὶ τὰ κοῖλα, id est, *à sublimibus & arduis locis, in cavernas*. Nam fuisse Hierosolyma in montis vertice conditam; Hierichunta verò in Palæstinæ regionis depresso & cavo loco ad mare salsum. Philippus Melanchthon, hoc diegemate mirificè delectabatur, & ad multarum rerum utilem explicationem scitè solebat applicare. Id quod de ejus scriptis quoq; manifestum fit. ¶ Ἡμιθ. τυγχ. *relicto illo, qui esset semimortuus*. Et mox, κατὰ συγκυρ. *Re ità ferente*: Vel, *fortuito quodam casu descendit illâ viâ sacerdos quidam*. Et ἀντιπαρῆλθε, *coram illo præteriit*. Et πανδοχεῖον est *diversorium*, quo omnes accipi solent, quam *caupenam* vocarunt Latini, & in ea magistrum, *cauponem*. Ubi suprà autem est in libris editis, οἳ καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντ. exarata est in nostro vetere scriptura talis, οἳ καὶ ἐνδύσαντες αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες ἀπῆλθον. Eâdem sententiâ. Sed Basilius loco jam indicato, legit, οἱ πληγὰς ἐπιθέντες καὶ ἀπέλιπον, *qui plagas impegerunt*, & *exuerunt*. Ad quam etiam scripturam commentationem allegoriæ suæ applicat.

35 Ἐκβ. δύο δην. *duobus prolatis*, seu *expositis duobus, denariis nomismatibus*. Martham autem & Mariam fuisse incolas vici seu oppiduli Bethaniæ alibi indicatur. Et, κατέλιπε διακ. *reliquit me solam in laboribus & operis ministerii*. Et mox, συναντιλάβηται. σὺν ἐμοὶ ἀντιλάβηται, *ut unà mecum manus admoveat, ut socia sit administrationis*. Et deinde, τυρβάζῃ, *turbaris*, ut indicetur turbidæ operæ solicitudo. Nam τύρβη, quæ & σύρβη, significat *conatus turbulentos*, & jurisconsultus *turbæ* Latinum nomen à Græco τῆς τύρβης ducit. Quod autem additur, *Uno autem opus est*; id Theophylactus dupliciter interpretatur: vel, cibo opus est idoneo tantùm, non delicato aut opiparo: vel, τοῦ προσέχειν τῇ διδασκαλίᾳ, id est, *attendere animum ad doctrinam*. Id quod magis appositum videtur, & hoc studium perhibet bonæ partis electionem.

CAPUT XI.

2 ΠΑτερ ἡμῶν. In libris Latinis quorundam exstantium in Græcis interpretatio non exstat, quæ sunt eadem ferè & apud Matthæum. De quibus quæsitum est, Utrùm autor ipse perscripserit, an alii deinde illinc huc traducta inseruerint. Καὶ γὰρ αὐτοὶ, *etenim nos ipsi dimitt*. subjectum ἀφίομεν.

5 Τίς ἐξ ὑμ. figurata est oratio interrogatione. Atque hoc simpliciter dicitur, *Si quis habeat amicum, veniàtque ad domum ipsius mediâ nocte*, &c. Est autem μεσονυκτίου, ἐλλειπτικῶς indicium certi temporis. ut, ἑσπέρας ὀψίας, *sub vesperam*, & similia. Et deinde, εἰς τὴν κοίτ. εἰσὶ τῇ κοίτῃ, *in cubili sunt*. Et mox, ante hæc, λέγω ὑμῖν, in libris Latinis hæc leguntur, *Et, si ille perseveraverit pulsans*, valde propositæ doctrinæ congruens sententia, quæ in Græcis nostris libris non reperitur. Improbitatem autem impudentem flagitationis prodesse solere, ait, petentibus, ut mirificâ quâdam cohortatione pietas ad assiduitatem precandi incitetur, promissionibus benignitatis divinæ, à qua petita impetrentur: Quæ sunt eximiæ in Evangelio Joannis. Matthæus autem capite xviii. ut audiantur preces aliquorum à Deo, opus esse ostendit consensione orantium. Ubi ex Origine memoratur causa, quam ob causam non audiantur preces aliquorum abs Deo: Quòd precantium non sit consensus de omnibus tam ad doctrinam quàm disciplinam pertinentibus. Additâ venustâ similitudine: Ut in Musicis nisi concinnitas sit sonorum, non est jucundus cantus, sic nisi consensus sit per omnia precantium, non sunt preces Deo gratæ, neque ab ipso audiuntur.

11 Τίνα δὲ ὑμ. Et hæc interrogatione sunt figurata, éstque simpliciter sententia, *Si quem verò vestrum patrem suum filius rogaverit, ut panem sibi det, non ille certè præbebit lapidem*. Et deinde, δώσ. πν. ἅγ. *daturus est Spiritum sanctum*. In libris Latinis legitur, *Spiritum bonum*. Id esset, πνεῦμα ἀγαθόν.

14 Καὶ αὐτὸ ἦν κωφ. μετωνυμικῶς. Ut, *pallida mors*. id est, illud dæmonium faciebat ut is, in quem invaserat, esset mutus. Similiter paulò pòst, ἐν Βεελζ. μετωνυμικῶς. Diabolica facultate & vi, & quod Hebræi dixere, *In nomine Diaboli principis*. Et inferiùs, εἰ δὲ καὶ ὁ Σατ. *si diabolus adversus seipsum in partes divisus est*, id est, seditiosus. De regno seu potentia & quâdam communitate spiritûs illius dicitur.

20 Δακτύλῳ Θεοῦ. Efficacitate divinâ. Theophylactus, ἐν πνεύματι Θεοῦ, id est, *spiritu Dei*. Et mox, ἔφθ. ἐφθ. *nimirum antevertendo pervenit ad vos regnum Dei*. id est, secundùm Theophylactum, καταλύεται τοῦ διαβόλου βασιλεία, *jam adeò evertitur Diaboli regnum*. Et postea, δι' ἀνύδρ. τόπ. Hoc loco aliud quiddam ascripsit Theophylactus, quàm in Matthæi capite xii. Hoc scilicet, δι' ἀνύδρων τόπων: τῶν μὴ δεχομένων λυτὴν ψυχῶν, *per animas eas in quibus nihil est dissolutum*. Sanè Græcorum hoc est, τὸν ὑγρὸν βίον συντεθειμένον εἶναι, *diffluentem & dissolutam vitam expositam esse insidiis*. Et Heracliti refertur hoc, ψυχῇσι τέρψις ὑγρῇσι γενέσθαι, *mors est animorum intelligentiâ constantium, si humidæ efficiantur*.

25 Καὶ κεκοσμ. *& ornatam*. Hoc participium Latinus interpres non expressit isto loco. Atque putant aliqui ex Matthæo nunc additum fuisse ab iis qui Evangelia curarent describenda. Et postea, μενοῦν γε. Hæ sunt conjunctiones tres. Affirmatur autem ità simul id quod dictum fuerat, & præterea aliquid additur; *Ità sanè, sed beati ii verò sunt, qui audiunt verbum Dei, illúdque custodiunt*. μενοῦν, Sophocles dixit Ajace, ἄνδρας μὲν οὖν ἐν Ἕλλησι πάντων ἐσθλόν. Planè ἀντιθετικῶς. Cùm enim Agamemnon affirmasset concessione sepulturæ Ajacis, sustinendum ipsis esse crimen ignaviæ, infert Ulysses, *imò ità fore, ut omnibus Græcis justi boníque viri esse videantur*. Similiter ad Rom. cap. x.

36 Ἔσται φωτ. ὅλ. *sic totum illud lucidum erit, ut siquando illustret*

stret te fulgor lucernæ. Est autem nomine usus *fulguris*, quo cœlestis fulgor in nubibus significatur, ut intelligatur admodum illustre quiddam.

41 Πλὴν τὰ ἐνόντα. ἐλεημοσύνην τῆς χειρὸς. *Pro re nata. pro eo atque res fert. pro rebus præsentibus.* ἐνόντα enim τὰ ὑπάρχοντα sunt, id est, ea quæ præ manibus habemus. νῦν δὲ, inquit Theophylactus, τὰ χρήματα εἶπεν, ὡς ὄντα ἐν τῇ ψυχῇ τῶν φιλοχρημάτων, *nunc pecunias ità appellavit, ut quæ sint in animo studiosi illarum.* Demosthenes in oratione περὶ συμμοριῶν ità, ἐκ τῶν ἐνόντων, ὡς δυνατὸν μετριώτατα χρήσομαι, *quibus è re nata quàm modestissimè potero sum usurus.* Et in eadem oratione, τῶν φαινομένων ἐκ τῶν ἐνόντων τὰ κράτιστα ἑλέσθαι, cum dicit qui consilium det, *ex evidentibus atque præsentibus optima eligere debere.*

48 Μαρτυρ. καὶ συνευδοκεῖτε, &c. *testificamini & declaratis consensum vestrum approbantem opera patrum vestrûm, cùm illi interfectores sint Prophetarum, vos monumenta eorundem ædificetis.* Est autem in libris Latinis, *Testificamini quod consentitis*, interpretans nimirum, μαρτυρεῖτε ὅτι συνευδοκεῖτε. Et postea, ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ. Vel περιφραστικῶς, Deus sapiens. Ut *misericordia Dei*, Deus misericors. Vel, *propriè sapientia Dei*, id est, filius Dei æterni. Quasi inquiat, *Et ideo, ego vobis dico.* Quemadmodum apud Matthæum.

52 Τὴν κλεῖδα τῆς γν. μεταφορικῶς. occlusam tenetis & inaccessam facultatem cognitionis, ablatâ quasi clave ad fores illius aperiendas.

53 Ἐνέχειν καὶ ἀποστοματίζειν, *urgere & illum obtundere.* In nostro vetere libro est, συνέχειν, *comprimere & angere.* Et in quibusdam exemplaribus ἀποστοματίζειν. Id quod Theophylactus bifariam interpretatur, hoc quodammodo: Verbum ἀποστοματίζειν significationem habet interrogationis crebræ, & in hac dubitationis. Id tunc fit, cùm plures interrogant unum de diversis rebus propositis. Quando hic, quòd nequeat respondendo satisfacere cunctis, minùs intelligentibus speciem præbet dubitatione sese esse implicatum. Potest etiam intelligi, ἀποστοματίζειν, esse *captare insidiis verborum*, i. παγιδεύειν καὶ ἀπὸ τοῦ στόματος κρατεῖν. Ubi enim captus aliquis fuerit in iis quæ dicit, ibi videtur ἀποστοματίζεσθαι, τουτέστιν, ἀπὸ τοῦ στόματος ἁλίσκεσθαι καὶ κατακρίνεσθαι, i. *ore distrahi, seu corripi, & damnari.* Quidam interpretati sunt *ex ore elicere ejus plura*, nimirum crebritate interrogandi. Quòd aliquid insidiando carpere & excipere cuperent ad crimen ipsi inferendum. Id quod ab interpretatione hujus verbi apud Pollucem non discrepat.

CAPUT XII.

1 Ἐν οἷς ἐπισυν. &c. *Interea dum multitudo innumerabilis acervatim congregatur.* Nam de ingente numero Græci usurpant eum, quibus decem millia indicantur, quæ sunt μυρία, & copia ipsa μυριάς. Et postea, ἀνθ' ὧν ὅσα ἐν τῇ σκοτ. *quapropter, quæ in tenebris locuti fueritis ea audietis in luce.* Et simulatis atque fictis neminem confidere, & ubique locorum cautos circumspectósque esse in loquendo omnes debere, præceptum hoc loco subjicitur. Et nostrates dicunt, *Sylvas & parietes domesticos habere aures.* Et est in opusculo, nomine Musæi edito, hæc sententia, ἐν δὲ σιωπῇ ἔργον ὅπερ τελέει τις ἐνὶ τριόδοισιν ἀκούει. Et ὑποδ. δὲ ὑμ. In nostro libro vetere est, ὑποδείξω, *indicabo.*

6 Πέντε στρουθ. *quinque passerculi veneunt assibus duobus*: In Matthæo, *duo passerculi veneunt asse uno.* Ubi & alia pleraque commorantur hoc loco exposita. Et inferiùs, ὅταν δὲ προσφέρ. *cùm verò trahent vos ad suas congregationes.* Et aliquantò pòst, ἀπὸ τῆς πλεον. & *avaritiâ*, id est, cupiditas pecuniæ, & studium quarumcunque rerum copiæ majoris & abundantioris, hoc nomine significatur. Et mox, ἐκ τοῦ περισσεύειν. Non conservatur vita superfluis in cujusque bonis. Neque enim totis granariis aut cellis aluntur divites, sed eo cibo atque potu quem natura desiderat, id quod & à tenuioribus fit, ut non sit, cur aliquis sua plus laudet cameris granaria, secundùm Horatium, aliorum.

19 Ἀναπαύου φάγε, ἀσύνδετος oratio depingit securitatem freti copiâ divitiarum suarum. Et, εὐφραίνου, *animo sis læto atque hilari.* Et, εὐφροσύνη Ὀδ. ι. est *hilaritas convivii*, & Ὀδ. ψ. *Lætitia atque delectatio.* Prodicus à Platone irrideri videtur, significationes verborum distinguens in Protagora hoc modo, εὐφραίνεσθαι μὲν γὰρ ἔστι μανθάνοντά τι καὶ φρονήσεως μεταλαμβάνοντα αὐτῇ τῇ διανοίᾳ· ἥδεσθαι δὲ ἐσθίοντά τι ἢ ἄλλο ἡδὺ πάσχοντα αὐτῷ τῷ σώματι, id est, GAUDERE *est discentem aliquid & participantem prudentiam*: LÆTARI *verò comedentem quippiam, vel siquis aliâ quapiam voluptate afficiatur.* Et mox, εἶπε δὲ αὐτ. Hanc de eo sententiam pronunciavit Deus. Et deinde, οὕτως ὁ θησαυρ. Hæc est collatio addita exposito exemplo divitis securi. Ità est de eo, qui sibi condit & reponit, non dirigens divitias suas ad Deum, id est venerationem atque cultum numinis divini. In nostro libro vetere, ante hæc, οὕτως ὁ θησαυρ. & post illa πλουτῶν, interposita leguntur ista, ταῦτα λέγων ἐφώνει, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

24 Τοὺς κόρακας. Has aves relictis in nido pullis miserè etiam in penuria victûs divagari, pasci tamen illos atque educari traditur, ut mentionem harum insignem fieri intelligendum sit. Et aliquantò pòst, πόσῳ μᾶλ. ὑμ. ἀπὸ κοινοῦ, scilicet ἀμφιέσαι, *vestiet seu amiciet.* Et mox, μὴ μετεωρίζεσθε. Præceptum contra elationem animorum & levitatem atque vanitatem. Itaque quasi definiens Theophylactus, qui sit iste μετεωρισμός, hæc addidit, μετεωρισμὸν λέγει τὸν περισπασμὸν, καὶ τὴν τοῦ λογισμοῦ ἄστατον περιφορὰν, ἄλλοτε ἄλλο ἐνθυμουμένου, *Elationem vocat, cogitationes distractas & instabilis conversionis, aliàs aliud in animum inducentes.* Polybius libro iii. ὁ δὲ Τιβέριος μετεωρισθεὶς καὶ περιχαρὴς γενόμενος ἐπὶ τῷ προτερήματι, *elatus animo & lætitiâ exsultans.*

31 Πλὴν ζητεῖτε τὴν. *verùm, quærite regnum Dei, & ista omnia apponentur vobis.* In libris Latinis est, *Veruntamen primùm quærite regnum Dei, & justitiam ejus.* Quæ exstant in Matthæo. Et paulò pòst, δότε ἐλεημ. πανταχοῦ in his est, peculiaris Hebraicæ linguæ. Significatúrque benefacto declarata clementis misericordísque affectionis benignitas, quæ est ἐλεημοσύνη, à nomine ἐλεήμων, deducto ab altero nomine ἔλεος. Sicut σωφροσύνη, δικαιοσύνη, & similia. Dat igitur eleemosynam, qui benignè faciendo alteri, & tribuendo aliquid egenti, affici sese misericordiâ illius ostendit. Et est nomine similiter usus Callimachus in Hymno de Delo, μὴ δέ τι ἐμεῖο πάθῃς κακὸν, εἵνεκα τῆσδ' ἀντ' ἐλεημοσύνης, *nequid patiaris mali meâ causâ, ob istud misericordis affectionis factum.*

35 Καὶ οἱ λύχν. & *lucernæ sint ardentes*, id est, accensæ. In libris Latinis additur, *in manibus vestris.* Et mox, πότε ἀναλύσει, *dum recipiat se ex convivio nuptiarum.* Polybius similiter usus est verbo hoc libro historiarum tertio, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι βραχὺν ἐπισχόντες χρόνον, ἀνέλυσαν, *Romani cùm modico tempore illos ursissent, sese receperunt.* In Epistola Gregorii Theologi scripta Olympio, δεινὸν μὲν καὶ ἀνδρὸς θάνατος. πῶς γὰρ οὔ; τοῦ σήμερον ὄντος καὶ αὔριον οὐκ ἐσομένου, ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς ἀναλύοντος, *res tristis est, mors hominis. Quid ni enim? Cùm ille hodie sit, & crastino die futurus non sit, neque ad nos remigrare soleat.* Et ità est verbo usus Apostolus Paulus in Epistola scripta ad Philippenses, τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι, *cupiditatem habens ad migrandum, & ut apud Christum sim.* De quo verbo, & de qua sententia quærebat disserebátque paucis diebus ante mortem suam Philippus Melanchthon, oratione pietatis plenâ, & indice cogitationis accuratæ de exitu ex hac vita salutari atque felice.

37 Ἀναζώσεται, *præcinget se*, seu *succingetur.* id quod fit ab iis qui ad ministrandum sese parant. Usi autem reperiuntur Græci interdum futuris mediæ flexionis, in significatione passiva. Cùm illud ἀναζώσεται accipi possit ἑλληνικῶς positum: Ut, *tum prora avertit.*

42 Τίς ἄρα ἐστίν. Hanc responsionem ad Petri interrogationem, ità explicat Theophylactus: Ea similitudo, quæ est commemorata, pertinet ad omnes, nunc verò à me verba fiunt, de quodam principatu, id est eo, qui præferatur aliis. Et, τὸ σιτομέτριον. Latini *demensum* hoc dixere. Id est, singulis mensibus destinatam mensuram frumenti. Et infrà, διχοτομήσει, *in duas partes secabit*: Vel, *discindet medium.* Et postea, καὶ μὴ ἑτοιμάσας. Vel, *non paratus*: sive, *si non paraverit se*: vel, *non exsecutus notam sibi voluntatem domini sui.*

49 Πῦρ ἦλθ. βαλ. *adveni ut ignem immittam terris, & quid volo si ille jam est accensus.* Id est, nihil jam restat ampliùs. In libris Latinis est, *Quid volo, nisi ut accendatur?* Quasi ille interpres legerit καὶ τί θέλω, ἢ ἵνα ἀνήφθῃ; Quid volo aliud, quàm ille ut accensus sit, id est ardeat. Similitudo autem ista quid sibi velit non videtur esse obscurum. Theophylactus ignem illum interpretatur, τὸν λόγον τοῦ κηρύγματος, id est, *doctrinam & præconium Evangelii.* Epiphanius in disputatione adversus eos, quos appellat *Ariomanitas*, hunc locum, nisi fallor, adducens, aliam scripturam quàm quæ est in editis libris exposuit. Sic enim ille, ἀνωτέρω γὰρ λέγει ὅτι πυρὶ ἦλθον βαλεῖν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη, καὶ βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι. Quæ licet à pietatis studiosis considerentur.

51 Διαμερισμ. *in partes distractionem* vocat dissidium & inimicitias adversariæ factionis. Pater, inquit, quoad filium, contrariarum partium futurus est, & filius quoad patrem. Et postea, ὅταν ἴδ. τὴν νεφ. Alia signa observari consuevisse serenitatis & tempestatis in Matthæo dicitur. Nunc verò ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν, *Nebulam orientem ab occasûs partibus*, id est, Nebulam quæ appareret & colligeretur in illa cœli plaga. Sunt autem venti inde spirantes pluvii. & nominatur ζέφυρος, qui est Homero λάβρος ventus vehemens & infestus. Austrum verò, qui νότος est, à meridie flantem, constat æstuosum esse & caloris intensi, quem statum aëris ab urendo καύσωνα vocarunt. Quemadmodum & febrium quendam ardorem. Et mox, οἴδατε δοκιμ. *Judicium facere scitis existimationis vestræ de cœli & terræ facie.* Id est iis quæ apparent in cœlo. Et paulò pòst, ὡς γὰρ ὑπ. Alterius istud doctrinæ appendix est. In libris tamen Latinis legitur, *Cùm autem vadis.* Ut in suo libro ille interpres habuisse videatur, non ὡς ὑπάγεις γὰρ, sed ὑπάγεις δέ. Et deinde, ἐπ' ἄρχ. *ad magistratum.* Et, δὸς ἐργασίαν. Generaliter Latinus & commodè, *Da operam.* ἐργασία autem & ἔργον Græcis significat, & quæstum qualis est fœnoris, & quicunque alius. Atque Theophylactus ità, ἀγωνίσαι, ἢ εἰ μηδὲν ἔχεις δανεισάμενος, καὶ δὸς ἐργασίαν, τουτέστι τόκον ὥστε ἀπαλλαγῆναι αὐτοῦ, id est, *contendito, aut si nihil habeas, sumito pecuniam alicunde mutuò, & impendito etiam quæstûs aliquid, hoc est, fœnus dato, ob id ut missus fias ab illo*, nimirum adversario tuo. πράκτορα autem nunc vocat debiti exactorem. Et πράκτορες fuere olim præfecti exactionibus publicis.

licis. Et Homero, 'Οδ. θ'. sunt πρηκτῆρες, negotiatores maritimi sive nautici. Et Sophoclis Electra inquit se sperasse fratrem Orestem, φόνε πατ' αὐτὸν πράκτορ' ἥξειν πατρὸς, affore *aliquando & pœnas exacturum mortis paternæ*. Sed 'Ιλ. ι'. πρηκτῆρ' ἔργων generaliter est, *laudabilium actionum effector*, sicut ῥητὴρ μύθων, *orator dictorum*.

CAPUT XIII.

1 Περὶ τῶν Γαλ. Annis ferè decem præsedit in Judæa Pontius Pilatus. Et circiter annum quartum provinciæ ipsius, qui esset xv. Regni Tiberii, opus redemtionis generis humani morte suâ absolvit Jesus Christus. Quæ aliter falsò tradidisse quosdam Eusebius indicat, qui ὑπομνήματα edidissent commentitia atque ficta. Atque ex Josephi historia facilè intelligi potest, Pilatum Judæos habuisse magistratum severum & minimè clementem: sed de his quæ modò memorantur, peculiaris expositio mihi nulla nota est.

2 'Αμαρτω. πα. πάν]. In sacris literis sunt ἁμαρτωλοὶ, *vitiorum turpitudine deformes*. Dicitur autem nunc, Nequaquam illos Galilæos à Pilato interfectos, comparatos cum cæteris tam malos & improbos fuisse, ut talia perpeterentur. Similiter quodammodo præpositione hâc usus est Plutarchus in Alcibiade, Θεοφράστῳ φιληκόῳ καὶ ἱστορικῷ παρὰ ὅν τιν' ἐν τῶν φιλοσόφων. De Theophrastro loquitur, *qui & studiosè audiret & diligenter exquireret, ac si quis alius Philosophus*. Et mox, ἐὰν μὴ μετ. *nisi omnes fueritis conversi resipiscentes*. Et mox, ὀφειλέται ἐγ. ii fuere, quibus deberetur acerbitas tanta exitii, cum universis incolis Hierosolymorum collati. Et mox, ὁμοίως ἀπολ. sicut paulò antè, ὡσαύτως. Id est, pariter ac similiter violentâ atque malâ morte.

7 Καταργεῖ. *otiosa occupat*. Vel, *efficit sterile solum sua in parte*. Ut ἐνεργεῖν enim *operari*, seu *elaborare* est; sic καταργεῖν, & συναλωθῆ, καταργεῖν, *inertiæ* & *ignaviæ* habet significationem. Et mox, τοῦτο τὸ ἔτ. χτ' τὸ ἔτος: *Isto adhuc anno*.

9 Κἂν μὲν ποιή. καρ. *siquidem fructum tulerit*, sive, *fructificaverit*. Est autem hæc oratio ἐλλειπτικὴ, id est *imperfecta*, quâ formâ Attici variè sunt usi. Similia autem his, quæ isto loco dicuntur, sunt Aristophanica in Pluto, κἂν μὲν ἀποφήνω μόνην 'Αγαθῶν ἁπάντων οὖσαν αἰτίαν ἐμὲ 'Υμῖν, δι' ἐμέ τε ζῶντας ὑμᾶς, *atque si demonstravero me solam esse vobis causam bonorum universorum, vósque meo beneficio vivere*. relinquit enim persona paupertatis cum hac oratione introducta, inferendum id quod deest, *missam me facite*: vel, *ego vicero*. Vocántque tales locutiones Græci ἀνανταπόδοτα. Et 'Ιλ. α'. 'Αλλ' εἰ μὲν δώσουσι γέρας μεγάθυμοι 'Αχαιοὶ, *verùm siquidem magnanimi Græci honorarium mihi munus tribuerint*. Deest enim, *ità ego acquiescam, neque agam aliud*. Et libro tertio Thucydides, καὶ εἰ μὲν συμβῇ ἃ ποιοῦμεν, *ac siquidem successerit conatus*. Deest, *ità scilicet res fuerit confecta*. Et nunc similiter, *Siquidem*, inquit, *culta à me diligentiùs arbor ista fructum tulerit, id scilicet effectum fuerit quod volumus*. Sive, *remanebit hæc & conservabitur*. *Sin minus, in posterum tamen eam excides*.

12 Προσεφώνησε. Vel *accersivit*, vel *compellavit*, sive *allocutus est*. Et aliquantò pòst, καὶ ηὔξησε. id est ηὐξήθη. *Auxit se*, id est, crevit. Et infrà, ὅτι πολλοὶ, λέ. ὑμ. ζητ. Affirmatio, λέγω ὑμῖν, *confirmo hoc vobis*, παρατιθῶ. Et postea, οὐκ οἶδα ὑμ. *non agnosco vos*. Refutatio tanquam alienorum. Et deinde, ἀπὸ ἀνατ. καὶ δυσ. ἀνεφερομένου undique ex toto orbe terrarum, cujus sunt istæ plagæ quatuor.

32 Τῇ ἀλώπεκι. Proverbli figurâ sic vocat fraudulentum insidiatorem. Sicut dicitur, *homo homini lupus*, & similia. Et paulò pòst, 'Ιερουσαλὴμ 'Ιερου. Compellatio vehemens & aspera. Est autem ἐπαναληψή. O vos Hierosolymitæ. Et deinde, ὃν τρόπον ὄρν. καθ' ὃν τρόπον. Et repetendum verbum est congruè, ἐπισυνάγει, id est *colligit, cogendo aggregat*. Et mox, οὐκ ἠθελήσατε. Vos scilicet Hierosolymitæ, quos diximus urbis nomine significari καθ' ἐπαναληψιν seu μετωνυμίαν.

35 'Ιδοὺ ἀφ. ὁ οἶκ. Eadem leguntur dicta à Christo in Matthæi capite xxiii. non ante, sed post illa quæ acclamaverant, cùm inveheretur impositus asinæ Hierosolyma. Atque hoc loco Theophylactus talia quædam asscripsit, Postquam cruci me affixeritis, nequaquam deinde conspicietis, donec iterum videatis altero adventu. Ità significans secundam præsentiam suam. Tunc enim quantumvis inviti, inquit, confitebuntur eum esse Salvatorem atque Dominum. fortasse liceat hæc accipere dicta de tempore gloriosæ Resurrectionis ad vitam Christi, & eorum quæ consecuta sunt. ut affirmetur mox alius quidam conspectus ipsius, quàm tunc videretur, futurus esse. Est autem ἕως ἂν ἥξ. ἐλλειπτικὸν, nimirum, tempus; aut generaliter, Donec eveniat, ut dicatis.

CAPUT XIIII.

1 Φαγεῖν ἄρτον. Phrasi Hebraicâ, Ad cibum capiendum. 'Υδρωπικὸς, est laborans humoris crudi abundante & sese effundente copiâ, quam *aquam intercutem* Latini vocarunt, Græci ὕδρωπα & ὕδερον, & hoc morbo laborantes, ὑδρωπιῶντας & ὑδεριῶντας. Et mox, ἡσύχασαν, *quievere*. Id est, siluerunt. καὶ ἐπιλαβόμ. *assumtum illum, vel complexus eum sanavit*.

3 'Επέχων, *attendens*. Scilicet animum. Est enim illud ἐπέχων τὸν νοῦν, ἢ τὸν νοῦν, *animadvertens*. Et, ἀρίστον. De hoc verbo antea aliquid dictum est. In nostro vetere libro est ἀρίστου, formâ ἀναλόγως μόνως. Et, δεῖπνον ἢ δεῖπν. Tempora cibi capiendi Veteres distincta habuere præcipua duo, matutinum, & ad vesperam vergens, quorum illud ἄριστον, hoc δεῖπνον vocarunt. Etsi δεῖπνον generalis est appellatio, & non definiti temporis apud Homerum, qui δόρπον vespertinas epulas vocare solet. Nominarunt tamen Græci alios cibos divisos temporibus. Ut ἀκράτισμα, & ἀκρατισμὸν, matutini admodum temporis, id est πρωϊνὸν ἐμβρωμα. Et ἑσπέρισμα, in quo est manifesta Vesperi significatio. Latini *prandium & cœnam* usurparunt. Etiam *Jentaculum*, quod erit ἀκράτισμα, & *merendam*, vel idem significantem quod prandium, vel cibum qui tempore inter prandium & cœnam interjecto caperetur. Δοχὴ autem generali nomine est *epularum apparatus*, ab accipiendo, id est ἀπὸ τοῦ δέχεσθαι, hospites invitatos.

15 'Ος φάγεται. formâ παθητικὰς διαθέσεως. similiter & πίεται, *bibit*. Duxere autem alii aliunde hoc verbum. Non videtur esse inscitum, quod quidam perhibuerunt, ἀπὸ τῶν φηγῶν, esse φαγεῖν. quòd fagorum cibo, id est glandium, prisci fuerint usi. Et postea, ἔρχεσθε. *Misit servum qui diceret invitatis, Venite, nam jam parata sunt omnia*: id est, qui verbis domini accerseret illos ad cœnam.

18 Καὶ ἤρξ. ἀπὸ μι. 'Ελλιπτ. ἀπὸ μιᾶς scilicet γνώμης. *Uno animo*, vel, *uno consensu*. sive ἀπὸ μιᾶς παραιτήσεως. i. *pariter cœperunt recusare*. Sic ferè 'Ιλ. β'. εἴη ποτ' ἐς γε μίαν βουλεύσομεν. nimirum βουλήν. *Si quando una sit sententia consilii nostri*. Et alibi, οὐ δεῖν ἐπὶ μιᾶς ἐνδοξοῖεν ἀνδράσιν συγχαίρειν, scilicet εὐχῆς. *Non est pia gloriatio gloriari in mortuos*. Et Psalmo xxvi. μίαν ᾐτησάμην παρὰ τοῦ κυρίου. scilicet αἴτησιν. Et Psalmo lvii. εὐθείας κρίνετε υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. nimirum κρίσεις. Et, ἔχε με παρῃτημένον, *accipito meam recusationem*. Et, εἰς τὰς πλατείας. ἐλλειπτικὸν, scilicet ὁδοὺς. *In patentes & latas regiones*.

23 'Ανάγκασον εἰσελθεῖν. Hanc necessitatem pertinere ait Theophylactus ad conversiones admirabiles eorum, qui aliquando impio cultu simulacra venerati essent, de qua re *cogendi* verbo Christus usus esset. Et postea, ὁ μισεῖ τὸν πατ. Hujusmodi quædam & apud alios Evangelistas leguntur. Hoc loco autem asscripsit Theophylactus ista, ὅταν δηλαδὴ θεὸς τὸ κινδυνεύομεν. οὐκ ἁπλῶς ἀπλῶς τοῦτο κελεύει, *si quando nimirum in Deo periculum vertitur*. *Non simpliciter igitur ista jubet*. Vult autem hæc habere respectum quendam ad Deum & res divinas, præ quo & quibus mortales cuncti & humana omnia contemtum & odium mereantur.

28 Ψηφίζει, *rationes subducit sumtuum*. Quod λογίζεσθαι dixere. ψηφίζειν autem, quòd olim calculis seu lapillis rationes explicarentur. Unde & de summæ definitione verbo ψηφίζεσθαι & *ponere* sunt usi. Et mox, οὐκ ἰσχ. ἐκτ. Deridentur enim imprimis ædificatores tales, qui inchoatas exstructiones nequeunt absolvere. Idque cavere jubet præceptum Hesiodi quoque, μηδὲ δόμον ποιῶν ἀνεπίξεστον καταλείπειν, *neve domum ædificans opera imperfecta relinquas*. Et postea, συμβαλεῖν. ἔστι συμβαλεῖν, proficiscens ut congrediatur cum altero Rege, sive prœlium committat. Significat autem verbum hoc quoscunq; congressus gerendarum contrahendarúmq; rerum causâ, & Homero, Conflictus in prœliis. Ut, Συνδ' ἔβαλον λαπίθαι. Et συνδ' ἔβαλον μαχέσασθαι. 'Ιλ. μ'. Et συμβολὴ, est prœlium in quo aliqui committuntur.

33 Οὕτως οὖν. Quid sibi expositæ velint similitudines explicat. Planè autem prior ad diligentiæ considerationem pertinet: Nè quis temerè in disciplinam Christianam, quæ est Evangelicæ doctrinæ professio, & secundùm hanc vitæ institutio, se tradat, neque rem eam levem aut parvam esse putet. Posterior aliquantò evidentiùs, omnes vires humanas inferiores esse innuit ad salutem obtinendam, ut ad clementiam benignitatémque Dei prorsus confugiendum esse universis, intelligi debeat. Et, ἀρτυθῇ. absolutè, quodnam condimentum usurpabitur? cùm salis istius nulla prorsus utilitas sit, neque solo neque fimo profuturi.

CAPUT XV.

1 Πάντες οἱ τελῶναι. De hujusmodi idiomatismis jam aliquid dictum est. Undique ex publicanis aliqui & peccatoribus accedebant ad Jesum, ut eum audirent. Et infrà, ὁ ἐπὶ ἐνεν. ἐν. Usitata est ἐλλειπτικὴ comparationis. Quâ figurâ postea etiam utitur. Hoc enim dicitur, Gaudium exsistere in cœlo ob unius peccatoris conversionem, magis quàm ob xcix. illos justos. & subjicitur ratio, Quòd his non sit opus pœnitentiâ. Non igitur dare solent novi gaudii causam, quicunque sanè tales sunt. Nam hæc commemorari pertexendo omnia Theophylactus, unà cum parabola de filio petulante & prodigo, (ipse ἄσωτον υἱὸν παραβολὴς vocat) ait Pharisæis, quos docere vellet Jesus, Non oportere eos efferri animis & superbire, quamvis sibi justi viderentur, neque ægrè ferre, admitti convertentes sese à prioris vitæ pravitate peccatores. Hoc igitur dicitur, Exsistere gaudium in cœlo, ob conversionem peccatoris unius, non ob alios complures sanè, quibus non sit opus conversione. Sicut capite xviii. λέγω ὑμῖν, κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ ἐκεῖνος, *affirmo vobis, quòd descenderit iste justificatus in domum suam, præ illo altero*. i. & ille alter nequaquam. Et est vera scriptura hæc, neque causa cur de ea ambigatur. Sic 'Ιλ. α'. βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι, *volo ego salvum esse populum potiùs quàm*

quàm perire. Id est, salvum esse volo & haud interire. Et, Θέλω τύχης σταλαγμὸν, ἢ φρενῶν πίθον, *malim fortunæ prosperæ guttam, quàm prudentiæ dolium*. Contra quem versum, ut prolatum ab homine divitiarum cupido, id est, ὑπὸ φιλοχρύσου, posuit Gregorius Theologus alterum tanquam φιλόφρονος, id est studiosi & humani, Ῥανὶς φρενῶν μοι μᾶλλον, ἢ βυθὸς τύχης, *contingat mihi potiùs prudentiæ stilla, quàm profundum fortunæ*. Et est in his implicata argumentatiuncula à majore, Si in cœlis datur occasio gaudii, convertente se peccatore, quò magis in terris id fieri par est atque decet.

12 Τὸ ἐπιβάλλον μέρος, *pertinentem ad me partem*. Aristoteles Politicorum secundo, τῶν γὰρ ἰδίων μάλιστα φροντίζουσι, τῶν δὲ κοινῶν ἧττον, ἢ ὅσον ἑκάστῳ ἐπιβάλλει, *hominibus sua atque propria curæ sunt maximè, publica non item nisi quantùm ad singulos pertinent*. Item libro primo, dicit principes viros & magistratus universâ virtute morali præditos esse debere, τῶν δ' ἄλλων ἕκαστον, ὅσον ἐπιβάλλει αὐτοῖς, *cæterorum singulos, quoad ipsis congruat*, seu, *quoad cujusq; conditio postulet*. Herodotus Μελπομένῃ, ἀπολαχόντες τῶν χρημάτων τὸ ἐπιβάλλον, *suam quisq; partem de bonis sortitus*. Seu, *sorte potitus parte sibi debitâ*. Οὐσία autem Latinis *bona* sunt, & *res familiaris*, & *facultates*, quæ mox etiam βίου nomine indicantur.

13 Μακράν. quasi ὁδόν. Adverbii significatione, *Procul indé*. Demosthenes, ὄντος μακρὰν ἀπόντος, *tam procul*, seu *longè*, *absente*. Et paulò pòst, ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος, *cùm procul ille adhuc abesset*, seu *longè distaret*. Et mox, ζῶν ἀσώτως, *vivens luxuriosè*. Sic & Cicero Græcum nomen usurpavit, cùm sint Aristoteli ἄσωτοι, *prodigi*, vitia illa quidem ferè conjuncta. Et, ὑστερεῖσθαι, *ipse cœpit deficì*, rebus scilicet necessariis ad victum. In Latinis libris est, *egere*; & in nostro vetere, στερεῖσθαι, id est, *carere*.

17 Πόσοι μίσθιοι, &c. *Quàm multi mercenarii patris mei abundant panibus*, id est cibo. In libris Latinis est, *In domo Patris mei*, ἐν οἴκῳ τοῦ πατρός μου.

25 Συμφωνίας καὶ χορῶν, *Concentum audivit, & exsultantem cœtum*: Sive *concinni cœtûs carmina*. Talis enim quædam est significatio nominis Græci, quod Plato ducit ἀπὸ τῆς χαρᾶς, id est *à lætitia*. Et aliquantò pòst, καταφαγών. Qui per luxuriam absumsit celeriter. Plautinum est de eadem re in Trinummo, *Qui comedit quod fuit, quod non fuit*.

CAPUT XVI.

1 Οἰκονόμον. Vocabulum Græcum significat curatorem seu administratorem rei familiaris, quæ est οἰκονομία. Nam & οἶκος inter alia *rem & bona facultatésque* notat: Quæ sunt οἰκία, ὑπάρχοντα, κτῆσις. Et mox, ἀπόδος λόγον. Δοῦναι λόγον, est *referre* seu *reddere rationes*, quod de rebus negotiisq; gestis fieri solet. Σκάπτειν autem, id est *fodere*, est unum ex operibus rusticis. Et solum Atticum fodiendo meliùs quàm arando cultum olim fuisse traditur. Et de Margita refertur, eum neque σκαπτῆρα neque ἀροτῆρα fuisse. Et, μετασταθῶ τῆς οἰκ. *ubi discessero ab administratione ista domestica*. Et mox, δέξ. με εἰς τοὺς οἴκ. ἐλλειπτικόν. Scilicet aliqui, de quibus mox verba fiunt. Cùm autem similitudines, quæ παραβολαὶ appellantur, obliquè, & propositâ veluti imagine quâdam, aliquid demonstrare & rei veritatem ostendere soleant, non per omnia similitudine tamen rebus ipsis congruente, hoc doceri nunc intelligendum est potissimúm: Primùm, τὸν δοθέντα ἡμῖν πλοῦτον καλῶς διαθέσθαι, id est, *ut rectè dispensentur nobis tributæ divitiæ*. Secundò, *Quòd nostrarum facultatum non simus nos domini, sed administratres atque curatores*, id est, ὅτι τῶν ὑπαρχόντων οὐκ ἐσμὲν ἡμεῖς κύριοι, ἀλλὰ οἰκονόμοι. Ità ferè Theophylactus.

5 Ἑκατὸν βάτους. Vel βάδους. Hebraica mensura liquidorum. ὁ δὲ βάδος δύναται χωρῆσαι ξέστας ἑβδομήκοντα δύο, inquit Josephus libro viii. antiquæ historiæ. id est, *Badus mensura est circiter septuaginta duos sextarios continens*. Hi erunt cadi septem, & amplius. Idem Josephus libro xv. κόρος, inquit, δύναται μεδίμνους Ἀττικοὺς δέκα, id est, *Corus valet tantum quantum decem medimni Attici*. Nam ejusdem Josephi locus in fine libri tertii, mendo non caret. Comprehendit autem Medimnus Atticus modios vi. cùm alicubi Medimno v. tantùm modii tribuerentur.

8 Ἐπῄνεσεν ὁ κύρ. *Laudavit injustum œconomum*. id est calliditatem hominis. Et subjicit, χριστιανισμοῦ, *Sobolem hujus seculi*, id est Mundanam, *prudentiorem esse veritatis cognitione illustratis*: Ut indicetur id, quod nequaquam fieri deberet, & simul ità ad majorem attentionem excitentur auditores Christianæ doctrinæ, quibus scilicet turpe sit, in suo genere esse inferiores alienis.

9 Ἐκ τοῦ μαμμωνᾶ τῆς ἀδ. De divitiis injustis. Eas pecunias, inquit Theophylactus, sic vocat, quas cùm tributæ illæ nobis sint ut impendantur in usus fraternæ necessitudinis, nos frustrando alios, apud nos detinemus. Et mox, ἐν τῷ ἀδ. μαμ. similiter Theophylactus: νοσφισμῷ, inquit, ἀλλοτρίων καὶ πτωχικῶν χρημάτων. id est, *frustrando & subtrahendo alienas & pauperibus debitas pecunias*. Quandoquidem in hunc mundum nihil nos attulimus facultatum atque rerum. Et paulò pòst, τὸ ὑμέτερον. Nostræ, inquit idem Theophylactus, sunt cœlestes divitiæ. πολίτευμα γὰρ ἡμῶν ἐν οὐρανοῖς, id est, *nostræ civitatis jus in cœlis est*. In nostro autem vetere libro est, τὸ ἀληθινόν, id est, *verum*. Quæ scriptura etiam vera putatur. Generaliter autem in neutro genere sic vocat veras atque sinceras divitias. Paulò antè autem, δέξ. ὑμ. εἰς τὰς αἰων. Pauperes nimirum, inquit Theophylactus, Christiani. αὗται γὰρ σκηναὶ τούτοις ἀποκληρωθήσον[...] [...]orum enim illi tabernaculorum sunt hæredes.

15 Τὸ ἐν ἀνθρ. ὑψηλ. *Humana*, sive *hominum elatio & altitudo, in conspectu Dei exsecrabilis est*. Et paulò antè, ἐξεμυκτήριζον. præpositio, ἐξ, verbi significationem auget, quæ est insignis derisionis, adhibito gestu quodam narium. Latini *naso suspendere* dixerunt. Et figuratè est Græcis μυκτήρ, insignis irrisor, ut Poeta non nasutum, sed nasum quendam vocat. Et est, μυκτὴρ ῥητορόμυκτος, Socrates in versu Timonis apud Laertium.

16 Ἡ βασιλ. τοῦ Θεοῦ εὐαγγ. In nostro vetere libro planè exaratum legitur, ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βιάζεται, id est, *regno Dei vis affertur*. Quæ & antea posita est sententia Matthæi capite xi. Et nunc additur, καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται, *undique in hoc regnum aliqui violento impetu irrumpunt*.

19 Πορφύραν καὶ βύσσον. Purpureas vestes imprimis fuisse constat pretiosas. Hebræi autem sicut & Ægyptii & aliæ illis in locis populi lineis vestibus plurimùm usi fuere. Byssum subtilissimum linum Achaicum esse scripsit Plinius, pretio æquale auro. siquidem scrupula quaternis denariis æstimari. Ità autem intelligetur duodecuplum poni aurum ad argentum. Pausanias Regionem Elidos hoc linum ferre tradidit. De quo Pollux libro vii. hujusmodi quædam retulit, Byssina & byssus Lini species una est apud Indos. Dicitur igitur hoc, Istum divitem admodum pretiosè ac splendidè fuisse vestitum. Theophylactus parabolam esse hanc ait, non rei gestæ expositionem. Οὐδέπω γὰρ ἔτι τοῖς δικαίοις τῶν ἀγαθῶν, ἔτι τοῖς ἁμαρτωλοῖς τῶν ἐναντίων ἡ ἀποκλήρωσις, id est, *nondum enim pars sua tam bonorum justis, quàm contrariorum peccatoribus, obvenit*. Sed ista expositio figurata est, inquit, directa ad immites & alienos à misericordia, demonstrans quid illos maneat. Addit Theophylactus, tradi ab Hebræis, fuisse illo tempore Lazarum quendam Hierosolymis, cum extrema paupertate & morbis conflictantem, cujus nunc Dominus tanquam insigniter noti meminisse videatur. Opponitur autem in his imago vitæ, quam vulgò judicant beatam, alteri infelici ac miseræ. Et indicatur, non esse eosdem eventus post hanc vitam, & speciem in hac vita, ac potiùs omnia contraria. Qui enim in hac caduca vita delicias faciunt, & cæteros mortales nihil curant, ii in altera negligentur ipsi quoq; & erunt infelices. Contrà miseri invenient misericordiam & requietem post labores exhaustos. Sunt autem hæc, quemadmodum cætera quoque, intelligenda sic, cum doctrina fidei ut consentiant, quæ est ἀναλογία πίστεως. Nam dives qui supplicio apud inferos afficitur, erat scilicet homo impius, neque doctrinæ fidelis auditor, & erga sui populi unum tam durus atque sævus. Delatus autem alter in sinum Abrahami, fieri nequit, quin pius & religiosus fuisse perhiberi debeat, in sinu fidelis Abrahami inveniens quietem.

21 Ψιχίων τῶν πιπτ. ψὶξ, ψιχὸς, & ψιχίον formâ deminutionis, *frustulum*, & quam *micam* vocarunt. In libris Latinis additur, *Et nemo illi dabat*. Et deinde, εἰς τὸν κόλπον. μεταφορικῶς. In Abrahami suavissimum complexum. Quem Judæi imprimis colebant, & cujus posteritatem sese esse gloriabantur. Est enim tota ista expositio εἰκονικά.

22 Καὶ ἐτάφη. καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ, &c. *Et sepultus est. Et in inferno sublatis oculis, cùm in tormentis esset*. Latina interpretatio talis est, *Et sepultus est in inferno. Elevans autem oc*. Quasi talis scripturæ Græcæ, καὶ ἐτάφη ἐν τῷ ᾅδῃ. ἐπάρας δὲ τοὺς ὀφθ. Non enim puto, quòd de ea scriptura quæ exstat in nostris libris Græcis ille interpres, evidentioris sententiæ causâ, tale quippiam expresserit.

25 Τέκνον. Ironica objurgatio. Et mox, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι. sicut καυχᾶσαι. μεταπλασμῷ. Est enim ὀδυνάομαι, ὀδυνῶ, ὀδυνᾶται. Nunc, inquit, *consolatio illi contingit, & tu excruciaris*. Et mox, χάσμα, *hiatus*. Indicatúrque spatium ingens inter loca distantia & inaccessa intervallo immenso, & esse sententiam Judicii post hanc vitam immutabilem. Et deinde, ἔχουσι Μωσ. μετωνυμικῶς. *Scripta Mosis atque Prophetarum*. Dicitúrque veram ac salutarem doctrinam esse verbi Dei mandati sacris literis.

CAPUT XVII.

1 Ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα, *fieri aliter non solet, quàm ut scandala adveniant*. Nam ἐνδέχεσθαι de iis usurpant, quæ possunt & solent evenire. Quæ autem nunc dicuntur, ea ab aliis quoque Evangelistis relata sunt. Et, πρόσθες ἡμ. *Adjicito, addito*, sive *conferto nobis fidem*. Vel *auge*. omnis enim προσθήκης, ut in numeris, incrementum habet. Et mox, εἰ εἴχετε. Hæc vera scriptura est, *Si haberetis fidei tantum, quantum est granum sinapis*. Συκάμινος autem, quemadmodum Athenæus docuit, libro secundo, eadem est quæ μορέα. Et συκάμινα sunt μόρα.

7 Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν, *quisnam est ex vobis*. Et, ποιμαίνοντα, *pascentem*. In libris Latinis additur *boves*, cùm fortasse *oves* scripserit autor. Nam ποιμένες propriè sunt ovium custodes, seu pastores: ut boum βουκόλοι, caprarum αἰπόλοι, suum συβῶται.

10 Ὅτι ὃ ὀφείλ. *Id fecimus, quod debebamus facere*. Et infrà, οὐχ εὑρέθ. continuata figura interrogationis, quâ nunc indignatio

indicatur

indicatur ob beneficii oblivionem. *Non sunt reperti, qui reverterentur ad dandam gloriam Deo alii, præter istum alienigenam?*

20 Ἐπερωτ. ἢ ὑπὸ. χλευασμὸν ϗ εἰρωνείαν τῶν Φαρισαίων ἐπὶ ταύτῃ, Theophylactus notat. Id est, *interrogatione istâ derideri à Pharisæis Jesum cavillando.* Et mox, ἡ βασ. τοῦ Θε. ἐντ. Propinqua est fidei sanctitas, & secundùm hanc vita, quæ degatur grata acceptaque Deo. Secundùm sententiam Apostoli, *Propè est verbum in ore tuo.* Fortasse liceat intelligere dictum hoc, tanquam reprehendens exteriorem observationem, & attentiones defixas in apparentes quasdam & sensibus expositas species.

24 Ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανόν. ἐλλειπτικῶς, χώρας scilicet aut μέρους. *Ab una subter cœlum parte*, seu *plaga*, *effulget in alteram.* id est ab ortu in occasum, ut dicitur in Matthæi Evangelio. Et deinde, δεῖ αὐτὸν πολ. De se loquitur. Ipsum filium illum hominis. Et mox, ἀπὸ γεν. Ab hominibus hujus ætatis seu seculi. μετωνυμικῶς.

27 Ἤσθιον, ἔπ. ἐγ. ἐξ. Hæc ità ἀσυνδέτως posita, magìs notant & arguunt hominum temporis illius securitatem. In libris tamen Latinis conjunctio inserta est. Sicut postea quoque in mentione historiæ Loti. Sed ἀσύνδετα in libris Græcis ubique exstant. Ἐγάμουν, *matrimonium contrahebant*, seu *jungebant nuptias*. Ἐξεγαμίζοντο, *in matrimonium* seu *conjugium elocabantur*. Et, ἔβρεξε πῦρ ϗ θεῖ. ἐλλειπτ. κύριο. ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα ϗ Γόμορρα θεῖον ϗ πῦρ παρὰ κυρίου, ἀπ' οὐρανοῦ, secundùm historiam capitis XIX. in libro Geneseos. *Dominus pluit supra Sodoma ac Gomorrha sulfur & ignem à Domino, de cœlo.*

31 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμ. id est, *illo tempore*, phrasi Hebraicâ. Quod scilicet futurum est τῆς συντελείας, id est, *finis hujus mundi.* Theophylactus facit, τῆς τ̃ ἀντιχρίστου παρουσίας, id est, *adventûs Antichristi.* Et infrà, ἀλήθ. ἐπὶ τὸ αὐτὸ, *molentes simul*, seu *uno in pistrino*. In libris Latinis adduntur ea, quæ in Matthæo leguntur, *Duo in agro, unus assumetur & alter relinquetur.* Et mox, ὅπου τὸ σῶμα. Theophylactus itidem ut in Matthæo, πτῶμα legit.

CAPUT XVIII.

1 Μὴ ἐκκακεῖν. μὴ ἀποκνεῖν. *Non defatigari.* Ità ad Galatas, τὸ ἢ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν, *ne defatigemur faciendo bonum.* Et deinde, ἄνθρ. μὴ ἐντρ. *hominem neminem curans.* Vel, *qui nullius hominis respectu movebatur*, Sophocles Oedipo Tyranno, σὺ ἐντρέπου οὐ μηδὲν, *quorum nihil cures tu.* Et mox, μηδὲν ἐντραπῇς, *nihil istud cures, nihil his movearis.*

3 Ἐπὶ χρόνον, *ad tempus, aliquantisper.* Ut Ἰλ. β'. τλῆτε φίλοι ϗ μείνατ' ἐπὶ χρόνον. Et mox, ἐκδίκησον, *defendam*, vel *jus illius exsequar.* Nam ἐκδίκους vocarunt Jurisconsulti *Defensores*, ἀπὸ τοῦ τοὺς ἀδικίας τῷ πράγματι ἐκδικοῦντας. Diximus autem antea, πιάζειν esse factum ex verbo πιέζειν. Significat igitur ὑπωπιάζειν *obturbare, obtundere, opprimere.* Quæ scriptura in nostro vetere libro exstat, & apud Apostolum in Epistola ad Corinthios, ὑπωπιάζω τὸ σῶμά μου. Latinus interpres, *sugillet*, fecit. quasi legerit, ὑπωπιάζῃ. Quæ Græci enim ὑπώπια, ea Latini *sugillata* vocarunt. Ità translatè indicatur, quasi verberatio interpellationis insolentioris.

7 Καὶ μακροθυμ. ὁ ϗ in nostro vetere libro non est. In Latinis libris est, *& patientiam habebit in illis* Quicquid sanè legit iste interpres. μακροθυμίαν autem habet tolerantiæ & patientiæ significationem, differendo animadversionem. Ut ad Romanos capite secundo, ἀνοχῆς ϗ μακροθυμίας. Quam tribuit Apostolus divinæ benignitati, id est, χρηστότητι. *An non vindicabit electos suos Deus, implorantes se dies atque noctes, differendo animadversionem de eis?* habet autem figura interrogationis negando, affirmationis significationem. Quidam tamen ità acceperunt hæc dici, ut perhibeatur, non neglecturum esse Deum ultionem suorum, quamvis differat animadversionem, quæ tamen accelerata fit. Et mox, πλὴν ὁ υἱὸς. Adverbium ἐξαιρετικὸν, πλὴν, indicat etiam novam & diversam alicujus rei mentionem absque casu. Sicut, *verùm*, in Latino sermone.

9 Ὅτι εἰσὶ δικ. ἐξηγητικῶς. ostendens, quâ re illi freti essent seu confiderent, nimirum opinione justitiæ, præ qua nihili facerent alios. Et deinde, ὁ Φαρισαῖος σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν. Ità enim hæc distinguuntur in nostro vetere libro. *Phariseus cùm constitisset apud se*, id est loco suo, præcipuo scilicet aliquo ubi conspiceretur. Ut sequatur, ταῦτα προσηύχετο. κατὰ ταῦτα. hoc quodam modo precabatur.

12 Δὶς τοῦ σαββ. ἔλλειψις præpositionis. διὰ σαββάτου. Ut paulò antè, ἡμέρας ϗ νυκτὸς, *die & nocte*: δι' ἡμέρας. Et deinde, μακρόθεν ἑς. Qui ità constiterat, ut longè abesset à Pharisæo, loco nimirum humiliore. Et mox, ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆ. ὀνοματικῶς. Cùm simpliciter diceretur, ἔτυπτε τὸ στῆθος, *percutiebat pectus.* Nunc ait plagas impegisse eum pectori. qui est dolentium atque perturbatorum gestus. Et, λέγω ὑμῖν, *confirmo vobis.* sicut alibi sæpe. In Latinis tamen affirmandi particula additur, *Amen dico vobis.*

14 Ἢ ἐκεῖνος. Vel παρ' ἐκεῖνος. De qua locutione antea aliquid dictum est. Dicitur enim hoc planè, ϗ οὐκ ἐκεῖνος. Et deinde, ἐπετίμησαν αὐτοῖς. scilicet τοῖς προσφέρουσι. Sed Jesus accersit infantes. Similitudo autem infantis ad perveniendum in regnum Dei, commendat innocentiam, & animum simplicem ac probum.

22 Διάδος ποι. *distribue.* Et infrà, πολλαπλασίονα, *quæ multò pluris sint.* Sunt autem accipienda hæc de fidelibus, id quod mentio quoque indicat detrimenti accepti propter regnum Dei, & propter nomen Christi, sicut est apud Matthæum, & propter Evangelium, quemadmodum in Marco. Hos enim oportet esse credentes & fideles Christo, quorum regnum cœlorum est, gratuitum donum misericordiæ divinæ, dimissis peccatis. Et eisdem tribuuntur præmia digna, tam in hac vita, quàm altera illa sempiterna. Sed de his ferè omnibus quæ nunc commemorantur, antea aliquid dictum est. Καιρὸς autem propriè *certum tempus*, & αἰὼν generaliter *tempus* significat, quod nomen *ætatis* & *seculi* nominibus Latini interpretantur.

31 Τῷ υἱῷ τ̃ ἀνθρώπ. id est, περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, *De filio hominis.* Vel, *pertinentia ad filium hominis.* παραδοθήσεται γὰρ, scilicet ἐκεῖνος. Et mox, ϗ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ. Quæ est vera scriptura. Et deinde, καὶ αὐτ. οὐδὲν τούτ. Pleonasmi sunt in his indicantes summam ignorantiam rerum istarum, de quibus nihil intelligerent Apostoli dictorum omnium, *Ipsi*, inquit, *nihil horum intellexerunt, & erant ea dicta abscondita ipsis, & nulla notitia eorum, quæ dicebantur.* In fine hujus capitis, αἶνον vocavit ἔπαινον, id est, *laudem.* Ut in hac πολυαίνε' Ὀδυσσεῦ, Sirenum compellatione. Hanc scripta sacra ferè δόξαν vocare solent, id est, *gloriam atque celebrationem.*

CAPUT XIX.

2 Ζακχαῖος. Ità est exaratum hoc nomen in nostro vetere libro. Ἀρχιτελώνης autem, *magister publicanorum.* Et mox, ἀπὸ τ̃ ὄχλ. ὑπὸ τοῦ ὄχλου, *præ multitudine hominum.* Et paulò pòst, ἐπὶ συκομωρέαν. συκόμορος, συκάμινος, συκομωρέα, eandem arborem significant, quæ & μόρος & μορέα. Et fructus, συκάμινα, & συκόμορα, & μόρα. Sed ejusdem appellationis in Ægypto arbor alia quædam perhibetur, quam Latini *Ægyptiam ficum* appellarunt, illam autem alteram *Morum.* Ità hæc Athenæus ex Theophrasto & aliis retulit, libro secundo. Ὅτι δι' ἐκείνης. scilicet ὁδοῦ. Quod illàc perrecturus esset. Et infrà, εἴ τινός τι ἐσυκ. συκοφαντεῖν, dixere. Id est, *calumniis aliquem circumvenire*, vel, *per calumnias fraudem alicui facere.* Nunc autem hoc dicit, Si quid per calumnias fraudulentè ereptum alicui sit, velle sese illud restituere quadruplum. Et paulò pòst, σωτ. τῷ οἴ. τού. *Salus contigit domui*, id est familiæ isti, quòd hæc quoq; sit posteritatis Abrahami. Et infrà, εἰς χώρ. μακρ. Quemadmodum suprà quoq;, ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακρὰν, *longè indè*, id est procul distantem. Et mox, πραγματεύσασθε. verbum significat, *res & negotia gerere.* vel, *rebus & negotiis gerendis occupari.* Ut libro secundo Κύρου παιδείας, πολλάκις γὰρ ὅλην τ̃ νύκτα ἄυπνος πραγματεύῃ, *totam noctem insomnis re gerendâ occuparis.* Nunc autem mentio fit negotiorum quæstuosorum, καὶ χρηματισμῶν, id est *parandæ pecuniæ.* Et deinde, τίς τί διεπραγματεύσατο, *quis quid negotiando effecisset.* Et, ἡ μνᾶ σου ἐποί. *Tua mina lucrum fecit quinq; minarum.* Seu, *quinq; minas confecit.* Sicut dixere, ποιῆσαι οἶνον καὶ σῖτον, *efficere vinum atque frumentum.* Fuit autem Mina Græcorum nomisma, cujus pretium denarii centum, æstimatione nostratis nummi circiter aureorum x. Seu eorum qui taleri vocantur xii. s.

23 Ἐπὶ τὴν τράπεζαν. Ἀπὸ τῆς τραπέζης, id est, *à mensa*, sunt τραπεζῖται, positâ in publico mensâ exercentes fœnus. Et infrà, ἄρθητ. ἀπ' αὐτ. περισσεύει, consuetudine Hebraici sermonis, ἀπ' αὐτοῦ. In nostro libro vetere exstat scriptura talis, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθ. *auferetur ei, id quoque quod putatur habere.*

37 Πλῆθος τῶν μαθητῶν, *multitudo discipulorum.* In Latinis libris est, *turba descendentium.* Quicquid sanè interpres ille habuit in suo libro: nisi fortè mendum est in libris. & sunt qui ità emendent, ut pro *descendentium* reponant *discentium*, id est discipulorum. Et postea, εἰρήνη ἐν οὐ. Theophylactus ità, ὁ παλαιὸς πόλεμος ὃν εἴχομεν πρὸς Θεὸν κατελύθη, *vetus bellum quod nobis fuit adversùs Deum exstinctum est.* Ut ità parta in cœlo pax sit. Sed videtur ista una fuisse inter lætas acclamationes populi Hebraici.

42 Ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σύ. In brevitate orationis hoc loco obscurior est, sicut fit, sententia. Videtur autem hoc dici ἐλλειπτικῶς: *Si tu novisses etiam ipsa*, nimirum mala tibi impendentia, *sanè hodierno die isto, dares operam pertinentibus ad pacem.* Vel simpliciùs, posito εἰ pro εἴθε, εὐκτικῶς. Id quod non est in sermone Græco inusitatum, *Utinam etiam tu novisses, sive intelligeres, vel hodierno isto die, conducentia tibi ad pacem.* Theophylactus, εἰ νῦν ἔγνως ἃ σοι συμφέρει, καὶ εἰρήνην, καὶ ἀνάπαυσιν ἐπάγει. ἀπερ ἐστὶν ἡ πίστις ἡ πρὸς ἐμὲ, καὶ τὸ ἀποσχέσθαι τῆς κατ' ἐμοῦ ἐπιβουλῆς, *si nunc novisses quæ tibi conducunt, & adducunt pacem atque quietem.* Nimirum fides in me, & ut abstineas struendis mihi insidiis.

44 Ἐδαφιοῦσι. Vel, *æquabunt solo*: est enim ἔδαφος *solum & pavimentum*: ut intelligatur hoc dictum de urbe. Vel, *affligent te solo*, ut de incolis μετωνυμικῶς accipiatur, quemadmodum & compellatur ἡ πόλις, id est *civitas*, à Jesu. Et sic congruent sequentia: καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί. Sicut in Psalmo quoque CXXXVI ὃς κρατήσει καὶ ἐδαφιεῖ τὰ νήπιά σου πρὸς τὴν πέτραν, *Qui prehendet & illidet solo infantes tuos ad rupem.*

45 Τῆς ἐπισκοπῆς σου, *respectûs tui.* Ut suprà dictum est, ὅτι ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο, *quòd respexerit Deus ad populum suum*, affectu nimirum benignitatis atque misericordiæ. Et Syracides, Inania

somniorum

somniorum visa, ait, illudere animis hominum, εἰ μὴ παρὰ ὑψίστου ἀποσταλῇ ἐν ἐπισκοπῇ σε, *nisi ab altissimo ea dimittantur in respectu ad te.* Vel, *Quia ignoras tempus animadversionis tuæ.* Sicut idem Syracides de impudica muliere, αὐτὴ ἐν ἐκκλησίᾳ ἐξαχθήσεται, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἐπισκοπὴ ἔσται, *in cœtu illa publico producetur, & ad liberos ejus animadversio probri pertinebit.* Et Psalmo lviii. πρόσχες τοῦ ἐπισκέψασθαι πάντα τὰ ἔθνη. Similiter & in libro Numerorum capite xvi. ἐπίσκεψις τῶν κὴ ἐπίγνω ὁ Θεὸς τοὺς ὄντας αὐτοῦ. Et postea, εἰ κατ᾽ ἐπίσκεψιν πάντων ἀνθρώπων, ἡ ἐπισκοπὴ ἔσται αὐτῶν. Non autem puto causam esse, cur discrimen inter ἐπίσκεψιν & ἐπισκοπὴν faciamus hoc loco. Sed priora arbitror esse veriora. Cùm quidem miserum & exitiosum sit, non attendi tam clementiæ respectum, quàm justitiæ Dei animadversionem. Et inferiùs, τὸ καθ᾽ ἡμέραν. Et, τὸ τί ποιήσ. *Docens scilicet quotidie.* Et, *nimirum, quid facerent:* δεινῶς.

CAPUT XX.

5 Συνελογίσαντο, *ratiocinabantur inter sese.* Vel, *argumentando concludebant.* Rationum enim complexio συλλογισμὸς est. Et deinde, καταλιθάσει, *lapidibus obruet nos.* Et inferiùs, χρόν. ἱκαν. ἀπεδήμησε, καὶ ἡ διὰ χρόνος. *Peregrè abfuit satis multis annis.* Nam Græci χρόνου nomine etiam *annum* indicarunt. Et mox, ἐν καιρῷ, *suo tempore.* Vel, *opportuno tempore.* Et statim deinde, δείραντες, iterum positum, vera scriptura habet α. Quæ & in nostro vetere libro exstat.

16 Ἐλεύσεται καὶ ἀπολ. ἀκούσαντες. Apud Matthæum autem, ipsi interrogati Pharisæi talia quædam respondent. De quo ità fermè Theophylactus, Matthæus dicit, interrogasse Dominum & respondisse Pharisæos. Atque utrumque factum esse verisimile est. Et quamvis ipsi, secundùm Matthæum, se quasi suffragio responsionis suæ damnassent, animadvertentes tamen, quò tenderet similitudo, ità subjecisse, μὴ γένοιτο. Quod deprecantis est nè malum eveniat.

19 Πρὸς αὐτοὺς τὴν παρ. *Quòd illam similitudinem commemorasset pertinentem ad ipsos.* Id est, quod illâ similitudine ipsos petiisset. Et mox, ἐγκαθέτους, *fraudulentè subornatos.* Et, ἐπιλάβ. αὐτ. λόγου. *ut in sermone eum reprehenderent,* ἐξουσίᾳ. Et τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξ. ἡγεμόνος, Præsidi & magistratui penès quem erat summa potestas. Tantum enim fuit adversùs Jesum Judæorum odium, ut cuperent non turbulento impetu irruendo eum ipsi tollere è medio, sed publicè per contumeliam condemnatum affectúmque supplicio à Præside necari.

21 Οὐ λαμβάνεις πρόσωπον. Phrasi Hebraicâ: *nullius respicis,* aut *præfers, personam.* id est, non moveris gratiâ ullius. Φόρος autem *tributum* est, ἀπὸ τοῦ φέρειν: id est, quia affertur, seu infertur & penditur. fuisse autem tunc Judæam provinciam factam tributariam seu vectigalem, alibi jam dictum est. Et infrà, τὴν πανουργίαν, *versutiam atque malitiam.* Et deinde, οὐκ ἴσχ. αὐτ. ἐπιλ. *Non potuere unum ipsius verbum reprehendere.* Vel, *non potuerunt dictum ejus reprehendere atque culpare.* ἐπιλαβοῦ, in Epistola priore ad Timotheum, est *apprehendere & adipisci.*

35 Οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμ. *Neque matrimonium contrahunt, neque in matrimonium elocantur,* id est, non dant operam conjugiis. Et, πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν, *omnes enim ipsi,* id est coram ipso, *vivunt.* Præclara sententia, non interire, etiam obitâ in terris morte, sanctos homines.

39 Εἶπον. In Latinis libris est, *Dixerunt ei.* Quidam, inquit, ex sacrarum literarum scientiam profitentibus dixerunt. Hos Pharisæos fuisse intelligendum. Quorum fuit de animorum immortalitate, & resurrectione ad vitam, alia atque contraria quàm Sadducæorum sententia: Et in fine capitis, κατεσθίουσι τὰς οἰκ. *comedunt, seu devorant domos,* id est bona atque rem. Nam οἶκος & οἰκία, etiam ea significant, quæ domo continentur, & ad domum cujusque pertinent. Ut mox βίος, *bona,* atque *facultates,* ut Eurip. ἐκτήσατο, πλοῦτον δὲ καὶ πολὺν τὸν βίον, τί δεῖ τίκτειν.

CAPUT XXI.

4 Ἐκ τοῦ ὑστερήματος, *ex penuria,* seu *egestate, sua intulit omnia bona,* sive, *universum suum victum.* Et postea, ἀναθήμασιν. Evangelista nunc est verbo hoc usus in communi significatione, de iis quæ consecrari in templis, & dedicari solent numini divino. Et postea, ἀκαταστασίας, *bella* & *turbulentos motus.* Est enim ἀκαταστασία, ordinis perturbatio, & eversio status præsentis boni. Et Paulo, οὐκ ἔστιν ἀκαταστασίας ὁ Θεὸς, ἀλλὰ εἰρήνης, *non est confusionis & conturbationis rerum autor Deus, sed pacis.* Et apud eundem sunt ἀκαταστασίαι, res turbidæ & dubiæ atque incertæ. Et deinde, φόβητρά τε καὶ σημεῖα, *res incutientes metum,* seu *terrorem injicientes,* & *cœlestia signa magna.*

13 Εἰς μαρτύριον. Egregia sententia, Afflictiones piorum sanctorúmque hominum pertinere ad testimonium veritatis. Estq; hoc præcipuum in iis, quæ considerari solent, cùm quæritur de causis afflictionum. Quam Gregorius Nazianzenus, numeratis tribus, omisit. Qui in oratione de suo patre ait, ὅτι πάσχουσιν οἱ ἅγιοι, ἤτοι εἰς κάθαρσιν καὶ τῆς μικρᾶς ἰλύος, ἤτοι εἰς ἄθλησιν ἀρετῆς καὶ δοκιμὴν φιλοσοφίας, ἤτοι εἰς παίδευσιν τῶν ἀσθενεστέρων ἐν ἐκείνοις μανθανόντων τὸ καρτερικόν, ἀλλ᾽ οὐ καὶ ἐκνικᾶσθαι τοῖς πάθεσι, *affligi etiam sanctos, sive ut perpurgentur, quamvis modicum fecis in iis sit, sive ut sit exploratio ista atque experimentum Philosophiæ, sive ut ità erudiantur imbecilliores, qui bonorum exemplo discant perdurare, & non defatigari neq; defici in malis.* Sed est omnino primum testimonium, quod μαρτύριον nunc vocat: Id est confitendo veritatem, testem esse patefactæ voluntatis atque sententiæ Dei æterni, & perferre atque sustinere adversa tristiáq; omnia, mortem quoque per exquisitos cruciatus oblatam. Nam quæ filius Dei Dominus noster Jesus Christus perpessus est in carne, ea singularia atque eximia sunt, quæ pertulit propter salutem & liberationem generis humani.

16 Ἐξ ὑμῶν, *ex vobis,* aliquos scilicet. Et mox, ἡμέραι ἐκδικήσεως. Quo nomine & suprà est usus. *Tempus est istud justæ animadversionis.* Quæ scilicet & defensionem bonorum, & ultionem malorum complectitur. Et postea, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ. Iræ divinæ pœna. Et mox, στόματι μαχαίρας. Hebraicâ phrasi, quâ significatur acies gladii.

25 Ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου, συνοχὴ ἐθν. καὶ ἠχοῦντος τοῦ σάλου. Est autem σάλος commotio undarum in tempestate, & ventorum procellis. Quo nomine & sermo Latinus usus est. Ut, *pérque undas superante salo.* De motu etiam terræ Euripides nomen hoc posuit, in Iphigenia Taurica, χθονὸς δὲ νῶτα σεισθῆναι σάλῳ, *telluris dorsa fuisse quassata motu.* Transtulerunt etiam ad afflictiones perturbationésque corporis & animi. Ut Philoctetа Sophocles, ἐκ πολλοῦ σάλου εὕδοντα, *dormientem de magna commotione.* Dicit autem Philoctetes hoc sævissimo morbo laborans ex ictu serpentis in insula Chrysa.

30 Ὅταν προβάλλωσιν ἤδη, *ubi virescere cœperint, protrudendo frondes.* Maro ità, *Quà se medio trudunt de cortice gemmæ,* id est, quâ parte erumpunt fructiferæ frondes. paulò autem antè, ἀποψυχόντων ἀνθρ. ἀπὸ φό. ἀπὸ φόβου, *præ formidine hominibus emorientibus.* Tantam enim tunc fore, ait, omnium rerum perturbationem, tantósque terrores, ut homines metu exanimentur. Sic usus est hoc verbo Thucydides libro primo de Pausania, καὶ μέλλοντος αὐτοῦ ἀποψύχειν, *cùm propè esset, ut exanimaretur.* Sophocles autem plenius Ajace, ἀπέψυξε βίον, *efflavit vitam.*

32 Ἕως ἂν πάντα γέν. Alicubi, ἕως ἂν πάντα ταῦτα γένηται. Theophylactus inquit, γενεὰ τῶν πιστῶν, οὐ τῶν παρόντων, *ætas fidelium, non illo tempore præsentium.* Cùm videantur συντελεστικῶς ista accipi posse, de clade & exitio Hierosolymorum. Quarum calamitatum illa ætas spectatrix fuit, & significatio est extremorum, quæ impendent.

34 Μεριμναῖς βιωτικαῖς. In iis quæ nomine Basilii edita sunt ἀσκητικοῖς, hæc leguntur, πάσα μέριμνα κἂν μηδὲν ἔχειν δοκῇ τὸ ἀπηγορευμένον, μὴ ἀνήκῃ δὲ πρὸς θεοσέβειαν, *Curam omnes curæ, quamvis nihil, quod prohibitum est, habere videantur, si non professi aut tamen ad pietatem & cultum divinum, vitæ hujus curæ sunt.* Et mox, ἐπὶ πρόσ. πάσ. phrasi Hebraicâ: *supra omnes, qui occupant solum universæ terræ.* Et, καταξιωθῆτε, *digni mini,* id est meremini. Est enim Græcis ἀξία, quam Latini interpretati sunt *meriti* nomine. Et infrà, ηὐλίζετο, *manebat, acquiescebat, capiebat somnum.* Metaphora à bobus, in stabulis noctu congregari solitis. Ἐλαιῶν autem est, *olivetum,* sicut alibi diximus. Et mox, πᾶς ὁ λα. ὤρθρ. *Universus populus ad eum manè ventitabat.* Vel, *manè ei præstò erat.* Latinus interpres fecit, *manicabat ad eum.* Hæc enim vera putatur scriptura. Et traditur in aliquibus libris scribi, *Diluculò veniebant.*

CAPUT XXII.

Τὸ, πῶς ἀνέλωσιν. ἐζήτουν, ut antè sæpe, itémq; deinde. Id scilicet quærebant Pontifices & profitentes scientiam sacræ Scripturæ, quo pacto è medio Jesum tollerent. Τῶν δώδεκα. Duodecim illorum nimirum virorum, quos Apostolos declaraverat Jesus. Et postea, καὶ ἐξωμολόγησε, *& cum eis convenit.* Habet enim hoc loco pacti conventi significationem istud verbum, alibi aliam, ut indicavimus. Et alii Evangelistæ summam etiam pecuniæ ob proditionem expresserunt. Græci etiam ἐξ ὁμολόγου, fieri ac geri dixere, quod consensûs obligatione confirmaretur, & certum atque evidens esset.

7 Ἐν ᾗ ἔδει θύ. *Quo die oportebat victimam Paschalem cædi.* secundùm nimirum legitimam observationem. Significat autem ex Hebraico Græca scriptura factum πάσχα, & ipsas ferias, ut initio capitis hujus, & victimam Paschalem, & epulas quæ tunc instruebantur, ut paulò pòst, ἑτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα. Et deinde, κεράμιον. Nomine hoc Græco significatur *vas fictile,* à Latinis *fidelia* dicta. Mensuræ quoque nomen erat κεράμιον, quod Romani vocarunt, capiens χοῦς, id est, congios octo. tribuitúrque eadem mensura ceramio, & amphoræ, qui est ἀμφορεὺς. Quisque illud tradidere, si tribuunt ei, quem Græci χοῦν vocant, sextarios vi.

16 Ἕως ὅτου πληρ. Hoc loco ascripsit Theophylactus, ἡ μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ὅτε ὁ σωτὴρ τοῖς μαθηταῖς, ἢ ἐν τῷ μέλλοντι καταστάσει, *metaphoricè,* *vel post Resurrectionem, tunc enim cum discipulis bibit; vel in rerum statu futuro, metaphoricè.* Clemens Alexandrinus in libro cui titulum fecit παιδαγωγὸς, quo significatur institutio puerilis, ità, ὅτι δὲ οἶνος ἦν τὸ εὐλογηθέν, ἀπέδειξε πάλιν πρὸς τοὺς μαθητὰς λέγων, Οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ταύτης, *benedictum autem illud fuisse vinum, demonstravit*

e 2 rursum

rursum dicens ad discipulos, NON BIBAM DE GERMINE VITIS ISTIUS. Videtur autem hoc dictum generaliter sic accipi posse, ut ostendat Christus, non futuram deinceps consuetudinem ipsorum in terris, humani & usitati convictûs, sed secuturum in regno Dei, alium convictum perfectum.

21 Ἡ χεὶρ τοῦ παρ. phrasi Hebraicâ, id est, machinatio. Ut in libris Regum, μὴ ἡ χεὶρ Ἰωὰβ ἐν παντὶ τούτῳ μετὰ σοῦ; *nunquid manus Joabi tecum in isto toto negotio?* id est, nunquid ista universa est Joabi machinatio? Et paulò antè, τὸ ὑπὲρ ὑμ. ἐκχυν. μετωνυμικῶς. Sanguinem enim suum profundi ait, non poculum. Et infrà, ὡς ὁ νεώτερ. *sicut junior.* hi enim minores scilicet sunt. In libris autem Latinis est, *fiat sicut minor.*

29 Διατίθεμαι ὑμ. Verbum διατίθεσθαι habet significationem *disponendi, ordinandi, paciscendi, constituendi,* & διαθῆκαι propriè sunt *testamenta.* Psalmo lxxxviii. διεθέμην διαθήκην τοῖς ἐκλεκτοῖς μου, *constitui pactum cum electis meis.* Similiter & Aristophanes, in fabula cujus nomen ὄρνιθες, generaliter posuit verbum, ἢν μὴ διάθωνται γ᾽ οἵδε διαθήκην ἐμοί, Ἥνπερ ὁ πίθηκος τῇ γυναικὶ διέθετο, *nisi inter eos & me pactum conventum fiat,* sive, *ità res constituatur, quemadmodum convenit inter simiam & uxorem.* De iis autem, quæ statim sequuntur, Theophylactus ità, ταῦτα μεταφορικῶς εἴρηται, ὡς περὶ τῶν βασιλεῦσι συνόντων· ὅτι πάντων περιφανέστεροι ἔσονται παρ᾽ αὐτῷ, καὶ δόξαν ἕξουσι, *Metaphoricè ista dicta sunt; tanquam de familiaribus Regum: quòd dignitatem & honores præ cæteris & gloriam habituri sint.*

31 Συνιάσαι, *tanquam in cribro instar tritici concutere.* Theophylactus, ταράξαι, θλίψαι, πειράσαι. In collectis autem à Suida alicunde descripta legitur venusta cribri (nam σινιάσαι, κοσκινεῦσαι quoque interpretantur) similitudinis explicatio.

35 Καὶ ὑποδημάτων. Hæc in meo libro vetere non leguntur: in quo talis exstat scriptura, ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας, μή τινος ὑστερήσατε; *quando ablegavi vos absque crumena & pera,* seu *sacculo, nunquid aliquâ re indiguistis?* Et mox, ὁ ἔχων βαλ. ἀράτω. Autor ἀσκητικῶν editorum nomine Basilii, ἀράτω, inquit, ἤτοι ἀρῇ. οὕτω γὰρ καὶ τὰ πολλὰ τῶν ἀντιγράφων ἔχει. *Ità enim pleraque exempla habent.* Atque ibidem dicitur, Non esse præceptum istud de gladio, sed prædictione quâdam innui id quod futurum esset, ut usurparetur gladius ab oblitis doctrinæ Christi. Et addit, Sæpenumero uti Scripturam sanctam modo imperandi in significatione prædicendi. Et adducit exempla duo, *fiant filii ipsius orphani.* Et, *Diabolus stet à dextris ejus.*

41 Ἀπεσπάσθη ἀπ᾽ αὐτῶν. μεταφορικῶς. *abstraxit se ab illis,* id est, abscessit sive abstitit ab eis. Quæ autem nunc commemorantur, ea, quemadmodum similia alia de Christo dicta ἀνθρωποπαθῶς, id est, secundùm ea quæ homini accidere solent, accipienda sunt. Apud Epiphanium refellentem Arianos, prolixa exstat atque verbosa & exquisita de his disputatio. Ubi etiam aliter Evangelistæ ῥητὰ, atq; in libris nostris edita sunt, recitantur, ἀπέστη ἀπ᾽ αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολήν. καὶ ἀπελθὼν ηὔχετο καὶ ἔλεγε, Πάτερ, εἰ δυνατὸν παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ᾽ ἐμοῦ, ἵνα μὴ αὐτὸ πίω. πλὴν οὐχ ὃ ἐγὼ θέλω, ἀλλ᾽ ὃ σὺ, id est, *abstitit ab eis, quasi lapidis jactum. Et digressus precatus est atque dixit,* PATER, SI FIERI POTEST, ABEAT A ME POCULUM ISTUD, NE BIBAM IPSUM. VERUM NON QUOD EGO VOLO, SED QUOD TU. Sive in Epiphanii libro Evangelico ista ad hunc modum fuere exarata, sive sententiam ipse tali pacto retulit. Nam & paulò pòst de grumis sanguinis prolabentibus in solum, hæc ille exposuit, ἱδρῶσί φησι, καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ὁ ἱδρὼς ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος κατερχόμενοι ἐπὶ τῆς γῆς.

42 Εἰ βούλει παρενεγκεῖν. Hæc scriptura est in libris divulgatis. Quæ si vera esset, vel verbum infinitivum accipiendum esset pro imperativo, vel finitum aliquod extrinsecus. *Si vis transfer,* seu *aufer.* Vel, *si vis potes auferre,* sive *auferre studeas.* Quanquam haud scio an non itidem hæc in petitionibus usitata sint in Græco sermone, quemadmodum in præceptis & edictionibus. Ut, δικαιοσύνην ἀσκεῖν ἔργῳ τε λόγῳ τε. Et, μὴ πλουτεῖν ἀδίκως, ἀλλ᾽ ἐξ ὁσίων βιοτεύειν. Itaque verum esse puto, id quod & in nostro vetere libro exstat, εἰ βούλει παρένεγκε. μόνως. Atque sic fuerit oratio ἐλλιπής, & congruit interpretatio Latina.

44 Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ. Ἀγὼν, contentio est & certamen, ἀγωνία vehemens atque magna dimicatio & luctatio. In Euripidis Tragœdia cujus titulus Τρῳάδες, est δορυπετὴς ἀγωνία, *contentio ingens armorum.* Nunc animi cogitationúmq; acerrimi motus gravissimæque perturbationes indicantur. Idque ipsum, & similiter mentio angeli confirmantis Jesum, non solùm demonstrat verum hominem eum fuisse, sed ostendit alia quoque piorum consideratione comprehendenda, quibus arcanum redemtionis generis humani continetur, in illa demissione ad servilem humilitatem filii Dei æterni, creatoris & conservatoris naturæ universæ, non solùm verbis inexplicabilia, sed omni etiam vi ingenii humani impervestigabilia.

49 Πατάξομεν ἐν μαχαίρᾳ, *percutiemúsne gladio?* πλεοναζόντως, ἐν. Et mox, ἐᾶτε ἕως τούτ. *desinite nunc jam.* Sinite huc usque conatum vestrum processisse. Et deinde, πρὸς τοὺς παραγ. ἐπ᾽ αὐτ. ἀρχ. Joannes Evangelista ministrorum meminit Pontificiorum. Similiter & alii advenisse dicunt proditorem cum copiis Pontificiis & seniorum. Lucas autem etiam ex ipso Pontificio ordine & senatorio, unà cum prætore templi aliquos tunc affuisse indicat.

53 Ἐξουσία τοῦ σκότους, *concessa potestas tenebris ad lucem premendam:* id est sceleribus adversùs innocentiam. Et infrà, ἀτενίσασα αὐτῷ, *intuita ipsum.* Defixis in eum oculis. facit autem Lucas, sicut Joannes quoque, mentionem duorum, quibus compellantibus Petrum, negaverit ille sibi Jesum notum esse. Cæteri Evangelistæ, duarum ancillarum meminerunt. Non autem labefactat statim expositionis veritatem varietas illius, & magìs minúsve exquisita accuratáque commemoratio. Cùm autem sint, qui putent, fuisse Joannem eum, à quo Petrus introductus fuerit in aulam sive domum Pontificiam, nimirum explorata & certa omnia eum retulisse existimandum est. Inferiùs autem δέροντες. vera est scriptura δήραντες, à verbo δαίρω. Quod alibi quoque depravatum fuisse indicavimus. Τὸ πρεσβυτέριον, est cœtus seniorum, hic erit scilicet senatus Judaicus. Et, ὑμεῖς λέγ. Ipsorum verbis expedit Jesus responsionem affirmantem.

CAPUT XXIII.

1 Ἐπὶ τὸν Πιλάτον. Ut hominis noti præsidis in provincia nomine tantùm proprio posito, facit mentionem. Et mox, διαστρέφοντα, *pervertentem,* id est depravantem, & inducentem in errores. Et deinde, Χριστὸν βασιλ. ἐξηγητικῶς. Nam Christus à ritu uncturæ rex est, & Hebraicè Messias. Et postea, ἀκούσας Γαλιλαίας. Vel potiùs, sicut in nostro libro vetere, Γαλιλαίαν, *audito Galilææ nomine.* fuit autem hic Herodes Antipa tetrarcha. In cujus tempus gubernationis totius, annorum fere xxii. incidit Joannis baptistæ muneris functio atque cædes, & Jesu Christi mors ac resurrectio, & initia doctrinæ Apostolicæ, & Hierosolymitanæ actiones, annorum post Christi mortem quasi vii. Et Pauli ad veritatem conversio atque doctrina. Hic Herodes relegatus fuit circiter annum secundum Caii Cæsaris, Lugdunum.

10 Εὐτόνως. Vel potiùs ἐντόνως, *contentè.* Et mox, ἐξουθενήσας. pro nihilo habitum ipsum Herodes cum suis exercitibus, & illusum, amictúmque veste splendidâ, remisit ad Pilatum. Est enim περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα λαμπράν. In libris tamen Latinis est, *indutum veste albâ.* Sive ità interpres splendorem exprimere voluit, sive interpretatus est, λευκήν.

16 Παιδεύσας. molli verbo est usus, *castigationis & correctionis. Castigatum,* inquit, *ipsum absolvam.* Et deinde, αἱ φωναὶ αὐτ. καὶ τῶν ἀρχι. *Voces ipsorum & principum sacerdotum.* Sed *principum sacerdotum* non est in libris Latinis, cùm poni significanter videatur. Quòd hi & maximopere cuperent Jesum supplicio per contumeliam affici, & ad idem efflagitandum populum instigarent.

31 Ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρ. ξύ. Theophylactus ità, ἐν ἐμοὶ ἐγκάρπῳ καὶ ἀειθαλεῖ καὶ ἀειζώῳ, διὰ τὴν θεότητα. Ut de se dicat ipso hoc Christus, Si designant ista in me fructifero & perpetuò virente, & cujus vita æterna est, propter divinam naturam, quid fiet in arido? ἐν ὑμῖν, inquit idem Theophylactus, ἀκάρποις καὶ πάσης δικαιοσύνης ζωοποιοῦ ἐστερημένοις, *in vobis infructuosis, & omnis justitiæ vivificæ expertibus.*

39 Εἷς δὲ τῶν κρεμ. Matthæus meminit unà cum Jesu crucibus affixorum, qui illi maledixerint, nimirum συνεκδοχικῶς. Et deinde, ἐν τῷ παραδείσῳ. Παράδεισον Grammatici ἐτυμολογοῦσιν, ἀπὸ τῆς δεύσεως, id est humoris irrigatione, & παρὰ τὸ δεῦσαι, quo & ipso humor & copia herbarum significari perhibetur, id quod utrumque hortis congruit. Ut autem παράδεισος αἰσθητὸς fuit ab æterno Deo conditus in plaga orientis, sic νοητὸς, id est qui mente comprehenditur, est salutis & felicitatis locus sempiternæ, in Dei benignitate & clementia animorum piorum amœnissima quies, & tranquillissima atque lætissima habitatio.

46 Εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι, *in tuas manus deponam.* Sed in libris Latinis est tempus præsens, *commendo.* Et in nostro vetere libro planè exaratum, παρατίθεμαι, id est *depono.* In Psalmo sanè xxx. legitur in libris Græcis editis, παραθήσομαι. Et postea, δίκαιος. Quod Latinè diceretur, *vir bonus & honestus & innocens.* Sicut mox, ὑπάρχων ἀνὴρ ἀγ. καὶ δίκ. *qui erat vir bonus, integer ac probus.* Οὐ συγκατατεθειμένος, *qui non consenserat.* In nostro autem libro vetere est participium præsentis temporis, συγκατατιθέμενος. non approbans assensione suâ consilium & actionem illorum. Et, σάββατον ἐπέφωσκε. nimirum jam incipiens, luce diei præcedentis vergente ad occasum, qui fuit παρασκευῆς, id est præparationis in posterum diem feriarum.

CAP. XXIIII.

2 Εὗρον δὲ τὸν λίθον. Κατὰ τὸ σιωπώμενον, fuisse lapidem ad ostium sepulcri advolutum significatur, id quod dicitur à Matthæo & Marco. Et postea, δύο ἄνδρες ἐπέστ. διάφορος, inquit Theophylactus, ὅτι τοσία ἐστὶ παρὰ Ματθαίῳ. Sed, ut opinor, συνεκδοχικῶς explicari ista possunt, & de his alibi nos plura diximus. Et paulò antè, καί τινες σὺν αὐταῖς. Hæc Latinus interpres non expressit. Cùm autem suprà mentio facta sit mulierum quæ advenissent cum Jesu ex Galilæa, nunc scilicet cum his alias quoque se conjunxisse dicitur.

11 Ὡσεὶ λῆρος, *tanquam nugæ,* id est, vana atque futilia dicta.

Et

Et mox, πρὸς ἑαυτὸν θαυμ. καθ' ἑαυτόν, *intra sese*, vel *secum*. Et postea, ᾗ ὄνομα Ἐμμαούς. Facit & Josephus mentionem oppidi, libro captæ Judææ quarto, ibique ait calidas salubres aquas fuisse, & hanc esse nominis Hebraici significationem, ubi Vespasianus aliquando castrametatus fit. Ejusdem facit & Ptolemæus mentionem. Sed sicut situs hujus oppidi indicatur, alium locum esse eum oporteet, quàm hujus vici, cujus modò meminit Evangelista, distantis duobus tantùm parasangis, id est, milibus pass. quasi viii. Hierosolymis. ὡμίλουν, est colloquebantur, sive differebant inter sese.

18 Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερ. In nostro vetere libro est, παροικεῖς Ἱερουσαλήμ, *peregrinus es & incola Hierosolymis*. πάροικοι, qui & παρεπίδημοι, externi, qui alicubi aliquo tempore versantur. μέτοικοι, cives illi quidem non sunt, sed alicubi habentes domicilia, pro civibus. ἄποικοι, coloni. ἔποικοι, quibus olim augebatur civitas aliqua. Psalmo cxviii. πάροικος ἐγώ εἰμι ἐν τῇ γῇ. Et res, παροικία, in priore Epistola Petri Apostoli capite primo. Et Ecclesiasticus sermo παροικίας vocavit cœtus populi singulis Episcopis commissi ad docendum & gubernandum. Ex his duobus alterum, qui non nominatur, fuisse ipsum Evangelistam Lucam, aliqui suspicati sunt: Epiphanius, in disputatione contra Saturnilianos, Nathanaelem ait.

21 Τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει. ἐλλειπτικῶς, ὁ χρόνος scilicet, *tempus*, aut *res ipsa, ducit hodie diem tertium*. Id est, jam procedit hodiernus dies tertius. Et mox, γεν. ὄρθριαι. *Quæ cum prima luce*, vel *ante lucem, venerunt ad monumentum*. Et postea, τῶν σὺν ἡμ. *Quidam eorum qui conjuncti nobis sunt*. i. nostrorum quidam. Et τῇ πνεύμ. ἐλλειπτικῶς, ἕνεκα τῷ πνεύματι. Sicut suprà, ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγν. *detinebantur, quo minùs agnoscerent eum*. Et mox, εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι, *introivit ut maneret*, vergente die ad vesperam, & præcipitante. Et postea, ἄφαντος ἐγένετο, *ereptus est conspectui ipsorum*.

36 Εἰρήνη ὑμῖν. In Latinis libris adduntur hæc, *Ego sum, nolite timere*. Id esset scilicet tale, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε. Vel, μὴ φοβεῖσθε. Et mox, καὶ τοῦτο εἰπὼν ἔδειξεν. In nostro vetere libro est, ἐπέδειξεν ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε. Eusebius ex Epistola Ignatii ad Smyrnæos retulit adducta quædam de quibus ipse quoque ambigit hoc modo, καὶ ὅτε πρὸς τοὺς περὶ Πέτρον ἐλήλυθεν, ἔφη αὐτοῖς, Ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι οὐκ εἰμὶ δαιμόνιον ἀσώματον, καὶ εὐθὺς αὐτοῦ ἥψαντο, καὶ ἐπίστευσαν, *& quando ad congregatos cum Petro venit, ait illis ipsis*, CONTRECTATE ME, ET VIDETE, QUOD NON SIM DÆMONIUM ABSQUE CORPORE, *& statim attigerunt eum & crediderunt*. Et paulò pòst, ἀπὸ τῆς χαρ. ἀπὸ τῆς χαρᾶς. Et paulò pòst, ἀπὸ μελισσίου κηρίου, *de favo apicularum*. Et statim deinde, καὶ λαβ. ἐνώπ. ἔφαγεν. In libris Latinis est, *Et cùm manducasset coram eis, sumens reliquias dedit eis*. Quicquid sanè interpres ille scriptum habuerit in suo libro.

41 Ἀρξάμενον. absolutè. nimirum τὸ κηρυχθῆναι, seu κήρυγμα. In libris tamen Latinis est, *Incipientibus*: Quasi interpretatio genitivi pluralis ἀρξαμένων, nimirum præconibus Evangelii, qui erant Apostoli.

¶ EVANGELIUM SECUNDUM *JOANNEM*.

De Joanne Apostolo & Evangelista exstat historiola nostra, quam poterit, qui volet, cognoscere. Græci de hoc breviter ità, Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς Ἰακώβου τοῦ Ζεβεδαίου, ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἐκήρυξε τὸ εὐαγγέλιον. ἐξορισθεὶς δὲ ὑπὸ Τραϊανοῦ τοῦ βασιλέως, ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ, διὰ τὸν λόγον τοῦ κυρίου, ἐκεῖ συνεγράψατο τὸ εὐαγγέλιον. ἐτάφη δὲ ἐν Ἐφέσῳ ἔτι ζῶν, θεοῦ βουλήσει, id est, *Joannes frater Jacobi Zebedæi filii, in Asia præco fuit Evangelii. Relegatus autem à Trajano Imperatore in Insula Patmo exul, propter doctrinam Domini, ibi conscripsit Evangelium. Sepelitur autem Ephesi adhuc vivus, voluntate Dei*. Sed plerique veterum & in exilium actum Joannem Apostolum à Domitiano, & restitutum esse à Nerva, qui Domitiano successit, tradiderunt. Atque qui eundem hunc Joannem, & autorem ejus libri, qui inscribitur Ἀποκάλυψις, esse volunt: In Asia compositum esse scriptum Evangelii tradunt; & in insula Patmo alterum Ἀποκαλύψεως. Cùm quidem sint qui utrumq; opus in insula & exilio Joannis perfectum fuisse velint. Sed illud de Asia certius est, cùm non omnes unius autoris ambos libros esse censeant. Ex Epiphanio etiam quædam descripta exponenda hoc loco duximus. Sic igitur ille in confutatione eorum, quos ἀλόγους vocat, quæ repetuntur additis quibusdam in disputatione contra Arianos: Cùm Lucas generis seriem à postremis ad primos retulisset, neque neglexisset indicium adventus supernè Dei verbi, simul conjuncti cum assumtæ carnis consilio & ratione, ut errorem à deceptis averteret, non intellexerunt ipsi animis suis. Quapropter postea impellit Spiritus sanctus Joannem, recusantem illum quidem Evangelium componere, propter verecundiam & animi demissionem; ætate senectâ, cùm haberet annos vitæ nonaginta: reversum ex insula Patmo, quod factum est, potiente rerum Claudio Cæsare: & postquam multis annis jam fuerat in Asia versatus: ità impellit edere Evangelium. Neque opus huic fuit de negotio carnis assumtæ subtiliter disserere, jam enim id confirmatum erat: sed tanquam post alios quosdam incedens, & cernens illos præcurrere, & conjecisse sese in loca asperiora errorum atque spinarum, ità decrevit in rectam viam eos revocare, & confirmare præconio suo. Et aliquantò pòst, Quartus successione beatus Joannes, qui primus ipse esset, postremis autem annis ad Evangelium edendum accessisset, non curavit ea exponere, quæ jam ante se præclarè essent composita, sed antevertit nondum dictis, alia jam dicta. Matthæus enim orditur ab Abrahamo, & post exordium hoc, itémque annos deinde duos secutos nativitatem, prosequitur historiæ seriem. Marcus verò incipit à quintodecimo anno Tiberii, media quædam post initium. Lucas autem exordium ante initium attulit, illud ante nativitatem conceptionis in utero Mariæ, & Elisabetæ. Sed Joannes prior ipse, cùm posterius accessisset, confirmat negotium antecedens adventum in carne assumta. Erant enim spiritualia pleraque, quæ ab ipso dicerentur, confirmatis jam carnalibus; Quocirca spiritualiter commemorat donum illud, quod superne ab omnis principii experte patre nobis obvenit, secundùm bonam benignámq; voluntatem patris, in virgine sancta, in utero virginali dispositum & ordinatum. Et cæteri quidem eadem his concorditer elocuti, ea curæ sibi esse siverunt, quibus opus esset: Joannes verò etiam alia adjunxit, ut ex Evangelistis quatuor, certa & exquisita tam de carne quam de divinitate teneremus universa. Apud eundem Epiphanium eodem loco exstat etiam totius Evangelii hujus exposita περιοχή, id est indicata summa expositionis illius, quæ, cùm sint in medio, adjungere his volentibus in promtu fuerit. Chrysostomus, ut majus atque illustrius opus istud Joannis Apostoli, & planè divinum appareret, ad mirificam humilitatem abjecit personam Joannis, οὗτος, inquit, ὁ ἁλιεὺς, ὁ παῖδες ἁλιέως, πένης πενήτων, ταύτης τῆς ἐσχάτης, ὁ ἰδιώτης ἰδιωτείας καὶ ταύτης τῆς ἐσχάτης, ὁ βάρβαρος, ὁ γράμματα μήτε πρότερον μαθὼν, μήτε ὕστερον μετὰ τὸ συγγενέσθαι Χριστῷ. *qui piscator piscatoris, pauper pauperrimi patris filius, unus ex imperito vulgo, inque hoc postremus, barbarus, qui neque ante neque post conjunctionem cum Christo literas didicisset*. Hic igitur, tanquam concinnè aptam citharam paratum spiritui exhibuit animum, in quo magnum quiddam & sublime resonaret. Et hunc jubet audiri Chrysostomus non jam ut piscatorem, sed cui profunda nota sint Spiritûs ipsius, illam citharam pulsantis, οὐδὲν γὰρ ἀνθρώπινον ἡμῖν ἐρεῖ, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀβύσσων τοῦ πνεύματος, καὶ τῶν ἀπορρήτων ἐκείνων, ἃ μὴ τοὺς ἀγγέλους, πρὶν ἢ τοῦτον ἐλθεῖν, ἀλλὰ μεθ' ἡμῶν διὰ τῆς Ἰωάννου φωνῆς ἔμαθον, *non enim humani quicquam ille commemorabit, sed depromta de imperscrutabili profundo spirituali & illis ineffabilibus, quæ nè angeli quidem norant, antequam hic eloqueretur, sed unà nobiscum ex Joannis voce didicerunt*. Hæc sanè ab isto autore, sicut alia quoque tam hoc loco, quàm alibi, πανηγυρικῶς, id est, festivè atque bellè dicuntur. Nobis quidem illâ contentione, quâ conditio personæ Joannis tam futilis atque levis introducitur, nihil opus est, ad majorem admirationem Evangelici scripti ejus. Cùm non desse etiam indicia videantur, neque prorsus ignobilem eum, neque omnium rerum literarúmque imperitum fuisse, in ipsa quoque Jesu, quemadmodum conjicere licet, cognatione aliquem. Etiam quaternarii numeri de Evangelicis scriptis allegoria ejusdem Chrysostomi, ad quatuor Elementa relata, & virtutes totidem: Æthera seu ignem, & eam, quæ φρόνησις à Græcis, à Latinis *prudentia* dicitur, pertinente ad hanc Evangelio Joannis: Aerem, pertinente huc fortitudine & Evangelio Marci: Aquam, cum mentione temperantiæ, quam Græci σωφροσύνην appellant: Terram, Justitiâ attributâ & Evangelio Lucæ: Hæc inquam Chrysostomi, & allegoriæ aliæ animalium quatuor, Aquilâ indicante Joannem, Leone Marcum, Bove Lucam, & Homine Matthæum, relinqui cum aliqua laude quoque eorum, qui piâ cogitatione commenti illas fuere, rectè poterunt. Definitio autem sive descriptio Evangelii duplex Chrysostomi cum nonnulla utilitate considerari posse visa est, hæc, εὐαγγέλιόν ἐστι τοῦ θείου λόγου κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσία, πρὸς σωτηρίαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, σαρκωθέντος ἐκ πνεύματος ἁγίου, καὶ Μαρίας τῆς ἀειπαρθένου, *Evangelium esse ait, præsentiam sermonis divini, Domini nostri Jesu Christi, ad salutem generis humani in carne nati de Spiritu sancto & Maria sempervirgine*. Ubi quidem παρουσίας Christi, μετωνυμικῶς vocat, præconium seu prædicationem beneficiorum divinorum propter Christum, qui esset naturâ filius Dei, & haberet adveniens originem terrenam, concepto fœtu humano Spiritûs sancti effectu in utero perpetuò castæ virginis Mariæ. Altera est talis, εὐαγγέλιόν ἐστι τοῦ ἐξ ἀναστάσεως βίου προδηλώσις, *Evangelium est, præfigurata expressio ejus vitæ, quæ degetur post resurrectionem*. Ista neque definitio propriè est, neque doctrinam Evangelicam

vangelicam describit, sed appellatam ab hoc & aliis Græcis autoribus, εὐαγγελικὴν πολιτείαν. Quod Paulo est Apostolo πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς, civitas cœlestis, cujus juris legitima constitutio est alia quàm terrenarum: Ad illam, autem inquit Chrysostomus vitam καταρτίζων ἡμᾶς ὁ κύριος, τὴν εὐαγγελικὴν πᾶσαν πολιτείαν ὑπείσδεται, τὸ ἀόργητον, τὸ ἀνεξίκακον, τὸ φιληδονίας ἀῤῥύπωτον, τὸ ὑπερ αὐτὰ καὶ τὰ τοῦ νόμου ὑπερβαίνοντα. Quasi novas Leges Evangelium condat. Ità confundendo disciplinam & doctrinam veritati rerum divinarum tenebræ obduci cœperunt, quâ tandem non magìs apparente, ipsa quoque disciplinæ sanctitas penitus interiit. Ut talia attentè consideranda à legentibus, & demonstratum rursus jam discrimen Legis & Evangelii fideli custodiâ retinendum sit. Atque hæc de autore præfati, ipsum deinceps scriptum percurramus, notando, quæ videbuntur, sicut in aliis Evangeliis jam à nobis factum est.

CAPUT I.

1 EN ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος. Res exponuntur omnem naturæ humanæ captum superantes, & quæ illius intelligentia neque excogitare neq; comprehendere cognitione propriâ potest. Et ideo oratio est ipsa quoque singularis, requirens fidelem assensionem simpliciter credentium verbo Dei patefacto sacrarum literarum demonstratione. Unde quò longiùs disceditur, & propiùs ad humanæ sapientiæ industriam acceditur, eò aberratur à veritate perniciosiùs. Id quod declarant eorum temerariâ audaciâ, qui ab Ecclesiæ Christi secundùm magisterium sancti Spiritûs consensu recedentes, impiorum dogmatum fuerunt autores, quæ nunc etiam alicubi incipiunt renovari, cum ingente dolore hominum piorum atque religiosorum. Quæ Valentinus de his verbis fabulandi exstruxerit, narravit Epiphanius, illum & totam impietatem eorum, qui se γνωστικοὺς nominarent, confutans. Atque, ut verum fatear, nimìs accuratè de his ipsis τεχνολογῆσαι quidam Ecclesiastici quoque doctores videntur, inque his primis Eusebius, vocabulis utens ad explicandum inexplicabilia, nimìs exquisitis & singularibus. Et ideo non caruit suspicione erroris Ariani, & fuere qui in eum inhumaniter hoc crimen intenderent, quòd & δευτέρου, & ὑπουργοῦ, & προβολῆς nominibus minùs consideratè uteretur de Filio Dei. Et verum est, interdum hunc ità de Filio Dei verba facere, ut det occasionem volenti in illa inquirere, cùm tamen, quemadmodum mihi videtur, vera & recta senserit, secundùm tam alia ab ipso exposita, quàm ea quæ leguntur in iiii. libro ἀποδείξεως εὐαγγελικῆς, Τὰ γε μὴν τῆς προκειμένης ἡμῖν θεολογίας ἐπέκεινα παντὸς ὄντα παραδείγματος, οὐδὲν μὲν ἐν σωμάτων ἐπάγεται, ὀξυτάτῃ δὲ διανοίᾳ φαντάζεται υἱὸν γεννητὸν, οὐ χρόνοις μέν ποτε οὐκ ὄντα, ὕστερον δέ ποτε γεγονότα, ἀλλὰ πρὸ χρόνων αἰωνίων ὄντα καὶ προόντα, καὶ ὡς πατρὶ τὸν υἱὸν διαπαντὸς συνόντα, καὶ οὐκ ἀγέννητον ὄντα, γεννώμενον δὲ ἐξ ἀγεννήτου πατρὸς, μονογενῆ ὄντα λόγον, καὶ θεὸν ἐκ θεοῦ, οὐ κατὰ διάστασιν ἢ τομὴν ἢ διαίρεσιν, ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας προβεβλημένον, ἀῤῥήτως δὲ καὶ ἀνεπιλογίστως ἡμῖν, ἐξ αἰῶνος, μᾶλλον δὲ πρὸ πάντων αἰώνων, ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς ἀφράστου καὶ ἀπερινοήτου βουλῆς καὶ δυνάμεως οὐσιωμένον διδάσκοντα. Hæc, etsi profectò magna cum difficultate, sumus interpretati, sicut potuimus, non quemadmodum voluimus. *Quæ verò proposita nobis sunt de rebus divinis disputationes, superantes omnia exempla, ea nihil adducunt corporis particeps, sed acutissimâ mentis cogitatione vident Filium genitum, non qui temporibus aliquibus non esset, & postea exstitisset, sed qui esset ante secularum tempora, & præesset, & cum Patre tanquam filius perpetuò unà esset: Non ingenitus ille quidem, sed qui nasceretur ex Patre ingenito, ipse unigena, Sermo, ex Deo Deus, non discedendo, aut secando, aut dividendo, ex essentia Patris productus, sed ità ut nos neque verbis effari, neque ratiocinando explicare possimus, à seculo, ac potiùs ante omnia secula, ex Patris ineffabili & incomprehensibili mentis intelligentia suam nactus essentiam docens.* Quæ & his similia subjicere poterant omnibus in Ecclesia Christi piis doctoribus, ut studerent circumspectè & cautè de rebus divinis differere, neque affectarent quandam scientiam eximiam, & uberiorem doctrinam, & magìs abstrusam cognitionem, exsultantem in opinione ingenii studiique & facultatis excellentis, unde exsistere solent magnæ, gravésque, & capitales contentiones & altercationes & rixæ, evadentes in odiorum acerbitatem, & inimicitiarum certamina, & distractionum alienationes, prætendentibus quidem omnibus suis cupiditatibus aliquid quod honestatis pietatísque specie commendetur. Qui autem indulgentes calliditati ingenii, & persuasioni singularis scientiæ, in his rebus arcanis atque divinis exercuerunt acumen suum & ostentarunt doctrinæ copiam, ii partim dialecticè, id est, ratiocinando & contendendo verbis perquirere quod intelligendo concluderetur, conati fuere; partim similitudinibus & exemplis studuerunt aliquid declarari. In quorum utroque religio & pietas modum servat. Nam quod ad dialecticas disputationes attinet, negotium est inexplicabile, & insunt vel imprimis in hoc genere illa multiplicia atque copiosa verba, καὶ ἐπέων πολὺς νομὸς ἔνθα καὶ ἔνθα, id est, *libera atque soluta ac vagans huc illuc oratio*, secundùm Homerum. Cùm præsertim humana sapientia collegerit etiam viam atque rationem disputandi in utramque partem de propositis omnibus, demonstratis sedibus quibusdam argumentorum, id est, præparatâ materiâ unde contentiones elaborarentur. Atque fit tunc ferè ut prætendatur quidem veritatis defensio, sed pro sua opinione, & eo, quod asserit quisque, propugnet dimicando, útque is vincat, argutissimè & audacissimè differuerit. Atque veteri χειρομάχῳ studio benignitas divina opposuit cum ingeniis præstantes tum optimis disciplinis & artibus percultos pios in Ecclesia doctores. Itaque jam illis blasphemiis confutatis, recens temeritas easdem renovans, actum scilicet agit, & explodenda, non denuo convincenda est, & omnino moderanda cura nimiæ scientiæ & explicationis artificiosæ sagacitas, in iis, quæ habent ἁπλῆν καὶ ἀπερίεργον τοῦ πνεύματος διδασκαλίαν, quemadmodum ait Chrysostomus, nè evadant tractatus ad ἀδολεσχίας καὶ κενοφωνίας καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως. Nam secundùm Basilium, ἡ πίστις τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου πλήρωσις, *Fides est ejus doctrinæ, quam nos tuemur, complementum.* De exemplis autem atque similitudinibus hoc statuendum, Nunquam per omnia illa congruere, ut si quid aptum esse videatur, id μετ' εὐγνωμοσύνης, id est, consideratè & scitè accipiendum, cætera repudianda sint, sicut censet Nazianzenus in Oratione de sancto Spiritu. Ubi ille planè, καὶ ὅλως οὐδὲν ἐστιν, inquit, ὃ μοι τὴν διάνοιαν ἵστησιν ἐπὶ τῶν ὑποδειγμάτων θεωροῦντι τὸ φανταζόμενον, *Nihil esse*, dicit, *omnino quod sistat cogitationem contemplantis quasi offerentia sese visa in exemplis.* Sed nos post istam λόγου ἐκβολὴν, non omnino, ut spero, ab instituto abhorrentem, nunc deinceps inceptum persequamur. Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος. secundùm hoc, ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, &c. αὕτη ἡ παρὰ τοῦ εὐαγγελιστοῦ λεχθεῖσα, ἀρχὴ, inquit Chrysostomus, οὐδενὶ περιορίζεται, οὐδενὶ δουλεύει, μετ' οὐδενὸς θεωρεῖται, ἀλλ' ἐλευθέρα ἐστὶν, ἀδέσποτος, ἀπολυμένη τῆς πρὸς ἕτερον σχέσεως, ἀνυπέρβατος διανοίᾳ, *illud apud Evangelistam Principium nulli alligatum est, nulli servit, cum nullo habet cogitationis societatem, sed est liberum, domini sive superioris expers, solutum omni ad alterum respectu, supra quod nulla cogitatio intendi potest.* Significare autem λόγον nunc, non sicut aliqui suspicati fuere, ministerium perferendi ad homines colloquia divina, in ipso Patre vim quandam inseparabilem, exeuntem & redeuntem, pro voluntate ipsius, quemadmodum Justinus in disputatione ait, cum Tryphone: sed omnino hunc λόγον non ἀνυπόστατον sed ἐνυπόστατον, quemadmodum Græci locuti sunt, ἕτερον ὑφιστάμενον, & Latini *personam alteram*, Ecclesia Christi scit atque novit, patefactum confirmatúmque sacrarum literarum declaratione & testimonio. Quod autem ait, ἦν ὁ λόγος. Docuerunt etiam Philosophi inprimis Platonici, ut Proclus enarrans Timæum Platonis, ὅτι ἐπὶ τοῦ νοητοῦ τὸ ἦν, καὶ τὸ ἐστὶ, τὸ αὐτὸ δύναται, id est, *de iis quæ ad mentis & cogitationis vim pertinent, idem valere ERAT, & EST.* Et τὸ ἦν, esse τῆς ὑπεραιωνίου ἐνδεικτικὸν, id est, si dicatur, *ERAT, pertinere hoc ad ea quæ unum sunt supra secula.* Quæ non ità accipi debent, quasi his commentis veritatem rerum divinarum stabiliri velimus, sed ut verborum significationes sint certiores: Multò autem minùs, quasi sacra cum profanis miscenda sint, & in has cœlestes res terrenæ commentationes inculcandæ. Id quod deprehenduntur docti aliqui veteres in Ecclesia fecisse, ut Eusebius, qui ex Amelio Platonico Philosopho, æquali Origenis, hunc locum in ipsius disputationes insertum retulit, libro xi. ἀποδείξεως. Et mox Platonica quædam similiter arcanam doctrinam Trinitatis innuentia. Quæ magno cum judicio & attentè legenda considerandáque sunt, caventibus providentibúsque piis, nè à simplice fidei ἀφελεστέρᾳ religione, ad solertiam humanæ sapientiæ aberrent, & pro veritate mendacia apprehendant. Nam si uspiam, hìc profectò verum est, τὸ σοφὸν δ' οὐ σοφία. Gregorius Nazianzenus in Oratione περὶ τοῦ υἱοῦ secunda ait, videri sibi quòd filius Dei λόγος appelletur, ὅτι οὕτως ἔχει πρὸς τὸν πατέρα, ὡς πρὸς νοῦν λόγος, *quòd ità sese habeat ad patrem, quemadmodum ratio ad mentem.* Quæ Chrysostomus verbosè commentatur. Et inter alia, διὰ τί λόγος, inquit, ἵνα δειχθῇ ὅτι ἐκ τοῦ νοῦ προῆλθεν, ὅτι ἀπαθῶς ἐγεννήθη, ὅτι εἰκὼν τοῦ γεννήσαντος ὅλον ἐν ἑαυτῷ δεικνὺς τὸν γεννήσαντα, οὐδὲν ἀποσπῶν ἀποτμηθεὶς, καὶ τέλειος ὑπάρχων καθ' ἑαυτόν. ¶ Πρὸς τὸν θεόν. μετὰ τοῦ θεοῦ, ait Theophylactus, ut Matthæi capite xiii. αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσιν. Quod similiter dicitur & Marci vi. id est, παρ' ἡμῖν. ¶ Καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Ordo verborum secundùm proprietatem & naturam sermonis talis est, καὶ ὁ λόγος ἦν Θεὸς. Ut intelligatur filium Dei esse verum Deum, quemadmodum Athenagoras in apologia sua luculentâ brevitate scripsit, πρὸς αὐτοῦ γὰρ, καὶ δι' αὐτοῦ πάντα ἐγένετο, ἑνὸς ὄντος τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, *ab ipso, & per ipsum exstiterunt omnia, cùm unus sit Pater & Filius*, nimirum naturâ sive essentiâ, id est, τῇ φύσει καὶ οὐσίᾳ. nam ὑποστάσει, id est *personâ*, duo sunt. Quod suprà autem dicitur, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεὸν, eo Chrysostomus ostendit demonstrari personæ æternitatem. Διὰ μὲν γὰρ τοῦ ἐν ἀρχῇ ἦν, τὸ ἀΐδιον μανθάνομεν, διὰ δὲ τοῦ ἦν πρὸς τὸν θεὸν, τὸ συναΐδιον καὶ ἐνυπόστατον, διὰ δὲ τοῦ Θεὸς ἦν, τὸ ἴσον τῆς τοῦ αὐτοῦ οὐσίας, *nam ex eo quod est*, IN PRINCIPIO ERAT, *discimus æternitatem; ex eo*, ERAT APUD DEUM, *coæternitatem & veritatem personæ; ex eo*, DEUS ERAT, *paternæ essentiæ æqualitatem.*

3 Οὐδὲ ἓν, ὃ γέγονεν. Periculosa admodum res est præconceptam sententiam, suámque aliquam opinionem inferre in sacrarum literarum scripta. Ad has enim undique verba sententiæque deinde exquiri solent comprobandas. Atque indicavit à Chrysostomo tradita Theophylactus hoc loco, Macedonianos, qui negarent Spiritum

ritum sanctum esse Deum, ac perhiberent eum habere creationis originem, id est, *κτίσμα*, sic legisse hæc, ut distinguendo sententiam clauderent ad οὐδὲ ἕν. Asserentes ità creatum etiam esse sive exstitisse Spiritum sanctum, cùm per filium asserantur facta esse seu exstitisse universa. Itaque maluerunt pii ista legi ad hunc modum, *χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν, sine ipso exstitit rerum creatarum nihil.* Idem Theophylactus indicat Orthodoxos quosdam cum his conjunxisse, ἐν αὐτῷ, tali serie verborum ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ. Et ab altero initio subjecisse, *ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς, ipse sermo, sive verbum illud, vita erat.* Arripuit etiam solertiæ impietas illud, δι' αὐτοῦ, ad filii Dei diminuendam dignitatem, inculcans organi significationem. Cùm omnia per ipsum facta esse dicantur, non explentem eum instrumenti servile ministerium, sed creationis absolventem paternam voluntatem. Sic enim hæc Chrysostomea sumus interpretati, *πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· οὐκ ὀργανικήν τινα ἤτοι δουλικὴν ὑπηρεσίαν πληροῦντος, ἀλλὰ δημιουργικῶς τὸ πατρικὸν ἐκτελοῦντος θέλημα.*

5 Οὐ *κατέλαβεν, non oppressit, obruit, obscuravit.* ποῦ γὰρ τὸ θεῖον φῶς ἐπισκοτίζεται καὶ θολοῦται, καὶ τὸ ἀμίαντον καὶ καθαρὸν ποῦ μιαίνεται; inquit Macarius quidam, cujus nuper Homiliæ editæ fuerunt. Id est, *ubi enim Lux divina obducitur tenebris & obscuratur, & quod intaminatum atque purum est, inquinatur?* Similiter & Herodotus hoc verbo usus est, Τερψιχόρῃ· δώσ δὲ ταῦτα κατέλαβε ὁ Ἀλέξανδρος Βυβάρῃ ἀνδρὶ Πέρσῃ τῷ διζημένῳ τοὺς ἀπολομένους τῶν στρατηγῶν. ὁ μὲν νῦν τῶν Περσέων τούτων θάνατος οὕτω καταλαμφθεὶς ἐσιγήθη. Dicit suppressisse eos de quorum nece quæreretur, traditis pecuniis, Alexandrum, & suâ sorore Bubaræ Persæ, uni ex inquirentibus de interfectis ductoribus. Atque ità tum Persarum, inquit, istorum mors, oppressa fuit, ut de ea silentium esset. Omnino autem habet verbum significationem *occupandi* quoque. Et *conciliandi* & *accipiendi* item in Calliopa; ἐπεὶ δὲ παρελθόντος γίνεται ὁ στρατὸς ἐν Βοιωτοῖσι, οἱ Θηβαῖοι κατελάμβανον τὸν Μαρδόνιον, *postquam venit exercitus ad Bœotos, Thebani acceperunt*, seu *conciliarunt, sibi Mardonium.* Chrysostomus ità, τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, τῷ βίῳ τούτῳ καὶ τῷ σαρκίῳ, καὶ ὑπὸ τῆς σκοτίας διώκεται μὲν οὐ καταλαμβάνεται δέ, *lux in caligine lucet, nimirum in hac vita atque caruncula. Et agitur illa quidem insequendo à caligine, sed nequaquam deprehenditur sive comprehenditur.* Idem, σκοτίαν interpretatur, naturam egentem lucis, quam generaliter esse ait ortam ac creatam, id est, τὴν γενητήν. Interpretatur & *mortem* atque *errores.*

8 Ἀλλ' ἵνα μαρτυρ. περὶ τοῦ φωτός. *Sed ad hoc venerat ut testificaretur de luce.* Et mox, ἦν τὸ φῶς τὸ ἀλ. *Illa scilicet lux, erat vera lux, illustrans omnes homines veniens in Mundum:* ut ἐρχόμενον addatur ad φῶς. Sic capite xi. ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστός, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος. Interpres Latinus *venientem* transtulit, ut ad hominem adjungatur. Et sic quoque hæc accepit Gregorius Nazianzenus concione de baptismate, ubi inquit, τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς τοῦ φωτίζοντος πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. Nisi suspicari aliquis velit, scripsisse autorem ἐρχόμενος, quod librarius mutaverit in ἐρχόμενον. Chrysostomus quidem ad ἄνθρωπον adjungendo participium, sententiam istam verbosè edisserit, explicando etiam quæstionem, Cur non illustrentur universi? Id enim fieri, ait, non luce deficiente, sed culpâ eorum qui illam non admittant. ἡ μὲν γὰρ χάρις ἐξεκέχυται, πάντας ἐπὶ τῆς ἴσης καλοῦσα τιμῆς, οἱ δὲ οὐκ ἐθέλοντες ἀπολαῦσαι τῆς δωρεᾶς, ἑαυτοῖς δίκαιοι ταύτην ἂν εἶεν λογίσασθαι τὴν πήρωσιν, *est enim effusa Gratia vocans æquali precio cunctos; qui verò nolunt frui illo dono, eos æquum fuerit, sibi ipsis imputare cæcitatem.* Idem Chrysostomus notat positum nomen hominis de Joanne significanter, quòd fuerint qui non munere sed naturâ ἄγγελον fuisse baptistam perhiberent, ἀνθρωπίνῳ χρησάμενον σώματι.

11 Εἰς τὰ ἴδια, *in propria atque sua loca.* quod rectè, ut opinor, accipi potest de popularibus Jesu secundùm carnem Judæis, ad quos etiam sese missum esse ait, αὐτὸς ὢν δεσπότης ἁπάντων. Et mox, τέκνα θεοῦ γεν. αὐτοῖς, inquit Epiphanius refutans dogma Manichæum, τοῖς μεταβάλλουσι τὴν γνώμην, καὶ διὰ σαρκὸς καὶ αἵματος καὶ ψυχῆς θεῷ εὐαρεστήσασιν, id est, *mutantibus sententiam animi, & carne sanguinéque & animâ bene placentibus Deo.* Quæ est scilicet proprietas atque natura fidei, accipientis tantùm Dei æterni beneficium, ut sint fideles atque credentes non humana soboles, sed divina. Nam, ut Chrysostomus ait, ἡ χάρις ἔπεισι τοῖς βουλομένοις καὶ σπουδάζουσι: Nimis ille quidem quasi filiolam exosculando suam περὶ τοῦ αὐτεξουσίου sententiam, contendendóque, sicut fit, extra modum prodiens. Cùm omnia quidem eò dirigantur, nè violenta sed voluntaria perhibeatur ἡ υἱοθεσία.

14 Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγέν. ad verbum erat, *exstitit.* Sed *faciendi* verbo interpretantes Græcum illud ferè sunt usi. Epiphanius contra ἀλόγους ità, μετὰ τὸ εἰπεῖν, Ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, λέγει, Καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, τουτέστιν ἄνθρωπον γεγονέναι, *postquam dixit,* VERBUM CARO FACTUM EST, *ait,* ET HABITAVIT IN NOBIS, *id est, hominem exstitisse.* Non autem intelligetur mutatio aut confusio aliqua naturarum in Christo indicari, sed demonstrari veritas τῆς ἑνώσεως, id est, in una persona conjunctarum ἀδιαιρέτως καὶ ἀσυγχύτως, secundùm doctrinam Ecclesiasticam comprehendentem mysterium & arcanum redemtionis nostræ. ¶ πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. nimirum ὁ λόγος. Ità Epiphanius confutans dogma Samosatensis. Et ità hæc convertit Latinus interpres. Quidam tamen distinguentes, hæc, ut novum expositionis initium, ad Joannem Baptistam accommodarunt. Et paulò antè, δόξαν ὡς μονογενοῦς. notat Chrysostomus particulam ὡς, hoc loco non esse similitudinis aut comparationis, ἀλλὰ βεβαιώσεως καὶ ἀναμφισβητήτου διορισμοῦ, id est, confirmationis & indubitatæ definitionis. Ut hoc dicatur, Conspectam esse gloriam, quæ deceret, & quam habere par esset unigenam atque germanum filium Regis universorum & Dei. Et hanc in communi etiam sermone sic usurpari docet. μονογενῆ quoque appellari ait filium Dei patris, ἐπειδὴ οὐκ ἄλλος τις ἐξ αὐτοῦ ἐγεννήθη, καὶ ὅτι μοναδικῶς, *Quòd ex ipso genitus alius non sit, & quòd eo modo, qui non habeat similem.* Illud etiam κέκραγε, interpretatur idem Chrysostomus, μετὰ παρρησίας, μετ' ἐλευθερίας χωρὶς ὑποστολῆς ἐκήρυξεν. Et mox, ἔμπροσθέν μου γέγ. Chrysostomus explicans Epistolam ad Hebræos ità, τιμιώτερος ἐστι καὶ ἐνδοξότερος, οὕτω καὶ ἐνταῦθα, Τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, τουτέστιν ἐνδοξότερος, id est, *majoris honoris dignitatisque & præclarioris existimationis:* sic etiam hoc loco, *Tantò melior angelis, id est, existimationis præclarioris.* Epiphanius etiam refellens Arianos, post verbosam, ut solet, disputationem, hæc infert, ἔμπροσθεν ἐμοῦ οὖν ἐγένετο, ἵνα δείξῃ ἐπὶ τῆς γῆς τὴν τοῦ ἀεὶ ἐπιβασιν. καὶ τὸ, πρῶτός μου ἦν, ἵνα δείξῃ τὴν θεότητα ἀεὶ οὖσαν, *ante me igitur exstitit, ut ostendat supra terram illius sermonis,* sive *verbi, ingressionem & præsentiam semper. Et hoc, Primus respectu mei erat, ut ostendat deitatem, quæ semper est.* Atque idem Theophylactus, illud, ἐν τῷ κόσμῳ ἦν. & ipsum de perpetua filii Dei præsentia in mundo, interpretatur. Istud autem πρῶτός μου, non habet communem & suum usum superlativi, quæ est ἐπὶ πλειόνων πρὸς τὰ πολλὰ ἀεί, secundùm Gazam: sed idem est, ac si diceretur antecedebat me, aut primus erat ante me. Et Latinus interpres comparativum posuit, *Prior me erat.* Chrysostomus ità, πρῶτος, φησίν, ἀντὶ τοῦ ἀεὶ καὶ διαπαντὸς ἀμείνων καὶ ἐνδοξότερος. Idem Chrysostomus multis argumentis ostendere conatur hæc, καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, deinceps Evangelistæ verbis, quem & θεολόγον vocat, pronunciari, non Baptistæ.

16 Χάριν ἀντὶ χάριτος. favorem nimirum Dei erga nos propter favorem Dei patris erga filium, secundùm hæc in epistola ad Ephesios capite primo, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ. Ut ἀνταλλακτικῶς perhibeatur accepta gratia una pro altera gratia. Quemadmodum in Ajace, χάρις ἀντὶ χάριτος ἐλθέτω, *veniat*, seu *retribuatur, gratia pro gratia*, id est, favor & benevolentia rependatur benevolentiæ & favori. Chrysostomus autem sic, ἀντὶ νέας παλαιᾶς; ἀντὶ τῆς παλαιᾶς τὴν καινήν. In quo enarrando copiosus est.

18 Ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον. ὁ ὢν ἐν τῷ κόλπῳ. Notant autem Græci, in sacris literis, κόλπον, significare sæpe τὸ ἀχώριστον, id est, *inseparabile quiddam.* Ut Jobi cap. xix. πάντα δέ μοι συντετέλεσται ἐν κόλπῳ. In libris Latinis est, *Reposita est hæc spes in sinu meo.* Et Lucas dicit Lazarum receptum esse in sinum Abrahami, id est, acquievisse in fidei constantia promissorum Abrahamo. Et nunc, *Unigenitus filius ipse in sinu patris,* est ἀχώριστος τῆς οὐσίας τε καὶ ἀγάπης πατρικῆς, *qui nunquam separatur ab amore & natura patris.* Chrysostomus ità, τὸ ἐν κόλπῳ, τὸ ἐν φύσει δηλοῖ.

20 Καὶ ὡμολόγησε καὶ οὐκ ἠρνήσατο. Notavimus alibi genus orationis, quo Joannes Apostolus usus est, esse verbis abundans, & eadem dici iterum, in studio certæ & explicatæ elocutionis. Ut modò, Ingenuè esse dicit confessum Baptistam: &, Nequaquam negavit id quod res erat, &, Omnino confessus est, se non esse Christum. Et postea, ὁ προφήτης εἶ σύ. Theophylactus secundùm articuli Græci naturam ità hæc explicat, ὁ προσδοκώμενος, ὃν εἶπε Μωσῆς. οἱ δὲ Ἰουδαῖοι ἄλλον τοῦτον ἐνόμιζον εἶναι παρὰ τὸν Χριστόν, κακῶς ἐννοοῦντες, *qui exspectatur, quem Moses dixit. Judæi verò alium istum intelligebant, non Christum, perperam illi quidem atque falsò.* Sanè de singulari quodam Propheta interrogationem istam accipiendam esse, dubium esse non videtur.

25 Τί οὖν βαπτίζεις; Διὰ τί; *cur baptizas?* Et mox, ἐγὼ βαπτ. ἐν ὕδ. *Ego baptizo aquâ eum, qui in medio vestrûm versatur.* Et postea, ἐν Βηθαβαρᾷ. In nostro libro vetere sicut in Latina interpretatione est, ἐν Βηθανίᾳ. & notavit hanc diversorum exemplarium scripturam Epiphanius disputans contra ἀλόγους. Perhibent autem in nomine *Bethabaræ* significationem esse trajectûs, & locum ideo oportunum fuisse ad baptizandum. Quidam tamen retinentes *Bethaniæ* nomen, urbem hanc fuisse illis in locis aiunt, & indicari hoc additione istâ, *trans Jordanem.* Cùm quæ in Suida leguntur, hoc notent, Quòd illa urbs non fuerit ultra sed citra Jordanem.

29 Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, *ecce, iste est agnus Dei.* ὁ ζητούμενος ἀμνὸς ἤδη πάρεστιν, *adest is jam agnus qui requiritur.* Agnus Dei: ὡς θεοῦ, inquit Theophylactus, προσδεξαμένου τὸν ἐπὶ σωτηρίᾳ ἡμῶν θάνατον τοῦ Χριστοῦ. ἢ ὡς, τοῦ θεοῦ δόντος αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν εἰς θάνατον, *quòd Deus acceptam habuerit pro nostra salute mortem Christi:* Vel, *quòd Deus hunc in mortem tradiderit pro nobis,* agnum verum, cujus figuram Moses proposuit, & de quo Esaias prædicavit. In Latinis libris repetitur τὸ τῆς δείξεως ἐπίρρημα: *Ecce agnus Dei: Ecce qui tollit pecc.*

31 Ὀπίσ

31 Οὐκ ᾔδειν αὐτόν. Nimirum eum, quem postea cognovi, filium Dei atque Messiam. &, τὰ ἀποκαλυπτόμενα τότε οὐκ ᾔδειν πρότερον, inquit Theophylactus: *Non noveram antea, ea quæ tunc declarabantur mihi.* Et mox, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ, &c. *At enim, ut populo Israelitico manifestum fieret, quòd ille adesset, ideo ego accessi ad baptismi munus.* Et aliquantò pòst, τῇ ἐπαύρ. τῇ γενομένῃ ἡμέρᾳ ἐπαύριον. id est, *postero die.* Et infrà, ποῦ μένεις; de habitatione ejus quærunt, & ab hoc verbo est μονή.

41 Ὁ ἑρμηνευόμενον. De respectu autem Jesu ad requirentes se, asscripsit præclaram sententiam Chrysostomus hanc, ἐπιστρέφεται χρησίμως πρὸς τοὺς ἀκολουθοῦντας ὁ κύριος, ἵνα ἔργῳ μάθοις τὸ μελῳδούμενον, Ἐξεζήτησα τὸν κύριον καὶ προσέσχε μοι, *convertit se utiliter ad sequentes Dominus, ut re ipsâ perdiscas carminis illius modos,* EXQUISIVI DOMINUM, ET IPSE ATTENDIT AD ME. Quod nomen scilicet *Messiæ*, est, si quis interpretetur, Christus, quo significatur *unctus*, & κατ' ἐξοχὴν, *Rex*, secundùm ritum populi Judaici. Et mox, υἱὸς Ἰωνᾶ. unde & *Barjona* duplicato nomine Hebraico dicitur Petrus. In libris tamen vulgatis Latinis est, *filius Johanna.* Πέτρος autem significat *saxum*, seu *rupem*, quæ & πέτρα. In Oreste, κορυφῆς ὑπερτέλλοντα δειμαίνων πέτρον, *vertici imminens pertimescens saxum.* Et, ὡς δ' ἡ πέτρος ἢ θαλάσσιος κλύδων ἀκούει οὐδὲν νουθετούμενον φίλων, *tanquam rupes aut in mari commotus fluctus nihil audit commonefacientes.* Et postea, ὃν ἔγραψε Μωσῆς. ὃν ἔγραψε. Et infrà, ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν. Sicut, ὑπὸ τουτονὶ τὸν ἥλιον ἀνθρώπων, *omnium sub hoc sole*, seu *subter hunc solem hominum. Sub ficu*, vel *subter ficum, cùm te vocaret Philippus.* Et in fine capitis, ἀπάρτι. χρονικὸν ἐπίρρημα, *deinceps, ex hoc tempore.* Quemadmodum accipi etiam potest Aristophanicum hoc in Pluto, τοὺς δεξιοὺς καὶ σώφρονας Ἀπαρτὶ πλουτήσειν ποιήσω. Quamvìs interpretentur hoc loco adverbium, *planè* & *perfectè*, id est, ἀπηρτισμένως. Est autem cùm tempus significatur adverbium hoc duplicatum præpositione ἀπὸ & adverbio ἄρτι, id est, *jam*, seu *modò.* Et significatio accentu videtur distingui, ut sit ἀπάρτι, χρονικὸν, & ἀπαρτὶ, ἀπηρτισμένως. In quibusdam etiam libris non ὑφὴν, sed διῃρημένως exaratum est ἀπ' ἄρτι, sicut paulò pòst, ἕως ἄρτι, *usque huc.* Et paulò superiùs, ὑποκάτω τῆς συκῆς. verior scriptura videtur ὑφὲν, ὑποκάτω τῆς συκῆς.

CAPUT II.

1 Καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ. Tertiâ die, post illud nimirum cum Nathanaelo colloquium. Epiphanius in consequentia temporis perquirenda mirificè solicitus fuit, cujus rationes & quasi enodationes, qui volet cognoscere, requirere poterit disputationes illius adversùs eos hæreticos, quos ἀλόγους ipse & ἀνοήτους nominat. Nam exponere hoc istas loco non est visum ejusmodi, quod utilem considerationem haberet, vel certè ad ea magnopere pertineret, quæ nobis instituta sunt. Cùm uniuscujusque studium & industria pertinens ad veritatis explicationem, nequaquam aspernanda sit, quamvìs fortè interdum, vel à proposita re aliquis aberrare, vel non omnia quasi acu tetigisse videatur. Canam autem regionis nomine indicat Evangelista, quæ sita fuerit in Galilæa, & duæ Canæ memorantur, major ac minor.

3 Ὑστερήσαντος οἴνου, *Cùm vinum deesset.* Et mox, τί ἐμοὶ καὶ σοὶ γύναι. In verbis sanè est refutatio vehemens admonitionis, *Quid mihi tecum est?* Ut Demosthenes κατ' Ἀφόβου ψευδομαρτυριῶν, ὥστε τί τῷ νόμῳ καὶ τῇ βασάνῳ; Terpsichorâ Herodotus, ὁ δ' εἶπε, σὺ δὲ καὶ τούτοις τοῖς πρήγμασι τί ἔχεις, *ille verò inquit, Tibi autem quid rei est cum istis negotiis:* id est, quid ad te pertinent ista negotia, ut non incommodè ista sic quoque converti posse videantur, *Quid de istâ re tu ad me refers.*

4 Ὥρα μου. ὥρα significationem habet distinctionis temporum, & momenta horum indicat. Atque etiam anni præcipuæ partes ὧραι dicuntur, in quibus eminet vernum tempus & desinens æstas. Galenus in libris de nutrimentis scribit, Græcos appellare id tempus ὀπώρας in quo medio oriatur caniculæ sidus, esséq; spacium illud dierum xl. Et hoc anni tempore fructus ferè omnes maturescere, vel jam esse maturos, aut etiam superare maturitatem atque flaccescere, unde ὡραῖοι καρποὶ nominari hi soleant. Homero tamen & ver ὥρη est, ὥρῃ ἐν εἰαρινῇ· & simpliciter, ὅσα τε φύλλα καὶ ἄνθεα γίνεται ὥρῃ. Herodotus generaliter dixit, ὡρέων ἥκουσι οὐχ ὁμοίως. *Æolicam regionem præstare illam quidem Ionicæ, sed tempora anni non habere divisa similiter, quòd Iones incolant loca præclarissimæ sortis*, τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῶν ὡρέων. Atque in generali etiam significatione de eo, quod tempestivum maturúmque & opportunum dicitur, & de temporis momento, ut modò, & in his scriptis sæpe, vocabulum hoc usurpatur. Et Herodotus similiter, ἐπεὶ ἐδόκεε ὥρη τῆς κοίτης, *cùm videretur esse tempus eundi cubitum.* Et, οἱ δέ σφι βόες οὐ παρεγένοντο ἐν ὥρῃ, *boves non fuerunt præstò, tempore.* Κλειοῖ. Et, ὥραν τινὶ, aiunt esse alicui opportunum aut licere. Et ἐν ὥρᾳ ἥκειν, *tempore adesse*, in fabula Aristophanis cui nomen σφῆκες. Et in epigrammate, ὥρη ἐρᾶν, ὥρη δὲ γαμεῖν, ὥρη δὲ πεπαῦσθαι, *Tempus esse dicitur & amandi, & jungendi nuptias, & quiescendi.* Tempus diurnum quoq; & nocturnum horis distinguitur utrumq; xii. (& capite xi. *Duodecim sunt horæ diei.*) quæ simul fiunt xxiiii. Quod Græcis est νυχθήμερον & ἡμερονύκτιον. Sed divisis spaciis diurnis nocturnísq;, horas extra dies æquinoctiorum inæquales esse oportet. Universas autem licet æquales perhibeamus, Homero sunt κατ' εἰδωλοποιΐαν, Ἰλ. θ'. custodes portarum cœlestium ὧραι τῇς ἐπιτέτραπται μέγας οὐρανὸς Οὔλυμπός τε. Divisio enim temporum & distinctio anni atque diei, exsistit de cœlestibus conversionibus. Nomina etiam memorantur Horarum, Εὐνομίη, Δίκη, Εἰρήνη. Est ὥρα omnis quoq; ætatis sua atque propria maturitas. Et sunt ὡραῖοι tam florentes annis quàm effœti. Plato libro x. Rerumpublicarum ὡραίους vocat venustos in flore ætatis, quamvìs pulchri non sint. In Phœnissis autem Euripidis dicit Creon, αὐτὸς δ' ἐν ὡραίῳ γὰρ ἕσταμαι βίῳ, Θνήσκειν ἑτοιμός εἰμι, *quòd sit paratus mori, cùm ad mortem longævi vita matura sit.* Hesiodus autem jubet, maturum annis uxorem ducere, ὡραῖος δὲ γυναῖκα τεὸν ποτὶ οἶκον ἄγεσθαι. Et Theognidi est ἄροτος ὡραῖος, id est, *tempestiva aratio.* Nomen hoc, cùm indicaretur *cura* & *attentio*, placuit differentiæ causâ tenui spiritu notari. Inde est ὀλίγωρος, *per incuriam negligens*, & Homeri οὐδενόσωρα, *futilia & nullius momenti.* Et Καλλιόπῃ, τότε δὲ ὤρην ἐποιήσαντο οὐδεμίαν, *tunc ea res nulli ipsis curæ fuit:* ἄχωρα autem sunt in Electra Sophoclis, vel *indecora*, vel *importuna.* Hanc quasi scholam Grammaticam sentio productam esse longiùs, quàm fortasse oportuerit in hoc argumento. Ità tamen perscripta hæc, ut aliud ex alio in mentem venit, visum est relinquere & curare edenda. Quæ, ut Galenus alicubi de Chalcantho ait, quamvìs non sint ἀναγκαῖα, γινώσκεσθαι μέντοι μᾶλλον, ἢ ἀγνοεῖσθαι βέλτιον, id est, *ejusmodi quæ meliora sint cognita quàm ignorata.*

6 Ὑδρίαι λίθιναι, *æquales lapidei.* capientes singulæ metretas binos aut ternos. Est autem ὁ μετρητὴς à metiendo, id est, τοῦ μετρῆσαι, nomen certæ mensuræ, quam perhibent esse æqualem mensuræ cadi. De mensuris autem atq; nummis, cùm non potuerint à diversorum populorum & temporum hominibus nisi diversa tradi, consequens est esse incerta de his rebus nobis omnia. Et licet tamen, quid quasi cœperint quondam mensuræ nominatæ, & quæ nummorum precia fuerint, de Veterum scriptis conjiciendo colligere, quo debemus esse contenti. fecere aliqui eandem mensuram μετρητοῦ, & Persicæ ἀρτάβης, quæ caperet, quemadmodum scripsit Κλειοῖ Herodotus, μέδιμνον Atticum & χοίνικας tres, qui erunt sextarii centum & duo. Sed, de quo ferè consensio est, metretæ uni tribuuntur sextarii lx. Et est mensura ista aridorum & humidorum. In Mercatore Plautus navis meminit, metretas quæ trecentas tolleret. Ubi in genere fœminino nomen ponitur. Demosthenes autem πρὸς Φαίνιππον, dixit, μετρητὰς οἴνου ὀκτακοσίους.

9 Ἀρχιτρίκλινος. τρίκλινος οἶκος conclave est ità dictum à tribus spondis seu lectis stratis ad accumbendum. Latini *triclinium* nominarunt. Et ἀρχιτρίκλινος magister nunc seu præfectus est apparatûs convivii nuptialis. Et, καλὸν οἶνον, vinum plenius vocat, nimirum præclarum; & ἐλάσσω, minùs plenum.

13 Καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ πάσχα. A Joanne ter fit mentio Paschatos, id est feriarum solennium Judaicarum, quibus Hierosolyma Christus venerit, incipiens absolvere opus redemtionis generis humani, jam habens annum tricesimum. Quòd si hæc de templo ejectio hominum & pecudum, primo Paschate facta fuit à Jesu, eadem scilicet secundùm historiam aliorum Evangelistarum facta etiam est ultimo, sive tertio. Venire autem alicui in mentem fortasse possit, unam illam nunc commemorari κατ' ἀναχρονισμὸν, id est, *temporis anticipatione*, quam figuram etiam in aliis locis horum scriptorum diligens attentio deprehendit.

15 Φραγέλλ. ἐκ σχοιν. Latinum nomen *flagelli* ità pronunciarunt tunc, ut in Matthæo verbum φραγελλώσας. Et, ἐμπορίου. ἐμπόριον locus est mercaturis faciendis idoneus, id est forum rerum venaliû; quod & in Amphitruone ponitur, Apud emporium, atq; in macello. Et mox, κατέφαγέ με. μεταφορικῶς. *absumsit me.* Atq; ità hæc edita sunt in Psalmo. Sed in nostro libro vetere temporis est præsentis verbum καταφάγεταί με.

19 Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτ. μεταφορικῶς. ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ Θεοῦ Θεὸς λόγος, ὡς ἐν πόλει ἁγίᾳ καὶ ἐν ναῷ ἁγίῳ, τουτέστιν ἐν τῇ ἁγίᾳ ἐνανθρωπήσει καὶ ἐνσάρκῳ παρουσίᾳ Θεὸς ὢν κατοικῶν ἐν ναῷ ἁγίῳ λέγει, Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον· inquit Epiphanius refellens Noetianos: id est, *Nam filius Dei Deus sermo*, sive *verbum, tanquam in urbe sancta, & templo sancto, id est in sancta humanæ naturæ assumtione, & adventu atque præsentia sua in carne, Deus ipse habitans in templo sancto, inquit*, SOLVITE TEMPLUM ISTUD. Apollinaris vir eruditus hoc dicto abusus est ad dogmatis sui confirmationem. Quòd enim Christus *templum* appellaret corpus proprium, significasse eum perhibuit, in ipso illo non humanam esse mentem, sed hujus loco divinitatem præsidere. Usq; adeò à calliditate deserentium directam veritatis viam, & alia quærentium diverticula, nihil esse tutum solet. Templi autem instaurati ædificatio similiter post illata nonnulla impedimenta, tot annis, quot nunc memorantur, tandem absoluta fuit. Id quod & Josephus libro xi. scripsit: nimirum opus fuisse perfectum anno regni Darii ix. Numeratis autem annis Cyri xxx. cujus anno primo exstructio illa inchoata fuit, & Cambysis vi. & unius Magorum, & Darii ix. conficiuntur anni xlvi.

22 Καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ Ἰησ. Usitata & elegans apud Græcos articuli postpositivi constructio, quam Atticorum esse dicit Gaza. Exempla in Græcis scriptoribus passim occurrunt, & unum in præsentia satìs esse potest, versûs Theocritei, ὧν εἶδες, χ' ὧν εἶπας ἰδοῖσά τι τῷ μὴ ἰδόντι, *quæ vidisti, eorum etiam aliquid dixeris ei, qui non vidit.* id est, καὶ εἶπας ἄν τινα.

CAPUT III.

1 Ἄρχων τῶν Ἰουδαίων, *honores, seu magistratum, gerens in populo Judaico.* In nostro libro vetere est, Νικόδημος ὄνομα αὐτῷ, ἄρχ. Et, ἦλθε νυκτός. διὰ νυκτός, *noctu.* Et mox, ἐλθὼν διδάσκαλος. *Quòd Doctor adveneris à Deo,* id est, quòd tua doctrina sit divina. Et subjicitur αἰτιολογία, Quòd ea miracula Jesus edat quæ absque Dei efficacitate edi non possent.

3 Γεννηθῇ ἄνωθεν. Adverbium hoc significat & apud hunc Evangelistam & alibi *supernè,* ut mox, ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, *supernè adveniens.* Et rursum, ἐὰν μὴ σοι ἦν δεδομένον ἄνωθεν, *nisi datum tibi esset supernè.* Et Herodotus, Μελπομένῃ, de serpentibus, οἱ δὲ πλεῶνες ἄνωθεν ἐστι τῶν ἐρήμων ἐπίσκοπον. Et Theocritus de fistula affabrè compacta æquali undiq; cerâ, ἴσον κάτω, ἴσον ἄνωθεν. Usurparunt tamen adverbium hoc etiam Græci, ut χρονικὸν, quemadmodum modò Latinus interpres convertit, *renatus denuo.* Cum quo, ut verum fatear, congruunt hæc in Epistola Petri Apostoli, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζῶσαν, δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν, *qui secundùm copiam misericordiæ suæ regeneravit nos ad spem viventem, per resurrectionem Jesu Christi ex mortuis.* Et rursum, ἀναγεγεννημένοι οὐκ ἐκ σπορᾶς φθαρτῆς ἀλλ' ἀφθάρτου, *regenerati non ex semine mortali,* sive *caduco, sed immortali & experte interitûs.* Sententia autem, secundùm utramque interpretationem recidit eòdem. Qui enim supernè, id est divinitus generantur, cùm sit terrena hominum origo, illi scilicet regenerantur, seu generantur denuo.

8 Τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει. Hoc nomen τῶν πολλαχῶς λεγομένων ἐστί. Et *ventum* enim significat, & *animam,* & eximiâ appellatione *sanctum Spiritum,* & hujus munifica dona, quæ Græcis sunt χαρίσματα. Hoc loco sunt, qui *ventum* putarunt significare. Gregorius autem Nazianzenus in oratione de Spiritu sancto, hæc ad Spiritum ipsum sanctum attribuit. Inter alia multa, quæ propria ejus esse dicit, hoc quoque ponens, τὸ πνεῖν ὅπου θέλει καὶ ὅσον. Et mox, ποῦ ὑπάγει. mutatio in his scriptis sæpe occurrens, id est ποῖ ὑπάγει *quò abeat.*

13 Ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ, *nimirum filius ille hominis, qui est in cælo.* Vel, *qui erat.* Participii enim utriusq; temporis est significatio. In nostro libro vetere est, ὃ ὢν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, *qui est ex cælo,* id est, qui est cœlestis. Nam origo Jesu Christi in terris cœlestis est, concepti ex Spiritu sancto, non terrena. Epiphanius legit, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ, in disputatione contra Noetianos. Ubi & de ista sententia differitur more ipsius in quadam verbositate interdum minùs disertè. Cùm quidem, meo fortasse vitio, quædam non planè intelligantur, quædam etiam fieri possit, ut perperam descripta atque edita sint. Sic autem inter alia Epiphanius, πῶς ἐν ὁ καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, αὐτός ἐστιν ὁ ἀναβάς; ἀλλ' ἵνα τὸν καταβάντα λόγον σημαίνῃ, οὐ κάτωθεν ὄντα, ἀλλ' ἄνωθεν ἐληλυθότα. ἐπεὶ δὲ ἐνανθρωπήσας ἐν σαρκὶ, οὐκ ἀπὸ σπέρματος ἀνδρὸς, ἐκ πνεύματος δὲ καὶ σαρκὸς, ὅτε λοιπὸν τὴν αὐτοῦ οἰκονομίαν, διὰ τοῦ μίαν ἑνότητα σημαίνων τῆς τοῦ λόγου συνάψεως καὶ τῆς ἀνθρωπίνης, φάσκει, Τὸν ἀναβαίνοντα ἄνω ἀντὶ τοῦ ἐν τελειώσει θεότητος. καὶ γὰρ νῦν, ὁ μὴ ὤν ποτε, σάρξ ἐστιν ἐκ πνεύματος καὶ παρθένου ὁ προσενεχθεὶς πατρὶ τέλειος λόγος, ὃς πρὸ τούτου ἐν οὐρανῷ οὐκ ἦν σάρξ. Hæc etsi difficulter, sic tamen sumus interpretati: *Quomodo igitur is, qui de cælo descendit, idem est & is, qui ascendit? At enim ut significet, Sermonem, qui descendit, non esse infernè, sed advenisse supernè. Postquam verò homo factus est in carne, non de viri semine, sed ex Spiritu sancto ac carne, suam ille dispensationem perfecit, ideo unam unitatem significando, Sermonis, sive verbi copulatam unitatem, & assumtæ humanæ naturæ, inquit, Qui supernè adveniat, eum sursum redire in divinitatis perfectione. Et modò enim, qui aliquando caro non erat, caro est ex Spiritu & virgine, Sermo oblatus ille patri perfectus, qui in cælo antea caro non erat.* Quorum jam meditatio reliqua est piæ & sanctæ religionis. Cujus simplex fidelitas, non conceptas humanitus ratiocinando opiniones sequitur, sed declaratam veritatem in sacris Scripturis concorde assensione amplectitur. Nihil enim à curiosa calliditate tutum est. Quod ostendit & Apollinaris, vir eruditus & doctus, qui ex hoc loco, quemadmodùm ad Nectarium Constantinopolis Episcopum scripsit Gregorius Nazianzenus, negavit, ἐπίκτητον, sic enim ille vocat, esse carnem, κατ' οἰκονομίαν ὑπὸ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ προσειληφθεῖσαν. ἐπὶ μεταποιήσει τῆς φύσεως ἡμῶν, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς ἐν τῷ υἱῷ τὴν σαρκώδη ἐκείνην φύσιν εἶναι, &c. *ascitam esse carnem ratione dispensationis ab unigenito filio, ad renovanda elementa naturæ nostræ, sed ab initio carneam illam naturam in filio, & ante etiam quàm adveniret, filium hominis esse, & advenisse afferentem supernè propriam carnem illam, quam in cælo habere contigisset* προαιώνιόν τινα καὶ συνουσιωμένην, id est, *omnibus seculis priorem & naturaliter copulatam.* Atque hinc ad absurdiorem impietatem prolapsum esse Apollinarem Gregorius ait, ὅτι αὐτὸν, τὸν μονογενῆ θεὸν, τὸν κριτὴν τῶν πάντων, τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς, τὸν καθαιρέτην τοῦ θανάτου, θνητὸν εἶναι κατασκευάζει, καὶ τῇ ἰδίᾳ θεότητι πάθος δεδέχθαι, &c. Posito enim uno absurdo, ità adduntur alia, quæ consentanea videntur, ut hoc: *Ipsum unigenitum Deum, judicem illum omnium, primarium ducem vitæ, eversorem mortis, mortalem esse, & propriâ ipsius divinitate admisisse ea, quæ perpessus est, & in illa tridui mortis invasione in corpus, etiam divinitati unà cum corpore fuisse mortem oblatam.* Et quæ præterea ibi commemorantur, nósque putavimus indicanda ideo etiam, ut exemplo audacia coerceatur, quæ indies magis exsultat, atque adeò interdum ἡ τῶν ἄφρονας ἐφ' ὃ ἐστιν ἐπ' εὐσυλλημία, Ἀλλ' ἡ μαγεία τῶν ἐν ἀνθρώποις νόσων Ἀναίδεια. Sunt autem hoc loco expositæ imprimis eximiæ sententiæ, & efficacissimæ ad consolationem animorum conscientiâ peccatorum tristium, & salutarem doctrinam fidei, & comprehensionem veritatis.

16 Ὁ πιστεύων εἰς αὐτ. Gregorius Nazianzenus in oratione de Spiritu sancto, ità, οὐ ταυτὸν δὲ πιστεύειν εἰς τι, καὶ περὶ αὐτοῦ πιστεύειν. τὸ μὲν γάρ ἐστι θεότητος, τὸ δὲ παντὸς πράγματος, *non idem est Credere in aliquid, & Credere de aliquo. Illud enim ad divinitatem, hoc ad quamcunque rem pertinet.*

18 Κέκριται, & mox, κρίσις. Judicii nunc cognitio & lata sententia indicatur, quæ scilicet est nocentium condemnatio. Et infrà, ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν. peculiari modo dictum, id est, is, cujus actiones sunt veræ atque rectæ. Et postea, καὶ ἐβάπτιζεν. hoc ipsum paulò pòst explicatur ab Evangelista, & inquit Theophylactus, τὸ τῶν μαθητῶν ἔργον εἰς τὸν διδάσκαλον ἀναφέρει ὁ εὐαγγελιστής, *Evangelista tribuit discipulorum opus magistro.*

23 Ἐν Αἰνὼν, ἐγγ. Ad confluentes torrentem Jabboc & Jordanem fuisse hoc nomine oppidum perhibent, prope Salim, unde non longè distaret ea, quæ fuit appellata *Scythopolis,* vetere nomine *Bethsan,* quemadmodum traditur: & in Stephani Epitoma est *Balaon,* ut apparet, errato librarii. Et postea, μετὰ Ἰουδαίων, *cum Judæis.* In quibusdam tamen libris & nostro vetere est, μετὰ Ἰουδαίου, id est, *cum uno quopiam Judæo.*

29 Χαρᾷ χαίρει. Ἀρχαϊσμὸς sive Ἀττικισμὸς, antea quoque indicatus, in quo est significationis ἐπίτασις. Et, ὁ ἄνωθεν ἐρχόμ. His subjicitur ἐξηγητικῶς adverbii explicatio, nimirum supernè advenientem eum esse, qui cœlitus adveniat. Et postea, τὴν μαρτυρ. αὐτοῦ οὐδεὶς λαμβ. ὑπερβολὴ usitata & antea quoque indicata. *Nemo accipit testimonium ipsius,* id est, perpauci. Tale & hoc, *Nusquam tuta fides.* Et, *Nomen amicitia est nomen inane fides.* Estq; hæc figura sermonis, querelarum animíque perturbati propria. In Asinaria, *Quid hoc est negotii? neminem meum dictum magnifacere?* Id quod ad unum statim Libanum astringit. Et nunc, cùm subjiciatur, *Qui admiserit testimonium ipsius, is obsignavit,* id est confirmat, *Deum esse veracem:* certè aliquos hoc facere indicatur.

34 Οὐ γὰρ ἐκ μέτρου. De Christi deitate loquitur, & ità quæ dicuntur hoc loco propriè accipienda sunt. Hic enim est is, in quo εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι, sicut dicitur in Epistola Pauli Apostoli ad Colossenses, capite primo. Et capite secundo, ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς. Cæterorum autem ἑνὶ ἑκάστῳ ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ. Quemadmodum in Epistola ejusdem Apostoli Pauli dicitur, ad Ephesios capite quarto. Et ista fidei salutaris Christianorum sapientia est, Jesum Christum esse verè Deum, & verè hominem, filium Dei naturâ non adoptione, & οὐσίᾳ, id est *essentiâ,* non gratiâ aut favore.

CAPUT IIII.

2 Καίτοιγε Ἰησοῦς αὐτὸς οὐκ ἐβάπτιζεν, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. Hæc κατὰ παρένθεσιν interposita, explicant id quod suprà est dictum, καὶ ἐβάπτιζεν. Perhibetur enim aliquis ipse facere id quod jussu institutóq; ejus elaboratur ab aliis: ut *ædificare. Multa Neronem milia hominum occidisse, & urbem incendisse.* Et Μελπομένῃ, τοῦ δὲ Βοσπόρου ὁ χῶρος, τὸν ἔζευξε βασιλεὺς Δαρεῖος, *locus ubi Bosporum ponte junxit Darius.* Cùm hoc opus effecerint operæ, quorum architectus esset Mandrocles Samius.

4 Διὰ τῆς Σαμ. In libris Latinis est, *per mediam Samariam,* quod esset, διὰ μέσης τῆς Σαμ. Est autem nomen hoc & regionis & in hac urbis. Sichar autem notatur ut mendosum: cùm sit verum Sichem, quæ & Sicima. Ubi Simeon & Levi illam cædem ob violatam sororem patrarunt. Postea instaurata & dicta *Neapolis.* In Genesis autem capite xlviii. dicitur esse extra sortem eam, quæ ibi vocatur *Sicima,* ab Jacobo datam Josepho filio, fuisséq; aliquando μητρόπολιν Samariæ, sitam ad montem Garizin, & incolas illius seriem generis sui duxisse à Josepho Jacobi filio, scripsit Josephus libro xi. historiæ antiquæ.

5 Πηγὴ τοῦ Ἰακ. Ἀκυριολογεῖ nunc ità puteum appellavit, i. φρέαρ, quo paulò pòst nomine utitur Evangelista. Grammatici autem πηγὴν, i. *fontem,* quasi πάγην, dictam tradunt, ab aquarum scatentium copia. Et mox, ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ. Illicò enim id est, ità tum fortè assedit ad puteum. Et mox, ἐκ τῆς Σαμαρείας. An Sicima *Samariæ* nomine nunc appellet, quam fuisse aliquando metropolin illo loco antè diximus, propter illa quæ de his urbibus traduntur, quæri potest, certè sic *Samaria* modò nomen ponitur, ut urbis. Et infrà, οὐ συγχ. Ἰουδ. Σαμαρ. *non est usus necessitudinis Judæis cum Samaritis.* Et paulò pòst, ὕδωρ ζῶν, phrasi Hebraicâ, *aquam perennem atq; jugem.* Et ἄντλημα, *situlam,* ut in Amphitruone; aut *urnam,* ut in Rudente Plauti.

21 Ἐν τῷ ὄρει τούτῳ. Hujus montis nomen est *Garizin,* aliis montibus illo loco altioris. In quo Sanaballeta Chutæus templum exstruxit, permissu Alexandri Macedonis post victoriam Issicam, & summum Pontificem ibidem constituit generum suum Manassem, ut narrat Josephus libro xi. Qui id ipsum templum similitudinem

dinem ait habuisse templi Hierosolymitani, libro xiii. antiquæ historiæ.

22 Ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδ. Inde enim est, inquit Theophylactus, & vera Dei cognitio, & cultûs simulacrorum desertio. Vel, vocat *Salutem*, suam præsentiam. Licet etiam ipsum Dominum nominare *Salutem*, qui secundùm carnem Judaicæ originis est. Ità ferè Theophylactus, à quo ultimo loco commemorata figuram habent ἐναλλαγῆς.

31 Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ. scilicet χρόνῳ. *Interea temporis*. Et postea, ὅτι ἔτι τετράμηνόν ἐστι. Quæ convertit interpres Latinus, *Quòd adhuc quatuor menses sint*. Ut τετράμηνον intelligatur tempus quatuor mensium. Id est, restare adhuc menses quatuor de illo anno, quod incidit scilicet tempus in messem, siquidem ducitur initium anni ab ingressu solis in signum libræ. Quod haud scio annon fit factum adhuc templo & re Hierosolymitanâ utcunq; stante. Atq; est in libro nostro vetere hoc loco scriptura talis, οὐχ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι τετράμηνός ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται. nimirum χρόνος. Ut intelligi possit, jam abiisse quatuor menses de anno, secundùm initium, quod duceretur ab æquinoctio verno, constitutione legitimâ Mosis. Quod & ipsum tempus messis esset. Theophylactus ità, ὑμεῖς νομίζετε ὅτι ὁ θερισμὸς ἐν τῷ τετραμήνῳ ταύτῃ ἔρχεται, *Vos statuitis messem futuram esse, hoc quatuor mensium tempore*. Id est, τῇ τετραμήνῳ ὥρᾳ ταύτῃ. recidente sententiâ eòdem, loquente scilicet ista Jesu, jam frumentis maturescere incipientibus, & diviso toto anno in trientes.

37 Ὁ λόγος ἐστὶν ὁ ἀλ. proverbii ista est oratio. Ut Aristophanicum dictum de Cleone, ἀλλότριον ἀμῶν θέρος, *Alienam metens segetem*. Et versus est Græcus proverbii, ἄλλοι μὲν σπείρουσ' ἄλλοι δ' αὖ ἀμήσονται, *conserit unus agrum sed fruges demetet alter*. Reperitur autem prima syllaba verbi ἀμᾶν longa ac brevis.

40 Ἔμεινεν αὐτοῦ μὲν δύο ἡμέρας. τοσαῦτας ὅσας μόνας. Id quod aliquoties jam est indicatum, & facere hoc ubique & semper, esset infinitum. Et postea, ἀπῆλθεν εἰς τὴν Γαλιλ. In oppida & vicos Galilææ, quòd in patria Nazaretide non vellet consistere ob contemtum sui, & ubi, quemadmodum alii Evangelistæ retulerunt, impediretur efficacitas beneficiorum ipsius mirabili contumaciâ καὶ τῇ ἀπιστίᾳ suorum popularium. Atque ista ἀτιμία neglectûs in patria illam aliis in locis obversandi causam dedit, cùm Nazaretis in Galilæa & ipsa fuerit. Nonnus paraphrasta, hanc etiam Jesum tunc vitasse seu declinasse fecit.

46 Ἐποίησε τὸ ὕδ. οἶν. *fecit ut aqua fieret vinum, fecit ex aqua vinum*. Et, ἦν τις βασιλικός, id est *Regius quidam*, nimirum aulicus Regis Herodis. Nonno τῆς ἀδελφεῆς est, βασιλήιος ἀνήρ. In Latinis libris est, *Regulus*, vitio, ut videtur librarii. Theophylactus ità, ἢ ὡς ἐκ γένους ὢν βασιλικοῦ, ἢ ἀξίωμα ἀρχῆς τινος ὑπολαμβάνων ἔχων, *vel regii generis ipse, vel dignitate magistratûs aliâ sic appellatâ præditus*. οὐ δοκεῖ δὲ ὁ αὐτὸς εἶναι ἐκεῖνος τῷ παρὰ Ματθαίῳ ἑκατοντάρχῳ, *non videtur autem hic idem esse & ille apud Matthæum Centurio*.

47 Ἤμελλε γὰρ ἀποθν. Attico augmento, commune enim est ἔμελλε. Verbum hoc significationem habet rei voluntate & studio & eventu futuræ: μέλλω λέγειν, *in eo sum ut dicam*. Euripides Oreste, μέλλω κτανεῖν σε θυγατέρα, *hoc ago ut interficiam tuam filiam*. Et Electrâ Sophoclis, μέλλων γὰρ ἀεὶ δρᾶν τι, τὰς οὔσας τέ μου, Καὶ τὰς ἀπούσας ἐλπίδας διέφθορεν, *aliquid ille semper agere volens*, seu *acturus*, seu, ut ità dicam, *acturiens*, *corrumpit universam spem meam præsentem & absentem*. Estque omnino in verbo significatio Conatûs cum mora. Et ideo Aristoteles negat idem esse τὸ μέλλον καὶ τὸ ἐσόμενον, ut τὸ μέλλον simpliciter *futurum* non sit.

48 Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρ. His significantur ea, quæ appellantur Latinè *miracula* in his scriptis. σημεῖον autem Demostheni, in oratione περὶ παραπρεσβείας, *ostentum* significat: ἀφ' οὗ σημείου τοῦ ἐκ οὐρανοῦ γενομένου, *De signo, seu ostento, quod in cœlo exstitit*. Et τέρας propriè *monstrum* est. Et Cicero scribens Attico de Cæsare, Incredibili, inquit, celeritate ambulat τοῦτο τὸ τέρας. Sententia autem hujus loci vel est χλευαστική, id est indignationis cujusdam: Tam pertinaces esse illos ut absque miraculorum designatione nolint credere. Vel est ea quæ planè exstat in capite x. συγκαταβατική: Nè crederitis sanè, nisi miracula videritis, quòd doctrinam suam Christus maximis & singularibus illis confirmaret. Et mox, πρὶν ἀποθανεῖν. In nostro vetere libro est, πρὶν ἀποθανεῖν. non sententiâ, sed figurâ tantùm orationis mutatâ. Est autem utraque Græcis usitata: πρὶν ἀκοῦσαι. &, κατηγορεῖς γὰρ πρὶν μαθεῖν τὸ πρᾶγμά μου, *me criminare, rem antequam noscas meam*. In Pluto Aristoph.

52 Κομψότερον, *melius*, id est ἐλαφρότερον. Theophylactus, βέλτιον καὶ εὐρωστότερον. Est autem κομψὸν variæ significationis, in laude & vitio. Et mox, ὥραν ἑβδ. *horam septimam*, *circiter horam vii*. & χθὲς τὸ πυρετώδη innuitur, morbum illius fuisse febrem. Et, ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ. ἐλλειπτικῶς, scilicet reliquisset febris filium. Vel, ea accidisset, quæ servi nunciaverant. Et, ἤδη ἐπαγγέλλουσι. παραχρῆμα sicut εὐθὺς παραχρῆμα, *mox statim*. Et, *nunc jam*.

CAPUT V.

1 Ἑορτὴ τῶν Ἰουδ. *feria Judaica*, seu *festus dies Judæorum*. Hunc Theophylactus arbitratur fuisse τῆς πεντηκοστῆς. Et mox, ἔστι δὲ ἐν τοῖς Ἱερ. ἐπὶ τῇ προβ. κολ. Hæc scriptura in Græcis libris exstat, ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα. *est piscina*, seu *lacus ad Probaticam*. Quod ἐλλειπτικῶς est. Intelligendúmque χώρα, id est *regio*, vel ἀγορᾷ, *forum*, vel simile quidpiam. Theophylactus scripturam simpliciorem explicuit, & fortasse veriorem, quam & Nonnus in sua paraphrasi, & Latinus interpres expressit, ἔστι δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις προβατικὴ κολυμβήθρα. Et addit, προβατικὴ δὲ ἐλέγετο κολυμβήθρα, διότι τὰ πρὸς θυσίαν πρόβατα ἐκεῖ συνήγετο, καὶ τὰ ἔγκατα αὐτῶν ἐπλύνετο ἐκεῖ, *Probatica autem appellatur ille lacus, quòd pecudes sacrificiis destinatæ ibi congregarentur, & intestina ipsorum eluerentur ibidem*. Κολυμβήθρα nomen habet, in quo est *natandi* significatio. *Piscinam* autem Latini vocarunt, aquas etiam in quibus pisces non essent, ad natationes collectas. Nonnus Homerico ἀσαμίνθου nomine est interpretatus.

2 Ἑβραϊστὶ Βηθεσδά. In Latinis libris est *Bethsaida*. quam scripturam aliqui etiam approbant. Sed Βηθεσδὰ perhibetur significare *domum* seu *locum benignitatis*. vel quemadmodum aliis quibusdam placet, *fluxionis*. Et mox, πέντε στοάς. porticus, quarum sunt fornicatæ exstructiones. Et est sed vera scriptura. Ξηρῶν autem scribitur ὡς μεγάλη. Et postea, ξηρῶν. Sic vocat enervatos, & debilitate habentes membra inutilia, sicut alibi ξηρὰ χεὶρ est. Et, πρὸ τῆς χειρ. πρτζ. ἐν τῇ πρτζ. εἰς τὴν κολυμβήθραν. Cujusmodi mutationes sæpe occurrunt in his scriptis.

3 Ἐκδεχομένων. Significanter dixit, intentos fuisse ægrotantes in commotionem aquæ, quòd cuperent singuli inferri sese ante alios. Significat hoc verbum & *excipere aliquid* itémque *succedere*, ut Herodoto Κλεομένης τελευτήσαντος δὲ Ἀλυάττεω ἐξεδέξατο τὴν βασιληΐην Κροῖσος. *excepit regnum*, id est successit in regno illo, *Crœsus*.

5 Τριάκοντα ὀκτὼ, *habens annos triginta & octo*. Et alibi, τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ, *qui quatriduo jam jacebat in sepulcro*. Et postea, αἶρε τὸν κράββατον. De quo nomine antea dictum est. Theophylactus interpretatur hoc loco κλινίδιον, id est *lectulum*.

13 Ὁ γὰρ Ἰησ. ἐξένευσεν. *Jesus indè declinaverat*, sive *deflexerat, quòd multitudo hominum illo in loco esset*. Verbum ἐκνεύειν significationem habet *enatandi* apud Thucydidem libro secundo. Significat & *declinare* sive *deflectere*, mutando tam locum quàm sententiam. Ut Phœnissis Euripides, ἀνὴρ δ' οὐκ ἐξένευσε αὐτοῖς ἐκνεύσεις μάλιν, *non declinat*, id est non mutat, *dictum*. Et in eadem fabula, ἀδελφοὺς σοὺς θάνατον ἐκνεύοντας, *fratres tuos declinando tendentes ad mortem*.

15 Ἀνήγγ. τοῖς Ἰουδ. Quo consilio atque animo indicaverit autorem sanitatis restitutæ iste, incertum. Nonnus cùm θρασὺν eum vocet, non videtur in laude factum istud ponere. Theophylactus verò εὐλαβὴς ἦν, inquit, ὁ ἄνθρωπος κηρύττων τὸν θεραπευτὴν, *fuisse eum ait hominem pium, qui præconio suo celebraret sanatorem suum*. Et infrà, ἔλυε τὸ σαββ. μετωνυμικῶς. Quòd violaret Legem sancitam de festo die.

19 Οὐ δύν. ὁ υἱὸς. ἰδεῖν γὰρ τὰ κοινὰ, inquit Nazianzenus in oratione de filio secunda. Ibi verò, τὸν λόγον τὸν ἀκολούθως, μὴ εἶναι τῷ υἱῷ, πατρὸς δ. ποῖς, inquit, γὰρ ἰδεῖν πρὸς τὸ κοινὸν ἢ μόνος utrumq; piâ atque verâ consideratione & sententiâ. Hâc ipsâ quoque, sicut aliis compluribus, sententiâ abusi sunt Ariani, adversùs doctrinam æqualis Deitatis in filio. Atque ait Epiphanius, Hæc eò pertinere, ut à filio Dei, qui jam naturam humanam assumsisset, & versaretur inter homines, dicantur ista ad Judæos attendentes ad solam naturam humanam ipsius, ut ostenderet τὸ ἔργον τοῦ υἱοῦ εἶναι ἔργον τοῦ πατρὸς, καὶ τὸν πατέρα εὐδοκεῖν ἐπὶ τῇ αὐτοῦ τῆς πάσης ἐργασίας οἰκονομίᾳ, *opus filii esse opus patris, & patrem præclarè gratam acceptámque habere operis effecti rationem & dispositionem universam*. Apud eundem Epiphanium ibidem disputatio etiam exstat de sequentibus: In quibus hoc quoq; est, τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ υἱῷ. Ubi Theophylactus, κριτὴν ἐγέννησε τὸν υἱὸν, *Pater filium Judicem genuit*. Sed quomodo congruunt hæc cum superioribus? οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον. Videtur autem rem explicare quod sequitur, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ, *ut mundus conservaretur per ipsum*, sive *beneficio ejus*. Etsi ergò est filius Dei Judex omnium vivorum & mortuorum, adventus tamen ipsius in Mundum non est severitatis atque judicii, sed clementiæ ac favoris, offerendo salutem atque vitam omnibus habentibus fidem ipsi & in eum credentibus, qui neque in Judicium rapiuntur, neque condemnationis sententiam pertimescunt, deletis peccatis pœnitentium, & reconciliatorum Deo æterno, Jesu Christi merito ac charitate.

27 Ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί. Distinguendo diverso modo sententia ex hoc loco diversa itidem elicita est. In nostro vetere libro sic sunt perscripta & distincta ista, ἐξουσίαν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν. ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί, μὴ θαυμάζετε τοῦτο, ὅτι ἔρχ. Et Theophylactus hujusmodi quædam explicando hunc locum addidit, Nolite mirari quòd filius hominis fit. Etsi enim filius hominis est, filius tamen est etiam Dei. Itaque Judicii potestatem meritò habet, tanquam Dei filius. Quòd autem apparet hominem quoque eum esse, nolite mirari. Samosatensis autem qui tantùm hominem, id est ψιλὸν ἄνθρωπον assereret esse Dominum, distinctionis, inquit Theophylactus, notam posuit ad hæc, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί. Et novum fecit initium legendo, μὴ θαυμάζετε τοῦτο.

31 Ἐὰν

31 Ἐὰν ἐγὼ μαρτ. Hoc loco in Theophylacti explicatione talia quædam leguntur, Τοῦτο λέγει πρὸς τὴν ὑπόληψιν τῶν Ἰουδαίων ἐνσταπτικῶς. τὸ δὲ ῥητὸν, Ὅτι κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου ἀληθής ἐστιν, ἀλλ᾽ ἐκεῖνο κατ᾽ ἀντιπαράστασιν ὅπερ συνδρομὴν, συνδέχοντος αὐτῶ τῷ τῶν Ἰουδαίων λογισμῷ, *hoc dicit ad Judæorum opinionem adversando*, seu *opponendo*. *Alterum autem illud dictum*, QUAMVIS EGO TESTIFICER DE MEIPSO, TESTIMONIUM MEUM VERUM EST, *concurrens cum cogitatione Judæorum, dictum est eâ figurâ, quæ nomen habet, à contraria assertione, quam & συνδρομὴν, id est concursionem, vocarunt*. Ἔνστασις enim est, objectio evertens id quod aliquis ratiocinando conclusit: ἀντιπαράστασις verò, assertio contrarii in quadam veluti assensione seu concessione. Nunc igitur Christus, Se habere ait testem suæ doctrinæ Deum æternum, quem omnes fateantur esse veracem, quicquid Judæi opinentur, & quantumvis de ipso detrahant autoritatis existimatione suâ. In capite autem octavo, ubi alterum dictum, id est, ut Græci, ῥητὸν, ponitur, id quod Judæi statuebant, non esse grave testimonium, quod diceret Jesus de seipso, concurrente oratione cum ipsorum cogitationibus, ἀντιπαρίστησιν, id est contrà asserit inferendo, Sic quoque esse testimonium suum grave atque verum.

35 Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχ. μετωνυμικὴ σύνθεσις, id est, appositione commutato nomine. Lucerna enim ardens, lucis eminentem splendorem indicat. Et mox, πρὸς ὥραν, *temporis momento*. Et infrà, τούτῳ ὑμ. εἰ *qui est ab æterno Deo missus, non habetis fidem*.

42 Ἔγνωκα ὑμᾶς. σύλληψις ἀντιπτωτική: *Novi quòd non habeatis*, id est, quòd non sit in vobis charitas Dei. Sicut hoc, *Scin' me in quibus sim gaudiis?* Scis in quibus ego sum gaudiis. Item, *Ut ipse scibo, te faciam ut sciàs*. faciam tu ut sciàs. Et ᾔδει γὰρ κατὰ θυμὸν ἀδελφεὸν ὡς ἐπονεῖτο. ὡς ἐπονεῖτο ἀδελφεός. id est, *sciebat animo suo, quantopere laboraret frater*. Ἀγάπην autem τοῦ Θεοῦ, nunc dicere videtur, τιμὴν πρὸς τὸν Θεὸν, id est, *erga Deum*. Sicut, *patris pudor*.

43 Ἐκεῖνον λήψ. Id quod ità fieri solet, ut bono, vero, honesto, repudiato, deinde admittatur malum, falsum, turpe. Et accidit hoc Judæis sæpe, donec in exitium & internecionem tandem fuere delati. Sunt autem pleraque omnia, quæ commemorantur hoc loco ἐνθυμηματικά. Et concluduntur argumento à majore. Tribuentes enim Mosi tantum Judæi ut nomine ejus freti essent, & Jesum despicientes, Si Mosis scriptis non habuere fidem, quomodo crederent verbis Jesu?

CAPUT VI.

1 Θαλάσσ. τῆς Γαλιλ. Lacum Tiberiados sic vocari ait Theophylactus, & collectas aquas, qualia stagna sunt, Scripturam sanctam appellare *maria*. Hoc etiam miraculum, quod nunc exponitur, idem videri & illud quod Matthæus commemoravit. Et postea, τὸ πάσχα ἡ ἑορ. ἐξηγητικῶς. *propè erat Pascha, qui dies est festus Judæorum*.

7 Διακοσίων δηναρ. *ducentis denariis emti panes*. Respexit autem Philippus ad numerum, qui indicatur ferè millium quinque. Etsi autem præcisè indicari pretium non potest ejus partis, quæ singulis obvenisset distributis panibus emtis illâ summâ denariorum, tamen quàm proximè accedet ad verum æstimatio semissis sive oboli quadrans. Secundùm enim Polybium, id quod alibi indicatum est, ἡμιωβολίου ἐστὶ τὸ τέταρτον τοῦ ὀβολοῦ. Itaque pertinuisset ad singulos tantum panis quantum emeretur aliquantò minoris quàm semisse, & pluris quàm duobus chalcis. Sed hactenus περιλαλογηθεῖσαι ἡμᾶς, neque alienum, ut puto, & satis fuerit.

9 Ὀψάρια, *pisciculos*. ὄψον ità diminuitur, ut fiat ὀψάριον. Est autem ὄψον quicquid in macello venit, quod προσφάγιον sive προσφάγιον dicitur, & προσόψημα, & de cibo lautiore exquisitioréque usurpatur, unde Grammatici bellè deducunt nomen istud ἀπὸ τοῦ ὀψὲ, id est *serò*. Nam delicatis opiparísque cibis serò homines esse usos, quos prisca ætas ignoravisset. Ὀδυσ. ί. ἐν δὲ οἱ ὄψα τίθει μενοεικέα πολλά. dimissum ait Ulyssem cum multis cibis egregiis ac bonis. Græci ὀψωνιάζειν ità usurparunt, quemadmodum Latini *obsonare* & *obsonari*. Ut Plautus, *An obsono amplius?* Menæchmis. Terentius, *Vix drachmis obsonatus est decem*. ὀψοφάγοι etiam Græcis sunt *ventri dediti*. ὀψοπωλία apud Athenæum, *macellum*. ἰχθυοπώλιον τὴν ὀψοπωλίαν καλεῖ. libro primo de Philoxeno. Idem Athenæus libro vii. ὄψον docet propriè appellari, quicquid cibi igne coquatur: πᾶν τὸ πυρὶ κατασκευαζόμενον εἰς ἐδωδήν. Sed διὰ τὸ ἐξαίρετον ἐδωδὴν, id est *quòd cibus iste eximius sit*, solos pisces istam appellationem obtinuisse. Addit Eustathius in Ἰλ. ύ. ὡς δηλοῖ τὸ κοινολεκτούμενον ὀψάριον, *indicare hoc ipsum, communis sermonis vocabulum* ὀψάριον, quo nimirum nihil aliud nisi *pisciculum* significetur. Τί ἐστι τοσούτους; Quid sunt? nihil inquit ad tam multos. Et mox, διέδ. τοῖς μαθ. *distribuit discipulis, discipuli verò iis qui accumbebant*. In libris Latinis est, *Distribuit discumbentibus*. Et paulò pòst, ἵνα μήτι ἀπόλ. *ne quid pereat*. In libris Latinis est, *colligite fragmenta ne pereant*. Ut ille interpres tantùm, μὴ ἀπόληται legisse videatur. Et infrà, ὅτι μέλλ. ἔρχ. *Cùm cognovisset Jesus futurum esse, illi ut advenirent, & arriperent ipsum, ut Regem facerent*. Et paulò antè, ἐκ τῶν πέντε ἄρτων τῶν κριθ. *de quinque panibus hordeaceis*. In libris Latinis additur, *& duobus piscibus*.

18 Διεγείρετο, *concitabatur*. Id est fluctus procellis ventorum excitabantur. Et, ἐληλακότες, *cùm propulissent navem*, id est provecti ad stadia xxv. Verbi significatio est propriè agitationis equestris, ut Nebulis, ἐλαύνει τῷ σαυτοῦ δρόμον, *provehere tuo curriculo*. Et, πόσους δρόμους ἐλᾷ τὰ πολεμιστήρια, *quot curricula sunt agitationis bellicæ?* Atque transfertur ad alia complura, sed aptissima ad navigationem. Ὀδ. ν'. ὁππότε μὲν δὴ πάντες ἐλαυνομένην προσίδονται, *Cùm videbunt omnes appelli*, seu *advehi, propiùs*. loquitur autem de navi Phæacum.

23 Εὐχαριστήσαντος τοῦ κυρ. Suprà enim dixerat, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, *gratiis actis distribuit discipulis*. In libris tamen Latinis est, *Gratias agentes Deo*. quasi ille interpres converterit, εὐχαριστήσαντες τῷ Θεῷ. Et deinde, ὅτε οὖν εἶδ. ὁ ὄχλ. post longiorem παρένθεσιν, cujus nomen ὑπόβασιν, repetit quædam ad contexendam narrationem. Suprà enim dixerat, ὁ ὄχλος ὁ ἑστηκὼς. & inferiùs, πότε ὧδε γέγ. *quando factum est ut huc venires?* vel, *quando hic affuisti?*

27 Ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσ. *elaborate*, vel *operis aliquid faciendo parate, non cibum caducum*, sive *pereuntem*. Hoc dictum ad stabiliendum dogma ἀργίας, id est *vitæ otiosæ*, in mendicitate, abusi fuere Massiliani hæretici, exorti tempore Constantii Imperatoris, quòd omnibus relictis soli precationi vacarent. Unde εὐχῖται & εὐφημῖται appellati fuerunt. Sed Apostolica doctrina rem explicat, *Qui non laborat*, sive, *qui nihil operis facit, is neque comedat*, id est, ei nè cibus quidem detur.

31 Τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρ. Theophylactus ità, τὸν ἀληθινὸν ἄρτον οὐ δέδωκεν ὁ Μωσῆς, ἀλλὰ πάντα τὰ τότε γινόμενα τύποι ἦσαν τῶν νῦν γινομένων, *verum panem non dedit Moses, sed quæ tunc fiebant, ea omnia sunt figura eorum, quæ modò fiunt*. Ut donum veri panis intelligatur singulare esse solius Dei æterni. Et in libris Latinis legitur, *panis enim verus est, qui de cœlo descendit*.

35 Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτ. τῆς ζω. *panis vitalis*. Et sunt hæc μετωνυμικῶς, vel μεταληπτικῶς quoq;. Ut enim panis corporis, sic fides Christi animi nutrimentum est. Sed illud dubium ac caducum, hoc perpetuum atque firmum. Et deinde, οὐ μὴ ἐκβάλω, *nequaquam ejecero venientem ad me*. Et, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλ. Hoc ità dici ait Nazianzenus, οὐ θέλω, ἀρνητικῶς δὲ. Quòd neget Christus voluntatem suam esse diversam aut separatam à voluntate patris. Et simile esse hoc dicit, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἀφ᾽ ἑαυτοῦ ὡς ἐποίησα μὲν. οὐ γὰρ, inquit, ἐποίησα μὲν, &c. in oratione secunda de filio. Et postea, μὴ ἀπολέσω μὲν ἀπολέσω. Et mox, ἀλλ᾽ ἀναστήσω. id est restituam in integritatem vitæ. ut Ἰλ. ώ. ἀνστήσεις δὲ μιν οὐδ᾽ ὧς. Negat Hecuba contumeliam Achillis, quâ affecisset Hectorem mortuum Patrocli interfecti causâ, hunc ità restituisse vitæ. Et in Alceslide simpliciter *suscitare & erigere*: ἀνασώσον δ᾽ ἡμᾶς πιτνοῦντας, *quæ nos concidentes erexit*. Aristoteles etiam inquit, τούτῳ δ᾽ ἕποιτ᾽ ἂν καὶ ἀνιστάναι τὰ τεθνεῶτα τῶν ζώων, *hinc consequens esset resurgere etiam mortuas animantes*. Et Æschylus, ἅπαξ θανόντος οὔτις ἐστ᾽ ἀνάστασις, *haud denuo surgit semel qui est mortuus*. Etiam verbum *evertere* significat, & est ἀνάστασις πόλεως, *eversio seu excidium urbis*.

39 Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλ. *Hæc autem est voluntas ejus qui me misit*. In libris Latinis additur *patris*, sicut paulò antea. Et hoc loco reperiri in emendatis libris perhibetur, *Hæc est enim vol*. τοῦτο γάρ ἐστι τὸ θέλ. repetitâ superiore sententiâ αἰτιολογικῶς. Et infrà, ἐὰν μὴ ὁ πα. ὁ πέμψ. ἑλκ. Theophylactus negat tolli hoc dicto voluntatis humanæ potestatem: ἀλλὰ δηλοῖ, inquit, ὅτι πολλῆς δεῖται συνεργείας παρὰ Θεοῦ ὁ μέλλων πιστεύειν, *sed ostendit, quòd multiplicis adjumenti ope indigeat ab Deo, is qui crediturus est*. In quæstionibus adscriptis Justino hæc leguntur, ἕλκει δὲ ὁ πατὴρ πρὸς υἱὸν διὰ τοῦ τῷ υἱῷ ἐξουσίαν καὶ δύναμιν τοῦ ἑλκύσαι πάντας ἕλκειν πρὸς ἑαυτόν. *Pater autem trahit ad filium, dando potestatem atque vim filio quoque, ut possit ad sese trahere omnes*: Omnino autem hoc dicitur, Non posse quenquam ipsum per sese, quantumvis annitentem pervenire ad autorem salutis suæ Christum Jesum, sed opus esse omnibus præsente auxilio benigni ac misericordis Dei, huc eos deducente & admovente. In quo primùm apparet voluntatis assentientis efficacitas. Atque ait Chrysostomus, βουλομένων οὖν ἀναγκαζομένων ἡ σωτηρία, *eorum qui volunt, non qui coguntur salus est*. Ut intelligendum statuendúmque sit, esse hoc peculiare divinæ clementiæ solius beneficium, quod conferatur accipientibus. Sicut mox dicitur idem aliter quasi ἐξηγητικῶς: διὰ τοῦτο εἴρηκα ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου. Et capite xvii. ὅτι τὰ ῥήματα ἃ δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, καὶ αὐτοὶ ἔλαβον. Quod autem editum est, & convertit Latinus interpres, ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με, id ità perscriptum est in nostro vetere libro, ὁ πέμψας με. Quo ipso planè indicatur pater Deus æternus. Et mox, ἔστι γεγραμμ. ἐν τοῖς προφ. In capite Hesaiæ liiii. πάντας τοὺς υἱούς σου διδακτοὺς Θεοῦ. In nostro vetere libro est, ὅσα γεγραμμ. καθ᾽ ὅ. *secundùm id quod scriptum est*. Ità enim confirmatur id, quod de misericordis Dei clementia & efficacione atque opere in credentibus dixerat.

45 Διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Quod duplicato nomine in priore Epistola ad Thessalonicenses est, θεοδίδακτοι. id est, qui habent doctorem atque magistrum Deum, ut intelligatur, cognitionem veritatis cœlestis, & copiam salutis, non esse facultatis aut virium humana-

rum, sed donum & opus divinum. De significatione autem horum nominum verbalium, cujusmodi διδακτὸν est, alibi diximus. Sunt igitur διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ, discipuli quidam Dei, qui illo magistro & doctore instituuntur, aut qui docentur divinitus. Quæsiverunt veteres sapientes εἰ διδακτὸν ἡ ἀρετή, id est, an virtus esset ejusmodi res, quæ caderet sub doctrinam, aut quæ præceptis tradi posset.

57 Κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα. cum accusativo casu ἡ, διὰ, αἰτίαν δηλοῖ. In Pluto Aristophanis, δι' ἐμέ τι ζῶντας ὑμᾶς. Ostendere velle se ait Paupertas, quòd per ipsam vivant, id est beneficio ipsius, vel quòd ipsa sit causa ut duret vita eorum. Theophylactus talia quædam ascripsit, Domini caro permanens caro vivifica, id est ζωοποιὸς, est, tanquam Dei verbi caro. Sic igitur dicit, Quemadmodum ego per patrem vivo, id est genitus sum ex patre, qui est Vita, ità manducans me, vivet per me, ἀνακιρνώμενος καὶ μεταστοιχειούμενος εἰς ἐμὲ τὸν ζωογονεῖν ἰσχύοντα. id est, *temperando permistus & mutatis elementis translatus in me.* Etsi, ut verum fatear, ista mihi quoque interpretatio optima non videtur, & facilè passurus sim quæri meliorem. Et sunt hoc loco & ista de re in libris divulgatis Theophylactea sanè panegyrica.

60 Σκληρός ἐστιν οὗτ. Transfertur ad alios quoque sensus hoc nomen, quod ad tactum propriè pertinet, & Durum aliquid, id est grave & horribile auditu dicitur. Et proverbium apud Suidam, σκληρότερον ὑλακτεῖ Ἠπειρώτου κυνὸς, *gravius atq; tristius latrans Epirotâ cane,* de insano clamore in calamitatibus.

61 Τοῦτο ὑμ. σκανδ. *Hoccine vos offendit, atque conturbat?* Quæ sequuntur ἐλλειπτικὰ sunt, *Quid igitur fiet, ubi me videbitis in cœlum ascendere?* Nonnus integram sententiam expressit, & tanquam παράφρασις auxit,

Εἰ δ' ἂν ἀθρήσητε συναστράπτοντα πατρὶ
Αἰθερίων θεῖ πάλιν ἐὼν ἐπιβήτορα θώκων
Ἀνθρώπου πάλιν υἱα, τί ῥέξετε τότε μαθηταί;
Ætheria sociam si fulminis ergo paterni
Illa cernetis, qua venit, sede repostum
Natum hominis, notis istis, quid tunc facietis?

63 Ἡ σὰρξ οὐκ ὠφ. τιτίσιν, inquit Theophylactus, σαρκικῶς ταῦτα ἐκλαμβάνειν, id est, *carnaliter ista accipere,* id est humani animi intelligentiâ complecti. Et mox, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωή. μετωνυμικῶς, id est, ut Theophylactus, πνευματικά, *spiritualia,* nihil habentia carnale, & eadem vita sunt, id est, vitam conciliantia sempiternam. Et infrà, ῥήμ. ζωῆς αἰω. *verba vivifica ad æternitatem,* vel, *vitæ efficientia sempiternæ.*

70 Διάβολός ἐστιν. διάβολος, autor est calumniarum & mendacii. Res ipsa διαβολή, improbitas alios falsâ criminatione gravans, res deterrima. διαβολὴ γάρ δεινότατον, inquit apud Herodotum Artabanus. Atque hoc nomine appellarunt Græci Spiritum adversarium Dei æterni, quem *Satanam* Hebræi vocarunt. ut nunc eum μετωνυμικῇ συνθέσει, Judam esse perhibeat, qui ille esset, cujus ipse voluntati inserviens proditionis scelus patraturus erat.

CAPUT VII.

1 Περιεπ. ὁ Ἰησ. Obversabatur in Galilæa, quòd in Judæa obversari non vellet. Et mox, ἡ σκηνοπ. is nimirum dies festus, cui nomen *Scenopegia,* à figendis tabernaculis, ἑορτὴ σκηνῶν, *feriæ tabernaculorum.* Quarum dies primus, & ultimus, id est octavus, esset sanctus atque imprimis celebris. κλητὴ ἡμέρα καὶ ἁγία. Et postea, οἱ ἀδελφοὶ αὐτ. consanguinei, &, quemadmodum Theophylactus, οἱ τοῦ Ἰωσὴφ παῖδες, filii nati Josepho ex priore conjuge. Qui ipsi quoque nomine fratres fuere, re ipsâ neque germani neque consanguinei, id est οὔτε ὁμοπάτριοι, οὔτε ὁμομήτριοι.

4 Ἐν παῤῥησίᾳ. Vocabulum hoc habet significationem *liberi sermonis,* ut postea, οὐδεὶς μέντοι παῤῥησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ, *Nemo tamen liberè & apertè loquebatur de eo.* Atque reperitur etiam de licentia maledicti. Est enim ductum ἀπὸ τῆς ῥήσεως. sicut διαῤῥήδην, *disertè.* Et significat in his scriptis id quoque quod palàm ac manifestum est. Quod autem nunc dicitur, id sic accipi videtur posse; Eum qui lateat, aut cujus actiones sint obscuræ, non solere hominum prædicatione celebrari. Et infrà, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω, *Ego nondum ascendo.* In Latinis libris est, *Ego enim non ascendam,* interpretans tale quiddam, ἐγὼ γὰρ οὐκ ἀναβήσομαι.

14 Ἑορτῆς μεσούσης, *in medio feriarum.* quæ celebrantur octiduo. Et postea, οὐκ ἔστιν ἐμή. quasi παῤῥαλογμένως dicitur. *Mea,* inquit, *doctrina non est mea,* id est ejus, quem vos hominem unum ex multis putatis esse, atque adeò contemnitis, sed ejus à quo missus sum. Quæ ὑπόληψις enim Judæorum, id est opinio de Jesu erat, ad eam accommodata est oratio ipsius. Theophylactus, ità, Non est contraria Deo, sed habet autorem patrem meum.

17 Τὸ θέλ. αὐτ. ποι. Θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιεῖ, inquit Theophylactus, καὶ ὁ τὰς γραφὰς τοῦ προφήτας ἐρευνῶν, *Voluntatem Dei,* id est quod Deus vult, *facit etiam ille, qui vestigat Scripturas ac Prophetas.* Et deinde, ἀληθής ἐστι, *verax est,* id est fidelis, exsequendo mandatum cum celebritate ejus, cujus legatus est, non sua. Et postea, δαιμόνιον ἔχεις. quod δαιμονίζεσθαι dixere, Lucianus etiam δαιμονῶντας in Philopseude.

21 Ἓν ἔργον ἐπ. Liberatum morbo ægrotantem die sabbati indicat. Notavit Theophylactus, argumentationem hoc loco esse syllogisticam. Moses die sabbati circumcidi aliquem, salutis ipsius gratiâ, sinit, & à me salus contigit in die sabbati sanato. Si non violatur sabbatum circumcisionis opere, non violatur meis quoque actionibus. Et, ἐμοὶ χολᾶτε, *irascimini mihi.* iracundiæ enim commotionem bili attribuerunt: ut Horatius, *Heu quàm difficili bile tumet jecur!* Hanc tamen vim alibi tanquam particulam leonis, stomacho esse appositam, canit. Aristophanes ἀνδράσι χολῶσι, dixit ὀργίλοις, *furiosis hominibus.*

27 Οὐδεὶς γινώσκει πόθ. Quomodò dicunt igitur apud Matthæum profitentes sacrarum literarum scientiam, interrogati ab Herode, quòd debeat nasci Christus in oppido Judææ Bethleemo? Et paulò pòst, Scripturam perhibere aiunt, de semine Davidico, & Bethleemo adventurum Christum. Theophylactus hæc dicta adversantia sibi improbitatis esse Judaicæ putat, vel ignorantiæ quoque prædictionum Propheticarum, vel etiam tradita quædam, quas vocarunt δευτερώσεις, sequentium. Sed videntur hæc ad id quoq; pertinere, quod suprà à Judæis affirmatur; Sibi notos esse parentes Jesu & cognationem universam, cùm de Messia, id est Christo accepissent, affuturum eum originis ignotæ, & mirabiliter.

28 Καί με οἴδ. οἴδατε πῶς. Non enim noverant quis esset, idque temerè affirmantibus exprobrat. Et aliquantò pòst, εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλ. μετωνυμικῶς. *Ad Græcos sparsim incolentes diversa loca.* Græci autem ut profani contra Judæos tanquam religiosos ponuntur. Quòd illi essent εἰδωλολάτραι.

37 Ἡμέρᾳ τῇ μεγ. Hæc octava dies fuit feriarum celebritate eximia, instar primæ. Et mox, καθὼς εἶπεν ἡ γρα. Applicant huc quidam Joelis Prophetiam ex capite secundo, quidam Hesaiæ, ex capite xliiii. Et, οὔπω γὰρ ἦν πν. *Nondum erat Spiritus sanctus.* Nimirum præsentis & manifesti muneris efficacitate, secundùm Theophylactum. Nondum igitur erat declarata vis & potestas Spiritûs sancti. Nam ipse erat certè, vel secundùm hoc, τεθέαμαι τὸ πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, &, πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σε. & addit, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξ. Quid δόξα significet in his scriptis jam dictum est. *Nondum erat,* inquit, *manifesta gloria Jesu hominibus.* id est, nondum ea erant nota atque perspecta & illustria, propter quæ gloriæ atque laudis celebritas Jesu ab hominibus contingeret. Nam istud est nostrum δοξάζειν, quod *glorificare* interpretantur, celebrare laudibus autorem summorum & admirabilium beneficiorum, quæ in nos collata sunt. In libris Latinis est, *Nondum enim erat Spiritus datus.* sive Scriba ex eo, quod esset in archetypo *sanctus, datus,* fecit: sive sententiam interpres dicti voluit exprimere. Mentio *Spiritus* hoc loco omissa est in Nonni edita paraphrasi, sed de Christi gloria ille sic, Οὔπω γὰρ βροτέοισιν ἐνεῤῥίζωτο μαθηταῖς Χριστὸς ἄναξ γενετῆρι φανεὶς ἀγχίθρονος ἕδρης, *Nondum animis mortalium erat quippe insitus, unà ipse sedens solio Rex cum Patre Christus eodem.*

40 Ἀληθῶς οὗτος. In nostro libro vetere est, ἀληθῶς ὁ προφήτης. Ut singularis mentio fiat Prophetæ. Quemadmodum & à Judæis interrogantibus Joannem Baptistam, ὁ προφήτης εἶ σύ. Et deinde, σχίσμα οὖν ἐγ. id est sententia & studium multitudinis dissensit. Ut Maro, *Scinditur incertum studia in contraria vulgus.* Et Ecclesiasticus sermo usurpat Græcum nomen *schismatos,* vel sine etiam aspiratione *scismatis,* proprietate sermonis Latini, de distractione & separatione seu factione in cœtu & congregatione populi Christiani.

49 Ἀλλ' ὁ ὄχλος οὗτ. Turba maledicti sunt. ἐπάρατοι mutato numero. Et in Latina interpretatione etiam genere. Id quod fit in iis nominibus, quorum significatio multitudinem complectitur. *Pars in frusta secant.* Græci περιληπτικὰ vocant, & συσχηματικὰ, Latini grammatici *collectiva.* Ὀδ. λ'. ἔνθα δ' ἡ Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε, Ἡμεῖς καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι. *Turba ruunt in me luxuriosa proci.* Et paulò antè, ὡς οὗτος ὁ ἄνθρ. *Quemadmodum iste homo,* scilicet locutus est, sive loquitur. id quod expressit Latinus interpres. Et inferiùs, ἐρεύνησον, *vestiga, scrutare.* In Latinis libris est, *scrutare Scripturas.* Sed generalis verbi significatio, Scripturarum quoque considerationem complectitur. Et, οὐκ ἐγήγερται, *non surrexit,* id est prodiit. In Latinis libris est, *surgit.* Quasi ille interpres converterit, ἐγείρεται. Atque similiter sanè utrumque Nonnus fecit,

——— Ἀμοιβαδὶς βίβλον ἑλίσσων
Ἔξερ μάστευσον, καὶ γνώσεαι ὅτι προφήτης
Οὔπω τεχνούμενος ἐγείρεται ἐκ Γαλιλαίης.
——— *Age librum verte revolvens*
Perquirénsque attende, & erit res certa, Propheta
E Galilea quòd nunquam catus exoriatur.

CAPUT VIII.

2 Ὄρθρου δὲ πάλιν παρ. ἐλλειπτικὸν ἐπὶ χρόνου λεγόμενον. id est, ὑπ' ὄρθρου. sicut ἡμέρας ἦλθεν, ὑφ' ἡμέρας. Est autem ὄρθρος, tempus proximum antecedens solis ortum, quod *diluculum* Latini dixere. De adducta muliercula ad Jesum narrationem, non fuisse in libris omnibus Evangelii Joannis perscriptam, ex iis apparet, quæ Eusebius retulit libro historiæ suæ tertio. Et Nonnus illam οὐ παραφράζει. Neque exstat apud Theophylactum.

4 Κατειλήφθη ἐπαυτοφώρῳ, *manifestò deprehensa est, in ipso facinore.* In nostro vetere libro alio tempore significatione eâdem est,

est, ἠλλάγη. Sicut paulò antè, ubi in editis libris est κατειλημμένην, ibi legitur, κατειλημμένην. Demosthenes in Stephanum, τῶν ὑμῶν ἐπὶ αὐτοφώρῳ λαβόντες, *hunc in ipso injuriæ manifesto facinore deprehensum.*

6 Κατέγραφεν εἰς τὴν γῆν. In nostro vetere libro additur, μὴ προσποιούμενος, *nihil curans*, nihil ad se illa pertinere, aut nihil sese attendere præ se ferens. Ut in hoc versu, οὐδὲν πέπονθας κακὸν, ὧν μὴ προσποιῇ, *nihil dicitur mali is esse perpessus, qui non curet*, aut *nihili faciat*. Istâ enim inclinatione & scripturâ,quasi aliud ageret, non attendere se ostendit Jesus, quid narrarent Pharisæi. Ἀναμάρτητος, *culpâ carens, qui nihil peccavit, qui extra noxam est.* Herodotus Terpsichorâ, τὴν ἔχει γυναῖκα ἐοῦσαν ἀναμάρτητον ἑωυτῷ, *quam haberet uxorem quæ nihil adversùs ipsum deliquisset.* Plato primo libro Rerumpublicarum, πότερον ἀναμάρτητοί εἰσιν οἱ ἄρχοντες ἐν ταῖς πόλεσιν ἑκάσταις, ἢ οἷοί τι καὶ ἐξαμαρτάνειν; *utrùm Magistratus in singulis civitatibus expertes omnino peccati, an ii sunt, qui & ipsi peccare soleant?*

9 Οἱ δὲ ἀκ. ἐξήρχ. In nostro vetere libro plenior est scriptura hoc loco talis, οἱ δὲ ἀκούοντες, καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, ἐξήρχοντο εἷς καθ' εἷς, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἕως τῶν ἐσχάτων. Id est, *illi verò audientes, & coarguente eos conscientiâ, egrediebantur, unus itémque unus, incipientes à senioribus ad ultimos usque.* Et mox, ἐν μέσῳ ἑστῶσα, *stans in medio.* In nostro vetere libro est, ἐν μέσῳ οὖσα, *ipsa in medio.* Et infrà, ἡ γυνή, *mulier tu.* Sed in nostro vetere libro vocativus est, γύναι. Prius figuratum, posterius simplex.

13 Σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρ. *testimonium dicis de te ipso.* Id quod communi opinione omnium improbatur, & propria prædicatio sordida perhibetur. De sequente autem sententia responsionis, suprà aliquid dictum est. Et, ποῦ ὑπάγω. id est, ποῖ. *Quò abeam.* Ut postea, ὅπου ἐγὼ ὑπάγω. ὅποι. hìc enim adverbii finis significat motum ad locum.

23 Ἐκ τῶν κάτω. ἐκ τῶν ὄντων κάτω, ἐλλειπτικῶς usitatè. sicut, οἱ πάνυ, οἱ πάλαι, *magni, antiqui.* Vos, inquit, ex locis inferioribus estis, ego sum ex locis superioribus. Et sequitur ἐξηγητικῶς, id illa interpretando; Vos estis ex hoc mundo, ego non sum ex hoc mundo. Additur autem ferè ad nomen κόσμος, in his scriptis articulus, & nunc etiam pronomen. Macarius quispiam in homilia quadam, Christiani, inquit, ἄλλου αἰῶνός εἰσιν, *sunt alterius sæculi*, filii Adami cœlestis, non sunt mundi istius, sed alterius mundi sunt. & addit, αὐτὸς γὰρ λέγει, Οὐκ ἐστὲ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου, *Ipse enim ait*, NON ESTIS EX MUNDO ISTO, QUEMADMODUM EGO NON SUM EX MUNDO ISTO. Nescio an diversam scripturam adducens, an diversa dicta concinnans.

25 Τὴν ἀρχὴν, ὅτι καὶ λαλῶ. Græci significatione adverbii utuntur accusativo tam ἀρχὴν, quàm τέλος. & ad ἀρχὴν addunt, & non addunt articulum. Plato Lyside, πῶς ἂν οἱ ἀγαθοὶ τοῖς ἀγαθοῖς ἡμῖν φίλοι ἔσοιντο τὴν ἀρχήν, *quo pacto igitur boni bonis amici futuri sunt omnino*, sive *à primo initio.* Et Demosthenes προοιμίοις δημηγορικοῖς, τὴν μὲν ἐξ ἀρχῆς, εἰ καλῶς ἐγνώκειτε. *Primùm sanè*, seu *omnino, si rem intelligeretis, nihil opus esset*, &c. & illud Theognideum, πάντων μὲν μὴ φῦναι ἐπιχθονίοισιν ἄριστον, Suidas ità adducit, ἀρχὴν μὲν μὴ φῦναι, *Primùm sive omnino.* Pausanias Argolicis, θαυμάζουσι καὶ ἀρχὴν ἀκούοντες, *omnino*, seu *planè*, seu *statim mirentur, si audiant.* Plurimùm usi sunt hoc adverbio Græci cum negatione. Herodotus Polymniâ, οὐδὲ λέγω ἀρχήν, *ne omnino quidem dico.* Et Μελπομένῃ, ἡμίονοι δὲ οὐδὲ ὄνοι ἀνέχονται τὴν ἀρχήν, *muli & asini prorsus non sustinent.* Demosthenes κατ' Ἀνδροτίωνος, ὑπὲρ ὧν οὐκ εἰσὶ νόμοι, οὐδὲ γράφειν προσήκει τὴν ἀρχὴν οὐδὲ ἐν δόγμα, *nam de quibus nullæ leges latæ sunt, eorum nihil quicquam scripto proponere convenit.* Xenophon libro primo de Cyri disciplina, οἱ Περσικοὶ νόμοι προλαβόντες ἐπιμέλονται, ὅπως τὴν ἀρχὴν μὴ τοιοῦτοι ἔσονται οἱ πολῖται, *prævertentes leges Persicæ ne omnino tales sint cives student.* Atque creberrimè in Græcorum scriptis istiusmodi occurrunt, ut significatio ejus, quod τὴν ἀρχὴν, & absque articulo, ἀρχὴν, dicitur, nequaquam dubia aut obscura sit. Nonnus, cùm retinere potuisset τὴν ἀρχὴν, non obstantibus numeris versûs, mutavit in ἐξαρχῆς. ὅττι περ ὑμμῖν Ἐξαρχῆς ἀγόρευον. Quapropter hujus loci ista sententia est, Primùm seu planè & omnino is sum, quod vobiscum loquor. Atque ità etiam τοῦ λόγου innuetur appellatio. Vel potiùs, atque veriùs, quemadmodum mihi quidem videtur, Id sum quod loquor, id est dico vobis. Sicut alibi ait, διὰ τὸν λόγον ὃν λελάληκα ὑμῖν. Et ὑποδιαστολῇ, ὅ, τι, distinguetur, ut appareat esse duplicatum articulo & nomine infinito. Nonni paraphraseos sententia hæc est, Id quod initio vobis memoravi colloquens. Dixerat autem se esse filium Dei, σωτῆρα καὶ Χριστόν. In Latinis libris est, *principium, qui & loquor vobis* quod à quibusdam probatur. Ut interpres legisse videatur, ὁ καὶ λαλῶ ὑμ. Quæ autem de his veterum pia doctrina commentata est, de iis nihil detrahere debet indicium nostrum propriæ verborum significationis; sed & studium illorum gratum habendum, & tradita ab eis diligenter cognoscenda, & ad scientiæ salutaris usum assumenda sunt.

26 Ἀλλ' ὁ πέμψας με ἀλ. hanc συμπλοκὴν, id est, ità connexa ista, sic explicuit Theophylactus, quòd in brevitate aliquid esset obscuritatis: Non misit me pater nunc ad judicandum, etsi poteram hoc facere. Est igitur pater meus verax. Vel, Nunc quoque poteram facere judicium, sed differo hoc servans futuro seculo. Id verò vos non creditis. Quamvis autem non credatis vos, verax tamen est pater meus, qui diem Judicii & retribuendæ mercedis, id est, ἀνταποδόσεως, constituit. Sanè ἐλλειπτικὰ ista sunt; ut, nisi fallor, tale aliquid intelligi possit, Multa habeo dicenda de vobis & dijudicanda, sed frustrà hoc fieret, cùm quidem mea oratio vera sit interpres patris Dei æterni atque veracis, ex quo audita ego ad mundum eloquor. Est enim εἰς τὸν κόσμον πρός. Quæ autem nunc commemorantur, ea sicut alia quoque, contra æqualem in Christo naturam naturæ patris, ad impietatem dogmatis confirmandam quidam excerpserunt. De quibus autor scripti de sancto Spiritu, quod nomen præfert in libris divulgatis Basilii Cæsariensis, falsò quidem, ut multa indicio esse possunt, hujusmodi quædam, Quòd dicit, *Ego vivo per patrem*; &, *Non potest filius facere à se quicquam*; &, *Mandatum accepi, quid dicam, & quid loquor*; &, *Ex me ipso non sum locutus*; & rursum, *Quemadmodum dixit mihi pater, ità loquor*; &, *Sermo, quem audistis non est meus, sed ejus qui me misit*; & alibi, *Ut præcepit mihi pater, sic facio*: his non indicatur Christum, qui est Dei potestas, & Dei sapientia, per quem omnia facta sunt, & per quem, ac in quem condita, instrumenti habere rationem, aut servilem famulatum explere, sed tanquam fabricatorem, id est δημιουργικῶς, perficere voluntatem patris. Qui ipse non sit ἀπροαίρετος, id est, *sui consilii expers*, neque αὐτόματος, id est, *absque proprio motu*, quive exspectet quasi adjumentum συνθήματων, id est, certorum signorum veluti tesseræ, sed ista dicit, demonstrans propriam suam sententiam, id est, γνώμην, tanquam unam conjunctè & indistractam hærere in patre. Itaque illud quoque mandatum, non accipimus orationem jubentem, & iis quibus vox instruitur pronunciatam, præscribentem filio facienda, & quasi legem ferentem subjecto potestati alienæ; sed intelligemus, sicut Deo dignum est, voluntatis διάδοσιν, id est *distributionem*, perinde ac formæ cujusdam speciem sive imaginem, ἔμφασιν ille vocat, ex patre ante omnia tempora, sive absque omni temporis spatio (Græcum est ἀχρόνως) ad filium procedendo pertinentem. Et cætera, quæ ibi copiosè disseruntur.

27 Ὅτι τὸν πατ. nimirum Deum æternum patrem, qui esset ipsius pater. In Latinis libris est, *Patrem eis dicebat Deum.* Nescio additúmne, an in exemplari, unde illa translata sunt, inventum. Et infrà, Ἀπεκρίθ. αὐτῷ. συλληπτικῶς. Quidam scilicet de multitudine, non enim illi scilicet, qui crediderant. Adversantium enim non assentientium est ista oratio. Et mox, σπέρμα Ἀβ. μετωνυμία. Procreati sive sati ab Abrahamo. Et, οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν, *non habet in vobis locum.* οὐκ ἔχει χώραν ἐν ὑμῖν. Nonnus ità, Οὐ γὰρ ἐμός ποτε μῦθος ἐς ὑμετέρην φρένα δύνει, *Quippe mea haud penetrat in vestram oratio mentem.*

42 Ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον, *ex Deo exivi*, & advenio sive assum. & naturâ se esse filium Dei, & in hunc Mundum missum ab æterno patre, affirmat. Et mox, διὰ τί τὴν λαλ. Tanquam κατ' αὐτοπάθειαν: Quare, inquit, non agnoscitis loquelam meam? Quia scilicet non potestis audire sermonem meum: ut intelligatur studium audiendi servire cognitioni. Habent autem ista speciem argumentationis ejus, quem ἐξ ὑποθέσεως λόγον οὐκ ἀντιθέσει ἀντιστροφῶν Græci vocant, quæ frequens est & firma putatur, posito eo quod certum atque verum est. Non sunt autem hæc modo elaborata verbis, sed quidem attendentes facilè intelligant id dici, quòd mox complexione rationum explicatur: Si pater vester esset Deus, me & auditetis & haberetis charum: sed non intelligitis meum sermonem, & hunc audire non potestis odio mei: Non igitur est Deus pater vester. Et mox, ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβ. Hoc Epiphanius μιμητικῶς dici accipiendum esse monet, in disputatione contra Cajanos, & Manicheos. Cui, inquit, aliquis obedit, eum patrem habet atque ducem primarium obedientiæ suæ. Judæi non obedierunt Christo, sed proditori ipsius Judæ, qui *diabolus* appellatur; non diabolus ille quidem naturâ, id est φύσει, sed γνώμῃ, id est, *sententiâ.* habuerunt ergò Judæi hunc patrem, sicut ille habuerat Cain, qui ante eum mendax, & quem imitatus fuerat Judas. Sed qui volet, requirat ista, sunt enim in medio, & verbosè admodum disseruntur.

46 Ὅτι ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατ. Et pater ipsius, scilicet τοῦ ψεύδους est, inquit Theophylactus. Cùm consequentia sanè verborum, & diabolum perhiberi mendacem, & mendacem patrem ejus, indicare videatur. Et quoniam cùm hoc loco tum alibi *patris filiorúmque* sæpe mentio fit, attendendum studiosè est, ubi in propria & sua ponantur illa nomina significatione, & ubi usurpentur τροπικῶς, id est. *translatè.* Justinus alicubi inquit, ὁ πατὴρ τοῦ λόγου, *Sermonis pater*, id est autor. Et Plato in Phædro, σὺ πατὴρ ὢν γραμμάτων, *Tu qui Pater*, id est inventor & doctor, *es literarum.* Apud Matthæum, τὰ ζιζάνιά εἰσιν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ, *zizania sunt soboles mali.* id est, qui causam habent pravitatis improbitatem, vel impulsorem ad illam diabolum, patrem, id est autorem mali universi. Et nunc Diabolus perhibetur mendax, similiter & pater ipsius, id est origo tota ipsius, ut de mendacio & falsitate exstiterit ille πονηρὸς καὶ διάβολος, qui naturâ nequaquam esset, nimirum creatus à Deo, qui quæ fecit, ea sunt bona omnia.

47 Ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θε. συλλογισμός. Qui ex Deo est, is audit sermonem Dei: Vos ex Deo non estis: Ergo non auditis sermonem Dei. Insertâ conclusione inter duo pronunciata. Est enim hoc *συμπέρασμα*, *διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ ἀκούετε*. Id est, *ὑμεῖς ἄρα*. Et duæ προτάσεις, ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει. Item, ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστὲ. Et infrà, θάνατον οὐ μὴ θεωρ. non videbit, id est, non sentiet; sicut mox, non gustabit, μεταφορᾷ ζωωτικωδεστέρᾳ. Unius enim sensûs nomine universus ille indicatur.

54 Ἡ δόξα μου οὐδ. Concessione hoc dicitur pertinente ad opinionem Judæorum. Sit sanè prædicatio de me mea, quem vos contemnitis, nullius momenti; at est alius qui me glorificat, id est, qui celebrat nomen meum. Et ὃν ὑμεῖς λέγετε. ἐναλλαγὴ antè quoque indicata: Quem dicitis à vobis cognosci. Et mox, ὅτι οὐκ οἶδα. similiter ἐνηλλαγμένως. Si dicam, quòd eum non noverim. Quæ autem hoc loco leguntur, ea etiam in Latinis libris exstant capite septimo, ubi in libris Græcis ista tantùm leguntur, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτὸν, ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰμι.

56 Ἠγαλλιάσατο. Hoc verbo Maria Virgo utitur in suo etiam cantico ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου. Indè est, *ἀγαλλίαμα*, *exsultatio*. In his est significatio gestiendi in gaudio & lætitia, Græcis communiter est ἀγάλλεσθαι. Ut, Ἰλ. τ'. de equis πώλοισιν ἀγαλλόμεναι ἀταλῇσι. Et indè est ἄγαλμα, res præclara quam ostentando aliquis superbit: Ut, βασιλῆϊ δὲ κεῖται ἄγαλμα, Ἰλ. δ'. Et Deorum simulacra proposita in fanis, ἀγάλματα vocarunt. Et Nonnus hoc verbo usus est, ἠγάλλετο θυμῷ. Theophylactus autem sic interpretatur, περιεσπούδασεν καὶ ἐπεθύμησεν ἰδεῖν ταύτην τὴν ἡμέραν. λέγει δὲ ἡμέραν τὸν σταυρὸν προτυπωθέντα διὰ τῆς τοῦ Ἰσαὰκ προσαγωγῆς, καὶ τοῦ κριοῦ θυσίας. *Magno studio expetitam atque optatam habuit diem istam. Dicit autem diem crucis figurâ, præsignificatum oblationis Isaaci & mactati arietis.*

57 Πεντήκοντα ἔτη οὔπω. Ex hoc dicto ætatem Christi grandiorem fuisse quàm annorum xxxiii. Irenæum tradidisse, quemadmodum de translatis in Latinum sermonem scriptis illius indicetur, alibi retulimus. Quod autem sequitur, ἐγὼ εἰμι, id manifestè indicat naturam divinam in Christo. Non enim temporibus certè Abrahami homo natus ille fuit. Verè autem dicuntur de persona Christi & divinæ & humanæ naturæ propria. Et mox, ἐκρύ. καὶ ἐξῆλ. occultè seu clam exivit è templo.

CAPUT IX.

3 OΥτε οὗτος ἥμαρτεν. Hæc accipienda sunt κατὰ τὸ ὑπονοούμενον, id est, accommodanda ad interrogationem discipulorum, qui de peccato quæsiverant quo præ cæteris iste tantam calamitatem videretur meritus esse. Non quòd peccati isti prorsus expertes fuerint, sed ejus, quod causam dedisset illius miseriæ. Atque Theophylactus hanc esse διαπόρησιν ait, quæ est quasi disceptatio quædam: Ut discipuli tale quiddam proposuisse videantur, Quid dices de cæco isto? Ipséne peccavit? At hoc dici nequit, cùm cæcus natus sit. Sed peccavere parentes. Verùm huic etiam obstat, quòd non luit filius peccata parentum. Sed dominus rem expedit, negando utrumque, & ostendendo aliam causam fuisse cæcitatis in illo homine, nimirum, ut divinum quoddam opus ità conspiceretur & emineret. Quo loco & hæc à Theophylacto adduntur, Conjunctio ἵνα, & hoc loco & alibi in Scripturis, sicut ὅπως quoque ponitur non αἰτιολογικῶς, id est, *in significatione causæ*, sed συμβατικῶς, id est, *de eventu*. Ut, ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου· *Ut justificeris in sermonibus tuis*. Ex peccati enim tanquam effecto opere Davidis, evenit hoc ut justificetur Deus. Ad Romanos v. νόμος παρεισῆλθεν, ἵνα πλεονάσῃ τὸ κατάκριμα, *Lex subintravit, ut abundaret condemnatio*. Atqui non ad hoc Lex data est, sed potiùs ut peccatum cohiberetur. Sic etiam hoc loco, ex eo quòd sanatus est cæcus evenit ut Deus glorificaretur.

4 Ἕως ἡμέρα ἐστί. Dies & nox μεταφορικῶς, vel etiam μεταληπτικῶς, significant lucem & tenebras, id est illustrem doctrinam veritatis cœlestis, & ejusdem obscurationem. Et postea, νίψαι εἰς τὴν κολ. Lavate demergens te in piscinam Siloam. Vel, ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, mutatione non infrequente in his scriptis. Χειμάρρου autem Theophylactus, id est, *torrentis*, meminit hoc loco nominis istius, ut indè piscina originem & nomen habere potuerit. Et deinde, προσαιτῶν, *mendicans*; ab assiduitate petendi. Homero est αἰτίζειν simplex, & αἰτίζειν idem. Est & ἐπαίτης *mendicus*. In quibus omnibus significatio est petitionis.

13 Τὸν ποτὲ τυφλόν. ἐξηγητικῶς. Eum scilicet qui cæcus aliquando fuerat. Et aliquantò pòst, οὐκ οἴδαμεν. Eadem perturbati metu repetunt. Et, ἡλικίαν ἔχει. τὴν τελείαν, inquit Theophylactus. Ipse eâ ætate est, ut ad interrogata possit respondere. Et paulò pòst, συνετέθειντο. Jam convenerat inter eos. συντίθεσθαι enim significationem habet conveniendi & paciscendi, & indè sunt συνθῆκαι, *pacta*, *conventa*. Demosthenes adversùs Lacriti παραγραφὴν, περὶ δὲ ἀμφοτέρων ὁμολογηθέντα τῶν συντιθεμένων, *De quibus verò consenserunt ambo inter quos convenit*. Et mox, ὁμολογ. Χριστόν. ὑπάρχειν, scilicet εἶναι. quòd esset ille Christus.

25 Εἰ ἁμαρτ. ἐστιν. εἰρωνικῶς. De eo non est quæstio, ille cujusmodi sit, cùm de facto constet celebrante eum, quo ego adeptus sum oculorum usum. Sicut & mox, μὴ καὶ ὑμεῖς θέλ. *Etiámne vos vultis discipuli ipsius fieri?* deridendo dicitur & increpando pertinaciam Pharisaicam. Et postea, τοῦτον δὲ οὐκ οἴδ. De Mose, inquiunt, res est explorata, quòd cum eo locutus sit Deus, iste verò unde adveniat ignoramus; id est, an abs Deo adveniat, hoc enim invidiosè innuunt, negantes se scire, cujus ille quasi legatus atq; minister sit.

31 Ἁμαρτ. Θεὸς οὐκ ἀκ. Sententia generalis: *Sceleratos & impios non audit Deus*, id quod ἐναντιώσει explicatur; *Sed eos qui pietatem colunt, & voluntati ipsius obsequuntur*. Qui tametsi peccatum habeant, non faciunt tamen peccatum, id est, non ruunt in peccatis. Et mox, ἐκ τοῦ αἰῶν. De hoc nomine antea quoque aliquid dictum est. Nunc hoc dicitur, Nullo unquam tempore auditum est. Sicut antea, δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τὸν αἰῶνα, *Servus in familia non manet perpetuò*, sive *omni tempore*. Et, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα, *vivit sempiternam vitam*. Demosthenes in Oratione pro Ctesiphonte, Civitas, inquit, nostra in contentione de principatu, & adeundo pericula honoris & gloriæ causâ, πάντα τὸν αἰῶνα διατετέλεκεν, id est, *perpetuò*, seu *omni tempore perseveravit*. Et, εἰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος λόγον εἶχε, *Si rationem habuisset futuri temporis*, sive *posteritatis perpetuæ*.

34 Ἐν ἁμαρτ. σὺ. ἐγεν. *à prima origine es sceleratus*. Vehemens est objurgatio, ut si Latinè diceretur, *totus tu quantus es nihil nisi peccatum es*, id est, improbitas ac scelus. Et infrà, εἰ τυφλοὶ ἦτε, *Non haberetis peccatum*, id est, non esset tantum peccatum vestrum, ut intelligatur de maximo peccato, & omnium aliorum radice hoc dici, nimirum de contemtu & refutatione doctrinæ cœlestis, cujus est interpres Christus. Theophylactea quoque placuit hoc loco ascribere, Satius, inquit ille, est esse corpore cæcum, & non alienum à fide. Si occæcati essetis, ait, necessitate naturali, contingeret scilicet venia infidelitatis laborantibus morbo. Vel, Si imperiti essetis Scripturarum, non esset tam grave vestrum peccatum, nimirum ignorantiæ: Nunc verò cùm ostentetis prudentiam & scientiam Legum, vestro judicio proprio condemnamini, id est, αὐτοκατάκριτοί ἐστε, & peccatum vestrum majus est.

CAPUT X.

1 ΕΙς τὴν αὐλ. De significatione nominis αὐλὴ, antè est aliquid dictum. Nunc usurpavit Evangelista illud in ea significatione quæ est Latini nominis, *caula*. Indicantur autem accessiones manifestæ & apertæ, itémque occultæ & insidiosæ: Quarum illæ sunt honestæ atque rectæ, hæ turpes ac pravæ.

6 Τὴν παροιμ. Hoc nomine in sacris literis significatur quælibet obscurior, & quasi deflexa à communi itinere oratio. Et Nonni est, ἔπος παράτροπον, id est, *figuratum* seu *demutatum dictum*. Et mox, τίνα ἦν ἃ ἐλ. *Quænam essent, de quibus loquebatur cum eis*. Alia scriptura reperitur talis, τίνα ἦν ἃ ἐλάλει. *illi non intellexerant, cujusmodi aut quæ loquebatur*. In Latinis libris est, *Quid loqueretur*, τί ἤθελε.

9 Ἐγώ εἰμι ἡ θύ. Manifestæ sunt μετωνυμίαι in his, sive etiam μεταλήψεις. Et mox, πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον. In nostro vetere libro est, πάντες ὅσοι ἦλθον. Et hæc expressit Latinus interpres, & exstant apud Theophylactum. Qui ità etiam explicat, ὅσοι ἦλθον, φησὶν, ἤγουν οἱ ψευδοπροφῆται, οὐχ ὅσοι ἀπεστάλησαν ὥσπερ προφῆται, *quotquot venerunt, ait, id est, falsi Prophetæ, non quotquot missi, sive ablegati fuere, ut Prophetæ*. Quòd si cui libet retinere hoc, ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον. rectè, ut opinor, accipere poterit tali sententiâ dictum, *Quotquot me prævertuntur*. Ut Ἰλ. θ'. καὶ πρὸ ὁ τοῦ ἐνόησε, *Antevertit hic illum intelligendo*. Ut sit, *qui ostium vitant*, sive *præter ostium feruntur*. Perspicuum autem est dici ista de corruptoribus doctrinæ cœlestis, quæ est factio vastatrix ovilis Christiani.

12 Σκορπίζει, *dissipat*. Et, γινώσκω τὰ ἐμά. scilicet πρόβατα. Et infrà, ἀγαγεῖν. id est, προσαγαγεῖν. Ut Temnere pro Contemnere. Et mox, μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν, *ovile unum, pastor unus*. Quod est indicium unius Ecclesiæ sanctæ Catholicæ in toto orbe terrarum, quæ caput habet unum & solum Christum, custodem pastorémque unicum. Et mox, τίθημι τὴν ψυχήν. sicut suprà quoque *pono*, id est, *depono*, sive *amitto animam*, sive *vitam meam*. Et, ἐξουσίαν ἔχω, *in mea est potestate*.

22 Ἐγκαίνια. Feriæ sive festi dies, instaurati sive renovati templi. Et est titulus Psalmi xxix. Ἐγκαινισμοῦ τοῦ οἴκου τοῦ Δαβίδ. Græcæ autem linguæ usu, omnia nomina feriarum finiuntur literâ α, sicut Persarum propria nomina literâ σ, ut scripsit Herodotus Κλιοῖ. Quæ autem ἐγκαίνια Græci vocarunt, Nonnus intellexit institutas à Solomone, singulis annis renovatas ferias absoluto templi ædificio. fit & mentio feriarum instaurati templi, post captum & inflammatum hoc, cum totâ urbe Hierosolymorum, ab Nabuchodonosore, quibus feriis sumtuosè rem divinam solitam fieri, scripsit Josephus libro xi. quas vocat ille ἀνακαινωτικὰς, propter templum tunc ἀνακαινισθέν. Meminit idem feriarum, quarum nomen fuerit φῶτα, restituto cultu divino, & perpurgato templo Antiochi impietate contaminato, libro xii. Quæ in primo libro Machabbæorum vocantur ἐγκαίνια. De porticu Solomonis hæc Josephus libro v. captæ Judææ: Τὸ ἱερὸν ἵδρυτο μὲν ἐπὶ λόφου καρτεροῦ. κατ' ἀρχὰς δὲ μόλις ἐξήρκει τὸ ἀνωτάτω χθαμαλὸν αὐτοῦ τῷ τε ναῷ καὶ τῷ βωμῷ. τὰ γὰρ πέριξ ἀπόκρημνος ἦν καὶ κατάντης. τοῦ δὲ βασιλέως Σαλομῶντος, ὃς δὴ καὶ τὸν ναὸν ἔκτισε, τὸ κατ' ἀνατολὰς μέρος ἐκτειχίσαντος, ἐπετέθη στοὰ τῷ χώματι. *Templum ipsum impositum fuit colli firmo. Initio autem vix in suprema planitia illius satis spacii fuit ad templum*

plum & aram. Nam circum ubiq; locus praeceps & declivis erat. Rex verò Solomon, qui ipse etiam templum exstruxit, cùm partem ad ortum vergentem muro cinxisset, supra aggerem eum porticus collocata fuit.

24 Τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; Peculiari phrasi dictum, hâc, ut opinor sententiâ: Quamdiu suspensum tenes animum nostrum? Et mox, παῤῥησίᾳ, *apertè & liberè*. Et deinde, καθὼς εἶπον ὑμῖν, *quemadmodum dixi vobis*. Hæc ad sequentia adjungenda videntur: Quemadmodum dixi vobis, quòd audiant meæ oves vocem meam. Ideo enim non esse illos in numero ait ovium suarum, quòd non audiant se, id quod faciant oves ipsius. Et posteà, ἐβάσ. οὖν πάλιν λίθ. *Attulerunt igitur rursum lapides Judæi*. In libris Latinis πάλιν, id est *rursum*, non est interpretando expressum.

32 Διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον, *ob quale opus illorum operum*. Et mox, περὶ, idem est quod paulò antè, διὰ, inusitatiùs. Etsi non omnino dissimile est illud Xenophontis libro ultimo historiæ Græcæ, τοὺς τὸν Εὔφρονα ἀποκτείναντας διώκομεν περὶ θανάτου, *eos qui interfecerunt Euphronem, nos persequimur actione ultimi supplicii*, id est, pertinente ad mortem.

36 Ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε, μετάθεσις ἀνακόλουθος in his est & figurata interrogatione oratio, hâc sententiâ: Quia me esse filium Dei perhibui, vos dicitis quòd ea blasphemia sit? de eo, quem pater sanctificavit & ablegavit in hunc mundum, cùm illi in Scriptura sacra, quæ everti nequit, *Dii* appellentur, cum quibus Deus locutus est. Est autem ὃν, ἐκεῖνον ὃν, id est, *de eo, quem*. illámque sermonis figuram jam notavimus. Et, ὅτι βλασφημεῖς. ἐπιπλαγγάνει, quòd impiè & contumeliosè loquar.

40 Ὅπου ἦν Ἰωάν. Ad Jordanem, ubi cœperat Joannes baptizare populum. Hic locus nominatur *Bethabara* capite suprà primo. Et baptistæ sedem fuisse in solitudine Judææ trans Jordanem, à Matthæo dicitur, capite iiii.

CAPUT XI.

1 Ἐκ τῆς κώμης. Aliqui suspicati sunt, fuisse istum vicum possessionem Marthæ & Mariæ. Sed uniuscujusque is locus dici solet, qui ipsius patria est, vel ubi aliquis habet domicilium, ut rectè accipi possit, fuisse familiam istam incolam Bethaniæ. Quæ autem ista Maria fuerit explicat Evangelista, nimirum Marthæ soror, quæ detersos capillis suis pedes Jesu perunxerit, id quod paulò pòst dicitur: Etiam à Luca capite x. quod hæc sederit ad pedes Jesu, reprehendente hoc sorore Marthâ. Quæsitum autem fuit piâ diligentiâ, An fuerit ista Maria Magdalena, cujus fit mentio in capite viii. Lucæ. Itémque an peccatrix, de qua historia exstat ejusdem Lucæ capite vii. Et nimis solicitè quidam hæc disseruerunt. Theophylactus de sententia, ut videtur, Chrysostomi, illam impudicam, cujus nomen à Luca non memoratur, aliquando in urbe, fuisse aliam fœminam affirmat, & hanc honestam atque religiosam. Quidam non dubitarunt comminisci, Mariam sororem Marthæ, quæ impudicam vitam degeret, fuisse sermonibus callidis adductam, ut Jesum videret, tanquam pulcherrimum hominem, & ità tandem orationis Jesu efficacitate & vi motam mutasse animum voluntatémque priorem, & conversam esse eam ad vitæ sanctitatem. De quibus studiosos veritatis cœlestis curiosè quærere, nihil attinet. Vel sunt istæ potiùs nugæ indignæ Christianâ disciplinâ. Cujusmodi verbosâ levitate complures narrantur à quodam Nicephoro Callisto, autore sanè futili, qui undecunque acceptas fabulas à pura doctrina Ecclesiastica abhorrentes intexuit narrationibus historiæ suæ. Nobis satis esse debet Evangelistæ indicium: Fuisse hanc Mariam Marthæ sororem, incolam Bethaniæ cum Lazaro fratre: quæ & Jesu pedes lotos detersósque perunxerit, & ipsi chara admodum fuerit. Neque detrahit quicquam de bona existimatione ejus, perhiberi ipsam aliquando peccatricem mulierem fuisse, cùm magna fit conversionis & liberationis à turpitudine peccatorum commendatio. Et de duabus tamen ista diversis mulieribus accipi, nihil videtur prohibere.

2 Καὶ ἐκμάξασα. Μετάθεσις. Priùs enim scilicet detersit pedes, quàm perunxit. Et paulò antè, καὶ Μάρθας τῆς ἀδελ. In Latinis libris est, *Mariæ & Marthæ sororum ejus*: id esset, τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς. Et mox, πρὸς αὐτὸν λέγουσαι. id est, *Miserunt qui dicerent*, sive *qui nunciarent, verbis ipsarum*. Ut apud Herodotum Κλαυσὶ, ἐπιμελῶν ἡμῖν ὁ Κροῖσος, ὁ Λυδῶν καὶ ἄλλων ἐθνέων βασιλεὺς, λέγων τάδε. Missos se esse aiunt legati, à Crœso cum talibus mandatis. Et rursum, πέμπων κήρυκα παρὰ Κῦρον ἔλεγε τάδε. Mittit præconem Tomyris ad Cyrum, qui suis verbis ista nunciet.

4 Ἵνα δοξασθῇ. Antea diximus, verbum δοξάζειν habere significationem, in Evangelicis & sacrarum literarum scriptis, *laudis & gloriæ*, & interpretationem Latinam usurpasse *glorificandi* verbum. Sed cùm ἵνα fit σύνδεσμος αἰτιολογικός, fuitne causa mors Lazari gloriæ filii Dei? fuit. sed tanquam ἐκβάσεως, inquit Theophylactus, καὶ ἀποτελέσματος: id est, exitûs atque eventûs. Evasit enim casus ille ad celebritatem nominis Jesu.

7 Ἄγωμεν εἰς τὴν Ἰουδ. ἄγειν, & ὑπάγειν. & προάγειν, significant ἀλλεπάλλως, *ire, reverti, procedere*: id est, movere, reducere, promovere sese. Et est horum verborum usus in sacris literis frequens. Dicit autem Jesus, Se rursum velle de finibus Judææ, in mediam ipsam regionem progredi. Vel potiùs, è Galilæa, quòd jam essent ultra Jordanem, in Judæam transire.

9 Δώδεκα εἰσὶν ὧραι. Quod dicitur hoc loco, id παραβολικὸν est: ἀπαράσημον illud quidem, & liberam solutámque habens similitudinem. Sunt autem hujusmodi συλλογισμοὶ τῶν ἀποφθεγμάτων. In quibus secundùm id, de quo agitur, id est, κατὰ τὸ ὑποκείμενον, relinquitur collationis applicatio audienti aut legenti. Tale est, *Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur*. Et, *In pertusum ingerimus dicta dolium*. Cum his congruit definitio parabolæ, suprà quoque indicata, quæ in collectis à Suida exstat talis, λόγος αἰνιγματώδης καὶ κεκρυμμένος, πρὸς ὠφέλειαν φέρων. Hujus autem loci sententia talis est, Ut in diurno spacio absque impedimento res negotiáque geruntur, in nocturno non item: sic suo quæque tempore actiones debitæ rectè procedunt, & commodè perficiuntur. Theophylactus bifariam explicat, hoc modo, Qui bene agit, ei nihil mali solet accidere. Non igitur est cur metuatis, nam nihil morte dignum à nobis commissum est. Vel, Quemadmodum in luce aspiciens non offendit, ità ei qui mecum, sum enim Lux, versatur, non impendet casûs adversi periculum. Alii, inquit, *Diem* interpretantur tempus ante passionem Christi, & *noctem* tempus post passionem. Vos itaque ait Jesus, non affligemini ante tempus passionis meæ.

10 Οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. Vel ἐν τῷ κόσμῳ, nimirum sole infra terras abdito, neq; supra has splendente. Vel, ἐν τῷ περιπατοῦντι, id est eo, qui in nocte obambulat, hic enim, cùm absit lucis usus, incurrere & offendere solet. Et mox, κοιμᾶται. Hebræis usitatum fuit, mortem κατ' εὐφημισμὸν *somni* molliore vocabulo indicare. Est autem soporis quies quasi imago mortis. Et Homericus Jupiter jubet tradi deferendum corpus Sarpedonis in Lyciam, ὕπνῳ καὶ θανάτῳ διδυμάοσιν, *geminis Sopori atq; Morti*. Ἰλ. π'. Ἰλ. autem λ'. interfectus ab Agamemnone κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον. Et *ferreus somnus* Æneidos libro x. Et *perpetuus sopor* est Horatio. Et retinuit nomen usus sermonis Ecclesiastici: Quo ea quoque loca ubi corpora mortuorum sepelirentur κοιμητήρια vocaverunt.

15 Ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ. Vestrâ causâ gaudeo, ut constet fides vestra, quia illic ego certè non affui. Vel, gaudeo vestrâ causâ, quòd illic non affuerim, ut confirmetur fides vestra. prioris sententiæ expositio hoc vult: Cùm ego ægrotante Lazaro abfuerim tam longè, mortuum scilicet eum esse vos quoque non dubitabitis, itaque de eventu firmior est futura fides vestra. Posteriorem secutus videtur Theophylactus, qui ad illud, ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ, addit αἰτιολογίαν, τότε γὰρ ἂν ἐθεράπευσα. Si affuissem tunc, liberassem nimirum illum morbo, restituendo sanitati, nè mortem obiret, atque ità non fuisset occasio data tanto miraculo.

16 Θωμᾶς ὁ λεγ. Δίδ. Nomen τοῦ Διδύμου Græcum, quo fratres gemini significantur, perhibent interpretari Hebraicum *Thoma*. Cùm quidem etiam Græcâ formâ Θωμᾶς esse possit, quasi θαυμᾶς ab Admiratione. Quod autem nunc perhibetur dixisse Thomas, id simplicem habet sententiam hanc, Cùm suscipere periculosum iter velit Jesus, non est æquum à nobis eum deseri. Itaque proficiscamur & nos unà cum ipso, atque adeò mortem oppetamus. Quæ est oratio viri fortis & sinceri amici. Theophylactus negat confidentiæ hoc dictum, & ait tristitiâ potiùs ac metu expressum esse, ut quasi ἀπαγορεύσας hoc dixisse videatur: Desipiamus igitur nos, & periculum mortis subeamus cum eo, qui adeò parvi facit suam vitam. Atque ità putat voluisse eum cæteros quoque à societate itineris illius deterrere. Quæ tam argutè exquirere, haud scio an opus non sit. Quæ autem de his ex Origene idem Theophylactus retulit, nos alibi narravimus in historiola nostra de Christo & Apostolis.

18 Σταδίων δεκαπέντε. Miliari uni, id est, passibus mille tribuerunt ferè stadia viii. Sed quidam spacia diligentiùs considerantes dimidium stadii detraxere, ut xv. stadia bis mille pass. secundùm hanc rationem conficiant, & parasanga Persica Germanicum unum miliare commune.

19 Πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν. Figura sermonis Græci est. Ut Aristophanes in fabula cui nomen fecit σφῆκας, οἱ περὶ Φρύνιχον. Plutarchus ἀποφθέγμασι στρατηγῶν, τῶν περὶ Λαδιέων τὴν Ὀλυνθίων ἐγχείρησιν. Et Marcello, οἱ περὶ Κορνήλιον Νέπωτα καὶ Οὐαλέριον Μάξιμον. Sunt similiter Græci usi & præpositione ἀμφί. Significantur autem ità ii, qui nominantur, cumq; eis conjuncti & factio illorum. Itaque licet hæc sic interpretemur, *Multi Judæi advenerant ad sorores illas Martham ac Mariam, ut eas consolarentur.*

23 Ἀναστήσεται. Verbum hoc, de quo & antea aliquid diximus, significationem generalem habet, rursum standi seu consistendi, ut de sedente aut jacente, qui excitatur seu suscitatur & surgit, id est, sese erigit, quod est ἐγείρεται, intelligatur. Propriè autem in sermone Ecclesiastico, ἀνάστασις *resurrectionem* significat *mortuorum*, id est vitæ recuperationem, καὶ ἐπαναγωγὴν εἰς τὴν ζωὴν, quæ est *restitutio ad vitam*.

25 Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστ. præclarissima est hæc sententia, & summa Evangelii totius; & autorem & causam & eventum indicans vitæ sempiternæ. Et mox, ἐγὼ πεπίστευκα, *credidi*, id est credo, sive, mihi est persuasum. sæpe autem utuntur Græci verbis præteritis indicantes præsens, præsertim animi motus & affectus. Insigne exemplum est in fine Euripidis fabulæ, cujus titulus Andromache, καὶ παῦσαι λύπης τοῖς τεθνηκόσιν κακοῖς Μηδέν τι λίαν δυσφορηθῇς παρῄνεσα. Monuisse se ait Thetis, cùm jam tum moneat, nè Peleus animo nimium perturbetur in malis præsentibus.

Ob-

Observandæ autem sunt phrases in sacris literis, πιστεύειν θεῷ, & πιστεύειν εἰς θεὸν, ἢ ἐπὶ θεόν. Cùm quidem τοῦ πιστεύειν θεῷ veritas, etiam τὸ εἰς θεὸν πιστεύειν comprehendere soleat, quod est altero verbo, πεποιθέναι. & nomen πεποίθησις, *fiducia*. In quo quidem nomine verbali notatur retineri augmentum præteriti. In libris Latinis est, *Dei vivi*. id esset θεοῦ ζῶντος. Et mox, εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμ. In hunc Mundum veniens. Nam articulum pronomine exprimimus. Videri autem possit pertinere hoc ad id quod dicitur capite primo, ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, si placeat referri ad illud, quod ibi celebratur, φῶς. Et mox, ἐφώνησε. φωνὴ vox est, & φωνεῖν indè factum verbum, quod in literis sacris passim *vocandi* & *accersendi* habet significationem. Quod autem mox ait, *Magister adest*, *& vocat te*. dicitur κτ' τὸ σιωπώμενον, ut intelligendum sit, verbis Jesu accersitam tunc fuisse Mariam requirentis illam. Ut illud, *Audivi Archylis, jamdudum Lesbiam adduci jubes*; cùm jussum illud non commemoretur.

33 Ἐνεβριμήσατο τῷ πν. Et postea ἐμβριμώμενος. In quarto libro Xenophontis de disciplina Cyri ità, ἐνταῦθα δὴ ἐνεβριμήσατο τῷ Κύρῳ. Sic enim ista edita sunt. Dicit Cyaxarem cum fremitu, id est, vehementer indignatum fuisse iratum Cyro propter Medos equites abductos. Gravem autem commotionem animi & quasi fremitum interiorem nunc verbum indicat, ut intelligendum sit, fuisse tunc in Jesu admodum vehementes affectus. Disseruit autem Basilius in Epistola ad Sosipolitas copiosè de humanæ naturæ in Christo affectionibus vero homine, cùm quidem in divinam naturam, id est, τὴν θεότητα, nullæ affectiones perturbationésque humanæ penetraverint. φυσικὰ igitur ἢ ἀναγκαῖα πάθη in Christo tanquam homine confitenda sunt, sed experstia peccati. σάρκα μὲν γὰρ τὴν ἡμετέραν ἀνέλαβε μετ' τῶν φυσικῶν αὐτῆς παθῶν, ἁμαρτίαν δὲ οὐκ ἐποίησεν, ait Basilius. & addit, ἀλλ' ὥσπερ ὁ θάνατος ὁ ἐν τῇ σαρκὶ διὰ τοῦ Ἀδὰμ εἰς ἡμᾶς παραπεμφθεὶς κατεπόθη ὑπὸ τῆς θεότητος, οὕτω καὶ ἡ ἁμαρτία ἐξηφανίσθη ὑπὸ τῆς δικαιοσύνης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ὥστε ἡμᾶς ἐν τῇ ἀναστάσει ἀπολαβεῖν τὴν σάρκα μήτε ὑπόδικον θανάτῳ, μήτε ὑπεύθυνον τῇ ἁμαρτίᾳ, id est, *verùm, quemadmodum mors, in carne ab Adamo ad nos transmissa, absorpta est à deitate, ità etiam peccatum absumtum est à justitia in Christo Jesu. Ut nos in Resurrectione carnem recipiamus neque juri mortis subjectam, neque peccato obnoxiam*. Et, εἰς τὸ μνημ. id est πρὸς, seu ἐπὶ τὸ μνημεῖον. Ut, ἐς ἐχθρὰς μολών. &, εἰς ἄν. μνημεῖον autem quod & μνῆμα, monumentum est sepulturæ quidem, κτ' τὸ ἐξαίρετον, cùm sint alia quoque monumenta. Et paulò antè, ὁ ἀν. τοὺς ὀφθ. τοῦ τυφλοῦ. *Non potuit is, qui aperuit oculos cæci, facere etiam ne hic moreretur?* In libris Latinis est, *oculos cæci nati*. Quod autem ad indicium attinet, vehementis motûs & affectionis humanæ atq; adeò perturbationum in Jesu Christo, id, quemadmodum omnia, quæ ille est atrocissima perpessus, usque ad extremum mortis tempus, de humanæ naturæ conditione est accipiendum, neque conferendum in naturam divinam. Et contrà, divinæ naturæ affectiones atque proprietates non debent ascribi ac tribui humanæ. Cùm nihilo tamen minùs de persona Christi verum sit & rectè dicatur, Deum mortuum, & hominem creatorem esse mundi. Neque divinæ tamen naturæ convenit mortis interitus; neque humanæ, creandi potentia. Sed illud, quod commemoravimus, verè & rectè dicitur: Quòd in Christi persona, mirabili & inexplicabili omníque hominum intelligentiæ incomprehensibili modo, utraque natura unita, id est ἑνωθεῖσαι, quod est, unum quiddam facta sit. Quæ est Græcis ἕνωσις ὑποστατική. Non duarum ὑποστάσεων, id est *personarum*, sed naturarum. Et hanc loquendi formam Græci mentione κοινωνίας ἰδιωμάτων indicarunt, nequaquam significante eâ confundi aut permisceri naturas, sed unâ personâ Christi admittente proprietatem utriusque, & in hac quasi una natura concedente alteri, manente verâ atque integrâ utrâque. Itaque præclarè Athanasius, libro adversus Arianos quarto, διὰ ταῦτα ὁ ἀπόστολος εἴρηκε, Χριστοῦ οὖν παθόντος οὐ θεότητι ἀλλὰ ὑπὲρ ἡμῶν σαρκὶ, ἵνα μὴ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἴδια κτ' φύσιν, ἀλλ' αὐτῆς τῆς σαρκὸς ἴδια φύσει τὰ πάθη ἐπιγινώσκηται, *propterea Apostolus dixit, Christo igitur afflicto, sive passo, non deitate, sed pro nobis carne, ut non ipsius verbi sive sermonis peculiaria ac propria secundùm naturam, sed ipsius carnis in natura propria, intelligantur ea, quæ perpessus est, quæ vocantur Passiones*. Quæ quidem revera cum natura divina, non verbo tantum, communicantur. Quemadmodum enim scripsit Epiphanius in Ancyroto, ἑκὼν ὁ λόγος ἐλθὼν εἰς θάνατον, ἵνα θανάτῳ θάνατον θανατώσῃ ὁ λόγος σαρξ γενόμενος, οὐ πάσχων ἐν τῇ θεότητι, συμπάσχων δὲ μετὰ τῆς ἀνθρωπότητος πάθος αὐτῷ λογιζόμενον, αὐτὸς δὲ μένοντος ἐν ἀπαθείᾳ, *suâ sponte sermo ille, sive verbum, is est qui devenit in mortem, ut morte mortem mortificaret ipse sermo caro factus, haud patiens in Deitate, sed compatiens unà cum natura humana passionem, quæ ei imputaretur, cum permaneret ipse in statu nihil perpetiente omnino*. Et istud est μυστήριον, id est arcanum religionis Christianæ, & fidei fundamentum, & eventus salutis. Déque eo religiosè cogitandum, & cautè ac circumspectè loquendum est: Neque mysterium Ecclesiæ sanctæ, & consensus antiquæ pietatis, temerariâ novitatis usurpatione depravandus. Minus perspicuè autem hæc intelligentes, neq; diligenter & attentè considerantes, tacere meliùs fuerit, quàm de eis audacter vociferari. Habent autem quidam ad omnia in ore, Omnipotentiam Dei. Quæ illa quidem nequaquam à piis neganda, sed eadem secundùm voluntatem ejusdem interpretanda est, & voluntas de verbi Dei expositione. τὸ γὰρ δυνατὸν τοῦ θεοῦ ἁπλῶς καὶ καθ' αὑτὸ νοεῖν ἐθέλοντα, τὸ δὲ βουλητὸν χωρὶς ἀποσχολάζοντα ἀνασκόπειν. τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου; Quæ pertinentia, ut opinor, & ipsa ad verborum significationem perspiciendam, (absque qua rerum intelligentiam hallucinari necesse est) & sententiam orationis percipiendam, in quam partem hæc opera nostra datur, non alieno loco, neque sine gravi causa, commemorata esse spero.

39 Τεταρταῖος γάρ ἐστι. De diebus quatuor, quibus mortuus in sepulcro jacuisset, nomen est accipiendum. Ità δωδεκαταῖος Theocrito, qui duodecim dies abesset. Et πεμπταῖος κείμενον, Aristophani, ὄρνιθ. *jacuisse quinque diebus insepultum*. Et mox, οὐκ εἶπόν σοι. Non iisdem verbis exposuit hoc dictum ad Martham à Jesu Evangelista, sed idipsum sibi volunt suprà commemorata, cùm existimare liceat, tale quoque aliquid tunc additum fuisse, eâ figurâ sermonis utente autore, quam Græci vocant κτ' τὸ σιωπώμενον.

43 Δεῦρο ἔξω, *huc foràs*. ἑλληνικῶς. Deest enim, *adesto*, vel, *prodito*. Κειρίαι autem vincula vocat, quibus quasi cingulis essent manus & pedes colligati. Nomine hoc usus est Aristophanes in fabula cui nomen fecit ὄρνιθες. Interpretes autem esse aiunt hoc cinguli genus, quo tanquam loris spondæ devinciantur. Σουδάριον autem Latini sermonis vocabulum est, linteum ad sudores detergendos, quod in Media comœdia καψιδρώτιον appellari Pollux scribit.

47 Συνέδριον, vocabulum Græcum, quo & Demosthenes est usus in oratione ad Leocharem, consessum concilii judiciive significat. fuit autem Judaicum concilium quoddam solenne, quod de gravibus magnisque rebus habebatur, convenientibus præcipuis honoratisque & doctis viris in illo populo, & decreta consultáque facientibus, & pronunciantibus sententias.

48 Ἀροῦσιν. αἴρειν nunc est *penitus auferre*, κτ' κράτος λαβεῖν. id est, *eripere vi*. Nam erat adhuc quædam tunc administratio in populo Judaico pontificia atque sacerdotalis, admodum tamen labefactata ac deminuta. Et deinde, ἐξ αὐτῶν Καϊάφας. In Latinis libris, id quod intelligitur, etiam expressum est, *Caiphas nomine*. Notat autem Theophylactus, Non ideo perhibendum Prophetam esse Caiapham istum, quòd prædixerit vera. Quemadmodum non statim Medicus sit, qui Medicinæ aliquid faciat. Cur verò Propheta is appelletur, qui nequaquam id sensit, quod evenit, & aliò direxit orationem suam? Atque Joannes Evangelista tantum in illo munere Pontificio, & principe functione, facultatis potestatísque fuisse ostendit, ut veritatis prædictio ipsius esset propria, non hominis.

52 Τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ. Hæc est definitio Ecclesiæ Christi in terris. Sunt autem *filii Dei*, ii qui credunt Evangelio, non naturalis procreationis, sed adoptionis in fide, gratiæ favorísque & clementiæ Dei. Sicut *filii diaboli*, infidelium & contumacium genus, referens conditionem illius, sententiâ atque vitâ suâ, quæ est impietatis adversantis voluntati divinæ.

54 Εἰς Ἐφραΐμ. Vel, Ἐφρέμ. ut sit *Ephram*. Quod modò nomen oppidi esset vicini solitudini Judææ. Et mox, πάσχα. Græcis arrisit similitudo hujus ità exarati scribendo nominis, & allusio ad verbum πάσχειν. Cùm *phase* appelletur eadem res in libro Mosis, cujus nomen Exodus. Multis autem signis notari potest, aliis in locis, & fortasse etiam temporibus, aliam fuisse Hebraici sermonis pronunciationem. In verbo ἁγνίσωσιν significatio est efficiendi quod purum atque mundum sit. Indicatur autem diligentia præparationis ad sacratissimas illas ferias celebrandas, secundùm Judaica instituta, & legitimas observationes.

56 Ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ. Usus duarum negationum sermonis Græci negando proprius est. Quærunt autem isti inter se, Quæ esset opinio de adventu Jesu ad festum illum diem, cùm jam mandata essent data, ut indicaretur præsentia ipsius, ἵνα πιάσωσιν αὐτόν, id est, *ut eum comprehenderent oppressum*. De verbo autem hoc antea dictum est.

CAPUT XII.

1 Πρὸ ἓξ ἡμ. id est, ἓξ ἡμέραις πρὸ τοῦ πάσχα, *diebus sex ante diem festum Paschatos*. Unctura autem Mariæ suprà quoq; facta est mentio, & cùm ab hac sæpius, tum ab alia quoque aliquando muliere unctum esse Jesum, posse intelligi credo. Cœnam istam datam esse Matthæus & Marcus scripsere in domo Simonis leprosi, quem aliqui fuisse perhibuerunt patrem Lazari. Matthæus unguentum βαρύτιμον, quod hic πολύτιμον, id est *magni precii*, vocat. λίτρα autem est *libra* Latinis. Et Pollux indicat esse vocabulum antiquum tam Nummi quàm Ponderis significatione. Diversis autem in locis diversum pondus libræ fuit: Romanæ quidem libræ, unciarum, xii. quæ drachmæ erunt xcvi. De convivio autem isto sic ferè Theophylactus, Die mensis x. agnum deligunt, qui feriis paschalibus mactetur, & tunc incipiunt præparare pertinentia ad illam festivitatem. Et ante ferias die vi. qui est ix. mensis, solebant lautiora convivia agitare, quasi illius diei festi proœmia, quem Jesum tunc cum ipsis morem servasse ait.

5 Τριακοσ. δηνάρ. Denaria nomismata sunt, & denarii nummi

precii

lebant lautiora convivia agitare, quasi illius diei festi prooemia, quem Jesum tunc cum ipsis morem servasse ait.

5 Τριακοσ. δηνάρ. Denaria nomismata sunt, & denarii nummi, pretii assium x. Hæc summa nunc conficeret circiter xxx. coronatos vel ducatos aureos. Et mox, καὶ ἐδό. πτω. ista scilicet pecunia, quâ venisset unguentum.

6 Γλωσσόκομον. Vulgare nomen significans *marsupium* seu *vidulum*. Propriè autem γλωσσοκομεῖον est cistula ligularum in tibiis, vel ipsarum quoque tibiarum, secundùm Pollucem. Et mox, τὰ βαλλόμενα. τὰ ἐμβαλλόμενα sive συμβαλλόμενα. παρ' ἀφαίρεσιν ἢ ἐναλλαγήν. Ut, *Temnere divos*, pro *contemnere*.

7 Εἰς τὴν ἡμ. τοῦ ἐνταφ. Vetat Judam molestum esse mulieri,& refutat eum dicto Ironico, *In meam scilicet sepulturam hoc impensum est*. Id quod dicitur planè apud Marcum, *Antevertit meam sepulturam hâc unctione*.

9 Ἔγνω οὖν ὁ ὄχλ. καὶ ἦλθον. Sicut mox, ὁ ὄχλος ὁ ἐλθὼν ἀκούσαντες. Est enim in nomine ὄχλος *multitudinis*, id est plurium, significatio. Ut, *turba ruunt*. Et, ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. *Eum excitavit, qui jam inter mortuos jacebat*, id est mortuus fuerat.

13 Βαΐα. βαΐον & βαΐς propriè esse perhibent ramos & frondes palmæ arboris, ut addi φοινίκων non fuerit necesse. Notum autem est, Judaicas palmas celebrari imprimis, cùm his maximè Judæa nobilis atque inclita fuisse perhibeatur. Ὡσαννά, autem lætæ acclamationis vox Hebræis fuit, bene precantis alicui & sibi ipsis, in exsultatione animorum, & spe bonâ eventûs felicis. Qui Hebraicè perscribunt aliter distinguunt, nimirum Hosia, na.

14 Ὀνάριον. Diminutum παρὰ τοῦ ὄνυ. Est autem synecdochica locutio, & expositio brevior, quasique concisa eorum, quæ ab aliis Evangelistis commemorantur verbosiùs & explicatiùs. Ἐκάθισεν autem, nunc est *consedit*, αὐτοπαθῶς, ut Græci loquuntur, id est, *quâdam suâ patiendi proprietate*. Sed de his verbis antea quoque dictum est. ¶ ἐπ' αὐτῷ, *super ipso*. Ut, *Multa super Priamo rogitat*. Quod ad ipsum ista pertinerent. Id est, de ipso, περὶ αὐτοῦ, scripta essent. Et, ταῦτα ἐποίη. αὐτῷ. Vel ὑφερμηνευτικῶς. Non intellexere primùm tunc discipuli illa, & ità ista effecerunt ipsi, atque recordati demum fuere post glorificatum Jesum. Vel, ἐλλειπτικῶς. Recordati demum fuere, quòd & illa scripta de Jesu essent, & ipsi secundùm hæc scripta ista effecissent. Vel, alii quoque secundùm illa scripta fecissent ea, nimirum obviam prodeundo & acclamando. Et paulò pòst, ἐμαρτύρει οὖν ὁ ὄχλ. ἐλλειπτικῶς. Intelligendum enim est aliam multitudinem populi, præter eam quæ apud Jesum jam esset revocati in hanc vitam Lazari testis, prædicatione facti istius commotam advenisse.

19 Ὠφελεῖτε οὐδέν. *nihil proficitis quicquam, nihil adjuvatis rem*. Nam est hoc verbum τῶν ἀλλοπαθῶν. *Nihil est in vobis utilitatis*. Sic enim propemodum in Antigona, ὥστε τοῖς θανοῦσιν ὠφελεῖν, *ut sit aliquid utilitatis in me, quod ad mortuos perveniat*. Etsi notarunt hæc dici, tanquam mutato casu, & posito dativo pro accusativo. In Latinis libris legitur, *proficimus*. Id esset, ὠφελοῦμεν. Et mox ὑπερβολικῶς, mundum ipsum aiunt secuturum. Significantur autem μετωνυμικῶς, omnes in hoc mundo homines.

20 Ἕλληνες. Certæ gentis nomine ità fuere appellati Græci universi. Ea fuit Thessalica: Et deinde omnes à religione Judæorum alieni, quæ & ἔθνη, & indè sunt Ethnici, falsarum religionum cultores. Atque hi quorum modò mentio fit,vel patriæ Philippi, vel vicinorum fortasse locorum fuerunt incolæ. Atque est, τῷ ἀπὸ Βηθσαϊδά, περιφραστικῶς dictum de Philippo Bethsaidensi. Verbum autem ἐρωτῶ in his libris, id est *rogo*, & *petendi* habet significationem, ut hoc loco, & *percontandi*, alibi.

24 Ἀποθάνῃ, Metaphoricè de tritici semine usus est verbo. Moritur autem tunc scilicet granum tritici, cùm efficacitate soli mutatur, & fit radix frugiferi culmi. Atque hæc accessio discipulorum ad Jesum occasionem dedit tam huic præclaræ concioni ipsius, quàm illis, quæ commemorantur secuta.

25 Ὁ φιλῶν. De nimio amore vitæ, & laudabili affectione contraria, hæc accipienda sunt. Id quod indicatur mentione hujus mundi, ὃς ὅλος ἐν πονηρῷ κεῖται. Non solùm igitur diuturnitas vitæ mundanæ, id est adversantis voluntati divinæ, non est adamanda, sed in odio etiam esse debet, & in obtemperando voluntati divinæ hæc tanquam invisa amittenda, vel abjicienda quoque est. Et est doctrina adversùs vitiosam φιλαυτίαν, qui est coecus amor sui.

26 Ὁ Πατήρ. ἐμφατικῶς. Meus Pater. Vel, Deus æternus Pater & autor universæ naturæ creatæ, sed eximio modo Pater unigenæ Filii Domini nostri Jesu Christi. Et mox, ἐκ τῆς ὥρας ταύτ. *Conserva me eripiendo ex hoc temporis momento*, nimirum cruciatum & mortis instantis. Et ἀλλὰ διὰ τοῦτο. In perturbatione animi solet oratio quoque esse confusior. Nunc igitur quod sentit, non plenè eloquitur. *Imò*, inquit, *ad hoc momentum temporis ideo adveni, nè eriperer ex illa tristitia*. Et addit preces, *Glorifica, ô Pater, nomen tuum*. Dei igitur æterni gloria, est Christi gloria.

28 Φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρ. Scilicet talis, vel hæc pronuncians. De verbo autem ἐκβληθήσεται jam dictum est. Et deinde, ἄρχων τοῦ κόσ. Superbo titulo ornatur Spiritus adversarius Dei æterni. In Latinis libris est, *omnia traham ad me*. ut interpres ille πάντα legisse videatur. Græci tamen πάντας retinuerunt, perhibentes significari tam Judæos quàm alias gentes. Et istud, ἑλκύσω, referunt ad potestatem principis illius in mundo, contra cujus etiam voluntatem, & quo invito, dicat Christus, se attracturum esse omnes, nimirum credentes & obsequentes. Non enim certè omnes homines salutem consequuntur. Et, ἐκ τοῦ νό. μετωνυμικῶς. Ex scriptis Legis. Ità autem appellant sacras literas, id est libros Mosis ac Prophetarum.

34 Τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρ. περιφραστικῶς antea quoque indicata. *Hominem illum*. Hanc enim sæpe audierant appellationem, ut capite visi. cùm Jesus eâ de se uteretur, quamvìs modò hoc non fecisset. Et mox, ἔτι μικρὸν χρόν. *Modico adhuc tempore lux vobiscum est*. Sed in libris Latinis ità, *Adhuc modicum lumen in vobis est*. ut interpres ille legisse videatur, ἔτι μικρὸν τὸ φῶς ἐν ὑμῖν ἐστι. Quo tamen & ipso brevitas temporis significatur. Et est omnino μεθ' ὑμῶν, *vobiscum*, sive *apud vos*. Et locutione parabolicâ manifestò indicatur Christi præsentia, & illustris doctrina veritatis coelestis, quæ opponitur caligini & tenebris errorum.

38 Ἵνα ὁ λόγ. Notant Græci particulam ἵνα, hoc etiam loco, non αἰτιολογίας habere significationem, sed ἐκβάσεως. id est non causæ, sed exitûs, sive eventûs. Non enim istos ideo non credidisse, quòd dicta ea essent à Propheta, sed quoniam credituri ipsi non essent, ità prædixisse Prophetam quod evenit. Et sic factum quoque esse, ut credere non possent, quòd adversarentur & refragarentur doctrinæ coelesti, cujus ipse jam filius Dei coràm præco esset. Quæ & cæcitas oculorum & aures obtusæ sunt, itémque cordis calli obstantes intelligentiæ. Itaque Theophylactus sic, τὸ οὐκ ἠδύναντο, ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἤθελον. Improbi enim non possunt credere perseverantes in improbitatis contumacia, id est permanentes in proposito atque voluntate improbitatis. Atque ità excæcat oculos horum deserens atque destituens eos lux divina, sicut occidens sol noctem efficit. Nam qui non admittunt radios lucis divinæ, illi occæcantur, & qui non vult exaudire salutarem sermonem, surdus rectè perhibetur. Ut ità indicetur contumacium ac repugnantium miseria, qui deserti ab Deo neque videant neque audiant neque intelligant pertinentia ad veritatem coelestem & suam salutem. Idque jam absentiâ lucis, & silentio vocis divinæ effici dicitur, & solet. Quæ autem ex Hesaia hoc loco adducuntur, ea & in libris Græcis aliter exstant, & aliter referuntur in Epistola Pauli Apostoli ad Romanos scripta, & in historia Evangelica Matthæi, & Apostolica Lucæ.

44 Οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ. Similia quoque alibi dicta leguntur, accommodata opinioni aliorum. Non enim erat plurimorum ea existimatio de Jesu, quæ esse debebat. Non igitur, inquit, qui in me credit, is credit in me, eum quem vos putatis similem esse aliorum hominum, neque ab eis differre, quémque adeò odistis, sed fides ista habetur Deo æterno. Græci hoc, κατ' ἀναίρεσιν, vocarunt. Et aliquantò pòst, ἡ ἐντολὴ αὐ. ζωὴ αἰ. μετωνυμικῶς. *In obtemperando mandatis Dei æterni est & continetur vita sempiterna*. Et paulò antè, ἀθετῶν, *repudians & improbans*. Et vocarunt versus ἀθετουμένους, à Grammaticis in Poetis notatos & motos loco atque rejectos. Quod suprà autem dixit Evangelista, Ἰησοῦς ἐκραξε, intelligendum scilicet est, denuo eum prodiisse in publicum, cùm suprà dixerit, ὅτι ἐκρύβη, id est, *quòd occultatus fuerit & latuerit*. Quam figuram Græci notantes, κατὰ τὸ σιωπώμενον vocarunt.

CAPUT XIII.

1 Ἀγαπήσας τοὺς ἰδ. τοὺς ἐνθάδε οἰκείους, inquit Theophylactus, ἤγουν τοὺς ἁγίους. *In terris, seu in hac vita domesticos & suos*, id est sanctos. Eos igitur complexus amore, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς. Vel donec vita duravit, declaravit amorem erga illos, ut sit τέλος, ἡ τελευτή. Vel perfecto amore, qui est τέλειος, eos dilexit. Vel, non desiit illos amare ad ultimum usque.

2 Εἰς τὴν καρδ. Sacra Scriptura cordi & intelligentiam & motus animi, nec non vitæ omnem efficacitatem, tribuit, ut sedem istam animæ, id est, τῆς ψυχῆς videatur facere. Itaque & sententiam Judæ nunc dicitur à diabolo fuisse perversam, & voluntatem ad facinus impulsam, cui ille obsequens, & non resistens instigationi ejus, ità magistrum, acceptâ pecuniâ, prodiderit.

3 Εἰς τὰς χεῖρας. In potestatem suam. μεταφορικῶς. Quæ enim manibus comprehendimus, ea tenentes habemus in nostra potestate. Et mox, ἐγείρεται ἐκ τοῦ δεί. καὶ τίθ. τὰ ἱμ. *Surgit de cœna & ponit vestimenta*: nimirum pallium. Sic enim τὸ ἱμάτιον, & συναμφότερον ἱμάτιον, Atticè dixere. qui est amictus quidam exterior. Λέντιον autem factum est ex Latino Linteo.

5 Βάλλει ὕδωρ. Id est effundit aquam in vas, ut lavarentur pedes. Quasi in labrum dicamus. Nam νιπτὴρ à lavando est. Et pelvim quoque Grammatici abluendis pedibus idoneum vas esse perhibent, unde & nomen volunt esse factum. Et deinde, σύ μου νίπτ. Interrogatio & increpantis est, & recusationis habet significationem, cùm id videretur fieri, quod non deberet. *Tun' laves pedes meos?*

8 Οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. & μερὶς inter alia significat partem eam,

G qua

quæ ex distributione seu divisione sortis hæreditatísve, aut cujuscunque modi alicui obvenit, & ad aliquem pertinet. Atque ista hoc sibi volunt, Nisi lavacrum admittat Petrus, non pertinere ad ipsum regni cœlestis partem ullam.

9 Μὴ τοὺς πόδας μόνον. ἐλλειπτικῶς. lavato, aut abluito. Et mox, οὐ χρείαν ἔχει. similiter ἐλλειπτικῶς. Non indiget copiosiore aut altero lavacro, nisi pedum. Significat autem per ambages, id est *αἰνιγματικῶς* Christus, in hujus vitæ itinere & peregrinatione, requiri studium innocentiæ & charitatis benevolentiæ'que mutuæ, ut unusquisque versetur in terris, quemadmodum sanctos homines, & filios jam Dei in fide Jesu Christi, decet.

12 Ἔλαβε. ἀνέλαβε. receptis vestimentis. Et, ἀναπεσὼν est καλακλιθείς, de quo verbo alibi plura diximus. Rectè autem videtur conjungi cum hoc participio, ut dicatur Jesum iterum accubuisse, nam suprà dictum est quòd surrexerit. In libris Latinis est, *Postquam ergò lavit pedes eorum, accepit vestimenta sua*. Ut conjunctionem καὶ ante verbum ἔλαβε, in suo ille interpres libro non habuisse videatur. Et mox, ὁ διδάσκαλ. Vel est vocativi loco positus nominativus, vel est mutata forma orationis; ut hoc dicatur, Vos compellando me utimini his vocibus, *Magister* & *Dominus*. Et, ὑπόδειγμα ἔδ. *ostendi vobis, quid fieri à vobis oporteret*: Nempe id, quòd me facere vidissetis, exemplo vobis proposito ad imitandum.

17 Εἰ ταῦτα οἴδ. Si intelligitis hæc, & novistis quò pertineant, & quid sibi velint, restat scilicet ad felicitatem necessitas exsequendi. Theophylactus ad illam humilitatem tantùm lavacri retulit, sed, ut dictum est, innocentiæ in hac vita, & charitatis mutuæ'que benevolentiæ istud institutum atque præceptum est, pertinens ad fideles Christo tantúm. Et mox, οὓς ἐξελεξάμην. Sed & Judas fuit inter electos Apostolos. De electione igitur eorum, qui perseveraturi in fide essent, hæc dicuntur. Nam & Saulus fuit electus rex, sed deficiens ipse ab æterno Deo, ità rejectus est.

18 Ἡ γρ. πληρ. Ut id eveniat, quod in sacra Scriptura prædictum est, nimirum hoc, *Comedens panem mecum, extulit contra me calcem suam*. Hæc ideo nunc jam commemoro vobis, antequam exsistant, ut postquam exstiterint, credatis me esse, eum scilicet, de quo ista sunt prædicta. In Psalmo xl. hæc leguntur, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμόν, *meos comedens panes, magnopere seu vehementer impegit mihi calcem*.

23 Ἐν τῷ κόλπῳ. Sic accubuit tunc Joannes, ut caput haberet in suo lectulo, versùs Jesu caput; itaque attingere facilè potuit sinum ipsius. Et ideo interrogaturus eum, incubuit procidendo in pectus Jesu, cùm Petrus innuisset, ut percontaretur de proditore. Est enim πυθέσθαι, ὥστε πυθέσθ., seu ἵνα πύθηται. Et mox, τίς ἐστιν. ἐλλειπτικῶς, scilicet ὁ παραδιδούς.

26 Ψωμίον. Diminutum ἀπὸ τοῦ ψωμός, quo *frustum* significatur *escæ*, ut modò panis. Ὀδ. ς. sunt ψωμοὶ ἀνθρώπων, *frusta carnis humanæ*. Et mox, ὃ ποιεῖς, ποίησ. Usitatâ mutatione. *Quod, facis*, seu *facinus conceptum, perfice celeriter*. Est autem hæc non cohortatio Jesu ad opus sceleratum, sed quasi exprobratio, quâ deterreri potiùs quàm incitari illum, fuisset æquum. Ut, *I, sequere Italiam*. Et, *jamdudum sumite pœnas*. Et Adelphis, *effundite, emittite, facite quod vobis lubet*. Cùm id jubemus fieri, quod omnino nolumus, aut non oportere significamus. Tale & Ezechieli est hoc, capite iii. ὁ ἀπειθῶν ἀπειθείτω. Cùm quidem ità appareat irritatum Judam properasse ad patrandum cogitatum scelus. Græci etiam notant, Quòd sacra Scriptura perhibeat ὡς πρᾶξιν τοῦ Θεοῦ, id est, *tanquam ipsius Dei actionem*, τὴν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων κακῶν συγχώρησιν, id est, *ea quæ adversa evenire ille hominibus permittit*.

32 Δοξάσει αὐ. ἐν ἑαυτῷ. Et hoc insigne clarúmque est testimonium, quòd Christus sit verus Deus, unus cum Patre æterno Deo. Et mox, ἔτι μικρόν. ἐλλειπτικῶς, scilicet χρόνον. Et mox, ὅπου ὑπάγω. Similiter & in capite viii. id est, ὅποι. Et, ἄρτι. *modò* seu *jam*. *Quòd vos jam non possitis eò pervenire, quò ego abeo*. Et aliquantò pòst, θήσω, *ponam*, id est deponam, periculo mortis exponam. Et subjicit Jesus interrogationem negantem hoc futurum esse. fit autem nunc simpliciter mentio cantûs galli gallinacei, sicut in Matthæo & Luca. In Marco dicitur de iterato cantu galli.

CAPUT XIIII.

MH' ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία. Hæc Latinus interpres expressit, & exstant in nostro vetere codice. Expressit sententiam Nonnus quoque,

Μὴ νόος ὑμείων δεδονημένος ἄστατος εἴη.
Nè mens instabili, in vobis, sit turbida motu.

Cùm quidam adjectitia ista esse suspicati sint. Et mox, πιστεύετε. Sententia posse ea retineri, quæ in Latinis libris exposita est; posse & hæc videtur, Creditis in Deum? etiam creditis in me. Et hæc, Credite in Deum, & in me credite. Ut planè ostendatur Christum Jesum esse verum Deum. Οἰκίαν autem non accipiemus nunc dici locum aliquem certæ habitationis, sed omnipotentiam & imperii Dei infinitatem. Sic enim Theophylactus, οἰκίαν τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν ἀρχὴν νοεῖ. μοναὶ autem sunt *habitationes*, seu *conclavia*, ἀπὸ τοῦ μένειν, id est, à *manendo*. Et singulares ac solitarias habitationes, μονὰς, & illa loca μοναστήρια, dixere. Et mox, εἰ δὲ μή, *si ità non esset, si aliter se res haberet, sin minùs*. Et, πορεύ. ἑτοιμ. ἀποκατάστασ... ἐλλειπτικῶς. Novo orationis principio dictum accipi potest.

6 Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδ. Et hoc ῥητὸν, sive *dictum*, unum est de eximiis atque singularibus, indicans Christi Jesu naturam, voluntatem, & officium, nec non effectionem copiámque salutis demonstrans universis, quæ est vita sempiterna, ad quam non nisi divinâ potentiâ in veritatis cognitione atque custodia, perveniri potest. Observandum est etiam hoc loco, Quòd *cognoscere Deum*, & *videre Deum*, idem perhibetur, cùm dicatur alibi, *Deum nemo vidit unquam*. Nam hoc intelligendum est, *Extra Christum*. Chrysostomus quoque ità, existimans, quòd filius Dei ideo etiam λόγος perhibeatur, quia veluti definitio hæc sit ad illud quod definitur, ὅτι καὶ ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον. ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. ὁ γὰρ νοήσας, φησὶ, τὸν υἱὸν, τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἑωρακὼς, νενόηκε τὸν πατέρα. καὶ σύντομος ἀπόδειξις καὶ ῥᾳδία τῆς τοῦ πατρὸς φύσεως, ὁ υἱὸς, *nam qui intelligendo cognovit, inquit, filium, id enim est, qui vidit, cognovit Patrem. Et est compendiosa ac facilis demonstratio naturæ Patris ipse filius*.

10 Ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πα. Credite, inquit, esse Patrem Deum æternum & me, Deum unum. Quòd si dicenti mihi hoc minùs creditis, persuadeant vobis ea opera, id est, mirabilia facta quæ à me fiunt. Et mox, καὶ μείζ. τούτων. Theophylactus ità, Non solùm ego possum majora miracula efficere, sed possum aliis etiam potestatem dare ut ipsi quoque efficiant. Sunt qui majora ab Apostolis facta miracula ea judicent, quæ in historia Apostolica Lucæ memorantur: Allata sudaria & semicincta, & imposita ægrotantibus, itémque umbras Apostolorum restituisse sanitatem. Id quod de Christo non legatur. Et statim, ἐν τῷ ὀνόματί μου, *meo nomine*. vel, *mentione nominis mei*. vel, *propter me*. Atque cùm se Christus facturum esse ait id, quod petitum esset à Patre, rursum apertè indicat, unum esse Deum Patrem & Filium, cùm demonstret eadem ἐνέργεια eandem naturam. Suprà autem, ubi dicitur, πιστεύετέ μοι ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι. Talia leguntur in Latinis libris, *Non creditis, quia ego in Patre, & Pater in me est?* Ut in illius interpretis libro positam fuisse, οὐ, negationem ante verbum, πιστεύετε, appareat. Et ità ista interrogativè pronunciabuntur. In nostro vetere libro, etiam verbum, ἐστιν, omittitur. Ut utrobique extrinsecus illud assumendum sit, quod est in sermone Græco frequentissimum. *Credite, quòd ego in Patre sim, & quòd Pater in me sit*.

13 Ὅ,τι ἂν αἰτήσ. ἐν. In libris Latinis est, *Quicquid petieritis Patrem in nomine meo*. Sed idipsum intelligitur etiam omissum. Nam à Christo præceptæ preces Patrem compellant. Et paulò pòst, ἄλλον παράκλητον. Qui in terra scilicet assit, defendat atque consoletur vos. Nam Jesum Christum ipsum credentes ac fideles perpetuò habent παράκλητον apud Deum. Id est, eum, qui ad Deum tuetur ipsos in eorum imbecillitate, ut dicitur in Epistola Joannis capite secundo. Κόσμος autem μετωνυμικῶς, homines sunt in mundo, seu mundani: turba impia, cujus qui princeps sit, suprà dictum est.

17 Ὑμεῖς δὲ γινώσκ. In Latinis libris est, *Vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manebit*. Quasi ille interpres legerit, ὑμεῖς δὲ γνώσεσθε αὐτὸ, ὅτι παρ' ὑμῖν μενεῖ. Sed edita Græca scriptura, etiam in nostro vetere libro exstat, & sententiam commodam habet. Et mox, ὀρφανούς. Et suprà enim *filiolos* appellavit Apostolos. Significantur autem propriè Græco nomine *orbi parentibus*, sed transfertur illud ad relictos solos & destitutos. Ut in Phædro Platonis, ὀρφανὸν παντὸς, *omnibus bonis destitutum*. Et mox, ἔτι μικρόν. In neutro genere generaliter, *Adhuc modicum*, scilicet temporis, *reliquum est*.

20 Ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πα. Filius Dei in Deo est Patre naturaliter, ut ὁμοούσιος: in Apostolis & sanctis hominibus est σχετικῶς, respectu quodam, tanquam adjutor & opitulator, id est, βοηθὸς καὶ συνεργὸς, inquit Theophylactus.

22 Ἰούδας. Separat cognomine hunc ab altero Juda proditore, qui Iscariota esset. Hunc autem Judam *Thaddæum* & *Lebbæum* quoque vocarunt. Et mox, ἐχάρητε ἄν. *gavisi scilicet essetis*. Est autem χαίρω, & ἐχάρην. Sicut *gaudeo, gavisus sum*. Est & κεχάρηκα, ab inusitato Themate, χαρῶ.

28 Ὁ Πατὴρ μείζων μου. Nimirum Θεανθρώπῳ. Basilius tamen, libro adversùs Eunomium primo, ità, Quandoquidem à Patre est principium Filio, secundùm hoc major Pater, tanquam αἴτιος, id est, *autor & principium*. Propterea dixit, *Pater meus major me est*, quoad nimirum Pater. Sic & Nazianzenus in priore de Filio oratione, ὅτι τῷ αἰτίῳ μείζων ὁ Πατὴρ τοῦ υἱοῦ. Hoc dicto ad impiam sententiam confirmandam, quâ deitatis æqualitas detraheretur Filio Dei, abusi sunt Ariani, sed ab Orthodoxis penitus confutati, & hujus etiam dicti arreptum adjumentum, est ereptum, ut fit ab Epiphanio quoque in refutatione Arianorum. Et in fine hujus capitis, ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει. Non ob peccatum sive delictum aliquod, ait Theophylactus hæc explicans, morti trador, sed meâ sponte obtemperans voluntati paternæ, & sic declarans amorem illius. Erítque ità oratio ἐλλειπτική.

CAPUT XV.

1 Ἐγείρεσθε, ἄγ. ἐντ. Hinc orditur explicationem capitis xv. Theophylactus. ἐν ἐμοὶ μὴ φέρ. *Quicunque palmes non fert fructum in me*. Et, καθαίρει, *putando expurgat*. Et, κἀγὼ ἐν ὑμῖν. scilicet, μενῶ, *mansurus sum*. Et, οὐ δύναται πο. οὐδ. κατὰ

τὸ ἀποκείμενον, scilicet ἃ ἂν δεῖ, *quæ fieri debent.* Vel, οὐδὲν καλὸν, τουτέστι καρπὸν φέρειν, id est, *nihil boni, id est fructum ferre non potestis absque* sive *extra me.* Simile est Hesiodeum, ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, nimirum honesti studii ad victum parandum.

6 Ἐβλήθη ἔξω. ἐναλλαγὴ χρόνου usitata, quasi id jam factum sit, quod certò futurũ affirmatur. In libris Latinis, sive de alia scriptura Græca, sive de industria interpretis, ponuntur verba temporis futuri.

7 Καὶ τὰ ῥήμ. μου ἐν ὑμ. præcipitur custodiæ diligentia, quâ doctrina veritatis cœlestis retineatur. Et reciprocari ista ostenditur, *manere in Christo,* & *manere in nobis verba* sive *doctrinam ipsius.* Id quod declaratur efficacitate amoris ex sequentis mandata ipsius. Ità enim planè dicitur, Mansuros esse in amore ejus discipulos, si servent mandata: Et, Amoris mandatum esse illud, de quo loquatur. Sive caput & summam omnium mandatorum, sive viam, quâ ad servanda mandata ingrediendum sit. Sic enim Theophylactus ait, ταύτην τὴν ἐντολὴν εἶναι πασῶν ἐντολῶν συνεκτικὴν καὶ κεφάλαιον, ἢ ὁδὸν εἰς τὸ τηρῆσαι τὰς ἐντολάς.

16 Οὐχ ὑμ. με ἐξελ. Disertè dicitur hoc loco, Salutem hominum esse solius favoris & benignitatis Dei æterni, & nullius meriti ipsorum. Quod Paulus Apostolus breviter, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι. Pertinet autem hæc oratio ad fructiferos, quorum preces tantùm audiuntur. ἂν μὴ καρποφορῶμεν, inquit Theophylactus, οὐ λαμβανόμεθα. ἐπεὶ ὁ μὴ καρποφορῶν οὐδὲ συμφέροντα καὶ ψυχωφελῆ αἰτοῦντι, *nisi fructum feramus, non accipiemus. Nam, qui fructum non fert, is nè conducentia quidem & utilia animæ petit.*

18 Ἐμὲ πρῶτ. ὑμ. μεμ. id est, πρότερον. Vel omnium vestrûm primum. ἐκ τοῦ κόσμου εἶναι est, mundanum esse, id est sobolem hujus mundi. ἐκ τοῦ κόσμου autem ἐκλέγονται, id est eliguntur & eximuntur ii, quibus potestas fit, ut evadant filii Dei per fidem.

20 Καὶ ὑμᾶς διώξ. Mundani scilicet homines, id est impii, & doctrinæ cœlestis inimici. Et dicuntur hæc συλλογιστικῶς: Affirmante Christo id de ipsis futurum, quod de se esset factum, & mox, κατ' ἀντιστροφὴν ἀντιθετικῶς, non fore, quod non esset factum.

22 Νῦν δὲ πρόφ. οὐκ ἔχ. Nihil est, inquit Theophylactus, quo nunc deinceps venia conciliari peccatis, aut quod homines prætendere excusationis possint delictis & improbitati, post meum adventum, veritate scilicet patefactâ universâ. Sed sunt tales figuræ concessionis cujusdam in communi etiam sermone usitatæ. Ut mox, Non damnarent eos peccata eorum, si ipse non advenissem, nunc certè nihil est, quod illis possint prætexere. Idem dicere liceat & de eo, quòd ait, Si non essent à me factæ eæ res, quas nullus alius fecit.

25. Ἐν τῷ νόμῳ. *Legem* vocare solent non solùm Mosis libros v. sed reliqua etiam sacra ac Prophetica scripta. Adducuntur autem quædam hoc, quod modò dicitur, perhibentia, ex Psalmo xxxiiii. In illis verò, ἀλλ' ἵνα πληρ. est ἔλλειψις, vel etiam ἀποσιώπησις. *Eò fiunt ista, ut id eveniat, quod in ipsorum sacris libris scriptum est.*

26 Παρὰ τοῦ πατρ. illustre est testimonium, Spiritum sanctum procedere à Patre & Filio, cùm egrediatur ille à Patre, ut unum principium sit & adoretur. Theophylactus ità, ὡς ἰσότιμος τῷ πατρί, Πέμψω μὲν, αὐτός φησι, ἀλλὰ παρὰ τοῦ πατρός. τουτέστιν, οὐκ ἀντιλεγομένου ἐκείνου, ἀλλ' εὐδοκοῦντος τοῦ πατρὸς καὶ συναποστέλλοντος, *ut æqualis honoris & dignitatis cum patre,* MITTAM QUIDEM, *inquit, verùm ab Patre. Hoc est, non adversans illi, sed comprobante, benignitate sententiæ suæ, Patre, & unà illum ablegante.* Idem Theophylactus monet, τὴν ἐκπόρευσιν non esse ἀποστολὴν, sed φυσικὴν ὕπαρξιν, id est, *non ablegationem, sed id, quod naturaliter exstat atq; consistit.*

CAPUT XVI.

2 Ἀποσυναγώγους ποιήσ. Λάτρις est propriè *mercenarius,* & appellatio etiam communis ministrorum atq; servorum. Itaq; nunc hoc dicitur, Eos, qui Apostolos interfecissent, arbitraturos esse, quòd eo facto, tanquam grati servitii merito, favorem sibi Dei conciliarent. Genere autem masculino traditur & λάτρις, & indè εἰδωλολάτρης, *simulacrorum cultor,* & res εἰδωλολατρεία. λάτρις omnino *mancipium* est. Verbo autem Græci in sacris literis de famulatu Dei, & religioso servitio sunt usi. ¶ Ἀλλ' ἔρχ. ὥρα. συμπερασματικῶς. *Atq; erit tempus.* Et mox, ἀλλὰ ταῦτα λελ. συλλογιστικῶς. Verùm ista locutus sum, ità concludendo sermones illos. Rationes autem Theophylactus hoc quodam modo colligit: Utì nè imparati sitis, útque de cæteris fidem mihi habeatis. Donec autem ego præsens fui non indiguistis istiusmodi sermonibus, quòd vos in tuto & securi essetis, & ad me pertineret omne periculum. At in Matthæo tamen prædicitur fore ut discipuli attrahantur ad Reges, &c. Verùm non prædicitur isto modo, neque tam perspicuè.

7 Ὁ Παράκλητος, *ille Paracletus.* De quo jam scilicet fuerat locutus. Et mox, ἐλέγξει, *coarguet, convincet:* De peccato; Quòd in peccato totus mundus demersus jaceat, quódque non credentes Evangelio peccatores sint obstinati. De justitia; Quod ex fide hæc contingat Jesu Christi sedentis ad dextram Patris Dei æterni. Theophylactus addit, Spiritum sanctum declaraturum esse, quòd Christus justus injustè sit afflictus. De judicio; Quòd mundi judicia sint iniqua & injusta. Propterea quòd princeps mundi ut injustus, sit condemnatus. Theophylactus ità, Spiritus sanctus demonstrat esse expertem peccati Jesum, eò quòd princeps mundi condemnatus sit: Vel condemnat otiosum & desidem mundum, qui Satanâ etiam fracto & enervato, non studeat abs se peccata vinci. κατακρίνει, inquit, τὸν ῥάθυμον κόσμον, ὅτι καὶ καταθραυσθέντος τοῦ σατανᾶ, οὐ σπουδάζει περιγενέσθαι. Et mox, ἄρχων τοῦ κόσμου κέκριται. In Latinis libris est, *Jam judicatus est,* fortasse inserto in interpretis libro Græco adverbio, ἤδη.

13 Ἐκεῖνος, τὸ πνεῦμα. σύνθεσις. ἐκεῖνος ὁ παράκλητος, πνεῦμα ὢν τῆς ἀληθείας. Et est hic quoque insignis locus, demonstrans τὸ τῆς τριάδος ὁμοούσιον. Et mox, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶ. Hæc in libris Græcis scriptura ubique exstat. In libris Latinis est, *docebit vos omnem veritatem.* quicquid sanè ille interpres legerit aut secutus sit. Cùm Græcorum, quæ exstant, interpretatio talis sit, *deducet vos ad omnem veritatem.* Et mox, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, *ex meo accipiet.* Id quod in libris quoque Latinis est. In nostro tamen vetere libro scribitur, λαμβάνει, *accipit.*

16 Μικρὸν καὶ οὐ θεωρ. ἔλλειψις καὶ ἐναλλαγή. Modicum temporis reliquum est, cùm me non ampliùs visuri estis, & rursum brevi iterum me visuri estis. adjecta est αἰτιολογία, quòd ad Patrem abeat, id est ad majestatem omnipotentiæ divinæ. Et mox, ἔλεγον οὖν. repetitio πλεονάζουσα. Et, ὁ δὲ κόσ. χαρ. Mundus lætabitur, cujus ἀντίθεσις est, ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε.

25 Παροιμίαις, *proverbiis,* id est sermonibus figuratis & obscurioribus, qui aliquo explanantur, quod notius est. Ut oratio sit ista, obliquè & occultè, & omnino collatione quâdam aliquid ostendens. Déque eo antea quoque dictum est. παροιμία, inquit Theophylactus, ἐστὶ λόγος πλάγιος καὶ ἐπικεκρυμμένως, καὶ τὸ ὅλον παραβολικῶς τι δεικνύων. Ἐξῆλθον παρὰ τοῦ πα. De assumta humana natura à filio Dei hæc dicuntur, qui missus est in hunc mundum factus caro, id est natus homo, ad redimendum & liberandum genus humanum captivum in morte: ὁ σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. Et aliquantò pòst, ἄρτι πιστεύετε. εἰρωνικῶς. Refutatur enim affirmatio illorum de fide, quam nequaquam esse firmam ipsi mox essent declaraturi. Et paulò pòst, καὶ οὐκ εἰμὶ μόν. ἐπιδιόρθωσις: *Quanquam ego haud solus sum.*

CAPUT XVII.

1 ΠΑτερ, &c. Preces exponuntur hoc loco admirabiles & perpetuâ consideratione dignæ, filii Dei θεανθρώπου ad Patrem æternum Deum, cum quo filius, ὁ λόγος, est Deus, verus, unus & solus Deus unà cum Spiritu sancto. Neque ullius, hanc convellentis veritatem, calliditas ingenii aut orationis versutia audienda admittendáve est; ut, Ætii, qui, quoniam appelletur à Christo Pater verus Deus, filius ipse aliter sit, id est non Deus æternus. Itaque hæc & similia omnia cum pia & religiosa attentione legenda cognoscendáque sunt, & intelligenda secundùm catholicum Ecclesiæ Christianæ consensum.

2 Ἵνα πᾶν ὃ δέδ. Minùs plena & diserta verbis est oratio hoc loco. Fortasse ità explicari sententia possit, ut sit πᾶν, κατὰ πᾶν, *siquidem tradidisti potestati ipsius omnes homines* (id enim πᾶσα σὰρξ significat) *ut omnino,* sive *per omnia, quos ipsi dedisti, eis tribuat vitam sempiternam.* Nonnus ità,

Υἱέα πάλιν κύδηνον τεὸν, Πάτερ, ὡς πόρες αὐτῷ
Σαρκὸς ὅλης βροτέης πρυμνήσιον ἡνιοχεύειν.
Βούλομαι οὖν ἵνα πάντας, ὅσους πόρες ἄμμιν αὐτὸς,
Ζωὴν θεσπεσίην αἰώνιον ἀμφιπολεύειν.

Natum glorifica rursum, Pater, huic velut ipse
Carnis ut humanæ regat omnia jura, dedisti.
Atque volo simul hos omnes, mihi quos tribuisti,
Divina æternæ nancisci gaudia vitæ.

5 Δόξασόν σὺ με. Nondum enim, inquit Theophylactus, glorificata erat carnis natura, tam fructu immortalitatis, quàm solii participatione. οὔπω γὰρ ἐδεδόξαστο τῆς σαρκὸς ἡ φύσις, οὔτε ἀφθαρσίας ἀπολαύουσα, οὔτε τοῦ θρόνου κοινωνήσασα. Et, ἐκ τοῦ κοσ. Eximios & electos ex hoc mundo. Et paulò pòst, καὶ αὐτοὶ ἔλαβον. Sicut suprà, *Dedit potestatem fieri filios Dei credentibus.*

9 Οὐ περὶ τοῦ κόσμου. Et in hoc capite & alibi, hic potissimùm Evangelista *mundi* nomine utitur. Est autem mundus totius creatæ naturæ comprehensio. Atque convenit hoc nomen rebus conditis, & quæ suæ naturæ effectam originem habent. Quia verò creatura, propter hominis primùm creati peccatum, subter vanitatem subjecta est, & improbitas atque corruptela defectionis ab Deo maximè cernitur in hominis, quod animal est ratione præditum, contumacia, & injustitia, ideo *mundi* nomen in sacris literis impiam generis humani futilitatem indicat, & significat creatæ naturæ ab Deo alienationem atque corruptelam peccati, & hujus vitæ dissolutionem, id est ἄκοσμον διαγωγήν. ut nunc jam mundus principii sui ornamentum & decus non retineat neque conservet.

10 Καὶ τὰ σὰ ἐμά. Epiphanius confutans dogma Sabellii ità, τί δέ ἐστι, Τὰ τοῦ Πατρὸς; ἀλλ' ἢ Θεὸς ὁ Πατὴρ, Θεός εἰμι. ζωὴ ὁ Πατὴρ, ζωή εἰμι. πάντα τὰ τοῦ Πατρός μου ἐμά ἐστιν. id est, *Quid verò est,* EA QUAE PATRIS SUNT? *Nisi quòd Deus est Pater, Deus ego sum. Vita est Pater, vita ego sum. Omnia quæ Patris mei sunt, ea sunt mea.*

11 Καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσ. *Jam relinquo mundum. Non ver-*

sor amplius in cœtu hominum in hoc mundo. Quod enim mox futurum erat, de eo utitur verbo præsentis temporis, Ut, νῦν δ' ἔρχομαι Φθίην δέ, *nunc abeo Phthiam.* Ἰλ. α. Et Ὀδ. β'. εἶμι γὰρ ἐς Σπάρτην. Accommodatur autem oratio ad discipulorum cogitationem, quorum adhuc alia erat opinio de præsentia Christi, quam ille perpetuam promiserat, *Ero vobiscum. Et videbitis me.* ¶ Ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς. concordiam & conjunctionem animorum tribui suis precatur, ut, imitatione conjunctionis divinæ, inter ipsos consensio fit. οὐ γὰρ τελείαν ἰσότητα ἐνδείκνυσι καὶ ἀπαραλλαξίαν ἐν τοῖς μαθηταῖς, inquit Theophylactus. id est, *non enim perfectam æqualitatem ostendit & immutabilitatem in discipulis.* Qui etiam orat mox, ut, quemadmodum ipse & pater unum sunt, sic ipsi, inquit, in nobis unum sint. De his verbosâ diligentiâ disseruit Epiphanius quoque refellens Arianos. δύο, inquit ille, sunt τέλεια πατὴρ καὶ υἱός. ἓν δὲ διὰ τὴν ἰσότητα, διὰ τὴν θεότητα, καὶ μίαν δύναμιν, καὶ μίαν ὁμοιότητα. ἐν τῇ οὖν θεότητι πατὴρ καὶ υἱός, ἕν, ἐν τῇ ἀνθρωπότητι υἱὸς καὶ οἱ μαθηταί, ἓν προσαγομένων αὐτῶν διὰ τὴν κατηξίωσιν τῆς κλήσεως ὡς μαθητῶν, ἐπὶ τὸ ἀνεκδιήγητον τῆς αὐτοῦ φιλανθρωπίας, εἰς μίαν ἑνότητα υἱοθεσίας, διὰ τὴν τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος εὐδοκίαν, *duo sunt perfecta, pater & filius. Unum autem propter æqualitatem, propter Deitatem, & unam vim sive potestatem, & unam similitudinem. In Deitate igitur pater & filius unum: In assumta humana natura, filius & discipuli unum: dum ipsi vocatione dignati discipuli adducuntur ad ineffabile bonum, ipsius erga humanum genus amoris, ad unam unitatem adoptionis in filios, per Patris & Filii & Spiritûs sancti beneplacitum.* Hæc Epiphanius, qui & ῥητά, id est *dicta*, quædam aliter refert, ut hoc, πίστιν αὐτοὺς ἵνα ὦσιν ἐν ἐμοί, ὡς κἀγὼ καὶ σὺ ἕν ἐσμεν, sive παραφράσας ille Evangelistæ dicta, sive aliam expositionis scripturam secutus.

12 Ὁ υἱὸς τῆς ἀπ. *filius perditus.* Id est, perditus ille. Et, ἵνα ἡ γρ. πληρ. ut id compleatur quod scriptum est, Psalmo xl. Quidam tamen accommodarunt huc illa ex Psalmo cviii. *Fiant dies ejus pauci, & Episcopatum ejus accipiat alter.* Et, ἐκ τοῦ κόσ. sicut antea, Non sunt soboles hi mundana, sed ex mundo exemti. Quos tamen oportet adhuc in mundo versari, & suum etiam curriculum conficere.

17 Ἁγίασον. duplice significatione utitur Evangelista hoc verbo, orante Christo, ut discipuli sanctificentur, id est, donato Spiritu sancto conserventur in doctrinæ veritate, cùm ipse pro eis sese sanctum sacrificium offerat. Quemadmodum Theophylactus ait. Vel, secundum eundem, Ut fiant discipuli quoque sacrificium sanctum in testimonio veritatis, & ità consecrentur Deo, quemadmodum ipse victimam pro eis sese offerat. Et addit, ἅγια γὰρ λέγεται πάντα τὰ τῷ Θεῷ ἀνακείμενα, id est, *sancta enim dicuntur omnia, quæ oblata sunt Deo.*

21 Ἵνα ὁ κόσμ. συνεκδοχικῶς. οἱ σῳζόμενοι ἐν τῷ κόσμῳ, *qui in hoc mundo conservantur.* Qui sunt credentes jam exemti de sobole mundana & ex iis, qui Deum non norunt, adducti ad cognitionem Dei præconio Evangelii, quod est generale ad universos, secundùm hoc, *Ite in mundum universum, & prædicate Evangelium omni creaturæ.*

CAPUT XVIII.

1 Χειμάρ. τῶν κέδρων. Hæc scriptura quam & Nonnus secutus est, addito epitheto εὐφύλλων, quo *præclara frondes* significantur, arbores manifestè indicat. Sed vicini torrentis Hierosolymis nomen fuisse *Cedron* constat: Id quod fortasse scriba non attendens, ex eo, quod in archetypo esset τοῦ κέδρων, fecit τῶν κέδρων.

3 Σπεῖραν. copiæ sunt militares, σπεῖρα Græcis, Latini *cohortem* interpretantur. Habebant autem Judæi etiam & στρατηγὸν templi, quem mox, sicut videtur, χιλίαρχον, *tribunum*, vocat: & cohortem, cui nunc dicitur adjunctos fuisse ministros principum sacerdotum & Pharisæorum. Est enim ἐκ τῶν ἀρχιερ. ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων. ¶ Ἐκεῖ. id est, ἐκεῖσε, *illuc.* φανῶν, sunt *faces.* λαμπάδων generalior est significatio, ut *luminum* nomine interpretari liceat. Nam & decem virginum λαμπάδες, *lucernæ*, in Matthæo dicuntur. Nonnus communi nomine λαμπτῆρας appellavit. Et deinde, ὅτι ἐγώ εἰμι. ἐμφατικῶς. Et mox, εἰς τὰ ὀπ. scilicet μέρη, *in partes à tergo*, id est retro. Et postea, εἵλκυσεν, *eduxit*, id est strinxit. Ἰλ. α'. ἕλκετο δ' ἐκ κολεοῖο μέγα ξίφος. Nunc autem θήκην vocat, qui Homero κολεός est, id est *vaginam.*

15 Ὁ δὲ μαθητὴς ἐκ. De isto discipulo, quis fuerit, quæritur. Αὐλὴν autem nunc planè appellat domum pontificiam, συνεκδοχικῶς. Et, ὁ ἄλλ☉, *ille alius.* cujus suprà meminit, ἀνώνυμος. Et mox, εἶπε τῇ θυρ. *Dixit aliquid janitrici, cum ea locutus est.* Et mox, μὴ καὶ σύ. *fortasse etiam tu ex numero es discipulorum hominis illius.* Non enim videtur exponi interrogatio inimica. Et paulò pòst, ἀνθρακ. πεποιηκ. id est, *congestis prunis.* In Latinis libris est, *Ad prunas.* prunæ autem sunt ἀνθράκων, id est *carbonum.* In Suida proverbium est, μὴ τὴν τέφραν φεύγων εἰς ἀνθρακιὰν πέσῃς, *fugiendo cineres, nè incidas prunis, cave.* Et aliquantò pòst, τῷ κόσμῳ. μετωνυμικῶς. *Universis in hoc mundo.* id est cunctis hominibus. Et deinde, ἔδ. ῥάπισμα, *impegit colaphum.* Et mox, τί με δέρεις, *Cur me percutis.* Vera scriptura, & exstans in nostro vetere libro.

24 Ἀπέστειλαν αὐτὸν ὁ Ἄννας. Hæc est παρένθεσις ἐξηγητική, id est disertam efficiens expositionem. *Miserat*, inquit, *Jesum Annas ad Caiapham.* Ut planum fiat, ubi ista gesta sint. Suprà enim adductum fuisse Jesum primùm ad Annam, dictum est, honoris scilicet causâ, ut ad socerum τοῦ ἀρχιερέως illo anno. Ab hoc igitur missus deinde, inquit, fuerat Jesus ad ipsum principem sacerdotem Caiapham, apud quem jam concilium coactum esset, quemadmodum Matthæus ait. Aliqui ista verba non esse posita suo loco, suspicati sunt, vitio nimirum scribæ. Et reponunt ante illa, ἠκολούθει δὲ τῷ Ἰησοῦ Σίμων Πέτρος.

26 Μετ' αὐτοῦ. ἐμφατικῶς. Cum Jesu. Cum illo capto in horto, Et Aristophanes πεφίλαις, αὐτός. τίς αὐτός. loquens ait de Socrate. Πραιτώριον Latinum nomen est, prætoris seu præsidis domus. Quæ autem hoc loco dicuntur, ea occasionem dederunt quæstioni, Quonam die illius anni Pascha celebrarint Judæi: Et, Jesúsne etiam illas legitimas atque solennes equlas usurparit. Theophylactus, vel Pascha, inquit, accipiemus nominari totos illos dies vii. Vel, Judæi quidem die parasceues celebrarunt vesperi Pascha, Christus verò pridie, suam mactationem postero die servans. Sed hæc inexquisita etiam relinqui, nihil nocuerit pietati fideli.

30 Κακοποιός. κακοῦργος, *Maleficus.* τελέσας ἄφατον κακόν. inquit Nonnus, id est, *qui nefarium facinus patravit.* Et postea, ἡμῖν οὐκ ἔξεστι ἀποκτ. ἑλληνιστικῶς. nimirum publicâ autoritate. Non est nobis concessa ampliùs Jurisdictio legitimæ animadversionis. Nam tumultuante impetu, & conati fuere lapidibus Jesum aliquando obruere, & arreptum Stephanum atq; productum obruerunt. Itaque negant nunc, sibi licere supplicio publicè, crucis præsertim, afficere Christum. Id quod Christus prædixerat, ostendens futurum, ut aliis gentibus traderetur ad mortem. εἰπόντων γὰρ Ἰουδαίων, ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι, παραλαμβάνουσι αὐτὸν τὸ λοιπὸν οἱ Ἐθνικοί, καὶ ἀνασταυροῦσι κατὰ τὸ εἰθισμένον αὐτοῖς, *Cùm dixissent Judæi, Nobis non licet interficere, accipiunt ipsum deinde Ethnici, & cruci affigunt, secundùm consuetudinem ipsorum.*

34 Ἀφ' ἑαυτοῦ. ἀπὸ σαυτοῦ, *ex teipso.* Et, σὺ λέγεις. *tu dicis.* Affirmatio de ipsius Pilati verbis. Quem tu ipse dicis me esse, id est Regem, is ego sum. Et mox, τί ἐστιν ἀλήθεια. Hoc ut simpliciter dictum interpretatur Theophylactus. Indigebat tempore, inquit, illa interrogatio. Sed quod instabat, id erat, ut eriperetur Jesus furori Judæorum. Itaque non exspectato responso, statim egreditur ad illos Pilatus. Sunt qui εἰρωνικῶς dictum accipiant, ut Pilatus per contemtum abierit, non judicans veritatis causâ magnopere laborandum, nedum capitis periculum, ab eo qui sapiat, adeundum esse.

40 Ἐκραύγασαν, *magnum & deformem clamorem ediderunt.* Et Nonnus, ἀλάλαξαν ἀσήμονα συνθροον ἠχώ, *exclamarunt ingente & confusæ vociferationis sono.* Hujus verbi participio usus est Demosthenes in oratione κατὰ Κόνων☉, de ebrii hominis furioso clamore. Et in Matthæo est, ἐκραύγαζον.

CAPUT XIX.

1 Ἐμαστίγωσεν. id est, *loris cecidit*, nimirum jubendo cædi. Latino corrupto verbo usus est Matthæus, φραγελλώσας: *flagellum*, inquit, *cæsum tradidit ad supplicium crucis*, more scilicet Romano. Et paulò pòst, καὶ ἔλ. χαῖρε ὁ βασ. *Et dicebant, Salve rex Judæorum.* Vel, ὁ φάσκων εἶναι βασιλεύς, qui regem te perhibes. vel, est nominativus positus pro vocativo, ὦ βασιλεῦ. Quæ est χλεύη στρατιωτική, id est, *militaris per ludibrium irrisio.* In libris Latinis est, *Et veniebant ad eum & dicebant.* id esset, καὶ ἦλθον πρὸς αὐτὸν καὶ ἔλεγον. Purpureum autem pallium *coccinum* vocat Matthæus. Est autem & purpuræ suus color rubens.

4 Ἴδε. id est, ἰδού, ut ἐπίφθεγμα δείξεως. Et mox, ὅτε οὖν εἶδον, *cùm intuiti fuissent.* Et, σταύρωσον, *tollito in crucem.* Et deinde, ὅτι ἑαυτὸν τὸν υἱὸν Θεοῦ ἐπ. Vera scriptura est apud Theophylactum, & quæ in nostro vetere libro exstat, ὅτι ἑαυτὸν Θεοῦ υἱὸν ἐποίησεν. Et postea, ὁ παραδιδούς, *Quisquis est qui me tibi tradidit.* Nam Judæi tradiderant Jesum Pilato. Et, τὸν βασιλέα ὑμ. σταυρώσω. Et, λιθόστρωτον, *locum stratum lapidibus.* In Hebraico nomine significatio perhibetur esse exaggerationis.

16 Παρέλαβον δέ. nimirum milites quibus traditus fuerat Jesus. Et, τίτλον, *titulum*, *inscriptionem*, id est scriptum, quod cruci apponeretur. Matthæus τὴν αἰτίαν vocat, id est *causam supplicii*, seu *criminis indicium.* De scriptura autem, quâ mentio fit in libris divulgatis horæ sextæ, diximus in Marco, etiam hoc loco in nostro vetere libro esse, ὥρα δὲ ὡς τρίτη. Et eandem horam Nonnum Paraphrasten memoravisse. Et, ὃ γέγ. γέγ. Refutatio petitionis est, & facti assertio.

23 Καὶ τὸν χιτῶνα. scilicet ἔλαβον. χιτὼν est *tunica*, id est interior vestis, sicut exterior ἱμάτιον, *pallium.* Et aliquantò pòst, ἡ τοῦ Κλωπᾶ. Vel uxor, vel filia. De his enim mulieribus, quarum omnium nomen esset Maria, alii aliter. Theophylactus in Evangelicis scriptis, Mariæ nomen quatuor mulieribus tribui ait. Et has conatur distinguere. Quæ sunt narrationes ejusmodi, ut considerationem piæ diligentiæ requirere videantur, & inexplicata talia religionis sanctitati nihil officiunt; sicut illa quoque quæ de cognatione Jesu terrena exquisita sunt, tam matris nomine, quam νομιζομένου patris Josephi. Neque nos ab aliis tradita, nunc putavimus inculcanda.

27 Εἶτ

27 Ἐις τὰ ἴδια, *ad propria*. id est ad sese, & in suam familiam. Nonnus, Virginem, inquit, ex eo tempore, ille σωώζειν ἔχε μαθητής. Et paulò pòst, καὶ ὑσσώπῳ περ. Notæ herbæ nomen est hyssopus. Cujus quid hoc loco mentio sibi velit, alii aliter divinando conjecerunt. Matthæus Arundinis facit mentionem, cui & applicatam herbam illam fuisse fortasse liceat suspicari Nonnus fecit, acetum illud oblatum Jesu mistum fuisse hyssopo, vocat enim ὑσσώπῳ κεκερασμένον. Quòd si conjecturis locus relinquitur, quid si liceat suspicari in archetypo fuisse, ὑσσῷ περιθέντες, ut sit supra pilum spongiam ibi circumdatam Jesu fuisse oblatam? Nam pilum Romanæ militiæ peculiare telum Græci appellarunt ὑσσόν. De quo fortasse Matthæus *arundinis* nomine usus est telorum generali. Cùm alius quoque arreptam arundinem madefactámque aceto spongiam, per ludibrium admovere ori Jesu potuerit. Sed hæc in medio relinqui, atque adeò, illabefactatâ veritatis necessariæ cognitione, ignorari posse existimo.

31 Ὁι οὖν Ἰουδαῖοι ἐπεί. In nostro vetere libro scriptura talis exstat, οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν, ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνη τοῦ σαββάτου. Sed nihil discrepat sententia ab iis, quæ in libris divulgatis exstant.

38 Ἀπὸ Ἀριμαθ. Patriæ indicio significatur quis fuerit iste Joseph, cùm nomen hoc esset commune multorum. Perhibetur autem Arimathæa esse ea, quæ alio nomine *Ramatha*, patria Samueli Prophetæ. Ἐπέτρεψεν ὁ Πιλ. ἦλθε δὲ καὶ Νικ. In nostro libro vetere ea exstant perscripta, quæ interpres Latinus expressit, & retulit Nonnus, ἐπέτρεψεν ὁ Πιλᾶτος. ἦλθον οὖν καὶ ἦραν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· ἦλθε δὲ καὶ Νικόδ.

CAPUT XX.

1 Μαρία Μαγδαλ. Quæ hoc loco commemorantur, ut cùm aliorum Evangelistarum exposita historia concordent ab Theophylacto temporibus atque personis distinguuntur. Quæ nos etiam alibi in historia de Jesu Christo disseruimus, & attendenti animum, res ad explicandum non videtur esse difficilis. Nunc igitur in his ipsis enarrandis non sumus moraturi. Μίαν autem τῶν σαββάτων, Unum diem illarum feriarum vocat, posterum scilicet magni istius sabbati. Quemadmodum & Nonnus fecit, τῇ δὲ μιῇ φθαμένῃ ἐς σάββατον ἠεριγενείῃ. Post sabbatum una aurora exorta. Σκοτίας etiam ità ille παρεφράσατο, ἄφθιτον ἴχνος ἔκαμψεν, ὅτι σκιοειδὴς γαίῃ Νυκτιφαὴς ἀχάρακτος ἔτι ἄρτιος ἦεν ἀστήρ, *mane vestigium flexit, cùm umbrosam supra terram nocturnâ formâ integra procederet stella*. significatur autem σκοτίας nomine *caligo*.

4 Ἦλθε πρῶτ. εἰς. ad monumentum, id est, πρὸς τὸ μνημεῖον. ἦλθε γὰρ εἰσῆλθ. Et ἀπῆλθ. οὖν πάλιν πρὸς ἑαυτ. *Abierunt igitur rursum ad sese discipuli*. Id est domos suas. Ut, *Eamus ad me*. Et, *Traduc & matrem & familiam omnem ad nos*. Et Plauti Milite, *Eamus ad me*.

12 Ἐν λευκοῖς. ἐλλιπῶς, scilicet ἐνδύμασιν, *In albis vestimentis*. Et aliquantò pòst, μή μου ἅπτου, *ne tangito me*. id est, nè complectaris me, sive complectendo me detineas. Nam sicut Theophylactus, οὐκ ἔτι ἐν τοῖς αὐτοῖς εἰς ἃ καὶ πρότερον εἰσὶ τὰ πράγματα, οὐδ' ὁμοίως μέλλω συνεῖναι ὑμῖν, *non sunt jam res eo locorum ubi fuerunt dudum, neque ego similiter, quemadmodum antea, vobiscum sum versaturus*. Hanc Epiphanius in confutatione Massalianorum, nescio quâ cogitatione, Mariam fuisse Jesu matrem scripsit. Sic enim ait, φησὶ τῇ μητρὶ αὐτοῦ, μή μου ἅπτου. Nam planè dicitur paulò pòst, fuisse istam Mariam eam, cujus cognomentum est *Magdalena*. potest, ut opinor, simpliciter dictum hoc accipi, ità ut Jesus nolit hærere in suo complexu Mariam, sed exsequi statim rem mandatam, & nunciare discipulis, qui suavissimo *fratrum* nomine appellantur, quæ vidisset & audiisset: nimirum resurrexisse quidem Jesum ex morte, sed reliquum adhuc esse ut è terris abscedat & ascendat in cœlum. Idem Epiphanius, in disputatione contra Arianos, discipulis ait dixisse Jesum, ὅτι ἀπέρχομαι πρὸς τὸν πατέρα μου, καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου. Cùm jubeatur secundùm ea, quæ in nostris libris exstant, hoc Maria dicere discipulis. Sed explicatio dicti præclara est, Θεόν μου, εἶπε, καὶ Θεὸν ὑμῶν, καὶ πατέρα μου, καὶ πατέρα ὑμῶν. πατέρα μου μὲν κατὰ φύσιν ἐν τῇ θεότητι, καὶ πατέρα ὑμῶν, διὰ χάριν, ἐν τῇ υἱοθεσίᾳ. Θεόν μου δὲ, ὅτι τὸ ὑμέτερον σῶμα ἀνέλαβον, καὶ Θεὸν ὑμῶν, κατὰ φύσιν καὶ ἀλήθειαν. DEUM MEUM *dixit*, & DEUM VESTRUM, & PATREM MEUM & PATREM VESTRUM. PATREM *quidem* MEUM, *secundùm naturam in deitate*, & PATREM VESTRUM, *propter gratiam in adoptione filiorum*. DEUM MEUM, *quia vestram carnem assumsi*, & DEUM VESTRUM, *secundùm naturam atque veritatem*.

19 Ὅπου ἦσαν οἱ μαθ. *ubi*, id est in illis ædibus ubi, *erant congregati discipuli*. jam sub noctem advenit Jesus, nihil obstantibus aut impedientibus clausis foribus ædium, ut mirabilem accessionem illam fuisse indicetur. Et mox, εἰρήνη ὑμῖν, usitata Hebræis salutatio est. Καὶ ταῦτα εἰπὼν. verum esse puto, id quod in nostro vetere libro exstat, & Latinus interpres expressit, καὶ τοῦτο εἰπών.

22 Λάβετε πνεῦμα ἅγ. Theophylactus bifariam hæc explicat. Vel hoc dicitur, Fiatis idonei ad accipiendum. Die enim Pentecostes futurum erat, ut tribueret Spiritum sanctum perfectè, nunc verò effecturus idoneos erat ad accipiendum. Vel, licèt enim & hoc dicatur, Potestatis modò partem & gratiæ sancti Spiritûs datam esse Apostolis, nimirum remittendi peccata. Sed ea quæ facta sunt die Pentecostes declaratio fuere collati Spiritûs sancti, & ipsius præsentiæ manifesta efficacitas.

25 Τὸν τύπον τῶν ἥλ. in Latinis libris est, *fixuram clavorum*. id est vestigia impactorum clavorum, cùm cruci affigeretur, tam manuum quàm pedum. Habet autem τύπος *percussionis* significationem, & *excusæ* etiam *figuræ*, seu *imaginis*. Unde μεταφορικῶς de quacunque figura usurpatur. Herodoti est de opere fabrili, καὶ τύπος ἀντίτυπος, impacti mallei in ferrum supra incudem. Et Sophoclis est in Electra de vase æreo, τύπωμα χαλκόπλευρον.

27 Ἀλλὰ πιστός. Idem repetitum ἀνταποδοτικῶς, ut sit oratio plenior atque evidentior, & disertior, & attentiores faciens audientes. Quæ forma huic Evangelistæ est usitata. Talia passim in veterum autorum scriptis reperiuntur. Ut in Epistola vii. Platonis, ἀπειθοῦντες δὲ καὶ μὴ πειθόμενοι ταῖς ὑπ' ἐμοῦ διαλέξεσι, *refragantes autem & non obtemperantes iis, quæ à me disputantur*. Sed de his nunc plura dicendi locus non est. Et mox, κύριός μου. Vel est ἐλλειπὲς, Tu es Dominus & Deus meus. Vel ἀντιπτώσεως, posito nominativo pro vocativo.

CAPUT XXI.

2 Ὁι τοῦ Ζεβεδ. nimirum υἱοί. Quâ periphrasi usi fuere Evangelistæ de Joanne & Jacobo. Et, προσφάγιον. εἰς τὸ φαγεῖν ἐπιτήδειον, *ad cibum opportunum*. Quo cum pane vescerentur. Et mox, τὸν ἐπενδύτ. ἐπενδύτην interpretantur Græci, χιτωνίσκον ἀνδρῷον, id est *tunicam virilem*. Nonnus copiosè παρεφράσατο, interquæ alia nomina utitur λινέῳ πέπλῳ, id est, *vestis ex lino*. Josephus captæ Judææ libro quinto interiorem tunicam ὑποδύτην λινοῦν vocat, describens ornatum Pontificium. In collectis à Suida leguntur hæc, ὑποδύτης, τὸ ἐσώτερον ἱμάτιον, ἐπενδύτης, τὸ ὑπένδυμα. Et in Alexandro Plutarchi describentis ornatum armorum Alexandri nominatur, ἐπένδυμα τῶν Σικελικῶν ζωστόν. Pollux etsi φαῦλον hoc, id est futile vel vulgare nomen esse ait, adducit tamen loca veterum Poetarum qui illo sint usi. Significationem esse apparet tunicæ quæ supra interiorem indueretur, & cinctu astringeretur, tam ex lino quàm corio. Et aliquantò suprà, ἀπὸ τοῦ πλήθ. ὑπὸ τοῦ πλήθους, *præ multitudine*. Et postea, ἐξετάσαι, *inquirere*, aut *percontari*, interrogando scilicet, *quis esset*. Et expoluit directam interrogationem, *Tu quis es?* Quæ forma orationis sæpe in his scriptis occurrit. Quod sequitur autem, τῶν μαθητῶν, id est *discipulorum*, pro eo est in libris Latinis, *discumbentium*. Sive ità depravato à scriba nomine *discipulorum*, sive, cùm in archetypo esset, quemadmodum quidam sunt suspicati, *discentium*, id est discipulorum, mutatâ scripturâ in *discumbentium*.

15 Σίμων Ἰωνᾶ. In nostro vetere libro est, Σίμων Ἰωνᾶ. Et mox, πάλιν δεύτερον. πάλιν δεύτερον dixit, *iterum secundò*. sicut, *Nunc jam*. Et infrà, οὗτος δὲ τί; ἐλλειπτικῶς. *Iste verò quid faciet?* Et mox, ἐὰν αὐτὸν θέλω. In Latinis libris corruptè legitur, *Sic eum volo manere*: de quo multi aliquando quæsiverunt, imperiti Græci sermonis. Conjectura etiam cujusdam est in medio, veram scripturam esse, ἐὰν οὕτως αὐτὸν θέλω, *si sic eum velim manere*. Et id Latinum interpretem convertisse, Græcum autem scribam similitudine duarum vocum, οὕτως & αὐτὸν, deceptum, omisisse alteram quasi supervacaneam. Theophylactus autem mandato Christi, de agnis & ovibus suis pascendis, dato Petro, commissam illi ait generalem quandam curam præconii in toto orbe terrarum. Cùm Petrus autem piâ solicitudine de Joanne interrogasset, dixisse Jesum, Si velim eum manere, his in locis, & non esse comitem profectionis tuæ, quid hoc ad te? Tu exsequere mandatum tibi munus. Quidam tamen, inquit, ità hæc explicant, Si velim eum manere, donec ego veniam, & ulciscar Judæos, qui crucis supplicii fuere mihi autores, percussurus illos Romanorum virgâ, & eversurus urbem ipsorum. Et addit Theophylactus, Traditur autem Joannem ad tempora usque principis Vespasiani, illis in locis ferè mansisse, & ibidem præconem fuisse Evangelii. Cùm autem futurum esset ut caperentur Hierosolyma, indè discessisse, & venisse in Asiam. His adjungitur fabula, de conservata ipsius vita, cùm admodum senex in sepulcrum suum introisset, & exspectaret Antichristi adventum, qui eum tandem esset interfecturus. Quæ narrationes studium religionis atque pietatis nihil adjuvant, vel lædunt etiam doctrinam veritatis cœlestis. Hoc scitum est, quod quidam suspicati sunt, ternam istam interrogationem pertinuisse ad confirmandum animum Petri, ob negationem ternam adhuc perterritum, cùm quidem hæc ipsa repetitio non parùm illum perturbarit.

25 Χωρῆσαι. Latinus interpres sententiam expressit, *capere posse*. Significat autem verbum id quod mensura capit. Ut Aristophanes Nebulis, ἓξ χοᾶς χωροῦντας. Nam altera verbi significatio, *ingressionis* & *processûs*, ut χωρεῖ κατὰ γῆν, huc non quadrat.

PROOEMIUM.

Cum in manus sumsissem his diebus Grammaticas de componenda oratione præceptiones Theodori Gazæ, quas consideratione meâ explicarem, occurrerétque primùm statim tractatus sermonis figurati, ordine ille quidem perverso, sed quem nobis tamen sequi placeret: venit mihi inter legendum, ut par est hominem Christianum, Apostolica scripta in mentem, non malè operam me positurum esse, si in his figuras, & mutatam simplicem elocutionem (quod Grammatici munus est) notassem. Idque facere institui, simúlque, quemadmodum necesse fuit, alia etiam considerare & exquirere tunc deinde cœpi. Quæ ut communicarentur cum aliis; amicorum potissimùm judicio ac voluntate obtineri sum passus. Atque animadverti hanc esse operam eam quæ neque doctis neque indoctis navaretur. Illis quia tali indicio opus non est, his, quia uti non sciunt. Relinquitur tertium medium quoddam genus studiosorum. Qui, si in manus sumserint scripta Apostolica, & illa diligenter ac attentè legendo ad nostra respexerint, sunt quod operæ pretium sit, ut confido, facturi. Sum autem in ea opinione, profuturum esse hoc studium τοῖς φιλομαθέσι τῶν φιλελλήνων, nimirum qui diligentiâ discendi & longi temporis exercitatione, mediocrem notitiam sermonis consecuti fuerunt. Nam de hoc multiplex fructus à prudentibus quasi œconomis doctrinæ Christianæ & percipi & proferri poterit. Tenendum autem est in omnium scriptis cognoscendis hoc discrimen, ut aliud esse intelligatur verborum interpretatio ac enarratio orationis, & aliud doctrina, quæ pro sententia & persuasione uniuscujusque deducitur. Prius est id quod Græci τὸ ῥητὸν vocant; In quo verborum tam singulorum significatio, quàm compositorum sensus proprietásque sermonis spectatur. quod artificiolum Grammaticè profitetur. Posterius est grandius opus & luculentius, quod ab iis elaboratur, qui perspicientes autoris consilium voluntatémque & animi affectionem, ità de illis disserunt copiosè, & suis jam verbis alienam sententiam exponunt. Hæc tamen tam præclara atque speciosa tanquam in ædificiis speciosæ exstructiones & τείγλυφοι Λακωνικοί, secundùm Euripidem, labant atque detorquentur, nisi illorum quæ neque apparent, neque per se magnifiunt, fundamento sustineantur. Quo neglecto, ad aliena plerumque & abhorrentia deferuntur vel expositiones popularium declamationum, vel mirificarum opinionum ἀλληγορίαι, vel etiam audacium dogmatum confirmationes. quorum omnium exempla tam vetera quàm recentia demonstrare esset in promtu, nisi neque hoc in præsentia propositum, & aliud potiùs agendum esset. Quod igitur ad verborum Græcorum significationem & compositionem horum, ad figuras orationis attinet, à nobis ad nostrum usum inter legendum observata ac notata, describere placuit, ut suprà ostendimus, & cohortatione amicorum nos impellente & animo etiam nostro incitante (quod fructûs nonnihil aliquibus studiosam horum lectionem allaturam esse sperarem) duximus esse in publicum proferenda. Neq; me nihil profecisse in Græcarum literarum studio ignoscendum mihi sit, cùm harum cognitioni pòst habuerim pleraq; omnia quæ dignitatem & opulentiam conciliare posse creduntur cultoribus suis. Pollicebatur à se idem laboris de Hebraicis figuris totius sacræ Scripturæ eximius Theologus, genere, virtute, doctrinâ, pietatéque præstans, Bernardus Zigler. quem nuper hîc sepelivimus, & unà cum suavitate consuetudinis viri optimi & integerrimi hæc commoda rebus communibus erepta deploravimus. Sed illa amissa scilicet sunt. Hæc autem nostra opto, ut aliquibus pietatis & bonarum artium studiosis prosint, & ut doctis ac eruditis probentur. Nostrum certe consilium rectum fuit & honestum. Sed nunc ad rem ipsam accedamus.

¶ DE EPISTOLA PAULI *AD ROMANOS.*

CAPUT I.

Præscriptio Apostolica longiùs excurrit ἐπιβολαῖς & ἐπιμοναῖς, in celebrando autore & prædicanda magnitudine beneficiorum Evangelii, id est, doctrinæ suæ. in eo quod dicitur, ὃ προεπηγγείλατο, deest αὐτός, ut sit consequentia in oratione. Est autem ὑπέρβατον huc usque, πᾶσι τοῖς οὖσιν. Et σχῆμα ἐλλειπτικὸν Epistolis usitatum. Intelligitur enim universis illis *hæc scribi.* Apud Herodotum est oratio plena Ἄμασις Πολυκράτει τάδε λέγει, *hoc significat.* Et Thucydides, τάδε λέγει βασιλεὺς Ξέρξης Παυσανίᾳ. In Epistola Pausaniæ ibidem ἔλλειψις est. Παυσανίας ὁ ἡγεμὼν τῆς Σπάρτης. Intelligitur enim *hæc significat*, aut simile quippiam. Postea præscripta fuit salutatio à Græcis quidem χαίρειν, quod Plato mutavit & maluit εὖ πράττειν. Latinorum autem est, ut scimus, *Salutem dicit*, id est, mandat, & jubet salvere. Græca autem φράσις nota est. Sed salutationes Paulinæ sunt sanctæ & religiosæ, Χάρις ὑμῖν, &c.

7 Χάρις ὑμῖν. Compellatio benevolentiæ & amoris quâ incipientes scribere bene precantur iis quibus scribunt. Verùm προσφωνήσεις Paulinæ non solùm φιλικαὶ sunt, sed piæ etiam ac religiosæ, quemadmodum diximus. Est ἐλλειπτικὴ elocutio. Deest enim *contingat*, aut *conferatur*, aut simile quippiam. Petrus integrè perscripsit, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη, *Gratia & pax vobis multiplex contingat.* De genere autem Epistolæ (nam neque hoc à Grammatici munere alienum) est sciendum, Esse totum quidem illud διδασκαλικόν, sed ità, ut νουθεσίαι atque παραινέσεις & φιλοφρονήσεις admisceantur. Distinguo autem nunc duo illa hoc sensu, Quòd διδασκαλικά, id est doctrinam, cognitionis esse propriè, intelligi volo; præcepta autem & admonitiones, actionum, quæ jam ad disciplinam vitámque & mores pertinent.

8 Πρῶτον. Exordium copiosum & diligenter accuratéque factum, cùm & accusare tam Judæos quàm Græcos vellet, & eosdem offendere ac alienare nollet. Itaque significatione studii ac officii sui præpositâ, addit & de vera religione graves conciones; & vehementes reprehensiones, falsæ. Est autem hæc ἔλλειψις usitata. Ut, *Primùm in hac re prædico tibi.* Cùm enim sit ordinis in numerando, *primùm*, consequentia postulat scilicet addi ea quæ series numerorum requirit, ut *secundò, tertiò*, &c. seu *deinde, præterea.* ἔπειτα vel εἶτα, ἔτι δὲ, ut apud Demosthenem, πρῶτον μὲν θεοῖς εὔχομαι πᾶσι, &c. ἔπειτα δὲ, &c. Et Nebulis, πρῶτα μὲν χαίρειν Ἀθηναίοισι, καὶ τοῖς ξυμμάχοις, εἶτα θαυμαίνειν ἔφασκε. Ubi statim deinde & ἐλλειπτικῶς ponitur, πρῶτα μὲν τοῦ μηνὸς εἰς δᾷδ' οὐκ ἔλαττον δραχμῆς.

12 Ἐν ἀλλήλοις, *inter nos*, ut significetur consolatio fidei παρ' ἀλλήλων, id est, *mutua & consentanea.* In eo quod exstat in nostris libris, τοῦ δεῦρο, ἔλλειψις est χρόνου, *ad hoc usque tempus.* Chrysostomus legit, τῆς δεῦρο, ut desit ἡμέρας, *ad hunc usque diem.*

13 Καὶ ἐκωλύθην. παρένθεσις quâ constructio dirimitur. Ante αἰτιολογίαν enim cupiditatis veniendi ad Romanam Ecclesiam inserta est αἰτιολογία, cur id nondum factum sit. *Hactenus enim*, inquit, *aliquid semper prohibuit suscipi iter hoc.*

20 Ἥ τε ἀΐδιος. σύνθεσις ἐξηγητική. Quæ sint enim illa ἀόρατα, apponit explicans: nempe hanc esse æternam potentiam & divinitatem. Et est in his quoq; παρένθεσις, & ἐναλλαγὴ Ἀττική, ἀΐδιος δύναμις sicut ζωὴ αἰώνιος. Et paulò antè, *Evangelium est vis & efficacitas divina salutis efficiens in credentibus. Et justitia Dei in qua illi conservantur, non humana sed divina justitia est*, vel *quæ contingit à Deo*, vel *quæ approbatur à Deo, & patefit in iis qui fide proficiunt*, aut *quæ declaratur in doctrina & exercitatione fidei continuata.* Sic enim Clemens στρωματέων β'. Ἐκ πίστεως εἰς πίστιν τὴν μίαν ἐκ προφητείας εἰς εὐαγγέλιον τετελειωμένην δι' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κυρίου. Illud autem δικαιοσύνη Θεοῦ ità erit, sicut in Joanne ἔργον Θεοῦ, opus quod Deus approbat.

22 Φάσκοντες. Plena est oratio sententiis, quam μείωσιν nominarunt, sed ἀσύνδετος. deest enim καὶ vel δέ. ut sit καὶ φάσκοντες,

vel

vel οἱ φάσκοντες. Et paulò antè, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ηὐχαρίστησαν, συλληπτικῶς, id est, ηὐχαρίστησαν τῷ Θεῷ δοξάσαντες αὐτόν. Cognitio enim Dei, id est, esse numen divinum, naturæ sensus est; itaque & Cicero, Deum, inquit, non vides, tamen ut Deum agnoscis ex operibus ejus. Sed veram tam naturæ quàm voluntatis divinæ cognitionem sapientia humana non assequitur, atque potiùs hac in parte desipit, & innitens sibi infatuatur. Similiter & in Epistola ad Corinthios, ἐν σοφίᾳ Θεῷ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ σοφίας τὸν Θεόν.

28 Καὶ καθὼς. ἀνανταπόδοτον. deest enim οὕτως. ut sit, *ità tradidit, quemadmodum illi non studuerant neque exquisiverant conservare Dei cognitionem*. Et paulò antè, ἣν ἔδει, συλληπτικῶς, id est, ἣν ἔδει αὐτοὺς ἀπολαμβάνειν. ut significetur hanc illis mercedem fuisse debitam. Et superiùs etiam, μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν αὐτῷ ἐν τῷ ψεύδει. *Veritatem Dei*, vel dicit verum cultum Dei, vel veram sententiam de Deo: sicut γνωστὸν τῷ Θεῷ, quod cognosci potest aut cognoscendum est de Deo.

29 Πορνείᾳ. ἀσύνδετα, in congerie flagitiorum ac scelerum, & miseria impietatis demonstranda.

30 Τὸ Θεῷ ἐπιγνόντες. Aliter est in libris Latinis, & indicatur etiam scriptura Græca talis, οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες, οὐ συνῆκαν, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσὶν, οὐ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι.

CAPUT II.

8 Θυμὸς καὶ ὀργή. ἀντίθεσις in qua est διαδήσεως ἐναλλαγή.id est, *contentiosis & refragantibus veritati, & obsequentibus injustitiæ, furor & ira & afflictio & angustia*, ἀποδοθήσεται, hoc est, *continget* seu *retribuetur*. Et subjicitur ἐπεξήγησις ἐλλειπτικὴ, ἐπὶ πᾶσαν ψυχήν ταύτα ψυχὴν. hæc pertinent ad omnes, id est, hìc nemo excipitur. Ἰουδαίου τε πρῶτον, καὶ Ἕλληνος. ἐλλειπτικῶς. Ἰουδαίῳ τε πρῶτον, εἴτε τῷ καὶ Ἕλληνι.

17 Καυχᾶσαι. σχηματισμὸς κατ᾽ ὅλης ἡ λέξις, πλεονασμῷ συλλαβῆς. ut κοιμᾶσαι pro κοιμᾷ. Est enim καυχῶμαι, καυχᾷ. Et mox δὲ ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, id est, καυχᾷ, hoc est, κομπάζεις. Et dicitur hoc ἐλλειπτικῶς, ὃς καυχᾶσαι ἐν νόμῳ, ἐκεῖνος σὺ ἀτιμάζεις τὸν Θεόν. *Qui legem ostentas, idem tu non honoras Deum, transgrediendo legem*. Habet autem ἀποστροφὴ significationem generalem, ut hoc dicatur, quicunque ostentet legem, neque pareat legi, eum hâc ipsâ legis ostentatione, contumeliâ Deum afficere.

25 Ἀκροβυστία γέγονεν. ἐμφατικῶς. ἀντὶ ἀκροβυστία. Perinde est acsi circumcisus non esses. Quomodo autem prodest circumcisio, quam Paulus abrogat? Hanc Concessionem vocant. Esto inquit, ut sis circumcisus. non ipsum opus circumcisionis, sed obedientia, quæ præstatur legi Dei, prodest. Et mox, ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία. καθ᾽ ὑπαλλαγὴν, id est, non circumcisi. ἐπὶ ὄντες ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ. seu ἀκρόβυστοι. ubi sequitur, οὐχ ἡ ἀκροβυστία αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται. Eo loco Chrysostomus legit, μεταβαλεῖται, id est, *convertetur*. Et addit, οὐκ ἐπὶ λογισθήσεται, ἀλλὰ τραπήσεται, ὅπερ ἐμφαντικώτερον ἦν.

28 Ὁ ἐν τῷ φαν. ἐλλειπτικῶς. ὁ ὢν ἐν τῷ φανερῷ, ἤγουν ὁ σχηματισμὸς θεαλλαμῶν φανταζόμενος, id est, *species illa Judaismi*.

29 Οὗ ὁ ἔπαιν. ἐπαλληλισμὸς κατὰ σύνθεσιν. ut sit, ὁ γράμματος, ἤγουν τῷ γενομένῳ πνεύματι, οὐ γράμματι (quod erit jam πνευματικόν) ἔπαινος, &c. Vel ὁ ἀμφοτέρων, ἤγουν τῷ τε ἀφετηλεισμένου καὶ ἀκροβυστίας πνευματικῇ. ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων ἐστιν, ἀλλ᾽ ἀπ᾽ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ κρίνοντος τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων.

CAPUT III.

1 Τί οὖν τό. Plenior est oratio καθ᾽ ἀνθυποφοράν. quemadmodum deinceps aliquoties. ut sit ἰδιωτικωτέρα elocutio. Mox, πρῶτον, ponitur ἀνανταποδότως, sicut solere suprà ostendimus.

3 Τί γάρ; ἐλλειπτικῶς. Deest enim aliquid quod intelligentiâ extrinsecus assumendum est, quo significetur, *obstat*, aut simile quippiam.

4 Ἐν τῷ κρίνεσθαι. Esse passivam significationem verbi, etiam hoc probat, quod mox activam διάθεσιν, πῶς κρινεῖ ὁ Θεὸς, activè, & passivam, τί ἔτι κἀγὼ ὡς ἁμαρτωλὸς κρίνομαι; passivè posuit.

6 Ἐρεῖ τις. ἐλλειπτικῶς κατὰ συγκοπὴν. ut desit, εἴποι τις ἄν. id est, *dixerit aliquis*. similiter paulò pòst, καὶ μή, ἔλλειψις, ut desit, λεγέτω τις. ut sit ἀπόφασις simplex, vel per continuatam συγκοπὴν, hoc modo, καὶ μήποτε μᾶλλον εἴπωμεν ἄν, ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακά. Horum autem (καθὼς βλασφ. καὶ καθώς φα. τι. ἡμ. λέγειν) παρένθεσις est.

9 Τί οὖν; προ. ἐλλειπτικὴ ἀναλαμβάνει, ejus quod dixerat, τί οὖν τὸ περισσὸν Ἰουδαίου; possint autem hæc isto quodam modo compleri, τί οὖν φαμὲν; πότερον ἡμεῖς οἱ Ἰουδαῖοι προεχόμεθα, ἤγουν περισσεία τινα φέρομεν παρὰ τοὺς ἄλλους ἔθνας, πρὸς τὸ καὶ δικαιωθῆναι τῷ Θεῷ καὶ σωζέσθαι;

13 Ἐδολιοῦσαν. Ex Psalmo. Est autem μεταπλασμὸς Chalcidicus vel Asiaticus, pro ἐδολίουν. sicut ἀπήλθοσαν Levitici x. ἀπῆλθον. Et Psal. lxxviii. ἤλθοσαν, ἦλθον. Et Psal. xxxiv. εἴποσαν εἶπον.

16 Ὀξεῖς οἱ πόδ. μεταφοραὶ omnes fortassis ad doctrinam Grammatici non pertinere videantur quæ sunt crebræ in lingua Hebraica, ut paulò antè, ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν. id est, ità est perniciosa impiorum & letifera oratio ut veneno viperæ oblita labra videantur, afflatur enim exitium & mors, mendaciis, maledictis, calumniis, obtrectationibus & vociferatione illorum.quod ministerium est Diaboli, qui est autor & parens mendaciorum. hoc autem loco ἔλλειψις etiam est. Pedes sunt celeres μεταληπτικῶς, (acuta enim facilè penetrant, unde & de periculorum momentis hâc voce utuntur, cùm vocant morbos aliquos ὀξεῖς. contrà *hebetes* & *obtusi* appellantur, qui tardi sunt.) Sunt igitur pedes ὀξεῖς ὥστε δραμεῖν πρὸς τὸ ἐκχέαι αἷμα, *expediti & festinatus cursus horum est ad profundendum sanguinem*, id est, jugulandum innocentes. est enim impietas semper crudelis & sanguinaria.

20 Πᾶσα σάρξ. Hebraica ἐναλλαγὴ συνεκδοχική, id est, *omnes homines*, sicut & ψυχὴ, iisdem *hominem* significat.

22 Δικαιοσύνη δέ. forma orationis plenæ κατ᾽ ἑρμηνείας καὶ ἐπεξηγήσεως, σαφηνείας τε καὶ μεσότητα, quibus crebrò utitur Paulus, & fit hâc potissimùm copiâ, dum eloqui studet maximarum rerum divites cogitationes, ut turbetur oratio, & sensus minùs attentis obscurior esse videatur. In libris Latinis est, *Qui credunt in eum*, τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτόν.

26 Τὸν ἐκ πίστεως. ἐλλείψεις istæ frequentissimè occurrunt in Græcorum scriptis. Et paulò antè, ἐν τῷ νῦν καιρῷ. id est, τῷ νῦν παρόντι. Et τὸν ὄντα ἐκ πίστεως, hoc est, τὸν παρεχόμενον τὴν πίστιν τοῖς Ἰησοῦ. Nihil esse loci merito operum humanorum ait, sed remitti gratuitò peccata præterita omnia, quæ divina patientia toleraverit, ut declararetur in præsentia justitia ipsius.

30 Δικαιώσει. Mutatio temporis non insitata Græcæ & Hebraicæ linguæ. *Non justificabitur coram te quicunque vivit*. id est, unus est Deus & simplex, atque opus justificationis similiter uniusmodi, justificare igitur solet Judæos ἐκ πίστεως, quod justitiæ operum opponitur, id est, οὐκ ἐξ ἔργων νομίμων ὧν ἐπιλέγονται. Cæteros qui non possunt ostentare sanctimoniam Legis, justificat διὰ πίστεως, id est, istam viam ad justitiam aperit, ut credant in filium. Ita pariter ambobus fide justitia tantùm contingit. Paulò antè, ποῦ ἡ καύχησις, est in versione Latina, *gloriatio tua*, id est, ἡ καύχησίς σου. ἀποστροφὴ generaliter ad omnes qui coram Deo ostentare à se aliquid auderent.

CAPUT IIII.

4 Λογίζεται. In significatione passiva, quod cap iv. est ἐλλογεῖται. Paulò autem antè in activa posuit, λογιζόμεθα οὖν πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον, id est, πάντες πιστοί, ut generali nomine universi indicentur. Est igitur verbum commune, cujusmodi apud Græcos multa reperiuntur. Non significat autem opinionem incertam hoc verbum, sed persuasionem firmam,quæ quasi rationibus subductis & explicatis conclusa fit. Sic & Xenophon utitur, libro primo Κύρου παιδείας, ἐκ τούτου δὴ ἠναγκαζόμεθα ποτὲ ἐγὼ καὶ οἱ λογιζόμενοι. id est, *quæ rationibus firmis conclusimus*. Itaque Paulus ibi ex suprà dictis,ait se certò jam statuere, non aliter quàm fide justitiam alicui posse contingere. Nunc verò λογίζεται & ἐλογίσθη passivè significant & ipsam consummationem rationum. Indè enim transfertur verbum, quasi hoc dicatur Latinè, Quòd placeret Abraham Deo, & coram illo justus esset, id acceptum est latum fidei ipsius. id est, ità illæ quasi rationes conclusæ, & consummata omnia fuerunt ut justus esset Abraham, quia crediderat Deo. Sed de merito, alia est ratio. nam merces debetur facienti opus, seu operanti. Hoc igitur tum rationes ferunt, ut persolvatur merces, non favore & benevolentiâ, sed debito. Hæc ideo explicui (cùm institutum hoc non sit) copiosiùs, quòd quamvìs linguæ Græcæ peritis hæc esse plana & indubitata oporteat, mirificæ tamen & ante hæc tempora, & nostrâ ætate ex hoc verbo opiniones detextæ fuerint, & fati errores varii, ut in his ejus architectatio, qui pater est mendacii manifesta esse videatur. Cui nos quidem adversemur studio simplicis & apertæ veritatis, quod est verbum Dei. quemadmodum ait ipse λόγος Θεοῦ, Dominus noster Jesus Christus, Verbum tuum veritas est. Et cognitionem ejus sermonis, quo illud publicatum est, non negligamus, nè ipsum contemnere aut parvi pendere videamur.

8 Οὗ οὐ μὴ λογίσηται. πλεονασμὸς usitatus & phrasis frequens linguæ Græcæ. *cui nequtiquam imputaverit peccatum Deus*, id est, cujus peccatum induxerit Deus, deletum & sublatum quasi de tabulis rationum.

11 Καὶ σημεῖον ἔλ. σύνθεσις est in his verbis. Latinè Appositio hæc figura dicitur. Veluti, *Et palma, precium victoribus*. & *Raucæ, tua cura, palumbes*. Σφραγίδα autem μεταληπτικῶς vocavit Confirmationem. nam signa imprimuntur,ut constet de certa voluntate, & quia aliquid violari non volumus. sic ad Corinth. ix. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς ὑμεῖς ἐν κυρίῳ.

14 Οἱ ἐκ νόμου. Usitatissima ἔλλειψις in sermone Græco. ut & paulò antè, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον. & superiùs, τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ. deest verbi substantivi aut aliud congruens participium. οἱ ἐκ νόμου, ὑπάρχοντες seu ὄντες, *hi sunt qui legis observationem profitentur, quasi* νομικοὶ *dicas*; sicut οἱ πάλαι, *antiqui*, οἱ νῦν, *præstantes*. Deest etiam hoc loco verbum ὑπάρχουσιν, εἰσί, *sunt hæredes*. quo nihil Græcis familiarius est.

16 Διὰ τοῦτο ἐκ πίς. ἔλλειψις. deeſt enim κληρονόμοι εἰσίν. & additur *αἰτιολογία* altera, ſimiliter ἐλλειπτικῶς, ἵνα κατὰ χάριν, δηλονότι κληρονόμοι ὦσιν.

17 Κατέναντι. ἀνακόλουθον καὶ ἐνηλλαγμένον, ſecundùm conſuetudinem Græci ſermonis. Planum erat & ſimplex, κατέναντι Θεοῦ ἐκείνου ᾧ ἐπίστευσε. Sunt autem hæc addita ἐπεξηγητικῶς à Paulo, explicante hæc eſſe geſta coram æterno & omnipotente Deo. In libris Latinis eſt: *cui credidiſti*, ᾧ ἐπίστευσας Θεῷ· κατάλληλος Græcorum conſtructione. Et paulò pòſt, οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα. adduntur in libris Latinis cætera, *ſicut ſtellæ cœli, & arena maris*.

19 Νενεκρωμένον. ὑπερβολῇ indicata eſt ἀσθένεια Saræ, vel ἀνεπιτηδειότης concipiendi fœtum. ut paulò antè Abrahami corpus νενεκρωμένον appellavit, quòd nati jam annos centum, ad gignendum parùm eſſet idoneum, id eſt, ætate effœtum.

20 Οὐ διεκρίθη. Elegans forma plenæ orationis κατ' ἀντίθεσιν. *non hæſitavit in diffidentia quærens* aut *diſputans de promiſſione Dei, ſed fide potiùs corroboratus fuit*. διακρίνεσθαι autem apud Paulum ſignificat *dubitationem* & *incertam ſententiam*, & *ſuſpenſum judicium*. Sed forma copioſæ orationis κατ' ἀντίθεσιν alibi à nobis demonſtrata eſt.

25 Διὰ τὴν δικαιοσύνην, *propter juſtitiam noſtram*. In Latinis libris eſt, *propter juſtificationem noſtram*. Et notatur in quibuſdam Græcis libris reperiri hoc loco, δικαίωσιν, non δικαιοσύνην.

CAPUT V.

1 Εἰρήνην. εἰρήνην ἔχομεν concordans ſcriptura eſt librorum, & ſententia præclara, *Juſtificati fide, pacem habemus ad Deum*. id eſt, juſtitia quæ non ex aliquo operum noſtrorum merito exſiſtit, neque oritur ex nobis, ſed contingit fide, pacificatrix eſt, reddens nobis propitium & clementem & benevolentem Deum propter Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum. quam ſententiam mutato modo legentes, ἔχωμεν, & alienis declamationibus aliqui corruperunt. Planè autem docet Paulus totum opus juſtificationis eſſe meriti & ſanguinis Chriſti, & ità nobis patefieri acceſſionem ad gratiam æterni Dei. ità & Epheſiis ſcribit, ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν παῤῥησίαν καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐν πεποιθήσει. Et inferiùs, τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. In libris Latinis eſt, *gloriæ filiorum Dei*.

3 Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ, &c. ἔλλειψις. Deeſt enim aliquid. éſtque ſenſus hic integer, *Non modò gloriam jactamus ſed etiam afflictiones*.

5 Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. ἀμφοτερίζει ſignificatio hoc loco. Eſt enim *charitas Dei*, vel ſicut, *pudor patris*, & Euripidi ἀρσένων κράτος, *vires ſuperiores maribus*; vel veriùs ea quâ nos ille complectitur credentes in filium, major quàm ulla cogitatio comprehendere & lingua eloqui poſsit. Quæ effuſa ſancti Spiritûs agitatione in cordibus credentium, charitatem etiam erga Deum ſummam excitat.

7 Μόλις γὰρ ὑπέρ. duplicata *αἰτιολογία*. Eſt igitur in his αὔξησις κατὰ συγχώρησιν. Magnitudinem charitatis erga nos ſuæ declaravit Deus, cùm voluit fieri victimam pro peccatoribus filium. Nam Chriſtum pro impiis & malis eſſe mortuum, ingentem fuiſſe charitatem in ipſo probat. Quis enim mortem obeat pro improbis & ſceleratis? cùm qui pro juſtis mori velit, vix reperiatur. Atque ut pro bonis & piis mori aliquis non dubitet, affectio certè ejus qui pro impiis & injuſtis vitam amittat, multò præclarior erit. Ità Paulus ſtuduit commendare immenſam charitatem & benignitatem Dei erga genus humanum, amplificando ἀντιθέσει. Pro piis alicui oppetere mortem grave ſit, at Chriſto non grave fuit mori pro impiis. Et paulò antè, ἔτι γὰρ Χριστός. In libris Latinis eſt, *Ut quid enim Chriſtus*. ut habuiſſe in ſuo libro interpres ille videatur, εἰς τί γὰρ Χριστός. figurâ interrogationis.

11 Οὐ μόνον δέ. Sunt & hæc ἐλλειπτικά. *Non ſolùm ſalvabimur, ſed glorioſè ſalvabimur*. vel eſt καυχώμενοί ἐσμεν, uſitatâ omiſſione ῥήματος ὑπαρκτικοῦ. Nam ſcriptum reperitur alicubi καυχώμεθα.

12 Ὥσπερ δι' ἑνός. παραβολὴ ἐλλειπής. cujus διόρθωσις ſequitur. *Sicut unius peccatum & ſecundùm hoc mors per omnes graſſata eſt*. cujus ſententiæ ἐπιβάλλεται explicatio, & ità omiſſa eſt comparatio, quæ unicuique in mentem venire poſſet, nimirum hæc, *ità etiam juſtitia unius & ſecundùm hanc vita pertinet ad omnes*. Et mox correctio, *Ac potiùs hæc ſalutis efficacia major & amplior eſt quàm fuit interitûs opus*.

14 Ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι. πλεονασμῶς. ſicut διὰ τάχεων. ἐς κάλλος. ταχέως, & καλῶς. hoc enim dicit μὴ ἁμαρτήσαντας ὁμοίως τῇ παραβάσει τοῦ Ἀδάμ. alii tamen hæc aliter diſtinxerunt; itémque legerunt. Τύπος autem τοῦ μέλλοντος. ἐλλειπτικῶς. ἐλθεῖν ἢ παραγενέσθαι. Quod de adventu in terras filii Dei, qui eſt Jeſus Chriſtus, interpretantur. atque ità erit τύπος Ἀδάμ, ſecundùm Pauli diſputationem ἐξ ἐναντίου. *Ut quemadmodum ab illo priore Adamo ira Dei & mors propagata eſt in omnes, ità intelligatur ab hoc poſteriore*, id eſt à Chriſto, *conferri gratia & vita univerſis*.

15 Ἀλλ' οὐχ ὡς. ἐλλειπτικῶς. deeſt enim δεῖ. *Non eſt ejuſdem modi peccatum & donum*. Et mox ſimiliter ἐλλειπτικῶς, καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα. Plena enim eſſet oratio hoc modo, οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος τὸ παράπτωμα περιέσσευσεν, οὕτω καὶ τὸ δώρημα ἐχαρίσθη. Vult enim oſtendere, quamvìs vehementer & graviter proſtratum ſit per peccatum genus humanum, multò tamen illud liberaliùs & munificentiùs, favore & gratiâ Dei erigi atque ſalvari. In libris Latinis eſt, *Per unum peccatum*. id eſt, δι' ἑνὸς ἁμαρτήματος. nihil variatâ ſententiâ.

18 Ἄρα οὖν ὡς δι' ἑν. ἀνάληψις ἐλλειπτική. Repetuntur enim ea quæ copioſè commemorata jam fuerunt. deeſt autem παρῆλθεν & ὑπακοή. aut ſimile aliquid, ut fiat totum tale quippiam, ὡς δι' ἑνὸς παραπτώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους ἡ παρακοὴ διῆλθεν, οὕτω καὶ δι' ἑνὸς δικαιώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους ἡ ὑπακοὴ ἐπερίσσευσε. Quæ explicantur per ſequentia. In fine, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. In libris Latinis additur interpretatio, τοῦ κυρίου ἡμῶν.

CAPUT VI.

1 Μὴ γένοιτο. ἔλλειψις. Deeſt enim τοῦτο. Ut Demoſthenicum, ὃ μὴ γένοιτο. Et mox deeſt αἰτιολογικὸς, γὰρ, in ratione ſubjecta. *qui enim mortui ſumus peccato, quomodo jam in illo vivemus?* ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ, id eſt, ὥσπερ νεκροὶ ἐσμέν. μεταληπτικῶς. οἱ γὰρ ἀποθανόντες οὐδὲν ἐνεργοῦσι.

5 Ἀλλὰ καί. *Ergò etiam in ſimilitudinem reſurrectionis conſeremur*. ut ſit, ἀλλὰ, συλλογιστικὸς, ut alibi quoque. vel eſt ἐλλειπτικῶς, hic ſenſus, *Non hoc modo, ſed conſeremur etiam in ſimilitudinem reſurrectionis*. Scribitur tamen in quibuſdam exemplis ἅμα.

7 Δεδικαίωται. ὅστις ἀπέθανεν, ἐκεῖνος δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. Quomodo & Germanicè loquimur, *Qui mortuus eſt, is ampliùs non peccat*. atque credibile videri poſsit, Paulum alluſiſſe hoc loco ad judiciorum capitalium ſententias, quibus condemnati ad mortem non magìs deinde delinquunt. Ità Siculos verbo uſos Cicero ait, in quorum literis perſcriptum eſſet, ἐδικαιώθησαν, hoc eſt, ſupplicio affecti & necati ſunt.

10 Ὃ γὰρ ἀπέθανε. ἔλλειψις τῆς, κατὰ, *quatenus mortuus eſt*. Et mox, ὃ δὲ ζῇ, *quatenus vivit*.

11 Οὕτως καὶ ὑμεῖς ἀνακόλουθον, deeſt enim ὥσπερ δὲ ὁ Χριστὸς ἀπέθανε καὶ ζῇ, οὕτω καὶ ὑμεῖς, &c. *ſecundùm illam Chriſti mortem & vitam, ſtatuite vos quoque*, &c.

15 Τί οὖν. ἐλλειπτικὴ ἀνθυποφορά. *Quid dicemus igitur? peccandúmne eſſe, quoniam legi ſubjecti non ſumus? Abſit hoc. An neſcitis*, &c.

16 Δοῦλοί ἐστε. ἐξηγητικὸν eſt. in neutro autem genere ᾧ poſuit generaliter, quod mox diſtribuitur in ἁμαρτίας & ὑπακοῆς membra. ὑπακοῆς autem ſignificatio obedientiæ eſt fidei quæ præſtatur Evangelio ad juſtitiam.

17 Εἰς ὃν παρεδ. συλληπτικῶς. ut, *Reſtitue me in quem accepiſti locum*. ὑπηκούσατε εἰς τύπον εἰς ὃν παρεδόθητε. Hoc eſt, ὑπηκούσατε τῇ διδαχῇ, κατὰ τὸν παραδεδομένον τύπον, *Doctrinæ fuiſtis morigeri, quemadmodum illa vobis tradita eſt*.

19 Ἀνθρώπινον λέγω. ἔλλειψις uſitata, deeſt τί. ἀνθρώπινόν τι λέγω, *more hominum loquor*.

21 Ἐφ' οἷς. ἀνακόλουθον. deeſt enim ἐκείνων. *Eorum percepiſtis fructum quæ jam vobis pudori ſunt*. diſtingui etiam hæc ità poſſunt ut figura in illis ſit ἀνθυποφορᾶς, hoc modo, τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε; ἐφ' οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε, *quem fructum tunc percepiſtis? eorum nimirum, quorum jam vos pudet*. ut ſignificet turpia eſſe quæ commiſſa ſint, & ea ſequi αἰσχύνην.

23 Ὀψώνια. μεταφορικῶς. *ſtipendia*. Ità & Polybius libro v. & veteres Græci τροφὴν vocarunt. quòd olim neceſſaria ad victum dividerentur militibus. ſtipendium autem à ſtipe, quæ appenderetur, poſtquam pecunia numerari cœpta.

CAPUT VII.

7 Τὴν δὲ γάρ. πλεονάζει ὁ, δέ. Et mox, εὑρέθη μοι ἡ ἐντολὴ ἡ εἰς ζωήν. ἐλλειπτικῶς. ἡ διδομένη πρὸς ζωήν. vel ἡ γενομένη, hæc igitur εὑρέθη γεγονυῖα εἰς θάνατον. *Reperitur præceptio pertinens ad vitam, eadem mortis cauſa*. Et ſuperiùs, ἐλευθ. ἐστὶν ἀπὸ νόμου. ſcriptura indicatur etiam hoc loco, ἀπὸ νόμου τοῦ ἀνδρός. Quam interpretatus eſt autor Latinorum librorum. Et, ἀπὸ τοῦ νόμου ἀποθανόντες. In Latinis libris eſt, *A lege mortis*, ἀπὸ νόμου τοῦ θανάτου. Ad quæ ſequentia ſunt κατάλληλότερα.

13 Ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρ. ἐναλλαγὴ Attica. ut paulò antè dixit ζωὴν αἰώνιον. Tale eſt εὐχὴ σωτήριος, χαρὰ αἰώνιος. hæc apud Græcos autores figura frequentiſsima eſt.

18 Τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί. παρένθεσις ἐξηγητική. Nam & ſpiritus Chriſti habitat in Chriſtianis.

22 Κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρ. Eſt uſitata phraſis Græcis. ſicut οἱ πάλαι, ſunt *veteres*; déque hac jam dictum eſt, quòd ſit ἐλλειπτική, omiſſo participio aliquo congruente ſenſui. ut nunc, τὸν ὄντα ἔσω, *eum qui intus eſt*. quæ erit περίφρασις interioris cujuſdam hominis. & ἐναλλαγή, ἔσω pro ἐντός. Nam Platoni πολιτειῶν θ'. eſt ὁ ἐντὸς ἄνθρωπος. & πολιτ. δ'. ἡ ἔξω καὶ ἡ ἐντὸς πρᾶξις. Neque abſurdum mihi dictu videtur, Apoſtolum in hac diſputatione ad illas Platonicas μεγαληγορίας reſpexiſſe, & explicare rem verè ſtuduiſſe, de homine & actionibus externis atque interioribus. Ut intelligeretur, hæc iſtiuſmodi eſſe non cogitatione ſed re ipſâ, vel de pravitate ac corruptione naturæ, vel beneficio & gratiâ inſtaurationis Spiritûs ſancti. Caro enim, id eſt natura, humana in nobis peccatrix

eſt,

est, Spiritus sanctus autem largitor & effector innocentiæ in iis qui credunt Evangelio.

24 Ταλαίπωρος ἐγώ. ἔλλειψις. deest enim σχετλιασμὸς, ὦ. hoc Græcis admodum est usitatum. Et σῶμα θανάτου. θνητὸν ἢ ὑποκείμενον θανάτῳ. sed phrasis Hebraica ἐμφατικωτέρα est.

CAPUT VIII.

3 TO γὰρ ἀδύν. Hoc loco & ἔλλειψις est & ἐναλλαγή. Dicit enim, τὸ ἀδύνατον ὄν. Ea est ἀδυναμία. & deest ὁ διό. *Propterea quòd inefficax erat Lex, quatenus hac debilitabatur carne, misit Deus,* &c. quod ἐξηγητικῶς additur, ut homines defici perfectione intelligatur, non legem. & ἐν ὁμοιώματι, ἀκριβολογικῶς, ἐν σαρκὶ ὁμοίᾳ τῇ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, οἳ ἁμαρτωλοί εἰσι. Verè enim est natura humana in Christo, sed non est peccatrix, id est, contaminata peccato.

6 Τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρ. σαρκικὸν φρόνημα. & sunt συνώνυμοι ἐμφατικοί. *Præclarissimæ cogitationes humanæ exitiosæ sunt, spirituales verò cogitationes vivificæ.* Significat autem φρόνημα, animi confidentiam in opinione excellentiæ singularis. Unde φρονηματίας, dicuntur in fiducia sui superbè exsultantes. Et paulò antè, τὰ τῆς σαρκὸς, ἔλλειψις, quæ est usitatissima, ἀκριβολογικῶς, τὰ ὄντα τῆς σαρκὸς, id est, *carnalia.*

9 Εἴπερ πνεῦμα Θεοῦ. Non esse hoc dictum dubitantis, sed affirmantis, ait Chrysostomus. ut sit εἴπερ, ἐπειδήπερ.

10 Ζωὴ διὰ δικ. *Spiritus est vita,* ἐναλλαγικῶς, id est, Spiritus vivit, ἐμφάσεω συνθήκη. In quibusdam tamen exemplis, simpliciter scriptum repertum est, τὸ δὲ πνεῦμα ζῇ. & ità vertit Antiqua translatio.

11 Διὰ τὸ ἐνοικοῦν. Aliquibus in exemplis est, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ πνεύματος. In quibus nihil est figuratum. Nam διὰ, & cum Genitivo interdum αἰτίας, & cum accusativo ὀργάνου significat. & utrumvis hoc loco rectè accipi potest.

22 Συστενάζει. alibi στενάζει. προσωποποιΐαν dicit esse Chrysostomus. προσωποποιεῖ, inquit, τὸν κόσμον, ὥσπερ ἐμφατικώτερον ἐργάζεσθαι τὸν λόγον. Sunt autem μεταφοραί. Hoc genus γλαφυρὸν nominarunt, cùm sensus tribuitur inanimis. Horatius, *Amatque janua limen.* Et Maro, *Arctos oceani metuentes æquore tingi.* Et, *Respondent omnia sylvæ.* Est autem πᾶσα κτίσις, πᾶν τὸ ἀποτελεσθέν, *quicquid conditum est & creatum.*

23 Οὐ μόνον δὲ. ἐλλειπτικῶς. *Non modò illa universa creatura gemit & simul parturit, sed nos etiam,* &c. Significat autem Christianos, quamvis sint nova & eximia creatura, tamen in hac vita non assequi perfectionem justitiæ & beatitudinis. ¶ Υἱοθεσίαν ἀπεκδεχ. συνθέσεως ἐπεξήγησις. *Exspectamus,* inquit, *adoptionem, nimirum redemtionem corporis nostri.* In hoc enim quasi captivos coerceri sentit pios.

25 Ἀπεκδεχόμεθα. Verbum hoc significat aliud nihil quàm Exspectationem. Est autem elocutio ἐλλειπτική. ἀπεκδεχόμεθα διὰ τῆς ὑπομονῆς, τουτέστι ἐν ὑπομονῇ ὄντες.

29 Οὓς προέγνω. Vel ut alibi προέγνωκε. Est ἀναπόδοτον, deest enim, οὗτοι, aut τούτους. In quæstionibus autem ascriptis Justino hæc leguntur, οὐ ἔστι ἡ πρόγνωσις αἰτία τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἀλλὰ τὸ μέλλον ἔσεσθαι αἴτιον τῆς προγνώσεως.

33 Τίς ἐγκαλ. κτ. ἐκλ. Θεοῦ. Hæc membra omnia legerunt quidam ἐρωτηματικῶς, χωρὶς ἀποκρίσεως. *Quis accusationem instituet contra electos Dei? Utrùm Deus ipse Justificator? Quis est qui condemnet? An Christus mortuus imò resuscitatus, qui & in dextra Dei est?* Sed legi ista rectiùs, nisi fallor, poterunt κατ' ἀνθυποφορὰν ἢ ἔλλειψιν τοῦ ὑπαρκτικοῦ ῥήματος, quemadmodum & Vetus interpres convertit. *Quis accusationem instituet contra electos Dei? Deus ipse est justificator.* Id est, cùm Deus ipse eos justos pronunciet. *Quis est qui condemnet? Christus est mortuus,* &c. ut responsione evertatur interrogatio.

35 Τίς ἡμᾶς. ἀγάπης Θεοῦ. Quâ ille nos propter Filium complectitur. Forma autem simplicis orationis figurata est interrogatione, significante negationem. *Nihil jam,* inquit, *poterit nos separare à Dei charitate.* Sed hæc notare fortasse supervacuum alicui esse videatur.

39 Οὔτε ὕψωμα. Ante hoc fuisse alterum etiam nomen scriptum, de interpretatione Latina animadvertitur, hoc quodam modo, οὔτε μέλλοντα, οὔτε ἰσχύς, οὔτε ὕψος. Est autem grandis oratio hoc loco, & copiosa, gestiente Apostolo indicare res ipsam cogitationem humanam effugientes.

CAPUT IX.

3 HΥχόμην. ἔλλειψις. deest enim ὁ δυνητικὸς, ἄν. *optarim, si fieri posset, me devotum esse & exsecrabilem Christo, pro meis fratribus.* Non est dissimile Aristophanicum hoc, ἐβουλόμην, scilicet ἄν, id est, crederem, nunc non credo. & planè simile παρακεκλήμεθα δ' ἐν ἀνθρώποις βουλεῦσαι ἢ μετασχεῖν ὑπὸ Κυρίου φιλάζεσθε, διὰ τοῦτο ηὐχόμην ἀπὸ ὀργῆς Κυρίου, εἰ μὴ λόγος ἀγαθὸς ὑμῖν ἐν ὑμῖν. id est, ηὐχόμην ἄν. Sic Paulus non id fieri velle ait, quod non debet aut potest, sed κατ' ὑπερβολὴν ἀγάπης, id quod maximum & gravissimum esset, si posset ac deberet fieri, non recusaturum se pro suis indicat. Ità nihil absurdi erit in dicto cujus alii alias explicationes quæsiverunt. Gregorius & ipse ἔλλειψιν esse in oratione εἰς τὸ φεύγειν, sed aliter hæc enarrat. Putat enim sic posse accipi, ut desit πάσχειν, hoc modo, ηὐχόμην ἐγὼ ἀνάθεμα πάσχειν, id est, perpeti aliquid tanquam sceleratus & impius, ὥσπερ ὑπὸ Χριστοῦ, μόνον οἱ ἐμοὶ σώζοιντο. Sicut Christus passus est ut impius & malus, ità & ego secundùm hunc primo loco non dubitarim impendere saluti illorum non modò vitam, sed existimationem quoque & famam innocentiæ.

5 Τὸ κατὰ σάρκα. usitata figura ἐλλειπτικὴ Græci sermonis, τὸ κατὰ σάρκα, id est, *quoad humanam naturam.* Quantum igitur attinet ad natum in terris Christum, habet ille majores Judæos, qui idem est Filius Dei & naturâ Deus. quod hoc loco planè & dilucidè memoratur.

6 Οὐχ οἷον δὲ, ἀναπόδοτον. Plenum autem erat, οὐ λέγω δὲ τοιοῦτον, οἷον ὅτι, &c. *Non ità loquor quasi universi Judæi defecerint, Ità enim intercidissent promissiones divinæ.* Et mox, πάντες, οἱ ἐξ Ἰσρ. *omnes Israelitæ.* In quibusdam Latinis libris est, *Non enim omnis qui est ex Israel, ii sunt.* Πᾶς ὁ ἐξ Ἰσρ. συνθέτως.

10 Οὐ μόνον δὲ. ἔλλειψις. ut plena fuerit oratio tali quodam modo, Οὐ μόνον δὲ, τοῦτο οὕτως ἔχει, ἀλλὰ καὶ, &c. ¶ Κοίτην ἔχουσα. phrasis aliena. ἀπὸ μιᾶς συγγενομένη ἀπὸ συνόδου τοῦ Ἰσαὰκ, καὶ δύο ἐν γαστρὶ ἔχουσα, τουτέστι Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἡσαῦ. Quidam tamen malunt, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχ. ἐλλειπτικῶς, ut desit, ἐν γαστρί. Id est, *uno concubitu gravida.* Et est sanè ὁ κοίτης idem quod ὁ κοίτη.

11 Ἡ κατ' ἐκλογὴν. ἐλλειπτικῶς. ἡ ἔσω κατ' ἐκλογὴν πρόθεσις autem, ut suprà dixit, convenit τῆς κλήσεως, vel ut alibi legitur τῆς κλήσεως ἁγίοις. Vocatio verò generalis est. ἐκλογὴ nomen aliquid diversi indicat. non enim inter æquales per omnia electio. Discrimina autem non semper humano judicio manifesta sunt, sed divinam πρόγνωσιν nihil latet, inquit Chrysostomus. Atque priusquam secundùm facta pronunciari posset, prædixit Deus de amore erga Jacob & odio erga Esau suo. Ut non meriti sed gratiæ & favoris esse probetur vocatio, & pertineat ad homines solâ fidei obedientiâ.

16 Οὐ τοῦ θέλοντος. Placuit quibusdam, inter quos & Gregorius Nazianzenus, esse in his ἔλλειψιν τοῦ, μόνον, ut sit sensus, Non satis est aliquem velle & currere, sed adesse oportet misericordiam Dei, id est, nihil placet Deo nisi quod misericordiæ ipsius commendatur per fidem. Quæ sunt vera. Sed rectè etiam hoc tradi existimo, figuratam esse orationem hoc quoque loco προσωποποιΐᾳ & διαλογισμῷ. Ut introducatur aliquis quasi disputans de iis quæ dicta sunt κατ' ἐκλογήν. Estne igitur injustus Deus? Minimé. At enim Mosi dicitur, &c. & Pharaoni dicitur, &c. Ergò simpliciter & per se est divinæ voluntatis misereri & rejicere. Quis enim adversari huic valeat? Ità totius προσώπου διαπορητικῶς, ut Græci vocant, hæc erit ἀναπόδοτον, ἄρα οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ, &c. Quam deinde sequitur responsio Paulina, μενοῦνγε, &c. Qui tamen hæc ità non distinxere, ii interpretantur verbum σκληρύνει, σκληρὸν ἢ ἀπειθῆ ἐᾷ γενέσθαι, ut Oecumenius quoque. Chrysostomus & hoc loco παιδαγωγικῶς quasi filiolam exosculans cogitur enarrationem paulò altiùs petere. In verbis autem est ἀποσιωπητικὴ ἔλλειψις. ἄρα οὖν τοῦ θέλοντος, scilicet ἐστι τὸ ἔργον, aut simile quippiam, ut successus.

22 Εἰ δὲ θέλων ἀναπόδοτον κατ' ἀποσιώπησιν figura sermonis est. Ut tale fiat, οὐδὲν δ' ἄτοπον. aut, οὐδὲν δ' ἔστι μεμπτὸν, εἰ θέλων ὁ Θεός, &c. *Non autem est absurdum dictu aut reprehendendum, Si Deus,* &c. Multa similiter facta apud autores Græcæ linguæ reperiuntur, quemadmodum alibi demonstravimus. Et est hujus formæ illustre exemplum Aristophanicum hoc, ἀλλ' εἰ μὴ ἀπορεῖτε μόνον ἀγαθῶν ἀπάντων ὄντας αἰτίας ὑμῖν, δεῖ τινα ζητεῖν ὑμᾶς. εἰ δὲ μή, &c. id est, ἐγὼ ἑτοιμός εἰμι, ὃ τινάσω λέγειν, ἢν ἀποθάνω.

23 Καὶ ἵνα γνωρίσῃ. ἐλλειπτικῶς. id est, καὶ τοῦτο ἐποίησεν ἐπί, ἵνα γνωρίσῃ, &c. *idque nimirùm fecit ut declararet,* &c. Alicubi tamen ὅ, καὶ, non scribitur.

28 Λόγον γὰρ συντελ. Ἐσχάζει, ut λόγος significet τὸ γενόμενον πρᾶγμα. Sicut πᾶν ῥῆμα. Et quod dicitur à Deo, id efficitur. Est autem ἔλλειψις. ὁ Θεὸς ἐστὶ ὁ συντελῶν λόγον. Græci hoc verbum interpretantur, ἀναφαλίζειν. Hic enim, inquiunt, finis est omnis cognitionis & doctrinæ fidei de Deo, neque alteri inhiandum. ultima enim & consummata est prædicatio ista, neque futura ulla alia.

32 Διὰ τί; ὅτι οὐκ. ἀνθυποφορὰ ἐλλειπτική. διὰ τί ταῦτα οὕτω συνέβη; ὅτι ἐθνικοὶ τὴν δικαιοσύνην (quemadmodum suprà dixerat) Ἰσραὴλ, οὐκ ἐκ πίστεως. Similiter paulò antè, τί οὖν ἐροῦμεν; ὅτι ἔθνη, &c. Vel est ἐλλειπτικὴ ἀνθυποφορά. τί ἐροῦμεν τοῦ ὅλου ἄλλο ὅτι ἔθνη, &c. vel προσώπου διαπορητικῶς, Quam igitur causam esse dicemus Gentes affectatas esse justitiam, & Israelitas non esse? ut sit ἀναπόδοτον, διὰ τί; Quamobrem igitur id accidisse dicemus. atque ità responsio Paulina subjiciatur.

CAPUT X.

6 OΥτω λέγ. ἐναλλαγικῶς, id est, περὶ ταύτης οὕτω λέγεται. Est autem τρόπος orationis hoc loco ἐξηγητικῶς, interpretante Paulo Mosis scripta. Μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου. ne ità cogites. Est enim διάνοια quasi διάλογος quidam mentis. Et paulò antè, τέλος γὰρ νόμ. Græci interpretantur τέλος, πλήρωμα ἢ ἀναίρεσιν. Et, Μωϋσ. γὰρ γράφει τὴν δικ. ἐναλλαγὴ in verbo γράφει, i. διαλέγεται.

Moses describit justitiam Legis: Quòd illa (nimirum edicta legitima) qui exsecutus fuerit, vitam habiturus sit in illis. Sed in libris Latinis ea leguntur, quæ conversa esse arbitrari licet de Græcis talibus: Μωσῆς γὰρ γράφει, ὅτι τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου ὁ ποιήσας, ζήσεται ἐν αὐτῇ.

9 Κύριον Ἰησ. ἐλλειπτικῶς & hæc esse quibusdam placuit, sensu præclaro, tali quodam, ἐὰν ὁμολογήσῃς τῷ σώματί σου Ἰησοῦν εἶναι Κύριον. Nomine autem Κυρίου plerumque interpretati fuere Græci Hebraicum nomen τετραγράμματον, quod soli Deo tribuitur.

14 Ἐπικαλέσονται. ἀναπόδοτον. deest enim ἐκεῖνον. Et est elegans atque insigne κλιμακωτὸν, commendans ministerii Evangelici ordinem, & efficaciam præconii demonstrans.

19 Ἀλλὰ λέγω. ἐναλλαγή. Ego dico, id est dixerit aliquis. quæ sunt indicii ἀντίθεσιν. Sequitur igitur λύσις, μαρτυρία. *At enim in totum orbem terrarum,* &c. ¶ Ἐπ' οὐκ ἔθνει. ἐλλειπτικῶς. ἐπ' οὐκ ὄντι ἔθνει. forma autem est proverbii de nihili & abjecta gente. Aristoph. σὺ μὲν βάδιζ' ἐς οὐδὲν ὢν γὰρ εἶ.

21 Πρὸς δὲ τὸν Ἰσραὴλ. κατὰ ὑπαλλαγὴν, πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας. Sicut *Judas*, Judæ posteritas.

CAPUT XI.

2 EN Ἠλίᾳ. ἐλλειπτικῶς & ἐναλλαγμένον, id est, in historia Heliæ, vel de Helia. Et mox, τῇ Βάαλ. Etiam hoc ἐλλειπτικῶς positum accipi posse puto. id est, τῇ εἰκόνι τοῦ Βάαλ. Seu τῇ θρησκείᾳ, id est, ἐπὶ τῇ θρησκείᾳ. Et, λεῖμμα κατ' ἐκλ. χάρ. γέ. *Reliquiæ extiterunt, secundùm gratia,* sive *gratuitam, electionem.* In libris autem Latinis est, *Reliquiæ secundùm electionem gratiæ Dei salvæ factæ sunt.*

6 Εἰ δὲ χάριτι. ἔλλειψις. ut sit totum, εἰ δὲ χάριτι ἡ ἐκλογὴ γέγονε. secundùm modò dicta. Et idem communiter assumetur ad id quoq; quod sequitur, οὐκέτι ἐξ ἔργων, ἡ ἐκλογὴ δηλονότι, γίνεται, ἢ γέγονε. Similiter & alia sunt hoc loco ἐλλειπτικῶς. ἐπεὶ ἡ χάρις, &c. ἐπεὶ εἰ ἡ ἐκλογὴ γέγονεν ἐξ ἔργων, χάρις οὐκέτι ἂν χάρις. Si ergò est gratiæ & favoris electio, jam non est operum seu meritorum. nam operi debetur merces. Vel non etiam opus, esset opus. Sic & mox ἀντίθεσις, Sin constat merito operum electio, jam non est gratia neq; benignitas ista, cùm persolvatur id quod debetur. Ità constituit planè Paulus, eligi à Deo misericorde, eos quos gratiâ suâ complectatur. Hi nulli sunt nisi fideles & credentes in filium, quos jam justos esse Paulus affirmavit. Sequitur ut justitia, de gratuita misericordia Dei, contingat credentibus, propter Christum. Et ut accipiatur fide. & ideo soli fidei asscribitur, id est, nulli virtuti aut operi seu conatui & actioni extra fidem. In libris Latinis pluscula hoc loco verba non exstant. Et sunt qui de explicatione quapiam aliquid inculcatum esse suspicentur.

7 Τί οὖν. ἐλλειπτικὰ ἐπιπλήξεως. τί οὖν ἐστι; aut τί λέξομεν; Et possunt hæc ità distingui, ut ἀνθυποφορὰ fit ἐν ἀπορίᾳ καὶ λύσει, hoc modo. τί οὖν; ὃ ἐπιζητεῖ Ἰσραὴλ τούτου οὐκ ἐπέτυχεν; atq; ità subjicietur λύσις. τί δὲ ἐκλογὴ ἐπέτ. id est, ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ ἐπέτ. *non adepti sunt universi, sed pars electa, cæteris excæcatis.*

8 Πνεῦμα κατανύξεως. Ἑβραΐζει ἡ φράσις. ut τόπος χλόης, *locum herbidum.* ὕδατος ἀναπαύσεως, *aqua tranquilla.* βασιλεὺς δόξης, ὁ ἔνδοξος. Et innumerabilia alia. Est igitur καὶ ἐναλλαγὴν πνεῦμα κατανυγμένον. Sicut paulò pòst, Βάθος πλούτου καὶ σοφίας, & antè, λίθος σκανδάλου. Similia tamen sunt in Græco & Latino quoque sermone: ut, *magnitudo amoris, diligentia officii.* κοῦρος Ἀχαιῶν, *pubes Achiva.* Tale est quod sequitur, ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, ἀντὶ τοῦ ἀβλεπεῖς, qui sunt οἱ μὴ βλέποντες καὶ τυφλοί. Et ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν, ἤγουν τῆς ἀκοῆς, id est, ἄνηκοα. Sed genus hoc notatum esse, satis fuerit. ¶ Τοῦ μὴ βλέπειν. vel τοῖς ἀβλεψίας, vel etiam ἐλλειπτικῶς, ἕνεκα τοῦ μὴ βλέπειν. Et similiter mox, ἡ σωτηρία τοῖς ἔθνεσιν. ἐλλειπτικῶς. deest enim, ὑπῆρχεν, aut ἐγένετο.

11 Εἰ δὲ τῷ παραπτ. ἐλλείψεις ῥήματος ὑπάρχειν, quæ sunt in Græco sermone frequentissimæ, neque deinceps jam accuratè à nobis notabuntur. Sunt & συνθέσεις in his, παράπτωμα πλοῦτος. Itémque ὑπαλλαγαὶ, παράπτωμα, οἱ παραπτώσαντες. Et ἥττημα, οἱ ἡττηθέντες. Et rursum, ἀνταπόδοσις ἐν ἐρωτήσει. πόσῳ μᾶλλον τὸ πλήρωμα αὐτῶν. nimirum πλοῦτος ἔσται. πλήρωμα autem vel est τελείωσις, vel ille plenus numerus universi populi Judaici, particeps salutis & vitæ æternæ in sanctitate fidei.

15 Ἡ ἀποβολὴ αὐτῶν καταλλαγή. Mutatâ formâ simplicis elocutionis talis cujusdam, ἡ ἀποβολὴ κατήλλαξε τὸν κόσμον, τῷ Θεῷ δηλονότι, & ἡ πρόσληψις ζωοποιεῖ τοὺς νεκρούς. Sicut, *Ero mors tua ô mors, morsus tuus inferne.*

16 Εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ. συλλήψεις sunt in his. Et mox, εἰ δὲ κατακαυχᾶσαι, de forma verbi suprà dictum est. Est autem in his ἔλλειψις. *Si illis insultas gloriando, audies aut cogitare debes, quod non sustineas tu radicem.*

21 Μήπως οὐδέ σου. ἔλλειψις usitata, maximè Græcis. Simile est Plautinum hoc, *operam ut det,* in Curculione. id est, vide ut det operam. *Vide, ne tibi quoque non parcat.*

22 Ἐπὶ δὲ σέ. ἔλλειψις τῆς ἀποτόμου. Pertinet ad te benignitas perseverantem in benignitate, nam si illâ excidas, etiam tu exscinderis.

26 Πᾶς Ἰσραὴλ. id est, ἡ σωτηρία ἁπάντων Ἰσραηλιτῶν ἔσ. Ut intelligatur non universos esse abjectos, sed semper conservari aliquos. Ut dici verè possit, ad totum populum Israeliticum pertinere salvationem.

28 Ἐχθροὶ δι' ὑμ. ἔλλειψις. deest εἰσὶν ἐκεῖνοι. ii scilicet Judæi qui rejiciuntur, id est, qui non credunt Evangelio, inimici sunt, seu invisi, ut, ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς ἀΐδαο πύλῃσι. Cæteri electi, chari sunt propter patres: vel generaliter dicit Judaicum populum esse invisum sibi, respectu Evangelii; patrum autem, quos elegisset Deus, causâ, charum.

30 Τῷ τούτων ἀπ. ἔλλειψις τ', ἐπί. Dum isti contumaces sunt, interea vos misericordiam invenistis. Et dum vos misericordiâ fruimini, isti modò in contumacia perseverarunt, propositâ eâdem facultate inveniendi misericordiam. ut ἵνα eventûs significationem habeat, non causæ, quemadmodum sæpe.

36 Ὅτι ἐξ αὐτοῦ. Grandis copia orationis Paulinæ de Deo. Est autem ἔλλειψις συλλογιστική. Ex ipso sunt omnia, per ipsum conservantur & reguntur, in ipsum referuntur.

CAPUT XII.

1 ΠΑρακαλῶ οὖν. ἔλλειψις usitata τοῦ, ὥστε. & sunt συνθέσεις, *appositiones* Latini Grammatici dixerunt. *Hortor ut exhibeatis seu præstetis corpora vestra ad victimam, vivam, sanctam, gratam Deo, qui est cultus mentis.*

3 Ἑκάστῳ ὡς ὁ. μετάθεσις ὡς, id est, ὡς ἑκάστῳ ἐμέρισεν ἑκάστῳ μέτρον πίστεως. Et mox, ὁ δὲ καθ' εἷς. Βαρβαρίζει ἡ φράσις. Ut in Joanne εἷς καθ' εἷς, id est, singuli. dicit autem nunc ὅτι ἔσμεν ἀλλήλων μέλη εἷς ἕκαστος, id est, ὁ καθ' ἕνα ἕκαστος.

6 Ἔχοντες δέ. Præcipua forma Ἑλληνισμοῦ, seu τοῦ Ἑλληνίζειν, est consequentia τῶν, μὲν & δὲ, συμπλεκτικῶν. quemadmodum & Aristoteles docuit. Quam sermonis proprietatem in Apostolicis scriptis non servari constat. Et ideo est interdum sensus obscurior. Præsertim cùm δὲ etiam μεταβατικῶς nonnunquam poni soleat. ut sæpe quæri possit sitne μεταβατικῶς καθ' ἔλλειψιν τοῦ, μὲν, an μεταβατικῶς ponatur per se. Ut hoc loco, si fatimus δὲ poni μεταβατικῶς, ut in editis libris, erit hoc initium sequentis cohortationis. In qua sunt crebræ ἐλλείψεις. Cùm habeamus charismata diversa secundùm gratiam datam nobis, εἴτε προφητείαν, δηλονότι, ἔχει τις, ἐχέτω αὐτὴν vel χράσθω αὐτῇ κατὰ τὴν ἀναλογίαν πίστεως. εἴτε διακονίαν ἔχει τις, ἐν τῇ διακονίᾳ μενέτω, ἄξιος τοῦ ἀναλόγως διαπελέτω. atque hoc modo & cætera compleri poterunt sensu congruente. Ἀναλογία autem est consensio & similitudo eorum quæ proportione collocata Latinè dicuntur. hæc est rationum, id est λόγων, comparatio. ubi nihil abhorrens aut discrepans admittitur. ut συνεχὴς 8. 4. 2. 1. διεχὴς 9. 3. 3. 1. Et, τῷ καιρῷ δουλ. *Tempori servientes.* Interpres Latinus legit, τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες.

14 Εὐλογεῖτε τοὺς. Plenæ orationis forma in præcipiendo & jubendo, ut, *properes, ne cesses:* & Epicharmi Θνατὰ χρὴ τὸν θνατὸν, οὐκ ἀθάνατα τὸν θνατὸν φρονεῖν. Et mox, χαίρειν μετὰ χαιρ. Vel est modi ἐναλλαγὴ, vel est ἔλλειψις. vel, Gaudeatis, vel, Velitis gaudere. seu, Hortor ut gaudeatis. Et, τὸ ἐξ ὑμῶν. κατὰ τὸ ὑμέτερον μέρος, ἐλλειπτικῶς, *pro vestra parte, quantum erit in vobis.* Erasmi lectio est, τὸ ἐν ὑμῖν. Et mox, ἐνώπιον πάντ. ἀνθρ. In Latinis est libris, *Non tantùm coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus,* id est, οὐ μόνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνθρώπων.

CAPUT XIII.

1 ΠΑσα ψυχή. Primum Ἑβραΐζει ἡ φράσις. Et sequuntur ὑπαλλαγαί. ἐξουσίαις, id est, τοῖς ἐν ἐξουσίαις. *Iis qui sunt cum imperio.* sicut ἀρχὴ & βουλὴ, significat τοὺς ἄρχοντας & βουλευτάς. Hæc in omnibus linguis mutatio usitata est. Et ipse ità Paulus interpretatur cùm addit, οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος, κατὰ σύνθεσιν, id est, τοῖς ἐν οἷς φόβος. τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις, μετωνυμικῶς, id est, τοῖς τἀγαθὸν ἐργαζομένοις. Quod autem in libris Latinis legitur, *Quæ autem sunt à Deo ordinata sunt,* omnino puto perperàm esse perscriptum, & reponendum *ordinatæ.* etsi indicatur, exploratores quosdam *ordinata* legere. Illud verò, *Quæ sunt,* de potestatibus accipiendum est.

6 Λειτουργοὶ γάρ. Munere publico funguntur divinitus, οἱ ἄρχοντες scilicet καὶ οἱ ἐν ἐξουσίαις ὄντες.

7 Τῷ τὸν φόβον. ἐλλειπτικῶς. τῷ προσήκοντι λαβεῖν τὸν φόρον, ἀποδοτέον τὸν φόρον. Atque similiter sequentia membra compleri poterunt. Et paulò pòst, τὸ γὰρ, ὁ μοιχ. Et ipsum est ἐλλειπτικὸν, ut desit, ὀνομαζόμενον, seu γεγραμμένον. Vel δεικτικῶς ponitur, quemadmodum solet articulus generis neutri.

13 Μὴ κώμοις. ἔλλειψις τοῖς, ἐν. Et paulò antè, πλήρωμα τοῦ νόμου ἡ ἀγάπη, est σύνθεσις. Ut, *hic sapientia est, ille somnium.* & κεφάλαιον ἀμήχανος φθόνος. Psal. xxiiii. πλήρωμα autem est *summa*, id est, quo aliquid absolvitur & completur. κῶμοι autem sunt hilaritatis & lætitiæ & dissolutæ per intemperantiam vitæ accessus, congressúsque petulantiores, quæ *comessationes* vel *comissationes*, mutatione literæ, à Latinis dictæ fuere, re nequaquam in hujus gentis moribus frequentatâ. Græcum autem verbum est, κωμάζειν.

CAP.

CAPUT XIIII.

1 Προσλαμβάνεσθε. ἔλλειψις est ἀμφίβολον, itaque explicatio magis varia, quàm sensus obscurus est, qui etiam διάκρισιν distinctionum diversus fit. Potest enim esse, *Imbecillis qui fide est, eum suscipite.* Et potest esse, *Imbecillus qui est, eum fide sublevate.* Postea verò si τελεία ponatur, erit de integro, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν, id est, ὅπως μὴ, κατ' ἔλλειψιν. *Videte nè deferamini ad disceptationes dubitatinum animi.* Vel connectentur hæc cum verbo προσλαμβάνεσθε. *Ità suscipite imbecillem, ut non disceptetis de dubitationibus animi illius*, id est, nè adversando perturbetis aut labefactetis conscientiam. Nam διακρίνεσθαι certè *disceptare & altercari*, atque etiam *dijudicare* significat Paulo. Et διαλογισμοὶ sunt *incertæ ac ancipites cogitationes*. quæ adversantur fidei omnia. Hujus enim est præcisa assensio, & certa persuasio. In qua jam neque quæstionibus, neque contrariis sententiis locus relinquitur.

4 Δυνατὸς ἐστι. σῆσαι, στῆσαι. Et paulò pòst, καὶ ὁ μὴ φρονῶν. hoc ἀντίθετον in libris Latinis non est, & sunt qui inculcatum putent, cùm ità oratio fiat plenior & sententia illustrior. Et inferiùs, σὺ δὲ τί κρίνεις. ἐλλειπτικῶς. διὰ τί. Et paulò antè, καὶ ἀνέστη. καὶ ἀνέ. Interpretatio Latina ἀνέστη, id est *resurrexit*, non habet.

14 Οὐδὲν κοινὸν. Id est, ἀκάθαρτον. quemadmodum in historia Apostolica Lucas interpretatur. Phrasis est Hebraica. δι' ἑαυτοῦ autem est id quod usitatè Græci dicunt, καθ' αὑτὸ, id est, *per se*, καὶ κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν. Et postea, ἐν τούτοις, *in istis*. nimirum justitiâ, & gaudio in sancto Spiritu. Sed in libris Latinis est, *In hoc*, ἐν τούτῳ, Spiritu scilicet sancto. Et paulò pòst, τὰ εἰς ἀλλ. scilicet, διὰ κωμάτων ἀπὸ κοινοῦ. Sed Latinus interpres videtur legisse additum verbum, φυλάσσωμεν.

16 Ὑμῶν τὸ ἀγαθόν. τὸ ὂν ἐν ὑμῖν ἀγαθὸν ὃ μηδὲν αἴτιον βλασφημίας διὰ τὸ σκάνδαλον. Vocat autem ἀγαθὸν, fidem & cognitionem & odium superstitionis in hominibus piis.

CAPUT XV.

9 Τὰ δὲ ἔθνη. ἀπὸ κοινοῦ τὸ, λέγω. *Hoc dico gentes celebrare misericordiam Dei.* vel ἐπὶ ἐλλειπτικὸν, εἰκὸς δὲ δοξάσαι. *aio has celebrare debere.* Et paulò antè, διακο. γεγ. περιτο. μετωνυμικῶς. id est, τῶν περιτετμημένων, qui sunt Judæi.

12 Ὁ ἀνιστάμενος ἄρχ. Vel tantùm, ἔσται positum ἀπὸ κοινοῦ repetetur, vel aliâ formâ ἐνάλειψεως hæc explicabuntur, ut plena oratio fiat hujusmodi, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἔσται ὥστε ἄρχειν. Et infrà, μετὰ ἐν ἀγαθωσύνης. In Latinis libris est, *dilectione*. Ut, sicut quidam putant, habuerit ille interpres in suo libro, ἀγαπωσύνης.

16 Εἰς τὰ ἔθνη. Vel ἀντὶ τῆς, ἐν τοῖς ἔθνεσι. Vel πιστεύοντα πρὸς τὰ ἔθνη. Usus autem est vocabulis significantibus functiones publicorum munerum, & administrationem sacrorum. Et mox, τὰ πρὸς Θεόν. Usitata ἔλλειψις κατὰ τὰ ἔργα ἤγουν ἀνήκοντα πρὸς τὸν Θεόν.

19 Ἀπὸ Ἱερουσαλήμ. ἐναλλαγή. Hoc enim dicit, ὅτι ἐπιπεριόντι κεῖ πᾶσαν κύκλῳ χώραν τῷ εὐαγγελίῳ, ἀρξάμενος ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, καὶ περιχωρήσας ἐπὶ τὸ Ἰλλυρικὸν ἔθνος, ὃ καλοῦσιν Ἰλλυρικόν.

20 Οὕτω δὲ ἀναπληρῶσθαι in his est & ἀνακοινοῦσθαι, quorum utrumq; ad ἔλλειψιν refertur. Ut hoc quodam modo ista expleri posse videantur, ἐμὲ ἔτω φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, ἵνα τοιαύτη φιλοτιμίᾳ χρώμενον ἐν τῷ κηρύγματι, ὅπου οὐκ ὠνομάσθη ὁ Χριστὸς, διακοσθῆ φρόνημα, κηρυχθέντος ὑπ' ἄλλων, ὅπου εὐαγγελίζεσθαι, καὶ μὴ, ἀλλ' ὡσπερ ὀκνηρὸς τις, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὡς ἐν ἀπαγ. &c.

23 Νυνὶ δὲ. ἐλλειπτικῶς. Ut desit, οὐκέτι ἐγκόπτομαι, aut νῦν ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς, διὰ τὸ μηκέτι τόπον ἔχειν ἐν τούτοις. Et mox, ἀποπεμφθῆναι ἐκεῖ. σολοικοφανὲς, pro προπεμφθεὶς ἐκεῖσε.

26 Μακεδονία. ἐναλλαγή, Macedones & Achivi. ut hoc, *Simul omne tumultu Conjurat Latium.*

27 Εὐδόκησαν γὰρ, καὶ ὀφειλ. πλεονάζει ὃ φησὶ κατ' ἐπανάληψιν καὶ ἐπαναφορὰν λεγόμενον. Repetitur enim quasi ad exordium novæ disputationis, id quod antè dixerat, συναναπαύσωμαι. Usitatáque est ἐναλλαγὴ modi. Nam sæpe & multùm reperitur positum verbum futuri temporis indicativum, pro subjunctivo.

29 Σπανίαν. καθ' ἀφαίρεσιν posuit nomen Latinum *Hispania* quæ Græcis est Ἰβηρία.

CAPUT XVI.

2 Καὶ αὐτοῦ. ἔλλειψις, plenum erat καὶ δὴ καὶ αὐτοῦ ἐμοῦ. προστάτις autem significationem habet *curæ & sublevationis & defensionis* (unde προστάται Græcis sunt qui Latinis *Patroni*) προστάσις autem *auxilii*. Ut Homero πάρ δέ μοι αὐτῷ στῆθι. quomodo & Germani loquuntur.

4 Ὑπὲρ τῆς ψυχ. ἐναλλαγαὶ μεταφορικαί. Sed hujusmodi demonstrare nunc propositum non est.

5 Ὅς ἐστιν ἀπαρχή. *Primitiæ Achaia.* In libris tamen Latinis est, *Asia*. Quod à quibusdam probatur. Est autem σύνθεσις. Ut, Θεὸς ἡμῶν καταφυγὴ καὶ δύναμις, Psal. xlv. Et Psal. lxx. ὅτι στερέωμα καὶ καταφυγή μου εἶ σύ. Et mox, ὅτι σὺ εἶ ἡ ὑπομονή Κύριε, Κύριε, ἡ ἐλπίς μου. Et similia quamplurima. dicuntur autem Paulina μεταφορικῶς, de sublevatione quæ gravis & molesta illis fuisset. Et paulò antè, τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκ. Usitata ἔλλειψις. τὴν ἐκκλ. κατ' οἶκ, id est, *domesticam & familiarem Ecclesiam illorum*. Ut & paulò pòst, τοὺς ἐκ τῶν ἐν Ἀριστοβ. & τοὺς ἐκ τῶν Ναρκίσσου. Ut sit, τοὺς ὄντας ἐκ τῶν ἐν Ναρκίσσου καὶ Ἀριστοβούλου, δηλονότι οἰκίᾳ. *ii erunt familiares Narcissi & Aristobuli.* Et, πολλὰ ἐκοπ. *Multùm laboris suscepit pertinentis ad me.* Sed in libris Latinis est, *in vobis id erat*, εἰς ὑμᾶς.

18 Καὶ διὰ χρηστολ. His notatur commoditas verborum & prædicatio assentatoria. Et est sententia præclara Παροιμιῶν κ'. ὁ ἐλέγχων ἀνθρώπου ὁδοὺς, χάριτας ἕξει μᾶλλον τοῦ γλωσσοχαριτοῦντος.

19 Ἡ γὰρ ὑμῶν ὑπ. ὑπαλλαγμένως. ἡ ἐπὶ τῆς ὑπακοῆς φήμη, *fama obedientiæ vestræ.* Est autem laudatum hoc loco præclarissimum in Ecclesia studium obtemperandi vera docentibus, & sequendi ac tuendi non modò sensum, sed verba etiam notæ atque explicatæ & disertæ doctrinæ; nè quid παρὰ τὴν μαθητῶν διδαχὴν inculcetur mirificum aut novum, cum scandalo audientium, & per occasionem distrahendi sententias, judiciáque & voluntates hominum; καὶ ἵνα πάντες τὸ αὐτὸ λέγωσι, secundùm cohortationem Corinthiorum.

27 Ὧι ἡ δόξα. Hoc inquit Oecumenius, ἐκ περισσοῦ κεῖται, id est, *superfluum est*. sed quia longum est ὑπέρβατον, hanc ἐπανάληψιν usurpavit Paulus. Interpretabimur igitur ᾧ per αὐτῷ. Sed hæc omnia ab illo loco cujus initium, τῷ δὲ δυναμένῳ, Chrysostomus adjungit ad finem cap. xiiii. Et Epistolam hanc concludit istâ clausulâ, ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν, Ἰησοῦ Χριστοῦ, μετὰ πάντων ὑμῶν, ἀμήν. Est autem hic finis Epistolæ piæ ac religiosæ. Ac posteaquam præponi compellationes familiares & φιλικὰ consueverunt, finis etiam adjunctus fuit similiter is qui benevolentiæ significationem haberet. Latinis usitatum fuit, apponere verbum mandans sanitatem, id est, integras vires & prosperam valetudinem. Ascripserunt enim *vale* Græci ἔρρωσο. Quibus alia etiam deinde fuere adjuncta, ut salutationes, quæ sunt προσαγορεύσεις. Et vota aut cohortationes, & assentatiunculæ titulorum, ut εὐτύχει, φιλόσοφε, & alia. Quemadmodum in Epistola Synesii, scripta Herculiano, ἐρρωμένος διαζώοις, φιλοσοφίας εὐθυμίαν προξενούσης ἀκύμονα, δέσποτα αἰδέσιμε. id est, *vale & vive, ità ut philosophia conciliet tibi jucunditatem tranquillam, domine venerande.* Et paulò pòst, ἅπασά μοι ἡ οἰκία παρῃτήσατο προσειπεῖν σε ὑπὲρ αὐτῆς. προσεῖπόν σε πυρὶ πάντων, ὅμως μόνον ἐκ συγχάριτος τῆς ψυχῆς τῇ προσρήσει. καὶ αὐτὸς ὑπὲρ ἡμῶν τὸν ἱπποτοξότην πρόσειπε, παρακαλῶ. Quorum hic quidam sensus est. *Tota mea domus petiit à me ut te verbis suis salutarem. Hanc igitur salutem dictam tibi esse volo ab universis, quorum unusquisque modò non effudit animam unà cum salutatione. Etiam ego oro, salutes nomine illum equestrem sagittarium.* Sed hæc in præsentia indicata esse, satis habeatur.

¶ DE EPISTOLA PAULI APOSTOLI ad CORINTHIOS I.

Corinthus in faucibus Peloponesi, id est Isthmo, sita, bello Achaico deleta à Mumio, postea restituta & denuo condita fuit ab Augusto. Nunc angustias illas *Hexamilum*, & urbem *Coranto* vocant.

CAPUT I.

Præscriptio est, ut solet fieri in Epistolis, autoris, id est, nominis ejus qui illam mittit, cum compellatione benevolentiæ eorum quibus Epistola mittitur. De quibus, itémq; de formis Epistolarum, & aliis quæ commemoranda de genere isto putavimus, ea sunt superiùs exposita. Hæc quidem Epistola ἀξιωματικὴ est, scripta graviter & plena autoritatis atq; dignitatis, & severitatis in castigando. Cætera institutionem, ordinationémque & doctrinam complectuntur. Sed nos, id quod instituimus, persequamur, ut demonstremus figuras sermonis in Apostolicis scriptis. Est igitur in his, ἐκκλησίᾳ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, ἡγιασμένοις, in his σύνθεσις est. Ecclesia autem sunt sancti. Et καὶ πάσῃ γνώσει. Id quod Latinus interpres videtur legisse, sic enim ille, *Et in omni scientia.* Indicatur autem in quibusdam libris reperiri, γνώμῃ, quæ habet significationem *sententiæ & intelligentiæ*.

8 Ὅς καὶ βεβαιώσει. Expositio πληρωθεῖσα. Nam relativus articulus ad mentionem pertinet, *Dei*, factam paulò antè. Et hæc mox applicabitur, κατ' ἐπανάληψιν, ad id quod sequitur, πιστὸς ὁ Θεός. *Qui Deus etiam stabiliet vos semper, ut culpâ careatis in die Domini nostri Jesu Christi, fidelis inquam ille Deus*, &c.

11 Ὑπὸ τῶν Χλόης. ἔλλειψις. τῶν ὄντων ἐκ Χλ. οἰκείων *familiares* dicit *Chloes*. Et paulò antè, ἦτε κατηρτισμένοι alibi scribitur ἀπηρτισμένοι, eàdem significatione Integritatis & Perfectionis, unde & distractionem & partium discrepantiam abesse oportet. Ἀπολλώ. Atticus est genitivus à nominativo Ἀπολλῶς, sicut, *In foribus letum Androgeo.*

23 Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον. De genere συνθέσεως jam aliquoties dictum est. Quod attinet ad formam orationis & constructionem verborum, genere hæc non congruunt. Ut, *fama malum. Bone vir, columen familiæ. Illic scelus. Chrysalus copia.* Etsi, cùm substantiva ambo sunt, de genere quæri non est necesse. Et adjectivum in hac figura sermonis significatione est substantivum, ut *Triste lupus stabulis*, id est, molestia. *Varium & mutabile semper fœmina*, id est, genus varium. *Virtus est medium vitiorum*, μεσότης. Hoc igitur planum est. Sed quod ad sententiam attinet, primùm est in his αὔξησις, ampliùs enim laudare vult, qui dicit, Tu es sapientia quàm qui sapiens, & pejùs vituperare, qui dicit, Tu es sterquilinium, quàm qui impurum aliquem vocat. Est & ἐξήγησις, τὸ πάσχα ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων. *Inter densas umbrosa cacumina fagos*, id est, Inter fagos quarum cacumina umbram præberent. Sunt & μεταφοραί. Cùm autem plena est elocutio tum junguntur verbo nomina: Ut *à te sedulitas est & vivit hæc pestis*, id est, Antonius qui est pestis. *Sit Tityrus Orpheus. Virtus est vitium fugere.* Quod autem frequens est verbum γίνεσθαι, in sacris literis, phrasin reddit etiam ipsam plerumq; Hebraicam. Ut Psal. cviii. γενηθήτω χεὶρ σου τοῦ σῶσαί με. Cùm igitur dicitur Joannis 1. ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο. Et inferiùs, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία, &c. Et alia quæ δεικτικῶς proferuntur, in his figuræ μεταφορικαὶ, ad detorquendum simplicem significationem verborum, quærendæ non sunt. Ut, κύριος καταφυγὴ ἐγενήθης. Item κἀγὼ ἐγενήθην ὄνειδος αὐτοῖς. Item Psal. cxiii. ἐγενήθη Ἰουδαία ἁγίασμα αὐτοῦ. Χριστὸς ἐστὶ τέλος νόμου. τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη. Quæ enarrando explicari debent, si videatur, sed simplices significationes sunt verborum retinendæ. Ut, Christus est nostra sapientia, justitia, &c. quòd sumus nos sapientes, justi, &c. id est Christi opus & munus, vel per Christum contingit credentibus. Et, Est Christus finis legis, id est, perfectio atque terminus. Tum enim quid propriè aliquid significet consideratur. In quibus autem ὁμοίωσις est, similitudo illustrat id de quo usurpatur. Ut τὸ σῶμα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου πνεύματός ἐστι. Quæritur, quomodo. λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Verè dicitur de opere exstructionis templi, & ædificationis Ecclesiæ, cujus caput est Christus. Item, Petra erat Christus, id est, illa petra de qua loquor. Interdum sunt planè ἐναλλαγμέναι tales συνθέσεις. Ut, ἐγενήθη τὰ δάκρυά μου ἐμοὶ ἄρτος. id est, *pascebar lacrymis meis*. Panis enim Hebraicâ phrasi cibum κατ' ἐξοχὴν significat. Et interdum comparationis notatio additur, ἐγενήθην ὡσεὶ χόρτος. ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρός. Et hoc loco, Christus est σκάνδαλον καὶ μωρία. Judicio quidem Judæorum & Græcorum. ideo addit Judæis scandalum, & Græcis stultitia. id est, mirificè offenduntur nomine Christi, Judæi; & stultam esse doctrinam Evangelii putant Græci. Sed quale est hoc? τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν. Christus igitur ἐγενήθη ἁμαρτία. Sunt qui Hebraicâ phrasi interpretentur ἁμαρτίαν pro victima de peccato. Item hoc, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα. forma quidem verborum & compositionis manifesta est. sed res ea significatur, in qua vertitur totum mysterium redemtionis nostræ secundùm æternum consilium Dei. De qua re soli & loqui & cogitare religiosi & pii possunt ac debent. Neque sunt hæc ad ullas exquisitiones rationis & intelligentiæ humanæ revocanda. Non enim ista vel τυπικῶς facta sunt, vel τροπικῶς commemorantur. Sed indicatur planè humiliatio immensa, & abjectio deformis filii Dei, sustinentis & perferentis iram Dei qui est pro genere humano, propter peccatum condemnato ad æternam mortem, factus intercessor & mediator, ad Patrem. Atque hæc est sapientia & justitia, & salus atque vita æterna Christianorum, id est credentium in Christum. Quem toto pectore oremus, ut hujus tantæ rei sensum atque cognitionem, ipse suo sancto Spiritu suscitet & confirmet in cordibus nostris, & simplicitatem fidei in nobis conservet, & non sinat nos deserere aut flaccescere in nobis confessionem & studium Evangelii, nè eripiatur ex ore nostro sermo veritatis. Amen.

25 Τὸ μωρόν. Ut, *estne hoc verum.* &, *virtus est honestum.* id est, veritas & honestas. Usitata & nota ἐναλλαγή.

28 Τὰ μὴ ὄντα. Id est, τὰ μηδὲν ὄντα, figurâ indicatâ superiùs. Vel, *de integro producit*, inquit, *Deus aliquos, ut ità redigat ad nihilum priùs exstantia.* Quæ pertinent ad occultum & inexplicatum hominibus consilium Dei.

31 Ἵνα καθώς. ἔλλειψις. ἵνα γένηται καθὼς γέγραπται, τοῦτο δηλονότι, ὁ καυχώμενος, &c. *ut id fiat, quod scriptum est.*

CAPUT II.

2 Ἐκεῖνα τοῦ. ἔλλειψις τῆς, πίστ. Et, τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ. In libris Latinis est, *Christi*. Et indicatur alicubi μυστήριον reperiri. Et mox, ἐν πειθοῖς, pro πιθανοῖς. Est enim πειθὼ persuadendi quoddam artificium, cujus sunt τὰ πιθανά, id est, *probabilia*, quæ ità commemorantur ut videantur verisimilia. Euripides τὴν πειθὼ τύραννον ἀνθρώπων esse dicit, Hecubâ. Eusebius initio τῆς εὐαγγελικῆς παρασκευῆς, ità adducit hunc locum, ἐν πειθοῖ ἀνθρωπίνης σοφίας λόγων.

9 Ἀλλὰ καθώς. ἔλλειψις. plenum fieri posset quodammodo, ἀλλ' ἀπὸ ἐκείνης δόξης ἡμῶν, ὅπως ἔχει, ἅ τινα ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καθὼς γέγραπται, ἃ ὀφθ. &c.

13 Οὐκ ἐν διδακτοῖς. ἐναλλαγή. significatur enim διδασκαλία. Sunt autem διδακτὰ, quæ docendo aliis tradi possunt aut solent. Et superiùs aliquantò, εἰ γὰρ ἔγνωσαν. ἐλλειπτικῶς. ἐκείνην δηλαδὴ τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ. quod admonui ideo ut appareat quantam lucem inferat interdum unius verbi certa cognitio. Nam inter eos qui ad personam Christi hoc retulerunt, hinc nescio quid disceptationis exstitit. ¶ Πνευματικοῖς πνευματ. ἀμφιβόλως hæc flexu ponuntur, sed sensus idem est. συγκρίνοντες ἀνθρώποις πνευματικοῖς πράγματα πνευματικά. id est, σὺν ἐκείνοις κρίνοντες, *communicantes judicium nostrum de spiritualibus, cum iis qui sunt spirituales.* vel πνευματικοῖς πράγμασι τὰ πνευματικὰ συγκρίνοντες, *comparantes spiritualia cum spiritualibus.* Est autem res nocentissima & planè exitiosa veritati, confusio sapientiæ divinæ cum humana. Ψυχικὸς autem ἄνθρωπος, quemadmodum & Chrysostomus interpretatur, ἐστὶν ὁ διὰ σάρκα ζῶν, καὶ μὴ τὸν φωτισμένος τὸν νοῦν διὰ πνεύματος, ἀλλὰ μόνην τὴν ἔμφυτον καὶ ἀνθρωπίνην σύνεσιν ἔχων, ἣν τοῖς ἁπάντων ψυχαῖς ἐμβάλλει ὁ δημιουργός.

16 Νοῦν Χριστοῦ ἔχ. ἐναλλαγή & hæc est, ut cùm dicitur, *Teneo mentem illius*, id est, scio quæ sit sententia illius. Nos, inquit, per fidem in Christum, adepti sumus intellectum mentis & consilii Christi ità, alios ut jam etiam docere possimus. Sic Oecumenius. Qui tamen & hoc indicat, Aliquos νοῦν, hoc loco, interpretatos *patrem*. Ut sit tale quiddam quod hìc dicitur, Nos habemus Patrem Christi. Et adducit de Gregorio hæc, καὶ νῷ, καὶ λόγῳ, καὶ πνεύματι, τῇ μιᾷ συμπνοίᾳ θεότητι. Et sic veteres sæpe usurpasse vocabulum τοῦ νοῦ dicit. Sed priora arbitror esse planiora & certiora. Συμβιβάζειν autem significat Componere & Conciliare, id quod fit discrepantibus sententiis aliquorum, aut aliquo secum quærente & in deliberando hæsitante. inque obscuris & dubiis. Plato ἱππίᾳ ἐλάττονι, διαπυνθάνομαι καὶ ἀνασκοπῶ καὶ συμβιβάζω τὰ λεγόμενα, ἵνα μάθω.

CAPUT III.

2 Οὔπω γὰρ ἠδύν. ἐλλειπτικῶς. scilicet μετέχειν βρώματος, ἢ λαμβάνειν βρῶμα. λέγει δὲ τὴν στερεωτέραν σοφίαν. Et, ἔτι σαρκικοί ἐστε. Repetitio ejus, quod suprà dixerat. vocat autem *carnales*, indulgentes affectibus humanis vitiosis, quæ est naturæ corruptæ improbitas. In Latinis libris est, *Nonne homines estis?* οὐχὶ ἄνθρωποι ἐστε; Quod pertinet ad præcedentem scilicet clausulam, κατ' ἄνθρωπον περιπατεῖτε.

5 Τίς οὖν ἐστιν. Alibi, τί. In neutro generaliter. Sicut mox, ὥστε ὁ φυτεύων ἐστί τι. Et Plato Epitaphio, ἀνδρὶ οἰομένῳ τι εἶναι. Et rursum Paulus, ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων ἕν εἰσιν, id est, ὁ αὐτός. ¶ Καὶ ἑκάστῳ. ἔλλειψις, καὶ ἐν μεταθέσει ἀνακόλουθον. ut compleri dictum hoc modo posse videatur, καὶ οὗτοι διάκονοι, ἤγουν διακονοῦντες, ὥσπερ ἑκάστῳ ὁ Κύριος ἔδωκεν. Id quod rectissimum ad explicandum esse putavimus.

9 Θεοῦ γεώργιον. Hæc forma sermonis jam aliquoties indicata est: assumit autem similitudinem ædificationis, seu structuræ, in cujus mentione diu immoratur. Et paulò antè, Θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί, *Dei opera sumus.* Sunt enim συνεργοί, conjuncti ad operis effectionem. Utitur enim Deus ministris doctrinæ, ad hujus quasi ædificium absolvendum, sicut unoquoque homine, ad salutis ipsius elaborationem. Et inferiùs, ἡ γὰρ ἡμέρα δηλ. Id est, Vel in luce, vel suo tempore omnia patefient. In libris Latinis est, *Dies Domini.*

15 Αὐτὸς δὲ σωθήσ. αὐτὸς hoc torsit Græcos explicatores. αὐτὸς inquit aliquis, ὁ θεμέλιος. alius, ὁ διδάσκαλος, ὁ τὸν θεμέλιον τῆς πίστεως καταβαλών. alius, αὐτὸς σωθήσεται, ἤγουν οὗτος οὗ τὸ ἔργον μένει, ἐκεῖνος, οὗ τὸ ἔργον οὐ μένει. Photius duriùs & inhumaniùs, atque etiam minùs propriè, αὐτὸς σωθήσεται, interpretatur, διαμένει, τηρηθήσεται τῇ ἀϊδίῳ κολάσει. Sunt autem μεταφοραί in his plurimæ.

CAPUT IIII.

3 Ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστι. Et quod sequitur ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας, phrasi Hebraicâ ἐναλλαγή, i. ὑπὸ ἀνθρωπίνης γνώμης, *judicio & cognitione humanâ.* & sic est in versione Erasmi.

6 Καὶ Ἀπολλώ. Accusativus Atticus, sicut hoc, *Aut Atho aut Rhodopen.* Et mox, ὑπὲρ ὃ γέγρ. ἔλλειψις est. deest enim φρονεῖν. ad quod erat ἀκόλουθον τό, ὅ. ¶ Ἵνα μὴ εἷς ὑπέρ. σύλληψις ἵνα μὴ φυσιοῦσθε, ὁ εἷς φυσιοῦται ὑπὲρ ἑνὸς καὶ κατὰ ἑτέρου. πλεονάζει ὁ φρονῶν. Quid enim est inflari unum supra alterum, quàm contra alterum? nisi fortè ὑπὲρ τοῦ ἑνός, neutrum esse credatur, ut fit ὑπὲρ ἑνὸς πράγματος, hoc sensu, ut nemo de ulla re infletur contra alterum. fit enim in altercationibus & contendendo, ut superbientes pudeat concedere aliquid, & contumaciam atque pervicaciam, virtutem ac constantiam videri velint.

8 Ὄφελόν γε. Idiotismo optantis verbum. Sunt autem hæc Ironica, ad reprimendam elationem animi & superbiam Corinthiorum.

9 Ἐσχάτους. Quemadmodum hoc nomen singularem in modum factum est, ità etiam alii aliter fuerunt interpretati. Ac indicatur aliquos ad mortem Christi retulisse, postquam Apostolorum

lorum munus & functio usurpata sit, & se numerare Paulum cum aliis. Vel μεταφορὰ erit, inquit alius, ut intelligatur nullos præterea Apostolos jam exspectandos, sed istos esse ultimos & inviolabiles. Sicut ἐπιθανάτιοι διαδῆλοι, βέβαιοι εἰσι καὶ ἀμετακίνητοι. Alii ἐπιθανατίους, interpretati fuere simpliciùs, *morti obnoxios*. Chrysostomus, θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις, interpretatur, non in angulo aliquo rem gestam, sed jam spectatam esse mundo constantiam Apostolorum in perpetiendis adversis, & εἶναι τὰ παλαίσματα ἄξια ἀγγελικῆς θεωρίας. Alii θέατρον maluerunt significare, hoc loco, spectaculum triste ludibrii & afflictionis Christianorum in hoc mundo, coram hominibus & angelis. Quæ sanè ab his quæ sequuntur non videntur abhorrere.

11 Ἄχρι τῆς ἄρτι. ἔλλειψις τῆς ὥρας ἄρτι, ἤγουν ἤδη. hoc est, μέχρι τῆς παρούσης ὥρας.

12 Ἰδίαις χερσί. πλεονασμὸς ἐμφατικός. ut, *Quem ego sæpe hisce manibus gestavi parvulam.* gloriosè autem, ut alibi quoque, prædicat, se sibi manibus suis victum quæsivisse, & non abusum esse alienis laboribus.

13 Ὡς περικαθάρματα. Figura sermonis jam est indicata. Dicit autem Apostolos eo loco esse in mundo, ut hujus sordes & detersiones illi esse videantur, quæ abjicere & aversari omnes soleant. Quemadmodum & λύματα Homerica abjiciuntur in mare, & vasis, scamnis, mensis detersis, τὸ ἀποσπόγγισμα, id est, sordium impuritas odiosa est.

15 Ἀλλ' οὐ πολλούς. σύλληψις. repetendum enim verbum convenienter, οὐ πολλοὺς ἔχετε.

16 Ὡς καὶ ἐγώ. ἀνακόλουθον. deest οὕτως, & μιμητής εἰμι. Sic me vos imitamini, quemadmodum ego imitor Christum. In quibusdam tamen exemplis, hæc clausula, ὡς καὶ ἐγὼ Χριστοῦ, non reperitur.

17 Τὰς ὁδούς μου. Phrasis Hebraica. sicut & περιπατεῖν, de institutis & ratione consiliorum & actionum, déque vita ac moribus.

21 Τί θέλετε; Interrogationis est quasi præscriptio autoritatis. Nam quæ sequuntur plena sunt severitate. Ῥάβδον autem μεταφορικῶς, castigationem & inclementiam animadversionis, & quasi pœnarum plagas dixit. & est ἐναλλαγὴ προθέσεως. ἐν ῥάβδῳ, id est, μετὰ ῥάβδου, ὡς τιμωρήσων τὸν ἐπιδικήσοντα, *tanquam judex & exactor supplicii*. Ut Psalmo, ποιμανεῖς αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ. Quod autem negat Regnum Dei esse verborum, & contineri illud ait δυνάμει, id est *efficaciâ*, tale est, ut verba & res opponantur. Nam δύναμις in Apostolicis scriptis opus eximium & effectionem singularem significat, qualis est signorum & miraculorum. Non igitur λόγον, id est, inania verba valere in Ecclesia, sed ἔργον, id est, rem ipsam spectari oportere ait.

CAPUT V.

1 Ἐθνεσιν ὅστι. ἔλλειψις. Repetendum enim est verbum ἀκούεται. Alicubi tamen talis scriptura reperitur, ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται. In quo jam erit ἔμφασις. Committi enim arguit Paulus apud fideles, id cujus etiam nomen fugiant aliæ Gentes. ità Chrysostomus. qui & ἔμφασιν esse ait in eo quod scripserit Paulus, ἐν ὑμῖν, ut intelligatur in Christianis & fidelibus.

5 Τὸν τοιοῦτον. πλεονασμὸς ἐπαναλήψεως. τὸν δηλαδὴ κατεργασάμενον τὸ μύσος. id est, *qui illud fœdum flagitium fecit*. In superioribus alii aliter verba distinxerunt. Quidam ità, τὸν οὕτως τοῦτο κατεργασάμενον ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. id est, *eum qui sub Christiano nomine illud facinus designavit*. Quidam ità, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συναχθέντων ὑμῶν, *congregatis in nomine Christi*. id quod Chrysostomus sequitur & probat.

7 Καὶ γὰρ τὸ πάσχα. Vel est σύνθεσις ἑρμηνευτική, ut sit, ὁ Χριστὸς ἐστὶν ὁ ἀληθὲς ἡμῶν, ὡς ἐστὶ τὸ ἡμέτερον πάσχα, ἤγουν ὁ ἀληθὴς ἀμνὸς τῆς σωτηρίας πάσχα. Vel erit ἔλλειψις τῆς, χρ, hoc modo, ὁ Χριστὸς ἐστὶν αὐτὸ τὸ ἡμέτερον πάσχα.

11 Ἔγραψα ὑμῖν. Tempus mutatum, id est, Hoc vobis à me scribitur. Qui simpliciter accipiunt præteritum, ii quærunt ubi in hac Epistola scriptum hoc jam sit? Atque putant ad id respexisse Paulum, quod suprà posuit, ἵνα ἐξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας. ab uno enim, inquiunt, transtulit orationem ad flagitium commune. Nonnulli in alia quapiam Epistola ad Corinthios missa, hoc scriptum fuisse existimarunt. Quod autem sequitur, ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν, ἐλλειπτικῶς est. deest, εἰ ἐβούλεσθε συναναμίγνυσθαι βέβηλοις ἄν. id est, *si velletis cum mundanis impuris commisceri, utinam de hoc mundo exissetis*. Ità interdicit commercium & consuetudinem Christianis flagitiosorum & sceleratorum. Alii placuit διόρθωσιν hanc esse prohibitionis. Nè illi putarent vetari usum & communem vitam cum impuris & rapacibus simpliciter, quod fieri non posset in conjunctione & societate civili. Sed συναναμίγνυσθαι interiorem quandam necessitudinem significat, ut mihi quidem prior sensus verior esse videatur.

¶ Ὀνομαζόμενος ᾖ πόρ. ἔλλειψις τοῦ ὑπάρξας, *fuerit*. In quibusdam tamen libris legitur ὀνομαζόμενος ᾖ πόρ. Photius Patriarcha alibi aliter distingui hæc docet. Vel enim conjungi hæc ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος, ut intelligatur verbo tenus frater, is erit qui se Christianum volet perhiberi. Vel ὀνομαζόμενος ᾖ πόρνος, id est,

qui eò usque turpitudinis processerit, ut jam ignominiam quoque flagitii sustineat.

12 Τί γάρ μοι. ἐλλειπτικῶς. deest προσήκει, vel tale quippiam. quemadmodum Latinè dicitur, *quid ad me?* aut, *quid mihi?* Deest enim *pertinet*, & *refert*. Τοὺς ἔξω verò dicit τοὺς ἐξωτερικούς, id est, non relatos in Ecclesiasticam communitatem.

CAPUT VI.

1 Τολμᾷ τις ὑμῶν πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον. quæ quidem διαπορητικὰ καὶ σχετλιαστικά est. Indignum enim facinus existimari vult, disceptari de iis quæ ad victum & cultum pertineat, in hac caduca vita, à Christianis, quorum est spes peculiaris vitæ sempiternæ, & has ipsorum rixas exponi judiciis externis. Ἐξουθενημένους autem vocat, eos quorum in Ecclesia nullus aut non magnus usus sit, & πλεονάζει, τούτους, ἐμφατικῶς. Atque erit hoc elogium non admodum præclarum, eorum qui judiciis operam dant, & litibus vacant. Alii tamen hæc εἰρωνικῶς poni κατ' ἀντίφρασιν maluerunt. ut non sit καθίζετε imperativum verbum. Cùm de angelis judicia facturi simus, vos cùm controversiæ de rebus ad hanc vitam agendam necessariis oriuntur, ad eos judices devenitis, qui ab Ecclesia nihili fiunt. ut exprobretur Christianis quasi fori translatio ad externos, id est, infideles. Sed priora vera esse conjunctio, ὁ συλλογιστικὸς, μὲν οὖν, & series verborum videtur probare.

6 Καὶ τοῦτο. ἔλλειψις. deest γίνεται. Sicut mox, καὶ ταῦτα, deest ποιεῖτε. Sicut Latinè dicitur, idque ἐν αὐξήσει, id est, in incremento quodam sensûs.

11 Καὶ ταῦτά τινες. σύνθεσις αὐξητική. *Talia scelera eratis*. Ut cùm dicuntur impudicæ mulieres, *illecebræ*, *pestes*. & aliquis *scelus* ac *sterquilinium*, de qua forma jam sæpius est dictum. Qui autem cogitat, quid hoc loco dicatur, idque ad se quoque statuit pertinere, huic præ gratiis agendis misericordi Deo non vacabit, vel contentionibus vel aliis ullis futilibus rebus operam dare. Huic clementissimo Deo, qui nostræ saluti & conservationi impendit unigenitum filium suum, & tantarum rerum cognitione instruit nos sancto Spiritu suo, sit laus, honor, gloria, gratiarum actio in secula seculorum. Est ἀσύνδετον in amplificatione beneficii divini, quo contigit innocentia peccatoribus, & turpitudo sublata, & sanctitas reddita fuit.

13 Τὰ βρώματα τῇ κοι. ἔλλειψις. deest προσήκει. sicut inferiùs quoque, τὸ δὲ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ. Chrysostomus tamen in his verbis μεταφορὰς quæsivit. cui est κοιλία non *venter* sed γαστριμαργία καὶ ἀμετρία ἐπιθυμίας. Et ità explicat hæc, τὰ βρώματα πρὸς γαστριμαργίαν ἔχει φιλίαν, καὶ αὐτὴ πρὸς ταῦτα. non igitur ad Christum adducunt, sed ab illo abducunt. Simpliciora tamen mihi semper esse videntur veriora. Aliud autem est, ut diximus, interpretatio scripti, id est, τοῦ ῥητοῦ, & aliud doctrina quæ ex scripto deducitur. Et paulò antè, κρίνειν μὴ ἐξ. χρ. τοῦ ἐπιτυχόντος. id est, iis in rebus de quibus modò verba fiunt.

19 Οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν. ἐλλειπτικῶς. ut desit, κύριοι. Etsi ista hoc sensu generaliter proferuntur, ut, *Nam ego meorum solus sum meus*. ἐμαυτοῦ εἰμί. Et mox, τιμῆς, ἐμφατικῶς ponitur. Emti inquit estis, ut non sitis in vestra potestate sed aliena. & est precium persolutum, ut intelligatur esse perfecta emtio.

20 Δοξάζετε δὴ τὸν Θεόν. In Latinis libris est, *Glorificate & portate Deum in corpore vestro*. Quo præcipitur celebratio nominis divini, & studium domandi corpus, nè adversemur voluntati divinæ, ut ille interpres legisse videatur, δοξάζετε δὴ καὶ ἄρατε τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν. Neque adduntur conversa, quæ in Græcis libris sequuntur hoc caput claudentia.

CAPUT VII.

1 Περὶ δὲ ὧν. περιοδικὴ σημείωσις ἐν ἐλλείψει. hoc quodam sensu: Sequitur ut scribam de iis, de quibus vos ad me scripsistis. Vel de quibus ad me scripsistis, sic habetote. Vel simile quippiam.

3 Ὀφειλομένην εὔν. Alicubi τὴν ὀφειλομένην τιμήν. alicubi τὴν ὀφειλήν. alicubi τὴν ὀφειλομένην, ἐλλειπτικῶς, id est, *debitam affectionem animi & conjugii suavitatem*.

5 Εἰ μή τι ἂν ἐκ. ἔλλειψις. ut sit tale, εἰ μή τι γένοιτο τοιοῦτο. Vult autem conjuges ideo interdum secubare, ut vacent aliis potioribus curis & cogitationibus, quarum præcipuæ sunt precationes, quæ in crapula & in studio voluptatis malignè peraguntur. Et nisi hoc fiat, metuendas esse, ait, Satanæ insidias. Concedit tamen ut ad consuetudinem pristini amoris conjuges revertantur. Hanc esse sententiam hujus loci non dubito: cùm non ignorem alios paulò aliter hæc distinxisse. Quod in Græcis libris est, τῇ νηστείᾳ, id est, *jejunio*, hoc Latini libri non interpretantur.

10 Οὐκ ἐγὼ ἀλλά. σύλληψις, id est, ὁ κύριος παραγγέλλει. Extat enim Christi sententia de hoc casu, quam Christianos sequi necesse est. De cæteris loquitur Paulus cautiùs, & ratione non autoritate confirmat præceptum.

14 Ἡγίασται γὰρ ὁ. Usitata ἐναλλαγὴ temporis, id est, sanctificatur in conjugii legitimo usu. Nam absque hoc, inquit, foret, liberi impuri essent, id est, infames neque legitimi, qui ità sancti sunt, id est, durante matrimonio omni labe ignominiæ carent. Ponitur autem

autem ἐπεὶ sæpe ἐλλειπτικῶς, ut Hecubâ, ἐπεὶ δίδαξον τοῦτο, *nam si aliter est, hoc explana.* Et Oedipo Tyranno, ἐπεὶ μόλις σ' ἂν οἴκους τοὺς ἐμοὺς ἐστειλάμην, *nam si veritus essem nè tam incogitanter & stultè ista effutires non curassem te accersi.* Aliis ἔλλειψιν esse placet, ut sit integrum, πολλάκις ἡγίασαι, id est, συνέζευξαι, in conjugio tam virum quàm uxorem. atque interpretantur verbum (cujus significatio Ἑβραΐζει de sanctimonia fidei. Ut horum enarrationem complectantur sequentia, τί γὰρ οἶδας γύναι εἰ τὸν ἄνδρα σώσεις;

17 Εἰ μὴ ἑκάστῳ. ἐλλειπτικὸν ἀνακόλουθον. ut plena hæc fieri ità posse videantur, εἰ δὲ ὃν ὥσπερ θέλω οὐκ εἰμὶ οὕτως, ὡς ἑκάστῳ ἐμέρισεν ὁ Θεός. Vel repetatur verbum περιπατείτω, hoc quodammodo, ἕκαστος περιπατείτω οὕτως, ὡς ἐμέρισεν ἑκάστῳ, καὶ κέκληκεν ἕκαστον ὁ Θεός. Ità erit, εἰ μή, novum initium generalis præcepti. Nihil in summa aliud tradi, nisi ut suo quisque loco & suâ conditione serviat Deo in fide Jesu Christi.

18 Ἐπισπάσθω. ἐλλειπτικῶς. scilicet τὴν ἀκροβυστίαν. Refertur autem Epiphanii sententia, posse fieri quibusdam medicamentis, non circumcisum, qui est ἀκρόβυστος, ex circumciso.

19 Ἡ περιτομὴ οὐδέν. De hac figura proverbii antè etiam dictum est. Nullius momenti & ponderis est tam circumcisio quàm præputium, per se illa quidem ambo, cùm omnia in eo vertantur, ut obedientia Deo præstetur.

21 Μᾶλλον χρῆσαι. ἔλλειψις, quæ obscurat sensum. alii enim ità accipiunt, μᾶλλον χρῆσαι, scilicet, τῇ ἐλευθερίᾳ. Alii τῇ δουλείᾳ. Mihi non dubium est, quin sit hæc cohortatio ad patientiam, & velit Paulus, usque adeò parvi faciendum esse Christiano, quòd servus sit, ut hanc conditionem, etiamsi possit, mutare velle non debere videatur, id quod αἰτιολογία subjecta confirmat. Et quod addidit, ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ Θεῷ. Est autem παρὰ Θεῷ, vel ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, *in conspectu Dei*, quem nihil nisi fidem respicere vult. Vel μενέτω παρὰ Θεῷ, id est, serviat Deo, permanens in fidei obedientia, quæcunque ad homines conditio aut fortuna sit.

25 Ἠλεημένος ὑπ. ἔλλειψις τοῦ, ὥστε. ὡς ἠλεημένος ὑπὸ κυρίου, ὥστε εἶναι πιστός. Vel μετάθεσις, ὡς πιστὸς εἶναι, ἠλεημένος ὑπὸ κυρίου, id est, ἵνα πιστὸς ὦ, ἐπειδὴ ἠλεήθην ὑπὸ κυρίου. Sic profero sententiam meam, ut studeam probare fidem Domino, quia ille me complexus est misericordiâ suâ. Rursum autem cautè & circumspectè definit ratiocinando id de quo non esset ῥητὴ διάταξις verbi Dei.

26 Τὸ οὕτως εἶναι. ἐλλειπτικῶς. ut desit ἀνταπόδοσις. ὡς ἐμέ. secundùm id quod suprà dixit, θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς ἐμαυτόν. Aut sequentia assumentur, ut tale quiddam desit, οὕτως εἶναι ὡς εὕρηται.

35 Ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον. ἔλλειψις. deest λέγω. Quidam distrahentes hæc corruperunt sensum. Vult enim Paulus hæc omnia quę dicat, rectè intelligi, nimirum quòd eò tendant, non ut aliquis decipiatur, sed ut quisque videat, quid deceat, & quo pacto assiduitas præstetur serviendi Domino sine distractione. Idem potuit notari de præcedentibus: μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. Quod & ipsum animadverto dirimi, & verbum conjungi cum prioribus, hoc modo, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί, καὶ μεμέρισται. ut alia sententia his inchoetur, ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος. Et talis est Latina interpretatio. Ut hoc dicatur, Conjugum animos in diversas & contrarias partes distrahi. Sed μερίζεσθαι omnino est *distingui & dispertiri.* Ut, secundùm edita in Græcis libris, alia res est, inquiat Apostolus, mulier, id est nupta, & alia virgo. Significans conditiones & genera ista distincta esse. Neque est causa, cur hoc tempore tantum tribuatur cælibatui, impuritate manifestâ & notâ fœditate: cùm multò adhuc severiore disciplinâ in Ecclesia conjugium maturandum & frequentandum esse scripserit castissimus vir Ignatius, cujus à Græcis hæc sententia refertur, Παρθενίας ζυγὸν μηδενὶ ἐπιτίθει. σφαλερὸν γὰρ τὸ κτῆμα καὶ δυσφύλακτον, ὅταν κατ' ἀνάγκην γίνηται. τοὺς πατέρας ἐπείγειν γαμεῖν, πρὶν διαφθαρῶσιν εἰς ἑταίρας. Non dissimulandum etiam putavi, hunc locum Apostoli sic alicubi referri, ut appareat, in quibusdam exemplaribus hæc verba, μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος, prorsus reperta non esse, & suspicari aliquis posit, de diligentis lectoris notatione, illa è margine, in disputationem Apostoli fuisse inserta. τὸ εὔσχημον & εὐπρόσεδρον, significationem habent περιφραστικήν. λέγω τοῦτο πρὸς τὴν εὐσχημοσύνην, καὶ τὴν ἀπερισπάστως ἤγουν τὴν ἐπιμελῆ συνεδρείαν πρὸς τὸν κύριον. In libris autem Latinis alia scriptura exstat.

36 Ὁ θέλει ποιείτω. ἀνακόλουθον. deest ἐκεῖνο. Et sunt hæc ἀσύνδετα, *faciat quod vult: non peccat: contrahant matrimonium.* In quibus etiam ἐπιμονῆς σχῆμα est. Ut nullo modo vel prohiberi vel impediri legitimas nuptias velit.

39 Μόνον ἐν κυρίῳ. ἔλλειψις. id est, γαμείσθω, ut sint nuptiæ Christianæ. Μακαριωτέρα autem etiam ἐλλειπτικῶς ponitur. Deest enim comparatio, ut plenum hoc fuerit, μακαριωτέρα δέ ἐστιν ἐὰν οὕτως μείνῃ, ἢ ἐὰν γαμηθῇ, *Fortunatior est, si cælebs maneat, quàm si nubat.* Dixere autem & in lingua Latina *beatos*, eos qui fortunati essent. Et eosdem Græci ὀλβίους καὶ μακαρίους. Et ità usus est verbo Paulus concionans coram Agrippa Πράξεων xxiv. Et paulò antè, γυνὴ δέδεται νόμῳ, *lege devincta est*, id est, legibus conjugii alligata. est enim νόμῳ, ἐν τῷ νόμῳ. Et superiùs etiam μὴ ἔχων ἀνάγκην. hoc aliqui interpretantur παραδιαστολικῶς κατὰ αἰτιολογίαν, id est, ἐπειδὴ οὐκ ἔχει ἀνάγκην, ἀλλ' ἐξουσίαν, id est, Quandoquidem nulla lex aut edictio divina cogit, ut matrimonium contrahatur. Alii ὡς ὑπὸ αἵρεσιν, hoc est, cum conditione, ut nihil impediat consilium istud. id est, siquidem nihil cogit ut diversum fiat. Et ut Photius, μὴ ἀναγκαζόμενος τοὐναντίον ποιεῖν. Nam si eò loci res esse videatur ut elocanda virgo sit, jam necessitas quædam offertur conjugii.

CAPUT VIII.

1 Περὶ δὲ τῶν. Et hæc est συμπλοκῆς περίοδος, κατ' ἔλλειψιν. ut desit ἐστί, aut τοῦ γράψαι. atque verisimile sit de hac ipsa etiam re retulisse Corinthios literis suis. id est, De Idolothytis, hoc est, de immolatis simulacro (quæ sunt hostiæ & victimæ) sequitur. aut jam deinceps scribam explicans sententiam responsione meâ. Ità de novo initio deinde subjicitur, Scimus in omnibus aliquam esse cognitionem. Cujus ἐπανάληψις, ὅτι οὐδεὶς Θεὸς ἕτερος εἰ μὴ εἷς. Estque hoc prooemium quoddam disputationis sequentis.

4 Οὐδὲν εἴδωλον. Primùm deest τὸ ὑπαρκτικὸν, ἐστί. Deinde, vel hoc dicit εἴδωλον, ἤγουν τὰ εἴδωλα (non inusitatâ mutatione) οὐδὲν εἰσίν, id est, omnia simulacra in hoc mundo pro nihilo habenda sunt. Vel οὐδὲν εἴδωλον ἐστὶ ἐν κόσμῳ, id est, Tale simulacrum nullum est uspiam quale nimirum perhibet superstitio. Nam cum simulacris illa divinitatem conjungebat.

5 Εἰσὶ θεοὶ πολ. κατ' ἔλλειψιν, ut repetatur λεγόμενοι. Nam & Gentes singulæ *Deorum* appellationem pluribus rebus attribuerunt, & Scriptura homines etiam *Deos* appellat, & *Domini* nomen ubique usurpatur.

10 Οἰκοδομηθήσεται. ἐναλλαγμένως κατὰ μεταφορὰν καὶ φράσιν. Ac de metaphoris nunc quidem peculiariter differendum esse non putavimus. Simplex autem esset elocutio talis quædam, ἡ δὲ συνείδησις αὐτοῦ ὄντος ἀσθενοῦς παρασκευασθήσεται μείζω, περὶ τὸ ἐσθίειν τὰ εἰδωλόθυτα, ὥστε αὐξηθῆναι τὴν ἀσθένειαν ἐκείνου. Transfertur enim Ædificatio in Apostolicis scriptis, ad ea quæ constituuntur & quasi coagmentando augentur. Eritque hic sensus. Nimirum illius imbecillis conscientia reddetur imbecillior de hoc esu immolatorum simulacris. Atque ità vapulare, id est, affligi dicit imbecillas conscientias usurpatione alienæ cognitionis. Alii ità interpretati hæc fuerunt: ὅτι ὁ ἕτερον ἰδὼν κατακείμενον ἐν εἰδωλείῳ καὶ ἐσθίοντα, οἰκοδομεῖσθαι δύναται ἤγουν συγκαλεῖσθαι πρὸς τὸ καὶ αὐτὸν συνεσθίειν ἀφροσύνης ἐπὶ τῆς συνειδήσεως, ὥστε βλαβῆναι μᾶλλον καὶ ἔσω τραυματισθῆναι ἐκείνην. Magna autem vis est exemplorum, quæ invitare solent plurimos non modò ad communitatem eorum de quibus dubitat & quærit animus, sed manifestorum quoque & evidentium scelerum atque flagitiorum.

13 Οὐ μὴ φάγω. πλεονασμὸς usitatus Græcis in negando aliquid vehementer & quasi præcidendo. de quo etiam antè dictum est. *haud ego unquam ullo tempore carnibus vesci velim.*

CAPUT IX.

2 Ἡ γὰρ σφραγίς. συνάθροισις μεταφορικὴ, de qua forma jam sæpius est dictum. Simile est, στύλοι οἴκων γάρ εἰσι παῖδες ἄρσενες, id est, *fulcitur familia* seu *genus sobole virilis sexûs.* Et nunc dicitur Apostolicum munus confirmari institutione Ecclesiæ Corinthiacæ. Est autem forma hoc loco orationis crebris interrogationibus vehementis, & animi commoti, & genus ἀξιωματικόν.

6 Τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι. Vel ἐλλειπτικῶς. ut desit τὰ αὐτά. Vel potiùs μὴ ἐργάζεσθαι *otii* habet significationem; hoc sensu, μόνοι δοκοῦσιν ἡμεῖς τῶν ἄλλων μηδὲν ἐργαζομένων ἀνάγκην ἔχομεν ταῖς ἰδίαις χερσὶ κοπιῶντες τἀναγκαῖα πορίζεσθαι. Ut sit ironia vehemens. Aliis scilicet otiosis esse licet omnibus præter me & Barnabam, quibus solis non conceditur vacatio operum. Est autem ἐργάζεσθαι propriè opus ruri facere, quòd hoc opere nullum sit prius aut potius. significat tamen verbum cujuscunque modi opera quibus victus quæritur, & omnem quæstum. Est autem oratio hoc loco grandior tanquam in disceptatione.

10 Ἐπ' ἐλπίδι. Translatio Latina præbet causam suspicandi illius autorem legisse hæc ità, καὶ ὁ ἀλοῶν τῆς ἐλπίδος τοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι. Ut sit plena elocutio talis, ὅτι ὀφείλει ἐπ' ἐλπίδι ὁ ἀροτριῶν, ἀροτριᾶν, καὶ ὁ ἀλοῶν ἀλοᾶν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν τῆς ἐλπίδος. Sed si Græca edita retinentur, erunt ἐλλιπῆ quidem hæc quoque, sed aliter, hoc modo, ὀφείλει καὶ ὁ ἀλοῶν μετέχειν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ, ἀλοῶν τοῦ ἔργου τοῦ ἀλοᾶν ἐπ' ἐλπίδι. id est, *debet triturans quoque particeps esse spei operis sui, in spe.* Atque præ se ferunt hæc formam pleonasmi. Sed ἀλληγορίας quidam explicuerunt, hoc modo, Defatigantur docendo & instituendo Ecclesias Apostoli, potissimùm quidem spe futurorum, sed ità tamen etiam ut præsentem fructum exspectent alimoniæ ab iis quibus inserviunt, ut vacare soli doctrinæ & Ecclesiarum curæ possint. Ità igitur hæc interpretantur, velle Paulum, ὅτι ἐπὶ τῇ μελλούσῃ ἐλπίδι δεῖ μετέχειν καὶ τῆς ἑτέρας ἐλπίδος, καὶ τῶν νῦν ἀναγκαίων.

14 Ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ζῆν. ἐναλλαγμένως, id est, τὰ πρὸς τὴν ζωὴν ἀναγκαῖα λαβεῖν διὰ τὴν τοῦ εὐαγγελίου κήρυξιν. Usus autem est verbo ζῆν, quo quasi designarentur impensæ Evangelicæ, τροφῆς nimirum

nimirum καὶ ἐνδυμάτων, quemadmodum alibi planè ostendit. Sine his enim βί@ in terris ἀβίωτος.

15 Ἢ τὸ καύχημά μου. ἐναλλαγή. consentanea erant hæc: μᾶλλον ἀποθανεῖν, ἢ τὸ καύχημά μου κενωθῆναι, ἤγουν ὀνομασθῆναι τινί.

17 Ἑκὼν ἄκων. ἔλλειψις. Repetendum enim ἀπὸ κοινοῦ, τοῦτο πράσσω. Οἰκονομία autem significat curam administrationis commissæ fidei alicujus & officium. quod nullâ etiam mercede propositâ præstandum est, aut malè accipitur qui non præstat. Alii itá: Si volens gratuitam operam impendo doctrinæ, merces mihi rependetur. sin minùs, nè sic quidem pecco. Nam commissa est mihi à Christo hæc οἰκονομία, id est, *curatio*. Quibus autem illa commissa est, iis licet, vel eos ipsos Christus voluit, pro præconii labore victum & amictum recipere.

19 Ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων. Vel est ἀπὸ πάντων ἐλεύθερος, id est, *nulli prorsus servituti obnoxius*. Vel ἐξοχὰ πάντων, *præ cæteris omnibus*. Et inferiùs, ἵνα πάντως τινὰς σώ. *ut omnino salutem aliquibus conciliem*. Latinus interpres legit, πάντας.

25 Πάντα ἐγκρατεύεται. Usitata ἔλλειψις τῆς, κατά. id est, *minimè alienæ cupiditati indulget aut occupationi vacat*. Et mox, ἵνα φθαρτὸν στέφανον. rursum ἔλλειψις, deest τοῦτο πράσσουσιν, id est, ὅπως τὸν φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν. Et paulò pòst, ὡς οὐκ ἀέρα, deest δέρων.

27 Ἀλλ' ὑπωπιάζω. ἐπεξηγητικὸς ὁ, ἀλλά. ὑπωπιάζω autem duplicatum verbum est, πιάζω, quo usi fuerunt in significatione Prehensionis, cum præpositione ὑπό. Itaque Græci interpretantur μελανίζω, καὶ ὑπωπιάζω, καὶ δαμάζω. Suggillo autem esset ὑπωπιάζω, ἀπὸ τῶν ὑπωπίων, quæ suggillata interpretantur. hoc quidem loco, ut videtur, alienum. Etsi me non fugit, aliquos de afflictione corporis graviore esse verbum κατὰ μεταφορὰν interpretatos, ut ὑπωπιάζω legisse videantur. Et Gregorius Nazianzenus περὶ συζυγίας, nominavit ὑπωπιασμοὺς, omnia quibus corpus vehementer affligitur.

CAPUT X.

1 Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν. *Non volo ignorare vos*. id est, scire debetis, aut scire vos volo. Sed illud πάντες εἰς τὸν Μωσῆν ἐβαπτίσαντο, obscuriùs dicitur. estque ἐναλλαγὴ περὶ γένους aliquo modo. Ac primùm ἐβαπτίσαντο passivè poni pro ἐβαπτίσθησαν, notatione dignum, siquidem passiva est significatio. Deinde phrasis est Hebraica, de qua quærent periti linguæ illius. Postremò præpositio εἰς non habet hoc loco communem & notum usum. fuere qui Μωσῆν κατ' ὑπαλλαγὴν interpretarentur Legem Mosaicam. Poterit hic sensus esse, Baptizarunt in Mosen, id est, secundùm tradita & præcepta Mosis, ut si quis diceret γεωργῆσαι εἰς τὸν Ἡσίοδον, *arva colere secundùm præcepta Hesiodi*. Et quemadmodum κατ' ὑπαλλαγὴν dicunt, *legi Virgilium*, id est, scripta Virgiliana. Erit autem tum ἐβαπτίσαντο, βαπτισμοὺς ἐχρήσαντο. Vel baptizarunt sese; sicut, *Tum prora avertit*. &, *nox præcipitat*. Non est, nisi fallor, dissimile id quod legitur Πράξεων ιθ'. εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; οἱ δὲ εἶπον, εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα, *quomodo estis baptizati? Joannis baptismate*. Sed hæc consideranda & exquirenda aliis relinquimus.

4 Πέτρα δὲ ἦν ὁ Χριστός. συνδετικῶς. quæ jam forma sæpius demonstrata est. Explanatur autem quæ petra Christus fuerit, nempe illa spiritualis, quæ non deseruerit populum Judaicum, ut intelligatur spiritum Christi, in hoc fuisse, & Christum affuisse magistrum doctrinæ, & effectorem mirabilium operum, id est, διδάσκαλον καὶ θαυματουργόν. Atque hæc petra fuit de qua fluxit aqua, quæ nisi comes Judaici populi advenisset in illa arida atque exusta loca, petra de qua aqua tum fluxit, fontibus perpetuò careret.

6 Ἐπιθυμητὰς. ἐναλλαγή. ὁμοιωματικὴ ἴσως, καὶ ἠγέρσεν. Τύποι autem sunt expressa exempla, quibus vult moneri & doceri legentes aut audientes.

7 Ὁ λαὸς φαγεῖν. Usitata ἔλλειψις τοῦ, ὥστε. ὥστε φαγεῖν. Et mox, ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβ. συνδετικῶς. id est, ταῦτα συνέβαινον ἐκείνοις τυπικῶς. id est, *ista quæ illis evenerunt, omnia ad exemplum nostrum eveneruut*, id est, ut exempla nobis essent, quibus nos instrueremur. Νουθεσία significat efficacem admonitionem, quâ aliquis ad meliorem mentem revocetur. Ut *castigationis & correctionis* nomine Latino interpretari illud Græcum liceat.

13 Πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφε. κατ' ἀφαίρεσιν ἢ χρόνου ἐναλλαγὴν pro duplice verbo posito simplice, εἴληφε pro κατείληφε. ut, *temnere* pro *contemnere*. *Cernere ferro*, pro *decernere*. Τὸ δυνάσθ. ἔλλειψις τῆς, ἐπί. Vel potiùs ἀκούω hæc & similia dicuntur. Estque nunc hic sensus, Ille præstabit ut respondeat exitus, nimirum ut possitis adversa sustinere.

15 Ὡς φρονίμοις λέγω. ἀσυνδέτως hæc ἐπαναλαμβάνων disputationem περὶ τῶν εἰδωλοθύτων, posuit. Et est προοίμιον hoc μεσιτὸν, id est, *exordiolum istius repetitionis*, id est, ἐπαναλήψεως. Poterant autem hæc ità expleri, ὡς δὲ φρονίμοις λέγω, ὑμεῖς τοίνυν κρίνατε. id est, *oratio sanè hæc ad intelligentes habetur, ideòque vestrum esse judicium debet*.

16 Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογ. Hebraica ἐναλλαγὴ, ut *Turris fortitudinis*, id est, munita. Et nunc, poculum benedictum. Et mox, ὃ εὐλογοῦμεν, id est, καθ' ὅ. Ut sit, quemadmodum Græci interpretantur, vel ὃ μετὰ χεῖρας ἔχοντες, εὐλογοῦμεν, τὸν χαρισάμενον ἡμῖν τὸ αἷμα αὐτοῦ. τουτέστι, εὐχαριστοῦμεν, ἡ εὐχαριστία ἡ πρᾶξις. Vel, ὃ μεταξὺ χειρίζοντες, ἐνεργοῦντες εὐλογοῦμεν. Autorem translationis Latinæ legisse apparet, ᾧ εὐλογοῦμεν. id erit nimirum σὺν ᾧ, vel μεθ' οὗ. & idem planè quod καθ' ὅ. ¶ Οὐχὶ κοινωνία; Interrogationis figura affirmat ità se rem habere quemadmodum dicitur. Est autem in his ἔλλειψις, deest enim ὅλως ἐστὶ ἤγουν ὁ ἄρτος. Vel est usitatissima ἐναλλαγὴ casûs. id est, ὁ ἄρτ@ ὃν κλῶμεν οὐχὶ ὅλως ἐστὶ κοινωνία τοῦ σώματος Χριστοῦ; Sicut, *fac me ut sciam*. sed de his copiosè alibi disseruimus. forma autem elocutionis συνδετικὴ est, de qua jam sæpissime dictum. Poculum illud communicat nobiscum sanguinem Christi, & manducatio panis hujus communicat nobiscum corpus Christi. Sic fit ut, quemadmodum unus est panis, ità hoc vescentes unum sint corpus, cujus nimirum caput est Christus. Græca sunt ἐλλειπτικὰ verbis. nam sensus integer est & planus. Poterant hujusmodi quædam adjici, ὅτι εἷς μὲν ἐστιν ἄρτος οὗτος, ἓν δὲ σῶμα ἡμεῖς ἐσμὲν οἱ πολλοί. Significare autem corpus, omnem quasi molem & coagmentationem, & totum quod fit suisque partibus constet, non est ulli obscurum. Quod sequitur, ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχ. in eo πλεονασμὸς est, ἐκ. In Latinis libris ità, *Unus panis, unum corpus multi sumus, omnes, quod de uno pane & de uno calice participamus*.

20 Ἀλλ' ὅτι. ἐλλειπτικὴ ἐναντίωσις. deest τοῦτο λέγω. *Imò hoc dico*. Et sequitur necessariæ separationis præceptum. Non enim jam possunt conjungi cum idololatris Christiani, nisi prodere fidem ausint. Et mox, μαμωνᾶ, βαπτίζει. est enim externum vocabulum confusis linguis illo tempore.

22 Ἢ παραζηλοῦμεν τὸν. διαπορητικὸν seu ἀπορητικὸν vocant hunc usum conjunctionis. παραζηλοῦν autem *æmulationis* habet significationem. *An hoc agimus ut ad Deum contentio & ardor animi aliquid valeat?* Dicunturque hæc vehementer, ἐρωτηματικῶς καὶ ἐπιπληκτικῶς, ut ab ista pervicacia deterreantur.

25 Μηδὲν ἀνακρίνοντες. id est, περὶ μηδενὸς, διερωτηματικῶς. Significat autem verbum hoc, quo sæpe usus est Paulus, *inquisitionem*, id est, ἐξέτασιν. Cicero, *quòd te accusaturus sit*, quòd ad te inquirendum advenerit. Plato legum 9. ἀρχέσθω μὲν τὸν γεραίτατον ἀνακρίνοντα, *incipi inquisitionem vult à natu maximo*. Et ἀνάκρισις apud eundem. Et, εἰ δέ τις καλεῖ ὑμ. *Si quis vocat vos*. In libris Latinis additur, *ad cœnam*. Sed *vocare* hoc etiam in Latino sermone significat, etiam absque illa additione.

26 Τὸ πλήρωμα. τὸ πλήρωμα est πᾶν τὸ πληροῦν τὴν γῆν. ut sunt animantes, herbæ, fruges, stirpes, & cætera. Ità & Psalmo xcvii. ἡ θάλασσα καὶ πλήρωμα αὐτῆς. In Latinis tamen libris horum interpretatio non exstat.

29 Τὴν ἑαυτοῦ. ἀκυρότερος πως εἴρηται (id est *minùs propriè*) *conscientiam suam*, id est propriam. Ut ad Galatas, ἀγαπήσαντος τὸν ἄπ... σεαυτοῦ ἑαυτόν. proprium erat τὴν σαυτοῦ, & ὡς σεαυτόν.

CAPUT XI.

1 Καθώς. ἀνακόλουθον. Deest enim οὕτως. Sequitur autem disputatio de honestate & ordine atque disciplina, quam à se traditam vult servari Apostolus.

5 Ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐ. Usitata ἐναλλαγὴ positâ neutrâ voce generaliter. id est, ὁμοία ἐστὶν αὕτη καὶ ἡ αὐτή. ξυρᾶσθαι verò, ut ἐσθᾶσθαι. Et aiunt verbo usos esse tam hâc formâ quàm alterâ in άω, ῶ. Sic quidem Plato, ξυρεῖσθαι, primo πολιτειῶν.

10 Ἐξουσίαν ἔχ. ὑπαλλαγμένως. id est, κατακάλυμμα, σημεῖον τῆς ὑποταγῆς τοῦ ἀνδρός. id est, *velum, quo significetur alterius eam potestati subjectam esse*.

11 Πλὴν οὔτε ἀνὴρ. ἐλλειπτικὰ hæc sunt, itaque expleri poterunt. πλὴν οὔτε ἀνήρ ἐστι ἀδελφὸς χωρὶς γυναικὸς, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρός. εἰσὶ δὲ ἀλλήλοις μόνον ὅτι ἔργοις ὡς ἀρέσκειν τῷ Θεῷ. Est enim subjectio ἐναντιωματικὴ seu ἐξαιρετικὴ, ne viri suo principatu superbientes abutantur.

16 Ἡμεῖς τοιαύτ. ἔλλειψις. deest enim ἕκαστ@ ἐστιν ὄν. Sed in hac detractione, est responsio directa vehementior. Quam autem consuetudinem dicat, ambiguum est. Vel enim hunc negat esse morem Ecclesiæ, ut adversetur honestæ ordinationi, & refragetur disciplinæ, & contentiones usurpet adversus pios doctores. Vel ità absolvit respondentem, apud se & in Ecclesiis Dei, id est religiosis conventibus, consuetudinem non ferre, ut sit capillatus vir, & capite non velato fœmina.

17 Τοῦτο δὲ παραγγέλ. ἔλλειψις τοῦ, μεταξύ. μεταξὺ τῶν παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ τοῦτο. *Inter has præceptiones non possum non improbare congressus vestros*. Latinus interpres legit, τοῦτο παραγγέλλω οὐκ ἐπαινῶν. Et mox, καὶ μέρος τι πισ. ἔλλειψις τῆς, κατά.

24 Τοῦτό μού ἐστι. ἐναλλαγὴ usitatissima, ut neutrius generis vox ponatur γενικῶς & δεικτικῶς. Est igitur τοῦτο, οὗτος ὁ ἄρτος. In mentione Poculi, plena est & simplex oratio. De forma autem elocutionis, quæ est συνδετικὴ, tam sæpe multùmque est dictum, ut hanc, quæ creberrimè occurrit, mentionem jam prætermittere posse videamur. Cùm autem hæc institutionis sint & δεισιδαιμονικά, non debet ἀλληγορία aut τρόπος, neque πρόσχημα inque verborum significatione, id est, διανοίας, σχῆμα quæri, sed id intelligi simpliciter & religiosè

glosā fidei assensione comprehendi oportet, quod dicitur.

26 Τὸν θάνατον τοῦ κυ. καταγγέλλετε. deest τοιαυτάκις. Et est συναλλαγὴ in nomine θάνατον. Ità enim Græci, qui docuerunt eum à quo annuncietur mors Domini, simul quoque annunciare donum gratiæ & mansuetudinis & salutis. Et mox, κρίμα ἑαυτῷ ἐσθίει, κτλ. σύνδεσμον. hoc sensu, ὅπως ἐσθίει ἐστὶ περὶ τούτου κρίνοιτο αὐτῷ, ὥστε λόγον ἀπαιτηθήσεσθαι τοῦ ἐσθίειν, καὶ ὑφέξειν κολασθησομένην δίκην. Quod horribile dictu est de abusu sacratissimæ cœnæ Dominicæ, sive minùs fideliter & irreligiosè, sive improbè & audacter in hac parte aliquis se gerat. Quod sequitur, εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν. est ἡμᾶς αὐτούς, quod insuetatum Græcis præsertim Ἀττικίζουσι non est. διακρίνομεν autem significationem habet *inquisitionis*, sicut & capite iv. τίς γάρ σε διακρίνει; *quis in te inquirit?* habet autem verbum & *dijudicandi causam* & *decidendi litem*, & *decernendi* significationem. ut Aristoph. ἐὰν διακρινεῖ περὶ ἐμοῦ τὴν δίκην. Et Homerus, ...

CAPUT XII.

2 OΙδατε ὅτι. Potest esse ἔλλειψις τοῦ ὑπάρχειν, ut fiat, ὅτι ἀπαγόμενοι. Vel simpliciter hæc ità construentur, οἴδατε ὅτι ὡς ἂν, id est; ὥσπερ, ὅπως ἤγεσθε ἀπαγόμενοι πρὸς τὰ εἴδωλα. *Scitis accidisse, ut quasi duceremini abducendo ad simulacra.* ut indicetur vis quædam seductionis diabolicæ. τὰ ἄφωνα εἴδωλα autem, μετωνυμικῶς, τὴν ἄλογον εἰδωλολατρείαν significant.

3 Ἀνάθεμα. Phrasi Hebraicâ, id est, maledicit Jesu. Quemadmodum mox, κύριον Ἰησοῦν, significat prædicationem & celebrationem Domini nostri Jesu Christi. Nam etiam impium os potest pronunciare nomen hoc & vocare Jesum Dominum. Hunc locum Græci monent eximium testimonium complecti καὶ λαμπρὰν θεολογίαν περὶ τῆς ἁγίας τριάδος. De eadem autem re, id est, beneficio spirituali dici χάρισμα, ut donatio & munus intelligatur: διακονίαν, nè quis hoc dono superbiat, aut ideo aliis se præponat, sed ut sciat ad ministerium & usum aliorum esse in se collatum Spiritûs sancti beneficium: ἐνέργημα autem propter mirabiles effectiones, & ut sciamus spiritualia dona efficacia esse, non otiosa. Notarunt etiam hoc loco πίστιν non significare τὴν κοινὴν ἁπάντων, ἀλλὰ τὸ ἐξαίρετον χάρισμα τῆς θαυματουργίας.

12 Οὕτω καὶ ὁ Χριστός. Similitudo est corporis humani quâ utitur, ἀπόδοσις autem brevius additur. & est ὑπαλλαγὴ ἐν τῷ, Χριστός. Comparat enim Ecclesiam seu Christianismum, vel Christianos cum corpore animantis. Sic igitur, inquit, & Christus, id est, τοῦ Χριστοῦ σῶμα, se habet.

13 Εἰς ἓν πνεῦμα, ad unum spiritum, ἐποτίσθημεν, id est, potus nobis datus est, & de poculo Domini mystico hoc aliqui acceperunt; aliqui κοινότερον esse μεταφορὰν maluerunt, ductam à stirpibus quæ humectentur irrigatione unius fontis, id est, ἀπὸ ὕδρευσιν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρδευομένων πηγῆς.

24 Οὐ χρείαν ἔχει. ἐλλειπτικῶς. scilicet ἐπιλέγειν ἐνσχημοσύνης ἡ τιμῆς. Et mox, ἐκ μέρους, vel est ἀπὸ μέρους, vel διὰ μέρους. Ut vel hoc dicatur, communitatem Ecclesiasticam unam tanquam membrorum plurium coagmentationem, sed singulis in locis partem modò quotam esse totius, id est, τῆς ἀπὸ τὴν πᾶσαν καθόλου ἐκκλησίας. Vel hoc, habere Ecclesiam membra διακεκριμένα μέλεσιν, id est *dispertita functionibus & officiis*, ut diversas χρείας esse in his sciamus, & suas cujusque partes.

28 Ἀντιλήψεις. Mutatâ elocutionis formâ. Nam mentioni personarum nomina rerum subjecit. δυνάμεις, χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις: ἀντίληψις autem certè nunc *sublevationem* significat, quod *dextram dari* Latinus Poeta dixit. *Da dextram misero*. id est, tristem casum mortis & hanc fortunam redde leviorem procuratione funeris. Et in Psalmo lxxxviii. ἦν κύριος ὁ ἀντιλήπτωρ. & alibi κύριος ἀντιλάβετό μου, qui non finit ruere neque everti suos. Gregorius in oratione περὶ ἐντολῆς, ἀντιλήψεις εἶτ' ἐν ἀσθενείαις, κυβερνήσεις, εἴτ' ἐν παιδαγωγίας ... Et mox, γένη γλωσσῶν. Additur in quibusdam libris Latinis, *interpretationes sermonum*.

31 Καὶ ἔτι καθ' ὑπερβολήν. Hæc alicubi interrogatione figurata reperiuntur. *Vultisne etiam adhuc viam vobis ostendam?* Et est elocutio ἐλλειπτική, scilicet τὴν καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν. Hoc alii aliter explicuerunt. Basilius ὑπερβολῆς mentionem accommodat ad ea quæ ità dicuntur, ut fieri non posse constet, quæ ὑπερβολικὰ sunt καθ' ὑπερβολήν. Locus est in Epistola ad Neocæsarienses. ubi expositis his Pauli verbis, hæc addit, οὐχ ὡς δυναμένου τινὸς τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργεῖν ... τῆς ἀγάπης ... ἀλλὰ ... καθ' ὑπερβολὴν τελείως, τὴν κατ' ἄκρον ὑπερβολὴν ... τῇ ... ὁδῷ.

CAPUT XIII.

1 ΕΑν ταῖς γλώσσαις. ἀνθρώπων. id est, sermone. ut cùm dicitur, *lingua Græca & Latina*. *Angelorum* autem *sermonem* καθ' ὑπερβολὴν eximium quendam vocavit, & humano sermone præstantiorem; sic &, *angeli facies*. hâc significatione veteres Græci θεῖον usurparunt, & Latini *divinum*. Est autem hominum & angelorum sermo, humanus & angelicus. Ἀλαλάζον autem μεταφορικὸν est.

4 Περπερεύεται. Non est quærendum τὸ ἀκριβὲς in scriptis Apostolorum, qui communi & noto sermone usi fuerunt, quem illis temporibus purum non fuisse constat. Quapropter pietas non offendetur iis, quæ vel βαρβαρίζειν vel σολοικίζειν videbuntur. Quale igitur verbum sit περπερεύεσθαι, de usu veterum indicare non possum. & illud quod in Epistola una libri primi ad Atticum legitur in recentissimis editionibus ἀντιπερπερευόμενα, quale sit, diligenter attendendum esse existimo: Græci autem interpretantur περπερεύεσθαι, ἀλαζονεύεσθαι, quod notat *ostentationem vanitatis*, quam Joannes propriam esse ait mundi hujus. καὶ βλακικῶς ἐπαίρεσθαι. id est, *insolenter & stolidè efferri animo*, quæ est petulantia inhumanitatis. Evagrius, quem putant autorem esse ἀσκητικῶν adscriptorum Basilio, ait, τὸ ... οὐ διὰ χρείαν ἀλλὰ διὰ καλλωπισμὸν ... περπερείας ἔχει κατηγορίαν. Chrysostomus interpretatur, *οὐ προπετεύεται*, *non est proterva*.

7 Πάντα πιστεύει. Communis intelligentia assumit explicationem. πάντα πιστεύει, τὰ πιστευτὰ δηλονότι. καὶ ἐλπίζει, τὰ ἐλπιστά. Ut cùm dicimus, aliquem diligi ab omnibus, non etiam ab iis significamus diligi qui nesciunt an omnino ille natus sit.

9 Ἐκ μέρους δὲ γιν. Græci notant hoc loco poni δὲ pro γάρ. In editis libris legitur γάρ. sunt autem quæ sequuntur αἰτιολογία ἐξηγητική. Et est ἐκ μέρους, μερικῶς. Et ponitur contrà τέλειον. Dicebantur τέλεια à priscis pecora propter integritatem mactanda, quòd τελεῖσθαι vocabatur. Ἰλιάδ. est αἰγῶν τελείων. atque ità appellatur quod integrum est & totum. & id quod finem perfectionis attigit, ut ἡλικία τελεία, postquam vires jam incipiunt deficere. Ità sup. Se sapientiam loqui inter perfectos. id est, hanc percipi ab iis quorum intelligentia illustretur & corroboretur numine Spiritûs sancti. Sunt in copiosa expositione hujus loci, καὶ ἐν Θεσμοῖς, plurima ἀσύνδετα.

12 Τότε δὲ πρόσωπον. σύλληψις. repetendum enim verbum congruenter, id est, βλέψομεν. Est autem elocutio μεταφορικὴ. evanescens est & inexplicatum id quod modò cernimus, sed alter ille aspectus certus & evidens futurus est. πρόσωπον autem πρὸς πρόσωπον, τῷ παροιμίᾳ Ἑβραΐζει.

13 Μείζων δὲ τούτ. ἀγάπη. mutatio ἀντωνυμίας. Sed non fuit, ut videtur, Apostolo in animo, Virtutum harum comparatio. ità enim dicendum fuerat, μεγίστη. Verùm posuit comparativum ἀπολύτως, in sensu implicatæ comparationis. Hoc quodam modo, τούτων δὲ τοῦ τριῶν, id est ἐν ταῖς τρισὶ τούτοις, μείζων ἡ ἀγάπη. Major res est hominum opinione Charitas. Major est quàm dici possit. vel quid simile. μείζων δὲ ἡ ἀγάπη, inquiunt Græci interpretes, ἐπειδὴ καὶ εἰς τὸν μέλλοντα χρόνον παραμένει. ut sit μείζων παραμονιμωτέρα, id est *durabilior*. Atque convenienter hæc post aliorum necessariam explicationem, de eo quod fuit, anxio & perquam solicito voto precatus est filius Dei, jam paulò diligentiùs inculcari docendo, cùm indies magìs frigere Charitas incipiat, vel potiùs jamdudum inceperit, ut gelu jam ingruat. Si qui verò non esse in Christianis necessarium hoc studium, de quo tam accurate præcipit, & ad quod tam studiosè cohortatur, & quod tantopere commendat Apostolus, suspicantur, illi cur omnia æquè non necessaria existiment, quæ eadem doctrina Apostolica complectitur, non video.

CAPUT XIIII.

9 ΟΥτω καὶ ὑμ. μεταστίθεται quædam, ut ordo simplex fuerit hic, οὕτω καὶ ἐὰν ὑμεῖς μὴ δῶτε λόγον εὔσημον διὰ γλώττης. Εἰς ἀέρα autem λαλοῦντες. παροιμιώδης est proverbii figurâ, id est, μάταιον. Ut suprà ἀέρα δέρων, id est, μάταιον πονῶν.

10 Τοσαῦτα, εἰ τύχοι, γέ. παράδειγμα ἀναγκαῖον πως. hoc autem significari videtur, Tot sunt, ut hoc exemplo utar, genera vocis, id est, tam diversi diversorum hominum sermones. Quod autem sequitur, καὶ οὐδὲν ἐστὶν αὐτῶν ἄφωνον, dupliciter interpretantur Græci, ut vel sit, οὐδὲν ἄφωνον, ἐν πολλαῖς, tot sunt genera vocis, & nihil in his mutum est, quasi dicat, tot sunt vocales voces, nihil tamen significatur non intelligentibus illas. Vel οὐδὲν ἄφωνον, id est, ἄσημον. suo cuique generi, illius peculiaris vox nota est & clara. Ut hæc contentiosa sit reprehensio, cùm nullum genus voce utatur ignotâ aut nihil significante iis qui ejusdem sunt generis, cur vos superbitis locutione quæ in Ecclesia non intelligitur? Ἐν ἐμοί, est παρ' ἐμοί.

12 Ζηλωταί ἐστε. ὑπαλλακτικῶς, id est, χαρισμάτων πνευματικῶν. Et mox, πρὸς οἰκοδομὴν ζητεῖτε ἵνα. id est, περισσεύειν περὶ τοῦ ... οἰκοδομὴν τὴν ἐκκλησίας. Vel erit, ut alius interpretetur. ut προσευχέσθω significet quamlibet honesti voti petitionem.

22 Ἡ δὲ προφητ. τὸ ἀπὸ κοινοῦ repetetur convenienter, ἡ προφητεία ... σημεῖον ... ἀπίστοις, ἀλλ' ... τοῖς πιστεύουσιν.

23 Ἐπὶ τὸ αὐτό. συντακτικῶς ἐλλειπτικὰ, ut desit μέρος. cui simile ἐπὶ τὸ αὐτὸ, & ἐπισυναγωγή. Significat autem ἐπισυναγωγὴ congregationem. Κύριε ... ἐπὶ τὸ αὐτὸ ... καὶ ... ἐπισυναγωγή.

26 Ψαλμὸν ἔχει. ὑπαλλακτικῶς. id est, ψαλμῳδίαν. Nam ut Græci interpretes scribunt, καὶ τὸ χάρισμα ἐποίει ψάλλειν ἐν Χριστῷ. Et mox, ἀνὰ μέρος. Vel est positum ἀνὰ pro κατά, ut sit *seorsim*. vel potiùs pro ἐν, ut sit ἐν μέρει, *vicissim*.

33 Ὡς ἐν πάσαις. ἀσυνδέτως. Ut sit plenum, ὁμοίως περὶ ὑμῶν ὥσπερ ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις. alii extrinsecus assumserunt, διδάσκω.

δεῖται. quod ad Latinam interpretationem adjectum est. πνεύματι δὲ προφητῶν, ὑπαλλακτικῶς, rectè poterunt, ut opinor, accipi, τὰ πνεύματος χαρίσματα. ut removeatur præposteri zeli prætextus, καὶ ἡ τῆς φιλονεικίας αὐθάδεια compescatur.

CAPUT XV.

2 Ἐκτὸς εἰ μή. Pleonasmi forma & hæc est. hoc sensu, Nisi vestra jam fides evanuit, ut διορθωτικῶς hæc interponantur, Si frustrà assensi sint doctrinæ Evangelii, nunc etiam hæc sine fructu commemorari.

6 Ἐπάνω πεντακ. Chrysostomus bifariam interpretatur. ἐπάνω ὤφθη, id est, ἄνω ἐκ τῶν οὐρανῶν. & ἐπάνω πεντακοσίοις, id est, πλείοσιν ἢ πεντακοσίοις.

11 Οὕτω κηρύσσομεν. ἀνανταπόδοτον, id est, οὕτω κηρύσσομεν ὡς προείρηται. est & σύλληψις, ἡμεῖς οἱ ἀπόστολοι οὕτω κηρύσσομεν, εἴτε ἐκεῖνοι, ἤγουν ἕτεροί τινες, εἴτε ἡμεῖς ἐσμεν οἱ κηρύσσοντες.

18 Ἄρα καὶ οἱ κοιμ. Vel est interrogatio urgens responsionem, quâ exprimatur confessio resurrectionis in vitam mortuorum. Vel est εἰρωνεία ἐπιπληκτική, ut intelligatur dictu esse impium atque horribile, Interiisse consopitos morte Christianâ, id est, in fide Christi.

19 Ἐλεεινότεροι πάντ. ἐνήλλακταί πως ἡ σύνταξις. Eritque vel comparativum pro superlativo, id est, ἐλεεινότατοι πάντων ἀνθρ. Vel ἐλεεινότεροι ἤπερ ἄλλοι ὅστινες ἐν τῶν ἀνθρώπων.

21 Ὁ θάνατος. ἐλλειπτικῶς. deest ἐγένετο, ἤγουν εἰσῆλθε. Et mox, ἕκαστος δὲ ἐν ἰδίῳ τάγματι, σύλληψις, ἕκαστος ζωοποιηθήσεται, revocabitur in vitam suo loco. Hoc Græci eò referunt, ut intelligi velint, sic redituros omnes in vitam, ut alii conserventur, alii intereant. Sed res nunc Paulo est cum Christianis, qui sunt οἱ σωζόμενοι. Et mox, ἔπειτα οἱ τοῦ Χρ. οἱ ὄντες τοῦ Χριστοῦ, *qui sunt Christiani, in Christi adventu ad vitam revocabuntur*, id est, ζωοποιηθήσονται. In libris Latinis, nescio quo pacto, additur, *qui in adventu ejus crediderunt*.

28 Ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάν. συνθήσεις hoc vult, ut omnia ità sint divina. Quod Græcorum quidam audaciùs dixere θεοποιηθῆναι. Paulus enim hoc dicit, sublatum iri tunc peccatum & omnem efficaciam hujus, ut non magìs quicquam abstrahat hominem à Deo, id quod in hac vita accidere multipliciter scimus.

29 Ὑπὲρ τῶν νεκρῶν. Præpositio ὑπὲρ quid significaret hoc loco quæsitum est à pluribus. Quibusdam placuit locum hunc significare, & esse ὑπαλλαγὴν, ἐν τῷ νεκρῶν. Ut hoc indicetur, aliquos olim super mortuorum sepulcris baptizatos fuisse. Aliis visum est, pro mortuis baptizari, dici hoc loco eos, qui statuant mortuos in vitam resurrecturos esse. Hi igitur quid agent, si resurrectionis ipsis spes eripiatur? nimirùm plorabunt & ægritudine animi conficientur. Ità propemodum & Chrysostomus, cui placet νεκρῶν, esse τῶν ἡμετέρων σωμάτων. Qui, inquit, baptizandi sunt, ab iis exigitur confessio de resurrectione mortuorum, id est, corporum nostrorum. Super hac igitur illi confessione baptizantur. Sed si non resurgant mortua corpora in vitam, ludibria ista erunt & fabulæ. Aliis ἡ ὑπὲρ similitudinem significare videtur, hoc loco. Ut sit qui baptizantur pro mortuis, id est, tanquam mortui, quid hoc illis prodest? si velut in mortem demerguntur, sine spe resurrectionis in vitam. Constat quidem hinc aliquid αἱρέσεως esse natum, ut Epiphanius οὐδὲ παρέργως notavit. Mihi simplicissima videtur explicatio hujus loci ducta de ritu illorum temporum. Nam quæ more & observatione Christianorum fiebant, ea potissimùm in conventibus, id est, ἐν ἐκκλησιαστικαῖς συνάξεσι, peragebantur. Itaque existimo studuisse quosdam, ut funeribus propositis, ipsi coram omnibus baptizarentur, ad testimonium spei de resurrectione mortuorum in vitam. Suspicari etiam aliquis possit, reprehendentis esse istam indicationem non probantis. Ut aliqui negantes resurrectionem, nihilominus loco & vice mortuorum aliquos baptizarint, id quod Marcionistas fecisse Chrysostomus docuit. Sed etiam in horum ignoratione, nihil detrimenti faciet religio. Et, νὴ τὴν ἡμετ. Indicatur & hæc scriptura, διὰ τὴν ὑμετ. Utrumque quidem eòdem recidit. Nam & νὴ affirmantis est, & διὰ obtestantis sive contestantis. *Nostram* autem, si legas, sua ab Apostolo de Corinthiis ostentatio: Si *vestram* verò, Corinthiorum de Paulo significatur.

32 Κατ' ἄνθρωπον. Hoc ità interpretati sunt, ut humanum illud quidem certamen fuisse, significet, sed acre & sævum, & cum iis quorum immanitas esset similis bestiarum immanitati, sed si simpliciter dicit se ad bestias depugnasse, historia hæc quærenda est. ¶ Φάγωμεν καὶ πίωμεν. εἰρωνεία ἐλλειπτική. Quin igitur, inquit, edimus & bibimus, percipientes scilicet hujus caducæ vitæ fructum aliquem, cùm singulis momentis mors impendeat. Sed hæc refutat admonitione gravi, cui inseruit senarium Iambicum, quem Clemens στρωματέων α'. dicit esse τραγικὸν ἰαμβεῖον. alii Menandri esse versum perhibuerunt. possunt autem illa φάγωμεν καὶ πίω. accipi etiam προσωποποιητικῶς, ut impiorum & ventri tantùm servientium vox. Qualis illa πίνειν φαγεῖν καὶ πάντα τῇ ψυχῇ διδόναι. id est, *potare, edere, animóque in omnibus obsequi.* Atque ea est & apud Prophetam orationis forma. & Græcorum quidam Laconicum proverbium esse perhibent.

37 Καὶ ὃ σπείρεις. ἔλλειψις τῆς, κατά. *Quando sementem facis.* Vel, *illo quo sementem facis, non conseris fructum ipsum.* id enim dixit τὸ σῶμα, hoc est, id quod de semine enasci & produci solet.

42 Οὕτω καὶ ἡ ἀνάσ. παραβολῆς applicatio est brevior. id est, sicut in iis quæ retulimus sunt discrimina, ità & ἀνάστασις ἔστι ἐν πολλῇ διαφορᾷ.

44 Ψυχικόν. Hoc loco alii συγκριτικῶς interpretati fuere, τὸ ψυχικὸν καὶ πνευματικόν. id est, cujus natura sit animalis, quæ intelligeretur ea, quæ habet ortum generationis, & finem interitûs, id est, γενέσεως καὶ φθορᾶς. Et altera cujus sit spiritualis natura ἄφθαρτος. Aliis placuit πνευματικὸν poni μεταληπτικῶς, ut σκεῦος δεκτικὸν, ὅπερ χωρητικὸν, atque ità πνευματικὸν nunc dici σῶμα, τὸ χωροῦν ἄπασαν τὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀμετάπτωτον ἐνέργειαν.

45 Ὁ ἔσχατος Ἀδάμ. ἐλλειπτικὴ ἀπόδοσις τῆς ἀκολουθίας. Hoc sensu. Scriptum est, Homo creatus est cum anima vivente. Hic homo primus fuit. Consequens est ut postremus homo exstiterit cum vivificante spiritu. Quia hæc duo ponit, τὸ ψυχικὸν καὶ τὸ πνευματικόν. In eo autem, quod in Græcis libris legitur, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος ὁ κύριος ἐξ οὐρανοῦ, nihil aliud est ἐξ οὐρανοῦ, quàm οὐράνιος. sicut paulò ante, ἐκ γῆς, γηινός, terrenus, cui κατ' ἐξήγησιν additur χοϊκός, in quo *pulveris* est significatio. Autor interpretationis Latinæ, explicationem videri potest asscripsisse, *De cœlo cœlestis.* Sed cur κύριος, quod in libris Latinis non est, tollendum sit, quamvìs à Marcione hæretico inculcatum perhibeatur, non intelligo. Filius enim Dei, ὁ Κύριος, id est Deus æternus, homo factus est in terris, & descendit ideo solus de cœlo, ὁ ὢν ἐν οὐρανοῖς, καὶ ὁ λόγος Θεὸς σὰρξ ἐγένετο. Et paulò pòst, φορέσομεν, *portabimus.* Non abhorrens à Paulinæ disputationis argumento. Sed Latinus interpres interpretatus est, φορέσωμεν, *portemus:* subjunctivè in significatione cohortandi.

52 Ἐν ἀτόμῳ. ἔλλειψις est hoc loco obscurans sensum. Græci repetunt ut ἀπὸ κοινοῦ, οὐ κοιμηθησόμεθα καὶ ἀλλαγησόμεθα, id est, *non condormiscemus subito uno momento, & immutabimur.* Sed ad hæc accuratâ distinctione verborum opus. Vetera etiam exempla non eandem habuisse scripturam notatur. Nam alicubi repertum, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. Alicubi πάντες μὲν κοιμηθησόμεθα, οὐ πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. Quæ cùm contraria esse videantur, tamen interpretes explicando ad commodum sensum revocant ambo. Mihi venit in mentem, transpositionem posse esse hanc librariorum. Quâ, si rectè distinguantur verba, sententia nihilominus eadem maneat. Sive enim est οὐ κοιμηθησόμεθα, seu κοιμηθησόμεθα οὐ, idem dicitur. atque ità aliis exquisitionibus non esset opus. sed nos rem tamen in medio relinquimus. Quod sequitur, σαλπίσει γὰρ, ἐλλειπτικὸν est. id est, ἡ ἐσχάτη σάλπιγξ σαλπίσει.

54 Εἰς νῖκος, *ad victoriam.* Id quod & Latini libri habent. Sed indicatur scriptura alia quoque, εἰς νεῖκος. Quo nomine *certamen* & *contentio* significatur.

CAPUT XVI.

3 Ἀπενεγκεῖν τὴν. συνθετικῶς, id est, ἐκεῖνο ὅπερ ἀξιώσητε ἂν χαρίσασθαι αὐτοῖς. est igitur χάρις hoc loco *gratificatio*, ut Eurip. Τρῳάσιν, ἡ χάρις γὰρ οὐ μακρῶν λόγων χρῄζει. Et mox, ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον τοῦ κἀμέ. ἐλλειπτικῶς, scilicet τὸ πρᾶγμα. Vel τὸ κεχαρισμένον. Estque hæc cohortatio tacita ad liberalem Eleemosynæ collationem. Et paulò antè, εὐοδῶται, *id quod suppetet, quod facultates tulerint.* in subjunctivo modo. Demosthenes de aqua, ἐὰν εὐοδῇ, *quà expedita fluxio fuerit.* In Psalmis *successus* & *prosperitatem* sæpe significat hoc verbum, ut primo. Et Herodotus, Ἐρετριῇ, ὡς τὸ Κλεομένεϊ εὐωδώθη τὸ πρῆγμα. In libris Latinis est, *Quòd ei bene placuerit.* id est, *ut videtur*, εὐοδῇ.

5 Πρὸς ὑμᾶς. *Veniam ad vos.* Et, *manebo ad vos*, hoc est, apud vos, i. παρ' ὑμῖν. Quemadmodum paulò pòst ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς, *remanere apud vos.* Θύρα autem ἐνεργής, sicut, *prudens consilium.*

10 Ἔργον Κυρίου ἐργ. πλεονασμῷ, quem ἀρχαϊσμὸν nominarunt, ut, *honore honestare*; &, *facere facinus.*

12 Περὶ δὲ Ἀπολλώ. deficiens forma Epistolica, Latinis quoque usitata. deest, *scitote*; aut, *scire vos volo.* vel, *quod attinet ad Apollò nostrum.* In libris Latinis integra est oratio, *De Apollo autem fratrè notum vobis facio.*

15 Παρακαλῶ δὲ ὑμ. Est in his ἐλλειπτικὴ μετάθεσις. Quarum esse explicatio talis poterit, παρακαλῶ ὑμᾶς ἵνα καὶ αὐτοὶ ὑποτάσσησθε, ἤγουν πείθησθε καὶ ὑπακούητε, τοῖς τοιούτοις οἷος ὁ Στεφανᾶς καὶ ὁ οἶκος αὐτοῦ, ὡς οἴδατε, &c. Est autem οἰκία Στεφανᾶ, καθ' ὑπαλλαγὴν, Stephanas cum familia sua. Et forma nominis Dorica. Στεφανᾶς, Στεφανᾶ. Sicut Θωμᾶς, Θωμᾶ. Κηφᾶς, Κηφᾶ. Νυμφᾶς, Νυμφᾶ. ad Colossenses. Atq; hâc in Hebraicis sæpe & multùm usi fuere. Hunc autem Stephanam, cujus familiam à se baptizatam fuisse suprà dixit, tradunt Græci interpretes, esse τὸν δεσμοφύλακα, de quo historia exponitur, à Luca Πράξεων 16. Est autem σύλληψις συνθετική, Domus Stephanæ, primitiæ Achaiæ. hi locum sibi assignarunt ministerii, quo præstò sint sanctis. Recurrit enim sensus ad significationem τῆς οἰκίας, id est, τῶν οἰκείων. Et infrà, in mentione Aquilæ & Priscillæ, additur in Latinis libris, *apud quos hospitor.*

21 Ὁ ἀσπασμός. Clausula Epistolica ἐλλειπτική. Ut sit, Restat

salutatio à me, quæ est ascripta à me ipso propriâ manu. Atque ità intelligitur, ea quæ sequuntur Paulum ipsum adjecisse scribentem, cùm alia dictasset. ἀσπασμὸς autem significat *complexum* & *allocutionem familiarem*. Quod autem addit, *Qui non amat Dominum Jesum Christum, ἀνάθεμα sit, μαρὰν ἀθά*, id declarat maximum studium Evangelii, & summam curam in Apostolo conservandi doctrinam veritatis, quæ nulla esse potest in iis à quibus non amatur filius Dei, Dominus noster Jesus Christus. ἀνάθεμα significat Hebræis *exsecrationem* & *detestationem* & *devotionem*. Quæ autem adduntur Hebraica aut Syriaca, ea ab aliis aliter explicantur. Veteres interpretati sunt, *Dominus venit*. Idque placet illis addidisse Apostolum, simul suum ministerium commendantem & doctrinam confirmantem, cujus autor præsens esset, simul terrentem tam contumaces quàm negligentes, nè illi existimarent animadversionem se effugere absentis. Ut ἐπιφωνηματικὸν ità istud sit, hoc quodam sensu, Videat sibi quisque, Dominus certè venit, seu adest. Id est, misit filium suum in mundum æternus pater, & nunc restat judicium. Mox autem rursum φιλοφρόνησιν adjecit, suam charitatem & benevolentiam offerens Corinthiis universis, id est, toti illi Ecclesiæ, atque ità consueto more claudit Epistolam apponens, *Amen*.

¶ DE EPISTOLA PAULI APOSTOLI ad *CORINTHIOS* II.

QUid de Epistolæ genere aut forma præter jam demonstrata, commemorari debeat, nihil esse puto. Cur autem alteram hanc scribendam Apostolus ad Corinthios putaverit, magnas & graves causas fuisse, in hac ipsa Epistola declaratur, ut alias exquirere opus non esse videatur.

CAPUT I.

3 Πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν. De hac figura ἐναλλαγῆς, quæ phrasis Hebraica est, jam diximus. Est *pater miserationum*, pater misericors. sed illud ἐμφατικώτερος dicitur.

6 Εἴτε δὲ θλιβόμεθα. ἐλλειπτικῶς sunt hæc. repetendum enim utrumque verbum, θλιβόμεθα & παρακαλούμεθα, hoc modo, εἴτε δὲ θλιβόμεθα, δηλονότι θλιβόμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, &c. εἴτε παρακαλούμεθα, δηλονότι παρακαλούμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλ. &c. Interpres Latinus aliam scripturam habuit in suo libro Græco.

9 Ἀλλ' αὐτοί. συλλογισμῶς. Jam in nobis habuimus ipsi τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου, id est, *sententiam & quasi decretum mortis*. Alii accipiunt dictum ἐλλειπτικῶς, ut desit ἡ, ψῆφ. Ut sit ἀπόκριμα, id est, ψῆφος περὶ θανάτου. hoc sensu, Tanta erat tentatio, ut undique mors decerni videretur, & nusquam esset spes vitæ. hunc πειρασμὸν Græci in Psalmis notant esse πύλας ᾅδου, &, αἰδῖνας καὶ σκιὰν θανάτου.

13 Ἀλλ' ἢ ἃ ἀναγ. παρέλκει ὁ, ἀλλά. satis enim fuerat, οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν ἢ ἃ ἀναγ.

17 Μήτι ἄρα τῇ ἐλαφρίᾳ ἐχρ. Hæc alii aliter distinxerunt. Nos quod verissimum duximus id referemus. Est autem ἐν πάθει, id est, singulari voluntate & studio erga Corinthios, cùm defendere vellet quòd promissum non factum esset, ità igitur mutata est oratio interrogationum figura. Etiam κατὰ σάρκα, dixit phrasi Hebraicâ, humano more. Hic igitur sensus est: Cùm istud consilium meum esset, nunquid levitate in eo usus sum? aut súntne consilia mea carnalia? id est, humana. ut sit quod ego ex me ipso affirmare aut negare possim. Vel, ut sint affirmationes & negationes penès me. Hoc enim vult intelligi, sua consilia gubernari divinitus à Spiritu sancto, ut ipse sententiâ humanâ nihil possit statuere, sed necesse habeat obsequi voluntati sancti Spiritûs. Ità est præclara hæc defensio. Animus erat dudum venire ad vos. Hunc non mutavi ego, sed aliud visum fuit Deo, cui me morem gerere oportet. Non enim sic delibero quicquam, ut fieri aut non fieri id velim, quod humano judicio comprobatur, sed mea voluntas inservit arbitrio Spiritûs sancti. Græci addunt, ex sententia Chrysostomi, hanc explicationem, ὅτι ὁ Παῦλος, καὶ οἱ ἄλλοι δίκαιοι πολὺ, ἐνίοτε ἐναντίως βουλόμενοι τῷ πνεύματι, ἕως ὅτι τὸ ἕτερος. Ut cùm vult circumcidi Timotheum, & non vult vapulare, Paulus. Sed suam voluntatem pietas semper subjicit arbitrio Spiritûs sancti, nè quid contra hoc moliatur, ἀντιξοως καὶ αὐτοκελεύστως καὶ αὐτοδιδάκτως. idque volunt significari eo, quod dixit, κατὰ σάρκα. Hæc sequitur doctrinæ commendatio. In qua nihil ait esse variabile aut diversum, sed certa ac firma omnia. Quia in Christo compleantur atque præstentur universæ promissiones Dei ad gloriam ipsius, ministerio doctrinæ; nam, ut Chrysostomus ait, λόγον ἐνταῦθα τὸ κήρυγμα καλεῖ. In libris Latinis alia Græcorum est interpretatio.

21 Ὁ δὲ βεβαιῶν. ἔλλειψις. deest ἐστί. Θεός ἐστιν ὁ βεβαιῶν, &c. Aliquibus placuit, deesse integram orationem hujusmodi, αὐτός ἐστιν ὁ πληρῶν τὰς ἰδίας ὑποσχέσεις. Hoc sensu, Qui autem confirmat & stabilit nos, quique unxit vos Deus, is est, qui præstat promissa sua, & obsignavit nos, &c. Sunt autem luculentæ in his μεταφοραί, consignationis & arrhæ, ut tam fides certa quàm firma spes justitiæ salutísque & vitæ æternæ Christianorum, sive in Ecclesia esse statuatur.

24 Κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίσ. Quòd vestræ fidei domini simus non sententia manifesta. Aliquibus placuit esse in his ἔλλειψιν τοῦ, ἕνεκα. ut sit, Quòd vobis dominemur propter fidem, vel quia tanta sit fides nostra, vel quia fidei simus doctores. articuli tamen collocatio nihil momenti ad hunc vel illum sensum affert.

CAPUT II.

3 ΑΦ' ὧν ἔδει με χαίρ. ἀναλογικῶς. ἵνα μὴ λύπην ἔχω ἀφ' ὧν ἔδει με χαίρειν. Et mox, πεποιθὼς ἐπὶ πάντων, id est, πεπεισμένος περὶ πάντων ὑμῶν, *cùm hoc mihi persuasum sit de vobis omnibus*.

5 Ἀλλ' ἀπὸ μέρους. Ità & alibi & paulò antè, καθὼς ἐπέγνωτε ἡμᾶς ἀπὸ μέρους. *aliqua ex parte*. Est autem hoc loco, ἐλλειπτικὴ διόρθωσις, *correctiuncula*. Hoc sensu, Non me ille tristitiâ affecit nisi aliquantulum. Sic & in Epistola ad Romanos, ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ. Intelligi autem vult non ab illis omnibus communem tristitiam istam sibi esse oblatam, sed delicto & culpâ unius privatâ.

7 Ὑμᾶς χαρίσασθαι. Ut jam potiùs benignitatem usurpare debeatis. formâ ἐλλείψεως. id est, ὥστε ὑμᾶς χαρίσασθαι ὑμᾶς. Quæ & imperativè interpretari solemus. Ut hoc loco ità, *Proinde jam gratiam facite, & consolationem usurpate*. Κυρῶσαι autem ἀγάπην, id vult, ut rursum illum complectantur benevolentiâ & charitate, id est, ut irritâ jam deinceps sit alienatio, & rata conjunctio. Eo enim verbo usus est, quo significatur juris & legitimæ potestatis definitio, seu decretum; quod κῦρος vocarunt, unde & verbum deducitur.

10 Καὶ ἐγώ. καὶ γὰρ σύλληψις. ut repetatur verbum convenienter, scilicet χαρίζομαι. Et mox, δι' ὑμᾶς, scilicet κεχάρισμαι. significat autem nunc κεχάρισμαι, *gratificatus sum*, aut *gratiam feci*. nam χαρίζομαι communis significationis verbum est.

11 Πλεονεκτηθῶμεν. id est, ἵνα μὴ ὁ διάβολος πλεῖον ἔχῃ ἡμῶν, erepto fratre nobis, quod fieret, si ille obrutus & absorptus tristitiâ interiret.

12 Εἰς τὸ εὐαγγέλιον. Vel ἐλλειπτικῶς, ut desit κηρυχθησόμενον. Vel μετωνυμικῶς, id est, ὥστε κηρύξειν τοῦ εὐαγγελίου. Et mox, τῷ μὴ εὑρ. ἔλλειψις usitata, id est, ἐπὶ τῷ. *propterea quod non invenissem*. Ἀποταξάμενος autem significat *valedictionem* & *separationem*. ut Προέπεμψεν.

14 Τῷ πάντοτε θριαμβ. de Latino verbo *Triumpho*, factum est Græcum θριαμβεύω. Hoc autem loco significat verbum, collationem hujus tanti beneficii. Deo enim agit gratias, quo autore & effectore dicit se ubique triumphare in Christo. id est, esse gloriosum κήρυγμα Evangelii.

15 Χριστοῦ εὐωδία ἐσμέν. μεταφορικῶς ἀπὸ θυσιῶν. Est autem subjecta διασολή. *Christi ista est in præconio Evangelii fragrantia*, id est, gratus odor, *coram æterno Deo. Sed in iis qui conservantur, odor est salutaris, qui intereunt, lethalis*. Atque refertur ad Gregorium Nyssenum talis explicatio, duo hoc loco indicari. Unum prædicationem Evangelii fragrare tanquam cœleste unguentum: Alterum non sentiri suavissimum istum odorem ab omnibus. Sed quibus olet mortem, eorum hanc culpam esse, διὸν μύρον τῇ ἐξέτασει φαίνειν, τῷ δὲ κανθάρῳ φθοράν. Præclarè autem hæc facta sunt. nam ad χρίσμα, cujus suprà mentio facta est, respexit. Evangelium igitur unctio spiritualis est. Hæc manet illa quidem talis, neque amittit fragrantiam suam, quamvis, ut unguenta scarabeos necant, ità Evangelii divinus odor impiis exitiosus esse soleat, propter contumaciam ipsorum.

17 Καπηλεύοντες τὸν λό. οὐκ ἐσμὲν καπηλεύοντες, πλεονασμός. id est, οὐ καπηλεύομεν, ὡς οἱ πολλοὶ καπηλεύουσι scilicet. Dicitur autem hoc, οὐ γάρ ἐσμεν οἱ καπηλεύοντες τὸν λόγον Θεοῦ, ὥσπερ οἱ πολλοὶ ποιοῦσι. Ac significat καπηλεύειν, id est *cauponari*, tam sibi aliquid quærere ex doctrinæ tractatione, quàm etiam hanc corrumpere, quod est καπηλεύειν & ipsum, lucri causâ. Hæc levitas non considerat, quàm ardua & gravis res sit, tractare doctrinam Evangelii. Itaque tam multi temerè ad Ecclesiasticas curationes prosiliunt, & munera doctrinæ capessunt. Est enim hæc αἰτιολογία subjecta ei, quòd dixerat, καὶ πρὸς ταῦτα τίς ἱκανός; sentiens humanam industriam nullam esse tantam, ut per se aliquis idoneus esse videatur, qui Evangelium Christi prædicet.

CAPUT III.

1 ἘΡχόμεθα πάλιν. ἐρωτήσεις sunt levis & clementis objurgationis. Incipio, inquit, rursum me vobis commendare (est enim certè συνιστάνειν, τὸ συνιστάναι, quo verbo in Epistola ad Romanos usus est,

est, συνίστημι ὑμῖν Φοίβην. & τὸ συνιστᾷν, quo paulò pòst) Ipse igitur rursum meam causam ago, & studeo me vobis commendari. Nisi fortè opus est mihi commendatitiis literis aliorum ad vos, aut vestris ad alios, quemadmodum aliis quibusdam. Hoc igitur dicit, aliorum deridens ambitionem. Ut sit sensus, De me ipso possum honorificè testificari, neque mihi obstat aliorum studium, qui literas commendatitias proferunt. Et est εἰ μὴ, ἐκλειπτικὸν, id est, εἰ μὴ οἴδατε ὅτι χρήζομεν, &c. Et, ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν ὑμεῖς ἐστέ· συνθετικὸν καὶ μεταφορικόν. Si commendatitiâ, inquit, Epistolâ mihi fortè opus sit, potero vos producere testes doctrinæ & institutionis. Ut suprà, hanc Ecclesiam dixit esse σφραγῖδα, id est *signum*, Apostolici muneris sui.

3 Φανερούμενοι. Apponetur participium hoc ad pronomen antecedens ὑμεῖς. Est autem plena & copiosa oratio hoc loco, quam μεσότητα Græci vocant. Μέλανι autem ἐλλειπτικῶς usitatè. μέλαν enim est *atramentum scribarum*, χρῶμα δηλονότι.

6 Οὐ γράμματος. ἐλλειπτικῶς. τῆς νόμου γράμματος ἀλλὰ πνεύματος. Græci interpretantur hoc modo, καθ' ἣν οὐ γράμματα διακονοῦμεν, ὡς Μωϋσῆς, ἀλλὰ πνεῦμα διδόναι. Ut γράμματα sint *scriptæ leges*. Itaque sequitur, τὸ γράμμα ἀποκτείνει. Sententia enim legis afficit sontes mortis supplicio. Spiritus autem jacentes in morte peccatorum, restituit in vitam in Christo per baptismum. Ità Græci. γράμμα tamen rectè accipietur etiam in significatione eorum, quæ humano sensu de scriptis percipiuntur, & unde abest magister atque doctor Spiritus sanctus.

13 Καὶ οὐ καθάπερ. ἔλλειψις. Ut sit, οὐ περικαλυπτόμενοί τι, καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει, &c. id est, planè & liberè Evangelium docemus nihil involventes.

14 Ὅ,τι ἐν Χριστῷ. καθ' ὑποδιαστολὴν, id est, ὅπερ ἤγουν κάλυμμα, quod evanescit in Christo, hoc est, cognitione Evangelii seu Christi. Hic enim qui est veritas, speciem removet, & ità Scriptura aperitur & explicatur. Potest tamen & ὅτι legi ὑφὲν, αἰτιολογικῶς seu δεικτικῶς, eodem sensu. *Manet hoc velum & non revelatur*, id est, non patefit quòd illud in Christo evanescat. Vel, quia in Christo evanescit, quem iste populus non agnoscit, ideo velum illud non reducitur.

16 Ἡνίκα δ' ἄν. ἐναντιωματικῶς, hoc sensu. Veruntamen conversio ad Dominum tollit velum. Verbis συλληπτικῶς, ut repetatur ἡ καρδία αὐτῶν. Vel ἐναλλαγμένως, ut sit ἐπιστρέψῃ ὁ Ἰσραήλ. qui enim sunt αὐτοὶ, de quibus nunc loquitur Paulus, nisi Judæi? Hic igitur est ὁ Ἰσραήλ. id est populus Israeliticus. Si Israeliticus populus converterit se ad Dominum auferetur velum. quemadmodum Moses auferebat colloquens cum Domino. Τὴν αὐτὴν autem εἰκόνα. ἐλλειπτικῶς. vel εἰς τὴν αὐτὴν, vel usitatè κατὰ τὴν αὐτήν.

18 Καθάπερ ἀπὸ κυρίου πνεύ. Propter omissum articulum sensus incertus est, non tamen discrepans. Eòdem enim recidit, sive sit ἀπὸ πνεύματος τοῦ κυρίου, *à spiritu Domini*. Seu ἀπὸ κυρίου τοῦ ὄντος πνεῦμα, ut suprà, ὁ δὲ κύριος τὸ πνεῦμά ἐστι.

CAPUT IIII.

2 TA' κρυπτὰ τῆς αἰσ. ἐναλλαγμένως. τὰ κρυφίως αἰσχρουργούμενα, ἤγουν αἰσχρῶς γινόμενα, *occultam turpitudinem abdicavimus*. οὐ ποιοῦντες ἃ κρύπτειν δεῖ αἰσχυνομένους. ut Chrysostomus.

4 Ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος. *Seculum* ἐναλλαγμένως, id est, homines horum temporum. Ut Plautus, *Hæc seculi hujus mores in se possidet*. Quem igitur colebant & venerabantur, eum vocat Deum seculi illius. Alii tamen ità distinxerunt, ἐν οἷς ὁ Θεὸς (ἀληθὴς δηλονότι καὶ μόνος) ἐτύφλωσεν (ἤγουν τυφλωθῆναι δικαίως συνεχώρησε) τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων τοῦ αἰῶνος τούτου. ut distinctio post nomen, Θεὸς, collocetur. Hi scilicet veriti fuere, nè Marcionistæ & Manichei, de sua impietate, dicto abuterentur, si Satanas perhiberetur Deus seculi. qui tamen in Joanne planè appellatur Princeps mundi hujus.

5 Ἑαυτοὺς δὲ δούλ. ἐλλειπτικῶς. id est, κηρύσσομεν ἤγουν λέγομεν ἡμᾶς δούλους. Et mox, ὅτι ὁ Θεὸς deest ἐστιν. ὁ Θεὸς ἐστιν ὁ εἰπών. id est, ὁ Θεὸς ἐστιν ἐκεῖνος ὃς εἶπε. Nisi placeat ὃς positum esse pro αὐτός. quod in soluta oratione usitatum non est.

6 Πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώ. Refulsit in cordibus ille nostris ad illuminationem cognitionis, gloriæ Dei in Christi facie, in est, per illum accensa est lux cognitionis nostræ, quâ perspicitur gloria Dei, ab iis qui intuentur in faciem Christi. Quidam φωτισμὸν ad ministerium doctrinæ retulerunt, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως, id est, ἵνα ἡμεῖς ἅψωμεν καὶ προσοίσωμεν φῶς γνώσεως διδάσκοντες, &c. Et inferiùs, καταβαλλ. Prosternimur, ut cùm in certamine aliquis cadit. Et narratur Laconis cujusdam dictum, Qui, cùm exprobraretur quòd in luctatione à fortiore prostratus fuisset, dixerit, Non illum quidem fortiorem esse sed καταβαλλικώτερον, id est, καταβαλλικώτερον, sternendi potiore facultate præditum. Ante hæc in libris quibusdam Latinis est, *Humiliamur, sed non confundimur*.

15 Τὰ γὰρ πάντα δι' ὑμ. deest πράττεται, vel γίνεται, vel etiam λέγεται. Sensu fermè eodem. Omnia vestrâ causâ vel geruntur vel commemorantur.

16 Ὁ ἔξω ἄνθρ. Forma deficiens, de qua dictum est. Non autem est tantùm corpus, ὁ ἔξω ἄνθρωπος, ut Græcis placet, neque anima ὁ ἔσωθεν. Sed quicquid humanum est, id externum dicitur, & quicquid spirituale, id est, fide sanctificatum & illustratum, interius. Est autem ὁ ἔσωθεν qui intrinsecus exhibetur. ¶ Ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ. πλεονασμὸς Ἑβραΐζων. id est, indies. Et similiter mox, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβ. maximè supra modum. & βάρος est μέγεθος, *magnitudo gloriæ*, ut respondeat ad id quod dixerat, ἐλαφρόν.

CAPUT V.

1 'O Ἰκία τοῦ σκή. περίφρασις μεταφορική. significatur enim extructio, id est, opus hujus mortalis corporis.

2 Εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι. Alicubi reperitur ἐκδυσάμενοι. Unde sanè ea quæ sequuntur non videntur abhorrere. Chrysostomus magis probat ἐνδυσάμενοι. & interpretatur ἐξηγητικῶς. *Siquidem*, id est etenim, *immortalitatem quoque induti non reperiemur nudi*. γυμνοὶ, inquit, δόξης καὶ ἀσφαλείας, *non destituemur ornatu gloriæ & securitatis*. quisque ἐν ἰδίῳ τάγματι, id est, *suo loco*. Nam exuviæ illæ non erunt gloriosæ in impiis. De Latina versione animadverti potest autorem illius legisse, εἴγε ἐνδυσάμενοι καὶ οὐ γυμνοὶ εὑρεθῶσι. plenâ & abundante elocutione. κατὰ παρένθεσιν. Tum quidem optamus super hanc terrenam vestem illam cœlestem indui, cùm sumus adhuc induti & nondum nudi.

5 Ὁ δὲ κατεργασάμ. ἀντίθεσις ἐλλειπτική. *Nos quidem*, inquit, *istud mallemus. Verùm Deus est, qui ad hoc ipsum nos condidit*. Chrysostomus aliter, nimirum προληπτικῶς interpretatur. Quomodo hoc futurum sit ut immortalitatem induamus, inquit, μὴ περιεργάζου, ὁ Θεὸς ποιεῖ. καὶ οὐ νῦν τοῦτο ἔδοξεν, ἀλλ' ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἔπλαττεν ἀπὸ γῆς καὶ τὸν Ἀδὰμ ἐδημιούργει. οὐκ εἰς τοῦτο δὲ ἐδημιούργει, ἵνα ἀποθάνῃ, ἀλλ' ἵνα καὶ ἀθάνατον ἐργάσηται. Est autem participium κατεργασάμενος positum ἀκυρώτερόν πως, pro πλασάμενος, secundùm Chrysostomum; vel simpliciùs, pro κατασκευασάμενος.

6 Θαῤῥοῦντες οὖν. ἔλλειψις τοῦ, ἐσμέν, ὑπαρκτικοῦ. Et, διὰ πίστεως, ἐν πίστει. Et, δι' εἴδους, ἐν εἴδει, ἤγουν αὐτοψεί.

10 Ἵνα κομίσηται ἕκ. κομίζεσθαι *percipere* est & *accipere*. ἐκομισάμην τὴν ἐπιστολὴν, *reddita mihi Epistola est*. Et Demostheni, ζητοῦντι κομίσασθαι τὴν μαυτοῦ· τὰ διὰ σώματος· ἐλλειπτικῶς. ut desit γενόμενα ἤγουν πεπραγμένα. & sequitur distributa ἐξήγησις in bona & mala. tales enim sunt actiones humanæ. bonis autem laus & præmium, malis reprehensio & pœna debetur. Πρὸς δ, est καθ' ὅ.

11 Ἀνθρώπους πείθομεν. ἀνακόλουθον ἐν ἐλλείψει τοῦ, μέν. Ut sit πείθομεν μὲν ἀνθρώπους (ἤγουν λόγοις παραινετικοῖς καὶ νουθετικοῖς πρὸς αὐτοὺς χρώμεθα) τῷ δὲ Θεῷ φανεροὶ ἐσμὲν πάντως.

12 Ἀλλ' ἀφορμὴν διδόντ. ἐλλειπτικῶς. ut desit ταῦτα γράφομεν ἢ λέγομεν. Non jam rursum commendationem nostri ad vos instituimus, sed eò hæc commemorantur, ut præbeatur occasio vobis, &c. Ἵνα ἔχητε, scilicet καύχημα, *ut habeatis quo gloriari possitis*. Et mox, εἴτε γὰρ ἐξέσ. Θεῷ, εἴτε σωφρον. ὑμῖν. repetendum est utrumq; verbum. *sive extra modum egressi sumus, ad Deum hoc pertinet, seu moderationem præstamus, ad vos*. id est, Θεῷ ἐξέστημεν, & ὑμῖν σωφρονοῦμεν. Est autem μεταφορὰ ὑπερβολική. nam ἐξίστασθαι *alienationem mentis* notat.

16 Ἀπὸ τοῦ νῦν. deest ὄντος. *Ex hoc tempore*. Et mox, οὐκέτι γινώσκομεν. ἐλλειπτικῶς hoc quoque. deest enim, αὐτὸν κατὰ σάρκα, id est, σαρκικῶς. quod prædictum repeti debet. Christum enim certè norat, sed non cognitione humanâ neque terrenâ. Et mox, ὥστε εἴ τις ἐν Χριστῷ. ἐλλειπτικῶς. *Quapropter si quis est in Christo*, vel, *quisquis est in Christo, nova hæc jam creatura est*.

19 Ὡς ὅτι Θεός. τὸ ὡς, διασαφητικὸν, ἀντὶ τοῦ, δῆλον. declarat enim quæ sit illa καταλλαγὴ de qua loquitur, nimirum Deum fuisse in Christo reconciliantem sibi mundum. Etsi possunt hæc accipi ità quoque ut sit ἦν καταλλάσσων, περιφραστικῶς, id est, κατήλλαξε τὸν κόσμον ἐν Χριστῷ. id est, fuisse Deum qui reconciliarit sibi mundum in Christo. Κόσμον autem dixit, καθ' ὑπαλλαγὴν, τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, ii jam sunt qui in hoc mundo credunt Evangelio.

21 Ἁμαρτίαν ἐποίησε. De hoc aliquid suprà dicere cœpimus. Res sunt autem religiosæ considerationis, quæ inter audaces disputationes profanantur. Christus à Deo peccatum est factus, & exstitit exsecratio, qui esset & maneret sanctus atque dilectus filius Dei. Hæc humiliatio est ea, quâ placata fuit ira Dei, & illi reconciliatum genus humanum, in Christo Jesu; & hoc pacto conciliata credentibus justitia, non opinionis humanæ, sed judicii divini. Hæc enim est justitia Dei. Súntque συνθέσεις in his. Quemadmodum Christus αὐτοδικαιοσύνη καὶ ἁγιασμὸς, coram Deo peccatum nostrum & exsecrationem sustinuit, non fictè sed revera; Ità fideles fiunt justitia Dei, id est, justi in conspectu Dei. vel pronunciatur de his sententia Dei, quòd sint justi, propter Christum, vel in Christo. Hæc sunt eruditis plana. Sed res quæ significatur, est intelligentiæ piorum, & fidelium tantùm. De qua, ut illi sentiunt religiose, sic student etiam reverenter differere, neque callidè sentiendo, neque mirificè loquendo, simplicem veritatem pervertere.

CAPUT VI.

1 Συνεργοῦντες. ἐλλειπτικῶς. τῇ θείᾳ scilicet παρακλήσει, ἢ παρακαλεῖ δὲ ὑμᾶς ὁ Θεὸς, δι' ἐμοῦ. Et est, καὶ, αὐξητικὸν, *etiam cohortamur*.

3 Μηδεμίαν ἐν μηδ. ὑπέρβατον indè usque transeunte sensu, ubi inseritur testimonium Prophetæ, cum explicatiuncula, λέγει γὰρ, &c. *Nos conjungentes operam nostram, cohortamur vos*, &c. *Nos inquam nemini præbentes offensionem ullam*.

7 Τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν. ἐπίθετα τῶν ὅπλων. id est, *per arma justitiæ dextra & sinistra*. ἡ μεταφορὰ δὲ σαφής. hoc est, armati justitiâ à dextris & sinistris, quod erit, undique, ut ab omnibus partibus muniti simus, & sustinere valeamus impressionem hostilem. Ità Hector gloriatur apud Homerum,

Οἶδ' ἐπ' ἀριστερά, οἶδ' ἐπὶ δεξιὰ νωμῆσαι βῶν.

Fuere tamen qui hæc ἐπίθετα, καθ' ἔλλειψιν τῶν προσηγορικῶν μεταβατικῶς interpretarentur, per arma justitiæ prosperorum & adversorum, scilicet πραγμάτων, aut ξυμφορῶν, id est, eventuum aut rerum. Vel positis his in neutro genere ἀπολύτως. Sicut in lingua Latina dicuntur *secunda & adversa*, id est, læta & tristia. Παιδευόμενοι autem significationem habet *castigationis verberum*. Ut in Luca, παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

12 Οὐ στενοχωρεῖσθε. ἀμφιβολία, quamvìs ἀρνητικὸν additum sit ἐπίρρημα, non ἀπαγορευτικόν. Græci ità interpretantur, ὑμεῖς οὐ στενοχωρούμενοι μέν ἐστε ἐν ἡμῖν, ἤγουν ἐμοί. ἐστὲ δὲ ἐν ὑμῖν. ἐγὼ γὰρ οὐ στενοχωροῦμαι πάντας ὑμᾶς ἐντὸς ἔχων, ὑμεῖς δὲ ἐν τῷ ἔχειν ἐμὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν, στενοχωρεῖσθε. οὐ γὰρ ὁμοίως με ἀγαπᾶτε. Est autem στενοχωρεῖσθαι, *cogi in angustias*. & *angi* tristes dicuntur quia contractionem animi sentiunt. Et contrà phrasis Hebraica est *dilatari* pro lætari. Ità erit hæc παιδεία, & verba ὀργιστικά. Qui προστακτικὰ esse maluerunt, etiam ii commodè interpretati sunt, *tanquam consolationem*.

14 Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες. pleonasmo, μὴ ἑτεροζυγεῖτε. Vel est potiùs, μὴ γίνεσθε οἷοι ἑτεροζυγεῖν, *nè sitis ii à quibus alienum jugum cum impiis subeatur*. Ità metaphora ducetur à jumentis quibus jugum imponitur. Non patitur igitur Apostolus Paulus, à sua conjunctione recedere Corinthios & congregari cum impiis. Vel est translatum verbum de trutina, ζυγοστατεῖν enim exæquationem lancium in libra significat. Non igitur vult à se deficere illos & ponderari inter impios.

17 Ἐκ μέσου αὐτῶν. ἐλλειπτικῶς. Deest enim τῶν ἀπίστων καὶ εἰδωλολατρῶν, secundùm Prophetæ sententiam, quam inseruit.

CAPUT VII.

2 Χωρήσατε. Vel est δέξασθε τὰ ῥήματα ἡμῶν. Vel εἰσδέξασθε ἡμᾶς εἰς τὰς ψυχάς. procemiolum commendatiunculæ sui. *Quæso accipite quod dicam*. Vel, *Complectimini nos*. Et inferiùs, ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι. ἔλλειψις τοῦ, ἦμεν, seu ἐγενόμεθα. Et paulò pòst, τὴν ὑμῶν ἐπιπόθησιν repetita, ἡ ὑμῶν, ἀσυνδέτως, plenam reddit orationem, & affectionis est indicium.

8 Βλέπω γάρ. Si non est κατάχρησις verbi, βλέπω, sanè constructio verborum hoc loco labascit. Sed si accipiamus βλέπω, significare ἀναθεωρῶ vel ἐννοῶ, omnia erunt plana, tali sensu, Hoc enim intueor, id est, considero, quòd quamvìs illa Epistola momento vos offenderit, nunc ego tamen lætitiâ afficiar successu vestræ tristitiæ. Quibus hoc vel non venit in mentem, vel displicuit, ii maluerunt νῦν χαίρω, esse ἐπανάληψιν ejus quod paulò antè dixisset, ὥστε με μᾶλλον χαρῆναι, κατὰ μεσότητα, id est *pleni sensûs accumulationem*, quæ est frequens in scriptis Paulinis. Ità, id quod dicitur, εἰ καὶ πρὸς ὥραν ἐλύπησεν ὑμᾶς, relinquetur καθ' ἀποσιώπησιν imperfectum, resiliente indè cogitatione, & properante ad prosequendam institutam gaudii significationem. Hoc quodammodo, Video enim, quamvìs illa Epistola aliquantulùm vos offenderit. sed hoc omittatur. Ego nunc gaudeo, &c. Venustè alludit, ἀμεταμέλητον ad μετάνοιαν. Mutant enim certè sententiam animi, quos facti pœnitet. Ea est μετάνοια καὶ μεταμέλεια. ἀμεταμέλητον autem est *immutabile* καὶ ἀκίνητον. In libris Latinis est, *stabilem*.

11 Ἀλλὰ ἀπολογίαν. Formâ sermonis mutatâ de hujusmodi quadam, πόσην μὲν κατειργάσατο ὑμῖν σπουδήν; πόσην δὲ ἀπολογίαν; πόσην δὲ ἀγανάκτησιν. potest & ἀλλὰ accipi αὐξητικῶς, *Imò defensionem*, &c. ¶ Ἐν παντὶ συνεστ. ἀντὶ τοῦ, κατὰ πάντα, *per omnia*, id est, penitus commendastis vos, id est, probastis mihi esse vos puros, hoc est, innocentes in hac re.

12 Εἰ καὶ ἔγραψα ὑμ. Repetendum est verbum ἔγραψα. Etsi scripsi, ὅμως οὐκ ἔγραψα, *non scripsi tamen*, &c. Et, τὴν σπουδὴν ὑμ. Sunt qui malint ἡμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν. Quod ut verum esse concedatur, cùm quidem hoc necesse non sit, nisi fallor, ità non tamen etiam induci illa, πρὸς ὑμᾶς, statim aoprobandum. Est autem eorum quæ in Græcis libris edita leguntur commodus sensus, Eò scripsi illa, inquit, ut palàm fieret studium erga nos vestrum, vestrâ causâ, in conspectu Dei. Sequentia verò propter Latinam interpretationem distrahenda esse non puto, cùm ordine & rectè distincta sint in Græcorum librorum editione. Et mox, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον. περισσεύει τὸ, μᾶλλον. Aliqui ità hunc locum distingui exarando censent, διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα, ἐπὶ δὲ τῇ παρακλήσει ὑμῶν περισσοτέρως, μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ. Quorum interpretatio exstat in libris Latinis. Τὰ σπλάγχνα autem αὐτοῦ ἐστί. Ἑβραΐζει τῇ φράσει, & significatur affectio animi ipsius. Etsi Græcis quoque εὔσπλαγχνος, *mitis*; & θρασύσπλαγχνος *durus* est. Et, περισσοτέρως ἐστίν. περισσοτέρως ἔχει.

CAP. VIII.

2 Ἡ κατὰ βάθους. Malim equidem κατὰ βάθος. Est autem περίφρασις, sicut διὰ ταχέων, ταχέως· εἰς κάλλος, καλῶς. indicat enim βαθεῖαν πτωχείαν, ἤγουν πολλήν, id est, πολλὴν καὶ ἄφατον.

3 Μαρτυρῶ. κατὰ παρένθεσιν ponitur hoc verbum. Et, αὐθαίρετοι. ἐλλειπτικῶς. deest ἐγένοντο, seu ἦσαν. Et mox, δέξασθαι ἡμᾶς. ὥστε δέξασθαι, *ut susciperemus gratiam communicationémque ministerii erga sanctos*. Est autem *gratia*, benignitas & favor aliquid conferentium ad necessarium usum aliorum. Sed in libris Latinis oratio est minùs plena. In qua istius, δέξασθαι ἡμᾶς, interpretatio non exstat. Ità hoc diceretur, Petentes à nobis hanc gratiam, id est, benignitatem & communicationem ministerii erga sanctos, nimirum participandi ministerium beneficii collatæ eleemosynæ.

7 Ἀλλ' ὥσπερ ἐν παν. ἔλλειψις. & est ὁ ἀλλὰ, παρακλητικός. Plena oratio esset hujusmodi quædam, ἀλλὰ, θεωρεῖτε seu σπουδάζετε, ὥσπερ περισσεύετε ἐν παντὶ, &c. ἵνα καὶ ταύτης καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάρ. *Verum videte aut date operam, quemadmodum excellitis in omnibus*, &c. *ut, ità in hac quoque gratificatione*, &c.

10 Ἀπὸ πέρυσι. Præpositio cum adverbio, sicut ἀπ' ἄρτι. Vel ὑφὲν scribetur sicut πρόπαλαι. Non significatur autem certum tempus. *Qui jamdudum præ cæteris non modò facere, sed velle etiam cœpistis*.

11 Ὅπως καθάπερ. Deest γένοιτο. ut promtæ voluntati respondeat elaboratio operis pro facultatibus uniuscujusque.

13 Ἄλλοις ἄνεσις. ἔλλειψις. Deest τοῦτο λέγω ἢ βούλομαι ut sit, οὐ γὰρ τοῦτο βούλομαι ἵνα ἄλλοις ᾖ ἄνεσις, &c Et mox ἵνα γένηται, erit ἀπὸ κοινοῦ. Ἰσότης autē dicitur exæquatio consentanea, quam & μεσότητα nominarunt, collocatis aliquibus rebus, quarum copia est aut magnitudo, quæ sunt μεγέθη, ἀναλογον, i. proportione. Vel respectus igitur χρονικῶς habebitur temporis, ut, *Quemadmodum hoc tempus illorum est, ità alterum sit vestrum*. Vel rei, ut, *impenditis vos illis facultates, sic impendunt ipsi vobis operam doctrinæ*. Vel etiam communicationis secundùm ἁρμονικὴν μεσότητα. ut, *Qui abundat largiatur egenti*, id quod de ratione ὑπεροχῆς & ἐλλείψεως rectè constitui poterit; ut si dematur de abundante quod distribuatur, ità enim erit æqualitas. Ut, verbi causâ, expositis numeris 3. 4. 6. unum de 4. & duo de 6. quia dupla est ratio 6. ad 3. Hæc ad hunc modum exquiri nihil nocuerit, si non explicandi, at exercendi bonarum artium studium causâ.

19 Οὐ μόνον δέ. ἐλλειπτικῶς. οὐ μόνον δὲ ἐκεῖνος τοιοῦτός ἐστιν. id est, διὰ τὸ κήρυγμα αἰδέσιμος, secundùm Chrysostomum. ἀλλὰ καὶ χειροτονηθείς, &c. De Barnaba esse accipiendum hoc, indicari videtur cap. xi. Πράξεων.

20 Στελλόμενοι τοῦτο. Reprimentes nos vel cohibentes, ἤγουν ἀναστελλόμενοι κατὰ τοῦτο. Vel στελλόμενοι τοῦτο, id est, φυλαττόμενοι τοῦτο. & artificiosè significat exspectari ab illis copiosam εἰσφορὰν, quam χάριν vocat, quam conferant ad sublevationem Ecclesiæ Palestinæ. Et ideo se vitare suspicionem omnem detractionis.

22 Συνεπέμψαμεν δὲ αὐτ. De tertio nunc aliquo mentio fit misso cum Tito, &, ut opinor, Barnaba. Is autem erit, quem & antè miserat cum Tito ad Corinthios, ut in indicatur cap. 12.

23 Εἴτε ὑπὲρ Τίτου. Hæc sanè sunt ἀσυμφώνως posita. Est enim ἔλλειψις τῆς ἀπολογικῆς διασαφήσεως, quo fit, ut verba minùs cohæreant. Expleri ità fortè possint, ἐπέμψαμεν δὲ τούτους ἅπαντας ἐν πολλῇ πεποιθήσει τῇ εἰς ὑμᾶς, εἴτε ὑπὲρ Τίτου πεποιθότες, ὅτι κοινωνὸς ἐστὶν ἐκεῖνος ἐμὸς καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός, εἴτε ὑπὲρ ἐκείνων, ὅτι σύμπαντες ἀδελφοὶ εἰσιν ἡμῶν, καὶ ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν καὶ δόξα Χριστοῦ. Fecit autem nominatim mentionem Titi, quòd hunc quàm commendatissimum esse cuperet Corinthiis. Et ad omnium singularem laudem apposuit κατὰ σύνθεσιν, δόξα Χριστοῦ. Chrysostomus ità, Sive de Tito placet aliquid dici, est ille socius & adjutor operis mei: sive de aliis, fratres hi sunt, legati Ecclesiarum sunt, Christi gloria sunt. In libris Latinis est, *Gloriæ Christi*, id est, Ecclesiarum glorificantium Christum.

24 Καὶ εἰς πρόσωπον. καὶ, αὐξητικός· & εἰς, ἀντὶ τῆς, κατά. Vult enim publicè in conspectu omnium declarari erga hos benignitatem illorum. Vel εἰς πρόσωπον τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν. Id est, ut vestra benignitas conspicua reddatur ἤγουν περίβλεπτος in aliis quoque Ecclesiis.

CAPUT IX.

4 Ἵνα μὴ λέγωμεν. Hæc vera est scriptura. cùm alicubi reperiatur, λέγω μέν, distractum γραφικῷ σφάλματι. Sensus est, Nè pudore afficiamur nos, nè dicamus vos, pro gloriationis hujus forma, id est, κατὰ τὴν ὑφισταμένην ἤγουν ὑποτεθεῖσαν καύχησιν.

5 Ταύτην ἑτοίμην εἶναι. ἔλλειψις τοῦ, ὥστε .i. ὥστε ταύτην ἑτοίμην εἶναι. Hebraica autem phrasis est, ἐν τῷ, εὐλογία. quod nomen propriè nihil aliud significat, quàm *laudem & celebrationem*. transtulit autem ad munus, Ἑβραΐζων. Et vult verè esse munus, quo sublevetur inopia, non quæstum quo alii augeantur, & potiantur alienis

alienis commodis. Quidam tamen πλεονεξίαν interpretati sunt Corinthiorum avaritiam. ut sensus sit, liberaliter eos non parcè conferre debere. ut manifesta sit εὐλογία, & nulla appareat πλεονεξία.

6 Τοῦτο δέ. ἔλλειψις seu ἀποσιώπησις τῆς ἐξηγήσεως. ut sit, τοῦτο δέ φημι: Vel ut Græci interpretes explent, τοῦτο δὲ τῆς ἐλεημοσύνης τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. Quod sequitur ἱλαρὸν δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός, legitur in Græca Proverbiorum versione cap. 22. ità, ἄνδρα ἱλαρὸν καὶ δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός.

8 Περισσεῦσαι. Potest esse ἔλλειψις. Ut sit δυνατὸς ὁ Θεὸς τοῦ ποιῆσαι περισσεῦσαι. nam alibi non utitur μεταβατικῶς hoc verbo Apostolus. Chrysostomus tamen interpretatur, πληρῶσαι. Et de versione Latina conjectura fit, autorem illius legisse, περισσεῦσαι ποιῆσαι εἰς ὑμᾶς.

9 Καθὼς γέγραπται. Frequentissimè solet Apostolus periodos implicare. id est, usurpare multas παρεμβολάς, ut diximus. Et nunc inseruit præclaras sententias de liberalitate. Et est ὑπερβατὸν hinc, usque ad hæc, ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι. Ut sit περισσεύοντες εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν, ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι. & alia διὰ μέσου collocentur.

10 Χορηγήσαι. hoc verbum & πληθύναι & αὐξήσαι dicuntur εὐκτικῶς. ut in his aliud quærere ad explicandum non sit necesse. Significat autem verbum χορηγεῖν, translatum ab impendiis olim in ludos scenicos, liberaliter & munificè suppeditare. Et inferiùs, διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν. Interpres Latinus legisse videtur, διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Κυρίῳ.

12 Ὅτι ἡ διακονία. Rursum παρένθεσις ἐξηγητικὴ, usque ad illa, δοξάζοντες τὸν Θεὸν, ut sit πλουτιζόμενοι & δοξάζοντες, &c.

CAPUT X.

1 ΤΑπεινὸς εἰμ. Deest εἰμί. κατ' εἰρωνείαν. id est, εἶναι ὑμῖν δοκῶ ταπεινός. φασκόντων ὑπὸ τῶν διαβαλλομένων. ut aiunt Græci interpretes. Et sequuntur deinceps ἐπιτιμήσεις & graves reprehensiones Pseudapostolorum, & esse incipit oratio admodum ἀξιωματικὴ, id est, plena autoritatis & severa.

4 Δυνατὰ τῷ Θεῷ. Deest εἰσίν, & ἐν vel σύν. Ut sit, δυνατά εἰσι σὺν τῷ Θεῷ καὶ ὀχυρώματα καθαιρεῖν. Est autem παρένθεσις ἐξηγητική (τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικὰ, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων) Ità sequitur deinde congruenter ad superiora, οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα, λογισμοὺς καθαιροῦντες, &c.

10 Φησὶ, βαρεῖαι. ἔλλειψις. deest ὁ διαβάλλων. *Obtrectator aliquis noster graves, inquit, sunt Epistola*, &c. Alicubi tamen plurale verbum scriptum fuisse φασὶ, sensu planiore, indicat Latina conversio.

12 Τολμῶμεν ἐγκρ. εἰρωνικῶς. Scilicet non audemus nos ἐγκρῖναι, id est, συναριθμῆσαι, ut Græci interpretantur, ἢ συγκρῖναι, id est, ἀντιπαραθεῖναι quibusdam, qui seipsos commendant. Ità sequetur ἐναντίωσις. Verùm ipsi illi in semetipsis sese metientes, & inter sese comparantes, non faciunt prudenter. Vel οὐ συνιοῦσι μετροῦντες & συγκρίνοντες, non intelligunt aut sciunt, quòd ipsi in semetipsis sese metiantur, & inter sese comparent. Quæ Græcis phrasis est usitatissima; Latini participium in talibus verbo interpretari solent. Ut Aristoph. οὐκ οἶσθ' ἀπατώμενος πάλαι; *non intelligis jamdudum tibi imponi?* Ità sequetur rursum ἐναντίωσις. Verùm nos tamen non immensâ gloriatione utimur. Alii directam orationem esse maluerunt, & de se hæc omnia Paulum loqui. Ità erit ἔλλειψις τοῦ ὑπαρκτικοῦ, μετροῦντές ἐσμεν. Et quidam συνιοῦσι, τοῖς συνερχομένοις, interpretati fuerunt, hoc modo, Non enim certè sustinemus inferre aut conferre nosmetipsos, quibusdam qui semetipsos commendant, sed ii sumus, qui nosmetipsos in nobis metiamur, & conferamus nosmetipsos nobis, non iis qui concurrunt, id est, οὐ θάτερον τοῖς ἔξωθεν συνελθοῦσι ποιούμενοι. Alii, οὐ συνιοῦσι, retulerunt ad τισὶ τῶν ἑαυτοὺς συνιστανόντων. ut sit, συγκρῖναι ἑαυτούς τισι τῶν ἑαυτοὺς συνιστανόντων, οὐ συνιοῦσιν, ἤγουν ἀνοήτοις τισίν. ut cætera κατὰ παρένθεσιν interponantur. Et Chrysostomus, οὐ συνιοῦσιν, interpretatur, οὐκ ἐκείνοις τοῖς μὴ αἰσθανομένοις πῶς εἰσι καταγέλαστοι, ταῦτα ἀλαζονευόμενοι. Has quasi salebras vitavit vel autor versionis Latinæ, vel scriba ejus libri quo ille usus est, omissis his, οὐ συνιοῦσι.

15 Μεγαλυνθῆναι. ἐναλλαγὴ χρόνου, id est, μεγαλυνθήσεσθαι, *magnificatum nos iri*. Et mox, εἰς τὰ ὑπερέκεινα. ἔλλειψις τοῦ, ὥστε. ὥστε εὐαγγελίσασθαι εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν, ut progrediatur ulteriùs seu longiùs prædicatio Evangelii mea. non ut de aliena ratione seu præscriptione glorier, εἰς τὰ ἕτοιμα, id est, paratis & facilibus atque expeditis, qualis nimirum esset cursus sequens alienam doctrinam, & tritum jam iter præconii.

CAPUT XI.

1 Ὄφελον &c. Non Græcissat ὄφελον. Cùm quidem tanquam optantis voce Paulus sæpiùs utatur. Verum erat si ut verbum poneretur. sicut Ἰλ. γ'. ὡς ὄφελεν θάνατός μοι ἁδεῖν. Et apud Euripidem, εἴθ' ὤφελ' Ἀργοῦς μὴ διαπτάσθαι σκάφος Κόλχων ἐς αἶαν. Esset igitur secundùm hæc, εἴθ' ὠφέλετε ἀνέχεσθαί μου. Et quod sequitur, τῇ ἀφροσύνῃ, ἐλλειπτικόν, id est, ἐπὶ τῇ ἀφροσύνῃ. Et paulò pòst, ἀλλ' ἀνέχεσθε, ambiguum est. Vel, ὁριστικῶς κατὰ διόρθωσιν voti, *Sed profectò fertis*, id est, toleratis me. Vel προστακτικῶς, id est, *Sed ferte me quæso*.

2 Ἡρμοσάμην γὰρ, *conciliavi*. Sed verbum significat Græcis matrimonii conjunctionem, id est, desponsionem, id est, ipsum conjugium. Et Græcis est ἁρμόζεσθαι habere desponsam aut duxisse uxorem. Herodotus Θαλείᾳ, ὅτι ἁρμόσαιτο τὴν Μίλωνος θυγατέρα Δημοκήδης γυναῖκα, *quod uxorem duxerit filiam Milonis*. Est autem in his & ἔλλειψις τοῦ ὥστε, & τοῦ οἷον. nam συνθετικῶς κατὰ μεταφορὰν hæc facta sunt: ὑμᾶς παραστῆσαι παρθένον. id est, ὥστε ὑμᾶς παραστῆσαι τῷ νυμφίῳ Χριστῷ, οἱονεὶ ἁγνὴν παρθένον. Et, οὕτω φθαρῇ. *Sic cogitationes intelligentiæ vestræ corrumpantur, à simplicitate pertinente ad Christum*, scilicet aberrando. Interpretationis Latinæ plena est oratio, *Et excidant à simplicitate, quæ est in Christo*.

4 Καλῶς ἠνείχεσθε. ἔλλειψις τοῦ δυνητικοῦ, ἄν. *Poteratis sanè sustinere*. Græci interpretes aliter, sensu eodem, *Rectè sustinuistis. si hoc, quod fieri nequit, factum est, ut de alio Jesu præconium fieret*, &c. οὕτως, inquiunt, διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς αὐτὸς ἀπόζεται τοῦ τοῖς ψευδαποστόλοις προσέχειν. Nam Galatis scribens simpliciter pronunciat exsecrabilem esse eum, qui aliam doctrinam quàm ipse docuerit, docere ausit.

5 Τῶν ὑπερλίαν ἀπος. ἔλλειψις hujus locutionis jam aliquoties indicata est, τῶν ὄντων λίαν ἀπος. ὑπερλίαν autem scribetur, ὑπέρ. sicut ὑπέρευ. Et paulò antè ὑπερέκεινα.

6 Εἰ δὲ ἰδιώτης. ἔλλειψις τοῦ ὑπαρκτικοῦ, & ἐναλλαγὴ numeri in, φανερωθέντες. Et ὁ, ἀλλὰ, est ἐναντιωματικός. Hoc sensu, *Quòd si sum is qui vulgari utar sermone, at non sum vulgari cognitione præditus. Verùm omnino patefacti per omnia apud vos*, scilicet sumus: In libris Latinis καταλλήλως est, *Manifestus sum*: id esset, φανερός εἰμι.

8 Οὐ κατενάρκησα. πλεονασμὸς negationis usitatissimus Græcis. Sed κατενάρκησα οὐδενός, est ἐνάρκησα κατ' οὐδενός. Græci interpretantur bifariam, *Cùm destituerer, non tamen læsit ullum meus torpor*. Vel, *non tamen enervatus sum, in faciendo præconio Evangelii*. Verbo & Theocritus usus est, ναρκῶ, ναὶ τὸν Πᾶνα, *affligor aut lædor*. apud Platonem alia verbi forma est, Πολιτειῶν ς'. ἀποναρκωμένα, *enervata*.

10 Οὐ φραγήσεται. κατ' ἀφαίρεσιν, οὐκ ἐμφραγήσεται, *non obturabitur*, id est, non excludetur, vel deficiet.

12 Ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποι. ἔλλειψις. Plena enim fuisset oratio, hoc modo, ὃ δὲ ποιῶ, ἐκεῖνο καὶ ποιήσω. Et mox, οἱ γὰρ τοιοῦτοι, ψευδαπ. ἔλλειψις τοῦ ὑπαρκτικοῦ. Qui enim sunt tales, ii sunt falsi Apostoli. quorum elogia deinceps apponuntur, οὐ πάνυ τοι καλά.

14 Καὶ οὐ θαυμαστόν. ἐλλειπτικῶς. scilicet τὸ μετασχηματίζεσθαι ἐκείνους, ὥσπερ εἴπομεν. Et mox, πάλιν λέγω. ἐλλειπτικῶς, ut desit τὰ αὐτὰ, *eadem dico denuo*; vel παλιλλογῶ. Quod cùm faciat consultò non putat pro stolido ideo se haberi oportere.

16 Εἰ δὲ μήγε. ἐλλιπῶς. Sin aliter, id est, εἰ δὲ μὴ γε τοῦτο πάθοιτε, δηλονότι, μή με εἶναι ἄφρονα, ἀλλ' ὑμεῖς δέξασθε ὡς ἀφραίνοντα.

19 Ἡδέως γὰρ ἀν. εἰρωνικῶς. Et quod sequitur, ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν. Græci interpretes & ipsum εἰρωνικῶς dictum esse putant. ὡς, ὥσπερ οἷον, ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν. τουτέστιν, ὥσπερ ἡμῶν ἀτονησάντων πρὸς ταῦτα, ἐκείνοις ἀνέχεσθε. Et notant, increpationem, id est ἐπίπληξιν, hanc esse vehementem. *Ad dedecus hoc dico*, id est contumeliosè loquor, *quasi acciderit ut nos viribus deficeremur*. Posse hæc sic intelligi puto, ut se conjungens cum illis, dicat, pertinere ista ad suam quoque contumeliam, ità, quòd & nostra, inquit, hæc imbecillitas esse videatur. In libris Latinis additur, *in hac parte*: id esset ἐν τούτῳ τῷ μέρει. De verbo autem δέρω, alibi aliquid est dictum.

22 Ἑβραῖοί εἰσι κἀγώ; συλλείψεις hæ sunt. *Sunt illi Hebræi? sum & ego Hebræus*. Et mox, παραφρονῶν λέγω. παρένθεσις, sicut paulò antè, κατ' ἀτιμίαν λέγω. Et ὑπὲρ ἐγώ. ὑπὲρ ponitur ἐπιρρηματικῶς, *amplius*.

23 Ἐν θανάτοις. ὑπαλλαγή. ἐν κινδύνοις θανατηφόροις. Et τεσσαράκοντα παρὰ μίαν. ἐλλειπτικῶς, deest πληγὰς & πληγῶν. Ἐρραβδίσθην autem est, *virgis sum cæsus*, à magistratu scilicet Romano ac civili.

26 Ὁδοιπορίαις πολλάκις. ἐλλειπτικῶς hæc dicuntur, ut desit συνεχόμενος, aut ἐπιλαμβανόμενος. Vel repetatur διάκονος Χριστοῦ εἰμι ἐν ὁδοιπορίαις, κινδύνοις, &c.

28 Χωρὶς τῶν παρεκτὸς. Deest τὸ διασαφητικὸν μόριον, ut οἷον. *præter ea quæ extra hæc sunt*, ut est, ἡ ἐπισύστασις, quod significat *conventum* aut *cœtum*. Ut Πράξεων 24. ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου. Dicit igitur concursum, qui ad se quotidie fieret, id est, interpellationem quotidianam. Chrysostomus tamen interpretatur ταραχὰς, πολιορκίας δήμων, καὶ τῶν πόλεων ἐφόδους.

CAPUT XII.

1 Ἀρετᾶ τοῦ. Dialecto Doricâ, Sed Ἀρέτα esset convenientiùs. genitivus à recto Ἀρέτας. sicut Θωμᾶ Θωμᾶς. Alicubi reperitur, initium notatum capitis 12. eo loco quo legitur, καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφ.

2 Σαργάνη. Quidam ἐτυμολογοῦσιν ut Græcum hoc nomen. Significat autem *corbem*. in historia Apostolica Lucæ est, ἐν σπυρίδι.

4 Εἴτε ἐν σώματι. ἔλλειψις. Deest οἶδα. Nihil autem opus fuit articulo, ad designandum nescio quem certum hominem, cùm cer-

tum significari oporteat, quem Paulus se novisse diceret. Sed de articulorum natura & usu, alibi disseruimus. Est autem copiosa & plena oratio hoc loco repetitione priùs dictorum, quæ vocantur à Græcis ἐπιμοναί. Tertium autem cœlum, interpretantur quidam summum & altissimum cœlum, id est, τὸ ὕψιςα τοῦ οὐρανοῦ, quod tria, incrementum ac copiam significent: Et paradisum beatorum sedem.

8 φείδομαι δὲ. ἐλλειπτικῶς. φείδομαι τοῦ ἐρεῖν, aut τοῦ μεγαλαυχεῖν. Et mox, μήτις εἰς ἐμὲ λογίζηται, id est, εἰς ἐμέ. Nè quis in eam hæc partem accipiat, quasi ostentem ea quæ neque verbis neque re appareant.

9 Καὶ τῇ ὑπερβολῇ. μετάθεσις. Ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι τῇ ὑπερβολῇ. Et mox, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί, ἄγγελος σατᾶν. Primum est in his usitatissima in sermone Græco ἀντίπτωσις, posito Dativo pro Genitivo. ἐδόθη σκόλοψ τῇ σαρκί μου. Alii autem metaphoram τῆς συνθέσεως aliter fuere interpretati. Cùm constet significari afflictiones & perturbationes. id est, πειρασμούς, quæ sunt plagæ quas impingit Diabolus, permittente Deo, fidelibus. Et alapam etiam impingi de dolore ludibrii seu insultatione, dixerunt. Ut hæc generaliter de adversis, quæ tam corpore quàm animo perpeteretur, rectè accipi posse videantur. Quidam interpretes Græci sine causa, ut opinor, hæc distinxerunt, quasi commemorarentur duo diversa ἀντίθετα σκόλοψ δεδεὶς τῇ σαρκί. τὰ δεσμά, αἱ πληγαί, οἱ λιθασμοί, αἱ φυλακαί. Nam morbo κεφαλαλγίας aut εἰλεῶ, aut nescio quo Paulum laborasse, quod aliqui traderent, illi refutant. ἄγγελον autem σατᾶν, interpretantur, τὸν ὑπηρετοῦντα τῷ ἀντικειμένῳ δαίμονι ἄνθρωπον. οἷος ἦν Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεύς. Ὑμέναιος. Φίλητος. Qui σκόλοπα δεδόσθαι σαρκί, interpretati fuere libidinis aut alterius cupiditatis morsus & punctus, ii nimirum unicuique inhærere peculiarem aliquam pravitatem, & esse sua quædam vitia animadverterunt, quorum sanctissimi quoque homines non sint expertes. Et cum quibus perpetuò ii conflictentur, qui honestati & virtuti student, secundum quod Cicero scripsit, Scitum esse sua vitia nosse. Neque dubium est quin ista etiam pios & religiosos luctatio semper exerceat. Quod sequitur, τρὶς παρεκάλεσα, est πολλάκις, ut ait Chrysostomus.

11 Ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ, *ut super me collocet tabernaculum suum efficacia divina.* παραβολικῶς. ut sit quod super me quasi exstruat divina potentia. id est, quo augear atque amplificer.

13 Γέγονα ἄφρων. Mutant directam hoc loco orationem Græci interpretes, in obliquam interrogationis. Ut tale quippiam dicatur ἄφρων ταῦτα διεξελθὼν ἄφρων ὑμῖν ἔδοξα; ἀλλ' ὑμεῖς με ἠναγκάσατε.

¶ Τῶν ὑπερλίαν. Usitata Græcis ἔλλειψις. & ὑπερλίαν, ὑφὲν legendum, ut suprà quoque diximus, id est, ὑπεράνω. Ut autem præposuit se aliis quibusdam, inter quos & ψευδαπόστολοι essent; ità nunc præstantibus etiam Apostolis & eximiis, se esse inferiorem negat. Neque sunt ista ἀλαζονείας superbiæ, sed necessariæ commendationes officii & ministerii. Illud autem ἀσυνδέτως quod sequitur, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι, proverbii habet figuram, quod & antè est indicatum, id est, nihili faciendus. Et mox, τὰ μὲν σημ. ἐν Ἑλληνίζει. est enim ἀνανταπόδοτον ὁ, μέν. id est, positus, ἀντὶ τοῦ, δή. Et mox, χαρίσασθέ μοι. εἰρωνικῶς.

18 Ἔσω δὲ, ἐγώ. ἐλλειπτικῶς ἀντίθεσις. ἔσω δὲ ὥστε ἐμὲ οὐ καταβαρήσαι ὑμᾶς ἀλλὰ ὑπάρχοντα πανοῦργον, δόλῳ ὑμᾶς λαβεῖν. Sequitur λύσις ἐν ἐρωτήσει vehementior, μή τινα ὧν ἀπές.

22 Μήπως ἐλθ. ἔλλειψις τοῦ ὑπαρκτικοῦ ῥήματος. μήπως ἐλθὼν οὐχ οἵους θέλω εὕρω ὑμᾶς, κἀγὼ εὑρεθῶ ὑμῖν, οἷον οὐ θέλετε. μήπως ἔρεις ζῆλοι.

CAPUT XIII.

2 **E**Ἰς τὸ πάλιν. πλεονασμὸς, satis enim erat πάλιν. Et fit rursum vehemens & acris oratio.

5 Ἑαυτοὺς πειράζετε. Hoc ὡς κατ' ἐρώτησιν ἐν ἐπιπλήξει σχηματισμένον interpretantur Græci. Isto modo, ἄρα μὴ ἑαυτοὺς id est, σφᾶς αὐτοὺς πειράζετε; καὶ ἑαυτοὺς δοκιμάζετε; Nam si periculum facere cuperent, an in Apostolo Christus loqueretur, neque esset hoc eis persuasum, quid aliud facerent? quàm ut seipsos tentarent. hoc est, dubitarent de propria fide, quin etiam penitus ignorarent in se esse Christum.

9 Τοῦτο δὲ εὐχόμ. σύνθεσις. εὐχόμεθα τοῦτο, τὴν κατάρτισιν δηλονότι ὑμῶν, ἤγουν τὸ καταρτίζεσθαι ὑμᾶς.

10 Ἵνα μὴ παρὼν μὴ. πλεονάζει τὸ ἕτερον μή. Est autem frequentissima in sermone Græco, duplicatio negationis in pernegando. Atque sequitur religiosa & pia clausula Epistolæ.

¶ DE EPISTOLA PAULI APOSTOLI ad *GALATAS*.

HÆc Epistola scripta ad plures ecclesias Galaticæ gentis, est & ipsa ἀξιωματικοῦ generis, id est, assertrix autoritatis singularis, & confutatrix adversariorum. & ἐπιτιμητικὴ καὶ νυθετική. Ad quæ exordium accommodatur extollens dignitatem muneris Apostolici quo ipse fungeretur. In quibus est ἔλλειψις, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, nimirum ὤν, id est, χειροτονηθείς. De cæteris suprà disseruimus.

CAPUT I.

4 **Π**ως ἐξέληται. αἰνιγματικῶς. Consilium fuit hoc Dei & voluntas in Filio mittendo, cui ipse obnoxiè paruit, & factus est victima pro peccatis nostris, ut nos ex interitu eriperemur præsentis seculi improbi atque mali. Græci interpretes, ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ, interpretantur κατ' ὑπαλλαγὴν, ἐκ τῆς πονηρᾶς πράξεως καὶ διεφθαρμένης διαγωγῆς. Nam liberatos & justificatos honestam & sanctam vitam agere oportere.

10 Ἄρτι γὰρ ἀνθρ. ἔλλειψις. deest enim πότερον ἀνθρώπους πείθω ἢ Θεόν; *Utrùm jam hominibus studeo probare doctrinam meam an ipsi Deo?* πείθειν enim certè significat *in sententiam suam adducere* & *lenire ac placare.* πείθει δῶρα καὶ Θεούς. inquit Medea Euripidis. Paulò ante, ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο. Alicubi non reperitur ἄλλο, ut repetendum sit ἕτερον. Nisi fortè χαρικὸν σφάλμα est hoc loco, distractis quæ conjuncta essent in archetypo, ut legeretur, ἀλλ' εἰμὴ τινές εἰσιν. Est autem & in his ἔλλειψις. τὸ μὲν ὄντι, inquit, ἕν καὶ ἀληθινὸν ἐςὶ τὸ εὐαγγέλιον, πλὴν ὁ διάβολος ὑπό τινων ποικίλως διασκευάζεται, εἰ τινές εἰσιν οὐχ οὕτως πλανηθέντες ὑμᾶς ἀλλὰ ταράσσοντες. Et mox, παρ' ὃ. ἐλλειπτικῶς. παρ' ὃ ἦν τὸ εὐαγγελισάμεθα.

12 Ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως. ἀπὸ κοινοῦ παρέλαβον καὶ ἐδιδάχθην. συνηλικιώτας autem ἐν τῷ ἰδιώματι τέθεικεν, ut videtur, dixit. Nam συνήλικας quidem veterum Græcorum est, id est, *æquales*, nimirum ætate, an verò συνηλικιώτας etiam illi dixerint, nescio.

16 Εὐθέως. ἔλλειψις magis sensu quàm verbis. Hoc enim dicit, Statim se paruisse vocationi divinæ, neque quæsivisse tum aliquos, cum quibus de illa conferret & disputaret. Aliqui προσανέθηκα putantur hoc loco legisse. Sed προσανατίθεσθαι, est insuper mutare aliquid aut de integro restituere. ut cùm de dubiis & incertis ad aliquos refertur deliberandi causâ: unde dubitatio abesse nequit. Nunc igitur hoc se non fecisse ait, ut illa, perinde acsi malè cecidissent, cum hominibus, seu consideratione humana sua aliorúmve aliter quasi collocaret. *Neque Hierosolyma*, inquit, *petii, ut ibi priores Apostolos convenirem, à quibus discerem, aut mitterer ad Præconium Evangelii.* Ità Græci interpretes, conantes conciliare hæc cum iis quæ narrantur, cap. 9. Πράξεων.

18 Πρὸς αὐτόν. Id est, παρ' αὐτῷ. ut sæpe alibi. Et paulò antè, ἱστορῆσαι. In libris Latinis est, *videre Petrum.* Sed verbi significatio est, percontationis, & cognitionis, narrationis quoque compertorum, Vel, simpliciter res compertæ, quæ est ἱστορία. Herodotus Εὐτέρπῃ, ἱστορέων αὐτοὺς ἥντινα δύναμιν ἔχει ὁ Νεῖλος *sciscitans ex eis.* Et Euripides, ὃν ἱστόρεις Ὀρέστης, Μενέλαος, ὃν ἱστορεῖς, *de quo percontaris.* De Oreste enim, ubi esset, quæsiverat Menelaus. Et rursum Herodotus Εὐτέρπῃ, ταῦτα τὰ μὲν ἱστορέων ἔφασαν ἐπισταμένοι, *sciscitando & narrantibus aliis.* Et mox, ἰδοὺ ἐνώπιον. ἔλλειψις. deest λέγω, aut simile affirmationis verbum, ut sit ὁ Θεὸν μάρτυρα ποιοῦμαι, *Dum testor me nihil falsi commemorare.*

CAPUT II.

1 **Δ**ιὰ δεκατεσσάρων. ἀντὶ τοῦ, μετὰ δεκατέσσαρα. Et ἀνεθέμην αὐτοῖς εὐαγγ. *Exposui eis eam doctrinam Evangelii quam explicuissem.*

2 Μήπως εἰς κενόν. Hoc alii σχηματισμένως κατ' ἐρώτησιν legerunt, ut hâc formâ vehementiùs affirmetur certus & fructuosus cursus Apostoli. Peculiariter seu privatim commemoravi cursum doctrinæ meæ. Nunquid inanis ille videretur? Alii simpliciter legentes retulerunt hæc αἰτιολογικῶς ad id quod dixerat, κατ' ἰδίαν. Ideo autem, inquiunt, ait se privatim cum iis, qui in existimatione aliqua essent, contulisse de doctrina sua, nè si coram multitudine hoc fieret, ἐκκοπῆ πως ὁ δρόμος σκανδαλιζομένων τῶν πολλῶν. his κατ' ἰδίαν erit *seorsim* & *secretò.* Sed haud scio an talibus exquisitionibus opus non sit. ἐλλειπτικῶς enim ista formâ sermonis communis dictum hoc accipi potest, hoc quodam modo, ἀνεθέμην ἐκείνοις, ὥστε παῦσαι ἅπαντας ἀμφισβητοῦντας, μήπως εἰς κενὸν τρέχω. Ut desinerent quærere & dubitare ipsi de cursu præconii mei, non ut mihi aliqua dubitatio eximeretur. Et τοῖς δοκοῦσι, *qui sunt in singulari existimatione.* In libris Latinis est, *Qui videbantur esse aliquid.* sicut paulò infrà.

4 Διὰ δὲ τοὺς παρεισ. ἐλλειπτικῶς. Repetendum autem, οὐκ ἠναγκάσθη δὲ περιτμηθῆναι διὰ τοὺς παρεισάκτ. Et mox, οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν. ἀντίθετον, antè quoque indicata. id est, ὥστε τὴν ὑποταγὴν οὐδὲ ἐν ὀλίγῳ εἴξαμεν. Notatur tamen alia scriptura, οἷς πρὸς ὥραν εἴξαμεν. *quibus paulisper subjiciendo nos cessimus.*

6 Ὁποῖοί ποτε ἦσαν. Duplicata παρένθεσις & ἔλλειψις τοῦ αἰτιολογικοῦ, γάρ, hoc quodammodo. *Qualescunque sanè illi fuerint (nihil enim hoc meâ refert, nam personam Deus non accipit*, id est, respicit

cit aut complectitur speciem) *qui esse igitur aliquid videbantur, ii nihil in mea doctrina mutarunt disputationibus suis.* Est autem αἰτιολογικὴ ἐπανάληψις, ejus quod dixerat, *Qualescunque sanè illi fuerint.* & est ἐνηλλαγμένη hæc, id est, alia jam fit forma sermonis, transeuntis à genitivo ad nominativum. Erat enim simplex ἀκολουθία, ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων οὐδὲν ἐμοὶ προσγέγονεν ἐπανορθωτικόν, ὁποῖον δή τι ἢ τι προστιθεμένων ἢ τι ἀφαιρουμένων τοῦ ἐμοῦ κηρύγματος.

8 Ὁ γὰρ ἐνεργήσας. παρένθεσις. *Nam qui efficax in Petro fuerat ad functionem Apostolici muneris apud circumcisos, idem in me quoq; efficax fuit, ad Gentes.* Quæ est αἰτιολογία ejus quod dixerat, tam suæ fidei commissum esse præconium Evangelii ad Gentes, quàm Petri fuisset ad Judæos. Atque ità congruenter cætera adduntur, καὶ γνόντες τὴν χάριν.

9 Δεξιὰς ἔδωκαν. Id est, πίστιν. *ità convenit inter nos fide datâ.* Et mox, ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη. Ἐλλειπτικῶς. deest πορευώμεθα εὐαγγελιζόμενοι. Et δεξιὰς κοινωνίας, id est, κοινωνικάς.

11 Κατεγνωσμένος. ἐνηλλαγμένως. κατεγνώσεως ἄξιος ἦν, ille Petrus. Sicut, οἱ τετελεσμένον ἐστίν, id est, τελεσθῆναι δυνατόν. Græci quidam interpretes ἐλλειπτικῶς explicant. κατεγνωσμένος, inquiunt, erat οὐ παρὰ Παύλου, ἀλλὰ παρὰ τῶν ἀγνοούντων τὸ οἰκονομούμενον. Damnabatur ab iis, qui non intelligerent, quid illa contentio sibi vellet. qui sensus sanè violentè exprimi videtur de his verbis. Hujus loci mentio fit in 1. Eusebii libro Ecclesiasticæ historiæ, ubi legitur, ὅτι δὲ ἦλθε Κηφᾶς εἰς Ἀντιόχειαν, ex Clemente Alexandrino.

15 Καὶ ἡμεῖς φύσει. ἔλλειψις τῆς, ὄντες. Et mox, ἐὰν μὴ. ἀντιθετικῶς. ἀντὶ τοῦ, ἀλλὰ μόνον διὰ πίστεως. Concludit enim fide contingere justitiam non observatione ullâ legitimâ. Et in iis quæ sequuntur, καὶ ἡμεῖς εἰς Χριστὸν, est αὔξησις. Sic igitur nos quoque in Christum Jesum credidimus.

17 Εἰ δὲ ζητοῦντες. ἐναλλαγὴ elegans, hoc sensu, Si quærentes justitiam in Christo, reperimus peccatum. Et est conclusio ingeniosa contra Galatas, quibus esset persuasum, desertores esse improbos eos, qui à legis Judaicæ observatione deficerent. Imò hi sunt, inquit, qui hanc denuo usurpant deficientes à Christo, cùm antè legem reliquissent. Fatetur enim, qui hoc facit, se deliquisse.

19 Διὰ νόμου νόμῳ. πλοκὴ hæc aliquibus visa est; ut sit, διὰ νόμου Χριστοῦ ἀπέθανον τῷ Μωσέως νόμῳ. Vocat autem & alibi νόμον Christi, doctrinam Evangelii. Græci interpretantur verbum ἀπέθανον, Ità dicere Paulum se esse mortuum legi, quia ultrò jam caveat, nè quid contra edictionem illius committat. Sed Paulina disputatio ab isto sensu, hoc quidem loco, videtur abhorrere. Esse poterit simpliciter sensus hic, Ego sum mortuus legi ipsius legis ministerio, id est, ipse conatus satisfaciendi legi, legis sententiâ me evertit. Lege igitur factum est ut lex jam nihil in me juris habeat, sed in Christo ut solo vigeat atque conservetur vita mea. Sic & ad Romanos, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ σώματος τοῦ Χριστοῦ, *non jam ampliùs potestati legis subjecti estis beneficio corporis Christi.*

CAPUT III.

1 Ἐβάσκανε. συνεκδοχικῶς. Quâ, inquit, quasi incantatione, corruptum est judicium & depravata voluntas vestra? Nam βασκαίνειν superstitiosæ vocis aut diri aspectus efficaciam quandam notat. τίς ὑμᾶς ἐβάσκανε; *Quis vos invidit?* secundùm veterem Poetam. Sed de hujus verbi significatione alibi disseruimus. Quæ sequuntur, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι, accepimus in aliquibus exemplis non reperiri. In quibus erit ἔλλειψις τοῦ, ὥστε. ad fascinationis, id est, seductionis eventum indicandum. Ut jam non credatis veritati. Et προεγράφη. ἐζωγραφημένος τῷ κηρύγματι, inquiunt Græci. Id erit, coram vobis quasi picturâ præconii expressus. Et paulò pòst, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως. ἔλλειψις. *scilicet illa fecit.* ἤγουν ἐνήργησε καὶ ἐχορήγησε. Et mox, καθὼς Ἀβρ. In libris Latinis inseritur, *scriptum est.* Quod inculcatum putatur.

8 Ἐνευλογηθήσονται ἐν σοί. Gen. 18. εὐλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. Et 12. ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ, πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. Græci interpretantur, ἐν σοὶ, ἀντὶ τοῦ ἐν σπέρματί σου, ὅς ἐστι Χριστὸς, secundùm Apostolum, ἢ, ὅσοι ἠγαπημένοι σοὶ εἰσὶ διὰ πίστεως.

10 Ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νό. ἐλλειπτικῶς. id est, Ἐκ τῶν περὶ τὰ ἔργα τοῦ νόμου ἀσχολουμένων. vel ἐπὶ τοῖς ἔργοις πεποιθότων, id est, *ex eorum numero, qui freti sunt operibus legis.* Et ὑπὸ κατάραν εἰσὶν, *obnoxii sunt exsecrationi.*

12 Ἀλλ' ὁ ποιήσας. ἐλλειπτικῶς. repetendum verbum ἐστί. Ut sit, ἀλλ' ἔστιν ὁ νόμος κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὅτι ὁ ποιήσας, &c. Ejusmodi lex est, quemadmodum scriptum est, *Quod qui fecerit, is vitam sit conservaturus.*

13 Γενόμενος ὑπὲρ ὑμῶν κατάρα. σύνθεσις, quam & suprà indicavimus. Et παρένθεσις (γέγραπται γὰρ, ἐπικατ. πᾶς ὁ κρεμ. ἐπὶ ξύλ.) Sensit Filius Dei exsecrationē divinam, & iram sustinuit derivatam in se, quasi in quem peccata omnium essent congesta. Ille inquam unigenitus & charissimus Patri æterno Filius, καὶ λόγος συναΐδιος. Nemo potest comprehendere animo quantum hunc dolorem, quantam abjectionem istam fuisse oporteat. Et cogitari tamen à piis necesse est. Hæc enim sapientia est Christianorum, ignominiam & odium Dei propter peccata ipsorum imposuisse in se Filium Dei & cum ipsis communicasse charitatem, innocentiam & justitiam suam.

15 Κατὰ ἄνθρωπον λέγω. κατὰ παρένθεσιν. Et περιφραστικῶς, id est, ἀνθρώπινον, vel ἀνθρωπίνως, *humano more.*

19 Τί οὖν ὁ νόμος. ἔλλειψις. ut desit, ποιεῖ πρὸς ταῦτα; ἢ διὰ τί ἐτέθη; aut simile quippiam. Et addit κατ' ἀνθυποφορὰν, promissionis esse hanc appendicem ad certum tempus, delictorum gratiâ. ¶ Ἐν χειρὶ μεσίτου. Ἐβράιζει ἡ φράσις. Ut hoc dicatur, διαχειρίσει τοῦ μεσίτου. id est, διαχειρίζοντος τὴν διαταγὴν τοῦ μεσίτου ἀπὸ τῶν ἀγγέλων. τοῦ μεσίτου δὲ, aiunt Græci interpretes, ἤγουν τοῦ υἱοῦ ὅς ἐστιν ὁ Χριστός. Nam tradunt voluisse Paulum ostendere, legis etiam autorem esse Christum, quo minùs mirandum sit, si idem abrogaverit legem. μεσίτην δὲ, inquiunt, τὸν Χριστὸν λέγει, διὰ τὸ μεσιτεῦσαι τῷ πατρὶ καὶ τοῖς ἀνθρώποις, εἰς τὸ πρὸς φιλίαν, καὶ ἀποκαταλλάξαι ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεὸν ἐπαγγελλόμενον. Et Christus dicitur esse εἷς μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, in Epistola scripta ad Timotheum. Et mox, ὁ οὖν νόμος. ἔλλειψις. deest enim ἐδόθη, ἤγουν ἐτέθη.

23 Πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίσ. ὑπαλλαγή. id est, τὴν ἀποκάλυψιν τῆς πίστεως, ἤγουν τὴν εὐαγγελικὴν πολιτείαν, κατὰ τὴν ἔνσαρκον τοῦ λόγου οἰκονομίαν.

28 Εἷς ἐστε. ἔλλειψις τοῦ ὁμοιωτικοῦ. id est, ὡσπερ εἷς. Si esset ἕν, quod alicubi indicatur reperiri hoc loco, simpliciter conjunctio significaretur.

CAPUT IIII.

3 Ὑπὸ τὰ στοιχεῖα, *mundi elementis eramus obnoxii.* στοιχεῖα autem alii interpretantur, puerilem cognitionem veritatis & rerum divinarum, qualis esse solet primæ literarum institutionis. Alii, τὰς νομικὰς τηρήσεις, διὰ τὰ σάββατα καὶ τὰς ἑβδομάδας καὶ νεομηνίας, ὅτι ἡλίου καὶ σελήνης κινήσει, οἱ καιροὶ διαπέπλονται. Προθεσμία autem, significat diem dictum seu præfinitum, cujuscunque actionis.

4 Πλήρωμα τοῦ χρόνου. πλεονασμός. Id est, ἐπειδὴ δὲ ἐπληρώθη ὁ χρόνος, ὁ προσεοικὼς δηλονότι πρὸς τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν.

6 Εἰς τὰς καρδίας ὑμ. Mutata est persona, ut sit generalis oratio de omnibus Christianis. alicubi tamen & ὑμῶν repertum fuisse suspicari licet de Latina interpretatione. Itaque esset oratio plana. Est & in his mutatio quæ sequuntur, etiam personæ, ὥστε οὐκ ἔτι εἶ δοῦλος. Id est, οὐδεὶς οὐκέτι δοῦλός ἐστι. generaliter προσωποποιΐα ἀδιορίστῳ. Et mox, πάλιν ἄνωθεν. πλεονασμὸς. *Rursum denuo.* Sicut, *Nunc jam, Post deinde.* Et paulò pòst, φοβοῦμαι ὑμᾶς. ἐναλλαγή, id est, φοβοῦμαι δι' ὑμᾶς. aut φοβοῦμαι ὑμῖν.

15 Ὅτι εἰ δυνατόν. ἔλλειψις τοῦ ὑπαρκτικοῦ. *Si fieri posset.* fit autem mentio summi amoris & incredibilis affectionis erga Paulum Galatarum. Itaque sensus est ὑπερβολικός.

24 Ἅτινά ἐστιν ἀλλ. ἐλλειπτικῶς. Accipi rectè potest, ut desit, τοιαῦτα. ἅτινα ἀλληγορούμενά ἐστι τοιαῦτα. *Quæ alio quodam sensu sunt talia.* Vel, *quorum allegoria* (quam ὑπόνοιαν veteres vocarunt) *talis est.* Non enim historiam, inquiunt Græci interpretes, sustulit Paulus, sed in historia, duo illa pacta expressa & designata demonstravit.

25 Συστοιχεῖ δέ. Id est, *respondet*, seu refertur ad præsentem sive terrenam aut mundanam Hierusalem. σύστοιχα enim sunt *consentanea.* & dicuntur ea quorum inter ipsa implicata est significatio. Ut, καλὸς, κάλλος, καλῶς, εὐσεβὴς, εὐσέβεια, εὐσεβῶς. *Et illud*, inquit, *quod memoro, Agar, est mons Sina.* Ità enim historiam explicat Paulus. *Cœlestis autem*, inquit, *Hierusalem, libera est.* Nostra illa quidem μήτηρ, id est, ut opinor, μητρόπολις. Sed hæc ad Prophetæ dictum accommodata sunt, à quo cùm mentio fiat copiosæ sobolis, Paulo visum fuit idoneum nomen, quo uteretur, μήτηρ.

29 Ἐδίωκε τόν. ἔλλειψις. Repetendum enim participium congruè, τὸν γεννηθέντα. Et mox, οὕτω καὶ νῦν. ἐλλειπτικῶς. ut intelligatur, γίνεται. Quæ sequuntur, eorum alia est in Græcis, & alia in Latinis libris distinctio.

CAPUT V.

6 Ἀλλὰ πίστις δι' ἀγ. ἀπὸ κοινοῦ ἰσχύει, ἐνεργὴς οὖσα δι' ἀγάπης, id est, *cujus opera sunt ea, quæ charitate elaborantur.* Non enim certè otiosa est fides Christiana. Et, siqua otiosa est fides, ea fides non est, nisi ὁμωνύμως, ut præcisa de corpore manus. Et mox, ἀνέκοψε, *retudit.* Alibi legitur, ἐνέκοψε, quod & Latinus interpres secutus fuit.

12 Ὄφελον καὶ ἀποκόψονται. ἰδιωτισμὸς, jam indicatus. id est, ὤφελον καὶ ἀποκοπῆναι δὴ οἱ ἀνας. Quod fuere qui interpretarentur, ἀπόκοποι γένοιντο, ut festivè hoc imprecetur Paulus iis qui ad circumcisionem retrahere conarentur Galatas. Sed neque hoc dissimulandum, ἀποκόψονται, in passiva significatione poni, mirum videri, (quamvis non ignorem ità alicubi mediæ diatheseos verba reperiri) Itaque me arbitrari veram esse scripturam ἀποκόψοντας, κατὰ τὸ μετ' ὀλίγον μέλλοντα, sicut τετύψονται. Latina interpretatio hoc loco cum Græcis libris non consentit.

13 Μόνον μὴ τὴν ἐλευθ. ἐλλειπτικῶς. At plena oratio fieri hoc quodam modo posse videatur, μόνον ὁρᾶτε, ἢ φυλάττεσθε, μὴ παραδῶτε τὴν ἐλευθερίαν ταύτην, πρὸς ἀφορμὴν τῇ σαρκὶ, ἤγουν τῷ ζῆν κατὰ σάρκα, τουτέστι ὑπηρετοῦντες ταῖς σαρκικαῖς τῶν ἐπιθυμιῶν.

14 Ἐν τῷ ἀγαπήσεις. ἔλλειψις τοῦ διασαφητικοῦ, τουτέστιν, aut δηλονότι. *Nimirum eo quod scriptum est, Diliges proximum tuum sicut teipsum.*

17 Ταῦτα

17 Ταῦτα δὲ ἀντίκειται. ἀξυντάκτως. *Atque hæc sibi invicem opponuntur. Inter se contraria sunt.* Σάρκα autem interpretantur Græci τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας καὶ πονηράς. rectè illi quidem. sed intelligendum est, significari omnes humanas affectiones & vires. id est quicquid est & potest hâc carne & isto corpore vivens homo. ¶ Ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλ. ἐλλειπτικῶς. Ut intelligatur, *hoc sciendum esse, & videndum, Nè ruamus obsequentes cupiditatibus nostris.* Sententia præclara legitur in iis, quæ Basilio asscribuntur, præceptis piarum exercitationum. ἀσκητικὰ hæc sunt. Ibi igitur huc pertinens sententia talis legitur, ἐν παντὶ πράγματι τὸ κατὰ θέλημα ἴδιον ἐπιτρέπειν τινὶ, σφαλερόν. id est, *omnibus in rebus periculosum est, permittere alicui, ut ipsi liceat voluntati suæ indulgere.* Atque his laxatio disciplinæ & licentia vitæ damnatur. & docetur, quòd in Christianis necessarium studium sit innocentiæ & sanctitatis.

21 Ἃ προλέγω. ἐναλλαγὴ frequens in utraque lingua. ἀντὶ ἂν προλέγω. Est autem προλέγειν, προαγορεύειν, *prædicere interminando & præcipiendo.* Ut fit in legum edictionibus.

24 Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ. Usitata ἔλλειψις. οἱ ὄντες τοῦ Χριστοῦ. Sed in Græcis aliquibus exemplaribus lectum fuisse, οἱ τοῦ Χριστοῦ τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν, potest de Græcorum explicatione animadverti. ut addantur hæc prioribus ἐπεξηγητικῶς. Sic enim illi, οἱ ἐξ Χριστοῦ τὸ ἡμέτερον σῶμα. ὅτι οὐ τὸ ἴδιον σῶμα ἐσταύρωσαν, ἀπὸ τῶν σωματικῶν παθῶν.

CAPUT VI.

1 Σκοπῶν σε. Prærupta mutatio numeri in his est, κατ' ἀποστροφὴν ἀδόκητον, ad elatum aliquem animo. & est ἔλλειψις deest enim ὢν vel γίνε. Præceptum contra superbiam & arrogantiam, præclarum illud quidem, sed ἀμελούμενον.

6 Κοινωνείτω δὲ ὁ κατ'. *Conjungat se, seu consociet cum eo qui instituit, is qui doctrinâ Evangelii instituitur, omnibus bonis.* & præcipitur verecundè, non modò verborum gratia & honor, quæ doctori habeatur à discipulo, sed studium etiam re ipsâ benefaciendi.

9 Μὴ ἐκλυόμενοι. Alii κατὰ παράθεσιν, μὴ ἐκκακῶμεν (χωρὶς γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν) μὴ ἐκλυόμενοι. Ut sit, Nè defatigemur actionibus honestis, id est, bonis operibus, neque deficiamur viribus. Alii continuatâ verborum serie, κατ' ἔλλειψιν τοῦ παραπληρωματικοῦ, γε, aut δὴ, μὴ δὴ ἐκλυόμενοι. Vel, μὴ ἐκλυόμενοί γε. Metemus enim suo tempore, modò non simus remissi, &, quemadmodum Græci interpretantur, ἀναπεσόντες. Non enim certè est Christianorum vita dissoluta aut secura in levitate, aut iners. Et mox, ὡς καιρὸν ἔχ. *pro eo atque tempus habemus.* Nisi fortè ἕως, quod Latina versio interpretatur, verius esse videatur.

11 Πηλίκοις γράμμασι. γράμματα sunt *literæ*, id est, Epistola. & significatio Magnitudinis est in nomine. Ut Theocrito, ἁλίκον ἐστὶ τὸ τραῦμα, καὶ ἁλίκον ἄνδρα δαμάζει; *Quantillum vulnus, quantum virum affligit?* Ut nihil necesse sit, comminisci aliquid de deformitate literarum, quæ minùs eleganter exaratæ essent. Quemadmodum Græci interpretes aiunt, ἐναγκάσμαι ἰδιόχειρον τὴν ἐπιστολὴν γράψαι, καίτοι μὴ οἷός τε γράφειν καλῶς.

16 Εἰρήνη ἐπ' αὐτούς. Bene precandi forma ἐλλειπτική. ut desit, ἔσω. *Contingat his pax.* Ut, *Bene nos, bene tu, Patriæ pater optime Cæsar, dicite.* Et, *Sed bene Messalam, sua quisque ad pocula dicet.* id est, dicet, hoc est, præcabitur, bene & feliciter vivere Messalam.

17 Τοῦ λοιποῦ. ἔλλειψις τῆς ἀπὸ, & χρόνου. id est, εἰς τὸν λοιπὸν, ἤγουν εἰς τὸν ἐπίοντα χρόνον. Est autem κόπους παρεχέτω, aut παρεχέτω, *negotium facessat.* & addita est ἀξιωματικὴ commendatio, se esse eum in quo manifesta sit persona Apostoli, τὰ γὰρ στίγματα τοῦ Χριστοῦ, ἤγουν πληγαὶ, καὶ τραύματα, καὶ διώξεις διὰ τὸν Κύριον, τὸ τῆς πολιτείας ἀνυπόκριτον μαρτυροῦσί μου. ut Græci interpretes.

¶ DE EPISTOLA PAULI APOSTOLI ad *EPHESIOS*.

CAPUT I.

Τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ. Basilius contra Eunomium libro secundo ità, τοῖς Ἐφεσίοις ἐπιστέλλων ὡς γνησίως ἡνωμένοις τῷ ὄντι δι' ἐπιγνώσεως, ὄντας αὐτοὺς ἰδιαζόντως ὠνόμασεν, εἰπών: τοῖς ἁγίοις, τοῖς οὖσι, καὶ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. οὕτω γὰρ καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν παραδεδώκασι, καὶ ἡμεῖς ἐν παλαιοῖς τῶν ἀντιγράφων εὑρήκαμεν.

3 Ἐπουρανίοις. παράθεσις & ἔλλειψις. εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν Χριστῷ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, ἤγουν πράγμασι. Hæc essent planiora, si scriberetur ἐν Χριστῷ. quemadmodum legisse videtur interpres Latinus: Qui benedixit nos Christo, id est, sanctificavit. non ille quidem ad terrenam vitam sed cœlestem. Ut Christianorum non terra sed cœlum proprium esse intelligatur. Sed potest etiam esse ἔλλειψις τοῦ ὑπαρκτικοῦ, ὄντι. Qui benedixit nos τῷ Χριστῷ ὄντι ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. qui suprà in cœlo est. ut τὰ ἐπουράνια, ἤγουν μέρη, cœlestis sedes intelligatur.

4 Εἶναι ἡμᾶς ἁγίους. ἔλλειψις τοῦ διανοητικοῦ seu ἀποτελεστικοῦ, εἰς τό. id est, εἰς τὸ ἡμᾶς. *ad hoc*, inquit, *elegit nos, ut essemus.* Græci ità, ἐπὶ τούτῳ τῷ ὅρῳ. Et interpretantur, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἁγίους κατὰ πίστιν, καὶ ἀμώμους κατὰ βίον. & κατενώπιον αὐτοῦ. ὑφ᾽ ὃν, id est, *in conspectu ipsius.*

6 Ἐν ᾗ ἐχαρίτ. Id est, ᾗ ἤγουν δι' ἧς seu ἣν. *Quâ gratiâ.* & mox, ἐν τῷ ἠγαπημένῳ. ἔλλειψις est κατ' ἐξοχὴν. ἐν τῷ ἠγαπημένῳ υἱῷ. Significatur enim Filius Dei Christus, quem ineffabili amore Pater complectitur. In hoc igitur & nobis gratiam auxit, vel gratiosos nos reddidit, id est, dignos favore suo, atque hujus participes. Eodem verbo & Angelus usus est, virginem Mariam salutans, χαῖρε κεχαριτωμένη.

7 Τὴν ἄφεσιν τῶν παρα. ἔλλειψις. deest enim τὴν οὖσαν. ut addatur hoc ἐπεξηγητικῶς, *ad redemtionem.* In quo contigit nobis redemtio per sanguinem ipsius, nimirum remissio peccatorum. Et mox, ἧς ἐπερίσσευσεν. ἧς usitatè respondet ad priora, articulus postpositivus. Sed nihilominus potest verbi manere absoluta significatio. ut sit δι' ἧς, vel ἣν ἐπερίσσευσεν, ὁ Θεὸς δηλονότι. *Quâ copiosus & exundans fuit ille in nos.*

9 Προέθετο ἐν αὐτ. ἐλλειπὴς hic locus est, itaque sensus obscurior. qui esset planus, si scriberetur, ὃ προέθετο, nimirum μυστήριον, quemadmodum videtur legisse autor versionis Latinæ. Potest & ἀπολύτως hoc verbum positum accipi. Ut sit, ᾧ προέθετο ἐν αὐτῷ ἀνακεφαλαιώσασθαι. Οἰκονομία autem significat μεταφορικῶς ordinem rerum gerendarum, & certam quandam administrandi illas rationem, ductum nomen à cura rei familiaris. Quid autem πρόθεσις Paulo significet, etiam Epistola scripta Romanis declarat. μυστήριον certè modò *arcanum* est. Et mentio fit maximæ rei, patefecisse Deum Ecclesiæ Christi arcanam voluntatem suam, & illam quidem benignam, & comprehendentem benevolentiâ suâ credentes. Itaq; Græci interpretantur μυστήριον θελήματος, τὸ ἐγκρυβὲν αὐτοῦ καὶ ἀπόκρυφον θέλημα. Quod Filius, ὁ λόγος Patris æterni Dei, Deus æternus protulit de sinu Patris, & ipse explicuit interpretando.

13 Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς. Mutatum alicubi primæ personæ pronomen fuit, in secundæ. Et talis est Latina interpretatio. Sed nihil obstat quo minùs & ἡμεῖς retineatur, ut complectatur Paulus tam se quàm illos. Est autem ἔλλειψις τοῦ ὑπαρκτικοῦ. ἐν ᾧ καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν οἱ ἀκούσαντες, &c. Si autem scribatur, ὑμεῖς, erit ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἐστε οἱ ἀκούσαντες. Etiam καθ' ὑπέρβατον καὶ ἐναλλαγὴν προσώπου, hæc concinnari possunt, hoc quodam modo, ἐν ᾧ, ἤγουν Χριστῷ, καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, quæ est σύνθεσις ἐξηγητικὴ, quæ doctrina veritatis est Evangelium. Sensus autem est, ἀκούσαντες ὅτι παρ' ὑμῖν ἐκηρύχθη ὁ λόγος. ut addatur κατ' ἐναλλαγὴν numeri ἐπανάληψις, διὰ πυκνότητα ἀκοῆς. *Et ego, inquam, cùm audiissem, quod antè feceram, nos cum audiissemus, τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν*, id est, *traditam vobis doctrinam Evangelii, & huic vos fidem habuisse*, &c. Sed priora sunt simpliciora, maximè si legatur, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσ. Τοὺς προηλπικότας autem generaliter dicit eos, qui jam Christo freti sint. & ità Græci simpliciter interpretantur, scilicet πιστούς. Hi enim sunt οἱ προωρισμένοι κατὰ βουλὴν θελήματος Θεοῦ, ad celebrandam gloriam, & ut suprà dixit, gloriosam gratiam ipsius, qui sunt fideles, id est, προηλπικότες ἐν τῷ Χριστῷ. ut intelligatur omnes credentes in Christum, electos esse ad regnum Dei.

14 Τῆς περιποιήσεως. Hoc συνθετικὸν, καθ' ὑπαλλαγὴν Græci interpretantur: ut significentur fideles, id est, οἱ ὄντες ἀπὸ τῆς περιποιήσεως, *ad redemtionem acquisitionis*, id est, acquisitorum. Quæ phrasis Hebræis inusitata non est, sicut περιτομὴ, *circumcisi.* ἀκροβυστία, *non circumcisi*, οἱ ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ μείναντες. Sic autem, inquiunt Græci interpretes, nunc appellat nos, διὰ τὸ περιποιήσασθαι ἡμᾶς τὸν Θεόν. Quod fideles divinæ quædam facultates sint.

18 Πεφωτισμένους τοὺς ὀφθ. ἀσυνδέτως, ut desit καὶ ἵνα δῴη ὑμῖν πνεῦμα, καὶ πεφωτισμ. ὀφθ. Nisi malit aliquis apponi hæc, ut fit σύνθεσις ἐξηγητική. hoc quodam modo, Spiritum sapientiæ in cognitione sui, nimirum oculos illuminatos mentis vestræ, id est, claros & illustres. Ut explicetur Spiritus sapientiæ & Dei cognitio quam vim habeat, & quæ perspicere atque comprehendere soleat. Constructio esset plana ἐν ἀκολουθίᾳ si scriberetur, πεφωτισμένους. Quod non ad emendationem (quâ nihil opus) sed ad Grammaticam enarrationem duximus adjiciendum.

20 Καὶ ἐκάθισεν. ἔλλειψις casûs congruentis, ut repetendum sit αὐτόν. Cujus potentiæ, id est, quarum virium (has enim ἰσχὺς significat) opus effecit in Christo. & hunc Christum ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ. Si legatur καθίσας, secundùm Latinam versionem, consentanea esset verborum series, id est, ὃν καὶ ἐκάθισεν.

21 Παντὸς ὀνόματος. Elocutio quidem Ἑβραΐζει, sed & Græci tamen ὄνομα tam in Tituli significatione quàm de Multitudine posuerunt, unde & ὀνομαστοὶ, οἱ ἔνδοξοι. Et in quadam Synesii epistola, dicitur ὅτι χωρῶν δεῖ τῷ πλήθει τῶν ὀνομάτων πολλῶν. Memorantur autem hæc ab Apostolo magnificè & copiosè, ad demonstrandum

strandum Christum esse Dominum omnipotentem, cujus ditioni & imperio omnia subjecta sint ubique & semper.

22 Ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκ. Quidam ἐξηγητικῶς interpretati fuerunt κατ' ἔλλειψιν, id est, αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν, τὴν οὖσαν ὑπὲρ πάντα, secundùm ea quæ dicta sunt. Quidam κατ' ἔλλειψιν τοῦ ὑποστατικοῦ, ὥστε, & τ̃ ὑπαρκτικοῦ, εἶ) id est, ὥστε εἶναι αὐτὸν ὑπὲρ πάντα κεφαλὴν τῇ ἐκκλησίᾳ, id est, *summum ut esset & omnipotens caput Ecclesiæ*. Vel etiam, *solum & unicum caput*. Et mox, ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα. συνθετικῶς. Ecclesia inquit est corpus Christi, ipse caput, & ità completur, id est, absolvitur compago & coagmentatio ista. Quemadmodum sequitur συνθετικῶς. Esse Ecclesiam plenum illud & absolutum opus, quod compleatur seu perficiatur κατὰ πάντα ἐν πᾶσιν, id est, penitus in universis. nè quis pro sua parte vereatur, atque suspicetur minùs esse integram & plenam hanc exstructionem & collocationem Ecclesiæ. Græcorum tamen quidam interpretati sunt πληρωθέν, ἐνεργητικῶς, id est, πληρῶντος, ipsius qui omnia implet. In Latinis libris est, *supra omnem Ecclesiam*.

CAPUT II.

1 KAὶ ὑμᾶς ὄν. De personæ mutatione paulò antè diximus, quâ sensus non variatur. nam mox deinde, ἡμᾶς repetitur. Sed est hoc loco ὑπέρβατον. Quod genus insuetatum Paulo non est, qui solet in maxima rerum consideratione & studio doctrinæ cœlestis, copiosam & densam reddere orationem, id est, συχναῖς περιβολαῖς μεστοῦν, quemadmodum Græci interpretes aiunt. Itaque ἐπαναλήψεις diligenter observandæ sunt.

2 Κατὰ τ̃ αἰῶνα. αἰὼν significat etiam *Vitæ tempus*, ut ἀνὴρ, ἀπ' αἰῶνος νέος ὤλεο. ut & hoc loco quasi ætas quædam mundi intelligi posse videatur. & Græci τὸν αἰῶνα interpretantur, τ̃ ἐν ἁμαρτίαις διαγραμμένον βίον. Sic igitur, inquit, vixistis, quemadmodum seculum hujus mundi, id est, homines in hac vita terrena consueverunt. Quæ sequitur explicatio, seculi illius esse gubernatorem Diabolum. cui principatum quendam aereum tribuit, ut vim & potentiam ejus esse ingentem intelligatur. ¶ Τοῦ πνεύματος. ἔλλειψις τ̃ διαπραξιν, ἤ ἐστιν, aut ἐνεργοῦντι. *Qui est spiritus modò efficax in contumacibus*. Sunt autem hæ horribiles κατηγορίαι, primùm totius naturæ humanæ, deinde omnium qui repudiant gratiam & misericordiam & favorem benevolentiæ divinæ, quæ offertur omnibus in Christo, cùm id quod spirant, totum agitetur vi contrariâ Deo. Cúmque quod ex nobis sentimus, cogitamus, intelligimus, id universum Deo displicere oporteat, quòd simus soboles iræ, id est, Deo irato edita, seu Deum habentes iratum à prima origine.

5 Καὶ ὄντας ἡμᾶς. Hæc est ἐπανάληψις mutatâ personâ. *Sed Deus dives ille misericordiâ, per suam copiosam charitatem, quâ charitate nos complexus fuit, Nos, inquam, mortuos illos peccatis, cum Christo restituit in vitam*. Et sequitur κατὰ παρένθεσιν, ὑπόθεσιν (χάριτί ἐστε σεσωσμένοι) *Gratiâ estis conservati*, id est, memineritis salutem vestram non acceptam referendam esse nostris conatibus aut studiis. Atque ità adduntur superioribus cætera, καὶ συνήγειρε καὶ συνεκάθ. id est, *simul suscitavit, & simul collocavit*, &c.

8 Τῇ γὰρ χάριτί. ἐπανάληψις ἐξηγητικὴ, τῆς παρενθέσεως, ἤγουν τῆς ἄνω παρεντεθείσης, *Gratiâ estis conservati seu salvati*. Et mox, αὐτοῦ γάρ ἐσμεν ποίημα. sequitur κατὰ σύνθεσιν, κτισθέντες, id est, *tale sumus opus Dei, quod est elaboratum ad virtutem & honestas actiones ac laudem. quæ sunt opera bona. atque hæc ipsum in eum finem præparavisse dicit, ut omnes in vitæ hujus cursu illa exercerent*.

11 Οἱ λεγόμενοι ἀκροβ. σύνθεσις est καθ' ὑπαλλαγὴν, posito rei vocabulo pro personis. Et significatio est περιληπτικὴ, colligens participes hujus rei. Sicut *pars* sunt aliqui. σύστημα sunt multi. Exemplum talis formæ est (quæ crebrò occurrit) illustre Virgilianum, *Pars ingenti subiere pheretro, Triste ministerium, & subjectam more parentum, Aversi tenuere facem*.

12 Ὅτι ἦτε ἐν τῷ και. ἐπανάληψις, τοῦ ὅτι ὑμεῖς ποτε τὰ ἔθνη. *Memineritis inquam, quòd fueritis illo tempore*, &c. Ponitur autem verbum, ἦτε, ἀπὸ κοινοῦ, id est, communiter ad plura membra periodi. Ἄθεοι autem, vel adversantes traditis de Deo & rebus divinis, id est, cœlestis doctrinæ veritati. Vel negantes esse Deum, ut Diagoras. Vel etiam expertes Dei, in ignoratione veritatis, tam de natura quàm voluntate ipsius. E quibus nescio quid tristiùs & inclementiùs dicatur. Est autem præclara & diligenter observanda ἀντίθεσις, ἐν κόσμῳ, &, ἐν Χριστῷ.

14 Ὁ ποιήσας τὰ ἀμφ. Longum est ὑπέρβατον, & multa apponuntur ad id, quod dixit αὐτός. Sed ἐπανάληψιν mox indicabimus. Μεσότοιχον autem τοῦ φραγμοῦ, formâ aliquoties jam indicatâ, vocat τ̃ μεσότοιχον τ̃ φραγμόν. id est, interjectam maceriam, seu interpositum septum legis, dirimens Judæos & alias Gentes.

15 Τὴν ἔχθραν ἐν τῇ. Hanc interpretans, id est, docens quodnam odium illud fuerit, quod Christus deleverit in carne sua, κατ' ἔλλειψιν τ̃ διαπραξικοῦ, ἤγουν, seu ἐνεργοῦντι, addit, νόμον τῶν ἐντολῶν. *Inimicitias seu odium delevit, legem nimirum mandatorum*. Omnino autem consentaneum est, ut complectamur, ἐν δόγμασι, cum eo quod dixerat, ἐντολῶν. ut significetur Lex præceptiones & decreta continens. Græci tamen aliqui interpretes distinxerunt hæc aliter, & fecerunt, καταργήσας ἐν δόγμασιν, interpretantes δόγματα, Christi doctrinam & fidem, & ταῖς ἐντολαῖς νόμον, opponunt fidei δόγματα. Sed quomodo hoc conveniet cum prædicatione Gratiæ? in qua tam copiosus hoc loco Paulus est, cum verbis cogitationes tamen videantur defici. Retineamus igitur simplicem sensum, qui semper verissimus existimandus est. ¶ Ἵνα τοὺς δύο. μεταποιημικῶς. Duos illos homines, id est, duas illas hominum nationes, qui erunt duo populi, unus Judaicus, & alter cæterarum Gentium, id est, τ̃ εἰδωλολατρῶν, quos Paulus Græcorum nomine solet indicare. Hi sunt circumcisi & non circumcisi. Qui ambo in Christo demum conduntur, ut fiat unus novus homo. In quo neque est Judæus neque Græcus, neque quicquam valet, ὅτι περιτομὴ, ὅτι ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις.

17 Καὶ ἐλθὼν εὐηγγ. Hactenus ὑπέρβατον expositio id quod dixerat, αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν. Hoc igitur ἐπαναληπτικὸν hoc loco, ut illa indè usque, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφοτ. usque ad hæc τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ διὰ μέσου inserta legantur. & nunc redeat eò unde discesserat elocutio, αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο, &c. hoc ordine, omnia plana sunt futura.

18 Συμπολῖται. βαρβαρίζει πως ἡ λέξις. Nam ut πολίτας Græci, ità Latini, *cives* dixere, non συμπολίτας neque *concives*. (Isocrates tamen συμπολιτευομένους dixit, in oratione ad Philippum.) Sicut neque *contribules* aut *concuriales*. sed de his aliàs.

CAP. III.

1 TOύτου χάριν. De evagationibus Paulinis, id est, inculcatione crebra optimarum & admirabilium sententiarum, quæ sunt περιβολαὶ, jam aliquoties diximus. Itaque & hæc καθ' ὑπέρβατον sanè longiusculum, poterunt explicari, ab hoc loco, Ἠκούσατε τὴν οἰκον. usque ad illa τῇ διὰ τ̃ πίστεως αὐτοῦ. ut sequatur post versus complures, διὸ αἰτοῦμαι. Quæ erit jam ἐπανάληψις priorum, id est, mentionis se esse Gentium Apostolum. Quid enim est διὸ aliud, quàm τούτου χάριν; Hoc si cui minùs probatur, eum perficere intelligendo sententiam oportet, quæ est in verbis ἀποσιωπήσεως. Quasi hoc dicatur, Ob hæc, ego Paulus ille sum, qui teneor vinctus propter vos Gentes. Vel, Hac de causa ego ille vinctus Paulus propter Gentes, hæc scribo. Constat autem Judæos odio & æmulatione Pauli incitatos, occasionem præbuisse ut Paulus caperetur, qui vinctus Romam missus fuit, cùm Cæsarem appellasset. Ὑπὲρ ὑμῶν autem τῶν ἐθνῶν, est δι' ὑμᾶς. ἤγουν, quemadmodum Græci interpretantur, διὰ τὸ κήρυγμα καὶ τὴν διδασκαλίαν ἐν ὑμῖν τοῖς ἔθνεσι.

3 Ἐν ὀλίγῳ. ἔλλειψις, ἤτοι χρόνῳ ἢ διαστήματι, id est, *paulò antè*, vel *paulò superiùs*. dixerat enim γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματ☉ αὐτοῦ. Et mox, ὡς νῦν ἀπεκ. ἀναπόλλυδον. deest enim οὕτως. *Non ità patefactum est hominibus, quemadmodum nunc*, id est, hoc tempore. Υἱοῖς autem ἀνθρώπων, περίφρασις nota, ut υἷες Ἀχαιῶν.

6 Εἶναι τὰ ἔθνη συγκλ. ἔλλειψις τοῦ, ὥστε. *Quòd sint Gentes aliæ quoque præter Judæos, cohæredes & unum quoddam corpus*, &c.

8 Ἐμοὶ τῷ ἐλαχ. αὔξησις ἐπανάληψις, id est, repetitio. *Mihi inquam, qui sum omnium minimus*. ἐλαχιστοτέρῳ, autem comparativum fecit à superlativo, cujus & nunc significationem habet. Est enim ἐλαχιστοτέρῳ πάντων, ἐλαχίστῳ.

9 Φωτίσαι πάντας. Alicubi πάντας non legi traditur. sed sive legatur seu non legatur, significat certè φωτίσαι, φανερῶς καὶ ἀπαγγελῶν δηλῶσαι. Ut intelligatur hoc loco de ministerio doctrinæ, non de effectione & autore veritatis cœlestis, qui est Christus, φῶς ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον. Hic autem notat Chrysostomus, cognitionis istud absconditæ aliis ætatibus lumen, non modò hominibus sed angelis quoque apparuisse de doctrina Ecclesiæ. πόθεν, inquit, τοῦτο δῆλον τοῖς ἀγγέλοις γίγνεται; διὰ τῆς ἐκκλησίας. In quibusdam libris editis pro κοινωνία, est οἰκονομία.

11 Ἣν ἐποίησεν. Relativum ad diversa accommodari poterit. Sed cur à proximo removeatur causa mihi esse non videtur. ἣν igitur πρόθεσιν ἐποίησε. πρόθεσιν autem Græci quidam etiam interpretantur καθ' ὑπαλλαγὴν, τοὺς προορισθέντας. Sicut περιτομὴν vocat Paulus, τοὺς περιτετμημένους.

13 Ἥτις ἐστὶ δόξα. Vel ut alibi legi traditur, ἅτινα. κατὰ σύνθεσιν, discrepantibus numeris, quod dicat esse δόξαν τὰς θλίψεις. Bifariam autem accipi hoc potest. Vel, Gloria ista vestra est quòd ego affligor. Vel, Vos non offendi aut δυσφορεῖσθαι ἢ ἀποκνεῖν, id est, ut ità loquar, ignavescere, vestra est gloria.

16 Κραταιωθῆναι. τὸ κραταιωθῆναι. Τὸν ἔσω autem ἄνθρωπον, jam diximus esse τὸν ψυχικόν. Et est mox, ἔλλειψις τ̃ ὥστε. ὥστε κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν, &c.

17 Ἐν ἀγάπῃ ἐρριζωμένοι. Græcorum notatio dicit hoc loco, aut esse σόλοικον σχῆμα, pro ἐρριζωμένους. id quod ut in promtu, ità leve est & frivolum: aut ἀντίπτωσιν. quâ quidem figurâ non modò sæpenumero Paulum, sed omnes Autores linguæ Græcæ usos esse constat. Erit autem nominativus pro accusativo. κραταιωθῆναι ἐρριζωμένους. Ut, ἀσφαλὲς ὂν ἐπιδεῖξαι. licet etiam dicat aliquis construendi verba studiosus, esse in his μετάθεσιν, hoc ordine simplice, ἵνα ἐρριζωμένοι ἐν ἀγάπῃ καὶ τεθεμελιωμένοι ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι, &c.

k 19 Τήν

19 Τὴν ὑπερβάλλουσαν. Vel ὑπερβαλλομένην, *excellentem charitatis cognitionem.* Ut, *medium in penetralibus hostem,* id est, in mediis penetralibus. Vel ut Græci interpretes, τὴν ὑπερβάλλουσαν πάσαν ἀνθρωπίνην γνῶσιν, ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ. sententiâ eâdem. Illa autem διαστάσεων nomina ad magnitudinem rei declarandam posita, ad mysterium de quo loquitur Paulus, Græci interpretes referunt, & interpretantur τὸ πλάτος, quòd beneficii amplitudo pertineat ad universos in cœlo & in terra. τὸ μῆκος, quòd ab omni æternitate salutaris Christi cognitio præfinita sit. τὸ βάθος, quòd Christi potentia & benignitas etiam Orci tenebras penetraverit. τὸ ὕψος, quòd primitias vitæ æternæ ipse ascendens in cœlum ibi collocârit, idem ipse ascendens, qui descenderat. Autor libri περὶ θείων ὀνομάτων, τὰ τρίτα τῶν σωμάτων σχήματα retulit ad superantem omnia amplitudine progressum Dei, & potentiam supra universitatem rerum se extendentem; & incomprehensibilem omnibus occultatione μυ, ἀγνωσίαν Dei.

20 Ὑπερεκπερισσοῦ. ὑψίν. Abundantiam & Copiam significat hæc comprehensio, posita tanquam adverbium. Et mox, ἐν ὑμῖν. Latinus interpres legit ἐν ἡμῖν. Et, αὐτῷ ἡ δόξα. πλεονασμὸς ἐπαναληπτικός. αὐτῷ τῷ δυναμένῳ ποιῆσαι.

CAPUT IIII.

2 Ἀνεχόμενοι. Non inusitata ἀντίθεσις, pro ἀνεχομένους & συγχωρίζοντας. antecessit enim ὑμᾶς. Id est, *ut situ ii qui patientiâ mutuâ utantur,* seu, *quorum unus alterum tolerando ferat.*

4 Ἓν σῶμα καὶ. Græcorum quidam putant posse hoc accipi κατ' ἔλλειψιν τοῦ, κατά. Quidam malunt καθ' ὑπέρβατον explicare. Simplicius esset κατὰ σύνθεσιν, ut appositio fieret ad superiora. ὅτι ἐστὶ ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα. ἐν καὶ μιᾷ ἐλπίς, ὥσπερ εἷς Κύριος ἐστι, &c. Vel novum erit hoc exordium disputationis cujusdam, περὶ τῆς ἑνότητος, cujus quasi enarratio subjecta est. Itâ usitatè omissum fuerit τὸ ὑπαρκτικὸν, ἐστί. *Vos unum corpus estis & unus spiritus, quemadmodum & vocati estis in una spe vocationis vestræ.* Hæc quæ augeant adduntur cætera, *Unus Dominus est, una fides,* &c.

6 Ὁ ἐπὶ πάντων. Si idem est genus, sunt hæ ἀναδιπλώσεις αὐξητικαί. Ut sit πάντων ὑμῶν, ἐπὶ καὶ διὰ πάντων ὑμῶν & ἐν πᾶσιν ὑμῖν.

8 Ἔδωκε δόματα. ἀρχαϊσμὸς, ut, *vivere vitam.* In Psalmo est, ἔλαβες δόματα ἐν ἀνθρώποις. Sensu non discrepante. Ea enim Christus distribuit, quæ acceperat, secundùm hoc, ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη.

9 Τὸ δὲ, ἀνέβη. σχῆμα ἐπιπλοκικόν. *Hoc autem quod dicitur de ascensione Christi.* Seu, *istud verbum* ASCENDIT, *quid est?* id est, quid significat, *nisi & descendisse eum priùs, atque in partes quidem inferiores terræ.* quod bifariam explicatur. primùm κατωφερῶς, ut τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, sit ipsa terra inferior undique ad cœlum, id est, intima pars mundi. Secundò, ut sub ipsam terram, seu intra terram penetrasse Christus perhibeatur, & perrupisse per portas Orci. Cúmque moreretur ut homo, resurgendo declarasse, quòd esset Deus.

13 Καὶ τῆς ἐπιγνώσεως. Græcorum quidam hæc κατὰ πλεονασμὸν τοῦ, καὶ, interpretati sunt. Ut unitatem fidei accipiamus esse cognitionem Filii Dei. Cujus itâ erunt ἐπεξηγήσεις, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας, &c. ἑνότης δὲ, inquiunt τῆς πίστεως, τὸ μὴ διαφωνεῖν περὶ τὰ δόγματα. id quod etsi verè & præclarè dicitur, præsertim cùm illi addant, τοῦτο γὰρ ἐπίγνωσις τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, tamen exilius est quàm oportebat, hoc quidem loco. Non enim solùm consensionem in fide, sed etiam unanimem fiduciam & concordem charitatem exigit Paulus à veris Christianis. Sed de his disputare non est propositum. Quod dixit, μέτρον ἡλικίας πληρώματος τοῦ Χριστοῦ. id & Ἐξισάζειν τῇ φράσει, & est ἐξηγητικὸν ejus quod antecessit, εἰς ἄνδρα τέλειον. Paulus autem μέτρου καὶ χρόνου nominibus utitur μεταφορικῶς, de directione & modo, quemadmodum Aristoteles quoque Nicomacheorum tertio.

16 Πάσης ἁφῆς. Quod attingit alterum, id nimirum cum illo jungitur. Prima autem vocalis Græcâ consuetudine non aspirabitur, quia sequentem syllabam aspiratio inchoat. ut ἔχω, cùm tamen sit ἕξω & ἕξις. Vult autem Paulus tum contingere à capite Christo partibus seu membris singulis ea quorum capacia sunt, ubi illæ priùs quasi contrectando deprehenderit, ad quicquid idoneum fit. Itaque Græci interpretantur τὴν ἁφὴν, αἴσθησιν. Sic enim inquiunt, διὰ τῆς ἐν τῇ ἁφῇ, καὶ οἱονεὶ ἔρχεται τῷ σπλάγχνῳ, χορηγίας γινομένης. Alii τὰς ἁφὰς, *articulos,* id est, compagem membrorum seu nexus, ubi artus sese contingunt, malurunt interpretari. Ut hoc dicatur, de Christi tanquam capitis administratione & attributione, singula membra suo loco & modo esse efficacia. Est enim χορηγία, μεταφορικῶς, quarumcunque rerum copia atque suppeditatio. Ut constructione Grammaticâ verba itâ disponi posse videantur, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης ἁφῆς, τῆς χορηγίας ἤγουν ἐπιμελείας, καὶ συντηρουμένης, ποιεῖ τι τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος, ἤγουν ἑαυτοῦ, κατ' ἐνέργειαν, ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἑκάστου μέρους, id est, ἐμμέτρως ἑκάστου ὅσου μέλους. hoc esse verius id probat, quod legitur in Epistola ad Colossenses. & in hoc, αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ. ¶ Εἰς οἰκοδομὴν. μεταφορικῶς. *ad incrementum & perfectionem in charitate.* Etsi autem rectè hoc accipitur de fide illustri & efficace charitatis ἐνεργείᾳ, tamen luculentè Græci interpretes monent, posse hoc loco accipi τὴν ἀγάπην, ἣ αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς.

18 Ἐσκοτισμένοι. σύνθεσις. ἔθνη ἐσκοτισμένοι. id est, ἐθνικοὶ ἐκεῖνοι ἐσκοτισμένοι. recurrente epitheto ad significationem non formam τοῦ προσηγορικοῦ. quemadmodum fieri in his consuevit. Simile est, δυσζήλω γάρ τ' εἰμὲν ἐπὶ χθονὶ φῦλ' ἀνθρώπων.

19 Οἵτινες ἀπηλγηκ. Consequenter de cæteris Gentibus, id est, hominibus, dicitur alienis à cognitione veritatis cœlestis, & vita moréque illorum indicantur. quibus similes non esse Christianos, si in numero τῶν σωζομένων esse velint, oportere ostendit. ἀπηλγηκότες est planè ἀπηλγηκότες. significatúrque extrema desperatio, & in hac nullus sensus reliquus aut respectus salutis, sed præcipitatio & impetus expers rationis, ut mutare in ἀπηλπικότες, participium nihil attinere videatur. Græcorum tamen aliqui interpretati sunt, ῥαθυμήσαντες. quod alienius esse puto. Thucydides libro II. ἀπαλγήσαντες τὰ ἴδια, de iis nullo qui dolore nullâque curâ rerum suarum afficerentur.

21 Εἴγε αὐτὸν ἠκ. Subjectio est, vel βεβαιωτική, vel etiam διαπορητική. non variato sensu. Et mox, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν Χριστῷ, κατὰ παρένθεσιν aliqui interpretati fuerunt. *Edocti estis (quemadmodum est veritas in Christo) ut deponatis,* id est exuatis, *veterem hominem.* Sed & connecti ista possunt, ut sit ἔλλειψις τοῦ, ὥστε, figurâ frequentissimâ. Hoc modo, *Edocti estis, quomodo sit veritas in Christo,* id est, quæ sit veritas Christiana, seu vera disciplina Christi, *nimirum ut deponatis & relinquatis prioris impiæ vitæ consuetudinem, & renovemini,* &c. Itâ sequitur deinde ἀποθέσθαι ὑμᾶς τὸν παλαιὸν καὶ ἀνακαινοῦσθαι, διὸ ἀποθέμενοι, &c.

29 Πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας. nota & usitata ἐναλλαγή. id est, πρὸς οἰκοδομὴν χρειώδη, seu χρήσιμον. Et λόγος σαπρὸς, id est, φαῦλος, ἤγουν σαπτικὸς καὶ δυσώδης. *Oratio futilis & mala,* seu *spurca & levis.* & subjicitur ἀντίθεσις præcepti, ac potiùs ea proferantur, quæ dicuntur rectè & utiliter, & suaviter, atque præclarè. Quales autem non esse Christianos necesse sit demonstrans, eo ipso turpitudinem contrariam depingit, amarulentiæ, & perturbationum atque sævitiæ, & iracundiæ, de quibus existit tam illa vociferatio impotentum & furiosorum maledica atque obscœna, quàm malitiæ occulti, tanquam canum quos λαθροδήκτας vocant Græci, morsus. In libris Latinis est, *Ad ædificationem fidei.*

CAPUT V.

4 Ἢ εὐτραπελία. ἐξηγητικῶς. ut intelligatur μωρολόγος εὐτραπελία. Et mox, τὰ οὐκ ἀνήκοντα. vel κατὰ σύνθεσιν, ut apponantur hæc ad priora, & ista esse ejusmodi intelligamus, *quæ minimè deceant Christianos.* Vel est ἔλλειψις τῆς, κατὰ, ut declaretur, quam urbanitatem usurpari non oporteat, nempe alienam à vita Christianorum, id est, scurrilem & futilem. Quemadmodum autem Christianos odii & iracundiæ commotionibus neutiquam indulgere, sic castitatem atque pudorem & sanctitatem vitæ colere, & exercere benignitatem necesse est. Ut tam θυμικὰ μέρους quàm ἐπιθυμητικοῦ vitia excludantur à Christianismi professione.

5 Ὅς ἐστιν εἰδωλολ. ἐλλειπτικῶς. ὅς ἐστιν ἴσος εἰδωλολάτρῃς. Nihil differt, inquit, avarus & fraudator, ab idololatra. πλεονέκτης est, qui quæcunque in re alterum premit, & majorem ac potiorem partem appetit, & ad se rapit.

6 Ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. ἐναλλαγὴ sæpe indicata. dicit autem *sobolem contumacem,* id est, refragantem doctrinæ veritatis, & inhiantem vanissimis disputationibus mendaciorum. Innocentiæ & sanctitatis studium necessarium est in Christianis, inquit, siquidem, improbitas & turpitudo propria impietatis iram Dei provocat.

8 Ἦτε γάρ ποτε σκότος. ἐναλλαγὴ αὐξητική. id est, ἐσκοτισμένοι & πεφωτισμένοι. Ut Cicero, *Mihi quidem tenebræ,* id est, obscura ista sunt.

9 Ὁ γὰρ καρπ. παρένθεσις. δοκιμάζοντες, δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐαρ. Cætera interjecta sunt κατ' αἰτιολογίαν ἐξηγητικήν. Itaque traditur alicubi non πνεύματος sed φωτὸς lectum esse. & Latinæ versionis autor hoc secutus est.

13 Πᾶν γὰρ τὸ φανερ. *Quod manifestum est, id lux est.* κατ' ὑπαλλαγὴν, id est, illustre & clarum.

14 Ἐπιφαύσει σοι, *apparebit tibi cum splendore.* Eruditi exceptum hoc esse docent de cap. 60. Esaiæ. Traditur tamen itâ hic locus adduci à quibusdam, quasi illi legerint, ἐπιψαύσει σου ὁ Χριστός. id est, *attinget te & demulcebit.*

16 Ὅτι αἱ ἡμέραι πον. ὑπαλλαγμένως, id est, βίος χαλεπώτερος. hujus temporis vita. ἐξαγοραζόμενοι autem τὸν καιρὸν, interpretati Græci fuerunt, ἴδιον ποιοῦντες διὰ τὸ εὐαρεστῆσαι ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ.

17 Τί τὸ θέλημα. ἔλλειψις τοῦ ὑπαρκτικοῦ. τί ἐστι τὸ θελ. Vel τί βούλεται. *Quæ sit voluntas,* aut *quid postulet voluntas Domini.* In vino autem esse ἀσωτίαν, eò pertinere aiunt Græci: ὅτι θυμώδεις ποιεῖ ὁ οἶνος καὶ θρασεῖς καὶ ἀκολάστους, καὶ πρὸς ἀσέλγειαν ἐπιρρεπεῖς. Epicuri verò ἀσώτους interpretatur Cicero *Luxuriosos:* Aristoteli hi sunt *prodigi & effusi.*

24 Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδ. alicubi additur ὑποτασσέσθωσαν. id quod secutus

secutus est autor versionis Latinæ. Sed omisso verbo idem tamen sensus est, elegante figurâ ἐλλείψεως. Quemadmodum paulò pòst, *ὥσπερ ἡ ἐκκλ. ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδρ. ἐν παν.* nimirum ὑποτασσέσθωσαν, in quibus & σύλληψις est, nam verbum, ὑποτάσσεται, convenienter repetendum est.

27 Τὴν ἐκκλησίαν μὴ ἔχ. ἐπανάληψις. *Ecclesiam, inquam illam, quæ est expers maculæ & rugæ, & si quid hujusmodi est.* deforme scilicet atque fœdum.

32 Ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χρισ. Εἰς Χριστὸν, ἀντὶ τοῦ, ἐν Χριστῷ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ. Πράξεων 19 αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν. Et alibi sæpe. Illud autem *magnum arcanum*, Græci præclarè interpretantur, ὅτι ἔξον μένειν τῷ υἱῷ Θεοῦ, ἐπὶ τῆς ἰδίας δόξης, ἐπεπήνωσεν αὐτὸς αὐτὸν, ἐνανθρωπήσας, ἵνα προσκολληθῇ τῇ ἐκκλησίᾳ.

33 Πλὴν καὶ ὑμεῖς ὁ. σύλληψις, ἡ λεγομένη πρόληψις, vel ἐναλλαγή. id est, vestrûm singulorum unusquisque. Et mox, ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβ. ἔλλειψις. φροντιζέτω, aut simile quippiam. *Mulier videat, ut virum metuat.*

CAPUT VI.

2 Πρώτην ἐν ἐπαγγελ. Vel τῇ ἐπαγγελίᾳ πρωτευούσῃ, cum præcipua promissione. Vel simpliciter πρώτη μετὰ προσθήκης ἐπαγγελτικῆς.

8 Ὅτι ὃ ἐάν τι ἕκ. ποιήσῃ. id est, ὅτι ὅ, τι ἂν ἕκαστος ποι. Et κομιεῖται. Atticâ formâ, *mercedem illius auferet.*

9 Οἱ Κύριοι τὰ αὐτὰ ποι. Generaliter neutra ponuntur. *facite eadem.* id est, similiter erga servos vos gerite. nimirum ut decet, id est, mansuetè & placidè.

10 Τὸ λοιπὸν ἀδελ. ἔλλειψις. κατὰ τὸ λοιπόν. *Quod restat, aut reliquum est*, formâ usitatâ conclusionum.

12 Πρὸς τὰ πνευματ. ἐναλλαγὴ sæpe jam indicata, Ἑβραΐζουσα. id est, πρὸς πνευματικὰ πονηρεύματα, quæ erunt πνεύματα πονηρά. Quod sequitur, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. id absurdum rati interpretes Græci conjungere cum spiritibus malis, retulerunt καθ' ὑπέρβατον ad superiora, ἡ πάλη ἡμῖν ἐστιν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, οὐ πρὸς αἷμα καὶ σάρ. id est, *luctatio nostra est rerum cœlestium non humanarum.* seu, *de divinis non humanis certatur.* Quidam etiam ἐναλλαγὴν τῆς προθέσεως fecerunt, & voluerunt ἐν τοῖς ἐπουρανίοις poni, pro διὰ τὰ ἐπουράνια. ἐλλειπτικῶς quidem, ut desit, πράγματα, οἷον βασιλείας Θεοῦ καὶ υἱοθεσίας. Hoc sensu, Nos de cœlestibus rebus dimicamus. ἀρχὰς certè & ἐξουσίας, hoc loco de adversantibus voluntati Dei spiritibus malis, posuit Apostolus: quorum & principatum tenebrarum in hoc mundo esse ait. Κατεργάζεσθαι autem, alibi quoque significat Paulo *perficere* & *elaborare*. Hoc tamen loco non abhorret à translationibus rei militaris, quibus utitur Paulus, verbi significatio, *conficiendi* seu *profligandi* & *sternendi*. Quomodo usus est Xenophon παιδείας quarto, Κατειργάσαντο τὸν λέοντα, *confecit leonem.* Et Thucydides quarto, πειρασόμεθα κατεργάζεσθαι αὐτοὺς, *conabimur ipsos evertere.*

17 Περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου. id est, τῆς σωτηρίας. Nam τὸ σωτήριον, est sicut *honestum, verum.*

20 Ὡς δεῖ με λαλ. ἀνακόλουθον. ut sit, οὕτως ὥσπερ δεῖ. Estque hoc etiam loco copiosa oratio ταῖς ἐπιμοναῖς. Et mox, εἰς αὐτὸ τοῦ. est πρὸς seu διὰ αὐτὸ τοῦτο. *hanc ipsam ob causam.* Ἀφθαρσία autem significat *integritatem* & *puritatem.*

¶ DE EPISTOLA PAULI APOSTOLI ad *PHILIPPENSES.*

Ἀπὸ τῶν Φιλίππων, sunt Φιλιππεῖς & Φιλιππηνοὶ Græcis. Apostolus Φιλιππησίους fecit. Ad incolas autem coloniæ Macedonicæ missa fuit hæc Epistola, cùm aliæ quoque urbes hoc nomen habuerint.

CAPUT I.

Σὺν ἐπισκόποις. simplex & vera, ut videtur, scriptura hæc est. ut tota Ecclesia salutetur & Episcoporum atque Diaconorum singularis mentio fiat. Sunt autem hoc loco Episcopi, ii nimirum qui in epistola ad Titum Presbyteri. Qui fortasse putarunt non rectè *Episcopi* nomen poni post aliorum compellationem, ii legere maluerunt, ὑφὲν, συνεπισκόποις, ut hæc propriè mitti ad primarios in Ecclesia, intelligatur. quod, ut ego existimo, subtilitatem habet supervacaneam.

5 Εἰς τὸ εὐαγγέλιον. ἀντὶ τοῦ, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. ut sæpe, & paulò pòst, εἰς ἡμέραν Χριστοῦ, id est, ἐν ἡμέρᾳ Χριστοῦ.

8 Ὡς ἐπιποθῶ. ἀπολύτως, τὸ ὡς, ἐπ' αὐξήσει. *Quantopere, quàm ingente desiderio tenear, omnium vestrûm, affectione Christianâ.* hoc enim certè illud Ἑβραΐζον, ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ, significat.

13 Ἐν ὅλῳ τῷ πραιτ. βαρβαρίζει ἡ λέξις. est enim externa, id est, Latina. Sed tum hæc ità consuetudo usurpata fuit, ut vicissim Græco sermone Latina verba frequentarentur, quemadmodum olim Græcis verbis Latinus sermo auctus fuerat. Significat autem hoc loco prætorium, καθ' ὑπαλλαγὴν, prætorianos. atque ità congruè sequitur, καὶ τοῖς λοιπ. id est, apud prætorianos & cæteros omnes: seu coram his. Ut si diceretur aliâ formâ, celebratam fuisse pietatem & virtutem vincti Apostoli in tota aula, & apud alios omnes.

16 Οἱ μὲν ἐξ ἐριθ. id est, δι' ἔριν. Vel οἱ ὄντες ἐξ ἐριθείας. *Soboles contentiosa.* Et mox οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης. similiter, vel δι' ἀγάπην, vel οἱ ὄντες ἐξ ἀγάπης, *qui Deum diligunt, & mihi bene volunt.* Est autem ἐλλειπτικὴ elocutio, & repetendum, ἁγνῶς καταγγέλλουσι τὸν Χριστὸν, *illi quos charitas impellit ad prædicandum Christum, prædicant sincerè & purè.* id est, ἀπὸ καθαρᾶς καρδίας. quemadmodum Græci interpretantur. Hæc autem leguntur in Asceticis asscriptis Basilio, ἔρις μέν ἐστιν ὅταν τις ὑπὲρ τοῦ μὴ ἐλάττων φανῆναί τινος σπουδάζῃ ποιεῖν τι: ἐρίθεια δὲ τὸ ἐξ ὧν ποιεῖ τις ἐπιδεικτικῶς ἢ κενοδόξως προκαλεῖσθαι καὶ ἐρεθίζειν ἄλλους εἰς τὰ ὅμοια.

18 Τί γάρ; πλὴν παν. ἔλλειψις. ut desit διαφέρει. *Quid enim refert?* Vel, quomodo diceretur Latinè similiter ἐλλειπτικῶς, *Quid tum postea?* Sequitur autem ἐναντίωσις ἀπολογική. *Veruntamen modis omnibus annunciatur Christus, sive hoc fiat specie aliquâ, seu in veritate.* & est γὰρ positum pro δέ.

20 Εἴτε διὰ ζωῆς. ἀπὸ κοινοῦ, μεγαλυνθῇ. Et mox, ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν Χριστός. ὑπηλλαγμένως ἐν συνθέσει. id est, *mea vita est consecrata Christo. Quicquid est in mea vita, id universum servit Christo* vel, *etiam quod vivo, debetur Christo.* vel *omnino Christi potentia in mea vita exercetur.* Sic & ad Colossenses, ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ ἡ ζωὴ ἡμῶν. ut Κύριος δόξα μου. Et Κύριος κραταίωμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. *Ego tibi salus sum. Tu mihi vita es.*

22 Καὶ τί αἱρήσομαι. ὃ, καὶ, συλλογιστικὸς, hoc loco, id est, *Sanè.* Et mox, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι. ἔλλειψις τοῦ, μέν. Nam oratio Paulina non semper Ἑλληνίζει. *Ac cum Christo quidem esse multò satius fuerit, sed magis est necesse vestrâ causâ ut perdurem in vita.* Est autem in πολλῷ μᾶλλον κρεῖσσον, pleonasmus. Et verbum ἀναλῦσαι, *migrandi* habet significationem.

28 Ἥτις αὐτοῖς μέν. σύλληψις. id est, ἐν τῷ μὴ πτύρεσθαι ἤγουν θορυβεῖσθαι ὑμᾶς, ἐκείνων ἐπιχείρησις ἔσται αὐτοῖς δεῖγμα ἀπωλείας. *Illis hoc vertet ad exitium, vobis ad salutem.* Πτύρεσθαι autem certè significat perturbationem, ut cùm equi trepidant & consternantur. ἔνδειξιν verò, οἷον ἔμφασιν τῆς ἀκολουθίας λέγομεν, inquit Galenus. Illo participio & Diodorus usus est libro 17. πολλὰ τῶν ἁρμάτων, πτυρομένων τῶν ἵππων ἐσφέρετο.

29 Τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ. ἐλλειπτικῶς. & significat ἡ ὑπὲρ, περί. *Quod attinet ad Christum, nobis ea gratia contigit, ut non modò credatis in eum, sed ipsius quoque causâ,* id est pro confessione Evangelii, *affligamini.*

CAPUT II.

1 Εἴ τινα σπλάγχνα. εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοὶ, κατὰ σύλληψιν. & deest τὸ ὑπαρκτικόν. Et forma est obtestationis. Notatur alicubi legi, εἴ τις σπλάγχνα. Ità ἐλλείψει καὶ συνθέσει, hæc cohærentia sanè minùs aptè, explicanda fuerint. εἴ τις διάθεσις δηλονότι ἐν ὑμῖν, σπλάγχνα δεῖ καὶ οἰκτιρμοί. id est, εἴ τις εὐσπλαγχνία καθ' ὑπαλλαγὴν, τουτέστιν οἰκτιρμοί. nam omnino οἰκτιρμοὶ, adduntur ἐξηγητικῶς. Et mox, τὸ ἓν φρονοῦντ. περιφραστικῶς. ὁμοφρονοῦντες.

3 Μηδὲν κατὰ ἐριθ. ἐλλειπτικῶς. ut desit ποιούμενοι. Vel repetatur, ut κοινὸν, φρονοῦντες. Et mox, μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκοπεῖτε. σύλληψις. μὴ σκοπεῖτε τὰ ἑαυτῶν, ἕκαστος δηλονότι σκοπῶν τὰ ἑαυτοῦ. Quod autem sequitur, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος, in eo indicatur, aliquos omisisse ἕκαστος, enarrantes hunc locum.

5 Τοῦτο γὰρ φρονείσθω, *hoc sentiatur in vobis*, id est, hæc sit sententia vestra, ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. συλληπτικῶς, repetito verbo congruè, scilicet ἐφρονήθη. id est, *quæ Christi sententia fuit.* ἐν Χριστῷ γὰρ, inquiunt interpretes Græci, ἤγουν διὰ Χριστοῦ, ἐφρονήθη ἡ ἄκρα ταπεινοφροσύνη.

6 Τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ. Articulus ponitur δεικτικῶς. Illud, nimirum, quod esset. Et est ἔλλειψις. ut desit, τὰ ἑαυτοῦ, τὸ εἶναι τὰ αὐτοῦ ἴσα Θεῷ, id est, *quod per omnia æqualis esset Deo.* Nisi malit aliquis ἴσα generaliter in neutro genere accipere συνθετικῶς. τὸ εἶναι αὐτὸν ἴσα Θεῷ. id est, ἐν ἴσῳ seu ἴσον. Quod ab Græci sermonis usu alienum non est.

7 Ἐν ὁμοιώματι ἀν. πλεονάζουσα ἡ φράσις τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ. id est, ὅμοιος τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις γενόμενος. Et notant Græci interpretes, mentionem factam ab Apostolo ὁμοιώματος, quòd in Christo etiam fuerint quædam ὑπὲρ ἄνθρωπον, ut, quòd Deus esset, quòd expers peccati, quòd natus de virgine. Σχῆμα autem monent ad corpus referendum, ut sciamus humanum corpus fuisse Christi.

9 Τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα. ἐλλειπτικῶς, τὸ ὄν. Ut homo Jesus nominetur *Deus, Filius Dei, Christus*, inquiunt Græci interpretes. Sed potest accipi *nomen*, de gloria & celebritate famæ nominis Christi. Et mox, κάμψῃ, *flectat*, id est, flectatur, ut, *tum prora avertit.*

11 Ὅτι Κύριος Ἰησ. *Confiteatur omnis lingua*, id est, omnium vox, *Dominum Jesum esse Christum*. ut hæc confessio tendat ad gloriam Dei Patris. Autor versionis Latinæ aliter, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς ἐν δόξῃ ἐστὶ Θεοῦ Πατρὸς, *ut confessio omnium celebret Dominum Jesum Christum participem gloriæ Dei Patris.*

12 Καθὼς πάντοτε. κατὰ παράθεσιν ἐλλειπτικῶς. *Salutem vestram (quemadmodum semper obtemperavistis) ità nunc quoque scilicet obtemperantes, elaborate, non modò quasi me præsente, sed nunc multò magis absente, cum timore & pavore.* Quâ formâ & alibi usus est. Ἐξεργάζεσθε τὴς σωτηρίαν. Significatur autem studium diligentiæ & laboris cura. Nam ut Græci aiunt hoc loco, φοβεῖσθαι δεῖ καὶ τρέμειν, μήπως ἀποπεσόντες ἐκπέσωμεν τῆς σωτηρίας. Non enim certè est Christiana vita dissoluta, aut in securitate deses & otiosa.

13 Ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας. ἔλλειψις reddit sensum obscuriorem. Puto deesse αὐτοῦ, id est, *pro bona voluntate sua*. Alii maluerunt, ὑμῶν, id est, *ad vestram bonam voluntatem*, quâ jam significaretur obsequium pietatis.

17 Χαίρω. ἀναπόδοτον. deest enim, ὅμως. *Quanquam delibor in sacrificio & operatione fidei vestræ, tamen lætor*, &c. Sunt autem μεταφορικὰ omnia, quæ explicatione nostrâ non egent. Et mox, τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὑμ. deest ἢ, κατὰ. id est, *pariter*, vel, *eodem modo*.

20 Ἰσόψυχον. ἐλλειπτικῶς. id est, ἐξ ἴσου πρόθυμον, vel, ὁμοίως ἐμοὶ πρόθυμον, οὐδένα ἔχω πλὴν τ Τιμόθεον. *Nemo est qui æquè studeat mecum vobis atque Timotheus*. Et mox, οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτ. vulgaris ὑπερβολὴ, cùm aliquid dicitur καθόλου ἀεὶ τῶν ὀλιγάκις ὄντων. Ut Herodotus, οὐδὲ γὰρ λέγουσι περὶ ἐθέλει πίθεσθαι οὐδείς. Et, *Nusquam tuta fides*. Hujusmodi multa occurrunt legentibus sacras literas. Itaque nunc eximia hæc est Titi laudatio, in comparatione cujus usque adeò alii abjiciuntur.

30 Μέχρι θανάτου. ἐναλλαγὴ φράσεως, id est, σχεδὸν ἤγγισε τῷ θανάτῳ, *non procul à morte abfuit*. Vel, προεχώρησε μέχρι θανάτου, eò usq; *processit, non consulens vitæ suæ, ut periculum adiret mortis.*

CAPUT III.

1 Τὸ λοιπόν. ἔλλειψις τῆς, κατά. *Quod restat, seu superest, lætamini in Domino, fratres mei.* Notum autem est cohortari Apostolum studiosè ad lætitiam spiritualem.

2 Τὴν κατατομήν. κατὰ ἐναλλαγήν. id est, illos *recisos* seu *concisos*. Significantur enim Judæi, qui jam tantùm lacerarent secando corpora sua, sublatâ scilicet post Christi adventum Legitimâ circumcisione. Sic & περιτομή. *Nos*, inquit, *sumus verè circumcisi*. Βλέπετε, autem est φυλάσσεσθε.

4 Ἐγὼ μᾶλλον. συλληπτικῶς. Ut repetatur, πεποιθέναι δοκῶ. Et deinceps causas hujus confidentiæ refert. *Ego sum circumcisio octiduana*. id est, circumcisus sum die octavo, &c.

8 Σκύβαλα. ἐλλειπτικῶς. id est, τὰ τῆς ἰδίας καὶ νομικῆς δικαιοσύνης ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι. Medici quidem σκύβαλα duriora excrementa vocant, quæ vulgò βαρβαρίζοντες *squybala* nominant. Græci interpretantur & *stipulam* & *paleam*, id est, ἄχυρον, & hoc esse aiunt jumentorum pabulum. Chrysostomo autem placet, dici ista παραβολικῶς, quòd collata cum Christi cognitione, alia omnia nihil sint.

11 Εἴπως καταντήσω. Non est oratio dubitans sed indicans pietatis ad exploratum & certum finem tendentis conatum. Ut ità, scilicet conformis cum Christi morte, perveniam ad resurrectionem.

12 Οὐχ ὅτι ἤδη ἔλ. ἐλλειπτικῶς. ut desit λέγω, & πάντα, hoc modo, οὐ λέγω δὲ ὅτι ἤδη πάντα ἔλαβον. Et est forma διορθωτικά. Vel, deest τὸ βραβεῖον, ut Chrysostomo placet. à quo & hoc traditur, esse hæc τὰς ὀφειλὰς, id est, *debiti & obligationis*, quæ Christianis præcipiuntur, quod ad hoc à Christo collecti & astricti sint. Alii de Paulo peculiariter interpretantur. Ut sit, ἐφ᾽ ᾧ scilicet τῷ κηρύξαι, κατελήφθην. ἐγὼ διώκων ὅ φεύγων ποτέ.

13 Ἓν δὲ, μὲν ὅτι. Vel καθ᾽ ὑπέρβατον, ἓν διώκω. Vel, ἐλλείψει τῆς κατὰ, καθ᾽ ἓν, *Solummodo*. Vel intelligatur, ut Græcis interpretibus placet, μεριμνῶ. *Hoc ago unum*. Vel, ἀπὸ κοινοῦ, ἓν λογίζομαι πεφικέναι. Et sequitur quid illud sit. ἐπεκτεινόμενος contentionem exprimit superandi alterum, ut hoc loco antevertendi in cursu.

16 Πλὴν εἰς ὅ. ἐλλειπτικῶς. ut desit, εἰπεῖν. Est autem πλὴν in cohortando παρακελευστικὸν, hoc loco. Veruntamen, εἰς ὃ ἐφθάσαμεν εἶναι, quemadmodum & suprà diximus, eandem regulam incedentes sequimini, idem sentite. Vocat autem & alibi κανόνα, veritatem fidei, quam dissentiendo & contentionibus & contrariis studiis, per altercationes ambitiosas, quarum suprà meminit, depravari necesse est. Hoc dissidium aliæ quoque dissimilitudines necessariò comitantur. Est autem infinitivorum, quæ ἀσυνδέτως ponuntur, significatio Præcipiendi. vel ἐναλλαγὴ, vel ἔλλειψις. mutato modo verbi, vel ut extrinsecus aliquid assumatur, ut *hortor*, aut *memineritis*.

19 Ὁ Θεὸς ἡ κοιλ. Vel, *quibus Deus*, id est pro numine divino cui serviant, *est alvus sua*. Vel, *quibus nihil aliud est Deus quàm cura ventris*. μεταφορικῶς autem ὁ Θεός. In quo ipsis omnia reponuntur. aut indicatur, doctrina religionis & disputationibus de Deo & pietate abuti improbos & malos, ad quæstum & luxum. Et paulò antè, ὡς πολλάκις ἔλεγ. ἐπαναλαμβάνομενως dicitur. id est, ὡς λέγων ἐπαναλαμβάνω ὑμῖν. ¶ Οἱ τὰ ἐπίγεια φρον. ἀσύνδετα hæc sunt ἐλλειπτικά. *Quorum finis interitus est. Quorum Deus venter est, & gloria versatur in probro ipsorum, ii sunt qui terrena cogitant*, ut sit, ἐκεῖνοι εἰσιν οἱ τὰ ἐπίγ. φρονοῦντες.

21 Σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμ. ἐναλλαγὴ Ἑβραϊσμοῦ, sæpe jam indicata. id est, *humile & abjectum corpus nostrum*. Refertur ex Methodio interpretatio hæc, σῶμα ταπεινώσεως, id est, σῶμα πεπτωκὸς διὰ τῆς ἁμαρτίας, καὶ τότε, ἤγουν ἐν τῇ ἀναστάσει, γενόμενον ἔνδοξον καὶ ἄφθαρτον.

CAPUT IIII.

1 Χαρὰ καὶ στέφ. σύνθεσις μεταφορική. id est, ἐφ᾽ οἷς χαίρω καὶ ἀγάλλομαι, ἐφ᾽ οἷς χαρὰν καὶ ἔπαινον ἔχω. Et mox, Εὐοδίαν ὄνομα proprium, ἀπὸ τῆς ὁδοῦ. sicut Μεθόδιος, *Methodius*, & Latinè *Eubodiam* scripsere. Erit igitur expressâ aspiratione *Eubodia*. pro quo imperitus aliquis scriba fecit *Euchodiam*. σύζυγον autem γνήσιον vocat maritum legitimum alterius unius illarum mulierum, quas ad concordiam piam tuendam hoc loco hortatur. quamvìs alii hæc aliter. Nam de Pauli conjuge Clemens hæc accipit, στρωματέων tertio. Sed alii maluerunt notum quempiam & conjunctum in curatione Ecclesiastica, aut ministerio Evangelico hoc loco ab Apostolo compellari. fuerunt & qui proprium nomen esse vellent τὸ σύζυγε. Est autem forma orationis ἀποστροφή. *Sanè & te oro conjux legitime, da simul operam illis.*

3 Ὧν τὰ ὀνόματα. ἐλλειπτικῶς. ut desit γέγραπται, phrasi Hebraicâ, id est, *qui in catalogo sunt viventium*.

8 Τὸ λοιπὸν ἀδελ. χρῆ τὸ λοιπόν. ut suprà ostendimus. Est autem ὑποτύπωσις præclara Apostolicæ doctrinæ, de vita & moribus Christianorum. Ἀληθῆ *vera* sunt: hoc est primum & præcipuum. & huic contrarium *mendacium, error*, ζῆλος ἀμοιβαῖος ὁπηγούσιως. Σεμνὰ, *gravitatem & dignitatem*, notant, à qua discedit levitas & petulantia. δίκαια *Justitiam* complectuntur, itaq; prohibetur vis & injuria. ἁγνὰ, *hæc est castitas & hic pudor*, quem violat impuritas & ἀναίδεια. Sed quid est προσφιλῆ; Græci interpretantur ἐλλειπτικῶς. προσφιλῆ, inquiunt, ἤτοι Θεῷ, ἢ πιστοῖς, *Imò & Deo & piis hominibus*. Significatur enim comitas & cautio in offensis vitandis, & studium lædendi neminem. εὔφημα autem bona dicta sunt, id est, *linguæ favor*, quæ est in Psalmo *oris custodia*. Atque traditur ex numero veterum ἀσκητῶν unum aliquando dixisse, se totis annis decem, non potuisse illa pauca Psalmo verba perdiscere. Ut obtrectationum & maledicentiæ & calumniarum, nec non exsecrationum & similis in loquendo deformitatis, hanc κατάχρησιν esse, intelligendum sit. Ἀρετὴ autem & ἔπαινος genus totum complectitur faciendorum, id est, *virtutis & laudis*. quibus opponuntur scilicet fugienda, πᾶσα κακία καὶ πᾶς ψόγος, id est, *vitia & turpitudo*. Suspicari autem possumus alicubi fuisse ad ἔπαινον additam mentionem παιδείας, cùm Latina versio sit, *Siqua virtus, siqua laus disciplinæ*, quod neque ipsum ab Apostolica doctrina alienum est, imò ad hanc imprimis pertinet.

10 Ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμ. ἔλλειψις τῆς, κατὰ. ἀνεθάλετε χρῆ τὸ φρονεῖν. vel ἐναλλαγμένως, ἔχαιρον, ὅτι πάλιν ἀνεθάλλει ἐν ὑμῖν τὸ φρονεῖν ὑπὲρ ἐμοῦ. Ἐχάρην autem & χαίρομαι, Græci dixerunt. Cùm χαίρομαι barbarum sit. ¶ Ἐφ᾽ ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε id est, περὶ οὗ seu ὅ. Ἠκαιρεῖσθε autem notat amissam vel non oblatam opportunitatem temporis. Verbo composito de privante particula α. & nomine καιρὸς, quo *temporis occasio* significatur. Est autem διόρθωσις in iis quæ sequuntur, id est *correctio dicti*, de neglecto tempore. Et est καθ᾽ ὑστέρησιν, δι᾽ ὑστέρησιν. *Non quòd eò dicam, quia vobis cessantibus & negligentibus carendum fuerit.*

15 Εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψ. μεταφορὰ est sumtùs, qui in tabulas referri solet. Tabulæ autem sunt expensi & accepti. Ut hoc dicat solos Philippenses tum sibi aliquid contulisse. Quod ipsi nimirum expensum tulerunt Apostolo, Paulus eis retulit acceptum.

17 Οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ. διόρθωσις ἐλλειπτικά. ut desit ταῦτα γράφω, aut λέγω. *Non eò hæc dico quòd largitionem seu impensam quæram*, id est, quòd aliquid dari mihi velim. est enim δόμα, ἡ δόσις, non δῶρον. Quod supra dixit, μίαν ἅπαξ ἐν τῷ ἐπιπεμψασθαι εἰς Χειρῶν. Intelligi de Latina versione potest, alicubi τὸ Χριστῷ non esse lectum. sed sensus idem est. Nam ut non perscriptum hoc nomen à Paulo fit, certè in mente fuit. ¶ Τὸν καρπὸν τὸν πλεονάζ. Obscuriùs quodam modo hæc πέφρασαι. Retinuit autem cogitationem λόγου δόσεως καὶ λήψεως, id est, rationum. Atque hoc dicit se quærere, non ut ipse accipiat, sed Philippenses ut fructum aliquem percipiant, eúmque copiosum & quo abundè impensa sarciatur. Quid enim æstimari pluris debeat beneficio & liberalitate in doctores fideles & pios? Ἀπέχω autem est, ἔχω ἀφ᾽ ὑμῶν. Ità & Synesius fratri scribens, ὡς ἀπέχοιμι τὴν χάριν, ἀνθ᾽ ὧν σε ὠφέλησα.

22 Οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκ. ἔλλειψις τῆς, ὄντες. ii erunt familiares Cæsaris, id est, aulici, seu aliqui ex aula, id est, οἰκεῖοι Cæsaris. quos οἰκιακοὺς aliqui nominaverunt.

¶ DE EPISTOLA PAULI APOSTOLI ad *COLOSSAENSES.*

KΟλοσσαεῖς, ἀπὸ τῶν Κολοσσῶν. Sunt ergò *Colossaenses.* Urbs hæc fuit magna in Phrygia, ubi fluvii Lyci gurges esset, ut Herodotus scripsit Πολυμνίᾳ. Etsi me non fugit Κολοσσαεῖς esse Rhodios, etiam Eustathium tradere enarrantem τὸν περιηγητὴν, propter Colossum quæ statua Solis in illa insula fuit ingens, opus Charetis Lyndii. Utrùm autem Κολοσσαὶ sint an, quemadmodum in libris hoc loco expressis legitur, Κολασσαὶ non possum explicare.

CAPUT I.

6 ΤΟῦ παρόντος εἰς ὑμ. id est, παραγενομένου πρὸς ὑμᾶς. Et mox, καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσ. ἐλλειπτικῶς. repetendum enim, πάρεστιν, aut ἦλθεν τὸ εὐαγγέλιον. *Et in toto mundo*, id est, in toto orbe terrarum, ut Latini sermonis consuetudine dicitur. Autor versionis Latinæ, verbum substantivum tantùm addidit. Traditur tamen alicubi non legi τὸν συμπλεκτικὸν, καὶ ante ἔστι καρποφορ. Itaque esset oratio magis κατάλληλος, καθὼς καὶ ἐν παντὶ κόσμῳ ἐστὶ καρποφορούμενον, id est, *quemadmodum in toto etiam mundo Evangelium καρποφορεῖ*, hoc est, *ubique gentium fert fructum*, vel *est fructiferum.* Complutensis editio ità, καὶ ἔστι καρποφορούμενον καὶ αὐξανόμενον. Et interpretes Græci inquiunt, αὐξόμενον ὁσημέραι προσιόντων πιστῶν. idque secutus fuit autor versionis Latinæ.

7 Παρὰ Ἐπαφρᾶ. In epistola ad Philippenses facta est mentio Ἐπαφροδίτου, quo nomine interpretatus fuit Sylla, id quod Latinis est *Faustus.* Et illius deminutio Ἐπαφρᾶς. Ut Ἀρποκράτης, Ἀρποκρᾶς. Ἀρκεσίλαος, Ἀρκεσίλας. Πτερίλαος, Πτερίλας. Πεείλαος, Πεείλας. Et genitivus Doricus est.

10 Καρποφοροῦντες. ἐναλλαγή. Nam transiit ab accusativo ad nominativum, id quod in sermone Græco inusitatum non est. Ἀρέσκεια autem significat *studium placendi.* Ut apud Polybium, οὐκ ἀπέλιπον ὑπερβολὴν ἀρεσκείας. Quod se *alicui dare* Latini dixere. Athenæus refert ex Comico veteri, τὸ γὰρ κολακεύειν ἀρέσκεια ὄνομα ἔχει.

13 Υἱοῦ τῆς ἀγάπ. Hanc mutationem sæpe jam indicavimus, & facilè poterit ab unoquovis notari, id est, *filii sui dilecti.* Sed illa sunt ἐμφατικώτερα. Sunt autem hæc plena & referta præclarissimo sensu, id est, Apostolicâ mente, κατὰ τὰς λεγομένας παραβολὰς καὶ μεταφοράς.

14 Τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτ. ἐξηγητικῶς. quemadmodum & in epistola ad Ephesios scripta, ubi cùm eadem planè legantur, cur de hujus loci scriptura dubitaretur, causam fuisse non puto.

15 Εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀορ. συνήθως. Filius Dei Jesus Christus imago. Verè autem hoc dicitur, Filium esse imaginem Patris æterni Dei Deum verum, ut, secundùm Græcos interpretes, significetur τὸ ἴσον καὶ ἀπαράλλακτον καὶ πάντοθεν ὅμοιον. Sicut dicitur de Adam ὅτι ἐγέννησε κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ. Est enim filius Dei, naturâ & revera filius. Sed & proprietatis distinctio hoc nomine indicatur, ut docuit Basilius epistolâ ad fratrem Gregorium. Non enim idem omnino & nihil diversum à patre filius est. Sed τῇ φύσει καὶ τῇ οὐσίᾳ, idem est Deus, τῇ ἰδιότητι verò καὶ ὑποστάσει, Dei æterni patris filius. ¶ Πρωτότοκος πάσ. id est, ut Græci interpretantur, πρωτοτόκως καὶ μονογενῶς γεννηθεὶς, πρὸ πάσης τῆς κτίσεως. Sicut, διὰ ἑξῆς. αὐτὸς γάρ ἐστι πρὸ πάντων, ut paulò pòst dicitur. Hi etiam interpretantur ἐν αὐτῷ, δι' αὐτοῦ. secundùm hoc, πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο.

18 Ὅς ἐστιν ἀρχὴ πρωτότ. Aliqui ἀσυνδέτως hæc legerunt, Christum esse principium resurrectionis de morte, & primo genitum resurrectionis. Sed potest etiam esse adjectivi & substantivi conjunctio. ἀρχὴ πρωτότοκος. ut intelligatur principem esse resurrectionem de morte Christi, & efficientem resurrectionis aliorum.

19 Ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκ. Quidam ἐλλειπτικῶς explicant καθ' ὑπερβατον. Est enim grandibus sententiis & verbis referta hoc quoque loco oratio. ὅτι ὁ Θεὸς ὃς ἐῤῥύσατο ἡμᾶς, εὐδόκησεν ἐν αὐτῷ κατοικῆσαι πᾶν πλήρ. cum quo congruit id etiam quod sequitur, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵμ. Aliis placuit tale esse hoc, ὅτι πᾶν τὸ πλήρωμα εὐδόκησε κατοικῆσαι ἐν αὐτῷ, *Omnis plenitudo in hoc libenter & præclarè inhabitare voluit*, id est, acquiescere. Hæc jam erit περίφρασις. sed priora simpliciora sunt. Dixit autem πᾶν τὸ πλήρωμα, *omnem perfectionem*, ut nihil defuisse intelligatur Christo ad absolvendum opus redemtionis nostræ. Quidam Græci interpretes ad πλήρωμα, addidere, τῆς θεότητος. secundùm id quod Baptista ait, ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ πάντες ἐλάβομεν. Sed ut non addatur, certè intelligi oportet. Quæ esset enim tanta plenitudo, nisi τῆς θεότητος? Paulò antè quod legitur δι' αὐτοῦ. Non illud quidem sensum impedit, atque hunc potiùs auget, sed alicubi non lectum esse, de interpretatione Latina potest animadverti.

21 Νυνὶ δὲ ἀποκατήλ. πλεονάζει ὁ, δέ. aut ponitur pro δή. sed Paulus non ubique Ἑλληνίζει. Et κατενώπιον, *coram.* ὑφέν. Et inferiùs, ἐν πάσῃ τῇ κτίσει. secundùm hoc, πορευθέντες εἰς κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει.

24 Ὑστερήματα τῶν θλίψ. *Non ubi afflictiones Christi deficiunt in mea carne, sed ea quibus deficiuntur illæ adimpleo in mea carne, pro Ecclesia quod est corpus Christi.* Ὑπὲρ autem, sicut in epistola ad Philippenses ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν, significat ἕνεκα αὐτοῦ. Donec enim in hac vita, & in terris fluctuat Ecclesia, affligi hanc oportet, quia & Christus afflictus fuit. Quicquid igitur miseriæ nondum est exhaustum, eo ipso deficiuntur afflictiones, hujus enim afflictiones sunt Ecclesiæ afflictiones, quod est corpus ipsius. Et qui aliquid perpetitur ex piis, hoc nomine & ista de causa perpetitur. Commodè & patriarcha Photius, Oportere Episcopos & Antistites in Ecclesia pro sua parte aliquid ipsius causâ perpeti, sicut caput Christus perpessus est. Sed nihil tamen afflictionum futurum esse, quod exæquet Christi afflictiones. Ergò quicquid aliquis perpetiatur, id in comparatione ad Christi afflictiones meritò ὑστέρημα, id est, *defectus*, perhibebitur.

26 Τὸ μυστήριον τοῦ. τὸν λόγον τὸ μυστήριον, id est, ὅς ἐστι τὸ μυστήριον. κατὰ συνήθειαν ἐξηγητικήν. Et quod sequitur ἀλλόφυλον est. νυνὶ δὲ ἐφανερ. ut desit ὅ. quod arcanum, nimirum τῆς τοῦ υἱοῦ Θεοῦ ἐνανθρωπήσεως, καὶ κλήσεως τῶν ἐθνῶν, ἐφανερώθη. Vel ὅπερ νυνὶ δὲ ἐφανερώθη ἐκεῖνο.

28 Πάντα ἄνθρωπον. πλεονάζουσα repetitio τοῦ, πάντα ἄνθρωπον. ἐμφατικῶς. Nam se non unius civitatis aut populi sed totius orbis terrarum esse Apostolum profitetur & asserit. non igitur superfluum est uspiam hoc loco πάντα ἄνθρωπον, sed σχῆμα est repetitionis.

CAPUT II.

2 ΘΕοῦ καὶ Πατρὸς καί. Alicubi καὶ ante πατρὸς, non repertum esse, etiam Latina versio indicat. Potest autem accipi addi hæc ἐξηγητικῶς. ut sit, μυστήριον Θεοῦ, ἤγουν τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦ Χριστοῦ, tam patris quàm Christi. Alii & ipsi ἐξηγητικῶς, ommissâ priore conjunctione, hoc modo, ἐξηγήσαντο, μυστήριον Θεοῦ καὶ πατρὸς, hoc est, ὄντος πατρὸς, τοῦ Χριστοῦ, id est *Dei, qui est pater Christi.* Itaque Græci interpretes, significari hoc loco aiunt, τὴν προσαγωγὴν ἡμῶν γίνεσθαι, οὐ δι' ἀγγέλων ἀλλὰ διὰ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα.

6 Ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε. Hoc præceptum est & doctrina, id est, ut Græci aiunt διδασκαλία μετὰ παραγγελίας. Et ἀνταποδόσιν. deest enim οὕτως. Et mox, μήτις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν, μήτις ὑμᾶς συλαγωγήσῃ, *seducat & capiat, & deprædetur.* & paulò pòst, διὰ φιλοσοφίας καὶ κεν. ἀπά. ponitur ὁ καὶ, ἐξηγητικῶς. ut sit per philosophiam falsam & futilem, quæ jam philosophia non est, nisi ὁμωνύμως. Ità Græci interpretes. Exstat disputatio de hoc loco Clementis Alexandrini στρωματέων primo. Et mox, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Ea institutio, doctrina, vita, mores, disciplina est mundi, id est, humana & rerum fluxarum, seu vitæ caducæ.

9 Σωματικῶς. In Christo inhabitat Deitatis plenitudo, id est, plena Deitas, οὐσιωδῶς καὶ ὑποστατικῶς, id est, revera est in Christo divina natura, non respectu aliquo aut consideratione. Ità Græci quidam interpretantur. Quidam σωματικῶς, de Christi corpore, hoc est, σεσαρκωμένως, tali sensu, In Christi corpore seu carne inhabitat plena & perfecta Deitas, ut vere dicatur hominem Jesum esse Christum Deum. Est egregia sententia de Deitate Christi.

12 Τῆς πίστεως τῆς ἐνεργ. ἐλλειπτικῶς. ut desit οὔσης, τῆς οὔσης ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. *Per fidem quæ est efficacia*, vel *effectio Dei.* Qui excitavit Christum de mortuis. In iis quæ sequuntur alicubi mutatæ personæ pronominum sunt, & scriptum pro ὑμᾶς, ἡμᾶς, & ὑμῶν, ἡμῶν. Quæ tamen eòdem recidunt.

14 Τοῖς δόγμασιν. Usitata ἔλλειψις τῆς, σύν. *Una cum decretis.* Quidam tamen Græci, διὰ τῶν δογμάτων, inconsideratiùs illi quidem, interpretati fuerunt, id est, *per decreta pietatis & fide in ipsum.* Sunt enim δόγματα, *editiones legitimæ*, ut in epistola scripta ad Ephesios. Est autem copiosa & hoc loco oratio τῇ παλλιλογίᾳ συνωνύμων. Delevit, Sustulit è medio, Discidit τὸ χειρόγραφον, quid? obligationem manûs nostræ. Cur ergò aliud agitur aut quæritur? Ac non potiùs omnes omnium vires intenduntur, & universum studium impenditur ad gratias agendas liberatori pro tanto beneficio. τὰς γὰρ ἁμαρτίας ἡμῶν ἀναλαβὼν ὁ Κύριος, καὶ ἀποκαταστησάμενος τὴν ἡμῖν ὀφειλομένην δίκην αὐτὸς ἔδωκεν ὑπὲρ αὐτῶν, quemadmodum præclarè Græci commentati sunt hoc loco. O Fili Dei σωτὴρ Christe, accende sancto Spiritu tuo lucem hanc cognitionis salutaris in mea etiam caliginosa mente, ut de tui amoris contemplatione mea dilectio exardescat, & in me omnia compescantur & evanescant mea: Tua autem veritas & fides vigeat & exerceatur, quod tuum est opus, in quo elaborando fac inserviat voluntati tuæ omnis cogitatio animi mei, & voluntatis inclinatio & diligentiæ studium, Amen.

15 Θριαμβεύσας αὐτούς. κατὰ σύνθεσιν. ut sit, τοὺς ἄρχοντας καὶ ἐξουσίας. Aliis magis placuit, αὐτοὺς ἡμᾶς θριαμβεύσας, id est, *reddens nos gloriosos in seipso victores & triumphatores.* atque ità sa-

ne verbo suprà est Apostolus usus, epistolâ scriptâ ad Corinthios posteriore.

17 Τὸ δὲ σῶμα τοῦ. Repetendum ἐστὶ, ἀπὸ κοινοῦ. Illa sunt umbra, Corpus autem Christi est. præ hoc igitur nihil est umbra. Quidam tamen Græci interpretes hinc de novo initio legere cœperunt, τὸ δὲ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω. Ut sit μετάθεσις in his καὶ συνθέσεις. ordine simplice tali, μηδεὶς ὑμᾶς ὄντας σῶμα τοῦ Χριστοῦ καταβραβευέτω. Quæ tamen, ut mihi videtur, exquisitio supervacua est.

18 Θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλ. Phrasis usitata Hebræis, id est, θρησκείᾳ ἀγγελικῇ. Hoc est, *singulari eximiæ tanquam angelicæ religionis cultu.* Non improbandum tamen puto, ne id quidem quod Græci simpliciter hæc interpretantes, notarunt: Fuisse, qui docerent parandos esse invocatione humanâ quasi interpretes & intercessores ad Deum, Angelos. Quòd nos essemus indigni, qui ad Deum rectà accederemus. Id Paulum nunc refutare ut doctrinam impiam atque falsam, & jubere ne talibus doctoribus aures præbeantur.

20 Μὴ ἅψῃ, μὴ δὲ γεύ. μίμησις ἐλλειπτική. *Inquiunt vel præcipiunt aliqui, Ne attingas, neu gustes, neve contrectes.* Quemadmodum enim suprà, solùm esse docuit Christum reconciliatorem generis humani cum Deo, & ad hunc solum confugiendum, neque parandum alium deprecatorem quenquam, quod docerent quidam, ut aiunt Græci interpretes, & nos paulò antè retulimus, indignos esse homines Christi accessione & quærendos internuncios & commendatores Angelos: Ità in nulla observatione humanæ ordinationis, vel proprii operis, per se vult constitui cultum Dei & religionem apud Christianos Apostolus.

23 Ἅτινά ἐστι λόγον μὲν. Oratio οὐχ Ἑλληνίζει, propterea quòd μὲν, ἀνανταπόδοτος ponitur, & ideo sensus est obscurior. λόγον certè hoc loco Græci interpretantur ψιλὰς ματαιολογίας φαντάσματων ὀνομάτων. Quod si admittitur, jam non poterunt aliter, quàm à plerisque explicantur, hæc accipi. Sed significat certè λόγος etiam *rationem.* & λόγον ἔχει, quod rectè & ordine fit. Et ἐθελοθρησκεία, cùm significet *cultum voluntarium*, cur improbari existimetur, nondum planè perspicio. sed de hoc satis. Τῇ ἀποχρήσει, autem, vel est τῇ καταχρήσει, id est *abusu*: Vel significatur abundans usurpationis copia: qui ipse est abusus.

CAPUT III.

4 **O**Ταν ὁ Χριστὸς φαν. ἀσυνδέτως. ut sit totum, ὅταν δὲ ὁ Χριστὸς. Et mox, Χριστὸς ἡ ζωὴ ὑμῶν, σύνθεσις ἐξηγητικὴ καθ' ὑπαλλαγὴν, is nimirum in quo vel cui vivimus.

5 Πορνείαν, ἀκαθ. ἐλλείπει sunt hæc aliquo modo explicanda, ut τὴς κατὰ, id est, *quoad scortationem*, &c. Vel extrinsecus præceptionis verbum assumendum est, ἀπόθεσθε. quo & paulò pòst utitur. Quod sequitur, δι' ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ, similiter dicitur in epistola ad Ephesios. & significari hoc videtur, per talia flagitia atque scelera, grassari in infideles iram Dei. ut hæc prima pœna impietatis esse intelligatur, demergi in impuram & facinorosam vitam.

11 Ὅπου οὐκ ἔνι Ἕλλην. Cognosci potest de versione Latina, alicubi additum fuisse discrimen etiam sexûs, hoc quodam modo, ὅπου οὐκ ἔνι ἄῤῥεν καὶ θῆλυ, Ἕλλην καὶ Ἰουδ. Est autem copiosa oratio ἀσύνδετος illa quidem, in exæquandis generibus, nationibus & conditionibus omnibus in unius Christi communitate, ut sexûs quoque mentionem fecisse hoc loco Apostolum, non abhorrere à vero videatur. Et mox, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν πᾶσι Χριστός. ἔλλειψις καὶ σύνθεσις καθ' ὑπαλλαγήν. *Christus est omnia in omnibus*, id est, fideles nihil sunt nisi Christiani. ¶ Καὶ οὐκ ἔστι προσωπολ. nimirum παρὰ τῷ Θεῷ. id quod alicubi adjectum fuisse indicatur versione Latinâ, ubi legitur *personarum acceptio apud Deum.*

14 Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγα. ἀπὸ κοινοῦ, ἐνδύσασθε. *Induite charitatem*, id est, ornate vos charitate. Cujus luculenta est subjecta ὑπογραφὴ, Esse hanc perfectionem devincientem inter se Christianos.

16 Διδάσκοντες καὶ νουθ. Vel est ἀντίπτωσις, vel ἔλλειψις τοῦ ὑπαρκτικοῦ, ἐστέ. vel repetatur κοινὸν γίνεσθε, paulò antè positum.

17 Πάντα ἐν ὀνόματι. πλεονάζει elocutio. & est ἔλλειψις verbi, ποιεῖν, paulò antè positi. πάντα ποιεῖτε, δηλονότι. *Quicquid feceritis vel verbo vel re, id universum facite in nomine Domini Jesu.*

18 Αἱ γυναῖκες. Non est aliena res à Christianis officii custodia. de quo, ut in epistola ad Ephesios scripta, ità hîc quoque post demonstratum verum cultum Dei, præcepta traduntur, ut in obedientia fideli, hic etiam cultus Dei jam esse intelligatur.

CAPUT IV.

1 **T**Ην ἰσότητα. Nimirum ἀνάλογον. ut id intelligatur præcipi, tribuendum servis id esse, quod tribui æquum sit. τὸ γὰρ ἴσον, νόμιμον.

6 Ὁ λόγος ὑμῶν. ἔλλειψις τοῦ ὑπαρκτικοῦ. ὁ λόγος ὑμῶν ἔστω ἠρτυμένος ἐν χάριτι ἅλατι, id est, ἀρτυθήτω διὸ ἅλατι τῇ χάριτι. *Conditus sit quasi sale gratiæ.* quo nomine Christianorum pia sermonis venustas atque suavitas indicatur. cui scilicet furiosa increpatio, & multò magis calumniosa obtrectatio maledicentiæ, nimirum contraria est, ut hanc vitare debeat, qui secundùm Apostoli doctrinam Christianum se esse perhiberi cupit. Et mox, εἰδέναι πῶς δεῖ. ἔλλειψις τοῦ, ὥστε. *ut noveritis.* Et τὰ κατ' ἐμὲ, τὸ ὄντα κατ' ἐμέ. id est, *quæ ad me pertinent.* seu τὰ περὶ ἐμὲ πάντα.

9 Πάντα ὑμῖν γνωρ. ἐλλειπτικὴ ἐπανάληψις. suprà enim posuerat, τὰ κατ' ἐμὲ πάντα γνωρίσει ὑμῖν Τύχικος. Nunc igitur plenum erat, ὅτι οἱ προειρημένοι δηλαδὴ, γνωρίσουσι.

10 Ἐὰν ἔλθῃ πρὸς. ἀσυνδέτως. Ut fit plenum hoc, ἐὰν οὖν, aut ἐὰν ἄρα. & mox, καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγ. ἀπὸ κοινοῦ, ἀσπάζεται. Et deinde, οὗτοι μόνοι. ἔλλειψις. ut desit ὑπάρχοντες, aut εἰσίν. Et εἰς τὴν βασιλ. ὑπαλλαγμένως, id est, εἰς τὰ πρὸς βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἀνήκοντα.

12 Ἵνα στῆτε. μεταφορικῶς. Sicut contrà *jacere* dicuntur abjecti & eversi. Indicatur etiam reperiri simpliciter alicubi, ἵνα ἦτε, *ut sitis.* Et Ἱεράπολει. ὑφέν. sicut Νεαπόλει. cùm sit & ἱερὰ πόλις, & νέα πόλις. sicut Κωνσταντίνου πόλις.

16 Τὴν ἐκ Λαοδικείας. Nihil prohibet intelligi etiam ad Laodicenses scriptam epistolam à se, jussisse indè peti Apostolum & recitari Colossis, quemadmodum ad Colossæenses, Laodiceæ. ut sit κατ' ἔλλειψιν usitatissimam, τὴν ἐκ ὑμῶν, ἤγουν κομισθεῖσαν ἐκ Λαοδικείας. *Facite* (nam ποιήσατε ἀπὸ κοινοῦ repetendum) *ut & ipsi legatis Laodicensem epistolam.* ut aliquam emendationem editæ scripturæ comminisci, nihil opus esse videatur. Chrysostomo placet hæc accipi de epistola à Laodicensibus ad Apostolum missa.

17 Βλέπε τὴν διακ. Mutatâ formâ elocutionis, in directam compellationem. suis enim verbis mandatum explicat. id est, *Ità dicite Archippo.*

18 Ἡ χάρις μεθ. ἐλλειπτικῶς. Illa nimirum χάρις, quam celebro & precor in omnibus piis abundare. nimirum gratia Domini nostri Jesu Christi. id quod & in aliquibus libris adjectum reperiri accepimus. Et hæc est consueta Apostolo epistolæ conclusio.

¶ DE EPISTOLA PAULI APOSTOLI ad *THESSALONICENSES* I.

HUjus epistolæ τύπος φιλικὸς est & ἐπαινετικὸς, cum præclara doctrina cùm de aliis tum de resurrectione mortuorum. est & ἑαυτοῦ συστατικὸς, quod ad confirmandam benevolentiam Thessalonicensium erga se, pertinet. Thessalonica autem, quæ Straboni est Θεσσαλονίκεια, urbs Macedonica, nunc habet nomen barbarum ἀφαιρέσει corruptum, *Salonica.*

CAPUT I.

XἈρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη. Hoc loco adduntur quædam, quæ in exemplaribus aliquibus non fuisse reperta de versione Latina intelligi potest. Quæ, si omittantur, cogitando tamen adjungi oportebit, ut fiat plena elocutio. hoc quodam modo, Gratia vobis & pax contingat, seu conferatur. Unde veró? ab eo omnino cujus paulò prius mentio facta fuit ab Apostolo, id est, à Deo patre & Domino Jesu Christo.

3 Τοῦ ἔργου τῆς πίς. Mutatio φράσεως jam sæpius indicata. Est igitur ἔργον πίστεως, ut & in posteriore ad Thessalonicenses epistola, ἔργον πίστ. aut πίστις ἐνεργής. Sicut κόπος ἀγάπης, *charitas laboriosa.* & ὑπομονὴ ἐλπίδος, ἐλπὶς ὑπομονητική. Ut, *herba veneni, & Deum soboles.* Venenata herba, & soboles divina. Sed Hebraici sermonis hanc figuram singularem & frequentem esse scimus. Quod sequitur ἐλπίδος τοῦ κυρ. id est, spei erga Dominum, seu à Domino nostro Jesu Christo. sicut *pudor patris* in Andria.

4 Ἀδελφοὶ ἠγαπημ. ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Hæc κατὰ παρένθεσιν legenda sunt. ut conjungantur, εἰδότες τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν. εὐχαριστοῦμεν, μνείαν ποιούμενοι. & μνημονεύοντες & εἰδότες τὴν ἐκλ. Quæ in epistola ἀσυνδέτως ponuntur. *Nos (mei fratres dilecti) qui novimus vestram electionem.* Non enim video quò referri aliò nisi ad Apostolum hæc possint.

6 Καὶ τοῦ Κυρίου δεξ. Vel est αὐξητικὸς ὁ, καὶ. Etiam in doctrina, hoc est, etiam accipientes seu admittentes sermonem Domini, inter multiplicem afflictionem, cum gaudio sancti Spiritûs. Alii distinguendo verba simpliciùs hunc locum explicuerunt. ità ista legentes, μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε καὶ τοῦ Κυρίου, δεξάμενοι τὸν λόγον, id est, doctrinam Apostolicam admittentes. neque deterriti afflictionibus, quas & Dominus ipse pertulit acerrimas, & quibus gravissimè ego conflictor.

7 Ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύ. συνθετικῶς. id est *cum appositione.* & est ἔμφασις in vocabulo τύπος. Dicit enim quod sic studiose Thessalonicenses sese imitati fint, ut jam ipsos ad imitandum alii exemplum habere propositum debeant.

9 Αὐτοὶ γὰρ περὶ ὑμ. ἐλλειπτικῶς. αὐτοὶ οἱ Μακεδόνες καὶ ἄλλοι παρ' οἷς ἐξήχηται ἀφ' ὑμῶν, ἤγουν ἐξηκούσθη ἡ περὶ τὴν λόγον σπουδὴ ὑμῶν,

ὑμῶν, καὶ ἄλλοι πανταχοῦ ὅτι διαφημίζεται ἡ πίστις ὑμῶν· αὐτοὶ τοίνυν περὶ ὑμῶν ἀπαγγέλλουσιν. Est autem ἡ πίστις ἐξελήλυθεν, καθ' ὑπαλλαγήν, ἡ φήμη τῆς πίστεως.

CAPUT II.

2 Καθὼς οἴδατε. κτλ. παῤῥησιασάμεθα. Venit enim Philippos ea perpessus & affectus illâ contumeliâ, quæ refertur Πράξεων 16. mox deinde Thessalonicam.

3 Ἡ γὰρ παράκλησις ἡμ. ἀπὸ κοινοῦ, γέγονε. *Non fuit cohortatio nostra ejusmodi quæ tenderet ad imposturam.*

5 Θεὸς μάρτυς. ἐν παῤῥησίᾳ (*Deum testor*) Et mox, οὔτε ζητοῦντες. ἔλλειψις τοῦ ὑπαρκτικοῦ, ἐσμέν. Vel repetendum, ἐγενήθημεν, ὡς κοινόν.

6 Ἐν βάρει εἶναι. περιφραστικῶς. id est, βαρεῖς, *oneri*. quod nomen superiorum temporum scribæ, ut alia, κακογραφοῦντες *honeri* fecerunt, quemadmodum & *honustum*. Id ità esse probat quod sequitur, τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμ.

7 Ἐγενήθημεν ἤπιοι. Facilè fuit alterum ν vel omitti vel addi, additum legit autor versionis Latinæ, ἐγενήθημεν νήπιοι. id est, *demisimus nos*. Sed quæ sequuntur magis illi conveniunt quod expressum est in editis libris, ἤπιοι. quo nomine paternæ affectionis mansuetudo significatur, ut Homero, πατὴρ δ' ὡς ἤπιος ἦεν.

8 Ἱμειρόμενοι ὑμῶν εὐδοκ. *Desiderio vestri præclara erat voluntas nostra impertiendi vobis Evangelium.* Sed ὁμειρόμενοι, Theophylacti, etsi novè factum; ut videtur, esset *affectantes & adhærentes vobis*. sed neutrum à mentione Nutricis abhorret.

9 Εἰς ὑμᾶς, *ad vos*, id est, apud vos, seu παρ' ὑμῖν. Et mox, ὡς ὁσίως. Ἑβραΐζει ἡ φράσις, ἐν τῷ ἐγενήθημεν. Et est ἀσύνδετος elocutio, μετὰ συλλήψεως. ἐγενήθημεν ὁσίως καὶ δικ. καὶ ἀμέμπτ. ὑμῖν. καὶ ἐγενήθημεν ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, παρακαλοῦντες ὑμᾶς, in quibus etiam πλεονάζει τὸ, ὑμᾶς. καὶ παραμυθ. καθάπερ πατὴρ παρακαλεῖ τέκνα ἑαυτοῦ. id est, *gessimus nos erga vos sanctè*, &c. *Et ità gessimus nos, consolantes singulos*, seu *unumquemque vestrûm, ut pater liberos consolatur.*

13 Λόγον ἀκοῆς. Mutatio sæpissime indicata Ἑβραΐζουσα. id est, λόγον ἀκουόμενον seu ὃν ἠκούσατε. & quod sequitur, οὐ λόγον ἀνθρώπων, ἀντίθεσις copiæ, non hominum illam doctrinam accepisse Thessalonicenses sed Dei, quemadmodum ea sit revera. aliquibus placuit, τὸ ὁμοιωτικὸν, ὡς, vel reponendum, vel extrinsecus assumendum esse. id quod Latina versio secuta est.

14 Συμφυλετῶν. βαρβαρίζει. Nam Græcis sunt φυλέται, sicut δημόται. ut Latinis *tribules, populares, curiales*. quemadmodum & antè diximus. Paulò pòst, καὶ τοὺς ἰδίους προφήτ. cur ἰδίους inculcatum, vel si sit, quid incommodi habere aliqui putaverint, non video. nihil enim est aliud, quàm Prophetas suos. & ἔμφασις ἐν τῷ ἰδίους. Quid enim facerent externis, si non pepercerunt suis? non legisse tamen aliquos in suis libris hoc adjectivum, cognosci potest & de Latina versione.

16 Ἔφθασε δὲ ἐπ' αὐτούς. Quasi dicat, *præoccupavit ipsos ira*. Et εἰς τέλος est τελέως, *penitus*. Et mox, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν. pleonasmo repetitæ præpositionis. ut, *adeóne ad eam*. &, *accede ad ignem hunc*. Tanquam orbi à vobis absentes. Translatione insigni indicante desiderium & amorem summum. Et paulò pòst, πρὸς καιρὸν ὥρας προσώπῳ. περιφραστικῶς, *ad breve tempus*. & προσώπῳ. id est, κατὰ παρουσίαν, ad ἀπορφανισθέντες, refertur, quominus coràm apud vos versaremur. Et inferiùs, ἠθελήσαμεν ἐλθεῖν, ἐγὼ μέν. σύλληψις. ἐγὼ μὲν ἠθέλησα.

19 Τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπίς; Interrogatione figurata est oratio. *Quæ enim spes est, aut quod gaudium, aut præmium gloriosum? Nunquid verò estis & vos? scilicet ii, de quibus & bene sperare & gaudere, & præmium exspectare debeam in conspectu Domini nostri Jesu Christi.* Est enim σύνθεσις ἐλλειπτική. ὑμεῖς ὑμεῖς ἐστε ἐλπίς, καὶ χαρά, καὶ στέφανος; sicut & paulò pòst, ὑμεῖς ἐστε ἡ δόξα.

CAPUT III.

1 Μηκέτι στέγοντες. ἐλλειπτικῶς. ut desit τὸν πόθον, seu μέριμναν, seu σπουδὴν, ἢ τοιοῦτό τι. *non magis continentes*. Σαίνεσθαι autem est παράσειν, hoc loco, cùm quidem & *adulationem* verbum significet. Et mox, πρὸς ὑμᾶς. ἀντὶ τοῦ παρ' ὑμῖν. Et paulò superiùs, περὶ τῆς πίστεως ἡμῶν. possumus etiam rectè, ut opinor, accipere, καθ' ὑπαλλαγὴν dici, de doctrina fidei.

12 Πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι. In significatione activa μεταβατικῶς, *multiplicet & augeat*. id quod Græcis usitatum non est. Vel est σύλληψις. hoc modo, ἡμῖν μὲν τὴν ὁδὸν κατευθύναι πρὸς ὑμᾶς ὁ κύριος, ὑμᾶς δὲ κατευθύναι ὁ Κύριος ὥστε πλεονάσαι καὶ περισσεῦσαι τῇ ἀγάπῃ.

CAPUT IV.

1 Καὶ ἀρέσκειν Θεῷ, ἵνα περ. ἔλλειψις. ut desit οὕτω καὶ περιπατεῖν. hoc quodam ordine, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς, καθὼς παρελάβετε τὸ πῶς δεῖ περιπατεῖν καὶ ἀρέσκειν Θεῷ, οὕτω καὶ περιπατεῖν, ἵνα περισσ. &c. Aliquibus etiam in libris hoc, οὕτω καὶ περιπατεῖτε, lectum esse, indicat Latina versio.

3 Τοῦτο γάρ ἐστι θέλ. σύνθεσις καθ' ὑπαλλαγήν. id est, τοῦτό ἐστι τὸ θέλημα Θεοῦ, εἶναι ἁγίους ὑμᾶς. Et κατ' ἔλλειψιν deinde, ὥστε ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας, εἰς τὸ εἰδέναι ἕκ. &c.

11 Φιλοτιμεῖσθαι ἡσυχ. παρακαλοῦμεν φιλοτιμεῖσθαι ὥστε ἡσυχ. id est, ἵνα ἡσυχάζητε καὶ πράσσητε τὰ ἴδια. quod est σωφρονεῖν. Et addit præceptum φιλοπονίας. quod pertinet ad αὐτάρκειαν. Non enim patitur Apostolus suos inhiare vel omnino indigere aliorum opibus. Et rectè accipi videtur μηδενὸς, ut sit genitivus nominativi μηδείς. id est, μηδενὸς αὐτῶν. Nè sit opus confugere vos ad quenquam illorum, seu implorare opem alicujus ex ipsis.

15 Οὕτω καὶ ὁ Θεός. ἀνακόλουθον. Deest enim, ὥσπερ ἄρα ἀπέθανεν Ἰησοῦς καὶ ἀνέστη, οὕτω καὶ ὁ Θ. &c. Et mox, κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ. *Sopitos per Jesum*, seu *in Jesu*. ἤγουν τοὺς ἐν τῇ πίστει Ἰησοῦ κοιμηθέντας ἄξει σὺν αὐτῷ. Alii ità distinxerunt, διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἄξει σὺν αὐτῷ, *Mortuos ducet secum Deus per Jesum*, id est, πραξάντος καὶ ἡγουμένου τοῦ Ἰησοῦ, id est, *omnia illa administrante & exsequente Jesu*. Interpretantur autem verbum ἄξει Græci ità, ut doceant hoc loco tantùm mentionem fieri τῶν σωζομένων. cùm quidem resurrectio in vitam communis sit omnium. loqui enim nunc Paulum de sanctis videmus, & fidelibus. qui mox vocantur νεκροὶ ἐν Χριστῷ, In fide Jesu Christi mortui mundo.

18 Ἐν τοῖς λόγοις τούτ. πλεονάζει ἡ, ἐν, ut sæpenumero, id est, διὰ τῶν λόγων τούτων. Et suprà, ἡμεῖς οἱ ζῶντες, id est, οἱ τότε ζῶντες ἐξ ἡμῶν καὶ περιλειπ. quem sensum reddere volentes, mutarunt præsens tempus in futurum. *Qui vivemus*, &c.

CAPUT V.

3 Ὥσπερ ἡ ὠδίν. ἀπὸ κοινοῦ, ἐφίσταται. Et mox, καὶ οὐ μὴ ἐκφ. geminatio negationis Græcis usitata. *neutiquam effugerint*, δηλονότι, τὸν ὄλεθρον.

5 Υἱοὶ φωτός ἐστε. Hebraica phrasis. Et est μεταληπτικὴ ὑπαλλαγή. *Soboles estis* seu *genus illustre & diurnum*, id est, in luce & die versamini. Significat enim Christianorum mentes cognitione veritatis esse illustres, & vitam honestate atque sanctitate splendidam. Et est copiosa oratio ἀντιθέσει. *Non sumus noctis neque caliginis*, id est, nocturni atque obscuri, & caliginosi, id est, ut ità loquar, nebulones. Quo loco etiam Persona secunda in primam est mutata, ut esset sensus generalior. etsi aliqui non ἐσμὲν sed ἐστὲ iterum legerunt. Et inferiùs, ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄν. ἐλλειπτικῶς. ut desit id, quo antè est usus, υἱοί. de phrasi autem diximus.

8 Θώρακα πίστεως. μεταφορικὴ ἐναλλαγή. id est, πίστιν καὶ ἀγάπην ὥσπερ θώρακα. & ἐλπίδα σωτηρίας, ἤγουν ἐλπίδα σωτήριον, ὥσπερ περικεφαλαίαν, appositione. Et inferiùs, εἰς τὸν ἕνα. ἀντὶ τοῦ, τὸν ἕτερον.

13 Καὶ ἡγεῖσθ. ἐναλλαγὴ Ἑβραΐζουσα, id est, ἡγεῖσθε αὐτοὺς ὑπερεκπερισσοῦ, ἤγουν κατ' ἐξοχὴν ἠγαπημένους seu ἀγαπητούς. *Ea sit existimatio de his, quæ de charissimis.* Et mox, εἰρηνεύετε, mutato modo, hortatur ut placidè erga hos se gerant. Vel inter sese, id est, ἐν αὐτοῖς, quemadmodum alibi legi traditur, & autorem Latinæ versionis apparet legisse.

19 Τὸ πνεῦμα μὴ σβέν. id est, πνεύματος χάρισμα. Nè impedite fervorem seu flammas exorientium charismatum. Sunt autem ἀσύνδετα hæc ut plurima in scriptis Paulinis. δοκιμάζειν autem omnino *explorare* est. unde δοκιμασία, *inquisitio* & *exploratio*, atque *census*.

23 Ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πν. σύλληψις. nam repetendum adjectivum congruè, ut sit, ὁλόκληρος ψυχὴ, id est, vita. Est autem πνεῦμα agitatio sancti Spiritûs in credentibus. Et paulò antè significat, ὁλοτελεῖς *perfectos*, id est, ὁλοσχερεῖς. ut ὁλοτελὲς *opus*, *absolutum & perfectum*. contra ἡμιτελὲς *imperfectum*, seu *semiperfectum*. ὁλόκληρον autem totum est, quasi assem dicamus, ut nihil detractum aut diminutum esse intelligatur.

27 Ὁρκίζω ὑμᾶς. ἐλλειπτικῶς. ut desit ἡ, διά. id est, πρὸς Κυρίου. *Jurejurando vos obstringo.* Sic & *jurandi* verbo usi fuerunt. Euripides Medeâ, ὄμνυ πέδον γῆς πατέρα θ' ἥλιον πατρός. *Jura tellurem & solem.* Hæc sequitur epistolæ usitata Apostolo clausula.

¶ DE EPISTOLA PAULI APOSTOLI ad *THESSALONICENSES* II.

CAPUT I.

3 Νὴ ὑπεραυξάνει ἡ πίστις. Ità ait crescere & augeri fidem, & copiosam esse charitatem uniuscujusque, ut omnium illa abundet, & copiosa sit inter ipsos, id est, ut sit mutua. Et mox, ἐν ὑμῖν. id est, περὶ ὑμῶν.

5 Ἔνδειγμα τῆς δικ. σύνδεσις καθ' ὑπαλλαγήν. ὑμεῖς ἐστε ἔνδειγμα, id est, in quibus manifestum fit esse justum judicium Dei. Vel apponitur ad patientiam afflictionum, ut τὸ ἀνέχεσθε τὰς θλίψεις, ἔνδειγμα sit τῆς δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ. id est, ut hinc manifestum fiat justum Dei judicium.

10 Ὅτι ἐπιστεύθη. παρένθεσις. Ut ità disponi verba posse videantur, ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ θαυμασθῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, τὰς ἀποκαλύψεως δηλονότι, ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον. Hoc enim dicere videtur, Id quoque accessurum esse ad gloriam admirabilem Christi, quòd ad Thessalonicenses fidem invenerit suum de Christo testimonium. Vel etiam quòd sua fides in testimonio de Christo per Thessalonicensium quoque accessionem comprobetur. Alii ὑπέρβατον fecerunt longius. Alii ἐναλλαγὴν τῆς, ἐν. Ut sit ἐν τῇ ἡμέρᾳ, περὶ τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Meum de die illo, scilicet judicii, testimonium. Non erit ne hic quidem, ut opinor, sensus alienus, in verborum continuatione, cùm venerit Christus, ut admirabilis sit in omnibus credentibus, ideo quoque quòd testimonium meum firmum & verum repertum sit in illo die, nimirum judicii. Ità erit ἐπιστεύθη. πιστὸν καὶ ἀληθὲς εὑρέθη.

CAPUT II.

1 Ἐρωτῶμεν. Alii interpretati fuerunt hæc ut obtestationem. *Obtestamur vos per adventum Domini*, &c. Alii maluerunt esse ὑπὲρ positum pro περὶ. Ut sit sensus, *Rogamus vos de adventu Domini*. id est, quod attinet ad illius adventum & nostram ad ipsum congregationem. *Ad hoc autem pertinent preces*, inquit, *mea, nè facilè commoveamini animis, quasi in foribus sit dies Domini.* Nam εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλ. est, ὥστε μή. ut sæpe alibi. & paulò pòst, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι. Et mox, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν. ἐπίστευσε τὸ ἔστιν, vel ὡς, vel ὅτι.

3 Ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ. ἀποσιώπησις. Hoc modo, ὅτι οὐ μὴ παραγένηται ἡ τοῦ Χριστοῦ ἡμέρα, ἐὰν μὴ πρότερον ἔλθῃ ἡ ἀποστασία. *Omnino priùs venire oportet defectionem seu desertionem, & patefieri illum facinorosum hominem & exitiosum*, &c. Basilius in Psalmum vii. ità, τὸν τῷ γένει διάβολον υἱὸν ἀπωλείας ὁ ἀπόστολος ὀνομάζει. ἐὰν μὴ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνομος, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. *Diabolum igitur* FILIUM INTERITUS *Apostolus nominat: Nisi enim manifestus fiat ille iniquus, filius ille interitus.* Et ibi de hac figura sermonis disserit. Et mox, ἐπὶ πάντα λεγόμ. Θεόν. *Super omne quod divinum numen dicitur.* Alii maluerunt, ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμ. Θεόν. sensu eodem. Ait enim istum suam autoritatem & venerationem, postulaturum esse pluris fieri quam divinum numen, & omnem religionem.

4 Ὅτι ἔστι Θεός. id est, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν εἶναι Θεόν. Et mox. μόνον ὁ κατέχων. Est obscurior sensus τῇ ἀποσιωπήσει. Etsi satis planè indicatur hoc dici, Tum quidem jam effectiones occultas impietatis illius se ostendisse, sed manifestæ violentiæ & grassationi, obstare id, quòd nondum è medio remotus esset is qui illam remoraretur. Ut ità liceat hæc complere, τὸ μὲν μυστήριον τῆς ἀνομίας ἤδη ἐνεργεῖται, ἤγουν ἡ μὲν ἀσέβεια καὶ τὴν ἐνεργείας ἔχει, ἡ καταφανὴς δὲ καὶ κωλύει τὸ ἀπόπλεσμα ἐστὶν, εἰ μὴ τὸ ἐκ μέσου γένηται, ἤγουν μικρὰ ἐμποδίζειν τὴν φθοράν, τὸν κατέχοντα. Qui autem sit ὁ κατέχων, de eo alii aliter. Græci quidam de sancto Spiritu interpretati fuerunt. Cùm tanta erit, inquiunt, hominum rabies & magnitudo impietatis, ut Evangelii præconium sileat, & Ecclesiæ administratio atque disciplina eversa jaceat, neque veritatis doctrina ampliùs autoritatem aliquam habeat, tunc Spiritu sancto, qui extremam vastitatem Ecclesiæ hactenus prohibuerat exterminato, nihil deinde remorabitur illam Antichristi grassationem in Ecclesia. Hoc non probatur Chrysostomo, qui de fine imperii Romani interpretatur. De hoc igitur, ut diximus, alii aliter. & Paulus explicare scribendo noluit. Quidam illud ἐλλιπὲς, μόνον ὁ κατέχων, ἄρτι ἕως ἐκ με. Ità, ut videtur, interpretando compleverunt, μόνον ὁ κατέχων, κατεχέτω ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται. Et hanc scripturam alicubi repertam esse, versio Latina indicat. In quibus major est sensûs obscuritas. dici autem hoc suspicor, Modò qui detinet is adhuc detineat, dum è medio tollatur, id est, detineat quàm diu licet. Nemo interpretum non in his se torsit, & Paulus, ut diximus, explanare literis rem non voluit, ut interpretatio hæc peculiaris Prophetiæ propria esse videatur.

13 Ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχ. ἐπανάληψις principii hujus epistolæ. Et quod sequitur, εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς. Ponitur neutrum generaliter, ut intelligatur Christianos eligi & vocari, ad salutem, sanctitatem spiritualem, & fidem veram, id est, assentientem veritati.

CAPUT III.

1 Ἐφ' ὑμᾶς. ἀντὶ τοῦ, περὶ ὑμῶν. Nam mutationes præpositionum infrequentes in scriptis Paulinis non sunt.

6 Στέλλεσθαι ὑμ. id est, ὑποστέλλεσθαι seu ἀποστέλλεσθαι, ut suprà quoque *retrahere* vel *abducere vos*, id est, vitare & cavere consuetudinem improborum, quorum vita est ἄτακτος, id est, inhonesta & levis, expers ordinis atque rationis.

8 Ἐργαζόμενοι. ἔλλειψις. ut desit λέγομεν. Vel, ut repetatur ὡς κοινὸν, ἐλάβομεν τὸν ἄρτον. Et mox, ἀκούομεν γάρ τινας περιπατοῦντας, id est, ἀναστρέφειν. non inusitatâ Græcis phrasi. vel ἀκούομεν περὶ τινων περιπατούντων, &c. Et mox, καὶ παρακαλοῦμεν. συλληπτικῶς. nimirum τούτους. Et inferiùs, ἐν παντὶ τρόπῳ, *omni modo*. seu ut dicitur Latinè, *modis omnibus*. Alibi tamen lectum esse τόπῳ, indicatur, & Latina versio interpretata est. Atque hinc sequitur addita Paulina conclusio, quâ se uti solere demonstrat. Est autem ἐλλειπτικὸν istud, τῇ ἐμῇ χειρί. ut desit περιγράφω, aut simile quippiam.

¶ DE EPISTOLA PAULI APOSTOLI ad *TIMOTHEUM* I.

GEnus harum trium quæ sequuntur epistolarum, scriptarum ad singulos, παραγγελτικὸν est. Quid enim fieri velit ostendit, & ut quod vult illi exsequantur atque curent præcipit.

CAPUT I.

Ἡ 'ς ἐλπίδος. σύνδεσις καθ' ὑπαλλαγήν. ὅς ἐστιν ἐλπὶς ἡμῶν, id est, εἰς ὃν ἐλπίζομεν.

2 Τοῦ Κυρίου. Repetitio seu ἀναδίπλωσις ἐξηγητική. *A Domino Jesu Christo, nostro inquam Domino*. Vel, qui *noster est Dominus*. ut huic peculiariter inserviendum, & hujus cultum, Dei verum cultum, esse intelligatur. alibi tamen talem repertam scripturam, ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ Κυρίου ἡμῶν, etiam de versione Latina cognosci potest.

3 Καθὼς παρεκάλ. ἐλλιπὲς ἡ φράσις. Possumus rectè ità quoque, ut opinor, complere, σπούδασον ἵνα παραγγείλῃς. Vel, repetatur verbum παραμεῖναι ἐπιταγματικῶς, καθὼς παρεκάλεσά σε προσμεῖναι εἰς Μακεδονίαν, οὕτω ποίει. ἤγουν πρόσμενον. Fuerunt tamen qui facerent ὑπέρβατον, excurrente longiùs expositione, quod Apostolo inusitatum non est, usque ad hæc, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. Sequente deinde repetitione horum, κατὰ τὰς ... ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθ. *Hanc igitur præceptionem, cujus causâ te Ephesi reliqui, ut præciperes scilicet quibusdam nè aliena doctrina vacarent, volo esse depositam apud te*. id est, à te custodiri. ταύτην τὴν παραγγελίαν, ἣν ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν δηλονότι, καὶ λοιπά. παρατίθεμαί σοι τέκ. Et est hæc neutiquam incommoda explicatio, meo quidem judicio.

16 Ἀλλὰ καὶ ἠλεήθην. ὁ, καὶ, αὐξητικός. *atque etiam misericordiam sum consecutus*. nimirum à Deo. Unde enim nisi hinc? Sed aliqui hanc explicationem scriptis Apostolicis admiscuerunt.

CAPUT II.

2 Ὑπὲρ βασιλέων. ἀσύνδετον αὔξησις. Quasi ità fieret, καὶ δὴ καὶ ὑπὲρ βασιλέων. *Cùm pro omnibus hominibus tum pro regibus*, pro quibus cur potissimùm precandum sit αἰτιολογία subjicitur. Illa autem nomina precum quid propriè singula significent, alibi explicatur. Quod sequitur, πάντων ἐν ὑπεροχῇ ὄντ. περιφραστικῶς factum est, id est, πάντων τῶν ὑπερεχόντων. Ut, *sum in metu*, id est, metuo. Et mox, τοῦτο γὰρ καλόν. αἰτιολογία generalis, cur precandum sit. τοῦτο, nimirum τὸ προσεύχεσθαι.

4 Ὃς πάντας ἀνθρώπ. μετάθεσις προσώπων. Ut, ἔρξαι καὶ γενέσθαι. Et Hecubâ, τίκτει ποτ' ἔτικτον κόρας ζώσας ὑπό. gravidæ enim pariunt, puerperæ gravidæ non sunt. Si igitur voluntas Dei misericordis est ut omnes homines salvi fint, sequitur eos modò interire qui voluntati Dei repugnantes salvi esse non volunt.

6 Τὸ μαρτύριον. nimirum περὶ τοῦ μεσίτου καὶ ἀντιλύτρου πρὸς σωτηρίας ἁπάντων. Est autem ἔλλειψις in his. ut sit de novo exordio, τὸ μαρτύριον ἐγένηθη seu ἐδιδάχθη, i. ταῦτα ἐμαρτυρήθη καιροῖς ἰδίοις.

καὶ εἰς ἣν ἐγὼ πρὸς τοῦτο τὸ μαρτύριον ἐτέθην. Hanc explicationem cum scriptis Apostoli interpretes commiscuerunt.

7 Ἀλήθειαν λέγω, *Verum dico, non mentior.* πλεονάζουσι φράσις, dicitur enim idem iterum. quæ Græcis sunt ἐκ παραλλήλου. Simile hoc Joannis, καὶ ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρνήσατο, καὶ ὡμολόγησεν ὅτι οὐκ, &c. Est autem confirmatio vel potiùs asseveratio de præconio suo. Et mox, διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ, id est, διδάσκαλος ἐθνῶν πιστὸς καὶ ἀληθής.

10 Ἀλλ᾽ ὃ πρέπει γυναιξὶν ἔλλειψις τῆς κατά, id est, καθ᾽ ὅ. *quemadmodum. Ità ornari debent, ut decet sanctas & honestas fœminas.* Et est præclara sententia hoc loco inserta, ὅτι τὰ ἀγαθὰ καὶ καλὰ τῶν ἔργων ἐπαγγελία ἐστὶ τῆς θεοσεβείας, id est, *bene esse professionem cultûs divini.* Quod sequitur, αὐθεντεῖν, est autoritatem aut jus usurpare in virum. Unde αὐθεντίαν, autoritatem præcipui juris dixerunt. Verbis hâc significatione apud veteres Græcos insuetatis.

15 Ἐὰν μείνωσι. Non insuetata omnibus linguis ἐναλλαγὴ numeri. Non enim certè de una quapiam muliere loquitur Apostolus, sed de sexu mulieb ri: *Salvabitur mulier,* id est, hic sexus, *pariendo liberos.* Ad hoc enim creatus est, & huic peculiari operi illius, pœna peccati, cruciatus & dolores addidit. Sed salvantur tamen, si perstiterint in fide, charitate, sanctimonia, castitate. Id est, si donum salutis non refutaverint impietate & sceleribus. Ut necesse non sit ad liberos hæc applicari. quemadmodum Græci quidam interpretati fuerunt. Qui, λέγει, inquiunt, μὴ μόνον τὸ τεκεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν ἀναγαγεῖν. Etsi hoc quoque omnino officium est piæ matris. Sequentia verba, πιστὸς ὁ λόγος, placet Chrysostomo clausulam esse hujus loci, non initium sequentium de munere præsidentiæ, quæ ut haud dubia non indigeant asseveratione. Reperitur autem alicubi χρηστὸς ὁ λόγος, id est, *benigna oratio.*

CAPUT III.

2 ἈΝεπίληπτον. ἀνεπίληπτοι, qui ità corripiuntur morbis ut non magis movere ullum membrum possint. sed & ἀνεπίληπτοι *criminis obnoxii* sunt. & ἀνεπίληπτος hoc loco *criminis expers.* Vel, *in quo nullum crimen adhæret.* Qui est in epistola ad Titum ἀνέγκλητος, id est, *cui nihil vitio dari possit.* τὸ γὰρ ἐγκαλεῖν, *insimulare* est & *culpare.* erunt igitur hi inculpati. ¶ Μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. σώφρονας est honesti mariti. Græci bifariam interpretantur. Aut enim prohiberi aiunt, nè legatur Episcopus qui iterum uxorem duxerit, quem vocant διγαμον. Aut juberi ἵνα μίαν μόνην γυναῖκα πρὸς μίξιν τὴν νομίμην γυναῖκα. quæ est illa, quam indicavimus, honesti mariti σώφρονα. Postea etiam de viduis loquens, eam recipi vult quæ habuerit unum maritum, id est, quæ cum suo marito castè vixerit. Nam illa inculcata à quibusdam ἀλλότριος ἀλληγορία, de una Ecclesia, καὶ ὅτι ὁ πρὸς μιᾶς ἐκκλησίας μεταβάσεις ἐφ᾽ ἑτέραν, μοιχεία ἐστίν, hæc igitur futilis est & levis. σώφρονα verò nunc eum vocat, quem Latini *temperantem* atque *pudicum.*

4 Τοῦ ἰδίου οἴκου id est, τῆς οἰκίας. ut esse hunc bonum & diligentem patrem familiâs velit. Ὁ γὰρ τὸν ἴδιον οἰκονομῶν κακῶς βίον, Πῶς οὗτος ἀν σώσειε τὸν ἔξω τινά, quemadmodum refertur ex Menandro. Malè certè committuntur aliena ei qui sua negligit: secundùm sententiam Græci epigrammatis, φιλαύτου.

Ἔχθω δ᾽ ὡς οὐκ ἐστι κακῶς ἐκχρώμενον ἄνδρα
Τοῖς ἰδίοις, τοῖς δ᾽ ἀλλοτρίοις.

In iis quæ sequuntur, est Ἑβραϊζούσα περίφρασις, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ. id est, ὑποτεταγμένα καὶ ὑπήκοα.

13 Βαθμὸν ἑαυτοῖς. id est, ἐπὶ τὴν ἀνωτέρω τάξιν ἀνάβασιν. Hæc de ordine servando in Ecclesia dicuntur. Nam ut Diaconos ità demum fieri vult, si post δοκιμασίας reperiantur ἀνέγκλητοι, id est *inculpati*, ut diximus: Sic ascendere altiùs posse docet, καλῶς διακονήσαντας, id est, *laudabiliter perfunctos ministerio suo.*

14 Ταῦτά σοι γράφω. Quod ἐν τῷ περιφανεῖ intelligitur, id aliqui concinnarunt inserendo cum scriptis Apostoli, addentes, *fili Timothee*, id quod & in Latina versione legitur. Sensus autem horum satis planus est. sed λείπει ὅ, μὴ γράφω σοὶ ταῦτα, ἐλπίζων μὴ τάχιον ἐλθεῖν πρὸς σέ, ὅμως δὲ ἐὰν πως βραδύνω, ἵνα εἰδῇς, &c.

15 Στῦλος καὶ ἑδραίωμα. συνθέσεως. In Ecclesia, inquit, fulcitur & fundatur veritas. Ut, στῦλοι δὲ δοκοῦσιν εἶναι ἀπόστολοι.

16 Θεὸς ἐφανερώθη. ἀσυνδέτως ἐξηγητικῶς. id est, ὅτι ὁ Θεὸς ἐφανερώθη. Non est autem diversus sensus sive ὃ legatur, seu, Θεὸς. Quid est enim ὃ μυστήριον nisi ὁ Θεὸς ὃ τὸ μυστήριον τῆς εὐσεβείας; Res ignota humanæ intelligentiæ & toti mundo, sine patefactione divina.

CAPUT IIII.

1 ΠΝεύμασι πλάνοις. ὁ πλάνος est *impostor.* Ut ille quem apud Horatium nemo vult tollere, *fracto crure planum.* Sed non abhorret à vero, Ἑβραϊζούσῃ ἐναλλαγῇ in archetypo fuisse πνεύμασι πλάνης, id quod versio Latina reddidit, & quæ sequuntur videntur comprobare, διδασκαλίαις δαιμονίων, quæ sunt dæmoniacæ doctrinæ. In Ecclesiastico autem sermone impuros spiritus *dæmonia* vocarunt. Ut, *Dii gentium dæmonia.* Et mox, ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων. ἔλλειψις est, ut intelligatur, τοῖς ὑποκρίσει ἐν ὑποκρίσει ψευδ. Id est, quæ doctrinæ explicantur hypocrisi hominum mendaciloquorum, contra conscientiam ipsorum. cui fraudis & sceleris quasi notam injustam esse ait. Et est τὴν ἰδίαν συνείδ. καὶ τὴν ἰδ. σου.

4 Ὅτι πᾶν κτίσμα. τὸ, ὅτι, ἐξηγητικόν. *Quibus veritas cognita est, nimirum esse bonum quicquid condidit Deus.* Et mox, ᾗ παρηκολούθηκας, *quam percepisti.* Vel, *sectatus es.* significat enim verbum utrumque. Demosthenes πρὸς Μακάρτατον, ὑμεῖς τι ῥᾷον παρακολουθήσαιτε ἅπαντες τοῖς λεγομένοις. Et, πρὸς Πολυκλέα, ὅπως μὴ ἀληθῶς παρηκολουθηκὼς πᾶσι τοῖς πράγμασι, *Cui meæ res non penitus perspectæ sunt.* Luciano Lapithis, significat verbum quasi contextum quendam & seriem certò cogniti negotii. ὥστε θαυμάζω ἐπὶ σοφὸς εἶναι ἐδύνατο, μὴ παρακολουθήσας ἐκείνοις ἀφ᾽ ὧν ἀρξάμενα ἐς αἷμα ἐτελεύτησεν αὐτοῖς ἡ φιλονεικία, id est, *itaque mirror potuisse illum planè exponere aliquid, qui non secutus sit illa de quibus origo contentionis, cujus finis fuit cruentus, extitit*, id est, qui non potuerit ad prima ignota sibi, posteriora adjungere.

10 Ὅς ἐστι σωτήρ. ἀσύνδετα sunt hæc, atque ideo non Ἑλληνίζει ἡ φράσις. Esset autem oratio plena talis, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων μὲν ἀνθρώπων, μάλιστα δὲ τῶν πιστῶν.

12 Μηδείς σου τῆς νεό. Sensu mutato, id est, μὴ πάρεχε αἰτίαν τινὶ τοῦ καταφρονῆσαι τῆς νεότητός σου. ἤγουν σοῦ διὰ τὴν νεότητα. ¶ Ἐν ἀναστροφῇ. Quam scilicet esse vult honestam & laudabilem. significat autem vocabulum id quod Latini *mores* & *vitam* dixerunt. & τύπος est *exemplum.* Hoc loco id quod in libris Græcis nunc legitur ἐν πνεύματι, alicubi non esse lectum, etiam de Latina traductione manifestum fit. Sed interpretantur hoc, ζῆλον πνευματικόν, ut Paulus ζέον τὸ πνεῦμα, in gubernatore rei Ecclesiasticæ requirere videatur. Posse etiam rectè accipi puto, περὶ τὰ πνευματικὰ χαρίσματα.

14 Διὰ προφητείας, *de prophetia.* Notant enim hoc loco Græci, ὅτι πνεύματος τότε ἐπιτάξει καὶ οὐ χάριν ἀνθρώπων ἐγίνοντο. Et mox, πρεσβυτέριον. φιλαληθικῶς. presbyterorum cœtus. Ut Πράξεων 22. ὡς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον.

15 Ἐν τούτοις ἴσθι. id est, *his operam des*, seu, *hoc studio occuperis.* Ut in tragœdia, ὅτι οἷον ἐν μούσαις εἶσι, *qui incumbunt studiis sapientiæ*, id est, docti. Quod sequitur ἔπεχε σεαυτῷ, Græci interpretantur, πρόσεχε σεαυτῷ. In historia Evangelica claudus ille jussus Apostolos spectare, ἐπεῖχεν αὐτοῖς, id est, *intendit illis.* Significat verbum inter alia etiam id quod Latini *urgere* & *instare* dicunt. ut apud Herodotum, ἐπὶ Νάξον ἐπεῖχε στρατεύεσθαι οἱ Πέρσαι. apud Pindarum, ἔπεχε σκοπῷ τόξον, est *intende in signum arcum.*

CAPUT V.

1 ΠΡεσβυτέρῳ. Hic erit ætate senior: atque ità Græci interpretantur. Et mox, τὸν ἴδιον οἶκον. ἔλλειψις τῆς, κατά. Hoc loco, μανθανέτω, alibi lectum esse, etiam de Latina versione animadvertitur. quæ tamen & alia mutat, ut id quod in Græcis libris legitur, retinendum esse videatur. *Discant domi sua primùm exercere & colere pietatem atque religionem.* Vel, μανθανέτωσαν δεῖν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, id est, *hoc modo*, ut interpretatur Chrysostomus, τοὺς προγόνους. *Sciant oportere primùm omnium propriam cujusque familiam debere pietatem colere erga majores suos.* quod præceptum paulò pòst disertè traditur. Et est ἔλλειψις τῆς, ὅπως, ἐκεῖνα. ὅπως δηλαδὴ τέκνα ἢ ἔκγονα, *illi liberi aut soboles instituantur ad piam & religiosam curam suorum.* Et mox, ἤλπικεν. ἐναλλαγὴ χρόνου. *Sperat.* freta est Domino. sicut πιστὴ ἠγνόει, *desciscit à fide.* id est, non tuetur professionem fidei. deest autem ἐκεῖνος. Qui, inquit, perhiberi fidelem se vult, & impius est in suos, is à fide deficit. imò deterior est quàm ullus infidelis. Et mox, ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέθνηκε. id est, talis vita instar mortis est. σπαταλᾶν autem significationem habet *pruritûs.* ut cùm in Comœdiis servuli dicunt, quòd tergum pruriat. Transferturque ad motus & titillationes libidinis. Ut σπαταλῶσα, *lasciva sit & procax.* Hoc verbum in Proverbiis Solomonis legitur, capite, secundùm Græcorum distinctionem, ultimo, ὃς κατασπαταλᾷ ἐκ παιδὸς, οἰκέτης ἔσται. id est, *petulans & luxuriosus à pueris, redigitur ad conditionem servilem.* Et Athenæus σπαταλοὺς καὶ θρυπτικοὺς vocat Rhodios, *luxuriosos ac delicatos*, libro viii.

10 Εἰ ἐτεκνοτρόφησεν. id est, εἰ ἐτεκνοτρόφησεν. Vult viduæ tribui testimonium bonorum operum, *Quòd liberos aluerit*, &c. Mutavit enim formam cognitionis, in formam inquisitionis, id est, τῆς δοκιμασίας.

12 Ἔχουσαι κρίμα. Quibusdam ἐναλλαγὰς esse placet, posito simplice pro duplice, ut sit κατάκριμα. Epiphanius aliter contra Apostolicos. Damnari tales, non condemnari, id est, damnari ut lapsas de proposito, sed recipi pœnitentes, in statu conjugii, minùs illo quidem glorioso quàm cœlibatus sit, sed ipsis minùs etiam periculoso. Posse accipi simpliciter puto, de sententia repulsæ. Nam jam præceperat Timotheo, παραιτεῖσθαι τὰς νεωτέρας χήρας,

id est, non admittere neque referre in numerum earum, quibus in ecclesiastica communitate alimenta præberentur. Hanc igitur recusationem, *condemnationem* vocat Apostolus. Si autem illæ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, non est jam quærendum, quæ sit ἡ πρώτη πίστις, quam violasse & abjecisse has ait. Manifesta autem est compositio genitivi cum præpositione in verbo, κατά. Ut καταγινώσκειν τινός, id est, γινώσκειν κατά τινος. Plato, μὴ κατείπῃς μου, *ne indices me*, id est, εἴπῃς κατ᾽ ἐμοῦ. Sic καταδικάζειν, & καταψηφίζειν, & καταδυναστεύειν, dixerunt. Quid autem στρηνιᾶν sit, in Græco sermone non est ambiguum neque obscurum. Nam significatur crapulæ atque luxuriæ tumor & distensio, & titillatio obscœnæ libidinis, atque effrenatæ cupiditates pravæ. στρηνιῶσι igitur κατὰ τοῦ Χριστοῦ, quæ in otio vitæ Christianæ lasciviunt, & de eleemosyna vivunt delicatè atque suaviter, abutentes ecclesiæ alimentis, ad voluptates. Quod si in sexu infirmo mulierum tantopere insectatur Apostolus, nimirum in viris prorsus intolerabile & exsecrandum esse dijudicandum est.

13 Ἀργαὶ μανθάνουσι. ἔλλειψις τοῦ, εἶναι. μανθάνουσιν ἀργαὶ εἶναι. Vel potiùs Græcis usitata est phrasis, quam interpretantes Latini mutant participium in verbum, μανθάνουσιν ἀργαὶ περιερχόμεναι. φλύαροι autem ἐναλλαγὴ Ἀττική, sicut ζωὴ αἰώνιος.

17 Διπλῆς τιμῆς. id est, μείζονος seu πλείονος ἢ ἄλλοι. Quidam simpliciter interpretantur de honore duplici quem haberi talibus conveniat; Unum τῆς πειθαρχικῆς αἰδοῦς, alterum τῆς ἐλευθερίου τροφῆς, id est, ut hi & observentur præ cæteris ac colantur, & suppeditentur eis liberaliter necessaria ad victum. Nam utroque magis opus est plus laborantibus, & iis qui pluribus inserviunt & ad quos plures venire consueverunt.

18 Οὐ φιμώσεις. Minùs propriè de bove dicitur frænari os illius. Significat autem vocabulum *obturationem* & *vinculum*. Prohibetur igitur capistro impediri jumentum triturans, quo minùs pasci possit. de hoc dicto disseruit Apostolus in epistola priore ad Corinthios. In narratione Evangelica jubetur *os frænare*, id est silere, *diabolus*, φιμώθητι, inquit Jesus, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ, apud Marcum. *fræno coercetor*, id est, compesce aut comprime os.

20 Τοὺς ἁμαρτάνοντας. Hi erunt perseverantes in peccando. atque sæpe tales minimè in culpa esse videri volunt. Jubet igitur etiam ad aliorum exemplum eos ἐλέγχειν, id est, *coargui* atque *convinci*. nè crimen tantùm hoc sit, id est, αἰτία, sed ἔλεγχος, ὅταν δὲ ἂν εἴπῃ τις τἀληθὲς ὁμοῦ δείξῃ. ut ait Demosthenes. Quod sequitur autem διαμαρτύρομαι, id hoc loco nihil aliud est quàm *contestor* seu *attestor. Coram Deo & Domino nostro Jesu Christo & sanctis angelis testor hæc me tibi servanda tradidisse*.

21 Χωρὶς προκρίματος. Vult suas præceptiones simpliciter servare, & has exsequi ἀπροκρίτως Timotheum, id est, non spectantem quasi præjudicium aliorum, vel ipsum etiam suâ sententiâ in illas inquirentem. Neque moveri ut in hanc vel illam partem flectatur animo suo. jubet itaque hæc illum observare integra & indepravata. Est enim πρόσκλισις causa assensionis animi, vel ipsa inclinatio, quam aliqui ἐπίκλισιν nominarunt, ut ἐπικλίσεως ἐπίκλισις, fortuita animi inclinatio. Græci χωρὶς προκρίματος, etiam interpretati fuere, χωρὶς τοῦ προκρῖναι τῆς δίχα κακίας βουλῆς ποιεῖν. Alii retulerunt hoc præceptum ad functionem muneris, ut jubeatur custodia veritatis & judicii. ità erit πρόσκλισις deflexio obsequii in alteram partem, id est, ut Græci interpretantur, ἀπομερισμός. Alii legerunt πρόσκλησιν vel πρόκλησιν. Chrysostomus ità, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλησιν. τουτέστιν, ἵνα κατὰ ἴσους τοῖς διαζομένοις, ἵνα σὺ μηδεὶς προαρπάσῃ μὴ προσκλιθῇς μηδενί. Notant autem Græci Basilio placuisse, πρόσκλισιν hoc loco, & interpretatum esse, quasi *proclinationem*, id est, recti & veri detorsionem. ut sit nihil faciens perversè, id est, μὴ ἐπικλινόμενος εἰς τὸ μὴ ὀρθόν, ἀλλ᾽ εὐθεῖαν τὴν κρίσιν ἐκφέρων. Redit autem sensus omnium horum propemodum eòdem.

24 Τινῶν ἀνθρώπων. Non est necesse quærere quo pacto omnia in hac epistola continuari posse videantur. Sunt enim γνωμικὰ κεφάλαια complura piarum παραινέσεων exposita, ἀσυνδέτως, id est, χωρὶς προοιμίων, ut fieri solet, & fecisse etiam Isocratem cernimus. Est autem in his forma παραινετική, ea quæ rectè & laudabiliter fiant, fieri etiam manifesta, vel statim vel certè tempore. Quemadmodum turpitudo peccati in quibusdam condemnationem judicii antevertens ultrò aliquos reos faciat, in quibusdam, quamvis serò cognoscantur peccata, tamen conspici tandem illa & non effugere vel seram animadversionem. quemadmodum & Horatius scripsit, quòd impios & malos sequatur pede pœna claudo. Ut nulla perseverantibus in delinquendo spes latebrarum aut perfugii relinquatur, & sola conversio ad Deum felicitatem illam policeatur, de qua ait Psalmus, *Beatus cui remissæ sunt iniquitates & cujus tecta sunt peccata*. Si scribatur, τινῶν δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν, erit ἔλλειψις τῆς, αὐτοῖς.

CAPUT VI.

1 Μὴ καταφρονείτωσαν. Desunt pronomina verborum propria. μὴ καταφρονείτωσαν αὐτῶν. & δουλευέτωσαν αὐτοῖς. Priore autem loco addita est προφάσεως prohibitio, cur minùs observandi domini esse videantur. Quia Christianismus exæquet omnes conditiones inter sese. sequitur igitur ἀντίθεσις αὐξητική. Imò hoc inserviant illis studiosiùs. cui subjicitur αἰτιολογία, propterea quòd ipsi Domini quoque quibus beneficium illud ministerii præstatur, fideles sunt & dilecti, id est, socii atque participes fidei & charitatis mutuæ Christianorum. Hic est simplex verborum sensus & proprius. Quod paulò inferiùs sequitur, τετύφωται, significationem habet Attoniti & Inflati atque Dementis. Ut Aristoteli problematis, διὰ τί τετυφωμένους ποιεῖ καὶ μανικούς. est autem semper inscitia & vanitas audax & superba. Et mox, νοσῶν περὶ ζητήσεις. eleganter ponitur contra id quod paulò antè dixerat, μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις. Est autem contentionum & rixarum & ambitiosarum disputationum studium, acer morbus animi & vehemens malum. In his διάλυτον est seu ἀσύνδετον, figura in Apostoli scriptis frequens. Sed παραδιατριβαί, sunt *curiosæ disputationes*. nam διατριβαί sunt etiam *colloquia & familiaria dicta*. Alicubi indicatur lectum esse διαπαρατριβαί, id est, ut Græci interpretantur, ἀδολεσχίαι. quæ erit *pertinax loquacitas*.

9 Ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους. ἀνόητοι ἐπιθυμίαι sunt τῶν ἀνοήτων ἤγουν ἀφρόνων. Ut, *prudens consilium*. Alicubi esse lectum ἀνονήτους, etiam de Latina versione apparet. Ità erit ἐξηγητικόν, id quod sequitur, καὶ βλαβεράς. Quæ enim sunt illæ ἀνόητοι ἐπιθυμίαι τῶν φιλοπλούτων; nimirum βλαβεραί τινες. ut in contrarium res jam vertat. Nam illi lucrum quærunt, & inveniunt detrimenta. ἀνόνητον, id est, quod usûs commoditate deficitur. Ut in Ajace Sophoclis, ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα κοὐκ ὀνήσιμα. Sunt autem in his μεταφοραὶ insignes & luculentæ. παγίδος, id est, *laquei* seu *tendicularum*. τοῦ βυθίζειν, quo *in profundum demersio*, vel *in profundo submersio* significatur. ῥίζης, quæ est *radix*, id est, origo & causa. τοῦ περιπείρειν quod notat *confossionem*, ut cùm in ensem aut mucronem aliquis incidit, aut, ut hic dicitur, seipsum induit. Quod sequitur, ταῦτα φεῦγε. legerunt aliqui, ταύτην φεῦγε, ut ad φιλαργυρίαν referatur, de qua & hi versus Græci memorantur, φιλαργυρία τοῦτ᾽ ἐστὶν, ὅταν ἀφεὶς σκοπεῖν τὰ δίκαια, τοῦ κέρδους ἐπιτυγχάνῃς δοῦλος ὤν, id est, *Avarus es, quando minùs consideras qua justa sint, lucrique prorsus servus es*.

12 Ἀγωνίζου τὸν καλὸν πλεονασμὸς ἀρχαϊσμοῦ. Sicut, *pugnare pugnam*. & eodem modo paulò pòst, ὡμολόγησας ὁμολογίαν. sed ἐπιλαβέσθαι est *apprehendere* hoc loco, ut illa solemus quæ vendicamus, aut quibus potiri cupimus.

14 Τὴν ἐντολήν, &c. *præcipio servare*, id est, ἵνα τηρήσῃς, ut serves & custodias. *Servare autem jubet* τὴν ἐντολὴν, eum ἄσπιλον καὶ ἀνεπίληπτον, ut sit ἔλλειψις τῆς ὄντα, id est, τηρῶν τὴν ἐντολὴν διατηρῶν σεαυτὸν ἄσπιλον ὄντα καὶ ἀνεπίληπτον, *dum se præbeat conspiciendum, seu appareat, Dominus noster Jesus Christus*. Est enim ἐπιφάνεια non παρουσία.

16 Οὐδεὶς ἀνθρώπων. id est, οὐδεὶς ἄνθρωπος. Est autem illa ἐναλλαγή plerumque ἀττική. ut οἱ καλοὶ κἀγαθοὶ τῶν νέων, id est, *honesti juvenes*. Sed & ἀσαφὴς sæpe reperitur. ut οἱ σώφρονες βροτῶν.

18 Ἀγαθοεργεῖν. sicut λυπέργος pro λυπουργός. nam ἔργειν usitatior est. ut fieret ἀγαθουργεῖν, quemadmodum χειρουργεῖν.

20 Τὰς βεβήλους κενοφωνίας. Alibi lectum, ut indicat Latina quoque versio, καινοφωνίας, aliis magis aridet. ut intelligamus prohiberi novas formas & inusitata verba, & inauditos modos loquendi in Ecclesia. Quos usurpare consuevere ii maximè qui contra nota atque communia singularia quædam & nova opponere conantur. ostentantes illi quidem γνῶσιν, id est *eximiam cognitionem* atque *scientiam*, sed quam falsò nomine appellant, cùm sit ἄγνοια potiùs, id est *ignoratio veritatis*. Itaque hujus professio à fide aberrat. atque certam etiam sectam notari hoc loco ab Apostolo suspicor τῶν γνωστικῶν καλουμένων, qui de Nicolaitis pullulasse perhibentur, ostentantes singularem occultarum rerum cognitionem. est autem ἐπαγγέλλεσθαι *polliceri* quoq; & *profiteri*. Hæc sequitur clausula φιλοφρονητικὴ piæ, usitata Paulo. Ἡ χάρις autem est illa quam in posteriore ad Thessalonicenses epistola ostendit adscribendo, Se precari solere iis contingere quibus epistola mittatur, nimirum, Domini nostri Jesu Christi.

DE

¶ DE EPISTOLA PAULI APOSTOLI ad TIMOTHEUM II.

CAPUT I.

3 Χάριν ἔχω τῷ Θεῷ. Latinæ versionis autorem legisse putant τῷ Θεῷ μου. Ille enim fecit, *Deo meo.* Quod ut ἐμφατικῶς dicitur, ità transferri de Græco potuit τῷ Θεῷ, quemadmodum scribitur in libris editis. quis enim ille Deus alius sit, quàm Pauli? id est, quem Paulus colit, veneratur, prædicat. Sed χάριν ἔχω, *gratiam habeo*, aut Ἐξαίρει τῷ φρόνει, ut affirmatio significetur, quasi dicatur tale quiddam, *Scit Deus me non oblivisci tui.* Vel simpliciter secundùm proprietatem sermonis Græci, *Gratiam habeo Deo, cùm non obliviscor tui.*

6 Ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρ. Hoc verbum significat ignem non pati exstingui. Quo & Plato utitur. sicut aliis quoque, ut σφραγίζεσθαι, quod & ipsum Paulo arrisit. πολιτειῶν. ζ'. ὅταν καθαίρηται τι ἀναζωπυρεῖται. νόμων. ιβ'. τότε δὲ τὸ ὁπόθεν ὑπάρχον, ἀκίνητα οὕτως διασφραγισαμένους χρήσιμον τὸν ἅπαντα βίον. Sed & alia, qui observare voluerit, Platonica vocabula in scriptis Paulinis reperiet.

7 Σωφρονισμοῦ, autem habet significationem sobrietatis & moderationis præstandæ. nam σωφρονίζειν, est σώφρονα ποιεῖν. Unde dicuntur ii σωφρονίζεσθαι, qui malo docentur non esse improbi. Hoc igitur collatum ait Apostolus Timotheo, ut tam se quàm alios ad pudorem & moderationem adducat.

12 Οἶδα γὰρ ᾧ πεπ. Vel ἔλλειψις, ut sit οἶδα ἐκεῖνον ᾧ πεπίστ. Vel generaliter, οἶδα, *notum mihi est, non me fugit, qui ille sit cui credidi.* Vel etiam χωρὶς μεταθέσεως, οἶδα καὶ πέπεισμαι, ὅτι ἐκεῖνος ᾧ πεπίστευκα δυνατός ἐστι. recidente sensu eodem. ¶ Εἰς ἐκείνην τὴν ἡμ. Ἐξαίρει ὁ φρόνις. Et est ἔλλειψις δεικτική. Ad diem illam (scilicet adventûs Christi) quam exspectamus.

15 Φύγελλος. sicut Ὄφελλος. Nisi fortè Latinum nomen est figuli. Alii legerunt Φίλητος. qui postea conjungitur cum Hymenæo. est autem Φίλητος, προπαροξύτονον, proprium nomen. sicut Διογένης. Similiter scribetur & Τύχικος, & alia hujusmodi. diverso accentu differentiam proprii & communis nominis indicante. Et paulò antè, ὑποτύπωσιν ἔχε ὑγ. Non esse causam puto cur hæc scriptura ambigua reddatur. Nam exponuntur in hac quoque epistola capita παραγγέλσεων, id est *salutarium preceptionum*, ἀφορισμοῖς. Cùm quidem sensus non discrepet, si ἔχων legatur pro ἔχε. Erit autem hoc modo verborum hic quidam ordo, φύλαξαι τὴν παρακαταθήκην μου, ἔχων ὑποτύπωσιν ὑγιαινόντων λόγων. ἤγουν ἵνα ἔχῃς. Vel τῷ ἔχειν ὑποτύπ. Est autem ὑποτύπωσις ὑγιαινόντων λόγων, *designatio doctrinæ incorruptæ.* Ut summa quædam hujus nomine isto indicetur. Sicut ὑποτυπώσεις doctrinæ Astronomicæ Procli.

18 Δώη αὐτῷ ὁ κύρ. εὑρ. ἐλ. παρὰ Κυρίου, *Det ei Dominus, ut inveniat misericordiam à Domino.* Est enim παρὰ Κυρίου, non παρὰ Κυρίῳ. Præclara sententia, quæ in libris Latinis diversis, diverso modo exposita legitur. Κυρίου autem nomine indicari Deum æternum, alibi monuimus. Atque beneficium hoc contingere Onesiphoro optat Apostolus, Ut deprecatione Jesu Christi Filii Dei & benignitate hujus, ab æterno Deo misericordiam ille inveniat.

CAPUT II.

4 ΟΥδεὶς στρατ. ἐμπλέκεται. aliquot hoc loco exponuntur. quarum παραβολῶν relinquit cogitationi Timothei. Itaque eum jubet νοεῖν ἤγουν ἐννοεῖν ἃ ξυνίεναι, quid illæ sibi velint. quam facultatem & illi à Deo precatur. Quod autem insertum alicubi reperitur, *Deo, ut sit militans Deo*, magis esse puto ejusmodi, ut de explicatione irrepsisse, quàm in archetypis hoc repertum esse videatur. paulò antè verò, quod dicitur, τὸν κοπιῶντα γεωρ. bifariam interpretantur. Vel, ut μετάθεσις in his sit, & hoc dicatur, τὸν γεωργὸν δεῖ πρῶτον, ἤγουν πρότερον, κοπιῶντα, ὕστερον μεταλαμβάνειν τῶν καρπῶν. ut intelligatur beneficium tribui officio. Vel, πρῶτον ἁπάντων δεῖ τὸν κοπιῶντα, αὐτὸν μεταλαμβάνειν τῶν καρπῶν. Ut doceatur, æquum esse eum qui opus fecit, primùm percipere fructum laboris sui.

8 Ἐκ σπέρματος Δαβίδ. ἐλλειπτικῶς. ὄντα ἐκ σπέρματος τοῦ Δαβίδ. Et mox, διὰ τοὺς ἐκλεκτούς. id est, ὑπὲρ τῶν ἐκλεκτῶν. *Ut illis,* inquit, *non modò opera mea, sed afflictio etiam inserviat.*

14 Εἰς οὐδὲν χρήσιμον. Vel est contestare tanquam in conspectu Domini nè contendant seu decertent verbis, ad nullum usum, ut fit εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ὅρος ὁ δὴ μᾶλλον χρῶνται, ἤγουν ματαίως. Vel est παρένθεσις ἐλλειπτική. ut desit μετοχὴ ὑπαρκτική. εἰς οὐδὲν χρήσιμον ὄν. Ponitur autem ὄν, absolutè, ut solet. id est, cùm nulli hoc usui sit. vel quod, nimirum τὸ λογομαχεῖν, nullam utilitatem habet. Ità erit verborum ordo & sensus talis, διαμαρτυρόμενος μὴ λογομαχεῖν (εἰς οὐδὲν ὂν χρήσιμον) ἤγουν ἀχρήστως, ἀνονήτως λογομαχεῖν, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων. Quæ jam est ἐξήγησις αὐξητικὴ inutilis contentionis verborum: ut intelligatur non modò nihil illam prodesse sed etiam nocere. Versio Latina sensum mutatâ phrasi exprimere studuit.

19 Ἔγνω Κύριος. ἔλλειψις τῆς διασαφητικῆς, δηλονότι. sigillum enim id de quo loquitur, id est, tam σημεῖον quàm βεβαίωσιν, vocat hanc sententiam, quæ commemoratur, consentanea cum ea quæ legitur in decimo sexto capite Ἀριθμῶν. ἐπέγνω ὁ Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ.

20 Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκ. Similitudo est ἐλλιπὴς τῆς ἀποδόσεως. Hoc enim indicatur, quemadmodum multa divitis in domo sita est per omnes angulos supellex, ut Prudentius fecit, ità in illa familia quæ in domo æterni Dei versatur, non est eadem dignitas atque bonitas omnium. Est igitur Ecclesia Christi ipsa quidem ἄμωμος καὶ ἄσπιλος, sed in hac versantes aliqui sese ità gerunt ut nullo bono usui idonei sint: quæ ipsorum est culpa; cùm non operam dant ut puri sint atque niteant. id autem quod dicitur, ἐάν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, rectè etiam videtur explicari generaliter ut neutrum, ἀπὸ τούτων τῶν εἰρημένων, ἤγουν ἀδικίας, φαυλότητος, ἀτιμίας. Nisi alicui magis lubeat distinguere ista hoc modo, ἐὰν ἐν ἐκκαθάρῃ τις ἑαυτὸν, ἀπὸ τούτων ἔσαι σκεῦος εἰς τιμήν, *qui perfecerit ut purus sit, is jam deinde separatus erit in honore.*

25 Μήποτε δῴη. Non inusitata ἐναλλαγή est, positâ negatione dubitanter in asserendo. Sic Sophocles Antigonâ, δέδοικα γὰρ μὴ τοὺς καθεστῶτας νόμους Ἄριστον ᾖ σώζοντα τὸν βίον τελεῖν, *Vereor nè sit optimum per totam vitam servare constitutas leges*, cùm sentiat hoc esse optimum. Sic Paulus quoque μήποτε nunc.

26 Ἐζωγρημένοι ὑπ'. Bifariam hoc enarratur. Primùm ità, Qui fuerant capti ab illo, diabolo scilicet, ad arbitrium ipsius. Quod dictu sanè est horribile. Secundò ità, Capti jam, id est, conservati ab ipso, nimirum Deo, ad voluntatem illius, id est, ut voluntati jam ejus obtemperent. atque hoc Chrysostomus secutus est. Priore explicatione erit, participium ἐζωγρημένοι ὑπερσυντελικόν. secundâ παρακείμενον.

CAPUT III.

8 ΙΑννῆς καὶ Ἰαμβρῆς. Propria nomina hæc sunt eorum qui se Mosi opposuerant. sive Ægyptii apud Pharaonem, seu alii alibi. non enim hæc nomina in historia sacrâ inveniuntur, neque aliorum narrationibus referuntur. Itaq; Græci interpretes ἐξ ἀγράφου παραδόσεως hæc ab Apostolo commemorata esse aiunt.

10 Τῇ προθέσει. πρόθεσις *consilium* significat, & *propositum*. Et hoc loco Græci interpretantur, τῇ ἐνθυμίᾳ καὶ τῷ προαιρέσει τῆς ψυχῆς. Simplex est, *Non te fugit consilium & voluntas*, seu *propositum meum.*

14 Μένε ἐν οἷς. id est, μένε ἐν τούτοις ἃ ἔμ. ἐλλειπτικῶς φράσις, quâ Græci sæpe multúmque utuntur. id autem dicit, quod in priore epistola, ἐπίμενε αὐτοῖς. Et mox, ἐπιστώθης est πρὸς ἐγνώσθης. ut intelligatur fieri mentionem doctrinæ fidei. Non enim est ὁπισώθης. & interpretantur Græci ἐπιστώθης, id est, ἐπληροφορήθης.

16 Καὶ ὠφέλιμος. ἔλλειψις τῆς, ἐστιν. & ἐστιν, αὐξητικῶς ponitur. *Scriptura Spiritûs divini ad hoc etiam utilis est*, id est prodest, nempe *ad doctrinam, ad coarguendum*, &c. quæ ἀσυνδέτως adduntur. Quod autem sequitur, ἐξηρτισμένος, erit κατηρτισμένος, *perfectus & absolutus.* Sed Complutensis editio habet, ἐξηρτημένος id est, *instructus* seu *compositus.* uno & eodem sensu.

CAPUT IV.

2 ΕΠίσηθι. Sunt ἀσύνδετα hæc, ut in scriptis Paulinis plurima. Et ἐπίσηθι activæ διαθέσεως significat, *urge & insta*, seu *curationem exerce & fungere munere tuo.* Est enim ἐπισῆτες etiam *præfectus.*

3 Κνηθόμενοι τὴν ἀκ. Græca phrasis, ut πονούμενος τὴν κεφαλήν. & ἀλγούμενος τὴν καρδίαν. Ovidius hanc figuram expressit, de Medea, *humeris infusa capillos.* Quod autem sequitur νῆφε, interpretans enarrare studuit significationem verbi, autor versionis Latinæ, in qua est Vigilantiæ & Sobrietatis.

13 Τὸν φαιλόνην. Aliqui φελόνην, aliqui φαινόλην. Atq; placet quibusdam hanc esse *penulam*, κατ' ἀντιστοιχίαν. Quibusdam, *arculam librariam.* Græci etiam interpretantur εἰλητάριον τοῦ νόμου, id est, *volumen Legis Mosaicæ.* Sed βαρβαρίζει ἡ λέξις, seu Latina, seu alterius linguæ. Sicut & id quod sequitur, τὰς μεμβράνας.

22 Ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. id est, *Gratia illa* (quam ostendit suprà se solere ascribere) *sit vobiscum.* Quid præterea de hac epistola indicarem non habui. & quæ notari potuissent, de iis jam est dictum. Nisi addendum fortè hoc videatur, quibusdam videri perperam scribi hoc loco ὑμῶν, & mutandum esse in ἡμῶν. Cùm tamen etiam epistolam ad Titum claudens, secundæ personæ hoc pronomine plurali utatur.

¶ DE EPISTOLA PAULI APOSTOLI ad *TITUM.*

CAPUT I.

QUasi autoritatis præscriptio, id est, mentio sui, ab Apostolo facta est verbosiùs. Κατὰ πίστιν, autem, est *ad fidem.* ut κατὰ sonet veluti πρὸς. præclara autem est commemoratio summæ seu capitum doctrinæ, cujus explicationem sibi tanquam Apostolo Jesu Christi commissam esse ait: Inter quæ prima est fides electorum, qui sunt credentes. Secunda cognitio religiosæ & piæ veritatis. Tertia spes vitæ sempiternæ.

3 Ὃ ἐπιστεύθην. Idem est sensus sive ὃ legatur, seu ᾧ. Cùm autem antecedat κηρύγματι, secundùm Græci sermonis consuetudinem rectè sequitur idem casus relativi. Κοινὴν autem πίστιν nunc vocat scribens Tito ἐθνικῷ ὄντι. ut intelligatur fides communis omnium, κατὰ τὸ καθολικὸν τοῦ γενικοῦ κηρύγματος. Cùm non sit omnium fides, ut dicitur in posteriore Epistola ad Thessal. κατὰ τὴν μερικὴν ἀποδοχὴν ἐκάστου.

5 Κατὰ πόλιν. Vel, κατ' ἐναλλαγὴν numeri, κατὰ πόλεις. Vel, ἑλληνιστικῶς. κατὰ ἑκάστην πόλιν. *Presbyteros* autem vocat Episcopos.

6 Τέκνα ἔχων πιστά. οἱ δὲ ἔχει. Si pater sit, vult esse liberos illius non alienos à communitate fidei Christianæ. αὐθάδης est pervicax seu contumax, qui nisi quod ipse facit aut cogitat, nihil rectum putat. & idem aliâ formâ, φίλαυτος. quales ferè sunt imperiti & indocti. πλήκτης, vel propriè est, *pulsator.* ut quemadmodum Timotheo scribens jubet Episcopum esse ἄμαχον, quod significat *fugientem pugnas & rixas.* (nam alibi etiam illud nomen *invictum* notat) ità intelligamus iterum nunc prohiberi, nè cui ille violentas manus inferat. Similiter Apostolus Titum vult præcepta dare Cretensibus τοῦ εἶναι ἀμάχους, ut mox dicitur. Aliqui μεταφορικῶς ad mores immites & inclementem orationem retulerunt significationem nominis. Quod mox sequitur σώφρονα. vel est autor Latinæ versionis duobus nominibus Græcum unum interpretatus, id quod & alibi videtur fecisse, vel in exemplari suo Græco, reperit, φιλάγαθον, φρόνιμον, σώφρονα.

12 Κακὰ θηρία. Appositio metaphorica. id est, immanes, & in otio ventri servientes, qui sunt γαστρίμαργοι & λαίμαργοι. Quod autem attinet ad versum hunc, tradunt esse autorem illius Epimenidem, cujus initium & in hymno Callimachi ponitur & additur confutatio. Chrysostomi explicatione res quodammodo confunditur. Ubi & hæc leguntur, Crimen istud mendacii ex eo Cretensibus impactum fuisse, quòd inscripsissent in quodam sepulcro hunc versum, ἐνταῦθα ζὰν κεῖται ὃν καὶ Δία κικλήσκουσιν. Ergò si Cretenses mendaces sunt vivit Jupiter, καὶ ὁ θάνατος οὐ γὰρ θάνες, ut ait Callimachus. Id verò nihil ad rem. Nam testimonio populari condemnat mendacii Cretenses, ut quamvis Epimenides etiam Cretensis sit, & mentiatur, tamen reperiantur huic crimini obnoxii esse Cretenses, quia Cretensis Epimenides. sed hæc fortasse à proposito nostro alieniora esse videantur.

4 Μὴ προσέχοντες. ἑλληνιστικῶς usitatè, scilicet νοῦν seu γνώμην. notat autem contradicendo eas fabulas Judaicas, quibus attendere animum Cretenses non patitur, nimirum disputationum de ciborum discrimine. Et vult eos prorsus refelli. Id enim ἀποτόμως, id est *præcisè*, nunc significat, ut sit reprehensio vehemens.

CAPUT II.

4 ἽΝα σωφρονίζωσι. Bifariam ea quæ hoc loco legimus distinguuntur. Primùm ità, λαλεῖ nimirum διδάσκειν τὰς πρεσβύτιδας εἶναι καλοδιδασκάλους, ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, ut sequatur quo pacto, ὥστε εἶναι αὐτὰς φιλάνδρους, &c. *Ut adducant ad moderationem & castitatem adolescentes mulieres.* Hoc est simplex, nam verbum σωφρονίζειν μεταβατικὸν est in significatione ἐνεργείας. Ut apud Eurip. Μὴ αἱ τύχαι τέκνον σεσωφρονίκασιν; *Nè fortunæ quidem casus te, mea filia, reddidere temperantiorem.* Sed altera distinctio ista est. ut post verbum σωφρονίζωσι, ponatur τελεία, id est, *ut doctrina grandiorum sit castitatis & moderationis & pudoris.* Atque ità sequatur de novo initio, ἑλληνιστικῶς, τὰς νέας φιλάνδρους εἶναι, scilicet λάλει διδάσκων: Et hoc caput jam de adolescentibus mulieribus præcipiat. Etiam quod sequitur, οἰκουρὰς ἀγαθὰς, vel poterit conjungi, vel distingui. Ut sint aut bonæ seu fideles custodes domûs & familiæ, aut domûs custodes & bonæ, id est, benignæ.

7 Ἀδιαφθορίαν. Alicubi scriptum fuisse certis conjecturis colligi potest, δι' ἀφθορίαν, id est, *per integritatem, gravitatem,* &c. Atque ità essent congrua omnia. Sed si est verum, ἀδιαφθορίαν, ἐλλειπῶς erit τῆς, κατὰ. vel repetetur τῷ, παρεχόμενος. Versio Latina quid secuta hoc loco sit, non apparet. Quod sequitur, ὁ ἐξ ἐναντίας, est ὁ ὢν ἐξ ἐναντίας, *adversarius,* ἀφαιρετικῶς.

9 Δούλους ἰδίοις δεσ. Caput de servis. repetendum autem λάλει, διδάσκων, ἤγουν δίδασκε.

11 Χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτ. χάρις σωτήριος, sicut εὐχὴ σωτήριος. & ζωὴ αἰώνιος. Commodo sensu. De versione tamen Latina deprehenditur, scripturam alicubi mutatam, & lectum fuisse, τοῦ Θεοῦ καὶ σωτῆρος. Nisi fortè correctoris alicujus hoc opus est.

15 Μηδείς σου περιφρον. Vel posuit verbum pro καταφρονείτω. vel est, ὑπερφρονείτω, ἀξιοῦσι φρονεῖ σου, ut περιφρονῶ τὸν ἥλιον. *Nemo te plus sapere ausit,* ut supervacaneam sapientiam aliorum compesci oportere, intelligatur hoc loco doceri.

CAPUT III.

5 ὈΥκ ἐξ ἔργων. ἑλληνιστικὴ ἡ φράσις, κατ' ἀντίθεσιν. οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ὄντων, seu γενομένων ἐν δικαιοσύνῃ, ἤγουν ἐξ ἔργων δικαιοσύνης, ἃ ἐποιήσαμεν, id est, ἃ ἐποιήσαμεν, relativo conveniente cum casu genitivi anteposito. Est autem ἐπεφάνη, *declarata est* seu *promulgata.* Vel ἐπεφάνη, ut paulò antè, *apparuit & conspecta est, benignitas & comitas.* ordo autem verborum talis, ὅτε δὲ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, ἐπεφάνη οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἤγουν οὐκ ἐξ ἔργων τῆς ἡμετέρας δικαιοσύνης, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον, τότε δηλονότι ὁ Θεὸς ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως, &c. Est autem verum tam ἀναγέννησις quàm ἀνακαίνωσις.

8 Καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ τοὺς ἀν. Idem & suprà, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι, & superiùs, λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων. Non enim vult suos, id est Christianos, esse communis & vulgaris conditionis cœtum, sed eximium atque peculiarem, cujus studium ardeat in præstando officio & cultu virtutis. cujus pulcherrima opera sunt liberalitatis & benignitatis, ut alii sublevemtur, & egentibus suppeditentur necessaria, quæ nunc ἀναγκαῖαι χρεῖαι dicuntur. Nullo enim modo patitur eos nominari Christianos Apostolus, qui sunt ἄκαρποι, id est *steriles*, qui erunt scilicet nullius rei aut usûs. Atque ità additur salutationum piarum mentio, & consueto fine clauditur epistola.

¶ DE EPISTOLA PAULI APOSTOLI ad *PHILEMONEM.*

HUnc Philemonem suspicor fuisse Colossaensem. Nam Archippus modò cum hoc conjungitur, & fit mentio Archippi in epistola ad Colossaenses. ubi & Onesimi nomen legitur. Meminit ejusdem Onesimi & Canon inter Apostolicos lxxxii. ut admissi ad munus Ecclesiasticum.

EὐΧαριστῶ τῷ Θεῷ. Forma quodam modo est ἐναλλαγῆς, id est, εὐχαριστῶ καὶ προσευχόμενος μνείαν σου ποιοῦμαι σου. Et mox, κοινωνία πίστεως. ἡ κοινή σου πίστις. Vel potiùs, ἡ κοινωνὸς, *societas fidei ut efficax reddatur. Si vel tu intelligas quid bonum sit, vel ab alius cognoscatur omni bono operi incumbere te.* Et mox, εἰς Χριστόν. Vel est usitata Apostolo ἐναλλαγή, id est, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Vel est, παντὸς ἀγαθοῦ εἰς Χριστόν. ut sit τείνοντος εἰς Χριστόν. id est, *pertinentis ad laudem Christi & veritatem doctrinæ Christianæ.*

7 Χάριν γὰρ ἔχομεν. Vel Ἐσφραγίζουσι φράσου, *Grata nobis admodum & magnæ consolationi est tua charitas.* Vel χαρὰν veriùs est. In Latina versione *gaudium* legitur, sive Græcum verbum autor illius interpretari, seu sensum reddere voluit.

12 Σὺ δὲ αὐτὸν τοῦτ. διασαφητικὴ forma orationis. Σπλάγχνα autem, κατὰ σύνδεσιν μεταφορικὴν, ut sibi illum charissimum esse ostendat: & *viscera* liberos vocant intra viscera gestatos. Et mox, τὸ ἀγαθόν. id est, ἡ ἀγαθωσύνη seu ἀγαθοποιία σου. Ut esset opus benignitatis tuæ voluntarium non expressum necessitate. Et inferiùs, σοῦ ὀναίμην, *hæc mihi à te commoditas obtingat.* Id est, fructum istum ex te capiam. Nimirum, ὥστε τὸ Ὀνήσιμον προσληφθέντος. ἀναπαύθητι μου τὰ σπλάγχνα μου. Hæc sequitur φιλοξενίας mentio hospitii, & spei de adventu suo. & ità epistola solito fine concluditur.

¶ DE EPISTOLA PAULI APOSTOLI ad *HEBRAEOS*.

HAnc epistolam ἄνευ ἐπιγραφῆς & προσφωνήσεως, quales usurpari in epistolis solent, habemus in editis libris. Et traditum esse scimus, quòd de autore illius veteres Ecclesiastici doctores quæsiverint. Constat tamen Græcorum plerosque hanc ut à Paulo Apostolo scriptam enarrasse. Cùm multa sint, quibus hoc in dubium vocari posse videatur. Itaque & Chrysostomus disputat, cur Paulum Hebræis scribere voluisse existimandum sit. Sed consilium nostrum non est ista in præsentia exquirere.

CAPUT I.

EN τοῖς προφήταις. Minùs secundùm Græcæ linguæ consuetudinem propriè locutus est. Dicit autem, suum verbum elocutum esse Deum per Prophetas & tandem per filium suum, id est, διὰ προφητῶν, καὶ διὰ τοῦ υἱοῦ.

3 Ὃς ὢν ἀπαύγασμα. De hac forma sermonis sæpe & multùm jam diximus, *Relucet*, inquit, *in filio gloria æterni Dei, & exprimitur proprietas paterna.* Quæ est, meâ sententiâ, explicatio commodissima, Basilii illa quidem in epistola ad Gregorium fratrem de differentia οὐσίας καὶ ὑποστάσεως. Ubi non tam distinctionem nunc personarum doceri ait, quàm respectum, quo mentionem facientibus filii, necesse etiam sit significari patrem, σχετικῶς τῆς προσηγορίας τῇ υἱῷ καὶ τὸν πατέρα συνεμφαινούσης. Est igitur filius Dei æternus splendor de æterno lumine refulgens, id est, lumen de lumine, & de ipsius proprietate, quæ est filii ὑπόστασις seu persona, etiam patris ὑπόστασις sive persona χαρακτηρίζεται, id est, *exprimitur*, οὐ γάρ ἐστι δυνατὸν, inquit Basilius, υἱὸν ὀνομάσαντα, μὴ καὶ πατρὸς ἐν περινοίᾳ γενέσθαι. Hæc igitur mihi piè & religiosè ad hunc modum edisseri videntur. Etsi non fugit me, id quod & alibi retulimus, veteres interdum nomine ὑποστάσεως indistinctiùs videri usos esse.

6 Ὅταν δὲ πάλιν. μεταθετικῶς. Hoc sensu, *Rursum verò ubi introducit*, id est, πάλιν δὲ ὅταν. Non enim de altera introductione, sed altera prædictione loquitur. Εἰσαγάγῃ autem, ἐλλειπτικῶς, διὰ προφητειῶν. Vel ἐνηλλαγμένως, περὶ εἰσαγομένου. Ut sit sensus, ὅταν δὲ πάλιν περὶ τοῦ εἰσαγομένου πρωτοτόκου εἰς τὴν οἰκουμένην λέγῃ.

7 Καὶ πρὸς μὲν. ἐνηλλαγμένως & hoc, id est, ὅσον πρὸς τοὺς ἀγγέλους προσήκει. Ut sit περὶ τῶν ἀγγέλων. Est enim Psalmi locus expositus de Angelis.

10 Καὶ, σὺ κατ'. ἔλλειψις. Ut sit totum, *Et rursum dicit.* vel simile quid. aliud enim de Psalmo adducitur testimonium. Quo ostenditur æternum Deum esse creatorem mundi & conservatorem & eundem omnipotentem Dominum operis sui; Ut eos refutari ab autore hujus epistolæ non abhorreat à vero, qui mundum ab angelis conditum esse perhiberent.

CAPUT II.

3 ΛΑβοῦσα λαλεῖσθαι. ἐλλειπτικῶς, deest τοῦ. ἀρχὴν λαβοῦσα τοῦ λαλεῖσθαι, *Quæ primùm à Christo Domino enunciata*, id est, declarata sermone illius, *deinceps ab aliis qui audiverant ex ipso, in nobis confirmata, & signis testata, simul à Deo fuit.* Ut sit εἰς ἡμᾶς, παρ' ἡμῖν, non inusitatâ mutatione. In verbo paulò antè posito παραρρυῶμεν, est metaphora, proclivitatem peccandi, & celeritatem improvisi lapsûs in securitate indicans, id & in Proverbiis legitur, υἱὲ μὴ παραρρυῇς.

7 Βραχύ τι. ἔλλειψις usitatissima τὸ, κατά. præpositio autem παρά Discriminis habet significationem. Ut exiguum esse discrimen dicat, quo ille minor redditus sit quàm sint angeli. Quemadmodum & postea dicitur, πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν προσήνεγκε. Etsi autem Græci ità fuerunt interpretati hoc loco Hebraica, ut de genere ista humano intelligi possint; tamen propriè de Christo Salvatore generis humani dicta esse pii sciunt. Paulò antè, τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν. (& suprà, εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην.) Id quidem fortasse indicare non fuerit necesse, intelligi τὴν γῆν, & significari eum quem *orbem terrarum* appellant Latini. Est autem ὑπαλλαγὴ vel utroque, vel hoc certè loco. Significantur enim homines qui eâ ætate coluerunt orbem terrarum quo Filius Dei in terris natus est. Ideo nunc τὴν μέλλουσαν οἰκουμένην, eam hominum in orbe terrarum ætatem vocat, in quam futurum erat, ut Filius Dei secundùm prophetias introduceretur, id est, nasceretur homo, qui est filius Mariæ Jesus. ideóque addidit, περὶ ἧς λαλοῦμεν, id est, non subjecit angelis orbem terrarum futurum, eum inquam de quo loquimur. Id est, in quem deberet introduci Christus.

9 Ὑπὲρ παντός. ἐναλλαγὴ ἀριθμοῦ. id est, ὑπὲρ πάντων. & γεύσηται, μεταφορικῶς. atque mortuum quidem esse Christum planè dicitur, sed simul etiam significatur, non diu in morte jacuisse. Quæ sequuntur, δι' ὃν τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, dicta sunt πλεονασμῷ ἐμφατικῷ. & est ἔλλειψις, ut desit γέγονε aut γίγνεται. Et notant Græci δι' οὗ, non esse ἐλαττωτικόν. Cùm manifestè hoc loco de Deo æterno conditore omnium, &, ut Chrysostomus ait, de patre ponatur. Τελειῶσαι significat *consummare & perficere.* Et opus redemtionis nostræ finitis iis quæ perpeti Christum oportebat, τετέλεσται, ut ipse Christus in cruce dixit. Postea in Ecclesia etiam martyres Christi supplicio, ut igne aut gladio, τελειωθῆναι dixerunt.

11 Ἐξ ἑνὸς πάντες. Scilicet εἰσί. Dicit autem & Christum sanctificantem & credentes qui sanctificentur esse ex Deo patre æterno. Cujus est Filius Dei naturâ Christus, credentes filii sunt adoptione. Vel ἐναλλαγὴ est, ut intelligatur τό, τε ἁγιάζειν καὶ τὸ ἁγιάζεσθαι, id est, tam causam quàm eventum sanctificationis esse à Deo.

15 Διὰ παντὸς τοῦ ζῆν. διαστολῇ. & τὸ ζῆν est ἡ ζωή. *per totam vitam obnoxii erant servituti in metu mortis.* Peccatores enim sunt servi peccati & metuere mortem eum necesse est, qui suis delictis mortem se meritum esse non ignorat.

17 Κατὰ πάντα. Hoc quidem generaliter positum adverbii habet significationem, id est, *omnino.* Sed intelligendum est κατὰ πάντα τὰ φυσικὰ καὶ ἀναγκαῖα, similem esse hominibus Christum, exclusâ corruptione naturæ, quod est peccatum: id enim ut exterminaret & illam integritati restitueret, carnem nostram cum infirmitate naturali assumserat, χωρὶς ἁμαρτίας, id est, *excepto peccato*, ut dicitur paulò pòst. præclarè igitur Basilius & hæc Sosipolitis scripsit, σάρκα μὲν τὴν ἡμετέραν ἀνέλαβε μετὰ τῶν φυσικῶν αὐτῆς παθῶν, ἁμαρτίαν δὲ οὐκ ἐποίησεν. ¶ Τὰ πρὸς τὸν Θεόν. ἔλλειψις τῆς, κατά. Id est, *quoad Deum sacerdos fidelis in misericordia erga nos.* Vel ut Chrysostomus, ἕνεκα τῶν πρὸς τὸν Θεὸν, id est, *ut fieret victima pro nobis.* Et præclarè hoc ille loco, τί ἐστι πιστὸς; ἀληθής, δυνάμενος. ἀρχιερεὺς. γάρ ἐστι πιστὸς ὁ υἱὸς, δυνάμενος τοὺς ὧν ἐστιν ἀρχιερεὺς ἀπαλλάξαι τῶν ἁμαρτημάτων. ἵν' οὖν προσενέγκῃ θυσίαν δυναμένην ἡμᾶς καθάραι, διὰ τοῦτο γέγονεν ἄνθρωπος. ἐπήγαγε γοῦν τὰ πρὸς τὸν Θεὸν, τουτέστι τῶν πρὸς τὸν Θεὸν ἕνεκεν. ἐκπεπολεμωμένοι ἦμεν, φησὶ, τῷ Θεῷ. κατεγνωσμένοι, ἠτιμωμένοι. οὐδεὶς ἦν ὁ προσοίσων ὑπὲρ ἡμῶν θυσίαν. εἶδεν ἡμᾶς ἐν τούτοις ὄντας καὶ ἠλέησεν, οὐ καταστήσας ἡμῖν ἀρχιερέα, ἀλλ' αὐτὸς γενόμενος ἀρχιερεύς.

CAPUT III.

2 ΤΩ ποιήσαντι. Repetenda sunt præcedentia, id est, τῷ Θεῷ τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ἤγουν τῷ ποιήσαντι εἶναι αὐτὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας, id est, sponsionis seu promissi & conventi, est enim usus forensi verbo. ἐπερωτᾷ enim is qui stipulatur, & ὁμολογεῖ qui spondet, atque ità convenitur verbis. promissum igitur à Filii Dei misericordia fuit opus redemtionis generis humani, expetitum ab hujus calamitate & miseria. vel postulanti justitiæ divinæ illud fuit promissum. Confessione autem fidei conventio fit, ut Christiani simus & populus peculiaris Dei, & hæc est Christianorum in baptismo promissio. Illud autem τῷ ποιήσαντι, simile est quod legitur in concione Petri, Πράξεων β'. ὅτι κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησεν, id est, κατέταξε καὶ κατέστησε. ¶ Ὡς καὶ Μωσῆς. ἔλλειψις τοῦ, πιστὸς ἦν. Quemadmodum & Moses fidelis fuit in tota domo ipsius. Οἶκος autem nunc *templum* significat. Vel καθ' ὑπαλλαγὴν, *populum Dei.* Vel etiam, τὴν οἰκονομίαν.

4 Ὁ δὲ τὰ πάντα. ἐλλείψεις τοῦ ὑπαρκτικοῦ ῥήματος crebræ, *Deus est, qui condit omnia. Et Moses quidem fidelis fuit in domo ipsius tanquam famulus, ad testimonium eorum quæ dicerentur, Christus autem ut Filius super domum ipsius*, &c. & sequitur ἀλληγορίας explicatio, *Domum Dei esse Ecclesiam*, id est, cœtum credentium.

11 Εἰ εἰσελ. id est, ὅτι μὴ εἰσελεύσονται. præcisâ oratione in iracundia & inter minas.

12 Ἐν τῷ ἀποστῆναι. id est, τῇ ἀποστάσει. & mox. τὸ σήμερον. τὸ, id quod in Psalmo est σήμερον notat, nè quis dictum illud segniùs audiat. Sunt autem hæ figuræ sermonis ἐλλειπτικαί. ut hoc dici videatur, τὸ εἰρημένον ἐν ψαλμῷ σήμερον. Nunc autem ὑπόστασιν ipsam κατάστασιν dicit. Vel ὑπόσχεσιν. nam & *polliceri* verbum ὑφίστασθαι significat. Ut intelligatur promissio fidei quæ fit à Christianis, servandæ religionis & sanctitatis. Sic etiam postea dicitur fides esse ὑπόστασις πραγμάτων ἐλπιζομένων, id est, παράστασις, vel etiam κατάστασις, vel ὑπόσχεσις quoque. Chrysostomus ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως interpretatur τὴν πίστιν, δι' ἧς ὑπέστημεν καὶ γεγενήμεθα, καὶ συνουσιώθημεν, ὡς ἄν τις εἴποι. Et mox, παραπικρασμῷ. deest αὐτῶν.

CAPUT IV.

1 ΕIσελθεῖν. ἐλλειπτικῶς. plena esset elocutio cum articulis, τῆς τοῦ εἰσελθ. id est, *promissione ingrediendi.* Et, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν. magis placuit quibusdam ἐξ ἡμῶν. cùm sequatur, καὶ γάρ ἐσμεν. sed potest retineri utrum libet Et mox, καθάπερ κἀκεῖνοι. καὶ ἐκεῖνοι. συλληπτικῶς. ut repetatur ἤκουον. *quemadmodum illi quoque lætum nuncium audierant.* Et mox, τῆς ἑβδόμης. ἔλλειψις, ἡμέρας.

5 Καὶ ἐν τούτῳ πάλιν. ἐλλειπτικῶς. ut sit ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ τῆς

γραφῆς, ἤγουν ἐν τῷ ψαλμῷ. vel simpliciter, ἐν τούτῳ τῷ ῥητῷ, *in hoc dicto.*

10 Ὁ γὰρ εἰσελθὼν. Vel γενικῶς, id est, ὅστις γὰρ εἰσέλθῃ. Vel κυρίως de Jesu non Nave sed Dei Filio. Qui tum demum & ipse acquievit, cùm suum opus absolvisset, sicut Deus acquievit, quando absolvit suum. hic quidem creationis, ille redemtionis.

12 Ζῶν γὰρ ὁ λόγος. Deest ἐστί. Et sunt μεταφοραὶ quibus efficacitas verbi Dei declaratur. *Non evanescit neque interit sermo Dei, sed est perpetuò efficax & potens.*

13 Γυμνὰ καὶ τετραχηλ. καὶ hoc loco est ἐξηγητικόν. ut hoc dicatur, *nuda sunt æterno Deo, qui ipse Dominus est noster quem alloquimur, omnia & exposita oculis ipsius.* Chrysostomus dicit translatum esse verbum à victimis, in quibus mactatis & nudatis pelle intus conspicua sunt omnia.

CAPUT V.

1 TA' πρὸς τὸν Θεόν. Ut suprà, κατὰ τὰ πρὸς τὸν Θεόν. Sacrificans enim offert aliquid & donat Deo. Et mox, μετριοπαθεῖν τοῖς ἀγνοοῦσιν. Id est, πρὸς τοὺς ἀγνοοῦντας. Ut sit similis constructio quæ est cum verbo συνοῖν, & συμβαλεῖν. sed μετριοπαθεῖν, moderationem animi significat, in qua est venia & ignoscentia. Hæc autem debetur ignorantiæ ac errori, non contumaciæ & furori.

4 Καθάπερ καὶ ὁ Ἀαρών. ἔλλειψις συλληπτική. ut sit, καθάπερ καὶ ὁ Ἀαρὼν ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, vel καθάπερ ὁ Ἀαρὼν οὐκ ἔλαβεν ἑαυτῷ τὴν τιμήν.

5 Ἐδόξασε γὰρ. συλληπτικῶς & hæc dicuntur, μετ' ἐλλείψεως. ὁ Χριστὸς οὐκ ἐδόξασεν ἑαυτὸν τοῦ γενηθῆναι ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ λαλήσας Θεὸς ἐδόξασεν αὐτόν. *Non ipse sibi eam gloriam sumsit ut fieret pontifex, sed hunc affecit illâ gloriâ is qui de eo locutus fuerat Deus.*

7 Ἀπὸ τῆς εὐλαβ. Id est, ἐν τῆς εὐλαβείας, quod significat μετ' εὐλαβείας περισκεψάμενος, & quæ sequuntur indicant immensam humilitatem & submissionem Filii Dei in obediendo voluntati paternæ, cùm factus homo, derivatam in se iram Dei sustinuit, & placavit Deum reconciliatum generi humano. Venustè autem junxit ἔμαθεν & ἔπαθεν, hoc sensu, *Inter patiendum didicit obedientiam,* id est, præstitit patiendo. Ità apud Herodotum Crœsus dicit sibi γεγονέναι μαθήματα τὰ παθήματα. id est, Rebus adversis se redditum esse doctiorem.

12 Χρείαν ἔχετε τοῦ διδ. ἐναλλαγὴ usitatissima Græcis, quæ jamdudum negligentiùs indicatur à nobis, id est, Non est opus vobis vel doctrinâ vel doctore. Et paulò antè, πολὺς ἡμῖν λόγος καὶ δυσερμήνευτος λέγειν. id est, ὅστε λέγειν. Quod Latinis est, *dictu difficilis dictu ad explicandum.* eam quidem ob causam quam memorat, quòd illi idonei auditores non sint, relapsi ad prima rudimenta doctrinæ.

CAPUT VI.

4 TO'ν τῆς ἀρχῆς. ἀντιφραστικῶς. id est, τὸν ἀρχικόν. vel συναλλαγμένως, τὴν ἀρχὴν τοῦ τοῦ Χριστοῦ λόγου. Sicut mox idem μεταφορικῶς, μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι inquit, id est, *non denuo inchoantes opus.* Sunt enim necessaria dogmata & capita doctrinæ Christianæ, quæ enumerantur hoc loco, Resipiscentia de mortuis operibus, fides, doctrina baptismi, impositio manuum, resurrectio à morte, judicium æternum. Ad hæc igitur iterum discenda revolvi illos non finit, sed impellit cohortando ad progressiones in cognitione, per assertionem veritatis, & cultum religionis & vitæ sanctitatem, quæ est charitatis & dilectionis. Hic est enim is, quem sacræ literæ nominant τέλειον.

4 Γευσαμένους. Constructionem variat. nam & genitivum, ut solet, addidit verbo, & mox accusativum. Omnes autem veteres doctores Ecclesiastici, ea quæ hoc loco dicuntur, ità acceperunt, ut doceatur, non debere neque posse iterari baptismum. nihilo tamen minùs locum relinqui pœnitentiæ, id est, τῇ μετανοίᾳ. Et Chrysostomus ità, βάπτισμα μὲν οὐκ ἔστι δεύτερον, μετάνοια δὲ ἐστί. Ideóq; & illud quod additur ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, explicat tanquam αἰτιολογίαν, interpretans ἀνασταυροῦντας, ἄνωθεν πάλιν σταυροῦντας. Quare non possunt lavacro regenerari ad pœnitentiam? (vel ἐναλλαγῇ, ut placet Chrysostomo positâ præpositione εἰς pro διὰ ut fieret, διὰ μετανοίας, id est, *per pœnitentiam)* Quia hoc si fieret, denuo cruci affigerent sibi, & ludibrio haberent Christum. quòd si iterum non potest cruci affigi, id quod est haberi ludibrio Christus, nam mors illi non ampliùs dominatur, & iteratus baptismus, crucifixio altera esset, quid ille esset nisi derisio? Sicut autem Christus carne mortuus est in cruce, ità qui baptizantur peccato moriuntur. & sicut ille resurrexit & vivit Deo, ità baptizati resuscitati vivunt justitiæ. Ergò regenerationi baptismi in semel baptizatis locus non est; Cùm tamen nihilo minùs esse possit pœnitentiæ. Hoc quibus non arrisit, illi nè præcidi videretur veniæ spes pœnitentibus, interpretati sunt ἀδύνατον, per χαλεπόν. ut id quod vix possit, non fieri posse perhibeatur.

8 Ἀδόκιμος. deest ἐστί. Et si sterilitas illa permaneat, nihil nascitur nisi materia ignis. Vel illa exsecratio desinit in inflammationem, hoc est, Affert hunc exitum, ut illi tribuli ac sentes comburantur.

10 Οὐ γὰρ ἄδικος. ἐλλειπτικῶς. plena esset elocutio talis, οὐ γὰρ ἐστὶν ἄδικος ὁ Θεός, ὥστε ἐπιλαθέσθαι. Et est insignis locus de præmiis piorum.

14 Ἦ μήν. Hoc modo indicatur jurasse Deum. nam ista est affirmationis solennis oratio. Et mox, ἀντιλογίας πέρας. deest δὲ δύο autem πράγματα ἀμετάθετα, quæ ab autore non explanantur, Chrysostomo placet esse τὴν ὑπόσχεσιν, καὶ τὸν ὅρκον. Est igitur una res immutabilis ἡ ἐπαγγελία, id est *promissio*, & altera adjectio affirmationis solennis; τοῦ ὅρκου.

18 Οἱ καταφυγόντες. ἡμεῖς δηλαδὴ οἱ φυγάδες ἐν τῷ κόσμῳ. Ideo obligavit tam sanctè fidem suam Deus, ut habeamus nos exules in hoc mundo consolationem, τοῦ κρατῆσαι, id est, ad prehendendam spem propositam; ἣν ἔχομεν ἀσφαλῆ τε ὥσπερ ἄγκυραν καὶ βεβαίαν, καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ ἔσω. Nam spes penetrat eò quò accessio in hac vita durantibus non est. Chrysostomus ἐπιθέτα ἀσφαλῆ τε καὶ βεβαίαν, addit ad ἄγκυραν.

CAPUT VII.

1 A'πὸ τῆς κοπῆς. ἀπὸ τῆς κατακοπῆς. *à cæde regum*, id est, concisis regibus. Melchisedecum autem istum dicit, neque patrem neque matrem habuisse, neque exordium fuisse dierum, neque finem vitæ ipsius, non quòd immortalis esset, aut ortu & interitu carens, humana enim natura repugnat; sed quia nihil de his traditum & nobis notum fit. Verum de Filio Dei hæc omnia vera sunt, qui non est ità natus ut de parentibus, hoc est, patris & matris conjunctione, homines nasci solent, & neque originem οὐσίας neque finem habet. Ergò assimulatum Filio Dei Melchisedecum istum dicit, id est, τύπον esse & imaginem Christi Jesu Filii Dei.

8 Ἐκεῖ δὲ. σύλληψις. Hic, id est, in ordine Levitarum, accipiunt decimas homines mortales; illic autem, id est, in ordine Melchisedeci, accipit is qui testimonium habet quòd vivat. quia in Psalmo legitur in æternum, quod suprà retulit εἰς τὸν αἰῶνα. Non enim narratur de Melchisedeco quòd mortuus sit, Filius autem Dei verè, qui naturâ est Deus, morte non interit, sicut non incepit vivere. Præcidit autem hanc disputationem, figurâ Græcis proverbiali, ὡς ἔπος εἰπεῖν. Id significat, *ut uno verbo*, vel *breviter dicam.* Euripides, Ἁπλοῦν τὸ ἐκεῖ δεῖν, ὡς εἰπεῖν ἔπος.

11 Ἐπ' αὐτῇ. δηλαδὴ τῇ Λευϊτικῇ ἱερωσύνῃ. significat autem ἐπὶ cum dativo conditionem & modum. Ità igitur tum νενομοθέτητο (nam sic scribitur in quibusdam libris) ὁ λαὸς id est, lex lata est Judæis ut uterentur sacerdotio Levitico & hoc tuerentur.

13 Ἐφ' ὃν γάρ. Id est, πρὸς ὅν. nimirum ad Christum Filium Dei æternum regem, & factum sacerdotem. Et est ἀνακολουθία in verbis, deest enim ἐκεῖνος. *Ad quem hæc dicuntur, is habuit aliam tribum. Eam de qua nemo astitit*, (si verum est προσέσχηκε) altari; vel *de qua nemo curavit altare*, si rectè scribitur προσέσχηκε aut προσέσχηκε.

19 Ἐπεισαγωγὴ δέ. ἔλλειψις τοῦ, γίνεται. προαγωγὴ inquit mandati abolita est: sed ἐπεισαγωγὴ habet spem præstantiorem. & subjecta est duplex αἰτιολογία, & quia per illam appropinquamus Deo, (id quod suprà dixit, ingredi hanc εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος) & quoniam nè confirmationis quidem solennitate ipsa caret.

22 Κατὰ τοσοῦτον. ἀκολουθία non servatur in epiphonemate. Ut simpliciter hoc diceretur, *quantò majora & præclariora ista sunt, quæ commemoravimus, tantò præstantiùs est testamentum* seu *pactum* (utrumque enim significat διαθήκη) *cujus autor est & sponsor Jesus.*

CAPUT VIII.

1 KEφάλαιον. Procemiolum ἐλλειπτικόν. Hæc est summa disputationis. Et rursum ἐλλειπτικῶς. *Talem qualem commemoravimus habemus pontificem.* Et mox, τῶν ἁγίων λειτουργός, scilicet ὤν. Τὰ ἅγια verò quæ nominarint postea explicat. & mox, ἣν ἔπηξεν ὁ κύριος καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ἀντιθετικὸς πλεονασμός. & ἠλλοίωται ἡ σκηνή, in sacerdotii Jesu Christi functionem.

5 Ὅρα γάρ, φησί, ποιήσῃς. ἐλλειπτικῶς. ἵνα ποιήσῃς. Et mox, νῦν καὶ διαφορωτέρας. ἀνανταπόδοτον. deest enim τοσῷ. *Tantò excellentius adeptus est ministerium, quantò præstantioris est testamenti seu pacti conciliator.*

9 Ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβ. σύγχυσις verborum est. Dicitur enim hoc, ἐν ἡμέρᾳ ᾗ ἐπιλαβόμην ἐγὼ τῆς χειρὸς αὐτῶν ὥστε ἐξαγαγεῖν αὐτούς.

CAPUT IX.

5 XEρουβὶμ δόξης. In neutro genere ponunt τὰ Χερουβίμ. Et est mutata secundùm Hebraicam consuetudinem oratio, id est, ἔνδοξα Χερουβίμ. Et mox, περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν. ἐλλειπτικῶς. ut desit καιρός. *non est nunc singulatim de his dicendi tempus*, aut *locus*.

9 Ἥτις παραβ. deest ἐστί. quid autem παραβολὴ significet hoc loco quæri possit. Utrùm τύπον, ut Chrysostomo, an explicationem tabernaculi, sicut παρεμβολὴ castrorum locatio est. sed sensus eòdem recidit. Nam dicit pertinere ad καιρὸν ἐνεστηκότα, id est, *præsens & suum tempus*, illius tabernaculi, vel significationem & exemplum, vel usurpationem & velamentum.

22 Σχεδὸν. ἁγιασμός. *Fermè omnia munda redduntur.* Chrysostomus tamen hanc κόλασιν vocans, id est, *correctionem* dicit

dicit hoc significari, quòd in illis non fuerit καθαρισμὸς τέλει☉.

23 Τῶν ἐν τοῖς οὐρ. deest ὑπαρχόντων. id est, τῶν ἐπουρανίων. Ut mox dicit, αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια, *ipsa autem cœlestia*, id est, res cœlestes, quæ sunt Christianorum res, ut ait Chrysostomus. Ἀντίτυπα autem nunc vocavit, τὰ τύπον ἔχοντα ἀντὶ τῆς ἀληθείας. In eo quod sequitur, νῦν ἐμφανισθῆναι, deest ὥστε.

26 Ἐπεὶ ἔδει. παρήνθεσις ἑλληνικὴ Græci sermonis consuetudine. Integrum esset, ἐπεὶ εἰ προσέφερεν αὐτὸν ἔδει αὐτὸν πολλάκις, ἔδει αὐτὸν, &c.

27 Καὶ καθόσον. Placet quibusdam hanc esse αἰτιολογίαν, cur semel Christus suâ voluntate oblatus sit, & multorum (id est omnium credentium) peccata abstulerit. Quia, inquit, omnibus erat semel moriendum, hoc igitur semel, suâ morte pro universis, Christus confecit. Qui iterum absque omni mentione peccati aut necessitate expiationis videbitur iis, qui exspectant eum ad salutem, id est, salvificum adventum ipsius. μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις. ἑλλειπτικῶς τοῦ, γίνεται seu ἐστί.

CAPUT X.

1 ΣΚιὰν γὰρ ἔχ. μετωνυμικῶς. id est, σκιογραφίαν. Non est expressa imago rerum, sed designata tantummodo in lege. ¶ Κατ' ἐνιαυτὸν. σύγχυσις. Id enim dici videtur, ὁ νόμος οὐδέποτε δύναται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι ταῖς αὐταῖς θυσίαις, ἃς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκὲς κατ' ἐνιαυτὸν. Enarrat autem hæc Chrysostomus αἰτιολογικῶς, ut quia iterata fuerint sacrificia, ideo probetur nihil potuisse illa efficere. sicut medicamentum intelligitur esse futile, si semel adhibitum non medeatur morbo. Quod sequitur, ἐπεὶ οὐκ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι. ἑλλειπτικὸν est illud quidem, ut desit, εἰ ἠδύναντο τελειῶσαι, hoc autem legendum figuratè, interrogatione, hoc sensu, *Nunquid enim desiissent offerri? si possent perfectos reddere accedentes*. Ut intelligatur desiisse scilicet offerri, eo peracto cujus causâ instituta esset oblatio, id est, ut peccata remitterentur. Illa inquit singulis annis sacrificia iterantur, & non omittuntur, ἀλλ' ἐν αὐταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ' ἐνιαυτὸν. scilicet γίνεται.

6 Περὶ ἁμαρτίας. ἑλλειπτικῶς. ut sit plenum, τὸ προσφερόμενον περὶ ἁμαρτίας. Paulò antè, σῶμα δὲ κατηρτίσω. usus est secundâ personâ aoristi medii. significat autem verbum Integritatem & Perfectionem, & transfertur ad Sanitatem. est autem, ut notum est, interpretatio loci ex Psalmo.

15 Μετὰ γὰρ τὸ πρ. ἑλλειπτικῶς ista dicuntur, ut desit, φησὶ, seu προεῖπεν. *Postquam prædixerat Spiritus sanctus: Istud est pactum quod paciscar cum eis*, inquit, seu addit, *post dies illos ait Dominus*. Vel talem ordinem faciemus, μετὰ τὸ προειρηκέναι, ἥγουν μετὰ τὴν προῤῥησιν, ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς, λέγει Κύριος μετὰ τὰς ἡμέρ. Etsi enim in Prophetæ vaticinio hoc continetur, λέγει Κύριο☉. Illo tamen autor epistolæ ad continuanda verba uti potuit.

25 Καὶ τοσούτῳ μᾶλλον. ἑλλειπτικῶς. deest ταῦτα ποιεῖτε. id est, tuentes cœtus Ecclesiastici conjunctionem, & alter alterum consolantes atque sublevantes, & urgentes bonorum operum exercitationem.

27 Φοβερὰ δέ τις. Repetendum ὑπολείπεται. *Semel est Christus oblatus pro peccatis nostris mortuus in cruce, neque oblatio illa iterabitur. reliquum igitur judicii horror & supplicii sententia restat conceptura adversantes doctrinæ salutis & gratiæ ac favoris Dei*.

31 Φοβερὸν τὸ. φοβερὸν δέ τὸ ἐμπ. ἐμφατικὸν τὸ ἄρθρον. Nam hoc dicitur rem esse horribilem incidere in manus ultrices irati Dei. David enim mavult in manus Dei misericordis incidere, quàm in hominum manus.

33 Τοῦτο μὲν. ἑλλειψις τῆς, κατά. Sunt autem istæ distinctiones, ut in sermone Latino, *cùm* & *tum*. Et mox, μικρὸν ὅσον ὅσον. refertur locus Prophetæ ἑλλειπτικῶς. ut sit plenum μικρὸν ὅσον ὅσον ἀνάμενον. Vel id dicitur ἑλλειπτικῶς, quod usitatè Græcis ità, μικρὸν ὅσον, ὅσον οὐκ ἤδη ὁ ἐρχόμ. ἥξει. id est, *quantulum breve est tempus, tantillo veniet, tantùm non modò, is qui est venturus*. & superiùs, τοῖς δεσμοῖς μου. Alicubi indicatur non legi μου. Latinæ versionis autor *vinctis* fecit, ut videtur, ex δεσμίοις. Sed τοῖς δεσμοῖς συνεπαθήσατε, hoc significabit, *socii fuistis afflictionis vinculorum*. ut dicatur etiam ipsos vincula perpessos esse.

CAPUT XI.

3 ΕΙς τὸ μὴ ἐκ φαιν. μεταθετικῶς. dicit enim γεγονέναι τὰ βλεπόμενα, quod est opus hujus mundi, ἐκ τῶν μὴ φαινομένων. Ut de nihilo creata omnia à Deo intelligamus.

5 Μετετέθη τοῦ. παραδοξικῶς. μετετέθη τοῦ θανάτου, id est, *sepositus est à morte*. ut μεταληπτικῶς dicatur, mortuum illum non esse.

8 Ὑπήκουσεν ἐξελθ. *Cùm juberetur exire, paruit*. Est autem significatio verbi ὑπακούειν, τοῦ καλεῖν, vel *obedire* vel *respondere*.

12 Ἀφ' ἑνὸς. Vel generaliter in neutro genere, unum ortûs initium vel unum corpus significatur. Vel repetendum σπέρματος, ut sit, ἀφ' ἑνὸς γεννηθέντος σπέρματος. Vel de ipso Abrahamo accipietur, ἀφ' ἑνὸς Ἀβραὰμ, ut αὐξητικῶς addatur, eóque effœto.

19 Ἐν παραβολῇ ἐκομ. παραφραστικῶς credo hoc accipi posse. ut sit ἐν παραβολῇ, παράβολως, id est, exponens se periculo amittendi filii, illum recepit. Vel, si cui hoc fortè nimis anxiè quæsitum esse videatur, erit ἐν παραβολῇ, εἰς παραβολήν. Significat autem in literis sacris παραβολὴ doctrinam occultiorem & implicatam similitudinibus. Vel, simpliciter intelligetur, hoc factum Abrahami significationem aliquam complecti, obedientiæ Christi.

21 Προσεκύνησεν. Hebraica phrasis & res. Capite septimo & xl. Genesis legitur, *Et adoravit Israel Dominum conversus ad caput lectuli sui*.

35 Ἐτυμπανίσθησαν. Supplicio affecti sunt ultimo per cruciatus. ut de uno omnia intelligantur. nam τυμπανίζειν pulsationis & jactationis erat supplicium, neque oblatam liberationem admiserunt, id est, in confessionis constantia neglexerunt salutem, & pertulerunt acerbissimos cruciatus. Hic mihi sensus simplicissimus videtur.

CAPUT XII.

1 ΝΕφ☉ μαρτύρ. Translatum à densitate nubium, significat copiam & mulitudinem circumfusam testium. Et mox, εὐπερίστατον. ἀμφίβολως dicitur. Aut enim significatur peccandi quavis occasione proclivitas. Aut peccatum quod levi momento reprimi posit. Aut etiam cujus undique vis & periculum nos circumstet.

8 Γεγόνασι πάντες. ἑλλειπτικῶς. deest enim οἱ υἱοί. id est, *qui in numero sunt filiorum*. Paulò antè, εἰς παιδείαν ὑπομ. Quid moverit eos qui reponendum censuere, εἰς παιδείαν, non possum decernere. nam versionis Latinæ tantam autoritatem esse non putandum, ut ideo consentanea & plana scriptura inducenda esse videatur. Quod sequitur, τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, phrasi Hebraicâ dictum est, id est, πνευματικῷ πατρὶ, *quod est spirituali*. Chrysostomus tamen interpretatur, τῶν πνευμάτων, ἤτοι τῶν χαρισμάτων, ἢ τῶν εὐχῶν, ἢ τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων.

11 Πᾶσα παιδεία. πρὸς τὸ παρὸν, scilicet τῷ καιρῷ, id est, *in præsentia*. οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι. ἑλλειπτικῶς. & hoc usitatè tamen. οὐ δοκεῖ ποιητικὴ εἶναι χαρᾶς.

13 Τροχιὰς ὀρθὰς. ἀλληγορικῶς. ὀρθῶς ἔχειν. Est autem præceptum μεταφορικὸν, contentionis quasi in curriculo, vitæ sanctæ & religiosæ. Et sequens preceptum est curæ & studii in vitiis emendandis & corrigenda pravitate, nè ultima corruptio neglectâ sanatione sequatur, ut cùm claudicans pes, ad insignem perversitatem detorquetur.

16 Βέβηλ☉ ὡς Ἠσαῦ. scilicet ἐγένετο. Chrysostomus interpretatur βέβηλον γαστρίμαργον, ἀκρατῆ, κοσμικὸν. Significatur autem certè profanus cujus exemplum sit Esau, qui tam parvi fecerit jus primi partûs.

18 Οὐ γὰρ προσεληλύθατε longiusculum. In eo autem quod dicitur, κεκαυμένῳ πυρὶ, prior dativus est adjectivum congruens ὄρει. Posterior ille quasi sextus casus Græcorum, *non accessistis ad montem ardentem igne*, πλεονασμὸς, sicut, *oculis cernere*. nam quid sit, ad ignem combustum, non video, quemadmodum fuerit, si induceretur, ὄρει, priore loco. Et inferiùs, οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον, καὶ ἑξῆς. ἔλλειψις est, ut videtur. *Non enim ferebant id quod edicebatur seu statuebatur*, δηλονότι, id est *nimirum hoc, Etiamsi bestia attigerit*, &c. Et mox, Μωϋσῆς εἶπεν. αὔξησις ἑλληνική. καὶ αὐτὸς ὁ Μω. *etiam Moyses ipse inquit*.

24 Παρὰ τὸ Ἄβελ. Discriminis habere significationem παρὰ antè ostendimus. est autem repetendum αἷμα. Alibi tamen reperitur παρὰ τὸν Ἄβελ. sed prius esse verius videtur. Et mox, πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς. deest, οὐκ ἐκφευξόμεθα. τὸν χρηματίζοντα ἐπὶ γῆς, de Moyse dictum putat Chrysostomus.

27 Ὡς πεποιημένων. ἐναλλαγὴ μέσος. Ut sit sensus, τὸ δὲ, scilicet εἰρημένον, id quod dictum est, Semel significat transmutationem eorum quæ moventur, ὡς πεποιημένης, id est, ὡς πεποιημένης ἤδη αὐτῆς, tanquam quæ jam facta sit, ut maneant deinceps ea quæ non moveantur. quod regnum est Christi futurum manifestum in fine temporum. Si autem rectè scribitur ὡς πεποιημένων, id quod expressisse Latina versio videtur, dicetur absolutè in neutro genere, illa esse peracta quæ de motione debuerint fieri.

CAPUT XIII.

4 ΤΙμι☉ ὁ γάμ☉. sequentes διατάξεις sunt ἑλλειπτικαί. ὁ γάμος φυλαχθήτω τίμι☉, καὶ ὁ τρόπος ἔστω ἀφιλάργυρος. & ἀρκούμενοι ἐστέ.

8 Ἰησοῦς Χριστὸς. Proverbii figurâ usus est. *Unus & idem est Christus heri, hodie, omnibus seculis*.

10 Ἔχομεν θυσιαστήριον ἀλληγορία est obscurior. Chrysostomi etiam explicatio. Videri posit, vel hoc dici, Non oportere servientes Ecclesiæ quæstum facere ex ministerio: vel, Tabernaculo servientes, hoc est, Judaissantes, nihil habere commune cum altari Christianorum.

13 Τοίνυν ἐξ. συλλογίζει φράσις μεταθέσεως, id est *transmutatione*. nam τοίνυν initiale inusitatius est. Et, ἀλληγορικῶς τοῦτο. τὸ στενάζειν δηλαδὴ τοῦ ἀγαθοῦ. *Res quam non considerat hujus seculi improbitas & contumacia*. Et mox, πειθεσθε τοῖς ἡγ. id est, σὺν τῷ πειθεσθαι ὥστε ἐν ὑμῖν γενέσθαι τὸ ὑπακούειν.

¶ DE

¶ DE EPISTOLA *JACOBI.*

CAPUT I.

SEptem nominarunt & numerarunt epistolas canonicas & catholicas veteres, cùm quidem scripta ad Hebræos epistola ad autorem Paulum referetur confessione Ecclesiarum plurimarum. Reliquas igitur has septem; Petri duas, Joannis tres, Jacobi & Judæ singulas, voluerunt in catholica Ecclesia publicè legi, quamvis de autoribus quarundam dubitaretur. In secunda Petro & Judæ ascripta epistola, multa similiter exponuntur. ut de Angelis qui non auderent maledicere, & alia. fuit autem quondam inter ἀπόκρυφα, id est, ea scripta quæ in ecclesia publicè non recitabantur, unum scriptum, cui titulus, Ἀνάληψις Μωσέως. de quo credibile est illa esse adducta. Fuit & Enochi liber satis grandis, nam habuisse traditur millia quatuor versuum octingentos duos. Sed hæc exquirere aut de his disserere in præsentia consilium non est.

Ex epistoa Jacobi itémque Judæ non occurrerunt multa de quibus disserendum aliquid putaremus. Obscurum est quod νόμον quendam ἐλεύθερίας vocat. & intelligi possit dictum de lege charitatis. Manifestum autem est, diversas sententias esse in hac epistola congestas. Nam mox hoc loco sequens de fide disputatio, quâ occasione insulciatur non apparet. Cùm autem πίστις & Persuasionem, & Fiduciam, & Donum mirabilium effectionum, & Formulam confessionis, & Πολιτείαν credentium, in scriptis Apostolicis significare reperiatur, qui volet, is hæc quæ Paulinæ doctrinæ adversari videntur in hac epistola, explicare commodâ interpretatione poterit. Etsi φιλονεικία, id est, contentionis studium quoddam, irritatum, ut videtur, ab importunis ostentatoribus doctrinæ fidei, & fidem appellantibus eam quæ non esset fides, nisi ὁμωνύμως (sicut homo mortuus homo, & χωρὶς νόμου ἁμαρτία νεκρά. Rom. 7.) longius hujus epistolæ autorem quasi extulisse videri possit. nam hoc in certaminibus semper fieri consuevit. Itaque tum semper ab iis qui rem considerant placidè, & judices ἀμέσοι sunt, æquitate sententiæ & interpretationis commoditate quasi deflexa veritas in medium revocanda & sibi restituenda est. Sed de his satis, vel nimiùm potiùs.

CAPUT III.

8 Τὴν γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται. Generalis affirmatio κατ' ἐναλλαγὴν ὑπερβολικὴν, de iis quæ plerumq; aliter fieri reperirentur. quæ figura sermonis est in omnibus linguis usitata. Hoc igitur dicit, Linguam pauci domare possunt. Et mox, ἀκατάσχετον κακὸν, σύνδεσις est. Sequitúrque rursum ἐναλλαγὴ casûs. vel ἔλλειψις. *Linguam inquam plenam veneni*. Vel, ἡ γλῶσσα δέ ἐστι μεστὴ ἰοῦ.

12 Οὕτως οὐδεμία. ἀνακόλουθον, id est, ἀσύμφωνον, &c. ita, οὕτως οὐδὲ μία πηγή, &c.

CAPUT IV.

1 ΟΥκ ἐντεῦθεν; ἐπεξήγησις κατ' ἀνθυποφοράν. *Nunquid indè exsistunt certamina? De vestris inquam cupiditatibus?*

5 Πρὸς φθόνον ὁπ. Obscurè dictum. Quidam id esse voluerunt quod dicitur ad Galatas v. ἡ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος. ut fit πρὸς φθόνον, κατὰ φθόνον.

14 Ποία γὰρ ἡ ζωή. παρένθεσις, usque ad illa, ἀντὶ τοῦ λέγειν. Et sunt etiam hæc subitò inculcata. *Age vos* (ἐλλειπτικῶς) *videte, inquit quid agatis* (est enim correptiò securitatis) *qui dicitis hoc agam, cùm dicendum esset, Deo volente agam*. ità quasi παιδαγωγῶν, assuefacere vult pios etiam ad formulas sermonis religiosi.

CAPUT V.

6 ΟΥκ ἀντιτάσσεται. ἐναλλαγὴ χρόνου. Priora enim verba sunt præteriti temporis. Ecce Justus nè repugnat quidem violentiæ.

¶ DE EPISTOLA *JUDÆ.*

ΠΡοηγγελμένοι. ἐναλλαγμένως. περὶ ὧν προήγγελται. Et in fine, φυλάξαι αὐτοὺς, ἔλλειψις τοῦ σφᾶς, seu ὑμᾶς. *Vos ipsos*. est enim αὐτοὺς τεταγμένον.

¶ DE EPISTOLA *PETRI* I.

DE epistolarum formis & iis quæ huc pertinent, satis est suprà jam dictum. Alia etiam aliunde sumentur. Est præscriptio ἐλλειπτικὴ. Petrus dispersis hæc scilicet scribit. deinde salutatio integra sequitur. Nos quod instituimus & servavimus in Paulinis epistolis, id nunc etiam studebimus præstare, ut Grammaticas figuras mutati sermonis demonstremus, quibus animadversis & perspectis, sententiam etiam patefieri necesse est.

CAPUT I.

4 ΕΙς ὑμᾶς. ἀντὶ τοῦ, πρὸς ὑμᾶς. Ut intelligatur ad credentes Evangelio pertinere promissam hæreditatem cœlestem. Vel εἰς ὑμῶν. quòd ea esset ætas quâ placuisset Deo præconium gratiæ ac favoris Dei (quod est Evangelium) publicari. In superioribus Hebraicæ phrases insunt, παρεπιδήμοις διασπορᾶς, id est, παρεπιδήμοις διεσπαρμένοις, *peregrinatoribus dispersis in Ponto, Galatia*, &c. Et postea εἰς ἐλπίδα ζῶσαν, vel ἐναλλαγμένως, id est, ζῶσης. Vel ἀσυνδέτως, cæteris sequentibus ἐξηγητικῶς, ut sit, εἰς ἐλπίδα ζῶσαν, ἤγουν ζωοποιὸν, δι' ἀνας. Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν, καὶ εἰς κληρονομ. id est, εἰς ἐλπίδα τῆς κληρονομ.

6 Ἐν ᾧ ἀγαλ. ἀμφίβολον, ἐν συναισθήσει τῶν ἐγκλίσεων. Potest enim esse *exsultatis* & *exsultate*. Salutem dicit eam quæ esset in promtu, ut illa ultimâ ætate revelaretur. In qua jam debetis, inquit, exsultare, id est, lætari, paulùm modò contristati, ubi opus fuerit, inter varias tentationes, &c. δέον ἐστὶ, πλεονασμῷ. id est, δεῖ. Capite tertio dicit, εἰ θέλοι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Vult enim in perferendis adversis, obsequi fideles divinæ voluntati, non accersere ultrò sibi afflictiones.

8 Ὃν οὐκ εἰδότες. ἀντὶ τοῦ, ἑωρακότες. Non novisse eos dicit Christum quem non vidissent oculis suis. Et mox, εἰς ὃν ἄρτι, μὴ ὁρῶντες, &c. παρένθεσις, In quem modò credentes, cùm eum non videatis, ἀγαλλιᾶσθε, fortasse rectiùs hoc loco modo indicativo accipietur verbum, id est, *exsultatis*.

9 Σωτηρίαν ψυ. σύνδεσις ἐξηγητική. finem enim docet fidei salutem esse animæ.

10 Περὶ τῆς εἰς ὑμ. ἔλλειψις. ut desit γενομένης, vel simile quid. sicut mox, τὸ ἐν αὐτ. scilicet ὂν aut λαλοῦν. Et paulò pòst, τὰ εἰς Χριστὸν παθ. καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας. similiter, ut sint ἐρχόμενα παθήματα, aut aliquid tale, & ἐσομένας δόξας. Quæ formæ in lingua Græca sunt usitatissimæ. Ἡμῖν δὲ, ὃ, δὲ, ἀντὶ τοῦ, ἀλλά. οὐχ ἑαυτοῖς δ' ἀλλ' ἡμῖν. Et paulò pòst τέκνα ὑπακοῆς. τέκνα ὑπήκοα, mutatione sæpe indicatâ φράσεως Ἑβραϊκῆς.

18 Οὐ φθαρτοῖς. συνδετικῶς. id est, οὐκ ἐλυτρώθητε ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ, φθαρτοῖς οὖσι. Vel ἐλλειπτικῶς. φθαρτοῖς ἐπιτιμίοις, ἤγουν ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ.

24 Ὡς χόρτος. ἔλλειψις τοῦ, ἐστὶν, ἢ ἔχει. Et mox, ἀνθρώπου. ἐναλλαγὴ ἀριθμοῦ, pro ἀνθρώπων. Est autem usitatum indicare singulari appellatione communitatem generis. Homo animal intelligens. πολιτικὸν τὸ ζῶον ἄνθρωπος.

CAPUT II.

5 ΟΙκοδομεῖσθε. ἀμφίβολον. Sed magis puto accipi imperandi modo debere, *Videte ut & ipsi exstruamini domus spiritualis*, &c. sunt autem συνδέσεις metaphoricæ hoc loco crebræ.

6 Περιέχει ἐν τῇ. ἐναλλαγμένως διαθέσεως. ἀντὶ τοῦ περιέχεται. id est, περιέχει τοῦτο ἐν τῇ γραφῇ ἑαυτό.

7 Ὑμῖν οὖν ἡ. ἐλλειπτικῶς. ut desit ὀφείλεται, ἢ προσήκει. *vester est bonor qui creditis*. ἀπειθοῦσι δὲ λίθον. συλληπτικῶς. id est, ἀπειθοῦσι δὲ ἔστιν ὁ λίθος ἐγενήθη λίθος προσκομ. ὃς ἐγενήθη εἰς κεφαλ. γων. καὶ ὁ λίθος ἀπεδοκίμ. &c.

9 Ὑμεῖς δὲ γένος. συνδέσεις magnificæ amplificationis. Potest autem oratio esse ἐλλειπτικὴ, omisso verbo substantivo, *Vos estis genus*. Ut inferatur, ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγ. &c. Potest & ità esse ἐλλειπτικὴ, quemadmodum Græcis crebrò est, cùm usurpant τὸ ὅπως. Ità erit sensus qui mihi non abhorrere à mente Apostoli videtur. *Vos autem qui estis genus electum, Regium sacerdotium gens sancta, populus acquisitus seu conservatus, videte ut prædicetis virtutes*, id est laudabilia facta seu laudem, *ejus qui de caligine vocavit vos*, &c. λαὸς autem εἰς περιποίησιν, pleonasmus est ἐλλειπτικῶς. id est, λαὸς γεγονὼς εἰς περιποίησιν, hoc est, λαὸς περιποιηθείς. Et mox, οἵ ποτε οὐ λαὸς, ἐλλειπτικῶς καὶ μεταφορικῶς. οἱ ποτὲ ὄντες οὐ λαὸς, id est, ἐξουθενημένος λαός.

12 Ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκ. Ἑβραΐζει ἡ φράσις. Id est, quando apparebit respicere Deum res humanas. Et in Luca, οὐκ ἔγνως τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου. Respicere autem se & curare res humanas dupliciter declarat Deus, conservando & puniendo. Ut duplex ἐπισκοπὴ sit, τῆς χάριτος καὶ τῆς ὀργῆς.

16 Ὡς ἐλεύθεροι. ἐλλειπτικῶς. Repeti rectè poterit verbum ὑποτάγητε. *Subjecti sitis non ut illorum servi, cùm sitis liberi, sed ut servi Dei*. Et utile præceptum inseruit, contra improbitatem, quo vetat prætexere Christianos audaciæ & petulantiæ, usum libertatis.

17 Τὴν ἀδελφότητα. μετωνυμικῶς. id est, τοὺς ἀδελφοὺς, seu τὴν ὁμήγυριν τῶν ἀδελφῶν. *cœtum fraternum*.

19 Τοῦτο γὰρ χάρις. σύνδεσις ἐλλειπτική. id est, αὕτη γὰρ χάρις ἐστί. Vel τοῦτο κεχαριτωμένον, *hoc gratum est & acceptum Deo*. Ità enim ἐν τῷ ἐπιφερομένῳ, τοῦτο γὰρ χάρις παρὰ τῷ Θεῷ. ¶ Διὰ συνείδησιν Θεοῦ. Ut, *justitia Dei*. Nam justitia ea significatur, quæ coram Deo potest consistere. Et conscientiam hoc loco dicit rectam seu bonam, quæ consistit coram Deo.

CAPUT III.

1 ΑΙ γυναῖκες. ἐλλειπτικῶς. deest enim, ἐστέ. ut hæc προσφωνητικῶς scribi intelligantur. ¶ Ἵνα ὁ λόγῳ. οὐχ ἁπλῶς. πῶς γὰρ πείσουσιν

πιστεύουσιν τοῦ οὐκ ἤκουσαν. Sed invitationem & conversionem ad studium salutaris doctrinæ tribuit honestæ & sanctæ vitæ Christianarum mulierum.

2 Τὴν ἐν φόβῳ. ἐλλειπτικῶς. Ut intelligatur timor religiosus, id est, Dei. Ἑβραΐζει δὲ ἡ φράσις. Nam paulò pòst non patitur perturbari formidine nè hunc quidem sexum.

3 Ὁ ἔξωθεν. ἐλλειπτικὰ sunt hæc. id est, ὁ ὢν ἔξωθεν, δηλαδὴ ὁ ὢν ἐκ πλοκῆς, &c. Χρυσίων autem, id est, χρυσοῦ, hoc est, κόσμου χρυσίου. Nam & mundum muliebrem Græcis χρυσία significant.

4 Ἀλλ᾽ ὁ κρυπτός. ἀπὸ κοινοῦ, κόσμος ἔστω. Et mox, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πρ. Rectè etiam poterit accipi κατ᾽ ἐναλλαγὴν εἴδους, ut sit ἄφθαρτον ἀφθαρσία. In incorruptione spiritûs mitis ac placidi.

6 Ἧς ἐγενήθητε. προσφωνητικῶς. Vos scilicet quæ creditis, estis filiæ Saræ. Ut de viris Paulus dicit credentes esse filios τοῦ Ἀβραάμ.

7 Οἱ ἄνδρες. προσφώνησις πρὸς τοὺς ἄνδρας, ἐλλειπτική. ut desit, ἐστέ. ¶ Χάριτος ζωῆς. ἔλλειψις ἄρθρου. Potest autem accipi vel χάριτος τῆς ζωῆς, id est, gratiæ de qua vita contingit. Vel, ζωῆς τῆς χάριτος, id est, Vitæ quæ contingit per gratiam.

8 Τὸ δὲ τέλος. πάντ. ἐλλειπτικὴ expositio generalium subjectionum. id est, κατὰ τὸ τέλος. postremò. πάντες ἐστὲ ὁμόφρονες &c. φιλόφρονες autem sunt placidi, & qui Latinè suaves dicuntur. Et φιλόφρων ἡσυχία, Pindaro, quies placida & jucunda.

12 Ὅτι οἱ ὀφθαλμοί. ἐλλείψεις aliquot hoc loco sunt usitatæ verbi substantivi. Sunt autem phrases Hebraicæ. Dicitur enim hoc, Respicit Deus ad justos, & exaudit preces horum. Vertit etiam vultum suum ad improbos. id est mali huic non latent.

14 Μηδὲ ταραχθ. Scilicet ἐν τῷ φόβῳ τῶν κακῶσαι ἐπιχειρούντων ὑμᾶς ἀδίκως. Terrorem autem dixit violentiæ quæ res est formidulosa.

16 Καταισχυνθῶσι. ἀνακόλουθον. Deest enim ἐν τούτῳ. Construi autem hæc bifariam possunt. simpliciter ità, οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν Χριστῷ ἀναστροφήν, ἵνα καταισχυνθῶσιν ἐν τούτῳ, ἐν ᾧ καταλ. ὑμ. Possunt ista etiam sic construi, ἵνα οἱ ἐπηρεάζοντες καταισχυνθῶσι τὴν ἀγα. ἐν χρ. ἀνα. ἐλλειπτικῶς. διὰ τὴν ἀγ. ἀναστ. id est, ut pudore afficiantur contumeliosi in vos, propter vitæ vestræ honestatem. Sed priorem sententiam non improbo, cùm ipse Petrus paulò pòst dicat offensos improbos desertione piorum, solere illis maledicere. Ut mirum videri non debeat, reperiri aliquos qui contumeliosi sint erga degentes vitam honestam, hæc enim est ἀγαθὴ ἀναστροφή.

17 Θέλει τὸ θέλ. πλεονασμὸς elegans: ut, honore honestare. Si ità fert voluntas Dei.

19 Τοῖς ἐν φυλακῇ. ἔλλειψις quidem certè in his est. ut τοῖς οὖσι. Sed quæ phrasis sit, aut quid significetur hoc loco, mihi quidem planè ignotum. Quidam Græcorum ità acceperunt hæc, ut ante diluvium etiam Christus præco fuerit Evangelii, sed spiritu suo. Ut nulla ἀσέβεια à Deo unquam condemnata fuerit, nisi ἡ εἰς Χριστόν. Hi, ut necesse est, interpretantur τοῖς ἐν φυλακῇ πν. de animis eorum qui tum non crediderunt, & ideo nunc in custodia seu carcere jacent, dum veniat ad judicium Christus. Sed Clemens Alexandrinus στρωματέων ς′. húncque secuti & alii Græci, de præconio Evangelii hæc acceperunt, quod fecerit Christus apud inferus post mortem suam in terris. Est igitur hic unus ex iis locis sacrarum literarum, de quibus pietas religiosa quærere ampliùs & dubitare quid dicatur, sine reprehensione: Et de quibus diversæ etiam sententiæ admitti posse videantur, dummodo non detorqueatur κοινὸν τοῦ τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est, religiosa de fide consensio, neque aberretur ἀπὸ τῆς ἀναλογίας τῆς πίστεως.

20 Ἐξεδέχετο. id est, exspectabat & operiebatur. Scilicet τὴν μετάνοιαν, id est, conversionem ad se. Et mox, εἰς ἣν non inusitata ἐναλλαγὴ in scriptis sacris, id est, ἐν ᾗ. Ὃ καὶ ἡμᾶς. ἔλλειψις τοῦ, κατά. id est, καθ᾽ ὅ, quemadmodum. Vel ὃ scilicet ὕδωρ κατὰ σύνθεσιν, δηλονότι τοῦ βαπτίσματος, οὐκ ὂν ἀπόθ. &c. id est, quæ aqua, nimirum ipsum baptisma, quæ non est sordium carnis remotio, sed stipulatio bonæ conscientiæ, &c. ἐπερωτᾷ γὰρ ἡ συνείδησις τῶν μετανοούντων, περὶ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν, περὶ εὐνοίας Θεοῦ, περὶ σωτηρίας. καὶ ὁμολογεῖ ἐκεῖνος διὰ Χριστοῦ τοῦ ἀναστάντος καὶ καθημένου ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, &c.

22 Ὅς ἐστιν ἐν δεξ. Hoc loco monent deesse sententiam præclaram, quæ in Latina versione exstat, deglutiens mortem, ut vitæ æternæ hæredes efficeremur, id est, ut opinor, καταπιὼν τὸν θάνατον, ἵνα ζωῆς αἰωνίου κληρονόμοι γενηθῶμεν.

CAPUT IIII.

1 Τὴν αὐτὴν ἔνν. ἔλλειψις τῆς, κατά. instruimini eodem sensu. id est, ut perpetiamini cruciatus. Et effectionem mortis Christi demonstrat, quæ est mortificatio peccatricis carnis; sicut resurrectio vitæ spiritualis reparatio.

3 Τὸ θέλ. κατεργάσασθαι. ἐλλειπτικῶς, id est, ὥστε κατεργάσασθαι. Quo sic viximus ut perpetraremus ea quæ voluntas fert Gentium. sic enim Scriptura alienos à vera religione vocat. Quæ autem illa vita sit demonstrat: Nimirum quæ degatur per impuritatem, cupiditates malas ebriosorum, qui comessationibus & compotationibus studeant, & simulacra colant.

4 Ἐν ᾧ ξενίζ. ἐλλειπτικῶς. οἱ βλασφημοῦντες, inquit, ὑμᾶς τῶν ἐθνῶν, ἐν τούτῳ ξενίζονται. Hoc illis novum & inusitatum videtur; segregari vestram vitam à sua, quæ est confusa & luxu perdita. Polybius libro primo, τὸ μὲν πρῶτον ἐξενίαζε διὰ τὸ παράδοξον.

6 Καὶ νεκροῖς. Etiam hæc figura & phrasis quæ sit non possum certò dicere. Cum iis quæ suprà exposuimus de custodia spirituum, consentaneum esset sic hæc explere, εἰς τοῦτο γὰρ καὶ τοῖς πάλαι νεκροῖς, εὐηγγελίσθη, ἤγουν ἐκηρύχθη τὸ εὐαγγέλιον, ποτὲ καὶ αὐτοῖς, ἵνα ὡς ἄνθρωποι τὴν σάρκα ὑπεύθυνοι τῇ κρίσει ἐσχηκότες, διὰ δύναμιν ζωῆς τύχωσι πνευματικῆς. Sed meam ignorationem suprà etiam confessus fui. Græci indicant veteres Doctores hanc clausulam ἐξηγήσεως κατὰ παρενθήκην, id est, ut interjectam & insertione aliorum quasi recisam à superioribus, interpretari autem de duplicibus mortuis. sed his non explicari hunc locum aiunt.

10 Ἕκαστος καθώς. ἀνανταπόδοτος καὶ συλληπτικῶς, id est, διακονοῦντες εἰς αὐτοὺς, οὕτως τὸ χάρισμα, καθὼς ἕκαστος αὐτὸ ἔλαβε.

11 Εἴ τις λαλεῖ. ἔλλειψις Ἑβραΐζουσα, deest enim, οὗτος λαλείτω ὡς λαλῶν Θεοῦ λόγια. Item, εἴ τις διακονεῖ, οὗτος διακονείτω ὡς ἐξ ἰσχύος διακονῶν, &c.

12 Πυρώσει. Incertum est utrum incendii detrimenta significentur, an μεταφορικῶς alia quæpiam clades.

CAPUT V.

2 Ποιμάνατε. Metaphoræ crebræ sunt in scriptis Apostolicis, ità & hoc loco pasci jubet ovile Christi, id est, doceri & regi populum. Item non vult Episcopos esse dominatores, in sua sorte, hoc est, administratione Ecclesiæ, sed exemplum pietatis, quod tanquam imaginem spectet populus. Quo quidem loco in Latina versione additur, ex animo, id est, ἐκ ψυχῆς. Atque ità promittit amarantinum sertum, id est, præmium in æterna vita. Amarantos autem, herbæ nomen, de perpetua viriditate, & quòd non marcescat, factum. Ubi autem legitur ἀλλ᾽ ἑκουσίως, ibi in Latinis libris additur, secundùm Deum. ut sit ἑκουσίως κατὰ τὸν Θεόν. & intelligatur obedientia præstanda Deo in fungendo munere, secundùm vocationem.

5 Πάντες ἀλλ. ἀσυνδέτως. quasi correctionem addidit, ut hoc dici videatur. μᾶλλον δὲ πάντες, &c. Omnino, inquit, juniores subjici debent senioribus. Sed verius est, ut omnes sibi mutuò subjiciantur, & interius decus exhibeant humilis animi. Qui Latinè tamen epistolam vertit, videtur ità legisse, πάντες δὲ ἀλλήλοις τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκολπώσασθε. similiter ἐπιδιορθωτικῶς, hoc sensu, Juvenes subditi estote senioribus: Ità quidem ut omnes complectamini humilitatem animi, id est, nemo superbiat erga alterum. ἐγκολπώσασθαι autem sinu recondere, vel inserere in sinum, vel sinu distento comprehendere. Insinuare autem in lingua Latina aliud significat. ἐγκομβώσασθε autem, erit devincite seu compingite.

9 Τῇ ἐν κόσμῳ. ἔλλειψις. deest οὔσῃ, id est, διαγούσῃ. In aliis fratribus qui adhuc in mundo versantur, dicit easdem afflictiones peragi. Τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων, sunt τὰ αὐτὰ παθήματα, usitatâ mutatione ἐναλλάξεως. Omnes autem Christianos similiter in hoc mundo affligi docet.

12 Εἰς ἥν. id est, ἐν ᾗ. Quæ mutationes sæpe reperiuntur in scriptis Apostolicis. Babylonis autem nomen multis placuit ἀλληγορικῶς significare confusionem in urbe Romana. nam Romæ esse scriptam hanc epistolam. de quo non multùm, ut opinor, retulerit quid quisque sentiendo statuat. Hoc dissimulandum non putavimus, hanc epistolam bonis & significantibus verbis refertam, atque adeò ipsam compositionem ejusmodi esse, quæ, ut in neglectione hujus studii, præclara videri possit. Ut diligenter & accuratè istam epistolam perscriptam esse appareat. Quod ait Silvano datas esse breves literas ad ipsos, ambiguum est, de hácne an altera quapiam epistola dicatur. Sed παρένθεσις, ὡς λογίζομαι, non dubitationem significat sed persuasionem esse hanc fidelem. Concluditur autem & hæc epistola mentione salutationis, μετ᾽ εὐχῆς φιλοφρονητικῆς consuetudine Apostolicâ.

¶ DE EPISTOLA *PETRI* II.

CAPUT I.

EN δικαιοσύνῃ. Distingui dupliciter hæc possunt: Vel ut hoc dicatur, Qui sortiti sunt æqualem dignitate fidem nobiscum, fidem inquam Dei nostri & salvatoris Jesu Christi, ἐν δικαιοσύνῃ, id est, quâ justitiâ nobis conciliatur. Vel hoc, fidem ἐν δικαιοσύνῃ τȣ̃ Θεȣ̃. ut intelligatur justitia quam Deus exigit.

3 Ὡς πάντα. αἰπολογία orationis absolutæ, in qua forma genitivis Græci utuntur. Quòd omnia nobis divina ipsius potentia, quæ ad vitam & pietatem requiruntur, donaverit per cognitionem ejus qui nos vocavit, διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, id est, ἐνδόξως καὶ ἐναρέτως, per quæ καὶ ἃ, illa; pretiosas nobis & maximas promissiones δεδώρηται, id est, *donavit*, scilicet vis seu potentia divina. Ut διὰ τούτων, id est καὶ ταύτας efficiamini divinæ naturæ socii. Nam cur aliam figuram sermonis quærerem, & participium δεδωρημένης & verbum δεδώρηται, passivè interpretarer, causam esse non putavimus. etsi non ignoro significationem verbi hâc formâ apud Græcos esse communem. In Latina interpretatione legitur, *propriâ gloriâ*: ut existimari possit illum interpretem legisse ἰδίᾳ δόξῃ. Sunt autem in hac epistola & verba & figuræ sermonis ejusmodi in plerisque locis, ut sententia ambigua atque obscura reddatur, magis quàm uspiam alibi in scriptis Apostolicis. Et fuerunt qui de autore hujus epistolæ dubitarent.

6 Ἐν δὲ τῇ ἐγκρατείᾳ. repetitio præpositionis est ἐμφατική. Et mox, ταῦτα γάρ. illa scilicet commemorata.

9 Μυωπάζων. ἐλλειπτικῶς quodammodo. nam μυωπάζοντες sunt *cæcutientes*. Hæc igitur, inquit, cui non assunt, is cœcus est, vel certè cœcutit. Vel horum gestum nunc verbum significat; prætentare enim manu illi omnia solent, non aliter quàm ingredientes in tenebris & cœci. In iis autem quæ sequuntur, βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλ. ποι. videtur de explicatione irrepsisse, *per bona opera*. cùm necesse sit hæc in istis intelligi. quæ enim est certior fidei declaratio quàm sanctæ vitæ & bonorum operum?

11 Οὕτω γάρ. Duplicata αἰπολογία. *Et hæc enim facientes, non offendetis unquam, & ità suppeditabitur vobis abundanter ingressio in regnum æternum.*

13 Ἐφ' ὅσον. σκήνωμα μεταφορική. nam σκήνωμα corpus significat quasi animæ tabernaculum. Sicut οἰκία ἐπίγειος Apostolo Paulo, corpus terrenum, animæ domicilium. hoc autem dixit, donec vixero. Et mox, ἀπόθεσις τȣ̃ σκηνώματος. similiter μεταφορικῶς. mors, seu finis vitæ.

15 Ἔχειν ὑμᾶς. ἔλλειψις τȣ̃, ὥστε. *Studeo vos semper habere*, id est, do operam ut habeatis. Sicut, *studeo ex te audire*. Est autem ἔχειν hoc loco δύνασθαι. sicut & in Latina lingua *habere* interdum *posse* significat.

17 Λαβὼν γάρ. Oratio verbis minùs consentanea, sensu satis manifesto. ut sit participium pro verbo, id est, ἔλαβε γάρ. Aut ἔλλειψις, ἐγένετο λαβών. Aut ἐκεῖνος γάρ ἐστιν ὁ λαβὼν, *hic est enim ille qui accepit*. Vel quæcunque alia ἀποσιώπησις.

20 Ἰδίας ἐπιλ. Est in his ambiguitas. Nam intelligi potest Scripturæ interpretationem seipsam non evertere, vel non esse privatæ explicationis.

CAPUT II.

4 Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς. ἀποσιώπησις. deest enim, *Si Deus non pepercit angelis & cæteris, multò minùs parcet istis horum temporum improbis*. Est autem hoc loco grandis oratio. ταρταρώσας, εἰς τάρταρον ῥίψας παρέδωκε σειραῖς ζόφȣ, *præcipitatos in tartarum tradidit tenebrosis catenis ubi asservarentur ad judicium*. Suprà autem αἱρέσεις ἀπωλείας, exitiosas sectas. Vel, ut in editione Complutensi ἀσελγείας, id quod versio Latina exprimere voluit, id est, *nefarias & impuras*.

8 Ἀνόμοις ἔργοις. ἐβασάνιζεν. Vel est ἔλλειψις τῆς, διὰ. Ἐβασανίζειν autem habet cruciatûs significationem & tormentorum, quæ quæstionibus adhibentur. Hoc autem dicit visu & auditu inter illa scelera, affligebat hic inquilinus ipsorum, justam animam indies. Id est, videndo & audiendo affligebatur anima ipsius.

9 Οἶδε κύρ. ἐπιφώνημα. consolatio & interminatio. Quæ sequuntur, μάλιστα δὲ τοὺς ὀπίσω, ea non cohærent cum superioribus, intelligemus igitur deesse verbum substantivum, ἐστὶ or εἰσὶ τολμηταί.

11 Ου φέρουσι. Obscurus locus propter ambiguum verbum. potest enim esse, *non ferunt sententiam judicii contumeliosam adversus ipsos ad Dominum*, id est, non exsequuntur divinam sententiam cum contumelia. Vel, *Non sustinent & perpetiuntur judicium contumeliosum*. similia his sunt in epistola Judæ.

13 Σπῖλοι καὶ. συνθετικῶς. polluti & culpæ obnoxii, vel hanc vitam & hominum communitatem maculantes & reddentes culpandam. Et mox, μοιχαλίδος. vel ἐκ συλλαμβάνου, id est positâ formâ unâ nominis pro altera, ut sit μεστοὺς μοιχείας. Vel in ipsorum oculis quasi habitare adulteram dicit. ¶ Ἐν ταῖς ἀγάπαις. Verisimile est esse hoc depravatum & factum esse ex ἀπάταις. quod nomen in epistola Judæ remansit. Vocarunt enim certè ἀγάπας Ecclesiasticas dapes, μετωνυμικῶς, quibus fraternæ charitatis & consuetudinis usus exerceretur. De his epulis impios quosdam ait delicias facere in cœtu Christianorum.

16 Ἐν ἀνθρώπȣ. πλεονάζει ἡ, ἐν. Et mox, παραφρονία, βαρβαρίζει, id est, παραφρόνησις, seu παραφροσύνη.

18 Τοὺς ὄντως. In Latina versione est *paululum*, ut ὀλίγως ille interpres legisse videatur. Sed Græcæ editionis verborum hic est sensus, *Inescant per cupiditates impuritate carnis eos qui prorsus effugerant versantes, in errore*. id est, qui reliquerant errantes, τȣ̀ς ἀποφυγόντας ἐκείνους οἳ ἀνεστρέφοντο ἐν πλάνῃ.

22 Εἰς κύλισμα. ἐλλειπτικῶς. ἀναστρέφεται ἢ καταφέρεται πάλιν, *revolvitur*.

CAPUT III.

3 Τοῦτο πρῶτον. τȣ̃το ἐστὶ γινώσκοντες. ut ἔλλειψις sit verbi substantivi. vel ἐναλλαγὴ, τȣ̃το γινωσκόντων ὑμῶν. Et, ἐπ' ἐσχάτȣ. ἐλλειπτικῶς, χρόνȣ.

5 Ἐξ ὕδ. καὶ δι' ὕδ. id est, ἐκ τȣ̃ ὕδατος seu πρὸς ὕδατι. & διὰ ὕδατος, id est, μετὰ seu ἐν μέσῳ ὕδατος, *inter aquas*. Sicut ταννσάμενος διὰ μήλων, *protensus inter oves*.

9 Τῆς ἐπαγγ. Vel Κύριος τῆς ἐπαγγελίας, vel ὁ βραδύνει τῆς seu περὶ ἐπαγγελίας.

12 Τήκεται. Latinus interpres fecit *tabescent*, id esset τακήσονται. sed tempus pro tempore positum esse potest ab Autore epistolæ.

16 Λαλῶν ἐν αὐτ. Vel Ἐβασάνιζε ὁ πλεονασμός. vel σύλληψις est, *quemadmodum & in omnibus epistolis scripsit, loquens de istis*. Est autem perquam honorificum hoc testimonium quod datur doctrinæ Paulinæ. Ut autem orationis forma in causa esse potuit, cur de autore dubitaretur, quemadmodum diximus, ità sententiæ profectò ejusmodi in hac epistola insunt, quæ vel nullius nisi Apostoli Petri, vel hoc certè uno dignæ esse videri debeant. Non autem est adscripta neque προσαγορεύσεως neque φιλοφρονήσεως clausula, sed generalis Dei addita celebratio.

DE EPISTOLA *JOANNIS* I.

CAPUT I.

EST & hæc epistola edita ἄνευ ἐπιγραφῆς καὶ προσφωνήσεως, quales scribendo usurpantur. Exordium autem copiosum habet, in quo pleonasmi sunt, *Vidimus oculis, & conspeximus, & contrectaverunt manus nostræ*. quibus declaratur πληροφορία ἀποστολική.

2 Καὶ ἡ ζωή. παρένθεσις usque ad ἐπαγγέλλομεν, ὃ ἑωράκ. καὶ ἀκηκ. *hoc inquam significamus vobis*.

3 Καὶ ἡ κοιν. ἔλλειψις τοῦ, δὲ. Et est, ἐπεξηγητικὸν, ejus quod dixerat, *Ut communitatem habeatis nobiscum*.

CAPUT II.

8 Ὅ ἐστιν ἀληθὲς. συνθετικῶς. Hæc ipsa præceptio est verum. i. hæc est veritas in illo & nobis. Vel hoc quod scribo est verum.

9 Ὁ λέγων ἐν τῷ φωτί. deest αὐτόν. id est, ὁ λέγων ὅτι ἐν τῷ φωτί ἐστι. & antè hæc suprà, ἐγνώκαμεν αὐτόν. προσωποποιΐα ostentantis cognitionem Dei. Et mox, ἕως ἄρτι, *usque adhuc*, sicut ἀπ' ἄρτι, *ab hinc*. Et paulò pòst, ἀφέωνται, Doricâ dialecto perhibent factum. ἀφεῖνται & Doricè ἀφέωνται ἀφέωνται. *Quòd remissa vobis sint peccata*. Et mox, τὸν ἀπ' ἀρχῆς. τὸν ὄντα ἀπ' ἀρχῆς. *æternum Deum*. De charitatis autem præcepto memoratur præclara sententia Irenæi hæc, ἐν ᾧ ἄν τις δυνάμενος εὖ ποιῆσαι τὸν πλησίον, μὴ ποιῇ, ἀλλότριος τῆς ἀγάπης νομισθήσεται, *in quo aliquis benefacere aliis fortè possit, si non facit, alienus à charitate existimabitur*.

16 Πᾶν τὸ ἐν κόσ. deest ὄν. & sequitur ἐπεξήγησις, nimirum, *cupiditas carnis, & oculorum cupiditas, & inanis ostentatio vitæ*.

19 Ἀλλ' ἵνα φανερ. ἔλλειψις ἀντιθέσεως. *Sed non manserunt*, scilicet nobiscum, *ut palàm fieret quòd omnes non essent ἐξ ἡμῶν*, id est, *ἡμέτεροι*, *nostrates*. Verùm μεμενήκεισαν, vel librariorum vitio amisit præteriti plusquamperfecti augmentum, ut scriberetur vera forma ἐμεμενήκεισαν. Vel est abjectio augmenti ἰδιωτισμῷ facta.

20 Ἀπὸ τοῦ ἁγίȣ. ἔλλειψις. ut desit vel πνεύματος, *à sancto Spiritu*: vel ὄντος, id est, *ab eo qui est sanctus*.

27 Καὶ ὑμεῖς τὸ μετάθεσις. Esset enim verborum consentaneus ordo talis, καὶ τὸ χρίσμα ὃ ὑμεῖς ἐλάβετε. ¶ Ἀλλ' ὡς τὸ αὐ. Vel est ἀνταπόδοτον. ὡς, πῶς ὥσπερ, διδάσκει ὑμᾶς τὸ χρίσμα, περὶ πάντων, οὕτω καὶ ἀληθές ἐστι. Vel est, ἔλλειψις hoc quodam modo, ἀλλ' οὕτω διδάσκει ὡς ἀληθὲς τὸ χρίσμα. hoc est, θεοδίδακτοί ἐστε, seu χριστοδίδακτοι.

28 Ὅταν φανερωθῇ. ἔλλειψις. αὐτὸς, δηλονότι ὁ Χριστός. ubi manifestè apparuerit ipse, nimirum Jesus Christus salvator noster.

CAPUT III.

10 EN τούτῳ. ἔλλειψις, τȣ̃ μὴ ἁμαρτάνειν ἢ ἁμαρτάνειν. Planè etiam dicit non esse Deum autorem peccati, sed Diabolum

Ergò.

Ergò qui peccant non Dei organum sed Diaboli, neque divina soboles sed Diabolica sunt. Dei enim genus sanctum est. Horribile igitur est quod dicitur, peccantes per peccatum desinere esse filios Dei, & fieri filios Diaboli. Quod siquis consideraret minùs securè & oscitanter versaretur in hac vita. Superiùs in hoc capite quod legitur, ὅπω ἐφανερώθη ὅτι ἐσόμεθα. scribendum ὅ, τι, ἐξ ἀναδιπλασιασμοῦ. id est, *quidnam futuri simus.*

11 Ἡ ἀγγελία. Vel est ἐναλλαγὴ, vel est ἀφαίρεσις præpositionis, hoc enim dicit αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία. Et mox, χάριν τίνος. ἐλλειπὲς τῆς, κατά. *cujus rei gratiâ.* & est figuratus sensus ἀνθρωποφερής.

18 Μὴ ἀγαπῶμεν. Plena oratio ἀντιθετική. in qua & μεταφορὰ sunt, nam *lingua* significat orationem. *Nè amemus verbo & linguâ, sed re atque veritate*, id est, nè dicamus tantùm nos diligere, sed præstemus etiam officia charitatis.

19 Πείσομεν. *Persuasio coram ipso cordis nostri consistet. certa erit fides cordis nostri coram ipso.* Sequentia sunt obscurè verbis exposita. Et de Latina conversione suspicio fit aliter scriptum hunc locum habuisse illum interpretem. Mihi videtur esse ἀποσιώπησις. hoc modo, *Si condemnet nos cor nostrum*, id est, conscientia propria, *nihil relinquitur spei bonæ ad Deum*; Sequitur αἰτιολογία, *Quia illi omnia sunt nota.* Et additur membrum ἀντιθετικόν. *Dilecti, si non condemnet nos cor nostrum*, &c. Tales autem ἀποσιωπήσεων figuræ in sermone Græco inusitatæ non sunt.

CAPUT IIII.

2 ΠΑν πνεῦμα. Veram confessionem dicit esse opus divinum. Confessio autem est, Filium Dei esse factum hominem, & hunc esse Jesum filium Mariæ, Christum, id est, promissum Messiam, salvatorem generis humani. Narratur tripertitæ historiæ lib. xii. sententiam de epistola hac sublatam à Nestorianis esse, hanc, *omnis spiritus qui solvit Jesum à Deo non est.* Hæc narratio Socratis est lib. 7. αὐτίκα γοῦν ἠγνόησεν, ὅτι ἐν τῇ καθολικῇ Ἰωάννου ἐγγέγραπτο ἐν τοῖς παλαιοῖς ἀντιγράφοις, ὅτι πᾶν πνεῦμα ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι. ταύτην γὰρ τὴν διάνοιαν ἐκ τῶν παλαιῶν ἀντιγράφων περιεῖλον, οἱ χωρίζειν ἀπὸ τοῦ τῆς οἰκονομίας ἀνθρώπου βουλόμενοι τὴν θεότητα. διὸ καὶ οἱ παλαιοὶ ἑρμηνεῖς αὐτὸ τοῦτο ἐπισημήναντο, ὥσπερ τινὲς ἐν ῥᾳδιουργήσαντες τὴν ἐπιστολὴν, λύειν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον θέλοντες. συνανείληπται ἡ ἀνθρωπότης τῇ θεότητι, καὶ οὐκέτι εἰσὶ δύο ἀλλ' ἕν. τοῦτο θαρρήσαντες οἱ παλαιοὶ θεοτόκον τὴν Μαρίαν λέγειν οὐκ ὤκνησαν.

6 Ἐκ τούτου. ἐλλειπτικῶς. ut desit τοῦ προσέχειν τὸν νοῦν, καὶ παρέχειν τὰ ἀπὸ τοῖς ἐκ τοῦ κόσμου, ἤγουν κοσμικῶς, λαλοῦσι, καὶ ἡμῖν τοῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ.

13 Ἐκ τοῦ πνεύ. Ἐξ ἐσχάζει ἡ φράσις, id est, μετέδωκεν ἡμῖν τοῦ πνεύματος αὐτοῦ.

18 Φόβος οὐκ. Significat aversationem trepidationis & perturbationem conscientiæ hoc loco vocabulum τοῦ φόβου. In Paulinis epistolis significat attentionem & curam & solicitudinem τῆς εὐλαβείας, ut, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε.

CAPUT V.

7 ΟΙ τρεῖς ἐν εἰσι. σύνθεσις. non dirimuntur sed unitate conjunguntur. Quæ tamen in aliquibus libris non reperiri traditur. Sententia quidem est vera. Itaque veteres Theologi sic locuti fuerunt, de divina Trinitate, ut dicerent, in hac esse ἄλλο καὶ ἄλλο τὸ ἕν. Quod sequitur, οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι. Plena forma orationis significat, *eòdem tendere*, vel *esse unum quiddam.*

10 Ψεύστην πεποίηκεν. Πεποίηκεν significat non effectionem re ipsâ, sed depravationem opinionis, id est, Qui non credit Deo, non putat esse veracem Deum. Vel, is detrahit fidem veritatis Deo; quæ phrasis est omnium linguarum communis.

16 Τοῖς ἁμαρτάνουσι. ἐναλλαγὴ numeri. *De iis*, inquit, *loquor, qui non peccant ad mortem*, id est, peccatum mortiferum. *Nam est tale aliquod peccatum, de quo non dico ut oret aliquis.* Ἵνα ἐρωτήσῃ scilicet τις. Hoc oportet esse peccatum atrox & omni veniæ spe destitutum, quale est in Spiritum sanctum, ut Christus vocat, peccatum. Non autem explicat rem Apostolus, ut reddantur omnes diligentiores & cautiores in peccatis vitandis. Satis est lapsuum quotidianorum in vitæ pravitate, negligentiæ plurimum. οὐδὲν γὰρ καλὸν ποιεῖν καὶ μὴ ποιεῖν ἁμαρτία αὐτῷ ἐστί. Quo minùs securitati aut negligentiæ locus, nè fortè aliquis ruat in peccatum ejusmodi, ut pro hoc jam nè deprecationi quidem locus relinquatur. Accipi etiam hoc possit, *peccatum ad mortem* id dici in quod delapsus quasi mortuum membrum à corpore Ecclesiæ recidatur excommunicatione. hoc deprecatio non tollit, sed talem judicio Ecclesiæ condemnari necesse est. Lapsibus autem quotidianis, & iis delictis quibus vita communis plena est, ignoscitur & pro his preces valent. Postremò neque hoc, ut opinor, sententiæ Apostoli contrarium fuerit, intelligere id dici, Non oportere preces suscipi pro peccato mortifero, quid enim aliud faceret qui pro hoc precaretur, quàm ut adversaretur voluntati Dei, & id non esse vellet mortiferum, quod est mortiferum. hoc igitur nè noceat peti non potest, cùm possit peti nè imbecillitatis quotidiani lapsus vitam & salutem evertant.

20 Ἥκει. ἐναλλαγὴ χρόνου ἐμφατική. Nam ità adventum Christi quasi repræsentavit verbis. Caret epistola hæc fine quoque & conclusione in epistolis usitatâ, quemadmodum & principium non usurpatum esse ostendimus.

DE EPISTOLA *JOANNIS* II.

DE hujus epistolæ, itémque de sequentis autore dubitatum esse à Veteribus constat.

2 Καὶ μεθ' ἡμῶν. ἐλλειπὲς est. ut sit vel ἢ ἔσται μεθ' ἡμῶν, vel, καὶ αὕτη ἡ χάρις ἔσται μεθ' ἡμῶν. Et est, ἀναδίπλωσις, ἔσται μεθ' ἡμῶν. in significatione asseverationis.

8 Βλέπετε ἑαυτούς. βλέπετε πρὸς ἑαυτούς. *Videte vobis.* Et mutato modo subjunxit, μὴ ἀπολέσωμεν ἃ εἰργασάμεθα, *ne frustrà laboraverimus.*

12 Στόμα πρὸς στόμα. ἀντιστροφῶς. id est, corám. In hac epistola ut præposita est consueta compellatio, ità additur etiam mentio salutationis aliorum in fine. atque ità illa clauditur.

DE EPISTOLA *JOANNIS* III.

4 MEιζοτέραν. βαρβαρίζει ἡ λέξις. Est enim Græcæ linguæ comparativum μείζω seu μείζονα. Et mox ἐλλειπὲς particulæ comparativæ ἤ, ἢ ἵνα ἀκ.

5 Πιστὸν ποιεῖς. id est, πιστὸν ἔργον, id est, πιστῶς ἐργάζῃ. *Opus facis quod fidelem decet, quodcunque ceteris fratribus & hospitibus.*

10 Φλυαρῶν ἡμᾶς. pro καταφλυαρῶν ἡμῶν, *maledictorum garrulitate incessens nos.* Habet epistola & compellationem usitatam initio, & clausulam in fine. Cur non esse Apostoli Joannis videatur, nescio. Sunt autem in scriptis hujus Apostoli multæ vel plurimæ potiùs ἐξάρσεις & ἐπεξηγήσεις. Itémq; ἐπαναλήψεις atque παλιλλογίαι. Sunt & ἀσύνδετα, & παρενθέματα narrationum, quibus fit ut series rerum expositionis alicubi ordini non respondere videatur. Sententiæ autem positæ ἐξ ἐναντίας, admodum crebræ, ut non abhorreat à vero scribas aliquid interdum omisisse, ut in his πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱὸν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει. fieri potest, ut librariorum vitio omissa hæc sint, ἐξ ἐναντίας, ὁ ὁμολογῶν τὸν υἱὸν, καὶ τὸν πατέρα ἔχει. Et siqua alia alicubi verbosiùs perscribi traduntur, quàm in editis libris. Sed hæc pluribus nunc quidem differere non est propositum. Et in toto hoc opusculo quod consilium nostrum fuerit, & quid secuti simus, quidq; præstare studuerimus, cùm est suprà à nobis demonstratum, tum legentibus per se manifestum fieri potest. Hic igitur indicii nostrarum commentationum, & descriptionis levis quidem illius atque exilis, sed diligentis & studiosæ, finis sit. Cætera vel aliunde, vel à sua quisque pietate religionéque & doctrina petet. Tu autem, æterne Deus, Pater cœlestis, Deus misericordiæ καὶ οἰκτιρμῶν, respice benignis oculis & propitio vultu ad Ecclesiam Filii tui, & illam Spiritu sancto guberna atque rege, hoc durissimo & periculosissimo tempore ipsius; Quo & salutatis fides magis jactari quàm præstari, & refrigescere indies charitas cernitur. Ignosce, ô clementissime Deus, erratis stultitiæ, & compesce improbitatem, fac, quæsumus, te concorde doctrinâ cœlestis veritatis, & consentiente studio obedientiæ colamus, & regenerati tuo beneficio, participésque facti justitiæ æternæ, in spatio hujus vitæ annitamur & contendamus producere fructus justitiæ & novitatis, ut te perpetuò celebremus venerantes, per Filium tuum unigenitum Dominum nostrum Jesum Christum, cum quo in unitate sancti Spiritus vivis & regnas, unus, verus, solus, justus, sanctus, fortis, immortalis, omnipotens, misericors Deus; Tuum est regnum, potentia, laus, gloria, honor, victoria sempiterna, Amen.

PROOEMIUM IN LIBRUM HISTORIÆ LUCAE ΠΡΑ'ΞΕΩΝ.

POst operam datam notandis iis, quæ in Apostolicis & Evangelicis ſcriptis diligentiam requirere videbantur attentionis ad verborum ſignificationem & compoſitionem orationis, pro parte noſtra virili: Et noſtram ſequentes conſiderationem, & obſequentes amicorum cùm voluntati tum petitionibus, ità illis adjunximus tributum ſtudium, utinam & navatum, ſimiliter libro hiſtorico Lucæ, in quo ille præconii Chriſtiani & doctrinæ Evangelicæ progreſſiones, & actiones Apolicas, uſque ad cuſtodiam Romanam Pauli Apoſtoli eſt perſecutus. Quem laborem qualemcunque noſtrum, & ſumus experti nobis ipſis ad certiùs perſpiciendam ſententiam ſcripti iſtius, profuiſſe, & ſic proferimus communicantes cum aliis, ut non iniquis æſtimatoribus, momenti illum aliquid habere, viſum iri ſperemus: Sic animati, ut pietate & doctrinâ præditorum, benignam cenſuram, qualem eſſe horum neceſſe eſt, æquiſsimo animo laturi ſimus. Animadverti inter aliquos magna certamina tam de verborum uſu & ſignificatione, quàm ſententiæ congruente aptáque veritate: Atque veluti copiis alterius deletis profligatíſque, triumphos à victore actos. Qui mos neque liberali doctrinæ convenit, & eſt ab Eccleſiæ ſanctæ conſuetudine prorſus alienus, quæ φιλονεικίαν καὶ ἐρίθειαν, ut pernicioſam atque malam nequaquam admittit. An non verò is etiam qui alterum erroris conviciſſe ſe putat, ipſe falli poteſt? At videmus hunc, qui illum aliquem mirificè exagitavit, mox ab alio acriter redargui. Eſtque planè in his quoque præliis, κοινὸς ἐνυάλιος, καὶ τὸν κτανέοντα κατέκτα. Quæ non pertinere eò volo, quaſi recuſem omnino noſtras commentationes reprehendi. Cùm enim ipſi retractando noſtra nonnunqnam improbare mutaréque ſoleamus, cur meliora ſubjicienti iraſcamur alteri? Et aliena enim ſcimus attendi accuratiùs, & unus non videt ipſe omnia. Sed de inhumanis & contumelioſis inſectationibus ac criminationibus loquor, & intentis oculis in hoc veluti propoſitum ſignum, ut repertum inquirendo feriatur alicujus erratum cum illius contumelioſa vituperatione. Unde & accuſationum aſperitas, & defenſionum exſiſtit vehementia, neque honeſta, propter impotentis animi quaſi eruptionem, & in iracundia ſimilis eorum, qui de poteſtate exiiſſe dicuntur, planè deformis. Bonos & doctos reprehenſio juſta neutiquam offendit. Emendatur enim & corrigitur pravitas atque delictum: Injuſtam eò ferunt minùs graviter, quòd autores illius ſuos mores ulciſci, & ſupplicium dare ſibi ipſos inſcitiæ intelligunt. Sed nimis diu in his occupatur oratio noſtra: Cùm præſertim ea nunc ſit vitæ diſſolutio, ut moderatio & pudor penè pro dedecore habeatur: Et audaciſsimi & inſolentiſsimi ferociſsiméque exſultantes, fortitudinis & excelſi animi gloriam imprimis auferant. Nos quæ de ſtudiorum noſtrorum quaſi penu depromſimus, ea dedimus operam ut circumſpectè & religioſè ad ſacrorum ſcriptorum explicationem inſtruendam proferrentur & diſponerentur: ſecundùm ſanctæ catholicæ Chriſti Eccleſiæ concordem ſententiam. quam non ſequi ac tueri, ſcimus eſſe exitioſæ impietatis. Non fuimus autem in hoc apparatu parci, copia enim non ſuppetiit: ſed conati ſumus vitare aliena apponendi curam: Id quod neque utilitatem neque laudem habiturum eſſe ſciremus, quòd & illa vel jam nota eſſent, vel aſſumi facilè poſſent, & ſpecies videretur iſta levitatis, alienis quaſi pennis ſeſe exornantis. Si qua tamen à nobis commemorata alibi fortè etiam reperta fuerint, conſenſus ſcilicet in bonitate autoritatis, aliter verò, veniæ plus habiturus eſt. Ex Theophylacteis plurima, & aliorum autorum Græcis ſcriptis quædam excerpta perſcribendo inſeruimus, quòd non arbitraremur eos libros omnibus æquè in manibus, & additam interpretationem noſtram non eſſe ſupervacaneam. Equidem fateor in nonnullis adhæſiſſe ſcientiam meam, de quibus locuti ſumus timidè & cautè, quædam etiam quaſi vicina ſcopulis in iſto curſu prætervecti, reliquimus aliorum navigationi. Sed de his quoque ſatis, vel nimiùm etiam. A me id factum eſt, quod debuit, ſi quid præſtiti non futile neque contemnendum, ſin minùs, id quod potuit. Ut autem in eventu felice gratiam haberi elaborationi, ſic ignoſci par fuerit in fruſtratione imbecillitati meæ. In qua mentione nt verboſior eſſem, cauſam dedit hujus ſeculi perverſitas atque improbitas. Cùm iis ferè, quorum de ſua ingenii & doctrinæ facultate ipſorum præclara eſt opinio, hoc ſolùm curæ cordíque ſit, ut in aliorum ſcriptis non modò veſtigent & indagent, ſed rimentur quoque & quaſi ſpiculis ſcrutentur, quod arreptum obtrectando carpere, & maledicendo lacerare poſsint. Qui deprehenſo iſtiuſmodi aliquo mirificè lætantur, non de eo quod pueri clamitant in faba ſe reperiſſe, ſed quaſi aulam quadrilibrem, ſecundùm Plautum invenerint, neſcio quid indè ſibi ſingularis exiſtimationis paraturos eſſe confidunt. Quorum etſi non pertimeſcimus quaſi impreſsiones, adverſùs tamen illorum impetus munienda noſtra, qualicunque iſtâ diſputatiunculâ, duximus. Sed jam deinde inſtituta exponantur.

ΠΡΑ'ΞΕΙΣ Α'ΠΟΣΤΟ'ΛΩΝ,

QUAE SUNT RES GESTAE ab APOSTOLIS.

HUnc librum habere autorem Lucam, eum qui & Evangelium ſcripſit, ipſius indicio conſtat. Atque apparet illum utramque expoſitionem continuaſſe, quæ in diverſis libris editis, etiam locis diverſis ponuntur, & Hieronymus oſtendit poſt interpretationem Paulinarum epiſtolarum, hanc ab ſe eſſe elaboratam. quem ordinem & nos, quemadmodum Latinæ ferè editiones, ſervavimus: Græca Evangeliorum libris hunc ſubjecit. Sanè non fuiſſe omnibus æquè notum hoc ſcriptum olim, iis ſignificatur, quæ editæ ſunt commentationes Theophylacti Epiſcopi in Bulgaria, collectæ cùm de aliorum libris, tum inprimis Joannis Epiſcopi Conſtantinopolitæ cognomento Chryſoſtomi. De Luca autem antea à nobis dicta ſunt, quæ, ut commemorarentur, res poſtulare viſa eſt. Quid nomen tituli Πράξεις, quo argumentum libri indicatur, ſignificet, non eſt dubium. Latini *Actiones* illas interpretando vocarunt. Hæc eſt appellatio in diſputationibus Ethicis, operum rationis atque conſilii in ſeipſis perfectorum

perfectorum tam in laude quàm vitio, sicut *τέχνης* fabricæ. Nam illa in Charmide Platonico differentia *πράξεως καὶ ποιήσεως* à Socrate irridetur, sicut aliæ nominum distinctæ à Prodico significationes. Actionis autem interpretatio convenit hoc etiam loco Græco nomini. Propositum enim autori fuit, demonstrare rerum eventus, quos Christus prædixisset, exsequentibus Apostolis mandata ipsius, cum eo effectu qui erat promissus, & hoc agentibus, ut doctrina fidei dilucidè expediretur, & huic assentientum congregationi conveniens atque adeò necessaria disciplina institueretur, per manifestum Spiritûs sancti magisterium, & hujus admirabilem efficacitatem. Atque notant Græci, cùm omnia esse præclara atque suspicienda hoc libro exposita, tum potissimùm Apostolorum eam, quam appellant *συγκατάβασιν, ἣν καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῖς ὑπέβαλε παρασκευάζον αὐτοὺς τῷ τῆς οἰκονομίας ἐνδιατρίβειν λόγῳ*. Nos, ut opinor, *consensum* Latinè nominare eum possumus, accommodatum temporibus, quem ipse etiam illis Spiritus subjecit, præparando ipsos ad perseverandum in doctrina ordinis & rationis illius, quæ esset nimirum administratio consilii atque sententiæ Dei æterni de salute, & incolumitate generis humani. Moratur autem Lucas in mentione de Apostolo Paulo, cujus & assiduus sectator fuisse, & quo volente Evangelium perscripsisse traditur, & quod suum quoque illud Evangelium ipse Paulus Apostolus appellet, quemadmodum antea indicavimus. Eam autem, quam *συγκατάβασιν* à Græcis nominari diximus, historiæ expositio demonstrat. Quamvis enim miracula ab Apostolis ederentur maxima, & plena esset potestas Juris statuendi imperandique omnia quæ servari vellent, multa tamen ductum sancti Spiritûs sequentes, dissimularunt, concessêruntque, tolerando & indulgendo, rebus ità ferentibus & doctrinæ ratione ac ordine, quam Græci *οἰκονομίαν* vocant, requirente. Cùm hic finis constitutus esset, Docere planùmque facere, quòd Jesus à Judæis crucifixus, & depositus in sepulcrum exanimus, de morte resurrexisset ad vitam, & esset Christus, & receptus in cœlum sederet ad dextram patris Dei æterni filius coæternus Deus. Quæ tam Judæis quàm cæteris Gentibus probare difficile, & nequaquam opis humanæ fuit. Hunc librum unà cum Evangelio Joannis Tiberiade in Gazophylaciis Judæorum asservatum fuisse, ex Græco sermone in Hebraicum conversum, narravit Epiphanius, alia etiam referens, de quorum veritate videtur quæri posse, in refutatione Ebionæorum. Quæ volentes possunt cognoscere. hujusmodi enim inserere, & nimis longum, & à nostro instituto prorsus alienum esset, quæ tamen indicari, non esse reprehendendum puto. Ut autem ad mentionem nominis revertamur: Omnino quas Græci *πράξεις*, eas Latini *Actiones* appellaverunt. Sed sive *Actus* sive *Acta* Latinum titulum hujus libri facere libeat, non multùm retulerit, modò quid significetur, intelligatur. Honestissimâ enim concessione Socrates in Charmide ad Critiam, inquit, *ἀλλ' ἐγώ σοι τίθεσθαι μὲν τῶν ὀνομάτων δίδωμι, ὅπῃ ἂν βούλῃ ἕκαστον, δήλου δὲ μόνον ἐφ' ὅ, τι ἂν φέρῃς τοὔνομα ὅ, τι ἂν λέγῃς*, *at ego hoc tibi do, ut singula nomina imponas quemadmodum volueris, istud modò declares, quonam pertinere velis nomen, quodcunque dicendo protuleris.* Quæ sententia non hoc sibi vult, ut minùs studiosè opera detur cognitioni significationis nominum ac verborum, quâ neglectâ, vel non intelligi omnino orationem, necesse est, vel opinione intelligentiæ turpiter atque interdum perniciosè errari solet: Sed prohibetur, perspectâ atque declaratâ vi ac potestate vocabulorum, de illis non de rebus curiosa sollicitudo & anxia contentio. Quâ sententiâ & hoc in Politico dicitur, *κἂν διαφυλάξῃς τὸ μὴ σπουδάζειν ἐπὶ τοῖς ὀνόμασι, πλουσιώτερος εἰς τὸ γῆρας ἀναφανήσῃ φρονήσεως*, id est, *quòd si caveris, nè in nominibus occupetur studium tuum, apparebunt majores prudentiæ opes in senectute.* Quæ ad veritatis hac quoque in parte notitiam, & distinctè explicatéque sentiendum ac loquendum, duximus commemoranda, *παρεκβάσει*, ut spero, *οὐκ ἀχρήστῳ*. Atque hactenus quædam veluti præfati, nunc deinceps ad istius etiam scripti considerationem accedemus.

CAPUT I.

1 TΟν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησα. compellatur hoc etiam libro Theophilus, quem alicubi quidam scripsere in Asia Episcopum fuisse. Theophylactus ità, *Θεόφιλος εἷς ἦν τῶν εὐσεβῶν, τῶν κατηχηθέντων ὑπ' αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν*. Erat unus ex numero piorum, pietate Lucæ doctrinâ imbutorum. Est autem numeri nomen ordinis, ut hic secundus liber ità indicetur. *λόγος* autem significat expositionem & commemorationem rerum hoc loco, id quod est in sermone Græco usitatum; Et talium operum autores *λογοποιοὶ* vocantur, & ipsa opera *λόγοι*. Primùm igitur dicit Lucas, se fecisse verba de Jesu dictis & factis, id est, historiam composuisse rerum gestarum, usque ad ascensionem Jesu in cœlum, unde scilicet secundam expositionem significat sese velle exordiri, & ità deinceps consecuta commemorare. ¶ Περὶ πάντων. Quæsitum est hoc loco, Contrariáne ista sint illis, quæ in Joanne dicuntur: Si facta Jesu singilatim perscribantur, ipsum mundum non comprehensurum esse eos libros. Et primùm Theophylactus omnia de iis monet accipiendum, quæ ad rem pertineant neque ullo modo omittenda fuerint, postulante eâ præconii veritate divinâ. Deinde Joannem de singulorum exquisita commemoratione loqui ait, & ab ipso quasi corrigi hyperbolen, cùm addat, *opinor*. Postremò putat rem expediri, si *Mundi* nomen non simpliciter positum hoc loco accipiatur, sed de homine in improbitate posito, & carnalis sententiæ, *οὐ τὸν κόσμον ἐνταῦθα, οὐ τὸν κόσμον ἁπλῶς, ἀλλὰ τὸν ἐπὶ πονηρῷ κείμενον ἄνθρωπον, καὶ τὰ τῆς σαρκὸς ἐκλάβοι φρονοῦντα*. Sæpe enim in Scriptura nomen ità ait usurpari: secundùm nimirum hoc, *Mundus in maligno positus est*. Sed nihil, ut videtur, tam anxiâ opus est exquisitione. Nam & quod Joannes dicit, ad intelligendum facile est attendenti proprietatem sermonis, & si quis etiam Lucæ verba consideret, non parient illa dubitationem, cùm de omnibus se verba fecisse, non omnia edisserendo persecutum esse dicat. Jam Idiotismus in hujus nominis usu, manifestus est. Omnia enim perhibentur, quæ ad universa pertinent, & *πρὸς τὸ ὑποκείμενον* generalis significatio est accommodanda. Ut, *Omnibus errantem terris*. ut nihil in hac oratione sit indisertum. Facta autem Jesu sunt miracula, & actiones deitatis indices, & omnium rerum perfecta sanctitas, atq; adeò doctrinæ ipsius exempla.

2 Ἄχρις ἧς ἡμέρ. *Ad eum usque diem, quo assumtus* sive *acceptus est*, nimirum in cœlum. ut illa interposita *διὰ μέσου* legantur *(cùm mandata dedisset Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegerat)* *διὰ πνεύματος ἐντειλάμενος*, inquit Theophylactus, *τουτέστι πνευματικά, πρὸς αὐτοὺς εἰπὼν ῥήματα, οὐδὲν ἀνθρώπινον· ἢ τοῦτο, ὅτι ἐν πνεύματι αὐτοῖς ἐνετείλατο. καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ δεσπότης ταπεινότερον καὶ οἰκονομικώτερον φάσκων ἔλεγεν, εἰ δὲ ἐν πνεύματι Θεοῦ ἐγὼ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια. ἢ διὰ πνεύματος, φησὶν, ἐντειλάμενος, οὐχ ὅτι ὁ υἱὸς ἐδεήθη τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ὅτι ἔνθα ἂν ὁ υἱὸς διαπράττηται, ἐκεῖ καὶ τὸ πνεῦμα ὡς ὁμοφυὲς καὶ ἐνεργεῖ καὶ πάρεστι.* PER SPIRITUM MANDATA CUM DEDISSET, *hoc est locutus ad eos spiritualia verba, nihil humanum: Vel hoc, Quòd mandata dederit in spiritu. Quemadmodum ipse Dominus humiliùs magisque dispositè & ordinatè loquens dicebat*, SI IN SPIRITU DEI EGO EJICIO DÆMONIA. *Vel*, PER SPIRITUM DICIT, CÙM MANDATA DEDISSET, *non quòd eguerit filius spiritu, sed quia ubi filius agit, ibi Spiritus naturâ conjunctus & simul efficax præstò est.* Mandatorum autem summa exponitur in fine Evangelii Matthæi, *Egressi docete omnes gentes, baptizantes eos in nomen Patris & Filii & Spiritûs sancti, docentes ipsos servare omnia, quæ mandavi vobis.* Vel significatur mandatum, cujus in Evangelio Lucas meminit, *Ut in urbe Hierosolymorum commorarentur, donec induerentur potentiâ ex alto*, id est, cœlesti.

3 Παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα, *exhibuit se ipsum viventem*. Vel, *declaravit*, sive *coràm probavit se vivere, multis argumentis*. sic enim Latinè interpretamur *τεκμήρια*, quibus demonstrando affirmari aliquid solet ratiocinando. ¶ Δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα. Non dixisse Lucam *ἐν ἡμέραις*, *diebus*, ait Theophylactus: Quòd non sit tunc Jesus cum Apostolis continuè versatus, sicut antea, sed *δι' ἡμερῶν*, *per dies*: Nam *ἐφίστατο καὶ ἀφίστατο πάλιν*, id est, *accedebat & discedebat rursum*. Frequenter igitur totis illis diebus cum discipulis Jesus versatus fuit, & conspiciendum se eis præbuit.

4 Συναλιζόμενος. Hanc scripturam veram esse ego quoque, si quid hoc refert, judico, & illam *συναυλιζόμενος*, depravatam de scribæ literæ α productione, quæ in libris manu exaratis crebrò deprehenditur. Et libro primo Xenophontis *παιδείας Κύρου* in vetere libro quodam planè est exaratum, *συναλίζων*, quod in editis *συναυλίζων*. Etsi me non fugit in Epiphanii Anacephalæosi editum esse, *συνηυλίσθη*. Quasi ille legerit *συναυλιζόμενος*. Theophylactus, ex Chrysostomo, interpretatur *κοινωνῶν ἁλῶν καὶ τραπέζης. καὶ γάρ, φησὶ, διὰ τεσσαράκοντα ἡμερῶν αὐτοῖς συνηλίζετο*, id est, *communicabat cum eis sales & mensam. Etenim per quadraginta dies*, inquit, *cum ipsis cibum capiebat*, sive *erat eorum convictor*. Latinus interpres eandem significationem participii voluit exprimere, *συναλιζόμενος* interpretando, *convescens*. Sed verbum *συναλίζεσθαι* in Græco sermone *congregari* significat, id est, *ἀθροίζεσθαι*. Ut Herodoto libro primo, *καὶ τὰ βουκόλια ὁ Κῦρος πάντα τοῦ πατρὸς συναλίσας ἐς τωυτὸ θύσας*, *armenta omnia patris coacta Cyrus mactavit*. Et eodem in libro, *οὕτω μὲν δὴ συνηλίζοντο*, *atque ità hi coibant*, sive *conveniebant*. Et Τερψιχόρῃ, qui est liber v. *τότε δὲ οἱ Πέρσαι, οἱ ἐντὸς Ἅλυος ποταμοῦ νομοὺς ἔχοντες, πυνθανόμενοι ταῦτα συνηλίζοντο καὶ ἐβοήθεον τοῖσι Λυδοῖσι*, *tunc verò Persæ incolentes regiones intra Halyn amnem, his auditis congregabantur & succurrebant Lydis.* Et eidem Herodoto est *ἁλίη*, *cœtus*, & Polymniâ, *ἁλὴς ἐὼν ὁ στρατὸς*, *exercitus non distractus*. Et homero apes *ἁλὴς πεποτήαται* Ἰλ. β'. *conferta volant*. Hoc igitur modo dicitur nunc verbo passivæ *διαθέσεως*: Jesum illis diebus xl. cum Apostolis congregari versarique solitum fuisse, & jussisse nè Hierosolymis excederent, sed promissionem exspectarent Patris; Secundùm ea quæ in Evangelii Lucæ fine dicuntur, *καὶ ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐφ' ὑμᾶς*. Hanc aiunt esse promissi Spiritûs sancti, de quo Joannis xiiii. *Paracletus autem Spiritus sanctus, quem pater in nomine meo mittet.* Theophylactus hæc adducit, *Expedit vobis ut ego abeam. Nisi enim ego abiero Paracletus non veniet ad vos.* Et rursum, *Rogabo patrem, & alium Paracletum mittet vobis.* De manifesta autem Spiritûs sancti cum Apostolis communicatione esse hæc intelligenda, sequentia planè ostendunt.

5 Ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε. *μεταφορικῶς*. Theophylactus ità, *τὴν δαψίλειαν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς χορηγίας σημαίνει*, *affusam abundantiam & divitias*

divitias liberalis muneris significat. Ut intelligatur copia illa efficacitatis sancti Spiritûs Apostolis tunc collata, cùm antea quoque afflatu Jesu Spiritûs sancti participes facti essent. Itaque hanc Theophylactus etiam περιουσίαν ἐπιτεταμένης μετουσίας appellat, ἐπελθούσης αὐτοῖς, τοῦ ἁγίου πνεύματος. id est, *auctarium præsentiæ apud eos Spiritûs sancti, quæ accessisset.*

6 Οἱ μὲν οὖν συνελθόντες. ὁμοῦ, inquit Theophylactus, προσέρχονται. Simul omnes tunc adiisse dicit ad Jesum, ut de re tanta interrogatio plus momenti haberet. Et mox, ἀποκαθιστάνεις. *Hoccine tempore restituis*, sive *instauras, regnum Israeliticum?* ἀποκαθίσταται enim id, quod in locum pristinum reponitur.

7 Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι. Non esse hoc indicium, monet Theophylactus propriæ Jesu ignorantiæ, quòd potestas patris eadem sit & filii: ἀλλ' ἐπειδὴ περιττή τις ὑπῆρχεν ἡ ἐρώτησις, παρασιώπησεν, *Sed, quòd esset illa supervacanea quædam interrogatio, silentio rem præteriit.* σκοπὸς γὰρ ἦν αὐτῷ τὴν εἰς τοῦτο πολυπραγμοσύνην ἀνακόψαι τῶν μαθητῶν. κηρύττειν γὰρ αὐτοὺς ἀπέστειλε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, οὐ τὴν ποσότητα τῶν χρόνων καταμηνύειν, *propositum enim erat ipsi, istam hac in parte curiositatem refutare discipulorum. Nam ablegabat eos ad præconium regni cœlorum, non ad spacia temporum significandum.*

8 Λήψεσθε δύναμιν ἐπελθ. ἐπέλευσιν, inquit Theophylactus, καὶ ἵνα οὕτως εἴπω, ἐπιρροίας τοῦ πνεύματος δηλοῖ, *adventum, & ut ità dicam, affluxionem Spiritûs declarat*. Abusi his sunt hæretici post annos circiter ducentos, κατὰ φρύγας nominati, quorum vesaniæ Montanus socius fuit, de spiritu in mulierculas delato, quem sanctum esse mentirentur, & ità hoc Christi dictum tum demum evenisse. ¶ Ἔσεσθε. Et præcipi, & quid futurum esset dici, accipiendum est. Quam προσταγὴν καὶ ἀδιάπτωτον προφητείαν vocat Theophylactus. Et mox, ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. In neutro genere generaliter, id est, ἕως ἐσχατιᾶς, *ad extremos fines terræ usque.*

10 Ἄνδρες δύο. Angelos hos fuisse non dubitatur. μετωνυμικῶς igitur dicuntur ἄνδρες δύο, *duobus viris candidatis* sive *albatis similes*. Et mox, ὁ ἀναληφθεὶς, *receptus* sive *assumtus in cœlum*. Unde ἀνάληψις, in cœlum Jesu ascensio; & dies ἀναλήψιμος appellatus. Et paulò antè, εἰς τὸν οὐρανὸν πορευομένου αὐτοῦ. Ex iis quæ Theophylacti nomine editæ sunt explicationibus, Chrysostomi illis potissimùm, indicatur eum habuisse in suo libro scriptum hoc loco, εἰς τὸν οὐρανὸν πορευομένου αὐτοῦ, ὅπου ἦν τὸ πρότερον, id est, *in cœlum, abeunte ipso illuc ubi priùs erat.* Sic enim ille, τὸ δὲ, Ὅπου ἦν, μὴ τοπικῶς ἐκδέχου, μήτε τὴν σάρκα ἀποθέμενον ἄσαρκον ἔχειν, ὡς τὸ πρὶν τὴν ἑαυτοῦ σαρκωθῆναι θεότητα, ἀλλὰ τὸ Ὅπου ἦν, νόει μοι εἰς τὸ ὕψος τῆς ἀσωματώσεως ἐν τῇ σωματώσει, *illud verò*, UBI ERAT, *nè accipias de loco, neque eum carne exutum habere expertem carnis, quemadmodum antea, divinitatem tunc cum carne assumta: sed istud* UBI ERAT, *intelligas mihi tanquam pertinens ad altitudinem non carnalis assumtionis, in carnis assumtione*. Quæ sanè sicut alia quædam ibidem addita Panegyricè, sic Græcè dicuntur, ut Latinè pronunciari nequeant, neque admodum utilem considerationem habere videantur. Omnino autem hoc dicitur, Cum corpore vero humano quod assumsisset Filius Dei factus homo in terra, ascendisse sive abiisse receptum in cœlum, & ità quoque esse eum indè reversurum.

12 Τοῦ καλουμένου Ἐλαιῶνος. Alibi dicitur, τῶν ἐλαιῶν, id est, *olivarum*. sed forma ista est τῶν περιεκτικῶν. Hunc ait abfuisse montem Hierosolymis, intervallo itineris sabbati. Quod spacium fuisse ex Josephi libro XX. in Theophylacteis refertur stadiorum VII. Ex Origene in eisdem adducuntur hæc, σαββάτου ὁδὸς δισχιλίων πηχῶν ὑπῆρχε, καὶ μᾶλλον. ἡ ἁγία σκηνὴ καὶ κιβωτὸς τοσοῦτον διάστημα προὔλαμβανε τὴν παρεμβολὴν, καὶ ἐξῆν αὐτὸ βαδίζειν τοῖς προσκυνοῦσιν ἐν σαββάτῳ, id est, *iter sabbati habet cubita ter mille & ampliùs. Et distabat tam longo spatio tabernaculum sanctum, & ipsa arca ab castris, quod conficere eundo licebat adorantibus die sabbati.* Qui autem mensuras accuratiùs exquisiverunt, ii tribuerunt mille passibus stadia septem & dimidiatum. Quæ ratio ad ter mille cubita quàm proximè congruit, ut mille passuum intervallum inter Hierosolyma & montem oliveti sive olivarum indicetur. Id quod plerique tradidere. Nè quid autem dissimulem, alicubi reperitur non τρισχιλίων, sed δισχιλίων. Et in Josephi XX. libro ἀρχαιολογίας, sunt στάδια πέντε. Quæ & ipsa inter se congruunt. Ut fuisse intervallum istud circiter passus mille liceat intelligere. Ubi in vulgatis autem Græcis libris legitur, ἐγγὺς Ἱερουσαλὴμ, & Latinis, *Juxta Hierusalem*, ibi in V. libro ἀποδείξεως Eusebii est, κατεναντὶ Ἱερουσ. id est, *contra*, vel *ex adverso*.

13 Εἰς τὸ ὑπερῷον. Homero Ἰλ. β'. est ὑπερώϊον εἰσαναβάσα. Et alibi ὑπερωϊόθεν. ut subter ω in hoc nomine ι addendum sit scripturâ diphthongi impropriè. Homero etiam Ἰλ. χ'. est ὑπερώη, *palatum*. Significatur autem locus in superiore ædium parte, ubi veteres habuere extructa gynæcea, secretiore ab accessu parte. Et nunc Apostolos cum cæteris utriusque sexûs religiosis ac piis, in quibus & virginis Mariæ κατ' ἐξοχὴν nominatim fit mentio, tali in conclavi convenisse & mansisse dicitur, & concordes, id est, consentientibus animis atque studiis, incubuisse in venerationem Dei & precationem. Προσεύχεσθαι enim est venerari Deum implorando, quod *adorare* dixerunt, & δεῖσθαι, unde δέησις, *precari*. In Latinis libris tantùm *orationis* mentio fit, ut in libro illius interpretis non fuisse additum istud, καὶ τῇ δεήσει, existimari possit. Utiliter autem notatur hoc loco, Eas demum preces esse efficaces & gratas Deo adorationes, quæ fiant ab animis & voluntatibus studiisque consentientibus.

15 Καὶ ἐν ταῖς ἡμ. ταύτ. Nimirum interjectis inter diem quo in cœlum Christus ascenderat, & Pentecostes habentem nomen. Notatur in Theophylacteis hoc loco Petri Apostoli sapiens moderatio, neque autoritatem potestatémve sibi vendicantis, sed volentis esse communem deliberationem atque sententiam, & simpliciter rem indicantis, absque contumeliosa personæ insectatione. Hæc enim ibi leguntur, ὅρα κἀνταῦθα τὸ φιλόσοφον τοῦ ἀνδρός. πῶς διηγούμενος οὐχ ὑβρίζει, οὐδὲ λέγει, τοῦ μιαροῦ καὶ παμμιάρου, ἀλλ' ἁπλῶς τὸ γενόμενον δηλοῖ, *vide etiam hoc loco, sapientiæ studium viri istius. Quo pacto rem enarrans abstineat contumeliâ: Neque dicat, scelerati illius & omnibus modis scelerati, sed simpliciter rem factam declaret.* ¶ Ὄχλος ὀνομάτων. *Multitudo* sive *turba nominum congregatorum, circiter* CXX. Quod vulgò exstat in Latinis libris, *hominum*, mendum est sine dubio scribæ vitio. Est autem Hebraica φράσις, *nomine* indicante numerum. Quod Latinè diceretur, *Turba hominum quasi centum viginti numero.* Tam multis nimirum repertis, si nominatim citarentur tunc præsentes. Et, ἐπὶ τὸ αὐτὸ significationem habet conjunctorum, & eorum qui simul adessent.

16 Διὰ στόματος Δαβ. Ut utens interprete Davide Spiritus sanctus ista prædixisse intelligatur, & sacræ literæ θεόπνευστοι habeantur. Exstat autem in Psalmis horrenda κατάρα, id est, pœnarum indicium, persolvendarum impiis proditoribus veritatis æternæ atque cœlestis. quam condemnationem propriam facinore suo Judas attraxit, ut caput jam deinde ille sit omnium Christianæ fidei religionísque violatorum atque desertorum.

17 Τὸν κλῆρον τῆς διακ. κλῆρος id significat Græcis, quod *sors* Latinis, quem & λαχμὸν dixere; fortuiti eventûs experimentum atque designationem. Unde & Euripides κλῆρον, referente Plutarcho, appellavit τύχης παῖδα, id est, *fortunæ sobolem*. Et Grammatici quidam nomen duxere, ἀπὸ τοῦ καλεῖν, quod sortiendo vocaretur unusquisque ad suam partem. Quidam ἀπὸ τοῦ κλάδου, id est *ligno*. fuisse enim sortium materiam ligneam & ex Homericis intelligi potest Ἰλ. η'. ubi signis notantur sortes; & in Casina quæritur, Sitne populica sors an abiegna. Hinc est κληρονομία hæreditatis pars quæ alicui obvenit, id quod sorte decerni soleret. Transfertúrque nomen ad ea, quæ cuique obtingunt, & in sacris literis divini muneris participationem indicat. Ut hoc loco, Sortitum fuisse Judam Petrus ait idem ministerii munus, cùm Apostoli electi fuerint à Jesu. Sorte autem revera suam sententiam Deus æternus declaravit; Quemadmodum & de Matthia in hac historia, δεικνὺς τῆς τοῦ Θεοῦ φιλανθρωπίας τὸ πᾶν ὂν καὶ τῆς ἐκλογῆς, id est, *demonstrando, quòd omnia sint charitatis erga homines Dei, & electionis.*

18 Ἐκτήσατο χωρίον. Non Judæos sed Judam ipsum comparasse ait agrum illum. ὁ γὰρ τίμημα καταβαλὼν, inquit Theophylactus, εἰ καὶ ἕτεροι οἱ ἠγορακότες εἰσὶν, αὐτὸς ἂν εἴη δικαίως λογιζόμενος κύριος, *qui precium persolvit, quamvìs alii sint emtores, ille tamen meritò dominus rei fuerit*. Hoc igitur dicitur, Mercede injusti facinoris Judæ comparatum esse agrum illum. Quod sequitur autem, καὶ πρηνὴς γενόμ. ἐλάκ. omnino significat præcipitatum Judam seu pronum prolapsum medium discissum fuisse. Græci enim interpretantur ἐλάκησε, μέσος ἐσχίσθη. Cùm quidem λακεῖν significationem soni atque vocis habeat, vehementioris illius quidem & quasi obstrepentis, id quòd & Latinum verbum *crepare* innuit, ut intelligi posse videatur, corpus Judæ diruptum fuisse cum quodam singularis crepitûs fragore. Mutare autem scripturam, ut fiat ἐλάκισε, non video quam rationem habeat. De horribili autem & fœda morte Iscariotæ, ex libro quarto Papiæ τῆς ἐξηγήσεως τῶν κυριακῶν λόγων, id est *expositionis sermonum Domini*, commemorantur sanè tetra quædam, de admirabili tumore totius corporis ipsius, & fœdo interitu. Non enim, cùm se ille suspendisset, suffocatus, sed solutus fune supervixisse perhibetur. Et hoc omnibus Hierosolymorum incolis notum exstitit. Agri autem qui nomen sanguinis esset adeptus, mentio fit ab Matthæo quoque, ubi in Latinis etiam libris Hebraica vox addita est, de qua, satisfacere nobis potest interpretatio autoris.

20 Ἡ ἔπαυλις. Loca adducta sunt ex Psalmo LXVIII. & CVIII. ἔπαυλις autem duplicatum nomen est præpositione ἐπὶ, & nomine αὖλις, quod idem esse & αὐλὴ, Æolicâ mutatione Grammatici tradunt. In Psalmo interpres convertendo *habitationis* nomine usus est. Græci ferè eodem nomine Latinum *villa* sunt interpretati. Est enim ἔπαυλις, quædam propter caulam exstructio. Atque nunc συνεκδοχικῶς significari videtur possessio agrorum & cultura universa. Plutarchus Catone, ἦν δὲ πλησίον αὐτοῦ τῶν ἀγρῶν ἡ γενομένη Μάρκου Κουρίου τοῦ τρὶς θριαμβεύσαντος ἔπαυλις, *erat in vicinia agrorum ipsius villa M. Curii, ejus qui ter triumphaverat.*

21 Συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν. ἐκ τῶν συνελθόντων. *Ex iis qui nobiscum versati sunt*, sive, *qui fuere in nostro cœtu toto eo tempore, quo ad nos ingressus & à nobis egressus fuit Jesus.* Estque συλληπτικὴ locutio, εἰσῆλθε ἐφ' ἡμᾶς & ἐξῆλθεν ἀφ' ἡμῶν. Et περίφρασις significans

ficans usum familiaris consuetudinis. Sed qui fuere illi tunc præsentes, quos Petrus alloquitur? inquit Theophylactus. fortasse septuaginta illi adjuncti Apostolis, *καὶ τῶν ἄλλων τῶν πιστευσάντων οἱ θερμότεροι καὶ ἐπιεικέστεροι*, id est, *unà cum aliis quibusdam ex iis, qui crediderant fortioribus & virtute præstantioribus*.

23 Βαρσαβᾶν. Hoc nomen perhibetur significare *filium jurujurandi*, aut *requietis*. Et esse hunc eum, qui in historia deinde vocatur *Barrabas*. Et mox deinde, *καρδιογνῶστα, cui sunt omnium corda nota*. Qui Deus est solus. Homines autem sæpenumero externâ specie falluntur. Et mox, καὶ ἀποστολῆς. Ut *Apostolus* proprie in his scriptis divinum Christi legatum seu nuncium, sic ἀποστολὴ quoque propriè istud munus significat. Quemadmodum paulò antè ἐπισκοπὴ, Inspectoris atque Præsidis munus. Et fuit Atheniensium magistratus ἐπίσκοπος, qui mittebatur tanquam prætor in loca illi civitati subjecta. Quod nomen ponitur in fabula Aristophanis cujus nomen ὄρνιθες. A Lacedæmoniis ἁρμοσταὶ appellabantur gubernatores apud externos subjectos ditioni ipsorum.

25 Ἐξ ἧς παρέβη, *unde decessit*, sive *excidit prolabendo*. Ut, *ποῖ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι δέον οὐκ ἐτελέσθη; quo sum prolapsus? quid feci? quid officii neglexi?* Et postea, *συγκατεψηφίσθη, Communi sententiâ adjunctus est ad undecim*, priores scilicet, *Apostolos*. id est cooptatus. Verbum ductum est à nomine ψῆφος seu ψηφὶς, quo *calculus* seu *lapillus* significatur. Nam calculis conjectis sententiæ olim sive suffragia declarabantur. καταψηφίζεσθαι autem significat hoc loco id quod interpretando ostendimus. Usitatè verò in sermone Græco *condemnationem* indicat, sicut ἀποψηφίζεσθαι, inter alia, *absolutionem*.

CAPUT II.

1 ΤΗΣ πεντηκοστῆς, ἡ πεντηκοστὴ ἡμέρα μετὰ τὴν τοῦ πάσχατος, ἑορτὴ ἦν μία τῶν πρώτων παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, *quinquagesimus dies festus fuit apud Judæos unus ex præcipuis diebus festis*. Cùm igitur, inquit, dies adesset is, quo completur numerus quinquaginta dierum à Paschate, qui dies Quinquagesimus eximio nomine appellatur; tunc erant congregati consentientibus animis, ii scilicet, quorum suprà facta est mentio, & numerus indicatus circiter centum viginti. Ὁμοθυμαδὸν, quo adverbio & paulò antè usus est autor, in mentione Precationis, significat animorum studiorúmque conjunctionem. Aristophanes ὄρνισιν, ἀλλ' ὁμοθυμαδὸν Ἅπασιν ἡμῖν αὖθις ἀντιληπτέον, *communibus studiis & operis, à nobis omnibus rursum manus admovendæ sunt*. Est & his verbis comprehensis usus, ἐπὶ τὸ αὐτὸ, quibus congregatio copulatióque significatur. Suidas interpretatur ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ὁμοῦ. & ὁμοθυμαδὸν, ὁμοψύχως, ὁμοφρόνως, adverbiis. In quibus Concordiæ & Consensûs est significatio. Πνοὴ, *flatus* est. Cùm quidem πνεῦμα & πνοὴ, ab uno eodémque verbo deriventur. Et mox, ἦσαν καθήμενοι. ἐκαθέσθη. quam alibi quoque indicavimus, *ἐκάθηντο, consederant*, quod est, manebant. Ut in Epigrammate de ludimagistro quodam Diotimo dicitur, ὃς ἐπιτήρησιν κάθηται γαργαρέσιν. *qui ibi desideret* seu *maneret*.

3 Διαμεριζόμεναι γλῶσσαι. *visæ sunt eis* sive *apparuerunt linguæ, quæ distribuerentur*, sive *dispertirentur*. *Et, ὡσεὶ πυρὸς, quasi ignis*, id est, *πυριναὶ, igneæ* sive *ignitæ*. Hæc enim symbola adventûs manifesti Spiritûs sancti fuere, flatus ille vehemens & species istæ ignitæ linguarum. οὐ γὰρ ἁπλῶς ἄνεμος ἦν οὐδὲ πῦρ, ἀλλὰ τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐνταῦθα ἐπιφαινόμενον, sicut dicitur in Theophylacteis. *Non simpliciter ventus neque ignis ille fuit, sed Spiritus sanctus declarans ibi adventum suum:* ἵνα μὴ αἰσθητόν τι περὶ τοῦ πνεύματος νοήσῃς, *ne quid, quod sensibus percipiatur, de Spiritu cogitemus*. ¶ Ἐκάθισέ τε ἐφ. *Consedítque supra singulos eorum*. ἐπὶ τίνας ἐκάθισε τὸ πνεῦμα; inquit Theophylactus. *Supra quosnam consedit Spiritus sanctus?* nimirum supra illos cxx. universos. Et interpretatur verbum ἐκάθισε, altero verbo, ἐπέμεινε, & rursum altero, ἐπανεπαύσατο. id est, *permansit*, & *acquievit*. τὸ γὰρ καθίσαι, inquit, τῆς ἱδρύσεως σημαντικόν. Docétque Spiritum sanctum specie illâ linguarum consedisse supra capita discipulorum. Et ex eo allegoriam texit χειροτονήσεως. Nam significari ait σχῆμα χειροτονίας. id est, *gestum imponendi manus iis*, quibus munus Ecclesiasticum mandaretur, imprimis Episcopi, quem ἀρχιερέα vocat, supra cujus caput liber etiam Evangelii imponi soleret. Causam idem affert, cur ante alia charismata, donum linguarum discipulis primùm collatum fuerit, quòd per totum orbem terrarum præconium Evangelii facturi essent.

4 Λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις. *Diversis linguis, sicut Spiritus dabat*, sive *largiebatur eis ut eloquerentur*, sive *copiâ uterentur orationis*. Nihil enim nunc aliud verbum ἀποφθέγγεσθαι significat, quemadmodum & paulò pòst, ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς, *Petrus dicitur altâ voce præsentes esse allocutus*. In sermone Græco ἀποφθέγγεσθαι est dicta dicere, quæ sunt ἀποφθέγματα, breviter & rotundè pronunciata. Et notavit hoc loco quispiam, ὅτι οἱ ἀπόστολοι ἀποφθέγματα ἐφθέγγοντο. Quod haud scio an huc non quadret. Et καθὼς τὸ πνεῦμα. οὐ γὰρ ἀφ' ἑαυτῶν ἀπεφθέγγοντο, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀπεφθέγγοντο προφητεύοντες, *non ex seipsis illa eloquebantur, sed ex sancto Spiritu eloquebantur tanquam Prophetæ*. In Latinis libris est, *Spiritus sanctus*. In Græcis τὸ πνεῦμα, indicante articulo illum ipsum spiritum de quo verba fierent, nimirum sanctum.

5 Κατοικοῦντες. *Incolæ tunc erant urbis Hierosolymorum Judæi viri religiosi & pii*. Sic enim interpretamur Græcum nomen εὐλαβεῖς, quod epithetum nunc Judæis illis tribuitur Hierosolyma incolentibus, sive ità ut domicilia ibi haberent, sive quòd festi diei causâ tunc adessent. Theophylactus de civibus accepit. Sic enim ille, αὐτὸ τὸ κατοικεῖν ἐκεῖ καταλιπόντας πατρίδας εὐλαβείας ἦν σημεῖον, *Religionis erat & pietatis signum, domicilia habere eos ibi, patriæ locis relictis*. Et addit deinde, καὶ γὰρ διὰ τοῦτο ᾤκουν ἐκεῖ, ἵνα ἐξῇ αὐτοῖς κατὰ τὸν νόμον τρὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ φαίνεσθαι ἐν τῷ ναῷ, *ideo habebant ibi domicilia, ut liceret eis ter in anno apparere in templo, secundùm legem*. Undique autem dicit affuisse tunc aliquos ex toto orbe terrarum, quem cœlum scilicet ambit. Sic Ἰλ. δ'. αἳ γὰρ ὑπ' ἠελίῳ τε καὶ οὐρανῷ ἀστερόεντι Ναιετάουσι πόληες ἐπιχθονίων ἀνθρώπων. Et in Sticho, *Meliorem neque sol videt*. Notavit autem hujus loci ὑπερβολὴν Theophylactus, & ait παντὸς accipiendum, ἀντὶ πολλῶν. Id est nomen, *omnis*, accipiendum esse de multis. Ut in hoc, ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. Et hoc, πάντες τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν οὐ τὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Et hoc, οὐκ ἔστι δίκαιος οὐδὲ εἷς. Ut generaliter multi significentur.

6 Καὶ συνεχύθη. In libris Latinis est, *Mente confusa est*. Id est conturbata animis, συνεταράχθη. Quæ sequuntur de diversa distinctione diversam sententiam eliciendi occasionem dederunt. De quo verba ipsa Gregorii Nazianzeni ex oratione de Pentecosta, visum est asscribere, ἔχει τι ἀμφίβολον ἡ λέξις τῇ στιγμῇ διαιρουμένη. ἆρα γὰρ ἤκουον ταῖς ἑαυτῶν διαλέκτοις ἕκαστοι; ὡς φέρε εἰπεῖν, μίαν μὲν ἐξηχεῖσθαι φωνὴν, πολλὰς δὲ ἀκούεσθαι, οὕτω τυπουμένου τοῦ ἀέρος, καὶ ἵνα σαφέστερον εἴπω, τῆς φωνῆς φωνῶν γινομένων. ἢ τὸ μὲν, Ἤκουον ἀναπαυστέον, τὸ δὲ, Λαλούντων ταῖς ἰδίαις φωναῖς, τῷ ἑξῆς προσθετέον, ἵν' ᾖ, λαλούντων φωναῖς ἰδίαις τῶν ἀκουόντων, ὅπερ γίνεται ἀλλοτρίαις. καθὰ καὶ μᾶλλον τίθεμαι· ἐκείνως γὰρ μᾶλλον ἂν εἴη τῶν ἀκουόντων, ἢ τῶν λεγόντων τὸ θαῦμα, οὕτω δὲ, τῶν λεγόντων, *Ambiguitatis quiddam habet ista oratio, quæ distinctione continetur. Nunquid enim audiebant singuli loquentes suæ gentis sermone, ut verbi causâ, resonante unâ voce, audirentur plures, cùm ità aer figuraretur. &, ut planiùs dicam, ex voce fierent voces. An ad verbum,* AUDIEBANT, *acquiescendum est, & hoc,* LOQUENTES PROPRIIS VOCIBUS, *ad sequentia adjungendum, ut sit, loquentes vocibus propriis audientum, id esset, alienis. Cui ego magis assentior. illo enim pacto, esset magis audientum quàm dicentium miraculum, hoc verò modo, dicentium.* ¶ Τῇ ἰδίᾳ διαλ. διάλεκτος est suus & proprius cujusque gentis sermo, id est diversorum populorum discrimen loquendi. Et mox, ἐξίσταντο δὲ πάντες. Quæ paulò pòst repetuntur, *obstupescebant*, quo verbo maxima admiratio significatur, nimirum tanta, quâ fiat, ut aliquis vix mentis compos esse videatur.

10 Ἐπιδημοῦντες Ῥωμ. ἐπιδημεῖν significat aliquo in populo præsentem, sicut contra ἀποδημεῖν, absentem esse. Plato Protagorâ, ὦ τί λέγεις; Πρωταγόρας ἐπιδεδήμηκε; *quæso quid narras? Adéstne hic Protagoras?* Et legum libro VI. προσήκοντες καὶ ἐπιδημοῦντες: tutelam & curationem vult esse propinquorum, qui sint præsentes. Et Demosthenes ἐπιδημοῦντος δὲ τούτου ἐνθάδε, *cùm hoc in loco ille adesset*. Et Homero est ἐπιδήμιος πόλεμος, Ἰλ. ι. *in populo aliquo*, sive *inter cives bellum*, id est, ἐμφύλιος πόλεμος. Et Ὀδ. α. dicit simulatus Mentes, putasse se ἐπιδήμιον, id est domi præsentem esse Ulyssem. Et sunt ἐπιδήμια νοσήματα, quæ & ἐπίδημα, mala morborum alicubi certis temporibus ingravescentia; Quæ si pestilentiæ habent contagionem, est ea ἐπιδημία ὀλέθριος. ἐνδήμια autem vocarunt certo anni tempore molesta, & ἀγελαίας νόσους, *morbos passim grassantes*. Hoc igitur nunc dicitur, Romani homines qui adsunt, nimirum peregrini & incolæ, tam Judæi, origine scilicet, quàm proselyti, id est recepti & admissi ad religionem Judaicam. Nam non videtur alienum hæc ità conjungere, ut indicentur cives Romani tam nati Judæi, quàm ascititii seu facti ex aliis gentibus.

12 Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπ. *Obstupescebant omnes, & quærebant inter se*, sive *disputabant, quidnam illud sibi vellet? Aut, quònam evasurum esset?* Phrasis Græca. Herodotus Polymniâ, οὗτος δὲ νόος τοῦ ῥήματος τὸ ἐθέλει λέγειν, *Sententia dicti ista hoc vult narrare*, id est, hoc narrat. Aristot. πολιτικῶν. ε. βούλεται δ' ὁ βασιλεὺς εἶναι φύλαξ, *Rex, vult esse custos*. id est, est custos: Seu, Regis est, ut sit custos.

13 Χλευάζοντες. horrendam istam dementiam notat Theophylactus, in tam manifesto & tanto miraculo contumeliosè deridentium Apostolos. Est enim χλευασία, quæ & χλεύη, ὕβρις διὰ γέλωτος γινομένη, id est *contumelia irrisionis*, sive *irrisio contumeliosa*. Et fecere Grammatici unam hanc Ironiæ speciem. Addit Theophylactus, In proterva improbitate (ipsi ἰταμότης est) non cogitasse quid dicerent, istos irrisores. διὰ τοῦτο, inquit, καὶ ὃ δοκοῦσι ἐπισκιασμένως εἰπεῖν πολλῆς ἀνοίας γέμει καὶ μανίας, *quod dicendo adumbrare videntur, id dementiâ & furore est refertum*. Et pravitatem istam ait refelli tempore anni & horâ diei. Nam hora diei tertia, diviso in XII. horas die, non est ebrietatis hora. Et γλεῦκος ὁ νέος οἶνος λέγεται. Musti autem tempus non est tempus certè solstitii. Sed γλεῦκος vocarunt & γλεῦξιν, *vinum dulce*, quod & σίραιον, & ἕψημα, & γλυκὺ, quòd coquendo ea dulcedo pararetur. Nullum autem tantum esse potest miraculum, cui non audeat obtrectare impietas.

14 Σταθεὶς δὲ ὁ Πέτρ. Constitisse ait Petrum in medio unà cum cæteris Apostolis numero xi. & confidenter esse, id est μετὰ πολλῆς παῤῥησίας, locutum, & altâ voce ut ab omnibus exaudiri posset, ἵνα εὐθέως ἀρχομένη μάθωσι τὴν τοῦ πνεύματος τὴν χάριν, *ut ab initio statim cognosceretur sancti Spiritûs gratia*, inquit Theophylactus. Et σὺν τοῖς ἕνδ. κοινὴν προεβάλετο φωνὴν καὶ πάντων αὐτῆς ἦν στόμα, *communem pronunciavit vocem, & ipsius ore loquebantur omnes.* ¶ Ἐνωτίσασθε, *in aures vestras immittite verba mea.* Et mox, ὑπολαμβάνετε. Cùm fuisset vana irrisio, tamen opinionis falsitatem refellit Petrus, ἐπιεικέστερον, inquit Theophylactus, id est humaniùs atque commodiùs eos alloquens. Hora autem tertia diei, est eadem tertia ante meridiem, attingens eam illo loco ac tempore, quæ in nostris regionibus his est viii. ante meridiem, sive post mediam noctem horarum æqualium.

16 Διὰ τοῦ προφήτου Ἰωήλ. In Theophylacteis ascribitur, ex Severiano quopiam, hoc loco præclara sententia: Nihil aliud dissolvere quæstiones & dubitationes, nisi Propheticum testimonium. Quapropter emergente aliquâ quæstione intricatâ & inexplicabili, non esse confugiendum ad cogitationes rationésque proprias, quæ soleant everti & consistere. Vocem autem diuinam nullo modo everti. λογισμὸς, inquit, λύεται, γραφὴ οὐ λύεται.

17 Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύ. Notatur & hoc in Theophylacteis, quòd ità indicetur effusum donum Spiritûs sancti. οὐ τὸ πνεῦμα ἐκχεῖται, ἀλλ' ἡ δωρεὰ τοῦ πνεύματος. Cùm quidem significari videatur, participatio sancti Spiritûs, & efficax præsentia ipsius. Secundùm hoc, *Quò magis dabit Spiritum sanctum invocantibus ipsum?* Et ad Thessalonicenses prioris capite iiii. τὸν δόντα τὸ πνεῦμα ἅγιον αὐτοῦ εἰς ὑμᾶς. ¶ Ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. δηλαδὴ τὴν πιστεύουσαν, inquit Theophylactus. Est enim sanctus Spiritus efficax in credentibus Evangelio,& ista phrasis Hebraica est, indicans universum genus humanum, ut non solùm Judæis hoc tantum beneficium, sed cæteris quoque gentibus universis tributum sit, id est generale & pertinens ad omnes accipientes.

19 Καὶ δώσω τέρατα. Et de futuro ultimo judicio, & de Hierosolymis captis, & de Christo cruci affixo, prædicta ista esse Theophylactus ait. Et mox, ὃς ἂν ἐπικαλ. Hoc dictum inseruit Paulus Apostolus epistolæ scriptæ Romanis capiti x. Qui locus ad hæc utiliter assumetur. Habet autem verbum ἐπικαλεῖσθαι in literis sacris significationem precationis ardentis, implorantis opem divinam, & non fortuitam compellationem. *Non enim quivis dicens mihi, Domine, Domine*, &c. Matth. vii. Et Psalmo quarto, *Cùm invocarem exaudivit me Deus justitiæ meæ.* Et Psal. cxliiii. *Propè est Dominus omnibus invocantibus eum, invocantibus eum in veritate.* Et Psal. xxx. *Domine non confundar, quoniam invocavi te.* Demonstratur autem sola & unica via perfugii, quo evadantur maxima mala, quorum illa horribilia signa sunt, eò pertinentia, ut conversi ad Deum homines conserventur.

22 Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα. Habuit enim Joseph, ut dicitur in Matth. cap. secundo, domicilium in urbe Nassaretide, & ipse Christus sese Hominem vocat, Joannis viii. ἄνθρωπον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα. Quæ dicta arripuit quorundam insania perhibens Christum hominem tantùm esse, id est, ψιλὸν ἄνθρωπον, ut Artemas & Samosatensis, inquit Theophylactus, cujus & hæc sunt: Quemadmodum enim, cùm dicitur Christus δύναμις (id est *potentia Dei*) & *Dei sapientia*, de ipsius deitate ista accipimus; Ità cùm vocatur *vir*, & *mortuus* dicitur *pro peccatis nostris*, accipimus hoc de carne ejus. ¶ Ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς ἀπό. Theophylactus idem dici ait ab Apostolo Paulo, Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα, τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει. Nihil enim inquit, interest inter illud, *definitum eum esse filium Dei in* sive *cum potentia*; & hoc, *declaratum esse potentibus factis & prodigiis atque signis.*

23 Ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγν. *certo & definito consilio, & præcedente scientiâ Dei.* Secundùm hoc, *oblatus est, quia ipse voluit.* Non enim potuissent ullæ vires humanæ Christum affligere, nisi ipso volente, & quòd decretum id esset æterni Dei consilio. Etsi autem hoc modo geri omnia oportuit, non liberantur tamen culpâ autores & administratores facinoris. Ideo addit, *Manibus impiis* sive *iniquis & sceleratis.* Sive etiam *manibus sceleratorum.* Conjungi enim hæc possunt, χειρῶν ἀνόμων, & disjungi. ¶ Προσπήξαντες ἀνείλ. *sustulistis*, id est interemistis, *affixum*; scilicet cruci. Tribuitur autem, ut solet, factum iis, quorum voluntate consilióque & impulsione res acta fuerat. Verbum autem ἀναιρεῖν Græcis *tollere* significat, variè illud quidem. Ut, *tollere relictum* aut *abjectum.* Sic dixere ἀναιρεῖσθαι cadavera mortuorum, & expositos infantes, & ἀναιρεῖσθαι νίκην, *victoriam obtinere.* Et, *tollere è medio*, quemadmodum hoc loco. Et in Epigrammate de Demetrio Phalereo, ἀνεῖλε ἡμῖν ἀνδρα σοφὸν ἡ ἀσπὶς δεινὸν ἐνθάδε Δημήτριον, *sustulit sapientem apud nos vipera hic Demetrium.* Herodotus de oraculorum responsis hoc verbo utitur, ἀνεῖλεν ἡ Πυθίη.

24 Ὁ Θεὸς ἀνέστησε, *Deus restituit vitæ.* Hoc dicit, interfectum Christum, divinâ potentiâ esse vitæ restitutum. Et mox, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, τὰς κινδύνους καὶ συμφοράς. ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰς θλίψεις ὠδῖνας καλοῦσιν. Pericula & calamitates. Ut in hoc, *Dolores*, seu *calamitates Inferni*, sive *Orci circundederunt me.* significantur autem ὠδῖνων nomine, qui sunt propriè gravissimi & periculosi dolores parturientium, similiter anxii & sævi cruciatus, quales Christi perpetientis talem mortem pro genere humano fuerunt, non corporis solùm sed animi quoque. Apud Theophylactum est Panegyrica quædam allegoria, ἣν δὲ λύσιν τοῦ θανάτου τὴν ἀνάστασιν προσηγόρευσεν. ἵνα εἴπῃ, ἔῤῥηξε καὶ διέῤῥηξε τὴν ἔγκυον καὶ ὠγκωμένην γαστέρα τοῦ θανάτου, ὥσπερ ἐκ κοιλίας τινὸς ὠδινούσης (φημὶ δὲ τοῦ θανάτου ἀδύτων καὶ τῶν τοῦ ᾅδου μυχῶν) ἀναδύντος τοῦ σωτῆρος Χριστοῦ, καὶ προελθόντος ὡς ἐκ τοκετοῦ ξένου τῆς ἀναστάσεως. ταύτῃ τοι καὶ πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν ὠνόμασται, *præclarè* SOLUTIONEM MORTIS *appellavit Resurrectionem. Ut hoc dicat, Rupit & dirupit gravidam & tumentem & parturientem mortis uterum: Tanquam ex alvo gravida (ex mortis, inquam, vinculis & penetralibus Inferni seu Orci) Christo Salvatore emerso atque progresso, veluti ex partu insuitato, ipsâ scilicet Resurrectione. Et ideo etiam nominatus est,* PRIMOGENITUS EX MORTUIS.

25 Εἰς αὐτόν. Id dixit David quod pertinet ad Christum, ut quæ sequuntur verbis Christi pronunciari intelligendum sit. *Dominum* autem appellat Deum Patrem, inquit Theophylactus, quòd ipse servi formam assumserit. Et quod modò dicitur, Patrem stare ad dextram Filii; alibi verò, Filium sedere ad dextram Patris, τὴν ἰσότητα σημαίνει, *significat æqualitatem illorum.*

26 Κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπ. Κατασκηνώσει, *quasi in tabernaculo manebit.* Et, ἐπ' ἐλπίδι, *in spe*; nimirum resurrectionis. ἐπειδὴ, ut Theophylactus ait, Ἰησοῦς, καθὸ ἐπεδέξατο θάνατον, ἀπέθετο ἣν κατ' οἰκονομίαν ἔλαβε σάρκα, ἐπὶ τὸ πάλιν ἀναστῆσαι αὐτὴν ἀπὸ τοῦ θανάτου, *quoniam Jesus, quà mortis capax fuit, carnem certâ ratione & ordine assumtam deposuerat, ad hoc ipsum ut vitæ eam denuo restitueret.*

28 Εἰς ᾅδου. ἐν ᾅδου, *apud inferos, in orci domo* seu *plaga.* Usitata figura Latinis quoque. Ut, *Ad Opis: In Concordiæ.* Et μετὰ τοῦ προσώπου. *in conspectu tuo.* προσώπου, inquit Theophylactus, νοητὸν τὴν θεοπρεπεστάτην θεοφάνειαν, καὶ τὴν ἡμετέραν ὄψιν ὁπτασίαν. *faciem intelligemus, apparentem Deum divino decore maximo, & respectum ad nos.*

29 Ἐξὸν εἰπεῖν. Benigna est compellatio concilians audientum animos. Et est in his, *Siquidem ità loqui licet*; vel, *cùm liceat liberè apud vos verba facere de Davide*, παῤῥησίᾳ. Quòd singularis esset & eximia de Davide existimatio Judæorum, de quo tamen illa recitata accipi non posse erat Petrus demonstraturus. ἐξὸν, est significationis absolutæ, *si dicere licet*: Ut dicere liceat, si dicendum est. Hujusmodi participia Græci vocant *impersonalia*, id est μετοχὰς ἀπροσώπους, quorum usus est similis genitivis absolutis, Gazæ ἐπειρημένως ἀμεταβάτῳ, id est, *absolutè alteram personam complectens.* Ut nunc de Davide Petrus loquitur. Sunt autem complures tales participiorum generis neutri dictiones, ut, δέον, προσῆκον, δοκοῦν, δόξαν, συμβὰν, ἐνδεχόμενον, γνωσθὲν, ἐπιλεχθὲν, quæ enumerantur à Gaza, *Si* vel *cum*, vel *ubi*, *deceat* sive *oporteat*, *conveniat*, *videatur*, *visum sit*, *acciderit*, *auditum sit*, *cognitum sit.* Sic & aliis Græci participiis usi sunt. Thucydides libro secundo, ἡ νόσος πρῶτον ἤρξατο γενέσθαι τοῖς Ἀθηναίοις, λεγόμενον μὲν καὶ πρότερον πολλαχόσε ἐγκατασκῆψαι, *morbus ille primùm apud Athenienses cœpit exsistere; cùm dicatur priùs etiam in multa loca invasisse.* Tale est &, ὂν, *cùm ità sit*, vel *siquidem sit*, aut simile quippiam. Alibi enim alia explicatio locum habet. Et indè ἐξόν. Sophocles Electrâ, —νῦν ἐξὸν πατρὸς πάντων ἀρίστου παῖδα κεκλῆσθαι. *Cùm liceat* seu *concedatur modò, te omnium optimi patris filiam perhiberi.* Et μέλον, *cùm curæ sit*, & alia plurima. Interpres Latinus, *Liceat audenter dicere.* Καὶ ἐτάφη καὶ τὸ μνῆ. αὐτ. ἐστιν ἐν ἡμῖν. id est, παρ' ἡμῖν, *apud nos.* Josephus in xvi. libro antiquæ historiæ scribit, Davidis sepulcrum patefecisse Hyrcanum, & indè sustulisse talenta argenti ter mille; quæ summa est nummo nostrati his temporibus, circiter decies & octies centena millia coronatorum seu ducatorum aureorum. Idem postea fecisse & regem Herodem ait; à quo opus pretiosum deinde applicatum fuerit ostio sepulcri, ad placandum manes mortui ob factum istud, cùm argentum ille quidem non reperisset, sed ornamenta aurea & quæ Græci κειμήλια vocant, relicta ab Hyrcano, quæ & abstulisse eum dicit.

30 Καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου. ὥστε καθίσαι. Significatur autem collocatio in regno Davidico. Est enim θρόνος, id est *solium*, μετωνυμικῶς, Regnum. Ut in hoc quoque, ὁ θρόνος σου ὁ Θεὸς, εἰς αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Sic & *sceptrum*, quod est regium insigne, ipsum regnum indicat. ¶ Τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν. Hæc ità ordinanda sunt, ut conjungatur cum eis participium προειδὼς, vel, sicut alibi reperitur, προϊδών. Istâ sententiâ, Cùm Propheta esset David, & meminisset, sive sciret, sibi abs Deo fidem jurejurando esse firmatam, fore ut in solio suo resideret ex sese natus, prævisâ sive præcognitâ carnali Christi resurrectione, ità de Christi resurrectione est locutus. In Theophylacteis hæc confirmantia, ex Chrysostomo ista leguntur, τὸ κατὰ σάρκα, φησί· τῷ δὲ κατὰ θεότητα σύνεστιν ἀϊδίως συνδοξαζόμενος τῷ Πατρὶ, SECUNDUM CARNEM, *ait: Nam quod ad Deitatem attinet cum Patre æternus est consessus illius.* In Latinis libris hæc exstant, *Propheta igitur cùm esset, & sciret, quia jurejurando*

jurejurando jurasset illi Deus de fructu lumbi ejus sedere super sedem ejus, providens locutus est de resurrectione Christi. Ut interpretem istum in suo libro Græco non habuisse appareat istam παρένθεσιν, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν Χριστόν. Quæ sanè aliquantulum structuram orationis labefactat, acsi retineatur, tanquam παρένθεσις ἐξηγητικὴ accipienda est, ut intelligatur is homo resurrexisse de morte, qui per maximos cruciatus illam obiisset. Quemadmodum & in epistola Petri dicitur, θανατωθεὶς μὲν σαρκί. Et, Χριστοῦ ἐν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί. Sunt autem qui putent hæc verba in autoris scriptum de alicujus explicatione irrepsisse.

30 Περὶ τ᾽ ἀνάσ. In quibusdam divulgatis libris est, περὶ ἀνας. mendosè. Neq; enim hic conjunctioni, μὲν, locus est. Et, τῇ δεξιᾷ. μετωνυμικῶς Ἑβραϊσμός. *Divina manu*, id est efficacitatis potentia. ἐπαγγελίαν verò, Theophylactus inquit, φησίν, ἢ ἣν τοῖς ἀποστόλοις ἐπηγγείλατο. ἢ ἣν ἐπηγγείλατο αὐτῷ ὁ Πατὴρ πρὸ τ᾽ σταυροῦ κὶ πρὸ τοῦ πάθους. *Promissionem dicit, vel quam promisit Apostolis, vel quam ipsi Pater promisit, ante crucem atq; cruciatus.* Et addit, Ostensum tunc esse, quòd cruce Jesus non modò non sit diminutus, sed factus etiam splendidior. Siquidem id quod, secundùm Joannis vocem, *Ipse baptizabat vos Spiritu sancto & igne*, promissum fuit, tunc post crucis supplicium ille præstitit.

36 Ἐξέχεε τοῦτο. largum & munificum donum significatur sancti Spiritus, χορηγούμενον ὑπὸ τ᾽ Υἱοῦ Θεοῦ, id quod liberaliter exhibet atq; præstat Filius Dei Dominus noster Jesus Christus. Generale autem est, in genere neutro, indicium totius actionis illius, id est exorti flatus, & delapsi ignis, & linguis aliis, qui sunt ἑτερογλώσσοι, loquentium Apostolorum. In Latinis tamen libris est, *Effudit hunc, quem vos vid.* id esset, τοῦτον ὃν ὑμεῖς βλέπετε.

35 Ἀσφαλῶς οὖν γιν. ἀσφαλὲς est τὸ μὴ σφαλλόν, & μὴ σφαλλόμενον. habetq; significationem ejus quod certum, firmumq; & stabile, & cautione tutum est. Ut in Phœnissis, ἀσφαλὴς γάρ ἐστ᾽ ἀμείνων ἢ θρασὺς στρατηλάτης. Caventem Imperatorem ne fallatur aut erret, dicit præstare audaci. ¶ Οἶκος Ἰσρ. *domus*, id est familia. qui est universus populus Israeliticus, distributus in tribus xii. Et mox, ὅτι Κύριον κὶ Χρ. ματίδησιν est, & simplex ordo verborum talis, ὅτι τοῦτον τ᾽ Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὁ Θεὸς ἐποίησεν αὐτὸν Κύριον κὶ Χριστόν. Illud autem ἐποίησεν, est κατέταξε κὶ κατέστησε, id est *ordinavit & constituit*. Ut Marci tertio capite, ἐποίησεν δώδεκα. *& facere consulem*, Latinè dicitur. Et Ἰλ. ι. σὲ παῖδα, θεοῖς ἐπιείκελ᾽ Ἀχιλλεῦ, ποιεύμην, *Te mihi filium feci*, id est, adoptavi. Et in fabula Aristophanis, cujus nomen Ἀχαρνῆς, ὃν Ἀθηναῖον πεποιήμεθα, *quem fecimus civem Atheniensem*, id est civitate donavimus. Non enim loquitur Lucas περὶ ὑποστάσεως κὶ φύσεως, de naturæ origine atque persona. Ad quod inimici deitatis Christi, qui sunt μισόχριστοι, hæc etiam detorquere non sunt veriti. Quod autè ait, Judæos, hos enim compellat, cruci affixisse Jesum, ostendit esse autores consulendo & ipsos facinoris patratores. Et concluditur vehementè accusatione oratio Petri, quâ etiam audientes perculsi animis ità fuere, ut Apostolorum opem implorarent, in extrema de sua salute desperatione, ὡς ἀπορῦντες, ὡς ἐναγώνιοι ὄντες ὑπὲρ ὧν πεπράχασι. *tanquam dubii animis, & consilii inopes, consistantes intra se propter audax facinus illud.* Verbum κατανύσσειν, significationem habet *compungendi*. Et νύξαι propriè significat *pungere & ferire comminus*, id est, κεντεῖν. Ἰλ. ε. νύξ᾽ ἵππον ἐπ᾽ ὠμοθέντα, *illum intulit equos assensuro*. Οδ. autem ξ. ἀγκῶνι νύξας, id est, *fodiens cubito*. Et transfertur ad dolores & quasi punctus ac vulnera animi. In epistola Pauli ad Romanos est πνεῦμα κατανύξεως, *spiritus compunctiùs*, id animus saucius atque conturbatus.

37 Τί ποιήσομεν ἄνδ. Hæc scilicet loquuntur jam non irrisores, sed moti oratione Petri ad resipiscendum, & quos jam pœniteret nefarii facinoris, interfecti Christi, de quibus paulò pòst dicitur, quòd Petri oratione moti, fuerint baptizati. Et mox, κὶ βαπτισθήτω. Mutare eos animos sententiásque jubet, & baptizari in nomine Christi. Sic vji. capite epistolæ ad Romanos, ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν. forma Christiani baptismi præscripta est in Evangelio Matthæi. *In nomine* igitur sive *nomen Christi baptizari*, est nomen scilicet dare Christo, dimissione peccatorum eveniente per & propter ipsum, sive merito & efficacitate ejus; fuere tamen, qui initio hanc quoque baptismi formam fuisse, putarunt. Itaque in Theophylacteis traditur, τὸν βαπτιζόμενον εἰς τὸ ὄνομα τ᾽ Χριστοῦ, φησίν, δεῖν βαπτίζεσθαι εἰς τὸ ὄνομα τ᾽ Πατρὸς, κὶ τ᾽ Υἱοῦ, κὶ τ᾽ ἁγίου πνεύματος, *eum qui baptizatur in nomen Christi, baptizari in Trinitatem, ità ut non distrahatur in partes Pater, & Filius, & Spiritus sanctus*. Et paulò pòst, εἰς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ Χριστοῦ, φησίν, οἷόν, ὅτι τὸ ὄνομα τ᾽ Χριστοῦ, Θεός ἐστιν. IN NOMEN JESU CHRISTI, *ait, sciens quod nomen Christi, Deus sit*.

38 Δωρεὰν τοῦ ἁγ. πν. *Vel donatum Spiritum sanctum*, vel *sancti Spiritûs donum*. Quod recidit intelligendo eòdem. Et τοῖς μακράν. μακρὰν significationem habet adverbii *longè* seu *procul*. Et sunt ἐλλιπῶς hæc, ut desit οὖσι, sive ἀπέχουσι, *qui procul absunt*. Intelligentur autem non solùm regionibus & locis, sed animis quoq; & sententiis separati, ut cæteræ omnes ità gentes significentur. Et paulò pòst, ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολ. ταύτ. Vel Judaicæ ætatis pravitate, vel seculi illius universi. σκολιὸν significat *obliquum & contortum*; transfertúrque ad omnem perversitatem. Et sunt Pindaro ἀπάται σκολιαί, secundùm epistolam quandam Ciceronis ad Atticum, *fallaciæ obliquæ*, id est callidæ & insidiosæ. σκόλια verò carmina, quæ fuerint, alibi dictum est.

42 Καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου. κοινωνία nihil aliud significat quàm *communicationem & societatem*. In libris Latinis est, *Et communicatione fractionis panis*. id esset, κὶ τῇ κοινωνίᾳ τῆς κλάσεως τοῦ ἄρτου. Acceperunt autem hoc aliqui de usurpatione instituti à Christo sacramenti corporis & sanguinis ipsius: Cùm Hebraicâ phrasi *frangi panem*, significet distributionem & usum cibi. Paulò pòst etiam, κλῶντές ἄρτον, id est *frangentes panem*, inquit Theophylactus, τὴν πολλὴν αὐτῶν ἐγκράτειαν κὶ λιτότητα δηλοῖ τῆς τροφῆς. μετελάμβανον γὰρ τροφῆς, ἀλλ᾽ οὐκ ἐτρύφων, *magnam continentiam ipsorum, & parsimoniam indicat cibi. Cibum enim illi quidem capiebant, sed non delicatum neque opiparum.* Sed phrasis omnino Hebraica est.

43 Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ. Hebraicâ phrasi. *Timor omnes homines invasit*. Et mox, πολλά τε τέρ. In Latinis libris leguntur hæc, *Multa quoque prodigia & signa per Apostolos in Hierusalem fiebant, & metus erat magnus in universis.* Quæ in Græcis libris non extant. Essent autem scilicet talia, κὶ φόβος ἦν μέγας ἐν ἅπασι. Repetitio illa quidem priùs dictorum. Et ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτό. id est *conveniebant* sive *conjungebantur*. Theophylactus, de animorum affectionúmque conjunctione, & concordia atque inseparabili benevolentia, interpretatur. πάντες δέ, inquit, οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, οὐ τόπῳ, ἀλλὰ διαθέσει κὶ γνώμῃ, κὶ τῇ πρὸς ἀλλήλους ἀδιασπάστῳ στοργῇ.

46 Κατ᾽ οἶκον. sicut κατὰ πόλιν, in epistola ad Titum, *in singulis urbibus*. Ut illud κατ᾽ οἶκον, fuerit *domatim*. In libris Latinis est multitudinis nomen, *circa domos*. Theophylactus autem, οἶκον, hoc loco, τὸ ἱερόν, id est *templum*, interpretatur, ibi enim cibum capere eos solitos fuisse ait.

47 Πρὸς ὅλον τὸν λαόν, *apud populum totum*, id est, ubique. Et mentione populi excluditur Pontificiæ factionis invidia atque odium. Quod sequitur, ὁ δὲ Κύριος προσετίθει, *Dominus autem addebat*, eodem verbo dicitur, quo suprà usus est Lucas, κὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι, *additæ sunt*, sive *accessere*. Sed in libris Latinis alia quædam leguntur, *Dominus autem augebat qui salvi fient, quotidie in idipsum.* Græca autem expositio, verbórumque distinctio, quam & Theophylactus retinuit, diserta est, *Dominus adjungebat ad Ecclesiam participes salutis quotidie aliquos.* Et ità sequitur alterius commemorationis exordium, *Simul autem* sive *unà ascendebant in templum Petrus & Joannes.* Et addit Theophylactus, πανταχοῦ φαίνονται ἐπὶ πολλὴν τὴν ὁμόνοιαν ἔχοντες, *ubique apparet inter hos magna concordia.* In eo etiam quod dicitur, τοὺς σωζομένους, est ἔμφασις quiddam, ut intelligatur solam fidem in Christum esse salvificam.

CAPUT III.

1 Ὥραν τῆς προσευχῆς. Hæc est hora ferè tertia antè occasum solis, & incidit in id tempus, quod fuit postea in Ecclesia Christi destinatum conventui vespertino. Quæritur autem in Theophylacteis, Observatúsne sit ab Apostolis ritus Judaicus? ἄρα ἔτι Ἰουδαϊκῶς ἔζων. μὴ γένοιτο. ἀλλὰ χρησίμως κὶ συγκαταβατικῶς τοῦτο ἐποίουν. *Absit. Nam utiliter & opportunè hoc faciebant.* Significat autem συγκατάβασις, quod opportunè sumus interpretati, accommodationem ad aliorum rationes.

2 Θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγ. ὡρ. *Ad januam templi, quæ dicitur Formosa.* In libro secundo παραλειπομένων, mentio fit portæ extructæ à Joathane, quæ vocatur in Græcis libris πύλη ὑψηλή, *porta excelsa*. An hujus loco postea cùm instauraretur templum, aliqua insignis specie pulchritudinis porta nomine etiam celebrata, reposita fuerit, in medio scilicet est relinquendum.

3 Μέλλοντας εἰσιέναι, *ingressuros*, *cum futurum esset ut introirent in templum*. Et, ἀτενίσας, *oculis intentis eum aspiciens Petrus unà cum Joanne: Nos, inquit, specta.* Utuntur enim Græci hoc verbo in significatione Attentionis. In Hercule furente Euripidis, πρὸς σὲ γὰρ βλέπω, *in te intueor*, id est, abs te pendeo. Et Sophocles Trachiniis, βλέψ᾽ ὧδε, *huc aspice*. Et mox, ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτ. *Attendebat eos*; *Erat in eos intentus*. Hoc verbum, cùm multa significet, nunc indicat Attentionem. Ὀδ. τ. inimica eodem observatio notatur: δαιμονίη τί μοι ὧδ᾽ ἐπέχεις κεκοτηότι θυμῷ; *cur usque adeò in me intenta es, & animo infesto me observas?* In epistola priore ad Timotheum, ἔπεχε σεαυτῷ κὶ τῇ διδασκαλίᾳ, *attende ad teipsum, & ad doctrinam*.

7 Αἱ βάσεις κὶ τὰ σφυρά. *Bases & ipsum ingressionem* significat. Ut Ajace Sophoclis, κυνὸς Λακαίνης ὥς τις εὔρινος βάσις, *Lacænæ canis sagacis incessus*. Significat & id quo tam instruitur ingressio, quàm aliquid nititur & insistit, ut nunc crura accipienda sunt. σφυρὰ autem *talos* Latini interpretando vocarunt, compages tibiæ & calcis. Quos senex Plautinus defringi jubet spectantibus intra ædes suas servis vicini militis. Et est Horatio, *Ad talos toga demissa*. Exsiluisse autem quod ait sanatum claudum, & planè restitutam integram sanitatem, & lætitiam ipsius indicat.

10 ἐπεγίνωσκόν τε αὐ. *Agnoscebántque eum quòd is esset, qui sederet ad portam Formosam, propter Eleemosynam*, id est, ut acciperet aliquid ab eis, quos sui misertum esset. Et, κρατῦντ☉ ἢ. In libris Latinis est, *Cùm tenerent autem Petrum & Joannem*. Id fuerit scilicet, κρατῦντων ἢ. id est *detinentibus Apostolos*, iis scilicet qui aderant. Sed Theophylactus, ex Chrysostomo nimirum, explicat ea quæ in Græcis libris exstant. Et addit, τί δὲ τὸ κρατεῖν☉ τῦ ἰαθέντος χωλῦ τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην; ἐδεδίει ἀποσπασθῆναι αὐτῶν. ἐνόμιζε γὰρ μήπω τέλεον ἀπηλλάχθαι τῦ πάθυς, μάχεις ἂν καὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν, μάλιςα ὅτι καὶ ὁ Πέτρ☉ κρατήσας αὐτὸν ἤγειρεν, ἢ ὅτι ἰάσατο, *quid est istud? Tenente claudo, qui sanatus erat, Petrum & Joannem. Metuebat ab ipsis avelli. Statuebat enim liberatum se esse illo malo tantisper, dum prehenderet & attingeret eos: cùm maximè Petrus comprehensum & excitatum ità sanasset*. Sed absque hoc metu, etiam, ut opinor, intelligi potest complexum istum gaudii fuisse, & significationis animi grati.

11 Ἐπὶ τῇ στοᾷ τῇ καλ. Σαλ. Mentio fit hujus Porticus in Evangelio Joannis capite xvi. In Theophylacteis autem hoc loco leguntur ista, αὕτη μόνη στοὰ ἵςατο ἀπὸ τῆς κατασκευῆς τῦ Σολομῶντος. ἐνέπρησε γὰρ τὸ ἱερὸν Ναβυχοδονόσορ, καὶ ᾠκοδόμησε Κῦρος ὁ Πέρσης, *ista sola porticus stabat adhuc de fabrica Solomonis. Incendit enim templum Nabuchdonosor, & ædificavit illud Cyrus*. Sed fieri etiam potuit, ut in nova exstructione, nova porticus quoque reposita in locum antiquæ, illud nomen retineret.

12 Ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ, *quasi nos hoc effecerimus propriâ facultate & pietate*. Sed alia scriptura indicatur, ἢ ἐξουσίᾳ, non εὐσεβείᾳ. Et in Latinis libris est, *quasi nostrâ virtute aut potestate*.

13 Κατὰ πρόσωπον Πιλάτε, *in conspectu Pilati*. Vehemens est ista accusatio Petri, inferentis duplex crimen Judæis, unum cædis Jesu contra voluntatem Præsidis, & alterum petitæ dimissionis homicidæ cujusdam. Et mox, ἀρχηγὸν ζω. *autorem & principem*. ὡς ἐν ἑαυτῷ ἔχον τὴν ζωὴν, ἢ τὴν αἰτίαν τῆς ζωῆς, *in seipso habens ipsam vitam & causam vitæ*, inquit Theophylactus. Et mox, ἐπὶ πίσει τῦ ὀνόμ. Et hoc loco & alibi celebratur præclarâ prædicatione nomen Jesu Christi, ut summæ potentiæ & admirabilis efficacitatis. Ut, *In nomine Jesu omne genu flecti*. & *hoc esse supra omne nomen*. & hoc solum nomen esse salvificum. & nunc, Fiduciâ nominis hujus consolidatum esse claudum istum ab ipso hoc nomine, quod invocatum fuisset, nondum credente eo, cui tunc contigit sanitas: ὑπὸ γὰρ ἦν πεπιςευκὼς, ἀλλὰ μόνη ἡ ἐπίκλησις τῦ ὀνόματος τὸ πᾶν εἰργάσατο, *nondum enim ille crediderat, sed sola invocatio nominis illius effecit omnia*.

17 Κατ' ἄγνοιαν, *per ignorantiam*, id est ignorantes. Quo pacto verò? qui institerunt apud Præsidem, ut interficeretur Jesus & dimitteretur homicida. At tantùm & tam atrox facinus patrari non intellexerunt, secundùm ea quæ dicuntur in prioris epistolæ ad Corinthios capite secundo: Ignorantia igitur ista non fuit Jesu, sed arcani consilii Dei æterni, quod mysterium est redemtionis generis humani, & qui Messias, id est CHRISTUS, & quòd ille Jesus esset. Notant tamen Græci, ἤδη μὲν ᾔδει ὁ κατ' ἄγνοιαν ἐπράξαν, ἀλλ' ὡς ἀπολογούμενος αὐτοῖς ὁδὸν τῆς μετανοίας, *noverat ille quidem, quòd per ignorantiam ista non fecissent, sed sic locutus est, aperiendo eis fores pœnitentiæ*.

18 Ἃ προκατήγγ. καθ' ἃ. id est, *quemadmodum jam antea denunciaverat, afflictum iri Christum, ità complevit*. Vel, *Quæ jampridem prædixerat esse perpessurum Christum*. In Latinis libris est, *qui prænunciavit*. Ut interpres ille ὃς προκατ. legisse videatur. Notatur autem quòd dicitur de multis Prophetis, διὰ σόματος, *per os*, singulari numero, quod ità indicentur consentaneæ per omnia prædictiones de Christo, quasi uno ore omnium Prophetarum prolatæ. Et mox, ὅπως ἂν ἔλθ. *ut veniant*. pœnitentiam & conversionem credentium Evangelio, ostendit accelerandi causam daturam esse, temporibus ἀναψύξεως, id est *recreationis & refrigerationis*, tanquam ab æstu ærumnarum & miseriæ, ἐν τῇ ἐμφανεῖ παρουσίᾳ τῦ Κυρίε, id est, *in manifesta atque perspicua præsentia Christi*, quem divinitus adventurum ait, præconio jam antea celebratum. id enim est, προκεκηρυγμένον. Sed indicatur alia etiam scriptura, προκεχειρισμένον, id est *propositum, productum, destinatum*.

21 Ἄχρι χρόνων, *ad tempora usque restitutionis sive instaurationis omnium*. Verbo suprà autor est usus, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τέτῳ ἀποκαθιςάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ; *Nunquid hoc in tempore restituis, sive instauras, regnum Israelitico populo?* Illud autem, ὃν δεῖ ἐρανὸν μὲν δέξαι, verbis est ambiguum. Accidit autem hoc semper quoties duo accusativi cum verbo infinitivo junguntur. Ut, *Aio te, Æacidam, Romanos vincere posse*. De quo quædam afferre hoc loco deprompta quasi de penu nostræ scientiæ, non putavimus alienum visum iri. Omnis igitur ambiguitas orationis, unde exsistere errores & dubitationes solent sæpe animadvertendi atque perniciosi, aut est singulorum verborum, seu in singulis dictionibus, & vocatur à Græcis ὁμωνυμία, cùm unum verbum significat plura: ut ἄνθρωπος, nomen commune & proprium. Sic apud Athenæum, ἄρτ☉, quo panis significatur, regis cujusdam nomen proprium fuisse perhibetur. Et fuit ἄρις☉ quispiam olim in Sicilia optimo nomine homo deterrimus. Sic Jupiter Phidiæ, & Venus Apellis, effigies est & imago Jovis ac Veneris. Quæ ὁμωνυμία in sancta quoque religione impietatis exitiosæ causas dedit, nominantibus personas & venerantibus imagines superstitiosis. De quo nunc plura dicenda non sunt. In Latino sermone talia sunt, *Ala, Corculum, Sura, Testa, Scævola, Africanus, Allobrox*. Alia innumera. Idem in eorum quæ à Grammaticis propriè verba dicuntur, diversâ significatione, & in aliquarum dictionum similitudine evenit. Apud Plautum ait quidam, *Abßum*. Cui alter dicit, *At ego elixum volo*. Et argutatur apud eundem Parasitus de verbo *Invocare*, quod significaret & *implorare*, seu *nominatim vocare*, & *non vocare*, quemadmodum ipse invocatus soleret accedere ad convivia. Et in Mostellaria senex ludit in verbo, *perductio*. Est enim ista materia jocorum & ridiculorum. Sed in gravibus & magnis rebus cavendum, nè quid hac in parte involutum obscuratúmque, valde interdum noceat. Et ideo Jurisconsulti studiosè vocabulorum significationes indicant atque definiunt. Ad hanc considerationem pertinet totus tractatus μεταφορῶν, & quoscunque tropos illæ complectuntur. Quæ doctrina latè patet, & explicationem requirit accuratam atque diligentem, quæ imprimis illustretur exemplis. Altera ambiguitatis forma est in toto sermone, quam propriè vocarunt ἀμφιβολίαν: ut eorundem casuum frequentationis, de qua versus ab Aristotele adducitur Comici alicujus, ἐγώ σ' ἔθηκα δοῦλον ὄντ' ἐλεύθερον. Cùm & ex servo liber, & ex libero servus factus esse accipi possit. Et est credibile convertentem hunc versum vitare studuisse Terentium ambiguitatem, in Andria, *Feci ut ex servo esses libertus*. Tale est in Rhetoricis exemplis, χρυσῆν χρυσῦ δόρυ ἔχοντα. Cùm sit incertum an perhibeatur, de aurea effigie Ducis hastata, an de effigie tenente hastam tantummodo auream. Huc pertinet cujusque linguæ integer & germanus usus, in iis quæ figuræ sermonis dicuntur, à Græcis φράσεις, & compositionis studium vitans ambiguitatem. Horum autem ignorantia vel incuria, errorum fallaciarúmque mater est, & peperit errorum nefariam impietatem, quibus audaces quidam ab Ecclesiæ Christianæ consentiente doctrina recedentes, sectarum fuere autores, & ideo sunt appellati Hæretici. Quæ siquis exemplis propositis contemplari vult, legat Epiphanii scripta, quibus historiæ istæ copiosissimæ enarrantur. Potéstque animadverti, nihil tam esse absurdum cogitatu, neque dictu mirificum, quod non audeat concipere & proferre indocta audacia, & temeraria impietas. Sunt autem quidam præposterè religiosi, qui indicia ambiguitatis in sacra Scriptura refutant, quasi ità obtrectetur doctrinæ sancti Spiritus, nequaquam fallaci aut dubiæ. Hi tropos quoque & figuras, si sibi constare voluerint, etiam excludant, necesse est. De quibus alibi disseruimus. Non sunt autem ambigua in sacris literis callidè & malitiosè posita, id quod vel suspicari, nedum perhiberi, impietatis nefarium crimen habeat: sed in expositione orationis communis (quæ frequentissimè talia usurpat in omni genere sermonis, tam loquendo quàm scribendo) ità ceciderunt. Quemadmodum in studio ac cura explicandi res multa reperiuntur passim exposita, minùs exquisitâ consideratione verborum & componendi hac attentione. Ut hac etiam in parte cogitationis diligentia vel imprimis sit adhibenda. Quòd si nihil uspiam exstaret ambiguitatis in literis sacris, supervacaneus esset consensus generalis de veritate sententiæ, & inutile studium explicationum. Quoties, autem occurrit vocabulum πολύσημον, quoties obscurior structura, quoties etiam, mutatâ distinctione, diversa sententia? Nonne verò & vetustissimorum sacrarum literarum interpretum, in hac parte, & ingenii solertia, & studii industria manifesta est? Et scripsit alicubi Desiderius Erasmus, Origenem in Pauli Apostoli scriptis offendi hyperbatis, anapodotis, amphibologiis: Quibus ille tamen vir eruditus & doctus nequaquam debuit offendi: Ut argutiæ indoctorum vel semidoctorum (quod genus audax atque temerarium, nocentissimum est) animadversionem & notationem hanc culpantes & exagitantes simpliciter rejiciendæ sint. Sed nos sic satis longè evagati, redeamus ad id quod propositum est.

21 Ὃν δεῖ ἐρανὸν μὲν δέξασθαι. Ἑλληνίζει ἡ λέξις, quòd non inferatur ad particulam, ἢ, respondens huic particulæ, ἢ, vel similis alia: Quasi ponatur μὲν, pro ἢ. Nihil autem dicitur à Petro aliud, quàm in cœlo residere Christum, & non magis versari in terris, sedémque cœlestem oportere hujus esse, ad omnium usque rerum instaurationem. ἀναληφθεὶς γὰρ ὁ Χριςὸς εἰς ἐρανὸς, μένει ἕως τῆς τῦ κόσμε συντελείας, ἐκβαίνει τῶν πάντων μετὰ δυνάμεως, ἀποκαθιςῶν τὰ πάντα, ὧν προείρηκαν οἱ προφῆται, ὅτε ἔσται τὸ τέλ☉ ὄντι, ἢ παύσηται τὰ αἰσθητὰ, τότε ὁ Χριςὸς ἔςαι τῶν ἐρανῶν ὑψηλότερ☉, id est, *assumtus enim Christus in cœlum, manet illic, ad consummationem usque mundi hujus, adventurus tunc cum potentia, restitutis de cætero omnibus, quæ Prophetarum oraculis prædicta sunt. Sive, ubi finis jam aderit, & cessaverint sensibus exposita, tunc ipse Christus cœlis erit sublimior*. Hæc leguntur in Theophylacteis. Quorum ultimâ sententiâ refelluntur ea, quæ malitiosè hinc excepta sunt; Christi regnum duraturum ad finem solummodo hujus mundi. Leguntur ibidem quoque ista, ut appareat antiquis etiam temporibus ἀμφιβολίαν in his aliquid legentibus negotioli fecisse,

fecisse, cùm sententia sit perspicua. ἀλλ' πῶς φησιν; Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι, ἄρα ὑπὸ τῶν αὐτῶν δεξάμενος; καὶ πάνυ. πῶς δὲ οὐκ εἶπεν; Ὃν οὐρανὸς ἐδέξατο, *sed quomodo dicit?* QUEM OPORTET COELUM CAPERE, *sive* ACCIPERE, *sive, ut Latinus vetus interpres*, SUSCIPERE. *An nondum illud acceperat? Imò admodum. Cur igitur non dixit?* QUEM COELUM ACCEPIT? Quæ autem ibi sequuntur in libris editis, ἀδιανόητα sunt, vel mendosa vel mutila, quemadmodum suspicor. Itaque indicata sententia secundùm alibi in sacris literis dicta, & hoc etiam loco satis evidens, teneatur; Oportuisse ità fieri, ut Christus reciperetur sive acciperetur sive assumeretur in coelum, ubi maneret tanquam in propria sede, usque ad finem hujus mundi, & rerum omnium instaurationem.

22 Προφήτην ὑμῖν. προφήτης est ὁ πρὸ τῶν. Græci etiam ὑποφήτην vocarunt, alterius instinctu & veluti voce aliquid pronunciantem, potissimùm divini numinis. Et phrasi Hebraicâ est *Propheta* autor & magister doctrinæ coelestis, cujus sententiæ refragari sit impietatis nefarium facinus. Hæc autem promissio est singularis & eximii Prophetæ: Atque ità Christum appellari ait Theophylactus Filium Dei factum hominem, Intercessorem tanquam Mosen inter Deum & homines: προφήτης ὀνόμασται ὁ Ἐμμανουήλ, διὰ τὸ ἄνθρωπον, ὅ ἐς ἐν τοῖς Μωσέως, Μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Non est autem existimandum intercessionis ideo efficacitatem quasi dirimi, cùm Filius Dei ὁ λόγος perpetuus μεσίτης καὶ ὑπερεντυγχάνης pro genere humano, inque Christo, qui est λόγος σαρκωθεὶς, æternum consilium hujus rei patefactum atque declaratum sit.

23 Πᾶσα ψυχή. *Quicunque omnium viventium.* Vocat autem Scriptura, id est sermo Hebraicus, homines κατ' ἀντονομασίαν *viventes*, quod *animæ* nomine indicatur: Latinus verò, & Græcus, è contrario θνητοὺς & *mortales*, id est morti destinatos. ¶ Ἐξολοθρευθήσεται. id est *interibit*, sive *perimetur sublatus de populo contumax ille.* Et mox, ἀπὸ Σαμουὴλ, usq; *à Samuelo.* Cujus tempore regnum Israeliticum constitutum fuit. Et, καὶ τῶν καθεξῆς. item καθεξῆς τῶν γεγονότων καθεξῆς. Qui illum continuâ quâdam serie sunt secuti. Ità etiam Samueli indicantur prædictiones de Christo.

24 Καὶ κατήγγ. Ordo verborum talis est, καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται, ὅσοι ἐλάλησαν ἀπὸ Σαμουὴλ καὶ τῶν καθεξῆς, καὶ κατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας, *atq; omnes adeò Prophetæ, quicunque locuti sunt, à Samuelo usque & deinceps secuti, illi etiam denunciarunt dies istos.* Ità non fuerit necesse aliquid extrinsecus assumere ad sententiæ explicationem. Illud autem, ὅσοι ἐλάλησαν, hoc scilicet fuerit; *Quotquot extant dicta*, sive *prædictiones, ab Samuelo, usq; & cæteris deinde secutis ii etiam prædixere dies istos.* id est istius temporis eventus. Est autem in his ut sæpe ὁ, δὲ, quasi συλλογιστικὸς, & μεταβατικὸς sicut interdum ὁ, ἀλλά. Et ὁ, δὲ, significationem habet non συμπλεκτικὴν, sed etiam διασαφητικήν. Xenophon ità orditur continuationem historiæ Græcæ, Μετὰ δὲ ταῦτα οὐ πολλαῖς ἡμέραις ὕστερον *post illa verò deinde non multis diebus.* Et in fine, ὁ μέντοι δὴ πυνθάνομαι μετ' πολλάων δὲ, Herodotus Ἐρχτοῖ. *Non tu sola facinus tale fecisti, sed socias habes multas.* Idem Herodotus Καλοί, καὶ ἄνδρα ὀφθῆναι γυμνὸν αἰσχύνην φέρει. *etiam virum conspici nudum, probrum infert.* Thucydides lib. iii. πέφυκε γὰρ καὶ ἄλλως ἄνθρωπος τὸ μὲν θεραπεῦον ὑπερφρονεῖν, τὸ δὲ μὴ ὑπεῖκον θαυμάζειν, *est autem ea hominis etiâ præ cæteris natura, ut contemnant colentes se, eos verò qui non cedant, admirentur.* Estq; utriusq; particulæ talis usus in Græci sermonis autoribus creberrimus.

25 Ὑμεῖς ἐστε υἱοί, *vos estis soboles Prophetarum.* Theophylactus argumentatur: Ergò hæredes: ὁ γὰρ υἱὸς καὶ κληρονόμος, *filius enim hæres quoque est.* Ut Intelligatur prædictiones promissionésq; de Christo propriè atque primùm pertinere ad Judæos. Διαθήκην autem quod nomen Latino *testamenti* interpretantur, vocat pactum conventum Dei æterni & Patrum. De quo nomine alibi plura diximus. Et paulò pòst, πᾶσαι αἱ πατριαί. Scribitur in quibusdam libris αἱ φυλαί, recidente sententiâ eòdem. Et paulò antè, ἐνευλογηθήσονται, præpositione eleganter repetitâ. Et in fine capitis, εὐλογοῦντα ὑμ. ἐν τῷ ἀποστρ. εὐλογία ista, id est *benedictio*, σωτηρίαν, id est *salutem*, innuit. Et in conversione cujusque ab improbitate vitiorum suorum: Sive in eo, ut convertatur unusquisque. innuitur enim conversionis modus. Et Theophylactus quoque ità, ὑμῖν πρῶτον ἀναστήσας ἀπέστειλε. τί ποιοῦντα; εὐλογοῦντα ὑμᾶς καὶ σώσοντα, ἂν ἄρα καὶ αὐτοὶ θέλητε ἀποστρέφεσθαι ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν, *restitutum vitæ vobis primùm misit, sive ad vos ablegavit. Quidnam ut faceret? ut benediceret & salutis esset vobis autor, siquidem & vos præsumatis:* vel, *siquidem istud vestrûm quoque consilium sit, avertere à peccatis*, vel *aversari peccata.*

CAPUT IIII.

1 Ὁ Στρατηγὸς τοῦ Ἱερ. Quem *prætorem* Latini, eum Græci interpretando στρατηγὸν vocarunt. In quo nomine est significatio *ductus copiarum*. Ut habuisse Judæos intelligi possit, copiolas quasdam, ad templi sacrorúmque custodiam atque præsidium. Habuisse autem Judæos talem prætorem, & Josephus alibi indicat, & libro secundo captæ Judææ nominat Eleassarum Ananiæ Pontificis filium στρατηγοῦντα eo tempore, quo commotum fuit bellum Judaicum, juvenem audacem ac superbum, qui exorientis jam belli causas auxerit, repudiando sacrificia pro externis, in quibus etiam essent quæ pro Cæsarum salute fierent. Græci notant hoc loco Judaicam improbitatem; qui studuerint publico crimine illato condemnari Apostolos, & non privatim factum illud vindicari. Quæ sunt, ut opinor, Chrysostomi. Latinus interpres generali *magistratus* nomine interpretando usus est. Notant & improbitatis & feritatis progressum. Qui enim ad Christum, proditorem quæsiverant, ii nunc ipsi manus admovent, & rem palàm aggrediuntur. Hanc illi vocant, τῆς πονηρίας καὶ ἐπιμονῆς ἀσωτίαν. Quæ est proclivitas ac ruina in flagitiis atque sceleribus. Ἐπέστησαν, *astiterunt ipsis*, vel *astiterunt ad ipsos.* Et, διαπονούμενοι, *ægrè & graviter ferentes, quòd populum illi docerent.* Sive, *Quòd ipsis molestia offerretur, propterea quòd Apostoli docerent populum.* Ἰλ. β'. ᾔδεε γὰρ κατὰ θυμὸν ἀδελφεὸν ὡς ἐπονεῖτο, *sciebat animo suo, quibus curis & laboribus conflictaretur frater.*

2 Ἐν τῷ Ἰησοῦ. id est, In prædicatione de Jesu. Sive, in illo, quod de Jesu commemorarent. In libris tamen Latinis est, *Quod annunciarent in Hierusalem.* Et mox, ἐθ. εἰς τηρ. *Injecere eis manus*, id est comprehenderunt & dederunt in custodiam, ubi asservarentur ad diem usque crastinum.

4 Ὡσεὶ χιλιάδες, *& auctus est numerus illorum usque ad millia circiter quinque.* Vel universorum, ut comprehendantur hoc numero etiam illa tria millia in capite secundo: Vel eorum qui tunc audierant Petri concionem tantus numerus accessit ad priores. Et notant Græci, quòd res in contrarium verterit: βουλόμενοι γὰρ ἐλαττῶσαι τὸ σύστημα δεσμωτήριον, μᾶλλον ηὔξησαν, *volentes diminuere coetum illum metu incusso, magis auxerunt.*

5 Ἐγένετο. ἐπὶ τὴν αὔ. scilicet ἡμέραν. *In posterum diem hoc evenit, ut congregarentur*, ὥστε συναχθῆναι. Genus autem ἀρχιερατικὸν, vocat, eos ex quibus tunc principes sacerdotes seu Pontifices legi fieriq; solebant, mutatâ jam annui muneris functione.

8 Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ καὶ πρεσβ. Compellatio est eorum qui aderant, congruens dignitati ipsorum, cùm evadat oratio ad accusationem liberrimam atque gravissimam. In libris Latinis additur, *audite:* inculcatum ab aliquo, qui orationem putaret esse imperfectam. Et postea, ἀνακρινόμεθα, *si in nos inquiritur.* Habet enim significationem ἀνακρίνειν *interrogandi* & *inquirendi.* Ut cùm alibi apud autores Græcæ linguæ, tum νόμων libro ix. apud Platonem, ἀρχέσθω τὸν γεραίτατον ἀνακρίνειν. In judicio jubetur ordiri maximus natu inquisitionem, quæ ibidem ἀνάκρισις dicitur.

10 Ἐν ὀνόματι Ἰησ. Et mox, ἐν τούτῳ. *In nomine*, id est efficacitate & potentia nominis Jesu, sive ipsius Jesu Christi: sicut, ἐν τούτῳ: *in isto*, id est, per istum, istius effectione & potestate. μετωνυμικῶς. Cui non dissimile hoc in Philocteta, ἐν σοὶ τὸ πλεῖν ἡμᾶς, *penès te est ut navigemus.* id est arbitrii & nutûs tui. Et postea, εἰς κεφαλὴν γωνίας. μεταφορικῶς. *Qui lapis summum angulum*, vel *fastigium anguli complexus est.*

12 Ἐν ἄλλῳ οὐδ. *Penès neminem alium est salus*, id est, opus & effectio salutis. Et mox, τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρ. *attributum hominibus.* In libris Latinis est, *sub coelo datum.* Quo significatur aliquantò speciosiùs, ubique locorum & gentium solum nomen Jesu Christi, per gratuitum favorem & benignitatem Dei æterni, apud homines esse salvificum.

13 Καταλαβόμενοι. Verbum habet significationem *comprehensionis.* Ut Herodotus ait se exsecuturum narrando ea, quæ alii οὐ καταλαβόντο, id est, *omiserunt.* Quia autem, quæ comprehensa tenemus, certa habemus, transfertur verbum ad cognitionem & scientiam, & ea quæ sunt comperta & explorata. Cùm quidem & alia significet. Ἀγράμματοι καὶ ἰδιῶται sunt, homines imperiti literarum & rerum, id est indocti & privati atque plebeii. Est autem ἰδιώτης, in mentione magistratuum, *privatus:* In mentione artificiorum studiorúmque, *imperitus:* In mentione dignitatis & præstantiæ, *humilis* & *inhonoratus.*

15 Συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους. *Contulerunt inter se*, nimirum sententias. In libris Latinis est, *Conferebant*, interpretans id, quod alicubi exstat, συνέβαλλον. Et, δι' αὐτῶν, *ipsis administrantibus*, sive *exsequentibus.* Habet enim ὁ, διὰ, cum genitivo significationem τοῦ διὰ μέσου, id est ministerii sive operæ. Et inferiùs, διανεμηθῇ, *dissipetur*, fama scilicet facti illius. Et, ἀπειλῇ ἀπειλησώμ. In libris Latinis est, *comminemur eis.* Ut legisse interpres ille videatur, ἀπειλησώμεθα. Sed additum ad verbum nomen, ἀπειλῇ, unde verbum deductum est, significationem ipsius auget, phrasi Hebraicâ. Itaque hoc aiunt, Se vehementer minari eis velle. Et, ἐπὶ τῷ ὀνόμ. *mentione nominis istius.* Nè quid verborum postea facientes meminissent nominis istius.

19 Εἰ δίκαιόν ἐστι. *Vos statuite judicio vestro an justum sit coram Deo, vos potiùs audiri quàm Deum ipsum.* Quæ sententia explicatiùs ponitur in capite v. cum affirmatione diserta, *Dei potiùs imperio parendum est, quàm hominum.* Quod autem de eo judicium modò ipsos facere jubent, de re manifesta, & naturaliter insita cognitione omnibus, hoc concedunt. Itaque & in Apologia Socratis hæc leguntur, ἐγὼ μὲν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀσπάζομαι ὑμᾶς καὶ φιλῶ, πείσομαι δὲ τῷ Θεῷ μᾶλλον ἢ ὑμῖν. *ego quidem, ô Athenienses, benevolentiâ vos complector & amo, sed Deo tamen parebo, sive morem geram, potiùs quàm vobis.*

21 Ἀπέλυσαν αὐτούς, *absolverunt*, id est dimiserunt. Ut Epidico,

Absolve me. Et Adelphis, *hominem istum quàm primùm absolvitote.* Et, διὰ τὸν λαόν. Subindicari videtur metus jam orientis tumultûs in populo. Et ἀπολυθ. ἦλθ. In quibusdam libris est, ἀπολυθέντες δὲ οἱ ἀπόστολοι, fortasse de adscripta explicatiuncula inculcatum. Et mox, ἀπήγγειλαν. In quibusdam libris legitur, ἀνήγγειλαν. sententiâ nihil discrepante.

25 Ἐφρύαξαν. Verbum est *ποιητικόν*, propriè fremitum equorum & jumentorum indicans, & transfertur ad voces insolenter exsultantium. Et paulò antè, Δέσποτα σὺ, ὁ Θεός. In Latinis libris est, *Domine tu, qui fec.* Ut illum interpretem in suo Græco libro, ὁ Θεὸς, non habuisse appareat. Est autem Græcorum sententia: Vel, *ô Domine tu Deus, qui fec.* Vel, *ô Domine tu Deus es, qui fec.*

27 Ἐπ' ἀληθείας, *in veritate.* In libris Latinis est, *convenerunt enim verè, in civitate ista.* Quæ est interpretatio talis scripturæ, συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Et mox, καὶ λαοῖς Ἰσραήλ. In quibusdam libris est, καὶ λαὸς Ἰσραήλ. Herodes & Pontius Pilatus, ipséque etiam populus Israeliticus, ad efficienda à potentia sententiáque tua præfinita, ut fierent. χεὶρ enim *μεταφορικῶς* Potentia est. *Non est in manu mea*, id est meâ potestate. Et, τὰ νῦν. χτ' τὰ νῦν ὄντα. *In præsentia.*

32 Ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ, *Cor & anima.* Consilium voluntásque & omnes sensus congruebant. Et, ἀπεδ. τὸ μαρτ. Notant Græci significationem verbi ἀποδίδω, id est *persolvebant.* Quo ostendatur aliquid ipsos quasi in manus traditum accepisse, ut tanquam de debito hoc dicatur. Et, ἐπὶ πάντας, *ad omnes.* In gratia erant magna apud cunctos.

34 Κτήτορες χωρίων, *qui possidebant fundos aut domos.* Vel, *in quorum facultatibus erant fundi & domus.* Et, παρὰ τοὺς πόδ. αὐτῶν, inquit Theophylactus, κυρίους καὶ οἰκονόμους ποιοῦντες. Ità declarantes ipsos Dominos & dispensatores tanquam rerum non suarum ampliùs, sed jam communium.

36 Ἰωσῆς δὲ ὁ ἐπικλ. Alium perhibetur istum Josen esse, quàm eum, cujus suprà mentio facta est, cognomento *Justi.* Et, ὅ ἐστιν. In libris Latinis est, *Quod est interpretatum,* ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. Cujus interpretatio est. De scriptura autem hujus nominis vera quæritur. Et Λευΐτης, *de tribu seu familia Levitica.* Atque hunc Barnabam esse putatur, qui postea Pauli Apostoli comes fuerit.

37 Τὸ χρῆμα. rem attulit partam ex agri venditione, quod fuit scilicet pretium agri. De pecunia quidem Græcis usitatum est uti plurali numero, χρήματα. Ut, δεῖ δὴ χρημάτων, *pecuniis omnino opus est.* Et, χρήματα χρήματ' ἀνήρ. id est, Tanti fit aliquis, quantum habet.

CAPUT V.

1 Ἐπώλησε κτῆμα. Quod in bonis est, id est partum seu quæsitum, κτῆμα dicitur. Sed fuisse istum fundum, mox nomine χωρίς indicatur. Post honestam autem & fidelem actionem subjicitur inhonestæ & infidelis narratio sanè horrenda, quod Græci vocarunt φευκτὸν διήγημα. Et est expositio ista rei admodum tristis, quam & reprehendisse aliquos indicat Theophylactus. Quomodo enim congruunt hæc cum Christi præcepto & doctrina mansuetudinis ac benignitatis? Græci exaggerantes facinus, sacrilegium tunc commissum aiunt. Quòd quasi consecrata ad egenorum nutrimentum, sint subtracta communi necessitati. Sed cùm dictorum factorúmque ministerii sui habuerint Apostoli Spiritum sanctum, omnia illa vera rectáque esse statuendum, quòd hæc accusantes, Spiritum ipsum sanctum accusent. Sunt autem quædam tempore & necessitate postulante honesta atque laudabilia, quamvis species interdum illorum sit valde horrida: Ut supplicium illius, qui die sabbati ligna colligerat. Atque initio rebus constitutis ab aliquo peccari, non tam facto quàm exemplo nocet, & animadversione severiore est coercendum. Sed omnino de divinis actionibus atque rebus rationes humanæ ad explicandum comprobandúmve adhibendæ non sunt, nequis in majestatem inquirere, & sapientiæ æternæ se facere consiliarium velle videatur.

3 Διὰ τί ἐπλήρ. In Latinis libris est, *Cur tentavit Satanas.* id est ἐπείρασεν. Et paulò antè in eisdem, *Dixit Petrus ad Ananiam,* id est, πρὸς τὸν Ἀνανίαν. Quæ sive addantur sive non addantur, perinde est. Compellatio enim indicat, quem Petrus tunc sit allocutus. Sed, inquit, ut opinor Chrysostomus, Si compleverat Satanas cor Ananiæ, cur illam ipse pœnam persolvit? Et respondit, ὅτι αὐτὸς ἐγένετο αἴτιος, ὁ εὐτρεπίσας ἑαυτὸν εἰς τὸ δέξασθαι τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, καὶ πληρωθῆναι, *quia ipse causam dedit, præparatione suâ ad recipiendam efficacitatem ejus, quâ compleretur.* ¶ Ψεύσασθαί σε τὸ πνεῦ. *mendacio Spiritum sanctum tentare, aut frustrari, aut omnino fallere.* Ut in Alcestide, οὐκ οἶμαι τί σε ἐς θεοὺς ἐψεῦσθαι, *tuus nisi me contra herus mentitus est.* Νοσφίζεσθαι autem Homero est, χωρίζεσθαι, id est *abscedere*, ut Ὀδ. λ'. Et, *aversari*, ut Ἰλ. β'. Sed posteriores in ea significatione, quâ nunc ponitur, usurparunt hoc verbum, quæ est de aliorum seu communibus rebus sibi aliquid subtrahendi, vel suum & peculiare faciendi, cujus participes alii esse deberent.

4 Μένον σοὶ ἔμενε. Vel ἔμενεν. *Sive retinuisses, possessio. Sive vendidisses, pecunia tua fuisset.* Et mox, τί ὅτι ἔθου. *Quid est? Quòd reposuisti in corde tuo?* Indicatur consulta & deliberata fraus, & culpa hominis admittentis instinctus diabolicos. Et mox, οὐκ ἐψεύσω ἀνθρ. *non ad homines tantùm sed ipsum Deum pertinet mendacium tuum. Mentitus es non hominibus sed Deo.* Casu mutato. Suprà enim ψεύσασθαι τὸ πνεῦμα, dixit. Et inferiùs, ἐξέψυξε. ἀπέψυξε, *animam exhalavit.* Et præcipua causa innuitur tam severæ animadversionis, incussus metus aliis, quo deterrerentur scilicet à simili facinore. Intelligendum autem est, Tunc pertimuisse præsentes, & postea re patefactâ alios quoque, & ideo eadem sententia inferiùs repetitur.

6 Συνέστειλαν. id est συνελάμβανον, ut capite viii. συστέλλω *componere est & coercere.* Et nunc corpus ad sepulturam dicit fuisse compositum à junioribus, qui illud etiam extulerint, id est sepeliverint. Isocrates περὶ εἰρήνης, αἱ συμφοραὶ τοὺς πολλοὺς συστέλλουσι, *res adversæ plerosque coercent* sive *reprimunt.* Et Grammaticis est συστολὴ, reprimens tempus pronunciando, id est faciens ex longa syllaba brevem. Ἐκφέρειν autem, & quod idem significat ἐξενέγκειν, *efferre mortuum* significat. In libris Latinis est, *Surgentes autem juvenes amoverunt eum.* Neque possum suspicari quid interpres ille in suo Græco libro scriptum habuerit.

8 Εἰπέ μοι. In Latinis libris est, *Dic mihi mulier.* εἰπέ μοι, γύναι. Et, εἰ τοσούτου. *Tantine fundum vendidistis?* commemoratâ scilicet summâ pecuniæ, quam vir ipsius attulisset. Et, ἐξοίσουσι, *efferent.* Est enim φέρω, verbum ἀνώμαλον, & tribuitur huic futurum, οἴσω, & μέσως οἴσομαι. Dicit autem *ad ostium*, sive *in foribus adesse*, id est adventare eos, qui virum ejus extulissent, & facturos idem de ipsa.

13 Κολλᾶσθαι, *conjungere se cum eis.* Vel, *adhærere eis ut unus esset quasi in corpore illo.* Ut intelligatur, cœtum Ecclesiæ singularem & ab aliis secretum fuisse. In ænigmate, ἄνδρα ἴδον πυρὶ χαλκὸν ἐπ' ἀνέρι κολλήσαντα, *vidi unum cum igne & ære alteri inhærentem:* Vel, *in alterum incumbentem:* Vel, *applicatum alteri.* Et populus, inquit, eos magnificabat. Et mox, προσετίθ. πιστ. In libris Latinis est, *Magis autem augebatur credentium Domino multitudo.* Quasi interpretans talia quædam, προσετίθετο πιστευόντων ἐπὶ Κυρίῳ πλῆθος. In Græcis autem, sicut edita sunt, σύνθεσις est, quam *appositionem* Latinè vocarunt. *Apponebantur plures credentes Domino, multitudo, inquam, virorum & mulierum.* Si πλῆθει scriberetur, esset orationis compositio simplex, *Credentes adjungebantur indies magis, multitudine utriusque sexûs.* Et postea, κἂν ἡ σκιά ἐπισκ. His innuitur umbram quoque corporis Petri sanitati aliquos restituisse. Et sunt, qui notent hoc tanquam majus miraculum, factis à Jesu, à quo hoc factum esse non legatur. Cùm ipse majora facturos prædixerit credentes. Et in libris Latinis additur, *Et liberarentur omnes ab infirmitatibus suis.* quæ tamen ut inculcata, à quibusdam notantur.

16 Ὀχλουμένους, *qui vexabantur, agitabantur, conturbabantur.* De Sectis autem Judaicis alibi jam dictum à nobis est. Sadduceos quidem ab autore Sadduco seu Saddoco quopiam appellatos fuisse quidam perhibuerunt, ex Hebraicis commentariis. Nomen autem Pontificis istius haud scio an nequeat indicari, sicut neque tempus harum rerum gestarum certò definiri posse arbitror. Ζῆλος autem, quod nomen retinuit interpres Latinus, significat ardorem quendam animi vehementer commoti, quod vitium secundùm Stoicos est, & definitur, λύπη, ἐπὶ τῷ ἄλλῳ παρεῖναι ὧν αὐτὸς ἐπιθυμεῖ. id est, quemadmodum Cicero interpretatur, *ægritudo, si eo quod concupierit, alius potiatur, ipse careat.* Sed est ζῆλος, id est *æmulatio*, etiam in laude, Imitatio virtutis, ut Cicero ait: unde verbum ζηλῶσαι. quod *beatum etiam prædicare* est: Ut Iphigenia in Aulide, ζηλῶ σε γέρον. Ζηλῶ δ' ἀνδρῶν, ὃς ἀκίνδυνον βίον ἐξεπέρασ' ἀγνὼς, ἀκλεής. Τοὺς δ' ἐν τιμαῖς ἧσσον ζηλῶ, *ego te felicem duco senex: Et eum duco qui securus inhonoratam ignotus vitam confecit, honoratos verò duco felices minùs esse.* Unde ζηλωτὸς, *laudatus*, & qui dicitur *fortunatus.* Et hic ζῆλος ἀρετῆς est, quem queritur de civitate sublatum Demosthenes in oratione contra Aristogitonem. Et ità apud Hesiodum, Ζηλοῖ γείτονα γείτων εἰς ἄφενος σπεύδοντα, *æmulatur*, inquit, *vicinus vicinum, quem videt rei augendæ operam dare.* Sed nunc vitiosam æmulationem conjunctam cum odio atque invidia nomen significat. Ut apud Platonem Legum libro tertio, ζῆλοί τε αὖ καὶ φθόνοι οὐκ ἐγγίγνονται.

20 Τῆς ζωῆς ταύτ. *Vita illius*, vel salvifica sive salutaria ista verba: Vel *vita istius*, non mundanæ & caducæ, sed æternæ atque cœlestis, quæ est Christiana vita. Christus enim ipsa vita est. Et paulò pòst, καὶ πᾶσαν τὴν γερουσ. id est, *totum senatum Israeliticum.* Ut intelligatur conventum illum singulari frequentiâ fuisse insignem, aucto concilio solenni, aliorum quoque præcipuorum virorum præsentiâ.

21 Τὸ δεσμωτήριον. carcerem in quo vincti asservantur δεσμωτήριον Græci vocant, quam suprà *publicam custodiam* dixit. Fuere autem Apostoli mirabiliter educti ex carcere, foribus ab angelo apertis, & rursum ità clausis, ut signa omnia essent integra neque indicium appareret patefactionis ullum. id enim ἀσφαλεία nomine significatur. Ἔσω autem est, ἔνδοθι, *intus.* Et mox, ὅ, τε ἱερεὺς, *Sacerdósque ipse.* κατ' ἐξοχὴν autem sic vocat Pontificem seu principem Sacerdotem anni illius, cùm mox ordinis istius mentionem faciat. In

libris tamen Latinis hoc nomen interpretando non est additum. Sic enim ibi, *Ut autem audierunt hos sermones, magistratus templi & principes sacerdotum.*

26 Ἵνα μὴ λιθ. *Metuebant nè lapidibus peterentur à populo*, si scilicet vim facerent. Et infrà, παραγγ. παρηγγείλ. *præcepto præcepimus.* id est modis omnibus, seu vehementer & enixè præcepimus, phrasi Hebraicâ. Vocantur autem à Græcis doctrinæ etiam præcepta παραγγελίαι. Ut Aristoteli Nicomacheorum β'. ὅτε γὰρ ὑπὸ τέχνην, ὅτε ὑπὸ παραγγελίαν οὐδεμίαν ὑποπίπτει, *neque enim subter artem aut præceptionem ullam subjicitur.* In oratione pro Ctesiphonte, significatur eodem verbo *denunciationis apparatus.*

28 Ἐπαγ. ἐφ' ἡμ. τὸ αἷμα. *Sanguinis* nomine significatur vita, cùm hæc contineatur sanguine. Hoc igitur dicit Pontifex, Velle Apostolos inferre ipsis hominis illius, significantes Jesum, quem nominare etiam nolunt, interfecti crimen, id est facere eos homicidii reos.

29 Πέτρος κ. οἱ ἀπ. Petrus de sententia nimirum cæterorum. Ut Petri oratio communis omnium fuisse indicetur. Et mox, πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ. *morem gerere*, sive *parere, imperanti Deo.* Est enim in verbo *obtemperandi imperio*, sive *obediendi magistratui* significatio. Nicomacheorum. ix. ὁ σπουδαῖος πειθαρχεῖ τῷ νῷ, *vir bonus paret imperio mentis.* Sophocles Hercules Trachiniis, dicit, Præclarissimam esse legem, πειθαρχεῖν πατρί, id est *parere patris imperio.* Et mox, ὃν ὑμ. διεχ. *Quem vos manibus vestris interemistis suspensum in ligno.* Gravis & capitalis accusatio ista est Petri, faciens planè autores cædis illius Judæos, quorum Jesus consilio & impulsu esset interfectus; & asserens, crimen istud esse ipsorum proprium. Et, ἀρχηγόν, id est *principem* sive *primarium ducem.* Suprà addidit, ζωῆς, id est *vitæ.* Id quod nunc relinquitur ad intelligendum, subjecto nomine σωτῆρος significante vitæ autorem, quem Ecclesiasticus sermo vocat *Salvatorem.* Et, δοῦναι. μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ. *ut ità conferat beneficium pœnitentiæ & dimissionis peccatorum Israelitis.*

32 Αὐτοὶ μαρτ. *Nos sumus ipsius testes, quod ad ista attinet quæ diximus.* In libris tamen Latinis interpretatio pronominis, αὐτοῦ, non est. Testimonii autem certam fidem facit Petrus, mentione Spiritûs sancti manifestè & mirabiliter collati Apostolis, & cæteris credentibus. Et postea, διεπρίοντο, *dissindebantur*, id est ringebantur. Significatur animi irati acerba perturbatio, translatione ductâ ab iis quæ serrâ cum stridore scinduntur. Et mox, ἐβουλεύοντο, *consilium inibant.* id est deliberabant de tollendis è medio Apostolis.

34 Γαμαλιὴλ νομοδ. Multis egregiis titulis hunc ornat: Quem & magistrum suum Apostolus Paulus fuisse dicit, ut contra tam multos valuisse sententiam ipsius minùs mirum videri debeat. Et mox, ἔξω βρ. τι τοὺς ἀπ. ποιῆσαι, *facere jussit, ut Apostoli paulisper foris essent.* In libris Latinis est, *Jussit foràs ad breve homines fieri.* Quasi interpretetur, τοὺς ἀνθρώπους ποιῆσαι. Atque indicatur scriptura aliquorum librorum, *jussit modicùm*, & alia *pusillùm*, *Apostolos secedere.*

36 Θευδᾶς λέγ. εἶναί τινα. In libris Latinis est, *Theodas.* Nescio cujus modò fiat mentio: non enim certè seditiosi illius Theudæ, quem à Cuspio Fado Josephus esse interfectum scribit, libro antiquæ historiæ xix. Nam & superioribus diebus ista accidisse dicit, & ante seditionem Judæ Galilæi, de qua narratio exstat Josephi libro xviii. Vocant autem Græci τινά, *aliquem*, eum qui cæteris præstet, sicut contrà οὐδένα, id est *hominem nihili, futilem* & *abjectum.* Pindarica sententia est Πυθίων η'. τί δέ τις; τί δ' οὔτις; σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος, *quid est, esse Aliquem? quid verò esse Nullum? Homo umbra est somnium.* De Juda autem isto in Theophylacteis talia quædam leguntur: Videntur Galilæi temporibus Pilati fuisse seditiosi, sequentes Judam quempiam Galilæum, qui doceret, neminem mortalem appellari Dominum debere ullo pacto. Et multi tunc, qui Cæsarem nollent Dominum vocare, gravissimos cruciatus sunt perpessi. Idem cùm prohiberet pro Cæsaris & Romanorum salute rem divinam fieri, irritatum Pilatum inter ipsorum sacrificia jussisse Galilæos interfici, ut tunc cum victimis sanguis misceretur occisorum hominum, cujus rei Lucas meminit in Evangelio suo. Ἀπογραφὴ autem ista, id est *descriptio*, quam *professionem* vocat Latinus interpres, incidit in tempus Cæsaris Augusti.

38 Ἀπόστητε, *absistite.* Quasi dicat, manus ab istis abstinete. Et mox, οὐ δύνασθε, *non potestis evertere.* μήποτε κ. θεομ. εὑρεθῆτε. *Nè si facere hoc conemini, inveniamini ii, qui cum Deo bellum gerant.* In libris Latinis depravata est scriptura, posito verbo *videamini*, pro *inveniamini.* Et postea, δείραντες participium à verbo δέρω, *excorio*. Sed de hoc verbo alibi diximus. Et, μὴ λαλεῖν, *præceperunt, nè loquendo mentionem facerent nominis Jesu.* In Latinis libris est, *Nè omnino loquerentur.* Et, ἀπὸ προσ. τοῦ συνεδρ. *à facie concilii.* Phrasi Hebraicâ. id est à conspectu concilii, ubi apparuerant. Et, πᾶσάν τε ἡμέρ. κτ. ἐπαύοντο ὁμιλεῖν. *Nullo die intermittebant doctrinam & præconium Evangelii Jesu Christi publicè in templo, & privatim intra domos.*

CAPUT VI.

1 Ἐν δὲ ταῖς ἡμ. *Illis diebus.* Id est temporibus illis. Et, Ἑλληνιστῶν. οὐ τῇ θρησκείᾳ, inquiunt Græci, ἀλλὰ τῇ διαλέκτῳ. Accipi autem hæc videntur posse, de Græcis origine, id est utentibus Græco sermone & Græcorum moribus, vel proselytis, vel falsâ suâ religione repudiatâ, veram ab Apostolis demonstratam amplexis. Sunt autem Ἑλληνισταί, sicut ἰουδαϊσταί & σοφισταί, & similia nomina, à verbo Ἑλληνίζειν, quo usus proprii sermonis Græci significatur: Ut in Menone Platonis, Ἕλλην γ' ἐστὶ κ. ἑλληνίζει, *Græcus scilicet est, & Græcè loquitur.* Indè Ἑλληνισμός, *integra atque sincera locutio Græca.* ¶ Παρεθεωροῦντο, *despicerentur*, id est, negligerentur ac contemnerentur. Non enim nunc præpositio collationem sed negationem indicat. Ut cùm dicitur παρὰ φύσιν, quod à natura recedit. & παραλέγειν Hippocrati est, *aberrare loquendo*, ut in morbis fieri solet. Et παρανομία, *res legibus contraria.* Et similia multa. Est igitur παρεθεωροῦντο, ἠτιμάζοντο, hoc loco. Ut intelligi possit, non habitam, vel negligentiùs habitam fuisse rationem viduarum Græcarum, in quotidiano ministerio, quæ fuit scilicet distributio rerum necessariarum.

2 Οὐκ ἀρεστόν, *non placet, non est probandum.* Et, ἐπισκέψασθε, *respicite ad aliquos ex vobis testatos & notos homines.* id est habentes testimonium vitæ suæ bonum, quæ est existimatio de aliquibus bona. Est autem propriè ἐπισκέψασθαι, *visere ad aliquem*, & medici ἐπισκέπτονται ægrotantes.

3 Ἐπὶ τῆς χρείας, quo opus & usus est, χρεία dicitur. Et χρείαν ἔχει, is cui aliquâ re opus est, vel qui indiget. Est & *munus* χρεία atque *officium*, ut χρεία membrorum corporis humani apud Galenum, Munus quo illorum quodque fungitur, & id, ad quod singulis opus seu usus est. Et προσκαρτερήσομεν. perseverabimus operam dando precibus & administrando doctrinam. Electi autem ad illius altertus ministerii munus nominantur Græcis nominibus universi, ut Ἑλληνιστὰς fuisse omnes credibile sit. Ejus autem quam χειροτονίαν Græci, Latini *ordinationem* vocarunt, ritum in mandando munere Ecclesiastico luculentâ brevitate describit Lucas: *Precatione & impositione manuum.* Sive *impositione manuum cum precibus.* ἡ χεὶρ ἐπίκειται τοῦ ἀνδρός, inquit Theophylactus, τὸ δὲ πᾶν ὁ Θεὸς ἐργάζεται, *manus hominis imponitur, sed tota effectio est Dei.*

9 Ἀνέστησαν, *prodierunt, excitati fuere quidam de diversis Judæorum conventibus*, quæ sunt διάφοροι συναγωγαί. Atque nationum, quæ memorantur, nomina sunt nota. Libertini verò qui fuerint, quæritur. Sanè qui sic Latinè vocentur non est dubium. Ut enim liberti sunt Patronorum liberti, sic ordinis appellationem habent Libertini, eorum scilicet qui ex servis liberti facti essent. Ità Horatius ait, Se esse Libertino patre natum. Sed quid nunc significetur hoc nomine ego certò indicare non possum. ¶ Συζητοῦντες, *disputantes cum Stephano*, inquirendo scilicet in doctrinam ipsius. Et mox, τῷ πνεύμ. ᾧ ἐλ. Vel, τῷ πνεύματι ὃ ἐλάλει. Et in libris Latinis est, *Qui loquebatur*, ἐμφατικώτερον. Et mox, ὑπέβαλον, *supposuerunt*, id est subornarunt. Et, ῥήματα βλασφ. *contumeliosa verba.* Et, ἐπιστάντες συνήρπασαν, *adorti corripuerunt.* Et mox, iterum ῥήματα βλασφ. In Latinis libris est, *Non cessat loqui verba, adversùs locum sanctum.* Et, Ναζωρ. οὗτος. χλευαστικῶς ità & contemtim de Jesu loquuntur.

15 Ὡσεὶ πρόσ. ἀγγ. Singularem & eximiam speciem fuisse vultûs Stephani his verbis indicatur, in animi securitate, & conscientia bona, & causæ fiducia. Orationem habituri Stephani vultum condecoravit Deus, ut aspectu statim ipso percelleret animos Judæorum. ἔστι γὰρ κ. πρόσωπα χάριτος γέμοντα πνευματικῆς, ἐπέραστα μὲν τοῖς ποθοῦσιν, αἰδέσιμα δὲ τοῖς ἐχθροῖς, *sunt enim vultus quidam gratiæ spiritualis pleni, amabiles illi quidem expetentibus, sed quos revereantur hostes*, inquit Theophylactus.

CAPUT VII.

2 Ὄντι ἐν τῇ Μεσοπ. Quæ in libro Geneseos distinctiùs exponuntur, ea hoc loco compendio implicata referuntur. Itaque alii aliter explicare studuerunt, nè discordare expositiones istæ viderentur. Quorum commentationes sunt in medio. Omnino autem vicinæ vel etiam confusæ fuerunt regiones Chaldaica & Mesopotamiæ. Cùm in Babylonia ad Mesopotamiam pertinente, Chaldaica Astrologorum natio collocata fuerit. Quod autem Abram, Carras, quæ est Aram, se contulisse ait, cùm de patre ipsius Thare hoc in Geneseos libro legatur, Græci referunt ad eum, quem vocant χρηματισμόν, id est vocem divinam, sive oraculum, quo Abram jussus sit commigrare in Cananæam terram, cui pater obsequens & ipse cœperit relinquere solum nativum, & progredi Carras usque, ubi mortuo ipso, ità deinde perrexerit Abram, & venerit in terram Cananæam.

4 Μετῴκισεν. Hæc scriptura vera est. Et fecit Latinus interpres, *Transtulit illum*, id est migravit, si isto etiam verbo Latino libeat uti μετῴκισεν. Deus traduxit Abram ad incolendam terram promissam ipsi & posteritati ejus. Reperitur tamen & hæc scriptura, μετῴκησεν εἰς γῆν ταύτην: Ipse Abram migrando transiit in istam terram. Εἰς κατάσχεσιν, *ad obtinendum*, ut scilicet possideret. Sed non possedit. Cùm ad incolendum nè vestigium quidem ipsius fuerit. Accipientur itaque ista dicta αὐτιλεκτικῶς. Nam possessionis promissio certa fuit, & pertinens ad Abram, tametsi posteritas demum ejus illam possidendo occupaverit. Notant Græci, totius

orationis istius duo esse præcipua capita: Unum, quòd Judæi tot tantisque beneficiis affecti abs Deo, hanc gratiam retulerint, ut ipsius voluntati adversarentur. Alterum, ὅτι ἀδύνατοις ἐπιχειροῦσιν. id est, conentur atque aggrediantur ea quæ fieri sive effici nequeant, adversando divinæ voluntati, & consiliis Dei sese opponendo.

6 Ἔτη τετρακ. Hic numerus annorum in libro Geneseos exstat. sed in libro Exodi indicatur ad egressionem ex Ægypto. Totum tempus, annorum quadringentorum & triginta. Græcis hos triginta annos indicari placet eo, quod additur, καὶ μετὰ ταῦτα ἐξελεύσονται. Sic enim legitur in Theophylacteis, τὸ μετὰ ταῦτα ἐν τοῖς λ'. ἔτεσι σημαινομένων. In Geneseos libri capite xv. numerus itidem est annorum quadringentorum, in Exodi capite xii. quadringentorum triginta, quemadmodum & in epistola Pauli ad Galatas. Quæ συνεκδοχῇ facilè conciliantur. Nam ccccxxx. certè comprehendunt cccc. Neque videntur exquisitione aliâ magnopere esse opus. Cùm etiam συνεκδοχικῶς tam moræ, quàm afflictionis in Ægypto, mentionem fieri appareat. In Græcis etiam libris Exodi xii. cap. hæc leguntur, ἡ δὲ παροίκησις τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, ἣν παρῴκησαν ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, καὶ ἐν γῇ Χαναὰν, αὐτοὶ καὶ πατέρες αὐτῶν, ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα. Illi autem quadringenti triginta anni ità completi indicantur à Græcis: Abrahami ætas lxxv. Quod tempus vocant διχοτομήματα, secundùm exposita in xv. capite Geneseos. Indè Anni xxv. usque ad natum Isaacum: Anni Isaaci lx. Jacobi Ann. xcj. Josephi Ann. cx. In Ægypto, Ann. cxliiii. Ità consummantur Ann. ccccxxx. Sed quadringenti à quibusdam sic colliguntur. A nato Isaaco, usque ad natum Jacobum, Ann. lx. Jacobus natus annos cxxx. descendit in Ægyptum. Indè usque ad exitum ex Ægypto fluxere anni ccx. Id enim tradi perhibetur ab Hebræis. Totus numerus Ann. cccc. Atque hæc indicata esse satis habeatur.

7 Κρινῶ ἐγώ. Hoc divinitus fuisse prædictum, ostendit adjectio, εἶπεν ὁ Θεός. In Latinis libris est, *Dicit Dominus.* Ut ille interpres Κύριος legisse videatur. *Judicandi* autem verbum, animadversionis & pœnæ habet significationem, condemnatis judicio divino affligentibus posteritatem Abrahami. Ut Psalmo xlii. κρῖνόν μοι ὁ Θεός. διαθήκ. περιτ. pactum circumcisionis ritu confirmatum. Et mox, καὶ οὕτως ἐγέν. In Latinis libris est, *Et sic.* καὶ οὕτως. Sed puto illud esse scribæ erratum. Et, ζηλώσαντ. τὸν Ἰωσ. *Invidiâ, & odio incitati adversùs Josephum.* Et mox, ἀπέδοντο εἰς Αἰγ. *Ità vendiderunt ut in Ægyptum ille abduceretur.* Herodotus, ἀπέδοντο τὸν κρητῆρα ἐν Σάμῳ, *vendiderunt craterem illum in Insula Samo.*

10 Καὶ ἔδ. αὐτῷ χάρ. καὶ σοφ. *Tribuit ipsi hoc Deus, ut grata acceptáque esset Pharaoni sapientia ejus.* Vel, *Ipse ut gratiosus esset sapientiæ nomine apud Pharaonem.* Et, ἡγούμενον ἐπ' Αἴγυπτ. ἡγούμενα καὶ ἄρχοντα Αἰγύπτου, *Principem & gubernatorem Ægypti, totiúsque domûs suæ.* Quod sequitur, Famem exstitisse in tota Ægypto & Cananæa, explicat quibus tunc totis in terris illa fuerit. Χορτάσματα sunt cibi, & σῖτα *frumenta*, μεταπλασμῷ, sicut δεσμὰ & ζυγὰ, & similia.

14 Ἐν ψυχ. ἑβδομ. πέντε. In Græcis libris tam cap. xlvi. Geneseos, quàm primo Exodi, hic numerus ponitur. Neque statim mutandum est, quòd alicubi non omnino cum expositis alibi congruere videtur. Quemadmodum & paulò pòst, pro *Abrahamo* reponunt aliqui *Jacobum*. Est autem recitatio hoc loco historiæ compendiosa, id est σύντομος, & distinguenda locis ac temporibus. id quod de expositione copiosiore Mosis fieri potest. In compendiis autem, quas Græci ἐπιτομὰς vocant, accidere hoc solet, ut in brevitate, rebus intricatis, obscuritas oboriatur. Quoad igitur intelligentiâ perveniri potest, eò sanè explicatio licet procedat; In cæteris nostra ignorantia, nè labefactet immotam sacrarum literarum autoritatem.

17 Καθὼς δὲ ἤγγ. *Ubi appropinquavit jam tempus promissionis juratæ ab Deo Abrahamo, auctus fuerat ac multiplicatus populus in Ægypto. Et*, κατασοφισάμενος, *callidè circumventum genus nostrum afflixit.* Calliditatem autem illam explicat autor, Quòd & necari jusserit mares ab obstetricibus, & mox eosdem in fluvium projici, ità enim fœtibus exstinctis, multitudinem populi imminui oportuit. Ζωογονεῖσθαι autem, quod verbum in historia Exodi Græca legitur, nunc significat, partûs conservationem sive salutem: Nè conservaretur infantûm vita.

20 Καὶ ἦν ἀστεῖος, τῷ Θεῷ, *Dei benignitate & favore nascebatur ille puer, ut esset aspectus illius elegans.* In Exodo idem nomen ponitur, ἰδόντες δὲ αὐτὸν ἀστεῖον. Græci interpretantur, ἀστεῖος, ὁ ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ κατὰ τὸ σῶμα ἀμώμητος, *in ætate puerili omni labe corporis carens.* Græcis ἀστεῖος propriè est *elegans* atque *comis & urbanus.* Stoici sunt hoc nomine usi de virtutis & honestatis laude, & sic appellarunt eum, quem Peripatetici σπουδαῖον καὶ ἐπιεικῆ, *virum bonum & hominem probum.* De Mose autem narrationes aliæ quoque exstant apud Josephum libro secundo historiæ antiquæ.

24 Ἠμύνατο ἐκδίκ. *Defendit & ab injuria vindicavit eum, qui opprimebatur.* Est autem ἐκδίκησις, nomen forense: Et Lucas hâc figurâ sermonis usus capite xviii. Evangelii sui. Et postea, τῇ ἐπιούσῃ ἡμ. *Sequente sive postero die, sive postea altero die.* Est enim τὸ ἐπιὸν, *id quod succedit.* ἐπιούσιος autem aliunde ducitur. Et mox, συνήλασε. Reconciliandi conatus indicatur, id est dirimendi rixam. Et inferiùs, ἐφ' ἡμᾶς. Alibi ἐφ' ἡμῶν. Et, ἐν τῷ λό. τού. διὰ λόγον τοῦτον, *ob istud dictum.*

30 Ἄγγελος Κυρ. Græci ità, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἄγγελον νῦν καλεῖ, καθάπερ καὶ ἄνθρωπον ἀλλαχοῦ. αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος. διὸ καὶ μετ' ὀλίγον δείκνυσιν αὐτὸν λέγοντα τῷ Μωϋσῇ, Ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν Πατέρων σοῦ. καὶ τὰ λοιπά. *Filium Dei nunc* ANGELUM *vocat, quemadmodum etiam* HOMINEM *alibi. Ipse enim est magni consilii angelus,* (id est nuncius) *Et ideo paulò pòst demonstrat eum dicentem Mosi,* EGO DEUS ILLE PATRUM TUORUM, &c. Κατανοῆσαι verò est *planè cognoscere.* Ἔντρομος autem habet significationem maximi metûs, quo animum perturbante tremor occupat artus. Et ἰδὼν εἶδον. repetitio ἐμφατική. Ut, *morte mori*, & similia plurima. Et mox, κατέβην, *descendi ad liberandum eos*, id est eximendum ex miseriis ac malis. Dicuntur autem de Deo ea, quæ sunt actionum humanarum, & corporis significationem complectuntur, συμβολικῶς, id est sic, de eis ut intelligantur effectiones divinæ omnipotentiæ, quæ sermone hominum enunciari non possunt.

35 Ἐν χειρὶ ἀγγ. *Manu*, id est ductu & potestate. Et, ἀναστήσει *excitabit*, id est faciet ut exsistat sive oriatur. Et, ὡς ἐμέ, αὐτοῦ ἀκ. Hæc, αὐτοῦ ἀκούσεσθε, in Theophylacti libro non fuere, & putantur tralatitia ex captie iii. Latinus interpres videtur legisse, ὡς ἐμαυτοῦ ἀκούσετε. ἀκούσετε, si edita sunt vera. Sic enim ille, *De fratribus vestris, tanquam meipsum audietis.* Nisi *me, ipsum audietis* distingui placeat. Non etiam habuisse eum apparet in suo libro, Κύριος, quod in divulgatis nostris exstat. In Theophylacteis etiam hæc leguntur, ὡς ἐμὲ ἐξουθενημένον, ὑφ' ὑμῶν αὐτὸν πεισθῆναι μάλιστα. Ut hoc dicatur, Pro nihilo habitum iri illum alterum Prophetam, perinde ac ipse haberetur, cùm in maximo honore apud eos esse deberet.

38 Ὃς ἐδ. λόγον ζῶντα, *sermonem viventem:* vel, *efficientem vitæ:* vel, *pronunciatum de certis eventibus.* Latinus interpres legit, ut videtur, λόγια ζωῆς. Id planè est, *verba* sive *dicta vivifica.* Cùm quidem λόγια interpretari soleamus *oraculorum* Latino nomine. Theophylactus legit, λόγια ζῶντα.

41 Ἐμοσχοποίησαν. De effigie vitulorum hoc verbo duplice usus est. Quæ superstitio scilicet fuit Ægyptiacæ Idololatriæ. Apud hos enim & Apis mirificus vitulus cultum habuit divinum, & vaccarum simulacra insignia fuerunt, secundùm narrationes Herodoti libro secundo. Quæ quidem ad Lunæ venerationem pertinuerunt.

42 Ἔστρεψε δὲ ὁ Θε. id est, secundùm Theophylactum, ἔστρεψας ὁ Θεὸς παρέδωκε, τουτέστιν, ἐμμένοντας τῇ ἀσεβείᾳ εἴασε, *mutatâ voluntate Deus tradidit eos*, id est permisit & sivit, *perseverantes in impietate, colere exercitum cœli.* Quâ appellatione Sol, Luna & Sidera indicantur. ¶ Μὴ σφάγια καὶ θυσ. figurata oratio interrogatione, redarguente impios cultus populi Israelitici. Est autem Prophetia Amosi vehemens admodum, & acerrimmè increpans populum Judaicum, tam impietatis nomine erga Deum, quàm injustitiæ erga homines; Mihine vos in desertis locis annos totos xl. rem divinam hostiis mactatis fecistis? Imò tabernaculum admisistis Idolorum. Theophylactus ità, πρὸς γὰρ τῷ μόσχῳ, καὶ τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ ἀνελάβετε. σκηνοποιησάμενοι γὰρ ἔστησαν εἴδωλον, ὃ ἐκαλήθη Μολὸχ, id est, *facto enim tabernaculo, ibi statuerunt simulacrum, quod vocarunt Moloch.* Est autem & hic locus inter primos unus, de quo diversæ diversorum conjecturæ sunt in medio. Græci ità, τοῦ Μολὸχ, φασὶν, ἢ Μελχὸμ. τουτέστι βασιλέως αὐτῶν. οὕτω δὲ Ἀκύλας καὶ Θεοδοτίων. τίς δὲ οὗτος; τὸ ἄστρον Ῥεφάν, ὃ ἐστι σκοτασμός. εἴδωλον δὲ τοῦτο Μωαβιτῶν, λίθον ἔχον διαφανῆ καὶ ἐξαίρετον, εἰς Ἑωσφόρου τύπον, ἐπὶ μετώπου ἄκρου. φησὶ δὲ ὁ προφήτης, Ἐπειδὴ τὴν τῶν Μωαβιτῶν μανίαν ἀνελάβετε, ἥτις ἐστὶ γείτων Δαμασκοῦ, διὰ τοῦτο πορεύσεσθε Δαμασκοῦ ἐπέκεινα, τουτέστιν εἰς Βαβυλῶνα, id est, *Moloch, inquit, seu Melchom. Hoc est,* REGIS IPSORUM. *Sic enim ediderunt Aquila & Theodotion. Qui verò rex ille? Sidus nimirum Ressa, quo nomine significatur* CALIGO. *Erat autem simulacrum istud Moabitarum, cùm gemma pellucida & eximia in summa fronte, ad figuram Luciferi. Propheta verò ait,* QUONIAM MOABITARUM VESANIAM COMPLEXISTIS, *quæ regio vicina est Damasco,* IDEO PERGETIS ULTRA DAMASCUM, *id est ad Babylona.* Latinus etiam interpres ità, *Transferam vos in Babylona.* μετοικιῶ autem Atticæ dialecti, significationis activæ est, *faciam ut incolæ sitis Babylone:* si esset μετοικιῶ ὑμᾶς εἰς Βαβυλῶνα. Atque aliqua etiam in hac parte dilucidæ explicationis penuria, religionis & pietatis Christianæ veritatem non lædet.

45 Ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν. μετοικεσία. *In occupatione gentium*, id est, ejus terræ quam tenuerant gentes, è conspectu patrum vestrorum divinitus expulsæ. Et deinde, σκληροτράχηλοι. Acriter increpantis ista objurgatio est, adimens illis laudem quoque circumcisionis, quâ insolenter superbiebant. Frequens autem in sacris literis est translatio ista à jumentis, significans refragantem contumaciam. Et inferiùs, περὶ τῆς ἐλ. τοῦ δικ. ἀντονομαστικῶς indicatur adventus Messiæ, qui est Jesus Christus Filius Dei. Quem judex quoque esse innocentem affirmavit. Qui idem non solùm ipse est justus, sed suâ alios etiam justitiâ justos efficit.

53 Διαταγὰς ἀγγ. In epistola ad Galatas, ὁ νόμος διαταγεὶς δι' ἀγγέλων.

ἀγγέλων. In verbo διατάξαι est significatio *constitutionis* & *ordinis*. Et διατάξεις sunt *edictiones*: Ut principum αἱ νεαραὶ, quas *Novellas* vocarunt, & olim librum habuerunt Ecclesiasticæ disciplinæ appellatum Διατάξεις ἀποστόλων, relatum illum quidem inter Apocryphos. Atque Græcorum quidam, εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, interpretati sunt, νόμον διατάξεις ἔχοντα αἵτινες ἐπαγγέλλουσιν ποιεῖν πολιτείαν ἔχειν τοὺς ποιοῦντας αὐτόν, id est, *Legem habentem edictiones, quâ efficeretur, ut haberent vitæ communitatem eam quæ esset angelica, si qui illam perficiendo servarent.* Verùm ista, quòd explicare sententiam autoris non viderentur, alii ità, τὸν δι' ἀγγέλων διαταχθέντα καὶ ἐγχειρισθέντα Μωϋσῇ δι' ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος ἐν τῷ βάτῳ, id est, *ordinatam* sive *administratam Legem ab angelis, & traditam in manus Moysi ab Angelo conspecto in rubo.* Græci notant hoc loco, graviter admodum accusari Judæos à Stephano, tanquam homicidas, & violatores Legis Mosaicæ.

54 Διεπρίοντο ταῖς καρδ. Translatio est ut suprà quoque capite vi. ab iis quæ serrâ discinduntur, & indicatur animorum vehemens & acerba perturbatio ægrè molestéque ferentium libertatem orationis Stephani. Et in Comœdia muliercula in cruciatu partûs clamat, *Differor doloribus.* Et mox, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδ. *stringebant dentes.* Ab hoc verbo est βρυγμὸς, *stridor*, in capite xxii. Evangelii Matthæi. Et tribuunt hunc gestum & sonum, quem vocat Pollux, βρύχημα & βρυχηθμὸν, propriè leonibus.

56 Ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν. figura Hebraici sermonis est nota. *Jesum video susceptum in cælum consistentem in Dei æterni omnipotentia.* Notatur autem participium, *stantem*, ut ἐμφατικὸν, id est, paratum ad me confirmandum in veritatis confessione, & recipiendum ad sese.

59 Ἐλιθοβόλουν, *obruebant lapidibus conjectis*, fuit autem violentus iste impetus, id quod verbum quoque ὥρμησαν demonstrat, neque concessa animadversio tunc Judæis. Quemadmodum ipsi fatentur apud Pilatum, Non licere sibi occidere quenquam. Et narrat Josephus libro xx. similiter ab illius temporis Pontifice Anano sectæ Saducæorum fuisse interfectum Jacobum appellatum fratrem Domini, & hoc nomine accusatum apud Albinum, advenientem & missum Præsidem Judææ à Nerone. Ὡς οὐκ ἐξὸν Ἀνάνῳ χωρὶς ἐκείνου γνώμης καθίσαι συνέδριον, *Quòd non licuisset Anano, illud solenne consilium habere, inconsulto Præside.* Testes autem vocat criminum illatorum Stephano, οὓς ὑπέβαλον κατὰ ψευδομαρτυρήσαι αὐτοῦ, inquit Theophylactus. id est, *Quos subornarant ad convincendum falsis testimoniis Stephanum.* Posuerunt autem improbi & mendaces isti vestes suas, ὥστε εἶναι κοῦφοι καὶ ἀπαρεμπόδιστοι εἰς τὸ λιθοβολεῖν, inquit Theophylactus. *Ut leves essent & expediti ad lapides conjiciendos.* ¶ Δέξαι τὸ πνεῦμα, *suscipe spiritum meum.* Ità appellatur in literis sacris propriè animus hominis consistens suâ peculiari naturâ, & mortuum relinquens discedendo corpus. Notant autem hoc loco Græci, quod ostendatur, μὴ εἰς ᾅδου τὰς τῶν δικαίων ἀπιέναι ψυχὰς, πέμπεσθαι δὲ μᾶλλον εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος, διὰ τοῦ πάντων ἡμῶν σωτῆρος Χριστοῦ, id est, *non ad orcum,* seu *inferos, abire justorum, sive piorum animas, sed mitti ad Dei viventis manus, per omnium nostrum salvatorem Christum.* Et mox, Σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, *Saulus comprobabat sententiâ suâ cædem Stephani.* Et in quibusdam exemplaribus ista est capitis hujus septimi clausula, atque initium capitis octavi, Ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.

CAPUT VIII.

1 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμ. *Illo die*, id est tempore, *Ecclesia*, id est cœtus collectus Evangelii doctrina, *vehementer exagitata fuit, adversariorum insectatione.* Est autem διωγμὸς, à verbo διώκω, id est *insequor.* Ut intelligatur urgeri aliquis fugiens. φεύγει τὸν φιλοῦντα, τὸν οὐ φιλοῦντα διώκει, *fugit amantem, non amantem sequitur.* Et in judiciis dicebatur ὁ φεύγων, reus, & accusator ὁ διώκων. In sermone Ecclesiastico autem est διώκειν, *exagitare & insequi affligendo.* Ut Maro, *Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos Insequitur.*

2 Συνεκόμισαν, *simul curaverunt Stephanum homines quidam pii.* μετωνυμικῶς. id est conjunxerunt operam & studium in Stephani funere curando. Significat autem κομίζειν inter alia, *curare*, ut Ἰλ. ζ'. τὰ σαυτῆς ἔργα κόμιζε. Jubet Hector uxorem domi curare res proprias, id est telam atque colum. & indè κομιδὴ, *diligentia studii & opera.* Κοπετὸς autem, id est *planctus*, significat gestum lugubrem, usitatum gentibus illis. ut indicetur honorificè curatum fuisse Stephani funus.

3 Ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλ. Atticis usitatius est cum hoc verbo dativum casum conjungere. *Saulus Ecclesiam*, inquit, *labefactabat*, sive *clades inferebat Ecclesiæ corripiendo viros & mulieres, & dando in custodiam*, sive *conjiciendo in carcerem.* Et mox, εὐαγγελιζ. τὸν λόγον. ἐμφατικῶς. Illam doctrinam, nimirum salutis & vitæ æternæ sive Evangelii. In quibusdam tamen Latinis libris additur *Dei.*

5 Φίλιππος δὲ κατ. Hunc Philippum non Apostolum fuisse sed Diaconum, Græci ex eo colligunt, quòd Lucas Hierosolymis mansisse scripserit Apostolos, & postea Petrum & Joannem in Samariam missos esse. Addunt hoc quoque, Quòd Diaconus adhuc esset, ideo non habuisse eum jus imponendi manus. Et, προσεῖχόν τε. Plenum est, προσεῖχον τὸν νοῦν, & τὴν γνώμην, *animum advertere & attendere.*

7 Πολλῶν γὰρ τῶν ἐχ. Genitivi ad præpositionem pertinent, ἐξ, in verbo ἐξήρχετο. πνεύματα ἀκάθαρτα ἐξ αὐτῶν ἐχόντων ἤρχετο, *abibant ex iis in quibus erant cum clamore vocis ingentis.* Et inferiùs, μαγεύων. Ad Orientem eximiæ sapientiæ magistri ac consulti scientiæ causarum atque naturæ rerum, *Magi* fuere appellati, Persico vocabulo. Quo deinde hominum vitio & pravitate significati sunt ii, quos Plautus *præstigiatores* vocat, falsâ specie præstinguentes hominum oculos, & miracula superstitiosâ vanitate efficientes. Ad quas fraudes cùm carmina adhiberent, ab incantando appellati fuerunt *Incantatores.* Et indè nunc verbum autor duxit, μαγεύειν, & postea ab hoc ipso verbo nomen μαγείαις. Distinguunt autem Græci hæc, μαγείαν, γοητείαν, φαρμακείαν. De quo nunc plura dicenda non sunt. Ἐξιστῶν autem is est, qui ad tantam admirationem sui homines adduceret, ut illi apud sese, sive mentis compotes non essent.

12 Εὐαγγελ. τὰ περὶ τῆς βασ. Verbum Græcum εὐαγγελίζεσθαι Ecclesiasticus sermo Latinus usurpavit, sicut τὸ βαπτίζειν quoque. *Evangelizanti igitur Philippo*, id est, læto nuncio prædicanti, τὰ κηρύγματα, præconia de regno Dei, *credentes baptizabantur*, id est religioso ritu demergebantur in aquam, *secundùm mandatum Jesu Christi, & illius nomine invocato.*

13 Ὁ δὲ Σίμων. Hunc Simonem fuisse eum plerisque placet, de quo narrationes nostræ quoque exstant in historiola de Apostolo Petro. Et postea, ὅπως λάβωσι πν. Quærunt Græci, οὐκ ἔλαβον οἱ βαπτισθέντες ὑπὸ Φιλίππου; & respondent, ἔλαβον μὲν τὸ τῆς ἀφέσεως, τὸ δὲ τῶν σημείων οὐκ ἔλαβον. *Non igitur acceperunt baptizati illi Spiritum sanctum? Acceperunt & ipsi remissionis, sed non etiam signorum.* id est mirabiliter & manifestò supra eos non devenerat Spiritus sanctus, id quod Apostolis manus imponentibus baptizatis, mox evenit.

20 Τὸ ἀργύρ. Ut si Latini sermonis figura diceretur, *Cum argento tuo in malam rem.* Et, οὐκ ἔστι σοι μ. *Non es particeps neque consors hujus doctrinæ*, vel omnino *hujus rei, propterea quòd cor tuum pravum est coram Deo*, nimirum ὄντος ἐκείνου καρδιογνώστου.

22 Εἰ ἄρα. ὅπως δή, *ut sanè dimittatur tibi cogitatio cordis tui.* Non enim ἀποφαντικῶς sed συλλογιστικῶς ista dicuntur, ut dimissio facinoris cogitati promittatur pœnitenti. Simile è contrario est illud quodam modo in epistola ad Timotheum posteriore, μήποτε δῷ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν. Non enim vult Apostolus doceri adversantes nè resipiscant, sed ut benignitate Dei resipiscant.. Adduntur autem hæc in Theophylacteis, περιττὸν ἂν ἦν τὸ, Μετανόησον τῷ Σίμωνι λεγόμενον ἐκ κατασκευῆς ὄντι κακῷ, κατὰ τοὺς αἱρετικῶν μύθους. φασὶ γὰρ, ὅτι κακὸς ὢν ὁ ἄνθρωπος φύσει, οὐκ ἔστι δεκτικὸς τῆς κατὰ βούλησιν μεταβολῆς, id est, *superfluum esset istud*, RESIPISCITO, sive PŒNITEAT TE, *id quod Simoni dicitur, si illius conditio operis esset mali, secundùm Hæreticorum fabulas. Perhibent enim hi, quòd naturâ homo malus, non admittat voluntariam mutationem.* Et mox, εἰς γὰρ χολ. πικρ. *Cerno enim te manere acerbam* sive *amaram indignationem* sive *iram, & vincula sceleratorum.* Hæ essent minæ deterrentis ab impietate, commemoratione pœnarum si contumax sit. In Latinis tamen libris est, *In felle amaritudinis.* Sive interpres ille præpositionem εἰς pro ἐν accepit, sive aliam scripturam habuit in libro suo. Ità fuerit sententia, Cerno te esse in amara acerbitate & vinculo injustitiæ, id est, te exsecrandâ impietate & vinculis scelerum implicatum. Et inferiùs, πολλ. τε κώ. In Latinis libris est, *multis regionibus*, ut χώρας ille interpres legisse videatur. Et mox, τὴν καταβαίνουσαν. id est, ἔρημον. Quod in quibusdam etiam libris exstare perhibetur. Quâ descenditur Hierosolymis Gazam, quæ est deserta, ab hominum nimirum cultu, vel via, vel urbs. Traditur enim veterem Gazam fuisse eversam ab Alexandro Macedone; de qua Strabo, κατεσπασμένη ὑπ' Ἀλεξάνδρου καὶ μένουσα ἔρημος, *convulsa ab Alexandro, & manens deserta.* Nova autem diu postea condita perhibetur. Est autem in nomine hoc barbaro significatio *opum*, atque *fortunarum.* Ut mox dicitur Eunuchum Æthiopem præfectum fuisse reginæ Candaces opibus. Et Maroni est, *Troia gaza*, Æthiopum autem gubernatio olim penès Reginas fuit. Et traditur à Græcis, Æthiopiæ Regum matres omnes hoc nomen habuisse, illámque Gentem humanos patres non nominasse, quæ se communem omnem habere Solem diceret. Strabo etiam scripsit, suâ ætate Reginam in Æthiopia supra Ægyptum fuisse Candacem, viraginem quandam, uno oculo captam.

29 Κολλήθητι, *applica te, adhæreto curtui*, illi nimirum quo Eunuchus vehebatur. Et paulò antè, ἀνὴρ Αἰθίοψ. id est, *Æthiops quidam*, sive *homo gentis Æthiopicæ.* Et inferiùs, ὁδηγήσει με. μεταφορικῶς, id est, *viam ad intelligendum demonstret.* Vel, *dux sit itineris ad intelligentiam scripturum.*

33 Ἐν τῇ ταπειν. αὐτ. Græcorum explicatio in Theophylacteis talis est, τὴν γεγενημένην κρίσιν τὴν ἐπ' αὐτῷ γενομένην ἄδικον, τῆς ἀληθείας κρυβείσης, *judicium perhibetur injustum de ipso factum, obscuratâ veritate.* Et γενεὰν interpretantur, τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν γενομένην, καὶ τὴν εὐγενῆ αὐτοῦ ἀξίαν, id est, *progeniem ipsius resurrectionem secutam, nec non generosam ejus dignitatem.* Et, αἴρεται ἀπὸ γῆς. ἐπαίρεται καὶ ὑψηλοτέρα τῶν ἐπὶ γῆς ἐστιν ἡ ζωὴ αὐτοῦ, *extollitur atque superior est vita ejus terrenis rebus.* ζωὴ autem, inquiunt, est ἡ πολιτεία, ἢ ὕπαρξις αὐτοῦ, *constituta vitæ ratio, vel id quod ipse est.*

est. Sed hic locus ab aliis explicatur aliter: Nimirum de morte sublato è terris Messia, & inde ad vitam restituto, déque immortalitate ejus & vita perpetuò deinceps duratura.

37 Πιστεύω τὸν υἱόν. Hoc caput & ista summa est confessionis necessariæ ad baptismum. Et huc pertinet mentio baptizationis in nomen Christi. Et mox, εἰς τινὰ ὕδ. κατὰ τὸ πορευόμενον, innuitur eò loci fuisse aquas, fortasse rivi aut fluminis. Et, εὑρέθη εἰς Ἄζωτον, *inventus sive repertus est Azotum delatus*. Vel, *inventum in Azoto*, mutatione non insusitatâ in his scriptis præpositionum. Et itâ est in libris Latinis. Azotus autem Hebræis est Asdod, urbis Palestinæ nomen distantis Ascalone circiter millia pass. xxv.

CAPUT IX.

1 Ἐμπνέων ἀπειλ. *Flatus* transferuntur ad elationem & vehementiam animi. Ut, *Det libertatem fandi, flatúsq; remittat*. Et Homericum est, μένεα πνείοντες Ἀχαιοί. Ἰλ. γ'. Et Euripidis Andromachâ, Οἱ γὰρ πνέοντες μεγάλα, τοὺς κρείσσους λόγους Πικρῶς φέρουσι τῶν ἐλασσόνων ὕπο, *vehementer inflati* (id est superbi & elati animis) *commodiores sermones acerbè accipiant ab inferioribus*. Et fertur hoc Menandri, φυσῶντες ἐφ' ἑαυτοῖς μέγα, *qui ipsi de se magnum spirant*. & πνεῖν θυμοῦ καὶ ἄρεως Græci dicunt, de vehementia animi commoti & audacia. Nunc igitur hoc dicitur, In Saulo fuisse vehementes impetus minarum de cœde discipulorum Domini. Est enim, ἀπειλῆς καὶ φόνου, ἓν διὰ δυοῖν. Sicut, *Molémque & montes*, id est molem montium. Ἐπιστολαὶ autem sunt *mandata*, & intelliguntur plerumque literis comprehensa, id est γράμματα.

2 Τῆς ὁδοῦ, *viæ illius*, tanquam multorum ingressione celebris. Hebraicâ autem phrasi *via* significat sectam & professionem & rationem vitæ. Et adducitur hac significatione ex Hesaia, ἵνα τί ἐπλάνησας ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου; *quare in errorem seduxisti nos à via tua?* Hæc mihi interpretatio ut simplex sic vera videtur, ut alias indicandas, quæ traduntur, non putaverim.

3 Περιήστραψεν αὐτ. φῶς, *lux tanquam fulguris eum circundedit*. Et, πρὸς κέντρα λακτ. proverbii figurâ dicitur de contumacia seipsos lædentium, alibi à me & aliis explicata. Et, εἱστήκεισαν ἐνεοὶ, *astabant attoniti*. Quasi dicamus muti & surdi. Vel *stupefacti*, id est ἐξεστηκότες, quemadmodum hoc nomen etiam Græci interpretantur, καὶ ἀπόπληκτοι, *perculsi*. Et, ἀκ. μὲν τῆς φων. τοῦ Παύλου δηλονότι. Inquit Theophylactus. Et, μηδένα δὲ θεωρ. πρὸς ὃν ἀπεκρίνετο. Pauli nimirum illi vocem audiebant, sed neminem cernebant, cum quo ipse loqueretur. Et addunt Græci, αὐτὸς δὲ μόνος τῆς ἄνωθεν ἤκουσε φωνῆς, ὥσπερ φησι πρὸς αὐτόν. Οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι, *Ipse Paulus solus supernè vocem editam audivit. Sic enim postea ipse ait*, QUI MECUM ERANT, LUCEM ILLI QUIDEM VIDERUNT, ET PERCULSI SUNT METU, VOCEM AUTEM ALLOQUENTIS ME NON AUDIERUNT. Itaque & viderunt aliquid audierúntque, & non viderunt neque audiverunt, in illa perturbatione animorum atque terrore. Et mox, οὐδένα ἔβλεπε. Latinus interpres legisse videtur, οὐδὲν ἔβλ. Sic enim ille, *Nihil videbat*.

8 Χειραγωγ. δὲ αὐτ. *Manibus deducentes*. Ut in Bacchis Euripidis, γέρων γέροντα χειραγωγήσω σ' ἐγὼ, *manu deducam te senex ego senem*. Ananiam autem, cujus modò fit mentio, Græci perhibent fuisse unum ex septuaginta discipulis, & in ordine Diaconorum. Et addunt, Testari idipsum Paulum, ἐν τοῖς κανόσιν, id est *in regulis*; Quæ fuit scilicet constitutio perscripta disciplinæ Ecclesiasticæ. Qualiscunque sanè is liber fuit. Nam neque inter Apocryphos nominatur. nisi suspicetur aliquis hunc esse, qui titulum habuit, Διδαχὴ ἀποστόλων.

12 Ἐν ὁράματι. Propriè volunt esse ὅραμα Grammatici eum, quem appellant ἐνύπνιον, id est visum per quietem somni oblatum manifestâ specie aliquid demonstrans. Sed intelligi potest aliter quoq; apparuisse visum istud, & hæc conspecta auditáque esse ab vigilante. Quemadmodum in historia de Cornelio hoc nomine autor usus est. Patrio etiam nomine indicatur Saulus, qui esset Tarsensis. fuit autem Tarsus Ciliciæ urbs vicina Anchialæ, quas duas urbes Sardanapalus uno die traditur exstruxisse. Et, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν. *Ex*, sive *de multis*. Et paulò pòst, σκεῦος ἐκλογ. ἐστί μοι τοῦ βαστάσαι. id est, *vas electum, in quo offeratur nomen meum gentibus*: etiam metaphora: Ut in epistola ad Romanos, σκεύη ὀργῆς, & σκεύη ἐλέους: & est εὔθετος, ἕτοιμος σκεῦος. id est, paratus ad hoc ille, ut nomen meum celebrando perferat ad Gentes, &c. In Theophylacteis hæc adduntur, καλῶς δὲ σκεῦος ἐκλογῆς, δεικνὺς ὅτι τοῦ λόγου, ὅτι οὐκ ἐστι φυσικὸν ἡ κακία. τὸ γὰρ δόκιμον ἐκλεγόμεθα, *præclarè dicitur*, VAS ELECTIONIS, *ostendente oratione hac, quod pravitas naturalis non sit. Nam id eligimus quod probatur.*

16 Ὑποδείξω, *perspicuè ostendam, quasi exemplis propositis*. Hæc enim ut παραδείγματα, sic etiam ὑποδείγματα dicuntur. Et, ἀπέπεσον, vel, ἀπέπεσαν, ut in quibusdam libris perscribitur, *Deciderunt quasi squamæ quædam*. Et deinde, ἐνίσχυσε, *convaluit, vires recepit*.

20 Ὅτι οὗτός ἐστιν. Duo capita indicantur Paulinæ disputationis impium errorem Judæorum refutantis; Quòd Messias, id est Christus, sit Filius Dei: & quòd Jesus sit Christus. Et, πορθήσας. Verbum significat *evertere* & *diruere* & *vastare*. Et propriè de captis expugnatísque urbibus dicitur: unde est Homero, Achilles & Ulysses πτολίπορθος.

22 Ἐνεδυναμοῦτο, *confirmabatur*, sive *corroborabatur*. Et συνέχυνε. μεταπλασμὸς est verbi συγχεῖν & συγχύνειν. Cujus significatio est contraria, non solùm inquit Ὀδυσσ. θ'. Eustathius, πρὸς τὸ συγκεῖσθαι καὶ διακεκρίσθαι, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ κοσμεῖν καὶ τάσσειν. Quibus verbis id indicatur, quod Latinè dicitur *dijudicare* & *discernere*, & *ordinare* atque *instruere*. Ut sit συγχεῖν *conturbare*. Et mox, συμβιβάζων, *colligens* sive *concludens*. μεθ' ἐπιεικείας διδάσκων, *placidè & planè docens*. &, quemadmodum Theophylactus, διδάσκων καὶ ἑρμηνεύων ἐξ ὧν αὐτοὶ γραφῶν ᾔδεισαν, id est, *docens & interpretans ex Scripturis, quas ipsi noverant*.

23 Ὡς δὲ ἐπλ. ἡμ. *Completis satis multis diebus*. id est, post tempus longius. Cùm suprà dixisset, Cum discipulis Damasci Paulum mansisse dies aliquot. Ut intelligi possit, reverso aliquando hoc Apostolo accidisse. Quæri enim solet, Quomodo congruant hæc cum iis quæ exponuntur in epistola ad Galatas. Ubi dicitur, Quòd post triennium demum Hierosolyma venerit. Quæ explicant Græci itâ, Quòd tunc non venerit Hierosolyma, ut cum Apostolis de doctrina conferret. Vel, Quòd insidiæ Damasci non statim factæ fuerint, sed post tres annos demum. Ut indicentur tempora diversa. καὶ γὰρ ὁ ἱστοριογράφος πολλὰ συντέμνει, καὶ πολλοὺς συνάγει χρόνους, *Autor historiæ illius multa exponit compendiosè, & temporum multa momenta conjungit*. Quæ videantur cum iis convenire, quæ in epistola ad Galatas dicuntur, καὶ πάλιν ὑπέστρεψα εἰς Δαμασκόν. ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα. Itémque cum iis quæ leguntur capite hujus libri xxii.

26 Κολλᾶσθαι. Quo suprà etiam autor hic verbo usus est. *Conabatur sese quasi agglutinare ad discipulos*. Et mox, ἐπιλαβόμενος, *prehensum eum duxit ad Apostolos*: Nimirum Petrum & Jacobum, qui nominantur in epistola ad Galatas. Et inferiùs, εἰσπορευόμ. εἰς Ἱερ. Latinus interpres videtur in suo libro habuisse, εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος εἰς Ἱερουσ. Significatúrque ibi esse eum palàm atque liberè versatum. Et mox, ἐλάλει τε καὶ συνεζ. Interpretatio Latina talium Græcorum est, ἐλάλει τε τοῖς ἔθνεσι, καὶ συνεζ. Ἑλληνισταὶ autem sunt Græco sermone utentes, ut hæc quæ modò referuntur, de Judæis quibusdam Græcanicis accipi posse videantur. Et, οἰκοδομούμεναι. Significatio participii est *ædificationis*. In Sacris autem literis hæc translata indicant augmentum & stabilimentum & adjumentum, & operam utilem ac bonam.

33 Αἰνέαν. Hæc scriptura in Theophylacteis exstat, & puto quòd vera sit. Παραλελυμένος, autem est, *privatus usu membrorum*, sive *enervatus*. Lydda autem urbs fuit Palestinæ olim celebris. Perhibetúrque postea appellata esse *Diospolis*. fuisséque ex his, quæ hoc loco dicuntur, intelligitur, regiones istas vicinas. Sarona (nam Ἀσσάρωνα mendosè in quibusdam Græcis libris est) satis constat regionem fuisse campestrem & locum pascuum inter Cæsaream Palestinæ & Taborem montem lacúmque Gennesarem tractu longo ultra Joppen se extendentem. Joppe autem & ipsa olim celebris urbs fuit maritima Palestinæ. ἐπέστρεψαν, autem est, *converterunt sese*. id est sunt conversi. Ut, *Tum prora avertit*.

38 Ἕως αὐτῶν, *ad sese usque*. Et, ἐπιστρέψας, *cùm se convertisset*. id est conversus. Et, ἐκβαλὼν, *ejectis omnibus*. Ut intelligi possit cupiisse aliquos adesse. Et, θεὶς τὰ γόν. *positis genibus*. id est, cùm in genua procubuisset. Qui gestus est precantium. Βυρσεὺς autem est, cujus officina habet pelles & corium. Aristophani est βυρσοδέψης, qui pelles & corium detergit & præparat ad calceorum & alios usus. Notantur hoc loco à diligentibus tria. Petrum voluisse solùm esse, ut precatio esset intentior: Procubuisse in genua, ut eadem esset ardentior: Jussisse mortuam surgere, in sensu certissimæ fiduciæ suas preces esse exauditas.

CAPUT X.

1 Ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρ. Ut Latini à centenario numero militum quibus aliquis præfectus esset, nominarunt *Centurionem*, sic interpretando fecere Græci ἑκατοντάρχην, & ἑκατόνταρχον, qui est vetustioribus ταξίαρχος. Cohortem autem Græci interpretantur σπεῖραν, quæ gentili nunc indicatur nomine *Italicæ*, sicut postea alia *Augustæ*. Vocat autem εὐσεβῆ Cornelium hunc, qui coleret unum verum Deum, & non esset Idololatra, neque religionis Judaicæ hostis. Hujus, inquiunt Græci, εἶδεν ὁ τῆς ἀληθείας ὀφθαλμὸς, ὅτι καλὰ μὲν τὰ ἔργα, νεκρὰ δὲ, πίστιν οὐκ ἔχοντα, *vidit veritatis oculus, quòd bona essent opera, sed mortua, non habentia fidem*. Et σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ, *cum tota domo*, id est familia sua. Magna laus ista est hominis, qui omnes suos domesticos & familiares atque necessarios studuerit esse religiosos & pios. Non fuisse autem fidei in Messiam expertem Cornelium istum, vel id ostendit, quòd εὐσεβὴς ille appellatur. Sed defuit ei scilicet fides in Messiam sive Christum, qui jam advenerat, Dominum & salvatorem omnium Jesum.

3 Εἶδεν ἐν ὁράμ. *Conspexit viso oblato*. Et additur alicubi, ἔτος. Itâ fit oratio κατάλληλοτέρα. *Is*, nimirum Centurio, *conspexit*. Quæ scriptura in libris Latinis exstat. Et, ὡσεὶ ὥραν κατὰ ὥραν. quæ ἔλλειψις in Græco sermone frequens est. Est autem hæc hora tertia ante noctem. Et inferiùs, ἀτενίσας εἰς αὐτὸν. Metaphora ex eorum

rum genere, quas Græci vocant γλυκύλαι. *Ferit sidera clamor*, id est ad sidera pervenit. *Segetes gauderent frugibus.* & plurima similia. Simpliciter autem eadem paulò pòst referuntur, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχὴ, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

6 Ξενίζεται, *hospitium habet apud Simonem.* Et deinde, δύο τῶν οἰκ. ἐκάλεσε δύο τῶν οἰκετῶν. id est, δύο οἰκέτας, *duos servos*, qui unum ex militibus sequerentur. Et mox, τῶν προσκαρτερ. *qui assiduò apud eum aderant.* In libris Latinis est, *qui illi parebant.* Atque fieri potest, ut scriba fecerit ex *apparebant*, illud *parebant*. Et inferiùs, ἐπὶ τὸ δῶμα. συνεκδοχικῶς. In superiorem domûs partem. Et interpres Latinus hanc sententiam expressit, *Ascendit Petrus in superiora.*

10 Ἐγένετο δὲ πρόσπ. *cœpit sentire famem.* Et mox, γεύσασθαι, est *comedere.* Ut in epistola quoq; Augusti, apud Suetonium, *Palmulas & panem gustavimus.* Et mox, ἔκστασις. Invasit eum alienatio, mentis nimirum, ut esset extra humanos sensus. Theophylactus ità, ἡ ἔκστασις δηλοῖ ἢ τὴν ἐπὶ θαυμασμῷ ἔκπληξιν, ἢ τὸ ἔξω τῶν αἰσθητῶν γενέσθαι ὅτι τὰ πνευματικὰ πεφύγαμεν. Et paulò pòst, σκεῦός τι ὡς ὀθ. *vas quoddam*, sive *utensile*, *tanquam linteum magnum*: Quam *mappam* dixere. Ὀθ. π. καιρόσιον δ᾽ ὀθονέων ἀπολείβεται ὑγρὸν ἔλαιον. generali, ut videtur, significatione, cùm alibi Homero nomen *muliebre velum* significet. alligatum extremis partibus quatuor, ut quadratum linteum illud fuisse indicetur, vidit descendere, id est demitti ad sese usque, & deferri supra terram. In Latinis autem libris aliorum quorundam est interpretatio, *Vas quoddam velut linteum magnum, quatuor initiis summitti de cœlo in terram.* Græci ὀθόνιον interpretantur σινδόνα. Et, πάντα τὰ τετράπ. omnis generis seu conditionis animantes quadrupedes.

14 Μηδαμῶς. Nequaquam, scilicet faciam hoc ut de istis comedam. Et mox, καὶ φωνὴ πάλ. ἐκ δευτ. similiter ἐλλειπτικῶς, *dixit ad ipsum.* Et, σὺ μὴ κοίνε, *Ne facias tu communia*, id est immunda. Et postea, τί ἂν εἴη τὸ ὅρ. *quidnam esset illud visum?* Id est, quidnam sibi illud vellet. Et mox, διερωτήσαντες, *interrogando*, sive *percunctando inventis ædibus*. Et mox, ἐπὶ τὸν πυλ. *ad fores.* πυλὼν est locus complectens januam, quasi *Januarium* dicamus: Vel *ad januam*, id est atrium. Et deinde, τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτόν, *missos à Cornelio ad sese.* Hæc Latini libri non interpretantur. Et videri possunt de explatiuncula inculcata esse.

22 Ἀνὴρ δίκ. *vir bonus & honestus.* Et, μαρτυρούμενος. testes habens nimirum probitatis & pietatis suæ. μαρτυρεῖν Græcis est *testimonium dicere*, sive *esse testem*. μαρτυρεῖσθαι *facere testem*, ut nunc habere Cornelium ait testes Judæos. Et, ἐχρηματίσθη. Matthæi secundo, χρηματισθέντες, *Oraculo*, sive *divino responso, moniti*, sive, *jussi.*

23 Τῇ δὲ ἐπαύρ. *Postero autem die Petrus cum eis egressus est.* Sed Latinus interpres tale quippiam convertit, τῇ δὲ ἐπαύριον ἀναστὰς ἐξῆλθε σὺν αὐτ. Est autem τῇ ἐπαύριον, scilicet ἡμέρᾳ. Atque repetuntur mox eadem. Ut post adventum nunciorum Cornelii alterâ die ingressus Petrus iter perhibeatur, & post hanc alterâ, id est tertiâ, die postquam Joppâ exivisset, Cæsaream pervenisse. Et in quibusdam libris est, εἰσῆλθεν εἰς τὴν Καισ. fit autem nunc mentio Cæsareæ sitæ in Palestina, cujus alterum nomen Στράτωνος πύργος, Herodis Magni opus. fuit enim & Cæsarea Philippi, postea ab Agrippa appellata *Neronia.*

27 Συνομιλῶν, *cum illo pergens*, sive *versans cum eo*, vel etiam *colloquens*. Et, ἀθέμιτον, *nefas, contra jus & fas, conjungi* aut *congredi cum externo* seu *alienæ gentis homine.* Is enim est ἀλλόφυλος. Et mox, καὶ ἐμοί. ἀντὶ τοῦ, ἀλλ᾽ ἐμοί. Et hoc expressit Latinus interpres.

29 Τίνι λόγῳ. Ἐξετάζει. id est, *quamobrem.* In Latinis libris est, *Quam ob causam.* Et mox, ἀπὸ τετ. ἡμ. μέχρι ταύτ. τῆς ὥρ. ἤμην νηστεύων. Præterito die quarto dicit se ad illam usque horam jejunantem sedisse (si est ἤμην,) vel fuisse (si ἦμην) domi suæ: Et, horâ nonâ, id est κατὰ τὴν ἐννάτην ὥραν, precationi operam dedisse. Interpretatio Latina non expressit omnia, & de Theophylacteis suspicari licet in Græcis antiquis libris fuisse talem scripturam, ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας, ἤμην προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου, id est, *nunc dies quartus est, cùm domi meæ ad hanc horam precationi operam dabam.* Et, ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, *in veste splendida.* Interpres, sicut alibi quoque, fecit *candida.*

32 Ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι, *qui ubi advenerit loquetur tecum.* Vel, ἐλλειπτικῶς *loquetur* sive *dicet cætera*: nimirum pertinentia ad salutem tuam & tuorum, ut mox capite xi. Hæc Latinus interpres omisit, nequaquam, ut videtur, omittenda. Et, ἐξαυτῆς, est, αὐτίκα, sive παραυτίκα. Et mox, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσμεν. In Theophylacteis est, *In conspectu Dei assumus*, siue *astitimus.* Sed Latinus interpres, cùm fecerit, *In conspectu tuo assumus*, videtur legisse, ἐνώπιον σου πάρεσμεν. Et, ἐργαζόμ. δικαιοσύνην. πᾶσαν τὴν ἀρετήν, inquiunt Græci: *faciens opera virtutis universæ.* Quam vocant *justitiam generalem.*

36 Τὸν λόγον, ὃν ἀπέστειλε. In his est σύγχυσις, ut obscurior fit sententia. Quidam ἀσύνδετα explicuere, hoc quodam modo; Sermonem mandatum filiis Israeli, bono nuncio pacis per Jesum Christum (hic est Dominus omnium) illud inquam verbum tenetis, auditum per totam Judæam, initio facto in Galilæa, post lavacrum Joannis: Jesum scilicet Nazarenum, unctum divinitus Spiritu sancto atque potentiâ: perrexisse benefaciendo, & sanando omnes oppressos viribus Diaboli. Fortasse liceat ista sic etiam construere, κατὰ τὸν λόγον ὃν ἀπέσ. *secundùm eum sermonem quem delegavit filiis Israeli cum bono nuncio pacis per Jesum Christum*, &c. In Latina interpretatione, omissâ particulâ relativâ, ὅν, est oratio simplex atque plana: *Verbum misit Deus filiis Israel.*

38 Ὡς ἔχρισεν αὐτόν. Vel, quemadmodum alibi, ὃν ἔχρ. αὐτ. *Quem ipsum unxit Deus.* κατὰ τὸ ἀνθρώπινον δηλονότι, inquit Theophylactus. ἐπεὶ γὰρ ἐκένωσεν ἑαυτὸν, καὶ ἐκοινώνησεν ἡμῖν μετέσχεν αἵματος καὶ σαρκὸς, ταῦτα ἅπερ ἔχει κατὰ φύσιν, ὡς Θεὸς, λαμβάνειν λέγεται κατὰ τὸ ἀνθρώπινον. δίκαιον γὰρ οὐχ ἑαυτῷ ἀλλ᾽ ἡμῖν, *postquam enim evacuavit seipsum, & particeps factus est, perinde atque nos, sanguinis ac carnis, ea quæ habet secundùm naturam tanquam Deus, accipere dicitur humanæ naturæ respectu. Accipit enim non sibi, sed nobis.*

41 Ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτ. *nobis declaratis priùs ab Deo testibus.* Et, ἤκουον δ᾽ αὐτ. λαλ. Miraculo enim isto demonstrata fuit efficacitas delapsi Spiritûs sancti. Et, μήτι τὸ ὕδ. κωλ. λόγος ἐρωτηματικός. *Nibil omnium obstare ait*: vel *neminem posse probibere, quò minùs baptizentur ii, qui pariter atque ipsi Spiritum sanctum accepissent.* Non dixit, inquiunt Græci, τίς ἡ τοῦ ὕδατος χρεία; *quis aquæ jam usus est?* Norat enim in hoc sacro esse divina symbola, Sepulcrum & mortificationem, Resurrectionem & vitam. Ut enim facile est nobis demergi & rursum enatare, sic Deo facile est, sepelire hominem veterem & exhibere novum.

CAPUT XI.

2 Διεκρίνοντο. Verbum διακρίνεσθαι significat in literis sacris *disceptare, ambigere, dubitare.* Ut paulò suprà, & alibi, μηδὲν διακρινόμενος. Significat in sermone Græco & *decernere*. Ut, ἀδὴς διακρινεῖ πρότερον ἢ πείσομαι. In Aristophanis fabula cujus nomen σφῆκες. *Orcus decernet priusquam mihi persuadeatur.* Significat Homero & id quod Latinis *prælio decernere*, & *discernere & separare.*

17 Ἐγὼ δὲ, τίς ἤμην δυν. id est, ἐγὼ δὲ. *Ego sanè quinam eram, eâ præditus potentiâ, ut prohibere possem Deum?* id est, benignitatis divinæ donum? nimirum efficacitatem manifestam præsentis Spiritûs sancti. Et est in libris Latinis, *Ego quis eram.* ἄνευ τοῦ συμπλεκτικοῦ, δέ. Et, μετάνοιαν ἔδ. εἰς ζωὴν, *pœnitentiam largitus est salutarem atque vivificam.*

19 Καὶ Ἀντιοχείας. De Antiochia Syriæ, quâ hæc Ciliciam spectat, istud accipiendum, quæ propter crebros & admodũ sævos motus terræ, postea appellata fuit Θεοῦ πόλις, ut esset melius omen nominis. χεὶρ autem Domini, dicit opem & auxilium potentiæ divinæ. Et postea, ἠκούσθη εἰς τὰ ὦτα. ἠκούσθη τοῖς ὠσὶν, *Auribus auditus est sermo ille.* πλεονασμῷ ἐμφατικῷ. Ut, *vocémque bis auribus hausi.*

23 Τῇ προθέσει τῆς καρδ. *Perseverare in eo quod corde* sive *animo suo proposuissent.* Et mox, ἐγέν. δὲ αὐτ. *Atque ità annum integrum in Ecclesia versantes satis magnam multitudinem docendo instruxerunt, & tunc cœpere discipuli Apostolorum primùm appellari* CHRISTIANI. Habet enim verbum συναχθῆναι significationem *congregationis.* Unde & conventus συναγωγαὶ dicti. χρηματίσαι, autem celebritatem significat tunc primùm proditam nominis *Christiani*, quod Apostoli usurparint; cùm antea *discipuli* tantùm vocarentur. Vel fortasse *Nazareni* & *Galilæi*, quo nomine postea deridendo usus fuit Julianus apostata. Græci notant, ὅτι διὰ τοῦτο ἡ Ἀντιόχεια μᾶλλον θρόνου ἠξιώθη ἀρχικοῦ, ἐπειδὴ ἐκεῖ πρῶτον ἐχρημάτισαν οἱ μαθηταὶ καλεῖσθαι Χριστιανοί, *propterea Antiochiam magis dignam existimatam esse principe solio, quoniam ibi sumserint sibi primùm discipuli hoc nomen, ut vocarentur* CHRISTIANI. Sed hoc non congruit cum eo, quod ipse Christus ait, οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν, &c.

27 Προφῆται. Quærunt Græci, Quomodo hoc concordet cum eo, quod Christus dicit, *Lex & Prophetæ usque ad Joannem.* Et addunt, Dici hoc de Prophetis, qui antecesserint adventum Christi. Sed est supervacua ista quæstio. Nam de Legis Mosaicæ & Prophetarum scriptis atque observatione rituum illa dici non videtur esse obscurum. Et, ἐπὶ Κλαυδ. Καίσαρ. In Latinis libris non additur *Cæsaris.* Id quod fortè irrepsit, de explicatiuncula, quis ille Claudius fuisset. Et, διακονίαν. *Definierunt, secundùm quisque copias suas, quid mitterent quod subministraretur incolis Judææ.* Et, διὰ χειρὸς Βαρ. Ministerio Barnabæ & Sauli.

CAPUT XII.

1 Ἡρώδης ὁ βασιλ. Herodes commune nomen fuit posteritatis Herodis Ascalonitæ cognomento *Magni*. De quo autem nunc mentio fit, is nepos fuit Herodis Magni, filius Aristobuli. De hoc mirum est quod Josephus narrat, Bubonem alitem conspectum, significasse liberationem vincti jussu Tiberii; & rursum conspectum, tempus mortis. Et, ἐπέβαλε τὰς χεῖρ. *manus admovit*, seu *intulit.* Id est cœpit affligere Ecclesiasticos quosdam, inque his Jacobum Zebedæi filium. Alter enim Jacobus, cujus postea

quoque

quoque mentio fit, ab Anania Pontifice fuit interfectus regnante Nerone. Et, συλλαβεῖν, *comprehendere*. Significatúrque correptio violenta.

4 Τέσσαρσι τετραδίοις. Vel, secundùm ea quæ in collectis à Suida leguntur, τετραδίοις. Est autem τετράδιον, *copiola quaternorum*. Ut intelligi possit hoc dici, Quater quaternis militibus fuisse commissam Petri custodiam qui quaternâ successione eum servarent.

5 Προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτ. *precatio assidua, accurata, intenta*, Et προάγειν, *producere*, nimirum ad supplicium. Quod suprà dixit, ἀναγαγεῖν. cujus verbi multiplex est in Græco sermone significatio. Hoc loco adscribitur in Theophylacteis egregia sententia hæc, Ἀκούετε πῶς διέκειντο πρὸς τοὺς διδασκάλους. οὐκ ἐστασίαζον, οὐκ ἐθορυβοῦντο, ἀλλ' ἐπ' εὐχὴν ἐτράποντο, τὴν ἄμαχον συμμαχίαν, *audite affectionem erga doctores. Non seditionis autores, non tumultuati fuere, sed conversi ad preces, quod in veritate est auxilium.*

6 Τῇ νυκτὶ ἐκ. Cùm producturus scilicet esset postridie Herodes Petrum. Somnus autem Petri indicat bonæ conscientiæ & confidentis Deo animi securitatem. Et postea, ἐν τῷ οἰκήματι, *in carcere*. Propriè enim custodiæ locum sic appellarunt Græci, nec non obscuriores & futiliores ædes. Plutarchus Solonis hoc fuisse σόφισμα, id est *factum callidum*, scribit; qui communi isto nomine, quasi obscuraret tristitiam rei. Quemadmodum & σεισάχθειαν, id est allevationem oneris, vocando χρεῶν ἀποκοπὴν, id est debiti æris alieni liberationem. Et, περίζωσαι. ὑπόδησαι quædam ista est vestitûs. *Cingulum*, inquit, *circundato*, & *vincula calceorum*, & *amicitor pallio tuo*. Quærunt Græci, Nunquid calceos gestasse Petrum, fuerit contrarium mandato Christi? Respondéntque, Nequaquam. τὰ γὰρ ἐπιτάγματα ἐκεῖνα πρόσκαιρα ἦν, καὶ οὐ διηνεκῆ, *fuere enim illa præcepta certi temporis non perpetui*. περιβαλοῦ autem est, *amicire*; quod Aristophani σισύραν, ἀναβαλοῦ. Cùm utroque verbo alia quoque significentur, à nobis alibi commemorata. Sunt autem σανδάλια & σάνδαλα, *calceamenta*. Ut Nazianzenus, οὐδ' ἀπηνὴς καὶ ἀτάσθαλον ὄμμα βαλεῖ, Ὄμμα βαλεῖ, τρίζον καὶ σάνδαλα πολλάκι φέρων, *nè Momus quidem huc acerbos & iniquos oculos intendet, qui sæpe calceamentorum notat strepitum*.

10 Πρώτην φυλ. *primam custodiam*. id est primos excubantes vigiles, μετωπιμάτων. Ut, *Noctem custodia ducit Insomnem ludo*. Quæ deinceps dicuntur, iis indicari videtur carcerem fuisse separatum ab urbe, fortasse in Regia, muniente introitum in urbem portâ ferreâ: Quam egressus Petrus, cùm suâ sponte ea patuisset, in urbem venerit, & progressus vicum unum, redierit ad se, cùm angelus dux & liberator ipsius discessisset.

12 Ἰωάννου τοῦ ἐπικ. Græci hunc Joannem cognomento *Marcum*, Evangelistam Marcum fuisse perhibent consobrinum Barnabæ, cujus Petrus ad Evangelii præconium operâ fit usus: τὸ γὰρ Μάρκου, inquiunt, εὐαγγέλιον Πέτρου εἶναι λέγεται. Ad mentionem autem Angeli, qui Petrum è carcere duxerit, ex Basilio hæc adduntur, παντὶ πιστεύσαντι εἰς τὸν Κύριον ἄγγελος παρεδρεύει, ἐὰν μήποτε αὐτὸν ἐκ τῶν πονηρῶν ἔργων ἀποδιώξωμεν. ὡς γὰρ τὰς μελίσσας φυγαδεύει καπνὸς, καὶ τὰς περιστερὰς ἐξελαύνει δυσωδία, οὕτω καὶ τὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν ἄγγελον ἡ πολύδακρυς καὶ δυσώδης ἀφίστησιν ἁμαρτία. *Quicunque in Dominum credidit, ei angelus præsto adest, si non eum nos improbis operibus exterminaverimus. Quemadmodum enim fugat apes fumus, & abigit columbas fœtor, ità angelum quoque vitæ nostræ segregat admodum lacrimabile atque fœtens peccatum.*

13 Ὑπακοῦσαι. Græcum verbum Latinum interpretatur *obedire*, unde ὑπακοὴ, *obedientia*. Sed significat etiam, ut hoc loco, audire pulsantem ostium, & sciscitando cognoscere quis assit. Demosthenes, ἐκέλευσα δὲ τὴν ἄνθρωπον τὴν ὑπακούσασαν μεταλθεῖν αὐτόν, *jussi ancillam, quæ, cùm audiisset pulsantem, præstò fuerat, accersere ipsum*. Lucianus, ἐγὼ δὲ κόψας προσελθὼν τὴν θύραν, καὶ μόλις μὲν καὶ βραδέως, ὑπήκουσε δ' ἡ γυνή. οὕτω καὶ προελθοῦσα, *ego cùm accessissem pulso ostium, atque ægrè & serò mulier audiisse se ostendit: & deinde accessit*.

17 Κατασείσας δὲ αὐτ. τῇ χει. σιγ. ὥστε σιγᾷν. Cujus simile, *Eamus visere*, in Phormione. Et, *Non nos aut Libycos ferro populare penates Venimus*. Sed Græcis ista figura sermonis usitatissima est. Et inferiùs, τί ἄρα ὁ Πετρ. ἐγ. *quid Petro factum esset*. Et, ἀνακρ. τοὺς φυλ. *cùm in custodes inquisivisset, jussit illos abduci*, nimirum in carcerem, aut ad supplicium. Et, θυμομαχῶν, *animo infesto iratus Tyriis & Sidoniis*. Et, Βλάστον, τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτ. *Blastum cubiculo Regis præfectum*, sive *cubicularium regium*.

23 Γεν. σκωληκόβρ. *cùm eroderetur à vermibus*. Josephus scripsit τοῦ δὲ γαστρὸς ἀλγήματι, illum confectum, quinto die esse mortuum libro antiquæ historiæ XIX. cujus cruciatûs causam scilicet dedere rodentes alvum vermes. Vel cum torminibus afflixit etiam eum morbus cujus nomen Græcum φθειρίασις.

25 Βαρνάβας δὲ καὶ Παῦλ. Vel potiùs, Σαῦλος. Ut in libris Latinis. Nam postea dicitur nomen *Sauli* fuisse mutatum in nomen *Pauli*. Græca autem verba ità distinguenda sunt, Βαρνάβας δὲ καὶ Σαῦλος ὑπέστρεψαν, εἰς Ἱερουσαλὴμ πληρώσαντες τὴν διακονίαν. Suprà autem hujus ministerii facta mentio est. In Latinis libris est, *reversi sunt ab Hierosolymis*; quasi ille interpres legerit, ὑπέστρεψαν ἀπὸ Ἱερουσαλήμ. Et in Complutensi editione est, ὑπέστρεψαν ἐξ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἀντιόχειαν.

CAPUT XIII.

1 Ἡρώδου τοῦ τετρ. Hic fuit Antipa, qui Joannem Baptistam interfecit, & ejus Manaen iste familiaris, id est simul nutritus sive educatus. Et, λειτουργούντων, *fungentibus illis munere suo*, sive *munere mandato, ad Dominum*, id est dando operam istam Domino. τί δέ ἐστι λειτουργούντων; inquit Theophylactus, τοῦτ' ἐστι κηρυττόντων, *quid est fungentibus illis munere suo? id est, facientibus præconium*. Et, ἀφορίσατε, *secernite jam mibi, ut exsequantur opus, ad quod eos advocavi*. τουτέστιν εἰς τὴν ἀποστολὴν, inquiunt Græci. id est ut Apostoli sint, & prædicent de Evangelio apud alias gentes. Cùm autem Paulus dicat, non humanâ autoritate se esse Apostolum, de ablegatione ejus, cum cæteris hoc intelligendum, & ordinatione ad illam professionem. Itaque mox ait, Emissos ipsos à Spiritu sancto venisse Seleuciam, & indè navigasse in Cyprum insulam, & in urbe præcipua ejus insulæ Salamine nuncios fuisse doctrinæ divinæ, in congregationibus Judæorum, habuisséque administrum Joannem. Seleucia autem urbs Ciliciæ nomen habuit à novo conditore Seleuco, uno ex iis, qui imperium in orbis terrarum diversis partibus occupaverunt, mortuo Alexandro Magno. Paphus olim sacra Veneri, celsa apud Maronem libro X. in Cypro.

6 Βαριησοῦ. Vel, ut alibi, Βαριησοῦ. Vel, quod veriùs putatur, Βαριησοῦ. Ἀνθύπατος autem, nomen Latinum *proconsulis* interpretatur, quo præses nunc significatur Insulæ. Et ψευδοπροφήτης est is, qui sese falsò perhiberet Prophetam. Sicut ψευδοφίλιππος, ψευδαλέξανδρος. Et mox, ἀνδρὶ συνετῷ. συνετὸς & Atticis ξυνετὸς, *ingeniosus* est & *docilis* sive *doctus*.

8 Οὕτω γὰρ μεθερμ. *ista enim est nominis interpretatio*. Vel, *Sic alio nomine indicat autor Magum istum fuisse appellatum*, vel, *esse hanc quasi interpretationem priùs commemorati nominis* Βαριησοῦ, id est Filii Dei, nimirum ut vocaretur Ἐλύμας. Quod nomen alii perhibent significare, *Dei censum*, alii *consiliarium*, alii *regem Dei*.

10 Πλήρης δόλ. *ὁ qui refertus es omni fraude & scelere*. ῥᾳδιουργία Atticis significat *levitatem* & *otium*. Alii tamen, ut hic modò autor, nomen usurparunt in significatione singularis audaciæ & improbitatis atque sceleris. Et Polybius libro quarto dixit, τὸ τῶν ῥᾳδιουργῶν καὶ κλεπτῶν φῦλον, *catervam improborum* seu *sceleratorum atque furum*. Vocat item hunc Apostolus *filium Diaboli*, id est diabolicam sobolem. τουτέστιν αὐτοῦ ἐνεργείας, inquit Theophylactus, id est, *agebat negotium enim ipsius*. Qui autem antea *Saulus* fuisset, tunc cœpit *Paulus* appellari.

11 Τυφλὸς μὴ βλέπων τὸν ἥλιον. ἐκ ἀλλήλ. id est, idem aliter dicitur. Nam cœci, sive oculis capti, lucem solis videre nequeunt. Græci, ideo quòd addatur, ἄχρι καιροῦ, *usque ad tempus*, argumentantur non fuisse istam τιμωρίαν ἀλλὰ ἴασιν. καὶ τὸ ῥῆμα οὐ κολάζοντος ἀλλὰ ἐπιστρέφοντος, *non pœnam sed medicinam. Et verbum istud non punientis sed convertentis*. Præfinitum enim tempus fuisse, quo oculorum usum ille reciperet factus probior atque melior.

14 Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδ. Suprà dictum est, complures diversis in locis urbes fuisse hujus nominis. Cilicia autem & Pamphylia & Pisidia vicinæ regiones sunt. Reditûs autem Hierosolyma Joannis, causam Græci fuisse opinantur, difficultatem & longitudinem & pericula itineris.

16 Κατασείσας τῇ χει. *signo dato manûs motione*. Quæ fuit admonitio silentii. Et, μετὰ βραχ. ὑψ. Hebraicâ phrasi, *cum potentia eximia*. Et, ἐτροποφόρησεν αὐτ. *mores ipsorum tulit*, sive *toleravit*. ὡς ἐν τεσσαράκοντα προσοχθίσας γενεᾷ τῇ ἐκείνῃ. secundùm ἀπαγγελίαν Psalmi in epistola ad Hebræos. Et inferiùs, τετρακοσίοις καὶ πεντήκ. Horum quemadmodum edita sunt, ista est sententia, *Atque postea circiter annos quadringentos & quinquaginta, dedit eis Judices, ad Samuelem usque Prophetam*. Sed historiis alium numerum annorum subjicientibus, suspicati sunt attenti lectores librarium perperàm hæc exarasse, perscribentem pro τετρακοσίοις, τριακοσίοις. Nam colligi numerum gubernationis Judicum circiter annos trecentos, quinquaginta & septem. Sed majore numero integro Apostolus scilicet est usus. In Latinis autem libris ea exstant, ad quæ numerum quadringentorum & quinquaginta accommodarunt: *Sorte distribuit eis terram eorum, quasi post quadringentos & quinquaginta annos. Et post hoc dedit Judices, usque ad Samuel Prophetam*. Ut ille interpres tale quippiam legisse videatur, κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν ὡς μετὰ τετρακόσια πεντήκοντα ἔτη. καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κριτὰς, ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου. Atque consummantur hi anni ab Isaaco usque ad ductum Josue. Quæ nihil nocuerit, ut opinor, ità in medio relinqui.

22 Εὗρον Δαβὶδ. Græci notant, Hæc αὐτολεξεὶ, id est hisce verbis, non exstare in libro Regum, sed Prophetice tantùm dicta à Samuelo ad Saulum. In Psalmo etiam LXXXVIII. legitur, *Inveni David servum meum*, cum memorabili laudatione, quæ verbis Dei pronunciatur. Et paulò pòst, σωτῆρα Ἰησ. Apud Theophylactum est, ἤγαγε τῷ Ἰσραὴλ σωτηρίαν, *Adduxit Israeli salutem*. Quod Græcum nomen significationem habet Hebraici, JESU.

24 Προκηρ

24 Προκηρ. Ἰωάννου πρὸ προσ. *cùm priùs fecisset præconium Joannes, in conspectu accedentis ipsius.* Id est proximè ante eum. Et, βαπτ. μετ. *quo baptizarentur ii, quos pœniteret peccatorum & vitæ prioris impiæ atque malæ, & qui crederent Evangelio.*

27 Τοῦτον ἀγνο. Et suprà capite tertio, οἶδα ὅτι κατ' ἄγνοιαν ἐπράξατε. Et ignoratas, id est non intellectas Prophetias, sive Prophetarum scripta, quæ singulis Sabbatis legerentur, ait ipsos judicio, id est, coram Judice accusatione suâ urgentes condemnationem, complevisse. Et, ᾐτήσαντο. Notant Græci istud verbum, ut improbitatem singularem Judæorum culpans, qui precibus contenderint à Pilato, ut Jesum interficeret. Sed & in superioribus gravis reprehensio est, Non intellexisse eos scripta, quæ recitarentur singulis Sabbatis in ipsorum conventibus.

29 Καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλ. συνεκδοχικῶς. Non interfectores illi, sed aliqui ex populo Judaico secundùm historiam. Et mox, ὁ δὲ Θεὸς αὐτ. ἤγειρεν. Notant Græci, Nequaquam esse hoc incommodè dictum, Suscitatum esse Jesum ab Deo: εἰ γὰρ, inquiunt, Ἰησοῦς οὐκ ἄλλος ἐστὶν ἢ ὁ λόγος σαρκωθεὶς, οὗτος δ' ἐστὶν ἡ δύναμις τοῦ Πατρὸς, δι' ἧς πάντα ἐνεργεῖ, κατὰ τὸ, Χριστὸς Θεοῦ δύναμις, αὐτὸς ἑαυτὸν ἀνεστηκέναι νοηθήσεται. ἐπεὶ καὶ αὐτός φησι, Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. *Si enim Jesus non est alius quàm Sermo ille caro factus, & idem est potentia Patris, per quem operatur omnia, secundùm hoc,* CHRISTUS DEI POTENTIA, *ipse suscitasse seipsum intelligetur. Nam & ipse ait,* SOLVITE TEMPLUM HOC, ET IN TRIDUO SUSCITABO IPSUM. Omnino autem hoc dicitur, Resurrectionem Christi esse simpliciter & perspicuè opus divinæ potentiæ, & qui in terris homo fuisset mortalis, eum esse immortalem in cœlis, omnis naturæ humanæ fragilitatis imbecillitatisque expertem. Illud autem, ἐκ νεκρῶν, *ex mortuis*, non expressit Latinus interpres. Et sunt qui inculcatum putent.

33 Ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ πρώτῳ. Alicubi est, τῷ δευτέρῳ. Id quod interpretatur Græcorum conversio vetus in sermonem Latinum. Alicubi tantùm, ἐν τῷ ψαλμῷ. Ut quidam suspicentur & illud *primo* & hoc *secundo*, adjectitium esse. Et paulò antè, τοῖς τέκν. αὐτῶν, ἡμῖν. ἐξηγητικῶς. *filiis*, id est, posteritati ipsorum, nimirum nobis. In Latinis libris est, *filiis vestris*. Quod depravatum à scribis putatur.

34 Ὅσια Δαβ. ὅσιον habet significationem sanctitatis, pietatis, religionis, ejus denique quod ad Deum potissimùm refertur: ut fit ὅσιον, θεοφιλὲς, sive Θεῷ φίλον. De quo argutatur in Euthyphrone Socrates Platonicus. Et τὰ πιστὰ sunt, certa & firmæ fidei. & est in literis sacris & homo πιστὸς, & πρᾶγμα πιστὸν, & λόγος πιστός.

36 Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γεν. ἀμφιβολία in his est, ob distinctionem ambiguam. Potest enim esse, ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας ὁ Δαβὶδ, *quasi ministerio ætatis suæ functus.* Et potest esse, ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ, *cùm inserviisset in ætate propria*, id est tempore vitæ suæ, *voluntati divinæ, ità obdormivit*, id est obiit mortem in terra. Et εἶδε διαφθ. συνεκδοχικῶς. *Sensit interitum, sive est exstinctus.* id est, mortuum ejus corpus computruit, & est absumtum in sepulcro. Id quod Christo quamvis mortuo non accidit. Γενεὰ autem significat *ætatem*, id est vitam hominis. Eam Herodotus numero sic definit, ut tribus ætatibus tribuat annos centum. Significat & *genus*. De quo alibi plura diximus.

39 Καὶ ἀπὸ πάντ. *Et annunciatur peccatorum dimissio, & liberatur is, qui huic credit ab omnium observatione, quibus non potuistis justi fieri præscriptis à Moyse.* Quæ est sententia plenior. In Latina interpretatione conjunctio καὶ non est expressa, sententiáque fit ità astrictior. Et est, *Justificabitur*; cùm Græcum verbum in libris editis sit præsentis temporis, δικαιοῦται. Atque secundùm scripturam librorum Latinorum, generalis ista sententia additur, *Justitiam adipisci cunctos, qui Christo fidem habeant.* Et mox, ἀφανίσθητε, *evanescite*, ità ut nusquam appareatis ampliùs. Et mox, ὃ οὐ μὴ πιστ. id est, secundùm Theophylactea, τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα τὸ μέγεθος, ὥστε καὶ ἀπιστεῖσθαι, ἐάν τις αὐτὰ ὑμῖν ἀπαγγέλλοι, *tot & tanta magnitudine, ut incredibilia videantur, si quis vobis denunciet.*

42 Ἐξιόντων δὲ αὐτ. Suspicari, ut opinor, liceat, veram esse scripturam, εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον. Ut hoc dicatur, *Exeuntibus*, Apostolis scilicet, *ex conventu Judæorum, hortabantur eos aliæ gentes, ut interjecto medio tempore ad proximum usque sabbatum, illa coram se differerent.* Sed in libris Latinis alia exstant. Hæc enim ibi leguntur, *Exeuntibus autem illis, rogabant, ut sequenti sabbato, loquerentur sibi verba hæc.* Et explicando quidam tradunt, malitiosè atque fraudulentè hoc Principes synagogæ, id est Judaicæ congregationis, rogasse, secundùm ea, quæ postea commemorantur.

43 Τῶν σεβομ. *ex religiosis advenis.* vocat enim σεβομένους, advenas eos qui de cultu divino & religione ipsi extranei cum Judæis concordarent. Et, προσλαλοῦντες, *colloquentes*, Paulus nimirum & Barnabas, *cum illis, qui secuti ipsos fuerant.* Et, τῷ ἐρχομένῳ. *Illo sabbato*, altero nimirum, sive sequente. Et, πᾶσα ἡ πόλ. ἀνεγνώσθη. Omnes propemodum qui illa in urbe erant. Et mox, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες. Repetivit idem, contradicentium vehementiam indicans. In libris tamen Latinis participium ἀντιλέγοντες non est expressum. Græcum autem verbum βλασφημεῖν, Maledictorum & Conviciorúmque habet significationem. & est βλασφημεῖν περί τινος, & βλασφημεῖν εἴς τινα, *de aliquo mala dicere, & alicui maledicere.* Addunt hoc loco Græci dignam meditatione sententiam: τοσαύτης τῆς βασκανίας ἡ τυραννίς. πολλοὶ γὰρ τήκονται καὶ ἀπόλλυνται, ὅταν ἑτέρους εὐδοκίμους ἴδωσι, *tanta est invidiæ & malevolentiæ tyrannis. Multi enim tabescunt & intereunt, cùm vident alios esse in bona existimatione.*

46 Παρρησιασάμενοι, *usi oratione liberâ & apertâ atque confidente.* Et mox, καὶ οὐκ ἀξίους κρίν. Notant Græci, Hoc dictum explicari verbo præcedente, ἀπωθεῖσθε. Ut contumaciæ esse intelligatur, non moderationis; judicare se esse indignos vitâ æternâ, refutando doctrinam veritatis & Evangelii præconium. Sunt autem tales locutiones figuratæ, & solent referri ad troporum id genus, quod nomine μετωνυμίας indicatur. Non enim certè Judæi in ea fuere opinione, quòd essent indigni vitâ æternâ, sed designarunt ea, quæ solerent illâ indigni. Tale & hoc Rom. secundo, ἐν ᾧ γὰρ κρίνεις τὸν ἕτερον, σεαυτὸν κατακρίνεις. id est, cum te geris qui mereatur condemnationem. Et inferiùs, ὅσοι ἦσαν τεταγμ. Theophylactus ità, κατὰ πρόγνωσιν οἱ τεταγμένοι εἰς ζωὴν, ἤγουν ἀφωρισμένοι, ἐπεὶ ἐπίστευσαν, πλὴν οἰκείᾳ γνώμῃ καὶ προαιρέσει, *Secundùm præcognitionem ordinati ad vitam, sive separati, isti crediderunt ipsi quidem, sed propriâ tamen sententiâ & suo consilio.* Secundùm quæ intelligendum scilicet est, τὸ τῆς τάξεως καὶ προορίσεως, ἤγουν κατὰ τὸ ἐπίμονον τῶν πιστευόντων τῷ λόγῳ τετάχθαι εἰς τὴν ζωὴν, οἱ δὲ ἀπωθοῦντες, οὐ τετάχαται.

50 Τὰς σεβομ. γυν. *mulieres religiosas.* Hæ scilicet fuere τῶν σεβομένων προσηλύτων conjuges. καὶ εὐσχήμ. τὰς πλουσίας, inquiunt Græci τὰς παρὰ Ῥωμαίοις χαλυβδὰς Ματρώνας. Et paulò antè, διεφέρετο, ἀντὶ τοῦ διεκομίζετο, inquit Theophylactus. *Huc illuc perferebatur.*

CAPUT XIIII.

1 ΕΝ Ἰκονίῳ. Iconium sive ἀπὸ τῶν εἰκόνων, detractâ literâ ε de diphthongo, secundùm nugatoriam Stephani fabulam, qui ibi effigies quasdam animatas & vivas exstitisse narrat: sive aliunde nomine facto, oppidum fuit Lycaoniæ non magnum, sed munitum, ut Strabo scripsit. Et, κατὰ τὸ αὐτὸ, *eodem modo*, sive *similiter*. Ut consuetudine suâ intelligatur, Iconii quoque Paulum & Barnabam ingressos esse conventum Judaicum. Et, ἐκάκωσαν, *depravarunt.* id est, reddiderunt animos aliarum gentium malevolos erga fratres, id est Christianos. Indicatur in aliquibus libris repertam esse additam clausulam, *Deus autem pacem fecit.* Id esset, ὁ δὲ Θεὸς εἰρήνην ἐποίησεν. In aliquibus, *Dominus autem dedit citò pacem*, ὁ δὲ Κύριος εὐθέως ἔδωκεν εἰρήνην. Sed putantur ista inculcata esse, non perscripta ab autore.

3 Ἱκανὸν μὲν οὖν χρ. *satis longo tempore commorati.* Nam verbum διατρίβειν, & indè nomen factum διατριβὴ, inter alia significat & *moram*. Ut in Phœnissis, ὄνομα δ' ἑκάστου διατριβὴ πολλὴ λέγειν, *cujusque nomen dicere longa esset mora.* Et, παρρησ. ἐπὶ τῷ Κυρ. *apertè & liberè & confidenter docentes freti Domino*: vel, *super Domino*. Ut, *Multa super Priamo rogitans.* Nam ἐπὶ, cum dativo, & Potestatis ac Juris habet significationem, & Causæ atq; Indicii. Ut Herodoto in Polymnia, πυνθανόμενοι ἐφ' ὅτι ἔλθοιεν, *sciscitati qua de causa advenissent.* Et Platoni in Phædro, ἐπειδὴ δὲ ἐπὶ τοῖς γράμμασιν ἦν, *cùm ad mentionem literarum venisset.* Xenophon, βασιλευόμενοι ὑπὸ τῷ ἀδελφῷ, *ut jus haberet in se frater.* Et Philoctetâ Sophocles, μὴ 'πὶ τοῖς δ' εἶναι τάδε, *ne sint ista in hujus potestate.* Et, μαρτυροῦντι, *qui testimonio confirmabat doctrinam gratiæ & favoris sui*, id est Evangelii, signorum & miraculorum, quæ, ipso largiente, Apostolorum administratione edebantur. Et paulò pòst, οἱ μὲν ἦσαν σὺν. *Scissa fuere studia multitudinis, aliis cum Judæis, aliis cum Apostolis facientibus.* Et mox, ὡς δὲ ἐγέν. ὁρμή, *cùm invasisset appetitus tam Gentes quàm Judæos unà cum ipsorum principibus, ad contumeliâ afficiendum ipsos, & petendum lapidibus.* Ὁρμὴν enim Cicero interpretatur *appetitum*, eam partem animi, quæ hominem huc & illuc rapit. Et, συνιδόντες, *bis compertis*, &c. Græci ascribunt hoc loco, σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι οὐ δεῖ ἐμβάλλειν ἡμᾶς τοῖς κινδύνοις, ἀλλ' εἰ δέοι, καὶ φεύγειν πρὸς καιρὸν, *notandum hic est, quòd non debeamus conjicere nos in pericula, sed fugere hæc etiam, si opus sit, opportunè.*

6 Λύστραν καὶ Δέρβ. Derbe ad latus Isauriæ. Stephanus φρούριον vocat, id est locum munitum seu castellum, & dicit in nomine secundùm illius gentis linguam esse significationem *Juniperi.* Atque fuisse vicinam Lystram intelligi potest ex iis quæ hoc loco commemorantur. Ponitúrque nomen duplici figurâ, ἡ Λύστρα, & τὰ Λύστρα. Quemadmodum insula ἡ Ὕδρα, & τὰ Ὕδρα. Et, εὐαγγ. In Latinis libris adduntur hæc, *Et commota est omnis multitudo in doctrina eorum. Paulus autem & Barnabas morabantur Lystris.* Quæ olim in libris etiam Græcis lecta à quibusdam perhibentur, cùm diligentiores addita ab aliis, non perscripta ab autore censeant. Ad explicandam quidem rem, nequaquam sunt aliena.

8 Περιπεπατήκει. Integrum est, περιεπεπατήκει, & ità alicubi perscriptum exstat. Et, ἔχει πίστιν τοῦ σωθ. ἤγουν τοῦ σωθῆναι: Quæ fides causam daret salutis consequendæ. ἐφιλοσόφει ὡς τὴν ψυχὴν ἰδεῖν τὸν αὐτοῦ τὸν Παῦλον, inquit Theophylactus. *In illius animum, ut mihi videtur, Paulus intuitus fuit.* Et mox, ἀνάστηθι

In quibusdam libris Græcis inserta reperiri traduntur hæc verba, *σοὶ λέγω, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀνάστα*. Quæ tamen ab aliquo inculcata creduntur repetita ex capite tertio. Et innuunt hoc Theophylactea hoc loco addita, cujuscunq; sanè autoris, *ἐπειδὴ δὲ οὐκ αὐτόματον Παῦλος καὶ εἶπεν, Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ ἔγειρε καὶ στῆθι ὀρθὸς, διὰ τοῦτο ὑπέλαβον αὐτὸν Θεὸν εἶναι, quia verò non protulit nomen & dixit Paulus,* IN NOMINE JESU EXCITARE ET CONSISTITO RECTUS, *ideo putaverunt ipsum Deum esse.* Et, *ταύρους καὶ στέμ. tauros cum corollis & vittis.* ut sit, *ταύρους ἐστεμμένους*, secundùm sacrificiorum veterum ritum. Et, *ἐπὶ τοὺς πυλ. ad loca circum portas.* Et *διαρρ. τὰ ἱμ. in vehemente animi commotione*, Judaicæ gentis more. Et, *ὁμοιοπαθεῖς, similis conditionis.* Et, *ἀπὸ τούτων τῶν ματ. γενικῇ ἐλλείψει. ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιτηδευμάτων.* Ut, *relictis omnibus*, scilicet rebus. Et paulò pòst, *ἐν ταῖς παρῳχ. γεν. superioribus* sive *præteritis ætatibus. εἴασεν*, inquit Theophylactus, *πάντας ἀνθρώπους πορεύεσθαι κατὰ τὸ σφίσι δοκοῦν. αὐτὸς δὲ ὅμως ταῦτα διαπαντὸς ἐνήργει, δι᾽ ὧν ἔστιν λογικοὺς ὄντας αὐτοὺς τὸν δημιουργὸν ἐννοεῖν, sivit omnes pergere secundùm ipsorum sententiam. Ipse vero perpetuò ea efficiebat operando, per quæ concedebatur intelligere eos præditos ratione, fabricatorem. ὥστε ἤδη ἀνάγκην εἶναι τοὺς σωθησομένους εἰς ἓν σῶμα συναρμοσθῆναι, καὶ ἀθροισθῆναι ἐν ἑνότητι πίστεως, καὶ γενέσθαι ἐκκλησίαν μίαν Χριστοῦ Ἰησοῦ προσδοκῶσαν τὴν αἰώνιον σωτηρίαν, καὶ ὥσπερ ποίμνιον τοῦ Χριστοῦ καὶ πολίτευμα οὐράνιον, ut jam* (nimirum post Evangelii præconium) *necesse sit copulari in uno corpore eos quibus Salus contingat, & congregari in una fide, & fieri Ecclesiam unam Christi Jesu, exspectantem salutem æternam, & quæ sit ovile Christi atque respublica cœlestis.*

17 *Οὐκ ἀμάρτυρον.* Thucydides libro secundo in oratione funebri pronunciata à Pericle, *καὶ οὐδὲ τοι ἀμάρτυρόν γε τὴν δύναμιν παρασχόμενοι, non sine testibus*, seu *non experte testium potentiâ exhibitâ.* Isocratis autem *λόγος* est *ἀμάρτυρος*, oratio in qua solis argumentis & conjecturis causa defenditur. Dicuntur autem hæc secundùm ea, quæ idem Paulus Apostolus concionatur cap. xvii. *ζητεῖν τὸν Κύριον εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν.* *Τοῦ μὴ θύειν. ἀπὸ τοῦ μὴ θύειν. Represserunt ægrè conatum sacrificandi.* Indicatur in quibusdam libris Græcis post hæc inseri ista, *διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων, ἐπῆλθον ἀπὸ Ἀντιοχ. commorantibus illic ipsis & docentibus, advenerunt ab Antioch.* In quibusdam ista, *τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς, ἀλλὰ πορεύεσθαι ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια. διατριβόντ. ne rem divinam ipsis facerent, sed discederent unusquisque in sua*, id est domum suam. *Commorantes.* Quæ de sententia nihil mutant, sed continuando expositionem reddunt orationem pleniorem. In libris præterea Latinis est, *Supervenerunt autem quidam ab Antioch.* Ut ille interpres legisse videatur, *ἐπῆλθον δέ τινες ἀπὸ Ἀντιοχ.*

19 *Λιθάσαντες, conjectis lapidibus in Paulum, extra urbem protraxerunt eum rati esse mortuum.* Et postea, *μαθητεύσαντες, & multos discipulos adjunxissent.* Et deinde, *ὅτι διὰ πολλ. θλίψεων. nimirum docentes sive demonstrantes, quòd per multiplices afflictiones oporteat nos intrare in regnum Dei.* Notant Græci, *οὐχ ἁπλῶς δὲ ἡ οἱαδήτις θλίψις ἄγει εἰς βασιλείαν, ἀλλ᾽ ἡ διὰ τὴν εἰς Θεὸν πίστιν, non simpliciter verò, qualiscunque afflictio deducit ad regnum, sed particeps fidei in Deum.* Attalia ab Attalo urbs Pamphyliæ. Antiochia autem, quò reversos nunc fuisse dicitur Apostolos, Syriæ urbs intelligetur. Et inferiùs, *ἤνοιξε τοῖς ἔθν. θυ. θύραν ἀνοῖξαι, τὴν διδασκαλίαν καλεῖ, ἣν, τὰ ἔθνη δι᾽ αὐτῶν παρεδέξαντο*, inquit Theophylactus, *vocat* APERTIONEM FORIUM *ipsam doctrinam, quam ministerio eorum acceperant Gentes.*

CAPUT XV.

1 *Ὅτι ἐὰν μὴ περιτ.* Particula *ὅτι* indicat quid illi advenæ ex Judæa docuerint, nimirum, Non posse salutem contingere iis, qui non circunciderentur ritu Mosaico, id est Legem Moysis non amplectentibus atque servantibus. Et mox, *γενομ. οὖν στασ. orto tunc dissidio haud parvo, & commotâ disputatione inter Paulum Barnabámque & illos.* In quibusdam libris Græcis est *ζητήσεως*, non *συζητήσεως*, id est, *quæstione commotâ.* In libris Latinis tantùm est, *factâ ergò seditione non minimâ.*

2 *Καὶ τινας ἄλλους, ordinarunt, ut ascenderent*, id est proficiscerentur Paulus & Barnabas, *& alii quidam ex ipsis.* In Latinis libris autem est, *Et quidam alii ex aliis.* id esset, *καί τινας ἄλλους ἐξ ἄλλων.* Quæ aliquibus ideo probantur, quòd verisimile sit, ex altera parte seu factione Judaica aliquos unà profectos fuisse. Et, *προπεμφθέντες. officiosè deducti ab Ecclesiastico cœtu.* Significatur enim officium verbo hoc, quod ab amicis atque notis præstatur discedentibus, tam verbis & oratione, quàm factis & operâ. Et indè sunt *λόγοι προπεμπτικοί.* Et mox, *τὴν ἐπιστρ. τῶν ἐθν. Gentium conversionem*, nimirum à falsitate ad veritatem, & pravitate ad honestatem vitæ. Et, *ἀπεδέχθ. accepti*, sive *benignè admissi fuere.* Et paulò pòst, *τῶν φαρισαίων τῶν πεπιστ.* Alibi *ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν φαρισαίων πεπιστευκότες*, eâdem sententiâ. Et *περὶ τοῦ λόγ.* Vel Hebraicâ phrasi, *ista de re:* Vel, *de hac disputatione* sive *quæstione.* De significatione autem hujus vocabuli à nobis alibi plura dicta sunt. Quærunt hoc loco Græci, Quomodo hujus itineris historia consentiat cum iis quæ leguntur in epistola scripta Galatis? Et respondent, *ὅτι πρῶτον μὲν οὐκ αὐτὸς ἀνῆλθεν, ἀλλ᾽ ἀπεστάλη παρ᾽ ἑτέρων, δεύτερον δὲ, ὅτι οὐ μαθησόμενος παρεγένετο, ἀλλ᾽ ἑτέρους πείσων, quòd primùm non accesserit ipse sed ablegatus fuerit, postea verò, non discendi gratiâ affuisse eum, sed persuadendi aliquid aliis.* Verùm de specie hujus discrepantiæ anteà quoque dictum est.

7 *Ἀφ᾽ ἡμ. ἀρχ. temporibus antiquis*, id est superioribus. Vel, quod Latinè diceretur, ut opinor, *ab antiquo; Deus in nobis*, sive *inter nos, elegit, ut meo ore pronunciatum sermonem Evangelii gentes audirent.* id est ab initio mandati præconii Evangelii, & statim post delapsum super nos Spiritum sanctum. Atque innuit, non venisse se ad Cornelium suâ sponte ac voluntate propriâ, sed jusso atq; mandato Dei. Et mox, *καρδιογνώστης, qui corda novit.* id est, cui perspectæ & notæ sunt animi cogitationes, *μετωνυμικῶς.* Significat autem Hebræis *cor*, in animo vim intelligentiæ & voluntatis. Et deinde, *διέκρινε, nihil discrevit;* id est discrimen fecit nullum; Quod quidem attineat ad gratuiti favoris beneficium, conferendum credentibus, *κατὰ τὸ νενομισμένον.* Cùm generis & conditionis magna sit differentia, inter diversos populos. Et, *τῇ πίστει καθαρ.* Christus prædicat beatos *τοὺς καθαροὺς τῇ καρδίᾳ.* Tales autem effici fide nunc planè & dilucidè dicitur. *οὐδεμία*, inquit Theophylactus, *διαφορὰ πιστῶν, εἴτε Ἰουδαῖοι εἶεν εἴτε Ἕλληνες. ὅτι ἡ πίστις καθαρισμὸν ποιεῖ τῶν ἁμαρτιῶν, τῶν ἀπὸ τῆς καρδίας ἐξιουσῶν, nulla est differentia inter fideles, sive Judæi sint, sive Græci. Siquidem ipsa fides puritatis est efficiens à peccatis, ex corde exeuntibus.*

10 Τί *πειράζ.* Quid est, *τί πειράζετε τὸν Θεόν;* inquit Theophylactus. *ὡς οὐκ ἰσχύοντα σῶσαι τῇ πίστει. τουτέστι, τί ἀπιστεῖτε τῷ Θεῷ. ἀπιστίας γάρ ἐστι τὸ τὸν νόμον εἰσφέρειν, cur tentatis Deum, quasi ille non valeat salvari fide. Hoc est, cur non habetis Deo fidem? Diffidentiæ enim est inferre Legem illam.* Sed *tentationis* nomen Hebræis contumaciam omnem indicat adversantem voluntati divinæ. Indicatur tamen alicubi non addi, *Deum.* Ut sit, Cur tentatis, id est conamini imponere jugum illis, nobis quoque intolerabile. Et, *ἐπιθεῖναι ζυγὸν. μεταφορικῶς.* Alligare gravando fratres, ad sustinendum ea, quæ neque nostri majores neque nos perferre potuimus.

11 *Ἀλλὰ διὰ τῆς χάρ. ὁ, ἀλλὰ, ἐναντιωματικός. Non legitimis observationibus* sive *operibus confidimus*, sive *credimus fore ut salus nobis contingat; Sed gratiâ atque favore Domini Jesu Christi, quomodo patribus quoque illis hæc contigit.* Ut affirmet ipsos quoque fidei justitiâ conservatos, & hanc solam atque unicam ad salutem viam esse.

13 *Ἰάκωβος.* Alphæi, scilicet, qui & *frater Domini* dictus fuit, Episcopus Ecclesiæ Hierosolymitanæ. Et mox, *Συμεὼν ἐξηγ.* In Latinis libris est, *Simon*, cujus alterum nomen *Petrus*. Nescio autem quâ cogitatione Græci hoc de aliarum gentium electione dictum, ad Symeonis Prophetiam apud Lucam retulerint. Non enim videtur obscurum esse, quòd orationi à Petro habita hæc subjiciantur.

17 *Οἱ κατάλοιποι.* Mutata oratio *ἐνάρθρως*, id est *οἱ κατάλοιποι ἄνθρωποι, reliqui homines.* Et significari quibusdam videntur, cæteri omnes non comprehensi primo fœdere divinitus facto cum Judæis. Et, *ἐπ᾽ αὐτούς.* frequente pleonasmo in Hebraico sermone.

18 *Γνωστὰ ἀπ᾽ αἰῶν. non ignorat Deus ab omni æternitate, quid abs se fiat.* Vel, *exploratus est Deo ordo faciendorum, ab æterno.* Nè quis dicere ausit, temerè exstitisse quicquam quod ad Deum autorem referatur. Et mox, *παρενοχλεῖν, non facere negotium*, sive, *non objicere molestiam gentibus*, sive, *non conturbare gentes.*

20 *Καὶ τοῦ πνικτοῦ, καὶ τοῦ αἵματος.* In Latinis libris est, *A suffocatis & sanguine.* Indicatur autem alicubi conjunctionem non reperiri, ut sit, *à suffocato sanguine.* Irenæi interpres his omissis, ea libro iiii. retulit, quasi ille autor talia quædam habuerit in libro suo, illorum loco perscripta, *καὶ ὅσα ἂν μὴ θέλωσιν ἵνα ποιῶσιν αὐτοῖς οἱ ἄνθρωποι μὴ ποιοῦσι αὐτοῖς.* Et postea in epistola, *καὶ πάντα ὅσα ἂν θέλητε ἵνα μὴ ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, μὴ ποιήσητε τοῖς ἄλλοις.* Quæ præcepta sunt pia ac salutaria, & severiore edictione ponuntur in Matthæi capite vii. & Lucæ capite vi. Jubentia facere ea, quæ sibi aliquis fieri vellet. Sed illud *suffocato* omnino putatur ab alio quopiam additum, nn perscriptum ab autore. Abhorrent autem ab esu suffocati Judæi suâ sponte, non Legis interdicto.

21 *Ἀναγινωσκόμενος. μετωνυμικῶς.* Ut, *Legere Platonem*, id est scripta Platonis. Nam Moyses inquit, ab antiquo jam habet in omnibus conventibus præcones, & qui legant scripta ejus, singulis sabbatis. Innuitur autem, Non invidendum Christo etiam proprium præconium.

22 *Ἄνδρας ἡγουμ. viros principes*, id est præcipuos atque primarios. Et, *γράψ. διὰ χειρὸς αὐτ. literis scriptis, quæ afferentur*, sive *redderentur, ministerio ipsorum.* Græci notant, Hanc epistolam scriptam missámque esse, *διά τε τὸ ἀνύποπτον, καὶ βουλομένων τῶν ἀποστόλων νόμον ἔγγραφον γενέσθαι τοῦτον, cùm ut omnis suspicio amoveretur, tum quòd istam exstare Legem scriptam Apostoli vellent.* Clemens quoque Alexandrinus, Stromateo quarto,

hanc

hanc epistolam vocat *Catholicam*, & docet ab prohibitis in hac omnino esse abstinendum. Epiphanius autem Cerinthum scripsit, fuisse unum ex iis, qui illis temporibus turbaverint in Ecclesia quibus Antiochiam miserint conjuncti cum Jacobo epistolam illam: λέγοντες, inquit Epiphanius, ὅτι ἔγνωμέν τινας ἐξ ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐλθόντας, καὶ ταράξαντας ὑμᾶς λόγοις, οἷς οὐ διεστειλάμεθα. Sive illa quæ exstant παραφρασάμενος sic exposuit, sive in suo libro talem quandam habuit scripturam. Est autem Græcorum illorum Latina sententia hæc: *Dicentes, Cognovimus quosdam ex nobis ad vos venisse, & conturbasse vos verbis non mandatis à nobis.* Eundem ait esse Epiphanius, unum ex iis, qui adversati fuere sancto Petro, cùm accessisset ad Cornelium, à quo accersitus esset jusso Angeli; quique contra reversum ipsum multitudinem circumcisorum commovendo incitaverit.

24 Ἐξ ἡμῶν ἐξελθ. *egressi ex nobis*, id est, ex nostra congregatione. Súntque aliqui hoc interpretati, de discessione quorundam atque defectione ab Apostolis. Secundùm ea quæ sunt in epistola Joannis Apostoli, ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν μεμενήκεισαν ἂν μεθ' ἡμῶν. Et, ἀνασκευάζοντ. τὰς ψυχ. *evertentes*, sive *pervertentes*. Contrariâ significatione τοῦ κατασκευάσαι, quod est *parere* & *condere* atque *constituere*. Quæ verba Dialectici & Rhetores transtulerunt, ad assertiones affirmationésque, & ad negationes ac reprehensiones. Et mox, λέγοντες περιτ. καὶ τηρεῖν τὸν νόμ. Hæc Latini libri non interpretantur, & repetita à quibusdam, ac de paulò antè commemoratis putantur inserta.

25 Ὁμοθυμαδόν. Sæpe usus est autor hoc adverbio: In quo est significatio concordiæ consensionísque & congressûs in animorum conjunctione. Et, παραδεδωκόσι, *qui suam vitam prodidere.* Id est, ultimo discrimini & extremis periculis exposuerunt. Et deinde, ἔδ. γὰρ τῷ ἁγ. πνεύμ. καὶ ἡμῖν. Mentio fit imprimis sancti Spiritûs, inquiunt Græci, ἵνα μὴ δόξῃ ἀνθρώπινον εἶναι τὸ πρᾶγμα, *nè humanum negotium illud esse videatur.* Additur autem, *Et nobis.* non quòd tribuatur propria quædam aut eximia autoritas seu potestas ipsis, qui homines certè fuere; sed ut ministerii & operæ fidelitas demonstretur, & intelligatur pietatis studium inserviens voluntati divinæ, ità esse conjunctum cum Deo, ut in labore operis sui participes sese esse sciat efficacitatis & potentiæ divinæ.

28 Πλὴν τῶν ἐπάναγκ. *præter hæc necessitatem habentia.* Quæritur, quam necessitatem? Et astringitur hæc ad illius temporis conditionem, ut aliarum gentium cum Judæis esset consuetudo magìs apta, & minùs dissentanea vitæ ratio. Et, ἔρρωσθε, *Valete*, Usitata Græcis clausula literarum, sicut exordium, χαίρειν. Quæ est præscripta *Salus* Latinis. Et paulò pòst, ἐπέδωκαν, *reddiderunt*. In quibusdam libris est, ἔδωκαν, *tradiderunt*, sive *dederunt*.

31 Ἐπὶ τῇ παρακλ. *illâ consolatione gavisi sunt.* Ut intelligatur, fuisse eos antea dolore affectos turbidis aliorum sermonibus. Et, καὶ αὐτοὶ προφ. id est, ipsi quoque charismate prophetiæ præditi. Et, διὰ λόγου πολ. *cum copiosa oratione cohortati sunt & confirmarunt fratres.* Est enim παρακαλεῖν & *cohortari* & *consolari*, & *advocare*. Et, ποιήσαντες δὲ χρόν. ποιῆσαι χρόνον, est *tempus absumere*, id est commorari. Dicitur autem aliquantisper ibi mansisse Legatos illos. Et in libris Latinis est, *facto autem ibi aliquanto tempore*, figurâ sermonis Græcâ non Latinâ. Et, ἀπελύθ. μετ' εἰρ. *dimissi sunt.* Id est, facta est eis potestas, negotio absoluto, revertendi ad Apostolos; Cùm tamen Silas statueret remanere illic, & Paulus ac Barnabas commorarentur ibidem urgentes doctrinam Evangelii, unà cum aliis multis. In libris Latinis est, *Visum est autem Silæ, ibi remanere, Judas autem solus abiit Hierusalem.* Sed hæc ad concinnandam expositionem adjecta ab aliquo putantur.

37 Βαρνάβας δὲ ἐβουλ. *Barnabæ verò consilium erat, ut comes adjungeretur Joannes cognomento* MARCUS. Et mox, Παῦλος δὲ ἠξίου. *Paulus autem censebat æquum esse, qui ab ipsis dudum discessisset, eum comitem non adjungere.* Et, καὶ μὴ συνελθ. αὐτ. εἰς τὸ ἔργ. ἐμφατικῶς. Ad illud opus, nimirum præconii Evangelici. Indicatur tamen alicubi in libris Latinis addi, *In opus, quo missi fuerant.* Quæ omnino alicujus explicatio videtur inserta fuisse. Παροξυσμὸς autem vehementer & acriter commotos animos significat hoc loco. *Exstitit*, inquit, *vehemens & acris commotio.* Et capite postea, xvii. παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, *vehementer & acriter commovebatur spiritus ejus.* Et transtulerunt Medici hoc nomen ad tentationes graviores in febribus. De contentione & dissidio isto alii aliter. Quidam enim censent, offensum Paulum discessione Marci, neque dignum neque idoneum eum judicasse, qui in comitatum ipsorum denuo admitteretur. Græci verò ità, οὐχ ἔχθρα ἦν τὸ φιλονεικία, καὶ ἡ στάσις δικαιοσύνης ἦν οὐ θυμοῦ. ὁ γὰρ Παῦλος ἐζήτει τὸ δίκαιον, ὁ δὲ Βαρνάβας τὸ φιλάνθρωπον. καὶ εἴκοντες ἀλλήλοις τοῦτ' ἐποίουν, καὶ ἵνα μὴ μάχωνται διενείμαντο τοὺς τόπους, *non inimicitiæ istæ neque contendendi studium hoc, & dissidium justitiæ fuit non iracundiæ. Nam Paulus quærebat quod justum esset, Barnabas, quod humanum. Et concedentes inter sese mutuò, istud faciebant, & nè pugna oriretur, loca diviserunt.* Theophylactus tamen ait, in his fuisse μικροψυχίαν ἀνθρωπίνην, id est, *pusilli animi affectionem humanam.* Est etiam in his considerationi locus consilii divini. Ità enim factum est, ut diversis in locis exerceretur doctrina Evangelii.

41 Ἐπιστηρίζων τὰς ἐκκλ. *confirmans Ecclesias.* Illis scilicet in locis. In Latinis libris adduntur ea, quæ postea capite xvi. leguntur, præcipiens custodire præcepta Apostolorum & seniorum. Quæ ideo adjectitia à quibusdam putantur, quamvìs dubitanter. Et cur non rectè ascribi posse videantur, mihi in mentem nihil venit.

CAPUT XVI.

2 Ἐμαρτυρεῖτο. Qui habebat testimonia fratrum, nimirum pietatis & honestatis sive probitatis suæ. Id ut indicaretur, in Latinis libris additur, *bonum*. In capitis initio, κατήντησε, est *pervenit* sive *perrexit*. Cùm verbum *occurrendi* propriam habeat significationem. Exstant epistolæ Pauli duæ ad hunc Timotheum, in quarum priore & germanum hunc vocat filium in fide, & hominem Dei & prophetiarum de eo meminit. In secunda pietatem nominatim commendat matris & aviæ ipsius.

3 Ὑπῆρχεν, *erat*: vel potiùs *fuerat*. Ut sublatus è medio circumcisionem non impedire potuerit. Et deinde, τὰ κεκρ. ὑπὸ τῶν ἀπ.: Judicio Apostolorum constituta decreta. sic enim δόγματα Cicero interpretatur. Et, ἐστερεοῦντο, *efficiebantur solidæ*, id est, firmæ & stabiles, *& augebantur abundante numero in dies.*

6 Γαλατικὴν χώρ. τὴν τῶν Γαλατῶν. Ad quos Epistola Apostoli Pauli exstat. fit autem mentio hoc loco vicinarum regionum in ea Asia quæ diviso orbe terrarum tertia pars illius perhibetur. In qua fuit regio proprio etiam nomine appellata *Asia*, ubi non permisisse memoratur præconium fieri Evangelii sanctus Spiritus. Quod cur factum sit aliqui causas exquirere conati sunt, id quod neque opus est nos facere, neque utilitatem ista curiositas afferre potest. Satísque habeatur, Deo æterno sic visum esse. Et in Theophylacteis hæc leguntur, διὰ τί μὲν ἐκωλύθησαν, οὐ λέγει, ὅτι δ' ἐκωλύθησαν, εἶπε. παιδεύων ἡμᾶς πείθεσθαι μόνον καὶ μὴ ζητεῖν. καὶ δεικνὺς ὅτι πολλὰ καὶ ἀνθρώπινα ἔπασχον, *cur quidem prohibiti fuerint, non dicit, quòd autem fuerint, dixit. Instituens nos ad obediendum, non inquirendum. Et ostendens quòd multa quoque humanitus fecerint.* Et, τὸν λόγον. κατ' ἐξοχὴν, *verbum*, id est, prædicatio Evangelii significatur. In quibusdam libris Latinis additum indicatur, *Verbum Dei*, explicante scilicet aliquo illud, *verbum*. Mysiæ autem nunc mentio fit attingentis Hellespontum. Et Troas à Ptolemæo *Asia parva* vocatur.

9 Ἀνήρ τις ἦν Μακ. Commemoratur somnii visum, id est ὄναρ (Hoc enim significare puto, ὅραμα διὰ νυκτὸς) tanquam ὕπαρ. Quemadmodum & Penelope suum narrat. Ὀδ. τ'. Et, εὐθέως ἐζητήσαμεν. His indicatur autorem hujus libri Lucam, fuisse & ipsum in illo comitatu, ἐξ ὧν καὶ τὰ πρόσωπον αὐτοῦ συμπαραλαμβάνει, inquit Theophylactus. eò quòd suam personam commemoratione comprehendit. Et, συμβιβάζοντες. Latina interpretatio est, *certi facti*. Quasi convertens, συμβιβασθέντες. Sed, συμβιβάζοντες, significationem habet conjecturæ & cogitationis, de illo oblato viso concludentis, quòd vocati essent divinitus ad faciendum præconium Evangelii in Macedonia.

11 Ἀναχθέντες, *provecti à Troade.* Est enim ἀνάγεσθαι verbum nauticum. Σαμοθράκη autem est, *Samothracia*, insula vicina Thraciæ. Olim *Dardania* à Dardano: Qui *Idæas Phrygiæ penetravit ad urbes, Threiciámque Samum, quæ nunc Samothracia fertur.* Et, Νεάπολιν. Hanc perhibent postea nominatam esse Χρυσόπολιν. Et, Φιλίππους. Hæc urbs ad montem Pangæum sita Κρηνίδες nomen olim habuit. Ibíque metallicis operibus instauratis à Philippo Macedone Amyntæ filio Alexandri Magni patre, *Philippis* urbi nomen est factum. Perhibetur autem fructus annuus metallorum eo loco, quæ aurifera essent, fuisse talentorum mille. Quæ si aurea accipiantur, perveniet illa summa nostrati mummo, ad sexagies centena millia aureorum Coronatorum seu Ducatorum. Et hoc auro Græcia, conductis proditoribus patriæ, devicta fuit. Dicit autem Lucas, Hanc esse primam Coloniam partis seu plagæ Macedonicæ, nimirum à Thraciæ vicinia iter in Macedoniam ordiens. Et, κολωνία. Nomen Latinum hoc est, significans urbem quam occupatam incolerent cives Romani.

13 Οὗ ἐνομίζετο προσευχή. In Latinis libris est, *Ubi videbatur oratio esse.* οὗ ἐδόκει τόπος προσευχῆς εἶναι. Et ità adducit hæc Epiphanius in refutatione Massalianorum. Atque ibi ait, Fuisse olim loca orationum extra urbes, tam apud Judæos quàm Samaritas, & confirmari id iis, quæ hoc loco commemorantur. ἀλλὰ καὶ προσευχῆς τόπος, inquit, ἐν Σικίμοις, ἐν τῇ νυνὶ καλουμένῃ Νεαπόλει ἔξω τῆς πόλεως ἐν τῇ πεδιάδι, ὡς ἀπὸ σημείων δύο θεατροειδὴς, οὕτως ἐν ἀέρι καὶ αἰθρίῳ τόπῳ ἐστὶ, κατασκευασθεὶς ὑπὸ τῶν Σαμαρειτῶν πάντα τὰ τῶν Ἰουδαίων μιμουμένων, *Sed & adorationis locus Sicimis, quæ nunc Neapolis vocatur, extra urbem est in planitia distans quasi duobus lapidibus formâ theatri, ità in aere & sub aperto cœlo paratus à Samaritis omnia Judaica imitantibus*: Vel, *Judæorum per omnia æmulis.* Est autem in nomine προσευχὴ, μετωνυμία. Nam significatur locus τῆς προσευχῆς. Sic etiam ponitur apud Poetam, *In qua te quæro proseucha?* ἐνομίζετο εἶναι προσευχὴ, *ubi consueverant* sive *solebant convenire ad precationes.* Sophocles Electrâ, πεντάεθλ' ἃ νομίζεται, *quæ consueta* seu *usitata sunt quinquertia.* Ποταμὸν autem, id est, præterfluentem indicari Strymonem credibile est. Θυάτειρα, autem urbis nomen in Lydia, ἐχόμενα Μυσῶν,

id est, *extrema Mysorum*. Unde verisimile est, illam purpurariam gentili nomine *Lydiam* fuisse nominatam. Et, παρεβιάσατο, *quodammodo vim nobis attulit*, nimirum vehementibus precibus. Ut Mitio Terentianus, *vis hæc quidem est*, inquit, *cùm non fieret orandi finis*.

16 Πνεῦμα Πύθωνος, *Spiritum Pythonis*. Has fœminas vocarunt Latini *Sagas*, & Græci ἐγγαστριμύθους, & στερνομάντεις, & circumferentes εὐρυκλέα, ut Plato. Easdem aliqui etiam Πύθωνας, & Πυθωνικὰς, ab Apollinis, ut suspicari licet, Pythia, & oraculo Delphico, Πυθοῖ, id est, apud urbem cujus nomen Πυθὼ, & Πυθών. Et, ἐργασίαν πολ. *quæ magnum quæstum conciliabat Dominis suis vaticinando*. Est enim ἐργασία, *quæstus* seu *lucrum*. εἰργασμένον χρήματα μεγάλα, Herodotus Κλειοῖ. *Multum pecuniæ lucratum*. Et Demosthenes, δὶς καὶ τρὶς τῷ αὐτῷ ἀργυρίῳ ἐργάζεσθαι, *bis & ter quæstum facere eodem argento*. Μαντεύεται autem & is, qui oraculum consulit, & ipsum oraculum responsum dans. Plato Apologiâ, ἐτόλμησε τοῦτο μαντεύσασθαι, *ausus fuit de hoc consulere oraculum*. Euripides Ione, πῶς ὁ Θεὸς, ὃ λαθεῖν βούλεται, μαντεύσεται; *quo pacto responsum dabit Deus, de eo quod vult esse occultum?*

18 Διαπονηθεὶς. Molestiâ affectus, clamore illo defatigatus, cùm iste labor afferretur ei tam multis diebus, jussit spiritum illum relinquere puellam. Quærunt Græci, Cur Dæmonium ista pronunciaverit? Et respondent, Ità voluisse sibi fidem parare de cæteris. Quòd si Paulus admisisset testimonium ejus, multos fefellisset pios iste spiritus, quem videretur probasse Apostolus. Ac primùm non dubitat ea proferre, quæ essent contra ipsum, ut stabiliret sibi congruentia, & hoc usus est itinere ad interitum hominum. Est autem Dæmoniis contraria & perniciosa veritas, qui mendaciorum sunt ubique autores. Quod autem tulerit Apostolus illos clamores diebus aliquot, ideo Theophylactus censet esse factum, quòd ad miraculum non festinaverit. ὁ μὲν γὰρ δαίμων, inquit, κακούργως ἐποίει, ὁ δὲ συνετῶς.

19 Ἰδόντες δὲ οἱ κύρ. *cùm viderent domini puellæ, evanuisse spem lucri sui*. Ità indicatur fuisse plures participes lucri istius, & hujus quæstûs societatem quandam. Ascribitur in Theophylacteis hoc loco γνώμη, πανταχοῦ τὰ χρήματα αἴτια τῶν κακῶν, *pecuniæ dant ubique causam malorum*. Hæc plenior est in Pausaniæ Messeniacis, ἐν γὰρ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει καὶ ἄλλων ἐνόντων ἐφ' οἷς βιαζόμενοι ἄδικοι γίνονται, τὰ κέρδη μεγίστην ἀνάγκην ἔχουσι, *cùm multa alia sint in hominum natura quibus hi coguntur ut fiant injusti, lucra & quæstus maximam habent necessitatem*. Et eandem ἐξειργάσατο Sophocles in Antigona.

20 Τοῖς στρατηγοῖς, *prætoribus*. ἄρχοντες enim sunt communi appellatione, *magistratus*. Et, συνεπέστη ὁ ὄχλ. *simul impressionem fecit in eos multitudo. Et Prætores direptis vestimentis eorum, jusserunt ipsos virgis cædi. Et multis verberibus affectos conjecerunt in carcerem*. Et, εἰς τὸ ξύλ. *pedes eorum incluserunt in lignum*. μετωνυμικῶς. id est, illigarunt compedibus ligneis. Herodotus de Cleomene, ἔδησαν οἱ προσήκοντες ἐν ξύλῳ. *sui*, inquit, *illum furentem illigarunt ligno*. Lucianus Toxaride, οὐδὲ ἀποτείνειν τὰ σκέλη δυνάμενον, ἐν τῷ ξύλῳ κατακεκλεισμένα, *qui neque extendere crura posset ligneis compedibus devincta*. κλοιὸν autem vocarunt id, quo collum vinciretur. Plauto est *collare*.

27 Ὁ δεσμοφύλ. *Vinculorum*, id est *vinctorum*, *custos*. Qui est carceris custos, celeriter autem hic affuit antequam ex captivis evaderet quisquam. Græci illos non vidisse apertas fores aiunt, ἢ γὰρ ἂν ἔφυγον ἅπαντες, *sic enim scilicet aufugissent universi*. Hunc custodem carceris nomen habuisse Stephanæ Græci perhibent, & eum esse, cujus mentio fiat in epistola ad Corinthios priore. Et, αἰτήσας δὲ φῶτα, *petitis* seu *postulatis luminibus, irrupit, & in timore tremens, procidit ante Paulum*. Et mox, ἐπὶ τὸν κύρ. Ἰησ. Alicubi additur Χριστόν.

34 Καὶ ἠγαλλιάσατο παν. *ipse & tota domus ejus fidem amplexa, gaudio exsultavit*. Et, ῥαβδούχ. *Lictores*, à gestandis fascibus virgarum. Et, δείραντες. De quo verbo alibi dictum est. Et, οὐ γὰρ, *minimè*, ἐλλειπτικῶς. οὐδὲ scilicet, ἔσται τοῦτο. Et interrogatione antecedens figurata oratio, indignitatem facti notat: *Nunc etiam clanculum nos ejicere volunt? Haud ità futurum est*. Sive, *non ità hoc abibit*. Et, εἰς τὴν Λυδίαν, *ad Lydiam*. Ut, εἰς Ἀγαμέμνονα δῖον, id est, πρὸς. Et in quibusdam libris scribitur, πρὸς τὴν Λυδίαν.

CAPUT XVII.

1 Διοδεύσαντες, *per Amphipolin & Apolloniam facto itinere, venerunt Thessalonicam*. Et, ἀπὸ τῶν γραφ. *ex scripturis*. Nimirum sacris, κατ' ἐξαίρετον. Significatúrque totam disputationem, Paulinam, fuisse Scripturarum explicationem, aperiendo abstrusiores sententias illarum, & proponendo, &c. Et, προσεκληρ. *consortes facti sunt Paulo & Silæ*. Et, τῶν σεβ. Ἑλλ. Sic autem appellari aiunt Græci Judæos qui Græcè loquerentur: ἢ τοὺς ἐξ Ἑλλήνων προσηλύτους Ἰουδαίων ὑπάρχοντας, *vel qui ex Græcis Proselyti essent Judæorum*. Id quod verius videtur. Et, ζηλώσαντες, *Æmulatione impulsi*, sive *invidiâ incitati*. Et, τῶν ἀγοραίων, *quosdam de foro, homines leves & improbos*. Qui erunt scilicet assidui urbani cives, quos *scurras* vocant, secundùm Plautum. Et, ὀχλοποιήσ. ἐθορ. *commotâ turbâ tumultum excitarunt civitatis*. Et, τῇ οἰκ. Ἰάσ. κατὰ τὸ σιωπώμενον indicatur apud Jasonem quempiam hospitio acceptos tunc fuisse Apostolos. Et, πολιτάρχ. τῆς πόλεως, vel τῶν πολιτῶν ἄρχοντας. Id est, Magistratus civiles.

6 Ἀναστατώσαντες, *isti universo orbe terrarum everso*, vel, *ubique locorum & gentium seditionum autores, hic etiam assunt, quos accepit*, nimirum hospitio, *Jason*. Id enim verbum ὑποδέχεσθαι planè significat. Ut Platoni libro xii. Legum, τρίτον δὲ ξένον ὑποδέχεσθαι χρὴ δημοσίᾳ τὸν κατά τι δημόσιον ἐξ ἄλλης χώρας ἀφιγμένον, ὃν στρατηγοῖς τε καὶ ἱππάρχοις καὶ ταξιάρχοις ὑποδεκτέον ἐστὶ μόνοις, *tertium verò hospitem publicè hospitio oportet accipi, qui publicæ alicujus rei causâ ex alia regione advenit, ab solis prætoribus, & præfectis equitum, & centurionibus accipiendus*. ἀνάστατον *eversum* & *dirutum* significat, & *ejectum* seu *exterminatum*. Unde & πόλις ἀνάστατος, *eversa urbs*, & ἀνάστατοι homines, exules. Et, ἀπέναντι, id est, ἐναντία, seu κατά. Et postea, λαβ. τὸ ἱκ. *acceptâ satisfactione à Jasone & cæteris*. Cùm esset, ut opinor, eis satisfactum defensione Jasonis & cæterorum.

11 Οὗτοι δ' ἦσαν εὐγεν. εὐγενέστεροι, inquiunt Græci, ἐπιεικέστεροι κατὰ μετάληψιν. Tales enim par est esse bono genere natos, i. viros bonos, & virtutis studiosos, qui Græcis sunt ἐπιεικεῖς καὶ σπουδαῖοι. Et iidem similiter μεταληπτικῶς, Stoicis, ἀστεῖοι, nequaquã rustici. Et, ἀνακρίνοντ. τὰς γρ. *exquirentes Scripturas*. nimirum ad confirmandam fidem. Jam enim crediderant. ὅπερ γε μᾶλλον διὰ τούτων πιστότεροι ἐγένοντο, ἐρευνῶντες τὰς γραφὰς, καὶ εὑρίσκοντες τοῖς τῶν παλαιῶν προφητῶν λόγοις συνᾴδοντα τὰ περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ κυρίου πράγματα, *quandoquidem fideliores ità exstiterunt, scrutantes Scripturas, & invenientes, cum veterum Prophetarum verbis, consentaneas esse res de disputatione Domini in carne*.

13 Σαλεύοντες, *commoventes*. μεταφορικῶς, à procellis & tempestatibus in mari. Et, ὡς ἐπὶ θάλ. In quibusdam libris est, ἕως ἐπὶ θάλασσαν. &, καθιστῶντ. καθιστᾶν, significationem habet *sistendi* & *collocandi*. Ut tum deducendus Paulus iis commissus fuisse intelligatur, qui eum in tuto aliquo loco constitutum relinquerent. Et, ἐκδεχ. αὐτοὺς τοῦ, περιεδεχομένου. *Exspectante*, sive *opperiente eos scilicet, quos jusserat accersi, Paulo*. Nam ἐκδέχεσθαι, in communi Græci sermonis usu aliud significat.

16 Παρωξύνετο. οὐκ ὀργὴν οὐδὲ ἀγανάκτησιν λέγει, ἀλλὰ διεγείρετό φησι, καὶ ἐτήκετο, *non dicitur hoc de iracundia & indignatione, sed incitabatur, inquit, & conficiebatur, non poterat sustinere*. Et additur in Theophylacteis, ὀργῆς γὰρ καὶ ἀγανακτήσεως πόῤῥω τὸ χάρισμα. ¶ Κατείδωλον, *refertam civitatem simulacris*. Unde Idololatriæ impietas facilè potuit animadverti. Et, συνέβαλον αὐτῷ, *congrediebantur cum ipso*. Vel etiam, *adoriebantur eum*. Quod est de contentione inter ipsos accipiendũ. Et, σπερμολόγος. Græci ità, ὀρνίθιόν ἐστι ὁ σπερμολόγος βραχὺ καὶ εὐτελὲς, οὔτε πρὸς βρῶσιν οὔτε πρὸς τέρψιν ἐπιτήδειον τὰ ἐν ταῖς τριόδοις ἐῤῥιμμένα τῶν σπερμάτων εἰωθὸς συλλέγειν. διὰ τοῦτο τοὺς εὐτελεῖς καὶ οὐκ ἀξίους λόγου οὕτως ἐκάλουν, *avicula quædam, est seminilega, parva & vilis, neque ad cibum neque ad delectationem idonea, quæ solet abjecta semina in triviis colligere. Propterea futiles & nihili homines hoc nomine appellabant*. Quidam ex oratione περὶ στεφάνου locum adducunt, ubi compelletur σπερμολόγος Aeschines. Sed vera scriptura edita putatur, ὁ σπερμολόγος, οἰρονευόμενε τοῦ ῥήτορος. Significatur autem nomine hoc, *vanus nugator*, & *circulator futilis ac levis*. Et indè facto verbo usus est Gregorius in oratione priore περὶ υἱοῦ, πολλὰ δ' ἂν ἔτι σπερμολογήσαις, *multa adhuc autem garriendo ineptè protuleris* sive *collegeris*. Arator, qui hunc librum in Latinos versus transtulit, ità,

Quibus, inquit, ab oris
Verborum fluit iste sator? Plebs nescia Paulum
Semina ferre, vocat, fruitúrque errore magistro,
Vera loquens.

19 Ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγ. Ἄρειος πάγος, id est, *Martius collis*, ὁ καταντικρὺ τῆς ἀκροπόλιος ὄχθος, οὔτω καλεόμενος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ut Herodotus ait, *Collis oppositus Arci Atheniensium*. Judicium illo in loco, vocabant βουλὴν τὴν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ. Judicabatur autem ibi de cædibus & vulneribus consultò, id est, ἐκ προνοίας inflictis. Atque indè nomen loci factum esse creditur, indicante μετωνυμικῶς, Marte *cædes* & *vulnera*. Fabulæ perhibent fixisse hastam illic Martem occiso Halirothio Neptuni filio. Æschylus causam nominis attulit aliam, in fabula cui nomen Εὐμενίδες. Quos versus ità aliquando nos Latinos fecimus,

Collémque Martium veniet, sedes ubi
Statióque Amazonum fuit cùm Thesei
Ultrice, vímque injuriásque illæ, manu
Hoc persequentes castra posuissent loco,
Turrita mœnia sepientes turribus.
Tunc sacra Marti factitarunt. Atque eam
Dedere causam rupis hujus nomini.

20 Ξενίζοντα, *peregrina & extranea affers ad aures nostras*. Et, τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι, *quidnam ista sibi velint?* Et, οἱ ἐπιδημ. ξέν. *qui tunc præsentes aderant externi*. Et, εὐκαίρουν, *ad nihil aliud opportunitate temporis utebantur*.

22 Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλ. Non in judicium Paulum raptum fuisse Græci aiunt, sed eò, ubi esset conventus hominum major. Oratio

tio autem Pauli adversùs Epicureos potissimùm dirigitur, τοὺς ἀπεγνωκότας λέγοντας εἶναι τὰ πάντα, *perhibentes expertia esse providentiæ omnia*. Et, δεισιδαιμ. Quam *superstitionem* vocarunt Latini, ea Græcis est δεισιδαιμονία, significante nomine, numinis divini nimium atque perversum timorem. Et, σεβάσματα. ità vocat simulacra, quæ illi venerarentur.

23 Ἀγνώστῳ Θεῷ. Athenæus facit mentionem altarium Deum ignotorum. Et Laertius scribit in Epimenide, multas, suis etiam temporibus, fuisse Atheniensium aras populares seu curiales ἀνωνύμους. De his autem plura diximus, & alias Græcorum narrationes retulimus in historiola nostra de Apostolo Paulo. Et, χειρῶν ἀνθρώπων. sive, ἀνθρωπίνων. Id quod Latina interpretatio expressit. In qua deinceps quoque ea leguntur, quibus indicatur illum interpretem habuisse aliam scripturam in suo libro, nimirum talem, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ πάντα, ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς πᾶν γένος ἀνθρώπων. Quæ recidunt ferè eòdem. Cùm illud, κατὰ πάντα, quidem fit ἐμφατικώτερον. Sicut hoc quoque, ἐξ ἑνὸς αἵματος. Id est ex una origine sive cognatione. *Sanguine* enim genus & propinquitas indicatur. Unde οἱ πρὸς αἵματος, *consanguinei sunt*: Et Poeta, *Quicquid agit, sanguis est tamen illa tuus*. Ζωὴν autem καὶ πνοὴν, elegantem habent παρήχησιν. Et est, πνοὴ, id est spirandi facultas, certissimum vitæ indicium, cùm absque ea, quam vocant Græci ἀναπνοὴν, animalis nè momento quidem temporis vita durare possit.

26 Ὁρίσας προστεταγμένους. *Qui definiit certa & præscripta momenta temporum, & fines* seu terminos *constitutos regionum quas homines incolerent*. ὥστε ζητεῖν τὸν κύριον, ideo ut *quærerent Dominum, & studerent attingi abs se inventum*. Ad cognitum itaque Deum verum religiosè colendum, genus humanum conditum dicitur conservari.

28 Τοῦ γὰρ καὶ γένος. Hemistichium Arateum. Fecit autem cognatum hominum genus divinitati, propter rationis & mentis præstantiam, quam Horatius appellat *divinæ particulam auræ*. Et sacræ literæ creatum hominem perhibent ad imaginem Dei. Theophylactus ità, γένος τοῦ Θεοῦ εἶπεν ἡμᾶς, τουτέστιν οἰκείους ἐγγυτάτους· ἐπειδὴ καὶ τὸ γένος ἡμῶν ὁ Θεὸς εὐδόκησε τεχθῆναι ἐπὶ τῆς γῆς, GENUS DEI *nos dixit Apostolus, id est familiares sive domesticos proximos: Quandoquidem beneplacitum Dei fuit, nasci ipsum in terra*. Quæ sententia illa quidem vera est, sed Apostolus Paulus omnino commentatur hoc loco τὰ Ἑλληνικά, id est, ea quæ Græcis ipsis probarentur.

29 Χαράγμ. τέχν. καὶ ἐνθ. συνδετικῶς, i. appositivè. *Auro, argento, lapide effictam formam ab arte & cogitatione humana*. Et mox, τοὺς μὲν οὖν χρόν. Non dicitur hoc, inquiunt Græci, de iis qui jam excessere è medio, sed illis ad quos verba fiunt: οὐχ ὅτι οὐδεὶς κολάζεται, ἀλλ' ὅτι οὐδεὶς τῶν ἐθελόντων μετανοεῖ, *Non quòd nemo puniatur, sed quòd nemo volentium resipiscere & pœnitere*. Non exigit rationem, ait, de præteritis annis ignorantiæ vestræ. οὐκ εἶπε δὲ ἐάσας ἢ παρείδεν, ἀλλ' ὑπεριδών. τουτέστιν, οὐκ ἀπαιτεῖ κόλασιν ὡς ἀξίους ὄντας κολάσεως. *Non dixit autem, cùm sivisset aut neglexisset, sed videndo tolerans*. Id est, *non exigit pœnam ab iis qui pœnâ essent digni*. Pertinétque hoc dictum propriè ad eos, qui invitantur ad pœnitentiam atque convertuntur. Qui enim hactenus ignoraverint Deum, ii adepti ignorantiæ istius veniam, deinceps credere modò jubentur, ità enim præterita nihil nocitura eis esse, statuendum: secundùm ea quæ leguntur in epistola ad Romanos capite tertio, ὃν προέθετο ὁ Θεὸς ἱλαστήριον διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ.

31 Ὥρισεν ἡμ. *Constituto die judicii, & præfinito Judice, datâ firmatâque fide omnibus, cùm illum ex mortuis resuscitasset*. Vel, *quòd illum ex mortuis resuscitaverit*. Atque ità demum eò devenit quod propositum fuit, ut indicaretur autor salutis, filius Dei homo natus in terris, judex vivorum & mortuorum, Dominus noster Jesus Christus. καὶ οὕτως. πῶς; inquit Theophylactus. τῶν μὲν πειθομένων, τῶν δὲ χλευαζόντων, *cùm alii ipsi assentirentur, alii eum deriderent*. Ἀρεοπαγίτης autem, est unus è consilio in Ariopago, in quo essent delecti singulari integritate & constantiâ præditi viri. De hoc Dionysio faciunt Græci delicias. Cùm multa sint indicia, non esse eum autorem ejus libri qui titulum istum habet.

CAPUT XVIII.

1 Χωρισθεὶς ὁ Παῦλ. *Paulus relictis Athenis*. Vel, *cùm Athenis discessisset, venit Corinthum*, tunc florentem civitatem novam post veteris instaurationem. Et, Ἀκύλ. Ποντ. *Aquilam genere*, id est natione, *Ponticum*. Fuit postea Aquila item Ponticus Sinopensis alius, interpres sacrorum librorum Hebraicorum. Si est Latinum nomen, significatio est manifesta. Διατεταχέναι autem, *edicti* habet significationem, & διατάξεις *edicta* sunt. Judæos autem fuisse Claudium singularis clementiæ favore complexum, ab Josepho in editis libris ipsius ostenditur, cùm quidem hoc autore sint, qui Judæos à Claudio expulsos fuisse tradant, anno imperii ipsius nono. Suetonius autem sic, *Judæos autore Christo perpetuò tumultuantes Româ expulit*.

3 Σκηνοποιοί. Arator, *Nam scenæ factor uterque*. Retinuit autem hic Græcum nomen, quo *tabernaculum* significatur & instrumentum Ludorum, quibus fabulæ agerentur, qui indè & *scenici* dicti. Vel igitur ista officina fuit fabricatrix tabernaculorum, seu tentoriorum, quorum usus in expeditionibus bellicis: Vel eorum quæ *aulea* vocantur, quibus Theatrum exornari solebat. Habent autem hujus formæ nomina significationem fabricandi, ut κλινοποιὸς, ὀψοποιὸς, θαυματοποιὸς, *opifex lectulorum, ciborum, miraculorum*.

4 Κατὰ πᾶν σάββ. *singulis diebus sabbatorum*, id est feriatis. Post hæc in Latinis libris adduntur ista, *Interponens nomen Domini Jesu*. Quicquid sanè legerit interpres ille. Ἔπειθε verò *persuadendi* habet significationem. *Efficiebat Paulus, ut sibi fides haberetur, tam à Judæis quàm Græcis*. Vel, *sibi ut assentirentur Judæi & Græci*.

5 Συνείχετο τῷ πν. *angebatur animo suo*. Indicatur autem incitati animi vehementia. Et, διαμαρτυρόμενος, *testificando*, id est testimonio suo confirmando, prædicationem de Christo Jesu. Hunc locum in diversis libris diversâ scripturâ editum fuisse de Latina interpretatione intelligi potest. Quibusdam enim in libris leguntur hæc, *Instabat verbo prædicationis Paulus*. In quibusdam hæc *Instabat verbo prædicationis Evangelii Paulus, testificans Judæis esse Christum Jesum*.

6 Τὸ αἷμα ὑμ. Hebraica phrasis, de autoribus cædis. Ut in Matthæo, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς. Se causam mortis illius sustinere velle aiunt. Et nunc Paulus, Ipsos Judæos sibi esse autores exitii ait, & se culpâ carere quòd eos deserendo transeat ad cæteras gentes. Hoc non attendentes Græci quidam, notarunt τὸ ῥητὸν ὡς ἀσαφές. Cùm commodè ab iisdem explicetur, hoc modo, ὡς αὐτοὺς ἑαυτοὺς σφάζοντας, οὕτως εἶπε τοῦτο. ἕκαστος γὰρ τῶν ἀποστρεφόντων τὸν Χριστὸν, ὃς ἐστι ζωὴ, ἐκεῖ ἑαυτὸν φονεύων, τὸ αἷμα τρόπον τινὰ αὐτὸς ἐκχέων, *ità hoc dixit, quasi esset illi, qui se ipsos jugularent*. *Unusquisque enim deficientium à Christo, qui est vita, seipsum interficere videtur, ipse sanguinem quodammodo profundens*.

7 Μεταβὰς ἐκεῖ, *Indè transeundo*, sive *migrando*, nimirum *ex* priore hospitio, *contulit se in domum cujusdam nomine Justi hominis pii & venerantis Deum*. In libris vulgatis Latinis est, *In domum cujusdam nomine Titi justi, colentis Deum*. Eam autem domum ait fuisse vicinam Synagogæ, id est, illi loco ubi conventus Judaici agerentur.

9 Λάλει καὶ μὴ σιωπ. Plenæ orationis figura. Ut, θνητὰ χρὴ τὸν θνητὸν, οὐκ ἀθάνατα τὸν θνητὸν φρονεῖν. De qua alibi plura disseruimus. Additur autem ad confirmandum animum Pauli, Quòd assit ipsi Deus, & ideo neminem fore qui aggrediatur eum ad lædendum, sive ut ei malum det, id est noceat. Ἐπιθήσεται enim est *adorietur, & quasi impressionem in te faciet*. Et mox, ἐκάθισέ τε ἐν. Latinus interpres videtur legisse, ἐκάθισέ τε ἐκεῖ ἐν. μεταληπτικῶς autem dixit, ἐκάθισεν, *desedit*, id est commoratus fuit.

12 Γαλλίωνος δὲ ἀνθ. *Proconsulem fuisse tum in Achaia ait Gallionem*, id est cum imperio summo, tanquam Consulari. *Consulis* enim Latinum nomen, quo amplissimus magistratus indicaretur, interpretantes Græci usi sunt ὑπάτου appellatione. fit autem in historia Imperii Claudii mentio cujusdam Lucii Julii Gallionis, qui perhibetur Senecæ frater.

13 Παρὰ τὸν νόμ. *suam scilicet legem indicant Judæi*, nimirum cæremoniarum præscriptarum à Moyse. Et postea, ῥᾳδιούργημα. In capite XIII. est ῥᾳδιουργία. Est autem ῥᾳδιούργημα *facinus malum* atque *sceleratum*, de quibus Judices cognoscere solent. Non admittitur autem accusatio ista à magistratu civili, quòd disputationes de aliena religione & de his controversias, non pertinere sciret ad suum quasi forum. Ut factum hoc illius sive contemtûs, sive veri judicii non reprehendendum esse videatur. Et Theophylactus ait, δοκεῖ δέ τις ἀνθρώπινος οὗτος εἶναι καὶ ἐπιεικής, id est, *honestus & bonus quidam vir iste mihi videtur*. Κατὰ λόγον autem, id est, ratione & ordine ità postulante, tolerarem vos, id est sustinerem molestiam interpellationis vestræ. Et, ἀπήλασεν, *abegit* sive *repulit*. Et mox, ἐπιλαβ. δὲ πάντες οἱ Ἑλλ. Σωσθένην. In libris Latinis tantùm est, *Apprehendentes autem omnes Sosthenem*. Sed Græca editio correptum à Græcis Sosthenem magistrum Synagogæ Judaicæ verberatúmque esse memorat, illudentibus scilicet Judæis. Fit autem Sosthenis mentio in epistolæ ad Corinthios prioris initio, quem Paulus *fratris* nomine ornat. De quo fortasse hæc accipi rectè poterunt.

18 Προσμείνας ἡμ. ἱκ. *Commoratus ibi*, sive *cùm remansisset, satis multos*, sive *complures dies*. Verbum ἀποτάσσεσθαι, significationem habet, *abdicandi* & *abdicendi* & *relinquendi*, id est valedicendi. *Cenchreæ* autem nomen portûs Corinthiaci. *illa Corinthiacis primùm mihi cognita Cenchris*, inquit de nave Ovidius, κατὰ συναίρεσιν. Ut, *laquearibus aureis*. Est enim Κεγχρεαῖς, τετρασυλλάβως. Facto autem voto, quocunque sanè, Judaico ritu tonsum fuisse Paulum dicitur, vitantem scilicet offensionem ad Judæos. Idque & nunc ab Apostolo, & postea Hierosolymis factum esse οἰκονομικῶς ait Theophylactus, id est ratione & ordine, καὶ τοῦτο ἦν, ὃ αὐτὸς ἔλεγεν, Ἐγενόμην τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω, *& istud est, quod dixit ipse*, FACTUS SUM SUBJECTIS LEGI, TANQUAM LEGI SUBJECTUS, UT LEGI SUBJECTOS LUCRARER. De voto autem & tonsura apud eundem Theophylactus quædam

quædam differuntur non admodum considerate & graviter, autore, ut apparet, Chrysostomo. Inque ea implicatur observatio τῦ ἀποκείρεσθαι τὰς κόμας τοὺς μονάζοντας καὶ τοὺς κανονικούς, id est, utriusque sexûs homines regulis quibusdam præscriptis, separatos à cæterorum consuetudine & moribus, quos vocarunt κοσμικούς. Sed hujusmodi inculcare non instituimus. Sunt autem autoris istius scripta in disputationibus de merito & liberæ atque solutæ voluntatis potestate & arbitrio, quod αὐτεξούσιον vocarunt, & autoritate inviolabili quasíque divinâ constitutionum humanarum, legenda cum pia attentione & consideratione accurata.

19 Κατέλιπεν αὐτοῦ. Ambiguum. Reliquit eos ibi; Cenchrísne an Ephesi in ipsorum hospitio? Et, οὐκ ἐπένευσεν, *non annuit, sed vale eis dixit*. Quod autem in libris Græcis additur, δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα, notatur ut inculcatum, quòd tunc Apostolus Hierosolyma non fuerit profectus. Sed propterea hæc non videntur inducenda. Nam eo itinere quo Hierosolyma contenderet, Paulus reditum illis suum promittit. Id quod præstitit. Græci hoc loco addunt, προφήτης ὢν ὁ Παῦλος, καὶ εἰδὼς ὅτι ἔμελλεν ἀναστρέφειν, οὐκ εἶπεν ὅμως τοῦτο ἁπλῶς, διδάσκων ὅτι οὐδὲν περὶ τῶν μελλόντων ἄνευ τῆς ἐπὶ τῆς προσθήκης δεῖ ὑπισχνεῖσθαι. οὐ γάρ τις οἶδε, τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα ἡμέρα, *quamvis esset Paulus Propheta, & sciret futurum esse ut reverteretur, non dixit tamen hoc simpliciter, docens, Nihil nos debere absque ista appendicula promittere. Nescit enim aliquis, quid paritura sit postera dies.* Est de hoc ipso præclara quoque commonefactio in epistola Jacobi. Et indicat omnino ista clausula ἦθος pietatis & religionis, quâ alieni quoque à cognitione veritatis, homines non profani usi fuere. Ut in Comœdia, σὺν τῷ Θεῷ δ' εἰρήσεται.

24 Ἀπολλῶς. Forma est nominis Attica, ut Πάμφως, Ἄθως, cujuscunque sanè linguæ & originis. Græci quærunt, An sit hic Ἀπελλῆς, cui asscribitur, salutatio in epistola ad Romanos, & qui Corinthi episcopus fuerit. Sed hoc in medio relinqui potest. Λόγιος autem vocatur à Græcis, itémque λόγιμος & ἐλλόγιμος, *celebris, prudens, doctúsque & eruditus studio optimarum disciplinarum & artium, disertúsque & eloquens; & ipsa hæc facultas*, λογιότης. Suprà autem, καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβὰς καὶ ἀσπασάμενος. *Et delatus Cæsaream, cùm illuc asscendisset*, id est, in eam urbem intrasset, *salutatis fratribus*, &c. Quidam illud ἀναβάς, retulerunt ad iter Hierosolymitanum, ut Hierosolyma asscendisse Paulum Cæsarea, perhibeatur. Id quod haud scio an nimis exquisitum videri possit. Sed Apollo istum, audiendo cognovisse dicit, doctrinam Christi quam *viam* vocat, Hebraicâ phrasi, *Domini*: Id est, enim κατηχημένος. De cujus verbi significatione alibi diximus, & arsisse spiritu, quo indicatur animi vehementia, de Spiritûs sancti incitatione, quamvìs hujus manifesta efficacitas ei nondum contigisset, in mirabilibus donis. Et, ἐπιστ. μόν. τὸ βάπτ. Ἰωάν. *qui scientiam habebat baptismatis Joannis solùm.* Quæ essent scilicet initia doctrinæ Christianæ, ad quam concionibus Joannis atque baptismo, colligeretur cœtus aliquorum per pœnitentiam conservandorum in fide Jesu Christi. Sed postea tam doctrina quàm ritus baptismi perfectior & illustrior exstitit, quæ cognitio accessit Apollo huic asscito ab Aquila atque Priscilla, quibus ea esset explorata. Et ità fortasse rectè perhiberi possit ἀτελὲς Joannis baptisma. Nam quin remissionem peccatorum illud complexum fuerit, non obscurè indicat Evangelica historia, & Zachariæ carmen pronunciat, quo dicitur Joannem antecessurum faciem Domini, ad dandam scientiam salutis, in remissione peccatorum.

27 Προτρεψ. οἱ ἀδ. *cùm in Achaiam ille transire vellet, cohortati ad hoc eum fratres*, qui Ephesi scilicet erant, *commendarunt eum discipulis*, Achaicis nimirum. Et, συνεβάλετο. Hoc verbum nunc significationem habet *adjumenti*. *Multum adjumenti attulit iis qui jam crediderant.* Et mox, διὰ τῆς χάριτος. Vel, suâ gratiâ, id est donis gratiæ & favoris divini sibi tributis. Vel, iis qui gratiâ & benignitate Dei crediderant. Sed hæc clausula in libris Latinis non exstat. Et, εὐτόνως. Sive, ἐκτόνως. *Aptè, vehementer.* Et, διακατηλέγχετο. Singulariter composito verbo, dicit, Penitus convictis argumentando Judæis, fecisse fidem Apollo, quòd Jesus esset Christus, id est divinitus promissus Messias.

CAPUT XIX.

2 TA' ἀνωτερ. *superiora*, nimirum in ea Asiæ parte loca, quorum suprà facta mentio est. Et deinde, οὐδὲ εἰ πνεῦ. ἅγ. ἐστι. Quemadmodum in Joanne, οὔπω γὰρ ἦν πνεῦμα ἅγιον. Id est, nondum erat declarata efficacitas sancti Spiritûs. Vel hoc etiam dicunt, Nondum esse sibi demonstratam doctrinam de Spiritu sancto.

3 Εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτ. Hæc breviùs & obscuriùs commemorata difficilem quæstionem commoverunt de baptismate Joannis. Græci ἐντεῦθεν, inquiunt, δείκνυται, ὅτι ἀτελὲς ἦν τὸ βάπτισμα Ἰωάννου. οὐ γὰρ εἶπεν, ἀφέσεως, ἀλλὰ μετανοίας ἦν, *Hinc ostenditur, fuisse inchoatum* sive *imperfectum baptisma Joannis. Non enim dixit, dimissionis, sed pœnitentiæ*. At enim in Marco planè dicitur, βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Non abhorrere videtur à veri saltem similitudine, aliquos tunc Apostolorum doctrinam amplectentes, singularem tamen retinuisse opinionem de Joannis baptismate & doctrina illius. Ut quasi autorem illum profiterentur sententiæ religiosæ & pietatis suæ: Cùm nomen oporteret dari Christo, in cujus perfectione ab Joanne inchoata desinerent. Sicut ipse ait, ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι. Neque aliud est *baptizari in nomen Domini Jesu*, sive *Christi*, quàm in cœtum credentium Christo quæ est Ecclesia Christiana recipi ac referri. Sicut capite quoque suprà octavo dicitur, *In Samaria multos utriusque sexûs ad prædicationem de regno Dei & nomine Jesu Christi, baptizatos fuisse*, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ. Ut unius congregationis Christianæ sanctitatem ità confirmatam fuisse intelligi posse videatur, in qua sola eminerent & manifestò conspicerentur præsentis Spiritûs sancti dona, & efficacitas hujus illustris esset. Quæ dona conferebantur tunc iis, quibus Apostoli manus imponebant, καὶ αἰσθητόν τι τῆς ἐνεργείας ἔλεγχον ἐδίδου ἡ χάρις, ἀοράτου τοῦ Πνεύματος ὄντος, *sub sensum cadens firmum argumentum præbebat Gratia efficacitatis illius, cùm ipse Spiritus non cerneretur.* De his autem atque similibus minùs evidentibus locis sacrarum literarum, ut placidè & verecundè quærere, studiosæ pietatis, sic contentiosè & arroganter disputare, à pietatis & religionis pudore & moderatione alienum est.

8 Διαλεγόμ. καὶ πείθων τά. *disserens, & fidem faciens doctrinæ de regno Dei*. Sive, *persuadendo asserens pertinentia ad eam doctrinam*, Sive, *Cum assensione audientium disserens de regno Dei*. Et, ἐσκληρύνοντο, *cùm obdurarent*, id est contumaciter retragarentur, *maledicendo illi rationi & viæ.* nimirum præconii de Christo. Id enim κατ' ἔμφασιν indicatur. In libris tamen Latinis est, *viam Domini*. Et mox, ἀφώρ. τοὺς μαθ. *separavit discipulos*. Id est, seorsim egit conventus doctrinæ, *neque ampliùs ad congregationes Judaicas accessit*. Tyranni autem cujusdam schola cùm nominetur, verisimile fit, Tyranni proprium hoc loco nomen esse. σχολὴ autem nomen habet *ocii* atque *vacationis*. In Suida legitur, non usurpari illud de loco. At enim istæ translationes sunt nequaquam inusitatæ. Ut, *in Senatum venire*. Et, *prodire in concionem*. Et est συναγωγὴ itémque ἐκκλησία, non modò congregatio atque conventus, sed locus quoque. *Scholas* etiam ipsas disputationes doctrinæ vocarunt. Usi enim de liberali honestóque ocio studiorum sapientiæ, quæ est φιλοσοφία, nomine eo fuere, & hoc fruentes appellarunt σχολαστικοὺς Peripatetici. Bella autem est Scholastici definitio Epictetea, σχολαστικός, ζῶον, ὃ πάντες καταγελῶσιν, *Animal, quod ab omnibus deridetur*. Adduntur in Theophylacteis ista hoc loco, τό, ἀφώρισε τοὺς μαθητάς, παιδεύει χωρίζεσθαι ἀπὸ τῶν βλασφημούντων τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύσαντας, *quod dicitur*, SEPARAVIT DISCIPULOS, *docet secessionem credentium filio Dei, ab iis qui ipsi maledicunt.*

11 Δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχ. *non fortuitas neque communes miraculorum facultates efficiebat Deus Paulo administro.* Id est, singulares & eximias, figurâ λιτότητος. Ut, *Haud incerta cano*. Id est, explorata & omnino eventura. *Sudaria* autem & *simicinthia*, externa sunt vocabula. *Sudaria* quidem manifestè Latina. *Simicinthia* quoque à Cinctu, ejusdem linguæ nomen videtur. Suidæ hæc eadem *Sudaria* sunt. Significantur ambobus linteola & fasciolæ, quibus & præcingerentur, & detergerent sudorem.

13 Ἐξορκιστῶν. De Judæorum juratis exsecrationibus, quas Jophus libro octavo antiquæ historiæ ἐξορκώσεις vocat, narratio hujus verbosa est illo loco. Ubi has ad ejiciendum dæmonia ex hominibus & devinciendum non revertendi necessitate, falsò quidem, ut ego opinor, Salomonem regem composuisse scribit, sicut carmina quoque, id est ἐπῳδὰς contra morbos, & exemplum talis facti autore Eleassaro quopiam, præsente Vespasiano abs se compertum refert. Justinus martyr in disputatione cum Tryphone meminit Judaicorum ἐπορκιστῶν, his verbis, ἤδη μέντοι οἱ ἐξ ὑμῶν ἐπορκισταί, τῇ τέχνῃ, ὥσπερ καὶ τὰ ἔθνη χρώμενοι ἐξορκίζουσι, καὶ θυμιάμασι καὶ καταδέσμοις χρῶνται, *vestri jam Eporcistæ utentes istâ arte, sicut cæteræ gentes, juratas exsecrationes cum odoribus & vinculis usurpant*. In nomine autem Jesu Christi, πᾶν, inquit, δαιμόνιον ἐξορκιζόμενον νικᾶται καὶ ὑποτάσσεται, *cuicunque dæmonio vis jurata affertur, illud vincitur & superatur.* In adjectis etiam libro viii. historiarum Eusebii, mentio fit Romani natione Palestini, conditione Diaconi & Eporcistæ Ecclesiæ Cæsáriensis, qui fortissimo & constantissimo animo in confessione & testimonio veritatis Evangelicæ mortem obierit Antiochiæ. Ex iis autem, quæ dicta sunt, facilè intelligi potest, Judaicas illas adjurationes, vel quocunque Latino nomine placeat appellare, superstitione & impietate refertas fuisse. Est autem res ista singularis & externa neque Latino Græcóve nomine, ut aliena indicatur, quibus in hac parte carmina, id est ἐπῳδαί, & alia quædam nota fuere. Itaque Lucianus in Philopseude in narratione de expellente dæmonas Mago advena ex Syria, inquit, ὁ δὲ ὅρκους ἐπάγων, εἰ δὲ μὴ πεισθείη καὶ ἀπειλῶν ἐξελαύνει τὸν δαίμονα, *at ille jurationes admovens, nisíque obediat, interminans, ità expellit Dæmonem.*

14 Ἦσαν δέ τινες. Latinus interpres legit, ἦσαν δέ τινος. Et, πνεῦμα τὸ πονηρ. *spiritus malus* seu *improbus*. Non sunt autem talia humana, sed efficacitatis alterius potentioris; & permittente Deo fiunt mirabiliter ad perniciem aliquorum. Atque nunc occasione datâ Diabolus in suos ministros impetum facit & affligit eos, cujusmodi illi quidem mercedem auferre consueverunt.

18 Τῶν πεπιστευ. ἤρχ. προσήρχοντο. *Accedebant confitentes sua peccata,*

cata, & enunciantes, id est planè commemorantes, *actiones suas*. Dicuntur autem hæc de iis quorum modò mentio fit. Et intelligatur eos qui credidissent, hac in parte impietatis & superstitionum, confessos fuisse quantum peccassent, & narrasse suorum facinorum pravitatem & vitæ perversitatem. In Theophylactis hoc loco asscribuntur ista, δεῖ πάντα πιστὸν λέγειν τὰς ἑαυτοῦ ἁμαρτίας, καὶ ἀποκαλύπτειν, διὰ τοῦ ἑαυτὸν ἐλέγχειν, τὸ μηκέτι μᾶλλον τὰ αὐτὰ, ἵνα δικαιωθῇ, κατὰ τὸ εἰρημένον εἰπὲ σὺ πρῶτος τὰς ἁμαρτίας, ἵνα δικαιωθῇς. *Oportet unumquemque fidelem memorare sua peccata, & abdicare, coarguendo seipsum, ne faciat eadem amplius, ut justificetur. Secundùm hoc dictum, Memorato primus peccata tua, ut justificeris*, id est justus efficiaris.

19 Τὰ περίεργα πραξ. *satis multi ex iis, qui operam dederant curiosæ levitati actionum illarum*. Vocat autem περίεργα, curiosa opera superstitiosarum & magicarum actionum. Et, συνεψήφ. τὰς τιμ. *revocarunt ad calculos precium librorum, invenerúntque hoc conficere quinquagies mille denarios*. Quòd si aureum ducatum seu coronatum horum temporum æstimaverimus x. denariis, quæ æstimatio putatur esse exquisitissima, quanta istius pecuniæ summa fuerit, in promtu est cuivis colligere. Est autem usitata ἔλλειψις in sermone Græco nominis, δραχμῆ, in pecuniæ summa indicanda. Sunt igitur μυριάδας πέντε, scilicet δραχμῶν. Et mox, κατὰ κράτος. *vehementer*, sive *potenter* & *valde*. Et, ἴσχυεν, *acquirebat vires*. Et, ἔθετο ὁ Παῦ. πνεύματι, *proposuit animo suo*. Vel potiùs, *de Spiritûs sancti instinctu*. Et, ἐπέσχε χρό. εἰς τ. Ἀσ. *Institit ad tempus in Asia*. ἐπέσχε χρόνον ἐπὶ χρόνον ἐν τῇ Ἀσίᾳ, non inusitatâ in his scriptis mutatione.

24 Ἀργυροκόπος. Hujusmodi opifices Latini mentione preciosioris materiæ *Aurifices* vocarunt, vilioris etiam Homerus χαλκῆας appellavit Ὀδ. γ'. Súntque hi excusores argenteorum vasorum. Ναοὺς autem *fana*, effigies dicit quemadmodum videtur, ædium sacrarum cum simulacro Dianæ, quas compararent venerantes illam. Et Græci fortasse innui ναΐσκοι aiunt. Quod nomen de Ecclesiasticis vasis usurparunt. Facit horum vasorum mentionem Athenæus libro undecimo, quæ sic appellata apparet à forma simili fabæ Ægyptiæ, hanc enim & κιβώριον, & κολοκάσιον dixere.

25 Ἡ εὐπορία, *ex hujus operis quæstu copia nobis contingit facultatum. Videre* autem eos & *audire* dicens, ità rem certam atq; perspicuam esse ostendit. Et mox, πείσας, *persuadendo*, sive *in sententiam suam adducendo jam satis magnam multitudinem non solùm Ephesi sed totius ferè Asiæ, seduxit*. Et paulò post, εἰς ἀπελεγμόν. *Non solùm periculum est, nè hæc in parte res evadat ad nostram contumeliam, sed nè templi magnæ Deæ existimatio atque celebritas ad nihilum recidat*. Nam in quibusdam libris, Ἀρτέμιδος, id est *Dianæ*, non additur, cùm ista *magnæ Deæ* mentio κατ' ἐξοχὴν illam indicet. Est autem ἐλεγμὸς, cum quo nomine, ἀπὸ præpositio hic conjuncta ἀπελεγμὸν fecit, nimirum ἔλεγχος, quo significatur probrum quoque & turpitudo atque dedecus coarguendum. Ut Ἰλ. λ. Νῶϊ γὰρ ἔλεγχος ἔσσεται. Ait Ulysses, Græcis contumeliam atque infamiam allaturum esse, si naves ab Hectore expugnentur. Et apud eundem Homerum est ἐλέγχιστος, *turpissimus*.

27 Μέλλειν τε. Ad verbum referendum est hoc infinitivum, κινδυνεύει. *Periculúmque est, nè fiat, ut majestas illius evertatur*. Alibi tamen indicatur scriptura exstare hæc, μέλλει δὲ καὶ καθ. αὐξηνεῖς. *Ac potiùs, ut penitus evertatur majestas illius*. Alicubi scribitur, μέλλει δὲ καὶ καθ'. *futurum verò est, ut evertatur*. De opere autem templi Ephesiæ Dianæ & fama illius, & opinione religionis, nota sunt à Græcis ac Latinis scriptoribus prodita memoriæ. Quod inflammatum ab Herostrato quopiam, qui & Lygdamis nominatur, instauratum fuit sumtibus communibus Græcorum, impensis ipsorum facultatibus & collato mundo muliebri. Cùm universos exstructionis sumtus Alexander Macedo impensurú se pollicerétur, si finerent inscriptione hoc nominis sui indicari. Id quod Ephesii recusarunt. Atque ex eis tunc quidam facetè dixisse fertur, ὡς οὐ πρέπον Θεῷ, Θεοῖς ἀναθήματα κατασκευάζειν, *non decere Deum, ut ipse apparet quæ Diis consecrentur*. Faciebant autem assentationes ex Alexandro Deum. Idem templum fuit ἄσυλον, id est tutus receptus omnium. Hæc ferè leguntur in xiiii. libro Strabonis. Fuit autem Ephesi urbs olim, usque ad tempus Crœsi, ità sita, ut à templo abesset stadiis septem, qui sunt propemodum mille passus. Cùm autem quodam tempore urbs à Crœso oppugnaretur, ἔνθα δὴ, inquit Herodotus Κλειοῖ, οἱ Ἐφέσιοι πολιορκεόμενοι ὑπ' αὐτοῦ ἀνέθεσαν τὴν πόλιν τῇ Ἀρτέμιδι, ἐξάψαντες ἐκ τοῦ νηοῦ σχοινίον ἐς τὸ τεῖχος, *ibi tum Ephesii, cùm oppugnarentur, consecrarunt urbem suam Dianæ, annexo è mœnibus fune ad templum*.

30 Εἰς τὸν δῆμ. πρὸς τὸν δῆμον. Et, Ἀσιαρχῶν, *quidam ex Asianis magistratibus*. Et, ἐκ δὲ τοῦ ὄχλ. προεβίβ. *de turba protruserunt, objicientibus* seu *promoventibus eum Judæis*. Hæc est enim Græcorum verborum significatio. Sed qui iste Alexander fuerit, quóve animo aut consilio à Judæis promotus ad dicendum, non habeo dicere. In posteriore epistola quidem ad Timotheum, mentio fit Alexandri cujusdam excusoris, haud sanè honesta. Et, ἐπιγνόντων δέ. In quibusdam libris est, ἐπιγνόντες δὲ, mutatione non inusitatâ in Græco sermone, secundùm hæc, ἀμφὶ δὲ Κλεόβιος γενεάλογος ἐν Ὀδυσσείᾳ. Et, γραμματεὺς. Magister publicarum literarum, cujus oratio, quâ sedata turba illa fuerit, deinde exponitur. Νεωκόρον, autem vocat civitatem Ephesiorum Dianæ, quasi peculiari ministerio servientem cultui illius, & templum curantem. Sunt enim νεωκόροι & ζάκοροι *æditimi*, quòd sacra & ædes sacras curent. κοσμεῖν γὰρ, τὸ κοσμεῖν, καὶ καλλύνειν, id est, *ornare instruére que & addere speciem pulchritudinis*. Et mox, καὶ Διοπετοῦς. Nihil, ut opinor, aliud intelligendum est, quàm ξοάνου τοῦ διοπετοῦς. Ut indicetur superstitiosus error Ephesiorum de simulacro illo cœlitus delato. Qui error notatur in collectis à Suida, descriptis, nescio ex quo autore, quibusdam de studio inserendi talem opinionem populis. Simulacrum autem Dianæ aliqui ab Amazonibus consecratum fuisse tradidere, virgineum illud quidem, cùm aliquando ex ebeno esse crederetur. Quemadmodum Plinius scripsit.

38 Λόγον ἔχουσι, *Si quid habent accusationis adversùs quempiam*. Est enim horum talis quædam sententia, Si Demetrius & societas illius controversiam habent cum aliquo, licet disceptent. Et certis enim diebus dantur judicia forensia, & assunt præsides. Siqua verò alia res concitavit vos, legitimâ concione conctâ, decidi illa poterit. Dixit autem ἀνθύπατοι, generaliter de præsidibus, qui in provincias mittebantur. Et, ἀγοραῖοι, ἀγοραῖοι ἄγονται, id est, posito accentu acuto suprà tertiam syllabam à fine, interpretatur Suidæ Lexicon, *illiem conventuum* seu *actionum forensium*. ἐν τῇ ἀγορᾷ πωλοῦντες. Græci autem hæc explicantes ita, ἀγοραῖοι δὲ οἱ λέγονται ἐν τῇ Ἀσίᾳ ... ἀγοραίους τῶν ἐν ... *quoddam erat genus hoc in Asia judicum vilium, qui dicebantur pauperibus & frequentantibus forum*. Pluscula etiam in Theophylacteis leguntur. Sed in ista significatione, cum nomine verbum ἄγονται minùs congruere videtur. Erunt igitur vel ἀγοραῖοι σύλλογοι seu σύνοδοι, aguntur conventus seu congressus forenses. Vel, ἀγοραῖοι, secundùm Suidæ indicium, ἡμέραι, id est stati dies forenses. Ut sit ἀγοραῖος ἡμέρα, sicut ζωὴ ...

39 Ἐγκαλεῖσθαι στάσεως, *periculum est nè crimen intendatur nobis de hodierna seditione, commota nulla de causa quâ demonstratâ rationem reddere possimus istius turbulenti concursûs*. In Psalmo est συστροφὴ πονηρευομένων. Verbum autem συστροφή, *concitatum impetum* significat. Herodotus Ἐρατοῖ, Σκύθαι γὰρ οἱ Νομάδες ἐρεθισθέντες ὑπὸ Δαρείου συστραφέντες, καὶ ἐλάσαντες μέχρι Χερσονήσου ταύτης, *Scythæ enim Nomades irritati à rege Dario concitato, cursu provecti sunt ad hunc usque Chersonesi locum*. Et, ποιήσαντες συστροφὴν ὑπὸ τοῦ. *faciunt ut coeant*.

CAPUT XX.

1 Καὶ ἀσπασάμενος. Ἀσπασμὸς significationem habet complexûs, ut Ἰλ. κ'. & Ὀδ. γ'. in accipiendo & compellando, & salutando, cui mori etiam osculum alicubi adjunctum fuit. Et mutuò salutare sese Apostolus jubet fideles Romanos, φιλήματι ἁγίῳ, i. *osculo casto*, sive *decente sanctos*. Ponitúrque nunc verbum de familiari complexu discessuri. Quid legerit interpres Latinus incertū est. Sic enim ille, *Vocatis discipulis, & exhortatus eos valedixit*. Et mox, λόγῳ πολλῷ. Alicubi est, ἐν λόγῳ πολλῷ. *multis verbis*. πολλῆς γὰρ ἦν παραινέσεως χρεία μετὰ τὸν ταραχὸν ἐκεῖνον, *copiosâ cohortatione enim opus erat, post illam turbam*. Et mox, γενομένης αὐτῷ ἐπιβ. *cùm fierent sive struerentur ipsi insidiæ navigaturo*. Est enim ἀνάγεσθαι, verbum nauticum. Et, ἐγένετο γνώμη, *consilium initum*, i. decretum est.

4 Σώπατρος. In libris Latinis est, *Sosipater Pyrrhi*. Ut legisse interpres ille videatur, Σωσίπατρος ὁ Πύρρου. id est, *Sosipater filius Pyrrhi*. Et mox, ἐν Τρῳάδι. Τρῳὰς, & regionis nomen, & urbis, cujus modò meminit, quæ & *Antigonia* & *Alexandria* dicta fuit. Et, ἄχρις ἡμ. πέντε, *die quinto*. sive, *post dies quinque*. Ut intelligatur illo in itinere eos fuisse diebus quinque. Et, κλάσαι ἄρτον. Hebraica phrasis est de cibo capiendo. Et, καταφερ. ὕπνῳ. *cùm deferretur in somnum gravem*. Est autem in verbo significatio impetûs vehementis, & medici καταφορὰν βαρεῖαν, non putrescente cerebro eam vocarunt, quam aliis nominibus κῶμα & λήθαργον & ... Et, διαλεγ. δὲ τοῦ Παυ. ἐπὶ πλεῖον, *disserente autem Paulo diutiùs*, id est tempore longiore, ità *adolescens ille depressus somno, decidit de tertio superiori conclavi*, sive *de superiore tertia contignatione*. Et mox, τὸν παῖδα ζῶντα. Ut admodum fuisse hunc adolescentē intelligendum sit, i. adhuc ætate puerili. Et, προελθόντες, *progressi*. Vel προσελθόντες, quod Latinus interpres videtur transtulisse, *ascendentes navem*. Id enim est, *cùm ad navem pervenissemus*. εἰς τ. Ἄσσον. Quæ urbs & *Apollonia* dicta fuit. Et, ἦν διατεταγμένος, *sic constituerat* sive *ordinaverat*. Et, πεζεύειν, est *pedibus facere iter*. ἀπὸ τοῦ πεζός. Quo pedis planè significatur. ... pedester est. & versus proverbii, ... *vado pedes, quoniam natare non scio*. Et, συνέβαλεν ἡμ. *Ipse*, nimirum Paulus, *congressus est nobiscum ad Assum*, sive *Asson*. Sed Latinus interpres fecit, *Cùm autem convenisset nos in Asson*. Ut legisse ille videatur, ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν ἐν Ἄσσῳ. Et paulò post, κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου. *accurrimus*, id est devenimus, *rectà in Chium*. Notum nomen insulæ feracis boni vini & Mastiches, quod nunc quoque illa retinet. Ἀντικρὺ autem inter alia, & *penitus*, & *prorsus*, & *directè* significat. Grammaticis quidem & terminatione (nam & Ἄντικρυς est) & accentu, & tempore significationem distinguentibus, Homero hoc non faciente, qui aliquoties eodem hoc adverbio in diversis significationibus usus est.

15 Παρα-

15 Παρεβάλ. εἰς Σάμον, *accessimus ad Samum*. Ità usus est verbo hoc Plato in Lyside, & octavo libro Rerumpublicarum. Est & nauticum παραβαλλέσθαι, in Ranis Aristophanis, παράβαλλε τῷ κωπίῳ, *appellito navem remigio*. Ut liceat hæc ità interpretari, *Altera die appulimus ad Samum*. Et, μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ, *cùm in Trogylio mansissemus, sequente die venimus Miletum*. Illud autem, μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ, Latinus interpres non addidit. Trogylium autem promontorium nominatur illis in locis ad Mycalen, unde Samos abest stadiis quadraginta, id est ad passuum milia circiter v. secundùm Strabonem.

16 Χρονοτριβῆσαι, *tempus terere*. Et, γενέσθαι εἰς Ἱερουσ. κατὰ ἡμέραν πεντ. *ut die Pentecostes*, id est feriarum quinquagesimæ, *veniret Hierosolyma*. Vel, *adesset Hierosolymis*. Et, πέμψας εἰς Ἔφεσ. *missis nunciis Ephesum, accersivit Seniores Ecclesiæ*. Secundùm indicatos locorum situs, intervallum fuit illud inter Ephesum atque Miletum ad stadia circiter quadringenta, quæ efficiunt prope L. millia passuum. Cùm autem accersiti πρεσβύτεροι Ephesio appellentur paulò pòst ab Apostolo ἐπίσκοποι, notant Græci, Hinc etiam manifestum fieri, ὅτι ἡ συνήθεια τῆς καινῆς διαθήκης τοὺς αὐτοὺς καλεῖ ἐπισκόπους τε καὶ πρεσβυτέρους, *Quòd consuetudine novi testamenti, iidem vocentur* EPISCOPI *&* PRESBYTERI. Est autem oratio hæc Pauli Apostoli, sententiarum gravitate & verborum copiâ in soliciti amoris declaratione, & commonefactione accurata officii, admirabili industriâ composita, & diligentissimâ lectione considerationéq; dignissima.

20 Ὑπεστειλάμην. Verbum ὑποστέλλεσθαι significat *tergiversari, cunctari, insistere, celare*. Demosthenes, οὐ μὴν οἴομαι δεῖν τὴν ἰδίαν ἀσφάλειαν σκοποῦντα ὑποστείλασθαι περὶ ὧν ὑμῖν συμφέρειν ἡγοῦμαι, *non arbitror tamen spectantem me ut sim ipse in tuto, tergiversari in iis*, aut *dissimulare ea debere, quæ conducere vobis duco*. Et Hippocrates ait, ἐν τοῖσι πειρασμοῖσι ὑποστέλλεσθαι χρή, *in morborum tentationibus insistere seu cunctari oportet*. Itaque hæc, ut opinor, sic liceat interpretari, *Quòd nihil celaverim aut dissimulaverim omnium, quæ vobis conducerent, quò minùs exponerem vobis, docerémque publicè & privatim*.

22 Δεδεμένος τῷ πνεύμ. *Vinculum Spiritûs* vocat, instinctum sancti Spiritûs impellentis ad iter Hierosolymitanum, quem prompto paratóque animo ipse sequeretur. Chrysostomus apud Theophylactum, ut videtur, monet, ἐπὶ εἰς τὸ Δεδεμένος ὑποστίξαι δεῖ, *quòd punctum poni oporteat ad participium*, Δεδεμένος. Ut hoc dicatur à Paulo, *Ecce ego jam vinctus quòd Spiritûs indicio me vincula ibi manere sciam, Hierosolyma proficiscor*. Sed ista sanè verborum dispositio dura, neque necesse est huc confugere, nè si illud vinculum tribuatur sancto Spiritui, necessitate coactus non suâ voluntate Hierosolyma Paulus venerit, cùm obsequium atque adeò cupiditas obediendi perspicuè expositione istâ demonstretur. ¶ Μὴ εἰδώς. Id est, Non habens exploratum exitum eorum, quæ Hierosolymis mihi oblatum iri scio. Id quod de prædictis sibi passim afflictionibus dicit. Et notatur hoc loco in Theophylacteis, Cùm alia non ignoraret Apostolus, ignorari ab se unum istud ait, Qui finis futurus esset. Et hoc εἰκότως ἀμφίβολον τὸ πνεῦμα, ἵνα δειλιῶν τὸ τῆς σαρκὸς ἀσθενὲς, δεηθῇ τοῦ Θεοῦ, ῥυσθῆναι ἐκ πειρασμῶν, *fecit ambiguum Spiritum, ut in metu imbecillitatis carnis, precaretur Deum, liberari ex tentationibus*. In libris Latinis est, *tribulationes Hierosolymis me manent*.

24 Ἀλλ᾽ οὐδενὸς λόγον ποιοῦ. Ut hoc Theocriti, ὁ δ᾽ ἁμῶν λόγον οὐδένα ποιεῖ, *nihil ille me curat*, seu *nullam habet mei rationem*. Ut sit, Τῶνδε οὐδένα λόγον ποιοῦμαι, *nihil ista curo*. Aut, *nihil me ista movent*. Et, τιμίαν ἐμαυτῷ, *non habeo mihi animam meam*, id est vitam, *preciosam*. id est, non est mihi cara mea vita in perficiendo curriculum meum cum gaudio. Et additur διακονίαν, nimirum ministerium mihi mandatum à Domino Jesu, ut testis assiduus sim Evangelii gratiæ. Et, ἐν οἷς διῆλθ. *apud quos sum versatus transeundo*. Et, οὐ γὰρ ὑπεστειλ. *non enim destiti, aut tergiversatus sum, annunciando*, sive *exponendo, vobis omne consilium Dei*.

28 Ποιμαίν. *pascaturi*. ὥστε ποιμαίνειν *ad pascendum*, id est custodiendum & instituendum & regendum. Ut, quod Episcopi officium sit, attendatur. Erant igitur in Ecclesia Christi pastores, id est quibus illius commissa est gubernatio, planè Episcopi. De quorum nominum significationibus alibi plura à nobis dicta sunt. Et, ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. Reperitur etiam scriptura, ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ. ¶ Ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ. Illustris sententia de Christi deitate, & ostendens rectè in persona hujus propter ἕνωσιν τῶν δύο φύσεων, tribui uni proprietatem alterius, id quod pia antiquitas mentione κοινωνίας ἰδιωμάτων religiosè explicavit. Habet eadem sententia præcipuam quoque consolationem: ὅτι οὐκ ἔθετο ἡμᾶς ὁ Θεὸς εἰς ὀργὴν, ἀλλ᾽ εἰς περιποίησιν σωτηρίας διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Sicut dicitur in epistola priore ad Thessalonicenses. Et λύκοι βαρεῖς *lupi sævi atque infesti*. In libris Latinis est, *rapaces*. In Matthæi capite VII. sunt λύκοι ἅρπαγες. Quod fortasse aliquis huc transtulit. Et, Ἀπόλαυ. Vel potiùs προσέχετε. Est enim ἀφειδεῖς, & πενιχρόν. Et ἀφειδεῖσθαι. Alibi mutata ea quam ὑποστολὴν vocant Græci, ἀφειδεῖσθαι. Notant Græci indicatam hoc loco copiam miseriæ: Primùm quòd ipse Apostolus absfuturus; deinde aliqui Ecclesiam sint adorturi; & postremò, id quod gravissimum, ex ipsis. Et ἀποσπᾶν τοὺς μαθ. ὀπίσω αὐτ. *abstrahere ut sequantur ipsos*. ὁ γὰρ, inquit Theophylactus, τῶν αἱρετικῶν σκοπὸς, σπουδάζειν οὐ τῷ Κυρίῳ ἀλλὰ ἑαυτοῖς περιποιεῖν λαόν, *hoc propositum est Hæreticis, ut studeant acquirere populum non Domino sed sibi*. Unde & suo quisque nomine congregationes proprias celebrare consuevit, ut Manes Manicheos, Arius Arianos, & cæteri similiter. Et, οὐδ. ἐπεθύμ. Notant Græci ἔμφασιν dici: οὐκ εἶπε, οὐκ ἔλαβον, ἀλλ᾽ οὐδὲ ἐπεθύμησα. *Non dixit*, NON ACCIPI, *sed*, NE CONCUPIVI QUIDEM. Et, ὅτι αὐτὸς εἶπε, μακάριον. De his Græci ità, τοῦτο νῦν οὐχ εὑρίσκεται ἐν γραφῇ, καὶ ἴσως ἀγράφως παρέδωκαν οἱ ἀπόστολοι. ἢ ἐξ ὧν ἄν τις συλλογίσαιτο, δυνατὸν εἰρῆσθαι δι᾽ ἑτέρων λέξεων τοῦτο δηλοῦσι, *istud modò non reperitur in Scriptura. Atque tradiderunt fortasse ipsum Apostoli non scriptum. Aut fieri potest ut aliis verbis dictum sit illud declarantibus, idque ex quibusdam colligere argumentando aliquis possit*. Μακάριον autem nunc id significat, quòd Latinè *fortunatum*. Ut postea, ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, *felicem & fortunatum me duco*. cap. XXVI.

CAPUT XXI.

1 Ἀποσπασθέντας, *postquam evenit avulsos ab ipsis nos in altum provectos esse, delati sumus recto cursu in Insulam Con*. Alicubi est, ἀποσπασθέντας, *postquam evenit in altum nos esse provectos, avulsi ab eis recto cursu, &c*. Nomen hoc insulæ est Κῶς. & Ἰλ. ξ. Κόως. Etsi Eustathius maluisse aliquos Κόον indicat, unde contractum sit Κῶς. sed Κόωνδε, verum est: Nam & Theocritus in Ptolemæo sic, καί σε Κόως ἀτίταλλε. numeris exigentibus posteriorem syllabam longam. Hæc insula & Μεροπὶς dicta fuit, patria Hippocratis. Est autem gentile Κῷος, & sunt Κῷαι ἀγρυπνίαι. Ab altera autem insula Κέως est gentile Κεῖος, & Κήϊος, ac Κήιος, Simonides & Bacchylides, Poetæ cognati. Eustathius etiam proverbium recens memorat, οὐ Χῖος, ἀλλὰ Κῷος, οὐδὲ Ἀιγύπτιος. Hoc, ut videtur, sibi volens, Si quis mediocribus non sit contentus, ei nè eximia quidem sufficere. ¶ Κἀκεῖθεν εἰς Πάταρα. Patara una ex præcipuis sex urbibus Lyciæ, inter quas & Myra. Quod ipsum quoque nomen in quibusdam libris positum hoc loco fuisse indicatur, & improbatur.

3 Ἀναφανέντες δὲ τῆς Κύ. Diversa scriptura hujus loci indicata, esse eum depravatum simul indicat. In quibusdam libris est, ἀναφανέντες τῆς Κύπρου. Quæ interpres Latinus videtur legisse. In his fuerit scilicet ἀνασχόντες τῆς, ἐπὶ, sive, πρό. *Conspecti ad* sive *ante Cyprum*: Alii maluerunt, ἀναφάναντες sive ἀναφήναντες τὴν Κύπρον. Phrasi nimirum nauticâ, *cùm fecissemus ut appareret Cyprus*, nimirum cursu navigationis nostræ. ¶ Ἀποφορτ. τὸν γόμ. γόμος, merces sunt quibus naves onerantur. *Ibi*, inquit, *exponebant merces*, sive *navis exonerabatur mercibus*. Est autem γόμος à verbo γέμω, id nimirum quo naves complentur. Herodotus Κλειοῖ, τὰ δὲ μέγιστα καὶ πεντακισχιλίων ταλάντων γόμον ἔχει. Et Demosthenes contra Dionysodorum, ἐκεῖσε ἐξελόντες τὸν γόμον, *illuc mercibus expositis*. Est autem significatio eadem fermè τοῦ φόρτου.

4 Ἔλεγον διὰ τοῦ πνεύ. Græci ità, διὰ τοῦ πνεύματος εἰδότες ἔλεγον τὰ μέλλοντα. οὐ παρῄνουν διὰ τοῦ πνεύματος, *Per Spiritum scientes dicebant futura. Non cohortabantur eum per Spiritum*. Esset enim hoc contrarium suprà commemoratis de instinctu Spiritûs atque impulsione ad iter illud. Dicebant igitur, ut prophetæ, eventura Paulo Hierosolymis, si eò venisset, ut ità ipsum humanâ affectione deterrerent, nè Hierosolyma tunc proficisceretur.

5 Ἐξαρτίσαι, ἐκπληρῶσαι, inquiunt Græci. *Postquam evenit ut illos dies compleremus*. Et deinde, εἰς τὰ ἴδια, *domos suas*, sive *ad sese*. Et, εἰς Πτολεμαΐδα. Urbs hæc Phœnices antiquum nomen habuit Ἄκη, quod & hodie retinet. Et, τοῦ εὐαγγελιστοῦ. Munus hoc fuit in Ecclesia præconii quod facerent, id est docendi Evangelium. Indicatur autem, qui Philippus iste fuerit, mentione septem Diaconorum, suprà commemoratorum capite VI. Et, Ἄγαβος. Cujus mentio etiam suprà facta est capite XI.

11 Οὕτως δήσουσιν, *vincient*. μετωνυμικῶς. Ut, *Xerxes Pontem fecit, quo transiretur Hellespontus*. Non enim suis Judæi manibus vincula injecere Paulo, sed causam dederunt ut hoc fieret. Et suprà, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, *quem vos crucifixistis*. Cùm ut crucifigeretur Christus Judæi perfecerint. Et, εἰς Ἱερουσαλὴμ, *ad* sive *apud Hierosolyma*, pro ἐν Ἱεροσολύμοις. Et, ἀποσκευασάμενοι, *Sarcinis relictis*, nimirum ut esset iter expeditius. Sed in libris Latinis est, *Præparati*. Interpretans, ut videtur, id quod Theophylactus legit, ἐπισκευασάμενοι, *vasis collectis*, sive *paratis sarcinis*. Sic enim ille, τὸ ἐπισκευασάμενοι, τοῦτο δηλοῖ, τὰ πρὸς τὴν ὁδοιπορίαν λαβόντες.

16 Ἄγοντες παρ᾽ ᾧ. ξενισθῶμεν. Utrùm adduxerint illi Cæsarienses discipuli unà eum, cujus hospitio uterentur, an deduxerint ipsos ad hunc, qui Hierosolymis maneret & hospitio eos acciperet. In libris Græcis est Μνάσωνι, In Latinis, *Jasoni*. Et, ζηλωταὶ τοῦ νόμ. *æmulatores Legis*. Id est Legem Moysis vehemente animi affectione asserentes. Et, κατηχήθησαν. Theophylactus, οὐκ εἶπεν ἤκουσαν, ἀλλὰ ἐπείσθησαν καὶ ἐδιδάχθησαν. *Non dixit*, AUDIERUNT, *sed* PERSUASUM EIS EST ET SUNT EDOCTI. De verbo autem hoc alibi plura dicta sunt. Et ἐκπλήρωσιν, *defectionem*. Et, δαπάνησον. *sumtus impende in illis*. De ritu autem isto sic Josephus Judææ captæ libro 2. τοὺς γὰρ ἢ νόσῳ τρυχομένους, ἢ ταῖς ἄλλαις ἀνάγκαις, ἔθος εὔχεσθαι πρὸ τριάκοντα ἡμερῶν, ἧς ἀποδώσειν μέλλοιεν θυσίας, οἴνου τε ἀφέξεσθαι, καὶ ξυρήσασθαι τὰς κόμας, *laborantes morbis, aut aliis difficultatibus ac malis*,

malis, mos est, vota facere dies triginta, ante eum, quo rem divinam facturi sunt, abstinereque vino, & radere comas. Et mox, καὶ αἷμα καὶ πνι. Alibi, αἷμα πνικτόν. De quo suprà quoque dictum est. Sed illa quæ ex Josepho retulimus, quomodo cum his congruant, quæ hoc loco commemorantur, consideretur. Cùm Paulus mox duodecim tantùm dies abiisse dicat, ex quo venerit Hierosolyma. Nisi illam abstinentiam ab vino & cætera, ante adventum Pauli fieri potuisse, suspicari libeat. Quod etiam paulò pòst dicitur, *Cùm futurum esset ut septem dies conficerentur*, haud scio an ad mentionem dierum septem quorum capite VI. mentio fit in libro Moysis cujus nomen NUMERI, non quadret, quòd ibi de singulari quodam voto verba fiant. Hæc igitur exquirantur accuratiùs. In Theophylacteis hæc leguntur, ἔθος ἦν, τοὺς ἔχοντας εὐχὴν κείρασθαι τὴν κεφαλὴν μετὰ τὸ ἁγιασθῆναι, καὶ οὕτως ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας ποιεῖν προσφορὰν ὑπὲρ ἑαυτῶν, *mos erat, ut qui votum fecissent, raderent caput post sanctificationem, & ità diebus septem rem divinam pro sese facerent.*

31 Ἀνέβη φάσις, *pervenit indicium ad tribunum.* Nominatur autem postea Lysias. Estque in Græco nomine *præfecti millibus* significatio. φάσις idem est quod φήμη καὶ μήνυσις. fuitque hoc nomine appellata actio quædam forensis Athenis. Et, ἀσφαλὲς, *verum*, id est, quo non erraretur. Et, παρεμβολήν. Hoc nomine castra vocarunt, sive militum stationem. Fuere autem castra ista vicina Hierosolymis regiæ. Et, αἶρε αὐτ. *tolle eum è medio.*

38 Ὁ Αἰγύπτιος, *Ægyptius ille, qui superioribus diebus excitatâ seditione eduxisti*, &c. Ἀναστατώσας enim est, qui per seditionem commovit; vel Paulum compellando, Tu qui commovisti. De Ægyptio autem hoc narratio exstat in Josephi libro antiquæ historiæ XX. Et captæ Judææ secundo. Quem ille scribit, congregasse ad extremum circiter XXX. M. hominum. Facit idem Josephus & sicariorum mentionem, qui immisti multitudini jugularent passim quoslibet. Intelligi autem potest, Ægyptium istum hominum turbulentorum tantum, quantum nunc dicitur, eduxisse Hierosolymis, ad quod reliqua deinde multitudo confluxerit. Σικάριοι Latinum nomen est. Sunt autem Sicarii à Sica, quod secandi habet significationem. Et in Rudente Plauti, pro *exigisque arundines*, quod in libris vulgatis exstat, reponunt eruditi, *exsicásque arundines*, id est desecas. De his ubi à Josepho mentio fiat, jam est indicatum, quo loco etiam qualis gladiolus, id est ξιφίδιον, sica fuerit, describitur. Leguntúrque eadem ferè in collectis à Suida.

CAPUT XXII.

1 ΤΗΣ πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολ. *meam jam ad vos defensionem audite.* Et, Ἑβραΐδι διαλ. διάλεκτος, est diversum ab aliis certæ gentis orationis genus. διάλεξις, sermo qui habetur sive qui differitur. De Tarso jam aliquid dictum est, & hanc urbem exstructam fuisse, unà cum altera Anchiala ab Sardanopalo, uno die. Quod cum à Strabone etiam perhibeatur, ab eodem tamen scribitur, Conditam fuisse urbem Tarsum ab Triptolemo & Argivis, raptam Io persequentibus. Gamalieli autem Pharisæi præstantis dignitate mentio fit etiam capite suprà quinto. Quem nunc Paulus Apostolus dicit se habuisse magistrum, i. se discipulum audiisse eum de superiore loco docentem. Et, ζηλωτ. ὑπάρχ. τοῦ Θεοῦ. In Latinis libris est, *Æmulator Legis.* ut ille legerit interpres, ζηλωτὴς τοῦ νόμου. Et, πρεσβυτέριον, *Seniorum ordo*, sive *Collegium.* Et, τοὺς ἐκεῖσε. id est, τοὺς ἐκεῖ. nimirum ὄντας, sive εὑρισκομένους. *Qui illic erant*, sive *inveniebantur.* Et, ἐγένετο δέ μοι, *accidit mihi proficiscenti*, seu *pergenti, & appropinquanti Damasco, circiter meridiem, ut repentè circundaret me fulgor lucis sanè magnæ.* De hac autem commemoratione, quæ à superiore eadem de re, videretur discordare, aliquid jam dictum est.

9 Καὶ ἔμφοβοι ἐγέν. *& timore affecti*, sive *perterriti sunt.* Quæ verba interpretatio Latina hoc loco non habet. Et, κἀκεῖ σοι λαλ. *& ibi diceretur tibi de omnibus, quæ constitutum est te facere.* In libris Latinis est, *Et ibi tibi dicetur de omnibus, quæ te oportet facere.* ut ille interpres legisse videatur, περὶ πάντων ὧν σε δεῖ ποιῆσαι. Et mox, ἀπὸ τῆς δόξ. ὑπὸ τῆς δόξης, *præ gloriosa illa luce.* Et deinde, ἀνὴρ εὐσεβὴς, *vir pius & religiosus.* Latini libri Græcum nomen, εὐσεβὴς, non interpretantur. Et, προεχειρήσατο. Imò προεχειρίσατο. Id quod in emendatioribus libris exstat. Id est, *expediit & præparavit.* Est enim πρόχειρον id fermè quod Latinè dicitur, *in promtu.* Polybius libro primo, ἔστι δὲ παρὰ Ῥωμαίοις τὰ πάντα τέτταρα στρατόπεδα, ἃ κατ' ἐνιαυτὸν προχειρίζονται, *sunt legiones universæ quatuor apud Romanos, quas singulis annis illi expediunt.*

14 Καὶ ἰδεῖν τὸν δίκαιον. Hanc scripturam veram esse puto, & Theophylactus explicuit de Christo. Qui si justus fuit, Judæi nimirum rei sunt cædis illius: ὅτι εἰ δίκαιος, οὗτοι ὑπεύθυνοι. Et deinde, βάπτισαι καὶ ἀπόλ. *mergito te in aquam & abluito peccata invocato nomine Domini.* In libris Latinis est, *Invocato nomine ipsius.* Quasi interpres ille pro κυρίου, legerit αὐτοῦ. non mutatâ sententiâ. Ac suspicari fortasse liceat illud, κυρίου, adscriptum ab aliquo fuisse, interpretante hoc, αὐτοῦ. Et mox, ὑποστρέψαντι, *redeunti* sive *revertenti Hierosolyma mihi accidit, ut adorante in templo*, &c. Hæc ad caput IX. quemadmodum monuimus adjuncta, ad explicandam rem nonnihil momenti videntur habitura esse.

18 Ἰδεῖν αὐτόν. ἐμφατικῶς. τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. Et, φυλακίζων καὶ δέρων. In quibusdam libris est, δαίρων. De quo verbo alibi dictum est. Et, φυλακίζων, βάλλων εἰς φυλακὴν, ut in capite XVI. *tradens in custodiam*, sive *conjiciens in carcerem.* Hoc aliqui dictum ab Apostolo sic acceperunt, quasi respondendo ostenderet, se sperare Judæos non repudiaturos suum testimonium, qui ipsum nossent, & scirent Judaicam religionem ei esse notissimam & maximo studio ab illo assertam, ut non absque gravi causa diversam sententiam doctrinámque afferret. In Theophylacteis hæc leguntur, διὰ τί εἶπεν; Ὅτι αὐτοὶ ἐπίστανται. οὐχὶ ἀντιλέγων τῷ Χριστῷ, ἀλλὰ βουλόμενος μαθεῖν τὸ οὕτω παράδοξον. ἀλλ' οὐκ ἐδίδαξεν αὐτὸν ὁ Χριστὸς, ἀλλ' εἶπε μόνον ἀπελθεῖν, *quare dixit?* QUIA IPSI SCIUNT. *Non contradicens Christo, sed cognoscere volens rem illam admirabilem. Verùm Christus eam non edocuit, sed jussit tantummodo abire.*

22 Οὐ γὰρ καθῆκον, *non convenit eum vivere.* Significat enim καθῆκον, id quod *congruit* ac *decet.* Et Stoici hoc nomen transtulerunt ad eas actiones, quarum ratio reddi potest, de quibus Cicero *officii* nomine est usus. Et mox, κραζόντ. δὲ αὐτ. Descriptio seditiosi tumultûs & furiosæ turbæ. Et, εἰπὼν μάστ. ἀνετάζεσθαι αὐτ, *cùm dixisset, Sese velle flagris admotis in ipsum inquirere, ut cognosceret causam tanti clamoris illius.* Et, προέτειναν αὐτ. *cùmque obtendisset eum.* id est objecisset loris, nimirum ut cæderetur. μάστιγες sunt *flagra*, & ἱμάντες propriè *lora.*

25 Ἄνθρ. Ῥωμ. Quæritur hoc loco, Quomodo conveniat id quod nunc dicitur ab Apostolo, Se esse Romanum, cùm suprà dixerit, Se esse Judæum. Sed explicatio in promtu est; Nam Judæus fuit origine & genere, Romanus civitate. Theophylactus, nescio quo autore, scribit civitatis Romanæ jus magnâ pecuniâ comparasse patrem Apostoli Pauli, ut principem locum tenere apud suos posset. Sed magis arridet id quod traditur, Tarsenses universos donatos civitate Romanâ fuisse ab Antonio triumviro. A quorum Poetis etiam celebratam fuisse victoriam ejus Philippicam Strabo scripsit, ut jus hoc ille patrium habuerit. Tribunus autem planè dicit, Se jus civitatis istius (id enim est τὴν πολιτείαν ταύτην) emisse, & ingente quidem pecuniæ summâ. Κεφάλαιον enim inter alia & *summam pecuniæ* significat. Ut in quæstibus, κεφάλαιον est *tota summa*, quam Latini *sortem* vocarunt, & τόκος, *usura* seu *fœnus*, id est, pecuniæ collocatæ fructus.

30 Τῇ δὲ ἐπαύριον. Hinc orditur interpretatio Latina caput XXIII. Et, ἔστησεν εἰς αὐτ. *statuit ad* sive *apud ipsos.* Id est, produxit ad eos Paulum. Et, πεπολίτευμαι. πολιτεύεσθαι, propriè est, *gerere Rempublicam*, Vel, *negotiis Reip. occupari.* Et transfertur ad quascunque curationes & officia. Ut hæc liceat ità interpretari, *loco meo officium præstiti Deo omni conscientiâ bonâ*: Vel, *sum munere meo ad Deum functus.*

CAPUT XXIII.

2 Ὁ δὲ ἀρχ. Ἀνανίας. ἀρχιερέων, id est principum sacerdotum seu Pontificum, fit mentio temporibus istis minùs diserta. Et fuit tunc magna etiam in parte hac confusio, ut plures ad hunc gradum dignitatis pervenerint, fueritque adeò hic quasi ordo & factio ista. Atque loco hoc narrationum suarum meminit Josephus inter alios Ananiæ quoque Pontificis, qui filius fuisse videtur Annæ, quem Josephus *Ananum* vocat, præside in Judæa Pontio Pilato, quando Jesus Christus salutares cruciatus & salvificam mortem pro genere humano perpessus est.

3 Τοῖχε κεκονιαμένε. *tectorio inducte paries.* Ut in Matthæo Christus Pharisæos similes esse dixit sepulcris κεκονιαμένοις. De foris apparente specie, & intus abscondita futilitate. Hoc convicium ab astantibus ait esse reprehensum, ut factum Pontifici. Etsi enim istud, τύπτειν σε μέλλει, futuri significationem habet, quin tamen vehemens & malè precantis dictum sit, non obscurum: Et appellatio incrustati parietis, certè convicium est. Jam in hoc, οὐκ ᾔδειν ἀδελ. ironiæ manifestum est indicium. Ut non sciret enim certò esse eum Pontificem, quod sibi persuasum esse Theophylactus ait, certè principem virum esse non potuit ignorare. Græci ità, προσποιεῖται ἄγνοιαν οὐ βλασφημοῦσιν ἀλλὰ εἰρωνευόμενος. ἔστι γὰρ καὶ μετὰ χλευασμοῦ χρήσασθαι ἰσχυροτέρᾳ παρρησίᾳ. πολλάκις γὰρ παρρησία μὲν ἄκαιρος ἔβλαψε τὴν ἀλήθειαν, χλευασμὸς δὲ εὔκαιρος κατώρθωσε τὸ προκείμενον, *simulat ignorantiam, haud nocentem, sed participem rationis atque consilii: Est enim alicubi & reprehensionis usus firmioris quàm libertas esset orationis. Nam libertas orationis sæpenumero importuna officit veritati, reprehensio autem opportuna dirigit perficitque rem propositam.* Ad convicium autem quod attinet, locus etiam omnino interdum est vehementiori & asperiori orationi, & qui verum dicit, non maledicit. Cùm quidem à sanctis & piis hominibus, absit acerbitatis & animi amari, id est, τῆς πικρίας, perturbatio.

6 Σαδδ. De sectis illo tempore Judæorum alibi dictum est. Et mox, τὰ ἀμφότ. Nescio cur notarint hæc Græci, admonentes, ὅτι οὐ χρὴ ἐκ τῆς ὄντως ἀκριβολογίας κυριότητος κρίνειν τὰς τῶν ἁπλῶν καὶ ἀγραμμάτων ἀλιέων συγγραφὰς, *quòd non oporteat ab extrema exquisitæ dictionis proprietate, judicium facere de simplicium & illiteratorum piscatorum scriptis.* Verùm mihi in mentem nihil venit, cur ista aliqui ad hunc modum putarint notanda. Duorum enim distinctè mentio fit non trium. Cùm hoc dicatur, Saddu-

cæos perhibere neque esse resurrectionem, neque angelum aut spiritum, id est, naturas expertes molis corporum. Ut Deum neque iidem, vel cujusmodi Deum esse crediderint, omnino sit incertum. Secta ista fuit inhumana; Et scribit de Anano Pontifice Josephus, eo qui Jacobum appellatum *fratrem Domini*, unà cum aliis accusatos violatarum legum, tradiderit ad supplicium ut lapidibus obruerentur: ὅτι θρασὺς ἦν τὸν τρόπον καὶ τολμητὴς διαφερόντως, αἵρεσιν δὲ μετῄει τὴν σαδδουκαίων, οἵπερ εἰσὶ περὶ τὰς κρίσεις ὠμοὶ, παρὰ πάντας τοὺς Ἰουδαίους, *quòd fuerit ingenio protervo & admodum audax, sequens sectam Sadducæorum, qui in judiciis crudeles sunt supra cæteros Judæos universos.* Hæc igitur secta neque esse resurrectionem mortuorum, neque angelos & spiritus asserebat. Pharisæi autem confitentur, inquit Lucas, ambo. Nimirum & resurrectionem, & angelos atque spiritus esse, quæ sunt, ut diximus, φύσεις ἀσώματοι. Et ingerit se omnino in intelligentiam illa animi vis quæ visa repræsentat, à Græcis φαντασία dicta, ut rem sive naturam, id est οὐσίαν, per se consistentem comminisci difficile sit.

9 Εἰ δὲ πνεῦμα, *quòd si Spiritus cum eo est, aut angelus locutus, nè repugnemus nos Deo.* In libris Latinis est, *Quid si spiritus locutus est ei, aut angelus?* Quasi interpres ille legerit, τί εἰ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ ἢ ἄγγελος; Et Theophylactum non habuisse in suo libro Græco, μὴ θεομαχῶμεν, ostendunt ad hunc locum ascripta hæc, λείπει τι πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ νοήματος, *deest aliquid ad explendam sententiam.* Et indicatur quasi desit, ἄδηλον ἐστὶν, id est, *An spiritus cum eo locutus aut angelus sit, incertum est.*

10 Εὐλαβηθεὶς, *veritus*. Et, συστροφὴν, cœtum. ut convenisse eos & conspirasse de cæde Pauli conjuratos, quemadmodum mox dicitur, intelligendum sit. Et, ἀνεθεμάτισαν, *execrando seu devovendo se promiserunt.* Græci ità, ἔξω εἶναι τῆς τοῦ θεοῦ πίστεως ἑαυτοὺς, εἰ μὴ πληρώσειαν τὰ δόξαντα, *dixere esse se alienos à fide in Deum, nisi decreta effecissent.* Et notant, ἀνάθεμα bifariam intelligi. Primùm de eo quod attingi à nullo aut perpaucis debeat, & tantùm Deo consecratum sit. Deinde, quòd attrectari non oporteat ab universa creatura & potestatibus sanctis, & alienum sit ab Deo, tanquam oblatum Diabolo propterea quòd ab honesto & bono simpliciter abhorreat. Sed de hoc vocabulo alibi dictum est.

13 Πλείους τεσσαράκοντα. *erant illi qui ità conjuraverant plures quàm quadraginta numero.* In libris Latinis est, *Plusquam quadraginta viri.* Et, ἑαυτοὺς, ἡμᾶς αὐτοὺς, *nos ipsos.* Et, ἐμφανίσατε. ἐμφανίζουσι, φανεροῦσιν, inquit Suidas. id erit igitur hoc, *Significate & declarate Tribuno.* Postea aliter paulò hoc verbo autor est usus: ἐνεφάνισας πρός με, *quòd indicium ad me detuleris.* In quibusdam libris est, τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ & πρὸς ὑμᾶς, *ad vos.* Quorum interpretatio exstat in libris Latinis. Ibidem est, *Certiùs cogituri.* μέλλοντες διαγιν. id est, ὡς μελλόντων διαγινώσκειν. ἐναλλαγῆ, quæ Græcis non est inusitata, & antea à nobis indicata. Et, ἕτοιμοί ἐσμεν, *parati*, id est, non solùm promti sed ad hoc instructi sumus, *ut ipsum interficiamus.* Atticâ dialecto προπερισπᾶται τὸ ὄνομα, id est, habet accentum circumflexum hoc nomen in penultima. Herodoto in Urania est κλοῖον ἑτοῖμον, id est, *paratum & instructum & in promtu.* Libri Latini, αὐτὸν, non interpretantur.

16 Ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς. Distinctio verborum diversa aliquantulum mutat sententiam. Notam hujus positam legit interpres Latinus ante participium παραγενόμενος. Sed illa si post hoc collocetur, erit sententia talis, Cùm autem audiisset sororis Pauli filius insidias illas, qui tunc aderat, & intravisset in castra, nunciavit Paulo. Credibile autem est fuisse adolescentem istum in comitatu Pauli Apostoli. Et, συνέθεντο, *constituerunt.* Id est, convenit inter Judæos, sive, Judæi consenserunt. Et sunt Græcis συνθῆκαι, & Atticâ mutatione literæ ξυνθῆκαι, quæ à Latinis vocantur *pacta, conventa.*

21 Ἐνεδρεύουσι γὰρ αὐτόν. Verbum hoc dativum casum habet usitatè in sermone Græco. Et alicubi, αὐτὸν, non reperitur, sed scribitur simpliciter, ἐνεδρεύουσι γὰρ ἐξ αὐτῶν. Et, προσδεχόμενοι, *expectantes denunciationem tuam.* Id est, si pollicearis te Paulum esse producturum. Sic Thucydides libro vi. καὶ τοῦ Νικίου μὲν προσδεχομένου ἦν τὰ ἀπὸ τῶν Ἐγεσταίων, *Nicias quidem talia ipse ab Egestæis exspectabat.* Et, μὲν οὖν ἀπέλυσε. *dimisit*, sive *absolvit adolescentem illum, cum præcepto, Nè apud ullum eloqueretur, quòd ista mihi indicaveris.* Mutatâ oratione figurâ ἀποστροφῆς. Et, δεξιολάβους. Suidas παραφύλακας. Sed indicatur scriptura alia, δεξιοβόλους. Quod posset, ut arbitror, de sagittariis & funditoribus accipi. Et, κτήνη τε παραστῆσαι. ἐλλειπτικῶς. Nimirum, *jussit præstare*, sive *exhibere, eos jumenta.* In Latinis libris vulgatis addita hoc loco planè apparet esse inculcata de alicujus adjuncta enarratione.

25 Περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτ. *continentem hanc formam*, sive *modum istum.* Diversa enim genera atque argumenta epistolarum Græci ἰδέας καὶ τύπους vocarunt. Misit igitur Lysias Felici epistolam hujusmodi argumento perscriptam. Et subjicitur exemplum literarum illarum. Et, μέλλοντα ἀναιρ. *cùm futurum esset ut ab ipsis interficeretur.* Et, βουλόμενος δὲ γνῶναι. Alibi, μαθεῖν *cognoscere, sive rescire.* Et, ἀπὸ τῶν Ἰουδ. Alibi, ὑπὸ τῶν Ἰουδ. eâdem sententiâ. Et, ἐξαυτῆς ἔπεμψα. *confestim misi ad te.* In libris Latinis tantùm est, *Misi eum ad te.* Cùm in Græcis id quod *eum* interpretatur, ut αὐτόν, non exstet. Et, εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα. Urbem Cæsareâ, quæ fuit Pyrgos Stratonis, distantem plus minus xx. Millibus passuum.

Et mox, ἐπαρχίας ποίας. Alibi, ἐπαρχίας εἰς Καισάρειαν, in Cæsaream nimirum. Et, ἐπαρχίας. *Principatûs & gubernationis* est in nomine significatio. Et ità verbo Isocrates utitur λόγῳ πανηγυρικῷ, ὅθ' ἡμεῖς νομίμως ἐπάρχειν ἠξιοῦμεν, *quòd legitimum in aliquos imperium affectaremus.* Et Græci hoc nomine appellarunt eas, quas Latini *provincias.* Plutarchus Catone, ἔλαχε τὴν ἐπαρχίαν ἣν ἐντὸς Ἰβηρίαν καλοῦσιν οἱ Ῥωμαῖοι, *Sortitus est eam provinciam, quam vocant Romani ulteriorem Hispaniam.*

CAPUT XXIIII.

1 Μετὰ τῶν πρεσβυτ. Alicubi, μετὰ πρεσβυτέρων τινῶν, καὶ ῥήτορος Τερτύλλου, *cùm Senioribus quibusdam & Rhetore Tertullo.* Ità notus & celebris quispiam illis temporibus indicaretur. Et, ἐνεφάνισαν. Quo suprà quoque verbo usus est. In Theophylacteis notatur ἐλλειπτικὸν esse hoc dictum, & deesse διδασκαλικοῦ χάρτου. Ut hæc sit sententia, Significasse eos libello oblato prætori, adesse Pauli accusatores. Polybius tamen simpliciter, καὶ πρὸς τοὺς φίλους ἐνεφάνισεν, *declaravit amicis.*

2 Καὶ κατορθ. Verbum κατορθοῦν, significationem habet perfectionis & rei bene ac præclarè gestæ. Polybius libro I. ὡς δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὴν ἰδίαν πρόνοιαν κατορθώσαντος, *quasi ipse per se & suâ providentiâ rem bene gessisset.* Et Stoici κατόρθωμα vocarunt officium perfectum. Captátque Rhetor iste benevolentiam prætoris, cujus providentiâ & pax ipsis contingeret, & præclarè administraretur provincia. Quam laudem & Josephi narrationes ei tribuunt. Neque videtur causa esse cur de scriptura hac dubitetur. Neque interpretationem Latinam exprimeret, κατορθωμάτων, quemadmodum quidam censent, sed διορθωμάτων.

3 Ἀποδεχ. *Suscipimus*, id est, amplectimur, *cum omni gratiarum actione.* Et docent Grammatici bifariam usurpari istud verbum, hoc modo, ἀποδέχομαί σε τὸν τρόπον. ἑλληνισμός. *Amplector te ob mores tuos.* &, ἀποδέχομαί σου τοὺς τρόπους, *Amplector mores tuos.* Et, ἐγκόπτω, *nè te pluribus morer:* Aut, *nè pluribus tibi molestus sim.* In epistola priore ad Thessalonicenses, ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς, *quasi retrudendo impedivit nos.* Et ad Galatas v. τίς ὑμᾶς ἐνέκοψε; Verius enim hoc putatur, quàm ἀνέκοψε. Et mox, λοιμὸν. εὑρόντες, quæ *appositio* Latinè inter figuras dicitur. Cicero Trebonio, *Quòd verò à te viro optimo seductus est, tuóque beneficio adhuc vivit hæc pestis.* Loquitur autem de M. Antonio. Dicitur igitur aliquis *pestis*, id est homo pestilens, sicut, *scelus*, & *sterquilinium*, *cœnum*, *gurges*, & similiter. Demosthenes oratione priore in Aristogitonem, ὁ φαρμακὸς, ὁ λοιμὸς, ὃν οἰωνίσαιτ' ἄν τις μᾶλλον, ἢ προσειπεῖν βούλοιτο, *veneficus ille, pestis. Quem abominatus aliquis sit potiùs, quàm alloqui velit.*

5 Πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωρ. αἱρ. *Principem & antesignanum Nazaræorum sectæ.* In libris Latinis est, *& autorem seditionis sectæ Nazarenorum.* Fuere autem Christi discipuli & sequentes doctrinam ipsius vocati *Galilæi* & *Nazareni*, antequam *Christiani* appellari ipsos placeret. Et ista nomina adversarii obtrectando usurparunt. Et, ἠθελήσαμεν κρίνειν. Vel, quemadmodum alibi, κρῖναι. Et, ἀπήγαγε κελεύσας. Vel, sicut alibi, ἀπήγαγε κελεύσας. Et, συνέθεντο. id est, συγκατέθεντο, *assenserunt*, sive *confirmarunt.*

10 Νεύσαντος, *cùm præses signum nutu dedisset, ut ipse responderet.* Et mox, κριτὴν τῷ ἔθνει. In quibusdam libris est, κριτὴν δίκαιον τῷ ἔθνει τούτῳ. Et, ἀπολογοῦμαι, *causam dico*, sive *defendo.* Et, δυν. σοῦ γνῶναι. ἐπιγνῶναι. Ideo enim se libenter & bono animo coram judice populi illius pro se dicere ait quòd rerum, de quibus ageretur, esset peritus & intelligens. In libris tamen Latinis de novo initio est, *Potes enim cognoscere*, interpretans tale quiddam, δύνασαι γὰρ ἐπιγνῶναι. Et, δώδεκα. Alibi, δεκαδύο. Et, ἐν Ἱερουσαλήμ. Alibi, εἰς Ἱερουσαλήμ. Et, ἐπισύστασιν. De concursu turbulento nunc loquitur. In xi. capite posterioris epistolæ ad Corinthios, ἐπισύστασιν, cœtum vocat suum, i. multitudinem se urgentem. Et, οὔτε παραστῆσαί με δύν. *non possunt convincere me, de quibus me accusant.* In libris Latinis est, *Neque probare possunt tibi.* Haud scio an aliud quippiam ille interpres legerit. Et, ἀπρόσκοπον, *offensa expertem.* In Theophylacteis ascribitur præclara sententia, ἡ τελεία αὕτη ἀρετὴ, ὅταν μήτε τοῖς ἀνθρώποις διδῶμεν λαβὰς, καὶ παρὰ Θεῷ σπουδάζωμεν εἶναι ἀπρόσκοποι, *hæc est perfecta virtus, quando neque hominibus ansas damus, & apud Deum studemus carere offensis.*

14 Τῷ πατρῴῳ Θεῷ, *patrio*, sive *paterno Deo.* Alibi ità, οὕτω λατρεύω πατρὶ καὶ τῷ Θεῷ καὶ πατρί. πιστεύων πᾶσι. In Latinis quibusdam libris est, *Sic deservio patri, & Deo meo.* In quibusdam, *Sic deservio patri Deo.* In quibusdam, *Sic deservio Deo patri.* Ex Theophylacteis conjectura capi posset, eum quoque legisse, λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ. Sic enim ait, indicare Apostolum, ἕνα Θεὸν παλαιᾶς τε καὶ νέας, *unum Deum veteris & novi testamenti.* Et deinde, τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς Ἀσ. Ἰουδ. οὓς δεῖ ἐπὶ σοῦ παρεῖναι καὶ κατηγορεῖν. *Sunt autem Judæi quidam Asiani, quos coràm te adesse oportebat & me accusare, si quid contra me haberent.* Unde intelligi potest, Asianos istos fuisse inimicos Pauli, & eos, qui adversus eum populum concitassent. Et paulò antè, ἐν οἷς. Alibi, ἐφ' οἷς.

19 Οὓς δεῖ. Alibi, ἔδει. Et hoc convertit Latinus interpres. Sed illa, *Et apprehenderunt me clamantes & dicentes, Tolle inimicum nostrum*, omnino inculcata existimantur, & negantur reperiri

in

in ullis antiquioribus libris. Et infrà, *ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Φῆλιξ ἀνέβαλεν αὐτ. auditis autem istis Felix rejecit ipsos.* Id est, rem distulit. Et est in quibusdam libris, ἀνεβάλετο. Hâc enim diathesi verbum Græcis in ista significatione est usitatius. Et, sicut Latinum *differo*, de re ponitur magìs quàm de persona. Hoc igitur nunc dicitur, Felicem rejecisse illos in tempus adventûs Lysiæ, quòd tum causam ipsorum esset dijudicaturus. Et, ἑκατοντάρχῳ. Alibi, ἑκατοντάρχῃ. Est autem in nominibus cujus finis, ἀρχὴ, terminatio tam ος, quàm ης, Græcis usitata.

24 Σὺν Δρουσίλλῃ. Agrippa cui *Magni* cognomen tribuerunt, Aristobuli filius, Herodis Magni nepos, moriens reliquit filium Agrippam, (alter enim Drusus nomine, vivente patre, impubes mortuus fuerat) & filias tres, Berenicem, Drusillam, Mariammen. Ex his Drusilla Antiochi filio Epiphani desponsa à patre non nupsit, quòd is Judæus fieri nollet. frater autem ipsius Agrippa tradidit illam Azizo regi Emesorum. Sed paulò pòst ab hoc discessit, & nupsit Felici. qui ex ea filium suscepit Agrippam exstinctum in Vesuvii montis incendio. Quæ copiosè unà cum aliis narrantur in libro xx. ἀρχαιολογίας Josephi.

25 Ἐγκρατείας. *ἐγκράτεια continentia* est: Aristoteli illa quidem laus, id est ἐπαινετὸν, sed non ἀρετὴ, secundùm subtilitatem definitionis propositæ. Socraticæ autem disputationes sunt luculentæ de Continentia, in primo & ultimo libro ἀπομνημονευμάτων: Ubi & *τὴν ἐγκράτειαν, ἀρετῆς εἶναι κρηπῖδα*, ait, id est, *omnem virtutem niti continentiâ:* Et nihil differre docet ἀκρατῆ, id est *impotentem* seu *incontinentem*, à belua brutissima. *ὅτι ἀκρατὴς οὐδὲν διαφέρει θηρίου τοῦ ἀμαθεστάτου.* Et, *τὸ νῦν ἔχον. ἀπεκρίθη πως.* Sicut, *δέον, ἐξόν. Ut nunc sese res habet.* Sive simpliciter, *in præsentia*, Vel, *jam nunc abi, opportunitatem autem nactus denuo accersam te.* Et, *διετ. δὲ πληρ. post expletum biennium.* Id est, cùm præteriissent anni duo, sive confectis annis reliquis in provincia duobus. Non putavi alienum attexere catalogum quendam eorum, qui istis temporibus præsides fuere in Judæa. Id quod ad rerum, quæ commemorantur, certiorem intelligentiam, nonnihil momenti habere arbitraremur. Sum autem secutus narrationem Josephi libro xx. ἀρχαιολογίας, & libro secundo ἁλώσεως. Relegato igitur Archelao Herodis Magni filio Viennam Galliæ, missus fuit cum viro consulari Cyrenio, quemadmodum vocat hunc Josephus, Coponius ordinis equestris in Judæam, in provinciæ formam redactam; & adjunctam Syriæ. Atque decedens Cyrenius reliquit in Judæa Coponium. Coponio successit. M. Ambibuchus: Et huic Annius Rufus. Quo præside in Judæa, moritur Cæsar Octavianus Augustus, cùm tenuisset Imperium annis lii. mensibus vi. diebus duobus. A Tiberio deinde missus est in Judæam Valerius Gratus: Huic anno provinciæ xi. successit Pontius Pilatus. Quem post annum x. accusatum à Judæis, jussit Præses Syriæ Vitellius Romam proficisci ad dicendam causam, & Judææ præfecit Marcellum, unum ex amicis suis. Mortuo autem Tiberio cùm regnasset annis xxii. mensibus v. diebus tribus: Caius, qui ipsi successit, fecit regem Judææ Agrippam Aristobuli F. Herodis Magni. N. Caio interfecto Imperii anno tertio & mense octavo, summa rerum delata fuit ad Claudium fratrem Germanici. Hujus Imperii anno tertio, Agrippa, quem *Magnum* appellarunt, moritur, & quòd filius ipsius Agrippa puer apud Claudium educatus Romæ, propter adolescentiæ ætatem, minùs videretur idoneus ad tanti regni gubernationem, missus est in Judæam regni administrator & præses Cuspius Fadus. Huic surrogatur Tiberius Alexander Alexandri Alabarchæ Alexandrini filius: Et huic Cumanus. Quorum administrationes incidunt in annum octavum Imperii Cæsaris Claudii, & sævam famem illam. Cumano in exilium acto à Cæsare Claudio successor datus est Claudius Felix Pallantis frater, cúmque eo nupta fuit Drusilla soror Agrippæ minoris: Suetonius hunc *trium reginarum maritum* vocat: Præseditque hic circiter annos v. conciliatâ jam successione Neroni privigno Claudii. A quo deinde procurator Judææ datus fuit Porcius Festus. Et postea, mortuo Festo, missus in Judæam Albinus: Cui successit Gessius Florus, & bellum tunc commotum est Judaicum.

CAPUT XXV.

3 Αἰτούμενοι χάριν, *Petentes ut in hoc ipsis gratificaretur, & Paulum accerseret Hierosolyma.* Et mox, ἐνέδραν. Vel ἔνεδρον, ut suprà, capite xxiii. Et infrà, οἱ ἐν δυνατοὶ. qui sunt πολιτικῶν v. οἱ δυνάμενοι. Quos suprà πρώτους vocavit, id est *primarios:* Potentes & principes viri. Et, *εἴ τι ἐστὶν ἐν τῷ ἀνδρὶ, si quid in hoc homine est*, nimirum facinoris. Latina interpretatio hoc exprimere voluit, *si quod est in viro crimen.* Et, πλείους ἢ δέκα. Latinus interpres videtur legisse, οὐ πλείους ὀκτὼ ἢ δέκα.

7 Αἰτιάματα, *postulationes* sive *crimina inferentes.* Quæ sunt αἰτίας. Quo etiam nomine postea utitur. Est autem αἰτία propriè *crimen.* Et distinguit hanc ἀπὸ τοῦ ἐλέγχου Demosthenes, Quòd demonstratum hic crimen sit, reo convicto, in oratione contra Androtionem. Distinguit & ἀπὸ τοῦ ἀδικήματος, in oratione contra Aristocratem. Quòd omnia mala facinora ante cognitionem judicii nomen habeant αἰτίας, id est *criminis.* Delicta autem id est ἀδικήματα, tunc demum cùm sententia judicii patrata ab aliquo esse, fuerit pronunciatum. Et, ἀποδεῖξαι, *demonstrare* est, id est plana facere. Et utuntur Dialectici isto verbo de argumentationibus, quibus aliquid conficitur ex iis principiis quæ tanquam certa & vera necessariam efficiunt conclusionem.

9 Χάριν καταθ. *gratiæ aliquid deponere apud Judæos*, id est, facere se apud illos gratiosum. Et, *ἐπὶ τοῦ βήμ. ad tribunal Cæsaris sto.* Quod περιφραστικῶς dixit, ἑστώς εἰμι, id est, *constitutus sum.* Est autem in his μετωνυμία. Ubique enim gentium jurisdictio erat Cæsaris tanquam summæ potestatis. Et infrà, Καίσαρα ἐπικ. Forense est hoc verbum: *Cæsarem appello*, seu, *provoco ad Cæsarem.* Beneficium istud est jure concessum iis, qui inferioris judicis sententiâ se esse gravatos arbitrantur. Interpretatur autem Græcum hoc Latinum illud, de re verò ista, veteres Græci usi sunt verbo ἐφίεσθαι, & indè ἔφεσις, *appellatio*, facta.

13 Βερνίκη. Soror hæc fuit, ut dictum est, Agrippæ minoris, qui Judææ ille quidem rex esset, cùm tamen in Judæam administratores regni mitterentur. Βερενίκη Macedonicâ dialecto est Φερενίκη, *victoriam afferens*, seu, *compos victoriæ.* Sicut, κέβη, κεφαλή. Et mox, *ἀνέθετο, retulit, exposuit Pauli negotium.* Verbum ἀναθέσθαι, negant Grammatici apud autores linguæ Græcæ reperiri in significatione τοῦ δηλῶσαι. in qua nunc ponitur. Et, αἰτούμ. κατ' αὐτ. δίκην. id est, καταδίκην, *supplicium*, id est Juris exsecutionem. Et, *περὶ τοῦ ἐγκλήμ. antequam locum accipiat*, id est, copia ei detur, *causæ pro se dicendæ.* Vel, *defendendi illatum crimen.* Latinus interpres, sive explicandi gratiâ, sive aliud quippiam convertens ità, *Ad diluenda crimina, quæ ei objiciuntur.*

18 *Αἰτίαν ἐπέφ. καὶ μὲν ἤνεγκον, ἀλλ' οὐκ ἤλεγξαν*, inquit Theophylactus. *At enim intulerunt, sed non convicerunt.* Dicit autem Festus simpliciter hoc, Nullum crimen intendisse Judæos Paulo, ex eorum genere, de quibus ipse suspicatus esset, nimirum delicti capitalis aut maleficii, sed fuisse contentionem de quibusdam superstitionis ipsorum disputationibus, &c.

20 Ἀπορούμενος δὲ ἐγώ. ἀπορεῖσθαι significationem habet *inopiæ consilii* & *omnium rerum*; in oratione Demosthenis in Timotheum, παντταχόθεν ἀπορούμενος. & nunc erit, ἀπορούμενος κατὰ τὴν ζήτησιν, *cùm non haberem quid de ista quæstione agerem* aut *statuerem.* Vel, *cùm essem incertus atque dubius.* Et mox, *εἰ βούλοιτο πορ. vellétne ipse Hierosolyma venire.* Alicubi est κατ' ἀποστροφὴν, *εἰ βούλει πορεύεσθαι; visne Hierosolyma venire?* Et, Σεβαστοῦ, *Augusti.* In Græco nomine *venerationis* est significatio, & in Latino *divinitatis cujusdam.* Itaque hoc ità sunt Græcè interpretati.

22 Ἐβουλόμην καὶ αὐτ. ἔλλειψις particulæ ἂν, *Vellem.* Ut ad Rom. ηὐχόμην γὰρ ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι. Et, μετὰ πολ. φαντ. Hoc nomine *apparatûs species* & *ostentatio* significatur. Ut libro tertio Rhetoricorum Aristotelis, *ἅπαντα ταῦτα φαντασία ἐστί, cuncta ista species sunt atque pompa.* Hippocrates περὶ εὐσχημοσύνης, id est, *de honestate & decoro, ποιέειν δὲ πάντα μᾶλλον αὐτὸν περιέργως μὴ δὲ μετὰ φαντασίης, fieri nihil vult admodum curiosè neque ostentatoriè.* Athenæus ex narratione Posidonii de Athenione, *οὐδενὸς οὐδὲ Ῥωμαίων ἐν τοσαύτῃ φαντασίᾳ κατατρυφήσαντος τῆς Ἀττικῆς*, libro v. *cùm nè Romanorum quidem quisquam tanto apparatu delicias in Attica calamitate faceret.* Physici vocant φαντασίαν, vim facultatémque visorum, in animis apparentium, & specie quadam imaginibúsque sese ostendentium, & φαντάσματα, illa visa.

23 Τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι, *iis qui in excellentia erant*, id est, præstantibus dignitate. Et, ἤχθη, προσήχθη, *adductus est.* Et, *συμπαρ. ἡμῖν, qui præsentes estis apud nos.* Alicubi tamen est, *οἱ συμπαρόντες ὑμῖν ἄνδρες, vos qui unà hic adestis.* Et, τοῦτον. In libris Latinis est, *Videtis hunc hominem.* Et, τὸ πλῆθος ἐνέτυχον. συνθετικῶς. Ut, *Pars in frustra secant.* Et, *Ἱεροσ. καὶ ἐνθάδε, Hierosolymis & hic*, sive *hoc loco.* In Latinis libris vulgatis non exprimitur ista particula. In iisdem autem est, *petentes & acclamantes.* Id esset, *αἰτούμενοι καὶ ἐπιβοώμενοι.* Cum magnis clamoribus petentes. Et postea, τῷ Κυρίῳ. κατ' ἐξοχήν. Quam appellationem repudiavit Cæsar Octavianus, postea ab aliis non solùm admissam sed expetitam. Unde est hoc Martialis, *Edictum Domini Deique nostri*, de Domitiano. Caius etiam usque adeò insaniit, ut suas effigies in templis statui juberet. Ἄλογον, est *absurdum, & carens ratione*, sicut εὔλογον, *consentaneum & aptum.*

CAPUT XXVI.

2 Μακάριον, *felicem atque fortunatum.* De quo nomine suprà quoque est dictum. Quæ sequuntur sunt σολοικοφανῆ, id est habent speciem minùs congruæ orationis, cujus consequentia, id est τὸ κατάλληλον, requirebat casum genitivum, cùm ponatur accusativus, γνώστην ὄντα σε. Cui simile est, *ἄμφω δ' ἑζομένω γεραρώτερος ἦεν Ὀδυσσεύς.* Vel, si videtur, explicentur hæc λόγου ἀποσιωπῇ κατ' ἔλλειψιν, id est de novo initio assumto extrinsecus eo quo sententia perficitur: *Cùm norim te & sciam esse gnarum omnium quæstionum & morum Judaici populi.* Quod autem in Græcis vulgatis libris exstat, ἐθῶν, pro eo in quibusdam libris est, ἠθῶν, id est *institutorum*, sive *consuetudinum*, id quod Latinus interpres convertit.

5 Ἄνωθεν. Vel, ab superiore ætatis ineuntis tempore, vel, ab origine & serie generis mei, jampridem noscentes me, siquidem

confiteri id volunt. ἴσασι τὸ ἀληθὲς, ἀλλ' οὐ θέλουσι μαρτυρεῖν, ἑκουσίᾳ γνώμῃ ψευδόμενοι καὶ ἁμαρτάνοντες, *norunt veritatem, sed nolunt testes esse illius, voluntariâ sententiâ mentientes atque peccantes.* Et, τὸ δωδεκάφ. *cœtus populi nostri duodecim tribuum.* Et, ἀκριβεστάτην, *exquisitissimam sectam nostræ religionis.* θρησκεία, significationem habet venerationis & cultûs divini & cæremoniarum. Nominis etymologiam ἀπὸ τῶν Θρᾳκῶν, qui sunt & Θρήικες, probat Nazianzenus quoque in oratione priore de Juliano Cæsare. Sacrorum autem ritus & operationes rei divinæ Orphea tradunt Græcos docuisse, cùm ex Thracia advenisset. Theophylactea distinguunt ἀλήθειαν & ἀκρίβειαν. Non dixit, inquiunt illa, ἀληθῶς, id est *verè*, sed ἀκριβῶς, *exquisitè*, Judæos scrutari Scripturas. Non enim habebant veram Scripturarum notitiam. ἡ γοῦν ἀκρίβεια λεπτολογεῖ καὶ συλλογίζεται, οὐ μὴν ἐπὶ πάντως γινώσκει τὸ ὄν, ἀλλ' ἔστιν ὅτε φρεναπατᾷ τις ἑαυτὸν, *sanè exquisita tractatio subtilis est & tenuis rationis, & rationes illa quidem complectitur, non tamen etiam verum cognoscit, sed interdum seipsum decipit aliquis animo suo.* De sectis autem Judaicis, alibi dictum à nobis est.

8 Τί ἄπιστον κρίν. *Quid? Incredibiléne vobis videtur suscitari mortuos ab Deo?* figurata oratio interrogatione vehementior est affirmatione simplice. Et, ἔδοξα ἐμ. *decreveram apud me.* Et, πρὸς τὸ ὄνο. *ad celebritatem nominis Jesu Nazaræi*, id est, adversùs prædicationem de Jesu. Et, κατήνεγκα ψῆφον, *sententiam dixi*, sive *suffragium tuli.* id est approbavi assentiendo cædes illorum.

11 Τιμωρῶν αὐτούς. id est, κολάζων, *puniens*, sive, *afficiens supplicio.* Tam τιμωρῶν autem, quàm τιμωρούμενος, cum accusativo casu, *pœnæ* & *supplicii* significationem habet. Ut in Oreste Euripidis, Παλαμήδους σε τιμωρῶν φόνου, *pœnas exigens abs te ob cædem Palamedis.* &, ἑαυτὸν τιμωρούμενος, *de se supplicium dans.* Quem titulum Menandreæ comœdiæ (id quod Galenus explicans τὸ περὶ ἄρθρων, Hippocratis, indicavit) Terentius retinuit. Cum dativo eadem verba *auxilii* & *ultionis* habent significationem. Hippocrates, τιμωρέοντες τῷ παθήματι, *subvenientes* & *opitulantes malo.* Euripides Oreste, ὅσιος δ' ἕτερον ὄνομα τιμωρῶν πατρὶ, *ait altero nomine se esse pium, qui ulciscendo succurrerit patri.* Sophocles verò Electrâ, ἐμοῦ δὲ πατρὶ πάντα τιμωρουμένης, *ego verò*, inquit Electra, *cùm agam omnia pertinentia ad cultum & ultionem paternam.* ¶ Ἠνάγκ. βλασφ. De hoc verbo alibi dictum est. Vel autem jam Paulus ait, Se suppliciorum atrocitate coegisse pios ut veritatem negando oratione uterentur contumeliosâ in Deum atque turpi. Vel, Coegi, inquit, illos maledicere Christo. Id quod postea quoque crudelitas inimicorum Christiani nominis facere consuevit. Et est in historia de Polycarpo martyre apud Eusebium, cùm juberetur hic Christo maledicere, respondisse eum, Se non posse maledicere adeò clementi & benigno Domino, cui serviisset fideliter tam longo tempore. Verba illius iiii. libro historiarum Eusebii relata ascribere placuit, ὀγδοήκοντα καὶ ἓξ ἔτη δουλεύω αὐτῷ, καὶ οὐδέν με ἠδίκησε. καὶ πῶς δύναμαι βλασφημῆσαι τὸν βασιλέα μου τὸν σώσαντά με; ¶ Περισσῶς τε ἐμμ. *supra modum insaniam exercens in illis.* Theophylactus ità explicat hæc, quasi Paulus dicat, Se cæteris ampliùs atque vehementiùs furorem usurpasse, eò quòd sciens ac volens faceret malum facinus illud. Sed de furioso admodum impetu, hæc generaliter dicta, accipi rectè possunt. De istiusmodi enim consiliis & actionibus commotionis inconsideratæ & impotentis & effrenatæ Græci verbo μαίνεσθαι, & Latini *insanire* usi sunt. *Insanire libet quoniam tibi.* &, μαινόμενος, φρένας ἠλεέ. Ἰλ. ό. & composita multa, γυναικομανὴς, οἰνομανής.

13 Ὑπὲρ τὴν λαμπρ. Theophylactus inquit, τῶν αἰσθητῶν φωτεινότατον παράγων, μὴ δυνάμενος ἀντιποιῆσαι τῷ φωτὶ ἐκείνῳ τὸ τοῦ Ἰησοῦ φῶς, καθὼς δύναται παραδέξασθαι ἀκοὴ ἀνθρώπων, λαλεῖ, ὑπερνικᾷ τὸ ἡλιακὸν, ἐκεῖνο φῶς φάσκων, *quòd in rebus sensibus subjectis lucidissimum est adducens, quòd non posset exæquare hanc lucem & Jesu lucem, sic loquitur, ut potest percipere auditus hominis, longè superat, inquiens, illa lux, Solis lucem.* De his autem quæ modò Paulus commemorando indicat, expositio exstat & ix. capite, & xxii. Et, προχειρίσασθαι, *producere.* Polybius, ἔστι δὲ παρὰ Ῥωμαίοις τὰ πάντα τέτταρα στρατόπεδα, ἃ κατ' ἐνιαυτὸν προχειρίζονται. Quæ etiam suprà retulimus. *Sunt quatuor castra universa apud Romanos, quæ singulis annis producuntur*, vel, *habentur in promtu.* Et, ὧν τε εἶδ. ὧν τε ὀφθ. Usitata Græcis forma orationis, postpositivo articulo congruente cum prioribus, *Eorum quæ vidisti, & de quibus*, sive *ad quæ, tibi apparebo*, sive *exhibebo me conspiciendum.* Sæpe enim de multis Paulus fuit admonitus visis quibusdam.

17 Εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλλω, *ad quos te nunc ablego.* Alicubi est, εἰς οὓς ἐγὼ ἀποστελῶ σε, *ad quos ego te sum ablegaturus.* Est autem σύνθεσις, ut in his, Ὀδ. λ'. ἔνθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε ἠέρι καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι. Et mox, τοῦ λαβεῖν. ἕνεκα τοῦ λαβεῖν. *Ideo ut accipiant* sive *adipiscantur.* Et, πίστει, *fide*, id est διὰ πίστεως. Et, ἀπαγγέλλων. Ut plena sit sententia verbis repetendum, ἐγενόμην. *Is fui qui denunciarem ut pœnitentes converterentur ad Deum.* In libris Latinis est, *annunciabam.* Sive ille interpres habuit in suo libro, ἀπήγγελλον, sive continuare voluit orationem, mutando participium in verbum.

21 Διαχειρίσασθαι, *interimere.* Herodotus Θαλείᾳ, εἰδὼς δὲ ἀδύνατον ὂν δύο διαχειρίσασθαι βασιλέας, *cùm sciret fieri non posse, ut duos reges interimeret.* Et Plutarchus, καὶ μέλλοντος τοῦ βασιλέως τὸν Πέρσην διαχειρίσασθαι, *cùm rex Persam esset interfecturus.* Est autem in Latinis hoc loco inculcatum, *volentes.* Quo neque sententia adjuvatur, & structura orationis turbatur. Et, εἰ παθ. Figurâ sermonis est usus hoc loco, quâ solent de aliqua re quærentes sive differentes uti, id quod dicitur affirmando. Hoc enim ait, *Nihil commemorare se quod non comprehenderetur prædictionibus Prophetarum & Moysis ipsius: Quod Christus is, qui cruciatus perpeteretur, & primus esset nuncius futurus Lucis resurrectionis mortuorum, populo suo & cæteris gentibus.* De nominibus verbalibus, cujusmodi est παθητὸς, alibi diximus: παθεῖν autem significationem habet perpetiendi aliquid adversi & mali. Et res, πάθος, afflictio atque malum. In doctrina Ethica affectio hoc nomine animi indicatur. Cùm autem affectiones Stoicis motus quidam sint vitiosi, Cicero Stoicas disputationes tractans Græcum illud nomen Latino *perturbationum* interpretatur. *Lucem* autem vocat, claram & illustrem doctrinam resurrectionis mortuorum ad immortalitatem, cujus princeps & autor est Christus Jesus.

24 Φῆστος μεγ. τῇ φω. ἔφη. Vel ut alicubi, φησὶν, *ait.* Et, γράμματα, *literæ.* id est, scientia & cognitio mandatorum & proditorum literis. Et, ἀληθ. καὶ σωφρ. ῥήμ. *proloquor ea quæ sunt vera, sana, salutaria, sobria.* Vel, *profero hæc verè & modestè.* Et, πείθομαι, *habeo persuasum, nihil horum ipsum ignorare quicquam. Quòd nihil in angulo* (id est occultè & clam) *gestum sit horum.* Significat autem, ea quæ designarint Judæi, vel ad Jesum Christum, vel etiam ad sese pertinentia. Cùm autem in nomine σωφροσύνης *sanæ mentis* significatio sit, refutatur scilicet objectæ vesaniæ vitium.

28 Ἐν ὀλίγῳ με πείθ. *parùm abest, quin mihi persuadeas ut fiam Christianus. Cui Paulus, Deum, inquit, precor, ut & parùm absit & valde fiat, ut non tu modò, sed omnes qui me hodie audiunt, efficiamini similes mei, exceptis vinculis istis.* Græci Paulum rerum divinarum & humanarum peritum, tradunt usum esse oratione conducente magìs verbis quàm sententiâ præsenti mentioni. Et esse, τὸ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ, id quod plenè diceretur, ἐν ὀλίγῳ λόγων ἀγῶνι, εἰ δέοι καὶ ἐν πλείονι εὐξαίμην ἄν σε Χριστιανὸν γενέσθαι, *in modica, & si opus sit, copiosiore verborum contentione optaverim te Christianum fieri.* Et, ἀπολελύσθαι ἐδύν. ἔλλειψις particulæ ἄν. *Poterat sanè absolvi.*

CAPUT XXVII.

1 Παρεδίδουν, *tradiderunt*, nimirum οἱ περὶ τὸν Φῆστον. Alicubi tamen est, παρεδίδου, *tradidit*, sive *tradebat*, scilicet Festus præses. Et, δεσμώτας, *vinctos*, sive captivos, quos habebat in vinculis. Latina interpretatio alia est, *Ut autem judicatum est navigare eum in Italiam, & tradi Paulum cum reliquis custodiis centur.* convertens tale quiddam, ἀποπλεῖν αὐτὸν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ παραδιδοῦν τόν τε Παῦλ. Et, πλοίῳ Ἀδραμυττ. Vel potiùs, Ἀδραμυττινῷ. Colonia enim in Africa fuit Ἀδρυμήτιον, & Latina interpretatio hoc expressit. Sed nominatur etiam Ἀδραμύντιον cum egregio portu in Phrygia. Et, Σιδῶνα. Est Σιδὼν, Σιδῶνος, & Σιδόνος. Ut, *Sidonia Dido.* Et, *Sidonio est invectus equo.* fit autem hoc loco honorifica mentio Aristarchi Thessalonicensis, qui solus cum Luca comes fuerit Pauli captivi.

4 Ὑπεπλεύσ. *prætervecti sumus Cyprum.* Vel, *infra Cyprum navigavimus. Quòd non sinerent adversi venti navem appelli.* Et ità relictâ ad dextram Cypro delati fuere in Lyciam ad urbem cui nomen *Myra.* Et, πλοῖον Ἀλεξανδρινόν. forma est Latini nominis, quam Græci tamen etiam probarunt. Et, ἐνεβίβασεν ἡμ. κατ' ἀλλήλους. Alicubi tamen est, ἀναβιβάσομεν ἡμᾶς. σολοικοφανῶς. secundùm illud, ἀμφοὶ δ' ἑζόμενοι. quod antea quoque adduximus. *Cùm reperiisset Centurio Myris navem Alexandrinam, in eam nos imposuimus.* Κνίδον. Et ipsam in Lycia, magìs occasum & meridiem versùs quàm Myra. Ὑπεπλεύσ. Ut suprà de Cypro. *Infra Cretam navigavimus ad Salmonam.* Nominatur autem orientem versùs à Veteribus ἀκρωτήριον Σαμμώνιον, & Σαλμώνιον. Sive à scribis permutatis literis, μ & λ. vicinis, sive loci duplice appellatione. Et, παραλεγόμενοι. Verbum nauticum. Et Maro, *Littoráque Epiri legimus.* Et, καλ. λιμ. In locum quem vocabant, *bellos portus*, cui vicina erat urbs Lasæa, vel, quemadmodum alibi scribitur, Lacæa.

9 Ἐπισφαλ. τοῦ πλοός. *Cùm periculosa jam esset navigatio.* Est autem πλοῦς, πλόος, & πλόος, πλόου ac πλοῦ. Et, καὶ τὴν νηστείαν. μεταπορευμένους. Tempus sive dies solennis jejunii. Græci ascribunt hoc loco ista, νηστείαν ἐνταῦθα τὴν τῶν Ἰουδαίων λέγει. μετὰ γὰρ τὴν πεντηκοστὴν ἐξῆλθον μετὰ πολὺν χρόνον, ὅπου θεν, εἰς ἐν αὐτῷ σχεδὸν τῷ χειμῶνι, παραγενέσθαι εἰς τὰ μέρη τῆς Κρήτης, *jejunium hoc loco Judæorum dicit. Nam diu post Pentecosten illinc egressi fuerunt, ut propemodum hyeme pervenerint ad illas partes Cretæ.* Fuit autem Judaici jejunii tempus in mense Septembri, appropinquans ad occasum Virgiliarum, quod minùs idoneum est navigationibus. ¶ Παρῄνει, *monebat* sive *hortabatur Paulus, inquiens.* Et, ὕβρεως. vis atque sævitia procellarum atque tempestatis nunc indicatur hoc nomine. Est autem oratio ἀνανταπόδοτος, sive, μέλλειν, secundùm vulgatos libros, sive μέλλει, quod alicubi reperitur, legas. Cùm quidem sententia nequaquam obscura sit. Prospicere enim se, ait Apostolus, futuram navigationem delatum iri in sævarum procel-

larum

larum vim atque impetus, conjunctam cum jactura non solùm mercium & navis, sed vitæ quoque omnium. Et, *ἀνευθέτου δὲ, cùm portus ille non esset idoneus*, sive *aptus*, sive *commodus ad hybernandum illic*.

12 Ἐις Φοίνικα. In parte Cretæ versùs meridiem & occasum, nominarunt urbem Phœnicen, & portum Phœnicunta, intervallo circiter xxv. m. pass. Est autem Λίψ nomen venti, qui Latinè *Africus* dicitur, flans ab occasu brumali. Caurus autem, qui & Corus, & modò χῶρος, nisi scriptura corrupta est, flat ab occasu solstitiali. Itaque contendentibus in hunc portum ab ista plaga apertum, Auster non incommodus fuit.

13 Ἄραντες. Verbum est αἴρω. unde αἰρίδξ & ἀερίδξ. Significationem habet *auferendi*, ut, νῶδος αἰρίδξ. Et, *tollendi, admovendi, portandi*. Ut mox de lintre, ἣν ἄραντες, *quâ admotâ*. Et ἔξαρμα, altitudo poli in doctrina Sphærica. Et Medicis ἀφαίρεμα, cibi copia. Intervallum quoque διάρμα vocarunt. Participium hujus verbi apud Thucydidem significationem habet promotarum copiarum terrâ mariq; libro iiii. Οἱ δὲ Λακεδαιμόνιοι ἄραντες, τῷ τε κατὰ γῆν στρατῷ προσέβαλλον τῷ τειχίσματι, καὶ ταῖς ναυσὶν ἅμα, *Lacedæmonii verò progressi*, sive *copiis expeditis, munitionem adoriebantur exercitu terrâ, simúlque navibus*. Quòd si Assum loci nomen sit, quemadmodum exstat in Latinis libris, & inter mediterraneas urbes Cretæ in Plinio legitur, liceat fortasse ità hæc interpretari, Prætervecti Assum. fuit autem alia urbs Assus Phrygiæ, cujus suprà mentio facta est. Cùm autem, Ἆσσον, in libris vulgatis sit, placuit quibusdam adverbium hoc esse. Lusit autem olim ambiguitate Stratonicus Fidicen, cùm Assus & edito loco sita esset & haberet difficilem aditum, detorquens versum Homericum Ἰλ. ς'. Ἆσσον ἴθ' ὥς κεν θᾶσσον ὀλέθρου πείραθ' ἵκηαι. Ἆσσον enim *propiùs* est. Esset autem ità hujus loci sententia, *Progressi*, sive *cùm promovissent, de prope legendo prætervecti sunt Cretam*.

14 Εὐροκλύδων. id est, Eurus procellas ciens, & fluctus commovens. Εὖρον autem flantem ab ortu brumali, Latini vocant *Vulturnum*, interdum valde tempestuosum, Cauro contrarium. In libris Latinis est, *Euroaquilo*. Quasi ille interpres legerit Εὐρακύλων. Sed credibilius est scripturam esse corruptam. Negat enim Plinius Typhonas Aquilonios fieri. Est autem Τυφῶν & Τυφὼς, ut Grammaticis placet, ἀκαταιγίδιος. habétque significationem *incendii*. &, κατ' εἰδωλοποιίαν, ingentem quendam atque cœlestibus quoque infestum dæmonem hunc Poetæ fecerunt: Qui & Τυφάων, & Τυφωεύς. Quòd si nomen ventum significaret commoventem vastos fluctus, non Εὐροκλύδων, sed Εὐρυκλύδων esset. Sicut, εὐρυδίνης, εὐρυχορῶν, εὐρυπυλής.

15 Ἀντοφθαλμεῖν, *cùm non posset sustinere adversum ventum*. Græci notant hanc figuram ἀνωμαλίας nomine. cùm de navi id dicatur quod propriè est hominum. Et addunt, ὅτι οὐ δεῖ χρυσολεπτεῖν ἀεὶ ἀπαιτεῖν τὴν γραφὴν, *quòd non semper à Scriptura postulanda sit propria locutio*. Sed non est omnis μεταφορὰ etiam ἀνωμαλία. Verbum autem significat *adversis oculis intueri*. Quod Theocrito est, ὄμμασι τοῖς ὀρθοῖσι ποτιβλέπειν. Hoc ipso autem gestu & tali facie indicatur animi confidentia, non cedentium violentæ aggressioni, & eorum qui non terrentur periculo, neque consternantur. Polybius libro iiii. de Messeniis, ὅτ' αὐτοὶ δι' αὑτῶν ἀντοφθαλμεῖν ἠδύναντο πρὸς τὸ βάρος τῶν Λακεδαιμονίων, *neque ipsi per se gravem vim Lacedæmoniorum sustinere poterant*. Et rursum, οὐ δυνάμενοι δὲ πρὸς τὴν ὁρμὴν ἀντοφθαλμεῖν. Id quod nunc Lucas ad navigium transtulit. Et, Κλαύδην. Ptolemæo est Κλαῦδος insula vicina Cretæ versùs Africum. Et, ὑποζωννύντες, *succingentes*, id est corroborantes & firmantes. Et, Σύρτιν. Syrtis & ἀμμώδεις, sunt in mari loca difficilia, vadosa & vorticosa. Maroni, *Brevia & Syrtes*.

17 Χαλάσαντες τὸ σκεῦος. *laxato armamento*: Ità hæc sonant, quasi tunc aliter atque antea usi sint velo. Et in Theophylacteis est, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, τουτέστι τὰ ἱστία, ὅταν γὰρ σφοδρὸς ὁ ἄνεμος ᾖ, τοῦτο γίνεται, *laxato armamento, id est velis. Hoc enim fit in procelloso vento*. Et, τὴν σκευήν. Instrumentum. Intelligendum omne id, quo navis exornari instruíque solet. Et, ἀσιτίας. Galenus εἰς τὸ πρῶτον τῶν ἐπιδημιῶν, distinguit ἀσίτους καὶ ἀποσίτους. Et hos esse ait abhorrentes à cibo, illos non capientes cibum. *Cùm igitur diu cibum non cepissemus*. Et, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν. *Lucríque facere vim istam & detrimentum*. Id est effugisse vitasséque hæc, ponere in lucro.

22 Καὶ τὰ νῦν. κατὰ τὰ νῦν ὄντα. *Ut nunc res sunt*. Sive, *Atque in præsentia*. Et, εὐθυμεῖν, *hortor vos ut sitis bono animo*. cujus contrarium est ἀθυμεῖν, *animo esse abjecto atque tristi*. εὐθυμίαν Democriti quam ille εὐεστὼ appellavit, & in ea felicitatem humanam constituit, interpretatur Cicero, *securitatis* & *tranquillitatis* nominibus. Et, πλὴν τοῦ πλ. ἔλλειψις duriuscula. *Nullius vitæ jactura fiet*, sive, *Nemo vestrûm amittet vitam, sed navis tantùm amittetur*. id est, μόνον τοῦ πλοίου ἔσται ἀποβολή.

24 Κεχάρισταί, *condonavit tibi, ut tibi gratificando*, sive *gratiâ tui conserventur universi*. Intexunt hoc loco Græci longiusculam disputationem περὶ εἱμαρμένης καὶ τύχης. Haud scio an loco alieniore. Et inferiùs, διαφερομ. ἡμ. ἐν τῷ Ἀδρ. *Cùm jactaremur nos in Adriatico mari*. Qui Græcis est Ἀδρίας, ab urbe olim opulenta Atria, mutatâ literâ τ. in literam δ. Et, προσάγ. τινὰ αὐτ. χώ. *appropinquare ipsis regionem* sive *terram aliquam*. ὑπαλλαγὴ μέρους. id est, Se appropinquare terræ. Ut, *Terræ que urbésque recedunt*. Et, βολίσαντες, *demissâ bolide*. Quod pondus est à projiciendo dictum, quo experiuntur quàm profundum mare sit. ὀργυιὰ autem, id est *ulna*, spatium est cubitorum quatuor. De qua mensura nos alibi plura diximus.

29 Μήπως. Alicubi, μή πῃ. Et, εἰς τραχεῖς. κατὰ τραχεῖς. Et, τῶν δὲ ναυτῶν ζητ. Nautæ, qui & ναυβάται, sunt quicunque navibus vehuntur. Sed imprimis operæ nauticæ, de quibus & nunc positum nomen est. Et, χαλασάντων. Alicubi, χαλάσαντες. κατ' ἐναλλαγὴν casuum suprà indicatam, posito nominativo pro genitivo, vel πτώσεων ἀπολυτικῶν, id est, καὶ χαλάσαντες ἦσαν.

33 Μηδὲν προσλ. Alicubi, μηδὲν. Et, μεταλαβεῖν τροφῆς. Alicubi, τινὸς τροφῆς, *sumere aliquid cibi*. Intelligendum autem est, non cepisse eos tam multis diebus, quibus durasset horror ille tempestatis, consuetum cibum, quamvis interea aliquis fortè aliquid gustaret. Et hoc significari videtur eo, quod sequitur, Saturatos cibo reliquum frumentum projecisse, ut navis minùs esset onusta. Et, κόλπον. *Sinum* vocant Latini quoque intra terras mare, ut Adriaticum, Persicum, Arabicum. Et, εἰ δυνατόν. ἔλλειψις frequens τοῦ ὑποθετικοῦ. *Si fieri posset*. Alicubi tamen verbum ponitur, εἰ δύναιντο, *si possent*, sive *valerent*.

40 Ἐπαρ. τὸν ἀρτέμονα. Artemon vel machina in navi, vel, quod eruditis magìs probari animadverto, certum veli genus. Et convenire hoc expositioni præsenti videtur, quia appetentes cupidè terram velis & remis, ut dici solet, provehuntur. Rectè autem distinctionis notam poni existimo post πνεούσῃ. Ut sit, ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ, *oblato artemone flanti auræ*. Ut secundùm ventum spirantem conversum directúmque istum artemonem intelligatur. Vitruvius libro x. In machina sic vocat *trochleam* quandam Latino nomine, quem Græci ἐπάγοντα appellent. Et, κατεῖχον εἰς τὸν. *appellebant ad littus*. Latinus interpres, ità, *Et levato artemone secundùm auræ flatum, tendebant ad littus*. τόπον autem διθάλασσον, vocat solum eminens quod utrinque mari allueretur. Polybius lib. I. κατέσχον εἰς Μεσσήνην. Est autem Græcis usitatius κατέχειν, quàm κατεῖχεν. Et est verbum nauticum. Homerus simplice utitur Ὀδ. ι'. ἀλλά μοι εἴφ' ὅπῃ ἔσχες ἰὼν εὐεργέα νῆα. Dicere jubet Cyclops, qua in parte insulæ navem appulerit Ulysses. Et Sophocles Philoctetâ, τάχ' ἄν τις ἄκων ἔσχε. id est, προσέσχεν. *Appulit invitus*. Sicut antè, προσέσχες τήνδε γῆν, *appulisti ad hanc terram*, scilicet navem. Dicuntur enim ista ἐλλειπτικῶς. Quemadmodum in sermone Latino, *appello*, & *solvo*. Idem Sophocles in eadem fabula, τίνες ποτ' ἐς γῆν τήνδε ναυτίλῳ πλάτῃ κατέσχετ'. Quærit Philoctetes, *Quinam illi sint, qui remigio appulerint eam in terram*. Et est eodem mox verbo usus activè cum accusativo casu: τίς σ' ὦ τέκνον προσέσχε; *quis te, mi fili, appulit?*

41 Ἐπώκειλαν τὴν ναῦν, *appulerunt*. Et significatur verbo hoc appulsio vehemens. Polybius libro primo, ἢ τοῖς βραχέσι περιπῖπτον ἐκάθιζε τὸ σκάφος κατὰ πρύμναν, ἢ πρὸς τὴν γῆν φερόμενον ἐπώκελλε, *aut incidens navigium in brevia subsidebat ad puppim, aut, cùm deferebatur terram versùs appulsum barebat*. Verbum est ὀκέλλω, quod Grammatici ducunt à verbo altero κέλλω, cujus significatio accedit ad eam, quæ est Latini verbi *cello*, unde *percello*. Thucydides lib. iiii. ὀκέλλοντας δὲ καὶ παντὶ τρόπῳ ἀποβάντας, *sed navibus appulsis quocunque modo egressos*. Et mox, καὶ τὸν ναύκληρον κυβερνήτην ἀναγκάσας ὀκεῖλαι τὴν ναῦν, *cùm suum gubernatorem coegisset, ut navem appelleret*. Verbo κέλλω usus est Sophocles Trachiniis, ἐν μέσῳ σκάφει θέντες σφε πρὸς γῆν τήνδ' ἐκέλσαμεν μόλις, *depositum in medio navigio cum ad hanc terram ægrè appellendo detulimus*.

42 Ἐκκολυμβήσας, *natando emersus*. Est enim κολυμβᾷν idem fermè quod νήχεσθαι. Et ἀπορρ. πρώτ. *Ubi sese projecissent primos, evadere in terram: Cæteros autem supra tabulas, aut aliquo fragmento navis*. Posito verbo ἐξιέναι, ἀπὸ κοινοῦ. Et, διασωθ. ἐπὶ τὴν. *conservatos terram attingere*. Alicubi est, ἐπὶ τῆς γῆς. *Ità ut in terra conservarentur*.

CAPUT XXVIII.

1 KAI διασωθ. Reperiuntur alicubi hæc, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Quæ de interpretatiuncula alicujus apparet inserta, qui explicare vellet qui fuissent illi conservati, & qui cognovissent nomen Insulæ. In Latinis libris est, *tunc cognovimus*, τότε ἐπεγνώσαμεν. Vel, ἐπέγνωμεν. Nomen autem Insulæ istius quin Μελίτη sit, nulla datur causa dubitandi, & omnino videtur esse ea, quæ paululùm detorto nomine *Malta* nunc appellatur. Et, οὐ τὴν τυχ. *Non vulgarem*, id est singularem. Et προσελάβ. *ad se recipiebant*. προσλαμβάνειν enim *adjungere & accipere* est. Et mox, διὰ τὸν ὑετὸν. *propter præsentem pluviam*.

3 Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παυλ. *convertente autem Paulo*. Sive, *Cùm convertisset festucarum copiam, quæ imponerentur accenso rogo*. Basilius Homiliâ ix. de opere sex dierum, docens piis contingere fide potestatem calcandi serpentes & scorpios, adjungit ista, οὐχ ὁρᾷς ὅτι φρυγανιζομένου τοῦ Παύλου ἐπιστᾶσα ὁ ἔχις, οὐδὲν ἀδικεῖν περιεβλέψατο βλάβην, διὰ τὸ πλήρη πίστεως εἶναι τὸν ἅγιον, *nunquid vides, Quòd Paulo festucas converrente*, vel *congregante sarmenta, annexa vipera* (Basilius autem maris nomine utitur in hoc genere) *illa nihil intulerit ei damni, propterea quòd sanctus vir plenus esset Fide*. Et, ἐκ τῆς θέρμ.

Ἐξελθοῦσα

ἐξελθοῦσα. Alicubi est, διεξελθοῦσα, *cùm perrependo prodiisset, eliciente calore.* Ut intelligendum sit, viperam cum festucis ab Apostolo fuisse comprehensam, & prorepsisse ad calorem, cùm sarmenta ab ipso imponerentur in rogum. ¶ Καθῆψε τ͂ χει. *Adhæsit ad manum ipsius*, vel, *afflixit manum.* Et deinde ἡ δίκη, *Justa pœna.* Vel κατ' εἰδωλοποιΐαν, *Justitiæ numen.* Secundùm Hesiodea, ἡ δέ τε παρθένος ἐστὶ δίκη Διὸς ἐκγεγαυῖα, *Justitiam*, sive *juris exsecutionem, virginem esse* ait, *Jove prognatam:* Et versum oraculi, apud Herodotum, δῖα δίκη σβέσσει κρατερὸν κόρον ὕβριος υἱόν. Et, αὐτὸν μὲν προσεδόκων τὸ μέλλειν πίμπρασθαι αὐτὸν, *exspectabant dum eveniret incendi ipsum*, aut, *statim prolabi mortuum.* Id enim futurum putabant, ut aut inflammaretur corpus veneno, aut statim ipse concideret mortuus. Et, οὐδὲν ἄτοπ. Nihil *absurdum*, aut *mirum*, aut *incommodum*, atque adeò *malum.* Et, μεταβαλλόμενοι, *mutatâ sententiâ.* Aut, *mutando sententiam.* Et, μεταθέμενος ac μεταβαλλόμενος vocatus fuit Dionysius Heracleota, qui in acerrimo oculorum dolore, cùm defendi posse δόγμα ἀπαθείας, & non esse malum dolorem, desperasset, ad Cyrenaicos descivit: Et, ὃς ἀναδ. id est, δεξάμενος ἄν, τρεῖς ἡμέρας. *Acceptos nos benignè hospites habuit per dies tres.* ἀναδέχεσθαι alibi per se significat, *exspectare recipere*, id est polliceri. Et in Ecclesiastico sermone est ἀνάδοχος, aliquis ejus, ad cujus baptismum astitit testis atque sponsor. Et talium fides obstricta fuit olim pro baptizatis Ecclesiæ, sicut dicitur in Hierarchia Dionysii.

8 Δυσεντερία. στραγγουρία καὶ δυσεντερικὰ πάθη, sunt Ciceroni interpretanti epistolam Epicuri, morbi urinæ & torminum. Et, Τὰ πρὸς χρείαν. τὰ ὄντα. *Quibus indigebat usus.* Et, παρασήμῳ Διοσκούροις παρασήμῳ, id est, *insigni Dioscuris.* Qui sunt in Latinis libris *Castores.* Sic enim appellarunt fratres geminos Jovis & Lædæ filios. De quibus nunc plura fabulari esset admodum ineptum. Et, περιελθόντες, *circumflexo cursu*, nimirum ad Pachynum Siciliæ promontorium, ut videtur. Contra hoc enim sita Melite insula est. Et Maro,

Præstat Trinacrii metas lustrare Pachyni
Cessantem, longos & circumflectere cursus.

Paulò antè verò, ἐπιμείναντες. Alicubi est, ἐπιμείναντες. Et, δευτεραῖοι, *die secundâ.* Si ità loqui liceret, *biduani.* Ut in Evangelii Joannis capite xi. Lazarus τεταρταῖος, *quatriduanus.*

14 Παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτ. Istud est, quod Latinus interpres convertit, *Rogati sumus manere apud eos.* Sed alibi talis exstat scriptura, παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς ἐπιμείναντες ἡμέρας ἑπτὰ, *recreati sumus*, vel *consolationis facti participes, apud eos, cùm ibi mansissemus dies septem.* Alicubi etiam non ἐπ' αὐτοῖς, sed παρ' αὐτοῖς ἐπιμεῖναι, *cohortatione sumus invitati ut apud eos permaneremus.* Et, ἄχρις Ἀππ. φό. *In via Appia.* Strata opere militari ab Appio Cæco longa atque lata, excurrente mare versùs, nominantur cùm alia loca, tum Tabernæ Cæditiæ, tum Forum Appium, tum etiam Tres Tabernæ. Quorum locorum disertæ descriptiones non exstant.

16 Ὁ ἑκατόνταρχος παρέδ. τοὺς δεσμ. τῷ στρατοπεδάρχῃ, *Centurio tradidit vinctos*, sive *captivos, magistro castrorum*, seu *præfecto.* Hæc non convertit interpres Latinus, *Cùm autem venissemus Romam, permissum est Paulo perm.* id est, ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς Ῥώμην, ἐπετράπη. Et καθ' ἑαυτὸν, *per se*, id est solùm unà cum custode milite. Philippicâ iiii. καὶ γεγόνασι καθ' αὑτοὺς ἕκαστοι. Singulos, ait, populos, quos ibi nominat Demosthenes, separatos ab aliis & solos, suas quosque res egisse. Et, τῷ λαῷ. *quod isti*, vel *nostro populo contrarium esset.* Alicubi tamen est νόμῳ, id est, *legi.*

17 Ἐξ Ἱεροσολύμων, *Hierosolymis abductus in vinculis traditus sum in manus Romanorum.* Et deinde, οὐχ ὡς τοῦ ἔθν. ἔχων κατηγορῆσαι. *Non assum ut accusem meum populum.* In Theophylacteis explicantur hæc λύσει ἀντιθέσεως, Cùm Cæsarem appellaris, nimirum à Judæis hoc coactus facere, eos accusaturus es. οὔ, φησὶν, ἀλλ' ὥστε διαφυγεῖν τὸν κίνδυνον, *non, inquit, Nam feci illud ut periculum effugerem.* Et, παρεκάλεσα. *Accersivi, rogavi ut accederetis, ut viderem vos & alloquerer.*

22 Πανταχοῦ. Tales idiotismi sunt explicandi pro argumento suscepto, & commodè interpretandi, ut ἔλεγχος ὁ κατὰ περιβολὴν λεγόμενος vitetur. πᾶς ὃς ἐὰν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου σωθήσεται. At enim Christus ait, οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, Matthæi capite vii. Et, πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει, Ibidem. Ex animo enim & in veritate invocantes salvantur. Et, Pulsantibus fores solent aperiri, & petentibus dari aliquid. Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται. Hoc Cretensis Epimenides dixit, est igitur mendacium. Davidis est, πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης. Et fuit certè David homo. ἀλλὰ ταῦτα μὲν παιζόντων ἐστὶ, καὶ ταῖς τῶν λόγων στροφαῖς ἐπαγαλλομένων πρὸς τοὺς ἀπείρους. τὸ δὲ ἀληθὲς οὐχ οὕτως ἔχει. ἄνθρωποι γὰρ λέγονται οἱ τοῖς ἀνθρωπίνοις πάθεσιν ἔτι κατεχόμενοι, *verùm ista sunt ludibria eorum, qui ambagibus verborum ad imperitos exsultant. Sed veritas aliter sese habet. Homines enim dicuntur, humanis affectibus adhuc occupati.* Et alia addit plura, explicans eum Psalmum Basilius, in quo illa sententia ponitur. Et nunc, πανταχοῦ, *ubique*, id est plerisque in locis, sive, à plerisque omnibus. Et, Ὀδ. ι'. παντοίους δόλους, plurimos dolos, interpretantur, vel omnes qui poterant excogitari, & pertinentes ad præsens negotium. Et mox, ῥῆμα ἕν. Cùm pluribus verbis utatur, similiter ἰδιωτισμῷ, id est breviter atque summatim.

28 Ἀπεστάλη τὸ σωτήρ. Etiam alibi dictum est à nobis aliquid de hoc nomine. Basilius explicans Psalmum lxi. ubi ponitur hæc sententia, παρ' αὐτοῦ γὰρ τὸ σωτήριόν μου, ità, Σωτήριον γὰρ ἔθος ὀνομάζειν τῇ γραφῇ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, SALUTARE *enim nominare consuevit Scriptura Christum Dei.* Et adducit Symeonis dictum, ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου. Neque est aliud nomen *salutare*, id est, quo salus contingit atque vita, nisi Jesu: Neq; alteri ab homine Christiano tribuendum, sive seriò sive jocó. Id quod toto pectore conturbatum, cùm cogito, me fecisse pœnitet, in versu quodam de Hercule impiâ antiquitatis eruditæ consuetudine, quæ illum σωτῆρα vocavit. Et factum hoc, cùm ipse detestor, tum improbari ab omnibus cupio. Et, ἐν ἰδίῳ μισθώμ. *in suo conducto domicilio, mansit totum biennium.* Atque hoc loco finit historiæ expositionem Lucas. Cætera alii sunt postea persecuti, & nos in historiola nostra de Apostolis aliquid præterea commemoravimus. Non alienum autem duximus adjicere hoc loco curriculi Paulini distincti serie annorum quasi tabellam, jam antè expositam cùm ab aliis, tum quibusdam Gallicæ gentis hominibus doctis & piis.

Paulus Apostolus tendens Damascum conversus est ad cognitionem veritatis cœlestis, & fidem Jesu Christi. Hic annus ponitur primus Apostolici muneris ipsius, & incidet in annum Christi xxxv. & imperii Tiberiani xx. Anno secundo abiit in Arabiam, & illinc reversus Damascum, illud adiit periculum, quo liberatus fuit corbe de mœnibus demissus. Hic annus Pauli jam tertius est, & Christi xxxvii. Et incidit tempus istud in finem imperii Tiberiani, Anno Christi xxxviii. Et primo Caii Cæsaris, & suo quarto, Hierosolyma venit, videndi Petrum gratiâ. Cúmque Judæi insidiarentur vitæ ejus, venit Cæsaream, & indè in Syriam atque Ciliciam. Quod tempus comprehendit circiter annos tres, & finitur Anno Christi xli. & Caii Cæsaris tertio. Anno curriculi sui octavo, Antiocheam est deductus Apostolus Paulus, & ibi vel hoc, vel nono anno, usurpari cœpit nomen, ut *Christiani* appellarentur, fideles Christo. Anno Christi xlii. & xliii. Caii Cæsaris ultimo & Tiberii Claudii primo. In Christi autem annum xliii. incidit sæva illa fames Ann. Claudii secundo, & Pauli, x. Ann. Christi xlv. Paulini Præconii, xi. Claudii Cæsaris iii. occiditur Jacobus, cognomento *Major*, ab Herode Agrippa. Anno Christi xlvi. Apostoli Pauli, xii. Claudii Cæsaris, iiii. In Cypro Sergius Paulus fit Christianus. Ann. suo xiii. Christi xlvi. Claudii v. prædicat Paulus Evangelium de Christo Antiochiæ in Pisidia. Indè venit Iconium, ubi aliquantisper mansit. Mox Lystris sanat claudum, & petitur lapidibus: Et ordinato Ecclesiæ statu, inspectísque Ecclesiis in Pisidia & Pamphylia, revertitur Antiocheam. Ità conficitur Paulini ministerii annus xvi. Ann. Christi l. Claudii viii. Et transit tempus in Annum Christi li. Claudii ix. & Pauli xvii. Eo tempore concilium Hierosolymis est coactum, ubi Paulus Apostolus præstò fuit, & indè profectus Antiocheam Petrum ibi reprehendit. Anno suo xviii. & xix. Christi lii. & liii. Claudii x. & xi. ad xii. usque; Quando Apostolus cum Sylvano in Syriam abiit & Ciliciam, ad confirmandas Ecclesias. Et indè Derben ac Lystra venit, ubi adjunxit sibi Timotheum, & mox Philippos in Macedonia, anno suo xx. Christi liiii. Athenis concionatus, anno Christi lv. suo xxi. Claudii Cæsaris xiii. Sequente anno Christi lvi. Claudii xiiii. suo xxii. mansit Corinthi circiter xviii. menses. Anno primo Neronis Imperatoris, Christi lvii. suo xxiii. revertitur in Asiam Apostolus, & Epheso venit Cæsaream; & indè Hierosolyma, & mox Antiocheam. Anno sequente Christi lviii. Neronis secundo, Pauli xxiiii. inspiciuntur Ecclesiæ in Galatia atque Phrygia. Anno suo xxv. Christi lix. Neronis iii. rursum Ephesum venit, & ibi docuit biennio, & Timotheum reliquit. Excitato autem tumultu à Demetrio, & eodem sedato, venit Apostolus Troadem, & deinde in Macedoniam. Quod tempus conficit Ann. Christi lxi. Doctrinæ Apostolicæ Pauli Ann. xxvii. Ann. Christi lxii. suo xxviii. Neronis vi. venit Paulus Apostolus in Achaiam & Corinthum se contulit, & profectus in Græciam, cognitis insidiis quæ navigaturo in Syriam struebantur à Judæis, decrevit per Macedoniam reverti Troadem, ubi Eutychus adolescens præcipitando mortuus, ab Apostolo ad vitam revocatur. Troade postea venit Assum, & Mitylenen, anno suo xxix. Christi lxiii. Neronis vii. Et mox Miletum. Ubi valedicens Ephesiorum accersitis Presbyteris, perrexit Rhodum, Patara, Tyrum, Ptolemaida, & tandem Cæsaream atque Hierosolyma. Ann. Christi lxiiii. suo xxx. Neronis viii. Ann. Christi lxv. suo xxxi. Neronis ix. captus Hierosolymis mittitur Cæsaream, ubi detentus fuit annis duobus. Postea Romam mittitur suo anno xxxiii. Ubi captivus scripsit, ad diversas Ecclesias epistolas complures, & tandem sui cursûs Anno xxxvi. Christi lxx. Neronis xiiii. Romæ obtruncatur. Visum est & Græcorum Chronologiam asscribere: Qui tradunt cùm primùm Romam deductus causam dixisset, fuisse tum liberatum, & præconium deinde fecisse circiter Annos x. Postea Neronem revocatum Apostolum jussisse interfici, anno gesti imperii xiii. post Christi mortem xxxvi. Sunt igitur, inquiunt ab anno primo Paulini præconii, & Tiberii principatûs xix. Mortis Christi, secundo, anni iiii. usque ad initium anni xxiii. Tiberii Caii sunt anni iiii. Claudii xiiii. Neronis autem xiii. occisus

est

est Paulus. Totum tempus hujus præconii, annorum xxii. Accedunt duo custodiæ in urbe Cæsareæ, & duo Romæ, & decem post liberationem. Ità totum tempus usque ad consummatum cursum ipsius, erit annorum xxxv. A Christi morte circiter xxxvi. Cœpit enim Paulus statim præconium facere, anno Tiberii xix. Et Neronis anno xiii. est interfectus, capite cervicibus abscisso. Liberationis autem cùm primùm captus fuisset, & retractum esse Paulum post decem annos, autor est Eusebius. Id quod expositâ ab aliis quibusdam vel non observando, vel non probando, prætereunt, & nos in medio relinquimus. Cætera autem sic satis congruunt, siquidem interdum annorum initia, interdum finem assumas.

¶ AD APOCALYPSIN JOANNIS.

De hoc libro à nobis aliquid dictum est in nostra de Joanne Apostolo narratiuncula. Sanè orationem hujus dissimilem esse ejus, quâ conscripta exstat Evangelii expositio & epistolæ compositio, evidens est, atque perspicitur facilè ab aliquo, qui non etiam peritissimus linguæ Græcæ, sed illius mediocrem saltem notitiam consecutus est studio suo. Cùm Justinus quidem martyr in disputatione cum Tryphone Judæo, hoc esse scriptum Joannis Apostoli perhibeat, asserens iste quidem tantus vir dogma falsum τῆς χιλιονταετηρίδος. Sic autem Justinus, ἐπειδὴ καὶ παρ' ἡμῖν ἀνήρ τις, ᾧ ὄνομα Ἰωάννης, εἷς τῶν ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ, ἐν Ἀποκαλύψει γενομένῃ αὐτῷ, χίλια ἔτη ποιήσειν ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς τῷ ἡμετέρῳ Χριστῷ πιστεύσαντας, προεφήτευσεν. Epiphanius, quamvis non damnare videatur eos, qui istum librum inter ἀποκρύφους numerarent, magis tamen eò inclinat, ut autorem illius Joannem Apostolum esse sentiendum sit, refellens hæreticos, quos vocat ἀλόγους. omnino autem constat hoc scriptum Veteres in iis non posuisse, quas appellarunt διὰ γραφῆς ἐκκλησιαζομένας καὶ κανονιζομένας. Sanè librum esse istum singularem, cujus & explicatio multos exercuerit, & obscuritas causam dederit mirabilium opinionum, nostrâ quoque ætate est compertum. Sed nihil est opus nostrâ disputatione longiore, cùm, ut opinor, ea quæ debeant & possint dici de hoc libro, extent commemorata in libro vii. historiæ Eusebii, excerpta ex quadam epistola Dionysii Alexandrini. Hæc igitur hactenus nos attigisse satis habeatur, & instituto nostro, verborum & orationis in hoc considerationem exsequamur. Est autem orationis nullum quasi filum accuratè detextæ secundùm proprietatem sermonis Græci; & verba usurpantur & ipsa alieniora, quibus fit, ut res quæ indicantur, minùs sint ad intelligendum in promtu. Verùm ad id quod propositum est veniamus.

CAPUT I.

1 Ἀποκάλυψις. Ista veluti inscriptio & hic titulus est, & hoc argumenti indicium libri. Quin autem καλύπτειν Græcis habeat significationem *tegendi* & *velandi*, dubium non est. Et κάλυμμα est *velum*. Præpositionem autem, ἀπό, contrariam significationem efficere accipiendum est, ut particulam *negandi*. Sic est Ιλ. ά. ἀπόθυμον, quod ingratum esset animo. Et inde postea dixere, ἀποψηφίζειν, & similia, id est non amplius gerentes mandatum honorem. Ut Latinè, Exquæstores, &c. Erit igitur ἀποκαλύπτειν, *detegere*. Quod ad verbum interpretando *revelare*, quasi velum detrahere seu removere, dixerunt. Ut Psalmo xxxvi. ἀποκάλυψον πρὸς κύριον τὴν ὁδόν σου. Et, ὃς ἐμαρτύρησε, *qui testis fuit verbi*, sive *sermonis Dei*. Vel, *qui testimonio suo confirmavit verbum Dei*. Est autem in linguæ Græcæ usu, significatio verbi ista Testandi. Ut Demosthenes, ὁ λόγος ταῦτα μαρτυρεῖ, *Lex ista testatur*. Est & *testificandi*, ut apud eundem Demosthenem in lege Attica, τῷ τεθνεῶτι ἐξεῖναι μαρτυρεῖν, ἀλλὰ τεθνηκότος, *non testificari audita ab vivente, sed mortuo*. Ὁ γὰρ καιρὸς ἐγγύς. *tempus enim propè adest*. Est autem Græcis καιρός, *quasi articulus temporis*. Et mox, ἀπὸ τοῦ ὁ ὤν. Cohærent hæc minus aptè, posita ἐλλειπτικῶς. Ut sit, ἀπὸ τοῦ ὄντος, ὁ ὤν, καὶ ὄντος ὁ ἦν. Similiter & ἀντιπαραλλήλως subjicitur, ὁ μάρτυς ὁ πιστ. id est, ὄντος ὁ μάρτυς. Nomen autem septenarii numeri hoc loco positum, placet eruditis significare generaliter copiam quandam, ut septem Ecclesiarum compellatio, ad omnes in Asia illius temporis Ecclesias pertineat: Et, *septem spiritus* sint universi beatorum spirituum ordines apparentium coram Deo æterno, cingendo solium Majestatis ipsius, tanquam regii ministri. In sacris enim literis esse numeri *septem* talem quandam vim. Cùm paulò quidem pòst septem Ecclesiæ nominatim indicentur, præcipuæ nimirum & imprimis celebres in Asia. ναί, ἀμήν. Particulæ affirmativæ ambæ, prior Græci sermonis, posterior Hebraici. Et, τὸ ἄ. καὶ τὸ ὦ, hæc interpretantur sequentia, ἀρχὴ καὶ τέλος. Notum est enim ἄ esse literarum apud Græcos primam figuram, & ὦ ultimam, usitato ordine illis dispositis. Patmon autem insulam appellari unam in numero earum, quæ nomen habuere Σποράδων, notum est, & in hac exulasse Joannem perhibetur.

10 Ἐγενόμην ἐν πν. Ut ista visa divinitus oblata fuisse intelligatur, & esse ἐνθουσιασμοῦ ἐμφατικά. *fui*, inquit, ἐν πνεύματι, id est præsens affuit spiritus, vel comprehensus spiritu. Ut Euripidi docti & eruditi sunt, ἐν μούσαις, id est, Musarum compotes. Et, ἐν τῇ Κυριακῇ ἡμ. Hæc est sequens statim sabbatum Judaicum, consecrata memoriæ Jesu Christi resurrectioni de morte, τοῦ Κυρίου. Unde & *dominica* appellata est.

13 Ποδήρη ἐλλειπτικῶς, ut desit, ἐσθῆτα. *Indutum vestem talarem*, sive, *ad talos usque demissam*. Xenophon Ægyptios advenientes indicari ait, σὺν ἀσπίσι ταῖς ποδήρεσι, καὶ ὅπλοις μεγάλοις, *cum clipeis attingentibus pedes*. libro vi. Κύρου παιδείας. Talis clipeus Homero est ποδηνεκής, & describitur breviter Ιλ. ζ'. Et, χαλκολιβάνῳ. Ità appellari nunc Electrum tradunt, sive confusum quiddam certâ permistione diversorum metallorum, sive ità etiam nascens. Vocarunt & *Electrum* instar gemmæ pellucidam quasi resinam, seu quicquid id aliud est, cujus proprium nomen *succinum*. In Latina interpretatione est, *Orichalcum*, res alia. Est autem ὁράματος visi, apparente singulari quâdam specie, Filio Dei Domino nostro Jesu Christo, & dante mandata, quæ exponuntur, & explicante visum. Ut intelligendum sit fuisse hoc ἐνθουσιασμὸν id est cum intelligentia illius conjunctum. *Angelos* autem *Ecclesiarum*, hoc loco Episcopos vocari traditur. Veritate autem doctrinæ, lumen accenditur in Ecclesia.

CAPUT II.

1 ΤΗΣ Ἐφεσίνης. βαρβαρίζει πως τὸ ἐθνικόν. Nam usitatum est Græcis, ὁ Ἐφέσιος. Et est in historia Lucæ, τῶν Ἐφεσίων πόλιν. Et, ἐπείρασας τοὺς φάσκ. id est, ἐπειράθης καὶ πεῖραν ἔλαβες, *fecisti periculum eorum, qui se Apostolos perhibent*. Posito verbo in aoristo priore μέσως. In Epigrammate de Ajacis & Hectoris morte, τῶν δ' ἐχθρῶν δῶρον πειρήσαντο, *donorum gratiam experti sunt morte*. Interpretatio Latina est, *tentasti*.

3 Κεκοπ. καὶ οὐ κεκμ. *laborasti sed non es defatigatus*. κοπιᾶν enim significare *laborem* in sacris scriptis, notum est. καμεῖν verò, & magis compositum hoc verbum cum præpositione ἀπό, *defatigari laborando* & *defici*. Unde καμόντας, & sicut in primo Nicomacheorum, κεκμηκότας, eos vocarunt qui morte perfuncti essent hujus vitæ laboribus ac molestiis.

4 Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ. ἐλλειπτικῶς. ἔχω τι. *Habeo quiddam adversùs te*. Et, τὴν ἀγ. Priorem tuam erga me charitatem. Sicut, *pudor patris*. Et, τῶν Νικολαϊτῶν. A Nicolao, ut plerisque placet, uno ex septem diaconis primis Ecclesiæ, *Nicolaita* vocati, secta illius. De quibus à nobis plura sunt dicta, in historiola nostra de Apostolo Matthia.

8 Σμυρναίων. Inter Ionicas civitates in Asia, & Smyrna fuit. quæ urbs nunc quoque nomen suum retinet. Et, καὶ τὴν πτωχ. ἀλλὰ πλούσιος εἶ. Paupertatem tuam, quemadmodum alii indicant, cùm revera dives sis. Et, μέλλει βαλ. ἐξ ὑμῶν, aliquos vestrûm, πρὸς ἐξ ὑμῶν.

12 Ἐν Περγ. Pergamum celeberrimæ olim urbis nomen in Asia, Attalicorum regum sedes. Et, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ σατ. μετωνυμικῶς, significante *solio*, id est sede regiâ, ipsum regnum. Et κρατεῖς τὸ ὄν. *complecteris, firmè retines*. Ut in proverbio, λαβὲ μηδὲν, καὶ κράτει καλῶς, *accipito nihil, & teneto strenuè*: de professione & studio inani, in libro tertio Galeni de Hippocratis & Platonis doctrina. Et, ἐν ταῖς ἡμ. ἐμ. Interpretatio Latina aliud convertit, *Et in diebus illis*. Ut suspicari aliquis possit, illum interpretem habuisse in suo libro, ἐν ταῖς ἐκείναις, ἐν αἷς Ἀντίπ. Sunt autem in his ἐλλείψεις, obscurantes sententiam. ὁ, καὶ, ponitur nunc, nisi fallor, ἀσχημάτως. *Etiam in meis diebus, fuit Antipas fidelis meus testis*. Vocat autem *suos dies*, scilicet eos, quibus ageretur causa ipsius, in declaranda fidei constantia: Vel, secundùm Latinam interpretationem, *Non negasti fidem, etiam in diebus, quibus fuit testis fidelis meus Antipa*. Indicatur etiam alicubi conjunctionem, *&*, antè *in diebus illis*, aliquibus in libris Latinis non addi.

14 Ὃς ἐδίδασκεν ἐν τῷ Βαλ. *qui docebat apud Balacum*: Explicatio autem ista est, dati consilii à Balaamo ad perniciem populi Israelitici, cujus mentio fit in capite xxiiii. libri Moysis, cujus titulus, NUMERI. Et deinde, ὁ μισῶ. generaliter. *Quod factum tuum odi*. Vel, *Quod tutum odi*. In libris Latinis est, *Similiter pœnitentiam age*. Ut ille interpres in suo libro ὁμοίως μετανόησον habuisse videatur. Et, ψῆφον λευκ. *Lapillum* sive *calculum album*. Qui color est felicitatis. Lucianus ψῆφον λευκὴν καὶ πλήρη, vocat calculum album atque integrum. quales erant olim indicantes absolutionem & approbationem, cùm contrariæ sententiæ ferrentur nigri & perforati.

18 Ἐν Θυατείροις. Thyatira, quam vocarunt, Μυσῶν ἐσχάτην, urbs Lydiæ, cujus nomen neutro quoque genere protulerunt, Θυάτειρα. Ut veram hoc loco scripturam esse, Θυατείροις, credibile sit, & est hæc, in disputatione Epiphanii contra ἀλόγους. Qui quòd suis temporibus nulla esset Ecclesia Thyatiræ, desiderent mentionem factam Thyatirenæ Ecclesiæ. Jessabelidos autem Prophetidos nomine, idem Epiphanius ait notari mulieres opinione vaticinationis

nis deceptas & alias decipientes mulieres, & prædictionem istam esse de Priscilla ac Maximilla, atq; Quintilla, Prophetidum Montanicarum, temporibus Imperii Antonini Pii.

24 Τὰ βάθη τ͂ σατ. Videtur notare ostentationem aliquorum, jactantium profundam, id est copiosam atque singularem, ac minimè vulgarem scientiam suam, quæ esset tamen Satanica. Et deinde, κρατήσετε. id est *vincite*, sive *estote superiores*. Nam & hæc est verbi istius significatio. Ut κρατεῖν δ' εἰθίζεο τῶνδε.

CAPUT III.

1 ἘΝ Σάρδεσιν. Sardis nomen notum olim florentis urbis & opulentæ, Lydorum regum sedes. Ὄνομα ἔχ. ὅτι ζῇς. *Nomine vivis, cùm re ipsâ sis mortua.* Et, τὰ λοιπὰ, generaliter, *quæ sunt apud te reliqua*, id est, reliquos apud te. Et, καὶ οὐ μὴ γνῷς, *nequaquam cognosces.* Et, ὀλίγα ὀνόμ. *Paucos homines nominatim Sardibus quoq;.* Et, ἐν λευκοῖς. ἐλλειπτικῶς. quod mox integrum ponitur, ἐν ἱματίοις λευκοῖς.

7 Ἐν Φιλαδελφίᾳ. Lydiæ hæc urbs regionis ejus, quam κατακεκαυμένην vocarunt, id est *combustam*, propter copiosam subterranei ignis materiam. Ducto nomine ἀπὸ τοῦ Φιλαδέλφου, ut fieret Φιλαδέλφεια, sicut ab Alexandro, Ἀλεξάνδρεια, & ἀπὸ τοῦ Σελεύκου, Σελεύκεια. Sed hæc & similia nomina κτ' συστολὴν penultimâ syllabâ brevi quoque pronunciantur, abjectâ de diphthongo ει, literâ ε. ¶ Κλεῖδα τοῦ Δαβ. μετωνυμικῶς. Potestatem omnem gubernationis, jubendo & vetando, & expediendo ac coercendo. Regni autem promissio Davidici perpetui ad Christum pertinet. Et deinde, ἰδοὺ δίδωμι ἐκ τῆς συναγ. ἐλλειπτικῶς. δίδωμί σοι τινας, *trado quosdam tibi de Synagoga.* Et postea, πειράσαι τοὺς κατ. ὥστε πειράσαι, *ad tentandum.*

12 Ποιή. αὐτ. στῦλον, *faciam ut ille sit columna in templo Dei.* μεταφορικῶς. id est, ut eo nitatur templum Dei, quæ est Ecclesia Christi. Sic Euripidi sunt, στῦλοι δόμων παῖδες ἄρσενες. id est, filii sustinent familias. Et, ὄν. μ. τὸ καιν. *nomen novum pertinet ad mentionem civitatis Dei novæ Hierusalem: Quæ est Ecclesia Christi, cujus hic conditor & autor & Dominus est καὶ σωτήρ.*

14 Λαοδικέων. Laodicea maxima olim urbs Phrygiæ fuit, cujus modò meminit. Nam aliæ complures hoc nomen habuerunt. Et, ἀμήν. Hoc nomine Hebraico notum est indicari, quod *certum* & *firmum, verúmq;* sit, affirmando. Compositio autem verborum indisertior est. Hoc ait, Is qui est Amen, id est veritas ipsa, ille erit scilicet Dominus noster Jesus Christus. Vel hoc ait, Quod verum certúmque & firmum est, testis ille fidelis. Et, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσ. Principium creatæ naturæ. ὁ λόγος ὁ ὢν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Est igitur Filius Dei κτίστος, cùm ab hoc origo creationis procedat.

15 Ζεστὸς, *fervidus.* Inter frigus autem & calorem interjectum medium est leviter calidum, quod *tepidum* vocamus. Ταλαίπωρος autem est *anxius* atque *laboriosus*, nec non *miserabilis* & *deplorandus.* Et, χρυσὸν πεπυρ. *aurum perpurgatum igne.* Quod ἄπεφθον dixere. In libris Latinis additur, *probatum.* Et mox, κολλύριον ἔγχ. *collirio inungito oculos.* Est enim ἐλλειπτικὴ φράσις, ἔγχρισον κτ' τοὺς ὀφθαλμούς. Sunt autem ἔγχριστα φάρμακα, quæ ungendo illinuntur, ut ἐπίπασα, quæ aspergendo, & ἔμπλασα, quæ applicando. Et est, κολλύριον medicamentum oculorum, de quibus & ἀνακολλήματος nomine utuntur Medici.

19 Ἐλέγχω *coarguo.* Sententia paternum respectum ad homines Dei æterni indicans, & invitans ad pœnitentiam atque conversionem ab impietate & vitiosa turpíque vita. Et, ὅσους ἐὰν φι. ἀνακολούθως. id est ἐκείνους ἐλέγχω καὶ παιδεύω ὅσους ἂν φιλῶ. Et postea, ὁ νικῶν, ἀπολυτικῶς καὶ ἐλλειπτικῶς. τινὶ ὃς ἐστὶ ὁ νικῶν. *Si quis vincet, sive victor evadet, hoc tribuam ei ut mecum sedeat in meo solio.* Et paulò antè, δειπνήσω μετ' αὐτ. Innuitur consuetudinis familiaris usus. Ζήλωσον verò, præcipit æmulationem laudabilem pietatis atque virtutis, & in religionis cultu affectionem ardentem. De quo verbo alibi plura à nobis dicta sunt.

CAPUT IIII.

3 ὉΡάσει, *speciem habebat Jaspidos gemmæ.* Sed variæ hæ diversorum generum hujus gemmæ memorantur. Et, καὶ σαρδίνῳ, *speciem habens similem Sardæ gemmæ.* Est enim σαρδίνῳ λίθῳ. Sicut mox, σμαραγδίνῳ. scilicet λίθῳ. Smaragdi autem, & eximium pretium semper fuit, & viridis color illustrissimus est. Ἶρις autem, est arcus cœlestis, coloribus mirabiliter confusis. De quo Xenophanis versus memorantur hi, ἥν τ' Ἶριν καλέουσι, νέφος καὶ τοῦτο πέφυκε, Πορφύρεον, καὶ φοινίκεον καὶ χλωρὸν ἰδέσθαι. Sed quia permisceri colores intuentibus videntur, neque discerni liquidò possunt, mille hos esse Maro dixit.

4 Καὶ κυκλ. τ͂ θρόνου. Oratio hujus loci ἀκατάλληλος est; Itaque alii aliter perscribendum censuerunt. Neque eandem fuisse in libris omnibus scripturam, indicat varietas interpretationum. Vulgata Latina videtur convertisse, κδ'. πρεσβύτεροι, καθήμενοι, περιβεβλημένοι ἐν ἱματ. Atque esset ità congrua oratio. In quibusdam exemplaribus exstat talis scriptura, καὶ ἐπὶ τοὺς θρόνους εἶδον κδ'. πρεσβυτ. quæ & ipsa verbis est consentanea. Et deinde, καὶ ἐκ τοῦ θρόνου ἐκπορεύονται. mutato tempore, ut in narrationibus solet. Vel, ἐξεπορεύοντο. id quod Latinus interpres convertit. Et inferiùs, ἓν καθ' ἑαυτὸ. ἕκαστον τέτων. Unumquodque per se, illa animalia singula, unumquodque ipsorum, habebant alas senas.

9 Δώσουσι τὰ ζῶα. Tunc dicitur Deo dari gloria, honor, regnum, & cætera hujusmodi, cùm celebratur piâ prædicatione, id quod ipsius est proprium, & re ipsâ declarari in Ecclesia Dei, confessione religiosâ, decantatur. Et, ποιοῦντες. In libris Latinis continuantur tempora imperfectæ formæ. Quasi ille interpres legerit, ἔπιπτον, & προσεκύνουν, & ἔβαλλον. Et, ἄξιος εἶ λαβεῖν. ἐναλλαγμένως. *Dignus es cui nos tribuamus*, id est cujus prædicando celebremus, sicut paulò antè dictum est, *gloriam & honorem*, &c.

CAPUT V.

1 ἘΣωθ. καὶ ὄπ. ab utraque parte, interiore & posteriore. id est ἀμφοτέρωθεν. Et postea, οὐδὲ βλέπειν, *neque inspicere.* nimirum ut perscripta in illo legeret. Et inferiùs, καὶ ᾄδουσιν. In Latinis libris est, *Et cantabant.* id esset, καὶ ᾖδον. Et mox, ἡμᾶς ἐν τῷ αἵματί σε. In Latinis libris est, *Redemisti nos Deus, in sanguine tuo.* κτ' ἐνάσειν τῆς φύσεων ἐν Χειρί.

11 Καὶ χιλιάδες χιλ. Hæc ἀπολυτικῶς mutato casu ità dicuntur. *Et erant millia millium.* Indicatúrq; numerus ingens hâc figurâ orationis atq; infinitus. λέγοντας, λέγοντες, ἀκαταλλήλως, subjecto masculino neutris. *Omnes, inquit, creaturas, cœlestes, terrenas, subterraneas, marinas audivi dicentes.* id est τοὺς ἐν αὐτοῖς πάντας. Atq; est etiam in libris Latinis, *Omnes audivi dicentes.*

CAPUT VI.

1 ἘΝ ἐκ τῶν σφραγ. Rursum ἓν neutrum generaliter. id est μίαν τῶν σφραγίδων. Quod est signum libri primum. Incidi autem in scriptum quoddam Erphordiæ compositum ante annos plures quàm centum, ex quo de hoc Ἀποκαλύψεως libro commemorata & meo more exposita placuit subjicere. Joannem ait in Apocalypsi statum universæ Ecclesiæ describere, ab Apostolorum temporibus usque ad Christi adventum: Et hunc statum eum septem sigillorum nomine indicasse, quæ sigilla Agnus, id est Christus, aperuerit, id est patefecerit illum diversorum temporum Ecclesiæ statum. Aperto primo sigillo, visus est, inquit, equus albus. Iste est status Ecclesiæ sincerus atque purus tempore Apostolorum. Secundo, equus ruffus sive rutilus. Quod est tempus sanctorum Martyrum Christi, propter nomen ipsius à Tyrannis afflictorum & interfectorum, à Nerone usque ad Constantinum. In quo & innumera millia Christi sanguine tinxerunt stolas, similiter afflicti & cæsi. Tertio patefacto signo, vidit Joannes equum nigrum. Istud est sceleratum tempus hæreticorum, carens omni veritatis claritate atque luce, & candore sinceræ integritatis. Et huic equo insidens Diabolus scilicet est, gestans stateram sive trutinam, quæ est proclivitas flectendi detorquendíque sacram Scripturam in quamlibet partem. Id quod omnes hæretici facere consueverunt. horum enim quasi in trutina examen improbum est ac vitiosum. Eminuit autem ista pravitas Arii & mox aliorum ætatibus. Quarto signo aperto, apparuit equus pallidus seu flavus. Id est, quarto veluti gradu increbuerunt hypocritæ & superstitiosi. Et huic equo insidens nominatur Mors. Quo significatur tales manere exitium æternum, & ideo additur assecla Orcus seu Infernus. His duobus generibus permittitur ab Deo, ut interimant gladio impietatis & fraudum, & fame, penuriâ nimirum verbi Dei, & morte, doctrinâ pestilente, & bestiis terræ, hoc est potentibus & dominantibus in terris sese adjungendo, grassentur in quatuor terræ plagis, id est, toto orbe terrarum. Aperto signo v. conspectæ fuerunt animæ occisorum propter doctrinam cœlestem in Jesu Christi fide. Hoc convenire arbitrari liceat partim sanctis animis qui ex corporibus jam excesserint, partim sanctis etiam in corporibus degentium adhuc in ista vita. Qui etsi ferro non trucidantur, multiplicibus tamen afflictionibus enecantur, cùm pii quotidie mortificentur propter Deum. Atque hæc comprehendi posse uno tempore videntur. Dum aperitur signum VI. demonstratur scilicet sextus status Ecclesiæ. Atque terræmotu illo magno designatur tempus Antichristi, quo tempore Ecclesia gravissimè affligetur tam violentâ infestatione, quàm falsitatis motu labefactante fundamentum, qui est Christus. Et solis, qui idem Christus est, Lux non erit illustre, improbis scilicet, & iis qui sunt ἀδόκιμοι, quibus dominantibus & Electis deficientibus, doctrina Christi vilis & pro nihilo ducetur, tanquam sacculus Cilicius. Quin etiam Christi doctrina ea perhibebitur quæ pœnitendo relinqui debeat. Nam sacculus illiusmodi habitus olim erat pœnitentum. Luna, id est congregatio fidelium, erit sicut sanguis. Multorum enim tunc sanguis effundetur: Et stellæ cadent in terram, id est multi præcipui viri & dignitate illustri in Ecclesia præditi, Antichristi partes sequentur, capti muneribus terrenorum bonorum, quæ ille scilicet pollicebitur atque largietur. Et cælum tunc nimirum recessit, sicut liber involutus. id est, sancti atq; pii doctores, quorum erat verbum Dei, sive doctrinam cœlestem spargere tanquam pluviam, in illis calamitatibus afflictionum, facultatem hanc quasi implicabunt, metu cruciatuum in illa sævitia

Anti-

Antichristi, ut ea non sit efficax, sicut scripta libri involuti non possunt legi. Et montes, id est excellentes virtutibus, & insulæ, id est, sancti inter fluctus afflictionum movebuntur locis suis, id est, separabuntur à cæteris impiis ac malis. Et, Abscondent sese homines in speluncis, &c. Id est, tunc honorati tam in Ecclesiastica quàm civili gubernatione, desperantes ab humana ope, cœlestem defensionem expetent de communibus precibus. Et quis poterit consistere? Quasi dicat neminem tunc constantem mansurum in confessione veritatis nisi cui impetretur pietatis & sanctitatis precibus auxilium divinum, quo confirmetur. In capite VII. Velle, dicit ille scriptor, Joannem innuere, in illa acerbitate afflictionum, non defuturum tamen esse consolationis aliquid fidelibus, adjumento angelico, sive ope cœlestis, quâ prohibeatur incrementum crudelitatis, nè eousque sævitia progredi possit, quò cupit, nocendo terræ, mari, arboribus, id est, degentibus hanc vitam uspiam locorum ac gentium, donec sancti angeli custodes fidelium signa imprimant servientibus Deo vero cultu. Id est electos à cæteris distinguendo separent. Et horum numerum audivit Joannes decem & quater millium & quadringentorum. Et turbam magnam, id est jam unum cœtum Judæorum & cæterarum gentium. Hoc loco visum est aliquantulum φιλολογῆσαι, nequaquam illo alieno, nisi fallor, & commentatione non ineptâ. Hic enim numerus 14400. Conficitur de 120. in sese ductis, itáque est quadratus. Sed 120. in duodecim decies numeratis insistunt 12. verò habent dimidium sive semissem 6. numerum perfectum: trientem habent 4. qui est primus quadratus. quadrantem 3. Primam numeri completionem. Ex quibus colligi potest numerum de generali copia electorum expositum istum, horum certam perfectámque & stabilem copiam indicare. Scriptor ille suprà relatis addit, In fine septimi capitis, proponi septimum & ultimum statum Ecclesiæ, ubi dicitur factum esse silentium in cœlo quasi dimidiatæ horæ. fore enim tunc, ut pacis aliquid reddatur Ecclesiæ, in qua prædicatio salutaris doctrinæ liberior sit, tam ad fideles confirmandum, quàm cæteros ad pœnitentiam convertendum. Quanto autem, inquit, tempore mundus post hæc stabit, puto neminem scire.

2 Καὶ ἵνα νικήσῃ, *etiam ideo*, sive *ad hoc prodiens ut vinceret*. Et deinde, ἵππος πυῤῥός. πυῤῥὸν, ἀπὸ τοῦ πυρός, *rutilum*, Latini *Burrum* vocarunt. Equus igitur πυῤῥὸς erit *rutilus* seu *ruffus*, sive etiam *spadix*. Et inferiùs, χοῖνιξ σίτου. His caritas annonæ indicatur. Est enim χοῖνιξ mensura aridorum, octava pars modii, olim apud Græcos diurni cibi servilis. Itaque χοίνικα vocarunt, ἡμερήσιον τροφήν. Octavam autem hanc partem diximus modii, quæ erit scilicet quadragesima octava μεδίμνου Attici. Sed Pollux tradidit χοίνικα habere τρεῖς κοτύλας non quatuor, secundùm mensuram Atticam. Et idem alii quoque. Ut in locis diversis fuisse diversas mensuras hinc quoque appareat. Latinus interpres ponderis nomine Græcum χοίνικος est interpretatus bilibris. Quod pondus non explent tres heminæ id est κοτύλαι. Et superant quatuor. Tribuerunt enim Græci heminæ uni pondus drachmarum LX. Quæ sunt unciæ XII. S. Denarius autem Latinus Græcam δραχμὴν ferè exæquat, cujus precium decem asses. cùm autem aliquando frumenti modius datus asse legatur, & apud Martialem, *Modius veneat ære quaterno*, id est assibus quatuor, facilè intelligi potest quanta penuria indicetur, veneunte octavâ modii parte denario.

8 Ἵππος χλωρός, *pallidus* seu *flavus*. Et Homero est, χλωρὸν δέος. Et, μέλι χλωρόν. Ut χλωρὸς ἵππος is sit, quem *gilvum* vocarunt. Et, ὁ ᾅδης. Latini hoc nomen *Orci* nomine interpretantur, κατ' εἰδωλοποιΐαν interitûs & mortis quoddam numen sic appellantes. Et inferiùs, ὁ δεσπότης. Nominativi pro vocativis positi. Est enim oratio compellantium implorando.

11 Καὶ οἱ σύνδουλοι. Aliquibus in Latinis libris est, *donec compleatur numerus conservorum suorum*. Quæ sententia etiam est Græcorum verborum. Et infrà, σάκκος τρίχ. *Saccus cilicius*. Ità enim vocarunt texta opera pilis.

CAPUT VII.

15 Σκηνώσει ἐπ' αὐτούς. Interpretatio Latina est, *habitavit super illos*. Sed significatur defensio atque protectio, quasi eorum, qui sub divinis tabernaculis sint in tuto. Suprà autem, ἔπλατ. τὰς στολ. In Latinis libris est, *laverunt*. Ut vera scriptura esse putetur, ἔπλυναν τὰς στολ. Ζώσας autem πηγὰς ὑδάτων, vocat fontium perennes aquas.

CAPUT VIII.

1 Ὡς ἡμιώριον. Scilicet χρόνον. *Ad tempus ferè dimidiatæ horæ*. Λιβανωτὸν, *Thuribulum*, Græcis θυμιατήριον, ut in epistola ad Hebr. ex libris Mosis in Græcum sermonem translatis. λιβανωτὸν & λιβανωτός, fructus est arboris λιβάνου. Latinum habet nomen *thuris*. Quod modò sanè duriore metonymiâ pro thuribulo posuit.

5 Καὶ εἴλ. ὁ ἄγγ. τὸ λιβ. *Accepit Angelus thuribulum*, illud nimirum aureum. Id quod in Latinis libris additur. Et mox, ἐγέν. χάλ. καὶ πῦρ μεμιγμένα. Comprehendit neutrum genus, ut solet, priùs memorata. *Exstitit grando & ignis, mista ambo illa sanguine*. Et, ὡς ὄρος μέγα, *quiddam tanquam ingens mons*. Et paulò antè, καὶ τὸ τρίτον τῆς γῆς. In libris Latinis est, *Et tertia pars terræ combusta est, & tertia pars arborum concremata est*. Talia quædam interpretans, καὶ τὸ τρίτον τῆς γῆς, καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη. Nam & in libris quibusdam Latinis, non *concremata* sed *combusta* reperitur. Et, τὰ ἔχ. ψυχ. ζωλοκαυτώσεις. Id est τῶν ἐχόντων ψυχάς. *Tertia pars rerum creatarum in mari, ea erant, quæ animas habebant*, i. vitam. Et, ἄψινθος. ἄψινθον nunc vocat id, quod Græci ἀψίνθιον, herbam admodum amaram. Ἄψινθος verò propriè est urbis Thracicæ nomen.

13 Ἀγγέλου πετωμένου. In libris Latinis est, *aquilæ volantis*. Quasi interpres ille legerit, ἀετοῦ. πετώμενος autem à verbo πέτομαι. In fabula Aristophanis cujus nomen aves, ἐπέρωσι πετώμενοι: In fine versûs senarii Iambici. Et ibidem, ὀρνιθομανῶ γὰρ καὶ πέτομαι.

CAPUT IX.

1 Ἀστέρα ἐκ. *Stellam*, id est, illustrem & splendidam speciem. καὶ ἐδόθη αὐτῷ. Vel illi sideri, vel angelo illi tubicini. Et, εἰμὴ τοὺς ἀνθρ. id est, *ut nulli alteri rei præter homines vim afferrent*. Vel, *nihil aliud nisi homines non signatos læderent*. Est enim ἀδικῆσαι, *violare, vim & injuriam afferre, lædere*.

3 Καὶ ἐδόθη αὐτ. Suprà est ἐῤῥέθη, *dictum est*. Id hoc loco repetitum est in Latina translatione. Sed Græca significant, Tantùm illis locustis fuisse concessum, ut nihil læderent, præterquam homines, non interficiendo quidem hos, sed excruciando. Et, ἵνα βασανισθ. mutatâ diathesi, *facerent ut excruciarentur*. In libris quibusdam Latinis est, *cruciarent*, κατ' ἀλλήλως. Quasi ille interpres legerit, ἵνα βασανίσωσι.

7 Καὶ τὰ ὁμοιώμ. *simulacra*, seu *species*. Et, ὅμοιοι χρυσῷ. id est, κεχρυσωμένοις στεφάνοις. Ut, *Ostroque insignis & auro Stat sonipes*. Cum phaleris nimirum exornatis auro & ostro. Et, *ut gemmâ bibat*. Id est poculo ex gemma facto. Et, Ἀπολλύων. Latina interpretatio est, *Exterminans*. Omnino autem significatio *interitûs* est & *exitii*: Ut sit iste, qui perdat & interimat.

14 Λῦσον τοὺς τέσ. In libro suprà indicato Epiphanii hæc leguntur, καὶ εἶπε, Λῦσον τοὺς τέσσαρας ἀγγέλους, τοὺς ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου. καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν τοῦ στρατοῦ, μυρίαι μυριάδες, καὶ χίλιαι χιλιάδες. καὶ ἦσαν ἐνδεδυμένοι θώρακας πυρίνους καὶ θειώδεις καὶ ὑακινθίνους. *Et dixit, Solvito quatuor illos Angelos ad Euphratem. Et audivi numerum exercitûs, decies mille millia, & millies millia. Et erant induti loricas igneas & sulphureas & hyacinthinas*. Sive habuit Epiphanius ità perscripta ista in suo libro, sive edita hoc modo concidit. Est autem apud eundem isto loco, disputatio de Angelis qui certis gentibus præfecti sint. quam poterunt, qui volent, cognoscere. Sunt enim illa scripta in medio.

19 Ἐν τῷ στόμ. Latini libri ità, *In ore eorum est, & in caudis eorum*. Et, καὶ ἐν ταῖς οὐραῖς. additur in editione Hispanica complutensi. Numero etiam singulari potestatis interpretatio, ut in Latinis libris exstat, ἡ γὰρ ἐξουσία τῶν ἵππων ἐν τῷ στόματι αὐτῶν ἐστὶ, καὶ ἐν ταῖς οὐραῖς.

20 Καὶ οἱ λοιποὶ ἄνθρ. Sive ἀποσιώπησις sive ἔλλειψις, in his, obscurat sententiam. Ut vel hoc dicatur, *Et reliqui homines* (sunt enim οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι) *quid agent*, aut *quid illis fiet?* nimirum significans futurum exitum illorum etiam tristiorem. Vel hoc, *Et reliqui erant homines, qui non fuerant occisi neque conversi*, &c. Omnino autem hoc loco ἡ φράσις ἔχ. Ἑλληνίζει.

CAPUT X.

2 Βιβλαρίδιον. βιβλίδιον, deminutum à nomine βίβλιον. Et indè hoc alterum deminutum βιβλαρίδιον. Et, ὥσπερ λέων μυκ. καὶ ταῦτα χρυσᾶ. Nam propriè μυκᾶται, id est *mugit*, bos: Et Leo βρυχᾶται. de cujus sono & verbo ὠρύεσθαι utuntur sacræ literæ, ut in epistola Petri, διάβολος ὡς λέων ὠρυόμενος. Itémque ἐρεύγεσθαι. Ut Oseæ XI. ὡς λέων ἐρεύξεται, ὅτι αὐτὸς ὠρύσεται. Et, σφράγισον, *obsigna*, metaphoricè, id est teneas occulta ac abscondita. Non enim vult perscripta illa prodi.

6 Ὅτι χρόν. οὐκ ἔσται. Id est, *nihil temporis erit ampliùs*. Ut hoc dicatur, Non fore eventum longiorem, sed tunc completum iri omnia, cùm tubâ septimus angelus cecinerit. Et est sanè hoc etiam loco oratio, neque plena verbis, neque compositione κατάλληλος. Itaque sententiam quoque esse obscuriorem necesse est. In libris Latinis est aliquantò sententia evidentior, omissâ conjunctione *&*. Cùm quidem liceat, καὶ τελεσθῇ, interpretari, *Non erit plus deinde temporis, sed ad sonum septimi angeli tubæ, quando ille est cantaturus, etiam tunc perfectum fuerit arcanum Dei*. Interpres Latinus autem non τελεσθῇ, sed τελεσθήσεται, videtur legisse.

CAPUT XI.

2 Αὐλὴν τὴν ἔσω. αὐλὴ quid propriè significet alibi jam dictum est. Nunc indicatur hoc nomine *locus apertus & patens*. In Latinis autem libris est, *Atrium autem quod est foris templ*. id esse, αὐλὴν τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ. Sed quomodo jubetur ejici foràs, id quod jam foris est?

4 Ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς. Latinus interpres convertit, κυρίου. Et infrà, στρέφειν, *convertere*, id est mutare, ἐναλλάσσειν. Et, τὸ θηρίον, *illa bestia*. De qua scilicet mox plura. Sicut suprà τοῖς δυσὶ μάρτυσιν,

μάρτυσιν, illis testibus duobus, de quibus postea plura commemorantur.

8 Πλατείας. Has Latini *plateas* Græcum nomen usurpantes vocarunt, sicut *choreas*, χορείας. Sunt autem hæ regiones latiores sive ampliores in urbibus, id est πλατεῖαι ὁδοί. Vocari autem illam urbem ait, *Sodoma* & *Ægyptum*, πνευματικῶς, id est occultiore quâdam singularis intelligentiæ consideratione. Et infrà, ἐβασάνισαν, *excruciarunt*. μεταφορικῶς ab iis, de quibus quæstiones habentur per tormenta. Et dolore etiam afficiunt pii impios doctrinâ suâ, & quicquid tum accidit triste, ejus causa in rectè monstrantes refertur.

13 Καὶ τὸ δέκατον. scilicet μέρος. *Decima pars.* Et mox, ὀνόματα ἀνθρ. *tot homines numero nominatim.* Et postea, ἔδωκαν δόξαν, *confessione suâ celebrarent gloriam Dei.* Vel, *tribuendam Deo in cœlis gloriam confessi sunt.* Et infrà, ὅτι εἴληφας. Quasi dicat, *Quia in manus sumsisti*, id est usurpavisti. Et, ἠνοίγη ὁ ναός. μετωνυμικῶς. *Aperto cœlo conspecta est templi effigies.* Et, καὶ φωναὶ καὶ βρονταί. Indicatur alicubi in Latinis *tonitruum* nomen non poni. Ut repeti illud videatur quod paulò antè dicitur, καὶ ἐγένοντο φωναὶ μεγάλαι.

CAPUT XII.

6 Ἵνα ἐκεῖ τρέφ. ἐλλειπτικῶς. *Ut alant eam illic aliqui*, scilicet jussu Dei. In libris Latinis est, *Ubi pascat eam.* Αὐτὸς, δηλονότι ὁ Θεὸς, *Ipse Deus.* Διάβολος significat *calumniatorem* & *obtrectatorem.* Satan, ut perhibetur, *contrarius* est seu *adversarius.* Qui idem Græcâ terminatione *Satanas.* Justinus tamen in disputatione cum Tryphone ità, τὸ σατὰν τῇ Ἰουδαίων καὶ Σύρων φωνῇ ἀποστάτης ἐστί. τὸ νᾶς, ὄνομα, ἐξ οὗ ἡ ἑρμηνεία ὄφις ἐκλήθη.

10 Ἄρτι ἐγέν. *exstitit.* Id est, declarata est & sese efficacem ostendit. Et mox, οἱ οὐρανοί. Sic vocat, βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, & hujus cives sunt οἱ σκηνοῦντες ἐν αὐτοῖς. Sicut, ἡ πόλις, οἱ πολῖται. Et, ἵνα πέτηται. A verbo πέτομαι. ἀποτακτικῶς.

CAPUT XIII.

1 Ἐπὶ τὰς κεφ. Non inusitatâ mutatione in his scriptis, *habens in capitibus*, ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς. Et postea, ἡ πληγὴ τοῦ θαν. *plaga mortifera.* Et, ἐθαυμάσθη ἐν ὅλῃ, *illa curata plaga admirationi fuit in tota terra.* In libris Latinis est, *Admirata est tota terra.* Et, ὀπίσω τοῦ θηρ. *Sequentibus nimirum illam bestiam, ista res admirationi fuit.*

6 Καὶ τοὺς ἐν τῷ οὐρ. *Participes cœlestis habitationis.* Id est, regni cœlorum, quæ est Ecclesia Christi. Et deinde, ἐσφαγμ. ἀπὸ καταβ. *Ab eo tempore, quo jacta sunt hujus mundi fundamenta.* Ut appareat hæc accipienda esse de æterno Dei consilio, & destinato decretóque opere redemtionis generis humani.

18 Ὧδέ ἐστιν ἡ ὑπ. μετωνυμικῶς. Id est, *hîc jam cernitur*, sive *spectatur tolerantia & fides sanctorum.* Et mox, ὅμοια ἀρνίῳ. ἐλλειπτικῶς. ὅμοια κέρασιν ἀρνίου. Et, ποιῆσαι εἰκόνα. ὥστε ποιῆσαι. *Dictum est, ut imago seu effigies fieret.* Quòd si τὸ θηρίον accipitur de impietate, & falsitate in religione & superstitionibus multiplicibus ac variis portentosæ atque horribilis formæ, facilè accommodari poterit explicatio imaginis, quæ sit pictura venusta commendans errorum scelera quâdam vivâ specie, id est efficacitate orationis ac cæremoniarum.

16 Καὶ ποιεῖ πάντ. ἀναπόδοτος ἡ λέξις. id est *facit*, seu *hoc efficit, apud omnes cujusque fortunæ & conditionis, ut det eis*, id est ut illi admittant, *impressam notam.* Et mox, χάραγμα ἢ τὸ ὄν. Id est, notam nominis bestiæ. Et in quibusdam libris Latinis istam scripturam exstare perhibetur. Et, ὧδε ἡ σοφ. *Hoc est opus sapientiæ.* Quod autem nomen indicatum numeris ait esse hominis nomen, ideo sunt suspicati aliqui, literas in alicujus personæ aut rei nomine de quo prædictio ista accipienda sit, istam summam indicando conficere debere.

CAPUT XIIII.

1 Ἑκατὸν τεσσαρ. Hæc multiplicata sunt illa suprà signata duodecim duodecies millia. Et, καιόμενον, *ardens* sive *flagrans.* In libris Latinis est, *scriptum.* γεγραμμένον. Et inferius, οὐδεὶς ἐδύνατο μαθεῖν, *discere*, id est cognoscere sive intelligere. In Latinis vulgatis libris est, *dicere.* Omnino, sicut videtur, negligentiâ librarii ità exaratum.

3 Οἱ ἠγορασμ. Ii nimirum qui comprehenduntur numero illo τῶν χιλιάδων, quem memoravit. Ut, Ὁ δ' ὁ βιοζώων γάρ τ' εἰμὶ ἐπὶ χθονὶ φῦλ' ἀνθρώπων. Et, ἀπαρχὴ. συνθετικῶς. id est, appositione. Et, ἄμωμοι. Secundùm hoc, μακάριοι ἄμωμοι ἐν ὁδῷ, οἱ πορευόμενοι ἐν νόμῳ κυρίου. Sunt autem ἄμωμοι, *carentes culpâ*, absque omni reprehensione.

7 Καὶ πηγὰς ὑδάτ. In aliquibus libris Latinis additur clausula hoc loco, *Et omnia quæ in eis sunt.* Et, ἀπ' ἄρτι. ἀπαρτί. Interpretatio Latina mendosa est, *Beati mortui qui moriuntur jam nunc. Ità profectò*, sive, *Sanè inquit Spiritus.* Et, ἐξηράνθη ὁ θερ. *Aruit seges.* Et, καὶ ἐθερίσθη, *Et est messis facta in terra.* In Latinis quibusdam libris est, *& demessuit*, in quibusdam, *& messuit eam.* Et, τὴν ληνὸν τοῦ θυ. τοῦ Θεοῦ, τὴν μεγάλην. Indicatur in aliquibus libris in genere masculino poni, τὸν ληνόν. Et, τὸν μέγαν.

CAPUT XV.

2 Τοὺς νικ. ἐκ τοῦ θηρ. Peculiari phrasi. Id est τοὺς τὸ θηρίον νικῶντας. Sive, τοὺς νικητὰς τοῦ θηρίου. Et inferiùs, κύριος ὁ Θεός. Significatio est casuum vocativi. Et, ὁ βασιλ. τῶν ἁγίων. *Rex sanctorum.* In libris quibusdam est, *Rex seculorum.* Id esset, τῶν αἰώνων.

6 Λίνον καθ. μετωνυμικῶς. *Induti puras vestes lineas & splendidas.* Quid sit, quod in libris vulgatis exstat, *vestiti lapide mundo*, relinquo considerandum. Et, εἰσελθεῖν εἰς τὸν ναόν. pro eo quod diceretur usitatè, εἰς τὸν ναόν.

CAPUT XVI.

2 Καὶ ἀπῆλθεν ὁ πρῶ. Nimirum illorum septem angelus. In Latinis tamen libris additur, *angelus.* Et, αἷμα ὡς νεκροῦ, *sanguis cadaveris*, ut cruor intelligatur. Et, ἤκουσα τοῦ ἀγγ. *Audivi illum angelum dicentem.* In libris Latinis est, *Audivi angelum aquarum.* Et paulò pòst, ἤκουσα ἄλλου ἐκ τοῦ θυσ. id est, ἀπό. *Audivi alium ex altari loquentem.* In libris Latinis vulgatis est, *Audivi alterum angelum dicentem.* Perhibetur autem in diversis libris hoc loco diversa scriptura inveniri. Et animadverti veram lectionem videri quibusdam, καὶ ἤκουσα τοῦ θυσιαστηρίου λέγοντος. *Audivi loquens* sive *dicens altare*, ut figuratè tribuatur oratio altari.

9 Καὶ οὐ μετ. δοῦναι. ὥστε δοῦναι. *Non fuisse ait declaratam pœnitentiam, celebrando gloriam Dei.* Et, ἐμασσῶντο. μασσᾶσθαι, est *mandere*, id est cibum edendo comminuere. Aristophanes Pluto, λαβὼν τὸν ἄρτον καὶ κρέας μασώμενος. In dolore igitur nunc ait illos præmordisse quasi mandendo linguas proprias.

14 Ἐκπορεύεται. ὥστε ἐκπορεύεσθαι, vel ἵνα ἐκπορεύωνται. *Ut egrediantur ad reges terræ & universum orbem terrarum, ad congregandum eos ad bellum.*

15 Ἔρχομαι ὡς κλ. *Ecce venio.* Mutatâ oratione. Ut ille hoc dicat Dominus, rex, & gubernator omnium ὁ παντοκράτωρ. Indicatur tamen in quibusdam Latinis libris legi, *Ecce venit.* Expositione directâ; id esset, ἰδοὺ ἔρχεται. Nomen autem ἀρμαγεδὼν, alii aliter sunt interpretati.

19 Δοῦναι αὐτῇ. De Babylone recordatus est Deus, propinandum ei esse poculum excandescentiæ & iracundiæ suæ. Est autem φράσις Hebraica legentibus sacram Scripturam nota. Et, ἔφυγε, *aufugit*, ut sit quasi evanuit. Et, ταλαντιαία. scilicet βάρη. *Pondere talentorum ceciderunt grandines.* Est autem pondus talenti, minarum lx. Et Mina drachmarum centum. Ut granditas ingens ὑπερβολικῶς indicetur.

CAPUT XVII.

1 Κρίμα. *Latam sententiam de isto magno scorto.* Et, κόκκινον. *supra belluam rubram.* Et mox, κοκκ. καὶ πορφ. *veste rubrâ & purpureâ.* Dictum etiam est alibi de his nominibus aliquid à nobis. Et, ἀκαθάρτητος. ἀκαθαρσία. quæ est *impuritas.* Et mox, μυστήριον. κατὰ μυστήριον, id est μυστικῶς. absconditâ & arcanâ significatione.

8 Τὸ θηρ. ὃ, τι ἦν, *cernentes bestiam, quæ quidem erat, & non est, quanquam est.* In libris vulgatis Latinis est, *Quæ erat & non est.* neq; additur quicquam. Sed pro illo καίπερ ἔστιν, indicatur scriptura alia, καὶ παρέσται. id est, *& affutura est.* Et mox, ὄρη εἰσὶν ἑπτά. *Sunt*, id est, repræsentant montes septem.

12 Μίαν ὥραν, *horâ unâ.* Vel, *brevi admodum*, sicut paulò pòst, ἐν μιᾷ ὥρᾳ ἦλθεν ἡ κρίσις σου. vel suo certo tempore. Γνώμη autem, significat, *animum*, *considerationem*, *mentem*, *sententiam.* Et, καὶ δοῦναι. ὥστε δοῦναι. *Ut potentiam regni sui tradant bestiæ.*

CAPUT XVIII.

2 Ἐν ἰσχύϊ, *validè* sive *vehementer.* Et infrà, ἐκ τοῦ οἴν. τοῦ θυ. *de furioso vino.* Et mox, στρήνους. Nomen hoc, unde ducitur verbum στρηνιᾶσαι, significationem habet *luxuriæ* & *deliciarum* & *crapulæ.* Id est, futilitatis sequentis effertos cibo atque potu. Et, ὅτι ἠκολ. *secuta sunt peccata*, id est, evaserunt.

11 Τὸν γόμον. γόμος merces sunt quo naves onerantur. Hoc nomen ponitur etiam capite xxi. Πράξεων. Et mox, γόμος χρυσοῦ. Nimirum merces istæ sunt. Si γόμον scriberetur, esset oratio magis congrua. Atque sunt multa in his, quæ minus κατάλληλα verbis, intelligendo possunt construi, & sunt in Latina interpretatione casus magis consentanei. Quæ etiam varia reperiri traditur.

12 Ξύλον θύϊνον. Odoriferum lignum vocarunt θύον. Quod modò ξύλον θύϊνον appellat. Et facit mentionem Suidas libri cujusdam reperti cum corpore Barnabæ, in quo perscriptum esset Evangelium Matthæi, habente tabellas Thyinas, id est ξύλα θύϊνα. Quæ leguntur in fragmentis historiæ Theodori cujuspiam. In tertio libro carminum Horatii est, Thynâ merce, à populis qui sunt Thyni, vel insula Thynia. Nam gentile est Θυνός. Et deinde, σεμίδαλιν, hæc erit *similago.* Et, ῥεδῶν. Rheda vehiculi genus est. Sed Latini priorem syllabam producunt. Horatius,

Quatuor hinc rapimur viginti & millia redis.

13 Σωμάτων, *mancipiorum* fecit interpres Latinus. ut in Græco versu, σώματα πολλὰ τρέφειν. Et, ὀπώρα τῆς ἐπιθ. *poma desiderii*, est in libris Latinis. Id est fructus expetiti animo tuo. Est autem

ὀπώρα

ὀπώρα tempus proximè antecedens autumnum, quo tempore fructus maturescunt, quorum & ipsorum nomen ὀπώρα, inque his poma excellunt. Cùm quidem & hujus Latini nominis sit generalis quædam significatio.

20 Πόλις ἡ μεγ. *Urbs illa ingens.* Cujus urbis illa mulier εἴδωλον est, quam nunc descriptio exornat. Et infrà, ἐργαζόμενοι, *facientes quæstum.* In Græco sermone est usitatiùs ἐργάζεσθαι, Ἐργάζεσθαι τέχνην Πέρσου.

CAPUT XIX.

2 Ἔκρινε. κατέκρινε, *sententiâ suâ condemnavit.* Et, ἐξεδίκησε τὸ αἷμα, *ultus est cædes.* Et infrà, καὶ ἡ γυνή. illa mulier cujus suprà mentio facta, quæ est ità εἰδωλοποιηθεῖσα Ecclesia. Et, δικαιώματα. Justitiæ opera, vel potiùs justitiæ insignia atque argumenta.

10 Ὅρα μή. ἀποσιώπησις. ὅρα μὴ ποιήσῃς. *Cave hoc facias.* Et infrà, μεσουρανίσματι. Usitatius est, μεσουράνημα quàm μεσουράνισμα. Et paulò antè, ῥομφ. ὀξεῖα. In libris Latinis est, *Gladius ex utraque parte acutus.* Hic esset ἀμφήκης. Et, τὴν καιομ. ἐν τῷ θείῳ, *ardentem in sulphure.* In libris Latinis est, *In stagnum ignis ardentis & sulphuris.*

CAPUT XX.

1 Ἐπὶ τὴν χεῖ. ἐν τῇ χειρί. Et postea, ἐκάθισαν ἐπ' αὐτ. *supra eas sedes consederunt.* ἐλλειπτικῶς. ut desit τινὲς, *aliqui.* ii nimirum quibus potestas data esset judicium faciendi. Et, πεπελεκισμ. *percussorum securi.* Et postea, ἄχρι. περισσή, id est *abundat.* Ut, *nunc jam.*

CAPUT XXI.

8 Ψευδέσι. ψευδής est *mendax.* Et infrà, κρυσταλλίζοντι. id est, *nitente instar Crystalli.* Et postea, πυλῶνας. Hæc sunt loca ad portas, quæ non solere claudi deinde dicetur. Et mox, ἀγγέλους. In Latinis libris legitur, *angulos.* mendosé.

16 Τετράγωνος. Et sequitur ἐπεξήγησις. Est enim σχῆμα τετράγωνον, id est, *quadrata figura,* æqualium laterum & angulorum rectorum. Et Græci firmum constánsque & omnibus numeris absolutum vocant τετράγωνον: Ut de præstante virtute viro, τετράγωνος ἄνευ ψόγου, vetus Poeta dixit. Et mox, ἐπὶ σταδ. Stadia viii. faciunt miliare unum, vel exquisitiore mensurâ, vii. cum dimidio, ut Persica parasanga sit Germanicum miliare. Cubitum verò, est sesquipedale. Et, ἐν τῷ καλ. *mensus est urbem arundine illâ.* In libris Latinis est, *de arundine aurea.* Quæ autem sequitur indicata mensura cubitorum cxliiii. ea est multiplicatio in sese numeri duodecim. Ut, sicut puto, arundinis, quâ metiendo angelus uteretur, longitudo ista accipienda sit. Quódque addit, Mensuram hanc esse hominis, quæ angeli sit, videtur significari humanâ specie angelum ista dimensum fuisse. cùm quidem aliquid tectius quoque innui non abhorreat à vero. Sunt qui istam mensuram cxliiii. velint esse muri altitudinis. Nam prioris altitudinis mentionem pertinere ad montem supra quem urbs collocata esset, tam altum quàm longum latúmve spacium urbis. Et, ἐμέτρ. τὸ τεῖχος. In libris Latinis est, *Et mensus est muros ejus.*

CAPUT XXII.

3 Κατανάθεμα. de re impia & exsecranda hoc modo est vocabulo usus. Et, infrà, μὴ σφραγ. Occultari sive celari ista vetat. Et μακάρ. οἱ ποι. In libris Latinis est, *Beati qui lavant stolas suas in sanguine agni.* Cùm quidem istud, *in sanguine agni,* addititium putetur. Apparétque illum interpretem legisse, μακάριοι οἱ πλύνοντες τὰς στολὰς αὐτῶν.

Hæc sunt quæ duximus notanda in isto libro, secundùm nostram intelligentiam & rationem, quam instituimus. Ad conjecturas verò quod attinet de iis, quæ mirificis quibusdam significationibus & indiciis demonstrantur, cùm diversæ diversorum explicationes sint in manibus, amplectatur unusquisque id quod maximè arriserit. Quòd istæ enim velint esse quædam futurorum prædictiones, ut ad perspiciendum vaticinandi facultate opus sit, valebit nimirum in his, id quod versu Græco dicitur, secundùm Ciceronis interpretationem, *Bene qui conjiciet, vatem hunc perhibeto optimum.* De sua autem commentatione contendere aliquem asseverando, simile videtur νυκτομαχίας prælio. Sed de his modò differere, neque est locus, neque propositum. Itaque nostram operam hoc fine concludamus:

Si quid in hoc, aliisve meis est utile libris,
Quódque legentem aliqua commoditate juvet,
Præcipuè ad sanctæ tendens pietatis honorem,
Virtutísque augens officiique decus:
Hoc, Deus alme, tuum est donum. Sed cætera siqua
Vel non sunt bona, vel si mala sunt, mea sunt:
Quos emendari lapsus humaniter, oro,
Et veniam erratis, hæc removendo, dari.
Communi à nobis servitum est utilitati,
Propositi hæc nostri summa capútque fuit.
His prolata alia & sunt nimirum meliora,
Et proferri itidem pòst meliora velim:
Sancta fides & relligio & studium pietatis,
Multorum ex operis ut magìs emineat.
At tu æterne Dei fili salvator Iesu,
Ipse tuum præsens, Christe, tuere decus,
Et proprium defende gregem atque tuere, tuum qui
Concelebret nomen Christe salutiferum.
Te verum, Deus, & solum veneramur, & unum,
Et cujus regni est omnipotentis honor.
Gloria, laúsque, decúsque, & sceptri invicta potestas
Est tua, ab æterno tempore fine carens,
Optime summe Deus, cujus clementia tanta est,
Virium opus quantum est insuperabilium:
Æterne æterni nati pater, ac utriusque
Spiritus æquali numine sancte, Deus.

FINIS.

Index Rerum & Verborum insignium ad observandum.

A

Biæ sacerdotis sors 25,53
Abrahæ sinus 33,45
Ἄβυσσος 29,49
Acclamatio læta Hebræorum 34,63
Ἀδημονεῖν 16,56
Ἀδηλίας 119,84
Ægrotantium signum mortiferum 5,33
Ἅγια, ἁγιάζειν 52,43
Αἰνών Ænon 41,21
Ἀκτόλοι 33,83
Αἰών 34,10
Αἰρεῖν 48,32
Αἰσχύνομαι 31,46
Aes 29,10
Ætas Christi secundùm Irenæum 46,31
Αἰτέομαι, αἰτίζειν 46,70
Ætii blasphemia 51,42
Ævum αἰών 8,18
Afflictionum seu crucis causa 35,78
Ἀγαλλιάω ἀγαλλίασις ἀγάλλιος 46,19
Ἀγαπάω ἀγαπάζειν 4,33
Ἄγειν 47,80
Ἀγνοήματα 10,6
Ἀγγαρεύειν ἄγγαρος ἀγγάρεια 4,3
Ἀγκάλαι ἀγκάλας 22,17
Ἁγιάζειν 48,57
Ἀγών 36,69
Ἄγω ἀγγέλων ἀγγελία 22,51
Ἀγραυλοῦντες 20,71
Ἀγνοεῖς 15,23
Ἀγωνιάσαι 35,70
Ἀγωγόν adverbial. 10,21
Ἀκοῆς nomen pro fama 9,59
Ἀκρατισμα 32,10
Ἀκούειν 1,62
Ἀκρίδες victus Baptistæ 2,37
Ἀκροβάτης 2,45
Ἀκτία quid 117,84. quomodo differt ab ἀλιευ-ibid.
Alabastrum Alabastrites 25,52
Ἀλαλαγμός 20,78
Alapa 26,44
Ἀλέκτωρ 9,6
Ἀλεῦρον 119,12
Ἀλών ejus varia significatio 73,27
Allegoria quaternarii numeri evangeliorum 37,54
Allegoria de decem virginibus 15,72
Allegoria de homine incidente in latrones habens autorem Basilium 30,73
Ἀλλοιωθεὶς, ἀλλοιωθεὶς posita 3,1.4,28.6,34
Ἀλόη 14,68
Ἅλων 3,7
Ἀλωπηξ 9,7
Ἀμαρτωλοί 32,16
Ἀμνός 84,25
Ἀμφίβληστρον 3,84
Ἀμφοδον 22,76
Amphora 35,76
Ἄν conjunctio sæpe omittitur 57,77
Ἀναβαίνειν quid significet 66,9
Ἀνάληψις quid 94,35
dies ἀναλήψεως ibid.
Ἀναχωρεῖν in scriptis Evangelicis 40,51
Ἀναλύσεως 24,23
Ἀναλύειν peculiari phrasi 31,20
Ἀναμάρτητος 45,10
Ananias, ejus mendacium, pœna 100,70
Ἀνακεῖσθαι 24,71
Animalia tributa Evangelistis 37,61
Ἀνακολουθον locutionum exempla 32,40
Ἀναπαύειν 10,59
Ἀναφέρειν 10,74
Ἀνάθεμα 43.48.47,77
Ἀνάθημα ἀνάθεμα 16,59.64,25.116,31. Paulus quomodo optavit se fieri ἀνάθεμα 57,82
Angelicus cultus quid 78.10,20. Angelorum sermo quis 84,79
Ἀνέμοις 43,46.47,70
Annas Ananus 27,42
Annus Christi Baptizati 27,7
Ἀνάγαιον ἀνώγαιον 23,76
Ἀνόσιοι 26,42
Ἀνωθεν loci & temporis adverb. 41,8. ejus varia significatio 117,84
Ἀντλήματα 41,79
Antichristi grassatio in Ecclesia 80,16
Ἀντιλαβέσθαι 25,75
Antilogia an fit in sacris literis 20,34
Ἀντιπαρῆλθε 43,11
Ἀντιλογία 26,64
κατ' Ἀνθρωπον quid significat 65,71
Ἀντοφθαλμεῖν quid 119,44
Ἄνωθεν 3,53
Ἀπὸ θεῖοιο pro ἀπὸ θεοῦ 55,81
Ἀπαντᾶν 28,80
Ἀπαρτισμένος adverb. 40,29
Ἀπογραφή 101,68
Ἀπιστία 4,36
Ἀποδεῖξαι 30,20
Ἀποδέχομαι ejus varia constructio 116,31
Ἀποκαλύψεως autor 37,39
Ἀπὸ ἀνατολῶν solis 11,4
Ἀποκεφαλίζειν 20,63
Ἀποκαλύψις 8,38
Ἀπόλεσθαι 22,45
Apollinaris dogma 40,69
Ἀπόλλων Accusativus Atticus 60,69. etiam genitivus Atticus à nomine Ἀπόλλως 59,79
Ἀπὸ τοῦ νῦν ἀπάρτι 11,18.22,44
Ἀπαλείχειν 35,29
Ἀποκάλυψις 61,23
Ἀποτιναξ 28,42
Ἀποσυναγωγοί 31,26
Ἀποταξαι 21,12
Ἀπὸ quid 117,33
Appellare ad Cæsarem quid 117,10
Applicatio donorum Dei fit fide 6,13
Aqua intercus 32,80
Aquales 40,24
Ἀρχιερεὺς 1,45.15,47.27,43
Ἀρχὴν accusativus adverbial. 45,46
Ἀρχιτελώνης 34,26
Ἀρχιτρίκλινος 40,40
Argentarii 15,26
Argentei ἀργύρια 30 Judæ proditori dati 16,12. 17,2
Ἀργεῖον ἀργύριον 8,33.32,28
Ab Arianis corrupta Scripturæ dicta 45,10
Ἄριστον cibi capiendi tempus 32,2
Aristotelis sententia 33,10
Ἀρτάβη mensura Persica 40,32
Ἄρτιον quid 119,23
Articuli ad infinitivum additi usus 22,1
Articuli postpositivi Attica constructio 40,81. articulus postpositivus aliquando non respondet ad priora 72,63
Ἀρνὸς ἀμνός 5,22
Ἀρχὴ pro ἄρχοντος 58,60
Ἀς ἄν 7,29
Ἀσσάριον 119,25
Ἀσύνετοι 21,62
Ἀσπάσθαι 19,1
Ἀσκητικὰ quæ Basilio asscribuntur autor 4,66
Ἄσωτος 33,25
Ἀσφάλεια 25,35
Assaron 9,6
Ἀτιμία 28,26
Αὖθις qui, & quotuplices 73,68
Αὐτοῖς 49,51
Αὐτός 17,30
Αὐθέντης quis 84.21. idem quod φλαύρως 84,23
Αὐλή 16,85.23,37.46,34
Αὐλίζεσθαι 13,16.16,7.35,50
Aurum duodecuplum ad argentum 33,21
Auster 31,69
Αὐχμός 15,22
Αὐτὸς ὅσος ἀλλοιωθεὶς posita 3,1.4,28.6,34.49,29

B

Babylonis nomen μεταφορικῶς 89,63
Βάδος 33,59
Βάϊον βαΐς 29,20
Baptisma Joannis 18,74.27,47. baptistæ Joan. victus 2,37. baptista 2,13. βαπτίζειν 2,17. βαπτίζομαι Metaph. 27,8. baptismo quando Christus initiatus 27,8. baptismi seu Christi in baptismo efficacitas 3,2.18,74. Baptizari in mortuos quid sit 65,43. in Mosen quid 63,38
Βάπτισμα 3,9. βαπτίζειν 3,13.90,67
Basilio falsò asscriptum opus de Spiritu Sancto 45,13. Basilii locus de naturæ humanæ in Christo affectionibus 48,23. Basilii num sint ἀσκητικά 4,53
Βασανίζειν 4,74
Βαττολογεῖν ibid.
Βδέλυγμα 14,78
Βεελζεβούλ 7,77
Benedicti vox 25,61
Βηθανία quæ fuit 117,14
Βηθσαϊδά 42,14
Bethleem 1,54. civitas David 26,61
Bethsaida 29,14
Bilis 44,5
Βίος pro facultatibus 28,66.35,63
Βλασφημία 8,9. blasphemiæ veteres renovatæ explodendæ non convincendæ denuo 38,5
Boanerges 19,10
Boni nomen quomodo Christus recuset 11,32
Βόθυνος 33,82
Βολὴ pro βολίς 58,68
Brachium phrasi Scripturæ 26,18
Βρέχειν 5,63
Βόσκειν βυθός 29,46
Byssus 33,19

C

Cæsarea 10,19
Caiphas 15,62.27,32. quomodo Propheta dicatur 48,39
Calix phrasi Hebræa 12,17
Camelus apud Matt. 11,40
Canæ urbes duæ major & minor 40,50
Capernaum 3,59
Carbones 52,79
Carnales qui dicantur 66,37
Carpocratianorum calumniæ 28,68
Catinus 23,3
Κατηχέζειν, ejus varia significatio 75,16
Κατέχειν, appello ad littus 119,32
Καυχᾶσαι pro καυχᾷ 55,33
Caupo 30,4
Causa afflictionum seu crucis 35,78
Celsi calumniæ 24,32
Centurio 17,19.24,13
Cerinthus 7,16
Χαίρειν 59,63
Χαλινός 6,41
Χαλκός 29,9
Χάρις 22,79
Chananæi 10,33
Chasma 33,63
Χαρίζεσθαι quid 72,52
Χειροτονία quid 101,30
Χιλίαρχος 20,74
Χιτών 23,43.52,75
Χλαμύς 17,36
Χλεύη 52,55
Χόος 20,55
Chœnix 9,4.40,34
Χοῖρος 44,4
Χολή 10,57
Χορηγεῖ 33,79
Χόρος 33,32
Χορτάσαι 21,4
Χοῦς 35,77
Χρεία, ejus varia significatio 101,22. χρείαν ἔχειν 3,10
Χρηματίζειν 2,19. χρηματισμός 2,34
Χρῆμα, singulari numero 100,39. χρήματα κτήματα 27,60
Christi nomen quid significet 40,14. Christus verus homo 16,62.48,25. verus Deus 50,60,78. Christus recusat boni nomen 11,32. Christi persona & officium 50,2. Christus ἀνθρωποπαθῶς loquitur 17,12.23,25. Christus Baptizatus 27,8. Christus quomodo baptizasse perhibeatur 41,17. Christi genealogia 27,7. Christus cur dicatur λόγος 38,57.50,9. Christus φῶς ἀληθινὸν 73,59. Quomodo factus ἁμαρτία 60.45, & seq. quomodo κατάρα & μωρία 60.41. quomodo πέτρα 60,48. quomodo Petra 63,54. Christus suis concordiam precatur 52,7
Christiani nè sint ἄμεμπτοι 84,52. Christiana disciplina res ardua est 32,57. Christianis quomodo puerorum nomen tribuatur 11,40
Κρίσις 35,22
Chrysostomea Evangelii descriptio 37,29. Chrysostomi sententia de conversione hominis 39,51.40,10. Chrysostomus nimium tribuit τῷ αὐτεξουσίῳ 39,71
Circumspectè de rebus divinis disserendum 38,62
Clavis Flacciana 12,53
Clementis locus contra Pontificios 35,82
Κλῆρος quid significat & unde derivatur 94.33,36
Κατηγορία quid 94,40
Cœlites 11,58
Cœli plagæ 15,32
Cœmiteria 47,30
Cœna Dominica 16,25
Κοινὸς id est, ἀκάθαρτος 59,22
Cola vitilia 14,73
Colaphi 26,41
Κολαφίζειν quid 119,60
Comessationes & comissationes, quid & unde 58,81
Communicatio proprietatum 48,58. communicatio proprietatum fit revera non verbo tantùm 48,69
Conciliatio locorum in speciem pugnantium 7,49.10,69.12,37.20,34.22,68,27,41.28,9.29,41.42,63.101,62,115,9
Concussio, concutere 27,70
Conjugium maturandum 62,60
Conjuges quare secubent 61,70. quomodo sanctificantur in conjugio 61,84
Conjunctio arctissima 22,47
Conversio hominis 43,63
Convicium Pauli 115,62
Cor phrasi Scripturæ 49,66. cor terræ 8,45
Corinthus, nunc Coranto 59,68
Corpus Christi, templum appellatur 40,69
Corus 33,64.119,8
Corvi mirabiliter aluntur 31,80
Credere in aliquid & credere de aliquo 41,12
Cretenses mendaces 84,45
Crux quid significat Metonymicè 19,56
Cyrenius 26,58
Cyson fluvius 26,22

D

Dæmonum sedes 6,69
Δαιμόνιον sacris literis quid 3,18
Δαιμονιζόμενος 3,21
Δαπάνη 13,57.36,13
Dalmanutha 10,67
Danistæ 15,25
Davidis institutum de sacerdotum officio 23,43
Decapolis 3,31

De

De divinis circumspectè & cautè differendum 38, 62.
Δεῖνα 16,19.
Δεῖπνον 32,2
Demensum 31,43
Δειγματίσαι 4,37. 19,30
Denarius 11,64. 48,85
Δέρμα 2,36. 13,58
Δέρω 13,57
Δέσμιος pro δήσαντες 36,13
Desertum 2,11
Deus quomodo in cœlis esse dicatur 4, 80. Non est autor peccati 90,86. Deo quâ consideratione Patris nomen tribuatur 5,6
Διῦπι 13,10
Διαπρίσεις 9,74
Dextra phrasi Scripturæ 16,30. 26,15
Διὰ cum accusativo 44,8
Διὰ cum genitivo αἰτίαν, cum accusativo ἐνέργειαν significat 57,3
Διαβολὴ 44,40
Diabolus 44, 43. Princeps aeris 73, 33. Filius perditionis 80,44
Διακρίνεσθαι 13,27. διακρίνειν 64,12
Dialecticarum conclusiunculalarum & similitudinum in doctrina cœlesti modus esse debet 38,77
Διάνοια 57,80
Διαφέρειν τινὸς 7,30
Διάγραμμα quid 119,16
Διαφρίσθην 44,64
Διασεῖσαι 27,65
Διαθῆκαι 36,14
Διατίθεσθαι 36,13
Διδακτοὶ quæ 60,2
Δίδυμοι 47,42
Dilectio est signum non causa salutis 28,59
Dii phrasi Scripturæ 47,22
Diluculum 44,79
Διυλίζειν 14,72
Δοχὴ 28,16. 32,12
Doctrinæ corruptela 14,79
Δοκιμασία 22,28
Δοκιμάζειν 49,29
Δοῦλος 5,30
Donec 1,69
Δόρπον 32,6
Dositheus Pseudo-Christus 14,58
Δοῦναι λόγον 35,43
Δόξα 34,21
Δοξάζειν 47, 73. Ejus varia significatio 61, 40.
Drusilla, quæ fuit 117,10
Δυνάμεις 22,22. δυνάμεις 64.56
Δυσμὴς 31,68

H Particulæ peculiaris usus 32,68. 34,81
Ecclesiæ caput Christus 46,60. Ecclesiæ definitio 48,45
Ἔχειν ἔχοντες 15,30
Ἥδεσθαι 31,70
Ἔδαφος 34,76
Ἐγείρεσθαι 6,81
Ἐγκαίνια 46,66
Ἐγκράτεια quid 117.20
Ἐδολιοῦσαν pro ἐδολίουν 55,80
Εἴπωσαν pro εἶπον 55,84
Εἴδωλον quomodo οὐδὲν 62,19
Εἰς ἡμᾶς pro παρ' ἡμῖν 85,51
Εἰς ἣν, pro ἐν ᾗ 96,62
Εἰδωλολάτρης εἰδωλολατρεία 51,64
Ἑκατόνταρχος 6,1. 17,18
Ἐκδίδοσθαι 13,65
Ἔκδικος 34,44
Ἐκλογὴ quid 57,27
Ἐκτείνειν 42,34
Ἐκπλήσσεσθαι 19,23
Ἔκστασις 7,75
Ἐκθαμβεῖσθαι Exsternari 23,10
Ἐλαχιστότερος comparativum ex superlativo 73,52
Ἐλαύνειν 43,2
Ἐλεημῶν ἐλεημοσύνη 31,12
Ἔλεος ibid.
Ἤλθοσαν pro ἦλθον 55,83
Ἡλικία 5,81
Ἕλληνες 10,38. 49,52
Ἑλληνισταὶ qui 101,4
Ἐλλείψεων insigniorum exempla 32, 22. 84,49. 85, 40
Ἐμβριμᾶσθαι 6,34. 18,56. 48,17
Ἡμιθανής? 40,83
Ἐμπόριον Emporium 40,56
Enallagæ præpositionum frequentes in Novo Testamento 23,10
Ἐν malè usurpatur pro διὰ 85,10
Ἐνδέχεσθαι 42,23
Ἓν διὰ δύο 25,80
Ἔνδυμα 2,13
Ἐνέχειν 20,68
Ἐνέργεια 22,65
Ἐγκαλεῖσθαι quid 96,53
Ἐγκομβώσασθαι 96,55
Ἔνοχος 19,29
Ἐνόντα 31,5
Ἕνωσις duarum naturarum in Christo 48,56
Ἐνθύμησις 22,61
Ἔντιμος 28,15
Ἐντρέπομαι 45,22. 34,38
Ἐξύπνιον 2,42
Ἕως οὗ 1,69
Ἔπαυλις quid & unde 94,72
Ἡ ἐπαύριον 17,32
Ἐπέχειν 20,69. 32,84
Ἐπενδύτης ἀπενδύτης 53,29
Ἐπερωτᾶν quid 85,40
Ἐπηρεάζω ἐπήρεια 4,14. 28,53
Ἐρημαία 25,37
Ephi 9,5
Τὸ ἐπιβάλλον μέρος 33,10
Ἐπιγαμβρεία 13,53
Ἐπιλαβέσθαι 35,49
Ἐπίσκεψις 35,10
Ἐπισκέπτεσθαι 26,22
Ἐπισκιάζειν 25,40
Ἐπισκοπὴ 34,83
Ἐπισκέπτεσθαι quid 101,20
Episcopus & Presbyter idem 114,21
Ἐπιθανάτιοι 60,83
Ἐπιούσιον 5,22
Ἔποικοι 37,14
Ἐποφθαλμιᾶν 11,76
Ἔρημος 2,10
Ἐρήμωσις 14,75
Ἐργάζεσθαι pro ἐργάζεσθαι 125,6
Ἔργον ἐργασία 31,78
Ἐρωτᾶν 49,57
Ἐπίτεσμα? 32,8
Ἐσχαμένον 23,82
Esseni 2,60
Ἐπεσφθαλμοι 11,58
Ethnici 4,72
Evangelii definitio 37, 76. Evangeliorum expositio simplex 18, 42. Evangeliorum quaternarius numerus Allegoricè explicatus 37, 54. Evangelii & legis differentia à Chrysostomo confundi cœpta 38, 8. Evangelistæ quo ordine scripta sua composuerunt 37, 61. evangelistis singulis quæ attributa animalia 37,60
Εὐχομένων seu εὐφημιτῶν Hæresis 43,22
Εὐδοκεῖν 3,23
Εὐδοκία 3,25
Φυγὴ 15,14
Φυγεῖν? 6,73
Εὐλαβεῖς 26,26
Εὐλογεῖν 29,38
Εὐλογία 29,44
Eunuchi 11,22
Εὐοδοῦσθαι quid significat 65,56
Εὖρος 119, 33. εὐροκλύδων 119,35
Εὐθυμία 119,74
Ἐξάρτια quid 119,14
Εὐφημισμὸς 47,23
Εὐφραίνεσθαι 31,68
Εὐφροσύνη 31,66
Eusebius de errore Ariano suspectus 38,32
Ἐξίστασθαι 7,73. 19,22
Ἐξομολογεῖν 7,37. 35,63
Ἐξ ὁμολόγου fit aliquid 35,66
Ἐξουσία 40,16
Ἐξορκίζειν 16,18. 20,38
Ἐξουθενημένοι qui 61,14
Ἐξουσία 5,74
Ἐξυλίσαι 14,74
Ἕτοιμος, Atticè Ἑτοῖμος 116,50

F Oenoris quæstus prohibitus 28,79
Feriarum nomina quomodo finiant 46,68
Fidelia 35,73
Fidei efficacitas 22,5 Fides salutis efficiens 6, 16
Filii nomen translatè interdum ponitur 45,73. Filius Dei cur dicatur unigenitus 39, 10. Filius hominis periphrasis 49, 10. Filii Dei: Diaboli 48,46
Flaccius refutatus 12,52
Fratres Christi 20,9
Fulgur 31,1
Futurorum mediæ vocis usus 31,36

Γ Αμβεῖς 13,52
Garizin mons 41,67
Gaudere 31,71
Gehenna 7,27
Γενεὰ γενεῶν phrasis 25,72. Γενεὰ 1,33. 15,10
Genealogia Christi 27,7
Γένεσις 1,41
Γενέσια 9,14
Γενέσθαι phrasin sæpe reddit Hebraicam 60, 18, & seq.
Getsemane 16,53
Γεώργιον Θεοῦ quomodo sumus 60,49
Γλωσσόκομον γλωσσοκόμιον 49,7
Γναφεὺς 6,1
Γογγύζειν 28,19
Golgotha 17,55
Grabatum: De cujus vocis usu elegans est ascripta historia 19,1
Græci qui dicti sint 10, 38. 44, 24. 49,52
Græca interpretatio Prophetarum qualis 7,68.
Græca verbalia Latinè expressa 12,1
Γραμματεὺς 1,47. 9,34

H Æresis Arii 45,10. 50,71
Carpocratianorum 28, 68. Cerinthi 7,15
Massilianorum qui & εὐχόμενοι 43, 19. Macedonianorum 38, 85. Marcosiorum 18,39
Herodes tres 9,84
Herodes Antipa 36,26
Herodias, ejus nuptiæ 9,70
Hesaiæ mors 15,65
Hieremiæ nomen pro Zacharia positum 16,81
Historia memorabilis de reprehenso à Spiridone Tryphillio permutante nomen in Ecclesia notum 19,1
Hora quid significet Græcis 40, 60. hora seu tempus supplicii Christi 40,60
Ὑποπιάζω quid sit 63,25
Hosianna 12,74. 49,22
Hyperbolæ usitatæ 41,32
Hyssopi mentio apud Joannem in hist. pass. 53,3

J Abboc torrens 41,21
Jacobus Apostolus ἀδελφόθεος 23,35
Jejunii Judaici tempus 118,72
Jentaculum 32,10
Ἱερατεύειν 25,61
Jesu nomen 1,67
Illyricus refutatus 12,53
Ἱμάτια 17,61
Imperandi modus in significatione prædicendi 36,39
Ἵνα 9, 11. Ἵνα non αἰτιολογικῶς sed συμβατικῶς positum 46, 54. 47, 78. 49, 20. ἵνα τί 6,70
Insari unum supra alterum quid 60,73
Interrogationis forma usitata in his scriptis 53, 43
Invidia 15,31. 21,59
Joannis vita 37, 5. & seq. Joannes post Lucam scribit Evangelium ibid.
Josephi pater 27,9. Josephi locus notatus 32,65
Irenæus de Christi ætate 46,31
Ἰσα Θεῷ quomodo intelligendum 75,63
Ἰσχὺς 22,58
Isthmus, nunc Hexamilus vocatur 59,68
Iter Sabbati quantum intervallum 94,56.
Judas an affuerit cùm institueretur cœna dominica 16, 30. Judam discessum quomodo 94,56
Judæa palmis celebris 49, 22. Judæa capta 11, 22. Judæorum pertinax in Christum odium 17,38
Julianus Apostata deridet Christianos 24,49
Justificatio ex fide solùm 55,30, & seq.

K Αὶ pro γὰρ 26, 80. αὐξητικῶς 80,52
Καιρὸς 10, 11. 34, 10. 35,22
Κάμηλος apud Matth. 11,40
Καμμύειν, καμμύοντες, καταμμύοντες 121. 26, & seq.
Καψιδράτιον 48,24
Καρφὸς 5,24
Καρφολογεῖν 5,33
Κατὰ idem quod πρὸς 84, 3. τὸ κατὰ πάντα adverbialiter 85,16
Καταεργεῖν καταργεῖν 32,29
Κατάγειν 23,77
Κατακρημνεῖς horribiles 73,36
Καταλαμβάνειν 39,18
Κατάλυμα 23, 74. καταλῦσαι ibid. κατάλυσις ibid.
Κατάρα 15,43
Κατήχησις 25, 33. κατηχεῖσθαι ibid. κατηχούμενοι 25,35
Καθηγητὴς 14,34
Καθαροὶ 3,50
Καθίζειν 3,37
Καθ' ὑπόληψιν dicta 13,68
Κατ' ἰδίαν 29,14
Καύσων 31,71
Κεφαλαιῶσαι 22,31
Κεχαριτωμένη 25,25
Κεῖμαι 48,19
Κεράμιον 35,72
Κλισία 29,29
Κόδραντες 22,81
Κοιμητήρια 47,31
Κοινοῦν, κοινὸν, phrasi Heb. 10,27
Κοινωνία ἰδιωμάτων 48,58
Κόκκος βαφικὸς 17,38
Κολωὸς 52,70
Κολλᾶσθαι quid 100,28
Κολλυβισταὶ 12,81
Κόλλυβος ibid.
Κολυμβήθρα 42,10
Κόλπος phrasi Script. 39,47
Κῶμοι 58,97
Κωμοπόλεις 18,50
Κομψὸν 42,76
Κόνοψ 14,70
Κοπετὸς 15,28
Κόφινος 10,63
Κοπιᾶν 5,1
Κόπτεσθαι 15, 28. κόπτομαι de luctu 29,75
Κορβανᾶς 10,8
Κορβᾶν ibid.
Κόρος 33,63
Κράββατον 18,77
Κράσπεδα 14,23
Κραυγάζειν 52,43
Κτήματα 11,38
Κτῆσις 33,43
Κύλλος 10,54
Κῶς, Κῷος 114,21

LAbrum 49, 79
Λαλεῖν quid 94, 57
Λαιλαψ 20, 26
Lætari 31, 71
Λαμπάς 15,75. 52, 64
Λάτρις λάτρης 51,60
Latrones 27, 76. latrones cum Christo crucifixi 17, 4
Lavacrum 2, 33
Lavare pedes 50,7
Lazarus 33, 32
Legis & Evangelii discrimen à Chrysostomo non animadversum 38, 8
Λεία 25, 10
Λεῖπον ibid.
Λειτουργία ibid.
Λευός 22, 20
Λέπρα 5, 81
Λεπτὰ 22, 80
Lex pro scriptis Prophet. 51, 43
Libitina libitinarius 28, 30
Libra 48, 75
Linearum vestium usus 33,18
Λὶψ 119, 7
Lingua orationem significat 91,13
Λίτρα 48, 75
Λογίζεσθαι & activè & passivè significat 55, 40
Λόγος apud Joannem est ἀνυπόστατος 38,34. λόγου nomen cur tribuatur Christo 38, 58. 50, 9. λόγον δοῦναι 33, 43. λόγον ἔχειν 78,33
Lucæ Evangelistæ historia 24, 28
Λύτρον 2,33
Λύχνος, λυχνία 15, 77. 19, 84
Λύτρον λύτρωσις 26,68

MAcedoniani corrumpunt textum Joannis 38, 85
Magdala 10, 66
Magi quando & ubi Jesum convenerint 1, 30. magorum appellatio ibid.
Μαγνῆς quid 118, 54
Μαργαρίτης 15, 62
Μακροθυμος 11, 76. 34, 54
Μαλακίζεσθαι 6, 46
Malta, olim Μελίτη 119, 73
Μαμμωνᾶ 5, 72
Manes 14, 65
Manus, Manus dextra phrasi Scripturæ 26, 16. manus phrasi Hebr. 36, 6
Marci Evangelistæ vita 18, 1. Marcus quâ occasione Evangelium scripserit 18, 27
Marcosii hæretici 18, 39
Mare Galilææ 43, 43
Margaritæ 5, 36
Mariæ nomine plures fuerunt mulieres 52, 78. Mariæ & Elizabethæ cognatio 25,48. Maria soror Marthæ an sit illa Maria Magdalena de qua apud Lucam 47, 40
Massiliani hæretici 43, 21
Matthæus Evangelista 1, 1
Medicus indoctus 27, 55
Medimnus 4, 8. 33, 63
Medimnus Atticus 40, 33
Μεγαλεῖα 25, 70
Μεγιστᾶνες 20, 72
Μειζοτέραν, barbarismus pro μείζω vel μείζονα 91, 35
Μέλαγχα 2, 40
Μέλλειν τὸ μέλλον 42,50
Μὲν, ἀνανταπόδοτος ponitur 78, 29
Μεμνήσκεσθαι pro ἐμεμνήσκεσθαι 90, 72
Μένουγε 30, 77
Μήποτε 19, 66
Merenda 32,11
Μέρος μερίς 49, 85
Mesopotamia 101,61
Μέσον quale genus orationis 54, 64
Μετάγεια 2, 84
Μετακαλεῖν ibid.
Metanoea 2,3. 18, 72
Μετεωρίζεσθαι μετεωρισμὸς 31, 84
Μετοικεσία 1, 27
Μέτοχοι 37, 12
Metreta 40, 25
Miliare 47, 57
Μισθοδότης 27, 75
Μισθοφόροι ibid.
Μνημεῖον μνῆμα 48, 39
Modius 4, 7
Μογιλάλος 21, 75
Μόνας 50, 82
Μοναστήρια ibid.
Μονόφθαλμοι 11,54
Montanus, & ejus hæresis de Spiritu in mulierculas delato 94, 26
Monumentum 48, 40
Mors res tristis 31, 26. mors quo pacto somnus dicatur 47, 23. mortui, phrasi Script. 30,13
In mortuos baptizari quid sit 65, 43
Mulieris consilium 17, 19
Mundi appellatio in sacris literis 50,45. 51,68
Μυκτὴρ μυκτηρίζειν 33, 6
Myrrha, Muratum vinum 23, 76
Μύρισμα 28, 82
Μύζω ibid.
Μυωπάζειν quid 90, 30

NAim 28, 21
Nardus pistica 23,40. Nardus spicata ibid.
Nazareth 2,63
Mazianzeni locus 31, 24
Νήθειν νεῖν 5, 5
Nicephori Callisti futilitas notatur 47, 53
Nicolaitæ qui & unde 121, 34
Νιπτὴρ 49,79
Nomen, pro celebritate nominis 75, 77
Nominativus casus pro accusativo positus 73,81
Νεμησὶ 30, 62
Nonnus Poeta 23, 83
Νεοσσὸς νεοσσὶς 14, 37
Νυστάζειν 15, 80
Νοσφίζεσθαι quid 100, 78
Νότος 31, 69
Numularii 12, 81
Νυχθήμερον 40,84
Νυμφὼν 6, 83

OBscurus locus 90, 76. 96, 47. 89, 16
Ὄχλος 49, 17
Oculus dexter 4, 37
Ὠδῖνες 23, 5
Officia consueta Ecclesiæ 25, 21. Officium, quid apud Ciceronem 115, 16
Οἰκίας κατάγειοι 23, 77
Οἰκονόμος 33, 40
Οἶκος, οἰκία 14, 46, 26, 69. 35, 61
Ὀσαλὰν nomen 6, 75
Οἱ περὶ τινα Græcâ phrasi 47, 62
Ὀπίσω quid & unde 119, 51
Ὀλίγη 13, 7
Ὀλίγωρος 40, 14
Ὁμιλεῖν 37, 9
Omnipotentia Dei secundùm voluntatem illius interpretanda 48, 1
Omnis caro, phrasi Scripturæ 51, 49
Ὁμολογεῖν 7, 36. 85, 41
Ὄνειρος ὄναρ 2, 46. 17, 21
Ὄνομα, ejus varia significatio 72, 74. numerum significat 94, 20
Ὄνος pars molæ 11, 49
Ὅπως 9, 11. ὅπως non αἰτιολογικῶς sed συμβατικῶς positum 46, 54
Ὄψία 17, 30
Ὄψον quid & illius ἔτυμον 43, 59. Ὀψωνία, ὀψωνιάζεσθαι 27, 78. ὀψοφάγοι 43, 68. ὀψοποιεῖσθαι 43, 66
Ὀψοπωλεία 43,69
Ὥρα quid significat 40, 60. Ὥρα ἔτους secundùm Galenum 40, 63. Ὧραι Homero 40, 1
Ὡραῖοι 40, 5
Ὅραμα 2, 46. 11, 9
Ὀργίζειν 16, 18. 20,38
Ὁρμὴ ὄρεξις 22, 59
Ὀρφανοί 50, 51
Orpheus docuit ritus sacros 118, 9
Ὄρθρος 44, 78
Ὡς particulæ peculiaris usus 39, 5
Ὡς ἄντα 12, 74. 49, 22.
Hosianna ibid.
Ὁσότης ὅσοι 26,40
Ὅ, τι 45, 74
Οὐδεὶς, homo futilis, cui τὶς opponitur 101, 55
Οὐδενόσωρα 40, 15
Οὐσία pro bonis seu facultatibus 29, 68. 33, 42

ΠΑγίδες 13, 34
Παιδεύειν 22, 51
Πάθος quid 118, 12
Palmæ Judaicæ 49, 22
Πανδοχεῖον 30, 32
Panis quotidianus 5, 26
Παρὰ præpositionis peculiaris usus 32, 19. Discriminis habet significationem 85, 56
Parabola 8, 84. 8, 18. 32, 75. 47, 7. Parabolæ παροιμίαι cur usurpatæ in sacris literis 8, 2
Παραδειγματίσαι 1, 48
Παρειάδιος, αἰδοτις, νεῶτις 36, 58
Παραδόσεις 9, 72
Παρακολουθεῖν 25, 5
Παραλελυμένοι 28, 1
Παραλία 3, 69
Παραλυτικοὶ 3, 28
Παράπτωμα 5, 46
Parasanga 47, 60
Παρασκευὴ 36, 73
Παρεπίδημοι 37, 12
Πάροικοι, παροικία 37, 10
Παροιμίαι 8, 2. 51, 22
Παρθένος 14, 75
Παιδεία 44, 61
Πᾶς usitato idiotismo quid significet 28, 71. 32, 67
Πᾶσα σὰρξ phrasi Scripturæ 51, 49
Pascha πάσχα 48, 52. Paschatos celebrandi tempus 52, 14. Paschatos prœmia 48, 82. Paschatos celebrandi ratio ibid. Pascha celebratum à Christo Hierosolymis 40, 45
Patara 114, 31
Πατριὰ 26, 62
Patris nomen translatè quid significet 45, 73 Patris nomen quâ consideratione Deo tribuatur 5, 5
Paulus quo genere orationis utitur 73, 22. Paulus quomodo Romanus simul & Judæus 115,24
Πηγὴ unde 41, 71
Peccatum pro quo non orandum quale 91, 67
Pedes lavare 50, 8
Οἱ πέλας 13, 80
Πενθερὸς 13, 53
Πεποίθησις 48, 4
Πέραν 6, 24
Pergamus 121, 42
Περιεκτικὰ nomina 16, 46
Περικαθάρματα Apostoli 61, 19
Περιπορεύειν quid & unde 64, 85
Pes phrasi Scripturæ 4, 45
Petri Apostoli confessio 10, 34
Πέτρος πέτρα 40, 19
Πηλὸν quid 60, 77
Φάγειν unde videatur factum 32, 16
Φανοὶ 52, 64
Φαντάζομαι 9, 39
Φάντασμα 2, 43. 9, 47
Φαρμακεία 116, 16. quid significat 117, 45
Pharisæi 2, 52. 9, 78. eorum dogma 116, 12
Pharmuti mensis 18, 19
Phase 48, 54
Φάσις idem quod φήμη 115, 19
Φάτνη 26, 65
Φέρειν ambiguè positum 90, 76
Φέρετρον φέρτρον 28, 28
Philippus Melanchthon 30,82. 31, 31 Φιλιππικὸς qui 75, 28
Philosabatius calumniator 24, 33
Φιμὸς 13, 28
Φοβερὰ 35, 75
Φόβος, ejus varia significatio 91,48
Φονεύειν phrasi Evangelii 28, 42. 48, 10
Φονεῖς pro φονέας 13, 12
Φόρος 35,43
Φῶτα Judæorum feriæ 46, 86
Φραγέλλιον quid 73, 55
Φραγέλλιον 40, 55
Φραγελλῶν 17, 32
Φρενῖτις 26, 66
Φρόνημα quid 57,19
τοῖς ἐν Φυλακῇ, locus difficillimus 89,47
Φυλακτήρια 14, 19
Πιάζειν 34, 45
Πιθὼν 60, 77
Πικρία 4, 27
Pilatus 15, 64. 27, 10. 32, 8
Piscina probatica 42, 85
Πιστεύειν Θεῷ, εἰς Θεὸν, ἐπὶ Θεὸν 41, 10. 48, 1
Pistica nardus 23, 40
Ὁ πλάνος Planus 17, 35
Plateæ 4, 59. 32, 30
Platonis locus 14, 52
Πλεονεξία 31, 56
Πλήρωμα quid 58, 78. 63, 42
Πληροφορεῖσθαι 24, 72
Οἱ πλησίον 13, 80. 30, 70
Πνεῦμα in sacris literis multa significat 30, 4. 41, 26.
Pœnitentia 2, 4
Ποιεῖσθαι ἀργύρεον 15, 12
Ποιῆσαι ὅπως 34, 48
Ποιμαίνειν 1, 57. ποιμαίνειν, μεταφορικῶς 89, 33. 114, 66
Ποιμένες 43, 82
Πολιτεία, jus Civitatis 115,34
Πῶλος pullus 12,55
Πώρωσις 19, 63
Pontificem quomodo dixit se non novisse Paulus 115, 63
Porphyrii impietas 24, 32
Porticus Solomonis 46, 79
Præpositiones εἰς & ἐν sæpe commutantur in his scriptis 23,11
Præsidum in Judea Catalogus 117, 32
Præsens pro futuro 52, 1
Præteritum tempus pro præsenti 2, 8
Prætorium 52, 12
Πραγματεύεσθαι 34, 41
Πραιτώριον, βαρβαρισμὸς 75,48
Πράκτωρ 31,85
Πράκτωρ ibid.
Πρασιαὶ 21, 7
Precum efficacitas 30, 40
Preces quorundam cur à Deo non exaudiantur ibid. Bene precandi forma qualis 72, 22. preces quæ gratæ apud Deum 94, 3
Πρεσβυτέριον 36, 15
Προάγειν 1, 74
Προάστειον 23, 48
Προαύλιον ibid.
Προβάτικη quid 119, 15
Προσέχειν & προσέχειν ἑαυτῷ quid 115, 70
Profana sacris non miscenda 38,44
Prognosticon tempestatum 10, 78
Προγνωσις divinæ nihil latet 57, 3
Proprietates naturarum in Christo 48,60
Προσδοκᾶν 27, 84
Proselytæ 14, 56
Προσέχειν 4,43. 5,53
Προστεταγμένοι 8,58
Προσκυνεῖν 1,68. 3,56. 27,33
Πρόσλημμα 43,61
Προστάτης, Patroni 59,9

Πεφ-

Περιτάχειν ibid. & 53,27
Περισσεύειν 28,43
Proverbia pleraque sunt παραβολικά 27,45
Prunæ 52,79
Psalmi ad agnum paschalem & institutionem cœnæ decantati 16,43
Pseudo-Christus Dositheus 14,58
Ψευδόπροφητος 23,43
Ψηλάφειν 32,43
Ψὶξ ψιχίον 33,48
Ψυχικὸς ἄνθρωπος quis 60,13
Πτολεμαΐς, olim & nunc Ακη dicta 114,58
Ψῦχος ψύχειν 28,31
Ψωμὸς ψώμιον 50,45
Πτερύγιον 3,49
Πτύρεσθαι quid 75,35
Πτωχοὶ 3,45
Πτῶμα 20,78
Publicani 4,33. 19,27
Puerorum nomen quâ ratione Christianis tribuatur 11,40
Pugnus 16,41
Purpura 17,37
Πυγμῇ, πυγμή, πύξ 21,31
Πυλὼν 16,45
Πυρέσσειν 13,52
Πυῤῥὸν 10,74

Quadrans 4,34. 22,8

PA'κὰ quid significet 61,34
Raca 4,20
Religiosi Etymon 26,28
Romphæa 26,47
Ῥύμη 4,51

SAbbatum 7,35. 24,2. 28,25
Sacerdotalis principatus venalis 15,50
Sacra cum profanis non miscenda 38,44
Sacramentum cœnæ 16,25.
Sadducæi 2, 56. 9, 81. 100, 48. 116, 1. Sadduc. dogmata 13,40
Sagena 9,30
Σαίνειν 8,63
Sal Meton. 4,1. 78,24
Σάλος 35,18
Salvat Deus quem vult 57,45. salvamur non ex operibus sed gratia 58,34
Salutare σωτήριον phrasi Script. 26,37. salus nostra nobis non referenda 73,48
Samaria 41,60
Samaritarum & Judæorum inimicitiæ 30,1
Samos, ubi 114,9
Samosatensis blasphemia 42,82
Sandalium 20,26
Sandapila 28,31
Satum 9,2
Scenopegia 44,53
Schisma 44,51
Scribæ γραμματεῖς 1,47. 9,34
Scripturæ varietas in sacris literis non exquirenda 3,78
Scythopolis 41,23
Σεῖειν 27,64
Σεληνιάζεσθαι 3,25
Σημεῖον 27,31. 42,61
Septuaginta discipuli 30,21
Σὴς 5,64
Sextarius 21,44
Σικάριοι Latinum nomen 115,33
Sichem quæ & Sicima 41,62
Siclus 11,29
Signum mortiferum ægrotantium 5,33
Similitudinum modus esse debet in declaranda doctrina cœlesti 38,76
Simon Impostor 14,59
Σινδὼν 23,25
Sinus phrasi Script. 39,47. Sinus Abrahæ 33.50. Sinus est mare inter terras 119,19
Σιτίον 13,1
Σιτομέτριον 31,43
Σκανδαλίζειν 4,58
Σκάπτειν 33,44
Σκέμματα 19,1
Σκιάζειν 19,28
Σκεῦν ibid.
Σκληροκαρδία 24,14
Σκοτία 39,38
Σκύλλειν 6,53
Σκώληξ 5,48
Σμύρνα Myrrha 23,77
Σολοικισμὸς quæ sunt 117,72
Solomonis institutum in administratione sacrorum 25,38
Solomonis porticus 46,79
Σοφὸς στομάχος 28,28
Σωτήριον phrasi Script. 26,37
Σπαράσσειν 84,1
Σπεῖρα nomen Latinum, cujus Grecum Τάγμα 59,4
Σπεῖρα 52,59
Spicata nardus 23,48
Spiculum 20,77
Spiridon 19.2
Spiritus sanctus à Patre & Filio procedit 51,48
Σπλαγχνίζεσθαι 9,23. Σπλάγχνα quid 84,60
Σπυρίδες 10,63
Stadium 47,57.
Στάσις 19,22
Stater argenteus 11,30
Stater unde 12,8
Στεῖρα στεῖρα 25,56
Στέφος 22,68
Stephanus vultu eximius 101,53
Στιγμή 27,39
Στίλβειν 21,56
Stipendia 27,79
Στοὰ 42,18
Στολὴ 22,67
Στρατηγὸς templi apud Judæos 52.60
Substantia pro facultatibus 29,66
Sudarium 48,22
Συκάμινος 33,83
Συκάμινος 33,77
Συκομωρέα συκομορία 34,28
Συκοφαντῆσαι τινὰ 34,34
Συλλογισμὸς 35.19
Συμβάλλειν 32,49
Συμβιβάζειν quid 60,27
Συμβολή 32,53
Συμπολῖται, βαρβαρισμὸς 73,20
Συναγωγὴ 15,46
Συναναμίγνυσθαι quid significat 61,79
Συνδρομὴ figura 43,9
Συνέδριον 48,26
Συνέσις συνιέναι 22,61. 26,80
Συνιέναι 36,27
Συνθῆκαι 46,78
Συντίθεσθαι 46,77
Συντυχεῖν 29,31
Σύσσημον 23,17
Συστάσεις quid 100,14
Συστρέφειν quid 57,34
Συσπαράσσειν verrendo congrego 119,82
Συζητεῖν 21,76

TAciturnitas commendatur 31,47
Talenta decies mille 11,68
Ταμεῖον 4, 69
Ταμίας ταμιεῖον ταμιεύειν 15,18
Ταπεινώσις 25,69
Ταράσσεσθαι 1,37
Tarsus 115,45
Ταξίαρχος 6,2
Τελειῶσαι quid 85,3
Τελεσφορεῖν τελεσφορεῖν 29,18
Τελέσαι 7,5
Τελώνης 2,56
Τελῶναι 4,32
Τελωνεῖα 4,32. 19,28
Τελώνιον 19,29
Τέκνον accusativus adverb. 45,47
Templi Hierosolymitani ædificatio 40,75
Τέρας 42,60
Τετραγράμματον nomen Hebraicum quid significat 58,9
Τετράρχης 42,11
Θανατοῦν 16,12
Θανατοῦν 16,13
Θιασεῖν, ejus varia significatio 61,7. & ie q.
Θεοδίδακτοι 43,84
Θήκη 52,70
Θευδᾶς, quis fuerit 101,50
Theophylacti locus de antilogiis in narrationibus Evangelicis 23,54. de justificatione 26,46. de conversione hominis 43,64. Theophylactus modestè notatur 28,85. 30,67
Theophilus cui Evangelium & acta Lucæ inscripta 24,60
Θρησκεία quid & unde 118,5
Θύρα θυρεὸν 22,52
Thessalonica 78,61
Θωὴν 17,30
Thomæ Etymon 47,44
Θρόνος θρησκεύειν 14,68
Θυάτειρα & Θυάτειρα 121,70
Θύειν 13,5
Tibicines in luctu adhibiti 6,20
Τιμωρεῖν & τιμωρεῖσθαι varia constructio 118.26, 31
Τίτλος 52,68
Titulorum ambitiosa cupiditas prohibetur 14,29
Τραπεζῖται 15,25
Τελεὶς ὁμοῦ 51,9
Tributum populi Judaici 11,22
Τρίκλινος Triclinium 40,40
Triphyllius Episcopus reprehensus 19,5
Τελεῖν 21,78
Τεσσαράκοντα quid significabat apud veteres Græcos 56, 56
Τεταρταῖοι 27,79
Τρύβλιον 16,23
Turba 30,18
Τύρβη 30,17
Τύπος 53,8
Τυφῶν & τυφώς 119,37

VAlentini ab Epiphanio refutatæ fabulæ 38, 28
Valerius Gratus 15,63
Varietas expositionum Evangel. non turbat veritatem 20,45. 36,9
Ventorum nomina 15,33
Verba phrasi Hebræorum 26,9
Verbalia Græca Latinè expressa 12,5
Verbum quomodo caro factum 39,78
Vinculum Spiritûs, quid 114,36
Vinum plenum 40,43
Vires humanæ 32,60. 43,63. 43,85. 49,5
Vita dissoluta 30,69
Vitilia cola 14,73
Unigenitus quomodo dicatur filius Dei 39,10
Unio 5,38
Unio naturarum in Christo 48,55
Voluntaria est non violenta conversio seu ὑπακοή 43,66

Ὑδροποτεῖν ὕδωρ ὑδρεύειν 32,81
Ὑδροποτεῖν ταῖς ὑδρίαις ibid.
Ὑπαγε 3,53
Ὑπακοὴ 47,80
Ὑπεὸ ὕπνος 53,32
Ὑπάρχοντα 33,43
Ὑπὲρ idem quod πρὸ 75,40. 80,31. ὑπὲρ ἡμῶν id est, δι' ἡμᾶς 73,40
Ὑπερῷον quid 94,76
Ὑπερβολαὶ usitatæ 41,32
Ὑποδήματα 2,81
Ὑπολήνιον 22,20
καθ' Ὑπόληψιν dicta 13,67. 24,74. 49,47
Ὑπομένειν 14,41
Ὑπωπιάζειν 63,24
Ὑποπιάζειν quid 114,26
Ὕσσος 53,9
Hyssopi mentio apud Joannem in hist. pass. 53,3

ZAcharias lapidibus obrutus 14,20
Ζιζάνια 31,68
Ζῆλος, ejus varia significatio 100,52
Zizania 8,74
Ζωγρεῖν 27,78
Ζωγρεῖν 27,76

FINIS.